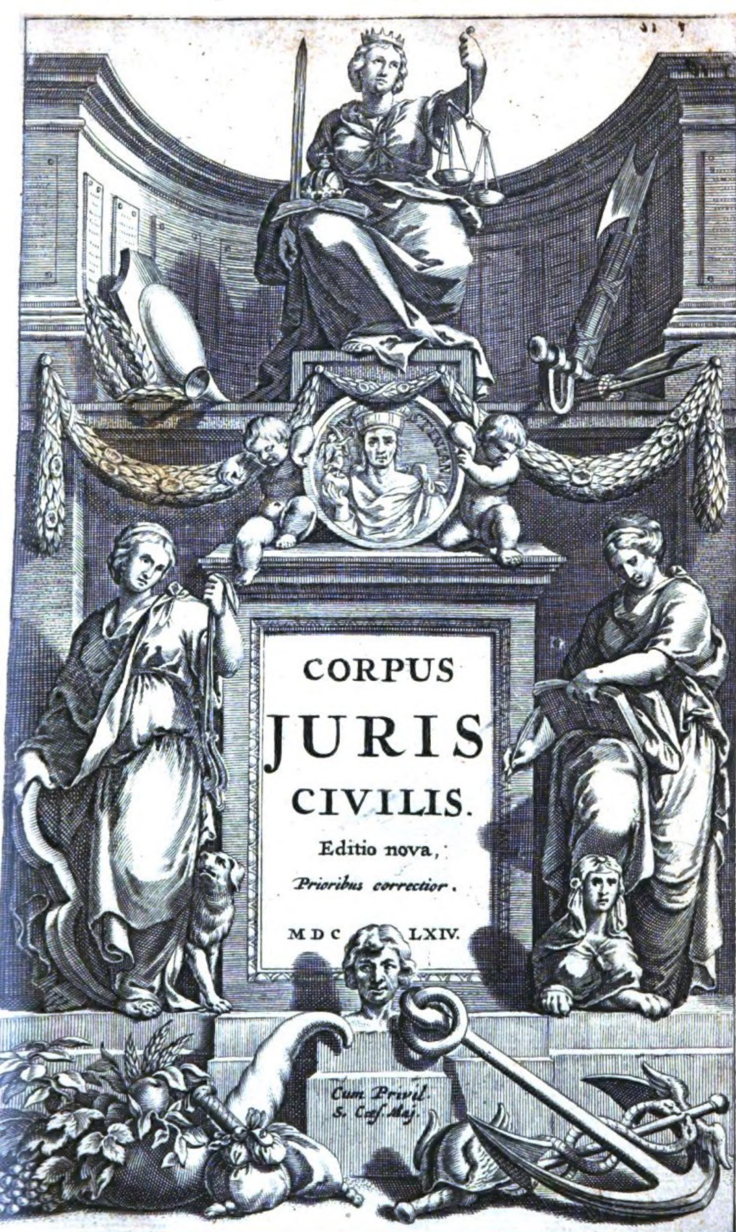
CORPUS JURIS CIVILIS: CORPORIS JURIS CIVILIS TOMUS...

NAZIONALE
BIBLIOTECA
VITT. EMANUELE
13
20 B
4

AMSTELÆDAMI, Apud Ioannem Blaeu. Ludov. et Dan. Elzevirios.
et LUGDUNI BATAVORUM, Apud Franciscum Hackium.

CORPORIS IVRIS CIVILIS TOMVS PRIMVS,

Quo continentur

INSTITVTIONVM LIBRI QVATVOR,

ET

DIGESTORVM

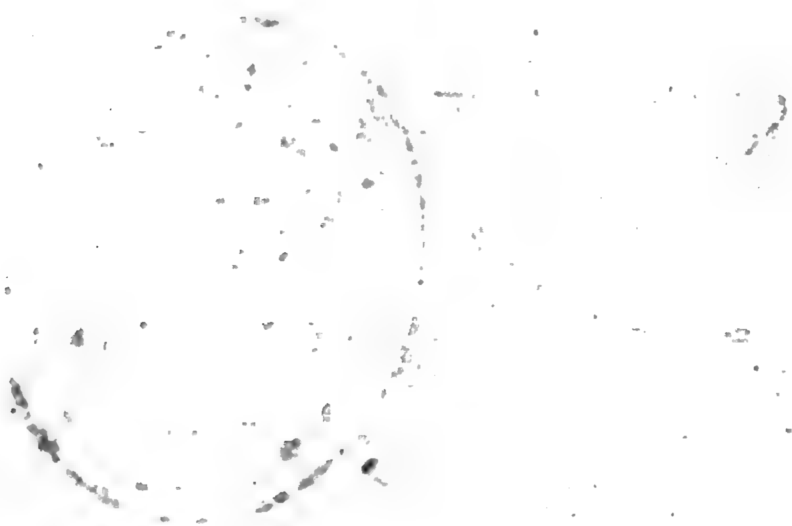
sive

PANDECTARVM LIBRI QVINQVAGINTA.

AMSTELÆDAMI,
Apud IOANNEM BLAEV,
& LVD. ac DAN. ELZEVIRIOS,

LVGDVNI BATAVORVM,
Apud FRANCISCVM HACKIVM.
MDCLXIV.

AD LECTOREM.

QVantis actum sit laboribus, ut nativa Iurisprudentiæ facies, nullis maculata nævis, palam appareret, vix quisquam credat, usquedum nostram hanc Civilis Iuris Editionem cum aliis conferat; quid namque sit in ea præstitum, tunc demum agnoscet: Etenim infinitos cunctis in exemplaribus irrepsisse errores, ab omnibus pene Iuris peritis conquestum est. Huic autem justæ omnino querimoniæ, juxta quod nobis propositum, cupientes mederi, non solum omnem insumpsimus sollicitudinem hujus Voluminis correctioni; verum perlecto sæpius unoquoque illius folio, itaut ab autographo nullatenus discreparet; occurrentes passim difficultates, (quod velim attendas) ad varia contulimus exemplaria, perquisivimus, examinavimus, imo omni cum anxietate & scrupulo trutinavimus, (parce quæso) dicam & amplius; ubicumque hæsimus ancipites, in partem laboris peritissimos Iuris Viros, imo & illius Professores celeberrimos advocavimus, qui & judicium ferrent, & exemplarium discordantias aut concordarent, aut saltem emendarent. Vere insudatum est, & huic penitissimo intendentium labori nonnunquam vires exhaustæ, quo tibi splendidissimum Iurisprudentiæ jubar lætius affulgeret: Tu tanta nunc luce fruere & exulta, quod enim tantopere exoptasti, jam tandem, quantum in nobis fuit, exequuti sumus, & multorum meliorumque exemplarium authoritate freti, quæ fuerunt emendanda emendavimus: maximam quoque distinctionum seu punctorum confusionem, quæ passim & obscuritatem sensusque perturbationem afferebat, aptiori ordine disposuimus: multa etiam congessimus nostræ Artis ornamenta, quò & lubentius & jucundius Legum studio inhæreres; denique nulli pepercimus rei aut labori, quò perfectum absolutumque Iuris Corpus faceremus. Tu itaque tantum laborem gratus accipe, & Vale.

SVMMA PRIVILEGII.

LEOPOLDVS, *Divina favente Clementia, Electus Romanorum* IMPERATOR, *semper Augustus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Slavoniæ, &c.* REX; *Archidux Austriæ; Dux Burgundiæ, Styriæ, Carinthiæ, Carniolæ & VVirtenbergæ; Comes Tyrolis, &c. Agnoscimus & notum facimus tenore præsentium Vniversis. Quod cum Nobis fideles dilecti* IOANNES BLAEV, LVDOVICVS *&* DANIEL ELSEVIRII, *ac* FRANCISCVS HACKIVS, *Bibliopolæ Amstelodamenses & Leidenses, humillime exposuerint, se constituisse* CORPORIS IVRIS CIVILIS *Editionem, tam in Octavo sine, quam in Folio cum integris* DIONYSII GOTHOFREDI *Notis & Commentariis, &c. Mandamus omnibus & singulis Typographis, Bibliopolis, Bibliopegis, aliisque rem & negociationem litterariam quovis modo exercentibus, districte, atque sub pœna decem Marcarum auri, amissionisque exemplarium, serio inhibentes; ne quisquam eorum, præfatum Corpus Iuris Civilis sine, sive cum Notis, ut supra expressum, proximo decennio, à prima Editionis die numerando intra Sacri Imperii Regnorumque ac Provinciarum nostrarum hereditariarum, eodem, aut alio, typo, integre aut pro parte recudere, invehere, & clam, vel palam vendere atque distrahere præsumat, quatenus supra comminatam pœnam decem marcarum auri ex semisse Cameræ nostræ Imperiali, ex altero vero semisse parti læsæ irremissibiliter pendendam incurrere, & omnibus exemplaribus ubicunque locorum repertis, quorum sibi vel propria authoritate vel Magistratus, ubi eadem reperta fuerint, auxilio vendicandorum supra nominatis consortibus, eorumque heredibus, vigore præsentium facultatem & potestatem nostram Cæsaream concedimus, privari noluerint. Dummodo, &c. Quæ dabantur in civitate nostra Viennæ die sexta Mensis Februarii Anno Domini* MDCLXII. *Regnorum nostrorum Romani quarto, Hungarici septimo, Bohemici vero, sexto. Subsignatum:* LEOPOLDVS. *In spatio confirmatum magno S. C. Majestatis Sigillo. Cui à dextra adscriptum Vt.* WILDERICVS BARO DE WALDERDORF: *à Sinistra: Ad* Mandatum Sacræ Cæs. Majestatis proprium I. WALDERODE.

Peractum calend. Septemb. CIↃ IↃ CLXIII.

IN

INDEX
OMNIUM TITULORUM,
Qui sunt in universo
CORPORE JURIS.

NOTÆ LIBRORUM.

I. *Institutiones.*	E. *Edicta Justiniani Imperatoris.*	L. *Leonis Novellæ.*
D. *Digesta seu Pandectæ.*	N.I. *Novellæ Justini.*	C.I. *Constitutiones Imperiales.*
C. *Codex.*	C.T. *Constitutiones Tiberii.*	F. *Feudorum Consuetudines.*
N. *Novellæ.*	C.I.I. *Constit. Justiniani, Justini, &c.*	Ex. *Extravagantes.*

E.

Ex

& decima

Liceat

O.

Comitis

Præ-

T.

COR-

D. IVSTINIANI,

SACRATISSIMI PRINCIPIS,

NSTITVTIONES,

SIVE

ELEMENTA IVRIS.

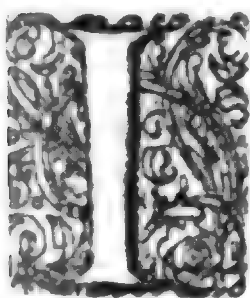
LIBRI QVATVOR.

PROOEMIVM,

De Confirmatione Institutionum.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.]

Imperator Cæsar, Flavius, JUSTI-IANUS, *Alamanicus, Gotthicus, rancicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, andalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, ictor, ac triumphator, semper Augustus, upida legum juventuti* [S. D.]

MPERATORIAM majestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam: ut utrumque tempus, & bellorum, & pacis, recte possit gubernari; & princeps Romanus non solum in hostilibus præliis victor existat, sed etiam per legitimos tramites alumniantium iniquitates expellat; & fiat tam uris religiosissimus, quam victis hostibus triumhator [magnificus.] §. 1. Quorum utramque iam cum summis vigiliis, summaque providenia, annuente Deo, perfecimus. † Et bellicos uidem sudores nostros Barbaricæ gentes, sub uga nostra redactæ, cognoscunt: & tam Afri a, quam aliæ innumeræ provinciæ, post tanta emporum spatia, nostris victoriis à cœlesti umine præstitis, iterum ditioni Romanæ, ostroque additæ imperio, protestantur. Omnes vero populi legibus tam à nobis pronulgatis, quam compositis, reguntur.

§. 2. Et cum sacratissimas Constitutiones, antea confusas, in luculentam ereximus consonantiam: tunc nostram extendimus curam ad immensa Veteris Prudentiæ volumina: & opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, cœlesti favore jam adimplevimus.

§. 3. Cumque hoc Deo propitio peractum est: Triboniano viro Magnifico, Magistro, & Exquæstore sacri palatii nostri, [& Exconsule], necnon Theophilo, & Dorotheo, viris illustribus, Antecessoribus, (quorum omnium solertiam, & legum scientiam, & circa nostras jussiones fidem, jam ex multis rerum argumentis accepimus) convocatis, mandavimus specialiter, ut ipsi nostra auctoritate, nostrisque suasionibus Institutiones componerent: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab Imperiali splendore appetere: & tam aures, quam animi vestri, nihil inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant: & quod priore tempore vix post quadriennium [prioribus] contingebat [ut tunc Constitutiones imperatorias legerent], hoc vos à primordio ingrediamini, digni tanto honore, tantaque reperti felicitate, ut & initium vobis & finis legum eruditionis à voce Principali procedat.

§. 4. Igitur post libros quinquaginta Digestorum seu Pandectarum (in quibus omne jus antiquum collectum est, quod per eundem virum excelsum, Tribonianum, necnon cæteros viros illustres & facundissimos, confecimus), in quatuor libros easdem Institutiones partiri jussimus, ut sint totius legitimæ scientiæ prima elementa.

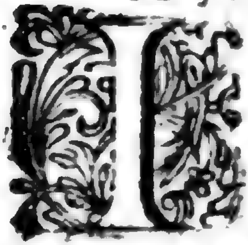
§. 5. In quibus breviter expositum est, & quod antea obtinebat, & quod postea desuetudine inumbratum, Imperiali remedio illuminatum est.

§. 6. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, & præcipue ex commentariis Caii nostri, tam Institutionum, quam Rerum quotidianarum, aliisque multis commentariis, compositas, cum tres viri prudentes prædicti nobis obtulerunt: & legimus, & recognovimus, & plenissimum nostrarum Constitutionum robur eis accommodavimus.

§. 7. Summa itaque ope, & alacri studio has leges nostras accipite: & vosmetipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram Rempublic. in partibus ejus vobis credendis, gubernari. D. CP. XI. Kal. Decembr. D. JUSTINIANO. P. P. A. III. CONS. 533.

INSTITUTIONUM JURIS LIBER PRIMUS.

TIT. I.
DE JUSTITIA ET JURE.

USTITIA est constans & perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi. §. 1. Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia. §. 2. His igitur generaliter cognitis, & incipientibus nobis exponere jura populi Romani, ita videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur: alioqui; si statim ab initio rudem adhuc & infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore, sæpe etiam cum diffidentia (quæ plerumque juvenes avertit,) serius ad id perducemus, ad quod leviore via ductus, sine magno labore, & sine ulla diffidentia, maturius perduci potuisset. §. 3. Juris præcepta sunt hæc: honeste vivere, alterum non lædere, suum cuique tribuere. §. 4. Hujus studii duæ sunt positiones, publicum & privatum. Publicum jus est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Privatum, quod ad singulorum utilitatem. Dicendum est igitur de jure privato, quod tripartitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut civilibus.

TIT. II.
DE JURE NATURALI, GENTIUM ET CIVILI.

JUs naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam jus istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium [quæ in cœlo,] quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque fœminæ conjunctio, quam nos matrimonium appellamus; hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim, cætera quoque animalia istius juris peritia censeri.

§. 1. Jus autem civile à jure gentium distinguitur: quod omnes populi, qui legibus & moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit, id ipsius proprium civitatis est, vocaturque jus civile, quasi jus proprium ipsius civitatis; quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peræque custoditur, vocaturque jus gentium, quasi quo jure omnes gentes utantur. Et populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus.

§. 2. Sed jus quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis, vel Draconis leges appellare jus civile Atheniensium, non erraverit: sic enim & jus, quo Romanus populus utitur, jus civile Romanorum appellamus, vel jus Quiritum, quo Quirites utuntur. Romani enim [à Romulo], Quirites, à Quirino, appellantur. Sed quotiens non addimus nomen cujus sit civitatis, nostrum jus significamus: sicuti cum Poëtam dicimus, nec addimus nomen, subauditur apud Græcos egregius Homerus, apud nos Vergilius. † Jus autem gentium omni humano generi commune est: nam usu exigente, & humanis necessitatibus, gentes humanæ [jura] quædam sibi constituerunt. Bella etenim orta sunt, & captivitates sequutæ, & servitutes, quæ sunt naturali juri contrariæ. Jure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc jure gentium omnes pene contractus introducti sunt, ut emptio [&] venditio, locatio [&] conductio, societas, depositum, mutuum, & alii innumerabiles. §. 3. Constat autem jus nostrum quo utimur, aut scripto, aut sine scripto: ut apud Græcos τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι id est, legum aliæ [sunt] scriptæ, aliæ non scriptæ. Scriptum autem jus est lex, plebiscitum, senatusconsultum, Principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentum. §. 4. Lex est, quod pop. Romanus senatorio magistratu interrogante veluti Consule constituebat. † Plebiscitum est, quod plebs plebejo magistratu interrogante (veluti Tribuno constituebat. Plebs autem à populo eo differt, quo species à genere: nam appellatione populi, universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis & senatoribus) plebis autem appellatione sine patriciis & senatoribus cæteri cives significantur. Sed & plebiscita lege Hortensia lata, non minus valere, quam leges cœperunt. §. 5. Senatusconsultum est, quod senatus jubet, atque constituit. Nam cum auctus esset pop. Romanus in eum modum, ut difficile esset in unum eum convocari, legis sanciendæ causa: æquum visum est, senatum vice populi consuli. §. 6. Sed & quod Principi placuit, legis habet vigorem: quum lege Regia, quæ de ejus imperio lata est, populus ei & in eum omne imperium suum & potestatem concedat. Quodcumque ergo Imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto præcepit, legem esse constat: hæc sunt, quæ Constitutiones appellantur. Plane ex his quædam sunt personales, quæ nec ad exemplum trahuntur: [quoniam non hoc Princeps vult.] Nam quod alicui ob meritum indulsit, vel si quam pœnam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non transgreditur. Aliæ autem, quum generales sint, omnes proculdubio tenent.

§. 7. Prætorum quoque edicta non modicam obtinent juris auctoritatem. Hoc etiam jus honorarium solemus appellare: quod qui honores gerunt, id est, magistratus, auctoritatem huic juri dederunt. Proponebant & Ædiles Curules edictum de quibusdam causis, quod & ipsum juris honorarii portio est. §. 8. Responsa prudentum sunt sententiæ & opiniones eorum, quibus permissum erat de jure respondere: nam antiquitus constitutum erat, ut essent, qui jura publice interpretarentur, quibus à Cæsare jus respondendi datum est, qui Jurisconsulti appellabantur: quorum omnium sententiæ & opiniones eam auctoritatem tenebant, ut judici recedere à responso eorum non liceret, ut est constitutum.

§. 9. Sine scripto jus venit, quod usus approbavit: nam diuturni mores consensu utentium comprobati, legem imitantur. §. 10. Et non ineleganter in duas species jus civile distributum esse videtur: nam origo ejus ab institutis duarum civitatum, Athenarum sc. & Lacedæmoniorum, fluxisse videtur. In his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedæmonii quidem magis ea, quæ pro legibus observabant, memoriæ mandarent: Athenienses vero ea, quæ in legibus scripta comprehendissent, custodirent. §. 11. Sed * naturalia quidem jura, quæ apud omnes gentes peræque observantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quæ ipsa sibi quæque civitas constituit, sæpe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata. §. 12. Omne autem jus quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones. Et prius de personis videamus: nam parum est jus nosse, si personæ, quarum causa constitutum est, ignorentur.

TIT. III.
DE JURE PERSONARUM.

SUmma itaque divisio de jure personarum hæc est: quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi. §. 1. Et libertas quidem (ex

qua

qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut jure prohibetur. §. 2. Servitus autem est constitutio juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur. §. 3. Servi autem ex eo appellati sunt, quod Imperatores captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent: qui etiam mancipia dicti sunt, [eo] quod ab hostibus manu capiuntur. §. 4. Servi autem aut nascuntur, aut fiunt: nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut jure gentium, id est, ex captivitate; aut jure civili, cum liber homo major XX annis ad pretium participandum sese venundari passus est.

§. 5. In servorum conditione nulla est differentia: in liberis autem multæ: aut enim sunt ingenui, aut libertini.

TIT. IV.

DE INGENUIS.

INgenuus est is, qui statim ut natus est, liber est: sive ex duobus ingenuis matrimonio editus est, sive ex libertinis duobus, sive ex altero libertino & altero ingenuo. Sed & si quis ex matre nascitur libera, patre vero servo, ingenuus nihilominus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera & incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore, quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et è contrario, si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit, eum qui nascitur, liberum nasci: quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in ventre est. Ex his illud quæsitum est, si ancilla prægnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta pepererit, liberum, an servum pariat? Et Martianus probat, liberum nasci: sufficit enim ei, qui in utero est, liberam matrem vel medio tempore habuisse [ut liber nascatur]: Quod & verum est.

§. 1. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit ei in servitute fuisse, & postea manumissum esse: sæpissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem.

TIT. V.

DE LIBERTINIS.

LIbertini sunt, qui ex justa servitute manumissi sunt. Manumissio autem est de manu datio. Nam quamdiu aliquis in servitute est, manui & potestati suppositus est: & manumissus, liberatur potestate. Quæ res à jure gentium originem sumpsit: utpote cum jure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. Sed postquam jure gentium servitus invasit, sequutum est beneficium manumissionis. & cum uno communi nomine omnes homines appellarentur, jure gentium tria [hominum] genera esse cœperunt: liberi, & his contrarium servi, & tertium genus libertini, qui desierant esse servi.

§. 1. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis Ecclesiis, aut vindicta manumittitur, aut inter amicos, aut per epistolam, aut per testamentum, aut per aliam quamlibet ultimam voluntatem. Sed & aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus, quam ex nostris constitutionibus introducti sunt. §. 2. Servi [vero] à dominis semper manumitti solent: adeo, ut vel in transitu manumittantur, veluti cum Prætor, aut Præses, aut Proconsul in balneum, vel in theatrum eant.

§. 3. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo majorem & justam libertatem consequebantur, & fiebant cives Romani: modo minorem, & Latini ex Lege Junia Norbana fiebant: modo inferiorem, & fiebant ex lege Ælia Sentia dedititii. Sed quoniam dedititiorum quidem pessima conditio jam ex multis temporibus in desuetudinem abierat, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas omnia augere, & in meliorem statum reducere desiderans, duabus constitutionibus hoc emendavit, & in pristinum statum reduxit: quia & à primis urbis Romæ cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est, eadem, quam habebat manumissor; nisi quod scilicet libertinus sit, qui manumittitur; licet manumissor ingenuus sit. Et dedititios quidem per Constitutionem nostram expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones: per quas, suggerente nobis Triboniano viro excelso, Quæstore [nostro], antiqui juris altercationes placavimus. Latinos autem Junianos, & omnem quæ circa eos fuerat observantiam, alia constitutione per ejusdem Quæstoris suggestionem correximus, quæ inter Imperiales radiat sanctiones. Et omnes libertos, nullo nec ætatis manumissi, nec domini manumittentis, nec in manumissionis modo discrimino habito (sicut jam antea observabatur), civitate Romana decoravimus: multis modis additis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quæ sola est in præsenti, præstari.

TIT. VI.

QUIBUS EX CAUSIS MANUMITTERE NON LICET.

NOn tamen cuicunque volenti manumittere licet. nam is, qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit: quia lex Ælia Sentia impedit libertatem. §. 1. Licet autem domino, qui solvendo non est, [in testamento] servum suum cum libertate heredem instituere, ut liber fiat, heresque ei solus & necessarius: si modo ei nemo alius ex eo testamento heres extiterit; aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is, qui scriptus est, qualibet ex causa heres ei non extiterit. Idque eadem lege Ælia Sentia provisum est. & recte. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extiturus non esset, vel servum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus; aut hoc eo non faciente, creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne injuria defunctus afficiatur. §. 2. Idemque juris est, & si sine libertate servus heres institutus est. Quod nostra constitutio non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit, nova humanitatis ratione: ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur: quum non sit verisimile, eum, quem heredem sibi elegit, si prætermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse, & neminem sibi heredem fore. §. 3. In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore quo manumittit, solvendo non est; vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse. Prævaluisse tamen videtur (nisi animum quoque fraudandi manumissor habuerit), non impediri libertatem, quamvis bona [ejus] creditoribus non sufficiant: sæpe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est, & consilio manumittentis, & ipsa re, eo quod ejus bona non sunt suffectura creditoribus. §. 4. Eadem lege Ælia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, justa causa manumissionis adprobata, fuerint manumissi. §. 5. Justæ autem manumissionis causæ hæ sunt: veluti si quis patrem aut matrem, filium filiamve, aut fratres sororesque naturales, aut pædagogum, aut nutricem, aut educatorem, aut alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat: aut servum, procuratoris habendi gratia: aut ancillam, matrimonii [habendi] causa; dum tamen intra sex menses in uxorem ducatur; nisi justa causa impediat: & [servus] qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem & septem annis manumittatur. §. 6. Semel autem causa adprobata, sive vera sit, sive falsa, non retractatur.

§. 7. Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Æliam Sentiam constitutus esset, eveniebat, ut qui quatuordecim annos expleverat, licet testamentum

mentum facere, & in eo sibi heredem instituere, legataque relinquere posset, tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem servo dare non posset. Quod non erat ferendum: nam cui totorum suorum bonorum in testamento dispositio data erat, quare non similiter ei, quemadmodum alias res, ita de servis suis in ultima voluntate disponere, quemadmodum voluerit, permittimus, ut & libertatem eis possit præstare? Sed cum libertas inæstimabilis res sit, & propter hoc ante xx ætatis annum antiquitas libertatem servo dare prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes, non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi decimum septimum annum impleverit, & decimum octavum attigerit. Quum enim antiquitas hujusmodi ætati, & pro aliis postulare concesserit: cur non etiam sui judicii stabilitas ita eos adjuvare credatur, ut ad libertatem dandam servis suis possint pervenire?

TIT. VII.
DE LEGE FUSIA CANINIA TOLLENDA.

Lege Fusia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis: quam, quasi libertates impedientem, & quodammodo invidam, tollendam esse censuimus: quum satis fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertatem, morientibus autem hujusmodi licentiam adimere.

TIT. VIII.
DE HIS, QUI SUI, VEL ALIENI JURIS SUNT.

Sequitur de jure personarum alia divisio. Nam quædam personæ sui juris sunt, quædam alieno juri subjectæ. Rursus earum, quæ alieno juri subjectæ sunt, aliæ sunt in potestate parentum, aliæ in potestate dominorum. Videamus itaque de his, quæ alieno juri subjectæ sunt: nam, si cognoverimus, quæ istæ personæ sunt, simul intelligemus quæ sui juris sunt. ac prius inspiciamus de his, quæ in potestate dominorum sunt. §. 1. In potestate itaque dominorum sunt servi: quæ quidem potestas juris gentium est: nam apud omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitæ necisque potestatem fuisse; & quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiri.

§. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub Imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita, in servos suos [supra modum] sævire. Nam ex Constitutione divi Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri jubetur, quam si alienum servum occiderit. Sed & major asperitas dominorum ejusdem Principis Constitutione coërcetur: nam [Antoninus] consultus à quibusdam Præsidibus provinciarum de his servis, qui ad ædem sacram, vel ad statuam Principum confugiunt, præcepit, ut, si intolerabilis videatur sævitia dominorum, cogantur servos suos bonis conditionibus vendere, ut pretium dominis daretur. & recte: expedit enim reipublicæ, ne sua re quis male utatur. Cujus Rescripti ad Ælium Martianum emissi verba sunt hæc: *Dominorum quidem potestatem in servos suos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum jus suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra sævitiam, vel famem, vel intolerabilem injuriam denegetur iis, qui juste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Julii Sabini ad statuam confugerunt, & si vel durius habitos, quam æquum est, vel infami injuria adfectos esse cognoveris: venire jube, ita ut in potestatem domini non revertantur. Quod si meæ constitutioni fraudem fecerit, sciat me hoc admissum adversus se severius executurum.*

TIT. IX.
DE PATRIA POTESTATE.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex justis nuptiis procreavimus. §. 1. Nuptiæ autem, sive matrimonium, est viri & mulieris conjunctio, individuam vitæ consuetudinem continens. §. 2. Jus autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. §. 3. Qui igitur ex te & uxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo & uxore ejus nascitur, id est, nepos tuus & neptis, æque in tua sunt potestate; & pronepos, & proneptis, & deinceps cæteri. Qui autem ex filia tua nascuntur, in potestate tua non sunt, sed in patris eorum.

TIT. X.
DE NUPTIIS.

Justas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum præcepta legum coëunt: masculi quidem puberes, fœminæ autem viripotentes, sive patres familiarum sint, sive filii familiarum: dum tamen si filii familiarum sint, consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. Nam hoc fieri debere, & civilis & naturalis ratio suadet: in tantum, ut jussus parentis præcedere debeat. Unde quæsitum est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius uxorem ducere possit. Cumque super filio variabatur, nostra processit decisio, qua permissum est ad exemplum filiæ furiosi, filium quoque [furiosi] posse & sine patris interventu matrimonium sibi copulare, secundum datum ex nostra constitutione modum. §. 1. Ergo non omnes nobis uxores ducere licet. nam a quarundam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim personas, quæ parentum liberorumve locum inter se obtinent, contrahi nuptiæ non possunt: veluti inter patrem & filiam, vel avum & neptem, vel matrem & filium, vel aviam & nepotem, & usque in infinitum. Et si tales personæ inter se coïerint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et hæc adeo vera sunt, ut quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse cœperint, non possint inter se matrimonio jungi: in tantum, ut etiam dissoluta adoptione, idem juris maneat. Itaque eam, quæ tibi per adoptionem filia vel neptis esse cœperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris. §. 2. Inter eas quoque personas, quæ ex transverso gradu cognationis junguntur, est quædam similis observatio, sed non tanta. Sane enim inter fratrem sororemque nuptiæ prohibitæ sunt, sive ab eodem patre eademque matre nati fuerint, sive ex altero eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse cœperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te & eam nuptiæ consistere non possunt: cum vero per emancipationem adoptio sit dissoluta, poteris eam uxorem ducere; sed & si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis. Et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum antea filiam suam emancipare: & si quis velit nurum adoptare, debere eum antea filium suum emancipare. §. 3. Fratris vero vel sororis filiam uxorem ducere non licet: sed nec neptem fratris vel sororis quis ducere potest, quamvis quarto gradu sint: cujus enim filiam uxorem ducere non licet, neque ejus neptem permittitur. Ejus vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere: quia neque naturali, neque civili jure tibi conjungitur. §. 4. Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris & sororis, conjungi possunt. §. 5. Item amitam, licet adoptivam, ducere uxorem non licet; item nec materteram: quia parentum loco habentur. Qua ratione verum est, magnam quoque amitam, & materteram magnam prohiberi uxorem ducere. §. 6. Adfinitatis quoque veneratione à quarundam nuptiis abstinere necesse est: ut ecce, privignam aut nurum uxorem ducere non licet: quia utræque filiæ loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut privigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc nupta est filio tuo, alia ratione

sic uxorem eam ducere non poteris: quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc privigna tua est, id est, si mater ejus tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet.

§. 7. Socrum quoque & novercam prohibitum est uxorem ducere: quia matris loco sunt. Quod & ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: alioquin si adhuc noverca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi jure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia ejus tibi nupta est, ideo impediuntur tibi nuptiæ, quia duas uxores habere non potes.

§. 8. Mariti tamen filius ex alia uxore, & uxoris filia ex alio marito, vel contra, matrimonium recte contrahunt: licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos. §. 9. Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit: hæc non est quidem privigna tua, sed Julianus ab hujusmodi nuptiis abstineri debere ait: nam constat, nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen & jure facturos eos, qui ab hujusmodi nuptiis abstinuerint. §. 10. Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento nuptiis esse: si forte pater & filia, aut frater & soror manumissi fuerint. §. 11. Sunt & aliæ personæ, quæ propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur: quas in libris Digestorum, seu Pandectarum, ex vetere jure collectarum, enumerari permisimus. §. 12. Si adversus ea, quæ diximus, aliqui coïerint: nec vir, nec uxor, nec nuptiæ, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ii, qui ex eo coïtu nascuntur, in potestate patris non sunt: sed tales sunt (quantum ad patriam potestatem pertinet) quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum & his pater incertus sit: unde solent spurii appellari, παρὰ τὴν σποράν, id est, à satione, & ἀπάτορες, quasi sine patre filii. Sequitur ergo, ut dissoluto tali coïtu, nec dotis, nec donationis exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, & alias pœnas patiuntur, quæ sacris constitutionibus continentur. §. 13. Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim, ut nati sunt, in potestate parentum non sunt, postea redigantur in potestatem patris: qualis est is, qui dum naturalis fuerat, postea curiæ datus, potestati patris subjicitur; necnon is, qui à muliere libera procreatus, cujus matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus instrumentis compositis, in potestate patris efficitur. Quod & aliis liberis, qui ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra constitutio præbuit.

TIT. XI.
DE ADOPTIONIBUS.

Non solum autem naturales liberi, secundum ea, quæ diximus, in potestate nostra sunt: verum etiam ii, quos adoptamus. §. 1. Adoptio autem duobus modis fit, aut Principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve, qui quæve sui juris sunt. quæ species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio magistratus adoptamus eos easve, qui quæve in potestate parentum sunt: sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia; sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis.

§. 2. Sed hodie ex nostra constitutione, cum filiusfamilias à patre naturali extraneæ personæ in adoptionem datur, jura patris naturalis minime dissolvuntur, nec quicquam ad patrem adoptivum transit, nec in potestate ejus est: licet ab intestato jura successionis ei à nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extraneo, sed avo filii sui materno; vel si ipse pater naturalis fuerit emancipatus, etiam avo vel proavo simili modo paterno vel materno, filium suum dederit in adoptionem: in hoc casu, quia concurrunt in unam personam & naturalia, & adoptionis jura, manet stabile jus patris adoptivi, & naturali vinculo copulatum, & legitimo adoptionis modo constitutum; ut & in familia, & in potestate hujusmodi patris adoptivi sit. §. 3. Cum autem impubes per Principale rescriptum adrogatur, causa cognita adrogatio fieri permittitur: & exquiritur causa adrogationis an honesta sit, expediatque pupillo. Et cum quibusdam conditionibus adrogatio fit, id est, ut caveat adrogator personæ publicæ, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio facta non esset, ad successionem ejus venturi essent. Item non aliter emancipare eum potest adrogator, nisi causa cognita dignus emancipatione fuerit: & tunc sua bona ei reddat. Sed & si decedens pater eum exheredaverit, vel vivus sine justa causa emancipaverit: jubetur quartam partem ei bonorum suorum relinquere, videlicet præter bona, quæ ad patrem adoptivum transtulit, & quorum commodum ei postea acquisivit.

§. 4. Minorem natu, majorem non posse adoptare, placet. adoptio enim naturam imitatur: & pro monstro est, ut major sit filius, quam pater. Debet itaque is, qui sibi filium per adoptionem vel adrogationem facit, plena pubertate, id est, decem & octo annis præcedere. §. 5. Licet autem & in locum nepotis vel neptis, pronepotis vel proneptis, vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat. §. 6. Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filii. §. 7. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex filio, quem habet jam adoptatum; vel quasi ex illo, quem naturalem in sua potestate habet: eo casu & filius consentire debet, ne ei invito suus heres adgnascatur. Sed ex contrario, si avus ex filio nepotem det in adoptionem, non est necesse filium consentire. §. 8. In plurimis autem causis adsimilatur is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei, qui ex legitimo matrimonio natus est: & ideo si quis per Imperatorem, vel apud Prætorem, vel Præsidem provinciæ non extraneum adoptaverit, potest eundem in adoptionem alii dare.

§. 9. Sed & illud utriusque adoptionis commune est, quod & ii, qui generare non possunt (quales sunt spadones), adoptare possunt: [castrati autem non possunt.] §. 10. Fœminæ quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent: sed ex indulgentia Principis, ad solatium liberorum amissorum, adoptare possunt. §. 11. Illud proprium est adoptionis illius, quæ per sacrum oraculum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subjicitur, sed etiam liberi ejus in ejusdem fiunt potestate, tanquam nepotes. Sic etenim divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptasset; ut protinus, adoptione facta, inciperet Germanicus Augusti nepos esse. §. 12. Apud Catonem bene scriptum refert antiquitas, servos, si à domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari. Unde & nos eruditi, in nostra Constitutione etiam eum servum, quem dominus actis intervenientibus filium suum nominaverit, liberum esse constituimus: licet hoc ad jus filii accipiendum non sufficiat.

TIT. XII.
QUIBUS MODIS JUS PATRIÆ POTESTATIS SOLVITUR.

Videamus nunc, quibus modis ii qui alieno juri sunt subjecti, eo jure liberentur. Et quidem quemadmodum liberentur servi à potestate dominorum, ex iis intelligere possumus, quæ de servis manumittendis superius exposuimus. Hi vero qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui juris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit. Nam mortuo patre, sane omnimodo filii filiæve sui juris efficiuntur: mortuo vero avo, non omnino nepotes neptesque sui juris fiunt; sed ita, si post mortem avi in potestatem patris

patris sui recasuri non sunt. Itaque si moriente avo pater eorum vivit, & in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore avus moritur, aut jam mortuus est, aut [per emancipationem] exiit de potestate patris: tunc ii, qui in potestatem ejus cadere non possunt, sui juris fiunt.

§. 1. Cum autem is, qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit: sequitur, ut qui eo modo ex numero civium Romanorum tollitur, perinde quasi eo mortuo, desinant liberi in potestate ejus esse. Pari ratione & si is, qui in potestate parentis sit, in insulam deportatus fuerit, desinit esse in potestate parentis. Sed si ex indulgentia Principis restituti fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt.

§. 2. Relegati autem patres in insulam, in potestate liberos retinent. Et ex contrario liberi relegati, in potestate parentum remanent.

§. 3. Pœnæ servus effectus, filios in potestate habere desinit. Servi autem pœnæ efficiuntur, qui in metallum damnantur, & qui bestiis subjiciuntur. §. 4. Filiusfamilias si militaverit, vel si Senator, vel Consul factus fuerit, remanet in potestate patris: militia enim, vel consularis dignitas de patris potestate filium non liberat. Sed ex Constitutione nostra summa patriciatus dignitas illico, Imperialibus codicillis præstitis, filium à patria potestate liberat. Quis enim patiatur, patrem quidem posse per emancipationis modum potestatis suæ nexibus filium liberare, Imperatoriam autem Celsitudinem non valere eum, quem sibi patrem elegit, ab aliena eximere potestate? §. 5. Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet jus liberorum, propter jus postliminii: quia hi, qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina jura recipiunt. idcirco reversus etiam liberos habebit in potestate: quia postliminium fingit, eum, qui captus est, in civitate semper fuisse. Si vero ibi decesserit: exinde, ex quo captus est pater, filius sui juris fuisse videtur. Ipse quoque filius neposve, si ab hostibus captus fuerit: similiter dicimus, propter jus postliminii, jus quoque potestatis parentis in suspenso esse. Dictum est autem postliminium à limine & post. Unde eum, qui ab hostibus [captus est, &] in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum, recte dicimus. Nam limina, sicut in domo finem quendam faciunt, sic & imperii finem esse limen, veteres voluerunt. Hinc & limen dictum est, quasi finis quidam & terminus. ab eo postliminium dictum est, quia ad idem limen revertebatur, quod amiserat. Sed & qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio redjisse existimatur. §. 6. Præterea emancipatione quoque desinunt liberi in potestate parentum esse. Sed emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quæ per imaginarias venditiones, & intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex Imperiali Rescripto: nostra autem providentia etiam hoc in melius per Constitutionem reformavit: ut fictione pristina explosa, recta via ad competentes judices, vel magistratus parentes intrent, & filios suos, vel filias, vel nepotes, vel neptes, ac deinceps, à sua manu dimittant. Et tunc ex edicto Prætoris in bonis hujusmodi filii, vel filiæ, vel nepotis, vel neptis, qui quæve à parente manumissus, vel manumissa fuerit, eadem jura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti. Et præterea si impubes sit filius, vel filia, vel cæteri: ipse parens ex manumissione tutelam ejus nanciscitur. §. 7. Admonendi autem sumus, liberum arbitrium esse ei, qui filium, & ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere: & è converso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere: vel omnes sui juris efficere. Eadem & de pronepote, & pronepte dicta esse intelligantur.

§. 8. Sed & si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali, secundum nostras Constitutiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est, si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem judicem manifestaverit, præsente eo, qui adoptatur, & non contradicente, nec non eo [præsente], qui adoptat, solvitur quidem jus potestatis patris naturalis: transit autem in hujusmodi parentem adoptivum, in cujus persona & adoptionem esse plenissimam, antea diximus. §. 9. Illud autem scire oportet, quod si nurus tua ex filio tuo conceperit, & filium postea emancipaveris, vel in adoptionem dederis, prægnante nuru tua, nihilominus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem vel adoptionem conceptus fuerit: patris sui emancipati, vel avi adoptivi potestati subjicitur. §. 10. Et quidem neque naturales liberi, neque adoptivi, ullo pene modo possunt cogere parentes, de potestate sua eos dimittere.

TIT. XIII.
DE TUTELIS.

Transeamus nunc ad aliam divisionem personarum. Nam ex his personis, quæ in potestate non sunt, quædam vel in tutela sunt, vel in curatione, quædam neutro jure tenentur. Videamus ergo de his, quæ in tutela vel in curatione sunt. Ita enim intelligemus cæteras personas, quæ neutro jure tenentur. Ac prius dispiciamus de his, quæ in tutela sunt. §. 1. Est autem tutela (ut Servius definivit) vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum, qui propter ætatem se defendere nequit, jure civili data ac permissa. §. 2. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, exque ipsa re nomen acceperunt. Itaque appellantur tutores, quasi tuitores atque defensores: sicut æditui dicuntur, qui ædes tuentur. §. 3. Permissum est itaque parentibus, liberis impuberibus, quos in potestate habent, testamento tutores dare. Et hoc in filios filiasque procedit omnimodo. nepotibus vero neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in potestatem patris sui non sunt recasuri. Itaque si filius tuus mortis tuæ tempore in potestate tua sit, nepotes [ex] eo non poterunt ex testamento tuo tutores habere, quamvis in potestate tua fuerint: scilicet quia mortuo te, in potestatem patris sui recasuri sunt. §. 4. Cum autem in compluribus aliis causis posthumi pro jam natis habeantur, & in hac causa placuit, non minus posthumis, quam jam natis testamento tutores dari posse: si modo in ea causa sint, ut si vivis parentibus nascerentur, sui [heredes], & in potestate eorum fierent. §. 5. Sed & si emancipato filio tutor à patre datus fuerit testamento, confirmandus est ex sententia Præsidis omnimodo, id est, sine inquisitione.

TIT. XIV.
QUI TESTAMENTO TUTORES DARI POSSUNT.

Dari autem tutor potest testamento non solum paterfamilias, sed etiam filiusfamilias.

§. 1. Sed & servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. Sed sciendum est, eum & sine libertate tutorem datum, tacite libertatem directam accepisse videri, & per hoc recte tutorem esse. Plane si per errorem, quasi liber, tutor datus sit, aliud dicendum est. Servus autem alienus pure inutiliter testamento datur tutor: sed ita, *cum liber erit*, utiliter datur: proprius autem servus inutiliter eo modo tutor datur. §. 2. Furiosus vel minor vigintiquinque annis tutor testamento datus, tutor tunc erit, cum compos mentis, aut major vigintiquinque annis fuerit factus. §. 3. Ad certum tempus, vel ex certo tempore, vel sub conditione, vel ante hæredis institutionem posse dari tutorem, non dubitatur. §. 4. Certæ autem rei vel causæ tutor dari non potest: quia personæ, non causæ, vel rei, [tutor] datur. §. 5. Si quis

filiabus

filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam posthumæ vel [posthumo] dedisse videtur: quia filii vel filiæ appellatione & posthumus & posthuma continentur. Quod si nepotes sint, an appellatione filiorum & ipsis tutores dati sint? Dicendum est, ut & ipsis quoque dati videantur: si modo *liberos* dixerit: cæterum si *filios*, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane si posteris dederit: tam filii posthumi, quam cæteri liberi continebuntur.

TIT. XV.

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

QUibus autem testamento tutor datus non est, his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tutores, qui vocantur legitimi.

§. 1. Sunt autem adgnati [cognati] per virilis sexus cognationem conjuncti, quasi à patre cognati: veluti frater [ex] eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo; item patruus, & patrui filius neposve ex eo. At qui per fœminini sexus personas cognatione junguntur, adgnati non sunt: sed alias naturali jure cognati. Itaque amitæ tuæ filius non est tibi adgnatus, sed cognatus: & invicem tu illi eodem jure conjungeris: quia qui [ex ea] nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur. §. 2. Quod autem [lex duodecim tabularum] ab intestato vocat ad tutelam adgnatos: non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is, qui poterat tutores dare, sed si quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit: quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is, qui datus est tutor, vivo testatore decesserit.

§. 3. Sed adgnationis quidem jus omnibus modis capitis diminutione plerumque perimitur: nam adgnatio juris [civilis] nomen est: cognationis vero jus non omnibus modis commutatur: quia civilis ratio civilia quidem jura corrumpere potest, naturalia vero non utique.

TIT. XVI.

DE CAPITIS DEMINUTIONE.

EST autem capitis deminutio, prioris status mutatio. Eaque tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor (quam quidam mediam vocant), aut minima. §. 1. Maxima capitis deminutio est, cum aliquis simul & civitatem & libertatem amittit. quod accidit in his, qui servi pœnæ efficiuntur atrocitate sententiæ: vel libertis, ut ingratis erga patronos condemnatis: [vel his], qui se ad pretium participandum venundari passi sunt. §. 2. Minor, sive media capitis deminutio est, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei, cui aqua & igni interdictum fuerit: vel ei, qui in insulam deportatus est. §. 3. Minima capitis deminutio est, cum civitas retinetur & libertas, sed status hominis commutatur. quod accidit in his, qui cum sui juris fuerint, cœperunt alieno juri subjecti esse, vel contra. [veluti si filiusfamilias à patre emancipatus fuerit, est capite deminutus]. §. 4. Servus autem manumissus, capite non minuitur: quia nullum caput habuit. §. 5. Quibus autem dignitas magis, quam status permutatur, capite non minuuntur. & ideo, à senatu motos capite non minui, constat. §. 6. Quod autem dictum est, manere cognationis jus etiam post capitis deminutionem: hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat. manet enim cognatio. nam si maxima capitis deminutio interveniat, jus quoque cognationis perit, utputa servitute alicujus cognati: & ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem. Sed & si in insulam quis deportatus sit, cognatio solvitur.

§. 7. Quum autem ad agnatos tutela pertineat: non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum, qui proximiores gradu sunt; vel si plures ejusdem gradus sunt, ad omnes [pertinet. veluti si plures fratres sunt, qui unum gradum obtinent, pariter ad tutelam vocantur.]

TIT. XVII.

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

EX eadem lege duodecim tabularum libertorum & libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quæ & ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim [in] ea lege de hac tutela caveatur, sed quia perinde accepta est per interpretationem, ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso, quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, jusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere: cum & adgnatos, quos ad hereditatem [lex] vocat, eosdem & tutores esse jusserit: quia plerumque ubi successionis est emolumentum, ibi & tutelæ onus esse debet. Ideo autem diximus plerunque: quia si à fœmina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, quum alius sit tutor.

TIT. XVIII.

DE LEGITIMA PARENTUM TUTELA.

EXemplo patronorum recepta est & alia tutela, quæ & ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio, & deinceps impuberes emancipaverit: legitimus eorum tutor erit.

TIT. XIX.

DE FIDUCIARIA TUTELA.

EST & alia tutela, quæ fiduciaria appellatur. nam si pater filium, vel filiam, nepotem, vel neptem, vel deinceps, impuberes manumiserit: legitimam nanciscitur eorum tutelam. Quo defuncto, si liberi [ejus] virilis sexus existant, fiduciarii tutores vel fratris vel sororis efficiuntur. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque ejus legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset à vivo patre emancipatus, post obitum ejus sui juris efficeretur, nec in fratrum potestatem recideret, ideoque nec in tutelam; libertus autem si servus mansisset, utique eodem jure apud liberos domini post mortem ejus futurus esset. † Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectæ sint ætatis: quod nostra Constitutio in omnibus tutelis & curationibus observari generaliter præcepit.

TIT. XX.

DE ATILIANO TUTORE, ET EO QUI EX LEGE JULIA ET TITIA DABATUR.

SI cui nullus omnino tutor fuerat: ei dabatur in urbe quidem à Prætore urbano, & majore parte Tribunorum plebis, tutor ex lege Atilia; in provinciis vero à Præsidibus provinciarum, ex lege Julia & Titia. §. 1. Sed & si in testamento tutor sub conditione, aut ex die certo datus fuerat: quamdiu conditio aut dies pendebat, ex eisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat: quamdiu ex testamento nemo heres existebat, tamdiu ex eisdem legibus tutor petendus erat: qui desinebat esse tutor, si conditio extiterat, aut dies venerat, aut heres extiterat. §. 2. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is, qui captus erat, in civitatem reversus fuerat. nam reversus recipiebat tutelam jure postliminii. §. 3. Sed ex his legibus tutores pupillis desierunt dari, posteaquam primo Consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare cœperunt, deinde Prætores ex Constitutionibus. Nam supradictis legibus neque de cautione à tutoribus exigenda, rem salvam pupillis fore, neque de compellendis tutoribus ad tutelæ administrationem, quidquam cavebatur. §. 4. Sed hoc jure utimur, ut Romæ quidem Præfectus urbi, vel Prætor secundum suam jurisdictionem, in provinciis autem Præsides ex inquisitione tutores crearent; vel magistratus jussu Præsidum, si non sint magnæ pupilli facultates. §. 5. Nos autem per Constitutionem nostram hujusmodi difficultates hominum

num resecantes, nec exspectata jussione Præsidum, disposuimus, si facultates pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeant, Defensores civitatum una cum ejusdem civitatis religiosissimo Antistite, vel alias publicas personas, id est, magistratus, vel Juridicum Alexandrinæ civitatis, tutores vel curatores creare: legitima cautela secundum ejusdem Constitutionis normam præstanda, videlicet eorum periculo, qui eam accipiunt. §. 6. Impuberes autem in tutela esse, naturali juri conveniens est: ut is, qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur.

§. 7. Quum ergo pupillorum pupillarumque tutores negotia gerant, post pubertatem tutelæ judicio rationem reddunt.

TIT. XXI.

DE AUCTORITATE TUTORUM.

AUctoritas autem tutoris in quibusdam causis necessaria pupillis est, in quibusdam non est necessaria: ut ecce, si quid dari sibi stipulentur, non est necessaria tutoris auctoritas; quod si aliis promittant pupilli, necessaria est tutoris auctoritas. Namque placuit, meliorem quidem conditionem licere eis facere, etiam sine tutoris auctoritate: deteriorem vero non aliter, quam [cum] tutoris auctoritate. unde in his causis, ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, ut in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem, qui cum his contrahunt, obligantur, at invicem pupilli non obligantur. §. 1. Neque tamen hereditatem adire, neque bonorum possessionem petere, neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate (quamvis [illis] lucrosa sit), ne ullum damnum habeant.

§. 2. Tutor autem statim in ipso negotio præsens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit: post tempus vero, vel per epistolam interposita auctoritas nihil agit. §. 3. Si inter tutorem pupillumque judicium agendum sit: quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non prætorius tutor (ut olim) constituitur, sed curator in locum ejus datur: quo [curatore] interveniente, judicium peragitur, & eo peracto, curator esse desinit.

TIT. XXII.

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

PUpilli pupillæque, cum puberes esse cœperint, [à] tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis æstimari volebant. Nostra autem majestas dignum esse castitate nostrorum temporum [existimans], bene putavit, quod in fœminis etiam antiquis impudicum esse visum est, id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo [nostra] sancta Constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimumquartum annum completum illico initium accipere disposuimus: antiquitatis normam in fœminis bene positam, [in] suo ordine relinquentes, ut post duodecim annos completos viripotentes esse credantur. §. 1. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes, vel deportati: item si in servitutem pupillus redigatur, vel [si] ab hostibus captus fuerit. §. 2. Sed & si usque ad certam conditionem datus sit [tutor] testamento: æque evenit, ut desinat esse tutor existente conditione. §. 3. Simili modo finitur tutela morte vel pupillorum, vel tutorum. §. 4. Sed & capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel civitas amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit, cæteræ non pereunt. Sed pupilli & pupillæ capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. §. 5. Præterea qui ad certum tempus testamento dantur tutores, finito eo, deponunt tutelam. §. 6. Desinunt etiam tutores esse, qui vel removentur à tutela ob id quod suspecti visi sunt: vel qui ex justa causa sese excusant, & onus administrandæ tutelæ deponunt, secundum ea quæ inferius proponemus.

TIT. XXIII.

DE CURATORIBUS.

MAsculi quidem puberes, & fœminæ viripotentes, usque ad vicesimumquintum annum completum curatores accipiunt: quia licet puberes sint, adhuc tamen ejus ætatis sunt, ut sua negotia tueri non possint. §. 1. Dantur autem curatores ab eisdem magistratibus, à quibus & tutores. Sed curator testamento non datur: datus tamen confirmatur decreto Prætoris vel Præsidis. §. 2. Item inviti adolescentes, curatores non accipiunt, præterquam in litem. curator enim & ad certam causam dari potest. §. 3. Furiosi quoque & prodigi, licet majores vigintiquinque annis sint, tamen in curatione sunt adgnatorum ex lege duodecim tabularum. Sed solent Romæ Præfectus urbi vel Prætores, & in provinciis Præsides ex inquisitione eis curatores dare. §. 4. Sed & mente captis, & surdis, & mutis, & qui perpetuo morbo laborant (quia rebus suis superesse non possunt) curatores dandi sunt. §. 5. Interdum autem & pupilli curatores accipiunt: utputa, si legitimus tutor non sit idoneus: quoniam habenti tutorem, tutor dari non potest. Item si testamento datus tutor, vel à Prætore, aut Præside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret: solet ei curator adjungi. Item loco tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus à tutela excusantur, solent curatores dari.

§. 6. Quod si tutor adversa valetudine, vel alia necessitate impediatur, quo minus negotia pupilli administrare possit, & pupillus vel absit, vel infans sit: quem velit actorem, periculo ipsius tutoris Prætor, vel qui provinciæ præerit, decreto constituet.

TIT. XXIV.

DE SATISDATIONE TUTORUM VEL CURATORUM.

NE tamen pupillorum pupillarumve, & eorum qui quæve in curatione sunt, negotia à curatoribus tutoribusque consumantur, vel deminuantur: curet Prætor, ut & tutores, & curatores eo nomine satisdent. Sed hoc non est perpetuum. nam tutores testamento dati, satisdare non coguntur: quia fides eorum & diligentia ab ipso testatore approbata est. item ex inquisitione tutores vel curatores dati, satisdatione non onerantur: quia idonei electi sunt.

§. 1. Sed si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint: potest unus offerre satisdationem de indemnitate pupilli vel adolescentis, & contutori suo vel concuratori præferri, ut solus administret: vel ut contutor [aut concurator] satis offerens præponatur ei, ut & ipse solus administret. Itaque per se non potest petere satisdationem à contutore suo vel concuratore: sed offerre debet, ut electionem det concuratori vel contutori suo, utrum velit, satis accipere, an satisdare. Quod si nemo eorum satis offerat: si quidem adscriptum fuerit à testatore, quis gerat, ille gerere debet. Quod si non fuerit adscriptum: quem major pars elegerit, ipse gerere debet: ut edicto Prætoris cavetur. Sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum, vel eos qui gerere debent: Prætor partes suas interponere debet. Idem & in pluribus ex inquisitione datis comprobandum est: id est, ut major pars eligere possit, per quem administratio fiat. §. 2. Sciendum autem est, non solum tutores vel curatores pupillis, vel adultis, cæterisque personis ex administratione rerum teneri: sed etiam in eos, qui satisdationem accipiunt, subsidiariam actionem esse: quæ ultimum eis præsidium possit adferre. Subsidiaria autem actio in eos datur, qui aut omnino à tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverunt, aut non idonee passi sunt caveri. Quæ quidem

dem tam ex prudentium responsis, quam ex constitutionibus Imperialibus etiam in heredes eorum extenditur. §. 3. Quibus constitutionibus & illud exprimitur, ut nisi caveant tutores & curatores, pignoribus captis coërceantur.

§. 4. Neque autem Præfectus urbi, neque Prætor, neque Præses provinciæ, neque quisquam alius, cui tutores dandi jus est, hac actione tenebitur: sed hi tantummodo, qui satisdationem exigere solent.

TIT. XXV.
DE EXCUSATIONIBUS TUTORUM VEL CURATORUM.

Excusantur autem tutores & curatores variis ex causis: plerumque tamen propter liberos, sive in potestate sint, sive emancipati. Si enim tres liberos superstites Romæ quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in provinciis quinque: à tutela vel cura potest excusari, exemplo cæterorum munerum. nam & tutelam & curam placuit publicum munus esse. Sed adoptivi liberi non prosunt: in adoptionem autem dati, naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt ut in locum patris sui succedant: ex filia non prosunt. Filii autem superstites tantum ad tutelæ vel curæ muneris excusationem prosunt: defuncti autem non prosunt. Sed si in bello amissi sunt: quæsitum est, an prosint? Et constat, eos solos prodesse, qui in acie amittuntur: hi enim qui pro republica ceciderunt, in perpetuum per gloriam vivere intelliguntur.

§. 1. Item divus Marcus in Semestribus rescripsit, eum qui res fisci administrat, à tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse.

§. 2. Item qui reipublicæ causâ absunt, à tutela vel cura excusantur. Sed & si fuerint tutores vel curatores [dati], deinde reipublicæ causâ abesse cœperint: à tutela vel cura excusantur, quatenus reipublicæ causâ absunt; & interea curator loco eorum datur: qui si reversi fuerint, recipiunt onus tutelæ. nam nec anni habent vacationem, ut Papinianus libro quinto Responsorum scripsit: nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati. §. 3. Et qui potestatem aliquam habent, se excusare possunt, ut divus Marcus rescripsit: sed susceptam tutelam deserere non possunt. §. 4. Item propter litem, quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusari non potest: nisi forte de omnibus bonis, vel hereditate controversia sit. §. 5. Item tria onera tutelæ non adfectatæ, vel curæ, præstant vacationem, quandiu administrantur: ut tamen plurium pupillorum tutela vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro una computetur. §. 6. Sed & propter paupertatem excusationem tribui, tam divi fratres, quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri injuncto possit docere. §. 7. Item propter adversam valetudinem, propter quam ne suis quidem negotiis interesse potest, excusatio locum habet. §. 8. Similiter eos qui literas nesciunt, esse excusandos, divus Pius rescripsit: quamvis & imperiti literarum possint ad administrationem negotiorum sufficere. §. 9. Item si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum præstat ei excusationem: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserant. §. 10. Non esse autem admittendam excusationem ejus, qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi fratres rescripserunt. §. 11. Inimicitiæ, quas quis cum patre pupillorum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt, nec reconciliatio intervenit, à tutela vel cura solent excusare. §. 12. Item is, qui status controversiam à pupillorum patre passus est, excusatur à tutela. §. 13. Item major septuaginta annis à tutela & cura se potest excusare: minores autem vigintiquinque annis, olim quidem excusabantur, nostra autem constitutione prohibentur ad tutelam vel curam adspirare; adeo, ut nec excusatione opus sit. Qua constitutione cavetur, ut nec pupillus ad legitimam tutelam vocetur, nec adultus: quum sit incivile, eos qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere noscuntur, & ab aliis reguntur, aliorum tutelam vel curam subire.

§. 14. Idem & in milite observandum est, ut nec volens ad tutelæ onus admittatur.

§. 15. Item Romæ grammatici, rhetores, & medici, & qui in patria sua has artes exercent, & intra numerum sunt, à tutela & cura habent vacationem. §. 16. Qui autem vult se excusare, si plures habeat excusationes, & de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora [constituta] non prohibetur. Qui autem excusare se volunt, non appellant: sed intra quinquaginta dies continuos, ex quo cognoverint se esse tutores vel curatores datos, se excusare debent, cujuscunque generis sint, id est, qualitercunque dati fuerint tutores, si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco, ubi tutores dati sunt. Si vero ultra centesimum lapidem habitant: dinumeratione facta viginti millium diurnorum, & amplius triginta dierum; qui tamen (ut Scævola dicebat) sic debent computari, ne minus sint, quam quinquaginta dies. §. 17. Datus autem tutor, ad universum patrimonium datus esse creditur.

§. 18. Qui tutelam alicujus gessit, invitus curator ejusdem fieri non compellitur: in tantum, ut licet paterfamilias, qui testamento tutorem dedit, adjecerit, se eundem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum, divi Severus & Antoninus rescripserunt.

§. 19. Iidem rescripserunt, maritum uxori suæ curatorem datum, excusare se posse, licet se immisceat. §. 20. Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelæ meruerit: non est liberatus onere tutelæ.

TIT. XXVI.
DE SUSPECTIS TUTORIBUS VEL CURATORIBUS.

Sciendum est, suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. §. 1. Datum est autem jus removendi tutores suspectos Romæ Prætori, & in provinciis Præsidibus earum, & Legato Proconsulis. §. 2. Ostendimus qui possint de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possint. Et possunt quidem omnes tutores fieri suspecti, sive sint testamentarii, sive non sint, sed alterius generis tutores. Quare & si legitimus fuerit tutor, accusari poterit. Quid, si patronus? Adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus, famæ patroni parcendum esse, licet ut suspectus remotus fuerit. §. 3. Consequens est, ut videamus, qui possint suspectos postulare. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc accusationem, hoc est, omnibus patere. Quinimo & mulieres [admittuntur ex rescripto divorum Severi & Antonini]: sed eæ solæ, quæ pietatis necessitudine ductæ, ad hoc procedunt: ut puta mater, nutrix quoque, & avia. potest & soror. sed & si qua alia mulier fuerit, quam Prætor propensa pietate intellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed pietate productam, non sustinere injuriam pupillorum: admittet eam ad accusationem. §. 4. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare: puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere: & ita divi Severus & Antoninus rescripserunt. §. 5. * Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo sit: ut Julianus quoque scripsit. Sed & ante quam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum removeri, idem Julianus scripsit: & secundum eum constitutum est.

§. 6. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob culpam, non æque.

§. 7. Si quis autem suspectus postulatur: quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum est. §. 8. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit: posteaquam tutor vel curator decesserit, extinguitur suspecti

cognitio. §. 9. Si quis tutor copiam sui non faciat: ut alimenta pupillo decernantur: cavetur Epistola divorum Severi & Antonini, ut in possessionem bonorum ejus pupillus mittatur: & quæ mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi jubentur. Ergo ut suspectus removeri poterit, qui non præstat alimenta.

§. 10. Sed si quis præsens negat propter inopiam alimenta posse decerni: si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad Præfectum urbi puniendum, placuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium tutelæ adquisierit, vel redemerit. §. 11. Libertus quoque si fraudulenter tutelam filiorum vel nepotum patroni gessisse probetur, ad Præfectum urbi remittitur puniendus. §. 12. Novissime autem sciendum est, eos, qui fraudulenter tutelam administrant, etiam si satis offerant, removendos esse à tutela: quia satisdatio tutoris propositum malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem præstat. §. 13. Suspectum etiam eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit. Enimvero tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen & diligens, removendus non est quasi suspectus.

LIBER SECUNDUS.

TIT. I.

DE RERUM DIVISIONE, [ET ADQUIRENDO IPSARUM DOMINIO.]

Superiore libro de Jure personarum exposuimus: modo videamus de rebus: quæ vel in nostro patrimonio, vel extra patrimonium nostrum habentur. Quædam enim naturali jure communia sunt omnium, quædam publica, quædam universitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ ex variis causis cuique adquiruntur, sicut ex subjectis apparebit. §. 1. Et quidem naturali jure communia sunt omnium hæc: aër, aqua profluens, & mare, & per hoc littora maris. Nemo igitur ad littus maris accedere prohibetur: dum tamen à villis, & monumentis & ædificiis abstineat; quia non sunt juris gentium, sicut est mare. §. 2. Flumina autem omnia, & portus, publica sunt. ideoque jus piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque. §. 3. Est autem littus maris, quatenus hybernus fluctus maximus excurrit. §. 4. Riparum quoque usus publicus est jure gentium, sicut ipsius fluminis. itaque naves ad eas appellere, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen navigare. sed proprietas earum illorum est, quorum prædiis hærent: qua de causa arbores quoque in iisdem natæ, eorundem sunt.

§. 5. Littorum quoque usus publicus est, & juris gentium, sicut & ipsius maris. & ob id cuilibet liberum est casam ibi ponere, in quam se recipiat: sicut retia siccare, & ex mari deducere. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse: sed ejusdem juris esse, cujus & mare, & quæ subjacet mari terra vel arena.

§. 6. Universitatis sunt, non singulorum, quæ in civitatibus sunt theatra, stadia, & si qua alia sunt communia civitatum. §. 7. Nullius autem sunt res sacræ, & religiosæ, & sanctæ. * quod enim divini juris est, id nullius in bonis est.

§. 8. Sacræ res sunt, quæ rite per Pontifices Deo consecratæ sunt: veluti ædes sacræ, & donaria, quæ rite ad ministerium Dei dedicata sunt: quæ etiam per nostram Constitutionem alienari & obligari prohibuimus; excepta causa redemptionis captivorum. Si quis autem auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Locus autem in quo ædes sacræ sunt ædificatæ, etiam diruto ædificio sacer adhuc manet, ut & Papinianus scripsit. §. 9. Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. [in communem autem locum purum invito socio inferre non licet.] in commune vero sepulchrum etiam invitis cæteris licet [inferre.] Item si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere. In alienum locum consentiente domino licet inferre: & licet postea ratum [non] habuerit, quam illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit. §. 10. Sanctæ quoque res, veluti muri & portæ [civitatis,] quodammodo divini juris sunt: & ideo nullius in bonis sunt. Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos qui aliquid in muros deliquerint. Ideo & legum eas partes, quibus pœnas constituimus adversus eos, qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus.

§. 11. Singulorum autem hominum multis modis res fiunt. quarundam enim rerum dominium nanciscimur jure naturali, quod (sicut diximus) appellatur jus gentium: quarundam [vero] jure civili. Commodius est itaque à vetustiore jure incipere: palam est autem, vetustius esse jus naturale, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit. Civilia autem jura tunc esse cœperunt, cum & civitates condi, & magistratus creari, & leges scribi cœperunt.

§. 12. Feræ igitur bestiæ, & volucres, & pisces, & [omnia] animalia, quæ mari, cœlo & terra nascuntur, simul atque ab aliquo capta fuerint, jure gentium statim illius esse incipiunt. quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. nec interest, feras bestias & volucres utrum in suo fundo quis capiat, an in alieno. Plane qui alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest à domino, si is præviderit, prohiberi, ne ingrediatur. Quicquid autem eorum ceperis, eousque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coërcetur. Cum vero tuam evaserit custodiam, & in libertatem naturalem sese receperit, tuum esse desinit, & rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit ejus persequutio. §. 13. Illud quæsitum est, an si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intelligatur? [Et] quibusdam placuit, statim esse tuam; & eousque tuam videri, donec eam persequaris: quod si desieris persequi, desinere esse tuam, & rursus fieri occupantis. Alii vero putaverunt, non aliter tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quod multa accidere soleant, ut eam non capias.

§. 14. Apium quoque fera natura est. Itaque [apes], quæ in arbore tua consederint, antequam à te alveo includantur, non magis tuæ intelliguntur esse, quam volucres, quæ in arbore tua nidum fecerint. ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. Favos quoque, si quos effecerint, eximere quilibet potest. Plane integra re, si prævideris ingredientem fundum tuum, poteris eum jure prohibere, ne ingrediatur. Examen quoque, quod ex alveo tuo evolaverit, eousque intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis persequutio ejus est, alioquin occupantis fit. §. 15. Pavonum quoque & columbarum fera natura est: nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine evolare & revolare solent. nam & apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. † Cervos quoque quidam ita mansuetos habent, ut in sylvam ire, & redire soleant: quorum & ipsorum feram esse naturam, nemo negat. † In iis autem animalibus, quæ ex consuetudine abire & redire solent, talis regula comprobata est, ut eousque tua esse intelligantur, donec animum revertendi habeant: nam si revertendi animum

habere

habere desierint, etiam tua esse desinunt, & fiunt occupantium. Revertendi autem animum videntur desinere habere tum, cum revertendi consuetudinem deseruerint. §. 16. Gallinarum autem & anserum non est fera natura. idque ex eo possumus intelligere, quod aliæ sunt gallinæ, quas feras vocamus: item alii sunt anseres, quos feros appellamus. Ideoque si anseres tui, aut gallinæ tuæ, aliquo modo turbati turbatæve evolaverint: licet conspectum tuum effugerint, quocunque tamen loco sint, tui tuæve esse intelliguntur: & qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum committere intelligitur.

§. 17. Item ea, quæ ex hostibus capimus, jure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut & liberi homines in servitutem nostram deducantur; qui tamen, si evaserint nostram potestatem & ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt. §. 18. Item lapilli, & gemmæ, & cætera, quæ in littore maris inveniuntur, jure naturali statim inventoris fiunt. §. 19. Item ea, quæ ex animalibus dominio tuo subjectis nata sunt, eodem jure tibi adquiruntur.

§. 20. Præterea quod per alluvionem agro tuo flumen adjecit, jure gentium tibi adquiritur. * Est autem alluvio incrementum latens. Per alluvionem autem id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligi non possit, quantum quoquo temporis momento adjiciatur.

§. 21. Quod si vis fluminis de tuo prædio partem aliquam detraxerit, & vicini prædio attulerit: palam est, eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo vicini tui hæserit, arboresque quas secum traxit, in eum fundum radices egerint: ex eo tempore videntur vicini fundo acquisitæ esse. §. 22. Insula, quæ in mari nata est (quod raro accidit), occupantis fit. nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata (quod frequenter accidit), siquidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident, pro modo [scilicet] latitudinis cujusque fundi, quæ prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit: eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam prædia possident. Quod si aliqua parte divisum sit flumen, deinde infra unitum, agrum alicujus in formam insulæ redegerit: ejusdem permanet is ager, cujus & fuerat. §. 23. Quod si naturali alveo in universum derelicto, ad aliam partem fluere cœperit: prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam ejus prædia possident, pro modo scilicet latitudinis cujusque agri, quæ prope ripam sit: novus autem alveus ejus juris esse incipit, cujus & ipsum flumen est, id est, publicus. Quod si post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen: rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam ejus prædia possident.

§. 24. Alia sane causa est, si cujus totus ager inundatus fuerit: neque enim inundatio fundi speciem commutat: & ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum ejus manere, cujus & fuit. §. 25. Quum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quæri solet, quis eorum naturali ratione dominus sit: utrum is, qui fecerit, an potius ille, qui materiæ dominus fuerit? ut ecce, si quis ex alienis uvis, aut olivis, aut spicis, vinum, aut oleum, aut frumentum fecerit: aut ex alieno auro, vel argento, vel ære vas aliquod fecerit: vel ex alieno vino & melle mulsum miscuerit: vel ex medicamentis alienis emplastrum aut collyrium composuerit: vel ex aliena lana vestimentum fecerit: vel ex alienis tabulis navem, vel armarium, vel subsellia fabricaverit. Et post multam Sabinianorum & Proculianorum ambiguitatem, placuit media sententia existimantium, si ea species ad priorem & rudem materiam reduci possit, eum videri dominum esse, qui materiæ dominus fuerit: si non possit reduci, eum potius intelligi dominum, qui fecerit: ut ecce, vas conflatum potest ad rudem materiam æris, vel argenti, vel auri reduci; vinum autem, vel oleum, aut frumentum, ad uvas vel olivas, vel spicas reverti non potest; at ne mulsum quidem ad vinum & mel resolvi potest. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis: veluti ex suo vino & alieno melle mulsum miscuerit; aut ex suis & alienis medicamentis emplastrum aut collyrium; aut ex sua lana & aliena vestimentum fecerit: dubitandum non est, hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dederit, sed & partem ejusdem materiæ præstiterit. §. 26. Si [tamen] alienam purpuram vestimento suo quis intexuerit: licet pretiosior sit purpura, tamen accessionis vice cedit vestimento: & qui dominus fuit purpuræ, adversus eum, qui subripuit, habet furti actionem, & condictionem; sive ipse sit, qui vestimentum fecit, sive alius: nam extinctæ res, licet vindicari non possint, condici tamen à furibus, & quibusque aliis possessoribus possunt. §. 27. Si duorum materiæ ex voluntate dominorum confusæ sint: totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est: veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflaverint. Sed & si diversæ materiæ sint, & ob id propria species facta sit; forte ex vino & melle mulsum, aut ex auro & argento electrum: idem juris est: nam & hoc casu communem esse speciem, non dubitatur. Quod si fortuito, & non voluntate dominorum, confusæ fuerint, vel ejusdem generis materiæ, vel diversæ: idem juris esse placuit. §. 28. Quod si frumentum Titii frumento tuo mistum fuerit: si quidem ex voluntate vestra, commune est: quia singula corpora, id est, singula grana, quæ cujusque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. quod si casu id mistum fuerit, vel Titius id miscuerit sine tua voluntate: non videtur commune esse: quia singula corpora in sua substantia durant. Sed nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex intelligitur esse communis, si pecora Titii tuis pecoribus mista fuerint. Sed si ab alterutro vestrum totum id frumentum retineatur: in rem quidem actio pro modo frumenti cujusque competit: arbitrio autem judicis continetur, ut ipse æstimet, quale cujusque frumentum fuerit.

§. 29. Cum in suo solo aliquis ex aliena materia ædificaverit, ipse intelligitur dominus ædificii: quia * omne, quod solo inædificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is, qui materiæ dominus fuerat, desinit dominus ejus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea re agere, propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, NE QUIS TIGNUM ALIENUM ÆDIBUS SUIS JUNCTUM, EXIMERE COGATUR: sed duplum pro eo præstet per actionem, quæ vocatur de tigno juncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua ædificia fiunt. Quod ideo provisum est, ne ædificia rescindi necesse sit. Quod si aliqua ex causa dirutum sit ædificium, poterit materiæ dominus, si non fuerit duplum jam consequutus, tunc eam vindicare, & ad exhibendum de ea re agere. §. 30. Ex diverso, si quis in alieno solo ex sua materia domum ædificaverit, illius fit domus, cujus & solum est. Sed hoc casu materiæ dominus proprietatem ejus amittit: quia voluntate ejus intelligitur esse alienata, utique si non ignorabat se in alieno solo ædificare. & ideo licet diruta sit domus, materiam tamen vindicare non potest. Certe illud constat, si in possessione constituto ædificatore, soli dominus petat domum suam esse, nec solvat pretium materiæ, & mercedes fabrorum: posse eum per exceptionem doli mali repelli: utique si bonæ fidei possessor fuerit, qui ædificavit. Nam scienti alienum solum esse, potest objici culpa, quod ædificaverit temere in eo solo, quod intelligebat alienum esse. §. 31. Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit, ipsius erit. Et ex diverso

[V]erso si Titius suam plantam in Mævii solo po[su]erit, Mævii planta erit: si modo utroque casu radices egerit. ante enim quam radices egerit, ejus permanet, cujus fuerat. Adeo autem ex eo tempore, quo radices egerit planta, proprietas ejus commutatur: ut si vicini arbor ita terram Titii presserit, ut in ejus fundum radices egerit, Titii effici arborem dicamus: ratio enim non permittit, ut alterius arbor esse intelligatur, quam cujus in fundum radices egerit. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit.

§. 32. Qua ratione autem plantæ, quæ terræ coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque, quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. Cæterum sicut is, qui in alieno solo ædificavit, si ab eo dominus petat ædificium, defendi potest per exceptionem doli mali, secundum ea, quæ diximus: ita ejusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is, qui alienum fundum sua impensa [bona fide] consevit. §. 33. Literæ quoque, licet aureæ sint, perinde chartis membranisve cedunt, ac solo cedere solent ea; quæ inædificantur, aut inseruntur. ideoque si in chartis membranisve tuis carmen, vel historiam, vel orationem Titius scripserit: hujus corporis non Titius, sed tu dominus esse videris. Sed si à Titio petas tuos libros tuasve membranas, nec impensas scripturæ solvere paratus sis: poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si earum chartarum membranarumve possessionem bona fide nactus est. §. 34. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturæ cedere: aliis videtur, picturam, qualiscunque sit, tabulæ cedere: sed nobis videtur melius esse, tabulam picturæ cedere. Ridiculum est enim picturam Apellis, vel Parrhasii, in accessionem vilissimæ tabulæ cedere. Unde si à domino tabulæ imaginem possidente, is, qui pinxit, eam petat, nec solvat pretium tabulæ: poterit per exceptionem doli mali submoveri. At si is qui pinxit, [eam] possideat, consequens est, ut utilis actio domino tabulæ adversus eum detur: quo casu si non solvat impensam picturæ, poterit per exceptionem doli mali repelli; utique si bona fide possessor fuerit ille, qui picturam imposuit. Illud enim palam est, quod sive is, qui pinxit, subripuit tabulas, sive alius, competit domino tabularum furti actio.

§. 35. Si quis à non domino quem dominum esse crediderit, bona fide fundum emerit, vel ex donatione, aliave qualibet justa causa æque bona fide acceperit: naturali ratione placuit fructus, quos percepit, ejus esse pro cultura & cura. Et ideo si postea dominus supervenerit, & fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei vero qui alienum fundum sciens possederit, non idem concessum est: itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere. §. 36. Is vero ad quem ususfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si ipse eos perceperit. Et ideo licet maturis fructibus, nondum tamen perceptis, decesserit, ad hæredes ejus non pertinent, sed domino proprietatis adquiruntur. Eadem fere & de colono dicuntur. §. 37. In pecudum fructu etiam fœtus est, sicuti lac, pilus, & lana. itaque agni, hœdi, & vituli, & equuli & suculi statim naturali jure dominii fructuarii sunt. Partus vero ancillæ in fructu non est: itaque ad dominum proprietatis pertinet. absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse: cum omnes fructus rerum natura gratia hominis comparaverit. §. 38. Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet (ut & Juliano visum est): & in vinearum demortuarum vel arborum locum, alias debet substituere. recte enim colere, & quasi bonus paterfamilias uti debet. §. 39. Thesauros, quos quis in loco suo invenerit, divus Hadrianus, naturalem æquitatem sequutus, ei concessit, qui [eos] invenerit. Idemque statuit, si quis in sacro, aut religioso loco fortuito casu invenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuito invenerit: dimidium domino soli concessit, & dimidium inventori. Et convenienter, si quis in Cæsaris loco invenerit, dimidium inventoris, & dimidium esse Cæsaris statuit. Cui conveniens est [ut] si quis in fiscali loco, vel publico, [vel civitatis] invenerit, dimidium ipsius esse [debeat] & dimidium fisci, vel civitatis. §. 40. Per traditionem quoque jure naturali res nobis adquiruntur: * nihil enim tam conveniens est naturali æquitati, quam voluntatem domini, volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi: & ideo cujuscumque generis sit corporalis res, tradi potest, & à domino tradita alienatur. Itaque stipendiaria quoque & tributaria prædia eodem modo alienantur. Vocantur autem stipendiaria & tributaria prædia, quæ in provinciis sunt: inter quæ, nec non & Italica prædia, ex nostra constitutione nulla est differentia. sed siquidem ex causa donationis aut dotis, aut qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio transferuntur. §. 41. Venditæ vero res & traditæ, non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo ei satisfecerit: veluti expromissore aut pignore dato. quod quanquam cavetur ex lege duodecim tabularum, tamen recte dicitur, & jure gentium, id est jure naturali, id effici. sed si is, qui vendidit, fidem emptoris sequutus fuerit, dicendum est, statim rem emptoris fieri. §. 42. Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem suam, an voluntate ejus alius, [cui ejus rei possessio permissa sit.] §. 43. Qua ratione, si cui libera universorum negotiorum administratio permissa fuerit à domino, isque ex his negotiis rem vendiderit, & tradiderit: faciet eam accipientis. §. 44. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam: veluti si rem, quam tibi aliquis commodaverit, aut locaverit, aut apud te deposuerit, postea aut vendiderit [tibi] aut donaverit, [aut dotis nomine dederit]. Quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit: eo tamen ipso, quod patitur tuam esse, statim tibi adquiritur proprietas, perinde ac si eo nomine tibi tradita fuisset. §. 45. Item si quis merces in horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem. §. 46. Hoc amplius, interdum & in incertam personam collata voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce, Prætores & Consules, cum missilia jactant in vulgus, ignorant quod eorum quisque sit excepturus; & tamen quia volunt quod quisque acceperit, ejus esse, statim eum dominum efficiunt.

§. 47. Qua ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto à domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abjecerit, ut id [in numero] rerum suarum esse nolit: ideoque statim dominus ejus esse desinit.

§. 48. Alia sane causa est earum rerum, quæ in tempestate levandæ navis causa ejiciuntur. hæ enim dominorum permanent; quia palam est eas non eo animo ejici, quod quis eas habere nolit, sed quo magis cum ipsa navi maris periculum effugiat. Qua de causa, si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit. Nec longe videntur discedere ab his, quæ de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt.

TIT. II.
DE REBUS CORPORALIBUS, ET INCORPORALIBUS.

QUædam præterea res corporales sunt, quædam incorporales. §. 1. Corporales hæ sunt, quæ tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles. §. 2. Incorporales autem sunt, quæ

quæ tangi non possunt: qualia sunt ea, quæ in jure consistunt: sicut hereditas, ususfructus, usus [&] obligationes quoquo modo contractæ. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur. nam & fructus qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt: & id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerunque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia. nam ipsum jus hereditatis, & ipsum jus utendi fruendi, & ipsum jus obligationis incorporale est. §. 3. Eodem numero sunt jura prædiorum urbanorum, & rusticorum, quæ etiam servitutes vocantur.

TIT. III.

DE SERVITUTIBUS PRÆDIORUM.

RUsticorum prædiorum jura sunt hæc: iter, actus, via, aquæductus. Iter est jus eundi ambulandi hominis, non etiam jumentum agendi [vel vehiculum]. Actus est jus agendi vel jumentum, vel vehiculum. Itaque qui habet iter, actum non habet: qui actum habet, & iter habet, [eoque uti potest] etiam sine jumento. Via est jus eundi & agendi & ambulandi: nam & iter & actum via in se continet. Aquæductus est jus aquæ ducendæ per fundum alienum.

§. 1. Prædiorum urbanorum servitutes sunt hæ, quæ ædificiis inhærent: ideo urbanorum prædiorum dictæ, quoniam ædificia omnia, urbana prædia appellamus, etsi in villa ædificata sint. Item urbanorum prædiorum servitutes sunt: ut vicinus onera vicini sustineat: ut in parietem ejus liceat vicino tignum immittere: ut stillicidium vel flumen recipiat quis in ædes suas, vel in aream, vel in cloacam: ne altius quis tollat ædes suas, ne luminibus vicini officiat.

§. 2. Inter rusticorum prædiorum servitutes quidam computari recte putant aquæ haustum, pecoris ad aquam adpulsum, jus pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ. §. 3. Ideo autem hæ servitutes prædiorum appellantur, quoniam sine prædiis constitui non possunt. nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici prædii, nisi qui habet prædium. §. 4. Si quis velit vicino aliquod jus constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet. Potest etiam testamento quis heredem suum damnare ne altius tollat ædes suas, ne luminibus ædium vicini officiat: vel ut patiatur eum tignum in parietem suum immittere, stillicidiumve adversus eum habere: vel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquamve ex eo ducere.

TIT. IV.

DE USUFRUCTU.

USusfructus est jus alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia. Est autem jus in corpore: quo sublato, & ipsum tolli necesse est. §. 1. Ususfructus à proprietate separationem recipit: idque pluribus modis accidit: ut ecce, si quis usumfructum alicui legaverit, nam heres nudam habet proprietatem, legatarius vero usumfructum; & contra, si fundum legaverit, deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum; item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest. Sine testamento [vero] si quis velit usumfructum alii constituere: pactionibus & stipulationibus id efficere debet. Ne tamen in universum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu: placuit certis modis extingui usumfructum, & ad proprietatem reverti. §. 2. Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo & ædibus, verum etiam in servis, & jumentis, & ceteris rebus: [exceptis iis, quæ ipso usu consumuntur.] Nam hæ res neque naturali ratione, neque civili recipiunt usumfructum. quo [in] numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta: quibus proxima est pecunia numerata. namque ipso usu assidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus censuit, posse etiam earum rerum usumfructum constitui: ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. Itaque si pecuniæ ususfructus legatus sit: ita datur legatario, ut ejus fiat, & legatarius satisdet heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur, aut capite minuetur. Cæteræ quoque res ita traduntur legatario, ut ejus fiant: sed æstimatis his, satisdatur, ut si moriatur, aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur, quanti hæ fuerint [æstimatæ.] Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usumfructum constituit.

§. 3. Finitur autem ususfructus morte usufructuarii, & duabus capitis deminutionibus, maxima & media, & non utendo per modum & tempus: quæ omnia nostra statuit Constitutio. Item finitur ususfructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam cedendo extraneo nihil agitur: vel ex contrario, si usufructuarius proprietatem rei adquisierit; quæ res consolidatio appellatur. † Eo amplius constat, si ædes incendio consumptæ fuerint, vel etiam terræmotu, vel vitio suo corruerint: extingui usumfructum, & ne areæ quidem usumfructum deberi. §. 4. Cum autem finitus fuerit totus ususfructus: revertitur scilicet ad proprietatem, & ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

TIT. V.

DE USU, ET HABITATIONE.

IIsdem illis modis, quibus ususfructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet: iisdemque illis modis finitur, quibus & ususfructus desinit. §. 1. Minus autem juris est in usu quam in usufructu. nam is, qui fundi nudum habet usum, nihil ulterius habere intelligitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, fœno, stramentis, & lignis ad usum cotidianum utatur: in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque iis, per quos opera rustica fiunt, impedimento: nec ulli alii jus, quod habet, aut locare, aut vendere, aut gratis concedere potest [quum is qui usumfructum habet, possit hæc omnia facere].

§. 2. Item is, qui ædium usum habet, hactenus jus habere intelligitur, ut ipse tantum inhabitet; nec hoc jus ad alium transferre potest. & vix receptum esse videtur, ut hospitem ei recipere liceat; & cum uxore, liberisque suis, item libertis, nec non personis aliis liberis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi jus habeat: & convenienter si ad mulierem usus ædium pertineat, & cum marito ei habitare liceat. §. 3. Item is, ad quem servi usus pertinet, ipse tantum opera atque ministerio ejus uti potest: ad alium vero nullo modo jus suum transferre ei concessum est. Idem scilicet juris est & in jumento. §. 4. Sed & si pecorum, vel ovium usus legatus sit: neque lacte, neque agnis, neque lana utetur usuarius: quia ea in fructu sunt. Plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest. §. 5. Sed si cui habitatio legata, sive aliquo modo constituta sit: neque usus videtur, neque ususfructus, sed quasi proprium aliquod jus: quanquam habitationem habentibus, propter rerum utilitatem, secundum Marcelli sententiam nostra decisione promulgata permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare. §. 6. Hæc de servitutibus, & usufructu, & usu, & habitatione dixisse sufficiat. De hereditatibus autem & obligationibus, suis locis proponemus. Exposuimus summatim, quibus modis jure gentium res adquiruntur: modo videamus, quibus modis legitimo & civili jure adquiruntur.

TIT. VI.

DE USUCAPIONIBUS, ET LONGI TEMPORIS PRÆSCRIPTIONIBUS.

JUre civili constitutum fuerat, ut qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cum crederet eum dominum esse, rem emerit, vel ex donatione, aliave quavis justa causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique uno: si immo-

immobilis, biennio tantum in Italico solo usucaperet, ne rerum dominia in incerto essent. Et quum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas præfata tempora: nobis melior sententia resedit, ne domini maturius suis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium hoc concludatur. & ideo Constitutionem super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles, per triennium, immobiles vero per longi temporis possessionem (id est, inter præsentes decennio, inter absentes viginti annis) usucapiantur: & his modis non solum in Italia, sed etiam in omni terra, quæ nostro Imperio gubernatur, dominia rerum, justa causa possessionis præcedente, adquirantur. §. 1. Sed aliquando, etiam si maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit: veluti si quis liberum hominem, vel rem sacram, vel religiosam, vel servum fugitivum possideat.

§. 2. Furtivæ quoque res, & quæ vi possessæ sunt, nec si prædicto longo tempore bona fide possessæ fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum, & lex Atinia inhibent usucapionem; vi possessarum, lex Julia & Plautia. §. 3. Quod autem dictum est, furtivarum & vi possessarum rerum usucapionem per leges prohibitam esse, non eo pertinet, ut ne ipse fur, quive per vim possidet, usucapere possit (nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident); sed ne ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit, vel ex alia causa acceperit, usucapiendi jus habeat. Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonæ fidei possessoribus usucapio competat. Nam qui [sciens] alienam rem vendiderit, vel ex alia causa tradiderit, furtum ejus committit. §. 4. Sed tamen id aliquando aliter se habet. nam si heres rem defuncto commodatam, aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hæreditariam esse, bona fide accipienti vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, quin is, qui acceperit, usucapere possit, dubium non est: quippe cum ea res in furti vitium non ceciderit: quum utique heres, qui bona fide tanquam suam alienaverit, furtum non committat. §. 5. Item si is, ad quem ancillæ ususfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit, aut donaverit: furtum non committit. furtum enim sine affectu furandi non committitur. §. 6. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis, sine vitio furti, rem alienam ad aliquem transferat, & efficiat, ut à possessore usucapiatur. §. 7. Quod autem ad eas res, quæ solo continentur, expedit: jus ita procedit, ut si quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut negligentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur, quamvis ipse mala fide possideat (quia intelligit se alienum fundum occupasse), tamen si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri: quia neque furtivum, neque vi possessum acceperit. Abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi locive furtum fieri. & eorum utilitati, qui res soli possident, Principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa & indubitata possessio debeat auferri.

§. 8. Aliquando etiam furtiva, vel vi possessa res usucapi potest: veluti si in domini potestatem reversa fuerit. tunc enim vitio rei purgato, procedit ejus usucapio. §. 9. Res fisci nostri usucapi non potest. Sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nunciatis, bonæ fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis usucapere posse: & ita divus Pius, & divi Severus & Antoninus rescripserunt. §. 10. Novissime sciendum est, rem talem esse debere, ut in se non habeat vitium, ut à bonæ fidei emptore usucapi possit, vel qui ex alia justa causa possidet. §. 11. Error autem falsæ causæ usucapionem non parit: veluti si quis cum non emerit, emisse se existimans, possideat: vel cum ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat. §. 12. Diutina possessio, quæ prodesse cœperat defuncto, & heredi & bonorum possessori continuatur: licet ipse sciat prædium alienum esse. quod si ille initium justum non habuit: heredi & bonorum possessori licet ignoranti, possessio non prodest. Quod nostra Constitutio similiter & in usucapionibus observari constituit, ut tempora continuentur. §. 13. Inter venditorem quoque & emptorem conjungi tempora, divi Severus & Antoninus rescripserunt. §. 14. Edicto divi Marci cavetur, eum qui à fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium præterierit, posse dominum rei exceptione repellere. Constitutio autem divæ memoriæ Zenonis bene prospexit iis, qui à fisco per venditionem, aut donationem, vel alium titulum accipiunt aliquid: ut ipsi quidem securi statim fiant, & victores existant, sive experiantur, sive conveniantur: adversus autem sacratissimum ærarium usque ad quadriennium liceat iis intendere, qui pro dominio vel hypotheca earum rerum, quæ alienatæ sunt, putaverint sibi quasdam competere actiones. Nostra autem divina Constitutio, quam nuper promulgavimus, etiam de iis, qui à nostra vel venerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc statuit, quæ in fiscalibus alienationibus præfatæ Zenonianæ Constitutionis continentur.

TIT. VII. DE DONATIONIBUS.

Est & aliud genus adquisitionis, donatio. Donationum autem duo sunt genera: mortis causa, & non mortis causa. §. 1. Mortis causa donatio est, quæ propter mortis fit suspicionem: cum quis ita donat, ut si quid humanitus ei contigisset, haberet is, qui accepit: sin autem supervixisset, is, qui donavit, reciperet; vel si eum donationis pœnituisset; aut prior decesserit is, cui donatum sit. Hæ mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactæ sunt per omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, & utriusque causæ quædam habebat insignia, & alii ad aliud genus eam retrahebant: à nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur, & sic procedat, quemadmodum nostra constitutio eam formavit. † Et in summa, mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere quam eum, cui donat: magisque eum, cui donat, quam heredem suum. sic & apud Homerum Telemachus donat Piræo:

Πειραῖ', ἐ γάρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔςαι τάδ' ἔργα,
Εἴκεν ἐμὲ μνηςῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρῃ κτείναντες πατρώϊα πάντα δάσονται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βέλομ', ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶν δε.
Εἰ δὲ κ' ἐγὼ τέτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων.

id est:

Piræe, incertus quoniam rerum exitus harum est,
Si tacita incautum stolidi me forte necare
Morte proci poterunt, & opes vexare paternas:
Hæc ego te malo, quam illorum quempiam habere:
Sin ego eos justa meritos affecero clade,
Tum mihi tu læto reddes illa omnia lætus.

§. 2. Aliæ autem donationes sunt, quæ sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas *inter vivos* appellamus: quæ non omnino comparantur legatis. quæ si fuerint perfectæ, temere revocari non possunt. Perficiuntur autem, cùm donator suam voluntatem scriptis, aut sine scriptis manifestaverit. Et ad exemplum venditionis nostra Constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis voluit: ut etiamsi non tradantur, habeant plenissimum & perfectum robur, & traditionis necessitas incumbat donatori. Et cum retro Principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si majores fuerant ducentorum solidorum: constitutio nostra eam quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare etiam sine insinuatione statuit: sed & quasdam donationes invenit, quæ

peni-

penitus Insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem. † Alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus: quæ omnia ex nostris constitutionibus, quas super his exposuimus, colligenda sunt. Sciendum tamen, quod etsi plenissimæ sint donationes, si tamen ingrati existant homines, in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem licentiam præstitimus certis ex causis eas revocare: ne illi, qui suas res in alios contulerint, ab his quandam patiantur injuriam vel jacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos.

§. 3. Est & aliud genus inter vivos donationis, quod veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem à junioribus divis Principibus introductum est, quod *ante nuptias* vocabatur: & tacitam in se conditionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium esset insequutum. Ideoque *ante nuptias* appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, & nunquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat. Sed primus quidem D. Justinus pater noster, cum augeri dotes & post nuptias fuerat permissum, si quid tale eveniret, & ante nuptias augeri donationem, & constante matrimonio, sua constitutione permisit: sed tamen nomen inconveniens remanebat, cum *ante nuptias* quidem vocabatur, post nuptias autem tale accipiebat incrementum. Sed nos plenissimo fini tradere sanctiones cupientes, & consequentia nomina rebus esse studentes, constituimus, ut tales donationes non augeantur tantum, sed etiam constante matrimonio initium accipiant: & non *ante nuptias*, sed *propter nuptias* vocentur: & dotibus in hoc exæquentur, ut quemadmodum dotes constante matrimonio non solum augentur, sed etiam fiunt, ita & istæ donationes, quæ propter nuptias introductæ sunt, non solum antecedant matrimonium, sed eo etiam contracto augeantur, & constituantur.

§. 4. Erat olim & alius modus civilis adquisitionis, per jus adcrescendi, quod est tale: si communem servum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuerit vel vindicta, vel testamento, eo casu pars ejus amittebatur, & socio adcrescebat. Sed cum pessimum fuerat exemplo, & libertate servum defraudari, & ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, sævioribus autem dominis lucrum accedere: hoc quasi invidia plenum, pio remedio per nostram Constitutionem mederi necessarium duximus. Et invenimus viam, per quam & manumissor, & socius ejus, & qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur: libertate cum effectu procedente (cujus favore antiquos legumlatores multa etiam contra communes regulas statuisse manifestum est); & eo, qui eam libertatem imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente; & socio indemni conservato, pretiumque servi secundum partem dominii, quod nos definivimus, accipiente.

TIT. VIII.
QUIBUS ALIENARE LICET, VEL NON.

Accidit aliquando, ut qui dominus sit, alienare non possit: & contra, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. † Nam dotale prædium maritus invita muliere per Legem Juliam prohibetur alienare: quamvis ipsius sit, dotis causa ei datum. quod nos, Legem Juliam corrigentes, in meliorem statum deduximus. Cum enim Lex in solis tantummodo rebus locum habebat, quæ Italicæ fuerant; & alienationes inhibebat, quæ invita muliere fiebant, hypothecas autem earum rerum, etiam volente ea: utrique remedium imposuimus, ut etiam in eas res, quæ in provinciali solo positæ sunt, interdicta sit alienatio vel obligatio; ut neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum convertatur. §. 1. Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis ejus ea res non sit, alienare potest. Sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari: quia ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. Sed ne creditores jus suum persequi impedirentur; neque debitores temere suarum rerum dominium amittere viderentur: nostra constitutione consultum est, & certus modus impositus, per quem pignorum distractio possit procedere. cujus tenore utrique parti, creditorum & debitorum, satis abunde provisum est. §. 2. Nunc admonendi sumus, neque pupillum, neque pupillam, rem ullam sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideoque si mutuam pecuniam sine tutoris auctoritate alicui dederit: non contrahit obligationem. quia pecuniam non facit accipientis. ideoque vindicari nummi possunt, sicubi extant. Sed si nummi, quos mutuo minor dederit, ab eo qui accepit, bona fide consumpti sunt: condici possunt. si mala fide: ad exhibendum de his agi potest. At ex contrario, omnes res pupillo, & pupillæ, sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria est debitori tutoris auctoritas, alioqui non liberabitur. Sed hoc etiam evidentissima ratione statutum est in Constitutione, quam ad Cæsarienses Advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi, Quæstoris sacri palatii nostri, promulgavimus: qua dispositum est, ita licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius judicialis sententia sine omni damno celebrata, hoc permittat. quo subsequuto, si & judex pronunciaverit, & debitor solverit, sequatur hujusmodi solutionem plenissima securitas. Sin autem aliter quam disposuimus, solutio facta fuerit; pecuniam autem salvam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, & adhuc eandem pecuniæ summam petat: per exceptionem doli mali poterit submoveri. Quod si male consumpserit, aut furto, [aut vi] amiserit: nihil proderit debitori doli mali exceptio, sed nihilominus condemnabitur; quia temere sine tutoris auctoritate, & non secundum nostram dispositionem solverit. Sed ex diverso, pupilli vel pupillæ solvere sine tutoris auctoritate non possunt: quia id quod solvunt, non fit accipientis: cum scil. nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa sit.

TIT. IX.
PER QUAS PERSONAS CUIQUE ADQUIRITUR.

Adquiritur vobis non solum per vosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habetis: [item per servos, in quibus usumfructum habetis:] item per homines liberos, & per servos alienos, quos bona fide possidetis. de quibus singulis diligentius dispiciamus. §. 1. Igitur liberi vestri utriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem quicquid ad eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis) hoc parentibus suis adquirebant sine ulla distinctione: & hoc ita parentum fiebat, ut etiam esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum adquisitum esset, alii filio, vel extraneo, donare, vel vendere, vel quocumque modo voluerant, applicare. Quod nobis inhumanum visum est: & generali Constitutione emissa, & liberis pepercimus, & patribus honorem debitum reservavimus. Sancitum etenim à nobis est, ut si quid ex re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquiratur. Quæ enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti? Quod autem ex alia causa sibi filiusfamilias adquisivit, hujus usumfructum patri quidem adquirat, dominium autem apud eum remaneat: ne quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accesserit, hoc in alium perveniens, luctuosum ei procedat.

§. 2. Hoc quoque à nobis dispositum est & in ea specie, ubi parens emancipando (liberos suos) ex rebus, quæ adquisitionem effugiebant, sibi

tertiam

tertiam partem retinere (si voluerat) licentiam ex anterioribus Constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis: & inhumanum quiddam accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro parte [tertia] defraudaretur, & quod honoris ei ex emancipatione additum erat, quod sui juris effectus esset, hoc per rerum diminutionem decresceret. Ideoque statuimus, ut parens pro tertia parte dominii, quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed ususfructus retineat. Ita etenim res intactæ apud filium remanebunt, & pater ampliore summa fruetur, pro tertia dimidia potiturus. §. 3. Item vobis adquiritur, quod servi vestri ex traditione nanciscuntur: sive quid stipulentur, sive ex donatione, vel ex legato, vel ex qualibet alia causa adquirant. Hoc enim vobis ignorantibus & invitis obvenit. Ipse enim servus, qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. Sed si heres institutus sit: non alias nisi vestro jussu hereditatem adire potest. Et si vobis jubentibus adierit, vobis hereditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis. Et convenienter scilicet vobis legatum per eos adquiritur. † Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habetis, vobis adquiritur, sed etiam possessio. Cujuscunque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. Unde etiam per eos usucapio, vel longi temporis possessio vobis accidit.

§. 4. De iis autem servis, in quibus tantummodo usumfructum habetis, ita placuit, ut quicquid ex re vestra, vel ex operis suis adquirant, id vobis adjiciatur: quod vero extra eas causas consequuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is servus heres institutus sit, legatumve quid ei, aut donatum fuerit: non usufructuario, sed domino proprietatis adquiritur. † Idem placet & de eo qui à vobis bona fide possidetur, sive is liber sit, sive alienus servus. Quod enim placuit de usufructuario, idem placet & de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est: vel ad dominum, si servus est. † Sed bonæ fidei possessor cum usuceperit servum, (quia eo modo dominus fit) ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest. Fructuarius vero usucapere non potest: primum, quia non possidet, sed habet jus utendi fruendi: deinde, quia scit servum alienum esse. Non solum autem proprietas per eos servos, in quibus usumfructum habetis, vel quos bona fide possidetis, aut per liberam personam, quæ bona fide vobis servit, vobis adquiritur: sed etiam possessio. Loquimur autem in utriusque persona secundum distinctionem, quam proxime exposuimus: id est, si quam possessionem ex re vestra, vel ex suis operis adepti fuerint. §. 5. Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque vestro juri subjectos habetis, neque bona fide possidetis; item per alienos servos, in quibus neque usumfructum habetis, neque possessionem justam; nulla ex causa vobis adquiri posse. Et hoc est, quod dicitur, per extraneam personam nihil adquiri posse: excepto eo, quod per liberam personam, veluti per procuratorem, placet, non solum scientibus, sed & ignorantibus vobis adquiri possessionem, secundum divi Severi Constitutionem: & per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuerit, qui tradidit; vel usucapionem, aut longi temporis præscriptionem, si dominus non sit. §. 6. Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quemadmodum singulæ res vobis adquirantur: nam legatorum jus, quo & ipsæ singulæ res vobis adquiruntur; item fideicommissorum, ubi singulæ res vobis relinquuntur, opportunius inferiore loco referemus. † Videamus itaque nunc, quibus modis per universitatem res vobis adquirantur. Si cui ergo heredes facti sitis, sive cujus bonorum possessionem petieritis, vel si quem adrogaveritis, vel si cujus bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint: ejus res omnes ad vos transeunt. Ac prius de hereditatibus dispiciamus. quarum duplex conditio est: nam vel ex testamento, vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est ut de his dispiciamus, quæ ex testamento vobis obveniunt: qua in re necessarium est, initium de ordinandis testamentis exponere.

TIT. X.

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis sit. §. 1. Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est, olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse: quorum altero in pace & otio utebantur, quod *calatis comitiis* appellabant; altero, cum in prælium exituri essent, quod *procinctum* dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur *per æs & libram*: scilicet quod per emancipationem, id est, imaginariam quandam venditionem agebatur, quinque testibus & libripende civibus Romanis puberibus præsentibus, & eo, qui familiæ emptor dicebatur. Sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per æs & libram fiebat, licet diutius permanserit, attamen partim & hoc in usu esse desiit. §. 2. Sed prædicta quidem nomina testamentorum ad Jus civile referebantur: postea vero ex edicto Prætoris forma alia faciendorum testamentorum introducta est. Jure enim honorario nulla emancipatio desiderabatur: sed septem testium signa sufficiebant, cum Jure civili signa testium non essent necessaria. §. 3. Sed cum paulatim tam ex usu hominum, quam ex Constitutionum emendationibus cœpit in unam consonantiam Jus civile & prætorium jungi: constitutum est, ut uno eodemque tempore (quod Jus civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis, & subscriptione testium quod ex Constitutionibus inventum est, & ex edicto Prætoris) signacula testamentis imponerentur. Ita, ut hoc jus tripertitum esse videatur: & testes quidem & eorum præsentia, uno contextu testamenti celebrandi gratia, à Jure civili descendant: subscriptiones autem testatoris & testium, ex sacrarum Constitutionum observatione adhibeantur: signacula autem, & testium numerus ex edicto Prætoris.

§. 4. Sed his omnibus à nostra Constitutione propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manus testatoris vel testium nomen heredis exprimatur, & omnia secundum illius Constitutionis tenorem procedant. §. 5. Possunt autem omnes testes & uno annulo signare testamentum: quid enim si septem annuli una sculptura fuerint, secundum quod Papiniano visum est? Sed & alieno quoque annulo licet signare [testamentum].

§. 6. Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio est. Sed neque mulier, neque impubes, neque servus, neque furiosus, neque mutus, neque surdus, neque is cui bonis interdictum est, neque ii, quos leges jubent improbos intestabilesque esse, possunt in numerum testium adhiberi. §. 7. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea autem servus apparuit, tam divus Hadrianus Catoni, quam postea divi Severus & Antoninus rescripserunt, subvenire se ex sua liberalitate testamento: ut sic habeatur [firmum], ac si ut oportebat factum esset: cum eo tempore quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberi loco fuerit; neque quisquam esset, qui status ei quæstionem moveret. §. 8. Pater, necnon is qui in potestate ejus est, item duo fratres, qui in ejusdem patris potestate sunt, utique testes in uno testamento fieri possunt: quia nihil nocet, ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. §. 9. In testibus autem non debet esse is qui in potestate testatoris est. † Sed si filiusfamilias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum; nec pater ejus recte adhibetur testis;

ria, nec is, qui in potestate ejusdem patris est. reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium. §. 10. Sed neque heres scriptus, neque is, qui in potestate ejus est, neque pater ejus, qui eum habet in potestate, neque fratres, qui in ejusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt: quia hoc totum negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter testatorem & heredem agi. † Licet autem totum jus tale conturbatum fuerat, & veteres quidem familiæ emptorem, & eos qui per potestatem ei conjuncti fuerant, à testamentariis testimoniis repellebant, heredi [autem,] & iis qui per potestatem ei conjuncti fuerant, concedebant testimonia in testamentis præstare; licet ii, qui id permittebant, hoc jure minime abuti eos debere suadebant: tamen nos eandem observationem corrigentes, & quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes, ad imitationem pristini familiæ emptoris, merito nec heredi (qui imaginem vetustissimi familiæ emptoris obtinet), neque aliis personis, quæ ei (ut dictum est) conjunctæ sunt, licentiam concedimus, sibi quodammodo testimonia præstare. ideoque nec ejusmodi veteres Constitutiones nostro Codici inseri permisimus. §. 11. Legatariis autem & fideicommissariis, quia non juris successores sunt, & aliis personis eis conjunctis testimonium non denegamus: imo in quadam nostra Constitutione & hoc specialiter eis concessimus. Et multo magis iis, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, hujusmodi licentiam damus. §. 12. Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in chartis, membranisve, vel in alia materia fiat. §. 13. Sed & unum testamentum pluribus codicibus conficere quis potest, secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum etiam necessarium est, veluti si quis navigaturus & secum ferre & [domi] relinquere judiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quæ humanis necessitatibus imminent.

§. 14. Sed hæc quidem de testamentis, quæ scriptis conficiuntur [sufficiunt.] Si quis autem sine scriptis voluerit ordinare Jure civili testamentum: septem testibus adhibitis, & sua voluntate coram eis nuncupata, sciat hoc perfectissimum testamentum Jure civili, firmumque constitutum.

TIT. XI.

DE MILITARI TESTAMENTO.

Supradicta diligens observatio in ordinandis testamentis, militibus propter nimiam imperitiam eorum, constitutionibus [Principalibus] remissa est. Nam quamvis ii neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum solennitatem observaverint: recte nihilominus testantur. videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra Constitutio introduxit. Quoquo enim modo voluntas ejus suprema inveniatur, sive scripta, sive sine scriptura: valet testamentum ex voluntate ejus. Illis autem temporibus, per quæ citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel suis ædibus degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adjuvantur. sed testari quidem, etsi filii familiarum sint, propter militiam conceduntur: jure tamen communi eadem observatione & eorum testamentis adhibenda, quam in testamentis paganorum proxime exposuimus. §. 1. Plane de testamentis militum divus Trajanus Catilio Severo ita rescripsit: *Id privilegium quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta rata sint, sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse; quod & sine scriptura, & à non militantibus quoque fieri potest. Si ergo miles, de cujus bonis apud te quæritur, convocatis ad hoc hominibus ut voluntatem suam testaretur, ita loquutus est, ut declararet, quem vellet sibi heredem esse, & cui libertatem tribueret: potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, & voluntas ejus rata habenda est. Cæterum si (ut plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui ego te heredem facio, aut bona mea tibi relinquo: non oportet hoc pro testamento observari.* Nec ullorum magis interest, quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, ejusmodi exemplum non admitti. Alioqui non difficulter post mortem alicujus militis testes existerent, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona cui visum sit: & per hoc vera judicia subverterentur. §. 2. Quinimo & mutus & surdus miles testamentum facere potest. §. 3. Sed hactenus hoc illis à Principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant, & in castris degunt. Post missionem vero veterani, vel extra castra [alii] si faciant adhuc militantes testamentum: communi omnium civium Romanorum jure id facere debent. Et quod in castris fecerint testamentum non communi jure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. Quid ergo, si intra annum quis decesserit, conditio autem heredi adscripta, post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? Et placet valere, quasi militis. §. 4. Sed & si quis ante militiam non jure fecit testamentum, & miles factus & in expeditione degens resignavit illud, & quædam adjecit, sive detraxit; vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis: dicendum est valere hoc testamentum, quasi ex nova militis voluntate. §. 5. Denique & si in adrogationem datus fuerit miles, vel filius familias emancipatus est, testamentum ejus quasi ex nova militis voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri. §. 6. Sciendum tamen est, quod cum ad exemplum castrensis peculii, tam anteriores leges, quam Principales Constitutiones quibusdam quasi castrensia dederant peculia, & horum quibusdam permissum fuerat etiam in potestate degentibus testari, nostra [id] Constitutio latius extendens, permiserit omnibus in hujusmodi peculiis testari quidem, sed jure communi. Cujus Constitutionis tenore perspecto licentia est, nihil eorum, quæ ad præfatum jus pertinent, ignorare.

TIT. XII.

QUIBUS NON EST PERMISSUM FACERE TESTAMENTUM.

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ii, qui alieno juri subjecti sunt, testamenti faciendi jus non habent: adeo quidem, ut quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis jure testari possint: exceptis iis, quos antea enumeravimus; & præcipue militibus, qui in potestate parentum sunt; quibus de eo quod in castris adquisierunt, permissum est ex constitutionibus Principum testamentum facere. Quod quidem jus ab initio tantum militantibus datum est, tam ex auctoritate D. Augusti, quam Nervæ, necnon optimi Imperatoris Trajani: postea vero subscriptione D. Hadriani, etiam dimissis à militia, id est, veteranis concessum est. Itaque siquidem fecerint de castrensi peculio testamentum: pertinebit hoc ad eum, quem heredem reliquerunt. si vero intestati decesserint, nullis liberis vel fratribus superstitibus: ad parentes eorum jure communi pertinebit. Ex hoc intelligere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere, vel aliter inquietare, neque patre mortuo cum fratribus commune esse; sed scilicet proprium ejus esse, qui id in castris adquisierit: quanquam Jure civili omnium, qui in potestate parentum sunt, peculia perinde in bonis parentum computentur, ac servorum peculia in bonis dominorum numerantur, exceptis videlicet iis, quæ ex sacris Constitutionibus & præcipue nostris propter diversas causas non adquiruntur. Præter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis factus decesserit. §. 1. Præterea testamentum facere non possunt impuberes: quia nul-

lum eorum animi judicium est. † Item furiosi: quia mente carent. Nec ad rem pertinet, si impubes, postea pubes, aut furiosus, postea compos mentis factus fuerit, & decesserit. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, jure testati esse videntur: certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento valente. Nam neque testamentum recte factum, neque ullum aliud negotium recte gestum, postea furor interveniens perimit.

§. 2. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest: sed id, quod ante fecerit, quam interdictio bonorum suorum ei fiat, ratum est.

§. 3. Item surdus & mutus non semper testamentum facere possunt. Utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam & mutus is intelligitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. sæpe enim etiam literati & eruditi homines variis casibus & audiendi & loquendi facultatem amittunt. Unde nostra Constitutio etiam his subvenit, ut certis casibus & modis secundum normam ejus possint testari, aliaque facere, quæ eis permissa sunt. Sed si quis post testamentum factum, adversa valetudine, aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse cœperit: ratum nihilominus manet ejus testamentum. §. 4. Cœcus autem non potest facere testamentum, nisi per observationem quam lex D. Justini patris nostri introduxit.

§. 5. Ejus, qui apud hostes est, testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit: sed quod, dum in civitate fuerat, fecit, sive redierit, valet jure postliminii; sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

TIT. XIII.
DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

NOn tamen, ut omnino valeat testamentum, sufficit hæc observatio, quam supra exposuimus: sed qui filium in potestate habet, curare debet, ut eum heredem instituat, vel exheredem eum nominatim faciat. alioqui si eum silentio præterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem, ut si vivo patre filius mortuus sit nemo heres ex eo testamento existere possit: quia scilicet ab initio non constiterit testamentum. † Sed non ita de filiabus & aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus antiquitati fuerat observatum: sed si non fuerant scripti heredes scriptæve, vel exheredati exheredatæve, testamentum quidem non infirmabatur, jus tamen adcrescendi eis ad certam portionem præstabatur. sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat inter cæteros hoc facere. §. 1. Nominatim autem quis exheredari videtur, sive ita exheredetur, TITIUS FILIUS MEUS EXHERES ESTO: sive ita, FILIUS MEUS EXHERES ESTO, non adjecto proprio nomine, scilicet, si alius filius non extet. † Posthumi quoque liberi, vel heredes institui debent, vel exheredari. Et in eo par omnium conditio est, quod & filio posthumo, & quolibet ex cæteris liberis, sive fœminini sexus sive masculini, præterito, valet quidem testamentum, sed postea adgnatione posthumi sive posthumæ rumpitur, & ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier, ex qua posthumus aut posthuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. Sed fœminini quidem sexus personæ, vel nominatim, vel inter cæteros exheredari solebant: dum tamen, si inter ceteros exheredarentur, aliquid eis legaretur, ne viderentur præteritæ esse per oblivionem. Masculos vero posthumos, id est, filios & deinceps, placuit non aliter recte exheredari, nisi nominatim exheredarentur: hoc scilicet modo, QUICUNQUE MIHI FILIUS GENITUS FUERIT, EXHERES ESTO. §. 2. Posthumorum autem loco sunt & hi, qui in sui heredis locum succedendo, quasi agnascendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce, si quis filium, & ex eo nepotem neptemve in potestate habeat: quia filius gradu præcedit, is solus jura sui heredis habet, quamvis nepos quoque & neptis ex eo in eadem potestate sint. Sed si filius ejus vivo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate ejus: incipit nepos neptisve in ejus locum succedere, & eo modo jura suorum heredum quasi adgnatione nanciscitur. Ne ergo eo modo rumpatur ejus testamentum: sicut ipsum filium vel heredem instituere, vel nominatim exheredare debet testator, ne non jure faciat testamentum, ita & nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere, vel exheredare: ne forte eo vivo, filio mortuo, succedendo in locum ejus nepos neptisve quasi adgnatione rumpat testamentum. Idque lege Julia Velleia provisum est, in qua similis exheredationis modus ad similitudinem posthumorum demonstratur. §. 3. Emancipatos liberos Jure civili neque heredes instituere, neque exheredare necesse est: quia non sunt sui heredes. Sed Prætor omnes, tam fœminini sexus, quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari jubet: virilis sexus nominatim, fœminini vero inter cæteros. quia si neque heredes instituti fuerint, neque ita (ut diximus) exheredati, permittit eis Prætor contra tabulas testamenti bonorum possessionem. §. 4. Adoptivi liberi, quandiu sunt in potestate patris adoptivi, ejusdem juris habentur, cujus sunt justis nuptiis quæsiti: itaque heredes instituendi, vel exheredandi sunt, secundum ea, quæ de naturalibus exposuimus. Emancipati vero à patre adoptivo, neque Jure civili, neque [eo] Jure quod ad edictum Prætoris attinet, inter liberos connumerantur. Qua ratione accidit, ut ex diverso (quod ad naturalem parentem attinet) quamdiu quidem sunt in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur; ut eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit: cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiant in ea causa esse, in qua futuri essent, si à naturali patre emancipati fuissent. §. 5. Sed hæc quidem vetustas introducebat. Nostra vero Constitutio inter masculos & fœminas in hoc jure nihil interesse existimans: quia utraque persona in hominum procreatione simili naturæ officio fungitur, & Lege antiqua [12 tabularum] omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod & Prætores postea sequuti esse videntur: ideo simplex ac simile jus, & in filiis, & in filiabus & in cæteris descendentibus per virilem sexum personis, non solum jam natis, sed etiam posthumis introduxit: ut omnes, sive sui, sive emancipati sint, vel heredes instituantur, vel nominatim exheredentur; & eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda, & hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habebant, sive jam nati sint, sive adhuc in utero constituti, postea nati sint. Circa adoptivos autem [filios] certam induximus divisionem, quæ in nostra Constitutione quam super adoptivis tulimus, continetur. §. 6. Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, & liberos suos jam natos, vel posthumos nominatim non exheredaverit, sed [silentio] præterierit, non ignorans, an habeat liberos: silentium ejus pro exheredatione nominatim facta valere, Constitutionibus Principum cautum est.

§. 7. Mater, vel avus maternus, necesse non habent liberos suos aut heredes instituere, aut exheredare: sed possunt eos silentio omittere. nam silentium matris, aut avi materni, & cæterorum per matrem ascendentium, tantum facit, quantum exheredatio patris. Neque enim matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est: sive de Jure civili quæramus, sive de Edicto Prætoris, quo [Prætor] præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. sed aliud eis adminiculum servatur: quod paulo post vobis manifestum fiet.

TIT.

TIT. XIV.

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est tam liberos homines, quam servos: & tam proprios, quam alienos. Proprios autem olim quidem secundum plurium sententias non aliter, quam cum libertate recte instituere licebat: hodie vero etiam sine libertate, ex nostra Constitutione heredes eos instituere permissum est. Quod non per innovationem induximus, sed quoniam æquius erat, & Attilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Masurium Sabinum, quam ad Plautium scripsit, refert. Proprius autem servus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente. † Est tamen casus, in quo nec cum libertate utiliter servus à domina heres instituitur, ut Constitutione divorum Severi & Antonini cavetur, cujus verba hæc sunt: *Servum adulterio maculatum non jure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quæ rea fuerat ejusdem criminis postulata, rationis est.* Quare sequitur, ut in eundem à domina collata heredis institutio, nullius momenti habeatur. † Alienus servus etiam is intelligitur, in quo usumfructum testator habet.

§. 1. Servus autem à domino suo heres institutus, si quidem in eadem causâ manserit: fit ex testamento liber heresque ei necessarius: si vero à vivo testatore manumissus fuerit: suo arbitrio adire hereditatem potest; quia non fit heres necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequatur. quod si alienatus fuerit: jussu novi domini adire hereditatem debet, & ea ratione per eum dominus fit heres. nam ipse alienatus, neque liber, neque heres esse potest, etiamsi cum libertate heres institutus fuerit. destitisse enim à libertatis datione videtur dominus, qui eum alienavit. Alienus quoque servus heres institutus, si in eadem causâ duraverit, jussu ejus domini adire hereditatem debet. si vero alienatus fuerit ab eo, aut vivo testatore, aut post mortem ejus, antequam adeat: debet jussu novi domini adire. at si manumissus est vivo testatore, vel mortuo antequam adeat: suo arbitrio adire potest hereditatem. §. 2. Servus etiam alienus post domini mortem recte heres instituitur: quia & cum hereditariis servis est testamenti factio. Nondum enim adita hereditas personæ vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti: cum etiam ejus, qui in utero est, servus recte heres instituatur.

§. 3. Servus [autem] plurium, cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres, unicuique dominorum, cujus jussu adierit, pro portione dominii adquirit hereditatem.

§. 4. Et unum hominem, & plures usque in infinitum, quot quis heredes velit, facere licet.

§. 5. Hereditas plerunque dividitur in duodecim uncias, quæ assis appellatione continentur. Habent autem & hæ partes propria nomina ab uncia usque ad assem, utputa hæc: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx. Non autem utique [semper] duodecim uncias esse oportet. nam tot unciæ assem efficiunt, quot testator voluerit: & si unum tantum quis ex semisse (verbi gratia) heredem scripserit, totus as in semisse erit. Neque enim idem, ex parte testatus & ex parte intestatus decedere potest: nisi sit miles, cujus sola voluntas in testando spectatur. Et è contrario potest quis in quotcunque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere. §. 6. Si plures instituantur heredes: ita demum in hoc casu partium distributio necessaria est, si nolit testator eos ex æquis partibus heredes esse: satis enim constat, nullis partibus nominatis ex æquis partibus eos heredes esse. Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit: si quidem aliqua pars assi deerit: ex ea parte heres fit. Et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrunt. Si vero totus as completus sit: ii, qui nominatim expressas partes habent, in dimidiam partem vocantur: & ille, vel illi omnes in alteram dimidiam. Nec interest, primus, an medius, an novissimus sine parte heres scriptus sit: ea enim pars data intelligitur, quæ vacat. §. 7. Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit heres institutus, quid juris sit: veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. Et constat, vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte accedere, & perinde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent. & ex diverso, si plures heredes scripti in portionibus sint, tacite singulis decrescere: ut si (verbi gratia) quatuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur, ac si unusquisque ex quarta parte heres scriptus fuisset. §. 8. Et si plures unciæ, quam duodecim distributæ sint: is, qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemque erit, si dupondius expletus sit. Quæ omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum. §. 9. Heres & pure & sub conditione institui potest: ex certo tempore, aut ad certum tempus non potest; veluti, POST QUINQUENNIUM QUAM MORIAR: vel EX CALENDIS ILLIS, vel USQUE AD CALENDAS ILLAS HERES ESTO. Denique diem adjectum haberi pro supervacuo placet: & perinde esse, ac si pure heres institutus esset. §. 10. Impossibilis conditio in institutionibus & legatis, nec non in fideicommissis & libertatibus pro non scripta habetur. §. 11. Si plures conditiones in institutionibus adscriptæ sunt: si quidem conjunctim, ut puta SI ILLUD ET ILLUD FACTUM FUERIT, omnibus parendum est; si separatim, veluti SI ILLUD AUT ILLUD FACTUM ERIT, cuilibet [conditioni] obtemperare satis est. §. 12. Ii, quos nunquam testator vidit, heredes institui possunt; veluti si fratris filios peregrinantes, ignorans qui essent, heredes instituerit: ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit.

TIT. XV.

DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere; ut puta, SI ILLE HERES NON ERIT, ILLE HERES ESTO: & deinceps, in quantum velit testator, substituere potest; ut novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituere [possit.] §. 1. Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli in singulorum, vel invicem ipsi qui heredes instituti sunt.

§. 2. Et si ex disparibus partibus heredes scriptos invicem substituerit, & nullam mentionem in substitutione partium habuerit: eas videtur in substitutione partes dedisse, quas in institutione expressit. (& ita D. Pius rescripsit.) §. 3. Sed si instituto heredi, coherede substituto dato, alius ei substitutus fuerit: divi Severus & Antoninus sine distinctione rescripserunt, ad utramque partem substitutum admitti. §. 4. Si servum alienum quis patremfamilias arbitratus, heredem scripserit; & si heres non esset, Mævium ei substituerit; isque servus jussu domini adierit hereditatem: [Mævius] substitutus, in partem admittitur. Illa enim verba, SI HERES NON ERIT, in eo quidem, quem alieno juri subjectum esse testator scit, sic accipiuntur, Si neque ipse heres erit, neque alium heredem effecerit: in eo vero, quem patremfamilias esse arbitratur, illud significant, Si hereditatem sibi, vel ei, cujus juri postea subjectus esse cœperit, non adquisierit. Idque Tiberius Cæsar in persona Parthenii servi sui constituit.

TIT. XVI.

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

Liberis suis impuberibus quos in potestate quis habet, non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est, ut si heredes ei non exstiterint, alius sit ei heres; sed eo amplius, ut si heredes ei exstiterint, & adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres: veluti si quis dicat hoc modo, TITIUS FILIUS MEUS

HERES MIHI ESTO. ET, SI FILIUS MEUS HERES MIHI NON ERIT: SIVE HERES ERIT, ET PRIUS MORIATUR QUAM IN SUAM TUTELAM VENERIT: TUNC SEIUS HERES ESTO: quo casu, siquidem non exstiterit heres filius tunc substitutus patri fit heres; si vero exstiterit heres filius, & ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus. nam moribus institutum est, ut quum ejus ætatis filii sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant. §. 1. Qua ratione excitati etiam Constitutionem posuimus in nostro Codice, qua prospectum est, ut si qui mente captos habeant filios, vel nepotes, vel pronepotes, cujuscunque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis, certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari sancimus; & hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quæ, postquam pupillus adoleverit, infirmatur. §. 2. Igitur in pupillari substitutione secundum præfatum modum ordinata, duo quodammodo sunt testamenta: alterum patris, alterum filii, tanquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum testamentum est duarum causarum, id est, duarum hereditatum. §. 3. Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeat, ne filius suus pupillus adhuc, ex eo, quod palam substitutum accepit, post obitum ejus periculo insidiarum subjaceat: vulgarem quidem substitutionem palam facere, & in primis testamenti partibus [ordinare] debet, illam autem substitutionem, per quam, si heres exstiterit pupillus, & intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus subscribere debet, eamque partem proprio lino, propriaque cera consignare; & in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulæ vivo filio adhuc impubere aperiantur. Illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in eisdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset: quamvis pupillo hoc periculosum sit.

§. 4. Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut si heredes eis exstiterint, & ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres is, quem ipsi voluerint: sed etiam exheredatis. Itaque eo casu, si quid [exheredato] pupillo ex hereditatibus, legatisve, aut donationibus propinquorum atque amicorum adquisitum fuerit: id omne ad substitutum pertinebit. † Quæcunque diximus de substitutione impuberum liberorum, vel heredum institutorum, vel exheredatorum, eadem etiam de posthumis intelligimus. §. 5. Liberis autem suis testamentum nemo facere potest, nisi & sibi faciat: nam pupillare testamentum, pars & sequela est paterni testamenti; adeo ut si patris testamentum non valeat, nec filii quidem valebit.

§. 6. Vel singulis liberis, vel ei, qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest: singulis quidem, si neminem eorum intestatum decedere voluerit; novissimo, si jus legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit.

§. 7. Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti TITIUS: aut generaliter, ut, QUISQUIS HERES MIHI ERIT. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere mortuo filio, illi, qui & scripti sunt heredes, & exstiterunt, & pro qua parte heredes facti sunt.

§. 8. Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest; fœminæ usque ad duodecim annos: & si hoc tempus excesserint, substitutio evanescit. §. 9. Extraneo vero, vel filio puberi heredi instituto, ita substituere nemo potest, ut si heres exstiterit, & intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres: sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget, alii hereditatem ejus, vel totam, vel pro parte restituere; quod jus quale sit, suo loco trademus.

TIT. XVII.
QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMENTUR.

Testamentum jure factum usque eo valet, donec rumpatur, irritumve fiat. §. 1. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore, ipsius testamenti jus vitiatur. Si quis enim post factum testamentum adoptaverit sibi filium per Imperatorem, eum, qui est sui juris; aut per Prætorem secundum nostram Constitutionem, eum, qui in potestate parentis fuerit: testamentum ejus rumpitur, quasi adgnatione sui heredis. §. 2. Posteriore quoque testamento quod jure perfectum est, superius rumpitur. nec interest, exstiterit aliquis heres ex eo, an non: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit heres esse; aut vivo testatore, aut post mortem ejus, antequam hereditatem adiret, decesserit; aut conditione, sub qua heres institutus est, defectus sit: in his casibus paterfamilias intestatus moritur. Nam & prius testamentum non valet, ruptum à posteriore: & posterius æque nullas habet vires, cum ex eo nemo heres exstiterit. §. 3. Sed & si quis priore testamento jure perfecto, posterius æque jure fecerit: etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius tamen testamentum sublatum esse, divi Severus & Antoninus rescripserunt: cujus constitutionis verba [& hic] inseri jussimus, quum aliud quoque præterea in ea constitutione expressum sit. *Imperatores Severus & Antoninus Coccejo Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, perinde jure valere, ac si rerum mentio facta non esset; sed & teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem restituat his, qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissi verba, quibus ut valeret prius testamentum, expressum est: dubitari non oportet.* Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

§. 4. Alio autem modo testamenta jure facta infirmantur: veluti cum is, qui fecit testamentum, capite deminutus sit; quod quibus modis accidat, primo libro retulimus. §. 5. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur: quum alioqui & quæ rumpuntur, irrita fiant; & ea, quæ statim ab initio non jure fiant, irrita sint: sed & ea, quæ jure facta sunt, & postea per capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sane commodius erat, singulas causas singulis appellationibus distingui: ideo quædam non jure facta dicuntur, quædam jure facta rumpi, vel irrita fieri. §. 6. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ ab initio jure facta, per capitis deminutionem irrita facta sunt. nam si septem testium signis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas testamenti bonorum possessionem agnoscere; si modo defunctus & civis Romanus & suæ potestatis mortis tempore fuerit. Nam si ideo irritum factum sit testamentum, quia civitatem, vel etiam libertatem testator amisit; aut quia in adoptionem se dedit, & mortis tempore in adoptivi patris potestate sit: non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere.

§. 7. Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluerit valere: usque adeo, ut & si quis post factum prius testamentum posterius facere cœperit, & aut mortalitate præventus, aut quia eum ejus rei pœnituit, id non perfecerit, divi Pertinacis Oratione cautum sit, ne alias tabulæ priores jure factæ irritæ fiant, nisi sequentes jure ordinatæ & perfectæ fuerint: nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est. §. 8. Eadem Oratione expressit, non admissurum se hereditatem ejus, qui litis causa Principem reliquerit heredem: neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum: neque ex nuda voce heredis nomen admissurum: neque ex ulla scriptura, cui juris auctoritas de-

sit, aliquid adepturum. Secundum hoc divi Severus & Antoninus sæpissime rescripserunt. Licet enim (inquiunt) legibus soluti simus, attamen legibus vivimus.

TIT. XVIII.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos exheredant, vel omittunt: inductum est, ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur, aut inique se exheredatos, aut inique præteritos; hoc colore, quasi non sanæ mentis fuerint, cum testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur, non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si vere furiosus sit, nullum testamentum est. §. 1. Non autem liberis tantum permissum est, testamentum parentum inofficiosum accusare: verum etiam liberorum, parentibus. Soror autem & frater, turpibus personis scriptis heredibus, ex sacris Constitutionibus prælati sunt. Non ergo contra omnes heredes agere possunt. Ultra fratres igitur & sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere. §. 2. Tam autem naturales liberi, quam secundum nostræ Constitutionis divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio jure ad defuncti bona venire possint. Nam qui ad hereditatem totam vel partem ejus alio jure veniunt, de inofficioso agere non possunt. Posthumi quoque, qui nullo alio jure venire possunt, de inofficioso agere possunt.

§. 3. Sed hæc ita accipienda sunt: si nihil eis penitus à testatoribus testamento relictum est; quod nostra Constitutio ad verecundiam naturæ introduxit. Sin vero quantacunque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta: de inofficioso querela quiescente, id, quod eis deest, usque ad quartam legitimæ partis repleatur; licet non fuerit adjectum, boni viri arbitratu debere eam compleri.

§. 4. Si tutor nomine pupilli, cujus tutelam gerebat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum à patre suo: nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. §. 5. Sed si à contrario pupilli nomine, cui nihil relictum fuerat, de inofficioso egerit, & superatus est: ipse [tutor,] quod sibi in testamento eodem legatum relictum est, non amittit. §. 6. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso agere non possit: sive jure hereditario, sive jure legati, vel fideicommissi: vel si mortis causa ei quarta donata fuerit; vel inter vivos, in iis tantummodo casibus, quorum mentionem facit nostra Constitutio, vel aliis modis, qui [in nostris] Constitutionibus continentur. Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est: ut sive unus fuerit, sive plures, quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut ea pro rata eis distribuatur.

TIT. XIX.

DE HEREDUM QUALITATE, ET DIFFERENTIA.

Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui & necessarii, aut extranei. §. 1. Necessarius heres est, servus heres institutus. Ideoque sic appellatur, quia sive velit, sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber & necessarius heres fit. Unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo, aut secundo, aut etiam ulteriore gradu heredem instituere; ut si creditoribus satis non fiat, potius ejus heredis bona, quam ipsius testatoris à creditoribus possideantur, vel distrahantur, vel inter eos dividantur. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum præstatur, ut ea, quæ post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reserventur. Et quamvis bona defuncti non sufficiant creditoribus: [iterum] tamen ex ea causa res ejus, quas sibi adquisierit, non veneunt. §. 2. Sui autem & necessarii heredes sunt, veluti filius, filia, nepos, neptisve ex filio, & deinceps cæteri liberi: qui in potestate morientis modo fuerint. Sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse: sed opus est, ut pater ejus vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia ratione liberatus à patris potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, & vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. Unde etiam si quis intestatus moriatur, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnino, sive velint, sive nolint, tam ab intestato, quam ex testamento [ex Lege duodecim tab.] heredes fiunt: sed his Prætor permittit volentibus abstinere hereditate, ut potius parentis, quam ipsorum bona similiter à creditoribus possideantur. §. 3. Cæteri, qui testatoris juri subjecti non sunt, extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes à nobis instituti, extranei heredes nobis videntur. Qua de causa, & qui heredes à matre instituuntur, eodem numero sunt: quia fœminæ in potestate liberos non habent. Servus quoque heres à domino institutus, & post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur. §. 4. In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio: sive heredes ipsi instituantur, sive hi, qui in potestate eorum sunt. & id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem [facti] tempore, ut constiterit institutio; mortis vero testatoris, ut effectum habeat. Hoc amplius, & cum adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure, sive sub conditione heres institutus sit: nam jus heredis eo maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem. Medio autem tempore inter factum testamentum, & mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio juris non nocet heredi: quia (ut diximus) tria tempora inspici debent. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest: sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest, vel alii adquirere, licet non possit facere testamentum. Et ideo furiosus, & mutus, & posthumus, & infans, & filiusfamilias, & servus alienus testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possint, attamen ex testamento vel sibi vel alii acquirere possunt. §. 5. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate, vel non adeunda. Sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditatis; sive extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit: postea relinquendæ hereditatis facultatem non habet, nisi minor sit vigintiquinque annis. Nam hujus ætatis hominibus, sicut in cæteris omnibus causis deceptis, ita & si temere damnosam hereditatem susceperint, Prætor succurrit. §. 6. Sciendum est tamen, D. Hadrianum etiam majori vigintiquinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande æs alienum, quod aditæ hereditatis tempore latebat, emersisset. Sed hoc quidem D. Hadrianus cuidam speciali beneficio præstitit: divus autem Gordianus postea militibus tantummodo hoc concessit. Sed nostra benevolentia commune omnibus subjectis imperio nostro hoc beneficium præstitit: & Constitutionem tam æquissimam, quam nobilissimam scripsit. cujus tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem, & in tantum teneri, quantum valere bona hereditatis contingit: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium sit eis necessarium, nisi omissa observatione nostræ Constitutionis, & deliberandum existimaverint, & sese veteri gravamini aditionis supponere maluerint. §. 7. Item extraneus heres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest aut pro herede gerendo, aut etiam nuda voluntate suscipiendæ hereditatis heres fieri. † Pro herede autem gerere quis videtur,

si rebus hereditariis tanquam heres utatur, vel vendendo res hereditarias, vel prædia colendo locandove, & quoquo modo voluntatem suam declaret vel re vel verbo de adeunda hereditate: dummodo sciat eum, cujus in bonis pro herede gerit, testatum intestatumve obiisse, & se ei heredem esse. Pro herede enim gerere, est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. † Sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit: ita contraria destinatione statim ab hereditate repellitur. Eum, qui surdus vel mutus natus, vel postea factus est, nihil prohibet pro herede gerere, & adquirere sibi hereditatem: si tamen intelligit, quod agit.

TIT. XX.

DE LEGATIS.

Post hæc videamus de legatis, quæ pars juris extra propositam quidem materiam videtur: (nam loquimur de iis juris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur) sed cum omnino de testamentis, & de heredibus qui in testamento instituuntur, loquuti simus, non sine causa sequenti loco potest hæc juris materia tractari.

§. 1. Legatum itaque est donatio quædam à defuncto relicta, ab herede præstanda. §. 2. Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem. & certa quædam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quæ singula genera legatorum significabantur. Sed ex Constitutionibus divorum Principum solennitas hujusmodi verborum penitus sublata est. Nostra autem Constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes, & non verbis, sed voluntatibus eorum faventes: disposuit, ut omnibus legatis una sit natura, & quibuscunque verbis aliquid relictum sit, liceat legatariis id persequi, non solum per actiones personales, sed etiam per in rem, & per hypothecariam. Cujus Constitutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissime accipere possibile est. §. 3. Sed non usque ad eam Constitutionem standum esse existimavimus. Cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem; fideicommissis autem, quæ ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus, omnia legata fideicommissis exæquare, ut nulla sit inter ea differentia; sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum; & si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissorum natura. Sed ne, in primis legum cunabulis permistim de his exponendo, studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem: operæpretium esse duximus, interim separatim prius de legatis, & postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque juris cognita facile possint permistionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere. §. 4. Non solum autem testatoris vel heredis res, sed etiam aliena legari potest: ita, ut heres cogatur redimere eam, & præstare; vel si eam non potest redimere, æstimationem ejus dare. Sed si talis sit res, cujus commercium non est [vel adipisci non potest]: nec æstimatio ejus debetur: veluti si campum Martium, vel basilicas, vel templa, vel quæ publico usui destinata sint, legaverit. nam nullius momenti [tale] legatum est. † Quod autem diximus, alienam rem posse legari: ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non si ignorabat. forsitan enim, si scivisset alienam rem esse, non legasset. & ita D. Pius rescripsit. Et verius est, ipsum qui agit, id est, legatarium probare oportere, scivisse alienam rem legare defunctum; non heredem probare oportere, ignorasse alienam: quia semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit. §. 5. Sed & si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres [eam] luere. Et [in] hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena: ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse. & ita D. Severus & Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluerit legatarium luere, & hoc expresserit: non debet heres eam luere.

§. 6. Si res aliena legata fuerit, & ejus rei vivo testatore legatarius dominus factus fuerit: siquidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest. si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione, vel ex alia simili causa, agere non potest. nam traditum est, duas lucrativas causas in eundem hominem, & eandem rem concurrere non posse. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest, utrum rem, an æstimationem ex testamento consequutus sit: nam si rem habet, agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa; si æstimationem, agere potest. §. 7. Ea quoque res, quæ in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur: veluti fructus, qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit.

§. 8. Si eadem res duobus legata sit, sive conjunctim, sive disjunctim: si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum: si alter deficiat (quia aut spreverit legatum, aut vivo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit), totum ad collegatarium pertinet. Conjunctim autem legatur, veluti si quis dicat, TITIO ET SEIO HOMINEM STICHUM DO, LEGO: disjunctim ita, TITIO HOMINEM STICHUM DO, LEGO: SEIO HOMINEM STICHUM DO, LEGO. Sed & si expresserit eundem hominem Stichum, æque disjunctim legatum intelligitur. §. 9. Si cui fundus alienus legatus sit, & emerit proprietatem deducto usufructu, & ususfructus ad eum pervenerit, & postea ex testamento agat: recte eum agere, & fundum petere, Julianus ait: quia ususfructus in petitione servitutis locum obtinet. Sed officio judicis continetur, ut deducto usufructu, jubeat æstimationem præstari. §. 10. Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile est legatum: quia quod proprium est ipsius, amplius ejus fieri non potest. & licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa res, nec æstimatio ejus.

§. 11. Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus valet quod in veritate est, quam quod in opinione. Sed & si legatarii esse putavit, valere constat: quia exitum voluntas defuncti habere potest. §. 12. Si rem suam legaverit testator, postea que eam alienaverit: Celsus putat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi. Idemque divi Severus & Antoninus rescripserunt. † Iidem rescripserunt, eum, qui post testamentum factum prædia, quæ legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri: & ideo legatarium cum herede [ejus] agere posse, ut prædia à creditore luantur. † Si vero quis partem rei legatæ alienaverit, pars, quæ non est alienata, omnino debetur: pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit. §. 13. Si quis debitori suo liberationem legaverit: legatum utile est. neque ab ipso debitore, neque ab herede ejus potest heres petere, neque ab alio, qui heredis loco sit. sed & potest à debitore conveniri, ut liberet eum. Potest etiam quis vel ad tempus jubere, ne heres petat. §. 14. Ex contrario, si debitor creditori suo quod debet, legaverit: inutile est legatum, si nihil plus est in legato, quam in debito: quia nihil amplius per legatum habet. Quod si in diem; vel sub conditione debitum, ei pure legaverit: utile est legatum, propter repræsentationem. Quod si vivo testatore dies venerit, vel conditio extiterit: Papinianus scripsit, utile esse nihilominus legatum, quia semel constitit. quod & verum est. Non enim placuit sententia existimantium, extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenerit, a qua incipere non potest. §. 15. Sed si uxori maritus dotem legaverit: valet legatum. quia plenius est legatum, quam de dote actio. Sed si quam non accepit dotem legaverit: divi Severus & Antoninus rescripserunt, siquidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum; si vero certa

certa pecunia, vel certum corpus, aut instrumenta dotis in prælegando demonstrata sunt, valere legatum. §. 16. Si res legata sine facto heredis perierit: legatario decedit. Et si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit: non tenetur heres. Si vero heredis servus legatus sit, & ipse eum manumiserit: teneri ipsum Julianus scripsit: nec interest, sciverit, an ignoraverit à se eum legatum esse. Sed & si alii donaverit servum, & is, cui donatus est, eum manumiserit: tenetur heres, quamvis ignoraverit, à se eum legatum esse. §. 17. Si quis ancillas cum suis natis legaverit: etiamsi ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt. † Idem est, & si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint: quia licet mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedunt. † Sed si servus fuerit cum peculio legatus: mortuo servo, vel manumisso, vel alienato, peculii legatum extinguitur. † Idem est, si fundus instructus, vel cum instrumento legatus fuerit. Nam fundo alienato, & instrumenti legatum extinguitur. §. 18. Si grex legatus fuerit, & postea ad unam ovem pervenerit: quod superfuerit, vindicari potest. Grege autem legato, etiam eas oves, quæ post testamentum factum gregi adjiciuntur, legato cedere, Julianus ait. Est autem gregis unum corpus ex distantibus capitibus: sicut ædium unum corpus est, ex cohærentibus lapidibus. §. 19. Ædibus denique legatis, columnas & marmora, quæ post testamentum factum adjecta sunt, legato [dicimus] cedere.

§. 20. Si peculium legatum fuerit: sine dubio quicquid peculio accedit, vel decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est. Quod si post mortem testatoris ante aditam hereditatem [aliquid] servus adquisierit: Julianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne quod ante aditam hereditatem adquisitum est, legatario cedere; quia hujusmodi legati dies ab adita hereditate cedit; sed si extraneo peculium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. † Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur; quamvis, si vivus manumiserit, sufficit, si non adimatur: & ita divi Severus & Antoninus rescripserunt. † Iidem rescripserunt, peculio legato, non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniæ, quam in rationes dominicas impenderit. † Iidem rescripserunt peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse jussus est, & ex eo reliqua inferre. §. 21. Tam autem corporales res legari possunt, quam incorporales. & ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario præstet: nisi exegerit vivus testator pecuniam. nam hoc casu legatum extinguitur. † Sed & tale legatum valet, DAMNAS ESTO HERES MEUS DOMUM ILLIUS REFICERE: vel ILLUM ÆRE ALIENO LIBERARE. §. 22. Si generaliter servus vel res alia legetur: electio legatarii est, nisi aliud testator dixerit. §. 23. Optionis legatum, [id est] ubi testator ex servis suis, vel aliis rebus optare legatarium jusserat, habebat olim in se conditionem: & ideo, nisi ipse legatarius vivus optasset, ad heredem legatum non transmittebat. sed ex Constitutione nostra, & hoc in meliorem statum reformatum est: & data est licentia heredi legatarii optare [servum], licet vivus legatarius hoc non fecerit. Et diligentiore tractatu habito, & hoc in nostra Constitutione additum est; sive plures legatarii extiterint, quibus optio relicta est, & dissentiant in corpore eligendo; sive unius legatarii plures heredes [sint], & inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente: ne pereat legatum (quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant) fortunam esse hujus optionis judicem, & sorte hoc esse dirimendum, ut ad quem sors pervenerit, illius sententia in optione præcellat. §. 24 Legari autem illis solum potest, cum quibus testamenti factio est.

§. 25. Incertis vero personis neque legata, neque fideicommissa olim relinqui concessum erat. Nam ne miles quidem incertæ personæ poterat relinquere, ut D. Hadrianus rescripsit. Incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subjiciebat: veluti si quis ita dicat, QUICUMQUE FILIO MEO FILIAM SUAM IN MATRIMONIUM DEDERIT, EI HERES MEUS ILLUM FUNDUM DATO. Illud quoque quod iis relinquebatur, QUI POST TESTAMENTUM SCRIPTUM PRIMI CONSULES DESIGNATI ESSENT, æque incertæ personæ legari videbatur. & denique multæ aliæ hujusmodi species sunt. Libertas quoque incertæ personæ non videbatur posse dari: quia placebat nominatim servos liberari. Sub certa vero demonstratione, id est, ex certis personis incertæ personæ recte legabatur: veluti, EX COGNATIS MEIS, QUI NUNC SUNT, SI QUIS FILIAM MEAM UXOREM DUXERIT, EI HERES MEUS ILLAM REM DATO. Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta, & per errorem soluta, repeti non posse, sacris Constitutionibus cautum erat. §. 26. Posthumo quoque alieno inutiliter [antea] legabatur. Est autem alienus posthumus, qui natus inter suos, heres testatori futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat posthumus avo. §. 27. Sed nec hujusmodi species penitus est sine justa emendatione relicta: quum in nostro Codice Constitutio posita sit, per quam & huic parti medemur, non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis & fideicommissis: quod evidenter ex ipsius Constitutionis lectione clarescit. Tutor autem nec per nostram Constitutionem incertus dari debet. quia certo judicio debet quis pro tutela suæ posteritati cavere. §. 28. Posthumus autem alienus heres institui & ante poterat, & nunc potest: nisi in utero ejus sit, quæ jure nostro uxor esse non potest. §. 29. Si quidem in nomine, cognomine, prænomine, [agnomine] legatarii testator erraverit: cum de persona constat, nihilominus valet legatum. Idemque in heredibus servatur: & recte. Nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt: qui si alio quolibet modo intelligantur, nihil interest.

§. 30. Huic proxima est illa juris regula, falsa demonstratione legatum non perimi: veluti si quis ita legaverit, STICHUM SERVUM MEUM VERNAM DO, LEGO. licet enim non verna, sed emptus sit: si tamen de servo constat, utile est legatum. Et convenienter, si ita demonstraverit, STICHUM SERVUM, QUEM A SEIO EMI, sitque ab alio emptus: utile est legatum, si de servo constat.

§. 31. Longe magis legato falsa causa [adjecta] non nocet: veluti cum quis ita dixerit, TITIO, QUIA ME ABSENTE NEGOTIA MEA CURAVIT, STICHUM DO, LEGO. vel ita, TITIO, QUIA PATROCINIO EJUS CAPITALI CRIMINE LIBERATUS SUM, STICHUM DO, LEGO. Licet enim neque negotia testatoris unquam gesserit Titius, neque patrocinio ejus liberatus sit, legatum tamen valet. Sed si conditionaliter enunciata fuerit causa, aliud juris est: veluti hoc modo, TITIO, SI NEGOTIA MEA CURAVERIT, FUNDUM MEUM DO, LEGO. §. 32. An servo heredis recte legemus, quæritur; Et constat, pure inutiliter legari, nec quicquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit: quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. Sub conditione vero recte legatur [servo], ut requiramus, an quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. §. 33. Ex diverso, herede instituto servo, quin domino recte etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam etsi statim post factum testamentum deces-

serit testator: non tamen apud eum, qui heres sit, dies legati cedere intelligitur: cum hereditas à legato separata sit; & possit per eum servum alius heres effici. Si prius, quam jussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit vel manumissus: ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum. Quod si in eadem causa permanserit, & jussu legatarii adierit: evanescit legatum.

§. 34. Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur: scil. quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, & ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti heredis institutio. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. Sed quia incivile esse putavimus, scripturæ ordinem quidem sequi (quod & ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum,) sperni autem testatoris voluntatem: per nostram Constitutionem & hoc vitium emendavimus: ut liceat & ante heredis institutionem, & inter medias heredum institutiones legatum relinquere, & multo magis libertatem, cujus usus favorabilior est. §. 35. Post mortem quoque heredis aut legatarii simili modo inutiliter legabatur: veluti si quis ita dicat, CUM HERES MEUS MORTUUS FUERIT, DO, LEGO. item: PRIDIE QUAM HERES AUT LEGATARIUS MORIETUR. Sed simili modo & hoc correximus, firmitatem hujusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem præstantes: ne in hoc casu deterior causa legatorum, quam fideicommissorum inveniatur. §. 36. Pœnæ quoque nomine inutiliter [antea] legabatur, & adimebatur, vel transferebatur. Pœnæ autem nomine legari videtur, quod coërcendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat, aut non faciat: veluti si quis ita scripserit, HERES MEUS SI FILIAM SUAM IN MATRIMONIUM TITIO COLLOCAVERIT: vel ex diverso, SI NON COLLOCAVERIT, DATO DECEM AUREOS SEIO. aut si ita scripserit, HERES MEUS SI SERVUM STICHUM ALIENAVERIT: vel ex diverso, SI NON ALIENAVERIT, TITIO DECEM AUREOS DATO. Et in tantum hæc regula observabatur, ut quam plurimis Principalibus constitutionibus significaretur, nec Principem agnoscere, quod ei pœnæ nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliæ militum voluntates in ordinandis testamentis valde observabantur. quinetiam nec libertates pœnæ nomine dari posse placebat: eo amplius nec heredem pœnæ nomine adjici posse, Sabinus existimabat: veluti si quis ita dicat, TITIUS HERES ESTO. SI TITIUS FILIAM SUAM IN MATRIMONIUM SEIO COLLOCAVERIT, SEIUS QUOQUE HERES ESTO. Nihil enim intererat, qua ratione Titius coërceretur, utrum legati datione, an coheredis adjectione. Sed hujusmodi scrupulositas nobis non placuit. & generaliter ea quæ relinquuntur, licet pœnæ nomine fuerint relicta, vel adempta, vel in alium translata: nihil distare à cæteris legatis constituimus, vel in dando, vel in adimendo, vel in transferendo. exceptis videlicet iis, quæ impossibilia sint, vel legibus interdicta, aut alias probrosa. Hujusmodi enim testamentorum dispositiones valere, secta meorum temporum non patitur.

TIT. XXI.

DE ADEMPTIONE LEGATORUM.

ADemptio legatorum, sive eodem testamento adimantur, sive codicillis, firma est: sed & sive contrariis verbis fiat ademptio; veluti si quis ita quid legaverit, DO, LEGO, ita adimatur, NON DO, NON LEGO: sive non contrariis, sed aliis quibuscunque verbis. §. 1. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest: veluti si quis ita dixerit, HOMINEM STICHUM, QUEM TITIO LEGAVI, SEIO DO, LEGO: sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul [&] Titio adimi videtur, & Seio dari.

TIT. XXII.

DE LEGE FALCIDIA.

SUperest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe [cum] ea lege ita cautum esset: UTI QUISQUE LEGASSET SUÆ REI, ITA JUS ESTO,) visum est hanc legandi licentiam coarctare: idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id quod plerumque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia, quam lex Voconia latæ sint, quorum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum; id est, ut sive unus heres institutus sit, sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneat. §. 1. Et cum quæsitum esset, duobus heredibus institutis (veluti Titio & Seio) si Titii pars aut tota exhausta sit legatis, quæ nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata; à Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quæ partem ejus duntaxat in partem dimidiam minuant: an, quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis, quæ ab eo relicta sunt, retinere liceat, ut quartam partem suæ partis salvam habeat? Placuit, posse retinere: etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est. §. 2. Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque (verbi gratia) si is, qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legaverit: nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex fœtu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum [aureis] legatorum nomine erogatis, heres quartam partem hereditatis habiturus sit; sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diverso, si septuagintaquinque legaverit, & ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona (incendiis forte, aut naufragiis, aut morte servorum) ut non amplius, quam septuagintaquinque [aureorum substantia,] vel etiam minus relinquatur: solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quæ res efficit, ut sit necesse legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portione pacisci.

§. 3. Cum autem ratio legis Falcidiæ ponitur, ante deducitur æs alienum, item funeris impensa, & pretia servorum manumissorum. tunc demum in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredem remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione ejus, quod cuique eorum legatum fuerit. Itaque si fingamus, quadringentos aureos legatos esse, & patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse: quarta pars legatariis singulis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus: octava debet detrahi. Quod si quingentos legaverit: initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

TIT. XXIII.

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS, [ET AD SENATUSCONSULTUM TREBELLIANUM.]

NUnc transeamus ad fideicommissa: sed prius est, ut de hereditatibus fideicommissariis videamus. §. 1. Sciendum itaque est, omnia fideicommissa primis temporibus infirma fuisse: quia nemo invitus cogebatur præstare id, de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hereditatem, vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex testamento poterant [hereditatem.] Et ideo fideicommissa

appel-

appellata sunt, quia nullo vinculo juris, sed tantum pudore eorum, qui rogabantur, continebantur. Postea divus Augustus primus, semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, jussit Consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia justum videbatur, & populare erat: paulatim conversum est in assiduam jurisdictionem: tantusque eorum favor factus est, ut paulatim etiam Prætor proprius crearetur, qui de fideicommissis jus diceret, quem fideicommissarium appellabant. §. 2. In primis igitur sciendum est, opus esse, ut aliquis recto jure testamento heres instituatur; ejusque fidei committatur, ut eam hereditatem alii restituat: alioqui inutile est testamentum, in quo nemo heres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit, LUCIUS TITIUS HERES ESTO; potest adjicere, ROGO TE LUCI TITI, UT, CUM PRIMUM POTERIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, EAM CAIO SEIO REDDAS, RESTITUAS. † Potest autem quisque & de parte restituenda heredem rogare. † Et liberum est, vel pure vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex certo die. §. 3. Restituta autem hereditate, is quidem, qui restituit, nihilominus heres permanet: is vero, qui recipit hereditatem, aliquando heredis, aliquando legatarii loco habetur. §. 4. Et Neronis quidem temporibus, Trebellio Maximo & Annæo Seneca Consulibus, SC. factum est: quo cautum est, ut si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, omnes actiones, quæ jure civili heredi, & in heredem competerent, ei & in eum darentur, cui ex fideicommisso restituta esset hereditas. Post quod SC. Prætor utiles actiones ei, & in eum, qui recepit hereditatem, quasi heredi, & in heredem, dare cœpit. §. 5. Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem, aut pene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Augusti temporibus, Pegaso & Pusione Consulibus, Senatus censuit, ut ei, qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque ex lege Falcidia ex legatis retinere conceditur, ex singulis quoque rebus, quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. † Post quod SC. ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommisso recipiebat partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est ejus legatarii, cui pars bonorum legabatur. quæ species legati, partitio vocabatur: quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Unde quæ solebant stipulationes inter heredem & partiarium legatarium interponi, eædem interponebantur inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem, & heredem: id est, ut lucrum & damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune esset. §. 6. Ergo si quidem non plus, quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere: tunc ex Trebelliano SC. restituebatur hereditas, & in utrumque actiones hereditariæ pro rata parte dabantur: in heredem quidem jure civili; in eum vero, qui recipiebat hereditatem, ex SC. Trebelliano tanquam in heredem. At si plus, quam dodrantem, vel etiam totam hereditatem restituere rogatus esset: locus erat Pegasiano SC. & heres, qui semel adierat hereditatem (si modo sua voluntate adierat,) sive retinuerat quartam partem, sive retinere noluerat, ipse universa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis & pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium & heredem: si vero totam hereditatem restitueret, emptæ & venditæ hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recusabat scriptus heres adire hereditatem ob id, quod diceret eam sibi suspectam esse, quasi damnosam: cavebatur Pegasiano SC. ut desiderante eo, cui restituere rogatus esset, jussu Prætoris adiret, & restitueret hereditatem, perindeque ei & in eum, qui reciperet hereditatem, actiones darentur, ac juris est ex Trebelliano SC. quo casu nullis stipulationibus est opus: quia simul & huic, qui restituit, securitas datur, & actiones hereditariæ ei & in eum transferuntur, qui recepit hereditatem, utroque SC. in hac specie concurrente. §. 7. Sed quia stipulationes ex SC. Pegasiano descendentes, & ipsi antiquitati displicuerunt, & quibusdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat, & nobis in legibus magis simplicitas, quam difficultas placet: ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus, quam differentiis utriusque SC. placuit exploso SC. Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano SC. præstare: ut ex eo fideicommissariæ hereditates restituantur; sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam, sive plus, sive minus, sive nihil penitus. ut tunc quando vel nihil, vel minus quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam, vel quod deest, ex nostra auctoritate retinere, vel repetere solutum, quasi ex Trebelliano SC. pro rata portione actionibus tam in heredem, quam in fideicommissarium competentibus: si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariæ actiones fideicommissario, & adversus eum competant. Sed etiam id, quod præcipuum Pegasiani SC. fuerat, ut, quando recusaret heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur, totam hereditatem volenti fideicommissario restituere, & omnes ad eum & contra eum transferre actiones: & hoc transposuimus ad SC. Trebellianum, ut ex hoc solo necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissarius desideret restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem remanente. §. 8. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus, aut totam hereditatem, aut pro parte restituere rogatur: an ex parte heres institutus, aut totam eam partem, aut partem partis restituere rogatur. Nam & hoc casu eadem observari præcipimus, quæ in totius hereditatis restitutione diximus.

§. 9. Si quis una aliqua re deducta, sive præcepta, quæ quartam continet (veluti fundo, vel alia re) rogatus sit restituere hereditatem: simili modo ex Trebelliano SC. restitutio fiet, perinde ac si quarta parte retenta, rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu, id est, cum deducta sive præcepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo SC. actiones transferuntur; & res, quæ remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum remanet, quasi ex legato ei adquisita: altero vero casu, id est, cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem, & restituit, scinduntur actiones, & pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem. Quinetiam licet una re aliqua deducta, aut præcepta, restituere aliquis hereditatem rogatus sit, in qua maxima pars hereditatis contineatur: æque in solidum transferuntur actiones. & secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interveniunt, & si duabus pluribusve deductis præceptisve rebus, restituere hereditatem rogatus sit. Sed & si certa summa deducta præceptave, quæ quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere: idem juris est. Quæ [autem] diximus de eo, qui ex asse institutus est, eadem transferimus & ad eum, qui ex parte heres scriptus est. §. 10. Præterea intestatus quoque moriturus, potest rogare eum, ad quem bona sua, vel legitimo Jure vel honorario, pertinere intelligit, ut hereditatem suam totam, partemve ejus, aut rem aliquam (veluti fundum, hominem, pecuniam) alicui restituat: cum alioqui legata, nisi ex testamento, non valeant.

§. 11. Eum quoque cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursum alii aut totum aut partem, vel etiam aliquid aliud restituat. §. 12. Et quia

prima fideicommissorum cunabula à fide heredum pendent, & tam nomen, quam substantiam acceperunt: ideo D. Augustus ad necessitatem juris ea retraxit. Nuper & nos eundem Principem superare contendentes, ex facto, quod Tribonianus vir excellentissimus, Exquæstore sacri palatii, suggessit, Constitutionem fecimus, per quam disposuimus, si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem, vel speciale fideicommissum restituat; & neque ex scriptura, neque ex quinque testium numero (qui in fideicommissis legitimus esse noscitur) possit res manifestari, sed vel pauciores quam quinque, vel nemo penitus testis intervenerit: tunc sive pater heredis, sive alius quicumque sit, qui fidem heredis elegerit, & ab eo restitui aliquid voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat, negando rem ita esse subsequutam, si fideicommissarius jusjurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia juraverit; necesse eum habere vel jusjurandum subire, quod nihil tale à testatore audiverit, vel recusantem ad fideicommissi vel universalis, vel specialis solutionem coarctari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. Eadem observari censuimus, & si à legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quod si is a quo relictum dicitur, [postquam negaverit,] confiteatur quidem aliquid à se relictum esse, sed ad legis subtilitatem recurrat, omnino solvere cogendus est.

TIT. XXIV.

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

POtest tamen quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere: veluti fundum, argentum, hominem, vestem, [&] pecuniam numeratam: & vel ipsum heredem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis à legatario legari non possit. §. 1. Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere: sed & heredis, aut legatarii, aut fideicommissarii, aut cujuslibet alterius. Itaque & legatarius & fideicommissarius non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit: sed etiam de alia, sive ipsius, sive aliena sit. † Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. † Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est, aut ipsam redimere & præstare, aut æstimationem ejus solvere. §. 2. Libertas quoque servo per fideicommissum dari potest: ut heres eum rogetur manumittere, vel legatarius, vel fideicommissarius. Nec interest, utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo, qui ipsius heredis, aut legatarii, vel etiam extranei sit. Itaque & alienus servus redimi & manumitti debet. Quod si dominus eum non vendat, si modo nihil ex judicio ejus, qui reliquit libertatem, perceperit: non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quoad possit, tempore procedente, ubicunque occasio servi redimendi fuerit, præstari libertas. Qui autem ex fideicommissi causa manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit: sed ejus qui manumittit. At is qui directo ex testamento liber esse jubetur, ipsius testatoris libertus fit; qui etiam Orcinus appellatur. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, & quo faceret testamentum, & quo moreretur. Directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. §. 3. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in usu habentur: PETO, ROGO, VOLO, MANDO, FIDEI TUÆ COMMITTO. quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent.

TIT. XXV.

DE CODICILLIS.

ANte Augusti tempora constat codicillorum jus in usu non fuisse: sed primus Lucius Lentulus (ex cujus persona etiam fideicommissa [esse] cœperunt) codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum D. Augustus voluntatem ejus implesset: deinceps reliqui ejus auctoritatem sequuti, fideicommissa præstabant; & filia Lentuli legata, quæ jure non debebat, solvit. Dicitur autem Augustus convocasse sapientes viros, interque eos Trebatium quoque, cujus tunc auctoritas maxima erat, & quæsisse, an posset recipi hoc, nec absonans à juris ratione codicillorum usus esset: & Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum & necessarium hoc civibus esse, propter magnas & longas peregrinationes, quæ apud veteres fuissent, ubi si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora, cum & Labeo codicillos fecisset: jam nemini dubium erat, quin codicilli jure optimo admitterentur. §. 1. Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed [&] intestatus quis decedens fideicommittere codicillis potest. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant: Papinianus ait, non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed Divi Severus & Antoninus rescripserunt, ex iis codicillis, qui testamentum præcedunt, posse fideicommissum peti: si appareat, eum qui testamentum fecit, à voluntate quam in codicillis expresserat, non recessisse. §. 2. Codicillis autem hereditas neque dari, neque adimi potest: ne confundatur jus testamentorum & codicillorum. & ideo nec exheredatio scribi. Directo autem hereditas codicillis neque dari, neque adimi potest: nam per fideicommissum hereditas codicillis jure relinquitur. Nec conditionem heredi instituto codicillis adjicere, neque substituere directo [quis] potest. §. 3. Codicillos autem etiam plures quis facere potest, & nullam solennitatem ordinationis desiderant.

LIBER TERTIUS.

TIT. I.

DE HEREDITATIBUS QUÆ AB INTESTATO DEFERUNTUR.

INtestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit: aut non jure fecit: aut id quod fecerat, ruptum irritumve factum est: aut si ex eo nemo heres extiterit. §. 1. Intestatorum autem hereditates, ex Lege duodecim tabularum, primum ad suos heredes pertinent.

§. 2. Sui autem heredes existimantur (ut supra diximus) qui in potestate morientis fuerint; veluti filius filiave, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote, ex filio nato prognatus prognatave. Nec interest, utrum naturales sint liberi, an adoptivi. Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui ex legitimis quidem [nuptiis vel] matrimoniis non sint progeniti, curiis tamen Civitatum dati, secundum Divalium constitutionum, quæ super his positæ sunt, tenorem [heredum] suorum jura nanciscuntur: necnon eos, quos nostræ amplexæ sunt Constitutiones, per quas jussimus, [ut] si quis mulierem in suo contubernio copulaverit non ab initio affectione maritali, eam tamen cum qua poterat habere conjugium, & ex ea liberos sustulerit; postea vero affectione procedente, etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, & filios vel filias habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi sunt, justos & in potestate patris esse; sed etiam anteriores, qui & iis, qui postea nati sunt, occasionem legitimi nominis præstiterunt. quod obtinere censuimus, etsi non progeniti fuerint post dotale instru-

instrumentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce fuerint subtracti. Ita demum tamen nepos neptisve, pronepos proneptisve suorum heredum numero sunt, si præcedens persona desierit in potestate parentis esse: sive morte id acciderit, sive alia ratione; velut emancipatione. Nam si per id tempus, quo quis moritur, filius in potestate ejus sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idque & in cæteris deinceps liberorum personis dictum [esse] intelligimus. Posthumi quoque, qui si vivo parente nati essent, in potestate [ejus] futuri forent, sui heredes sunt.

§. 3. Sui autem heredes fiunt etiam ignorantes; & licet furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex causis ignorantibus nobis acquiritur, ex his causis & furiosis acquiri potest. Et statim morte parentis quasi continuatur dominium: & ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis; cum etiam ignorantibus acquiratur suis heredibus hereditas; nec curatoris assensu acquiritur furioso, sed ipso jure. §. 4. Interdum autem, licet in potestate [parentis] mortis tempore suus heres non fuerit, tamen suus heres parenti efficitur; veluti [si] ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris [sui]: jus enim postliminii hoc facit. §. 5. Per contrarium [autem hoc] evenit, ut licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat; veluti si post mortem suam pater judicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria ejus damnata fuerit: suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedat. sed potest dici ipso [quidem] jure suum heredem esse, sed desinere. §. 6. Cum filius filiave, & ex altero filio nepos neptisve existunt: pariter ad hereditatem [avi] vocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. Æquum enim esse videtur, nepotes neptesve in patris sui locum succedere. Pari ratione & si nepos neptisve sit ex filio, & ex nepote pronepos proneptisve: simul vocantur. Et quia placuit nepotes neptesve, item pronepotes proneptesve in parentis sui locum succedere: conveniens esse visum est, non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius partem dimidiam hereditatis habeat, & ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item si ex duobus filiis nepotes neptesve existant, ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor: ad unum aut duos dimidia pars pertineat, ad tres vel ad quatuor altera dimidia. §. 7. Cum autem quæritur, an quis suus heres existere possit: eo tempore quærendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse. quod accidit, & destituto testamento. Hac ratione, si filius exheredatus fuerit, & extraneus heres institutus, & filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres, aut quia non potuit: nepos avo suus heres existet. quia, quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos. & hoc certum est. §. 8. Et licet post mortem avi natus sit: tamen avo vivo conceptus, mortuo patre ejus, posteaque deserto avi testamento, suus heres efficitur. Plane si & conceptus & natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento: suus heres avo non existet. quia nullo jure cognationis patrem sui patris attigit. Sed nec ille est inter liberos avi, quem filius emancipatus adoptavit. Hi autem, cum non sint sui (quantum ad hereditatem) liberi: neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. Hæc de suis heredibus. §. 9. Emancipati autem liberi, Jure civili nihil juris habent, (neque enim sui heredes sunt, qui in potestate parentis esse desierunt) neque ullo alio jure per Legem 12 tabul. vocantur: sed Prætor Naturali æquitate motus, dat eis bonorum possessionem *Unde Liberi*: perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent: sive soli sint, sive cum suis heredibus concurrant. Itaque duobus liberis existentibus, emancipato uno, & eo qui tempore mortis in potestate fuerit, sane quidem is, qui in potestate fuit, solus Jure civili heres est, & solus suus heres: sed cum emancipatus beneficio Prætoris in partem admittitur, evenit, ut suus heres pro parte heres fiat. §. 10. At hi, qui emancipati à parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi: si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia fuerint. Nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec unquam in adoptiva familia fuissent. Et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt. Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo patre, & quantum ad hunc adoptivum patrem pertinet, æque extraneorum loco fiunt, & quantum ad naturalis patris bona pertinet, nihilomagis liberorum gradum nanciscuntur. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat, esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertineant, utrum ad liberos ejus, an ad agnatos. §. 11. Minus ergo juris habent adoptivi [filii] quam naturales: namque naturales emancipati, beneficio Prætoris gradum liberorum retinent, licet Jure civili perdant; adoptivi vero emancipati, & Jure civili perdunt gradum liberorum, & a Prætore non admittuntur. & recte. Naturalia enim jura Civilis ratio perimere non potest. nec, quia desinunt sui heredes esse, possunt desinere filii filiæve, aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati, extraneorum loco incipiunt esse; quia jus nomenque filii filiæve, quod per adoptionem consequuti sunt, alia Civili ratione, id est, emancipatione perdunt. §. 12. Eadem hæc observantur, & in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis, id est, neque heredibus institutis, neque ut oportet exheredatis, Prætor pollicetur. Nam eos quidem, qui in potestate mortis tempore fuerint, & emancipatos, vocat Prætor ad eandem bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerint per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. Item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona ejus [non] admittit, quia desinunt [in] numero liberorum [ejus] esse.

§. 13. Admonendi tamen sumus, eos qui in adoptiva familia sunt, quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte Edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, sc. qua cognati defuncti vocantur. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obstent, neque adgnatus quidem ullus interveniat. Ante enim Prætor liberos vocat, tam suos heredes; quam emancipatos; deinde legitimos heredes; deinde proximos cognatos. §. 14. Sed ea omnia antiquitati [quidem] placuerunt: aliquam autem emendationem à nostra Constitutione acceperunt, quam super iis personis composuimus, quæ à patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii & naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, & adoptione facile per emancipationem soluto, ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, Constitutionem scripsimus, per quam definimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia jura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuisset subsequuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. Testamento autem ab eo facto, neque Jure civili, neque prætorio, ex hereditate ejus aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione adgnita, neque inofficiosi querela instituta: cum nec necessitas patri adoptivo imponatur, vel heredem eum instituere, vel exheredatum eum facere, ut pote nullo vinculo naturali copulatum, neque si ex

Sabi-

Sabiniano Senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam & in ejusmodi casu, neque quarta ei servatur, neque ulla actio ad ejus persequutionem ei competit. Nostra autem Constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit. Utroque enim jure tam naturali, quam legitimo in hanc personam concurrente, pristina jura tali adoptioni servamus: quemadmodum si paterfamilias sese dederit adrogandum. quæ specialiter & singulatim ex præfatæ Constitutionis tenore possunt colligi.

§. 15. Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens, solos nepotes vel neptes, qui [quæve] ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem, & jure adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, & pronepotes ex neptibus cognatorum loco connumerans, post adgnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni, quam in aviæ vel proaviæ, sive paternæ, sive maternæ successionem. Divi autem Principes non passi sunt talem contra naturam injuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis & pronepotis nomen commune sit utrisque, tam qui ex masculis, quam qui ex fœminis descendunt, ideo eundem gradum & ordinem successionis eis donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis, qui non solum naturæ, sed etiam veteris Juris suffragiis muniuntur: portionem nepotum vel neptum, vel deinceps (de quibus supra diximus) paulo minuendam esse existimaverunt: ut minus tertia parte acciperent, quam mater eorum, vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum, vel avus paternus, sive maternus, quando fœmina mortua sit, cujus de hereditate agitur: iisque (licet soli sint) adeuntibus adgnatos minime vocabant. Et quemadmodum Lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes, vel neptes, pronepotes, vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi sui vocat: ita & Principalis dispositio in locum matris suæ vel aviæ, eos cum jam designata partis tertiæ diminutione vocat. §. 16. Sed nos, cum adhuc dubitatio maneret inter adgnatos & memoratos nepotes, quartam partem substantiæ defuncti adgnatis sibi vindicantibus ex cujusdam Constitutionis auctoritate, memoratam quidem Constitutionem à nostro Codice segregavimus, neque inseri eam ex Theodosiano Codice in eo concessimus: nostra autem Constitutione promulgata, toti juri ejus derogatum est. & sanximus, talibus nepotibus ex filia, vel pronepotibus ex nepte, & deinceps superstitibus, adgnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare: ne hi, qui ex transversa linea veniunt, potiores iis habeantur, qui recto jure descendunt. Quam Constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem & tempora, & nunc sancimus. ita tamen, ut quemadmodum inter filios & nepotes ex filio antiquitas statuit, non in capita, sed in stirpes dividi hereditatem: similiter nos inter filios & nepotes ex filia, distributionem fieri jubeamus, vel inter omnes nepotes & neptes, & inter pronepotes & proneptes & alias deinceps personas: ut utraque progenies, matris vel patris, aviæ vel avi portionem sine ulla diminutione consequatur; ut si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

TIT. II.
DE LEGITIMA ADGNATORUM SUCCESSIONE.

SI nemo suus heres, vel eorum, quos inter suos heredes Prætor, vel Constitutiones vocant, exitat, qui successionem quoquo modo amplectatur: tunc ex Lege 12 tab. ad adgnatum proximum pertinet hereditas. §. 1. Sunt autem adgnati (ut primo quoque libro tradidimus) [cognati] per virilis sexus personas cognatione conjuncti, quasi à patre cognati. itaque [ex] eodem patre nati fratres, adgnati sibi sunt, qui & consanguinei vocantur: nec requiritur, an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, & invicem is illi adgnatus est. Eodem numero sunt fratres patrueles, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus adgnationis pervenire poterimus. † Ii etiam, qui post mortem patris nascuntur, jura consanguinitatis nanciscuntur. † Non tamen omnibus simul adgnatis dat lex hereditatem: sed iis, qui tunc proximiores gradu sunt, cum certum esse cœperit aliquem intestatum decessisse. §. 2. Per adoptionem quoque adgnationis jus consistit: veluti inter filios naturales, & eos quos pater eorum adoptavit. Nec dubium est, quin improprie consanguinei appellentur. Item si quis ex cæteris adgnatis [tuis], veluti frater, aut patruus, aut denique is, qui longiore gradu est, adoptaverit aliquem: adgnatus inter suos heredes esse non dubitatur. §. 3. Cæterum inter masculos quidem adgnationis jure hereditas etiamsi longissimo gradu sint, ultro citroque capitur. † Quod ad fœminas vero attinet, ita placebat, ut ipsæ consanguinitatis jure, tantum capiant hereditatem, si sorores sint: ulterius non capiant. Masculi autem ad earum hereditates, etiamsi longissimo gradu sint, admittantur. Qua de causa fratris tui, aut patrui tui filiæ, vel amitæ tuæ hereditas ad te pertinebat: tua vero ad illas non pertinebat. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita jura constitui, ut plerunque hereditates ad masculos confluerent. † Sed quia sane iniquum erat, in universum eas quasi extraneas repelli: Prætor eas ad bonorum possessionem admittit, ea parte, qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur: ex qua parte ita sc. admittuntur, si neque adgnatus ullus, neque proximior cognatus interveniat. † Et hæc quidem Lex duodecim tabularum nullo modo introduxit: sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes adgnatos, sive masculos, sive fœminas, cujuscunque gradus, ad similitudinem suorum invicem ad successionem vocabat. Media autem jurisprudentia, quæ erat quidem Lege duodecim tabularum junior, Imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata, præfatam differentiam inducebat, & penitus eas à successione adgnatorum repellebat, omni alia successione incognita: donec Prætores paulatim asperitatem Juris civilis corrigentes, sive quod deerat implentes, humano proposito, alium ordinem suis Edictis addiderunt; & cognationis linea, proximitatis nomine introducta, per bonorum possessionem eas adjuvabant, & pollicebantur his bonorum possessionem, quæ UNDE COGNATI appellatur. † Nos vero Legem duodecim tab. sequentes, & ejus vestigia in hac parte conservantes: laudamus quidem Prætores suæ humanitatis, non tamen eos in plenum [huic] causæ mederi invenimus. Quare etenim, uno eodemque gradu naturali concurrente, & adgnationis titulis tam in masculis quam in fœminis æqua lance constitutis, masculis quidem dabatur ad successionem venire omnium adgnatorum; ex adgnatis autem mulieribus nulli penitus, nisi soli sorori, ad adgnatorum successionem patebat aditus? Ideo [nos] in plenum omnia reducentes, & ad Jus duodecim tab. eandem dispositionem exæquantes, nostra Constitutione sancimus, omnes legitimas personas, id est, per virilem sexum descendentes, sive masculini generis, sive fœminini sint, simili modo ad jura successionis legitimæ ab intestato vocari secundum sui gradus prærogativam: nec ideo excludendas, quia consanguinitatis jura, sicut germanæ, non habent. §. 4. Hoc etiam addendum nostræ Constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus à jure cognationis in legitimam successionem: ut non solum fratris filius & filia (secundum quod jam definivimus) ad successionem patris sui vocentur; sed etiam germanæ consanguineæ, vel sororis uterinæ filius & filia soli, & non deinceps personæ una cum his ad jura avunculi sui perveniant. & mortuo eo, qui patruus quidem est sui fratris filiis, avunculus

autem

autem sororis suæ soboli: simili modo ab utroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes, legitimo jure veniant, sc. ubi frater & soror superstites non sunt. His etenim personis præcedentibus & successionem admittentibus, cæteri gradus remanent penitus semoti: videlicet hereditate non in stirpes, sed in capita dividenda.

§. 5. Si plures sint gradus adgnatorum: aperte Lex 12 tab. PROXIMUM vocat. Itaque si (verbi gratia) sint defuncti frater: & alterius fratris filius, aut patruus: frater potior habetur. Et quamvis singulari numero usa Lex [duodecim tabular.] PROXIMUM vocet, tamen dubium non est, quin si plures sint ejusdem gradus, omnes admittantur. Nam & proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur: & tamen non dubium est, quin licet unus sit gradus adgnatorum, pertineat ad eos hereditas. §. 6. Proximus autem, siquidem nullo testamento facto quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is, cujus de hereditate quæritur. † Quod si facto testamento quisquam decesserit: per hoc tempus requiritur, quo certum esse cœperit, nullum ex testamento heredem exiturum; tunc enim proprie quisque intestatus decessisse intelligitur. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit ut, proximiore mortuo, proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. §. 7. Placebat autem, in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse: id est, ut quamvis proximus, qui secundum ea, quæ diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem, aut antequam adeat decesserit: nihilo magis legitimo Jure sequentes admittantur. Quod iterum Prætores imperfecto Jure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant: sed ex cognatorum ordine eos vocabant, ut pote adgnationis jure eis recluso. Sed nos nihil perfectissimo Juri deesse cupientes, nostra Constitutione, quam de jure patronatus, humanitate suggerente protulimus, [sancimus] successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam: cum satis absurdum erat, quod cognatis à Prætore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum: maxime cum in onere quidem tutelarum & primo gradu deficiente sequens succedit, & quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum. §. 8. Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem, ac deinceps emancipat. quod ex nostra Constitutione omnino inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur quasi contracta fiducia fieri: cum apud veteres non aliter hoc obtinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

TIT. III.
DE SENATUSCONSULTO TERTULLIANO.

Lex duodecim Tabularum ita stricto jure utebatur, & præponebat masculorum progeniem: & eos qui per fœminini sexus necessitudinem sibi junguntur, adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem & filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendæ jus daret: nisi quod Prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione UNDE COGNATI accommodata, vocabant. §. 1. Sed hæ juris angustiæ postea emendatæ sunt. Et primus quidem Divus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum detulit hereditatem.

§. 2. Postea autem SC. Tertulliano, quod D. Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviæ, deferenda cautum est: ut ingenua trium liberorum jus habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumve admittatur intestato mortuorum, licet in potestate parentis sit: ut scil. cum alieno juri subjecta est, jussu ejus adeat [hereditatem] cujus juri subjecta est. §. 3. Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quive fuerant loco sunt, sive primi gradus, sive ulterioris. Sed & filiæ suæ mortuæ filius, vel filia præponitur ex Constitutionibus matri defunctæ, id est, aviæ suæ. Pater vero utriusque, non etiam avus & proavus matri anteponitur, scil. cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanguineus tam filii quam filiæ excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur. Sed si fuerant frater & soror consanguinei, & mater liberis onerata: frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex æquis partibus fratribus & sororibus.

§. 4. Sed nos Constitutione, quam in Codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus: respicientes ad naturam, & puerperium, & periculum, & sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus, casum fortuitum in ejus admitti detrimentum. si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures sed paucos peperit? Et dedimus jus legitimum plenum matribus (sive ingenuis sive libertinis,) etsi non ter enixæ fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam qui quæve morte intercepti sunt, ut sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. §. 5. Sed cum antea Constitutiones jura legitimæ successionis perscrutantes, partim matrem adjuvabant, partim eam prægravabant, nec in solidum eam vocabant; sed in quibusdam casibus tertiam ei partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis visum est recta & simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, & sine ulla diminutione filiorum suorum successionem accipere: excepta fratris & sororis persona, sive consanguinei sint, sive sola cognationis jura habentes. ut quemadmodum eam toti alii ordini legitimo præposuimus, ita omnes fratres, & sorores, sive legitimi sint, sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus. ita tamen, ut si quidem solæ sorores adgnatæ vel cognatæ, & mater defuncti vel defunctæ supersint: dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. si vero matre superstite & fratre, vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus, sive legitimis, sive sola cognationis jura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur: in capita distribuatur ejus hereditas.

§. 6. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere. scituris eis, quod si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati, intra annum petere neglexerint: ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur.

§. 7. Licet autem vulgo quæsitus sit filius filiave: potest tamen ad bona ejus mater ex Tertulliano Senatusconsulto admitti.

TIT. IV.
DE SENATUSCONSULTO ORPHITIANO.

Per contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur ex Senatusconsulto Orphitiano, quod Orphitio & Rufo Consulibus effectum est, divi Marci temporibus. & data est tam filio, quam filiæ legitima hereditas, etiamsi alieno juri subjecti sint: & præferuntur consanguineis & adgnatis defunctæ matris. §. 1. Sed cum ex hoc SC. nepotes [& neptes] ad aviæ successionem legitimo jure non vocarentur, postea hoc constitutionibus Principalibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque & nepotes & neptes vocentur. §. 2. Sciendum autem est, hujusmodi successiones, quæ ex Tertulliano & Orphitiano Senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimi: propter illam regulam, qua novæ hereditates legitimæ capitis deminutione non pereunt, sed illæ solæ, quæ ex Lege duodecim Tabularum deferuntur. §. 3. Novissime sciendum est, etiam illos liberos qui vulgo quæsiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc Senatusconsulto admitti. §. 4. Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem; vel

vel morte, vel alia causa impediti fuerint quominus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio. & licet ante decesserint, ad heredes tamen eorum pertinet.

TIT. V.

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

POst suos heredes, eosque quos inter suos heredes Prætor & Constitutiones vocant, & post legitimos (quo numero sunt adgnati, & hi, quos in locum adgnatorum tam supradicta Senatusconsulta, quam nostra erexit Constitutio) proximos cognatos Prætor vocat. §. 1. Qua parte naturalis cognatio spectatur: nam adgnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex Lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed à Prætore tertio ordine vocantur: exceptis solis tantummodo fratre & sorore emancipatis (non etiam liberis eorum) quos Lex Anastatiana cum fratribus integri juris constitutis, vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem sive sororis, non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam facile est ex ipsius Constitutionis verbis colligere. aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen anteponit eos, & proculdubio cognatis. §. 2. Eos etiam qui per fœminini sexus personas ex transverso cognatione junguntur, tertio gradu proximitatis nomine Prætor ad successionem vocat. §. 3. Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur. §. 4. Vulgo quæsitos, nullos habere adgnatos, manifestum est: cum adgnatio à patre sit, cognatio à matre: hi autem nullum patrem habere intelligantur. Eadem ratione inter se quidem possint videri consanguinei esse: quia consanguinitatis jus species est adgnationis. Tantum ergo cognati sunt sibi, sicut & matri cognati sunt. Itaque omnibus [istis ex] ea parte competit bonorum possessio, quo proximitatis nomine cognati vocantur. §. 5. Hoc loco & illud necessario admonendi sumus: adgnationis quidem jure admitti aliquem ad hereditatem, etsi decimo gradu sit; sive de Lege duodecim tabularum quæramus, sive de Edicto, quo Prætor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur. † Proximitatis vero nomine iis solis Prætor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt, & ex septimo sobrino sobrinaque nati natæve.

TIT. VI.

DE GRADIBUS COGNATORUM.

HOc loco necessarium est exponere, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Quare in primis admonendi sumus, cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quæ etiam à latere dicitur. Superior cognatio est parentum: inferior liberorum: ex transverso fratrum sororumve, & eorum, qui quæve ex his generantur, & convenienter patrui, amitæ, avunculi, materteræ. Et superior quidem & inferior cognatio, à primo gradu incipit: at ea, quæ ex transverso numeratur, à secundo. §. 1. Primo gradu est supra pater, mater: infra filius, filia.

§. 2. Secundo [gradu] supra avus, avia: infra nepos, neptis: ex transverso frater, soror.

§. 3. Tertio [gradu] supra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis: ex transverso fratris sororisque filius, filia, & convenienter patruus, amita, avunculus & matertera. Patruus est frater patris, qui Græce πατράδελφος appellatur; Avunculus est frater matris, qui Græce μητράδελφος dicitur: uterque promiscue θεῖος appellatur. Amita est patris soror [quæ Græce πατραδέλφη appellatur]; Matertera vero matris soror, [quæ Græce μητραδέλφη dicitur:] & utraque promiscue θεία appellatur. §. 4. Quarto gradu supra abavus, abavia: infra abnepos, abneptis: ex transverso fratris sororisque nepos, neptisve, & convenienter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater & soror. item avunculus magnus, & matertera magna, id est, aviæ frater & soror; consobrinus, consobrina, id est, qui quæve ex sororibus aut fratribus procreantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie fratres patrueles vocari; si autem ex duobus fratribus filiæ nascuntur, sorores patrueles appellari. at eos, qui ex fratre & sorore progenerantur, amitinos proprie dici [putant.] Amitæ tuæ filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos.

§. 5. Quinto gradu supra adavus, adavia: infra adnepos, adneptis: ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis, & convenienter propatruus, proamita, id est, proavi frater & soror, [& proavunculus & promatertera, id est, proaviæ frater & soror.] item fratris patruelis, vel sororis patruelis, consobrini & consobrinæ, amitini & amitinæ filius filia. propius sobrino, propius sobrina: hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius filia.

§. 6. Sexto gradu supra tritavus, tritavia: infra trinepos, trineptis: ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis, & convenienter abpatruus, abamita, id est, abavi frater & soror; abavunculus, abmatertera, id est, abaviæ frater & soror. [item propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius filia. item propius sobrino sobrinave, filius filia:] item sobrini, sobrinæ, id est, qui quæve ex fratribus vel sororibus patruelibus, vel consobrinis, vel amitinis progenerantur.

§. 7. Hactenus ostendisse sufficiat quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum ulteriores quoque gradus numerare debeamus: quippe semper generata persona gradum adjicit, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quempiam denotare. §. 8. Adgnationis quoque gradus eodem modo numerantur. §. 9. Sed cum magis veritas oculata fide, quam per aures animis hominum infigatur: ideo necessarium duximus post narrationem graduum, eos etiam præsenti libro inscribi, quatenus possint & auribus & oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci.

TIT. VII.

DE SERVILI COGNATIONE.

ILlud certum est, ad serviles cognationes illam partem Edicti, qua proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. Sed nostra Constitutione, quam pro jure patronatus fecimus (quod jus usque ad nostra tempora satis obscurum, atque nube plenum & undique confusum fuerat), & hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis in servili constitutus consortio, liberum vel liberos habuerit, sive ex libera, sive ex servilis conditionis muliere, vel contra serva mulier ex libero, vel servo habuerit liberos cujuscunque sexus; & ad libertatem his pervenientibus, ii, qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerint, vel dum mulieres liberæ erant ipsi in servitute eos habuerint, & postea ad libertatem pervenerint: ut hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus jure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius successionem mutuam vocavimus: ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur, qui in servitute nati, & postea manumissi sunt; sive una cum aliis, qui post libertatem parentum concepti sunt; sive ex eodem patre, sive ex eadem matre, sive ex aliis nuptiis ad similitudinem eorum, qui ex justis nuptiis procreati sunt.

§. 1. Repetitis itaque omnibus, quæ jam tradidimus, apparet non semper eos, qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari: eoque amplius, ne eum quidem qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. Cum enim prima causa sit suorum heredum, & eorum, quos inter suos heredes enumeravimus: apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse, quam fratrem aut patrem matremque defuncti. cum alioqui

pater

pater quidem & mater, (ut supra quoque tradidimus) primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum, pronepos autem tertio gradu sit cognationis, & abnepos quarto. Nec interest, in potestate morientis fuerit, an non; quod vel emancipatus, vel ex emancipato, aut ex fœmineo sexu propagatus est. Amotis quoque suis heredibus, & quos inter suos heredes vocari diximus: adgnatus, qui integrum jus habet adgnationis, etiamsi longissimo gradu sit, plerumque potior habetur, quam proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos avunculo vel materteræ præfertur. Totiens igitur dicimus aut potiorem haberi eum, qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos, qui cognati sunt: quotiens neque suorum heredum, quique inter suos heredes sunt, neque adgnationis [jure] aliquis præferri debeat, secundum ea quæ tradidimus: exceptis fratre & sorore, emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur: qui etsi capite deminuti sunt, tamen præferuntur cæteris ulterioris gradus adgnatis.

TIT. VIII.

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

NUnc de libertorum bonis videamus. Olim itaque licebat liberto patronum suum impune testamento præterire: nam ita demum Lex XII Tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus, herede suo nullo relicto. Itaque intestato mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset: patrono nihil in bonis ejus juris erat. Et siquidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela: si vero adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat, nihil juris patrono superesse. §. 1. Qua de causa postea Prætoris edicto hæc juris iniquitas emendata est. sive enim faciebat testamentum libertus, jubebatur ita testari, ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret; & si aut nihil, aut minus parte dimidia reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio: sive intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo, dabatur æque patrono contra hunc suum heredem, partis dimidiæ bonorum possessio. † Prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati, & in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti heredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto [Prætorio] petierant: nam exheredati nullo modo repellebant patronum. §. 2. Postea [vero] Lege Papia adaucta sunt jura patronorum, qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim, UT EX BONIS EJUS QUI SESTERTIUM CENTUM MILLIUM PATRIMONIUM RELIQUERAT, ET PAUCIORES, QUAM TRES LIBEROS HABEBAT, SIVE IS TESTAMENTO FACTO, SIVE INTESTATUS MORTUUS ERAT, VIRILIS PARS PATRONO DEBERETUR. Itaque cum unum [quidem] filium filiamve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia debebatur patrono, ac si is sine ullo filio filiave intestatus decessisset: cum [vero] duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si tres reliquerat, repellebatur patronus. §. 3. Sed nostra Constitutio, quam pro omni natione Græca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita hujusmodi causam definit, ut siquidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam (sic enim Legis Papiæ summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione: si tamen testamentum fecerint. sin autem intestati decesserint, nullo liberorum relicto: tunc patronatus jus (quod erat ex Lege XII Tabularum) integrum reservavit. Cum vero majores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum sive plures cujuscunque sexus vel gradus: ad eos successiones parentum deduximus, patronis omnibus modis una cum sua progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint, siquidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem aut patronas præterierint, (cum nullos liberos haberent, vel habentes, eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos præterierint, ita quod non possint argui inofficiosa eorum testamenta,) tunc ex nostra Constitutione per bonorum possessionem contra tabulas non dimidiam (ut antea) sed tertiam partem bonorum liberti consequantur; vel quod deest, eis ex Constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus, vel liberta eis reliquerit; ita sine onere, ut nec liberis liberti libertæve ex ea parte legata vel fideicommissa præstentur, sed ad coheredes eorum hoc onus redundet. multis aliis casibus à nobis in præfata Constitutione congregatis, quos necessarios esse ad hujusmodi dispositionem juris perspeximus, ut tam patroni patronæque, quam liberi eorum, necnon qui ex transverso latere veniunt, usque ad quintum gradum ad successionem libertorum libertarumve vocentur, sicut ex ea Constitutione intelligendum est: & si ejusdem patroni vel patronæ, vel duorum duarumque pluriumve liberi sint, qui proximior est, ad liberti vel libertæ vocetur successionem, & in capita non in stirpes dividatur successio: eodem modo & in iis, qui ex transverso latere veniunt, servando. Pene enim consonantia jura ingenuitatis & libertinitatis in successionibus fecimus.

§. 4. Sed hæc de iis libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt: cum nec sint alii liberti, simul & Dedititiis & Latinis sublatis; cum Latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant. quia licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, & quasi servorum, ita bona eorum jure quodammodo peculii ex Lege Junia [Norbana] manumissores detinebant. Postea vero SC. Largiano cautum fuerat, UT LIBERI MANUMISSORIS NON NOMINATIM EXHEREDATI FACTI, EXTRANEIS HEREDIBUS EORUM IN BONIS LATINORUM PRÆPONERENTUR. Quibus etiam supervenit divi Trajani Edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem Romanam venire ex beneficio Principis festinarat, faciebat quidem vivum civem Romanum, Latinum vero morientem. Sed nostra Constitutione propter hujusmodi conditionum vices, & alias difficultates, cum ipsis Latinis etiam Legem Juniam, & SC. Largianum, & Edictum divi Trajani in perpetuum deleri censuimus: ut omnes liberti civitate Romana fruantur; & mirabili modo quibusdam adjectionibus ipsas vias, quæ in Latinitatem ducebant, ad civitatem Romanam capiendam transposuimus.

TIT. IX.

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

IN summa (quod ad bona libertorum [attinet]) admonendi sumus, censuisse Senatum, ut quamvis ad omnes patroni liberos, qui ejusdem gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineant: tamen liceret parenti, uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem ejus solus is patronus habeatur, cui adsignatus est; & cæteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla adsignatione interveniente pariter admitterentur, nihil juris in his bonis habeant, sed ita demum pristinum jus recipiant, si is cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictis. §. 1. Nec tantum libertum, sed etiam libertam, & non tantum filio, nepotive, sed etiam filiæ neptive adsignare permittitur.

§. 2. Datur autem hæc adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis

eis quos in potestate habet, adsignare libertum libertamve liceat. Unde quærebatur, si eum cui adsignavit, postea emancipaverit: num evanescat adsignatio? Sed placuit evanescere. quod & Juliano & aliis plerisque visum est. §. 3. Nec interest, [an] testamento quis adsignet, an sine testamento: sed etiam quibuscunque verbis patronis hoc permittitur facere, ex SC. quod Claudianis temporibus factum est, Sabellio Rufo & Asterio Scapula Consulibus.

TIT. X.

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

JUs bonorum possessionis introductum est à Prætore emendandi veteris Juris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus Jus eo modo Prætor emendavit, sicut supra dictum est: sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus posthumus heres fuerit institutus: quamvis hereditatem Jure civili adire non poterat, cum institutio non valebat: honorario tamen Jure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum à Prætore adjuvabatur. Sed & is à nostra Constitutione hodie recte heres instituitur, quasi & Jure civili non incognitus. Aliquando tamen neque emendandi, neque impugnandi veteris Juris, sed magis confirmandi gratia [Prætor] pollicetur bonorum possessionem. Nam illis quoque, qui recte testamento facto heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem. Item ab intestato suos heredes, & adgnatos ad bonorum possessionem vocat. Sed & remota quoque bonorum possessione, ad eos pertinet hereditas Jure civili. §. 2. Quos autem solus vocat Prætor ad hereditatem, heredes quidem ipso jure non fiunt; nam Prætor heredem facere non potest, per Legem enim tantum, vel similem Juris constitutionem heredes fiunt, veluti per SC. & Constitutiones Principales: sed cum eis prætor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur, & vocantur bonorum possessores. Adhuc autem & alios complures gradus Prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis sine successore moreretur. Nam angustissimis finibus constitutum per Legem XII Tabularum jus percipiendarum hereditatum, Prætor ex bono & æquo dilatavit.

§. 3. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hæ. Prima, quæ præteritis liberis datur, vocaturque contra tabulas. Secunda, quam omnibus jure scriptis heredibus Prætor pollicetur, ideoque vocatur secundum tabulas. Et cum de testatis prius loquutus est, ad intestatos transitum fecit. Et primo loco suis heredibus, & iis, qui ex Edicto Prætoris inter suos heredes connumerantur, dat bonorum possessionem, quæ vocatur *Unde liberi*. Secundo legitimis heredibus. Tertio, decem personis, quas extraneo manumissori præferebat. Sunt autem decem personæ hæ: pater, mater, avus, avia, tam paterni, quam materni; item filius filia, nepos neptis, tam ex filio, quam ex filia; frater, sororve, consanguinei vel uterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto, tanquam ex familia. Sexto, patrono patronæque, liberisque eorum & parentibus. Septimo, viro & uxori. Octavo, cognatis manumissoris. §. 4. Sed eas quidem Prætoria introduxit jurisdictio. à nobis tamen nihil incuriosum intermissum est, sed nostris Constitutionibus omnia corrigentes, contra tabulas quidem & secundum tabulas bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas: necnon ab intestato Unde liberi & Unde legitimi bonorum possessiones. quæ autem in Prætoris Edicto quinto loco posita fuerat, id est, Unde decem personæ: eam pio proposito, & compendioso sermone supervacuam ostendimus. Cum enim præfata bonorum possessio decem personas præponebat extraneo manumissori: nostra Constitutio, quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus, eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit: ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium, & supervacua fiat supradicta bonorum possessio. Sublata igitur prædicta quinta bonorum possessione, in gradum ejus sextam antea bonorum possessionem induximus: & quintam fecimus, quam Prætor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio, tanquam ex familia, & octavo, unde patroni patronæque & parentes eorum: utramque per Constitutionem nostram, quam de jure patronatus fecimus, penitus evacuavimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum, libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum gradum tantummodo coarctavimus (ut sit aliqua inter ingenuos & libertinos differentia): sufficit eis tam contra tabulas bonorum possessio, quam Unde legitimi, & Unde cognati; ex quibus possint sua jura vindicare, omni scrupulositate, & inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quæ Unde vir & uxor appellatur, & nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, & in suo vigore servavimus, & altiore loco, id est, sexto eam posuimus. decima quoque bonorum possessione, quæ erat, Unde cognati manumissoris, propter causas enumeratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariæ permaneant, suo vigore pollentes. † Septima eas secuta, quam optima ratione Prætores introduxerunt. Novissime enim promittitur Edicto iis etiam bonorum possessio, quibus ut detur Lege, vel SC. vel Constitutione comprehensum est: quam neque bonorum possessionibus, quæ ab intestato veniunt, neque iis, qui ex testamento sunt, Prætor stabili jure connumeravit: sed quasi ultimum & extraordinarium auxilium (prout res exegerit) accommodavit, scilicet iis, qui ex Legibus, SC. Constitutionibusve Principum, ex novo jure (vel ex testamento vel ab intestato), veniunt. † Cum igitur plures species successionum Prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset, & in unaquaque specie successionis sæpe plures extent dispari gradu personæ: ne actiones creditorum differrentur, sed haberent, quos convenirent, & ne facile in possessionem bonorum defuncti mitterentur, & eo modo sibi consulerent, ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfinivit. Liberis itaque & parentibus, tam naturalibus, quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium, cæteris [autem adgnatis, vel cognatis,] centum dierum dedit. §. 5. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit: ejusdem gradus personis adcrescit. vel si nullus sit, deinceps cæteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is, qui præcedebat, ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quo usque tempus bonorum possessioni præfinitum excesserit, expectatur: sed statim cæteri ex eodem edicto admittuntur. §. 6. In petenda autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur.

§. 7. Sed bene anteriores Principes & huic causæ providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet. sed quocunque modo admittentis eam judicium (intra statuta tamen tempora) ostenderit: plenum habeat earum beneficium.

TIT. XI.

DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

EST & alterius generis per universitatem successio, quæ neque Lege duodecim tabularum, neque Prætoris edicto, sed eo Jure, quod consensu receptum est, introducta est. §. 1. Ecce enim cum paterfamilias sese in adrogationem dat, omnes res ejus corporales & incorporales, quæque ei debitæ sunt, adrogatori antea quidem pleno jure adquirebantur: exceptis iis, quæ per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes, & jus adgnationis: usus etenim & ususfructus licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos tolli prohibuit nostra

nostra Constitutio. §. 2. Nunc autem nos eandem adquisitionem, quæ per adrogationem fiebat, coarctavimus ad similitudinem naturalium parentum: nihil enim aliud, nisi tantummodo ususfructus tam naturalibus parentibus, quam adoptivis per filiosfamiliarum adquiritur in iis rebus, quæ extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato. Mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia, etiam dominium [rerum] ejus ad adrogatorem pertransit: nisi supersint aliæ personæ, quæ ex Constitutione nostra patrem, in iis quæ adquiri non possunt, antecedant. §. 3. Sed ex diverso, pro eo quod is debuit, qui se in adoptionem dedit, ipso quidem jure adrogator non tenetur, sed nomine filii convenitur: & si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus, bona, quæ ejus cum usufructu futura fuissent, si se alieno juri non subjecisset, possidere, & legitimo modo ea disponere.

TIT. XII.

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

ACcessit novus casus successionis ex Constitutione divi Marci. Nam si ii, qui libertatem acceperunt à domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatum conservandarum causa: audiuntur. §. 1. Et ita divi Marci rescripto ad Popilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: Si Verginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab intestato existente, in ea causa bona [ejus] esse cœperunt, ut venire debeant: is cujus de ea re notio est, aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatum tam earum, quæ directo, quam earum, quæ per speciem fideicommissi, relictæ sunt, tuendarum gratia addicantur tibi: si idonee creditoribus caveris de solido, quod cuique debetur, solvendo. Et ii quidem, quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, ac si hereditas adita esset. Ii autem, quos heres manumittere rogatus est, à te libertatem consequentur: ita autem ut si non alia conditione velis tibi bono addici, quam ut [ii] etiam, qui directo libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuæ, si ii, quorum de statu agitur, consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. Et ne hujus rescriptionis nostræ emolumentum alia ratione irritum fiat: si fiscus bona agnoscere voluerit: & ii, qui rebus nostris attendunt, sciant, commodo pecuniario præferendam esse libertatis causam: & ita bona cogenda, ut libertas iis salva sit, qui eam adipisci potuerunt, ac si hereditas ex testamento adita esset. §. 2. Hoc rescripto subventum est & libertatibus, & defunctis, ne bona eorum à creditoribus possideantur & veneant. Certe si fuerint hac de causa bona addicta: cessat bonorum venditio. existit enim defuncti defensor, & quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet.

§. 3. In primis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datæ sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens, codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato hereditas? [an] favor Constitutionis debebit locum habere? Certe si intestatus decesserit, & codicillis dederit libertatem: competere eam, nemini dubium est. §. 4. Tunc [enim] Constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. Ergo quamdiu incertum erit, utrum existat, an non: cessabit Constitutio. Si vero certum esse cœperit, neminem existere: tunc erit Constitutioni locus. §. 5. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuerit hereditate: an quamvis potest in integrum restitui, possit admitti Constitutio, & bonorum addictio fieri? Quid ergo si post addictionem libertatum conservandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum revocari libertates: quia semel competierunt. §. 6. Hæc Constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullæ sint datæ: cessat [hæc] Constitutio. Quid ergo si vivus dederit libertates, vel mortis causa, & ne de hoc quæratur utrum in fraudem creditorum, an non, factum sit, idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sint? Et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant verba Constitutionis. §. 7. Sed cum multas divisiones ejusmodi Constitutioni deesse perspeximus: lata est a nobis plenissima Constitutio, in qua multæ species collatæ sunt, quibus jus hujusmodi successionis plenissimum est effectum, quas ex ipsius lectione Constitutionis potest quis cognoscere.

TIT. XIII.

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUÆ FIEBANT PER BONORUM VENDITIONES, ET EX SENATUSCONSULTO CLAUDIANO.

ERant ante prædictam successionem olim & aliæ per universitatem successiones: qualis fuerat bonorum emptio, quæ de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta, & tunc locum habebat, quando judicia ordinaria in usu fuerant. Sed cum extraordinariis judiciis posteritas usa est: ideo cum ipsis ordinariis judiciis etiam bonorum venditiones exspiraverunt, & tantummodo creditoribus datur officio judicis bona possidere, & prout utile eis visum est ea disponere. quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit. §. 1. Erat & ex Senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem adquisitio: cum libera mulier servili amore bacchata, ipsam libertatem per Senatusconsultum amittebat, & cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes, & à nostra civitate deleri, & non inseri nostris Digestis concessimus.

TIT. XIV.

DE OBLIGATIONIBUS.

NUnc transeamus ad obligationes. Obligatio est juris vinculum quo necessitate adstringimur alicujus rei solvendæ, secundum nostræ civitatis jura. §. 1. Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur: namque aut Civiles sunt, aut Prætoriæ. Civiles sunt, quæ aut Legibus constitutæ, aut certo Jure civili comprobatæ sunt. Prætoriæ sunt, quas Prætor ex sua jurisdictione constituit, quæ etiam honorariæ vocantur. §. 2. Sequens divisio in quatuor species dividitur. Aut enim ex contractu sunt, aut quasi ex contractu: aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de iis, quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum æque quatuor sunt species. Aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut literis, aut consensu. De quibus singulis dispiciamus.

TIT. XV.

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

RE contrahitur obligatio, [veluti] mutui datione. Mutui autem datio in iis rebus consistit, quæ pondere, numero, mensura constant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo in hoc damus, ut accipientium fiant. Et quoniam nobis non eædem res, sed aliæ ejusdem naturæ & qualitatis redduntur: inde etiam mutuum appellatum est, quia ita à me tibi datur, ut ex meo tuum fiat. & ex eo contractu nascitur actio, quæ vocatur condictio. §. 1. Is quoque qui non debitum accepit ab eo, qui per errorem solvit, re obligatur: daturque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ei condici potest, si apparet eum dare oportere, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione: non magis, quam mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere: cum is, qui solvendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere, quam contrahere. §. 2. Item is, cui res aliqua utenda datur, id est, commodatur, re obligatur, & tenetur commodati actione. † Sed is ab eo, qui mutuum accepit, longe distat: nam-

que non ita res datur, ut ejus fiat. & ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. Et is quidem, qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit, quod accepit: veluti incendio, ruina, naufragio, aut latronum hostiumve incursu: nihilominus obligatus remanet. At is, qui utendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendæ rei præstare jubetur: nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterat eam rem custodire. sed propter majorem vim majoresve casus non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus intervenit. alioqui si id, quod tibi commodatum est domi, peregre tecum ferre malueris, & vel incursu hostium prædonumve, vel naufragio amiseris: dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. † Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta, [res] tibi utenda data est: alioqui mercede interveniente, locatus tibi usus rei videtur. † Gratuitum enim debet esse commodatum. §. 3. Præterea & is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, (teneturque actione depositi: quia & ipse de ea re, quam accepit, restituenda tenetur. † Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit: culpæ autem nomine, id est, desidiæ ac negligentiæ, non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amiserit: quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, [non ei], sed suæ facilitati id imputare debet. §. 4. Creditor quoque qui pignus accepit, re obligatur: quia & ipse de ea re quam accepit, restituenda tenetur actione pignoratitia. Sed quia pignus utriusque gratia datur, & debitoris, quo magis pecunia ei credatur, & creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum: placuit sufficere, si ad eam custodiendam exactam diligentiam adhibeat: quam si præstiterit, & aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse, nec impediri creditum petere.

TIT. XVI.

DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS.

VErbis obligatio contrahitur ex interrogatione & responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua duæ proficiscuntur actiones, tam condictio (certi) si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta sit; quæ hoc nomine inde utitur, quod stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte à stipite descendens. §. 1. In hac re olim talia verba tradita fuerunt, SPONDES? SPONDEO. PROMITTIS? PROMITTO. [FIDE PROMITTIS? FIDE PROMITTO]. FIDE JUBES? FIDE JUBEO. DABIS? DABO. FACIES? FACIAM. Utrum autem Latina, an Græca, vel qualibet alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si uterque stipulantium intellectum ejus linguæ habeat. nec necesse est eadem lingua utrumque uti: sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. quinetiam duo Græci Latina lingua obligationem contrahere possunt. Sed hæc solennia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana Constitutio lata est, quæ solennitate verborum sublata, sensum & consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, quibuscunque tandem verbis expressum est. §. 2. Omnis stipulatio aut pure, aut in diem, aut sub conditione fit. Pure, veluti, QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? Idque confestim peti potest. In diem: cum adjecto die, quo pecunia solvatur, stipulatio fit: veluti, DECEM AUREOS PRIMIS KALENDIS MARTIIS DARE SPONDES? Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur: sed peti prius quam dies venerit, non potest. At ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest: quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet. Neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, prius quam is præterierit. §. 3. At si ita stipuleris, DECEM AUREOS ANNUOS, QUOAD VIVAM, DARE SPONDES? & pure facta obligatio intelligitur, & perpetuatur: quia ad tempus non potest deberi: sed heres petendo, pacti exceptione submovebitur. §. 4. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio: ut si aliquid factum fuerit, vel non fuerit, committatur stipulatio: veluti, SI TITIUS CONSUL FUERIT FACTUS, QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? Si quis ita stipuletur, SI IN CAPITOLIUM NON ASCENDERO, DARE SPONDES? perinde erit ac si stipulatus esset, cum moreretur sibi dari. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri: eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si prius quam conditio extet, mors nobis contigerit. §. 5. Loca etiam inseri stipulationi solent: veluti, CARTHAGINI DARE SPONDES? Quæ stipulatio licet pure fieri videtur: tamen re ipsa habet tempus adjectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo, si quis Romæ ita stipuletur, HODIE CARTHAGINI DARE SPONDES? inutilis erit stipulatio; cum impossibilis sit repromissio. §. 6. Conditiones, quæ ad præsens vel præteritum tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omnino non differunt: veluti, SI TITIUS CONSUL FUIT, vel SI MÆVIUS VIVIT, DARE SPONDES? Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. Quæ enim per rerum naturam sunt certa, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint. §. 7. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si stipulemur aliquid fieri vel non fieri. & in hujusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subjicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit, ac necesse sit actori probare, quid ejus intersit. Itaque si quis, ut fiat aliquid, stipuletur: ita adjici pœna debet, SI ITA FACTUM NON ERIT, TUNC POENÆ NOMINE DECEM AUREOS DARE SPONDES? Sed si quædam fieri, quædam non fieri, una eademque conceptione stipuletur quis: clausula hujusmodi erit adjicienda, SI ADVERSUS EA FACTUM ERIT, SIVE QUID ITA FACTUM NON FUERIT: TUNC POENÆ NOMINE DECEM AUREOS DARE SPONDES?

TIT. XVII.

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

ET stipulandi & promittendi duo, pluresve rei fieri possunt. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat, SPONDEO: ut puta, cum duobus separatim stipulantibus ita promissor respondeat, UTRIQUE VESTRUM DARE SPONDEO. Nam si prius Titio spoponderit, deinde alii interroganti spondeat: alia atque alia erit obligatio, nec credentur duo rei stipulandi esse. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt, MÆVI DECEM AUREOS DARE SPONDES? ET SEJI EOSDEM DECEM AUREOS DARE SPONDES? [si] respondeant singuli separatim, SPONDEO. §. 1. Ex hujusmodi obligationibus & stipulationibus solidum singulis debetur, & promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen obligatione una res vertitur: vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo, omnium perimit obligationem, & omnes liberat. §. 2. Ex duobus reis promittendi, alius pure, alius in diem, vel sub conditione obligari potest: nec impedimento erit dies aut conditio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

TIT. XVIII.

DE STIPULATIONE SERVORUM.

SErvus ex persona domini jus stipulandi habet. Sed & hereditas in plerisque personæ defuncti vicem sustinet. ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, adquirit hereditati: ac per hoc etiam heredi postea facto adquiritur. §. 1. Sive autem domino, sive sibi, sive conservo suo, sive impersonaliter servus stipuletur: domino adquirit. Idem juris est & in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus

quibus causis adquirere possunt. §. 2. Sed cum factum in stipulatione continebitur: omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si servus stipuletur, ut sibi ire agere liceat. ipse enim tantum prohiberi non debet, non etiam dominus ejus. §. 3. Servus communis stipulando, unicuique dominorum pro portione dominii adquirit: nisi jussu unius eorum, aut nominatim alicui eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur. Quod servus communis stipulatur, si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur: veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit.

TIT. XIX.

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

STipulationum aliæ [sunt] judiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conventionales, aliæ communes, tam prætoriæ, quam judiciales. §. 1. Judiciales sunt duntaxat, quæ a mero judicis officio proficiscuntur: veluti de dolo cautio, [vel de persequendo servo, qui in fuga est: restituendove pretio.] §. 2. Prætoriæ [sunt,] quæ à mero Prætoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti, [vel legatorum.] † Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in his etiam contineantur ædilitiæ: nam & hæ à jurisdictione [Prætoris] veniunt. §. 3. Conventionales sunt, quæ ex conventione (utriusque partis concipiuntur, [hoc est, neque jussu judicis, neque jussu Prætoris, sed ex conventione contrahentium,] quarum totidem genera sunt, quot (pene dixerim) rerum contrahendarum. §. 4. Communes sunt: velut rem salvam fore pupillo. Nam & Prætor jubet rem salvam fore pupillo, caveri, & interdum judex, si aliter hæc res expediri non potest: vel de rato stipulatio.

TIT. XX.

DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

OMnis res, quæ dominio nostro subjicitur, in stipulationem deduci potest: sive mobilis sit, sive soli. §. 1. At si quis rem, quæ in rerum natura non est, aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat; aut hippocentaurum, qui esse non possit: inutilis erit stipulatio. §. 2. Idem juris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani juris esse credebat: vel rem publicam, quæ usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum, vel theatrum: vel liberum hominem quem servum esse credebat, vel cujus commercium non habuerit: vel rem suam dari quis stipuletur. Nec in pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in privatam deduci, & ex libero servus fieri potest, & commercium adipisci stipulator potest, & res [sua] stipulatoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est. Item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit; si [tamen] postea in aliquam eorum causam, de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit: extinguitur stipulatio. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit, LUCIUM TITIUM, CUM SERVUS ERIT, DARE SPONDES? & similia: quæ enim natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt. §. 3. Si quis alium daturum, facturumve quid promiserit, non obligabitur: veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se, ut Titius daret, spoponderit: obligatur. §. 4. Si quis alii, quam ei, cujus juri subjectus sit, stipuletur: nihil agit. Plane solutio etiam in extraneam personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, MIHI AUT SEIO DARE SPONDES? ut obligatio quidem stipulatori adquiratur, solvi tamen Seio, etiam invito eo, recte possit, ut liberatio ipso jure contingat: sed ille adversus Seium habeat mandati actionem. † Quod si quis sibi & alii, cujus juri subjectus non sit, dari decem aureos stipulatus est: valet quidem stipulatio, sed utrum totum debeatur [stipulatori] quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est. sed placuit, non plus quam dimidiam partem ei adquiri. † Ei [vero,] qui juri tuo subjectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris: quia vox tua, tanquam filii sit: sicuti & filii vox, tanquam tua intelligitur in iis rebus, quæ tibi adquiri possunt.

§. 5. Præterea inutilis est stipulatio, si [quis] ad ea quæ interrogatus fuerit, non respondeat: veluti si quis decem aureos a te dari stipuletur, tu quinque promittas, vel contra: aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas, vel contra: si modo sc. id exprimas, id est, si cui sub conditione, vel in diem stipulanti, tu respondeas, PRÆSENTI DIE SPONDEO. Nam si hoc solum respondeas, PROMITTO: breviter videris in eandem diem vel conditionem spopondisse. Neque enim necesse est, in respondendo eadem omnia repeti, quæ stipulator expresserit. §. 6. Item inutilis est stipulatio, si vel ab eo stipuleris, qui tuo juri subjectus est, vel si is a te stipuletur. Sed servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne quidem ulli alii: filii vero familiarum aliis obligari possunt. §. 7. Mutum neque stipulari, neque promittere posse, palam est. quod & in surdo receptum est: quia & is qui stipulatur, verba promittentis, & is, qui promittit, verba stipulantis audire debet. unde apparet non de eo nos loqui, qui tardius exaudit: sed de eo, qui omnino non audit. §. 8. Furiosus nullum negotium gerere potest: quia non intelligit quod agit. §. 9. Pupillus omne negotium recte gerit: ita tamen, ut ubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor: veluti si ipse obligetur. nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. §. 10. Sed quod diximus de pupillis, utique de iis verum est, qui jam habent aliquem intellectum. nam infans, & qui infantiæ proximus est, non multum à furioso distant: quia hujusmodi ætatis pupilli nullum habent intellectum. Sed in proximis infantiæ, propter utilitatem eorum, benignior juris interpretatio facta est: ut idem juris habeant, quod pubertati proximi. Sed qui in potestate parentis est impubes, ne auctore quidem patre obligatur. §. 11. Si impossibilis conditio obligationibus adjiciatur: nihil valet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est, quo minus existat: veluti si quis ita dixerit, SI DIGITO COELUM ATTIGERO, DARE SPONDES? At si ita stipuletur, SI DIGITO COELUM NON ATTIGERO, DARE SPONDES? pure facta obligatio intelligitur, ideoque statim peti potest. §. 12. Item verborum obligatio inter absentes concepta, inutilis est. Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus præstabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus, & non præsentes fuisse vel se vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra Constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Cæsarienses Advocatos scripsimus; per quam disposuimus, tales scripturas, quæ præsto esse partes indicant, omnino esse credendas: nisi is, qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam, vel per testes idoneos adprobaverit, toto eo die, quo conficiebatur instrumentum, sese vel adversarium suum in aliis locis fuisse. §. 13. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat: non magis, quam post ejus mortem, à quo stipulabatur. Ac nec is, qui in alicujus potestate est, post mortem ejus stipulari poterat: quia patris vel domini voce loqui videretur. Sed & si quis ita stipuletur, PRIDIE QUAM MORIAR, vel PRIDIE QUAM MORIERIS, DARE SPONDES? inutilis erat stipulatio. Sed cum (ut jam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valeant, placuit nobis etiam in hunc juris articulum necessariam inducere emendationem, ut sive post mortem, sive pridie quam moriatur stipulator, sive promissor, stipulatio concepta sit, stipulatio valeat. §. 14. Item si quis ita stipulatus erat, SI NAVIS [CRAS] EX ASIA

VENERIT, HODIE DARE SPONDES? inutilis erat stipulatio, quia præpostere concepta est. Sed quum Leo inclytæ recordationis in dotibus eandem stipulationem, quæ præpostera nuncupatur, non esse rejiciendam existimaverit: nobis placuit, & huic perfectum robur accommodare, ut non solum in dotibus, sed etiam in omnibus valeat hujusmodi conceptio stipulationis.

§. 15. Ita autem stipulatio concepta, veluti si Titius dicat, CUM MORIAR, DARE SPONDES? vel CUM MORIERIS? & apud veteres utilis erat, & nunc valet. §. 16. Item post mortem alterius recte stipulamur. §. 17. Si scriptum in instrumento fuerit, promisisse aliquem: perinde habetur atque si interrogatione præcedente responsum sit. §. 18. Quotiens plures res una stipulatione comprehenduntur, siquidem promissor simpliciter respondeat, DARE SPONDEO: propter omnes tenetur. Si vero unam ex his vel quasdam daturum se spoponderit: obligatio in iis, pro quibus spoponderit, contrahitur. Ex pluribus enim stipulationibus una, vel quædam videntur esse perfectæ: singulas enim res stipulari, & ad singulas respondere debemus.

§. 19. Alteri stipulari (ut supra dictum est) nemo potest. Inventæ enim sunt hujusmodi [stipulationes vel] obligationes ad hoc, ut unusquisque adquirat sibi, quod sua interest. Cæterum si alii detur, nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, pœnam stipulari conveniet: ut nisi ita factum sit, ut est comprehensum, committatur pœnæ stipulatio etiam ei, cujus nihil interest. Pœnam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit ejus, sed quæ sit quantitas in conditione stipulationis. Ergo si quis [ita] stipuletur, TITIO DARI, nihil agit: sed si adjecerit pœnam, NISI DEDERIS, TOT AUREOS DARE SPONDES? tunc committitur stipulatio. §. 20. Sed [&] si quis stipuletur alii, cum ejus interesset: placuit stipulationem valere. Nam si is, qui pupilli tutelam administrare cœperat, cesserit administrationem contutori suo, & stipuletur rem pupilli salvam fore: quoniam interest stipulatoris fieri, quod stipulatus est (cum obligatus futurus sit pupillo, si male res gesserit) tenet obligatio. Ergo & si quis PROCURATORI SUO DARI stipulatus sit: habebit vires stipulatio. Et si CREDITORI SUO [quis stipulatus sit], quod sua interest, ne forte vel pœna committatur, vel prædia distrahantur, quæ pignori data erant: valet stipulatio. §. 21. Versa vice, qui ALIUM FACTURUM promisit, videtur in ea esse causa, ut non teneatur, nisi pœnam ipse promiserit.

§. 22. Item nemo rem suam futuram, in eum casum, quo sua sit, utiliter stipulatur. §. 23. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor: perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: veluti si hominem Stichum à te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari credideris. §. 24. Quod turpi ex causa promissum est; veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittit: non valet. §. 25. Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit: licet ante conditionem decesserit: postea existente conditione heres ejus agere potest. † Idem est & ex promissoris parte. §. 26. Qui hoc anno, aut hoc mense dari stipulatus est: nisi omnibus partibus anni vel mensis præteritis, non recte petet. §. 27. Si fundum dari stipuleris, vel hominem: non poteris continuo agere, nisi tantum spatium præterierit, quo traditio fieri possit.

TIT. XXI.

DE FIDEJUSSORIBUS.

PRo eo, qui promittit, solent alii obligari, qui fidejussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. §. 1. In omnibus autem obligationibus adsumi possunt; id est, sive re, sive verbis, sive literis, sive consensu contractæ fuerint. At nec illud quidem interest, utrum civilis, an naturalis sit obligatio, cui adjicitur fidejussor: adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit, qui fidejussorem à servo accipiat, sive ipse dominus in id, quod sibi naturaliter debetur.

§. 2. Fidejussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem relinquit obligatum. §. 3. Fidejussor & præcedere obligationem, & sequi potest. §. 4. Si plures sint fidejussores: quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori, a quo velit, solidum petere. Sed ex epistola divi Hadriani compellitur creditor à singulis, qui modo solvendo sunt, litis contestatæ tempore, partes petere. Ideoque si quis ex fidejussoribus eo tempore solvendo non sit: hoc cæteros onerat. Sed si ab uno fidejussore creditor totum consequutus fuerit: hujus solius detrimentum erit, si is, pro quo fidejussit, solvendo non sit: & sibi imputare debet, cum potuerit juvari ex epistola divi Hadriani, & desiderare, ut pro parte in se detur actio. §. 5. Fidejussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is, pro quo obligantur. Nam eorum obligatio, accessio est principalis obligationis: nec plus in accessione potest esse, quam in principali re. At ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt. itaque si reus decem aureos promiserit, fidejussor in quinque recte obligatur: contra vero obligari non potest. Item si ille pure promiserit: fidejussor sub conditione promittere potest: contra vero non potest. Non solum autem in quantitate, sed etiam in tempore minus aut plus intelligitur. Plus est enim statim aliquid dare: minus est, post tempus dare. §. 6. Si quid autem fidejussor pro reo solverit: ejus recuperandi causa habet cum eo mandati judicium. §. 7. Græce etiam fidejussor ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω ἐγώ, id est, *mea fide jubeo ego*: [sed & si dixerit] θέλω sive βούλομαι, id est, *volo*, sed & φημί, id est, *affirmo*, pro eo erit, ac si dixerit λέγω, id est, *dico*. §. 8. In stipulationibus fidejussorum sciendum est, hoc generaliter accipi: ut quodcunque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum. Ideoque constat, si quis scripserit se fidejussisse: videri omnia solemniter acta.

TIT. XXII.

DE LITERARUM OBLIGATIONIBUS.

OLim scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur, quæ nomina hodie non sunt in usu. Plane si quis debere se scripserit, quod sibi numeratum non est: de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim sæpissime constitutum est. Sic fit, ut & hodie, dum quæri non potest, scriptura obligetur: & ex ea nascatur condictio, cessante sc. verborum obligatione. Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex Principalibus Constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per Constitutionem nostram tempus coarctatum est, ut ultra biennii metas hujusmodi exceptio minime extendatur.

TIT. XXIII.

DE OBLIGATIONIBUS EX CONSENSU.

COnsensu fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. §. 1. Ideo autem istis modis obligatio dicitur consensu contrahi: quia neque scriptura, neque præsentia omnimodo opus est. at nec dare quicquam necesse est, ut substantiam capiat obligatio: sed sufficit eos, qui negotia gerunt, consentire. §. 2. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam, vel per nuncium. §. 3. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id, quod alterum alteri ex bono & æquo præstare oportet [cum alioqui in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat].

TIT. XXIV.

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

EMptio & venditio contrahitur simul atque de pretio convenerit: quamvis nondum pretium

numeratum sit, ac ne arrha quidem data fuerit. Nam quod arrhæ nomine datur, argumentum est emptionis & venditionis contractæ. Sed hoc quidem de emptionibus & venditionibus, quæ sine scriptura consistunt, obtinere oportet: nam nihil à nobis in hujusmodi emptionibus & venditionibus innovatum est: in iis autem, quæ scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse venditionem constituimus, nisi & instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, à contrahentibus autem subscripta; & si per tabellionem fiunt, nisi & completiones acceperint, & fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid deest ex his: & pœnitentiæ locus est, & potest emptor vel venditor sine pœna recedere ab emptione [& venditione]. Ita tamen impune [eis recedere] concedimus, nisi jam arrharum nomine aliquid fuerit datum: hoc enim subsequuto, sive in scriptis, sive sine scriptis, venditio celebrata est, is, qui recusat adimplere contractum, si quidem est emptor, perdit quod dedit; si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet super arrhis nihil expressum est. §. 1. Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine pretio esse potest. † Sed & certum esse pretium debet. alioqui si inter aliquos ita convenerit, ut quanti Titius rem æstimaverit, tanti sit empta: inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur (constaretne venditio, an non). Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quoties sic composita sit venditio, QUANTI ILLE ÆSTIMAVERIT, sub hac conditione staret contractus: ut si quidem ille, qui nominatus est, pretium definierit, [tunc] omnimodo secundum ejus æstimationem, & pretium persolvatur, & res tradatur, & venditio ad effectum perducatur: emptore quidem ex empto actione, venditore ex vendito agente. sin autem ille, qui nominatus est, vel noluerit, vel non potuerit pretium definire: tunc pro nihilo esse venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod jus cum in venditionibus nobis placuit: non est absurdum, & in locationibus, & [in] conductionibus trahere.

§. 2. Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in cæteris rebus, an pretium esse posset, valde quærebatur: veluti an homo, aut fundus, aut toga alterius rei pretium esse posset? [Et] Sabinus & Cassius etiam in alia re putabant pretium posse consistere. unde illud est, quod vulgo dicebatur, permutatione rerum emptionem & venditionem contrahi: eamque speciem emptionis & venditionis vetustissimam esse. argumentoque utebantur Græco poëta Homero, qui aliquam partem exercitus Achivorum vinum sibi comparasse ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

Id est:

Hinc sibi certatim gentis de more comati
Vina parant Graji, ære dato, fulgenteque ferro,
Tergoribusque, bobus sed & ipsis, mancipiisque.

Diversæ scholæ auctores contra sentiebant: aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem & venditionem: alioqui non posse rem expediri, permutatis rebus, quæ videatur res venisse, & quæ pretii nomine data esse. nam utramque videri & venisse, & pretii nomine datam esse, rationem non pati. Sed Proculi sententia, dicentis permutationem propriam esse speciem contractus à venditione separatam, merito prævaluit: cum & ipse aliis Homericis versibus adjuvabatur, & validioribus rationibus argumentabatur. quod & anteriores divi Principes admiserunt, & in nostris Digestis latius significatur. §. 3. Quum autem emptio & venditio contracta sit (quod effici diximus, simul atque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur) periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit, vel aliqua parte corporis læsus fuerit; aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint; aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquæ aut arboribus turbine dejectis longe minor aut deterior esse cœperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. Quidquid enim sine dolo & culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed & si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accesserit, ad emptoris commodum pertinet. Nam & commodum ejus esse debet, cujus periculum est. Quod si fugerit homo, qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus, neque culpa venditoris intervenerit: animadvertendum erit, an custodiam ejus usque ad traditionem venditor susceperit. Sane enim si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit, securus est. Idem & in cæteris animalibus, cæterisque rebus intelligimus. Utique tamen vindicationem rei & condictionem exhibere debebit emptori: quia sane, qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti & de damni injuriæ actione.

§. 4. Emptio tam sub conditione, quam pure contrahi potest: sub conditione, veluti, SI STICHUS INTRA CERTUM DIEM TIBI PLACUERIT, ERIT TIBI EMPTUS AUREIS TOT. §. 5. Loca sacra vel religiosa, item publica (veluti forum, basilicam) frustra quis sciens emit: quæ tamen si pro profanis vel privatis, deceptus à venditore, quis emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest eum deceptum non esse. Idem juris est, si hominem liberum pro servo emerit.

TIT. XXV.

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

Locatio & conductio proxima est emptioni & venditioni, iisdemque juris regulis consistit. Nam ut emptio & venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit: sic & locatio & conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit. & competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti. §. 1. Et quæ supra diximus, si alieno arbitrio pretium promissum fuerit: eadem & de locatione & conductione dicta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces promissa fuerit. Qua de causa si fulloni polienda curandave, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus, quantum inter eos convenerit: non proprie locatio & conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis verbis datur. §. 2. Præterea sicut vulgo quærebatur, an permutatis rebus emptio & venditio contraheretur: ita quæri solebat de locatione & conductione, si forte rem aliquam utendam sive fruendam tibi aliquis dederit, & invicem à te utendam sive fruendam aliam [rem] acceperit. Et placuit, non esse locationem & conductionem, sed proprium genus contractus. veluti si cum unum bovem quis haberet, & vicinus ejus unum, placuerit inter eos, ut per denos dies invicem boves commodarent, ut opus facerent, & apud alterum [alterius] bos perierit: neque locati, neque conducti, neque commodati competit actio: quia non fuit commodatum gratuitum: verum præscriptis verbis agendum est.

§. 3. Adeo autem aliquam familiaritatem inter se videntur habere emptio & venditio, item locatio & conductio: ut in quibusdam causis quæri soleat, utrum emptio & venditio contrahatur, an locatio & conductio? ut ecce, de prædiis, quæ perpetuo quibusdam fruenda traduntur: id est, ut quamdiu pensio sive reditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori, neque heredi ejus, cuive conductor heresve ejus in prædium vendiderit, aut donaverit, aut dotis nomine dederit, aliove quocunque modo alienaverit, auferre liceat? Sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur, & a quibusdam locatio, à quibusdam venditio existimabatur: lex Zenoniana lata est,

quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem, neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam. & si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere, ac si naturalis esset contractus: sin autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc si quidem totius rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum; sin autem particularis, ad emphyteuticarium hujusmodi damnum venire. Quo jure utimur. §. 4. Item quæritur, si cum aurifice Titius convenerit, ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ annulos ei faceret, & acciperet (verbi gratia) decem aureos: utrum emptio & venditio, an locatio & conductio contrahi videatur? Cassius ait, materiæ quidem emptionem & venditionem contrahi: operæ autem locationem & conductionem. Sed placuit tantum emptionem & venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta: dubium non est, quin locatio & conductio sit. §. 5. Conductor [autem] omnia secundum legem conductionis facere debet, & si quid in lege prætermissum fuerit, id ex bono & æquo præstare. Qui pro usu aut vestimentorum, aut argenti, aut jumenti, mercedem, aut dedit, aut promisit: ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet: quam si præstiterit, & aliquo casu [fortuito eam] rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. §. 6. Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres ejus eodem jure in conductione succedit.

TIT. XXVI.

DE SOCIETATE.

Societatem coire solemus aut totorum bonorum, quam Græci specialiter *κοινωνίαν* appellant: aut unius alicujus negotiationis, veluti mancipiorum vendendorum emendorumque, aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendique.

§. 1. Et quidem si nihil de partibus lucri & damni nominatim convenerit: æquales sc. partes & in lucro & in damno spectantur. Quod si expressæ fuerint [partes:] hæ servari debent. Nec enim unquam dubium fuit, quin valeat conventio, si duo inter se pacti sint, ut ad unum quidem duæ partes & lucri & damni pertineant, ad alium tertia. §. 2. De illa sane conventione quæsitum est, si Titius & Seius inter se pacti sint, ut ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia, ad Seium duæ partes, damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conventio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit, & ob id non esse ratam habendam. Servius Sulpitius (cujus sententia prævaluit) contra sensit: quia sæpe quorundam ita preciosa est opera in societate, ut eos justum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam & ita coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, & tamen lucrum inter eos commune sit: quia sæpe opera alicujus pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mutii sententiam obtinuit, ut illud quoque constiterit, posse convenire, ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur: quod & ipsum Servius convenienter [sibi] fieri existimavit. Quod tamen ita intelligi oportet, ut si in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit: compensatione facta, solum quod superest, intelligatur lucro esse. §. 3. Illud expeditum est: si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa: in eo quoque, quod prætermissum est, eandem partem servari. §. 4. Manet autem societas eo usque, donec in eodem consensu perseveraverint. At cum aliquis renunciaverit societati, solvitur societas. Sed plane si quis callide in hoc renunciaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat: veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renunciaverit societati, ut hereditatem solus lucrifaceret: cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifaciat, quod non captaverit: ad ipsum solum pertinet. Ei vero, cui renunciatum est, quidquid omnino post renunciatam societatem adquiritur, soli conceditur. §. 5. Solvitur adhuc societas etiam morte socii: quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit. sed & si consensu plurium societas contracta sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint: nisi in coëunda societate aliter convenerit.

§. 6. Item si alicujus rei contracta societas sit, & finis negotio impositus est: finitur societas.

§. 7. Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est: sc. si universa bona socii publicentur. Nam cum in ejus locum alius succedat, pro mortuo habetur. §. 8. Item si quis ex sociis mole debiti prægravatus, bonis suis cesserit, & ideo propter publica aut privata debita substantia ejus veneat: solvitur societas. sed hoc casu, si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas. §. 9. Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio actione, si quid dolo commiserit, sicut is, qui deponi apud se passus est; an etiam culpæ, id est, desidiæ atque negligentiæ nomine: quæsitum est. Prævaluit tamen, etiam culpæ nomine teneri eum. Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere [socium] qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adsumit; de se queri, sibique hoc imputare debet.

TIT. XXVII.

DE MANDATO.

Mandatum contrahitur quinque modis: sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua & tua, sive aliena tantum, sive sua & aliena, sive tua & aliena. At si tua tantum gratia mandatum sit, supervacuum est mandatum: & ob id nulla ex eo obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur. §. 1. Mandantis [tantum] gratia intervenit mandatum: veluti si quis tibi mandet, ut negotia ejus gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes.

§. 2. Tua gratia & mandantis: veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei, qui in rem ipsius mutuaretur; aut si volente te agere cum eo ex fidejussoria causa, mandet tibi, ut cum reo agas, periculo mandantis; vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi delegat in id, quod tibi debuerat. §. 3. Aliena autem [tantum] causa intervenit mandatum: veluti si tibi aliquis mandet, ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes. §. 4. Sua & aliena: veluti si de communibus suis & Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi & Titio fundum emeres, vel ut pro eo & Titio sponderes. §. 5. Tua & aliena: veluti si tibi mandet, ut Titio sub usuris crederes: quia si sine usuris pecuniam crederes, aliena tantum gratia intercedit mandatum. §. 6. Tua tantum gratia intervenit mandatum: veluti si tibi mandet, ut pecunias tuas in emptiones potius prædiorum colloces, quam fœneres; vel ex diverso, ut pecunias tuas fœneres potius, quam in emptiones prædiorum colloces. Cujus generis mandatum, magis consilium, quam mandatum est; & ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio mandati obligatur, etiamsi non expediat ei, cui mandabatur: cum liberum cuique sit apud se explorare, an sibi expediat consilium. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres, vel eam crederes: quamvis non expediat eam tibi emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo hæc ita sunt, ut quæsitum sit, an mandati teneatur, qui mandavit tibi, ut pecuniam Titio fœnerares? sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum: quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. §. 7. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti si Titius de furto, aut [de] damno faciendo, aut de injuria facienda mandet tibi: licet enim pœnam istius facti nomine præstiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem. §. 8. Is, qui exequitur mandatum, non debet excedere fines mandati. Ut ecce, si

he, si usque ad centum aureos mandaverit tibi, ut fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes: neque pluris emere debes, neque in ampliorem pecuniam fidejubere. alioqui non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino & Cassio placuerit, etiamsi usque ad centum aureos cum eo agere volueris, inutiliter te acturum. [sed] diversæ scholæ auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant, quæ sententia sane benignior est. Quod si minoris emeris, habebis sc. cum eo mandati actionem: quoniam qui mandat, ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur, ut minoris (si possit) emeretur.

§. 9. Recte quoque mandatum contractum, si, dum adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit. §. 10. Item si adhuc integro mandato, mors alterutrius interveniat, id est, vel ejus qui mandaverit, vel illius, qui mandatum susceperit: solvitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo, qui tibi mandaverat, tu ignorans eum decessisse, executus fueris mandatum: posse te agere mandati actione. Alioqui justa & probabilis ignorantia tibi damnum adferret. Et huic simile est, quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii, per ignorantiam liberto solverint, liberari eos: cum alioqui stricta juris ratione non possent liberari, quia alii solvissent, quam cui solvere debuerint.

§. 11. Mandatum non suscipere, cuilibet liberum est, susceptum autem consummandum est, aut quamprimum renunciandum, ut per semetipsum aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renuncietur, ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi: nihilominus mandati actio locum habet; nisi justa causa intercesserit, aut non renunciandi, aut intempestive renunciandi. §. 12. Mandatum & in diem differri, & sub conditione fieri potest.

§. 13. In summa sciendum est, mandatum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere. Nam mercede constituta, incipit locatio & conductio esse. Et (ut generaliter dicamus) quibus casibus sine mercede suscepto officio, mandati sive depositi contrahitur negotium, iis casibus interveniente mercede locatio & conductio intelligitur contrahi. Et ideo si fulloni polienda curandave quis dederit vestimenta, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta, neque promissa: mandati competit actio.

TIT. XXVIII.

DE OBLIGATIONIBUS, [QUÆ QUASI EX CONTRACTU NASCUNTUR.]

POst genera contractuum enumerata, dispiciamus etiam de iis obligationibus, quæ quidem non proprie nasci ex contractu intelliguntur, sed tamen, quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. §. 1. Igitur cum quis negotia absentis gesserit: ultro citroque inter eos nascuntur actiones, quæ appellantur negotiorum gestorum. sed domino quidem rei gestæ adversus eum, qui gessit, directa competit actio: negotiorum autem gestori contraria. Quas ex nullo contractu proprie nasci, manifestum est: quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit. Ex qua causa ii, quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque utilitatis causa receptum est: ne absentium, qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia; quæ sane nemo curaturus esset, si de eo, quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem. Sicut autem is, qui utiliter gessit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum: ita & contra iste quoque tenetur, ut administrationis reddat rationem. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere solet: si modo alius diligentior [eo] commodius administraturus esset negotia.

§. 2. Tutores quoque, qui tutelæ judicio tenentur, non proprie ex contractu obligati [esse] intelliguntur: (nullum enim negotium inter tutorem & pupillum contrahitur:) sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuæ sunt actiones. Non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem: sed & contra tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditoribus ejus obligaverit. §. 3. Item si inter aliquos communis res sit sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, & alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo judicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius ejus solus in eam rem necessarias impensas fecerit: non intelligitur ex contractu proprie obligatus esse: quippe nihil inter se contraxerunt. sed quia ex maleficio non tenetur: quasi ex contractu teneri videtur. §. 4. Idem juris est de eo, qui coheredi familiæ erciscundæ judicio ex his causis obligatus est. §. 5. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur: (neque enim cum herede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest) & tamen quia ex maleficio non est obligatus, quasi ex contractu debere intelligitur.

§. 6. Item is, cui quis per errorem non debitum solvit [quasi ex contractu debere videtur.] Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus [esse,] ut si certiorem rationem sequamur, magis (ut supra diximus) ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium, quam contrahat. Sed tamen perinde is, qui accepit, obligatur, ac si mutuum ei daretur: & ideo condictione tenetur. §. 7. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic namque definierunt veteres: ex quibus causis inficiando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse: veluti ex Lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quæ certa constituta, per damnationem cuique legata fuerant: nostra autem Constitutio, cum unam naturam omnibus legatis & fideicommissis indulsit, hujusmodi augmentum in omnibus legatis & fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis hoc præbuit, sed tantummodo in iis legatis & fideicommissis, quæ sacrosanctis Ecclesiis & cæteris venerabilibus locis, quæ religionis vel pietatis intuitu honorantur, relicta sunt: quæ, si indebita solvantur, non repetuntur.

TIT. XXIX.

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQUIRITUR.

EXpositis generibus obligationum, quæ ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur: admonendi sumus, adquiri nobis non solum per nosmetipsos, sed per eas quoque personas, quæ in nostra potestate sunt: veluti per servos, & filios nostros. ut tamen, quod per servos [nostros] nobis adquiritur, totum nostrum fiat: quod autem per liberos, quos in potestate habemus, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis, & ususfructus: quam nostra decrevit Constitutio: ut, quod ab actione commodum perveniat, hujus usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum Novellæ nostræ Constitutionis divisionem. §. 1. Item per liberos homines, & alienos servos, quos bona fide possidemus, adquiritur nobis: sed tantum ex duabus causis: id est, si quid ex operis suis, vel ex re nostra adquirant.

§. 2. Per eum quoque servum, in quo usumfructum [vel usum] habemus, similiter ex duabus istis causis nobis adquiritur. §. 3. Communem servum pro dominica parte dominis adquirere, certum est: excepto eo, quod nominatim

uni stipulando, aut per traditionem accipiendo illi soli adquirit: veluti cum ita stipulatur, TITIO DOMINO MEO DARE SPONDES? Sed si domini unius jussu servus fuerit stipulatus: licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem res expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere jussit, ut supra dictum est.

TIT. XXX.
QUIBUS MODIS TOLLITUR OBLIGATIO.

Tollitur autem omnis obligatio solutione ejus, quod debetur: vel si quis consentiente creditore, aliud pro alio solverit. Nec interest, quis solvat: utrum ipse, qui debet, an alius pro eo. liberatur enim & alio solvente; sive sciente, sive ignorante debitore, vel invito [eo] solutio fiat. item si reus solverit: etiam ii, qui pro eo intervenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fidejussor solverit: non enim ipse solus liberatur, sed etiam reus.

§. 1. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio, imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, si id velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur hæc verba debitorem dicere: QUOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTUM? & Titius respondeat, HABEO. † Sed & Græce potest acceptilatio fieri: dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet [exigi], ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών. id est, *tot denarios acceptos habes? acceptos habeo.* Quo genere (ut diximus) tantum eæ solvuntur obligationes, quæ ex verbis consistunt, non etiam cæteræ. Consentaneum enim visum est, verbis factam obligationem, aliis posse verbis dissolvi. Sed & id, quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, & per acceptilationem dissolvi. Sicut autem quod debetur, pro parte recte solvitur: ita in parte debiti acceptilatio fieri potest. §. 2. Est [autem] prodita stipulatio, quæ vulgo Aquiliana appellatur, per quam contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, & ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana renovat omnes obligationes, & à Gallo Aquilio ita composita est: QUIDQUID TE MIHI EX QUACUNQUE CAUSA DARE FACERE OPORTET, OPORTEBITVE, PRÆSENS, IN DIEMVE: QUARUMCUMQUE RERUM MIHI TECUM ACTIO EST: QUÆQUE ADVERSUS TE PETITIO, VEL ADVERSUS TE PERSECUTIO EST, ERITVE: QUODVE TU MEUM HABES, TENES, POSSIDES, [DOLOVE MALO FECISTI, QUO MINUS POSSIDEAS]: QUANTI QUÆQUE EARUM RERUM RES ERIT, TANTAM PECUNIAM DARI STIPULATUS EST AULUS AGERIUS, SPOPONDIT NUMERIUS NIGIDIUS: QUOD NUMERIUS NIGIDIUS AULO AGERIO SPOPONDIT, ID HABERETNE A SE ACCEPTUM, NUMERIUS NIGIDIUS AULUM AGERIUM ROGAVIT, AULUS AGERIUS NUMERIO NIGIDIO ACCEPTUM FECIT. §. 3. Præterea novatione tollitur obligatio, veluti si id, quod tibi Seius debebat, à Titio dari stipulatus sis. Nam interventu novæ personæ nova nascitur obligatio, & prima tollitur, translata in posteriorem: adeo, ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis jure tollatur: velut si id, quod tu Titio debes, à pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fueris. quo casu res amittitur: nam & prior debitor liberatur, & posterior obligatio nulla est. Non idem juris est, si à servo quis fuerit stipulatus: nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset. Sed si eadem persona sit, à qua postea stipuleris: ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit; forte si conditio aut dies, aut fidejussor adjiciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adjiciatur, novationem fieri: sic intelligi oportet, ut ita dicamus factam novationem, si conditio extiterit: alioqui si defecerit, durat prior obligatio. Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem, cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat; per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri: & quasdam de hoc præsumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit Constitutio, quæ apertissime definivit, tunc solum novationem prioris obligationis fieri, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt alioqui & manere pristinam obligationem, & secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostræ Constitutionis definitionem, quam licet ex ipsius lectione apertius cognoscere.

§. 4. Hoc amplius, eæ obligationes, quæ consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. Nam si Titius & Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureis; deinde re nondum secuta, id est, neque pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos ut discederetur ab ea emptione & venditione: invicem liberantur. † Idem est in conductione & locatione, & in omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut jam dictum est.

LIBER QUARTUS.

TIT. I.
DE OBLIGATIONIBUS, QUÆ EX DELICTO NASCUNTUR.

Cum sit expositum superiore libro de obligationibus ex contractu, [& quasi ex contractu]: sequitur, ut de obligationibus ex maleficio, [& quasi ex maleficio] dispiciamus. Sed illæ quidem (ut suo loco tradidimus) in quatuor genera dividuntur: hæ vero unius generis sunt: nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, injuria. §. 1. Furtum est contrectatio fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus ejus, possessionisve, quod lege naturali prohibitum est admittere.

§. 2. Furtum autem vel à furvo, id est, nigro dictum est, quod clam & obscure fiat, & plerumque nocte: vel à fraude: vel à ferendo, id est, auferendo: vel à Græco sermone, quod φῶρας appellant fures. Imo & Græci à ferendo φῶρας dixerunt. §. 3. Furtorum autem duo sunt genera, manifestum & nec manifestum. Nam conceptum & oblatum, species potius actionis sunt furto cohærentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit. † Manifestus fur est, quem Græci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec solum is, qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is, qui in eo loco deprehenditur, quo [furtum] fit: veluti qui in domo furtum fecit, & nondum egressus januam, deprehensus fuerit; & qui in oliveto olivarum, aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut vineto deprehensus fuerit. Imo ulterius furtum manifestum est extendendum, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit: sive in publico, sive in privato: vel à domino, vel ab alio, antequam eo pervenit, quo deferre vel deponere destinasset. Sed si pertulit, quo destinavit: tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. † Nec manifestum furtum quid sit, ex iis quæ diximus intelligitur: nam quod manifestum non est, id scil. nec manifestum est. §. 4. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita & inventa sit: nam in eum propria

pria actio constituta est, quamvis fur non sit, quæ appellatur concepti. † Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit: utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius, quam apud eum qui dedit, conciperetur. nam tibi apud quem concepta sit, propria adversus eum qui obtulit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quæ appellatur oblati. † Est etiam prohibiti furti actio adversus eum, qui furtum quærere testibus præsentibus volentem prohibuerit. † Præterea pœna constituitur Edicto Prætoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quæsitam & inventam non exhibuit. † Sed hæ actiones, scilicet concepti & oblati, & furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. Cum enim requisitio rei furtivæ hodie secundum veterem observationem non fiat: merito ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu communi recesserunt: quum manifestum sit, quod omnes, qui scientes rem furtivam susceperint, & celaverint, furti nec manifesti obnoxii sunt.

§. 5. Pœna manifesti furti, quadrupli est, tam ex servi, quam ex liberi persona: nec manifesti, dupli. §. 6. Furtum autem fit, non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet: sed generaliter cum quis alienam rem invito domino contrectat. Itaque sive creditor pignore, sive is, apud quem res deposita est, ea re utatur; sive is, qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat, quam cujus gratia ei data est: furtum committit: veluti si quis argentum utendum acceperit, quasi amicos ad cœnam invitaturus, & id peregre secum tulerit. aut si quis equum gestandi causa commodatum sibi longius aliquo duxerit; quod veteres scripserunt de eo, qui in aciem equum perduxisset. §. 7. Placuit tamen, eos qui rebus commodatis aliter uterentur, quam utendas acceperint, ita furtum committere, si se intelligant id invito domino facere, eumque, si intellexisset, non permissurum: at si permissurum credant, extra crimen videri: optima sane distinctione: quia furtum sine affectu furandi non committatur. §. 8. Sed & si credat aliquis invito domino se rem commodatam sibi contrectare, domino autem volente id fiat: dicitur furtum non fieri. † Unde illud quæsitum est, cum Titius servum Mævii sollicitaverit; ut quasdam res domino subriperet, & ad eum perferret, & servus eas ad Mævium pertulerit; Mævius [autem], dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permiserit servo quasdam res ad eum perferre: utrum furti, an servi corrupti judicio teneatur Titius, an neutro? Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, & antiquorum Prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti, neque servi corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo: nos hujusmodi calliditati obviam euntes, per nostram decisionem sancimus, non solum furti actionem, sed & servi corrupti contra eum dari. Licet enim [is] servus deterior [a sollicitatore] minime factus est, & ideo non concurrant regulæ quæ servi corrupti actionem introducunt: tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei pœnalis actio imposita, tanquam [si] re ipsa fuisset servus corruptus: ne ex hujusmodi impunitate & in alium servum, qui facile posset corrumpi, tale facinus à quibusdam perpetretur. §. 9. Interdum etiam liberorum hominum furtum fit: veluti si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sunt, subreptus fuerit. §. 10. Aliquando autem etiam suæ rei furtum quis committit: veluti si debitor rem quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit. §. 11. Interdum [quoque] furti tenetur qui ipse furtum non fecit: qualis est is, cujus ope & consilio furtum factum est. In quo numero est, qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet: aut tibi obstiterit, ut alius rem tuam exciperet: aut oves tuas, vel boves fugaverit, ut alius eas acciperet; & hoc veteres scripserunt de eo, qui panno rubro fugavit armentum. Sed si quid eorum per lasciviam, & non data opera, ut furtum admitteretur, factum est: in factum actio dari debet. At ubi ope Mævii Titius furtum fecerit: ambo furti tenentur. Ope, & consilio ejus quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit, aut ipsas fenestras vel ostium effringit ut alius furtum faceret; quive ferramenta ad effringendum, aut scalas, ut fenestris supponerentur, commodaverit, sciens cujus rei gratia commodaverit. Certe qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit, atque hortatus est ad furtum faciendum, non tenetur furti. §. 12. Hi qui in parentum vel in dominorum potestate sunt, si rem eis subripiunt, furtum quidem faciunt, & res in furtivam causam cadit (nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in domini potestatem revertatur,) sed furti actio non nascitur: quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci. Si vero ope & consilio alterius furtum factum fuerit: quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur: quia verum est, ope & consilio ejus furtum factum esse. §. 13. Furti autem actio ei competit, cujus interest rem salvam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quam si ejus intersit rem non perire. §. 14. Unde constat, creditorem de pignore subrepto furti [actione] agere posse, etiamsi idoneum debitorem habeat: quia expedit ei pignori potius incumbere, quam in personam agere: adeo quidem, ut quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilominus creditori competat actio furti. §. 15. Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa [constituta] acceperit, eaque furto amiserit: ipse furti habet actionem, non dominus: quia domini nihil interest eam rem non perire, quum judicio locati à fullone aut sarcinatore rem suam persequi possit. Sed & bonæ fidei emptori subrepta re, quam emerit, quamvis dominus non sit, omnino competit furti actio, quemadmodum & creditori. Fulloni vero & sarcinatori non aliter furti actionem competere, placuit, quam si solvendo fuerint: hoc est, si domino rei æstimationem solvere possint. Nam si solvendo non sint: tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi domino furti competit actio: quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse. Idem est, & si in parte solvendo fuerit fullo, aut sarcinator. §. 16. Quæ de fullone & sarcinatore diximus, eadem & ad eum, cui commodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam ut ille fullo mercedem accipiendo, custodiam præstat: ita is quoque, qui commodatum utendi causa accepit, similiter necesse habet custodiam præstare. Sed nostra providentia etiam hoc in nostris decisionibus emendavit: ut in domini voluntate sit, sive commodati actionem adversus eum, qui rem commodatam accepit, movere desiderat, sive furti adversus eum qui rem subripuit: & alterutra earum electa, dominum non posse ex pœnitentia ad alteram venire actionem. Sed siquidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit, penitus liberari. sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem: eum autem, qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem: ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam adversus eum, cui res commodata fuerit, pervenit: sin autem nescius & dubitans rem esse subreptam, apud eum commodati actionem instituerit, postea autem re comperta, voluerit remittere quidem commodati actionem, ad furti autem actionem pervenire; tunc ei licentia conceditur & adversus furem venire, obstaculo nullo ei opponendo: quoniam incertus constitutus movit adversus eum, qui rem utendam accepit, commodati actionem: nisi domino ab eo

eo satisfactum fuerit. tunc enim omnino furem à domino quidem furti actione liberari: suppositum autem esse ei, qui pro re sibi commodata domino satisfecit: cum manifestissimum sit, etiamsi ab initio dominus actionem commodati instituerit, ignarus rem esse subreptam, postea autem hoc ei cognito, adversus furem transierit; omnino liberari eum, qui rem commodatam acceperit, quemcumque causæ exitum dominus adversus furem habuerit: eadem definitione obtinente, sive in parte, sive in solidum solvendo sit is, qui rem commodatam acceperit. §. 17 Sed is, apud quem res deposita est, custodiam non præstat: sed tantum in eo obnoxius est, si quid ipse dolo malo fecerit. Qua de causa si res ei subrepta fuerit: quia restituendæ ejus rei nomine depositi non tenetur, nec ob id ejus interest rem salvam esse, furti agere non potest: sed furti actio domino competit. §. 18. In summa sciendum est, quæsitum esse, an impubes rem alienam amovendo, furtum faciat? Et placuit, quia furtum ex affectu [furandi] consistit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, & ob id intelligat se delinquere. §. 19. Furti actio, sive dupli sive quadrupli, tantum ad pœnæ persecutionem pertinet. Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo potest auferre. Sed rei vindicatio quidem adversus possessorem est; sive fur ipse possidet, sive alius quilibet: condictio autem adversus furem ipsum heredemve ejus, licet non possideat, competit.

TIT. II.

DE VI BONORUM RAPTORUM.

Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti (quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est, eum improbum furem esse:) sed tamen propriam actionem ejus delicti nomine Prætor introduxit. quæ appellatur Vi bonorum raptorum: & est intra annum quadrupli, post annum simpli. quæ actio utilis est, etiamsi quis unam rem, licet minimam, rapuerit. Quadruplum autem non totum pœna est, sicut in actione furti manifesti diximus, sed in quadruplo inest & rei persecutio: ut pœna tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non. Ridiculum enim esset, levioris conditionis esse eum, qui vi rapit, quam qui clam amovet. §. 1. Ita tamen competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit. Nam qui aliquo errore ductus, rem suam esse existimans, & imprudens juris, eo animo rapuerit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre à possessoribus, absolvi debet. Cui scil. conveniens est, nec furti teneri eum qui eodem hoc animo rapuit. Sed ne, dum talia excogitantur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius Divalibus Constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere vel rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet. sed si quis contra statuta Principum fecerit, rei quidem suæ dominio cadere: sin autem aliena [res] sit, post restitutionem ejus, etiam æstimationem ejusdem rei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus, quæ rapi possunt, Constitutiones obtinere censuerunt: sed etiam [in] invasionibus quæ circa res soli fiunt, ut ex hac causa ab omni rapina homines abstineant. §. 2. Sane in hac actione non utique expectatur, rem in bonis actoris esse. nam sive in bonis sit, sive non: si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare sive locata, sive commodata, sive etiam pignorata, sive deposita sit [res] apud Titium, sic ut intersit ejus eam rem [per vim] non auferri (veluti si in deposita re culpam quoque promisit,) sive bona fide possideat, sive usumfructum quis habeat in ea, vel quid aliud juris, ut intersit ejus non rapi: dicendum est, ei competere hanc actionem, non ut dominium accipiat, sed illud solum [quod] ex bonis ejus, qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia ejus ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex eisdem causis omnes habere hanc actionem.

TIT. III.

DE LEGE AQUILIA.

Damni injuriæ actio constituitur per legem Aquiliam. cujus primo capite cautum est, UT SI QUIS ALIENUM HOMINEM ALIENAMVE QUADRUPEDEM, QUÆ PECUDUM NUMERO SIT, INJURIA OCCIDERIT: QUANTI EA RES IN EO ANNO PLURIMI FUERIT, TANTUM DOMINO DARE DAMNETUR. §. 1. Quod autem non præcise de quadrupede, sed de ea tantum, quæ pecudum numero est, cavetur; eo pertinet, ut neque de feris bestiis, neque de canibus cautum esse intelligamus; sed de iis tantum, quæ [gregatim] proprie pasci dicuntur; quales sunt equi, muli, asini, oves, boves, capræ. † De suibus quoque idem placuit. Nam & sues pecudum appellatione continentur: quia & hi gregatim pascuntur. Sic denique & Homerus in Odyssea ait (sicut Ælius Martianus in suis Institutionibus refert:)

Δήεις τόνγε σύεσσι παρήμενον, αἱ δὲ νέμονται
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

Id est:

Sectantem videas, qui errant per pascua, porcos
Ad Coracis saxum, juxta fontemque Arethusam.

§. 2. Injuria autem occidere intelligitur, qui nullo jure occidit. Itaque qui latronem [insidiatorem] occiderit: non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest. §. 3. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa ejus nulla inveniatur: nam alioqui non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur. §. 4. Itaque si quis dum jaculis ludit, vel exercitatur, transeuntem servum tuum trajecit, distinguitur. Nam si id à milite in eo campo, ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa ejus intelligitur: si alius tale quid admiserit, culpæ reus est. Idem juris est de milite, si in alio loco quam qui ad exercitandum militibus destinatus est, id admiserit.

§. 5. Item si putator ex arbore dejecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est, neque proclamavit, ut casus evitari posset, culpæ reus est: sed si proclamavit, nec ille curavit præcavere, extra culpam est putator. Æque extra culpam esse intelligitur, si seorsum à via forte, vel in medio fundo cædebat: licet non proclamavit: quia [in] eo loco nulli extraneo jus fuerat versandi. §. 6. Præterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem [ejus,] & ob id mortuus fuerit servus, culpæ reus erit. §. 7. Imperitia quoque culpæ adnumeratur: veluti si medicus [ideo] servum tuum occiderit, quia male eum secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit. §. 8. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuit, si servus tuus oppressus fuerit, culpæ reus est mulio. sed & si propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior retinere eas potuisset, æque culpæ tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum ejus, aut propter infirmitatem, aut propter imperitiam suam, retinere non potuerit. §. 9. His autem verbis legis, QUANTI ID EO IN ANNO PLURIMI FUERIT, illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus, aut mancus, aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer, aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti hodie erit: sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est, pœnalem esse hujus legis actionem: quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris. Ideoque constat, in heredem eam actionem non transire, quæ transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis æstimare-

maretur. §. 10. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis æstimationem habendam esse, secundum ea quæ diximus: sed eo amplius quicquid præterea, perempto eo corpore, damni vobis illatum fuerit. veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum, ante quis occiderit, quam is jussu tuo hereditatem adierit: nam hereditatis quoque amissæ rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam, vel ex quadrigis equorum unum quis occiderit; vel ex comœdis unus servus occisus fuerit: non solum occisi fit æstimatio, sed eo amplius, id quoque computatur, quanti depretiati sunt qui supersunt. §. 11. Liberum autem est ei cujus servus occisus fuerit, & ex judicio privato legis Aquiliæ damnum persequi, & capitalis criminis [eum reum facere].

§. 12. Caput secundum legis Aquiliæ in usu non est. §. 13. Capite tertio de omni cætero damno cavetur. † Itaque si quis servum vel eam quadrupedem, quæ pecudum numero est, vulneraverit; sive eam quadrupedem, quæ pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam vulneraverit, aut occiderit: hoc capite actio constituitur. † In cæteris quoque omnibus animalibus, item in omnibus rebus, quæ anima carent, damnum per injuriam datum hac parte vindicatur. Si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit: actio ex hoc capite constituitur: quamquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere. † Ruptum enim intelligitur, quod quoquo modo corruptum est. Unde non solum fracta, aut usta, sed etiam scissa, & collisa, & effusa, & quoquo modo perempta, atque deteriora facta, hoc verbo continentur. † Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum, id miscuerit, quo naturalis bonitas vini aut olei corrumperetur: ex hac parte legis [Aquiliæ] eum teneri.

§. 14. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa ejus homo aut quadrupes occisus occisave fuerit: ita ex hoc capite, de dolo aut culpa, [&] de cætero damno quemque teneri. † [Ex] hoc tamen capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is, qui damnum dederit. §. 15. At nec plurimi quidem verbum adjicitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam æstimationem, ac si etiam hac parte plurimi verbum adjectum fuisset: nam plebem Romanam, quæ Aquilio tribuno interrogante hanc legem tulit, contentam fuisse, quod prima parte eo verbo usa esset.

§. 16. Cæterum placuit, ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis præcipue corpore suo damnum dederit. † Ideoque in eum, qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis hominem alienum, aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur; aut jumentum ita vehementer egerit, ut rumperetur; aut pecus in tantum exagitaverit, ut præcipitaretur. aut si quis alieno servo persuaserit, ut in arborem ascenderet, vel in puteum descenderet, & is ascendendo, vel descendendo, aut mortuus, aut aliqua parte corporis læsus fuerit: utilis actio in eum datur. † Sed si quis alienum servum [aut] de ponte aut de ripa in flumen dejecerit, & is suffocatus fuerit: eo quod projecit, corpore suo damnum dedisse, non difficulter intelligi potest: ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. † Sed si non corpore damnum fuerit datum, neque corpus læsum fuerit: sed alio modo alicui damnum contigerit: quum non sufficiat, neque directa, neque utilis legis Aquiliæ actio, placuit eum, qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti si quis misericordia ductus, alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

TIT. IV.
DE INJURIIS.

Generaliter injuria dicitur omne, quod non jure fit: specialiter, alias contumelia, quæ à contemnendo dicta est, quam Græci ὕβριν appellant; alias culpa, quam Græci ἔγκλημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum injuria datum accipitur; alias iniquitas & injustitia, quam Græci [ἀνομίαν καὶ] ἀδικίαν vocant. cum enim Prætor vel judex non jure contra quem pronunciat, injuriam accepisse dicitur. §. 1. Injuria autem committitur, non solum cum quis pugno pulsatus, aut fustibus cæsus, vel etiam verberatus erit: sed & si cui convicium factum fuerit; sive cujus bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo, qui intelligebat nihil eum sibi debere; vel si quis ad infamiam alicujus libellum aut carmen, [aut historiam] scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret; sive quis matremfamil. aut prætextatum, prætextatamve adsectatus fuerit; sive cujus pudicitia attentata esse dicetur. & denique aliis plurimis modis admitti injuriam, manifestum est. §. 2. Patitur autem quis injuriam non solum per semetipsum, sed [etiam] per liberos suos, quos in potestate habet: itemque per uxorem suam: id enim magis prævaluit. Itaque si filiæ alicujus, quæ Titio nupta est, injuriam feceris: non solum filiæ nomine tecum injuriarum agi potest, sed etiam patris quoque & mariti nomine. Contra autem, si viro injuria facta sit: uxor injuriarum agere non potest. Defendi enim uxores à viris, non viros ab uxoribus, æquum est. Sed & socer nurus nomine, cujus vir in [ejus] potestate est, injuriarum agere potest.

§. 3. Servis autem ipsis quidem nulla injuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen iisdem modis quibus etiam per liberos & uxores: sed ita, cum quid atrocius commissum fuerit, & quod aperte ad contumeliam domini respicit; veluti si quis alienum servum [atrociter] verberaverit; & in hunc casum actio proponitur. at si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum percusserit: nulla in eum actio domino competit. §. 4. Si communi servo injuria facta sit: æquum est, non pro ea parte, qua dominus quisque est, æstimationem injuriæ fieri, sed ex dominorum persona: quia ipsis fit injuria. §. 5. Quod si ususfructus in servo Titii est, proprietas Mævii: magis Mævio injuria fieri intelligitur. §. 6. Sed si libero [homini], qui tibi bona fide servit, injuria facta sit: nulla tibi actio dabitur; sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit: tunc enim competit & tibi injuriarum actio. Idem ergo est & in servo alieno bona fide tibi serviente: ut totiens admittatur injuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam injuria ei facta sit. §. 7. Pœna autem injuriarum ex Lege XII Tabularum propter membrum quidem ruptum talio erat: propter os vero fractum nummariæ pœnæ erant constitutæ, quasi in magna veterum paupertate. Sed postea Prætores permittebant ipsis, qui injuriam passi sunt, eam æstimare: ut judex vel tanti [reum] condemnet, quanti injuriam passus æstimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit. Sed pœna quidem injuriæ, quæ ex Lege XII Tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem Prætores introduxerunt (quæ etiam honoraria appellatur) in judiciis frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis, vitæque honestatem, crescit aut minuitur æstimatio injuriæ: qui gradus condemnationis & in servili persona non immerito servatur: ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito ejus æstimationis constituatur. §. 8. Sed & lex Cornelia de injuriis loquitur, & injuriarum actionem introduxit, quæ competit ob eam rem, quod se pulsatum quis, verberatumve, vel domum suam vi introitam esse dicat. Domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitet, sive in conducta, sive gratis, sive hospitio receptus sit.

§. 9. Atrox injuria æstimatur vel ex facto: veluti si quis ab alio vulneratus sit, vel fustibus cæsus. vel ex loco: veluti si cui in theatro, vel

in foro, vel in conspectu Prætoris, injuria facta sit. vel ex persona: veluti si Magistratus injuriam passus fuerit, vel si Senatori ab humili persona injuria facta sit, aut parenti patronove fiat à liberis vel libertis. Aliter enim Senatoris & parentis patronique, aliter extranei & humilis personæ injuria æstimatur. †. Nonnunquam & locus vulneris atrocem injuriam facit: veluti si in oculo quis percussus fuerit. Parvi autem refert, utrum patrifamilias an filiofamilias talis injuria facta sit: nam & hæc atrox injuria æstimabitur. §. 10. In summa sciendum est, de omni injuria eum, qui passus est, posse vel criminaliter agere, vel civiliter. Et siquidem civiliter agitur: æstimatione facta secundum quod dictum est, pœna reo imponitur. sin autem criminaliter: officio judicis extraordinaria pœna reo irrogatur. † Hoc videlicet observando, quod Zenoniana Constitutio introduxit, ut viri illustres, quique super eos sunt, & per procuratores possint actionem injuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum ejus tenorem, qui ex ipsa manifestius apparet. §. 11. Non solum autem is injuriarum tenetur, qui fecit injuriam, id est, qui percussit: verum ille quoque tenetur, qui dolo fecit [injuriam], vel qui procuravit, ut cui mala pugno percuteretur. §. 12. Hæc actio dissimulatione aboletur. & ideo si quis injuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non revocaverit: postea ex pœnitentia remissam injuriam non poterit recolere.

TIT. V.
DE OBLIGATIONIBUS, QUÆ QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

SI judex litem suam fecerit: non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex maleficio, neque ex contractu obligatus est, & utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri; & in quantum de ea re æquum religioni judicantis videbitur, pœnam sustinebit.

§. 1. Item is, ex cujus cœnaculo vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis habitat, dejectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceret, quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut servi, aut liberi. Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest (si ceciderit) alicui nocere: quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo vero, quod dejectum effusumve est, dupli, quantum damni datum sit, constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum, quinquaginta aureorum pœna constituitur. si vero vivat, nocitumque ei esse dicatur: quantum ob eam rem æquum judici videtur, actio datur. Judex enim computare debet mercedes Medicis præstitas, cæteraque impendia, quæ in curatione facta sunt: præterea operas quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est. §. 2. Si filiusfamil. seorsum à patre habitaverit, & quid ex cœnaculo ejus dejectum effusumve fuerit; sive quid positum suspensumve habuerit, cujus casus periculosus est: Juliano placuit in patrem nullam [esse] actionem, sed cum ipso filio agendum esse. Quod & in filiofamil. judice observandum est, qui litem suam fecerit.

§. 3. Item exercitor navis, aut cauponæ, aut stabuli, de dolo aut furto, quod in navi aut caupona aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicujus eorum, quorum opera navem aut cauponam, aut stabulum exercet. Cum enim neque ex maleficio, neque ex contractu sit adversus eum constituta hic actio, & aliquatenus culpæ reus est, quod opera malorum hominum uteretur: ideo quasi ex maleficio teneri videtur. † In his autem casibus in factum actio competit: quæ heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit.

TIT. VI.
DE ACTIONIBUS.

SUperest, ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam jus persequendi in judicio, quod sibi debetur. §. 1. Omnium autem actionum quibus inter aliquos apud judices arbitrosve de quacunque re quæritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt, aut in personam. † Namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est, vel ex contractu, vel ex maleficio: quo casu proditæ sunt actiones in personam, per quas intendit adversarium ei dare aut facere oportere, & aliis quibusdam modis. aut cum eo agit, qui nullo jure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam: quo casu proditæ actiones in rem sunt: veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, possessor autem dominum ejus se esse dicat: nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est.

§. 2. Æque si agat [quis], jus sibi esse fundo forte vel ædibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi, agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi: in rem actio est. † Ejusdem generis est actio de jure prædiorum urbanorum: veluti si [quis] agat jus sibi esse altius ædes suas tollendi prospiciendive, vel projiciendi aliquid, vel immittendi tignum in vicini ædes. † Contra quoque de usufructu & de servitutibus prædiorum, rusticorum, item prædiorum urbanorum, invicem quoque proditæ sunt actiones: ut si quis intendat jus non esse adversario utendi fruendi, eundi, agendi, aquamve ducendi, item altius tollendi prospiciendive, vel projiciendi, immittendive: istæ quoque actiones in rem sunt, sed negativæ. † Quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est. Nam in his is agit, qui non possidet: ei vero, qui possidet, non est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. Sane uno casu qui possidet, nihilominus [is] actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit. §. 3. Sed istæ quidem actiones, quarum mentionem habuimus, & si quæ sunt similes, ex Legitimis & Civilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt, quas Prætor ex sua jurisdictione comparatas habet tam in rem, quam in personam, quas & ipsas necessarium est exemplis ostendere: [ut] ecce, Plerumque ita permittit [Prætor] in rem agere, ut vel actor dicat se quasi usucepisse, quod non usuceperit: vel ex diverso possessor dicat adversarium suum non usucepisse, quod usuceperit.

§. 4. Namque si cui ex justa causa res aliqua tradita fuerit (veluti ex causa emptionis, aut donationis, aut dotis, aut legatorum) & necdum ejus rei dominus effectus est: si ejus rei possessionem casu amiserit, nullam habet in rem directam actionem ad eam persequendam: quippe ita proditæ sunt Jure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. Sed quia sane durum erat, eo casu deficere actionem: inventa est à Prætore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usucepisse. quam usu non cepit, & ita vindicat suam esse: quæ actio Publiciana appellatur, quoniam primum à Publicio Prætore in Edicto proposita est. §. 5. Rursus ex diverso, si quis cum Reipublicæ causa abesset, vel in hostium potestate esset, rem ejus qui in civitate esset, usuceperit: permittitur domino, si possessor Reipublicæ causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere: id est, ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse, & ob id suam rem esse. Quod genus actionis quibusdam & aliis simili æquitate motus Prætor accommodat, sicut ex latiore Digestorum seu Pandectarum volumine intelligere licet.

§. 6. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis ejus à creditoribus possessis ex sententia Præsidis: permittitur ipsis creditoribus, rescissa traditione, eam rem petere, id est, dicere eam rem traditam non esse, & ob id in bonis debitoris mansisse. §. 7. Item Serviana & quasi Serviana (quæ etiam hypothecaria vo-

vocatur) ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris jure pro mercedibus fundi ei tenentur. † Quasi Serviana autem est, qua creditores pignora hypothecasve persequuntur. † Inter pignus autem & hypothecam (quantum ad actionem hypothecariam attinet) nihil interest. nam de qua re inter creditorem & debitorem convenerit, ut sit prò debito obligata: utraque hac appellatione continentur. sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam, quæ sine traditione, nuda conventione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus. §. 8. In personam quoque actiones ex sua jurisdictione propositas habet Prætor: veluti de pecunia constituta: cui similis videbatur receptitia. Sed ex nostra Constitutione (cum [&] si quid plenius habebat, hoc in actionem pecuniæ constitutæ transfusum est) [&] ea quasi supervacua, jussa est cum sua auctoritate à nostris legibus recedere. † Item Prætor proposuit actionem de peculio servorum, filiorumque familiarum; & eam, ex qua quæritur, an actor juraverit: & alias complures. §. 9. De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicumque pro se vel alio soluturos se constituerint: nulla scilicet stipulatione interposita: nam alioqui si stipulanti promiserint, Jure civili tenentur. §. 10. Actiones autem de peculio, ideo adversus patrem dominumve comparavit Prætor: quia, licet ex contractu filiorum servorumve ipso jure non teneantur; æquum tamen est peculio tenus (quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum) condemnari eos. §. 11. Item si quis postulante adversario juraverit deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur: justissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quæritur, an ei pecunia debeatur, sed an juraverit. §. 12. Pœnales quoque actiones Prætor multas ex sua jurisdictione introduxit: veluti adversus eum, qui quid ex albo ejus corrupisset; & in eum, qui patronum, vel parentem in jus vocasset, cum id non impetrasset; item adversus eum, qui vi exemerit eum, qui in jus vocaretur, cujusve dolo alius exemerit: & alias innumerabiles. §. 13. Præjudiciales actiones in rem esse videntur: quales sunt per quas quæritur, an aliquis liber an libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus fere una illa Legitimam causam habet, per quam quæritur, an aliquis liber sit: cæteræ ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt. §. 14. Sic itaque discretis actionibus, certum est, non posse actorem suam rem ita ab aliquo petere, Si apparet eum dare oportere. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet: scilicet quia dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur, ut ejus fiat. Nec res quæ [jam] actoris est, magis ejus fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est, ut extra pœnam dupli aut quadrupli, rei recipiendæ nomine fures etiam hac actione teneantur, Si appareat eos dare oportere: quamvis sit adversus eos etiam [hæc] in rem actio, per quam rem suam quis esse petit. §. 15. Appellamus autem in rem quidem actiones, Vindicationes: in personam vero actiones, quibus dare aut facere oportere intenditur, Condictiones. Condicere enim est denunciare prisca lingua: nunc vero abusive dicimus condictionem actionem in personam esse, qua actor intendit dari sibi oportere. Nulla enim hoc tempore eo nomine denunciatio fit. §. 16. Sequens illa divisio est, quod quædam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequendæ, quædam mixtæ sunt. §. 17. Rei persequendæ causa comparatæ sunt omnes in rem actiones. † Earum vero actionum, quæ in personam sunt, eæ quidem, quæ ex contractu nascuntur, fere omnes rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti quibus mutuam pecuniam, vel in stipulatum deductam petit actor; item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. † Plane si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit: in duplum actionem Prætor reddit: si modo cum ipso, apud quem depositum sit, aut cum herede ejus de dolo ipsius agitur; quo casu mixta est actio. §. 18. Ex maleficiis vero proditæ actiones, aliæ tantum pœnæ persequendæ causa comparatæ sunt: aliæ tam pœnæ, quam rei persequendæ, & ob id mixtæ sunt. Pœnam tantum persequitur quis actione furti. sive enim manifesti agatur, quadrupli; sive non manifesti, dupli: de sola pœna agitur. nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens: sive fur ipse eam rem possideat, sive alius quilibet. † Eo amplius adversus furem etiam condictio est [rei]. §. 19. Vi autem bonorum raptorum actio mixta est: quia in quadruplo rei persecutio continetur, pœna autem tripli est. † Sed & legis Aquiliæ actio de damno injuria [dato], mixta est, non solum si adversus inficiantem in duplum agatur, sed interdum & si in simplum quisque agat: veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer & magni pretii fuerit: tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi fuerit, secundum jam traditam divisionem. † Item mixta est actio contra eos, qui relicta sacrosanctis Ecclesiis, vel aliis venerabilibus locis, legati vel fideicommissi nomine, dare distulerint, usque adeo, ut etiam in judicium vocarentur. tunc enim & ipsam rem vel pecuniam, quæ relicta est, dare compelluntur, & aliud tantum pro pœna: & ideo in duplum ejus fit condemnatio. §. 20. Quædam actiones mixtam causam obtinere videntur, tam in rem quam in personam: qualis est familiæ erciscundæ actio, quæ competit coheredibus de dividenda hereditate. † Item communi dividundo, quæ inter eos redditur, inter quos aliquid commune est, ut id dividatur. † Item finium regundorum actio, qua inter eos agitur, qui confines agros habent. In quibus tribus judiciis permittitur judici rem alicui ex litigatoribus ex bono & æquo adjudicare: & si unius pars prægravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare. §. 21. Omnes autem actiones, vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum; ulterius autem nulla actio extenditur. §. 22. In simplum agitur, veluti ex stipulatione, & mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato: & denique ex aliis quamplurimis causis. §. 23. In duplum agimus, veluti furti nec manifesti, damni injuriæ ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam causis. item servi corrupti: quæ competit in eum, cujus hortatu consiliove servus alienus fugerit, aut contumax adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere cœperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit: in qua actione earum etiam rerum, quas fugiendo servus abstulerit, æstimatio deducitur. item ex legato quod venerabilibus locis relictum est, secundum ea quæ supra diximus.

§. 24. Tripli vero [agimus], cum quidam majorem vera æstimatione quantitatem in libello conventionis inserunt, ut ex hac causa viatores, id est executores litium, ampliorem summam sportularum nomine exigerent. tunc enim id quod propter eorum causam damnum passus fuerit reus, [in] triplum ab actore consequetur: ut in hoc triplo etiam simplum, in quo damnum passus est, connumeretur. quod nostra Constitutio introduxit, quæ in nostro Codice fulget, quam proculdubio certum est ex lege condictitia emanare.

§. 25. Quadrupli autem agitur, veluti furti manifesti. item de eo quod metus causa factum sit, deque ea pecunia quæ in hoc data sit, ut is, cui datur, calumniæ causa, negotium alicui faceret, vel non faceret. † Item, ex lege condictitia nostra Constitutio oritur, in quadruplum condemnationem imponens iis executoribus litium, qui contra nostræ Constitutionis normam à reis quicquam exegerint. §. 26. Sed furti quidem

nec manifesti actio, & servi corrupti, à cæteris, de quibus simul locuti sumus, eo differunt, quod hæ actiones omnimodo dupli sunt: at illæ, id est damni injuriæ ex lege Aquilia, & interdum depositi, inficiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur. Sed illa quæ de his competit, quæ relicta venerabilibus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed etiam si distulerit relicti solutionem usque quo jussu magistratuum nostrorum conveniatur. In confitentem vero, ante quam jussu magistratuum conveniatur solventem, simpli redditur. §. 27. Item actio de eo quod metus causa factum sit, à cæteris de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod ejus natura tacite continetur, ut qui judicis jussu ipsam rem actori restituat, absolvatur: quod in cæteris casibus non est ita: sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est & in furti manifesti actione. §. 28. Actionum autem quædam bonæ fidei sunt, quædam stricti juris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ, commodati, pignoratitia, familiæ erciscundæ, communi dividundo, præscriptis verbis, quæ de æstimato proponitur, & ea quæ ex permutatione competit, & hereditatis petitio. Quamvis enim usque adhuc incertum erat, inter bonæ fidei judicia connumeranda hereditatis petitio esset, an non: nostra tamen Constitutio aperte eam esse bonæ fidei disposuit. §. 29. Fuerat antea & rei uxoriæ actio una ex bonæ fidei judiciis. sed cum pleniorem esse ex stipulatu actionem invenientes, omne jus, quod res uxoria antea habebat, cum multis divisionibus, in actionem ex stipulatu, quæ de dotibus exigendis proponitur, transtulerimus: merito, rei uxoriæ actione sublata, ex stipulatu [actio], quæ pro ea introducta est, naturam bonæ fidei judicii tantum in exactione dotis meruit, ut bonæ fidei sit. [Sed] & tacitam ei dedimus hypothecam. Præferri autem aliis creditoribus in hypothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua experiatur: cujus solius providentia hoc induximus. §. 30. In bonæ fidei judiciis libera potestas permitti videtur judici ex bono & æquo æstimandi quantum actori restitui debeat. In quo & illud continetur, ut si quid invicem præstare actorem oporteat, eo compensato, in reliquum is cum quo actum est, debeat condemnari. Sed & in stricti juris judiciis, ex rescripto D. Marci, opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur. Sed nostra Constitutio easdem compensationes, quæ jure aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso Jure minuant, sive in rem, sive in personam, sive alias quascunque: excepta sola depositi actione, cui aliquid compensationis nomine opponi, sane iniquum esse credimus: ne sub prætextu compensationis, depositarum rerum quis exactione defraudetur. §. 31. Præterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio judicis pendentes, appellamus, in quibus, nisi arbitrio judicis is, cum quo agitur, actori satisfaciat: veluti rem restituat, vel exhibeat, vel solvat, vel ex noxali causa servum dedat: condemnari debeat. Sed istæ actiones, tum in rem, quam in personam inveniuntur. In rem, veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quæ etiam hypothecaria vocatur. In personam, veluti quibus de eo agitur quod [vi] aut metus causa, aut dolo malo factum est. Item cum id, quod certo loco promissum est, petitur. Ad exhibendum quoque actio, ex arbitrio judicis pendet. In his enim actionibus & cæteris similibus permittitur judici ex bono & æquo secundum cujusque rei, de qua actum est, naturam æstimare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.

§. 32. Curare autem debet judex, ut omnino quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ vel rei sententiam ferat: etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est. §. 33. Si quis agens, [in] intentione sua plus complexus fuerit quam ad eum pertineat, causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facile in integrum restituebatur à Prætore, nisi minor erat vigintiquinque annis. Huic enim sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur, si lapsus juventute fuerat: ita & in hac causa succurri solitum erat. Sane si tam magna causa justi erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam majori 25 annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quæ efficiebant, ut plus petiisse videretur petitor, quam dodrantem, atque ideo Lege Falcidia legata minuebantur. † Plus autem quatuor modis petitur: re, tempore, loco, [&] causa. † Re: veluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur, viginti petierit: aut si is cujus ex parte res est, totam eam, vel majorem partem suam esse intenderit. † Tempore: veluti si quis ante diem vel ante conditionem petierit. Qua enim ratione qui tardius solvit, quam solvere deberet, minus solvere intelligitur, eadem ratione qui præmature petit, plus petere videtur. † Loco plus petitur: veluti cum quis id quod certo loco sibi [dari] stipulatus est, alio loco petit, sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari stipulatus est: verbi gratia, si is, qui ita stipulatus fuerit, EPHESI DARE SPONDES? Romæ pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur: quia utilitatem, quam haberet promissor, si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam, alio loco petenti arbitraria actio proponitur: in qua scil. ratio habetur utilitatis, quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solveret (quo se soluturum spopondit). Quæ utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur: veluti vino, oleo, frumento quæ per singulas regiones diversa habent pretia. Sed & pecuniæ numeratæ non in omnibus regionibus sub eisdem usuris fœnerantur. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat, quo ut sibi detur stipulatus est: pura actione recte agit: idque etiam Prætor monstrat: scil. quia utilitas solvendi salva est promissori. † Huic autem, qui loco plus petere intelligitur, proximus est is qui causa plus petit: ut ecce, si quis ita à te stipuletur, HOMINEM, STICHUM, AUT DECEM AUREOS DARE SPONDES? deinde alterum petat, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur: quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam, an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario, & eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero [sui] deteriorem. Qua de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis intendat hominem Stichum, aut aureos decem sibi dari oportere: id est, ut eodem modo peteret, quo stipulatus est. Præterea, si quis generaliter hominem stipulatus sit, & specialiter Stichum petat: aut generaliter vinum stipulatus sit, & specialiter Campanum petat; aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter Tyriam petat: plus petere intelligitur: quia electionem adversario tollit, cui stipulationis jure liberum fuit, aliud solvere, quam quod peteretur. Quinetiam licet vilissimum sit, quod quis petat: nihilominus plus petere intelligitur: quia sæpe accidit, ut promissori facilius sit illud solvere, quod majoris pretii est. Sed hæc quidem antea in usu fuerant; postea vero lex Zenoniana & nostra rem coarctavit. Et, siquidem tempore plus fuerit petitum: quid statui oporteat, Zenonis divæ memoriæ loquitur Constitutio. sin autem quantitate vel alio modo plus fuerit petitum: [in] omne, si quod forte damnum ex hac causa acciderit ei contra quem plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione (sicuti supra diximus) puniatur. §. 34. Si minus in intentione sua complexus fuerit actor, quam ad eum pertineat: veluti si cum ei decem [aurei] deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit; aut si cum totus fundus ejus esset, partem di-

mi-

culdiam suam esse petierit: sine periculo agit. in reliquum enim nihilominus judex adversarium in eodem judicio ei condemnat ex Constitutione divae memoriae Zenonis. §. 35. Si quis aliud pro alio intenderit: nihil eum periclitari placet, sed in eodem judicio, cognita veritate, errorem suum corrigere [ei] permittitur, veluti si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit; aut si quis ex testamento dari sibi oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur. §. 36. Sunt praeterea quaedam actiones quibus non [semper] solidum, quod nobis debetur, persequimur; sed modo solidum persequimur, modo minus: ut ecce, si in peculium filii servive agamus. Nam si non minus in peculio sit, quam persequimur: in solidum dominus paterve condemnatur. si vero minus inveniatur: eatenus condemnat judex, quatenus in peculio sit. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus.

§. 37. Item si de dote [in] judicio mulier agat: placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est, quatenus facultates ejus patiuntur. Itaque si dotis quantitati concurrant facultates ejus: in solidum damnatur; si minus: in tantum, quantum facere potest. Propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito [quasi] retentio concessa est: quia ipso jure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet.

§. 38. Sed & si quis cum parente suo patronove agat; item si socius cum socio, judicio societatis agat: non plus actor consequitur, quam adversarius ejus facere potest. † Idem est, si quis ex donatione sua conveniatur. §. 39. Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeatur. Nam ex bono & aequo habita ratione ejus, quod invicem actorem ex eadem causa praestare oportet, judex in reliquum eum, cum quo actum est, condemnat, sicut jam dictum est. §. 40. Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid acquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest, creditores experiuntur: inhumanum enim erat, spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

TIT. VII.

QUOD CUM EO, QUI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

Quia [tamen] superius mentionem habuimus de actione, qua in peculium filiorum familiarum servorumque agitur: opus est, ut de hac actione & de caeteris, quae eorundem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus. Et quia sive cum servis negotium gestum sit, sive cum his, qui in potestate parentum sunt, eadem fere jura servantur: ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque & parentibus quorum in potestate sunt. Nam si quid in his proprie servetur, separatim ostendemus. § 1. Si igitur jussu domini cum servo negotium gestum erit: in solidum Praetor adversus dominum actionem pollicetur: sc. quia is qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur. §. 2. Eadem ratione Praetor duas alias in solidum actiones pollicetur: quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc habet locum, cum quis servum suum magistrum navi praeposuerit, & quid cum eo ejus rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus navis quaestus pertinet. Institoria tunc habet locum, cum quis tabernae forte, aut cuilibet negotiationi servum suum praeposuerit, & quid cum eo ejus rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. Ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur, Institores vocantur. Istas tamen duas actiones Praetor reddit, etsi liberum quis hominem, aut alienum servum navi aut tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit: sc. quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu interveniat. §. 3. Introduxit & aliam actionem Praetor, quae tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce, sciente domino, negotietur, & quid cum eo ejus rei causa contractum erit: ita Praetor jus dicit, ut quicquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, & caeteros creditores, pro rata portione distribuatur: & [ideo tributoria vocatur, quia] ipsi domino distributionem Praetor permittit. Nam si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat, quae tributoria appellatur. §. 4. Praeterea introducta est actio de peculio, deque eo quod in rem domini versum erit: ut quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit: tamen sive quid in rem ejus versum fuerit, id totum praestare debeat; sive quid non sit in rem ejus versum, id eatenus praestare debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intelligitur, quicquid necessario in rem ejus impenderit servus: veluti si mutuatus pecuniam creditoribus ejus solverit, aut aedificia ruentia fulserit, aut familiae frumentum emerit, vel etiam fundum, aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit. Itaque si ex decem puta aureis, quos servus tuus à Titio mutuo accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit: pro quinque [quidem] in solidum damnari debes; pro caeteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. Licet enim una est actio, qua de peculio, deque eo, quod in rem domini versum sit, agitur: tamen duas habet condemnationes. Itaque judex, apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit: nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam aut nihil in rem domini versum intelligatur, aut non totum. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit: ante deducitur, quidquid servus domino, eive qui in potestate ejus sit, debet: & quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio: veluti si is in ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio ejus non deducatur. §. 5. Caeterum dubium non est, quin is quoque qui jussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio, deque eo quod in rem domini versum est, agere possit. sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, & tantum habere ut solidum sibi solvi possit. Is quoque cui tributoria actio competit, aeque de peculio & de in rem verso agere potest. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio, & de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini conditio praecipua non est, id est, quod domino debetur, non deducitur: sed ejusdem juris est dominus, cujus & caeteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur, quod domino debetur: & in id quod reliquum est, creditori dominus condemnatur. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur: at in tributoria ejus tantum, quo negotiatur. Et potest quisque tertia forte parte peculii, aut quarta, vel etiam minima negotiari: majorem autem partem in praediis, vel mancipiis, aut foenebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem, vel illam eligere debet. Certe qui potest probare, in rem domini versum esse: de in rem verso agere debet.

§. 6. Quae diximus de servo & domino, eadem intelligimus & de filio & filia, & nepote & nepte,

nepte, & patre avove, cujus in potestate sint.

§. 7. Illud proprie servatur in eorum persona, quod SC. Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dare eis qui in potestate parentis sint: & ei qui crediderit, denegatur actio tam adversus ipsum filium filiamve, nepotem neptemve (sive adhuc in potestate sint, sive morte parentis, vel emancipatione suae potestatis esse coeperint) quam adversus patrem avumve (sive eos habeat adhuc in potestate, sive emancipaverit). Quae ideo Senatus prospexit, quia saepe onerati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxuriam consumebant, vitae parentum insidiabantur.

§. 8. Illud in summa admonendi sumus, id quod jussu patris, dominive contractum fuerit, quodque in rem ejus versum erit, directo quoque posse a patre dominove condici, tanquam si principaliter cum ipso negotium gestum esset. Ei quoque qui exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici, placet: quia hujus quoque jussu contractum intelligitur.

TIT. VIII.
DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

EX maleficiis servorum (veluti si furtum fecerint, aut bona rapuerint, aut damnum dederint, aut injuriam commiserint) noxales actiones proditae sunt: quibus domino damnato permittitur, aut litis aestimationem sufferre, aut ipsum hominem noxae dedere. §. 1. Noxa autem est [ipsum] corpus quod nocuit, id est servus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, injuria. §. 2. Summa autem ratione permissum est, noxae deditionem fungi. Namque erat iniquum, nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse.

§. 3. Dominus noxali judicio servi sui nomine conventus, servum actori noxae dedendo liberatur: nec minus in perpetuum ejus servi dominium a domino transfertur. Sin autem damnum ei cui deditus est [servus] resarcierit quaesita pecunia: auxilio Praetoris invito domino manumittetur. §. 4. Sunt autem constitutae noxales actiones, aut Legibus, aut Edicto Praetoris. Legibus: veluti furti ex Lege XII Tabularum, damni injuriae ex Lege Aquilia. Edicto Praetoris: veluti injuriarum, & vi bonorum raptorum.

§. 5. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si servus tuus noxam commiserit: quamdiu in tua potestate sit, tecum est actio. si autem in alterius potestatem pervenerit: cum illo incipit actio esse. at si manumissus fuerit: directo ipse tenetur, & extinguitur noxae deditio. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit, & is servus tuus esse coeperit (quod quibusdam casibus effici, primo libro tradidimus): incipit tecum esse noxalis actio, quae ante directa fuisset.

§. 6. Si servus domino noxam commiserit: actio nulla nascitur. Namque inter dominum & eum, qui in potestate ejus est, nulla obligatio nasci potest. Ideoque & si in alienam potestatem servus pervenerit, aut manumissus fuerit: neque cum ipso, neque cum eo cujus nunc in potestate sit, agi potest. Unde si alienus servus noxiam tibi commiserit, & is postea in potestate tua esse coeperit: interdicitur actio: quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. ideoque licet exierit de tua potestate: agere non potes. quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit: nec si manumissus aut alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest.

§. 7. Sed veteres quidem hoc in filiisfamiliarum masculis & foeminis admisere: nova autem hominum conversatio hujusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit, & ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur filium suum, & maxime filiam, in noxam alii dare: ut pene per [filii] corpus pater magis quam filius periclitetur: cum in filiabus etiam pudicitiae favor hoc bene excludat? Et ideo placuit, in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas: cum apud veteres Legum commentatores invenerimus saepius dictum; ipsos filiosfamiliarum pro suis delictis posse conveniri.

TIT. IX.
SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICATUR.

ANimalium nomine, quae ratione carent, si qua lascivia, aut pavore, aut feritate pauperiem fecerint: noxalis actio Lege XII Tabular. prodita est. (Quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo ad liberationem: quia ita Lex XII Tabularum scripta est). ut puta, Si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus, [cornu] petierit. Haec autem actio in iis quae contra naturam moventur, locum habet. Caeterum si genitalis sit feritas: cessat actio. Denique si ursus fugerit à domino, & sic nocuerit: non potest quondam dominus conveniri: quia desiit dominus esse, ubi fera evasit. Pauperies autem est damnum sine injuria facientis datum. Nec enim potest animal injuriam fecisse dici, quod sensu caret. Haec quidem ad noxalem pertinent actionem. §. 1. Caeterum sciendum est, Aedilitio Edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere, qua vulgo iter sit. & si adversus ea factum erit, & nocitum libero homini esse dicatur, quod bonum & aequum judici videtur, tanti dominus condemnetur: caeterarum [vero] rerum, quanti damnum datum sit, dupli. Praeter has autem aedilitias actiones & de pauperie locum habebit. Nunquam enim actiones, praesertim poenales de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

TIT. X.
DE IIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

NUnc admonendi sumus agere posse quemlibet hominem aut suo nomine, aut alieno. alieno: veluti procuratorio, tutorio, curatorio; cum olim in usu fuisset, alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela. Praeterea Lege Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine, qui apud hostes essent, aut reipublicae causa abessent, quive in eorum cujus tutela essent. Sed quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere, neque excipere actionem licebat: coeperunt homines per procuratores litigare. Nam & morbus, & aetas, & necessaria peregrinatio, itemque aliae multae causae saepe hominibus impedimento sunt, quo minus rem suam ipsi exequi possint. §. 1. Procurator neque certis verbis, neque praesente [semper] adversario, imo plerumque eo ignorante constituitur. Cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere: is tuus procurator intelligitur. §. 2. Tutores & curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est.

TIT. XI.
DE SATISDATIONIBUS.

SAtisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur: ut si victus [esset], nec rem ipsam restitueret, nec litis aestimationem, potestas esset petitori, aut cum eo agendi, aut cum fidejussoribus ejus, quae satisdatio appellatur *judicatum solvi*. Unde autem sic appelletur, facile est intelligere. Namque stipulabatur quis, ut solveretur sibi, quod fuisset judicatum. Multo magis is qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine judicium accipiebat. Ipse autem, qui in rem agebat, si suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero si in rem agebat, satisdare jubebatur, rem ratam dominum habiturum. Periculum enim erat, ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores [vero] & curatores eodem modo quo & procuratores satisdare debere, verba Edicti faciebant: sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Haec ita [erant] si in rem agebatur. §. 1. Si vero in personam: ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quae diximus in actione, qua in rem agitur. Ab ejus vero par-

parte cum quo agitur, siquidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo satisdaret: quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. Quod si proprio nomine aliquis judicium accipiebat in personam: judicatum solvi, satisdare non cogebatur. §. 2. Sed hodie hæc aliter observantur. Sive enim quis in rem actione convenitur, sive personali suo nomine: nullam satisdationem pro litis æstimatione dare compellitur: sed pro sua tantum persona, quod in judicio permaneat usque ad terminum litis, vel committitur suæ promissioni cum jurejurando (quam juratoriam cautionem vocant), vel nudam promissionem, vel satisdationem pro qualitate personæ suæ dare compellitur. §. 3. Sin autem per procuratorem lis vel infertur, vel suscipitur: in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in judicio procuratoris sui personam confirmaverit: ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur: eodem observando, & si tutor, vel curator, vel aliæ tales personæ quæ alienarum rerum gubernationem receperunt, litem quibusdam per alium inferunt. §. 4. Si vero aliquis convenitur: siquidem præsens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in judicium venire, & sui procuratoris personam per judicatum solvi (satisdationem solenni stipulatione) firmare, vel extra judicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fidejussor existat pro omnibus judicatum solvi satisdationis clausulis. ubi & de hypotheca suarum rerum convenire compellitur: sive in judicio promiserit, sive extra judicium caverit: ut tam ipse, quam heredes ejus obligentur. alia insuper cautela, vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiæ recitandæ in judicium veniet: vel si non venerit, omnia dabit fidejussor, quæ in condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum.

§. 5. Si vero reus præsto, ex quacunque causa, non fuerit, & alius velit defensionem ejus subire: nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda, potest hoc facere: ita tamen, ut satisdationem judicatum solvi pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum veterem regulam (ut jam dictum est) alienæ rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur. §. 6. Quæ omnia apertius & perfectius à quotidiano judiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent.

§. 7. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed [etiam] in omnibus nostris provinciis (etsi propter imperitiam forte aliter celebratur) obtinere censemus: quum necesse sit, omnes provincias, caput omnium nostrarum civitatum, id est, hanc regiam urbem, ejusque observantiam sequi.

TIT. XII.

DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS, ET QUÆ AD HEREDES ET IN HEREDES TRANSEUNT.

HOc loco admonendi sumus, eas quidem actiones, quæ ex Lege, Senatusve consulto, sive ex sacris Constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere, donec sacræ Constitutiones, tam in rem, quam in personam actionibus certos fines dederunt: eas vero quæ ex propria Prætoris jurisdictione pendent, plerumque intra annum vivere: nam & ipsius Prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen & in perpetuum extenduntur, id est, usque ad finem ex Constitutionibus introductum: quales sunt eæ, quas bonorum possessori, cæterisque qui heredis loco sunt, accommodat. Furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius Prætoris jurisdictione proficiscatur: tamen perpetuo datur: absurdum enim esse existimavit, anno eam terminari.

§. 1. Non autem omnes actiones, quæ in aliquem aut ipso Jure competunt, aut à Prætore dantur: & in heredem æque competunt, aut dari solent. Est enim certissima Juris regula, ex maleficiis pœnales actiones in heredem [rei] non competere: [veluti] furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, damni injuriæ. Sed heredibus hujusmodi actiones competunt, nec denegantur: excepta injuriarum actione, & si qua alia similis inveniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit: veluti cum testator dolose versatus sit, & ad heredem ejus nihil ex eo dolo pervenit. † Pœnales autem actiones quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ: & heredibus dantur, & contra heredes transeunt. §. 2. Superest, ut admoneamus, quod si ante rem judicatam is, cum quo actum est, satisfaciat actori: officio judicis convenit eum absolvere, licet in ea causa fuisset judicii accipiendi tempore, ut damnari deberet: & hoc est quod antea vulgo dicebatur, omnia judicia absolutoria esse.

TIT. XIII.

DE EXCEPTIONIBUS.

SEquitur ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autem sunt exceptiones defendendorum eorum gratia, cum quibus agitur. Sæpe enim accidit, ut licet ipsa persecutio, quo actor experitur, justa sit; tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur. §. 1. Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo inductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promisisti, quod non debueras [promittere], palam est, jure civili te obligatum esse; & actio qua intenditur, dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio, quod metus causa, aut doli mali, aut in factum, composita ad impugnandam actionem. §. 2. Idem juris est, si quis [quasi] credendi causa pecuniam à te stipulatus fuerit, neque numeravit. Nam eam pecuniam à te petere posse eum, certum est: dare enim te oportet, quum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est, eo nomine te condemnari: placet exceptione pecuniæ non numeratæ te defendi debere: cujus tempora nos (secundum quod jam superioribus libris scriptum est) Constitutione nostra coarctavimus. §. 3. Præterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne à se pecunia peteretur, nihilominus obligatus manet: quia pacto convento obligationes non omnino dissolvuntur; qua de causa efficax est adversus eum actio quam actor intendit, Si apparet eum dare oportere. sed quia iniquum est, contra pactionem eum condemnari: defenditur per exceptionem pacti conventi. §. 4. Æque si debitor creditore deferente juraverit, nihil se dare oportere: adhuc obligatus permanet. sed quia iniquum est de perjurio quæri: defenditur per exceptionem jurisjurandi. † Et iis quoque actionibus quibus in rem agitur, æque necessariæ sunt exceptiones: veluti si petitore deferente possessor juraverit eam rem suam esse, & nihilominus petitor eandem rem vindicet: licet enim verum sit, quod intendit, id est, rem ejus esse, iniquum tamen est possessorem condemnari. §. 5. Item si in judicio tecum actum fuerit, sive in rem, sive in personam: nihilominus obligatio durat: & ideo ipso Jure de eadem re postea adversus te agi potest: sed debes per exceptionem rei judicatæ adjuvari. §. 6. Hæc exempli causa retulisse sufficiat. Alioqui, quam ex multis variisque causis exceptiones necessariæ sint, ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest.

§. 7. Quarum quædam ex Legibus, vel ex iis quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsius Prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

§. 8. Appellantur autem exceptiones aliæ perpetuæ & peremptoriæ, aliæ temporales & dilatoriæ. §. 9. Perpetuæ & peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstant, & semper rem de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, & quod metus causa factum est, & pacti conventi, cum ita convenerit, ne omnino pecunia peteretur. §. 10. Temporales atque dilatoriæ sunt, quæ ad tempus nocent, & temporis dilationem tribuunt: qualis est pacti conventi: cum ita convenerit, ne intra certum tempus ageretur, veluti intra quinquennium:

nium: nam finito eo tempore non impeditur actor rem exequi. Ergo ii, quibus intra certum tempus agere volentibus objicitur exceptio aut pacti conventi, aut alia similis; differre debent actionem, & post tempus agere: ideo enim & dilatoriæ istæ exceptiones appellantur. Alioqui si intra tempus egerint, objectaque sit exceptio: neque eo judicio quicquam consequebantur, propter exceptionem; neque post tempus olim agere poterant, cum temere rem in judicium deducebant, & consumebant; qua ratione rem amittebant. Hodie autem non ita stricte hoc procedere volumus: sed eum qui ante tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus sit, Zenonianæ Constitutioni subjacere censemus: quam sacratissimus Legislator de iis qui tempore plus petierint, protulit: ut & inducias quas ipse actor sponte indulserit, vel quas natura actionis continet, si contempserit, in duplum habeant ii qui talem injuriam passi sunt; & post eas finitas non aliter litem suscipiant, nisi omnes expensas litis antea acceperint: ut actores tali pœna perterriti, tempora litium doceantur observare. §. 11. Præterea etiam ex persona sunt dilatoriæ exceptiones, quales sunt procuratoriæ. Veluti si per militem aut mulierem agere quis velit. Nam militibus nec pro patre, vel matre, vel uxore, nec ex sacro Rescripto procuratorio nomine experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine offensa [militaris] disciplinæ possunt. † Eas vero exceptiones, quæ olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel ipsius procuratoris opponebantur, cum in judiciis frequentari nullo modo perspeximus, conquiescere sancimus: ne dum de iis altercatur, ipsius negotii disceptatio proteletur.

TIT. XIV.
DE REPLICATIONIBUS.

INterdum evenit, ut exceptio, quæ prima facie justa videtur, [tamen] inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi actoris gratia: quæ replicatio vocatur: quia per eam replicatur, atque resolvitur jus exceptionis. veluti cum pactus est aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat; deinde postea in contrarium pacti sunt, id est, ut creditori petere liceat: si creditor agat, & excipiat debitor, ut ita demum condemnetur, si non convenerit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei exceptio, convenit enim ita; namque nihilominus hoc verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt: sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio ei dabitur ex posteriore pacto convento. §. 1. Rursus interdum evenit, ut explicatio quæ prima facie justa est, inique noceat. Quod cum accidit, alia allegatione opus est, adjuvandi rei gratia quæ duplicatio vocatur. §. 2. Et si rursus ea prima facie justa videatur, sed propter aliquam causam actori inique noceat; rursus alia allegatione opus est, qua actor adjuvetur: quæ dicitur triplicatio.

§. 3. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius, quam diximus, varietas negotiorum introducit, quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est agnoscere.

§. 4. Exceptiones autem quibus debitor defenditur, plerumque adcommodari solent etiam fidejussoribus ejus, & recte: quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti videtur; quia mandati judicio redditurus est eis quod [ii] pro eo solverint. Qua ratione, etsi de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit; placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque, qui pro eo obligati sunt, acsi etiam cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecunia peteretur. Sane quædam exceptiones non solent his accommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, & cum eo creditor experiatur; defenditur per exceptionem, Si bonis cesserit. Sed hæc exceptio fidejussoribus non datur: ideo sc. quia qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab iis quos pro eo obligavit, suum consequi.

TIT. XV.
DE INTERDICTIS.

SEquitur, ut dispiciamus de interdictis, seu actionibus quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta formæ atque conceptiones verborum, quibus Prætor aut jubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat: quod tunc maxime fiebat, cum de possessione, aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. §. 1. Summa autem divisio interdictorum hæc est: quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria. † Prohibitoria sunt, quibus Prætor vetat aliquid fieri: veluti vim sine vitio possidenti; vel mortuum inferenti, quo ei jus erat inferendi; vel in sacro loco ædificari; vel in flumine publico ripave ejus aliquid fieri, quo pejus navigetur. † Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid jubet: veluti bonorum possessori possessionem eorum quæ quis pro herede aut pro possessore possidet [ex ea hereditate]: aut cum jubet ei, qui vi de possessione fundi dejectus sit, restitui possessionem. † Exhibitoria sunt, per quæ jubet exhiberi: veluti eum cujus de libertate agitur; aut libertum, cui patronus operas indicere velit; aut parenti liberos, qui in potestate ejus sunt. † Sunt tamen, qui putent proprie interdicta ea vocari quæ prohibitoria sunt, quia interdicere sit denunciare & prohibere: restitutoria autem & exhibitoria, proprie decreta vocari. Sed tamen obtinuit, omnia interdicta appellari: quia inter duos dicuntur. §. 2. Sequens divisio interdictorum hæc est, quod quædam adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ. §. 3. Adipiscendæ possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur QUORUM BONORUM, ejusque vis & potestas hæc est: ut quod ex his bonis quisque, quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei cui bonorum possessio data est, restituere debeat. † PRO HEREDE autem possidere videtur, qui putat se heredem esse. PRO POSSESSORE is possidet, qui nullo jure rem hereditariam, vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. † Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur interdictum: quia ei tantum utile est, qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem, amiserit eam: hoc interdictum ei inutile est. † Interdictum quoque, quod appellatur SALVIANUM, adipiscendæ possessionis causa comparatum est: eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. §. 4. Retinendæ possessionis causa comparata sunt interdicta UTI POSSIDETIS, & UTRUBI: cum ab utraque parte de proprietate alicujus rei controversia sit: & ante quæratur, uter ex litigatoribus possidere, & uter petere debeat? Namque nisi ante exploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non potest petitoria actio institui: quia & civilis, & naturalis ratio facit, ut alius possideat, & alius à possidente petat. Et quia longe commodius est [& potius] possidere, quam petere: ideo plerumque & fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione. Commodum autem possidendi in eo est, quod etiamsi ejus res non sit, qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet [in] suo loco possessio: propter quam causam cum obscura sunt utriusque jura, contra petitorem judicari solet. † Sed interdicto quidem UTI POSSIDETIS, de fundi vel ædium possessione contenditur: UTRUBI, vero interdicto de rerum mobilium possessione. Quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat. Nam UTI POSSIDETIS interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat: si modo nec vi, nec clam, nec precario nactus fuerat ab adversario possessionem: etiamsi alium vi expulerat, aut clam arripuerat alienam possessionem, aut precario rogaverat aliquem, ut sibi possidere liceret. UTRUBI vero interdicto is vincebat, qui majore parte ejus anni, nec

nec vi, nec clam, nec precario ab adversario possidebat. Hodie tamen aliter observatur. Nam utriusque interdicti potestas (quantum ad possessionem pertinet) exæquata est: uti ille vincat [&] in re soli, & in re mobili, qui possessionem nec vi, nec clam, nec precario ab adversario litis contestatæ tempore detinet. §. 5. Possidere autem videtur quisque, non solum si ipse possideat, sed & si ejus nomine aliquis in possessione sit, licet is ejus juri subjectus non sit: qualis est colonus & inquilinus. Per eos quoque apud quos deposuerit quis, aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur. Et hoc est, quod dicitur retinere possessionem posse aliquem per quemlibet, qui ejus nomine sit in possessione. † Quinetiam animo quoque solo retineri possessionem placet: id est, ut quamvis neque ipse sit in possessione, neque ejus nomine alius: tamen si non relinquendæ possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. † Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. Nec ulla dubitatio est, quin animo solo adipisci possessionem nemo possit.

§. 6. Recuperandæ possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel ædium vi dejectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum UNDE VI: per quod is qui dejecit, cogitur ei restituere possessionem: licet is ab eo qui vi dejecit, vi, vel clam, vel precario possideat. Sed ex Constitutionibus sacris (ut supra diximus), si quis rem per vim occupaverit: siquidem in bonis ejus est, dominio ejus privatur; si aliena, post ejus restitutionem, etiam æstimationem [rei] dare vim passo compellitur. Qui autem aliquem de possessione per vim dejecit: tenetur lege Julia de vi privata, aut de vi publica. sed de vi privata, si sine armis vim fecerit: sin autem cum armis eum de possessione vi expulerit, de vi publica [tenetur]. Armorum autem appellatione non solum scuta, & gladios, & galeas: sed & fustes, & lapides significari intelligimus. §. 7. Tertia divisio interdictorum hæc est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia. † Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus [est]: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor is est qui desiderat aut exhiberi, aut restitui. Reus autem is est à quo desideratur, ut restituat, aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum Prætor prohibet in loco sacro, vel in flumine publico, ripave ejus aliquid fieri. Nam actor est qui desiderat ne quid fiat: reus est qui aliquid facere conatur. † Duplicia sunt, veluti UTI POSSIDETIS interdictum, & UTRUBI. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur: sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet. §. 8. De ordine & vetere exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere. Nam quotiens extra ordinem jus dicitur (qualia sunt hodie omnia judicia), non est necesse reddi interdictum: sed perinde judicatur sine interdictis, ac si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset.

TIT. XVI.
DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos qui jura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod & nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium, quam eorum cum quibus agitur, modo pecuniaria pœna, modo jurisjurandi religione, modo infamiæ metu coërcetur.

§. 1. Ecce enim jusjurandum omnibus, qui conveniuntur, ex Constitutione nostra defertur. Nam reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius juraverit, quod putans se bona instantia uti, ad contradicendum pervenit. At adversus inficiantes ex quibusdam causis dupli [vel tripli] actio constituitur: veluti si damni injuriæ, aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine agatur. Statim autem ab initio pluris quam simpli est actio: veluti furti manifesti, quadrupli; nec manifesti, dupli. Nam ex his & aliis quibusdam causis (sive quis neget, sive fateatur) pluris quam simpli est actio. † Item actoris quoque calumnia coërcetur. Nam etiam actor pro calumnia jurare cogitur ex nostra Constitutione. † Utriusque etiam partis Advocati jusjurandum subeunt, quod alia nostra Constitutione comprehensum est. † Hæc autem omnia pro veteri calumniæ actione introducta sunt, quæ in desuetudinem abiit: quia in partem decimam litis actores multabat, quod nusquam factum esse invenimus: sed pro his introductum est [&] præfatum jusjurandum, & ut improbus litigator [&] damnum, & impensas litis inferre adversario suo cogatur. §. 2. Ex quibusdam judiciis damnati, ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, de dolo; item tutelæ, mandati, depositi, directis, non contrariis actionibus. item pro socio, quæ ab utraque parte directa est: & ob id quilibet ex sociis eo judicio damnatus, ignominia notatur. Sed furti quidem aut vi bonorum raptorum, aut injuriarum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia, sed & pacti: & recte. Plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit.

§. 3. Omnium autem actionum instituendarum principium, ab ea parte Edicti proficiscitur, qua Prætor edicit de in jus vocando. Utique enim in primis adversarius in jus vocandus est: id est, ad eum vocandus qui jus dicturus sit. Qua parte Prætor parentibus & patronis, item parentibus liberisque patronorum & patronarum, hunc præstat honorem: ut non aliter liceat liberis libertisque eos in jus vocare, quam si id ab ipso Prætore postulaverint, & impetraverint. Et si quis aliter vocaverit: in eum pœnam solidorum quinquaginta constituit.

TIT. XVII.
DE OFFICIO JUDICIS.

Superest, ut de Officio judicis dispiciamus. Et quidem in primis illud observare debet judex, ne aliter judicet, quam Legibus aut Constitutionibus, aut moribus proditum est. §. 1. Ideoque si noxali judicio aditus est, observare debet, ut si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare, PUBLIUM MÆVIUM LUCIO TITIO IN DECEM AUREOS CONDEMNO, AUT NOXAM DEDERE. §. 2. Et si in rem actum sit [coram judice]: sive contra petitorem judicaverit, absolvere debet possessorem; sive contra possessorem, jubere ei debet, ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si possessor neget in præsenti se restituere posse, & sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere: indulgendum est ei: ut tamen de litis æstimatione caveat cum fidejussore, si intra tempus quod ei datum est, non restituerit. Et si hereditas petita sit: eadem circa fructus interveniunt, quæ diximus intervenire de singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit, [sive illorum] quos perceperit, in utraque actione eadem ratio pene habetur: si prædo fuerit. si vero bonæ fidei possessor fuerit: non habetur ratio [neque] consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum [fructuum] ratio habetur, qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt. §. 3. Si ad exhibendum actum fuerit: non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum est; sed opus est, ut etiam rei causam debeat exhibere, id est, ut eam causam habeat actor, quam habiturus esset, si, cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras [exhibendi] usucapta sit res à possessore: nihilominus condemnabitur. Præterea fructuum medii temporis, id est, ejus quod post acceptum ad exhibendum judicium, ante rem judicatam intercesserit, rationem habere debet judex. Quod si neget reus, cum quo ad exhibendum actum est, in præsenti se exhibere posse, & ten-

& tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur: dare ei debet, ut tamen caveat se restituturum. quod si neque statim jussu judicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caveat: condemnandus sit in id quod actoris intererat, si ab initio res exhibita esset.

§. 4. Si familiæ erciscundæ [judicio] actum sit: singulas res singulis heredibus adjudicare debet. & si in alterius persona prægravare videatur adjudicatio: debet hunc invicem coheredi certa pecunia (sicut jam dictum est) condemnare. Eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus fructus hereditarii fundi perceperit, aut rem hereditariam corruperit, aut consumpserit. Quæ quidem similiter inter plures quoque, quam duos coheredes, subsequuntur.

§. 5. Eadem interveniunt, & si communi dividundo de pluribus rebus actum sit. Quod si de una re, veluti de fundo: siquidem iste fundus commode regionibus divisionem recipiat, partes ejus singulis adjudicare debet; & si unius pars prægravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est. quod si commode dividi non possit, veluti si homo forte, aut mulus erit, de quo actum sit: tunc totus uni adjudicandus est, & is invicem alteri certa pecunia condemnandus est. §. 6. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet judex, an necessaria sit adjudicatio: quia sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti. Nam tunc necesse est, ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adjucari: quo casu conveniens est, ut is alteri certa pecunia debeat condemnari. † Eo quoque nomine condemnandus est quisque hoc judicio, quod forte circa fines aliquid malitiose commisit: verbi gratia, quia lapides finales furatus est, vel arbores finales excidit. † Contumaciæ quoque nomine quisque eo judicio condemnatur: veluti si quis jubente judice metiri agros passus non fuerit. §. 7. Quod autem istis judiciis alicui adjudicatum fuerit: id statim ejus fit, cui adjudicatum est.

TIT. XVIII.

DE PUBLICIS JUDICIIS.

Publica judicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quicquam simile habent [cum] cæteris judiciis, de quibus locuti sumus: magnaque diversitas eorum est & in instituendo, & in exercendo. §. 1. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo executio eorum plerunque datur. §. 2. Publicorum judiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia. Capitalia dicimus, quæ ultimo supplicio afficiunt [homines], vel [etiam] aquæ & ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cætera, si quam infamiam irrogant cum damno pecuniario: hæc publica quidem sunt, non tamen capitalia. §. 3. Publica autem judicia hæc sunt: lex Julia majestatis, quæ in eos, qui contra Imperatorem, vel Rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit. Cujus pœna animæ amissionem sustinet, & memoria rei etiam post mortem damnatur.

§. 4. Item lex Julia de adulteris coërcendis, quæ non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed & eos qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Julia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem, vel viduam honeste viventem stupraverit. Pœnam autem eadem lex irrogat stupratoribus, si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum: si humiles, corporis coërcitionem cum relegatione. §. 5. Item lex Cornelia de sicariis, quæ homicidas ultore ferro persequitur, vel eos qui hominis occidendi causa cum telo ambulant. Telum autem (ut Cajus noster ex interpretatione Legum XII Tab. scriptum reliquit) vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur, sed & omne significat quod manu cujusque jacitur: sequitur ergo, ut lignum & lapis, & ferrum hoc nomine contineatur: dictum ab eo quod in longinquum mittitur, [à] Græca voce τηλῦ figuratum. Et [sic] hanc significationem invenire possumus & in Græco nomine. Nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant. Admonent nos epigrammata in Xerolopho urbis faustissimæ scripta, ϰ τὰ βέλη ὁμῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι πλεῖστοι ἢ ϰ λίθοι. Id est, *Et hujusmodi tela simul ab eis ferebantur, lanceæ, spicula, fundæ, plurimi autem & lapides*. Sicarii autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege & venefici capite damnantur, qui artibus odiosis, tam venenis, quam susurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint. §. 6. Alia deinde lex asperrimum crimen nova pœna persequitur, quæ Pompeia de parricidiis vocatur: qua cavetur, ut si quis parentis aut filii, aut omnino adfinitatis ejus, quæ nuncupatione parentum continetur, fata præparaverit (sive clam, sive palam id ausus fuerit) [necnon is cujus dolo malo id factum est, vel conscius criminis exstitit, licet extraneus sit], pœna parricidii puniatur: & neque gladio neque ignibus, neque ulli alii solenni pœnæ subjiciatur, sed insutus culleo cum Cane, & Gallo gallinaceo, & Vipera, & Simia, & inter eas ferales angustias comprehensus, (secundum quod regionis qualitas tulerit) vel in vicinum mare, vel in amnem projiciatur; ut omnium elementorum usu vivus carere incipiat, & ei cælum superstiti, [&] terra mortuo auferatur. Si quis autem alias cognatione vel adfinitate personas conjunctas necaverit: pœnam legis Corneliæ de sicariis sustinebit. §. 7. Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam testamentaria vocatur, pœnam irrogat ei, qui testamentum, vel aliud instrumentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subjecerit: vel signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit, sciens dolo malo. Ejusque legis pœna in servos, ultimum supplicium est (quod etiam in lege de sicariis & veneficis servatur); in liberos vero deportatio.

§. 8. Item lex Julia de vi publica seu privata, adversus eos exoritur qui vim vel armatam, vel sine armis commiserint. Sed siquidem armata vis arguatur; deportatio ei ex lege Julia de vi publica irrogatur: si vero sine armis; in tertiam partem bonorum [suorum] publicatio imponitur. Sin autem per vim raptus virginis, vel viduæ, vel sanctimonialis, vel alterius fuerit perpetratus: tunc & raptores, & ii qui opem [huic] flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostræ Constitutionis definitionem, ex qua hoc apertius possibile est scire. §. 9. Item lex Julia peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem sacram, vel religiosam furati fuerint. Sed siquidem ipsi judices tempore administrationis publicas pecunias subtraxerint: capitali animadversione puniuntur: & non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtractas ab his scientes susceperint. Alii vero, qui in hanc legem inciderint: pœnæ deportationis subjugentur.

§. 10. Est & inter publica judicia lex Flavia de plagiariis, quæ interdum capitis pœnam ex sacris Constitutionibus irrogat, interdum leviorem.

§. 11. Sunt præterea publica judicia, lex Julia de ambitu, lex Julia repetundarum, & lex Julia de annona, & lex Julia de residuis, quæ de certis capitulis loquuntur: & animæ quidem amissionem non irrogant, aliis autem pœnis eos subjiciunt, qui præcepta earum neglexerint. §. 12. Sed de publicis judiciis hæc exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito, & quasi per indicem ea tetigisse: alioqui diligentior eorum scientia vobis ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris Deo propitio adventura est.

INSTITUTIONUM FINIS.

D. IVSTINIANI,
SACRATISSIMI PRINCIPIS,
DIGESTA,
SIVE
PANDECTÆ
IVRIS ENVCLEATI
ex omni vetere Iure collecti.
LIBRI QVINQVAGINTA.

PRÆFATIONES.

I. De Conceptione Digestorum ad Tribonianum.

Imperator Cæsar, Flavius, IUSTINIANUS, *pius, felix, inclytus, victor ac triumphator, semper Augustus, Triboniano Quæstori suo, Salutem.*

Eo auctore nostrum gubernante Imperium, quod nobis à cœlesti majestate traditum est, & bella feliciter peragimus, & pacem decoramus, & statum Reipublicæ sustentamus: & ita nostros animos ad Dei Omnipotentis erigimus adjutorium; ut neque armis confidamus, neque nostris militibus, neque bellorum ducibus, vel nostro ingenio, sed omnem spem ad solam referamus summæ providentiam Trinitatis, unde & mundi totius elementa processerunt, & eorum dispositio in orbem terrarum producta est. §. 1. Cum itaque nihil tam studiosum in omnibus rebus invenitur, quam Legum auctoritas, quæ & divinas & humanas res bene disponit, & omnem iniquitatem expellit; reperimus autem omnem Legum tramitem, qui ab Urbe Roma condita & Romuleis descendit temporibus, ita esse confusum, ut [in] infinitum extendatur, & nullius humanæ naturæ capacitate concludatur: primum nobis fuit studium, à sacratissimis retro Principibus initium sumere, & eorum Constitutiones emendare, & viæ dilucidæ tradere: quatenus in unum Codicem congregatæ, & omni supervacua similitudine, & iniquissima discordia absolutæ, universis hominibus promptum suæ sinceritatis præbeant præsidium. §. 2. Hocque opere consummato, in uno volumine, nostro nomine præfulgente, coadunato: cum ex paucis & tenuioribus revelati ad summam & plenissimam Juris emendationem pervenire properaremus, & omnem Romanam sanctionem & colligere, & emendare, & tot auctorum dispersa volumina uno Codice indita ostendere, quod nemo [alius] neque sperare, neque optare ausus est: res quidem nobis difficillima, imo magis impossibilis videbatur, sed manibus ad cœlum erectis, & æterno auxilio invocato, eam quoque curam nostris reposuimus animis, Deo freti, qui & res penitus desperatas donare, & consummare suæ virtutis magnitudine potest. §. 3. Et ad tuæ sinceritatis optimum respeximus ministerium: tibique primo & hoc opus commisimus, ingenii tui documentis, ex nostri Codicis ordinatione acceptis: & jussimus, quos probaveris tam ex facundissimis Antecessoribus, quam ex viris disertissimis togatis fori Amplissimæ sedis, ad sociandum laborem eligere. His itaque collectis, & in nostrum palatium introductis, nobisque tuo testimonio placitis, totam rem faciendam permisimus: ita tamen, ut tui vigilantissimi animi gubernatione res omnis celebretur. §. 4. Jubemus igitur vobis antiquorum Prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretendarumque Legum sacratissimi Principes præbuerunt, libros ad Jus Romanum pertinentes & legere, & elimare: ut ex his omnis materia colligatur, nulla, secundum quod possibile est, neque similitudine, neque discordia derelicta: sed ex his hoc colligi, quod unum pro omnibus sufficiat. Quia autem & alii libros ad jus pertinentes scripserunt: quorum scripturæ nullis auctoribus receptæ, nec usitatæ sunt, neque nos eorum volumina nostram inquietare dignamur Sanctionem.

§. 5. Cumque hæc materia summa nostri numinis liberalitate collecta fuerit, oportet eam pulcherrimo opere extruere, & quasi proprium & sanctissimum templum Justitiæ consecrare: & in libros quinquaginta, & certos titulos totum [jus] digerere, tam secundum nostri Constitutionem Codicis, quam Edicti perpetui imitationem, prout hoc vobis commodius esse patuerit: ut nihil extra memoratam consummationem possit esse derelictum: sed his quinquaginta libris totum Jus antiquum per millesimum & quadringentesimum pene annum confusum, & à nobis purgatum quasi quodam muro vallatum nihil extra se habeat: omnibus auctoribus Juris æqua dignitate pollentibus, & nemini quadam prærogativa servanda: quia non omnes in omnia, sed certi per certa vel meliores, vel deteriores inveniuntur. §. 6. Sed neque ex multitudine auctorum, quod melius &

æquius est judicatore: cum possit [unius] forsitan & deterioris sententia & multas & majores in aliqua parte superare. Et ideo ea quæ antea in notis Æmilii Papiniani ex Ulpiano & Paulo, necnon Marciano adscripta sunt, quæ antea nullam vim obtinebant propter honorem splendidissimi Papiniani, non statim respuere: sed si quid ex his ad repletionem summi ingenii Papiniani laborum, vel interpretationem necessarium esse perspexeritis, & hoc ponere legis vicem obtinens non moremini: ut omnes qui relati fuerint in hunc Codicem prudentissimi viri habeant auctoritatem, tanquam si eorum studia ex Principalibus Constitutionibus profecta, & nostro divino fuerant ore profusa. omnia enim merito nostra facimus, quia ex nobis omnis eis impertietur auctoritas: nam qui [non] subtiliter factum emendat, laudabilior est eo qui primus invenit.

§. 7. Sed & hoc studiosum vobis esse volumus: ut si quid in veteribus non bene positum libris inveniatis, vel aliquod superfluum, vel minus perfectum, [supervacua] longitudine semota, & quod imperfectum est, repleatis, & omne opus moderatum & quam pulcherrimum ostendatis. Hoc etiam nihilo minus observando: ut, si aliquid in veteribus Legibus vel Constitutionibus, quas antiqui in suis libris imposuerunt, non recte scriptum inveniatis, & hoc reformetis, & ordini moderato tradatis; ut hoc videatur esse verum, & optimum, & quasi ab initio scriptum, quod à vobis electum, & ibi positum fuerit. Et nemo ex comparatione veteris voluminis quasi vitiosam scripturam arguere audeat. Cum enim Lege antiqua, quæ Regia nuncupabatur, omne jus omnisque potestas populi Romani in Imperatoriam translata sunt potestatem: nos vero sanctionem omnem non dividimus in alias & alias conditorum partes, sed totam nostram esse volumus: quid possit antiquitas nostris Legibus abrogare? Et in tantum volumus eadem omnia, cum reposita sunt, obtinere: ut, etsi aliter fuerant apud veteres conscripta, in contrarium autem in positione inveniantur, nullum crimen scripturæ imputetur, sed nostræ electioni hoc adscribatur. §. 8. Nulla itaque in omnibus prædicti codicis membris antinomia (sic enim à vetustate Græco vocabulo nuncupatur) aliquem sibi vindicet locum, sed sit una concordia, una consequentia, adversario nemine constituto. §. 9. Sed & similitudinem, secundum quod dictum est, ab hujusmodi consummatione volumus exulare, & ea quæ sacratissimis Constitutionibus, quas in Codicem nostrum redegimus, cauta sunt, iterum poni ex veteri Jure non concedimus: cum divalium Constitutionum sanctio sufficit ad eorum auctoritatem; nisi forte vel propter divisionem, vel propter repletionem, vel propter pleniorem indaginem hoc contigerit, & hoc tamen perraro, ne ex continuatione hujusmodi lapsus oriatur aliquid in tali prato spinosum. §. 10. Sed & si quæ Leges in veteribus libris positæ, jam in desuetudinem abierunt: nullo modo vobis easdem ponere permittimus: cum hæc tantummodo obtinere volumus, quæ vel judiciorum frequentissimus ordo exercuit, vel longa consuetudo hujus almæ urbis comprobavit, secundum Salvii Juliani scripturam, quæ indicat debere omnes civitates consuetudinem Romæ sequi, quæ caput est orbis terrarum, non ipsam alias civitates. Romam autem intelligendum est non solum veterem, sed etiam regiam nostram, quæ Deo propitio cum melioribus condita est auguriis. §. 11. Ideo jubemus, duobus istis codicibus omnia gubernari: uno Constitutionum; altero Juris enucleati, & in futurum codicem compositi: vel si quid aliud à nobis fuerit promulgatum Institutionum vicem obtinens, ut rudis animus studiosi simplicibus enutritus, facilius ad altioris prudentiæ redigatur scientiam. §. 12. Nostram autem consummationem, quæ vobis Deo adnuente componetur, Digestorum vel Pandectarum nomen habere sancimus: nullis Jurisperitis in posterum audentibus commentarios illi applicare, & verbositate sua supradicti codicis compendium confundere; quemadmodum in antiquioribus factum est, cum per contrarias interpretantium sententias, totum Jus pene conturbatum est: sed sufficit per indices tantummodo & titulorum subtilitatem [quæ παράτιτλα nuncupantur,] quædam admonitoria ejus facere, nullo ex interpretatione eorum vitio oriundo. §. 13. Ne autem per scripturam aliqua fiat in posterum dubitatio: jubemus non per siglorum captiones, & compendiosa ænigmata, quæ multas per se & per suum vitium antinomias induxerunt, ejusdem codicis textum conscribi, etiam si numerus librorum significatur, aut aliud quidquam: nec enim per specialia sigla numerorum manifestari, sed per litterarum consequentiam explanari concedimus.

§. 14. Hæc igitur omnia Deo placido facere tua prudentia una cum aliis facundissimis viris studeat, & tam subtili quam celerrimo fini tradere: ut codex consummatus, & in quinquaginta libros digestus offeratur in maximam & æternam rei memoriam, Deique omnipotentis prudentiæ argumentum, nostrique Imperii vestrique ministerii gloriam. Data octavodecimo Kal. Jan. Lampadio & Oreste viris clarissimis Conss. 530.

Imperator Cæsar, Flavius, J U S T I N I A N U S, Alemanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator, semper Augustus. Theophilo, Dorotheo, Theodoro, Isidoro, Anatolio, Thalleleo, & Cratino viris illustribus Antecessoribus. Item & Salaminio viro disertissimo Antecessori. Salutem.

OMnem reipublicæ nostræ sanctionem jam esse purgatam & compositam tam in quatuor libris Institutionum seu elementorum, quam in quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, necnon in duodecim Imperialium Constitutionum, quis amplius quam vos cognoscit? Et omnia quidem quæ oportuerat & ab initio mandare, & post omnium consummationem, factum libenter admittentes, definire, jam per nostras orationes tam Græca lingua quam Romanorum, quas æternas fieri optamus, explicita [sunt]. Sed cum vos [& omnes postea] Professores legitimæ scientiæ constitutos etiam hoc oportuerat scire, quid & in quibus temporibus tradi necessarium studiosis credimus, ut ex hoc optimi atque eruditissimi efficiantur: ideo præsentem divinam orationem ad vos præcipue faciendam existimamus, quatenus tam prudentia vestra quam cæteri Antecessores, qui eandem artem in omne ævum exercere maluerint, nostris regulis observatis, inclytam viam eruditionis legitimæ possint ambulare. Itaque dubio procul quidem est, necesse esse Institutiones in omnibus studiis primum sibi vindicare locum, utpote prima vestigia ejus scientiæ mediocriter tradentes: ex libris autem quinquaginta nostrorum Digestorum sex & triginta tantummodo sufficere [tam] ad vestram expositionem, quam ad juventutis eruditionem judicamus. sed ordinem eorum, & tramites per quos ambulandum est, manifestare, tempestivum nobis esse videtur: & vos in memoriam quidem eorum quæ antea tradebatis, redigere: ostendere autem novellæ nostræ compositionis tam utilitatem quam tempora, ut nihil hujusmodi artis relinquatur incognitum. §. 1. Et antea quidem quemadmodum & vestra scit prudentia ex tanta legum multitudine, quæ in librorum quidem duo millia, versuum autem tricies centena extendebatur, nihil aliud nisi sex tantummodo libros & ipsos confusos, & jura utilia in se perraro habentes, à voce magistra studiosi accipiebant, cæteris jam desuetis, jam omnibus inviis. In his autem sex libris Gaii nostri Institutiones, & libri singulares quatuor, primus de illa vetere re uxoria, secundus de tutelis, & tertius necnon quar-

quartus de testamentis & de legatis connumerabantur: quos nec totos per sequentias accipiebant, sed multas partes eorum quasi supervacuas præteribant. Et primi anni hoc opus legentibus tradebatur non secundum Edicti perpetui ordinationem, sed passim, & quasi per satyram collectum, utile cum inutilibus mixtum, maxima parte inutilibus deputata. † In secundo autem anno præpostera ordinatione habita, [prima] pars legum eis tradebatur, quibusdam certis titulis ab ea exceptis: cum erat enorme post Institutiones aliquod legere, quam quod in legibus & primum positum est, & istam nuncupationem meruerit. Post eorum vero lectionem, neque illam continuam, sed particularem, & ex magna parte inutilem constitutam, tituli alii eis tradebantur tam ex illa parte Legum quæ de judiciis nuncupatur, & ipsis [non] continuam, sed raram utilium recitationem præbentibus, quasi cætero toto volumine inutili constituto: quam ex illa quæ de rebus appellatur, septem libris semotis, & in his multis partibus legentibus inviis, utpote non idoneis, neque aptissimis ad eruditionem constitutis. † In tertio autem anno quod ex utroque volumine, id est, de rebus vel de judiciis, in secundo anno non erat traditum, accipiebant secundum vicissitudinem utriusque voluminis: & ad sublimissimum Papinianum, ejusque responsa iter [eis] aperiebatur. Et ex prædicta responsorum consummatione, quæ decimo & nono libro concludebatur, octo tantummodo libros accipiebant: nec eorum totum corpus eis tradebatur, sed pauca ex multis, ea brevissima ex amplissimis: ut adhuc sitientes ab eis recederent. † His igitur solis à professoribus traditis, Pauliana responsa per semetipsos recitabant: neque hæc in solidum, sed per imperfectum, & jam quodammodo male consuetum inconsequentiæ cursum. Et hinc erat in quartum annum omnis antiquæ prudentiæ finis: ut (si) quis ea quæ recitabant, enumerare malit, computatione habita inveniat ex tam immensa Legum multitudine vix versuum sexaginta millia eos suæ notionis perlegere: omnibus aliis deviis & incognitis: & tunc tantummodo ex aliqua minima parte recitandis, quotiens vel judiciorum usus hoc fieri coëgerit, vel ipsi magistri Legum aliquid ex his perlegere festinabatis, ut sit vobis aliquid amplius discipulorum peritia. Et hæc quidem fuerant antiquæ eruditionis monumenta, secundum quod & vestro testimonio confirmatur.

§. 2. Nos vero tantam penuriam Legum invenientes, & hoc miserrimum judicantes, legitimos thesauros volentibus aperimus, quibus per vestram prudentiam quodammodo erogatis, ditissimi Legum oratores efficiantur discipuli. Et primo quidem anno nostras hauriant Institutiones, ex omni pene veterum Institutionum corpore elimatas, & ab omnibus turbidis fontibus in unum liquidum stagnum conrivatas, tam per Tribonianum virum magnificum Magistrum & Exquæstorem sacri palatii nostri & Exconsulem, quam duos è vobis, id est, Theophilum & Dorotheum facundissimos antecessores. In reliquam vero anni partem secundum optimam consequentiam primam Legum partem eis tradi sancimus, quæ Græco vocabulo πρῶτα nuncupatur, qua nihil est anterius: quia quod primum est, aliud ante se habere non potest. & hæc eis exordium & finem eruditionis primi anni esse decernimus. Cujus auditores non volumus vetere tam frivolo quam ridiculo cognomine Dupondios appellari, sed Justinianeos novos nuncupari, & hoc in omne futurum ævum obtinere censemus: ut hi qui rudes adhuc legitimæ scientiæ adspirent, & scita prioris anni accipere maluerint, nostrum nomen mereant: quia illico tradendum eis est primum volumen quod nobis emanavit auctoribus: antea enim dignum antiqua confusione Legum cognomen habebant; cum autem Leges jam clare & dilucide animis eorum tradendæ erant, necesse erat eos & cognomine mutato fulgere. §. 3. In secundo autem anno, per quem ex Edicto eis nomen antea positum, & à nobis probatur, vel de judiciis libros septem, vel de rebus octo accipere eos sancimus, secundum quod temporis vicissitudo indulserit, quam intactam observari præcipimus. Sed eosdem libros de judiciis vel de rebus totos, & per suam consequentiam accipiant, nullo penitus ex his derelicto: quia omnia nova pulchritudine sunt decorata, nullo inutili, nullo desueto in his penitus inveniendo. Alterutri autem eorumdem volumini, id est, de judiciis vel de rebus, adjungi in secundi anni audientiam volumus quatuor libros singulares, quos ex omni compositione quatuordecim librorum excerpsimus: ex collectione quidem tripartiti voluminis, quod pro dotibus composuimus, uno libro excerpto; ex duobus autem de tutelis & curationibus uno; ut ex gemino volumine de testamentis, uno; & ex septem libris de legatis & fideicommissis, & quæ circa ea sunt, simili modo uno tantum libro. Hos igitur quatuor libros, qui in primordiis singularum memoratarum compositionum positi sunt, tantummodo à vobis eis tradi sancimus, cæteris decem opportuno tempore conservandis: quia neque possibile est, neque anni secundi tempus sufficit ad istorum quatuordecim librorum magistra voce eis tradendorum recitationem.

§. 4. Tertii insuper anni doctrina talem ordinem sortiatur, ut sive libros de judiciis, sive de rebus secundum vices legere eis sors tulerit, concurrat eis tripartita Legum singularium dispositio: & in primis liber singularis ad hypothecariam formulam, quem opportuno loco, in quo de hypothecis loquimur, posuimus: ut cum æmula sit pignoraticiis actionibus, quæ in libris de rebus positæ sunt, non abhorreat eorum vicinitatem: cum circa easdem res ambabus pene idem studium est. Et post eundem librum singularem alius liber similiter eis aperiatur, quem ad Edictum Ædilium, & de redhibitoria actione, & de evictionibus, necnon duplæ stipulatione composuimus: cum enim quæ pro emptionibus & venditionibus legibus cauta sunt, in libris de rebus præfulgent: hæ autem omnes quas diximus definitiones in ultima parte prioris edicti fuerant positæ: necessario eas in anteriorem locum transtulimus, ne à venditionibus, quarum quasi ministræ sunt, vicinitate ulterius devagentur. Et hos tres libros cum acutissimi Papiniani lectione tradendos posuimus, quorum volumina in tertio anno studiosi recitabant, non ex omni eorum corpore, sed sparsim pauca ex multis & in hac parte accipientes. Vobis autem pulcherrimus Papinianus non solum ex responsis quæ in decem & novem libros composita fuerant, sed etiam ex libris septem & triginta quæstionum, & gemino volumine definitionum, nec non de adulteriis, & pene omni ejus expositione in omni nostrorum Digestorum ordinatione præfulgens propriis partibus præclarus sui recitationem præbebit. Ne autem tertii anni auditores, quos Papinianistas vocant, nomen & festivitatem ejus amittere videantur, ipse iterum in tertium annum per bellissimam machinationem introductus est: librum enim hypothecariæ ex primordiis plenum ejusdem maxime Papiniani fecimus lectione, ut & nomen ex eo habeant, & Papinianistæ vocentur, & [ejus reminiscentes, &] lætificentur, & festum diem, quem cum primum Leges ejus accipiebant, celebrare solebant, peragant: & maneat viri sublimissimi præfectorii Papiniani & per hoc in æternum memoria, hocque termino tertii anni doctrina concludatur. §. 5. Sed quia solitum, anni quarti studiosos Græco & consueto quodam vocabulo λύτας appellari: habeant quidem si maluerint hoc cognomen: pro responsis autem prudentissimi Pauli, quæ antea ex libris viginti tribus vix in decem & octo recitabant, per jam expositam confusionem eos legentes, decem libros singulares, qui ex quatuordecim, quos antea enumeravimus, supersunt, studeant lectitare: multo majoris & amplioris prudentiæ ex cis

eis thesaurum consecuturi, quam quem ex Paulianis habebant responsis. Et ita omnis ordo librorum singularium a nobis compositus, & in decem & septem libros partitus eorum animis imponetur: quem in duabus Digestorum partibus posuimus, id est, quarta & quinta secundum septem partium distributionem: & quod jam primis verbis orationis nostræ posuimus, verum inveniatur, ut ex triginta sex librorum recitatione fiant juvenes perfecti, & ad omne opus legitimum instructi, & nostro tempore non indigni; duabus aliis partibus, id est, sexta & septima nostrorum Digestorum, quæ in quatuordecim libros compositæ sunt, eisdem positis, ut possint postea eos & legere, & in judiciis ostendere. † Quibus si bene sese imbuerint, & in quinti anni, quo prolytæ nuncupantur, metas, Constitutionum Codicem tam legere, quam subtiliter intelligere studeant: nihil eis legitimæ scientiæ deerit, sed omnem ab initio usque ad finem suis animis amplectantur; &, quod pene in alia nulla evenit arte, cum etsi vilissimæ sint, omnes tamen infinitæ sunt, hæc sola scientia habeat finem mirabilem, in præsenti tempore à nobis sortita. §. 6. Discipuli igitur, omnibus eis legitimis arcanis reseratis, nihil habeant absconditum: sed omnibus perlectis, quæ nobis per Triboniani viri excelsi ministerium, cæterorumque composita sunt, & oratores maximi, & Justitiæ satellites inveniantur, & judiciorum optimi tam athletæ quàm gubernatores in omni loco ævoque felices. §. 7. Hæc autem tria volumina à nobis composita tradi eis, tam in regiis urbibus, quam in Berytiensium pulcherrima civitate, quam & Legum nutricem bene quis appellet, tantummodo volumus: quod jam & à retro Principibus constitutum est, & non in aliis locis quæ [a] majoribus tale non meruerint privilegium: quia audivimus etiam in Alexandrina splendidissima civitate, & in Cæsariensium, & in aliis; quosdam imperitos homines devagare, & doctrinam discipulis adulterinam tradere, quos sub hac interminatione ab hoc conamine repellimus, ut si ausi fuerint in posterum in hoc perpetrare, & extra urbes regias, & Berytiensium metropolim hoc facere, denarum librarum auri pœna plectentur, & rejiciantur ab ea civitate, in qua non Leges docent, sed in leges committunt.

§. 8. Illud autem quod jam tum ab initio hoc opus mandantes in nostra oratione, & post completum in alia nostri numinis Constitutione scripsimus, & nunc utiliter ponimus: ut nemo audeat eorum, qui libros conscribunt, sigla in his ponere, & per compendium ipsi Legum interpretationi vel compositioni maximum adferre discrimen: scituris omnibus librariis, qui hoc in posterum commiserint, quod post criminalem pœnam æstimationem libri in duplum domino ejus, si nescienti dederint, inferre compellentur: cum & ipse qui talem librum comparaverit, [pro] nihilo eum habebit, nemine judice ex tali libro fieri recitationem concedente, sed pro non scripto eum haberi disponente. §. 9. Illud vero satis necessarium constitutum cum summa interminatione edicimus, ut nemo audeat neque in hac splendidissima civitate, neque in Berytiensium pulcherrimo oppido, ex his qui legitima peragunt studia, indignos & pessimos, immo magis serviles, & quorum effectus injuria est, ludos exercere, & alia crimina vel in ipsos professores, vel in socios suos & maxime in eos qui rudes ad recitationem Legum perveniunt, perpetrare. quis enim ludos appellet eos ex quibus crimina oriuntur? hoc etenim fieri nullo patimur modo, sed optimo ordini in nostris temporibus & hanc partem tradimus, & toto postero transmittimus sæculo: cum oportet prius animas, & postea linguas fieri eruditas. §. 10. Et hæc omnia in hac quidem florentissima civitate vir excelsus præfectus hujus almæ urbis tam observare quam vindicare, prout delicti tam juvenum quam scriptorum qualitas exegerit, curæ habebit. In Berytiensium autem civitate tam vir clarissimus præses Phœnicæ maritimæ, quam beatissimus ejusdem civitatis Episcopus, & Legum Professores. §. 11. Incipite igitur Legum doctrinam eis Dei gubernatione tradere, & viam aperire quam nos invenimus: quatenus fiant optimi justitiæ & reipublicæ ministri, & vos maximum decus in omne sæculum sequatur, quia vestris temporibus talis Legum inventa est permutatio, qualem & apud Homerum patrem omnis virtutis Glaucus & Diomedes inter se faciunt, dissimilia permutantes:

Χρύσεα χαλκείων, ἑκατόμβοι ἐννεαβοίων.

Hoc est:

Aurea æreis, centena novenariis.

Quæ omnia obtinere sancimus in omne ævum ab omnibus tam Professoribus, quam Legum auditoribus, & librariis, & ipsis judicibus observanda. Data XVII Kal. Januarias Constantinopoli, domino nostro Justiniano perpetuo Augusto ter Consule 533.

II. De Confirmatione Digestorum ad Senatum & omnes populos.

IN NOMINE DOMINI ET DEI NOSTRI JESU CHRISTI.

Imperator Cæsar, Flavius Justinianus, Alemanicus, Gotthicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator, semper Augustus, ad Senatum & omnes populos.

TAnta circa nos divinæ humanitatis est providentia, ut semper æternis liberalitatibus nos sustentare dignetur. Post bella enim Parthica æterna pace sopita, postque Vandalicam gentem ereptam, & Carthaginem, immo magis omnem Libyam Romano imperio iterum sociatam: & Leges antiquas jam senio prægravatas, per nostram vigilantiam præbuit in novam pulchritudinem & moderatum pervenire compendium: quod nemo ante nostrum imperium unquam speravit, neque humano ingenio possibile esse penitus existimavit. Erat enim mirabile, Romanam sanctionem ab Urbe condita usque ad nostri imperii tempora, quæ pene in mille & quadringentos annos concurrunt, intestinis præliis vacillantem, hocque & in Imperiales Constitutiones extendentem, in unam reducere consonantiam: ut nihil neque contrarium, neque idem, neque simile in ea inveniatur, & ne geminæ leges pro rebus singulis positæ usquam appareant. namque hoc cœlestis quidem providentiæ peculiare fuit: humanæ vero imbecillitati nullo modo possibile. Nos itaque more solito ad immortalitatis respeximus præsidium, & summo Numine invocato, Deum auctorem & totius operis præsulem fieri optavimus: & omne studium Triboniano, viro excelso, Magistro officiorum, & Exquæstore sacri nostri palatii & Exconsule credidimus, eique omne ministerium hujuscemodi ordinationis imposuimus, ut ipse una cum aliis [viris] illustribus & prudentissimis viris nostrum desiderium adimpleret: nostra quoque majestas semper investigando & perscrutando ea, quæ ab his componebantur, quicquid dubium & incertum inveniebatur, hoc Numine cœlesti erecta emendabat, & in competentem formam redigebat. §. 1. Omnia igitur confecta sunt, Domino & Deo nostro Jesu Christo possibilitatem tam nobis quam nostris in hoc satellitibus præstante. Et Principales quidem Constitutiones duodecim libris digestas, jam ante in Codicem nostro nomine præfulgentem contulimus. Postea vero maximum opus adgredientes, ipsa vetustatis studiosissima opera jam pene confusa & dissoluta, eidem viro excelso permisimus tam colligere quam certo moderamine tradere. Sed

Sed cum omnia percontabamur, à præfato viro excelso suggestum, & duo pene millia librorum esse conscripta, & plus quam trecenties decem millia versuum à veteribus effusa, quæ necesse [esset] omnia & legere & perscrutari, & ex his si quid optimum fuisset, eligere. † Quod cœlesti fulgore & summæ Trinitatis favore confectum est secundum nostra mandata, quæ ab initio ad memoratum virum excelsum fecimus: & in quinquaginta libros omne quod utilissimum erat, collectum est: & omnes ambiguitates decisæ, nullo seditioso relicto. nomenque libris imposuimus Digestorum seu Pandectarum, qui omnes disputationes & decisiones in se habent legitimas, & quod undique fuit collectum, hoc in sinus receperunt: in centum quinquaginta pene millia versuum totum opus consummantes: & in septem partes eos digessimus, non perperam, neque sine ratione; sed in numerorum naturam & artem respicientes, & consentaneam eis divisionem partium conficientes. §. 2. Igitur prima quidem pars totius contextus, quæ Græco vocabulo πρῶτα nuncupatur, in quatuor libros seposita est.

§. 3. Secundus autem articulus septem libros habet, qui de judiciis appellantur. §. 4. In tertia vero congregatione omnia quæ de rebus nominantur contulimus, octo libris eis deputatis.

§. 5. Quartus autem locus, qui & totius compositionis quasi quoddam invenitur umbilicum, octo libros suscepit: in quibus omnia, quæ ad hypothecam pertinent, reposita sunt, ut non [a] pignoratitia actione in libris de rebus posita multum distarent. Alio libro eodem inserto volumine, qui Ædilitium edictum, & redhibitoriam actionem & duplæ stipulationem, quæ de evictionibus proposita est, continet: quia hæc omnia titulis emptionum & venditionum consentanea sunt: & prædictæ actiones, quasi pedisequæ illarum ab initio processerunt, in vetustioris quidem Edicti ordinatione in loca devia & multo distantia devagantes, per nostram autem providentiam his congregatæ; cum oportuerat ea quæ de eodem pene loquuntur, in confinio ponere. † Alius itaque liber post duos primos nobis excogitatus est de usuris, & trajectitiis pecuniis, & de instrumentis & testibus, & probationibus, [necnon præsumptionibus], & memorati tres singulares libri juxta compositionem de rebus positi sunt. Post hos si qua de sponsalibus vel nuptiis vel dotibus Legibus dicta sunt, reposuimus, tribus librorum voluminibus ea concludentes. De tutelis autem & curationibus geminos libros conscripsimus. Et memoratam ordinationem octo librorum mediam totius operis reposuimus, omnia undique tam utilissima quam pulcherrima jura continentem. §. 6. Quintus autem exoritur nobis Digestorum articulus, in quem de testamentis & codicillis tam privatorum quam militum omne, quidquid antiquis dictum, inveniat quis depositum: qui de testamentis appellatur. De legatis autem & fideicommissis quinque librorum numerus adgregatus est. Cumque nihil tam peculiare fuerat, quam [ut] legatis quidem legis Falcidiæ narratio, fideicommissis autem Senatusconsulti Trebelliani: singulis libris utrique eorum applicatis tota pars quinta in novem libros coadunata est. Solum autem Senatusconsultum Trebellianum ponendum esse existimavimus: captiosas etenim & ipsis veteribus odiosas Pegasiani Senatusconsulti ambages, & utriusque Senatusconsulti ad se tam supervacuas quam scrupulosas diversitates respuentes, totum jus super his positum Trebelliano Senatusconsulto adjudicavimus. Sed in his nihil de caducis à nobis memoratum est: ne causa quæ in rebus non prospere gestis, & tristibus temporibus Romanis increbuit calamitatibus, bello coalescens civili, nostris maneat temporibus, quæ favor cœlestis & pacis vigor firmavit, & [super] omnes gentes in bellicis [victori] periculis superposuit: ne luctuosum monumentum læta sæcula inumbrate concedatur. §. 7. Sexta deinde pars Digestorum exoritur, in quibus omnes bonorum possessiones positæ sunt, quæ ad ingenuos, quæ ad libertinos respiciunt: ut & jus omne quod de gradibus & adfinitatibus descendit, legitimæque hereditates, & omnis ab intestato successio, & Tertullianum, & Orphitianum Senatusconsultum, ex quibus mater & filii invicem sibi heredes existunt: in geminos libros contulimus, bonorum possessionum multitudinem in compendiosum & manifestissimum ordinem concludentes. Post hæc ea quæ de operis novi nunciationibus, damnique infecti, & pro ædificiis dirutis, & eorum insidiis, & quæ de aqua pluvia arcenda veteribus auctoribus placita sunt; necnon de publicanis, & donationibus tam inter vivos, quam mortis causa conficiendis cauta legibus invenimus: in librum singularem deduximus. De manumissionibus autem & de liberali causa alius liber respondit: quemadmodum & de adquisitione tam domini quam possessionis, & titulis qui eam inducunt, multæ & variæ lectiones uni sunt insertæ volumini: alio libro deputato his qui judicati vel in jure confessi sunt, & de bonorum detentionibus & [venditionibus], & ut nequid in fraudem creditorum fiat. Postque hæc omnia interdicta glomerata sunt: & deinceps exceptiones & de temporum prolixitatibus: & de obligationibus & actionibus liber iterum singularis extenditur: ut præfata sexta pars totius Digestorum voluminis octo libris definiatur.

§. 8. Septimus autem & novissimus articulus Digestorum sex libris formatus est, quos de stipulationibus [seu verborum obligationibus], & fidejussoribus & mandatoribus, necnon novationibus & solutionibus, & acceptilationibus, & de Prætoriis stipulationibus, omne quod jus invenitur gemino volumine inscriptum est, quod in libris antiquis nec numerari possibile fuit. Et post hoc duo terribiles libri positi sunt, pro delictis privatis, & extraordinariis, necnon publicis criminibus, qui omnem continent severitatem pœnarumque atrocitatem. Quibus permixta sunt & ea quæ de audacibus hominibus cauta sunt, qui se celare conantur, & contumaces existunt: & de pœnis quæ condemnatis infliguntur, vel conceduntur: necnon de eorum substantiis. Liber autem singularis pro appellationibus nobis excogitatus est contra sententias, tam civiles quam criminales causas finientes. Cætera autem omnia quæ ad municipales, vel de decurionibus, & muneribus vel publicis operibus vel nundinis, & pollicitationibus & diversis cognitionibus [& censibus], vel significatione verborum veteribus inventa sunt, quæque regulariter definita, in sese recepit quinquagesimus totius consummationis perfectus. §. 9. Quæ omnia confecta sunt per virum excelsum, necnon prudentissimum, Magistrum, Exquæstore & Exconsule Tribonianum, qui similiter eloquentiæ & legitimæ scientiæ artibus decoratus, & in ipsis rerum experimentis emicuit, nihilque majus nec carius nostris unquam jussionibus duxit: necnon per alios viros magnificos & studiosissimos perfecta sunt, id est, Constantinum, virum illustrem, Comitem sacrarum largitionum, & Magistrum scrinii libellorum, sacrarumque cognitionum, qui semper nobis ex bona opinione & gloria sese commendavit: necnon Theophilum virum illustrem, Magistrum Jurisque peritum in hac splendidissima civitate laudabiliter optimam Legum gubernationem extendentem: & Dorotheum [virum] illustrem & facundissimum quæstorium, quem in Berytiensium splendidissima civitate leges discipulis tradentem propter ejus optimam opinionem & gloriam ad nos deduximus, participemque hujus operis fecimus: sed & Anatolium virum illustrem: Magistrum, qui & ipse apud Berytienses Juris interpres constitutus ad hoc opus allectus est, vir ab antiqua stirpe Legitima procedens, cum & pater ejus Leontius & avus Eudoxius [qui post Patricium inclytæ recordationis quæstorium & Antecessorem, & Leontium virum gloriosissimum, præfectorium, consularem, atque Patricium filium ejus] optimam sui memoriam in Legibus reliquerunt: nec-

non Cratinum, virum illustrem & Comitem sacrarum largitionum, & optimum Antecessorem hujus almæ urbis constitutum: quia omnes ad prædictum opus electi sunt una cum Stephano, Menna, Prosdocio, Eutolmio, Timotheo, Leonide, Leontio, Platone, Jacobo, Constantino, Johanne, viris prudentissimis; qui patroni quidem sunt causarum apud maximam sedem præfecturæ quæ Orientalibus prætoriis præsidet, omne autem suæ virtutis testimonium undique accipientes, & à nobis ad tanti operis consummationem electi sunt: & cum omnes in unum convenerunt gubernatione Triboniani viri excelsi, ut tantum opus nobis auctoribus possint conficere, Deo propitio in prædictos quinquaginta libros opus consummatum est. §. 10. Tanta autem [à] nobis antiquitati habita est reverentia, ut nomina Prudentium taciturnitati tradere nullo patiamur modo: sed unusquisque eorum qui auctor Legis fuit, nostris Digestis inscriptus est: hoc tantummodo à nobis effecto, ut si quid in Legibus eorum vel supervacuum vel imperfectum vel minus idoneum visum est, vel adjectionem, vel deminutionem necessariam accipiat, & rectissimis tradatur regulis, & in multis similibus vel contrariis quod rectius habere apparebat, hoc pro aliis omnibus positum est, unaque omnibus auctoritate indulta; ut quidquid ibi scriptum est, hoc nostrum appareat, & ex nostra voluntate compositum; nemine audente comparare ea quæ antiquitas habebat, & quæ nostra auctoritas introduxit: quia multa & maxima sunt quæ propter utilitatem rerum transformata sunt, adeo ut etsi Principalis Constitutio fuerat in veteribus libris relata, neque ei pepercimus, sed & hoc corrigendum esse putavimus, & in melius restaurandum. nominibus etenim veteribus relictis, quidquid Legum veritati decorum & necessarium fuerat, hoc nostris emendationibus servavimus: & propter hanc causam & si quid inter eos dubitabatur, hoc jam in tutissimam pervenit quietem, nullo titubante relicto. §. 11. Sed cum prospeximus quod ad portandam tantæ sapientiæ molem non sunt idonei homines rudes, & qui in primis Legum vestibulis stantes intrare ad arcana eorum properant: & aliam mediocrem emendationem præparandam esse censuimus, ut sub ea colorati, & quasi primitiis omnium imbuti, possint ad penetralia eorum intrare, & formam Legum pulcherrimam non conniventibus oculis accipere. Et ideo Triboniano viro excelso, qui ad totius operis gubernationem electus est, necnon Theophilo, & Dorotheo, viris illustribus & facundissimis Antecessoribus accersitis, mandavimus, quatenus libris quos veteres composuerunt, qui prima legum argumenta continebant, & Institutiones vocabantur, separatim collectis, quidquid ex his utile & aptissimum & undique sit elimatum, & rebus quæ in præsenti ævo in usu vertuntur, consentaneum invenitur, hoc & capere studeant, & quatuor libris reponere, & totius eruditionis prima fundamenta atque elementa ponere: quibus juvenes suffulti possint graviora & perfectiora legum scita sustentare. Admonuimus autem eos, ut memores etiam nostrarum fiant Constitutionum, quas pro emendatione Juris promulgavimus, & in confectione Institutionum etiam eadem emendatione ponere non morentur: ut sit manifestum & quid antea vacillabat, & quid postea in stabilitatem redactum est. Quod opus ab his perfectum, ut nobis oblatum & relectum est, & prono suscepimus animo, & nostris sensibus non indignum esse judicavimus, & prædictos libros Constitutionum vicem habere jussimus: quod & in oratione nostra, quam eisdem libris præposuimus, apertius declaratur. §. 12. Omni igitur Romani Juris dispositione composita, & in tribus voluminibus (id est, Institutionum, & Digestorum seu Pandectarum, necnon Constitutionum) perfecta & in tribus annis consummata, quæ ut primum separari cœpit, neque in totum decennium compleri sperabatur: omnipotenti Deo & hanc operam ad hominum sustentationem piis obtulimus animis, uberesque gratias maximæ Deitati reddidimus, quæ nobis præstitit & bella feliciter agere, & honesta pace perpotiri, & non tantum nostro, sed etiam omni ævo tam instanti quam posteriori leges optimas ponere. §. 13. Omnibus itaque hominibus eandem Sanctionem manifestam facere, necessarium [esse] perspeximus: ut sit eis cognitum, quanta confusione & infinitate absoluti, in quam moderationem & legitimam veritatem pervenerunt: legesque in posterum habeant tam directas quam compendiosas, omnibusque in promptu positas, & ad possidendi libros earum facilitatem idoneas; ut non mole divitiarum expensa possint homines supervacuæ legum multitudinis adipisci volumina, sed vilissima pecunia facilis eorum comparatio pateat tam ditioribus quam tenuioribus, minimo pretio magna prudentia reparanda. §. 14. Si quid autem in tanta legum compositione, quæ ab immenso librorum numero collecta est, simile forsitan raro inveniatur, nemo hoc vituperandum existimet: sed primum quidem imbecillitati humanæ, quæ naturaliter inest, hoc inscribat: quia omnium habere memoriam, & penitus in nullo peccare, divinitatis magis quam mortalitatis est: quod & à majoribus dictum est: deinde sciat quod similitudo in quibusdam & his brevissimis adsumpta non inutilis est, & nec citra nostrum propositum hoc subsequutum. aut enim ita lex necessaria erat, ut diversis titulis propter rerum cognationem applicari eam oporteat: aut cum fuerat aliis diversis permixta, impossibile erat [eam] per partes detrahi, ne totum confundatur, & in his partibus in quibus perfectissimæ visiones expositæ veterum fuerant, quod particulatim in eas fuerat sparsum, hoc dividere ac separare, penitus erat incivile: ne tam sensus quam aures legentium ex hoc perturbentur. Similique modo si quid Principalibus Constitutionibus cautum est, hoc in Digestorum volumine poni nullo concessimus modo: quasi Constitutionum recitatione sufficiente: nisi & hoc raro ex iisdem causis quibus similitudo adsumpta est. §. 15. Contrarium autem aliquid in hoc Codice positum nullum sibi locum vendicabit, nec invenitur, si quis subtili animo diversitatis rationes excutiet, sed est aliquid novum inventum, vel occulte positum, quod dissonantiæ querelam dissolvit, & aliam naturam inducit discordiæ fines effugientem. §. 16. Sed & si quid forsitan prætermissum est, quod in tantis millibus quasi in profundo positum latitabat, & cum idoneum fuerat poni, obscuritate involutum necessario derelictum est: quis hoc adprehendere recto animo possit? primo quidem propter ingenii mortalis exiguitatem: deinde propter ipsius rei vitium, quod multis inutilibus permixtum nullam sui ad eruendum præbuit copiam: deinde quod multo utilius est pauca idonea effugere, quam multis inutilibus homines prægravare. §. 17. Mirabile autem aliquid ex his libris emersit, quod multitudo antiqua præsente brevitate paucior invenitur. homines etenim qui antea lites agebant, licet multæ leges fuerant positæ, tamen ex paucis lites perferebant, vel propter inopiam librorum quos comparare eis impossibile erat, vel propter ipsam inscientiam: & voluntate judicum magis, quam Legitima auctoritate lites dirimebantur. In præsenti autem consummatione nostrorum Digestorum è tantis leges collectæ sunt voluminibus, quorum & nomina antiquiores homines non dicimus nesciebant, sed nec unquam audiebant, quæ omnia collecta sunt substantia amplissima congregata: ut egena quidem antiqua multitudo inveniatur, opulentissima autem brevitas nostra efficiatur. Antiquæ autem sapientiæ librorum copiam maxime *Tribonianus* vir excellentissimus præbuit, in quibus multi fuerant & ipsis eruditissimis hominibus incogniti: quibus omnibus perlectis, quidquid ex his pulcherrimum erat, hoc semotum in nostram compositionem pervenit. Sed hujus operis conditores non solum ea volumina perlegerunt, ex quibus leges positæ sunt: sed etiam alia multa, quæ, nihil vel utile, vel

vel novum eis invenientes, quod exceptum nostris Digestis applicarent, optimo animo respuerunt. §. 18. Sed quia divinæ quidem res perfectissimæ sunt, humani vero juris conditio semper in infinitum decurrit, & nihil est in ea, quod stare perpetuo possit; multas etenim formas edere natura novas deproperat: non desperamus, quædam postea emergi negotia, quæ adhuc legum laqueis non sunt innodata. Si quid igitur tale contigerit, augustum imploretur remedium: quia ideo Imperialem fortunam rebus humanis Deus præposuit, ut possit omnia quæ noviter contingunt, & emendare, & componere, & modis, & regulis competentibus tradere. Et hoc non primum à nobis dictum est: sed ab antiqua descendit prosapia: cum & ipse *Julianus*, legum & edicti perpetui subtilissimus conditor, in suis libris hoc retulit, ut si quid imperfectum inveniatur, ab Imperiali sanctione hoc repleatur: & non ipse solus, sed & Divus *Hadrianus* in compositione Edicti, & SC. quod eam secutum est, hoc apertissime definivit, ut si quid in Edicto positum non invenitur, hoc ad ejus regulas, ejusque conjecturas & imitationes possit nova instruere auctoritas.

§. 19. Hæc igitur omnia scientes Patres Conscripti, & omnes orbis terrarum homines, gratias quidem amplissimas agite summæ Divinitati, quæ vestris temporibus tam saluberrimum opus servavit: quo enim antiquitas digna divino non est visa judicio, hoc vestris temporibus indultum est. Hasce itaque leges, & adorate, & observate, omnibus antiquioribus quiescentibus: nemoque vestrum audeat, vel comparare eas prioribus, vel si quid dissonans in utroque est, requirere: quia omne quod hic positum est, hoc unicum & solum observari censemus. Nec in judicio, nec in alio certamine, ubi leges necessariæ sunt, ex aliis libris, nisi ab iisdem Institutionibus, nostrisque Digestis & Constitutionibus à nobis compositis, vel promulgatis, aliquid vel recitare, vel ostendere conetur: nisi temerator velit falsitatis crimini subjectus, una cum judice, qui eorum audientiam patiatur, pœnis gravissimis laborare. §. 20. Ne autem incognitum vobis fiat, ex quibus veterum libris hæc consummatio ordinata est, jussimus & hoc in primordiis Digestorum nostrorum inscribi: ut manifestissimum sit, ex quibus legislatoribus, quibusque libris eorum, & quot millibus hoc justitiæ Romanæ templum ædificatum est. Legislatores autem, vel commentatores eos elegimus, qui digni tanto opere erant, & quos anteriores pilissimi Principes admittere non sunt indignati, omnibus uno dignitatis apice impertito, nec sibi cuidam aliquam prærogativam vindicante. cum enim Constitutionum vicem, & has Leges obtinere censuimus, quasi ex nobis promulgatas: quid amplius, aut minus in quibusdam esse intelligatur: cum una dignitas, una potestas omnibus est indulta? §. 21. Hoc autem, quod & ab initio nobis visum est, cum hoc opus fieri Deo adjuvante mandabamus, tempestivum nobis videtur, & in præsenti sancire: ut nemo neque eorum qui in præsenti Juris peritiam habent, neque [qui] postea fierent, audeat commentarios iisdem Legibus adnectere: nisi tantum si velit eas in Græcam vocem transformare sub eodem ordine, eademque consequentia, sub qua, & voce Romana positæ sunt, hoc quod Græci κατὰ πόδα dicunt; & si qui forsitan per titulorum subtilitatem adnotare maluerint, & ea, quæ paratitla nuncupantur, componere. Alias autem Legum interpretationes, immo magis perversiones, eos jactare non concedimus: ne verbositas eorum aliquod Legibus nostris adferat ex confusione dedecus: quod & in antiquis Edicti perpetui commentatoribus factum est, qui opus moderate confectum huc atque illuc in diversas sententias producentes [contrahentes], in infinitum detraxerunt, ut pene omnis Romana sanctio esset confusa. Quos si passi non sumus, quemadmodum posteritatis admittatur vana discordia? Si quid autem tale facere ausi fuerint, ipsi quidem falsitatis rei constituantur, volumina autem eorum omnimodo corrumpentur. Si quid vero, ut supra dictum est, ambiguum fuerit visum, hoc ad Imperiale culmen per judices referatur, & ex auctoritate Augusta manifestetur, cui soli concessum est leges & condere, & interpretari. §. 22. Eandem autem pœnam falsitatis constituimus & adversus eos, qui in posterum Leges nostras per siglorum obscuritates ausi fuerint conscribere. omnia enim, id est, & nomina Prudentium, & titulos, & librorum numeros per consequentias literarum volumus, non per sigla, manifestari: ita, ut qui talem librum sibi paraverit, in quo sigla posita sunt, in qualemcunque locum libri, vel voluminis, sciat inutilis se esse codicis dominum: neque enim licentiam aperimus ex tali codice in judicium aliquid recitare, qui in quacunque sua parte siglorum haberet malitias. Ipse autem librarius, qui eas inscribere ausus fuerit, non solum criminali pœna, secundum quod dictum est, plectetur: sed etiam libri æstimationem in duplum domino reddat, si & ipse dominus ignorans talem librum vel comparaverit, vel confici curaverit: quod & antea à nobis dispositum est, & in Latina Constitutione, & in Græca, quam ad Legum professores dimisimus.

§. 23. Leges autem nostras, quæ in his codicibus, id est, Institutionum, seu Elementorum, & Digestorum, vel Pandectarum posuimus, suum obtinere robur ex tertio nostro felicissimo sancimus Consulatu præsentis duodecimæ Indictionis, tertio Kalendas Januarias, in omne ævum valituras, & una cum nostris Constitutionibus pollentes, & suum vigorem in judiciis ostendentes in omnibus causis, sive quæ postea emerserint, sive quæ in judiciis adhuc pendent, nec eas judicialis, vel amicalis forma compescuit: * quæ enim jam vel judiciali sententia finita sunt, vel amicali pacto sopita, hæc resuscitari nullo volumus modo. Bene autem properavimus in tertium nostrum Consulatum & has Leges edere: quia maximi Dei, & Domini nostri Jesu Christi auxilium felicissimum eum nostræ Reipublicæ donavit: cum in hunc & bella Parthica abolita sunt, & quieti perpetuæ tradita, & tertia pars mundi nobis accrevit. Post Europam enim & Asiam, & tota Libya nostro imperio adjuncta est, & tanto operi Legum caput impositum est: omnia cœlestia dona nostro tertio Consulatui indulta. §. 24. Omnes itaque judices nostri pro sua jurisdictione easdem Leges suscipiant, & tam in suis judiciis, quam in hac regia urbe habeant, & proponant, & præcipue vir excelsus hujus almæ urbis Præfectus: curæ autem erit tribus excelsis Præfectis prætoriis, tam Orientalibus, quam Illyricis, necnon Libycis, per suas auctoritates omnibus, qui suæ jurisdictioni suppositi sunt, eas manifestare. Data septimo decimo Kalendis Januariis, Justiniano domino nostro ter Consule.

DIGESTORUM
SEU
PANDECTARUM
LIBER PRIMUS.

TIT. I.
DE JUSTITIA, ET JURE.

1. ULPIANUS lib. 1 Institutionum.

IUri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen *Juris* descendat. Est autem à justitia appellatum. nam (ut eleganter Celsus definit) Jus est ars boni & æqui. §. 1. Cujus merito quis nos Sacerdotes appellet. Justitiam namque colimus, & boni & æqui notitiam profitemur: æquum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes: bonos non solum metu pœnarum, verum etiam præmiorum quoque exhortatione efficere cupientes: veram (nisi fallor) philosophiam, non simulatam affectantes. §. 2. Hujus studii duæ sunt positiones: publicum, & privatum. † Publicum Jus est, quod ad statum rei Romanæ spectat: privatum, quod ad singulorum utilitatem. sunt enim quædam publice utilia, quædam privatim. Publicum Jus in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit. Privatum Jus tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut civilibus.

§. 3. Jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam jus istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quæ in terra, quæ in mari nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque fœminæ conjunctio, quam nos *matrimonium* appellamus: hinc liberorum procreatio, hinc educatio. videmus etenim cætera quoque animalia, feras etiam, istius juris peritia censeri. §. 4. Jus gentium est, quo gentes humanæ utuntur. quod a naturali recedere, facile intelligere licet: quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit:

2. POMPONIUS lib. singulari Enchiridii.

VEluti erga Deum religio; ut parentibus & patriæ pareamus;

3. FLORENTINUS lib. 1 Institutionum.

UT vim, atque injuriam propulsemus. nam jure hoc evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, jure fecisse existimetur: &, cum inter nos cognationem quamdam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse.

4. ULPIANUS lib. 1 Institutionum.

MAnumissiones quoque juris gentium sunt. † Est autem manumissio, de manu missio, id est, datio libertatis. nam, quamdiu quis in servitute est, manui & potestati suppositus est: manumissus, liberatur potestate. † Quæ res à jure gentium originem sumpsit: utpote cum jure naturali omnes liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita. sed posteaquam jure gentium servitus invasit, sequutum est beneficium manumissionis: & cum uno naturali nomine *homines* appellaremur, jure gentium tria genera esse cœperunt; liberi, & his contrarium servi, & tertium genus liberti, id est, hi qui desierant esse servi.

5. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

EX hoc jure gentium introducta bella: discretæ gentes: regna condita: dominia distincta: agris termini positi: ædificia collocata: commercium, emptiones, venditiones, locationes, conductiones, obligationes institutæ; exceptis quibusdam, quæ [a] jure civili introductæ sunt.

6. ULPIANUS lib. 1 Institutionum.

JUs civile est, quod neque in totum a naturali, vel gentium recedit, nec per omnia ei servit: itaque cum aliquid addimus, vel detrahimus juri communi, jus proprium, id est civile, efficimus. §. 1. Hoc igitur Jus nostrum constat aut ex scripto, aut sine scripto: ut apud Græcos τ νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δ' ἄγραφοι, id est, *legum aliæ quidem scriptæ, aliæ vero non scriptæ.*

7. PAPINIANUS lib. 2 Definitionum.

JUs autem civile est, quod ex Legibus, Plebiscitis, Senatusconsultis, Decretis Principum, auctoritate Prudentium venit. §. 1. Jus prætorium est, quod Prætores introduxerunt, adjuvandi, vel supplendi, vel corrigendi juris civilis gratia, propter utilitatem publicam: quod & *honorarium* dicitur, ad honorem Prætorum sic nominatum.

8. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

NAm & ipsum jus honorarium viva vox est Juris civilis.

9. GAIUS lib. 1 Institutionum.

OMnes populi, qui legibus & moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utuntur. † Nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit, id ipsius proprium civitatis est: vocaturque *jus civile*, quasi jus proprium ipsius civitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes peræque custoditur: vocaturque *jus gentium*, quasi quo jure omnes gentes utuntur.

10. ULPIANUS lib. 1 Regularum.

JUstitia est constans & perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi. §. 1. Juris præcepta sunt hæc: honeste vivere, alterum non lædere, suum cuique tribuere. §. 2. Jurisprudentia est divinarum, atque humanarum rerum notitia: justi atque injusti scientia.

11. PAULUS libro 14 ad Sabinum.

JUs pluribus modis dicitur. † Uno modo, cum id quod semper æquum ac bonum est, *jus* dicitur: ut est jus naturale. † Altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est: ut est jus civile. † Nec minus *jus* recte appellatur in civitate nostra jus honorarium. † Prætor quoque *jus reddere* dicitur, etiam cum inique decernit: relatione scilicet facta, non ad id, quod ita Prætor fecit, sed ad illud, quod Prætorem facere convenit. † Alia significatione *jus* dicitur locus, in quo jus redditur: appellatione collata ab eo, quod fit, in eo, ubi fit. quem locum determinare hoc modo possumus: Ubicumque Prætor salva majestate imperii sui, salvoque more majorum, jus dicere constituit, is locus recte jus appellatur.

12. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

NOnnumquam *jus* etiam pro necessitudine dicimus: veluti, Est mihi jus cognationis, vel adfinitatis.

TIT. II.
DE ORIGINE JURIS, ET OMNIUM MAGISTRATUUM, ET SUCCESSIONE PRUDENTIUM.

1. GAIUS lib. 1 ad Legem XII Tabularum.

FActurus legum vetustarum interpretationem, necessario prius ab Urbis initiis repetendum existimavi: non quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret. Et certe cujusque rei potissima

ma pars principium est. Deinde, si in foro causas dicentibus nefas, ut ita dixerim, videtur esse, nulla præfatione facta, judici rem exponere: quanto magis interpretationem promittentibus inconveniens erit, omissis initiis, atque origine non repetita, atque illotis, ut ita dixerim, manibus, protinus materiam interpretationis tractare? namque nisi fallor, istæ præfationes & libentius nos ad lectionem propositæ materiæ producunt: & cum ibi venerimus, evidentiorem præstant intellectum.

2. POMPONIUS lib. singulari Enchiridii.

NEcessarium itaque nobis videtur ipsius JURIS ORIGINEM, atque processum demonstrare. §. 1. Et quidem initio civitatis nostræ populus sine lege certa, sine jure certo primum agere instituit: omniaque manu à Regibus gubernabantur. §. 2. Postea aucta ad aliquem modum civitate, ipsum Romulum traditur populum in triginta partes divisisse, quas partes *Curias* appellavit: propterea quod tunc reipublicæ curam per sententias partium earum expediebat. Et ita *Leges* quasdam & ipse *Curiatas* ad populum tulit. † Tulerunt & sequentes Reges: quæ omnes conscriptæ exstant in libro Sexti Papirii: qui fuit illis temporibus, quibus Superbus Demarati Corinthii filius, ex Principalibus viris. Is liber, ut diximus, appellatur *jus civile Papirianum*: non quia Papirius de suo quicquam ibi adjecit, sed quod leges sine ordine latas in unum composuit. §. 3. Exactis deinde Regibus *Lege Tribunicia*, omnes leges hæ exoleverunt: iterumque cœpit populus Romanus incerto magis jure, & consuetudine ali, quam per latam legem: idque prope viginti annis passus est. §. 4. Postea ne diutius hoc fieret: placuit publica autoritate *Decem* constitui *viros*, per quos peterentur leges à Græcis civitatibus, & civitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas perscriptas pro Rostris composuerunt, ut possent leges apertius percipi: datumque est eis jus eo anno in civitate summum, uti leges & corrigerent, si opus esset & interpretarentur: neque provocatio ab eis, sicut à reliquis magistratibus fieret. Qui ipsi animadverterunt aliquid deesse istis primis legibus: ideoque sequenti anno alias duas ad easdem tabulas adjecerunt: & ita ex accidentia appellatæ sunt *Leges duodecim tabularum*. quarum ferendarum auctorem fuisse decemviris Hermodorum quendam Ephesium, exulantem in Italia, quidam retulerunt.

§. 5. His legibus latis, cœpit, ut naturaliter evenire solet, ut interpretatio desideraret Prudentium autoritate necessariam esse *disputationem fori*. Hæc disputatio, & hoc jus, quod sine scripto venit, compositum à Prudentibus, propria parte aliqua non appellatur, ut cæteræ partes Juris suis nominibus designantur, datis propriis nominibus cæteris partibus: sed communi nomine appellatur *jus civile*. §. 6. Deinde ex his legibus, eodem tempore fere, actiones compositæ sunt, quibus inter se homines disceptarent: quas actiones ne populus prout vellet institueret, certas solennesque esse voluerunt: & appellatur hæc pars Juris *legis actiones*, id est legitimæ actiones. Et ita eodem pene tempore tria hæc jura nata sunt: Leges duodecim Tabularum: ex his fluere cœpit jus civile: ex iisdem legis actiones compositæ sunt. † Omnium tamen harum & interpretandi scientia, & actiones, apud collegium Pontificum erant: ex quibus constituebatur, quis quoquo anno præesset privatis. & fere populus annis prope centum hac consuetudine usus est. §. 7. Postea cum Appius Claudius proposuisset, & ad formam redegisset has actiones: Gnæus Flavius scriba ejus, libertini filius, subreptum librum populo tradidit: & adeo gratum fuit id munus populo, ut Tribunus plebis fieret, Senator, & Ædilis curulis. hic liber, qui actiones continet, appellatur *jus civile Flavianum*: sicut ille, jus civile Papirianum: nam nec Gnæus Flavius de suo quicquam adjecit libro. † Augescente civitate, quia deerant quædam genera agendi, non post multum temporis spatium Sextus Ælius alias actiones composuit, & librum populo dedit, qui appellatur *jus Ælianum*. §. 8. Deinde cum esset in civitate Lex duodecim Tabularum, & jus civile: essent & legis actiones: evenit, ut plebs in discordiam cum patribus perveniret, & secederet, sibique jura constitueret, quæ jura *Plebiscita* vocantur. Mox cum revocata est plebs: quia multæ discordiæ nascebantur de his plebiscitis, pro legibus placuit & ea observari, *lege Hortensia*: & ita factum est, ut inter Plebiscita & Legem species constituendi interessent: potestas [autem] eadem esset. §. 9. Deinde, quia difficile plebs convenire cœpit, populus [certe] multo difficilius in tanta turba hominum: necessitas ipsa curam reipublicæ ad Senatum deduxit. Ita cœpit Senatus se interponere: & quidquid constituisset, observabatur: idque jus appellabatur *Senatusconsultum*. §. 10. Eodem tempore & magistratus jura reddebant: & ut scirent cives, quod jus de quaque re quisque dicturus esset, seque præmuniret; *Edicta* proponebant: quæ edicta Prætorum, *Jus Honorarium* constituerunt. † *Honorarium* dicitur, quod ab honore Prætoris venerat. §. 11. Novissime, sicut ad pauciores juris constituendi via transisse ipsis rebus dictantibus videbatur: per partes evenit, ut necesse esset reipublicæ per unum consuli: nam Senatus non perinde omnes provincias probe gerere poterat. Igitur constituto Principe, datum est ei jus, ut quod constituisset, ratum esset. §. 12. Ita in civitate nostra, aut Jure, id est, Lege constituitur: aut est proprium Jus civile, quod sine scripto in sola Prudentium interpretatione consistit: aut sunt Legis actiones, quæ formam agendi continent: aut Plebiscitum, quod sine auctoritate Patrum est constitutum: aut est magistratuum Edictum, unde Jus honorarium nascitur: aut Senatusconsultum, quod solum Senatu constituente inducitur, sine lege: aut est Principalis Constitutio, id est, ut quod ipse Princeps constituit, pro lege servetur.

§. 13. Post originem juris, & processum cognitum, consequens est, ut de magistratuum nominibus & origine cognoscamus: quia, ut exposuimus, per eos, qui juri dicundo præsunt, effectus rei accipitur. quantum est enim jus in civitate esse, nisi sint, qui jura regere possint? Post hoc deinde de auctorum successione dicemus: quod constare non potest jus, nisi sit aliquis Jurisperitus, per quem possit quotidie in melius produci.

§. 14. Quod ad magistratus attinet, initio civitatis hujus constat, *Reges* omnem potestatem habuisse. §. 15. Iisdem temporibus & *Tribunum Celerum* fuisse constat. Is autem erat qui Equitibus præerat, & veluti secundum locum à regibus obtinebat: quo in numero fuit Junius Brutus, qui auctor fuit Reges ejiciendi. §. 16. Exactis deinde Regibus, *Consules* constituti sunt duo, penes quos summum jus uti esset, lege rogatum est. † Dicti sunt ab eo, quod plurimum reipublicæ consulerent: qui tamen ne per omnia regiam potestatem sibi vindicarent, lege lata factum est, ut ab eis provocatio esset, neve possent in caput civis Romani animadvertere injussu populi: solum relictum est iis ut coërcere possent, ut in vincula publica duci juberent. §. 17. Post deinde cum census jam majori tempore agendus esset, & Consules non sufficerent, huic quoque officio *Censores* constituti sunt. §. 18. Populo deinde aucto, cum crebra orirentur bella, & quædam acriora à finitimis inferrentur, interdum re exigente, placuit majoris potestatis magistratum constitui: itaque *Dictatores* proditi sunt, à quibus nec provocandi jus fuit: & quibus etiam capitis animadversio data est. † Hunc magistratum, quoniam summam potestatem habebat, non erat fas ultra sextum mensem retinere. §. 19. Et his Dictatoribus *Magistri equitum* injungebantur: sic, quomodo regibus Tribuni Celerum: quod officium fere tale erat, quale hodie præfectorum prætorio: magistratus tamen habebantur [legitimi]. §. 20. Iisdem temporibus cum plebs à Patribus secessisset, anno fere septimodecimo post reges exactos: *Tribunos* sibi in monte Sacro creavit, qui essent plebeji magistratus:

tus: dicti Tribuni, quod olim in tres partes populus divisus erat, & ex singulis singuli creabantur: vel quia tribuum suffragio creabantur.

§. 21. Itemque ut essent, qui ædibus præessent, in quibus omnia scita [sua] plebs deferebat: duos ex plebe constituerunt, qui etiam *Ædiles* appellati sunt. §. 22. Deinde cum ærarium populi auctius esse cœpisset: ut essent qui illi præessent, constituti sunt *Quæstores*, [*qui pecuniæ præessent*]: dicti ab eo, quod inquirendæ, & conservandæ pecuniæ causa creati erant. §. 23. Et quia, ut diximus, de capite civis Romani injussu populi, non erat lege permissum Consulibus, jus dicere: propterea Quæstores constituebantur à populo, qui capitalibus rebus præessent: hi appellabantur *Quæstores parricidii*: quorum etiam meminit Lex XII Tabularum. §. 24. Et cum placuisset leges quoque ferri: latum est ad populum, uti omnes magistratu se abdicarent. quo *Decemviri* constituti anno uno cum magistratum prorogarent sibi, & cum injuriose tractarent, neque vellent deinceps sufficere magistratibus, ut ipsi & factio sua perpetuo rempublicam occupatam retinerent: nimia, atque aspera dominatione eo rem perduxerant, ut exercitus a Republica secederet. Initium fuisse secessionis dicitur Verginius quidam, qui (cum animadvertisset, Appium Claudium, contra jus, quod ipse ex vetere jure in duodecim Tabulas transtulerat, vindicias filiæ suæ à se abdixisse: & secundum eum, qui in servitutem ab eo suppositus petierat, dixisse: captumque amore virginis omne fas ac nefas miscuisse) indignatus, quod vetustissima juris observantia in persona filiæ suæ defecisset utpote cum Brutus, qui primus Romæ Consul fuit, vindicias secundum libertatem dixisset in persona Vindicis Vitelliorum servi, qui proditionis conjurationem indicio suo detexerat) & castitatem filiæ vitæ quoque ejus præferendam putaret, arrepto cultro de taberna lanionis filiam interfecit; in hoc scilicet, ut morte virginis contumeliam stupri arceret: ac protinus recens à cæde, madenteque adhuc filiæ cruore, ad commilitones confugit: qui universi de Algido (ubi tunc belli gerendi causa legiones erant) relictis ducibus pristinis, signa in Aventinum transtulerunt: omnisque plebs urbana mox eodem se contulit. [populique consensu partim in carcere necati]. Ita rursus Respublica suum statum recepit.

§. 25. Deinde, cum post aliquot annos, quam XII Tabulæ latæ sunt, & plebs contenderet cum Patribus, & vellet ex suo quoque corpore Consules creare, & Patres recusarent: factum est, ut *Tribuni militum* crearentur, partim ex plebe, partim ex Patribus, consulari potestate. Hique constituti sunt vario numero: interdum enim viginti fuerunt, interdum plures, nonnunquam pauciores.

§. 26. Deinde cum placuisset creari etiam ex plebe Consules: cœperunt ex utroque corpore constitui. Tunc ut aliquo pluris Patres haberent, placuit duos ex numero Patrum constitui: ita facti sunt *Ædiles curules*. §. 27. Cumque Consules avocarentur bellis finitimis; neque esset, qui in civitate jus reddere posset: factum est, *ut Prætor* quoque crearetur, qui *urbanus* appellatus est, quod in urbe jus redderet. §. 28. Post aliquot deinde annos, non sufficiente eo Prætore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret, creatus est & alius *Prætor*, qui *peregrinus* appellatus est, ab eo, quod plerumque inter peregrinos jus dicebat. §. 29. Deinde cum esset necessarius magistratus, qui hastæ præesset: *Decemviri litibus judicandis* sunt constituti. §. 30. Eodem tempore & *Quatuor viri*, qui curam viarum gererent: & *Triumviri monetales*, æris, argenti, auri flatores: & *Triumviri capitales*, qui carceris custodiam haberent: ut, cum animadverti oporteret, interventu eorum fieret. §. 31. Et quia magistratibus, vespertinis temporibus, in publicum esse inconveniens erat, *Quinque viri* constituti sunt *cis Tiberim*, & *ultra Tiberim*, qui possint pro magistratibus fungi. §. 32. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi provincia, totidem *Prætores*, quot provinciæ in ditionem venerant, creati sunt: partim qui urbanis rebus, partim qui provincialibus præessent. † Deinde Cornelius Sylla quæstiones publicas constituit: veluti de falso, de parricidio, de sicariis: & Prætores quatuor adjecit. † Deinde Gaius Julius Cæsar duos Prætores, & duos Ædiles, qui frumento præessent, & à Cerere Cereales constituit. Ita duodecim Prætores, sex Ædiles sunt creati. † Divus deinde Augustus sedecim Prætores constituit. † Post deinde divus Claudius duos Prætores adjecit, qui de fideicommisso jus dicerent: ex quibus unum divus Titus detraxit: & adjecit divus Nerva, qui inter fiscum & privatos jus diceret. Ita decem & octo Prætores in civitate jus dicunt.

§. 33. Et hæc omnia, quotiens in republica sunt magistratus, observantur: quotiens autem proficiscuntur, unus relinquitur, qui jus dicat: is vocatur *Præfectus urbi*: qui Præfectus olim constituebatur, postea fere Latinarum feriarum causa introductus est, & quotannis observatur. nam *Præfectus annonæ*, & *vigilum* non sunt magistratus: sed extra ordinem, utilitatis causa, constituti sunt: & tamen hi, quos *Cistiberes* diximus, postea Ædiles senatusconsulto creabantur. §. 34. Ergo ex his omnibus decem Tribuni plebis, Consules duo, decem & octo Prætores, sex Ædiles, in civitate jura reddebant. §. 35. Juris civilis scientiam plurimi & maximi viri professi sunt: sed qui eorum maximæ dignationis apud populum Romanum fuerunt, [eorum] in præsentia mentio habenda est, ut appareat, à quibus & qualibus hæc jura orta & tradita sunt. † Et quidem ex omnibus, qui scientiam nacti sunt, ante TIBERIUM CORUNCANIUM publice professum neminem, traditur: cæteri autem ad hunc vel in latenti Jus civile retinere cogitabant, solumque consultatoribus [vacare], potius quam discere volentibus se præstabant. §. 36. Fuit autem in primis peritus PUBLIUS PAPIRIUS, qui Leges regias in unum contulit. † Ab hoc APPIUS CLAUDIUS, unus ex Decemviris, cujus maximum consilium in XII Tabulis scribendis fuit. † Post hunc APPIUS CLAUDIUS ejusdem generis maximam scientiam habuit: hic CENTEMMANUS appellatus est, Appiam viam stravit, & aquam Claudiam induxit, & de Pyrrho in urbe non recipiendo sententiam tulit: hunc etiam actiones scripsisse traditum est; primum de usurpationibus, qui liber non extat. Idem Appius Claudius, qui videtur ab hoc processisse, R literam invenit: ut pro Valesii Valerii essent, & pro Fusiis Furii. §. 37. Fuit post eos maximæ scientiæ SEMPRONIUS: quem populus Romanus σοφὸν, id est, *sapientem* appellavit: nec quisquam ante hunc, aut post hunc, hoc nomine cognominatus est. GAIUS SCIPIO NASICA, qui *optimus* à Senatu appellatus est: cui etiam publice domus in sacra via data est, quo facilius consuli posset. Deinde QUINTUS MUCIUS: qui ad Carthaginienses missus legatus, cum essent duæ tesseræ positæ, una pacis, altera belli, arbitrio sibi dato, utram vellet referret Romam, utramque sustulit, & ait, *Carthaginienses petere debere, utram mallent accipere*. §. 38. Post hos fuit TIBERIUS CORUNCANIUS, ut dixi, qui primus profiteri cœpit: cujus tamen scriptum nullum extat, sed responsa complura & memorabilia ejus fuerunt. Deinde SEXTUS ÆLIUS, & frater ejus PUBLIUS ÆLIUS, & PUBLIUS ATILIUS maximam scientiam in profitendo habuerunt: ut duo Ælii etiam Consules fuerint. Atilius autem primus à populo *sapiens* appellatus est. Sextum Ælium etiam Ennius laudavit, & extat illius liber, qui inscribitur *Tripertita*, qui liber veluti cunabula Juris continet. Tripertita autem dicitur quoniam Lege duodecim Tabularum præposita, jungitur interpretatio, dein subtexitur Legis actio. Ejusdem esse tres alii libri referuntur: quos tamen quidem negant ejusdem esse. Hos sectatus ad aliquid est [CATO. Deinde] MARCUS CATO princeps Porciæ familiæ, cujus & libri

ex-

exstant: sed plurimi filii ejus, ex quibus cæteri oriuntur. §. 39. Post hos fuerunt PUBLIUS MUCIUS, & BRUTUS, & MANILIUS: qui fundaverunt Jus civile. Ex his Publius Mucius etiam decem libellos reliquit: Brutus, septem: Manilius, tres: & exstant volumina scripta, Manilii monumenta. Illi duo consulares fuerunt: Brutus, prætorius: Publius autem Mutius, etiam Pontifex maximus. §. 40. Ab his profecti sunt PUBLIUS RUTILIUS RUFUS, qui Romæ Consul, & Asiæ Proconsul fuit: PAULUS VERGINIUS: & QUINTUS TUBERO, ille Stoïcus, Pansæ auditor, qui & ipse Consul. Etiam SEXTUS POMPEIUS Gnæi Pompeii patruus fuit eodem tempore: & COELIUS ANTIPATER, qui historias conscripsit; sed plus eloquentiæ, quam scientiæ juris operam dedit: etiam LUCIUS CRASSUS, frater Publii Mucii, qui MUCIANUS dictus est; hunc Cicero ait Jurisconsultorum disertissimum.

§. 41. Post hos QUINTUS MUCIUS Publii filius, Pontifex maximus Jus civile primus constituit, generatim in libros decem & octo redigendo. §. 42. Mucii auditores fuerunt complures: sed præcipuæ autoritatis AQUILIUS GALLUS, BALBUS LUCILLIUS, SEXTUS PAPIRIUS, GAIUS JUVENTIUS: ex quibus Gallum maximæ autoritatis apud populum fuisse, Servius dicit. omnes tamen hi à Servio Sulpicio nominantur: alioquin per se eorum scripta non talia exstant, ut ea omnes adpetant; denique nec versantur omnino scripta eorum inter manus hominum, sed Servius libros suos complevit: pro cujus scriptura, ipsorum quoque memoria habetur. §. 43. SERVIUS cum in causis orandis primum locum, aut pro certo post Marcum Tullium obtineret, traditur ad consulendum Quintum Mucium de re amici sui pervenisse, cumque eum sibi respondisse de jure Servius parum intellexisset, iterum Quintum interrogasse, & à Quinto Mucio responsum esse, nec tamen percepisse, & ita objurgatum esse à Quinto Mucio; namque eum dixisse, *turpe esse patricio, & nobili, & causas oranti, jus, in quo versaretur, ignorare*: ea velut contumelia Servius tractatus, operam dedit Juri civili: & plurimum eos, de quibus locuti sumus, audiit; institutus à Balbo Lucillio, instructus autem maxime à Gallo Aquilio, qui fuit Cercinæ. itaque libri complures ejus exstant Cercinæ confecti. Hic cum in legatione perisset, statuam ei populus Romanus pro Rostris posuit: & hodieque extat pro Rostris Augusti. Hujus volumina complura extant: reliquit autem prope centum & octoginta libros. §. 44. Ab hoc plurimi profecerunt. fere tamen hi libros conscripserunt: ALFENUS VARUS, GAIUS, AULUS OFILIUS, TITUS CÆSIUS, AUFIDIUS TUCCA, AUFIDIUS NAMUSA, FLAVIUS PRISCUS, GAIUS ATEIUS, PACUVIUS, LABEO ANTISTIUS, Labeonis Antistii pater, CINNA, PUBLICIUS GELLIUS. Ex his decem, libros octo conscripserunt, quorum omnes, qui fuerunt, libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centum quadraginta libros. † Ex his auditoribus plurimum auctoritatis habuit Alfenus Varus, & Aulus Ofilius: ex quibus Varus & Consul fuit, Ofilius in equestri ordine perseveravit. Is fuit Cæsari familiarissimus: & libros de Jure civili plurimos, & qui omnem partem operis fundarent, reliquit. nam *de legibus Vicensimæ* primus conscripsit, de jurisdictione: idem edictum Prætoris primus diligenter composuit. nam ante eum Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos ad Edictum subscriptos reliquit. §. 45. Fuit eodem tempore & TREBATIUS, qui idem Cornelii Maximi auditor: fuit AULUS CASCELLIUS, QUINTUS MUCIUS Volusii auditor: denique in illius honorem testamento Publium Mucium nepotem ejus reliquit heredem: fuit autem quæstorius, nec ultra proficere voluit, cum illi etiam Augustus consulatum offerret. Ex his Trebatius peritior Cascellio, Cascellius Trebatio eloquentior fuisse dicitur, Ofilius utroque doctior. Cascellii scripta non exstant, nisi unus liber *Benedictorum*: Trebatii complures, sed minus frequentantur. §. 46. Post hoc quoque TUBERO fuit, qui Ofilio operam dedit: fuit autem patricius, & transiit à causis agendis ad Jus civile; maxime postquam Quintum Ligarium accusavit, nec obtinuit apud Caium Cæsarem. Id est Quintus Ligarius, qui, cum Africæ oram teneret, infirmum Tuberonem applicare non permisit, nec aquam haurire: quo nomine eum accusavit, & Cicero defendit. Extat ejus oratio [satis] pulcherrima, quæ inscribitur, *pro Quinto Ligario*. Tubero doctissimus quidem habitus est Juris publici, & privati: & complures utriusque operis libros reliquit. Sermone etiam antiquo usus affectavit scribere: & ideo parum libri ejus grati habentur.

§. 47. Post hunc maximæ auctoritatis fuerunt ATEIUS CAPITO, qui Ofilium secutus est: & ANTISTIUS LABEO, qui omnes hos audivit, institutus est autem à Trebatio. † Ex his Ateius, Consul fuit: Labeo noluit, cum offerretur ei ab Augusto consulatus, quo suffectus fieret, [&] honorem suspicere: sed plurimum studiis operam dedit, & totum annum ita diviserat, ut Romæ sex mensibus cum studiosis esset, sex mensibus secederet, & conscribendis libris operam daret. itaque reliquit quadringenta volumina: ex quibus plurima inter manus versantur. † Hi duo primum veluti diversas sectas fecerunt: nam Ateius Capito in his, quæ ei tradita fuerant, perseverabat: Labeo ingenii qualitate, & fiducia doctrinæ, qui & cæteris operis sapientiæ operam dederat, plurima innovare instituit. & ita Ateio Capitoni MASSURIUS SABINUS successit, Labeoni Nerva: adhuc eas dissensiones auxerunt. [Hic etiam] Nerva Cæsari familiarissimus fuit. Massurius Sabinus in equestri ordine fuit, & publice primus scripsit. posteaque hoc cœpit beneficium [dari] à Tiberio Cæsare: hoc tamen illi concessum erat. † Et, ut obiter sciamus, ante tempora Augusti publice respondendi jus non à Principibus dabatur: sed qui fiduciam studiorum suorum habebant, consulentibus respondebant. neque responsa utique signata dabant; sed plerumque judicibus ipsi scribebant; aut testabantur, qui illos consulebant. Primus divus Augustus, ut major Juris auctoritas haberetur, constituit, ut ex auctoritate ejus responderent: & ex illo tempore peti hoc pro beneficio cœpit. & ideo optimus Princeps Hadrianus, cum ab eo viri prætorii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis, *hoc non peti, sed præstari solere: & ideo si quis fiduciam sui haberet, delectari se; populo ad respondendum se præpararet.* † Ergo Sabino concessum est à Tiberio Cæsare, ut populo responderet; qui in equestri ordine jam grandis natu, & fere annorum quinquaginta receptus est: huic nec amplæ facultates fuerunt, sed plurimum à suis auditoribus sustentatus est. † Huic successit GAIUS CASSIUS LONGINUS, natus ex filia Tuberonis, quæ fuit neptis Servii Sulpitii: & ideo proavum suum Servium Sulpitium appellat. Hic Consul fuit cum Quartino, temporibus Tiberii; sed plurimum in civitate auctoritatis habuit, eousque donec eum Cæsar civitate pelleret: expulsus ab eo in Sardiniam, revocatus a Vespasiano, diem suum obiit. † Nervæ successit PROCULUS. Fuit eodem tempore & NERVA FILIUS. fuit & alius LONGINUS ex equestri quidem ordine, qui postea ad Præturam usque pervenit: sed Proculi auctoritas major fuit. nam etiam plurimum potuit, appellatique sunt partim *Cassiani*, partim *Proculeiani*: quæ origo à Capitone, & Labeone cœperat. † Cassio CÆLIUS SABINUS successit, qui plurimum temporibus Vespasiani potuit: Proculo PEGASUS, qui temporibus Vespasiani Præfectus Urbi fuit: Cælio Sabino PRISCUS JAVOLENUS: Pegaso, CELSUS: patri Celso, CELSUS FILIUS, & PRISCUS NERATIUS; qui utrique Consules fuerunt, Celsus qui-

quidem & iterum: Javoleno Prisco ABURNUS VALENS, & TUSCIANUS, item SALVIUS JULIANUS.

TIT. III.

DE LEGIBUS, SENATUSQUE CONSULTIS, ET LONGA CONSUETUDINE.

1. PAPINIANUS lib. 1 Definitionum.

LEx est commune præceptum, virorum Prudentium consultum: delictorum, quæ sponte vel ignorantia contrahuntur, coërcitio: communis reipublicæ sponsio.

2. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

NAm & Demosthenes orator sic definit: Τοῦτό ἐστι νόμος, ᾧ πάντας ἀνθρώπους προσήκει πείθεσθαι διὰ πολλὰ, καὶ μάλιστα ὅτι πᾶς ἐστι νόμος εὕρημα μὲν καὶ δῶρον Θεοῦ, δόγμα δὲ ἀνθρώπων φρονίμων, ἐπανόρθωμα δὲ τῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων ἁμαρτημάτων, πόλεως δὲ συνθήκη κοινὴ, καθ᾽ ἣν ἅπασι προσήκει ζῆν τοῖς ἐν τῇ πόλει. id est, *Lex est, cui omnes obtemperare convenit: tum ob alia multa, tum vel maxime eo, quod omnis Lex inventum ac munus Dei est, decretum vero prudentum hominum, coërcitio eorum, quæ sponte, vel involuntarie delinquuntur, communis sponsio civitatis: ad cujus præscriptum omnes, qui in ea republica sunt, vitam instituere debent.*

Sed & Philosophus summæ Stoicæ sapientiæ Chrysippus sic incipit libro, quem fecit περὶ νόμου. ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων. δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν, καὶ ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα, καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζώων, προστακτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον. id est, *de Lege: Lex est omnium divinarum, & humanarum rerum regina. Oportet autem eam esse præsidem & bonis & malis, & principem & ducem esse: & secundum hoc, regulam esse justorum, & injustorum, & eorum, quæ natura civilia sunt animantium, præceptricem quidem faciendorum, prohibitricem autem non faciendorum.*

3. POMPONIUS lib. 25 ad Sabinum.

JUra constitui oportet, ut dixit Theophrastus, in his quæ ἐπὶ τὸ πλεῖστον, id est, *ut plurimum*, accidunt, non quæ ἐκ παραλόγου, id est, *ex inopinato*.

4. CELSUS lib. 5 Digestorum.

EX his, quæ forte uno aliquo casu accidere possunt, jura constituuntur.

5. IDEM lib. 17 Digestorum.

NAm ad ea potius debet aptari jus, quæ & frequenter, & facile, quam quæ perraro eveniunt.

6. PAULUS lib. 17 ad Plautium.

Τὸ γὰρ ἅπαξ ἢ δὶς, id est, *Quod enim semel aut bis existit*, ut ait Theophrastus, παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται. id est, *prætereunt legislatores.*

7. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

LEgis *virtus* [hæc] est: imperare, vetare, permittere, punire.

8. ULPIANUS lib. 3 ad Sabinum.

JUra non in singulas personas, sed generaliter constituuntur.

9. IDEM lib. 16 ad Edictum.

NOn ambigitur, Senatum jus facere posse.

10. JULIANUS lib. 59 Digestorum.

NEque Leges, neque Senatusconsulta ita scribi possunt, ut omnes casus, qui quandoque inciderint, comprehendantur: sed sufficit [&] ea, quæ plerunque accidunt, contineri.

11. IDEM lib. 90 Digestorum.

ET ideo de his, quæ primo constituuntur, aut interpretatione, aut Constitutione optimi Principis certius statuendum.

12. IDEM lib. 15 Digestorum.

NOn possunt omnes articuli singillatim aut legibus, aut senatusconsultis comprehendi: sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta est, is, qui jurisdictioni præest, ad similia procedere, atque ita jus dicere debet.

13. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

NAm, ut ait Pedius, quotiens lege aliquid, unum vel alterum introductum est, bona occasio est, cætera, quæ tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione, vel certe jurisdictione suppleri.

14. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

QUod vero contra rationem juris receptum est, non est producendum ad consequentias.

15. JULIANUS lib. 27 Digestorum.

IN his quæ contra rationem juris constituta sunt, non possumus sequi regulam juris.

16. PAULUS lib. singulari de jure singulari.

JUs *singulare* est, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est.

17. CELSUS lib. 26 Digestorum.

SCire leges non [hoc] est, verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

18. IDEM lib. 29 Digestorum.

BEnignius leges interpretandæ sunt, quo voluntas earum conservetur.

19. IDEM lib. 33 Digestorum.

IN ambigua voce legis ea potius accipienda est significatio, quæ vitio caret: præsertim cum etiam voluntas legis ex hoc colligi possit.

20. JULIANUS lib. 55 Digestorum.

NOn omnium, quæ a majoribus constituta sunt, ratio reddi potest.

21. NERATIUS lib. 6 Membranarum.

ET ideo rationes eorum, quæ constituuntur, inquiri non oportet: alioquin multa ex his, quæ certa sunt, subvertuntur.

22. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

CUm lex in præteritum quid indulget, in futurum vetat.

23. PAULUS lib. 4 ad Plautium.

MInime sunt mutanda, quæ interpretationem certam semper habuerunt.

24. CELSUS lib. 9 Digestorum.

INcivile est, nisi tota lege perspecta, una aliqua particula ejus proposita, judicare, vel respondere.

25. MODESTINUS lib. 8 Responsorum.

NUlla juris ratio, aut æquitatis benignitas patitur, ut quæ salubriter pro utilitate hominum introducuntur, ea nos duriore interpretatione contra ipsorum commodum producamus ad severitatem.

26. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

NOn est novum, ut priores leges ad posteriores trahantur.

27. TERTULLIANUS lib. 1 Quæstionum.

IDeo, quia antiquiores leges ad posteriores trahi usitatum est: & semper quasi hoc legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas, & ad eas res pertinerent, quæ quandoque similes erunt.

28. PAULUS lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

SEd & posteriores leges ad priores pertinent: nisi contrariæ sint: idque multis argumentis probatur.

29. IDEM lib. singul. ad legem Cinciam.

COntra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet: in fraudem vero, qui salvis verbis legis, sententiam ejus circumvenit.

30. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

FRaus enim legi fit, ubi, quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit: & quod distat ῥητὸν ἀπὸ διανοίας. id est, *dictum à sententia*; hoc distat fraus ab eo, quod contra legem fit.

31. IDEM lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam.

PRinceps legibus solutus est: Augusta autem, licet legibus soluta non est, Principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quæ ipsi habent.

32. JULIANUS lib. 94 Digestorum.

DE quibus causis scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus & consuetudine inductum est: & si qua in re hoc deficeret, tunc quod proximum & consequens ei est: si nec id quidem appareat, tunc jus, quo urbs Roma utitur, servari oportet.

§. 1. Inveterata consuetudo pro lege non immer-

merito custoditur. (& hoc est jus, quod dicitur *moribus constitutum*). Nam cum ipsæ leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod judicio populi receptæ sunt: merito & ea, quæ sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes. nam quid interest, suffragio populus voluntatem suam declaret, an rebus ipsis & factis? Quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legislatoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur.

33. ULPIANUS lib. 1 de officio Proconsulis.

D*iuturna consuetudo* pro jure & lege in his, quæ non ex scripto descendunt, observari solet.

34. IDEM lib. 4 de officio Proconsulis.

CUm de consuetudine civitatis, vel provinciæ confidere quis videtur: primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicto aliquando judicio consuetudo firmata sit.

35. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

SEd & ea, quæ longa consuetudine comprobata sunt, ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio, non minus, quam ea, quæ scripta sunt jura, servantur.

36. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

IMmo magnæ auctoritatis hoc jus habetur: quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse scripto id comprehendere.

37. CALLISTRATUS lib. 1 Quæstionum.

SI de interpretatione Legis quæratur; in primis inspiciendum est, quo jure civitas retro in ejusmodi casibus usa fuisset: optima enim est Legum interpres consuetudo.

38. CALLISTRATUS lib. 1 Quæstionum.

NAm Imperator noster Severus rescripsit, in ambiguitatibus, quæ ex legibus proficiscuntur, consuetudinem, aut rerum perpetuo similiter judicatarum auctoritatem, vim legis obtinere debere.

39. CELSUS lib. 23 Digestorum.

QUod non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine obtentum est: in aliis similibus non obtinet.

40. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

ERgo omne jus aut consensus fecit, aut necessitas constituit, aut firmavit consuetudo.

41. ULPIANUS lib. 2 Institutionum.

TOtum autem jus consistit aut in adquirendo, aut in conservando, aut in minuendo: aut enim hoc agitur, quemadmodum quid cujusque fiat; aut quemadmodum quis rem vel jus suum conservet; aut quomodo alienet, aut amittat.

TIT. IV.

DE CONSTITUTIONIBUS PRINCIPUM.

1. ULPIANUS lib. 1 Institutionum.

QUod Principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum *Lege regia*, quæ de imperio ejus lata est, populus ei & in eum omne suum imperium & potestatem conferat. §. 1. Quodcunque igitur Imperator per epistolam & subscriptionem statuit, vel cognoscens decrevit, vel de plano interlocutus est, vel edicto præcepit: legem esse constat. hæc sunt, quas vulgo *Constitutiones* appellamus. §. 2. Plane ex his quædam sunt personales, nec ad exemplum trahuntur. nam quod Princeps alicui ob merita indulsit, vel si quam pœnam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit: personam non egreditur.

2. ULPIANUS lib. 4 Fideicommissorum.

IN rebus novis constituendis evidens esse utilitas debet, ut recedatur ab eo jure, quod diu æquum visum est.

3. JAVOLENUS lib. 13 Epistolarum.

BEneficium Imperatoris, quod à divina scilicet ejus indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus.

4. MODESTINUS lib. 2 Excusationum.

AἹ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσίν, id est, *Constitutiones tempore posteriores, potiores sunt his, quæ ipsas præcesserunt.*

TIT. V.

DE STATU HOMINUM.

1. GAIUS lib. 1 Institutionum.

OMne jus, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones.

2. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

CUm igitur hominum causa omne jus constitutum sit: primo de personarum statu, ac post de cæteris, ordinem Edicti Perpetui secuti, & his proximos atque conjunctos applicantes titulos, ut res patitur, dicemus.

3. GAIUS lib. 1 Institutionum.

SUmma itaque de jure personarum divisio hæc est: quod omnes homines aut liberi sunt, aut servi.

4. FLORENTINUS lib. 9 Institutionum.

L*ibertas* est naturalis facultas ejus, quod cuique facere libet, nisi si quid vi, aut jure prohibetur. §. 1. *Servitus* est constitutio Juris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur. §. 2. *Servi* ex eo appellati sunt, quod Imperatores captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent. §. 3. *Mancipia* vero dicta, quod ab hostibus manu capiantur.

5. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

ET servorum quidem una est conditio: liberorum autem hominum quidam ingenui sunt, quidam libertini. §. 1. Servi autem in dominium nostrum rediguntur, aut Jure civili, aut gentium. Jure civili, si quis se major viginti annis ad pretium participandum venire passus est. Jure gentium servi nostri sunt, qui ab hostibus capiuntur, aut qui ex ancillis nostris nascuntur. §. 2. Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt. sufficit enim liberam fuisse eo tempore, quo nascitur, licet ancilla concepit: & è contrario si libera conceperit, deinde ancilla pariat, placuit eum, qui nascitur, liberum nasci. Nec interest justis nuptiis concepit, an vulgo: quia non debet calamitas matris nocere ei qui in ventre est. §. 3. Ex hoc quæsitum est: si ancilla prægnans, manumissa sit, deinde ancilla postea facta, aut expulsa civitate pepererit: liberum, an servum pariat? & tamen rectius probatum est, liberum nasci: & sufficere ei, qui in ventre est, liberam matrem vel medio tempore habuisse.

6. GAIUS lib. 1 Institutionum.

L*ibertini* sunt, qui ex justa servitute manumissi sunt.

7. PAULUS lib. singulari de portionibus quæ liberis damnatorum conceduntur.

QUi in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset, custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quæritur: quamquam alii, antequam nascatur, nequaquam prosit.

8. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

IMperator Titus Antoninus rescripsit, non lædi statum liberorum ob tenorem instrumenti male concepti.

9. IDEM lib. 31 Quæstionum.

IN multis Juris nostri articulis deterior est conditio *feminarum*, quam masculorum.

10. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

QUæritur, *Hermaphroditum* cui comparamus? & magis puto ejus sexus æstimandum, qui in eo prævalet.

11. PAULUS lib. 18 Responsorum.

PAulus respondit, eum, qui vivente patre & ignorante de conjectione filiæ conceptus est, licet post mortem avi natus sit, justum filium ei, ex quo conceptus est, [esse] non videri.

12. IDEM lib. 19 Responsorum.

SEptimo mense nasci perfectum partum, jam receptum est propter auctoritatem doctissimi viri Hippocratis: & ideo credendum est, eum, qui ex justis nuptiis septimo mense natus est, justum filium esse.

13. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

SErvus in causa capitali, fortunæ judicio à domino commissus, etsi fuerit absolutus, non fit liber.

14. PAULUS lib. 4 Sententiarum.

NOn sunt liberi, qui contra formam humani generis converso more procreantur: veluti si mulier monstrosum aliquid, aut prodigiosum enixa sit. Partus autem, qui membrorum humanorum officia ampliavit, aliquatenus videtur effectus: & ideo inter liberos connumerabitur.

15. TRYPHONINUS lib. 10 Disputationum.

ARescusa, *si tres pepererit*, libera esse testamento jussa, primo partu unum, secundo tres peperit: quæsitum est, an, & quis eorum liber esset? hæc conditio libertati adposita jam implenda mulieri est: sed non dubitari debet, quin ultimus liber nascatur. nec enim natura permisit simul uno impetu duos infantes de utero matris excedere: ut ordine incerto nascentium non appareat, uter in servitute, libertateve nascatur. Incipiente igitur partu existens conditio efficit, ut ex libera edatur, quod postea nascitur: veluti si quælibet alia conditio libertati mulieris adposita, parturiente ea, existat; vel manumissa sub hac conditione, *si decem millia heredi Titiove dederit*, eo momento, quo parit, per alium impleverit conditionem, jam libera peperisse credenda est.

16. ULPIANUS lib. 6 Disputationum.

IDem erit, si eadem Arescusa primo duos pepererat, postea geminos ediderat: dicendum est enim, non posse dici utrumque ingenuum nasci, sed eum, qui posterior nascitur. quæstio ergo facti potius est, non juris.

17. IDEM lib. 22 ad Edictum.

IN orbe Romano qui sunt, ex Constitutione Imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt.

18. IDEM lib. 27 ad Sabinum.

IMperator Hadrianus Publicio Marcello rescripsit, liberam, quæ prægnans ultimo supplicio damnata est, liberum parere. Sed solitum esse servari eam, dum partum ederet. † Sed si ei, quæ ex justis nuptiis concepit, aqua & igni interdictum est, civem Romanum parit, & in potestate patris.

19. CELSUS lib. 29 Digestorum.

CUm legitimæ nuptiæ factæ sint, patrem liberi sequuntur: vulgo quæsitus, matrem sequitur.

20. ULPIANUS lib. 38 ad Sabinum.

QUi furere cœpit, & statum, & dignitatem, in qua fuit, & magistratum, & potestatem videtur retinere: sicut rei suæ dominium retinet.

21. MODESTINUS lib. 7 Regularum.

HOmo liber, qui se vendidit, manumissus non ad suum statum revertitur, quo se abdicavit: sed efficitur libertinæ conditionis.

22. IDEM lib. 12 Responsorum.

HErennius Modestinus respondit, si eo tempore enixa est ancilla, quo secundum legem donationis manumissa esse debuit, cum ex Constitutione libera fuerit: ingenuum ex ea natum.

23. IDEM lib. 1 Pandectarum.

V*Ulgo concepti* dicuntur, qui patrem demonstrare non possint; vel qui possint quidem, sed eum habent, quem habere non licet: qui & *spurii* appellantur παρὰ τὴν σποράν, id est, *à satione.*

24. ULPIANUS lib. 27 ad Sabinum.

LEx naturæ hæc est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur, nisi Lex specialis aliud inducit.

25. IDEM lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

I*Ngenuum* accipere debemus etiam eum, de quo sententia lata est, quamvis fuerit libertinus. quia res judicata pro veritate accipitur.

26. JULIANUS lib. 69 Digestorum.

QUi in utero sunt, in toto pene Jure civili intelliguntur in rerum natura esse. † Nam & legitimæ hereditates his restituuntur: & si prægnans mulier ab hostibus capta sit; id quod natum erit, postliminium habet: item patris, vel matris conditionem sequitur. præterea si ancilla prægnans surrepta fuerit; quamvis apud bonæ fidei emptorem pepererit, id quod natum erit, tanquam furtivum, usu non capitur. His consequens est, ut libertus quoque, quamdiu patroni filius nasci possit, eo jure sit, quo sunt, qui patronos habent.

27. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

EUm, qui se libertinum esse fatetur, nec adoptando patronus ingenuum facere potuit.

TIT. VI.

DE HIS QUI SUI, VEL ALIENI JURIS SUNT.

1. GAIUS lib. 1 Institutionum.

DE Jure personarum alia divisio sequitur: quod [quædam] personæ sui juris sunt, quædam alieno juri subjectæ sunt. † Videamus itaque de his, quæ alieno juri subjectæ sunt. nam si cognoverimus, quæ istæ personæ sunt: simul intelligemus, quæ sui juris sunt. dispiciamus itaque de his, quæ in aliena potestate sunt. §. 1. Igitur in potestate sunt servi dominorum. Quæ quidem potestas Juris gentium est: nam apud omnes peræque gentes animadvertere possumus, dominis in servos vitæ necisque potestatem fuisse: & quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur. §. 2. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio Romano sunt, licet supra modum, & sine causa Legibus cognita in servos suos sævire. Nam ex Constitutione Divi Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri jubetur, quam qui alienum servum occiderit. † Sed & major asperitas dominorum ejusdem Principis Constitutione coërcetur.

2. ULPIANUS lib. 8 de officio Proconsulis.

SI dominus in servos sævierit; vel ad impudicitiam, turpemque violationem compellat: quæ sint partes Præsidis, ex rescripto Divi Pii ad Ælium Marcianum Proconsulem Bæticæ manifestabitur. Cujus rescripti verba hæc sunt: *Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum jus suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra sævitiam, vel famem, vel intolerabilem injuriam denegetur his, qui juste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Julii Sabini ad statuam confugerunt: & si vel durius habitos, quam æquum est, vel infami injuria affectos cognoveris, venire jube, ita ut in potestatem domini non revertantur: qui si meæ Constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum severius executurum.* † Divus etiam Hadrianus Umbriciam quandam matronam in quinquennium relegavit, quod ex levissimis causis ancillas atrocissime tractasset.

3. GAIUS lib. 1 Institutionum.

ITem in potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex justis nuptiis procreaverimus: quod jus proprium civium Romanorum est.

4. ULPIANUS lib. 1 Institutionum.

NAm civium Romanorum quidam sunt patresfamiliarum; alii filiifamiliarum: quædam matresfamiliarum; quædam filiæfamiliarum. *Patresfamiliarum* sunt, qui sunt suæ potestatis; sive puberes, sive impuberes: simili modo *matresfamiliarum. Filiifamiliarum*, & *filiæ*, quæ sunt in aliena potestate. Nam qui ex me & uxore mea nascitur, in mea potestate est: item qui ex filio meo & uxore ejus nascitur, id est, nepos meus & neptis, æque in mea sunt potestate; & pronepos, & proneptis, & deinceps cæteri.

5. IDEM lib. 36 ad Sabinum.

NEpotes ex filio, mortuo avo, recidere solent in filii potestatem, [hoc est patris sui]: simili modo & pronepotes, & deinceps, vel in filii potestatem, si vivit & in familia mansit; vel in ejus parentis, qui ante eos in potestate est. Et hoc, non tantum in naturalibus, verum in adoptivis quoque juris est.

6. IDEM libro 9 ad Sabinum.

F*Ilium* eum definimus, qui ex viro & uxore ejus nascitur. † Sed si fingamus abfuisse maritum, verbi gratia per decennium, reversum anniculum invenisse in domo sua: placet nobis Juliani sententia,

tentia, hunc non esse mariti filium. † Non tamen ferendum Julianus ait, eum, qui cum uxore sua assidue moratus nolit filium adgnoscere, quasi non suum. Sed mihi videtur, quod & Scævola probat, si constet maritum aliquamdiu cum uxore non concubuisse infirmitate interveniente, vel alia causa; vel si ea valetudine paterfamilias fuit, ut generare non possit: hunc qui in domo natus est, licet vicinis scientibus, filium non esse.

7. IDEM lib. 25 ad Sabinum.

SI qua pœna pater fuerit affectus, ut vel civitatem amittat, vel servus pœnæ efficiatur: sine dubio nepos filii loco succedit.

8. IDEM lib. 26 ad Sabinum.

PAtre furioso liberi nihilominus in patris sui potestate sunt. † Idem & in omnibus est parentibus, qui habent liberos in potestate. nam cum jus potestatis Moribus sit receptum, nec possit desinere quis habere in potestate, nisi exierint liberi, quibus casibus solent: nequaquam dubitandum est, remanere eos in potestate. Quare non solum eos liberos in potestate habebit, quos ante furorem genuit: verum & si qui ante furorem concepti, in furore editi sunt. sed & si in furore agente eo, uxor concipiat: videndum, an in potestate ejus nascatur filius: nam furiosus licet uxorem ducere non possit, retinere tamen matrimonium potest. Quod cum ita se habeat, in potestate filium habebit. † Proinde & si *furiosa sit uxor*, ex ea ante conceptus in potestate nascetur: sed & in furore ejus conceptus ab eo, qui non furebat, sine dubio in potestate nascetur: quia retinetur matrimonium. † Sed & si ambo in furore agant, & uxor & maritus, & tunc concipiat: partus in potestate patris nascetur, quasi voluntatis reliquiis in furiosis manentibus. nam cum consistat matrimonium altero furente, consistet & utroque. §. 1. Adeo autem retinet jus potestatis pater furiosus, ut & adquiratur illi commodum ejus quod filius adquisivit.

9. POMPONIUS lib. 16 ad Quintum Mucium.

FIliusfamilias in publicis causis loco patrisfamilias habetur, veluti si magistratum gerat, vel tutor detur.

10. ULPIANUS lib. 4 ad Leg. Juliam & Papiam.

SI judex nutriri vel ali oportere pronunciaverit: dicendum est, de veritate quærendum, filius sit, an non: neque enim alimentorum causa veritati facit præjudicium.

11. MODESTINUS lib. 1 Pandectarum.

INviti filii naturales, vel emancipati, non rediguntur in patriam potestatem.

TIT. VII.

DE ADOPTIONIBUS, ET EMANCIPATIONIBUS, ET ALIIS MODIS QUIBUS POTESTAS SOLVITUR.

1. MODESTINUS lib. 2 Regularum.

FIliosfamilias non solum natura, verum & adoptiones faciunt. §. 1. Quod adoptionis nomen est quidem generale, in duas autem species dividitur: quarum altera *adoptio* similiter dicitur; altera, *adrogatio*. Adoptantur filiifamilias: adrogantur qui sui juris sunt.

2. GAIUS lib. 1 Institutionum.

GEneralis enim adoptio duobus modis fit: aut Principis auctoritate, aut magistratus imperio. † Principis auctoritate adoptamus eos, qui sui juris sunt. quæ species adoptionis dicitur *adrogatio*: quia & is, qui adoptat, rogatur, id est, interrogatur, *an velit eum, quem adoptaturus sit, justum sibi filium esse*; & is qui adoptatur, rogatur, *an id fieri patiatur*. † Imperio magistratus adoptamus eos, qui in potestate parentis sunt: sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia: sive inferiorum, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. §. 1. Illud utriusque adoptionis commune est: quod & hi, qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt. §. 2. Hoc vero proprium est ejus adoptionis, quæ per Principem fit, quod is, qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subjicitur, sed & liberi ejus in ejusdem fiunt potestate, tanquam nepotes.

3. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

SI Consul vel Præses, filiusfamilias sit: posse eum apud semetipsum vel emancipari, vel in adoptionem dari, constat.

4. MODESTINUS lib. 2 Regularum.

MAgistratum, apud quem legis actio est, & emancipare filios suos, & in adoptionem dare apud se posse, Neratii sententia est.

5. CELSUS lib. 28 Digestorum.

IN adoptionibus, eorum duntaxat qui suæ potestatis sunt, voluntas exploratur: sin autem a patre dantur in adoptionem, in his utriusque arbitrium spectandum est, vel consentiendo, vel non contradicendo.

6. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

CUm nepos adoptatur, quasi ex filio natus: consensus filii exigitur. idque etiam Julianus scribit.

7. CELSUS lib. 39 Digestorum.

CUm adoptio fit, non est necessaria in eam rem auctoritas eorum, inter quos jura adgnationis consequuntur.

8. MODESTINUS lib. 2 Regularum.

QUod, ne curatoris auctoritas intercederet in adrogatione, ante tenuerat, sub divo Claudio recte mutatum est.

9. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

ETiam cæcus adoptare vel adoptari potest.

10. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

SI quis nepotem, quasi ex filio natum, quem in potestate habet, consentiente filio adoptaverit: non adgnascitur avo suus heres: quippe cum post mortem avi quasi in patris sui recidit potestatem.

11. IDEM lib. 4 ad Sabinum.

SI is, qui filium haberet, in nepotis locum adoptasset, perinde atque si ex [eo] filius natus esset, & [is] filius auctor factus non esset: mortuo avo, non esse nepotem in potestate filii.

12. ULPIANUS lib. 14 ad Sabinum.

QUi liberatus est patria potestate, is postea in potestatem honeste reverti non potest, nisi adoptione.

13. PAPINIANUS lib 36 Quæstionum.

IN omni fere Jure, finita patris adoptivi potestate, nullum ex pristino retinetur vestigium: denique & patria dignitas quæsita per adoptionem, finita ea, deponitur.

14. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

SEd etiam nepos ex filio apud adoptatum patrem conceptus, & natus, per emancipationem jura omnia perdit.

15. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

SI paterfamilias adoptatus sit: omnia, quæ ejus fuerunt, & acquiri possunt, tacito jure ad eum transeunt, qui adoptavit. hoc amplius, liberi ejus, qui in potestate sunt, eum sequuntur: sed & hi, qui postliminio redeunt: vel qui in utero fuerunt, cum adrogaretur, simili modo in potestatem adrogatoris rediguntur. §. 1. Qui duos filios, & ex altero eorum nepotem habet: si vult nepotem quasi ex altero natum sic adoptare; potest hoc efficere, si eum emancipaverit, & sic adoptaverit, quasi ex altero natum. facit enim hoc quasi quilibet, non quasi avus: & qua ratione quasi ex quolibet natum potest adoptare, ita potest & quasi ex altero filio. §. 2. In adrogationibus cognitio vertitur, num forte minor sexaginta annis sit, qui adrogat; quia magis liberorum creationi studere debeat: nisi forte morbus, aut valetudo in causa sit, aut alia justa causa adrogandi: veluti si conjunctam sibi personam velit adoptare. §. 3. Item non debet quis plures adrogare, nisi ex justa causa. † Sed nec libertum alienum: nec majorem minor.

16. JAVOLENUS lib. 6 ex Cassio.

ADoptio enim in his personis locum habet, in quibus etiam natura potest habere.

17. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

NEc ei permittitur adrogare, qui tutelam, vel curam alicujus administravit: si minor viginti quinque annis sit, qui adrogatur: ne forte eum ideo adrogat, ne rationes reddat.

† Item inquirendum est, ne forte turpis causa adrogandi subsit. §. 1. Eorum duntaxat pupillorum adrogatio permittenda est [his], qui vel naturali cognatione, vel sanctissima affectione ducti adoptarent: cæterorum prohibenda, ne esset in potestate tutorum & finire tutelam, & substitutionem à parente factam extinguere. §. 2. Et primum quidem excutiendum erit, quæ facultates pupilli sint, & quæ ejus, qui adoptare eum velit: ut æstimetur ex comparatione earum, an salubris adoptio possit pupillo intelligi. † Deinde cujus vitæ sit is, qui velit pupillum redigere in familiam suam. † Tertio, cujus idem ætatis sit: ut æstimetur an melius sit de liberis procreandis cogitare eum, quam ex aliena familia quemquam redigere in potestatem suam. §. 3. Præterea videndum est, an non debeat permitti ei, qui vel unum habebit, vel plures liberos, adoptare alium: ne aut illorum, quos justis nuptiis procreavit, deminuatur spes, quam unusquisque liberorum obsequio parat sibi; aut, qui adoptatus fuit, minus percipiat, quam dignum erit eum consequi. §. 4. Interdum & ditiorem permittetur adoptare pauperiorem, si vitæ ejus sobrietas clara sit, vel affectio honesta, nec incognita. §. 5. Satisdatio autem in his casibus dari solet.

18. MARCELLUS lib. 26 Digestorum.

NOn aliter enim voluntati ejus, qui adrogare pupillum volet, si causam ejus ob alia probabit, subscribendum erit, quam si caverit servo publico, *se restituturum* [*ea*], *quæ ex bonis ejus consecutus fuerit, illis, ad quos res perventura esset, si adrogatus permansisset in suo statu.*

19. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

HIs verbis satisdationis, quæ ab adrogatore præstari debet, *Ad quos ea res pertinet*, & libertatibus prospectum esse, quæ secundis tabulis datæ sunt, & multo magis substituto servo, item legatariis, nemo dubitat. §. 1. Quæ satisdatio si omissa fuerit, utilis actio in adrogatorem datur.

20. MARCELLUS lib. 26 Digestorum.

HÆc autem satisdatio locum habet, si impubes decessit. † Sed & si de pupillo loquitur, tamen hoc & in pupilla observandum est.

21. GAIUS lib. singul. Regularum.

NAm & fœminæ ex rescripto Principis adrogari possunt.

22. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

SI adrogator decesserit, impubere relicto filio adoptivo, & mox impubes decedat: an heredes adrogatoris teneantur? Et dicendum est, heredes quoque restituturos & bona adrogati, & præterea quartam partem. §. 1. Sed, an impuberi adrogator substituere possit, quæritur? Et puto non admitti substitutionem: nisi forte ad quartam solam, quam ex bonis ejus consequitur: & hactenus, ut ei usque ad pubertatem substituat. Cæterum si fidei ejus committat, *ut quandoque restituat*: non oportet admitti fideicommissum: quia hoc non judicio ejus ad eum pervenit, sed Principali providentia. §. 2. Hæc omnia dicenda sunt, sive in locum filii, sive in locum nepotis aliquis impuberem adrogaverit.

23. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

QUi in adoptionem datur, his quibus adgnascitur, [&] cognatus fit. quibus vero non adgnascitur, nec cognatus fit: adoptio enim, non jus sanguinis, sed jus adgnationis adfert. & ideo si filium adoptaverim, uxor mea illi matris loco non est: neque enim adgnascitur ei, propter quod nec cognata ejus fit. item nec mater mea aviæ loco illi est: quoniam his, qui extra familiam meam sunt, non adgnascitur. sed filiæ meæ is, quem adoptavi, frater fit: quoniam in familia mea est filia: nuptiis tamen etiam eorum prohibitis.

24. ULPIANUS lib. 1 Disputationum.

NEque absens, neque dissentiens adrogari potest.

25. IDEM lib. 5 Opinionum.

POst mortem filiæ suæ; quæ, ut materfamilias, quasi jure emancipata, vixerat, & testamento scriptis heredibus decessit, adversus factum suum, quasi non jure eam nec præsentibus testibus emancipasset, pater movere controversiam prohibetur. §. 1. Neque adoptare, neque adrogare quis absens, nec per alium ejusmodi solennitatem peragere potest.

26. JULIANUS lib. 70 Digestorum.

QUem filius meus emancipatus adoptaverit, is nepos meus non erit.

27. IDEM lib. 85 Digestorum.

EX adoptivo natus, adoptivi locum obtinet [in] Jure civili.

28. GAIUS lib. 1 Institutionum.

LIberum arbitrium est ei, qui filium, & ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate demittere, nepotem vero in potestate retinere: vel ex diverso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero manumittere: vel omnes sui juris efficere. † Eadem & de pronepote dicta esse intelligemus.

29. CALLISTRATUS lib. 2 Institutionum.

SI pater naturalis loqui quidem non possit, alio tamen modo, quam sermone, manifestum facere possit, velle se filium suum in adoptionem dare: perinde confirmatur adoptio, ac si jure facta esset.

30. PAULUS lib. 1 Regularum.

ET qui uxores non habent, filios adoptare possunt.

31. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

NOn potest filius, qui est in potestate patris ullo modo compellere eum, ne sit in potestate: sive naturalis, sive adoptivus.

32. PAPINIANUS lib. 31 Quæstionum.

NOnnunquam autem impubes, qui adoptatus est, audiendus erit, si pubes factus emancipari desideret. Idque causa cognita per judicem statuendum erit. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, privignum suum tutori adoptare permittendum.

33. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

ET, si pubes factus non expedire sibi in potestatem ejus redigi probaverit, æquum esse emancipari eum à patre adoptivo: atque ita pristinum jus recuperare.

34. PAULUS lib. 11 Quæstionum.

[QUæsitum est], si tibi filius in adoptionem hac lege sit datus, *ut post triennium* puta *eundem mihi in adoptionem des*, an actio ulla sit? Et Labeo putat nullam esse actionem: nec enim moribus nostris convenit filium temporalem habere.

35. IDEM lib. 1 Responsorum.

PEr adoptionem dignitas non minuitur, sed augetur. unde Senator, & si à plebeio adoptatus est, manet Senator: similiter manet & Senatoris filius.

36. IDEM lib. 18 Responsorum.

EMancipari filium à patre quocunque loco posse constat, ut exeat de patria potestate. §. 1. Apud Proconsulem etiam in ea provincia, quam sortitus non est, & manumitti, & [in] adoptionem dari posse placet.

37. IDEM lib. 2 Sententiarum.

ADoptare quis nepotis loco potest, etiamsi filium non habet. §. 1. Eum, quem quis adoptavit, emancipatum, vel in adoptionem datum, iterum non potest adoptare.

38. MARCELLUS lib. 16 Digestorum.

ADoptio non jure facta, à Principe confirmari potest.

39. ULPIANUS lib. 3 de officio Consulis.

NAm ita Divus Marcus Eutychiano rescripsit: *Quod desideras, an impetrare debeas, æstimabunt judices, adhibitis etiam his, qui contradicent*: id est, qui læderentur confirmatione adoptionis.

40. MODESTINUS lib. 1 Differentiarum.

ADrogato patrefamilias, liberi, qui in ejus erant potestate, nepotes apud adrogatorem efficiuntur: simulque cum [suo] patre in ejus recidunt potestatem. quod non similiter in adoptione contingit: nam nepotes ex eo in avi naturalis retinentur potestate. §. 1. Non tantum cum quis adoptat, sed & cum adrogat, major esse debet eo, quem sibi per adrogationem, vel per adoptionem filium facit: & utique plenæ

pubes-

pubertatis: id eſt decem & octo annis [eum] præcedere debet. §. 2. Spado adrogando, ſuum heredem ſibi adſciſcere poteſt: nec ei corporale vitium impedimento eſt.

41. IDEM lib. 2. Regularum.

SI pater filium, ex quo nepos illi eſt in poteſtate, emancipaverit, & poſtea eum adoptaverit: mortuo eo, nepos in patris non revertitur poteſtatem. Nec is nepos in patris revertitur poteſtatem, quem avus retinuerit filio dato in adoptionem, quem denuo redadoptavit.

42. IDEM lib. 1 Pandectarum.

ETiam infantem in adoptionem dare poſſumus.

43. POMPONIUS lib. 20 ad Quintum Mucium.

ADoptiones non ſolum filiorum, ſed & quaſi nepotum fiunt: ut aliquis nepos noſter eſſe videatur, perinde quaſi ex filio, vel incerto natus ſit.

44. PROCULUS lib. 8 Epiſtolarum.

SI is, qui nepotem ex filio habet, in nepotis loco aliquem adoptavit: non puto, mortuo avo, jura conſanguinitatis inter nepotes futura eſſe. ſed ſi ſic adoptavit, *ut etiam jure Legis nepos ſuus eſſet, quaſi ex Lucio* (puta *filio ſuo*, *& ex matrefamilias ejus natus eſſet*: contra puto.

45. PAULUS lib. 3 ad Leg. Juliam & Papiam.

ONera ejus, qui in adoptionem datus eſt, ad patrem adoptivum transferuntur.

46. ULPIANUS lib. 4 ad Leg. Juliam & Papiam.

IN ſervitute mea quæſitus mihi filius, in poteſtatem meam redigi beneficio Principis poteſt: libertinum tamen eum manere, non dubitatur.

TIT. VIII.

DE DIVISIONE RERUM, ET QUALITATE.

1. GAIUS lib. 2 Inſtitutionum.

SUmma rerum diviſio in duos articulos deducitur: nam aliæ ſunt divini juris, aliæ humani. † Divini juris ſunt, [veluti] res ſacræ, & religioſæ. Sanctæ quoque res, veluti muri, & portæ quodammodo divini juris ſunt. † Quod autem divini juris eſt, id nullius in bonis eſt: id vero, quod humani juris eſt, plerumque *alicujus in bonis* eſt: poteſt autem & nullius in bonis eſſe: nam res hereditariæ antequam aliquis heres exiſtat, nullius in bonis ſunt. † Hæ autem res, quæ humani juris ſunt, aut publicæ ſunt aut privatæ. Quæ publicæ ſunt, nullius in bonis eſſe creduntur: ipſius enim univerſitatis eſſe creduntur. Privatæ autem ſunt, quæ ſingulorum ſunt. §. 1. Quædam præterea res corporales ſunt, quædam incorporales. † Corporales hæ ſunt, quæ tangi poſſunt: veluti fundus, homo, veſtis, aurum, argentum, & denique aliæ res innumerabiles. Incorporales ſunt, quæ tangi non poſſunt: qualia ſunt ea, quæ in jure conſiſtunt: ſicut hereditas, uſusfructus, obligationes quoquo modo contractæ. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: [nam] & fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales ſunt: & id quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale eſt; veluti fundus, homo, pecunia. nam ipſum jus ſucceſſionis, & ipſum jus utendi fruendi, & ipſum jus obligationis incorporale eſt. Eodem numero ſunt [&] jura prædiorum urbanorum, & ruſticorum: quæ etiam ſervitutes vocantur.

2. MARCIANUS lib. 3 Inſtitutionum.

QUædam naturali jure communia ſunt omnium, quædam univerſitatis, quædam nullius, pleraque ſingulorum: quæ variis ex cauſis cuique adquiruntur. §. 1. Et quidem *naturali jure omnium communia* ſunt illa: aer, aqua profluens, & mare: & per hoc littora maris.

3. FLORENTINUS lib. 6 Inſtitutionum.

ITem lapilli, gemmæ, cæteraque, quæ in littore invenimus, jure naturali noſtra ſtatim fiunt.

4. MARCIANUS lib. 3 Inſtitutionum.

NEmo igitur ad littus maris accedere prohibetur piſcandi cauſa: dum tamen villis, & ædificiis, & monumentis abſtineatur: quia non ſunt juris gentium, ſicut & mare. idque & Divus Pius piſcatoribus Formianis, & Capenatis reſcripſit. §. 1. Sed flumina pene omnia, & portus publica ſunt.

5. GAIUS lib. 2 rerum cottidianarum ſive aureorum.

RIparum uſus publicus eſt jure gentium, ſicut ipſius fluminis. Itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, retia ſiccare, & ex mare reducere, onus aliquod in his reponere, cuilibet liberum eſt, ſicuti per ipſum flumen navigare. Sed proprietas illorum eſt, quorum prædiis hærent: qua de cauſa arbores quoque in his natæ eorundem ſunt. §. 1. In mare piſcantibus liberum eſt caſam in littore ponere, qua ſe recipiant:

6. MARCIANUS lib. 3 Inſtitutionum.

IN tantum, ut & ſoli domini conſtituantur, qui ibi ædificant: ſed quandiu ædificium manet: alioquin, ædificio dilapſo, quaſi jure poſtliminii revertitur locus in priſtinam cauſam: &, ſi alius in eodem loco ædificaverit, ejus fiet. §. 1. Univerſitatis ſunt, non ſingulorum, veluti quæ in civitatibus ſunt theatra, & ſtadia, & ſimilia, & ſi qua alia ſunt communia civitatum. † Ideoque nec ſervus communis civitatis, ſingulorum pro parte intelligitur, ſed univerſitatis. Et ideo tam contra civem, quam pro eo, poſſe ſervum civitatis torqueri, Divi Fratres reſcripſerunt. Ideo & libertus civitatis non habet neceſſe veniam edicti petere, ſi vocet in jus aliquem ex civibus. §. 2. Sacræ res, & religioſæ, & ſanctæ, in nullius bonis ſunt. §. 3. Sacræ autem res ſunt hæ, quæ publice conſecratæ ſunt, non private. ſi quis ergo privatim ſibi ſacrum conſtituerit: ſacrum non eſt, ſed profanum. Semel autem æde ſacra facta, etiam diruto ædificio, locus ſacer manet. §. 4. Religioſum autem locum unuſquiſque ſua voluntate facit, dum mortuum infert in locum ſuum. † In commune autem ſepulchrum, etiam invitis cæteris, licet inferre. Sed & in alienum locum, concedente domino, licet inferre: & licet poſtea ratum habuerit, quam illatus eſt mortuus, religioſus locus fit. §. 5. Cenotaphium quoque magis placet locum eſſe religioſum: ſicut teſtis in ea re eſt Vergilius.

7. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

SEd Divi Fratres contra reſcripſerunt.

8. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

SAnctum eſt, quod ab injuria hominum defenſum atque munitum eſt. §. 1. Sanctum autem dictum eſt a ſagminibus. Sunt autem *ſagmina* quædam herbæ, quas legati populi Romani ferre ſolent, ne quis eos violaret: ſicuti legati Græcorum ferunt ea, quæ vocantur *cerycia*. §. 2. In municipiis quoque muros eſſe ſanctos, Sabinum recte reſpondiſſe, Caſſius refert: prohiberique oportere, ne quid in his immitteretur.

9. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

SAcra *loca* ea ſunt quæ publice ſunt dedicata: ſive in civitate ſint, ſive in agro. §. 1. Sciendum eſt, locum publicum tunc ſacrum fieri poſſe, cum Princeps eum dedicavit, vel dedicandi dedit poteſtatem. §. 2. Illud notandum eſt, aliud eſſe ſacrum locum, aliud ſacrarium. *ſacer locus*, eſt locus conſecratus. *ſacrarium* eſt locus, in quo ſacra reponuntur: quod etiam in ædificio privato eſſe poteſt: & ſolent, qui liberare eum locum religione volunt, ſacra inde evocare. §. 3. Proprie dicimus *ſancta*, quæ neque ſacra, neque profana ſunt, ſed ſanctione quadam confirmata: ut Leges ſanctæ ſunt: ſanctione enim quadam ſunt ſubnixæ. quod enim ſanctione quadam ſubnixum eſt, id ſanctum eſt, etſi Deo non ſit conſecratum: & interdum in ſanctionibus adjicitur, *ut qui ibi aliquid commiſit, capite puniatur*. §. 4. Muros autem municipales nec reficere licet ſine Principis, vel Præſidis auctoritate: nec aliquid eis conjungere, vel ſuperponere. §. 5. Res ſacra non recipit æſtimationem.

10. POMPONIUS lib. 6 ex Plautio.

ARiſto ait, ſicut id, quod in mare ædificatum ſit, fieret privatum: ita quod mari occupatum ſit fieri publicum.

11. POMPONIUS lib. 2 ex variis lectionibus.

SI quis violaverit muros, capite punitur: ſicuti ſi quis tranſcendet ſcalis admotis, vel alia qualibet

libet ratione. nam cives Romanos alia, quam per portas, egredi non licet : cum illud hoſtile & abominandum ſit. nam & Romuli frater Remus occiſus traditur ob id, quod murum tranſcendere voluerit.

TIT. IX.

DE SENATORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 62 ad Edictum.

COnſulari feminæ utique Conſularem virum præferendum, nemo ambigit. † Sed vir Præfectorius an Conſulari feminæ præferatur, videndum. Putem præferri : quia *major dignitas* [*eſt*] *in ſexu virili*. §. 1. Conſulares autem feminas dicimus Conſularium uxores : adjicit Saturninus, etiam matres: quod nec uſquam relatum eſt, nec unquam receptum.

2. MARCELLUS lib. 3 Digeſtorum.

CAſſius Longinus non putat ei permittendum, qui propter turpitudinem Senatu motus nec reſtitutus eſt, judicare, vel teſtimonium dicere : quia lex Julia repetundarum hoc fieri vetat.

3. MODESTINUS lib. 6 Regularum.

SEnatorem remotum Senatu capite non minui, ſed Romæ morari, Divus Severus & Antoninus permiſerunt.

4. POMPONIUS lib. 12 ex variis lectionibus.

QUi indignus eſt inferiore ordine, indignior eſt ſuperiore.

5. ULPIANUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

SEnatoris filium accipere debemus, non tantum eum, qui naturalis eſt, verum adoptivum quoque : neque intererit, à quo, vel qualiter adoptatus fuerit : nec intereſt, jam in Senatoria dignitate conſtitutus eum ſuſceperit, an ante dignitatem Senatoriam.

6. PAULUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

SEnatoris filius eſt & is, quem in adoptionem accepit : quamdiu tamen in familia ejus manet : emancipatus vero nomen filii emancipatione amittit. §. 1. A Senatore in adoptionem filius datus ei, qui inferioris dignitatis eſt, quaſi Senatoris filius videtur : quia non amittitur Senatoria dignitas adoptione inferioris dignitatis; non magis quam ut Conſularis deſinat eſſe.

7. ULPIANUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

EMancipatum à patre Senatore, quaſi Senatoris filium haberi placet. §. 1. Item Labeo ſcribit, etiam eum, qui poſt mortem patris Senatoris natus ſit, quaſi Senatoris filium eſſe. † Sed eum, qui, poſteaquam pater ejus de Senatu motus eſt, concipitur & naſcitur, Proculus & Pegaſus opinantur non eſſe quaſi Senatoris filium. quorum ſententia vera eſt. Nec enim proprie Senatoris filius dicetur is, cujus pater Senatu motus eſt, antequam iſte naſceretur. Si quis conceptus quidem ſit, antequam pater ejus Senatu moveatur, natus autem poſt patris amiſſam dignitatem : magis eſt, ut quaſi Senatoris filius intelligatur. tempus enim conceptionis ſpectandum, pleriſque placuit. §. 2. Si quis & patrem, & avum habuerit Senatorem : & quaſi filius & quaſi nepos Senatoris intelligitur. † Sed ſi pater amiſerit dignitatem ante conceptionem hujus; quæri poteſt, an quamvis quaſi Senatoris filius non intelligatur, quaſi nepos tamen intelligi debeat? Et magis eſt, ut debeat : ut avi potius ei dignitas proſit, quam obſit caſus patris.

8. IDEM lib. 6 Fideicommiſſorum.

FEminæ nuptæ clariſſimis perſonis, clariſſimarum perſonarum appellatione continentur. † Clariſſimarum feminarum nomine, Senatorum filiæ, niſi quæ viros clariſſimos ſortitæ ſunt, non habentur. Feminis enim dignitatem clariſſimam mariti tribuunt : parentes vero donec plebeii nuptiis fuerint copulatæ. Tandiu igitur clariſſima femina erit, quandiu Senatori nupta eſt, vel clariſſimo : aut ſeparata ab eo, alii inferioris dignitatis non nupſit.

9. PAPINIANUS lib. 4 Reſponſorum.

FIliam Senatoris nuptias liberti ſecutam, patris caſus non facit uxorem : nam quæſita dignitas liberis, propter caſum patris remoti à Senatu, auferenda non eſt.

10. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

LIberos Senatorum accipere debemus, non tantum Senatorum filios, verum omnes, qui geniti ex ipſis, exve liberis eorum dicantur : ſive naturales, ſive adoptivi ſint liberi Senatorum, ex quibus nati dicuntur. † Sed ſi ex filia Senatoris natus ſit, ſpectare debemus patris ejus conditionem.

11. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

SEnatores, licet in urbe domicilium habere videantur, tamen & ibi unde oriundi ſunt, habere domicilium intelliguntur : quia dignitas, domicilii adjectionem potius dediſſe, quam permutaſſe videtur.

12. ULPIANUS lib. 2 de Cenſibus.

NUptæ prius Conſulari viro impetrare ſolent à Principe, quamvis perraro, ut nuptæ iterum minoris dignitatis viro, nihilominus in Conſulari maneant dignitate : ut ſcio Antonium Auguſtum Juliæ Mamææ conſobrinæ ſuæ indulſiſſe.

§. 1. Senatores autem accipiendum eſt eos, qui à Patriciis, & Conſulibus, uſque ad omnes illuſtres viros deſcendunt : quia [&] hi ſoli in Senatu ſententiam dicere poſſunt.

TIT. X.

DE OFFICIO CONSULIS.

1. ULPIANUS lib. 2 de Officio Conſulis.

OFFICIUM Conſulis eſt, conſilium præbere manumittere volentibus. §. 1. Conſules & ſeorſum ſinguli manumittunt. † Sed non poteſt is, qui apud alterum nomina ediderit, apud alterum manumittere : ſeparatæ enim ſunt manumiſſiones. Sane ſi qua ex cauſa collega manumittere non poterit, infirmitate, vel aliqua juſta cauſa impeditus : collegam poſſe manumiſſionem expedire, Senatus cenſuit. §. 2. Conſules apud ſe ſervos ſuos manumittere poſſe, nulla dubitatio eſt. † Sed ſi evenerit, ut minor viginti annis Conſul ſit, apud ſe manumittere non poterit, cum ipſe ſit, qui ex Senatuſconſulto conſilii cauſam examinat : apud collegam vero, cauſa probata, poteſt.

TIT. XI.

DE OFFICIO PRÆFECTI PRÆTORIO.

1. AURELIUS Arcadius Chariſius, Magiſter libellorum, lib. ſingul. de Officio Præfecti prætorio.

BREVITER commemorare neceſſe eſt, unde conſtituendi Præfectorum prætorio officii origo manaverit. † Ad vicem Magiſtri equitum Præfectos prætorio antiquitus inſtitutos eſſe, à quibuſdam ſcriptoribus traditum eſt. Nam cum apud veteres Dictatoribus ad tempus ſumma poteſtas crederetur, & Magiſtros equitum ſibi eligerent, qui adſociati participales curæ [admilitiæ gratia] ſecundam poſt eos poteſtatem gererent : regimentis reipublicæ ad Imperatores perpetuos tranſlatis, ad ſimilitudinem Magiſtrorum equitum Præfecti prætorio à Principibus electi ſunt. data eſt plenior licentia ad diſciplinæ publicæ emendationem. §. 1. His cunabulis Præfectorum auctoritas initiata in tantum meruit augeri, ut appellari à Præfectis prætorio non poſſit. Nam cum ante quæſitum fuiſſet, an liceret à Præfectis prætorio appellare, & jure liceret, & extarent exempla eorum, qui provocaverunt : poſtea publice ſententia Principali lecta, appellandi facultas interdicta eſt. credidit enim Princeps, eos, qui ob ſingularem induſtriam, explorata eorum fide, & gravitate, ad hujus officii magnitudinem adhibentur, non aliter judicaturos eſſe, pro ſapientia ac luce dignitatis ſuæ, quam ipſe foret judicaturus. §. 2. Subnixi ſunt etiam alio privilegio [Præfecti prætorio] : ne à ſententiis eorum minores ætate ab aliis magiſtratibus, niſi ab ipſis Præfectis prætorio, reſtitui poſſint.

TIT.

TIT. XII.

DE OFFICIO PRÆFECTI URBI.

1. ULPIANUS lib. singul. de Officio Præfecti Urbi.

OMNIA omnino crimina Præfectura Urbis sibi vindicavit: nec tantum ea, quæ intra Urbem admittuntur, verum ea quoque, quæ extra Urbem (*intra Italiam*), Epistola divi Severi ad Fabium Cilonem Præfectum Urbi missa declaratur. §. 1. Servos, qui ad statuas confugerint, vel sua pecunia emptos *ut manumittantur*, de dominis querentes audiet. §. 2. Sed & patronos egentes de suis libertis querentes audiet: maxime si ægros se esse dicant, desiderentque à libertis exhiberi. §. 3. Relegandi, deportandique in insulam, quam Imperator adsignaverit, licentiam habet. §. 4. Initio ejusdem *Epistolæ* ita scriptum est: *Cum Urbem nostram fidei tuæ commiserimus.* Quidquid igitur intra Urbem admittitur, ad Præfectum Urbi videtur pertinere. sed & si quid intra centesimum milliarium admissum sit, ad Præfectum Urbi pertinet: si ultra ipsum lapidem, egressum est Præfecti Urbi notionem. §. 5. Si quis servum suum adulterium commisisse dicat in uxorem suam, apud Præfectum Urbi erit audiendus. §. 6. Sed & ex interdictis *Quod vi aut clam*, aut interdicto *Unde vi* audire potest. §. 7. Solent ad Præfecturam Urbis remitti etiam tutores, sive curatores, qui male in tutela, sive cura versati, graviore animadversione indigent, quam ut sufficiat eis suspectorum infamia: quos probari poterit, vel nummis datis tutelam occupasse; vel præmio accepto operam dedisse, ut non idoneus tutor alicui daretur; vel consulto circa edendum patrimonium quantitatem minuisse; vel evidenti fraude pupilli bona alienasse. §. 8. Quod autem dictum est, *ut servos de dominis querentes Præfectus audiat*, sic accipiemus: non accusantes dominos (hoc enim nequaquam servo permittendum est, nisi ex causis receptis), sed si verecunde expostulent; si sævitiam, si duritiam, si famem, qua eos premant; si obscœnitatem, in qua eos compulerint, vel compellant, apud Præfectum Urbi exponant. † Hoc quoque officium Præfecto Urbi à Divo Severo datum est, ut mancipia tueatur, ne prostituantur. §. 9. Præterea curare debebit Præfectus Urbi, ut nummularii probe se agant circa omne negotium suum: & temperent his, quæ sunt prohibita. §. 10. Cum patronus contemni se a liberto dixerit, vel contumeliosum sibi libertum queratur; vel convicium se ab eo passum, liberosque suos, vel uxorem, vel quid huic simile objicit: Præfectus Urbi adiri solet, & pro modo querelæ corrigere eum, aut comminari, aut fustibus castigare, aut ulterius procedere in pœna ejus solet: nam & puniendi plerumque sunt Liberti. Certe si se delatum à liberto, vel conspirasse eum contra se cum inimicis doceat: etiam metalli pœna in eum statui debet. §. 11. Cura carnis omnis, ut justo pretio præbeatur, ad curam Præfecturæ pertinet: & ideo & forum suarium sub ipsius cura est: sed & cæterorum pecorum, sive armentorum, quæ ad hujusmodi præbitionem spectant, ad ipsius curam pertinent. §. 12. Quies quoque popularium, & disciplina spectaculorum ad Præfecti Urbi curam pertinere videtur: & sane, debet etiam dispositos milites stationarios habere ad tuendam popularium quietem, & ad referendum sibi, quid in Urbe agatur. §. 13. Et Urbe interdicere Præfectus Urbi, & quavis alia solitarum regionum potest, & negotiatione, & professione, & advocationibus, & foro; & ad tempus, & in perpetuum. Interdicere poterit & spectaculis: & si quem releget ab Italia, summovere eum etiam à provincia sua. §. 14. Divus Severus rescripsit, eos etiam, qui illicitum collegium coïsse dicuntur, apud Præfectum Urbi accusandos.

2. PAULUS lib. singul. de Officio Præfecti Urbi.

ADiri etiam ab argentariis, vel adversus eos, ex epistula D. Hadriani, & in pecuniariis causis potest.

3. ULPIANUS lib. 2. ad Edictum.

PRæfectus Urbi, cum terminos [Urbis] exierit, potestatem non habet. extra Urbem, potest jubere judicare.

TIT. XIII.

DE OFFICIO QUÆSTORIS.

1. ULPIANUS lib. singul. de officio Quæstoris.

ORIGO Quæstoribus creandis antiquissima est; & pene ante omnes magistratus. Gracchanus denique Junius, *libro septimo de potestatibus*, etiam ipsum Romulum & Numam Pompilium binos Quæstores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent, refert. † Sed sicuti dubium est, an Romulo, & Numa regnantibus Quæstor fuerit: ita Tullo Hostilio rege Quæstores fuisse certum est. Sane crebrior apud veteres opinio est, Tullum Hostilium primum in Rempublicam induxisse Quæstores. §. 1. Et à genere quærendi *Quæstores* initio dictos, & Junius, & Trebatius, & Fenestella scribunt. §. 2. Ex Quæstoribus quidam solebant provincias sortiri ex Senatusconsulto, quod factum est Decimo Druso & Porcina Consulibus. Sane, non omnes Quæstores provincias sortiebantur, verum excepti erant Candidati Principis: hi etenim solis libris Principalibus in Senatu legendis vacant. §. 3. Hodieque obtinuit, indifferenter Quæstores creari, tam patricios quam plebejos: ingressus est enim & quasi primordium gerendorum honorum, sententiæque in Senatu dicendæ. §. 4. Ex his, sicuti diximus, quidam sunt, qui Candidati Principis dicebantur, quique epistolas ejus in Senatu legunt.

TIT. XIV.

DE OFFICIO PRÆTORUM.

1. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

APud filiumfamilias Prætorem potest pater ejus manumittere.

2. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

SEd etiam ipsum apud se emancipari, vel in adoptionem dari, placet.

3. ULPIANUS lib. 38 ad Sabinum.

BArbarius Philippus, cum servus fugitivus esset, Romæ præturam petiit, & Prætor designatus est: sed nihil ei servitutem obstitisse, ait Pomponius, quasi Prætor non fuerit. Atquin verum est, prætura eum functum, & tamen videamus si servus, quam diu latuit [in] dignitate prætoria, functus sit: quid dicemus? quæ edixit, quæ decrevit, nullius fore momenti? an fore, propter utilitatem eorum, qui apud eum egerunt vel Lege, vel quo alio Jure? Et verum puto, nihil eorum reprobari. Hoc enim humanius est; cum etiam potuit populus Romanus servo decernere hanc potestatem: sed & si scisset servum esse, liberum effecisset. Quod jus multo magis in Imperatore observandum est.

4. IDEM lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

PRætor neque tutorem, neque specialem Judicem ipse se dare potest.

TIT. XV.

DE OFFICIO PRÆFECTI VIGILUM.

1. PAULUS lib. singul. de Officio Præfecti vigilum.

APud vetustiores, incendiis arcendis Triumviri præerant, qui ab eo, quod excubias agebant, *nocturni* dicti sunt. † Interveniebant nonnunquam & Ædiles, & Tribuni plebis. Erat autem familia publica circa portam & muros disposita, unde, si opus esset, evocabatur. † Fuerant & privatæ familiæ, quæ incendia vel mercede vel gratia extinguerent. † Deinde, Divus Augustus maluit per se huic rei consuli:

2. ULPIANUS lib. singul. de officio Præfecti vigilum.

PLuribus uno die incendiis exortis.

3. PAULUS lib. singulari de Officio Præfecti vigilum.

NAm salutem Reipublicæ tueri, nulli magis credidit convenire, nec alium sufficere ei rei, quam Cæsarem. Itaque septem cohortes opportunis locis constituit, ut binas regiones Urbis unaquæque cohors tueatur: præpositis eis Tribunis, & super omnes Spectabili Viro, qui *Præfectus vigilum* appellatur. §. 1. Cognoscit Præfectus vigilum de incendiariis, effractoribus, furibus, raptoribus, receptatoribus: nisi si qua tam atrox, tamque famosa persona sit, ut Præfecto Urbi remittatur. Et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium: aut fustibus castigat eos, qui negligentius ignem habuerunt, aut severa interlocutione comminatus, fustium castigationem remittit. §. 2. Effracturæ fiunt plerumque in insulis, in horreisque, ubi homines pretiosissimam partem fortunarum suarum reponunt: cum vel cella effringitur, vel armarium, vel arca. & custodes plerumque puniuntur: & D. Antoninus Erycio Claro rescripsit: ait enim, *Posse eum, horreis effractis, quæstionem habere de servis custodibus; licet in illis ipsius Imperatoris portio esset.* §. 3. Sciendum est autem, Præfectum vigilum per totam noctem vigilare debere: & coërrare calceatum, cum hamis, & dolabris. §. 4. Ut curam adhibeant, omnes inquilinos admonere, ne negligentia aliqua incendii casus oriatur: præterea, ut aquam unusquisque [inquilinus] in cœnaculo habeat, jubetur admonere. §. 5. Adversus capsarios quoque, qui mercede servanda in balineis vestimenta suscipiunt, judex est constitutus: ut si quid in servandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat.

4. ULPIANUS lib. singulari de Officio Præfecti Urbi.

IMperatores Severus & Antoninus Junio Rufino Præfecto vigilum ita rescripserunt: *Insularios, & eos, qui negligenter ignes apud se habuerint, potes fustibus vel flagellis cædi jubere: eos autem, qui dolo fecisse incendium convincentur, ad Fabium Cilonem, Præfectum Urbi, amicum nostrum remittes: fugitivos conquirere, eosque dominis reddere debes.*

TIT. XVI.

DE OFFICIO PROCONSULIS ET LEGATI.

1. ULPIANUS lib. 1 Disputationum.

PRoconsul ubique quidem proconsularia insignia habet, statim atque Urbem egressus est: potestatem autem non exercet, nisi in ea provincia sola, quæ ei decreta est.

2. MARCIANUS, lib. 1 Institutionum.

OMnes Proconsules statim, quam Urbem egressi fuerint, habent jurisdictionem: sed non contentiosam, sed voluntariam: ut ecce, manumitti apud eos possunt tam liberi, quam servi; & adoptiones fieri. §. 1. Apud Legatum vero Proconsulis nemo manumittere potest, quia non habet jurisdictionem talem.

3. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

NEc adoptare potest: omnino enim non est apud eum legis actio.

4. IDEM lib. 1 de Officio Proconsulis.

OBservare autem Proconsulem oportet, ne in hospitiis præbendis oneret provinciam: ut Imperator noster cum patre Aufidio Severiano rescripsit. §. 1. Nemo Proconsulum stratores suos habere potest: sed vice eorum milites ministerio in provinciis funguntur. §. 2. Proficisci autem Proconsulem melius quidem est sine uxore: sed & cum uxore potest; dummodo sciat Senatum, Cotta & Messala Consulibus, censuisse *futurum, ut si quid uxores eorum, qui ad officia proficiscuntur, deliquerint, ab ipsis ratio, & vindicta exigatur.* §. 3. Antequam vero fines provinciæ decretæ sibi Proconsul ingressus sit: edictum debet de adventu suo mittere, continens commendationem aliquam sui, si qua ei familiaritas sit cum provincialibus, vel conjunctio; & maxime excusantis, ne publice, vel privatim occurrant ei; esse enim congruens, ut unusquisque in sua patria eum exciperet. §. 4. Recte autem & ordine faciet, si edictum decessori suo miserit: significetque, qua die fines sit ingressurus: plerumque enim incerta hæc & inopinata turbant provinciales, & actus impediunt. §. 5. Ingressum etiam hoc eum observare oportet, ut per eam partem provinciam ingrediatur, per quam ingredi moris est, & (quas Græcia ἐπιδημίας, id est, *accessus ad urbem*, appellat, sive καταπλοῦν, id est, *adnavigationem*) observare, in quam primum civitatem veniat vel applicet: magni enim facient provinciales, servari sibi consuetudinem istam, & hujusmodi prærogativas. Quædam provinciæ etiam hoc habent, ut per mare in eam provinciam Proconsul veniat: ut Asia, scilicet usque adeo, ut Imperator [noster] Antoninus Augustus ad desideria Asianorum rescripsit, *Proconsuli necessitatem impositam per mare Asiam applicare*, καὶ τῶν μητροπόλεων Ἔφεσον, id est, *& inter matrices urbes Ephesum primum attingere.*

§. 6. Post hæc, ingressus provinciam, mandare jurisdictionem Legato suo debet: nec hoc ante facere, quam fuerit provinciam ingressus. Est enim perquam absurdum, antequam ipse jurisdictionem nanciscatur (nec enim ei prius competit, quam in eam provinciam venerit) alii eam mandare, quam non habet. sed si & ante fecerit, & ingressus provinciam in eadem voluntate fuerit: credendum est, videri Legatum habere jurisdictionem; non exinde, ex quo mandata est, sed ex quo provinciam Proconsul ingressus est.

5. PAPINIANUS lib. 1 Quæstionum.

ALiquando mandare jurisdictionem Proconsul potest, etsi nondum in provinciam pervenerit: Quid enim si necessariam moram in itinere patiatur, maturissime autem Legatus in provinciam perventurus sit?

6. ULPIANUS lib. 1 de Officio Proconsulis.

SOlent etiam custodiarum cognitionem mandare Legatis: scilicet ut præauditas custodias ad se remittant, ut innocentem ipse liberet. sed hoc genus mandati extraordinarium est: nec enim potest quis gladii potestatem sibi datam, vel cujus alterius coërcitionis, ad alium transferre; nec liberandi igitur reos jus, cum accusari apud eum non possint. §. 1. Sicut autem mandare jurisdictionem vel non mandare, est in arbitrio Proconsulis: ita adimere mandatam jurisdictionem licet quidem Proconsuli; non autem debet inconsulto Principe hoc facere. §. 2. Legatos non oportet Principem consulere, sed Proconsulem suum: & is ad consultationes Legatorum debebit respondere. §. 3. Non vero in totum xeniis abstinere debebit Proconsul, sed modum adjicere, ut neque morose in totum abstineat, neque avare modum xeniorum excedat: quam rem Divus Severus & Imperator Antoninus elegantissime epistola sunt moderati: cujus epistolæ verba hæc sunt: *Quantum ad xenia pertinet, audi, quid sentimus. Vetus proverbium est*, οὔτε πάντα, οὔτε πάντοτε, οὔτε παρὰ πάντων· id est, *neque omnia, neque quovis tempore, neque ab omnibus. nam valde inhumanum est, à nemine accipere; sed passim, vilissimum est; & omnia, avarissimum.* † Et quod Mandatis continetur, *Ne donum vel munus ipse Proconsul, vel qui in alio officio erit, accipiat, emat ve quid, nisi victus cottidiani causa*, ad xeniola non pertinet: sed ad ea, quæ edulium excedant usum. Sed nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem.

7. IDEM lib. 2 de Officio Proconsulis.

SI in aliam quam celebrem civitatem, vel provinciæ caput advenerit: pati debet commendari sibi civitatem, laudesque suas non gravate audire; cum honori suo provinciales id vindicent; & ferias secundum mores & consuetudinem, quæ retro obtinuit, dare. §. 1. Ædes sacras, & opera publica circumire inspiciendi gratia, an sarta tectaque sint, vel an aliqua refectione indigeant; & si qua cœpta sunt, ut consummentur, prout vires ejus Reipublicæ permittunt, curare debet: curatoresque operum diligentes solemniter præponere: ministeria quoque militaria, si opus fuerit, ad curatores adjuvandos dare. §. 2. Cum plenissimam autem jurisdictionem Proconsul habeat, omnium partes, qui Romæ, vel quasi Magistratus, vel extra ordinem jus dicunt, ad ipsum pertinent.

8. IDEM lib. 39 ad Edictum.

ET ideo majus imperium in ea provincia habet omnibus, poſt Principem.

9. IDEM lib. 1 de Officio Proconſulis.

NEc quicquam eſt in provincia, quod non per ipſum expediatur. Sane, ſi fiſcalis pecuniaria cauſa ſit, quæ ad Procuratorem Principis reſpicit: melius fecerit, ſi abſtineat. §. 1. Ubi decretum neceſſarium eſt, per libellum id expedire Proconſul non poterit. Omnia enim, quæcumque cauſæ cognitionem deſiderant, per libellum non poſſunt expediri. §. 2. Circa Advocatos patientem eſſe Proconſulem oportet; ſed cum ingenio, ne contemptibilis videatur: nec adeo diſſimulare, ſi quos cauſarum concinnatores, vel redemptores deprehendat: eoſque ſolos pati poſtulare, quibus per Edictum ejus poſtulare permittitur. §. 3. De plano autem Proconſul poteſt expedire hæc: ut obſequium parentibus, & patronis, liberiſque patronorum exhiberi jubeat; comminari etiam, & terrere filium à patre oblatum, qui non, ut oportet; converſari dicatur. † Poterit de plano ſimiliter & libertum non obſequentem emendare aut verbis, aut fuſtium caſtigatione. §. 4. Obſervare itaque eum oportet, ut ſit ordo aliquis poſtulationum; ſcilicet ut omnium deſideria audiantur: ne forte, dum honori poſtulantium datur, vel improbitati ceditur, mediocres deſideria ſua non proferant, qui aut omnino non adhibuerunt, aut minus frequentes, neque in aliqua dignitate poſitos Advocatos ſibi proſpexerunt. §. 5. Advocatos quoque petentibus debebit indulgere, plerumque feminis, vel pupillis, vel alias debilibus: vel his, qui ſuæ mentis non ſunt, ſi quis eis petat; vel ſi nemo ſit qui petat, ultro eis dare debebit. † Sed ſi qui per potentiam adverſarii non invenire ſe Advocatum dicat: æque oportebit ei Advocatum dare. Cæterum opprimi aliquem per adverſarii ſui potentiam non oportet: hoc enim etiam ad invidiam ejus, qui provinciæ præeſt, ſpectat, ſi quis tam impotenter ſe gerat, ut omnes metuant adverſus eum advocationem ſuſcipere. §. 6. Quæ etiam omnium Præſidum communia ſunt: & debent ab his obſervari.

10. IDEM lib. 10 de Officio Proconſulis.

MEminiſſe oportebit, uſque ad adventum ſucceſſoris omnia debere Proconſulem agere: cum ſit unus proconſulatus, & utilitas provinciæ exigat eſſe aliquem, per quem negotia ſua provinciales explicent. ergo in adventum ſucceſſoris debet jus dicere. §. 1. Legatum ſuum ne ante ſe de provincia dimittat, & Lege Julia repetundarum, & Reſcripto Divi Hadriani ad Calpurnium Rufum Proconſulem Achaiæ, admonetur.

11. VENULEUS Saturninus lib. 2 de Officio Proconſulis.

SI quid erit, quod majorem animadverſionem exigat: rejicere Legatus apud Proconſulem debet: neque enim animadvertendi, coërcendi, vel atrociter verberandi jus habet.

12. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

LEgatus mandata ſibi juriſdictione, judicis dandi jus habet.

13. POMPONIUS lib. 10 ad Quintum Mucium.

LEgati Proconſulis nihil proprium habent, niſi a Proconſule eis mandata fuerit juriſdictio.

14. ULPIANUS lib. 20 ad legem Juliam & Papiam.

PRoconſules non amplius, quam ſex faſcibus utuntur.

15. LICINIUS Rufinus lib. 3 Regularum.

ET Legati Proconſulis tutores dare poſſunt.

16. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

PRoconſul portam Romæ ingreſſus, deponit imperium.

TIT. XVII.

DE OFFICIO PRÆFECTI AUGUSTALIS.

1. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

PRæfectus Ægypti non prius deponit præfecturam & imperium, quod ad ſimilitudinem Proconſulis Lege ſub Auguſto ei datum eſt, quam Alexandriam ingreſſus ſit ſucceſſor ejus: licet in provinciam venerit. & ita mandatis ejus continetur.

TIT. XVIII.

DE OFFICIO PRÆSIDIS.

1. MACER lib. 1 de Officio Præſidis.

PRæſidis nomen generale eſt: eoque & Proconſules, & Legati Cæſaris, & omnes provincias regentes, licet Senatores ſint, *Præſides* appellantur. *Proconſulis* appellatio ſpecialis eſt.

2. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

PRæſes apud ſe adoptare poteſt, quemadmodum & emancipare filium, & manumittere ſervum poteſt.

3. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

PRæſes [provinciæ] in ſuæ provinciæ homines tantum imperium habet: & hoc, dum in provincia eſt: nam ſi exceſſerit, privatus eſt. Habet interdum imperium & adverſus extraneos homines, ſi quid manu commiſerint: nam & in Mandatis Principum eſt, *Ut curet is qui provinciæ præeſt, malis hominibus provinciam purgare*: nec diſtinguitur, unde ſint.

4. ULPIANUS lib. 39 ad Edictum.

PRæſes provinciæ majus imperium in ea provincia habet omnibus poſt Principem.

5. IDEM lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

PRæſes provinciæ non magis tutorem, quam ſpecialem judicem, ipſe ſe dare poteſt.

6. IDEM lib. 1 Opinionum.

ILlicitas exactiones, & violentia factas, & extortas metu venditiones, & cautiones, vel ſine pretii numeratione prohibeat Præſes provinciæ. Item, ne quis iniquum lucrum aut damnum ſentiat, Præſes provinciæ provideat. §. 1. Veritas rerum erroribus geſtarum non vitiatur: & ideo Præſes provinciæ id ſequatur, quod convenit eum ex fide eorum, quæ probabuntur [lequi]. §. 2. Ne potentiores viri humiliores injuriis adficiant, neve Defenſores eorum calumnioſis criminibus inſectentur innocentes, ad religionem Præſidis provinciæ pertinet. §. 3. Illicita miniſteria ſub prætextu adjuvantium militares viros ad concutiendos homines procedentia prohibere, & deprehenſa coërcere Præſes provinciæ curet: & ſub ſpecie tributorum illicitas exactiones fieri prohibeat.

§. 4. Neque licita negotiatione aliquos prohiberi, neque prohibita exerceri, neque innocentibus pœnas irrogari, ad ſollicitudinem ſuam Præſes provinciæ revocet. §. 5. Ne tenuis vitæ homines ſub prætextu adventus officiorum, vel militum, lumine unico, vel brevi ſupellectili ad aliorum uſus tranſlatis, injuriis vexentur, Præſes provinciæ providebit. §. 6. Nequid ſub nomine militum, quod ad utilitates eorum in commune non pertinet, à quibuſdam propria ſibi commoda inique vindicantibus committatur, Præſes provinciæ provideat. §. 7. Sicuti Medico imputari eventus mortalitatis non debet, ita quod per imperitiam commiſit, imputari ei debet. prætextu humanæ fragilitatis delictum decipientis in periculo homines innoxium eſſe non debet. §. 8. Qui univerſas provincias regunt, jus gladii habent: & in metallum dandi poteſtas eis permiſſa eſt.

§. 9. Præſes provinciæ, ſi multam, quam irrogavit, ex præſentibus facultatibus eorum, quibus eam dixit, redigi non poſſe deprehenderit: neceſſitatem ſolutionis moderetur, reprehenſa exactionum illicita avaritia. † Remiſſa propter inopiam multa à provincias Regentibus, exigi non debet.

7. IDEM lib. 3 Opinionum.

PRæſes provinciæ, inſpectis ædificiis, dominos eorum, cauſa cognita, reficere ea compellat: & adverſus detrectantem, competenti remedio deformitati auxilium ferat.

8. JULIANUS lib. 1 Digeſtorum.

SÆpe audivi Cæſarem noſtrum dicentem, hac reſcriptione, *Eum, qui provinciæ præeſt, adire potes*, non imponi neceſſitatem Proconſuli, vel Legato ejus, vel Præſidi provinciæ, ſuſcipiendæ cognitionis: ſed eum æſtimare debere, ipſe cognoſcere an judicem dare debeat.

9. CALLISTRATUS lib. 1 de Cognitionibus.

GEneraliter, quoties Princeps ad Præsides provinciarum remittit negotia per rescriptiones; veluti, EUM, QUI PROVINCIÆ PRÆEST, ADIRE POTERIS: vel, cum hac adjectione, IS ÆSTIMABIT, QUID SIT PARTIUM SUARUM: non imponitur necessitas Proconsuli, vel Legato suscipiendæ cognitionis, quamvis non sit adjectum, IS ÆSTIMABIT, QUID SIT PARTIUM SUARUM. sed is æstimare debet, utrum ipse cognoscat, an judicem dare debeat.

10. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

EX omnibus causis, de quibus vel Præfectus Urbi, vel Præfectus prætorio, itemque Consules, & Prætores, cæterique Romæ cognoscunt, Correctorum & Præsidum provinciarum est notio.

11. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

OMnia enim provincialia desideria, quæ Romæ varios judices habent, ad officium Præsidum pertinent.

12. PROCULUS lib. 4 Epistolarum.

SEd licet is qui provinciæ præest, omnium Romæ magistratuum vice & officio fungi debeat, non tamen spectandum est quid Romæ factum est, quam quid fieri debeat.

13. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

COngruit bono & gravi Præsidi curare, ut pacata atque quieta provincia sit, quam regit: quod non difficile obtinebit, si sollicite agat, ut malis hominibus provincia careat, eosque conquirat. nam & sacrilegos, latrones, plagiarios, fures conquirere debet: & prout quisque deliquerit, in eum animadvertere: receptoresque eorum coercere, sine quibus latro diutius latere non potest.

§. 1. Furiosis, si non possint per necessarios contineri, eo remedio per Præsidem obviam eundum est scilicet, ut carcere contineantur: & ita D. Pius rescripsit. §. 2. Sane excutiendum Divi Fratres putaverunt in persona ejus, qui parricidium admiserat, utrum simulato furore facinus admisisset, an vero revera compos mentis non esset: ut si simulasset, plecteretur; si fureret, in carcere contineretur.

14. MACER lib. 2 de Judiciis Publicis.

DIvus Marcus & Commodus Scapulæ Tertyllo rescripserunt in hæc verba: *Si tibi liquido compertum est, Ælium Priscum in eo furore esse, ut continua mentis alienatione omni intellectu careat; nec subest ulla suspicio, matrem ab eo simulatione dementiæ occisam: potes de modo pœnæ ejus dissimulare, cum satis furore ipso puniatur: & tamen diligentius custodiendus erit, ac, si putabis, etiam vinculo coercendus: quoniam tam ad pœnam, quam ad tutelam ejus, & securitatem proximorum pertinebit. Si vero, ut plerumque adsolet, intervallis quibusdam sensu saniore, non forte eo momento scelus admiserit, nec morbo ejus danda est venia, diligenter explorabis: & si quid tale compereris, consules nos, ut æstimemus, an per immanitatem facinoris, si cum posset videri sentire commiserit, supplicio adficiendus sit. Cum autem ex litteris tuis cognoverimus, tali eum loco atque ordine esse, ut a suis, vel etiam in propria villa custodiatur: recte facturus nobis videris, si eos, a quibus illo tempore observatus esset, vocaveris, & causam tantæ negligentiæ excusseris; & [in] unumquemque eorum, prout tibi levari vel onerari culpa ejus videbitur, constitueris: nam custodes furiosis non ad hoc solum adhibentur, ne quid perniciosius ipsi in se moliantur, sed ne aliis quoque exitio sint: quod si committatur, non immerito culpæ eorum adscribendum est, qui negligentiores in officio suo fuerint.*

15. MARCIANUS lib. 1 de Judiciis Publicis.

ILlud observandum est, ne, qui provinciam regit, fines ejus excedat, nisi voti solvendi causa: dum tamen abnoctare ei non liceat.

16. MACER lib. 1 de Officio Præsidis.

SEnatusconsulto cavetur, *ut de his, quæ provinciis Regentes, Comites, aut libertini eorum, antequam in provinciam venerint, contraxerint, parcissime jus dicatur: ita ut actiones, quæ ob eam causam institutæ non essent, postea quam quis eorum ea provincia excesserit, restituantur. Si quid tamen invito accidit, veluti si injuriam, aut furtum passus est, hactenus [ei] jus dicendum est, ut litem contestetur, resque ablata exhibeatur, & deponatur, aut sisti, exhiberive satisdato promittatur.*

17. CELSUS lib. 3 Digestorum.

SI forte Præses provinciæ manumiserit, vel tutorem dederit, priusquam cognoverit successorem advenisse: erunt hæc rata.

18. MODESTINUS lib. 5 Regularum.

PLebiscito continetur, [*Ut*] *ne quis Præsidum munus, donum caperet: nisi esculentum, poculentumve, quod intra dies proximos prodigatur.*

19. CALLISTRATUS lib. 1 de Cognitionibus.

OBservandum est jus reddenti, ut in adeundo quidem facilem se præbeat, sed contemni non patiatur: unde mandatis adjicitur, *Ne Præsides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant*: nam ex conversatione æquali contemptio dignitatis nascitur. §. 1. Sed & in cognoscendo neque excandescere adversus eos, quos malos putat, neque precibus calamitosorum illacrymari oportet: id enim non est constantis & recti judicis, cujus animi motum vultus detegit. Et summatim ita jus reddet, ut auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat.

20. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

LEgatus Cæsaris, id est Præses, vel Corrector provinciæ, abdicando se, non amittit imperium.

21. PAULUS lib. singulari de Officio Adsessorum.

PRæses cum cognoscat de servo corrupto, vel ancilla devirginata, vel servo stuprato: si actor rerum agentis corruptus esse dicetur, vel ejusmodi homo, ut non solam jacturam adversus substantiam, sed ad totius domus eversionem pertineat, severissime debet animadvertere.

TIT. XIX.

DE OFFICIO PROCURATORIS CÆSARIS, VEL RATIONALIS.

1. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

QUæ acta [gestaque] sunt a Procuratore Cæsaris, sic ab eo comprobantur, atque si a Cæsare gesta sunt. §. 1. Si rem Cæsaris Procurator ejus, quasi rem propriam, tradat, non puto eum dominium transferre: tunc enim transfert, cum negotium Cæsaris gerens, consensu ipsius tradit. denique si venditionis, vel donationis, vel transactionis causa quid agat, nihil agit: non enim alienare ei rem Cæsaris, sed diligenter gerere commissum est. §. 2. Est hoc præcipuum in Procuratore Cæsaris, quod & ejus jussu servus Cæsaris adire hereditatem potest: & si Cæsar heres instituatur, miscendo se opulentæ hereditati Procurator heredem Cæsarem facit.

2. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

QUod si ea bona, ex quibus Imperator heres institutus est, solvendo non sint: re perspecta, constituit Imperator. heredis enim instituti, in adeundis, vel repudiandis hujusmodi hereditatibus, voluntas exploranda est.

3. CALLISTRATUS lib. 6 de Cognitionibus.

CUratores Cæsaris jus deportandi non habent: quia hujus pœnæ constituendæ jus non habent. §. 1. Si tamen, quasi tumultuosum, vel injuriosum adversus colonos Cæsaris, prohibuerint in prædia Cæsariana accedere: abstinere debebit. idque Divus Pius Julio rescripsit.

§. 2. Deinde, neque redire cuiquam permittere possunt: idque Imperatores [nostri] Severus & Antoninus ad libellum Hermiæ rescripserunt.

TIT. XX.

DE OFFICIO JURIDICI.

1. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

ADoptare quis apud Juridicum potest: quia data est ei legis actio.

2. IDEM lib. 39 ad Sabinum.

JUridico, qui Alexandriæ agit, datio tutoris Constitutione Divi Marci concessa est.

TIT.

TIT. XXI.

DE OFFICIO EJUS, CUI MANDATA EST JURISDICTIO.

1. PAPINIANUS lib. 1 Quæstionum.

QUæcumque specialiter Lege vel Senatusconsulto, vel Constitutione Principum tribuuntur, mandata jurisdictione non transferuntur: quæ vero jure Magistratus competunt, mandari possunt. Et ideo videntur errare Magistratus, qui cum publici judicii habeant exercitionem Lege vel Senatusconsulto delegatam (veluti Legis Juliæ de adulteriis, & si quæ sunt aliæ similes, jurisdictionem suam mandant. † Hujus rei fortissimum argumentum, quod Lege Julia de vi nominatim cavetur, *Ut is cui obtigerit exercitio, possit eam si proficiscatur mandare.* Non aliter itaque mandare poterit, quam si abesse cœperit: cum alias jurisdictio etiam a præsente mandetur. Et, si à familia dominus occisus esse dicetur, cognitionem Prætor, quam ex Senatusconsulto habet, mandare non poterit. §. 1. Qui mandatam jurisdictionem suscepit, proprium nihil habet: sed [&] ejus, qui mandavit, jurisdictione utitur. Verius est enim, more majorum jurisdictionem quidem transferri: sed merum imperium, quod Lege datur, non posse transire. Quare nemo dicit, animadversionem Legatum Proconsulis habere mandata jurisdictione. PAULUS NOTAT: & imperium, quod jurisdictioni cohæret, mandata jurisdictione transire, verius est.

2. ULPIANUS lib. 3 de Omnibus Tribunalibus.

MAndata jurisdictione à Præside, consilium non potest exercere is, cui mandatur. §. 1. Si tutores vel curatores velint prædia vendere, causa cognita id Prætor vel Præses permittat: quod si mandaverit Jurisdictionem, nequaquam poterit mandata jurisdictione eam quæstionem transferre.

3. JULIANUS lib. 5 Digestorum.

ETsi Prætor sit is, qui alienam jurisdictionem exsequitur, non tamen pro suo imperio agit, sed pro eo cujus mandatu jus dicit, quotiens partibus ejus fungitur.

4. MACER lib. 1 de Officio Præsidis.

COgnitio de suspectis tutoribus mandari potest: imo etiam ex mandata generali jurisdictione: propter utilitatem pupillorum, eam contingere constitutum est, in hæc verba: *Imperatores Severus & Antoninus, Braduæ Proconsuli Africæ. Cum propriam jurisdictionem Legatis tuis dederis, consequens est, ut etiam de suspectis tutoribus possint cognoscere.* §. 1. Ut [si] possessio bonorum detur; vel, si cui damni infecti non caveatur, ut is possidere jubeatur; aut ventris nomine in possessionem mulier, vel is, cui legatum est, legatorum servandorum causâ in possessionem mittatur: mandari potest.

5. PAULUS lib. 18 ad Plautium.

MAndatam sibi jurisdictionem mandare alteri non posse, manifestum est. §. 1. Mandata jurisdictione privato, etiam imperium, quod non est merum, videtur mandari: quia jurisdictio sine modica coërcitione nulla est.

TIT. XXII.

DE OFFICIO ADSESSORUM.

1. PAULUS libro singulari de Officio adsessorum.

OMne officium Adsessoris, quo juris studiosi partibus suis funguntur, in his fere causis constat: in cognitionibus, postulationibus, libellis, edictis, decretis, epistolis.

2. MARCIANUS libro primo de Judiciis Publicis.

LIberti assidere possunt. † *Infames* autem licet non prohibeantur legibus assidere: attamen arbitror, ut aliquo [quoque] decreto Principali refertur constitutum, non posse officio Adsessoris fungi.

3. MACER lib. 1 de Officio Præsidis.

SI eadem provincia, postea divisa, sub duobus Præsidibus constituta est, velut Germania, Mysia: ex altera [ortus, in altera] adsidebit: nec videtur in sua provincia adsedisse.

4. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

DIem functo Legato Cæsaris, salarium Comitibus residui temporis, quod [à] Legatis præstitutum est, debetur: modo si non postea Comites cum aliis eodem tempore fuerunt. Diversum in eo servatur, qui successorem ante tempus accepit.

5. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

COnsiliarii eo tempore quo adsidet, negotia tractare in suum quidem auditorium nullo modo concessum est: in alienum autem, non prohibetur.

6. PAPINIANUS libro primo Responsorum.

IN concilium Curatoris Reipublicæ vir ejusdem civitatis adsidere non prohibetur, quia publico salario non fruitur.

LIBER SECUNDUS.

TIT. I.

DE JURISDICTIONE.

1. ULPIANUS libro primo Regularum.

JUs dicentis officium latissimum est: nam & bonorum possessionem dare potest, & in possessionem mittere, pupillis non habentibus tutores constituere, judices litigantibus dare.

2. JAVOLENUS lib. 6 ex Cassio.

CUi jurisdictio data est, ea quoque concessa esse videntur, sine quibus jurisdictio explicari non potest.

3. ULPIANUS lib. 2 de Officio Quæstoris.

IMperium aut merum [est] aut mixtum est. † Merum est imperium, habere gladii potestatem ad animadvertendum facinorosos homines, quod etiam *Potestas* appellatur. † Mixtum est imperium, cui etiam jurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. † Jurisdictio est etiam judicis dandi licentia.

4. IDEM lib. 1 ad Edictum.

JUbere caveri Prætoria stipulatione, & in possessionem mittere, imperii magis est, quam jurisdictionis.

5. JULIANUS lib. 1 Digestorum.

MOre majorum ita comparatum est, ut is demum jurisdictionem mandare possit, qui eam suo jure, non alieno beneficio haberet.

6. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

ET quia nec principaliter ei jurisdictio data est, nec ipsa lex defert, sed confirmat mandatam jurisdictionem: ideoque si is, qui mandavit jurisdictionem, decesserit, antequam res ab eo, cui mandata est jurisdictio, geri cœperit, solvi mandatum Labeo ait, sicut in reliquis causis.

7. ULPIANUS lib. 3 ad Edictum.

SI *quis id, quod jurisdictionis perpetuæ causa, non quod, prout res incidit, in albo, vel in charta, vel in alia materia propositum erit, dolo malo corruperit: datur in eum quingentorum aureorum judicium, quod populare est.* §. 1. Servi quoque, & filiifamilias verbis Edicti continentur. Sed & utrumque sexum Prætor complexus est. §. 2. Quod si, dum proponitur, vel ante propositionem, quis corruperit: Edicti quidem verba cessabant, Pomponius autem ait sententiam Edicti porrigendam esse ad hæc. §. 3. In servos autem, si non defenduntur à dominis, & eos, qui inopia laborant, corpus torquendum est. §. 4. *Doli mali* autem ideo in verbis Edicti fit mentio, quod si per imperitiam vel rusticitatem, vel ab ipso Prætore jussus, vel casu aliquis fecerit, non tenetur. §. 5. Hoc vero Edicto tenetur & qui tollit, quamvis non corruperit: item qui suis manibus facit; & qui alii mandat. sed si alius sine dolo malo fecit, alius dolo malo mandavit: qui mandavit, tenebitur. si uterque dolo malo fecerit, ambo tenebuntur: nam & si plures fecer[illegible] vel corruperint, vel mandaverint, omne[illegible] bantur.

8. GAIUS lib. 1. ad Edictum provinciale.

A Deo quidem, ut non ſufficiat, unum eorum pœnam luere.

9. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

SI familia alicujus album corruperit: non ſimiliter hic edicitur, ut in furto, ne in reliquos actio detur, ſi tantum dominus, cum defendere voluit, unius nomine præſtiterit, quantum liber præſtaret. fortaſſe, quia hic & contempta majeſtas Prætoris vindicatur, & plura facta intelliguntur: quemadmodum cum plures ſervi injuriam fecerunt, vel damnum dederunt; quia plura facta ſunt, non, ut in furto, unum. Octavenus hic quoque domino ſuccurrendum ait: ſed hoc poteſt dici, ſi dolo malo curaverint, ut ab alio album corrumperetur: quia tunc unum conſilium ſit, non plura facta. idem Pomponius libro decimo notat.

10. ULPIANUS lib. 3 ad Edictum.

QUi juriſdictioni præeſt, neque ſibi jus dicere debet, neque uxori, vel liberis ſuis, neque libertis vel cæteris, quos ſecum habet.

11. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

SI idem cum eodem pluribus actionibus agat, quarum ſingularum quantitas intra juriſdictionem judicantis ſit, coacervatio vero omnium excedat modum juriſdictionis ejus: apud eum agi poſſe, Sabino, Caſſio, Proculo placuit: quæ ſententia reſcripto Imperatoris Antonini confirmata eſt.

§. 1. Sed & ſi mutuæ ſint actiones, & alter minorem quantitatem, alter majorem petat: apud eundem judicem agendum eſt ei, qui quantitatem minorem petit: ne in poteſtate calumnioſa adverſarii mei ſit, an apud eundem litigare poſſim.

§. 2. Si una actio communis ſit plurium perſonarum, veluti familiæ herciſcundæ, communi dividundo, finium regundorum: utrum ſingulæ partes ſpectandæ ſint circa juriſdictionem ejus, qui cognoſcit; quod Ofilio, & Proculo placet; quia unuſquiſque de parte ſua litigat? an potius tota res; quia & tota res in judicium venit, & vel uni adjudicari poteſt, quod & Caſſio & Pegaſo placet? & ſane eorum ſententia probabilis eſt.

12. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

MAgiſtratibus municipalibus ſupplicium à ſervo ſumere non licet: modica autem caſtigatio eis non eſt deneganda.

13. IDEM lib. 51 ad Sabinum.

EUm, qui judicare jubet, Magiſtratum eſſe oportet. §. 1. Magiſtratus autem, vel is, qui in poteſtate aliqua ſit, ut puta Proconſul, vel Prætor, vel alii qui provincias regunt, judicare jubere eo die, quo privati futuri eſſent, non poſſunt.

14. IDEM lib. 39 ad Edictum.

ESt receptum, eoque jure utimur, ut ſi quis major, vel æqualis ſubjiciat ſe juriſdictioni alterius, poſſit ei, & adverſus eum jus dici.

15. IDEM lib. 2 de omnibus Tribunalibus.

SI per errorem alius pro alio Prætor fuerit aditus: nihil valebit, quod actum eſt. nec enim ferendus eſt, qui dicat, conſenſiſſe eos in Præſidem: cum (ut Julianus ſcribit), non conſentiant, qui errent. Quid enim tam contrarium conſenſui eſt, quam error, qui imperitiam detegit?

16. IDEM lib. 3 de omnibus Tribunalibus.

SOlet Prætor juriſdictionem mandare: & aut omnem mandat, aut ſpeciem unam: & is, cui mandata Juriſdictio eſt, fungetur vice ejus qui mandavit, non ſua.

17. IDEM lib. 1 Opinionum.

PRætor, ſicut univerſam juriſdictionem mandare alii poteſt, ita & in perſonas certas, vel de una ſpecie poteſt: maxime, cum juſtam cauſam ſuſceptæ ante Magiſtratum advocationis alterius partis habuerat.

18. AFRICANUS lib. 7 Quæſtionum.

SI convenerit, ut alius Prætor, quam cujus juriſdictio eſſet, jus diceret; & priuſquam adiretur, mutata voluntas fuerit: proculdubio nemo compelletur ejuſmodi conventioni ſtare.

ULPIANUS lib. 6 Fideicommiſſorum.

...m quædam puella apud competentem judi... litem ſuſceperat, deinde condemnata erat, poſteaque ad viri matrimonium alii juriſdictioni ſubjecti pervenerat: quærebatur, an prioris judicis ſententia exſequi poſſit? Dixi poſſe, quia ante fuerat ſententia dicta. Sed & ſi poſt ſuſceptam cognitionem, ante ſententiam, hoc eveniet, idem putarem: ſententiaque à priore judice recte fertur. Quod generaliter & in omnibus hujuſcemodi caſibus obſervandum eſt. §. 1. Quotiens (de) quantitate ad juriſdictionem pertinente quæritur, ſemper quantum petatur quærendum eſt, non quantum debeatur.

20. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

EXtra territorium jus dicenti impune non paretur. † Idem eſt, & ſi ſupra juriſdictionem ſuam velit jus dicere.

TIT. II.

QUOD QUISQUE JURIS IN ALTERUM STATUERIT, UT IPSE EODEM JURE UTATUR.

1. ULPIANUS lib. 3 ad Edictum.

HOc Edictum ſummam habet æquitatem; & ſine cujuſquam indignatione juſta. Quis enim aſpernabitur idem jus ſibi dici, quod ipſe aliis dixit, vel dici effecit? §. 1. QUI MAGISTRATUM POTESTATEMVE HABEBIT, SI QUID IN ALIQUEM NOVI JURIS STATUERIT: IPSE, QUANDOQUE ADVERSARIO POSTULANTE EODEM JURE UTI DEBET. † SI QUIS APUD EUM QUI MAGISTRATUM POTESTATEMQUE HABEBIT, ALIQUID NOVI JURIS OBTINUERIT: QUANDOQUE POSTEA ADVERSARIO EJUS POSTULANTE, EODEM JURE ADVERSUS EUM DECERNETUR: SCILICET, UT QUOD IPSE [QUIS] IN ALTERIUS PERSONA ÆQUUM ESSE CREDIDISSET, ID IN IPSIUS QUOQUE PERSONA VALERE PATIATUR.

§. 2. Hæc autem verba, QUOD STATUERIT. [QUI JURISDICTIONI PRÆEST], cum effectu accipimus, non verbotenus. & ideo, ſi quum [vellet ſtatuere, prohibitus ſit, nec effectum] decretum habuit: ceſſat Edictum. Nam *ſtatuit* verbum rem perfectam ſignificat, & conſummatam injuriam, non cœptam. Et ideo ſi inter eos quis dixerit jus, inter quos juriſdictionem non habuit: quoniam pro nullo hoc habetur, nec eſt ulla ſententia, ceſſare Edictum putamus. Quid enim offuit conatus, cum injuria nullum habuerit effectum?

2. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

HOc Edicto dolus debet jus dicentis puniri. nam ſi Aſſeſſoris imprudentia jus aliter dictum ſit quam oportuit: non debet hoc Magiſtratui officere, ſed ipſi Aſſeſſori.

3. ULPIANUS lib. 3 ad Edictum.

SI quis iniquum [ad Edictum] jus adverſus aliquem impetravit: eo jure utatur ita demum, ſi per poſtulationem ejus hoc venerit. cæterum ſi ipſo non poſtulante: non coërcetur. ſed & ſi impetravit, ſive uſus eſt jure aliquo, ſive impetravit ut uteretur, licet uſus non ſit: hoc Edicto punitur.

§. 1. Si procurator meus poſtulavit: quæritur, quis eodem jure utatur. & putat Pomponius, me ſolum: utique, ſi hoc ei ſpecialiter mandavi, vel ratum habui. † Si tamen tutor, vel curator furioſi poſtulaverit, vel adoleſcentis: ipſe hoc Edicto coërcetur. Item adverſus procuratorem id obſervandum eſt, ſi in rem ſuam fuerit datus.

§. 2. Hæc pœna adverſus omnem ſtatuitur, qui in Edictum incidit; non ſolum eo poſtulante, qui ab eo læſus eſt, ſed omni qui quandoque experitur. §. 3. Si is pro quo ſpopondiſti, impetraverit, ne aliquis debitor ipſius adverſus eum exceptione utatur; deinde tu in negotio, in quo ſpopondiſti, velis exceptione uti: nec te, nec ipſum oportet hoc impetrare: etſi interdum patiaris injuriam, ſi ſolvendo debitor non ſit. † Sed ſi tu incidiſti in Edictum: reus quidem utetur exceptione, [tu] non utaris, nec pœna tua ad reum promittendi pertinebit: & ideo man-

mandati actionem non habebis. §. 4. Si filius meus in Magistratu in hoc Edictum incidit: an in his actionibus quas ex persona ejus intendo, huic Edicto locus sit? Et non puto: ne mea conditio deterior fiat. §. 5. Quod autem ait Prætor, UT IS EODEM JURE UTATUR, an etiam ad heredem hæc pœna transmittatur? Et scribit Julianus, non solum ipsi denegari actionem, sed etiam heredi ejus. §. 6. Illud quoque non sine ratione scribit, non solum in his actionibus pati eum pœnam Edicti, quas tunc habuit, cum incideret in Edictum, verum si quæ postea ei adquirentur. §. 7. Ex hac causa solutum repeti non posse, Julianus putat: superesse enim naturalem causam, quæ inhibet repetitionem.

4. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

ILlud eleganter Prætor excepit, PRÆTERQUAM SI QUIS EORUM CONTRA EUM FECERIT, QUI IPSE EORUM QUID FECISSET: & recte: ne scilicet vel Magistratus, dum studet hoc Edictum defendere, vel litigator, dum vult beneficio hujus Edicti uti, ipse in pœnam ipsius Edicti committat.

TIT. III.

SI QUIS JUS DICENTI NON OBTEMPERAVERIT.

1. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

OMnibus Magistratibus, non tamen Duumviris, secundum jus potestatis suæ concessum est jurisdictionem suam defendere pœnali judicio. §. 1. Is videtur *jus dicenti non obtemperasse*, qui quod extremum in jurisdictione est, non fecit: veluti, si quis rem mobilem vindicari à se passus non est, sed duci eam, vel ferri passus est: cæterum, si & sequentia recusavit, tunc non obtemperasse videtur. §. 2. Si procurator tuus, vel tutor, vel curator jus dicenti non obtemperavit: ipse punitur, non dominus, vel pupillus. §. 3. Non solum autem reum, qui non obtemperavit, hoc Edicto teneri Labeo ait: verum etiam petitorem.

§. 4. Hoc judicium, non ad id quod interest, sed quanti ea res est, concluditur: & cum meram pœnam contineat, neque post annum, neque in heredem datur.

TIT. IV.

DE IN JUS VOCANDO.

1. PAULUS lib. 4. ad Edictum.

IN *jus vocare*, est juris experiundi causa vocare.

2. ULPIANUS lib. 5. ad Edictum.

IN jus vocari non oportet neque Consulem, neque Præfectum, neque Prætorem, neque Proconsulem, neque cæteros Magistratus, qui imperium habent, qui coërcere aliquem possunt, & jubere in carcerem duci: nec Pontificem, dum sacra facit: nec eos, qui propter loci religionem inde se movere non possunt. † Sed nec eum qui equo publico in causa publica transvehatur. † Præterea in jus vocari non debet, qui uxorem ducat; aut eam, quæ nubat: nec judicem, dum de re cognoscat: nec [eum], dum quis apud Prætorem causam agit: neque funus ducentem familiare, justave mortuo facientem.

3. CALLISTRATUS lib. 1. Cognitionum.

VEl qui cadaver prosequuntur) quod etiam videtur [ex] rescripto Divorum Fratrum comprobatum esse:

4. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

QUique litigandi causa necesse habet in jure, vel certo loco sisti: nec furiosos vel infantes. §. 1. Prætor ait: PARENTEM, PATRONUM, PATRONAM, LIBEROS, PARENTES, PATRONI, PATRONÆ, IN JUS SINE PERMISSU MEO NE QUIS VOCET. §. 2. *Parentem* hic utriusque sexus accipe. Sed an in infinitum, quæritur? Quidam parentem usque ad tritavum appellari ajunt: superiores, *majores* dici. Hoc veteres existimasse Pomponius refert: sed Gajus Cassius omnes in infinitum parentes dicit: quod & honestius est, & merito obtinuit. §. 3. Parentes etiam eos accipi Labeo existimat, qui in servitute susceperunt. nec tamen, ut Severus dicebat, ad solos justos liberos, sed & si vulgo quæsitus sit filius, matrem in jus non vocabit.

5. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

QUia [semper] certa est, etiamsi vulgo conceperit. Pater vero is est, quem nuptiæ demonstrant.

6. IDEM lib. 1 Sententiarum.

PArentes naturales in jus vocare nemo potest: una est enim omnibus parentibus servanda reverentia.

7. IDEM lib. 4 ad Edictum.

PAtris adoptivi parentes impune vocabit: quoniam hi ejus parentes non sunt: cum his tantum cognatus fiat, quibus & adgnatus.

8. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

ADoptivum patrem, quamdiu in potestate est, in jus vocare non potest, jure magis potestatis, quam præcepto Prætoris: nisi sit filius, qui castrense habuit peculium: tunc enim causa cognita permittitur. sed naturalem parentem, ne quidem dum est in adoptiva familia, in jus vocari. §. 1. *Patronum*, inquit, *Patronam. Patroni* hic accipiendi sunt, qui ex servitute manumiserunt: vel [si] collusionem detexit, vel si præjudicio pronuncietur esse libertus, cum alioquin non fuerit: aut si juravi *eum libertum meum esse*. quemadmodum per contrarium pro patrono non habebor, si contra me judicatum est: aut si, me deferente, juraverit *se libertum non esse*. §. 2. Sed si ad jusjurandum adegi, *ne uxorem ducat*, *ne nubat*: impune in jus vocabor. & Celsus quidem ait in tali liberto jus ad filium meum, me vivo, non transire. Sed Julianus contra scribit. Plerique Juliani sententiam probant: secundum quod eveniet, ut patronus quidem in jus vocetur, filius, quasi innocens, non vocetur.

9. PAULUS lib. 4. ad Edictum.

IS quoque, qui ex causa fideicommissi manumittit, non debet in jus vocari: quamvis ut manumittat, in jus vocetur.

10. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

SEd si hac lege emi, *manumittam*, & ex constitutione Divi Marci venit ad libertatem: cum sim patronus, in jus vocari non potero. sed si suis nummis emi, & fidem fregi: pro patrono non habebor. §. 1. Prostituta contra legem venditionis, venditorem habebit patronum, si hac lege venierat, *Ut, si prostituta esset, fieret libera*. At si venditor, qui manus injectionem excepit, ipse prostituit: quoniam & hæc pervenit ad libertatem, sub illo quidem, qui vendidit, libertatem consequitur, sed honorem haberi ei æquum non est: ut & Marcellus libro sexto Digestorum existimabat. §. 2. Patronum autem accipimus, etiamsi capite minutus sit; vel si libertus capite minutus, dum adrogetur, per obreptionem. cum enim hoc ipso, quo adrogatur, celat conditionem: non id actum videtur, ut fieret ingenuus. §. 3. Sed si jus annulorum accepit, puto eum reverentiam patrono exhibere debere, quamvis omnia ingenuitatis munia habet. Aliud, si natalibus sit restitutus: nam Princeps ingenuum facit. §. 4. Qui manumittitur à corpore aliquo, vel collegio, vel civitate, singulos in jus vocabit: nam non est illorum libertus. sed Reipublicæ honorem habere debet: & si adversus Rempublicam, vel universitatem velit experiri, veniam Edicti petere debet, quamvis actorem eorum constitutum in jus sit vocaturus. §. 5. *Liberos, parentes* [*que*], *patroni, patronæque*, utriusque sexus accipere debemus. §. 6. [sed] si per pœnam deportationis ad peregrinitatem redactus sit patronus, putat Pomponius eum amisisse honorem: sed si fuerit restitutus, erit ei etiam hujus Edicti commodum salvum. §. 7. *Parentes patroni* etiam adoptivi excipiuntur: sed tamdiu, quamdiu adoptio durat. §. 8. Si filius meus in adoptionem datus sit, vocari a liberto meo in jus non poterit: sed nec nepos in adoptiva familia susceptus. Sed si filius meus emancipatus adopta-

verit

verit filium: hic nepos in jus vocari poterit: nam mihi alienus est. §. 9. *Liberos* autem secundum Cassium, ut in parentibus, & ultra trinepotem accipimus. §. 10. Si liberta ex patrono fuerit enixa: mutuo se ipsa, & filius ejus, in jus non vocabunt. §. 11. Sin autem liberi patroni capitis accusaverunt libertum paternum, vel in servitutem petierunt, nullus eis honor debetur. §. 12. Prætor ait, *In jus nisi permissu meo ne quis vocet*: permissurus enim est, si famosa actio non sit, vel pudorem non sugillat, qua patronus convenitur, vel parentes. Et totum hoc, causa cognita, debet facere. nam interdum etiam ex causa famosa, ut Pedius putat, permittere debet patronum in jus vocari a liberto: si eum gravissima injuria adfecit, flagellis forte cæcidit. §. 13. Semper autem hunc honorem patrono habendum, etsi quasi tutor, vel curator, vel defensor, vel actor interveniat patronus. Sed si patroni tutor, vel curator interveniat: impune posse eos in jus vocari, Pomponius scribit: & verius est.

11. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

QUamvis non adjiciat Prætor, *Causa cognita se pœnale judicium daturum*: tamen Labeo ait, moderandam jurisdictionem: [veluti] si pœniteat libertum, & actionem remittat; vel si patronus vocatus sit. licet Edicti verba non patiantur.

12. ULPIANUS lib. 57 ad Edictum.

SI libertus in jus vocaverit contra Prætoris Edictum filium patroni sui, quem ipse patronus in potestate habet: probandum est, absente patre subveniendum esse filio, qui in potestate est; & ei præsidem in factum actionem, id est, quinquaginta aureorum adversus libertum competere.

13. MODESTINUS lib. 10 Pandectarum.

GEneraliter eas personas, quibus reverentia præstanda est, sine jussu Prætoris in jus vocare non possumus.

14. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

LIbertus à patrono reus constitutus, qui se defendere paratus, pro tribunali Præsidem provinciæ frequenter interpellat: patronum accusatorem in jus non videtur vocare.

15. PAULUS lib. 1 Quæstionum.

LIbertus adversus patronum dedit libellum, non dissimulato se libertum esse ejus: an si ad desiderium ejus rescribatur, etiam Edicti pœna remissa esse videtur? *Respondi*, non puto ad hunc casum Edictum Prætoris pertinere: neque enim qui libellum Principi, vel Præsidi dat, in jus vocare patronum videtur.

16. IDEM lib. 2 Responsorum.

QUæsitum est, an tutor pupilli nomine patronam suam sine permissu Prætoris vocare possit: *Respondi* eum de quo quæritur, pupilli nomine etiam in jus vocare patronam suam potuisse, sine permissu Prætoris.

17. IDEM lib. 1 Sententiarum.

EUm, pro quo quis apud officium cavit, exhibere cogitur. † Item [eum] qui apud acta exhibiturum se esse quem promisit, & si officio non caveat, ad exhibendum tamen cogitur.

18. GAJUS lib. 1 ad Legem XII Tabularum.

PLerique putaverunt, nullum de domo sua in jus vocari licere: quia domus tutissimum cuique refugium atque receptaculum sit: eumque, qui inde in jus vocaret, vim inferre videri.

19. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

SAtisque pœnæ subire eum, si non defendatur, & latitet, certum est: quod mittitur adversarius in possessionem bonorum ejus. † Sed si aditum ad se præstet, aut ex publico conspiciatur: recte in jus vocari eum Julianus ait.

20. GAJUS lib. 1 ad Legem XII Tabularum.

SEd etiam à vinea, & Balneo, & Theatro nemo dubitat in jus vocari licere.

21. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

SEd etsi is, qui domi est, interdum vocari in jus potest; tamen de domo sua nemo extrahi debet.

22. GAJUS lib. 1 ad Leg. XII Tabularum.

NEque impuberes puellas, quæ alieno juri subjectæ essent, in jus vocare permissum est. §. 1. Qui in jus vocatus est, duobus casibus dimittendus est: si quis ejus personam defendet: & si dum in jus venitur, de re transactum fuerit.

23. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

COmmunis libertus, licet plurium sit, debet à Prætore petere, ut ei liceat vel quendam ex patronis [in jus] vocare, ne in pœnam incidat ex Edicto Prætoris.

24. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

IN eum, qui adversus ea fecerit, quinquaginta aureorum judicium datur: quod nec heredi, nec in heredem, nec ultra annum datur.

25. MODESTINUS lib. 1 de Pœnis.

SI sine venia Edicti impetrata libertus patronum in jus vocaverit: ex querela patroni, vel supradictam pœnam, id est, quinquaginta aureos dat; vel a *Præfecto* Urbi, quasi inofficiosus castigatur, si inopia dignoscitur laborare.

TIT. V.

SI QUIS IN JUS VOCATUS NON IERIT: SIVE QUIS EUM VOCAVERIT, QUEM EX EDICTO NON DEBUERIT.

1. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

SI quis in jus vocatus fidejussorem dederit [in] judicio sistendi causa, non suppositum jurisdictioni illius ad quem vocatur: pro non dato fidejussor habetur: nisi suo privilegio specialiter renunciaverit.

2. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

EX quacunque causa ad Prætorem, vel alios qui jurisdictioni præsunt, in jus vocatus venire debet: ut hoc ipsum sciatur, an jurisdictio ejus sit. §. 1. Si quis in jus vocatus non ierit: ex causa à competenti judice multa pro jurisdictione judicis damnabitur: rusticitati enim hominis parcendum erit. † Item, si nihil intersit actoris, eo tempore in jus adversarium venisse, remittit Prætor pœnam: puta, quia feriatus dies fuit.

3. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

CUm quis in judicio sisti promiserit, neque adjecerit pœnam, *si status non esset*: incerti cum eo agendum esse in id quod interest, verissimum est: & ita Celsus quoque scribit.

TIT. VI.

IN JUS VOCATI UT EANT, AUT SATIS, VEL CAUTUM DENT.

1. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

EDicto cavetur, *Ut fidejussor judicio sistendi causa datus, pro rei qualitate locuples detur: exceptis necessariis personis. ibi enim qualemcumque accipi jubet*: veluti, pro parente, patrono.

2. CALLISTRATUS lib. 1 ad Edictum Monitorium.

ITem pro patrona, liberisve suis, vel uxore, nuruve. tunc enim qualiscunque fidejussor accipi jubetur: & in eum qui non accepit, cum sciret eam necessitudinem personarum, quinquaginta aureorum judicium competit.

3. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

QUoniam pro locuplete accipitur fidejussor in necessariis personis.

4. ULPIANUS lib. 58 ad Edictum.

QUi duos homines in judicio sisti promisit, si alterum exhibet, alterum non: ex promissione non videtur eos stetisse: cum alter eorum non sit exhibitus.

TIT. VII.

NE QUIS EUM, QUI IN JUS VOCABITUR, VI EXIMAT.

1. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

HOc Edictum Prætor proposuit, ut metu pœnæ compesceret eos, qui in jus vocatos vi eripiunt. §. 1. Denique Pomponius scribit, servi quoque nomine noxale judicium reddendum: nisi sciente domino id fecit. tunc enim sine noxæ deditione judicium suscipiet. §. 2. Ofilius putat, locum huic Edicto non esse, si persona, quæ in jus vocari non potuit, exempta est: veluti parens, & patronus, cæteræque personæ. quæ sententia mihi videtur verior: & sane si deliquit qui vocat, non deliquit qui exemit.

2. PAU-

2. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

NAm cum uterque contra Edictum faciat, & libertus, qui patronum vocat, & is, qui patronum vi eximat; deteriore tamen loco libertus est, qui in simili delicto petitoris partes sustinet. Eadem æquitas est in eo, qui alio quam quo debuerat, in jus vocabatur. Sed & fortius dicendum est, non videri vi eximi eum, cui sit jus ibi non conveniri.

3. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

QUod si servum quis exemit in jus vocatum, Pedius putat cessare Edictum: quoniam non fuit persona, quæ in jus vocari potuit. Quid ergo? ad exhibendum erit agendum. §. 1. Si quis ad pedaneum judicem vocatum [quem] eximat, pœna ejus Edicti cessabit. §. 2. Quod Prætor præcepit, VI EXIMAT: [vi] an & dolo malo? sufficit vi, quamvis dolus malus cesset.

4. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

SEd *eximendi* verbum generale est, ut Pomponius ait. *eripere* enim est de manibus auferre per raptum: *eximere*, quoquo modo auferre. ut puta, si quis non rapuerit quem, sed moram fecerit, quo minus in jus veniret, ut actionis dies exiret, vel res tempore amitteretur: videbitur exemisse, quamvis corpus non exemerit. Sed & si eo loci retinuerit, non abduxit: his verbis tenetur. §. 1. Item, si quis eum qui per calumniam vocabatur, exemerit: constat eum hoc Edicto teneri. §. 2. Prætor ait, *Neve faciat dolo malo, quo magis eximeretur*: nam potest sine dolo malo id fieri: veluti cum justa causa est exemptionis.

5. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

SI per alium quis exemerit, hac clausula tenetur: sive præsens fuit, sive absens. §. 1. In eum autem, qui vi exemit, in factum judicium datur: quo non id continetur, quod in veritate est; sed quanti ea res est ab actore æstimata, de qua controversia est: hoc enim additum est, ut appareat, etiamsi calumniator quis sit, tamen hanc pœnam eum persequi. §. 2. Docere autem debet quis, per hanc exemptionem factum, quo minus in jus produceretur. cæterum, si nihilominus productus est, cessat pœna: quoniam verba cum effectu sunt accipienda. §. 3. Hoc judicium in factum est: & si plures deliquerint, in singulos dabitur: & nihilominus manet qui exemptus est, obligatus. §. 4. Heredibus autem ita dabitur, si eorum intersit. Neque autem in heredem, neque post annum dabitur.

6. IDEM lib. 35 ad Edictum.

IS, qui debitorem vi exemit, si solverit, reum non liberat: quia pœnam suam solvit.

TIT. VIII.

QUI SATISDARE COGANTUR, VEL JURATO PROMITTANT, VEL SUÆ PROMISSIONI COMMITTANTUR.

1. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

SAtisdatio eodem modo appellata est, quo satisfactio. Nam ut *satisfacere* dicimur ei, cujus desiderium implemus: ita *satisdare* dicimur adversario nostro, qui pro eo, quod [a] nobis petiit, ita cavit, ut eum hoc nomine securum faciamus datis fidejussoribus.

2. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

FIdejussor in judicio sistendi causa locuples videtur dari, non tantum ex facultatibus, sed etiam ex conveniendi facilitate. §. 1. Si quis his personis, quæ agere non potuerunt, fidejussorem judicio sistendi causa dederit: frustra erit datio. §. 2. Prætor ait: SI QUIS PARENTEM, PATRONUM, PATRONAM, LIBEROS, AUT PARENTES PATRONI, PATRONÆ, LIBEROSVE SUOS, EUMVE QUEM IN POTESTATE HABEBIT, VEL UXOREM, VEL NURUM IN JUDICIUM VOCABIT, QUALISCUMQUE FIDEJUSSOR JUDICIO SISTENDI CAUSA ACCIPIATUR. §. 3. Quod ait Prætor, *liberosve suos*: accipiemus & ex feminino sexu descendentes liberos: parentique dabimus hoc beneficium, non solum sui juris, sed etiam si in potestate sit alicujus: hoc enim Pomponius scribit. † Et filius fidejussor pro patre fieri potest, etiamsi in alterius potestate sit. † *Nurum*, etiam pronurum, & deinceps accipere debemus. §. 4. Quod ait Prætor: QUALISCUNQUE FIDEJUSSOR ACCIPIATUR: hoc quantum ad facultates, id est, etiam non locuples. §. 5. *In fidejussorem, qui aliquem judicio sisti promiserit, tanti, quanti ea res erit, actionem dat* Prætor. Quod utrum veritatem contineat, an vero quantitatem, videamus? & melius est, ut in veram quantitatem fidejussor teneatur; nisi pro certa quantitate accessit.

3. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

SIve in duplum est actio, sive tripli, aut quadrupli: tanti eundem fidejussorem omnimodo tenere dicemus, quia tanti res esse intelligitur.

4. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

SI decesserit, qui fidejussorem dederit judicio sistendi causa: non debebit Prætor jubere exhibere eum. Quod si ignorans jusserit exhiberi, vel post decretum ejus ante diem exhibitionis decesserit: deneganda erit actio. Si autem post diem exhibitionis decesserit, aut amiserit civitatem: utiliter agi potest.

5. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

SI vero pro condemnato fidejusserit [&] condemnatus decesserit, aut civitatem Romanam amiserit: recte nihilominus cum fidejussore ejus agetur. §. 1. Qui pro rei qualitate evidentissime locupletem, vel, si dubitetur, adprobatum fidejussorem judicio sistendi causa non acceperit: injuriarum actio adversus eum esse potest: quia sane non quælibet injuria est, duci in jus eum, qui satis idoneum fidejussorem det. Sed & ipse fidejussor, qui non sit acceptus, tanquam de injuria sibi facta queri poterit.

6. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

QUotiens vitiose cautum vel satisdatum est, non videtur cautum.

7. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

SI fidejussor non negetur idoneus, sed dicatur habere fori præscriptionem, [&] metuat petitor, ne jure fori utatur: videndum, quid juris sit? & Divus Pius (ut & Pomponius libro epistolarum refert, & Marcellus lib. 3 Digestorum, & Papinianus lib. 3 Quæstionum) Cornelio Proculo rescripsit, merito petitorem recusare talem fidejussorem: sed, si alias caveri non possit, prædicendum ei, *non usurum eum privilegio, si conveniatur.* §. 1. Si necessaria satisdatio fuerit, & non facile possit reus ibi eam præstare, ubi convenitur: potest audiri, si in alia ejusdem provinciæ civitate satisdationem præstare paratus sit. si autem satisdatio voluntaria est: non in alium locum remittitur: neque enim meretur, qui ipse sibi necessitatem satisdationis imposuit. §. 2. Si satisdatum pro re mobili non sit, & persona suspecta sit, ex qua satis desideratur: apud Officium deponi debebit, si hoc judici sederit, donec vel satisdatio detur, vel lis finem accipiat.

8. PAULUS lib. 14 ad Edictum.

DE die ponenda in stipulatione solet inter litigatores convenire: si non conveniat, Pedius putat in potestate stipulatoris esse moderato spatio de hoc a judice statuendo. §. 1. Qui mulierem adhibet ad satisdandum, non videtur cavere; sed nec miles, nec minor vigintiquinque annis probandi sunt: nisi hæ personæ in rem suam fidejubeant, ut pro suo procuratore. † Quidam etiam, si a marito fundus dotalis petatur, in rem suam fidejussuram mulierem. §. 2. Si servus inveniatur, qui, antequam judicium accipiatur, fidejussit judicatum solvi: succurrendum est actori, ut ex integro caveatur. Minori quoque vigintiquinque annis succurrendum est. fortasse & mulieri, propter imperitiam. §. 3. Si fidejussor judicatum solvi, stipulatori heres extiterit, aut stipulator fidejussori: ex integro cavendum erit.

§. 4. Tu-

§. 4. Tutor, & curator, ut rem salvam fore pupillo caveant, mittendi sunt in municipio: quia necessaria est satisdatio. † Item de re restituenda domino proprietatis, cujus ususfructus datus est. † Item legatarius, ut caveat, *evicta hereditate, legata reddi, & quod amplius per legem Falcidiam ceperit.* † Heres quoque, *ut legatorum satisdet*, audiendus est, ut in municipium mittatur. Plane, si misso jam legatario in possessionem, cum per heredem staret, quo minus caveret, heres postulet, uti de possessione decedat, paratumque se dicat in municipio cavere: impetrare non debebit. diversum, si sine culpa aut dolo heredis missus sit in possessionem. §. 5. Jubetur jurare *de calumnia*, ne quis vexandi magis adversarii causa forsitan, cum Romæ possit satisdare, in municipium evocet. † Sed quibusdam hoc jusjurandum de calumnia remittitur: veluti parentibus & patronis. Sic autem jurare debet, qui in municipium remittitur: *Romæ se satisdare non posse, & ibi posse quo postulat remitti: idque se non calumniæ causa facere.* nam sic non est compellendus jurare, *alibi se, quam eo loco satisdare non posse*: quia si Romæ non potest, pluribus autem locis possit, cogitur pejerare. §. 6. Hoc autem tunc impetrabitur, cum justa causa esse videbitur: Quid enim, si cum erat in municipio, noluit cavere? hoc casu non debet impetrare: cum per eum steterit, quominus ibi, ubi ire desiderat, satisdaret.

9. GAJUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

ARbitro ad fidejussores probandos constituto; si in alterutram partem iniquum arbitrium videatur: perinde ab eo atque ab judicibus appellare licet.

10. PAULUS lib. 75 ad Edictum.

SI ab arbitro probati sunt fidejussores, pro locupletibus habendi sunt: cum potuerit querela ad competentem judicem deferri. §. 1. Qui ex causa improbat ab arbitro probatos, alias improbatos probat: multoque magis, si sua voluntate accepit fidejussores, contentus his esse debet. Quod si medio tempore calamitas fidejussoribus insignis, vel magna inopia accidit; causa cognita ex integro satisdandum erit.

11. ULPIANUS lib. 75 ad Edictum.

JUlianus ait, si antequam mandarem tibi, *Ut fundum peteres*, satis acceperis petiturus fundum, & postea mandatu meo agere institueris: fidejussores teneri.

12. IDEM lib. 77 ad Edictum.

INter omnes convenit, heredem sub conditione, pendente conditione possidentem hereditatem, substituto cavere debere de hereditate: & si defecerit conditio, adeuntem hereditatem substitutum & petere hereditatem posse, & si obtinuerit, committi stipulationem, & plerumque ipse Prætor & ante conditionem existentem, & ante diem petitionis venientem, ex causa jubere solet stipulationem interponi.

13. PAULUS lib. 74 ad Edictum.

SEd & si plures substituti sint, singulis cavendum est.

14. IDEM lib. 2 Responsorum.

FIliusfamilias defendit absentem patrem. Quæro, an *judicatum solvi* satisdare debeat? Paulus respondit, eum, qui absentem defendit, etiam si filius, vel pater sit, satisdare petituro ex forma Edicti debere.

15. MACER lib. 1 de Appellationibus.

SCiendum est, possessores immobilium rerum satisdare non compelli. §. 1. *Possessor* autem is accipiendus est, qui in agro, vel civitate rem soli possidet: aut ex asse, aut pro parte. † Sed & qui vectigalem, id est, emphyteuticum agrum possidet, possessor intelligitur. † Item, qui solam proprietatem habet, possessor intelligendus est. † Eum vero, qui tantum usumfructum habet, possessorem non esse, Ulpianus scripsit. §. 2. Creditor qui pignus accepit, possessor non est, tametsi possessionem habeat, aut sibi traditam, aut precario debitori concessam. §. 3. Si fundus in dotem datus sit; tam uxor, quam maritus propter possessionem ejus fundi possessores intelliguntur. §. 4. Diversa causa est ejus, qui fundi petitionem personalem habeat. §. 5. Tutores, sive pupilli eorum, sive ipsi possideant, possessorum loco habentur. Sed & si unus ex tutoribus possessor fuit, idem dicendum erit.

§. 6. Si fundum quem possidebam, à me petieris; deinde cum secundum te esset judicatum, appellaverim: an possessor ejusdem fundi sim? & recte dicetur possessorem me esse: quia nihilominus possideo. Nec ad rem pertinet, quod evinci [mihi] ea possessio possit. §. 7. Possessor autem quis, necne fuerit, tempus cautionis spectandum est. nam sicut ei, qui post cautionem possessionem vendidit, nihil obest: ita nec prodest ei, qui post cautionem possidere cœpit.

16. PAULUS lib. 6 ad Edictum.

QUi jurato promisit *judicio sisti*, non videtur pejerasse, si ex concessa causa hoc deseruerit.

TIT. IX.

SI EX NOXALI CAUSA AGATUR, QUEMADMODUM CAVEATUR.

1. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

SI QUIS EUM, DE QUO NOXALIS ACTIO EST, JUDICIO SISTI PROMISIT: Prætor ait, IN EADEM CAUSA EUM EXHIBERE, IN QUA TUNC EST, DONEC JUDICIUM ACCIPIATUR. §. 1. *In eadem causa sistere*, [quid sit, videamus: & puto verius, eum videri in eadem causa,] qui ad experiendum non facit jus actoris deterius. † Si desinat servus esse promissoris, vel actio amissa sit: non videri in eadem causa statum, Labeo ait: vel si qui pari loco erat in litigando, cœpit esse [in] duriore; vel loco, vel persona mutata. † Itaque si [quis] ei, qui in foro promissoris conveniri non potest, venditus, aut potentiori datus sit: magis esse putat, ut non videatur in eadem causa sisti. † Sed & si noxæ deditus sit, Ofilius non putat in eadem causa sisti: cum noxæ deditione cæteris noxalem actionem perimi putat.

2. PAULUS lib. 6 ad Edictum.

SEd alio jure utimur: nam ex præcedentibus causis non liberatur noxæ deditus; perinde enim noxa caput sequitur, ac si venisset. §. 1. Si absens sit servus, pro quo noxalis actio alicui competit: siquidem dominus non negat in sua potestate esse; compellendum putat Vindius vel *judicio eum sisti* promittere, vel judicium accipere; aut si nolit defendere, cauturum, cum primum potuerit se exhibiturum: sin vero falso neget in sua potestate esse; suscepturum judicium sine noxæ deditione: idque Julianus scribit, & si dolo fecerit, quo minus in ejus esset potestate. † Sed si servus præsens est, dominus abest; nec quisquam servum defendit: ducendus erit jussu Prætoris. sed, causa cognita, domino postea dabitur defensio, ut Pomponius & Vindius scribunt: ne ei absentia sua noceat. Ergo & actori actio restituenda est, perempta eo quod ductus servus in bonis ejus esse cœpit.

3. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

SI cum usufructuario noxali judicio agetur, isque servum non defenderit: denegatur ei per Prætorem ususfructus persecutio.

4. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

SI cum uno ex dominis noxalis agetur, an pro parte socii satisdare deberet? Sabinus ait, non debere: quia quodammodo totum suum hominem defenderet, cui in solidum defendendi necessitas esset: nec auditur, si pro parte paratus sit defendere.

5. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

SI servum in eadem causa sistere quidam promiserit, & liber factus sistatur: si de ipso controversia est capitalium actionum, injuriarumque nomine, non recte sistitur: quia aliter de servo supplicium & verberibus [de injuria] satisfit, aliter de libero vindicta sumitur, vel condemnatio pecuniaria. Quod autem ad cæteras noxa-

noxales cauſas pertinet, etiam in meliorem cauſam videtur perveniſſe.

6. PAULUS lib. 11 ad Sabinum.

SEd ſi *ſtatuliberum ſiſti* promiſſum ſit, in eadem cauſa ſiſti videtur, quamvis liber ſiſtatur: quod implicitus ei caſus libertatis fuerit.

TIT. X.

DE EO, PER QUAM FACTUM ERIT, QUO MINUS QUIS IN JUDICIO SISTAT.

1. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

ÆQuiſſimum putavit Prætor, dolum ejus coercere, qui impedit aliquem judicio ſiſti. §. 1. *Feciſſe* autem *dolo malo* non tantum is putatur, qui ſuis manibus, vel per ſuos retinuerit: verum qui alios quoque rogavit, ut eum detinerent, vel abducerent, ne judicio ſiſtat, ſive ſcientes, ſive ignorantes quid eſſet, quod comminiſceretur. §. 2. *Dolum* autem *malum* ſic accipimus, ut, ſi quis venienti ad judicium aliquid pronunciaverit triſte, propter quod is neceſſe habuerit ad judicium non venire, teneatur Edicto: quamvis quidam putent, ſibi eum imputare, qui credulus fuit. §. 3. Si reus dolo actoris non ſteterit: non habebit reus adverſus eum actionem ex hoc Edicto: cum contentus eſſe poſſit exceptione, ſi ex ſtipulatu conveniatur, de pœna, quod ad judicium non venerit: aliter atque ſi ab alio ſit impeditus; nam actionem propoſitam adverſus eum exercebit. §. 4. Si plures dolo fecerint, omnes tenentur. ſed ſi unus præſtiterit pœnam, cæteri liberantur: cum nihil interſit. §. 5. Servi nomine, ex hac cauſa, noxali judicio agendum omnes conſentiunt. §. 6. Et heredi datur, ſed non ultra annum: adverſus heredem autem hactenus puto dandam [actionem], ut ex dolo defuncti heres non lucretur.

2. PAULUS lib. 6 ad Edictum.

SI actoris ſervus, domino ſciente, & cum poſſit, non prohibente, dolo fecerit, quo minus in judicio ſiſtam: Ofilius dandam mihi exceptionem adverſus dominum ait; ne ex dolo ſervi dominus lucretur. ſi vero ſine voluntate domini ſervus hoc fecerit: Sabinus noxale judicium dandum ait, nec factum ſervi domino obeſſe debere, niſi hactenus, ut ipſo careat, quando ipſe nihil deliquit.

3. JULIANUS lib. 2 Digeſtorum.

EX hoc Edicto adverſus eum, qui dolo fecit, quo minus quis in judicium vocatus ſiſtat, in factum actio competit, quanti actoris interfuit eum ſiſti. In quo judicio deducitur, ſiquid amiſerit actor ob eam rem: veluti ſi reus tempore dominium rei interim ſibi adquirat, aut actione liberatus fuerit. §. 1. Plane, ſi is, qui dolo fecerit, quo minus in judicio ſiſtatur, ſolvendo non fuerit; æquum erit, adverſus ipſum reum reſtitutoriam actionem competere: ne propter dolum alienum reus lucrum faciat, & actor damno adficiatur. §. 2. Si & ſtipulator dolo Titii, & promiſſor dolo Mævii impeditus fuerit, quominus in judicio ſiſtatur: uterque adverſus eum cujus dolo impeditus fuerit, actione in factum experietur. §. 3. Si & ſtipulator dolo promiſſoris, & promiſſor dolo ſtipulatoris impeditus fuerit quominus ad judicium veniret: neutri eorum Prætor ſuccurrere debebit; ab utraque parte dolo compenſando. §. 4. Si a fidejuſſore quinquaginta ſtipulatus fuero, *ſi in judicium reus non venerit*, petiturus à reo centum; & dolo [malo] Sempronii factum fuerit, ne in judicium reus veniat: centum à Sempronio conſequar: tanti enim mea interfuiſſe videtur: quia ſi veniſſet in judicium, actio mihi centum adverſus reum, vel adverſus heredem ejus competebat: licet fidejuſſor minorem ſummam mihi promiſerit.

TIT. XI.

SI QUIS CAUTIONIBUS IN JUDICIO SISTENDI CAUSA FACTIS NON OBTEMPERAVERIT.

1. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

VIcena millia paſſuum in ſingulos dies dinumerari Prætor jubet, præter eum diem, quo cautum promittitur, & in quem ſiſtere in judicium oportet: nam ſane talis itineris denumeratio neutri litigatorum oneroſa eſt.

2. ULPIANUS lib. 74 ad Edictum.

NOn exigimus reum judicio ſiſti, ſi negotium, propter quod judicio ſiſti promiſit, fuerit tranſactum: ſed hoc ita, ſi [non] prius id negotium tranſactum ſit, quam ſiſti oporteret: cæterum ſi poſtea tranſactum eſt, exceptio doli opponi debet. Quis enim de pœna promiſſa laborat poſt negotium tranſactum? cum etiam tranſacti negotii exceptionem putaverit quis nocere, quaſi etiam de pœna tranſactum ſit: niſi contrarium ſpecialiter partibus placuerit.

§. 1. Si quis, municipalis muneris cauſa, ſine ſuo dolo malo impeditus, in judicio ſecundum ſuam promiſſionem non ſtetit, æquiſſimum eſt tribui ei exceptionem. §. 2. Simili modo & ſi ad teſtimonium deſideratus, ad judicium occurrere non potuit, erit ei ſubveniendum.

§. 3. Si quis judicio ſe ſiſti promiſerit; & valetudine, vel tempeſtate, vel vi fluminis prohibitus ſe ſiſtere non poſſit: exceptione adjuvatur: nec immerito: cum enim in tali promiſſione præſentia opus ſit, quemadmodum potuit ſe ſiſtere, qui adverſa valetudine impeditus eſt? & ideo etiam Lex duodecim Tabularum, SI JUDEX, VEL ALTERUTER EX LITIGATORIBUS MORBO SONTICO IMPEDIATUR, jubet DIEM JUDICII ESSE DIFFISUM. §. 4. Si non propter valetudinem mulier non ſteterit judicio, ſed quod gravida erat: exceptionem ei dandam Labeo ait. ſi tamen poſt partum decubuerit, probandum erit quaſi valetudine impeditam. §. 5. Idem eſt, & ſi quis furere cœperit: nam qui furore impeditur, valetudine impeditur. §. 6. Quod diximus, ſuccurri etiam ei, qui tempeſtate, aut vi fluminis prohibitus non venit; *tempeſtatem* ſic intelligere debemus, [ſive maritima, ſive terreſtris ſit. tempeſtatem intelligere debemus] talem, quæ impedimento ſit itineri, vel navigationi. §. 7. *Vis fluminis* etiam ſine tempeſtate accipienda eſt. *vim fluminis* intelligimus, & ſi magnitudo ejus impedimento ſit, ſive pons ſolutus ſit, vel navigium non ſtet. §. 8. Si quis tamen, cum poſſet non incidere in tempeſtatem, vel in fluminis vim, ſi ante profectus eſſet, vel tempore opportuno navigaſſet, ipſe ſe artaverit: numquid exceptio ei minime proſit? quod quidem, cauſa cognita, erit ſtatuendum: nam neque ſic artandus ſit, ut poſſit ei dici, *Cur non multo ante profectus es, quam dies promiſſionis veniret?* neque iterum permittendum ei, ſi quid ſit, quod ei imputetur, cauſari tempeſtatem, vel vim fluminis. Quid enim, ſi [quis], cum Romæ eſſet ipſo tempore promiſſionis ſiſtendi, nulla neceſſitate urgente, voluptatis cauſa in municipium profectus ſit? nonne indignus eſt, cui [hæc] exceptio patrocinetur? Aut quid, ſi tempeſtas quædam in mari fuit, terra autem iſte potuit venire, [vel] flumen circumire? æque dicendum, non ſemper ei exceptionem prodeſſe: niſi anguſtiæ non patiebantur terra iter metiri, vel circumire. Cum tamen vel flumen ſic abundaſſet, ut impleſſet omnem locum, in quo ſiſti oportuit; vel aliqua fortuita calamitas eundem locum evertit; vel præſentiam venienti periculoſam fecit: ex bono & æquo & hic exceptio ei accommodanda eſt. §. 9. Simili modo exceptio datur ei, qui cum ad judicium venire volebat, à Magiſtratu retentus eſt, & retentus ſine dolo malo ipſius. nam ſi ipſe hoc affectavit, vel cauſam præſtitit; non ei proderit exceptio: ſed ipſius quidem dolus ei oberit; cæterorum non oberit, qui malo dolo fecerunt, ut retineretur. Sed ſi privatus eum detinuerit, nullo modo ei proderit hæc exceptio:

3. PAULUS lib. 69 ad Edictum.

SEd actio ei datur adverſus eum, qui detinuit, in id quod ejus intereſt.

4. ULPIANUS lib. 74 ad Edictum.

SEd & ſi quis rei capitalis ante condemnatus judicio ſiſtere ſe non potuit; merito huic ignoſcitur. † *Rei capitalis condemnatum* accipere debemus, qui morte, exilio coercitus eſt. † Dixerit aliquis, quo ergo hæc exceptio damnato? ſed reſpondebitur, fidejuſſoribus ejus eſſe neceſſariam: aut ſi forte in exilium, ſalva civitate, abiit, ubi defenſori ejus exceptio iſta proderit. §. 1. Illud ſciendum eſt: eum, qui idcirco non ſtetit, quia capitis reus factus eſt, in ea cauſa eſſe, ut exceptione uti non poſſit: damnato enim datur. † Plane ſi vinculis, vel cuſtodia militari impeditus ideo non ſtetit, in ea erit cauſa, ut exceptione utatur. §. 2. Præterea ſi funere quis domeſtico impeditus non venit, debet ei exceptio dari. §. 3. Item, ſi quis in ſervitute hoſtium fuerit, ac per hoc in judicium non ſtetit; debet exceptione adjuvari. §. 4. Quæſitum eſt, an poſſit conveniri, *Ne ulla receptio in promiſſione deſerta judicio ſiſtendi cauſa facta objiciatur?* & an Atilicinus [conventionem iſtam non valere]. Sed & ego puto conventionem iſtam ita valere, ſi ſpecialiter cauſæ exceptionum expreſſæ ſint, quibus a promiſſore ſponte renunciatum eſt. §. 5. Item quæritur, ſi quis, cum judicio ſiſtendi cauſa ſatiſdare non deberet, ſatiſdato promiſerit; an fidejuſſoribus ejus exceptio detur? Puto intereſſe, utrum per errorem ſatiſdato promiſſum eſt, an ex conventione: ſi per errorem, dandam fidejuſſoribus exceptionem: ſi ex conventione, minime dandam. Nam & Julianus ſcribit, ſi judicio ſiſtendi cauſa pluris, quam ſtatutum eſt, per ignorantiam promiſſum fuerit: exceptionem dari debere. ſi autem ex conventione tantæ ſummæ promiſſio facta ſit: exceptionem pacti conventi replicatione infirmandam [Julianus ait].

5. PAULUS lib. 69 ad Edictum.

SI duo rei ſtipulandi ſint, & uni debitor judicio ſe ſiſti cum pœna promiſerit, alter autem impedierit: ita demum exceptio adverſus alterum danda eſt, ſi ſocii ſint: ne proſit ei dolus propter ſocietatem. §. 1. Item ſi duo rei promittendi ſint, & unus ad judicium non venerit, contempta ſua promiſſione judicio ſiſtendi cauſa facta, actor autem ab altero rem petat, ab altero pœnam deſertionis: petendo [pœnam] exceptione ſummovebitur. §. 2. Atque ſi a patre facta fuerit promiſſio judicio ſiſtendi gratia ex filii contractu, deinde de re actor egerit cum filio, exceptione ſummovebitur, ſi cum patre ex ejus promiſſione agat. Et contra idem erit, ſi filius promiſerit, & actor egerit cum patre de peculio.

6. GAIUS lib. 1 ad Legem 12 Tabularum.

SI is, qui fidejuſſorem dedit, ideo non ſteterit, quod Reipublicæ cauſa abfuit: iniquum eſt, fidejuſſorem ob alium neceſſitate ſiſtendi obligatum eſſe, cum ipſi liberum eſſet non ſiſtere.

7. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

SI quis ſervum in judicio ſiſti promiſerit, vel alium, qui in aliena poteſtate eſt: iiſdem exceptionibus utitur, quibus, ſi pro libero, vel patrefamilias fidejuſſit: præterquam ſi Reipublicæ cauſa abeſſe diceretur ſervus. nam ſervus Reipublicæ cauſa abeſſe non poteſt. Præter hanc autem exceptionem, cæteræ, quia communes ſunt, tam in libero homine, quam in ſervo locum habent.

8. GAIUS lib. 29 ad Edictum provinciale.

ET ſi poſt tres, aut quinque, pluresve dies, quam judicio ſiſti ſe reus promiſit, ſecum agendi poteſtatem fecerit, nec actoris jus ex mora deterius factum ſit: conſequens eſt dici, defendi eum debere per exceptionem.

9. ULPIANUS lib. 77 ad Edictum.

SI ſervus judicio ſe ſiſti promittat: non committitur ſtipulatio, neque in eum, neque in fidejuſſores ejus. §. 1. Si plurium ſervorum nomine, judicio ſiſtendi cauſa, una ſtipulatione promittatur, pœnam quidem integram committi, licet unus ſtatus non ſit, Labeo ait: quia verum ſit, omnes ſtatus non eſſe: verum, ſi pro rata unius offeratur pœna, exceptione doli uſurum eum, qui ex hac ſtipulatione convenitur.

10. PAULUS lib. 1 ad Plautium.

SI eum judicio ſiſti promiſero, qui jam tempore liberatus eſſe dicebatur, quia jam actione forte non tenebatur; actio in me danda eſt, ut vel exhibeam eum, vel defendam, ut veritas inquiratur. §. 1. Homo ſiſti promiſſus ante diem dolo promiſſoris periit: certo jure utimur, *non ante pœnam peti poſſe, quam dies venerit: tota enim ſtipulatio in diem collata videtur.* §. 2. Qui injuriarum acturus eſt, ſtipulatus erat ante litem conteſtatam, ut adverſarius ſuus judicio ſiſtat; commiſſa ſtipulatione mortuus eſt: non competere heredi ejus ex ſtipulatu actionem placuit: quia tales ſtipulationes propter rem ipſam darentur: injuriarum autem actio heredi non competit. Quamvis enim hæc ſtipulatio judicio ſiſtendi cauſa facta ad heredem tranſeat, tamen in hac cauſa danda non eſt: nam & defunctus ſi vellet omiſſa injuriarum actione ſtipulatu agere, non permitteretur [ei]. Idem dicendum eſſe, & ſi is, cum quo injuriarum agere volebam, ſtipulatione tali commiſſa deceſſerit: nam non competit mihi adverſus heredem [ejus] ex ſtipulatu actio. & hoc Julianus ſcribit: ſecundum quod & ſi fidejuſſores dati erant, minime dabitur in eos actio mortuo reo. Idem Pomponius. ſi non poſt longum tempus deceſſerit, quia ſi ad judicium veniſſet, litem cum eo conteſtari actor potuiſſet.

11. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

SI quis quendam in judicio ſiſti promiſerit, in eadem cauſa eum debet ſiſtere. *In eadem* autem *cauſa ſiſtere*, hoc eſt, [ita] ſiſtere, ut actori perſecutio loco deteriori non ſit: quamvis exactio rei poſſit eſſe difficilior. Licet enim difficilior exactio ſit, tamen dicendum eſt videri in eadem cauſa eum ſtetiſſe: nam & ſi novum æs alienum contraxiſſet, vel pecuniam perdidiſſet; videtur tamen in eadem cauſa ſtetiſſe. Ergo & qui alii judicatus ſiſtitur, in eadem cauſa ſtare videtur.

12. PAULUS lib. 11 ad Sabinum.

QUi autem novo privilegio utitur, non videtur in eadem cauſa ſiſti. §. 1. Illud tenendum eſt, quod æſtimationem ejus, quod intereſt agentis, ad illud tempus referendum eſt, quo ſiſti debuit, non ad id, quo agitur, quamvis deſierit ejus intereſſe.

13. JULIANUS lib. 55 Digeſtorum.

QUotiens ſervus judicio ſiſtendi cauſa, ut ipſe litigaturus, vel ab alio ſtipulatur, vel ipſe promittit: nec committitur ſtipulatio, nec fidejuſſores tenentur. quia ſervus conveniri, vel convenire non poteſt.

14. NERATIUS lib. 2 Membranarum.

SI procurator ita ſtipulatus [eſt], ut ſiſtat dumtaxat eum, quem ſtipularetur; non etiam pœnam, *ſi ſtatus non eſſet*, ſtipularetur: propemodum nullius momenti eſt ea ſtipulatio: quia procuratoris, quod ad ipſius utilitatem pertinet, nihil intereſt ſiſti. Sed cum alienum negotium in ſtipulando egerit, poteſt defendi non procuratoris, ſed ejus, cujus negotium geſſerit, utilitatem in ea re ſpectandum eſſe; ut quantum domini litis interfuit ſiſti, tantum ex ea ſtipulatione, non ſtato reo, procuratori debeatur. † Eadem & fortius adhuc dici poſſunt, ſi procurator ita ſtipulatus eſſet, *Quanti ea res erit*: ut hanc conceptionem verborum, non ad ipſius, ſed ad domini utilitatem relatam interpretemur.

15. PAPINIANUS lib. 2 Quæſtionum.

SI tutor judicio ſiſti promiſerit, & ſtipulationi non obtemperaverit; & interea pupillus adoleverit, aut mortem obierit, aut etiam abſtentus ſit hereditate: denegabitur ex ſtipulatu actio. nam & ipſius rei quæ petebatur, ſi tutor judicatus fuerit, & eorum quid acciderit, non eſſe dandam in eum actionem judicati, probatum eſt.

TIT. XII.

DE FERIIS ET DILATIONIBUS ET DIVERSIS TEMPORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 4 de omnibus Tribunalibus.

NE quis messium vindemiarumque tempore adversarium cogat ad judicium venire: Oratione Divi Marci exprimitur: quia occupati circa rem rusticam, in forum compellendi non sunt.

§. 1. Sed si prætor aut per ignorantiam, vel socordiam evocare eos perseveraverit, hique sponte venerint: siquidem sententiam dixerit præsentibus illis, & sponte litigantibus, sententia valebit, tametsi non recte fecerit, qui eos evocaverit. sin vero, cum abesse perseveraverint, sententiam protulerit etiam absentibus illis: consequens erit dicere, sententiam nullius esse momenti. neque enim Prætoris factum juri derogare oportet. [Et] citra appellationem igitur sententia infirmabitur. §. 2. Sed excipiuntur certæ causæ, ex quibus cogi poterimus, & per id temporis, cum messes vindemiæque sunt, ad Prætores venire: scilicet si res tempore peritura sit, hoc est, si dilatio actionem sit peremptura. † Sane quotiens res urget, cogendi quidem sumus ad Prætorem venire, verum ad hoc tantum cogi æquum est, ut lis contestetur: & ita ipsis verbis Orationis exprimitur. denique alterutro recusante post litem contestatam litigare, dilationem Oratio concessit.

2. IDEM lib. 5 ad Edictum.

EAdem Oratione Divus Marcus in Senatu recitata effecit, de aliis speciebus Prætorem adiri etiam diebus feriaticis: utputa ut tutores aut curatores dentur, ut officii admoneantur cessantes, excusationes allegentur, alimenta constituantur, ætates probentur, ventris nomine in possessionem mittatur; vel rei servandæ causa, vel legatorum, fideive commissorum, vel damni infecti: item de testamentis exhibendis; ut curator detur bonorum ejus, qui an heres exstaturus sit, incertum est; aut de alendis liberis, parentibus, patronis; aut de adeunda suspecta hereditate: aut ut aspectu atrox injuria æstimetur; vel fideicommissaria libertas præstanda.

3. IDEM lib. 2 ad Edictum.

SOlet etiam messis vindemiarumque tempore jus dici [de] rebus, quæ tempore, vel morte perituræ sunt: morte, veluti furti, damni, injuriæ, injuriarum atrocium; qui de incendio, ruina, naufragio, rate, nave expugnata rapuisse dicuntur, & si quæ similes sunt: item si res tempore perituræ sunt, aut actionis dies exiturus [est]. §. 1. Liberalia quoque judicia omni tempore finiuntur.

§. 2. Item in eum qui quid nundinarum nomine adversus communem utilitatem acceperit, omni tempore jus dicitur.

4. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

PRæsides provinciarum, ex consuetudine cujusque loci, solet messis vindemiarumque causa tempus statuere.

5. ULPIANUS lib. 62 ad Edictum.

PRidie Kalendas Januarias Magistratus neque jus dicere, sed nec sui potestatem facere consuerunt.

6. IDEM lib. 77 ad Edictum.

SI feriatis diebus fuerit judicatum: Lege cautum est, ne his diebus judicium sit, nisi ex voluntate partium. & quod aliter adversus ea judicatum erit, ne quis judicatum facere, neve solvere debeat: neve quis, ad quem de ea re in jus aditum erit, judicatum facere cogat.

7. IDEM lib. 1 de Officio Consulis.

ORatione quidem Divi Marci, amplius quam semel [non] esse dandam instrumentorum dilationem, expressum est; sed utilitatis litigantium gratia, causa cognita, & iterum dilatio tam ex eadem, quam ex alia provincia, secundum moderamen locorum impertiri solet: & maxime si aliquid inopinatum emergat. Illud videndum, si defunctus acceperit aliquam dilationem propter instrumenta, an successori quoque ejus dari debeat: an vero, quia jam data est, amplius dari non possit? & magis est, ut & hic, causa cognita dari debeat.

8. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

MOre Romano dies a media nocte incipit, & sequentis noctis media parte finitur: itaque quicquid in his viginti quatuor horis (id est duabus dimidiatis noctibus, & luce media) actum est, perinde est, quasi quavis hora lucis actum esset.

9. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

DIvus Trajanus Minicio Natali rescripsit, ferias a forensibus tantum negotiis dare vacationem: ea autem, quæ ad disciplinam militarem pertinent, etiam feriatis diebus peragenda: inter quæ custodiarum quoque cognitionem esse.

10. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

IN pecuniariis causis omnis dilatio singulis causis plus semel tribui non potest: in capitalibus autem reo tres dilationes, accusatori duæ dari possunt: sed utrumque, causa cognita.

TIT. XIII.

DE EDENDO.

1. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

QUa quisque actione agere volet, eam edere debet. nam æquissimum videtur, eum, qui acturus est, edere actionem, ut proinde sciat reus, utrum cedere, an contendere ultra debeat; & si contendendum putat, veniat instructus ad agendum, cognita actione qua conveniatur.

§. 1. *Edere* est [etiam] copiam describendi facere, vel in libello complecti, & dare, vel dictare. Eum quoque edere Labeo ait, qui producat adversarium suum ad album, & demonstret, quod dictaturus est, vel id dicendo, quo uti velit.

§. 2. Editiones sine die & Consule fieri debent, ne quid excogitetur è die & Consule, & prælato die fiat. Diem autem & Consulem excepit Prætor, quo instrumentum conscriptum est, non in quem solutio concepta est: nam dies solutionis, sicuti summa, pars est stipulationis. Rationes tamen cum die & Consule edi debent: quoniam accepta, & data, non alias possunt apparere, nisi dies & Consul fuerit editus. §. 3. Edenda sunt omnia, quæ quis apud judicem editurus est: non tamen ut & instrumenta, quibus quis usurus non est, compellatur edere. §. 4. Edere non videtur, qui stipulationem totam non edit.

§. 5. Eis qui ob ætatem, vel rusticitatem, vel ob sexum lapsi non ediderunt, vel ex alia justa causa, subvenietur.

2. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

SI legatum petatur, non jubet Prætor verba testamenti edere: ideo fortasse, quia heredes solent habere exemplum testamenti.

3. MAURICIANUS lib. 2 de Pœnis.

SEnatus censuit, Ne quisquam eorum, a quibus quid fisco petetur, alia instrumenta delatori cogatur edere, quam quæ ad eam causam pertinerent, ex qua se deferre professus esset.

4. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

PRætor ait: ARGENTARIÆ MENSÆ EXERCITORES RATIONEM, QUÆ AD SE PERTINENT, EDANT, ADJECTO DIE, ET CONSULE. §. 1. Hujus Edicti ratio æquissima est: nam cum singulorum rationes argentarii conficiant, æquum fuit, id quod mei causa confecit, meum quodammodo instrumentum mihi edi. §. 2. Sed & filiusfamilias continetur his verbis, ut vel ipse cogatur edere. An & pater, quæritur. Labeo scribit, patrem non cogendum, nisi sciente eo argentaria exercetur. Sed recte Sabinus respondit, tunc id admittendum, cum patri quæstum refert. §. 3. Sed si servus argentariam faciat (potest enim): si quidem voluntate domini fecerit, compellendum dominum edere, ac perinde in eum dandum est judicium, ac si ipse fecisset: sed si inscio domino [fecit], satis esse dominum jurare, eas se rationes non habere. † Si servus peculiarem faciat argentariam: dominus de peculio, vel de in rem verso tenetur. sed si dominus habet ratio-

nes, nec edit: in solidum tenetur. §. 4. Etiam is qui desiit argentariam facere, ad editionem compellitur. §. 5. Sed ibi quis compellitur edere, ubi argentariam exercuit: & hoc est constitutum. Quod si instrumentum argentariæ in alia provincia habeat, in alia administraverit: ibi puto cogendum edere, ubi argentariam exercuit. hoc enim primum deliquit, quod alio instrumentum transtulit. Quod si in alio loco argentariam exercet, alibi autem ad editionem compelletur: minime hoc facere cogitur; nisi descriptum velis, ubi de ea re agitur, eum tibi dare, tuis videlicet sumptibus.

5. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

SPatiumque ad perferendas eas tribuendum est.

6. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

SI quis ex argentariis (ut plerique eorum) in villa habeat instrumentum, vel in horreo: aut ad locum te perducet, aut descriptas rationes dabit. §. 1. Cogentur & successores argentarii edere rationes. Quod si plures sunt heredes, & unus habeat: solus ad editionem compelletur. sed si omnes habeant, & unus ediderit: omnes ad editionem compellendi sunt. Quid enim, si humilis & deploratus unus edidit, ut dubitare quis merito de fide editionis possit? Ut igitur comparari rationes possint, etiam cæteri edere debent, aut certe unius editioni subscribere. † [Hoc] idem erit, & si plures fuerint argentarii, à quibus editio desideratur. Nam & si plures tutores tutelam administraverunt simul: aut omnes edere debent, aut unius editioni subscribere. §. 2. Exigitur autem ab adversario argentarii jusjurandum, *Non calumniæ causa postulare edi sibi*: ne forte vel supervacuas rationes, vel quas habet, edi sibi postulet, vexandi argentarii causa. §. 3. *Rationem* autem esse Labeo ait, ultro [citro] dandi, accipiendi, credendi, obligandi, solvendi sui causa negotiationem: nec ullam rationem nuda duntaxat solutione debiti incipere: nec si pignus acceperit, aut mandatum, compellendum edere; hoc enim extra rationem esse. Sed & quod solvi constituit, argentarius edere debet: nam & hoc ex argentaria venit. §. 4. Ex hoc edicto in id, quod interfuit, actio competit. §. 4. Unde apparet, ita demum tenere hoc Edictum, si ad eum pertineat. † Pertinere autem videtur ad me ratio, si modo eam tractaveris me mandante: sed si procurator meus absente me mandaverit, an mihi edenda sit, quasi ad me pertineat? & magis est, ut edatur. † Procuratori quoque meo edendam rationem, quam mecum habet, non dubito, quasi ad eum pertineat: & cauturum de rato, si mandatum ei non sit. §. 6. Si initium tabularum habet diem, in quibus Titii ratio scripta est, postmodum mea sine die, & Consule, etiam mihi edendus est dies, & Consul: communis enim omnis rationis est præpositio diei, & Consulis.

§. 7. *Edi* autem est, vel dictare, vel tradere libellum, vel codicem proferre. §. 8. Prætor ait: ARGENTARIO, EIVE, QUI ITERUM EDI POSTULABIT, CAUSA COGNITA EDI JUBEBO. §. 9. Prohibet argentario edi, illa ratione, quod etiam ipse instructus esse potest instrumento suæ professionis: & absurdum est, cum ipse in ea sit causa ut edere debeat, ipsum petere ut edatur ei. † An nec heredi argentarii edi ratio debeat, videndum. Et, siquidem instrumentum argentariæ ad eum pervenit, non debet ei edi: si minus, edenda est ex causa. nam & ipsi argentario ex causa [ratio] edenda est: si naufragio, vel ruina, vel incendio, vel alio simili casu rationes perdidisse probet; aut in longinquo habere, veluti trans mare.

§. 10. Nec iterum postulanti edi Prætor jubet, nisi [ex] causa.

7. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

VEluti si peregre habere, quod primum editum est, doceat: vel minus plene editum: vel eas rationes, [quas] casu majore, non vero negligentia perdiderit. nam si eo casu amisit, cui ignosci debeat, ex integro edi jubebit. §. 1. Hæc vox, *iterum*, duas res significat: alteram, qua demonstraretur tempus secundum, quod Græci δεύτερον dicunt: alteram, quæ ad insequentia quoque tempora pertinet, quæ Græce dicitur πάλιν: quod ita accipitur, quotiens opus erit: nam potest fieri, ut bis editam sibi rationem quis perdiderit, ut verbum *iterum* pro *sæpius* accipiatur.

8. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

UBi exigitur argentarius rationes edere, tunc punitur, cum dolo malo non exhibet: sed culpam non præstabit, nisi dolo proximam. Dolo malo autem non edit, & qui malitiose edidit, & qui in totum non edit. §. 1. Is autem, qui in hoc Edictum incidit, id præstat, quod interfuit mea, rationes edi, cum decerneretur à Prætore: non quod hodie interest. & ideo licet interesse desiit, vel minoris, vel pluris interesse cœpit, locum actio non habebit: neque augmentum, neque deminutionem.

9. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

QUædam sunt personæ, quas rationes nobis edere oportet, nec tamen à Prætore per hoc Edictum compelluntur: veluti cum procurator res, rationesve nostras administravit, non cogitur à Prætore per metum in factum actionis rationes edere; scilicet quia id consequi possumus per mandati actionem. Et cum dolo malo socius negotia gessit, Prætor per hanc clausulam non intervenit: est enim pro socio actio. Sed nec tutorem cogit Prætor pupillo edere rationes: sed judicio tutelæ solet cogi edere. §. 1. Nihil interest, si successores, aut pater, aut dominus argentarii, ejusdem fuerunt professionis: quia cum in locum, & in jus succedant argentarii, partibus ejus fungi debent. † Is autem, cui argentarius rationes suas legavit, non videbitur contineri (quia juris successor his verbis significatur): non magis, quam si ei vivus eas donasset. Sed nec heres tenebitur, cum nec possideat, nec dolo malo fecerit. Sed si ei, antequam eas legatario traderet, renunciatum fuerit, ne ante [eas] tradat: tenebitur, quasi dolo fecerit. [Item antequam eas tradat, tenebitur.] Quod si nihil dolo fecerit: causa cognita legatarius cogendus est edere.

§. 2. Nummularios quoque non esse iniquum cogi rationes edere, Pomponius scribit: quia & hi nummularii, sicut argentarii, rationes conficiunt; quia & accipiunt pecuniam, & erogant per partes, quarum probatio scriptura codicibusque eorum maxime continetur: & frequentissime ad fidem eorum decurritur. §. 3. Cæterum omnibus postulantibus, & jurantibus non calumniæ causa petere, rationes, quæ ad se pertineant, edi jubet. §. 4. Ad nos enim pertinet, non tantum cum ipsi contraximus, vel successimus ei, qui contraxit, sed etiam si is, qui in nostra potestate est, contraxit.

10. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

ARgentarius rationes edere jubetur: nec interest, cum ipso argentario controversia sit, an cum alio. §. 1. Ideo autem argentarios tantum, neque alios ullos absimiles [eis] edere rationes cogit: quia officium eorum, atque ministerium publicam habeat causam: & hæc principalis eorum opera est, ut actus sui rationes diligenter conficiant. §. 2. Edi autem ratio ita intelligitur, si à capite edatur (nam ratio, ni inspiciatur, intelligi non potest): scilicet ut non totum cuique codicem rationum, totasque membranas inspiciendi describendique potestas fiat; sed ut ea sola pars rationum, quæ ad instruendum aliquem pertineat, inspiciatur & describatur. §. 3. Cum autem in id actio competit, quanti agentis intersit editas sibi rationes esse: eveniet, ut sive quis condemnatus sit, sive quod petierit, non obtinuerit, eo quod non habuerit rationes, ex quibus causam suam tueri posset; id ipsum, quod ita perdiderit, hac actione consequatur. † Sed an hoc procedat, videamus. Nam si apud hunc judicem, qui inter eum, & argentarium judicat, potest probare

se illo judicio, quo victus est, vincere potuisse: poterit & tunc probare. & si non probabit, aut probantem judex non curabit: de se ipso, aut de judice queri debet. sed non ita est. Fieri enim potest, ut nunc rationes, vel ipso edente, vel alio modo nactus, aut aliis instrumentis, vel testibus, quibus illo tempore aliqua ex causa uti non potuit, possit probare, potuisse se vincere: sic enim & de cautione subrepta aut corrupta competit condictio, & damni injuriæ actio: quia quod ante non potuimus, intercepta cautione, probare, & ob id amisimus, hoc nunc aliis instrumentis, aut testibus, quibus tum uti non potuimus, probare possumus.

11. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

EXempla instrumentorum etiam sine subscriptione edentis, edi posse receptum est.

12. CALLISTRATUS lib. 1 Edicti Monitorii.

FEminæ remotæ videntur ab officio argentarii: cum ea opera virilis sit.

13. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

HÆc actio neque post annum, neque in heredem, nisi ex suo facto, dabitur: heredi autem dabitur.

TIT. XIV.

DE PACTIS.

1. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

HUjus Edicti æquitas naturalis est. Quid enim tam congruum fidei humanæ, quam ea, quæ inter eos placuerunt, servare? §. 1. *Pactum* autem à pactione dicitur: inde etiam *pacis* nomen appellatum est. §. 2. Et est pactio, duorum pluriumve in idem placitum consensus. §. 3. *Conventionis* verbum generale est, ad omnia pertinens, de quibus negotii contrahendi, transigendique causa consentiunt qui inter se agunt: nam sicuti *convenire* dicuntur, qui ex diversis locis in unum [locum] colliguntur, & veniunt, ita & qui ex diversis animi motibus in unum consentiunt, id est, in unam sententiam decurrunt. † Adeo autem conventionis nomen generale est, ut eleganter dicat Pedius, nullum esse contractum, nullam obligationem, quæ non habeat in se conventionem: sive re, sive verbis fiat: nam & stipulatio quæ verbis fit, nisi habeat consensum, nulla est.

§. 4. Sed conventionum pleræque in aliud nomen transeunt: veluti in emptionem, in locationem, in pignus, vel in stipulationem.

2. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

LAbeo ait, convenire posse, vel re, vel per epistolam, vel per nuncium; inter absentes quoque [posse]: sed etiam tacite consensu convenire intelligitur. §. 1. Et ideo, si debitori meo reddiderim cautionem, videtur inter nos convenisse, *ne peterem*: profuturamque ei conventionis exceptionem placuit.

3. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

POstquam pignus vero debitori reddatur, si pecunia soluta non fuerit, debitum peti posse dubium non est: nisi specialiter contrarium actum esse probetur.

4. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

ITem, quia conventiones [etiam] tacite valent, placet in urbanis habitationibus locandis *invecta illata* pignori esse locatori, etiamsi nihil nominatim convenerit. §. 1. Secundum hæc, & mutus pacisci potest. §. 2. Hujus [rei] argumentum etiam stipulatio dotis causa facta est: nam ante nuptias male petitur, quasi si hoc expressum fuisset: & nuptiis non secutis, ipso jure evanescit stipulatio. idem Juliano placet. §. 3. Ex facto etiam consultus cum convenisset, *ut donec usuræ solverentur, sors non peteretur*, & stipulatio pure concepta fuisset; conditionem inesse stipulationi, atque si hoc expressum fuisset.

5. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

COnventionum autem tres sunt species: aut enim ex publica causa fiunt, aut ex privata: [privata,] aut Legitima, aut Juris gentium. † Publica conventio est, quæ fit per pacem, quotiens inter se duces belli quædam paciscuntur.

6. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

LEgitima conventio est, quæ lege aliqua confirmatur: & ideo interdum ex pacto actio nascitur vel tollitur, quotiens Lege, vel Senatusconsulto adjuvatur.

7. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

JUris gentium conventiones quædam actiones pariunt, quædam exceptiones. §. 1. Quæ pariunt actiones, in suo nomine non stant, sed transeunt in proprium nomen contractus: ut emptio, venditio, locatio, conductio, societas, commodatum, depositum, & cæteri similes contractus.

§. 2. Sed & si in alium contractum res non transeat, subsit tamen causa: eleganter Aristo Celso respondit, esse obligationem: utputa, dedi tibi rem *ut mihi aliam dares*, dedi *ut aliquid facias*, hoc *συνάλλαγμα*, id est, *contractum* esse, & hinc nasci civilem obligationem. Et ideo puto, recte Julianum à Mauriciano reprehensum in hoc: Dedi tibi Stichum, *ut Pamphilum manumittas*, manumisisti, evictus est Stichus: Julianus [scribit] in factum actionem à Prætore dandam: ille ait, civilem incerti actionem, id est, præscriptis verbis, sufficere: esse enim contractum, quod Aristo *συνάλλαγμα* dicit, unde hæc nascitur actio.

§. 3. Si ob maleficium, *ne fiat*, promissum sit, nulla est obligatio ex hac conventione. §. 4. Sed cum nulla subest causa propter conventionem, hic constat non posse constitui obligationem. † Igitur nuda pactio obligationem non parit, sed parit exceptionem. §. 5. Quinimo, interdum format ipsam actionem, ut in bonæ fidei judiciis. Solemus enim dicere, *pacta conventa inesse bonæ fidei judiciis*. Sed hoc sic accipiendum est: ut siquidem ex continenti pacta subsecuta sunt, etiam ex parte actoris insunt: ex intervallo, non inerunt; nec valebunt, si agat: ne ex pacto actio nascatur. † Utputa, post divortium convenit, *Ne tempore statuto dilationis dos reddatur, sed statim*: hoc non valebit, ne ex pacto actio nascatur. † Idem Marcellus scribit. & si in tutelæ actione convenit, *ut majores, quam statutæ sunt, usuræ præstentur*: locum non habebit: ne ex pacto nascatur actio. ea enim pacta insunt, quæ legem contractui dant, id est, quæ in ingressu contractus facta sunt. † Idem responsum scio à Papiniano, [&] si post emptionem ex intervallo aliquid extra naturam contractus conveniat: ob hanc causam agi ex empto non posse: propter eandem regulam, *ne ex pacto actio nascatur*. Quod & in omnibus bonæ fidei Judiciis erit dicendum. † Sed ex parte rei locum habebit pactum: quia solent & ea pacta, quæ postea interponuntur, parere exceptiones. §. 6. Adeo autem bonæ fidei judiciis exceptiones postea factæ, quæ ex eodem sunt contractu, insunt, ut constet, in emptione cæterisque bonæ fidei judiciis, re nondum secuta posse abiri ab emptione. Si igitur in totum potest, cur non & pars ejus pactione mutari potest? Et hæc ita Pomponius libro sexto ad Edictum scribit. † Quod cum est, [etiam] ex parte agentis pactio locum habet, ut & ad actionem proficiat, nondum re secuta, eadem ratione. nam si potest tota res tolli, cur non & reformari: ut quodammodo quasi renovatus contractus videatur? quod non insubtiliter dici potest. † Unde illud æque non reprobo, quod Pomponius libris lectionum probat: posse in parte recedi pacto ab emptione: quasi repetita partis emptione. † Sed cum duo heredes emptori exstiterunt, venditor cum altero pactus est, ut ab emptione recederetur: ait Julianus valere pactionem, & dissolvi pro parte emptionem: quoniam & ex alio contractu paciscendo alter ex heredibus adquirere sibi potuit exceptionem. Utrumque itaque recte placet, & quod Julianus, & quod Pomponius. §. 7. Ait Prætor: PACTA CONVENTA, QUÆ NEQUE DOLO MALO, NEQUE ADVERSUS LEGES, PLEBISCITA, SENATUSCONSULTA, EDICTA PRINCIPUM, NEQUE QUO FRAUS CUI EORUM FIAT, FACTA ERUNT, SERVABO. §. 8. Pactorum

quædam in rem ſunt, quædam in perſonam. † In rem ſunt, quotiens generaliter paciſcor, *ne petam*: in perſonam, quoties, ne a perſona petam, id eſt, *ne à Lucio Titio petam*. † Utrum autem in rem, an in perſonam pactum factum eſt, non minus ex verbis, quam ex mente convenientium æſtimandum eſt: plerumque enim (ut & Pedius ait) perſona pacto inſeritur, non ut perſonale pactum fiat, ſed ut demonſtretur cum quo pactum factum eſt. §. 9. DOLO MALO ait Prætor PACTUM *ſe non ſervaturum*. *Dolus malus* fit calliditate, & fallacia: [&] ut ait Pedius, dolo malo pactum fit, quotiens circumſcribendi alterius cauſa, aliud agitur, & aliud agi ſimulatur. §. 10. Sed ſi fraudandi cauſa pactum factum dicatur, nihil Prætor adjicit. Sed eleganter Labeo ait, hoc aut iniquum eſſe, aut ſupervacuum: iniquum, ſi, quod ſemel remiſit creditor debitori ſuo bona fide, iterum hoc conetur deſtruere: ſupervacuum, ſi deceptus hoc fecerit: ineſt enim dolo & fraus. §. 11. Sive autem ab initio dolo malo pactum factum eſt, ſive poſt pactum dolo malo aliquid factum eſt: nocebit exceptio, propter hæc verba Edicti, NEQUE FIAT. §. 12. Quod fere noviſſima parte pactorum ita ſolet inſeri, ROGAVIT TITIUS, SPOPONDIT MÆVIUS; hæc verba non tantum pactionis loco accipiuntur, ſed etiam ſtipulationis. Ideoque ex ſtipulatu naſcitur actio: niſi contrarium ſpecialiter adprobetur, quod non animo ſtipulantium hoc factum eſt, ſed tantum paciſcentium. §. 13. Si paciſcar, *ne [pro] judicati, vel incenſarum ædium agatur*: hoc pactum valet. §. 14. Si paciſcar, *ne operis novi nunciationem exſequar*: quidam putant non valere pactionem, quaſi in ea re Prætoris imperium verſetur: Labeo autem diſtinguit, ut, ſi ex re familiari operis novi nunciatio ſit facta, liceat paciſci: ſi de re publica, non liceat: quæ diſtinctio vera eſt. † Et in cæteris igitur omnibus ad Edictum Prætoris pertinentibus, quæ non ad publicam læſionem, ſed ad rem familiarem reſpiciunt, paciſci licet. † Nam & *de furto* paciſci Lex permittit. §. 15. Sed & ſi quis paciſcatur, *ne depoſiti agat*: ſecundum Pomponium, valet pactum. † Item ſi quis pactus ſit, *ut ex cauſa depoſiti omne periculum præſtet*: Pomponius ait, pactionem valere: nec quaſi contra juris formam factam non eſſe ſervandam. §. 16. Et generaliter, quotiens pactum à jure communi remotum eſt, ſervari hoc non oportet: nec legari: nec jusjurandum de hoc adactum, *ne quis agat*, ſervandum, Marcellus lib. ſecundo Digeſtorum ſcribit: & ſi ſtipulatio ſit interpoſita de his, pro quibus paciſci non licet, ſervanda non eſt, ſed omnimodo reſcindenda. §. 17. Si ante aditam hereditatem paciſcatur quis cum creditoribus, *ut minus ſolvatur*: pactum valiturum eſt. §. 18. Sed ſi ſervus ſit, qui paciſcitur, priuſquam libertatem & hereditatem apiſcatur, quia ſub conditione heres ſcriptus fuerat: non profuturum pactum, Vindius ſcribit. Marcellus autem libro octavo decimo Digeſtorum, & ſuum heredem, & ſervum neceſſarium pure ſcriptos, paciſcentes, priuſquam ſe immiſceant, putat recte paciſci: quod verum eſt. † Idem & in extraneo herede: qui ſi mandata creditorum adierit, etiam mandati putat eum habere actionem. † Sed ſi quis, ut ſupra retulimus, in ſervitute pactus eſt, negat Marcellus: quoniam non ſolet ei proficere, ſi quid in ſervitute egit, poſt libertatem: quod in pacti exceptione admittendum eſt. † Sed an [vel] doli ei proſit exceptio, quæritur? Marcellus in ſimilibus ſpeciebus, licet antea dubitavit, tamen admiſit: ut puta filiusfamilias heres inſtitutus, pactus eſt cum creditoribus, & emancipatus adiit hereditatem: & dicit doli eum poſſe uti exceptione. † Idem probat, & ſi filius vivo patre cum creditoribus paternis pactus ſit: nam & hic doli exceptionem profuturam. † Imo & in ſervo doli exceptio non eſt reſpuenda. §. 19. Hodie tamen, ita demum pactio hujuſmodi creditoribus obeſt, ſi convenerint in unum, & communi conſenſu declaraverint, quota parte debiti contenti ſint: ſi vero diſſentiant, tunc Prætoris partes neceſſariæ ſunt, qui decreto ſuo ſequetur majoris partis voluntatem.

8. PAPINIANUS lib. 10 Reſponſorum.

MAjorem eſſe partem, pro modo debiti, non pro numero perſonarum placuit. Quod ſi æquales ſint in cumulo debiti, tunc plurium numerus creditorum præferendus eſt. in numero autem pari creditorum, auctoritatem ejus ſequetur Prætor, qui dignitate inter eos præcellit. ſin autem omnia undique in unam æqualitatem concurrant, humanior ſententia a Prætore eligenda eſt: hoc enim ex Divi Marci reſcripto colligi poteſt.

9. PAULUS lib. 62 ad Edictum.

SI plures ſint, qui eandem actionem habent: unius loco habentur. † Utputa, plures ſunt rei ſtipulandi, vel plures argentarii, quorum nomina ſimul facta ſunt: unius loco numerabuntur; quia unum debitum eſt. † Et cum tutores pupilli creditoris plures conveniſſent, unius loco numerantur: quia unius pupilli nomine convenerant. † Necnon & unus tutor plurium pupillorum nomine unum debitum prætendentium, ſi convenerit, placuit unius loco eſſe: nam *difficile eſt, ut unus homo duorum vicem ſuſtineat*: nam nec is, qui plures actiones habet adverſus eum, qui [unam] actionem habet, plurium perſonarum loco accipitur. §. 1. Cumulum debiti [&] ad plures ſummas referemus, ſi uni forte minutæ ſummæ centum aureorum debeantur, alii vero una ſumma aureorum quinquaginta: nam in hunc caſum ſpectabimus ſummas plures: quia illæ excedunt in unam ſummam coadunatæ.

§. 2. Summæ autem applicare debemus etiam uſuras.

10. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

REſcriptum [autem] Divi Marci ſic loquitur, quaſi omnes creditores debeant convenire. Quid ergo ſi quidam abſentes ſint? num exemplum præſentium abſentes ſequi debeant? Sed an & privilegiariis abſentibus hæc pactio noceat, eleganter tractatur: ſi modo valet pactio contra abſentes. Et repeto, ante formam à Divo Marco datam Divum Pium reſcripſiſſe, *fiſcum quoque in his caſibus, in quibus hypothecas non habet, & cæteros privilegiarios exemplum creditorum ſequi oportere*. Hæc enim omnia in his creditoribus, qui hypothecas non habent, conſervanda ſunt. §. 1. Si pacto ſubjecta ſit pœnæ ſtipulatio, quæritur, utrum pacti exceptio locum habeat, an ex ſtipulatu actio? Sabinus putat, quod eſt verius, utraque via uti poſſe, prout elegerit qui ſtipulatus eſt: ſi tamen ex cauſa pacti exceptione utatur, æquum erit accepto eum ſtipulationem ferre. §. 2. Plerumque ſolemus dicere, *doli exceptionem ſubſidium eſſe pacti exceptionis*. quoſdam denique, qui exceptione pacti uti non poſſunt, doli exceptione uſuros, & Julianus ſcribit, & alii plerique conſentiunt: utputa ſi procurator meus paciſcatur, exceptio doli mihi proderit, ut Trebatio videtur: qui putat, ſicuti pactum procuratoris mihi nocet, ita & prodeſſe;

11. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

QUia & ſolvi ei poteſt.

12. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

NAm & nocere conſtat; ſive ei mandavi, ut paciſceretur, ſive omnium rerum mearum procurator fuit: ut & Puteolanus lib. 1 Adſeſſoriorum ſcribit: cum placuit, cum etiam rem in judicium deducere.

13. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

SEd ſi tantum ad actionem procurator factus ſit, conventio facta domino non nocet: quia nec ſolvi poſſit. §. 1. Sed ſi in rem ſuam datus ſit procurator, loco domini habetur: & ideo ſervandum erit pactum conventum.

14. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

ITem magiſtri ſocietatum pactum & prodeſſe & obeſſe conſtat.

15. PAU-

15. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

Uxoris quoque (ut scribit Julianus) pactum pupillo prodest.

16. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

Si cum emptore hereditatis pactum sit factum, & venditor hereditatis petat: doli exceptio nocet. nam ex quo rescriptum est à Divo Pio, utiles actiones emptori hereditatis dandas, merito adversus venditorem hereditatis exceptione doli debitor hereditarius uti potest. §. 1. Sed & si inter dominum rei venditæ, & emptorem convenisset, *ut homo, qui emptus erat, redderetur ei, qui pro domino rem vendidit*: petenti ei pretium, doli exceptio nocebit.

17. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

Si tibi decem dem, & paciscar, *ut viginti mihi debeantur*: non nascitur obligatio ultra decem: re enim non potest obligatio contrahi, nisi quatenus datum sit. §. 1. Quædam actiones per pactum ipso jure tolluntur: ut injuriarum, item furti. §. 2. De pignore Jure honorario nascitur pacto actio: tollitur autem per exceptionem, quotiens paciscor, *Ne petam*. §. 3. Si quis paciscatur, *Ne à se petatur* [*sed ut ab herede petatur*]: heredi exceptio non proderit. §. 4. Si pactus sim, *Ne à me, neve à Titio petatur*: non proderit Titio, etiamsi heres extiterit: quia ex postfacto id confirmari non potest. Hoc Julianus scribit in patre, qui pactus erat, *Ne à se neve à filia peteretur*: cum filia patri heres extitisset. §. 5. Pactum conventum cum venditore factum, si in rem constituatur, secundum plurium sententiam & emptori prodest: & hoc jure nos uti Pomponius scribit. secundum Sabini autem sententiam, etiamsi in personam conceptum est, & in emptorem valet: qui hoc esse existimat, etsi per donationem successio facta sit. §. 6. Cum possessor alienæ hereditatis pactus est, heredi, si evicerit, neque nocere, neque prodesse, plerique putant. §. 7. Filius, servusve, si paciscantur, *Ne à patre dominove petatur*.

18. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

(Sive de eo paciscantur, quod cum ipsis; sive de eo, quod cum patre dominove contractum est.)

19. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

Adquirent exceptionem. Idem est & in his, qui bona fide serviunt. §. 1. Item, si filiusfamilias pactus fuerit, *Ne à se petatur*: proderit ei, & patri quoque, si de peculio conveniatur;

20. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

Vel de in rem verso; vel is quasi defensor filii, si hoc maluerit, conveniatur:

21. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

Et heredi patris vivo filio. post mortem vero filii nec patri, nec heredi ejus: quia personale pactum est. §. 1. Quod si servus, *Ne à se peteretur*, pactus fuerit: nihil valebit pactum. De doli exceptione videamus: Et si in rem paciscatur, proderit domino, & heredi ejus pacti conventi exceptio: quod si in personam pactum conceptum est, tunc domino doli superest exceptio. §. 2. Nos autem his qui in nostra potestate sunt, paciscendo prodesse non possumus: sed nobis id profuturum, si nomine eorum conveniamur, Proculus ait. Quod ita recte dicitur, si in paciscendo id actum fit. Cæterum si paciscar, *Ne à Titio petat*, deinde actionem adversus me nomine ejus institutas: non est danda pacti conventi exceptio. nam quod ipsi inutile est, nec defensori competit. Julianus quoque scribit, Si pater pactus sit, *Ne à se neve à filio petatur*: magis est, ut pacti exceptio filiofamilias danda non sit; sed doli prosit. §. 3. Filiafamilias pacisci potest, *Ne de dote agat, cum sui juris esse cœperit*. §. 4. Item filiusfamilias *de eo, quod sub conditione legatum est*, recte paciscetur. §. 5. In his, qui ejusdem pecuniæ exactionem habent in solidum, vel qui ejusdem pecuniæ debitores sunt, quatenus alii quoque prosit vel noceat pacti exceptio, quæritur. Et, in rem pacta omnibus prosunt, quorum obligationem dissolutam esse, ejus, qui paciscebatur, interfuit: itaque debitoris conventio fidejussoribus proficiet.

22. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

Nisi hoc actum est, *Ut duntaxat à reo non petatur*, [*à fidejussore petatur*]: tunc enim fidejussor exceptione non utetur.

23. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

Fidejussoris autem conventio nihil proderit reo: quia nihil ejus interest, a debitore pecuniam non peti. imo nec confidejussoribus proderit: neque enim, quoquomodo cujusque interest. Cum alio conventio facta prodest: sed tunc demum, cum per eum, cui exceptio datur, principaliter ei, qui pactus est, proficiat: sicut in reo promittendi, & his, qui pro eo obligati sunt.

24. IDEM lib. 3 ad Plautium.

Sed si fidejussor in rem suam spopondit, hoc casu fidejussor pro reo accipiendus est: & pactum cum eo factum, cum reo factum esse videtur.

25. IDEM lib. 3 ad Edictum.

Idem in duobus reis promittendi, & duobus argentariis sociis. §. 1. Personale pactum ad alium non pertinere, quemadmodum nec ad heredem, Labeo ait. §. 2. Sed quamvis fidejussoris pactum reo non prosit, plerumque tamen doli exceptionem reo profuturam, Julianus scribit.

26. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

Videlicet si hoc actum sit, *Ne à reo quoque petatur*. † Idem & in confidejussoribus est.

27. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

Si unus ex argentariis sociis cum debitore pactus sit: an etiam alteri noceat exceptio? Neratius, Atilicinus, Proculus, nec si in rem pactus sit, alteri nocere: tantum enim constitutum, ut solidum alter petere possit. Idem Labeo. nam nec novare alium posse, quamvis ei recte solvatur. † Sic enim & his, qui in nostra potestate sunt, recte solvi, quod crediderint, licet novare non possint: quod est verum. † Idemque in duobus reis stipulandi dicendum est. §. 1. Si cum reo ad certum tempus pactio facta sit, ultra neque reo, neque fidejussori prodest. Quod si sine persona [sua] reus pepigerit, *Ne à fidejussore petatur*: nihil id prodesse fidejussori quidam putant, quamquam id rei intersit; quia ea demum competere ei debeat exceptio, quæ & reo: Ego didici prodesse fidejussori exceptionem; non sic enim illi per liberam personam adquiri, quam ipsi, qui pactus sit, consuli videmur: quo jure utimur. §. 2. Pactus, *ne peteret*, postea convenit, *ut peteret*: prius pactum per posterius elidetur: non quidem ipso jure, sicut tollitur stipulatio per stipulationem, si hoc actum est; quia in stipulationibus jus continetur, in pactis factum versatur: & ideo replicatione exceptio elidetur.

§. 3. Eadem ratione contingit, ne fidejussoribus prius pactum prosit. † Sed si pactum conventum tale fuit, quod actionem quoque tolleret, velut injuriarum, non poterit postea paciscendo, *ut agere possit*, agere: quia & prima actio sublata est, & posterius pactum ad actionem parandam inefficax est. non enim ex pacto injuriarum actio nascitur, sed ex contumelia. † Idem dicemus, & in bonæ fidei contractibus, si pactum conventum totam obligationem sustulerit, veluti empti: non enim ex novo pacto prior obligatio resuscitatur, sed proficiet pactum ad novum contractum. † Quod si non ut totum contractum tolleret, pactum conventum intercessit, sed ut imminueret: posterius pactum potest renovare primum contractum. † Quod & in specie dotis actionis procedere potest: puta pactam mulierem, *ut præsenti die dos redderetur*, deinde pacisci, *ut tempore ei legibus dato, dos redderetur*; incipiet dos redire ad jus suum. nec dicendum est deteriorem conditionem dotis fieri per pactum. quotiens enim ad jus, quod lex naturæ ejus tribuit, de dote actio redit, non fit causa dotis deterior, sed formæ suæ redditur. Hæc & Scævolæ nostro placuerunt. §. 3. Illud nulla pactione effici potest, *ne dolus præstetur*: quamvis si quis paciscatur, *ne depositi agat*, vi ipsa id pactus videatur, ne de dolo agat: quod pactum proderit. §. 4. Pacta, quæ turpem cau-

causam continent, non sunt observanda: veluti si paciscar, *ne furti agam, vel injuriarum, si feceris*: expedit enim timere furti, vel injuriarum pœnam. Sed post admissa hæc, pacisci possumus. † Item, *ne experiar interdicto* UNDE VI, quatenus publicam causam contingit, pacisci non possumus. Et in summa si pactum conventum à re privata remotum sit, non est servandum. † Ante omnia enim animadvertendum est, ne conventio in alia re facta, aut cum alia persona, in alia re, aliave persona noceat. §. 5. Si cum decem mihi deberes, pepigero, *ne à te viginti petam*: in decem prodesse tibi pacti conventi vel doli exceptionem, placet. † Item, si cum viginti deberes, pepigerim, *ne decem petam*: efficeretur per exceptionem mihi opponendam, ut tantum reliqua decem exigere debeam. §. 6. Sed [si] stipulatus *decem aut Stichum*, [de] decem pactus sim, & petam Stichum aut decem: exceptionem pacti conventi in totum obstaturam: nam ut solutione, & petitione, & acceptilatione unius rei tota obligatio solveretur; ita pacto quoque convento de una re non petenda interposito totam obligationem summoveri. Sed si id actum inter nos sit, *ne decem mihi, sed Stichus præstetur*: possum efficaciter de Sticho agere, nulla exceptione opponenda. † Idem est & si *de Sticho non petendo* convenerit. §. 7. Sed si generaliter mihi *hominem* debeas, & paciscar, *ne Stichum petam*: Stichum quidem petendo, pacti exceptio [mihi] opponetur; alium autem hominem si petam, recte agam.

§. 8. Item si pactus, *ne hereditatem peterem*, singulas res, ut heres, petam ex eo quod pactum erit: pacti conventi exceptio aptanda erit: quemadmodum si convenerit, *ne fundum peterem*, & usumfructum petam; aut, *ne navem ædificiumve peterem*, & dissolutis his singulas res petam: nisi specialiter aliud actum est. §. 9. Si acceptilatio inutilis fuit, tacita pactione id actum videtur, ne peteretur. §. 10. Servus heredi post adituro nominatim pacisci non potest: quia nondum is dominus sit: sed si in rem pactum conventum factum sit, heredi adquiri potest.

28. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

Contra Juris civilis regulas pacta conventa rata non habentur: veluti, si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit, *ne à debitore suo peteret*, aut, *ne intra certum tempus* veluti quinquennium *peteret*: nam nec solvi ei sine tutoris auctoritate potest. † Ex diverso autem si pupillus paciscatur, *ne quod debeat, à se peteretur*: ratum habetur pactum conventum: quia meliorem conditionem suam facere ei etiam sine tutoris auctoritate concessum est. §. 1. Si curator furiosi aut prodigi pactus sit, *ne à furioso, aut prodigo peteretur*: longe utile est curatoris recipi pactiones: sed non contra. §. 2. Si filius aut servus pactus sit, *ne ipse peteret*, inutile est pactum. Si vero in rem pacti sunt, id est, *ne ea pecunia peteretur*: ita pactio eorum rata habenda erit adversus patrem dominumve: si liberam peculii administrationem habeant, & ea res, de qua pacti sint, peculiaris sit. Quod & ipsum non est expeditum. nam cum verum est, quod Juliano placet, etiamsi maxime quis administrationem peculii habeat concessam, donandi jus eum non habere: sequitur, ut, si donandi causa *de non petenda pecunia* pactus sit, non debeat ratum haberi pactum conventum. Quod si pro eo, ut ita pacisceretur, aliquid, in quo non minus vel etiam amplius esset, consecutus fuerit: rata habenda est pactio.

29. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

Sin autem dominicam pecuniam crediderit: quod credendi tempore pactus est, valere Celsus ait.

30. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

In persona tamen filiifamilias videndum est, ne aliquando, & si pactus sit, *ne ageret*, valeat pactio: quia aliquando filiusfamilias habet actionem, veluti injuriarum. Sed cum propter injuriam filio factam habeat & pater actionem, quin pactio filii nocitura non sit patri agere volenti, dubitari non oportet. §. 1. Qui pecuniam à servo stipulatus est, quam sibi Titius debebat, si à Titio petat, an exceptione pacti conventi summoveri & possit & debeat, quia pactus videatur, ne à Titio petat: quæsitum est? Julianus ita summovendum putat, si stipulatori in dominum istius servi de peculio actio danda est: id est, si justam causam intercedendi servus habuit: quia forte tantundem pecuniam Titio debuit. Quod si quasi fidejussor intervenit, ex qua causa in peculium actio non daretur: non esse inhibendum creditorem, quo minus à Titio petat. † Æque nullo modo prohiberi eum debere, si eum servum liberum esse credidisset. §. 2. Si sub conditione stipulatus fuerim a te, quod Titius mihi pure deberet: an deficiente conditione, si à Titio petam, exceptione pacti conventi & possim & debeam summoveri? Et magis est, exceptionem non esse opponendam.

31. ULPIANUS lib. 1 ad Edict. Ædilium curulium.

Pacisci contra Edictum Ædilium omnimodo licet: sive in ipso negotio venditionis gerendo convenisset, sive postea.

32. PAULUS lib. 3 ad Plautium.

Quod dictum est, *si cum reo pactum sit, ut non petatur, fidejussori quoque competere exceptionem*: propter rei personam placuit, ne mandati judicio conveniatur. Igitur si mandati actio nulla sit, forte si donandi animo fidejusserit: dicendum est, non prodesse exceptionem fidejussori.

33. CELSUS lib. 1 Digestorum.

Avus neptis nomine, quam ex filio habebat, dotem promisit, & pactus est, *ne à se, neve à filio suo dos peteretur*: si à coherede filii dos petatur, ipse quidem exceptione conventionis tuendus non erit, filius vero exceptione conventionis recte utetur; quippe heredi consuli concessum est, nec quicquam obstat, uni tantum ex heredibus providere, si heres factus sit, cæteris autem non consuli.

34. MODESTINUS lib. 5 Regularum.

Jus adgnationis non posse pacto repudiari, non magis, quam ut quis dicat, *nolle suum esse*, Juliani sententia est.

35. IDEM lib. 2 Responsorum.

Tres fratres, Titius, & Mævius, & Seia communem hereditatem inter se diviserunt, instrumentis interpositis, quibus *divisisse maternam hereditatem* dixerunt: *nihilque sibi commune remansisse caverant*: sed postea duo de fratribus, id est, Mævius, & Seia, qui absentes erant tempore mortis matris suæ, cognoverunt pecuniam auream à fratre suo esse subtractam, cujus nulla mentio instrumento divisionis continebatur. Quæro, an, post pactum divisionis, de subrepta pecunia fratribus adversus fratrem competit actio? Modestinus respondit, si agentibus ob portionem ejus, quod subreptum à Titio dicitur, generalis pacti conventi exceptio his, qui fraudem à Titio commissam ignorantes transegerunt, objiciatur: de dolo utiliter replicari posse.

36. PROCULUS lib. 5 Epistolarum.

Si cum fundum meum possides, convenisset mihi tecum, *ut ejus possessionem Attio traderes*: vindicantem eum fundum à te non aliter me conventionis exceptione excludi debere, quam si aut jam tradidisses, aut si tua causa id inter nos convenisset, & per te non staret, quominus traderes.

37. PAPIRIUS JUSTUS lib. 2 de Constitut.

Imperatores Antoninus & Verus rescripserunt, *Debitori Reipublicæ à Curatore permitti pecuniam non posse: & cum Philippensibus remissæ essent, revocandas.*

38. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

Jus publicum, privatorum pactis mutari non potest.

39. IDEM lib. 5 Quæstionum.

Veteribus placet, pactionem obscuram, vel ambiguam, venditori, & qui locavit, nocere: in quorum fuit potestate legem apertius conscribere.

40. IDEM lib. 1 Responsorum.

Tale pactum, *Profiteor te non teneri*, non in personam dirigitur; sed, cum generale sit, locum

locum

locum inter heredes quoque litigantes habebit.

§. 1. Qui provocavit, pactus est, *intra diem certum pecunia, quam transegerat, non soluta, judicatis se satisfacturum*: judex appellationis, nullo alio de principali causa discusso, justam conventionem velut confessi sequetur. §. 2. Post divisionem bonorum, & æris alieni, singuli creditores à singulis heredibus, non interpositis delegationibus, in solidum, ut convenerat, usuras acceptaverunt: actiones, quas adversus omnes pro partibus habent, impediendæ non erunt: si non singuli, pro fide rei gestæ, totum debitum singulis offerant.

§. 3. Pater, qui dotem promisit, pactus est, *ut post mortem suam in matrimonio sine liberis defuncta filia, portio dotis apud heredem suum fratrem remaneret*: ea conventio liberis à socero postea susceptis, & heredibus testamento relictis per exceptionem doli proderit: cum inter contrahentes id actum sit, ut heredibus consulatur; & illo tempore, quo pater alios [filios] non habuit, in fratrem suum judicium supremum contulisse videatur.

41. IDEM lib. 11 Responsorum.

INTRA ILLUM DIEM DEBITI PARTEM MIHI SI SOLVERIS, ACCEPTUM TIBI RESIDUUM FERAM, ET TE LIBERABO; licet actionem non habet, pacti tamen exceptionem competere debitori constitit.

42. IDEM lib. 17 Responsorum.

INter debitorem & creditorem convenerat, *ut creditor onus tributi prædii pignerati non agnosceret, sed ejus solvendi necessitas debitorem spectaret*; talem conventionem, quantum ad fisci rationem, non esse servandam respondi. pactis etenim privatorum formam juris fiscalis convelli non placuit.

43. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

IN emptionibus scimus, quid præstare debitor debeat, quidque ex contrario emptor. quod si in contrahendo aliquid exceptum fuerit, id servari debebit.

44. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

CUm in eo esset pupillus, ut ab hereditate patris abstineretur, tutor cum plerisque creditoribus decidit, *ut certam portionem acciperent*. [Idem curatores cum aliis fecerunt.] Quæro, an & tutor, idemque creditor patris eandem portionem retinere debeat? Respondi, cum tutorem, qui cæteros ad portionem vocaret, eadem parte contentum esse debere.

45. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

DIvisionis placitum, nisi traditione, vel stipulatione sumat effectum, ad actionem, ut nudum pactum, nulli prodesse poterit.

46. TRYPHONINUS lib. 2 Disputationum.

PActum inter heredem & legatarium factum, *ne ab eo satis accipiatur*, cum in Semestribus relata est Constitutio Divi Marci, servari in hoc quoque defuncti voluntatem; validum esse constat: nec a legatario remissa heredi satisdatio per pactionem, ex pœnitentia revocari debet: cum liceat sui juris persecutionem, aut spem futuræ perceptionis, deteriorem constituere.

47. SCÆVOLA lib. 1 Digestorum.

EMptor prædii viginti caverat *se soluturum*, & stipulanti spoponderat: postea venditor cavit, *sibi convenisse, ut contentus esset tredecim, & ut ea intra præfinita tempora acciperet*: debitor ad eorum solutionem conventus, pactus est, *si ea soluta intra præfinitum tempus non essent, ut ex prima cautione ab eo petitio esset*. Quæsitum est, an cum posteriore pacto satisfactum non sit, omne debitum ex prima cautione peti potest? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, posse. §. 1. Lucius Titius Gaium Seium mensularium, cum quo rationem implicitam habebat propter accepta & data, debitorem sibi constituit, & ab eo epistolam accepit in hæc verba: *Ex ratione mensæ, quam mecum habuisti in hunc diem, ex contractibus plurimis remanserunt apud me ad mensam meam trecenta octoginta sex, & usuræ, quæ competierint: summam aureorum, quam apud me tacitam habes, refundam tibi; si quod instrumentum à te emissum*, [id est scriptum] *cujuscunque summæ ex quacunque causa apud me remansit, vanum, & pro cancellato habebitur*: Quæsitum est, cum Lucius Titius ante hoc chirographum Seio nummulario mandaverat, uti patrono ejus trecenta redderet, an propter illa verba epistolæ, quibus, *omnes cautiones ex quocunque contractu vanæ, & pro cancellato ut haberentur*, cautum est, neque ipse, neque filii ejus, eo nomine conveniri possunt? Respondi, si tantum ratio accepti atque expensi esset computata, cæteras obligationes manere in sua causa.

48. GAIUS lib. 3 ad Legem XII Tab.

IN traditionibus rerum quodcunque pactum sit, id valere manifestissimum est.

49. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

SI quis crediderit pecuniam, & pactus sit, *ut, quatenus facere possit debitor, eatenus agat*: an pactum valeat? Et magis est, hoc pactum valere: nec enim improbum est si quis hactenus desideret conveniri, quatenus facultates.

50. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

NOn impossibile puto in contractibus depositi, commodati, [& locati, & cæteris similibus hoc pactum, *Ne facias furem servum meum*: hoc est, ne sollicites, ut fur fiat, ut fugitivus fiat; ne ita negligas servum, ne fur efficiatur. sicut enim servi corrupti actio locum habet, ita potest etiam hæc pactio locum habere, quæ ad non corrumpendos servos pertinet.

51. IDEM lib. 26 ad Edictum.

SI cum te ex causa legati debere [pacisci] debitori tuo existimas, pactus sit *ne ab eo peteret*: neque jure ipso liberatur debitor, neque petentem summovebit exceptione conventionis, ut Celsus lib. XX scribit. §. 1. Idem eodem loco scribit, si debitorem tuum jussisti solvere Titio, cui legatum falso debere existimas, & debitor pactus sit cum Titio suo debitore constituto; neque tibi adversus tuum debitorem, neque ipsi adversus suum, actionem peremptam.

52. IDEM lib. 1 Opinionum.

EPistola, qua quis *coheredem sibi aliquem* [esse] cavit, petitionem nullam adversus possessores rerum hereditariarum dabit. §. 1. Si inter debitorem, & eum, qui fundum pigneratum a creditore, quasi debitoris negotium gereret, emerit, placuit, *ut, habita compensatione fructuum, solutoque, quod reliquum deberetur, fundus debitori restitueretur*: etiam heres pacto quod defunctus fecit, fidem præstare debet. §. 2. Pactum, *ut, si quas summas propter tributiones prædii pignori nexi factas creditor solvisset, à debitore reciperet, & ut tributa ejusdem prædii debitor penderet*; justum, ideoque servandum est. §. 3. De inofficioso patris testamento acturis, *ut eis certa quantitas quoad viveret heres, præstaretur*, pactus est; produci ad perpetuam præstationem id pactum postulabatur: rescriptum est, neque jure ullo, neque æquitate tale desiderium admitti.

53. IDEM lib. 4 Opinionum.

SUmptus quidem prorogare litiganti honestum est: pacisci autem, ut non quantitas eo nomine expensa cum usuris licitis restituatur, *sed pars dimidia ejus, quod ex ea lite datum erit*, non licet.

54. SCÆVOLA apud Julianum lib. 22 Digestorum notat.

SI pactus sim, *ne Stichum qui mihi debebatur, petam*: non intelligitur mora mihi fieri: mortuoque Sticho puto non teneri reum, qui ante pactum moram non fecerat.

55. JULIANUS lib. 35 Digestorum.

SI debitor sit fructuarius, & paciscatur servus, in quo usumfructum habet, *ut ab eo petatur*: paciscendo meliorem conditionem ejus facit. ‡ Item (si) creditor esset fructuarius, & pactus esset, *ne peteret*; servus autem fructuarius pacisceretur, *ut peteret*: beneficio pacti, quod servus interposuisset, utiliter ad petitionem admittetur.

56. IDEM lib. 6 ad Minicium.

SI convenerit, *ne dominus à colono quid peteret*, & justa causa conventionis fuerit: nihilominus colonus à domino petere potest.

57. FLORENTINUS lib. 8 Inſtitutionum.

QUi in futurum uſuras à debitore acceperat, tacite pactus videtur, ne intra id tempus ſortem petat. §. 1. Si ex altera parte in rem, ex altera in perſonam pactum conceptum fuerit, veluti, *ne ego petam*, vel *ne à te petatur*: heres meus ab omnibus vobis petitionem habebit, & ab herede tuo omnes petere poterimus.

58. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

AB emptione, venditione, locatione, conductione, cæteriſque ſimilibus obligationibus, quin integris omnibus conſenſu eorum, qui inter ſe obligati ſint, recedi poſſit, dubium non eſt. Ariſtoni hoc amplius videbatur: ſi ea, quæ me ex empto præſtare tibi oporteret, præſtitiſſem, & cum tu mihi pretium deberes, conveniſſet mihi tecum, *ut rurſus præſtitis [mihi] à te in re vendita omnibus, quæ ego tibi præſtitiſſem, pretium mihi non dares*; tuque mihi [ea] præſtitiſſes: pretium te debere deſinere: quia bonæ fidei, ad quam omnia hæc rediguntur, interpretatio hanc quoque conventionem admittit. Nec quicquam intereſt, utrum integris omnibus in quæ obligati eſſemus, conveniret, *ut ab eo negotio diſcederetur*: an in integrum reſtitutis his, quæ ego tibi præſtitiſſem, conſentiremus, *ne quid tu mihi eo nomine præſtares*. † Illud plane conventione, quæ pertinet ad reſolvendum id quod actum eſt, perfici non poteſt, *ut tu, quod jam ego tibi præſtiti, contra præſtare mihi cogaris*: quia eo modo non tam hoc agitur, ut a priſtino negotio diſcedamus, quam ut novæ quædam obligationes inter nos conſtituantur.

59. PAULUS lib. 3 Regularum.

PEr quos adquiri nobis ſtipulatione poteſt, per eoſdem etiam pactis conventis meliorem conditionem noſtram fieri poſſe, placet.

60. PAPIRIUS JUSTUS lib. 8 Conſtitutionum.

IMperator Antoninus Avido Caſſio reſcripſit: *Si creditores parati ſint partem ex bonis, licet ab extraneo, conſequi: rationem habendam prius neceſſariarum perſonarum, ſi idoneæ ſint.*

61. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

NEmo paciſcendo efficere poteſt, *Ne ſibi locum ſuum dedicare liceat*: aut *ne ſibi in ſuo ſepelire mortuum liceat*: aut *ne vicino invito prædium alienet*.

62. FURIUS ANTHIANUS lib. 1 ad Edictum.

SI reus, poſtquam pactus ſit *à ſe non peti pecuniam* (ideoque cœpit id pactum fidejuſſori quoque prodeſſe) pactus ſit, *ut à ſe peti liceat*: an utilitas prioris pacti ſublata ſit fidejuſſori, quæſitum eſt? Sed verius eſt, ſemel adquiſitam fidejuſſori pacti exceptionem, ulterius [ei] invito extorqueri non poſſe.

TIT. XV.

DE TRANSACTIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 50 ad Edictum.

QUi tranſigit: quaſi de re dubia, & lite incerta neque finita tranſigit. qui vero paciſcitur: donationis cauſâ rem certam & indubitatam liberalitate remittit.

2. IDEM lib. 74 ad Edictum.

T*Ranſactum* accipere quis poteſt, non ſolum ſi Aquiliana ſtipulatio fuerit ſubjecta, ſed & ſi pactum conventum fuerit factum.

3. SCÆVOLA lib. 1 Digeſtorum.

IMperatores Antoninus & Verus ita reſcripſerunt: *Privatis pactionibus non dubium eſt, non lædi jus cæterorum. Quare tranſactione, quæ inter heredem, & matrem defuncti facta eſt, neque teſtamentum reſciſſum videri poſſe, neque manumiſſis, vel legatariis actiones ſuæ ademptæ. Quare quidquid ex teſtamento petunt, ſcriptum heredem convenire debent: qui in tranſactione hereditatis, aut cavit ſibi pro oneribus hereditatis, aut ſi non cavit, non debet negligentiam ſuam ad alienam injuriam referre.*

§. 1. Cum tranſactio propter fideicommiſſum facta eſſet, [&] poſtea codicilli reperti ſunt: quæro an quanto minus ex tranſactione conſecuta mater defuncti fuerit, quam pro parte ſua eſt, id ex fideicommiſſi cauſa conſequi debeat? Reſpondit, debere. §. 2. Debitor, cujus pignus creditor diſtraxit, cum Mævio, qui ſe legitimum creditoris heredem eſſe jactabat, minimo tranſegit; poſtea, teſtamento prolato, Septicium heredem eſſe apparuit: quæſitum eſt, ſi agat pignoratitia debitor cum Septicio, an is uti poſſit exceptione tranſactionis factæ cum Mævio, qui heres eo tempore non fuerit; poſſitque Septicius pecuniam quæ Mævio, ut heredi, à debitore numerata eſt, condictione repetere, quaſi ſub prætextu hereditatis acceptam? Reſpondit, ſecundum ea, quæ proponerentur, non poſſe: quia neque cum eo ipſe tranſegit, nec negotium Septicii Mævius gerens accepit.

4. ULPIANUS lib. 46 ad Sabinum.

AQuiliana ſtipulatio omnimodo omnes præcedentes obligationes novat, & perimit: ipſaque perimitur per acceptilationem: & hoc jure utimur. ideoque etiam legata ſub conditione relicta in ſtipulationem Aquilianam deducuntur.

5. PAPINIANUS lib. 1 Definitionum.

CUm Aquiliana ſtipulatio interponitur, quæ ex conſenſu redditur, lites de quibus non eſt cogitatum, in ſuo ſtatu retinentur. Liberalitatem enim captioſam interpretatio Prudentium fregit.

6. GAIUS lib. 17 ad Edictum provinciale.

DE his controverſiis, quæ ex teſtamento proficiſcuntur, neque tranſigi, neque exquiri veritas aliter poteſt, quam inſpectis, cognitiſque verbis teſtamenti.

7. ULPIANUS lib. 7 Diſputationum.

ET poſt rem judicatam tranſactio valet, ſi vel appellatio interceſſerit, vel appellare potueris. §. 1. Si fidejuſſor conventus, & condemnatus fuiſſet, mox reus tranſegiſſet cum eo, cui erat fidejuſſor condemnatus; tranſactio valeat, quæritur? Et puto valere: quaſi omni cauſa & adverſus reum & adverſus fidejuſſorem diſſoluta: ſi tamen ipſe fidejuſſor condemnatus tranſigit, tranſactione non peremit rem judicatam; tamen eo, quod datum eſt, relevari rem judicatam oportet.

§. 2. Uſque adeo autem, quod datum eſt, etiamſi non proficit ad tranſactionem, extenuat tamen rem judicatam, ut inde ſit & dictum, & reſcriptum circa alimentorum tranſactionem citra Prætoris auctoritatem factam, *Ut quod datum eſt, proficiat ad alimenta; ita ut, ſi quid amplius ex cauſa alimentorum deberi poteſt, id præſtetur; quod autem datum eſt, imputetur.*

8. IDEM lib. 5 de omnibus Tribunalibus.

CUm hi, quibus alimenta relicta erant, facile tranſigerent, contenti modico præſenti; Divus Marcus Oratione in Senatu recitata effecit, *Ne aliter alimentorum tranſactio rata eſſet, quam [ſi] auctore Prætore facta.* Solet igitur Prætor intervenire, & inter conſentientes arbitrari, an tranſactio, vel quæ admitti debeat. §. 1. Ejuſdem Prætoris notio ob tranſactionem erit, ſive habitatio, ſive veſtiarium, ſive de prædiis alimentum legabitur. §. 2. Hæc Oratio pertinet ad alimenta, quæ teſtamento vel codicillis fuerint relicta, [ſive ad teſtamentum factis, ſive ab inteſtato]. Idem erit dicendum & ſi mortis cauſa donata fuerint relicta: vel ab eo, cui mortis cauſa donata ſunt relicta. Sed & ſi conditionis implendæ gratia relicta ſunt: adhuc idem dicemus. † Plane de alimentis, quæ non mortis cauſa donata ſunt, licebit & ſine Prætore auctore tranſigi. §. 3. Sive igitur in menſes ſingulos, ſive in dies, ſive in annos fuerint relicta; Oratio locum habet. Sed & ſi non fuerint perpetuo relicta, ſed uſque ad annos certos, idem eſt. §. 4. Si integra quantitas alicui fuerit legata, ut ex uſuris ejus ſe alat, & mortis tempore pecunias reſtituat: non ceſſabit Oratio, licet non in annos ſingulos videatur id relictum. §. 5. Sed & ſi ſit certa quantitas relicta Titio, vel res, ita *ut inde alimenta Seio præſtentur*; magis eſt, ut tranſigere Titius poſſit: nec enim tranſactione Titii minuuntur alimenta Seii. † Idemque eſt & ſi per fideicommiſſum alimenta ad hoc legatario fuerint relicta. §. 6. Eam tranſactionem Oratio improbat, quæ idcirco fit, ut quis repræ-

repraesentatam pecuniam consumat. Quid ergo, si quis citra Praetoris auctoritatem transegerit, ut, quod per singulos annos erat ei relictum, consequeretur per singulos menses? Aut quid, si, quod per singulos menses ei relictum erat, consequeretur per singulos dies? Quid deinde, si quod consummato anno ut acciperet, initio anni consequatur? Et puto eam transactionem valere: quia meliorem conditionem suam alimentarius [tali] transactione facit: noluit enim Oratio alimenta per transactionem intercipi. §. 7. Nihil autem interest, utrum libertini sint, quibus alimenta relicta sunt, an ingenui: satis locupletes, an minus.

§. 8. Vult igitur Oratio, apud Praetorem de istis quaeri: in primis *de causa* transactionis; dein, *de modo*; tertio, *de persona* transigentium. §. 9. In *Causa* [hoc] erit requirendum, quae *causa* sit transigendi: sine causa enim neminem transigentem audiet Praetor. † Causae fere hujusmodi solent allegari: si alibi domicilium heres, alibi alimentarius habeat: aut si destinet domicilium transferre alter eorum: aut si causa aliqua urgeat praesentis pecuniae: aut si a pluribus ei alimenta relicta sint, & minutatim singulos convenire difficile ei sit: aut si qua alia causa fuit, ut plures solent incidere, quae Praetori suadeant transactionem admittere.

§. 10. *Modus* quoque pecuniae, quae in transactionem venit, aestimandus est: utputa quantitas transactionis: nam etiam ex modo fides transactionis aestimabitur. Modus autem pro aetate ejus qui transigit arbitrandus est, & valetudine: nam alias cum puero, alias cum juvene, alias cum sene transigi palam est: constat enim alimenta cum vita finiri. §. 11. Sed & personarum contemplatio habenda est: hoc est, cujus vitae sint hi quibus alimenta relicta sunt: utrum frugi vitae [hi sint], qui alias sufficere sibi possint; an sequioris, qui de alimentis pendeant. In persona ejus, a quo alimenta relicta sunt, haec erunt spectanda: in quibus sunt facultatibus, cujus propositi, cujus opinionis: tunc enim apparebit, numquid circumvenire velit eum, cum quo transigit.

§. 12. Qui transigit de alimentis, non videbitur neque de habitatione, neque de vestiario transegisse: cum Divus Marcus specialiter etiam de istis transigi voluerit. §. 13. Sed & si quis de alimentis transegerit, non habebit necesse etiam de habitatione vel caeteris invitus transigere: poterit igitur vel de omnibus simul, vel de quibusdam facere transactionem. §. 14. De calciario quoque arbitrio Praetoris transigendum est. §. 15. Si uni pluribusve fundus ad alimenta fuerit relictus, velintque eum distrahere; necesse est Praetorem de distractione ejus, & transactione arbitrari. Sed si pluribus fundus ad alimenta fuerit relictus, & hi inter se transigant: sine Praetoris auctoritate facta transactio rata esse non debet. † Idem est si ager fuerit in alimenta obligatus: nam nec pignus ad hoc datum, inconsulto Praetore poterit liberari.

§. 16. Arbitratu Praetoris vel de universis alimentis, vel de parte eorum transigi oportere, plusquam manifestum est. §. 17. Si Praetor aditus, citra causae cognitionem, transigi permiserit, transactio nullius erit momenti: Praetori enim ea res quaerenda commissa est, non negligenda, nec donanda. Sed & si non de omnibus inquisierit, quae Oratio mandat; hoc est de *causa*, de *modo*, de *personis* transigentium: dicendum est, quamvis de quibusdam quaesierit, transactionem esse irritam. §. 18. Sed nec mandare ex hac causa jurisdictionem vel Praeses provinciae, vel Praetor poterit. §. 19. Transactiones alimentorum etiam apud Procuratorem Caesaris fieri possunt: [scilicet] si a fisco petantur alimenta, secundum quae [&] apud Praefectos aerarii transigi poterit.

§. 20. Si cum iis quidem esset de alimentis, transactum autem de lite fuisset: transactio valere inconsulto Praetore non potest: ne circumveniatur Oratio. fingi enim lites poterunt, ut transactio etiam citra Praetoris fiat auctoritatem. §. 21. Si eidem alimenta, & praeterea legatum praesenti die datum sit, & transactum fuerit citra Praetoris auctoritatem: id, quod datum est, imputabitur prius in legatum, quod praesenti die datum est; superfluum, in alimentarium causam. §. 22. Si quis de alimentis transegerit sine Praetoris auctoritate: id quod datum est, in praeterita alimenta cedet. nec interest, tantum in quantitate sit debita, quantum datum est, an minus, an plus: nam & si minus sit, adhuc tamen id quod in solutum datum est, in praeterita alimenta imputabitur. Sane si is, qui de alimentis transegit, locupletior factus sit ea solutione: in id quod factus sit locupletior, aequissimum erit in eum dari repetitionem. nec enim debet ex alieno damno esse locuples. §. 23. Si in annos singulos certa quantitas alicui fuerit relicta homini honestioris loci, veluti salarium annuum, vel usufructus: transactio & sine Praetore fieri poterit. Caeterum, si usufructus modicus alimentorum vice sit relictus, dico transactionem citra Praetorem factam nullius esse momenti. §. 24. Si cui non nummos ad alimenta, sed frumentum, atque oleum, & caetera, quae ad victum necessaria sunt, fuerint relicta: non poterit de his transigere; sive annua sive menstrua ei relinquantur. Si tamen ita sine Praetore transegerit, ut in vicem eorum nummum quotannis, vel quot mensibus acciperet, & neque diem, neque modum permutavit, sed tantum genus; vel ex contrario si pactus fuerit, ut in generibus alimenta acciperet, quae in nummis ei relicta fuissent; vel si vinum pro oleo, vel oleum pro vino, vel quid aliud commutavit; vel locum permutavit, ut quae erant ei Romae alimenta relicta, in municipio, vel in provincia acciperet, vel contra; vel personam [commutavit], ut quod a pluribus erat accepturus, ab uno acciperet; vel alium pro alio debitorem acceperit: haec omnia habent disceptionem Praetoris, & pro utilitate alimentarii recipienda sunt. §. 25. Si ad habitationem certa quantitas sit annua relicta, & ita sit transactum sine Praetore, ut habitatio praestetur: valet transactio: quia fructus habitationis praestatur, licet ruinae, vel incendio subjecta transactio sit. Per contrarium quoque, si pro habitatione, quae erat relicta, placuerit certam quantitatem praestari: transactio rata est & citra Praetorem.

9. IDEM lib. 1 Opinionum.

Qui cum tutoribus suis de sola portione administratae tutelae suae egerat, & transegerat: adversus eosdem tutores ex persona fratris sui, cui heres extiterat, agens, praescriptione factae transactionis non summovetur. §. 1. Transactio, quaecunque fit, de his tantum, de quibus inter convenientes placuit, interposita creditur. §. 2. Qui per fallaciam coheredis ignorans universa, quae in vero erant, instrumentum transactionis sine Aquiliana stipulatione interposuit, non tam paciscitur, quam decipitur. §. 3. Ei, qui nondum certus, ad se querelam contra patris testamentum pertinere, de aliis causis cum adversariis pacto transegit: tantum in his interpositum pactum nocebit, de quibus inter eos actum esse probatur. † His tantum transactio obest, quamvis major annis viginti quinque eam interposuit, de quibus actum probatur: nam ea, quorum actiones competere [ei] postea compertum est, iniquum est perimi pacto; id de quo cogitatum non docetur.

10. IDEM lib. 1 Responsorum.

De re filiorum, quos in potestate non habuit, transigentem patrem minime eis obesse placet.

11. IDEM lib. 4 ad Edictum.

Post rem judicatam, etiamsi provocatio non est interposita, tamen si negetur judicatum esse, vel ignorari potest, an judicatum sit: quia adhuc lis subesse possit, transactio fieri potest.

12. CELSUS lib. 3 Digestorum.

Non est ferendus, qui generaliter in his quae testamento ei relicta sunt, transegerat, si postea causetur de eo solo cogitasse, quod prima parte testamenti, ac non etiam quod posteriore legatum sit. Si tamen postea codicilli proferuntur: non improbe mihi dicturus videtur, de eo duntaxat se cogitasse, quo illarum tabularum, quas tunc noverat, scriptura contineretur.

13. AEMI-

13. ÆMILIUS MACER lib. 1 ad legem viceſimam hereditatium.

NUlli Procuratorum Principis, inconſulto Principe, tranſigere licet.

14. SCÆVOLA lib. 2 Reſponſorum.

COntroverſia inter legitimum & ſcriptum heredem orta eſt, eaque tranſactione facta certa lege finita eſt: quæro, creditores quem convenire poſſunt? Reſpondit, ſi iidem creditores eſſent: [qui tranſactionem feciſſent]. ſi alii creditores eſſent: propter incertum ſucceſſionis, pro parte hereditatis, quam uterque in tranſactione expreſſerit, utilibus conveniendus eſt.

15. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

PActo convento Aquiliana quidem ſtipulatio ſubjici ſolet: ſed conſultius eſt, huic pœnalem quoque ſtipulationem ſubjungere: quia reſciſſo forte pacto, pœna ex ſtipulatu peti poteſt.

16. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

QUi fidem licitæ tranſactionis rupit, non exceptione tantum ſummovebitur, ſed pœna.., quam *ſi contra placitum fecerit, rato manente pacto* ſtipulanti recte promiſerat, præſtare cogetur.

17. PAPINIANUS lib. 2 Quæſtionum.

VEnditor hereditatis, emptori mandatis actionibus, cum debitore hereditario, qui ignorabat venditam eſſe hereditatem, tranſegit: ſi emtor hereditatis hoc debitum ab eo exigere velit, exceptio tranſacti negotii debitori propter ignorantiam ſuam accommodanda eſt. ✝ Idem reſpondendum eſt, & in eo, qui fideicommiſſam recepit hereditatem, ſi heres cum ignorante debitore tranſegit.

LIBER TERTIUS.

TIT. I.

DE POSTULANDO.

1. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

HUnc Titulum Prætor propoſuit habendæ rationis cauſa, ſuæque dignitatis tuendæ, & decoris [ſui] cauſa: ne ſine delectu paſſim apud ſe poſtuletur. §. 1. Ea propter tres fecit ordines: nam quoſdam in totum prohibuit poſtulare: quibuſdam [vel] pro ſe permiſit: quibuſdam & pro certis duntaxat perſonis & pro ſe permiſit.

§. 2. *Poſtulare* autem eſt, deſiderium ſuum vel amici ſui, in jure apud eum, qui juriſdictioni præeſt, exponere: vel alterius deſiderio contradicere. §. 3. Initium autem fecit Prætor ab his, qui *in totum* prohibentur poſtulare; in quo Edicto aut pueritiam, aut caſum excuſavit. ✝ Pueritiam, dum minorem annis decem & ſeptem, qui eos non in totum complevit, prohibet poſtulare: quia moderatam hanc ætatem ratus eſt ad procedendum in publicum: qua ætate, aut paulo majore, fertur Nerva filius, & publice de jure reſponſitaſſe. ✝ Propter caſum, ſurdum, qui prorſus non audit, prohibet apud ſe poſtulare: nec enim erat permittendum ei poſtulare, qui decretum Prætoris exaudire non poterat; quod etiam ipſi erat periculoſum futurum: nam, non exaudito decreto Prætoris, quaſi non obtemperaſſet, pœna ut contumax plecteretur. §. 4. Ait Prætor, SI NON HABEBUNT ADVOCATUM, EGO DABO. Nec ſolum his perſonis hanc humanitatem Prætor ſolet exhibere, verum & ſi quis alius ſit, qui certis ex cauſis, vel ambitione adverſarii, vel metu, patronum non invenit.

§. 5. Secundo loco Edictum proponitur in eos, qui *pro aliis ne poſtulent*: in quo Edicto excepit Prætor ſexum, & caſum: item [notavit] perſonas [in] turpitudine notabiles. ✝ Sexum, dum feminas prohibet pro aliis poſtulare. & ratio quidem prohibendi, ne contra pudicitiam ſexui congruentem, alienis cauſis ſe immiſceant: ne virilibus officiis fungantur mulieres. Origo vero introducta eſt à Carſania improbiſſima femina, quæ inverecunde poſtulans, & Magiſtratum inquietans, cauſam dedit Edicto. ✝ Caſum, dum cæcum utriuſque luminibus orbatum Prætor repellit: videlicet quod inſignia Magiſtratus videre, & revereri non poſſit. Refert etiam Labeo, Publium cæcum, Aſprenatis Nonii patrem, adverſa ſella à Bruto deſtitutum, cum vellet poſtulare. Quamvis autem cæcus pro alio poſtulare non poſſit, tamen & Senatorium ordinem retinet, & judicandi officio fungetur. Nunquid ergo & Magiſtratus gerere poſſit? Sed de hoc deliberabimus. Exſtat quidem exemplum ejus, qui geſſit. Appius denique Claudius cæcus conſiliis publicis intererat, & in Senatu ſeveriſſimam dixit ſententiam de Pyrrhi captivis. Sed melius eſt, ut dicamus, retinere quidem jam cœptum Magiſtratum poſſe, adſpirare autem ad novum penitus prohiberi: idque multis comprobatur exemplis. §. 6. Removet autem à poſtulando pro aliis & eum, qui corpore ſuo muliebria paſſus eſt. Si quis tamen vi prædonum, vel hoſtium ſtupratus eſt: non debet notari. ut & Pomponius ait. ✝ Et qui capitali crimine damnatus eſt, non debet pro alio poſtulare. ✝ Item Senatuſconſulto etiam apud judices pedaneos poſtulare prohibetur calumniæ publici judicii damnatus. ✝ Et qui operas ſuas, ut cum beſtiis depugnaret, locaverit. ✝ *Beſtias* autem accipere debemus ex feritate magis, quam ex animalis genere. nam quid, ſi leo ſit, ſed manſuetus, vel alia dentata manſueta? Ergo qui locavit, ſolus notatur, ſive depugnaverit, ſive non. Quod ſi depugnaverit, cum non locaſſet operas ſuas: non tenebitur. non enim, qui cum beſtiis depugnavit, tenebitur: ſed qui operas ſuas in hoc locavit. ✝ Denique eos, qui virtutis oſtendendæ cauſa hoc faciunt, ſine mercede: non teneri ajunt veteres: niſi in arena paſſi ſunt ſe honorari: eos enim puto notam non evadere. ✝ Sed ſi quis operas ſuas locaverit, ut feras venetur, vel ut depugnaret feram, quæ regioni nocet, extra arenam: non eſt notatus. ✝ His igitur perſonis, quæ non virtutis cauſa cum beſtiis pugnaverunt, pro ſe Prætor permittit allegare, pro alio prohibet. Sed eſt æquiſſimum, ſi tutelam, vel curam hujuſmodi perſonæ adminiſtrent, poſtulare eis pro his, quorum curam gerunt, concedi. Qui adverſus ea feciſſe monſtretur, & pro aliis interdicta poſtulatione repellitur, & pro æſtimatione judicis extra ordinem pecuniaria pœna multabitur. §. 7. Ut initio hujus tituli diximus, tres ordines Prætor fecit non poſtulantium: quorum [hic] tertius eſt, quibus non in totum denegat poſtulandi facultatem, ſed *Ne pro omnibus* poſtularent: quaſi minus deliquerint, quam hi, qui ſuperioribus capitibus notantur.

§. 8. Ait Prætor: QUI LEGE, PLEBISCITO, SENATUSCONSULTO, EDICTO, DECRETO PRINCIPUM NISI PRO CERTIS PERSONIS POSTULARE PROHIBENTUR: HI PRO ALIO, QUAM PRO QUO LICEBIT, IN JURE APUD ME NE POSTULENT. Hoc edicto continentur etiam alii omnes, qui Edicto Prætoris, ut infames notantur, qui omnes, niſi pro ſe, & certis perſonis, ne poſtulent. §. 9. Deinde adjicit Prætor: QUI EX HIS OMNIBUS, QUI SUPRA SCRIPTI SUNT, IN INTEGRUM RESTITUTUS NON ERIT. [Eum] QUI EX HIS QUI SUPRA SCRIPTI SUNT, ſic accipe: ſi fuerit inter eos, qui tertio Edicto continentur, &, niſi pro certis perſonis poſtulare prohibentur: cæterum, ſi ex ſuperioribus, difficile in integrum reſtitutio impetrabitur. §. 10. De qua autem reſtitutione Prætor loquitur, utrum de ea, quæ à Principe, vel à Senatu, Pomponius quærit: & putat, de ea reſtitutione ſenſum, quam Princeps, vel Senatus indulſit. ✝ An autem & Prætor reſtituere poſſit, quæritur. & mihi videtur, talia

Præ-

Prætorum decreta non esse servanda: nisi sicubi ex officio jurisdictionis suæ subvenerunt: ut in ætate observatur, si quis deceptus sit; cæterisque speciebus, quas sub Titulo *de in integrum restitutione* exsequemur. Pro qua sententia est, quod si quis famoso judicio condemnatus, per in integrum restitutionem fuerit absolutus, Pomponius putat, hunc infamia eximi. §. 11. Deinde adjicit Prætor: PRO ALIONE POSTULENT, PRÆTERQUAM PRO PARENTE, PATRONO, PATRONA, LIBERIS, PARENTIBUSQUE PATRONI, PATRONÆ: de quibus personis sub titulo *de in jus vocando* plenius diximus. † Item adjicit: LIBERISVE SUIS, FRATRE, SORORE, UXORE, SOCERO, SOCRU, GENERO, NURU, VITRICO, NOVERCA, PRIVIGNO, PRIVIGNA, PUPILLO, PUPILLA, FURIOSO, FURIOSA.

2. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

Fatuo, fatua: cum istis quoque personis curator detur.

3. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

CUI EORUM PARENTE, AUT DE MAJORIS PARTIS TUTORUM SENTENTIA, AUT AB EO, CUJUS DE EA RE JURISDICTIO FUIT, EA TUTELA CURATIOVE DATA ERIT.

§. 1. Affinitates non eas accipere debemus, quæ quondam fuerunt, sed præsentes.

§. 2. Item Pomponius, *Nurus* & *Generi* appellatione, & *Soceri*, & *Socrus*, & ulteriores, quibus PRO præpositio solet accedere, contineri ait. §. 3. In curatoribus debuisse eum adjicere [*muti*] *cæterorumque*, *quibus dare solent*: id est, surdo, prodigo, & adolescenti.

4. PAULUS lib. 5 ad Edictum.

ITem, quibus, propter infirmitatem, curatorem Prætor dare solet.

5. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

ET qui negotiis suis aliquo perpetuo morbo superesse non possunt.

6. IDEM lib. 6 ad Edictum.

PUto autem omnes, qui non sponte, sed necessario officio funguntur, posse sine offensa Edicti postulare: etiam si hi sint, qui nonnisi pro se postulare possunt. §. 1. Si quis *advocationem præstare* fuerit prohibitus: si quidem *apud se*, ut solent facere tempore Magistratus sui, puto eum postea apud successorem ejus adesse posse.

7. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

QUos prohibet Prætor *apud se* postulare, omnimodo prohibet, etiam si adversarius eos patiatur postulare.

8. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

IMperator Titus Antoninus rescripsit, *Eum, cui advocationibus in quinquennio interdictum esset, post quinquennium pro omnibus postulare non prohiberi.* † Divus quoque Hadrianus rescripserat, *de exilio reversum postulare posse.* nec adhibetur distinctio, quo crimine silentium, vel exilium sit irrogatum: ne scilicet pœna tempore determinata, contra sententiæ fidem, ulterius porrigatur.

9. IDEM lib. 1 Responsorum.

EX ea causa prohibitus pro alio postulare, quæ infamiam non irrogat, ideoque jus pro omnibus postulandi non aufert, in ea tantum provincia pro aliis non recte postulat, in qua Præses fuit, qui sententiam dixit: in alia vero non prohibetur, licet ejusdem nominis sit.

10. PAULUS lib. singulari Regularum.

HI, qui fisci causas agunt, suam, vel filiorum, & parentum suorum, vel pupillorum, quorum tutelas gerunt, causam & adversus fiscum agere non prohibentur. §. 1. Decuriones quoque contra patriam suam causas agere prohibentur præter superiores personas.

11. TRYPHONINUS lib. 5 Disputationum.

A Principe nostro rescriptum est, *non prohiberi tutorem adversus fiscum pupillo in negotio, in quo Advocatus contra patrem ejus fuisset.* † Sed & illud permissum ab eo est, agere tutorem pupilli causa adversus fiscum, in qua adversus patrem pupilli antea Advocatus fisci fuisset. §. 1. [Qui autem inter infames sunt, sequenti Titulo explanabitur.]

TIT. II.

DE HIS, QUI NOTANTUR INFAMIA.

[1. JULIANUS lib. 1 ad Edictum.]

PRætoris verba dicunt: INFAMIA NOTATUR, QUI AB EXERCITU, IGNOMINIÆ CAUSA, AB IMPERATORE, EOVE CUI DE EA RE STATUENDI POTESTAS FUERIT, DIMISSUS ERIT. † QUI ARTIS LUDICRÆ, PRONUNCIANDIVE CAUSA IN SCENAM PRODIERIT. † QUI LENOCINIUM FECERIT. † QUI IN JUDICIO PUBLICO CALUMNIÆ PRÆVARICATIONISVE CAUSA QUID FECISSE JUDICATUS ERIT. † QUI FURTI, VI BONORUM RAPTORUM, INJURIARUM, DE DOLO MALO, ET FRAUDE SUO NOMINE DAMNATUS, PACTUSVE ERIT. † QUI PRO SOCIO, TUTELÆ, MANDATI, DEPOSITI, SUO NOMINE NON CONTRARIO JUDICIO DAMNATUS ERIT. † QUI EAM, QUÆ IN POTESTATE EJUS ESSET, GENERO MORTUO, CUM EUM MORTUUM ESSE SCIRET, INTRA ID TEMPUS, QUO ELUGERE VIRUM MORIS EST, ANTEQUAM VIRUM ELUGERET, IN MATRIMONIUM COLLOCAVERIT: EAMVE SCIENS QUIS UXOREM DUXERIT, NON JUSSU EJUS, IN CUJUS POTESTATE: ET QUI EUM, QUEM IN POTESTATE HABERET, EAM, DE QUA SUPRA COMPREHENSUM EST, UXOREM DUCERE PASSUS FUERIT. † QUIVE SUO NOMINE NON JUSSU EJUS, IN CUJUS POTESTATE ESSET, EJUSVE NOMINE, QUEM, QUAMVE IN POTESTATE HABERET, BINA SPONSALIA, BINASVE NUPTIAS IN EODEM TEMPORE CONSTITUTAS HABUERIT.

2. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

QUod ait Prætor: QUI AB EXERCITU DIMISSUS ERIT: *dimissum* accipere debemus, militem caligatum; vel si quis alius usque ad Centurionem, vel Præfectum cohortis, vel alæ, vel legionis [vel Tribunum sive cohortis, sive legionis] dimissus est. † Hoc amplius Pomponius ait, etiam eum, qui exercitui præest, licet Consularibus insignibus utitur, ignominiæ causa ab Imperatore missum hac nota laborare. † Ergo & si Dux, cum exercitui præest, dimissus erit, notatur. &, si Princeps dimiserit, & adjecerit IGNOMINIÆ CAUSA SE MITTERE, ut plerumque facit: non dubitabis, & ex Edicto Prætoris eum infamia esse notatum. Non tamen, si citra indignationem Principis successor ei datus est. §. 1. EXERCITUM autem, non unam cohortem, neque unam alam dicimus: sed numeros multa militum. nam *exercitui præesse* dicimus eum, qui legionem, vel legiones cum suis auxiliis ab Imperatore commissas administrat. † Sed [hic] etiam eum, qui ab aliquo numero militum missus est, quasi ab exercitu missum sic accipiemus. §. 2. IGNOMINIÆ CAUSA [MISSUM]: hoc ideo adjectum est, quoniam multa genera sunt missionum. Est honesta, quæ emeritis stipendiis, vel ante, ab Imperatore indulgetur. Est causaria, quæ propter valetudinem laboribus militiæ solvit. Est ignominiosa. Ignominiosa autem missio totiens est, quotiens is, qui mittit, addit nominatim, *Ignominiæ causa se mittere*: semper enim debet addere, cur miles mittatur. Sed & si eum exauctoraverit, id est, insignia militaria detraxerit, inter infames eiici

efficit, licet non addidiſſet, *Ignominiæ cauſa ſe eum exanctoraſſe.* Eſt & quartum genus miſſionis, ſi quis evitandorum munerum cauſa militiam ſubiiſſet: hæc autem miſſio exiſtimationem non lædit, ut eſt ſæpiſſime reſcriptum. §. 3. Miles, qui Lege Julia de adulteriis fuerit damnatus, ita infamis eſt, ut etiam ipſa ſententia eum ſacramento ignominiæ cauſa ſolvat. §. 4. Ignominia [autem] miſſis neque in Urbe, neque alibi, ubi Imperator eſt, morari licet. §. 5. Ait Prætor: *qui (in ſcænam prodierit*, [infamis eſt.] *Scæna* eſt, ut Labeo definit, quæ ludorum faciendorum cauſa, quolibet loco, ubi quis conſiſtat moveaturque ſpectaculum ſui præbiturus, poſita ſit in publico, privatove, vel in vico: quo tamen loco paſſim homines ſpectaculi cauſa admittantur. Eos enim, qui quæſtus cauſa in certamina deſcendunt, & omnes propter præmium in ſcænam prodeuntes, famoſos eſſe, Pegaſus, & Nerva filius reſponderunt.

3. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

QUi autem operas ſuas locavit ut prodiret artis ludicræ cauſa, neque prodit, non notatur: quia non eſt ea res adeo turpis, ut etiam conſilium puniri debeat.

4. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

A*Thletas* autem Sabinus & Caſſius reſponderunt omnino artem ludicram non facere: virtutis enim gratia hoc facere. Et generaliter ita omnes opinantur, & utile videtur: ut neque thymelici, neque exyſtici, neque agitatores, nec qui aquam equis ſpargunt, cæteraque eorum miniſteria, qui certaminibus ſacris deſerviunt, ignominioſi habeantur. §. 1. Deſignatores autem, quos Græci βραβευτὰς appellant, artem ludicram non facere Celſus probat: quia miniſterium, non artem ludicram exerceant. Et ſane locus iſte hodie à Principe non pro modico beneficio datur.

§. 2. Ait Prætor, QUI LENOCINIUM FECERIT: *Lenocinium facit*, qui quæſtuaria mancipia habuerit: ſed & qui in liberis hunc quæſtum exercet, in eadem cauſa eſt. Sive autem principaliter hoc negotium gerat, ſive alterius negotiationis acceſſione utatur: utputa ſi caupo fuit, vel ſtabularius, & mancipia talia habuit miniſtrantia, & occaſione miniſterii quæſtum facientia; ſive balneator fuerit, velut in quibuſdam provinciis fit, in balineis ad cuſtodienda veſtimenta conducta habent mancipia, hoc genus obſervantia in officina: lenocinii pœna tenebitur.

§. 3. Pomponius, & eum, qui in ſervitute peculiaria mancipia proſtituta habuit, notari poſt libertatem ait. §. 4. *Calumniator* ita demum notatur, ſi fuerit calumniæ cauſa damnatus: neque enim ſufficit calumniatum. Item prævaricator: *Prævaricator* autem eſt, quaſi varicator, qui diverſam partem adjuvat, prodita cauſa ſua; quod nomen Labeo a varia certatione tractum ait: nam qui prævaricatur, ex utraque parte conſtitit, quinimo, ex adverſa. §. 5. Item *ſi qui furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, de dolo malo ſuo nomine damnatus, pactusve erit, ſimili modo infames ſunt.*

5. PAULUS lib. 5 ad Edictum.

QUoniam intelligitur confiteri crimen, qui paciſcitur.

6. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

F*Urti* accipe, ſive manifeſti ſive nec manifeſti. §. 1. Sed ſi furti, vel aliis famoſis actionibus quis condemnatus provocavit: pendente judicio nondum inter famoſos habetur. ſi autem omnia tempora provocationis lapſa ſunt, retro infamis eſt: quamvis, ſi injuſta appellatio ejus viſa ſit, hodie notari puto, non retro notatur.

§. 2. Si quis alieno nomine condemnatus fuerit; non laborat infamia: & ideo nec procurator [meus] vel defenſor, vel tutor, vel curator, vel heres, furti, vel ex alia ſimili ſpecie condemnatus, infamia notabitur: nec ergo, ſi ab initio per procuratorem cauſa agitata eſt.

§. 3. PACTUSVE, inquit, ERIT: *pactus ſit* accipimus, ſi cum pretio quandocunque pactus eſt. alioquin & qui precibus impetravit, ne ſecum ageretur, erit notatus: nec erit veniæ ulla ratio: quod eſt inhumanum. † Qui juſſu Prætoris, pretio dato pactus eſt, non notatur.

§. 4. Sed & ſi jurejurando delato, juraverit quis, *non deliquiſſe*, non erit notatus: nam quodammodo innocentiam ſuam jurejurando adprobavit. §. 5. MANDATI *condemnatus*: verbis Edicti notatur, non ſolum qui mandatum ſuſcepit, ſed & is, qui fidem, quam adverſarius ſecutus eſt, non præſtat: utputa, fidejuſſi pro te, & ſolvi mandati te ſi condemnavero, famoſum facio. §. 6. Illud plane addendum eſt, quod interdum & heres ſuo nomine damnatur, & ideo infamis fit, ſi in depoſito vel in mandato male verſatus ſit. Non tamen in tutela, vel pro ſocio heres ſuo nomine damnari poteſt: quia heres neque in tutelam, neque in ſocietatem ſuccedit, ſed tantum in æs alienum defuncti. §. 7. Contrario judicio damnatus non erit infamis. Nec immerito: nam in contrariis non de perfidia agitur, ſed de calculo, qui fere judicio ſolet dirimi.

7. PAULUS lib. 5 ad Edictum.

IN actionibus, quæ ex contractu proficiſcuntur, licet famoſæ ſint, & damnati notantur, attamen pactus non notatur: merito; quoniam ex his cauſis non tam turpis eſt pactio, quam ſuperioribus.

8. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

GENERO, inquit, MORTUO. merito adjecit Prætor, CUM EUM MORTUUM ESSE SCIRET: ne ignorantia puniatur. ſed cum tempus luctus continuum eſt, merito & ignoranti cedit ex die mortis mariti: & ideo ſi poſt legitimum tempus cognovit, Labeo ait, ipſa die & ſumere eam lugubria & deponere.

9. PAULUS lib. 5 ad Edictum.

UXores viri lugere non compellentur. §. 1. Sponſi nullus luctus eſt.

10. IDEM lib. 8 ad Edictum.

SOlet à Principe impetrari, *Ut intra legitimum tempus mulieri nubere liceat.* §. 1. Quæ virum eluget, intra id tempus ſponſam fuiſſe non nocet.

11. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

LIberorum autem & parentum luctus impedimento nuptiis non eſt. §. 1. Etſi talis ſit maritus, quem more majorum lugeri non oportet, non poſſe eam nuptum intra legitimum tempus collocari: Prætor enim ad id tempus ſe retulit, quo vir elugeretur, qui ſolet elugeri, propter turbationem ſanguinis. §. 2. Pomponius eam, quæ intra legitimum tempus partum ediderit, putat ſtatim poſſe nuptiis ſe collocare: Quod verum puto. §. 3. Non ſolent autem lugeri, ut Neratius ait, hoſtes, vel perduellionis damnati: nec ſuſpendioſi, nec qui manus ſibi intulerunt, non tædio vitæ, ſed mala conſcientia. Si quis ergo, poſt hujuſmodi exitum mariti, nuptum ſe collocaverit, infamia notabitur.

§. 4. Notatur etiam, qui eam duxit, ſed ſi ſciens: ignorantia enim excuſatur non juris, ſed facti. † Excuſatur, qui juſſu ejus, in cujus poteſtate erat, duxerit: & ipſe, qui paſſus eſt ducere, notatur. Utrumque recte: nam & qui obtemperavit, venia dignus eſt; & qui paſſus eſt ducere, notari ignominia.

12. PAULUS lib. 5 ad Edictum.

QUi juſſu patris duxit, quamvis liberatus poteſtate patria eam retinuit, non notatur.

13. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

QUid ergo ſi non ducere [ſit] paſſus, ſed poſtea quam duxit, ratum habuerit: ut puta, initio ignoravit talem eſſe, poſtea ſcit? Non notabitur. Prætor enim ad initium nuptiarum ſe retulit. §. Si quis alieno nomine *bina ſponſalia* conſtituerit, non notatur: niſi ejus nomine conſtituat, quem quamve in poteſtate haberet. Certe qui filium, vel filiam conſtituere patitur, quodammodo ipſe videtur conſtituiſſe. §. 2. Quod ait Prætor *eodem tempore*: non initia ſponſaliorum eodem tempore factorum accipiendum eſt, ſed ſi in id tempus concurrant. §. 3. Item, ſi

alteri

alteri sponsa, alteri nupta sit: ex sententia Edicti, punitur. §. 4. Cum autem factum notetur, etiamsi cum ea quis nuptias vel sponsalia constituat, quam uxorem ducere vel non potest, vel fas non est: erit notatus. §. 5. Ex compromisso arbiter infamiam non facit: quia non per omnia sententia est. §. 6. Quantum ad infamiam pertinet: multum interest in causa, quæ agebatur, causa cognita aliquid pronunciatum sit, an quædam extrinsecus sint elocuta: nam ex his infamia non irrogatur. §. 7. Pœna gravior ultra legem imposita existimationem conservat, ut & constitutum est, & responsum. utputa, si eum, qui parte bonorum multari debuit, Præses relegaverit: dicendum erit duriori sententia cum eo transactum de existimatione ejus: idcircoque non esse infamem. Sed si in causa furti nec manifesti in quadruplum judex condemnavit: oneratum quidem reum pœna aucta (nam ex furto non manifesto in duplum conveniri debuit); verum hanc rem existimationem ei non conservasse; quamvis, si pœna non pecuniaria eum onerasset, transactum cum eo videtur. §. 8. Crimen stellionatus infamiam irrogat damnato, quamvis publicum non est judicium.

14. PAULUS lib. 5 ad Edictum.

SErvus, cujus nomine noxale judicium dominus acceperit, deinde eundem liberum & heredem instituerit; ex eodem judicio damnatus, non est famosus: quia non suo nomine condemnatur: quippe cum initio lis in eum contestata non sit.

15. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

NOtatur, quæ per calumniam ventris nomine in possessionem missa est, dum se adseverat prægnantem.

16. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

CUm non prægnans esset, vel ex alio conceptisset.

17. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

DEbuit enim coërceri, quæ Prætorem decepit. Sed ea notatur, quæ, cum suæ potestatis esset, hoc facit.

18. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

EA, quæ falsa existimatione decepta est, non potest videri per calumniam in possessione fuisse.

19. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

NOn alia autem notatur, quam ea, de qua pronunciatum est, *Calumniæ causa eam fuisse in possessionem missam*. † Idque & in patre erit servandum, qui calumniæ causa passus est filiam, quam in potestate habebat, in possessionem ventris nomine mitti.

20. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

OB hæc verba sententiæ Præsidis provinciæ, *Callido commento videris accusationis instigator fuisse*: pudor potius oneratur, quam ignominia videtur irrogari. Non enim, qui exhortatur, mandatoris opera fungitur.

21. PAULUS lib. 2 Responsorum.

LUcius Titius crimen intendit Gaio Seio, quasi injuriam passus, atque in eam rem testationem apud Præfectum Prætorio recitavit: Præfectus fide non habita testationis, *Nullam injuriam Lucium Titium passum esse à Gaio Seio, pronunciavit*. Quæro, an testes, quorum testimonium reprobatum est, quasi ex falso testimonio, inter infames habentur? Paulus respondit, nihil proponi, cur hi de quibus quæritur, infamium loco haberi debeant: cum non oportet ex sententia, sive justa, sive injusta, pro alio habita alium prægravari.

22. MARCELLUS lib. 2 Publicorum.

ICtus fustium infamiam non importat, sed causa, propter quam id pati meruit, si ea fuit, quæ infamiam damnato irrogat. In cæteris quoque generibus pœnarum eadem forma statuta est.

23. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

PArentes, & liberi utriusque sexus, nec non & cæteri adgnati vel cognati, secundum pietatis rationem, animi sui patientiam, prout quisque voluerit, lugendi sunt: qui autem eos non luxit, non notatur infamia.

24. IDEM lib. 6 ad Edictum.

IMperator Severus rescripsit, Non offuisse mulieris famæ ejus quæstum in servitute factum.

25. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

EXheredatum quoque filium luctum habere patris memoriæ, placuit. Idemque & in matre juris est, cujus hereditas ad filium non pertinet.

§. 1. Si quis in bello ceciderit, etsi corpus ejus non compareat, lugebitur.

TIT. III.

DE PROCURATORIBUS, ET DEFENSORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

PRocurator est, qui aliena negotia mandatu domini administrat. §. 1. Procurator autem vel omnium rerum, vel unius rei esse potest, constitutus vel coram, vel per nuncium, vel per epistolam: quamvis quidam (ut Pomponius libro vicesimoquarto scribit) non putent unius rei mandatum suscipientem, procuratorem esse; sicuti ne is quidem, qui rem perferendam, vel epistolam, vel nuncium perferendum suscepit, propriè procurator appellatur. sed verius est, eum quoque procuratorem esse, qui ad unam rem datus sit. §. 2. Usus autem procuratoris perquam necessarius est, ut qui rebus suis ipsi superesse vel nolunt, vel non possunt, per alios possint vel agere, vel conveniri. §. 3. Dari autem procurator & absens potest:

2. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

DUmmodo certus sit, qui datus intelligetur, & is [si] ratum habuerit. §. 1. Furiosus non est habendus absentis loco: quia in eo animus deest, ut ratum habere [non] possit.

3. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

ITem [&] ad litem futuram: & in diem, & sub conditione & usque ad diem dari potest:

4. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

ET in perpetuum.

5. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

PRæsens habetur, & qui in hortis est.

6. PAULUS lib. 6 ad Edictum.

ET qui in foro, & qui in Urbe, & in continentibus ædificiis.

7. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

ET ideo procurator ejus præsenti esse videtur.

8. IDEM lib. 8 ad Edictum.

FIliusfamilias & ad agendum dare procuratorem potest, si quæ sit actio, qua ipse experiri potest: non solum si castrense peculium habeat, sed & quivis filiusfamilias; ut puta injuriam passus dabit ad injuriarum actionem, si forte neque pater præsens sit, nec patris procurator velit experiri: & erit jure ab ipso filiofamilias procurator datus. Hoc amplius Julianus scribit: etsi filiofamilias patri per filium ejus in eadem potestate manentem fiat injuria, neque avus præsens sit, posse patrem procuratorem dare ad ulciscendam injuriam, quam nepos absentis passus est. † Ad defendendum quoque poterit filiusfamilias procuratorem dare. † Sed & filiafamilias poterit dare procuratorem ad injuriarum actionem. Nam quod ad dotis exactionem cum patre dat procuratorem, supervacuum esse Valerius Severus scribit: cum sufficiat, patrem dare ex filiæ voluntate. Sed puto, si forte pater absens sit, vel suspectæ vitæ (quo casu solet filiæ competere de dote actio), posse eam procuratorem dare. † Ipse quoque filius procurator dari poterit & ad agendum, & ad defendendum.

§. 1. Invitus procurator non solet dari. *Invitum* accipere debemus, non eum tantum, qui contradicit, verum eum quoque, qui consensisse non probatur. §. 2. Veterani, procuratores fieri possunt. Milites autem, nec si velit adversarius, procuratores dari possunt: nisi hoc, tempore litis contestatæ, quocunque casu prætermissum est: excepto eo, qui in rem suam procurator datus est; vel qui communem causam omnis sui numeri persequatur, vel suscipit: quibus talis procuratio concessa est. §. 3. PROCURATOREM AD LITEM SUSCIPIEN-

PIENDAM DATUM, PRO QUO CONSENTIENTE DOMINUS JUDICATUM SOLVI EXPOSUIT, Prætor ait, JUDICIUM ACCIPERE COGAM. † Verum ex causa non debebit compelli. Ut puta, inimicitiæ capitales intervenerunt inter ipsum procuratorem, & dominum: scribit Julianus debere in procuratorem denegari actionem. † Item si dignitas accesserit procuratori, vel Reipublicæ causa absuturus sit.

9. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

AUt si valetudinem, aut si necessariam peregrinationem alleget.

10. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

VEl hereditas superveniens eum occupet. Vel [ex] alia justa causa. † Hoc amplius, & si habeat præsentem dominum, non debere compelli procuratorem:

11. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

SI tamen dominus cogi possit.

12. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

SEd etiam ex his causis dicitur aliquando cogendum procuratorem judicium accipere: veluti si dominus præsens non sit, & actor adfirmet, tractu temporis futurum ut res pereat.

13. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

SEd hæc neque passim admittenda sunt, neque districte deneganda: sed a Prætore causa cognita, temperanda.

14. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

SI post datum procuratorem capitales inimicitiæ intercesserunt: non cogendum accipere judicium, nec stipulationem ob rem non defensam committi: quoniam nova causa sit.

15. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

SI defunctus sit dominus ante litem contestatam, *judicatum solvi* stipulatione pro suo procuratore data: procurator compellendus est ad judicium accipiendum: ita tamen, si hoc dominus sciente procuratore, & non contradicente, fecit. quod si aliter actum est, inscium quidem procuratorem teneri, satis incivile est; committitur autem ob rem non defensam stipulationis clausula. §. 1. Qui ad communi dividundo judicium datus est: ad agendum, item & ad defendendum videbitur datus, duplici cautela interponenda.

16. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

ANte litem contestatam libera potestas est vel mutandi procuratoris, vel ipsi domino judicium accipiendi.

17. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

POst litem autem contestatam reus, qui procuratorem dedit, mutare quidem eum, vel in se litem transferre a vivo procuratore, vel in civitate manente, potest: causa tamen prius cognita. §. 1. Non solum autem ipsi, qui dedit procuratorem, hoc permittitur: sed etiam heredi ejus, & cæteris successoribus. §. 2. In causæ autem cognitione non solum hæc versantur, quæ supra diximus, in procuratore non compellendo suscipere judicium: verum & ætas.

18. MODESTINUS lib. 10 Pandectarum.

AUt religionis beneficium.

19. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

ITem si suspectus sit procurator; aut in vinculis, aut [in] hostium, prædonumve potestate.

20. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

VEl judicio publico, privatove, vel valetudine, vel majore re sua distringatur.

21. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

VEl exilio; vel si latitet, vel inimicus postea fiat.

22. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

AUt adfinitate aliqua adversario jungatur; vel heres ei existat.

23. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

AUt longa peregrinatio, & aliæ similes causæ impedimento sint.

24. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

MUtari debebit; vel ipso procuratore postulante.

25. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

QUæ omnia non solum ex parte rei, sed etiam in persona actoris observabuntur. † Sed si adversarius, vel ipse procurator dicat, *Dominum mentiri*; apud Prætorem hæc finiri oportet: nec ferendus est procurator, qui sibi adserit procurationem. nam hoc ipso suspectus est, qui operam suam ingerit invito: nisi forte purgare magis convitium, quam procurationem exequi maluit; & hactenus erit audiendus, si dicat *se procuratione quidem carere velle, sed si id inlæsa existimatione sua fiat.* Cæterum ferendus erit pudorem suum purgans. † Plane si dicat, *in rem suam se procuratorem datum*, & hoc probaverit; non debet carere propria lite. † Item si retentione aliqua procurator uti velit, non facile ab eo lis erit transferenda.

26. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

NIsi dominus [ei] solvere paratus sit.

27. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

IN causæ cognitione etiam hoc versabitur, ut ita demum transferri a procuratore judicium permittatur, si quis omnia judicii ab eo transferre paratus sit: cæterum, si velit quædam transferre, quædam relinquere, juste procurator hanc constantiam recusabit. Sed hæc ita, si mandato domini procurator egit. cæterum, si mandatum non est; cum neque in judicium quicquam deduxerit, nec tu ea comprobasti: quæ invito te acta sunt, tibi non præjudicant: ideoque translatio earum litium non est tibi necessaria, ne alieno facto onereris. † Hæc autem cognitio procuratoris mutandi, Prætoris est. §. 1. Si ex parte actoris litis translatio fiat, dicimus, committi *judicatum solvi* stipulationem a reo factam; idque & Neratius probat, & Julianus; & hoc jure utimur: scilicet si dominus satis accepit. † Sed & si procurator satis accepit, & transferatur judicium in dominum: verius est committi, & ex stipulatu actionem à procuratore in dominum transferri. † Sed & si a domino, vel à procuratore in procuratorem judicium transferatur: non dubitat Marcellus, quin committatur stipulatio. & hæc vera sunt. Et licet procuratori commissa sit stipulatio, tamen domino erit danda utilis ex stipulatu actio, directa penitus tollenda.

28. IDEM lib. 1 Disputationum.

SI procurator meus *judicatum solvi* satis acceperit: mihi ex stipulatu actio utilis est, sicuti judicati actio mihi indulgetur. Sed & si egit procurator meus ex ea stipulatione me invito; nihilominus tamen mihi ex stipulatu actio tribuetur. quæ res facit, ut procurator meus, ex stipulatu agendo, exceptione debeat repelli: sicuti cum agit judicati non in rem suam datus, nec ad eam rem procurator factus. † Per contrarium autem, si procurator meus judicatum solvi satisdederit: in me [ex] stipulatu actio non datur. Sed & si defensor meus satisdederit, in me ex stipulatu actio non datur: quia nec judicati mecum agi potest.

29. IDEM lib. 9 ad Edictum.

SI actor malit dominum potius convenire, quam eum, qui in rem suam procurator est: dicendum est, ei licere.

30. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

ACtoris procurator, non in rem suam datus, propter impensas quas in litem fecit, potest desiderare, ut sibi ex judicatione satisfiat, si dominus solvendo non sit.

31. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

SI quis, cum procuratorio nomine condemnatus esset, heres extiterit domino litis; judicati actionem non recte recusabit: hoc, si ex asse. Sin autem ex parte heres extiterit, & totum solverit: siquidem ei mandatum est hoc quoque, ut solvat, mandati actionem adversus coheredes habebit; si non sit mandatum, negotiorum gestorum actio datur. † Quod est, & si heres procurator non extiterit, & solverit. §. 1. Unius litis plurium personarum plures dari procuratores, non est prohibitum. §. 2. Julianus ait, eum,

qui

qui dedit diversis temporibus procuratores duos, posteriorem dando priorem prohibuisse videri.

32. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

PLuribus procuratoribus in solidum simul datis, occupantis melior conditio erit: ut posterior non sit in eo, quod prior petit, procurator.

33. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

SErvum quoque, & filiumfamilias, procuratorem posse habere, ajunt: Et quantum ad filiumfamilias, verum est; in servo, subsistimus. Et negotia quidem peculiaria servi posse gerere aliquem, & hoc casu procuratorem ejus esse, admittimus; quod & Labeoni videtur: actionem autem intendere vetamus. §. 1. Eum vero, qui de statu suo litigat, procuratorem habere posse, non dubitamus, non solum in administratione rerum, sed etiam in actionibus, quæ ei, vel adversus eum competant; ex possessione [sive] servitutis, sive libertatis de suo statu litigat. Ex contrario quoque eum procuratorem dari posse, manifestum est.

§. 2. Publice utile est, absentes a quibuscunque defendi: nam & in capitalibus judiciis defensio datur. † Ubicunque itaque absens quis damnari potest, ibi quemvis verba pro eo facientem & innocentiam excusantem audiri æquum est, & ordinarium admittere; quod ex rescripto Imperatoris nostri apparet. §. 3. Ait Prætor: CUJUS NOMINE QUIS ACTIONEM DARI SIBI POSTULABIT, IS EUM VIRI BONI ARBITRATU DEFENDAT ET EI, QUO NOMINE AGET, ID RATUM HABERE EUM, AD QUEM EA RES PERTINET, BONI VIRI ARBITRATU SATISDET. §. 4. Æquum Prætori visum est, eum, qui alicujus nomine procurator experitur, eundem etiam defensionem suscipere.

§. 5. Si quis in rem suam procurator intervenit; adhuc erit dicendum, debere eum defendere: nisi forte ex necessitate fuerit factus.

34. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

SI quis in rem suam procuratorio nomine agit, veluti emptor hereditatis; an debeat invicem venditorem defendere? & placet, si bona fide, & non in fraudem eorum, qui invicem agere vellent, gestum sit negotium: non oportere eum invicem defendere.

35. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

SEd & hæ personæ procuratorum debebunt defendere, quibus sine mandatu agere licet: utputa liberi, licet sint in potestate; item parentes, & fratres, & adfines, & liberti. §. 1. Patronus libertum [&] per procuratorem, ut ingratum, accusare potest: & libertus per procuratorem respondere. §. 2. Non solum autem si actio postuletur à procuratore; sed & præjudicium, vel interdictum; vel in stipulatione legatorum vel damni infecti velit caveri: debebit absentem defendere in competenti tribunali, & eadem provincia. Cæterum cogi eum etiam in provinciam de Roma abire, vel e contrario; vel à provincia in aliam provinciam & defendere: durum est. §. 3. *Defendere* autem est, id facere, quod dominus in litem faceret, & cavere idonee. nec debebit durior conditio procuratoris fieri, quam est domini: præterquam in satisdando. † Præter satisdationem procurator ita defendere videtur, si judicium accipiat. Unde quæsitum est apud Julianum, an compellatur: an vero sufficiat, ob rem non defensam, stipulationem committi? & Julianus scribit libro tertio Digestorum, compellendum accipere judicium: nisi & agendum cognita causa recusaverit, vel ex justa causa remotus fuerit. † Defendere videtur procurator, & si in possessionem venire patiatur, cum quis damni infecti satis, vel legatorum desideret:

36. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

VEl in operis novi nunciatione. Sed & si servum ex causa noxali patiatur duci, defendere videtur. Ita tamen, ut in his omnibus, *ratam rem dominum habiturum* caveat.

37. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

OMnium autem actionum nomine debet defendere, etiam earum, quæ in heredem non dantur. §. 1. Unde est quæsitum, si adversarius plures intendat actiones, & in singulas singuli existant defensores suscipere parati: videri eum recte defendi Julianus ait. quo jure nos uti, Pomponius scribit.

38. IDEM lib. 40 ad Edictum.

NOn tamen eo usque procedendum erit; ut, si decem [millia] petantur, & extant duo defensores parati in quina defendere, audiantur.

39. IDEM lib. 9 ad Edictum.

NOn solum autem in actionibus, & interdictis, & in stipulationibus debet dominum defendere, verum in interrogationibus quoque, ut in jure interrogatus ex omnibus causis respondeat, ex quibus dominus. † *An* igitur *heres sit absens*, respondere debebit: &, si responderit vel tacuerit, tenebitur. §. 1. Qui alieno nomine agit quamcumque actionem, *id ratum habiturum eum, ad quem ea res pertinebit*, cavere debet. † Sed interdum, licet suo nomine procurator experiatur, tamen *de rato* debebit cavere, ut Pomponius libro 24 scribit. ut puta jusjurandum procuratori retulit, juravit *absenti* dari oportere: agit hoc judicio suo nomine, propter suum jusjurandum, neque enim hæc actio domino competere potuit; sed debebit *de rato* cavere. † Sed & si procuratori constitutum est, & ex ea causa agat; dubitandum non est, quin locus sit *de rato* cautioni. id que Pomponius scribit. §. 2. Quæritur apud Julianum, utrum dominum solum ratam rem habere debet satisdare, an etiam cæteros creditores? & ait, duntaxat de domino cavendum; nec illis verbis, AD QUEM EA RES PERTINET, creditores contineri: nam nec ipsi domino hæc incumbebat cautio.

§. 3. Si de dote agat pater, cavere debet *ratam rem filiam habituram*: sed & defendere eam debet, ut & Marcellus scribit. §. 4. Si pater filii nomine injuriarum agat (cum duæ sint actiones, una patris, altera filii): cessat *de rato* cautio.

§. 5. Si status controversiam cui faciat procurator: sive ex servitute in libertatem adversus eum quis litiget, sive ipse ex libertate in servitutem petat; debet cavere ratam rem dominum habiturum: (& ita Edicto scriptum est) ut ex utroque latere quasi actor habeatur. §. 6. Est & casus, quo quis ejusdem actionis nomine, & *de rato* caveat, & *judicatum solvi*. ut puta, postulata est cognitio de in integrum restitutione, cum minor circumscriptus in venditione diceretur; alterius procurator existit: debet cavere hic procurator [&] *ratam rem dominum habiturum*, ne forte dominus reversus velit quid petere; idem, *judicatum solvi*, ut, si quid forte propter hanc restitutionem in integrum præstari adolescenti debeat, hoc præstetur. & hæc ita Pomponius lib. 25 ad Edictum scribit.

§. 7. Item ait, si suspectus tutor postuletur, defensorem ejus oportere etiam *de rato* cavere; ne reversus ille velit retractare quod actum est. Sed non facile per procuratorem quis suspectus accusabitur: quoniam famæ causa est: nisi constet ei à tutore mandatum nominatim; aut si, etiam absente tutore, quasi non defenderetur, Prætor erat cogniturus.

40. IDEM lib. 9 ad Edictum.

POmponius scribit, non omnes actiones per procuratores posse quem instituere. Denique ut liberi, qui in potestate absentis dicuntur, dicantur, interdictum non posse desiderare ait: nisi, ut Julianus ait, causa cognita: id est, si [&] nominatim ei mandatum sit, & pater valetudine vel alia justa causa impediatur. §. 1. Si stipuletur procurator *damni infecti*, vel *legatorum*; debebit *de rato* cavere.

§. 2. Sed & is, qui quasi defensor, in rem actione convenitur, præter solitam satisdationem *judicatum solvi*, etiam *de rato* debet cavere. Quid enim, si in hoc judicio rem meam esse pronuncietur; reversus ille, cujus defensor extiterat, velit fundum vindicare: nonne ratum non videbitur habere, quod judicatum est? denique si verus procurator extitisset, vel ipse præsens causam suam egisset, & victus esset: si à me vindicaret, exceptione rei judicatæ summoveretur. & ita Julian. lib. 50 Digest. scribit.

scribit. nam cum judicatur rem meam esse, simul judicatur illius non esse. §. 3. Ratihabitionis autem satisdatio ante litis contestationem à procuratore exigitur: cæterum, semel lite contestata, non compelletur ad cautionem. §. 4. In his autem personis, in quibus mandatum non exigimus, dicendum est, si forte evidens sit, contra voluntatem eos experiri eorum, pro quibus interveniunt, debere eos repelli: ergo non exigimus, ut habeant voluntatem, vel mandatum, sed ne contraria voluntas probetur; quamvis *de rato* offerant cautionem.

41. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

FOeminas pro parentibus agere interdum permittetur causa cognita: si forte parentes morbus, aut ætas impediat, nec quemquam, qui agat, habeant.

42. IDEM lib. 8 ad Edictum.

LIcet in popularibus actionibus procurator dari non possit, tamen dictum est, merito eum, qui de via publica agit, & privato damno ex prohibitione afficitur, quasi privatæ actionis dare posse procuratorem. Multo magis dabit ad sepulchri violati actionem is, ad quem ea res pertinet.

§. 1. Ad actionem injuriarum ex lege Cornelia procurator dari potest: nam etsi pro publica utilitate exercetur, privata tamen est. §. 2. Ea obligatio, quæ inter dominum & procuratorem consistere solet, mandati actionem parit: aliquando tamen non contrahitur obligatio mandati; sicut evenit, cum in rem suam procuratorem præstamus, eoque nomine *judicatum solvi* promittimus. nam si ex ea promissione aliquid præstiterimus: non mandati, sed ex vendito, si hereditatem vendidimus; vel ex pristina causa mandati agere debemus; ut sit, cum fidejussor reum procuratorem dedit. §. 3. Is cui hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est, heredem jure dabit procuratorem. §. 4. Sed & dominum pignoris creditor recte dabit procuratorem ad Servianam.

§. 5. Porro, si uni ex reis credendi constitutum sit, isque alium in constitutam pecuniam det: non negabimus posse dare. Sed & ex duobus reis promittendi, alter alterum ad defendendum procuratorem dabit. §. 6. Si plures heredes sint, & familiæ herciscundæ, aut communi dividundo agatur: pluribus eundem procuratorem non est permittendum dare: quoniam res expediri non potest circa adjudicationes, & condemnationes. Plane permittendum dare, si uni coheredi plures heredes existant. §. 7. Reo latitante post litem contestatam, ita demum fidejussores eum defendere videbuntur, si vel unus ex his eum pro solido defendat; vel omnes; vel qui ex his unum dederint, in quem judicium transferetur.

43. IDEM lib. 9 ad Edictum.

MUtus & surdus per eum modum, qui procedere potest, procuratorem dare non prohibetur. forsitan & ipsi dantur: non quidem ad agendum, sed ad administrandum. §. 1. Cum quæretur, an alicui procuratorem habere liceat, inspiciendum erit, an non prohibeatur procuratorem dare: quia hoc Edictum prohibitorium est.

§. 2. In popularibus actionibus, ubi quis quasi unus ex populo agit, defensionem, ut procurator, præstare cogendus non est. §. 3. Is, qui curatorem alicui præsenti petat, non aliter audietur, nisi adulto consentiente. quod si absenti: *ratam rem eum habiturum*, necesse habet dare. §. 4. Pœna non defendentis procuratoris hæc est, ut denegetur ei actio. §. 5. Si procurator agat, & præsens sit absentis servus: Atilicinus ait servo cavendum, non procuratori. §. 6. Qui non cogitur defendere absentem, tamen si *judicatum solvi* satisdedit, defendendi absentis gratia, cogendum procuratorem judicium accipere, ne decipiatur is, qui satis accepit: nam eos, qui non coguntur rem defendere, post satisdationem cogi. Labeo, causa cognita, temperandum: &, si captio actoris sit propter temporis tractum, judicium eum accipere cogendum. Quod si aut affinitas dirempta sit, aut inimicitiæ intercesserint, aut bona absentis possideri cœperint:

44. ULPIANUS lib. 7 Disputationum.

VEl si longinquo sit absfuturus, vel alia justa causa intervenerit:

45. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

NOn cogendum. Sabinus autem, nullas Prætoris partes esse ad compellendum defendere; sed ex stipulatu ob rem non defensam agi posse: ac si justas causas habeat, cur judicium accipere nolit, fidejussores non teneri; quia vir bonus arbitraturus non fuerit, ut qui justam excusationem adferret, defendere cogeretur. Sed & si satis non dedit, sed promittenti ei creditum est; idem statuendum est. §. 1. Qui ita de publico agunt, ut & privatum commodum defendant; causa cognita, permittuntur procuratorem dare: & postea alius agens exceptione repelletur. §. 2. Si procuratori opus novum nunciatum sit, isque interdicto utatur, NE EI VIS FIAT ÆDIFICANTI: defensoris partes eum sustinere, nec compelli cavere *ratam rem non dominum habiturum*, Julianus ait. Et, si satisdederit, non animadverto inquit Julianus quo casu stipulatio committatur.

46. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

QUi proprio nomine judicium accepisset, si vellet procuratorem dare, in quem actor transferat judicium; audiri debet, solemniterque pro *judicatum solvi* satisdatione cavere. §. 1. Ei, qui defendit eum, cujus nomine ipse non agat, liberum est vel in unam rem defendere. §. 2. Qui alium defendit, satisdare cogitur. *Nemo enim alienæ litis idoneus defensor sine satisdatione intelligitur.*

§. 3. Item quæritur, si judicium acceperat defensor, & actor in integrum restitutus sit, an cogendus sit restitutorium judicium accipere? & magis placet cogendum. §. 4. Procurator, ut in cæteris [quoque] negotiis gerendis, ita & in litibus [ex] bona fide rationem reddere debet. Itaque quod ex lite consecutus erit, sive principaliter ipsius rei nomine, sive extrinsecus ob eam rem; debet mandati judicio restituere: usque adeo, ut [&] si per errorem, aut injuriam judicis non debitum consecutus fuerit; id quoque reddere debeat.

§. 5. Item contra, quod ob rem judicatam procurator solverit, contrario mandati judicio reciperare debet. Pœnam autem, quam ex suo delicto præstitit, reciperare non debet. §. 6. Litis impendia, bona fide facta vel ab actoris procuratore, vel à rei, debere ei restitui, æquitas suadet. §. 7. Si duobus mandata sit administratio negotiorum, quorum alter debitor sit mandatoris: an alter cum eo recte acturus sit? & utique recte: non enim ob id minus procurator intelligitur, quod is quoque, cum quo agitur, procurator sit.

47. JULIANUS lib. 4 ad Urseium Ferocem.

QUi duos procuratores omnium rerum suarum relinquit, nisi nominatim præcepit *ut alter ab altero pecuniam petat*: non videtur mandatum utrilibet eorum dedisse.

48. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

ITaque si hoc specialiter mandatum est: tunc, excipiente eo, cum quo agitur, SI NON MIHI MANDATUM SIT, UT A DEBITORIBUS PETEREM; actorem ita debere replicare, AUT SI MIHI MANDATUM EST, UT A TE PETEREM.

49. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

IGnorantis domini conditio deterior per procuratorem fieri non debet.

50. GAIUS lib. 22 ad Edictum provinciale.

QUacunque ratione procurator tuus à me liberatus est, id tibi prodesse debet.

51. ULPIANUS lib. 60 ad Edictum.

MInor 25 annis, si defensor existat, ex quibus causis in integrum restitui possit, defensor idoneus non est: quia & ipsi, & fidejussoribus ejus per in integrum restitutionem succurritur.

§. 1. Quoniam tamen *defendere est eandem vicem quam reus subire*, defensor mariti [in] amplius, quam maritus facere possit, non est condemnandus. §. 2. Is, qui suscepit defensionem, etsi locupletissimus est,

52. PAULUS lib. 57 ad Edictum.
ETsi Consularis sit,

53. ULPIANUS lib. 60 ad Edictum.
NOn videtur defendere: nisi satisdare fuerit paratus.

54. PAULUS lib. 50 ad Edictum.
NEque fœmina, neque miles, neque qui Reipublicæ causa absuturus est, aut morbo perpetuo tenetur, aut magistratum initurus est, aut invitus judicium pati non potest, idoneus defensor intelligitur. §. 1. Tutores, qui in aliquo loco administraverunt, eodem loco & defendi debent.

55. ULPIANUS lib. 65 ad Edictum.
PRocuratore in rem suam dato, præferendus non est dominus procuratoris in litem movendam, vel pecuniam suscipiendam: *Qui enim suo nomine utiles actiones habet, rite eas intendit.*

56. IDEM lib. 66 ad Edictum.
AD rem mobilem petendam datus procurator, ad exhibendum recte aget.

57. IDEM lib. 74 ad Edictum.
QUi procuratorem dat, ut confestim agat: is intelligendus est permittere procuratori, & postea litem peragere. §. 1. Si quis remisit exceptionem procuratoriam, non poterit ex pœnitentia eam opponere.

58. PAULUS lib. 71 ad Edictum.
PRocurator, cui *generaliter libera administratio rerum commissa est*, potest exigere, aliud pro alio permutare.

59. IDEM lib. 10 ad Plautium.
SEd & id quoque ei mandari videtur, ut solvat creditoribus.

60. IDEM lib. 4 Responsorum.
MAndato generali non contineri etiam transactionem decidendi causa interpositam. & ideo si postea is, qui mandavit, transactionem ratam non habuit: non posse eum repelli ab actionibus exercendis.

61. IDEM lib. 1 ad Plautium.
PLautius ait: Procuratorem damnatum non debere conveniri, nisi aut in rem suam datus esset, aut obtulisset se cum sciret cautum non esse, omnibus placuit. ✝ Idem erit observandum, & si defensoris loco cum satisdatione se liti obtulerit.

62. POMPONIUS lib. 2 ex Plautio.
AD Legatum petendum procurator datus, si interdicto utatur adversus heredem DE TABULIS EXHIBENDIS: procuratoria exceptio, *Quasi non & hoc esset ei mandatum*, non obstat.

63. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.
PRocurator totorum bonorum, cui res administrandæ mandatæ sunt, res domini neque mobiles, vel immobiles; neque servus sine speciali domini mandatu alienare potest: nisi fructus, aut alias res, quæ facile corrumpi possunt.

64. IDEM lib. 3 Regularum.
IS, cujus nomine defensor exstitit, si ante litem contestatam in præsentia fuerit, & postulet suo nomine litem suscipere; causa cognita audiendus est.

65. IDEM lib. singulari de Eurematicis.
SI procuratorem absentem dominus satisdatione relevare velit, literas suas ad adversarium dirigere debebit, quibus significet, *Quem adversus eum Procuratorem, & in qua causa fecerit; ratumque se habiturum, quod cum eo actum sit*: hoc enim casu, literis ejus approbatis, velut præsentis procuratorem intervenire intelligendum est. Itaque etsi postea, mutata voluntate, procuratorem esse noluerit, tamen judicium, quo quasi procurator expertus est, ratum esse debet.

66. PAPINIANUS lib. 9 Quæstionum.
SI is, qui *Stichum vel Damam, utrumeorum ipse vellet*, stipulatus est, [&] ratum habeat, quod iterum procuratorio nomine Titius petit; facit, ut res in judicium deducta videatur, & stipulationem consumit.

67. IDEM lib. 2 Responsorum.
PRocurator, qui pro evictione prædiorum, quæ vendidit, fidem suam adstrinxit, etsi negotia agere desierit, obligationis tamen onere Prætoris auxilio non levabitur: nam procurator, qui pro domino vinculum obligationis suscepit, onus ejus frustra recusat.

68. IDEM lib. 3 Responsorum.
QUod Procurator ex re domini, mandato non refragante, stipulatur, invito procuratore, dominus petere potest.

69. PAULUS lib. 3 Responsorum.
PAulus respondit, etiam eum, qui ad litem suscipiendam procuratorem dedit, causæ suæ adesse non prohiberi.

70. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.
PAter filio suo pupillo tutorem dedit Sempronium, creditorem suum: is, administrata tutela, reliquit fratrem suum heredem, qui & ipse decessit, & per fideicommissum nomen debitoris Titio reliquit, eique mandatæ sunt actiones ab heredibus. Quæro, cum tam tutelæ actio, quam pecuniæ creditæ, ex hereditate Sempronii descendant, an non aliter mandata actio ei detur, quam si defendat heredes, a quibus ei actiones mandatæ sunt? Respondi, debere defendere.

71. PAULUS lib. 1 Sententiarum.
ABsens reus causas absentiæ (per) procuratorem reddere potest.

72. IDEM lib. 1 Manualium.
PEr procuratorem non semper adquirimus actiones, sed retinemus: veluti si reum conveniat intra legitimum tempus: vel si prohibeat opus novum fieri, ut interdictum nobis utile sit, QUOD VI AUT CLAM; nam & hic pristinum jus nobis conservat.

73. IDEM lib. singulari de Officio Adsessorum.
SI reus paratus sit ante litem contestatam pecuniam solvere, procuratore agente quid fieri oportet? nam iniquum est, cogi eum judicium accipere propter quod suspectus videri potest qui præsente domino non obtulit pecuniam. quid si tunc facultatem pecuniæ non habuit: numquid cogi debeat judicium accipere? quid [enim] si & famosa sit actio? Sed hoc constat, ut ante litem contestatam Præses jubeat in æde sacra pecuniam deponi: hoc enim fit & in pupillaribus pecuniis. Quod si lis contestata est, hoc omne officio judicis dirimendum est.

74. ULPIANUS lib. 4 Opinionum.
NEc civitatis actor negotium publicum per procuratorem agere potest.

75. JULIANUS lib. 3 Digestorum.
QUi absentem emptorem, eundemque possessorem fundi defendebat, & judicium nomine ejus accipiebat, postulabat à venditore fundi, *ut ab eo defenderetur*: venditor desiderabat caveri sibi, *ratam rem emptorem habiturum*. Puto eum venditori *de rato* satisdare debere: quia, si fundum agenti restituerit, nihil prohibet dominum rem petere, & cogi venditorem rursus defendere.

76. IDEM lib. 5 ad Minicium.
TItius, cum absentem defenderet, satisdedit, & prius, quam judicium acciperet, desiit reus solvendo esse: quam ob causam defensor recusabat judicium in se reddi oportere. Quæro, an id ei concedi oporteat? Julianus respondit: Defensor, cum satisdedit, domini loco habendus est. nec multum ei præstaturus est Prætor, si eum non coegerit judicium accipere: cum ad fidejussores ejus iri possit, & hi, quidquid præstiterint, à defensore consecuturi sint.

77. PAULUS lib. 5* 7*. ad Edictum.
OMnis qui defenditur, boni viri arbitratu defendendus est.

78. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.
ET ideo non potest videri viri boni arbitratu litem defendere is, qui actorem frustrando, efficiat, ne ad exitum controversia deducatur.

§. 1. Ad duas res petendas procurator datus, si unam rem petat, exceptione non excluditur: & rem in judicium deducit.

TIT. IV.

QUOD CUJUSCUNQUE UNIVERSITATIS NOMINE VEL CONTRA EAM AGATUR.

1. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

NEque societas, neque collegium, neque hujusmodi corpus passim omnibus habere conceditur: nam & Legibus, & Senatusconsultis, & Principalibus Constitutionibus ea res coërcetur. Paucis admodum in causis concessa sunt hujusmodi corpora: ut ecce, vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere: vel aurifodinarum, vel argentifodinarum, & salinarum. † Item collegia Romæ certa sunt, quorum corpus Senatusconsultis, atque Constitutionibus Principalibus confirmatum est: veluti pistorum, & quorundam aliorum, & naviculariorum, qui [&] in provinciis sunt. §. 1. Quibus autem permissum est corpus habere collegii, societatis, sive cujusque alterius eorum nomine, proprium est, ad exemplum Reipublicæ, habere res communes, arcam communem, & actorem sive Syndicum, per quem, tanquam in Republica, quod communiter agi fierique oporteat, agatur, fiat. §. 2. Quod si nemo eos defendat: quod eorum commune erit, possideri. & si admoniti non excitentur ad sui defensionem: *Venire se jussurum* Proconsul ait. Et quidem non esse actorem, vel Syndicum, tunc quoque intelligimus, cum is absit, aut valetudine impedietur, aut inhabilis sit ad agendum. §. 3. Et, si extraneus defendere velit universitatem, permittit Proconsul, sicut in privatorum defensionibus observatur: quia eo modo melior conditio universitatis fit.

2. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

SI municipes, vel aliqua universitas ad agendum det actorem, non erit dicendum, quasi a pluribus datum sic haberi: hic enim pro Republica vel universitate intervenit, non pro singulis.

3. IDEM lib. 9 ad Edictum.

NUlli permittetur nomine civitatis vel curiæ experiri: nisi ei, cui Lex permittit, aut Lege cessante Ordo dedit, cum duæ partes adessent aut amplius quam duæ.

4. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

PLane, ut duæ partes Decurionum adfuerint, is quoque, quem decernent, numerari potest.

5. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

ILlud notandum, Pomponius ait, quod & patris suffragium filio proderit; & filii patri.

6. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

ITem eorum, qui in ejusdem potestate sunt: quasi Decurio enim hoc dedit, non quasi domestica persona. Quod & in honorum petitione erit servandum: nisi lex municipii vel perpetua consuetudo prohibeat. §. 1. Si Decuriones decreverunt, actionem per eum movendam, quam Duumviri elegerint: is videtur ab Ordine electus: & [ideo] experiri potest. parvi enim refert, ipse Ordo elegerit, an is, cui Ordo negotium dedit. Sed si ita decreverint, *Ut, quæcunque incidisset controversia, ejus petendæ negotium Titius haberet*: ipso jure id decretum nullius momenti esse: quia non possit videri de ea re, quæ adhuc in controversia non sit, decreto datam persecutionem. Sed hodie hæc omnia per Syndicos solent secundum locorum consuetudinem explicari.

§. 2. Quid, si actor datus, postea decreto Decurionum prohibitus sit, an exceptio ei noceat? Et puto, sic hoc accipiendum, ut ei permissa videatur, cui & permissa durat. §. 3. Actor universitatis si agat, compellitur etiam defendere: non autem compellitur cavere *de rato*. Sed interdum si de decreto dubitetur, puto interponendam & *de rato* cautionem. Actor itaque iste procuratoris partibus fungitur: & judicati actio ei ex Edicto non datur, nisi in rem suam datus sit: & constitui ei potest. † Ex iisdem causis mutandi actoris potestas erit, ex quibus etiam procuratoris. † Actor etiam filiusfamilias dari potest.

7. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

SIcut municipum nomine actionem Prætor dedit, ita & adversus eos justissime edicendum putavit. Sed & Legato, qui in negotium publicum sumptum fecit, puto dandam actionem in municipes. §. 1. Si quid universitati debetur, singulis non debetur: nec, quod debet universitas, singuli debent. §. 2. In Decurionibus, vel aliis universitatibus nihil refert, utrum omnes idem maneant, an pars maneat, vel omnes immutati sint. Sed si universitas ad unum redit: magis admittitur, posse eum convenire, & conveniri: cum jus omnium in unum reciderit, & stet nomen *universitatis*.

8. JAVOLENUS lib. 15 ex Cassio.

[AN] civitates, si per eos, qui res earum administrant, non defenduntur; nec quicquam est corporale Reipublicæ, quod possidetur: per actiones debitorum civitatis, agentibus satisfieri oportet.

9. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

SI tibi cum municipibus hereditas communis erit: familiæ herciscundæ judicium inter vos redditur. † Idemque dicendum est in finium regundorum, & aquæ pluviæ arcendæ judicio.

10. PAULUS lib. 1 Manualium.

COnstitui potest actor etiam ad operis novi nunciationem, & ad stipulationes interponendas: veluti legatorum, damni infecti, judicatum solvi: quamvis servo potius civitatis caveri debeat. sed & si actori cautum fuerit, utilis actio administratori rerum civitatis dabitur.

TIT. V.

DE NEGOTIIS GESTIS.

1. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

HOc edictum necessarium est: quoniam magna utilitas absentium versatur, ne indefensi rerum possessionem, aut venditionem patiantur, vel pignoris distractionem, vel pœnæ committendæ actionem, vel injuria rem suam amittant.

2. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

SI quis absentis negotia gesserit, licet ignorantis: tamen quidquid utiliter in rem ejus impenderit, vel etiam ipse se in re absentis alicui obligaverit, habeat eo nomine actionem. Itaque eo casu ultro citroque nascitur actio, quæ appellatur *Negotiorum gestorum*. Et sane, sicut æquum est, ipsum actus sui rationem reddere; & eo nomine condemnari, quidquid vel non, ut oportuit, gessit, vel ex his negotiis retinet: ita ex diverso justum est, si utiliter gessit, præstari ei, quidquid eo nomine vel abest ei, vel afuturum est.

3. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

AIt Prætor: SI QUIS NEGOTIA ALTERIUS, SIVE QUIS NEGOTIA, QUÆ CUJUSQUE, CUM IS MORITUR, FUERINT, GESSERIT, JUDICIUM EO NOMINE DABO. §. 1. Hæc verba, SI QUIS, sic sunt accipienda, SIVE QUÆ: nam & mulieres negotiorum gestorum agere posse, & conveniri, non dubitatur. §. 2. NEGOTIA, sic accipe: sive unum, sive plura. §. 3. ALTERIUS, inquit: & hoc ad utrumque sexum refertur. §. 4. Pupillus sane, si negotia gesserit, post rescriptum Divi Pii [etiam] conveniri potest in id, quod factus est locupletior: agendo autem, compensationem ejus quod gessit, patitur. §. 5. Et si furiosi negotia gesserim; competit mihi adversus eum negotiorum gestorum actio. Curatori autem furiosi, vel furiosæ adversus eum, eamve, dandam actionem Labeo ait.

§. 6. Hæc verba, SIVE QUIS NEGOTIA, QUÆ CUJUSQUE, CUM IS MORITUR, FUERINT, GESSERIT: significant illud tempus, quo quis post mortem alicujus negotia gessit: de quo fuit necessarium edicere: quoniam neque testatoris jam defuncti, neque heredis, qui nondum adiit, negotium gessisse videtur. Sed si quid accessit post mortem, utputa partus, & fœtus, & fructus; vel si quid servi adquisierint: etsi [ex] his verbis non continentur, pro adjecto tamen debent accipi.

§. 7. Hæc

§. 7. Hæc autem actio, cum ex negotio gesto oriatur, & heredi & in heredem competit. §. 8. Si exsecutor à Prætore in negotio meo datus dolum mihi fecerit, dabitur mihi adversus eum actio.

§. 9. Interdum in negotiorum gestorum actione Labeo scribit dolum solummodo versari. nam, si affectione coactus, ne bona mea distrahantur, negotiis te meis obtuleris: æquissimum esse, dolum duntaxat te præstare. Quæ sententia habet æquitatem. §. 10. Hac actione tenetur non solum is, qui sponte, & nulla necessitate cogente immiscuit se negotiis alienis, & ea gessit: verum & is, qui aliqua necessitate urgente vel necessitatis suspicione gessit. §. 11. Apud Marcellum libro secundo Digestorum quæritur, si cum proposuissem negotia Titii gerere, tu mihi mandaveris, ut geram: an utraque actione uti possim? Et ego puto, utramque locum habere: quemadmodum ipse Marcellus scribit, si fidejussorem accepero negotia gesturus: nam & hic dicit, adversus utrumque esse actionem.

4. IDEM lib. 45 ad Sabinum.

SEd videamus, an fidejussor hic habere aliquam actionem possit? & verum est, negotiorum gestorum eum agere posse: nisi donandi animo fidejussit.

5. IDEM lib. 10 ad Edictum.

ITem si, cum putavi à te mihi mandatum, negotia gessi: & hic nascitur negotiorum gestorum actio, cessante mandati actione. † Idem est etiam, si pro te fidejussero, dum puto mihi à te mandatum esse. §. 1. Sed & si, [cum] putavi Titii negotia esse, cum essent Sempronii, ea gessi: solus Sempronius mihi actione negotiorum gestorum tenetur.

6. JULIANUS lib. 3 Digestorum scribit.

SI pupilli tui negotia gessero, non mandatu tuo, sed ne tutelæ judicio tenearis: negotiorum gestorum te habebo obligatum; sed & pupillum, modo si locupletior fuerit factus. §. 1. Item, si procuratori tuo mutuam pecuniam dedero tui contemplatione, ut creditorem tuum, vel pignus tuum liberet: adversus te negotiorum gestorum habebo actionem; adversus eum, cum quo contraxi, nullam. Quid tamen si à procuratore tuo stipulatus sum? Potest dici superesse mihi adversus te negotiorum gestorum actionem: quia ex abundanti hanc stipulationem interposui. §. 2. Si quis pecuniam, vel aliam quandam rem ad me perferendam acceperit: quia meum negotium gessit, negotiorum gestorum mihi actio adversus eum competit. §. 3. Sed & si quis negotia mea gessit, non mei contemplatione, sed sui lucri causâ: Labeo scripsit, suum eum potius, quam meum negotium gessisse. qui enim deprædandi causâ accedit, suo lucro non meo commodo studet. Sed nihilominus, imo magis, & is tenebitur negotiorum gestorum actione. † Ipse tamen, si circa res meas aliquid impenderit, non in id, quod ei abest, quia improbe ad negotia mea accessit, sed in quod ego locupletior factus sum, habet contra me actionem. §. 4. Si quis ita simpliciter versatus est, ut suum negotium in suis bonis, quasi meum gesserit: nulla ex utroque latere nascitur actio: quia nec fides bona hoc patiatur. Quod si & suum & meum, quasi meum, gesserit: in meum tenebitur. Nam & si cui mandavero, ut meum negotium gerat, quod mihi tecum erat commune: dicendum esse Labeo ait, si & tuum gessit sciens, negotiorum gestorum eum tibi teneri. §. 5. Si quis quasi servus meus negotium meum gesserit, cum esset vel libertus, vel ingenuus: dabitur negotiorum gestorum actio.

§. 6. Sed si ego tui filii negotia gessero, vel servi: videamus: an tecum negotiorum gestorum habeam actionem? & mihi videtur verum, quod Labeo distinguit, & Pomponius lib. 26 probat: ut, si quidem contemplatione tui negotia gessi peculiaria, tu mihi tenearis: quod si amicitia filii tui, vel servi, vel eorum contemplatione, adversus patrem vel dominum de peculio duntaxat dandam actionem. † Idemque est & si sui juris esse eos putavi. Nam & si servum non necessarium emero filio tuo, & tu ratum habueris: nihil agitur ratihabitione, eodem loco Pomponius scribit: hoc adjecto, quod putat, & si nihil sit in peculio, quoniam plus patri dominove debetur, & in patrem dandam actionem, in quantum locupletior ex mea administratione factus sit. §. 7. Sed si hominis liberi, qui tibi bona fide serviebat, negotia gessero: siquidem putans tuum esse servum gessi, Pomponius scribit, earum rerum [peculiarium] causâ, quæ te sequi debent, tecum mihi fore negotiorum gestorum actionem; earum vero rerum, quæ ipsum sequuntur, non tecum, sed cum ipso. sed si liberum servi: earum quidem rerum, quæ eum sequuntur, habebo adversus eum actionem: earum vero quæ te sequuntur, adversus te. §. 8. Si Titii servum putans, qui erat Sempronii, dedero pecuniam, *ne occideretur*: ut Pomponius ait, habebo negotiorum gestorum adversus Sempronium actionem. §. 9. Item quæritur apud Pedium lib. 7, Si Titium quasi debitorem tuum, extra judicium admonuero, & is mihi solverit, cum debitor non esset; tuque postea cognoveris, & ratum habueris: an negotiorum gestorum actione me possis convenire? Et ait, dubitari posse: quia nullum negotium tuum gestum est, cum debitor tuus non fuerit. sed ratihabitio, inquit, fecit tuum negotium. & sicut ei à quo exactum est, adversus eum datur repetitio, qui ratum habuit: ita & ipsi debebit, post ratihabitionem, adversus me competere actio. Sic ratihabitio constituet tuum negotium, quod ab initio tuum non erat, sed tua contemplatione gestum. §. 10. Item ait, si Titii debitorem, cui te heredem putabam, cum esset Seius [heres], convenero similiter, & exegero; mox tu ratum habueris: esse mihi adversus te, & tibi mutuam negotiorum gestorum actionem. Atquin alienum negotium gestum est. Sed ratihabitio hoc conciliat: quæ res efficit, ut tuum negotium gestum videatur, & à te hereditas peti possit.

§. 11. Quid ergo (inquit Pedius) si, cum te heredem putarem, insulam fulsero hereditariam; tuque ratum habueris: an sit mihi adversus te actio? Sed non fore ait: cum hoc facto meo alter sit locupletatus, & alterius reipsâ gestum negotium sit: nec possit, quod alii adquisitum est ipso gestu, hoc tuum negotium videri. §. 12. Videamus in persona ejus, qui negotia administrat: si quædam gessit, quædam non; contemplatione tamen ejus alius ad hæc non accessit, & si vir diligens, quod ab eo exigimus, etiam ea gesturus fuit: an dici debeat, negotiorum gestorum eum teneri [&] propter ea, quæ non gessit? Quod puto verius. † Certe si quid à se exigere debuit, procuidubio hoc ei imputabitur. quamquam enim hoc ei imputari non possit, cur alios debitores non convenerit; quoniam conveniendi eos judicio facultatem non habuit, qui nullam actionem intendere potuit: tamen à semetipso cur non exegerit, ei imputabitur: etsi forte non fuerit usurarium debitum, incipit esse usurarium; ut Divus Pius Flavio Longino rescripsit; nisi forte, inquit, usuras ei remiserat.

7. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

QUia tantundem in bonæ fidei judiciis officium judicis valet, quantum in stipulatione nominatim ejus rei facta interrogatio.

8. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

SI autem is fuit, qui negotia administravit, à quo mandatum non exigebatur: posse ei imputari, cur oblata *de rato* cautione, cum non convenit: si modo facile ei fuerit satisdare. Certe in sua persona indubitatum est. & ideo si ex causa fuit obligatus, quæ certo tempore finiebatur, & tempore liberatus est: nihilominus negotiorum gestorum actione erit obligatus. Idem erit dicendum & in ea causa, ex qua heres non tenetur, ut Marcellus scribit. §. 1. Item si fundum tuum, vel civitatis per obreptionem petiero, negotium tuum, vel civitatis gerens, & ampliores, quam oportuit, fructus fuero consecutus: debebo hoc ipsum tibi, vel Reipublicæ præstare, licet petere non potuerim.

§. 2. Si quocunque modo ratio compenſationis habita non eſt a judice: poteſt contrario judicio agi. Quod ſi poſt examinationem reprobatæ fuerint penſationes: verius eſt, quaſi re judicata, amplius agi contrario judicio non poſſe: quia exceptio rei judicatæ opponenda eſt. §. 3. Julianus lib. 3 tractat: Si ex duobus ſociis alter me prohibuerit adminiſtrare, alter non; an adverſus eum, qui non prohibuit, habeam negotiorum geſtorum actionem? movetur eo, quod ſi data fuerit adverſus eum actio, neceſſe erit & eum pertingi, qui vetuit: ſed & illud eſſe iniquum, eum, qui non prohibuit, alieno facto liberari; cum, ſi mutuam pecuniam alteri ex ſociis, prohibente ſocio, dediſſem, utique eum obligarem. & puto ſecundum Julianum debere dici, ſupereſſe contra eum, qui non prohibuit, negotiorum geſtorum actionem: ita tamen, ut is, qui prohibuit, ex nulla parte, neque per ſocium, neque per ipſum aliquid damni ſentiat.

9. SCÆVOLA lib. 1 Quæſtionum.

POmponius ſcribit, ſi negotium à te, quamvis male geſtum, probavero: negotiorum tamen geſtorum te mihi non teneri. Videndum ergo ne in dubio hoc, an ratum habeam, actio negotiorum geſtorum pendeat: nam quomodo, cum ſemel cœperit, nuda voluntate tolletur? ſed ſuperius ita verum] ſe putare, ſi dolus malus a te abſit. [Scævola:] Imo puto, etſi comprobem, adhuc negotiorum geſtorum actionem eſſe. ſed eo dictum, te mihi non teneri, quod reprobare non poſſim ſemel probatum. & quemadmodum, quod utiliter geſtum eſt, neceſſe eſt apud judicem pro rato haberi: ita omne, quod ab ipſo probatum eſt. Cæterum, ſi, ubi probavi, non eſt negotiorum actio, quid fiet, ſi a debitore meo exegerit, & probaverim? quemadmodum recipiam? Item ſi vendiderit? ipſe denique, ſi quid impendit, quemadmodum recipiet? nam utique mandatum non eſt. Erit igitur & poſt ratihabitionem negotiorum geſtorum actio.

10. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

SEd an ultro mihi tribuitur actio ſumptuum, quos feci? & puto competere: niſi ſpecialiter id actum eſt, ut neuter adverſus alterum habeat actionem. §. 1. Is autem, qui negotiorum geſtorum agit, non ſolum ſi effectum habuit negotium, quod geſſit, actione iſta utetur: ſed ſufficit, ſi utiliter geſſit, etſi effectum non habuit negotium. & ideo, ſi inſulam fulſit, vel ſervum ægrum curavit, etiamſi inſula exuſta eſt, vel ſervus obiit: aget negotiorum geſtorum. idque & Labeo probat. † Sed (ut Celſus refert) Proculus apud eum notat, non ſemper debere dari. Quid enim ſi eam inſulam fulſit, quam dominus quaſi impar ſumptui dereliquerit, vel quam ſibi neceſſariam non putavit? Oneravit (inquit) dominum, ſecundum Labeonis ſententiam: cum unicuique liceat & damni infecti nomine rem derelinquere. Sed iſtam ſententiam Celſus eleganter deridet. is enim negotiorum geſtorum (inquit) habet actionem, qui utiliter negotia geſſit: non autem utiliter negotia gerit, qui rem non neceſſariam, vel quæ oneratura eſt patremfamilias, adgreditur. † Juxta hoc eſt & quod Julianus ſcribit: eum, qui inſulam fulſit, vel ſervum ægrotum curavit, habere negotiorum geſtorum actionem, ſi utiliter hoc faceret, licet eventus non ſit ſecutus. † Ego quæro, quid ſi putavit ſe utiliter facere, ſed patrifamilias non expediebat? Dico hunc non habiturum negotiorum geſtorum actionem; ut enim eventum non ſpectamus, debet utiliter eſſe cœptum.

11. POMPONIUS lib. 21 ad Quintum Mucium.

SI negotia abſentis & ignorantis geras: & culpam, & dolum præſtare debes. Sed Proculus, interdum etiam caſum præſtare debere: veluti ſi novum negotium, quod non ſit ſolitus abſens facere, tu nomine ejus geras; veluti venales novicios coëmendo, vel aliquam negotiationem ineundo. nam ſi quid damnum ex ea re ſecutum fuerit, te ſequetur; lucrum vero, abſentem. quod ſi in quibuſdam lucrum factum fuerit, in quibuſdam damnum: abſens penſare lucrum cum damno debet.

12. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

SUcceſſori ejus, cujus fuerunt negotia, qui apud hoſtes deceſſit, hæc actio danda erit. §. 1. Sed ſi filiifamilias militis defuncti teſtamento facto geſſi; ſimiliter erit danda actio. §. 2. Sicut autem in negotiis vivorum geſtis ſufficit utiliter negotium geſtum: ita & in bonis mortuorum, licet diverſus exitus ſit.

13. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

DEbitor meus, qui mihi quinquaginta debebat, deceſſit: hujus hereditatis curationem ſuſcepi, & impendi decem; deinde redacta ex venditione rei hereditariæ centum in arca repoſui; hæc ſine culpa mea perierunt. Quæſitum eſt, an ab herede, qui quandoque extitiſſet, vel creditam pecuniam quinquaginta petere poſſim, vel decem, quæ impendi? Julianus ſcribit, in eo verti quæſtionem, ut animadvertamus, an juſtam cauſam habuerim ſeponendorum centum. nam ſi debuerim & mihi, & cæteris hereditariis creditoribus ſolvere: periculum non ſolum ſexaginta, ſed & reliquorum quadraginta [milium] me præſtaturum; decem tamen, quæ impenderim retenturum, [id eſt, ſola nonaginta reſtituenda.] ſi vero juſta cauſa fuerit, propter quam integra centum cuſtodirentur; veluti ſi periculum erat, ne prædia in publicum committerentur, ne pœna trajectitiæ pecuniæ augeretur, aut ex compromiſſo committeretur: non ſolum decem, quæ in hereditaria negotia impenderim, ſed etiam quinquaginta quæ mihi debita ſunt, ab herede me conſequi poſſe.

14. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

SI filiusfamilias negotia geſſiſſe proponatur: æquiſſimum erit, in patrem quoque actionem dari, ſive peculium habet, ſive in rem patris ſui vertit. † Et, ſi ancilla, ſimili modo.

15. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

POmponius lib. 26 in negotiis geſtis, initio cujuſque temporis conditionem ſpectandam ait: *Quid enim, inquit, ſi pupilli negotia cœperim gerere; & inter moras pubes factus ſit? vel ſervi, aut filiifamilias; & interea liber, aut paterfamilias effectus ſit?* hoc & ego verius eſſe didici: niſi ſi ab initio quaſi unum negotium geſturus acceſſero, deinde alio animo ad alterum acceſſero eo tempore, quo jam pubes, vel liber, vel paterfamilias effectus eſt. hic enim quaſi plura negotia geſta ſunt: & pro qualitate perſonarum & actio formatur, & condemnatio moderatur.

16. IDEM lib. 7 ad Plautium.

SEd & cum aliquis negotia mea gerit: non multa negotia ſunt, ſed unus contractus: niſi ſi ab initio ad unum negotium acceſſit, ut finito eo diſcederet: hoc enim caſu, ſi nova voluntate aliud quoque adgredi cœperit, alius contractus eſt.

17. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

EUm actum, quem quis in ſervitute egit, manumiſſus non cogitur reddere. † Plane ſi quid connexum fuit, ut ſeparari ratio ejus, quod in ſervitute geſtum eſt, ab eo, quod in libertate geſſit, non poſſit: conſtat venire in judicium vel mandati, vel negotiorum geſtorum, & quod in ſervitute geſtum eſt. Denique ſi tempore ſervitutis aream emerit, & in ea inſulam ædificaverit, eaque corruerit; deinde manumiſſus fundum locaverit: ſola locatio fundorum in judicio negotiorum geſtorum deducetur: quia ex ſuperioris temporis adminiſtratione nihil amplius judicio deduci poteſt, quam id, ſine quo ratio libertatis tempore adminiſtratorum negotiorum expediri non poteſt.

18. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

PRoculus, & Pegaſus bonam fidem eum, qui in ſervitute gerere cœpit, præſtare debere ajunt: ideoque quantum, ſi alius ejus negotia geſſiſſet, ſervare potuiſſet; tantum eum, qui à ſemetipſo non exegerit, negotiorum geſtorum actione præſtaturum, ſi aliquid habuit in peculio, cujus retentione id ſervari poteſt. [Idem Neratius.]

19. IDEM lib. 2 ad Neratium.

ATquin naturâ debitor fuit, etiamsi in peculio nihil habuit: [&] sibi postea solvere debet in eodem actu perseverans; sicut is, qui temporali actione tenebatur, etiam post tempus exactum negotiorum gestorum actione id præstare cogitur. §. 1. Scævola noster ait, putare se, quod Sabinus scribit debere *à capite rationem reddendum*, sic intelligi, ut appareat, quid reliquum fuerit tunc, cum primum liber esse cœperit; non ut dolum, aut culpam in servitute admissam in obligationem revocet. Itaque si inveniatur vel malo more pecunia in servitute erogata, liberabitur. §. 2. Si libero homini, qui bona fide mihi serviebat, mandem, ut aliquid agat: non fore cum eo mandati actionem, Labeo ait: quia non libera voluntate exsequitur rem sibi mandatam, sed quasi ex necessitate servili. erit igitur negotiorum gestorum actio: quia & gerendi negotii mei habuerit affectionem, & is fuit, quem obligare possem. §. 3. Cum me absente negotia mea gereres, imprudens rem meam emisti, & ignorans usu cepisti: mihi negotiorum gestorum, ut restituas, obligatus non es. sed si antequam usucapias, cognoscas rem meam esse: subjicere debes aliquem, qui à te petat meo nomine, ut & mihi rem, & tibi stipulationem evictionis committat. nec videris dolum malum facere in hac subjectione: ideo enim hoc facere debes, ne actione negotiorum gestorum tenearis. §. 4. Non tantum sortem, verumetiam usuras ex pecunia aliena perceptas negotiorum [gestorum] judicio præstabimus: vel etiam quas percipere potuimus. Contra quoque usuras, [quas] præstavimus, vel quas ex nostra pecunia percipere potuimus, quam in aliena negotia impendimus, servabimus negotiorum gestorum judicio. §. 5. Dum apud hostes esset Titius, negotia ejus administravit; postea reversus est: negotiorum gestorum mihi actio competit, etiamsi eo tempore, quo gerebantur, dominum non habuerunt.

20. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

SIn autem apud hostes constitutus decessit: successori, & adversus successorem ejus, negotiorum gestorum directa & contraria competit.

21. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

NAm & Servius respondit (ut est relatum apud Alfenum libro 39 Digestorum): cum à Lusitanis tres capti essent, & unus ea conditione missus, *uti pecuniam pro tribus adferret, & nisi redisset, ut duo pro eo quoque pecuniam darent*, isque reverti noluisset, & ob hanc causam illi pro tertio quoque pecuniam solvissent: [Servius respondit] æquum esse, Prætorem in eum reddere judicium. §. 1. Qui negotia hereditaria gerit, quodammodo sibi hereditatem, seque ei obligat. ideoque nihil refert, an etiam pupillus heres existat: quia id æs alienum cum cæteris hereditariis oneribus ad eum transit. §. 2. Si, vivo Titio, negotia ejus administrare cœpi: intermittere mortuo eo non debeo. nova tamen inchoare necesse mihi non est: vetera explicare, ac conservare necessarium est: ut accidit, cum alter ex sociis mortuus est. nam quæcunque prioris negotii explicandi causa geruntur, nihilum refert, quo tempore consummentur, sed quo tempore inchoarentur. §. 3. Mandatu tuo negotia mea Lucius Titius gessit: quod is non recte gessit, tu mihi actione negotiorum [gestorum] teneris: non in hoc tantum, ut actiones tuas præstes, sed etiam quod imprudenter eum elegeris; [ut] quidquid detrimenti negligentia ejus fecit, tu mihi præstes.

22. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

SIve hereditaria negotia, sive ea, quæ alicujus essent, gerens aliquis, necessario rem emerit: licet ea interierit, poterit, quod impenderit, judicio negotiorum gestorum consequi: veluti si frumentum, aut vinum familiæ paraverit, idque casu quodam interierit, forte incendio, ruina. Sed ita scilicet hoc dici potest, si ipsa ruina, vel incendium, sine vitio ejus acciderit. nam cum propter ipsam ruinam, aut incendium damnandus sit: absurdum est, eum istarum rerum nomine, quæ ita consumptæ sunt, quicquam consequi.

23. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

SI quis negotia aliena gerens indebitum exegerit: restituere cogitur. de eo autem quod indebitum solvit, magis est ut sibi imputare debeat.

24. IDEM lib. 24 ad Edictum.

SI [ego] hac mente pecuniam procuratori dem, ut ea ipsa creditoris fieret: proprietas quidem per procuratorem non adquiritur, potest tamen creditor, etiam invito me, ratum habendo, pecuniam suam facere; quia procurator in accipiendo creditoris duntaxat negotium gessit: & ideo creditoris ratihabitione liberor.

25. IDEM lib. 27 ad Edictum.

SI quis negotia aliena gerens, plus quam oportet impenderit: reciperaturum eum id, quod præstari debuerit.

26. MODESTINUS lib. 1 Responsorum.

CUm alicui civitati per fideicommissum restitui jussa esset hereditas, Magistratus actores horum bonorum Titium, & Seium, & Gaium idoneos creaverunt: postmodum hi actores inter se diviserunt administrationem bonorum, idque egerunt sine auctoritate, & sine consensu Magistratuum: post aliquod tempus testamentum, per quod restitui civitati hereditas fideicommissa esset, irritum probatum est pro tribunali: atque ita ab intestato Sempronius legitimus heres defuncti extitit: sed ex his actoribus unus non solvendo decessit, & nemo heres ejus extitit. Quæro, si Sempronius conveniet actores horum bonorum, periculum inopis defuncti ad quos pertinet? Herennius Modestinus respondit, quod ab uno ex actoribus ob ea, quæ solus gessit, negotiorum gestorum actione servari non potest, ad damnum ejus, cui legitima hereditas quæsita est, pertinere.

27. IDEM lib. 2 Responsorum.

EX duobus fratribus, uno quidem suæ ætatis, alio vero minore annis, cum haberent communia prædia rustica, major frater in saltu communi habenti habitationes paternas ampla ædificia ædificaverat; cumque eundem saltum cum fratre divideret, sumptus sibi, quasi re meliore ab eo facta, desiderabat, fratre minore jam legitimæ ætatis constituto: Herennius Modestinus respondit, ob sumptus nulla re urgente, sed voluptatis causa factos, eum de quo quæritur, actionem non habere. §. 1. Titium, si pietatis respectu sororis aluit filiam, actionem hoc nomine contra eam non habere respondi.

28. JAVOLENUS lib. 8 ex Cassio.

SI quis mandatu Titii negotia Seii gessit, Titio mandati tenetur: isque æstimari debet, quanto Seii & Titii interest. Titii autem interest, quantum in Seio præstare debet, cui vel mandati vel negotiorum gestorum nomine obligatus est: Titio autem actio competit cum eo, cui mandavit aliena negotia gerenda, & antequam ipse quicquam domino præstet; quia id ei abesse videtur, in quo obligatus est.

29. CALLISTRATUS lib. 3 Edicti monitorii.

CUm pater testamento posthumo tutorem dederit; isque tutelam interim administraverit, nec posthumus natus fuerit: cum eo non tutelæ, sed negotiorum gestorum erit agendum. Quod si natus fuerit posthumus, tutelæ erit actio: & in eam utrumque tempus veniet: & quo, antequam nasceretur infans, gessit, & quo posteaquam natus sit.

30. JULIANUS lib. 3 Digestorum.

EX facto quærebatur: quendam ad siliginem emendam curatorem decreto Ordinis constitutum, eidem alium subcuratorem constitutum siliginem miscendo corrupisse, atque ita pretium siliginis, quæ in publicum empta erat, curatori adflictum esse: quaque actione curator cum subcuratore experiri possit, & consequi, id ut ei salvum esset, quod causa ejus damnum cepisset? Valerius Severus respondit, adversus contutorem negotiorum gestorum actionem tutori dandam. Idem respondit, ut Magistratui adversus Magistratum eadem actio detur: ita tamen, si non sit conscius fraudis. † Secundum quæ etiam in subcuratore idem dicendum est.

31. PAPINIANUS lib. 2 Responsorum.

Liberto vel amico mandavit pecuniam accipere mutuam: cujus literas creditor secutus contraxit, & fidejussor intervenit. etiamsi pecunia non sit in rem [ejus] versa, tamen dabitur in eum negotiorum gestorum actio creditori, vel fidejussori: scilicet, ad exemplum institoriæ actionis. §. 1. Inter negotia Sempronii quæ gerebat, ignorans Titii negotium gessit. ob eam quoque speciem Sempronio tenebitur: sed ei cautionem indemnitatis officio judicis præberi necesse est adversus Titium, cui datur actio. Idem in tutore juris est.

§. 2. Litem in judicium deductam, & à reo desertam frustratoris amicus ultro egit, causas absentiæ ejus allegans judici. culpam contraxisse non videbitur, quod sententia contra absentem dicta, ipse non provocavit. Ulpianus notat: Hoc verum est, quia frustrator condemnatus est; cæterum si amicus, [cum] absentem defenderet, condemnatus negotiorum gestorum aget, poterit ei imputari, si, cum posset, non appellasset. §. 3. Qui aliena negotia gerit, usuras præstare cogitur: ejus scilicet pecuniæ, quæ purgatis necessariis sumptibus superest. §. 4. Libertos certam pecuniam accipere testator ad sumptum monumenti voluit. si quid amplius fuerit erogatum, judicio negotiorum gestorum ab herede non recte petetur de jure fideicommissi: cum voluntas finem erogationis fecerit.

§. 5. Tutoris heres impubes filius ob ea, quæ tutor ejus in rebus pupillæ paternæ gessit, non tenetur: sed tutor proprio nomine judicio negotiorum gestorum convenietur. §. 6. Quamquam mater filii negotia secundùm patris voluntatem, pietatis fiducia gerat, tamen jus actoris periculo suo, litium causa constituendi, non habebit: quia nec ipsa filii nomine recte agit, aut res bonorum ejus alienat, vel debitorem impuberis accipiendo pecuniam liberat. §. 7. Uno defendente causam communis aquæ, sententia prædio datur: sed, qui sumptus necessarios probabiles in communi lite fecit, negotiorum gestorum actionem habet.

32. IDEM lib. 3 Responsorum.

Fidejussor imperitia lapsus, alterius quoque contractus, qui personam ejus non contingebat, pignora, vel hypothecas suscepit: & utramque pecuniam creditori solvit, existimans indemnitati suæ confusis prædiis consuli posse. ob eas res judicio mandati frustra convenietur, & ipse debitorem frustra conveniet: negotiorum autem gestorum actio utrique necessaria erit: in qua lite culpam æstimari satis est, non etiam casum: *quia prædo fidejussor non videtur.* creditor ob id factum ad restituendum judicio, quod de pignore dato redditur, cum videatur jus suum vendidisse, non tenebitur. §. 1. Ignorante virgine, mater à sponso filiæ res donatas suscepit: quia mandati vel depositi cessat actio, negotiorum gestorum agitur.

33. IDEM lib. 10 Responsorum.

Heres viri defuncti uxorem, quæ res viri tempore nuptiarum in sua potestate habuit, compilatæ hereditatis postulare non debet: prudentius itaque faciet, si *ad exhibendum*, & *negotiorum gestorum*, si negotia quoque viri gessit, cum ea fuerit expertus.

24. PAULUS lib. 1 Quæstionum.

N*Esennius Apollinaris Julio Paulo Salutem*: Avia nepotis sui negotia gessit: defunctis utrisque, aviæ heredes conveniebantur à nepotis heredibus negotiorum gestorum actione: reputabant heredes aviæ alimenta præstita nepoti. respondebatur, aviam jure pietatis de suo præstitisse: nec enim aut desiderasse, ut decernerentur alimenta, aut decreta essent. præterea constitutum esse dicebatur, ut si mater aluisset, non posset alimenta, quæ pietate cogente de suo præstitisset, repetere. ex contrario dicebatur, [tunc] hoc recte dici, ut de suo aluisse mater probaretur: at in proposito aviam, quæ negotia administrabat, verisimile esse de re ipsius nepotis eum aluisse. Tractatum est, numquid utroque patrimonio erogata videantur? Quæro quid tibi justius videatur? Respondi: Hæc disceptatio in factum constitit. Nam & illud, quod in matre constitutum est, non puto ita perpetuo observandum. Quid enim, si etiam protestata est, *se filium ideo alere, ut aut ipsum, aut tutores ejus conveniret?* pone peregre patrem ejus obiisse, & matrem, dum in patriam revertitur, tam filium, quam familiam ejus exhibuisse: in qua specie etiam in ipsum pupillum negotiorum gestorum dandam actionem Divus Pius Antoninus constituit. Igitur in re facti facilius putabo, aviam vel heredes ejus audiendos, si reputare velint alimenta: maxime, si etiam in ratione impensarum ea retulisse aviam apparebit. † Illud nequaquam admittendum puto, ut de utroque patrimonio erogata videantur.

35. SCÆVOLA lib. 1 Quæstionum.

Divortio facto negotia uxoris gessit maritus: dos non solum dotis actione, verum negotiorum gestorum servari potest. Hæc ita, si [in negotiis gestis] maritus, dum gerit, facere potuit: alias enim imputari non potest, quod à se non exegerit. Sed & posteaquam patrimonium amiserit, plena erit negotiorum gestorum actio: quamvis si dotis actione maritus conveniatur, absolvendus est. Sed hic quidam modus servandus est: ut ita querelæ locus sit, QUANTUM FACERE POTUIT, QUAMVIS POSTEA AMISERIT: si illo tempore ei solvere potuit. non enim è vestigio in officio deliquit, si non protinus res suas distraxit ad pecuniam redigendam: præterire denique aliquid temporis debebit, quo cessasse videatur. Quod si interea, priusquam officium impleat, res amissa est: perinde negotiorum gestorum non tenetur, ac si nunquam facere possit. Sed & si facere possit maritus, actio negotiorum gestorum inducitur: quia forte periculum est, ne facere desinat. §. 1. Illum autem non credimus teneri, qui gerit negotia debitoris, ad reddendum pignus: cum pecunia ei debeatur, nec fuerit, quod sibi possit exsolvere. §. 2. Sed nec redhibitoriæ speciem venire in negotiorum gestorum actionem: & per hoc sex mensibus exactis perire, si vel mancipium in rebus non invenit; vel eo invento, quod accessionum nomine additum est, vel quod deterior homo factus esset, vel quod per eum esset adquisitum non ex re emptoris, nec invenit, nec recepisset; nec esset in ipsis emptoris negotiis, quæ gerebat, unde sibi in præsenti redderet.

§. 3. Cæterum si ex alia causa perpetuæ obligationis, cum sit locuples, debeat: non est imputandum, quod non solverit: utique si neque usurarum ratio querelam movet. † Diversumque est in tutore debitore: quia ibi interfuit ex priore obligatione solvi, ut deberetur ex tutelæ actione.

26. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

SI liber homo, bona fide mihi serviens, mutuam pecuniam sumpserit, eamque in rem meam verterit: qua actione id, quod in rem nostram vertit, reddere debeam, videndum est: non enim quasi amici, sed quasi domini negotium gessit. Sed, negotiorum gestorum actio danda est: quæ desinit competere, si creditori ejus soluta sit.

37. IDEM lib. 1 Sententiarum.

Litis contestatæ tempore quæri solet, an pupillus, cujus sine tutoris auctoritate negotia gesta sunt, locupletior sit ex ea re factus, cujus patitur actionem. §. 1. Si pecuniæ quis negotium gerat, usuras quoque præstare cogitur, & periculum eorum nominum, quæ ipse contraxit: nisi fortuitis casibus debitores ita suas fortunas amiserunt, ut tempore litis ex ea actione contestatæ solvendo non essent. §. 2. Pater, si emancipati filii res à se donatas administravit: filio actione negotiorum gestorum tenetur.

38. TRYPHONINUS lib. 2 Disputationum.

QUi sine usuris pecuniam debebat, creditoris sui gessit negotia: Quæsitum est, an negotiorum gestorum actione summæ illius usuras præstare debeat. Dixi, si à semetipso exigere eum oportuit, debiturum usuras: quod si dies solvendæ pecuniæ tempore, quo negotia gerebat, nondum venerat, usuras non debiturum: sed

die

die præterito, si non intulit rationibus creditoris, cujus negotia gerebat, eam pecuniam à se debitam, merito usuras bonæ fidei judicio præstaturum. Sed quas usuras debebit, videamus: utrum eas, quibus alias idem creditor fœnerasset; an & maximas usuras? quoniam ubi quis ejus pecuniam, cujus tutelam negotiave administrat, aut Magistratus municipii publicam in usus suos convertit, maximas usuras præstat, ut est constitutum a Divis Principibus. Sed istius diversa causa est, qui non sibi sumpsit ex administratione nummos, sed ab amico accepit, & ante negotiorum administrationem. Nam illi, de quibus constitutum est, (cum gratuitam, certe integram [&] abstinentem omni lucro, præstare fidem deberent) licentia, qua videntur abuti, maximis usuris, vice cujusdam pœnæ, subjiciuntur: hic bona ratione accepit ab alio mutuum; & usuris, quia non solvit, non quia ex negotiis, quæ gerebat, ad se pecuniam transtulit, condemnandus est. Multum autem refert, incipiat tunc debitum, an ante nomen fuerit debitoris: quod satis est ex non usurario facere usurarium.

39. GAIUS lib. 3 de Verborum Obligationibus.

SOlvendo quisque pro alio, licet invito, & ignorante, liberat eum: quod autem alicui debetur, alius sine voluntate ejus non potest jure exigere. naturalis enim, simul & civilis ratio suasit, alienam conditionem meliorem quidem [etiam ignorantis & inviti nos facere posse; deteriorem non posse.

40. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

SI communes ædes tecum habeam, & pro tua parte *damni infecti* vicino cavero: dicendum est, quod præstitero, negotiorum gestorum actione potius, quam communi dividundo judicio, posse me petere: quia potui partem meam ita defendere, ut socii partem defendere non cogerer.

41. IDEM lib. 30 ad Edictum.

QUi servum meum, me ignorante, vel absente, in noxali causa defenderit; negotiorum gestorum in solidum mecum, non de peculio aget.

42. IDEM lib. 32 ad Edictum.

SI servi mei rogatu negotia mea susceperis: si duntaxat admonitus a servo meo id feceris, erit inter nos negotiorum gestorum actio; si vero quasi mandatu servi, etiam *de peculio*, & *de in rem verso* agere te posse responsum est.

43. LABEO lib. 6 Posteriorum epitomatorum à Javoleno.

CUm pecuniam ejus nomine solveres, qui tibi nihil mandaverat, negotiorum gestorum actio tibi competit: cum ea solutione debitor a creditore liberatus sit: nisi si quid debitoris interfuit, eam pecuniam non solvi.

44. ULPIANUS lib. 6 Disputationum.

IS, qui amicitia ductus paterna pupillis tutorem petierit, vel suspectos tutores postulavit; nullam adversus eos habet actionem, secundum Divi Severi constitutionem.

45. IDEM lib. 4 Opinionum.

QUæ utiliter in negotia alicujus erogantur, in quibus est etiam sumptus honeste ad honores per gradus pertinentes factus: actione negotiorum gestorum peti possunt. §. 1. Qui pure testamento libertatem acceperunt, actus quem viventibus dominis administraverunt, rationem reddere non compelluntur. §. 2. Titius pecuniam creditoribus hereditariis solvit, existimans sororem suam defuncto heredem testamento extitisse: quamvis animo gerendi sororis negotia id fecisset, veritate tamen filiorum defuncti, qui sui heredes patri, sublato testamento, erant, gessisset; quia æquum est in damno eum non versari, actione negotiorum gestorum id eum petere placuit.

46. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

MAndasti filio meo, ut tibi fundum emeret: quod cum cognovissem, ipse eum tibi emi. Puto referre, qua mente emerim. Nam si propter ea, quæ tibi necessaria esse scirem, & te ejus voluntatis esse, ut emptum habere velles: agemus inter nos negotiorum gestorum; sicut agere mus, si aut nullum omnino mandatum intercessisset, aut Titio mandasses & ego, quia per me commodius negotium possim conficere, emissem. Si vero propterea emerim, ne filius mandati judicio teneatur: magis est, ut ex persona ejus & ego tecum mandati agere possim, & tu mecum actionem habeas de peculio. quia etsi Titius id mandatum suscepisset; & ne eo nomine teneretur, ego emissem: agerem cum Titio negotiorum gestorum; & ille tecum, & tu cum illo mandati. Idem est & si filio meo mandaveris ut pro te fidejuberet; & ego pro te fidejusserim.

§. 1. Si proponatur, te Titio mandasse, ut pro te fidejuberet, meque, quod is aliqua de causa impediretur quo minus fidejuberet, liberandæ fidei ejus causa fidejussisse: negotiorum gestorum mihi competit actio.

47. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

ACtio negotiorum gestorum illi datur, cujus interest hoc judicio experiri. §. 1. Nec refert directa quis, an utili actione agat, vel conveniatur: [quia in extraordinariis judiciis, ubi conceptio formularum non observatur, hæc subtilitas supervacua est;] maxime cum utraque actio ejusdem potestatis est, eundemque habet effectum.

48. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

IGnorante quoque sorore, si frater negotium ejus gerens dotem à viro stipulatus sit: judicio negotiorum gestorum, ut virum liberaret, jure convenitur.

49. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

SI rem, quam servus venditus subripuisset à me venditore, emptor vendiderit, eaque in rerum natura esse desierit: de pretio negotiorum gestorum actio mihi danda sit: ut dari deberet, si negotium, quod tuum esse existimares, cum esset meum, gessisses. sicut ex contrario in me tibi daretur, si, cum hereditatem, quæ ad me pertinet, tuam putares, res tuas proprias legatas solvisses: [quandoquidem ea solutione liberarer.]

TIT. VI.

DE CALUMNIATORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

IN *eum, qui ut calumniæ causa negotium faceret, vel non faceret, pecuniam accepisse dicetur: intra annum in quadruplum ejus pecuniæ, quam accepisse dicetur; post annum, simpli in factum actio competit.*

§. 1. Hoc autem judicium non solum in pecuniariis causis, sed & ad publica crimina pertinere Pomponius scribit: maxime cum & Lege Repetundarum teneatur, qui ob negotium faciendum, aut non faciendum per calumniam pecuniam accepit. §. 2. Qui [autem] accepit pecuniam, sive ante judicium, sive post judicium acceptum: tenetur. §. 3. Sed & Constitutio Imperatoris nostri, quæ scripta est ad Cassium Sabinum, prohibuit, judici vel adversario, in publicis, vel privatis, vel fiscalibus causis pecuniam dare: & ex hac causa litem perire jussit. † Nam tractari potest, si adversarius, non per calumniam, transigendi animo accepit, an Constitutio cesset? Et puto cessare: sicuti hoc quoque judicium: neque enim transactionibus est interdictum, sed sordidis concussionibus. §. 4. *Pecuniam* autem *accepisse* dicemus, etiam si aliquid pro pecunia acceptum.

2. PAULUS lib. 10 ad Edictum.

QUinetiam, si quis obligatione liberatus sit, potest videri cepisse. † Idemque si gratuita pecunia utenda data sit, aut minoris locata venditave res sit. Nec refert, ipse pecuniam acceperit, an alii dari jusserit, vel acceptum suo nomine ratum habuerit.

3. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

ET generaliter idem erit, si quid omnino compendii sensit propter hoc; sive ab adversario, sive [ab alio] quocumque. §. 1. Si igitur accepit, ut negotium faceret, sive fecit, sive non fecit; & qui accepit, ne faceret, & si fecit: tenetur.

§. 2. Hoc Edicto tenetur etiam is, qui depe...

est. *Defectus* autem dicitur turpiter pactus.

§. 3. Illud erit notandum, quod qui dedit pecuniam, ut negotium quis pateretur, non habebit ipse repetitionem: turpiter enim fecit. sed ei dabitur petitio, propter quem datum est, ut calumnia ei fiat. Quare si quis & à te pecuniam accepit, ut mihi negotium faceret, & à me, ne mihi faceret: duobus judiciis mihi tenebitur.

4. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

HAec actio heredi quidem non competit, quia sufficere ei debet, quod eam pecuniam, quam defunctus dedit, repetere potest:

5. ULPIANUS lib 10 ad Edictum.

IN heredem autem competit in id, quod ad eum pervenit. Nam est constitutum, *Turpia lucra heredibus quoque extorqueri, licet crimina extinguantur*: utputa, ob falsum, vel judici ob gratiosam sententiam datum, [&] heredi extorquebitur; & si quid aliud scelere quæsitum. §. 1. Sed etiam præter hanc actionem condictio competit, si sola turpitudo accipientis versetur: nam si & dantis, melior causa erit possidentis. Quare si fuerit condictum, utrum tollitur hæc actio, an vero in triplum danda sit? an exemplo furis & in quadruplum actionem damus, & condictionem? Sed puto, sufficere alterutram actionem. Ubi autem condictio competit, ibi non est necesse post annum dare in factum actionem.

6. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

ANnus autem in personam quidem ejus, qui dedit pecuniam, *ne secum ageretur*, ex eo tempore cedit, ex quo dedit: si modo potestas ei fieret experiundi. † In illius vero personam, *cum quo ut agatur*, alius pecuniam dedit, dubitari potest, utrum ex die datæ pecuniæ numerari debeat, an potius, ex quo cognovit datam esse: quia qui nescit, is videtur experiundi potestatem non habere. & verius est, ex eo annum numerari, ex quo cognovit.

7. PAULUS lib. 10 ad Edictum.

SI quis ab alio acceperit pecuniam, *ne mihi negotium faciat*; siquidem mandatu meo datum est, vel a procuratore meo omnium rerum, vel ab eo, qui negotium meum gerere volebat, & ratum habui: ego dedisse intelligor. Si autem non mandatu meo alius ei, licet misericordiæ causa dederit, *ne fiat*; neque ratum habui: tunc & ipsum repetere, & me in quadruplum agere posse.

§. 1. Si, *filiosfamilias negotium fieret*, acceptum est: & patri actio danda est. † Item si filiusfamilias pecuniam acceperit, *ut faceret negotium*, vel *non faceret*; in ipsum judicium dabitur. Et si alius non meo mandatu ei dederit, *ne fiat*: tunc etiam ipsum repetere, & me in quadruplum agere posse.

§. 2. Cum publicanus mancipia retineret, dataque ei pecunia esset, quæ non deberetur: & ipse ex hac parte Edicti in factum actione tenetur.

8. ULPIANUS lib. 4 Opinionum.

SI ab eo, qui innocens fuit, sub specie criminis alicujus, quod in eo probatum non est, pecuniam acceptam, is, cujus de ea re notio est, edoctus fuerit; id quod illicite extortum est, secundum Edicti formam, quod de his est, qui pecuniam, ut negotium facerent, aut non facerent, acceptsse dicerentur, restitui jubeat, & ei, qui id commisit, pro modo delicti pœnam irroget.

9. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteriis.

DE servo, qui accusatur, si postuletur, quæstio habetur: quo absoluto, in duplum pretium accusator domino damnatur. Sed & citra pretii æstimationem quæritur de calumnia ejus. Separatum est etenim calumniæ crimen à damno, quod in servo propter quæstionem domino datum est.

LIBER QUARTUS.

TIT. I.

DE IN INTEGRUM RESTITUTIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

UTilitas hujus Tituli non eget commendatione: ipse enim se ostendit. Nam sub hoc Titulo plurifariam Prætor hominibus vel lapsis, vel circumscriptis subvenit: sive metu, sive calliditate, sive ætate, sive absentia inciderunt in captionem;

2. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

SIve per status mutationem, aut justum errorem.

3. MODESTINUS lib. 8 Pandectarum.

OMnes in integrum restitutiones, causa cognita a Prætore promittuntur: scilicet ut justitiam earum causarum examinet, an veræ sint, quarum nomine singulis subvenit.

4. CALLISTRATUS lib. 1 Edicti monitorii.

SCio illud à quibusdam observatum, ne propter satis minimam rem, vel summam, si majori rei, vel summæ præjudicetur, audiatur is, qui in integrum restitui postulat.

5. PAULUS lib. 7 ad Edictum.

NEmo videtur exclusus, quem Prætor in integrum se restituturum pollicetur.

6. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

NOn solum minoris, verum eorum quoque qui Reipublicæ causa afuerunt, item omnium, qui ipsi potuerunt restitui in integrum, successores in integrum restitui possunt: & ita sæpissime est constitutum. Sive igitur heres sit, sive is cui hereditas restituta est, sive filiifamilias militis successor; in integrum restitui poterit. Proinde & si minor in servitutem redigatur, vel ancilla fiat, dominis eorum dabitur, non ultra tempus statutum, in integrum restitutio. Sed & si forte hic minor erat captus in hereditate, quam adierit: Julianus libro 17 Digestorum scribit, abstinendi facultatem dominum posse habere, non solum ætatis beneficio, verum etsi ætas non patrocinetur: quia non adipiscendæ hereditatis gratia Legum beneficio usi sunt, sed vindictæ gratia.

7. MARCELLUS lib. 3 Digestorum.

DIvus Antoninus Marcio Avito Prætori de succurrendo ei, qui absens rem amiserat, in hanc sententiam rescripsit: *Etsi nihil facile mutandum est ex solennibus: tamen, ubi æquitas evidens poscit, subveniendum est. itaque si citatus non respondit, & ob hoc more pronunciatum est, confestim autem pro Tribunali te sedente adiit; existimari potest, non sua culpa, sed parum exaudita voce præconis defuisse: ideoque restitui potest.* §. 1. Nec intra has solum species consistet hujus generis auxilium. etenim deceptis sine culpa sua, maxime si fraus ab adversario intervenerit, succurri oportebit: cum etiam de dolo malo actio competere soleat: & boni Prætoris est potius restituere litem, ut & ratio & æquitas postulabit, quam actionem famosam constituere; ad quam tunc demum descendendum est, cum remedio locus esse non potest.

8. MACER lib. 2 de Appellationibus.

INter minores vigintiquinque annis, & eos qui Reipublicæ causa absunt, hoc interest: quod minores annis, etiam qui per tutores curatoresve suos defensi sunt, nihilominus in integrum contra Rempublicam restituuntur, cognita scilicet causa: ei vero, qui Reipublicæ causa absit, cæteris quoque, qui in eadem causa habentur, si per procuratores suos defensi sunt, hactenus in integrum restitutione subveniri solet, ut appellare his permittatur.

TIT. II.

QUOD METUS CAUSA GESTUM ERIT.

1. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

AIt Prætor: QUOD METUS CAUSA GESTUM ERIT, RATUM NON HABEBO. Olim ita edicebatur, QUOD VI, METUSVE CAUSA. vis enim fiebat mentio,

pro-

propter neceſſitatem impoſitam contrariam voluntati : metus, inſtantis, vel futuri periculi cauſa mentis trepidatione. ſed poſtea detracta eſt *vis* mentio : [ideo] quia quodcumque vi atroci fit, id metu quoque fieri videatur.

2. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

VIs autem eſt majoris rei impetus, qui repelli non poteſt.

3. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

COntinet igitur hæc clauſula & vim, & metum : &, ſi quis vi compulſus aliquid fecit per hoc Edictum reſtituitur. §. 1. Sed vim accipimus atrocem, & eam, quæ adverſus bonos mores fiat : non eam, quam Magiſtratus [recte] intulit, ſcilicet jure licito, & jure honoris, quem ſuſtinet. Cæterum per injuriam quid fecit populi Romani Magiſtratus, vel provinciæ Præſes; Pomponius ſcribit, hoc Edictum locum habere : *ſi forte* (inquit *mortis, aut verberum terrore pecuniam alicui extorſerit.*

4. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

EGo puto etiam ſervitutis timorem, ſimiliumque admittendum.

5. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

M*Etum* accipiendum Labeo dicit, non quemlibet timorem, ſed majoris malitatis.

6. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

MEtum autem non vani hominis, ſed qui merito & in hominem conſtantiſſimum cadat, ad hoc Edictum pertinere dicemus.

7. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

NEc timorem infamiæ hoc Edicto contineri Pedius dicit, lib. 7 : neque alicujus vexationis timorem per hoc Edictum reſtitui. † Proinde, ſi quis meticuloſus rem nullam fruſtra timuerit, per hoc Edictum non reſtituitur : quoniam neque vi, neque metus cauſa factum eſt.

§. 1. Proinde ſi quis in furto, adulterio deprehenſus, vel in alio flagitio, vel dedit aliquid, vel ſe obligavit; Pomponius lib. 28 recte ſcribit, poſſe eum ad hoc Edictum pertinere: timuit enim vel mortem, vel vincula. quanquam non omnem adulterum licet occidere; vel furem, niſi ſe telo defendat : ſed potuerunt vel non jure occidi, & ideo juſtus fuerit metus. Sed & ſi, ne prodatur ab eo, qui deprehenderit, alienaverit : ſuccurri & per hoc Edictum videtur : quoniam, ſi proditus eſſet, potuerit ea pati, quæ diximus.

8. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

ISti quidem & in Legem Juliam incidunt, quod pro comperto ſtupro acceperunt. Prætor tamen [etiam] ut reſtituant intervenire debet. nam & geſtum eſt malo more : & Prætor non reſpicit, an adulter ſit, qui dedit; ſed hoc ſolum, quod hic accipit metu mortis illato. §. 1. Si is accipiat pecuniam, qui inſtrumenta ſtatus mei interverſurus eſt, niſi dem : non dubitatur, quin maximo metu compellar; utique ſi jam in ſervitutem petor, & illis inſtrumentis perditis, liber pronunciari non poſſum. §. 2. Quod ſi dederit, ne ſtuprum patiatur vir, ſeu mulier, hoc Edictum locum habet; cum viris bonis iſte metus major, quam mortis, eſſe debet. §. 3. Hæc, quæ diximus ad Edictum pertinere, nihil intereſt, in ſe quis veritus ſit, an [in] liberis ſuis; cum pro affectu parentes magis in liberis terreantur.

9. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

MEtum autem præſentem accipere debemus, non ſuſpicionem inferendi ejus : & ita Pomponius lib. 28 ſcribit : ait enim, *metum* [*illatum*] *accipiendum*, [id eſt], ſi illatus eſt timor ab aliquo. † Denique tractat, ſi fundum meum dereliquero, audito quod quis cum armis veniret, an huic Edicto locus ſit? & refert, Labeonem exiſtimare, Edicto locum non eſſe, & UNDE VI Interdictum ceſſare : quoniam non videor vi dejectus, qui dejici non expectavi, ſed profugi. Aliter [atque] ſi, poſteaquam armati ingreſſi ſunt, tunc diſceſſi : huic enim Edicto locum facere. † Idem ait & ſi forte adhibita manu in meo ſolo per vim ædifices, & interdictum QUOD VI AUT CLAM, & hoc Edictum locum habere : ſcilicet quoniam metu patior id te facere. Sed & ſi per vim tibi poſſeſſionem tradidero; dicit Pomponius huic Edicto locum eſſe. §. 1. Animadvertendum autem, quod Prætor hoc Edicto generaliter & in rem loquitur, nec adjicit, *à quo* geſtum. & ideo ſive ſingularis ſit perſona, quæ metum intulit, vel Populus, vel Curia, vel Collegium, vel Corpus : huic Edicto locus erit. † Sed licet vim factam à quocumque Prætor complectatur, eleganter tamen Pomponius ait, ſi, quo magis te de vi hoſtium, vel latronum, vel populi tuerer, vel liberarem, aliquid à te accepero, vel te obligavero : non debere me hoc Edicto teneri, niſi ipſe hanc tibi vim ſummiſi. cæterum ſi alienus ſim à vi, teneri me non debere : ego enim operæ potius meæ mercedem accepiſſe videor.

§. 2. Idem Pomponius ſcribit, quoſdam bene putare, etiam ſervi manumiſſionem, vel ædificii depoſitionem, quam quis coactus fecit, ad reſtitutionem hujus Edicti porrigendam eſſe.

§. 3. Sed quod Prætor ait, *ratum ſe non habiturum* : quatenus accipiendum eſt videamus. Et quidem, aut imperfecta res eſt, licet metus intervenerit; utputa ſtipulationem numeratio non eſt ſecuta : aut perfecta; ſi poſt ſtipulationem & numeratio facta eſt, aut per metum accepto debitor liberatus eſt, vel quid ſimile contigerit, quod negotium perficeret. Et Pomponius ſcribit, in negotiis quidem perfectis & exceptionem interdum, & actionem competere : in imperfectis autem, ſolam exceptionem. † Sed ex facto ſcio, cum Campani, metu cuidam illato, extorſiſſent cautionem pollicitationis, reſcriptum eſſe ab Imperatore noſtro, poſſe eum à Prætore in integrum reſtitutionem poſtulare : & Prætorem, me adſiſtente interlocutum eſſe, *ut ſive actione vellet adverſus Campanos experiri, eſſe propoſitam : ſive exceptione adverſus petentes, non deeſſe exceptionem.* Ex qua Conſtitutione colligitur : ut, ſive perfecta, ſive imperfecta res ſit, & actio, & exceptio detur. §. 4. Volenti autem datur & in rem actio, & in perſonam, reſciſſa acceptilatione, vel alia liberatione. §. 5. Julianus lib. 3 Digeſtorum putat eum, cui res metus cauſa tradita eſt, non ſolum reddere, verum & de dolo repromittere debere. §. 6. Licet tamen in rem actionem dandam exiſtimemus, quia res in bonis eſt ejus, qui vim paſſus eſt; verum non ſine ratione dicetur, ſi in quadruplum quis egerit, finiri in rem actionem, vel contra. §. 7. Ex hoc Edicto reſtitutio [talis] facienda eſt, [id eſt] in integrum officio judicis, ut, ſi per vim res tradita eſt, retradatur, & de dolo (ſicut dictum eſt) repromittatur, ne forte deterior res ſit facta. Et, ſi acceptilatione liberatio intervenit, reſtituenda erit in priſtinum ſtatum obligatio : uſque adeo, ut Julianus ſcribat lib. 4 [Digeſtorum], ſi pecunia debita fuit, quæ accepta per vim facta eſt, niſi vel ſolvatur, vel reſtituta obligatione judicium accipiatur, quadruplo eum condemnandum. † Sed & ſi per vim ſtipulanti promiſero, ſtipulatio accepto facienda erit. † Sed & ſi uſusfructus, vel ſervitutes amiſſæ ſunt, reſtituendæ erunt. §. 8. Cum autem hæc actio in rem ſit ſcripta, nec perſonam vim facientis coërceat, ſed adverſus omnes reſtitui velit, quod metus cauſa factum eſt : non immerito Julianus à Marcello notatus eſt ſcribens, ſi fidejuſſor vim intulit, ut accepto liberetur, in reum non eſſe reſtituendam actionem; ſed fidejuſſorem, niſi adverſus reum quoque actionem reſtituat, debere in quadruplum condemnari. Sed eſt verius, quod Marcellus notat, etiam adverſus reum competere hanc actionem, cum in rem ſit ſcripta.

10. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

ILlud verum eſt, ſi ex facto debitoris metum adhibentis fidejuſſores acceptilatione liberati ſunt, etiam adverſus fidejuſſores agi poſſe, ut ſe reponant in obligationem. §. 1. Si metu à te coactus acceptam tibi ſtipulationem fecerim; arbitratu judicis, apud quem ex hoc Edicto agitur, non ſolum illud continetur, ut in tua perſona redin-

redintegretur obligatio, sed ut fidejussores quoque vel eosdem, vel alios non minus idoneos adhibeas: præterea ut & pignora quæ dederas, in eandem causam restituas.

11. PAULUS lib. 4 [Juliani] Digestorum notat.

SI quis alius sine malitia fidejussoris, ut fidejussor accepto fieret, vim fecit: non tenebitur fidejussor, ut rei quoque obligationem restituat.

12. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

SEd & partus ancillarum, & fœtus pecorum & fructus restitui, & omnem causam oportet: nec solum eos, qui percepti sunt; verum si plus ego percipere potui, & per metum impeditus sum, hoc quoque præstabit. §. 1. Quæri poterit, an etiam ei, qui vim fecerat, passo vim restitui Prætor velit per hoc Edictum ea quæ alienavit? & Pomponius scribit lib. 28, non oportere ei Prætorem opem ferre. *nam cum liceat*, inquit, *vim vi repellere, quod fecit, passus est*: quare si metu te coëgerit sibi promittere, mox ego eum coëgero metu, te accepto liberare, nihil esse, quod ei restituatur. §. 2. Julianus ait eum, qui vim adhibuit debitori suo, ut ei solveret, hoc Edicto non teneri, propter naturam metus causa actionis, quæ damnum exigit: quamvis negari non possit, in Juliam eum de vi incidisse, & jus crediti amisisse.

13. CALLISTRATUS lib. 5 de Cognitionibus.

EXstat enim decretum D. Marci, in hæc verba: *Optimum est, ut si quas putas te habere petitiones, actionibus experiaris.* Cum Marcianus diceret, *vim nullam feci*: Cæsar dixit, *tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? vis est & tunc, quotiens quis id, quod deberi sibi putat, non per judicem reposcit. Quisquis igitur probatus mihi fuerit rem ullam debitoris, vel pecuniam [debitam] non ab ipso sibi sponte datam, sine ullo judice temere possidere, vel accepisse, isque sibi jus in eam rem dixisse; jus crediti non habebit.*

14. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

[ITem] Si cum exceptione adversus te perpetua tutus essem, coëgero te acceptum mihi facere, cessare hoc Edictum: quia nihil tibi abest.

§. 1. *Si quis non restituat: in quadruplum in eum judicium* pollicetur. Quadruplabitur autem omne, quodcumque restitui oportuit. Satis clementer cum reo Prætor egit, ut daret ei restituendi facultatem, si vult pœnam evitare. *Post annum* vero *in simplum actionem* pollicetur: Sed non semper, sed *causa cognita*. §. 2. In causæ autem cognitione versatur, ut si [alia] actio non sit, tunc hæc detur. & sane cum per metum facta injuria anno [&] quidem utili exoleverit: idonea esse causa debet, ut post annum actio hæc dari debeat. Alia autem actio esse sic potest. Si is, cui vis admissa est, decesserit, heres ejus habet hereditatis petitionem; quoniam pro possessore, qui vim intulit, possidet. propter quod heredi non erit metus causa actio: quamvis, si annus largiretur, etiam heres in quadruplum experiri possit. Ideo autem successoribus datur, quoniam & rei habet persecutionem. §. 3. In hac actione non quæritur, utrum is, qui convenitur, an alius metum fecit: sufficit enim hoc docere, metum sibi illatum, vel vim; & ex hac re eum qui convenitur, etsi crimine caret, lucrum tamen sensisse. nam cum metus habeat in se ignorantiam, merito quis non adstringitur, ut designet, quis ei metum vel vim adhibuit: & ideo ad hoc tantum actor adstringitur, ut doceat metum in causa fuisse, ut alicui acceptam pecuniam faceret, vel rem traderet, vel quid aliud faceret. Nec cuiquam iniquum videtur, ex alieno facto alium in quadruplum condemnari: quia non statim quadrupli est actio, sed si res non restituatur. §. 4. Hæc autem actio cum arbitraria sit, habet reus licentiam, usque ad sententiam ab arbitro datam, restitutionem, secundum quod supra diximus, rei facere: quod si non fecerit, jure meritoque quadrupli condemnationem patietur. §. 5. Aliquando tamen, & si metus adhibitus proponatur, arbitrium absolutionem affert. quid enim, si metum quidem Titius adhibuit me non conscio, res autem ad me pervenit, & hæc in rebus humanis non est sine dolo malo meo: nonne judicis officio absolvar? aut si servus in fuga est? æque, si cavero judicis officio, me, si in meam potestatem pervenerit, restituturum; absolvi debebo. † Unde quidam putant, bona fide emptorem ab eo qui vim intulit, comparantem non teneri: nec eum, qui dono accepit, vel cui res legata est. Sed rectissime Viviano videtur, etiam hos teneri: ne metus, quem passus sum, mihi captiosus sit. Pedius quoque lib. 8 scribit, arbitrium judicis in restituenda re tale esse: ut eum quidem, qui vim admisit, jubeat restituere, etiamsi ad alium res pervenit; eum autem, ad quem pervenit, etiamsi alius metum fecit. nam in alterius præmium verti alienum metum non oportet.

§. 6. Labeo ait: Si quis per metum reus sit constitutus, & fidejussorem volentem dederit: & ipse, & fidejussor liberatur. si solus fidejussor metu accessit, non etiam reus: solus fidejussor liberabitur. §. 7. Quadruplatur autem id, quanti ea res erit, [id est] cum fructibus, & omni causa. §. 8. Si quis per vim sisti promittendo, postea fidejussorem adhibeat: is quoque liberatur.

§. 9. Sed & si quis per vim stipulatus, cum acceptum non faceret, fuerit in quadruplum condemnatus: ex stipulatu eum agentem, adversus exceptionem replicatione adjuvari, Julianus putat: cum in quadruplo & simplum sit reus consecutus. Labeo autem etiam post quadrupli actionem nihilominus exceptione summovendum eum, qui vim intulit, dicebat: quod cum durum videbatur, ita temperandum est, ut tam tripli condemnatione plectatur, quam acceptilationem omni modo facere compellatur. §. 10. Quatenus autem diximus, quadruplo simplum inesse, sic hoc disponendum est, ut in condemnatione quadrupli res quidem omnimodo contineatur, & ejus restitutio fiat, pœnæ autem usque ad triplum itetur. §. 11. Quid si homo sine dolo malo & culpa ejus, qui vim intulit, & condemnatus est, periit? in hoc casu a rei condemnatione ideo relaxabitur, si intra tempora judicati actionis moriatur, quia tripli pœna propter facinus satisfacere cogitur. † Pro eo autem qui in fuga esse dicitur, cautio ab eo extorquenda est, *quatenus & persequatur, & omnimodo eum restituat*: & nihilominus in rem, vel ad exhibendum, vel si qua alia ei competit actio *ad eum recipiendum*, integra ei, qui vim passus est, servabitur: ita ut si dominus eum quoquo modo receperit, is qui ex stipulatione convenitur, exceptione tutus fiat. Hæc si post condemnationem. si autem ante sententiam homo sine dolo malo & culpa mortuus fuerit: tenebitur; & hoc fit his verbis Edicti, NEQUE EA RES ARBITRIO JUDICIS RESTITUETUR. Ergo si in fuga sit servus sine dolo malo & culpa ejus, cum quo agetur: cavendum esse per judicem, ut eum servum persecutus reddat. Sed & si non culpa ab eo, quo cum agetur, aberit; si tamen peritura res non fuit, si metum non adhibuisset: tenebitur reus; sicut in interdicto UNDE VI, vel QUOD VI AUT CLAM, observatur. Itaque interdum hominis [mortui] pretium recipit, qui eum venditurus fuit, si vim passus non esset.

§. 12. Qui vim intulit, cum possessionem a me sit consecutus, fur non est: quamvis qui vi rapuit, fur improbior esse videatur, ut Juliano placet. §. 13. Eum qui metum fecit, & de dolo teneri certum est (& ita Pomponius): & consumi alteram actionem per alteram, exceptione in factum opposita. §. 14. Julianus ait, quod interest, quadruplari solum; & ideo eum, qui ex causa fideicommissi quadraginta debebat, si trecenta promiserit per vim, & solverit, ducentorum sexaginta quadruplum consecuturum: in his enim cum effectu vim passus est. §. 15. Secundum hæc, si plures metum adhibuerint, & unus fuerit conventus: siquidem sponte rem ante sententiam restituerit, omnes liberati sunt. Sed etsi id non fecerit, sed ex sententia quadruplum resti-

restituerit: verius est, etiam sic perimi adversus cæteros metus causa actionem.

15. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

AUt in id dabitur adversus cæteros actio, quod minus ab illo exactum sit.

16. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

QUod diximus, si plures metum admiserunt: idem dicendum erit, & si ad alium res pervenit, alter metum adhibuit. §. 1. Sed si servi metum adhibuerint: noxalis quidem actio ipsorum nomine erit, poterit autem quis dominum, ad quem res pervenerit, convenire: qui conventus sive rem, sive (secundum quod jam dictum est) quadruplum præstiterit, proderit & servis. Si vero noxali conventus, maluerit noxæ dedere: nihilominus ipse poterit conveniri, si ad eum res pervenit. §. 2. Hæc actio heredi, cæterisque successoribus datur: quoniam rei habet persecutionem. † In heredem autem, & cæteros in id, quod pervenit ad eos, datur: non immerito. licet enim pœna ad heredem non transeat, attamen quod turpiter, vel scelere quæsitum est, (ut & est rescriptum) ad compendium heredis non debet pertinere.

17. PAULUS lib. 1 Quæstionum.

VIdeamus ergo, si heres, ad quem aliquid pervenerit, consumpserit id, quod pervenit, desinat teneri; an vero sufficit semel pervenisse? & si consumpto eo decesserit: utrum adversus heredem ejus omnimodo competit actio, quoniam hereditariam suscepit obligationem; an non sit danda, quoniam ad secundum heredem nihil pervenit? Et melius est, omnimodo competere in heredem heredis actionem: sufficit enim semel pervenisse ad proximum heredem; & perpetua actio esse cœpit. alioquin dicendum erit nec ipsum, qui consumpsit, quod ad eum pervenit, teneri.

18. JULIANUS lib. 64 Digestorum.

SI ipsa res, quæ ad alium pervenit, interiit: non esse locupletiorem dicemus. Sin vero in pecuniam aliamve rem conversa sit: nihil amplius quærendum est, quis exitus sit, sed omnimodo locuples [factus] videtur, licet postea deperdat. Nam & Imperator Titus Antoninus Claudio Frontino de pretiis rerum hereditariarum rescripsit, ob idipsum peti ab eo hereditatem posse. quia licet res, quæ in hereditate fuerant, apud eum non sint: tamen pretium earum, [quo] locupletem eum vel sæpius mutata specie faciendo, perinde obligat, ac si corpora ipsa in eadem specie mansissent.

19. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

QUod autem in heredem eatenus pollicetur actionem Proconsul, quatenus ad eum pervenit: intelligendum est, ad perpetuo dandam actionem pertinere.

20. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

QUantum autem ad heredem pervenerit, litis contestatæ tempore spectabitur: si modo certum sit aliquid pervenisse. † Idem & ipsius, qui vim intulit, [si] sic in corpus patrimonii pervenit aliquid, ut certum sit ad heredem perventurum, id est, si debitor liberatus est.

21. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

SI mulier contra patronum suum ingrata facta sciens se ingratam, cum de suo statu periclitabatur, aliquid patrono dederit, vel promiserit, ne in servitutem redigatur: cessat Edictum, quia hunc sibi metum ipsa infert. §. 1. Quod metus causa gestum erit, nullo tempore Prætor ratum habebit. §. 2. Qui possessionem non sui fundi tradidit; non quanti fundus, sed quanti possessio est, ejus quadruplum, vel simplum cum fructibus consequetur. æstimatur enim, quod restitui oportet; id est, quod abest: (abest) autem nuda possessio cum suis fructibus. quod & Pomponius. §. 3. Si dos metu promissa sit, non puto nasci obligationem: quia est verissimum, nec talem promissionem dotis ullam esse. §. 4. Si metu coactus sim ab emptione, locatione discedere: videndum est, an nihil sit acti, & antiqua obligatio remaneat; an hoc simile sit acceptilationi, quia nulla ex bonæ fidei obligatione possimus niti, cum finita sit dum amittitur? & magis est, ut similis species acceptilationi sit: & ideo Prætoria actio nascitur. §. 7. Si metu coactus adii hereditatem: puto me heredem effici, quia quamvis, si liberum esset, noluissem, tamen coactus volui: sed per Prætorem restituendus sum, ut abstinendi mihi potestas tribuatur. §. 6. Si coactus hereditatem repudiem: duplici via Prætor mihi succurrit: aut utiles actiones quasi heredi dando, aut actionem metus causa præstando; ut quam viam ego elegerim, hæc mihi pateat.

22. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

QUi in carcerem quem detrusit, *ut aliquid ei extorqueret*: quidquid ob hanc causam factum est, nullius momenti est.

23. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

NOn est verisimile compulsum in Urbe inique indebitum solvisse eum, qui claram dignitatem se habere prætendebat: cum potuerit jus publicum invocare & adire aliquem potestate præditum, qui utique vim eum pati prohibuisset: sed hujusmodi præsumptioni debet apertissimas probationes violentiæ opponere. §. 1. Si justo metu perterritus cognitionem, ad quam ut vinctus iret, potens adversarius minabatur, id quod habere licebat, compulsus vendidit: res suæ æquitati per Præsidem provinciæ restituitur. §. 2. Si fenerator inciviliter custodiendo athletam, & à certaminibus prohibendo, cavere compulerit ultra quantitatem debitæ pecuniæ: his probatis competens judex rem suæ æquitati restitui decernat.

§. 3. Si quis, quod adversario non debebat, delegante eo, per vim, apparitione Præsidis interveniente, sine notione judicis coactus est dare: judex inciviliter extorta restitui ab eo, qui rei dammum præstiterit, jubeat. Quod si debitis satisfecit simplici jussione, & non cognitione habita: quamvis non extra ordinem exactionem fieri, sed civiliter oportuit: tamen quæ solutioni debitarum ab eo quantitatum profecerunt, revocare incivile est.

TIT. III.

DE DOLO MALO.

1. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

HOc Edicto Prætor adversus varios & dolosos, qui aliis offuerunt calliditate quadam, subvenit: ne vel illis malitia sua sit lucrosa, vel istis simplicitas damnosa. §. 1. Verba autem Edicti talia sunt: QUÆ DOLO MALO FACTA ESSE DICENTUR, SI DE HIS REBUS ALIA ACTIO NON ERIT, ET JUSTA CAUSA ESSE VIDEBITUR, JUDICIUM DABO. *Dolum malum* Servius quidem ita definit, machinationem quandam alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur, & aliud agitur. Labeo autem, posse [&] sine simulatione id agi, ut quis circumveniatur: posse & sine dolo malo aliud agi, aliud simulari: sicuti faciunt, qui per ejusmodi dissimulationem deserviant, & tuentur vel sua vel aliena. Itaque ipse sic definit, dolum malum esse *omnem calliditatem, fallaciam, machinationem ad circumveniendum, fallendum, decipiendum alterum adhibitam*. Labeonis definitio vera est. §. 3. Non fuit autem contentus Prætor DOLUM dicere, sed adjecit MALUM: quoniam veteres *dolum* etiam *bonum* dicebant, & pro solertia hoc nomen accipiebant: maxime, si adversus hostem latronemve quis machinetur. §. 4. Ait Prætor, SI DE HIS REBUS ALIA ACTIO NON ERIT. Merito Prætor ita demum hanc actionem pollicetur, si alia non sit: quoniam famosa actio non temere debuit a Prætore decerni, si sit civilis, vel honoraria, qua possit experiri. Usque adeo, ut [&] Pedius lib. 8 scribat, etiam si interdictum sit, quo quis experiri; vel exceptio, qua se tueri possit: cessare hoc Edictum. Idem & Pomponius lib. 28. & adjicit, & si stipulatione tutus sit quis, eum actionem de dolo habere non posse: ut puta si de dolo stipulatum sit. §. 5. Idem Pomponius ait, & si actionem in nos dari non oporteat; veluti si stipu-

stipulatio tam turpis dolo malo facta sit, ut nemo daturus sit ex ea actionem: non debere laborare, ut habeam de dolo malo actionem: cum nemo sit adversus me daturus actionem. §. 6. Idem Pomponius refert, Labeonem existimare, etiam si quis in integrum restitui possit: non debere ei hanc actionem competere. & si alia actio tempore finita sit, hanc competere non debere; sibi imputaturo eo, qui agere supersedit: nisi in hoc quoque dolus malus admissus sit, ut tempus exiret. §. 7. Si quis, cum actionem civilem haberet, vel honorariam in stipulatum deductam, acceptilatione, vel alio modo sustulerit: de dolo experiri non poterit; quoniam habuit aliam actionem: nisi in amittenda actione dolum malum passus est. §. 8. Non solum autem si adversus eum sit alia actio adversus quem de dolo quæritur,

2. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

VEl ab eo res servari poterit,

3. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

NOn habet hoc Edictum locum: verum etiam si adversus alium

4. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

SIt actio: vel si ab alio res mihi servari potest.

5. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

IDeoque si quis pupillus à Titio, tutore auctore concludente circumscriptus sit: non debere eum de dolo actionem adversus Titium habere, cum habeat tutelæ actionem, per quam consequatur, quod sua intersit. Plane, si tutor solvendo non sit; dicendum erit, de dolo actionem dari ei.

6. GAJUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

NAm is nullam videtur actionem habere, cui propter inopiam adversarii inanis actio est.

7. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

ET eleganter Pomponius hæc verba, SI ALIA ACTIO NON SIT, sic excipit, quasi res alio modo ei, ad quem ea res pertinet, salva esse non poterit. † Nec videtur huic sententiæ adversari, quod Julianus lib. 4 scribit, si minor annis vigintiquinque consilio servi circumscriptus, eum vendidit cum peculio, emptorque eum manumisit, dandam in manumissum de dolo actionem. Hoc enim sic accipimus, carere dolo emptorem, ut ex empto teneri non possit; [aut] nullam esse venditionem, si in hoc ipso, ut venderet, circumscriptus est. & quod minor proponitur, non inducit in integrum restitutionem: nam adversus manumissum nulla in integrum restitutio potest locum habere. §. 1. Secundum quæ, & si pœnali actione indemnitati ejus consuli possit, dicendum erit, cessare de dolo actionem.

§. 2. Pomponius [autem] etiamsi popularis actio sit, cessare de dolo ait actionem. §. 3. Non solum autem si alia actio non sit, sed & si dubitetur, an alia sit, putat Labeo de dolo dandam actionem. & adfert talem speciem: qui servum mihi debebat, vel ex venditione, vel ex stipulatu, venenum ei dedit, & sic eum tradidit; vel fundum, &, dum tradit, imposuit ei servitutem, vel ædificia diruit, arbores excidit, vel extirpavit: ait Labeo, sive cavit de dolo, sive non, dandam in eum de dolo actionem; quoniam, si cavit, dubium est, an competat ex stipulatu actio. sed est verius, siquidem de dolo cautum est, cessare actionem de dolo, quoniam est ex stipulatu actio: si non est cautum, in ex empto quidem actione cessat de dolo actio, quoniam est ex empto; in ex stipulatu, de dolo actio necessaria est. §. 4. Si servum usuarium proprietarius occidit: legis Aquiliæ actioni & ad exhibendum accidit, si possidens proprietarius occidit, ideoque cessat de dolo actio. §. 5. Item si servum legatum heres ante aditam hæreditatem occiderit: quoniam prius, quam factus sit legatarii, interemptus est, cessat legis Aquiliæ actio: de dolo autem [actio], quocunque tempore eum occiderit, cessat, quia ex testamento actio competit. §. 6. Si quadrupes tua, dolo alterius, damnum mihi dederit: quæritur, an de dolo habeam adversus eum actionem? Et placuit mihi quod Labeo scribit; si dominus quadrupedis non sit solvendo, dari debere de dolo: quamvis, si noxæ deditio sit secuta, non puto dandam, nec in id, quod excedit. §. 7. Idem Labeo quærit; si compeditum servum meum, ut fugeret, solveris, an de dolo actio danda sit? Et ait Quintus apud eum notans: si non misericordia ductus fecisti, furti teneris: si misericordia, in factum actionem dari debere. §. 8. Servus pactionis pro libertate reum domino dedit ea conditione, *ut post libertatem transferatur in eum obligatio*; manumissus non patitur in se obligationem transferri: Pomponius scribit, locum habere de dolo actionem. sed si per patronum stabit, quo minus obligatio transferatur; dicendum ait, patronum exceptione à reo summovendum. Ego moveor: quemadmodum de dolo [actio] dabitur, cum sit alia actio? nisi forte quis dicat: quoniam exceptione patronus summoveri potest, si agat cum reo; debere dici, quasi nulla actio sit, quæ exceptione repellitur, de dolo decernendam. Atquin patronus tunc summovetur, si nolit expromissorem ipsum manumissum accipere: expromissori plane adversus manumissum dari debebit de dolo; aut si non sit solvendo expromissor, domino dabitur. §. 9. Si dolo malo procurator passus sit vincere adversarium meum, ut absolveretur: an de dolo mihi actio adversus eum, qui vicit, competat, potest quæri? & puto non competere, si paratus sit reus transferre judicium sub exceptione hac, SI COLLUSUM EST: alioquin de dolo actio erit danda; scilicet si cum procuratore agi non possit, quia non esset solvendo. §. 10. Idem Pomponius refert, Cæcidianum Prætorem non dedisse de dolo actionem adversus eum, qui adfirmaverat, *idoneum esse eum, cui mutua pecunia dabatur*. quod verum est: nam nisi ex magna & evidenti calliditate, non debet de dolo actio dari.

8. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

QUod si, cum scires eum facultatibus labi, tui lucri gratia adfirmasti mihi *idoneum esse*: merito adversus te, cum mei decipiendi gratia alium falso laudasti, de dolo judicium dandum est.

9. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

SI quis adfirmavit *minimam esse hereditatem*, & ita eam ab herede emit: non est de dolo actio: cum ex vendito sufficiat. §. 1. Si autem mihi persuaseris, *ut repudiem hereditatem, quasi minus solvendo sit*; vel, *ut optem servum quasi melior eo in familia non sit*: dico de dolo dandam, si callide hoc feceris. §. 2. Item si tabulæ testamenti, ne de inofficioso diceretur, diu suppressæ sint, mox mortuo filio prolatæ: heredes filii adversus eos qui suppresserunt, & lege Cornelia & de dolo posse experiri. §. 3. Labeo trigesimo septimo posteriorum scribit: si oleum tuum, quasi suum defendat Titius; & tu hoc oleum deposueris apud Seium, ut is hoc venderet, & pretium servaret, donec inter vos dijudicetur, cujus oleum esset; neque Titius velit judicium accipere: quoniam neque mandati, neque sequestraria Seium convenire potes, nondum impleta conditione depositionis, de dolo adversus Titium agendum. Sed Pomponius lib. 27, posse cum sequestre præscriptis verbis actione agi: vel, si is solvendo non sit, cum Titio de dolo. quæ distinctio vera esse videtur. §. 4. Et, si servum pignoratum noxæ mihi dederis per judicem, & ita absolutus: de dolo teneris, si apparuerit esse eum pignori datum. Hæc de dolo actio noxalis erit: ideo Labeo quoque lib. 30 Prætoris Peregrini, scribit, de dolo actionem servi nomine, interdum de peculio, interdum noxalem dari. nam si ea res est, in quam dolus commissus est, ex qua de peculio daretur actio; & nunc in peculio dandam: sin vero ea sit, ex qua noxalis; hoc quoque noxale futurum.

§. 5. Merito *causæ cognitionem* Prætor inseruit: neque enim passim hæc actio indulgenda est. Nam ecce in primis, si modica summa sit,

10. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

ID est, usque ad duos aureos;

11. UL-

11. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

NOn debet dari. §. 1. Quibusdam personis non dabitur: utputa liberis vel libertis adversus parentes patronosve: cum sit famosa. † Sed nec humili adversus eum, qui dignitate excellit, debent dari: puta plebeio adversus Consularem receptæ auctoritatis; vel luxurioso, atque prodigo, aut alias vili adversus hominem vitæ emendatioris: & ita Labeo. Quid ergo [est]? in horum persona dicendum est, IN FACTUM verbis temperandam actionem dandam, ut *bonæ fidei* mentio fiat:

12. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

NE ex dolo suo lucrentur.

13. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

HEredibus tamen harum personarum, item adversus heredes de dolo actio erit danda.

§. 1. Item in causæ cognitione versari Labeo ait, ne in pupillum de dolo detur actio, nisi forte nomine hereditario conveniatur. Ego arbitror, & ex suo dolo conveniendum, si proximus pubertati est: maxime si locupletior ex hoc factus est.

14. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

QUid enim, si impetraverit à procuratore petitoris, ut ab eo absolveretur: vel si de tutore mentitus, pecuniam accepit: vel alia similia admisit, quæ non magnam machinationem exigunt?

15. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

SEd & ex dolo tutoris, si factus est locupletior, puto in eum dandam actionem: sicut exceptio datur. §. 1. Sed, an in municipes de dolo detur actio, dubitatur. Et puto, ex suo quidem dolo facere possunt? quid enim municipes dolo facere possunt? sed si quid ad eos pervenit ex dolo eorum, qui res eorum administrant: puto dandam. De dolo autem decurionum in ipsos decuriones dabitur de dolo actio. §. 2. Item si quid ex dolo procuratoris ad dominum pervenit, datur in dominum de dolo actio, in quantum ad eum pervenit: nam procurator ex dolo suo proculdubio tenetur. §. 3. In hac actione designari oportet, cujus dolo factum sit: quamvis, in *metu* non sit necesse.

16. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

ITem exigit Prætor, *Ut comprehendatur, quid dolo malo factum sit.* Scire enim debet actor, in qua re circumscriptus sit: nec in tanto crimine vagari.

17. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

SI plures dolo fecerint, & unus restituerit: omnes liberantur. quod si unus, quanti ea res est, præstiterit: puto adhuc cæteros liberari.

§. 1. Hæc actio in heredem, & cæteros successores datur, duntaxat de eo, quo ad eos pervenit.

18. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

ARbitrio judicis in hac quoque actione restitutio comprehenditur: &, nisi fiat restitutio, sequitur condemnatio, quanti ea res est. † Ideo autem & hic, & in metus causa actione, certa quantitas non adjicitur; ut possit per contumaciam suam tanti reus condemnari, quanti actor in litem juraverit: sed officio judicis debet in utraque actione, taxatione jusjurandum refrenari.

§. 1. Non tamen semper in hoc judicio arbitrio judicis dandum est: quid enim si manifestum sit, restitui non posse? veluti si servus dolo malo traditus, defunctus sit, ideoque protinus condemnari debeat in id, quod interfit actoris.

§. 2. Si dominus proprietatis insulam, cujus ususfructus legatus erat, incenderit: non est de dolo actio; quoniam aliæ ex hoc oriuntur actiones. §. 3. De eo, qui sciens commodasset pondera, ut venditor emptori merces adpenderet, Trebatius de dolo dabat actionem. Atquin si majora pondera commodavit, id quod amplius mercis datum est, repeti condictione potest: si minora, ut reliqua merx detur, ex empto agi potest. nisi si ea conditione merx venit, ut illis ponderibus traderetur: cum ille decipiendi causa adfirmasset, *se æqua pondera habere.* §. 4. Dolo cujus effectum est, ut lis temporibus legitimis transactis pereat; Trebatius ait de dolo dandum judicium, non ut arbitrio judicis [res] restituatur, sed ut tantum actor consequatur, quanti ejus interfuerit id non esse factum; ne aliter observantibus lex circumscribatur. §. 5. Si servum, quem tu mihi promiseras, alius occiderit: de dolo malo actionem in eum dandam plerique recte putant: quia tu à me liberatus sis. ideoque legis Aquiliæ actio tibi denegabitur.

19. PAPINIANUS lib. 37 Quæstionum.

SI fidejussor promissum animal, ante moram occiderit: de dolo actionem reddi adversus eum oportere, Neratius Priscus, & Julianus responderunt: quoniam debitore liberato, per consequentias ipse quoque dimittitur.

20. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

SErvus tuus, cum tibi deberet, nec solvendo esset, hortatu tuo pecuniam mutuam à me accepit, & tibi solvit: Labeo ait de dolo malo actionem in te dandam: quia nec de peculio utilis sit, cum in peculio nihil sit; nec in rem domini versum videatur, cum debitum dominus acceperit. §. 1. Si persuaseris mihi, *nullam societatem tibi fuisse cum eo, cui heres sum*, & ob id judicio absolvi te passus sim: dandam mihi de dolo actionem Julianus scribit.

21. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

QUod si, deferente me, juraveris, & absolutus sis; postea perjurium fuerit adprobatum: Labeo ait de dolo actionem in eum dandam: Pomponius autem per jusjurandum transactum videri. Quam sententiam & Marcellus lib. 8 Digestorum probat: stari enim religioni debet.

22. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

NAm sufficit perjurii pœna.

23. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

SI legatarius, cui supra modum legis Falcidiæ legatum est, heredi adhuc ignoranti substantiam hereditatis ultro jurando, vel quadam alia fallacia persuaserit, tanquam satis abundeque ad solida legata solvenda sufficiat hereditas; atque eo modo solida legata fuerit consecutus: datur de dolo actio.

24. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

SI dolo acciderit ejus, qui verba faciebat pro eo, qui de libertate contendebat, quo minus præsente adversario secundum libertatem pronuncietur: puto statim de dolo dandam in eum actionem: quia semel pro libertate dictam sententiam retractari non oportet.

25. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

CUm à te pecuniam peterem, eoque nomine judicium acceptum est, falso mihi persuasisti, *tanquam eam pecuniam servo meo, aut procuratori solvisses*; eoque modo consecutus es, ut consentiente me absolvereris: quærentibus nobis, an in te doli judicium dari debeat; placuit de dolo actionem non dari: quia alio modo mihi succurri potest. nam ex integro agere possum; & si objiciatur exceptio rei judicatæ, replicatione jure uti potero.

26. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

IN *heredem eatenus daturum se eam actionem* Proconsul pollicetur, *quatenus ad eum pervenerit*: id est, quatenus ex ea re locupletior ad eum hereditas venerit;

27. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

DOlove malo ejus factum est, quo minus pervenerit.

28. GAJUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

ITaque si accepto lata sit tibi pecunia: omnimodo cum herede tuo agetur. At si res tibi tradita sit: si quidem mortuo te, ea res extitit, agetur cum herede tuo; si minus, non agetur. † Sed utique in heredem perpetuo dabitur: quia non debet lucrari ex alieno damno. Cui conveniens est, ut & in ipso qui dolo commiserit, in id, quod locupletior esset, perpetuo danda sit in factum actio.

29. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

SAbinus putat, calculi ratione potius, quam maleficii, heredem conveniri: denique famosum non fieri: ideoque in perpetuum teneri oportere.

30. UL-

30. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

NEque causæ cognitio in heredis persona erit necessaria.

31. PROCULUS lib. 2 Epistularum.

CUm quis persuaserit familiæ meæ, *ut de possessione decedat*: possessio quidem non amittitur, sed de dolo malo judicium in eum competit, si quid damni mihi accesserit.

32. SCÆVOLA lib. 2 Digestorum.

FIlius legatum sibi servum per præceptionem, rogatus manumittere post certum tempus, [postea] quam rationes ipsi, & coheredibus fratribus reddidisset; ante diem, & ante redditas rationes, ad libertatem vindicta manumittendo perduxerat: quæsitum est, an ex fideicommisso fratribus tenetur, ut rationes eorum pro portionibus redderet? Respondi, cum liberum fecisset, ex causa quidem fideicommissi non teneri: verum si ideo properasset manumittere, ne rationes fratribus redderet, posse de dolo actionem in eum exercere.

33. ULPIANUS lib. 4 Opinionum.

REi, quam venalem possessor habebat, litem proprietatis adversarius movere cœpit; & posteaquam opportunitatem emptoris, cui venundari potuit, peremit, destitit: placuit possessori hoc nomine actionem in factum cum sua indemnitate competere.

34. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

SI cum mihi permisisses saxum ex fundo tuo ejicere, vel cretam, vel arenam fodere; & sumptum in hanc rem fecerim, & non patiaris me tollere: nulla alia quam de dolo [malo] actio locum habebit.

35. IDEM lib. 30 ad Edictum.

SI quis tabulas testamenti apud se depositas, post mortem testatoris delevit, vel alio modo corruperit: heres scriptus habebit adversus eum actionem de dolo. Sed & his, quibus legata data sunt, [danda] erit de dolo actio.

36. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

SI duo dolo malo fecerint, invicem de dolo non agent.

37. ULPIANUS lib. 44 ad Sabinum.

QUod venditor ut commendet dicit, sic habendum, quasi neque dictum, neque promissum est. si vero decipiendi emptoris causa dictum est: æque sic habendum est, ut non nascatur adversus dictum promissumve actio, sed de dolo actio.

38. IDEM lib. 5 Opinionum.

QUidam debitor epistolam quasi à Titio mitti creditori suo effecit, ut ipse liberetur: hac epistola creditor deceptus, Aquiliana stipulatione, & acceptilatione liberavit debitorem: postea epistola falsa, vel inani reperta, creditor major quidem annis vigintiquinque de dolo habebit actionem; minor autem in integrum restituetur.

39. GAIUS lib. 27 ad Edictum provinciale.

SI te Titio obtuleris de ea re, quam non possidebas, in hoc ut alius usucapiat, & *judicatum solvi* satisdederis: quamvis absolutus sis, de dolo malo tamen teneberis: & ita Sabino placet.

40. FURIUS ANTHIANUS lib. 1 ad Edictum.

IS, qui decepit aliquem, ut hereditatem non idoneam adiret, de dolo tenebitur: nisi fortasse [ipse] creditor erat, & solus erat: tunc enim sufficit contra eum doli mali exceptio.

TIT. IV.
DE MINORIBUS VIGINTIQUINQUE ANNIS.

1. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

HOc Edictum Prætor naturalem æquitatem secutus proposuit: quo tutelam minorum suscepit. nam cum inter omnes constet, fragile esse & infirmum hujusmodi ætatum consilium, & multis captionibus suppositum, multorum insidiis expositum: auxilium eis Prætor hoc Edicto pollicitus est, & adversus captiones opitulationem. §. 1. Prætor edicit: QUOD CUM MINORE QUAM VIGINTIQUINQUE ANNIS NATU GESTUM ESSE DICETUR, UTI QUÆQUE RES ERIT ANIMADVERTAM. §. 2. Apparet minoribus annis vigintiquinque eum opem polliceri: nam post hoc tempus compleri virilem vigorem constat. §. 3. Et ideo hodie in hanc usque ætatem adolescentes curatorum auxilio reguntur: nec ante rei suæ administratio eis committi debebit, quamvis bene rem suam gerentibus.

2. IDEM lib. 19 ad legem Juliam & Papiam.

NEc per liberos suos rem suam maturius a curatoribus recipiat: quod enim legibus cavetur, *Ut singuli anni per singulos liberos demittantur*, ad honores pertinere D. Severus ait, non ad rem suam recipiendam.

3. IDEM lib. 11 ad Edictum.

DEnique Divus Severus, & Imperator noster hujusmodi Consulum, vel Præsidum decreta quasi ambitiosa esse interpretati sunt: ipsi autem perraro minoribus rerum suarum administrationem extra ordinem indulserunt: & eodem jure utimur. §. 1. Si quis cum minore contraxerit, & contractus inciderit in tempus quo major efficitur: utrum initium spectamus, an finem? & placet (ut & est constitutum) si quis major factus comprobaverit, quod minor gesserat, restitutionem cessare. Unde illud non ineleganter Celsus Epistolarum lib. undec. & Digestorum sec. tractat, ex facto à Flavio Respecto Prætore consultus: minor annis vigintiquinque, annos forte vigintiquatuor agens, judicium tutelæ heredi tutoris dictaverat; mox factum, ut [non] finito judicio, jam eo majore effecto vigintiquinque annis, tutoris heres absolutus proponeretur; in integrum restitutio desiderabatur: Celsus igitur Respecto suasit, non facile hunc quondam minorem in integrum restitui; sed, si ei probaretur, calliditate adversarii id actum, ut majore eo facto liberaretur. neque enim extremo, inquit, judicii die videtur solum deceptus hic minor: sed totum hoc structum, ut majore eo facto liberaretur. Idem tamen confitetur, si levior sit suspicio adversarii, quasi dolose versati, non debere hunc in integrum restitui. §. 2. Scio etiam illud aliquando incidisse: minor vigintiquinque annis miscuerat se paternæ hæreditati, majorque factus exegerat aliquid à debitoribus paternis; mox desiderabat restitui in integrum, quo magis abstineret paterna hereditate; contradicebatur ei quasi major factus comprobasset, quod minori sibi placuit: putavimus tamen restituendum in integrum, initio inspecto. Idem puto, & si alienam adiit hæreditatem. §. 3. Minorem autem vigintiquinque annis natu, videndum, an etiam diem natalis sui adhuc dicimus, ante horam, qua natus est, ut, si captus sit, restituatur: &, cum nondum compleverit, ita erit dicendum, ut à momento in momentum tempus spectetur. Proinde & si bissexto natus est, sive priore, sive posteriore die, Celsus scripsit, nihil referre: nam id biduum pro uno die habetur, & posterior dies Kalendarum intercalatur. §. 4. Sed utrum solis patribus familiarum, an etiam filiisfamiliarum succurri debeat, videndum. movet dubitationem, quod, si quis dixerit etiam filiis familiarum in re peculiari subveniendum, efficiet, ut per eos etiam majoribus subveniatur, id est, patribus eorum: quod nequaquam fuit Prætori propositum: Prætor enim minoribus auxilium promisit, non majoribus. † Ego autem verissimam arbitror sententiam existimantium, filiumfamilias minorem annis in integrum restitui posse ex his solis causis, quæ ipsius intersint: puta, si sit obligatus. Proinde si jussu patris obsignatus sit: pater utique poterit in solidum conveniri; filius autem (cum & ipse possit vel in potestate manens conveniri, vel etiam emancipatus, vel exheredatus, in id, quod facere potest: & quidem in potestate manens, etiam invito patre ex condemnatione conveniri) auxilium impetrare debebit, si ipse conveniatur. † Sed an hoc auxilium patri quoque prosit, ut solet interdum fidejussori ejus prodesse, videamus: & non puto [profuturum.] Si igitur filius conveniatur, postulet auxilium; si patrem conveniat credi-

creditor, auxilium cessat, excepta mutui dilatione: in hanc enim, si jussu patris mutuam pecuniam accepit, non adjuvatur. Proinde & si sine jussu patris contraxit, & captus est: si quidem pater de peculio conveniatur, filius non erit restituendus; si filius conveniatur, poterit restitui. nec eo movemur, quasi intersit filii peculium habere: magis enim patris, quam filii interest: licet aliquo casu ad filium peculium spectat; utputa si patris ejus bona à fisco propter debitum occupata sunt; nam peculium ei ex Constitutione Claudii separatur.

§. 5. Ergo etiam filiamfamilias in dote captam, dum patri consentit stipulanti dotem non statim quam dedit, vel adhibenti aliquem, qui dotem stipularetur, puto restituendam: quoniam dos ipsius filiæ proprium patrimonium est. §. 6. Si quis minor vigintiquinque annis adrogandum se dedit, & in ipsa adrogatione se circumventum dicat (finge enim à prædone eum hominem locupletem adrogatum): dico debere eum audiri in integrum se restituentem. §. 7. Si quid minori fuerit filiofamilias legatum post mortem patris, vel fideicommissum relictum; & captus est, forte dum consentit patri paciscenti, ne legatum peteretur: potest dici, in integrum restituendum: quoniam ipsius interest, propter spem Legati, quod ei post mortem patris competit. Sed & si ei legatum sit aliquid, quod personæ ejus cohæret; puta jus militiæ: dicendum est, posse eum restitui in integrum: interfuit enim ejus non capi, cum hanc patri non adquireret, sed ipse haberet.

§. 8. Et si heres sit institutus, *si à patre in diebus centum sit emancipatus;* mox patrem debuerit certiorare, nec fecerit [cum posset], qui eum emancipasset, si cognovisset: dicendum erit, posse eum restitui in integrum, parato patre eum emancipare. §. 9. Pomponius adjicit, ex his causis ex quibus in re peculiari filiifamilias restituuntur, posse & patrem, quasi heredem, nomine filii, post obitum ejus, impetrare cognitionem.

§. 10. Si autem filiusfamilias sit, qui castrense peculium habeat: proculdubio ex his, quæ ad castrense peculium spectant, in integrum restituendus erit, quasi in proprio patrimonio captus.

§. 11. Servus autem minor annis vigintiquinque nullo modo restitui poterit: quoniam domini persona spectatur, qui sibi debebit imputare, cur minori rem commisit. Quare & si per impuberem contraxerit, idem erit dicendum, ut & Marcellus lib. 11 Digestorum scribit. † Et si forte libera peculii administratio minori servo sit concessa, major dominus ex hac causa non restituetur.

4. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

Etenim quodcunque servus ita gerit, voluntate domini gerere intelligendus est: & magis hoc apparebit, si aut de institoria actione quæratur, aut si proponatur majorem annis vigintiquinque negotium aliquod gerendum minori mandasse, & illum in ea re deceptum esse.

5. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

Si tamen is servus fuit, cui fideicommissaria libertas debebatur præsens; & fuit captus, cum re mora ei fit: poterit dici, Prætorem ei succurrere oportere.

6. IDEM lib. 10 ad Edictum.

Minoribus vigintiquinque annis subvenitur per in integrum restitutionem, non solum cum de bonis eorum aliquid minuitur; sed etiam cum intersit ipsorum, litibus & sumptibus non vexari.

7. IDEM lib. 11 ad Edictum.

Ait Prætor, GESTUM ESSE DICETUR. *Gestum* sic accipimus, qualiterqualiter: sive contractus sit, sive quid aliud contigit.

§. 1. Proinde si emit aliquid, si vendidit, si societatem coiit, si mutuam pecuniam accepit, & captus est: ei succurretur. §. 2. Sed & si ei pecunia à debitore paterno soluta sit, vel proprio, & hanc perdidit: dicendum est ei subveniri, quasi gestum sit cum eo. Et ideo si minor conveniat debitorem, adhibere debet curatores, ut ei solvatur pecunia: cæterum non ei compelletur solvere. Sed hodie solet pecunia in ædem deponi (ut Pomponius lib. XXVIII scribit): ne vel debitor ultra usuris oneretur, vel creditor minor perdat pecuniam: aut curatoribus solvi, si sunt. Permittitur etiam, ex Constitutione Principum, debitori, compellere adolescentem ad petendos sibi curatores. Quid tamen si Prætor decernat solvendam pecuniam minori sine curatoribus, & solverit? an possit esse securus, dubitari potest. Puto autem, si allegans minorem esse, compulsus sit ad solutionem, nihil ei imputandum: nisi forte quasi adversus injuriam appellandum quis ei putet. Sed credo Prætorem, hunc minorem in integrum restitui volentem, auditurum non esse. §. 3. Non solum autem in his ei succurritur, sed etiam *in interventionibus*: utputa si fidejussorio nomine se vel rem suam obligavit. Pomponius autem videtur adquiescere distinguentibus, arbiter ad fidejussores probandos constitutus eum probavit, an vero ipse adversarius? Mihi autem, semper succurrendum videtur, si minor sit, & se circumventum doceat. §. 4. Sed & *in judiciis* subvenitur: sive dum agit, sive dum convenitur, captus sit. §. 5. Sed etsi hereditatem minor adiit minus lucrosam: succurritur ei, *ut se possit abstinere*: nam & hic acceptus est. Idem & in bonorum possessione, vel alia successione. † Non solum autem filius, qui se miscuit paternæ hereditati, sed & si aliquis sit ex necessariis minor annis, simili modo restitutionem impetrabit: veluti si servus sit cum libertate institutus: dicendum enim erit, si se miscuit, posse ei subveniri ætatis beneficio, *ut habeat bonorum suorum separationem*. Plane, qui post aditam hereditatem restituitur, debet præstare, si quid ex hereditate in rem ejus pervenit, nec periit per ætatis imbecillitatem. §. 6. Hodie, certo jure utimur, *ut & in lucro* minoribus succurratur.

§. 7. Pomponius quoque lib. 28 scribit: Et si sine dolo cujusquam legatum repudiaverit, vel in optionis legato captus sit, dum elegit deteriorem; vel si duas res promiserit, *illam aut illam*, & pretiosiorem dederit: debere subveniri: [& subveniendum est.] §. 8. Quæsitum est, ex eo, quod *in lucro quoque minoribus subveniendum* dicitur, si res ejus venierit, & exstat qui plus liceatur: an in integrum propter lucrum restituendus sit? & cottidie Prætores eos restituunt, ut rursum admittatur licitatio. Idem faciunt [&] in his rebus, quæ servari eis debent. Quod circumspecte erit faciendum. Cæterum nemo accedet ad emptionem rerum pupillarium, nec si bona fide distrahantur. Et districte probandum est, in rebus, quæ fortuitis casibus subjectæ sunt, non esse minori adversus emptorem succurrendum: nisi aut sordes, aut evidens gratia tutorum sive curatorum doceatur. §. 9. Restitutus autem, cum se hereditati misceat, vel eam adeat quam repudiavit, rursus restitui poterit ut se abstineat: & hoc & rescriptum & responsum est. §. 10. Sed quod Papinianus lib. 2 Responsorum ait, minori substitutum servum necessarium, repudiante quidem hereditatem minore, necessarium fore; &, si fuerit restitutus minor, liberum nihilominus remanere; si autem prius minor adiit hereditatem, & mox abstentus est, substitutum pupillo servum cum libertate, non posse heredem existere, neque liberum esse: non per omnia verum est. nam si non est solvendo hereditas, abstinente se herede, & D. Pius rescripsit, & Imperator noster, & quidem in extraneo pupillo, locum fore necessario substituto. & quod ait, LIBERUM MANERE, tale est, quasi non [&] heres maneat, cum pupillus impetrat restitutionem, posteaquam abstentus est: cum enim pupillus heres non fiat, sed utiles actiones habeat, sine dubio heres manebit, qui semel extitit. §. 11. Item si non provocavit intra diem, subvenitur, *ut provocet*: finge enim hoc desiderare. §. 12. Item & *in eremodiciis* ei subvenitur. Constat autem, omnis ætatis hominibus restaurationem eremodicii præstari, si se doceant ex justa causa abfuisse.

8. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

MInor, etiamsi quasi contumax condemnatus sit, in integrum restitutionis auxilium implorabit.

9. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

SI ex causa judicati pignora minoris capta sunt, & distracta; mox restitutus sit adversus sententiam Præsidis, vel procuratoris Cæsaris: videnuum, an ea revocari debeant, quæ distracta sunt. nam illud certum est, pecuniam ex causa judicati solutam ei restituendam: sed interest ipsius, corpora potius habere: [&] puto interdum permittendum, id est, si grande damnum sit minoris. §. 1. In dotis quoque modo mulieri subvenitur, si ultra vires patrimonii, vel totum patrimonium circumscripta in dotem dedit. §. 2. Nunc videndum, minoribus utrum in contractibus captis duntaxat subveniatur, an etiam delinquentibus: utputa dolo aliquid minor fecit in re deposita, vel commodata, vel alias in contractu; an ei subveniatur, si nihil ad eum pervenit? Et placet, *in delictis minoribus non subveniri*: nec hic itaque subvenietur. † Nam & si furtum fecit; vel damnum injuria dedit: non ei subvenietur. † Sed si, cum ex damno dato confiteri possit, ne dupli teneatur, maluit negare: in hoc solum restituendus sit, ut pro confesso habeatur. † Ergo & si potuit pro fure damnum decidere magis quam actionem dupli vel quadrupli pati, ei subvenietur.

§. 3. Si mulier, cum culpa divertisset, velit sibi subveniri; vel si maritus: puto restitutionem non habendam: est enim delictum non modicum. nam [&] si adulterium minor commisit, ei non subvenitur. §. 4. Papinianus ait, Si major annis viginti, minor vigintiquinque, se in servitutem venire patiatur [id est, si pretium participatus est]: non solere restitui. sed hoc merito: quoniam res nec capit restitutionem, cum statum mutat. §. 5. Si in commissum incidisse vectigalis dicatur, erit in integrum restitutio. Quod sic erit accipiendum, si non dolus ipsorum interveniat: cæterum, cessabit restitutio.

§. 6. Adversus libertatem quoque minori à Prætore subveniri, impossibile est:

10. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

NIsi ex magna causa hoc a Principe fuerit consecutus.

11. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

VErum vel de dolo, vel utilis actio erit in id, quod minoris interfuit, non manumitti: proinde quicquid hic haberet, si non manumisisset, id ei nunc præstabitur. † Sed & nomine earum rerum, quas dominicas servus manumissus supprimebat, competunt adversus eum actiones ad exhibendum, & furti,& condictio: videlicet quoniam & manumissus eas contrectabat. Cæterum ex delicto in servitute facto, domino adversus eum post libertatem actio non competit. Et hoc rescripto Divi Severi continetur.

§. 1. Quid, si minor vigintiquinque annis, major viginti, hac lege se vendiderit, ut manumittatur? ideo proposui majorem viginti, quoniam & Scævola scribit lib. 14 Quæstionum). Et magis est, ut sententia Constitutionis Divi Marci ad Aufidium Victorinum,hunc, [id est,minorem viginti annis] non complectatur: Quare videndum, an majori viginti annis subveniatur? Et, si quidem ante desideret, quam libertas competat,audietur: sin vero postea,non possit. † Item quæri potest, si is, qui emit hac lege, minor sit: an restitui possit? Et siquidem nondum libertas competit, erit dicendum, posse ei subveniri: sin vero posteaquam dies venit,voluntas majoris venditoris libertatem imponit. §. 2. Ex facto quæsitum est: adolescentes quidam acceperant curatorem Salvianum quendam nomine: hic, cum curam administrasset, beneficio Principis Urbicam procurationem erat adeptus, & apud Prætorem se a cura adolescentium excusaverit, absentibus eis: adolescentes adierant Prætorem, desiderantes in integrum adversus eum restitui, quod esset contra Constitutiones excusatus: (cum enim susceptam tutelam non alii soleant deponere,quam qui trans mare Reipublicæ causa absunt; vel hi, qui circa Principem sunt occupati, ut in Consiliarii Menandri Arrii persona est indultum; meruisset autem Salvianus excusationem: adolescentes, quasi capti, in integrum restitui à Prætore desideraverant,): Aetrius Severus, quia dubitabat, ad Imperatorem Severum retulit: Ad quam consultationem successori ejus Benidio Quieto rescripsit, Nullas partes esse Prætoris: neque enim contractum proponi cum minore annis vigintiquinque: sed Principes intervenire, & reducere hunc ad administrationem, qui perperam esset à Prætore excusatus. §. 3. Sciendum est autem, non passim minoribus subveniri, sed *causa cognita*, si capti esse proponantur. §. 4. Item non restituetur, qui sobrie rem suam administrans, occasione damni non inconsulte accidentis, sed fato, velit restitui: nec enim eventus damni restitutionem indulget, sed inconsulta facilitas: & ita Pomponius lib. 28 scripsit. † Unde Marcellus apud Julianum notat, si minor sibi servum necessarium comparaverit, mox decesserit: non debere eum restitui: neque enim captus est emendo sibi rem pernecessariam,licet mortalem. §. 5. Si locupleti heres extitit, & subito hereditas lapsa sit (puta prædia fuerunt, quæ chasmate perierunt, insulæ exustæ sunt, servi fugerunt, aut decesserunt): Julianus quidem lib. 46 sic loquitur, quasi possit minor in integrum restitui: Marcellus autem apud Julianum notat, cessare in integrum restitutionem. neque enim ætatis lubrico captus est adeundo locupletem hereditatem: & quod fato contingit, cuivis patrifamilias, quamvis diligentissimo, possit contingere. † Sed hæc res auferre potest restitutionem minori, si adiit hereditatem, in qua res erant multæ mortales, vel prædia urbana, æs autem alienum grave: quod non prospexit posse evenire ut demoriantur mancipia, prædia ruant: vel quod non cito distraxerit hæc, quæ multis casibus obnoxia sunt.

§. 6. Item quæritur, si minor adversus minorem restitui desiderat, an sit audiendus? Et Pomponius simpliciter scribit, non restituendum. Puto autem inspiciendum à Prætore, quis captus sit. proinde si ambo capti sunt,verbi gratia minor minori pecuniam dedit, & ille perdidit: melior est causa secundum Pomponium ejus qui accepit, & [vel] dilapidavit, vel perdidit. §. 7. Plane si minor annis cum filiofamilias majore contraxerit: & Julianus lib. 4 Digestorum, & Marcellus lib. 2 Digestorum scribit, posse in integrum restitui; ut magis ætatis ratio, quam Senatusconsulti habeatur.

12. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

SI apud minorem mulier pro alio intercesserit, non est ei actio in mulierem danda: sed perinde atque cæteri, per exceptionem summoveri debet: scilicet, quia communi jure in priorem debitorem ei actio restituitur. Hæc, si solvendo sit prior debitor: alioquin mulier non utetur Senatusconsulti auxilio.

13. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

IN causæ cognitione versabitur, utrum soli ei succurrendum sit, an etiam his, qui pro eo obligati sunt: utputa fidejussoribus. Itaque si cum scirem minorem, & ei fidem non haberem, tu fidejusseris pro eo: non est æquum, fidejussori in necem meam subveniri; sed potius ipsi deneganda erit mandati actio. In summa, perpendendum erit Prætori, cui potius subveniat, utrum creditori, an fidejussori: nam minor captus neutri tenebitur. Facilius in mandatore dicendum erit, non debere ei subvenire: hic enim velut adfirmator fuit & suasor, ut cum minore contraheretur. † Unde tractari potest: minor in integrum restitutionem utrum adversus creditorem, an & adversus fidejussorem implorare debeat? Et puto tutius, adversus utrumque. Causa enim cognita, & præsentibus adversariis,vel si per contumaciam desint, in integrum restitutiones perpendendæ sunt.

§. 1. In-

§. 1. Interdum autem restitutio & in rem datur minori, id est, adversus rei ejus possessorem, licet cum eo non sit contractum. utputa rem a minore emisti, & alii vendidisti: potest desiderare interdum adversus possessorem restitui, ne rem suam perdat, vel re sua careat: & hoc vel cognitione Prætoria, vel rescissa alienatione, dato in rem judicio. Pomponius quoque libro vicesimo octavo scribit, Labeonem existimasse, si minor vigintiquinque annis fundum vendidit, & tradidit, si emptor rursus eum alienavit: siquidem emptor sequens scit rem ita gestam, restitutionem adversus eum faciendam: si ignoravit, & prior emptor solvendo esset, non esse faciendam; sin vero non esset solvendo, æquius esse minori succurri etiam adversus ignorantem, quamvis bona fide emptor est.

14. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

PLane quamdiu is, qui a minore rem accepit, aut heres ejus idoneus sit: nihil novi constituendum est in eum, qui rem bona fide emerit: idque & Pomponius scribit.

15. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

SEd ubi restitutio datur, posterior emptor reverti ad auctorem suum poterit. Per plures quoque personas si emptio ambulaverit, idem juris erit.

16. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

IN causæ cognitione etiam hoc versabitur, num forte alia actio possit competere citra in integrum restitutionem. Nam si communi auxilio, & mero jure munitus sit, non debet ei tribui extraordinarium auxilium: utputa cum pupillo contractum est sine tutoris auctoritate, nec locupletior factus est. §. 1. Item relatum est apud Labeonem, si minor circumscriptus societatem coïerit, vel [etiam] donationis causa, nullam esse societatem nec inter majores quidem: & ideo cessare partes Prætoris. Idem & Ofilius respondit: satis enim ipso jure munitus est. §. 2. Pomponius quoque refert lib. 28, cum quidam heres rogatus esset fratris filiæ complures res dare ea conditione, *ut, si sine liberis decessisset, restitueret eas heredi*; & hæc defuncto herede, heredi ejus cavisset, *se restituturam*: Aristonem putasse, in integrum restituendam. Sed & illud Pomponius adjicit, quod potuit incerti condici hæc cautio, etiam à majore: non enim ipso jure, sed per conditionem munitus est. §. 3. Et generaliter probandum est, ubi contractus non valet, pro certo Prætorem se non debere interponere. §. 4. Idem Pomponius ait, in pretio emptionis & venditionis naturaliter licere contrahentibus se circumvenire.

§. 6. Nunc videndum, *Qui in integrum restituere possunt?* Et tam Præfectus Urbi, quam alii magistratus pro jurisdictione sua restituere in integrum possunt, tam in aliis causis, quam contra sententiam suam.

17. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

PRæfecti etiam prætorio ex sua sententia in integrum possunt restituere: quamvis appellari ab his non possit. Hæc idcirco tam varie, quia appellatio quidem iniquitatis sententiæ querelam: in integrum vero restitutio erroris proprii veniæ petitionem, vel adversarii circumventionis allegationem continet.

18. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

MInor autem magistratus contra sententiam majorem non restituet. §. 1. Sin autem Princeps sententiam dixit: perraro solet permittere restitutionem, & induci in auditorium suum eum, qui per infirmitatem ætatis captum se dicat, cum ea, quæ pro causa sunt dicta, non allegat, vel ab Advocatis proditum queratur. Denique Glabrionem Acilium Divus Severus & Imperator Antoninus non audierunt, incolorate restitui desiderantem adversus fratrem post speciem in auditorio eorum finitam. §. 2. Sed & Percennio Severo contra res bis judicatas in integrum restitui, Divus Severus & Imperator Antoninus permiserunt in auditorio suo examinari. §. 3. Idem Imperator Licennio Frontoni rescripsit, insolitum esse, post sententiam vice sua ex appellatione dictam, alium in integrum restitutionem tribuere, nisi solum Principem. §. 4. Sed & si ab Imperatore judex datus cognoscat, restitutio ab alio, nisi à Principe, qui judicem destinavit, non fiet.

§. 5. Non solum autem minoribus, verum successoribus quoque minorum datur in integrum restitutio, etsi sint ipsi majores.

19. IDEM lib. 13 ad Edictum.

INterdum tamen successori plus quam annum dabimus, ut est Edicto expressum: si forte ætas ipsius subveniat. Nam post annum vicesimumquintum habebit legitimum tempus: hoc enim ipso deceptus videtur, quod cum posset restitui intra tempus statutum ex persona defuncti, hoc non fecit. † Plane, si defunctus ad in integrum restitutionem modicum tempus ex anno utili habuit, huic heredi minori post annum vicesimumquintum completum, non totum statutum tempus dabimus ad in integrum restitutionem, sed id duntaxat tempus, quod habuit is, cui heres extitit.

20. IDEM lib. 11 ad Edictum.

PApinianus lib. 11 Responsorum ait, exuli reverso non debere prorogari tempus in integrum restitutionis statutum, quia abfuit: cum potuerit adire Prætorem per procuratorem. nec dixit, *vel Præsidem, ubi erat.* † Sed, quod idem dicit, & indignum esse propter irrogatam pœnam: non recte. Quid enim commune habet delictum cum venia ætatis? §. 1. Si quis tamen major vigintiquinque annis intra tempus restitutionis statutum contestatus postea destiterit, nihil ei proficit ad in integrum restitutionem contestatio: ut est sæpissime rescriptum.

21. IDEM lib. 10 ad Edictum.

D*Estitisse* autem is videtur, non qui distulit, sed qui liti renunciavit in totum.

22. IDEM lib. 11 ad Edictum.

IN integrum vero restitutione postulata adversus aditionem à minore factam, si quid legatis expensum est, vel pretia eorum, qui ad libertatem aditione ejus pervenerunt, à minore refundenda non sunt: Quemadmodum per contrarium, cum minor restituitur ad adeundam hereditatem, quæ antea gesta erunt per curatorem bonorum decreto Prætoris ad distrahenda bona secundum juris formam constitutum, rata esse habenda, Calpurnio Flacco Severus & Antoninus rescripserunt.

23. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

CUm mandatu patris filiusfamilias res administraret, non habet beneficium restitutionis. nam & si alius ei mandasset, non succurreretur: cum eo modo major potius consuleretur, cujus damno res sit cessura. † Sed si eventu damnum minor passurus sit, quia, quod præstiterit, servare ab eo, cujus negotia gessit, non potest, quia is non erit solvendo: sine dubio Prætor interveniet. † Si [autem] ipse dominus minor sit, procurator vero majoris ætatis: non potest facile dominus audiri, nisi si mandatu ejus gestum erit, nec à procuratore servari res possit. Ergo & si procuratorio nomine minor circumscriptus sit, imputari debet hoc domino, qui tali commisit sua negotia. Idque & Marcello placet.

24. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

QUod si minor sua sponte negotiis majoris intervenerit: restituendus erit, ne majori damnum accidat. quod si hoc facere recusaverit: tunc, si conventus fuerit negotiorum gestorum adversus hanc actionem non restituitur. sed compellendus est sic [ei] cedere auxilium in integrum restitutionis, ut procuratorem eum in rem suam faciat: ut possit per hunc modum damnum sibi propter minorem contingens resarcire. §. 1. Non semper autem ea, quæ cum minoribus geruntur, rescindenda sunt, sed ad bonum & æquum redigenda sunt: ne magno incommodo hujus ætatis homines afficiantur, nemine cum his contrahente, & quodammodo commercio eis interdicetur. Itaque nisi aut manifesta circumscriptio sit, aut tam negligenter in ea causa versati sint, Prætor interponere se non debet. §. 2. Scævola noster ajebat, si quis

juvenili levitate ductus, omiserit, vel repudiaverit hereditatem, vel bonorum possessionem: siquidem omnia in integro sint, omnimodo audiendus est, si vero jam distracta hereditate, & negotiis finitis, ad paratam pecuniam laboribus substituti veniat, repellendus est; multoque parcius ex hac causa heredem minoris restituendum esse. §. 3. Si servus, vel filiusfamilias minorem circumscripserit, pater, dominusve, quod ad eum pervenerit, restituere jubendus est; quod non pervenerit, ex peculio eorum præstare: si ex neutro satisfiet, & dolus servi intervenerit, aut verberibus castigandus, aut noxæ dedendus erit. §. 4. Sed [&] si filiusfamilias hoc fecit, ob dolum suum condemnabitur.

† Restitutio autem ita facienda est, ut unusquisque in integrum jus suum recipiat. † Itaque si in vendendo fundo circumscriptus restituetur, jubeat Prætor, *emptorem fundum cum fructibus reddere & pretium recipere*: nisi si tunc dederit, cum eum perditurum non ignoraret; sicuti facit in ea pecunia, quæ ei consumpturo creditur. Sed parcius in venditione: quia æs alienum ei solvitur, quod facere necesse est; credere autem non est necesse. Nam & si origo contractus ita constitit, ut infirmanda sit: si tamen necesse fuit pretium solvi, non omnimodo emptor damno adficiendus est. §. 5. Ex hoc Edicto nulla propria actio vel cautio proficiscitur: totum enim hoc pendet ex Prætoris cognitione.

25. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

ILlud nullam habet dubitationem, quin, minor si non debitum solverit ex ea causa, ex qua jure civili repetitio non est danda, sit ei utilis actio ad repetendum: cum & majoribus vigintiquinque annis justis ex causis dari solet repetitio. §. 1. Si talis interveniat juvenis, cui præstanda sit restitutio: ipso postulante præstari debet, aut procuratore ejus, cui idipsum nominatim mandatum sit: qui vero generale mandatum de universis negotiis gerendis alleget, non debet audiri.

26. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

QUod si de speciali mandatu dubitetur, cum restitutio postuletur, interposita stipulatione *ratam rem dominum habiturum*, rei potest mederi.

§. 1. Quod si is, qui circumscripsisse dicitur, absit, defensor ejus satis judicatum solvi dare debebit.

27. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

PAtri pro filio omnimodo præstanda restitutio est, licet filius restitui nolit: quia patris periculum agitur, qui de peculio tenetur. Ex quo apparet, cæteros adgnatos vel adfines alterius esse conditionis: nec aliter audiri oportere, quam si ex voluntate adulescentis postulent; aut ejus vitæ sit ille adulescens, ut merito etiam bonis ei debeat interdici. §. 1. Si pecuniam, quam mutuam minor accepit, dissipavit: denegare debet Proconsul creditori adversus eum actionem. quod si egenti minor crediderit, ulterius procedendum non est, quam ut jubeatur juvenis actionibus suis, quas habet adversus eum, cui ipse credidisset, cedere creditori suo. † Prædium quoque si ex ea pecunia pluris, quam oporteret, emit: ita temperanda res erit, ut jubeatur venditor reddito pretio reciperare prædium; ita ut sine alterius damno etiam creditor à juvene suum consequatur. Ex quo scilicet simul intelligimus, quid observari oporteat, si sua pecunia pluris, quam oportet, emerit: ut tamen hoc, & superiore casu venditor, qui pretium reddidit, etiam usuras, quas ex ea pecunia percepit, aut percipere potuit, reddat; & fructus, quibus locupletior factus est juvenis, recipiat. Item ex diverso, si minore pretio, quam oportet, vendiderit adolescens: emptor quidem juberi debebit prædia cum fructibus restituere, juvenis autem eatenus ex pretio reddere, quatenus ex ea pecunia locupletior est. §. 2. Si minor annis vigintiquinque sine causa debitori *acceptum* tulerit: non solum in ipsum, sed & in fidejussores, & in pignora actio restitui debet. Et, si ex duobus reis alteri acceptum tulerit, in utrumque restituenda est actio.

§. 3. Ex hoc intelligimus, si damnosam sibi novationem fecerit, forte si ab idoneo debitore ad inopem novandi causa transtulerit obligationem: oportere eum in priorem debitorem restitui.

§. 4. Adversus eos quoque restitutio præstanda est, quorum de dolo agere non permittitur: nisi quædam personæ speciali lege exceptæ sint.

28. CELSUS lib. 2 Digestorum.

CUm minor [quam] quinque & viginti annis, adversus eum, cum quo tutelæ egit, restituitur, non ideo tutori contrarium tutelæ judicium restituendum est.

29. MODESTINUS lib. 2 Responsorum.

ETiam si patre, eodemque tutore, auctore, pupillus captus probari possit: curatorem postea ei datum, nomine ipsius in integrum restitutionem postulare non prohiberi. §. 1. Ex causa curationis condemnata pupilla, adversus unum caput sententiæ restitui volebat; [&] quia videbatur in cæteris litis speciebus relevata fuisse, actor major ætate, qui adquievit tunc temporis sententiæ, dicebat totam debere litem restaurare: Herennius Modestinus respondit, si species, in qua pupilla in integrum restitui desiderat, cæteris speciebus non cohæret, nihil proponi, cur à tota sententia recedi actor postulans audiendus sit.

§. 2. Si hereditate patris, ætatis beneficio in integrum restitutus, abstinuit se, nemine de creditoribus paternis præsente, vel ad agendum à Præside evocato: an ea restitutio recte facta videatur, quæritur. Herennius Modestinus respondit, cum non evocatis creditoribus, in integrum restitutionis decretum interpositum proponatur, minime id creditoribus præjudicasse.

30. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

SI filius emancipatus, contra tabulas non accepta possessione, post inchoatam restitutionis quæstionem, legatum ex testamento patris major vigintiquinque annis petisset: liti renunciare videtur: cum & si bonorum possessionis tempus largiretur, electo judicio defuncti, repudiatum beneficium Prætoris existimaretur.

31. IDEM lib. 9 Responsorum.

SI mulier, postquam heres extitit, propter ætatem abstinendi causa, in integrum restituta fuerit: servos hereditarios ex fideicommisso ab ea recte manumissos, retinere libertatem respondi. nec erunt cogendi viginti aureos pro libertate retinenda dependere, quam jure optimo consecuti videntur. Nam & si quidam ex creditoribus pecuniam suam ante restitutionem ab ea reciperassent, cæterorum querela contra eos, qui acceperunt, ut pecunia communicetur, non admittetur.

32. PAULUS lib. 1 Quæstionum.

MInor vigintiquinque annis, adito Præside, et aspectu corporis falso probavit perfectam ætatem: curatores, cum intellexissent esse minorem, perseveraverunt in administratione: medio tempore, post probatam ætatem, ante impletum vicesimumquintum annum solutæ sunt adulescenti pecuniæ debitæ, easque male consumpsit. Quæro, cujus sit periculum? & quid si curatores quoque in eodem errore perseverassent, [ut putarent majorem esse, & abstinuissent se ab administratione,] curationem etiam restituissent; an periculum temporis, quod post probatam ætatem cessit, ad eos pertineat? Respondi: Hi, qui debita exsolverunt, liberati jure ipso, non debent iterum conveniri. † Plane, curatores, qui scientes eum minorem esse, perseveraverunt in eodem officio, non debuerunt eum pati accipere pecunias debitas: & debebunt hoc nomine conveniri. Quod si & ipsi decreto Præsidis crediderunt, & administrare cessaverunt, vel etiam rationem reddiderunt: similes sunt cæteris debitoribus: ideoque non conveniuntur.

33. ABURNIUS VALENS lib. 6 Fideicommissorum.

SI minor vigintiquinque annis servum suum, qui pluris, quam in testamento ei legatum sit, manumittere rogatus fuerit, & legatum acceperit: non cogendum præstare libertatem, si legatum reddere paratus sit, Julianus respondit,

tit,

tit, quemadmodum majoribus liberum sit non accipere, si nolint manumittere, sic huic reddenti legatum necessitas manumittendi remittatur.

34. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

SI minor vigintiquinque annis filiofamilias minori pecuniam credidit, melior est causa consumentis: nisi locupletior ex hoc inveniatur litis contestatæ tempore is qui accepit. §. 1. Minores, si in judicem compromiserunt, & tutore auctore stipulati sunt: integri restitutionem adversus talem obligationem jure desiderant.

35. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

SI in emptionem penes se collatam minor adjectione ab alio superetur: implorans in integrum restitutionem audietur, si ejus interesse emptam ab eo rem fuisse adprobetur; veluti quod majorum ejus fuisset: [ita] tamen, ut id, quod ex licitatione accessit, ipse offerat venditori.

36. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

MInor vigintiquinque annis omissam allegationem per in integrum restitutionis auxilium repetere potest.

37. TRYPHONINUS lib. 3 Disputationum.

AUxilium in integrum restitutionis executionibus pœnarum paratum non est: ideoque injuriarum judicium semel omissum repeti non potest. §. 1. Sed [&] in sexaginta diebus præteritis, in quibus jure mariti sine calumnia vir accusare mulierem adulterii potest, denegatur ei in integrum restitutio. quod jus omissum si nunc repetere vult, quid aliud, quam delicti veniam, id est, calumniæ, deprecatur? & cum neque in delictis, neque in calumniatoribus Prætorem succurrere oportere certi juris sit, cessabit in integrum restitutio. † In delictis autem minor annis vigintiquinque non meretur in integrum restitutionem; utique atrocioribus: nisi quatenus interdum miseratio ætatis ad mediocrem pœnam judicem produxerit. † Sed, ut ad legis Juliæ de adulteriis coërcendis præcepta veniamus, utique nulla deprecatio adulterii pœnæ est, si se minor annis adulterum fateatur. † Dixi nec si quid eorum commiserit, quæ pro adulterio eadem lex punit: veluti si adulterii damnatam sciens uxorem duxerit; aut in adulterio deprehensam uxorem non dimiserit, quæstumve de adulterio uxoris fecerit, pretiumve pro comperto stupro acceperit, aut domum præbuerit ad stuprum adulteriumve in eam committendum. & non sit ætatis excusatio adversus præcepta legum ei, qui dum leges invocat, contra eas committit.

38. PAULUS lib. 1 Decretorum.

ÆMilius Larianus ab Obinio fundum Rutilianum lege commissoria emerat, data parte pecuniæ: *ita ut si intra duos menses ab emptione reliqui pretii partem dimidiam non solvisset, inemptus esset*; item, *si intra alios duos menses reliquum pretium non numerasset, similiter esset inemptus*: intra priores duos menses Lariano defuncto Rutiliana pupillaris ætatis successerat, cujus tutores in solutione cessaverunt: venditor, denunciationibus tutoribus sæpe datis, post annum eandem possessionem Claudio Telemacho vendiderat: pupilla in integrum restitui desiderabat: victa, tam apud Prætorem, quam apud Præfectum Urbi provocaverat. Putabam, bene judicatum, quod pater ejus, non ipsa contraxerat: Imperator autem motus est, quod dies committendi in tempus pupillæ incidisset, eaque effecisset, ne pareretur legi venditionis. dicebam, posse magis ea ratione restitui eam, quod venditor denunciando post diem, quo placuerat esse commissum, & pretium petendo, recessisse à lege sua videretur: non me moveri, quod dies postea transisset; non magis, quam si creditor pignus distraxisset, post mortem debitoris die solutionis finita. Quia tamen lex commissoria displicebat ei, pronunciavit, *in integrum restituendam*. Movit etiam illud Imperatorem, quod priores tutores, qui non restitui desiderassent, suspecti pronunciati erant. §. 1. Quod dicitur, *non solere filiisfamilias post emancipationem adhuc minoribus succurri in his, quæ omisissent manentes in potestate*, tunc recte dicitur, cum patri adquirere possunt.

39. SCÆVOLA lib. 2 Digestorum.

INtra utile tempus restitutionis apud Præsidem petierunt in integrum restitutionem minores, [&] de ætate sua probaverunt; dicta pro ætate sententia, adversarii, ut impedirent cognitionem Præsidis, ad Imperatorem appellarunt; Præses in eventum appellationis cætera cognitionis distulit. Quæsitum est, si finita appellationis apud Imperatorem cognitione, & *injusta appellatione pronunciata*, egressi ætatem deprehendantur: an cætera negotii implere possunt, cum per eos non steterit, quo minus res finem accipiat? Respondi, secundum ea quæ proponuntur, perinde cognosci, atque si nunc intra ætatem essent. §. 1. Vendentibus curatoribus minoris fundum, emptor extitit Lucius Titius, & sex fere annis possedit; & longe longeque rem meliorem fecit: quæro, cum sint idonei curatores, an minor adversus Titium emptorem in integrum restitui possit? Respondi, ex omnibus quæ proponerentur, vix esse eum restituendum: nisi [si] maluerit omnes expensas, quas bona fide emptor fecisse adprobaverit, ei præstare: maxime, cum sit ei paratum [promptum] auxilium, curatoribus ejus idoneis constitutis.

40. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

MInor annis vigintiquinque, cui *fideicommissum solvi* pronunciatum erat, caverat, *id se accepisse*: & cautionem eidem debitor, quasi creditæ pecuniæ fecerat. In integrum restitui potest: quia partam ex causa judicati persecutionem novo contractu ad initium alterius petitionis redegerat.

§. 1. Prædia patris sui minor annis vigintiquinque ob debita rationis tutelæ aliorum, quam pater administraverat, in solutum inconsulte dedit. Ad suam æquitatem per in integrum restitutionem revocanda res est: usuris pecuniæ, quam constiterit ex tutela deberi, reputatis, & cum quantitate fructuum perceptorum compensatis.

41. JULIANUS lib. 45 Digestorum.

SI judex circumvento in venditione adolescenti jussit *fundum restitui, eumque pretium emptori reddere*, & hic nolit uti hac in integrum restitutione, pœnitentia acta: exceptionem utilem, adversus petentem pretium, quasi ex causa judicati, adolescens habere poterit: quia *unicuique licet contemnere hæc, quæ pro se introducta sunt*. Nec queri poterit venditor, si restitutus fuerit in eam causam, in qua se ipse constituit, & quam mutare non potuisset, si minor auxilium Prætoris non implorasset.

42. ULPIANUS libro 2 de officio Proconsulis.

PRæses provinciæ minorem in integrum restituere potest, etiam contra suam, vel decessoris sui sententiam. Quod enim appellatio interposita majoribus præstat, hoc beneficio ætatis consequuntur minores.

43. MARCELLUS lib. 1 de Officio Præsidis.

DE ætate ejus, qui se majorem annis vigintiquinque dicit, causa cognita probandum est: quia per eam probationem in integrum restitutioni ejusdem adolescentis, & aliis causis præjudicatur.

44. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

NOn omnia, quæ minores annis vigintiquinque gerunt, irrita sunt, sed ea tantum, quæ, causa cognita, ejusmodi deprehensa sunt: ut, si ab aliis circumventi, vel sua facilitate decepti, aut quod habuerint, amiserunt; aut quod adquirere emolumentum potuerunt, omiserunt; aut se oneri quod non suscipere licuit, obligaverunt.

45. CALLISTRATUS lib. 1 Edicti monitorii.

ETiam ei, qui, prius quam nasceretur, usucaptum amisit, restituendam actionem Labeo scribit. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, eum, qui fraude tutoris adversarium suum diceret absolutum, & agere cum eo ex integro vellet, licentiam habere, prius cum tutore agere.

46. PAULUS lib. 2 Responsorum.

EUm, qui ex sua voluntate minorem annis in judicio defendit, & condemnatus est, ex causa judicati posse conveniri: nec ejus quem defendit, ætatem ad restitutionem impetrandam ei prodesse, cum causam judicati recusare non possit. Ex quo apparet, nec eum, cujus nomine condemnatus est, auxilium restitutionis propter eam sententiam implorare posse.

47. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

TUtor, urgentibus creditoribus, rem pupillarem bona fide vendidit, denunciante tamen matre [&] emptoribus. Quæro cum urgentibus creditoribus distracta sit, nec de sordibus tutoris merito quippiam dici potest: an pupillus in integrum restitui potest? Respondi, cognita causa æstimandum: nec idcirco, si justum sit restitui, denegandum id auxilium, quod tutor delicto vacaret. §. 1. Curator adolescentium prædia communia sibi, & his, quorum curam administrabat, vendidit. Quæro, si decreto Prætoris adolescentes in integrum restituti fuerint, an eatenus venditio rescindenda sit, quatenus adolescentium pro parte fundus communis fuit? Respondi, eatenus rescindi: nisi si emptor a toto contractu velit discedi, quod partem empturus non esset: † Item quæro, emptor utrum à Seio & Sempronio pupillis pretium cum usuris recipere deberet, an vero ab herede curatoris? Respondi, heredes quidem curatoris teneri; verum in Seium & Sempronium pro parte, qua eorum fundus fuit, actiones dandas: utique si ad eos accepta pecunia pro eadem parte pervenisset.

48. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

MInor, se in id, quod fidejussit, vel mandavit, in integrum restituendo, reum principalem non liberat. §. 1. Minor ancillam vendidit: si eam emptor manumiserit, ob hoc in integrum restitui non poterit; sed adversus emptorem, quanti sua interest, actionem habebit. §. 2. Mulier minor vigintiquinque annis, si pactione dotis deterior conditio ejus fiat, & tale pactum inierit, quod nunquam majoris ætatis constitutæ paciscerentur, atque ideo revocare velit: audienda est.

49. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

SI res pupillaris vel adolescentis distracta fuerit, quam lex distrahi non prohibet: venditio quidem valet, verumtamen, si grande damnum pupilli vel adolescentis versatur, etiamsi collusio non intercessit, distractio per in integrum restitutionem revocatur.

50. POMPONIUS lib. 9 Epistolarum [& Variarum lectionum].

INius Diophantus Pomponio suo salutem. Minor vigintiquinque annis novandi animo intercessit pro eo, qui temporali actione tenebatur tunc, cum adhuc supererant decem dies, & postea in integrum restitutus est: utrum restitutio, quæ creditori adversus priorem debitorem datur, decem dierum sit, an plenior? Ego didici, ex tempore in integrum restitutionis tantundem temporis præstandum, quantum supererat. Tu quid de eo putas, velim rescribas. Respondit, Sine dubio quod de temporali actione, in qua intercessit minor sensisti, puto verius esse: ideòque & pignus, quod dederat prior debitor, manet obligatum.

TIT. V.

DE CAPITE MINUTIS.

1. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

CApitis minutio, est status permutatio.

2. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

PErtinet hoc Edictum ad eas capitis deminutiones, quæ salva civitate contingunt. cæterum sive amissione civitatis, sive libertatis amissione contingat capitis deminutio: cessabit Edictum; neque possunt hi penitus conveniri: dabitur plane actio in eos, ad quos bona pervenerunt eorum. §. 1. Ait Prætor: QUI QUÆVE, POSTEAQUAM QUID CUM HIS ACTUM, CONTRACTUMVE SIT, CAPITE DEMINUTI DEMINUTÆVE ESSE DICENTUR, IN EOS EASVE PERINDE QUASI ID FACTUM NON SIT, JUDICIUM DABO. §. 2. Hi, qui capite minuuntur, ex his causis, quæ capitis deminutionem præcesserunt, manent obligati naturaliter: cæterum si postea, imputare quis sibi debebit, cur contraxerit, quantum ad verba hujus Edicti pertinet. sed interdum, si contrahatur cum his post capitis deminutionem, danda est actio: & quidem, si adrogatus sit, nullus labor; nam perinde obligabitur, ut filiusfamilias.

§. 3. Nemo delictis exuitur, quamvis capite minutus sit. §. 4. Ei, qui debitorem suum adrogavit, non restituitur actio in eum, postquam sui juris fiat. §. 5. Hoc judicium perpetuum est, & in heredes, & heredibus datur.

3. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

LIberos, qui adrogatum parentem sequuntur, placet minui caput, cum in aliena potestate sint, & cum familiam mutaverint. §. 1. Emancipato filio, & cæteris personis capitis minutio manifesto accidit: cum emancipari nemo possit, nisi in imaginariam servilem causam deductus. Aliter atque cum servus manumittitur: quia servile caput nullum jus habet: ideo nec minui potest.

4. MODESTINUS lib. 1 Pandectarum.

HOdie enim incipit statum habere.

5. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

AMissione civitatis fit capitis minutio, ut in aqua & igni interdictione. §. 1. Qui deficiunt, capite minuuntur. *Deficere* autem dicuntur, qui ab his, quorum sub imperio sunt, desistant, & in hostium numerum se conferunt: sed & hi, quos Senatus *hostes* judicavit, [vel] lege lata: utique usque eo ut civitatem amittant. §. 2. Nunc respiciendum, quæ capitis deminutione pereant. Et primo de ea capitis deminutione, quæ salva civitate accidit, per quam publica jura non interverti constat: nam manere magistratum, vel Senatorem, vel judicem, certum est.

6. ULPIANUS lib. 51 ad Sabinum.

NAm & cætera officia, quæ publica sunt, in eo non finiuntur: capitis enim minutio, privata hominis & familiæ ejus jura, non civitatis, amittit.

7. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

TUtelas etiam non amittit capitis minutio: exceptis his, quæ in *jure alieno* personis positis deferuntur. igitur testamento dati, vel ex Lege, vel ex Senatusconsulto, erunt nihilominus tutores. Sed legitimæ [tutelæ] ex duodecim Tabulis intervertuntur, eadem ratione, qua & hereditates exinde legitimæ: quia adgnatis deferuntur, qui desinunt esse, familia mutati. Ex novis autem Legibus & hereditates & tutelæ plerumque sic deferuntur, ut personæ naturaliter designentur: ut ecce, deferunt hereditatem Senatusconsulta matri, & filio. §. 1. Injuriarum, & actionum ex delicto venientium obligationes cum capite ambulant. §. 2. Si libertate adempta, capitis deminutio subsecuta sit, nulli restitutioni adversus servum locus est: quia nec Prætoria jurisdictione ita servus obligatur, ut cum eo actio sit. sed utilis actio adversus dominum danda est, ut Julianus scribit: & nisi in solidum defendatur, permittendum mihi est in bona, quæ habuit, mitti. §. 3. Item cum civitas amissa est, nulla restitutionis æquitas est adversus eum, qui amissis bonis, & civitate relicta, nudus exulat.

8. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

EAs obligationes, quæ naturalem præstationem habere intelliguntur, palam est capitis deminutione non perire: quia *civilis ratio naturalia jura corrumpere non potest*. Itaque de dote actio, quia in bonum & æquum concepta est, nihilominus durat etiam post capitis deminutionem:

9. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

UT quandoque emancipata agat.

10. MODESTINUS lib. 8 Differentiarum.

LEgatum in annos singulos, vel menses [singulos] relictum, vel si habitatio legetur.

mor-

morte quidem legatarii legatum intercidit, capitis deminutione tamen interveniente perseverat: videlicet, quia tale legatum in facto potius, quam in jure, consistit.

11. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

CApitis deminutionis tria genera sunt: maxima, media, minima. tria enim sunt, quæ habemus, libertatem, civitatem, familiam. Igitur, cum omnia hæc amittimus, hoc est, libertatem, & civitatem, & familiam, *maximam* esse capitis deminutionem: cum vero amittimus civitatem, libertatem retinemus, *mediam* esse capitis deminutionem: cum & libertas, & civitas retinetur, familia tantum mutatur, *minimam* esse capitis deminutionem constat.

TIT. VI.

EX QUIBUS CAUSIS MAJORES [VIGINTIQUINQUE ANNIS] IN INTEGRUM RESTITUUNTUR.

1. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

HUjus Edicti causam nemo non justissimam esse confitebitur: læsum enim jus per id tempus, quo quis Reipublicæ operam dabat, vel adverso casu laborabat, corrigitur, necnon [&] adversus eos succurritur, ne vel obsit, vel prosit quod evenit. §. 1. Verba autem Edicti talia sunt: SI CUJUS QUID DE BONIS, CUM IS METU, AUT SINE DOLO [MALO], REIPUBLICÆ CAUSA ABESSET: INVE VINCULIS, SERVITUTE, HOSTIUMQUE POTESTATE ESSET: SIVE CUJUS ACTIONIS EORUM CUI DIES EXISSE DICETUR. † ITEM, SI QUIS QUID USU SUUM FECISSET, AUT, QUOD NON UTENDO AMISIT, CONSECUTUS: ACTIONEVE QUA SOLUTUS OB ID, QUOD DIES EJUS EXIERIT, CUM ABSENS NON DEFENDERETUR, INVE VINCULIS ESSET, SECUMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET: AUT CUM EUM INVITUM IN JUS VOCARI NON LICERET, NEQUE DEFENDERETUR: [CUMVE MAGISTRATUS DE EA RE APPELLATUS ESSET, SIVE CUI] PRO MAGISTRATU, SINE DOLO IPSIUS ACTIO EXEMPTA ESSE DICETUR: EARUM RERUM ACTIONEM INTRA ANNUM, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS ERIT. † ITEM SI QUA ALIA MIHI JUSTA CAUSA ESSE VIDEBITUR, IN INTEGRUM RESTITUAM: QUOD EJUS PER LEGES, PLEBISCITA, SENATUSCONSULTA, EDICTA, DECRETA PRINCIPUM, LICEBIT.

2. CALLISTRATUS lib. 2 Edicti monitorii.

HOc Edictum, quod ad eos pertinet, qui eo continentur, minus in usu frequentatur: hujusmodi enim personis extra ordinem jus dicitur ex Senatusconsultis, & Principalibus Constitutionibus. §. 1. Hoc autem capite adjuvantur in primis hi, *qui metus causa afuissent*: scilicet si non supervacuo timore deterriti afuissent.

3. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

M*Etus* autem *causa* abesse videtur, qui justo timore mortis, vel cruciatus corporis conterritus abest: & hoc ex effectu ejus intelligitur. Sed non sufficit quolibet terrore abductum timuisse, sed hujus rei disquisitio judicis est.

4. CALLISTRATUS lib. 2 Edicti monitorii.

ITem hi, *qui Reipublicæ causa, sine dolo malo afuissent.* † Dolum malum eo pertinere accepi, ut qui reverti potest, neque reverteretur, in eo, quod per id tempus adversus eum factum est, non adjuvetur: veluti, si alterius grandis commodi captandi gratia id egerit, ut Reipublicæ causa abesset, [&] revocatur ab isto privilegio.

5. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

ET qui data opera & sine lucro hoc affectaverit, vel qui maturius profectus est, vel litis gratia cœpit Reipublicæ causa abesse. Sed hæc adjectio *doli mali* ad Reipublicæ causa absentes refertur, non [etiam] ad eum, qui metus causa: quoniam nullus metus est, si dolus intercedit. §. 1. Sed qui Romæ, Reipublicæ [causa] operam dant, Reipublicæ causa non absunt.

6. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

UT sunt Magistratus.

7. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

MIlites plane, qui Romæ militant, pro Reipublicæ causa absentibus habentur.

8. PAULUS lib. 3 Brevium.

LEgatis quoque municipiorum succurritur ex Principum Marci & Commodi Constitutione.

9. CALLISTRATUS lib. 2 Edicti monitorii.

SUccurritur etiam ei, *qui in vinculis fuisset*. Quod non solum ad eum pertinet, qui publica custodia coercetur, sed ad eum quoque, qui a latronibus aut prædonibus, vel potentiore vi oppressus, vinculis coercebatur. † *Vinculorum* autem appellatio latius accipitur: nam etiam inclusos, veluti lautumiis, vinctorum numero haberi placet: quia nihil interest, parietibus, an compedibus teneatur. Custodiam autem solam publicam accipi Labeo putat.

10. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

IN eadem causa sunt, & qui à militibus, stationibusque, vel à municipalibus ministeriis asservantur, si probentur rei suæ superesse non potuisse. † In vinculis autem etiam eos accipimus, qui ita alligati sunt, ut sine dedecore in publico parere non possint.

11. CALLISTRATUS lib. 2 Edicti monitorii.

EI quoque succurritur, *qui in servitute fuerit*, sive bona fide serviat homo liber, sive detentus sit.

12. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

IS autem, qui de statu suo litigat, ex quo lis inchoata est, hoc Edicto non continetur: tamdiu igitur in servitute esse videtur, quamdiu non est ejusmodi lis cœpta.

13. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

REcte Labeo ait, eum non contineri, qui liber & heres institutus sit, antequam sit heres: quia nec bona habeat, & Prætor de liberis hominibus loquatur. §. 1. Puto tamen filiumfamilias in castrensi peculio pertinere ad hoc Edictum.

14. CALLISTRATUS lib. 2 Edicti monitorii.

ITem ei succurritur, *qui in hostium potestate fuit*, id est, ab hostibus captus. Nam transfugis nullum credendum est beneficium tribui, quibus negatum est postliminium. Poterant tamen, qui in hostium potestate essent, illa parte Edicti contineri, qua loquitur de his, qui in servitute fuerint.

15. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

AB hostibus [autem] captis postliminio reversis succurritur, aut ibi mortuis: quia nec procuratorem habere possunt; cum aliis suprascriptis [etiam] per procuratorem possit subveniri; præter eos, qui in servitute detinentur. Ego autem etiam nomine ejus, qui hostium potitus est, si curator (ut plerunque) fuerit bonis constitutus, auxilium competere existimo. §. 1. Non minus autem ab hostibus capto, quam ibi nato, qui postliminium habet, succursum videtur. §. 2. Si damni infecti missus sit in ædes militis, si quidem præsente eo jussit Prætor possideri, non restituetur: sin vero absente eo, dicendum subveniri ei debere. §. 3. Sed quod simpliciter Prætor edixit, POSTEAVE, ita accipiendum est, ut, si inchoata sit bonæ fidei possessoris detentatio ante absentiam, finita autem reverso, restitutionis auxilium locum habeat, non quandoque, sed ita demum, si intra modicum tempus, quam rediit, hoc contigit: id est, dum hospitium quis conducit,

ducit, ſarcinulas componit, quærit Advocatum. nam eum, qui differt reſtitutionem, non eſſe audiendum, Neratius ſcribit.

16. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

NOn enim negligentibus ſubvenitur, ſed neceſſitate rerum impeditis. Totumque iſtud arbitrio Prætoris temperabitur: id eſt, ut ita demum reſtituat, ſi non negligentia, ſed temporis anguſtia non potuerunt litem conteſtari.

17. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

JUlianus libro quarto ſcribit, non ſolum adverſus poſſeſſorem hereditatis ſuccurrendum militi, verum adverſus eos quoque, qui à poſſeſſore emerunt: ut vindicari res poſſint, ſi miles hereditatem adgnoverit. quod ſi non adgnoverit, ex poſtfacto uſucapionem proceſſiſſe manifeſtatur.

§. 1. Eum quoque cui ſic legatum ſit, [VEL] IN ANNOS SINGULOS, QUIBUS IN ITALIA ESSET, reſtituendum, ut capiat, atque-ſi in Italia fuiſſet, & Labeo ſcribit, & Julianus lib. 4, & Pomponius lib. 31 probant: non enim dies actionis exiit, ubi Prætoris auxilium neceſſarium erat, ſed conditio in cauſa eſt.

18. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

SCiendum eſt, quod in his caſibus reſtitutionis auxilium majoribus damus, in quibus rei duntaxat perſequendæ gratia queruntur; non cum & lucri faciendi ex alterius pœna, vel damno, auxilium ſibi impertiri deſiderant.

19. PAPINIANUS lib. 3 Quæſtionum.

DEnique ſi emptor prius, quam per uſum ſibi adquireret, ab hoſtibus captus ſit: placet interruptam poſſeſſionem poſtliminio non reſtitui: quia hæc ſine poſſeſſione non conſtitit; poſſeſſio autem plurimum facti habet, cauſa vero facti non continetur poſtliminio.

20. IDEM lib. 13 Quæſtionum.

NEc utilem actionem ei tribui oportet: cum ſit iniquiſſimum auferre domino, quod uſus non abſtulit. neque enim intelligitur amiſſum, quod ablatum alteri non eſt.

21. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

ITem ait Prætor: SI QUIS USU SUUM FECISSET, AUT, QUOD NON UTENDO SIT AMISSUM, CONSECUTUS: ACTIONEVE QUA SOLUTUS OB ID, QUOD DIES EJUS EXIERIT, CUM ABSENS NON DEFENDERETUR. Quam clauſulam Prætor inſeruit, ut quemadmodum ſuccurrit ſupra ſcriptis perſonis, ne capiantur, ita & adverſus ipſas ſuccurrit, ne capiant.

§. 1. Et erit notandum, quod plus Prætor expreſſit, cum adverſus eos reſtituit, quam cum ipſis ſubvenit: nam hic non certas perſonas enumeravit, adverſus quas ſubvenit, ut ſupra, ſed adjecit clauſulam, qua omnes, qui abſentes non defenduntur, complexus eſt. §. 2. Hæc autem reſtitutio locum habet, ſive per ſe, ſive per ſubjectas ſibi perſonas uſu adquiſierunt, qui abſentes non defendebantur: & ita, ſi nemo eorum [erat] defenſor. Nam ſi fuit procurator, cum habueris quem convenias, non debet inquietari. † Cæterum, ſi non exiſtebat defenſor, æquiſſimum erat ſubveniri: eo potius, quod [eorum], qui non defenduntur, ſi quidem latitent, Prætor ex edicto pollicetur *in bona eorum mittere, ut ſi res exegerit, etiam diſtrahantur*: ſi vero non latitent, licet non defendantur, in bona tantum mitti. §. 3. *Defendi* autem non is videtur, cujus ſe defenſor ingerit, ſed qui requiſitus ab actore, non [eſt] defenſioni defuturus. *Plenaque defenſio* accipietur, ſi & judicium non detrectetur, & judicatum ſolvi ſatiſdetur.

22. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

ERgo ſciendum eſt, non aliter hoc Edictum locum habere, quam ſi amici ejus interrogati fuerint, *an defendant*: aut ſi nemo ſit, qui interrogari poteſt. Ita enim abſens defendi non videtur, ſi actor ultro interpellat, nec quiſquam defenſioni ſe offerat: eaque teſtatione complecti oportet.

§. 1. Sicut igitur damno eos adfici non vult, ita lucrum facere non patitur. §. 2. Quod Edictum etiam ad furioſos, & infantes, & civitates pertinere Labeo ait.

23. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

AIt Prætor, IN VE VINCULIS ESSET, [SECUMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET.] Hæc perſona merito adjecta eſt: fieri enim poterat, ut quis in vinculis præſens eſſet, vel in publica, vel in privata vincula ductus: nam & eum, qui in vinculis eſt, ſi modo non ſit in ſervitute, poſſe uſu adquirere, conſtat. Sed & is qui in vinculis eſt, ſi defendatur, ceſſat reſtitutio. §. 1. Is autem, qui apud hoſtes eſt, nihil per uſum ſibi adquirere poteſt, nec cœptam poſſeſſionem poterit implere, dum eſt apud hoſtes: hoc amplius nec poſtliminio reverſus recuperabit per uſum dominii adquiſitionem.

§. 2. Item ei, qui per captivitatem fundi poſſeſſionem, vel uſusfructus quaſi poſſeſſionem amiſit, ſuccurrendum eſſe Papinianus ait: & fructus quoque medio tempore ab alio ex uſufructu perceptos debere captivo reſtitui, æquum putat.

§. 3. Hi plane, qui fuerunt in poteſtate captivi, uſu rem adquirere poſſunt ex re peculiari: & æquum erit, ex hac clauſula præſentibus [id eſt, qui non ſunt in captivitate] ſubveniri, ſi, cum non defenderentur, uſucaptum quid ſit. Sed & ſi dies actionis, quæ adverſus captivum competebat, exierit: ſuccurretur adverſus eum. §. 4. Deinde adjicit Prætor, SECUMVE AGENDI POTESTATEM NON FACERET: ut, ſi, dum hoc faciat, per uſum adquiſitio impleta, vel quid ex ſupraſcriptis contigit, reſtitutio concedatur: merito. Nec enim ſufficit ſemper in poſſeſſionem bonorum ejus mitti: quia [ea] interdum ſpecies eſſe poteſt, ut in bonis latitantis mitti non poſſit, aut non latitet. finge enim, dum advocationes poſtulat, diem exiſſe: vel dum alia mora judicii contingit.

24. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

SEd & ad eos pertinet, qui conventi fruſtrantur, & qualibet tergiverſatione & ſolertia efficiunt, ne cum ipſis agi poſſit.

25. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

QUod quidem ſimili modo ad eum quoque pertinere dicemus, qui non fruſtrandi gratia id faceret, ſed quod multitudine rerum diſtringeretur.

26. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

SEd & ſi per Prætorem ſtetit, reſtitutio indulgebitur. §. 1. Adverſus relegatum reſtitutionem faciendam ex generali clauſula, Pomponius ait: ſed non & ipſi concedendam; quia potuit procuratorem relinquere. ex cauſa tamen puto etiam ipſi ſuccurrendum. §. 2. Ait Prætor, AUT CUM EUM INVITUM IN JUS VOCARE NON LICERET, [NEQUE DEFENDERETUR:] hæc clauſula ad eos pertinet, quos more majorum ſine fraude in jus vocare non licet, ut Conſulem, Prætorem, cæteroſque, qui imperium, poteſtatemve quam habent. Sed nec ad eos pertinet hoc Edictum, quos Prætor prohibet ſine permiſſu ſuo vocari (quoniam aditus potuit permittere): patronos puta, & parentes.

§. 3. Deinde adjicit, NEQUE DEFENDERETUR: quod ad omnes ſupraſcriptos pertinet, præterquam ad eum, qui abſens quid uſucepit: quoniam plene ſupra de eo cautum eſt. §. 4. Ait Prætor: SIVE CUI PER MAGISTRATUS SINE DOLO MALO IPSIUS ACTIO EXEMPTA ESSE DICETUR. Hoc quo? ut ſi per dilationes judicis effectum ſit, ut actio eximatur, fiat reſtitutio. Sed & ſi Magiſtratus copia non fuit, Labeo ait reſtitutionem faciendam. *Per Magiſtratus* autem factum ita accipiendum eſt, ſi jus non dixit: alioquin ſi cauſa cognita, denegavit actionem, reſtitutio ceſſat: & ita Servio videtur. † Item, [per] Magiſtratus factum videtur, ſi per gratiam, aut ſordes Magiſtratus jus non dixerit. Et hæc pars locum habebit: necnon & ſuperior, SECUMVE AGENDI POTESTATEM NON FACIAT. nam id egit litigator, ne ſecum agatur, dum judi-

judicem corrumpit. §. 5. ACTIO EXEMPTA sic erit accipienda, si desiit agere posse.

§. 6. Et adjicitur, SINE DOLO MALO IPSIUS: videlicet ut, si dolus ejus intervenit, ne ei succurratur: ipsis enim delinquentibus Prætor non subvenit. † Proinde, si, dum vult apud sequentem Prætorem agere, tempus frustratus est: non ei subvenietur. † Sed & si, dum decreto Prætoris non obtemperat, jurisdictionem ei denegaverit, non esse eum restituendum Labeo scribit. † Idemque, si ex alia justa causa non fuerit ab eo auditus. §. 7. Si feriæ extra ordinem sint indictæ, ob res puta prospere gestas, vel in honorem Principis, & propterea Magistratus jus non dixerit: Gaius Cassius nominatim edicebat restituturum se: quia per Prætorem videbatur factum. solennium enim feriarum rationem haberi non debere: quia prospicere eas potuerit, & debuerit actor, ne in eas incidat, quod verius est, & ita Celsus lib. 11 Digestorum scribit. Sed cum feriæ tempus eximunt, restitutio duntaxat ipsorum dierum facienda est, non totius temporis: & ita Julianus lib. 4 Digestorum scribit. ait enim, rescissionem usucapionis ita faciendam, ut hi dies restituantur, quibus actor agere voluit, & interventu feriarum impeditus est. §. 8. Quotiens per absentiam quis non toto tempore aliquem exclusit; ut puta rem tuam possedi uno minus die statuto in usucapionibus tempore, deinde Reipublicæ causa abesse cœpi: restitutio adversus me unius diei facienda est.

§. 9. Item, inquit Prætor: SI QUA ALIA MIHI JUSTA CAUSA VIDEBITUR, IN INTEGRUM RESTITUAM. † Hæc clausula Edicto inserta est necessario: multi enim casus evenire potuerunt, qui deferrent restitutionis auxilium, nec singulatim enumerari potuerunt: ut quotiens æquitas restitutionem suggerit, ad hanc clausulam erit descendendum. utputa legatione quis pro civitate functus est, æquissimum est eum restitui, licet Reipublicæ causa non absit: & sæpissime constitutum est, adjuvari eum debere, sive habuit procuratorem, sive non. † Idem puto & si testimonii causa sit evocatus ex qualibet provincia, vel in Urbem, vel ad Principem: nam & hic sæpissime est rescriptum subveniri. † Sed & his, qui cognitionis gratia, vel appellationis peregrinati sunt, similiter subventum. † Et generaliter quotiescunque quis ex necessitate non ex voluntate afuit: dici oportet, ei subveniendum.

27. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

ET sive quid amiserit, vel lucratus non sit, restitutio facienda est: etiamsi non ex bonis quid amissum sit.

28. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

NEcnon & si quis de causa probabili afuerit, deliberare debet Prætor, an ei subveniri debeat; puta studiorum causa, forte procuratore suo defuncto: ne decipiatur per justissimam absentiæ causam. §. 1. Item si quis nec in custodia, nec in vinculis sit, sed sub fidejussorum satisdatione, & dum propter hoc recedere non potest, captus sit: restituetur: & adversus eum dabitur restitutio. §. 2. QUOD EJUS, inquit Prætor, PER LEGES, PLEBISCITA, SENATUSCONSULTA, EDICTA, DECRETA PRINCIPUM LICEBIT. Quæ clausula non illud pollicetur, restituturum, si leges permittant: sed, si leges non prohibeant. §. 3. Si quis sæpius Reipublicæ causa afuit, ex novissimo reditu tempus restitutionis esse ei computandum, Labeo putat. Sed si omnes quidem absentiæ annum colligant, singulæ minus anno: utrum annum ei damus ad restitutionem; an vero tantum temporis, quantum novissima ejus absentia occupavit, videndum. & puto, annum dandum. §. 4. Si cum in provincia domicilium haberes, esses autem in Urbe: an mihi annus cedat, quasi experiundi potestatem habeam? Et ait Labeo, non cedere. Ego autem puto, hoc ita verum, si *jus revocandi domum* adversarius habuit: si minus, videri esse experiundi potestatem; quia & Romæ contestari litem potuit. §. 5. Exemplo rescissoriæ actionis etiam exceptio ei, qui Reipublicæ causâ afuit, competit: forte, si res ab eo possessionem nacto vindicentur. §. 6. In actione rescissoria, quæ adversum militem competit, æquissimum esse Pomponius ait, ejus quoque temporis, quo absens defensus non est, fructus eum præstare. Ergo & militi debebunt restitui: utrinque actio erit;

29. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

VIdelicet ne cui officium publicum vel damno, vel compendio sit.

30. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

CUm miles, qui usucapiebat, decesserit, & heres impleverit usucapionem, æquum est rescindi, quod postea usucaptum est: ut eadem in heredibus, qui in usucapionem succedunt, servanda sint. *quia possessio defuncti, quasi juncta, descendit ad heredem*: & plerunque nondum hereditate adita completur. §. 1. Si is, qui Reipublicæ causa afuit, usucepit, & post usucapionem alienaverit rem, restitutio facienda erit: & licet sine dolo afuerit, & usuceperit, lucro ejus occurri oportet. † Item ex reliquis omnibus causis restitutio facienda erit, veluti si adversus eum pronunciatum sit.

31. IDEM lib. 53 ad Edictum.

SI is, cujus rem usucepit Reipublicæ causa absens, possessionem suæ rei ab illo usucaptæ nactus sit: & si postea amiserit, non temporalem, sed perpetuam habet actionem.

32. MODESTINUS lib. 9 Regularum.

ABesse Reipublicæ causa intelligitur & is, qui ab Urbe profectus est, licet nondum provincia excesserit: sed is, qui excesserit, donec in Urbem revertatur. & hoc ad Proconsules, Legatosque eorum, & ad eos, qui provinciis præsunt, Procuratoresve Principum, qui in provinciis tenentur, pertinet: & ad Tribunos militum, & Præfectos, & comites Legatorum, qui ad ærarium delati], aut in commentarium Principis delati sunt.

33. IDEM lib. singul. de Enucleatis casibus.

INter eos, qui ex generali clausula adjuvantur, & fisci patronus connumeratur. §. 1. Eos, qui notis scribunt acta Præsidum, Reipublicæ causa non abesse certum est. §. 2. Militum Medici, quoniam officium, quod gerunt, & publice prodest, & fraudem eis afferre non debet, restitutionis auxilium implorare possunt.

34. JAVOLENUS lib. 15 ex Cassio.

MIles, commeatu accepto, si domi suæ est, Reipublicæ causa abesse non videtur. §. 1. Qui operas in publico, quod vectigalium causa locatum est, dat, Reipublicæ causa non abest.

35. PAULUS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

QUi mittuntur, ut milites ducerent, aut reducerent, aut legendi curarent, Reipublicæ causa absunt. §. 1. Hi quoque, qui missi sunt ad gratulandum Principi. §. 2. Item Procurator Cæsaris, non solum cui rerum provinciæ cujusque procuratio mandata erit, sed is, cui rerum, quamvis non omnium. Itaque plures ibi Procuratores diversarum, Reipublicæ causa abesse intelliguntur.

§. 3. Præfectus quoque Ægypti Reipublicæ causa abest, quive aliam ob causam Reipublicæ gratia extra Urbem aberit. §. 4. Sed & in Urbanicianis militibus idem Divus Pius constituit.

§. 5. Quæsitum est de eo, qui ad compescendos malos homines missus est, an Reipublicæ causa abesset. Et placuit, Reipublicæ causa eum abesse.

§. 6. Item paganum, qui in expeditione Consularis jussu transierat, ibique in acie ceciderat: heredi enim ejus succurrendum est. §. 7. Qui Reipublicæ causa Romam profectus est, abesse Reipublicæ causa videtur. Sed & si extra patriam suam Reipublicæ causa profectus sit, etiamsi per Urbem ei iter competit: Reipublicæ causa abest. §. 8. Similiter qui in provincia est, ut primum aut domo sua profectus est; aut cum in eadem provincia degit Reipublicæ administrandæ causa, simul agere Rempublicam cœpit: ad similitudinem absentis habetur. § 9. Et dum eat in castra, & redeat,

Reipublicæ causa abest: quod & eundum sit in castra militaturo, & redeundum. Vivianus scribit, Proculum respondisse, militem, qui commeatu absit, dum domum vadit, aut redit, Reipublicæ causa abesse: dum domi sit, non abesse.

36. ULPIANUS lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

R*Eipublicæ causa abesse* eos solos intelligimus, qui non sui commodi causa, sed coacti absunt.

37. PAULUS lib. 3 ad Leg. Juliam & Papiam.

HI, qui in provincia sua, ultra tempus a Constitutionibus concessum, adsident, publica causa abesse non intelliguntur.

38. ULPIANUS lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

SI cui in provincia sua Princeps adsidere speciali beneficio permiserit: puto eum Reipublicæ causa abesse. quod si non ex permissu hoc fecerit; consequenter dicemus, cum crimen admisit: non habere eum privilegia eorum, qui Reipublicæ causa absunt. §. 1. Tamdiu Reipublicæ causa abesse quis videbitur, quamdiu officio alicui præest. Quod si finitum fuerit officium, jam desinit abesse Reipublicæ causa. † Sed ad revertendum illi tempora computabimus statim atque desiit Reipublicæ causa abesse, [ea], quibus reverti in Urbem potuit: & erit moderatum, tempora ei dare, quæ lex revertentibus præstitit. † Quare, si quo deflexerit suæ rei causa, non dubitamus id tempus ei non proficere: habitaque dinumeratione temporis, quo reverti potuit, statim eum dicemus desisse Reipublicæ causa abesse. † Plane si infirmitate impeditus, continuare iter non potuit, habebitur ratio humanitatis: sicuti haberi solet & hiemis, & navigationis, & cæterorum, quæ casu contingunt.

39. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

IS, qui Reipublicæ causa afuturus erat, si procuratorem reliquerit, per quem defendi potuit, in integrum volens restitui non auditur.

40. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

SI qua militi accusatio competat, tempore, quo Reipublicæ operam dedit, non perimitur.

§. 1. Quod eo tempore, quo in insula aliquis fuit ex pœna ei irrogata, cujus restitutionem impetravit, ab alio usurpatum ex bonis, quæ non erant adempta, probatum fuerit, suæ causæ restituendum est.

41. JULIANUS lib. 25 Digestorum.

SI quis Titio legaverit, *si mortis suæ tempore in Italia esset*; aut *in annos singulos, quoad in Italia esset*; & ei succursum fuerit, quia ob id, quod Reipublicæ causa afuit, exclusus fuerit a legato: fideicommissum ab eo relictum præstare cogitur. Marcellus notat: Quis enim dubitavit, salva legatorum & fideicommissorum causa, militi restitui hereditatem, quam ob id perdidit, quod Reipublicæ causa absuit?

42. ALFENUS lib. 5 Digestorum.

NOn vere dicitur Reipublicæ causa abesse [eum], qui sui privati negotii causa in legatione est.

43. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

SI quis stipulatus sit *in annos singulos, quoad in Italia esset vel ipse, vel promissor*, & alteruter Reipublicæ causa abesse cœperit: officium Prætoris est, introducere utilem actionem. † Eadem dicemus & si ita concepta stipulatio fuerit, *Si quinquennio proximo Romæ fuerit*, vel ita, *Si [Romæ] non fuerit, centum dare spondes?*

44. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

IS, qui Reipublicæ causa abest, in aliqua re læsus, non restituitur, in qua, etiam si Reipublicæ causa non afuisset, damnum erat passurus.

45. SCÆVOLA lib. 1 Regularum.

MIlites omnes, qui discedere signis sine periculo non possunt, Reipublicæ causa abesse intelliguntur.

46. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

QUi Reipublicæ causa afuit, etiam adversus eum, qui pariter Reipublicæ causa afuerit, restituendus est, si aliquid damni passe queritur.

TIT. VII.

DE ALIENATIONE, JUDICII MUTANDI CAUSA, FACTA.

1. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

OMnibus modis Proconsul id agit, ne cujus deterior causa fiat ex alieno facto. Et, cum intelligeret judiciorum exitum interdum duriorem [nobis] constitui, opposito nobis alio adversario, in eam quoque rem prospexit: *ut si quis alienandis rem alium nobis adversarium suo loco substituerit, idque data opera in fraudem nostram fecerit, tanti nobis in factum actione teneatur, quanti nostra intersit, alium adversarium nos non habuisse.* §. 1. Itaque si alterius provinciæ hominem, aut potentiorem nobis opposuerit adversarium, tenebitur:

2. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

AUt alium, qui vexaturus sit adversarium.

3. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

QUia etiamsi cum eo, qui alterius provinciæ sit, experiar, in illius provincia experiri debeo: & potentiori pares esse non possumus.

§. 1. Sed & si hominem, quem petebamus, manumiserit, durior nostra conditio fit, quia Prætores faveant libertatibus. §. 2. Item, si locum, in quo opus feceris, cujus nomine interdicto QUOD VI AUT CLAM, vel ACTIONE AQUÆ PLUVIÆ ARCENDÆ tenebaris, alienaveris, durior nostra conditio facta intelligitur: quia si tecum ageretur, tuis impensis id opus tollere deberes, nunc vero, cum incipiat mihi adversus alium actio esse, quam qui fecerit, compellor meis impensis id tollere. quia qui ab alio factum possidet, hactenus istis actionibus tenetur, ut patiatur id opus tolli. §. 3. Opus quoque novum si tibi nunciaverim, tuque eum locum alienaveris, & emptor opus fecerit, dicitur, te hoc judicio teneri: quasi neque tecum ex operis novi nunciatione agere possim, quia nihil feceris; neque cum eo, cui id alienaveris, quia ei nunciatum non sit.

§. 4. Ex quibus apparet, quod Proconsul in integrum restituturum se pollicetur: ut hac actione officio tantum judicis consequatur actor, quantum ejus interfit alium adversarium non habuisse: forte, si quas impensas fecerit, aut si quam aliam incommoditatem passus erit, alio adversario substituto. §. 5. Quid ergo est, si is, adversus quem talis actio competit, paratus sit utile judicium pati, perinde ac si possideret? Recte dicitur, denegandam esse adversus eum ex hoc Edicto actionem.

4. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

ITem si res fuerint usucaptæ ab eo, cui alienatæ sint, nec peti ab hoc possint, locum habet hoc Edictum. §. 1. Itemque fieri potest, ut sine dolo malo quidem possidere desierit, verum judicii mutandi causa id fiat. Sunt & alia complura talia. † Potest autem aliquis dolo malo desinere possidere, nec tamen judicii mutandi causa fecisse, nec hoc Edicto teneri: neque enim alienat, qui duntaxat omittit possessionem. Non tamen ejus factum improbat Prætor, qui tanti habuit re carere, ne propter eam sæpius litigaret: hæc enim verecunda cogitatio ejus, qui lites exsecratur, non est vituperanda: sed ejus duntaxat, qui cum rem habere vult, litem ad alium transfert, ut molestum adversarium pro se subjiciat. §. 2. Pedius lib. 9, non solum ad dominii translationem hoc Edictum pertinere ait, verum ad possessionis quoque: alioquin, cum quo in rem agebatur [inquit], si possessione cessit, non tenebitur. §. 3. Si quis autem ob valetudinem, aut ætatem, aut occupationes necessarias litem in alium transtulerit, in ea causa non est, ut hoc Edicto teneatur: cum in hoc Edicto *doli mali* fiat mentio. Cæterum erit interdictum & per procuratores litigare, dominio in eos plerumque ex justa causa translato.

§. 4. Ad jura etiam prædiorum hoc Edictum pertinet: modo si dolo malo fiat alienatio.

§. 5. Hæc actio in id quod interest, competit. proinde si res non fuit petitoris, aut si is, qui alienatus est, sine culpa decessit: cessat judicium: nisi [si] quid actoris præterea interfuit.

§. 6. Hæc actio non est pœnalis; sed rei persecutio-

cutionem arbitrio judicis continet: quare & heredi dabitur. in heredem autem,

5. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

VEl similem,

6. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

VEl post annum, non dabitur:

7. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

QUia pertinet quidem ad rei persecutionem, videtur autem ex delicto dari.

8. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

EX hoc Edicto tenetur & qui rem exhibet, si arbitratu judicis pristinam judicii causam non restituit. §. 1. Ait Prætor: QUÆVE ALIENATIO JUDICII MUTANDI CAUSA FACTA ERIT. id est, [si] futuri judicii causa, non ejus quod jam sit. §. 2. *Alienare* intelligitur etiam, qui alienam rem vendidit.

§. 3. Sed heredem instituendo, vel legando, si quis alienet, huic Edicto locus non erit.

§. 4. Si quis alienaverit, deinde receperit, non tenebitur hoc Edicto. §. 5. Qui venditori suo redhibet, non videtur judicii mutandi causa abalienare:

9. PAULUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

QUia, redhibito homine, omnia retro aguntur. & ideo non videtur judicii mutandi causa alienare, qui redhibet: nisi si propter hoc ipsum redhibet, non redhibiturus alias.

10. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

NAm & si obligatus solvero, quod à me petere velles, huic Edicto locus non erit.

§. 1. Si tutor pupilli vel adgnatus furiosi alienaverint, utilis actio competit: quia consilium hujus fraudis inire non possunt.

11. IDEM lib. 5 Opinionum.

CUm miles postulabat, suo nomine litigare de possessionibus, quas sibi donatas esse dicebat, responsum est, si judicii mutandi causa donatio facta fuerit, priorem dominum experiri oportere: ut rem magis, quam litem in militem transtulisse credatur.

12. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

SI quis judicii communi dividundo evitandi causa rem alienaverit, ex lege Licinia ei interdicitur, nec communi dividundo judicio experiatur: verbi gratia, ut potentior emptor per licitationem vilius eam accipiat, & per hoc iterum ipse recipiat. Sed ipse quidem, qui partem alienaverit, communi dividundo judicio si agere velit, non audietur. Is vero, qui emit, si experiri velit, ex illa parte Edicti vetatur, qua cavetur, ne qua alienatio judicii mutandi causa fiat.

TIT. VIII.

DE RECEPTIS, QUI ARBITRIUM RECEPERUNT, UT SENTENTIAM DICANT.

1. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

COmpromissum ad similitudinem judiciorum redigitur: & ad finiendas lites pertinet.

2. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

EX compromisso placet exceptionem non nasci, sed pœnæ petitionem.

3. IDEM lib. 13 ad Edictum.

LAbeo ait, si compromisso facto sententia dicta est, *Quo quis à minore vigintiquinque annis tutelæ absolveretur*, ratum id à Prætore non habendum: neque pœnæ eo nomine commissæ petitio dabitur. §. 1. Tametsi neminem Prætor cogat arbitrium recipere, (quoniam hæc res libera & soluta est, & extra necessitatem jurisdictionis posita), attamen, ubi semel quis in se receperit arbitrium, ad curam & solicitudinem suam hanc rem pertinere Prætor putat: non tantum, quod studeret lites finiri, verum quoniam non deberent decipi, qui eum, quasi virum bonum, disceptatorem inter se elegerunt. Finge enim, post causam jam semel atque iterum tractatam, post nudata utriusque intima, & secreta negotii aperta, arbitrum vel gratiæ dantem, vel sordibus corruptum, vel alia [qua] ex causa nolle sententiam dicere: quisquamne potest negare, æquissimum fore, Prætorem interponere se [debuisse], ut officium quod in se recepit, impleret? §. 2. Ait Prætor, QUI ARBITRIUM PECUNIA COMPROMISSA RECEPERIT. §. 3. Tractemus de personis arbitrantium. Et quidem arbitrum cujuscumque dignitatis coget, officio, quod susceperit, perfungi: etiamsi sit Consularis: nisi forte sit in aliquo magistratu positus, vel potestate, Consul forte, vel Prætor: quoniam in hoc imperium non habet.

4. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

NAm Magistratus superiore, aut pari imperio nullo modo possunt cogi: nec interest, ante an ipso magistratu arbitrium susceperint. inferiores, possunt [cogi].

5. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

SEd & filiusfamilias compelletur.

6. GAJUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

QUinetiam de re patris dicitur filiumfamilias arbitrum esse: nam & judicem eum esse posse, plerisque placet.

7. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

PEdius lib. 9, & Pomponius lib. 33 scribunt, parvi referre, ingenuus quis, an libertinus sit, integræ famæ quis sit arbiter, an ignominiosus. In servum Labeo compromitti non posse lib. 11 scribit, & est verum. §. 1. Unde Julianus ait, si in Titium, & servum compromissum sit: nec Titium cogendum sententiam dicere; quia cum alio receperit, quamvis servi (inquit) arbitrium nullum sit. Quid tamen, si dixerit sententiam Titius? pœna non committitur: quia non, ut receperit, dixit sententiam.

8. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

SEd si ita compromissum sit, *Ut [Vel] alterutrius sententia valeat*: Titium cogendum.

9. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

SEd si in servum compromittatur, & liber sententiam dixerit: puto, si liber factus fecerit consentientibus partibus, valere. §. 1. Sed neque in pupillum, neque in furiosum, aut surdum, aut mutum, compromittetur, ut Pomponius lib. 33 scribit. §. 2. Si quis judex sit, arbitrium recipere ejus rei, de qua judex est, inve se compromitti jubere prohibetur lege Julia. &, si sententiam dixerit, non est danda pœnæ persecutio. §. 3. Sunt & alii, qui non cogantur sententiam dicere: utputa si sordes, aut turpitudo arbitri manifesta sit.

§. 4. Julianus ait, si eum infamaverunt litigatores, non omnimodo Prætorem debere eum excusare, sed causa cognita. §. 5. Idem & si, spreta auctoritate ejus, ad judicium,

10. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

VEl alium arbitrum

11. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

LItigatores ierint, mox ad eundem arbitrum redierint: Prætorem non debere eum cogere inter eos disceptare, qui ei contumeliam hanc fecerunt, ut eum spernerent, & ad alium irent.

§. 1. Arbitrum [autem] cogendum non esse sententiam dicere, nisi compromissum intervenerit.

§. 2. Quod ait Prætor, PECUNIAM COMPROMISSAM: accipere nos debere, non si utrimque pœna nummaria, sed si & alia res vice pœnæ, si quis arbitri sententia non steterit, promissa sit: [& ita] Pomponius scribit. Quid ergo, si res apud arbitrum depositæ sunt eo pacto, *Ut ei daret, qui vicerit*, vel *ut eam [rem] daret, si non pareatur sententiæ*: an cogendus sit sententiam dicere, & puto cogendum. Tantundem & si quantitas certa ad hoc apud eum deponatur. Proinde, & si alter rem, alter pecuniam stipulanti promiserit, plenum compromissum est: & cogetur sententiam dicere. §. 3. Interdum (ut Pomponius scribit) recte nudo pacto fiet compromissum: utputa si ambo debitores fuerunt, & pacti sunt, *Ne petat quod sibi debetur, qui sententiæ arbitri non paruit.*

§. 4. Item Julianus scribit, non cogendum arbitrum sententiam dicere, si alter promiserit, alter non. §. 5. Idem dicit & si sub conditione fuerit pœna compromissa: veluti, *Si navis ex Asia venerit, tot milia.* non enim prius arbitrum cogen-

cogendum sententiam dicere, quam conditio extiterit: ne sit inefficax, deficiente conditione. & ita Pomponius lib. 33 ad Edictum scribit.

12. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

Quo casu ad Prætorem pertinebit, in eo fortitan solo, ut, si possit dies compromissi proferri, proferatur.

13. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

Pomponius ait, & si alteri accepto lata sit pœna compromissi, non debere eum compelli sententiam dicere. §. 1. Idem Pomponius scribit, si de meis solis controversiis sit compromissum, & de te pœnam sim stipulatus: videndum, ne non sit compromissum. Sed cui rei moveatur, non video. nam si ideo, quia de unius controversiis solum compromissum est: nulla ratio est: licet enim & de una re compromittere. si vero [ideo], quia ex altera duntaxat parte stipulatio intervenit: est ratio. Quanquam si petitor quis stipulatus est, possit dici plenum esse compromissum: quia is, qui convenitur, tutus est [veluti] pacti exceptione; is, qui convenit, si arbitro non pareatur, habet stipulationem. Sed id verum esse non puto: neque enim sufficit exceptionem habere, ut arbiter sententiam dicere cogatur. §. 2. *Recepisse* autem *arbitrium* videtur (ut Pedius lib. 9 dicit) qui Judicis partes suscepit, fineque se sua sententia controversiis impositurum pollicetur. Quod si (inquit) hactenus intervenit, ut experiretur, an consilio suo, vel auctoritate discuti litem paterentur: non videtur arbitrium recepisse.

§. 3. Arbiter ex compromisso his diebus non cogitur sententiam dicere, quibus judex non cogetur: nisi dies compromissi exitura sit, nec proferri possit. §. 4. Proinde si forte urgeatur à Prætore ad sententiam: æquissimum erit, si juret *sibi de causa nondum liquere*, spatium ei ad pronunciandum dari.

14. POMPONIUS lib. 11 ad Quintum Mucium.

Sed si compromissum sine die confectum est: necesse est arbitro omnimodo dies statuere, partibus [scilicet] consentientibus, & ita causam disceptari. quod si hoc prætermiserit, omni tempore cogendus est sententiam dicere.

15. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

Licet autem Prætor districte edicat, *Sententiam se arbitrum dicere coacturum*, attamen interdum rationem ejus habere debet, & excusationem recipere causa cognita: utputa si fuerit infamatus à litigatoribus; aut si inimicitiæ capitales inter eum, & litigatores, aut alterum ex litigatoribus intercesserint; aut si ætas, aut valetudo, quæ postea contigit, id ei munus remittat, aut occupatio negotiorum propriorum, vel profectio urgens, aut munus aliquod Reipublicæ. & id Labeo:

16. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

Et si qua alia incommoditas ei post arbitrium susceptum incidat. Sed in causa valetudinis similibusve, causa cognita differre cogitur.

§. 1. Arbiter judicii sui nomine, quod publicum aut privatum habet, excusatus esse debet à compromisso: utique si dies compromissi proferri non potest. quod si potest: quare non cogat eum, cum potest, proferre, quod sine ulla districtione ipsius interdum futurum est? † Si tamen uterque velit eum sententiam dicere: [an] quamvis cautum non sit de die proferenda, non alias impetret, quia judicium habeat, ne cogatur, quam si consentiat denuo in se compromitti? Hæc [scilicet], si dies exitura est.

17. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

Item si unus ex litigatoribus bonis suis cedat, Julianus lib. 4 Digestorum scribit, non esse cogendum arbitrum sententiam dicere: cum neque agere, neque conveniri possit. §. 1. Si multo post revertantur ad arbitrium litigatores, non esse cogendum sententiam dicere, Labeo scribit. §. 2. Item si plures sint, qui arbitrium receperunt, nemo unus cogendus erit sententiam dicere: sed aut omnes, aut nullus. §. 3. Inde Pomponius lib. 33 quærit, si ita sit compromissum, *ut quod Titio disceptatori placet, id Seius pronunciet*: quis sit cogendus? Et puto, tale arbitrium non valere, in quo libera facultas arbitri sententiæ non est futura. §. 4. Sed si ita sit compromissum, *arbitratu Titii aut Seii fieri*: Pomponius scribit, & nos putamus, compromissum valere. sed is erit cogendus sententiam dicere, in quem litigatores consenserint. §. 5. Si in duos fuerit sic compromissum, *ut, si dissentirent, tertium assumant*, puto tale compromissum non valere: nam in assumendo possunt dissentire. Sed si ita sit, *Ut [eis] tertius assumeretur Sempronius*, valet compromissum: quoniam in assumendo dissentire non possunt. §. 6. Principaliter tamen [quæramus], si in duos arbitros sit compromissum, an cogere eos Prætor debeat sententiam dicere; quia res fere sine exitu futura est, propter naturalem hominum ad dissentiendum facilitatem? in impari enim numero idcirco compromissum admittitur, non quoniam consentire omnes facile est, sed quia etsi dissentiant, invenitur pars major, cujus arbitrio statur. † Sed usitatum est, etiam in duos compromitti. & debet Prætor cogere arbitros, si non consentiant, tertiam certam eligere personam, cujus auctoritati pareatur.

§. 7. Celsus, lib. 2 Digestorum, scribit, si in tres fuerit compromissum, sufficere [quidem] duorum consensum, si præsens fuerit & tertius: alioquin, absente eo, licet duo consentiant, arbitrium non valere; quia in plures fuit compromissum, & potuit præsentia ejus trahere eos in ejus sententiam.

18. POMPONIUS lib. 17 Epistolarum [& Variarum lectionum].

Sicuti tribus judicibus datis, quod duo ex consensu, absente tertio judicaverunt, nihil valet: quia id demum, quod major pars omnium judicavit, ratum est, cum & omnes judicasse palam est.

19. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

Qualem autem sententiam dicat arbiter, ad Prætorem non pertinere Labeo ait: dummodo dicat, quod ipsi videtur. Et ideo si sic fuit in arbitrium compromissum, *ut certam sententiam dicat*: nullum esse arbitrium, nec cogendum sententiam dicere, Julianus scribit, lib. 4 Digestorum.

§. 1. *Dicere* autem *sententiam* existimamus eum, qui ea mente quid pronunciat, ut secundum id discedere eos à tota controversia velit. Sed si de pluribus rebus sit arbitrium receptum: nisi omnes controversias finierit, non videtur dicta sententia; sed adhuc erit à Prætore cogendus. §. 2. Unde videndum erit, an mutare sententiam possit? Et alias quidem est agitatum, si arbiter jussit *dari*, mox vetuit: utrum eo quod jussit, an eo quod vetuit, stari debeat? Et Sabinus quidem putavit, posse. Cassius sententiam Magistri sui bene excusat: & ait, Sabinum non de ea sensisse sententia, quæ arbitrium finiat, sed de præparatione causæ: utputa si jussit litigatores Calendis adesse, mox Idibus jubeat; nam mutare eum diem posse: cæterum, si condemnavit, vel absolvit, dum arbiter esse desierit, mutare [se] sententiam non posse.

20. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

Quia arbiter, etsi erraverit in sententia dicenda, corrigere eam non potest.

21. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

Quid tamen, si de pluribus controversiis sumptus est nihil sibi communibus, & de una sententiam dixit, de aliis nondum? nunquid desit esse arbiter? Videamus igitur, an in prima controversia possit mutare sententiam, de qua jam dixerat? Et multum interest, *de omnibus simul ut dicat sententiam*, compromissum est, an non. Nam si de omnibus, poterit mutare: nondum enim dixit sententiam. quod si & separatim, quasi plura sint compromissa; & ideo, quantum ad illam controversiam pertinet, arbiter esse desierat. §. 1. Si arbiter ita pronunciasset, *Nihil videri Titium debere Seio*: tametsi Seium non vetuisset petere, tamen, si quid petiisset, videri contra sententiam arbitri fecisse: & id Ofilius & Trebatius responderunt. §. 2. Solutioni diem

diem posse arbitrum statuere puto: & ita & Trebatius videtur sentire. §. 3. Pomponius ait, inutiliter arbitrum incertam sententiam dicere: utputa, *Quantum ei debes, redde. Divisioni vestræ stari placet. Pro ea parte, quam creditoribus tuis solvisti, accipe.* §. 4. Item [si] arbiter pœnam ex compromisso peti vetuerit, in lib. 33 apud Pomponium scriptum habeo, non valere: & habet rationem, quia non de pœna compromissum est. §. 5. Papinianus lib. 3 Quæstionum ait, Si, cum dies compromissi finiretur, prolato die litigatores denuo in eum compromiserint, nec secundi compromissi arbitrium receperit: non esse cogendum recipere, si ipse in mora non fuit, quo minus partibus suis fungeretur. quod si per eum factum est: æquissimum esse, cogi eum a Prætore sequens recipere. Quæ quæstio ita procedit, si nihil in priore compromisso de die proferendo caveatur: cæterum si caveatur, & ipse protulit, mansit arbiter. §. 6. Plenum compromissum appellatur, *quod de rebus controversiisve compositum est*: nam ad omnes controversias pertinet. sed si forte de una re sit disputatio, licet pleno compromisso actum sit, tamen ex cæteris caussis actiones superesse: id enim venit in compromissum, de quo actum est, [ut] veniret. Sed est tutius, si quis de certa re compromissum facturus sit, de ea sola exprimi re in compromisso. §. 7. Non debent autem obtemperare litigatores, si arbiter aliquid non honestum jusserit.

§. 8. Si intra diem compromissi aditus arbiter, post diem compromissi adesse jusserit, pœna non committetur. §. 9. Si quis ex litigatoribus ideo non adfuerit, quod valetudine, vel Reipublicæ causa absentia impeditus sit, aut magistratu, aut alia justa [de] causa: pœnam committi Proculus & Atilicinus ajunt. sed, si paratus sit in eundem compromittere, actionem denegari, aut exceptione tutum fore. Sed hoc ita demum verum erit, si arbiter recipere in se arbitrium fuerit paratus: nam invitum non esse cogendum, Julianus libro quarto Digestorum recte scribit. ipse autem nihilominus pœna absolvitur. §. 10. Si arbiter jussit (puta) *in provincia adesse litigatores*, cum Romæ esset in eum compromissum, an ei impune non pareatur, quæritur? Est & verius, quod Julianus ait lib. 4, eum locum compromisso inesse, de quo actum sit, ut promitteretur. Impune igitur ei non parebitur, si alio loci adesse jusserit. Quid ergo, si non appareat, de quo loco actum sit? Melius dicetur, eum locum contineri, ubi compromissum est. † Quid tamen, si in eo loco, qui sit circa Urbem, adesse jusserit? Pegasus admittit, valere jussum: quod puto [ita] verum esse, si [&] ejus sit auctoritatis arbiter, [ut] in secessibus soleat agere, & litigatores facile eo loci venire possint. §. 11. Sed si *in aliquem locum inhonestum adesse* jusserit, puta in popinam, vel in lupanarium, ut Vivianus ait, sine dubio impune ei non parebitur: quam sententiam & Celsus lib. 2 Digestorum probat. Unde eleganter tractat, Si is sit locus in quem alter ex litigatoribus honeste venire non possit, alter possit; & is non venerit, qui sine sua turpitudine eo venire possit, is venerit qui inhoneste venerat: an committatur pœna compromissi, [an] quasi opera non præbita? Et recte putat non committi: absurdum enim esse, jussum in alterius persona ratum esse, in alterius non.

§. 12. Intra quantum autem temporis, nisi detur quod arbiter jusserit, committatur stipulatio, videndum est. Et, si quidem dies adjectus non sit, Celsus scribit libro secundo Digestorum, inesse quoddam modicum tempus: quod ubi præterierit, pœna statim peti potest. & tamen (inquit) [&] si dederit ante acceptum judicium, agi ex stipulatu non poterit:

22. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

Utique nisi ejus interfuerit, tunc solvi.

23. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

Celsus ait, si arbiter *intra Kalendas Septembres dari* jusserit, nec datum erit: licet post a offeratur, attamen semel commissam pœnam compromissi non evanescere: quoniam semper verum est, intra Kalendas datum non esse. Sin autem oblatum accepit, pœnam petere non potest, doli exceptione removendus. Contra, ubi duntaxat *dare* jussus est. §. 1. Idem ait, si jusserit *me tibi dare*, & valetudine sis impeditus, quo minus accipias, aut alia justa [ex] causa: Proculum existimare, pœnam non committi, nec si post Kalendas, te parato accipere, non dem. Sed ipse recte putat duo esse arbitri præcepta: unum, *pecuniam dari*, aliud, *intra Kalendas dari*. Licet igitur in pœnam non committas, quod intra Kalendas non dederis, quoniam per te non stetit: tamen committis in eam partem, quod non das. §. 2. Idem ait nihil aliud esse *sententiæ stare* [*posse*], quam id agere, quantum in ipso sit, ut arbitri pareatur sententiæ.

§. 3. Idem Celsus ait, si arbiter me tibi *certa die pecuniam dare* jusserit, tu accipere noluisti: posse defendi, ipso jure pœnam non committi.

24. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

Sed si postea ille paratus sit accipere: non impune me non daturum; non enim ante feceram.

25. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

Labeo ait, si arbiter, cum in compromisso cautum esset, *Ut eadem die de omnibus sententiam diceret, & ut posset diem proferre*, de quibusdam rebus dicta sententia, de quibusdam non dicta, diem protulit: valere prolationem; sententiæque ejus posse impune non pareri. & Pomponius probat Labeonis sententiam: quod & mihi videtur: quia officio in sententia functus non est. §. 1. Hæc autem clausula, *diem compromissi proferre*, nullam aliam dat arbitro facultatem, quam diem prorogandi: & ideo conditionem primi compromissi neque minuere, neque immutare potest: & ideo cætera quoque discutere, & pro omnibus unam sententiam ferre [debebit]. §. 2. Si per fidejussorem fuerit cautum in primo compromisso: & sequens similiter proferendum, Labeo dicit. Sed Pomponius dubitat, utrum iisdem, an & aliis tam idoneis: Quid enim, inquit, si iidem fidejubere noluerint? Sed puto, si noluerint fidejubere, tunc alios non absimiles adhibendos:

26. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

Ne in potestate sit fidejussorum, postea se non obligantium, ut pœna committatur. † Idemque & si decesserint.

27. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

Diem proferre vel præsens, vel per nuncium vel per epistolam potest. §. 1. Si heredis mentio, vel cæterorum facta in compromisso non fuerit: morte solvetur compromissum. Nec utimur Labeonis sententia, qui existimavit, si arbiter aliquem *pecuniam dare* jusserit, & is decesserit antequam daret, pœnam committi, licet heres ejus paratus sit offerre. §. 2. Stari autem debet sententiæ arbitri quam de re dixerit, sive æqua, sive iniqua sit: & sibi imputet, qui compromisit. Nam & Divi Pii rescripto adjicitur: *Vel minus probabilem sententiam æquo animo ferre debet*.

§. 3. Si plures arbitri fuerint, & diversas sententias dixerint: licebit sententiæ eorum non stari. sed si major pars consentiat, ea stabitur; alioquin pœna committetur. Inde quæritur apud Julianum, si ex tribus arbitris unus quindecim, alius decem, tertius quinque condemnent: cui sententiæ stetur? & Julianus scribit, quinque debere præstari: quia in hanc summam omnes consenserunt. §. 4. Si quis litigatorum defuerit: quia per eum factum est, quo minus arbitretur, pœna committetur. Proinde sententia quidem dicta non coram litigatoribus non valebit: nisi in compromissis hoc specialiter expressum sit, ut, vel uno, vel utroque absente, sententia promatur: pœnam autem is, qui defuit, committit; quia per eum factum est, quo minus arbitretur. §. 5. *Coram* autem *dicere sententiam* videtur, qui sapientibus dicit. cæterum coram furioso vel demente, non videtur dici: item, coram pupillo non videri sententiam dictam, nisi tutor præsens fuit. Et ita de his omnibus Julianus lib. 4 Digestorum scribit.

§. 6. Et, si quis præsens arbitrum sententiam

dicere prohibuit, pœna committetur. §. 7. Sed si pœna non fuisset adjecta compromisso, sed simpliciter *sententiæ stari* quis promiserit: incerti adversus eum foret actio.

28. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

NOn autem interest, certa, an incerta summa compromissa sit: ut puta QUANTI EA RES ERIT.

29. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

ADversus sententiam arbitri fit, si petatur ab eo, a quo arbiter peti vetuit. † Quid ergo, si a fidejussore ejus petatur, an pœna committatur? & puto, committitur: & ita Sabinus scribit. nam τῇ δυνάμει, id est, *potestate*, a reo petit. Sed si cum fidejussore compromisi, & a reo petatur: nisi intersit fidejussoris, non committetur.

30. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

SI quis rem, de qua compromissum sit, in judicium deducat: quidam dicunt, Prætorem non intervenire ad cogendum arbitrum sententiam dicere: quia jam pœna non potest esse, atque si solutum est compromissum. Sed si hoc obtinuerit: futurum est, ut in potestate ejus, quem pœnitet compromisisse, sit compromissum eludere. Ergo adversus eum pœna committenda est: lite apud judicem suo ordine peragenda.

31. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

ITa demum autem committetur stipulatio, cum adversus eam quid fit, si sine dolo malo stipulantis factum est: sub hac enim conditione committitur stipulatio, ne quis doli [sui] præmium ferat. † Sed siquidem compromisso adjiciatur, [*ut*] *si quid dolo in ea re factum sit*: ex stipulatu conveniri qui dolo fecit, potest. & ideo, si arbitrum quis corrupit vel pecunia, vel ambitione, vel Advocatum diversæ partis, vel aliquem ex his, quibus causam suam commiserat: [ex doli clausula poterit conveniri]; vel si adversarium callide circumvenit. † Et omnino, si in hac lite dolose versatus est: locum habebit ex stipulatu actio. & ideo, si velit de dolo actionem exercere adversarius: non debebit, cum habeat ex stipulatu actionem. † Quod si hujusmodi clausula in compromisso adscripta non est, tunc de dolo actio, vel exceptio locum habebit. † Hoc autem compromissum plenum est, quod & doli clausulæ habet mentionem.

32. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

NOn distinguemus in compromissis, minor, an major sit pœna, quam res de qua agitur.

§. 1. Non cogetur arbiter sententiam dicere, si pœna commissa sit. §. 2. Si mulier alieno nomine compromittat, non erit pecunia compromissa, propter intercessionem. §. 3. Summa rei est, ut Prætor se non interponat: sive initio nullum sit compromissum; sive sit, sed pendeat, an ex eo pœna exigi potest, sive postea deficiat pœna compromisso soluto die, morte, acceptilatione, judicio, pacto.

§. 4. Sacerdotio obveniente, videbimus an cogatur arbiter sententiam dicere? id enim non tantum honori personarum, sed & majestati Dei indulgetur: cujus sacris vacare sacerdotes oportet. Cæterum si postea suscepit, iste quoque omnimodo sententiam ferre debet. §. 5. Item non est cogendus, si de negotio transactum est, vel homo mortuus est de quo erat compromissum: nisi si posteriore casu aliquid litigantium intersit. §. 6. Julianus indistincte scribit: Si per errorem de famoso delicto ad arbitrum itum est, vel de ea [re] de qua publicum judicium sit constitutum, veluti de adulteriis, sicariis, & similibus: vetare debet Prætor sententiam dicere, nec dare dictæ executionem. §. 7. De liberali causa compromisso facto, recte non compelletur arbiter sententiam dicere: quia favor libertatis est, ut majores judices habere debeat. † Eadem dicenda sunt, sive de ingenuitate, sive de libertinitate quæstio sit: & si ex fideicommissi causa libertas deberi dicatur. † Idem dicendum est, in populari actione. §. 8. Si servus compromiserit: non cogendum dicere sententiam arbitrum; nec, si dixerit, pœnæ exsecutionem dandam de peculio, putat Octavenus. Sed an, si liber cum eo compromiserit, exsecutio adversus liberum detur: videamus. sed magis est, ut non detur. §. 9. Item si qui Romæ compromiserit, mox Romam in Legationem venerit: non est cogendus arbiter sententiam dicere; non magis, quam cogeretur, si litem ante contestatus esset, nunc eam exercere. nec interest, tunc quoque in legatione fuerit, an non. Sed si [nunc] in legatione compromittat, puto cogendum arbitrum sententiam dicere: quia &, si judicium sponte accepisset, cogeretur peragere. Sunt tamen, qui de isto non recte dubitant: qui utique nullo modo dubitabunt, si de ea re in legatione compromisit, quam in legatione contraxit: quia & judicium eo nomine accipere cogeretur. † Illud in prima specie potest dispici, an, si ante compromisit Legatus, cogendus sit arbiter sententiam dicere, si ipse legatus postulet? Quod prima ratione poterit videri iniquum, ut in ipsius potestate sit. Sed hoc tale erit, quale si actionem velit dictare: quod facere ei licet. Sed compromissum istud comparabimus ordinariæ actioni, ut non alias audiatur desiderans, ut arbiter sententiam dicat, quam si se defendat. §. 10. Si is faciat controversiam hereditatis, qui cum defuncto compromiserat: futurum est præjudicium hereditati, si arbiter sententiam dicat: ergo, interea inhibendus est arbiter. §. 11. Dies compromissi proferri potest, non [cum] ex conventione, sed cum jussu arbitri eam proferri necesse est, ne pœna committatur.

§. 12. Si arbiter sese celare tentaverit, Prætor eum investigare debet: & si diu non paruerit, multa adversum eum dicenda est. §. 13. Cum in plures compromissum est ea conditione, *ut quam quilibet, vel unus dixisset sententiam, eo staretur*: absentibus cæteris nihilominus qui præsens est cogetur. at si ea conditione, *ut omnes dicant*, vel *quod de majoris partis sententia placuerit*: non debet singulos separatim cogere: quia singulorum sententia ad pœnam non facit. §. 14. Cum quidam arbiter ex aliis causis inimicus manifeste apparuisset, testationibus etiam conventus, *ne sententiam diceret*, nihilominus nullo cogente dicere perseverasset: libello cujusdam id querentis, Imperator Antoninus subscripsit, *posse eum uti doli mali exceptione*. Et idem, cum a judice consuleretur, apud quem pœna petebatur, rescripsit, *etiamsi appellari non potest, doli mali exceptionem in pœnæ petitione obstaturam*. Per hanc ergo exceptionem quædam appellandi species est, cum liceat retractare de sententia arbitri.

§. 15. *De officio arbitri* tractantibus sciendum est, omnem tractatum ex [ipso] compromisso sumendum: nec enim aliud illi licebit, quam quod ibi, ut efficere possit, cautum est. non ergo quodlibet statuere arbiter poterit, nec in re qualibet: nisi de qua re compromissum est, & quatenus compromissum est. §. 16. Quæsitum est de sententia dicenda? & dictum, non quamlibet: licet de quibusdam variatum sit. & puto, vere non committi, si dicat *ad judicem de hoc eundum vel se: vel alium: [in] se vel in alium compromittendum*. Nam & Julianus, impune non pareri, si jubeat *ad alium arbitrum ire*: ne finis non sit. quod si hoc modo dixerit, *Ut arbitrio Publii Mævii fundus traderetur, aut satisdatio detur*: parendum esse sententiæ. Idem Pedius probat: ne propagentur arbitria, aut in alios interdum inimicos agentium transferantur, sua sententia finem controversiæ eum imponere oportet: non autem finiri controversiam, cum aut differatur arbitrium, aut in alium transferatur: partemque sententiæ esse, quemadmodum satisdetur, quibus fidejussoribus; idque delegari non posse, nisi ad hoc compromissum sit, ut arbiter statueret, cujus arbitratu satisdaretur. §. 17. Item si jubeat, *sibi alium conjungi* cum id in compromisso non sit, non dicit sententiam. nam sententia esse debet de re compromissa: de hoc autem compromissum non est. §. 18. Si domini, qui invicem stipulati sint, procuratores suos agere apud arbitrum velint: potest jubere, ipsos etiam adesse. §. 19. Sed si *& heredis* in compromissis mentio fit, potest jubere, *etiam heredem eorum adesse*. §. 20. Arbitri officio continetur & quemadmodum detur vacua possessio. an & *satis ratam rem habiturum*? Sextus Pedius

dius putat: Quod nullam rationem habet: nam ſi ratum non habeat dominus, committetur ſtipulatio. §. 21. Arbiter nihil extra compromiſſum facere poteſt: & ideo neceſſarium eſt adjici de die compromiſſi proferenda. cæterum impune jubenti non parebitur.

33. PAPINIANUS lib. 1 Quæſtionum.

ARbiter ita ſumptus ex compromiſſo, *ut & diem proferre poſſit*, hoc quidem facere poteſt: referre autem contradicentibus litigatoribus, non poteſt.

34. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

SI duo rei ſint, aut credendi, aut debendi, & unus compromiſerit, iſque vetitus ſit *petere*, aut *ne ab eo petatur*: videndum eſt, an, ſi alius petat, vel ab alio petatur, pœna committatur. Idem in duobus argentariis, quorum nomina ſimul eunt. Et fortaſſe poterimus ita fidejuſſoribus conjungere, ſi ſocii ſunt. alias nec a te petitur, nec ego peto, nec meo nomine petitur, licet a te petatur. §. 1. Semel commiſſa pœna ſolvi compromiſſum rectius puto dici; nec amplius poſſe committi, niſi id actum ſit, ut [in] ſingulas cauſas totiens committatur.

35. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

SI pupillus ſine tutoris auctoritate compromiſerit, non eſt arbiter cogendus pronunciare: quia, ſi contra eum pronuncietur, pœna non tenetur; præterquam ſi fidejuſſorem dederit, a quo pœna peti poſſit. idque & Julianus ſentit.

36. ULPIANUS lib. 77 ad Edictum.

SI feriatis diebus, cogente Prætore, arbiter dicat ſententiam, & petatur ex compromiſſo pœna: exceptionem locum non habere conſtat. niſi alia lege eadem [dies] feriata, in qua ſententia dicta, eſt excepta.

37. CELSUS lib. 2 Digeſtorum.

QUamvis arbiter *alterum ab altero petere* vetuit, ſi tamen heres petit, pœnam committet: non enim differendarum litium cauſa, ſed tollendarum ad arbitrес itur.

38. MODESTINUS lib. 6 Regularum.

CUm pœna ex compromiſſo petitur, is, qui commiſit, damnandus eſt: nec intereſt, an adverſarii ejus interfuit arbitri ſententia ſtari, necne.

39. JAVOLENUS lib. 11 ex Caſſio.

NOn ex omnibus cauſis, ex quibus arbitri paritum ſententiæ non eſt, pœna ex compromiſſo committitur: ſed ex his duntaxat, quæ ad ſolutionem pecuniæ, aut operam præbendam pertinent. ✝ Idem contumaciam litigatoris arbiter punire poterit, pecuniam eum adverſario dari jubendo: quo in numero haberi non oportet, ſi teſtium nomina ex ſententia arbitri exhibita non ſunt.

§. 1. Cum arbiter diem compromiſſi proferre juſſit, cum hoc ei permiſſum eſt, [alterius] mora alterius ad pœnam committendam prodeſt.

40. POMPONIUS lib. 11 ex Variis lectionibus.

ARbiter *Calendis Januariis adeſſe* juſſit, & ante eum diem deceſſit, alter ex litigatoribus non adfuit: proculdubio pœna minime commiſſa eſt. nam & Caſſium audiſſe [ſe] dicentem Ariſto ait, in eo arbitro, qui ipſe non veniſſet, non eſſe commiſſam: quemadmodum Servius ait, ſi per ſtipulatorem ſtet, quo minus accipiat, non committi pœnam.

41. CALLISTRATUS lib. 1 Edicti monitorii.

CUm lege Julia cautum ſit, *Ne minor viginti annis judicare cogatur*, nemini licere minorem viginti annis compromiſſarium judicem eligere: ideoque pœna ex ſententia ejus nullo modo committitur. Majori tamen viginti annis, ſi minor vigintiquinque [annis] ſit, ex hac cauſa ſuccurrendum, ſi temere auditorium receperit, multi dixerunt.

42. PAPINIANUS lib. 2 Reſponſorum.

ARbiter *intra certum diem ſervos reſtitui* juſſit, quibus non reſtitutis, pœnæ cauſa fiſco ſecundum formam compromiſſi condemnavit. Ob eam ſententiam fiſco nihil adquiritur: ſed nihilominus ſtipulationis pœna committitur, quod ab arbitro ſtatuto non ſit obtemperatum.

43. SCÆVOLA lib. 1 Reſponſorum.

DE rebus contro erſiiſque omnibus compromiſſum [in arbitrum] a Lucio Titio & Mævio Sempronio factum eſt, ſed errore quædam ſpecies in petitionem a Lucio Titio deductæ non ſunt, nec arbiter de his quicquam pronunciavit: quæſitum eſt, an ſpecies omiſſæ peti poſſint? Reſpondit, peti poſſe: nec pœnam ex compromiſſo committi. quod ſi maligne hoc fecit; petere quidem poteſt, ſed pœnæ ſubjugabitur.

44. IDEM lib. 2 Digeſtorum.

INter Caſtellianum & Seium controverſia de finibus orta eſt, & arbiter electus eſt, *Ut arbitratu ejus res terminetur*; ipſe ſententiam dixit, præſentibus partibus, & terminos poſuit: quæſitum eſt, an, ſi ex parte Caſtelliani arbitro paritum non eſſet, pœna ex compromiſſo commiſſa eſt? Reſpondi, ſi arbitro paritum non eſſet in eo, quod utroque præſente arbitratus eſſet, pœnam commiſſam.

45. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

IN compromiſſis arbitrium perſonæ inſertum perſonam non egreditur.

46. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

DE his rebus, & rationibus, & controverſiis judicare arbiter poteſt, quæ ab initio fuiſſent inter eos, qui compromiſerunt, non quæ poſtea ſupervenerunt.

47. JULIANUS lib. 4 Digeſtorum.

SI compromiſſum ita factum eſt, *Ut præſente utroque, aut heredibus eorum, arbiter ſententiam dicat*, & alter ex litigatoribus deceſſerit, pupillo herede relicto: non aliter videtur ſententia dicta eſſe, niſi tutoris auctoritas interpoſita fuerit. §. 1. Item, ſi alter ex compromittentibus furere cœperit:

48. MODESTINUS lib. 4 Regularum.

ARbiter ad ferendam ſententiam non compelletur.

49. JULIANUS lib. 4 Digeſtorum.

SEd [&] interpellatur, quo minus ſententiam dicat: quia nihil coram furioſo fieri intelligitur. Quod ſi furioſus curatorem habet, vel habuerit, adhuc litigio pendente: poteſt præſente curatore ſententia dici. §. 1. Arbiter adeſſe litigatores vel per nuncium, vel epiſtulam jubere poteſt. §. 2. Si ab altera duntaxat parte heredis mentio comprehenſa fuerit, compromiſſum ſolvetur morte cujuſque ex litigatoribus: ſicut ſolveretur altero mortuo, ſi neutrius heredis perſona comprehenderetur.

50. ALFENUS lib. 7 Digeſtorum.

ARbiter ex compromiſſo ſumptus, cum ante eum diem, qui conſtitutus compromiſſo erat, ſententiam dicere non poſſet, diem compromiſſi proferri juſſerat; alter ex litigatoribus dicto audiens non fuerat: conſulebatur, poſſetne ab eo pecunia ex compromiſſo peti? Reſpondi, non poſſe: ideo quod non eſſet arbitro compromiſſum, *ut id haberet*.

51. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

SI de re ſua quis arbiter factus ſit, ſententiam dicere non poteſt: quia ſe facere jubeat, aut petere prohibeat. neque autem imperare ſibi, neque ſe prohibere quiſquam poteſt.

52. IDEM lib. 4 Regularum.

SI, qui juſſus [eſt] arbitro ex compromiſſo ſolvere pecuniam, moram fecerit: pœnam ex compromiſſo debet. ſed poſtea ſolvendo, pœna liberatur.

TIT. IX.

NAUTÆ, CAUPONES, STABULARII, UT RECEPTA RESTITUANT.

1. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

AIt Prætor: NAUTÆ, CAUPONES, STABULARII, QUOD CUJUSQUE SALVUM FORE RECEPERINT, NISI RESTITUENT, IN EOS JUDICIUM DABO. §. 1. Maxima utilitas eſt hujus Edicti: quia neceſſe eſt plerunque eorum fidem ſequi, & res cuſtodiæ eorum committere. Ne quiſquam putet graviter hoc adverſus eos conſtitutum: nam eſt in ipſorum arbitrio, ne quem recipiant: & niſi hoc eſſet ſtatutum, materia daretur cum furibus adverſus eos, quos recipiunt, coëundi; cum ne nunc quidem abſtineant hujuſmodi fraudibus.

§. 2. Qui ſint igitur, qui teneantur, videndum eſt. Ait prætor, NAUTÆ. *Nautam* accipere debemus eum, qui navem exercet: quamvis

nautæ appellantur omnes, qui navis navigandæ causâ in nave sint. sed de exercitore solummodo Prætor sentit: nec enim debet (inquit Pomponius) per remigem, aut mesonautam obligari, sed per se, vel per navis magistratum: quanquam si ipse alicui e nautis committi jussit, sine dubio debeat obligari. §. 3. Et sunt quidam in navibus, qui custodiæ gratia navibus præponuntur; ut ναυφύλακες, id est, *navium custodes*, [& dietarii.] Si quis igitur ex his receperit, puto in exercitorem dandam actionem: quia is, qui eos hujusmodi officio præponit, committi eis permittit; quanquam ipse navicularius vel magister id faciat, quod χειρέμβολον, id est, manus immissionem, appellant. Sed & si hoc non extet, tamen de recepto navicularius tenebitur. §. 4. De exercitoribus ratium, item lintrariis, nihil cavetur: sed idem constitui oportere, Labeo scribit. & hoc jure utimur.

§. 5. *Caupones* autem, & *stabularios* æque eos accipiemus, qui cauponam, vel stabulum exercent, institoresve eorum. † Cæterum, si qui opera mediastini fungitur, non continetur; utputa atriarii, & focarii, & his similes. §. 6. Ait Prætor: QUOD CUJUSQUE SALVUM FORE RECEPERINT: hoc est, quamcunque rem, sive mercem receperint. Inde apud Vivianum relatum est, ad eas quoque res hoc Edictum pertinere, quæ mercibus accederent: veluti, vestimenta, quibus in navibus uterentur, & cætera, quæ ad cottidianum usum habemus. §. 7. Item Pomponius lib. 34 scribit, parvi referre, res nostras, an alienas intulerimus, si tamen nostra intersit salvas esse; etenim nobis magis, quam quorum sunt, debent solvi. & ideo si pignori merces accepero [ob pecuniam nauticam], mihi magis, quam debitori nauta tenebitur, si ante eas suscepit.

§. 8. *Recipit* autem *salvum fore*, utrum si in navem res missæ ei adsignatæ sunt, an, etsi non sint adsignatæ, hoc tamen ipso, quod in navem missæ sunt, receptæ videntur? Et puto, omnium eum recipere custodiam, quæ in navem illatæ sunt: & factum non solum nautarum præstare debere, sed & vectorum;

2. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

SIcut & caupo, viatorum.

3. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

ET ita de facto vectorum etiam Pomponius lib. 24 scribit. † Idem ait, etiamsi nondum sint res in navem receptæ, sed in litore perierint, quas semel recepit, periculum ad eum pertinere.

§. 1. Ait Prætor: NISI RESTITUENT, IN EOS JUDICIUM DABO. Ex hoc Edicto in factum actio proficiscitur. Sed, an sit necessaria, videndum: quia agi civili actione ex hac causa poterit. si quidem merces intervenerit, ex locato vel conducto: sed si tota navis locata sit, qui conduxit, ex conducto etiam de rebus, quæ desunt, agere potest: si vero res perferendas nauta conduxit, ex locato convenietur. sed si gratis res susceptæ sint, ait Pomponius depositi agi potuisse. Miratur igitur, cur honoraria actio sit inducta: cum sint civiles? nisi forte (inquit) ideo, ut innotesceret Prætor curam agere reprimendæ improbitatis hoc genus hominum: [&] quia in locato conducto culpa, in deposito dolus duntaxat præstatur; at hoc edicto omnimodo qui recepit tenetur, etiamsi sine culpa ejus res periit, vel damnum datum est; nisi si quid damno fatali contingit. Inde Labeo scribit, si quid naufragio, aut per vim piratarum perierit, non esse iniquum, exceptionem ei dari. † Idem erit dicendum, & si in stabulo, aut in caupona vis major contigerit. §. 2. eodem modo tenentur caupones, & stabularii, quo exercentes negotium suum recipiunt: cæterum, si extra negotium receperint, non tenebuntur. §. 3. Si filiusfamilias aut servus receperit, & voluntas patris, domini, intervenit: in solidum erit conveniendus. † Item si servus exercitoris subripuit, vel damnum dedit, noxalis actio cessabit: quia ob receptum suo nomine dominus convenitur. Sin vero sine voluntate exerceant, de peculio dabitur.

§. 4. Hæc autem rei persecutionem continet, ut Pomponius ait: & ideo & in heredem, & perpetuo dabitur. §. 5. Novissime videndum, an ejusdem rei nomine & de recepto honoraria actione, & furti agendum sit? & Pomponius dubitat: sed magis est, ut vel officio judicis, vel doli exceptione, alterutra esse contentus debeat.

4. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

SEd & ipsi nautæ furti actio competit: cujus sit periculo: nisi [si] ipse subripiat, & postea ab eo subripiatur; aut alio subripiente, ipse nauta solvendo non sit. §. 1. Si nauta nautæ, stabularius stabularii, caupo cauponis res receperit, æque tenebitur. §. 2. Vivianus dixit, etiam ad eas res hoc Edictum pertinere, quæ post impositas merces in navem, locatasque inferentur, etsi earum vectura non debetur: ut vestimentorum, penoris quotidiani: quia hæc ipsa cæterarum rerum locationi accedunt.

5. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

NAuta, & caupo, & stabularius mercedem accipiunt, non pro custodia: sed nauta, ut trajiciat vectores; caupo, ut viatores manere in caupona patiatur; stabularius, ut permittat jumenta apud eum stabulari: & tamen custodiæ nomine tenentur. Nam & fullo & sarcinator non pro custodia, sed pro arte mercedem accipiunt: & tamen custodiæ nomine ex locato tenentur. §. 1. Quæcunque de furto diximus, eadem & de damno debeat intelligi: non enim dubitari oportet, quin is, qui salvum fore recipit, non solum à furto, sed etiam à damno recipere videatur.

6. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

LIcet gratis navigaveris, vel in caupona gratis deverteris, non tamen in factum actiones tibi denegabuntur, si damnum injuria passus es.

§. 1. Si servo meo in nave vel in caupona uteris, & damnum mihi det, vel furtum faciat: quanquam & furti actio & damni injuria mecum sit, hæc tamen actio, quia in factum est, etiam servi mei nomine adversus te competit. † Idem dicetur, & si communis sit. † Tu tamen, quod mihi præstiteris ejus nomine, vel communi dividundo, vel pro socio actione, aut, si partem ejus, vel totum conduxisti, etiam ex conducto habebis me obligatum. §. 2. Sed si damnum in eo datum sit ab alio, qui in eadem nave vel caupona est, cujus factum Prætor æstimare solet, non putat Pomponius ejus nomine hanc actionem utilem futuram. §. 3. In factum actione caupo tenetur pro his, qui habitandi causâ in caupona sunt: hoc autem non pertinet ad eum, qui hospitio repentino recipitur, veluti viator. §. 4. Possumus autem furti vel damni injuriæ actione uti cum nautis, ut certi hominis factum arguamus: sed una contenti esse debebimus. &, si cum exercitore egerimus, præstare ei debemus actiones nostras: quamvis ex conducto actio adversus eos competat exercitori. Sed si absolutus sit exercitor hac actione, deinde agatur cum nauta: exceptio dabitur: ne sæpius de ejusdem hominis admisso quæratur. Et contra, si de admisso unius hominis actum sit, deinde in factum actione agatur: exceptio dabitur.

7. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

DEbet exercitor omnium nautarum suorum, sive liberi, sive servi, factum præstare: nec immerito factum eorum præstat, cum ipse eos suo periculo adhibuerit. Sed non alias præstat, quam si in ipsa nave damnum datum sit: cæterum, si extra navem, licet à nautis, non præstabit.

† Item si prædixerit, *Ut unusquisque vectorum res suas servet, neque damnum se præstaturum*, & consenserint vectores prædictioni: non convenitur. §. 1. Hæc actio in factum, in duplum est.

§. 2. Sed si quid nautæ inter se damni dederint, hoc ad exercitorem non pertinet. † Sed si quis sit nauta & mercator, debebit illi dari. quod si quis, quos vulgo ναυτεπιβάτας, id est, *remium pro nauli & vecturæ pretio solventes*, dicunt: & huic tenebitur. sed hujus factum præstat, cum sit & nauta.

§. 3. Si servus nautæ damnum dederit, licet servus nauta non sit: æquissimum erit, in exercitorem actionem utilem dare. §. 4. Hac autem

actione

actione suo nomine exercitor tenetur: culpæ scilicet suæ, qui tales adhibuit: & ideo, & si decesserint, non relevabitur. † Servorum autem suorum nomine, noxali duntaxat tenetur. nam cum alienos adhibet, explorare eum oportet, cujus fidei, cujus innocentiæ sint: in suis venia dignus est, si qualesquales ad instruendam navem adhibuerit. §. 5. Si plures navem exerceant, unusquisque pro parte, qua navem exercet, convenitur.

§. 6. Hæc judicia, quamvis honoraria sunt, tamen perpetua sunt: in heredem autem, non dabuntur. Proinde, & si servus navem exercuit, & mortuus est, de peculio non dabitur actio in dominum, nec intra annum. Sed cum, voluntate patris vel domini, servus vel filius exercent navem, vel cauponam, vel stabulum: puto etiam hanc actionem in solidum eos pati debere: quasi omnia, quæ ibi contingunt, in solidum receperint.

DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
PARS SECUNDA.
LIBER QUINTUS.

TIT. I.
DE JUDICIIS: ET UBI QUISQUE AGERE VEL CONVENIRI DEBEAT.

1. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

SI se subjiciant aliqui jurisdictioni, & consentiant: inter consentientes cujusvis judicis, qui tribunali præest, vel aliam jurisdictionem habet, est jurisdictio.

2. IDEM lib. 3 ad Edictum.

C*onsensisse* autem videntur, qui sciant se non esse subjectos jurisdictioni ejus, & in eum consentiant. cæterum, si putent ejus jurisdictionem esse: non erit ejus jurisdictio: *error enim litigatorum* (ut Julianus quoque lib. 1 Digestorum scribit) *non habet consensum.* aut si putaverunt alium esse Prætorem pro alio: æque error non dedit jurisdictionem. aut si, cum restitisset quivis ex litigatoribus, viribus præturæ compulsus est; nulla jurisdictio est. §. 1. Convenire autem utrum inter privatos sufficit, an vero etiam ipsius Prætoris consensus necessarius [est]? Lex Julia judiciorum ait: *Quo minus inter privatos conveniat.* sufficit ergo privatorum consensus. Proinde si privati consentiant, Prætor autem ignoret consentire, & putat suam jurisdictionem: an Legi satisfactum sit, videndum est? & puto posse defendi, ejus esse jurisdictionem. §. 2. Si & judex ad tempus datus, & omnes litigatores consentiant: nisi specialiter Principali jussione prorogatio fuerit inhibita, possunt tempora, intra quæ jussus est litem dirimere, prorogari. §. 3. Legatis in eo, quod ante legationem contraxerunt, item his, qui testimonii causa evocati sunt, vel si qui judicandi causa arcessiti [sunt], vel in provinciam destinati, *revocandi domum suam jus* datur. † Ei quoque, qui [ipse] provocavit, non imponitur necessitas intra tempora provocationis exercendæ, Romæ, vel alio loco, ubi provocatio exercetur, aliis pulsantibus respondere. nam Celsus huic etiam domus revocationem dandam ait: quoniam ob aliam causam venerit. hæc Celsi sententia, & rationabilis est. † Nam & D. Pius Plotio Celsiano rescripsit, eum, qui tutelæ [reddendæ] causa Romam erat à se evocatus, alterius tutelæ [causa] cujus causa non erat evocatus, non debere compelli judicium suscipere. † Idem Claudio Flaviano rescripsit, minorem viginti-quinque annis, qui desiderat in integrum restitui adversus Alinianum, qui alterius negotii causa venerat, non esse Romæ audiendum. §. 4. Omnes autem isti domum revocant, si non ibi contraxerunt, ubi conveniuntur. † Cæterum, si contraxerunt ibi, revocandi jus non habent: exceptis Legatis; qui licet ibi contraxerunt, dummodo ante legationem contraxerunt, non compelluntur se Romæ defendere, quamdiu legationis causa hic demorantur: quod & Julianus scribit, & D. Pius rescripsit. † Plane, si perfecta legatione subsistant, conveniendos eos D. Pius rescripsit. §. 5. Item si extra provinciam suam contraxerunt, licet non in Italia, quæstionis est; an Romæ conveniri possint? & Marcellus, in eo solo, privilegio eos uti domum revocandi, quod in civitate sua, vel certe intra provinciam contraxerunt. quod est verum. † Sed [&] si agant, compelluntur se adversus omnes defendere. non tamen, si injuriam suam persequantur, vel furtum, vel damnum, quod nunc passi sunt: alioquin (ut [&] Julianus eleganter ait) aut impune contumeliis & damnis afficientur; aut erit in potestate cujusque, pulsando eos, subjicere eos jurisdictioni, dum se vindicant. §. 6. Sed si dubitetur, utrum in ea quis causa sit, ut domum revocare possit, necne: ipse Prætor debet causa cognita statuere. Quod si constiterit, in ea eum esse causa, ut domum revocet: debebit cavere *in judicio sisti*: statuente Prætore, in quem diem promittat. † Sed, utrum nuda cautione, an satisdato, Marcellus dubitat. Mihi videtur, sola promissione: quod & Mela scribit: alioquin compelletur judicium recipere, quam invenire eos, qui satis pro eo dent. §. 7. In omnibus autem, in quibus protelatur admonitio, hoc procedere sine temporali damno creditorum oportet. §. 8. His datur multæ dicendæ jus, quibus publice judicium est, & non aliis: nisi hoc specialiter eis permissum est.

3. IDEM lib. 4 ad Edictum.

NOn videtur frustrandæ actionis causa latitare, qui præsens suscipere judicium non compellitur.

4. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

LIs nulla nobis esse potest cum eo, quem in potestate habemus: nisi ex castrensi peculio.

5. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

SI quis ex aliena jurisdictione ad Prætorem vocetur, debet venire; ut & Pomponius & Vindius scripserunt; Prætoris est enim æstimare, an sua sit jurisdictio; vocati autem, non contemnere auctoritatem Prætoris: nam & Legati, cæterique, qui revocandi domum jus habent, in ea sunt causa, ut in jus vocati veniant, privilegia sua allegaturi.

6. IDEM lib. 6 ad Edictum.

CÆcus judicandi officio fungitur.

7. IDEM lib. 7 ad Edictum.

SI quis, posteaquam in jus vocatus est, miles, vel alterius fori esse cœperit: in ea causa jus revocandi forum non habebit, quasi præventus.

8. GAIUS lib. 2 ad Edictum provinciale.

SI quis in legatione constituerit quod ante legationem debuerit: non cogi eum ibi judicium pati, ubi constituerit.

9. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

INsulæ Italiæ, pars Italiæ sunt: & cujusque provinciæ.

10. IDEM lib. 1 ad Edictum.

D*esitisse* is videtur, non qui distulit, sed qui liti renunciavit in totum: desistere enim est, de negotio abstinere, quod calumniandi animo instituerat. † Plane, si quis, cognita rei veritate, suum negotium deseruerit, nolens in lite improba perseverare, quam calumniæ causa non instituerat: is destitisse non videtur.

11. IDEM lib. 12 ad Edictum.

SI à me fuerit adrogatus, qui mecum erat litem contestatus, vel cum quo ego: solvi judicium, Marcellus libro tertio Digestorum scribit. quoniam nec ab initio inter nos potuit consistere.

12. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

CUm Praetor unum ex pluribus judicare vetat, caeteris id committere videtur. §. 1. Judicem dare possunt, quibus [hoc] Lege, vel Constitutione, vel Senatusconsulto conceditur. Lege; sicut Proconsuli. is quoque, cui mandata est jurisdictio, judicem dare potest: ut sunt Legati Proconsulum. item hi, quibus id [More] concessum est, propter vim imperii: sicut Praefectus Urbi, caeterique Romae Magistratus. §. 2. Non autem omnes judices dari possunt ab his, qui judicis dandi jus habent. quidam enim Lege impediuntur, ne judices sint: quidam natura: quidam Moribus. Natura; ut surdus, mutus, & perpetuo furiosus, & impubes: quia judicio carent. Lege [impeditur], qui Senatu motus est. Moribus; feminae, & servi: non quia non habent judicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fungantur. §. 3. Qui possunt esse judices, nihil interest, in potestate, an sui juris sint.

13. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

IN tribus [istis] judiciis familiae erciscundae, communi dividundo, & finium regundorum, quaeritur, quis actor intelligatur, quia par causa omnium videtur? Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad judicium provocasset.

14. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

SEd cum ambo ad judicium provocant, sorte res discerni solet.

15. IDEM lib. 21 ad Edictum.

FIliusfamilias judex, si litem suam faciat, in tantam quantitatem tenetur, quae tunc in peculio fuit, cum sententiam dicebat. §. 1. Judex tunc litem suam facere intelligitur, cum dolo malo in fraudem legis sententiam dixerit. Dolo malo autem videtur hoc facere, si evidens arguatur ejus vel gratia vel inimicitia, vel etiam sordes: ut veram aestimationem litis praestare cogatur.

16. IDEM lib. 5 ad Edictum.

JUlianus autem, in heredem judicis, qui litem suam fecit, putat actionem non competere: quae sententia vera non est, & à multis notata est.

17. IDEM lib. 22 ad Edictum.

JUlianus ait: Si alter ex litigatoribus judicem solum heredem, vel ex parte fecerit, alius judex necessario sumendus est: quia iniquum est, aliquem suae rei judicem fieri.

18. IDEM lib. 23 ad Edictum.

S*I longius spacium intercessurum erit, quo minus judex datus operam possit dare, mutari eum* jubet Praetor. hoc [est], si forte occupatio aliqua judicem non patiatur operam judicio dare, incidente infirmitate, vel necessaria profectione, vel rei suae familiaris periculo. §. 1. Si filiusfamilias ex aliqua noxa, ex qua patri actio competit, velit experiri: ita demum permittimus [ei] agere, si non sit qui patris nomine agat. Nam & Juliano placet, si filiusfamilias legationis, vel studiorum gratia aberit, & vel furtum, vel damnum injuria passus sit: posse eum utili judicio agere: ne, dum pater expectatur, impunita sint maleficia; quia pater venturus non est, vel, dum venit, se subtrahit is, qui noxam commisit. Unde ego semper probavi, ut si res non ex maleficio veniat, sed ex contractu, debeat filius agere utili judicio, forte depositum repetens, vel mandati agens, vel pecuniam, quam credidit, petens: si forte pater in provincia sit, ipse autem forte Romae vel studiorum causa, vel alia justa ex causa agat: ne si ei non dederimus actionem, futurum sit, ut impune fraudem patiatur, & egestate Romae laboret, viaticulo suo non recepto, quod ad sumptum pater ei destinaverat. Et finge Senatorem esse filiumfamilias, qui patrem habet in provincia, nonne augetur utilitas per dignitatem?

19. IDEM lib. 60 ad Edictum.

HEres absens ibi defendendus est, ubi defunctus debuit, & conveniendus, si ibi inveniatur, nullaque suo proprio privilegio excusatur. §. 1. Si quis tutelam, vel curam, vel negotia, vel argentariam, vel quid aliud, unde obligatio oritur, certo loci administravit: & si ibi domicilium non habuit, ibi se debebit defendere; & si non defendat, neque ibi domicilium habeat, bona possideri patietur. §. 2. Proinde & si merces vendidit certo loci, vel disposuit, vel comparavit: videtur, nisi alio loci, ut defenderet, convenit, ibidem se defendere. † Numquid dicimus, eum, qui a mercatore quid comparavit advena, vel ei vendidit, quem scit inde confestim profecturum, non oportet ibi bona possidere, sed domicilium sequi ejus? at si quis ab eo; qui tabernam vel officinam certo loci conductam habuit: in ea causa est, ut illic conveniatur? quod magis habet rationem. Nam ubi sic venit, ut confestim discedat, quasi a viatore emptis, [vel eo, qui transvehebatur], vel eo, qui παραπλεῖ, id est *praeternavigat*, emit: durissimum est, quotquot locis quis navigans, vel iter faciens delatus est, tot locis se defendi. At si quo constitit, non dico jure domicilii, sed tabernulam, pergulam, horreum, armarium, officinam conduxit, ibique distraxit, egit: defendere se eo loci debebit. §. 3. Apud Labeonem quaeritur, si homo provincialis servum institorem vendendarum mercium gratia Romae habeat: quod cum eo servo contractum est, ita habendum atque si cum domino contractum sit. quare ibi se debebit defendere. §. 4. Illud sciendum est, eum, qui ita fuit obligatus, ut in Italia solveret, si in provincia habuit domicilium, utrobique posse conveniri, & hic & ibi: & ita & Juliano & multis aliis videtur.

20. PAULUS lib. 58 ad Edictum.

OMnem obligationem pro contractu habendam, existimandum est: ut, ubicunque aliquis obligetur, [&] contrahi videatur: quamvis [non] ex crediti causa debeatur.

21. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

SI debitori meo velim actionem edere, probandum erit, si fateatur se debere, paratumque dicat solvere, audiendum eum, dandumque diem cum competenti cautela ad solvendam pecuniam: *neq; enim magnum damnum est in mora modici temporis.* † Modicum autem tempus hic intelligendum est, quod post condemnationem reis indultum est.

22. PAULUS lib. 3 ad Plautium.

QUi non cogitur in aliquo loco judicium pati, si ipse ibi agat, cogitur excipere actiones, & ad eundem judicem mitti.

23. IDEM lib. 7 ad Plautium.

NOn potest videri in judicium venisse id, quod post judicium acceptum accidisset: ideoque alia interpellatione opus est.

24. IDEM lib. 17 ad Plautium.

NOn alias in eos, quos Princeps evocavit, Romae competit actio, quam si hoc tempore contraxerint. §. 1. Legati ex delictis in legatione commissis coguntur judicium Romae pati: sive ipsi admiserunt, sive servi eorum. §. 2. Sed si postulatur in rem actio adversus Legatum, nunquid danda sit, quoniam ex praesenti possessione haec actio est? Cassius respondit, sic servandum, ut, si subducatur ministerium ei, non sit concedenda actio: si vero ex multis servis de uno agatur, non sit inhibenda. Julianus, sine distinctione denegandam actionem. merito; ideo enim non datur actio, ne ab officio suscepto legationis avocetur.

25. JULIANUS lib. 1 Digestorum.

SI legationis tempore quis servum, vel aliam rem emerit, aut ex alia causa possidere coeperit: non inique cogetur ejus nomine judicium accipere. aliter enim potestas dabitur Legatis sub hac specie res alienas domum auferendi.

26. PAULUS lib. 17 ad Plautium.

DE eo autem, qui adiit hereditatem, Cassius scribit, quamvis Romae adierit hereditatem, non competere in eum actionem, ne impediatur legatio: & hoc verum est. sed nec legatariis datur actio: sed, nisi satisdet, mittuntur in possessionem rerum hereditariarum. quod & in hereditariis creditoribus dicendum est.

27. JULIANUS lib. 1 Digestorum.

QUid enim prohibet, legatum publico munere fungi, & actorem custodiae causa in possessione rerum hereditariarum esse?

28. PAULUS lib. 17 ad Plautium.

SEd & si restituatur ei hereditas ex Trebelliano, actio in eum non dabitur: sive sponte, sive coactus heres eam adierit. Commodius enim est, reddi quidem ei hereditatem, perinde autem habendum, ac si ipse adisset hereditatem. §. 1. Contra si Legatus tempore legationis adierit, & restituerit, datur in fideicommissarium actio: nec exceptio Trebelliani obstat ex persona Legati; quia hoc Legati personale beneficium est. §. 2. Ex quibus autem causis non cogitur Legatus judicium accipere, nec jurare cogendus est, *se dare non oportere*: quia hoc jusjurandum in locum litis contestatæ succedit. §. 3. Ædium nomine Legatus damni infecti promittere debet, aut vicinum admittere in possessionem. §. 4. Sed & si dies actionis exitura erit, causa cognita adversus eum judicium Prætor dare debet, ut lis contestetur, ita ut in provinciam transferatur. §. 5. Si paterfamilias mortuus esset, relicto uno filio, & uxore prægnante: non recte filius à debitoribus partem dimidiam crediti petere potest, quamvis postea unus filius natus sit: quia poterant plures nasci; cum per rerum naturam certum fuerit, unum nasci. Sed Sabinus, Cassius, partem quartam peti debuisse: quia incertum esset, an tres nascerentur. nec rerum naturam intuendam, in qua omnia certa essent, cum futura utique fierent: sed nostram inscientiam aspici debere.

29. IDEM lib. 8 ad Plautium.

QUi appellat prior, agit.

30. MARCELLUS lib. 1 Digestorum.

UBi acceptum est semel judicium, ibi & finem accipere debet.

31. CELSUS lib. 27 Digestorum.

SI petitor plures heredes reliquerit, unusque eorum judicio egerit, non erit verum, totam rem, quæ in priore judicio fuerit, deductam esse: nec enim quisquam alienam actionem in judicium invito coherede perducere potest.

32. ULPIANUS lib. 1 de Officio Consulis.

SI judex, cui certa tempora præstituta erant, decesserit, & alius in locum ejus datus fuerit: tanta ex integro tempora in persona ejus præstituta intelligemus, quamvis Magistratus nominatim hoc in sequentis datione non expresserit; ita tamen ut legitimum tempus non excedat.

33. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

NOn videtur in judicem consensisse, qui edi sibi genus apud eundem judicem desiderat actionis.

34. JAVOLENUS lib. 15 ex Cassio.

SI is, qui Romæ judicium acceperat, decessit, heres ejus, quamvis domicilium trans mare habeat, Romæ tamen defendi debet: quia succedit in ejus locum, à quo heres relictus est.

35. IDEM lib. 10 Epistolarum.

NOn quemadmodum fidejussoris obligatio in pendenti potest esse, [&] vel in futurum concipi, ita judicium in pendenti potest esse, vel de his rebus, quæ postea in obligationem adventuræ sunt: nam neminem puto dubitaturum, quin fidejussor ante obligationem rei accipi possit; judicium vero, antequam aliquid debeatur, non posse.

36. CALLISTRATUS lib. 1 Cognitionum.

INterdum ex justis causis, & ex certis personis sustinendæ sunt cognitiones; veluti, si instrumenta litis apud eos esse dicantur, qui Reipublicæ causa aberunt. idque Divi Fratres in hæc verba rescripserunt: *Humanum est propter fortuitos casus dilationem accipi; veluti quod pater litigator filium vel filiam, vel uxor virum, vel filius parentem amiserit: & in similibus causis cognitionem ad aliquem modum sustinere.* §. 1. Senator, si negotiis alienis se obtulerit in provincia, non debet judicium recusare negotiorum gestorum: sed actionem eum excipere oportere, Julianus respondit: cum sua sponte sibi hanc obligationem contraxit.

37. IDEM lib. 5 Cognitionum.

SI de vi, & possessione quæratur, prius cognoscendum de vi, quam de proprietate rei. Divus Hadrianus τῷ κοινῷ τῶν Θετταλῶν, id est, *communi seu Reipublicæ Thessalorum*, [Græce] rescripsit.

38. LICINNIUS RUFINUS lib. 4 Regularum.

QUod legatur, siquidem per personalem actionem exigetur, ibi dari debet, ubi est: nisi [si] dolo malo heredis subductum fuerit. tunc enim ibi dari debet, ubi petitur. † Præterea quod pondere, aut numero, aut mensura continetur, ibi dari debet, ubi petitur: nisi [si] adjectum fuerit, *Centum modios ex illo horreo*, aut *vini amphoras ex illo dolio*. † Si autem per in rem actionem legatum petetur, etiam ibi peti debet, ubi res est. Et, si mobilis sit res, ad exhibendum agi cum herede poterit, ut exhibeat rem: sic enim vindicari à legatario poterit.

39. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

CUm furiosus judex addicitur, non ideo minus judicium erit, quod hodie non potest judicare: ut scilicet suæ mentis effectus, quod sententiæ dixerit, ratum sit. neque enim in addicendo præsentia vel scientia judicis necessaria est. §. 1. Qui legationis causa Romam venit, ex qualibet causa fidejubere potest: cum privilegio suo, cum sit in Italia contractum, uti non potest.

40. IDEM lib. 4 Quæstionum.

NOn quidquid judicis potestati permittitur, id subjicitur juris necessitati. §. 1. Judex, si quid adversus legis præceptum in judicando dolo malo prætermiserit, legem offendit.

41. IDEM lib. 11 Quæstionum.

IN omnibus bonæ fidei judiciis, cum nondum dies præstandæ pecuniæ venit, si agat aliquis ad interponendam cautionem, ex justa causa condemnatio fit.

42. IDEM lib. 24 Quæstionum.

SI uxor à Legato Romæ diverterit, dotis nomine defendendum Romæ virum, responsum est.

43. IDEM lib. 27 Quæstionum.

EUm, qui *insulam Capuæ* [*fieri*] certo tempore stipulatus est, eo finito, quocunque loco agere posse in id, quod interest, constat.

44. IDEM lib. 2 Responsorum.

NOn idcirco judicis officium impeditur, quod quidam ex tutoribus post litem adversus omnes inchoatam Reipublicæ causa abesse cœperunt: cum præsentium, & eorum, qui non defenduntur, administratio discerni & æstimari possit. §. 1. Cum postea servus apparuit, cujus nomine per procuratorem fuerat actum, absolvi debitorem oportet. Quæ res domino quandoque propriam litem inferenti non obstabit.

45. IDEM lib. 3 Responsorum.

ARgentarium, ubi contractum est, conveniri oportet: nec in hoc dilationem, nisi ex justa causa, dari, ut ex provincia codices adferantur. Idem in actione tutelæ placuit. §. 1. Nomine puellæ tutoribus in provincia condemnatis, curatores [puellæ] judicatum Romæ facere coguntur, ubi mutuam pecuniam mater accepit, cui filia heres extitit.

46. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

JUdex datus, in eodem officio permanet, licet furere cœperit: quia recte ab initio judex addictus est. sed judicandi necessitatem morbus sonticus remittit: ergo mutari debet.

47. CALLISTRATUS lib. 1 Quæstionum.

OBservandum est, ne is judex detur, quem altera pars nominatim petat (id enim iniqui exempli esse, Divus Hadrianus rescripsit); nisi hoc specialiter à Principe ad verecundiam petiti judicis respiciente, permittetur.

48. PAULUS lib. 2 Responsorum.

PArs literarum Divi Hadriani: Τοὺς ἄρχοντας, ἐν ᾧ ἄρχουσιν ἐνιαυτῷ μή [τε] εἰσιέναι δίκην ἰδίαν, μήτε διωκόντων μήτε φευγόντων· μήτε περὶ ὧν ἐπίτροποι ἢ κουράτορες εἶεν κρινέτωσαν· ἐπειδὰν [δὲ] ἐξήκῃ ἡ ἀρχὴ, καὶ αὐτοῖς πρὸς τοὺς φεύγοντας, καὶ [τοῖς] φεύγουσι πρὸς αὐτοὺς, εἰσαγωγίμους εἶναι τὰς δίκας. Id est: *Magistratus, quo anno cum imperio sunt, neque propriam, neque eorum, quorum tutelam vel curam gerunt, causam in judicio, vel agendo, vel defendendo sustinento. Simul ac vero magistratus dies exierit, non ipsis tantum adversus reos suos,*

sed etiam aliis adversus ipsos litem intentare jus fasque esto

49. IDEM lib. 3 Responsorum.

VEnditor ab emptore denuntiatus, ut eum evictionis nomine defenderet, dicit se privilegium habere sui judicis. Quæritur, an possit litem ab eo judice, apud quem res inter petitorem & emptorem cœpta est, ad suum judicem revocare? Paulus respondit, venditorem emptoris judicem sequi solere. §. 1. Judices a Præside dati solent etiam in tempus successorum ejus durare, & cogi pronunciare: easque sententias servari. In eundem sensum etiam Scævola respondit.

50. ULPIANUS lib. 6 Fideicommissorum.

SI fideicommissum ab aliquo petatur, usque dicat alibi esse majorem partem hereditatis: non erit ad præstationem compellendus. & ita multis Constitutionibus cavetur, *ut ibi petatur fideicommissum, ubi major pars hereditatis est*. nisi [si] probetur, eo loco voluisse testatorem fideicommissum præstari, ubi petitur. §. 1. Tractatum est de ære alieno, si in ea provincia, ubi fideicommissum petitur, plus esset æris alieni, an, quasi major pars alibi esset, præscriptio locum haberet? Sed [&] hic placuit, nihil facere æris alieni nomen: cum non loci sit æs alienum, sed universarum facultatium. æs enim alienum, patrimonium totum imminuere constitit, non certi loci facultates. † Quid tamen, si forte certis oneribus destinatum sit id patrimonium; utputa alimentis præstandis, quæ Romæ præstari paterfamilias jusserat, vel tributis, vel quibusdam aliis inexcusabilibus oneribus: an possit præscriptio locum habere? Hic putem justius dici, locum habere. §. 2. Sed & rescriptum est, ut *illic fideicommissum petatur, ubi domicilium heres habet*. Quotiens autem cœpit quis fideicommissum solvere, non potest hac præscriptione uti;

51. MARCIANUS lib. 8 Institutionum.

QUamvis ad eum hereditas fuerit devoluta, qui domicilium in provincia habet. Sed & Divi, Severus & Antoninus rescripserunt, si consenserit fideicommissarius alio loco dare, necesse habere secundum consensum dare, ubi consenserit.

52. ULPIANUS lib. 6 Fideicommissorum.

SEd & si suscepit actionem fideicommissi, & aliis defensionibus usus, hanc omisit: postea, quamvis ante sententiam, reverti ad hanc defensionem non potest. §. 1. Si libertis suis tesseras frumentarias emi voluerit, quamvis major pars hereditatis in provincia sit, tamen Romæ debere fideicommissum solvi, dicendum est: cum appareat id testatorem sensisse ex genere comparationis. §. 2. Sed & si proponas, quibusdam Clarissimis viris argenti vel auri pondo relicta, & sit sufficiens ad hujusmodi fideicommissa Romæ patrimonium: licet major pars totius patrimonii in provincia sit, dici oportet, Romæ esse præstandum: nec enim verisimile est, testatorem qui honorem habitum voluit his, quibus reliquit, tam modica fideicommissa in provincia præstari voluisse. §. 3. Si ea res, quæ per fideicommissum relicta est, eo loco sit: dicendum est, non debere præscribi ei, qui petit quasi major pars hereditatis alibi sit. §. 4. Sed si non fideicommissum petatur eo loci, sed fideicommisso satis: videndum est, an hæc præscriptio locum habeat? & non puto habere. Quinimo, & si nihil sit eo loci, attamen jubendum satisdare: quid enim veretur, cum, si satis non dederit, mittatur adversarius in possessionem fideicommissi servandi causa?

53. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

VIx certis ex causis adversus dominos servis consistere permissum est. Id est, si qui suppressas tabulas testamenti dicant, in quibus libertatem sibi relictam adseverant: item, arctioris annonæ pop. Romani: census etiam, & falsæ monetæ criminis reos dominos detegere servis permissum est. præterea fideicommissam libertatem ab his petent. † Sed [&] si quis suis nummis redemptos se, & non manumissos contra placiti fidem adseverent. † Liber etiam [esse] jussus *si rationes reddiderit*, arbitrum contra dominum rationibus excutiendis recte petet. † Sed & si quis fidem alicujus elegerit, ut nummis ejus redimatur, atque his solutis manumittatur, nec ille oblatam pecuniam suscipere velle dicat: contractus fidem detegendi servo potestas tributa est.

54. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

PEr minorem causam majori cognitioni præjudicium fieri non oportet: major enim quæstio minorem causam ad se trahit.

55. IDEM lib. singulari de Officio Adsessorum.

EDictum, quod ab antecessore datum est, in numero trium edictorum connumerari debet. Plane, licet [omnis] ab antecessore numerus finitus sit, solet successor unum edictum dare.

56. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

LIcet verum procuratorem in judicio rem deducere verissimum est; tamen, & si quis, cum procurator non esset, litem sit contestatus, deinde ratum dominus habuerit, videtur retro res in judicium recte deducta.

57. IDEM lib. 5 ad Sabinum.

TAmen ex contractibus, quam ex delictis in filiumfamilias competit actio: sed, filio mortuo post litis contestationem, transfertur judicium in patrem, dumtaxat de peculio, & quod in rem ejus versum est. Certe si quasi procurator alicujus filiusfamilias judicium acceperit, mortuo eo, in eum, quem defenderit, transactio vel judicati datur.

58. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

JUdicium solvitur vetante eo, qui judicare jusserat; vel etiam eo, qui majus imperium in eadem jurisdictione habet; vel etiam, si ipse judex ejusdem imperii esse cœperit, cujus erat, qui judicare jussit.

59. ULPIANUS lib. 51 ad Sabinum.

SI locus in jubendo judicare non est comprehensus, videtur eo loco judicare jussisse, quo solet judicari sine incommodo litigantium.

60. PAULUS lib. 1 ad Sabinum.

MOrtuo judice, quod eum judicare oportuerat, idem eum, qui subditus est, sequi oportet.

61. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

SOlemus quidem dicere, *Id venire in judicium, de quo actum est inter litigantes*: sed Celsus ait, periculose [esse], ex persona rei hoc metiri; qui semper, ne condemnetur, hoc dicet, *non convenisse*. Quid ergo? melius est dicere, id venire in judicium, non de quo actum est, ut veniret: sed id non venire, de quo nominatim actum est, ne veniret. §. 1. Latrunculator de re pecuniaria judicare non potest.

62. IDEM lib. 39 ad Edictum.

INter litigantes non aliter lis expediri potest, quam si alter petitor, alter possessor sit: esse enim debet, qui onera petitoris sustineat, & qui commodo possessoris fungatur.

63. IDEM lib. 49 ad Edictum.

REsse defendi hoc est: judicium accipere, vel per se, vel per alium: sed cum satisdatione. nec ille videtur defendi, qui, quod judicatum est, non solvit.

64. IDEM lib. 1 Disputationum.

NOn ab judice doli æstimatio ex eo, quod interest, fit, sed ex eo, quod in litem juratur. denique & prædoni depositi, & commodati, ob eam causam competere actionem, non dubitatur. §. 1. Si quis alio judicio acturus, judicatum solvi satis acceperit, deinde & [in] alio judicio agat: non committetur stipulatio: quia de alia re cautum videtur.

65. IDEM lib. 34 ad Edictum.

EXigere dotem mulier debet illic, ubi maritus domicilium habuit, non ubi instrumentum dotale conscriptum est: nec enim id genus contractus est, ut & eum locum spectari oporteat,

in quo instrumentum dotis factum est, quam eum, in cujus domicilium & ipsa mulier per conditionem matrimonii erat reditura.

66. IDEM lib. 2 Disputationum.

SI quis intentione ambigua vel oratione usus sit: id, quod utilius ei, accipiendum est.

67. IDEM lib. 6 Disputationum.

QUi se dicit *suis nummis redemptum*, si hoc probaverit, exinde liber erit, ex quo redemptus est: quia Constitutio non liberum pronunciari præcipit, sed *restitui ei libertatem* jubet. Proinde compellendus erit manumittere eum, qui se suis nummis redemit † Sed [&] si latitet, exempla Senatusconsultorum ad fideicommissam libertatem pertinentium [debere] induci oportet.

68. IDEM lib. 8 Disputationum.

AD peremptorium edictum hoc ordine venitur: ut primo quis petat post absentiam adversarii edictum primum; mox alterum.

69. IDEM lib. 4 de Omnibus Tribunalibus.

PEr intervallum non minus decem dierum.

70. IDEM lib. 8 Disputationum.

ET tertium: quibus propositis, tunc *peremptorium* impetret. quod inde hoc nomen sumpsit, quod perimeret disceptationem, hoc est, ultra non pateretur adversarium tergiversari.

71. IDEM lib. 4 de Omnibus Tribunalibus.

IN peremptorio autem comminatur is, qui edictum dedit, *etiam absente diversa parte cogniturum se, & pronunciaturum.*

72. IDEM lib. 8 Disputationum.

NOnnunquam autem hoc edictum post tot numero edicta, quæ præcesserint, datur: nonnunquam post unum, vel alterum: nonnunquam statim, quod appellatur *unum pro omnibus*. † Hoc autem æstimare oportet eum, qui jus dixit: [&] pro conditione causæ, vel personæ, vel temporis, ita ordinem edictorum vel compendium moderare.

73. IDEM lib. 4 de Omnibus Tribunalibus.

ET post edictum peremptorium impetratum, cum dies ejus supervenerit, tunc absens citari debet: &, sive responderit, sive non responderit, agetur causa, & pronunciabitur: non utique secundum præsentem, sed interdum vel absens, si bonam causam habuit, vincet. §. 1. Quod si is, qui edictum peremptorium impetravit, absit die cognitionis, is vero, adversus quem impetratum est, adsit: tum circumducendum erit edictum peremptorium: neque causa cognoscetur, nec secundum præsentem pronunciabitur. §. 2. Circumducto edicto videamus, an amplius reus conveniri possit: an vero salva quidem lis est, verum instantia tantum edicti periit? Et magis est, ut instantia tantum perierit, ex integro autem litigari possit. §. 3. Sciendum [est], ex peremptorio absentem condemnatum, si appellet, non esse audiendum; si modo per contumaciam defuit: si minus, audietur.

74. JULIANUS lib. 5 Digestorum.

DE qua re cognoverit judex, pronunciare quoque cogendus erit. §. 1. Judex, qui usque ad certam summam judicare jussus est, etiam de re majori judicare potest, si inter litigatores conveniat. §. 2. Cum absentem defendere vellem, judicium, mortuo jam eo, accepi, & condemnatus solvi: Quæsitum est, an heres liberaretur: item, quæ actio [mihi] adversus eum competeret? Respondi, judicium, quod jam mortuo debitore per defensorem ejus accipitur, nullum esse; & ideo heredem non liberari: defensorem autem, si ex causa judicati solverit, repetere quidem non posse, negotiorum tamen gestorum ei actionem competere adversus heredem; qui [sane] exceptioni doli mali tueri se possit, si ab actore conveniatur.

75. IDEM lib. 36 Digestorum.

SI Prætor jusserit *eum, à quo debitum petebatur, adesse*, & ordine edictorum peracto, pronunciaverit *absentem debere*: non utique judex, qui de judicato cognoscit, debet de Prætoris sententia cognoscere: alioquin lusoria erunt hujusmodi edicta & decreta Prætorum. *Marcellus notat*: Si per dolum sciens falso aliquid allegavit, & hoc [modo] consecutum [eum] sententia Prætoris, liquido fuerit adprobatum: existimo debere judicem querelam rei admittere. *Paulus notat*: Si autem morbo impeditus, aut Reipublicæ causa avocatus, adesse non potuit reus: puto vel actionem judicati ei casu in eum denegandam, vel exsequi Prætorem ita judicatum non debere.

76. ALFENUS lib. 6 Digestorum.

PRoponebatur: ex his judicibus qui in eandem rem dati essent, nonnullos causa audita excusatos esse, inque eorum locum alios esse sumptos; & quærebatur singulorum judicum mutatio eandem rem, an aliud judicium fecisset? Respondi, non modo si unus, aut alter, sed & si omnes judices mutati essent, tamen & rem eandem, & judicium idem quod antea fuisset permanere. Neque in hoc solum evenire, ut partibus commutatis eadem res esse existimaretur, sed & in multis cæteris rebus: nam & *legionem* eandem haberi, ex qua multi decessissent, quorum in locum alii subiecti essent: & *populum* eundem hoc tempore putari, qui abhinc centum annis fuisset, cum ex illis nemo nunc viveret: itemque *navem* si adeo sæpe refecta esset, ut nulla tabula eadem permaneret, quæ non nova fuisset, nihilominus eandem navem esse existimari. Quod si quis putaret, partibus commutatis aliam rem fieri: fore, ut ex ejus ratione nos ipsi non iidem essemus, qui abhinc anno fuissemus: propterea quod, ut Philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis consisteremus, hæ quotidie ex nostro corpore decederent, aliæque extrinsecus in earum locum accederent. Quapropter cujus rei species eadem consisteret, rem quoque eandem esse existimari.

77. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

IN privatis negotiis pater filium, vel filius patrem judicem habere potest.

78. PAULUS lib. 16 ad Plautium.

QUippe judicare munus publicum est.

79. ULPIANUS lib. 5 de Officio Proconsulis.

EUm, quem temere adversarium [suum] in judicium vocasse constitit, viatica, litisque sumptus adversario suo reddere oportebit. §. 1. Judicibus de jure dubitantibus Præsides respondere solent: de facto consulentibus non debent Præsides consilium impertire, verum jubere eos, *prout religio suggerit, sententiam proferre*: hæc enim res nonnunquam infamat, & materiam gratiæ vel ambitionis tribuit.

80. POMPONIUS lib. 2 ad Sabinum.

SI in judicis nomine, prænomine, erratum est: Servius respondit, si ex conventione litigatorum is judex additus esset, eum esse judicem, de quo litigatores sensissent.

81. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

QUi neque Jurisdictioni præest, neque à Principe potestate aliqua præditus [est], neque ab eo, qui jus dandorum judicum habet, datus est, nec ex compromisso sumptus, vel ex aliqua Lege confirmatus est: judex esse non potuit.

82. IDEM lib. 1 de Officio Consulis.

NOnnunquam solent magistratus populi Romani viatorem nominatim vice arbitri dare, quod raro, & nonnisi re urgente faciendum est.

TIT. II.

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

1. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

SCiendum est, frequentes esse inofficiosi querelas: omnibus enim, tam parentibus, quam liberis de inofficioso licet disputare. Cognati enim proprii, qui sunt ultra fratrem, melius facerent, si se sumptibus inanibus non vexarent, cum obtinere spem non haberent.

2. MARCIANUS lib. 4 Institutionum.

HOc colore inofficioso testamento agitur, quasi non sanæ mentis fuerunt, ut testamen-

mentum ordinarent. Et hoc dicitur, non quaſi vere furioſus vel demens teſtatus ſit: ſed recte quidem fecit teſtamentum, ſed non ex officio pietatis. nam ſi vere furioſus eſſet, vel demens, nullum eſt teſtamentum.

3. MARCELLUS lib. 3 Digeſtorum.

INofficioſum teſtamentum dicere hoc eſt, allegare, quare exheredari vel præteriri non debuerit: quod plerumque accidit, cum falſo parentes inſtimulati liberos ſuos vel exheredant, vel prætereunt.

4. GAIUS lib. ſingulari ad legem Glitiam.

NOn eſt enim conſentiendum parentibus, [qui] injuriam adverſus liberos ſuos teſtamento inducunt: quod plerumque faciunt, maligne circa ſanguinem ſuum inferentes judicium, novercalibus delinimentis inſtigationibuſve corrupti.

5. MARCELLUS lib. 3 Digeſtorum.

NAm & his, qui non ex maſculis deſcendunt, facultas eſt agendi: cum & de matris teſtamento agant, & obtinere adſidue ſoleant. † Hujus autem verbi *de inofficioſo* vis illa (ut dixi) eſt, docere immerentem ſe, & ideo & indigne præteritum, vel etiam exheredatione ſummotum: reſque illo colore defenditur apud Judicem, ut videatur ille quaſi non ſanæ mentis fuiſſe, cum teſtamentum inique ordinaret.

6. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

POſthumus inofficioſum teſtamentum poteſt dicere eorum, quibus ſuus heres vel legitimus potuiſſet fieri, ſi in utero fuerit mortis eorum tempore. Sed & cognatorum: quia & horum ab inteſtato potuit bonorum poſſeſſionem accipere. Quid ergo? eis imputatur, cur inteſtati non deceſſerant? ſed hoc nemo apud Judicem poteſt impetrare: non enim interdicitur teſtamenti factione. Hoc plane ei imputare poteſt, cur eum heredem non ſcripſerit: potuit enim ſcriptus heres in poſſeſſionem mitti ex clauſula *de ventre in poſſeſſionem mittendo*; item natus, *ſecundum tabulas* haberet. † Simili modo & eum, qui poſt teſtamentum matris factum, exſecto ventre extractus eſt, poſſe queri dico. §. 1. Si quis ex his perſonis, quæ ad ſucceſſionem ab inteſtato non admittuntur, de inofficioſo egerit (nemo enim eum repellit), & caſu obtinuerit: non ei proſit victoria, ſed his, qui habent ab inteſtato ſucceſſionem: nam inteſtatum patremfamilias facit. §. 2. Si quis inſtituta accuſatione inofficioſi deceſſerit: an ad heredem ſuum querelam transferat? Papinianus reſpondit, (quod & quibuſdam Reſcriptis ſignificatur), ſi poſt adgnitam bonorum poſſeſſionem deceſſerit, eſſe ſucceſſionem accuſationis. Et ſi non ſit petita bonorum poſſeſſio, jam tamen cœpta controverſia, vel præparata; vel ſi, cum venit ad movendam inofficioſi querelam, deceſſit: puto ad heredem tranſire.

7. PAULUS lib. ſingulari de Septemviralibus judiciis.

QUemadmodum *præparaſſe* litem quis videatur, ut poſſit tranſmittere actionem, videamus? Et ponamus in poteſtate fuiſſe eum, ut neque bonorum poſſeſſio ei neceſſaria, & aditio hereditatis ſupervacua ſit: is, ſi comminatus tantum accuſationem fuerit, vel uſque ad denunciationem, vel libelli dationem proceſſerit, ad heredem ſuum accuſationem tranſmittet. idque D. Pius de libelli datione & denunciatione reſcripſit. † Quid ergo ſi in poteſtate non fuerit? an ad heredem actionem tranſmittat? Et recte videtur litem præparaſſe, ſi ea fecerit, quorum ſupra mentionem habuimus.

8. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

PApinianus lib. 5 Quæſtionum recte ſcribit, inofficioſi querelam patrem filii ſui nomine inſtituere non poſſe invito eo: ipſius enim injuria eſt. † Sequenti loco ſcribit, ſi filius poſt agnitam litis ordinandæ gratia bonorum poſſeſſionem deceſſerit, finitam eſſe inofficioſi querelam: quæ non patri, ſed nomine dabatur filii. §. 1. Si quis, poſt rem inofficioſi ordinatam, litem dereliquerit, poſtea non audietur. §. 2. Si Imperator ſit heres inſtitutus, poſſe inofficioſum dici teſtamentum, ſæpiſſime reſcriptum eſt. §. 3. Papinianus lib. 3 Reſponſorum ait, contra veterani patrisfamilias teſtamentum eſſe inofficioſi querelam, etſi ea ſola bona habuit, quæ in caſtris quæſierat.

§. 4. Si quis in militia fecerit teſtamentum, & intra annum poſt militiam deceſſerit, dubito, an, quia ad hoc uſque temporis jure militari teſtamentum ejus valet, querela inofficioſi ceſſet? & poteſt dici [querelam inofficioſi ceſſare]. §. 5. Sed nec impuberis filii mater inofficioſum teſtamentum dicit; quia pater ei hoc fecit: & ita Papinianus reſpondit. nec patris frater; quia filii teſtamentum eſt: ergo nec frater impuberis, ſi patris non dixit. Sed ſi in patris obtentum eſt, nec hoc valebit: niſi [ſi] pro parte patris reſciſſum eſt. tunc enim pupillare valet. §. 6. Si quis mortis cauſa filio donaverit quartam partem ejus, quod ad eum eſſet perventurum, ſi inteſtatus paterfamilias deceſſiſſet, puto ſecure eum teſtari. §. 7. Si quis impuberi filio ſubſtituit, ſecundas tabulas faciendo, non ob hoc admittemus ipſum impuberem ad inofficioſi querelam. §. 8. Quoniam autem quarta debitæ portionis ſufficit ad excludendam querelam, videndum erit, an exheredatus partem faciat, qui non queritur: utputa, ſumus duo filii exheredati? & utique faciet, ut Papinianus reſpondit. & ſi dicam inofficioſum, non totam hereditatem debeo, ſed dimidiam petere. Proinde ſi ſint ex duobus filiis nepotes; ex uno plures, tres puta, ex uno unus: unicum, ſeſcuncia; quum ex illis, ſemuncia querela excludit. §. 9. Quarta autem accipietur, ſcilicet deducto ære alieno, & funeris impenſa. † Sed *an & libertates quartam minuant*, videndum [eſt: & nunquid minuant]? nam ſi cum quis ex aſſe heres inſtitutus eſt, ideo non poteſt dicere inofficioſum, quia habet Falcidiam, Falcidia autem libertates non minuit: poteſt dici, deductis libertatibus quartam ineundam. Cum igitur placet quartam minui per libertates, eveniet, ut qui ſervos tantum habet in patrimonio ſuo, dando eis libertatem, inofficioſi querelam excludat: niſi forte hic filius, ſi non fuit in poteſtate, à patre heres inſtitutus, merito omittit hereditatem, & ad ſubſtitutum tranſmittens, querelam inofficioſi inſtituet; vel ab inteſtato, citra Edicti pœnam habeat hereditatem. §. 10. Si conditioni parere teſtator heredem juſſit in perſona filii, vel alterius, qui eandem querelam movere poteſt, & ſciens is accepit, videndum, ne ab inofficioſi querela excludatur: agnovit enim judicium. Idem eſt, & ſi legatarius ei, vel ſtatuliber dedit. Et poteſt dici, excludi eum: maxime ſi heredem ei juſſerat dare. cæterum, ſi legatarium, nunquid ſemel natam inofficioſi querelam non perimat legatarii oblatio? Cur ergo in herede abſolute diximus? quoniam ante aditam hereditatem nec naſcitur querela. Ego eventum puto ſequendum in hac re: ut ſi forte, antequam judicium moveatur, oblatio ei fiat ejus, quod relictum eſt, quaſi ex voluntate teſtatoris oblato eo ſatis ei factum videatur. §. 11. Unde ſi quis fuit inſtitutus forte ex ſemiſſe, cum [ei] ſextans ex ſubſtantia teſtatoris deberetur, & rogatus eſſet, poſt certum temporis reſtituere hereditatem, merito dicendum eſt, nullum judicium movere, cum debitam portionem, & ejus fructus habere poſſit; fructus enim ſolere in Falcidiam imputari non eſt incognitum. Ergo & ſi ab initio ex ſemiſſe heres inſtitutus, rogetur poſt decennium reſtituere hereditatem, nihil habet quod queratur: quoniam facile poteſt debitam portionem, ejuſque fructus medio tempore cogere. §. 12. Si quis [&] irritum dicat teſtamentum, vel ruptum, & inofficioſum, conditio ei deferri debet, utrum prius movere volet. §. 13. Si filius exheredatus in poſſeſſione ſit hereditatis: ſcriptus quidem heres petet hereditatem, filius vero in modum contradictionis querelam inducat; quemadmodum ageret, ſi non poſſideret, ſed peteret. §. 14. Meminiſſe autem oportebit, eum, qui teſtamentum inofficioſum improbe dixit, & non obtinuit, id quod in teſtamento accepit, perdere, & id fiſco vindicari, quaſi indigno

abla-

ablatum. ſed ei demum aufertur, quod teſtamento datum eſt, qui uſque ad ſententiam judicum lite improba perſeveraverit: cæterum, ſi ante ſententiam deſtitit, vel deceſſit, non ei aufertur, quod datum eſt. Proinde, &, ſi abſente eo ſecundum præſentem pronuncietur, poteſt dici, conſervandum ei, quod accepit. † Eo autem ſolo carere quis debet, cujus emolumentum ad eum pertinet: cæterum, ſi id rogatus fuit reſtituere, non debet injuria fieri. † Unde non male Papinianus lib. 2 Reſponſorum refert, ſi heres fuit inſtitutus, & rogatus reſtituere hereditatem, deinde in querela inofficioſi non obtinuit, id, quod jure Falcidiæ potuit habere, ſolum perdere. §. 15. Si quis impubes adrogatus ſit ex his perſonis, quæ & citra adoptionem & emancipationem queri de inofficioſo poſſunt, hunc puto removendum à querela, cum habeat quartam ex Conſtitutione D. Pii. Quod ſi egit, nec obtinuit, an quartam perdat? & puto, aut non admittendum ad inofficioſum, aut, ſi admittatur, etſi non obtinuerit, quartam ei, quaſi æs alienum, concedendam. §. 16. Si ex cauſa de inofficioſi cognoverit judex, & pronunciaverit contra teſtamentum, nec fuerit provocatum: ipſo jure reſciſſum eſt, & ſuus heres erit, ſecundum quem judicatum eſt, & bonorum poſſeſſor, ſi hoc [ſe] contendit; & libertates ipſo jure non valent; nec legata debentur, ſed ſoluta repetuntur, aut ab eo, qui ſolvit, aut ab eo, qui obtinuit. & hæc utili actione repetuntur. Fere autem, ſi ante controverſiam motam ſoluta ſunt, qui obtinuit repetit: & ita D. Hadrianus & D. Pius reſcripſerunt. §. 17. Plane ſi poſt quinquennium inofficioſum dici cœptum eſt, ex magna & juſta cauſa: libertates non eſſe revocandas, quæ competierunt, vel præſtitæ ſunt, ſed viginti aureos à ſingulis præſtandos victori.

9. MODESTINUS lib. ſingulari de Inofficioſo teſtamento.

SI autem intra quinquennium egerit, libertates non competunt. Sed Paulus ait, præſtaturum fideicommiſſas libertates, ſcilicet viginti aureis & in hoc caſu à ſingulis præſtandis.

10. MARCELLUS lib. 3 Digeſtorum.

SI pars judicantium de inofficioſo teſtamento contra teſtamentum, pars ſecundum id ſententiam dederit, quod interdum fieri ſolet: humanius erit ſequi ejus partis ſententiam, quæ ſecundum teſtamentum ſpectavit, niſi [ſi] aperte judices inique ſecundum ſcriptum heredem pronunciaſſe apparebit. §. 1. Illud notiſſimum eſt, eum, qui legatum perceperit, non recte de inofficioſo teſtamento dicturum: niſi id totum alii adminiſtravit.

11. MODESTINUS lib. 3 Reſponſorum.

ETiamſi querela inofficioſi teſtamenti obtinuerit, non ideo tamen donationes, quas vivus ei perfeciſſe proponitur, infirmari, neque in dotem datorum partem vindicari poſſe, reſpondi.

12. IDEM lib. ſingulari de Præſcriptionibus.

NIhil intereſt, ſibi relictum legatum filius exheredatus adgnoverit, an filio, ſervove relictum conſecutus ſit: utrobique enim præſcriptione ſubmovebitur. Quinetiam ſi idem inſtitutum ſervum prius, quam adire hereditatem juberet, manumiſerit, ut ille ſuo arbitrio adeat hereditatem, idque fraudulento conſilio fecerit: ſummovebitur ab actione. §. 1. Si à ſtatulibero exheredatus pecuniam petere cœperit, videri adgnoviſſe parentis judicium. §. 2. Si cum filius ademptum ſibi legatum inſtituerit petere, ſummotus repetat inofficioſi querelam, præſcriptione removendus non eſt: quamvis enim agendo, teſtamentum comprobaverit, tamen eſt aliquid, quod teſtatoris vitio reputetur, ut merito repellendus non ſit.

§. 3. Filius teſtatoris, qui cum Titio ejuſdem pecuniæ reus fuerat, liberatione Titio legata, per acceptilationem Titii liberatus, ab actione inofficioſi non ſummovebitur.

13. SCÆVOLA lib. 3 Reſponſorum.

TItia filiam heredem inſtituit, filio legatum dedit, eodem teſtamento [ita] cavit: *Ea omnia, quæ ſupra dari, fieri juſſi, ea dari, fieri volo ab omni herede, bonorumve poſſeſſore, qui mihi erit etiam jure ab inteſtato. Item quæ dari juſſero, ea uti dentur, fiant [que], fidei ejus committo.* Quæſitum eſt, ſi ſoror Centumvirali judicio obtinuerit, an fideicommiſſa ex capite ſupraſcripto debeantur? [Reſpondi]: Si hoc quæratur, an jure eorum, quos quis ſibi ab inteſtato heredes, bonorumve poſſeſſores ſucceſſuros credat, fideicommittere poſſit, reſpondi poſſe. Paulus notat: Probat autem, nec fideicommiſſa ab inteſtato data deberi, quaſi à demente.

14. PAPINIANUS lib. 5 Quæſtionum.

PAter filium emancipavit, & nepotem ex eo retinuit; emancipatus ſuſcepto poſtea filio, duobus exheredatis, patre præterito, vita deceſſit: in quæſtione de inofficioſo teſtamento, præcedenti cauſa filiorum, patris intentio adhuc pendet. quod ſi contra filios judicetur: pater ad querelam vocatur, & ſuam intentionem implere poteſt.

15. IDEM lib. 14 Quæſtionum.

NAm etſi parentibus non debetur filiorum hereditas, propter votum parentium, & naturalem erga filios caritatem: turbato tamen ordine mortalitatis, non minus parentibus, quam liberis, pie relinqui debet. §. 1. Heredi ejus, qui poſt litem de inofficioſo præparatam, mutata voluntate, deceſſit, non datur de inofficioſo querela: non enim ſufficit litem inſtituere, ſi non in ea perſeveret. §. 2. Filius, qui [de] inofficioſi actione adverſus duos heredes expertus, diverſas ſententias judicum tulit, & unum vicit, ab altero ſuperatus eſt: & debitores convenire, & ipſe à creditoribus conveniri pro parte poteſt; & corpora vindicare, & hereditatem dividere. verum enim eſt, familiæ erciſcundæ judicium competere: quia credimus eum legitimum heredem pro parte eſſe factum: & ideo pars hereditatis in teſtamento remanſit. Nec abſurdum videtur, pro parte inteſtatum videri.

16. IDEM lib. 2 Reſponſorum.

FIlio, qui de inofficioſo matris teſtamento contra fratrem inſtitutum de parte ante egit, & obtinuit, filia quæ non egit, aut non obtinuit, in hereditate legitima fratri non concurrit. §. 1. Contra tabulas filii poſſeſſionem jure manumiſſionis pater accepit [& bonorum poſſeſſionem adeptus eſt]; poſtea filia defuncti, quam ipſe exheredaverat, quæſtionem inofficioſi teſtamenti recte pertulit: poſſeſſio, quam pater accepit, ad irritum recidit. nam priore judicio de jure patris, non de jure teſtamenti quæſitum eſt: & ideo univerſam hereditatem filiæ cum fructibus reſtitui neceſſe eſt.

17. PAULUS lib. 2 Quæſtionum.

QUi, repudiantis animo, non venit ad accuſationem inofficioſi teſtamenti, partem non facit his, qui eandem querelam movere volunt. Unde, ſi, de inofficioſo teſtamento patris, alter ex liberis exheredatis ageret: quia, reſciſſo teſtamento, alter quoque ad ſucceſſionem ab inteſtato vocatur, & ideo univerſam hereditatem non recte vindicaſſet; hic, ſi obtinuerit, uteretur rei judicatæ auctoritate, quaſi Centumviri hunc ſolum filium in rebus humanis eſſe nunc, cum facerent inteſtatum, crediderint. §. 1. Cum contra teſtamentum, ut inofficioſum, judicatur, teſtamenti factionem habuiſſe defunctus non creditur. Non idem probandum eſt, ſi herede non reſpondente, ſecundum præſentem judicatum ſit: hoc enim caſu non creditur jus ex ſententia judicis fieri: & ideo libertates competunt, & legata petuntur.

18. IDEM lib. ſingulari de Inofficioſo teſtamento.

DE qua re etiam Conſtitutio exſtat Divorum fratrum, quæ hujuſmodi diſtinctionem admittit.

19. IDEM lib. 2 Quæſtionum.

MAter decedens, extraneum ex dodrante heredem inſtituit, filiam unam ex quadrante, alteram præteriit; hæc de inofficioſo egit, & obtinuit: Quæro, ſcriptæ filiæ quomodo ſuccurrendum ſit? Reſpondi: Filia prætcrita id vindicare debet, quod inteſtata matre habitura eſſet. Itaque dici poteſt eam, quæ omiſſa eſt, etiamſi totam hereditatem [ab inteſtato] petat, & ob-

mentum ordinarent. Et hoc dicitur, non quasi vere furiosus vel demens testatus sit: sed recte quidem fecit testamentum, sed non ex officio pietatis. nam si vere furiosus esset, vel demens, nullum est testamentum.

3. MARCELLUS lib. 3 Digestorum.

Inofficiosum testamentum dicere hoc est, allegare, quare exheredari vel præteriri non debuerit: quod plerumque accidit, cum falso parentes instimulati liberos suos vel exheredant, vel prætereunt.

4. GAIUS lib. singulari ad legem Glitiam.

Non est enim consentiendum parentibus, [qui] injuriam adversus liberos suos testamento inducunt: quod plerumque faciunt, maligne circa sanguinem suum inferentes judicium, novercalibus delinimentis instigationibusve corrupti.

5. MARCELLUS lib. 3 Digestorum.

Nam & his, qui non ex masculis descendunt, facultas est agendi: cum & de matris testamento agant, & obtinere adsidue soleant. † Hujus autem verbi *de inofficioso* vis illa (ut dixi) est, docere immerentem se, & ideo & indigne præteritum, vel etiam exheredatione summotum: resque illo colore defenditur apud Judicem, ut videatur ille quasi non sanæ mentis fuisse, cum testamentum inique ordinaret.

6. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

Posthumus inofficiosum testamentum potest dicere eorum, quibus suus heres vel legitimus potuisset fieri, si in utero fuerit mortis eorum tempore. Sed & cognatorum: quia & horum ab intestato potuit bonorum possessionem accipere. Quid ergo? eis imputatur, cur intestati non decesserant? sed hoc nemo apud Judicem potest impetrare: non enim interdicitur testamenti factione. Hoc plane ei imputare potest, cur eum heredem non scripserit: potuit enim scriptus heres in possessionem mitti ex clausula *de ventre in possessionem mittendo*; item natus, *secundum tabulas* haberet. † Simili modo & eum, qui post testamentum matris factum, exsecto ventre extractus est, posse queri dico. §. 1. Si quis ex his personis, quæ ad successionem ab intestato non admittuntur, de inofficioso egerit (nemo enim eum repellit), & casu obtinuerit: non ei prosit victoria, sed his, qui habent ab intestato successionem: nam intestatum patremfamilias facit. §. 2. Si quis instituta accusatione inofficiosi decesserit: an ad heredem suum querelam transferat? Papinianus respondit, (quod & quibusdam Rescriptis significatur), si post adgnitam bonorum possessionem decesserit, esse successionem accusationis. Et si non sit petita bonorum possessio, jam tamen cœpta controversia, vel præparata; vel si, cum venit ad movendam inofficiosi querelam, decessit: puto ad heredem transire.

7. PAULUS lib. singulari de Septemviralibus judiciis.

Quemadmodum *præparasse* litem quis videatur, ut possit transmittere actionem, videamus? Et ponamus in potestate fuisse eum, ut neque bonorum possessio ei necessaria, & aditio hereditatis supervacua sit: is, si comminatus tantum accusationem fuerit, vel usque ad denunciationem, vel libelli dationem processerit, ad heredem suum accusationem transmittet. idque D. Pius de libelli datione & denunciatione rescripsit. † Quid ergo si in potestate non fuerit? an ad heredem actionem transmittat? Et recte videtur litem præparasse, si ea fecerit, quorum supra mentionem habuimus.

8. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

Papinianus lib. 5 Quæstionum recte scribit, inofficiosi querelam patrem filii sui nomine instituere non posse invito eo: ipsius enim injuria est. † Sequenti loco scribit, si filius post agnitam litis ordinandæ gratia bonorum possessionem decesserit, finitam esse inofficiosi querelam: quæ non patri, sed nomine dabatur filii. §. 1. Si quis, post rem inofficiosi ordinatam, litem dereliquerit, postea non audietur. §. 2. Si Imperator sit heres institutus, posse inofficiosum dici testamentum, sæpissime rescriptum est. §. 3. Papinianus lib. 3 Responsorum ait, contra veterani patrisfamilias testamentum esse inofficiosi querelam, etsi ea sola bona habuit, quæ in castris quæsierat.

§. 4. Si quis in militia fecerit testamentum, & intra annum post militiam decesserit, dubito, an, quia ad hoc usque temporis jure militari testamentum ejus valet, querela inofficiosi cesset? & potest dici [querelam inofficiosi cessare]. §. 5. Sed nec impuberis filii mater inofficiosum testamentum dicit; quia pater ei hoc fecit: & ita Papinianus respondit. nec patris frater; quia filii testamentum est: ergo nec frater impuberis, si patris non dixit. Sed si in patris obtentum est, nec hoc valebit: nisi [si] pro parte patris rescissum est. tunc enim pupillare valet. §. 6. Si quis mortis causa filio donaverit quartam partem ejus, quod ad eum esset perventurum, si intestatus paterfamilias decessisset, puto secure eum testari. §. 7. Si quis impuberi filio substituit, secundas tabulas faciendo, non ob hoc admittemus ipsum impuberem ad inofficiosi querelam. §. 8. Quoniam autem quarta debitæ portionis sufficit ad excludendam querelam, videndum erit, an exheredatus partem faciat, qui non queritur: ut puta, sumus duo filii exheredati? & utique faciet, ut Papinianus respondit. & si dicam inofficiosum, non totam hereditatem debeo, sed dimidiam petere. Proinde si sint ex duobus filiis nepotes; ex uno plures, tres puta, ex uno unus: unicum, sescuncia; quum ex illis, semuncia querela excludit. §. 9. Quarta autem accipietur, scilicet deducto ære alieno, & funeris impensa. † Sed *an & libertates quartam minuant*, videndum [est: & nunquid minuant]? nam si cum quis ex asse heres institutus est, ideo non potest dicere inofficiosum, quia habet Falcidiam, Falcidia autem libertates non minuit: potest dici, deductis libertatibus quartam ineundam. Cum igitur placet quartam minui per libertates, eveniet, ut qui servos tantum habet in patrimonio suo, dando eis libertatem, inofficiosi querelam excludat: nisi forte hic filius, si non fuit in potestate, à patre heres institutus, merito omittit hereditatem, & ad substitutum transmittens, querelam inofficiosi instituet; vel ab intestato, citra Edicti pœnam habeat hereditatem. §. 10. Si conditioni parere testator heredem jussit in persona filii, vel alterius, qui eandem querelam movere potest, & sciens is accepit, videndum, ne ab inofficiosi querela excludatur: agnovit enim judicium. Idem est, & si legatarius ei, vel statuliber dedit. Et potest dici, excludi eum: maxime si heredem ei jusserat dare. cæterum, si legatarium, nunquid semel natam inofficiosi querelam non perimat legatarii oblatio? Cur ergo in herede absolute diximus? quoniam ante aditam hereditatem nec nascitur querela. Ego eventum puto sequendum in hac re: ut si forte, antequam judicium moveatur, oblatio ei fiat ejus, quod relictum est, quasi ex voluntate testatoris oblato eo satis ei factum videatur. §. 11. Unde si quis fuit institutus forte ex semisse, cum [ei] sextans ex substantia testatoris deberetur, & rogatus esset, post certum temporis restituere hereditatem, merito dicendum est, nullum judicium movere, cum debitam portionem, & ejus fructus habere possit; fructus enim solere in Falcidiam imputari non est incognitum. Ergo & si ab initio ex semisse heres institutus, rogetur post decennium restituere hereditatem, nihil habet quod queratur: quoniam facile potest debitam portionem, ejusque fructus medio tempore cogere. §. 12. Si quis [&] irritum dicat testamentum, vel ruptum, & inofficiosum, conditio ei deferri debet, utrum prius movere volet. §. 13. Si filius exheredatus in possessione sit hereditatis: scriptus quidem heres petet hereditatem, filius vero in modum contradictionis querelam inducat; quemadmodum ageret, si non possideret, sed peteret. §. 14. Meminisse autem oportebit, eum, qui testamentum inofficiosum improbe dixit, & non obtinuit, id quod in testamento accepit, perdere, & id fisco vindicari, quasi indigno abla-

latum. sed ei demum aufertur, quod testamento datum est, qui usque ad sententiam judicum lite improba perseveraverit: cæterum, si ante sententiam destitit, vel decessit, non ei aufertur, quod datum est. Proinde, &c, si absente eo secundum præsentem pronuncietur, potest dici, conservandum ei, quod accepit. † Eo autem solo carere quis debet, cujus emolumentum ad eum pertinet: cæterum, si id rogatus fuit restituere, non debet injuria fieri. † Unde non male Papinianus lib. 2 Responsorum refert, si heres fuit institutus, & rogatus restituere hereditatem, deinde in querela inofficiosi non obtinuit, id, quod jure Falcidiæ potuit habere, solum perdere. §. 15. Si quis impubes adrogatus sit ex his personis, quæ & citra adoptionem & emancipationem queri de inofficioso possunt, hunc puto removendum à querela, cum habeat quartam ex Constitutione D. Pii. Quod si egit, nec obtinuit, an quartam perdat? & puto, aut non admittendum ad inofficiosum, aut, si admittatur, etsi non obtinuerit, quartam ei, quasi æs alienum, concedendam. §. 16. Si ex causa de inofficiosi cognoverit judex, & pronunciaverit contra testamentum, nec fuerit provocatum: ipso jure rescissum est, & suus heres erit, secundum quem judicatum est, & bonorum possessor, si hoc [se] contendit; & libertates ipso jure non valent; nec legata debentur, sed soluta repetuntur, aut ab eo, qui solvit, aut ab eo, qui obtinuit. & hæc utili actione repetuntur. Fere autem, si ante controversiam motam soluta sunt, qui obtinuit repetit: & ita D. Hadrianus & D. Pius rescripserunt. §. 17. Plane si post quinquennium inofficiosum dici cœptum est, ex magna & justa causa: libertates non esse revocandas, quæ competierunt, vel præstitæ sunt, sed viginti aureos à singulis præstandos victori.

9. MODESTINUS lib. singulari de Inofficioso testamento.

SI autem intra quinquennium egerit, libertates non competunt. Sed Paulus ait, præstaturum fideicommissas libertates, scilicet viginti aureis & in hoc casu à singulis præstandis.

10. MARCELLUS lib. 3 Digestorum.

SI pars judicantium de inofficioso testamento contra testamentum, pars secundum id sententiam dederit, quod interdum fieri solet: humanius erit sequi ejus partis sententiam, quæ secundum testamentum spectavit, nisi [si] aperte judices inique secundum scriptum heredem pronunciasse apparebit. §. 1. Illud notissimum est, eum, qui legatum perceperit, non recte de inofficioso testamento dicturum: nisi id totum alii administravit.

11. MODESTINUS lib. 3 Responsorum.

ETiamsi querela inofficiosi testamenti obtinuerit, non ideo tamen donationes, quas vivus ei perfecisse proponitur, infirmari, neque in dotem datorum partem vindicari posse, respondi.

12. IDEM lib. singulari de Præscriptionibus.

NIhil interest, sibi relictum legatum filius exheredatus adgnoverit, an filio, servove relictum consecutus sit: utrobique enim præscriptione submovebitur. Quinetiam si idem institutum servum prius, quam adire hereditatem juberet, manumiserit, ut ille suo arbitrio adeat hereditatem, idque fraudulento consilio fecerit: summovebitur ab actione. §. 1. Si à statulibero exheredatus pecuniam petere cœperit, videri adgnovisse parentis judicium. §. 2. Si cum filius ademptum sibi legatum instituerit petere, summotus repetat inofficiosi querelam, præscriptione removendus non est: quamvis enim agendo, testamentum comprobaverit, tamen est aliquid, quod testatoris vitio reputetur, ut merito repellendus non sit.

§. 3. Filius testatoris, qui cum Titio ejusdem pecuniæ reus fuerat, liberatione Titio legata, per acceptilationem Titii liberatus, ab actione inofficiosi non summovebitur.

13. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

TItia filiam heredem instituit, filio legatum dedit, eodem testamento [ita] cavit: *Ea omnia, quæ supra dari, fieri jussi, ea dari, fieri volo ab omni herede, bonorumve possessore, qui mihi erit etiam jure ab intestato. Item quæ dari jussero, ea uti dentur, fiant [que], fidei ejus committo.* Quæsitum est, si soror Centumvirali judicio obtinuerit, an fideicommissa ex capite suprascripto debeantur? [Respondi]: Si hoc quæratur, an jure eorum, quos quis sibi ab intestato heredes, bonorumve possessores successuros credat, fideicommittere possit, responderi posse. Paulus notat: Probat autem, nec fideicommissa ab intestato data deberi, quasi à demente.

14. PAPINIANUS lib. 5 Quæstionum.

PAter filium emancipavit, & nepotem ex eo retinuit; emancipatus suscepto postea filio, duobus exheredatis, patre præterito, vita decessit: in quæstione de inofficioso testamento, præcedenti causa filiorum, patris intentio adhuc pendet. quod si contra filios judicetur: pater ad querelam vocatur, & suam intentionem implere potest.

15. IDEM lib. 14 Quæstionum.

NAm etsi parentibus non debetur filiorum hereditas, propter votum parentium, & naturalem erga filios caritatem: turbato tamen ordine mortalitatis, non minus parentibus, quam liberis, pie relinqui debet. §. 1. Heredi ejus, qui post litem de inofficioso præparatam, mutata voluntate, decessit, non datur de inofficioso querela: non enim sufficit litem instituere, si non in ea perseveret. §. 2. Filius, qui [de] inofficiosi actione adversus duos heredes expertus, diversas sententias judicum tulit, & unum vicit, ab altero superatus est: & debitores convenire, & ipse à creditoribus conveniri pro parte potest; & corpora vindicare, & hereditatem dividere. verum enim est, familiæ erciscundæ judicium competere: quia credimus eum legitimum heredem pro parte esse factum: & ideo pars hereditatis in testamento remansit. Nec absurdum videtur, pro parte intestatum videri.

16. IDEM lib. 2 Responsorum.

FIlio, qui de inofficioso matris testamento contra fratrem institutum de parte ante egit, & obtinuit, filia quæ non egit, aut non obtinuit, in hereditate legitima fratri non concurrit. §. 1. Contra tabulas filii possessionem jure manumissionis pater accepit [& bonorum possessionem adeptus est]; postea filia defuncti, quam ipse exheredaverat, quæstionem inofficiosi testamenti recte pertulit: possessio, quam pater accepit, ad irritum recidit. nam priore judicio de jure patris, non de jure testamenti quæsitum est: & ideo universam hereditatem filiæ cum fructibus restitui necesse est.

17. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

QUi, repudiantis animo, non venit ad accusationem inofficiosi testamenti, partem non facit his, qui eandem querelam movere volunt. Unde, si, de inofficioso testamento patris, alter ex liberis exheredatis ageret: quia, rescisso testamento, alter quoque ad successionem ab intestato vocatur, & ideo universam hereditatem non recte vindicasset; hic, si obtinuerit, uteretur rei judicatæ auctoritate, quasi Centumviri hunc solum filium in rebus humanis esse nunc, cum facerent intestatum, crediderint. §. 1. Cum contra testamentum, ut inofficiosum, judicatur, testamenti factionem habuisse defunctus non creditur. Non idem probandum est, si herede non respondente, secundum præsentem judicatum sit: hoc enim casu non creditur jus ex sententia judicis fieri: & ideo libertates competunt, & legata petuntur.

18. IDEM lib. singulari de Inofficioso testamento.

DE qua re etiam Constitutio exstat Divorum fratrum, quæ hujusmodi distinctionem admittit.

19. IDEM lib. 2 Quæstionum.

MAter decedens, extraneum ex dodrante heredem instituit, filiam unam ex quadrante, alteram præteriit; hæc de inofficioso egit, & obtinuit: Quæro, scriptæ filiæ quomodo succurrendum sit? Respondi: Filia præterita id vindicare debet, quod intestata matre habitura esset. Itaque dici potest eam, quæ omissa est, etiamsi totam hereditatem [ab intestato] petat, & ob-

& obtineat, solam habituram universam successionem, quemadmodum si altera omisisset legitimam hereditatem. sed non est admittendum, ut adversus sororem audiatur, agendo de inofficioso. † Præterea dicendum est, non esse similem omittenti eam, quæ ex testamento adiit: & ideo ab extraneo semissem vindicandum: & defendendum, totum semissem esse auferendum, quasi semis totus ad hanc pertineat. Secundum quod non in totum testamentum infirmatur, sed pro parte intestata efficitur: licet quasi furiosæ judicium ultimum ejus damnetur. † Cæterum, si quis putaverit, filia obtinente, totum testamentum infirmari: dicendum est, etiam institutam ab intestato posse adire hereditatem. nec enim quæ ex testamento adiit, quod putat valere, repudiare legitimam hereditatem videtur, quam [quidem] nescit sibi deferri: cum & hi, qui sciant, jus suum eligentes id, quod putant sibi competere, non amittant; quod evenit in patrono, qui judicium defuncti, falsa opinione motus, amplexus est; is enim non videtur bonorum possessionem contra tabulas repudiasse. Ex quibus apparet, non recte totam hereditatem præteritam vindicare: cum rescisso testamento, etiam institutæ salvum jus sit adeundæ hereditatis.

20. SCÆVOLA lib. 2 Quæstionum.

QUi de inofficioso vult dicere licet negetur *filius*, Carbonianam bonorum possessionem non debet accipere: toties enim ea indulgenda est, quotiens, si vere filius esset, heres esset, aut bonorum possessor; ut interim & possideat, & alatur, & actionibus præjudicium non patiatur. qui vero de inofficioso dicit, nec actiones movere debet, nec aliam ullam, quam hereditatis petitionem, exercere, nec ali: ne unquam melioris sit conditionis, quam si confitetur adversarius.

21. PAULUS lib. 3 Responsorum.

EUm, qui inofficiosi testamenti querelam instituit, & fraude heredis scripti, quasi tertiam partem hereditatis tacite rogatus esset ei restituere, reliquit eam actionem, non videri deseruisse querelam: & ideo non prohiberi eum repetere inchoatam [actionem]. §. 1. Item quæsitum est: an heres audiendus est, ante de inofficioso querelam actam, desiderans restitui sibi ea, quæ solvit? Respondit, ei, qui sciens indebitum fideicommissum solvit, nullam repetitionem ex ea causa competere.

§. 2. Idem respondit, evicta hereditate per inofficiosi querelam ab eo, qui heres institutus esset, perinde omnia observari oportere, ac si hereditas adita non fuisset: & ideo & petitionem integram debiti heredi instituto adversus eum, qui superavit, competere, & compensationem debiti.

22. TRYPHONINUS lib. 17 Disputationum.

FIlius non impeditur, quominus inofficiosum testamentum matris accusaret, si pater ejus legatum ex testamento matris accipiet, vel adesset hereditatem, quanquam in ejus esset potestate. nec prohiberi patrem dixi jure filii accusare: nam indignatio filii est. §. 1. Et quærebatur, si non obtinuisset in accusando, an, quod patri datum est, publicaretur; quoniam alii commodum victoriæ parat, & in hac causa nihil ex officio patris, sed totum de meritis filii agitur? Et inclinandum est, non perdere patrem sibi datum, si secundum testamentum pronunciatum fuisset. §. 2. Multo magis, si mihi legatum testator dedit, cujus de inofficioso testamento filius agens decessit, me herede relicto, egoque hereditariam causam peregi, & victus sum, id quod mihi eo testamento relictum est, non perdam: utique, si jam defunctus agere cœperat. §. 3. Item si adrogavi eum, qui instituerat litem de inofficioso testamento ejus, qui mihi legatum dedit, litemque peregero nomine filii, nec obtinuero: perdere me legatum non oportet. quia non sum indignus, ut auferatur mihi à fisco id, quod derelictum est: cum non proprio nomine, sed jure cujusdam successionis egi.

23. PAULUS lib. singulari de Inofficioso testamento.

SI ponas filium emancipatum præteritum, & ex eo nepotem in potestate retentum heredem institutum esse: filius potest contra filium suum, testatoris nepotem, petere bonorum possessionem: queri autem de inofficioso testamento non poterit. Quod si exheredatus sit filius emancipatus: poterit queri: & ita jungetur filio suo, & simul cum eo hereditatem obtinebit. §. 1. Si hereditatem ab heredibus institutis exheredati emerunt, vel res singulas, scientes eos heredes [esse], aut conduxerunt prædia, aliudve quid simile fecerunt, vel solverunt heredi quod testatori debebant: judicium defuncti agnoscere videntur, & à querela excluduntur. §. 2. Si duo sint filii exheredati, & ambo de inofficioso testamento egerunt, & unus postea constituit non agere: pars ejus alteri adcrescit. † Idemque erit, & si tempore exclusus sit.

24. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

CIrca inofficiosi querelam evenire plerumque adsolet, ut in una atque eadem causa diversæ sententiæ proferantur: quid enim, si fratre agente, heredes scripti diversi juris fuerunt? quod si fuerit, pro parte testatus, pro parte intestatus decessisse videtur.

25. IDEM lib. 2 Disputationum.

SI non mortis causa fuerit donatum, sed inter vivos; hac tamen contemplatione, ut in quartam habeatur: potest dici inofficiosi querelam cessare, si quartam in donatione habet; aut, si minus habeat, quod deest viri boni arbitratu repleatur; aut certe conferri oportere id, quod donatum est. §. 1. Si quis, cum non possit de inofficioso queri, ad querelam admissus, pro parte rescindere testamentum tentet, & unum sibi heredem eligat, contra quem inofficiosi querelam instituat: dicendum est, quia testamentum pro parte valet, & præcedentes eum personæ exclusæ sunt, cum effectu eum querelam instituisse.

26. IDEM lib. 8 Disputationum.

SI sub hac conditione fuerit heres institutus, *si Stichum manumiserit*, & manumisisset, & posteaquam manumisit, inofficiosum vel injustum testamentum pronuncietur: æquum est huic quoque succurri, ut servi pretium à manumisso accipiat, ne frustra servum perdat.

27. IDEM lib. 6 Opinionum.

SI, instituta de inofficioso testamento accusatione, de lite pacto transactum est, nec fides ab herede transactioni præstatur: inofficiosi causam integram esse placuit. §. 1. Ei, qui se filium ejus esse affirmat, qui testamento id denegavit, tamen eum exheredavit, de inofficioso testamento causa superest. §. 2. De inofficioso testamento militis dicere nec miles potest. §. 3. De inofficioso testamento nepos contra patruum suum, vel alium scriptum heredem, pro portione egerat, & obtinuerat; sed scriptus heres appellaverat: placuit, interim propter inopiam pupilli, alimenta pro modo facultatum, quæ per inofficiosi testamenti accusationem pro parte ei vindicabantur, decerni, eaque adversarium ei subministrare necesse habere usque ad finem litis. §. 4. De testamento matris, quæ existimans perisse filium, alium heredem instituit, de inofficioso queri potest.

28. PAULUS lib. singulari de Septemviralibus judiciis.

CUm mater militem filium falso audisset decessisse, & testamento heredes alios instituisset: Divus Hadrianus decrevit, *hereditatem ad filium pertinere: ita ut libertates & legata præstentur.* Hic illud adnotatum, quod *de libertatibus & legatis* adjicitur: nam, * cum inofficiosum testamentum arguitur, nihil ex eo testamento valet.

29. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

SI suspecta collusio sit legatariis inter scriptos heredes, & eum, qui de inofficioso testamento agit: adesse etiam legatarios, & voluntatem defuncti tueri, constitutum est. eisdemque permissum est etiam appellare, si contra testamentum pronunciatum fuerit. §. 1. De inofficioso testamento matri, spurii quoque filii dicere possunt.

§. 2. Quamvis instituta inofficiosi testamenti accu-

accusatione, res transactione decisa sit, tamen testamentum in suo jure manet: & ideo datæ in eo libertates, atque legata, usque quo Falcidia permittit, suam habent potestatem. §. 3. Quoniam femina nullum adoptare filium sine jussu Principis potest, nec de inofficioso testamento ejus, quam quis sibi matrem adoptivam falso [esse] existimabat, agere potest. §. 4. In ea provincia de inofficioso testamento agi oportet, in qua scripti heredes domicilium habent.

30. MARCIANUS lib. 4 Institutionum.

ADversus testamentum filii in adoptionem dati pater naturalis recte de inofficioso testamento agere potest. §. 1. Tutoribus, pupilli nomine, sine periculo ejus, quod testamento datum est, agere [posse] de inofficioso, vel falso testamento, Divi Severus & Antoninus rescripserunt.

31. PAULUS lib. singulari de Septemviralibus judiciis.

SI is, qui admittitur ad accusationem, nolit, aut non possit accusare: an sequens admittatur, videndum est. & placuit, posse: ut fiat successioni locus. §. 1. Quantum ad inofficiosi liberorum vel parentium querelam pertinet, nihil interest, quis sit heres scriptus, ex liberis, an extraneis, vel municipibus. §. 2. Si heres extiterim ei, qui eo testamento institutus est, quod de inofficioso arguere volo: non mihi nocebit; maxime, si eam portionem non possideam, vel jure suo possideam. §. 3. Diversum dicemus, si legaverit mihi eam rem, quam quis ex eo testamento acceperat: nam si eam adgnoscam, repellar ab accusatione. §. 4. Quid ergo, si alias voluntatem testatoris probaverim? puta in testamento adscripserim post mortem patris consentire me? Repellendus sum ab accusatione.

32. IDEM lib. singulari de inofficioso testamento.

SI exheredatus petenti legatum ex testamento advocationem præbuit, procurationemve susceperit, removetur ab accusatione: agnovisse enim videtur, qui qualequale judicium defuncti comprobavit. §. 1. Si legatario heres extiterit exheredatus, petieritque legatum, videbimus, an sit summovendus ab [hac] accusatione: certum est enim judicium defuncti: & rursus, nihil ei ex testamento relictum, verum est: tutius tamen fecerit, si se abstinuerit à petitione legati.

TIT. III.

DE HEREDITATIS PETITIONE.

1. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

HEreditas ad nos pertinet aut vetere jure, aut novo: † Vetere, è Lege duodecim Tabularum, vel ex testamento, quod jure factum est:

2. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

SIve suo nomine, [sive per se], sive per alios effecti sumus;

3. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

VEluti si eam personam, quæ in nostra potestate sit, institutam jusserimus adire hereditatem. sed & si Titio, qui Seio heres extitit, nos heredes facti sumus, sicuti Titii hereditatem nostram [esse] intendere possumus, ita & Seii. Vel ab intestato, forte quod sui heredes defuncto sumus, vel adgnati, vel quod manumisimus defunctum, quodve parens noster manumiserit. † Novo jure fiunt heredes omnes, qui [ex] Senatusconsultis, aut ex Constitutionibus ad hereditatem vocantur.

4. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

SI hereditatem petam ab eo, qui unam rem possidebat, de qua sola controversia erat, etiam id, quod postea cœpit possidere, restituet.

5. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

DIvus Pius rescripsit, prohibendum possessorem hereditatis, de qua controversia erit, antequam lis inchoaretur, aliquid ex ea distrahere: nisi maluerit pro omni quantitate hereditatis, vel rerum ejus restitutione satisdare. *Causa autem cognita, & si non talis data sit satisdatio, sed solita cautio, etiam post litem captam deminutionem se concessurum* Prætor edixit: ne in totum deminutio impedita, in aliqua etiam utilitates alias impediat; utputa, si ad funus sit aliquid necessarium (nam funeris gratia deminutionem permittit): item si futurum est, ut, nisi pecunia intra diem solvatur, pignus distrahatur. [sed] & propter familiæ cibaria, necessaria erit deminutio. sed & res tempore perituras permittere debet Prætor distrahere. §. 1. D. Hadrianus Trebio Sergiano rescripsit, ut Ælius Asiaticus daret satis de hereditate, quæ ab eo petitur: & sic falsum dicat. Hoc ideo, quia sustinetur hereditatis petitionis judicium, donec falsi causa agatur. §. 2. Eorum judiciorum, quæ de hereditatis petitione sunt, ea auctoritas est, ut nihil in præjudicium ejus [judicii] fieri debeat.

6. IDEM lib. 75 ad Edictum.

SI testamentum falsum esse dicatur, & ex eo legatum petatur, vel præstandam est oblata cautione, vel quærendum, an debeatur. † Et, si testamentum falsum esse dicatur, ei tamen, qui falsi accusat, si suscepta cognitio est, non est dandum.

7. IDEM lib. 14 ad Edictum.

SI quis libertatem ex testamento sibi competisse dicat, non debebit judex de libertate sententiam dicere, ne præjudicium de testamento cognituro faciat: & ita Senatus censuit. Sed & Divus Trajanus rescripsit, differendum de libertate judicium, donec de inofficioso judicium aut inducatur, aut finem accipiat. §. 1. Ita demum autem sustinentur liberalia judicia, si jam de inofficioso judicium contestatum est: cæterum, si non contestetur, non exspectantur [liberalia judicia]. Et ita Divus Pius rescripsit. [Nam] cum quidam Licinnianus de statu suo quæstionem patiebatur, &, ne maturius pronunciaretur de conditione sua, nolebat ad liberale judicium ire, dicens, *suscepturum se de inofficioso testamento judicium, & petiturum hereditatem*, quia libertatem, & hereditatem ex testamento sibi defendebat: Divus Pius ait, si quidem possessor esset hereditatis Licinnianus, facilius audiendum; quoniam esset hereditatis nomine judicium suscepturus, & erat in arbitrio ejus, qui se dominum esse dicit, agere de inofficioso testamento judicium: nunc vero sub obtentu judicii de inofficioso testamento ab ipso Licinniano non suscepti per quinquennium, non debere moram fieri servituti. † Plane, summatim æstimandum judici concessit, an forte bona fide imploretur judicium de testamento: &, si id deprehenderit, præstituendum modicum tempus: intra quod si non fuerit contestatum, jubeat judicem libertatis partibus suis fungi. §. 2. Quotiens autem quis patitur controversiam libertatis, & hereditatis, sed se non ex testamento liberum dicit, sed alias [vel] à vivo testatore manumissum: non debere impediri liberalem causam, licet judicium de testamento moveri speretur, Divus Pius rescripsit. adjecit plane in rescripto, *Dummodo prædicatur judici liberalis causæ, ne ullum adminiculum libertatis ex testamento admittat.*

8. PAULUS lib. 16 ad Edictum.

LEgitimam hereditatem vindicare non prohibetur is, qui, cum ignorabat vires testamenti, judicium defuncti secutus est.

9. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

REgulariter definiendum est, *Eum demum teneri petitione hereditatis, qui vel jus pro herede, vel pro possessore possidet, vel rem hereditariam*,

10. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

LIcet minimam. §. 1. Itaque qui ex asse, vel ex parte heres est, intendit quidem hereditatem suam esse totam, vel pro parte, sed hoc solum ei officio judicis restituitur, quod adversarius possidet: aut totum, si ex asse sit heres: aut pro parte, ex qua heres est.

11. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

PRo *herede possidet*, qui putat se heredem esse. Sed an [&] is, qui scit se heredem non esse, pro herede possideat, quæritur? & Arrianus lib. 2 de interdictis, putat teneri: quo jure nos uti Proculus scribit. Sed enim & bonorum possessor pro herede videtur possidere. §. 1. [*Pro possessore* vero possidet prædo].

12. IDEM lib. 67 ad Edictum.

QUi interrogatus, *cur possideat*, responsurus sit, *quia possideo*: nec contendet se heredem vel per mendacium,

13. IDEM lib. 15 ad Edictum.

NEc ullam causam possessionis possit dicere. & ideo fur, & raptor petitione hereditatis tenentur. §. 1. Omnibus etiam titulis hic PRO POSSESSORE hæret, & quasi injunctus est: † Denique & PRO EMPTORE titulo hæret: nam si à furioso emero sciens, pro possessore possideo. † Item in titulo PRO DONATO quæritur, an quis pro possessore possideat; utputa uxor, vel maritus? & placet nobis Juliani sententia, pro possessore possidere eum; & ideo petitione hereditatis tenebitur. † Item, PRO DOTE titulus recipit pro possessore possessionem: utputa, si à minore duodecim annis, nupta mihi, quasi dotem sciens accepi. † Et si legatum mihi solutum est ex falsa causa scienti, utique pro possessore possidebo. §. 2. Is autem, qui restituit hereditatem, teneri hereditatis petitione non potest, nisi dolo fecit, id est, si scit, & restituit: nam & dolus præteritus venit in hereditatis petitionem, quasi dolo desierit possidere. §. 3. Neratius lib. 6 membranarum scribit, ab herede peti hereditatem posse, etiamsi ignoret, pro herede vel pro possessore defunctum possedisse. † Idem esse lib. 7 ait, etiam si putavit heres eas res ex [hac] hereditate esse, quæ sibi delata est. §. 4. Quid, si quis hereditatem emerit: an utilis in eum petitio hereditatis deberet dari, ne singulis judiciis vexaretur? Venditorem [enim] teneri certum est. † Sed finge non extare venditorem, vel modico vendidisse, & bonæ fidei possessorem fuisse: an porrigi manus ad emptorem debeant? Et putat Gaius Cassius dandam utilem actionem.

§. 5. Idem erit dicendum, & si parvo [pretio] jussus vendere heres Titio hereditatem vendidit. nam putat dicendum Papinianus, adversus fideicommissarium dari actionem: ab herede enim peti non expedit perexiguum pretium habente.

§. 6. Sed & si *retenta certa quantitate, restituere* rogatus sit, idem erit dicendum. Plane si, *accepta certa quantitate, restituere* rogatus est, non putat Papinianus, ab herede petendam hereditatem: quoniam * *pro herede, quod conditionis implendæ gratia accepit, non possidetur*. Sed Sabinus in statu libero contra. Et id verius est: quia pecunia hereditaria est. §. 7. Idem & in eo, qui solos fructus ex hereditate retinet, dicendum erit: tenetur enim & is hereditatis petitione. §. 8. Si quis sciens alienam emit hereditatem, quasi pro possessore possidet. & sic peti ab eo hereditatem quidam putant; quam sententiam non puto veram * *nemo enim prædo est, qui pretium numeravit*. sed, ut emptor universitatis, utili tenetur. §. 9. Item si quis à fisco hereditatem, quasi vacantem, emerit, æquissimum erit, utilem [actionem] adversus eum dari.

§. 10. Apud Marcellum lib. 4 Digestorum relatum est, si mulier hereditatem in dotem dedit, maritum pro dote quidem possidere hereditatem, sed petitione hereditatis utili teneri. sed & ipsam mulierem directa teneri, Marcellus scribit: maxime, si jam factum divortium est. §. 11. Heredem autem etiam earum rerum nomine, quas defunctus pro emptore possedit, hereditatis petitione teneri constat, quasi pro herede possideat: quamvis [etiam] earum rerum nomine, quas pro herede, vel pro possessore defunctus possedit, utique teneatur.

§. 12. Si quis absentis nomine possideat hereditatem, cum sit incertum, an ille ratum habeat, puto, absentis nomine petendam hereditatem, ipsius vero nequaquam: quia * *non videtur pro herede, vel pro possessore possidere, qui contemplatione alterius possidet*. nisi forte quis dixit, cum ratum non habet, jam procuratorem quasi prædonem esse: tunc enim suo nomine teneri potest.

§. 13. Non solum autem ab eo peti hereditas potest, qui corpus hereditarium possidet, sed & si nihil. Et videndum, si non possidens obtulerit tamen se petitioni, an teneatur? Et Celsus lib. 4 Digestorum scribit, ex dolo eum teneri; * *dolo enim facere eum, qui se offert petitioni*. Quam sententiam generaliter Marcellus apud Julianum probat: * *omnem, qui se offert petitioni, quasi possidentem teneri*.

§. 14. Item si quis dolo fecerit, quo minus possideat, hereditatis petitione tenebitur. † Sed si alius nactus possessionem, quam ego dolo malo amiseram, paratus sit judicium pati, Marcellus lib. 4 Digestorum tractat, [ne] forte evanescit adversus eum, qui desiit [possidere], litis æstimatio? & magis evanescere ait, nisi petentis interest. Certe, inquit, si rem paratus sit restituere, indubitatum erit, evanescere. Sed si is, qui dolo desiit, ante conveniatur, eum, qui possidet, non liberabit.

§. 15. Item à debitore hereditario, quasi à juris possessore: nam & à juris possessoribus posse hereditatem peti, constat.

14. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

SEd utrum ex delicto, an ex contractu debitor sit, nihil refert. † Debitor autem hereditarius intelligitur is quoque, qui servo hereditario promisit, vel qui ante aditam hereditatem damnum dedit,

15. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

VEl aliquam rem hereditariam subripuerit.

16. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

QUod si in diem sit debitor, vel sub conditione, à quo petita est hereditas, non debere eum damnari. Rei plane judicatæ tempus spectandum esse secundum Octaveni sententiam, [ut] apud Pomponium scriptum est, an dies venerit. Quod & in stipulatione conditionali erit dicendum. † Si autem non venerit, cavere officio judicis debeat de restituendo hoc debito, cum dies venerit, vel conditio extiterit. §. 1. Sed & is, qui pretia rerum hereditariarum possidet: item qui à debitore hereditario exegit, petitione hereditatis tenetur. §. 2. Unde Julianus lib. 6 Digestorum ait, ab eo, qui petit hereditatem, & litis æstimationem consecutus est, hereditatem peti posse.

§. 3. Non solum autem à debitore defuncti, sed etiam à debitore hereditario peti hereditas potest. Denique ab eo, qui negotia hereditaria gessit, & Celso & Juliano videtur peti hereditatem posse. † Sed si heredis negotium gessit, nequaquam: ab heredis enim debitore peti hereditas non potest.

§. 4. Julianus scribit, si is, qui pro herede possidebat, vi fuerit dejectus, peti ab eo hereditatem posse, quasi à juris possessore; quia habet interdictum UNDE VI, quo victus cedere debet. sed & eum, qui dejecit, petitione hereditatis teneri; quia res hereditarias pro possessore possidet.

§. 5. Idem Julianus ait, sive quis possidens, sive non, rem vendiderit, petitione hereditatis eum teneri: sive jam pretium recepit, sive petere possit, ut & hic actionibus cedat. §. 6. Idem scribit, patronum hereditatem petere non posse ab eo, cui libertus in fraudem alienavit: quia Calvisiana actione ei tenetur: patroni enim iste debitor est, non hereditarius. Ergo nec ab eo, cui mortis causa donatum est, peti hereditas potest. §. 7. Idem Julianus scribit, si quis ex causa fideicommissi restituerit hereditatem, vel singulas res præstiterit, peti ab eo hereditatem posse: quia habet condictionem earum, quæ sunt ex causa solutæ, & veluti juris possessor est. Sed & si pretia rerum, quas distraxit, ex causa fideicommissi solvit, peti hereditatem ab eo posse: quia repetere potest. Sed his casibus actiones suas duntaxat eum præstaturum: cum & res extant, & potest petitor [etiam] per in rem actionem eas vindicare.

17. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

QUod si possessor hereditatis ob id, quod ex testamento heredem se [esse] putaret, legatorum nomine de suo solvit; si quis ab intestato eam hereditatem evincat, licet damnum videtur esse possessoris, quod sibi non prospexit stipulatione *evicta hereditate legata reddi*. attamen quia fieri potest, ut eo tempore solverit legata, quo adhuc nulla controversia mota sit, & ob id nullam interposuerit cautionem, placet in eo casu, evicta hereditate

ditate, dandam ei esse repetitionem. Sed cum, cessante cautione, repetitio datur, periculum est, ne propter inopiam ejus, cui solutum est legatum, nihil repeti possit: [&] ideo secundum Senatusconsulti sententiam subveniendum ei est, ut ipse [quidem] ex retentione rerum hereditariarum sibi satisfaciat, cedat autem actionibus petitori, ut suo periculo eas exerceat.

18. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

Item videndum, si possessor hereditatis, venditione per argentarium facta, pecuniam apud eum perdiderit: an petitione hereditatis teneatur, quia nihil habet, nec consequi potest? Sed Labeo putat, eum teneri: quia suo periculo male argentario credidit. sed Octavenus ait, nihil eum præter actiones, præstaturum; ob has igitur actiones petitione hereditatis teneri. Mihi autem in eo, qui mala fide possedit, Labeonis sententia placet: in altero vero, qui bona fide possessor est, Octaveni sententia sequenda esse videtur. §. 1. Si quis, cum peteretur ab eo hereditas, neque rei, neque juris velut possessor erat, verum postea aliquid adeptus est: an petitione hereditatis videatur teneri? & Celsus lib. 4 Digestorum recte scribit, hunc condemnandum, licet initio nihil possedit. §. 2. Nunc videamus, *Quæ veniant in hereditatis petitionem.* Et placuit, universas res hereditarias in hoc judicium venire, sive jura, sive corpora sint:

19. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

Et non tantum hereditaria corpora, sed & quæ non sunt hereditaria, quorum tamen periculum ad heredem pertinet; ut res pignori datæ defuncto, vel commodatæ, depositæve. † Et quidem rei pignori datæ, etiam specialis petitio est, ut & hereditatis petitione contineatur: sicut illæ, quarum nomine Publiciana competit. Sed licet earum nomine, quæ commodatæ vel depositæ sunt, nulla sit facile actio, quia tamen periculum earum ad nos pertinet, æquum est eas restitui. §. 1. Quod si PRO EMPTORE usucapio ab herede impleta sit: non veniet in hereditatis petitionem: quia heres, id est petitor, eam vindicare potest, nec ulla exceptio datur possessori. §. 2. Veniunt & hæ res in hereditatis petitionem, in quibus possessor retentionem habuit, non etiam petitionem; veluti si juraverat defunctus petitoris rem non esse, & decesserit: debent hæ quoque restitui. Imo & si possessor sua culpa eas amiserit, tenebitur hoc nomine. Idemque erit & in prædone, licet hic propter culpam non teneatur: quia nec hic debet has res retinere. §. 3. Servitutes in restitutionem hereditatis non venire, ego didici: cum nihil eo nomine possit restitui, sicut est in corporibus, & fructibus. Sed si non patiatur ire, & agere, propria actione convenietur.

20. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

Item veniunt in hereditatem [etiam] ea, quæ hereditatis causâ comparata sunt: utputa mancipia, [pecoraque, & si qua alia], quæ necessario hereditati sunt comparata. Et si quidem pecunia hereditaria sint comparata: sine dubio venient. si vero non pecunia hereditaria: videndum erit. Et puto etiam hæc venire, si magna utilitas hereditatis versetur: pretium scilicet restituturo herede.

§. 1. Sed non omnia, quæ ex hereditaria pecunia comparata sunt, in hereditatis petitionem veniunt. Denique scribit Julianus lib. 6 Digestorum, si possessor ex pecunia hereditaria hominem emerit, & ab eo petatur hereditas, ita venire in hereditatis petitionem, si hereditatis interfuit eum emi: at si sui causâ emit, pretium venire.

§. 2. Simili modo, & si fundum hereditarium distraxit, siquidem sine causa, & ipsum fundum & fructus in hereditatis petitionem venire: quod si æris exsolvendi gratia hereditarii id fecit, non amplius venire quam pretium. §. 3. Item non solum ea, quæ mortis tempore fuerunt, sed si qua postea augmenta hereditati accesserunt, venire in hereditatis petitionem: nam hereditas & augmentum recipit, & deminutionem. † Sed ea, quæ post aditam hereditatem accedunt, si quidem ex ipsa hereditate, puto hereditati accedere: si extrinsecus, non; quia personæ possessoris accedunt. † Fructus autem omnes augent hereditatem, sive ante aditam, sive post aditam hereditatem accesserint. † Sed & partus ancillarum sine dubio augent hereditatem. §. 4. Cum prædiximus, omnes hereditarias actiones in hereditatis petitionem venire, quæritur, utrum cum sua natura veniant, an contra: utputa [est] quædam actio [quæ] inficiatione crescit; utrum cum suo incremento, an vero in simplum venit, ut legis Aquiliæ? Et Julianus lib. 6 Digestorum scribit, simplum soluturum. §. 5. Idem recte ait, si noxali judicio condemnatus sit possessor defuncto, non posse eum dedentem noxæ officio judicis liberari: quia tamdiu quis habet noxæ dedendæ facultatem, quamdiu judicati conveniatur; post susceptum judicium non potest noxæ dedendo se liberare; suscepit autem per petitionem hereditatis.

§. 6. Præter hæc, multa reperimus tractata & de petitione hereditatis, de distractis rebus hereditariis, de dolo præterito, & de fructibus. [de] quibus cum forma Senatusconsulto sit data, optimum est ipsius Senatusconsulti interpretationem facere, verbis ejus relatis: PRIDIE IDUS MARTIAS QUINTUS JULIUS BALBUS, ET PUBLIUS JUVENTIUS CELSUS, TITIUS AUFIDIUS, OENUS SEVERIANUS CONSULES VERBA FECERUNT DE HIS, QUÆ [IMPERATOR] CÆSAR, TRAJANI PARTHICI FILIUS, DIVI NERVÆ NEPOS, HADRIANUS, AUGUSTUS [IMPERATOR] MAXIMUSQUE PRINCEPS PROPOSUIT QUINTO NONAS MARTIAS, QUÆ PROXIMÆ FUERUNT, LIBELLO COMPLEXUS [ESSET], QUID FIERI PLACEAT. DE QUA RE ITA CENSUERUNT: CUM ANTEQUAM PARTES CADUCÆ, EX BONIS RUSTICI, FISCO PETERENTUR, HI, QUI SE HEREDES ESSE EXISTIMANT, HEREDITATEM DISTRAXERINT, PLACERE, REDACTÆ EX PRETIO RERUM VENDITARUM PECUNIÆ USURAS NON ESSE EXIGENDAS. IDEMQUE IN SIMILIBUS CAUSIS SERVANDUM. † ITEM PLACERE, A QUIBUS HEREDITAS PETITA FUISSET, SI ADVERSUS EOS JUDICATUM ESSET, PRETIA, QUÆ AD EOS RERUM EX HEREDITATE VENDITARUM PERVENISSENT, ETSI EÆ ANTE PETITAM HEREDITATEM DEPERISSENT, DEMINUTÆVE FUISSENT, RESTITUERE DEBERE. † ITEM EOS, QUI BONA INVASISSENT, CUM SCIRENT AD SE NON PERTINERE, ETIAMSI ANTE LITEM CONTESTATAM FECERINT, QUO MINUS POSSIDERENT, PERINDE CONDEMNANDOS, QUASI POSSIDERENT: EOS AUTEM, QUI JUSTAS CAUSAS HABUISSENT, QUARE BONA AD SE PERTINERE EXISTIMASSENT, USQUE EO DUMTAXAT, QUO LOCUPLETIORES EX EA RE FACTI ESSENT. † PETITAM AUTEM FISCO HEREDITATEM EX EO TEMPORE EXISTIMANDUM ESSE, QUO PRIMUM SCIERIT QUISQUE EAM A SE PETI, ID EST, CUM PRIMUM AUT DENUNCIATUM ESSET EI, AUT LITTERIS, VEL EDICTO EVOCATUS ESSET, CENSUERUNT. † Aptanda est igitur nobis singulis verbis Senatusconsulti congruens interpretatio.

§. 7. Ait Senatus: CUM ANTEQUAM PARTES CADUCÆ FISCO PETERENTUR. Hoc evenerat [ut partes caducæ fisco peterentur]: sed etsi ex asse fiat, Senatusconsultum locum habebit. † Idem, & si vacantia bona fisco vindi-

cen-

centur, vel si ex alia quacunque causa bona ad eum pervenerunt. §. 8. Senatusconsultum hoc locum habebit, & si civitati peteretur. §. 9. In privatorum quoque petitionibus Senatusconsultum locum habere nemo est qui ambigit: licet in publica causa factum sit. §. 10. Non solum autem in hereditate utimur Senatusconsulto, sed & in peculio castrensi, vel alia universitate.

§. 11. PETITAM autem HEREDITATEM, &c. [id est, ex] quo quis scit à se peti: nam ubi scit, incipit esse malæ fidei possessor, ID EST, CUM PRIMUM AUT DENUNCIATUM ESSET. Quid ergo, si scit quidem, nemo autem ei denunciavit? an incipiat usuras debere pecuniæ redactæ? Et [puto] debere: cœpit enim malæ fidei possessor esse. [Sed] ponamus denunciatum esse, non tamen scit; quia non ipsi, sed procuratori ejus denunciatum est: Senatus ipsi denunciari exigit. & ideo non nocebit: nisi forte is, cui denunciatum est, eum certioraverit: sed non si certiorare potuit, nec fecit. † A quo denunciatum est, Senatus non exigit. Quicunque ergo fuit, qui denunciavit, nocebit.

§. 12. Hæc adversus bonæ fidei possessores: nam ita Senatus locutus est, EOS, QUI SE HEREDES EXISTIMASSENT. Cæterum si quis sciens, ad se hereditatem non pertinere, distraxit: sine dubio non pretia rerum, sed ipsæ res veniunt in petitionem hereditatis, & fructus earum. Sed Imperator Severus epistola ad Celerem idem videtur fecisse & in malæ fidei possessoribus. atquin Senatus de his est locutus, qui se heredes existimant. nisi forte ad eas res referemus, quas distrahi expedierat, quæ onerabant magis hereditatem, quam fructui erant: ut sit in arbitrio petitoris, qualem computationem faciat adversus malæ fidei possessorem, utrum ipsius rei, & fructuum, an pretii, & usurarum, post motam controversiam.

§. 13. Licet autem Senatus de his locutus sit, qui se heredes existiment, tamen & si bonorum possessores se existiment, [vel alios successores juste], vel sibi restitutam hereditatem: in eadem erunt conditione. §. 14. Papinianus autem lib. 3 Quæstionum, si possessor hereditatis pecuniam inventam in hereditate non attingat, negat eum omnino in usuras conveniendum. §. 15. REDACTÆ, inquit, PECUNIÆ EX PRETIO RERUM VENDITARUM. *Redactam* sic accipiemus, non solum jam exactam, verum & si exigi potuit, nec exacta est. §. 16. Quid, si post petitam hereditatem res distraxerit? hic ipsæ res venient, fructusque earum. Sed si forte tales fuerunt, quæ vel steriles erant, vel tempore perituræ, & hæ distractæ sunt [vero pretio]: fortassis possit petitor eligere, ut sibi pretia & usuræ præstentur. §. 17. Ait Senatus: PLACERE, A QUIBUS PETITA HEREDITAS FUISSET, SI ADVERSUS EOS JUDICATUM ESSET, PRETIA, QUÆ AD EOS RERUM EX HEREDITATE VENDITARUM PERVENISSENT, ET SI EÆ ANTE PETITAM HEREDITATEM DEPERISSENT, DEMINUTÆVE ESSENT, RESTITUERE DEBERE. † Bonæ fidei possessor, si vendiderit res hereditarias, sive exigit pretium, sive non, quia habet actionem, debebit pretium præstare. Sed, ubi habet actionem, sufficit eum actiones præstare. §. 18. Sed si vendidit, & evicta re restituit, quod accepit: non videbitur ad eum pervenisse. quanquam possit dici, nec ab initio pretium venire: quia non fuit res hereditaria, quæ distracta est. + Sed etsi Senatus rerum ex hereditate distractarum non hereditariarum fecit mentionem, restitui tamen non debet: quia nihil apud eum remanet. Nam [&] Julianus lib. 6 Digestorum scribit, quod indebitum exegit, restituere eum non debere: nec imputaturum, quod non debitum solvit. §. 19. Sed si res sit redhibita, hic utique [&] hereditaria est, & pretium non veniet, quod refusum est. §. 20. Sed & si ob venditionem obstrictus sit emptori possessor hereditatis: dicendum erit, prospici ei cautione.

§. 21. Restituere autem pretia debebit possessor, etsi deperditæ sunt res, vel deminutæ. Sed utrum ita demum restituat, si bonæ fidei possessor est, an & si malæ fidei? Et, si quidem res apud emptorem extent, nec deperditæ, nec deminutæ sunt, sine dubio ipsas res debet præstare malæ fidei possessor: aut si recipere eas ab emptore nullo modo possit, tantum, quantum in litem esset juratum: at ubi perditæ sunt, & deminutæ, verum pretium debet præstari; quia, si petitor rem consecutus esset, distraxisset, & verum pretium rei non perderet.

21. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

D*Eperditum* * intelligitur, quod in rerum natura esse desiit: *deminutum* vero, quod usucaptum esset, & ob id de hereditate exiit.

22. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

SI & rem, & pretium habeat bonæ fidei possessor, puta quod eandem rem emerit: an audiendus sit, si velit rem dare, non pretium? In prædone dicimus, electionem esse debere actoris. an hic magis possessor audiendus sit, si velit rem tradere, licet deteriorem factam, non petitor, si pretium desideret, quod inverecundum sit tale desiderium; an vero, quia ex re hereditaria locupletior sit, & id, quod amplius habet ex pretio, restituere debeat: videndum. nam [&] in Oratione *Divi Hadriani* ita est: *Dispicite, Patres Conscripti, nunquid sit æquius, possessorem non facere lucrum, & pretium, quod ex aliena re perceperit, reddere: quia potest existimari, in locum hereditariæ rei venditæ, pretium ejus successisse, & quodammodo ipsum hereditarium factum.* Oportet igitur possessorem & rem restituere petitori, & quod ex venditione ejus rei lucratus est.

23. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

UTrum autem omne pretium restituere debebit bonæ fidei possessor; an vero ita demum, si factus sit locupletior: videndum. finge pretium acceptum vel perdidisse, vel consumpsisse, vel donasse: & verbum quidem *pervenisse* ambiguum est solumne hoc contineret, quod prima ratione fuerit, an vero & id, quod durat. Et puto, sequentem clausulam Senatusconsulti, etsi hæc sit ambigua, ut ita demum computet, si factus sit locupletior.

§. 1. Proinde, si non solum pretium, sed etiam pœna tardius pretio soluto pervenerit, poterit dici, quia locupletior in totum factus est, debere venire: licet de pretio solummodo Senatus sit locutus.

24. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

AT ubi vi dejectus fuit, non debet restituere pœnam ex eo commissam, quod eam actor habere non potest. Sic nec pœna restitui debet, quam adversarius ei promisit, *si ad judicium non venerit.*

25. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

SEd & si lege commissoria vendidit, idem erit dicendum, lucrum, quod sensit lege commissoria, præstaturum. §. 1. Item, si rem distraxit, & ex pretio aliam rem comparavit, veniet pretium in petitionem hereditatis, non res, quam in patrimonium suum convertit. Sed si res minoris valet, quam comparata est, hactenus locupletior factus videbitur, quatenus res valet: quemadmodum, si consumpsisset, in totum locupletior factus non videbitur. §. 2. Quod ait Senatus: EOS, QUI BONA INVASISSENT, QUÆ SCIRENT AD SE NON PERTINERE, ETIAMSI ANTE LITEM CONTESTATAM FECERINT, QUOMINUS POSSIDERENT, PERINDE CONDEMNANDOS, QUASI POSSIDERENT: ita intelligendum est, ut & dolus præteritus in petitionem hereditatis deduceretur: sed & culpa. & ideo ab eo, qui ab alio non exegit, vel à semetipso, si tempore esset liberatus, peti hereditatem posse: hoc utique si exigere potuit. §. 3. Quod autem ait Senatus, EOS, QUI BONA INVASISSENT, loquitur de prædonibus: id est, de his, qui cum scirent ad se non pertinere hereditatem, invaserunt bona; scilicet cum nullam causam haberent possidendi. §. 4. Sed & FRUCTUS, non quos perceperunt, inquit, sed QUOS PERCIPERE DEBUERUNT, eos præstaturos.

§. 5. De eo autem loquitur Senatus, qui ab initio mente prædonis res hereditarias adprehendit. † Quod si ab initio quidem justam causam habuit apiscendæ possessionis, postea vero, conscius ad se nihil hereditatem pertinere, prædonio more versari cœpit: nihil Senatus loqui videtur. Puto tamen, & ad eum mentem Senatusconsulti pertinere: * parvi etenim refert, ab initio quis dolose in hereditate sit versatus, an postea hoc facere cœpit. §. 6. SCIRE AD SE NON PERTINERE utrum is tantummodo videtur, qui factum scit: an & is, qui in jure erravit; putavit enim recte factum testamentum, cum inutile erat; vel, cum [eum] alius præcederet adgnatus, sibi potius deferri? Et * non puto hunc esse prædonem, qui dolo caret, quamvis in jure erret. §. 7. SI ANTE LITEM CONTESTATAM, inquit, FECERINT. Hoc ideo adjectum, quoniam * post litem contestatam omnes incipiunt malæ fidei possessores esse: quinimo, post controversiam motam. Quanquam enim litis contestatæ mentio fiat in Senatusconsulto, tamen & post motam controversiam omnes possessores pares fiunt, & quasi prædones tenentur. Et hoc jure hodie utimur: cœpit enim scire rem ad se non pertinentem possidere se is, qui interpellatur. qui vero prædo est, & ante litem contestatam doli nomine tenebitur: hic est enim dolus præteritus. §. 8. PERINDE, inquit, CONDEMNANDOS, QUASI POSSIDERENT. Merito: nam * is, qui dolo fecit, quo minus possideret, ut possessor condemnatur: accipies, sive dolo desierit possidere, sive dolo possessionem noluerit admittere. Sive autem ab alio res possideatur, sive in totum non exstet, locum habebit hæc clausula. Unde si sit alius possessor, ab utroque hereditas peti possit: & si per multos ambulaverit possessio, omnes tenebuntur.

§. 9. [Sed] utrum is solus, qui possidet, fructus præstabit: an etiam is, qui dolo fecit, quo minus possideret? Et dicendum erit, post Senatusconsultum, ambo teneri. §. 10. Hæc verba Senatusconsulti etiam adversus eum, qui non possidet, jusjurandum inducunt: tam enim adversus eum, qui dolo fecit, quo minus possideat quam adversus possidentem, in litem juratur.

§. 11. Consuluit Senatus bonæ fidei possessoribus, ne in totum damno adficiantur, sed in id duntaxat teneantur, in quo locupletiores facti sunt. Quemcunque igitur sumptum fecerint ex hereditate, si quid dilapidaverunt, perdiderunt, dum re sua se abuti putant, non præstabunt: nec si donaverint, locupletiores facti videbuntur; quamvis ad remunerandum, sibi aliquem naturaliter obligaverunt. † Plane si ἀντίδωρα, id est, *remunerationes*, acceperunt, dicendum est, eatenus locupletiores factos, quatenus acceperunt: velut genus quoddam hoc esset permutationis.

§. 12. Si quis re sua lautius usus sit contemplatione delatæ sibi hæreditatis, Marcellus lib. 5 Digestorum putat, nihil eum ex hereditate decucturum, si eam non attingit. §. 13. Simili modo & si mutuam pecuniam accepit, quasi dives se deceperit. §. 14. Si tamen pignori res hereditarias dedit, videndum, an vel sic attingatur hereditas? Quod est difficile, cum ipse sit obligatus. §. 15. Adeo autem qui locupletior factus non est, non tenetur, ut si quis putans se ex asse heredem, partem dimidiam hereditatis sine dolo malo consumpserit, Marcellus lib. 4 Digestorum tractat, num [non] teneatur: quasi id, quod erogaverit, ex eo fuerit, quod ad eum non pertinebat, sed ad coheredes: nam & si is, qui heres non erat, totum quidquid apud se fuit, consumsisset, sine dubio non tenetur, quasi locupletior non factus. Sed in proposita quæstione, tribus visionibus relatis, una prima, deinde alia, posse dici totum, quod superest, restituere eum debere, quasi suam partem consumpserit: tertia utrique, quod consumptum est, decedere: ait utique nonnihil restituendum, de illo dubitat, utrum totum, an partem restituendam dicat. Puto tamen residuum integrum non esse restituendum, sed partem ejus dimidiam.

§. 16. Quod autem quis ex hereditate erogavit, utrum totum decedat, an vero pro rata patrimonii ejus; utputa penum hereditarium ebibit, utrum totum hereditati expensum feratur, an aliquid & patrimonio ejus: ut in id factus locupletior videatur, quod solebat ipse erogare ante delatam hereditatem: ut si quid lautius contemplatione hereditatis impendit, in hoc non videatur factus locupletior, in statutis vero suis sumptibus videatur factus locupletior, utique enim & si non tam laute erogasset, aliquid tamen ad victum cottidianum erogasset? nam & D. Marcus in causa Pythodori (qui rogatus erat, *quod sibi superfuisset ex hereditate reddere*) decrevit, ea, quæ alienata erant, non minuendi fideicommissi, nec pretium in corpus patrimonii Pythodori redisse, [&] ex proprio Pythodori patrimonio, & ex hæreditate decedere, non tantum ex hereditate. Et nunc igitur statuti sumptus utrum ex hereditate decedent exemplo rescripti D. Marci, an ex solo patrimonio, videndum erit. Et verius est, ut ex suo patrimonio decedant ea, quæ, etsi non heres fuisset, erogasset. §. 17. Item si rem distraxit bonæ fidei possessor, nec pretio factus sit locupletior: an singulas res, si nondum usucaptæ sint, vindicare petitor ab emptore possit? & si vindicet, an exceptione non repellatur, QUOD PRÆJUDICIUM HEREDITATI NON FIAT INTER ACTOREM, ET EUM, QUI VENUM DEDIT: quia non videtur venire in petitionem hereditatis pretium earum, quamquam victi emptores reversuri sunt ad eum, qui distraxit? Et puto, posse res vindicari, nisi emptores regressum ad bonæ fidei possessorem habent. Quid tamen si is, qui vendidit, paratus sit ita defendere hereditatem, ut perinde, atque si possideret, conveniatur? Incipit exceptio locum habere ex persona emptorum. [Certe], si minori pretio res venierint, & pretium quodcunque illud actor sit consecutus: multo magis poterit dici, exceptione eum summoveri. Nam & si id, quod a debitoribus exegit possessor, petitori hereditatis solvit: liberari debitores Julianus lib. 4 Digestorum scribit, sive bonæ fidei possessor, sive prædo fuit, qui debitum ab his exegerat: [&] ipso jure eos liberari. §. 18. Petitio hereditatis, etsi in rem actio sit, habet tamen præstationes quasdam personales: utputa eorum, quæ a debitoribus sunt exacta; item pretiorum. §. 19. Hoc Senatusconsultum ad petitionem hereditatis factum, etiam in familiæ herciscundæ [judicio] locum habere placet: ne res absurda sit, ut quæ peti possint, dividi non possint. §. 20. Augent hereditatem, gregum & pecorum partus.

26. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

QUod si oves natæ sunt, deinde ex his aliæ, hæ quoque, quasi augmentum restitui debent.

27. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

ANcillarum etiam partus, & partuum partus, quamquam fructus esse non existimantur, quia non temere ancillæ ejus rei causa comparantur, ut pariant, augent tamen hereditatem: quippe cum ea omnia sint hereditaria, dubium non est, quin ea possessor, si aut possideat, aut post petitam hereditatem dolo malo fecit quo minus possideret, debeat restituere. §. 1. Sed & pensiones, quæ ex locationibus prædiorum urbanorum perceptæ sunt, venient, licet a lupanario perceptæ sint: nam [&] in multorum honestorum virorum prædiis lupanaria exercentur.

28. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

POst Senatusconsultum enim, omne lucrum auferendum esse tam bonæ fidei possessori, quam prædoni, dicendum est.

29. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

MErcedes plane a colonis acceptæ loco sunt fructuum. † Operæ quoque servorum in eadem erunt causa, qua sunt pensiones. † Item vecturæ navium, & jumentorum.

30. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

JUlianus scribit, actorem eligere debere, utrum sortem tantum, an & usuras velit cum periculo nominum agnoscere. † Atquin secundum hoc non observabimus, quod Senatus voluit, bonæ fidei possessorem teneri, quatenus locupletior sit: quid enim, si pecuniam eligat actor, quæ servari non potest? Dicendum itaque est in bonæ fidei possessore, hæc tantummodo eum præstare debere: id est, vel sortem, & usuras ejus, si [&] eas percepit; vel nomina cum eorum cessione in id facienda, quod ex his adhuc deberetur, periculo scilicet petitoris.

31. ULPIANUS lib 15 ad Edictum.

SI quid possessor solvit creditoribus, reputabit, quanquam ipso jure non liberaverit petitorem hereditatis: nam * quod quis suo nomine solvit, non debitoris, debitorem non liberat. Et ideo Julianus lib. 6 Digestorum scribit, ita id imputaturum possessorem, si caverit, *se petitorem defensum iri.* † Sed an & bonæ fidei possessor debeat defendendum cavere videndum erit: quia in eo, quod solvit, non videtur locupletior factus, nisi forte habeat condictionem, & hoc nomine videtur locupletior, quia potest repetere; finge enim eum, dum se heredem putat, solvisse suo nomine? Et videtur mihi Julianus de solo prædone, ut caveat, sensisse: non etiam de bonæ fidei possessore: condictionem tamen præstare debebit. † Sed & petitor si à creditoribus conveniatur, exceptione uti debebit. §. 1. Sed si ipsi aliquid prædoni debebatur, hoc deducere non debebit: maxime si id fuit debitum, quod natura debebatur. † Quid tamen, si expediebat petitori, id debitum esse dissolutum propter pœnam, vel aliam causam? Potest dici, ipsum sibi vel solvisse, vel debuisse solvere. §. 2. Justus autem possessor dubio procul debebit deducere, quod sibi debetur.

§. 3. Sicut autem sumptum, quem fecit, deducit, ita si facere debuit, nec fecit, culpæ hujus reddat rationem, nisi bonæ fidei possessor est: tunc enim, quia quasi suam rem neglexit, nulli querelæ subjectus est ante petitam hereditatem; postea vero, & ipse prædo est. §. 4. Illud plane prædoni imputari non potest, cur passus est debitores liberari, & pauperiores fieri, & non eos convenit: cum actionem non habuerit. §. 5. Quod autem possessori solutum est, an restituere debeat, videamus? Et, si bonæ fidei possessor fuit, sive non, debere restituere placet: & quidem, si restituerit (ut Cassius scribit, & Julianus lib. 6) liberari ipso jure debitores.

32. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

PEr servum adquisitæ res, heredi restituendæ sunt; quod procedit in hereditate [liberti], & cum de inofficioso agitur; cum interim in bonis esset heredis:

33. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

NIsi ex re heredis scripti stipulatus sit. §. 1. Julianus scribit, si hominem possessor distraxerit: si quidem non necessarium hereditati: petitione hereditatis pretium præstaturum; imputaretur enim [ei] si non distraxisset. quod si necessarium hereditati, si quidem vivit, ipsum præstandum: si decesserit, fortassis nec pretium. sed non passurum judicem, qui cognoscit, possessorem pretium lucrari, scribit, & verius est.

34. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

FIliifamilias militis puto peti posse hereditatem ex testamento nobis obvenientem. §. 1. Si servus vel filiusfamilias res hereditarias teneat, à patre, dominove peti hereditas potest, si facultatem restituendarum rerum habet. Certe si pretium rerum hereditariarum venditarum in peculio servi habeat, [&] Julianus existimat posse à domino, quasi à juris possessore, hereditatem peti.

35. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

IDem Julianus ait, etiamsi nondum pretia rerum consecutus sit servus, posse à domino, quasi à juris possessore, hereditatem peti: quia habet actionem, qua eam pecuniam consequatur: quæ quidem actio etiam ignoranti adquireretur.

36. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

SI à domino, vel à patre, qui pretia possidet, hereditas petatur: an filio vel servo mortuo, vel servo manumisso, vel emancipato filio, intra annum agi debeat? & an debitum sibi dominus, vel pater deducere potest? Julianus verius esse ait, id [quod] Proculus quoque respondit, perpetuo actionem dandam: nec deduci oportere id, quod ipsi debetur; quia non de peculio agatur, sed hereditas petatur. Hæc recte, si pretia habeat servus, vel filiusfamilias. quod si propterea hereditas petatur à domino, quod servus debitor fuit: perinde haberi debebit, atque si de peculio ageretur. † Idem dicendum Mauricianus ait, etiamsi pecuniam ex pretio perceptam servus, vel filius consumpserit: sed alias ex peculio ejus solvi potest. §. 1. Sed & à filiofamilias peti hereditatem posse, non est dubium: quia restituendi facultatem habet, sicut ad exhibendum. † Multo magis dicimus, posse peti hereditatem à filiofamilias, qui, cum paterfamilias esset, & possideret hereditatem, adrogandum se præstavit.

§. 2. Si possessor hereditarium servum occiderit, id quoque in hereditatis petitione veniet. Sed Pomponius ait, actorem debere eligere, utrum velit sibi eum condemnari, ut caveat *se non acturum lege Aquilia*; an malit integram sibi esse actionem legis Aquiliæ, omissa ejus rei æstimatione à judice. Quæ electio locum habet, si ante aditam hereditatem occisus sit servus: nam si postea, ipsius actio propria effecta est, nec veniet in hereditatis petitionem. §. 3. Si prædo dolo desisset possidere, res autem eo modo interierit, quo esset interitura, etsi eadem causa possessionis mansisset: quantum ad verba Senatusconsulti, melior est causa prædonis, quam bonæ fidei possessoris; quia prædo, si dolo desierit possidere, ita condemnatur, atque si possideret, nec adjectum esset, SI RES INTERIERIT. Sed non est dubium, quin non debeat melioris esse conditionis, quam bonæ fidei possessor. Itaque & si pluris venierit res, electio debebit esse actoris, ut pretium consequatur: alioquin lucretur aliquid prædo. §. 4. Quo tempore locupletior esse debeat bonæ fidei possessor, dubitatur? Sed magis est, rei judicatæ tempus spectandum esse. §. 5. *Fructus* intelliguntur deductis impensis, quæ quærendorum, cogendorum, conservandorum [que] eorum gratia fiunt. Quod non solum in bonæ fidei possessoribus naturalis ratio expostulat, verum etiam in prædonibus: sicut Sabino placuit.

37. PAULUS lib. 15 ad Edictum.

QUod si sumptum quidem fecit, nihil autem fructuum perceperit: æquissimum erit, rationem horum quoque in bonæ fidei possessoribus haberi.

38. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

PLane in cæteris necessariis, & utilibus impensis posse separari: ut bonæ fidei quidem possessores has quoque imputent, prædo autem de se queri debeat, qui sciens in rem alienam impendit. Sed benignius est, in hujus quoque persona haberi rationem impensarum: * non enim debet petitor ex aliena jactura lucrum facere. & id ipsum officio judicis continebitur: [nam] nec exceptio doli mali desideratur. Plane, potest in eo differentia esse, ut bonæ fidei quidem possessor omnimodo impensas deducat, licet res non extet, in quam fecit; sicut tutor, vel curator consequuntur: prædo autem non aliter, quam si res melior sit.

39. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

UTiles autem, necessariæque sunt, veluti quæ fiunt reficiendorum ædificiorum gratia, aut in novelleta; aut cum servorum gratia litis æstimatio solvitur, cum id utilius sit, quam ipsos dedi. Denique alias complures ejusdem generis esse impensas, manifestum est. §. 1. Videamus tamen, ne [&] ad picturarum quoque & marmorum, & cæterarum voluptariarum rerum impensas æque proficiat nobis doli exceptio, si modo bonæ fidei possessores simus: nam prædoni probe dicetur, *non debuisse in alienam rem supervacue impen-*

impensas facere; ut tamen potestas ei fieret tollendorum eorum, quæ sine detrimento ipsius rei tolli possunt.

40. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

ILlud [quoque], quod in Oratione Divi Hadriani est, *Ut post acceptum judicium id actori præstetur, quod habiturus esset, si eo tempore, quo petit, restituta esset hereditas*, interdum durum est: quid enim, si post litem contestatam mancipia, aut jumenta, aut pecora deperierint? damnari debebit secundum verba Orationis: quia potuit petitor, restituta hereditate, distraxisse ea. Et hoc justum esse in specialibus petitionibus Proculo placet: Cassius, contra sensit. in prædonis persona Proculus recte existimat: in bonæ fidei possessoribus Cassius. Nec enim debet possessor aut mortalitatem præstare, aut propter metum hujus periculi temere indefensum jus suum relinquere. §. 1. Prædo fructus suos non facit, sed augent hereditatem: ideoque eorum quoque fructus præstabit. In bonæ fidei autem possessorem tantum veniunt in restitutione, quasi augmenta hereditatis, per quos locupletior factus est. §. 2. Actiones, si quas possessor nactus est, evicta hereditate restituere debet: veluti [si] interdum *unde vi*, aut *quod precario* [concessit.]

§. 3. Contra quoque, si possessor caverit damni infecti, cavendum est possessori. §. 4. Ad officium judicis pertinebunt & noxales actiones, ut, si paratus sit possessor noxæ dedere servum, qui damnum dederit in [re] hereditaria, vel furtum fecerit, absolvatur: sicut fit interdicto *quod vi aut clam*.

41. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

SI, quo tempore conveniebatur possessor hereditatis, pauciores res possidebat, deinde aliarum quoque rerum possessionem adsumpsit: eas quoque victus restituere debebit; sive ante acceptum judicium, sive postea adquisierit possessionem. Et, si fidejussores, quos dederat, ad litem non sufficiant, jubere eum debebit Proconsul, *ut idonee caveat*. † Ex diverso quoque si pauciores postea possidebit, quam initio possidebat, si modo id sine dolo ejus acciderit: absolvi debet, quod ad eas res, quas desiit possidere. §. 1. Fructus computandos etiam earum rerum, quas defunctus pignori accepit, Julianus ait.

42. ULPIANUS lib. 67 ad Edictum.

SI debitor hereditarius non ideo nolit solvere, quod se dicat heredem, sed ideo, quod neget, aut dubitet, an hereditas pertineat ad eum, qui petit hereditatem: non tenetur hereditatis petitione.

43. PAULUS lib. 2 ad Plautium.

POstquam legatum à te accepi, hereditatem peto: Atilicinus quibusdam placuisse ait, non aliter mihi adversus te dandam petitionem, quam si legatum redderem. Videamus tamen, ne non aliter petitor hereditatis legatum restituere debeat, quam [ut ei] caveatur, *si contra eum de hereditate judicatum fuerit, reddi ei legatum*: cum sit iniquum, eo casu possessorem hereditatis legatum, quod solverit, retinere; & maxime si non per calumniam, sed per errorem hereditatem petierit adversarius. Idque & Lælius probat. Imperator autem Antoninus rescripsit, ei, qui legatum ex testamento abstulisset, causa cognita hereditatis petitionem negandam esse: scilicet, si manifesta calumnia sit.

44. JAVOLENUS lib. 1 ex Plautio.

CUm is, qui legatum ex testamento perceperit, hereditatem petit, si legatum quocunque modo redditum non sit, judicis officio continetur, ut victori, deducto eo, quod accepit, restituatur hereditas.

45. CELSUS lib. 4 Digestorum.

QUi se liti obtulit, cum rem non possideret, condemnatur: nisi [si] evidentissimis probationibus possit ostendere, actorem ab initio litis scire eum non possidere: quippe isto modo non est deceptus. & qui se hereditatis petitioni obtulit, ex doli clausula tenetur: æstimari [scilicet] oportebit, quanti ejus interfuit non decipi.

46. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

Prædonis loco intelligendus est is, qui tacitam fidem interposuerit, ut non capienti restitueret hereditatem.

47. IDEM lib. 8 Responsorum.

LUcius Titius, cum in falsi testamenti propinqui accusatione non obtinuerit, Quæro, an de non jure facto, nec signato testamento querela illi competere possit? Respondit, non ideo repelli ab intentione non jure facti testamenti, quod in falsi accusatione non obtinuerit.

48. JAVOLENUS lib. 3 ex Cassio.

IN æstimationibus hereditatis ita venit pretium venditæ hereditatis, ut id quoque accedat, quod plus fuit in hereditate, si ea negotiationis causa venit: sin autem ex fideicommissi causa, nihil amplius, quam quod bona fide accepit.

49. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

SI bonæ fidei possessor [hereditatis] velit cum debitoribus hereditariis, aut qui res hereditarias occupaverint, consistere: audietur; utique, si periculum erit, ne inter moras actiones intercidant. † Petitor autem hereditatis, citra metum exceptionis, in rem agere poterit: quid enim si possessor hereditatis negligat? quid, si nihil juris habere se sciat?

50. IDEM lib. 6 Quæstionum.

HEreditas, etiam sine ullo corpore, juris intellectum habet. §. 1. Si defuncto monumentum, conditionis implendæ gratia, bonæ fidei possessor fecerit: potest dici, (quia voluntas defuncti [vel] in hoc servanda est, utique si probabilem modum faciendi monumenti sumptus, vel quantum testator jusserit, non excedat), eum, cui aufertur hereditas, impensas [ratione] doli exceptione aut retenturum, aut actione negotiorum gestorum repetiturum, veluti hereditario negotio gesto. Quamvis enim stricto jure nulla teneantur actione heredes ad monumentum faciendum, tamen Principali vel Pontificali auctoritate compelluntur ad obsequium supremæ voluntatis.

51. IDEM lib. 2 Responsorum.

HEres furiosi, substituto, vel sequentis gradus cognato fructus medii temporis, quibus per curatorem furiosus locupletior factus videtur, præstabit: exceptis videlicet impensis, quæ circa eandem substantiam tam necessarie, quam utiliter factæ sunt. Sed & si quid circa furiosum necessarie fuerit expensum: & hoc excipiatur; nisi alia sufficiens substantia est furioso, ex qua sustentari potest. §. 1. Fructuum post hereditatem petitam perceptorum usuræ non præstantur. † Diversa ratio est eorum, qui ante actionem hereditatis illatam percepti hereditatem auxerunt.

52. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

SI possessor ex hereditate inhonestos habuerit quæstus: eos etiam restituere cogetur: ne honesta interpretatio non honesto quæstui lucrum possessori faciat.

53. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

NOn solum ad æs alienum hereditarium exsolvendum necessaria alienatio possessori est, sed & si impensæ necessariæ in rem hereditariam factæ sunt a possessore, vel si mora perituræ deterioresve futuræ erant.

54. JULIANUS lib. 6 Digestorum.

EI, qui partes hereditarias, vel totam à fisco mercatus fuerit, non est iniquum dari actionem, per quam universa bona persequatur: quemadmodum ei, cui ex Trebelliano Senatusconsulto hereditas restituta est, petitio hereditatis datur.

§. 1. Heres debitoris id, quod defunctus pignori dederat, quin hereditatem petendo consequi possit, dubium non est. §. 2. Cum prædia urbana & rustica, negligentia possessorum, pejora sint facta; veluti quia vineæ, pomaria, horti extra consuetudinem patrisfamilias defuncti culta sunt: litis æstimationem earum rerum, quanto pejores sint factæ, possessores pati debent.

55. IDEM lib. 60 Digestorum.

EVicta hereditate, bonæ fidei possessor, quod lege Aquilia exegisset, non simplum, sed duplum restituet: lucrum enim ex eo, quod propter hereditatem acceperit, facere non debet.

56. AFRI-

56. AFRICANUS lib. 4 Quæstionum.

CUm hereditas petita sit, eos fructus, quos possessor percepit, omnimodo restituendos, etsi petitor eos percepturus non fuerat.

57. NERATIUS lib. 7 Membranarum.

CUm idem eandem hereditatem adversus duos defendit, & secundum alterum ex his judicatum est: Quæri solet, utrum perinde ei hereditatem restitui oporteat, atque oporteret, si adversus alium defensa non esset; ut scilicet, si mox & secundum alium fuerit judicatum, absolvatur is, cum quo actum est, quia neque possideat, neque dolo malo fecerit quo minus possideret, quod judicio re victus restituerit: an, quia possit & secundum alium judicari, non aliter restituere debeat, quam si cautum ei fuerit, quod adversus alium eandem hereditatem defendit? Sed melius est, officio judicis cautione vel satisdatione victo mederi: cum & res salva sit ei, qui in executione tardior venit adversus priorem victorem.

58. SCÆVOLA lib. 3 Digestorum.

FIlius à patre emancipatus, secundum conditionem testamenti, matris adiit hereditatem, quam pater, antequam filium emanciparet, possedit, fructusque ex ea possedit; sed erogationem in honorem filii, cum esset Senator, fecit [ex ea]: *Quæsitum* est, cum paratus sit pater restituere hereditatem, habita ratione eorum, quæ in eum erogavit, an filius nihilominus perseverans petere hereditatem, doli mali exceptione summoveri possit? Respondi, & si non exciperetur, satis per officium judicis consuli.

TIT. IV.

SI PARS HEREDITATIS PETATUR.

1. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

POst actionem, quam proposuit Prætor ei, qui ad se solum hereditatem pertinere contendit, consequens fuit & ei proponere, qui partem hereditatis petit. §. 1. Qui hereditatem, vel partem hereditatis petit, is non ex eo metitur, quod possessor occupavit, sed ex suo jure: & ideo, sive ex asse heres sit, totam hereditatem vindicabit, licet tu unam rem possideas; sive ex parte, partem, licet tu totam hereditatem possideas.

§. 2. Quinimo, si duo possideant hereditatem, & duo sint, qui ad se partes pertinere dicant: non singuli à singulis petere contenti esse debent, puta primus à primo, [vel] secundus à secundo, sed ambo à primo, & ambo à secundo; neque enim alter primi, alter secundi partem possidet, sed ambo utriusque pro herede. † Et si possessor & petitor possideant hæreditatem, cum unusquisque eorum partem dimidiam hereditatis sibi adserat, invicem petere debebunt, ut partes rerum consequantur: aut, si controversiam sibi non faciant hereditatis, familiæ herciscundæ experiri eos oportebit. §. 3. Si ego ex parte me dicam heredem, coheres autem meus possideat hereditatem cum extraneo, cum non plus coheres haberet sua parte: utrum à solo extraneo, an vero & à coherede deberem petere hereditatem, quæritur? Et Pegasus fertur existimasse, à solo extraneo me petere debere; eumque restituturum, quidquid possidet: & fortassis hoc officio judicis debeat fieri. Cæterum ratio facit, ut à duobus petam hereditatem, hoc est, & à coherede meo; & ille quoque dirigat actionem adversus exterum possessorem. Sed Pegasi sententia utilior est. §. 4. Item si, cum me ex parte dimidia heredem dicerem, trientem hereditatis possiderem, deinde residuum sextantem velim persequi: qualiter agam, videamus? Et Labeo scribit, utique partem dimidiam me petere debere à singulis: sic fieri, ut à singulis sextantem consequar, & habebo bessem. Quod verum puto: sed ipse tenebor ad restitutionem sextantis ex triente, quem possidebam: & ideo officio judicis invicem compensatio erit admittenda ejus, quod possideo, si forte coheredes sint, à quibus hereditatem peto. §. 5. Interdum Prætor incertæ partis hereditatis petitionem indulget, idoneis causis intervenientibus. utputa, est defuncti fratris filius, sunt & uxores defunctorum fratrum prægnantes: quam partem fratris filius hereditatis vindicet, incertum est; quia, quot edantur fratrum defuncti filii, incertum est. Æquissimum igitur est, incertæ partis vindicationem ei concedi. Non audenter itaque dicitur, ubicumque merito quis incertus est, quam partem vindicet, debere [ei] incertæ partis vindicationem concedi.

2. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

SI ex pluribus, ad quos eadem hereditas pertinet, quidam adierint, quidam adhuc deliberent: eos, qui adierint, si petant hereditatem, non majorem partem petere debere, quam habituri essent cæteris adeuntibus; nec eis proderit, si cæteri non adierint. Non adeuntibus autem cæteris, poterunt tunc partes eorum petere: si modo ad eos pertinerent.

3. PAULUS lib. 17 ad Plautium.

ANtiqui libero ventri ita prospexerunt, ut in tempus nascendi omnia ei jura integra reservarent: sicut apparet in jure hereditatium, in quibus, qui post eum gradum sunt agnationis, quo est id, quod in utero est, non admittuntur, dum incertum est an nasci possit: ubi autem eodem gradu sunt cæteri, quo & venter, tunc qua portio in suspenso esse debeat, quæsierunt, ideo, quia non poterant scire, quot nasci possunt; ideo, [nam] multa de hujusmodi re tam varia, & incredibilia creduntur, ut fabulis adnumerentur. Nam traditum est, [&] quatuor pariter puellas à matrefamilias natas esse: alioquin tradiderunt non leves auctores, quinquies quaternos enixam Peloponnensi, multas Ægypti uno utero septenos. Se & tregeminos Senatores cinctos vidimus Horatios. Sed & Lælius scribit, se vidisse in Palatio mulierem liberam, quæ ab Alexandria perducta est, ut Hadriano ostenderetur, cum quinque liberis, ex quibus quatuor eodem tempore enixa (inquit) dicebatur: quintum, post diem quadragesimum. Quid [est] ergò? Prudentissime Juris auctores medietatem quandam secuti sunt, ut quod fieri non rarum admodum potest intuerentur: id est, quia fieri poterat, ut tregemini nascerentur, quartam partem superstiti filio adsignaverint. τὸ γὰρ ἅπαξ, ἢ δὶς, id est, *quod enim semel, aut bis existit* (ut ait Theophrastus) παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται, id est, *prætereunt legislatores*. Ideoque & si unum paritura sit, non ex parte dimidia, sed ex quarta interim heres erit.

4. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

ET, si pauciores fuerint nati, residuum ei pro rata adcrescere: si plures, quam tres, decrescere de ea parte, ex qua heres factus est.

5. PAULUS lib. 17 ad Plautium.

ILlud sciendum est, si mulier prægnans non sit, existimetur autem prægnans esse, interim filium heredem esse ex asse, quanquam ignoret se ex asse heredem esse. §. 1. Idem est in extraneo, si ex certa portione heres institutus sit: ex reliqua, posthumi. † Quod si forte ita institutio facta est, QUOTCUMQUE MIHI NATI ERUNT, ET LUCIUS TITIUS PRO VIRILIBUS PORTIONIBUS HEREDES MIHI SUNTO: habebit hæsitationem, numquid adire non possit, atque qui in testamento portionem suam nescit? Sed * utilius est, posse eum adire, qui nescit portionem, si cætera, quæ oportet eum scire, non ignoret.

6. ULPIANUS lib. 6 Opinionum.

SOrori, quam coheredem fratribus quatuor in bonis matris esse placuit, quinta portio, pro portionibus, quæ ad eos pertinuit, cedet: ita ut singuli in quarta, quam antehac habere credebantur, non amplius ei quintam conferant.

§. 1. Sumptus, qui propter onera totius hereditatis justi fiunt, ei, qui patroni jure portionem evicerit, pro rata computentur.

7. JULIANUS lib. 8 Digestorum.

NOn possumus consequi per hereditatis petitionem id, quod familiæ herciscundæ judicio consequimur, ut à communione discedamus: cum ad officium judicis nihil amplius pertineat

quam

quam ut partem hereditatis pro indiviso restitui mihi jubeat.

8. IDEM lib. 48 [Digestorum.]

PErmittendum erit possessori hereditatis, partem quidem hereditatis defendere, partem vero cedere. Nec enim prohibet, aliquem totam hereditatem possidere, & partem scire dimidiam ad se pertinere, de altera parte controversiam non facere.

9. PAULUS lib. 3 Epitomarum Alfeni Digestorum.

CUm multi heredes instituti essent, ex his unus in Asia erat, ejus procurator venditionem fecit, & pecuniam pro parte ejus abstulerat; postea apparuerit, eum, qui in Asia erat, antea decessisse, instituto ex parte dimidia herede procuratore suo, & ex parte alio: Quæsitum est, quemadmodum pecunia ex hereditate petenda esset? Responsum est, ab eo, qui procurator ejus fuisset, totam hereditatem, quia ex hereditate ea pecunia fuisset, quæ ad procuratorem ex venditione pervenisset, petere eos oportere; & nihilominus partem dimidiam hereditatis a coheredibus ejus: ita fore, sive omnis ea pecunia penes eum, qui procurator fuisset, resideret, ut omnem per judicem ab eodem recuperarent; sive is partem dimidiam coheredi suo reddidisset, ipsum ex dimidia parte, [&] ex dimidia coheredes ejus condemnarent.

10. PAPINIANUS lib. 6 Quæstionum.

CUm heredis ex parte instituti filius, qui patrem suum ignorabat vivo testatore decessisse, partem hereditatis, nomine patris, [ut] absentis, administraverit, & pecunias, distractis rebus, acceperit, hereditas ab eo peti non potest: quia neque pro herede, neque pro possessore pretia possidet, sed ut filius patris negotium curavit. Negotiorum autem gestorum actio cæteris coheredibus, ad quos portio defuncti pertinet, dabitur. Illud [enim] utique non est metuendum, ne etiam patris (à quo forte exheredatus est) teneatur heredibus, quasi negotia hereditaria gesserit: cum id, quod administravit, non fuerit paternæ hereditatis. Nam & si negotiorum gestorum actio sit ei, cujus nomine perceptum est, ei, cujus nomine, restitui æquum est. Sed in proposito neque patris negotia fuerunt, qui esse desierat: neque paternæ successionis, quæ fuerunt alterius hereditatis. Quod si filius iste patri suo heres extitit, & movet controversiam, quod pater ejus, postquam heres extitit, mortem obierit: ille tractatus incurrit, an ipse sibi causam possessionis mutare videatur? Quoniam tamen qui negotia hereditaria gessit, & debitor esse cœpit, postea faciens controversiam hereditatis, ut juris possessor convenitur: idem etiam in hoc filio respondendum erit.

TIT. V.

DE POSSESSORIA HEREDITATIS PETITIONE.

1. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

ORdinarium fuit, post civiles actiones heredibus propositas, rationem habere Prætorem etiam eorum, quos ipse velut heredes facit: hoc est, eorum, quibus bonorum possessio data est.

2. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

PEr quam hereditatis petitionem tantundem consequitur bonorum possessor, quantum superioribus civilibus actionibus heres consequi potest.

TIT. VI.

DE FIDEICOMMISSARIA HEREDITATIS PETITIONE.

1. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

EX ordine occurrit actio, quæ proponitur his, quibus restituta est hereditas. Nam quisquis suscepit restitutam hereditatem ex Senatusconsulto, ex quo actiones transeunt, fideicommissaria hereditatis petitione uti poterit.

2. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

QUæ actio eadem recipit, quæ hereditatis petitio civilis.

3. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

NEc interest, mihi quis rogatus fuerit restituere, an ei cui heres extiti; sed etsi heres, cui extitisset. [Et] si bonorum possessor sim ejus, cui fideicommissaria hereditas relicta est, vel alius successor, per hanc actionem experiri potero.

§. 1. Hanc actionem sciendum est adversus eum, qui restituit hereditatem, non competere.

§. 2. Hæ autem actiones mihi dantur, quæ heredi, & in heredem competunt.

LIBER SEXTUS.

TIT. I.

DE REI VINDICATIONE.

1. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

POst actiones, quæ de universitate propositæ sunt, subjicitur actio singularum rerum petitionis. §. 1. Quæ specialis in rem actio locum habet in omnibus rebus mobilibus, tam animalibus, quam his, quæ anima carent, & in his, quæ solo continentur. §. 2. Per hanc autem actionem liberæ personæ, quæ sint juris nostri, utputa liberi, qui sunt in potestate, non petuntur. [Petuntur] igitur, aut præjudiciis, aut interdictis, aut cognitione Prætoria: & ita Pomponius lib. 37: *Nisi forte*, inquit, *adjecta causa quis vindicet*. Si quis ita petit filium suum [vel] in potestate. EX JURE ROMANO: videtur mihi [&] Pomponius consentire, recte eum egisse: ait enim, adjecta causa *ex lege Quiritium* vindicare posse. §. 3. Per hanc autem actionem non solum singulæ res vindicabuntur, sed posse etiam gregem vindicari, Pomponius libro lectionum 25 scribit. Idem & de armento, & de equitio, cæterisque, quæ gregatim habentur, dicendum est. Sed enim gregem sufficiet ipsum nostrum esse, licet singula capita nostra non sint: grex enim, non singula corpora vindicabuntur.

2. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

SEd si par numerus duorum interfuerit, neuter solidum gregem, sed ne partem dimidiam totius ejus vindicabit. Sed si majorem numerum alter habeat, ut detracto alieno, nihilominus gregem vindicaturus sit, in restitutionem non veniunt aliena capita.

3. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

MArcellus lib. 4 Digestorum scribit: Qui gregem habebat capitum trecentorum, admissis centum redemit totidem capita aliena ab eo, qui dominium eorum habebat, vel [aliena ab eo], qui bona fide ea possidebat: & hæc utique gregis, inquit, vindicatione continebuntur. Sed & si ea sola supersint capita, quæ redempta sunt, adhuc eum posse gregem vindicare. §. 1. Armamenta navis singula erunt vindicanda: Scapha quoque separatim vindicabitur. §. 2. Pomponius scribit, Si quid, quod ejusdem naturæ est, ita confusum est atque commixtum, ut deduci, & separari non possit: non totum, sed pro parte esse vindicandum. utputa meum & tuum argentum in massam redactum est: erit nobis commune, & unusquisque pro rata ponderis, quod in massa habemus, vindicabimus; etsi incertum sit, quantum quisque ponderis in massa habet.

4. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

QUo quidem casu etiam communi dividundo agi poterit. Sed & furti, & ad exhibendum tenebitur, qui dolo malo confundendum id argentum curavit: ita ut in ad exhibendum actione pretii ratio haberi debeat; in vindicatione vel communi dividundo actione hoc amplius ferat, cujus argentum pretiosius fuerat.

5. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

IDem Pomponius [scribit]: Si frumentum duorum, non voluntate eorum, confusum sit, competit singulis in rem actio in id, [in] quantum paret in illo acervo suum cujusque esse. Quod si voluntate eorum commixta sint, tunc communicata videbun-

debuntur, & erit communi dividundo actio.

§. 1. Idem scribit, si ex melle meo & vino tuo factum sit mulsum, quosdam existimasse, id quoque communicari. sed puto verius, ut & ipse significat, ejus potius esse, qui fecit: quoniam [suam] speciem pristinam non continet. † Sed si plumbum cum argento mixtum sit, quia deduci possit, nec communicabitur, nec communi dividundo agetur, [quia separari potest]: agetur autem in rem [actio]. Sed si deduci, inquit, non possit, [ut] puta, si æs & aurum mixtum fuerit, pro parte esse vindicandum. nec quaquam erit dicendum, quod in mulso dictum est: quia utraque materia, etsi confusa, manet tamen. §. 2. Idem scribit, si equam meam equus tuus prægnantem fecerit, non esse tuum, sed meum, quod natum est. §. 3. De arbore, quæ in alienum agrum translata coaluit, & radices immisit, Varus & Nerva utilem in rem actionem dabant: nam si nondum coaluit, mea esse non desinet. §. 4. Cum in rem agatur, si de corpore conveniat, error autem sit in vocabulo: recte actum esse videtur. §. 5. Si plures sint ejusdem nominis servi, puta plures Erotes, nec appareat, de quo actum sit: Pomponius dicit nullam fieri condemnationem.

6. PAULUS lib. 6 ad Edictum.

SI in rem aliquis agat, debet designare rem: & utrum totam, an partem, & quotam petat. appellatio enim rei non genus, sed speciem significat. Octavenus ita definit, quod infectæ quidem materiæ pondus, signatæ vero numerum, factæ autem speciem dici oportet. † Sed & mensura dicenda erit, cum res mensura continebitur. † Et, si vestimenta nostra esse, vel dari oportere nobis petamus, utrum numerum eorum dicere debebimus, an & colorem? Et magis est ut utrumque: nam illud inhumanum est, cogi nos dicere, trita sint an nova. † Quamvis & in vasis occurrat difficultas, utrum lancem dumtaxat dici oporteat, an etiam quadrata, vel rotunda, vel pura, an cælata sint. quæ ipsa in petitionibus quoque adjicere difficile est: nec ita coarctanda res est. licet in petendo homine nomen ejus dici debeat, & utrum puer, an adolescens sit; utique si plures sint: sed, si nomen ejus ignorem, demonstratione ejus utendum erit, veluti, QUI EX ILLA HEREDITATE EST, QUI EX ILLA NATUS EST. † Item fundum petiturus, nomen ejus, & quo loci sit, dicere debebit.

7. IDEM lib. 11 ad Edictum.

SI is, qui obtulit se fundi vindicationi, damnatus est, nihilominus à possessore recte petitur: sicut Pedius ait.

8. IDEM lib. 12 ad Edictum.

POmponius lib. 36 probat: si ex æquis partibus fundum mihi tecum communem, tu & Lucius Titius possideatis, non ab utrisque quadrantes petere me debere, sed à Titio, qui non sit dominus, totum semissem. † Aliter atque si certis regionibus possideatis eum fundum: nam tunc sine dubio & à te & à Titio partes fundi petere me debere. Quotiens enim certa loca possidebuntur, necessario in his aliquam partem meam esse: & ideo te quoque à Titio quadrantem petere debere. † Quæ distinctio neque in re mobili, neque in hereditatis petitione locum habet: numquam enim pro diviso possideri potest.

9. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

OFficium autem judicis in hac actione [in] hoc erit, ut judex inspiciat, an reus possideat. Nec ad rem pertinebit, ex qua causa possideat: ubi enim probavi rem meam esse, necesse habebit possessor restituere, qui non objecit aliquam exceptionem. † Quidam tamen, ut Pegasus, eam solam possessionem putaverunt hanc actionem complecti, quæ locum habet [in] interdicto *uti possidetis*, vel *utrubi*. Denique [ait], ab eo, apud quem deposita est, vel commodata, vel qui conduxerit, aut qui legatorum servandorum causa, vel dotis, ventrisque nomine in possessione esset, vel cui damni infecti nomine non caveatur, quia hi omnes non possident, vindicare non posse. † Puto autem, ab omnibus, qui tenent, & habent restituendi facultatem, peti posse.

10. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

SI res mobilis petita sit, ubi restitui debeat [scilicet] si præsens non sit? Et [non] malum est, [si] bonæ fidei possessor sit is, cum quo agitur, aut ibi restitui, ubi res sit, aut ibi agitur: sed sumptibus petitoris, qui extra cibaria in iter vel navigationem faciendi sunt.

11. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

NIsi [si] malit petitor suis impensis & periculo ibi, ubi judicatur, rem restitui: tunc enim de restitutione cum satisdatione cavebitur.

12. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

SI vero malæ fidei sit possessor, qui in alio loco eam rem nanctus sit, idem statui debet. Si vero ab eo loco, ubi lis contestata est, eam subtractam alio transtulerit: illac restituere debet, unde subtraxit, sumptibus suis.

13. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

NOn solum autem [rem] restitui, verum & si deterior res sit facta, rationem judex habere debebit. Finge enim debilitatum hominem, [vel verberatum], vel vulneratum restitui: utique ratio per judicem habebitur, quanto deterior sit [factus]. quamquam & legis Aquiliæ actione conveniri possessor possit. Unde quæritur, an non alias judex æstimare damnum debeat, quam si remittatur actio legis Aquiliæ? Et Labeo putat, cavere petitorem oportere, lege Aquilia non acturum: Quæ sententia vera est.

14. PAULUS lib. [21] ad Edictum.

QUod si malit actor potius legis Aquiliæ actione uti: absolvendus est possessor. Itaque electio actori danda est: non ut triplum, sed duplum consequatur.

15. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

ITem, si verberatum tradidit, Labeo ait etiam injuriarum competere [actionem petitori].

§. 1. Si quis rem ex necessitate distraxit, fortassis huic officio judicis succurretur, ut pretium dumtaxat debeat restituere. Nam & si fructus perceptos distraxit, ne corrumpantur, æque non amplius, quam pretium præstabit. §. 2. Item, si forte ager fuit, qui petitus est, militibus adsignatus est, modico honoris gratia possessori dato: an hoc restituere debeat? Et puto præstaturum.

§. 3. Si servus petitus, vel animal aliud demortuum sit sine dolo malo & culpa possessoris: pretium non esse præstandum plerique aiunt. Sed est verius, si forte distracturus erat petitor, si accepisset, moram passo debere præstari: nam si ei restituisset, distraxisset, & pretium esset lucratus.

16. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

UTique autem, etiam mortuo homine, necessaria est sententia propter fructus, & partus, & stipulationem de evictione. Non enim post litem contestatam utique & fatum possessor præstare debet. §. 1. Culpa non intelligitur, si navem petitam tempore navigationis trans mare misit, licet ea perierit: nisi [si] minus idoneis hominibus eam commisit.

17. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

JUlianus lib. 6 Digestorum scribit, Si hominem, qui Mævii erat, emero à Titio, deinde, cum eum Mævius à me peteret, eundem vendidero, eumque emptor occiderit: æquum esse me pretium Mævio restituere. §. 1. Idem Julianus eodem libro scribit, si moram fecerit in homine reddendo possessor, & homo mortuus sit: & fructuum rationem usque ad rei judicatæ tempus spectandam esse. † Idem Julianus ait *, non solum fructus, sed etiam omnem causam præstandam: & ideo & partum venire in restitutionem, & partuum fructus. † Usque adeo autem & causæ veniunt, ut Julianus lib. 7 scribat, si per eum servum possessor adquisierit actionem legis Aquiliæ, restituere cogendum. Quod si dolo malo ipse possessor desierit possidere, & aliquis hominem injuria occiderit: aut pretium hominis, aut actiones suas præstare cogetur, utrum eorum voluerit actor. † Sed & fructus, quos ab alio possessore percepit, restituere

eum

eum oportet: lucrum enim ex eo homine, qui in lite esse cœperit, facere non debet. Sed fructus ejus temporis, quo [tempore] possessus est ab eo, qui vicerit, restituere non debet. † Sed quod dicit de actione legis Aquiliæ, procedit, si post litem contestatam usucepit possessor, quia plenum jus incipit habere.

18. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

SI post acceptum judicium possessor usu hominem cepit, debet eum tradere, eoque nomine *de dolo* cavere: periculum est enim, ne eum vel pigneraverit, vel manumiserit.

19. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

IPsi quoque reo cavendum esse Labeo dicit, HIS REBUS RECTE PRÆSTARI, si forte fundi nomine *damni infecti* cavit.

20. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

PRæterea restituere debet possessor & quæ post acceptum judicium per eum, non ex re sua, adquisivit: in quo hereditates quoque legataque, quæ per eum servum obvenerunt, continentur. nec enim sufficit, corpus ipsum restitui: sed opus est, ut & causa rei restituatur: id est, ut omne habeat petitor, quod habiturus foret, si eo tempore, quo judicium accipiebatur, restitutus illi homo fuisset. Itaque partus ancillæ restitui debet: quamvis postea editus sit, quam matrem ejus, post acceptum scilicet judicium, possessor usuceperit. quo casu etiam de partu, sicut de matre, & traditio & cautio de dolo necessaria est.

21. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

SI à bonæ fidei possessore fugerit servus, requiremus, an talis fuerit, ut & custodiri debuerit? Nam si integræ opinionis videbatur, ut non debuerit custodiri: absolvendus est possessor. ut tamen, si interea eum usuceperat, actionibus suis cedat petitori, & fructus ejus temporis, quo possedit, præstet: quod si nondum eum usucepit, absolvendum eum sine cautionibus, ut nihil caveat petitori *de persequenda ea re*; quo minus enim petitor eam rem persequi potest: quamvis interim, dum in fuga sit, usucapiat? nec iniquum id esse, Pomponius lib. 39 ad Edictum scribit. † Si vero custodiendus fuit, etiam ipsius nomine damnari debebit: ut tamen si usu eum non cepit, actor ei actionibus suis cedat. † Julianus autem, in his casibus, ubi propter fugam servi possessor absolvitur, etsi non cogitur cavere *de persequenda re*, tamen cavere debere possessorem, *si rem nanctus fuerit, ut eam restituat.* Idque Pomponius lib. 34 [variarum] lectionum probat: quod verius est.

22. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

QUod si dolo possessoris fugerit, damnandum eum, quasi possideret.

23. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

IN rem actio competit ei, qui aut jure gentium, aut jure civili dominium adquisivit. §. 1. Loca sacra, item religiosa, quasi nostra, in rem actione peti non possunt. §. 2. Si quis rei suæ alienam rem ita adjecerit, ut pars ejus fieret; veluti, si quis statuæ suæ brachium aut pedem alienum adjecerit, aut scypho ansam vel fundum, vel candelabro sigillum, aut mensæ pedem: dominum ejus totius rei effici, vereque statuam suam dicturum, & scyphum, plerique recte dicunt. §. 3. Sed & id, quod in charta mea scribitur, aut in tabula pingitur, statim meum fit: licet de pictura quidam contra senserint, propter pretium picturæ. sed necesse est, ei rei cedi, quod sine illa esse non potest. §. 4. In omnibus igitur istis, in quibus mea res, per prævalentiam, alienam rem trahit, meamque efficit, si eam rem vindicem, per exceptionem doli [mali] cogar pretium ejus, quod accesserit, dare. §. 5. Item quæcunque aliis juncta, sive adjecta, accessionis loco cedunt, ea quamdiu cohærent, dominus vindicare non potest: sed ad exhibendum agere potest, ut separentur, & tunc vindicentur: scilicet excepto eo, quod Cassius de ferruminatione scribit. Dicit enim, si statuæ suæ ferruminationi junctum brachium sit, unitate majoris partis consumi: &, quod semel alienum [factum] sit, etiam si inde abruptum sit, redire ad priorem dominum non posse. Non idem in eo, quod adplumbatum sit: quia * *ferruminatio per eandem materiam facit confusionem: plumbatura non idem efficit.* Ideoque in omnibus his casibus, in quibus neque ad exhibendum, neque in rem locum habet, in factum actio necessaria est. † At in his [corporibus], quæ ex distantibus corporibus essent, constat singulas partes retinere suam propriam speciem: ut singuli homines, singulæ oves. ideoque posse me gregem vindicare, quamvis aries tuus sit immixtus: sed & te arietem vindicare posse. † Quod non idem in cohærentibus corporibus eveniret. nam si statuæ meæ brachium alienæ statuæ addideris, non posse dici brachium tuum esse: quia tota statua uno spiritu continetur.

§. 6. Tignum alienum ædibus junctum nec vindicari potest, propter legem duodecim Tabularum, nec eo nomine ad exhibendum agi, nisi adversus eum, qui sciens alienum junxit ædibus: sed est actio antiqua *de tigno juncto*, quæ in duplum ex Lege duodecim Tabularum descendit. §. 7. Item si quis ex alienis cementis in solo suo ædificaverit, domum quidem vindicare poterit, cementa autem resoluta prior dominus vindicabit; etiamsi post tempus usucapionis dissolutum sit ædificium, postquam à bonæ fidei emptore possessum sit: nec enim singula cementa usucapiuntur, si domus per temporis spatium nostra fiat.

24. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

IS, qui destinavit rem petere, animadvertere debet, an aliquo interdicto possit nancisci possessionem: quia longe commodius est, ipsum possidere, & adversarium ad onera petitoris compellere, quam alio possidente petere.

25. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

IS, qui se obtulit rei defensioni sine causa, cum non possideret, nec dolo fecisset quo minus possideret, si actor ignoret, non est absolvendus, ut Marcellus ait. quæ sententia vera est: sed [hoc] post litem contestatam. Cæterum ante judicium acceptum non decipit actorem, qui *se negat possidere*, cum vere non possideret: nec videtur se liti obtulisse, qui discessit.

26. PAULUS lib. 2 ad Plautium.

NAm si actor scit, tunc is non ab alio, sed à se decipitur: & ideo reus absolvitur.

27. IDEM lib. 21 ad Edictum.

SIn autem, cum à Titio petere vellem, aliquis dixerit, *se possidere*, & ideo liti se obtulit, & hoc ipsum in re agenda testatione probavero; omnimodo condemnandus est. §. 1. Possidere autem aliquis debet, utique & litis contestatæ tempore, & quo res judicatur. † Quod si litis contestationis tempore possedit, cum autem res judicatur, sine dolo malo amisit possessionem, absolvendus est possessor. Item si litis contestatæ tempore non possedit, quo autem judicatur possidet: probanda est Proculi sententia, ut omnimodo condemnetur. † Ergo & fructuum nomine, ex quo cœpit possidere, damnabitur. §. 2. Si homo petitus, dolo possessoris deterior factus sit, deinde, sine culpa ejus, ex alia causa mortuus sit: æstimatio non fiet ejus, quod deteriorem eum fecerat; quia nihil interest petitoris. Sed hæc, quantum ad in rem actionem: Legis autem Aquiliæ actio durat. §. 3. Sed & is, qui ante litem contestatam dolo desiit rem possidere, tenetur in rem actione: idque ex Senatusconsulto colligi potest, quo cautum est (ut diximus) *ut dolus præteritus in hereditatis petitionem veniat.* cum enim in hereditatis petitione, quæ & ipsa in rem est, dolus præteritus fertur, non est absurdum, per consequentias, & in speciali in rem actione dolum præteritum deduci. §. 4. Si per filium, aut per servum pater vel dominus possideat, & is sine culpa patris, dominive, rei judicandæ tempore absit: vel tempus dandum, vel cavendum est de possessione restituenda. §. 5. In rem petitam si possessor ante litem contestatam

sumptus fecit: per doli mali exceptionem ratio eorum haberi debet, si perseveraret actor petere rem suam, non redditis sumptibus. Idem est etiam, si noxali judicio servum defendit, & damnatus præstitit pecuniam: aut in area, quæ fuit petitoris, per errorem insulam ædificavit; nisi tamen paratus sit petitor pati, tollere eum ædificium. quod & in area uxori donata, per judicem, qui de dote cognoscit, faciendum dixerunt. Sed si puerum meum, cum possideres, erudisses, non idem observandum Proculus existimat: quia neque carere servo meo debeam; nec potest remedium idem adhiberi, quod in area diximus.

28. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

FOrte quod pictorem aut librarium docueris, dicitur non aliter officio judicis æstimationem haberi posse,

39. POMPONIUS lib. 21 ad Quintum Mucium.

NIsi si venalem eum habeas, & plus ex pretio [ejus] consecuturus sis propter artificium:

30. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

AUt si ante denunciatum sit actori, ut impensam solveret, & eo dissimulante posita sit doli mali exceptio.

31. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

CÆterum, cum de fructibus servi petiti quæritur, non tantum pubertas ejus spectanda est: quia etiam impuberis aliquæ operæ esse possunt. improbe tamen desiderabit petitor fructus æstimari, qui ex artificio ejus percipi potuerunt, quod artificium sumptibus possessoris didicit.

32. MODESTINUS lib. 8 Differentiarum.

QUod si artificem fecerit, post vicesimumquintum annum ejus, qui artificium consecutus est, impensæ factæ potuerunt pensari.

33. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

FRuctus non modo percepti, sed & qui percipi [honeste] potuerunt, æstimandi sunt. & ideo si dolo, aut culpa possessoris, res petita perierit, veriorem putat Pomponius Trebatii opinionem, putantis eousque fructuum rationem habendam, quousque haberetur, si non periisset: id est, ad rei judicandæ tempus. quod & Juliano placet. Hac ratione, si nudæ proprietatis dominus petierit, & inter moras ususfructus amissus sit, ex eo tempore, quod ad proprietatem ususfructus reversus est, ratio fructuum habetur.

34. IULIANUS lib. 7 Digestorum.

IDem est & si per alluvionem pars fundo accesserit.

25. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

[ET] ex diverso, si petitor lite contestata usumfructum legaverit, ex eo tempore, ex quo discessit à proprietate, fructuum rationem non habendam, quidam recte putant. §. 1. Ubi [autem] alienum fundum petii, & judex sententia declaravit *meum esse*, debet etiam de fructibus possessorem condemnare: eodem enim errore & de fructibus condemnaturum. non debere enim lucro possessoris cedere fructus, cum victus sit: alioquin, ut Mauricianus ait, nec rem arbitrabitur judex *mihi restitui*; & quare habeat, quod non esset habiturus, possessor, si statim possessionem restituisset? §. 2. Petitor possessori de evictione cavere non cogitur rei nomine, cujus æstimationem accepit: sibi enim possessor imputare debet, qui non restituit rem. §. 3. Eorum quoque, quæ sine interitu dividi non possunt, partem petere posse constat.

26. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

QUi petitorio judicio utitur, ne frustra experiatur, requirere debet, an is, cum quo instituat actionem, *possessor sit, vel dolo desiit possidere.*

§. 1. Qui in rem convenitur, etiam culpæ nomine condemnatur. † Culpæ autem reus est possessor, qui per insidiosa loca servum misit, si is periit: & qui servum a se petitum, in arena esse concessit, & is mortuus sit: sed & qui fugitivum à se petitum non custodit, si is fugit: & qui navem a se petitam adverso tempore navigatum misit, si ea naufragio perempta est.

37. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

JUlianus lib. 8 Digestorum scribit: Si in aliena area ædificassem, cujus bonæ fidei quidem emptor fui, verum eo tempore ædificavi, quo jam sciebam alienam, videamus, an nihil mihi exceptio prosit: nisi forte quis dicat, prodesse de damno sollicito? Puto autem, huic exceptionem non prodesse: nec enim debuit, jam alienam certus, ædificium ponere. sed hoc ei concedendum est, ut sine dispendio domini areæ tollat ædificium, quod posuit.

38. CELSUS lib. 3 Digestorum.

IN fundo alieno, quem imprudens emeras, ædificasti, aut conseruisti; deinde evincitur: bonus judex varie ex personis causisque constituet. Finge & dominum eadem facturum fuisse: reddat impensam, ut fundum recipiat, usque eo duntaxat, quo pretiosior factus est. [& si plus pretio fundi accessit, solum, quod impensum est.] Finge pauperem, qui, si reddere id cogatur, laribus, sepulchris avitis carendum habeat: Sufficit tibi permitti tollere ex his rebus, quæ possis; dum ita, ne deterior sit fundus, quam si initio non foret ædificatum. † Constituimus vero, ut, si paratus est dominus tantum dare, quantum habiturus est possessor, his rebus ablatis, fiat ei potestas. neque malitiis indulgendum est: si tectorium (puta) quod induxeris, picturasque corradere velis, nihil laturus nisi ut officias. Finge eam personam esse domini, quæ receptum fundum mox venditura sit: nisi reddit, quantum prima parte reddi oportere diximus, eo deducto, tu condemnandus es.

39. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

REdemptores, qui suis cæmentis ædificant, statim cæmenta faciunt eorum, in quorum solo ædificant. §. 1. Julianus recte scribit, lib. 12 Digestorum, mulierem, quæ intercedens fundum pignori dedit, quamvis à creditore distractum, posse in rem actione petere:

40. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

QUia nullum pignus creditor vendidisse videtur.

41. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

SI quis hac lege emerit, *ut, si alius meliorem conditionem attulerit, recedatur ab emptione*: post allatam conditionem, jam non potest in rem actione uti. Sed [&] si cui in diem addictus sit fundus, antequam adjectio sit facta, ut in rem actione potest: postea, non poterit. §. 1. Si servus mihi, vel filiusfamilias fundum vendidit, & tradidit, habens liberam peculii administrationem: in rem actione uti potero. † Sed & si, domini voluntate, [domini] rem tradat, idem erit dicendum: quemadmodum cum procurator voluntate domini vendidit, vel tradidit, in rem actionem mihi præstabit.

42. PAULUS lib. 26 ad Edictum.

SI in rem actum sit, quamvis heres possessoris, si non [possideat, absolvatur, tamen, si quid ex] persona defuncti commissum sit, omnimodo in damnationem veniet.

43. IDEM lib. 27 ad Edictum.

QUæ religiosis adhærent, religiosa sunt, & idcirco nec lapides inædificati, postquam remoti sunt, vindicari possunt: in factum autem actione petitori extra ordinem subvenitur, ut is, qui hoc fecit, restituere eos compellatur. † Sed si alieni, sine voluntate domini, inædificati fuerint, & nondum functo monumento, in hoc detracti erunt, ut alibi reponerentur: poterunt à domino vindicari. quod si in hoc detracti erunt, ut reponerentur: similiter dominum eos repetere posse constat.

44. GAIUS lib. 29 ad Edictum provinciale.

FRuctus pendentes pars fundi videntur.

45. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

SI homo sit, qui post conventionem restituitur, si quidem à bonæ fidei possessore: puto cavendum esse *de dolo solo* debere: cæteros, *etiam de culpa sua*, inter quos erit & bonæ fidei possessor post litem contestatam.

46. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

EJus rei, quæ per in rem actionem petitur, [tanti] æstimata est, quanti in litem actor

juraverit, dominium statim ad possessorem pertinet: transegisse enim cum eo & decidisse videor eo pretio, quod ipse constituit:

47. IDEM lib. 17 ad Plautium.

HÆc, si res præsens sit. si absens: tunc, cum possessionem ejus possessor nanctus sit, ex voluntate actoris. & ideo non est alienum, non aliter [litem] æstimari à judice, quam si caverit actor, *quod per se non fiat, possessionem ejus rei non traditum iri.*

48. PAPINIANUS lib. 2 Responsorum.

SUmptus in prædium, quod alienum esse apparuit, à bona fide possessore facti, neque ab eo, qui prædium donavit, neque à domino peti possunt: verum exceptione doli posita, per officium judicis æquitatis ratione servantur: scilicet si fructuum ante litem contestatam perceptorum summam excedant. etenim, admissa compensatione, superfluum sumptum, meliore prædio facto, dominus restituere cogitur.

49. CELSUS lib. 18 Digestorum.

SOlum, partem esse ædium existimo: nec alioquin subjacere, uti mare navibus. §. 1. Meum est, quod ex re mea superest, cujus vindicandi jus habeo.

50. CALLISTRATUS lib. 2 Edicti monitorii.

SI ager ex emptionis causa, ad aliquem pertineat, non recte hac actione agi poterit, antequam traditus sit ager, tuncque possessio amissa sit. §. 1. Sed heres de eo, quod hereditati obvenerit, recte aget, etiamsi possessionem ejus adhuc non habuerit.

51. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

SI in rem actum sit, & in heredem possessoris judicium datum [sit], culpa quoque, & dolus malus heredis in hoc judicium venit.

52. JULIANUS lib. 55 Digestorum.

CUm autem fundi possessor ante litem contestatam dolo malo fundum possidere desiit, heredes ejus in rem quidem actionem suscipere cogendi non sunt: sed in factum actio adversus eos reddi debebit, per quam restituere cogantur, quanto locupletes ex ea re facti fuerunt.

53. POMPONIUS lib. 31 ad Sabinum.

SI fundi possessor eum excoluisset, sevisset ve, [& postea] fundus evincatur, consita tollere non potest.

54. ULPIANUS lib. 6 Opinionum.

INter officium Advocationis, & rei suæ defensionem, multum interest: nec propterea quis, si postea cognoverit rem ad se pertinere, quod alii eam vindicanti tunc ignorans suam esse adsistebat, dominium suum amisit.

55. JULIANUS lib. 55 Digestorum.

SI possessor fundi, ante judicium acceptum, duobus heredibus relictis, decesserit, & ab altero ex his, qui totum fundum possidebat, totus petitus fuerit: quin in solidum condemnari debeat, dubitari non oportet.

56. IDEM lib. 78 Digestorum.

VIndicatio non ut gregis, ita & peculii recepta est, sed res singulas is cui legatum peculium est, petet.

57. ALFENUS lib. 6 Digestorum.

IS, à quo fundus petitus erat, ab alio ejusdem fundi nomine conventus est. quærebatur si alterutri eorum jussu judicis fundum restituisset, & postea secundum alterum petitorem [res] judicaretur: quemadmodum non duplex damnum traheret? Respondi: uter prior judex judicaret; eum oportere ita fundum petitori restitui jubere, ut possessori caveret, vel satisdaret, *si alter fundum evicisset, eum præstare.*

58. PAULUS lib. 3 Epitomar. Alfeni Digestorum.

A Quo servus petebatur, & ejusdem servi nomine cum eo furti agebatur. quærebat, si utroque judicio condemnatus esset, quid se facere oporteret, si prius servus ab eo evictus esset? Respondit, non oportere judicem cogere, ut eum traderet, nisi ei satisdatum esset (quod pro eo homine judicium accepisset) *si quid ob eam rem datum esset, id recte præstari.* Sed si prius de furto judicium factum esset, & hominem noxæ dedisset, deinde de ipso homine secundum petitorem judicium factum esset: non debere ob eam rem judicem, quod hominem non traderet, litem æstimare: quoniam nihil ejus culpa, neque dolo contigisset, quo minus hominem traderet.

59. JULIANUS lib. 6 ex Minicio.

HAbitator in aliena ædificia fenestras & ostia imposuit: eadem, post annum, dominus ædificiorum dempsit. quæro, is, qui imposuerat, possetne ea vindicare? Respondit, posse: nam quæ alienis ædificiis connexa essent, ea, quamdiu juncta manerent, eorundem ædificiorum esse: simul atque inde dempta essent, continuo in pristinam causam reverti.

60. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

QUod infans, vel furiosus possessor perdidit, vel corrupit, impunitum est.

61. JULIANUS lib. 6 ex Minicio.

MInicius *interrogatus*, si quis navem suam aliena materia refecisset, num nihilo minus ejusdem navis maneret? Respondit, manere. Sed si in ædificanda ea idem fecisset, non posse, Julianus notat: nam proprietas totius navis, carinæ causam sequitur.

62. PAPINIANUS lib. 6 Quæstionum.

SI navis à malæ fidei possessore petatur, & fructus æstimandi sunt: ut in taberna & area, quæ locari solent. Quod non est ei contrarium, quod de pecunia deposita, quam heres non attingit, usuras Præstare non cogitur. nam etsi maxime vectura, sicut usura, non natura pervenit, sed jure percipitur: tamen ideo vectura desiderari potest, quoniam periculum navis possessor petitori præstare non debet, cum pecunia periculo dantis fœneretur. §. 1. Generaliter autem, cum de fructibus æstimandis quæritur, constat animadverti debere, non an malæ fidei possessor fruiturus sit, sed an petitor frui potuerit, si ei possidere licuisset; quam sententiam Julianus quoque probat.

63. IDEM lib. 12 Quæstionum.

SI culpa, non fraude quis possessionem amiserit, quoniam pati debet æstimationem, audiendus erit à judice, si desideret, *ut adversarius actione sua cedat*: cum tamen Prætor auxilium quandoque laturus sit, quolibet alio possidente, nulla captione adficietur. Ipso quoque, qui litis æstimationem perceperit, possidente, debet adjuvari: nec facile audiendus erit ille, si velit postea pecuniam, quam ex sententia judicis periculo judicati recepit, restituere.

64. IDEM lib. 20 Quæstionum.

CUm in rem agitur, eorum quoque [nomine], quæ usui, non fructui sunt, restitui fructus certum est.

65. IDEM lib. 2 Responsorum.

EMptor prædium, quod à non domino emit, exceptione doli posita, non aliter restituere domino cogetur, quam si pecuniam creditori ejus solutam, qui pignori datum prædium habuit, usurarumque medii temporis superfluum reciperaverit: scilicet, si minus in fructibus ante litem perceptis fuit: nam eos usuris novis duntaxat compensari, sumptuum in prædium factorum exemplo, æquum est. §. 1. Ancillam, quæ non in dotem data, sed in peculium [filiæ] concessa est, peculio filiæ non legato, mancipium hereditarium esse convenit. Si tamen pater dotis ac peculii contemplatione filiam exheredavit, & ea ratione reddita nihil ei testamento reliquit, aut eo minus legavit: filiam defensio tuebitur voluntatis.

66. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

NOn ideo minus recte quid *nostrum esse* vindicabimus, quod abire à nobis dominium speratur, si conditio legati vel libertatis extiterit.

67. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

A Tutore pupilli domum mercatus, ad ejus refectionem fabrum induxit, is pecuniam invenit. quæritur, ad quem pertineat? Respondi, si non thesauri fuerunt, sed pecunia forte perdita, vel per errorem ab eo, ad quem pertinebat, non ablata: nihilominus ejus eam esse, cujus fuerat.

68. ULPIANUS lib. 51 ad Edictum.

QUi *reſtituere* juſſus, judici non paret, contendens *non poſſe reſtituere*: ſi quidem habeat rem, manu militari, officio judicis, ab eo poſſeſſio transfertur: & fructuum duntaxat, omniſque cauſæ nomine condemnatio fit. † Si vero non poteſt reſtituere: ſiquidem dolo fecit, quo minus poſſit, is quantum adverſarius in litem ſine ulla taxatione in infinitum juraverit, damnandus eſt. Si vero nec poteſt reſtituere, nec dolo fecit, quo minus poſſit: non pluris, quam [quanti] res eſt, id eſt, quanti adverſarii interfuit, condemnandus eſt. Hæc ſententia generalis [eſt: & ad omnia], ſive interdicta, ſive actiones in rem, ſive in perſonam ſunt, ex quibus arbitratu judicis quid reſtituitur, locum habet.

69. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

IS, qui dolo fecit, quominus poſſideret, hoc quoque nomine punitur, quod actor cavere ei non debet.

70. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

NEc quaſi Publicianam quidem actionem ei dandam placuit: ne in poteſtate cujuſque ſit per rapinam ab invito domino rem juſto pretio comparare.

71. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

QUod ſi poſſeſſor quidem dolo fecit, actor vero jurare non vult, ſed quanti res ſit, adverſarium condemnari maluit: mos ei gerendus eſt.

72. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

SI a Titio fundum emeris Sempronii, & tibi traditus ſit, pretio ſoluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit, & eundem alii vendiderit & tradiderit: æquius eſt, ut tu potior ſis. Nam & ſi ipſe venditor eam rem à te peteret, exceptione eum ſummoveres. Sed & ſi ipſe poſſideret, & tu peteres: adverſus exceptionem, domini replicatione utereris.

73. IDEM lib. 17 ad Edictum.

IN ſpeciali actione non cogitur poſſeſſor dicere, *pro qua parte ejus ſit*: hoc enim petitoris munus eſt, non poſſeſſoris. Quod & in Publiciana obſervatur. §. 1. *Superficiario,*

74. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

ID eſt, qui in alieno ſolo ſuperficiem ita habet, ut certam penſionem præſtet.

75. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

PRætor *cauſa cognita in rem actionem* pollicetur.

76. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

QUæ de tota re vindicanda dicta ſunt, eadem & de parte intelligenda ſunt: officioque judicis continetur, pro modo partis ea quoque reſtitui jubere, quæ ſimul cum ipſa parte reſtitui debent.

§. 1. Incertæ partis vindicatio datur, ſi juſta cauſa interveniat. † Juſta autem cauſa eſſe poteſt, ſi forte legi Falcidiæ locus ſit in teſtamento, propter incertam detractionem ex legatis, quæ vix apud judicem examinatur: juſtam enim habet ignorantiam legatarius, cui homo legatus eſt, quotam partem vindicare debeat. itaque talis dabitur actio. eadem & de cæteris rebus intelligemus.

77. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

QUædam mulier fundum [ita] non marito donavit per epiſtolam, & eundem fundum ab eo conduxit. poſſe defendi in rem ei competere, quaſi per ipſam adquiſierit poſſeſſionem, veluti per colonam. Proponebatur, quod etiam in eo agro, qui donabatur, fuiſſet, cum epiſtola emitteretur: quæ res ſufficiebat ad traditam poſſeſſionem, licet conductio non interveniſſet.

78. LABEO lib. 4 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI ejus fundi, quem alienum poſſideres, fructum non coëgiſti, nihil ejus fundi fructuum nomine te dare oportet. Paulus: Imo quæritur, hujus fructus idcirco factus eſt, quod is eum ſuo nomine perceperit. * *Perceptionem fructus* accipere debemus, non ſi perfecti collecti, ſed etiam cœpti ita percipi, ut terra continere ſe fructus deſierint: veluti, ſi olivæ, uvæ lectæ, nondum autem vinum, oleum ab aliquo factum ſit: ſtatim enim ipſe accepiſſe fructum exiſtimandus eſt.

79. IDEM lib. 6 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI hominem à me petieris, & is poſt litem conteſtatam mortuus ſit, fructus, quoad [is] vixerit, æſtimari oportet. Paulus: Ita id verum eſſe puto, ſi non prius is homo in eam valetudinem inciderit, propter quam operæ ejus inutiles factæ ſunt: nam, ne ſi vixiſſet quidem in ea valetudine, fructus ejus temporis nomine æſtimari conveniret.

80. FURIUS ANTHIANUS lib. 1 ad Edictum.

IN rem actionem pati non compellimur: quia licet alicui dicere, *ſe non poſſidere*: ita ut ſi poſſit adverſarius convincere, rem ab adverſario poſſideri, transferat ad ſe poſſeſſionem per judicem, licet ſuam eſſe non adprobaverit.

TIT. II.

DE PUBLICIANA IN REM ACTIONE.

1. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

AIt Prætor: SI QUIS ID, QUOD TRADITUR EX JUSTA CAUSA NON A DOMINO, ET NONDUM USUCAPTUM PETET, JUDICIUM DABO. §. 1. Merito Prætor ait, *nondum uſucaptum*: nam, ſi uſucaptum eſt, habet civilem actionem, nec deſiderat honorariam. §. 2. Sed cur *traditionis* dumtaxat, *& uſucaptionis* fecit mentionem: cum ſatis multæ ſint Juris partes, quibus dominium quis nanciſceretur? ut puta legatum:

2. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

VEl mortis cauſa donationes factæ; nam amiſſa poſſeſſione, competit Publiciana, quia ad exemplum legatorum capiuntur.

3. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

SUnt [&] aliæ pleræque. §. 1. Ait Prætor: EX JUSTA CAUSA PETET. Qui igitur juſtam cauſam traditionis habet, utitur Publiciana. † Et non ſolum emptori bonæ fidei competit Publiciana, ſed & aliis: ut puta ei, cui dotis nomine tradita res eſt, necdum uſucapta; eſt enim juſtiſſima cauſa, ſive æſtimata res in dotem data ſit ſive non. Item ſi res ex cauſa judicati ſit tradita,

4. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

VEl ſolvendi cauſa,

5. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

VEl ex cauſa noxæ deditionis: ſive vera cauſa ſit, ſive falſa.

6. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

ITem ſi ſervum ex cauſa noxali, quia non defendebatur, juſſu Prætoris duxero, & amiſero poſſeſſionem: competit mihi Publiciana.

7. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

SEd & ſi res adjudicata ſit, Publiciana actio competit. §. 1. Si lis fuerit æſtimata, ſimilis eſt venditioni: & ait Julianus, lib. 22 Digeſtorum, ſi obtulit reus æſtimationem litis, Publicianam competere. §. 2. Marcellus lib. 17 Digeſtorum ſcribit, eum, qui à furioſo, ignorans eum furere, emit, poſſe uſucapere. ergo & Publicianam habebit. §. 3. Sed & ſi quis ex lucrativis cauſis rem accepit, habet Publicianam, quæ etiam adverſus donatorem competit: * *eſt enim juſtus poſſeſſor, & petitor, qui liberalitatem accepit.* §. 4. Si à minore quis emerit, ignorans eum minorem eſſe, habet Publicianam. §. 5. Sed & ſi permutatio facta ſit, eadem actio competit. §. 6. Publiciana actio ad inſtar proprietatis, non ad inſtar poſſeſſionis, reſpicit. §. 7. Si petenti mihi rem, jusjurandum detuleris, egoque juravero *rem meam eſſe*: competit Publiciana mihi, ſed adverſus te dumtaxat. Ei enim ſoli nocere debet jusjurandum, qui detulit. Sed ſi poſſeſſori delatum erit jusjurandum, & juraverit *rem petitoris non eſſe*: adverſus eum ſolum petentem exceptione utetur, non ut & habeat actionem. §. 8. In Publiciana actione omnia eadem erunt, quæ & in rei vindicatione diximus.

§. 9. Hæc actio & heredi, & [in] honorariis ſucceſſoribus competit. §. 10. Si ego non emero, ſed ſervus meus: habebo Publicianam. Idem eſt & ſi procurator meus, vel tutor, vel curator, vel quis alius negotium meum gerens emerit.

§. 11. Præ-

§. 11. Prætor ait, QUI BONA FIDE EMIT. Non igitur omnis emptio proderit, sed ea, quæ bonam fidem habet. Proinde hoc sufficit, me bonæ fidei emptorem fuisse, quamvis non a domino emerim, licet ille callido consilio vendiderit: neque enim dolus venditoris mihi nocebit.

§. 12. In hac actione non oberit mihi, si successor sum, & dolo feci, cum is, in cujus locum successi, bona fide emisset: nec proderit si dolo careo, cum emptor, cui successi, dolo fecisset. §. 13. Sed enim si servus meus emit, dolus ejus erit spectandus, non meus: vel contra. §. 14. Publiciana tempus emptionis continet: & ideo neque quod ante emptionem, neque quod postea dolo malo factum est, in hac actione deduci, Pomponio videtur. §. 15. *Bonam* autem *fidem solius emptoris* continet. §. 16. Ut igitur Publiciana competat, hæc debent concurrere: ut & bona fide quis emerit, & ei res empta eo nomine sit tradita. Cæterum ante traditionem, quamvis bonæ fidei quis emptor sit, experiri Publiciana non poterit.

§. 17. Julianus lib. 7 Digestorum scripsit, traditionem rei emptæ oportere bona fide fieri: ideoque si sciens alienam possessionem adprehendit, Publiciana eum experiri non posse; quia usucapere non poterit. Nec quisquam putet, hoc nos existimare, sufficere initio traditionis ignorasse rem alienam, uti quis possit Publiciana experiri: sed oportere & tunc bona fide emptorem esse.

8. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

DE *pretio* vero *soluto* nihil exprimitur. Unde potest conjectura capi, quasi nec sententia Prætoris ea sit, ut requiratur, *an solutum sit pretium*.

9. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

SIve autem emptori res tradita est, sive heredi emptoris: Publiciana competit actio. §. 1. Si quis rem apud se depositam, vel sibi commodatam emerit, vel pignori sibi datam: pro tradita erit accipienda, si post emptionem apud eum remansit. §. 2. Sed & si præcessit traditio emptionem, idem erit dicendum. §. 3. Item si hereditatem emero, & traditam mihi rem hereditariam petere velim, Neratius esse scribit Publicianam.

§. 4. Si duobus quis separatim vendiderit bona fide ementibus, videamus, quis magis Publiciana uti possit: utrum is, cui priori res tradita est, an is, qui tantum emit. Et Julianus lib. 7 Digestorum scripsit, ut, si quidem ab eodem non domino emerint, potior sit, cui priori res tradita est: quod si à diversis non dominis, melior causa sit possidentis, quam petentis: Quæ sententia vera est. §. 5. Hæc actio in his, quæ usucapi non possunt, puta furtivis, vel [in] servo fugitivo, locum non habet.

§. 6. Si servus hereditarius ante aditam hereditatem, aliquam rem emerit, & traditam sibi possessionem amiserit: recte heres Publiciana utitur, quasi ipse possedisset. Municipes quoque, quorum servo res tradita est, in eadem erunt conditione:

10. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

SIve peculiari nomine servus emerit, sive non.

11. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

SI ego emi, & mea voluntate alii res sit tradita: Imperator Severus rescripsit, Publicianam [illi] dandam. §. 1. Si de usufructu agatur tradito, Publiciana datur. Itemque servitutibus urbanorum prædiorum per traditionem constitutis, vel per patientiam; forte si per domum quis suam passus est aquæductum transduci; item rusticorum; nam & hic traditionem, & patientiam tuendam constat. §. 2. Partus ancillæ furtivæ, qui apud bonæ fidei emptorem conceptus est, per hanc actionem petendus est: etiamsi ab eo, qui emit, possessus non est. Sed heres furis hanc actionem non habet: quia vitiorum defuncti successor est. §. 3. Interdum tamen, licet furtiva mater distracta non sit, sed donata ignoranti mihi, & apud me conceperit & pepererit, competit mihi in partu Publiciana, ut Julianus ait: si modo eo tempore, quo experiar, furtivam matrem ignorem. §. 4. Idem Julianus generaliter dicit, ex qua causa matrem usucapere possem, si furtiva non esset, ex ea causa partum me usucapere, si furtivam esse matrem ignorabam. Ex omnibus igitur casibus Publicianam habebo.

§. 5. Idem est & si ex partu partus est: & si non natus, sed post mortem matris, exsecto ventre ejus, extractus est, ut [&] Pomponius [lib. 40] scripsit. §. 6. Idem ait, ædibus emptis, si fuerint dirutæ, ea, quæ ædificio accesserunt, hujusmodi actione petenda. §. 7. Quod tamen per alluvionem fundo accessit, simile sit ei, cui accedit. & ideo, si ipse fundus Publiciana peti non potest, non hoc petetur: si autem potest, & ad partem, quæ per alluvionem accessit. & ita Pomponius scribit.

§. 8. Idem adjicit, & si statuæ emptæ partes recisæ petantur, similem actionem proficere.

§. 9. Idem scribit, si aream emero, & insulam in ea ædificavero, recte me Publiciana usurum.

§. 10. Item inquit: si insulam emi, & ad aream ea pervenit, æque potero uti [Publiciana].

12. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

CUm sponsus sponsæ servum donasset, eumque in dotem accepisset ante usucapionem: rescriptum est à Divo Pio, divortio facto restituendum esse servum: nam valuisse donationem inter sponsum & sponsam. Dabitur ergo & possidenti exceptio, &, amissa possessione, Publiciana: sive extraneus, sive donator possideat. §. 1. Is, cui ex Trebelliano hereditas restituta est, etiamsi non fuerit nanctus possessionem, uti potest Publiciana. §. 2. In vectigalibus, & in aliis prædiis, quæ usucapi non possunt, Publiciana competit, si forte bona fide mihi tradita sunt. §. 3. Idem est & si superficiariam insulam à non domino bona fide emero. §. 4. Si res talis sit, ut eam Lex aut Constitutio alienari prohibeat, eo casu Publiciana non competit: quia his casibus neminem Prætor tuetur, ne contra Leges faciat. §. 5. Publiciana actione etiam de infante servo nondum anniculo uti possumus.

§. 6. Si pro parte quis rem petere vult, Publiciana actione uti potest. §. 7. Sed etiam is, qui momento possedit, recte hac actione experiretur.

13. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

QUæcumque sunt justæ causæ adquirendarum rerum, si ex his causis nancti res amiserimus, dabitur nobis, earum rerum persequendarum gratia, hæc actio. §. 1. Interdum quibusdam nec ex justis possessionibus competit Publicianum judicium. namque pigneratitiæ, & precariæ possessiones justæ sunt, sed ex his non solet competere tale judicium: illa scilicet ratione, quia neque creditor, neque is, qui precario rogavit, eo animo nanciscitur possessionem, ut credat se dominum esse.

§. 2. Qui à pupillo emit, probare debet, *tutore auctore, lege non prohibente, se emisse*. Sed [& qui] deceptus falso tutore [auctore] emerit, bona fide emisse videtur.

14. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

PApinianus lib. 6 Quæstionum scribit: Si quis prohibuit, vel denunciavit, *ex causa venditionis tradi rem, quæ ipsius voluntate à procuratore fuerat distracta*, & is nihilominus tradiderit: emptorem tuebitur Prætor, sive possideat, sive petat rem. Sed, quod judicio empti procurator emptori præstiterit, contrario judicio mandati consequetur. potest enim fieri, ut emptori res auferatur ab eo, qui venire mandavit: quia per ignorantiam non est usus exceptione, quam debuit opponere; veluti, SI NON AUCTOR MEUS EX VOLUNTATE TUA VENDIDIT.

15. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

SI servus meus, cum in fuga sit, rem à non domino emat, Publiciana mihi competere debet, licet possessionem rei traditæ per eum nanctus non sim.

16. PAPINIANUS lib. 10 Quæstionum.

PAulus notat: Exceptio justi dominii Publicianæ objicienda est.

17. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

PUbliciana actio non ideo comparata est, ut res domino auferatur (ejusque rei argumentum est primo æquitas, deinde exceptio

RARES POSSESSORIS NON SIT]; sed ut is, qui bona fide emit, possessionemque [ejus] ex ea causa nanctus est, potius rem habeat.

TIT. III.

SI AGER VECTIGALIS, ID EST, EMPHYTEUTICARIUS, PETATUR.

1. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

AGri civitatum alii *vectigales* vocantur, alii *non. vectigales* vocantur, qui in perpetuum locantur: id est hac lege, ut tamdiu pro illis vectigal pendatur, quamdiu neque ipsis, qui conduxerint, neque his, qui in locum eorum successerunt, auferri eos liceat. *Non vectigales* sunt, qui ita colendi dantur, ut privatim agros nostros colendos dare solemus. §. 1. Qui in perpetuum fundum fruendum conduxerunt a municipibus, quamvis non efficiantur domini, tamen placuit competere eis in rem actionem adversus quemvis possessorem: sed & adversus ipsos municipes.

2. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

ITa tamen, si vectigal solvant.

3. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

IDem est & si ad tempus habuerint conductum, nec tempus conductionis finitum sit.

LIBER SEPTIMUS.

TIT. I.

DE USUFRUCTU, ET QUEMADMODUM QUIS UTATUR FRUATUR.

1. PAULUS lib. 3 ad Vitellium.

USusfructus est jus alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia.

2. CELSUS lib. 18 Digestorum.

ESt enim ususfructus jus in corpore: quo sublato, & ipsum tolli necesse est.

3. GAIUS lib. 2 Rerum cottidianarum, vel aureorum.

OMnium prædiorum, jure legati, potest constitui ususfructus, ut heres jubeatur *dare alicui usumfructum*. Dare autem intelligitur, si induxerit in fundum legatarium, eumve patiatur uti frui. Et sine testamento [autem] si quis velit usumfructum constituere, pactionibus, & stipulationibus id efficere potest. §. 1. Constitit autem ususfructus non tantum in fundo, & ædibus, verumetiam in servis, & jumentis, cæterisque rebus.

§. 2. Ne tamen in universum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum, & [ad] proprietatem reverti. §. 3. Quibus autem modis ususfructus [&] constitit, & finitur, iisdem modis etiam nudus usus solet & constitui, & finiri.

4. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

USusfructus in multis casibus pars dominii est: & exstat, quod vel præsens, vel ex die dari potest.

5. PAPINIANUS lib. 7 Quæstionum.

USusfructus [&] ab initio pro parte indivisa vel divisa constitui, & legitimo tempore similiter amitti, eademque ratione per legem Falcidiam minui potest. Reo quoque promittendi defuncto, in partes hereditarias ususfructus obligatio dividitur: &, si ex communi prædio debeatur, uno ex sociis defendente, pro parte defendentis fiet restitutio.

6. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

USusfructus pluribus modis constituitur: ut ecce, si legatus fuerit. † Sed & proprietas deducto usufructu legari potest, ut apud heredem maneat ususfructus. §. 1. Constituitur adhuc ususfructus, & in judicio familiæ erciscundæ, & communi dividundo, si judex alii proprietatem adjudicaverit, alii usumfructum. §. 2. Adquiritur autem nobis ususfructus non solum per nosmetipsos, sed etiam per eas quoque personas, quas juri nostro subjectas habemus. §. 3. Nihil autem vetat, servo meo herede instituto; legari proprietatem deducto usufructu.

7. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

USufructu legato omnis fructus rei ad fructuarium pertinet. Et aut [rei] soli, aut rei mobilis ususfructus legatur. §. 1. Rei soli, utputa ædium, usufructu legato, quicumque reditus est, ad usufructuarium pertinet: quæque obventiones sunt ex ædificiis, ex areis, & cæteris, quæcunque ædium sunt. Unde etiam mitti eum in possessionem vicinarum ædium causa damni infecti, placuit: & jure dominii possessurum eas ædes, si perseveretur non caveri: nec quicquam amittere finito usufructu. Hac ratione Labeo scribit, nec ædificium licere domino, te invito, altius tollere: sicut nec, areæ usufructu legato, potest in area ædificium poni. Quam sententiam puto veram. §. 2. Quoniam igitur omnis fructus rei ad eum pertinet, reficere quoque eum ædes per arbitrum cogi, Celsus scribit. [Celsus] lib. 18 Digestorum: Hactenus tamen, ut sarta tecta habeat. si qua tamen vetustate corruissent, neutrum cogi reficere: sed si heres refecerit, passurum fructuarium uti. Unde Celsus de modo sarta tecta habendi quærit, si quæ vetustate corruerunt, reficere non cogitur. modica igitur refectio ad eum pertineat, quoniam & alia onera adgnoscit, usufructu legato: utputa stipendium, vel tributum, vel salarium, vel alimenta ab ea re relicta. & ita Marcellus lib. 13 scribit. §. 3. Cassius quoque scribit lib. 8 Juris civilis, fructuarium per arbitrum cogi reficere, quemadmodum adserere cogitur arbores. & Aristo notat, hæc vera esse. Neratius autem lib. 4 Membranarum ait, non posse fructuarium prohiberi, quo minus reficiat; quia nec arare prohiberi potest, aut colere: nec solum necessarias refectiones facturum, sed etiam voluptatis causa, [ut] tectoria, & pavimenta, & similia [facere]: neque autem ampliare, nec utile detrahere posse,

8. IDEM lib. 40 ad Edictum.

QUamvis melius repositurus sit. Quæ sententia vera est.

9. IDEM lib. 17 ad Sabinum.

ITem, [si *fundi*] ususfructus sit legatus, quidquid in fundo nascitur, quidquid inde percipi potest, ipsius fructus est: sic tamen, ut boni viri arbitratu fruatur. Nam & Celsus libro octavodecimo Digestorum scribit, cogi eum posse recte colere.

§. 1. Et, si apes in eo fundo sint, earum quoque ususfructus ad eum pertinet. §. 2. Sed si lapidicinas habeat, & lapidem cædere velit, vel cretifodinas habeat, vel arenas: omnibus his usurum Sabinus ait, quasi bonum patremfamilias. Quam sententiam puto veram. §. 3. Sed si hæc metalla post usumfructum legatum sint inventa, cum totius agri relinquatur ususfructus, non partium: contineantur legato. §. 4. Huic vicinus tractatus est, qui solet in eo, quod accessit, tractari: & placuit, alluvionis quoque usumfructum ad fructuarium pertinere. † Sed si insula juxta fundum in flumine nata sit, ejus usumfructum ad fructuarium non pertinere Pegasus scribit; licet proprietati accedat: esse enim veluti proprium fundum, cujus ususfructus ad te non pertineat. quæ sententia non est sine ratione. Nam ubi latitet incrementum, & ususfructus augetur: ubi autem apparet separatum, fructuario non accedit. §. 5. Aucupiorum quoque & venationum reditum, Cassius ait lib. 8 Juris civilis, ad fructuarium pertinere. Ergo & piscationem. §. 6. Seminarii autem fructum puto ad fructuarium pertinere: ita tamen, ut & vendere ei, & seminare liceat. debet tamen conserendi agri causa, seminarium paratum semper renovare, quasi instrumentum agri: ut, finito usufructu, domino restituatur. §. 7. Instrumenti autem fructum habere debet: vendendi tamen facultatem non habet. Nam & si fundi ususfructus fuerit legatus, & sit ager, unde palo in fundum, cujus ususfructus legatus est, solebat paterfamilias

uti,

cti, vel salice, vel arundine: puto fructuarium hactenus uti posse, ne ex eo vendat. nisi forte salicti ei, vel silvæ palaris, vel arundineti ususfructus sit legatus: tunc enim & vendere potest. Nam & Trebatius scribit, silvam cæduam & arundinetum posse fructuarium cædere, sicut paterfamilias cædebat: & vendere, licet paterfamilias non solebat vendere, sed ipse uti; ad modum enim referendum est, non ad qualitatem utendi.

10. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

EX silva cædua pedamenta, & ramos ex arbore usufructuarium sumpturum: ex non cædua, in vineam sumpturum, dum ne fundum deteriorem faciat.

11. PAULUS lib. 2 Epitomatorum Alfeni Digestorum.

SEd, si grandes arbores essent, non posse eas cædere.

12. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

ARboribus evulsis, vel vi ventorum dejectis, usque ad usum suum & villæ posse usufructuarium ferre, Labeo ait: nec materia eum pro ligno usurum, si habeat, unde utatur ligno. Quam sententiam puto veram: alioquin, & si totus ager sit hunc casum passus, omnes arbores auferret fructuarius. materiam tamen ipsum succidere, quantum ad villæ refectionem, putat posse: quemadmodum calcem (inquit) coquere, vel arenam fodere, aliudve quid ædificio necessarium sumere. §. 1. *Navis* usufructu legato, navigandum mittendam puto, licet naufragii periculum immineat: navis etenim ad hoc paratur, ut naviget. §. 2. Usufructuarius vel ipse frui ea re, vel alii fruendam concedere, vel locare, vel vendere potest: nam & qui locat, utitur, & qui vendit [utitur]. Sed & si alii precario concedat vel donet, puto eum uti: atque ideo retineri usumfructum. & hoc Cassius & Pegasus responderunt, & Pomponius lib. 5 ex Sabino probat. † Non solum autem, si ego locavero, retineo usumfructum, sed & si alius negotium meum gerens locaverit usumfructum, Julianus lib. 35 scripsit, retinere me usumfructum. Quid tamen si non locavero, sed absente & ignorante me, negotium meum gerens utatur quis, & fruatur? Nihilominus retineo usumfructum. Quod & Pomponius lib. 5 probat, per hoc, quod negotiorum gestorum actionem adquisivi. §. 3. De illo Pomponius dubitat: si fugitivus, in quo meus ususfructus est, stipuletur aliquid ex re mea, vel per traditionem accipiat: an per hoc ipsum, quasi utar, retineam usumfructum? magisque admittit, retinere. nam sæpe, etiam [si] præsentibus servis non utamur, tamen usumfructum retinemus; utputa ægrotante servo, vel infante, cujus operæ nullæ sunt, vel defectæ senectutis homine: nam & si agrum aremus, licet tam sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinemus usumfructum. Julianus tamen lib. 35 Digestorum scribit, etiam si non stipuletur quid servus fugitivus, retineri [tamen] usumfructum: nam qua ratione (inquit) retinetur a proprietario possessio, etiam si in fuga servus sit; pari ratione etiam ususfructus retinetur. §. 4. Idem tractat: quid, si quis possessionem ejus nanctus sit, an quemadmodum a proprietario possideri desinit, ita etiam ususfructus amittatur? Et primo quidem ait, posse dici amitti usumfructum: sed, licet amittatur, tamen dicendum, quod intra constitutum tempus ex re fructuarii stipulatus est, fructuario adquiri [potest]. Per quod colligit, posse dici, ne quidem si possideatur ab alio, amitti usumfructum, si modo mihi aliquid stipuletur; parvique referre, ab herede possideatur, vel ab alio, cui hereditas vendita [sit], vel cui proprietas legata sit, an a prædone: sufficere enim ad retinendum usumfructum, esse affectum retinere volentis, & servum nomine fructuarii aliquid facere. quæ sententia habet rationem. §. 5. Julianus lib. 35 Digestorum tractat: Si fur decerpserit vel desecuerit fructus maturos pendentes, cui condictione teneatur: domino fundi, an fructuario? & putat, quoniam fructus non fiunt fructuarii, nisi ab eo percipiantur, licet ab alio terra separentur, magis proprietario condictionem competere: fructuario autem, furti actionem; quoniam interfuit ejus, fructus non esse ablatos. Marcellus autem movetur eo, quod, si postea fructus illos nactus fuerit fructuarius, fortassis fiant ejus. nam, si fiunt, qua ratione hoc evenit, nisi ea, ut interim fierent proprietarii; mox apprehensi, fructuarii efficientur: exemplo rei sub conditione legatæ, quæ interim heredis est, existente autem conditione, ad legatarium transit? verum est enim, condictionem competere proprietario. † Cum autem in pendenti est dominium, (ut ipse Julianus ait in fœtu, qui summittitur, & in eo, quod servus fructuarius per traditionem accepit, nondum quidem pretio soluto, sed tamen ab eo satisfacto): dicendum est, condictionem pendere, magisque in pendenti esse dominium.

13. IDEM lib. 18 ad Sabinum.

SI cujus rei ususfructus legatus erit, dominus potest in ea re satisdationem desiderare, ut officio judicis hoc fiat: nam sicuti debet fructuarius uti frui, ita & proprietatis dominus securus esse [debet] de proprietate. Hæc autem ad omnem usumfructum pertinere, Julianus lib. 38 Digestorum probat. [Si ususfructus legatus sit], non prius dandam actionem usufructuario, quam satisdederit, *se boni viri arbitratu usurum fruiturum.* sed & si plures sint, a quibus ususfructus relictus est, singulis satisdari oportet. §. 1. Cum igitur de usufructu agitur, non solum, quod factum est, arbitratur, sed etiam, in futurum, quemadmodum uti frui debet. §. 2. De præteritis autem damnis fructuarius etiam lege Aquilia tenetur, & interdicto, *quod vi aut clam*, ut Julianus ait. nam fructuarium quoque teneri his actionibus, necnon furti, certum est: sicut quemlibet alium, qui in aliena re tale quid commiserit. † Denique consultus, quo bonum fuit, *actionem polliceri* Prætorem, cum competat legis Aquiliæ actio? Respondit, quia sunt casus, quibus cessat Aquiliæ actio: ideo judicem dari, ut ejus arbitratu utatur. nam qui agrum non proscindit, qui vites non subserit, item aquarum ductus corrumpi patitur, lege Aquilia non tenetur. † Eadem & in usuario dicenda sunt. §. 3. Sed si inter duos fructuarios sit controversia, Julianus lib. 38 Digestorum scribit, æquissimum esse, quasi communi dividundo judicium dari: vel stipulatione inter se eos cavere, qualiter fruantur. cur enim (inquit Julianus) ad arma & rixam procedere patiatur Prætor, quos potest jurisdictione sua componere? Quam sententiam Celsus quoque lib. 20 Digestorum probat: & ego puto veram.

§. 4. Fructuarius causam proprietatis deteriorem facere non debet: meliorem facere potest. † Et aut *fundi* est ususfructus legatus, & non debet neque arbores frugiferas excidere, neque villam diruere, nec quicquam facere in perniciem proprietatis. † Et si forte voluptate fuit prædium viridaria vel gestationes, vel deambulationes arboribus infructuosis opacas atque amœnas habens, non debebit dejicere, ut forte hortos olitorios faciat, vel aliud quid, quod ad reditum spectat. §. 5. Inde est quæsitum, an lapidicinas, vel cretifodinas, vel arenifodinas ipse instituere possit? Et [ego] puto etiam ipsum instituere posse, si non agri partem necessariam huic rei occupaturus est. † Proinde venas quoque lapidicinarum, & hujusmodi metallorum inquirere poterit: Ergo & auri, & argenti, & sulphuris, & æris, & ferri, & cæterorum fodinas, vel quas paterfamilias instituit, exercere poterit, vel ipse instituere, si nihil agriculturæ nocebit. Et si forte in hoc, quod instituit, plus reditus sit, quam in vineis, vel arbustis, vel olivetis, quæ fuerunt: forsitan etiam hæc dejicere poterit, siquidem ei permittitur meliorare proprietatem. §. 6. Si tamen, quæ instituit usufructuarius, aut cœlum corrumpant agri, aut magnum apparatum sint desideratura, opificum forte, vel legulorum, quæ non potest sustinere proprietarius: non videbitur viri boni

arbitratu frui. Sed nec ædificium quidem positurum in fundo, nisi quod ad fructum percipiendum necessarium sit. §. 7. Sed, si *ædium* ususfructus legatus sit, Nerva filius, & lumina immittere eum posse, ait: sed & colores, & picturas, & marmora poterit, & sigilla, & si quid ad domus ornatum. sed neque diætas transformare, vel conjungere, aut separare ei permittetur: vel aditus, posticasve vertere: vel refugia aperire: vel atrium mutare: vel viridaria ad alium modum convertere. excolere enim quod invenit, potest, qualitate ædium non immutata. Item Nerva, eum, cui ædium ususfructus legatus sit, altius tollere non posse, quamvis lumina non obscurentur: quia tectum magis turbatur. quod Labeo etiam in proprietatis domino scribit. Idem Nerva, nec obstruere eum posse. §. 8. Item si *domus* ususfructus legatus sit, meritoria illic facere fructuarius non debet: nec per cœnacula dividere domum. atquin locare potest; sed oportebit, quasi domum, locare. nec balneum ibi faciendum est. Quod autem dicit, *meritoria non facturum*, [ita] accipe, quæ vulgo diversoria, vel fullonica appellant. Ego quidem, & si balneum sit in domo usibus dominicis solitum vacare in intima parte domus, vel inter diætas amœnas, non recte nec ex boni viri arbitratu facturum, si id locare cœperit, ut publice lavet: non magis, quam si domum ad stationem jumentorum locaverit; aut si stabulum, quod erat domus jumentis & carrucis vacans, pistrino locaverit.

14. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

LIcet multo minus ex ea re fructum percipiat.

15. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

SEd, si quid inædificaverit, postea eum neque tollere hoc, neque refigere posse: refixa plane posse vindicare. §. 1. *Mancipiorum* quoque ususfructus legato non debet abuti, sed secundum conditionem eorum uti. Nam si librarium rus mittat, & qualum & calcem portare cogat; histrionem, balneatorem faciat; vel de symphonia atriensem; vel de palæstra stercorandis latrinis præponat: abuti videbitur proprietate. §. 2. Sufficienter autem alere, & vestire debet, secundum ordinem & dignitatem mancipiorum. §. 3. Et generaliter Labeo ait, in omnibus rebus mobilibus modum eum tenere debere, ne sua feritate vel sævitia ea corrumpat: alioquin etiam lege Aquilia eum conveniri. §. 4. Et, si *vestimentorum* ususfructus legatus sit, non sicut quantitatis ususfructus legetur, dicendum est, ita uti eam debere, ne abutatur: nec tamen locaturum; quia vir bonus ita non uteretur. §. 5. Proinde, & si scenicæ vestis ususfructus legetur, vel aulæi, vel alterius apparatus: alibi, quam in scæna, non utetur. Sed an & locare possit, videndum est? Et puto locaturum, & licet testator commodare, non locare fuerit solitus, tamen ipsum fructuarium locaturum tam scænicam, quam funebrem vestem.

§. 6. Proprietatis dominus non debebit impedire fructuarium [ita] utentem, ne deteriorem ejus conditionem faciat. † De quibusdam plane dubitatur, si eum uti prohibeat, an jure id faciat: utputa doliis, si forte fundi ususfructus sit legatus? Et putant quidam, & si defossa sint, uti prohibendum. Idem & in seriis, & [in] cuppis, & [in] cadis & amphoris putant: idem & in specularibus, si domus ususfructus legetur. Sed ego puto, nisi sit contraria voluntas, etiam instrumentum fundi vel domus contineri. §. 7. Sed nec servitutem imponere fundo potest proprietarius, nec amittere servitutem. † Adquirere plane servitutem eum posse, etiam invito fructuario, Julianus scripsit. † Quibus consequenter, fructuarius quidem adquirere fundo servitutem non potest, retinere autem potest: & si forte fuerint, non utente fructuario, amissæ, hoc quoque nomine tenebitur. † Proprietatis dominus ne quidem consentiente fructuario servitutem imponere potest.

16. PAPINIANUS lib 3 ad Sabinum.

NIsi qua deterior fructuarii conditio non fiat; veluti si talem servitutem vicino concesserit, jus sibi non esse altius tollere.

17. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

LOcum autem religiosum facere potest, consentiente usufructuario. Et hoc verum est favore religionis. † Sed interdum & solus proprietatis dominus locum religiosum facere potest: finge enim, eum testatorem inferre, cum non esset tam opportune ubi sepeliretur. §. 1. Ex eo, *ne deteriorem conditionem fructuarii faciat proprietarius*, solet quæri, an servum dominus coërcere possit? Et Aristo apud Cassium notat, plenissimam eum coërcitionem habere, si modo sine dolo malo faciat: quamvis usufructuarius nec contrariis quidem ministeriis, aut insuitatis, artificium ejus corrumpere possit; nec servum cicatricibus deformare.

§. 2. Proprietarius autem & servum noxæ dedere poterit, si hoc sine dolo malo faciat: quoniam noxæ deditio jure non perimit usumfructum: non magis, quam usucapio proprietatis, quæ post constitutum usumfructum contingit. † Debebit plane denegari ususfructus persecutio, si ei, qui noxæ accepit, litis æstimatio non offeratur a fructuario.

§. 3. Si quis servum occiderit, utilem actionem exemplo Aquiliæ, fructuario dandam, nunquam dubitavi.

18. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

AGri usufructu legato, in locum demortuarum arborum aliæ substituendæ sunt: & priores ad fructuarium pertinent.

19. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

PRoculus putat, *insulam* posse [ita] legari, ut ei servitus imponatur, quæ alteri insulæ hereditariæ debeatur, hoc modo: SI ILLE HEREDI MEO PROMISERIT, PER SE NON FORE, QUO ALTIUS EA ÆDIFICIA TOLLANTUR, TUM [EI] EORUM ÆDIFICIORUM USUMFRUCTUM DO, LEGO. vel sic: ÆDIUM ILLARUM, QUOAD ALTIUS, QUAM [UTI] NUNC SUNT, ÆDIFICATÆ NON ERUNT, ILLI USUMFRUCTUM DO, LEGO. §. 1. Si arbores vento dejectas dominus non tollat, per quod incommodior [is] sit ususfructus, vel iter: suis actionibus usufructuario cum eo experiundum.

20. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

SI quis ita legaverit: FRUCTUS ANNUOS FUNDI CORNELIANI GAIO MÆVIO DO, LEGO: perinde accipi debet hic sermo, ac si ususfructus fundi esset legatus.

21. IDEM lib. 17 ad Sabinum.

SI servi ususfructus sit legatus, quidquid [is ex] opera sua adquirit, vel ex re fructuarii, ad eum pertinet, sive stipuletur, sive ei possessio fuerit tradita. Si vero heres institutus sit, vel legatum acceperit: Labeo distinguit, cujus gratia vel heres instituitur, vel legatum acceperit.

22. IDEM lib. 18. ad Sabinum.

SEd & si quid donetur servo, in quo ususfructus alterius est: quæritur, quid fieri oporteat? Et in omnibus istis, siquidem contemplatione fructuarii [aliquid] ei relictum vel donatum est, ipsi adquiret: sin vero proprietarii, [proprietario]: si ipsius servi, adquiretur domino. Nec distinguimus unde cognitum eum, & cujus merito habuit, qui donavit, vel reliquit. † Sed & si conditionis implendæ causa quid servus fructuarius consequatur, & constiterit, contemplatione fructuarii eam conditionem adscriptam: dicendum est, ipsi adquiri. nam & in mortis causa donatione idem dicendum est.

23. IDEM lib. 17.

SEd sicuti stipulando fructuario adquirit, ita etiam paciscendo eum adquirere exceptionem fructuario, Julianus lib. 30 Digestorum scribit. Idemque, & si acceptum rogaverit, liberationem ei parere. §. 1. Quoniam autem diximus, *quod ex operis adquiritur, ad fructuarium pertinere* sciendum est, etiam cogendum eum operari. etenim modicam quoque castigationem fructuario compe-

petere, Sabinus respondit, & Cassius lib. 8 Juris civilis scripsit. vi neque torqueat, neque flagellis cædat.

24. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

SI quis donaturus usufructuario, spoponderit servo, in quem usumfructum habet, stipulanti, ipsi usufructuario obligatur: quia, ut ei servus talis stipulari possit, usitatum est,

25. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

SEd & si quid stipuletur *sibi aut Sticho* servo fructuario, donandi causa, dum vult fructuario, præstitum, dicendum, si ei solvatur, fructuario adquiri. §. 1. Interdum tamen in pendenti est, cui adquirat iste fructuarius servus: utputa [si] servum emit, & per traditionem accepit, necdum pretium numeravit, sed tantummodò pro eo fecit satis; interim cujus sit, quæritur? Et Julianus lib. 35 Digestorum scripsit, in pendenti esse dominium ejus, & numerationem pretii declaraturam cujus sit. nam si ex re fructuarii, retro fructuarii fuisse. † Idemque [est] & si forte stipulatus sit servus, numeraturus pecuniam: nam numeratio declarabit, cui sit adquisita stipulatio. Ergo ostendimus, in pendenti esse dominium, donec pretium numeretur. † Quid ergo, si amisso usufructu, tunc pretium numeretur? † Julianus quidem lib. 35 Digestorum scripsit, Adhuc interesse, unde sit pretium numeratum: Marcellus vero, & Mauricianus, amisso usufructu, jam putant dominum adquisitum proprietatis domino. Sed Juliani sententia humanior est. Quod si ex re utriusque pretium fuerit solutum, ad utrumque dominium pertinere, Julianus scripsit: scilicet pro rata pretii soluti. Quid tamen, si forte simul solverit ex re utriusque? ut puta decem [milia] pretii nomine debebat, & dena solvit ex re singulorum: cui magis servus adquirat? Si numeratione solvit, intererit, cujus priores nummos solvat: nam, quos postea solverit, aut vindicabit, aut si fuerint nummi consumpti, ad condictionem pertinent. si vero simul in sacculo solvit, nihil fecit accipientis: & ideo nondum adquisisse quisquam dominium videtur: quia, cum plus pretium solvit servus, non faciet nummos accipientis. §. 2. Si operas suas iste servus locaverit: & in annos singulos certum aliquid stipuletur: eorum quidem annorum stipulatio, quibus ususfructus mansit, adquiretur fructuario; sequentium vero stipulatio ad proprietarium transit, semel adquisita fructuario. quamvis non soleat stipulatio semel cui quæsita ad alium transire: nisi ad heredem, vel adrogatorem. Proinde, si forte ususfructus in annos singulos fuerit legatus, & iste servus operas suas locavit, & stipulatus est, ut supra scriptum est: prout capitis minutione amissus [fuerit] ususfructus, mox restitutus, ambulabit stipulatio; profectaque ad heredem, redibit ad fructuarium. §. 3. Quæstionis est, an id, quod adquiri fructuario non potest, proprietario adquiratur? Et Julianus quidem lib. 35 Digestorum scripsit, * quod fructuario adquiri non potest, proprietario quæri. Denique scribit, eum, qui ex re fructuarii stipuletur nominatim proprietario, vel jussu ejus, ipsi adquirere. Contra autem nihil agit, si non ex re fructuarii, nec ex operis suis fructuario stipuletur. §. 4. Servus fructuarius, si usumfructum in se dari stipuletur, aut sine nomine: aut nominatim proprietario, [ipsi proprietario] adquirit: exemplo servi communis, qui stipulando rem alteri ex dominis, cujus res est, nihil agit; quoniam rem suam stipulando quis, nihil agit: alteri stipulando, adquirit solidum. §. 5. Idem Julianus eodem lib. scripsit: Si servo fructuarius operas ejus locaverat, nihil agit. nam, & si ex re mea (inquit) à me stipulatus sit, nihil agit: non magis, quam servus alienus bona fide mihi serviens, idem agendo, domino quicquam adquirit. † Simili modo (ait) ne quidem si rem meam a me fructuario conducat, me [non] obligavit. Et regulariter definit: * quod quis, ab alio stipulando, mihi adquirit, id a me stipulando nihil agit: nisi forte (inquit) nominatim domino suo stipuletur à me, vel conducat. §. 6. Si duos fructuarios proponas, & ex alterius re servus sit stipulatus, petitur, utrum totum, an pro parte, qua habet usumfructum, ei quæratur: nam & in duobus bonæ fidei possessoribus hoc idem est apud Scævolam agitatum libro secundo Quæstionum? Et ait, vulgo creditum, rationemque hoc facere, [ut], si ex re alterius stipuletur, partem ei duntaxat quæri, partem domino: quod si nominatim sit stipulatus, nec dubitari debere, quin, adjecto nomine, solidum ei quæratur. † Idemque ait, & si jussu ejus stipuletur: quoniam jussum pro nomine accipimus. Idem & in fructuariis erit dicendum: ut quo casu non totum adquiretur fructuario, proprietatis domino erit quæsitum; quoniam ex re fructuarii quæri ei posse ostendimus.

§. 7. Quod autem diximus, *ex re fructuarii, vel [ex] operis posse adquirere*: utrum tunc locum habeat, quotiens jure legati ususfructus sit constitutus, an & si per traditionem, vel stipulationem, vel alium quemcunque modum, videndum: Et vera est Pegasi sententia, quam & Julianus libro sextodecimo secutus est, omnia fructuario adquiri.

26. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

SI operas suas locaverit servus fructuarius, &, imperfecto tempore locationis, ususfructus interierit, quod superest, ad proprietarium pertinebit. Sed & si ab initio certam summam propter operas certas stipulatus fuerit, capite diminuto eo, idem dicendum est.

27. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

SI pendentes fructus jam maturos reliquisset testator, fructuarius eos feret, si, die legati cedente, adhuc pendentes deprehendisset: nam [&] stantes fructus ad fructuarium pertinent.

§. 1. Si dominus solitus fuit tabernis ad merces suas uti, vel ad negotiationem, utique permittetur fructuario locare eas & ad alias merces. & illud solum observandum, ne vel abutatur usufructuarius, vel contumeliose injurioseve utatur [usufructu].

§. 2. Si servi ususfructus legatus est, cujus testator quasi ministerio vacuo utebatur, si eum disciplinis, vel arte instituerit usufructuarius, arte ejus vel peritia utetur. §. 3. Si quid cloacarii nomine debeatur, vel si quid ob formam aquæductus, quæ per agrum transit, pendatur, ad onus fructuarii pertinebit. Sed & si quid ad collationem viæ, puto hoc quoque fructuarium subiturum. Ergo & quod ob transitum exercitus confertur ex fructibus. sed & si quid municipio: nam solent possessores certam partem fructuum municipio, viliori pretio, addicere. solent & fisco fusiones præstare. Hæc onera ad fructuarium pertinebunt. §. 4. Si qua servitus imposita est fundo, necesse habebit fructuarius sustinere: unde & si per stipulationem servitus debeatur, idem puto dicendum. §. 5. Sed & si servus sub pœna emptus sit, interdictis certis quibusdam, an, si ususfructus ejus fuerit legatus, observare hæc fructuarius debeat? Et puto debere eum observare, alioquin non boni viri arbitratu utitur [&] fruitur.

28. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

NOmisinatum aureorum vel argenteorum veterum, quibus pro gemmis uti solent, ususfructus legari potest.

29. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

OMnium bonorum usumfructum posse legari, nisi excedat dodrantis æstimationem, Celsus lib. 32 Digestorum, & Julianus libro sexagesimo primo scribit: & est verius.

30. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

SI is, qui binas ædes habeat, aliarum usumfructum legaverit, posse heredem, Marcellus scribit, alteras altius tollendo obscurare luminibus: quoniam habitari potest, etiam obscuratis ædibus. Quod usque adeo temperandum est, ut non in totum ædes obscurentur, sed modicum lumen, quod habitantibus sufficit, habeant.

31. IDEM lib. 10 ad Sabinum.

EX *re fructuarii* etiam id intelligitur, quod ei fructuarius donaverit, concesserit, vel ex administratione rerum ejus compendii fecerit.

32. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

SI quis unas ædes, quas solas habet, vel fundum tradit, excipere potest id, quod personæ, non prædii est; veluti usum, & usumfructum. Sed & si excipiat, *ut pascere sibi vel inhabitare liceat*, valet exceptio: cum ex multis saltibus pastione fructus perciperetur. Et habitationis exceptione, sive temporali, sive usque ad mortem ejus, qui excepit, usus videtur exceptus.

33. PAPINIANUS lib.[1]7 Quæstionum.

SI Titio fructus, Mævio proprietas legata sit, & vivo testatore Titius decedat, nihil apud scriptum heredem relinquetur. & id Neratius quoque respondit. §. 1. Usumfructum in quibusdam casibus, non partis effectum obtinere convenit. unde si fundi vel fructus portio petatur, & absolutione secuta postea pars altera, quæ adcrevit, vindicetur: in lite quidem proprietatis judicatæ rei exceptionem obstare, in fructus vero non obstare, scribit Julianus; quoniam portio fundi, velut alluvio, portioni, personæ fructus adcresceret.

34. JULIANUS lib. 35 Digestorum.

QUotiens duobus ususfructus legatur ita, *ut alternis annis utantur, fruantur*, siquidem ita legatus fuerit, TITIO & MÆVIO: potest dici priori Titio, deinde Mævio, legatum datum. si vero duo ejusdem nominis fuerint, & ita scriptum fuerit, TITIIS USUMFRUCTUM ALTERNIS ANNIS DO: nisi consenserint, uter eorum prior utatur, invicem sibi impedient. Quod si Titius eo anno, quo frueretur, proprietatem accepisset: interim legatum non habebit, sed ad Mævium alternis annis ususfructus pertinebit. & si Titius proprietatem alienasset, habebit eum usumfructum, quia & si sub conditione ususfructus mihi legatus fuerit, & interim proprietatem ab herede accepero, pendente autem conditione eandem alienavero, ad legatum admittar. §. 1. Si colono tuo usumfructum fundi legaveris, usumfructum vindicabit, & cum herede tuo aget ex conducto: & consequetur, ut neque mercedes præstet, & impensas, quas in culturam fecerat, recipiat. §. 2. Universorum bonorum, an singularum rerum ususfructus legetur, hactenus interesse puto, quod si ædes incensæ fuerint, ususfructus specialiter ædium legatus peti non potest. Bonorum autem usufructu legato, areæ ususfructus peti poterit: quoniam qui bonorum suorum usumfructum legat, non solum eorum, quæ in specie sunt, sed & substantiæ omnis usumfructum legare videtur; in substantia autem bonorum etiam area est.

35. IDEM lib. 1 ad Urseium Ferocem.

SI ususfructus legatus est, sed heres scriptus ob hoc tardius adit, ut tardius ad legatum perveniretur: hoc quoque præstabitur. ut Sabino placuit. §. 1. Ususfructus servi mihi legatus est, isque, cum ego uti frui desissem, liber esse jussus est, deinde ego ab herede æstimationem legati tuli. nihilo magis eum liberum fore, Sabinus respondit: namque videri me uti frui homine, pro quo aliquam rem habeam; conditionem autem ejus libertatis eandem manere, ita ut mortis meæ aut capitis diminutionis interventu liber futurus esset.

36. AFRICANUS lib. 5 Quæstionum.

QUi usumfructum areæ legaverat, insulam ibi ædificavit; ea vivo eo, decidit, vel deusta est: usumfructum deberi existimavit. † Contra autem non idem juris esse, si, insulæ usufructu legato, area, deinde insula facta sit. † Idemque esse, & si scyphorum ususfructus legatus sit, deinde massa facta, & iterum scyphi: licet enim pristina qualitas scyphorum restituta sit, non tamen illos esse, quorum ususfructus legatus sit. §. 1. Stipulatus sum de Titio fundum Cornelianum, detracto usufructu; Titius decessit: quæsitum est, quid mihi heredem ejus præstare oportet? Respondit, referre qua mente ususfructus exceptus sit: nam si quidem hoc actum est, ut in cujuslibet persona ususfructus constitueretur, solam proprietatem heredem debiturum: sin autem id actum sit, ut promissori duntaxat, ususfructus reciperetur, plenam proprietatem heredem ejus debiturum. † Hoc ita se habere, manifestius in causa legatorum apparere. etenim si heres, a quo detracto usufructu proprietas legata sit, prius quam ex testamento ageretur, decesserit: minus dubitandum, quin heres ejus plenam proprietatem sit debiturus. idemque, & si sub conditione similiter legatus sit, & pendente conditione heres decessit. §. 2. Ususfructus servi Titio legatus est; cum per heredem staret, quo minus præstaretur, servus mortuus est: aliud dici non posse ait, quam in id obligatum esse heredem, quanti legatarii intersit, moram factam non esse; ut scilicet ex eo tempore in diem, in quo servus sit mortuus, ususfructus æstimetur. † Cui illud quoque consequens esse, ut si ipse Titius moriatur, similiter ex eo tempore, quo mora sit facta, in diem mortis æstimatio ususfructus heredi ejus præstaretur.

37. IDEM lib. 7 Quæstionum.

QUæsitum est, si, cum *in annos decem proximos usumfructum de te dari* stipulatus essem, per te steterit quominus dares, & quinquennium transierit, quid juris sit? Item, si *Stichi decem annorum proximorum operas de te dari* stipulatus sim, & similiter quinquennium præteriit? Respondit, ejus temporis usumfructum, & operas recte peti, quod per te transactum est, quo minus darentur.

38. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

NOn utitur usufructuarius, si nec ipse utatur, nec nomine ejus alius; puta qui emit, vel qui conduxit, vel cui donatus est, vel qui negotium ejus gerit. † Plane illud interest, quod si vendidero usumfructum, etiamsi emptor non utatur, videor usumfructum retinere:

39. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

QUia qui pretio fruitur, non minus habere intelligitur, quam qui principali re utitur fruitur.

40. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

QUod si donavero, non alias retineo, nisi ille utatur.

41. IDEM lib. 7 Institutionum.

STatuæ & *imaginis* usumfructum posse relinqui, magis est: quia & ipsæ habent [aliquam] utilitatem, si quo loco opportuno ponantur. §. 1. Licet prædia quædam talia sint, ut magis in ea impendamus, quam de illis adquiramus, tamen ususfructus eorum relinqui potest.

42. FLORENTINUS lib. 11 Institutionum.

SI alii *usus*, alii *fructus* ejusdem rei legetur, id percipiet fructuarius, quod usuario supererit: nec minus [&] ipse fruendi causa & usum habebit. §. 1. *Rerum*, an *æstimationis* ususfructus tibi legetur, interest. nam si quidem *rerum* legetur, deducto eo, quod præterea tibi legatum est, [ex] reliquis bonis usumfructum feres: sin autem *æstimationis* [ususfructus] legatus est, id quoque æstimabitur, quod præterea tibi legatum est. Nam, * sæpius idem legando, non ampliat testator legatum: re autem legata, etiam æstimationem ejus legando, ampliare legatum possumus.

43. ULPIANUS lib. 7 Regularum.

ETiam partis bonorum ususfructus legari potest. Si tamen non sit specialiter facta partis mentio, dimidia pars bonorum continetur.

44. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

USufructuarius novum tectorium parietibus, qui rudes fuissent, imponere non potest: quia, tametsi meliorem, excolendo ædificium, domini causam facturus esset, non tamen id jure suo facere potest; aliudque est, tueri quod accepisset, an novum faceret.

45. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

SIcut impendia cibariorum in servum, cujus ususfructus ad aliquem pertinet, ita & valetudinis impendia ad eum respicere natura manifestum est.

46. PAULUS lib. 9 ad Plautium.

SI extraneo scripto, & emancipato præterito, matri defuncti, deducto usufructu, proprietas legata sit: petita contra tabulas bonorum possessione, plena proprietas, pietatis respectu, matri præstanda est. §. 1. Si testator jusserit, *ut heres reficeret insu-*

insulam, cujus usumfructum legavit, potest fructuarius ex testamento agere, ut heres reficeret.

47. POMPONIUS lib. 5 ex Plautio.

QUod si heres hoc non fecisset, & ob id fructuarius frui non potuisset: heres etiam fructuarii eo nomine habebit actionem, quanti fructuarii interfuisset non cessasse heredem; licet ususfructus morte ejus interesset.

48. PAULUS lib. 9 ad Plautium.

SI absente fructuario, heres, quasi negotium ejus gerens, reficiat: negotiorum gestorum actionem adversus fructuarium habet; tametsi sibi in futurum heres prospiceret. Sed si paratus sit recedere ab usufructu fructuarius, non est cogendus reficere: sed actione negotiorum gestorum liberatur. §. 1. Silvam cæduam, etiamsi intempestive cæsa sit, in fructu esse constat: sicut olea immatura lecta; item fœnum immaturum cæsum in fructu est.

49. POMPONIUS lib. 7 ad Plautium.

SI mihi, & tibi, à Sempronio & Mucio heredibus ususfructus legatus sit: ego in partem Sempronii quadrantem, in partem Mucii alterum quadrantem habebo; tu item in utriusque parte eorum quadrantes partes [habebis].

50. PAULUS lib. 3 ad Vitellium.

TItius Mævio fundum Tusculanum reliquit, ejusque fidei commisit, *ut ejusdem fundi partis dimidiæ usumfructum Titiæ præstaret*: Mævius villam, vetustate corruptam, necessariam cogendis & conservandis fructibus, ædificavit. Quæsitum est, an sumptus partem, pro portione ususfructus Titia adgnoscere debeat? Respondit Scævola, si prius, quam ususfructus præstaretur, necessario ædificasset, non alias cogendum restituere, quam ejus sumptus ratio haberetur.

51. MODESTINUS lib. 9 Differentiarum.

TItio, *cum morietur*, ususfructus inutiliter legari intelligitur; in id tempus videlicet collatus, quo à persona discedere incipit.

52. IDEM lib. 9 Regularum.

USufructu relicto, *si tributa ejus rei præstantur*, ea usufructuarium præstare debere dubium non est: nisi specialiter nomine fideicommissi testatori placuisse probetur, hæc quoque ab herede dari.

53. JAVOLENUS lib. 2 Epistolarum.

SI cui insulæ ususfructus legatus est, quamdiu quælibet portio ejus insulæ remanet, totius soli usumfructum retinet.

54. IDEM lib. 3 Epistolarum.

SUb conditione ususfructus fundi, à te herede, Titio legatus est; tu fundum mihi vendidisti, & tradidisti detracto usufructu. Quæro, si non extiterit conditio; aut extiterit, & interiit ususfructus: ad quem pertineat? Respondit: intelligo, [te] de usufructu quærere: qui legatus est. itaque si conditio ejus legati extiterit, dubium non est, quin ad legatarium [is] ususfructus pertineat: &, si aliquo casu ab eo amissus fuerit, ad proprietatem fundi revertatur. quod si conditio non extiterit, ususfructus ad heredem pertinebit: ita ut in ejus persona omnia eadem serventur, quæ ad amittendum usumfructum pertinent, & servari solent. † Cæterum in ejusmodi venditione spectandum id erit, quod inter ementem vendentemque convenerit: ut, si apparuerit legati causa eum usumfructum exceptum esse, etiamsi conditio non extiterit, restitui à venditore emptori debeat.

55. POMPONIUS lib. 26 ad Quintum Mucium.

S*I infantis usus* tantummodo legatus sit, etiamsi nullus interim sit, cum tamen infantis ætatem excesserit, esse incipit.

56. GAJUS lib. 17 ad Edictum provinciale.

AN ususfructus nomine actio municipibus dari debeat, quæsitum est. periculum enim esse videbatur, ne perpetuus fieret; quia neque morte, nec facile capitis deminutione periturus est: qua ratione proprietas inutilis esset futura, semper abscedente usufructu. Sed tamen placuit dandam esse actionem. † Unde sequens dubitatio est, quousque tuendi essent in eo usufructu municipes? Et placuit, centum annis tuendos esse municipes: quia is finis vitæ longævi hominis est.

57. PAPINIANUS lib. 7 Responsorum.

DOminus fructuario prædium, quod ei per usumfructum serviebat, legavit; idque prædium aliquamdiu possessum legatarius restituere filio, qui causam inofficiosi testamenti recte pertulerat, coactus est: mansisse fructus jus integrum, ex postfacto apparuit. §. 1. Per fideicommissum fructu prædiorum ob alimenta libertis relicto, partium emolumentum ex persona vita decedentium ad dominum proprietatis recurrit.

58. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

DEfuncta fructuaria mense Decembri, jam omnibus fructibus, qui in his agris nascuntur, mense Octobri per colonos sublatis: quæsitum est, utrum pensio heredi fructuariæ solvi debeat, quamvis fructuaria ante Kalendas Martias, quibus pensiones inferri debeant, decesserit; an dividi debeat inter heredem fructuariæ, & Rempublicam, cui proprietas legata est? Respondi, Rempublicam quidem cum colono nullam actionem habere: fructuariæ vero heredem sua die, secundum ea, quæ proponerentur, integram pensionem percepturum. §. 1. SEMPRONIO DO LEGO EX REDACTU FRUCTUUM, OLERIS ET PORRINÆ, QUÆ HABEO IN AGRO PARRARIORUM, PARTEM SEXTAM. Quæritur, an his verbis ususfructus legatus videatur? Respondi, non usumfructum, sed ex eo, quod redactum esset, partem legatam. † Item quæsitum est, si ususfructus non esset, an quotannis partem sextam redactam legaverit? Respondi, quotannis videri relictum: nisi contrarium specialiter ab herede adprobetur.

59. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

ARbores vi tempestatis, non culpa fructuarii, eversas, ab eo substitui non placet. §. 1. Quidquid in fundo nascitur, [vel] quidquid inde percipitur, ad fructuarium pertinet: pensiones quoque jam antea locatorum agrorum, si ipsæ quoque specialiter comprehensæ sint. Sed ad exemplum venditionis, nisi fuerint specialiter exceptæ, potest usufructuarius conductorem repellere. §. 2. Cæsæ arundinis vel pali compendium, si in eo [quoque] fundi vectigal esse consuevit, ad fructuarium pertinet.

60. IDEM lib. 5 Sententiarum.

CUjuscunque fundi usufructuarius prohibitus, aut dejectus, de restitutione omnium rerum simul occupatarum agit: sed & si, medio tempore, alio casu interciderit ususfructus, æque de perceptis antea fructibus utilis actio tribuitur. §. 1. Si fundus, cujus ususfructus petitur, non à domino possideatur, actio redditur. Et ideo si de fundi proprietate inter duos quæstio sit, fructuarius nihilominus in possessione esse debet: satisque ei à possessore cavendum est, *quod non sit prohibiturus frui eum, cui ususfructus relictus est, quamdiu de jure suo probet*. Sed, si ipsi usufructuario quæstio moveatur, interim ususfructus ejus offertur: sed caveri de restituendo eo, quod ex his fructibus perceptum est, vel si satis non detur, ipse frui permittitur.

61. NERATIUS lib. 2 Responsorum.

USufructuarius novum rivum parietibus non potest imponere. Ædificium inchoatum, fructuarium consummare non posse, placet; etiamsi eo loco aliter uti non possit. sed nec ejus quidem usumfructum esse: nisi in constituendo vel legando usufructu hoc specialiter adjectum sit, ut utrumque ei liceat.

62. TRYPHONINUS lib. 7 Disputationum.

USufructuarium venerari in saltibus vel montibus possessionis, probe dicitur: nec aprum, aut cervum, quem ceperit, proprium domini capit. sed fructus aut jure [civili,] aut gentium suos facit. §. 1. Si vivariis inclusæ feræ in ea possessione custodiebantur, quando ususfructus cœpit, num exercere eas fructuarius possit, occidere non possit? alias, si quas initio incluserit operis suis, vel [post] sibimet ipsæ inciderint, delapsæve fuerint, hæ fructuarii juris sint? commodissime tamen, ne per singula animalia facultatis fructuarii, propter discretionem difficilem, jus incertum sit, sufficit

cu-

eundem numerum per singula quoque genera ferarum, finito usufructu, domino proprietatis assignare, qui fuit cœpti ususfructus tempore.

63. PAULUS lib. singulari de Jure Singulari.

Quod nostrum non est, transferemus ad alios: veluti is, qui fundum habet, quamquam usumfructum non habeat, tamen usumfructum cedere potest.

64. ULPIANUS lib. 51 ad Edictum.

Cum fructuarius paratus est usumfructum derelinquere, non est cogendus domum reficere, in quibus casibus [&] usufructuario hoc onus incumbit. † Sed & post acceptum contra eum judicium, parato fructuario derelinquere usumfructum, dicendum est absolvi eum debere a judice.

65. POMPONIUS lib. 5 ex Plautio.

Sed cum fructuarius debeat, quod suo suorumque facto deterius factum sit, reficere, non est absolvendus, licet usumfructum derelinquere paratus sit: debet enim omne, quod diligens paterfamilias in sua domo facit, & ipse facere.

§. 1. Non magis heres reficere debet, quod vetustate jam deterius factum reliquisset testator, quam si proprietatem alicui testator legasset.

66. PAULUS lib. 47 ad Edictum.

[Cum] usufructuario non solum legis Aquiliæ actio competere potest: sed & servi corrupti, & injuriarum, si servum torquendo, deteriorem fecerit.

67. JULIANUS lib. 1 ex Minicio.

Cui ususfructus legatus est, etiam invito herede eum extraneo vendere potest.

68. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

Vetus fuit quæstio, *an partus ad fructuarium pertineret?* Sed Bruti sententia obtinuit, fructuarium in eo locum non habere. Neque enim in fructu hominis homo esse potest. Hac ratione, nec usumfructum in eo fructuarius habebit. † Quid tamen si fuerit etiam partus ususfructus relictus, an habeat in eo usumfructum? Et cum possit partus legari, poterit & ususfructus ejus. §. 1. Fœtus tamen pecorum Sabinus & Cassius opinati sunt ad fructuarium pertinere. §. 2. Plane, si gregis vel armenti sit ususfructus legatus: debebit ex adgnatis gregem supplere; id est, in locum capitum defunctorum,

69. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

Vel inutilium, alia summittere: ut, post substituta, fiant propria fructuarii, ne lucro ea res cedat domino. Et sicut substituta statim domini fiunt, ita priora quoque, ex natura fructus desinunt ejus esse. Nam alioquin, quod nascitur, fructuarii est: &, cum substituit, desinit ejus esse.

70. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

Quid ergo, si non faciat, nec suppleat? Teneri eum proprietario, Gaius Cassius scribit, lib. 10 Juris civilis. §. 1. Interim tamen, quamdiu summittantur & suppleantur capita, quæ demortua sunt, cujus sit fœtus quæritur? Et Julianus lib. 35 Digestorum scribit, pendere eorum dominium: ut, si summittantur, sint proprietarii; si non summittantur, fructuarii: Quæ sententia vera est. §. 2. Secundum quæ, si decesserit fœtus, periculum erit fructuarii, non proprietarii: & necesse habebit alios fœtus summittere. Unde Gaius Cassius lib. 8 scribit, carnem fœtus demortui ad fructuarium pertinere. §. 3. Sed quod dicitur, *debere eum summittere*, toties verum est, quoties gregis, vel armenti, vel equitii, id est, universitatis, ususfructus legatus est: cæterum, si singulorum capitum, nihil supplebit. §. 4. Item, si forte eo tempore, quo fœtus editi sunt, nihil fuit, quod summitti deberet, nunc [&] post editionem utrum ex his, quæ edentur, summittere debebit, an ex his quæ edita sunt, videndum est. Puto autem verius, ea quæ pleno grege edita sunt, ad fructuarium pertinere; sed posteriorem gregis casum nocere debere fructuario. §. 5. *Summittere* autem facti est. & Julianus proprie dicit, dispertire, & dividere, & divisionem quandam facere. quod dominium erit summissorum proprietarii.

71. MARCELLUS lib. 17 Digestorum.

Si in area, cujus ususfructus alienus esset quis, ædificasset intra tempus, quo ususfructus periit: superficie sublata, restitui usumfructum, veteres responderunt.

72. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

Si dominus nudæ proprietatis usumfructum legaverit, verum est, quod Mæcianus scripsit lib. 3 quæstionum de fideicommissis, valere legatum: &, si forte in vita testatoris, vel ante aditam hereditatem proprietati accesserit, ad legatarium pertinere. Plus admittit Mæcianus, etiam si post aditam hereditatem accessisset ususfructus, utiliter diem cedere, & ad legatarium pertinere.

73. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

Si areæ ususfructus legatus sit mihi, posse me casam ibi ædificare, custodiæ causa earum rerum, quæ in area sint.

74. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

Si Sticho servo tuo, & Pamphilo meo legatus fuerit ususfructus: tale est legatum, quale, si mihi, & tibi legatus esset. & ideo dubium non est, quin æqualiter ad nos pertineat.

TIT. II.

DE USUFRUCTU ADCRESCENDO.

1. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

Quotiens ususfructus legatus est, ita inter fructuarios est jus adcrescendi, si conjunctim sit ususfructus relictus: cæterum, si separatim unicuique partis rei usufructus sit relictus, sine dubio jus adcrescendi cessat. §. 1. Denique apud Julianum lib. 35 Digestorum quæritur, Si communi servo ususfructus sit relictus, & utrique domino adquisitus: an altero repudiante, vel amittente usumfructum, alter totum habeat? & putat ad alterum pertinere: & licet dominis ususfructus non æquis partibus, sed pro dominicis adquiratur: tamen persona ejus, non dominorum, inspecta, ad alterum ex dominis pertinere, non proprietati accedere. §. 2. Idem ait, & si *communi servo*, & separatim *Titio* ususfructus legatus sit, amissum ab altero ex sociis usumfructum, non ad Titium, sed ad solum socium pertinere debere, quasi solum conjunctum. Quæ sententia vera est: nam, * quamdiu vel unus utitur, potest dici usumfructum in suo statu esse. † Idem est, si duobus conjunctim, & alteri separatim ususfructus esset relictus. §. 3. Interdum tamen, etsi non sint conjuncti, tamen ususfructus legatus alteri adcrescit: utputa si mihi fundi ususfructus separatim totius, & tibi similiter fuerit relictus. Nam (ut [&] Celsus lib. 18 Digestorum, & Julianus lib. 35 scribit) concursu partes habemus. Quod & in proprietate contingeret: nam altero repudiante, alter [totum] fundum haberet. Sed in usufructu hoc plus est: quia & constitutus, & postea amissus, nihilominus jus adcrescendi admittit. Omnes enim auctores apud Plautium de hoc consenserunt. & (ut Celsus, & Julianus eleganter ajunt) ususfructus cottidie constituitur & legatur: non, ut proprietas, eo solo tempore, quo vindicatur. * Cum primum itaque non inveniet alter eum, qui sibi concurrat, solus utetur in totum. nec refert, conjunctim, an separatim relinquatur. §. 4. Idem Julianus lib. 35 Digestorum scripsit. Si duobus heredibus institutis *deducto usufructu, proprietas legetur*, jus adcrescendi heredes non habere: nam videri usumfructum constitutum, non per concursum divisum.

2. AFRICANUS lib. 5 Quæstionum.

Ideoque amissa pars ususfructus ad legatarium, eundemque proprietarium redibit.

3. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

Idem Neratius putat, cessare jus adcrescendi, lib. 1 Responsorum. Cui sententiæ congruit ratio Celsi dicentis, totiens jus adcrescendi esse, quotiens in duobus, qui in solidum habuerunt, concursu divisus est. §. 1. Unde Celsus lib. 18 scribit, si duo fundi domini, deducto usufructu, proprietatem tradiderint, uter eorum amiserit usumfructum, ad proprietatem redire: sed non ad totum, sed cujusque usumfructum ei parti accedere,

dere, quam ipſe tradiderit; ad eam enim partem redire debet, à qua initio diviſus eſt. §. 2. Non ſolum autem, ſi duobus uſusfructus legetur, eſt jus adcreſcendi; verum & ſi alteri uſusfructus, alteri fundus legatus eſt: nam, amittente uſumfructum altero, cui erat legatus, magis jure adcreſcendi ad alterum pertinet, quam redit ad proprietatem. Nec novum: nam, & ſi duobus uſusfructus legetur, & apud alterum ſit conſolidatus, jus adcreſcendi non perit, neque ei, apud quem conſolidatus eſt, neque ab eo: & ipſe, quibus modis amitteret ante conſolidationem, iiſdem & nunc amittet. Et ita & Neratio & Ariſtoni videtur: & Pomponius probat.

4. JULIANUS lib. 35 Digeſtorum.

SI tibi proprietas fundi legata fuerit, mihi autem & Mævio & tibi ejuſdem fundi uſusfructus: habebimus ego & Mævius trientes in uſufructu, unus triens proprietati miſcebitur. Sive autem ego, ſive Mævius, capite minuti fuerimus, triens inter te, & alterutrum noſtrum dividetur: ita ut ſemiſſem in uſufructu habeat is, qui ex nobis capite minutus non fuerat, ad te proprietas cum parte dimidia uſusfructus pertineat.

5. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

ET ſi tradideris alicui proprietatem, *deducto uſusfructu*, nihilominus putat Julianus adcreſcere: nec videri novum, tibi adquiri uſumfructum.

6. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

IDem & ſi apud unum ex tribus fructuariis conſolidatus ſit uſusfructus. §. 1. Sed ſi cui proprietas, deducto uſufructu, legata ſit, & mihi pars uſusfructus: videndum erit, an inter me & heredem jus adcreſcendi verſetur? & verum eſt, ut quiſquis amiſerit, ad proprietatem revertetur. §. 2. Si mihi uſusfructus fundi pure, tibi ſub conditione legatus ſit: poteſt dici, totius fundi uſumfructum ad me pertinere interim; &, ſi capite minutus fuero, totum amittere. ſed, ſi extiterit conditio, totum uſumfructum ad te pertinere, ſi forte capite deminutus ſum: cæterum cum in meo ſtatu maneo communicandum uſumfructum.

7. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

SI quis Attio & heredibus ſuis uſumfructum legaverit, dimidiam Attius, dimidiam heredes habebunt. Quod ſi ita ſcriptum ſit, *Attio & Seio, cum heredibus meis*, tres partes fient: ut unam habeant heredes, tertiam Attius, tertiam Seius. Nec enim intereſt ita legetur, *illi & illi cum Mævio*: an ita, *illi & illi & Mævio*.

8. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

SI *mulieri cum liberis ſuis uſusfructus legetur*, amiſſis liberis, ea uſumfructum habet: [ſed] & matre mortua, liberi ejus nihilominus uſumfructum habent, jure adcreſcendi. Nam & Julianus lib. 30 Digeſtorum ait, idem intelligendum in eo, qui ſolos liberos heredes ſcripſerit: licet non, ut legatarios, eos nominaverit, ſed ut oſtenderet magis velle ſe, matrem ita frui, ut liberos ſecum habeat fruentes. † Sed & Pomponius quærit, quid ſi mixti fuerint liberi, & extranei heredes? & ait, filios legatarios eſſe intelligendos. Et per contrarium, ſi voluerit eos liberos ſimul cum matre frui: debere dici, matrem legatariam eſſe intelligendam; & per omnia ſimilem eſſe [&] in hoc caſu juris eventum.

9. AFRICANUS lib. 5 Quæſtionum.

SI proprietas fundi duobus, uſusfructus uni legatus ſit, non trientes in uſufructu habent, ſed ſemiſſem duo, ſemiſſem fructuarius. Item contra, ſi duo fructuarii, & uſus fundi legatarius ſit.

10. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

INterdum pars uſusfructus & non habenti partem ſuam, ſed amittenti adcreſcit. nam ſi uſusfructus duobus fuerit legatus, & alter lite conteſtata amiſerit uſumfructum, mox & collegatarius, qui litem conteſtatus non erat, uſumfructum amiſit: partem dimidiam duntaxat, quam amiſit, qui litem conteſtatus eſt adverſus eum, qui ſe liti obtulit, a poſſeſſore conſequitur: pars enim collegatarii ipſi adcreſcit, non domino proprietatis; uſusfructus enim perſonæ adcreſcit, etſi fuerit amiſſus.

11. PAPINIANUS lib. 2 Definitionum.

CUm ſingulis, ab heredibus ſingulis, ejuſdem rei fructus legatur, fructuarii ſeparati videntur, non minus quam ſi æquis portionibus, duobus ejuſdem rei fructus legatus fuiſſet: Unde fit, ut inter eos jus adcreſcendi non ſit,

12. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

CUm alius ab alio herede uſumfructum vindicat.

TIT. III.

QUANDO DIES USUSFRUCTUS LEGATI CEDAT.

1. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

QUamquam uſusfructus ex fruendo conſiſtat, id eſt, facto aliquo ejus, qui fruitur & utitur: tamen ſemel cedit dies. aliter atque ſi cui *in menſes*, vel [*in*] *dies*, vel [*in*] *annos ſingulos* quid legetur: tunc enim per dies ſingulos, vel menſes vel annos dies legati cedit. † Unde quæri poteſt, ſi uſusfructus cui *per dies ſingulos* legetur, vel *in annos ſingulos*, an ſemel cedat? Et puto, non cedere ſimul, ſed per tempora adjecta, ut plura legata ſint. Et ita lib. 4 Digeſtorum Marcellus probat in eo, cui *alternis diebus* uſusfructus legatus eſt. §. 1. Et ideo, ſi [is] fructus legatus ſit, qui cottidie percipi non poteſt, non erit inutile legatum: ſed dies habebunt legatum, quibus frui poteſt. §. 2. Dies autem uſusfructus, item uſus, non prius cedet, quam hereditas adeatur. Tunc enim conſtituitur uſusfructus, cum quis jam frui poteſt. Hac ratione & ſi ſervo hereditario uſusfructus legetur, Julianus ſcribit, quamvis cætera legata hereditati adquirantur, in uſufructu tamen perſonam domini expectari, qui uti & frui poſſit.

§. 3. Item ſi ex die uſusfructus legetur, dies ejus nondum cedet, niſi cum dies venit: poſſe enim uſumfructum ex die legari, & in diem, conſtat.

§. 4. Non ſolum autem uſusfructus ante aditam hereditatem dies non cedit, ſed nec actio de uſufructu. Idemque, & ſi ex die fuerit legatus uſusfructus. Denique Scævola ait, agentem ante diem uſusfructus, nihil facere: quamvis alias, qui ante diem agit, male agit.

TIT. IV.

QUIBUS MODIS USUSFRUCTUS VEL USUS AMITTITUR.

1. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

NOn ſolum uſumfructum amitti *Capitis minutione* conſtat, ſed & actionem de uſufructu. † Et parvi refert, utrum jure ſit conſtitutus uſusfructus, an vero tuitione Prætoris. proinde traditus quoque uſusfructus, item in fundo vectigali, vel ſuperficie, [non] jure conſtitutus, capitis minutione amittitur. §. 1. Sed ita demum amittitur capitis diminutione uſusfructus, ſi jam conſtitutus eſt: cæterum, ſi ante aditam hæreditatem, aut ante diem cedentem quis capite minutus eſt, conſtat non amitti. §. 2. Si tibi fundus ex die legatus eſt, & uſumfructum mihi rogatus es reſtituere, videndum erit, ſi capite minutus fuero intra diem legato tuo inſertum, ne forte ſalvus ſit mihi uſusfructus: quaſi ante diem cedentem, capitis minutio interveniat? quod benigne dici poterit. §. 3. Uſque adeo autem capitis minutio eum demum uſumfructum perimit, qui jam conſtitutus eſt, ut ſi *in ſingulos annos*, vel *menſes*, vel *dies* legatus ſit, is demum amittitur, qui jam proceſſit, & ſi forte *in annos ſingulos* legatus eſt, illius duntaxat anni uſusfructus amittetur; & ſi *in menſes*, ejus menſis; ſi *in dies*, ejus diei.

2. PAPINIANUS lib. 17 Quæſtionum.

SI duobus ſeparatim, *alternis annis*, uſusfructus relinquatur, continuis annis proprietas nuda eſt: cum ſi legatarium unum ſubſtituas, cui alternis annis legatus ſit uſusfructus, plena ſit apud heredem proprietas eo tempore, quo jus fruendi legatario non eſt. Quod ſi ex duobus illis alter decedat, per vices temporum plena proprietas

ſuis.

erit. neque enim adcrescere alteri quicquam potest: quoniam propria quisque tempora, non concurrente altero, fructus integri habuit. §. 1. Si non mors, sed capitis deminutio intercesserit: quia plura legata sunt, illius anni tantum, si modo jus fruendi habuit, fructus amissus erit. Quod & in uno legatario, qui fructum in singulos annos accepit, defendendum est: ut commemoratio temporum, repetitionis potestatem habeat. §. 2. Cum singulis fructus alternis annis legatur, si consentiant in eundem annum, impediuntur: quod non id actum videtur, ut concurrerent. Multum etenim refert, *duobus simul alternis annis* legetur (quod sane ultra primum annum procedere non poterit, non magis, quam si uni legatus ita fuisset), *an singulis alternis annis*: nam si concurrere volent, aut impedient invicem propter voluntatem, aut, si ea non refragabitur, singulorum annorum fructus vacabit.

3. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

SIcut *in annos singulos* ususfructus legari potest, ita & capitis minutione amissus legari potest: ut adjiciatur, QUOTIESQUE CAPITE MINUTUS ERIT, EI LEGO: vel sic, QUOTIENS AMISSUS ERIT. & tunc, si capitis minutione amittatur, repetitus videbitur. † Unde tractatum est, si cui *quamdiu vivat*, ususfructus legatus sit: an videatur repetitus, quotiens amissus est. quod & Mæcianus tentat. Et puto repetitum videri. Quare, si *usque ad tempus* sit legatus, ut puta *usque ad decennium*, idem erit dicendum. §. 1. Hæc autem repetitio, quæ fit post amissum capitis minutione usumfructum, quæritur, an [&] jus adcrescendi secum [salvum] habeat: ut puta, *Titio & Mævio* ususfructus legatus est, &, si Titius capite minutus esset, eidem usumfructum legavit; Quæsitum est, si Titius ex repetitione usumfructum habeat, an inter eos jus adcrescendi salvum esset? Et Papinianus lib. 17 Quæstionum scribit, salvum esse, perinde ac si alius esset Titio in usufructu substitutus: hos enim, tametsi non verbis, re tamen conjunctos videri. §. 2. Idem Papinianus quærit, *si Titio & Mævio* usufructu legato, in repetitione ususfructus non totum, sed partem Titio relegasset: an viderentur conjuncti? Et ait, si quidem Titius amiserit, totum socio adcrescere: quod si Mævius amisisset; non totum adcrescere, sed partem ad eum, partem ad proprietatem redire. quæ sententia habet rationem. Neque [enim] potest dici, eo momento, quo quis amittit usumfructum, & resumit, etiam ipsi quicquam ex usufructu adcrescere: placet enim nobis, ei qui amittit usumfructum, ex eo quod amittit, nihil adcrescere.

§. 3. *Morte* quoque amitti usumfructum, non recipit dubitationem: cum jus fruendi morte extinguatur; sicuti si quid aliud, [quod] personæ cohæret.

4. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

SI legatum usumfructum legatarius alii restituere rogatus est, id agere Prætor debet, ut ex fideicommissarii persona magis, quam ex legatarii, pereat ususfructus.

5. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

REpeti potest [legatus] ususfructus amissus qualicunque ratione: dummodo non morte. nisi forte heredibus legaverit. §. 1. Si quis usumfructum solum servi alienaverit, per quem ususfructus ei adquisitus est, dubium non est, quin ususfructus per eum adquisitus retineatur.

§. 2. *Rei mutatione* interire usumfructum, placet. veluti, ususfructus mihi ædium legatus est, ædes corruerunt, vel exustæ sunt: sine dubio extinguitur. An & areæ? Certissimum est, exustis ædibus, nec areæ, nec cementorum usumfructum deberi. & ita [&] Julianus. §. 3. Si areæ sit ususfructus legatus, & in ea ædificium sit positum, rem mutari, & usumfructum extingui, constat. † Plane si proprietarius hoc fecit, ex testamento, vel de dolo tenebitur.

6. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

SEd & interdictum *quod vi aut clam* usufructuario competit.

7. JULIANUS lib. 35 Digestorum.

NIsi, sublato ædificio, usumfructum areæ [mihi] cesserit. tempore scilicet, quo ususfructus perit, transacto.

8. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

FUndi ususfructu legato, si villa diruta sit, ususfructus non extinguetur (quia villa fundi accessio est); non magis, quam si arbores deciderint.

9. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

SEd & eo quoque solo, in quo fuit villa, uti frui potero.

10. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

QUid tamen, si fundus villæ fuit accessio? Videamus, ne etiam fundi ususfructus extinguatur. & idem dicendum est, ut non extinguatur.

§. 1. Non tantum, si ædes ad aream redactæ sint, ususfructus extinguitur, verumetiam, si demolitis ædibus, testator alias novas restituerit. Plane, si per partes reficiat, licet omnis nova facta sit, aliud erit nobis dicendum. §. 2. *Agri* vel *loci* ususfructus legatus, si fuerit inundatus, ut stagnum jam sit, aut palus, proculdubio extinguetur. §. 3. Sed & si stagni ususfructus legetur, & exaruerit sic, ut ager sit factus: mutata re, ususfructus extinguitur. §. 4. Non tamen, si *arvi* ususfructus legetur, & ibi vineæ sint positæ, vel contra, puto extingui. † Certe, *sylvæ* usufructu legato, si sylva cæsa illic sationes fuerint factæ, sine dubio ususfructus extinguitur. §. 5. Si *massæ* ususfructus legetur, & ex ea vasa sint facta, vel contra: Cassius apud Urseium scribit, interire usumfructum. quam sententiam puto veram. §. 6. Proinde & ornamentum dissolutum, aut transfiguratum, extinguit usumfructum. §. 7. In *navis* quoque usufructu Sabinus scribit, si quidem per partes refecta sit, usumfructum non interire: si autem dissoluta sit, licet iisdem tabulis, nulla præterea adjecta, restaurata sit, usumfructum extinctum. quam sententiam puto veriorem. Nam & si domus fuerit restituta, ususfructus extinguitur. §. 8. *Quadrigæ* usufructu legato si unus ex equis decesserit, an extinguatur ususfructus, quæritur? Ego puto, multum interesse, *equorum*, an *quadrigæ* ususfructus sit legatus: nam, si *equorum*, supererit in residuis; si *quadrigæ*, non remanebit, quoniam quadriga esse desiit.

11. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

NIsi alius ante diem legati cedentem substitutus sit.

12. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

SI cui *balinei* ususfructus legatus sit, & testator habitationem hoc fecerit; vel si *tabernæ*, & diætam fecerit: dicendum est, usumfructum extinctum. §. 1. Proinde & si *histrionis* reliquerit usumfructum, & eum ad aliud ministerium transtulerit, extinctum esse usumfructum, dicendum erit.

13. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

SI fructuarius messem fecit, & decessit, stipulam, quæ in messe jacet, heredis ejus esse Labeo ait: spicam, quæ terra teneatur, domini fundi esse. fructumque percipi, spica aut fœno cæso, aut uva adempta, aut excussa olea: quamvis nondum tritum frumentum, aut oleum factum, vel vindemia coacta sit. Sed, ut verum est, quod de olea excussa scripsit, ita aliter observandum de ea olea, quæ per se deciderit. Julianus, ait, fructuarii fructus tunc fieri, cum eos perceperit: bonæ fidei autem possessoris, mox, quam à solo separati sint.

14. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

EXcepta capitis minutione, vel morte, reliquæ causæ vel pro parte interitum ususfructus recipiunt.

15. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

INterdum proprietarius ad libertatem perducet; si forte ususfructus fuerit tamdiu legatus, *quamdiu manumittatur*: nam incipiente proprietario manumittere, extinguetur ususfructus.

16. IDEM lib. 5 Disputationum.

SI sub conditione mihi legatus sit ususfructus, medioque tempore sit penes heredem: potest heres usumfructum alii legare. Quæ res facit, ut,

si conditio extiterit mei legati, ususfructus ab herede relictus finiatur. Quod si ego usumfructum amisero, non revertetur ad legatarium, cui ab herede pure legatus fuerat: quia ex diversis testamentis jus conjunctionis non contingit.

17. JULIANUS lib. 35 Digestorum.

SI tibi fundi ususfructus pure, proprietas autem sub conditione Titio legata fuerit, pendente conditione dominium proprietatis adquisieris, deinde conditio extiterit: pleno jure fundum Titius habebit. neque interest, quod, detracto usufructu, proprietas legata sit: dum enim proprietatem adquiris, jus omne legati ususfructus amisisti.

18. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

SI servo hereditario ante aditam hereditatem legatus ususfructus fuisset, magis placet, adita hereditate, eum usumfructum ad te transire: nec interire, quasi mutato dominio; quia nec dies ante cesserit, quam tu heres extiteris.

19. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

NEque ususfructus, neque iter, actusve dominii mutatione amittitur.

20. PAULUS lib. 15 ad Plautium.

IS, qui usumfructum habet, si tantum utatur, quia existimet se usum tantum habere, an usumfructum retineat? &, si quidem sciens se usumfructum habere, tantum uti velit, nihilominus & frui videtur. si vero ignoret, puto eum amittere fructum: non enim [ex] eo, quod habet, utitur, sed [ex] eo, quod putavit se habere.

21. MODESTINUS lib. 3 Differentiarum.

SI ususfructus civitati legetur, & aratrum in eam inducatur, civitas esse desinit; ut passa est Carthago: ideoque, quasi morte desinit habere usumfructum.

22. POMPONIUS lib. 6 ad Quintum Mucium.

SI mulieri usus domus legatus sit, & illa trans mare profecta [sit, &] constituto tempore ad amittendum usum, afuerit, maritus vero domo usus fuerit, retinetur nihilominus usus: quemadmodum, si familiam suam in domo reliquisset, eaque peregrinaretur. Et hoc magis dicendum est, si uxorem in domo reliquerit maritus, cum ipsi marito usus domus legatus sit.

23. IDEM lib. 26 ad Quintum Mucium.

SI ager, cujus ususfructus noster sit, flumine vel mari inundatus fuerit, amittitur ususfructus: cum etiam ipsa proprietas eo casu amittatur. ac ne piscando quidem retinere poterimus usumfructum. Sed quemadmodum, si eodem impetu discesserit aqua, quo venit, restituitur proprietas, ita & usumfructum restituendum, dicendum est.

24. JAVOLENUS lib. 3 ex Posteriorum Labeonis.

CUm usumfructum *horti* haberem, flumen hortum occupavit, deinde ab eo recessit: jus quoque ususfructus restitutum esse, Labeoni videtur: quia id solum perpetuo ejusdem juris mansisset. Ita id verum puto, si flumen inundatione hortum occupavit: nam, si, alveo mutato, inde manare cœperit, amitti usumfructum existimo, cum is locus alvei publicus esse cœperit; neque in pristinum statum restitui posse. §. 1. Idem juris itinere & actu custodiendum esse, ait Labeo: de quibus rebus ego idem quod in usufructu sentio. §. 2. Labeo: nec si summa terra sublata ex fundo meo, & alia regesta esset, idcirco meum solum esse desinit: non magis, quam stercorato agro.

25. POMPONIUS lib. 11 ex Variis lectionibus.

PLacet vel certæ partis, vel pro indiviso, usumfructum non utendo amitti.

26. PAULUS lib. 1 ad Neratium.

SI ager ab hostibus occupatus, servusve captus liberatus fuerit, jure postliminii restituetur ususfructus.

27. IDEM lib. 1 Manualium.

SI servus, in quo ususfructus alienus est, noxæ dedatur à domino proprietatis usufructuario, liberabitur, confusa servitute, proprietatis comparatione.

28. IDEM lib. 13 ad Plautium.

SI ususfructus alternis annis legitur, non posse, non utendo, eum amitti: quia plura sunt legata.

29. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

POmponius quærit, Si fundum a me proprietarius conduxerit, eumque fundum vendiderit Seio, non deducto usufructu: an usumfructum per emptorem retineam? Et ait, licet proprietarius mihi pensionem solverit, tamen usumfructum amitti: quia non meo nomine, sed suo, fruitus est emptor. teneri plane mihi ex locato proprietarium, quanti mea interfuit, id factum non esse. quamquam, si à me conductum usumfructum quis alii locaverit, retinetur ususfructus: sed, si proprietarius eum locasset suo nomine, dicendum amitti; non enim meo nomine fruitur colonus. §. 1. Sed, si emptum à me usumfructum proprietarius vendidisset, amitterem usumfructum, quærendum est? Et puto amitti: quoniam & hic, non ut à me empto, fruitur fundi emptor.

§. 2. Idem Pomponius quærit, si legatum mihi usumfructum rogatus sim tibi restituere, an per te frui videar, nec amittatur ususfructus? Et ait, dubitare se de hac quæstione. Sed est verius, quod Marcellus notat, nihil hanc rem fideicommissario nocere: suo enim nomine utilem actionem eum habiturum.

30. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

CAro, & corium mortui pecoris in fructu non est: quia mortuo eo ususfructus extinguitur.

31. POMPONIUS lib. 4 ad Quintum Mucium.

CUm *gregis* ususfructus legatus est, & usque eo numerus pervenit gregis, ut grex non intelligatur, perit ususfructus.

TIT. V.

DE USUFRUCTU EARUM RERUM, QUÆ USU CONSUMUNTUR, VEL MINUUNTUR.

1. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

SEnatus censuit, *Ut omnium rerum, quas in cujusque patrimonio esse constaret, ususfructus legari possit.* quo Senatusconsulto inductum videtur, ut earum rerum, quæ usu tolluntur, vel minuuntur, possit ususfructus legari.

2. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

SEd de pecunia recte caveri oportet his, à quibus ejus pecuniæ ususfructus legatus erit.

§. 1. Quo Senatusconsulto non id effectum est, ut pecuniæ ususfructus proprie esset; nec enim naturalis ratio auctoritate Senatus commutari potuit: sed, remedio introducto, cœpit quasi ususfructus habere.

3. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

POst quod omnium rerum ususfructus legari poterit. An & nominum? Nerva negavit: sed est verius, quod Cassius & Proculus existimant, posse legari. Idem tamen Nerva, ipsi quoque debitori posse usumfructum legari scribit, & remittendas ei usuras.

4. PAULUS lib. 1 ad Neratium.

ERgo cautio etiam ab hoc exigenda erit.

5. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

HOc Senatusconsultum non solum ad eum pertinet, qui pecuniæ usumfructum, vel cæterarum rerum, quas habuit, legavit, verum & si fuerint alienæ. §. 1. Si pecuniæ sit ususfructus legatus, vel aliarum rerum, quæ in abusu consistunt, nec cautio interveniat: videndum, finito usufructu, an pecunia, quæ data sit, vel cæteræ res, quæ in absumptione sunt, condici possint? Sed, si quidem, adhuc constante usufructu, cautionem quis velit condicere, dici potest, omissam cautionem posse condici incerti condictione: sed, [si] finito usufructu, ipsam quantitatem Sabinus putat posse condici. quam sententiam & Celsus lib. 18 Digestorum probat. Quæ mihi non inarguta videtur. §. 2. Quæ in usufructu pecuniæ diximus, vel cæterarum rerum, quæ sunt in abusu, eadem & in usu dicenda sunt: nam * idem continere usum pecuniæ, & usumfructum, [&] Julianus scribit, & Pomponius lib. 8 de Stipulationibus.

6. JULIANUS lib. 35 Digestorum.

SI tibi decem [millia] legata fuerint, mihi eorundem decem [millium] ususfructus: fient quidem tua tota decem [millia], sed mihi quinque numerari debebunt, ita ut tibi caveam, *tempore mortis meæ aut capitis deminutionis restituiri*. Nam etsi fundus tibi legatus fuisset, & mihi ejusdem fundi ususfructus: haberes tu quidem totius fundi proprietatem, sed partem cum usufructu, partem sine usufructu; & non heredi, sed tibi cavetur boni viri arbitratu. §. 1. Sed si duobus eorundem decem [millium] ususfructus legatus fuerit: quina [millia] accipient, & invicem [&] heredi satisdabunt.

7. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

SI vini, olei, frumenti ususfructus legatus erit: proprietas ad legatarium transferri debet. & ab eo cautio desideranda est, *ut, quandoque is mortuus aut capite deminutus sit, ejusdem qualitatis res restituatur*: aut, æstimatis rebus, certæ pecuniæ nomine cavendum est; quod & commodius est. Idem scilicet de ceteris quoque rebus, quæ usu continentur, intelligemus.

8. PAPINIANUS lib. 17 Quæstionum.

TRibus heredibus institutis, usumfructum quindecim millium Titio legavit, & duos ex heredibus jussit pro legatario satisdare. Placebat, utile esse cautionis quoque legatum, nec refragari Senatusconsultum, quia cautio non impediretur: & esse alterum legatum velut certi, alterum incerti. ususfructus itaque nomine partem pecuniæ petendam ab eo, qui satis accepit a coherede: incertique cum eodem agendum, si satis non dedisset. eum vero, qui satis præstitit, ac propter moram coheredis satis non accepit, neque fructus nomine interim teneri propter Senatusconsultum, neque actione incerti, quia coheredi satisdedit. † Illud etiam nobis placet, legatarium cogendum promittere. finito autem usufructu, si coheredes ex causa fidejussoria convenirentur, eos mandati non acturos: non enim suscepisse mandatum, sed voluntati paruisse. denique cautionis legato liberatos. De illo nec diu tractandum fuit, secundum legatum, id est, cautionis, non heredum videri: sed ejus cui pecuniæ ususfructus relictus est, cuique testator prospicere voluit, & cujus interesse credidit, fidejussores non suo periculo quærere.

9. PAULUS lib. 1 ad Neratium.

IN stipulatione de reddendo usufructu pecuniæ, duo soli casus interponuntur, *mortis*, & *capitis deminutionis*:

10. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

QUoniam pecuniæ usus aliter amitti non potest, quam his casibus. §. 1. Si usus tantum pecuniæ legatus sit, quia in hac specie *usus* appellatione etiam fructum contineri magis accipiendum est, stipulatio ista erit interponenda. Et quidam ajunt, non ante hanc interponi stipulationem, quam data fuerit pecunia: ego autem puto, sive antea sive postea [ea] pecunia data sit, tenere stipulationem.

11. IDEM lib. 18 ad Sabinum.

SI *lanæ* alicui legatus sit ususfructus, vel *odorum*, vel *aromatum*: nullus videtur ususfructus in illis jure constitutus; sed ad Senatusconsultum erit descendendum, quod de cautione eorum loquitur.

12. MARCIANUS lib. 7 Institutionum.

CUm pecunia erat relicta Titio, ita, *ut post mortem legatarii ad Mævium rediret*: quanquam adscriptum sit, ut usum ejus Titius haberet, proprietatem tamen ei legatam; & usus mentionem factam, quia erat restituenda ab eo pecunia post mortem ejus, Divi Severus & Antoninus rescripserunt.

TIT. VI.

SI USUSFRUCTUS PETATUR, VEL AD ALIUM PERTINERE NEGETUR.

1. PAULUS lib. 18 ad Sabinum.

SI fundo fructuario servitus debeatur, Marcellus, lib. 8 apud Julianum, Labeonis & Nervæ sententiam probat, existimantium servitutem quidem eum vindicare non posse, verum usumfructum vindicaturum: ac per hoc vicinum, si non patiatur eum ire [&] agere, teneri ei, quasi non patiatur uti frui. §. 1. Ususfructus legatus adminiculis eget, sine quibus uti frui quis non potest. & ideo, si ususfructus legetur, necesse est tamen, ut sequatur eum aditus: usque adeo, ut si quis usumfructum loci leget ita, *ne heres cogatur viam præstare*, inutiliter hoc adjectum videatur. † Item si, usufructu legato, iter ademptum sit, inutilis est ademptio: quia semper sequitur usumfructum. §. 2. Sed si ususfructus sit legatus, ad quem aditus non est per hereditarium fundum, ex testamento utique agendo fructuarius consequetur, ut cum aditu sibi præstetur ususfructus.

§. 3. Utrum autem aditus tantum & iter, an vero & via debeatur fructuario, legato ei usufructu, Pomponius lib. v dubitat. Et recte putat, prout ususfructus perceptio desiderat, hoc ei præstandum. §. 4. Sed an & alias utilitates & servitutes ei heres præstare debeat, puta luminum, & aquarum, an vero non? Et puto, eas solas præstare compellendum, sine quibus omnino uti non potest: sed, si cum aliquo incommodo utatur, non esse præstandas.

2. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

SI ab herede, ex testamento, fundi ususfructus petitus sit, qui arbores dejecisset, aut ædificium demolitus esset; aut aliquo modo deteriorem usumfructum fecisset, aut servitutes imponendo, aut vicinorum prædia liberando: ad judicis religionem pertinet, ut inspiciat, qualis ante judicium acceptum fundus fuerit, ut usufructuario hoc, quod interest, ab eo servetur.

3. JULIANUS lib. 7 Digestorum.

QUi usumfructum traditum sibi ex causa fideicommissi desiit in usu habere tanto tempore, quanto, si legitime ejus factus esset, amissurus eum fuerit, actionem ad restituendum eum habere non debet: est enim absurdum, plus juris habere eos, qui possessionem duntaxat ususfructus, non etiam dominium adepti sint.

4. IDEM lib. 35 Digestorum.

FUndus detracto usufructu, legatus est Titio, & ejusdem fundi ususfructus Sempronio sub conditione. dixi, interim cum proprietate usumfructum esse: licet placeat, cum detracto usufructu fundus legatur, apud heredem usumfructum esse. quia paterfamilias, cum detracto usufructu fundum legat, & alii usumfructum sub conditione, non hoc agit, ut apud heredem ususfructus remaneat.

5. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

UTi frui jus sibi esse, solus potest intendere, qui habet usumfructum: dominus autem fundi non potest: quia, qui habet proprietatem, utendi fruendi jus separatum non habet; nec enim potest ei suus fundus servire. de suo enim, non de alieno jure, quemque agere oportet. Quanquam enim actio negativa domino competat adversus fructuarium, magis tamen de suo jure agere videatur, quam alieno: cum, *invito se, negat jus esse utendi fructuario*, vel *sibi jus esse prohibendi*. Quod si forte qui agit dominus proprietatis non sit, quamvis fructuarius jus utendi non habet, vincet tamen jure quo possessores sunt potiores, licet nullum jus habeant. §. 1. Utrum autem adversus dominum duntaxat in rem actio usufructuario competat, an etiam adversus quemvis possessorem, quæritur? Et Julianus libro septimo Digestorum scribit, hanc actionem adversus quemvis possessorem ei competere: nam &, si fundo fructuario servitus debeatur, fructuarius non servitutem, sed usumfructum vindicare debet adversus vicini fundi dominum. §. 2. Si partis fundi ususfructus constituatur, potest de eo in rem agi, sive vindicet quis usumfructum, sive alii neget.

§. 3. In his autem actionibus, quæ de usufructu aguntur, etiam fructus venire plus quam manifestum est. §. 4. Si post litem de usufructu contestatam fuerit finitus ususfructus, an ulterius

fructus

fructus desinant deberi? Et puto desinere: nam &, si mortuus fuerit fructuarius, heredi ejus actionem præteritorum duntaxat fructuum dandam, Pomponius lib. 40 scribit. Fructuario, qui vicit, omnis causa restituenda est: & ideo, si *servi* fuerit ususfructus legatus, quidquid ex re fructuarii, vel ex operis suis consecutus est, possessor debebit restituere. §. 5. Sed & si forte tempore ususfructus amissus est, alio quidem possidente, alio autem liti se offerente, non sufficit, eum usumfructum iterum renovare: verum cavere quoque eum *de evictione usufructus* oportet. quid enim, si servum aut fundum is, qui possidebat, pignori dedit, isque ab eo, qui [pignori] accepit, jure uti prohibetur? debebit itaque habere cautum.

§. 6. Sicut fructuario in rem confessoria agenti fructus præstandi sunt, ita & proprietatis domino, si negatoria actione utatur. sed in omnibus ita demum, si non sit possessor, qui agat: nam & possessori competunt. quod si possident, nihil fructuum nomine consequentur. Quod ergo officium erit judicis [quam hoc]? ut securus consequatur fructuarius fruendi licentiam; proprietatis dominus, ne inquietetur [?]

6. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

QUi de usufructu judicium accepit, si desierit possidere sine dolo, absolvetur: quod si liti se obtulit, & quasi possessor actionem de usufructu accepit, damnabitur.

TIT. VII.

DE OPERIS SERVORUM.

1. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

OPera in actu consistit: nec ante in rerum natura est, quam si dies venit, quo præstanda est: quemadmodum cum stipulamur, QUOD EX ARETHUSA NATUM ERIT.

2. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

OPeræ servi legatæ capitis minutione non amittuntur.

3. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

IN hominis usufructu operæ sunt, & ob operas mercedes.

4. IDEM lib. 2 de Liberali causa Edicti urbanici.

FRuctus hominis in operis constitit: & retro, in fructu hominis operæ sunt. † Et, ut in cæteris rebus fructus, deductis necessariis impensis, intelligitur, ita & in operis servorum.

5. TERENTIUS CLEMENS lib. 18 ad Legem Juliam & Papiam.

OPeris servi legatis, usum datum intelligi & ego didici, & Julianus existimat.

6. ULPIANUS lib. 55 ad Edictum.

CUm de servi operis artificis agitur, pro modo restituendæ sunt: sed mediastini secundum ministerium. & ita Mela scribit. §. 1. Si minor annis quinque, vel debilis servus sit, vel quis alius, cujus nulla opera esse apud dominum potuit, nulla æstimatio fiet. §. 2. Item voluptatis vel affectionis æstimatio non habebitur: veluti, si dilexerit eum dominus, aut in deliciis habuerit. §. 3. Cæterum, deductis necessariis impensis, fiet æstimatio.

TIT. VIII.

DE USU, ET HABITATIONE.

1. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

NUnc videndum de usu, & habitatione.

§. 1. Constituitur etiam nudus usus, id est, sine fructu: qui & ipse iisdem modis constitui solet, quibus & ususfructus.

2. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

CUi usus relictus est, uti potest, frui non potest. Et de singulis videndum. §. 1. *Domus* usus relictus est aut marito, aut mulieri: si marito, potest illic habitare non solus, verum cum familia quoque sua. † An & cum libertis, fuit quæstionis? Et Celsus scripsit, & cum libertis. posse hospitem quoque recipere: nam ita lib. 18 Digestorum scripsit. Quam sententiam & Tubero probat. † Sed an etiam inquilinum recipere possit, apud Labeonem memini tractatum libro posteriorum. Et ait Labeo, eum, qui ipse habitat, inquilinum posse recipere. [Idem: & hospites, & libertos suos:]

3. PAULUS lib. 3 ad Vitellium.

ET clientes.

4. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

CÆterum sine eo ne hos quidem habitare posse. Proculus autem de inquilino notat, non belle *inquilinum* dici, qui cum eo habitet. † Secundum hæc, & si pensionem percipiat, dum ipse quoque inhabitat, non erit ei invidendum: quid enim, si tam spatiosæ domus usus sit relictus homini mediocri, ut portiuncula contentus sit? Sed & cum his, quos loco servorum in operis habet, habitabit: licet liberi sint, vel servi alieni.

§. 1. *Mulieri* autem si usus relictus sit, posse eam & cum marito habitare, Quintus Mucius primus admisit, ne ei matrimonio carendum foret, cum uti vult domo. Nam per contrarium, quin uxor cum marito possit habitare, nec fuit dubitatum. † Quid ergo, si viduæ legatus sit? an nuptiis contractis post constitutum usum, mulier habitare cum marito possit? Et est verum (ut & Pomponius lib. 5 & Papinianus lib. 19 Quæstionum probat) posse eam cum viro & postea nubentem habitare. † Hoc amplius Pomponius ait, & cum socero habitaturam.

5. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

IMo & socer cum nuru habitabit: utique, cum vir una sit.

6. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

NOn solum autem cum marito, sed & cum liberis libertisque habitare, & cum parentibus poterit. Et ita & Aristo notat apud Sabinum. Et huc usque erit procedendum, ut eosdem, quos masculi, recipere & mulieres possint.

7. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

NOn aliter autem mulier hospitem recipere potest, quam si is sit, qui honeste cum ea, quæ usum habeat, habitaturus sit.

8. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

SEd neque locabunt seorsum, neque concedent habitationem sine se, nec vendent usum.

§. 1. Sed, si usus ædium mulieri legatus sit ea conditione, SI A VIRO DIVORTISSET, remittendam ei conditionem, & cum viro habitaturam. [Quod &] Pomponius libro quinto probat.

9. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

CÆterarum quoque rerum usu legato, dicendum est, uxorem cum viro in promiscuo uti eas res habere posse.

10. ULPIANUS lib. 17 ad Sabinum.

SI *habitatio* legetur, an perinde sit, atque si usus, quæritur? & effectu quidem idem pene esse legatum usus & habitationis, & Papinianus consensit lib. 18 Quæstionum. † Denique donare non poterit. sed eas personas recipiet, quas & usuarius. Ad heredem tamen nec ipsa transit: nec, non utendo, amittitur, nec capitis diminutione. §. 1. Sed si χρῆσις sit relicta, an usus sit, videndum? & Papinianus lib. 7 responsorum ait, usum esse, non etiam fructum relictum. §. 2. Sed [si] sic relictus sit, ILLI DOMUS USUSFRUCTUS HABITANDI CAUSA: utrum habitationem solam, an vero & usumfructum habeat, videndum. Et Priscus, [&] Neratius putant, solam habitationem legatam. quod est verum. Plane, si dixisset testator, USUM HABITANDI CAUSA: non dubitaremus, quin valeret. §. 3. Utrum autem unius anni sit habitatio, an usque ad vitam, apud veteres quæsitum est. Et Rutilius, donec vivat, habitationem competere ait. quam sententiam & Celsus probat lib. 18 Digestorum. §. 4. Si usus fundi sit relictus, minus utique esse, quam fructum, longeque, nemo dubitat. Sed, quid in ea causa sit, videndum. Et Labeo ait, habitare eum in fundo posse, dominumque prohibiturum illo venire: sed colonum non prohibiturum, nec familiam, [scilicet eam], quæ agri colendi causa illic sit. cæterum, si urbanam familiam illo mittat, qua ratione ipse prohibetur & familiam prohibendam, ejusdem rationis est. † Idem Labeo ait, & cella vinaria & olearia eum solum usurum: dominum vero invito eo non usurum.

totius domus usum, tamen eis, quæ vacabunt, proprietarius non utetur: quia licebit usuario, aliis & aliis temporibus, tota domo uti: cum interdum domini quoque ædium, prout temporis conditio exigit, quibusdam utantur [quibusdam non utantur]. §. 2. Usu legato, si plus usus sit legatarius; quam oportet, officio judicis, qui judicat, quemadmodum utatur, [quid] continetur? ne aliter, quam debet, utatur.

23. PAULUS lib. 1 ad Neratium.

NEratius: Usuariæ rei speciem is, cujus proprietas est, nullo modo commutare potest. [*Paulus*]: deteriorem enim causam usuarii facere non potest: facit autem deteriorem, etiam in meliorem statum commutata.

TIT. IX.

USUFRUCTUARIUS QUEMADMODUM CAVEAT.

1. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

SI cujus rei usufructus legatus sit, æquissimum Prætori visum est, de utroque legatarium cavere: *& usurum se boni viri arbitratu*; *&, cum ususfructus ad eum pertinere desinet, restituturum quod inde exstabit*. §. 1. Hæc stipulatio, sive mobilis res sit, sive soli, interponi debet.

§. 2. Illud sciendum est, ad fideicommissa etiam aptari eam debere. † Plane, & [si] ex mortis causa donatione ususfructus constituatur, exemplo legatorum debebit hæc cautio præstari. † Sed & si ex alia quacunque causa constitutus fuerit ususfructus, idem dicendum est.

§. 3. Cavere autem debet, *viri boni arbitratu perceptum iri usumfructum*: hoc est, non deteriorem se causam ususfructus facturum, cæteraque facturum, quæ in re sua faceret. §. 4. Recte autem facient & heres & legatarius, qualis res sit, cum frui incipit legatarius, si in testatum redegerint, ut inde possit apparere, an, & quatenus rem pejorem legatarius fecerit. §. 5. Utilius autem visum est, stipulatione de hoc caveri, ut, si quis non viri boni arbitratu utatur, committatur stipulatio statim: nec expectabimus, ut amittatur ususfructus. §. 6. Habet autem stipulatio ista duas causas: unam, si aliter quis utatur, quam vir bonus arbitrabitur; aliam de usufructu restituendo: quarum prior statim committetur, quam aliter fuerit usus, & sæpius committetur; sequens committetur, finito usufructu. §. 7. Sed quod diximus, *id, quod inde exstabit, restitutum iri*, non ipsam rem stipulatur proprietarius; inutiliter enim rem suam stipulari videretur: sed stipulatur *restitutum iri, quod inde extabit*. Interdum autem inerit proprietatis æstimatio, si forte fructuarius, cum possit usucapionem interpellare, neglexit: omnem enim rei curam suscipit.

2. PAULUS lib. 75 ad Edictum.

NAm fructuarius custodiam præstare debet.

3. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

OMnes autem casus continentur huic stipulationi, quibus ususfructus amittitur.

§. 1. *Desinere pertinere usumfructum* accipiemus, etiam si nec cœperit pertinere, quamvis legatus sit: & committetur nihilominus stipulatio, quasi desinat pertinere, quod nec cœpit. §. 2. Si ususfructus repetitus erit legato, *quotiesque amissus fuerit*: nisi utiliter fuerit cautum, committetur ista stipulatio, sed exceptione opus erit.

§. 3. Sed & si quis usumfructum tibi legaverit, & sub conditione, SI LIBEROS HABUERIS, proprietatem: amisso usufructu, committetur quidem stipulatio, sed exceptio locum habebit. §. 4. Si heres alienaverit proprietatem, & postea amittatur ususfructus, an ex stipulatu agere possit, videamus? Et fortius dici potest, ipso jure non committi stipulationem: quia neque heredi, successoribusve ejus restitui potest: neque is, cui potest, (id est, ad quem pervenit proprietas) pertinet ad stipulationem. Sed is, ad quem pervenit, tempore quæsiti dominii sibi prospicere alia cautione debet: quod etsi non fecerit, nihilominus in rem actione uti potest.

4. VENULEIUS lib. 12 Stipulationum.

SI fructuarius proprietatem adsecutus fuerit, desinit quidem ususfructus ad eum pertinere, propter confusionem: sed si ex stipulatu cum eo agitur, aut ipso jure inutiliter agi dicendum est, si viri boni arbitrium huc usque porrigitur; aut in factum excipere debebit.

5. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

HUic stipulationi DOLUM MALUM ABESSE, absuturumque esse continetur: &, cum in rem sit doli mali mentio concepta, omnium dolum comprehendere videtur, successorum, & adoptivi patris. §. 1. Sed *si usus sine fructu legatus erit, adempta fructus causa, satisdari* jubet Prætor. Hoc merito: ut de solo usu, non etiam de usufructu caveatur. §. 2. Ergo, & si fructus sine usu obtigerit, stipulatio locum habebit. §. 3. Et si habitatio, vel operæ hominis, vel cujus alterius animalis relictæ fuerint, stipulatio locum habebit; licet per omnia hæc usumfructum non imitantur.

6. PAULUS lib. 75 ad Edictum.

IDem est [&] in *reditu* prædii: sicuti si vindemia legata esset, vel messis: quamvis ex usufructu ea percipiantur. quæ legata morte legatarii, ad heredem redeunt.

7. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

[ET] Si ususfructus nomine, re tradita, satisdatum non fuerit, Proculus ait, posse heredem rem vindicare: &, si objiciatur exceptio, de re ususfructus nomine tradita, replicandum erit: Quæ sententia habet rationem. sed & ipsa stipulatio condici poterit. §. 1. Cum ususfructus *pecuniæ* legatus esset, exprimi debent hi duo casus in stipulatione: CUM MORIERIS, AUT CAPITE MINUERIS, DARI. idcirco hi duo soli casus, quoniam pecuniæ usus aliter amitti non potest, quam his casibus.

8. PAULUS lib. 75 ad Edictum.

SI tibi ususfructus, & mihi proprietas legata sit: mihi cavendum est. sed si mihi sub conditione [proprietas] legata sit: quidam, & Marcianus, & heredi, & mihi cavendum esse, putant: Quæ sententia vera est. † Item si mihi legata sit, &, cum ad me pertinere desierit, alii: & hic utrisque cavendum, ut supra, placuit. † Quod si duobus conjunctim ususfructus legatus sit: [&] invicem sibi cavere debebunt, & heredi in casum illum, SI AD SOCIUM NON PERTINEAT USUSFRUCTUS, HEREDI REDDI.

9. ULPIANUS lib. 51 ad Edictum.

SI ususfructus mihi legatus sit, eumque restituere sim Titio rogatus, videndum est, quis debeat cavere: utrum Titius, an ego, qui legatarius sum? an illud dicimus, mecum heredem acturum: cum fideicommissario me agere debere? & est expeditius, hoc dicere: Si mihi spes aliqua durat ususfructus, &, cum tu amiseris, potest ad me recidere, hoc est, ad legatarium: ita rem expediri, ut tu mihi, ego domino proprietatis caveam. Quod si fideicommissarii causa ususfructus mihi relictus est, nec est ulla spes

ad me revertendi fructus: recta via fideicommissarium cavere oportet domino proprietatis.

§. 1. Illud sciendum est: sive jure ipso quis usumfructum habet, sive etiam per tuitionem Praetoris, nihilominus cogendum esse fructuarium cavere, aut actiones suscipere. §. 2. Plane si *ex die proprietas alicui legata sit, ususfructus pure*: dicendum esse Pomponius ait, remittendam [esse] hanc cautionem fructuario; quia certum sit, ad eum proprietatem, vel ad heredem ejus perventuram. §. 3. Si *vestis ususfructus* legatus sit, scripsit Pomponius, quamquam heres stipulatus sit, *finito usufructu, vestem reddi*, attamen non obligari promissorem, si eam sine dolo malo adtritam reddiderit. §. 4. Si plures domini sint proprietatis, unusquisque pro sua parte stipulabitur.

10. PAULUS lib. 40 ad Edictum.

SI servi, qui nobis communis erat, usumfructum tibi legavero, necessaria erit haec cautio heredi meo: quamvis enim de proprietate possit communi dividundo experiri, tamen causa ususfructus, qui tuus proprius est, ad officium communi dividundo Judicis non pertinebit.

11. PAPINIANUS lib. 7 Responsorum.

VSu quoque *domus* relicto, viri boni arbitratu cautionem interponi oportet: Nec mutat, si pater heredes filios simul habitare cum uxore legataria voluit.

12. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

SI *vasorum* [ipsorum] ususfructus relictus sit, non erit cautio Senatusconsulti necessaria: sed illa sola, BONI VIRI ARBITRATU USURUM FRUITURUM. Si igitur tradita sunt fruendi causa, nemo dubitat, non fieri ejus, qui accepit: non enim ideo traduntur, ut dominium recedat ab eo, qui tradit, sed ut utatur fruatur legatarius. Ergo, cum non fiant fructuarii vasa, vindicari a proprietario possunt, cautione non data. † Videndum est de condictione, an possit locum habere? Et proditum est, neminem rem suam, nisi furi condicere posse.

LIBER OCTAVUS.

TIT. I.

DE SERVITUTIBUS.

1. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

SErvitutes aut personarum sunt, ut usus, & ususfructus: aut rerum, ut servitutes rusticorum praediorum, & urbanorum.

2. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

VNus ex dominis communium aedium servitutem imponere non potest.

3. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

SErvitutes praediorum aliae in solo, aliae in superficie consistunt.

4. PAPINIANUS lib. 7 Quaestionum.

SErvitutes ipso quidem jure neque ex tempore, neque ad tempus, neque sub conditione, neque ad certam conditionem (verbi gratia, QUAMDIU VOLAM) constitui possunt: sed tamen, si haec adjiciantur, pacti, vel per doli exceptionem occurretur, contra placita servitutem vindicanti: Idque & Sabinum respondisse Cassius retulit, & sibi placere.

§. 1. Modum adjici servitutibus posse constat: veluti quo genere vehiculi agatur, [vel non agatur,] veluti ut equo duntaxat; vel ut certum pondus vehatur, vel grex ille transducatur, aut carbo portetur. §. 2. Intervalla dierum & horarum, non ad temporis causam, sed ad modum pertinent jure constitutae servitutis.

5. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

VIa, iter, actus, ductus aquae iisdem fere modis constituitur, quibus & usumfructum constitui diximus. §. 1. Usus servitutum temporibus secerni potest: forte, ut quis *post horam tertiam usque in horam decimam* eo jure utatur, vel, ut *alternis diebus* utatur.

6. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

AD certam partem fundi servitus tam remitti, quam constitui potest.

7. ULPIANUS lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam.

IUs *cloacae* mittendae servitus est.

8. PAULUS lib. 15 ad Plautium.

VT *pomum decerpere liceat*, [&], *ut spatiari*, [&], *ut coenare in alieno possimus*, servitus imponi non potest. §. 1. Si praedium tuum mihi serviat, sive ego partis praedii tui dominus esse coepero, sive tu mei, per partes servitus retinetur, licet ab initio per partes adquiri non poterit.

9. CELSUS lib. 5 Digestorum.

SI cui simplicius *via* per fundum cujuspiam cedatur, vel relinquatur, in infinito (videlicet per quamlibet ejus partem) ire agere licebit: civiliter modo. Nam * quaedam in sermone tacite excipiuntur: non enim per villam ipsam, nec per medias vineas ire agere sinendus est, cum id aeque commode per alteram partem facere possit, minore servientis fundi detrimento. Verum constitit, ut, qua primum viam direxisset, ea demum ire agere deberet, nec amplius mutandae ejus potestatem haberet: sicuti Sabino quoque videbatur; qui argumento *rivi* utebatur, quem primo qualibet ducere licuisset, postea quam ductus esset, transferre non liceret: quod & in *via* servandum esse verum est.

10. IDEM lib. 18 Digestorum.

SI *iter* legatum sit, qua, nisi opere facto, iri non possit, licere fodiendo, substruendo, iter facere, Proculus ait.

11. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

PRo parte dominii servitutem adquiri non posse, vulgo traditur. † Et ideo si quis fundum habens, viam stipuletur, & partem fundi sui postea alienet, corrumpit stipulationem, in eum casum deducendo, a quo stipulatio incipere non possit. † Pro parte quoque neque legari, neque adimi via potest: &, si id factum est, neque legatum, neque ademptio valet.

12. JAVOLENUS lib. 4 Epistolarum.

NOn dubito, quin fundo municipum per servum recte servitus adquiri possit.

13. POMPONIUS lib. 14 ad Quintum Mucium.

SI, tam angusti loci demonstratione facta, *via* concessa fuerit, ut neque vehiculum, neque jumentum ea inire possit: iter magis, quam via, aut actus acquisitus videbitur. sed si jumentum ea deduci poterit, non etiam vehiculum: actus videbitur adquisitus.

14. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

SErvitutes praediorum rusticorum, etiam si corporibus accedunt, incorporales tamen sunt: & ideo usu non capiuntur, vel ideo, quia tales

tales sunt servitutes, ut non habeant certam continuamque possessionem; nemo enim tam perpetuo, tam continenter ire potest, ut nullo momento possessio ejus interpellari videatur. † Idem & in servitutibus prædiorum urbanorum observatur. §. 1. Servitus *itineris ad sepulchrum*, privati juris manet: & ideo remitti domino fundi servientis [potest:] & adquiri etiam post religionem sepulchri hæc servitus potest. §. 2. Publico loco interveniente, vel via publica, *haustus* servitus imponi potest, *aquæductus* non potest: à Principe autem peti solet *ut per viam publicam, aquam ducere sine incommodo publico liceat.* † Sacri & religiosi loci interventus etiam *itineris* servitutem impedit: cum servitus per ea loca nulli deberi potest.

15. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

QUotiens nec hominum nec prædiorum servitutes sunt, quia nihil vicinorum interest, non valet: veluti, *ne per fundum tuum eas, aut ibi consistas.* & ideo, si mihi concedas, *jus tibi non esse fundo tuo uti frui*, nihil agitur: aliter atque si concedas mihi, *jus tibi non esse in fundo tuo aquam quærere*, minuendæ aquæ meæ gratia. §. 1. Servitutium non ea natura est, ut aliquid faciat quis (veluti viridia tollat, aut amœniorem prospectum præstet, aut in hoc ut in suo pingat): sed ut aliquid patiatur, aut non faciat.

16. JULIANUS lib. 49 Digestorum.

EI, qui pignori fundum accepit, non est iniquum, utilem petitionem servitutis dari, sicuti ipsius fundi utilis petitio dabitur. † Idem servari convenit & in eo, ad quem vectigalis fundus pertinet.

17. POMPONIUS lib. singul. Regularum.

VIæ, itineris, actus, aquæductus pars in obligationem deduci non potest: quia usus eorum indivisus est. & ideo, si stipulator decesserit pluribus heredibus relictis, singuli solidam viam petunt: & si promissor decesserit, pluribus heredibus relictis, à singulis heredibus solida petitio est.

18. PAULUS lib. 31 Quæstionum

PApiniani notat. In omnibus servitutibus, quæ aditione confusæ sunt, responsum est, doli exceptionem nocituram legatario, si non patiatur eas iterum imponi.

19. LABEO lib. 4 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

EI fundo, quem quis vendat, servitutem imponi, etsi non utilis sit, posse existimo; veluti, si aquam alicui [dedere] ducere non expediret, nihilominus constitui ea servitus possit: quædam enim [debere] habere possumus, quamvis ea nobis utilia non sunt.

20. JAVOLENUS lib. 5 ex posterioribus Labeonis.

QUotiens via aut aliquod jus fundi emeretur, cavendum putat esse Labeo, *per te non fieri, quo minus eo jure uti possit:* quia nulla ejusmodi juris vacua traditio esset. Ego puto, usum ejus juris pro traditione possessionis accipiendum esse. Ideoque [&] interdicta veluti possessoria constituta sunt.

TIT. II.
DE SERVITUTIBUS PRÆDIORUM URBANORUM.

1. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

SI intercedat solum publicum, vel via publica, neque itineris, actusve, neque altius tollendi servitutes impedit. sed immittendi, protegendi, prohibendi; item fluminum & stillicidiorum servitutem impedit: quia cœlum, quod supra id solum intercedit, liberum esse debet.

§. 1. Si ususfructus tuus sit, ædium proprietas mea: quæ onera vicini sustinere debeant, mecum in solidum agi potest; tecum, nullo modo.

2. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

VRbanorum prædiorum jura talia sunt: altius tollendi, & officiendi luminibus vicini, aut non extollendi. † Item stillicidium avertendi in tectum, vel aream vicini, aut non avertendi. † Item immittendi tigna in parietem vicini: & denique projiciendi, protegendive: cæteraque istis similia.

3. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

ESt & hæc servitus, ne prospectui officiatur.

4. PAULUS lib. 2 Institutionum.

L*Uminum* [in] servitute constituta, id adquisitum videtur, ut vicinus lumina nostra excipiat. Cum autem servitus imponitur, *ne luminibus officiatur*, hoc maxime adepti videmur, ne jus sit vicino, invitis nobis altius ædificare, atque ita minuere lumina nostrorum ædificiorum.

5. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

I*Nvitum* autem in servitutibus accipere debemus, non eum, qui contradicit, sed eum, qui non consentit. Ideo Pomponius lib. 40, [&] infantem & furiosum invitos recte dici, ait: non enim ad factum, sed ad jus servitutis hæc verba referuntur.

6. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

HÆc autem jura similiter, ut rusticorum quoque prædiorum, certo tempore non utendo pereunt: nisi quod hæc dissimilitudo est, quod non omnimodo pereunt non utendo, sed ita, si vicinus simul libertatem usucapiat. veluti si ædes tuæ ædibus meis serviant, ne altius tollantur, ne luminibus mearum ædium officiatur, & ego per statutum tempus fenestras meas perfixas habuero vel obstruxero: ita demum jus meum amitto, si tu per hoc tempus ædes tuas altius sublatas habueris; alioquin, si nihil novi feceris, retineo servitutem. † Item si *tigni immissi* ædes tuæ servitutem debent, & ego exemero tignum, ita demum amitto jus meum, si tu foramen unde exemptum est tignum, obturaveris, & per constitutum tempus ita habueris: alioquin, si nihil novi feceris, integrum jus suum permanet.

7. POMPONIUS lib. 26 ad Quintum Mucium.

QUod autem ædificio meo me posse consequi, ut libertatem usucaperem, dicitur, idem me non consecuturum, si arborem eodem loco sitam habuissem, Mucius ait: & recte; quia non ita in suo statu & loco maneret arbor, quemadmodum paries, propter motum naturalem arboris.

8. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

PArietem, qui naturali ratione communis est, alterutri vicinorum demoliendi eum, & reficiendi jus non est: quia non solus dominus est.

9. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

CUm eo, qui tollendo obscurat vicini ædes, quibus non serviat, nulla competit actio.

10. MARCELLUS lib. 4 Digestorum.

GAurus Marcello. Binas ædes habeo, alteras tibi lego; heres ædes alteras altius tollit, & luminibus tuis officit: quid cum illo agere potes? & an interesse putes, suas ædes altius tollat, an hereditarias? & de illo quæro, an per alienas ædes accessum heres ad eam rem, quæ legatur, præstare debet: sicut solet quæri, cum ususfructus loci legatus est, ad quem locum accedi, nisi per alienum,

num, non potest? Marcellus respondit: Qui binas ædes habebat, si alteras legavit, non dubium est, quin heres [alias] possit altius tollendo obscurare lumina legatarum ædium. Idem dicendum est, si alteri ædes, alteri aliarum usumfructum legaverit. Non autem [semper] simile est itineris argumentum: quia *sine accessu nullum est fructus legatum: habitare autem potest, & ædibus obscuratis. Cæterum, usufructu loci legato, etiam accessus dandus est: quia, & haustu relicto, iter quoque ad hauriendum præstaretur. Sed ita officere luminibus & obscurare legatas ædes conceditur, ut non penitus lumen recludatur, sed tantum relinquatur, quantum sufficit habitantibus in usus diurni moderatione.

11. ULPIANUS lib. 1 de Officio Consulis.

QUi luminibus vicinorum officere, aliudve quid facere contra commodum eorum vellet, sciet se formam ac statum antiquorum ædificiorum custodire debere. §. 1. Si inter te & vicinum tuum non convenit, ad quam altitudinem extolli ædificia, quæ facere instituisti, oporteat, arbitrum accipere poteris.

12. JAVOLENUS lib. 10 ex Cassio.

ÆDificia, quæ servitutem patiantur, *ne quid altius tollatur*, viridia supra eam altitudinem habere possunt: at si *de prospectu* est, eaque obstatura sunt, non possunt.

13. PROCULUS lib. 2 Epistolarum.

QUidam Hiberus nomine, qui habet post horrea mea insulam, balnearia fecit secundum parietem communem: non licet autem tubulos habere admotos ad parietem communem, sicuti ne parietem quidem suum per parietem communem. De tubulis eo amplius hoc juris est, quod per eos flamma torretur paries: qua de re, volo cum Hibero loquaris, ne rem illicitam faciat. Proculus respondit: Nec Hiberum pro ea re dubitare puto, quod rem non permissam facit, tubulos secundum communem parietem extruendo. §. 1. Parietem communem incrustare licet, secundum Capitonis sententiam: sicut licet, [mihi] pretiosissimas picturas habere in pariete communi. cæterum, si demolitus sit vicinus, & ex stipulatu actione damni infecti agatur: non pluris, quam vulgaria tectoria, æstimari debent. Quod observari & in incrustatione oportet.

14. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1 de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus & Verus Augusti rescripserunt, *in area, quæ nulli servitutem debet, posse dominum vel alium voluntate ejus ædificare, intermisso legitimo spatio à vicina insula*.

15. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

INter servitutes, *ne luminibus officiatur*, & *ne prospectui offendatur*, aliud & aliud observatur: quod in *prospectu* plus quis habet, ne quid ei officiatur ad gratiorem prospectum, & liberum; *in luminibus* autem [non officere], ne lumina cujusquam obscuriora fiant. quodcunque igitur faciat ad luminis impedimentum, prohiberi potest, si servitus debeatur: opusque ei novum nunciari potest, si modo sic faciat, ut lumini noceat.

16. PAULUS lib. 2 Epitomarum Alfeni Digestorum.

LUmen, id est, ut cœlum videretur. & interest inter *lumen*, & *prospectum*: nam *prospectus* etiam ex inferioribus locis est: *lumen* ex inferiore loco esse non potest.

17. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

SI arborem ponat, ut lumini officiat, æque dicendum erit, contra impositam servitutem eum facere: nam & arbor efficit, quo minus cœli videri possit. Si tamen id quod ponitur, lumen quidem nihil impediat, solem autem auferat, si quidem eo loci, quo gratum erat eum non esse, potest dici, nihil contra servitutem facere: sin vero heliocamino, vel solario, dicendum erit, quia umbram facit in loco, cui sol fuit necessarius, contra servitutem impositam fieri.

§. 1. Per contrarium, si deponat ædificium, vel arboris ramos, quo facto locus opacus quondam cœpit solis esse plenus: non facit contra servitutem. hanc enim debuit, *ne luminibus officiat*: nunc non luminibus officit, sed plus æquo lumen facit. §. 2. Interdum dici potest, eum quoque, qui tollit ædificium, vel deprimit, luminibus officere: si forte κατὰ ἀνάκλασιν, id est, *per refractionem, seu repercussionem*, vel pressura quadam lumen in eas ædes devolvatur. §. 3. Hæc lex traditionis, STILLICIDIA, UTI NUNC SUNT, UT ITA SINT, hoc significat, impositam vicinis necessitatem stillicidiorum excipiendorum: non illud, ut etiam emptor stillicidia suscipiat ædificiorum vicinorum. hoc igitur pollicetur venditor, sibi quidem stillicidiorum servitutem deberi, se autem nulli debere.

§. 4. Quæ de stillicidio scripta sunt, etiam in cæteris servitutibus accipienda sunt, si in contrarium nihil nominatim actum est.

18. POMPONIUS lib. 10 ad Sabinum.

SI fistulæ per quas aquam ducas, ædibus meis applicatæ, damnum mihi dent, in factum actio mihi competit: sed & damni infecti stipulari à te potero.

19. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

FIstulam junctam parieti communi, quæ aut ex castello, aut ex cœlo aquam capit, non jure haberi, Proculus ait. sed non posse prohiberi vicinum, quominus balineum habeat secundum parietem communem, quamvis humorem capiat paries: non magis, quam si vel in triclinio suo, vel in cubiculo aquam effunderet. Sed Neratius ait, si talis sit usus tepidarii, ut adsiduum humorem habeat, & id noceat vicino, posse prohiberi eum. §. 1. Juxta communem parietem cameram ex figlino opere factam, si ita retineatur, ut etiam sublato pariete maneat, si modo non impediat refectionem communis parietis, jure haberi licet. §. 2. Scalas posse me ad parietem communem habere, Sabinus recte scribit: quia removeri hæ possunt.

20. IDEM lib. 15 ad Sabinum.

SErvitutes, quæ in superficie consistunt, possessione retinentur. Nam, si forte ex ædibus meis in ædes tuas tignum immissum habuero, hoc, ut immissum habeam, per causam tigni possideo habendi consuetudinem. † Idem eveniet & si mœnianum in tuum immissum habuero, aut stillicidium in tuum projecero: quia in tuo aliquid utor, etsi quasi facto quodam possideo. §. 1. Si domo mea altior area tua esset, tuque mihi *per aream tuam in domum meam ire agere* cessisti, nec ex plano aditus ad domum meam per aream tuam esset: vel gradus, vel clivos, propius januam meam jure facere possum: dum ne quid ultra, quam quod necesse est, itineris causa demoliar. §. 2. Si sublatum sit ædificium, ex quo *stillicidium* cadit, ut eadem specie & qualitate reponatur, utilitas exigit ut idem intelligatur: nam alioquin, si quid strictius interpretetur, aliud est, quod sequenti loco ponitur. & ideo, sublato ædificio, ususfructus interit: quamvis area pars est ædificii.

§. 3. Si servitus *stillicidii* imposita sit, non licet domino

domino servientis areæ ibi ædificare, ubi cassitare cœpisset stillicidium. §. 4. Si antea ex tegula cassitaverit stillicidium: postea ex tabulato, vel ex alia materia cassitare non potest.

§. 5. Stillicidium, quoquo modo adquisitum sit, altius tolli potest: levior enim fit eo facto servitus; cum quod ex alto cadet, lenius, & interdum direptum, nec perveniat ad locum servientem. inferius demitti non potest: quia fit gravior servitus, id est, pro stillicidio flumen. Eadem causa, retro duci potest stillicidium: quia in nostro magis incipiet cadere. produci non potest: ne alio loco cadat stillicidium, quam in quo posita servitus est. lenius facere poterimus, acrius non. † Et omnino sciendum est, *meliorem vicini conditionem fieri posse, deteriorem non posse*: nisi aliquid nominatim, servitute imponenda, immutatum fuerit. §. 6. Qui in area, in qua stillicidium cadit, ædificat, usque ad eum locum perducere ædificium potest, unde stillicidium cadit [recte]. sed [&] si in ædificio cadit stillicidium, supra ædificare ei conceditur, dum tamen stillicidium [recte] recipiatur.

21. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

SI domus tua ædificiis meis utramque servitutem deberet, *ne altius tolleretur*, & *ut stillicidium ædificiorum meorum recipere deberet*, & tibi concessero, *jus esse, invito me, altius tollere ædificia tua*: quod ad stillicidium meum attinet, sic statui debebit, ut, si altius sublatis ædificiis tuis stillicidia mea cadere in ea non possint, ea ratione altius tibi ædificare non liceat; si non impediantur stillicidia mea, liceat tibi altius tollere.

22. JULIANUS lib. 2 ex Minicio.

QUi ædificium habet, potest servitutem vicino imponere: ut non solum de his luminibus, quæ in præsentia erunt, sed etiam de his, quæ postea fuerint, caveat.

23. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

SI servitus imposita fuerit, *lumina, quæ nunc sunt, ut ita sint*, de futuris luminibus nihil caveri videtur. Quod si ita sit cautum, *ne luminibus officiatur*: ambigua est scriptura: utrum ne his luminibus officiatur, quæ nunc sunt, an etiam his, quæ postea quoque fuerint? [Et] humanius est, verbo generali omne lumen significari, sive quod in præsenti, sive quod post tempus conventionis contigerit. §. 1. Futuro quoque ædificio, quod nondum est, vel imponi vel adquiri servitus potest.

24. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

CUjus ædificium jure superius est, ei jus est in infinito supra suum ædificium imponere: dum inferiora ædificia non graviore servitute oneret, quam pati debent.

25. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

HOc, quod dictum est de *immissis*, locum habet ex ædificio alio in aliud: aliter enim supra alienum ædificium superius habere nemo potest. §. 1. Si ex tribus ædibus in loco impari positis, ædes mediæ superioribus serviant ædibus, inferiores autem nulli serviant, & paries communis, qui sit inter ædes inferiores, & medias, altius à domino inferiorum ædium sublatus sit: jure eum altius habiturum Sabinus ait.

26. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

IN re communi nemo dominorum, jure servitutis neque facere quicquam invito altero potest; neque prohibere, quo minus alter faciat: *nulli enim res sua servit*. Itaque propter immensas contentiones plerunque res ad divisionem pervenit; sed per communi dividundo actionem consequitur socius, quo minus opus fiat, aut ut id opus, quod fecit, tollat; si modo toti societati prodest opus tolli.

27. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

SEd si inter me & te communes sunt Titianæ ædes, & ex his aliquid non jure in alias ædes meas proprias immissum sit, nempe tecum mihi agere licet, aut rem perdere. † Idem fiet, si ex tuis propriis ædibus in communes meas & tuas ædes quid similiter esset projectum: mihi enim soli tecum est actio. §. 1. Si in area communi ædificare velis, socius prohibendi jus habet, quamvis tu ædificandi jus habeas à vicino concessum: quia, invito socio, in jure communi non habeas jus ædificandi.

28. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

FOramen in imo pariete conclavis, vel triclinii, quod esset proluendi pavimenti causa, id neque flumen esse, neque tempore adquiri placuit. Hoc ita verum est, si in eum locum nihil ex cœlo aquæ veniat: neque enim perpetuam causam habet, quod manu fit. at quod ex cœlo cadit, etsi non assidue fit, ex naturali tamen causa fit: & ideo perpetuo fieri existimatur. * Omnes autem servitutes prædiorum perpetuas causas habere debent: & ideo neque ex lacu, neque ex stagno concedi aquæductus potest. † Stillicidii quoque immittendi naturalis & perpetua causa esse debet.

29. POMPONIUS lib. 32 ad Quintum Mucium.

SI quid igitur ex eo foramine, ex quo servitus non constitit, damnum vicinus senserit, dicendum est, damni infecti stipulationem locum habere.

30. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

SI quis ædes, quæ suis ædibus servirent, cum emisset, traditas sibi accepit, confusa sublataque servitus est: &, si rursus vendere vult, nominatim imponenda servitus est; alioquin liberæ veniunt.

§. 1. Si partem prædii nanctus sim, quod mihi, aut cui ego serviam: non confundi servitutem placet: quia pro parte servitus retinetur. itaque si prædia mea prædiis tuis serviant, & tuorum partem mihi, & ego meorum partem tibi tradidero, manebit servitus. † Item ususfructus in alterutris prædiis adquisitus, non interrumpit servitutem.

31. IDEM lib. 48 ad Edictum.

SI testamento damnatus heres, *ne officeret vicini luminibus, servitutemque præstaret*, deposuit ædificium: concedenda erit legatario utilis actio, qua prohibeatur heres, si postea extollere supra priorem modum ædificium conabitur.

32. JULIANUS lib. 7 Digestorum.

SI ædes meæ serviant ædibus Lucii Titii, & ædibus Publii Mævii, *ne altius ædificare mihi liceat*; & à Titio precario petierim, *ut altius tollerem*, atque ita per statutum tempus ædificatum habuero: libertatem adversus Publium Mævium usucapiam. non enim una servitus Titio & Mævio debebatur, sed duæ. Argumentum rei præbet, quod, si alter ex his servitutem mihi remisisset, ab eo solo liberarer, altero nihilominus servitutem deberem.

§. 1. Libertas servitutis usucapitur, si ædes possideantur. quare, si is, qui altius ædificatum habebat, ante statutum tempus ædes possidere desiit, interpellata usucapio est: is autem, qui postea easdem ædes possidere cœperit, integro statuto tempore libertatem usucapiet. natura enim ser-

servitutum ea est, ut possideri non possint: sed intelligatur possessionem earum habere, qui ædes possidet.

33. PAULUS lib. 5 Epitomarum Alfeni Digestorum.

EUm debere columnam restituere, quæ onus vicinarum ædium ferebat, cujus essent ædes, quæ servirent: non eum, qui imponere vellet. nam cum in lege ædium ita scriptum esset, PARIES ONERI FERUNDO, UTI NUNC EST, ITA SIT, satis aperte significari, in perpetuum parietem esse debere: non enim hoc his verbis dici, *ut in perpetuum idem paries æternus esset*, quod ne fieri quidem posset, sed *uti ejusdem modi paries in perpetuum esset, qui onus sustineret*. quemadmodum si quis alicui cavisset, ut *servitutem præberet*, qui onus suum sustineret: si ea res, quæ servit, & tuum onus ferret, perisset, alia in locum ejus dari debeat.

34. JULIANUS lib. 2 ex Minicio.

ET qui duas areas habet, alteram tradendo, servam alteri efficere potest.

35. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

SI binarum ædium dominus dixisset eas, quas venderet, *servas fore*, sed in traditione non fecisset mentionem servitutis: vel ex vendito agere potest, vel incertum condicere, ut servitus imponatur.

36. PAPINIANUS lib. 7 Quæstionum.

BInas quis ædes habebat una contignatione tectas: utrasque diversis legavit. Dixi, quia magis placeat tignum posse duorum esse, ita ut certæ partes cujusque sint contignationis, ex regione cujusque domini fore tigna: nec ullam invicem habituros actionem, jus non esse immissum habere. Nec interest, pure utrisque, an sub conditione alteri ædes legatæ sint.

37. JULIANUS lib. 7 Digestorum.

IDemque esse, & si duobus ædes cesserint.

38. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

SI ædes meæ à tuis ædibus tantum distent, ut prospici non possint, aut medius mons earum conspectum auferat: servitus imponi non potest.

39. IDEM lib. 1 Manualium.

NEmo enim propriis ædificiis servitutem imponere potest, nisi & is, qui cedit, & is cui ceditur, in conspectu habeant ea ædificia, ita ut officere alterum alteri possit.

40. IDEM lib. 3 Responsorum.

EOs, qui jus *luminis immittendi* non habuerunt, aperto pariete communi, nullo jure fenestras immisisse, respondi.

41. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

OLympico habitationem & horreum, quod in ea domo erat, quoad viveret, legavit: juxta eandem domum hortus, & cœnaculum, quod Olympico legatum non est, fuerunt: ad hortum autem, & cœnaculum semper per domum, cujus habitatio relicta erat, aditus fuit. Quæsitum est, an Olympicus aditum præstare deberet? Respondi, servitutem quidem non esse: sed heredem transire per domum ad ea, quæ commemorata sunt, posse: dum non noceat legatario. §. 1. Lucius Titius, aperto pariete domus suæ, quatenus stillicidii rigor, & tignorum protectus competebat, januam in publico aperuit. Quæro, cum neque luminibus Publii Mævii vicini, neque itineri [vicini] officeret, neque stillicidium ne vicini domo cadat: an aliquam actionem Publius Mævius vicinus ad prohibendum haberet? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, nullam habere.

TIT. III.

DE SERVITUTIBUS PRÆDIORUM RUSTICORUM.

1. ULPIANUS lib. 2 Institutionum.

SErvitutes rusticorum prædiorum sunt hæ: iter, actus, via, aquæductus. † Iter, est jus eundi ambulandi homini, non etiam jumentum agendi. † *Actus*, est jus agendi vel jumentum, vel vehiculum. Itaque qui iter habet, actum non habet: qui actum habet, & iter habet etiam sine jumento. † *Via*, est jus eundi, & agendi, & ambulandi: nam & iter & actum in se via continet. † *Aquæductus*, est jus aquam ducendi per fundum alienum. §. 1. In rusticis computanda sunt *aquæhaustus, pecoris ad aquam adpulsus, jus pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ*.

§. 2. Traditio plane, & patientia servitutium inducet officium Prætoris.

2. NERATIUS lib. 4 Regularum.

RUsticorum prædiorum servitutes sunt, licere altius tollere, & officere prætorio vicini; vel cloacam habere licere per vicini domum; vel prætorium, vel protectum habere licere.

§. 1. Aquæductus, & haustus aquæ, per eundem locum ut ducatur, etiam pluribus concedi potest: [potest] etiam, ut diversis diebus vel horis ducatur. §. 2. Si aquæductus vel haustus aquæ sufficiens est, potest & pluribus per eundem locum concedi, ut & iisdem diebus vel horis ducatur.

3. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

[ITem] sic possunt servitutes imponi, &, ut boves, per quos fundus colitur, in vicino agro pascantur: quam servitutem poni posse, Neratius lib. 2 Membranarum scribit.

§. 1. Idem Neratius etiam ut fructus in vicini villa cogantur, coactique habeantur, & pedamenta ad vineam ex vicini prædio sumantur, constitui posse scribit. §. 2. Eodem libro ait: vicino, cujus lapidicinæ fundo tuo immineant, posse te cedere, jus ei esse terram, rudus, saxa jacere, posita habere, & ut in [tuum] lapides provolvantur, ibique positi habeantur, indeque exportentur. §. 3. Qui habet haustum, iter quoque habere videtur ad hauriendum. & (ut ait Neratius lib. 3 Membranarum) sive ei jus hauriendi, & adeundi cessum sit, utrumque habebit: sive tantum hauriendi, inesse & aditum: sive tantum adeundi ad fontem, inesse & haustum. Hæc de haustu ex fonte privato. Ad flumen autem publicum, idem Neratius eodem libro scribit, iter debere cedi, haustum non oportere: & si quis tantum [haustum] cesserit, nihil eum agere.

4. PAPINIANUS lib. 2 Responsorum.

PEcoris pascendi servitutes, item ad aquam appellendi, si prædii fructus maxime in pecore consistat, prædii magis, quam personæ videtur. † Si tamen testator personam demonstravit, cui servitutem præstari voluit, emptori vel heredi non eadem præstabitur servitus.

5. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

ERgo secundum eum & vindicari poterit.

§. 1. Neratius [libris] ex Plautio ait, nec haustum pecoris, nec appulsum, nec cretæ eximendæ, calcisque coquendæ jus posse in alieno esse, nisi fundum vicinum habeat: & hoc Proculum & Atilicinum existimasse ait. Sed ipse dicit, ut maxime calcis coquendæ & cretæ eximendæ servitus constitui possit, non ultra posse, quam quatenus ad eum ipsum fundum opus sit:

6. PAU-

6. PAULUS lib. 15 ad Plautium.

VEluti si figulinas haberet, in quibus ea vasa fierent, quibus fructus ejus fundi exportarentur; sicut in quibusdam fit, ut amphoris vinum evehatur: aut [ut] dolia fiant, vel tegulæ [vel] ad villam ædificandam. Sed si, ut vasa venirent, figulinæ exercerentur, ususfructus erit.

§. 1. Item longe recedit ab usufructu jus calcis coquendæ, & lapidis eximendi, & arenæ fodiendæ, ædificandi ejus gratia, quod in fundo est: Item silvæ cædure, ut pedamenta in vineas non desint. † Quid ergo, si prædiorum meliorem causam hæc faciant? Non est dubitandum, quin servitutis sit. Et hoc [&] Mæcianus probat: in tantum, ut & talem servitutem constitui posse putet, *ut tugurium mihi habere liceret in tuo*: scilicet, si habeam pascui servitutem, aut pecoris appellendi; ut, si hiems ingruerit, habeam, quo me recipiam.

7. IDEM lib. 21 ad Edictum.

QUi sella aut lectica vehitur, *ire*, non *agere*, dicitur. Jumentum vero ducere non potest, qui iter tantum habet. † Qui actum habet, & plaustrum ducere, & jumenta agere potest. Sed trahendi lapidem, aut tignum, neutri eorum jus est. Quidam, nec hastam rectam ei ferre licere: quia neque eundi, neque agendi gratia id faceret, & possent fructus eo modo lædi. † Qui viam habent, eundi agendique jus habent: plerique, & trahendi quoque, & rectam hastam referendi; si modo fructus non lædat. §. 1. In rusticis autem prædiis impedit servitutem medium prædium, quod non servit.

8. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

VIæ latitudo ex Lege duodecim Tabularum in porrectum octo pedes habet: in anfractum, id est, ubi flexum est, sedecim.

9. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

SErvitus aquæ ducendæ, vel hauriendæ, nisi ex capite, vel ex fonte, constitui non potest: hodie tamen ex quocunque loco constitui solet.

10. IDEM lib. 49 ad Edictum.

LAbeo ait, talem servitutem constitui posse, *ut aquam quærere, & inventam ducere liceat*: nam si liceat, nondum ædificato [ædificio], servitutem constituere, quare non æque liceat, nondum inventa aqua eandem constituere servitutem? &, si ut quærere liceat, cedere possumus, etiam ut inventa ducatur cedi potest.

11. CELSUS lib. 27 Digestorum.

PEr fundum, qui plurium est, jus mihi esse eundi agendi potest separatim cedi. Ergo subtili ratione non aliter meum fiet jus, quam si omnes cedant: & novissima demum cessione superiores omnes confirmabuntur. Benignius tamen dicetur, & antequam novissimus cesserit, eos, qui antea cesserunt, vetare uti cesso jure non posse.

12. MODESTINUS lib. 9 Differentiarum.

INter actum & iter, nonnulla est differentia. *Iter* est enim, qua quis pedes vel eques commeare potest: *Actus* vero, ubi & armenta trajicere, & vehiculum ducere liceat.

13. JAVOLENUS lib. 10 ex Cassio.

CErto generi agrorum adquiri servitus potest, velut vineis: quod ea ad solum magis, quam ad superficiem pertinet. ideo sublatis vineis, servitus manebit: sed, si in contrahenda servitute aliud actum erit, doli mali exceptio erit necessaria. §. 1. Si totus ager itineri, aut actui servit, dominus in eo agro nihil facere potest, quo servitus impediatur, quæ ita diffusa est, ut omnes glebæ serviant. † At si iter actusve sine ulla determinatione legatus [est]: modo determinabitur. &, qua primum iter determinatum est, ea servitus constitit: cæteræ partes agri liberæ sunt. Igitur arbiter dandus [est], qui utroque casu viam determinare debet. §. 2. Latitudo actus itinerisque ea est, quæ demonstrata est: quod si nihil dictum est, hoc ab arbitro statuendum est. † In via aliud juris est: nam, si dicta latitudo non est, legitima debetur.

§. 3. Si locus, non adjecta latitudine, nominatus est, per eum qualibet iri poterit. sin autem prætermissus est, æque, latitudine non adjecta, per totum fundum una poterit eligi via, duntaxat ejus latitudinis, quæ lege comprehensa est: pro quo ipso, si dubitabitur, arbitri officium invocandum est.

14. POMPONIUS lib. 32 ad Quintum Mucium.

PEr quem locum *viam* alii cessero, per eundem alii aquæductum cedere non potero: sed & si aquæductum alii concessero, alii iter per eundem locum vendere vel alias cedere non potero.

15. IDEM lib. 31 ad Quintum Mucium.

QUintus Mucius scribit, cum iter aquæ vel quotidianæ, vel æstivæ, vel quæ intervalla longiora habeat, per alienum fundum erit, [licere] fistulam suam vel fictilem, vel cujuslibet generis, in rivo ponere, quæ aquam latius exprimeret: &, quod vellet, in rivo facere licere, dum ne domino prædii aquagium deterius faceret.

16. CALLISTRATUS lib. 3 de Cognitionibus.

DIvus Pius aucupibus ita rescripsit: οὐκ ἔστιν εὔλογον ἀκόντων τῶν δεσποτῶν ὑμᾶς ἐν ἀλλοτρίοις χωρίοις ἰξεύειν, id est, *non est consentaneum, ut per aliena prædia, invitis dominis, aucupium faciatis*.

17. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1 de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus & Verus Augusti, rescripserunt, *aquam de flumine publico pro modo possessionum, ad irrigandos agros dividi oportere nisi proprio quis jure plus sibi datum ostenderit*. † Item rescripserunt, *aquam ita demum permitti duci, si sine injuria alterius id fiat*.

18. ULPIANUS lib. 14 ad Sabinum.

VNa est via, etsi per plures fundos imponatur: cum una servitus sit. † Denique quæritur, an si per unum fundum iero, per alium non, per tantum tempus quanto servitus amittitur: an retineam servitutem? & magis est, ut aut tota amittatur, aut tota retineatur. Ideoque si nullo usus sum, tota amittitur: si vel uno, tota servatur.

19 PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

SI unus ex sociis stipuletur iter ad communem fundum, inutilis est stipulatio: quia nec dari ei potest. sed si omnes stipulentur, sive communis servus, singuli ex sociis, *sibi dari oportere*, petere possunt: quia ita dari eis potest à te. [ne], si stipulator viæ plures heredes reliquerit, inutilis stipulatio fiat.

20. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

SI mihi eodem tempore concesseris & ire agere per tuum locum, & uti frui eo jus esse; deinde ego tibi concessero, jus mihi uti frui non esse: non aliter eo loco uteris frueris, quam ut

ire

ire agere mihi recte liceat. †Item si & ducere per tuum fundum aquam jure potuero, & in eo tibi ædificare, invito me, jus non fuerit: si tibi concessero, jus esse ædificare, nihilominus hanc servitutem mihi præstare debebis, ne aliter ædifices, quam ut ductus aquæ meus maneat: totiusque [ejus] rei conditio talis esse debet, qualis esset, si una dumtaxat initio concessio facta esset. §. 1. Servitus naturaliter, non manufacto, lædere potest fundum servientem: quemadmodum si imbri crescat aqua in rivo, aut ex agris in eum confluat, aut aquæ fons secundum rivum, vel in eo ipso inventus postea fuerit. §. 2. Si fundo Seiano confinis fons fuerit, ex quo [fonte] per fundum Seianum aquam jure ducebam, meo facto fundo Seiano manet servitus. §. 3. Hauriendi jus non hominis, sed prædii est.

21. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

SI mihi concesseris iter aquæ per fundum tuum, non destinata parte, per quam ducerem: totus fundus tuus serviet.

22. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

SEd quæ loca ejus fundi tunc, cum ea fieret cessio, ædificiis, arboribus, vineis vacua fuerint, ea sola eo nomine servient.

23. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

VIa constitui vel latior octo pedibus, vel angustior potest, ut tamen eam latitudinem habeat, qua vehiculum ire potest: alioquin iter erit, non via. §. 1. Si lacus perpetuus in fundo tuo est, navigandi quoque servitus, ut perveniatur ad fundum vicinum, imponi potest.

§. 2. Si fundus serviens, vel is, cui servitus debetur, publicaretur, utroque casu durant servitutes: quia cum sua conditione quisque fundus publicaretur. §. 3. Quæcunque servitus fundo debetur, omnibus ejus partibus debetur: & ideo, quamvis particulatim venierit, omnes partes servitus sequitur, [&] ita ut singuli recte agant, *jus sibi esse fundi*. Si tamen fundus, cui servitus debetur, certis regionibus inter plures dominos divisus est, quamvis omnibus partibus servitus debeatur, tamen opus est, ut hi, qui non proximas partes servienti fundo habebunt, transitum per reliquas partes fundi divisi, jure habeant: aut si proximi patiantur, transeant.

24. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

EX meo aquæductu Labeo scribit, cuilibet posse me vicino commodare: Proculus, [contra], ut ne in meam partem fundi aliam, quam ad quam servitus adquisita sit, uti ea possit. Proculi sententia verior est.

25. IDEM lib. 34 ad Sabinum.

SI partem fundi mei certam tibi vendidero, aquæductus jus, etiamsi alterius partis causa plerumque ducatur, te quoque sequetur. neque ibi aut bonitatis agri, aut usus ejus aquæ ratio habenda est, ita, ut eam solam partem fundi, quæ pretiosissima sit, aut maxime usum ejus aquæ desideret, jus ejus ducendæ sequatur: sed pro modo agri detenti, aut alienati, fiat ejus aquæ divisio.

26. PAULUS lib. 47 ad Edictum.

SI via, iter, actus, aquæductus legetur simpliciter per fundum, facultas est heredi, per quam partem fundi velit constituere servitutem: si modo nulla captio legatario in servitute fit.

27. JULIANUS lib. 7 Digestorum.

SI communi fundo meo & tuo serviat fundus Sempronianus, & eundem in commune redemerimus, servitus extinguitur: quia par utriusque domini jus in utroque fundo esse incipit. At si proprio meo & proprio tuo idem serviat, manebit servitus: quia proprio fundo per communem servitus deberi potest.

28. IDEM lib. 34 Digestorum.

ITinere ad prædium commune duorum legato, nisi uterque de loco itineris consentiat, servitus neque adquiritur, neque deperit.

29. PAULUS lib. 2 Epitomarum Alfeni Digestorum.

QUi duo prædia confinia habuerat, superiorem fundum vendiderat: in lege ita dixerat, *ut aquam, sulco aperto, emptori educere in fundum inferiorem recte liceat*. si emptor ex alio fundo aquam acciperet, & eam in inferiorem ducere vellet, *quæsitum* est, an possit id suo jure facere, necne? *Respondi*, nihil amplius, quam quod ipsius fundi siccandi causa derivaret, vicinum inferiorem recipere debere.

30. IDEM lib. 4 Epitomarum Alfeni Digestorum.

QUi duo prædia habebat, in unius venditione *aquam*, quæ in fundo nascebatur, & *circa eam aquam late decem pedes exceperat*. *Quæsitum* est, utrum dominium loci ad eum pertineat: an, ut per eum locum accedere possit? *Respondit*, si ita recepisset, CIRCA EAM AQUAM LATE PEDES DECEM, iter dumtaxat videri venditoris esse.

31. JULIANUS lib. 2 ex Minicio.

TRia prædia continua trium dominorum adjecta erant: imi prædii dominus, ex summo fundo, imo fundo servitutem aquæ quæsierat, & per medium fundum, domino concedente, in suum agrum ducebat: postea idem summum fundum emit, deinde imum fundum, in quem aquam induxerat, vendidit. *Quæsitum* est, num imus fundus id jus aquæ amisisset: quia cum utraque prædia ejusdem domini facta essent, ipsa sibi servire non potuissent? Negavit, amisisse servitutem: quia prædium, per quod aqua ducebatur, alterius fuisset. & quemadmodum servitus summo fundo, ut in imum fundum aqua veniret, imponi aliter non potuisset, quam ut per medium quoque fundum duceretur, sic eadem servitus ejusdem fundi amitti aliter non posset, nisi eodem tempore etiam per medium fundum aqua duci desiisset, aut omnium tria simul prædia unius domini facta essent.

32. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.

FUndus mihi tecum communis est; partem tuam mihi tradidisti, & ad eundem viam per vicinum tuum proprium. Recte eo modo servitutem constitutam ait: neque quod dici soleat, *per partes nec adquiri, nec imponi servitutes posse*, isto casu locum habere. Hic enim non per partem servitutem adquiri, utpote cum in id tempus adquiratur, quo proprius meus fundus futurus sit.

33. IDEM lib. 9 Quæstionum.

CUm essent mihi & tibi fundi duo communes, Titianus, & Seianus; & in divisione convenisset, ut mihi Titianus, tibi Seianus cederet: invicem partes eorum tradidimus, & in tradendo dictum est, *ut alteri per alterum aquam ducere liceret*. Recte esse servitutem impositam, ait; maxime si pacto stipulatio subdita sit.

§. 1. Per plurium prædia aquam ducis, quoquo modo imposita servitute. nisi pactum, vel stipulatio etiam de hoc subsecuta est, neque eorum cuivis, neque alii vicino poteris haustum ex rivo cedere: pacto enim, vel stipulatione intervenientibus, & hoc concedi solet. quamvis nullum prædium ipsum sibi servire, neque servitutis fructus constitui potest.

34. PAPINIANUS lib. 7 Quæstionum.

VNus ex sociis fundi communis permittendo *jus esse ire agere*, nihil agit. & ideo, si duo prædia, quæ mutuo serviebant, inter eosdem fuerint communicata, quoniam servitutes pro parte retineri placet, ab altero servitus alteri remitti non potest: quamvis enim unusquisque sociorum solus sit, cui servitus debetur, tamen quoniam non personæ, sed prædia deberent, neque adquiri libertas, neque remitti servitus per partem poterit. §. 1. Si fons exaruerit, ex quo ductum aquæ habeo, isque post constitutum tempus ad suas venas redierit: an aquæductus amissus erit, quæritur?

35. PAULUS lib. 15 ad Plautium.

ET Atilicinus ait, Cæsarem Statilio Tauro rescripsisse, in hæc verba: *Hi, qui ex fundo Sutrino aquam ducere soliti sunt, adierunt me, proposueruntque, aquam, qua per aliquot annos usi sunt, ex fonte, qui est in fundo Sutrino, ducere non potuisse, quod fons exaruisset: & postea ex eo fonte aquam fluere cœpisse. petieruntque [à] me, ut, quod jus non negligentia aut culpa sua amiserant, sed quia ducere non poterant, his restituerem. Quorum mihi postulatio cum non iniqua visa sit, succurrendum his putavi. Itaque quod jus habuerunt* [tunc,] *cum primum ea aqua pervenire ad eos non potuit, id eis restitui placet.*

36. IDEM lib. 2 Responsorum.

CUm fundo, quem ex duobus retinuit venditor, aquæ ducendæ servitus imposita sit, empto prædio quæsita servitus distractum denuo prædium sequitur. Nec ad rem pertinet, quod stipulatio, qua pœnam promitti placuit, ad personam emptoris, si ei forte frui non licuisset, relata est.

37. IDEM lib. 3 Responsorum.

Λούκιος Τίτιος Γαΐῳ Σηΐῳ τῷ ἀδελφῷ πλεῖστα χαίρειν. ὕδατος τοῦ ῥέοντος εἰς τὴν κρήνην τὴν κατασκευασθεῖσαν ἐν Ἰσθμῷ ὑπὸ τοῦ πατρός μου, δίδωμι καὶ χαρίζομαί σοι δάκτυλον εἰς τὴν οἰκίαν σου τὴν ἐν τῷ Ἰσθμῷ, ἢ ὅπου δ' ἂν βούλῃ.

Id est,

L*ucius Titius, G. Seio fratri S. P. De aqua fluente in fontem, quem pater meus in Isthmo instruxit, do concedoque tibi gratuito digitum, sive ad domum, quam in Isthmo tenes, sive quocumque tandem volueris.* Quæro, an hac scriptura usus aquæ etiam ad heredes Gaii Seii pertineat? Paulus respondit, usum aquæ personalem ad heredem Seii quasi usuarii transmitti non oportere.

38. IDEM lib 1 Manualium.

FLumine interveniente, via constitui potest: si aut vado transiri potest, aut pontem habeat. Diversum, si pontonibus trajiciatur. Hæc ita, si per unius prædia flumen currat: alioquin si tua prædia mihi vicina sint, deinde flumen, deinde Titii prædia, deinde via publica, in quam iter mihi acquiri volo, dispiciamus, ne nihil vetet, à te mihi viam dari usque ad flumen, deinde à Titio usque ad viam publicam? Sed videamus, num &, si tu eorum prædiorum dominus sis, quæ trans flumen intra viam publicam sint, idem juris sit: quia via consummari solet, vel civitate tenus, vel usque ad viam publicam, vel usque ad flumen, in quo pontonibus trajiciatur, vel usque ad proprium aliud ejusdem domini prædium? Quod si est, • non videtur interrumpi servitus, quamvis inter ejusdem domini prædia flumen publicum intercedat.

TIT. IV.

COMMUNIA PRÆDIORUM, TAM URBANORUM, QUAM RUSTICORUM.

1. ULPIANUS lib. 2 Institutionum.

ÆDificia urbana quidem *prædia* appellamus: cæterum, & si in villa ædificia sint, æque servitutes urbanorum prædiorum constitui possunt. §. 1. Ideo autem hæ *servitutes prædiorum* appellantur, quoniam sine prædiis constitui non possunt. Nemo enim potest servitutem adquirere, vel urbani, vel rustici prædii, nisi qui habet prædium.

2. IDEM lib. 17 ad Edictum.

DE aqua per rotam tollenda ex flumine, vel haurienda, vel si quis servitutem castello imposuerit, quidam dubitaverunt, ne hæ servitutes non essent: Sed rescripto Imperatoris Antonini ad Tullianum adjicitur, licet servitus jure non valuit, si tamen hac lege comparavit, seu alio quocumque legitimo modo sibi hoc jus adquisiit, tuendum esse eum, qui hoc jus possedit.

3. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

DUorum prædiorum dominus, si alterum ea lege tibi dederit, *ut id prædium, quod datur, serviat ei, quod ipse retinet*, vel contra: jure imposita servitus intelligitur.

4. JAVOLENUS lib. 10 ex Cassio.

CAveri, *ut ad certam altitudinem monumentum ædificetur*, non potest: quia id, quod humani juris esse desiit, servitutem non recipit: sicut nec illa quidem servitus consistere potest, *ut certus numerus hominum in uno loco humetur.*

5. IDEM lib. 2 Epistolarum.

PRoprium solum vendo, an servitutem talem injungere possim, *ut mihi & vicino serviat?* Similiter si commune solum vendo, *ut mihi & socio serviat*, an consequi possim? *Respondi:* • Servitutem recipere, nisi sibi, nemo potest. Adjectio itaque vicini pro supervacuo habenda est: ita ut tota servitus ad eum, qui receperit, pertineat. Solum autem commune vendendo, *ut mihi, & socio serviat*, efficere non possum: quia per unum socium communi solo servitus adquiri non potest.

6. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

SI quis duas ædes habeat, & alteras tradat, potest legem traditioni dicere: *ut vel istæ, quæ non traduntur, servæ sint his, quæ traduntur.* vel contra: *ut traditæ retentis ædibus serviant:* parvique refert, vicinæ sint ambæ ædes, an non. † Idem erit & in prædiis rusticis: nam & si quis duos fundos habeat, alium alii potest servum facere, tradendo. Duas autem ædes simul tradendo non potest efficere alteras alteris servas: quia neque adquirere alienis ædibus servitutem, neque imponere potest. §. 1. Si quis partem ædium tradet, vel partem fundi, non potest servitutem imponere: quia per partes servitus imponi non potest, sed nec adquiri. † Plane, si divisit fundum regionibus, & sic partem tradidit pro diviso, potest alterutri servitutem imponere: quia non est pars fundi, sed fundus: Quod & in ædibus potest dici, si dominus, pariete medio ædificato, unam domum in duas diviserit (ut plerique faciunt): nam & hic pro duabus domibus accipi debet. §. 2. Item, si duo homines binas ædes communes habeamus, simul tradendo, idem efficere possumus, ac si ego solus proprias binas ædes haberem. Sed, & si separatim tradiderimus, idem fiet: sic tamen, ut novissima traditio efficiat etiam præcedentem traditionem efficacem.

N 5 §. 3. Si

§. 3. Si tamen alteræ unius propriæ sint ædes, alteræ communes: neutris servitutem vel adquirere, vel imponere me posse, Pomponius lib. 8 ex Sabino scripsit. Si in venditione quis dixerit, *servas fore ædes, quas vendidit*, necesse non habet liberas tradere. Quare vel suis ædibus eas servas facere potest, vel vicino concedere servitutem, scilicet ante traditionem. Plane si *Titio servas fore* dixit, si quidem Titio servitutem concesserit, absolutum est: si vero alii concesserit, ex empto tenebitur. A quo non abhorret, quod Marcellus lib. 6 Digestorum scribit: si quis in tradendo dixerit *fundum Titio servire*, cum ei non serviret, esset autem obligatus venditor Titio ad servitutem præstandam, an agere possit ex vendito, ut emptor servitutem imponi patiatur prædio, quod mercatus est? Magisque putat, permittendum agere. Idemque ait, & si possit venditor Titio servitutem vendere, æque agere permittendum. Hæc ita demum, si recipiendæ servitutis gratia id in traditione expressum est. Cæterum, si quis (inquit) veritus, ne servitus Titio debeatur, ideo hoc excepit: non erit ex vendito actio, si nullam servitutem promisit.

7. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

IN tradendis unis ædibus ab eo, qui binas habet, species servitutis exprimenda est: ne, si generaliter *servire* dictum erit, aut nihil valeat, quia incertum sit quæ servitus excepta sit, aut omnis servitus imponi debeat. §. 1. Interpositis quoque alienis ædibus imponi potest: [veluti], *ut altius tollere, vel non tollere liceat:* vel etiam, si iter debeatur, *ut ita convalescat, si mediis ædibus servitus postea imposita fuerit*, sicuti per plurium prædia servitus imponi etiam diversis temporibus potest. Quamquam dici potest, si tria prædia continua habeam, & extremum tibi tradam, vel tuo, vel meis prædiis servitutem adquiri posse: si vero extremo, quod retineam, quia & medium meum sit, servitutem consistere: sed si rursus, aut id, cui adquisita sit servitus, aut medium alienavero, interpellari eum, donec medio prædio servitus imponatur.

8. POMPONIUS lib. 8 ad Sabinum.

SI, cum duas haberem insulas, duobus eodem momento tradidero, videndum est, an servitus alterutris imposita valeat: quia * alienis quidem ædibus, nec imponi, nec adquiri servitus potest: sed, ante traditionem peractam, suis magis adquirit, vel imponit is, qui tradit. ideoque valebit servitus.

9. IDEM lib. 10 ad Sabinum.

SI ei, cujus prædium mihi serviebat, heres extiti, & eam hereditatem tibi vendidi, restitui in pristinum statum servitus debet: quia id agitur, ut quasi tu heres videaris extitisse.

10. ULPIANUS lib. 10 ad Sabinum.

QUidquid venditor, servitutis nomine, sibi recipere vult, nominatim recipi oportet. nam illa generalis receptio, QUIBUS [EST] SERVITUS UTIQUE EST, ad extraneos pertinet, ipsi nihil prospicit venditori ad jura ejus conservanda: nulla enim habuit; quia nemo ipse sibi servitutem debet. quinimo, & si debita fuit servitus, deinde dominium rei servientis pervenit ad me, consequenter dicitur extingui servitutem.

11. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

REfectionis gratia, accedendi ad ea loca, quæ non serviant, facultas tributa est his, quibus servitus debetur: qua tamen accedere eis sit necesse; nisi in cessione servitutis nominatim præfinitum sit, qua accederetur. & ideo nec secundum rivum, nec supra eum, si forte sub terra aqua ducatur, locum religiosum dominus soli facere potest, ne servitus intereat: & id verum est. sed & depressurum vel adlevaturum rivum, per quem aquam jure duci potestatem habes: nisi si, ne id faceres, cautum sit.

§. 1. Si prope tuum fundum jus est mihi *aquam rivo ducere*, tacita hæc jura sequuntur, ut reficere mihi rivum liceat, ut adire, qua proxime possim ad reficiendum eum ego, fabrique mei: item, ut spatium relinquat mihi dominus fundi, quo, dextra & sinistra, ad rivum adeam, & quo terram, limum, lapidem, arenam, calcem jacere possim.

12. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

CUm fundus fundo servit, vendito quoque fundo, servitutes sequuntur. Ædificia quoque fundis, & fundi ædificiis eadem conditione serviunt.

13. ULPIANUS lib. 6 Opinionum.

VEnditor fundi Geroniani, fundo Botroiano, quem retinebat, legem dederat, *ne contra eum piscatio thynnaria exerceatur*. Quamvis mari, quod natura omnibus patet, servitus imponi privata lege non potest, quia tamen * bona fides contractus legem servari venditionis exposcit, personæ possidentium, aut in jus eorum succedentium, per stipulationis vel venditionis legem obligantur. §. 1. Si constat, in tuo agro lapidicinas esse, invito te, nec privato, nec publico nomine quisquam lapidem cædere potest, cui id faciendi jus non est: nisi talis consuetudo in illis lapidicinis consistat, ut, si quis voluerit ex his cædere, non aliter hoc faciat, nisi prius solitum solatium pro hoc domino præstat: ita tamen lapides cædere debet, postquam satisfaciat domino, ut neque usus necessarii lapidis intercludatur, neque commoditas rei, jure, domino adimatur.

14. JULIANUS lib. 41 Digestorum.

ITer nihil prohibet, sic constitui, *ut quis interdiu duntaxat eat:* quod fere circa prædia urbana etiam necessarium est.

15. PAULUS lib. 1. Epitomarum Alfeni Digestorum.

QUi per certum locum iter, aut actum alicui cessisset, eum pluribus, per eundem locum, vel iter, vel actum cedere posse, verum est. Quemadmodum si quis vicino suas ædes servas fecisset, nihilominus aliis, quot vellet, multis eas ædes servas facere potest.

16. GAIUS lib. 2 Rerum cottidianarum [sive aureorum].

POtest etiam in testamento heredem suum quis damnare, *ne altius ædes suas tollat, ne luminibus ædium vicinarum officiat*, vel, *ut patiatur eum tignum in parietem immittere*, vel *stillicidia adversus eum habere*, vel *ut patiatur vicinum per fundum suum, vel heredis ire, agere, aquamve ex eo ducere.*

17. PAPINIANUS lib. 7 Quæstionum.

SI precario vicinus in tuo maceriam duxerit, interdicto, *quod precario* [*habet*], agi non poterit: nec maceria posita, donatio servitutis perfecta intelligitur: nec utiliter intendetur, *jus sibi esse, invito te, ædificatum habere*; cum ædificium soli conditionem secutum, inutilem faciat intentionem. Cæterum, si in suo maceriam precario, qui servitutem tibi debuit, duxerit: neque libertas usucapietur, & interdicto, *quod precario* [*habet*], utiliter cum eo agetur. Quod si donationis causa permiseris: & interdicto agere non poteris, & * servitus donatione tollitur.

18. PAU-

18. PAULUS lib. 1 Manualium.

Receptum est, ut plures domini, & non pariter cedentes, servitutes imponant, vel adquirant: ut tamen ex novissimo actu etiam superiores confirmentur; perindeque sit, atque si eodem tempore omnes cessissent. & ideo, si is, qui primus cessit, vel defunctus sit, [vel alio genere,] vel alio modo partem suam alienaverit, post deinde socius cesserit, nihil agetur: cum enim postremus cedat, non retro adquiri servitus videtur; sed perinde habetur, atque si [post], cum postremus cedat, omnes cessissent. Igitur rursus hic actus pendebit, donec novus socius cedat. † Idem juris est, & si uni ex dominis cedatur, deinde [in persona socii] aliquid horum acciderit. † Ergo & ex diverso, si ei, qui [non] cessit, aliquid [tale] eorum contigerit, ex integro omnes cedere debebunt: tantum enim tempus eis remissum est, quo dare facere [possunt] vel diversis temporibus possint: & ideo non potest uni vel unus cedere. † Idemque dicendum est, [&] si alter cedat, alter legat servitutes. nam, si omnes socii legent servitutes, & pariter eorum adeatur hereditas, potest dici, utile esse legatum: si diversis temporibus, inutiliter dies legati cedit. * nec enim sicut viventium, ita & defunctorum actus suspendi, receptum est.

TIT. V.
SI SERVITUS VINDICETUR VEL AD ALIUM PERTINERE NEGETUR.

1. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

Actiones de servitutibus rusticis, sive urbanis, eorum sunt, quorum prædia sunt. Sepulchra autem nostri dominii non sunt. Atquin viam ad sepulchrum possumus vindicare.

2. IDEM lib. 17 ad Edictum.

De servitutibus in rem actiones competunt nobis (ad exemplum earum, quæ ad usumfructum pertinent) tam confessoria, quam negatoria: *confessoria* ei, qui servitutes sibi competere contendit: *negatoria* domino, qui negat.

§. 1. Hæc autem in rem actio *confessoria* nulli alii, quam domino fundi, competit: servitutem enim nemo vindicare potest, quam is, qui dominium in fundo vicino habet, cui servitutem dicit deberi. §. 2. Recte Neratius scribit, si medii loci ususfructus legetur, iter quoque sequi: per ea scilicet loca fundi, per quæ [qui] usumfructum cessit, constitueret, quatenus est ad fruendum necessarium. namque sciendum est, iter, quod fruendi gratia fructuario præstatur, non esse servitutem; neque enim potest soli fructuario servitus deberi: sed si fundo debeatur, & ipse fructuarius ea utetur.

§. 3. Pomponius dicit, fructuarium interdicto de itinere uti posse, si hoc anno usus est: alibi enim de jure, id est, in confessoria actione; alibi de facto, ut in hoc interdicto, quæritur. quod & Julianus lib. 48 Digestorum scribit. Pro sententia Juliani facit, quod Labeo scribit, etiam si testator usus sit, qui legavit usumfructum, debere utile interdictum fructuario dari: quemadmodum heredi vel emptori competunt hæc interdicta.

3. IDEM lib. 70 ad Edictum.

Sed, & si partem fundi quis emerit, idem dicendum est.

4. IDEM lib. 17 ad Edictum.

Loci corpus non est dominii ipsius, cui servitus debetur, sed jus eundi habet.

§. 1. Qui iter sine actu, vel actum sine itinere habet, actione de servitute utetur. §. 2. In confessoria actione, quæ de servitute movetur, fructus etiam veniunt. † Sed videamus, qui esse *fructus* servitutis possunt? Et est verius, id demum fructuum nomine computandum, si quid [sit, quod] intersit agentis, servitute non prohiberi. Sed & in negatoria actione (ut Labeo ait) fructus computantur, quanti interest petitoris, non uti fundi sui itinere adversarium. & hanc sententiam & Pomponius probat.

§. 3. Si fundus, cui iter debetur, plurium sit, unicuique in solidum competit actio (& ita & Pomponius lib. 41 scribit): sed in æstimationem id, quod interest, veniet; scilicet quod ejus interest, qui experietur. Itaque de jure quidem ipso singuli experientur, & victoria & aliis proderit, æstimatio autem ad quod ejus interest revocabitur: quamvis per unum adquiri servitus non possit. §. 4. Sed & si duorum fundus sit, qui servit, adversus unumquemque poterit ita agi. & (ut Pomponius libro eodem scribit) quisquis defendit, solidum debet restituere: quia divisionem hæc res non recipit.

§. 5. Si quis mihi itineris, vel actus, vel viæ controversiam non faciat, sed reficere, sternere non patiatur: Pomponius libro eodem scribit, confessoria actione mihi utendum. nam & si arborem impendentem habeat vicinus, qua viam, vel iter invium, vel inhabile facit, Marcellus quoque apud Julianum notat, iter petendum, vel viam vindicandam. sed de refectione viæ & interdicto uti possumus, quod de itinere actuque reficiendo competit. non tamen, si silice quis sternere velit, nisi nominatim id convenit.

§. 6. Sed & de haustu, quia servitus est, competunt nobis in rem actiones. §. 7. Competit autem de servitute actio domino ædificii, neganti servitutem se vicino debere, cujus ædes non in totum liberæ sunt, sed ei, cum quo agitur, servitutem non debent. verbi gratia: Habeo ædes, quibus sunt vicinæ Seianæ, & Sempronianæ; Sempronianis servitutem debeo; adversus dominum Seianarum volo experiri altius me tollere prohibentem: in rem actione experiar. licet enim serviant ædes meæ, ei tamen, cum quo agitur, non serviunt. hoc igitur intendo, habere me jus altius tollendi, invito eo, cum quo ago: quantum enim ad eum pertinet, liberas ædes habeo. §. 8. Si cui omnino altius tollere non liceat, adversus eum recte agetur, jus ei non esse tollere. Hæc servitus, & ei, qui ulteriores ædes habet, deberi poterit.

5. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

Et ideo, si inter meas & Titii ædes tuæ [ædes] intercedant, possum Titii ædibus servitutem imponere, *ne liceat ei altius tollere*, licet tuis non imponatur: quia donec tu non extollis, est utilitas servitutis.

6. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

Et si forte qui medius est, quia servitutem non debeat, altius extulerit ædificia sua, ut jam ego non videar luminibus tuis obstaturus, si ædificavero, frustra intendes, *jus mihi non esse ita ædificatum habere invito te*: sed si intra tempus statutum rursus deposuerit ædificium suum vicinus, renascetur tibi vindicatio. §. 1. Sciendum tamen, in his servitutibus possessorem esse eum juris, & petitorem. &, si forte non habeam ædificatum altius in meo, adversarius meus possessor est: nam, cum nihil sit innovatum, ille possidet, & ædificantem me prohibere potest & civili actione, & interdicto *quod vi, aut*

aut clam. Idem & si lapilli jactu impedierit. Sed & si, patiente eo, ædificavero, ego possessor ero effectus. §. 2. Etiam de servitute, quæ oneris ferendi causa imposita erit, actio nobis competit: *ut & onera ferat, & ædificia reficiat ad eum modum, qui servitute imposita comprehensus est*. & Gallus putat, non posse ita servitutem imponi, *ut quis facere aliquid cogeretur*: sed, *ne me facere prohiberet*. nam * in omnibus servitutibus refectio ad eum pertinet, qui sibi servitutem adserit: non ad eum, cujus res servit. Sed evaluit Servii sententia in proposita specie, ut possit quis defendere, *jus sibi esse, cogere adversarium reficere parietem ad onera sua sustinenda*. Labeo autem hanc servitutem non hominem debere, sed rem: denique licere domino rem derelinquere, scribit.

§. 3. Hæc autem actio in rem magis est, quam in personam: & non alii competit, quam domino ædium, [&] adversus dominum: sicuti cæterarum servitutium intentio. §. 4. Si ædes plurium dominorum sint, an in solidum agatur, Papinianus lib. 3 Quæstionum tractat? & ait, singulos dominos in solidum agere, sicuti de cæteris servitutibus, excepto usufructu. Sed non idem respondendum, inquit, si communes ædes essent, quæ onera vicini sustinerent. §. 5. Modus autem refectionis in hac actione ad eum modum pertinet, qui in servitute imposita continetur: forte, ut reficiat lapide quadrato, vel lapide structili, vel quovis alio opere, quod in servitute dictum est.

§. 6. Veniunt & fructus in hac actione: id est, commodum, quod haberet, si onera ædium ejus vicinus sustineret. §. 7. Parietem autem meliorem quidem, quam in servitute impositum est, facere licet: deteriorem si facit, aut per hanc actionem aut per operis novi nunciationem prohibetur.

7. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

HArum actionum eventus hic est, ut victori officio judicis aut res præstetur aut cautio. *Res* ipsa hæc est, ut jubeat adversarium judex emendare vitium parietis, & idoneum præstare. *Cautio* [hæc est,] ut eum jubeat de reficiendo pariete cavere: *neque se, neque successores suos prohibituros altius tollere, sublatumque habere*: &, si caverit, absolvetur. si vero neque rem præstat, neque cautionem, tanti condemnet, quanti actor in litem juraverit.

8. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

SIcut autem refectio parietis ad vicinum pertinet, ita fultura ædificiorum vicini, cui servitus debetur, quamdiu paries reficietur, ad inferiorem vicinum non debet pertinere. nam, si non vult superior fulcire, deponat: & restituet, cum paries fuerit restitutus. Et hic quoque sicut in cæteris servitutibus, actio contraria dabitur: hoc est, *jus tibi non esse me cogere*.

§. 1. Competit mihi actio adversus eum, qui cessit mihi [talem] servitutem, *ut in parietem ejus tigna immittere mihi liceat, supraque ea tigna* (verbi gratia) *porticum ambulatoriam facere, superque eum parietem columnas structiles imponere, quæ tectum porticus ambulatoriæ sustineant*. §. 2. Distant autem hæ actiones inter se: quod superior quidem locum habet etiam ad compellendum vicinum reficere parietem [meum;] hæc vero locum habet ad hoc solum, ut tigna suscipiat. quod non est contra genera servitutium.

§. 3. Sed si quæritur, quis possessoris, quis petitoris partes sustineat, sciendum est, possessoris partes sustinere, si quidem tigna immissa sint, eum, qui servitutem sibi deberi ait: si vero non sunt immissa, eum, qui negat. §. 4. Et si quidem is obtinuerit, qui servitutem sibi defendit, non debet ei servitus cedi: sive recte pronunciatum est, quia habet; sive perperam, quia * per sententiam non debet servitus constitui, sed, quæ est, declarari. Plane si non utendo amisit, dolo malo domini ædium, post litem contestatam, restitui ei oportet, quemadmodum placet in domino ædium. §. 5. Aristo Cerellio Vitali respondit, non putare se, ex taberna casearia fumum in superiora ædificia jure immitti posse, nisi ei rei servitutem talem admittit. Idemque ait, & ex superiore in inferiora non aquam, non quid aliud immitti licet: * in suo enim alii hactenus facere licet, quatenus nihil in alienum immittat. fumi autem, sicut aquæ, esse immissionem: posse igitur superiorem cum inferiore agere, *jus illi non esse id ita facere*. Alfenum denique scribere ait, posse ita agi, *jus illi non esse in suo lapidem cædere, ut in meum fundum fragmenta cadant*. Dicit igitur Aristo, eum, qui tabernam caseariam à Minturnensibus conduxit, à superiore prohiberi posse fumum immittere, sed Minturnenses ei ex conducto teneri: agique sic posse dicit cum eo, qui eum fumum immittat, *jus ei non esse fumum immittere*. ergo per contrarium agi poterit, *jus esse* [*fumum immittere*]: quod & ipsum videtur Aristo probare. Sed & Interdictum *Uti possidetis* poterit locum habere, si quis prohibeatur, qualiter velit suo uti. §. 6. Apud Pomponium dubitatur lib. 41 lectionum, an quis possit ita agere, *licere fumum non gravem, puta ex foco, in suo facere*, aut *non licere*? Et ait, magis non posse agi: sicut agi non potest, *jus esse in suo ignem facere, aut sedere, aut lavare*. §. 7. Idem in diversum probat: nam & in balineis (inquit) vaporibus cum Quintilla cuniculum pergentem in Ursi Julii instruxisset, placuit, potuisse tales servitutes imponi.

9. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

SI eo loco, per quem mihi iter debetur, tu ædificaveris; possum intendere, *jus mihi esse ire agere*. quod si probavero, inhibebo opus tuum. † Item Julianus scripsit: si vicinus, in suo ædificando effecerit, ne stillicidium meum reciperet, posse me agere de jure meo, id est, *jus esse immittendi stillicidium*: sicut in via diximus. Sed si quidem nondum ædificavit: sive usumfructum, sive viam habet, *jus sibi esse ire agere, vel frui*, intendere potest. Quod si jam ædificavit dominus: is, qui iter & actum habet, adhuc potest intendere jus sibi esse: fructuarius autem non potest, quia amisit usumfructum: & ideo de dolo actionem dandam hoc casu, Julianus ait. Contra si in itinere, quod per fundum tibi debeo, ædifices: recte intendam, *jus tibi non esse ædificare, vel ædificatum habere*: quemadmodum si in area mea quid ædifices. §. 1. Qui latiore via vel angustiore usus est, retinet servitutem: sicuti qui aqua, ex qua jus habet utendi, alia mixta usus est, retinet jus suum.

10. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

SI quis diuturno usu, & longa quasi possessione, jus aquæ ducendæ nanctus sit, non est ei necesse docere de jure, quo aqua constituta est, veluti ex legato, vel alio modo: sed utilem habet actionem, ut ostendat, *per annos forte tot usum se, non vi, non clam, non precario* [*possedisse*].

§. 1. Agi autem hac actione poterit non tantum cum eo, in cujus agro aqua oritur, vel per cujus fundum ducitur: verumetiam cum omnibus agi poterit, quicunque aquam [non] ducere impediunt, exemplo cæterarum servitutium.

† Et

† Et generaliter, quicunque aquam ducere impediat, hac actione cum eo experiri potero.

11. MARCELLUS lib. 6 Digestorum.

AN unus ex sociis in communi loco invitis cæteris jure ædificare possit, id est, an, si prohibeatur à sociis, possit cum his ita experiri, *jus sibi esse ædificare*: & an socii cum eo ita agere possint, *jus sibi prohibendi esse*, vel *illi* [*jus*] *ædificandi non esse*: & si ædificatum jam sit, non possit cum eo ita experiri, *jus tibi non esse ita ædificatum habere*, quæritur? Et magis dici potest, * prohibendi potius, quam faciendi, esse jus socio: quia [magis] ille, qui facere conatur (ut dixi), quodammodo sibi alienum quoque jus præripit, si, quasi solus dominus, ad suum arbitrium uti jure communi velit.

12. JAVOLENUS lib. 2 Epistolarum.

EGi, *jus illi non esse tigna in parietem meum immissa habere*: an & de futuris non immittendis cavendum est? Respondi, Judicis officio contineri puto, ut de futuro quoque opere caveri debeat.

13. PROCULUS lib. 5 Epistolarum.

FIstulas, quibus aquam duco, in via publica habeo: & hæ ruptæ inundant parietem tuum. puto, posse te mecum recte agere, *jus mihi non esse flumina ex meo in tuum parietem fluere*.

14. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

SI, cum meus proprius esset paries, passus sim [te] immittere tigna, quæ antea habueris, si nova velis immittere, prohiberi à me potes: imo etiam agere tecum potero, *ut ea, quæ nova immiseris, tollas*. §. 1. Si paries communis, opere abs te facto, in ædes meas se inclinaverit, potero tecum agere, *jus tibi non esse parietem illum ita habere*.

15. ULPIANUS lib. 6 Opinionum.

ALtius ædes suas extollendo, ut luminibus domus minoris annis vigintiquinque vel impuberis, cujus curator vel tutor erat, officiatur, efficit. quamvis hoc quoque nomine, actione ipse heredesque teneantur; quia * quod alium facientem prohibere ex officio necesse habuit, id ipse committere non debuit: tamen & adversus possidentem easdem ædes danda est impuberi vel minori actio, *ut quod non jure factum est, tollatur*.

16. JULIANUS lib. 7 Digestorum.

SI à te emero, ut *mihi liceat ex ædibus meis in ædes tuas stillicidium immittere*: & postea, te sciente, ex causa emptionis immissum habeam: Quæro, an ex hac causa, actione quadam, vel exceptione tuendus sim? Respondi, utroque auxilio me usurum.

17. ALFENUS lib. 2 Digestorum.

SI quando inter ædes binas paries esset, qui ita ventrem faceret, ut in vicini domum semipedem aut amplius procumberet: agi oportet, *jus non esse, illum parietem ita projectum in suum esse invito se*. §. 1. Cum in domo Gaii Seii locus quidam ædibus Annii ita serviret, *ut in eo loco positum habere jus Seio non esset*, & Seius in eo silvam fecisset, in qua labra, & [tenes] cucumellas positas haberet: Annio consilium omnes Jurisperiti dederunt, ut cum eo ageret, *jus ei non esse, in eo loco ea posita habere invito se*. §. 2. Secundum cujus parietem vicinus sterculinum fecerat, ex quo paries madescebat, consulebatur, quemadmodum posset vicinum cogere, ut *sterculinum tolleret*? Respondi, si in loco publico id fecisset, per Interdictum cogi posse: sed, si in privato, de servitute agere oportere. si damni infecti stipulatus esset, possit per eam stipulationem, si quid ex ea re sibi damni datum esset, servare.

18. JULIANUS lib. 6 ex Minicio.

IS, cujus familia vicinum prohibebat aquam ducere, sui potestatem non faciebat, ne secum agi posset: quærit actor, quid sibi faciendum esset? Respondi, oportere Prætorem, causa cognita, jubere *bona adversarii possideri*: & *non ante inde discedere, quam is actori jus aquæ ducendæ constituisset*: & *si quid, quia aquam ducere prohibitus esset, siccitatibus detrimenti cepisset*, veluti si prata arboresve exaruissent.

19. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

SI de communi servitute quis bene quidem deberi intendit, sed aliquo modo litem perdidit culpa sua, non est æquum, hoc cæteris damno esse: sed, si per collusionem cessit litem adversario, cæteris dandam esse actionem de dolo, Celsus scripsit. Idque ait Sabino placuisse.

20. SCÆVOLA lib. 4 Digestorum.

TEstatrix fundo, quem legaverat, casas junctas habuit: Quæsitum est, si hæ fundo legato non cederent, eumque legatarius vindicasset, an iste fundus aliquam servitutem casis deberet: aut, si ex fideicommissi causa eum sibi dari legatarius desideraret, heredes servitutem aliquam casis excipere deberent? Respondit, deberi. §. 1. Plures ex municipibus, qui diversa prædia possidebant, saltum communem, *ut jus compascendi haberent*, mercati sunt: idque etiam à successoribus eorum est observatum: sed nonnulli ex his, qui hoc jus habebant, prædia sua illa propria venum dederunt: Quæro, an in venditione etiam jus illud secutum sit prædia, cum ejus voluntatis venditores fuerint, ut [&] hoc alienarent? Respondit, id observandum, quod actum inter contrahentes esset: sed, si voluntas contrahentium manifesta non sit, & hoc jus ad emptores transire. † Item quæro, an, cum pars illorum propriorum fundorum legato ad aliquem transmissa sit, aliquid juris secum [hujus] compascui traxerit? Respondit: cum id quoque jus fundi, qui legatus esset, videretur, id quoque cessurum legatario.

21. LABEO lib. 1 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI qua aqua nondum apparet, ejus iter ductus constitui non potest. Paulus: Imo puto, idcirco id falsum esse, quia cedi potest, *ut aquam quæreres, & inventam ducere liceret*.

TIT. VI.

QUEMADMODUM SERVITUTES AMITTUNTUR.

1. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

SErvitutes prædiorum *confunduntur*, si idem utriusque prædii dominus esse cœperit.

2. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

QUi iter & actum habet, si statuto tempore tantum ierit, non perisse actum, sed manere, Sabinus, Cassius, Octavenus aiunt: nam ire quoque per se eum posse, qui actum haberet.

3. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

IUra prædiorum *morte & capitis deminutione* non perire, vulgo traditum est.

4. PAULUS lib. 27 ad Edictum.

ITer sepulchro debitum, *non utendo* nunquam amittitur.

5. IDEM lib. 66 ad Edictum.

SErvitus & per socium, & fructuarium, & bonæ fidei possessorem nobis retinetur;

6. CELSUS lib. 5 Digestorum.

NAm satis est fundi nomine itum esse. §. 1. Si ego via, quæ nobis per vicini fundum

dum debebatur, uſus fuero, tu autem conſtituto tempore ceſſaveris, an jus tuum amiſeris? & è contrario, ſi vicinus, cui via per noſtrum fundum debebatur, per meam partem ierit egerit, tuam partem ingreſſus non fuerit, an partem tuam liberaverit? [Celſus] reſpondit: Si diviſus eſt fundus inter ſocios regionibus, quod ad ſervitutem attinet quæ ei fundo debebatur, perinde eſt, atque ſi ab initio duobus fundis debita ſit: & ſibi quiſque dominorum uſurpat ſervitutem, ſibi non utendo deperdit: nec amplius in ea re cauſæ eorum [fundorum] miſcentur. nec fit ulla injuria ei, cujus fundus ſervit, imo ſi quo melior: quoniam alter dominorum utendo, ſibi, non toti fundo proficit. † Sed ſi is fundus, qui ſervierit, ita diviſus eſt, pluſculum dubitationis ea res habet. Nam ſi certus ac finitus viæ locus eſt, tunc, ſi per longitudinem ejus fundus diviſus eſt, eadem omnia ſervanda erunt, quæ ſi initio conſtituendæ ejus ſervitutis ſimiliter hic duo fundi fuiſſent. ſi vero per latitudinem viæ fundus diviſus [eſt] (nec multum refert, æqualiter id factum eſt, an inæqualiter) tunc manet idem jus ſervitutis, quod, fundo indiviſo, fuerat; nec aut uſu detineri, aut, non utendo deperire, niſi tota via poterit: nec, ſi forte inciderit, ut ſemita, quæ per alterum duntaxat fundum erit, uteretur, idcirco alter fundus liberabitur; quoniam unum, atque eo modo individuum viæ jus eſt. Poſſunt tamen alterutrum fundum liberare, ſi modo hoc ſpecialiter convenit. Certe ſi is, cui ſervitus debebatur, alterum ex ea diviſione fundum redemerit, num ideo minus ea re fundi alterius ſervitus permanebit? nec video, quid abſurde conſecuturum ſit eam ſententiam, fundo altero manente ſervo: ſi modo & ab initio potuit anguſtior conſtitui via, quam lege finita eſt: & adhuc id loci ſupereſt in eo fundo, cui remiſſa ſervitus non eſt, ut ſufficiat viæ. Quod ſi minus loci ſupereſt, quam viæ ſufficiat, uterque fundus liberabitur: alter propter redemptionem: alter, quia per eum locum, qui ſupereſt, via conſtitui non poteſt. Cæterum ſi ita conſtitutum eſt jus viæ, *ut per quamlibet partem fundi ire agere liceat*, idque vel ſubinde mutare [nihil prohibet]; atque ita diviſus eſt fundus, ſi per quamlibet ejus partem æque ire atque agi poſſit: tunc perinde obſervabimus, atque ſi ab initio duobus fundis duæ ſervitutes injunctæ fuiſſent, ut altera retineri, altera non utendo poſſit deperire. † Nec me fallit, alieno facto jus alterius immutatum iri: quoniam ante ſatius fuerat, per alteram partem ire agere, ut idem jus ei in altera parte fundi retineretur. Contra, illud commodum acceſſiſſe ei, cui via debebatur, quod per duas pariter vias ire agere poſſit: biſque octonos in porrectum, & ſenos denos in anfractum.

7. PAULUS lib. 13 ad Plautium.

SI ſic conſtituta ſit aqua, *ut vel æſtate ducatur tantum, vel uno menſe*, quæritur, quemadmodum non utendo amittatur: quia non eſt continuum tempus: quo, cum uti non poteſt, non fit uſus. itaque & *ſi alternis annis vel menſibus* quis aquam habeat, duplicato conſtituto tempore amittitur. idem & de itinere cuſtoditur. Si vero *alternis diebus, aut die toto, aut tantum nocte*, ſtatuto legibus tempore amittitur: quia una ſervitus eſt. Nam & ſi alternis horis, vel una hora quotidie ſervitutem habeat, Servius ſcribit, perdere eum, non utendo, ſervitutem: quia id, quod habet, cottidianum ſit.

8. IDEM lib. 15 ad Plautium.

SI ſtillicidii immittendi jus habeam in aream tuam, & permiſero jus tibi in ea area ædificandi, ſtillicidii immittendi jus amitto. Et ſimiliter ſi per tuum fundum via mihi debeatur, & permiſero tibi, in eo loco, per quem via mihi debetur, aliquid facere, amitto jus viæ.

§. 1. Is, qui per partem itineris it, totum jus uſurpare videtur.

9. JAVOLENUS lib. 3 ex Plautio.

AQua, ſi in partem aquagii influxit, etiamſi non ad ultima loca pervenit, omnibus tamen partibus uſurpantur.

10. PAULUS lib. 15 ad Plautium.

SI communem fundum ego & pupillus haberemus, licet uterque non uteretur, tamen propter pupillum & ego viam retineo.

§. 1. Si is, qui nocturnam aquam habet, interdiu per conſtitutum ad amiſſionem tempus uſus fuerit, amiſit nocturnam ſervitutem qua uſus non eſt. Idem eſt in eo, qui certis horis aquæductum habens, aliis uſus fuerit, nec ulla parte earum horarum.

11. MARCELLUS lib. 4 Digeſtorum.

IS, cui via vel actus debebatur, *ut vehiculi certo genere uteretur*, alio genere fuerat uſus: videamus, ne amiſerit ſervitutem; & alia ſit ejus conditio, qui amplius oneris, quam licuit, vexerit. magiſque hic plus, quam aliud, egiſſe videatur: ſicuti latiore itinere uſus eſſet; aut ſi plura jumenta egerit, quam licuit; aut aquæ admiſcuerit aliam. Ideoque in omnibus iſtis quæſtionibus ſervitus quidem non amittitur: non autem conceditur plus, quam pactum eſt, in ſervitute habere. §. 1. Heres, cum legatus eſſet fundus ſub conditione, impoſuit ei ſervitutes: extinguentur, ſi legati conditio exiſtat. Videamus, an adquiſitæ ſequantur legatarium? Et magis dicendum eſt, ut ſequantur.

12. CELSUS lib. 23 Digeſtorum.

QUi fundum alienum bona fide emit, itinere, quod ei fundo debetur, uſus eſt. retinetur id jus itineris: atque etiam ſi precario, aut vi dejecto domino, poſſidet. * fundus enim qualiter ſe habens, [ita,] cum in ſuo habitu poſſeſſus eſt, jus non deperit: neque refert, juſte, necne, poſſideat, qui talem eum poſſidet. Quare fortius, & ſi aqua per rivum ſua ſponte perfluxit, jus aquæ ducendæ retinetur: quod & Sabino recte placuit, ut apud Neratium libro quarto membranarum ſcriptum eſt.

13. MARCELLUS lib. 17 Digeſtorum.

SI quis ex fundo, cui viam vicinus deberet, vendidiſſet locum proximum ſervienti fundo, non impoſita ſervitute, & intra legitimum tempus, quo ſervitutes pereunt, rurſus eum locum adquiſiſſet: habiturus eſt ſervitutem, quam vicinus debuiſſet.

14. JAVOLENUS lib. 10 ex Caſſio.

SI locus, per quem via, aut iter, aut actus debebatur, impetu fluminis occupatus eſſet, & intra tempus, quod ad amittendam ſervitutem ſufficit, alluvione facta, reſtitutus eſt: ſervitus quoque in priſtinum ſtatum reſtituitur. Quod ſi id tempus præterierit, ut ſervitus amittatur, renovare eam cogendus eſt. §. 1. Cum via publica [vel] fluminis impetu vel ruina amiſſa eſt, vicinus proximus viam præſtare debet.

15. IDEM lib. 2 Epiſtolarum.

SI, cum ſervitus mihi per plures fundos deberetur, medium fundum adquiſivi, manere ſervitutem puto. quia * totiens ſervitus confunditur, quotiens uti ea is, ad quem pertineat, non

poteſt:

potest: medio autem fundo adquisito, potest consistere, ut per primum, & ultimum, iter debeatur.

16. PROCULUS lib. I Epistolarum.

AQuam, quæ oriebatur in fundo vicini, plures per eundem rivum jure ducere soliti sunt, ita ut suo quisque die à capite duceret; primo per eundem rivum, eumque communem; deinde, ut quisque inferior erat suo quisque proprio rivo: [&] unus statuto tempore, quo servitus amittitur, non duxit. existimo eum jus ducendæ aquæ amisisse: nec per cæteros, qui duxerunt, ejus jus usurpatum esse. proprium enim cujusque eorum jus fuit: neque per alium usurpari potuit. Quod si plurium fundo iter aquæ debitum esset, per unum eorum omnibus his, inter quos is fundus communis fuisset, usurpari potuisset. † Item si quis eorum, quibus aquæductus servitus debebatur, & per eundem rivum aquam ducebant, jus aquæ ducendæ, non ducendo eam, amisit: nihil juris eo nomine cæteris, qui rivo utebantur, adcrevit. idque commodum ejus est, per cujus fundum id iter aquæ, [quod], non utendo, pro parte unius amissum est: libertate enim hujus partis servitutis fruitur.

17. POMPONIUS lib. II ex Variis lectionibus.

LAbeo ait: Si is, qui *haustum* habet, per tempus, quo servitus amittitur, ierit ad fontem, nec aquam hauserit: iter quoque eum amisisse.

18. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

SI quis alia aqua usus fuerit, quam de qua in servitute imponenda actum est: servitus amittitur. §. 1. Tempus, quo non est usus præcedens fundi dominus, cui servitus debetur, imputatur ei, qui [in] ejus loco successit.

§. 2. Si, cum jus haberes *immittendi*, vicinus statuto tempore ædificatum non habuerit, ideoque nec tu immittere poteris: non ideo magis servitutem amittes. quia * non potest videri usucepisse vicinus tuus libertatem ædium suarum, qui jus tuum non interpellavit.

19. POMPONIUS lib. 32 ad Sabinum.

SI partem fundi vendendo, lege caverim, *uti per eam partem in reliquum fundum meum aquam ducerem*, & statutum tempus intercesserit, antequam rivum facerem: nihil juris amitto, quia nullum iter aquæ fuerit; sed manet mihi jus integrum. quod si fecissem iter, neque usus essem: amittam. §. 1. Si per fundum meum viam tibi legavero, & adita mea hereditate, per constitutum tempus ad amittendam servitutem ignoraveris eam tibi legatam esse: amittes viam non utendo. quod si intra [idem] tempus, antequam rescires tibi legatam servitutem, tuum fundum vendideris: ad emptorem via pertinebit, si reliquo tempore ea usus fuerit; quia scilicet tua esse cœperat; ut jam nec jus repudiandi legatum tibi possit contingere, cum ad te fundus non pertineat.

20. SCÆVOLA lib. I Regularum.

VSu retinetur servitus, cum ipse, cui debetur, utitur, quive in possessione ejus est, aut mercenarius, aut hospes, aut medicus, quive ad visitandum dominum venit, vel colonus, aut fructuarius;

21. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

FRuctuarius, licet suo nomine;

22. SCÆVOLA lib. I Regularum.

DEnique quicunque quasi debita via usus fuerit,

23. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

SIve ad fundum nostrum facit, vel ex fundo;

24. SCÆVOLA lib. I Regularum.

LIcet malæ fidei possessor sit, retinebitur servitus.

25. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

SErvitute usus non videtur, nisi is, qui suo jure uti se credidit: ideoque si quis pro via publica vel pro alterius servitute usus sit, nec interdictum, nec actio utiliter competit.

LIBER NONUS.

TIT. I.

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICATUR.

1. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICETUR, actio ex Lege duodecim Tabularum descendit: quæ Lex voluit, *aut dari [id,] quod nocuit, id est, id animal, quod noxiam commisit; aut æstimationem noxiæ offerre.* §. 1. *Noxia* autem est ipsum delictum. §. 2. Quæ actio ad omnes quadrupedes pertinet. §. 3. Ait Prætor, PAUPERIEM FECISSE. Pauperies est damnum sine injuria facientis datum: nec enim potest animal injuria fecisse, quod sensu caret.

§. 4. Itaque, ut Servius scribit, tunc hæc actio locum habet, cum commota feritate nocet quadrupes: puta si equus calcitrosus calce percusserit; aut bos cornu petere solitus, petierit; aut mulæ propter nimiam ferociam. Quod si propter loci iniquitatem, aut propter culpam mulionis, aut si plus justo onerata quadrupes in aliquem onus everterit: hæc actio cessabit, damnique injuriæ agetur. §. 5. Sed & si canis, cum duceretur ab aliquo, asperitate sua evaserit, & alicui damnum dederit, si contineri firmius ab alio poterit, vel [si] per eum locum induci non debuit: hæc actio cessabit, & tenebitur qui canem tenebat. §. 6. Sed & si instigatu alterius fera damnum dederit, cessabit hæc actio. §. 7. Et generaliter hæc actio locum habet, quotiens contra naturam fera mota pauperiem dedit. Ideoque si equus dolore concitatus, calce petierit, cessare istam actionem: sed eum, qui equum percusserit, aut vulneraverit, in factum magis, quam lege Aquilia teneri; utique ideo, quia non ipse suo corpore damnum dedit. At si, cum equum permulsisset quis, vel palpatus est, [&] calce eum percusserit, erit actioni locus. §. 8. Et, si alia quadrupes aliam concitavit, ut damnum daret, ejus, quæ concitavit, nomine agendum erit. §. 9. Sive autem corpore suo pauperiem quadrupes dedit, sive per aliam rem, quam tetigit quadrupes: hæc actio locum habebit. utputa, si plaustro bos obtrivit aliquem, vel alia re dejecta. §. 10. In bestiis autem propter naturalem feritatem, hæc actio locum non habet. & ideo, si ursus fugit, & sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri: quia desinit dominus esse, ubi fera evasit. & ideo, & si eum occidi, meum corpus est.

§. 11. Cum arietes vel boves commisissent, & alter alterum occidit, Quintus Mucius distinxit, ut si quidem is perisset, qui adgressus erat, cessaret

cessaret actio: si is, qui non provocaverat, competeret actio. quamobrem eum sibi aut noxam sarcire, aut in noxam dedere oportere.

§. 12. Et, cum etiam in quadrupedibus noxa caput sequitur, adversus dominum hæc actio datur, non cujus fuerit quadrupes, cum noceret, sed cujus nunc est. §. 13. Plane si ante litem contestatam decesserit animal, extincta erit actio. §. 14. *Noxæ* autem *dedere*, est, animal tradere vivum. † Demum, si commune plurium sit animal, adversus singulos erit in solidum noxalis actio, sicuti in homine.

§. 15. Interdum autem dominus in hoc non convenietur, ut noxæ dedat, sed etiam in solidum: utputa, si in jure interrogatus, *an sua quadrupes esset*, responderit, *non esse suam*. nam si constiterit esse ejus, in solidum condemnabitur. §. 16. Si post litem contestatam, ab alio sit animal occisum: quia domino legis Aquiliæ actio competit, ratio in judicio habebitur [legis Aquiliæ], quia dominus noxæ dedendæ facultatem amiserit. Ergo ex judicio proposito, litis æstimationem offeret, nisi paratus fuerit actionem mandare adversus eum, qui occidit.

§. 17. Hanc actionem nemo dubitaverit, heredi dari cæterisque successoribus: item adversus heredes, cæterosque, non jure successionis, sed eo jure, quo domini sint [competit].

2. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

HÆc actio non solum domino, sed etiam ei, cujus interest, competit: veluti ei, cui res commodata est, item fulloni: quia eo, quod tenentur, damnum videntur pati. §. 1. Si quis aliquem evitans, Magistratum forte, in taberna proxima se immisisset, ibique à cane feroce læsus esset, non posse agi canis nomine, quidam putant: at, si solutus fuisset, contra.

3. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

EX hac lege, jam non dubitatur, etiam liberarum personarum nomine agi posse: forte si patremfamilias aut filiumfamilias vulneraverit quadrupes. scilicet, ut non deformitatis ratio habeatur, cum * *liberum corpus æstimationem non recipiat*: sed impensarum in curationem factarum; & operarum àmissarum, quasque amissurus quis esset, inutilis factus.

4. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

HÆc actio utilis competit, etsi non quadrupes, sed aliud animal pauperiem fecit.

5. ALFENUS lib. 2 Digestorum.

AGaso cum in tabernam equum deduceret, mulam equus olfecit, mula calcem rejecit, & crus Agasoni fregit. Consulebatur, possetne cum domino mulæ agi, quod ea pauperiem fecisset? Respondi, posse.

TIT. II.

AD LEGEM AQUILIAM.

1. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

LEx Aquilia omnibus legibus, quæ ante se *de damno injuria* locutæ sunt, derogavit; sive duodecim Tabulis, sive alia quæ fuit: quas [leges] nunc referre non est necesse. §. 1. Quæ lex Aquilia plebiscitum est: cum eam Aquilius Tribunus plebis à plebe rogaverit.

2. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

LEge Aquilia capite primo cavetur: [ut] QUI SERVUM SERVAMVE, ALIENUM ALIENAMVE, QUADRUPEDEM VEL PECUDEM, INJURIA OCCIDERIT, QUANTI ID IN EO ANNO PLURIMI FUIT, TANTUM ÆS DARE DOMINO DAMNAS ESTO. §. 1. Et infra deinde cavetur, *Ut adversus infitiantem in duplum actio esset*. §. 2. Ut igitur apparet, servis [nostris] exæquat quadrupedes, quæ *pecudum* numero sunt, & gregatim habentur: veluti oves, capræ, boves, equi, muli, asini. † Sed, an *sues* pecudum appellatione continentur, quæritur? Et rectè Labeoni placet, contineri: sed canis inter pecudes non est. Longe magis bestiæ in eo numero non sunt, veluti ursi, leones, pantheræ. elefanti autem, & cameli, quasi mixti sunt: nam & jumentorum operam præstant, & natura eorum fera est: & ideo primo capite contineri eas oportet.

3. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

SI servus servave, injuria occisus occisave fuerit, lex Aquilia locum habet. *Injuria* [occisum esse] merito adjicitur: non enim sufficit occisum, sed oportet injuria id esse factum.

4. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

ITaque, si servum tuum latronem insidiantem mihi occidero, securus ero: *Nam adversus periculum naturalis ratio permittit se defendere.*

§. 1. Lex duodecim Tabularum *furem noctu deprehensum occidere* permittit: ut tamen id ipsum cum clamore testificetur. *interdiu* autem *deprehensum ita permittit occidere, si is se telo defendat*: ut tamen æque cum clamore testificetur.

5. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

SEd & si quemcunque alium ferro se petentem quis occiderit, non videbitur injuria occidisse: &, si metu quis mortis furem occiderit, non dubitabitur, quin lege Aquilia non teneatur. Sin autem, cum posset adprehendere, maluit occidere, magis est, ut injuria fecisse videatur: ergo & Cornelia tenebitur. §. 1. *Injuriam* autem hic accipere nos oportet, non quemadmodum circa injuriarum actionem, contumeliam quandam: sed quod non jure factum est, hoc est, contra jus, id est, si culpa quis occiderit. & ideo interdum [utraque] actio concurrit, & legis Aquiliæ, & injuriarum: sed duæ erunt æstimationes, alia damni, alia contumeliæ. Igitur injuriam hic damnum accipiemus culpa datum, etiam ab eo, qui nocere noluit.

§. 2. Et ideo quærimus, si furiosus damnum dederit, an legis Aquiliæ actio sit? Et Pegasus negavit: Quæ enim in eo culpa sit, cum suæ mentis non sit? Et hoc est verissimum. cessabit igitur Aquilia actio: quemadmodum si quadrupes damnum dederit, [Aquilia cessat], [aut] si tegula ceciderit. † Sed & si infans damnum dederit, idem erit dicendum. † Quod si impubes id fecerit, Labeo ait, quia furti tenetur, teneri & Aquilia eum: & hoc puto verum, si sit jam injuriæ capax. §. 3. Si magister in disciplina vulneraverit servum, vel occiderit, an Aquilia teneatur, quasi damnum injuria dederit? Et Julianus scribit, Aquilia teneri eum, qui cluscaverat discipulum in disciplina. Multo magis igitur in occiso idem erit dicendum. † Proponitur autem apud eum species talis: sutor (inquit) puero discenti, ingenuo, filiofamilias, parum bene facienti quod demonstraverat, forma calcei cervicem percussit, ut oculus puero perfunderetur. Dicit igitur Julianus, injuriarum quidem actionem non competere: quia non faciendæ injuriæ causa percusserit, sed monendi & docendi causa. an ex locato, dubitat: quia * levis duntaxat castigatio concessa est docenti. Sed lege Aquilia posse agi non dubito:

6. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

PRæceptoris enim nimia sævitia culpæ adsignatur.

7. ULPIA-

7. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

QUa actione patrem consecuturum ait, quod minus ex operis filii sui propter vitiatum oculum sit habiturus: & impendia, quæ pro ejus curatione fecerit. §. 1. *Occisum* autem accipere debemus, sive gladio, sive etiam fuste, vel alio telo; vel manibus, si forte strangulavit eum; vel calce petiit, vel capite, vel qualiter qualiter. §. 2. Sed si quis plus justo oneratus, dejecerit onus, & servum occiderit, Aquilia locum habet: fuit enim [in] ipsius arbitrio, ita se non onerare. Nam & si lapsus aliquis servum alienum onere presserit, Pegasus ait, Lege Aquilia eum teneri: ita demum, si vel plus justo se oneraverit, vel negligentius per lubricum transierit.

§. 3. Proinde si quis alterius impulsu damnum dederit, Proculus scribit, neque eum, qui impulit, teneri, quia non occidit, neque eum, qui impulsus est, quia damnum injuria non dedit: secundum quod in factum actio erit danda in eum, qui impulit. §. 4. Si [quis] in colluctatione, vel in pancratio, vel pugiles dum inter se exercentur, alius alium occiderit, si quidem in publico certamine [alius alium occiderit], cessat Aquilia: quia gloriæ causa & virtutis, non injuriæ gratia videtur damnum datum. Hoc autem in servo non procedit: quoniam ingenui solent certare: in filiofamilias vulnerato procedit. Plane, si cedentem vulneraverit, erit Aquiliæ locus: aut si non in certamine servum occidit; nisi [si] domino committente hoc factum sit, tunc enim Aquilia cessat. §. 5. Sed si quis servum ægrotum leviter percusserit, & is obierit, recte Labeo dicit, lege Aquilia eum teneri: quia aliud alii mortiferum esse solet. §. 6. Celsus autem multum interesse [dicit], occiderit; an mortis causam præstiterit: ut, * qui mortis causam præstitit, non Aquilia, sed in factum actione teneatur. Unde adfert eum, qui venenum pro medicamento dedit: & [ait], causam mortis præstitisse. quemadmodum eum, qui furenti gladium porrexit: nam nec hunc Lege Aquilia teneri, sed in factum. §. 7. Sed si quis de ponte aliquem præcipitavit, Celsus ait, sive ipso ictu perierit, aut continuo submersus est, aut lassatus vi fluminis victus perierit, Lege Aquilia teneri: quemadmodum, si quis puerum saxo inlisisset. §. 8. Proculus ait, si medicus servum imperite secuerit, vel ex locato vel ex Lege Aquilia competere actionem.

8. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

IDem juris est, si medicamento perperam usus fuerit. Sed & qui bene secuerit, & dereliquit curationem, securus non erit: sed culpæ reus intelligitur. §. 1. Mulionem quoque, si per imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, si eæ alienum hominem obtriverint, vulgo dicitur culpæ nomine teneri. Idem dicitur & si propter infirmitatem sustinere mularum impetum non potuerit. Nec videtur iniquum, si * infirmitas culpæ adnumeretur: cum affectare quisque non debeat, in quo vel intelligit, vel intelligere debet, infirmitatem suam alii periculosam futuram. Idem juris est in persona ejus, qui impetum equi, quo vehebatur, propter imperitiam, vel infirmitatem retinere non poterit.

9. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

ITem si obstetrix medicamentum dederit, & inde mulier perierit, Labeo distinguit: ut, si quidem suis manibus supposuit, videatur occidisse; sin vero dedit, ut sibi mulier offerret, in factum actionem dandam. quæ sententia vera est: magis enim causam mortis præstitit, quam occidit. §. 1. Si quis per vim, vel suasum, medicamentum alicui infundit, vel ore, vel clystere, vel si eum unxit malo veneno, Lege Aquilia [eum teneri:] quemadmodum obstetrix supponens tenetur. §. 2. Si quis hominem fame necaverit, in factum actione teneri, Neratius ait. §. 3. Si servum meum equitantem, concitato equo effeceris in flumen præcipitari, atque ideo [homo] perierit, in factum esse dandam actionem Ofilius scribit: quemadmodum si servus meus ab alio in insidias deductus, ab alio esset occisus.

§. 4. Sed si per lusum jaculantibus servus fuerit occisus, Aquiliæ locus est. Sed si, cum alii in campo jacularentur, servus per eum locum transierit, Aquilia cessat: quia non debuit per campum jaculatorium iter intempestive facere. qui tamen data opera in eum jaculatus est, utique Aquilia tenebitur:

10. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

NAm lusus quoque noxius in culpa est.

11. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

ITem Mela scribit, si, cum pila quidam luderent, vehementius quis pila percussa in tonsoris manus eam dejecerit, & sic servi, quem tonsor radebat, gula sit præcisa adjecto cultello, in quocunque eorum culpa sit, eum Lege Aquilia teneri: Proculus in tonsore esse culpam. Et sane, si ibi tondebat, ubi ex consuetudine ludebatur, vel ubi transitus frequens erat, est quod ei imputetur: quamvis nec illud male dicatur, si in loco periculoso sellam habenti tonsori se quis commiserit, ipsum de se queri debere.

§. 1. Si alius tenuit, alius interemit, is, qui tenuit, quasi causam mortis præbuit, in factum actione tenetur. §. 2. Sed si plures servum percusserint, utrum omnes, quasi occiderint, teneantur, videamus? & si quidem apparet, cujus ictu perierit, ille, quasi occiderit, tenetur. quod si non apparet, omnes, quasi occiderint, teneri Julianus ait. &, si cum uno agatur, cæteri non liberantur: nam * ex Lege Aquilia quod alius præstitit, alium non relevat, cum sit pœna.

§. 3. Celsus scribit, si alius mortifero vulnere percusserit, alius postea exanimaverit, priorem quidem non teneri, quasi occiderit, sed quasi vulneraverit; quia ex alio vulnere periit: posteriorem teneri, quia occidit. quod & Marcello videtur, & est probabilius. §. 4. Si plures trabem dejecerint, & hominem oppresserint, æque veteribus placet, omnes lege Aquilia teneri.

§. 5. Item cum eo, qui canem irritaverat & effecerat, ut aliquem morderet, quamvis eum non tenuit, Proculus respondit, Aquiliæ actionem esse. Sed Julianus eum demum Aquilia teneri [ait], qui tenuit, & effecit, ut aliquem morderet: cæterum, si non tenuit, in factum agendum.

§. 6. Legis autem Aquiliæ actio hero competit, hoc est, domino. §. 7. Si in eo homine, quem tibi redhibiturus essem, damnum injuria datum esset, Julianus ait, Legis Aquiliæ actionem mihi competere, meque, cum cœpero redhibere, tibi restituturum. §. 8. Sed, si servus bona fide alicui serviat, an ei competit Aquiliæ actio? Et magis in factum [actio] erit danda.

§. 9. Eum, cui vestimenta commodata sunt, non posse, si scissa fuerint, Lege Aquilia agere, Julianus ait: sed domino eam competere.

§. 10. An fructuarius vel usuarius Legis Aquiliæ actionem haberet, Julianus tractat: Et ego puto melius, utile judicium ex hac causa dandum.

12. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

Sed & si proprietatis dominus vulneraverit servum, vel occiderit, in quo ususfructus meus est: danda est mihi, ad exemplum legis Aquiliæ, actio in eum pro portione ususfructus; ut etiam ea pars anni in æstimationem veniat, qua nondum ususfructus meus fuit.

13. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

Liber homo, suo nomine utilem Aquiliæ habet actionem: directam enim non habet, quoniam * dominus membrorum suorum nemo videtur. Fugitivi autem nomine dominus habet. §. 1. Julianus scribit, si homo liber bona fide mihi serviat, ipsum lege Aquilia mihi teneri. §. 2. Si servus hereditarius occidatur, quæritur, quis Aquilia agat, cum dominus nullus sit hujus servi? Et ait Celsus, legem domino damna salva esse voluisse: dominus ergo hereditas habebitur. Quare, adita hereditate, heres poterit experiri. §. 3. Si servus legatus, post aditam hereditatem sit occisus, competere legis Aquiliæ actionem legatario, si non post mortem servi adgnovit legatum: quod si repudiavit, consequens esse ait Julianus dicere, heredi competere.

14. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

Sed si ipse heres eum occiderit, dictum est, dandam in eum legatario actionem.

15. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

Huic scripturæ consequens est dicere: ut, si ante aditam hereditatem occidatur legatus servus, apud heredem remaneat Aquiliæ actio, per hereditatem adquisita. Quod si vulneratus sit ante aditam hereditatem, in hereditate quidem actio remansit, sed cedere ea legatario heredem oportet. §. 1. Si servus vulneratus mortifere, postea ruina, vel naufragio, vel alio ictu maturius perierit; de occiso agi non posse, sed quasi de vulnerato. Sed si manumissus, vel alienatus, ex vulnere periit, [quasi] de occiso agi posse Julianus ait. Hæc ita tam varie, quia verum est, eum à te occisum tunc, cum vulnerabas; quod mortuo eo, demum apparuit. in superiore non est passa ruina apparere, an sit occisus. Sed si vulneratum mortifere, liberum & heredem esse jusseris, deinde decesserit: heredem ejus agere Aquilia non posse,

16. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

Quia in eum casum res pervenit, à quo incipere non potest.

17. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

Si dominus servum suum occiderit, bonæ fidei possessori, vel ei, qui pignori accepit, in factum actione tenebitur. [§. 1. Si conjunctim duobus legetur Stichus, & alter eorum occisum repudiaverit: puto, conjunctum solum posse Aquilia agere; quia retro accrevisse dominium ei videtur].

18. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

Sed & si is, qui pignori servum accepit, occidit eum, vel vulneravit: lege Aquilia & pigneratitia conveniri potest. sed alterutra contentus esse debebit actor.

19. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

Sed si communem servum occiderit quis, Aquilia teneri eum, Celsus ait. Idem est & si vulneraverit.

20. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

Scilicet pro ea parte, pro qua dominus est, qui agat.

21. IDEM lib. 18 ad Edictum.

Ait lex, QUANTI [IS HOMO] IN EO ANNO PLURIMI FUISSET. Quæ clausula æstimationem habet damni, quod datum est. §. 1. Annus autem retrorsus computatur, ex quo quis occisus est. Quod si mortifere fuerit vulneratus, & postea post longum intervallum mortuus sit, inde annum numerabimus, secundum Julianum, ex quo vulneratus est: licet Celsus contra scribit.

§. 2. Sed utrum corpus ejus solum æstimamus, quanti fuerit, cum occideretur, an potius, quanti interfuit nostra, non esse occisum? Et hoc jure utimur, ut ejus, quod interest, fiat æstimatio.

22. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

Proinde, si servum occidisti, quem sub pœna tradendum promisi, utilitas venit in hoc judicium. §. 1. Item causæ corpori cohærentes æstimantur, si quis ex comœdis, aut symphoniacis, aut gemellis, aut quadriga, aut ex pari mularum, unum, vel unam occiderit: non solum [enim] perempti corporis æstimatio facienda est, sed & ejus ratio haberi debet, quo cætera corpora depretiata sunt.

23. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

Inde Neratius scribit, si servus heres institutus occisus sit, etiam hereditatis æstimationem venire. §. 1. Julianus ait, si servus liber & heres esse jussus, occisus fuerit: neque substitutum, neque legitimum, actione legis Aquiliæ, hereditatis æstimationem consecuturum, quæ servo competere non potuit. Quæ sententia vera est. Pretii igitur solummodo fieri æstimationem, quia hoc interesse solum substituti videretur. Ego autem puto, nec pretii fieri æstimationem: quia, si heres esset, & liber esset.

§. 2. Idem Julianus scribit, si institutus fuero sub conditione, SI STICHUM MANUMISERO, & Stichus sit occisus post mortem testatoris, in æstimationem etiam hereditatis pretium me consecuturum: propter occisionem enim defecit conditio. Quod si vivo testatore occisus sit, hereditatis æstimationem cessare: quia retrorsum quanti plurimi fuit, inspicitur.

§. 3. Idem Julianus scribit, æstimationem hominis occisi ad id tempus referri, quo plurimi in eo anno fuit, & ideo, & si pretioso pictori pollex fuerit præcisus, & intra annum, quo præcideretur, fuerit occisus, posse [eum] Aquilia agere: pretioque eo æstimandum, quanti fuit prius, quam artem cum pollice amisisset.

§. 4. Sed & si servus, qui magnas fraudes in meis rationibus commiserat, fuerit occisus, de quo quæstionem habere destinaveram, ut fraudium participes eruerentur: rectissime Labeo scribit, tanti æstimandum, quanti mea interera, fraudes servi per eum commissas detegi, non quanti noxa ejus servi valeat. §. 5. Sed & si bonæ frugi servus, intra annum mutatis moribus, occisus sit, pretium id æstimabitur, quanto valeret prius, quam mores mutaret. §. 6. In summa, omnia commoda, quæ intra annum, quo interfectus est, pretiosiorem servum facerent, hæc accedere ad æstimationem ejus, dicendum est.

§. 7. Si infans sit occisus nondum anniculus, verius est sufficere hanc actionem: ut æstimatio referatur ad id tempus, quo intra annum vixit.

§. 8. Hanc actionem & heredi cæterisque successoribus dari constat. Sed in heredem vel cæteros hæc actio non dabitur, cum sit pœnalis: nisi forte ex damno locupletior heres factus sit.

§. 9. Si dolo servus occisus sit, & lege Cornelia agere dominum posse constat: &, si lege Aquilia egerit, præjudicium fieri Corneliæ non debet. §. 10. Hæc actio adversus confitentem competit in simplum: adversus negantem, in du-

duplum. §. 11. Si quis hominem vivum falsò confiteatur occidisse, & postea paratus sit ostendere, hominem vivum esse: Julianus scribit, cessare Aquiliam; quamvis confessus sit se occidisse. hoc enim solum remittere actori confessoriam actionem, ne necesse habeat docere, eum occidisse. cæterum occisum esse hominem à quocunque oportet.

24. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

HOc apertius est circa vulneratum hominem: nam si confessus sit vulnerasse, nec sit vulneratus, æstimationem cujus vulneris faciemus? vel ad quod tempus recurremus?

25. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

PRoinde si occisus quidem non sit, mortuus autem sit, magis est, ut non teneatur in mortuo, licet fassus sit. §. 1. Si procurator, aut tutor, aut curator, aut quivis alius confitetur [aut] absentem vulnerasse, confessoria in eos utilis actio danda est. §. 2. Notandum, quod in hac actione, quæ adversus confitentem datur, judex non rei judicandæ, sed æstimandæ datur: nam * nullæ partes sunt judicandi in confitentes.

26. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

PUta enim, quod qui convenitur, fateatur se occidisse, & paratus sit æstimationem solvere, & adversarius magni litem æstimat.

27. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

SI servus servum alienum subripuerit, & occiderit, [&] Julianus & Celsus scribunt, & furti & damni injuriæ competere actiones. §. 1. Si servus communis, id est, meus & tuus, servum meum occiderit, legi Aquiliæ locus est adversus te, si tua voluntate fecit: & ita Proculum existimasse, Urseius refert. Quod si non voluntate tua fecit: cessare noxalem actionem: ne sit in potestate servi, ut tibi soli serviat: quod puto verum esse. §. 2. Item si servus communis, meus & tuus, sit occisus à servo Titii, Celsus scribit, alterum ex dominis agentem, aut litis æstimationem consecuturum pro parte, aut noxæ dedi ei in solidum oportere: quia hæc res divisionem non recipit. §. 3. Servi autem occidentis nomine dominus tenetur: is vero, cui bona fide servit, non tenetur. Sed an is, qui servum in fuga habet, teneatur nomine ejus Aquiliæ actione, quæritur? & ait Julianus, teneri: Et est verissimum, cum & Marcellus consentit.

§. 4. Hujus legis secundum quidem capitulum in desuetudinem abiit. §. 5. Tertio autem capite ait eadem lex Aquilia, CÆTERARUM RERUM, PRÆTER HOMINEM ET PECUDEM OCCISOS, SI QUIS ALTERI DAMNUM FAXIT, QUOD USSERIT, FREGERIT, RUPERIT INJURIA, QUANTI EA RES ERIT IN DIEBUS TRIGINTA PROXIMIS, TANTUM ÆS DOMINO DARE DAMNAS ESTO. §. 6. Si quis igitur non occiderit hominem vel pecudem, sed usserit, fregerit, ruperit: sine dubio ex his verbis legis agendum erit. Proinde, si facem servo meo objeceris, & eum adusseris, teneberis mihi. §. 7. Item, si arbustum meum vel villam meam incenderis, Aquiliæ actionem habebo. §. 8. Si quis insulam voluerit meam exurere, & ignis etiam ad vicini insulam pervenerit: Aquilia tenebitur etiam vicino: non minus etiam inquilinis tenebitur, ob res eorum exustas. §. 9. Si fornicarius servus coloni ad fornacem obdormisset, & villa fuerit exusta: Neratius scribit, ex locato conventum præstare debere: si negligens in eligendis ministeriis fuit. cæterum si alius ignem subjecerit fornaci, alius negligenter custodierit: an tenebitur, qui subjecerit? nam, qui custodiit, nihil fecit; qui recte ignem subjecit, non peccavit: quid ergo [est]? Puto utilem competere actionem tam in eum, qui ad fornacem obdormivit, quam in eum, qui negligenter custodiit. Nec quisquam dixerit in eo, qui obdormivit, rem eum humanam & naturalem passum: cum deberet vel ignem extinguere, vel ita munire, ne evagetur. §. 10. Si furnum secundum parietem communem haberes, an damni injuria tenearis? Et ait Proculus, agi non posse: quia nec cum eo, qui focum haberet. & ideo æquius puto, in factum actionem dandam: scilicet, si paries exustus sit. si autem nondum mihi damnum dederis, sed ita ignem habeas, ut metuam, ne mihi damnum des, damni infecti puto sufficere cautionem. §. 11. Proculus ait, cum coloni servi villam exussissent, colonum vel ex locato, vel [ex] lege Aquilia teneri: ita ut colonus possit servos noxæ dedere: &, si uno judicio res esset judicata, altero amplius non agendum. Sed hæc ita, si culpa colonus careret: cæterum, si noxios servos habuit, damni eum injuria teneri, cur tales habuit. Idem servandum & circa inquilinorum insulæ personas scribit: Quæ sententia habet rationem. §. 12. Si cum apes meæ ad tuas advolassent, tu eas exusseris, legis Aquiliæ actionem competere Celsus ait. §. 13. Inquit lex, RUPERIT. [*Rupisse*] verbum fere omnes veteres sic intellexerunt, corruperit. §. 14. Et ideo Celsus quærit, si lolium aut avenam in segetem alienam injeceris, quo eam [tu] inquinares, non solum *quod vi aut clam* dominum posse agere, vel, si locatus fundus sit, colonum; sed & in factum agendum: & si colonus eam exercuit, cavere eum debere, *amplius non agi*: scilicet, ne dominus amplius inquietet. nam alia quædam species damni est, ipsum quid corrumpere, & mutare, ut lex Aquilia locum habeat: alia, nulla ipsius mutatione applicare aliud, cujus molesta separatio sit. §. 15. Cum eo plane, qui vinum spurcavit, vel effudit, vel acetum fecit, vel alio modo vitiavit, agi posse Aquilia, Celsus ait: quia etiam effusum, & acetum factum, corrupti appellatione continetur. §. 16. Et non negat fractum & ustum contineri *corrupti* appellatione: sed non esse novum ut lex, specialiter quibusdam enumeratis, generale subjiciat verbum, quo specialia complectatur: Quæ sententia vera est.

§. 17. *Rupisse* eum utique accipiemus, qui vulneraverit, vel virgis, vel loris, vel pugnis cecidit, vel telo, vel quo alio, ut scinderet alicui corpus, vel tumorem fecerit: sed ita demum, si damnum injuria datum est. cæterum si nullo servum pretio viliorem deterioremve fecerit, Aquilia cessat: injuriarumque erit agendum dumtaxat: Aquilia enim eas ruptiones, quæ damna dant, persequitur. Ergo, etsi pretio quidem non sit deterior servus factus, verum sumptus in salutem ejus & sanitatem facti sunt: in hæc mihi videri damnum datum, atque ideo lege Aquilia agi posse. §. 18. Si quis vestimenta sciderit, vel inquinaverit, Aquilia, quasi ruperit, tenetur.

§. 19. Sed & si quis milium vel frumentum meum effuderit in flumen, sufficit Aquiliæ actio.

§. 20. Item, si quis frumento arenam vel aliud [quid] immiscuit, ut difficilis separatio sit, quasi de corrupto agi poterit. §. 21. Si quis de manu mihi nummos excusserit, Sabinus existimat, damni injuriæ esse actionem, si ita perierint, ne ad aliquem pervenirent; puta si in flumen, vel in mare,

mare, vel in cloacam ceciderunt. Quod si ad aliquem pervenerunt, *ope consilio furtum factum* agendum: quod & antiquis placuit. Idem, etiam in factum dari posse actionem, ait. §. 22. Si mulier pugno, vel equa ictu a te percussa ejecerit: Brutus ait, Aquilia teneri, quasi rupto.

§. 23. Et si mulum plus justo oneraverit, & aliquid membri ruperit, Aquiliæ locum fore.

§. 24. Si navem venaliciarum mercium perforasset, Aquiliæ actionem esse, quasi ruperit, Vivianus scribit. §. 25. Si olivam immaturam decerpserit, vel segetem desecuerit immaturam, vel vineas crudas, Aquilia tenebitur: quod si jam maturas, cessat Aquilia; nulla enim injuria est, cum tibi etiam impensas donaverit, quæ in collectionem hujusmodi fructuum impenduntur. Sed si collecta hæc interceperit, furti tenetur. Octavenus in uvis adjicit: nisi (inquit) in terram uvas projecit, ut effunderentur.

§. 26. Idem & in sylva cædua scribit, ut, si immatura, Aquilia teneatur: quod si matura interceperit, furti teneri eum, & arborum furtim cæsarum. §. 27. Si salictum maturum ita, ne stirpes læderes, tuleris, cessare Aquiliam.

§. 28. Et, si puerum quis castraverit, & pretiosiorem fecerit, Vivianus scribit, cessare Aquiliam: sed injuriarum erit agendum, aut ex edicto Ædilium, [aut] in quadruplum. §. 29. Si calicem diatretum faciendum dedisti, si quidem imperitia fregit, damni injuria tenebitur: si [vero] non imperitia fregit, sed rimas habebat vitiosas, potest esse excusatus. & ideo plerumque artifices convenire solent, cum ejusmodi materiæ dantur, non periculo suo se facere: quæ res, ex locato tollit actionem, & Aquiliæ.

§. 30. Si cum maritus uxori margaritas extricatas dedisset in usu, eaque invito vel inscio viro perforasset, ut pertusis in linea uteretur, teneri eam Lege Aquilia, sive divertit, sive nupta est adhuc. §. 31. Si quis ædificii mei fores confregerit, [vel refregerit,] aut si ipsum ædificium diruit, Lege Aquilia tenetur. §. 32. Si quis aquæductum meum diruerit, licet cæmenta mea sint, quæ diruta sunt, tamen quia terra mea non sit, qua aquam duco, melius est dicere, actionem utilem dandam. §. 33. Si ex plostro lapis ceciderit, & quid ruperit, vel fregerit, Aquiliæ actione plostrarium teneri, placet, si male composuit lapides, & ideo lapsi sunt. §. 34. Si quis servum conductum ad mulum regendum, commendaverit ei mulum, ille ad pollicem [suum] eum alligaverit de loro, & mulus eruperit sic, ut & pollicem avelleret servo, & se præcipitaret: Mela scribit, si pro perito imperitus locatus sit, ex conducto agendum cum domino ob mulum ruptum vel debilitatum; sed, si ictu aut terrore mulus turbatus sit, tum dominum ejus, (id est, muli, & servi) cum eo, qui turbavit, habiturum Legis Aquiliæ actionem. Mihi autem videtur, & eo casu, quo ex locato actio est, competere [etiam] Aquiliæ. §. 35. Item si tectori locaveris laccum vino plenum curandum, & ille eum pertudit, ut vinum sit effusum, Labeo scribit, in factum agendum.

28. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

Qui foveas ursorum cervorumque capiendorum causa faciunt, si in itineribus fecerunt, eoque aliquid decidit, factumque deterius est, Lege Aquilia obligati sunt: at si in aliis locis, ubi fieri solent, fecerunt, nihil tenentur.

§. 1. Hæc tamen actio *ex causa* danda est: id est, si neque denunciatum est, neque scierit, aut providere potuerit: [& multa hujusmodi deprehenduntur, quibus summovetur petitor, si evitare periculum poterit.]

29. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

Quemadmodum si laqueos eo loci posuisses, quo jus ponendi non haberes, & pecus vicini in eos [laqueos] incidisset. §. 1. Si protectum meum, quod supra domum tuam nullo jure habebam, recidisses, posse me tecum damni injuria agere, Proculus scribit: debuisti enim mecum, *jus mihi non esse protectum habere*, agere: nec esse æquum, damnum me pati, recisis à te meis tignis. † Aliud est dicendum ex rescripto Imperatoris Severi, qui ei, per cujus domum trajectus erat aquæductus citra servitutem, rescripsit, *jure suo posse eum intercidere*. & merito: interest enim, quod hic in suo protexit, ille in alieno fecit. §. 2. Si navis tua impacta in meam scapham, damnum mihi dedit, quæsitum est, quæ actio mihi competeret? Et ait Proculus, si in potestate nautarum fuit, ne id accideret, & culpa eorum factum sit, Lege Aquilia cum nautis agendum: quia parvi refert, navem immittendo, aut serraculum ad navem ducendo, an tua manu damnum dederis; quia omnibus his modis per te damno adficior. sed si fune rupto, aut, cum à nullo regeretur navis, incurrisset, cum domino agendum non esse. §. 3. Item Labeo scribit, si cum vi ventorum navis impulsa esset in funes anchorarum alterius, [&] nautæ funes præcidissent, si nullo alio modo, nisi præcisis funibus explicare se potuit, nullam actionem dandam. Idemque Labeo, & Proculus, & circa retia piscatorum, in quæ navis [piscatorum] inciderat, æstimarunt. Plane, si culpa nautarum id factum esset, Lege Aquilia agendum. Sed ubi damni injuria agitur, ob retia, non piscium, qui ideo capti non sunt, fieri æstimationem; cum incertum fuerit, an caperentur. Idemque & in venatoribus, & in aucupibus probandum. §. 4. Si navis alteram contra se venientem obruisset, aut in gubernatorem, aut in ducatorem, actionem competere damni injuriæ, Alfenus ait. Sed si tanta vis navi facta sit, quæ temperari non potuit, nullam in dominum dandam actionem: sin autem culpa nautarum id factum sit, puto Aquiliæ sufficere. §. 5. Si funem quis, quo religata navis erat, præciderit, de nave, quæ periit, in factum agendum.

§. 6. [Hac actione] ex hoc Legis capite de omnibus animalibus læsis, quæ pecudes non sunt, agendum est: puta, ut de cane. Sed & de apro, & leone, cæterisque feris & avibus idem erit dicendum. §. 7. Magistratus municipales, si damnum injuria dederint, posse Aquilia teneri. Nam & cum pecudes aliquis pignori cepisset, & fame eas necavisset, dum non patitur [te] eis cibaria adferre, in factum actio danda est. Item si, dum putat se ex lege capere pignus, non ex lege ceperit, & res tritas cornipasque reddat, dicitur Legem Aquiliam locum habere: quod dicendum est & si ex lege pignus cepit. Si quid tamen Magistratus adversus resistentem violentius fecerit, non tenebitur Aquilia. Nam & cum pignori servum cepisset, [&] ille se suspenderit, nulla datur actio. §. 8. Hæc verba, QUANTI IN TRIGINTA DIEBUS PROXIMIS FUIT, etsi non habent PLURIMI, sic tamen esse accipienda constat.

30. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

Qui occidit adulterum deprehensum servum alienum, hac Lege non tenebitur.

§. 1. Pignori datus servus, si occisus sit, debitori

tori actio competit. † Sed an & creditori danda sit utilis, quia potest interesse ejus, quod debitor solvendo non sit, aut quod litem tempore amisit, quæritur? Sed [hic] iniquum est, & domino & creditori eum teneri. nisi si quis putaverit nullam in ea re debitorem injuriam passurum, cum prosit ei ad debiti quantitatem, &, quod sit amplius, consecuturus sit ab eo: vel ab initio in id, quod amplius sit, quam in debito, debitori dandam actionem. & ideo in his casibus, in quibus creditori danda est actio propter inopiam debitoris, vel quod litem amisit, creditor quidem usque ad modum debiti habebit Aquiliæ actionem, ut prosit hoc debitori; ipsi autem debitori in id, quod debitum excedit, competit Aquiliæ actio. §. 2. Si quis alienum vinum vel frumentum consumpserit, non videtur damnum injuria dare: ideoque utilis danda est actio. §. 3. In hac [quoque] actione, quæ ex hoc capitulo oritur, dolus & culpa punitur. Ideoque si quis in stipulam suam, vel spinam, comburendæ ejus causa, ignem immiserit, & ulterius evagatus & progressus ignis alienam segetem vel vineam læserit, requiramus num imperitia ejus aut negligentia id accidit. Nam, si die ventoso id fecit, culpæ reus est: nam & * *qui occasionem præstat, damnum fecisse videtur*. In eodem crimine est & qui non observavit, ne ignis longius procederet. At si omnia quæ oportuit observavit, vel subita vis venti longius ignem produxit, caret culpa.

§. 4. Si vulneratus fuerit servus non mortifere, negligentia autem perierit, de vulnerato actio erit, non de occiso.

31. IDEM lib. 10 ad Sabinum.

SI putator, ex arbore ramum cum dejiceret, vel machinarius hominem prætereuntem occidit: ita tenetur, si is in publicum decidat, nec ille proclamavit, ut casus ejus evitari possit. Sed Mucius etiam dixit, si in privato idem accidisset, posse de culpa agi: * culpam autem esse, quod, cum à diligente provideri poterit, non esset provisum; aut tum denunciatum esset, cum periculum evitari non possit. Secundum quam rationem non multum refert, per publicum, [illegible] per privatum iter fieret: cum plerumque per privata loca volgo iter fiat. Quod si nullum iter erit, dolum dumtaxat præstare debet, ne immittat in eum, quem viderit transeuntem: nam culpa ab eo exigenda non est: cum divinare non potuerit, an per eum locum aliquis transiturus sit.

32. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

ILlud quæsitum est, an quod Proconsul in furto observat, quod à familia factum sit, (id est, ut non in singulos detur pœnæ persecutio, sed sufficeret id præstari, quod præstandum foret, si id furtum unus liber fecisset) debeat & in actione damni injuriæ observari. Sed magis visum est, idem esse observandum: & merito: cum enim circa furti actionem hæc ratio sit, ne ex uno delicto tota familia dominus careat, eaque ratio similiter & in actionem damni injuriæ interveniat, sequitur, ut idem debeat æstimari: præsertim cum interdum levior sit hæc causa delicti; veluti si culpa, & non dolo, damnum daretur.

§. 1. Si idem eundem servum vulneraverit, postea deinde etiam occiderit, tenebitur & de vulnerato, & de occiso; duo enim sunt delicta: aliter, atque si quis uno impetu pluribus vulneribus aliquem occiderit; tunc enim una erit actio de occiso.

33. PAULUS lib. 2 ad Plautium.

SI servum meum occidisti, non affectiones æstimandas esse puto (veluti si filium tuum naturalem quis occiderit, quem tu magno emptum velles, sed quanti omnibus valeret. Sextus quoque Pedius ait,* pretia rerum, non ex affectione, nec utilitate singulorum, sed communiter fungi. Itaque eum, qui filium naturalem possidet, non eo locupletiorem esse, quod eum plurimo, si alius possideret, redempturus fuit: nec illum, qui filium alienum possideat, tantum habere, quanti eum patri vendere posset: in Lege enim Aquilia [damnum] consequimur, & *amisisse* dicemur, quod aut consequi potuimus, aut erogare cogimur. §. 1. In damnis, quæ Lege Aquilia non tenentur, in factum datur actio.

34. MARCELLUS lib. 21 Digestorum.

TItio & Seio Stichum legavit: deliberante Seio, cum Titius vindicasset legatum, Stichus occisus est: deinde Seius repudiavit legatum. perinde Titius agere possit, ac si soli legatus esset:

35. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

QUia retro adcrevisse dominium ei videretur.

36. MARCELLUS lib. 21 Digestorum.

NAm sicut repudiante legatario legatum, heredis est actio, perinde ac si legatus non esset, ita hujus actio est, ac si soli legatus esset.

§. 1. Si dominus servum, quem Titius mortifere vulneraverat, *liberum & heredem esse* jusserit, eique postea Mævius [exstiterit heres, non habebit Mævius] cum Titio Legis Aquiliæ actionem: scilicet secundum Sabini opinionem, qui putabat, ad heredem actionem non transmitti, quæ defuncto competere non potuit. Nam sane absurdum accidet, ut heres pretium quasi occisi consequatur ejus, cujus heres exstitit. Quod si ex parte eum dominus heredem cum libertate esse jusserit, coheres ejus mortuo eo, aget Lege Aquilia.

37. JAVOLENUS lib. 14 ex Cassio.

LIber homo, si jussu alterius, manu injuriam dedit, actio Legis Aquiliæ cum eo est, qui jussit, si modo jus imperandi habuit: quod si non habuit, cum eo agendum est, qui fecit.

§. 1. Si quadrupes, cujus nomine actio esset cum domino, quod pauperiem fecisset, ab alio occisa est, & cum eo Lege Aquilia agitur, æstimatio non ad corpus quadrupedis, sed ad causam ejus, in quo de pauperie actio est, referri debet: & tanti damnandus est is, qui occidit, judicio Legis Aquiliæ, quanti actoris interest noxæ potius deditione defungi, quam litis æstimatione.

38. IDEM lib. 9 Epistolarum.

SI eo tempore, quo tibi meus servus, quem bona fide emisti, serviebat, ipse à servo tuo vulneratus est, placuit, omnimodo me tecum recte Lege Aquilia experiri.

39. POMPONIUS lib. 17 ad Quintum Mucium.

QUintus Mucius scribit; Equa, cum in alieno pasceretur, in cogendo, quod prægnans erat ejecit: Quærebatur, dominus ejus possetne cum eo, qui coëgisset, Lege Aquilia agere, quia equam in iciendo ruperat. Si percussisset, aut consulto vehementius egisset, visum est agere posse.

§. 1. Pomponius: Quamvis alienum pecus in agro suo quis deprehendisset, sic illud expellere debet, quomodo si suum deprehendisset:

quoniam, si quid ex ea re damnum cepit, habet proprias actiones. Itaque qui pecus alienum in agro suo deprehenderit, non jure id includit: nec agere illud aliter debet, quam (ut supra diximus) quasi suum: sed vel abigere debet sine damno, vel admonere dominum, ut suum recipiat.

40. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

IN Lege Aquilia, si deletum chirographum mihi esse dicam, in quo sub conditione mihi pecunia debita fuerit, & interim testibus quoque id probare possim, qui [testes] possunt non esse eo tempore, quo conditio extitit, & si summatim re exposita, ad suspicionem Judicem adducam, debeam vincere: sed tunc condemnationis exactio competit, cum debiti conditio extiterit: quod si defecerit, condemnatio nullas vires habebit.

41. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

SI quis testamentum deleverit, an damni injuriæ actio competat, videamus? & Marcellus lib. 5 Digestorum dubitans negat competere: quemadmodum [enim] (inquit) æstimatio inibitur? Ego apud eum notavi, in testatore quidem hoc esse verum; quia quod interest ejus, æstimari non potest: verumtamen in herede vel legatariis diversum, quibus testamenta pene chirographa sunt. † Ibidem Marcellus scribit, chirographo deleto, competere Legis Aquiliæ actionem. Sed & si quis tabulas testamenti apud se depositas deleverit, vel pluribus præsentibus legerit, utilius est, in factum & injuriarum agi: si injuriæ faciendæ causa, secreta judiciorum publicavit. §. 1. Interdum evenire Pomponius eleganter ait, ut quis tabulas delendo, furti non teneatur, sed tantum damni injuriæ, utputa si non animo furti faciendi, sed tantum damni dandi delevit: nam furti non tenebitur:* cum factio enim etiam animum furis furtum exigit.

42. JULIANUS lib. 48 Digestorum.

QUi tabulas testamenti depositas, aut alicujus rei instrumentum ita delevit, ut legi non possit, depositi actione, & ad exhibendum tenetur: quia corruptam rem restituerit, aut exhibuerit. Legis quoque Aquiliæ actio ex eadem causa competit. *Corrupisse* enim tabulas recte dicitur & qui eas interleverit.

43. POMPONIUS lib. 19 ad Sabinum.

OB id, quod antequam hereditatem adires, damnum admissum in res hereditarias est, Legis Aquiliæ actionem habes: quod post mortem ejus, cui heres sis, acciderit. *dominum* enim lex Aquilia appellat, non utique eum, qui tunc fuerit, cum damnum daretur: nam isto modo ne ab eo quidem, cui heres quis erit, transire ad eum ea actio poterit: neque ob id, quod tum commissum fuerit, cum in hostium potestate esses, agere postliminio reversus poteris. & hoc aliter constitui sine magna captione posthumorum liberorum, qui parentibus heredes erunt, non poterit. † Eadem dicemus & de arboribus eodem tempore furtim cæsis. Puto, eadem dici posse etiam de [hac] actione, *Quod vi, aut clam*: si modo quis aut prohibitus fecerit, aut apparuerit eum intelligere debuisse, ab eis, ad quos ea hereditas pertineret, si rescissent, prohibitum iri.

44. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

IN Lege Aquilia & levissima culpa venit. §. 1. Quotiens sciente domino servus vulnerat, vel occidit, Aquilia dominum teneri dubium non est.

45. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

SCientiam hic pro patientia accipimus, ut, qui prohibere potuit, teneatur, si non fecerit.

§. 1. Lege Aquilia agi potest, & sanato vulnerato servo. §. 2. Si meum servum, cum liberum putares, occideris, Lege Aquilia teneberis.

§. 3. Cum stramenta ardentia transilirent duo concurrerunt, amboque ceciderunt, & alter flamma consumptus est. Nihil eo nomine potest agi, si non intelligitur, uter ab utro eversus sit.

§. 4. Qui, cum aliter tueri se non possunt, damni culpam dederint, innoxii sunt. *Vim enim vi defendere omnes leges, omniaque jura permittunt.* Sed si, defendendi mei causa, lapidem in adversarium misero, sed non eum, sed prætereuntem percussero, tenebor Lege Aquilia: illum enim solum, qui vim infert, ferire conceditur: & hoc, si tuendi dumtaxat, non etiam ulciscendi causa factum sit.

§. 5. Qui idoneum parietem sustulit, damni injuria domino ejus tenetur.

46. ULPIANUS lib. 50 ad Sabinum.

SI vulnerato servo, Lege Aquilia actum sit, postea mortuo ex eo vulnere, agi Lege Aquilia nihilominus potest.

47. JULIANUS lib. 86 Digestorum.

SEd si priore judicio æstimatione facta, postea mortuo servo, de occiso agere dominus instituerit, exceptione doli mali opposita compelletur: ut ex utroque judicio nihil amplius consequatur, quam consequi deberet, si initio de occiso homine egisset.

48. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

SI servus ante aditam hereditatem damnum in re hereditaria dederit, & liber factus in ea re damnum det: utraque actione tenebitur. quia alterius, & alterius facti, hæ res sunt.

49. ULPIANUS lib. 9 Disputationum.

SI quis fumo facto apes alienas fugaverit, vel etiam necaverit, magis causam mortis præstitisse videtur, quam occidisse: & ideo in factum actione tenebitur. §. 1. Quod dicitur, *damnum injuria datum Aquilia persequi*, sic erit accipiendum, ut videatur damnum injuria datum, quod cum damno injuriam attulerit: nisi magna vi cogente fuerit factum. Ut Celsus scribit circa eum, qui incendii arcendi gratia, vicinas ædes intercidit: nam hic scribit cessare Legis Aquiliæ actionem. justo enim metu ductus, ne ad se ignis perveniret, vicinas ædes intercidit: &, sive pervenit ignis, sive ante extinctus est, existimat, Legis Aquiliæ actionem cessare.

50. IDEM lib. 6 Opinionum.

QUi domum alienam invito domino demolit, & eo loco balneas extruxit, præter naturale jus, quod superficies ad dominum soli pertinet, etiam damni dati nomine actioni subjicitur.

51. JULIANUS lib. 86 Digestorum.

ITa vulneratus [est] servus, ut eo ictu certum esset moriturum: medio deinde tempore heres institutus est, & postea ab alio ictus decessit: Quæro, an cum utroque de occiso, Lege Aquilia agi possit? Respondit: * *Occidisse* dicitur vulgo quidem, qui mortis causam quolibet modo præbuit: sed Lege Aquilia is demum teneri visus est, qui adhibita vi, & quasi manu, causam mortis præbuisset; tracta videlicet interpretatione vocis, à cædendo, & à cæde. † Rursus Aquilia Lege teneri existimati sunt non solum, qui ita vulnerassent, ut confestim vita privarent, sed etiam hi,

hi, quorum [ex] vulnere certum esset aliquem vita excessurum. Igitur, si quis servo mortiferum vulnus inflixerit, eundemque alius ex intervallo ita percusserit, ut maturius interficeretur, quam ex priore vulnere moriturus fuerat: statuendum est, utrumque eorum Lege Aquilia teneri.

§. 1. Idque est consequens auctoritati veterum: qui cum à pluribus [idem] servus ita vulneratus esset, ut non appareret, cujus ictu periisset, omnes Lege Aquilia teneri judicaverunt.

§. 2. Æstimatio autem perempti non eadem in utriusque persona fiet. nam qui prior vulneravit, tantum præstabit, quanto in anno proximo homo plurimi fuerit, repetitis ex die vulneris trecentum sexaginta quinque diebus: posterior in id tenebitur, quanti homo plurimi venire poterit in anno proximo, quo vita excessit; in quo pretium quoque hereditatis erit. † Ejusdem ergo servi occisi nomine alius majorem, alius minorem æstimationem præstabit. Nec mirum: cum uterque eorum ex diversa causa, & diversis temporibus, occidisse hominem intelligitur. Quod si quis absurde à nobis hæc constitui putaverit, cogitet longe absurdius constitui, neutrum Lege Aquilia teneri, aut alterum potius: cum * neque impunita maleficia esse oporteat, nec facile constitui possit, uter potius Lege teneatur. * Multa autem Jure civili, contra rationem disputandi, pro utilitate communi recepta esse, innumerabilibus rebus probari potest: unum interim posuisse contentus ero. Cum plures trabem alienam furandi causa sustulerint, quam singuli ferre non possent, furti actione omnes teneri existimantur: quamvis subtili ratione dici possit neminem eorum teneri; quia neminem verum sit eam sustulisse.

52. ALFENUS lib. 2 Digestorum.

SI ex plagis servus mortuus esset, neque id medici inscientia, aut domini negligentia accidisset: recte de injuria occiso eo agitur.

§. 1. Tabernarius in semita noctu supra lapidem lucernam posuerat, quidam præteriens eam sustulerat; tabernarius eum consecutus lucernam reposcebat, & fugientem retinebat: ille flagello, quod in manu habebat, in quo dolor inerat, verberare tabernarium cœperat, ut se mitteret; ex eo majore rixa facta, tabernarius ei, qui lucernam sustulerat, oculum effoderat. Consulebat, num damnum injuria [non] videtur dedisse, quoniam prior flagello percussus esset? Respondi, nisi data opera effodisset oculum, non videri damnum injuria fecisse: culpam enim penes eum, qui prior flagello percussit, residere. Sed, si ab eo non prior vapulasset, sed cum ei lucernam eripere vellet, rixatus esset, tabernarii culpa factum videri. §. 2. In clivo Capitolino duo plostra onusta mulæ ducebant: prioris plostri muliones conversum plostrum sublevabant, quo facile mulæ ducerent: interim superius plostrum cessim ire cœpit, & cum muliones, qui inter duo plostra fuerunt, è medio exissent, posterius plostrum à priore percussum, retro redierat, & puerum cujusdam obtriverat. dominus pueri consulebat, cum quo [se] agere oporteret? Respondi, in causa jus esse positum. Nam si muliones, qui superius plostrum sustinuissent, sua sponte se subduxissent, & ideo factum esset, ut mulæ plostrum retinere non possint, atque onere ipso retraherentur: cum domino mularum nullam esse actionem; cum hominibus, qui conversum plostrum sustinuissent, Lege Aquilia agi posse: nam nihilominus eum damnum dare, qui, quod sustineret, mitteret sua voluntate, ut [id] aliquem feriret; veluti si quis asellum, cum agitasset, non retinuisset; æque, si quis ex manu telum, aut aliud quid immisisset, damnum injuria daret. Sed si mulæ, quia aliquid reformidassent, & muliones timore permoti, ne opprimerentur, plostrum reliquissent, cum hominibus actionem nullam esse, cum domino mularum esse. Quod si neque mulæ neque homines in causa essent, sed mulæ retinere onus nequissent, aut, cum conniterentur, lapsæ concidissent, & ideo plostrum cessim redisset, atque hi, quo conversum fuisset, onus sustinere nequissent: neque cum domino mularum neque cum hominibus esse actionem. † Illud quidem certe, quoquomodo res se haberet, cum domino posteriorum mularum agi non posse, quoniam non sua sponte, sed percussæ retro redissent. §. 3. Quidam boves vendidit ea lege, *uti daret experiundos*: postea dedit experiundos: emptoris servus in experiundo percussus ab altero bove cornu est: Quærebatur, num venditor emptori damnum præstare deberet? Respondi, si emptor boves emptos haberet, non debere præstare: sed si non haberet emptos, tum, si culpa hominis factum esset, ut à bove feriretur, non debere [præstari]; si vitio bovis, debere. §. 4. Cum pila complures luderent, quidam ex his servulum, cum pilam percipere conaretur, impulit, servus cecidit, & crus fregit: Quærebatur, an dominus servuli Lege Aquilia cum eo, cujus impulsu ceciderat, agere potest? Respondi, non posse: cum casu magis, quam culpa, videretur factum.

53. NERATIUS lib. 1 Membranarum.

BOves alienos in angustum locum *coëgisti*, eoque effectum est, ut dejicerentur: Datur in te, ad exemplum Legis Aquiliæ, in factum actio.

54. PAPINIANUS lib. 37 Quæstionum.

LEgis Aquiliæ debitori competit actio, cum reus stipulandi ante moram promissum animal vulneravit. Idem est & si occiderit animal. Quod si post moram promissoris, qui stipulatus fuerat, occidit, debitor quidem liberatur, Lege autem Aquilia hoc casu non recte experietur: nam creditor ipse sibi potius, quam alii, injuriam fecisse videtur.

55. PAULUS lib. 22 Quæstionum.

STichum aut Pamphilum promisi Titio: cum Stichus esset decem [millium], Pamphilus viginti, stipulator Stichum ante moram occidit: Quæsitum est de actione Legis Aquiliæ? Respondi, Cum viliorem occidisse proponitur, in hunc tractatum nihilum differt ab extraneo creditor. Quanti igitur fiet æstimatio? utrum decem [millium], quanti fuit occisus; an quanti est, quem necesse habeo dare, id est, quanti mea interest? Et quid dicemus, si [&] Pamphilus decesserit sine mora? Jam pretium Stichi minuetur, quoniam liberatus est promissor: & sufficiet fuisse pluris, cum occideretur, vel intra annum. Hac quidem ratione, etiamsi post mortem Pamphili intra annum occidatur, pluris videbitur fuisse.

56. IDEM lib. 2 Sententiarum.

MUlier, si in rem viri damnum dederit, pro tenore Legis Aquiliæ convenitur.

57. JAVOLENUS lib. 6 ex Posterioribus Labeonis.

EQuum tibi commodavi, in eo tu cum equitares, & una complures equitarent, unus ex his irruit in equum, teque dejecit, & eo casu crura equi fracta sunt: Labeo negat, tecum ullam actionem esse: sed si equitis culpa factum esset,

esset, cum equite sane, non cum equi domino agi posse, verum puto.

TIT. III.

DE HIS, QUI EFFUDERINT, VEL DEJECERINT.

1. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

PRætor ait de his, qui dejecerint, vel effuderint, UNDE IN EUM LOCUM, QUO VOLGO ITER FIET, VEL IN QUO CONSISTETUR, DEJECTUM VEL EFFUSUM QUID ERIT, QUANTUM EX EA RE DAMNUM DATUM FACTUMVE ERIT, IN EUM, QUI IBI HABITAVERIT, IN DUPLUM JUDICIUM DABO. SI EO ICTU HOMO LIBER PERISSE DICETUR, QUINQUAGINTA AUREORUM JUDICIUM DABO. SI VIVET, NOCITUMQUE EI ESSE DICETUR, QUANTUM OB EAM REM ÆQUUM JUDICI VIDEBITUR, EUM, CUM QUO AGETUR, CONDEMNARI, TANTI JUDICIUM DABO. SI SERVUS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETUR, IN JUDICIO ADJICIAM, AUT NOXAM DEDERE. §. 1. Summa cum utilitate id Prætorem edixisse, nemo est qui neget: * publice enim utile est, sine metu & periculo per itinera commeari. §. 2. Parvi autem interesse debet, utrum publicus locus sit, an vero privatus: dummodo per eum *volgo iter fiat*. quia iter facientibus prospicitur, non publicis viis studetur: semper enim ea loca, per quæ volgo iter solet fieri, eandem securitatem debent habere. Cæterum si aliquando vulgus in illa via non commeabat, & tunc dejectum quid, vel effusum, cum adhuc secreta loca essent, modo cœpit commeari, non debet hoc Edicto teneri.

§. 3. Quod cum suspenderetur, decidit, magis *dejectum* videri: sed & quod suspensum decidit, pro dejecto haberi magis est. Proinde & si quid pendens *effusum* sit, quamvis nemo hoc effuderit, Edictum tamen locum habere dicendum est. §. 4. Hæc in factum actio *in eum* datur, *qui inhabitat*, cum quid dejiceretur, vel effunderetur; non in dominum ædium: culpa enim penes eum est. Nec adjicitur culpæ mentio, vel inficiationis, ut *in duplum detur actio*, quamvis damni injuriæ utrumque exiget.

§. 5. Sed cum *homo liber periit*, damni æstimatio non fit in duplum: quia * in homine libero nulla corporis æstimatio fieri potest: sed *quinquaginta aureorum condemnatio fit*. §. 6. Hæc autem verba, SI VIVET, NOCITUMQUE EI ESSE DICETUR, non pertinent ad damna, quæ in rem hominis liberi facta sunt, si forte vestimenta ejus, vel quid aliud scissum, corruptumve est: sed ea, quæ in corpus ejus admittuntur. §. 7. Si *filius familias* cœnaculum conductum habuit, & inde dejectum, vel effusum quid sit, de peculio in patrem non datur: quia non ex contractu venit. in ipsum itaque filium hæc actio competit. §. 8. Cum *servus* habitator est, utrum noxalis actio danda sit, quia non est ex negotio gesto: an de peculio, quia non ex delicto servi venit; neque enim recte servi dicitur noxa, cum servus nihil nocuerit? Sed ego puto, impunitum servum esse non oportere: sed extra ordinem officio judicis corrigendum. §. 9. *Habitare* autem dicimus, vel in suo, vel in conducto, vel gratuito. † Hospes plane non tenebitur: quia non ibi habitat, sed tantisper hospitatur: sed is tenetur, qui hospitium dederit. Multum autem interest inter habitatorem, & hospitem: quantum interest inter domicilium habentem, & peregrinantem. §. 10. Si plures in eodem cœnaculo habitent, unde dejectum est, in quemvis hæc actio dabitur:

2. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

CUm sane impossibile est scire, quis dejecisset, vel effudisset,

3. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

ET quidem, in solidum. Sed, si cum uno fuerit actum, cæteri liberabuntur,

4. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

PErceptione, non litis contestatione; præstaturi partem damni, societatis judicio vel utili actione ei, qui solvit.

5. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

SI vero plures, diviso inter se cœnaculo, habitent, actio in eum solum datur, qui inhabitabat eam partem, unde effusum est. §. 1. Si quis gratuitas habitationes dederit libertis, & clientibus, vel suis, vel uxoris, ipsum eorum nomine teneri Trebatius ait: Quod verum est. † Idem erit dicendum, & si quis amicis suis modica hospitiola distribuerit. Nam & si quis cœnaculariam exercens, ipse maximam partem cœnaculi habebat, solus tenebitur. Sed & si hospitaculi habeat, solus tenebitur. [sed si quis cœnaculi, ipse solus æque tenebitur.] Sed si quis cœnaculariam exercens, modicum sibi hospitium retinuerit, residuum locaverit pluribus, omnes tenebuntur, quasi in hoc cœnaculo habitantes, unde dejectum effusumve est. §. 2. Interdum tamen, quod sine captione actoris fiat, oportebit Prætorem, æquitate motum, in eum potius dare actionem, ex cujus cubiculo vel exedra dejectum est, licet plures in eodem cœnaculo habitent: quod si ex mediano cœnaculi quid dejectum sit, verius est, omnes teneri. §. 3. Si horrearius aliquid dejecerit, vel effuderit, aut conductor apothecæ, vel qui in hoc duntaxat conductum locum habebat, ut ibi opus faciat, vel doceat, in factum actioni locus est: etiam si quis operantium dejecerit, vel effuderit; vel [si quis] discentium.

§. 4. Cum autem Legis Aquiliæ actione propter hoc quis condemnatus est, merito ei, qui ob hoc, quod hospes, vel quis alius de cœnaculo dejecit, in factum dandam esse Labeo dicit adversus dejectorem. Quod verum est. Plane, si locaverat dejectori, etiam ex locato habebit actionem. §. 5. Hæc autem actio, quæ competit *de effusis, & dejectis*, perpetua est: & heredi competit. [in heredem vero non datur.] Quæ autem de eo competit, *quod liber perisse dicetur*, intra annum duntaxat competit: neque [in heredem, sed nec heredi, similibusque] personis; nam est pœnalis, & popularis: dummodo sciamus, ex pluribus desiderantibus hanc actionem ei potissimum dari debere, cujus interest; vel qui adfinitate cognationeve defunctum contingit. Sed, si libero nocitum sit, ipsi perpetua erit actio. Sed si alius velit experiri, annua erit hæc actio: nec enim heredibus jure hereditario competit. quippe * quod in corpore libero damni datur, jure hereditario transire ad successores non debet, quasi non sit damnum pecuniarium: nam ex bono & æquo oritur. §. 6. Prætor ait: NE QUIS IN SUGGRUENDA PROTECTOVE, SUPRA EUM LOCUM, QUA VOLGO ITER FIET, INVE QUO CONSISTETUR, ID POSITUM HABEAT, CUJUS CASUS NOCERE CUI POSSIT. QUI ADVERSUS EA FECERIT, IN EUM SOLIDORUM DECEM

IN

IN FACTUM JUDICIUM DABO: SI SERVUS INSCIENTE DOMINO FECISSE DICETUR, [AUT ÆSTIMATIONEM DARI] AUT NOXÆ DEDI JUBEBO. §. 7. Hoc Edictum superioris portio est. consequens etenim fuit, Prætorem etiam in hunc casum prospicere: ut si quid in his partibus ædium periculose positum esset, non noceret. §. 8. Ait Prætor, NE QUIS IN SUGGRUENDA PROTECTOVE. Hæc verba NE QUIS ad omnes pertinent, vel inquilinos, vel dominos ædium: sive inhabitent, sive non, habent tamen aliquid expositum his locis. §. 9. SUPRA EUM LOCUM, QUA VOLGO ITER FIERET, INVE QUO CONSISTETUR, ID POSITUM [HABEAT]. Accipere debemus POSITUM, sive in habitationis, vel cœnaculi, sive etiam in horrei vel cujus alterius ædificii. §. 10. * *Positum* habere etiam is recte videtur, qui ipse quidem non posuit, verum ab alio positum patitur. Quare, si servus posuerit, dominus autem positum patiatur, non noxali judicio dominus, sed suo nomine tenebitur.

§. 11. Prætor ait, CUJUS CASUS NOCERE POSSET. Ex his verbis manifestatur, non omne, quidquid positum est, sed quidquid sic positum est ut nocere possit, hoc solum prospicere Prætorem, ne possit nocere: nec spectamus, ut noceat; sed omnino, si nocere possit, Edicto locus sit. Coërcetur autem, qui positum habuit, sive nocuit id, quod positum erat, sive non nocuit. §. 12. Si id, quod positum erat, deciderit & nocuerit, in eum competit actio, qui posuit, non in eum, qui habitaverit: quasi hæc actio non sufficiat; quia positum habuisse non utique videtur, qui posuit, nisi vel dominus fuit ædium, vel inhabitator. Nam & cum pictor in pergula clypeum, vel tabulam expositam habuisset, eaque excidisset, & transeunti damni quid dedisset, Servius respondit, ad exemplum hujus actionis, dari oportere actionem: hanc enim non competere palam esse; quia neque in suggruenda, neque in protecto tabula fuerat posita. Idem servandum respondit, & si amphora ex reticulo suspensa decidisset, & damni dedisset, quia & legitima & honoraria actio deficit. §. 13. Ista autem actio popularis est, & heredi, similibusque competit: in heredes autem non competit, quia pœnalis est.

6. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

HOc Edictum non tantum ad civitates, & vicos, sed & ad vias, per quas vulgo iter fit, pertinet. §. 1. Labeo ait locum habere hoc Edictum, si interdiu dejectum sit, non nocte: sed quibusdam locis & nocte iter fit. §. 2. Habitator suam suorumque culpam præstare debet.

§. 3. Si de nave dejectum sit, dabitur actio utilis in eum, qui navi præpositus sit.

7. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

CUm liberi hominis corpus ex eo, quod dejectum effusumve quid erit, læsum fuerit, judex computat mercedes medicis præstitas, cæteraque impendia, quæ in curatione facta sunt: præterea operarum, quibus caruit, aut cariturus est ob id, quod inutilis factus est. Cicatricum autem aut deformitatis nulla fit æstimatio: quia * liberum corpus nullam recipit æstimationem.

TIT IV.

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

1. GAIUS lib. 2 ad Edictum provinciale.

NOxales actiones appellantur, quæ non ex contractu, sed ex noxa atque maleficio servorum adversus nos instituuntur: quarum actionum vis & potestas hæc est, ut, si damnati fuerimus, liceat nobis deditione ipsius corporis, quod deliquerit, evitare litis æstimationem.

2. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

SI servus sciente domino occidit, in solidum dominum obligat. ipse enim videtur dominus occidisse. si autem insciente, noxalis est: nec enim debuit ex maleficio servi in plus teneri, quam ut noxæ eum dedat. §. 1. Is, qui non prohibuit, sive dominus manet, sive desiit esse dominus, hac actione tenetur: sufficit enim, si eo tempore dominus, quo non prohibeat, fuit. in tantum, ut Celsus putet, si fuerit alienatus servus in totum, vel in partem, vel manumissus, noxam caput non sequi: nam servum nihil deliquisse, qui domino jubenti obtemperavit. Et sane, si jussit, potest hoc dici: si autem non prohibuit, quemadmodum factum servi excusabimus? Celsus tamen differentiam facit inter Legem Aquiliam, & Legem duodecim Tabularum. nam in Lege antiqua, *si servus sciente domino furtum fecit, vel aliam noxam commisit, servi nomine actio est noxalis*, nec dominus suo nomine tenetur: at in Lege Aquilia (inquit) dominus suo nomine tenetur, non servi. Utriusque Legis reddit rationem: duodecim Tabularum, quasi voluerit servos dominis in hac re non obtemperare: Aquiliæ, quasi ignoverit servo, qui domino paruit, periturus si non fecisset. Sed si placeat, quod Julianus libro octogesimo-sexto scribit; si servus furtum faxit, noxiamve nocuit, etiam ad posteriores leges pertinere: poterit dici, etiam servi nomine cum domino agi posse noxali judicio; ut, quod detur Aquilia adversus dominum, non servum excuset, sed dominum oneret. Nos autem secundum Julianum probavimus: quæ [sententia] habet rationem, & à Marcello apud Julianum probatur.

3. IDEM lib. 3 ad Edictum.

IN omnibus noxalibus actionibus, ubicunque *scientia* exigitur *domini*, sic accipienda est, si, cum prohibere posset, non prohibuit. Aliud est enim, auctorem esse servo delinquenti: aliud, pati delinquere.

4. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

IN delictis servorum, *scientia domini* quemadmodum accipienda est? utrum cum consilio, an & si viderit tantum, quamvis prohibere non potuerit? Quid enim, si ad libertatem proclamans, domino sciente faciat? aut quid si contemnat dominum? vel, cum trans flumen sit servus, vidente quidem, sed invito domino, noxiam noceat? Rectius itaque dicitur, scientiam ejus accipiendam, qui prohibere potest: & hoc in toto Edicto intelligendum est circa *scientiæ* verbum. §. 1. Si extraneus servus sciente me fecerit, eumque redemero, noxalis actio in me dabitur: quia non videtur domino sciente fecisse, cum eo tempore dominus non fuerim.

§. 2. Cum dominus ob scientiam teneatur, an servi quoque nomine danda sit actio, videndum est. nisi forte Prætor unam pœnam à domino exigi voluit. ergo dolus servi impunitus erit; quod est iniquum? Imo utroque modo dominus tenebitur: una autem pœna exacta, quam actor elegerit, altera tollitur.

§. 3. Si detracta noxæ deditione, quasi cum conscio domino actum sit, qui non erat conscius, absolutione facta, & finito judicio, amplius agendo cum noxæ deditione, exceptione rei judicatæ summovebitur: quia res in superius judicium deducta, & finita est. Donec autem prius

judicium agitatur, licentia agenti est, si eum de scientia domini arguenda pœniteat, tunc ad noxalem causam transire. Contra quoque, si cum eo, qui scit, cum noxæ deditione actum sit: amplius in dominum, detracta noxæ deditione, danda actio non est. In ipso autem judicio, si voluerit & scientiam domini arguere, non est prohibendus.

5. ULPIANUS lib. 3 ad Edictum.

SI plurium servus deliquerit omnibus ignorantibus: noxale judicium in quemvis dabitur. Sed si omnibus scientibus: quivis eorum tenebitur, detracta noxæ deditione; quemadmodum si plures deliquissent: nec altero convento alter liberabitur. Sed, si alter scit, alter ignoravit: qui scit, detracta noxæ deditione, convenitur; qui nescit, cum noxæ deditione.

§. 1. Differentia autem harum actionum non solum illa est, quod qui scit, in solidum tenetur, verum illa quoque, quod sive alienaverit servum, qui scit, sive manumiserit, sive decesserit servus, dominus tenetur: sed, si ipse dominus decesserit, heres ejus non tenetur.

6. IDEM lib. 18 ad Edictum.

SEd [&] ipse servus manumissus tenetur.

7. IDEM lib. 3 ad Edictum.

NOxalis [autem] non alias datur, nisi apud me sit servus: & si apud me sit, licet eo tempore non fuit, quo delinquebat, teneor; & heres meus tenetur, si noxius vivat.

§. 1. Pomponius ait, si emptor servi noxali conventus sit, venditorem, quo sciente factum est, conveniri jam non posse.

8. IDEM lib. 37 ad Edictum.

SI servus communis furtum fecerit, quivis ex dominis in solidum noxali judicio tenetur, eoque jure utimur. Sed non alias poterit [is,] qui conventus est, evadere litis æstimationem, nisi in solidum noxæ dederit servum: nec ferendus, etsi partem dedere fuerit paratus. Plane, si propter hoc, quod socii dedere parati non fuerint, in solidum fuerit condemnatus, communi dividundo, vel familiæ erciscundæ judicio, adversus eos experietur. Ante noxale sane judicium acceptum poterit sua parte cedendo securitatem consequi, ne necesse habeat suscipere judicium. Quamquam quis possit dicere evenire, ut, dum pars ei cedatur, amittat actionem: dominus enim pro parte factus, non potest cum socio noxali experiri: fortassis nec communi dividundo agere possit ejus maleficii nomine, quod ante communionem admissum est. Quod si non potest, evidenti injuria adficietur. Sed melius est dicere, competere ei communi dividundo judicium.

9. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

SI communis familia vel communis servus furtum fecerit, altero ex dominis sciente, is, qui scit, omnium nomine tenebitur: & conventus, alterum quoque liberat: nec à socio quicquam debebit consequi: sui enim facti nomine pœnam meruit. Quod si is, qui ignoravit, duplum præstiterit, à socio simplum consequetur.

10. IDEM lib. 22 ad Edictum.

SEd & eo nomine agere cum socio poterit, quod servum communem deteriorem fecit: quemadmodum cum quolibet alio, qui rem communem deteriorem fecisset. Cæterum, si nihil præterea post noxæ deditionem commune habebit, pro socio, vel si socii non fuerunt, in factum agi poterit.

11. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

BOna fide servi possessor, ejus nomine, furti actione tenebitur: dominus non tenetur. sed noxæ dedendo non facit quidem actoris: cum autem cœperit istum servum dominus vindicare, doli exceptione summovebitur; vel officio judicis consequetur, ut indemnis maneat.

12. PAULUS lib. 6 ad Edictum.

SI bona fide possessor eum servum, quem bona fide possidebat, dimiserit, ne agi cum eo ex noxali causa possit, obligari eum actione, quæ datur adversus eos, qui servum in potestate habeant, aut dolo fecerint, quo minus haberent: quia per hoc adhuc possidere videntur.

13. GAIUS lib. 13 ad Edictum provinciale.

NOn solum adversus bona fide possessorem, sed etiam adversus eos, qui mala fide possident, noxalis actio datur. * Nam [&] absurdum videtur, eos quidem, qui bona fide possiderent, excipere actionem: prædones vero securos esse.

14. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

SI quis à multis conveniatur ex noxa ejusdem servi, vel [si] ab uno, ex pluribus tamen delictis: non necesse habet, quia omnibus dedere non potest, litis æstimationem offerre his, quibus dedere non potest. Quid ergo est, si à pluribus conveniatur? si quidem unus occupavit, an melior sit conditio, ut ipsi soli dedatur? an vero vel omnibus dedi debeat, vel cavere debeat *defensum iri adversus cæteros?* & * verius est, *occupantis meliorem esse conditionem.* Ei itaque debetur, non qui prior egit, sed qui prior ad sententiam pervenit: & ideo ei, qui postea vicerit, actionem denegari judicati. §. 1. Sed & si statuliber sit, & ante deditionem exstiterit conditio, per fideicommissum libertas fuerit ante præstita, vel existente conditione legati dominium fuerit translatum: arbitrio judicis absolvi eum oportet. Et officii judicis hoc quoque erit, ut caveatur ei, cui deditur, ob evictionem ob suum factum contingentem.

15. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

PRætor decernere debet translationem judicii in statuliberum fieri. † Si vero rei judicandæ tempore adhuc in suspenso sit statuta libertas, Sabinus & Cassius liberari heredem putant, tradendo servum: quia toto suo jure cederet. Quod & verum est.

16. JULIANUS lib. 22 Digestorum.

SI heres dolo malo fecerit, ne statuliberum in potestate haberet, & propter hoc judicium sine noxæ deditione acceperit: [&] impleta conditione statutæ libertatis, condemnari debebit; sicuti mortuo servo, condemnaretur.

17. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

SI ex duobus dominis uno sciente, altero ignorante, servus delinquit, si ante cum altero, qui nesciebat, actum sit, & noxæ dediderit servum, * iniquum est, vilissimi hominis deditione alterum quoque liberari. † Igitur agetur & cum altero: &, si quid amplius est in damni persecutione, consequetur, computato pretio hominis noxæ dediti. ipsi tamen inter se [sic] debent pensare communi dividundo judicium, ut [si] ille, quo sciente fecit, præstiterit, non totius partem ferat, sed partem ejus, quanti servus est: sic, & si alter aliquid præstiterit, ejus partem fieri. † Illud iniquum est, eum, qui jussit servum facere, consequi aliquid à socio, cum ex suo delicto damnum patiatur.

§. 1. Si plures, ejusdem servi nomine, noxali mecum

mecum agere velint; vel [si] unus pluribus judiciis ejusdem servi nomine agat, in quo usus-fructus tuus, proprietas mea sit: officio judicis continebitur, cum eum noxæ dedero, ut etiam usumfructum actoris faciam. sed per Prætorem id consequar ego dominus proprietatis, ut aut cogat Prætor te pro æstimatione usufructus conferre ad litis æstimationem, aut usufructu cedere, si hoc expediat: &, si ego dominus proprietatis eum servum nolui defendere, defensio tibi permittenda est: &, si damnatus hominem tradas, [&] adversus me tueris.

18. POMPONIUS lib. 18 ad Sabinum.

IS, qui usumfructum in servo habet, perinde cum domino habet actionem furti, atque si quilibet alius esset: sed cum eo non est, quamvis serviat ei: & ideo dominus damnatus fructuario noxæ dedens liberabitur.

19. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

SI in re communi mea & tua damnum nobis dederit Titii servus, si cum eo agemus, erit noxali Aquiliæ actioni locus: ne damnatus in solidum singulis noxæ dedere cogatur. Sed potest dici, quasi unius damnum sit & una obligatio, aut utrisque pecuniam sufferendam, aut officio judicis simul utrisque noxæ dedendum. Sed & si alterutri nostrum in solidum noxæ deditus fuerit, & ob id ab utroque dominus sit absolutus, recte dicitur, eum, cui noxæ deditus sit, alteri teneri communi dividundo judicio, ut communicet servum noxæ sibi deditum, cum ob rem communem [aliquid] ad socium pervenerit. §. 1. Si servi, in quo usufructus alienus est, dominus proprietatis operas conduxerit, verba efficiunt, ut cum noxæ deditione damnetur. §. 2. Si servus tuus navem exercuerit, ejusque vicarius & idem nauta in eadem nave damnum dederit: perinde in te actio danda est, ac si is exercitor liber, & hic vicarius servus ejus esset, ut de peculio servi tui ad noxam dederere vicarium damneris: ut tamen si servi tui jussu, vel sciente & patiente eo, damnum vicarius dederit, noxalis actio servi tui nomine esse debeat. Idemque fit etiam, si nautam facere jusserit.

20. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

QUi ex pluribus noxis, diversis temporibus experitur, ex una noxia servi dominium nanctus, nullam amplius actionem habet adversus eum, qui dominus fuerat: cum actio noxalis caput sequatur. † At si maluit dominus priori judicio litis æstimationem sufferre, vel eidem, vel alii ex alio maleficio agenti nihilominus tenetur.

21. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

QUotiens dominus ex noxali causa convenitur, si nolit suscipere judicium, in ea causa res est, ut debeat noxæ dedere eum, cujus nomine judicium non suscipitur; aut, si id non faciat, judicium suscipietur omnimodo: sed non alias condemnabitur, quam si in potestate habeat, dolove malo fecerit, quominus haberet.

§. 1. Eos, quorum nomine noxali judicio agitur, etiam absentes defendi posse placuit: sed hoc ita demum, si proprii sint servi. nam, si alieni, præsentes esse oportet; aut si dubitetur, utrum proprii sint, an alieni. Quod ita puto accipiendum, ut, si constet, vel bona fide servire, etiam absentes possint defendi.

§. 2. Prætor ait: SI IS, IN CUJUS POTESTATE ESSE DICETUR, NEGAVIT SE IN SUA POTESTATE SERVUM HABERE: UTRUM ACTOR VOLET, VEL DEJERARE JUBEBO, IN POTESTATE SUA NON ESSE, NEQUE SE DOLO MALO FECISSE, QUOMINUS ESSET; VEL JUDICIUM DABO SINE NOXÆ DEDITIONE. §. 3. IN POTESTATE sic accipere debemus, ut facultatem & potestatem exhibendi ejus habeat: cæterum, * si in fuga sit, vel peregre, non videbitur esse in potestate.

§. 4. Quod si reus *jurare* nolit, similis est ei, qui neque defendit absentem, neque exhibet: qui condemnantur quasi contumaces. §. 5. Si tutor vel curator extent, ipsi jurare debent, in potestate domini non esse: si autem procurator sit, dominus ipse juret, necesse est.

§. 6. Si jusjurandum exegit actor, reusque juravit, deinde postea noxali velit actor experiri: videndum est, an exceptio jurisjurandi debeat adversus actorem dari? Et Sabinus putat, non esse dandam, quasi de alia re sit juratum, hoc est, tunc non fuisse in potestate: modo vero, cum in potestate deprehendatur, de facto ejus posse agi. Neratius quoque dicebat, post exactum jusjurandum posse actorem, detracta noxæ deditione, experiri: si modo hoc contendat, posteaquam juratum est, cœpisse in potestate habere.

22. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

SI servus depositus vel commodatus sit, cum domino agi potest noxali actione: ei enim servire intelligitur. & quod ad hoc Edictum attinet, in potestate ejus est: maxime si copiam habeat reciperandi hominis. §. 1. Is, qui pignori accepit, vel qui precario rogavit, non tenetur noxali actione: licet enim juste possideant, non tamen opinione domini possident. sed hos quoque in potestate domini intelligi, si facultatem repetendi eos dominus habeat. §. 2. Quid est *habere facultatem repetendi?* habeat pecuniam, ex qua liberari potest: nam non debet cogi vendere res suas, ut solvat pecuniam, & repetat servum. §. 3. Dominus, qui *servum in sua potestate esse* confitetur, aut exhibere eum debet, aut absentem defendere: quod nisi faciat, punitur, atque si præsentem non noxæ dederit. §. 4. Si *negavit* dominus *in sua potestate esse servum*, permittit Prætor *actori arbitrium, utrum jurejurando id decidere an judicium dictare sine noxæ deditione velit*: per quod vincet, si probaverit eum in potestate esse, vel dolo ejus factum, quo minus esset: qui autem non probaverit in potestate adversarii esse servum, rem amittit.

23. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

SEd etsi postea adversarius ejus in potestate habere cœperit servum, tenetur ex nova possessione, denegata ei exceptione.

24. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

DE illo videndum, utrum adversus eum tantum, qui dolo fecit, quominus in potestate haberet, actio locum habeat noxalis, si ex dolo ejus acciderit, ut cesset noxalis actio, forte si servo suo fugam mandavit: an & [si] possit nihilominus cum alio agi; quod accidit, cum alienatus manumissusve est? Quod est verius: in quo casu electio est actoris, cum quo velit agere. † Julianus autem ait de eo, qui manumisit, si paratus sit defendere se manumissus, exceptionem dandam ei, qui manumisit. Hoc & Labeo.

25. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

IDem est, & si novus dominus servi judicium patiatur.

26. PAU-

26. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

ELectio vero alterum liberabit. id enim Prætor introduxit, ne eluderetur actor: non ut etiam lucrum faceret. ideoque exceptione à sequenti summovebitur. §. 1. His consequens est, ut si plures dolo fecerint, quo minus in potestate haberent, eligere debeat actor, quem velit convenire. §. 2. Item, si ex pluribus dominis quidam dolo malo partes suas desierint possidere, electio erit actoris, utrum directo agere velit cum eo, qui possidet, an Prætoria cum eo, qui desiit possidere. §. 3. Si servum alienum alius in jure *suum esse* responderit, altero solvente, alter liberatur. §. 4. Si is, quem desieris dolo possidere, decesserit prius, quam hac actione convenireris, liberaris: quia hæc actio in locum directæ actionis succedit. Diversum dicemus, si moram feceris in judicio accipiendo.

§. 5. Neque heredi, neque in heredem, quod defunctus mentitus est, actio danda est: nec in ipsum quolibet tempore. nam liberum esse debet defendenti absentem servum, hujus Edicti pœnam evitare: id est, ut sine noxæ deditione conveniatur. † Et ideo, si negaveris servum in tua potestate esse, postea fateri poteris: nisi si jam lis adversus te contestata est; nam tunc audiri non debebis, ut Labeo ait. Octavenus, ex causa etiam lite contestata tibi succurrendum: utique, si ætas tua ea sit, ut ignosci tibi debeat. §. 6. Si, absente domino, ductus sit servus, vel etiam præsente, & in eadem causa sit, ut in integrum restitui possit: defensio permittitur ejus nomine, qui ductus est. postulantibus enim exhiberi eum ad defendendum, indulgere Prætor debet. † Idem concedendum est fructuario, vel cui pignoris nomine obligatus est, si præsens dominus defendere noluerit: ne alterius dolus aut desidia aliis noceat. Idem præstandum est in servo communi, quem alter ex dominis [præsens] noluit defendere. Sed & actori his casibus succurrendum est: quia placet, dominii adquisitione extingui actionem: jussu enim Prætoris ductus, in bonis fit ejus, qui duxit.

27. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

SI noxali judicio agitur de servo, qui pignoris jure tenetur, aut de eo, cujus usufructus alterius est, admonendi sumus, si creditor vel usufructuarius præsens defensionem suscipere noluerit, Proconsulem interventurum, & pignoris persecutionem, vel ususfructus actionem negaturum. Quo casu dici potest, ipso jure pignus liberari: nullum enim pignus est, cujus persecutio negatur. Ususfructus autem, etiamsi persecutio [ejus] denegetur, ipso jure durat, eousque donec non utendo constituto tempore pereat. §. 1. Ex his, quæ diximus de servo, qui alicui pignoris jure obligatus est, deque statulibero, & [de eo] cujus ususfructus alienus est, apparet, eum, qui alienum servum in jure *suum esse* responderit, quamvis noxali judicio teneatur, non tamen posse noxæ deditione ipso jure liberari: quia nullum ad actorem dominium transferre possunt, cum ipsi domini non sint. Certe tamen, si ex ea causa traditum postea dominus vindicet, nec litis æstimationem offerat, poterit per exceptionem doli mali repelli.

28. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.

ET generaliter, si alieni servi nomine, qui tibi justam servitutem serviret, noxali tecum egerim, tuque eum mihi noxæ dederis: sive, me possidente, dominus eum vindicet, exceptione doli mali, nisi litis æstimationem offerat, eum summovere possum; sive ipse possideat, Publiciana mihi datur. & adversus excipientem *si dominus ejus sit*, utilem mihi replicationem doli mali profuturam. & secundum hæc, usu quoque me capturum, quamvis sciens alienum possideam. alioquin, si aliter constituatur, futurum, ut summa iniquitate bonæ fidei possessor adficiatur: si, cum ipso jure noxalis actio adversus eum competit, necessitas ei imponatur, ut litis æstimationem sufferat. † Eademque dicenda sunt & si, cum ab eo non defenderetur, jussu Prætoris eum duxerim: quoniam isto quoque casu justam causam possidendi habeo.

29. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

NOn solum autem qui in potestate non habet, recusare [potest noxale judicium, verumetiam habenti in] potestate liberum est evitare judicium, si indefensam eam personam relinquat: sed huic necesse est, jus suum ad actorem transferre, perinde ac si damnatus esset.

30. IDEM lib. ad Edictum Prætoris urbani, titulo de damno infecto.

IN noxalibus actionibus, eorum qui bona fide absunt, jus non corrumpitur, sed reversis defendendi ex bono & æquo potestas datur, si domini sint: sive aliquid in ea re jus habeant; qualis est creditor, & fructuarius.

31. PAULUS lib 7 ad Plautium.

QUod ait Prætor, *Cum familia furtum faciat, ad eum modum se actionem daturum, ut tantum actor consequatur, quantum, si liber fecisset, consequeretur:* quæritur, utrum ad pecuniæ præstationem respiciat, an etiam ad noxæ deditionem; utputa [si] ex pretiis noxæ deditorum duplum colligatur, sequentes actiones inhibeantur? Sabinus & Cassius putant, pretium quoque noxæ deditorum imputari debere: quod Pomponius probat: & est verum. nam, & si servus indefensus ductus sit, æstimatio ejus imputanda est. Certe non tantum duplationis, sed & condictionis rationem habendam, Julianus putat, sed & furti faciendi tempus spectandum esse, an ejusdem familiæ sint servi: nam si hi, qui plurium dominorum erunt, unius esse postea cœperint, locus Edicto non erit.

32. CALLISTRATUS lib. 2 Edicti monitorii.

IS, qui in aliena potestate est, si noxam commisisse dicatur, si non defendatur, ducitur: &, si præsens est dominus, tradere eum, & de dolo malo promittere debet.

33. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

NOxali judicio invitus nemo cogitur alium defendere: sed carere debet eo, quem non defendit. si servus est. quod si liber est, qui in potestate sit, indistincte ipsi sui defensio danda est.

34. JULIANUS lib. 4 ad Urseium [Ferocem].

QUotiens enim nemo filiumfamilias ex causa delicti defendit, in eum judicium datur.

35. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

ET, si condemnatus fuerit filius, judicatum facere debet: tenet enim condemnatio. quinimo etiam illud dicendum est, patrem quoque post condemnationem filii, duntaxat de peculio posse conveniri.

36. IDEM lib. 37 ad Edictum.

SI quis servum pigneratum, deinde à debitore subreptum, emerit à debitore: nomine ejus furti tenebitur, dominio servi adquisito. nec oberit, quod Serviana potest ei homo avocari.

Idem-

Idemque & si à minore quis vigintiquinque annis emerit, vel in fraudem creditorum sciens: hi enim, quamvis auferri eis dominium possit, interim tamen conveniendi sunt.

37. TRYPHONINUS lib. 15 Disputationum.

SI alienus servus furtum mihi fecerit, qui postea in meum dominium pervenerit, extinguitur furti actio, quæ mihi competierat, nondum in judicium deducta: nec si postea alienavero eum, quem ante litem contestatam emeram, furti actio restaurabitur. quod si post litem contestatam eum redemero, condemnandus erit venditor:

38. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

QUemadmodum, si alii vendidisset. parvi enim refert, cui vendiderit, adversario, an alii. * suaque culpa litis æstimationem sublaturum, qui vendendo, noxæ deditionem sibi ademit. §. 1. Julianus autem lib. 22 Digestorum scribit, si servum pro derelicto habeam, qui tibi furtum fecerat, liberari me; quia statim meus esse desinit: ne ejus nomine, qui sine domino sit, furti sit actio. §. 2. Si servus meus rem tuam subtraxerit, & vendiderit, tuque nummos, quos ex pretio habebat, ei excusseris, locus erit furti actioni ultro citroque: nam & tu adversus me furti ages noxali servi nomine, & ego adversus te nummorum nomine. §. 3. Sed & si servo creditoris mei solverim nummos, ut is eos domino suo det, æque locus erit furti actioni, si is nummos acceptos interceperit.

39. JULIANUS lib. 9 Digestorum.

SI plurium servus furtum fecerit, & omnes dolo fecerint quo minus eum in potestate haberent, subsequi debet Prætor juris civilis actione, & judicium honorarium, quod ex hac causa pollicetur, in eum[dare], quem actor elegerit. neque enim amplius præstare actori debet, quam ut detracta noxæ deditione agere possit cum eo: cum noxali judicio experiri potuisset, si servus exhiberetur. §. 1. Qui alienum servum, *suum esse* fatetur, quamvis noxali actione obligetur, nihilo minus, causa cognita, satisdare debet. Qui autem pro servo convenitur, satisdatione onerandus non est: non enim offert se defensioni alieni servi. §. 2. Si quis dicet dominum dolo fecisse, quo minus in potestate ejus servus esset, ille autem contendat, eum servum ab alio defendi cum satisdatione: doli mali exceptioni locus erit. §. 3. Sed & si, post judicium acceptum cum domino, servus apparuerit, &, quia non defendebatur, ductus sit: exceptione doli mali posita dominus absolvetur. §. 4. Sed [&] mortuo servo, antequam judicium accipiatur, omnino hac actione non tenebitur dominus.

40. IDEM lib. 22 Digestorum.

SI servus legatus, ante aditam hereditatem, rem heredis futuri subtraxerit, poterit is cum legatario, qui legatum agnoverit, furti agere. sed, si idem servus hereditariam rem subtraxerit, furti actio cessabit: quia hujusmodi rerum furtum non fit: ad exhibendum autem actio competit.

41. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

CUm servus communis alteri dominorum damnum injuria dedit, idcirco Legis Aquiliæ actio non est, quia, si extraneo damnum dedisset, cum altero in solidum lege Aquilia agi posset: sicuti cum servus communis furtum fecerit, cum altero domino furti agi non potest, sed communi dividundo [agi potest.].

42. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

SI ad libertatem proclamaverit is, cujus nomine noxale judicium susceptum est, sustineri debet id judicium, quoad de statu ejus judicetur. & [sic,] si quidem servus fuerit pronunciatus, noxale judicium exercebitur: si liber, inutile videbitur. §. 1. Si quis pro servo mortuo, ignorans eum decessisse, noxale judicium acceperit, absolvi debet: quia desiit verum esse, propter eum dare oportere. §. 2. Hæ actiones perpetuæ sunt, locumque habebunt tamdiu, quamdiu servi dedendi facultatem habemus. † Nec tantum nobis, verumetiam successoribus nostris competent. † Item adversus successores: sed non quasi in successores, sed jure dominii. Proinde &, si servus ad alium pervenisse proponatur, jure dominii noxali judicio novus dominus convenietur.

43. POMPONIUS lib. 8 Epistolarum.

SErvi, quorum noxa caput sequitur, ibi defendendi sunt, ubi deliquisse arguentur. itaque servos dominus eodem loco exhibere debet, ubi vim intulisse dicentur: & carere omnium dominio potest, si eos non defendat.

LIBER DECIMUS.

TIT. I.

FINIUM REGUNDORUM.

1. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

FInium regundorum actio in personam est, licet pro vindicatione rei est.

2. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

HÆc actio pertinet ad prædia rustica, quamvis ædificia interveniant: neque enim multum interest, arbores quis in confinio an ædificium ponat. §. 1. Judici finium regundorum permittitur, ut, ubi non possit dirimere fines, adjudicatione controversiam dirimat: & si forte, amovendæ veteris obscuritatis gratia, per aliam regionem fines dirigere judex velit, potest hoc facere per adjudicationem, & condemnationem.

3. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

QUo casu opus est, ut ex alterutrius prædio alii adjudicandum sit: quo nomine is, cui adjudicatur [invicem pro eo, quod ei adjudicatur], certa pecunia condemnandus est.

4. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

SEd & loci unius controversia in partes scindi adjudicationibus potest, prout cujusque dominium in eo loco judex compererit. §. 1. In judicio finium regundorum etiam ejus ratio fit, quod interest. Quid enim, si quis aliquam utilitatem ex eo loco percepit, quem vicini esse appareat? inique damnatio eo nomine fiet. Sed & si mensor ab altero solo conductus sit, condemnatio erit facienda ejus, qui non conduxit, in partem mercedis. §. 2. Post litem autem contestatam etiam fructus venient in hoc judicio: nam & culpa & dolus exinde præstantur. sed ante judicium percepti non omnimodo hoc in judicium venient: aut enim bona fide percepit, & lucrari eum oportet, si eos consumpsit; aut mala fide, & condici oportet. §. 3. Sed & si quis

judici

judici non pareat in ſuccidenda arbore, vel ædificio in fine poſito deponendo, parteve ejus, condemnabitur. §. 4. Si dicantur termini dejecti vel exarati, judex, qui de crimine cognoſcit, etiam de finibus cognoſcere poteſt. §. 5. Si alter fundus duorum, alter trium ſit, poteſt judex uni parti adjudicare locum, de quo quæritur, licet plures dominos habeat: quoniam magis fundo, quam perſonis adjudicari fines intelliguntur. hic autem, cum fit adjudicatio pluribus, unuſquiſque portionem habebit, quam in fundo habet, & pro indiviſo. §. 6. Qui communem fundum habent, inter ſe non condemnantur: neque enim inter ipſos accipi videtur judicium. §. 7. Si communem fundum ego & tu habemus, & vicinum fundum ego ſolus, an finium regundorum judicium accipere poſſumus? Et ſcribit Pomponius, non poſſe [nos accipere]: quia ego & ſocius meus in hac actione adverſarii eſſe non poſſumus: ſed unius loco habemur. Idem Pomponius, ne utile quidem judicium dandum dicit, cum poſſit, qui proprium habeat, vel communem vel proprium fundum alienare, & ſic experiri. §. 8. Non ſolum autem inter duos fundos, verumetiam inter tres pluresve fundos accipi judicium finium regundorum poteſt: utputa, ſinguli plurium fundorum confines ſunt, trium forte, vel quatuor.

§. 9. Finium regundorum actio & in agris vectigalibus, & inter eos, qui uſumfructum habent, vel fructuarium & dominum proprietatis vicini fundi, & inter eos, qui jure pignoris poſſident, competere poteſt. §. 10. Hoc judicium locum habet in confinio prædiorum ruſticorum: urbanorum, diſplicuit. neque enim confines hi, ſed magis vicini dicuntur, & ea communibus parietibus plerunque diſterminantur: & ideo etſi in agris ædificia juncta ſint, locus huic actioni non erit: & in urbe hortorum latitudo contingere poteſt, ut etiam finium regundorum agi poſſit. §. 11. Sive via publica intervenit, confinium non intelligitur: & ideo finium regundorum agi non poteſt.

5. IDEM lib. 15 ad Sabinum.

QUia magis in confinio meo via publica, vel flumen ſit, quam ager vicini.

6. IDEM lib. 23 ad Edictum.

SEd, ſi rivus privatus intervenit, finium regundorum agi poteſt.

7. MODESTINUS lib. 10 Pandectarum.

DE modo agrorum arbitri dantur: & is, qui majorem locum in territorio habere dicitur, cæteris, qui minorem locum poſſident, integrum locum adſignare compellitur. Idque ita reſcriptum eſt.

8. ULPIANUS lib. 6 Opinionum.

SI irruptione fluminis fines agri confudit inundatio, ideoque uſurpandi quibuſdam loca, in quibus jus non habent, occaſionem præſtat: Præſes provinciæ *alieno eos abſtinere, & domino ſuum reſtitui, terminoſque per menſorem declarari* jubet. §. 1. Ad officium de finibus cognoſcentis pertinet, menſores mittere, & per eos dirimere ipſam finium quæſtionem, ut æquum eſt, ſi ita res exigit, oculiſque ſuis ſubjectis locis.

9. JULIANUS lib. 8 Digeſtorum.

IUdicium finium regundorum manet, quamvis ſocii communi dividundo egerint, vel alienaverint fundum.

10. IDEM lib. 51 Digeſtorum.

IUdicium communi dividundo, familiæ erciſcundæ, finium regundorum, tale eſt, ut in eo ſingulæ perſonæ duplex jus habeant: agentis, & ejus, quo cum agitur.

11. PAPINIANUS lib. 2 Reſponſ.

IN finalibus quæſtionibus vetera monumenta, cenſus auctoritas ante litem inchoatam ordinati ſequenda eſt: modo ſi non varietate ſucceſſionum, & arbitrio poſſeſſorum, fines, additis vel detractis agris, poſtea permutatos probetur.

12. PAULUS lib. 3 Reſponſorum.

EOs terminos, quantum ad dominii quæſtionem pertinet, obſervari oportere fundorum, quos demonſtravit is, qui utriuſque prædii dominus fuit, cum alterum eorum venderet. Non enim termini, qui ſingulos fundos ſeparabant, obſervari debent, ſed demonſtratio adfinium novos fines inter fundos conſtituere.

13. GAIUS lib. 4 ad Legem duodecim Tabularum.

SCiendum eſt, in actione finium regundorum illud obſervandum eſſe, Quod ad exemplum quodammodo ejus legis ſcriptum eſt, quam Athenis Solon dicitur tuliſſe. Nam illic ita eſt, Ἐάν τις αἱμασιὰν παρ' ἀλλοτρίῳ χωρίῳ ὀρύγῃ, τὸν ὅρον μὴ παραβαίνειν· ἐὰν τειχίον, πόδα ἀπολείπειν· ἐὰν δὲ οἴκημα, δύο πόδας· ἐὰν δὲ τάφον ἢ βόθρον ὀρύττῃ, ὅσον τὸ βάθος ᾖ, τοσοῦτον ἀπολείπειν· ἐὰν δὲ φρέαρ, ὀργυιάν· ἐλαίαν δὲ, καὶ συκῆν, ἐννέα πόδας ἀπὸ τοῦ ἀλλοτρίου φυτεύειν· τὰ δ' ἄλλα δένδρα, πέντε πόδας. id eſt, *Si quis ſepem ad alienum prædium fixerit, infoderitque, terminum ne excedito: Si maceriam, pedem relinquito: Si vero domum, pedes duos: Si ſepulchrum aut ſcrobem foderit, quantum profunditatis habuerint, tantum ſpatii relinquito: Si puteum, paſſus latitudinem: At vero oleam, aut ficum, ab alieno ad novem pedes plantato: cæteras arbores, ad pedes quinque.*

TIT. II.

FAMILIÆ ERCISCUNDÆ.

1. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

HÆc actio proficiſcitur à *Lege duodecim Tabularum.* Namque coheredibus volentibus à communione diſcedere, neceſſarium videbatur aliquam actionem conſtitui, qua inter eos res hereditariæ diſtribuerentur.

§. 1. Quæ quidem actio nihilominus ei quoque ipſo jure competit, qui ſuam partem non poſſidet: ſed ſi is, qui poſſidet, neget eum ſibi coheredem eſſe, poteſt eum excludere per hanc exceptionem, SI IN EA RE, QUA DE AGITUR, PRÆJUDICIUM HEREDITATI NON FIAT. Quod ſi poſſideat eam partem, licet negetur eſſe coheres, non nocet talis exceptio: quo fit, ut eo caſu ipſe judex, apud quem hoc judicium agitur, cognoſcat, an coheres ſit: niſi enim coheres ſit, neque adjudicari quicquam ei oportet, neque adverſarius ei condemnandus eſt.

2. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

PEr familiæ erciſcundæ actionem dividitur hereditas, ſive ex teſtamento, ſive ab inteſtato, ſive ex Lege duodecim Tabularum, ſive ex aliqua Lege deferatur hereditas, vel ex Senatuſconſulto, vel etiam Conſtitutione *. Et generaliter eorum dumtaxat dividi hereditas poteſt, quorum peti poteſt [hereditas]. §. 1. Si quarta ad aliquem ex Conſtitutione D. Pii adrogatum deferatur, quia hic neque heres, neque bonorum poſſeſſor ſit, utile erit familiæ erciſcundæ judicium neceſſarium. §. 2. Item ſi filiifamilias militis peculium ſit, fortius defendi poteſt, hereditatem effectam per Conſtitutiones: & ideo hoc judicio locus erit. §. 3. In familiæ erciſcundæ

ſcundæ judicio unuſquiſque heredum,& rei & actoris partes ſuſtinet. §.4. Dubitandum autem non eſt, quin familiæ erciſcundæ judicium & inter pauciores heredes ex pluribus accipi poſſit.

§.5. In hoc judicium, etſi *nomina* non veniunt, tamen ſi ſtipulationes interpoſitæ fuerint de diviſione eorum, ut ſtetur ei, & [ut] alter alteri mandet actiones, procuratoremque eum in ſuam rem faciat, ſtabitur diviſioni.

3. GAIUS lib.7 ad Edictum provinciale.

PLane ad officium judicis nonnumquam pertinet, ut debita & credita ſingulis pro ſolido, aliis alia adtribuat: quia * ſæpe & ſolutio & exactio partium non minima incommoda habet. Nec tamen ſcilicet hæc adtributio illud efficit, ut quis ſolus totum debeat, vel totum alicui ſoli debeatur: ſed ut ſive agendum ſit, partim ſuo, partim procuratorio nomine agat; ſive cum eo agatur, partim ſuo, partim procuratorio nomine conveniatur. Nam licet libera poteſtas [eſſe] maneat creditoribus cum ſingulis experiundi, tamen & his libera poteſtas eſt, ſuo loco ſubſtituendi eos, in quos onera actionis officio judicis tranſlata ſunt.

4. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

CÆteræ itaque res præter nomina veniunt in hoc judicium. Sin autem nomen uni ex heredibus legatum ſit, judicio familiæ erciſcundæ hoc heres conſequitur. §.1. *Mala medicamenta & venena* veniunt quidem in judicium, ſed judex omnino interponere ſe in his non debet. Boni enim & innocentis viri officio eum fungi oportet. Tantumdem debebit facere [&] in *libris improbatæ lectionis* (Magicis forte, vel [his] ſimilibus). hæc enim omnia protinus corrumpenda ſunt. §.2. Sed & ſi quid ex peculatu, vel ex ſacrilegio adquiſitum erit, vel vi, aut latrocinio, aut adgreſſura, hoc non dividetur.

§.3. Sed & *tabulas teſtamenti* debebit aut apud eum, qui ex majore parte heres eſt, jubere manere, aut in æde deponi. Nam & Labeo ſcribit, vendita hereditate tabulas teſtamenti deſcriptas deponi oportere: heredem enim exemplum debere dare, tabulas vero authenticas ipſum retinere, aut in æde deponere.

5. GAIUS lib.7 ad Edictum provinciale.

SI quæ ſunt *cautiones hereditariæ*, eas judex curare debet, ut apud eum maneant, qui majore ex parte heres ſit: cæteri deſcriptum & recognitum faciant, cautione interpoſita, *Ut, cum res exegerit, ipſæ exhibeantur*. † Si omnes iiſdem ex partibus heredes ſint, nec inter eos conveniat, apud quem potius eſſe debeant, ſortiri eos oportet: aut ex conſenſu vel ſuffragio eligendus eſt amicus, apud quem deponantur: vel in æde ſacra deponi debent.

6. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

NAm ad licitationem rem deducere, ut, qui licitatione vicit, hic habeat inſtrumenta hereditaria, non placet neque mihi, neque Pomponio.

7. VENULEIUS lib. 7 Stipulationum.

SI heres unus, cum ſub conditione adjectum coheredem, aut apud hoſtes adjectum [eo] haberet, dixerit *ſe heredem eſſe*, & actione expertus vicerit, deinde conditio heredis extiterit, vel poſtliminio redierit: an victoriæ commodum debeat cum eo communicari? nam indubitate judicati actio ei in ſolidum competit. Et electionem coheredi dandam, [id eſt] aut communicandam eam, aut experiundi faciendam poteſtatem huic, qui poſt victoriam coheredis effectus ſit heres, aut reverſus ſit in civitatem. † Idemque obſervandum, ſi poſtea natus ſit poſthumus: non enim his perſonis ſilentium imputari poteſt, cum ad hereditatem poſt victoriam coheredis pervenerint.

8. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

POmponius ſcribit, ſi uni ex heredibus prælegatæ fuerint *rationes*, non prius ei tradendas, quam coheredes deſcripſerint. Nam & ſi ſervus actor (inquit) fuerit legatus, non alias eum tradendum, quam rationes reddiderit. Nos videbimus, numquid & cautio ſit interponenda: *ut quotiens deſiderata fuerint rationes, vel actor prælegatus, copia eorum fiat?* * plerumque enim authenticæ rationes ſunt neceſſariæ actori ad inſtruenda ea, quæ poſtea emergunt, ad notitiam ejus ſpectantia. Et neceſſarium eſt, cautionem ab eo ſuper hoc coheredibus præſtari: Idem [Pomponius]. §.1. Pomponius ait, *columbas*, quæ emitti ſolent de columbario, venire in familiæ erciſcundæ judicium: cum noſtræ ſint tamdiu, quamdiu conſuetudinem habeant ad nos revertendi. Quare ſi quis eas adprehendiſſet, furti nobis competit actio. † Idem & in *apibus* dicitur: quia in patrimonio noſtro computantur. §.2. Sed & ſi quid è pecoribus noſtris *à beſtia ereptum* ſit, venire in familiæ erciſcundæ judicium putat, ſi feram evaſerit: nam * magis eſſe, ut non deſinat noſtrum eſſe, inquit, quod à lupo eripitur, vel alia beſtia, tamdiu, quamdiu ab eo fuerit conſumptum.

9. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

VEniunt in hoc judicium res, quas heredes uſuceperunt, cum defuncto traditæ eſſent. Hæ quoque res, quæ heredibus traditæ ſunt, cum defunctus emiſſet.

10. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

ITem *prædia*, quæ noſtri patrimonii ſunt: ſed & vectigalia, vel ſuperficiaria. Nec minus hæ quoque res, quas *alienas* defunctus bona fide poſſedit.

11. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

PArtum quoque editum [&] poſt aditam hereditatem:

12. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

ET poſt litem conteſtatam, Sabinus ſcribit in familiæ erciſcundæ judicium venire, & adjudicari poſſe. §.1. Idem erit & ſi ſervis hereditariis ab extraneo aliquid datum ſit.

§.2. * *Res, quæ ſub conditione legata eſt*, interim heredum eſt: & ideo venit in familiæ erciſcundæ judicium,& adjudicari poteſt: cum ſua ſcilicet cauſa, ut exiſtente conditione eximatur ab eo, cui adjudicata eſt, aut deficiente conditione ad eos revertatur, à quibus relicta eſt.

† Idem & in ſtatulibero dicitur: qui interim eſt heredum, exiſtente autem conditione ad libertatem perveniat.

13. PAPINIANUS lib. 7 Quæſtionum.

ALienationes enim poſt judicium acceptum interdictæ ſunt, duntaxat voluntariæ: non quæ vetuſtiorem cauſam, & originem juris habent neceſſariam.

14. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

SEd & ſi uſucapio fuerit cœpta ab eo, qui heres non erat ante litem conteſtatam, & poſtea impleta fuerit, rem de judicio ſubducit.

§.1. Uſusfructus an in judicium deducatur, quæritur: utputa ſi, deducto uſufructu, fundus fuit [ab] heredibus legatus;

15. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

VEl ſi ſervo hereditario uſusfructus legatus ſit, nec enim à perſonis diſcedere ſine interitu ſui poteſt?

16. ULPIA-

16. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

ET puto officio judicis contineri, ut, si volent heredes à communione ususfructus discedere, morem eis gerat cautionibus interpositis.

§. 1. Julianus ait, si alii fundum, alii usumfructum fundi judex adjudicaverit, non communicari usumfructum. §. 2. Ususfructus & ex certo tempore & usque ad certum tempus, & alternis annis adjudicari potest. §. 3. Id quod amnis fundo post litem contestatam illuit, æque venit in hoc judicium. §. 4. Sed & si dolo vel culpa quid in usumfructum ab uno ex heredibus factum sit, hoc quoque in judicium venire, Pomponius ait. Nam [&] omnia, quæ quis in hereditate dolo aut culpa fecerit, in judicium familiæ erciscundæ veniunt: sic tamen, si quasi heres fecerit. Et ideo, si vivo testatore unus ex heredibus pecuniam sustulerit, in familiæ erciscundæ judicium ea non venit: quia tunc nondum heres erat: ubi autem quasi heres fecit, etsi aliam præterea quis actionem habeat, tamen teneri eum familiæ erciscundæ judicio, Julianus scribit. §. 5. Denique ait, si unus ex heredibus rationes hereditarias deleverit, [vel interleverit,] teneri quidem lege Aquilia, quasi corruperit: non minus autem etiam familiæ erciscundæ judicio. §. 6. Item si servus hereditarius propriam rem heredum unius subripuerit, Ofilius ait, esse familiæ erciscundæ actionem, & communi dividundo, furtique actionem cessare. quare, agentem familiæ erciscundæ judicio consecuturum, ut aut ei servus adjudicetur, aut litis æstimatio in simplum offeratur.

17. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

DAmno commisso ab uno herede, conveniens est dicere, simpli habendam æstimationem in familiæ erciscundæ judicio.

18. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

HIs consequenter Julianus ait: Si ex pluribus heredibus uni servus sit generaliter per optionem legatus, & heredes Stichum tabulas hereditarias interlevisse dicant, vel corrupisse, & propter hoc renunciaverint, *ne optaretur servus*, deinde optatus vindicetur; poterunt, si eis vindicetur, doli mali exceptione uti, & de servo quæstionem habere. §. 1. Sed, an in familiæ erciscundæ judicium de morte testatoris, vel de morte uxoris liberorumque suorum habebunt quæstionem heredes, quæritur? Et rectissime Pomponius ait, hæc ad divisionem rerum hereditariarum non pertinere. §. 2. Idem quærit, si quis testamento caverit, *ut servus exportandus veneat*, officio familiæ erciscundæ judicis contineri, ut voluntas defuncti non intercidat. Sed &, cum *monumentum* jussit testator *fieri*, familiæ erciscundæ agent, ut fiat. Idem tamen tentat, quia heredum interest, quos jus monumenti sequitur, præscriptis verbis posse eos experiri, ut monumentum fiat. §. 3. Sumptuum, quos unus ex heredibus bona fide fecerit, usuras quoque consequi potest à coherede, ex die moræ, secundum rescriptum Imperatorum Severi & Antonini. §. 4. Celsus etiam illud eleganter adjicit, coheredem, etsi non solvit, habere familiæ erciscundæ judicium, ut cogatur coheres solvere: cum alias non sit liberaturus rem creditor, nisi in solidum ei satisfiat.

§. 5. Si filiusfamilias patri heres pro parte extitisset, & à creditoribus peculiaribus conveniretur, [cum] paratus sit solvere id omne, quod debetur: per doli mali exceptionem consequetur à creditoribus mandari sibi actiones. sed etiam familiæ erciscundæ judicium cum coheredibus habet. §. 6. Cum unus ex heredibus legatum exsolvit ei, qui missus fuerat in possessionem legatorum servandorum causa, putat Papinianus, & verum est, familiæ erciscundæ judicium ei competere adversus coheredes: quia non alias discederet legatarius [à] possessione, quam vice pignoris erat consecutus, quam si totum [ei] legatum fuisset exsolutum. §. 7. Sed & si quis Titio debitum solverit, ne pignus veniret, Neratius scribit, familiæ erciscundæ judicio eum posse experiri.

19. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

ITem ex diverso similiter prospicere judex debet, ut quod unus ex heredibus ex re hereditaria percepit, stipulatusve est, non ad ejus solius lucrum pertineat. Quæ ita scilicet consequetur judex, si aut reputationes inter eos fecerit, aut [si] curaverit cautiones interponi, quibus inter eos communicentur commoda & incommoda.

20. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

SI filia nupta, quæ dotem conferre debuit, per errorem coheredum ita cavit, *ut, quod à marito reciperasset, pro partibus hereditariis solveret*: nihilominus arbitrum familiæ erciscundæ sic arbitraturum Papinianus scribit, ut etiam si constante matrimonio ipsa diem suum obierit, conferatur dos. nam * imperitia (inquit) coheredum, jurisdictionis formam mutare non potuit.

§. 1. Si filiusfamilias jussu patris obligatus sit, debebit hoc debitum præcipere. † Sed & si in rem patris vertit, idem placet; & si de peculio, peculium præcipiet: & ita Imperator noster rescripsit. §. 2. Hoc amplius, filiusfamilias heres institutus dotem uxoris suæ præcipiet: nec immerito, quia ipse onera matrimonii sustinet. Integram igitur dotem præcipiet, & cavebit, *defensum iri coheredes, qui ex stipulatu possunt conveniri*. Idem, [&] si alius dotem dedit, & stipulatus est. Nec solum uxoris suæ dotem, sed etiam filii sui uxoris: quasi hoc quoque matrimonii onus ad ipsum spectet: quia filii onera & nurus ipse adgnoscere necesse habet. Præcipere autem non solum patri datam dotem filium oportere, verum etiam ipsi filio, Marcellus scribit: sed filio datam tamdiu, quamdiu peculium patitur, vel in rem patris versum sit. §. 3. * Si pater inter filios, sine scriptura, bona divisit, & onera æris alieni pro modo possessionum distribuit, non videri simplicem donationem, sed potius supremi judicii divisionem, Papinianus ait. Plane inquit, si creditores eos pro portionibus hereditariis conveniant, & unus placita detrectet, posse cum eo præscriptis verbis agi, quasi certa lege permutationem fecerint, scilicet, si omnes res divisæ sint.

§. 4. Familiæ erciscundæ judicium amplius quam semel agi non potest: nisi causa cognita. Quod si quædam res indivisæ relictæ sunt, communi dividundo de his agi potest. §. 5. Papinianus ait: Si uni ex heredibus onus æris alieni injungitur citra speciem legati, officio judicis familiæ erciscundæ cognoscentis suscipere eum id oportere: sed non ultra dodrantem portionis suæ, ut quadrantem illibatum habeat. indemnes igitur coheredes suos præstare cavebit.

§. 6. Idem scribit, [&] si filius in muneribus publicis, in quibus pater ei consentit, reliquatus est, & pro parte heres scriptus est, hoc quoque debere præcipere, quia & hoc patris æs alienum fuit. Sed si qua munera post mortem patris suscepit, ab his heredes patris soluti sunt. §. 7. Neratius autem respondit, eum, qui plures filios haberet, unum ex filiis ἀγωνοθεσίαν, id est, *constituendi designandique certaminis munus*, suscepturum

rum profeſſum eſſe: & prius, quam honore fungeretur, mortuum eſſe, omnibus filiis heredibus inſtitutis: & *quæſitum* eſſe, an is filius, quod in eam rem impendiſſet, familiæ erciſcundæ conſequatur? [eique] *reſpondiſſe*, nulla actione idem conſequi poſſe. Quod merito diſplicet. Debet itaque hoc in familiæ erciſcundæ judicium venire. §. 8. Item Papinianus ſcribit, ſi maritus alterum ex heredibus onus dotis ſolvendæ, quæ in ſtipulationem venit, ſuſcipere juſſit, & mulier adverſus utrumque dirigat dotis petitionem: coheredem eſſe defendendum ab eo, qui ſuſcipere onus juſſus eſt. Sed legata, quæ ab utroque pro dote data electa dote retinentur, in compendio coheredis [eſſe], qui debito levatur, non oportet: videlicet ut coheres, qui onus æris alieni ſuſcepit, officio judicis legatum conſequatur. Et verum eſt hoc, niſi aliud teſtator edixit.

§. 9. Idem ſcribit: quod uni ex coheredibus ſtatuliber conditionis implendæ nomine dedit de peculio, in hoc judicium non venire, nec communicari debere.

21. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

IDem & in communi dividundo.

22. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

ITem Labeo ſcribit, ſi unus heredum theſaurum relictum à teſtatore effodit, familiæ erciſcundæ judicio eum teneri, etſi cum extraneo conſcio partitus ſit. §. 1. Familiæ erciſcundæ judex [ita] poteſt pluribus eandem rem adjudicare, ſi aut pluribus fuerit unius rei præceptio relicta (ubi etiam neceſſitatem facere Pomponius ſcribit, ut pluribus adjudicetur); vel ſi certam partem unicuique coheredum adſignet: ſed poteſt etiam, licitatione admiſſa uni rem adjudicare. §. 2. Sed & regionibus diviſum fundum poſſe adjudicare ſecundum diviſionem, nemo dubitaverit. §. 3. Sed etiam, cum adjudicat, poterit imponere aliquam ſervitutem, ut alium alii ſervum faciat ex iis, quos adjudicat: ſed ſi pure alii adjudicaverit fundum, alium adjudicando, amplius ſervitutem imponere non poterit.

§. 4. Familiæ erciſcundæ judicium ex duobus conſtat, id eſt, rebus, atque præſtationibus, quæ ſunt perſonales actiones. §. 5. Papinianus de re, quæ apud hoſtes eſt, Marcellum reprehendit, quod non putat impræſtationes ejus rei venire in familiæ erciſcundæ judicium, quæ apud hoſtes eſt. Quid enim impedimentum eſt, rei præſtationem venire, cum & ipſa veniat,

23. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

PRopter ſpem poſtliminii? ſcilicet cum cautione: quia poſſunt non reverti. niſi ſi tantum æſtimatus ſit dubius eventus.

24. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

SEd & ejus rei, quæ in rebus humanis eſſe deſiit, veniunt præſtationes: Et ego Papiniano conſentio. §. 1. Familiæ erciſcundæ judicium, & inter bonorum poſſeſſores, & inter eum, cui reſtituta eſt hereditas ex Trebelliano Senatuſconſulto, & cæteros honorarios ſucceſſores, locum habet.

25. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

HEredes ejus, qui apud hoſtes deceſſit, hoc judicium experiri poſſunt. §. 1. Si miles alium caſtrenſium, alium cæterorum bonorum heredem fecerit, non eſt locus familiæ erciſcundæ judicio: diviſum eſt enim per conſtitutiones inter eos patrimonium. Quemadmodum * ceſſat familiæ erciſcundæ judicium, cum nihil in corporibus, ſed omnia in nominibus ſunt.

§. 2. Quantum vero ad accipiendum familiæ erciſcundæ judicium, nihil intereſt, poſſideat quis hereditatem, necne. §. 3. De pluribus hereditatibus, quæ inter eoſdem ex diverſis cauſis communes ſint, unum familiæ erciſcundæ judicium ſumi poteſt. §. 4. Si inter me & te Titiana hereditas communis ſit, inter me autem, & te & Titium Seiana, poſſe unum judicium accipi inter tres, Pomponius ſcribit. §. 5. Item, ſi plures hereditates inter nos communes ſunt, poſſumus de una familiæ erciſcundæ judicium experiri. §. 6. Si teſtator rem communem cum extraneo habebat, ſive rei ſuæ partem alicui legavit, aut heres ante judicium familiæ erciſcundæ acceptum partem ſuam alienavit, ad officium judicis pertinet, ut eam partem, quæ teſtatoris fuit, alicui jubeat tradi. §. 7. Quod pro emptore, vel pro donato (puta) coheres poſſidet, in familiæ erciſcundæ judicium venire, negat Pomponius. §. 8. Idem ſcribit: Cum ego & tu heredes Titio extitiſſemus, ſi tu partem fundi, quem totum hereditarium dicebas, à Sempronio petieris, & victus fueris, mox eandem partem à Sempronio emero, & traditus mihi fuerit, agente te familiæ erciſcundæ judicio, non veniet non ſolum hoc, quod pro herede poſſidetur, ſed nec id, quod pro emptore. Cum enim per judicem priorem apparuit, totam non eſſe hereditatis, quemadmodum in familiæ erciſcundæ judicium veniat? §. 9. An ea ſtipulatio, qua ſinguli heredes in ſolidum habent actionem, veniat in hoc judicium, dubitatur: veluti ſi is, qui viam, iter, actus ſtipulatus erat, deceſſerit: quia talis ſtipulatio per Legem duodecim Tabularum non dividitur, quia nec poteſt? Sed verius eſt, non venire eam in judicium, ſed omnibus in ſolidum competere actionem: &, ſi non præſtetur via, pro parte hereditaria condemnationem fieri oportet.

§. 10. Contra, ſi promiſſor viæ deceſſerit pluribus heredibus inſtitutis, nec dividitur obligatio, nec dubium [eſt,] quin duret: quoniam viam promittere & is poteſt, qui fundum non habet. Igitur, quia ſinguli in ſolidum tenentur, officio judicis cautiones interponi debere, ut ſi quis ex his conventus litis æſtimationem præſtiterit, id pro parte à cæteris conſequatur. §. 11. Idem dicendum eſt, & ſi teſtator viam legaverit.

§. 12. In illa quoque ſtipulatione proſpiciendum eſt coheredibus, ſi teſtator promiſerat, NEQUE PER SE, NEQUE PER HEREDEM SUUM FIERI, QUO MINUS IRE AGERE POSSIT: quoniam, uno prohibente in ſolidum committitur ſtipulatio; ne unius factum cæteris damnoſum ſit. §. 13. Idem juris eſt in pecunia [promiſſa] à teſtatore, ſi ſub pœna promiſſa ſit. nam licet hæc obligatio dividatur per legem duodecim Tabularum, tamen, quia * nihilum prodeſt ad pœnam evitandam, partem ſuam ſolvere: ſive nondum ſoluta eſt pecunia, nec dies venit, proſpiciendum eſt per cautionem, ut de indemnitate caveat, per quem factum fuerit, ne omnis pecunia ſolveretur; aut ut caveat, *ſe ei, qui ſolidum ſolverit, partem præſtiturum*: ſive etiam ſolvit unus univerſam pecuniam, quam defunctus promittit, ne pœna committeretur, familiæ erciſcundæ judicio à coheredibus partes recipere poterit. §. 14. Idem obſervatur in pignoribus ſolvendis, nam niſi univerſum, quod debetur, offeretur, jure pignus creditor vendere poteſt.

§. 15. Si unus ex coheredibus noxali judicio ſervum hereditarium defenderit, & litis æſtimationem obtulerit, cum hoc expediret, id pro parte hoc judicio conſequatur. † Idem eſt & ſi unus legatorum nomine caverit, ne in poſſeſſionem mitterentur: & omnino quæ pro parte expediri non poſ-

possunt, si unus cogente necessitate fecerit, familiæ erciscundæ judicio locus est. §. 16. Non tantum dolum, sed & culpam in re hereditaria præstare debet coheres; quoniam * cum coherede non contrahimus, sed incidimus in eum. non tamen diligentiam præstare debet, qualem diligens paterfamilias; quoniam hic propter suam partem causam habuit gerendi: & ideo negotiorum gestorum ei actio non competit. Talem igitur diligentiam præstare debet, qualem in suis rebus. † Eadem sunt, si duobus res legata sit: nam & hos conjunxit ad societatem non consensus, sed res. §. 17. Si incerto homine legato, & postea defuncto legatario, aliquis ex heredibus legatarii non consentiendo impedierit legatum, is, qui impedit, hoc judicio cæteris, quanti interfuit eorum, damnabitur.

† Idem est, si e contrario unus ex heredibus, à quibus generaliter homo legatus est *quem ipsi elegerint*, noluerit consentire, ut præstetur, quem solvi omnibus expediebat, & ideo conventi à legatario judicio, pluris damnati fuerint.

§. 18. Item culpæ nomine tenetur, qui, cum ante alios ipse adisset hereditatem, servitutes prædiis hereditariis debitas passus est non utendo amitti. §. 19. Si filius, cum patrem defenderet, condemnatus solverit, vel vivo eo, vel post mortem, potest æquius dici, habere petitionem à coherede in familiæ erciscundæ judicio.

§. 20. Judex familiæ erciscundæ nihil debet indivisum relinquere. §. 21. Item curare debet, ut *de evictione* caveatur his, quibus adjudicat. §. 22. Si pecunia, quæ domi relicta non est, per præceptionem relicta sit, utrum universa à coheredibus præstanda sit, an pro parte hereditaria: quemadmodum si pecunia in hereditate relicta esset, dubitatur? & magis dicendum est, ut id præstandum sit, quod præstaretur, si pecunia esset inventa.

26. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

OFficio [autem] judicis convenit, jubere rem hereditariam venire unam, pluresve: pecuniamque ex pretio redactam ei numerari, cui legata sit.

27. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

IN hoc judicio condemnationes & absolutiones in omnium persona faciendæ sunt. & ideo si in alicujus persona omissa sit damnatio, in cæterorum quoque persona quod fecit judex, non valebit: quia * non potest [ex] uno judicio res judicata in partem valere, in partem non valere.

28. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

REm pignori creditori datam, si per præceptionem legaverit testator, officio judicis continetur, ut ex communi pecunia luatur, eamque ferat is, cui eo modo fuerat legata.

29. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

SI pignori res data defuncto sit, dicendum est in familiæ erciscundæ judicium venire. sed is, cui adjudicabitur, in familiæ erciscundæ judicio pro parte coheredi erit damnandus: nec cavere debet coheredi, indemnem eum fore adversus eum, qui pignori dederit; quia pro eo erit, ac si hypothecaria vel Serviana actione petita litis æstimatio oblata sit, ut & is, qui obtulerit, adversus dominum vindicantem exceptione tuendus sit. † Contra quoque, si is heres, cui pignus adjudicatum est, velit totum reddere, licet debitor nolit, audiendus est. † Non idem dici potest, si alteram partem creditor emerit: adjudicatio enim necessaria est, emptio, voluntaria: nisi si objiciatur creditori, quod animose licitus est. sed hujus rei ratio habebitur: quia quod creditor egit, pro eo habendum est, ac si debitor per procuratorem egisset: & ejus, quod propter necessitatem impendit, etiam ultro est actio creditori.

30. MODESTINUS lib. 6 Responsorum.

FUndus mihi communis est, [&] pupillæ coheredi: in eo fundo reliquiæ sunt conditæ, quibus religio ab utriusque patribus debebatur: nam parentes quoque ejusdem pupillæ ibi sepulti sunt: sed tutores distrahere fundum volunt: ego non consentio, sed portionem meam possidere malo, cum universitatem emere non possim, & velim pro meo arbitrio exsequi jus religionis: Quæro, an recte arbitrum communi dividundo ad hunc fundum partiendum petam: an etiam is arbiter, qui familiæ erciscundæ datur, iisdem partibus fungi possit, ut hanc possessionem, exemptis cæteris corporibus hereditariis, propre cuique nobis partiatur? Herennius Modestinus respondit: nihil proponi, cur familiæ erciscundæ judicio addictus arbiter officium suum etiam in ejus fundi, de quo agitur, divisionem interponere non possit: sed religiosa loca in judicium non deduci, eorumque jus singulis heredibus in solidum competere.

31. PAPINIANUS lib. 7 Quæstionum.

SI servus pignori obligatus luatur ab uno ex heredibus, quamvis postea decedat, officium tamen arbitri durat: sufficit enim communionis causa, quæ præcessit, quæque hodie duraret, si res non intercidisset.

32. IDEM lib. 2 Responsorum.

QUæ pater inter filios non divisit, post datas actiones vice divisionis, ad singulos pro hereditaria portione pertinent: modo si cætera, quæ non divisit, in unum generaliter non contulit, vel res datas non sequuntur.

33. IDEM lib. 7 Responsorum.

SI paterfamilias, singulis heredibus fundos legando, divisionis arbitrio fungi voluit, non aliter partem suam coheres præstare cogetur, quam si vice mutua partem nexu pignoris liberam consequatur.

34. IDEM lib. 8 Responsorum.

SErvos inter coheredes tempore divisionis æstimatos, non emendi sed dividendi animo pretiis adscriptos videri placuit: quare suspensa conditione mortuos, tam heredi, quam fideicommissario deperisse.

35. IDEM lib. 12 Responsorum.

POmponius Philadelphus, dotis causa, prædia filiæ, quam habebat in potestate, tradidit; & reditus eorum genero solvi mandavit: an ea præcipua filia retinere possit, cum omnes filios heredes instituisset, quærebatur? Justam causam retinendæ possessionis habere filiam, quoniam pater prædia, de quibus quærebatur, dotis esse voluit, & matrimonium post mortem quoque patris steterat, respondi: filiam etenim, quæ naturaliter agros tenuit, specie dotis, cujus capax fuisset, defendi.

36. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

CUm putarem te coheredem meum esse, idque verum non esset, egi tecum familiæ erciscundæ judicio: & à judice invicem adjudicationes & condemnationes factæ sunt: Quæro, rei veritate cognita, utrum condictio invicem competat, an vindicatio: & an aliud in eo, qui heres est; aliud in eo, qui heres non sit, dicendum est? Respondi: Qui ex asse heres erat, si, cum putaret se Titium coheredem habere, acceperit cum eo familiæ erciscundæ judicium, & condemnationibus

bus factis ſolverit pecuniam, quoniam ex cauſa judicati ſolvit, repetere non poteſt. Sed tu videris eo moveri, quod non eſt judicium familiæ erciſcundæ, niſi inter coheredes acceptum: ſed, quamvis non ſit judicium, tamen ſufficit ad impediendam repetitionem, quod quis ſe putat condemnatum. Quod ſi neuter eorum heres fuit, ſed, quaſi heredes eſſent, acceperint familiæ erciſcundæ judicium, de repetitione idem in utriſque dicendum eſt, quod diximus in altero. Plane ſi ſine judice diviſerint res, etiam condictionem earum rerum, quæ ei ceſſerunt, quem coheredem eſſe putavit, qui fuit heres, competere dici poteſt: non enim tranſactum inter eos intelligitur, cum ille coheredem eſſe putaverit.

37. SCÆVOLA lib. 12 Quæſtionum.

Qui familiæ erciſcundæ judicio agit, [non] confitetur adverſarium ſibi eſſe coheredem.

38. PAULUS lib. 3 Reſponſorum.

Lucius & Titia fratres emancipati à patre, adulti curatores acceperunt: hi communes pecunias ex reditibus redactas ſingulis ſubminiſtraverunt: poſtea [omne] patrimonium diviſerunt, & poſt diviſionem Titia ſoror Lucio fratri ſuo cœpit quæſtionem movere, quaſi amplius accepiſſet, quam ipſa acceperat; cum Lucius frater ejus non amplius ſua portione, imo minus, quam dimidiam conſecutus ſit: Quæro, an Titiæ competat adverſus fratrem actio? Paulus reſpondit, ſecundum ea, quæ proponuntur, ſi Lucius non amplius ex reditu prædiorum communium accepit, quam pro hereditaria portione ei competeret, nullam ſorori ejus adverſus eum competere actionem. † Idem reſpondit, cum ex decretis alimentis à Prætore amplius fratrem accepiſſe diceretur, quam ſororem: non tamen ultra partem dimidiam.

39. SCÆVOLA lib. 1 Reſponſorum.

Ex parte heres inſtitutus, cauſam de totis bonis, quam omnes heredes patiebantur [ob inultam mortem], ſuſcepit, & obtinuit: coheres ab eo partem ſuam petebat, nec partem ſumptuum factorum in litem præſtare volebat: Quæſitum eſt, an doli exceptio noceret? Reſpondi, ſi idcirco amplius erogatum eſſet, quod ipſius quoque cauſa defenſa eſſet, habendam rationem ſumptuum: ſed, & ſi omiſerit doli exceptionem, agere poteſt de recipienda portione ſumptuum.

§. 1. Inteſtato moriens, codicillis prædia ſua omnia & patrimonium inter liberos diviſit: ita ut longe amplius filio, quam filiæ relinqueret: Quæſitum eſt, an ſoror fratri dotem conferre deberet? Reſpondi, ſecundum ea, quæ proponerentur, ſi nihil indiviſum reliquiſſet, rectius dici ex voluntate defuncti collationem dotis ceſſare.

§. 2. Servo libertatem dedit, qui erat annorum quindecim, *Cum erit annorum triginta*: eidem ex die mortis ſuæ quoad viveret, cibariorum nomine, denarios denos; veſtiarii, denarios viginti-quinque præſtari ſe velle ſignificavit: Quæſitum eſt, an utile eſſet cibariorum & veſtiariorum legatum, cum Stichus ante libertatis tempus deceſſerit: & an, ſi non eſt utile, heres, qui præſtiterat, à coherede repetere poſſit, apud quem morabatur? Reſpondi, non quidem debita fuiſſe: ſed ſi id, quod datum eſt in alimenta, conſumptum ſit, repeti non poſſe. §. 3. Filius Reipublicæ debita, quæ poſt mortem patris contraxit, fratri ſuo pro parte hereditaria reputare non poteſt, ſi non in omnibus ſocii eſſent: licet hereditatem paternam communem haberent, & pater pro altero filio in patria Magiſtratu functus deceſſit.

§. 4. Duos filios ſcripſit heredes, & certos homines unicuique eorum prælegavit, in quibus uni Stephanum cum peculio: is vivo teſtatore manumiſſus deceſſit: deinde pater: Quæſitum eſt, an id, quod in peculio habuit Stephanus prius, quam manumitteretur, ad utroſque filios pertineat: an vero ad eum ſolum, cui cum peculio prælegatus fuerat? Reſpondi, ſecundum ea, quæ proponerentur, ad utroſque. §. 5. Pater inter filios diviſit bona, & eam diviſionem teſtamento confirmavit, & cavit, *ut æs alienum, quod unuſquiſque eorum habet, ſive habebit, ſolus ſuſtineret*: poſtea, unus ex filiis cum pecuniam mutuaretur, intervenit pater, ejuſque conſenſu prædia, quæ filio adſignaverat, pignori data ſunt: poſt mortem patris eadem prædia idem filius poſſedit, uſuras ſolvit: Quæro, an familiæ erciſcundæ judicio, ſi prædia pignori data diſtrahat creditor, aliquid ei à coherede præſtandum ſit? Reſpondi, ſecundum ea, quæ proponerentur, non eſſe præſtandum.

40. GAIUS lib. 2 Fideicommiſſorum.

Si ex aſſe heres inſtitutus, rogatus ſit mihi partem aliquam reſtituere, veluti dimidiam, utile familiæ erciſcundæ judicium recte inter nos agetur.

41. PAULUS lib. 1 Decretorum.

Quædam mulier ab judice appellaverat, quod diceret, *eum de dividenda hereditate inter ſe & coheredem, non tantum res, ſed [&] libertos diviſiſſe, & alimenta, quæ dari teſtator certis libertis juſſiſſet: nullo enim jure id eum feciſſe*: Ex diverſo reſpondebatur, *conſenſiſſe eos diviſioni, & multis annis alimenta ſecundum diviſionem præſtitiſſe*: Placuit, ſtandum eſſe alimentorum præſtationi. Sed & illud adjecit, nullam eſſe libertorum diviſionem.

42. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

Si ita legatum fuerit uni ex heredibus, *Quod mihi debet præcipito*: officio judicis familiæ erciſcundæ continetur, ne ab eo coheredes exigant: nam, & ſi quod alius deberet, præcipere unus juſſus fuerit, officio judicis actiones ei præſtari debebunt pro portione coheredis.

43. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

Arbitrum familiæ erciſcundæ vel unus petere poteſt: nam provocare apud judicem vel unum heredem poſſe, palam eſt. igitur & præſentibus cæteris & invitis poterit vel unus arbitrum poſcere.

44. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

Inter coheredes etiam communi dividundo agi poteſt, ut res duntaxat, quæ eorum communes ſint, & cauſæ ex his rebus pendentes in judicium veniant: de cæteris vero in integro ſit familiæ erciſcundæ judicium. §. 1. Si familiæ erciſcundæ vel communi dividundo actum ſit, adjudicationes Prætor tuetur, exceptiones aut actiones dando. §. 2. Si coheredes, abſente uno coherede, rem vendiderunt, & in ea re dolo malo fecerunt, quo plus ad eos perveniret: vel familiæ erciſcundæ judicio præſtabunt ei, qui abfuit, vel hereditatis petitione. §. 3. Fructus, quos ante aditam hereditatem ex fundo hereditario heres capit, non aliter familiæ erciſcundæ judicio præſtare eum Julianus ait, quam ſi, cum ſciret hereditarium fundum eſſe, ceperit. §. 4. Qui familiæ erciſcundæ, & communi dividundo, & finium regundorum agunt, & actores ſunt & rei: [&] ideo jurare debent non calumniæ cauſa litem intendere, [&] non calumniæ cauſa ad inficias ire.

§. 5. Quod ex facto ſuo unus ex coheredibus ex ſtipulatione hereditaria præſtat, à coherede non repetet: veluti, ſi *à ſe heredeque ſuo dolum malum abfuturum defunctus ſpopondit*: vel, *neque per ſe neque*

neque per heredem suum fore, quo minus quis eat, agat. Imo & si reliqui propter factum unius teneri cœperint, quasi conditio stipulationis hereditariæ extiterit, habebunt familiæ erciscundæ judicium cum eo, propter quem commissa sit stipulatio.

§. 6. Si quis stipulatus fuerit, *Titium heredemque ejus ratum habiturum*, & Titius pluribus heredibus relictis decesserit, eum solum teneri, qui non habuit ratum: & solum ex heredibus stipulatoris acturum, à quo fuerit petitum. §. 7. Usufructu uxori legato, *donec ei dos solvatur*, per arbitrum familiæ erciscundæ tam id, quod coheredis nomine ex dote solutum sit, recuperare [potest], quam, ut coheres solvat, effici posse, Cassius ait: & verum est. §. 8. Si duo coheredes damnati sint *statuam ponere*, & altero cessante, alter eam fecerit, non esse iniquum Julianus ait, familiæ erciscundæ judicium dare, ut pars impendiorum boni viri arbitratu præstetur.

45. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

SI quid contendis ex hereditate mihi tecum commune esse, quod ego ex alia causa meum proprium esse dico, id in familiæ erciscundæ judicium non venit. §. 1. Dolus, quem servus heredis admisit, in judicium familiæ erciscundæ non venit: nisi si domini culpa in hoc erat, quod non idoneum servum rei communi applicuerit.

46. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI maritus sub conditione à patre [heres] institutus sit, interim uxoris de dote actionem pendere. plane, si post mortem soceri divortium factum sit, quamvis pendente conditione institutionis, dicendum est præceptioni [dotis] locum esse: quia mortuo patre, quædam filios sequuntur, etiam antequam fiant heredes: ut matrimonium, ut liberi, ut tutela. Igitur & dotem præcipere debet, qui onus matrimonii post mortem patris sustinuit: & ita Scævolæ quoque nostro visum est.

47. POMPONIUS lib. 21 ad Sabinum.

IN judicio familiæ erciscundæ vel communi dividundo, si, dum res in arbitrio sit, de jure prædii controversia sit, placet, omnes eos, inter quos arbiter sumptus sit, & agere, & opus novum nunciare pro sua quemque parte posse: & cum adjudicationes ab arbitro fiant, si uni adjudicetur totus fundus, caveri oportet, *ut, quæ ex his actionibus recepta fuerint, reddantur; aut quæ in eas impensæ facta fuerint, præstentur:* & si, cum res in judicio esset, eo nomine actum non fuerit, eum sequi integram actionem, cui totus fundus adjudicatus [fuerit], aut pro quacunque parte adjudicatus erit. §. 1. Item quæ res moveri possint, & in ea judicia veniant, si interea subreptæ sint, furti agere eos, quorum istæ res periculo fuerunt, posse.

48. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

SI familiæ erciscundæ, vel communi dividundo, vel finium regundorum actum sit, & unus ex litigatoribus decesserit pluribus heredibus relictis, non potest in partes judicium scindi: sed aut omnes heredes accipere id debent, aut dare unum procuratorem, in quem omnium nomine judicium agatur.

49. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

QUi erat heres ex parte institutus, *testatorem* jussus à Prætore *sepelire*, servum, cui erat testamento data libertas, ideo distraxit, duplamque promisit, & ex ea cautione conventus præstitit. Quæsitum est, an familiæ erciscundæ judicio consequatur, quod ex duplæ stipulatione abest? Primo videamus, an hic debuerit duplam cavere. Et mihi videtur non debuisse. * hi enim demum ad duplæ cautionem compelluntur, qui sponte sua distrahunt: cæterum si officio distrahentis fungitur, non debet adstringi; non magis, quam si quis ad exsequendam sententiam à Prætore datus, distrahat. nam & hic in ea conditione est, ne cogatur implere, quod coguntur hi, qui suo arbitrio distrahunt: nam *inter officium suscipientis, & voluntatem distrahentis, multum interest.* Quapropter re quidem integra stipulationem duplæ interponere non debuit. Sed decernere Prætor debet, esse actori adversus heredem existentem actionem ex empto, si res distracta fuisset evicta. si autem heres erravit, & cavit, & servus perveniat ad libertatem, stipulatio committetur: quæ si fuerit commissa, æquum erit, utilem actionem ei adversus coheredem dari, defecto judicio familiæ erciscundæ, ne in damno moretur. Nam ut familiæ erciscundæ judicio agere quis possit, non tantum heredem esse oportet, verum ex ea causa agere, [vel conveniri,] quam gessit, quodque admisit, postea quam heres effectus sit. cæterum cessat familiæ erciscundæ actio: & ideo si, antequam quis sciret se heredem esse, in hereditate aliquid gesserit, familiæ erciscundæ judicio non erit locus; quia non animo heredis gessisse videtur. Quare, qui ante aditam hereditatem quid gessit, veluti si testatorem sepelivit, familiæ erciscundæ judicium non habet. sed si post aditam hereditatem id fecit, consequenter dicemus, familiæ erciscundæ judicio consequi eum posse sumptum, quem fecit in funus.

50. IDEM lib. 6 Opinionum.

QUæ pater filio emancipato studiorum causa peregre agenti subministravit, si non credendi animo pater misisse fuerit comprobatus, sed pietate debita ductus, in rationem portionis, quæ ex defuncti bonis ad eundem filium pertinuit, computari æquitas non patitur.

51. JULIANUS lib. 8 Digestorum.

FUndus, qui dotis nomine socero traditus fuerit, cum socer filium ex aliqua parte heredem instituerit, per arbitrum familiæ erciscundæ præcipi ita debet, ut ea causa filii sit, in qua futura esset, si dos per præceptionem legata fuisset. quare fructus post litem contestatam percepti, ad eum redigendi sunt, habita ratione impensarum: qui vero ante litem contestatam percepti fuerint, æqualiter ad omnes heredes pertinebunt. & impensarum ratio haberi debet: quia nullus casus intervenire potest, qui hoc genus deductionis impediat. §. 1. Si ego à te hereditatem petere vellem, tu mecum familiæ erciscundæ agere, ex causa utrique nostrum mos gerendus est. nam si ego totam hereditatem possideo, & te ex parte dimidia heredem esse confiteor, sed à communione discedere volo, impetrare debeo familiæ erciscundæ judicium: quia aliter dividi inter nos hereditas non potest. † Item si tu justam causam habes, propter quam per hereditatis petitionem potius, quam familiæ erciscundæ judicium, negotium distrahere velis, tibi quoque permittendum erit hereditatem petere: nam quædam veniunt in hereditatis petitionem, quæ in familiæ erciscundæ judicio non deducuntur; veluti si ego debitor hereditarius sim, judicio familiæ erciscundæ non consequeris id, quod defuncto debui, per hereditatis petitionem consequeris.

52. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

MÆvius, qui nos heredes fecit, rem communem habuit cum Attio: si cum Attio communi dividundo egissemus, & nobis ea res adjudicata esset, venturam eam in familiæ erciscundæ judicio, Proculus ait. §. 1. Servus *liber & heres*

esse

esse jussus, id, quod ex rationibus, quas patrifamilias gessisset, [&] penes se retineret, judicio familiæ erciscundæ, coheredibus suis præstabit.

§. 2. Arbiter familiæ erciscundæ inter me & te sumptus, quædam mihi, quædam tibi adjudicare volebat: pro his rebus alterum alteri condemnandos esse intelligebat. quæsitum est, an possit pensatione ultro citroque condemnationis facta, eum solum, cujus summa excederet, ejus duntaxat summæ, quæ ita excederet, damnare? Et placuit, posse id arbitrum facere.

§. 3. Cum familiæ erciscundæ, vel communi dividundo agitur, universæ res æstimari debent, non singularum rerum partes.

53. ULPIANUS lib. 2 Responsorum.

PEcuniam, quam filius emancipatus ita credidit, ut patri solveretur, ita demum in hereditatem patris numerari, si patri adversus filium ejusdem quantitatis nomine actio competebat.

54. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

EX hereditate Lucii Titii, quæ mihi & tibi communis erat, fundi partem meam alienavi: deinde familiæ erciscundæ judicium inter nos acceptum est. neque ea pars, quæ mea fuit, in judicio veniet, cum alienata de hereditate exierit, neque tua: quia etiamsi remanet in pristino jure, hereditariaque est, tamen alienatione meæ partis exit de communione. Utrum autem unus heres partem suam non alienaverit, an plures, nihil interest: si modo aliqua portio alienata ab aliquo ex heredibus, hereditaria esse desiit.

55. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

SI familiæ erciscundæ, vel communi dividundo judicium agatur, & divisio tam difficilis sit, ut pene impossibilis esse videatur, potest judex in unius personam totam condemnationem conferre, & adjudicare omnes res.

56. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

NOn solum in finium regundorum, sed & familiæ erciscundæ judicio, præteriti quoque temporis fructus veniunt.

57. PAPINIANUS lib. 2 Responsorum.

ARbitro quoque accepto, fratres communem hereditatem consensu dividentes, pietatis officio funguntur: quam revocari non oportet, licet arbiter sententiam jurgio perempto non dixerit, si non intercedat ætatis auxilium.

TIT. III.

COMMUNI DIVIDUNDO.

1. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

COmmuni dividundo judicium ideo necessarium fuit, quod *pro socio* actio magis ad personales invicem præstationes pertinet, quam ad communium rerum divisionem. Denique cessat communi dividundo judicium, si res communis non sit.

2. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

NIhil autem interest, cum societate, an sine societate res inter aliquos communis sit: nam utroque casu locus est communi dividundo judicio. Cum societate res communis est, [veluti] inter eos, qui pariter eandem rem emerunt: sine societate communis est, [veluti] inter eos, quibus eadem res testamento legata est.

§. 1. In tribus [istis] duplicibus judiciis, familiæ erciscundæ, communi dividundo, finium regundorum, quæritur, quis actor intelligatur: quia par causa omnium videtur? Sed magis placuit, eum videri actorem, qui ad judicium provocasset.

3. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

IN communi dividundo judicio nihil pervenit ultra divisionem rerum ipsarum, quæ communes sint: & si quid in his damni datum factumve est; sive quid eo nomine aut abest alicui sociorum, aut ad eum pervenit ex re communi.

§. 1. Si quid ipsi sine dolo malo inter se pepigerunt, id in primis & familiæ erciscundæ & communi dividundo judex servare debet.

4. IDEM lib. 19 ad Edictum.

PEr hoc judicium corporalium rerum fit divisio, quarum rerum dominium habemus: non etiam hereditatis. §. 1. De puteo quæritur, an communi dividundo judicio agi possit? Et ait Mela, ita demum posse, si solum ejus commune sit. §. 2. Hoc judicium bonæ fidei est. Quare, si una res indivisa relicta sit, valebit utique [&] cæterarum divisio: & poterit iterum communi dividundo agi de ea, quæ indivisa mansit. §. 3. Sicut autem ipsius rei divisio venit in communi dividundo judicio, ita etiam *præstationes* veniunt: & ideo si quis impensas fecerit, consequatur. Sed si non cum ipso socio agat, sed cum herede socii, Labeo recte existimat, impensas & fructus à defuncto perceptos venire.

† Plane, fructus ante percepti, quam res communis esset, vel sumptus ante facti, in communi dividundo judicium non veniunt.

§. 4. Ea propter scribit Julianus, si missi in possessionem damni infecti simus, &, antequam *possidere* juberemur, ego insulam fulsero, sumptum istum communi dividundo judicio consequi me non posse.

5. JULIANUS lib. 2 ad Urseium Ferocem.

SEd si res non defenderetur, & ideo jussi fuimus à Prætore *eas ædes possidere*, & ex hoc dominium earum nancisceremur, respondit Proculus, communi dividundo judicio partem ejus impensæ me servaturum esse.

6. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

SI quis putans sibi cum Titio fundum communem esse, fructus perceperit, vel sumptum fecerit, cum esset cum alio communis, agi poterit [utili] communi dividundo judicio.

§. 1. Quare & si fundum Titius alienaverit, licet hic communi dividundo judicio locus non sit, quia à communione discessum est, utili tamen locum futurum: quod datur de præstationibus, quotiens communis esse desiit.

§. 2. Sive autem locando fundum communem, sive colendo, de fundo communi quid socius consecutus sit, communi dividundo judicio tenebitur. & si quidem communi nomine id fecit, neque lucrum neque damnum sentire eum oportet: si vero non communi nomine, sed ut lucretur solus, magis esse oportet, ut & damnum ad ipsum respiciat. Hoc autem ideo præstat communi dividundo judicio, quia videtur partem suam non potuisse expedite locare. Cæterum, non alias communi dividundo judicio locus erit (ut & Papinianus scribit) nisi id demum gessit, sine quo partem suam recte administrare non potuit: alioquin, si potuit, habet negotiorum gestorum actionem, eaque tenetur. §. 3. Si quid, post acceptum communi dividundo judicium, fuerit impensum, Nerva recte existimat, etiam hoc venire. §. 4. Sed & partum venire, Sabinus & Atilicinus responderunt. §. 5. Sed & accessionem & decessionem hoc judicium accipere iidem existimaverunt.

§. 6. Si quis in communem locum mortuum intulerit, an religiosum fecerit, videndum [est]? Sane, jus quidem inferendi in sepulchrum unicuique

cuique in solidum competit: locum autem purum alter non potest facere religiosum. Trebatius autem, & Labeo, quanquam putant non esse locum religiosum factum, tamen putant in factum agendum. §. 7. Si damni infecti in solidum prædibus caveris, Labeo ait, communi dividundo judicium tibi non esse: cum necesse tibi non fuerit in solidum cavere, sed sufficere pro parte tua. Quæ sententia vera est.

§. 8. Si fundus communis nobis sit, sed pignori datus à me, venit quidem in communi dividundo: sed jus pignoris creditori manebit, etiamsi adjudicatus fuerit. nam & si pars socio tradita fuisset, integrum maneret. Arbitrum autem communi dividundo hoc minoris partem æstimare debere, quod ex pacto vendere eam rem creditor potest, Julianus ait. §. 9. Idem [Julianus] scribit, si is, cum quo servum communem habebam, partem suam mihi pignori dederit, & communi dividundo agere cœperit, pigneratitia exceptione eum summoveri debere: sed, si exceptione usus non fuero, officium judicis erit, ut, cum debitori totum hominem adjudicaverit, partis æstimatione eum condemnet: manere enim integrum jus pignoris. Quod si adjudicaverit judex mihi, tanti duntaxat me condemnet, quanto pluris pignus sit, quam pecunia credita, & debitorem à me jubeat liberari.

§. 10. Officio judicis etiam talis adjudicatio fieri potest, ut alteri fundum, alteri usumfructum adjudicet. §. 11. Cætera eadem sunt, quæ in familiæ erciscundæ judicio tractavimus.

§. 12. Urseius ait, cum in communi ædificio vicinus nunciavit, *ne quid operis fieret*, si unus ex sociis ex hac causa damnatus fuisset, posse eam pœnam à socio pro parte servare. Julianus autem recte notat, ita demum hoc verum esse, si interfuit ædium hoc fieri.

7. IDEM lib. 20 ad Edictum.

COmmuni dividundo judicium locum habet & in vectigali agro. † Vectigalis ager an regionibus dividi possit, videndum? Magis autem debet judex abstinere hujusmodi divisione: alioquin præstatio vectigalis confundetur.

§. 1. Neratius scribit: arbitrum, si regionibus fundum non vectigalem divisum duobus adjudicaverit, posse, quasi in duobus fundis, servitutem imponere. §. 2. Qui in rem Publicianam habent, etiam communi dividundo judicium possunt exercere. §. 3. Ex quibusdam autem causis vindicatio cessat: si tamen justa causa est possidendi, utile communi dividundo competit: utputa si ex causa indebiti soluti res possideatur.

§. 4. Inter prædones autem hoc judicium locum non habet. nec, si precario possideant, locum habebit: nec, si clam: quia injusta est possessio ista: precaria vero, justa quidem, sed quæ non pergat ad judicii vigorem.

§. 5. Julianus scribit, si alter possessor provocet, alter dicat eum vi possidere, non debere hoc judicium dari, nec post annum quidem: quia placuit, etiam post annum in eum, qui vi dejecit, interdictum reddi. &, si precario (inquit) dicat eum possidere, adhuc cessabit hoc judicium: quia & de precario interdictum datur. Sed & si clam dicatur possidere qui provocat, dicendum esse ait, cessare hoc judicium: nam de clandestina possessione competere interdictum inquit.

§. 6. Si duo sint, qui rem pignori acceperunt, æquissimum esse, utile communi dividundo judicium dari.

§. 7. Sed & si de usufructu sit inter duos controversia, dari debet. §. 8. Item si duo à Prætore missi sint in possessionem legatorum: est enim justa causa possidendi, custodiæ gratia. Ergo, & si duo ventres, idem erit dicendum. Quod habet rationem.

§. 9. Plane, si jam damni infecti missus jussus sit possidere, non erit huic utili judicio locus, cum vindicationem habere possit.

§. 10. Cum de usufructu communi dividundo judicium agitur, judex officium suum ita diriget, ut vel regionibus eis frui permittat, vel locet usumfructum uni [ex illis], vel tertiæ personæ, ut hi pensiones sine ulla controversia percipiant: vel si res mobiles sint, etiam sic poterit, ut inter eos conveniat, caveantque, per tempora se usuros & fruituros: hoc est, ut apud singulos mutua vice certo tempore sit ususfructus. §. 11. Neque colonis, neque eis, qui depositum susceperunt, hoc judicium competit, quamvis naturaliter possideant. §. 12. Inter eos, qui pignori acceperunt, talis divisio fieri debet, ut non vero pretio æstimetur pars, sed in tantum duntaxat, quantum pro ea parte debetur. & adsignetur quidem pignus uni ex creditoribus, licentia tamen non denegetur debitori, debitum offerre, & pignus suum luere.

† Idemque dicitur & [si] possessor pignoris, litis æstimationem pigneratitiam in rem agenti offerat. §. 13. Si debitor communis prædii partem pignori dedit, & à domino alterius partis provocatus creditor ejus, aut ab alio creditore alterius debitoris, licendo superavit, & debitor ejus, cui res fuit adjudicata, velit partem suam prædii reciperare, soluto eo quod ipse debuit, eleganter dicitur, non esse audiendum, nisi & eam partem paratus sit reciperare, quam creditor per adjudicationem emit. Nam & si partem vendideris rei, & prius quam traderes emptori, communi dividundo judicio provocatus fueris, aliaque pars tibi adjudicata sit, consequenter dicitur, ex empto agi non posse: nisi totam rem suscipere fuerit paratus; quia hæc pars beneficio alterius venditori accessit. Quinimo etiam ex vendito posse conveniri emptorem, ut recipiat totum. Solum illud spectandum erit, num forte fraus aliqua venditoris intervenit.

† Sed & si, distracta parte, cesserit victus licitatione venditor, æque, pretium ut restituat, ex empto tenebitur. † Hæc eadem & in mandato cæterisque hujus generis judiciis servantur.

8. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

ETsi non omnes, qui rem communem habent, sed certi ex his dividere desiderant, hoc judicium inter eos accipi potest.

§. 1. Si incertum sit, an lex Falcidia locum habeat, inter legatarium & heredem communi dividundo agi potest: aut incertæ partis vindicatio datur. † Similiter fit, & si peculium legatum sit: quia, in quantum res peculiares deminuit, id quod domino debetur, incertum est.

§. 2. Venit in communi dividundo judicium, etiam si quis rem communem deteriorem fecerit: forte servum vulnerando, aut animum ejus corrumpendo, aut arbores ex fundo excidendo.

§. 3. Si communis servi gratia, noxæ nomine plus præstiterit, æstimabitur servus, & ejus partem consequetur. §. 4. Item si unus in solidum de peculio conventus, & damnatus sit, est cum socio communi dividundo actio, ut partem peculii consequatur.

9. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

SEd postquam socius, servi communis nomine, de peculio in solidum damnatus esset, si apud

apud socium res peculiares intercidant, nihilominus utile erit judicium communi dividundo, ad recuperandam partem pecuniæ: alioquin iniquum fore, si tota ea res ad damnum ejus, qui judicium acceperit, pertineat; cum utriusque domini periculum in rebus peculiaribus esse debeat. Nam & eum, qui mandatu domini defensionem servi suscepit, omne, quod bona fide præstiterit, servaturum, quamvis peculium postea intercciderit. Hæc ita, si neutrius culpa intervenerit. Etenim dominum, cum quo de peculio agitur, si paratus sit rebus peculiaribus petitori cedere, ex causa audiendum putavit: scilicet, si sine dolo malo & frustratione id faciat.

10. PAULUS lib. 23 ad Edictum.

ITem, quamvis Legis Aquiliæ actio in heredem non competat, tamen hoc judicio heres socii præstet, si quid defunctus in re communi admisit: quo nomine Legis Aquiliæ actio nascitur. §. 1. Si usus tantum noster sit, qui neque venire, neque locari potest, quemadmodum divisio potest fieri in communi dividundo judicio, videamus? Sed Prætor interveniet, & rem emendabit: ut, si judex alteri usum adjudicaverit, non videatur alter, qui mercedem accepit, non uti: quasi plus faciat, qui videtur frui, quia hoc propter necessitatem fit. §. 2. In communi dividundo judicio, justo pretio rem æstimare debebit judex: & *de evictione* quoque cavendum erit.

11. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

IN summa admonendi sumus: quod, si post interitum rei communis is, cui aliquid ex communione præstari oportet, eo nomine agere velit, communi dividundo judicium utile datur: veluti si actor impensas aliquas in rem communem fecit, sive socius ejus solus aliquid ex ea re lucratus est, velut operas servi mercedesve, hoc judicio eorum omnium ratio habetur.

12. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

SI ædes communes sint, aut paries communis, & eum reficere, vel demolire, vel in eum immittere quid opus sit, communi dividundo judicio erit agendum, aut interdicto *uti possidetis* experimur.

13. IDEM lib. 75 ad Edictum.

IN judicium communi dividundo omnes res veniunt: nisi si quid fuerit ex communi consensu exceptum nominatim, ne veniat.

14. PAULUS lib. 3 ad Plautium.

IN hoc judicium [hoc] venit, quod communi nomine actum est aut agi debuit ab eo, qui scit se socium habere. §. 1. Impendia autem, quæ, dum proprium meum fundum existimo, feci, quæ scilicet, si vindicaretur fundi pars, per exceptionem doli retinere possem, an etiam, si communi dividundo judicio mecum agetur, æquitate ipsius judicii retinere possim, considerandum est? Quod quidem magis puto: quia bonæ fidei judicium est communi dividundo. sed hoc ita, si mecum agatur. Cæterum, si alienavero partem meam, non erit unde retinere possim. Sed is, qui à me emerit, an retinere possit, videndum est: nam [&] si vindicaretur ab eo pars, impendiorum nomine, quæ ego fecissem, ita, ut ego, poterat retentionem facere? & verius est, ut & in hac specie expensæ retineantur. Quæ cum ita sint, rectissime dicitur, etiam impendiorum nomine utile judicium dari debere mihi in socium, etiam manente rei communione. † Diversum est enim, cum quasi in rem meam impendo, quæ sit aliena, aut communis. hoc enim casu, ubi quasi in rem meam impendo, tantum retentionem habeo: quia neminem mihi obligare volui. At cum puto rem Titii esse, quæ sit Mævii, aut esse mihi communem cum alio, quam est: id ago, ut alium mihi obligem. & sicut negotiorum gestorum actio datur adversus eum, cujus negotia curavi, cum putarem alterius ea esse, ita & in proposito. Igitur & si abalienavero prædium, quia in ea causa fuit, ut mihi actio dari deberet, danda mihi erit (ut Julianus quoque scribit) negotiorum gestorum actio. §. 2. Si conveniat, *ne omnino divisio fiat*, hujusmodi pactum nullas vires habere, manifestissimum est. Sin autem *intra certum tempus*, quod etiam ipsius rei qualitati prodest, valet.

§. 3. Si inter socios convenisset, *ne intra certum tempus societas divideretur*, quin vendere liceat ei, qui tali conventione tenetur, non est dubium. Quare emptor quoque communi dividundo agendo, eadem exceptione summovebitur, qua auctor ejus summoveretur. §. 4. Si paciscatur socius, *ne partem suam petat*, effectu tollitur societas.

15. IDEM lib. 5 ad Plautium.

SI socius servi communis nomine conventus, & condemnatus sit, aget communi dividundo, & antequam præstet. nam, & si noxali judicio cum uno actum sit, statim aget cum socio, *ut ei pars traderetur*: cautionibus interpositis, *ut, si non dederit, reddet*.

16. IDEM lib. 6 ad Plautium.

CUm socii dividunt societatem, de eo, quod sub conditione deberetur, cautiones intervenire solent.

17. MODESTINUS lib. 9 Regularum.

QUi coheredes habet, si fundum pignori datum à testatore suo, comparaverit à creditore, non debet à coheredibus judicio communi dividundo conveniri.

18. JAVOLENUS lib. 2 Epistolarum.

VT fundus hereditarius fundo non hereditario serviat, arbiter disponere non potest: quia ultra id, quod in judicium deductum est, excedere potestas judicis non potest.

19. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

ARbor, quæ in confinio nata est, item lapis, qui per utrumque fundum extenditur, quamdiu cohæret fundo, è regione cujusque finium, utriusque sunt: nec in communi dividundo judicium veniunt. sed cum aut lapis exemptus, aut arbor eruta, vel succisa est, communis pro indiviso fiet: & veniet in communi dividundo judicium: nam quod erat finitis partibus, rursus confunditur. Quare duabus massis duorum dominorum conflatis, tota massa communis est, etiam si aliquid ex prima specie separatum maneat: ita arbor & lapis separatus à fundo, confundit jus dominii. §. 1. De vestibulo communi binarum ædium arbiter communi dividundo invito utrolibet dari non debet: quia * qui de vestibulo liceri cogitur, necesse habet interdum totarum ædium pretium facere, si alias aditum non habet. §. 2. Si per eundem locum via nobis debeatur, & in eam impensa facta sit, durius ait Pomponius, communi dividundo vel pro socio agi posse: Quæ enim communio juris separatim intelligi potest? Sed negotiorum gestorum agendum. §. 3. Judex communi dividundo, item familiæ ercifcundæ, de servo, qui in fuga est, jubere debet liceri eos, inter quos judex est: & tunc eum adjudicare, [ei], penes quem licitatio remansit. nec erit

peri-

periculum, ne ex Senatusconsulto pœna Legis Faviæ committatur.

§. 4. Aquarum iter in judicium communi dividundo non venire, Labeo ait. nam aut ipsius fundi est; & ideo in judicium non venit: aut separatum à fundo, divisum tamen aut mensura, aut temporibus. Sed possunt jura interdum & separata à fundo esse, [&] nec mensura nec temporibus divisa: veluti cum is, cujus fuerunt, plures heredes reliquit. Quod cum accidit, consentaneum est & ea in arbitrio familiæ erciscundæ venire. nec videre inquit Pomponius, quare minus in communi dividundo, quam familiæ erciscundæ judicium veniat. Igitur in hujusmodi speciebus [etiam] in communi dividundo judicio venit, ut præfata jura aut mensura aut temporibus dividantur.

20. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

SI is, cum quo fundum communem habes, ad delictum non respondit, & ob id motu judicis villa diruta est, aut arbusta succisa sunt, præstabitur tibi detrimentum judicio communi dividundo. *Quidquid enim culpa socii amissum est, eo judicio continetur.*

21. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

IUdicem in prædiis dividundis, quod omnibus utilissimum est, vel quod malint litigatores, sequi convenit.

22. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

SI meo & vicini nomine parietem ædificem, vel repetiturus ab eo pro parte impensam, vel donationis gratia, communis fiet paries.

23. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

SI convenerit inter te & socium tuum, *ut alternis annis fructum perciperetis*, & non patiatur te socius tui anni fructum percipere, videndum, utrum ex conducto sit actio, an vero communi dividundo? † Eadem quæstio est & si socius, qui convenerat, *ut alternis annis frueretur*, pecus immisit, & effecit, ut futuri anni fructus, quos socium percipere oportuit, corrumperentur? Et puto magis communi dividundo judicium, quam ex conducto locum habere: quæ enim locatio est, cum merces non intercesserit? aut certe actionem incerti civilem reddendam.

24. JULIANUS lib. 8 Digestorum.

COmmunis servus si ex re alterius dominorum adquisierit, nihilominus commune id erit. sed is, ex cujus re adquisitum fuerit, communi dividundo judicio eam summam percipere potest: quia fidei bonæ convenit, ut unusquisque præcipuum habeat, quod ex re ejus servus adquisierit. §. 1. Cum agere tecum communi dividundo vellem, partem tuam Titio tradidisti, mutandi judicii causa. Teneris mihi Prætoria actione, quod fecisses, ne tecum communi dividundo ageretur.

25. IDEM lib. 12 Digestorum.

SI Stichus communis meus & tuus servus habuerit Pamphilum vicarium aureorum decem, & mecum actum de peculio fuerit, condemnatusque decem præstitero: quamvis postea Pamphilus decesserit, nihilominus actione communi dividundo vel pro socio quinque [millia] præstare debebis; quia te hoc ære alieno liberavi. Longe magis consequar, si Stichus post mortem Pamphili alium vicarium adquisierat.

26. ALFENUS Varus lib. 2 Digestorum.

COmmunis servus, cum apud alterum esset, erus fregit in opere: *Quærebatur*, alter dominus quid cum eo, penes quem fuisset, ageret? *Respondi*, siquidem culpa illius magis, quam casu, res communis damni cepisset, per arbitrum communi dividundo posse reciperare.

27. PAULUS lib. 3 Epitomarum Alfeni Digestorum.

DE communi servo unus ex sociis quæstionem habere, nisi communis negotii causa, jure non potest.

28. PAPINIANUS lib. 7 Quæstionum.

SAbinus, *in re communi neminem dominorum jure facere quicquam, invito altero, posse.* Unde manifestum est, prohibendi jus esse: * in re enim pari potiorem causam esse prohibentis, constat. Sed etsi in communi prohiberi socius à socio, *ne quid faciat*, potest, ut tamen factum opus tollat, cogi non potest, si, cum prohibere poterat, hoc prætermisit: & ideo per communi dividundo actionem damnum sarciri poterit. Sin autem facienti consensit, nec pro damno habet actionem. Quod si quid absente socio, ad læsionem ejus fecit, tunc etiam tollere cogitur.

29. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

SI quis, cum existimaverit fundum communem sibi cum Mævio esse, quem cum Titio communem habebat, impendisset, recte dicitur etiam communi dividundo judicium ei sufficere. hoc enim est, si sciam rem communem esse, ignorem autem, cujus socii: neque enim negotia socii gero, sed propriam rem tueor: & magis ex re, in quam impenditur, quam ex persona socii, actio nascitur. Denique ea actione pupillum teneri dicimus, ut impendia restituat officio judicis. † Diversa causa est ejus, qui putat se in rem propriam impendere, cum sit communis: huic enim nec communi dividundo judicium competit, nec utile dandum est. Ille enim, qui scit rem esse communem, vel aliena negotia eo animo gerit, ut aliquem sibi obliget, & in persona labitur.

§. 1. Pomponius scripsit, posci judicem posse à quolibet sociorum: sed, etiam si unus ex sociis mutus erit, recte cum eo communi dividundo agi.

30. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

COmmuni dividundo judicio recte agi, sive neuter possideat, sive alter sociorum fundum non possideat.

31. PAULUS lib. 15 Responsorum.

BIna mancipia, quæ ex hereditate paterna jussu Prætoris pupillis, ministerii causa, reservata essent, divisa non videri, sed omnium communia permansisse.

TIT. IV.

AD EXHIBENDUM.

1. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

HÆc actio perquam necessaria est, & vis ejus in usu cottidiano est: & maxime propter vindicationes inducta est.

2. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

EXhibere * est facere in publico potestatem, ut ei, qui agat, experiundi sit copia.

3. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

IN hac actione actor omnia nosse debet, & dicere argumenta rei, de qua agitur.

§. 1. Qui ad exhibendum agit, non utique *dominum se* dicit, nec debet ostendere: cum multæ sint causæ ad exhibendum agendi.

§. 2. Præterea, in hac actione notandum est, quod reus contumax per in litem jusjurandum petitoris damnari possit ei, judice quantitatem taxante. §. 3. Est autem personalis hæc actio: & ei competit, qui in rem acturus est, qualicunque in rem actione: etiam pigneratitia

titia Serviana, sive hypothecaria, quæ creditoribus competunt. §. 4. Sed & usumfructum petituro competere ad exhibendum, Pomponius ait. §. 5. Sed & si quis interdicturus, rem exhiberi desideret, audietur. §. 6. Item, si optare velim servum, vel quam aliam rem, cujus optio mihi relicta est, ad exhibendum me agere posse constat, ut exhibitis possim vindicare.

§. 7. Si quis noxali judicio experiri velit, ad exhibendum ei actio est necessaria. Quid enim, si dominus quidem paratus sit defendere, actor vero destinare non possit, nisi ex præsentibus; quia aut servum non recognoscit, aut nomen non tenet: nonne æquum est ei familiam exhibere, ut noxium servum adgnoscat? Quod ex causa debet fieri, ad designandum eum, cujus nomine noxali quis agit, recensitione servorum facta. §. 8. Si quis extra heredem tabulas testamenti, vel codicillos, vel quid aliud ad testamentum pertinens exhiberi velit, dicendum est, per hanc actionem agendum non esse: cum sufficiunt [sibi] Interdicta in hanc rem competentia. Et ita Pomponius. §. 9. Sciendum est autem, non solum eis, quos diximus, competere ad exhibendum actionem, verum ei quoque, cujus interest exhiberi. Judex igitur summatim debebit cognoscere, an ejus intersit; non, an ejus res sit: & sic jubere vel exhiberi; vel non, quia nihil interest. §. 10. Plus dicit Julianus, etsi vindicationem non habeam, interim posse me agere ad exhibendum, quia mea interest exhiberi. utputa, si mihi *servus* legatus sit, *quem Titius optasset*: agam enim ad exhibendum, [quia mea interest exhiberi,] ut Titius optet, & sic vindicem; quamvis exhibitum ego optare non possim. §. 11. Si mecum fuerit actum ad exhibendum, ego ob hoc, quod conventus sum ad exhibendum actione, agere ad exhibendum non possum: quamvis videatur interesse mea ob hoc, quod teneor ad restituendum. Sed hoc non sufficit. alioquin & qui dolo fecit, quo minus possideret, poterit ad exhibendum agere, cum neque vindicaturus, neque interdicturus sit: & fur vel raptor poterit. quod nequaquam verum est. Eleganter igitur definit Neratius, judicem ad exhibendum hactenus cognoscere, *an justam & probabilem causam habeat* [*actionis*], *propter quam exhiberi sibi desideret*. §. 12. Pomponius scribit, ejusdem hominis nomine recte plures ad exhibendum agere posse: forte, si homo primi sit; secundi in eo ususfructus sit; tertius possessionem suam contendat; quartus pigneratum sibi eum adfirmet. Omnibus igitur ad exhibendum actio competit: quia omnium interest exhiberi hominem.

§. 13. Ibidem subjungit, judicem per arbitrium sibi ex hac actione commissum etiam exceptiones æstimare, quas possessor objicit: & si qua tam evidens sit, ut facile repellat agentem, debere possessorem absolvi; si obscurior, vel quæ habeat altiorem quæstionem, differendam in directum judicium, re exhiberi jussa. De quibusdam [tamen] exceptionibus omnimodo ipsum debere disceptare, qui ad exhibendum actione judicat: veluti pacti conventi, doli mali, jurisjurandi, rei quæ judicata est. §. 14. Interdum æquitas exhibitionis efficit, ut, quamvis ad exhibendum agi non possit, in factum tamen actio detur, ut Julianus tractat. Servus (inquit) uxoris meæ rationes meas conscripsit: hæ rationes à te possidentur: desidero eas exhiberi. Ait Julianus, si quidem [in] mea charta scriptæ sint, locum esse huic actioni: quia & vindicare eas possum. nam cum charta mea sit, & quod scriptum est, meum est. Sed si charta mea non fuit, quia vindicare non possum, nec ad exhibendum experiri. In factum igitur mihi actionem competere. §. 15. Sciendum est, adversus possessorem hac actione agendum: non solum eum, qui civiliter, sed & eum, qui naturaliter incumbat possessioni. † Denique creditorem, qui pignori rem accepit, ad exhibendum teneri placet.

4. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

NAm & cum eo, apud quem deposita, vel cui commodata vel locata res sit, agi potest.

5. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

CElsus scribit, Si quis merces, quas exvehendas conduxit, in horreo posuit, cum conductore ad exhibendum agi potest. Item, si mortuo conductore heres existat, cum herede agendum. sed, si nemo heres sit, cum horreario agendum: nam si à nullo (inquit) possidentur, verum est, aut horrearium possidere, aut certe ille est, qui possit exhibere. Idem ait: Quomodo autem possidet, qui vehendas conduxit? an quia pignus tenet? Quæ species ostendit, etiam eos, qui facultatem exhibendi habent, ad exhibendum teneri. §. 1. Julianus autem ita scribit, ad exhibendum actione teneri eum, qui rerum vel legatorum servandorum causa in possessione sit. sed & eum, qui ususfructus nomine rem teneat: quamvis nec hic utique possideat. † Inde Julianus quærit, quatenus hos oporteat exhibere? Et ait, priorem quidem sic, ut actor possessionem habeat: is autem, cum quo agetur, rei servandæ causa sit in possessione: eum vero, qui usumfructum habeat, sic, ut actor rem possideat: is, cum quo agetur, utatur fruatur. §. 2. Idem Julianus scribit, emptorem, qui ruta cæsa non restituit, ad exhibendum teneri, in quantum in litem juravero. Sed ibi adjicit, si emptor possideat, aut dolo fecit, quo minus possideat. §. 3. Item Celsus scribit, stercus, quod in aream meam congessisti, per ad exhibendum actionem posse te consequi, *ut tollas*: sic tamen, *ut totum tollas*; cæterum alias non posse. §. 4. Sed & si ratis delata sit vi fluminis in agrum alterius, posse eum conveniri ad exhibendum, Neratius scribit. † Unde quærit Neratius, utrum de futuro dumtaxat damno, an & de præterito, domino agri cavendum sit? Et ait, etiam de præterito caveri oportere. §. 5. Sed & si de ruina aliquid in tuam aream, vel in tuas ædes deciderit, teneberis ad exhibendum, licet non possideas. §. 6. Item, si quis facultatem restituendi non habeat, licet possideat, tamen ad exhibendum non tenebitur: ut puta, si in fuga servus sit, ad hoc plane solum tenebitur, ut caveat *se exhibiturum*, *si in potestatem ejus pervenerit*: sed & si non sit in fuga, permiseris autem ei, ubi velit, morari, idem erit dicendum; aut peregre à te missus sit, vel in prædiis tuis agat, ad hoc solum teneberis, ut caveas.

6. PAULUS lib. 14 ad Sabinum.

GEmma inclusa auro alieno, vel sigillum candelabro, vindicari non potest: sed, *ut excludatur*, ad exhibendum agi potest: † Aliter atque in tigno juncto ædibus: de quo nec ad exhibendum agi potest, quia Lex duodecim Tabularum solvi vetaret: sed actione de tigno juncto ex eadem Lege in duplum agitur.

7. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

T*Igni* appellatione omnem materiam in Lege duodecim Tabularum accipimus, ut quibusdam recte videtur. §. 1. Sed, si rotam meam

meam vehiculo aptaveris, teneberis ad exhibendum. Et ita Pomponius scribit: quamvis tunc civiliter non possideas. §. 2. Idem & si armario vel navi tabulam meam, vel ansam scypho junxeris, vel emblemata phialæ: vel purpuram vestimento intexeris, aut brachium statuæ coadunaveris. §. 3. Item municipes ad exhibendum conveniri possunt: quia facultas est restituendi. nam & possidere, & usucapere eos posse constat. Idem [&] in collegiis, cæterisque corporibus dicendum erit. §. 4. Si quis non possideat litis contestatæ tempore, [sed] postea ante sententiam possidere cœperit, oportere dici putamus, debere condemnari, nisi restituat. §. 5. Si quis, cum judicii accepti tempore possideret, postea sine dolo malo possidere desierit, absolvi eum oportet: quamvis sit, (inquit Pomponius) quod ei imputetur, cur non statim restituit, sed passus est secum litem contestari. §. 6. Idem scribit, si quis litis contestatæ tempore possederit, deinde desierit possidere, mox cœperit sive ex eadem causa, sive ex alia: condemnari eum oportere, nisi restituat. §. 7. Ibidem non male Pomponius jungit, ejus, qui ad exhibendum egit, utroque tempore interfuisse oportere, rem ei restitui: hoc est, & quo lis contestatur, & quo fit condemnatio. Et ita Labeoni placet.

8. JULIANUS lib. 9 Digestorum.

SI ad exhibendum actum est cum eo, qui neque possidebat, neque dolo malo fecerat, quo minus possideret, deinde eo defuncto heres ejus possidet rem, exhibere eam cogendus erit. Nam si fundum vel hominem petiero, & heres ex eadem causa possidere cœperit, restituere cogitur.

9. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

JUlianus scribit, Si quis hominem, quem possidebat, occiderit, sive ad alium transtulerit possessionem, sive ita rem corruperit ne haberi possit, ad exhibendum tenebitur: quia dolo fecit, quo minus possideret. † Proinde & si vinum, vel oleum, vel quid aliud effuderit, vel confregerit, ad exhibendum tenebitur.

§. 1. Glans ex arbore tua in fundum meum incidit, eam ego immisso pecore depasco: qua actione possum teneri? Pomponius scribit, competere actionem ad exhibendum, si dolo pecus immisi, ut glandem comederet. Nam & si glans extaret, nec patieris me tollere, ad exhibendum teneberis. quemadmodum si materiam meam delatam in agrum suum quis auferre non pateretur. Et placet nobis Pomponii sententia, sive glans extet, sive consumpta sit. sed si extet, etiam interdicto *de glande legenda*, *Ut mihi tertio quoque die legendæ glandis facultas esset*, uti potero, si damni infecti cavero. §. 2. Si quis rem fecit ad alium pervenire, videtur dolo fecisse, quo minus possideat: si modo hoc dolose fecerit.

§. 3. Sed si quis rem deteriorem exhibuerit, æque ad exhibendum eum teneri, Sabinus ait. Sed [hoc] ibi utique verum est, si dolo malo in aliud corpus res sit translata: veluti, si ex scypho massa facta sit. quanquam enim massam exhibeat, ad exhibendum tenebitur: nam * mutata forma prope interemit substantiam rei.

§. 4. Marcellus scribit, si tibi decem nomismata sint sub conditione legata, & mihi decem usu fructus pure, deinde heres pendente conditione, non exacta cautione, decem fructuario solverit, ad exhibendum eum actione teneri: quasi dolo fecerit, quo minus possideret. dolus autem in eo est, quod cautionem exigere supersedit à fructuario: effectumque, ut legatum tuum evanesceret, cum jam nummos vindicare non possis. Ita demum autem locum habebit ad exhibendum actio, si conditio extiterit legati. Potuisti tamen tibi prospicere stipulatione legatorum: [&,] si prospexisti, non erit tibi necessaria ad exhibendum actio. Si tamen ignarus legati tui, à fructuario satis non exegit, dicit Marcellus, cessare ad exhibendum: scilicet quia nullus dolus est. succurrendum tamen legatario in factum adversus fructuarium actione, ait. §. 5. Quantum [autem] ad hanc actionem attinet, *Exhibere* est, in eadem causa præstare, in qua fuit, cum judicium acciperetur: ut quis copiam rei habens possit exsequi, actione, quam destinavit, in nullo casu, quam intendit, læsa: quamvis non de restituendo, sed de exhibendo agatur. §. 6. Proinde si post litem contestatam usucaptum exhibeat, non videtur exhibuisse: cum petitor intentionem suam perdiderit & ideo absolvi eum non oportere, nisi paratus sit, repetita die, intentionem suscipere: ita ut fructus secundum legem æstimentur. §. 7. Quia tamen causa petitori in hac actione restituitur, Sabinus putavit, partum quoque restituendum: sive prægnans fuerit mulier, sive postea conceperit. Quam sententiam & Pomponius probat. §. 8. Præterea utilitates, si quæ amissæ sunt ob hoc, quod non exhibetur, vel tardius [quid] exhibetur, æstimandæ à judice sunt. Et ideo Neratius ait, utilitatem actoris venire in æstimationem, non quanti res sit: Quæ utilitas, inquit, interdum minoris erit, quam res [erit].

10. PAULUS lib. 26 ad Edictum.

SI optione intra certum tempus data judicium in id tempus extractum est, quo frustra exhibetur, utilitas petitoris conservetur. Quod si per heredem non stetit, quo minus exhiberet tempore judicii accipiendi, absolvendus est heres.

11. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

SEd & si hereditas amissa sit ob hoc, quod servus non exhibeatur, æquissimum est æstimari officio judicis damnum hereditatis.

§. 1. *Quo* autem *loco* exhiberi rem oporteat, vel cujus sumptibus, videamus. Et Labeo ait, ibi exhibendum, ubi fuerit, cum lis contestaretur: periculo & impendiis actoris perferendam perducendamve eo loci, ubi actum sit. Pascere plane servum, vestire, curare, possessorem oportere ait. Ego autem arbitror interdum etiam hæc actorem agnoscere oportere, si forte ipse servus ex operis, vel artificio suo solebat se exhibere, nunc vero cogitur vacare. Proinde & si apud officium fuerit depositus exhibendus, cibaria debebit adgnoscere, qui exhiberi desideravit, si non solebat possessor servum pascere: nam si solebat, sicuti pascit, ita & cibaria potest non recusare. Interdum tamen eo loci exhiberi debet suis sumptibus: si forte proponas, data opera eum in locum abditum res contulisse, ut actori incommodior esset exhibitio. nam in hunc casum, suis sumptibus & periculo, debebit exhiberi in eum locum, ubi agatur: ne ei calliditas sua prosit. §. 2. Si de pluribus rebus quis conveniatur, & litis contestatæ tempore omnes possedit, licet postea quasdam desierit, quamvis sine dolo [malo], possidere, damnandum nisi exhibeat eas, quas potest.

12. PAULUS lib. 26 ad Edictum.

DE eo exhibendo, quem quis in libertatem vindicare velit, huic actioni locus esse potest.

§. 1. Et

§. 1. Et filiusfamilias ea actione tenetur, si facultatem rei exhibendæ habet. §. 2. Sæpius ad exhibendum agenti, si ex eadem causa agat, obstaturam exceptionem, Julianus ait. Novam autem causam intervenire, si is, qui vindicandi gratia egisset, post acceptum judicium eam ab aliquo accepit: & ideo exceptionem ei non officere. † Item, si ei, qui furti acturus, ad exhibendum egisset, iterum furtum factum sit. † Denique, si quis optandi gratia ad exhibendum egisset, & post litem contestatam, alterius testamento optio data sit, ad exhibendum agere potest. §. 3. Si quis ex uvis meis mustum fecerit, vel ex olivis oleum, vel ex lana vestimenta, cum sciret hæc aliena esse: utriusque nomine ad exhibendum actione tenebitur. quia * quod ex re nostra fit, nostrum esse verius est. §. 4. Si post judicium acceptum homo mortuus sit, quamvis sine dolo malo, & culpa possessoris, tamen interdum tanti damnandus est, quanti actoris interfuerit per eum non effectum, quo minus tunc, cum judicium acciperetur, homo exhiberetur: tanto magis, si apparebit, eo casu mortuum esse, qui non incidisset, si tum exhibitus fuisset. §. 5. Si justa ex causa statim exhiberi res non possit, jussu judicis cavere debebit, *se illo die exhibiturum*. §. 6. Heres, non quasi heres, sed suo nomine hac actione uti potest. Item heres possessoris suo nomine tenetur. † Igitur non procedit quærere, an heredi & in heredem danda sit. Plane, ex dolo defuncti danda est in heredem hæc actio, si locupletior hereditas eo nomine facta sit: veluti quod pretium rei consecutus sit.

13. GAIUS lib. Ad Edictum Prætoris Urbani. titulo De liberali causa.

SI liber homo detineri ab aliquo dicatur, Interdictum adversus eum, qui detinere dicitur, de exhibendo eo potest quis habere. nam ad exhibendum actio in eam rem inutilis videtur: quia hæc actio ei creditur competere, cujus peculiariter interest.

14. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

SI Vir nummos ab uxore sibi donatos sciens suos factos non esse, pro re empta dederit, dolo malo fecit, quo minus possideat: & ideo ad exhibendum actione tenetur.

15. IDEM lib. 18 ad Sabinum.

THesaurus meus in tuo fundo est, nec eum pateris me effodere: cum eum loco non moveris, furti quidem, aut ad exhibendum, eo nomine agere recte non posse me, Labeo ait: quia neque possederis eum, neque dolo feceris, quo minus possideres, utpote cum fieri possit, ut nescias [eum] thesaurum in tuo fundo esse. Non esse autem iniquum, juranti mihi *non calumniæ causa id postulare*, vel Interdictum, vel judicium ita dari, ut si per me non stetit, quo minus damni infecti tibi operis nomine caveatur, *ne vim facias mihi, quo minus eum thesaurum effodiam, tollam, exportem*. Quod si etiam furtivus iste thesaurus est, etiam furti agi potest.

16. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

CUm servus tenet aliquid, dominus ad exhibendum suo nomine tenetur: si autem servus, citra scientiam domini, dolo fecit, quo minus habeat, vel furti actio, vel de dolo malo noxalis, servi nomine danda est: ad exhibendum autem utilis nulla constituenda est.

17. ULPIANUS lib. 9 de omnibus Tribunalibus.

SI quis hominem debilitatum exhibeat, vel elusceatum, ad exhibendum quidem absolvi debet; exhibuit enim, & nihil impedit directam actionem talis exhibitio: poterit tamen agere actor ex lege Aquilia de hoc damno.

18. IDEM lib. 6 Opinionum.

SOlutione chirographo inani facto, & pignoribus liberatis, nihilominus creditor, ut instrumenta ad eum contractum pertinentia ab alio, quam debitore, exhibeantur, agere potest.

19. PAULUS lib. 4 Epitomarum Alfeni.

AD exhibendum possunt agere omnes, quorum interest. Sed quidam consuluit, an possit efficere hæc actio, ut rationes adversarii sibi exhiberentur, quas exhiberi magni ejus interesset? Respondit, * non oportere jus civile calumniari, neque verba captari, sed, qua mente quid diceretur, animadvertere convenire. Nam illa ratione etiam studiosum alicujus doctrinæ posse dicere, sua interesse, illos aut illos libros sibi exhiberi: quia, si essent exhibiti, cum eos legisset, doctior & melior futurus esset.

20. ULPIANUS lib. 2 Regularum.

QUæstionis habendæ causa ad exhibendum agitur ex delictis servorum ad vindicandos conscios suos.

LIBER UNDECIMUS.

TIT. I. DE INTERROGATIONIBUS IN JURE FACIENDIS, ET INTERROGATORIIS ACTIONIBUS.

1. CALLISTRATUS lib. 2 Edicti monit.

TOtiens heres [in jure] interrogandus est, *qua ex parte heres sit*, quotiens adversus eum actio instituitur, & dubitat actor, qua ex parte is, cum quo agere velit, heres sit. Est autem interrogatio tunc necessaria, cum in personam sit actio, & ita, si certum petetur: ne dum ignoret actor, qua ex parte adversarius defuncto heres exstiterit, interdum plus petendo aliquid damni sentiat.

§. 1. Interrogatoriis autem actionibus hodie non utimur: quia * nemo cogitur ante judicium de suo jure aliquid respondere, ideoque minus frequentantur, & in desuetudinem abierunt: sed tantummodo ad probationes litigatoribus sufficiunt ea, quæ ab adversa parte expressa fuerint apud judices, vel in hereditatibus, vel in aliis rebus, quæ in causis vertuntur.

2. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

EDictum de interrogationibus ideo Prætor proposuit, quia sciebat difficile esse ei, qui heredem, bonorumve possessorem convenit, probare aliquem esse heredem, bonorumve possessorem.

3. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

QUia plerumque difficilis probatio [aditæ] hereditatis est.

4. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

VOluit Prætor adstringere eum, qui convenitur, ex sua in judicio responsione, ut vel confitendo vel mentiendo sese oneret. simul etiam

etiam portionis, pro qua quisque heres extitit, ex interrogatione certioretur. §. 1. Quod ait Prætor, *Qui in jure interrogatus responderit*: sic accipiendum est, apud Magistratus populi Romani, vel Præsides provinciarum, vel alios judices. *Jus* enim eum solum locum esse, ubi juris dicendi vel judicandi gratia consistat; vel si domi vel itinere hoc agat.

5. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

QUi interrogatur, *an heres*, vel *quota ex parte sit*, vel *an in potestate habeat eum, cujus nomine noxali judicio agitur*, ad deliberandum tempus impetrare debet: quia, si perperam confessus fuerit, incommodo adficitur;

6. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

ET quia hoc * defunctorum interest, ut habeant successores, interest & viventium, ne præcipitentur, quamdiu juste deliberant.

§. 1. Interdum interrogatus quis, *an heres sit*, non cogitur respondere: utputa, si controversiam hereditatis ab alio patiatur. & ita D. Hadrianus constituit: ne aut negando [se] heredem, præjudicet sibi; aut dicendo heredem, illigetur etiam ablata sibi hereditate.

7. IDEM lib. 18 ad Edictum.

SI quis in jure interrogatus, *an quadrupes, quæ pauperiem fecit, ejus sit*, responderit: tenetur.

8. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

SI quis interrogatus de servo, qui damnum dedit, respondit, *suum esse servum*: tenebitur Lege Aquilia, quasi dominus. & si cum eo actum sit, qui respondit, dominus ea actione liberatur.

9. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

SI sine interrogatione quis responderit *se heredem*, pro interrogato habetur. §. 1. Interrogatum non solum à Prætore accipere debemus, sed & ab adversario. §. 2. Sed si servus interrogetur, nulla erit interrogatio: non magis, quam si servus interroget. §. 3. Alius pro alio non debet respondere cogi, *an heres sit*: de se enim debet quis in judicio interrogari; hoc est, cum ipse convenitur. §. 4. Celsus lib. 5 Digestorum scribit, Si defensor in judicio interrogatus, *an is, quem defendit, heres, vel quota ex parte sit*, falso responderit: ipse quidem defensor adversario tenebitur; ipsi autem, quem defendit, nullum facit præjudicium. Veram itaque esse Celsi sententiam, dubium non est. † An ergo non videatur defendere, si non responderit, videndum? Quod utique & consequens erit dicere: quia non plene defendit. §. 5. Qui interrogatus, *heredem se* responderit, nec adjecerit, *ex qua parte*, ex asse respondisse dicendum est. nisi forte ita interrogatur, *an ex dimidia parte heres sit*, & responderit, *heres sum*: hic enim magis [eum] puto ad interrogatum respondisse.

§. 6. Illud quæritur, an quis cogatur respondere, *utrum ex testamento heres sit: & utrum suo nomine ei quæsita sit hereditas; an per eos, quos suo juri subjectos habet, vel per eum, cui heres extitit?* Summatim igitur Prætor cognoscere debebit, cum quæratur, an quis respondere debeat, quo jure heres sit: ut, si valde interesse compererit, plenius responderi jubeat. quæ obtinere debent non solum in heredibus, sed etiam in honorariis successoribus. §. 7. Denique Julianus scribit, eum quoque, cui est hereditas restituta, debere in jure interrogatum respondere, *an ei hereditas sit restituta*. §. 8. Si de peculio agatur, non oportere responderi à patre, vel domino, *an in potestate habeat filium vel servum*: quia hoc solum quæritur, *an peculium apud eum, cum quo agitur, est*.

10. PAULUS lib. 48 ad Edictum.

NOn alienum est, eum, à quo damni infecti stipulari velimus, interrogare in jure *an ædes ejus vel locus sit, ex quo damnum timeatur; & pro qua parte*: ut, si neget suum prædium esse, nec caveat damni infecti, aut cedere aut resistendum putaverit, quasi dolo versatus, tradere compellatur.

11. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

DE *ætate* quoque [interdum] interrogatus respondere debebit. §. 1. Si quis, cum heres non esset, interrogatus responderit, *ex parte heredem esse*: sic convenietur, atque si ex ea parte heres esset. fides enim ei contra se habebitur.

§. 2. Qui ex quadrante heres, vel omnino cum heres non esset, responderit *se heredem ex asse*, in assem instituta actione convenietur.

§. 3. Si cum esset quis ex semisse heres, dixerit se *ex quadrante*: mendacii hanc pœnam feret, quod in solidum convenitur. non enim debuit mentiri, dum se minoris portionis heredem adseverat. † Interdum tamen justa ratione potest opinari esse heredem ex minore parte. Quid enim, si nescit sibi partem adcrevisse, vel ex incerta parte fuit institutus: cur ei responsum noceat? §. 4. Qui tacuit [quoque] apud Prætorem, in ea causa est, ut instituta actione in solidum conveniatur, quasi negavit se heredem esse. nam qui omnino non respondit, contumax est: contumaciæ autem pœnam hanc ferre debet, ut in solidum conveniatur, quemadmodum si negasset; quia Prætorem contemnere videtur.

§. 5. Quod autem ait Prætor, *Omnino non respondisse*: posteriores sic exceperunt, ut * omnino non respondisse videatur, qui ad interrogatum non respondit, id est, πρὸς ἔπος.

§. 6. Si interrogatus quis, *an ex asse heres esset*, responderit *ex parte*: si ex dimidia esset, nihil ei nocere responsum. quæ sententia humana est.

§. 7. Nihil interest, neget quis, an taceat interrogatus, an obscure respondeat, ut incertum dimittat interrogatorem. §. 8. Ex causa succurri ei, qui interrogatus respondit, non dubitamus. nam & si quis interrogatus, *an patri heres esset*, responderit; mox prolato testamento, inventus sit exheredatus: æquissimum est, succurri ei. Et ita Celsus scribit. Hic quidem & alia ratione, quod *ea*, * *quæ postea emergunt, auxilio indigent*. Quid enim, si occultæ tabulæ, & remotæ, postea prolatæ sunt? cur noceat ei, qui id responderit, quod in præsentiarum videbatur? Idem dico & si, qui *heredem se* responderit, mox falsum, vel inofficiosum, vel irritum testamentum fuerit pronunciatum: non enim improbe respondit, sed scriptura ductus.

§. 9. Qui interrogatus responderit, sic tenetur, quasi ex contractu obligatus, pro quo pulsabitur, dum ab adversario interrogatur. Sed & si à Prætore fuerit interrogatus, nihil facit Prætoris auctoritas: sed ipsius responsum, sive mendacium. §. 10. Qui justo errore ductus negaverit, *se heredem*, venia dignus est. §. 11. Sed & si quis sine dolo malo, culpa tamen responderit, dicendum erit, absolvi eum debere: nisi culpa dolo proxima sit. §. 12. Celsus scribit, licere responsi pœnitere, si nulla captio ex ejus pœnitentia sit actoris. Quod verissimum mihi videtur: maxime si quis postea plenius instructus quid faciat, instrumentis, vel epistolis amicorum juris sui edoctus.

12. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

SI filius, qui abstinuit se paterna hereditate, in jure interrogatus responderit *se heredem* [esse]:

[esse]: tenebitur. nam ita respondendo, *pro herede gessisse* videtur. † Sin autem filius, qui se abstinuit, interrogatus tacuerit, succurrendum est ei: quia hunc, qui abstinuit, Prætor non habet heredis loco. §. 1. Exceptionibus, quæ institutis in judicio contra reos actionibus opponuntur, etiam is uti potest, qui ex sua responsione convenitur: veluti pacti conventi, rei judicatæ, & cæteris.

13. IDEM lib. 2 ad Plautium.

Confessionibus falsis respondentes, ita obligantur, si ejus nomine, de quo quis interrogatus sit, cum aliquo sit actio: quia quæ cum alio actio esset, si dominus esset, in nosmet confessione nostra conferemus. Et si eum, qui in potestate patris esset, respondissem, *filium meum esse*, ita me obligari, si ætas ejus pateretur, ut filius meus esse possit: quia * falsæ confessiones naturalibus convenire deberent. propter quæ fiat, ut patrisfamilias nomine respondendo, non obliger. §. 1. Eum, qui patremfamilias, *suum esse* responderit *servum*, non teneri noxali actione: ac ne si bona fide liber homo mihi serviat, mecum noxali judicio agi potest: & si actum fuerit, manebit integra actio cum ipso, qui admisit.

14. JAVOLENUS lib. 9 ex Cassio.

Si is, cujus nomine noxæ judicium acceptum est, manente judicio liber judicatus est, reus absolvi debet. nec quidquam interrogatio in jure facta proderit. * quia ejus personæ, cujus nomine quis cum alio actionem habet, obligationem transferre non potest in eum, qui in jure suum esse confitetur; velut alienum servum, *suum esse* confitendo: liberi autem hominis nomine, quia cum alio actio non est, ne per interrogationem quidem aut confessionem transferri poterit. quo casu eveniet, ut non recte hominis liberi nomine actum sit cum eo, qui confessus est.

§. 1. In totum autem confessiones ita ratæ sunt, si id, quod in confessionem venit, & jus & naturam recipere potest.

15. POMPONIUS lib. 18 ad Sabinum.

Si ante aditam hereditatem, servum hereditarium *meum esse* respondeam, teneor: quia domini loco habetur hereditas. §. 1. Mortuo servo, quem in jure interrogatus *suum esse* confessus sit, non tenetur is, qui respondit: quemadmodum, si proprius ejus fuisset, post mortem ejus non teneretur.

16. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

Si servus ab hostibus captus sit, de quo quis in jure interrogatus responderit, *in sua potestate esse*: quamvis jura postliminiorum possint efficere dubitare nos, attamen non puto locum esse noxali actioni. quia non est in nostra potestate.

§. 1. Quanquam autem placet, etiam eum teneri, qui *alienum servum suum* fassus esset, attamen rectissime placuit, eum demum teneri, qui suum potuit habere. cæterum, si dominium quærere non potuit, non teneri.

17. IDEM lib. 38 ad Edictum.

Si servus non sit unius, sed plurium, & omnes mentiti sunt, *eum in sua potestate non esse*, vel quidam ex illis; aut dolo fecerunt, quo minus sit in potestate: unusquisque illorum tenebitur in solidum. quemadmodum tenerentur, si haberent in potestate. Is vero, qui nihil dolo fecerit, quo minus in potestate haberet, vel non negavit, non tenebitur.

18. JULIANUS lib. 4 ad Urseium Ferocem.

Qui ex parte dimidia heres erit, cum absentem coheredem suum defendere vellet, ut satisdationis onus evitare possit, respondit *se solum heredem esse*, & condemnatus est: quærebat actor, cum ipse solvendo non esset, an, rescisso superiore judicio, in eum, qui revera heres erat, actio dari deberet? Proculus respondit, rescisso judicio posse agi. Idque est verum.

19. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

Si filius, cum pro patre suo ageret, taceat interrogatus, omnia perinde observanda erunt, ac si non esset interrogatus.

20. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

Qui servum alienum responderit *suum esse*, si noxali judicio conventus sit, dominum liberat. aliter atque si quis confessus sit, *se occidisse servum*, quem alius occidit; vel si quis responderit *se heredem*: nam his casibus non liberatur, qui fecit, vel qui heres est. Nec hæc inter se contraria sunt: nam superiore casu ex persona servi duo tenentur; sicut in servo communi dicimus, ubi altero convento alter quoque liberatur. at is, qui confitetur *se occidisse* vel vulnerasse, suo nomine tenetur. nec debet impunitum esse delictum ejus, qui fecit, propter eum, qui respondit: nisi quasi defensor ejus, qui admisit, vel heredis, litem subiit hoc genere; tunc enim in factum exceptione data, summovendus est actor, quia ille negotiorum gestorum vel mandati actione recepturus est quod præstitit. † Idem est in eo, qui mandatu heredis *heredem se esse* respondit, vel cum eum alias defendere vellet. §. 1. In jure interrogatus, *an fundum possideat*: quæro, an respondere cogendus sit, & quota ex parte fundum possideat? Respondi: Javolenus scribit, possessorem fundi cogi debere respondere, *quota ex parte fundum possideat*: ut, si minore ex parte possidere se dicat, in aliam partem, quæ non defenderetur, in possessionem actor mittatur. §. 2. Idem & si damni infecti caveamus: nam & hic respondere debet, *quota ex parte ejus sit prædium*, ut ad eam partem stipulationem accommodemus. Pœna autem non repromittentis hæc est, ut in possessionem eamus: & ideo [eo] pertinet scire, an possideat.

21. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

Ubicunque judicem æquitas moverit, æque oportere fieri interrogationem, dubium non est.

22. SCÆVOLA lib. 4 Digestorum.

Procurator Cæsaris ob debitum fiscale interrogante, unus ex filiis, qui nec bonorum possessionem acceperat, nec heres erat, respondit, *se heredem esse*: an quasi interrogatoria creditoribus cæteris teneatur? Respondit, * ab his, qui in jure non interrogassent, ex responso suo conveniri non posse.

TIT. II.

DE QUIBUS REBUS AD EUNDEM JUDICEM EATUR.

1. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

Si inter plures familiæ erciscundæ agetur, & inter eosdem communi dividundo, aut finium regundorum: eundem judicem sumendum. Prætera, quo facilius coire coheredes vel socii possint, in eundem locum omnium præsentiam fieri oportet.

2. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

Cum ex pluribus tutoribus unus, quod cæteri non sint idonei, convenitur, postulante eo, omnes ad eundem judicem mittuntur: & hoc rescriptis Principum continetur.

TIT. III.

DE SERVO CORRUPTO.

1. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

AIt Prætor: QUI SERVUM, SERVAM, ALIENUM, ALIENAM RECEPISSE, PERSUASISSEVE QUID EI DICETUR DOLO MALO, QUO EUM, EAM DETERIOREM FACERET, IN EUM, QUANTI EA RES ERIT, IN DUPLUM JUDICIUM DABO. §. 1. Qui bona fide servum emit, hoc Edicto non tenebitur: quia nec ipse poterit servi corrupti agere; quia nihil ejus interest, servum non corrumpi. & sane, si quis hoc admiserit, eveniet, ut duobus actio servi corrupti competat: quod est absurdum. Sed nec eum, cui bona fide homo liber servit, hanc actionem posse exercere opinamur. §. 2. Quod autem Prætor ait, RECEPISSE, ita accipimus, si susceperit servum alienum ad se: & est proprie *recipere*, refugium abscondendi causa servo præstare, vel in suo agro, vel in alieno loco, ædificiove.

§. 3. *Persuadere* autem est plus, quam compelli, atque cogi sibi parere. Sed persuadere *τῶν μέσων ἐστὶν*, id est, *ex mediis* (scilicet verbis) *est*: nam & bonum consilium quis dando potest suadere, & malum: & ideo Prætor adjecit, DOLO MALO, QUO EUM DETERIOREM FACERET: neque enim delinquit, nisi qui tale aliquid servo persuadet, ex quo eum faciat deteriorem. Qui igitur servum sollicitat ad aliquid vel faciendum vel cogitandum improbe, hic videtur hoc Edicto notari.

§. 4. Sed utrum ita demum tenetur, si bonæ frugi servum perpulit ad delinquendum, an vero & si malum hortatus est, vel malo monstravit, quemadmodum faceret? Et est verius, etiamsi malo monstravit, in quem modum delinqueret, teneri eum. Imo & si erat servus omnimodo fugiturus, vel furtum facturus, hic vero laudator hujus propositi extitit, tenetur. *Non enim oportet laudando augeri malitiam*. Sive ergo bonum servum fecerit malum, sive malum fecerit deteriorem, corrupisse videbitur. §. 5. Is quoque deteriorem facit, qui servo persuadet, ut injuriam faceret, vel furtum, vel fugeret, vel alienum servum ut sollicitaret, vel ut peculium intricaret, aut amator existeret, vel erro, vel malis artibus esset deditus, vel in spectaculis nimius, vel seditiosus; vel si actori suasit verbis, sive pretio, ut rationes dominicas intercideret, adulteraret, vel etiam ut rationem sibi commissam turbaret;

2. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

VEl luxuriosum vel contumacem fecit; quive, ut stuprum pateretur, persuadet.

3. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

DOLO MALO adjecto calliditatem notat Prætor ejus, qui persuadet. Cæterum, si quis sine dolo deteriorem fecerit, [non notatur:] Et si lusus gratia fecit, non tenetur. §. 1. Unde quæritur, si quis servo alieno suaserit *in tectum ascendere*, vel *in puteum descendere*, & ille parens ascenderit vel descenderit, & ceciderit, crusque vel quid aliud fregerit, vel perierit: an teneatur? Et, si quidem sine dolo malo fecerit, non tenetur: si dolo malo, tenebitur.

4. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

SEd commodius est, utili lege Aquilia eum teneri.

5. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

DOli verbum etiam ad eum, qui recepit, referendum est: ut non alius teneatur, nisi qui dolo malo fecerit. cæterum si quis, ut domino custodiret, recepit vel humanitate vel misericordia ductus, vel adprobata atque justa ratione: non tenebitur. §. 1. Si quis dolo malo persuaserit quid servo, quem liberum putabat, mihi videtur, teneri eum oportere: majus enim delinquit, qui liberum putans corrumpit: & ideo, si servus fuerit, tenebitur. §. 2. Hæc actio etiam adversus fatentem *in duplum* est, quamvis Aquilia inficiantem duntaxat coërceat. §. 3. Si servus servave fecisse dicetur, judicium cum noxæ deditione redditur. §. 4. Hæc actio refertur ad tempus servi corrupti, vel recepti, non ad præsens. & ideo [&] si decesserit, vel alienatus sit, vel manumissus, nihilo minus locum habebit actio. nec extinguitur manumissione semel nata actio:

6. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

PRæteritæ enim utilitatis æstimatio in hoc judicium versatur:

7. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

NAm & mali servi forsitan consequuntur libertatem: & posterior causa interdum tribuit manumissionis justam rationem.

8. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

SEd & heres ejus, cujus servus corruptus est, habet hanc actionem: non solum si manserit in hereditate servus, sed & si exierit, forte legatus.

9. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

SI quis servum communem meum & suum corruperit, apud Julianum lib. 9 Digestorum quæritur, an hac actione teneri possit? Et ait, teneri eum socio: præterea, poterit & communi dividundo, [& pro socio, si socii sint], teneri, ut Julianus ait. Sed cur deteriorem facit Julianus conditionem socii, si cum socio agat, quam si cum extraneo agit? nam qui cum extraneo egit, sive recepit, sive corruperit, agere potest: qui cum socio, sine alternatione, id est, si corrupit. nisi forte non putavit Julianus, hoc cadere in socium: nemo enim suum recipit. Sed si celandi animo recepit, potest defendi, teneri eum.

§. 1. Si in servo ego habeam usumfructum, tu proprietatem, si quidem à me sit deterior factus, poteris mecum experiri: si tu id feceris, ego agere utili actione possum. ad omnes enim corruptelas hæc actio pertinet: & interesse fructuarii videtur, bonæ frugi servum esse, in quo usumfructum habet. Et si forte alius eum receperit, vel corruperit, utilis actio fructuario competit.

§. 2. Datur autem actio, *quanti ea res erit, ejus dupli*. §. 3. Sed quæstionis est, æstimatio utrum ejus duntaxat fieri debeat, quod servus in corpore vel in animo damni senserit, hoc est, quanto vilior servus factus sit, an vero & cæterorum? Et Neratius ait, tanti condemnandum corruptorem, quanti servus ob id, quod subreptus sit, minoris sit.

10. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

IN hoc judicium etiam rerum æstimatio venit, quas secum servus abstulit: quia omne damnum duplatur. neque intererit, ad eum perlatæ fuerint res, an ad alium: sive etiam consumptæ sunt. etenim justius est, eum teneri, qui princeps fuerit delicti, quam eum quæri, ad quem res perlatæ sunt.

11. ULPIANUS lib. 2 [3] ad Edictum.

NEratius ait, postea furta facta in æstimationem non venire. Quam sententiam veram puto: nam & verba Edicti, QUANTI EA RES ERIT, omne detrimentum recipiunt. §. 1. Servo persuasi, *ut chirographa debitorum*

litorum corrumpat, videlicet tenebor. Sed si consuetudine peccandi postea & rationes, cæteraque similia instrumenta subtraxerit vel interleverit, deleverit, dicendum erit, corruptorem horum nomine non teneri. §. 2. Quamvis autem, rerum subtractarum nomine, *servi corrupti* competat actio, tamen & *furti* agere possumus: ope enim consilio sollicitatoris videntur res abesse. nec sufficiet, alterutra actione egisse: quia altera alteram non minuit. Idem & in eo, qui servum recepit, & celavit, & deteriorem fecit, Julianus scribit: sunt enim diversa maleficia furis, & ejus, qui deteriorem servum facit. Hoc amplius, & *condictionis* nomine tenebitur. Quamvis enim condictione hominem, pœnam autem furti actione consecutus sit, tamen & quod interest, debebit consequi actione servi corrupti:

12. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

QUia manet reus obligatus, etiam rebus redditis.

13. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

HÆc actio perpetua est, non temporaria: & heredi, cæterisque successoribus competit: in heredem non dabitur, quia pœnalis est.

§. 1. Sed & si quis servum hereditarium corruperit, hac actione tenebitur. sed & petitione hereditatis, quasi prædo, tenebitur:

14. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

VT tantum veniat in hereditatis petitionem, quantum in hanc actionem. §. 1. De filio filiave familias corruptis huic Edicto locus non est: quia *servi corrupti* constituta actio est, qui in patrimonio nostro esset; & pauperiorem se factum esse dominus probare potest, dignitate & fama domus integra manente. sed utilis competit, officio judicis æstimanda: quoniam * interest nostra, animum liberorum nostrorum non corrumpi. §. 2. Si servus communis, meus & tuus, proprium meum servum corruperit, Sabinus, non posse agi cum socio: perinde atque si proprius meus servus corrupisset conservum. Item, si servus communis extraneum corruperit, videndum est, utrum cum duobus agi debeat, an & cum singulis, exemplo cæterarum noxarum? Et magis est, ut unusquisque in solidum teneatur, altero autem solvente, alterum liberari. §. 3. Si is, in quo usumfructum habeo, servum meum corruperit, erit mihi actio cum domino proprietatis. §. 4. Pignoris dati nomine debitor habet hanc actionem.

§. 5. In hac actione non extra rem duplum est: id enim, quod damni datum est, duplatur.

§. 6. His consequenter & illud probatur, [ut], si servo meo persuaseris, ut Titio furtum faciat, non solum in id teneris, quo deterior servus effectus est, sed & in id, quod Titio præstaturus sim. §. 7. Item non solum, si mihi damnum dederit consilio tuo, sed etiam si extraneo, eo quoque nomine mihi teneris, quod ego lege Aquilia obnoxius sim: aut si ex conducto teneor alicui, quod ei servum locavi, & propter te deterior factus sit, teneberis & hoc nomine. Et si qua talia sint. §. 8. Æstimatio autem habetur in hac actione, quanti servus vilior factus sit: quod officio judicis expedietur.

§. 9. Interdum tamen & inutilis sit, ut non expediat talem servum habere. Utrum ergo & pretium cogitur dare sollicitator, & servum dominus lucrifaciat? an vero cogi debet dominus restituere servum, & pretium servi accipere? Et verius est, electionem domino dari: sive servum detinere cupit, & damnum, quanti deterior servus factus est, in duplum accipere; vel, servo restituto, si copiam hujus rei habeat, pretium consequi; quod si non habeat, pretium quidem simili modo accipere debet, cedere autem sollicitatori, periculo ejus, de dominio servi, actionibus. Quod tamen de restitutione hominis dicitur, tunc locum habet, cum homine vivo agitur. Quod autem si manumisso eo agatur, non facile apud judicem audietur, dicendo, ideo se manumisisse, quoniam habere noluerat domi: ut & pretium habeat, & libertum.

15. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

COrrumpitur animus servi, & si persuadeatur ei, ut dominum contemneret.

16. ALFENUS [Varus] lib. 2 Digestorum.

DOminus servum dispensatorem manumisit: postea rationes ab eo accepit: & , cum eis non constaret, comperit apud quandam mulierculam pecuniam eum consumpsisse: Quærebatur, possetne agere servi corrupti cum ea muliere, cum is servus jam liber esset? Respondi, posse: sed etiam furti de pecuniis, quas servus ad eam detulisset.

17. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

SErvi corrupti nomine, & constante matrimonio, marito in mulierem datur actio: sed, favore nuptiarum, in simplum.

TIT. IV.

DE FUGITIVIS.

1. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

IS, qui fugitivum celavit, fur est. §. 1. Senatus censuit: *Ne fugitivi admittantur in saltus: neque protegantur à villicis, vel procuratoribus possessorum:* [&] *multam* statuit. *his autem, qui intra viginti dies fugitivos vel dominis reddidissent, vel apud Magistratus exhibuissent, veniam in ante actum dedit.* † Sed & *deinceps* eodem Senatusconsulto *impunitas datur ei, qui intra præstituta tempora, quam repperit fugitivos in agro suo, domino vel Magistratibus tradiderit.* §. 2. Hoc autem Senatusconsultum *aditum* etiam *dedit militi vel pagano, ad investigandum fugitivum in prædia Senatorum vel paganorum.* Cui rei etiam lex Favia prospexerat, & Senatusconsultum Modesto Consule factum, *Ut fugitivos inquirere volentibus litera ad Magistratus dentur: multa etiam centum solidorum in Magistratus statuta, si, literis acceptis, inquirentes non adjuvent. Sed & in eum, qui quæri apud se prohibuit, eadem pœna statuta.* † Est etiam generalis Epistola Divorum Marci & Commodi, qua declaratur, & Præsides, & Magistratus, & milites stationarios dominum adjuvare debere[in] inquirendis fugitivis: & ut inventos redderent, & ut hi, apud quos delitescant, puniantur, si crimine contingantur.

§. 3. Unusquisque eorum, qui fugitivum adprehendit, in publicum deducere debet.

§. 4. Et merito monentur Magistratus, eos diligenter custodire, ne evadant. §. 5. *Fugitivum* accipe, & si quis erro sit. Fugitivi autem appellatione, ex fugitiva natum non contineri, Labeo lib. 1 ad Edictum scribit. §. 6. *In publicum deduci* intelliguntur, qui Magistratibus municipalibus traditi sunt, vel publicis ministeriis. §. 7. Diligens custodia etiam vincire permittit. §. 8. Tamdiu autem custodiuntur, quamdiu ad Præfectum Vigilum, vel ad Præsidem deducantur: eorumque nomina, & notæ, & cujus se quis esse dicat, ad Magistratus deferantur: ut facilius adgnosci & percipi fugitivi possint. *Notæ* autem verbo etiam cicatrices continentur. Idem juris est, si hæc in scriptis publice vel in ædes proponas.

2. CAL-

2. CALLISTRATUS lib. 6 Cognitionum.

FUgitivi simplices dominis reddendi sunt. sed si pro libero se gesserint, gravius coërceri solent.

3. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

DIvus Pius rescripsit, eum, qui fugitivum vult requirere in prædiis alienis, posse adire Præsidem, literas ei daturum, &, si ita res exegerit, apparitorem quoque, ut ei permittatur ingredi, & inquirere: & pœnam eundem Præsidem in eum constituere, qui inquiri non permiserit. † Sed & Divus Marcus Oratione, quam in Senatu recitavit, facultatem dedit ingrediendi tam Cæsaris, quam Senatorum & paganorum prædia volentibus fugitivos inquirere: scrutarique cubilia atque vestigia occultantium.

4. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

LImenarchæ, & stationarii fugitivos deprehensos recte in custodia retinent. Magistratus municipales ad officium Præsidis provinciæ vel Proconsulis comprehensos fugitivos recte transmittunt.

5. TRYPHONINUS lib. 1 Disputat.

SI in arenam fugitivus servus se dederit, ne isto quidem periculo discriminis vitæ tantum sibi irrogato potestatem domini evitare poterit. nam Divus Pius rescripsit, omnimodo eos dominis suis reddere, sive ante pugnam ad bestias, sive post [pugnam]: quoniam interdum, aut pecunia interversa, aut commisso aliquo majore maleficio, ad fugiendam inquisitionem, vel justitiam animadversionis, in arenam se dare mallent. Reddi ergo eos oportet.

TIT. V.

DE ALEATORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

PRætor ait: SI QUIS EUM, APUD QUEM ALEA LUSUM ESSE DICETUR, VERBERAVERIT, DAMNUMVE EI DEDERIT, SIVE QUID EO TEMPORE DOLO EJUS SUBTRACTUM EST, JUDICIUM NON DABO. IN EUM, QUI ALEÆ LUDENDÆ CAUSA VIM INTULERIT, UTI QUÆQUE RES ERIT, ANIMADVERTAM. §. 1. Si rapinas fecerint inter se collusores, vi bonorum raptorum non denegabitur actio: *susceptorem* enim duntaxat prohibuit vindicari, non & collusores, quamvis & hi indigni videantur. §. 2. Item notandum, quod susceptorem *verberatum* quidem, & *damnum passum*, ubicunque & quandocunque non vindicat: verum furtum factum domi, & eo tempore, quo alea ludebatur, licet lusor non fuerit qui quid eorum fecerit, impune fit. *Domum* autem pro habitatione & domicilio nos accipere debere, certum est. §. 3. Quod autem Prætor negat, *se furti actionem daturum*, videamus, utrum ad pœnalem actionem solam pertineat: an & si ad exhibendum velit agere, vel vindicare, vel condicere? Et est relatum apud Pomponium, solummodo pœnalem actionem denegatam. quod non puto verum: Prætor enim simpliciter ait, SI QUID SUBTRACTUM ERIT, JUDICIUM NON DABO. §. 4. IN EUM, inquit, QUI ALEÆ LUDENDÆ CAUSA VIM INTULERIT, UTI QUÆQUE RES ERIT, ANIMADVERTAM. Hæc clausula pertinet ad animadversionem ejus, qui compulit ludere, ut aut multa multetur, aut in lautumias, vel in vincula publica ducatur.

2. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

SOlent enim quidam & cogere ad lusum, vel ab initio, vel victi, dum retinent. §. 1. Senatusconsultum vetuit in pecuniam ludere: præterquam si quis certet hasta, vel pilo jaciendo, vel currendo, saliendo, luctando, pugnando; quod virtutis causa fiat.

3. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

[IN] quibus rebus ex Lege Titia, [& Publicia] & Cornelia etiam sponsionem facere licet. Sed ex aliis, ubi pro virtute certamen non fit, non licet

4. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

QUod in convivio, vescendi causa ponitur, in eam rem familiæ ludere permittitur. §. 1. Si servus, vel filiusfamilias victus fuerit, patri, vel domino competit repetitio. Item si servus acceperit pecuniam, dabitur in dominum de peculio actio, non noxalis: quia ex negotio gesto agitur. Sed non amplius cogendus est præstare, quam id, quod ex ea re in peculio sit. §. 2. Adversus parentes & patronos repetitio ejus, quod in alea lusum est, utilis ex hoc Edicto danda est.

TIT. VI.

SI MENSOR FALSUM MODUM DIXERIT.

1. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

ADversus mensorem agrorum Prætor in factum actionem proposuit, à quo falli nos non oportet. nam interest nostra, ne fallamur in modi renunciatione: si forte vel de finibus contentio sit, vel emptor scire velit vel venditor, cujusmodi ager veniat. Ideo autem hanc actionem proposuit, quia non crediderunt veteres, inter talem personam locationem [& conductionem] esse, sed magis operam beneficii loco præberi: & id, quod datur, ei ad remunerandum dari, & inde *honorarium* appellari. si autem ex locato [conducto] fuerit actum, dicendum erit, nec tenere intentionem. §. 1. Hæc actio *dolum malum* dumtaxat exigit: visum est enim, satis abundeque coërceri mensorem, si dolus malus [solus] conveniatur ejus hominis, qui civiliter obligatus non est. proinde, si imperite versatus est, sibi imputare debet, qui eum adhibuit: sed & si negligenter, æque mensor securus erit; * lata culpa plane dolo comparabitur. Sed & si mercedem accepit, non omnem culpam eum præstare, propter verba Edicti: utique enim scit Prætor, & mercede eos intervenire. §. 2. Is autem tenetur hac actione, qui *renunciavit*. sed renunciasse & eum accipere debemus, qui per alium renunciavit:

2. PAULUS lib. 25 ad Edictum.

VEl per literas. §. 1. Sed si ego tibi, cum esses mensor, mandaverim, ut mensuram agri ageres, & tu id Titio delegaveris, & ille dolo [malo] quid in ea re fecerit: tu teneberis. quia dolo malo versatus es, qui tali homini credidisti.

3. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

SI duobus mandavero, & ambo dolose fecerint, adversus singulos in solidum agi poterit: sed altero convento, si satisfecerit, in alterum actionem denegari oportebit. §. 1. Competit autem hæc actio ei, cujus interfuit falsum modum renunciatum non esse, hoc est, vel emptori, vel venditori, cui renunciatio offuit. §. 2. Pomponius tamen scribit, si emptor plus dederit venditori propter renunciationem, quia condicere potest quod plus dedit, agi cum mensore non posse: nihil enim emptoris interesse, cum possit condi-

condicere; nisi solvendo venditor non fuit, tunc enim mensor tenebitur. §. 3. Sed si venditor majorem modum tradiderit fraudatus à mensore, consequenter dicit Pomponius, non esse actionem adversus mensorem: quia est ex vendito actio adversus emptorem; nisi & hic emptor solvendo non sit. §. 4. Idem Pomponius scribit, si propter judicium adhibitus mensor fraudaverit me in renunciatione, teneri eum, si ob hoc de judicio minus tuli. Plane si à judice adhibitus, contra me renunciaverit dolo malo, dubitat, an teneri mihi debeat. Quod magis admittit. §. 5. Hanc actionem heredi, similibusque personis dandam, Pomponius scribit. Sed in heredem, similesque personas denegandam, ait. §. 6. Servi autem nomine magis noxale, quam de peculio, competere ait: quamvis civilis actio de peculio competat.

4. PAULUS lib. 25 ad Edictum.

HÆc actio perpetua est: quia initium rei non à circumscriptione, sed à suscepto negotio originem accepit.

5. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

SI mensor non falsum modum renunciaverit, sed traxerit renunciationem, & ob hoc evenerit, ut venditor liberetur, qui adsignaturum se modum intra certum diem promisit: hæc actio locum non habet. Sed nec dari utilem debere, Pomponius ait. Erit ergo ad actionem de dolo decurrendum. §. 1. Si, cum falsus modus renunciatus esset, emptor cum venditore ex empto egisset: agere poterit etiam cum mensore. Sed, si nihil ejus intersit, condemnari mensorem non oportet. Quod si non de toto modo, qui deerat, cum venditore egerit, sed de minore: consequenter scribit Pomponius, de residuo cum mensore agi posse. §. 2. Hoc judicium latius Prætor porrexit: nam, & si cujus alterius rei mensuram falsam renunciavisse dicetur, hæc actio competit. Proinde, si in ædificii mensura fefellit, vel [in] frumenti, vel [in] vini;

6. PAULUS lib 24 ad Edictum.

SIve de itineris latitudine, sive de servitute immittendi projiciendique quæratur, sive aream, vel tignum, vel lapidem metiendo mentitus fuerit;

7. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

VEl cujus alterius rei: tenebitur. §. 1. Et si mensor machinarius fefellerit, hæc actio dabitur. §. 2. Necnon illud quoque Pomponius dicit, etiam in eum, qui mensor non fuit, fefellit tamen in modo, competere hanc actionem. §. 3. Hoc exemplo etiam adversus architectum [actio] dari debet, qui fefellit: nam & Divus Severus, adversus architectum & redemptorem actiones dandas, decrevit. §. 4. Ego etiam adversus tabularium puto actiones dandas, qui in computatione fefellit.

TIT. VII.
DE RELIGIOSIS ET SUMPTIBUS FUNERUM, ET UT FUNUS DUCERE LICEAT.

1. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

QUi propter funus aliquid impendit, cum defuncto contrahere creditur, non cum herede.

2. IDEM lib. 25 ad Edictum.

LOcum, in quo servus sepultus est, religiosum esse, Aristo ait. §. 1. *Qui mortuum in locum alienum intulit, vel inferre curavit, tenebitur in factum actione. In locum alterius* accipere debemus, sive in agro, sive in ædificio. Sed hic sermo *domino* dat actionem, non bonæ fidei possessori: nam cum dicat, *in locum alterius*, apparet de domino eum sentire, id est, eo, cujus locus est. Sed & fructuarius inferendo tenebitur domino proprietatis. † An & socius teneatur, si ignorante socio intulerit, tractari potest? Est tamen verius, familiæ erciscundæ, vel communi dividundo, conveniri eum posse. §. 2. Prætor ait, SIVE HOMO MORTUUS, OSSAVE HOMINIS MORTUI, IN LOCUM PURUM ALTERIUS, AUT IN [ID] SEPULCHRUM, IN QUO JUS NON FUERIT, ILLATA ESSE DICENTUR: QUI HOC FECIT, IN FACTUM ACTIONE TENETUR, ET POENÆ PECUNIARIÆ SUBJICIETUR. §. 3. De ea autem *illatione* Prætor sensit, quæ sepulturæ causa fit. §. 4. *Purus* autem *locus* dicitur, qui neque sacer, neque sanctus [est], neque religiosus: sed ab omnibus hujusmodi nominibus vacare videtur. §. 5. *Sepulchrum* est, ubi corpus ossave hominis condita sunt. Celsus autem ait: Non totus, qui sepulturæ destinatus est, locus religiosus fit, sed quatenus corpus humatum est. §. 6. *Monumentum* est, quod memoriæ servandæ gratia existat. §. 7. Si usumfructum quis habeat, religiosum locum non facit. Sed & si alius proprietatem, alius usumfructum habuit, non faciet locum religiosum. Nec proprietarius; nisi forte ipsum, qui usumfructum legaverit, intulerit, cum in alium locum inferri tam opportune non posset. Et ita Julianus scribit. Alias autem invito fructuario, locus religiosus non fiet: sed si consentiat fructuarius, magis est, ut locus religiosus fiat. §. 8. Locum, qui servit, nemo religiosum facit; nisi consentiat is, cui servitus deberetur. Sed si non minus commode per alium locum servitute uti potest, non videtur servitutis impediendæ causa id fieri: & ideo religiosus fit. Et sane habet hoc rationem. §. 9. Is, qui pignori dedit agrum, si in eum suorum mortuum intulerit, religiosum eum facit: sed & si ipse inferatur, idem est. cæterum alii concedere non potest.

3. PAULUS lib. 27 ad Edictum.

EX consensu tamen omnium, utilius est dicere, religiosum posse fieri. idque Pomponius scribit.

4. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

SCriptus heres prius, quam hereditatem adeat, patremfamilias mortuum inferendo, locum facit religiosum. Nec quis putet, hoc ipso *pro herede* eum gerere: finge enim, adhuc eum deliberare de adeunda hereditate. Ego, etiamsi non heres eum intulerit, sed quivis alius, herede vel cessante, vel absente, vel verente ne pro herede gerere videatur, tamen locum religiosum facere puto: plerumque enim defuncti ante sepeliuntur, quam quis heres [eis] existet. Sed tunc locus fit religiosus, cum defuncti fuit: * naturaliter enim videtur ad mortuum pertinere locus, in quem infertur: præsertim si in eum locum inferatur, [in] quem ipse destinavit. usque adeo, ut, etiamsi in legatum locum fit illatus ab herede, inlatione tamen testatoris fit religiosus: si modo in alium locum tam opportune inferri non potuit.

5. GAIUS lib. 19 ad Edictum provinciale.

F*Amiliaria* sepulchra dicuntur, quæ quis *sibi, familiæque suæ* constituit. *Hereditaria* autem, quæ quis *sibi, heredibusque suis* constituit:

6. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

VEl quod paterfamilias jure hereditario adquisiit. Sed in utroque, heredibus qui-

Q dem,

dem, cæterisque successoribus, qualescunque fuerint, licet sepeliri, & mortuum inferre: etiam si ex minima parte heredes ex testamento vel ab intestato sint: licet non consentiant alii. Liberis autem cujuscumque sexus, vel gradus, etiam filiisfamilias, & emancipatis, idem jus concessum est: sive extiterint heredes, sive sese abstineant. Exheredatis autem, nisi specialiter testator justo odio commotus eos vetuerit, humanitatis gratia tantum sepeliri, non etiam alios præter suam posteritatem inferre, licet. † *Liberti* autem nec sepeliri, nec alios inferre poterunt, nisi heredes extiterint patrono: quamvis quidam inscripserint, *monumentum sibi libertisque suis fecisse:* & ita Papinianus respondit, & sæpissime idem constitutum est. §. 1. Si adhuc monumentum purum est, poterit quis hoc & vendere & donare. Si Cenotaphium sit, posse hoc venire, dicendum est: nec enim esse hoc religiosum, Divi Fratres rescripserunt.

7. GAIUS lib. 19 ad Edictum provinciale.

IS, qui intulit mortuum in alienum locum, aut tollere id, quod intulit, aut loci pretium præstare cogitur per in factum actionem, quæ tam heredi, quam in heredem competit, & perpetua est. §. 1. Adversus eum, qui in alterius arcam lapideam, in qua adhuc mortuus non erit conditus, mortuum intulerit, utilem actionem in factum Proconsul dat: quia non proprie vel in sepulchrum, vel in locum alterius, intulisse dici potest.

8. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

OSsa, quæ ab alio illata sunt, vel corpus, an liceat domino loci effodere vel eruere sine decreto Pontificum, seu jussu Principis, quæstionis est? Et ait Labeo, expectandum vel permissum Pontificale, seu jussionem Principis: alioquin injuriarum fore actionem adversus eum, qui ejecit. §. 1. Si locus religiosus pro *puro* venisse dicetur, Prætor in factum actionem in eum dat ei, ad quem ea res pertinet: quæ actio & in heredem competit, cum quasi ex empto actionem contineat. §. 2. Si in locum publicis usibus destinatum intulerit quis mortuum, Prætor in eum judicium dat, si dolo fecerit; [&] erit extra ordinem plectendus, modica tamen coërcitione: sed, si sine dolo, absolvendus est. §. 3. In hac autem actione, *loci puri* appellatio & ad ædificium producenda est.

§. 4. Nec solum domino hæc actio competit, verum ei quoque, qui ejusdem loci habet usumfructum, vel aliquam servitutem: quia jus prohibendi etiam hi habent. §. 5. *Ei, qui prohibitus est inferre in eum locum, quo ei jus inferendi esset, in factum actio competit*, & Interdictum: etiam si non ipse prohibitus sit, sed procurator ejus; quia intellectu aliquo ipse prohibitus videtur.

9. GAIUS lib. 19 ad Edictum provinciale.

LIberum est ei, qui prohibetur, mortuum [ossave mortui] inferre, aut statim Interdicto uti, quo prohibetur ei vis fieri. aut alio inferre, & postea in factum agere; per quam consequitur actor, quanti ejus interfuerit, prohibitum non esse: in quam computationem cadit loci empti pretium, aut conducti merces; item sui loci pretium, quem quis, nisi coactus [est,] religiosum facturus non esset. Unde miror, quare constare videatur, *Neque heredi, neque in heredem dandam hanc actionem.* nam, ut apparet, pecuniariæ quantitatis ratio in eam deducitur: certe, perpetuo ea inter ipsos competit.

10. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

SI venditor fundi exceperit locum sepulchri ad hoc, *Ut ipse, posterique ejus illo inferrentur* si via uti prohibeatur, ut mortuum suum inferret, agere potest: * videtur enim etiam hoc exceptum inter ementem & vendentem, *Ut ei per fundum sepulturæ causa ire liceret.*

11. PAULUS lib. 27 ad Edictum.

QUod si locus monumenti hac lege venierit, *Ne in eum inferrentur, quos jus est inferri*: pactum quidem ad hoc non sufficit, sed stipulatione id caveri oportet.

12. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

SI quis sepulchrum habeat, viam autem ad sepulchrum non habeat, & à vicino ire prohibeatur: Imperator Antoninus cum Patre rescripsit, *Iter ad sepulchrum peti precario, & concedi solere: ut quotiens non debetur, impetretur ab eo, qui fundum adjunctum habeat.* Non tamen hoc Rescriptum, quod impetrandi dat facultatem, etiam actionem civilem inducit: sed extra ordinem interpelletur. Præses etiam compellere debet, justo pretio iter ei præstari: ita tamen, ut judex etiam de oportunitate loci prospiciat, ne vicinus magnum patiatur detrimentum. §. 1. Senatusconsulto cavetur, *Ne usus sepulchrorum permutationibus polluatur*; id est, ne sepulchrum aliæ conversationis usum accipiat. §. 2. Prætor ait: QUOD FUNERIS CAUSA SUMPTUS FACTUS ERIT, EJUS RECUPERANDI NOMINE, IN EUM, AD QUEM EA RES PERTINET, JUDICIUM DABO. §. 3. Hoc Edictum justa ex causa propositum est: ut qui funeravit, persequatur id, quod impendit. Sic enim fieri, ne insepulta corpora jacerent: neve quis de alieno funeretur. §. 4. Funus autem eum facere oportet, quem decedens elegit: sed, si non ille fecit, nullam esse hujus rei pœnam, nisi aliquid pro hoc emolumentum ei relictum est. tunc enim, si non paruerit voluntati defuncti, ab hoc repellitur. Sin autem de hac re defunctus non cavit, nec ulli delegatum id munus est, scriptos heredes ea res contingit: si nemo scriptus est, legitimos, vel cognatos quosque suo ordine, quo succedunt.

§. 5. Sumptus funeris arbitrantur pro facultatibus, vel dignitate defuncti. §. 6. Prætor, vel Magistratus municipalis ad funus sumptus decernere debet: si quidem est pecunia in hereditate, ex pecunia: si non est, distrahere debet ea, quæ tempore peritura sunt, quorum retentio onerat hereditatem: si minus, si quid auri, argentique fuerit, distrahi, aut pignerari jubebit, ut pecunia expediatur:

13. GAIUS lib. 19 ad Edictum provinciale.

VEl à debitoribus, si facile exigi possit.

14. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

ET si quis impediat eum, qui emit, quo minus ei res tradantur, Prætorem intervenire oportere, tuerique hujusmodi factum, si quid impediat, quo minus ei res venditæ tradantur.

§. 1. Si colonus, vel inquilinus sit is, qui mortuus est, nec sit unde funeretur, ex invectis illatis eum funerandum Pomponius scribit: &, si quid superfluum remanserit, hoc pro debita pensione teneri. † Sed & si res legatæ sint à testatore, de cujus funere agitur, nec sit unde funeretur, ad eas quoque manum mittere oportet: * *Satius est enim, de suo testatorem funerari, quam aliquos legata consequi.* † Sed si adita fuerit postea hereditas, res emptori auferenda non est: quia bonæ fidei possessor est, & dominium habet, qui auctore judice comparavit. Legatarium tamen legato

gato carere non oportet, si potest indemnis ab herede præstari: quod si non potest, * *melius est legatarium non lucrari, quam emptorem damno adfici.* §. 2. Si cui funeris sui curam testator mandaverit, & ille, accepta pecunia, funus non duxerit, de dolo actionem in eum dandam Mela scripsit. Credo tamen, & extra ordinem eum à Prætore compellendum funus ducere.

§. 3. *Funeris causa sumptus factus* videtur is demum, qui ideo fuit, ut funus ducatur, sine quo funus duci non possit: utputa si quid impensum est in elationem mortui. sed & si quid in locum fuerit erogatum, in quem mortuus inferetur, funeris causa videri impensum Labeo scribit: quia necessario locus paratur, in quo corpus conditur. §. 4. Impensa peregre mortui, quæ facta est, ut corpus perferretur, funeris est, licet nondum humo funeretur. † Idemque & si quid ad corpus custodiendum, vel etiam commendandum factum sit, vel si quid in marmor, vel vestem collocandam. §. 5. Non * autem oportet ornamenta cum corporibus condi: nec quid aliud hujusmodi, quod homines simpliciores faciunt. §. 6. Hæc actio, quæ *funeraria* dicitur, ex bono & æquo oritur: continet autem *funeris causa* tantum *impensam*, non etiam cæterorum sumptuum. † *Æquum* autem accipitur ex dignitate ejus, qui funeratus est, ex causa, ex tempore, & ex bona fide: ut neque plus imputetur sumptus nomine, quam factum est: neque tantum, quantum factum est, si immodice factum est. deberet enim haberi ratio facultatium ejus, in quem factum est: & ipsius rei, quæ *ultra modum* sine causa consumitur. Quid ergo, si ex voluntate testatoris impensum est? Sciendum est, nec voluntatem sequendam, si res egrediatur *justam* sumptus rationem: pro modo autem facultatium sumptum fieri. §. 7. Sed interdum is, qui sumptum in funus fecit, *sumptum non recipit*, si pietatis gratia fecit, non hoc animo, quasi recepturus sumptum, quem fecit: & [ita] Imperator noster rescripsit. Igitur æstimandum erit arbitro, & perpendendum, quo animo sumptus factus sit: utrum negotium quis vel defuncti, vel heredis gerit, vel ipsius humanitatis; an vero misericordiæ, vel pietati tribuens, vel affectioni. Potest tamen distingui & misericordiæ modus, ut in hoc fuerit misericors, vel pius, qui funeravit, ut eum sepeliret, ne insepultus jaceret, non etiam, ut suo sumptu fecerit: quod si judici liqueat, non debet eum qui convenitur, absolvere: * *Quis enim sine pietatis intentione alienum cadaver funerat?* Oportebit igitur testari quem, quo animo funerat: ne postea patiatur quæstionem.

§. 8. Plerique filii, cum parentes suos funerant, vel alii, qui heredes fieri possunt, licet ex hoc ipso neque pro herede geritio, neque aditio præsumitur, tamen ne vel *miscuisse* se necessarii, vel cæteri *pro herede gessisse* videantur, solent testari, *Pietatis gratia facere se sepulturam.* Quid si supervacuo fuerit factum? ad illud se munire videntur, ne miscuisse se credantur: ad illud non, ut sumptum consequantur: quippe protestantur, *pietatis gratia id se facere.* plenius igitur eos testari oportet, *ut & sumptum possint servare.*

§. 9. Fortassis quis possit dicere, interdum partem sumptus facti posse reciperari, ut quis pro parte quasi negotium gerens, pro parte pietatis gratia id faciat. Quod est verius. partem igitur sumptus consequetur, quem non donandi animo fecit. §. 10. Judicem, qui de ea æquitate cognoscit, interdum sumptum omnino non debere admittere modicum factum, si forte in contumeliam defuncti hominis locupletis modicus factus sit: nam non debet hujus rationem habere, cum contumeliam defuncto fecisse videatur, ita eum funerando. §. 11. Si quis, dum se heredem putat, patremfamilias funeraverit, funeraria actione uti non poterit: quia non hoc animo fecit, quasi alienum negotium gerens. & ita Trebatius & Proculus putat. Puto tamen, & ei ex causa dandam actionem funerariam.

§. 12. Labeo ait, quotiens quis aliam actionem habet de funeris impensa consequenda, *funeraria* eum agere non posse: & ideo, si *familiæ erciscundæ* agere possit, funeraria non acturum. plane, si jam familiæ erciscundæ judicio actum sit, posse agi. §. 13. Idem Labeo ait, si prohibente herede funeraveris testatorem, ex causa competere tibi funerariam. Quid enim, si filium testatoris heres ejus prohibuit? Huic contradici potest, *Ergo pietatis gratia funerasti.* sed pone me testatum: *Habiturum me funerariam actionem:* de suo enim expedit mortuos funerari. & quid, si testator quidem funus mihi mandavit, heres prohibet, ego tamen nihilominus funeravi? nonne æquum est, mihi funerariam competere? & generaliter puto, * judicem [justum] non meram negotiorum gestorum actionem imitari, sed solutius æquitatem sequi; cum hoc ei & actionis natura indulget. §. 14. Divus autem Marcus rescripsit, *Eum heredem, qui prohibet funerari ab eo, quem testator elegit, non recte facere: pœnam tamen in eum statutam non esse.* §. 15. Qui mandatu alterius funeravit, non habet funerariam actionem, sed is scilicet, qui mandavit funerandum, [sive] solvit ei, cui mandavit, sive debet. Quod si pupillus mandavit sine tutore auctore, utilem funerariam dandam adversus heredem ei, qui impendit: lucrari enim heredem iniquum est. Si autem pupillus funus ad se pertinens sine tutoris auctoritate mandavit, dandam in eum actionem arbitror, si & heres extitit ei, qui funeratus est, solvendoque hereditas est. Contra si quis mandatu heredis funeravit, non posse eum funeraria agere, Labeo scribit: quia habet mandati actionem.

§. 16. Si tamen quasi negotium heredis gerens funeravit, licet ratum non habeat, tamen funeraria eum agere posse, Labeo scribit. §. 17. Datur autem hæc actio *adversus eos, ad quos funus pertinet*, utputa adversus heredem, bonorumve possessorem, cæterosque successores.

15. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

FUneris impensam & patronus, qui bonorum possessionem petit contra tabulas, præstat.

16. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

IN eum, ad quem dotis nomine quid pervenerit, dat Prætor funerariam actionem: * æquissimum enim visum est veteribus, mulieres, quasi de patrimoniis suis, ita de dotibus funerari: & eum, qui morte mulieris dotem lucratur, in funus conferre debere, sive pater mulieris est, sive maritus.

17. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

SEd si nondum pater dotem reciperaverit, vir solus convenietur: reputaturus patri, quod eo nomine præstiterit.

18. JULIANUS lib. 10 Digestorum.

IMpensa enim funeris, æs alienum dotis est.

19. ULPIANUS lib. 15 ad Sabinum.

Ideoque etiam dos sentire hoc æs alienum debet.

20. IDEM lib. 25 ad Edictum.

NEratius quærit, si is, qui dotem dederat pro muliere, stipulatus est duas partes dotis reddi, tertiam apud maritum remanere, pactus

sit, *ne quid maritus in funus conferret*, an funeraria maritus teneatur? Et ait, si quidem ipse stipulator mulierem funeravit, locum esse pacto, & inutilem ei funerariam fore. si vero alius funeravit, posse eum maritum convenire: quia pacto hoc publicum jus infringi non possit. Quid tamen, si quis dotem hac lege dederit pro muliere: *Ut ad ipsum rediret, si in matrimonio mortua esset, aut quoque modo soluto matrimonio?* nunquid hic in funus non conferat? Sed cum dos morte mulieris ad eum pervenerit, potest dici, conferre eum. §. 1. Si maritus lucratur dotem, convenietur funeraria: pater autem, non. Sed in hunc casum puto, si dos, quia permodica fuit, in funus non sufficit, in superfluum in patrem debere actionem dari. §. 2. Cum materfamilias decedit, nec [est] ejus solvendo hereditas, funerari eam ex dote tantum oportet: & ita Celsus scribit.

21. PAULUS lib. 27 ad Edictum.

IN patrem cujus in potestate fuerit is, cujus funus factum erit, competit funeraria actio, pro dignitate & facultatibus.

22. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

CElsus scribit: Quotiens mulier decedit, ex dote, quæ penes virum remanet, & cæteris mulieris bonis, proportione funeranda est.

23. PAULUS lib. 27 ad Edictum.

VEluti si in dote centum sint, in hereditate ducenta: duas partes heres, unam vir conferet;

24. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

IUlianus scribit, non deductis legatis,

25. PAULUS lib. 27 ad Edictum.

NEc pretiis manumissorum,

26. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

NEc ære alieno deducto.

27. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

SIc pro rata & maritum & heredem conferre in funus oportet. §. 1. Maritus funeraria non convenietur, si mulieri in matrimonio dotem solverit, ut Marcellus scribit. Quæ sententia vera est: in his tamen casibus, in quibus hoc ei facere legibus permissum est. §. 2. Præterea maritum puto funeraria in id demum teneri, quod facere potest: id enim lucrari videtur, quod præstaret mulieri, si conveniretur.

28. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

QUod si nulla dos esset, tunc omnem impensam patrem præstare debere, Atilicinus ait: aut heredes ejus mulieris, puta emancipatæ. Quod si neque heredes habeant, neque pater solvendo sit, maritum in quantum facere potest, pro hoc conveniri: ne injuria ejus videretur, quondam uxorem ejus insepultam relinqui.

29. GAIUS lib. 19 ad Edictum provinciale.

SI mulier post divortium alii nupta decesserit, non putat Fulcinius priorem maritum, licet lucri dotem faciat, funeris impensam præstare. §. 1. Is, qui filiamfamilias funeravit, antequam dos patri reddatur, cum marito recte agit: reddita dote patrem obligatum habet. Utique autem, si cum marito actum fuerit, is eo minus patri mulieris restituturus est.

30. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

COntra quoque, quod pater in funus filiæ impendit, aut alio agente secum funeratitia præstitit, ipse actione de dote à marito recipit. §. 1. Sed si emancipata in matrimonio decedat, collaturos heredes, bonorumve possessores, & patrem, [pro portione dotis, quam recipit, & virum] pro portione dotis quam lucratus est.

31. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

SI filiusfamilias miles sit, & habeat castrense peculium, puto successores ejus ante teneri: sic deinde ad patrem venire. §. 1. Qui *servum* alienum vel *ancillam* sepelivit, habet adversus dominum funerariam actionem. §. 2. Hæc actio non est annua, sed perpetua: & heredi, cæterisque successoribus, & in successores datur.

32. PAULUS lib. 27 ad Edictum.

SI possessor hereditatis funus fecerit, deinde victus, in restitutione non deduxerit quod impenderit, utilem esse ei funerariam. §. 1. Si eodem momento temporis vir & uxor decesserit, Labeo ait, in heredem viri pro portione dotis dandam hanc actionem: quoniam id ipsum dotis nomine ad eum pervenerit.

33. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

SI quis fuit heres, deinde hereditas ablata sit ei, quasi indigno, magis est, ut penes eum jura sepulchrorum remaneant.

34. PAULUS lib. 64 ad Edictum.

SI locus sub conditione legatus sit, interim heres inferendo mortuum, non facit locum religiosum.

35. MARCELLUS lib. 5 Digestorum.

MInime majores lugendum putaverunt eum, qui ad patriam delendam, & parentes, & liberos interficiendos venerit: quem si filius patrem, aut pater filium occidisset, sine scelere, etiam præmio adficiendum omnes constituerunt.

36. POMPONIUS lib. 26 ad Quintum Mucium.

CUm loca capta sunt ab hostibus, omnia desinunt religiosa vel sacra esse: sicut homines liberi in servitutem perveniunt. Quod si ab hac calamitate fuerint liberata, quasi [quodam] postliminio reversa, pristino statui restituuntur.

37. MACER lib. 1 ad legem 20 hereditatium.

FUneris sumptus accipitur, quidquid corporis causa, veluti unguentorum, erogatum est: & pretium loci, in quo defunctus humatus est: & si qua vectigalia sunt, vel sarcophagi, & vectura. & quidquid corporis causa, antequam sepeliatur, consumptum est, funeris impensam esse existimo. §. 1. *Monumentum* autem sepulchri id esse, Divus Hadrianus rescripsit, quod monumenti, id est, causa muniendi ejus loci factum sit, in quo corpus impositum sit. Itaque si amplum quid ædificari testator jusserit, veluti in circuitum porticationes, eos sumptus funeris causa non esse.

38. ULPIANUS lib. 9 de omnibus Tribunalibus.

NE corpora aut ossa mortuorum detinerentur, aut vexarentur, neve prohiberentur quo minus via publica transferrentur, aut quo minus sepelirentur, Præsidis provinciæ officium est.

39. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

DIvi Fratres Edicto admonuerunt, *Ne justa sepulturæ traditum, id est, terra conditum, corpus inquietetur.* Videtur autem terra conditum, & si in arcula conditum hoc animo sit, ut non alibi transferatur. Sed arculam ipsam, si res exigat, in locum commodiorem licere transferre, non est denegandum.

40. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

SI quis [enim] eo animo corpus intulerit, quod cogitaret inde alio postea transferre, magisque temporis gratia deponere, quam quod ibi sepeliret mortuum, & quasi æterna sede dare destinaverit; manebit locus profanus.

41. CAL-

41. CALLISTRATUS lib. 2 Institutionum.

SI plures sint domini ejus loci, ubi mortuus infertur, omnes consentire debent, cum extranei inferantur: nam ex ipsis dominis quemlibet recte ibi sepeliri constat, etiam sine cæterorum consensu; maxime, cum alius non sit locus, in quo sepeliretur.

42. FLORENTINUS lib. 7 Institutionum.

MOnumentum generaliter res est memoriæ causa in posterum prodita: in qua si corpus *vel reliquæ* inferantur, fiet *sepulchrum*; si vero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriæ causa factum, quod Græci κενοτάφιον, id est, *inane sepulchrum* appellant.

43. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

SUnt personæ, quæ quanquam religiosum locum facere non possunt, Interdicto tamen *de mortuo inferendo* utiliter agunt. utputa dominus proprietatis, si in fundum, cujus fructus alienus est, mortuum inferat, aut inferre velit: nam, si intulerit, non faciet justum sepulchrum; sed, si prohibeatur, utiliter Interdicto, qui de jure dominii queritur, aget. Eademque sunt in socio, qui in fundum communem invito socio mortuum inferre vult. nam *propter publicam utilitatem, ne insepulta cadavera jacerent, strictam rationem insuper habemus: quæ nonnunquam in ambiguis religionum quæstionibus omitti solet; nam summam esse rationem, quæ pro religione facit.*

44. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

CUm in diversis locis sepultum est, uterque quidem locus religiosus non fit: quia * una sepultura plura sepulchra efficere non potest. mihi autem videtur, illum religiosum esse, ubi quod est principale conditum est, id est, caput, cujus imago fit, inde cognoscimur. §. 1. Cum autem impetratur, ut reliquæ transferantur, desinit locus religiosus esse.

45. MÆCIANUS lib. 8 Fideicommissorum.

IMpensa funeris semper ex hereditate deducitur, quæ etiam omne creditum solet præcedere, cum bona solvendo non sint.

46. SCÆVOLA lib. 2 Quæstionum.

SI plura prædia quis habuit, & omnium usumfructum separatim legaverit, poterit in unum inferri: & electio erit heredis & gratificationi locus. sed fructuario utilem actionem in heredem dandam ad id recipiendum, quod propter eam electionem minutus est usufructus.

§. 1. Si heres mulieris inferat mortuam in hereditarium fundum, à marito, qui debet in funus conferre, pro æstimatione loci consequatur.

§. 2. Ei, cui vestimenta legantur, si in funus erogata sint, utilem actionem in heredem dandam placuit: & privilegium funerarium.

TIT. VIII.

DE MORTUO INFERENDO ET SEPULCHRO ÆDIFICANDO.

1. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

PRætor ait: QUO QUAVE ILLI MORTUUM INFERRE INVITO TE JUS EST, QUO MINUS ILLI EO EAVE MORTUUM INFERRE, ET IBI SEPELIRE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Qui inferendi mortuum jus habet, non prohibetur inferre. Prohiberi autem inferre videtur, sive in locum inferre prohibeatur, sive itinere arceatur. §. 2. Hoc Interdicto de mortuo inferendo dominus proprietatis uti potest: quod etiam de loco puro competit.

§. 3. Item si mihi in fundum via debeatur, in quem fundum inferre volo, & via prohibear, hoc Interdicto posse me experiri, placuit. quia inferre prohibeor, qui via uti prohibeor: idque erit probandum, & si alia servitus debeatur.

§. 4. Hoc Interdictum prohibitorium esse, palam est. §. 5. Prætor ait: QUO ILLI JUS EST INVITO TE MORTUUM INFERRE, QUO MINUS ILLI IN EO LOCO SEPULCHRUM SINE DOLO MALO ÆDIFICARE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 6. Interdictum hoc propterea propositum est, quia * religionis interest, monumenta exstrui & exornari. §. 7. Facere sepulchrum, sive monumentum in loco, in quo ei jus est, nemo prohibetur. §. 8. *Ædificare* videtur *prohibere*, & qui prohibet eam materiam convehi, quæ ædificio necessaria sit. proinde & si operi necessarios prohibuit quis venire, Interdictum locum habet: & si machinam alligare quis prohibeat; si tamen eo loci prohibeat, qui servitutem debeat. cæterum si in meo solo velis machinam ponere, non tenebor Interdicto, si jure te non patiar. §. 9. Ædificare autem non solum, qui novum opus molitur, intelligendus est, verum is quoque, qui vult reficere. §. 10. Is, qui id agit, ut labatur sepulchrum, hoc Interdicto tenetur.

2. MARCELLUS lib. 28 Digestorum.

NEgat lex Regia, mulierem, quæ prægnans mortua sit, humari, antequam partus ei excidatur: qui contra fecerit, spem animantis cum gravida peremisse videtur.

3. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SI propius ædes tuas quis ædificet [&] sepulchrum, opus novum [tu] nunciare poteris: sed facto opere, nullam habebis actionem, nisi *quod vi aut clam*. §. 1. Si propius ædificium alienum intra legitimum modum mortuus illatus sit, postea eum prohibere non poterit ædificii dominus, quo minus alium mortuum eo inferat, vel monumentum ædificet, si ab initio domino sciente hoc fecerit.

4. ULPIANUS lib. 2 Responsorum.

LOnga possessione jus sepulchri non tribui ei, cui jure non competit.

5. IDEM lib. 1 Opinionum.

SI in eo monumento, quod imperfectum esse dicitur, reliquæ hominis conditæ sunt, nihil impedit, quo minus id perficiatur.

§. 1. Sed si religiosus locus jam factus sit, Pontifices explorare debent, quatenus, salva religione, desiderio reficiendi operis medendum sit.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM PARS TERTIA.

LIBER DVODECIMVS.

TIT. I.

DE REBUS CREDITIS, SI CERTUM PETETUR, ET DE CONDICTIONE.

1. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

ERe est, prius quam ad verborum interpretationem perveniamus, pauca de significatione ipsius Tituli referre. Quoniam igitur multa ad contractus varios pertinentia jura sub hoc Titulo Prætor inseruit, ideo *rerum creditarum* titulum præmisit. omnes enim contractus, quos alienam fidem secuti instituimus, complectitur: nam, ut lib. 1 Quæstionum Celsus ait, *credendi* generalis appellatio est. ideo sub hoc Titulo Prætor, & de commodato, & de pignore edixit: nam cuicunque rei adsentiamur alienam fidem secuti, mox recepturi quid ex hoc contractu, *credere dicimur*. † *Rei* quoque verbum, ut generale, Prætor elegit.

2. PAULUS lib. 28 ad Edictum.

MUtuum damus recepturi non eandem speciem, quam dedimus (alioquin commodatum erit, aut depositum), sed idem genus: nam si aliud genus, veluti, ut pro tritico vinum recipiamus, non erit mutuum. §. 1. Mutui datio consistit in his rebus, quæ pondere, numero, mensura consistunt: quoniam eorum datione possumus in creditum ire; quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem, quam specie. nam in cæteris rebus ideo in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest. §. 2. Appellata est autem *mutui datio* ab eo, quod de meo tuum fit: & ideo si non fiat tuum, non nascitur obligatio.

§. 3. *Creditum* ergo à *mutuo* differt, qua genus à specie: nam creditum consistit extra eas res, quæ pondere, numero, mensura continentur: sicut, si eandem rem recepturi sumus, creditum est. † Item mutuum non potest esse, nisi proficiscatur pecunia: creditum autem interdum, etiamsi nihil proficiscatur, veluti si post nuptias dos promittatur. §. 4. In mutui datione oportet dominum esse dantem. nec obest, quod filiusfamilias & servus, dantes peculiares nummos, obligant: id enim tale est, quale, si voluntate mea tu des pecuniam: nam mihi actio adquiritur, licet mei nummi non fuerint.

§. 5. Verbis quoque credimus, quodam actu ad obligationem comparandam interposito: veluti stipulatione.

3. POMPONIUS lib. 27 ad Sabinum.

CUm quid mutuum dederimus, etsi non cavimus, *ut æque bonum nobis redderetur*, non licet debitori deteriorem rem, quæ ex eodem genere sit, reddere: veluti, vinum novum pro vetere. nam * *in contrahendo quod agitur, pro cauto habendum est*: id autem agi intelligitur, ut ejusdem generis, & eadem bonitate solvatur, qua datum sit.

4. ULPIANUS lib. 34 ad Sabinum.

SI quis nec causam, nec propositum fœnerandi habuerit, & tu empturus prædia, desideraveris mutuam pecuniam, nec volueris creditæ nomine, antequam emisses, suscipere, atque ita creditor, quia necessitatem forte proficiscendi habebat, deposuerit apud te hanc eandem pecuniam, *ut, si emisses, crediti nomine obligatus esses*, hoc depositum periculo est ejus, qui suscepit. Nam & qui rem vendendam acceperit, *ut pretio uteretur*, periculo suo rem habebit.

§. 1. Res pignori data, pecunia soluta condici potest: & fructus ex injusta causa percepti condicendi sunt. Nam & si colonus post lustrum completum, fructus perceperit, condici eos constat: ita demum, si non ex voluntate domini percepti sunt: nam, si ex voluntate, proculdubio cessat condictio.

§. 2. Ea, quæ vi fluminum importata sunt, condici possunt.

5. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

QUod te mihi dare oporteat, si id postea perierit, quam per te factum erit, quo minus id mihi dares, tuum fore id detrimentum constat. † Sed cum quæratur, an per te factum sit, animadverti debebit, non solum in potestate tua fuerit id, necne; aut dolo malo feceris, quo minus esset vel fuerit, necne; sed etiam, si aliqua justa causa sit, propter quam intelligere deberes te dare oportere.

6. PAULUS lib. 28 ad Edictum.

CErtum est, cujus species vel quantitas, quæ in obligatione versatur, aut nomine suo, aut ea demonstratione, quæ nominis vice fungitur, qualis quantaque sit, ostenditur. Nam & Pedius libro primo de stipulationibus * nihil referre ait, proprio nomine res appelletur, an digito ostendatur, an vocabulis quibusdam demonstretur: quatenus mutua vice fungantur, quæ tantundem præstent.

7. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

OMnia, quæ inseri stipulationibus possunt, eadem possunt etiam numerationi pecuniæ: & ideo & conditiones.

8. POMPONIUS lib. 6 ex Plautio.

PRoinde mutui datio interdum pendet, ut ex postfacto confirmetur. veluti, si dem tibi mutuos nummos, *ut si conditio aliqua extiterit, tui fiant, sisque mihi obligatus*: item, si legatam pecuniam heres crediderit, deinde legatarius eam noluit ad se pertinere; quia heredis ex die aditæ hereditatis videntur nummi fuisse, ut credita pecunia peti possit. Nam Julianus ait, & traditiones ab herede factas ad id tempus redigi, quo hereditas adita fuerit, cum repudiatum sit legatum aut adpositum.

9. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

CErti condictio competit ex omni causa, ex omni obligatione, ex qua certum petitur: sive ex certo contractu petatur, sive ex incerto. licet enim nobis ex omni contractu certum condicere, dummodo præsens sit obligatio: cæterum si in diem sit vel sub conditionem obligatio, ante diem vel conditionem non potero agere.

§. 1. Competit hæc actio etiam ex legati causa, & ex Lege Aquilia: sed & ex causa furtiva per hanc actionem condicitur. Sed & si ex Sena-

Senatusconsulto agetur, competit hæc actio: veluti si is, cui fiduciaria hereditas restituta est, agere volet. §. 2. Sive autem suo nomine quis obligatus sit, sive alieno, per hanc actionem recte convenitur. §. 3. Quoniam igitur ex omnibus contractibus hæc certi condictio competit, sive re fuerit contractus factus, sive verbis, sive conjunctim, referendæ sunt nobis quædam species, quæ dignum habent tractatum, an hæc actio ad petitionem eorum sufficiat. §. 4. Numeravi tibi decem, & hæc alii stipulatus sum: nulla est stipulatio. An condicere decem per hanc actionem possim, quasi duobus contractibus intervenientibus: uno, qui re factus est, id est, numeratione: alio, qui verbis, id est, inutiliter: quoniam alii stipulari non potui? Et puto, posse. §. 5. Idem erit, si à pupillo fuero sine tutoris auctoritate stipulatus, cui tutore [auctore] credidi: nam & tunc manebit mihi condictio ex numeratione. §. 6. Item quæri potest, & si, quod tibi numeravi, sub impossibili conditione stipuler: cum enim nulla sit stipulatio, manebit condictio. §. 7. Sed &, si ei numeravero, cui postea bonis interdictum est, mox ab eo stipuler, puto pupillo eum comparandum: quoniam & stipulando sibi adquirit.

§. 8. Si nummos meos tuo nomine dedero, velut tuos, absente te & ignorante, Aristo scribit, adquiri tibi condictionem. Julianus quoque de hoc interrogatus libro 10 scribit, veram esse Aristonis sententiam: nec dubitari, quin, si meam pecuniam tuo nomine, voluntate tua, dedero, tibi adquiratur obligatio; cum quotidie credituri pecuniam mutuam, ab alio poscamus, ut nostro nomine creditor [meus &] futuro debitori nostro. §. 9. Deposui apud te decem, postea permisi tibi uti. Nerva, Proculus, etiam antequam moveantur, condicere, quasi mutua, tibi hæc posse ajunt. Et est verum, ut & Marcello videtur. animo enim cœpit possidere: ergo transit periculum ad eum, qui mutuum rogavit, & poterit ei condici.

10. IDEM lib. 2 ad Edictum.

QUod si ab initio, cum deponerem, *uti tibi, si voles*, permisero, creditam non esse, antequam mota sit: quoniam debitu iri non est certum.

11. IDEM lib. 26 ad Edictum.

ROgasti me, *ut tibi pecuniam crederem*, ego, cum non haberem, lancem tibi dedi, vel massam auri, ut eam venderes, & nummis utereris: si vendideris, puto mutuam pecuniam factam. Quod si lancem, vel massam sine tua culpa perdideris prius, quam venderes, utrum mihi, an tibi perierit, quæstionis est? mihi videtur Nervæ distinctio verissima, existimantis, multum interesse, venalem habui hanc lancem, vel massam, necne: ut, si venalem habui, mihi perierit; quemadmodum si alii dedissem vendendam: quod si non fui proposito hoc, ut venderem, sed hæc causa fuit vendendi, ut tu utereris, tibi eam periisse; & maxime, si sine usuris credidi. §. 1. Si tibi dedero decem [sic,] *ut novem debeas*: Proculus ait, & recte, non amplius te ipso jure debere, quam novem. Sed si dedero, *ut undecim debeas*, putat Proculus, amplius, quam decem condici non posse.

§. 2. Si fugitivus servus nummos tibi crediderit, an condicere tibi dominus possit, quæritur? Et quidem si servus meus, cui concessa est peculii administratio, crediderit tibi, erit mutua. Fugitivus autem, vel alius servus, contra voluntatem domini credendo, non facit accipientis. Quid ergo? Vindicari nummi possunt, si extant: aut, si dolo malo desinant possideri, ad exhibendum agi. Quod si sine dolo malo consumpsisti, condici tibi poterunt.

12. POMPONIUS lib. 6 ex Plautio.

SI à furioso, cum eum compotem mentis esse putares, pecuniam quasi mutuam acceperis, eaque in rem tuam versa fuerit, condictionem furioso adquiri, Julianus ait: nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones adquiruntur, ex hisdem etiam furioso adquiri. † Item si is, qui servo crediderat, furere cœperit, deinde servus in rem domini id verterit: condici furiosi nomine posse. † Et si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde furere cœperit, & consumpta sit ea pecunia, condictionem furioso adquiri.

13. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

NAm & si fur nummos tibi credendi animo dedit, accipientis non facit: sed consumptis eis, nascitur condictio.

§. 1. Unde Papinianus lib. 8 Quæstionum ait: Si alienos nummos tibi mutuos dedi, non ante mihi teneris, quam eos consumpseris. Quod si per partes eos consumpseris, an per partes tibi condicam, quærit? Et ait, condicturum, si admonitus alienos nummos fuisse, ideo per partem condico, quia nondum totos consumptos compereram.

§. 2. Si servus communis decem crediderit, puto, sive administratio servo concessa est, sive non, & consumantur nummi, quinum competere actionem. Nam & si communes tibi nummos credidero centum, posse me quinquaginta condicere, lib. 8 Quæstionum Papinianus scribit: etiamsi singula corpora communia fuerint.

14. IDEM lib. 29 ad Edictum.

SI filiusfamilias contra Senatusconsultum mutuatus pecuniam solverit, patri nummos vindicanti nulla exceptio objicietur. Sed si fuerint consumpti à creditore nummi, Marcellus ait, cessare condictionem: quoniam * toties condictio datur, quoties ex ea causa numerati sunt, ex qua actio esse potuisset, si dominium ad accipientem transisset; in proposito autem non esse. Denique per errorem soluti contra Senatusconsultum crediti magis est cessare repetitionem.

15. IDEM lib. 31 ad Edictum.

SIngularia quædam recepta sunt circa pecuniam creditam: Nam si tibi debitorem meum jussero dare pecuniam, obligaris mihi, quamvis meos nummos non acceperis. Quod igitur in duabus personis recipitur, hoc & in eadem persona recipiendum est: ut, cum ex causa mandati pecuniam mihi debeas, & convenerit, *ut crediti nomine eam retineas*, videatur mihi data pecunia, & à me ad te profecta.

16. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

SI socius propriam pecuniam mutuam dedit, omnimodo creditam [pecuniam] facit, licet cæteri dissenserint. Quod si communem numeravit, non alias creditam efficit, nisi cæteri quoque consentiant. quia suæ partis tantum alienationem habuit.

17. ULPIANUS lib. 1 Disputationum.

CUm filiusfamilias viaticum suum mutuum dederit, cum studiorum causa Romæ ageret, responsum est à Scævola, extraordinario judicio esse illi subveniendum.

18. IDEM lib. 7 Disputationum.

SI ego pecuniam tibi quasi donaturus dedero, tu quasi mutuam accipias: Julianus scribit, donationem non esse. Sed an mutua sit, videndum. Et puto, nec mutuam esse: magisque nummos accipientis non fieri, cum alia opinione acceperit. Quare, si eos consumpserit, licet condictione teneatur, tamen doli exceptione uti poterit: quia secundum voluntatem dantis nummi sunt consumpti. §. 1. Si ego quasi deponens tibi dedero, tu quasi mutuam accipias: nec depositum, nec mutuum est. Idem est, & si tu quasi mutuam pecuniam dederis, ego quasi commodatam ostendendi gratia accepi. Sed in utroque casu, consumptis nummis, condictioni sine doli exceptione locus erit.

19. JULIANUS lib. 10 Digestorum.

NOn omnis numeratio eum, qui accepit, obligat, sed quotiens idipsum agitur, ut confestim obligaretur. Nam & is, qui *mortis causa* pecuniam donat, numerat pecuniam: sed non aliter obligavit accipientem, quam si exstitisset casus, in quem obligatio collata fuisset; veluti, si donator convaluisset, aut is, qui accipiebat, prior decessisset. Et cum pecunia daretur, *ut aliquid fieret*, quamdiu in pendenti esset an id futurum esset, cessabit obligatio: cum vero certum esse cœpisset futurum id non esse, obligabitur, qui accepisset; veluti, si Titio decem dedero, *ut Stichum intra Kalendas manumitteret*, ante Kalendas nullam actionem habebo, post Kalendas ita demum agere potero, si manumissus non fuerit. §. 1. Si pupillus sine tutoris auctoritate crediderit, aut solvendi causa dederit, consumpta pecunia condictionem habet, vel liberatur: non alia ratione, quam quod facto ejus intelligitur ad eum, qui acceperit, pervenisse. Quapropter si eandem pecuniam is, qui in creditum vel in solutum acceperat, alii porro in creditum vel in solutum dederit, consumpta ea, & ipse pupillo obligatur, vel eum à se liberabit; & eum, cui dederit, obligatum habebit, [vel se ab eo liberabit]. nam omnino qui alienam pecuniam credendi causa dat, consumpta ea habet obligatum eum, qui acceperit: item qui in solutum dederit, liberabitur ab eo, qui acceperit.

20. IDEM lib. 18 Digestorum.

SI tibi pecuniam donassem, *ut tu mihi eandem crederes*, an credita fieret? Dixi, in hujusmodi propositionibus non propriis verbis nos uti: nam talem contractum neque donationem esse, neque pecuniam creditam. donationem non esse, quia non ea mente pecunia daretur, ut omnimodo penes accipientem maneret. creditam non esse, quia exsolvendi causa magis daretur, quam alterius obligandi. Igitur si is, qui pecuniam hac conditione accepit, ut mihi in creditum daret, acceptam dederit, non fore creditam: magis enim meum accepisse intelligi debeo. Sed hæc intelligenda sunt propter subtilitatem verborum: benignius tamen est, utrumque valere.

21. IDEM lib. 48 Digestorum.

QUidam existimaverunt, neque eum, qui decem peteret, cogendum quinque accipere, & reliqua persequi; neque eum, qui fundum suum diceret, partem dumtaxat judicio persequi. sed in utraque causa humanius facturus videtur Prætor, si actorem compulerit ad accipiendum id, quod offeratur: cum ad officium ejus pertineat, lites diminuere.

22. IDEM lib. 4 ex Minicio.

VInum, quod mutuum datum erat, per judicem petitum est. quæsitum est, cujus temporis æstimatio fieret: utrum cum datum esset, an cum litem contestatus fuisset, an cum res judicaretur? Sabinus respondit, si dictum esset, quo tempore redderetur, quanti tunc fuisset: (si non, quanti tunc, cum petitum esset. †Interrogavi, cujus loci pretium sequi oporteat? Respondit, si convenisset, *ut certo loco redderetur*, quanti eo loco esset: si dictum non esset, quanti ubi esset petitum.

23. AFRICANUS lib. 2 Quæstionum.

SI eum servum, qui tibi legatus sit, quasi mihi legatum possederim, & vendiderim: mortuo eo, posse te mihi pretium condicere, Julianus ait; quasi ex re tua locupletior factus sim.

24. ULPIANUS lib. singulari Pandectarum.

SI quis *certum* stipulatus fuerit, ex stipulatu actionem non habet: sed illa condictitia actione id persequi debet, per quam *certum* petitur.

25. IDEM lib. sing. [de Officio] Consularium.

CReditor, qui ob restitutionem ædificiorum crediderit, in pecuniam, quam crediderit, privilegium exigendi habebit.

26. IDEM lib. 5 Opinionum.

SI pecuniam militis, procurator ejus mutuam dedit, fidejussoremque accepit: exemplo eo, quo si tutor pupilli, aut curator juvenis pecuniam alterutrius eorum creditam stipulatus fuerit, actionem dari militi, cujus pecunia fuerit, placuit.

27. IDEM lib. 10 ad Edictum.

CIvitas mutui datione obligari potest, si ad utilitatem ejus pecuniæ versæ sunt: alioquin ipsi soli, qui contraxerunt, non civitas, tenebuntur.

28. GAIUS lib. 21 ad Edictum provinciale.

CReditor, qui non idoneum pignus accepit, non amittat exactionem ejus debiti quantitatis, in quam pignus non sufficit.

29. PAULUS lib. 4 ad Plautium.

SI institorem servum dominus habuerit, posse dici Julianus ait, etiam condici ei posse: quasi jussu ejus contrahatur, à quo præpositus sit.

30. IDEM lib. 5 ad Plautium.

QUi pecuniam creditam accepturus, spopondit creditori futuro, in potestate habet, ne accipiendo se [ei] obstringat.

31. IDEM lib. 17 ad Plautium.

CUm fundus vel homo per condictionem petitus esset, puto, hoc nos jure uti, ut post judicium acceptum causa omnis restituenda sit: id est, omne, quod habiturus esset actor, si litis contestandæ tempore solutus fuisset.

§. 1. Servum tuum imprudens à fure bona fide emi; is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem paravit, qui mihi traditus est: Sabinus, Cassius, posse te mihi hominem condicere; sed, si quid mihi abesset ex negotio, quod is gessisset, invicem me tecum acturum. Et hoc verum est: nam & Julianus ait, videndum, ne dominus integram ex empto actionem habeat, venditor autem condicere possit bonæ fidei emptori. Quod ad peculiares nummos attinet, si exstant, vindicare eos dominus potest, sed actione de peculio tenetur venditori, ut pretium solvat: si consumpti sint, actio de peculio evanescit. Sed adjicere debuit Julianus, non aliter domino servi

servi venditorem ex empto teneri, quam si ei pretium solidum, & quæcumque, si cum libero contraxisset, deberentur, dominus servi præstaret. Idem dici debet, si bonæ fidei possessori solvissem: si tamen actiones, quas adversus eum habeam, præstare domino paratus sim.

32. CELSUS lib. 5 Digestorum.

SI [&] me, & Titium mutuam pecuniam rogaveris, & ego meum debitorem tibi promittere jusserim, tu stipulatus sis, cum putares eum Titii debitorem esse: an mihi obligaris? Subsisto: si quidem nullum negotium mecum contraxisti. sed propius est, ut obligari te existimem: non quia pecuniam tibi credidi (hoc enim nisi inter consentientes fieri non potest); sed quia pecunia mea, [quæ] ad te pervenit, eam mihi à te reddi bonum & æquum est.

33. MODESTINUS lib. 10 Pandectar.

PRincipalibus Constitutionibus cavetur, *Ne hi, qui provinciam regunt, quive circa eos sunt, negotientur, mutuamve pecuniam dent, fænusve exerceant.*

34. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

PRæsidis provinciæ officiales, quia perpetui sunt, mutuam pecuniam dare, & fœnebrem exercere possunt. §. 1. Præses provinciæ mutuam pecuniam fœnebrem sumere non prohibetur.

35. MODESTINUS lib. 3 Responsorum.

PEriculum nominum ad eum, cujus culpa deterius factum probari potest, pertinet.

36. JAVOLENUS lib. 1 Epistolarum.

PEcuniam, quam mihi sine conditione debebas, jussu meo promisisti Attio *sub conditione*. cum, pendente conditione, in eo statu sit obligatio tua adversus me, tanquam sub contraria conditione eam mihi spopondisti: si pendente conditione petam, an nihil acturus sum? Respondit: Non dubito, quin mea pecunia, quam ipse sine conditione stipulatus sum, etiamsi conditio in persona Attii, qui ex mea voluntate eandem pecuniam sub conditione stipulatus est, non extiterit, credita esse permaneat: perinde est enim, ac si nulla stipulatio intervenisset. pendente autem causa conditionis, idem petere non possum: quoniam cum incertum sit, an ex ea stipulatione deberi possit, ante tempus petere videor.

37. PAPINIANUS lib. 1 Definitionum.

CUm ad præsens tempus conditio confertur, stipulatio non suspenditur. &, si conditio vera fit, stipulatio tenet: quamvis tenere contrahentes conditionem ignorent; veluti, *si rex Parthorum vivit, centum [millia] dare spondes?* Eadem sunt, & cum in præteritum conditio confertur.

38. SCÆVOLA lib. 1 Quæstionum.

REspiciendum enim esse, an, quantum in natura hominum sit, possit scire eam debitu iri.

39. PAPINIANUS lib. 1 Definitionum.

ITaque tunc potestatem conditionis obtinet, cum in futurum confertur.

40. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

LEcta est in Auditorio Æmilii Papiniani, Præfecti prætorio, Jurisconsulti, cautio hujusmodi: *Lucius Titius scripsi me accepisse à Publio Mævio quindecim mutua numerata mihi de domo: & hæc quindecim proba recte dari Kalendis futuris stipulatus est Publius Mævius, spopondi ego Lucius Titius. Si die suprascripta summa Publio Mævio, eive ad quem ea res pertinebit, data, soluta, satisve eo nomine factum non erit, tunc eo amplius, quo post solvam, pœnæ nomine, in dies triginta, inque denarios centenos, denarios singulos dari stipulatus est Publius Mævius, spopondi ego Lucius Titius. Convenitque inter nos, uti pro Mævio ex summa suprascripta menstruos refundere debeam denarios tricenos ex omni summa ei, heredive ejus.* Quæsitum est de obligatione usurarum: quoniam numerus mensium, qui solutioni competebat, transierat? Dicebam, quia pacta incontinenti facta stipulationi inesse creduntur, perinde esse, ac si per singulos menses certam pecuniam stipulatus, quoad tardius soluta esset, usuras adjecisset. igitur, finito primo mense, primæ pensionis usuras currere: & similiter post secundum & tertium tractum usuras non solutæ [pecuniæ] pensionis crescere. nec ante sortis non solutæ usuras peti posse, quam ipsa sors peti potuerat. † Pactum autem, quod subjectum est, quidam dicebant ad sortis solutionem tantum pertinere, non etiam ad usurarum, quæ priore parte simpliciter in stipulationem venissent: pactumque id tantum ad exceptionem prodesse. & ideo, non soluta pecunia statutis pensionibus, ex die stipulationis usuras deberi, atque si id nominatim esset expressum. † Sed cum sortis petitio dilata sit, consequens est, ut etiam usuræ ex eo tempore, quo moram fecit, accedant. &, si (ut ille putabat) ad exceptionem tantum prodesset pactum (quamvis sententia diversa obtinuerit), tamen usurarum obligatio ipso jure non committetur: non enim in mora est is, à quo pecunia propter exceptionem peti non potest. Sed [si] quantitatem, quæ medio tempore colligitur, stipulamur, cum conditio exstiterit, sicut est in fructibus, idem & in usuris potest exprimi, ut ad diem non soluta pecunia, quo competit usurarum nomine, ex die interpositæ stipulationis præstetur.

41. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

EJus, qui in provincia Stichum servum Kalendario præposuerat, Romæ testamentum recitatum erat, quo idem Stichus liber & ex parte heres erat scriptus; qui status sui ignarus, pecunias defuncti aut exegit, aut credidit, ut interdum stipularetur, & pignora acciperet: consulebatur, quid de his juris esset? Placebat, debitores quidem, ei qui solvissent, liberatos esse; si modo ipsi quoque ignorassent dominum decessisse: earum autem summarum nomine, quæ ad Stichum pervenissent, familiæ ercifcundæ quidem actionem non competere coheredibus, sed negotiorum gestorum dari debere. quas vero pecunias ipse credidisset, eas non ex majore parte, quam ex qua ipse heres sit, alienatas esse. Nam & si tibi in hoc dederim nummos, *ut eos Sticho credas*, deinde, mortuo me, ignorans dederis, accipientis non facies. Neque enim sicut illud receptum est, ut debitores solventes ei liberentur, ita hoc quoque receptum, ut credendo nummos alienaret. Quare, si nulla stipulatio intervenisset, neque, [ut] creditam pecuniam, pro parte coheredis peti posse, neque pignora teneri. Quod si stipulatus quoque esset, referret, quemadmodum stipulatus esset. nam si nominatim, forte *Titio domino suo*, mortuo jam, *dari* stipulatus sit, proculdubio inutiliter esset stipulatus. quod si *sibi dari* stipulatus esset, dicendum hereditati eum adquisisse; sicut enim nobismetipsis ex re nostra per eos, qui liberi, vel alieni servi bona fide serviunt, adquiratur, ita hereditati quoque ex re hereditaria adquiri: post aditam vero à coheredibus hereditatem, non æque idem dici [potest], utique si scierint eum sibi coheredem datum; quo-

quoniam tunc non possunt videri bonæ fidei possessores esse, qui nec possidendi animum haberent. Quod si proponatur, coheredes ejus id ignorasse, quod forte ipsi quoque ex necessariis fuerint: potest adhuc idem responderi. quo quidem casu illud eventurum, ut, si suæ conditionis coheredes iste servus habeat, invicem bona fide servire videantur.

42. CELSUS lib. 6 Digestorum.

SI ego decem stipulatus à Titio, deinceps stipuler à Seio, *quanto minus à Titio consequi possim*, si decem petiero à Titio, non liberatur Seius: alioquin nequicquam mihi cavetur. at si judicatum fecerit Titius, nihil ultra Seius tenebitur. Sed si cum Seio egero, quantumcumque est, quo minus à Titio exigere potuero eo tempore, quo judicium inter me & Seium acceptum est, tanto minus à Titio postea petere possum. §. 1. Labeo ait, cum *decem curari* stipulatus sis, ideo non posse te decem dari oportere intendere, quia etiam reum locupletiorem dando promissor liberari possit: quo scilicet significet, non esse cogendum eum accipere judicium, si reum locupletem offerat.

TIT. II.

DE JUREJURANDO, SIVE VOLUNTARIO, SIVE NECESSARIO, SIVE JUDICIALI.

1. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

MAximum remedium expediendarum litium in usum venit jurisjurandi religio: qua vel ex pactione ipsorum litigatorum, vel ex auctoritate judicis, deciduntur controversiæ.

2. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

JUsjurandum speciem transactionis continet: majoremque habet auctoritatem, quam res judicata.

3. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

AIt Prætor, SI IS, CUM QUO AGETUR, CONDITIONE DELATA, JURAVERIT. EUM, CUM QUO AGETUR, accipere debemus ipsum reum. Nec frustra adjicitur, CONDITIONE DELATA: nam si reus juravit, nemine ei jusjurandum deferente, Prætor id jusjurandum non tuebitur; sibi enim juravit; alioquin facillimus quisque ad jusjurandum decurrens, nemine sibi deferente jusjurandum, oneribus actionum se liberabit. §. 1. Quacumque autem actione quis conveniatur, si juraverit, proficiet ei jusjurandum: sive in personam, sive in rem, sive in factum, sive pœnali actione, vel quavis alia agatur; sive de Interdicto. §. 2. Sed & si de conditione personæ fuerit juratum, Prætor jusjurandum tuebitur: utputa, detuli jusjurandum, & jurasti, *in potestate mea te non esse*: tuendum erit jusjurandum. §. 3. Unde Marcellus scribit, etiam de eo jurari posse, *an prægnans sit mulier*, vel *non sit*: & jurijurando standum. Denique, ait, si de possessione erat quæstio, servari oportere: si forte quasi prægnans ire in possessionem volebat, & cum ei contradiceretur, vel ipsa juravit *se prægnantem*, vel contra eam juratum est: nam si ipsa, ibit in possessionem sine metu; si contra eam, non ibit, quamvis vere prægnans fuerit. proderitque, inquit Marcellus, mulieri juranti jusjurandum, ne conveniatur, quasi calumniæ causa ventris nomine fuerit in possessionem, neve vim patiatur in possessione. Sed an jusjurandum eo usque prosit, ut post editum partum non quæratur, ex eo editus, an non sit, cujus esse dicitur, Marcellus tractat? Et ait, veritatem esse quærendam: quia * *jusjurandum alteri neque prodest, neque nocet*. matris igitur jusjurandum partui non proficiet; nec nocebit, si mater detulerit, & juretur ex eo prægnans non esse. §. 4. Jurare autem oportet, ut delatum est jusjurandum. cæterum, si ego detuli, ut *per Deum* jurares, tu *per caput tuum* jurasti,

4. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

VEl *filiorum tuorum*:

5. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

NOn erit ratum habendum jusjurandum: Quod si exegi, ut *per salutem tuam* jurares, & jurasti, stabitur: omne enim omnino licitum jusjurandum, per quod voluit quis sibi jurari, idoneum est: &, si ex eo fuerit juratum, Prætor id tuebitur. §. 1. Divus Pius jurejurando, quod propria superstitione juratum est, standum rescripsit. §. 2. Dato jurejurando, non aliud quæritur, quam an juratum sit: remissa quæstione, an debeatur; quasi satis probatum sit jurejurando. §. 3. Sed si quis illicitum jusjurandum detulerit, scilicet improbatæ publicæ religionis, videamus, an pro eo habeatur, atque si juratum non esset? Quod magis existimo dicendum. §. 4. Si neque juratum est, neque remissum jusjurandum, pro eo debet haberi, atque si res in jusjurandum admissa non esset. proinde si postea jurare paratus sit, nihil ei hoc jusjurandum proficiet: quia ex eo, quod delatum est, juratum non est.

6. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

R*Emittit jusjurandum*, qui deferente se, cum paratus esset adversarius jurare, gratiam ei facit, contentus voluntate suscepti jurisjurandi. Quod si non suscepit jusjurandum, licet postea parato jurare actor nolit deferre, non videbitur remissum: nam, quod susceptum est, remitti debet.

7. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

AIt Prætor: EJUS REI, DE QUA JUSJURANDUM DELATUM FUERIT, NEQUE IN IPSUM, NEQUE IN EUM, AD QUEM EA RES PERTINET, ACTIONEM DABO. EJUS REI sic erit accipiendum, sive de tota re, sive de parte sit juratum. Nam de eo, quod juratum est, pollicetur se actionem non daturum: neque in eum, qui juravit, neque in eos, qui in locum ejus, cui jusjurandum delatum est, succedunt;

8. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

ETiamsi in rem successerint.

9. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

NAm, postquam juratum est, denegatur actio: aut si controversia erit, id est, si ambigitur, an jusjurandum datum sit, exceptioni locus est. §. 1. Jurejurando dato, vel remisso, reus quidem adquirit exceptionem sibi, aliisque: actor vero actionem adquirit: in qua hoc solum quæritur, *an juraverit*, *dari sibi oportere*; vel, cum jurare paratus esset, jusjurandum ei remissum sit. §. 2. Si damnetur quis post jusjurandum ex famoso judicio, famosum esse magis est. §. 3. Si is, qui temporaria actione mihi obligatus erat, detulerit jusjurandum, ut jurem *eum dare oportere*, egoque juravero, tempore non liberatur: quia post litem contestatam cum eo perpetuatur adversus eum obligatio. §. 4. Si minor vigintiquinque annis detulerit, & hoc ipso captum se dicat, adversus exceptionem jurisjurandi replicari debebit, ut Pomponius ait. Ego autem puto, hanc replicationem non semper esse dandam; sed plerumque ipsum Prætorem debere cognoscere, an captus

ptus sit, & sic in integrum restituere: nec enim utique, qui minor est, statim & circumscriptum se docuit. Præterea exceptio ista, sive cognitio, statutum tempus post annum 25 non debet egredi. §. 5. Sed & si quis in fraudem creditorum jusjurandum detulerit debitori, adversus exceptionem jurisjurandi, replicatio fraudis creditoribus debet dari. Præterea si fraudator detulerit jusjurandum creditori, ut juret *sibi decem dari oportere*, mox, bonis ejus venditis, experiri volet: aut denegari debet actio, aut exceptio opponitur fraudatorum creditorum. §. 6. Jusjurandum defensoris vel procuratoris, ei ab adversario delatum, prodesse, exceptionemque domino parere, Julianus scribit. † Idem ergo dicendum erit, & si datus ad petendum procurator, reo deferente, juraverit *dari mihi oportere*: nam actionem mihi parit. Quæ sententia habet rationem. §. 7. Si petitor juravit, possessore deferente, *rem suam esse*, actori dabitur actio. sed hoc dumtaxat adversus eum, qui jusjurandum detulit; eosque, qui in ejus locum successerunt: cæterum adversus alium si velit prærogativa jurisjurandi uti, nihil ei proderit.

10. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

QUia non deberet alii nocere, quod inter alios actum esset.

11. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

SEd si possessori fuerit jusjurandum delatum, juraveritque *rem petitoris non esse*, quamdiu quidem possidet, adversus eum, qui detulit jusjurandum, si petat, exceptione jurisjurandi utetur: si vero amiserit possessionem, actionem non habebit, ne quidem si is possideat, qui ei jusjurandum detulit; non enim *rem suam esse* juravit, sed *ejus non esse*. §. 1. Proinde si, cum possideret, [&] deferente petitore *rem suam* juravit, consequenter dicemus, amissa quoque possessione, si is, qui detulit jusjurandum, nanctus sit possessionem, actionem in factum ei dandam, & fructus perceptos ex re, quam *meam esse* juravi, restitui mihi placuit. sed & partum editum, fœtusque pecorum restituendos constat post jusjurandum delatum. §. 2. Item si juravero, *usumfructum alicujus rei* vel *meum esse*, vel *dari mihi oportere*, eatenus mihi, competit actio, quatenus, si vere usumfructum haberem, duraret: quibus vero casibus amitteretur, non competit mihi actio. Sed si rerum, in quibus ususfructus propter abusum constitui non potest, juraverit *usumfructum se habere*, vel *sibi deberi*, effectum jurisjurandi sequendum arbitror: ideoque tunc quoque videri eum recte jurasse, puto; & ex eo jurejurando posse petere usumfructum, cautione oblata. §. 3. Si, cum de hereditate inter me & te controversia esset, juravero *hereditatem meam esse*, id consequi debeo, quod haberem, si secundum me de hereditate pronunciatum esset. & non solum eas res restituere debes, quas tunc possidebas, sed & si quas postea cœpisses possidere. perindeque haberi, quod juratum est, atque si probatum esset: idcirco utilis actio mihi competit. Quod si ego ex eadem hereditate possiderem, tuque cœpisses petere eam à me, cum adversus te jurassem, exceptione me uti debere jurisjurandi. † Plane si alius à me hereditatem petere cœperit, dubium non erit (ut & Julianus scribit) nihil mihi jusjurandum prodesse.

12. JULIANUS lib. 9 Digestorum.

IDem est & si ego [a] quolibet alio possidente res hereditarias petere velim: quia & si petissem à te hereditatem, & probassem meam, nihilominus ab altero petendo, idipsum probare necesse haberem.

13. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

SI duo patroni essent, & libertus altero deferente jurasset, *se libertum ejus non esse*, utrum alteri [totius] debitæ patronis portionis, an vero dimidiæ debitæ eis partis bonorum possessio competeret? Et ait, si is, cui juratum est, patronus fuisset, alteri suæ partis bonorum possessionem competere: nec ei prodesse, quod adversus alterum libertus jurasset. multum tamen fidei & auctoritatis apud judicem patronum habiturum, quo magis solum se patronum probaret, quod libertus jurasset, alterum patronum non esse. §. 1. Julianus ait, eum, qui juravit *fundum suum esse*, post longi temporis præscriptionem etiam utilem actionem habere debere.

§. 2. Idem Julianus scribit, eum, qui juravit *furtum se non fecisse*, videri de toto jurasse. atque ideo neque furti, neque condictitia tenetur: quia condictitia (inquit) solus fur tenetur. † Nunquid ergo, qui juravit *se furtum ne fecisse*, hoc solo nomine, condictione si conveniatur, exceptione utatur? cæterum si contendat, qui condicit, quasi cum herede se furis agere, non debet repelli? & quasi μονομερῆς. id est, *unimembris* condictio dari debet adversus furis heredem: nec pati eum judex debet, si cœperit tentare, probare furem. §. 3. Si quis juraverit, *vendidisse me ei rem centum*, ex empto agere poterit, ut ei cætera præstentur: id est, res tradatur, & de evictione caveatur. An tamen ad pretium consequendum, ex vendito conveniri possit, videndum? Et si quidem [&] de hoc ipso juratum est, quod pretium solutum est, nulla pro pretio actio superest: si vero hoc non fuerit juratum, tunc consequens est, de pretio eum teneri. §. 4. Idem dicemus, & si quis *societatem fecisse* juraverit: nam & is pro socio poterit conveniri. §. 5. Marcellus etiam scribit, si quis juraverit *ob decem pignori dedisse fundum*, non alias eum pignoratitia agere posse, quam si decem solverit: sed & illud adjici, fortassis eum etiam in decem ex jurejurando suo posse conveniri. Quod magis probat. cui Quintus Saturninus consentit: argumentoque utitur ejus, qui juravit, eam, *quæ uxor sua fuerit, rem sibi in dotem dedisse*. nam & hic uxori, ait, utilem de dote actionem dandam. Quæ non esse extra æquitatem posita, non negaverim. §. 6. Si quis juraverit in re pecuniaria *per genium Principis*, *dare se non oportere*, & pejeraverit; vel, *dari sibi oportere*; vel *intra certum tempus* juraverit *se soluturum*, nec solvit: Imperator noster cum Patre rescripsit, fustibus eum castigandum dimittere: & ita ei superdici προπετῶς μὴ ὄμνυε, id est, *temere ne jurato*.

14. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

QUotiens propter rem juratur, nec parenti, nec patrono remittitur jusjurandum. *propter rem* autem jusjurandum exigitur, veluti de pecunia credita: cum jurat actor, *sibi dari oportere*; vel reus, *se dare non oportere*. Idem est, cum de pecunia constituta jusjurandum exigitur.

15. IDEM lib. 6 ad Edictum.

AD personas egregias, eosque, qui valetudine impediuntur, domum mitti oportet ad jurandum.

16. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

SI *Patronus* libertam suam uxorem duxerit, non compelletur jurare de rerum amotarum judi-

judicio. ſed & ſi ipſe deferat jusjurandum libertæ ſuæ, de calumnia non debet jurare.

17. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

IUsjurandum, quod ex conventione extra judicium defertur, referri non poteſt.

§. 1. *Pupillus* tutore auctore jusjurandum deferre debet. quod ſi ſine tutore auctore detulerit, exceptio quidem obſtabit, ſed replicabitur: quia rerum adminiſtrandarum jus ei non competit. §. 2. Si *tutor*, qui tutelam gerit, aut curator furioſi prodigive, jusjurandum detulerit: ratum id haberi debet. nam & alienare res, & ſolvi eis poteſt: & agendo, rem in judicium deducunt. §. 3. *Procurator* quoque quod detulit, ratum habendum eſt: ſcilicet, ſi aut univerſorum bonorum adminiſtrationem ſuſtinet, aut ſi idipſum nominatim mandatum ſit, aut ſi in rem ſuam procurator ſit;

18. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

ALias autem procuratorem deferentem jusjurandum non eſſe audiendum, Julianus lib. 10 Digeſtorum ſcribit. Nec poſtea reus, qui ſemel juravit, à domino conveniatur: nec multum ei proficere, ſi fuerit ei de rato cautum. ſive enim dominus petat, cogetur docere reus *liquido ſe juraſſe*, poſita ſcilicet exceptione: ſive ex ſtipulatione de rato agat, neceſſe habebit ipſe de perjurio ſuo docere.

19. IDEM lib. 26 ad Edictum.

SI itaque mandatum fuit procuratori, ut petat, ille jusjurandum detulit, aliud fecit, quam quod mandatum eſt.

20. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

S*Ervus* quod detulit vel juravit, ſervetur, ſi peculii adminiſtrationem habuit.

21. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

HUic enim ſolvi quoque recte poteſt: & novandæ obligationis jus habuit.

22. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

QUidam & de peculio actionem dandam in dominum, ſi actori detulerit ſervus jusjurandum. † Eadem de *Filiofamilias* dicenda ſunt.

23. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

SI ſervus juraverit, *dominum dare non oportere*, exceptio domino indulgenda eſt, ſibique adverſarius imputabit, qui ſervo detulit jusjurandum.

24. PAULUS lib. 28 ad Edictum.

MUlto magis proderit patri religio filii, cum quo etiam judicium conſiſtere poteſt. † Ipſi autem referentes, conditionem eorum, quibus ſubjecti ſunt, non faciunt deteriorem.

25. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

SEd & ſi ſervus meus, delato vel relato [ei] jurejurando, juravit *rem domini eſſe*, vel *ei dare oportere*, puto dandam mihi actionem vel pacti exceptionem, propter religionem & conventionem.

26. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

QUi juraſſe dicitur, nihil refert, cujus ſexus, ætatiſve ſit: omni enim modo cuſtodiri debet jusjurandum adverſus eum, qui contentus eo, cum deferret, fuit. quamvis pupillus non videatur pejerare: quia ſciens fallere non videatur. §. 1. Si pater, *filium dare non oportere*, juraverit: Caſſius reſpondit, & patri & filio dandam exceptionem jurisjurandi. Si pater juraverit, *in peculio nihil eſſe*, filius conveniri poterit: ſed & pater ita convenietur, ut poſt adquiſiti peculii ratio habeatur.

§. 2. Jurisjurandi conditio ex numero eſſe poteſt videri novandi, delegandive; quia proficiſcitur ex conventione: quamvis habeat & inſtar judicii.

27. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

IUsjurandum etiam loco ſolutionis cedit.

28. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

IN duobus reis ſtipulandi, ab altero delatum jusjurandum etiam alteri nocebit.

§. 1 Quod reus juravit, etiam fidejuſſori proficit. à fidejuſſore exactum jusjurandum, prodeſſe etiam reo, Caſſius & Julianus ajunt: nam quia in locum ſolutionis ſuccedit, hic quoque eodem loco habendum eſt; ſi modo ideo interpoſitum eſt jusjurandum, ut de ipſo contractu, & de re, non de perſona jurantis ageretur.

§. 2. Si ei, qui debitorem meum in judicium exhibere promiſit, jusjurandum detulerim, iſque juraverit, *ſe omnino exhibitionem ejus non promiſiſſe*: prodeſſe debitori meo id non debet. ſi vero juraverit, *ſe nihil mihi præſtare oportere*: diſtinguendum ſit, & replicatione emendandum, utrum ideo juraverit, [an] quia poſt promiſſionem exhibuerit, an vero quia ſolverit. Quod & in fidejuſſore debiti diſtinguendum eſt.

§. 3. Ex duobus reis promittendi ejuſdem pecuniæ alter juravit: alteri quoque prodeſſe debebit. §. 4. Exceptio jurisjurandi, non tantum ſi ea actione quis utatur, cujus nomine exegit jusjurandum, opponi debet: ſed etiam ſi alia, ſi modo eadem quæſtio in [hoc] judicium deducatur: forte ſi ob actionem mandati, negotiorum geſtorum, ſocietatis, cæteraſque ſimiles jusjurandum exactum ſit, deinde ex iiſdem cauſis certum condicatur: quia per alteram actionem altera quoque conſumitur. §. 5. Si quis juraverit, *ſe non rapuiſſe*, non debet adjuvari hoc jurejurando in actione furti, aut condictione: quia aliud eſt furtum feciſſe, quod vel clam fieri poteſt. §. 6. Colonus, cum quo propter ſucciſas forte arbores agebatur ex locato, ſi juraverit *ſe non ſuccidiſſe*, ſive è Lege duodecim Tabularum de arboribus ſucciſis, ſive è Lege Aquilia damni injuria, ſive Interdicto *quod vi aut clam* poſtea convenietur, per exceptionem jurisjurandi defendi poterit. §. 7. Quæ juravit, *divortii cauſa rem ſe non amoviſſe*, non debet defendi per exceptionem, ſi cum ea in rem agatur: &, ſi contendat *ſuam eſſe*, alio jurejurando opus eſt. contra, ſi juraverit *ſuam eſſe*, debet in actione rerum amotarum defendi. Et omnino hoc obſervandum eſt, licet per aliam actionem eadem quæſtio moveatur, ut exceptio jurisjurandi locum habeat. §. 8. Igitur ſi quis juravit, *ſe non eſſe condemnatum*, etiamſi ex ſtipulatu judicatum ſolvi ob rem judicatam conveniatur, defendetur per exceptionem. Contra, ſi cum ex ſtipulatu judicatum ſolvi conveniretur, juravit *ſe dare non oportere*, agenti judicati non utique obſtabit exceptio: poteſt enim fieri, ut non ſit commiſſa ſtipulatio, licet res judicata ſit: niſi ideo juraſſet, quod nec damnatum ſe eſſe diceret. §. 9. Item Pomponius ait, eum, qui *furtum ſibi factum alicujus rei* juravit, non ſtatim etiam condictionis cauſam nanciſci.

§. 10. Item cum ex hac parte jusjurandum & actionem & exceptionem inducat, ſi forte reus extra judicium, actore inferente, juraverit, *ſe dare non oportere*, & actor, reo deferente, *dare ſibi oportere*, vel contra: poſterior cauſa jurisjurandi potior habebitur. nec tamen præjudicium perjurio alterius fiet: quia non quæretur, *an dare eum oportet*, ſed *an actor juraverit*.

29. TRY-

29. TRYPHONINUS lib. 6 Difputationum.

QUod fi juravi te deferente, *non juraffe te dare tibi oportere*, [&] adverfus utilem actionem, qua hoc quæritur, an juraveris, *tibi dari oportere*, opponenda eft exceptio jurisjurandi perimentis quæftionem actione comprehenfam.

30. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

EUm, qui juravit, ex ea actione, quæ inficiando crefcit, aliquid fibi deberi, fimpli, non dupli perfecutionem fibi adquirere, Pedius ait: abunde enim fufficere, exonerare petitorem probandi neceffitate; cum, omiffa hac parte Edicti, dupli actio integra maneat. & poteft dici, hoc judicio non principalem caufam exerceri, fed jusjurandum actoris confervari. §. 1. Si juravero, *te Stichum mihi dare oportere*, qui non fit in rerum natura, nec æftimationem mihi præftare reus debet, nifi ex caufa furtiva vel propter moras: tunc enim etiam poft mortem fervi æftimatio præftatur. §. 2. Si mulier juraverit, *decem dotis fibi deberi*, tota ea fumma præftanda eft. fed fi juravit, *decem fe dediffe in dotem*, hoc folum non erit quærendum, an data fint: fed, quafi data fint, quod ex eo reddi oportet, præftandum erit. §. 3. In popularibus actionibus jusjurandum exactum ita demum adverfus alios proderit, fi bona fide exactum fuerit: nam & fi quis egerit, ita demum confumit publicam actionem, fi non per collufionem actum fit.

§. 4. Si libertus, deferente patrono, juravit *fe libertum non effe*, ratum habendum eft jusjurandum: ut nec operarum petitio, nec bonorum poffeffio contra tabulas dari debeat. §. 5. Si juravero *ufumfructum mihi dari oportere*, non aliter dari debet, quam fi caveam *boni viri arbitratu me ufurum, & finito ufufructu reftituturum*.

31. GAIUS lib. 30 ad Edictum provinc.

ADmonendi fumus, interdum etiam poft jusjurandum exactum permitti Conftitutionibus Principum, ex integro caufam agere, fi quis nova inftrumenta fe inveniffe dicat, quibus nunc folis ufurus fit. fed hæ Conftitutiones tunc videntur locum habere, cum à judice aliquis abfolutus fuerit: folent enim fæpe judices in dubiis caufis, exacto jurejurando, fecundum eum judicare, qui juraverit. Quod fi alias inter ipfos jurejurando tranfactum fit negotium, non conceditur eandem caufam retractare.

32. MODESTINUS lib. [3] Differentiarum.

IUrisjurandi gratiam facere pupillus non poteft.

33. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

QUi *per falutem fuam* jurat, licet *per Deum* jurare videtur (refpectu enim divini numinis ita jurat), attamen, fi non ita fpecialiter jusjurandum ei delatum eft, juraffe non videtur: & ideo ex integro folenniter jurandum eft.

34. IDEM lib. 26 ad Edictum.

IUsjurandum & *ad pecunias* & *ad omnes res* locum habet. † Etiam *de operis* jusjurandum deferri poteft: nec de injuria queri adverfarius poteft, cum poffit jusjurandum referre. † Quid tamen, fi ideo dicat reus fe liberatum, quoniam Stichum, quem promiferat, putat deceffiffe? Non erit tutus per relationem: & ideo ex hac caufa putat Marcellus, & recte, aut remittendum ei jusjurandum, aut fpatium dandum, ut certioretur, & fic juret. §. 1. Defenfor municipum vel cujufvis corporis, jusjurandum deferre poteft, fi fuper hoc mandatum habeat. §. 2. Pupillo non defertur jusjurandum. §. 3. Procurator non compellitur jurare, nec defenfor. & ita Julianus fcribit lib. 10 Digeftorum, defenforem jurare non compelli: fufficereque ad plenam defenfionem, fi paratus fit judicium accipere. §. 4. Qui jusjurandum defert, prior de calumnia debet jurare, fi hoc exigatur: deinde fic ei jurabitur. Hoc jusjurandum de calumnia neque patrono, neque parentibus remittitur.

§. 5. Si de qualitate juramenti fuerit inter partes dubitatum, conceptio ejus arbitri judicantis eft. §. 6. Ait Prætor: EUM, A QUO JUSJURANDUM PETETUR, SOLVERE, AUT JURARE COGAM. Alterum itaque eligat reus: aut folvat, aut juret. fi non jurat, folvere cogendus erit à Prætore.

§. 7. Datur autem & alia facultas reo, ut, fi malit, referat jusjurandum; & fi is, qui petet, conditione jurisjurandi non utetur, judicium ei Prætor non dabit: æquiffime enim hoc facit, cum non deberet difplicere conditio jurisjurandi ei, qui detulit. fed nec jusjurandum de calumnia referenti defertur: quia non eft ferendus actor, fi conditionis, quam ipfe detulit, de calumnia velit fibi jurari. §. 8. Non femper autem confonans eft, per omnia referri jusjurandum, quale defertur: forfitan ex diverfitate rerum vel perfonarum, quibufdam emergentibus, quæ varietatem inducunt. ideoque, fi quid tale inciderit, officio judicis conceptio hujufcemodi jurisjurandi terminetur. §. 9. Cum res in jusjurandum demiffa fit, judex jurantem abfolvit: referentem audiet. &, fi actor juret, condemnet reum. nolentem jurare reum, fi folvat, abfolvit. non folventem condemnat. ex relatione, non jurante actore, abfolvit reum.

35. PAULUS lib. 28 ad Edictum.

TUtor pupilli, omnibus probationibus aliis deficientibus, jusjurandum deferens audiendus eft: quandoque enim pupillo denegabitur actio. §. 1. Prodigus, fi deferat jusjurandum, audiendus non eft. † Idemque in cæteris fimilibus ei dicendum eft: nam five pro pacto convento, five pro folutione, five pro judicio hoc jusjurandum cedit, non ab aliis delatum probari debet, quam qui ad hæc habiles funt. §. 2. Qui non compelluntur Romæ judicium accipere, nec jurare compellendi funt: ut Legati provinciales.

36. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

SI actor deferat jusjurandum de fola conftituta pecunia, & reus juraverit: exceptione utetur, fi de conftituta conveniatur. fed, fi de forte, id eft, de priore obligatione, conveniatur, exceptio ceffabit: nifi de hac quoque juraverit, adverfario deferente.

37. ULPIANUS lib. 33 ad Edictum.

SI non fuerit remiffum jusjurandum ab eo, qui detulerit, fed de calumnia non juratur, confequens eft, ut debeat denegari ei actio. fibi enim imputet, qui proceffit ad delationem jurisjurandi, nec prius de calumnia juravit: ut fit ifte remittenti fimilis.

38. PAULUS lib. 37 ad Edictum.

MAnifeftæ turpitudinis, & confeffionis eft, nolle nec jurare, nec jusjurandum referre.

39. JULIANUS lib. 10 Digeftorum.

SI quis cum debitore fuo pepigerit, ne ab eo pecunia peteretur, fi juraffet *fe Capitolium non afcendiffe*, vel aliud quodlibet feciffe, vel non feciffe, ifque juraverit: & exceptio jurisjurandi dari debebit, & folutum repeti poterit. eft enim

justa

justa conventio, si quælibet causa in conditione jurisjurandi deducta fuerit.

40. IDEM lib. 13 Digestorum.

Jusjurandum à debitore exactum efficit, ut pignus liberetur: est enim hoc acceptilationi simile. perpetuam certe exceptionem parit. idcirco pœnam quoque petentem creditorem exceptione summoveri oportet; & solutum repeti potest: utpote cum interposito eo, ab omni controversia discedatur.

41. POMPONIUS lib. singul. Regularum.

Labeo, etiam absenti, & ignoranti jurisjurandi gratiam fieri posse, respondit: sed & per epistolam gratia jurisjurandi fieri potest.

42. IDEM lib. 18 Epistolarum.

Creditore, qui de mutua pecunia contra pupillum contendebat, jusjurandum deferente, pupillus juravit, *se dare non oportere*; eandem pecuniam à fidejussore ejus petit: an excludendus sit exceptione jurisjurandi? Quid tibi placet, rescribe mihi. Eam rem apertius explicat Julianus. Nam si controversia inter creditorem & pupillum fuerit, an omnino pecuniam mutuam accepisset; & convenit, ut ab omni conditione discederetur, si pupillus jurasset; isque juraverit *se dare non oportere*: naturalis obligatio hac pactione tolletur, & soluta pecunia repeti poterit. sin vero creditor quidem se mutuam dedisse contendebat, pupillus autem hoc solo defendebatur, quod tutor ejus non intervenisset, & hoc tale jusjurandum interpositum est: hoc casu fidejussorem Prætor non tuebitur. Si autem liquido probari non potest, quid actum sit, & in obscuro erit (ut plerunque [fit]), de facto, an de jure, inter creditorem & pupillum controversia fuerit, deferente creditore pupillum jurasse, intelligere debemus, id actum inter eos, ut si jurasset se dare non oportere, ab omni conditione discederetur: atque ita & solutam pecuniam repeti posse; & fidejussoribus exceptionem dari debere existimavimus. §. 1. Si fidejussor juraverit, *se dare non oportere*, exceptione jurisjurandi reus promittendi tutus est. Atquin si, quasi omnino idem non fidejussisset, juravit, non debet hoc jusjurandum reo promittendi prodesse. §. 2. Sed & si actore deferente, defensor absentis vel præsentis juravit, eum, quem defendit, *dare non oportere*, exceptio jurisjurandi ei, cujus nomine jurandum fuerit, dari debebit. † Eadem ratio est & si fidejussoris defensor juraverit: reo enim detur exceptio. §. 3. Item, si reus juravit, fidejussor tutus sit: quia & res judicata secundum alterutrum eorum, utrique proficeret.

TIT. III.

DE IN LITEM JURANDO.

1. ULPIANUS lib. 51 ad Sabinum.

Rem in judicio deductam non idcirco pluris esse opinamur, quia crescere [condemnatio] potest, [ex] contumacia non restituentis, per jusjurandum in litem: non enim res pluris fit per hoc, sed ex contumacia æstimatur ultra rei pretium:

2. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

Sive nostrum quid petamus, sive ad exhibendum agatur. §. 1. Interdum quod intersit agentis, solum æstimatur, veluti cum culpa non restituentis, vel non exhibentis punitur: cum vero dolus, aut contumacia non restituentis, vel non exhibentis, quanti in litem juraverit actor.

3. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

Nummis depositis, judicem non oportet in litem jusjurandum deferre, ut juret quisque, quod sua interfuit: cum certa sit nummorum æstimatio. nisi forte de eo quis juret, quod sua interfuit, *nummos sibi sua die redditos esse*: quid enim, si sub pœna pecuniam debuit, aut sub pignore, quod, quia deposita ei pecunia abnegata est, distractum est?

4. IDEM lib. 36 ad Edictum.

Videamus in tutelari causa quis jurare, & adversus quem possit? Et quidem ipse pupillus, si impubes est, non potest: hoc enim sæpissime rescriptum est. Sed nec tutorem cogendum, vel matrem pupilli admittendam, etsi parata esset jurare, D. Fratres rescripserunt: grave enim videbatur, & ignorantes, & invitos tutores, sub alieni compendii emolumento, etiam perjurium anceps subire. † Curatores quoque pupilli vel adolescentis non esse cogendos in litem jurare, rescriptis Imperatoris nostri, & D. Patris ejus continetur. si tamen tantam affectionem pupillo suo, vel adolescenti, tutores vel curatores præstare volunt, auctoritas juris non refragabitur, quin judicio, quod inter ipsos acceptum est, finis ejusmodi possit adhiberi: non enim ad suam utilitatem jurisjurandi referenda æstimatio est, sed ad domini, cujus nomine tutelæ ratio postuletur. Adolescens vero, si velit jurare, potest. §. 1. Deferre autem jusjurandum judicem oportet. cæterum si alius detulerit jusjurandum, vel non delato juratum sit, nulla erit religio: nec ullum jusjurandum. Et ita Constitutionibus expressum est Imperatoris nostri & Divi Patris ejus. §. 2. Jurare autem in infinitum licet. Sed, an judex modum jurijurando statuere possit, ut intra certam quantitatem juretur, ne arrepta occasione, in immensum juretur, quæro? Et quidem in arbitrio esse judicis, deferre jusjurandum, necne, constat. An igitur, qui possit jusjurandum non deferre, idem possit & taxationem jurijurando adjicere, quæritur? Arbitrio tamen bonæ fidei judicis etiam hoc congruit. §. 3. Item videndum, an possit judex, qui detulit jusjurandum, non sequi id: sed vel prorsus absolvere, vel etiam minoris condemnare, quam juratum est? Et magis est, ut ex magna causa, & postea repertis probationibus possit. §. 4. Ex culpa autem non esse jusjurandum deferendum, constat: sed æstimationem à judice faciendam.

5. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

In actionibus in rem, & in ad exhibendum, & in bonæ fidei judiciis in litem juratur.

§. 1. Sed judex potest præfinire certam summam, usque ad quam juretur: licuit enim & à primo nec deferre. §. 2. Item & si juratum fuerit, licet judici vel absolvere, vel minoris condemnare. §. 3. Sed in his omnibus ob dolum solum in litem juratur, non etiam ob culpam: hæc enim judex æstimat. §. 4. Plane interdum & in actione stricti judicii in litem jurandum est; veluti, si promissor Stichi moram fecerit, & Stichus decesserit: quia judex æstimare, sine relatione jurisjurandi, non potest rem, quæ non extat.

6. PAULUS lib. 26 ad Edictum.

Alias, si ex stipulatu vel ex testamento agatur, non solet in litem jurari.

7. ULPIANUS lib. 8 ad Edictum.

Volgo præsumitur, alium in litem non debere jurare, quam dominum litis. denique Papinianus ait, alium non posse jurare, quam eum, qui litem suo nomine contestatus est.

8. MARCELLUS lib. 8 Digestorum.

Tutor rem adulti, quam possidet, restituere ei non vult: Quæro, utrum, quanti res est, an

an quanti in litem juratum fuerit, condemnari debet? Reſp. Non eſt æquum, pretio (id eſt, quanti res eſt) litem æſtimari: cum & contumacia punienda ſit; & arbitrio potius domini rei pretium ſtatuendum ſit, poteſtate petitori in litem jurandi conceſſa.

9. JAVOLENUS lib. 15 ex Caſſio.

CUm furti agitur, jurare ita oportet, tanti rem fuiſſe, cum furtum factum ſit; non adjici, EO, PLURISVE, quia quod res pluris eſt, utique tanti eſt.

10. CALLISTRATUS lib. 1 Quæſt.

IN inſtrumentis quæ quis non exhibet, actori permittitur in litem jurare, quanti ſua intereſt ea proferri: ut tanti condemnetur reus. idque etiam Divus Commodus reſcripſit.

11. PAULUS lib. 3 Reſponſorum.

DE perjurio ejus, qui ex neceſſitate juris in litem juravit, quæri facile non ſolere.

TIT. IV.

DE CONDICTIONE CAUSA DATA CAUSA NON SECUTA.

1. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

SI ob rem non inhoneſtam data ſit pecunia, ut filius emanciparetur, vel ſervus manumitteretur, vel a lite diſcedatur, cauſa ſecuta repetitio ceſſat. §. 1. Si parendi conditioni cauſa, tibi dedero decem, mox repudiavero hereditatem vel legatum, poſſum condicere.

2. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

SEd & ſi falſum teſtamentum ſine ſcelere ejus, qui dedit, vel inofficioſum pronuncietur, veluti cauſa non ſecuta, decem repetentur.

3. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

DEdi tibi pecuniam, *ne ad judicem iretur*: quaſi decidi. An poſſim condicere, ſi mihi non caveatur, ad judicem non iri? Et eſt verum, multum intereſſe, utrum ob hoc ſolum dedi, *ne eatur*, an *ut & mihi repromittatur, non iri*: ſi ob hoc, *ut [&] repromittatur*, condici poterit, ſi non repromittatur: ſi, *ut ne eatur*, condictio ceſſat, quandiu non itur. §. 1. Idem erit, & ſi tibi dedero, *ne Stichum manumittas*: nam ſecundum diſtinctionem ſupra ſcriptam, aut admittenda erit repetitio, aut inhibenda. §. 2. Sed ſi tibi dedero, *ut Stichum manumittas*, ſi non facis, poſſum condicere: aut ſi me pœniteat [condicere poſſum]. §. 3. Quid, ſi ita dedi, *ut intra certum tempus manumittas*? ſi nondum tempus præterit, inhibenda erit repetitio, niſi pœniteat: quod ſi præterit, condici poterit. † Sed ſi Stichus deceſſerit, an repeti, quod datum eſt, poſſit? Proculus ait, ſi poſt id temporis deceſſerit, quo manumitti potuit, repetitionem eſſe: ſi minus, ceſſare. §. 4. Quinimo & ſi nihil tibi dedi, ut manumitteres, placuerat tamen, ut darem, ultro tibi competere actionem, quæ ex hoc contractu naſcitur, id eſt, condictionem, defuncto quoque eo. §. 5. Si liber homo, qui bona fide ſerviebat, mihi pecuniam dederit, *ut eum manumittam*, & fecero: poſtea liber probatus, an mihi condicere poſſit, quæritur? Et Julianus lib. 11 Digeſtorum ſcribit, competere manumiſſo repetitionem. Neratius etiam libro Membranarum refert, Paridem pantomimum à Domitia Neronis filia decem, quæ ei pro libertate dederat, repetiſſe per judicem: nec fuiſſe quæſitum, an Domitia ſciens liberum accepiſſet. §. 6. Si quis, quaſi ſtatuliber, mihi decem dederit, cum juſſus non eſſet, condicere eum decem Celſus ſcribit. §. 7. Sed ſi ſervus, qui teſtamento heredi juſſus erat *decem dare, & liber eſſe*, codicillis pure libertatem accepit, & id ignorans dederit heredi decem, an repetere poſſit? Et refert, patrem ſuum Celſum exiſtimaſſe, repetere eum non poſſe. Sed ipſe Celſus naturali æquitate motus, putat repeti poſſe. Quæ ſententia verior eſt: quanquam conſtet (ut & ipſe ait) eum, qui dedit ea ſpe, quod ſe ab eo, qui acceperit, remunerari exiſtimaret, vel amiciorem ſibi eſſe eum futurum, repetere non poſſe, opinione falſa deceptum. §. 8. Subtilius quoque illud tractat, an ille, qui ſe ſtatuliberum putaverit, nec fecerit nummos accipientis: quoniam heredi dedit, quaſi ipſius heredis nummos daturus, non quaſi ſuos, qui utique ipſius fuerunt, adquiſiti ſcilicet poſt libertatem ei ex teſtamento competentem? Et puto, ſi hoc animo dedit, non fieri ipſius: nam & cum tibi nummos meos, quaſi tuos do, non facio tuos. † Quid ergo, ſi hic non heredi, ſed alii dedit, cui putabat ſe juſſum? Si quidem peculiares dedit, nec fecit accipientis: ſi autem alius pro eo dedit, aut ipſe dedit jam liber factus, fient accipientis. §. 9. Quamquam permiſſum ſit ſtatulibero, etiam de peculio dare implendæ conditionis cauſa, ſi tamen vult heres nummos ſalvos facere, poteſt eum vetare dare. ſic enim fiet, ut [&] ſtatuliber perveniat ad libertatem, quaſi impleta conditione, cui parere prohibitus eſt: & nummi non peribunt. ſed is, quem teſtator accipere voluit, adverſus heredem in factum actione agere poteſt, ut teſtatori pareatur.

4. IDEM lib. 39 ad Edictum.

SI quis accepto tulerit debitori ſuo, cum conveniret, *ut expromiſſorem daret*, nec ille det: poteſt dici, condici poſſe ei, qui accepto ſit liberatus.

5. IDEM lib. 2 Diſputationum.

SI pecuniam ideo acceperis, *ut Capuam eas*, deinde parato tibi ad proficiſcendum conditio temporis vel valetudinis impedimento fuerit, quo minus proficiſcereris: an condici poſſit, videndum? Et, cum per te non ſteterit, poteſt dici repetitionem ceſſare. ſed cum liceat pœnitere ei, qui dedit, proculdubio repetetur id quod datum eſt: niſi forte tua interſit, non accepiſſe te ob hanc cauſam pecuniam. nam ſi ita res ſe habeat, ut licet nondum profectus ſis, ita tamen rem compoſueris, ut neceſſe habeas proficiſci, vel ſumptus, qui neceſſarii fuerunt ad profectionem, jam feciſti, ut manifeſtum ſit te plus forte, quam accepiſti, erogaſſe, condictio ceſſabit: ſed ſi minus erogatum ſit, condictio locum habebit; ita tamen, ut indemnitas tibi præſtetur ejus, quod expendiſti. §. 1. Si ſervum quis tradiderit alicui ita, *ut ab eo intra certum tempus manumitteretur*, ſi pœnituerit eum, qui tradiderit, & ſuper hoc eum certioraverit, & fuerit manumiſſus poſt pœnitentiam, attamen actio propter pœnitentiam competit ei, qui dedit. Plane ſi non manumiſerit, conſtitutio ſuccedit, facitque eum liberum, ſi nondum pœnituerat eum, qui in hoc dedit. §. 2. Item ſi quis dederit Titio decem, *ut ſervum emat, & manumittat*, deinde pœniteat: ſi quidem nondum emptus eſt, pœnitentia dabit condictionem, ſi hoc ei manifeſtum fecerit; ne, ſi poſtea emat, damno adficietur. Si vero jam ſit emptus, pœnitentia non facit injuriam ei, qui redemit, ſed pro decem, quæ accepit, ipſum ſervum, quem emit, reſtituet. aut ſi ante deceſſiſſe proponatur, nihil præſtabit; ſi modo per eum factum non eſt: quod ſi fugit, nec culpa ejus contigit, qui redemit, nihil præſtabit; plane repromittere eum oportet,

oportet, *si in potestatem suam pervenerit, restitu iri.* §. 3. Sed si accepit pecuniam, *ut servum manumittat*, isque fugerit prius, quam manumittatur, videndum an condici possit, quod accepit? Et, si quidem distracturus erat hunc servum, & propter hoc non distraxit, quod acceperat, ut manumittat, non oportet ei condici. Plane cavebit, *ut, si in potestatem suam pervenerit servus, restituat id, quod accepit*, eo minus, quo vilior servus factus est propter fugam. † Plane si adhuc eum manumitti velit is, qui dedit, ille vero manumittere nolit propter fugam offensus, totum, quod accepit, restituere eum oportet. Sed si eligat is, qui decem dedit, ipsum servum consequi: necesse est, aut ipsum ei dari, aut, quod dedit, restitui. Quod si distracturus non erat eum, oportet id, quod accepit, restitui: nisi forte diligentius eum habiturus esset, si non accepisset, ut manumitteret: tunc enim non est æquum, eum & servo & toto pretio carere. §. 4. Sed ubi accepit, *ut manumitteret*, deinde servus decessit: si quidem moram fecit manumissioni, consequens est, ut dicamus refundere eum, quod accepit. quod si moram non fecit, sed, cum profectus esset ad Præsidem, vel apud quem manumittere posset, servus in itinere decesserit, verius est, si quidem distracturus erat, vel quo ipse usurus, oportere dici, nihil eum refundere debere: enimvero si nihil eorum facturus, ipsi adhuc servum dicimus obisse, decederet enim & si non accepisset, ut manumitteret; nisi forte profectio manumissionis gratia, morti causam præbuit, ut vel à latronibus sit interfectus, vel ruina in stabulo oppressus, vel vehiculo obtritus, vel alio quo modo, quo non periret, nisi manumissionis causa proficisceretur.

6. IDEM lib. 3 Disputationum.

SI extraneus pro muliere dotem dedisset, & pactus esset, *ut, quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur*, nec fuerint nuptiæ secutæ: quia de his casibus solummodo fuit conventum, qui matrimonium sequuntur, nuptiæ autem secutæ non sint; quærendum erit, utrum mulieri condictio, an ei, qui dotem dedit, competat? Et verisimile est, in hunc quoque casum, eum, qui dat, sibi prospicere. nam, quasi causa non secuta, habere potest condictionem, qui ob matrimonium dedit, matrimonio non copulato: nisi forte evidentissimis probationibus mulier ostenderit, hoc eum ideo fecisse, ut ipsi magis mulieri, quam sibi prospiceret. §. 1. Sed & si pater pro filia det, & ita convenit, nisi evidenter aliud actum sit, condictionem patri competere, Marcellus ait.

7. JULIANUS lib. 16 Digestorum.

QUi se debere pecuniam mulieri putabat, jussu ejus, dotis nomine promisit sponso, & solvit; nuptiæ deinde non intercesserunt: quæsitum est, utrum ipse potest repetere [eam] pecuniam, qui dedisset, an mulier? Nerva & Atilicinus responderunt, quoniam putasset quidem debere pecuniam, sed exceptione doli mali tueri se potuisset, ipsum repetiturum. sed si cum sciret se nihil mulieri debere, promisisset, mulieris esse actionem. quoniam pecunia ad eam pertineret; si autem vere debitor fuisset, & ante nuptias solvisset, & nuptiæ secutæ non fuissent, ipse possit condicere, causa debiti integra mulieri ad hoc solum manente, ut ad nihil aliud debitor compellatur, nisi ut cedat ei condictitia actione. §. 1. Fundus dotis nomine traditus, si nuptiæ insecutæ non fuerint, condictione repeti potest: fructus quoque [condici] poterunt. Idem juris est de ancilla, & partu ejus.

8. NERATIUS lib. 2 Membranarum.

QUod Servius *in libro de dotibus* scribit, *si inter eas personas, quarum altera nondum justam ætatem habeat, nuptiæ factæ sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse*, sic intelligendum est, ut si divortium intercesserit prius, quam utraque persona justam ætatem habeat, sit ejus pecuniæ repetitio. donec autem in eodem habitu matrimonii permanent, non magis id repeti possit, quam quod sponsa sponso dotis nomine dederit, donec maneat inter eos adfinitas: quod enim ex ea causa, nondum coïto matrimonio datur (cum sic detur, tanquam in dotem perventurum) quamdiu pervenire potest, repetitio ejus non est.

9. PAULUS lib. 17 ad Plautium.

SI donaturus mulieri, jussu ejus sponso numeravi, nec nuptiæ secutæ sunt, mulier condicet. Sed si ego contraxi cum sponso, & pecuniam in hoc dedi, *ut si nuptiæ secutæ essent, mulieri dos adquireretur; si non essent secutæ, mihi redderetur:* quasi ob rem datur, & re non secuta, ego à sponso condicam. §. 1. Si quis indebitam pecuniam, per errorem, jussu mulieris, sponso ejus promisisset, & nuptiæ secutæ fuissent, exceptione doli mali uti non potest. maritus enim suum negotium gerit: & nihil dolo facit, nec decipiendus est; quod fit, si cogatur indotatam uxorem habere. Itaque adversus mulierem condictio ei competit: ut aut repetat ab ea quod marito dedit; aut ut liberetur, si nondum solverit. Sed si, soluto matrimonio, maritus peteret, in eo duntaxat exceptionem obstare [debere], quod mulier receptura esset.

10. JAVOLENUS lib. 1 ex Plautio.

SI mulier ei, cui nuptura erat, cum dotem dare vellet, pecuniam, quæ sibi debebatur, acceptam fecit, neque nuptiæ insecutæ sunt, recte ab eo pecunia condicetur. quia nihil interest, utrum ex numeratione pecunia ad eum sine causa, an per acceptilationem pervenerit.

11. JULIANUS lib. 10 Digestorum.

SI heres *arbitratu liberti certa summa monumentum* jussus *facere*, dederit liberto pecuniam, & is accepta pecunia monumentum non faciat, condictione tenetur.

12. PAULUS lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

CUm quis mortis causa donationem, cum convaluisset donator, condicit, fructus quoque donatarum rerum, & partus, & quod adcrevit rei donatæ, repetere potest.

13. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

SI filius contulerit fratri, quasi adgniturus bonorum possessionem, & non adgnovit, repetere eum posse, Marcellus lib. 5 Digest. scribit.

14. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

SI procuratori falso indebitum solutum sit, ita demum à procuratore repeti non potest, si dominus ratum habuerit: sed ipse dominus tenetur, ut Julianus scribit. Quod si dominus ratum non habuisset, etiam si debita pecunia soluta fuisset, ab ipso procuratore repetetur. non enim quasi indebitum datum [repetetur,] sed quasi ob rem datum, nec res secuta sit, ratihabitione non intercedente: vel quod furtum faceret pecuniæ falsus procurator; cum quo non tantum furti agi, sed etiam condici ei posse.

15. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

CUm servus tuus in suspicionem furti Attio venisset, dedisti eum in quæstionem sub ea causa,

causa, *ut, si id repertum in eo non esset, redderetur tibi:* is eum tradidit Præfecto Vigilum, quasi in facinore deprehensum: Præfectus Vigilum eum summo supplicio adfecit. Ages cum Attio, *dare eum tibi oportere*: quia & ante mortem dare tibi eum oportuerit. Labeo ait, posse etiam ad exhibendum agi, quoniam fecerit, quominus exhiberet. Sed Proculus dari oportere ita ait, si fecisses ejus hominem: quo casu ad exhibendum agere te non posse. sed si tuus mansisset, etiam furti te acturum cum eo: quia re aliena ita sit usus, ut sciret se invito domino uti, aut dominum, si sciret, prohibiturum esse.

16. CELSUS lib. 3 Digestorum.

DEdi tibi pecuniam, *ut mihi Stichum dares.* utrum id contractus genus pro portione emptionis & venditionis est? an nulla hic alia obligatio est, quam ob rem dati re non secuta? In quod proclivior sum. & ideo, si mortuus est Stichus, repetere possum: quod ideo tibi dedi, ut mihi Stichum dares. Finge alienum esse Stichum, sed te tamen eum tradidisse: repetere à te pecuniam potero, quia hominem accipientis non feceris. & rursus si tuus est Stichus, & pro evictione ejus promittere non vis, non liberaberis, quo minus à te pecuniam repetere possim.

TIT. V.

DE CONDICTIONE OB TURPEM, VEL INJUSTAM CAUSAM.

1. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

OMne, quod datur, aut ob rem datur, aut ob causam: & ob rem, aut turpem aut honestam: turpem autem, aut ut dantis sit turpitudo, non accipientis; aut [ut] accipientis duntaxat, non etiam dantis; aut utriusque. §. 1. Ob rem igitur honestam datum ita repeti potest, si res, propter quam datum est, secuta non est.

§. 2. Quod si turpis causa accipientis fuerit, etiamsi res secuta sit, repeti potest:

2. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

VTputa dedi tibi, *ne sacrilegium facias, ne furtum; ne hominem occidas.* in qua specie Julianus scribit, si tibi dedero, *ne hominem occidas*, condici posse. §. 1. Item si tibi dedero, *ut rem mihi reddas depositam apud te*, vel *ut instrumentum* [*mihi redderes*].

§. 2. Sed si dedi, *ut secundum me in bona causa judex pronunciaret*, est quidem relatum, condictioni locum esse: sed hic quoque crimen contrahit; judicem enim corrumpere videtur; & non ita pridem Imperator noster constituit, litem eum perdere.

3. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

VBi autem & dantis & accipientis turpitudo versatur, non posse repeti dicimus: veluti si pecunia detur, *ut male judicetur.*

4. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

IDem, si *ob stuprum* datum sit; vel si quis in adulterio deprehensus, redemerit se: cessat enim repetitio, idque Sabinus & Pegasus responderunt. §. 1. Item si dederit fur, *ne proderetur*, quoniam utriusque turpitudo versatur, cessat repetitio. §. 2. Quotiens autem solius accipientis turpitudo versatur, Celsus ait, repeti posse: veluti, si tibi dedero, *ne mihi injuriam facias.*

§. 3. Sed quod meretrici datur, repeti non potest: ut Labeo & Marcellus scribunt. sed nova ratione, non ea, quod utriusque turpitudo versatur, sed solius dantis: illam enim turpiter facere, quod sit meretrix; non turpiter accipere, cum sit meretrix. §. 4. Si tibi indicium dedero, *ut fugitivum meum indices* vel *furem rerum mearum*, non poterit repeti, quod datum est: nec enim turpiter accepisti. Quod si à fugitivo meo acceperis, *ne eum indicares*, condicere tibi hoc, quasi furi, possim: sed si ipse fur indicium à me accepit, vel furis, vel fugitivi socius, puto condictionem locum habere.

5. JULIANUS lib. 3 ad Urseium Ferocem.

SI à servo meo pecuniam quis accepisset, *ne furtum ab eo factum indicaret*, sive indicasset, sive non, repetitionem fore ejus pecuniæ, Proculus respondit.

6. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

PErpetuo Sabinus probavit veterum opinionem existimantium, *id, quod ex injusta causa apud aliquem sit, posse condici.* In qua sententia etiam Celsus est.

7. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

EX ea stipulatione, quæ per vim extorta esset, si exacta esset pecunia, repetitionem esse constat.

8. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

SI ob turpem causam promiseris Titio, quamvis, si petat, exceptione doli mali, vel in factum summovere eum possis, tamen, si solveris, non posse [te] repetere: quoniam sublata proxima causa stipulationis, quæ propter exceptionem inanis esset, pristina causa, id est, turpitudo, superesset; porro autem si & dantis & accipientis turpis causa sit, possessorem potiorem esse. & ideo repetitionem cessare, tametsi ex stipulatione solutum est.

9. IDEM lib. 5 ad Plautium.

SI vestimenta utenda tibi commodavero, deinde pretium, *ut reciperem*, dedissem, condictione me recte acturum, responsum est: quamvis enim propter rem datum sit, & causa secuta sit, tamen turpiter datum est. §. 1. Si rem locatam tibi, vel venditam à te, vel mandatam, ut redderes, pecuniam acceperis, habebo tecum ex locato, vel vendito, vel mandati actionem. quod si, ut id, quod ex testamento, vel ex stipulatu debebas, redderes mihi, pecuniam tibi dederim, condictio duntaxat pecuniæ datæ eo nomine erit. idque & Pomponius scribit.

TIT. VI.

DE CONDICTIONE INDEBITI.

1. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

NUnc videndum de indebito soluto. §. 1. Et quidem, si quis indebitum ignorans solvit, per hanc actionem condicere potest: sed si sciens se non debere solvit, cessat repetitio.

2. IDEM lib. 16 ad Sabinum.

SI quis sic solverit, *ut, si apparuisset esse indebitum vel Falcidia emerserit, reddatur*, repetitio locum habebit: negotium enim contractum est inter eos. §. 1. Si quid *ex testamento* solutum sit, quod postea falsum, vel inofficiosum, vel irritum, vel ruptum apparuerit, repetetur: vel si post multum temporis emerserit æs alienum, vel codicilli diu celati, prolati, qui ademptionem continent legatorum solutorum, vel deminutionem per hoc, quia aliis quoque legata relicta sunt. Nam Divus Hadrianus circa inofficiosum & falsum testamentum rescripsit, actionem dandam ei, secundum quem de hereditate judicatum est.

3. PAPINIANUS lib. 28 Quæstionum.

IDem est, & si solutis legatis nova & inopinata causa hereditatem abstulit: veluti nato posthumo, quem heres in utero fuisse ignorabat; vel etiam ab hostibus reverso filio, quem pater obisse falso præsumpserat. nam utiles actiones posthumo vel filio, qui hereditatem evicerat, dari oportere in eos, qui legatum perceperunt, Imperator Titus Antoninus rescripsit: scilicet quod

bonæ fidei possessor, in quantum locupletior factus est, tenetur. nec periculum hujusmodi nominum ad eum, qui sine culpa solvit, pertinebit.

4. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

IDem Divus Hadrianus rescripsit, & si aliud testamentum proferatur.

5. ULPIANUS lib. 16 ad Sabinum.

NEc novum, ut, quod alius solverit, alius repetat: nam & cum minor vigintiquinque annis, inconsulte adita hereditate, solutis legatis, in integrum restituitur, non ipsi repetitionem competere, sed ei, ad quem bona pertinent, Arrio Titiano rescriptum est.

6. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

SI procurator tuus indebitum solverit, & tu ratum non habeas, posse repeti, Labeo libris Posteriorum scripsit: quod si debitum fuisset, non posse repeti. Celsus; ideo, quoniam * cum quis procuratorem rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, ut solvat creditori: neque postea exspectandum sit, ut ratum habeat. §. 1. Idem Labeo ait, si procuratori indebitum solutum sit, & dominus ratum non habeat, posse repeti. §. 2. Celsus ait, eum, qui procuratori debitum solvit, continuo liberari: neque ratihabitionem considerari. quod si indebitum acceperit, ideo exigi ratihabitionem, quoniam nihil de hoc nomine exigendo mandasse videretur. [&] ideo, si ratum non habeatur, à procuratore repetendum. §. 3. Julianus ait, neque tutorem, neque procuratorem solventes, repetere posse: neque interesse, suam pecuniam, an pupilli vel domini solvant.

7. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

QUod indebitum per errorem solvitur, aut ipsum, aut tantundem repetitur.

8. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

QUod nomine mariti, qui solvendo non sit, alius mulieri solvisset, repetere non potest: adeo debitum esset mulieri.

9. ULPIANUS lib. 66 ad Edictum.

NAm & maritus, si, cum facere nihil possit, dotem solverit, in ea causa est, ut repetere non possit.

10. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

IN diem debitor, adeo debitor est, ut ante diem solutum repetere non possit.

11. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

SI is, cum quo de peculio actum est, per imprudentiam plus, quam in peculio est, solverit, repetere non potest.

12. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI fundi mei usumfructum tibi dedero, falso existimans me eum tibi debere, &, antequam repetam, decesserim: condictio ejus ad heredem quoque meum transibit.

13. IDEM lib. 10 ad Sabinum.

NAturaliter etiam servus obligatur. & ideo si quis nomine ejus solvat, vel ipse manumissus (ut Pomponius scribit) ex peculio, cujus liberam administrationem habeat, repeti non poterit: & ob id & fidejussor pro servo acceptus [tenetur]: & pignus pro eo datum tenebitur: & si servus, qui peculii administrationem habet, rem pignori in id, quod debeat, dederit, utilis pigneratitia reddenda est. §. 1. Item quod pupillus sine tutoris auctoritate mutuum accepit, & locupletior factus est, si pubes factus solvat, non repetit.

14. POMPONIUS lib. vicesimo [primo] ad Sabinum.

NAm * hoc natura æquum est, neminem cum alterius detrimento fieri locupletiorem.

15. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

INdebiti soluti condictio naturalis est. Et ideo etiam quod rei solutæ accessit, venit in condictionem: ut puta partus, qui ex ancilla natus sit; vel quod alluvione accessit; imo & fructus, quos is, cui solutum est, bona fide percepit, in condictionem venient. §. 1. Sed & si nummi alieni dati sint, condictio competet, ut vel possessio eorum reddatur: quemadmodum si falso existimans possessionem me tibi debere alicujus rei, tradidissem, condicerem. Sed & si possessionem tuam fecissem, ita ut tibi per longi temporis præscriptionem avocari non possit, etiam sic recte tecum per indebitam condictionem agerem. §. 2. Sed & si ususfructus in re soluta alienus sit, deducto usufructu, à te condicam.

16. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

SUb conditione debitum, per errorem solutum, pendente quidem conditione repetitur, conditione autem existente repeti non potest. §. 1. Quod autem sub incerto die debetur, die existente non repetitur:

17. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

NAm si, *cum moriar*, dare promisero, & antea solvam: repetere me non posse, Celsus ait. Quæ sententia vera est.

18. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

QUod si ea conditione debetur, quæ omnimodo exstatura est, solutum repeti non potest: licet sub alia conditione, quæ an impleatur incertum est, si ante solvatur, repeti possit.

19. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

SI pœnæ causa ejus, cui debetur, debitor liberatus est, naturalis obligatio manet: & ideo solutum repeti non potest. §. 1. Quamvis debitum sibi quis recipiat, tamen si is, qui dat, non debitum dat, repetitio competit: veluti si is, qui heredem se, vel bonorum possessorem, falso existimans, creditori hereditario solverit; hic enim neque verus heres liberatus erit, & is, quod dedit, repetere poterit. quamvis enim debitum sibi quis recipiat, tamen si is, qui dat, non debitum dat, repetitio competit. §. 2. Si falso existimans debere, nummos solvero, qui pro parte alieni, pro parte mei fuerunt, ejus summæ partem dimidiam, non corporum, condicam. §. 3. Si putem, me Stichum aut Pamphilum debere, cum Stichum debeam, & Pamphilum solvam, repetam quasi indebitum solutum: nec enim pro eo, quod debeo, videor id solvisse. §. 4. Si duo rei, qui decem debebant, viginti pariter solverint: Celsus ait, singulos quina repetituros: quia, cum decem deberent, viginti solvissent: & quod amplius ambo solverint, ambo repetere possunt.

20. JULIANUS lib. 10 Digestorum.

SI reus & fidejussor solverint pariter, in hac causa non differunt à duobus reis promittendi: quare omnia, quæ de his dicta sunt, & ad hos transferre licebit.

21. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

PLane si duos reos non ejusdem pecuniæ, sed alterius obligationis, constitueris, ut puta Stichi, aut Pamphili, & pariter duos datos, aut togam, vel denaria mille; non idem dici poterit in repetitione, ut partes repetant: quia nec solvere ab initio sic poterunt. Igitur hoc casu electio est creditoris, cui velit solvere, ut alterius repetitio impediatur.

22. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

SEd [&] si me putem tibi aut Titio promisisse, cum aut neutrum factum sit, aut Titii persona in stipulatione comprehensa non sit, &

Titio

Titio solvero, repetere à Titio potero.

§. 1. Cum iter excipere deberem, fundum liberum per errorem tradidi. incerti condicam, ut iter mihi concedatur.

23. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

ELeganter Pomponius quærit: si quis suspicetur transactionem factam [vel] ab eo, cui heres est, vel ab eo, cui procurator est, & quasi ex transactione dederit, quæ facta non est; an locus sit repetitioni? Et ait, repeti posse: ex falsa enim causa datum est. † Idem puto dicendum, & si transactio secuta non fuerit, propter quam datum est. † Sed & si resoluta sit transactio, idem erit dicendum. §. 1. Si post rem judicatam quis transegerit, & solverit, repetere poterit: idcirco, quia placuit transactionem nullius esse momenti. Hoc enim Imperator Antoninus cum D. Patre suo rescripsit. retineri tamen, atque compensari in causam judicati, quod ob talem transactionem solutum est, potest. † Quid ergo, si appellatum sit: vel hoc ipsum incertum sit, an judicatum sit, vel an sententia valeat? Magis est, ut transactio vires habeat: tunc enim rescriptis locum esse credendum est, cum de sententia indubitata, quæ nullo remedio adtemptari potest, transigitur. §. 2. Item si ob transactionem alimentorum testamento relictorum datum sit, apparet posse repeti, quod datum est: quia transactio Senatusconsulto infirmatur.

§. 3. Si quis post transactionem nihilominus condemnatus fuerit, dolo quidem id fit, sed tamen sententia valet. potuit autem quis, si quidem ante litem contestatam transegerit, volenti litem contestari opponere doli exceptionem: sed si post litem contestatam transactum est, nihilominus poterit exceptione doli uti post secuti. dolo enim facit, qui contra transactionem expertus, amplius petit: & ideo condemnatus repetere potest, quod ex causa transactionis dedit. Sane quidem ob causam dedit: neque repeti solet, quod ob causam datum est, causa secuta. sed hic non videtur causa secuta, cum transactioni non stetur. Cum igitur repetitio oritur, transactionis exceptio locum non habet: neque enim utrumque debet locum habere, & repetitio, & exceptio.

§. 4. Si qua lex ab initio dupli vel quadrupli statuit actionem, dicendum est, solutum ex falsa ejus causa repeti posse.

24. IDEM lib. 46 ad Sabinum.

SI is, qui perpetua exceptione tueri se poterat, cum sciret sibi exceptionem profuturam, promiserit aliquid, ut liberaretur: condicere non potest.

25. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

CUm duo pro reo fidejussissent decem, deinde reus tria solvisset, & postea fidejussores quina, placuit eum, qui posterior solvit, repetere tria posse. hoc merito, quia tribus à reo solutis septem sola debita supererant: quibus persolutis, tria indebita soluta sunt.

26. IDEM lib. 26 ad Edictum.

SI non sortem quis sed usuras indebitas solvit, repetere non poterit, si sortis debitæ solvit: sed si supra legitimum modum solvit, D. Severus rescripsit (quo jure utimur) repeti quidem non posse, sed sorti imputandum; & si postea sortem solvit, sortem quasi indebitam repeti posse. Proinde & si ante sors fuerit soluta, usuræ supra legitimum modum solutæ, quasi sors indebita, repetuntur. Quid, si simul solverit? Poterit dici, & tunc repetitionem locum habere.

§. 1. Supra duplum autem usuræ, & usurarum usuræ, nec in stipulatum deduci nec exigi possunt: & solutæ repetuntur: quemadmodum futurarum usurarum usuræ. §. 2. Si quis falso se sortem debere credens, usuras solverit, potest condicere: nec videtur sciens indebitum solvisse.

§. 3. *Indebitum* autem *solutum* accipimus, non solum si omnino non debeatur, sed & si per aliquam exceptionem perpetuam peti non poterat. quare hoc quoque repeti poterit: nisi sciens se tutum exceptione, solvit. §. 4. Si centum debens, quasi ducenta deberem, fundum ducentorum solvi: competere repetitionem Marcellus lib. 20 Digestorum scribit, & centum manere stipulationem. Licet enim placuit, rem pro pecunia solutam parere liberationem; tamen si ex falsa debiti quantitate majoris pretii res soluta est, non fit confusio partis rei cum pecunia *: nemo enim invitus compellitur ad communionem. Sed & condictio integræ rei manet, & obligatio incorrupta: ager autem retinebitur, donec debita pecunia solvatur. §. 5. Idem Marcellus ait, si pecuniam debens, oleum dederit pluris pretii, quasi plus debens, vel cum oleum deberet, oleum dederit, quasi majorem modum debens: superfluum olei esse repetendum, non totum. & ob hoc peremptam esse obligationem. §. 6. Idem Marcellus adjicit, si cum fundi pars mihi deberetur, quasi totus deberetur, æstimatione facta solutio pecuniæ solidi pretii fundi facta sit, repeti posse non totum pretium, sed partis indebitæ [pretium].

§. 7. Adeo autem perpetua exceptio parit condictionem, ut Julianus lib. 10 scripsit, si emptor fundi damnaverit heredem suum, ut venditorem nexu venditi liberaret, mox venditor ignorans rem tradiderit, posse eum fundum condicere. Idemque, & si debitorem suum damnaverit liberare, & [ille] ignorans solverit.

§. 8. Qui filiofamilias solverit, cum esset ejus peculiaris debitor, si quidem ignoravit ademptum ei peculium, liberatur: si scit, & solvit, condictionem non habet; quia sciens indebitum solvit.

§. 9. Filiusfamilias contra Macedonianum mutuatus si solverit, & patri suo heres effectus, velit vindicare nummos, exceptione summovebitur à vindicatione nummorum. §. 10. Si quis quasi ex compromisso condemnatus, falso solverit, repetere potest. §. 11. Hereditatis vel bonorum possessori, si quidem defendat hereditatem, indebitum solutum condici poterit: si vero is non defendat, etiam debitum solutum repeti potest. §. 12. Libertus, cum se putaret *operas* patrono debere, solvit. condicere eum non posse, quamvis putans se obligatum solvit, Julianus lib. 10 Digestorum scripsit. Natura enim operas patrono libertus debet. † Sed & si non operæ patrono sunt solutæ, sed, cum officium ab eo desideraretur, cum patrono decidit pecunia, & solvit, repetere non potest. † Sed si *operas* patrono exhibuit, non officiales, sed fabriles, veluti pictorias, vel alias, dum putat se debere, videndum, an possit condicere? Et Celsus lib. 6 Digestorum putat, eam esse causam operarum, ut non sint eædem, neque ejusdem hominis, neque eidem exhibentur: nam plerumque robur hominis, ætas temporis, oportunitasque naturalis mutat causam operarum. & ideo nec volens quis reddere potest. Sed hæ (inquit) operæ recipiunt æstimationem. & interdum licet aliud præstemus (inquit) aliud condicimus: ut puta fundum indebitum dedi, & fructus condico; vel hominem indebitum, & hunc sine fraude modico distraxisti, nempe hoc solum refundere debes, quod ex pretio habes; vel meis sumptibus pretiosiorem hominem feci, nonne æstimari hæc debent?

Sic & in proposito ait, posse condici, quanti operas essem conducturus. Sed si delegatus sit a patrono officiales operas, apud Marcellum lib. 20 Digestorum quæritur. Et dicit Marcellus, non teneri eum: nisi forte in artificio sint. hæ enim, jubente patrono, & alii edendæ sunt. Sed si solverit officiales delegatus, non potest condicere, neque ei, cui solvit, creditori, cui alterius contemplatione solutum est, quique suum recipit; neque patrono, quia natura ei debentur.

§. 13. Si *decem aut Stichum* stipulatus, solvam quinque: quæritur, an possim condicere? Quæstio ex hoc descendit, an liberer in quinque: nam, si liberor, cessat condictio; si non liberor, erit condictio? Placuit autem (ut Celsus lib. 6. & Marcellus lib. 20 Digestorum, scripsit) non perimi partem dimidiam obligationis. ideoque eum qui quinque solvit, in pendenti habendum, an liberaretur, petique ab eo posse reliqua quinque, aut Stichum: &, si præstiterit residua quinque, videri eum & in priora debita solvisse; si autem Stichum præstitisset, quinque eum posse condicere, quasi indebita. Sic posterior solutio comprobabit, priora quinque utrum debita, an indebita solverentur. Sed & si post soluta quinque, & Stichus solvatur, & malim ego habere quinque, & Stichum reddere, an sim audiendus, quærit Celsus? Et putat, natam esse quinque condictionem: quamvis utroque simul soluto, mihi retinendi, quod vellem, arbitrium daretur.

§. 14. Idem ait, & si duo heredes sint stipulatoris, non sic posse, alteri quinque solutis, alteri partem Stichi solvi. Idem & si duo sint promissoris heredes. Secundum quæ liberatio non contingit, nisi aut utrique quina, aut utrique partes Stichi fuerunt solutæ.

27. PAULUS lib. 28 ad Edictum.

QUi loco certo debere existimans indebitum solvit, quolibet loco repetet: non enim existimationem solventis eadem species repetitionis sequitur.

28. IDEM lib. 32 ad Edictum.

IUdex si male absolvit, & absolutus sua sponte solverit, repetere non potest.

29. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

INterdum persona locum facit repetitioni: utputa si pupillus sine tutoris auctoritate, vel furiosus, vel is, cui bonis interdictum est, solverit. nam in his personis generaliter repetitioni locum esse non ambigitur. Et, si quidem extant nummi, vindicabuntur: consumptis vero, condictio locum habebit.

30. IDEM lib. 10 Disputationum.

QUi invicem creditor, idemque debitor est, in [his] casibus, in quibus compensatio locum non habet, si solvit, non habet condictionem, veluti indebiti soluti; sed sui crediti petitionem.

31. IDEM lib. 1 Opinionum.

IS, qui plus, quam hereditaria portio efficit, per errorem creditori caverit, indebiti promissi habet condictionem.

32. JULIANUS lib. 10 Digestorum.

CUm is, qui *Pamphilum aut Stichum* debet, simul utrumque solverit, si posteaquam utrumque solverit, aut uterque, aut alter ex his desiit in rerum natura esse, nihil repetet: id enim remanebit in soluto, quod superest.

§. 1. Fidejussor cum paciscitur, *ne ab eo pecunia petatur*, & per imprudentiam solverit, condicere stipulatori poterit: & ideo reus quidem manet obligatus, ipse autem sua exceptione tutus est. nihil autem interest, fidejussor an heres ejus solvat. Quod si huic fidejussori reus heres extiterit & solverit, nec repetet, & liberabitur.

§. 2. Mulier, si in ea opinione sit, ut credat se pro dote obligatam, quicquid dotis nomine dederit, non repetit: sublata enim falsa opinione, relinquitur pietatis causa, ex qua solutum repeti non potest. §. 3. Qui *hominem generaliter* promisit, similis est ei, qui *hominem aut decem* debet. & ideo, si, cum existimaret se Stichum promisisse, eum dederit, condicet: alium autem quemlibet dando, liberari poterit.

33. IDEM lib. 39 Digestorum.

SI in area tua ædificassem, & tu ædes possideres, condictio locum non habebit: quia nullum negotium inter nos contraheretur. nam is, qui non debitam pecuniam solverit, hoc ipso aliquid negotii gerit: cum autem ædificium in area sua ab alio positum dominus occupat, nullum negotium contrahit. † Sed [&] si is, qui in aliena area ædificasset, ipse possessionem tradidisset, condictionem non habebit: quia nihil accipientis faceret, sed suam rem dominus habere incipiat. Et ideo constat, si quis, cum existimaret se heredem esse, insulam hereditariam fulsisset, nullo alio modo, quam per retentionem impensas servare posse.

34. IDEM lib. 40 Digestorum.

IS, cui hereditas tota per fideicommissum relicta est, & præterea fundus, *si decem dedisset heredi*, & heres suspectam hereditatem dixerit, & eam ex Trebelliano restituerit, causam dandæ pecuniæ non habet: & ideo quod eo nomine, quasi implendæ conditionis gratia dederit, condictione repetet.

35. IDEM lib. 45 Digestorum.

QUi ob rem non defensam solvit, quamvis postea defendere paratus est, non repetet, quod solverit.

36. PAULUS lib. 5 Epitomarum Alfeni Digestorum.

SErvus cujusdam, insciente domino, magidem commodavit; is, cui commodaverat, pignori eam posuit, & fugit; qui accepit, non aliter se redditurum ajebat, quam si pecuniam accepisset; accepit à servulo, & reddidit magidem: *Quæsitum* est, an pecunia ab eo repeti possit? *Respondit*, si is, qui pignori accepisset magidem, alienam scit apud se pignori deponi, furti eum se obligasse: ideoque, si pecuniam à servulo accepisset redimendi furti causa, posse repeti. sed si nescisset alienam apud se deponi, non esse furem. † Item si pecunia ejus nomine, à quo pignus acceperat, a servo ei soluta esset, non posse ab eo repeti.

37. JULIANUS lib. 3 ad Urseium Ferocem.

SErvum meum insciens à te emi, pecuniamque tibi solvi. Eam me à te repetiturum, & eo nomine condictionem mihi esse, omnimodo puto: sive scisses meum esse, sive ignorasses.

38. AFRICANUS lib. 9 Quæstionum.

FRater à fratre, cum in ejusdem potestate essent, pecuniam mutuatus, post mortem patris ei solvit. *Quæsitum est*, an repetere possit? *Respondit*, utique quidem pro ea parte, qua ipse patri heres extitisset, repetiturum: pro ea vero, qua frater heres extiterit, ita repetiturum, si non minus ex peculio suo ad fratrem pervenisset; naturalem enim obligationem, quæ fuisset, hoc ipso sublatam videri, quod peculii partem frater sit consecutus, adeo ut, si prælegatum filio, eidemque debitori [id] fuisset, deductio

deductio hujus debiti à fratre ex eo fieret. idque maxime consequens esse ei sententiæ, quam Julianus probaret: si extraneo quid debuisset, & ab eo post mortem patris exactum esset, tantum judicio eum familiæ erciscundæ recuperaturum à coheredibus fuisse, quantum ab his creditor actione de peculio consequi potuisset. Igitur, [&] si re integra familiæ erciscundæ agatur, ita peculium dividi æquum esse, ut ad quantitatem ejus indemnis à coherede præstetur. porro eum, quem adversus extraneum defendi oportet, longe magis in eo, quod fratri debuisset, indemnem [esse] præstandum. §. 1. *Quæsitum* est, si pater filio crediderit, isque emancipatus solvat, an repetere possit? *Respondit*, si nihil ex peculio apud patrem remanserit, non repetiturum: nam manere naturalem obligationem, argumento esse, quod extraneo agente intra annum de peculio, deduceret pater, quod sibi filius debuisset.

§. 2. Contra si pater, quod filio debuisset, eidem emancipato solverit, non repetet: nam hic quoque manere naturalem obligationem, eodem argumento probatur, quod si extraneus intra annum de peculio agat, etiam quod pater ei debuisset, computetur. Eademque erunt & si extraneus heres exheredato filio solverit id, quod ei pater debuisset. §. 3. Legati satis accepi, & cum fidejussor mihi solvisset, apparuit indebitum fuisse legatum: Posse eum repetere existimavit.

39. MARCIANUS lib. 8 Institutionum.

SI quis, cum à fideicommissario sibi cavere poterat, non caverit, quasi indebitum plus debito eum solutum repetere posse, Divi Severus & Antoninus rescripserunt.

40. IDEM lib. 3 Regularum.

QUi * *exceptionem perpetuam habet, solutum per errorem repetere potest*. Sed hoc non est perpetuum. nam si quidem ejus causa exceptio datur cum quo agitur, solutum repetere potest; ut accidit in Senatusconsulto de intercessionibus: ubi vero in odium ejus, cui debetur, exceptio datur, perperam solutum non repetitur; veluti si filiusfamilias contra Macedonianum mutuam pecuniam acceperit, & paterfamilias factus solverit, non repetit. §. 1. Si pars domus, quæ in diem per fideicommissum relicta est, arserit ante diem fideicommissi cedentem, & eam heres sua impensa refecerit, deducendam esse impensam ex fideicommisso, constat: & si sine deductione domum tradiderit, posse incerti condici, quasi plus debito dederit. §. 2. Si pactus fuerit patronus cum liberto, *ne operæ ab eo petantur*, quidquid postea solutum fuerit à liberto, repeti potest.

41. NERATIUS lib. 6 Membranarum.

QUod pupillus sine tutoris auctoritate stipulanti promiserit, solverit, repetitio est, quia nec natura debet.

42. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

POEnæ non solent repeti, cum depensæ sunt.

43. PAULUS lib. 3 ad Plautium.

SI quis jurasset *se dare non oportere*, ab omni contentione discedetur: atque ita solutam pecuniam repeti posse dicendum est.

44. IDEM lib. 14 ad Plautium.

REpetitio nulla est ab eo, qui suum recepit, tametsi ab alio, quam vero debitore, solutum est.

45. JAVOLENUS lib. 2 ex Plautio.

SIis, qui hereditatem vendidit, & emptori tradidit, id, quod sibi mortuus debuerat, non retinuit, repetere poterit: quia * plus debito solutum per condictionem recte recipietur.

46. IDEM lib. 4 ex Plautio.

QUi heredis nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis solvit, ipse quidem repetere non potest, sed si ignorante herede nummos ejus tradidit, dominus [ait] eos recte vindicabit. † Eadem causa rerum corporalium est.

47. CELSUS lib. 6 Digestorum.

INdebitam pecuniam per errorem promisisti; eam, qui pro te fidejusserat, solvit: Ego existimo, si nomine tuo solverit fidejussor, te fidejussori, stipulatorem tibi obligatum fore. nec exspectandum est, ut ratum habeas: quoniam potes videri idipsum mandasse, ut tuo nomine solveretur. sin autem fidejussor suo nomine solverit quod non debebat, ipsum à stipulatore repetere posse: quoniam indebitam jure gentium pecuniam solvit. quo minus autem consequi poterit ab eo, cui solvit, à te mandati judicio consecuturum; si modo, per ignorantiam, petentem exceptione non summoverit.

48. IDEM lib. 6 Digestorum.

QUi promisit, *si aliquid à se factum sit*, vel, *cum aliquid factum sit, dare se decem*, si prius, quam id factum fuerit, quod promisit, dederit, non videbitur fecisse, quod promisit: atque ideo repetere potest.

49. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

HIs solis pecunia condicitur, quibus quoquo modo soluta est: non quibus proficit.

50. POMPONIUS lib. 5 ad Quintum Mucium.

QUod quis sciens indebitum dedit hac mente, ut postea repeteret, repetere non potest.

51. IDEM lib. 6 ad Quintum Mucium.

EX *quibus causis retentionem quidem habemus, petitionem autem non habemus, ea, si solverimus, repetere non possumus.

52. IDEM lib. 27 ad Quintum Mucium.

DAmus aut ob causam, aut ob rem. † Ob causam, præteritam; veluti cum ideo do, *quod aliquid à te consecutus sum*, vel *quia aliquid à te factum est*: ut etiam si falsa causa sit, repetitio ejus pecuniæ non sit. † Ob rem vero datur, *ut aliquid sequatur*: quo non sequente, repetitio competit.

53. PROCULUS lib. 7 Epistolarum.

DOminus testamento servo suo libertatem dedit, *si decem det*; servo ignorante id testamentum non valere, data sunt mihi decem: Quæritur, quis repetere potest? Proculus respondit: Si ipse servus peculiares nummos dedit, cum ei à domino id permissum non esset, manent nummi domini, eosque non per condictionem, sed in rem actione petere debet. si autem alius rogatu servi suos nummos dedit, facti sunt mei, eosque dominus servi, cujus nomine dati sunt, per condictionem petere potest. Sed tam benignius, quam utilius est, recta via ipsum, qui nummos dedit, suum recipere.

54. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

EX his omnibus causis, quæ jure non valuerunt, vel non habuerunt effectum, secuta per errorem solutione, condictioni locus erit.

55. IDEM lib. 6 Quæstionum.

SI urbana prædia locaverit prædo, quod mercedis nomine ceperit ab eo, qui solvit, non repetetur: sed domino erit obligatus. † Idemque juris erit in vecturis navium, quas ipse loca-

locaverit, aut exercuerit. item mercedibus servorum, quorum operæ per ipsum fuerint locatæ. nam si servus non locatus mercedem, ut domino, prædoni retulit, non fiet accipientis pecunia: quod si vecturas navium, quas dominus locaverat, item pensiones insularum acceperit, ob indebitum ei tenebitur, qui non est liberatus solvendo. Quod ergo dici solet, *prædoni fructus posse condici*, tunc locum habet, cum domini fructus fuerunt.

56. IDEM lib. 8 Quæstionum.

SUfficit ad causam indebiti, incertum esse, temporaria sit an perpetua exceptionis defensio: nam si qui, *ne conveniatur*, *donec Titius Consul fiat*, paciscatur, quia potest Titio decedente perpetua fieri exceptio, quæ ad tempus est, Titio Consulatum ineunte, summa ratione dicetur, quod interim solvitur, repeti. ut enim pactum, quod in tempus certum collatum est, non magis inducit condictionem, quam si ex die debitor solvit, ita prorsum defensio juris, quæ causam incertam habet, condictionis instar obtinet.

57. IDEM lib. 3 Responsorum.

CUm indebitum impuberis nomine tutor numeravit, impuberis condictio est.

§. 1. Creditor, ut procuratori suo debitum redderetur, mandavit. majore pecunia soluta, procurator indebiti causa convenietur. Quod si nominatim, ut major pecunia solveretur, delegavit, indebiti cum eo [qui] delegavit, erit actio: quæ non videtur perempta, si frustra cum procuratore lis fuerit instituta.

58. IDEM lib. 9 Responsorum.

SErvo manumisso fideicommissum ita reliquit, *si ad libertatem ex testamento pervenerit*; post acceptam sine judice pecuniam, ingenuus pronunciatus est: indebiti fideicommissi repetitio erit.

59. IDEM lib. 2 Definitionum.

SI fidejussor jure liberatus, solverit errore pecuniam, repetenti non oberit: si vero reus promittendi per errorem, & ipse postea pecuniam solverit, non repetet. cum prior solutio, quæ fuit inrita, naturale vinculum non dissolvit, nec civile, si reus promittendi tenebatur.

60. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

JUlianus verum debitorem post litem contestatam, manente adhuc judicio, negabat solventem repetere posse: quia nec absolutus, nec condemnatus repetere posset. licet enim absolutus sit, natura tamen debitor permanet: similemque esse ei dicit, qui ita promisit, *sive navis ex Asia venerit, sive non venerit*: quia ex una causa alterius solutionis origo proficiscitur.

§. 1. Ubi autem quis, quod pure debet, [sub conditione] novandi animo promisit, plerique putant, pendente novatione solutum repetere posse: quia, ex qua obligatione solvat, adhuc incertum sit. idemque esse, etiam si diversas personas ponas eandem pecuniam pure, & sub conditione, novandi animo promisisse, sed hoc dissimile est: in stipulatione enim pura, & conditionali, eundem debiturum certum est.

61. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

TUtores pupilli quibusdam creditoribus patris ex patrimonio paterno solverunt: sed postea, non sufficientibus bonis, pupillum abstinuerunt: Quæritur, an quod amplius creditoribus per tutores pupilli solutum est, vel totum quod acceperunt, restituere debeant? Respondi, si nihil dolo factum esset, tutori quidem, vel pupillo non deberi: creditoribus autem aliis in id, quod amplius sui debiti solutum est, teneri.

62. MÆCIANUS lib. 4 Fideicommissorum.

FIdeicommissum in stipulatione deductum, tametsi non debitum fuisset, quia tamen à sciente, fidei explendæ causa promissum esset, debetur.

63. GAIUS lib. singulari de casibus.

NEratius casum refert, ut quis id, quod solverit, repetere non possit, quasi debitum dederit, nec tamen liberetur: velut, si is, qui cum certum hominem deberet, statuliberum dederit. nam ideo eum non liberari, quod non in plenum stipulatoris hominem fecerit: nec tamen repetere eum posse, quod debitum dederit.

64. TRYPHONINUS lib. 7 Disputationum.

SI quod dominus servo debuit, manumisso solvit, quamvis existimans ei [se] aliqua teneri actione, tamen repetere non poterit: quia naturale agnovit debitum. ut enim libertas naturali jure continetur, & dominatio ex gentium jure introducta est, ita debiti vel non debiti ratio in condictione naturaliter intelligenda est.

65. PAULUS lib. 17 ad Plautium.

IN summa, ut generaliter de repetitione tractemus, sciendum est dari, *aut ob transactionem, aut ob causam, aut propter conditionem, aut ob rem, aut indebitum*: in quibus omnibus quæritur de repetitione. §. 1. Et quidem quod transactionis nomine datur, licet res nulla media fuerit, non repetitur: nam si lis fuit, hoc ipsum, quod à lite disceditur, causa videtur esse. Sin autem evidens calumnia detegitur, & transactio imperfecta est, repetitio dabitur.

§. 2. Id quoque, quod ob causam datur, puta quod negotia mea adjuta ab eo putavi, licet non sit factum: quia donari volui, quamvis falso mihi persuaserim, repeti non posse.

§. 3. Sed agere per condictionem propter conditionem legati vel hereditatis, sive non sit mihi legatum, sive ademptum legatum, possum, ut repetam, quod dedi: quoniam non contrahendi animo dederim. quia causa, propter quam dedi, non est secuta. † Idem & si hereditatem adire nolui vel non potui. Non idem potest dici, si servus meus sub conditione heres institutus sit, & ego dedero, deinde manumissus adierit: nam hoc casu secuta res est. §. 4. Quod ob rem datur, ex bono & æquo habet repetitionem: veluti, si dem tibi, *ut aliquid facias*, nec feceris. §. 5. Ei qui indebitum repetit, & fructus & partus restitui debent, deducta impensa.

§. 6. In frumento indebito soluto & bonitas est: &, si consumpsit frumentum, pretium repetet. §. 7. Sic habitatione data, pecuniam condicam: non quidem quanti locare potui, sed quanti tu conducturus fuisses. §. 8. Si servum indebitum tibi dedi, eumque manumisisti, si sciens hoc fecisti, teneberis ad pretium ejus: si nesciens, non teneberis; sed propter operas ejus liberti, & ut hereditatem ejus restituas.

§. 9. *Indebitum* est non tantum, quod omnino non debetur, sed & quod alii debetur, si alii solvatur: aut si id, quod alius debebat, alius, quasi ipse debeat, solvat.

66. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

HÆc condictio ex bono & æquo introducta, quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare consuevit.

67. SCÆ-

67. SCAEVOLA lib. 5 Digestorum.

STichus testamento ejus, quem dominum suum arbitrabatur, libertate accepta, *si decem annis ex die mortis annuos decem heredibus praestitisset*, per octo annos praefinitam quantitatem, ut jussus erat, dedit: postmodum se ingenuum comperit: nec reliquorum annorum dedit: & pronunciatus est ingenuus: Quaesitum est, an pecuniam, quam heredibus dedit, ut indebitam datam repetere, & qua actione possit? Respondit, si eam pecuniam dedit, quae neque ex operis suis, neque ex re ejus, cui bona fide serviebat, quaesita sit, posse repeti. §. 1. Tutor creditori pupilli sui plus, quam debebatur, exsolvit: & tutelae judicio pupillo non imputavit: Quaero, an repetitionem adversus creditorem haberet? Respondit, habere. §. 2. Titius, cum multos creditores haberet, in quibus & Seium, bona sua privatim facta venditione Maevio concessit, ut satis creditoribus faceret: sed Maevius solvit pecuniam Seio, tanquam debitam, quae jam à Titio fuerat soluta: Quaesitum est, cum postea reperiantur apochae apud Titium debitorem partim solutae pecuniae, cui magis repetitio pecuniae indebitae solutae competit, Titio debitori, an Maevio, qui in rem suam procurator factus est? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, ei, qui postea solvisset. §. 3. Idem quaesiit, an pactum, quod in pariationibus adscribi solet in hunc modum, EX HOC CONTRACTU NULLAM INTER SE CONTROVERSIAM AMPLIUS ESSE, impediat repetitionem? Respondit, nihil proponi, cur impediret. §. 4. Lucius Titius Gaio Seio minori annis vigintiquinque pecuniam certam credidit, & ab eo aliquantum usurarum nomine accepit: [&] Gaii Seii minoris heres adversus Publium Maevium à Praeside provinciae in integrum restitutus est, ne debitum hereditarium solveret: [&] nec quicquam de usuris ejusdem sortis, quas Seius minor annis vigintiquinque exsolveret, repetendis tractatum apud Praesidem, aut ab eo est pronunciatum. Quaero, an usuras, quas Gaius Seius minor annis vigintiquinque, quoad viveret, creditori exsolveret, heres ejus repetere possit? Respondit, secundum ea, quae proponerentur, condici id, quod usurarum nomine defunctus solvisset, non posse. † Item quaero, si existimes repeti non posse, an ex alio debito heres retinere eas possit? Respondit, ne hoc quidem.

TIT. VII.

DE CONDICTIONE SINE CAUSA.

1. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

EST & haec species condictionis, si quis sine causa promiserit, vel si solverit quis indebitum. Qui autem promisit sine causa, condicere quantitatem non potest, quam non dedit: sed ipsam obligationem. §. 1. Sed etsi ob causam promisit, causa tamen secuta non est, dicendum est, condictionem locum habere.

§. 2. Sive ab initio sine causa promissum est, sive fuit causa promittendi, quae finita est vel secuta non est, dicendum est, condictioni locum fore.

§. 3. Constat id demum posse condici alicui, quod vel non ex justa causa ad eum pervenit, vel redit ad non justam causam.

2. IDEM lib. 32 ad Edictum.

SI fullo vestimenta lavanda conduxerit, deinde, amissis eis, domino pretium, ex locato conventus, praestiterit, posteaque dominus invenerit vestimenta: qua actione debeat consequi pretium, quod dedit? Et ait Cassius, eum non solum ex conducto agere, verum condicere domino posse. Ego puto ex conducto omnimodo eum habere actionem. An autem & condicere possit, quaesitum est: quia non indebitum dedit? Nisi forte, quasi sine causa datum, [sic] putamus condici posse: etenim vestimentis inventis, quasi sine causa datum videtur.

3. JULIANUS lib. 8 Digestorum.

QUi sine causa obligantur, incerti condictione consequi possunt, ut liberentur: nec refert, omnem quis obligationem sine causa susciapiat, an majorem quam suscipere eum oportuerit; nisi quod alias condictione id agitur, ut omni obligatione liberetur, alias, ut exoneretur. veluti qui decem promisit: nam, si quidem nullam causam promittendi habuit, incerti condictione consequitur, ut tota stipulatio accepto fiat; at si, cum quinque promittere deberet, decem promisit, incerti [condictione] consequetur, ut [in] quinque liberetur.

4. AFRICANUS lib. 8 Quaestionum.

NIhil refert, utrumne ab initio sine causa quid datum sit, an causa, propter quam datum sit, secuta non sit.

5. PAPINIANUS lib. 11 Quaestionum.

AVunculo nuptura, pecuniam in dotem dedit, neque nupsit: an eandem repetere possit, quaesitum est? Dixi, cum ob turpem causam dantis & accipientis pecunia numeretur, cessare condictionem; & in delicto pari potiorem esse possessorem: quam rationem fortassis aliquem secutum respondere, non habituram mulierem condictionem. Sed recte defendi, non [tam] turpem causam in proposito, quam nullam fuisse: cum pecunia, quae daretur, in dotem converti nequiret. non enim stupri, sed matrimonii gratia datam esse.

§. 1. Noverca privigno, nurus socero pecuniam dotis nomine dedit, neque nupsit. Cessare condictio prima facie videtur, quoniam jure gentium incestum committitur: atquin [vel] magis in ea specie nulla causa dotis dandae fuit. Condictio igitur competit.

LIBER TERTIUSDECIMUS.

TIT. I.

DE CONDICTIONE FURTIVA.

1. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

IN furtiva re, soli domino condictio competit.

2. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

COndictioni ex causa furtiva & furiosi & infantes obligantur, cum heredes necessarii exstiterunt: quamvis cum eis agi non possit.

3. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SI condicatur servus ex causa furtiva, id venire in condictionem certum est, quod interfit agentis: veluti si heres sit institutus, & periculum subeat dominus hereditatis perdendae. Quod [&] Julianus scribit. † Item si mortuum homi-

hominem condicat, consecuturum ait pretium hereditatis.

4. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

SI servus vel filiusfamilias furtum commiserit, condicendum est domino id, quod ad eum pervenit: in residuum, noxæ servum dominus dedere potest.

5. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

EX furtiva causa filiosfamilias condici potest: nunquam enim ea condictione alius, quam qui fecit, tenetur, aut heres ejus.

6. ULPIANUS lib. 38 ad Edictum.

PRoinde & si ope consilio alicujus furtum factum sit, condictione non tenebitur: etsi furti tenetur.

7. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

SI pro fure damnum decisum sit, condictionem non impediri verissimum est: decisione enim furti quidem actio, non autem condictio tollitur. §. 1. Furti actio pœnam petit legitimam: condictio, rem ipsam. ea res facit, ut neque furti actio per condictionem, neque condictio per furti actionem consumatur. Is itaque, cui furtum factum est, habet actionem furti, & condictionem, & vindicationem: habet & ad exhibendum actionem.

§. 2. Condictio rei furtivæ, quia rei habet persecutionem, heredem quoque furis obligat: nec tantum, si vivat servus furtivus, sed etiam si decesserit. sed & si apud furis heredem diem suum obiit servus furtivus, vel non apud ipsum, post mortem tamen furis, dicendum est condictionem adversus heredem durare. † Quæ in herede diximus, eadem erunt & in cæteris successoribus.

8. IDEM lib. 27 ad Edictum.

IN re furtiva condictio ipsorum corporum competit: sed utrum tamdiu, quamdiu exstent; an vero & si desierint esse in rebus humanis? Et, si quidem obtulit fur, sine dubio nulla erit condictio. si non obtulit, durat condictio æstimationis ejus: corpus enim ipsum præstari non potest. §. 1. Si ex causa furtiva res condicatur, cujus temporis æstimatio fiat, quæritur. Placet tamen, id tempus spectandum, quo res unquam plurimi fuit: maxime, cum deteriorem rem factam fur dando non liberatur. * semper enim moram fur facere videtur. §. 2. Novissime dicendum est, etiam fructus in hac actione venire.

9. IDEM lib. 30 ad Edictum.

IN condictione ex causa furtiva non pro parte, quæ pervenit, sed in solidum tenemur, dum soli heredes sumus: pro parte autem heres, pro ea parte, pro qua heres est, tenetur.

10. IDEM lib. 38 ad Edictum.

SIve manifestus fur, sive nec manifestus sit, poterit ei condici. Ita demum autem manifestus fur condictione tenebitur, si deprehensa non fuerit à domino possessio ejus. Cæterum * nemo furum condictione tenetur, posteaquam dominus [possessionem] adprehendit. & ideo Julianus, ut procedat in fure manifesto tractare de condictione, ita proponit: furem deprehensum aut occidisse, aut fregisse, aut effudisse id, quod interceperat.

§. 1. Ei quoque, qui vi bonorum raptorum tenetur, condici posse Julianus lib. 22 Digestorum significat.

§. 2. Tamdiu autem condictioni locus erit, donec domini facto dominium ejus rei ab eo recedat: & ideo si eam rem alienaverit, condicere non poterit. §. 3. Unde Celsus lib. 12 Digestorum scribit, si rem furtivam dominus pure legaverit furi, heredem ei condicere non posse. † Sed & si non ipsi furi, sed alii: idem dicendum est, cessare condictionem. quia dominium facto testatoris, id est, domini, discessit.

11. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

SEd nec legatarius condicere potest. * ei enim competit condictio, cui res subrepta est, vel heredi ejus. sed vindicare rem legatam ab eo potest.

12. ULPIANUS lib. 38 ad Edictum.

ET ideo eleganter Marcellus definit lib. 7. ait enim: Si res mihi subrepta, tua remaneat, condices: sed & si dominium non tuo facto amiseris, æque condices. §. 1. In communi igitur re eleganter ait interesse, utrum tu provocasti communi dividundo judicio, an provocatus es: ut si provocasti communi dividundo judicio, amiseris condictionem; si provocatus es, retineas. §. 2. Neratius libris membranarum Aristonem existimasse refert, eum, cui pignori res data sit, incerti condictione acturum, si ea subrepta est.

13. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

EX argento subrepto pocula facta condici posse, Fulcinius ait. Ergo in condictione poculorum, etiam cælaturæ æstimatio fiet, quæ impensa furis facta est: quemadmodum, si infans subreptus adoleverit, æstimatio fit adolescentis; quamvis cura & sumptibus furis creverit.

14. JULIANUS lib. 22 Digestorum.

SI servus furtivus sub conditione legatus fuerit, pendente ea heres condictionem habebit. & si lite contestata, conditio exstiterit, absolutio sequi debebit, perinde ac si idem servus sub conditione liber esse jussus fuisset, & lite contestata conditio exstitisset: nam nec petitoris jam interest hominem recipere, & res sine dolo malo furis ejus esse desiit. † Quod si pendente conditione judicaretur, judex æstimare debebit, quanti emptorem invenerit. §. 1. Cavere autem ex hac actione petitor ei, cum quo agitur, non debebit.

§. 2. Bove subrepto, & occiso, condictio & bovis, & corii, & carnis, domino competit; scilicet si & corium, & caro contrectata fuerunt: cornua quoque condicentur. Sed si dominus condictione bovis pretium consecutus fuerit, & postea aliquid eorum, de quibus supradictum est, condicet, omnimodo exceptione summovetur. † Contra si corium condixerit, & pretium ejus consecutus bovem condicet, offerente fure pretium bovis, detracto pretio corii, doli mali exceptione summovebitur.

§. 3. Idem juris est, uvis subreptis: nam & mustum, & vinacia jure condici possunt.

15. CELSUS lib. 12 Digestorum.

QUod ab alio servus subripuit, ejus nomine liber furti tenetur: condici autem ei non potest, nisi liber contrectavit.

16. POMPONIUS lib. 38 ad Quintum Mucium.

QUi furtum admittit, vel re commodata vel deposita utendo, condictione quoque ex furtiva causa obstringitur. quæ differt ab actione commodati hoc, quod etiam si sine dolo malo & culpa ejus interierit res, condictione [tamen] tenetur: cum * in commodati actione non facile ultra culpam, & in depositi [non] ultra dolum malum teneatur is, cum quo [depositi] agetur.

17. PAPINIANUS lib. 10 Quæstionum.

PApi refert ad tollendam condictionem, offeratur servus furtivus, an in aliud nomen, aliumque statum obligationis transferatur. Nec me movet, præsens homo fuerit, necne: cum mora, quæ eveniebat ex furto, veluti quadam delegatione finiatur.

18. SCÆVOLA lib. 4 Quæstionum.

QUoniam furtum fit, cum quis indebitos nummos sciens acceperit, videndum, si procurator suos nummos solvat, an ipsi furtum fiat? Et Pomponius Epistolarum lib. 8, ipsum condicere ait ex causa furtiva: sed & me condicere, si ratum habeam, quod indebitum datum sit. Sed altera condictione altera tollitur.

19. PAULUS lib. 3 ad Neratium.

JUlianus ex persona filiæ, quæ res amovit, dandam in patrem condictionem in peculium respondit.

20. TRYPHONINUS lib. 15 Disputationum.

LIcet fur paratus fuerit excipere condictionem, & per me steterit, dum in rebus humanis res fuerat, condicere eam, postea autem perempta est, tamen durare condictionem veteres voluerunt: quia videtur qui primo invito domino rem contrectaverit, semper in restituenda ea, quam nec debuit auferre, moram facere.

TIT. II.

DE CONDICTIONE EX LEGE.

PAULUS lib. 2 ad Plautium.

SI obligatio Lege nova introducta sit, nec cautum eadem Lege, *quo genere actionis experiamur*, ex Lege agendum est.

TIT. III.

DE CONDICTIONE TRITICIARIA.

1. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

QUi certam pecuniam numeratam petit, illa actione utitur, SI CERTUM PETETUR: qui autem alias res, per triticiariam condictionem petet. † Et generaliter dicendum est, eas res per hanc actionem peti, [si] quæ sint præter pecuniam numeratam: sive [in] pondere, sive [in] mensura constent; sive mobiles sint, sive soli. Quare fundum quoque per hanc actionem petimus, & si vectigalis sit: sive jus stipulatus quis sit, veluti usumfructum vel servitutem utrorumque prædiorum. §. 1. Rem autem suam per hanc actionem nemo petet, nisi ex causis [ex] quibus potest, veluti ex causa furtiva, vel vi mobili [re] abrepta.

2. IDEM lib. 18 ad Sabinum.

SEd & ei, qui vi aliquem de fundo dejecit, posse fundum condici Sabinus scribit. Et ita & Celsus. Sed ita, si dominus sit, qui dejectus condicat: cæterum, si non sit, possessionem eum condicere, Celsus ait.

3. IDEM lib. 27 ad Edictum.

IN hac actione si quæratur, res, quæ petita est, cujus temporis æstimationem recipiat, verius est, quod Servius ait, condemnationis tempus spectandum. Si vero desierit esse in rebus humanis, mortis tempus, sed *ἐν πλάτει*, secundum Celsum, erit spectandum. non enim debet novissimum vitæ tempus æstimari: ne ad exiguum pretium æstimatio redigatur in servo forte mortifere vulnerato. † In utroque autem, si post moram deterior res facta sit, Marcellus scribit lib. 20, habendam æstimationem, quanto deterior res facta sit. Et ideo, si quis post moram servum elusscatum dederit, nec liberari eum. Quare ad tempus moræ in his erit reducenda æstimatio.

4. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI merx aliqua, quæ certo die dari debebat, petita sit, veluti vinum, oleum, frumentum: tanti litem æstimandam, Cassius ait, quanti fuisset eo die, quo dari debuit. si de die nihil convenit, quanti tunc, cum judicium acciperetur. † Idemque juris in loco esse: ut primum æstimatio sumatur ejus loci, quo dari debuit: si de loco nihil convenit, is locus spectetur, quo peteretur. Quod & de cæteris rebus juris est.

TIT. IV.

DE EO, QUOD CERTO LOCO DARI OPORTET.

1. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

ALio loco, quam in quem sibi dari quisque stipulatus esset, non videbatur agendi facultas competere: sed quia iniquum erat, si promissor ad eum locum, in quem daturum se promisisset, nunquam accederet, (quod vel data opera faceret, vel quia aliis locis necessario distringeretur), non posse stipulatorem ad suum pervenire, ideo visum est, utilem actionem in eam rem comparare.

2. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

ARbitraria actio utriusque utilitatem continet, tam actoris, quam rei. Quod si rei interest, minoris fit pecuniæ condemnatio, quam intentatum est: aut si actoris, majoris [pecuniæ] fiat. §. 1. Hæc autem actio ex illa stipulatione venit, ubi stipulatus sum a te, *Ephesi decem dari*. §. 2. Si quis *Ephesi decem*, *aut Capuæ hominem dari* stipulatus experiatur, non debet, detracto altero loco, experiri: ne auferat loci utilitatem reo. §. 3. Scævola lib. 15 Quæstionum ait, non utique ea, quæ tacite insunt stipulationibus, semper in rei esse potestate: sed quid debeat, esse in ejus arbitrio; an debeat, non esse. Et ideo cum quis *Stichum aut Pamphilum* promittit, eligere posse, quod solvat, quamdiu ambo vivunt: cæterum ubi alter decessit, extingui ejus electionem; ne sit in arbitrio ejus, an debeat, dum non vult vivum præstare, quem solum debet. Quare & in proposito eum, qui promisit *Ephesi*, *aut Capuæ*, si fuerit in ipsius arbitrio, ubi ab eo petatur, conveniri non potuisse: semper enim alium locum electurum; sic evenire, ut sit in ipsius arbitrio, an debeat. quare putat posse ab eo peti altero loco, & sine loci adjectione. Damus igitur actori electionem petitionis. Et generaliter definit Scævola *, petitorem electionem habere, ubi petat: reum, ubi solvat: scilicet ante petitionem. Proinde mixta (inquit) rerum alternatio locorum alternationi, ex necessitate facit actoris electionem, & in rem propter locum: alioquin tollis ei actionem, dum vis reservare reo optionem. §. 4. Si quis ita stipulatur, *Ephesi*, *& Capuæ*, hoc ait, ut Ephesi partem, & Capuæ partem petat. §. 5. Si quis *insulam fieri* stipuletur, & locum non adjiciat, non valet stipulatio. §. 6. Qui ita stipulatur, *Ephesi decem dari*, si ante diem, quam Ephesum pervenire possit, agat, perperam ante diem agi: quia & Julianus putat, diem tacite huic stipulationi inesse. Quare verum puto, quod Julianus ait, eum, qui Romæ stipulatur, *hodie Carthagine dari*, inutiliter stipulari. §. 7. Idem Julianus tractat, an is, qui *Ephesi sibi aut Titio dari* stipulatus est, si alibi Titio solvatur, nihilominus possit intendere, sibi dari oportere? Et [Julianus] scribit, liberationem non contigisse: atque ideo posse peti, quod interest. Marcellus autem & alias tra-

tractat, & apud Julianum notat, posse dici, & si mihi alibi solvatur, liberationem contigisse: quamvis invitus accipere non cogar. plane, si non contigit liberatio, dicendum ait, superesse petitionem integræ summæ; quemadmodum si quis insulam alibi fecisset, quam ubi promiserat, in nihilum liberaretur. Sed mihi videtur summæ solutio distare à fabrica insulæ: & ideo, quod interest, solum petendum. §. 8. Nunc *de officio judicis* hujus actionis loquendum est: utrum quantitati contractus debeat servire, an vel excedere vel minuere quantitatem [debeat]: ut si interfuisset rei, Ephesi potius solvere, quam eo loci, quo conveniebatur, ratio ejus haberetur? Julianus Labeonis opinionem secutus, etiam actoris habuit rationem: cujus interdum potuit interesse, Ephesi recipere. Itaque utilitas quoque actoris veniet. quid enim, si trajectitiam pecuniam dederit, Ephesi recepturus, ubi sub pœna debebat pecuniam, vel sub pignoribus: & distracta pignora sunt, vel pœna commissa mora tua? vel fisco aliquid debebatur, & res stipulatoris vilissimo distracta est? in hanc arbitrariam, quod interfuit, veniet: & quidem ultra legitimum modum usurarum. Quid, si merces solebat comparare? & an & lucri ratio habeatur, non solius damni? Puto & lucri habendam rationem.

3. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

IDeo in arbitrium judicis refertur hæc actio, quia scimus, quam varia sint pretia rerum per singulas civitates, regionesque: maxime vini, olei, frumenti. pecuniarum quoque licet videatur una & eadem potestas ubique esse, tamen aliis locis facilius, & levibus usuris inveniuntur, aliis difficilius, & gravibus usuris.

4. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

QUod si Ephesi petetur, ipsa sola summa petetur, nec amplius quid: nisi si quid esset stipulatus, vel si temporis utilitas intervenit. §. 1. Interdum judex, qui ex hac actione cognoscit, cum sit arbitraria, absolvere reum debet, cautione ab eo exacta de *pecunia ibi solvenda, ubi promissa* est. quid enim, si ibi vel oblata pecunia actori dicatur, vel deposita, vel ex facili solvenda? Nonne debebit interdum absolvere? In summa, æquitatem [quoque] ante oculos habere debet judex, qui huic actioni addictus est.

5. PAULUS lib. 28 ad Edictum.

SI heres à testatore jussus sit, *certo loco quid dare*, arbitraria actio competit:

6. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

AUt mutua pecunia [sic] data fuerit, ut certo loco reddatur.

7. PAULUS lib. 28 ad Edictum.

IN bonæ fidei judiciis, etiam si [in] contrahendo convenit, *ut certo loco quid præstetur*, ex empto vel vendito vel depositi actio competit: non arbitraria actio. §. 1. Si tamen *certo loco traditurum se* quis stipulatus sit, hac actione utendum erit.

8. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

CEntum Capuæ dari stipulatus, fidejussorem accepisti. ea pecunia ab eo similiter, ut ab ipso promissore peti debebit: id est, ut si alibi, quam Capuæ petantur, arbitraria agi debeat: iisque tanti æstimetur, quanti ejus vel actoris interfuerit eam summam Capuæ potius, quam alibi solvi. Nec oportebit, quod forte per reum steterit, quo minus tota centum Capuæ solverentur, obligationem fidejussoris augeri. neque enim hæc causa recte comparabitur obligationi usurarum: ibi enim duæ stipulationes sunt, hic autem una pecuniæ [creditæ] est: circa cujus exsecutionem, æstimationis ratio arbitrio judicis committitur. Ejusque differentiæ manifestissimum argumentum esse puto, quod si post moram factam pars pecuniæ soluta sit, & reliquum petatur, officium judicis tale esse debeat, ut æstimet quanti actoris intersit, eam duntaxat summam, quæ petetur, Capuæ solutam esse.

9. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

IS, qui certo loco dare promittit, nullo alio loco, quam in quo promisit, solvere invito stipulatore potest.

10. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

SI post moram factam, quo minus Capuæ solveretur, cum arbitraria vellet agere, fidejussor acceptus sit ejus actionis nomine: videamus, ne ea pecunia, quæ ex sententia judicis accedere potest, non debeatur, nec sit in obligatione; adeo ut nunc quoque sorte soluta vel si Capuæ petatur, arbitrium judicis cesset. nisi [si] quis dicat, si judex centum & viginti condemnare debuerit, centum solutis ex universitate, tam ex sorte, quam ex pœna, solutum videri: ut superfit petitio ejus, quod excedit sortem, & accedat pœna pro eadem quantitate? Quod non puto admittendum: tanto magis, quod * creditor accipiendo pecuniam etiam remisisse pœnam videtur.

TIT. V.

DE PECUNIA CONSTITUTA.

1. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

HOc Edicto Prætor favet naturali æquitati, qui constituta ex consensu facta custodit: quoniam * grave est fidem fallere. §. 1. Ait Prætor: QUI PECUNIAM DEBITAM CONSTITUIT. QUI sic accipiendum est, QUÆVE: nam & mulieres de constituta tenentur, si non intercesserint. §. 2. De pupillo, etsi nihil sit expressum Edicto, attamen sine tutoris auctoritate constituendo non obligatur.

§. 3. Sed si filiusfamilias constituerit, an teneatur, quæritur? Sed puto verum, & ipsum constituentem teneri, & patrem de peculio.

§. 4. Eum, qui inutiliter stipulatus est, cum stipulari voluerit, non constitui sibi, dicendum est de constituta experiri non posse: quoniam non animo constituentis, sed promittentis factum sit. §. 5. An potest aliud constitui, quam quod debetur, quæsitum est? Sed cum jam placet, rem pro re solvi posse, nihil prohibet, & aliud pro debito constitui: denique si quis centum debens, frumentum ejusdem pretii constituat, puto valere constitutum. §. 6. *Debitum* autem ex quacunque causa potest constitui, id est, ex quocunque contractu, sive certi, sive incerti: & si ex causa emptionis quis pretium debeat, vel ex causa dotis, vel ex causa tutelæ, vel ex quocunque alio contractu. §. 7. Debitum autem vel natura sufficit. §. 8. Sed & is, qui honoraria actione, non jure civili obligatus est, constituendo tenetur: * videtur enim debitum, & quod jure honorario debetur. & ideo & pater & dominus de peculio obstricti, si constituerint, tenebuntur usque ad eam quantitatem, quæ tunc fuit in peculio, cum constituebatur: cæterum, si plus suo nomine constituit, non tenebitur in id, quod plus est.

2. JULIANUS lib. 11 Digestorum.

QUod si filii nomine constituerit se decem soluturum, quamvis in peculio quinque fuerint, de constituta in decem tenebitur.

3. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

Quod si maritus plus constituit ex dote, quam facere poterat: quia debitum constituerit, in solidum quidem tenetur, sed mulieri, in quantum facere potest, condemnatur. §. 1. Si quis autem constituerit, quod jure civili debebat, jure prætorio non debebat, id est, per exceptionem: an constituendo teneatur, quæritur? Et est verum, ut [&] Pomponius scribit, eum non teneri: quia *debita juribus* non est pecunia, quæ constituta est. §. 2. Si is, qui [&] jure civili, & prætorio debebat, in diem sit obligatus, an constituendo teneatur? Et Labeo ait, teneri [constitutum]: quam sententiam & Pedius probat. & adjicit Labeo, vel propter has potissimum pecunias, quæ nondum peti possunt, constituta inducta: quam sententiam non invitus probarem: habet enim utilitatem, ut ex die obligatus, constituendo se eadem die soluturum, teneatur.

4. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

Sed &, si citeriore die constituat se soluturum, similiter tenetur.

5. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

Eum, qui Ephesi promisit se soluturum, si constituat alio loco se soluturum, teneri constat. §. 1. Julianus Legatum Romæ constituentem quod in provincia acceperat, putat conveniri debere: quod & verum est. Sed [&] si non cum Romæ esset, sed in provincia adhuc, constituit se Romæ soluturum, denegatur in eum actio de constituta. §. 2. Quod exigimus, ut sit debitum quod constituitur, in rem exactum est: non utique ut is, cui constituitur, creditor sit. nam & quod ego debeo, tu constituendo teneberis: & quod tibi debetur, si mihi constituatur, debetur. §. 3. Julianus quoque lib. 11 scribit: Titius epistolam ad me talem emisit: *Scripsi [me] secundum mandatum Seii, si quid tibi debitum adprobatum erit, me tibi cauturum, & soluturum sine controversia.* tenetur Titius de constituta pecunia. §. 4. Sed si quis constituerit *alium soluturum*, non se pro alio, non tenetur: & ita Pomponius lib. 8 scribit.

§. 5. Item, si mihi constituas te soluturum, teneberis. Quod si mihi constitueris, *Sempronio te soluturum*, non teneberis. §. 6. Julianus lib. 11 Digestorum scribit, procuratori constitui posse: quod Pomponius ita interpretatur, ut ipsi procuratori constituas te soluturum, non domino. §. 7. Item tutori pupilli constitui potest, & actori municipum, & curatori furiosi.

§. 8. Sed & ipsi constituentes tenebuntur.

§. 9. Si actori municipum, vel tutori pupilli, vel curatori furiosi, vel adolescentis, ita constituatur, MUNICIPIBUS SOLVI, vel PUPILLO, vel FURIOSO, vel ADOLESCENTI: utilitatis gratia puto dandam municipibus, vel pupillo, vel furioso, vel adolescenti utilem actionem. §. 10. Servo quoque constitui posse constat: & si servo constituatur, *domino solvi* vel *ipsi servo*, qualem qualem servum domino adquirere obligationem.

6. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

Idem est & si ei, qui bona fide mihi servit, constitutum fuerit.

7. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

Sed & si filiofamilias constituatur, valet constitutum. §. 1. *Si mihi aut Titio* stipuler, Titio constitui suo nomine non posse, Julianus ait: quia non habet petitionem, tametsi solvi ei possit.

8. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

Si vero *mihi, aut Titio* constitueris *te soluturum*, mihi competit actio. Quod si postea quam soli mihi te soluturum constituisti, solveris Titio, nihilominus mihi teneberis.

9. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

Titius tamen indebiti condictione tenebitur: ut quod ei perperam solutum est, ei, qui solvit, reddatur.

10. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

Idem est & si ex duobus reis stipulandi post alteri constitutum, alteri postea solutum est: quia loco ejus, cui jam solutum est, haberi debet is, cui constituitur.

11. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

Hactenus igitur constitutum valebit, si, quod constituitur, debitum sit, etiam si nullus apparet, qui interim debeat: utputa, si ante aditam hereditatem debitoris, vel capto eo ab hostibus, constituat quis se soluturum: nam & Pomponius scribit valere constitutum, quoniam debita pecunia constituta est. §. 1. Si quis centum aureos debens, *ducentos* constituat, in centum tantummodo tenetur: quia ea pecunia debita est. ergo & is, qui sortem, & usuras, quæ non debebantur, constituit, tenebitur in sortem duntaxat.

12. PAULUS lib 13 ad Edictum.

Sed & si decem debeantur, *& decem & Stichum* constituat, potest dici, decem tantummodo nomine teneri.

13. IDEM lib. 29 ad Edictum.

Sed si quis viginti debens, *decem* constituit se soluturum, tenebitur.

14. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

Qui autem constituit se soluturum, tenetur, sive adjecit certam quantitatem, sive non. §. 1. Si quis constituerit *se pignus daturum*, cum utilitas pignorum irrepserit, debet etiam hoc constitutum admitti. §. 2. Sed & si quis *certam personam fidejussuram pro se* constituerit, nihilominus tenetur, ut Pomponius scribit. † Quid tamen, si ea persona nolit fidejubere? puto teneri eum, qui constituit: nisi aliud actum est. Quid, si ante decessit? Si mora interveniente, æquum est teneri eum, qui constituit, vel in id, quod interest, vel ut aliam personam non minus idoneam fidejubentem præstet: si nulla mora interveniente, magis puto non teneri. §. 3. Constituere autem & præsentes & absentes possumus; sicut pacisci: & per nuncium, & per nosmetipsos, & quibuscunque verbis.

15. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

Et licet libera persona sit, per quam tibi constitui, non erit impedimentum quod per liberam personam adquirimus: quia ministerium tantummodo hoc casu præstare videtur.

16. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

Si duo, quasi duo rei, constituerimus, vel cum altero agi poterit in solidum.

§. 1. Sed & certo loco & tempore constituere quis potest. nec solum eo loci [posse eum] petere, ubi ei constitutum est: sed, exemplo arbitrariæ actionis, ubique potest. §. 2. Ait Prætor, SI APPAREAT, EUM, QUI CONSTITUIT, NEQUE SOLVERE, NEQUE FECISSE, NEQUE PER ACTOREM STETIT, QUOMINUS FIERET, QUOD CONSTITUTUM EST. §. 3. Ergo, si non stetit per actorem, tenet actio: etiam si per rerum naturam stetit. sed magis dicendum est, subveniri reo debere.

§. 4. Hæc

§. 4. Hæc autem verba Prætoris, NEQUE FECISSE REUM, [QUOD CONSTITUIT,] utrum ad tempus constituti pertinent, an vero usque ad litis contestationem trahimus, dubitari potest? Et puto, ad tempus constituti.

17. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

SEd & si alia die offerat, nec actor accipere voluit, nec ulla causa justa fuit non accipiendi, æquum est, succurri reo aut exceptione, aut justa interpretatione; ut factum actoris usque ad tempus judicii ipsi noceat: ut illa verba, NEQUE FECISSE, hoc significent, ut neque in diem, in quem constituit, fecerit, neque postea.

18. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

ITem illa verba Prætoris, NEQUE PER ACTOREM STETISSE, eandem recipiunt dubitationem. Et Pomponius dubitat, si forte ad diem constituti per actorem non steterit, ante stetit vel postea? Et puto, & hæc ad diem constituti referenda: proinde si valetudine impeditus, aut vi, aut tempestate petitor non venit, ipsi nocere Pomponius scribit.

§. 1. Quod adjicitur, EAMQUE PECUNIAM, CUM CONSTITUEBATUR, DEBITAM FUISSE, interpretationem pleniorem exigit. Nam primum illud efficit, ut, si quid tunc debitum fuit, cum constitueretur, nunc non sit, nihilominus teneat constitutum: quia retrorsum se actio refert. Proinde temporali actione obligatum constituendo, Celsus & Julianus scribunt teneri debere: licet post constitutum dies temporalis actionis exierit. Quare & si post tempus obligationis se soluturum constituerit, adhuc idem Julianus putat: quoniam eo tempore constituit, quo erat obligatio, licet in id tempus, quo non tenebatur. §. 2. E re autem est hic subjungere, utrum pœnam contineat hæc actio, an rei persecutionem? Et magis est, ut etiam Marcellus putat, ut rei sit persecutio. §. 3. Vetus fuit dubitatio, an, qui hac actione egit, sortis obligationem consumat? Et tutius est dicere, solutione potius ex hac actione facta liberationem contingere, non litis contestatione: quoniam solutio ad utramque obligationem proficit.

19. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

ID, quod sub conditione debetur, sive pure, sive certo die constituatur, eadem conditione suspenditur: ut existente conditione teneatur; deficiente, utraque actio depereat. §. 1. Sed is, qui pure debet, si sub conditione constituat, inquit Pomponius, in hunc utilem actionem esse. §. 2. Si pater vel dominus constituerit se soluturum, quod fuit in peculio, non minueretur peculium, eo quod ex ea causa obstrictus esse cœperit: & licet interierit peculium, non tamen liberatur.

20. IDEM lib. 4 ad Plautium.

NEc enim, quod crescit peculium, aut decrescit, pertinet ad constitutoriam actionem.

21. IDEM lib. 29 ad Edictum.

PRomissor Stichi, post moram ab eo factam, mortuo Sticho, si constituerit se pretium ejus soluturum, tenetur. §. 1. Si sine die constituas, potest quidem dici, te non teneri, licet verba Edicti late pateant; alioquin & confestim agi tecum poterit, si statim, ut constituisti, non solvas: sed modicum tempus statuendum est, non minus decem dierum, ut exactio celebretur. §. 2. Constituto satis non facit, qui soluturum se constituit, si offerat satisfactionem. † Si quis autem constituat *se satisdaturum*, fidejussorem vel pignora det, non tenetur: quia nihil intersit, quemadmodum satisfaciat.

22. IDEM lib. 6 Brevis Edicti.

SI post constitutam tibi pecuniam, hereditatem ex Senatusconsulto Trebelliano restitueris, quoniam sortis petitionem transtulisti ad alium, deneganda est tibi pecuniæ constitutæ actio. † Idem est in hereditatis possessore post evictam hereditatem. Sed magis est, ut fideicommissario, vel ei qui vicit, decernenda esset actio.

23. JULIANUS lib. 11 Digestorum.

PRomissor hominis, homine mortuo, cum per eum staret, quo minus traderetur, etsi hominem daturum se constituerit, de constituta pecunia tenebitur, ut pretium ejus solvat.

24. MARCELLUS lib. singul. Responsor.

TItius Seio epistolam emisit in hæc verba: *Remanserunt apud me quinquaginta ex credito tuo, ex contractu pupillorum meorum, quos tibi reddere debebo Idibus Maiis probos: Quod si ad diem suprascriptum non dedero, tunc dare debebo usuras tot.* Quæro, an Lucius Titius in locum pupillorum hac cautione reus successerit? Marcellus respondit, si intercessisset stipulatio, successisse. † Item quæro, an, si non successisset, de constituta teneatur? Marcellus respondit, in sortem teneri: est enim humanior & utilior ista interpretatio.

25. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

ILlud aut illud debuit, & constituit alterum: an vel alterum, quod non constituit, solvere possit, quæsitum est? Dixi, non esse audiendum, si velit hodie fidem constitutæ rei frangere. §. 1. Si, jurejurando delato, *deberi tibi* juraveris, cum habeas eo nomine actionem, recte de constituta agis. Sed & si non ultro detulero jusjurandum, sed referendi necessitate compulsus id fecero, quia nemo dubitat, modestius facere qui referat, quam ut ipse juret: nulla distinctio adhibetur, tametsi ob tuam facilitatem ad meam verecundiam subsecuta sit referendi necessitas.

26. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

QUidam ad creditorem literas ejusmodi fecit: *Decem, quæ Lucius Titius ex arca tua mutua acceperat, salva ratione usurarum habes penes me, Domine.* Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, actione de constituta pecunia eum teneri.

27. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

VTrum præsente debitore, an absente, constituat quis, parvi refert: Hoc amplius, etiam invito constituere eum posse, Pomponius lib. 34. scribit. Unde falsam putat opinionem Labeonis existimantis, si postquam qui constituit pro alio, dominus ei denunciet ne solvat, in factum exceptionem dandam. nec immerito Pomponius: nam cum semel sit obligatus, qui constituit, factum debitoris non debet eum excusare.

28. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

VBi quis pro alio constituit se soluturum, adhuc is, pro quo constituit, obligatus manet.

29. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

QUi injuriarum, vel furti, vel vi bonorum raptorum tenetur actione, constituendo tenetur.

30. IDEM lib. 2 Sententiarum.

SI quis duobus pecuniam constituerit, *tibi, aut Titio*, etsi stricto jure propria actione pecuniæ

pecuniæ constitutæ manet obligatus, etiamsi Titio solverit, tamen per exceptionem adjuvatur.

31. SCÆVOLA lib. 5 Digestorum.

LUcius Titius Seiorum debitor decessit: hi persuaserunt Publio Mævio, quod hereditas ad eum pertineret, & fecerunt, ut epistolam in eos exponeret, debitorem sese esse, quasi heredem patrui sui, confitentem: qui & addidit epistolæ suæ, *quod in rationes suas eadem pecunia pervenit:* Quæsitum est, cum ad Publium Mævium ex hereditate Lucii Titii nihil pervenerit, an ex scriptura proposita de constituta pecunia conveniri possit? & an doli exceptione uti possit? Respondit, nec civilem eo nomine actionem competere: sed nec de constituta, secundum ea, quæ proponerentur. † Idem quæsiit, usurarum nomine quod ex causa supråscripta datum sit, an repeti possit? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, posse.

TIT. VI.

COMMODATI, VEL CONTRA.

1. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

AIt Prætor, QUOD QUIS COMMODASSE DICETUR, DE EO JUDICIUM DABO. §. 1. Hujus Edicti interpretatio non est difficilis. Unum solummodo notandum: quod qui Edictum concepit, *commodati* fecit mentionem, cum Pacuvius *utendi* fecit mentionem. Inter commodatum autem, & utendum datum Labeo quidem ait tantum interesse, quantum inter genus, & speciem: commodari enim rem mobilem, non etiam soli; utendam dari etiam soli. Sed, ut apparet, proprie commodata res dicitur, & quæ soli est. idque [&] Cassius existimat: Vivianus [amplius] etiam habitationem commodari posse ait: §. 2. Impuberes commodati actione non tenentur: quoniam nec constitit commodatum in pupilli persona sine tutoris auctoritate. usque adeo, ut, etiam si pubes factus dolum aut culpam admiserit, hac actione non tenetur: quia ab initio non constitit.

2. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

NEc in furiosum commodati actio danda est. sed ad exhibendum adversus eos dabitur, ut res exhibita vindicetur.

3. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

SEd mihi videtur, si locupletior pupillus factus sit, dandam utilem commodati actionem, secundum D. Pii rescriptum. §. 1. Si reddita quidem sit res commodata, sed deterior reddita, non videbitur reddita, [quæ deterior facta redditur,] nisi quod interest, præstetur: * proprie enim dicitur *res non reddita*, quæ deterior redditur. §. 2. In hac actione, sicut in cæteris bonæ fidei judiciis, similiter in litem jurabitur: & rei judicandæ tempus, quanti res sit, observatur. quamvis in stricti, litis contestatæ tempus spectetur. §. 3. Heres ejus, qui commodatum accepit, pro ea parte, qua heres est, convenitur: nisi forte habuit facultatem totius rei restituendæ, nec faciat. tunc enim condemnatur in solidum; quasi hoc boni judicis arbitrio conveniat. §. 4. Si filiofamilias servove commodatum sit, dumtaxat de peculio agendum erit: cum filio autem familias ipso & directo quis poterit. † Sed & si ancillæ vel filiæfamilias commodaverit, duntaxat de peculio [erit] agendum. §. 5. Sed non tantum ex causa doli earum personarum pater vel dominus condemnetur, sed & ipsius quoque domini vel patris fraus dumtaxat venit: ut Julianus lib. 11 circa pigneratitiam actionem distinguit. §. 6. Non potest commodari id, quod usu consumitur: nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat.

4. GAIUS lib. 1 de Verborum Obligationibus.

SÆpe etiam ad hoc commodantur pecuniæ, ut dicis gratia numerationis loco intercedant.

5. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

SI, *ut certo loco vel tempore reddatur commodatum*, convenit, officio judicis inest, ut rationem loci vel temporis habeat. §. 1. Si quis hac actione egerit, & oblatam litis æstimationem susceperit, rem offerentis facit.

§. 2. Nunc videndum est, *quid veniat in commodati actione:* utrum dolus, an & culpa? an vero & omne periculum? Et quidem in contractibus interdum dolum solum, interdum & culpam præstamus: dolum, in deposito. nam, quia nulla *utilitas* ejus versatur apud quem deponitur, merito dolus præstatur solus: nisi forte & merces accessit; tunc enim (ut est & constitutum) etiam culpa exhibetur: aut si hoc ab initio convenit, ut & culpam, & periculum præstet is, penes quem deponitur. Sed ubi utriusque utilitas vertitur, ut in empto, [ut] in locato, [ut] in dote, [ut] in pignore, [ut] in societate, & dolus & culpa præstatur.

† Commodatum autem plerumque solam utilitatem continet ejus, cui commodatur. & ideo verior est Quinti [Mutii] sententia, existimantis, & culpam præstandam, & diligentiam:

§. 3. Et si forte res æstimata data sit, omne periculum præstandum ab eo, qui æstimationem se præstaturum recepit. §. 4. Quod vero senectute contigit, vel morbo, vel vi latronum ereptum est, aut quid simile accidit, dicendum est, nihil eorum esse imputandum ei, qui commodatum accepit: nisi aliqua culpa interveniat. Proinde & si incendio, vel ruina aliquid contigit, vel aliquod damnum fatale, non tenebitur: nisi forte, cum possit res commodatas salvas facere, suas prætulit.

§. 5. Custodiam plane commodatæ rei etiam diligentem debet præstare. §. 6. Sed, an etiam hominis commodati custodia præstetur, apud veteres dubitatum est. nam interdum & hominis custodia præstanda est: si vinctus commodatus est; vel ejus ætatis, ut custodia indigeret. Certe si hoc actum est, ut custodiam is, qui rogavit, præstet, dicendum erit, præstare. §. 7. Sed interdum & mortis damnum ad eum, qui commodatum rogavit, pertinet: nam si tibi equum commodavero, *ut ad villam adduceres*, tu ad bellum duxeris, commodati teneberis. Idem erit & in homine. † Plane, si sic commodavi, *ut ad bellum duceres*, meum erit periculum. † Nam & si servum tibi tectorem commodavero, & de machina ceciderit, periculum meum esse Namusa ait. Sed ego ita hoc verum puto, si tibi commodavi, *ut* [*&*] *in machina operaretur*. cæterum si, ut de plano opus faceret, tu eum imposuisti in machina, aut si machinæ culpa factum minus diligenter non ab ipso ligatæ, vel funium, perticarumque vetustate: dico periculum, quod culpa contigit rogantis commodatum, ipsum præstare debere. Nam & Mela scripsit, si servus lapidarius commodatus sub machina perierit, teneri fabrum commodati, qui negligentius machinam colligavit. §. 8. Quinimo & qui alias re commodata utitur, non solum commodati, verum furti quoque tenetur, ut Julianus lib. 11 Digestorum scripsit.

scripsit. † Denique ait, si tibi *codicem* commodavero, & in eo chirographum debitorem tuum cavere feceris, egoque [hoc] interlevero, si quidem ad hoc tibi commodavero, ut caveretur tibi in eo, teneri me tibi contrario judicio: si minus, neque me certiorasti ibi chirographum esse scriptum, etiam teneris mihi (inquit) commodati. imo (ait) etiam furti: quoniam aliter re commodata usus es: quemadmodum qui equo (inquit) vel vestimento aliter, quam commodatum est, utitur, furti tenetur.

§. 9. Usque adeo autem diligentia in re commodata præstanda est, ut etiam in ea, quæ sequitur rem commodatam, præstari debeat: utputa, equam tibi commodavi, quam pullus comitabatur, etiam pulli [te] custodiam præstare debere, veteres responderunt. §. 10. Interdum plane dolum solum in re commodata, qui rogavit, præstabit: utputa si quis ita convenit; vel si sua dumtaxat causa commodavit, sponsæ forte suæ, vel uxori, quo honestius culta ad se deduceretur; vel si quis ludos edens Prætor scenicis commodavit, vel [ipsi] Prætori quis ultro commodavit. §. 11. Nunc videndum, *In quibus speciebus commodati actio locum habeat?* Et est apud veteres de hujusmodi speciebus dubitatum. §. 12. Rem tibi dedi, *ut creditori tuo pignori dares:* dedisti: non repignoras, ut mihi reddas: Labeo ait, commodati actionem locum habere. quod ego puto verum esse, nisi merces intervenit: tunc enim, vel in factum, vel ex locato conducto agendum erit. Plane, si ego pro te rem pignori dedero tua voluntate, mandati erit actio. † Idem Labeo recte dicit, si à me culpa absit *repignorandi*, creditor autem nolit reddere pignus, competere tibi adhuc dumtaxat commodati, ut tibi actiones adversus eum præstem. Abesse autem culpa à me videtur, sive jam solvi pecuniam, sive solvere sum paratus. Sumptum plane litis cæteraque æquum est eum agnoscere, qui commodatum accepit.

§. 13. Si me rogaveris, *ut servum tibi cum lance commodarem*, & servus lancem perdiderit, Cartilius ait, periculum ad te respicere: nam & lancem videri commodatam: quare culpam in ea quoque præstandam. Plane, si servus cum ea fugerit, eum qui commodatum accepit, non teneri: nisi fugæ præstitit culpam.

§. 14. Si de me petisses, *ut triclinium tibi sternerem, & argentum ad ministerium præberem,* & fecero; deinde petisses, ut idem sequenti die facerem, & cum commode argentum domi referre non possem, ibi hoc reliquero, & perierit: qua actione agi possit, & cujus esset periculum? Labeo de periculo scripsit, multum interesse, custodem posui, an non: si posui, ad me periculum spectare: si minus, ad eum, penes quem relictum est. Ego puto commodati quidem agendum. verum custodiam eum præstare debere, penes quem res relictæ sunt: nisi aliud nominatim convenit. §. 15. Si duobus vehiculum commodatum sit, vel locatum simul, Celsus filius scripsit lib. 6 Digestorum, quæri posse, utrum unusquisque eorum in solidum, an pro parte teneatur? Et ait, * duorum quidem in solidum dominium, vel possessionem esse non posse. nec quemquam partis corporis dominum esse: sed totius corporis pro indiviso pro parte dominium habere. Usum autem balnei quidem, vel porticus, vel campi uniuscujusque in solidum esse; neque enim minus me uti, quod & alius uteretur: verum in vehiculo commodato, vel locato, pro parte quidem effectu me usum habere, quia non omnia loca vehiculi teneam; sed esse verius ait, & dolum, & culpam, & diligentiam, & custodiam in totum me præstare debere. Quare duo quodammodo rei habebuntur: etsi alter conventus præstiterit, liberabit alterum. & ambobus competit furti actio:

6. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

UT alterutro agente, alterius actio contra furem tollatur.

7. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

UNde quæritur, si alter furti egerit, an ipse solus debeat commodati conveniri? Et ait Celsus, si alter conveniatur, qui furti non egit, & paratus sit periculo suo conveniri alterum, qui furti agendo lucrum sensit ex re commodata, debere eum audiri, & absolvi. §. 1. Sed si legis Aquiliæ adversus socium ejus habuit commodator actionem, videndum erit, ne cedere debeat, si forte damnum dedit alter, quod hic, qui convenitur, commodati actione sarcire compellitur: nam & si adversus ipsum habuit Aquiliæ actionem commodator, æquissimum est, ut commodati agendo remittat actionem. nisi forte quis dixerit, agendo eum è lege Aquilia, hoc minus consecuturum, quam ex causa commodati consecutus est: quod videtur habere rationem.

8. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

REi commodatæ & possessionem, & proprietatem retinemus.

9. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

NEmo enim commodando, rem facit ejus, cui commodat.

10. IDEM lib. 29 ad Sabinum.

EUm, qui rem commodatam accepit, si in eam rem usus est, in quam accepit, nihil præstare, si eam in nulla parte culpa sua deteriorem fecit, verum est: nam si culpa [ejus] fecit deteriorem, tenebitur. §. 1. Si rem inspectori dedi, an similis sit ei, cui commodata res est, quæritur. Et, si quidem mea causa dedi, dum volo pretium exquirere, dolum mihi tantum præstabit: si sui, & custodiam; & ideo furti habebit actionem. Sed & si, dum refertur, periit, si quidem ego mandaveram per quem remitteret, periculum meum erit: si vero ipse, cui voluit, commisit, æque culpam mihi præstabit, si sui causa accepit,

11. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

QUi non tam idoneum hominem elegerit, ut recte id perferri possit;

12. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

SI mei causa, dolum tantum. §. 1. Commodatam rem missus qui repeteret, cum recepisset, aufugit. Si dominus ei dari jusserat, domino perit: si commonendi causa miserat, ut referretur res commodata, ei, qui commodatus est.

13. POMPONIUS lib. 11 ad Sabinum.

IS, qui commodatum accepit, si non apparentis rei nomine commodati condemnetur, cavendum ei est, *ut repertam dominus ei præstet*.

§. 1. Si quem quæstum fecit is, qui experiendum quid accepit, veluti si jumenta fuerint, eaque locata sint, idipsum præstabit, qui experiundum dedit: neque enim ante eam rem quæstui cuique esse oportet, [prius] quam periculo ejus sit. §. 2. Si libero homini, qui mihi bona fide serviebat, quasi servo, rem commodavero, videamus, an habeam commodati actionem. nam & Celsus filius ajebat, si jussissem eum aliquid facere, vel mandati cum eo vel præscriptis verbis

bis experiri me posse. Idem ergo & in commodato erit dicendum. † Nec obstat, quod non hac mente cum eo, qui liber bona fide nobis serviret, contraheremus, quasi eum obligatum habituri: plerumque enim id accidit, ut extra id, quod ageretur, tacita obligatio nascatur, veluti, cum per errorem indebitum solvendi causa datur.

14. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

SI servus meus rem meam tibi, scienti nolle me tibi commodari, commodaverit, & commodati & furti nascitur actio, & præterea condictio ex causa furtiva.

15. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

COmmodare possumus etiam alienam rem, quam possidemus: tametsi scientes alienam possidemus;

16. MARCELLUS lib. 5 Digestorum.

ITa ut, & si fur vel prædo commodaverit, habeat commodati actionem.

17. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

IN commodato [hæc] pactio, *ne dolus præstetur*, rata non est. §. 1. Contraria commodati actio etiam sine principali moveri potest, sicut & ceteræ, quæ dicuntur *contrariæ*.

§. 2. Si ex facto heredis agatur commodati, in solidum condemnatur, licet ex parte heres est. §. 3. Sicut autem * voluntatis & officii magis, quam necessitatis est, commodare, ita modum commodati, finemque præscribere, ejus est, qui beneficium tribuit. Cum autem id fecit (id est, postquam commodavit) tunc finem præscribere, & retro agere, atque intempestive usum commodatæ rei auferre, non officium tantum impedit, sed & suscepta obligatio inter dandum accipiendumque: geritur enim negotium invicem. & ideo invicem propositæ sunt actiones, ut appareat, quod principio beneficii ac nudæ voluntatis fuerat, converti in mutuas præstationes actionesque civiles: ut accidit in eo, qui absentis negotia gerere inchoavit: neque [enim] impune peritura deseret; suscepisset enim fortassis alius, si is non cœpisset; * *voluntatis est enim suscipere mandatum, necessitatis consummare*. † Igitur si pugillares mihi commodasti, *ut debitor mihi caveret*, non recte facies importune repetendo: nam si negasses, vel emissem, vel testes adhibuissem. † Idemque est, si ad fulciendam insulam tigna commodasti, deinde protraxisti, aut etiam sciens vitiosa commodaveris: * *adjuvari quippe nos, non decipi, beneficio oportet*. Ex quibus causis etiam contrarium judicium utile esse dicendum est. §. 4. Duabus rebus commodatis, recte de altera commodati agi posse, Vivianus scripsit. Quod ita videri verum, si separatæ sint, Pomponius scripsit: nam eum, qui carrucham puta, vel lecticam commodavit, non recte acturum de singulis partibus.

§. 5. Rem commodatam perdidi, & pro ea pretium dedi, deinde res in potestate tua venit: Labeo ait, contrario judicio aut rem mihi præstare te debere, aut, quod à me accepisti, reddere.

18. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

IN rebus commodatis talis *diligentia* præstanda est, qualem quisque diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet: ita ut tantum eos casus non præstet, quibus resisti non possit; veluti mortes servorum, quæ sine dolo & culpa ejus accidunt, latronum hostiumve incursus, piratarum insidias, naufragium, incendium, fugas servorum, qui custodiri non solent. Quod autem de latronibus, & piratis & naufragio diximus, ita scilicet accipiemus, si in hoc commodata sit alicui res, ut eam rem peregre secum ferat: alioquin si cui ideo argentum commodaverim, quod is amicos ad cœnam invitaturum se diceret, & id peregre secum portaverit, sine ulla dubitatione, etiam piratarum, & latronum, & naufragii casum præstare debet. Hæc ita, si dumtaxat accipientis gratia commodata sit res: † At si utriusque, veluti si communem amicum ad cœnam invitaverimus, tuque ejus rei curam suscepisses, & ego tibi argentum commodaverim, scriptum quidem apud quosdam invenio, quasi dolum tantum præstare debeas. Sed videndum est, ne & culpa præstanda sit: ut ita culpæ fiat æstimatio, sicut in rebus pignori datis & dotalibus æstimari solet. §. 1. Sive autem pignus, sive commodata res, sive deposita, deterior ab eo, qui acceperit, facta sit, non solum istæ sunt actiones, de quibus loquimur, verumetiam legis Aquiliæ: sed, si qua earum actum fuerit, aliæ tolluntur. §. 2. Possunt justæ causæ intervenire, ex quibus cum eo, qui commodasset, agi deberet: veluti de impensis in valetudinem servi factis, quæve post fugam requirendi, reducendique ejus causa factæ essent. nam * cibariorum impensæ, naturali scilicet ratione, ad eum pertinent, qui utendum accepisset. Sed & id, quod de impensis valetudinis aut fugæ diximus, ad majores impensas pertinere debet: modica enim impendia verius est, ut, sicuti cibariorum, ad eundem pertineant. §. 3. Item qui sciens *vasa vitiosa* commodavit, si ibi infusum vinum, vel oleum corruptum effusumve est, condemnandus eo nomine est. §. 4. Quod autem contrario judicio consequi quisque potest, id etiam recto judicio, quo cum eo agitur, potest salvum habere jure pensationis. sed fieri potest, ut amplius esset, quod invicem aliquem consequi oporteat, aut judex pensationis rationem non habeat, aut ideo de restituenda re cum eo non agatur, quia ea res casu intercidit, aut sine judice restituta est: dicemus necessariam esse contrariam actionem.

19. JULIANUS lib. 1 Digestorum.

AD eos, qui servandum aliquid conducunt, aut utendum accipiunt, damnum injuria ab alio datum non pertinere, proculdubio est. Qua enim cura aut diligentia consequi possumus, ne aliquis damnum nobis injuria det?

20. IDEM lib. 3 ad Urseium Ferocem.

ARgentum commodatum si tam idoneo servo meo tradidissem ad te perferendum, ut non debuerit quis æstimare futurum, ut à quibusdam malis hominibus deciperetur, tuum, non meum, detrimentum erit, si id mali homines intercepissent.

21. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

REm mihi commodasti, eandem subripuisti; deinde, cum commodati ageres, nec à te scirem esse subreptam, judex me condemnavit, & solvi: postea comperi à te esse subreptam. *Quæsitum* est, quæ mihi tecum actio sit? *Respondit*, furti quidem non esse, sed commodati contrarium judicium utile mihi fore. §. 1. In exercitu contubernalibus vasa utenda communi periculo dedi: ac deinde meus servus, subreptis his, ad hostes profugit: & postea sine vasis receptus est. Habiturum me commodati actionem cum contubernalibus constat, pro cujusque parte: sed & illi mecum furti, servi nomine, agere possunt, quando & noxa caput sequitur. Et si tibi rem periculo tuo utendam commodavero,

eaque

eaque à servo meo subripiatur, agere mecum furti possis servi nomine.

22. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

SI servus, quem tibi commodaverim, furtum fecerit, utrum sufficiat contraria commodati actio, quemadmodum competit, si quid in curationem servi impendisti: an furti agendum sit, quæritur? Et, furti quidem noxalem habere, qui commodatum rogavit, proculdubio est: contraria autem commodati tunc eum teneri, cum sciens talem esse servum, ignoranti commodavit.

23. POMPONIUS lib. 21 ad Quintum Mucium.

SI commodavero tibi equum, quo utereris usque ad certum locum, si nulla culpa tua interveniente, in ipso itinere deterior equus factus sit, non teneris commodati: nam ego in culpa ero, qui in tam longum iter commodavi, qui eum laborem sustinere non potuit.

TIT. VII.

DE PIGNERATITIA ACTIONE, VEL CONTRA.

1. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

PIgnus contrahitur non sola traditione, sed etiam nuda conventione, etsi non traditum est. §. 1. Si igitur contractum sit pignus nuda conventione, videamus, an si quis aurum ostenderit, quasi pignori daturus, & æs dederit, obligaverit aurum pignori? Et consequens est, ut aurum obligetur, non autem æs: quia in hoc non consenserint. §. 2. Si quis tamen, cum æs pignori daret, adfirmavit hoc aurum esse, & ita pignori dederit, videndum erit, an æs pignori obligaverit: & numquid, quia in corpus consensum est, pignori esse videatur? Quod magis est. tenebitur tamen pigneratitia contraria actione qui dedit: præter stellionatum, quem fecit.

2. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

SI [debitor] rem pignori datam vendidit, & tradidit, tuque ei nummos credidisti, quos ille solvit ei creditori, cui pignus dederat, tibique cum eo convenit, *ut ea res, quam jam vendiderat, pignori tibi esset*, nihil te egisse constat: quia rem alienam pignori acceperis. ea enim ratione emptorem pignus liberatum habere cœpisse: neque ad rem pertinuisse, quod tua pecunia pignus sit liberatum.

3. IDEM lib. 18 ad Sabinum.

SI quasi recepturus à debitore tuo cominus pecuniam, reddidisti ei pignus, isque per fenestram id misit excepturo eo, quem de industria ad id posuerit, Labeo ait, furti te agere cum debitore posse, & ad exhibendum: & si agente [te] contraria pigneratitia, excipiat debitor de pignore sibi reddito, replicabitur de dolo & fraude, per quam nec redditum, sed per fallaciam ablatum id intelligitur.

4. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

SI convenit de distrahendo pignore, sive ab initio, sive postea, non tantum venditio valet, verum incipit emptor dominium rei habere. † Sed etsi non convenerit de distrahendo pignore, hoc tamen jure utimur, ut liceat distrahere: si modo non convenit, *ne liceat*. Ubi vero convenit, *ne distraheretur*, creditor, si distraxerit, furti obligatur: nisi ei ter fuerit denunciatum, ut solvat, & cessaverit.

5. POMPONIUS lib. 19 ad Sabinum.

IDque juris est, sive omnino fuerint pacti, *ne veneat*, sive in summa, aut conditione, aut loco contra pactionem factum sit.

6. IDEM lib. 35 ad Sabinum.

QUamvis convenerit, *ut fundum pigneratitium tibi vendere liceret*, nihilo magis cogendus es vendere, licet solvendo non sit is, qui pignus dederit: quia tua causa id caveatur. Sed Atilicinus, ex causa cogendum creditorem esse ad vendendum, dicit. Quid enim, si multo minus sit, quod debeatur, & hodie pluris venire possit pignus, quam postea? Melius autem est dici, eum, qui dederit pignus, posse vendere, & accepta pecunia solvere id, quod debeatur: ita tamen, ut creditor necessitatem habeat ostendere rem pigneratam, si mobilis sit, prius idonea cautela a debitore pro indemnitate ei præstanda; invitum enim creditorem cogi vendere, satis inhumanum est. §. 1. Si creditor pluris fundum pigneratum vendiderit, si id fœneret, usuram ejus pecuniæ præstare debet ei, qui dederit pignus. Sed & si ipse usus sit ea pecunia, usuram præstari oportet. Quod si eam depositam habuerit, usuras non debet.

7. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

SI autem tardius superfluum restituat creditor [id] quod apud eum depositum est, ex mora [etiam] usuras debitori hoc nomine præstare cogendus est.

8. POMPONIUS lib. 35 ad Sabinum.

SI necessarias impensas fecerim in servum, aut in fundum, quem pignoris causa acceperim, non tantum retentionem, sed etiam contrariam pigneratitiam actionem habebo. Finge enim medicis, cum ægrotaret servus, dedisse me pecuniam, & eum decessisse: item insulam fulsisse, vel refecisse, & postea deustam esse; nec habere, quod possem retinere. §. 1. Si pignori plura mancipia data sint, & quædam certis pretiis ita vendiderit creditor, *ut evictionem eorum præstaret*; & creditum suum habeat: reliqua mancipia potest retinere, donec ei caveatur, quod evictionis nomine promiserit, indemnem eum futurum. §. 2. Si unus ex heredibus portionem suam solverit, tamen tota res pignori data venire poterit: quemadmodum si ipse debitor portionem solvisset. §. 3. Si annua, bima, trima die, [triginta] stipulatus acceperim pignus, pactusque sim, *ut, nisi sua quaque die pecunia soluta esset, vendere eam mihi liceret*: placet, antequam omnium pensionum dies veniret, non posse me pignus vendere; quia eis verbis omnes pensiones demonstrarentur. Nec verum est, sua quaque die non solutam pecuniam, antequam omnes dies venirent: sed omnibus pensionibus præteritis, etiam si una portio soluta non sit, pignus potest venire. Sed si ita scriptum sit, SI QUA PECUNIA SUA DIE SOLUTA NON ERIT, statim competit ei pacti conventio. §. 4. De vendendo pignore in rem pactio concipienda est, ut omnes contineantur. Sed & si creditoris dumtaxat persona fuerit comprehensa, etiam heres ejus jure vendet, si nihil in contrarium actum est.

§. 5. Cum pignus ex pactione venire potest, non solum ob sortem non solutam venire poterit, sed ob cætera quoque, veluti usuras, & quæ in id impensa sunt.

9. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

SI rem alienam mihi debitor pignori dedit, aut malitiose in pignore versatus sit, dicendum est, locum habere contrarium judicium.

§. 1. Non tantum autem ob pecuniam, sed & ob aliam causam pignus dari potest; veluti si quis pignus alicui dederit, *ut pro se fidejubeat*.

§. 2. Proprie *pignus* dicimus, quod ad creditorem

rem transit: *hypothecam*, cum non transit, nec possessio ad creditorem. §. 3. Omnis pecunia exsoluta esse debet, aut eo nomine satisfactum [esse], ut nascatur pigneratitia actio. * *Satisfactum* autem accipimus, quemadmodum voluit creditor, licet non sit solutum. sive aliis pignoribus sibi caveri voluit, ut ab hoc recedat; sive fidejussoribus, sive reo dato, sive pretio aliquo, vel nuda conventione: nascitur pigneratitia actio. Et generaliter dicendum erit, quotiens recedere voluit creditor a pignore, videri ei satisfactum, si, ut ipse voluit, sibi cavit, licet in hoc deceptus sit.

§. 4. Is quoque, qui rem alienam pignori dedit, soluta pecunia potest pigneratitia experiri.

§. 5. Qui ante solutionem egit pigneratitia, licet non recte egit, tamen, si offerat in judicio pecuniam, debet rem pigneratam, & quod sua interest, consequi.

10. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

QUod si non solvere, sed alia ratione satisfacere paratus est, forte si expromissorem dare vult, nihil ei prodest.

11. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

S*Olutum* non videtur, si lis contestata cum debitore sit de ipso debito, vel si fidejussor conventus fuerit. §. 1. Novata autem debiti obligatio pignus perimit: nisi convenit, ut pignus repetatur. §. 2. Si quasi daturus tibi pecuniam, pignus accepero, nec dedero, pigneratitia actione tenebor, & nulla solutione facta. Idemque, & si accepto lata sit pecunia, vel conditio defecit, ob quam pignus contractum est: vel si pactum, cui standum est, de pecunia non petenda factum est.

§. 3. Si in sortem dumtaxat, vel in usuras obstrictum est pignus, eo soluto, propter quod obligatum est, locum habet pigneratitia. Sive autem usuræ in stipulatum sint deductæ, sive non: si tamen pignus & in eas obligatum fuit, quamdiu quid ex his debetur, pigneratitia cessabit. Alia causa est earum, quas quis supra licitum modum promisit: nam hæ penitus illicitæ sunt. §. 4. Si creditori plures heredes exstiterint, & uni ex his pars ejus solvatur, non debent cæteri heredes creditoris injuria adfici: sed possunt totum fundum vendere, oblato debitori eo, quod coheredi eorum solvit: Quæ sententia non est sine ratione.

§. 5. *Solutam* [autem] pecuniam accipiendum, non solum si ipsi, cui obligata res est, sed & si alii sit soluta voluntate ejus: vel ei, cui heres exstitit; vel procuratori ejus, vel servo pecuniis exigendis præposito. † Unde si domum conduxeris, & ejus partem mihi locaveris, egoque locatori tuo pensionem solvero, pigneratitia adversus te potero experiri. nam Julianus scribit, solvi ei posse. & si partem tibi, partem ei solvero, tantundem erit dicendum. Plane in eam duntaxat summam invecta mea & illata tenebuntur, in quam cœnaculum conduxi: non enim credibile est hoc convenisse, ut ad universam pensionem insulæ frivola mea tenerentur. Videtur autem tacite & cum domino ædium hoc convenisse, ut non pactio cœnacularii proficiat domino, sed sua propria. §. 6. Per liberam autem personam pignoris obligatio nobis non adquiritur: adeo, ut ne per procuratorem plerumque vel tutorem adquiratur. & ideo ipsi actione pignoratitia convenientur. Sed nec mutat, quod constitutum est ab Imperatore Nostro, *posse per liberam personam possessionem adquiri*: nam hoc eo pertinebit, ut possimus pignoris nobis obligati possessionem per procuratorem vel tutorem adprehendere; ipsam autem obligationem libera persona nobis non semper adquiret.

§. 7. Sed si procurator meus, vel tutor rem pignori dederit, ipse agere pigneratitia poterit. Quod in procuratore ita procedit, si [ei] mandatum fuerit pignori dare:

12. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

VEl universorum bonorum administratio ei permissa est ab eo, qui sub pignoribus solebat mutuas pecunias accipere.

13. ULPIANUS lib. 38 ad Edictum.

SI, cum venderet creditor pignus, convenerit inter ipsum, & emptorem, *ut, si solverit debitor pecuniam pretii emptori, liceret ei recipere rem suam*: scripsit Julianus, & est rescriptum, ob hanc conventionem pigneratitiis actionibus teneri creditorem, ut debitori mandet ex vendito actionem adversus emptorem: sed & ipse debitor aut vindicare rem poterit, aut in factum actione adversus emptorem agere. §. 1. Venit autem in hac actione & dolus, & culpa, ut in commodato, venit & custodia: vis major non venit.

14. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

EA igitur, quæ diligens paterfamilias in suis rebus præstare solet, à creditore exiguntur.

15. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

CReditor, cum pignus reddit, de dolo debet debitori repromittere: & si prædium fuit pigneratum, & de jure ejus repromittendum [est,] ne forte servitutes, cessante uti creditore, amissæ sint.

16. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

TUtor, lege non refragante, si dederit rem pupilli pignori, tuendum erit: scilicet si in rem pupilli pecuniam accipiat. Idem [est] & in curatore adolescentis, vel furiosi. §. 1. *Contrariam* pigneratitiam creditori actionem competere certum est. Proinde si rem alienam, vel alii pignoratam, vel in publicum obligatam dedit, tenebitur: quamvis & stellionatus crimen committat. Sed utrum ita demum, si scit, an & si ignoravit? Et quantum ad crimen pertinet, excusat ignorantia: quantum ad contrarium judicium, ignorantia [eum] non excusat: ut Marcellus lib. 6 Digestorum scribit. Sed si sciens creditor accipiat vel alienum, vel obligatum, vel morbosum, contrarium ei non competit. §. 2. Etiam vectigale prædium pignori dari potest. Sed & superficiarium: quia hodie utiles actiones superficiariis dantur.

17. MARCIANUS lib. singulari ad formulam hypothecariam.

SAne Divi Severus & Antoninus rescripserunt, ut sine deminutione mercedis soli obligaretur.

18. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

SI convenerit, ut *nomen debitoris mei pignori tibi sit*, tuenda est à Prætore hæc conventio: ut & te in exigenda pecunia, & debitorem adversus me, si cum eo experiar, tueatur. Ergo, si id nomen pecuniarium fuerit, exactam pecuniam tecum pensabis: si vero corporis alicujus, id, quod acceperis, erit tibi pignoris loco. §. 1. Si nuda proprietas pignori data sit, ususfructus, qui postea adcreverit, pignori erit. Eadem causa est alluvionis. §. 2. Si fundus pignoratus venierit, manere causam pignoris: quia cum sua causa fundus transeat; sicut in partu ancillæ, qui post venditionem natus sit. §. 3. Si quis caverit, *ut silva sibi pignori esset*, navem, ex ea materia factam, non esse pignoris, Cassius ait: quia aliud sit materia, aliud navis. & ideo nominatim in dando pignore adjiciendum esse ait, QUÆQUE EX SILVA FACTA NATA [VE] SINT. §. 4. Servus rem peculiarem si pignori dederit, tuendum est, si liberam peculii administrationem habuit: nam & alienare eas res potest.

19. MARCIANUS lib. singul. ad Formulam hypothecariam.

EAdem & de filiofamilias dicta intelligemus.

20. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

ALiena res pignori dari voluntate domini potest: sed & si ignorante eo data sit, & ratum habuerit, pignus valebit. §. 1. Si pluribus res simul pignori detur, æqualis omnium causa est. §. 2. Si per creditorem stetit, quo minus ei solvatur, recte agitur pigneratitia.

§. 3. Interdum & si soluta sit pecunia, tamen pigneratitia actio inhibenda est, veluti si creditor pignus suum emerit à debitore.

21. IDEM lib. 6 Brevis Edicti.

DOmo pignori data, & area ejus tenebitur: est enim pars ejus. & contra, jus soli sequetur ædificium.

22. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

SI pignore subrepto, furti egerit creditor, totum quicquid percepit, debito [eum] imputare Papinianus confitetur: Et est verum, etiamsi culpa creditoris furtum factum sit. Multo magis hoc erit dicendum in eo, quod ex condictione consecutus est. Sed quod ipse debitor furti actione præstitit creditori, vel condictione, an debito sit imputandum, videamus? Et quidem non oportere id ei restitui, quod ipse ex furti actione præstitit, peræque relatum est, & traditum. Et ita Papinianus lib. 9 Quæstionum ait. §. 1. Idem [Papinianus ait], & si metus causa servum pigneratum debitori tradiderit, quem bona fide pignori acceperat: nam si egerit, quod metus causa factum est, & quadruplum sit consecutus, [nihil] neque restituet ex eo, quod consecutus est, nec debito imputabit.

§. 2. Si prædo rem pignori dederit, competit ei & de fructibus pigneratitia actio, quamvis ipse fructus suos non faciet: à prædone enim fructus & vindicari extantes possunt, & consumpti condici: proderit igitur ei, quod creditor bona fide possessor fuit. §. 3. Si post distractum pignus debitor, qui precario rogavit, vel conduxit pignus, possessionem non restituat, contrario judicio tenetur. §. 4. Si creditor, cum venderet pignus, duplam promisit (nam usu hoc evenerat, [&] conventus ob evictionem [erat], & condemnatus): an haberet regressum pigneratitiæ contrariæ actionis? Et potest dici, esse regressum; si modo sine dolo & culpa sic vendidit, & ut paterfamilias diligens id gessit: si vero nullum emolumentum talis venditio attulit, sed tanti venderet, quanto vendere potuit, etiamsi hæc non promisisit, regressum non habere.

23. TRYPHONINUS lib. 8 Disputationum.

NEc enim amplius à debitore, quam debiti summam, consequi poterit. Sed si stipulatio usurarum fuerat, & post quinquennium forte, quam pretium ex re obligata [consecutus est], victus eam emptori restituit, etiam medii temporis usuras à debitore petere potest; quia nihil ei solutum esse, ut auferri non possit, palam factum est: sed si simplum præstitit, doli exceptione repellendus erit ab usurarum petitione; quia habuit usum pecuniæ pretii, quod ab emptore acceperat.

24. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

ELeganter apud me quæsitum est, si impetrasset creditor à Cæsare, *ut pignus possideret*, idque evictum esset, an habeat contrariam pigneratitiam? Et videtur finita esse pignoris obligatio, & à contractu recessum. Imo utilis ex empto accommodata est, quemadmodum si pro soluto ei res data fuerit, ut in quantitatem debiti ei satisfiat, vel in quantum ejus intersit: & compensationem habere potest creditor, si forte pigneratitia, vel ex alia causa cum eo agetur.

§. 1. Qui reprobos nummos solvit creditori, an habet pigneratitiam actionem, quasi soluta pecunia, quæritur? Et constat, neque pigneratitia eum agere, neque liberari posse: quia * reproba pecunia non liberat solventem; reprobis videlicet nummis reddendis. §. 2. Si vendiderit quidem creditor pignus pluris, quam debitum erat, nondum autem pretium ab emptore exegerit: an pigneratitio judicio conveniri possit ad superfluum reddendum? an vero vel exspectare debeat, quoad emptor solvat, vel suscipere actiones adversus emptorem? Et arbitror, non esse urgendum ad solutionem creditorem; sed aut exspectare debere debitorem, aut si non exspectat, mandandas ei actiones adversus emptorem, periculo tamen venditoris. Quod si accepit jam pecuniam, superfluum reddit.

§. 3. In pigneratitio judicio venit & si res pignori datas male tractavit creditor, vel servos debilitavit. Plane si pro maleficiis suis coërcuit, vel vinxit, vel obtulit Præfecturæ, vel Præsidi, dicendum est, pigneratitia creditorem non teneri. quare si prostituit ancillam, vel aliud improbatum facere coëgit, illico pignus ancillæ solvitur.

25. IDEM lib. 31 ad Edictum.

SI servos pigneratos artificiis instruxit creditor: si quidem jam imbutos, vel voluntate debitoris, erit actio contraria. Si vero nihil horum intercessit, si quidem artificiis necessariis, erit actio contraria. non tamen sic, ut cogatur servis carere pro quantitate sumptuum debitor: sicut enim negligere creditorem dolus, & culpa, quam præstat, non patitur, ita nec talem efficere rem pigneratam, ut gravis sit debitori ad reciperandum. puta, saltum grandem pignori datum ab homine, qui vix luere potest, nedum excolere, tu acceptum pignori excoluisti sic, ut magni pretii faceres. alioquin non est æquum, aut quærere me alios creditores, aut cogi distrahere, quod velim receptum, aut tibi penuria coactum derelinquere. [Medie] igitur hæc à judice erunt dispicienda, ut neque delicatus debitor, neque onerosus creditor audiatur.

26. IDEM lib. 3 Disputationum.

NOn est mirum, si ex quacunque causa Magistratus in possessionem aliquem miserit, pignus constitui: cum testamento quoque pignus constitui posse, Imperator noster cum Patre sæpissime rescripsit. §. 1. Sciendum est, ubi jussu magistratus pignus constituitur, non alias constitui, nisi ventum fuerit in possessionem.

27. IDEM lib. 6 Opinionum.

PEtenti mutuam pecuniam creditori, cum præ manu debitor non haberet, species auri dedit, ut pignori apud alium creditorem poneret: Si jam solutione liberatas receptasque eas is, qui susceperat, tenet, exhibere jubendus est: Quod si etiam nunc apud creditorem creditoris sunt, voluntate domini nexæ videntur. sed, ut liberatæ tradantur, domino earum propria actio adversus suum creditorem competit.

28. JULIANUS lib. 11 Digestorum.

SI creditor, qui rem pignori acceperat, amissa ejus possessione, Serviana actione petierit, & litis æstimationem consecutus sit, postea debitor eandem rem petens exceptione summovetur, nisi offerat ei debitor, quod pro eo solutum est.

§. 1. Si

§. 1. Si servus [pro] peculiari nomine pignus acceperit, actio pigneratitia adversus dominum debitori competit.

29. IDEM lib. 44 Digestorum.

SI rem alienam bona fide emeris, & mihi pignori dederis, ac precario rogaveris, deinde me dominus heredem instituerit, desinit pignus esse: & sola precarii rogatio supererit. idcirco usucapio tua interpellabitur.

30. PAULUS lib. 5 Epitomarum Alfeni Vari Digestorum.

QUi ratiario crediderat, cum ad diem pecunia non solveretur, ratem in flumine sua auctoritate detinuit; postea flumen crevit, & ratem abstulit: Si invito ratiario retinuisset, ejus periculo ratem fuisse, respondit; sed si debitor sua voluntate concessisset, ut retineret, culpam dumtaxat ei præstandam, non vim majorem.

31. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

SI servus pignori datus, creditori furtum faciat, liberum est debitori servum pro noxæ deditione relinquere. Quod si sciens furem, pignori mihi dederit, etsi paratus fuerit pro noxæ dedito apud me relinquere, nihilominus habiturum me pigneratitiam actionem, ut indemnem me præstet. † Eadem servanda esse Julianus ait, etiam cum depositus vel commodatus servus furtum faciat.

32. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

CUm debitore, qui alienam rem pignori dedit, potest creditor contraria pigneratitia agere, etsi solvendo debitor sit.

33. IDEM lib. singul. ad Formulam Hypothecariam.

SI pecuniam debitor solverit, potest pigneratitia actione uti ad reciperandam ἀντίχρησιν: nam, cum pignus sit, hoc verbo poterit uti.

34. MARCELLUS lib. singul. Responsorum.

TItius, cum credidisset pecuniam Sempronio, & ob eam pignus accepisset, futurumque esset, ut distraheret [eam] creditor, quia pecuniæ non solveretur, petiit à creditore, *ut fundum certo pretio emptum haberet*; &, cum impetrasset, epistolam, qua se vendidisse fundum creditori significaret, emisit: *Quæro*, an hanc venditionem debitor revocare possit, offerendo sortem, & usuras, quæ debentur? *Marcellus respondit*, secundum ea, quæ proposita essent, revocare non posse.

35. FLORENTINUS lib. 8 Institutionum.

CUm & sortis nomine, & usurarum aliquid debetur ab eo, qui sub pignoribus pecuniam debet, quidquid ex venditione pignorum recipiatur, primum usuris, quas jam tunc deberi constat, deinde, si quid superest, sorti accepto ferendum est. Nec audiendus est debitor, si, cum parum idoneum se esse sciat, eligit, quo nomine exonerari pignus suum malit. §. 1. Pignus, manente proprietate debitoris, solam possessionem transfert ad creditorem: potest tamen & precario, & pro conducto debitor re sua uti.

36. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

SI quis in pignore pro auro æs subjecisset creditori, qualiter teneatur, quæsitum est? In qua specie rectissime Sabinus scribit, si quidem dato auro æs subjecisset, furti teneri. quod si in dando æs subjecisset, turpiter fecisse, non furem esse: sed [&] hic puto pigneratitium judicium locum habere: Et ita Pomponius scribit. Sed & extra ordinem stellionatus nomine plectetur, ut est sæpissime rescriptum. §. 1. Sed & si quis rem alienam mihi pignori dederit sciens prudensque, vel si quis alii obligatam mihi obligavit, nec me de hoc certioraverit, eodem crimine plectetur. Plane si ea res ampla est, & ad modicum æris fuerit pignerata, dici debebit, cessare non solum stellionatus crimen, sed etiam pigneratitiam, & de dolo actionem: quasi in nullo captus sit, qui pignori secundo loco accepit.

37. PAULUS lib. 5 ad Plautium.

SI pignus mihi traditum locassem domino, per locationem retineo possessionem: quia, antequam conduceret debitor, non fuerit ejus possessio: cum & animus mihi retinendi sit, & conducenti non sit animus possessionem apiscendi.

38. MODESTINUS lib. 1 Differentiarum.

PUpillo capienti pignus, propter metum pigneratitiæ actionis, necessaria est tutoris auctoritas.

39. IDEM lib. 4 Responsorum.

GAius Seius ob pecuniam mutuam fundum suum Lucio Titio pignori dedit; postea pactum inter eos factum est, *ut creditor pignus suum in compensationem pecuniæ suæ certo tempore possideret*; verum ante expletum tempus creditor cum suprema sua ordinaret, testamento cavit, *ut alter ex filiis suis haberet eum fundum*, & addidit, QUEM DE LUCIO TITIO EMI, cum non emisset; hoc testamentum inter cæteros signavit & Gaius Seius, qui fuit debitor; Quæro, an ex hoc, quod signavit, præjudicium aliquod sibi fecerit, cum nullum instrumentum venditionis proferatur, sed solum pactum, *ut creditor certi temporis fructus caperet*? Herennius Modestinus respondit, * contractui pignoris non obesse, quod debitor testamentum creditoris, in quo se emisse pignus expressit, signasse proponitur.

40. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

DEbitor à creditore pignus, quod dedit, frustra emit, cum *rei suæ nulla emptio sit*: nec si minoris emerit, & pignus petat, aut dominium vindicet, ei non totum debitum offerenti creditor possessionem restituere cogetur. §. 1. Debitoris filius, qui manet in patris potestate, frustra pignus à creditore patris peculiaribus nummis comparat. & ideo si patronus debitoris contra tabulas ejus possessionem acceperit, dominii partem obtinebit: nam pecunia, quam filius ex re patris in pretium dedit, pignus liberatur.

§. 2. Soluta pecunia, creditor possessionem pignoris, quæ corporalis apud eum fuit, restituere debet: nec quicquam amplius præstare cogitur. Itaque si medio tempore pignus creditor pignori dederit, domino solvente pecuniam, quam debuit, secundi pignoris neque persecutio dabitur, neque retentio relinquetur.

41. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

REm alienam pignori dedisti; deinde dominus rei ejus esse cœpisti: Datur utilis actio pigneratitia creditori. † Non est idem dicendum, si ego Titio, qui rem meam obligaverat sine mea voluntate, heres exstitero: hoc enim modo pignoris persecutio concedenda non est creditori. neque utique sufficit ad competendam utilem pigneratitiam actionem, eundem esse dominum, qui etiam pecuniam debet. Sed si convenisset de pignore, ut ex suo mendacio arguatur, improbe resistit, quo minus utilis actio moveatur.

42. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

CReditor judicio, quod de pignore dato proponitur, ut superfluum pretii cum usuris restituat, jure cogitur. nec audiendus erit, si velit emptorem delegare: cum in venditione,

quæ [rite] fit, ex facto suum creditor negotium gerat.

43. SCÆVOLA lib. 5 Digestorum.

LOcum purum pignori creditori obligavit, eique instrumentum emptionis tradidit: &, cum eum locum inædificare vellet, mota sibi controversia à vicino de latitudine, quod aliàs probare non poterat, petit à creditore, *ut instrumentum à se traditum auctoritatis exhiberet*: quo non exhibente, minorem locum ædificavit: atque [ita] damnum passus est: Quæsitum est, an si creditor pecuniam petat, vel pignus vindicet, doli exceptione posita, judex hujus damni rationem habere debeat? Respondit, si operam non dedisset, ut instrumenti facultate subducta, debitor caperetur, posse debitorem, pecunia soluta, pigneratitia agere: opera autem in eo data, tunc & ante pecuniam solutam in id, quod interest, cum creditore agi. §. 1. Titius [cum] pecuniam mutuam accepit à Gaio Seio sub pignore culleorum, istos culleos cum Seius in horreo haberet, missus ex Officio annonæ Centurio culleos ad annonam sustulit: [ac] postea instantia Gaii Seii creditoris reciperati sunt: Quæro, intertrituram, quæ ex operis facta est, utrum Titius debitor, an Seius creditor, adgnoscere debeat? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, ob id, quod eo nomine intertrimenti accidisset, non teneri.

LIBER QUARTUSDECIMUS.

TIT. I.

DE EXERCITORIA ACTIONE.

1. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

UTilitatem hujus Edicti patere, nemo est, qui ignoret. nam cum interdum ignari, cujus sint conditionis vel quales, cum magistris propter navigandi necessitatem contrahamus, æquum fuit, eum, qui magistrum navi imposuit, teneri: ut tenetur, qui institorem tabernæ vel negotio præposuit, cum sit major necessitas contrahendi cum magistro, quam institore. quippe res patitur, ut de conditione quis institoris dispiciat, & sic contrahat; in navis magistro non ita: nam interdum locus, tempus non patitur plenius deliberandi consilium. §. 1. *Magistrum navis* accipere debemus, cui totius navis cura mandata est.

§. 2. [Sed] si cum quolibet nautarum sit contractum, non datur actio in exercitorem: quamquam ex delicto cujusvis eorum, qui navis navigandæ causa in nave sint, detur actio in exercitorem. alia enim est contrahendi causa, alia delinquendi: siquidem qui magistrum præponit, contrahi cum eo permittit: qui nautas adhibet, non contrahi cum eis permittit, sed culpa & dolo carere eos curare debet. §. 3. Magistri autem imponuntur locandis navibus, vel ad merces, vel vectoribus conducendis, armamentisve emendis: sed etiam si mercibus emendis vel vendendis fuerit præpositus, etiam hoc nomine obligat exercitorem. §. 4. Cujus autem conditionis sit magister iste, nihil interest: utrum liber, an servus: & utrum exercitoris, an alienus: sed nec, cujus ætatis sit, intererit. sibi imputaturo, qui præposuit. §. 5. *Magistrum* autem accipimus, non solum quem exercitor præposuit, sed & eum, quem magister: & hoc consultus Julianus in ignorante exercitore respondit. Cæterum si scit, & passus est, eum in nave magisterio fungi, ipse eum imposuisse videtur. quæ sententia mihi videtur probabilis. * omnia enim facta magistri debet præstare, qui eum præposuit: alioquin contrahentes decipientur: & facilius hoc in magistro, quam institore, admittendum propter utilitatem. Quid tamen, si sic magistrum præposuit, ne alium ei liceret præponere? An adhuc Juliani sententiam admittimus, videndum est: finge enim & nominatim eum prohibuisse, *ne Titio magistro utaris*. Dicendum tamen erit, eo usque producendam utilitatem navigantium. §. 6. *Navem* accipere debemus, sive marinam, [sive fluviatilem:] sive in aliquo stagno naviget, sive schedia sit.

§. 7. Non autem ex omni causa Prætor dat in exercitorem actionem, sed *ejus rei nomine, cujus ibi præpositus fuerit*: id est, [si] in eam rem præpositus sit, utputa, si [ad] onus vehendum locatum sit; aut aliquas res emerit utiles naviganti, vel si quid reficiendæ navis causa contractum vel impensum est, vel si quid nautæ, operarum nomine, petent. §. 8. Quid, si mutuam pecuniam sumpserit? an ejus rei nomine videatur gestum? Et Pegasus existimat, si ad usum ejus rei, in quam præpositus est, fuerit mutuatus, dandam actionem: quam sententiam puto veram. Quid enim, si ad armandam instruendamve navem, vel nautas exhibendos, mutuatus est? §. 9. Unde quærit Ofilius, si ad reficiendam navem mutuatus, nummos in suos usus converterit, an in exercitorem detur actio? Et ait, si hac lege accepit, quasi in navem impensurus, mox mutavit voluntatem, teneri exercitorem, imputaturum sibi, cur talem præposuerit: quod si ab initio consilium cepit fraudandi creditoris, & hoc specialiter non expresserit, *quod ad navis causam accipit*, contra esse. quam distinctionem Pedius probat.

§. 10. Sed & si in pretiis rerum emptarum fefellit magister, exercitoris erit damnum, non creditoris. §. 11. Sed si ab alio mutuatus, liberavit eum, qui in navis refectionem crediderat, puto etiam huic dandam actionem, quasi in navem crediderit. §. 12. Igitur præpositio certam legem dat contrahentibus. Quare si eum præposuit navi ad hoc solum, ut vecturas exigat, non ut locet, quod forte ipse locaverat, non tenebitur exercitor, si magister locaverit: vel si ad locandum tantum, non ad exigendum, idem erit dicendum. aut si ad hoc, ut vectoribus locet, non ut mercibus navem præstet, vel contra, modum egressus, non obligabit exercitorem. † Sed &, si, ut certis mercibus eam locet, præpositus est, puta legumini, cannabæ, ille marmoribus, vel alia materia locavit: dicendum erit, non teneri. quædam enim naves onerariæ, quædam (ut ipsi dicunt) ἐπιβατηγοὶ, id est, *vectorum ductrices*, sunt, & plerosque mandare scio, *ne vectores recipiant*; & sic, *ut certa regione, & certo mari negotietur*: ut ecce, sunt naves, quæ Brundusium à Cassiopa, vel à Dyrrachio vectores trajiciunt, ad onera inhabiles; item, quædam fluvii capaces, ad mare non sufficientes. §. 13. Si plures sint magistri, non divisis officiis, quodcunque cum uno gestum erit, obligabit exercitorem: si divisis, ut alter locando, alter exigendo, pro cujusque officio obligabitur exercitor. §. 14. Sed & si sic præposuit, ut plerumque faciunt, *ne alter sine altero quid gerat*, qui contraxit cum uno, sibi imputabit.

§. 15. *Exerc*

§. 15. *Exercitorem* autem eum dicimus, ad quem obventiones, & reditus omnes perveniunt, sive is dominus navis sit, sive à domino navem per aversionem conduxit, vel ad tempus, vel in perpetuum. §. 16. Parvi autem refert, qui exercet, masculus sit, an mulier, paterfamilias, an filiusfamilias vel servus: pupillus autem si navem exerceat, exigemus tutoris auctoritatem.

§. 17. Est autem nobis electio, utrum exercitorem an magistrum convenire velimus.

§. 18. Sed ex contrario, exercenti navem adversus eos, qui cum magistro contraxerunt, actio non pollicetur: quia non eodem auxilio indigebat. Sed aut ex locato cum magistro, si mercede operam ei exhibet: aut, si gratuitam, mandati agere potest. † Solent plane Præfecti propter ministerium annonæ, item in provinciis Præsides provinciarum, extra ordinem eos juvare ex contractu magistrorum.

§. 19. *Si is, qui navem exercuerit, in aliena potestate erit, ejusque voluntate navem exercuerit, quod cum magistro ejus gestum erit, in eum, in cujus potestate is erit, qui navem exercuerit, judicium datur.*

§. 20. Licet autem detur actio in eum, cujus in potestate est, qui navem exercet, tamen ita demum datur, *si voluntate ejus exerceat*. Ideo autem ex voluntate in solidum tenentur, qui habent in potestate exercitorem, quia ad summam Rempublicam navium exercitio pertinet. At institorum non idem usus est: ea propter in tributum duntaxat vocantur qui contraxerunt cum eo, qui in merce peculiari sciente domino negotiatur. Sed si sciente duntaxat, non etiam volente, cum magistro contractum sit, utrum quasi in volentem damus actionem in solidum, an vero exemplo tributoriæ dabimus? * In re igitur dubia melius est, verbis Edicti servire: & neque scientiam solam & nudam patris dominive in navibus onerare; neque in peculiaribus mercibus voluntatem extendere ad solidi obligationem. Et ita videtur & Pomponius significare: si sit in aliena potestate, si quidem voluntate gerat, in solidum eum obligari; sin minus, in peculium. §. 21. *In potestate* autem accipiemus utriusque sexus, vel filios, vel filias, vel servos, vel servas. §. 22. Si tamen servus peculiaris, volente filiofamilias, in cujus peculio erat, vel servo, vicarius ejus navem exercuit, pater, dominusve, qui voluntatem non accommodavit, duntaxat de peculio tenebitur: sed filius ipse in solidum. Plane, si voluntate domini vel patris exerceant, in solidum tenebuntur: & præterea & filius, si & ipse voluntatem accommodavit, in solidum erit obligatus.

§. 23. Quanquam autem, *si cum magistro ejus gestum sit*, duntaxat polliceatur Prætor actionem, tamen (ut Julianus quoque scripsit) etiam si cum ipso exercitore sit contractum, pater dominusve in solidum tenebitur.

§. 24. Hæc actio ex persona magistri in exercitorem dabitur: & ideo, si cum utro eorum actum est, cum altero agi non potest. sed si quid sit solutum, si quidem à magistro, ipso jure minuitur obligatio: sed & si ab exercitore, sive suo nomine, id est, propter honorariam obligationem, sive magistri nomine solverit, minuetur obligatio; quoniam & alius pro me solvendo me liberat. §. 25. Si plures navem exerceant, cum quolibet eorum in solidum agi potest.

2. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

NE in plures adversarios destringatur, qui cum uno contraxerit.

3. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

NEc quicquam facere, quotam quisque portionem in nave habeat: eumque qui præstiterit, societatis judicio à cæteris consecuturum.

4. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SI tamen plures per se navem exerceant, pro proportionibus exercitionis conveniuntur: neque enim invicem sui magistri videntur.

§. 1. Sed si plures exerceant, unum autem de numero suo magistrum fecerint, hujus nomine in solidum poterunt conveniri.

§. 2. Sed si servus plurium, navem exerceat voluntate eorum, idem placuit, quod in pluribus exercitoribus. plane si unius ex omnibus voluntate exercuit, in solidum ille tenebitur: & ideo puto, & in superiore casu in solidum omnes teneri. §. 3. Si servus sit, qui navem exercuit voluntate domini, & alienatus fuerit, nihilominus is, qui eum alienavit, tenebitur. proinde, & si decesserit servus, tenebitur: nam & magistro defuncto tenebitur.

§. 4. Hæ actiones perpetuo, & heredibus, & in heredes dabuntur: proinde & si servus, qui voluntate domini exercuit, decessit, etiam post annum dabitur hæc actio, quamvis de peculio ultra annum non detur.

5. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

SI eum, qui in mea potestate sit, magistrum navis habeas, mihi quoque in te competit actio, si quid cum eo contraxero. Idem [est], si communis servus nobis erit. Ex locato tamen mecum ages, quod operas servi mei conduxeris: quia & si cum alio contraxisset, ageres mecum, ut actiones, quas eo nomine habui, tibi præstarem: quemadmodum cum libero, si quidem conduxisses, experieris. quod si gratuitæ operæ fuerint, mandati ages.

§. 1. Item si servus meus navem exercebit, & cum magistro ejus contraxero, nihil obstabit, quominus adversus magistrum experiar actione, quæ mihi vel jure civili vel honorario competit: nam & cuivis alii non obstat hoc Edictum, quo minus cum magistro agere possit: hoc enim Edicto non transfertur actio, sed adjicitur.

§. 2. Si unus ex his exercitoribus cum magistro navis contraxerit, agere cum aliis exercitoribus poterit.

6. PAULUS lib. 6 Brevis Edicti.

SI servus non voluntate domini navem exercuerit, si sciente eo, quasi tributoria: si ignorante, de peculio actio dabitur.

§. 1. Si communis servus voluntate dominorum exerceat navem, in singulos dari debebit in solidum actio.

7. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

LUcius Titius Stichum magistrum navis præposuit: is pecuniam mutuatus, cavit, *se in refectionem navis eam accepisse:* Quæsitum est, an non aliter Titius exercitoria teneretur, quam si creditor probaret, pecuniam in refectionem navis esse consumptam? Respondit, creditorem utiliter acturum, si, cum pecunia crederetur, navis in ea causa fuisset, ut refici deberet. etenim ut non oportet creditorem ad hoc adstringi, ut ipse reficiendæ navis curam suscipiat, & negotium domini gerat (quod certe futurum sit, si necesse habeat probare, pecuniam in refectionem erogatam esse); ita illud exigendum, ut sciat in hoc se credere, cui rei magister quis sit præpositus: quod certe aliter fieri

non

non potest, quam si illud quoque scierit, necessariam refectioni pecuniam esse. quare etsi in ea causa fuerit navis, ut refici deberet, multo tamen major pecunia credita fuerit, quam ad eam rem esset necessaria, non debere in solidum adversus dominum navis actionem dari.

§. 1. Interdum etiam illud æstimandum, an in eo loco pecunia credita sit, in quo id, propter quod credebatur, comparari potuerit: quid enim (inquit) si ad velum emendum in ejusmodi insula pecuniam quis crediderit, in qua omnino velum comparari non potest? Et in summa aliquam diligentiam in ea creditorem debere præstare. §. 2. Eadem fere dicenda ait, & si de institoria actione quæratur. Nam tunc quoque creditorem scire debere, necessariam esse mercis comparationem, cui emendæ servus sit præpositus: & sufficere, si in hoc crediderit; non etiam illud exigendum, ut ipse curam suscipiat, an in hanc rem pecunia eroganda est.

TIT. II.

DE LEGE RHODIA DE JACTU.

1. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

LEge Rhodia cavetur, *Ut si levandæ navis gratia jactus mercium factus est, omnium contributione sarciatur, quod pro omnibus datum est.*

2. IDEM lib. 34 ad Edictum.

SI laborante nave, jactus factus est, amissarum mercium domini, si merces vehendas locaverant, ex locato cum magistro navis agere debent; is deinde cum reliquis, quorum merces salvæ sunt, ex conducto, ut detrimentum pro portione communicetur, agere potest. Servius quidem respondit, ex locato agere cum magistro navis debere, ut cæterorum vectorum merces retineat, donec portionem damni præstent. Imo, etsi retineat merces magister, ultro ex locato habiturus est actionem cum vectoribus: quid enim, si vectores sint, qui nullas sarcinas habeant? Plane commodius est, si sint, retinere eas. † At, si non, [&] totam navem conduxerit, ex conducto aget: sicut vectores, qui loca in nave conduxerunt. æquissimum enim est, commune detrimentum fieri eorum, qui propter amissas res aliorum, consecuti sunt, ut merces suas salvas haberent. §. 1. Si conservatis mercibus deterior facta sit navis, aut si quid exarmaverit, nulla facienda est collatio: quia dissimilis earum rerum causa sit, quæ navis gratia parentur, & earum, pro quibus mercedem aliquis acceperit. nam & si faber incudem aut malleum fregerit, non imputaretur ei, qui locaverit opus. sed si voluntate vectorum vel propter aliquem metum id detrimentum factum sit, hoc ipsum sarciri oportet.

§. 2. Cum in eadem nave varia mercium genera complures mercatores coëgissent, prætereaque multi vectores servi liberique in ea navigarent, tempestate gravi orta, necessario jactura facta erat. Quæsita deinde sunt hæc: an omnes jacturam præstare oporteat, & si qui tales merces imposuissent, quibus navis non oneraretur, velut gemmas, margaritas? & quæ portio præstanda est? & an etiam pro liberis capitibus dari oporteat? & qua actione ea res expediri possit? *Placuit*, * omnes, quorum interfuisset jacturam fieri, conferre oportere, quia id tributum observatæ res deberent: itaque dominum etiam navis pro portione obligatum esse. jacturæ summam pro rerum pretio distribui oportet. corporum liberorum æstimationem nullam fieri posse. ex conducto dominos rerum amissarum cum nauta, id est, cum magistro, acturos. † Itidem *agitatum* est, an etiam vestimentorum cujusque, & anulorum æstimationem fieri oporteat? Et omnium visum est, nisi si qua consumendi causa imposita forent: quo in numero essent cibaria, eo magis, quod, si quando ea defecerint in navigationem, quod quisque haberet, in commune conferret.

§. 3. Si navis à piratis redempta sit, Servius, Ofilius, Labeo, omnes conferre debere, ajunt. Quod vero prædones abstulerint, eum perdere, cujus fuerint: nec conferendum ei, qui suas merces redemerit.

§. 4. Portio autem pro æstimatione rerum, quæ salvæ sunt, & earum, quæ amissæ sunt, præstari solet. nec ad rem pertinet, si hæ, quæ amissæ sunt, pluris veniri poterunt: quoniam detrimenti, non lucri, fit præstatio. Sed in his rebus, quarum nomine conferendum est, æstimatio debet haberi, non quanti emptæ sint, sed quanti venire possunt. §. 5. Servorum quoque, qui in mare perierunt, non magis æstimatio facienda est, quam si [qui] ægri in nave decesserint, aut aliqui sese præcipitaverint.

§. 6. Si quis ex vectoribus solvendo non sit, hoc detrimentum magistri navis non erit: nec enim fortunas cujusque nauta excutere debet.

§. 7. Si res quæ jactæ sunt, apparuerint, exoneratur collatio. quod si jam contributio facta sit, tunc hi, qui solverint, agent ex locato cum magistro: ut is ex conducto experiatur, & quod exegerit reddat. §. 8. Res autem jacta domini manet, nec fit adprehendentis: quia pro derelicto non habetur.

3. PAPINIANUS lib. 19 Responsorum.

CUm arbor, aut aliud navis instrumentum, removendi communis periculi causa, dejectum est, contributio debetur.

4. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstionum.

NAvis onustæ levandæ causa, quia intrare flumen vel portum non potuerat cum onere, si quædam merces in scapham trajectæ sunt, ne aut extra flumen periclitetur, aut in ipso ostio vel portu, eaque scapha summersa est, ratio haberi debet inter eos, qui in nave merces salvas habent, cum his, qui in scapha perdiderunt: proinde, tanquam si jactura facta esset. Idque Sabinus [quoque] lib. 2 Responsorum probat. † Contra, si scapha cum parte mercium salva est, navis periit, ratio haberi non debet eorum, qui in navi perdiderunt: quia jactus in tributum nave salva venit. §. 1. Sed si navis, quæ in tempestate, jactu mercium unius mercatoris, levata est, in alio loco submersa est, & aliquorum mercatorum merces per urinatores extractæ sunt data mercede, rationem haberi debere ejus, cujus merces in navigatione levandæ navis causa jactæ sunt, ab his, qui postea sua per urinatores servaverunt, Sabinus æque respondit. Eorum vero, qui ita servaverunt, invicem rationem haberi non debere ab eo, qui in navigatione jactum fecit, si quædam ex his mercibus per urinatores extractæ sunt: eorum enim merces non possunt videri servandæ navis causa jactæ esse, quæ periit.

§. 2. Cum autem jactus de nave factus est, & alicujus res, quæ in navi remanserunt, deteriores factæ sunt, videndum, an conferre cogendus sit: quia non debet duplici damno onerari, & collationis, & quod res deteriores factæ sunt? Sed defendendum est, hunc conferre debere pretio præsente rerum. itaque (verbi gratia) si vicenum merces duorum fuerunt, & alterius aspergine decem esse cœperunt, ille, cujus res integræ sunt, pro

pro viginti conferat, hic pro decem. † Potest tamen dici etiam illa sententia, distinguentibus nobis, deteriores ex qua causa factæ sunt. id est, utrum propter jacta nudatis rebus damnum secutum est: an vero alia ex causa, veluti quod alicubi jacebant merces in angulo aliquo, & unda penetravit; tunc enim conferre debebit. An ex priore causa: collationis onus pati non debet: quia jactus etiam hunc læsit. Adhuc numquid & si aspergine propter jactum [res] deteriores factæ sunt. Sed distinctio subtilior adhibenda est, quid plus sit, in damno an in collatione: [si] (verbi gratia) hæ res viginti fuerunt, & collatio quidem facit decem, damnum autem duo: deducto hoc, quod damnum passus est, reliquum conferre debeat. † Quid ergo, si plus in damno erit, quam in collatione? Utputa decem aureis res deteriores factæ sunt: duo autem collationis sunt? Indubitate utrumque onus pati non debet. Sed hic videamus num & ipsi conferre oporteat: quid enim interest, jactatas res meas amiserim, an nudatas deteriores habere cœperim? Nam sicut ei, qui perdiderit, subvenitur: ita & ei subveniri oportet, qui deteriores propter jactum res habere cœperit. hæc ita Papirius Fronto respondit.

5. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

AMissæ navis damnum collationis consortio non sarcitur per eos, qui merces suas naufragio liberaverunt: nam hujus æquitatem tunc admitti placuit, cum jactus remedio cæteris in communi periculo, salva navi, consultum est.

§. 1. Arbore cæsa, ut navis cum mercibus liberari possit, æquitas contributionis habebit locum.

6. JULIANUS lib. 86 Digestorum.

NAvis adversa tempestate depressa, ictu fulminis deustis armamentis, & arbore, & antemna, Hipponem delata est, ibique tumultuariis armamentis ad præsens comparatis, Ostiam navigavit, & onus integrum pertulit. Quæsitum est, an hi, quorum onus fuit, nautæ pro damno conferre debeant? Respondit, non debere: hic enim sumptus instruendæ magis navis, quam conservandarum mercium gratia factus est.

7. PAULUS lib. 3 Epitomarum Alfeni Digestorum.

CUm depressa navis aut dejecta esset, quod quisque ex ea suum servasset, sibi servare respondit, tanquam ex incendio.

8. JULIANUS lib. 2 ex Minicio.

QUi levandæ navis gratia res aliquas projiciunt, non hanc mentem habent, ut eas pro derelicto habeant; quippe si invenerint eas, ablaturos, &, si suspicati fuerint, in quem locum ejectæ sunt, requisituros: ut perinde sint, ac si quis onere pressus, in viam rem abjecerit, mox cum aliis reversurus, ut eandem auferret.

9. VOLUSIUS MÆCIANUS ex Lege Rhodia.

ἈΞίωσις Εὐδαίμονος Νικομηδέως πρὸς Ἀντωνῖνον βασιλέα. Κύριε βασιλεῦ Ἀντωνῖνε, ναυφράγιον ποιήσαντες ἐν τῇ Ἰταλίᾳ, διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσίων τῶν τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκούντων. Ἀντωνῖνος εἶπεν Εὐδαίμονι. Ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μή τις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται. τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ θειότατος Αὔγουστος ἔκρινεν. *Id est,* Deprecatio Eudæmonis Nicomediensis ad Antoninum Imperatorem. *Domine Imperator Antonine, naufragium in Italia facientes, direpti sumus à Publicanis Cyclades insulas habitantibus.* Respondit Antoninus Eudæmoni: *Ego quidem mundi Dominus, Lex autem maris. Lege id Rhodia, quæ de rebus nauticis præscripta est, judicetur, quatenus nulla nostrarum Legum adversatur. Hoc idem Divus quoque Augustus judicavit.*

10. LABEO lib. 1 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI vehenda mancipia conduxisti, pro eo mancipio, quod in nave mortuum est, vectura tibi non debetur. Paulus: Imo, quæritur, quid actum est: utrum [ut] pro his, qui impositi, an pro his, qui deportati essent, merces daretur. quod si hoc apparere non potuerit, satis erit pro nauta, si probaverit impositum esse mancipium.

§. 1. Si ea conditione navem conduxisti, *ut ea merces tuæ portarentur*, easque merces nulla nauta necessitate coactus in navem deteriorem, cum id sciret te fieri nolle, transtulit, & merces tuæ cum ea nave perierunt, in qua novissime vectæ sunt: habes ex conducto [locato] cum priore nauta actionem. Paulus: Imo contra; si modo ea navigatione utraque navis periit, cum id sine dolo & culpa nautarum factum esset.

† Idem juris erit, si prior nauta publice retentus, navigare cum tuis mercibus prohibitus fuerit. † Idem juris erit, cum ea conditione à te conduxisset, *ut certam pœnam tibi præstaret, nisi ante constitutum diem merces tuas eo loci exposuisset, in quem devehendas eas merces locasset*, nec per eum staret, quo minus remissa sibi [ea] pœna spectaret. † Idem juris in eodem genere cogitationis observabimus: si probatum fuerit, nautam morbo impeditum, navigare non potuisse. † Idem dicemus, si navis ejus vitium fecerit sine dolo malo, & culpa ejus.

§. 2. Si conduxisti navem amphorarum duo millium, & ibi amphoras portasti, pro duobus millibus amphorarum pretium debes. Paulus: Imo si aversione navis conducta est, pro duobus millibus debetur merces. si pro numero impositarum amphorarum merces constituta est, contra se habet: nam pro tot amphoris pretium debes, quot portasti.

TIT. III.

DE INSTITORIA ACTIONE.

1. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

ÆQuum Prætori visum est, sicut commoda sentimus ex actu institorum, ita etiam obligari nos ex contractibus ipsorum, & conveniri. † Sed non idem facit circa eum, qui institorem præposuit, ut experiri possit: sed si quidem servum proprium institorem habuit, potest esse securus, adquisitis sibi actionibus: si autem vel alienum servum, vel etiam hominem liberum, actione deficietur; ipsum tamen institorem vel dominum ejus convenire poterit, vel mandati, vel negotiorum gestorum. Marcellus autem ait, debere dari actionem ei, qui institorem præposuit, in eos, qui cum eo contraxerint.

2. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

EO nomine, quo institor contraxit: si modo aliter rem suam servare non potest.

3. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

INstitor appellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet: nec multum facit, tabernæ sit præpositus, an cuilibet alii negotiationi.

4. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

CUm interdum etiam ad homines honestos adferant merces, & ibi vendant. * Nec mutat causam actionis locus vendendi, emendive: cum utroque modo verum sit, institorem emisse, aut vendidisse.

5. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

CUicunque igitur negotio præpositus sit, institor recte appellabitur. §. 1. Nam & Servius libro primo ad Brutum ait, si quid cum insulario gestum sit, vel eo, quem quis ædificio præposuit, vel frumento coëmendo, in solidum eum teneri. §. 2. Labeo quoque scripsit, si quis pecuniis fœnerandis, agris colendis, mercaturis, redempturisque faciendis præposuerit, in solidum eum teneri.

§. 3. Sed & si in mensa habuit quis servum præpositum, nomine ejus tenebitur.

§. 4. Sed etiam eos institores dicendos placuit, quibus vestiarii, vel lintearii, dant vestem circumferendam & distrahendam; quos vulgo *circitores* appellamus. §. 5. Sed & muliones quis proprie institores appellet.

§. 6. Item fullonum & sarcinatorum præpositus, stabularii quoque loco institorum habendi sunt. §. 7. Sed & si tabernarius servum suum peregre mitteret ad merces comparandas, & sibi mittendas, loco institoris habendum Labeo scripsit. §. 8. Idem ait, si libitinarius, quos Græce νεκροθάπτας, id est, *mortuorum sepultores*, vocant, servum pollinctorem habuerit, isque mortuum spoliaverit, dandam in eum quasi institoriam actionem: quamvis & furti & injuriarum actio competeret. §. 9. Idem Labeo ait, Si quis pistor servum suum solitus fuit in certum locum mittere ad panem vendendum, deinde is pecunia accepta præsenti, *ut per dies singulos eis panem præstaret*, conturbaverit, dubitari non oportet, quin, si permisit ei ita dari summas, teneri debeat. §. 10. Sed & cum fullo peregre proficiscens rogasset, *ut discipulis suis, quibus tabernam instructam tradiderat, imperaret*, post cujus profectionem vestimenta discipulus accepisset, & fugisset, fullonem non teneri, si quasi procurator fuit relictus: sin vero quasi institor, teneri eum. plane si adfirmaverit mihi, recte me credere operariis suis, non institoria, sed ex locato tenebitur. §. 11. Non tamen omne, quod cum institore geritur, obligat eum, qui præposuit: sed ita, si ejus rei gratia, cui præpositus fuerit, contractum est, id est, duntaxat ad id, [ad] quod eum præposuit.

§. 12. Proinde si præposui *ad mercium distractionem*, tenebor nomine ejus ex empto actione. † Item si forte *ad emendum* [eum] præposuero, tenebor dumtaxat ex vendito. Sed neque, si *ad emendum*, & ille vendiderit: neque, *si ad vendendum*, & ille emerit, debebit teneri. Idque Cassius probat. §. 13. Sed si pecuniam quis crediderit institori, *ad emendas merces* præposito, locus est institoriæ. † Idemque, & si *ad pensionem pro taberna exsolvendam*: quod ita verum puto, nisi prohibitus fuit mutuari.

§. 14. Si ei, quem *ad vendendum emendumve oleum* præposui, mutuum oleum datum sit, dicendum erit institoriam locum habere.

§. 15. Item si institor, cum oleum vendidisset, anulum arræ nomine acceperit, neque eum reddat, dominum institoria teneri: nam ejus rei, in quam præpositus est, contractum est: nisi forte mandatum ei fuit, præsenti pecunia vendere. † Quare si forte pignus institor ob pretium acceperit, institoriæ locus erit. §. 16. Idem: fidejussori, qui pro institore intervenerit, institoria competit: eius enim rei sequela est. §. 17. Si [ab alio] institor sit præpositus, is tamen decesserit, qui præposuit, & heres ei extiterit, qui eodem institore utatur, sine dubio teneri eum oportebit: nec non, si ante aditam hereditatem cum eo contractum est, æquum est ignoranti dari institoriam actionem.

§. 18. Sed & si procurator meus, tutor, curator, institorem præposuerit, dicendum erit, veluti à me præposito, dandam institoriam actionem.

6. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SEd & in ipsum procuratorem, si omnium rerum procurator est, dari debebit institoria.

7. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

SEd & si quis meam rem gerens præposuerit, & ratum habuero, idem erit dicendum.

§. 1. Parvi autem refert, quis sit institor: masculus, an fœmina; liber, an servus, proprius vel alienus. Item, quisquis præposuit: nam & si mulier præposuit, competet institoria, exemplo exercitoriæ actionis: & si mulier sit præposita, tenebitur etiam ipsa. † Sed & si filiafamilias sit, vel ancilla præposita, competit institoria actio. §. 2. Pupillus autem institor obligat eum, qui eum præposuit, institoria actione: quoniam sibi imputare debet, qui eum præposuit.

8. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

NAm [&] plerique pueros puellasque tabernis præponunt.

9. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

VErum si ipse pupillus præposuerit, si quidem tutoris auctoritate, obligabitur: si minus, non.

10. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

EAtenus tamen dabitur in eum actio, quatenus ex ea re locupletior est.

11. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

SEd si pupillus heres extiterit ei, qui præposuerat, æquissimum erit, pupillum teneri, quamdiu præpositus manet: removendus enim fuit à tutoribus, si nollent opera ejus uti.

§. 1. Sed & si minor vigintiquinque annis erit, qui præposuit, auxilio ætatis utetur non sine causæ cognitione. §. 2. De quo palam proscriptum fuerit, *Ne cum eo contrahatur*, is præpositi loco non habetur. non enim permittendum erit cum institore contrahere: sed, si quis nolit contrahi, prohibeat: cæterum, qui præposuit, tenebitur ipsa præpositione. §. 3. *Proscribere palam* sic accipimus, claris literis, unde de plano recte legi possit: ante tabernam scilicet vel ante eum locum, in quo negotiatio exercetur; non in loco remoto, sed in evidenti. Literis, utrum Græcis, an Latinis? Puto secundum loci conditionem: ne quis causari possit ignorantiam literarum. Certe si quis dicat, ignorasse se literas vel non observasse quod propositum erat, cum multi legerent, cumque palam esset propositum, non audietur.

§. 4. Proscriptum autem perpetuo esse oportet. Cæterum si [per] id temporis, quo propositum non erat, vel obscurata proscriptione, contractum sit, institoria locum habebit. Proinde si dominus quidem mercis proscripsisset, alius autem sustulit, aut vetustate vel pluvia, vel quo simili contingit, ne proscriptum esset, vel non pareret, dicendum, eum, qui proposuit, teneri. † Sed si ipse institor decipiendi mei causa detraxit, dolus ipsius proponenti nocere debet: nisi particeps doli fuerit, qui con-

contraxit. §. 5. Conditio autem præpositionis servanda est: quid enim, si certa lege vel interventu cujusdam personæ, vel sub pignore voluit cum eo contrahi, vel ad certam rem? Æquissimum erit, id servari, in quo præpositus est. † Item si plures habuit institores, vel cum omnibus simul contrahi voluit, vel cum uno solo; sed & si denunciavit cui, ne cum eo contraheret: non debet institoria teneri: nam & certam personam possumus prohibere contrahere, vel certum genus hominum, vel negotiatorum; vel certis hominibus permittere. Sed si alias cum alio contrahi vetuit, continua variatione, danda est omnibus adversus eum actio: neque enim decipi debent contrahentes. §. 6. Sed si in totum prohibuit cum eo contrahi, præpositi loco non habetur: cum magis hic custodis sit loco, quam institoris. Ergo nec vendere mercem hic poterit, nec modicum quid ex taberna. §. 7. Si institoria recte actum est, tributoria ipso jure locum non habet: neque enim potest habere locum tributoria in merce dominica. quod si non fuit institor dominicæ mercis, tributoria superest actio.

§. 8. Si à servo tuo operas vicarii ejus conduxero, & eum merci meæ institorem fecero, isque tibi mercem vendiderit, emptio est: nam, cum dominus à servo emit, est emptio, licet non sit dominus obligatus; usque adeo, ut etiam pro emptore & possidere & usucapere dominus possit.

12. JULIANUS lib. 11 Digestorum.

ET ideo utilis institoria actio adversus me tibi competet: mihi vero adversus te, vel de peculio dispensatoris, si ex conducto agere velim; vel de peculio vicarii, quod ei mercem vendendam mandaverim. pretiumque quo emisti, in rem tuam versum videri poterit, eo quod debitor servi tui factus esses.

13. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

HAbebat quis servum merci oleariæ præpositum Arelatæ; eundem & mutuis pecuniis accipiendis: acceperat mutuam pecuniam: putans creditor ad merces eum accepisse, egit proposita actione: probare non potuit, mercis gratia eum accepisse: Licet consumpta est actio, nec amplius agere poterit, quasi pecuniis quoque mutuis accipiendis esset præpositus, tamen Julianus utilem ei actionem competere ait.

§. 1. Meminisse autem oportebit, institoria dominum ita demum teneri, si non novaverit quis eam obligationem, vel ab institore, vel ab alio, novandi animo, stipulando. §. 2. Si duo pluresve tabernam exerceant, & servum, quem ex disparibus partibus habebant, institorem præposuerint, utrum pro dominicis partibus teneantur, an pro æqualibus: an pro portione mercis, an vero in solidum, Julianus quærit? Et verius esse ait, exemplo exercitorum, & de peculio actionis, in solidum unumquemque conveniri posse: & quidquid is præstiterit, qui conventus est, societatis judicio, vel communi dividundo consequetur. quam sententiam & supra probavimus.

14. PAULUS lib. 4 ad Plautium.

IDem erit, & si alienus servus communi merci præpositus sit: nam adversus utrumque in solidum actio dari debet; & quod quisque præstiterit, ejus partem societatis, vel communi dividundo judicio consequetur. certe ubicunque actio societatis vel communi dividundo cessat, quemque pro parte sua condemnari oportere constat, veluti si is, cujus servo creditum est, duobus heredibus institutis, ei servo libertatem dederit: nam heredum quisque pro sua parte conveniendi sunt, quia cessat inter eos communi dividundo judicium.

15. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

NOvissime sciendum est, has actiones perpetuo dari, & in heredem, & heredibus.

16. PAULUS lib. 29 ad Edictum.

SI cum villico alicujus contractum sit, non datur in dominum actio: quia villicus propter fructus percipiendos, non propter quæstum præponitur. Si tamen villicum distrahendis quoque mercibus præpositum habuero, non erit iniquum, exemplo institoriæ, actionem in me competere.

17. IDEM lib. 30 ad Edictum.

SI quis mancipiis vel jumentis, pecoribusve emendis vendendisque præpositus sit, non solum institoria competit adversus eum, qui præposuit, sed etiam redhibitoria vel ex stipulatu duplæ simplæve in solidum actio danda est.

§. 1. Si servum Titii institorem habueris, vel tecum ex hoc Edicto, vel cum Titio ex inferioribus Edictis agere potero: sed si tu cum eo contrahi vetuisti, cum Titio duntaxat agi poterit. §. 2. Si impubes patri habenti institores, heres extiterit, deinde cum his contractum fuerit, dicendum est, in pupillum dari actionem, propter utilitatem promiscui usus: quemadmodum ubi post mortem tutoris, cujus auctoritate institor præpositus est, cum eo contrahitur.

§. 3. Ejus contractus certe nomine, qui ante aditam hereditatem intercessit, etiam si furiosus heres existat, dandam [esse] actionem etiam Pomponius scripsit: non enim imputandum est ei, qui sciens dominum decessisse, cum institore exercente mercem contrahat. §. 4. Proculus ait, si denunciavero tibi, *ne servo à me præposito crederes*, exceptionem dandam, SI ILLE ILLI NON DENUNCIAVERIT, NE ILLI SERVO CREDERET. Sed si ex eo contractu peculium habeat, aut in rem meam versum sit, nec velim, quo locupletior sim, solvere, replicari de dolo [malo] oportet: nam videri me dolum [malum] facere, qui ex aliena jactura lucrum quæram. §. 5. Ex hac causa etiam condici posse verum est.

18. IDEM lib. singul. de Variis lectionib.

I*Nstitor* est, qui tabernæ, locove, ad emendum, vendendumve præponitur, quique sine loco ad eundem actum præponitur.

19. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

IN eum, qui mutuis accipiendis pecuniis procuratorem præposuit, utilis ad exemplum institoriæ dabitur actio: quod æque faciendum erit & si procurator solvendo sit, qui stipulanti pecuniam promisit. §. 1. Si dominus, qui servum institorem apud mensam pecuniis accipiendis habuit, post libertatem quoque datam idem per libertum negotium exercuit, varietate status non mutabitur periculi causa. §. 2. Tabernæ præpositus à patre filius, mercium causa mutuam pecuniam accepit: pro eo pater fidejussit: Etiam institoria ab eo petetur, cum acceptæ pecuniæ speciem fidejubendo negotio tabernæ miscuerit. §. 3. Servus pecuniis tantum fœnerandis præpositus, per intercessionem æs alienum suscipiens, ut institorem, dominum in solidum jure Prætorio non adstringit: quod autem pro eo, qui pecuniam fœneravit, per delegationem alii promisit, à domino recte petetur; cui pecuniæ creditæ contra eum, qui delegavit, actio quæsita est.

20. SCÆVOLA lib. 5 Digestorum.

LUcius Titius mensæ nummulariæ, quam exercebat, habuit libertum præpositum: is Gaio Seio cavit in hæc verba, *Octavius Terminalis, rem agens Octavii Felicis, Domitio Felici salutem. Habes penes mensam patroni mei denarios mille, quos denarios vobis numerare debebo pridie Kalendas Maias*: Quæsitum est, Lucio Titio defuncto sine herede, bonis ejus venditis, an ex epistola jure conveniri Terminalis possit? Respondit, nec jure his verbis obligatum, nec æquitatem conveniendi eum superesse: cum id institoris officio, ad fidem mensæ protestandam, scripsisset.

TIT. IV.

DE TRIBUTORIA ACTIONE.

1. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

HUjus quoque Edicti non minima utilitas est: ut dominus, qui alioquin in servi contractibus privilegium habet (quippe cum de peculio duntaxat teneatur, cujus peculii æstimatio, deducto, quod domino debetur, fit), tamen, si scierit servum peculiari merce negotiari, velut extraneus creditor, ex hoc Edicto in tributum vocatur. §. 1. Licet *mercis* appellatio angustior sit, ut neque ad servos, fullones, vel sarcinatores, vel textores, vel venaliciarios pertineat, tamen Pedius lib. 15 scribit, ad omnes negotiationes porrigendum Edictum. §. 2. *Peculiarem* autem *mercem*, non sicuti *peculium* accipimus: quippe peculium deducto, quod domino debetur, accipitur; merx peculiaris, etiamsi nihil sit in peculio, dominum tributoria obligat, ita demum, si sciente eo negotiabitur.

§. 3. *Scientiam* hic eam accipimus, quæ habet & voluntatem. Sed (ut ego puto) non voluntatem, sed patientiam: non enim velle debet dominus, sed non nolle. si igitur scit, & non protestatur, & contradicit, tenebitur actione tributoria. §. 4. *Potestatis* verbum ad omnem sexum, item ad omnes, qui sunt alieno [juri] subjecti, porrigendum erit. §. 5. Non solum ad servos pertinebit tributoria actio: verum ad eos quoque, qui nobis bona fide serviunt, sive liberi, sive servi alieni sunt; vel in quibus usumfructum habemus,

2. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

VT tamen merx, qua peculiariter negotietur, ad nos pertineat.

3. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SEd si servus communis sit, & ambo sciant domini, in utrumlibet ex illis dabitur actio. at si alter scit, alter ignoravit, in eum, qui scit, dabitur actio: deducetur tamen solidum, quod ei, qui ignoravit, debetur. Quod si ipsum quis ignorantem convenerit, quoniam de peculio convenitur, deducetur etiam id, quod scienti debetur: & quidem in solidum: nam & si ipse de peculio conventus esset, solidum, quod ei deberetur, deduceretur. Et ita Julianus lib. 12 Digestorum scripsit. §. 1. Si servus pupilli vel furiosi sciente tutore, vel curatore, [in] merce peculiari negotietur, * dolum quidem tutoris vel curatoris nocere pupillo vel furioso non debere puto: nec tamen lucrosum esse debere. Et ideo hactenus eum ex dolo tutoris tributoria teneri, si quid ad eum pervenerit. Idem & in furioso puto: quamvis Pomponius lib. 8 Epistolarum, si solvendo tutor sit, ex dolo ejus pupillum teneri scripsit. Et sane hactenus tenebitur, ut actionem, quam contra tutorem habeat, præstet. §. 2. Sed & si ipsius pupilli dolo factum sit, si ejus ætatis sit, ut doli capax sit, efficere, ut teneatur: quamvis scientia ejus non sufficiat ad negotiationem. Quid ergo est? Scientia quidem tutoris & curatoris debet facere locum huic actioni: dolus autem, quatenus noceat, ostendi.

4. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SI pupillus, cujus tutor scierit, pubes factus, vel furiosus, sanæ mentis, dolo admittant: tenentur ex hoc Edicto.

5. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

PRocuratoris autem scientiam & dolum nocere debere domino, neque Pomponius dubitat, nec nos dubitamus. §. 1. Si vicarius servi mei negotietur, si quidem me sciente, tributoria tenebor. si me ignorante, ordinario sciente, de peculio ejus actionem dandam, Pomponius libro sexagesimo scripsit: nec deducendum ex vicarii peculio, quod ordinario debetur; cum id, quod mihi debetur, deducatur. † Sed si uterque scierimus, & tributoriam & de peculio actionem competere, ait: tributoriam, vicarii nomine; de peculio vero, ordinarii. eligere tamen debere agentem, qua potius actione experiatur: sic tamen, ut utrumque tribuatur, & quod mihi & quod servo debetur; cum, si servus ordinarius ignorasset, deduceretur integrum, quod ei à vicario debetur.

§. 2. Sed & si ancilla negotiabitur, admittendam tributoriam dicimus. §. 3. Item parvi refert, cum ipso servo contrahatur, an cum institore ejus. §. 4. MERCIS NOMINE merito adjicitur, ne omnis negotiatio cum eo facta tributoriam inducat. §. 5. Per hanc actionem tribui jubetur, quod ex ea merce, & quod eo nomine receptum est. §. 6. In tributum autem vocantur, qui in potestate habent, cum creditoribus mercis. §. 7. Sed est quæsitum, dominus utrum ita demum partietur ex merce, si quid ei mercis nomine debeatur, an vero & si ex alia causa? Et Labeo ait, ex quacunque causa ei debeatur. parvique referre, ante mercem, an postea ei debere quid servus cœperit: sufficere enim, quod privilegium deductionis perdidit. §. 8. Quid tamen, si, qui contrahebant, ipsam mercem pignori acceperint? Puto debere dici præferendos domino jure pignoris. §. 9. Sive autem domino, sive his, qui in potestate ejus sunt, debeatur, utique erit tribuendum. §. 10. Sed si duo pluresve domini sint, utique omnibus tribuetur pro rata debiti sui. §. 11. Non autem totum peculium venit in tributum: sed id duntaxat, quod ex ea merce est; sive merces manent, sive pretium earum receptum, conversumve est in peculium. §. 12. Sed & si adhuc debeatur mercis nomine à quibusdam, quibus solebat servus distrahere, hoc quoque tribuetur, prout fuerit receptum. §. 13. Si præter mercem servus iste in taberna habeat instrumentum, an hoc quoque tribuatur? Et Labeo ait, & hoc tribui. & est æquissimum: plerumque enim hic apparatus ex merce est; imo semper. Cætera tamen, quæ extra hæc in peculium habuit, non tribuentur: utputa argentum habuit vel aurum: nisi si hæc ex merce comparavit. §. 14. Item si mancipia in negotiatione habuit ex merce parata, etiam hæc tribuentur. §. 15. Si plures habuit servus creditores, sed quosdam in mercibus certis, an omnes in iisdem confundendi erunt, & omnes in tributum vocandi: utputa, duas negotiationes exercebat, puta sagariam, & lintéariam, & separatos habuit creditores? Puto, separatim eos in tributum vocari: unusquisque enim eorum merci magis, quam ipsi, credidit.

§. 16. Sed

§. 16. Sed si duas tabernas ejusdem negotiationis exercuit, & ego fui tabernæ (verbi gratia) quam ad Bucinum habuit, ratiocinator, alius ejus, quam trans Tiberim: æquissimum puto, separatim tributionem faciendam: ne ex alterius re merceve alii indemnes fiant, alii damnum sentiant. §. 17. Plane, si in eandem tabernam merces deferebantur, licet hæ, quæ existent, ex unius creditoris pecunia sint comparatæ, dicendum erit, omnes in tributum venire, nisi fuerint creditori pigneratæ. §. 18. Sed si dedi mercem meam vendendam,& exstat, videamus, ne iniquum sit, in tributum me vocari? Et si quidem in creditum ei abiit, tributio locum habebit: enimvero si non abiit, quia res venditæ non alias desinunt esse meæ, quamvis vendidero, nisi ære soluto vel fidejussore dato, vel alias satisfacto, dicendum erit, vindicare me posse.

§. 19. Tributio autem fit pro rata ejus, quod cuique debeatur: & ideo, si unus creditor veniat desiderans tribui integram portionem, consequitur: sed quoniam fieri potest, ut alius quoque vel alii exsistere possint mercis peculiaris creditores, cavere debet creditor iste, *pro rata se refusurum, si forte alii emerserint creditores*.

6. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

NOn enim hæc actio, sicut de peculio, occupantis meliorem causam facit, sed æqualem conditionem quandoque agentium.

7. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

ILlud quoque cavere debet, *si quid aliud domini debitum emerserit, refusurum se ei pro rata*. Finge enim conditionale debitum imminere vel in occulto esse; hoc quoque admittendum est: nam injuriam dominus pati non debet, licet in tributum vocatur. §. 1. Quid tamen, si dominus tribuere nolit, nec hanc molestiam suscipere: sed peculio vel mercibus cedere paratus sit? Pedius refert, audiendum eum: Quæ sententia habet æquitatem: & plerumque arbitrum in hanc rem Prætor debebit dare, cujus interventu tribuantur merces peculiares.

§. 2. Si cujus dolo malo factum est, quo minus ita tribueretur, in eum tributoria datur, ut quanto minus tributum sit, quam debuerit, præstet: quæ actio dolum malum coërcet domini. † *Minus* autem *tribuere* videtur, etiam si nihil tributum sit. † Si tamen ignorans in merce servum habere, minus tribuit, non videtur dolo minus tribuisse. sed re comperta si non tribuat,dolo [nunc] non caret: proinde si sibi ex ea merce solvi fecit, utique dolo videtur minus tribuisse. §. 3. Sed & si mercem perire passus est, aut eam avertit, aut vilioris data opera distraxit; vel si ab emptoribus pretium non exegerit: dicendum erit, teneri eum tributoria, si dolus intervenit. §. 4. Sed etsi negaverit dominus cuiquam deberi, videndum erit, an tributoriæ locus sit? Et est verior Labeonis sententia, tributoriam locum habere: alioquin expediet domino negare. §. 5. Hæc actio & perpetuo & in heredem datur, de eo duntaxat, quod ad eum pervenit:

8. JULIANUS lib. 11 Digestorum.

QUia non de dolo est, sed rei persecutionem continet. Quare etiam mortuo servo dominus, item heres ejus, perpetuo teneri debebit, propter factum defuncti: quamvis non aliter, quam dolo interveniente, competat.

9. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

QUod in herede dicimus, idem erit & in cæteris successoribus. §. 1. Eligere quis debet, qua actione experiatur, utrum de peculio, an tributoria: cum scit sibi regressum ad aliam non futurum. Plane, si quis velit ex alia causa tributoria agere, ex alia causa de peculio: audiendus erit. §. 2. Si servo testamento manumisso peculium legatum sit, non debere heredem tributoria teneri, quasi neque ad eum pervenerit, neque dolo fecerit, Labeo ait: Sed Pomponius lib. 60 scripsit, heredem, nisi curaverit caveri sibi à servo, vel deduxit à peculio quod tribuendum erat, teneri tributoria: Quæ sententia non est sine ratione: ipse enim auctor doli est, qui [id] egit, ne intribueret: Totiens enim in heredem damus de eo, quod ad eum pervenit, quotiens ex dolo defuncti convenitur, non quotiens ex suo.

10. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

DE peculio actione etiam cum emptore servi agi potest, tributoria non potest.

11. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

ALiquando etiam agentibus expedit potius de peculio agere, quam tributoria. nam in [hac] actione, de qua loquimur, hoc solum in divisionem venit, quod in mercibus est, quibus negotiatur; quodque eo nomine receptum est: at in actione de peculio totius peculii quantitas spectatur, in quo & merces continentur. & fieri potest, ut dimidia forte parte peculii, aut tertia vel etiam minore negotietur: fieri præterea potest, ut patri, dominove nihil debeat.

12. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

ALius duntaxat de peculio, alius tributoria, servi nomine cum domino agit: Quæsitum est, an deducere dominus de peculio debeat, quod Tributoria agenti præstaturus sit? Respondit, Tributoria actione tunc demum agi potest, cum dominus, in distribuendo pretio mercis, Edicto Prætoris non satisfecit: id est, cum majorem partem debiti sui deduxit, quam creditoribus tribuit. veluti si, cum in merce triginta fuissent,in quam ipse quidem quindecim crediderat, duo autem extranei triginta, tota quindecim deduxerit, & creditoribus reliqua quindecim dederit: cum deberet sola decem deducere, extraneis dena tribuere. cum igitur hoc fecit, nec intelligendus est servum à se liberasse, eo quod quinque adhuc nomine ejus, tributoria actione præstaturus sit. Quare si agi de peculio cœperit, cum forte extra mercem peculium esset, quinque tanquam adhuc creditor servi deducere debebit.

TIT. V.

QUOD CUM EO, QUI IN ALIENA POTESTATE EST, [NEGOTIUM] GESTUM ESSE DICETUR.

1. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

OMnia Proconsul agit, ut, qui contraxit cum eo, qui in aliena potestate sit, etiamsi deficient superiores actiones (id est, exercitoria, institoria, tributoriave), nihilominus tamen, in quantum ex bono & æquo res patitur, suum consequatur. sive enim *jussu* ejus, cujus in potestate sit, negotium gestum fuerit, in solidum eo nomine judicium pollicetur: sive non jussu, sed tamen in *rem* ejus *versum* fuerit, eatenus introducit actionem, quatenus in rem ejus versum fuerit: sive neutrum eorum sit, *de peculio* actionem constituit.

2. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

AIt Prætor, IN EUM, QUI EMANCIPATUS, AUT EXHEREDATUS ERIT, QUIVE ABSTINUIT SE HEREDITATE EJUS, CUJUS IN POTESTA-

STATE, CUM MORITUR, FUERIT, EJUS REI NOMINE, QUÆ CUM EO CONTRACTA ERIT, CUM [18] IN POTESTATE ESSET, SIVE SUA VOLUNTATE, SIVE JUSSU EJUS, IN CUJUS POTESTATE ERIT, CONTRAXERIT, SIVE IN PECULIUM IPSIUS, SIVE IN PATRIMONIUM EJUS, CUJUS IN POTESTATE FUERIT, EA RES REDACTA FUERIT, ACTIONEM, CAUSA COGNITA, DABO IN QUOD FACERE POTEST. §. 1. Sed & si citra emancipationem sui juris factus sit, vel in adoptionem datus, deinde pater naturalis decesserit: item, si quis ex minima parte sit institutus, æquissimum est, causa cognita etiam in hunc dari actionem in id, quod facere potest.

3. IDEM lib. 3 Disputationum.

SEd an hic detrahi debeat, quod aliis debetur, tractari potest? Et si quidem sint creditores, qui, cum esset alienæ potestatis, cum eo contraxerunt, recte dicetur, occupantis meliorem esse conditionem: nisi si quis privilegiarius veniat; hujus enim non sine ratione prioris ratio habebitur. Quod si qui sint, qui, posteaquam sui juris factus est, cum eo contraxerunt, puto horum rationem habendam.

4. IDEM lib. 29 ad Edictum.

SEd si ex parte non modica sit heres scriptus filius, in arbitrio est creditoris, utrum pro portione hereditaria, an in solidum eum conveniat. Sed & hic judex æstimare debet, ne forte in id, quod facere potest, debeat conveniri. §. 1. Interdum autem, & si exheredatus filius vel emancipatus sit, in solidum actio adversus eum dabitur: utputa, si patremfamilias se mentitus est, cum contraheretur cum eo: nam libro secundo Digestorum Marcellus scripsit, etiamsi facere non possit, conveniendum propter mendacium. §. 2. Quamquam autem ex contractu in id, quod facere potest, actio in eum datur, tamen ex delictis in solidum convenietur. §. 3. Soli autem filio succurritur, non etiam heredi ejus: nam [&] Papinianus lib. 9 Quæstionum scribit, in heredem filii in solidum dandam actionem. §. 4. Sed an etiam temporis haberi debeat ratio, ut si quidem ex continenti cum filio agatur, detur actio in id, quod facere potest: sin vero post multos annos, non debeat indulgeri? Et mihi videtur rationem habendam esse: in hoc enim causæ cognitio vertitur. §. 5. Is, qui de peculio egit, cum posset quod jussu, in ea causa est, ne possit quod jussu postea agere. Et ita Proculus existimat. Sed si deceptus de peculio egit, putat Celsus succurrendum ei: quæ sententia habet rationem.

5. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SI filiusfamilias, vivo patre, conventus & condemnatus sit; in emancipatum, vel exheredatum, postea judicati actio in id, quod facere potest, danda est. §. 1. Si filio exheredato, ex Senatusconsulto Trebelliano hereditas patris restituta sit, non debebit in quantum facere potest, sed in solidum condemnari: quia effectu quodammodo heres est. §. 2. Sed si coactus immiscuerit se, ut restituat hereditatem, perinde observandum, ac si se abstinuisset.

6. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

EUm, qui se patremfamilias simulavit, & mandante aliquo stipulatus est, mandati teneri, Marcellus scripsit, quamvis rem præstare non possit: & sane verum est, teneri eum debere, quia dolo fecit. Hoc & in omnibus bonæ fidei judiciis dicendum erit.

7. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

PAter filio permisit mutuam pecuniam accipere: & per epistolam creditori mandavit, *ut ei crederet*: filius ex minima parte patri heres exstitit: Respondi, esse in potestate creditoris, utrum filium, cui credidisset, in solidum, an heredes, pro qua parte quisque successisset, mallet convenire, sed filius condemnatur in quantum facere potest.

8. PAULUS lib. 1 Decretorum.

TItianus primus præposuerat servum mutuis pecuniis dandis, & pignoribus accipiendis: is servus etiam negotiatoribus hordei solebat pro emptore suscipere debitum, & solvere: cum fugisset servus, & is, cui delegatus fuerat dare pretium hordei, conveniret dominum nomine institoris, negabat, eo nomine se conveniri posse; quia non in eam rem præpositus fuisset: cum autem & alia quædam gessisse, & horrea conduxisse, & multis solvisse idem servus probaretur, Præfectus annonæ contra dominum dederat sententiam. Dicebamus, quasi fidejussionem [esse] videri, cum pro alio solveret debitum [non pro aliis suscipit debitum]: non solere autem ex ea causa in dominum dari actionem. nec videtur hoc dominum mandasse. sed quia videbatur in omnibus eum suo nomine substituisse, sententiam conservavit Imperator.

TIT. VI.

DE SENATUSCONSULTO MACEDONIANO.

1. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

VErba Senatusconsulti Macedoniani hæc sunt: CUM INTER CÆTERAS SCELERIS CAUSAS MACEDO, QUAS ILLI NATURA ADMINISTRABAT, ETIAM ÆS ALIENUM ADHIBUISSET, ET SÆPE MATERIAM PECCANDI MALIS MORIBUS PRÆSTARET, QUI PECUNIAM (NE QUID AMPLIUS DICERETUR) INCERTIS NOMINIBUS CREDERET. PLACERE, NE CUI, QUI FILIOFAMILIAS MUTUAM PECUNIAM DEDISSET, ETIAM POST MORTEM PARENTIS EJUS, CUJUS IN POTESTATE FUISSET, ACTIO PETITIOQUE DARETUR: UT SCIRENT, QUI PESSIMO EXEMPLO FOENERARENT, NULLIUS POSSE FILIIFAMILIAS BONUM NOMEN EXPECTATA PATRIS MORTE FIERI. §. 1. Si pendeat, an sit in potestate *filius*, utputa quoniam patrem apud hostes habet, in pendenti est, an in Senatusconsultum sit commissum: nam si reciderit in potestatem, Senatusconsulto locus est: si minus, cessat: interim igitur deneganda est actio. §. 2. Certe, si adrogatus mutuam pecuniam acceperit, deinde sit restitutus, ut emanciparetur, Senatusconsultum locum habebit: fuit enim filiusfamilias. §. 3. In filiofamilias nihil dignitas facit, quo minus Senatusconsultum Macedonianum locum habeat: nam etiamsi Consul sit, vel cujusvis dignitatis, Senatusconsulto locus est: nisi forte castrense peculium habeat. tunc enim Senatusconsultum cessabit.

2. IDEM lib. 64 ad Edictum.

VSque ad quantitatem castrensis peculii: cum * filiifamilias in castrensi peculio vice patrumfamiliarum fungantur.

3. IDEM

3. IDEM lib. 29 ad Edictum.

SI quis patremfamilias esse credidit, non vana simplicitate deceptus, nec juris ignorantia, sed quia publice paterfamilias plerisque videbatur, sic agebat, sic contrahebat, sic muneribus fungebatur: cessabit Senatusconsultum.

§. 1. Unde Julianus lib. 12 in eo, qui vectigalia conducta habebat, scribit, & est sæpe constitutum, cessare Senatusconsultum. §. 2. Proinde & in eo, qui scire non potuit, [an] filiusfamilias sit, Julianus lib. 12, cessare Senatusconsultum ait: utputa in pupillo vel minore vigintiquinque annis. Sed in minore, causa cognita, & à Prætore succurrendum. In pupillo autem etiam alia ratione debuit dicere cessare Senatusconsultum: quod * mutua pecunia non fit, quam sine tutoris auctoritate pupillus dat. quemadmodum ipse dicit Julianus lib. 12, Si filiusfamilias crediderit, cessare Senatusconsultum: quod mutua pecunia non fit, quamvis liberam peculii administrationem habuit: non enim perdere ei peculium pater concedit, cum peculii administrationem permittit. & ideo vindicationem nummorum patri superesse ait. §. 3. Is autem solus Senatusconsultum offendit, qui *mutuam pecuniam filiofamilias dedit*: non qui alias contraxit, puta vendidit, locavit, vel alio modo contraxit. nam pecuniæ datio perniciosa parentibus eorum visa est. & ideo etsi in creditum abii filiofamilias, vel ex causa emptionis, vel ex alio contractu, in quo pecuniam non numeravi, & [si] stipulatus sim, licet cœperit esse mutua pecunia, tamen quia pecuniæ numeratio non concurrit, cessat Senatusconsultum. Quod ita demum erit dicendum, si non fraus Senatusconsulto sit cogitata: ut, qui credere non potuit, magis ei venderet, ut ille rei pretium haberet in mutui vicem.

§. 4. Si à filiofamilias stipulatus sim, & patrifamilias facto crediderim, sive capite diminutus sit, sive morte patris, vel alias sui juris sine capitis diminutione fuerit effectus, debet dici cessare Senatusconsultum: quia mutua jam patrifamilias data est.

4. SCÆVOLA lib. 2 Quæstionum.

QUia quod vulgo dicitur, filiofamilias credi non licere, non ad verba referendum est, sed ad numerationem.

5. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

ERgo hic, & in solidum damnabitur, non in id, quod facere potest.

6. SCÆVOLA lib. 2 Quæstionum.

COntra etiam recte dicitur, si à patrefamilias stipulatus [sis], credas postea filiofamilias facto, Senatus potestatem exercendam: quia expleta est numeratione substantia obligationis.

7. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

ITem si filiusfamilias fidejusserit, Neratius lib. 1 & 2 Responsorum cessare Senatusconsultum ait. Idem Celsus lib. 4. Sed Julianus adjicit, si color quæsitus sit, ut filiusfamilias, qui mutuam accepturus erat, fidejuberet, alio reo dato, fraudem Senatusconsulto factam nocere: & dandam exceptionem tam filiofamilias, quam reo; quoniam & fidejussori filii subvenitur.

§. 1. Idem ait, si duos reos accepero, filiumfamilias, & Titium, cum ad filiumfamilias esset perventura pecunia, ideo autem reum Titium acceperim, ne quasi fidejussor auxilio Senatusconsulti uteretur, utilem esse exceptionem adversus fraudem dandam. §. 2. Sed [&] si filiusfamilias patre suo relegato vel longo tempore absente, dotem pro filia promiserit, & rem patris pignori dederit, Senatusconsultum cessabit: patris tamen res non tenebitur. † Plane, si patri heres extiterit filius, & pignus persequatur, exceptione doli summovebitur. §. 3. *Mutui dationem*, non solum numeratæ pecuniæ, verum omnium, quæ mutuo dari possunt, an accipere debeamus, videndum? Sed verba videntur mihi ad numeratam pecuniam referri: ait enim Senatus, MUTUAM PECUNIAM DEDISSET. sed si fraus sit Senatusconsulto adhibita, puta frumento, vel vino, vel oleo mutuo dato, ut his distractis fructibus uteretur pecunia, subveniendum est filiofamilias. §. 4. Si filius in alterius erat potestate, cum mutua daretur, nunc in alterius, mens Senatusconsulti non cessat: dabitur itaque exceptio. §. 5. Sed & si patri ejus non mors, sed alia causa inciderit, quo minus sit in civitate; dicendum, Senatusconsulto locum esse. §. 6. Non solum ei, qui mutuam dedisset, sed & successoribus ejus, deneganda est actio. §. 7. Proinde & si alius mutuam dedit, alius stipulatus est, dabitur adversus eum exceptio, licet hic non dederit. Sed & si alteruter eorum ignoravit in patris esse potestate se, verius dicendum est, utrique nocere. [Idem est & in duobus reis stipulandi]. §. 8. Item, si duos filiosfamilias accepero reos, sed alterum putavi patremfamilias, intererit, ad quem pecunia pervenit: ut si eum scivi filiumfamilias, ad quem pervenit pecunia, exceptione summovear; si ad eum, quem ignorem, non summovear.

§. 9. Sive autem sub usuris mutua data sit, sive sine usuris, ad Senatusconsultum spectat.

§. 10. Quamquam autem non declaret Senatus, cui exceptionem det, tamen sciendum est, & heredem filii, si paterfamilias decesserit, & patrem ejus, si filiusfamilias decesserit, exceptione uti posse. §. 11. Interdum tamen, etsi Senatusconsulto locus sit, tamen in alium datur actio: ut puta, filiusfamilias institor mutuam pecuniam accepit. scribit enim Julianus lib. 12, ipsum quidem institorem exceptione Senatusconsulti usurum, si conveniatur: sed institoriam actionem adversus eum, qui præposuit, competere. quanquam (inquit) si ipse pater eum præposuisset merci suæ, vel peculiarem exercere passus esset, cessaret Senatusconsultum: quoniam patris voluntate contractum videretur: nam si scit eum negotiari, etiam hoc permisisse videtur, si non nominatim prohibuit merces accipere.

§. 12. Proinde si acceperit pecuniam, & in rem patris vertit, cessat Senatusconsultum: patri enim, non sibi accipit. † Sed & si ab initio non sic accepit, verum postea in rem patris vertit, cessare Senatusconsultum, lib. 12 Digestorum Julianus ait: intelligendumque ab initio sic accepisse, ut in rem verteret. Non tamen vertisse videbitur, si mutuam pecuniam acceptam patri in proprium debitum solvit: & ideo, si pater ignoravit, adhuc Senatusconsulto locus erit.

§. 13. Quod dicitur, *in eo, qui studiorum causa absens mutuum acceperat, cessare Senatusconsultum*, ita locum habet, si probabilem modum in mutua non excessit: certe eam quantitatem, quam pater solebat subministrare. §. 14. Si filius accepit mutuam pecuniam, ut eum liberaret, qui, si peteret, exceptione non summoveretur, Senatusconsulti cessabit exceptio. §. 15. Hoc amplius cessabit Senatusconsultum, si pater solvere cœpit, quod filiusfamilias mutuum sumpserit: quasi ratum habuerit. §. 16. Si paterfamilias factus solverit partem debiti, cessabit Senatusconsultum: nec solutum repetere potest.

8. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

CUm tamen à curatore per ignorantiam solutum sit, repeti debet.

9. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SEd si paterfamilias factus rem pignori dederit, dicendum erit, Senatusconsulti exceptionem ei denegandam usque ad pignoris quantitatem. §. 1. Si ab alio donatam sibi pecuniam filius creditori solverit, an pater vindicare vel repetere possit? Et ait Julianus, Si quidem hac conditione ei donata sit pecunia, *ut creditori solvat*, videri à donatore profectam protinus ad creditorem, & fieri nummos accipientis: si vero simpliciter ei donavit, alienationem eorum filium non habuisse, & ideo, si solverit, condictionem patri ex omni eventu competere.

§. 2. Hoc Senatusconsultum [&] ad filias quoque familiarum pertinet. Nec ad rem pertinet, si adfirmetur, ornamenta ex ea pecunia comparasse: nam & ei quoque, qui filiofamilias credidit, decreto amplissimi ordinis actio denegatur: nec interest, consumpti sint nummi, an extent in peculio. Multo igitur magis, severitate Senatusconsulti, ejus contractus improbabitur, qui filiæfamilias mutuum dedit.

§. 3. Non solum filiofamilias & patri ejus succurritur, verum fidejussori quoque, & mandatori ejus: qui & ipsi mandati habent regressum, nisi forte donandi animo intercesserunt. tunc enim, cum nullum regressum habeant, Senatusconsultum locum non habebit. Sed [&] si non donandi animo, patris tamen voluntate, intercesserunt, totus contractus à patre videbitur comprobatus. §. 4. Et hi tamen, qui pro filiofamilias sine voluntate patris ejus intercesserunt, solvendo non repetent. Hoc enim & Divus Hadrianus constituit, & potest dici, non repetituros. Atquin perpetua exceptione tuti sunt. sed & ipse filius, & tamen non repetit: quia * hi demum solutum non repetunt, qui ob pœnam creditorum actione liberantur, non quoniam exonerare eos lex voluit. §. 5. Quanquam autem solvendo non repetant,

10. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

QUia naturalis obligatio manet;

11. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

TAmen, si non opposita exceptione condemnati sunt, utentur Senatusconsulti exceptione. Et ita Julianus scribit in ipso filiofamilias, exemplo mulieris intercedentis.

12. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SI, tantum sciente patre, creditum sit filio, dicendum est, cessare Senatusconsultum. Sed si jusserit pater filio credi, deinde ignorante creditore mutaverit voluntatem, locus Senatusconsulto non erit: quoniam * initium contractus spectandum est.

13. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI, quod alii mutuum dedimus, à filiofamilias novandi causa stipulemur, non esse impedimento Senatusconsultum, Julianus scribit.

14. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

FIlium habeo, & ex eo nepotem: nepoti meo creditum est jussu patris ejus: Quæsitum est, an contra Senatusconsultum fieret? Dixi, etiamsi verbis Senatusconsulti filii continerentur, tamen & in persona nepotis idem servari debere. Jussum autem hujus patris non efficere, quominus contra Senatusconsultum creditum existimaretur, cum ipse in ea causa esset, ut pecuniam mutuam invito patre suo accipere non possit.

15. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

NIhil interest, quis filiofamilias crediderit, utrum privatus, an civitas: nam in civitate quoque Senatusconsultum locum habere D. Severus & Antoninus rescripserunt.

16. PAULUS lib. 4 Responsorum.

SI filiusfamilias, absente patre, *quasi ex mandato ejus pecuniam acceperit*, cavisset, & ad patrem literas emisit, *ut eam pecuniam in provincia solveret:* debet pater, si actum [filii sui] improbat, continuo testationem interponere contrariæ voluntatis.

17. IDEM lib. 2 Sententiarum.

FIliusfamilias si in id acceperit mutuam pecuniam, *ut eam pro sorore sua in dotem daret*, pater ejus de in rem verso actione tenebitur: ipsi enim, mortua in matrimonio puella, repetitio dotis datur.

18. VENULEIUS lib. 2 Stipulationum.

CReditorem filiifamilias, mortuo eo, fidejussorem accipere non posse, Julianus scribit: quia nulla obligatio aut civilis aut naturalis supersit, cui fidejussor accedat. Plane à patre, ejus actionis nomine, quæ de peculio adversus eum competat, fidejussorem recte accipi.

19. POMPONIUS lib. 7 ex Variis lectionibus.

IUlianus scribit, exceptionem Senatusconsulti Macedoniani nulli obstare, nisi qui sciret, aut scire potuisset, filiumfamilias esse eum, cui credebat.

20. IDEM lib. 5 Senatusconsultorum.

SI is, cui, dum in potestate patris esset, mutua pecunia data fuerat, paterfamilias factus, per ignorantiam facti, novatione facta, eam pecuniam expromisit, si petatur ex ea stipulatione, in factum excipiendum erit.

LIBER QUINTUSDECIMUS.

TIT. I.

DE PECULIO.

1. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

ORdinarium Prætor arbitratus est, prius eos contractus exponere eorum, qui alienæ potestati subjecti sunt, qui in solidum tribuunt actionem: sic deinde ad huc pervenire, ubi de peculio datur actio. §. 1. Est autem triplex hoc Edictum: aut enim *de peculio*, aut *de in rem verso*, aut *quod jussu*, hinc oritur actio. §. 2. Verba autem Edicti talia sunt: QUOD CUM EO, QUI IN ALTERIUS POTESTATE ESSET, NEGOTIUM GESTUM ERIT. §. 3. De *eo* loquitur, non de *ea:* sed tamen, & ob eam, quæ est feminini sexus, dabitur ex hoc Edicto actio.

§. 4. Si cum impubere filiofamilias, vel servo contractum sit: ita dabitur in dominum vel patrem de peculio, si locupletius eorum peculium factum est. §. 5. *Potestatis* verbum communiter accipiendum est, tam in filio, quam in servo.

§. 6. Nec magis dominium servorum [esse] spectandum, quam facultatem habendi eos: non enim solum servorum propriorum nomine conveniemur, item communium, verum eorum quoque, qui bona fide nobis serviunt, sive liberi [sint,] sive servi alieni,

2. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

EX ea causa, ex qua soleret servus fructuarius vel usuarius adquirere, in eum, cujus ususfructus, vel usus sit, actio dumtaxat de peculio, cæteræque honorariæ dantur: ex reliquis, in dominum proprietatis.

3. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

LIcet tamen Prætor, *si cum eo, qui in potestate sit, gestum sit*, polliceatur actionem, tamen sciendum est, & si in nullius sit potestate, dari de peculio actionem: utputa, si cum servo hereditario contractum sit ante aditam hereditatem.

§. 1. Unde Labeo scribit, & si secundo tertiove gradu substitutus sit servus, & deliberantibus primis heredibus cum eo contractum sit, mox repudiantibus eis ipse liber heresque exstiterit, posse dici, de peculio eum conveniri, & de in rem verso. §. 2. Parvi autem refert, servus quis masculi an mulieris fuerit: nam de peculio & mulier convenietur. §. 3. Pedius etiam impuberes dominos de peculio obligari ait: non enim cum ipsis impuberibus contrahitur, ut tutoris auctoritatem spectes. † Idem adjicit, pupillum non posse servo peculium constituere, nec tutoris auctoritate. §. 4. In furiosi quoque curatorem dicimus dandam de peculio actionem. nam & hujus servus peculium habere potest: non si fuerit concessum, ut habeat; sed si non fuerit prohibitum, ne habeat. §. 5. Si filiusfamilias, vel servus pro aliquo fidejusserint, vel alias intervenerint, vel mandaverint: tractatum est, an sit de peculio actio? Et est verius, in servo causam fidejubendi vel mandandi spectandam: Quam sententiam & Celsus libro sexto probat in servo fidejussore. Si igitur quasi intercessor servus intervenerit, non rem peculiarem agens, non obligabitur dominus de peculio. §. 6. Julianus quoque lib. 12 Digestorum scribit, Si servus mandaverit, *ut creditori* [*meo*] *solveretur*. referre, ait, quam causam mandandi habuerit: si pro creditore suo solvi mandavit, esse obligatum dominum de peculio: quod si intercessoris officio functus sit, non obligari dominum de peculio.

§. 7. Cui congruit, quod idem Julianus scribit, Si à filio meo fidejussorem accepero, quidquid à fidejussore accepero, id me non de in rem verso, sed de peculio actione mandati præstaturum. Idem accipias & in servi fidejussore. Idemque, si alius mihi pro filio meo debitore solvisset. † Quod si filius meus debitor non fuisset, exceptione doli fidejussorem usurum: & si solvisset, condicturum scribit. §. 8. Si servus, cum se pro libero gereret, compromiserit, quæritur, an de peculio actio ex pœna compromissi, quasi ex negotio gesto, danda sit, sicuti trajectitiæ pecuniæ datur? Sed hoc & Nervæ filio & mihi videtur verius, ex compromisso servi non dandam de peculio actionem: quia nec, si judicio condemnetur servus, datur in eum actio.

§. 9. Sed si filius fidejussor vel quasi interventor acceptus sit, an de peculio patrem obligat, quæritur? Et est vera Sabini & Cassii sententia existimantium, semper obligari patrem de peculio; & distare in hoc à servo. §. 10. Quare [&] ex compromisso pater tenebitur. Et ita Papinianus quoque lib. 9 Quæstionum scribit. nec interesse, ait, ex qua causa compromiserit: utrum ex ea causa, ex qua potuit cum patre de peculio agere; an vero ex ea, qua non potuit: cum ex stipulatu pater conveniatur. §. 11. Idem scribit, Judicati quoque patrem de peculio actione teneri. Quod [&] Marcellus putat; etiam ejus actionis nomine, ex qua non potuit pater de peculio actionem pati: nam sicut [in] stipulatione contrahitur cum filio, ita judicio contrahi; proinde non originem judicii spectandam, sed ipsam judicati velut obligationem. Quare & si quasi defensor condemnatus sit, idem putat. §. 12. Ex furtiva causa filio quidem familias condici posse constat: an vero in patrem, vel in dominum de peculio danda est, quæritur? Et est verius, in quantum locupletior dominus factus esset, ex furto facto actionem de peculio dandam. Idem Labeo probat: quia *iniquissimum est, ex furto servi dominum locupletari impune. Nam & circa rerum amotarum actionem, filiæfamilias nomine, in id, quod ad patrem pervenit, competit actio de peculio. §. 13. Si filiusfamilias Duumvir *pupillo rem salvam fore* caveri non curavit, Papinianus lib. 9 Quæstionum, de peculio actionem competere ait. Nec quicquam mutare arbitror, an voluntate patris Decurio factus sit: quoniam rempubl. salvam fore pater obstrictus est.

4. POMPONIUS lib. 7 ad Sabinum.

PEculii * est, non id, cujus servus seorsum à domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separaverit, summa servi rationem discernens: nam cum servi peculium totum adimere, vel augere, vel minuere dominus possit, animadvertendum est, non quid servus, sed quid dominus, constituendi servilis peculii gratia fecerit. §. 1. Sed hoc ita verum puto, si debito servum liberare voluit dominus: ut etiam si nuda voluntate remiserit dominus quod debuerit, desinat servus debitor esse. si vero nomina ita fecerit dominus, ut quasi debitorem se servo faceret, cum [revera] debitor non esset, contra puto: re enim, non verbis, peculium augendum est. §. 2. Ex his apparet, non quid servus ignorante domino habuerit, peculii esse, sed quid volente: alioquin & quod subripuit servus domino, fiet peculii; quod non est verum.

§. 3. Sed sæpe fit, ut ignorante domino, incipiat minui servi peculium, veluti cum damnum domino dat servus, aut furtum facit.

§. 4. Si opem ferente servo meo, furtum mihi feceris, id ex peculio deducendum est, quo minus ob rem subreptam consequi possim.

§. 5. Si ære alieno dominico exhauriatur peculium servi, res tamen in causa peculiaria manent: nam si aut servo donasset debitum dominus, aut nomine servi alius domino intulisset, peculium suppletur, nec est nova concessione domini opus. §. 6. Non solum id in peculio vicariorum ponendum est, cujus rei à domino, sed etiam id, cujus ab eo, cujus in peculio sint, seorsum rationem habeant.

5. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

DEpositi nomine, pater vel dominus dumtaxat de peculio conveniuntur, & si quid dolo malo eorum captus sum. §. 1. Sed & si precario res filiofamilias vel servo data sit, dumtaxat de peculio pater dominusve obligantur.

§. 2. Si filiusfamilias jusjurandum detulerit, & juratum sit, de peculio danda est actio, quasi contractum sit. Sed in servo diversum est.

§. 3. *Peculium* dictum est, quasi pusilla pecunia, sive patrimonium pusillum. §. 4. Peculium autem Tubero quidem sic definit (ut Celsus lib. 6 Digestorum refert), quod servus domini permissu, separatum à rationibus dominicis habet, deducto inde si quid domino debetur.

6. CELSUS lib. 6 Digestorum.

DEfinitio *peculii*, quam Tubero exposuit, [ut] Labeo ait, ad vicariorum peculia non per-

pertinet. Quod falsum est: nam eo ipso, quod dominus servo peculium constituit, etiam vicario constituisse existimandus est.

7. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

QUam Tuberonis sententiam & ipse Celsus probat. §. 1. Et adjicit, pupillum vel furiosum constituere quidem peculium servo non posse: verum ante constitutum (id est ante furorem, vel à patre pupilli,) non adimetur ex his causis: Quæ sententia vera est. Et congruit cum eo, quod Marcellus apud Julianum notans adjicit, posse fieri, ut ex dominis servus peculium habeat apud alterum, apud alterum non; utputa si alter ex dominis furiosus sit, vel pupillus: si, ut quidam (inquit) putant, peculium servus habere non potest, nisi concedente domino: Ego autem puto, non esse opus concedi peculium à domino servum habere, sed non adimi, ut habeat. Alia causa est peculii liberæ administrationis: nam [hæc] specialiter concedenda est. §. 2. Scire autem non utique singulas res debet, sed παχυμερέστερον, id est, *pinguius*: Et in hanc sententiam Pomponius inclinat. §. 3. Pupillum autem, tam filium, quam servum, peculium habere posse, Pedius lib. 15 scribit, cum [in] hoc (inquit) totum ex domini constitutione pendeat. Ergo & si furere cœperit servus, vel filius, retinebunt peculium. §. 4. In peculio autem res esse possunt omnes, & mobiles, & soli: vicarios quoque in peculium potest habere, & vicariorum peculium: hoc amplius, & nomina debitorum. §. 5. Sed & si quid furti actione servo deberetur, vel alia actione, in peculium computabitur; hereditas quoque & legatum, ut Labeo ait. §. 6. Sed & id quod dominus sibi debet, in peculium habebit, si forte in domini rationem impendit, & dominus ei debitor manere voluit: aut si debitorem ejus dominus convenit. quare si forte ex servi emptione evictionis nomine, duplum dominus exegit, in peculium servi erit conversum: nisi forte dominus eo proposito fuit, ut nollet hoc esse in peculium servi. §. 7. Sed & si quid ei conservus debet, erit peculii, si modo ille habeat peculium, vel [prout] habebit.

8. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

NOn statim, quod dominus voluit ex re sua peculii esse, peculium fecit: sed si tradidit; aut cum apud eum esset, pro tradito habuit: desiderat enim res naturalem dationem: Contra autem, simul atque noluit, peculium servi desinit peculium esse.

9. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SEd si damnum servo dominus dederit, in peculium hoc non imputabitur, non magis, quam si subripuerit. §. 1. Plane si conservus dedit damnum, vel subripuit, in peculium videtur haberi. Et ita Pomponius libro undecimo scribit. nam & si quid dominus ab eo, qui rem peculiarem subripuit, vel consecutus est, vel consequi potest, in peculium esse ei imputandum, Neratius lib. 2 Responsorum scribit. §. 2. Peculium autem deducto, quod domino debetur, computandum esse: quia prævenisse dominus, & cum servo suo egisse creditur. §. 3. Huic definitioni Servius adjecit, *& si quid his debeatur, qui sunt in ejus potestate*; quoniam hoc quoque domino deberi nemo ambigit. §. 4. Præterea id etiam deducetur, quod his personis debetur, quæ sunt in tutela vel cura domini, vel patris; vel quorum negotia administrant. dummodo dolo careant: quoniam & si per dolum peculium vel ademerint vel imminuerint, tenentur. nam si semper prævenire dominus & agere videtur, cur non dicatur etiam hoc nomine eum secum egisse, quo [nomine] vel tutelæ, vel negotiorum gestorum, vel utili actione tenebitur? Nam, ut eleganter Pedius ait, ideo hoc minus in peculio est, quod domino vel patri debetur, quoniam non est verisimile, dominum id concedere servo in peculium habere, quod sibi debetur. Sane cum ex cæteris causis ipsum à semetipso exegisse dicimus, qui negotia vel tutelam geret, cur non etiam in specie peculiari exegerit, quod exigi debuit? Defendendum igitur erit, quasi sibi eum solvere, cum quis agere de peculio conabitur. §. 5. Sed & creditor servi, qui heres exstitit domino ejus, deducit de peculio, quod sibi debetur [si conveniatur]: sive libertatem servus acceperit, sive non. Idemque & si legatus sit pure servus. nam quasi prævenerit, & ipse secum egerit, sic deducet, quod sibi debetur: licet nullo momento dominium in manumisso vel legato pure habuerit. Et ita Julianus lib. 12 scribit. † Certe si sub conditione servus libertatem acceperit, minus dubitanter Julianus eodem loco scribit, heredem deducere: dominus enim factus est. Ad defensionem sententiæ suæ Julianus etiam illud adfert, quod si ei, qui post mortem servi vel filii intra annum potuit conveniri de peculio, heres exstitero, proculdubio deducam, quod mihi debetur. §. 6. Sive autem ex contractu quid domino debeat, sive ex rationum reliquis, deducet dominus. Sed & si ex delicto ei debeat, utputa ob furtum, quod fecit, æque deducetur. † Sed est quæstionis, utrum ipsa furti æstimatio, id est, [id] solum, quod domino abest, an vero tantum, quantum si alienus servus commisisset, id est, cum furti pœnis? Sed prior sententia verior est, ut ipsa furti æstimatio sola deducatur. §. 7. Si ipse servus sese vulneravit, non debet hoc damnum deducere; non magis, quam si se occiderit, vel præcipitaverit: licet enim [etiam] servis naturaliter in suum corpus sævire. Sed si à se vulneratum servum dominus curaverit, sumptuum nomine debitorem eum domino puto effectum: quanquam si ægrum eum curasset, rem suam potius egisset. §. 8. Item deducetur de peculio, si quid dominus servi nomine obligatus est, aut præstitit obligatus: ita, si quid ei creditum est jussu domini. nam hoc deducendum, Julianus lib. 12 Digestorum scribit. Sed hoc ita demum verum puto, si non in rem domini, vel patris, quod acceptum est, pervenit: alioquin secum debebit compensare. Sed & si pro servo fidejusserit, deducendum Julianus lib. 12 Digestorum scribit. Marcellus autem in utroque, si nondum quicquam domino absit, melius esse ait, præstare creditori, ut caveat [ille], *refusurum se, si quid præstiterit dominus hoc nomine conventus*, quam ab initio deduci: ut medii temporis interusurium magis creditor consequatur. † Sed si de peculio conventus dominus, condemnatus est, debebit de sequenti actione de peculio deduci: cœpit enim dominus vel pater judicati teneri. nam & si quid servi nomine non condemnatus præstitisset creditori, etiam hoc deduceret.

10. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI vero adhuc in suspenso est prius judicium de peculio, & ex posteriore judicio res judicaretur, nullo modo debet prioris judicii ratio haberi in posteriore condemnatione: quia * in actione de peculio occupantis melior est conditio. *Occupare* autem videtur, non qui prior litem

litem contestatus est, sed qui prior ad sententiam judicis pervenit.

11. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SI noxali judicio conventus dominus, litis æstimationem obtulerit, de peculio deducendum est: quod si noxæ dederit, nihil est deducendum. §. 1. Sed & si quid dominus soluturum se servi nomine repromisit, deduci oportebit: quemadmodum si quid domino servus pro debitore expromiserat. † Idem est & si pro libertate quid domino expromisit, quasi debitor domino sit effectus: sed ita demum, si manumisso eo agatur. §. 2. Sed si à debitore dominico servus exegerit, an domini debitorem se fecerit, quæritur? Et Julianus lib. 12 Digestorum, non aliter dominum deducturum ait, quam si ratum habuisset, quod exactum est. Eadem & in filiosam. dicenda erunt. Et puto veram Juliani sententiam: naturalia enim debita spectamus in peculii deductionem: est autem naturæ æquum, liberari filium vel servum obligatione, eo quod indebitum videtur exegisse. §. 3. Est autem quæstionis, an id, quod dominus semel deduxit, cum conveniretur, rursus, si conveniatur de peculio, eximere debeat: an vero veluti solutum ei videatur, semel facta deductione? Et Neratius & Nerva putant: Item Julianus lib. 12 scribit, si quidem abstulit hoc de peculio, non debere deduci; si vero eandem positionem peculii reliquit, debere eum deducere. §. 4. Denique scribit, si servus vicarium quinque valentem in peculium habuit, & domino quinque deberet, pro quibus vicarium dominus deduxisset, & mortuo postea vicario alium ejusdem pretii servus comparaverit, non desinere domini esse debitorem, quasi vicarius ille domino decesserit; nisi forte, cum eum servo ademisset, & sibi solvisset, tunc decesserit. §. 5. Idem recte ait, Si cum vicarius valeret decem, dominus conventus de peculio, quinque pro servo præstitisset, quoniam quinque ipsi debebantur; mox vicarius decessisset: adversus alium agentem de peculio, decem dominum deducturum, quia [&] in eo, quod jam pro eo solvit, debitorem servum sibi fecerit. Quæ sententia vera est: nisi servo ademit vicarium, ut sibi solveret. §. 6. Quod autem deduci debere diximus id, quod debetur ei, qui de peculio convenitur, ita accipiendum est, si non hoc aliunde consequi potuit. §. 7. Denique Julianus scribit, venditorem, qui servum cum peculio vendidit, si de peculio conveniatur, non debere deducere, quod sibi debetur. potuit enim hoc ex ratione peculii detrahere, & nunc condicere quasi indebitum: quoniam non est in peculio, quod domino debetur. potest (inquit) etiam ex vendito agere. Quod ita erit probandum, si tantum fuit in peculio, cum venderet, ut satisfacere debito dominus possit: cæterum, si postea quid accessit, conditionibus debiti existentibus, quod dominus non distraxerat, contra erit dicendum. §. 8. Idem scribit, si quis servum, cujus nomine de peculio habebat actionem, comparasset, an possit deducere, quod sibi debetur, quoniam adversus venditorem habeat actionem de peculio? Et recte ait, posse: nam & quivis alius potest eligere, utrum cum emptore, an cum venditore ageret. Hunc igitur eligere pro actione deductionem. Nec video, quid habeant creditores, quod querantur; cum possint ipsi venditorem convenire, si quid forte putant esse in peculio. §. 9. Non solum autem, quod ei debetur, qui convenitur, deducendum est; verumetiam si quid socio ejus debetur. Et ita Julianus lib. 12 Digestorum scribit: nam * qua ratione in solidum alteruter convenitur, pari ratione deducere eum oportet, quod alteri debetur: Quæ sententia recepta est:

12. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

QUia hoc casu etiam cum eo agi potest, penes quem peculium non est.

13. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SEd in emptore, & venditore vera non est; item in fructuario, & proprietario, & cæteris, qui non sunt socii; & in domino, & bonæ fidei emptore: nam & Julianus libro duodecimo scribit, neutrum horum deducere id, quod alteri debetur.

14. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

ITem cum testamento, præsenti die servus liber esse jussus est, cum omnibus heredibus de peculio agendum est: nec quisquam eorum amplius deducet, quam quod ipsi debeatur. §. 1. Item cum servus vivo domino mortuus est, deinde dominus intra annum plures heredes reliquit, & de peculio actio, & deductionis jus scinditur.

15. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SEd si duo sint bonæ fidei possessores, adhuc dicendum erit, neutrum plus deducturum, quam quod sibi debetur. Idemque & si duo sunt fructuarii: quia nullam inter se habent societatem. Idem dicetur interdum & in sociis, si forte separata apud se peculia habeant, ut alter alterius peculii nomine non conveniatur: ceterum si commune sit peculium, & in solidum convenientur, & deducetur quod utrique debetur.

16. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

QUis ergo casus est, quo peculium servi communis ad alterum ex dominis solum pertineat? In primis, si quis servi partem dimidiam vendiderit, nec peculium ei concesserit: Deinde, si quis servo communi pecuniam, vel res aliquas ea mente dederit, ut proprietatem eorum retineret, administrationem autem servo concederet. *Marcellus notat*: Est etiam ille casus, si alter ademerit: vel si omni quidem modo concesserit dominus, sed in nominibus erit concessio.

17. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SI servus meus ordinarius vicarios habeat, id, quod vicarii mihi debent, an deducam ex peculio servi ordinarii? Et prima illa quæstio est, an hæc peculia in peculio servi ordinarii computentur? Et Proculus, & Atilicinus existimant, sicut ipsi vicarii sunt in peculio, ita etiam peculia eorum. & id quidem, quod mihi dominus eorum, id est, ordinarius servus debet, etiam ex peculio eorum detrahetur; id vero, quod ipsi vicarii debent, dumtaxat ex ipsorum peculio: sed & si quid non mihi, sed ordinario servo debent, deducetur de peculio eorum, quasi conservo debitum: id vero, quod ipsis debet ordinarius servus, non deducetur de peculio ordinarii servi; quia peculium eorum in peculio ipsius est. Et ita Servius respondit. sed peculium eorum augebitur, ut opinor: quemadmodum si dominus servo suo debeat.

18. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

CUi consequens est, ut si Sticho peculium suum legatum sit, isque ex testamento agit, non aliter cogetur id, quod vicarius ejus testatori debet, relinquere, nisi is, id [est,] vicarius, peculium habeat.

19. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

HInc quæritur, si ordinarii servi nomine actum sit de peculio, an agi possit & vicariorum? Et puto non posse. Sed si actum sit de peculio vicarii, agi poterit & de peculio ordinarii.

 §. 1. Po-

§. 1. Potest esse apud me duplicis juris peculium: utputa servus est dotalis: Potest habere peculium, quod ad me respiciat: potest & quod ad mulierem. Nam * quod ex re mariti quæsiit, vel ex operis suis, id ad maritum pertinet: & ideo si respectu mariti heres sit institutus, vel ei legatum datum, id eum non debere restituere, Pomponius scribit. Si igitur mecum agatur ex eo contractu, qui ad me respicit, utrum omne deducam, quodquod debetur mihi, sive ex mea causa, sive ex ea, quæ ad uxorem respicit? an vero separamus causas, quasi in duobus peculiis, ut & causa debiti, quod petitur, spectetur: ut si quidem ex eo peculio agatur, quod ad mulierem spectat, id deducam, quod ex eo contractu debeatur; si ex eo contractu, qui ad me respicit, meum deducam? † Quæ quæstio dilucidius est in fructuario tractata: utrum ex eo demum contractu potest de peculio conveniri, quod ad se pertinet, an ex omni? Et Marcellus etiam fructuarium teneri scribit, & ex omni contractu: eum enim, qui contrahit, totum servi peculium, velut patrimonium, intuitum: Certe illud admittendum omni modo dicit, ut priore convento, ad quem [res] respicit, in superfluum is, cui quæsitum non est, conveniatur: Quæ sententia probabilior est, & à Papiniano probatur. Quod & in duobus bonæ fidei emptoribus erit dicendum. Sed in marito melius est dicere, simpliciter eum de peculio teneri. Sin autem maritus, hujusmodi servi nomine, aliquid præstiterit, an adversus mulierem agentem dotis nomine deducere id possit? Et ait, si id, quod creditori præstitum est, ad utriusque generis peculium pertinebit, pro rata utrique peculio decedere debere: Ex quo intelligi potest, si ad alterum peculium contractus pertinebit, modo soli uxori detrahi, modo non detrahi, si ad id peculium pertinuit contractus quod apud maritum resedit. §. 2. Interdum & ipsi fructuario adversus dominum datur actio de peculio, utputa si apud eum habeat peculium, apud ipsum vero aut nihil, aut minus, quam fructuario debetur. Idem etiam contra eveniet: quamvis in duobus dominis sufficiat pro socio, vel communi dividundo actio.

20. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

NAm inter se agere socii de peculio non possunt.

21. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SUmma cum ratione etiam hoc *peculio* Prætor *imputabit, quod dolo malo domini factum est, quo minus in peculio esset*. † Sed *dolum malum* accipere debemus, si ei ademit peculium: Sed & si eum intricare peculium in necem creditorum passus est, Mela scribit, dolo malo ejus factum. Sed & si quis, cum suspicaretur alium secum acturum, alio peculium avertat, dolo non caret: Sed si alii solvit, non dubito de hoc, quin non teneatur; quoniam creditori solvitur, & * licet creditori vigilare ad suum consequendum.

§. 1. Si dolo tutoris, vel curatoris furiosi, vel procuratoris, factum sit: an pupillus, vel furiosus, vel dominus, de peculio conveniatur, videndum? Et puto, si solvendo tutor sit, præstare pupillum ex dolo ejus: maxime, si quid ad eum pervenit. Et ita Pomponius lib. 8 Epistolarum scribit. Idem [&] in curatore, & procuratore, erit dicendum. §. 2. Emptor autem ex dolo venditoris non tenebitur, nec heres, vel alius successor, nisi in id, quod ad se pervenit. §. 3. Sive autem post judicium acceptum, sive ante, dolo factum sit, continetur officio judicis. §. 4. Si dominus vel pater recuset de peculio actionem, non est audiendus: sed cogendus est, quasi aliam quamvis personalem actionem suscipere.

22. POMPONIUS lib. 7 ad Sabinum.

SI damni infecti, ædium peculiarium nomine, promiserit dominus, ratio ejus haberi debet. Et ideo ab eo, qui de peculio agit, domino cavendum est.

23. IDEM lib. 9 ad Sabinum.

ÆDium autem peculiarium nomine in solidum damni infecti promitti debet: sicut vicarii nomine noxale judicium in solidum pati: quia pro pignore eas, si non defendantur, actor [abducit vel] possidet.

24. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

CUrator furiosi administrationem peculii & dare & denegare potest tam servo furiosi, quam filio.

25. POMPONIUS lib. 23 ad Sabinum.

ID vestimentum peculii esse incipit, quod ita dederit dominus, ut eo vestitu servum perpetuo uti vellet, eoque nomine ei traderet, ne quis alius eo uteretur, idque ab eo ejus usus gratia custodiretur. Sed quod vestimentum servo dominus ita dedit utendum, ut non semper, sed ad certum usum, certis temporibus eo uteretur, veluti cum sequeretur eum, sive cœnanti ministrabit, id vestimentum non esse peculii.

26. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SI semel ex ea causa, [id est,] quod dolo fecerit, dominus præstiterit de peculio conventus, cæteris ex eadem causa nihil præstabit. Si tantundem servus ei debeat, quantum dolo minuit, non erit condemnandus. His consequens erit, ut manumisso quoque vel alienato servo, ex causa [etiam] doli intra annum teneatur.

27. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

ET ancillarum nomine, & filiarumfamilias *in peculio* actio datur: maxime, si qua sarcinatrix, aut textrix erit, aut aliquod artificium vulgare exerceat, datur propter eam actio. Depositi quoque & commodati actionem dandam earum nomine, Julianus ait: sed & *tributoriam actionem*, si peculiari merce sciente patre dominove negotientur, dandam esse. Longe magis non dubitatur, & si *in rem versum est, quod jussu* patris dominive contractum sit. §. 1. Constat, heredem domini id quoque deducere debere, quod servus, cujus nomine cum eo de peculio ageretur, ante aditam hereditatem ex bonis hereditariis amovisset, consumpsisset, corrupisset.

§. 2. Si servus alienatus sit, quamvis in eum, qui alienaverit, intra annum Prætor de peculio actionem polliceatur, tamen nihilominus & in novum dominum actio datur: & nihil interest, aliud apud eum adquisierit peculium, an quod pariter, cum eum emeret vel ex donatione acceperit, eidem concesserit. §. 3. Illud quoque placuit, quod & Julianus probat, omnimodo permittendum creditoribus, vel in partes cum singulis agere, vel cum uno in solidum.

§. 4. Sed ipsi, qui vendiderit servum, non putat Julianus, de eo, quod ante venditionem crediderit, cum emptore de peculio agere permittendum. §. 5. Sed & si alieno credidero, eumque redemero, deinde alienavero, æque non putat mihi in emptorem dari debere [judicium].

§. 6. In venditorem autem duntaxat intra annum post redemptionem numerandum, de eo, quod adhuc alieno crediderim, dandam esse mihi actionem existimat: deducto eo, quod apud me peculii servus habebit. §. 7. Sicut autem de eo, quod ipse crediderim servo meo, non putat Julianus in emptorem, alienato eo, actionem mihi dari

dari debere, ita & de eo, quod servus meus servo meo crediderit, si is, cui creditum fuerit, alienatus sit, negat permitti mihi debere cum emptore experiri. §. 8. Si quis cum servo duorum pluriumve contraxerit, permittendum est ei, cum quo velit dominorum in solidum experiri: * est enim iniquum in plures adversarios distringi eum, qui cum uno contraxerit: nec hujus duntaxat peculii ratio haberi debet, quod apud eum, cum quo agitur, is servus haberet, sed & ejus, quod apud alterum. Nec tamen res damnosa futura est ei, qui condemnatur: cum possit rursus ipse judicio societatis vel communi dividundo, quod amplius sua portione solverit, à socio sociisve suis consequi. Quod Julianus ita locum habere ait, si apud alterum quoque fuit peculium: quia eo casu solvendo quisque etiam socium ære alieno liberare videtur. at si nullum sit apud alterum peculium, contra esse: quia nec liberare ullo modo ære alieno eum intelligitur.

28. JULIANUS lib. 11 Digestorum.

QUare & si socio neque heres, neque bonorum possessor, extitisset, eatenus damnari debet is, cum quo actum fuerit, quatenus peculium apud eum erit: & quantum ex bonis consequi potest.

29. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI quis servum testamento *liberum esse* jusserit, relictis heredibus his, qui cum servo contraxerunt, possunt inter se coheredes vel de peculio agere: quia de eo quisque peculio, quod apud eum esset, quolibet alio agente teneatur.

§. 1. Etiamsi prohibuerit contrahi cum servo dominus, erit in eum de peculio actio.

30. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

QUæsitum est, an teneat actio de peculio, etiam si nihil sit in peculio, cum ageretur: si modo sit rei judicatæ tempore? Proculus & Pegasus nihilominus teneri ajunt: intenditur enim recte, etiamsi nihil sit in peculio.

† Idem & circa ad exhibendum & in rem actionem placuit: quæ sententia & a nobis probanda est. §. 1. Si cum ex parte herede domini vel patris agatur, duntaxat de peculio condemnandum, quod apud eum heredem sit, qui convenitur. idem & [de] in rem verso pro parte: nisi si quid in ipsius heredis rem vertit. nec quasi unum ex sociis esse hunc heredem conveniendum, sed pro parte duntaxat. §. 2. Sed si ipse servus sit heres ex parte institutus, æque cum eo agendum erit. §. 3. Sin vero filius sit, quamvis ex parte institutus, nihilominus in solidum actionem patietur: sed, si velit pro parte nomen coheredis redimere, audiendus est. Quid enim, si in rem patris versum sit? cur non consequatur filius à coherede, quod in patris re est? Idem [est] & si peculium locuples sit. §. 4. Is, qui semel de peculio egit, rursus, aucto peculio, de residuo debiti agere potest. §. 5. Si annua exceptione sit repulsus à venditore creditor, subveniri ei adversus emptorem debet: sed si alia exceptione, hactenus [subveniri], ut deducta ea quantitate, quam à venditore consequi potuisset, ab emptore residuum consequatur. §. 6. In dolo objiciendo temporis ratio habetur: fortassis enim, post tempus de dolo actionis, non patietur dolum malum objici Prætor; quoniam nec de dolo actio post statutum tempus datur.

§. 7. In heredem autem doli clausula in id, quod ad eum pervenit, fieri debet; ultra, non:

31. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SEd si ipse heres dolo fecit, solidum præstat.

32. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

SI ex duobus vel pluribus heredibus ejus, qui manumisso servo, vel libero esse jusso, vel alienato, vel mortuo, intra annum conveniri poterat, unus fuerit conventus, omnes heredes liberabuntur: quamvis non in majorem quantitatem ejus peculii, quod penes se habet, qui convenitur, condemnetur. Idque ita Julianus scripsit: idemque est & si in alterius rem fuerit versum. Sed & si plures sint fructuarii vel bonæ fidei possessores, unus conventus cæteros liberat: quamvis non majoris peculii, quam penes se est, condemnari debeat. Sed [si] licet hoc jure contingat, tamen æquitas dictat, judicium in eos dari, qui occasione juris liberantur, ut magis eos perceptio, quam intentio liberet: nam * qui cum servo contrahit, universum peculium ejus, quod ubicunque est, veluti patrimonium, intuetur.

§. 1. In hoc autem judicio, licet restauretur præcedens, tamen & augmenti & decessionis rationem haberi oportet: & ideo, sive hodie nihil sit in peculio, sive accesserit aliquid, præsens status peculii spectandus est. Quare circa venditorem quoque, & emptorem, hoc nobis videtur verius, quod accessit peculio, posse nos ab emptore consequi: nec retrorsus, velut in uno judicio, ad id tempus conventionem reducere emptoris, quo venditor conventus sit. §. 2. Venditor servi, si cum peculio servum vendidit, & tradiderit peculium, ne intra annum quidem de peculio convenietur: neque enim hoc pretium servi, peculium est, ut Neratius scripsit.

33. JAVOLENUS lib. 12 ex Cassio.

SEd si quis servum ita vendidit, *ut pretium pro peculio acciperet*, * penes eum videtur esse peculium, ad quem pretium peculii pervenit:

34. POMPONIUS lib. 12 ex variis Lectionibus.

NOn penes quem res peculiaris sit.

35. JAVOLENUS lib. 12 ex Cassio.

AT cum heres jussus est *peculium dare, accepta certa summa*, non videtur penes heredem esse peculium.

36. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

IN bonæ fidei contractibus quæstionis est, an de peculio, an in solidum pater vel dominus tenerentur: ut est in actione de dote agitatum, si filio dos data sit, an pater duntaxat de peculio conveniretur? Ego autem arbitror, non solum de peculio, sed & si quid præterea dolo malo patris capta fraudataque est mulier, competere actionem: nam si habeat res, nec restituere sit paratus, æquum est, eum quanti ea res est condemnari. nam quod in servo, cui res pignori data est, expressum est, hoc & in cæteris bonæ fidei judiciis accipiendum esse, Pomponius scripsit: namque si servo res pignori data sit, non solum de peculio & in rem verso competit actio, verum hanc quoque habet adjectionem, ET SI QUID DOLO MALO DOMINI CAPTUS FRAUDATUSQUE ACTOR EST. * Videtur autem dolo facere dominus, qui, cum haberet restituendi facultatem, non vult restituere.

37. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

SI creditor filii tui heredem te instituerit, & tu hereditatem ejus vendideris, illa parte stipulationis, QUANTA PECUNIA EX HEREDITATE AD TE PERVENERIT, teneberis de peculio. §. 1. Si servo tuo permiseris, vicarium emere aureis octo, ille decem emerit, & tibi scripserit *se octo emisse*; tuque ei permiseris eos octo ex tua pecunia solvere, & is decem solverit: hoc nomine duos aureos tantum

§. 1. Potest esse apud me duplicis juris peculium; utputa servus est dotalis: Potest habere peculium, quod ad me respiciat: potest & quod ad mulierem. Nam * quod ex re mariti quæsiit, vel ex operis suis, id ad maritum pertinet: & ideo si respectu mariti heres sit institutus, vel ei legatum datum, id eum non debere restituere, Pomponius scribit. Si igitur mecum agatur ex eo contractu, qui ad me respicit, utrum omne deducam, quodquod debetur mihi, sive ex mea causa, sive ex ea, quæ ad uxorem respicit? an vero separamus causas, quasi in duobus peculiis, ut & causa debiti, quod petitur, spectetur: ut si quidem ex eo peculio agatur, quod ad mulierem spectat, id deducam, quod ex eo contractu debeatur; si ex eo contractu, qui ad me respicit, meum deducam? † Quæ quæstio dilucidius est in fructuario tractata: utrum ex eo demum contractu potest de peculio conveniri, quod ad se pertinet, an ex omni? Et Marcellus etiam fructuarium teneri scribit, & ex omni contractu: eum enim, qui contrahit, totum servi peculium, velut patrimonium, intuitum: Certe illud admittendum omni modo dicit, ut priore convento, ad quem [res] respicit, in superfluum is, cui quæsitum non est, conveniatur: Quæ sententia probabilior est, & à Papiniano probatur. Quod & in duobus bonæ fidei emptoribus erit dicendum. Sed in marito melius est dicere, simpliciter eum de peculio teneri. Sin autem maritus, hujusmodi servi nomine, aliquid præstiterit, an adversus mulierem agentem dotis nomine deducere id possit? Et ait, si id, quod creditori præstitum est, ad utriusque generis peculium pertinebit, pro rata utrique peculio decedere debere: Ex quo intelligi potest, si ad alterum peculium contractus pertinebit, modo soli uxori detrahi, modo non detrahi, si ad id peculium pertinuit contractus quod apud maritum resedit. §. 2. Interdum & ipsi fructuario adversus dominum datur actio de peculio, utputa si apud eum habeat peculium, apud ipsum vero aut nihil, aut minus, quam fructuario debetur. Idem etiam contra eveniet: quamvis in duobus dominis sufficiat pro socio, vel communi dividundo actio.

20. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

Nam inter se agere socii de peculio non possunt.

21. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

Summa cum ratione etiam hoc *peculio* Prætor *imputabit*, *quod dolo malo domini factum est, quo minus in peculio esset*. † Sed *dolum malum* accipere debemus, si ei ademit peculium: Sed & si eum intricare peculium in necem creditorum passus est, Mela scribit, dolo malo ejus factum. Sed & si quis, cum suspicaretur alium secum acturum, alio peculium avertat, dolo non caret: Sed si alii solvit, non dubito de hoc, quin non teneatur; quoniam creditori solvitur, & * licet creditori vigilare ad suum consequendum.

§. 1. Si dolo tutoris, vel curatoris furiosi, vel procuratoris, factum sit: an pupillus, vel furiosus, vel dominus, de peculio conveniatur, videndum? Et puto, si solvendo tutor sit, præstare pupillum ex dolo ejus: maxime, si quid ad eum pervenit. Et ita Pomponius lib. 8 Epistolarum scribit. Idem [&] in curatore, & procuratore, erit dicendum. §. 2. Emptor autem ex dolo venditoris non tenebitur, nec heres, vel alius successor, nisi in id, quod ad se pervenit. §. 3. Sive autem post judicium acceptum, sive ante, dolo factum sit, continetur officio judicis. §. 4. Si dominus vel pater recuset de peculio actionem, non est audiendus: sed cogendus est, quasi aliam quamvis personalem actionem suscipere.

22. POMPONIUS lib. 7 ad Sabinum.

Si damni infecti, ædium peculiarium nomine, promiserit dominus, ratio ejus haberi debet. Et ideo ab eo, qui de peculio agit, domino cavendum est.

23. IDEM lib. 9 ad Sabinum.

Ædium autem peculiarium nomine in solidum damni infecti promitti debet: sicut vicarii nomine noxale judicium in solidum pati: quia pro pignore eas, si non defendantur, actor [abducit vel] possidet.

24. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

Curator furiosi administrationem peculii & dare & denegare potest tam servo furiosi, quam filio.

25. POMPONIUS lib. 23 ad Sabinum.

Id vestimentum peculii esse incipit, quod ita dederit dominus, ut eo vestitu servum perpetuo uti vellet, eoque nomine ei traderet, ne quis alius eo uteretur, idque ab eo ejus usus gratia custodiretur. Sed quod vestimentum servo dominus ita dedit utendum, ut non semper, sed ad certum usum, certis temporibus eo uteretur, veluti cum sequeretur eum, sive cœnanti ministrabit, id vestimentum non esse peculii.

26. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

Si semel ex ea causa, [id est,] quod dolo fecerit, dominus præstiterit de peculio conventus, cæteris ex eadem causa nihil præstabit. Si tantundem servus ei debeat, quantum dolo minuit, non erit condemnandus. His consequens erit, ut manumisso quoque vel alienato servo, ex causa [etiam] doli intra annum teneatur.

27. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

Et ancillarum nomine, & filiarumfamilias *in peculio* actio datur: maxime, si qua sarcinatrix, aut textrix erit, aut aliquod artificium vulgare exerceat, datur propter eam actio. Depositi quoque & commodati actionem dandam earum nomine, Julianus ait: sed & *tributoriam actionem*, si peculiari merce sciente patre dominove negotientur, dandam esse. Longe magis non dubitatur, & si *in rem versum est*, *quod jussu* patris dominive contractum sit. §. 1. Constat, heredem domini id quoque deducere debere, quod servus, cujus nomine cum eo de peculio ageretur, ante aditam hereditatem ex bonis hereditariis amovisset, consumpsisset, corrupisset.

§. 2. Si servus alienatus sit, quamvis in eum, qui alienaverit, intra annum Prætor de peculio actionem polliceatur, tamen nihilominus & in novum dominum actio datur: & nihil interest, aliud apud eum adquisierit peculium, an quod pariter, cum eum emeret vel ex donatione acceperit, eidem concesserit. §. 3. Illud quoque placuit, quod & Julianus probat, omnimodo permittendum creditoribus, vel in partes cum singulis agere, vel cum uno in solidum.

§. 4. Sed ipsi, qui vendiderit servum, non putat Julianus, de eo, quod ante venditionem crediderit, cum emptore de peculio agere permittendum. §. 5. Sed & si alieno credidero, eumque redemero, deinde alienavero, æque non putat mihi in emptorem dari debere [judicium].

§. 6. In venditorem autem duntaxat intra annum post redemptionem numerandum, de eo, quod adhuc alieno crediderim, dandam esse mihi actionem existimat: deducto eo, quod apud me peculii servus habebit. §. 7. Sicut autem de eo, quod ipse crediderim servo meo, non putat Julianus in emptorem, alienato eo, actionem mihi dari

dari debere, ita & de eo, quod servus meus servo meo crediderit, si is, cui creditum fuerit, alienatus sit, negat permitti mihi debere cum emptore experiri. §. 8. Si quis cum servo duorum pluriumve contraxerit, permittendum est ei, cum quo velit dominorum in solidum experiri: * est enim iniquum in plures adversarios distringi eum, qui cum uno contraxerit: nec hujus duntaxat peculii ratio haberi debet, quod apud eum, cum quo agitur, is servus haberet, sed & ejus, quod apud alterum. Nec tamen res damnosa futura est ei, qui condemnatur: cum possit rursus ipse judicio societatis vel communi dividundo, quod amplius sua portione solverit, à socio sociisve suis consequi. Quod Julianus ita locum habere ait, si apud alterum quoque fuit peculium: quia eo casu solvendo quisque etiam socium ære alieno liberare videtur. at si nullum sit apud alterum peculium, contra esse: quia nec liberare ullo modo ære alieno eum intelligitur.

28. JULIANUS lib. 11 Digestorum.

QUare & si socio neque heres, neque bonorum possessor, extitisset, eatenus damnari debet is, cum quo actum fuerit, quatenus peculium apud eum erit: & quantum ex bonis consequi potest.

29. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI quis servum testamento *liberum esse* jusserit, relictis heredibus his, qui cum servo contraxerunt, possunt inter se coheredes vel de peculio agere: quia de eo quisque peculio, quod apud eum esset, quolibet alio agente teneatur.

§. 1. Etiamsi prohibuerit contrahi cum servo dominus, erit in eum de peculio actio.

30. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

QUæsitum est, an teneat actio de peculio, etiam si nihil sit in peculio, cum ageretur: si modo sit rei judicatæ tempore? Proculus & Pegasus nihilominus teneri ajunt: intenditur enim recte, etiamsi nihil sit in peculio.

† Idem & circa ad exhibendum & in rem actionem placuit: quæ sententia & à nobis probanda est. §. 1. Si cum ex parte herede domini vel patris agatur, duntaxat de peculio condemnandum, quod apud eum heredem sit, qui convenitur. idem & [de] in rem verso pro parte: nisi si quid in ipsius heredis rem vertit. nec quasi unum ex sociis esse hunc heredem conveniendum, sed pro parte duntaxat. §. 2. Sed si ipse servus sit heres ex parte institutus, æque cum eo agendum erit. §. 3. Sin vero filius sit, quamvis ex parte institutus, nihilominus in solidum actionem patietur: sed, si velit pro parte nomen coheredis redimere, audiendus est. Quid enim, si in rem patris versum sit? cur non consequatur filius à coherede, quod in patris re est? Idem [est] & si peculium locuples sit. §. 4. Is, qui semel de peculio egit, rursus, aucto peculio, de residuo debiti agere potest. §. 5. Si annua exceptione sit repulsus à venditore creditor, subveniri ei adversus emptorem debet: sed si alia exceptione, hactenus [subveniri], ut deducta ea quantitate, quam à venditore consequi potuisset, ab emptore residuum consequatur. §. 6. In dolo objiciendo temporis ratio habetur: fortassis enim, post tempus de dolo actionis, non patietur dolum malum objici Prætor; quoniam nec de dolo actio post statutum tempus datur.

§. 7. In heredem autem doli clausula in id, quod ad eum pervenit, fieri debet; ultra, non:

31. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SEd si ipse heres dolo fecit, solidum præstat.

32. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

SI ex duobus vel pluribus heredibus ejus, qui manumisso servo, vel libero esse jusso, vel alienato, vel mortuo, intra annum conveniri poterat, unus fuerit conventus, omnes heredes liberabuntur: quamvis non in majorem quantitatem ejus peculii, quod penes se habet, qui convenitur, condemnetur. Idque ita Julianus scripsit: idemque est & si in alterius rem fuerit versum. Sed & si plures sint fructuarii vel bonæ fidei possessores, unus conventus cæteros liberat: quamvis non majoris peculii, quam penes se est, condemnari debeat. Sed [si] licet hoc jure contingat, tamen æquitas dictat, judicium in eos dari, qui occasione juris liberantur, ut magis eos perceptio, quam intentio liberet: nam * qui cum servo contrahit, universum peculium ejus, quod ubicunque est, veluti patrimonium, intuetur.

§. 1. In hoc autem judicio, licet restauretur præcedens, tamen & augmenti & decessionis rationem haberi oportet: & ideo, sive hodie nihil sit in peculio, sive accesserit aliquid, præsens status peculii spectandus est. Quare circa venditorem quoque, & emptorem, hoc nobis videtur verius, quod accessit peculio, posse nos ab emptore consequi: nec retrorsus, velut in uno judicio, ad id tempus conventionem reducere emptoris, quo venditor conventus sit. §. 2. Venditor servi, si cum peculio servum vendidit, & tradiderit peculium, ne intra annum quidem de peculio convenietur: neque enim hoc pretium servi, peculium est, ut Neratius scripsit.

33. JAVOLENUS lib. 12 ex Cassio.

SEd si quis servum ita vendidit, *ut pretium pro peculio acciperet*, * penes eum videtur esse peculium, ad quem pretium peculii pervenit:

34. POMPONIUS lib. 12 ex variis Lectionibus.

NOn penes quem res peculiaris sit.

35. JAVOLENUS lib. 12 ex Cassio.

AT cum heres jussus est *peculium dare, accepta certa summa*, non videtur penes heredem esse peculium.

36. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

IN bonæ fidei contractibus quæstionis est, an de peculio, an in solidum pater vel dominus tenerentur: ut est in actione de dote agitatum, si filio dos data sit, an pater duntaxat de peculio conveniretur? Ego autem arbitror, non solum de peculio, sed & si quid præterea dolo malo patris capta fraudataque est mulier, competere actionem: nam si habeat res, nec restituere sit paratus, æquum est, eum quanti ea res est condemnari. nam quod in servo, cui res pignori data est, expressum est, hoc & in cæteris bonæ fidei judiciis accipiendum esse, Pomponius scripsit: namque si servo res pignori data sit, non solum de peculio & in rem verso competit actio, verum hanc quoque habet adjectionem, ET SI QUID DOLO MALO DOMINI CAPTUS FRAUDATUSQUE ACTOR EST. * Videtur autem dolo facere dominus, qui, cum haberet restituendi facultatem, non vult restituere.

37. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

SI creditor filii tui heredem te instituerit, & tu hereditatem ejus vendideris, illa parte stipulationis, QUANTA PECUNIA EX HEREDITATE AD TE PERVENERIT, teneberis de peculio. §. 1. Si servo tuo permiseris, vicarium emere aureis octo, ille decem emerit, & tibi scripserit *se octo emisse*; tuque ei permiseris eos octo ex tua pecunia solvere, & is decem solverit: hoc nomine duos aureos tantum

tum vindicabis, sed hi venditori præstabuntur duntaxat de peculio servi. §. 2. Servum communem quem cum Titio aut cum Sempronio habebam, Titio vendidi, antequam ejus nomine ageretur mecum de peculio: quæsitum est, si de peculio cum Titio aut cum Sempronio ageretur, an ejus peculii quod apud me esset, ratio haberi deberet? Dixi, si cum Sempronio ageretur, nunquam rationem ejus peculii quod apud me esset, haberi debere: quia is nullam adversus me actionem haberet, per quam id quod præstitisset, consequi posset. Sed & si cum Titio post annum quam vendidissem, ageretur, similiter non esse computandum peculium, quod apud me est: quia jam mecum agi de peculio non posset. sin autem intra annum ageretur, tunc quoque habendam hujus peculii rationem: postquam placuit, alienato homine, permittendum creditori & cum venditore & cum emptore agere. §. 3. Si actum sit de peculio cum eo, qui usumfructum in servo habet, & minus consecutus sit creditor, non est iniquum, ut ex universo ejus peculio, sive apud fructuarium sive apud proprietarium erit, rem consequatur. Nihil interest, operas suas conduxerit servus à fructuario, an pecuniam mutuam ab eo acceperit: dari itaque debebit actio ei adversus dominum proprietatis, deducto eo quod servus peculii nomine apud fructuarium habet.

38. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

DEposui apud filiumfamilias decem, & ago depositi de peculio. Quamvis nihil patri filius debet, & hæc decem teneat, nihilo magis tamen patrem damnandum existimavit, si nullum præterea peculium sit: hanc enim pecuniam, cum mea maneat, non esse peculii. denique quolibet alio agente de peculio, minime dubitandum ait, computari non oportere. Itaque ad exhibendum agere me, & exhibitam vindicare debere. §. 1. Si nuptura filiofamilias, dotis nomine certam pecuniam promiserit; & divortio facto agat de dote cum patre: utrumne tota promissione, an deducto eo quod patri filius debeat, liberari eam oporteret? Respondit, tota promissione eam liberandam esse: cum certe & si ex promissione cum ea ageretur, exceptione doli mali tueri se posset. §. 2. Stichus habet in peculio Pamphilum, qui est decem: idem Pamphilus debet domino quinque. Si agatur de peculio Stichi nomine, placebat, æstimari debere pretium Pamphili: & quidem totum, non deducto eo, quod domino Pamphilus debet: neminem enim posse intelligi ipsum in suo peculio esse. Hoc ergo casu damnum dominum passurum: ut pateretur, si cuilibet alii servorum suorum peculium non habenti credidisset. idque ita se habere evidentius appariturum ait, si Sticho peculium legatum esse proponatur, qui certe, [si] ex testamento agat, cogendus non est, ejus quod vicarius suus debet, aliter quam ex peculio ipsius deductionem pati: alioquin futurum, ut si tantundem vicarius domino debeat, ipse nihil in peculio habere intelligatur; quod certe est absurdum. §. 3. Servo quem tibi vendideram, pecuniam credidi: Quæsitum est, an ita mihi in te actio de peculio dari debeat, ut deducatur id, quod apud me ex eo remanserit? Quod quidem minime verum est: nec intererit, intra annum, quam vendiderim, an postea experiar. nam nec cæteris quidem, qui tunc cum eo contraxerint, in me actio datur. In contrarium quoque, agentibus mecum his qui antea cum eo servo contraxissent, non deducam id quod postea mihi debere cœperit. Ex quo apparet, onus ejus peculii, quod apud me remanserit, ad posterioris temporis contractus pertinere non debere.

39. FLORENTINUS lib. 11 Institutionum.

PEculium & ex eo consistit, quod parsimonia sua quis paravit, vel officio meruerit à quolibet sibi donari: idque velut proprium patrimonium servum suum habere quis voluerit.

40. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

PEculium nascitur, crescit, decrescit, moritur: & ideo eleganter Papirius Fronto dicebat, *peculium simile esse homini*. §. 1. Quomodo autem peculium *nascitur*, quæsitum est? Et ita veteres distinguunt: si id adquisiit servus, quod dominus necesse non habet præstare, id esse peculium: si vero tunicas, aut aliquid simile, quod ei dominus necesse habet præstare, non esse peculium: ita igitur nascitur peculium. † *Crescit*, cum auctum fuerit. † *Decrescit*, cum servi vicarii moriuntur, res intercidunt. † *Moritur*, cum ademptum sit.

41. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

NEc servus quicquam debere potest, nec servo potest deberi. Sed, cum eo verbo abutimur, factum magis demonstramus, quam ad jus civile referimus obligationem. Itaque quod servo debetur, ab extraneis dominus recte petet: quod servus ipse debet, eo nomine in peculium, & si quid inde in rem domini versum est, in dominum actio datur.

42. IDEM lib. 12 ad Edictum.

IN adrogatorem de peculio actionem dandam, quidam recte putant: quamvis Sabinus, & Cassius, ex ante gesto de peculio actionem non esse dandam existimant.

43. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SI, posteaquam tecum de peculio egi, ante rem judicatam servum vendideris, Labeo ait, etiam ejus peculii nomine, quod apud emptorem quæsierit, damnari te debere. nec succurrendum tibi: culpa enim tua [id] accidisse, qui servum vendidisses.

44. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

SI quis cum filiofamilias contraxerit, duos habet debitores: filium in solidum, & patrem duntaxat de peculio.

45. PAULUS lib. 61 ad Edictum.

IDeoque, si pater filio peculium ademisset, nihilominus creditores cum filio agere possunt.

46. IDEM lib. 60 ad Edictum.

QUi peculii administrationem concedit, videtur permittere generaliter, quod & specialiter permissurus est.

47. IDEM lib. 4 ad Plautium.

QUotiens in taberna ita scriptum fuisset, CUM JANUARIO SERVO MEO GERI NEGOTIUM VETO: hoc solum consecutum esse dominum constat, ne institoria teneatur, non etiam de peculio. §. 1. Sabinus respondit, non alias dandam de peculio actionem in dominum, cum servus fidejussisset, nisi in rem domini, aut ob rem peculiarem fidejussisset. §. 2. Si semel actum sit de peculio, quamvis minus inveniatur rei judicandæ tempore in peculio quam debet, tamen cautionibus locum esse non placuit de futuro incremento peculii: hoc enim in pro socio actione locum habet, quia socius universum debet. §. 3. Si creditor servi ab emptore esset partem consecutus, competere in reliquum in venditorem utile judicium, Proculus ait: sed re integra non esse permittendum actori dividere actionem, ut simul cum emptore & cum venditore

tore experiatur; satis enim esse, hoc solum ei tribui, ut rescisso superiore judicio, in alterum detur ei actio, cum electo reo minus esset consecutus: Et hoc jure utimur. §. 4. Non tantum autem quivis creditor cum venditore ex ante gesto agere potest, sed & ipse emptor: idque & Juliano videtur: quamvis & deducere ipse potest adversus alium agentem; dum tamen id, quod apud se habet, computet. §. 5. Si servus, deducto peculio, venditus sit, procedit, ut venditor & deductione uti possit: &, si post venditionem cœperit aliquid venditori servus debere, non minuit peculia, quia non domino debet.

§. 6. Quæ diximus in emptore & venditore, eadem sunt & si alio quovis genere dominium mutatum sit; ut legato, dotis datione: quia, quasi patrimonium liberi hominis, peculium servi intelligitur, ubicunque esset.

48. IDEM lib. 17 ad Plautium.

Libera peculii administratio non permanet neque in fugitivo, neque in subrepto, neque in eo, de quo nesciat quis, vivat, an mortuus sit. §. 1. Cui peculii administratio data est, delegare debitorem suum potest.

49. POMPONIUS lib. 4 ad Quintum Mucium.

Non solum id peculium est, quod dominus servo concessit: verum id quoque, quod ignorante quidem eo adquisitum sit, tamen si rescisset, passurus erat esse in peculio.

§. 1. Si ignorante me servus meus negotia mea administraverit, tantidem debitor mihi intelligetur, quanti tenebatur, si liber negotia mea administrasset. §. 2. Ut debitor vel servus domino vel dominus servo intelligatur, ex causa civili computandum est: ideoque si dominus in rationes suas referat, *se debere servo suo*, cum omnino neque mutuum acceperit, neque ulla causa præcesserat debendi, nuda ratio non facit eum debitorem.

50. PAPINIANUS lib. 9 Quæstionum.

Eo tempore, quo in peculio nihil est, pater latitat: In bonorum possessionem, ejus rei servandæ causa, mitti non possum, qui de peculio cum eo acturus sum: quia * *non fraudationis causa latitat, qui, si judicium acciperet, absolvi deberet*. Nec ad rem pertinet, quod fieri potest, ut damnatio sequatur: nam & si in diem vel sub conditione debeatur, fraudationis causa non videtur latitare, tametsi potest judicis injuria condemnari. † Sed fidejussorem datum eo tempore, quo nihil in peculio est, teneri putat Julianus: quoniam fidejussor futuræ quoque actionis accipi possit, si tamen sic acceptus est.

§. 1. Si creditor patrem, qui de peculio tenebatur, heredem instituerit: quia mortis tempus in Falcidiæ ratione spectatur, illius temporis peculium considerabitur.

§. 2. Etiam postquam dominus de peculio conventus est, fidejussor pro servo accipi potest: Et ideo qua ratione, si post actionem dictatam servus pecuniam exsolverit, non magis repetere potest, quam si judicium dictatum non fuisset, eadem ratione fidejussor quoque utiliter acceptus videbitur: quia naturalis obligatio, quam etiam servus suscipere videtur, in litem translata non est. §. 3. Servus alienus, cum bona fide serviret mihi, nummos à Titio mutuatos mihi dedit, ut eum manumitterem; & manumisi: creditor quærebat, quem de peculio conveniret? Dixi, quamquam creditor electionem alias haberet, tamen in proposito dominum esse conveniendum: & cum ad exhibendum mecum acturum pecuniæ nomine, quæ ipsi esset adquisita, nec in eam causam alienata, quæ pro capite servi facta proponeretur. Neque enim admittendam esse distinctionem existimantium, si non manumittam, domini pecuniam esse; manumissione vero secuta, videri pecuniam ex re mea quæsitam mihi: quoniam magis propter rem meam, quam ex re mea, pecunia mihi daretur.

51. SCÆVOLA lib. 2 Quæstionum.

Quod debetur servo ab extraneis, agenti de peculio, non omnimodo dominus ad quantitatem debiti condemnandus est: cum & sumptus in petendo, & eventus executionis possit esse incertus; & cogitanda sit mora temporis, quod datur judicatis, aut venditionis bonorum, si id magis faciendum erit. ergo, si paratus sit actiones mandare, absolvetur. Quod enim dicitur, si cum uno ex sociis agatur, universum peculium computandum, quia sit cum socio actio: in eodem redibit, si actiones paratus sit præstare. & in omnibus, quos idcirco teneri dicimus, quia habent actionem, delegatio pro justa præstatione sit.

52. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

Ex facto quæritur, Qui tutelam, quasi liber, administrabat, servus pronunciatus est: an, si conveniatur ejus dominus à pupillo (cujus quidem potiorem causam quam creditorum cæterorum servi habendam rescriptum est) [an] vel id deducatur ex peculio, quod domino debetur; &, si putaveris posse deduci, an intersit, utrum, cum adhuc in libertate ageret, domini debitor factus est, an postea; & an de peculio impuberi competat? Respondi, * Nullum privilegium præponi patri vel domino potest, cum ex persona filii vel servi de peculio conveniuntur. Plane in cæteris creditoribus habenda est ratio privilegiorum. Quid enim, si filius dotem accepit, tutelam administravit? Merito igitur & in servo, qui pro tutore egit, id rescriptum est: & *quia occupantis melior solet esse conditio, quam cæterorum*, inhibebitur actio. † Plane si ex re pupilli nomina fecit vel pecuniam in arca deposuit: datur ei vindicatio nummorum; & adversus debitores utilis actio, scilicet, si nummos consumpserunt: hic enim alienare eos non potuit. quod & in quovis tutore dicendum est. Nec tamen interesse puto, quando domino debere cœpit, utrum cum in libertatis possessione esset, an postea: nam & si Titii servo credidero, ejusque dominus esse cœpero, deducam quod prius credidi, si conveniri de peculio cœpero. Quid ergo est? Quia de peculio actio deficit, utilis actio in dominum quasi tutelæ erit: ut, quod ille pro patrimonio habuit, peculium esse intelligatur.

§. 1. Si dos filiofamilias sit data, vel tutelam administraverit, habenda erit ratio privilegiorum in actione de peculio: dilata interim cæterorum creditorum actione, vel interposita cautione, si priores agant, qui privilegium non habent, *restitu iri, quod acceperunt, si inferatur postea cum patre actio privilegii*.

53. IDEM lib. 11 Quæstionum.

Si Sticho peculium cum manumitteretur, ademptum non est, videtur concessum: debitores autem convenire, nisi mandatis sibi actionibus, non potest.

54. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

Filiofamilias uni ex heredibus prædia prælegavit, *ut instructa erant, cum servis*: hi servi domini debitores fuerunt: Quæsitum est, an cæteris heredibus adversus eum actio de peculio competat? Respondit, non competere.

55. NERATIUS lib. 1 Responsorum.

IS cum quo de peculio agebam, a te vi exemptus est: Quod tunc, cum vi eximeres, in peculio fuerit, spectari.

56. PAULUS lib. 2 ad Neratium.

QUod servus meus pro debitore meo mihi expromisit, ex peculio deduci debet, & à debitore nihilo minus debetur. † Sed videamus, ne credendum sit, peculiare fieri nomen ejus, pro quo expromissum est? Paulus: Utique, si de peculio agente aliquo deducere velit, illud nomen peculiare facit.

57. TRYPHONINUS lib. 8 Disputationum.

SI filius vel servus, cujus nomine duntaxat de peculio actum est, ante finitum judicium decesserit, id peculium respicietur, quod aliquis eorum, cum moriebatur, habuit. §. 1. Sed eum, qui servum testamento *liberum esse* jubet, & ei peculium legat, ejus temporis peculium legare intelligi Julianus scribit, quo libertas competit: ideoque omnia incrementa peculii quoquo modo ante aditam hereditatem adquisita ad manumissum pertinere. §. 2. At si quis extraneo peculium servi legaverit, in conjectura voluntatis testatoris quæstionem esse. & verisimilius esse, id legatum, quod mortis tempore in peculio fuerit: ita ut, quæ ex rebus peculiaribus ante aditam hereditatem accesserint, debeantur, veluti partus ancillarum, & fœtus pecudum: quæ autem servo donata fuerint, sive [quid] ex operis suis adquisierit, ad legatarium non pertinere.

58. SCÆVOLA lib. 5 Digestorum.

VNi ex heredibus *prædia* legavit, *ut instructa erant, cum servis, & cæteris rebus, & quidquid ibi esset*: hi servi domino debitores fuerunt, tam ex aliis causis, quam ex ratione Kalendarii: Quæsitum est, an cæteris heredibus adversus eum pecuniæ [ab] his debitæ actio de peculio competit? Respondit, non competere.

TIT. II.

QUANDO DE PECULIO ACTIO ANNALIS EST.

1. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

PRætor ait: *Post mortem ejus, qui in alterius potestate fuerit, posteave quam is emancipatus, manumissus, alienatusve fuerit, duntaxat de peculio, & si quid dolo malo ejus, in cujus potestate est, factum erit, quo minus peculii esset, in anno, quo primum de ea re experiundi potestas erit, judicium dabo.*

§. 1. Quamdiu servus vel filius in potestate est, de peculio actio perpetua est: post mortem autem ejus, vel postquam emancipatus, manumissus, alienatusve fuerit, temporaria esse incipit, id est, annalis. §. 2. *Annus* autem utilis computabitur: Et ideo [&] si conditionalis sit obligatio, Julianus scripsit, ex eo computandum annum, non ex quo emancipatus est, sed ex quo peti potuit conditione existente.

§. 3. Merito autem temporariam in hoc casu fecit Prætor actionem: nam, cum morte vel alienatione extinguitur peculium, sufficiebat, usque ad annum produci obligationem.

§. 4. *Alienatio* autem, & *manumissio*, ad servos pertinet, non ad filios. *Mors* autem tam ad servos, quam ad filios, refertur: *emancipatio* vero ad solum filium. Sed & si alio modo sine emancipatione desierit esse in potestate, annalis erit actio. † Sed & si morte patris vel deportatione, sui juris fuerit effectus filius, de peculio intra annum heres patris vel fiscus tenebuntur.

§. 5. In alienatione accipitur utique venditor, qui actione de peculio intra annum tenetur.

§. 6. Sed & si donavit servum, vel permutavit, vel in dotem dedit, in eadem causa est:

§. 7. Item heres ejus, qui servum legavit non cum peculio. Nam si cum peculio vel legavit, vel liberum esse jussit, quæstionis fuit. Et mihi verius videtur, non dandam neque in manumissum, neque in eum, cui legatum sit peculium, de peculio actionem. An ergo teneatur heres? Et ait Cæcilius, teneri: quia peculium penes eum sit, qui, tradendo id legatario, se liberavit. Pegasus autem caveri heredi debere ait, ab eo, cui peculium legatum sit: quia ad eum veniunt creditores. ergo, si tradiderit sine cautione, erit conveniendus. §. 8. Si, præcepto servo & peculio, rogatus sit heres restituere hereditatem: si de peculio conveniatur, Trebelliani exceptione non utetur, ut Marcellus tractans admittit. Is autem, cui restituta est hereditas, non tenetur, ut Scævola ait: cum peculium non habeat, nec dolo fecerit, quo minus haberet.

§. 9. Usufructu quoque extincto, intra annum actionem dandam in usufructuarium, Pomponius lib. 61 scripsit. §. 10. Quæsitum est apud Labeonem, Si, cum filius viveret, tu credens eum mortuum, annali actione egeris; &, quia annus præterierat, exceptione sis repulsus: an rursus experiri tibi, comperto errore, permittendum est? Et ait, permitti debere duntaxat de peculio, non etiam de in rem verso: nam priore judicio de in rem verso recte actum est, quia annua exceptio ad peculium, non ad in rem versum, pertinet.

2. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

CUm post mortem filiifamilias annua adversus patrem actio est, quemadmodum adversus eum esset perpetua vivo filio: ideo, si ex causa redhibitionis erat de peculio actio, sex mensium erit post mortem filii. [Idemque] dicendum in omnibus temporalibus actionibus.

§. 1. Si servus, cui creditum est, apud hostes sit, de peculio actio in dominum non anno finienda est, quamdiu postliminio reverti potest.

3. POMPONIUS lib. 4 ad Quintum Mucium.

DEfinitione *peculii* interdum utendum est, etiam si servus in rerum natura esse desiit, & actionem Prætor de peculio intra annum dat. nam & tunc & accessionem, & decessionem, quasi peculii, recipiendam, quamquam jam desiit, morte servi vel manumissione, esse peculium: ut possit ei accedere ut peculio, fructibus, [vel] pecorum fœtu, ancillarumque partubus; & decedere, veluti si mortuum sit animal, vel alio quolibet modo perierit.

TIT. III.

DE IN REM VERSO.

1. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SI hi, qui in potestate aliena sunt, nihil in peculio habent, vel habeant: non in solidum tamen teneantur qui eos habent in potestate, si in rem eorum, quod acceptum est, conversum sit; quasi cum ipsis potius contractum videatur.

§. 1. Nec videtur frustra de in rem verso actio promissa, quasi sufficeret de peculio. Rectissime enim Labeo dicit, fieri posse, ut & in rem versum sit, & cesset de peculio actio. Quid enim, si dominus peculium ademit sine dolo malo? Quid, si morte servi exstinctum est peculium, & annus utilis præteriit? de in rem verso namque actio perpetua est, & locum habet, sive ademit sine dolo malo, sive actio de peculio anno finita est.

§. 2. Item si plures agant de peculio, profice-

re hoc ei, cujus pecunia in rem versa est, debet, ut ipse uberiorem actionem habeat. † Certe, si præventum sit ab aliquo, & actum de peculio, de in rem verso actio an cesset, videndum? Et refert Pomponius, Julianum existimare, de peculio actione perimi de in rem verso actionem: quia in peculium conversum est, quod in domini rem erat versum; & pro servo solutum est, quemadmodum si ipsi servo à domino fuisset solutum: Sed ita demum, si præstiterit ex actione de peculio dominus, quod servus in rem ejus verterat: cæterum, si non præstiterit, manet actio de in rem verso.

2. JAVOLENUS lib. 12 ex Cassio.

QUi nummis acceptis servum manumisit, agi cum eo de in rem verso non potest: quia, dando libertatem, locupletior ex nummis non fit.

3. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

QUod si servus domino quantitatem dederit, *ut manumittatur*, quam à me mutuam accepit: in peculium quidem hanc quantitatem non computari, in rem autem videri versum, si quid plus sit in eo, quod servus dedit, quam est in servi pretio.

§. 1. *In rem* autem *versum* videtur, sive idipsum quod servus accepit, in rem domini convertit (veluti si triticum acceperit, & idipsum in familiam domini, cibariorum nomine, consumpserit; aut si pecuniam à creditore acceptam dominico creditori solverit; sed & si erravit in solvendo, & putavit creditorem eum, qui non erat, æque in rem versum esse, Pomponius lib. 6 [1] ait, quatenus indebiti repetitionem dominus haberet), sive cum servus domini negotii gerendi administrandive causa quid gessit (veluti si mutuatus sit pecuniam, ut frumentum compararet ad familiam alendam, vel si ad vestiendam), sive peculiariter mutuatus, postea in rem domini vertit. Hoc enim jure utimur, ut etiam si prius in peculium vertit pecuniam, mox in rem domini, esse de in rem verso actio possit.

§. 2. Et regulariter dicimus, totiens de in rem verso esse actionem, quibus casibus procurator mandati, vel qui negotia gessit, negotiorum gestorum haberet actionem, quotiensque aliquid consumpsit servus, ut aut meliorem rem dominus habuerit, aut non deteriorem.

§. 3. Proinde si servus sumpsit pecuniam, ut se aleret & vestiret secundum consuetudinem domini (id est, usque ad eum modum, quem dominus ei præstare consueverat), in rem videri domini vertisse, Labeo scribit. † Ergo idem erit & in filio. §. 4. Sed si mutua pecunia accepta domum dominicam exornavit tectoriis, & quibusdam aliis, quæ magis ad voluptatem pertinent, quam ad utilitatem, non videtur versum; quia nec procurator hæc imputaret: nisi forte mandatum domini aut voluntatem habuit. nec debere ex eo onerari dominum, quod ipse facturus non esset. Quid ergo est? Pati debet dominus, creditorem hæc auferre, sine domus suæ videlicet injuria: ne cogendus sit dominus vendere domum, ut, quanti pretiosior facta est, id præstet. §. 5. Idem Labeo ait, si servus mutuatus nummos à me, alii eos crediderit, de in rem verso dominum teneri, quod nomen ei adquisitum est. quam sententiam Pomponius ita probat, si non peculiare nomen fecit, sed quasi dominicæ rationis: ex qua causa hactenus erit dominus obligatus, ut, si non putat sibi expedire nomen debitoris habere, cedat creditori actionibus, procuratoremque eum faciat.

§. 6. Necnon illud quoque in rem domini versum, Labeo ait, quod mutuatus servus, domino emit volenti ad luxuriæ materiam, unguenta forte, vel si quid ad delicias, vel si quid ad turpes sumptus subministravit: neque enim spectamus, an bono domini cesserit, quod consumptum est, sed an in negotium domini.

§. 7. Unde recte dicitur, & si frumentum comparavit servus ad alendam domini familiam, & in horreo dominico reposuit, & hoc periit, vel corruptum est, vel arsit, videri versum.

§. 8. Sed & si servum domino necessarium emisset, isque decessisset vel insulam fulsisset, eaque ruisset, dicerem, esse actionem de in rem verso. §. 9. Sed si [sic] accepit, quasi in rem domini verteret, nec vertit, & decepit creditorem, non videtur versum, nec tenetur dominus: * ne credulitas creditoris domino obesset, vel calliditas servi noceret. Quid tamen, si is fuit servus, qui solitus erat accipiens vertere? Adhuc non puto nocere domino, si alia mente servus accepit: aut si, cum hac mente accepisset, postea alio vertit. curiosus igitur debet esse creditor, quo vertatur. §. 10. Si mutuatus sit pecuniam servus ad vestem comparandam, & nummi perierint, quis de in rem verso agere possit: utrum creditor, an venditor? Puto autem, si quidem pretium numeratum sit, creditorem de in rem verso acturum, etsi vestis perierit: si autem non fuit pretium solutum, ad hoc tamen data pecunia, ut vestis emeretur, & pecunia perierit, vestis tamen familiæ divisa est, utique creditorem de in rem verso habere actionem. An & venditor habeat, quia res ejus pervenerunt in rem domini? Ratio hoc facit, ut teneatur. unde incipit dominus teneri ex una causa duobus: proinde etsi tam pecunia, quam vestis periit, dicendum erit, utrique dominum teneri, quoniam ambo in rem domini vertere voluerunt.

4. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SEd dicendum est, * occupantis meliorem conditionem esse debere: nam, utrisque condemnari dominum de in rem verso, iniquum est.

5. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SI res domino non necessarias emerit servus quasi domino necessarias, veluti servos: hactenus videri in rem ejus versum, Pomponius scribit, quatenus servorum verum pretium facit: cum, si necessarias emisset, in solidum, quanto venissent, teneretur.

§. 1. Idem ait, sive ratum habeat servi contractum dominus, sive non, de in rem verso esse actionem. §. 2. Quod servus domino emit, siquidem voluntate ejus emit, potest *quod jussu* agi: sin vero non ex voluntate, siquidem dominus ratum habuerit, vel alioquin rem necessariam vel utilem domino emit, *de in rem verso* actio erit: si vero nihil eorum est, *de peculio* erit actio. §. 3. Placet, non solum eam pecuniam in rem verti, quæ statim à creditore ad dominum pervenerit, sed & quæ prius fuerit in peculio: Hoc autem totiens verum est, quotiens servus rem domini gerens, locupletiorem eum facit nummis peculiaribus: alioquin si servo peculium dominus adimat, vel [si] vendat eum cum peculio, vel rem ejus peculiarem, & pretium exigat, non videtur in rem versum.

6. TRYPHONINUS lib. 1 Disputat.

NAm si hoc verum esset, etiam antequam venderet rem peculiarem, de in rem verso tene-

teneretur: quia hoc ipso, quod servus rem in peculio haberet, locupletior fieret: quod aperte falsum est.

7. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

ET ideo, & si donaverit servus domino rem peculiarem, actio de in rem verso cessabit: Et sunt ista vera. §. 1. Plane si mutuum servus acceperit, & donandi animo solvit, dum non vult eum debitorem facere peculiarem, de in rem verso actio est. §. 2. Illud verum non est, quod Mela scribit, si servo meo argentum dederis, ut pocula tibi faceret ex quolibet argento, mox, factis poculis servus decesserit, esse tibi adversus me de in rem verso actionem: quoniam possum pocula vindicare. §. 3. Illud plane verum est, quod Labeo scribit, si odores, & unguenta servus emerit, & ad funus erogaverit, quod ad dominum suum pertinebat; videri in rem domini versum. §. 4. Idem ait, & si hereditatem à servo tuo emero, quæ ad te pertinebat, & creditoribus pecuniam solvero, deinde [hanc] hereditatem abstuleris mihi, ex empto actione me idipsum consecuturum; videri enim in rem tuam versum: nam & si hereditatem à servo emero, ut quod mihi ab ipso servo debebatur, compensarem, licet nihil solvi, tamen consequi me ex empto, quod ad dominum pervenit. ego autem non puto, de in rem verso esse actionem emptori, nisi hoc animo gesserit servus, ut in rem domini verteret. §. 5. Si filiusfamilias pecuniam mutuatus, pro filia sua dotem dederit, in rem versum patris videtur, quatenus avus pro nepte daturus fuit: Quæ sententia ita demum mihi vera videtur, si hoc animo dedit, ut patris negotium gerens.

8. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

ET nihil interesse Pomponius ait, filiæ suæ nomine, an sororis, vel neptis ex altero filio natæ dederit. † Idem ergo dicemus, & si servus mutuatus fuerit, & domini sui filiæ nomine in dotem dederit.

9. JAVOLENUS lib. 12 ex Cassio.

SI vero pater dotem daturus non fuit, in rem patris versum esse non videtur.

10. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SI pro patre filius fidejusserit, & creditori solverit, in rem patris videtur versum: quia patrem liberavit. §. 1. Cui simile est, quod Papinianus lib. 9 Quæstionum scribit. Si filius quasi defensor patris judicium susceperit, & sit condemnatus, de in rem verso teneri patrem: namque filius eum judicio suscepto liberavit.

§. 2. Idem tractat Papinianus, & si, quod patrem dare oporteret, à filio sim stipulatus, & ita convenerim filium: nam [&] hic de in rem verso fore actionem; nisi si donare patri filius voluit, dum se obligat. §. 3. Quare potest dici, etsi de peculio actionem quasi defensor patris susceperit, teneri patrem de in rem verso usque ad peculii quantitatem: cujus sententiæ id erit emolumentum, ut si finita sit actio de peculio, de in rem verso conveniatur: Ego & ante condemnationem, post judicium patris nomine acceptum, de in rem verso patrem teneri puto.

§. 4. *In rem* autem *versum* videtur, prout aliquid versum est: proinde, si pars versa est, de parte erit actio. §. 5. Sed utrum in sortem duntaxat tenebitur dominus, an & in usuras? Et si quidem promisit usuras, Marcellus lib. 5 Digestorum scribit, dominum præstaturum: sed si non sint promissæ, utique non debebuntur, quia in stipulatum deductæ non sunt. † Plane, si contemplatione domini pecuniam dedi non gerenti servo negotia domini, sed ipse gerens, negotiorum gestorum actione potero etiam de usuris experiri. §. 6. *Versum* autem sic accipimus, ut duret versum: Et ita demum de in rem verso competit actio, si non sit à domino servo solutum, vel filio. † Si tamen in necem creditoris, id est, perdituro servo vel filio solutum sit, [quamvis solutum sit,] desinit quidem versum: æquissimum autem est, de dolo malo adversus patrem vel dominum competere actionem. Nam & peculiaris debitor, si fraudulenter servo solverit, quod ei debebat, non liberatur. §. 7. Si domini debitor sit servus, & ab alio mutuatus, ei solverit, hactenus non vertit, quatenus domino debet: quod excedit, vertit. Proinde si, cum domino deberet triginta, mutuatus quadraginta, creditori ejus solverit, vel familiam exhibuerit, dicendum erit, de in rem verso in decem competere actionem: aut, si tantundem debeat, nihil videtur versum. nam (ut Pomponius scribit) adversus lucrum domini videtur subventum: Et ideo, sive debitor fuit domino, cum in rem verteret, nihil videri versum: sive postea debitor esse domino cœperit, desinere versum. Idemque & si solverit ei. † Plus dicit, etsi tantundem ei donavit dominus, quantum creditori solvit pro se, si quidem remunerandi animo, non videri versum: si vero alias donavit, durare versum.

§. 8. Idem quærit, si decem in rem domini vertit, & postea tantandem summam à domino mutuatus sit, habeat præterea & peculium decem, videndum ait, utrum desiit esse versum? An vero, quoniam est peculium, unde trahatur debitum, de in rem verso non tollimus actionem? An potius ex utroque pro rata detrahimus? Ego autem puto, sublatam de in rem verso actionem: cum debitor domini sit constitutus. §. 9. Idem quærit, si in rem tuam verterit, & debitor tuus factus sit, mox creditor ejusdem summæ, quam tibi debuit. an renascatur de in rem verso actio, an vero ex post facto non convalescat? Quod verum est.

§. 10. Idem tractat, an ex eventu possit in rem patris filius vertere: veluti si duo rei, pater & filius fuerint, & filius mutuatus suo nomine solvat: vel si filio jussu patris credidisti, & filius creditum tibi solvisset? Mihi videtur, si quidem pecunia ad patrem pervenerat, videri in rem versum: quod si non fuit, & suum negotium gerens filius solvit, non esse de in rem verso actionem.

11. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

QUod servus in hoc mutuatus fuerit, ut creditori suo solveret, non erit in rem versum: quamvis actione de peculio liberatus sit dominus.

12. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI fundum patri dominove emit servus vel filiusfamilias, versum quidem esse videtur: ita tamen, ut sive minoris sit, quam est emptus, tantum videatur in rem versum, quanti dignus sit; sive pluris sit, non plus videatur in rem versum, quam emptus est.

13. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SI in rem alterius ex dominis versum sit, utrum is solus, in cujus rem versum est, an & socius possit conveniri, quæritur? Et Julianus scribit, eum solum conveniri, in cujus rem versum est, sicuti cum solus jussit. quam sententiam puto veram.

14. Ju-

14. JULIANI lib. 11 Digestor. Marcellus notat.

INterdum & propter hoc, quod in rem alterius socii versum est, de in rem verso cum altero agi potest: qui conventus, à socio petere potest id, in quo damnatus fuerit. Quid enim dicemus, si peculium servo ab altero ademptum fuerit? Paulus, Ergo hæc quæstio ita procedit, si de peculio agi non potest.

15. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

SI filiusfamilias constituerit, quod pater debuit, videndum est, an de in rem verso actio dari debeat? Atquin non liberavit patrem: nam qui constituit, se quidem obligat, patrem vero non liberat. plane si solvat post constitutum, licet pro se videatur solvisse (hoc est, ob id, quod constituit), in rem tamen vertisse patris merito dicetur.

16. ALFENUS lib. 2 Digestorum.

QUidam fundum colendum servo suo locavit, & boves ei dederat: cum hi boves non essent idonei, jusserat eos venire, & his nummis, qui recepti essent, alios reparari: servus boves vendiderat, alios redemerat, nummos venditori non solverat; postea conturbaverat: qui boves vendiderat, nummos à domino petebat actione de peculio, aut quod in rem domini versum esset; cum boves, pro quibus pecunia peteretur, penes dominum essent. *Respondit*, non videri peculii quicquam esse: nisi si quid, deducto eo, quod servus domino debuisset, reliquum fieret. Illud sibi videri, boves quidem in rem domini versos esse, sed pro ea re solvisse tantum, quanti priores boves venissent: si quo amplioris pecuniæ posteriores boves essent, ejus oportere dominum condemnari.

17. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

SErvus in rem domini pecuniam mutuatus, sine culpa eam perdidit. Nihilominus posse cum domino de in rem verso agi, existimavit: nam & si procurator meus in negotia mea impensurus, pecuniam mutuatus, sine culpa eam perdiderat, recte eum hoc nomine mandati, vel negotiorum gestorum acturum.

§. 1. Cum Sticho vicario servi tui Pamphili contraxi. Actio de peculio, & in rem verso, [ita] dari debet, ut quod vel in tuam ipsius rem, vel in peculium Pamphili, versum sit, comprehendatur: scilicet, etiam si mortuo vel alienato Sticho, agatur. Quod si Pamphilo mortuo agam, magis est, ut quamvis Stichus vivat, tamen de eo, quod in peculio Pamphili versum est, non nisi intra annum quam is decessit, actio dari debeat. etenim quodammodo de peculio Pamphili tum experiri videbor: sicuti, si quod jussu ejus credidissem, experirer. † Nec nos movere debet, quod Stichus, de cujus peculio agitur, vivat: quando non aliter ea res in peculio ejus esse potest, quam si Pamphili peculium maneat. † Eadem ratio efficiet, ut id, quod in peculio Pamphili versum [sit], ita præstari debere dicamus, ut prius ejus, quod tibi Pamphilus debuerit, deductio fiat: quod vero in tuam rem versum fuerit, præstetur etiam non deducto eo, quod Pamphilus tibi debet.

18. NERATIUS lib. 7 Membranarum.

QUamvis in eam rem pro servo meo fidejusseris, quæ ita contracta est, ut in rem meam versaretur; veluti, si cum servus frumentum emisset, quo familia aleretur, venditori frumenti fidejusseris: Propius est tamen, ut de peculio eo nomine, non de in rem verso agere possis: ut unius duntaxat in quoquo contractu, de in rem verso sit actio, qui idipsum credidit, quod in rem domini versum est.

19. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

FIliusfamilias togam emit: mortuo deinde eo, pater ignorans, & putans suam esse, dedicavit eam in funus ejus. Neratius libro Responsorum ait, in rem patris versum videri: in actione autem de peculio, quod in rerum natura non esset, uno modo æstimari debere, si dolo malo ejus, quo cum agatur, factum esset. Atquin si filio pater togam emere debuit, in rem patris [res] versa est, non nunc, quo funerabitur, sed quo tempore emit: funus enim filii, æs alienum patris est. Et [hoc] Neratius quoque, qui de in rem verso patrem teneri putavit, ostendit, negotium hoc (id est sepulturam, & funus filii) patris esse æs alienum, non filii. Factus est ergo debitor peculii, quamvis res non exstet: ut etiam de peculio possit conveniri: in quam actionem venit, & quod in rem versum est; quæ tamen adjectio tunc necessaria esset, cum annus post mortem filii excessit.

20. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

PAter pro filia dotem promisit: & convenit, ut ipse filiam aleret: non præstante patre, filia à viro mutuam pecuniam accepit, & mortua est in matrimonio. *Respondi*, si ad ea id, quod creditum est, erogatum esset, sine quibus aut se tueri, aut servos paternos exhibere non posset, dandam de in rem verso utilem actionem.

§. 1. Servus absentis Reipublicæ causa pupilli servis pecuniam credidit, subscribente tutore, stipulatione in personam tutoris translata: *quæsitum est*, an adversus pupillum competat actio? *Respondi*, si, cum in rem pupilli daretur, id in rem ejus versum est, & quo magis actus servorum confirmaretur, tutor spopondit, posse nihilominus dici, de in rem verso cum pupillo actionem fore.

21. IDEM lib. 5 Digestorum.

FIliamfamilias duxit uxorem, patre dotem promittente, & convenit inter omnes personas, uti eam pater, aut ipsa se tueretur: maritus ei mutuos nummos dedit, cum juste putaret, patrem ejus ministraturum tantum salarium, quantum dare filiæ suæ instituerat: eos nummos illa in usus necessarios sibi, & in servos, quos secum habebat, consumpsit, aliquantum &, cum ei res familiares creditæ essent, ex pecunia mariti in easdem causas convertit: deinde prius, quam pater salarium expleret, moritur filia: pater impensam recusat: maritus res mulieris retinet. *Quæro*, an de in rem verso adversus patrem actio competat? *Respondit*, si ad ea id, quod creditum est, erogatum esset, sine quibus aut se tueri, aut servos paternos exhibere non posset, dandam de in rem verso utilem actionem.

TIT. IV.

QUOD JUSSU.

1. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

MErito *ex jussu domini in solidum adversus eum judicium datur*. Nam * quodammodo cum eo contrahitur, qui jubet.

§. 1. *Jussum* autem accipiendum est: sive testato quis, sive per epistolam, sive verbis, aut per nuncium, sive specialiter in uno contractu jusserit, sive generaliter. & ideo, & si sic contestatus sit, QUOD VOLES CUM STICHO SERVO MEO NEGOTIUM GERERE PERICULO MEO: videtur ad omnia jussisse, nisi certa lex aliquid prohibet. §. 2. Sed ego quæro, an revocare hoc jussum, antequam creditur, possit? Et puto, posse: quemadmodum si mandasset, & postea ante contractum contraria voluntate mandatum revocasset, & me certiorasset. §. 3. Sed & si mandaverit pater, domi-

dominusve, videtur jussisse. §. 4. Sed & si servi chirographo subscripserit dominus, tenetur quod jussu. §. 5. Quid ergo, si fidejusserit pro servo? Ait Marcellus, non teneri quod jussu: quasi extraneus enim intervenit: Neque hoc dicit ideo, quod tenetur ex causa fidejussionis; sed quia aliud est jubere. † Denique idem scribit, etsi inutiliter fidejusserit, tamen eum non obligari, quasi jusserit: Quæ sententia verior est.

§. 6. Si ratum habuerit quis, quod servus ejus gesserit, vel filius, quod jussu actio in eos datur.

§. 7. Si pupillus dominus jusserit, utique non tenetur, nisi tutore auctore jussit. §. 8. Si jussu fructuarii erit cum servo contractum; item ejus, cui bona fide servit: Marcellus putat, quod jussu dandam in eos actionem: Quam sententiam & ego probo. §. 9. Si curatore adulescentis, vel furiosi, vel prodigi jubente, cum servo contractum sit, putat Labeo dandam quod jussu actionem in eos, quorum servus fuerit: Idem & in vero procuratore. † Sed si procurator verus non sit, in ipsum potius dandam actionem, idem Labeo ait.

2. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SI, tutoris jussu, servo pupilli creditum sit, puto, si ex utilitate pupilli fuerit creditum, in pupillum esse dandam actionem, quod jussit tutor. §. 1. Si jussu domini ancillæ, vel jussu patris filiæ creditum sit, danda est in eos quod jussu actio. §. 2. Si jussu meo cum alieno servo contractum fuerit, eumque postea redemero, quod jussu non tenebor; ne actio, quæ ab initio inutilis fuerit, eventu confirmetur.

3. ULPIANUS lib. 2 Responsorum.

DOminum, qui jussit semissibus usuris servo suo pecuniam mutuam credi, hactenus teneri, quatenus jussit: nec pignoris obligationem locum habere in his prædiis, quæ servus non ex voluntate domini obligavit.

4. IDEM lib. 10 ad Edictum.

SI jussu ejus, qui administrationi rerum civitatis præpositus est, cum servo civitatis negotium contractum sit, Pomponius scribit, quod jussu cum eo agi posse.

5. PAULUS lib. 4 ad Plautium.

SI dominus vel pater pecuniam mutuam accepturus, jusserit servo filiove numerari, nulla quæstio est, quin ipsi condici possit: Immo hoc casu de jussu actio non competit. §. 1. Si unus ex servi dominis jussit contrahi cum eo, is solus tenebitur. sed si duo jusserunt, cum quovis in solidum agi potest: quia similes sunt duobus mandantibus.

LIBER SEXTUSDECIMUS.

TIT. I.

AD SENATUSCONSULTUM VELLEIANUM.

1. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

VElleiano Senatusconsulto plenissime comprehensum est, *Ne pro ullo fœminæ intercederent*. §. 1. Nam sicut moribus civilia officia adempta sunt fœminis, & pleraque ipso jure non valent: ita multo magis adimendum eis fuit id officium, in quo non sola opera nudumque ministerium earum versaretur, sed etiam periculum rei familiaris.

§. 2. Æquum autem visum est, ita mulieri succurri, ut in veterem debitorem, aut in eum, qui pro se constituisset mulierem ream, actio daretur: magis enim ille, quam creditor, mulierem decepit.

2. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

ET primo quidem temporibus Divi Augusti, mox deinde Claudii, Edictis eorum erat interdictum, *Ne fœminæ pro viris suis intercederent*.

§. 1. Postea factum est Senatusconsultum, quo plenissime fœminis omnibus subventum est. cujus Senatusconsulti verba hæc sunt: QUOD MARCUS SILANUS, ET VELLEIUS TUTOR, CONSULES, VERBA FECERUNT DE OBLIGATIONIBUS FOEMINARUM, QUÆ PRO ALIIS REÆ FIERENT, QUID DE EA RE FIERI OPORTET, DE EA RE ITA CONSULUERUNT: QUOD AD FIDEJUSSIONES ET MUTUI DATIONES PRO ALIIS, QUIBUS INTERCESSERINT FOEMINÆ, PERTINET, TAMETSI ANTE VIDETUR ITA JUS DICTUM ESSE, NE EO NOMINE AB HIS PETITIO NEVE IN EAS ACTIO DETUR, CUM EAS VIRILIBUS OFFICIIS FUNGI, ET EJUS GENERIS OBLIGATIONIBUS OBSTRINGI NON SIT ÆQUUM, ARBITRARI SENATUM, RECTE ATQUE ORDINE FACTUROS, AD QUOS DE EA RE IN JURE ADITUM ERIT, SI DEDERINT OPERAM, UT IN EA RE SENATUS VOLUNTAS SERVETUR. §. 2. Verba itaque Senatusconsulti excutiamus, prius providentia amplissimi Ordinis laudata: quia opem tulit mulieribus, propter sexus imbecillitatem, multis hujuscemodi casibus suppositis, atque objectis.

§. 3. Sed ita demum eis subvenit, si non callide sint versatæ. Hoc enim Divus Pius & Severus rescripserunt. nam deceptis, non decipientibus, opitulatur. Et est & Græcum Severi [tale] rescriptum, Ταῖς ἀπατώσαις γυναιξὶν τὸ δόγμα τῆς συγκλήτου οὐ βοηθεῖ. id est, *Decipientibus mulieribus Senatusconsultum auxilio non est*: infirmitas enim fœminarum, non calliditas, auxilium meruit. §. 4. *Omnis omnino obligatio* Senatusconsulto Velleiano comprehenditur: sive verbis, sive re, sive quocunque alio contractu intercesserint.

§. 5. Sed etsi mulier defensor alicujus exstiterit, proculdubio intercedit. suscipit enim in se alienam obligationem: quippe cum ex hac re subeat condemnationem. Proinde neque maritum, neque filium, neque patrem permittitur mulieri defendere.

3. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SEd si eum defendat, qui damnatus regressum ad eam habeat (veluti cum venditorem hereditatis sibi venditæ vel fidejussorem suum defendat): intercedere non videtur.

4. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SEd si ego cum muliere ab initio contraxerim, cum ignorarem, cui hæc factum vellet, non dubito Senatusconsultum cessare: & ita Divus Pius & Imperator Noster rescripserunt.

§. 1. Proinde, si, dum vult Titio donatum, accepit à me mutuam pecuniam, & eam Titio donavit, cessat Senatusconsultum. Sed & si tibi donatura, creditori tuo nummos numeraverit,

rit, non intercedit: Senatus enim obligatæ mulieri succurrere voluit, non donanti. hoc ideo, quia * facilius se mulier obligat, quam alicui donat.

5. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

NEc interest, pecuniam solvendi causa numeret, an quamlibet suam rem in solutum det: nam etsi vendiderit rem suam, sive pretium acceptum pro alio solvit, sive emptorem delegavit creditori alieno, non puto Senatusconsulto locum esse.

6. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

SI fidejussores pro defensore absentis filii, [ex] mandato matris ejus intercesserint, *quæritur*, an etiam his Senatusconsulto subveniatur? Et ait Papinianus lib. 9 Quæstionum, exceptione eos usuros. Nec multum facere, quod pro defensore fidejusserunt: cum contemplatione mandati matris intervenerunt. † Plane (inquit) si, qui accepit eos fidejussores, matrem eis mandasse ignoravit, exceptionem Senatusconsulti replicatione doli repellendam.

7. PAPINIANUS lib. 9 Quæstionum.

QUanquam igitur fidejussor, doli replicatione posita, defensionem exceptionis amittat, nullam tamen replicationem adversus mulierem habebit: quia facti non potest ignorationem prætendere. Sed non erit iniquum, dari negotiorum gestorum actionem in defensorem: quia mandati causa per Senatusconsultum constituitur irrita, & pecunia fidejussoris liberatur.

8. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

QUamvis pignoris datio intercessionem faciat, tamen Julianus lib. 12 Digestorum scribit, redditionem pignoris, si creditrix mulier rem, quam pignori acceperat, debitori liberaverit, non esse intercessionem.

§. 1. Si mulier intervenerit apud tutores filii sui, ne [hi] prædia ejus distraherent, & indemnitatem eis repromiserit, Papinianus lib. 9 Quæstionum non putat eam intercessisse: nullam enim obligationem alienam recepisse, neque veterem, neque novam: sed ipsam fecisse hanc obligationem. §. 2. Si mulier apud Primum pro Secundo intervenerit, mox pro Primo apud creditorem ejus: duas intercessiones factas, Julianus lib. 12 Digestorum scribit. unam pro Secundo apud Primum, aliam pro Primo apud creditorem ejus: & ideo [&] Primo restitui obligationem, & adversus eum. *Marcellus* autem *notat*, esse aliquam differentiam, utrum hoc agatur, ut ab initio mulier in alterius locum subdatur, & onus debitoris, à quo obligationem transferre creditor voluit, suscipiat. an vero quasi debitrix delegetur; scilicet, ut si quasi debitrix delegata est, una sit intercessio. proinde secundum hanc suam distinctionem, in prima visione, ubi quasi debitrix delegata est, exceptionem ei Senatusconsulti Marcellus non daret. sed condemnata, vel ante condemnationem, condicere utique ei, à quo delegata est, poterit, vel quod ei abest, vel, si nondum abest, liberationem. §. 3. Interdum intercedenti mulieri & condictio competit: puta si contra senatusconsultum obligata, debitorem suum delegaverit. nam hic ipsi competit condictio: quemadmodum si pecuniam solvisset, condiceret *: solvit enim & qui reum delegat.

§. 4. Sed si is, qui à muliere delegatus est, debitor ejus non fuit, exceptione Senatusconsulti poterit uti, quemadmodum mulieris fidejussor. §. 5. Plane si mulier intercessura, debitorem suum delegaverit, Senatusconsultum cessat: quia, etsi pecuniam numerasset, cessaret Senatusconsultum. mulier enim per Senatusconsultum relevatur: non quæ deminuit, restituitur. §. 6. Sed si eum delegaverit, qui debitor ejus non fuit, fraus Senatusconsulto facta videbitur: & ideo exceptio datur. §. 7. Quotiens pro debitore intercesserit mulier, datur in eum pristina actio, etsi ille prius acceptilatione liberatus sit, quam mulier intercesserit.

§. 8. Si convenerit cum debitore, ut expromissorem daret, & acceptum ei latum sit, deinde is dederit mulierem, quæ auxilio Senatusconsulti munita est: potest ei condici, quasi non dedisset. quid enim interest, non det, an talem det? Non erit igitur actio utilis necessaria, cum condictio competat. §. 9. Marcellus quoque scribit, si mulieri post intercessionem accepto tulerit creditor, nihilominus restitutoriam actionem ei dari debere: inanem enim obligationem dimisit. §. 10. Si mulier post intercessionem sic solverit, ne repetere possit, juste prior debitor actionem recusat. Sed cum relevatur reus, si mulier sic solvit, ut repetere non possit, & cum ei mulieri, quæ repetere non poterat, si solvisset, accepto tulit creditor, similiter relevatur reus. §. 11. Quamquam in omnes, qui liberati sunt, restituitur actio, non tamen omnibus restituitur: utputa duo rei stipulandi fuerunt; apud alterum mulier intercessit: ei soli restituitur obligatio, [apud] quem intercessit. §. 12. Si mulieri heres exstiterit creditor, videndum, an restitutoria uti non possit? Et ait Julianus lib. 12, restitutoria eum nihilominus usurum: Non immerito, cum non obligatæ cum effectu successerit. Denique in Falcidia hoc æs alienum non imputabitur.

§. 13. Plane si mihi proponas, mulierem veteri debitori successisse, dicendum erit, restitutoria eam conveniri posse: Sed & directa actione: nihil enim ejus interest, qua actione conveniatur. §. 14. Si, cum essem tibi contracturus, mulier intervenerit, ut cum ipsa potius contraham: videtur intercessisse. quo casu datur in te actio, quæ instituit magis, quam restituit obligationem; ut perinde obligeris eodem genere obligationis, quo mulier est obligata: verbi gratia, si per stipulationem mulier, & tu, quasi ex stipulatu, convenieris. §. 15. Illud videndum est, si mulier pro eo intervenit, qui, si cum ipso contractum esset, non obligaretur, an hac actione ille debeat teneri: utputa si pro pupillo intercessit, qui sine tutoris auctoritate non obligatur? Et puto, non obligari pupillum, nisi locupletior factus est ex hoc contractu. † Item si minor vigintiquinque annis sit, pro quo mulier intercessit, in integrum restitutionem poterit implorare. vel [si] filius contra Senatusconsultum contracturus est.

9. PAULUS lib. 6 Regularum.

SEd si pro alieno servo intercedat, quemadmodum in patremfamilias priorem reum restituitur actio, ita in dominum quoque restituenda erit.

10. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

HÆ actiones, quæ in eos, pro quibus mulier intercessit, dantur, & heredibus, & in heredes, & perpetuo competunt: habent enim rei persecutionem. cæteris quoque honorariis successoribus dabuntur, & adversus eos.

11. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

SI mulier, tanquam in usus suos pecuniam acceperit, alii creditura, non est locus Senatuscon-

tusconsulto. alioquin nemo cum fœminis contrahet: quia ignorari potest, quid acturæ sint.

12. IDEM lib. 6 Brevium.

IMmo tunc locus est Senatusconsulto, cum scit creditor eam intercedere.

13. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

ALiquando, licet alienam obligationem suscipiat mulier, non adjuvatur hoc Senatusconsulto: Quod tum accidit, cum prima facie quidem alienam, re vera autem suam obligationem suscipiat: ut ecce, si ancilla ob pactionem libertatis expromissore dato, post manumissionem id ipsum suscipiat, quod expromissor debeat; aut si hereditatem emerit, & æs alienum hereditarium in se transcribat; aut si pro fidejussore suo intercedat. §. 1. De pignoribus prioris debitoris non est creditori nova actione opus: cum quasi Serviana (quæ [&] hypothecaria vocatur) in his utilis sit, quia verum est, convenisse de pignoribus, nec solutam esse pecuniam. §. 2. Si sub conditione vel in diem mulier pro alio intercesserit, etiam pendente conditione, volenti creditori, cum priore actio danda est restitutoria. Quo enim bonum est, expectare conditionem, vel diem, cum in ea causa sit prior iste debitor, ut omnimodo ipse debeat suscipere actionem?

14. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

SI mulier contra Senatusconsultum intercesserit, æquum est, non solum in veterem debitorem, sed & in fidejussores ejus actionem restitui: nam,* cum mulieris persona subtrahatur creditori propter Senatusconsultum, integra causa pristina restituenda est.

15. IDEM lib. 51 Digestorum.

SI mulieri solvero id, quod tibi debebam, & ab ea ratam rem te habiturum, stipulatus fuero, & forte te ratum non habente, agere ex stipulatu instituero, exceptio Senatusconsulti, quod de intercessionibus fœminarum factum est, non proderit mulieri. non enim videri potest alienam obligationem recusare, cum maneam debito obligatus, & ipsa de lucro agat: ac potius reddere cogatur, quod non debitum acceperat, quam pro alio solvere.

16. IDEM lib. 4 ad Urseium Ferocem.

SI mulier contra Senatusconsultum [Velleianum] pro me intercessisset Titio, egoque mulieri id solvissem, & ab ea Titius eam pecuniam peteret, exceptio [hujus] Senatusconsulti non est profutura mulieri: neque enim eam periclitari, ne eam pecuniam perdat, cum jam eam habeat. §. 1. Si ab ea muliere, quæ contra Senatusconsultum intercessisset, fidejussorem accepissem: Gaius Cassius respondit, ita demum fidejussori exceptionem dandam, si à muliere rogatus fuisset. Julianus autem recte putat, fidejussori exceptionem dandam, etiamsi mandati actionem adversus mulierem non habet: quia totam obligationem Senatus improbat: & à Prætore restituitur prior debitor creditori.

17. AFRICANUS lib. 4 Quæstionum.

VIr uxori, donationis causa, rem viliori pretio addixerat, & in id pretium creditori suo delegaverat. *Respondit*, venditionem nullius momenti esse. & si creditor pecuniam à muliere peteret, exceptionem utilem fore: quamvis creditor existimaverit, mulierem debitricem mariti fuisse. Nec id contrarium videri debere ei, quod placeat, si quando in hoc mulier mutuata est, ut marito crederet, non obstaturam exceptionem, si creditor ignoraverit, in quam causam mulier mutuaretur: quoniam quidem plurimum intersit, utrum cum muliere quis ab initio contrahat, an alienam obligationem in eam transferat: tunc enim diligentiorem esse debere. §. 1. Si mulier dixisset, sibi rem dotis nomine obligatam, & creditor curasset ei pecuniam dotis solvi, qui idem pignus acciperet: mulieri etiam pecunia credita deberetur. [si] possessor creditor adversus eam Serviana agentem exciperet, SI NON VOLUNTATE EJUS PIGNUS DATUM ESSET, replicationem mulieri Senatusconsulti non profuturam: nisi creditor scisset, etiam aliam pecuniam ei deberi. §. 2. Mulier, & Titius, cum in rem communem mutuarentur, ejusdem pecuniæ rei facti sunt: Non omnimodo mulierem pro parte socii videri intercessisse dicebat. nam si ob eam causam mutuati fuerint, ex qua, si creditor pecuniam non dedisset, majus damnum mulier passura fuerat (veluti quod communis insula fulta non esset, vel quod fundus communis in publicum committeretur), potius esse, ut Senatusconsulto locus non sit: at si in aliquam emptionem mutua pecunia sit accepta, tunc pro parte intercessionem factam videri; & ideo creditorem partem dumtaxat pecuniæ à muliere petere posse; quod si totum petierit, exceptione pro parte summovetur.

18. PAULUS lib. 8 ad Plautium.

IDem & si pro debitore meo Titius, & mulier, duo rei intercesserint.

19. AFRICANUS lib. 4 Quæstionum.

TUtor pupilli decesserat, herede instituto Titio: cum de adeunda hereditate dubitaret, quoniam male gesta tutela existimaretur, persuadente matre pupilli, ut suo periculo adiret, adiit: stipulatusque de ea est, *indemnem se eo nomine præstari*. Si ex ea causa Titius pupillo aliquid præstitisset, isque matrem conveniret, negavit exceptioni Senatusconsulti locum esse: quando vix sit, ut aliqua apud eundem pro eo ipso intercessisse intelligi possit.

§. 1. Nec dissimilem huic propositioni ex facto agitatam: Cum quidam vir prætorius decessisset duobus filiis superstitibus, quorum alter impubes [esset], & alter legitimus tutor fratri esset, & eum paterna hereditate abstinere vellet, mandatu uxoris defuncti, quæ mater pupillo esset, abstento pupillo solum se hereditati miscuisse: ubi similiter se respondisse [Julianus] ait, si, ex [ea] causa agente pupillo, damnum eo nomine passus esset, non impediri eum Senatusconsulto, quominus à muliere rem servaret. §. 2. In proposita specie & illud tractandum est, an is, qui mandato mulieris adierit, si damnum ob id patiatur, quod debitores hereditarii solvendo non fuerint, Senatusconsulto locus sit, quasi quodammodo eorum obligationes mulier susceperit? Magis autem est, ut ne ob hanc quidem causam Senatusconsultum locum habeat: quando non ea mente fuerit, ut pro his intercederet, sed tutoris adversus pupillum, & cæteros forte creditores, indemnem hereditatem præstaret. §. 3. Denique si ponamus, mulierem in emptionem hereditatis eo nomine damnum pati, quod debitores hereditarii solvendo non sint, nulla (puto) dubitatio erit, quin Senatusconsulto locus non sit: etiamsi maxime creditoribus aliquantum præstiterit.

§. 4. Quid ergo, si, cum propterea de adeunda hereditate dubitaret Titius, quod parum idonea nomina debitorum viderentur, mulier hoc

ipsum

ipsum repromisit, *ut quanto minus à quoquo eorum servari posset, ipsa præstaret?* Prope est, ut sit intercessio. §. 5. Cum haberes Titium debitorem, & pro eo mulier intercedere vellet, nec tu mulieris nomen propter Senatusconsultum sequereris, petiit à me mulier mutuam pecuniam solutura tibi: & stipulanti mihi promisit, ignoranti in quam rem mutuaretur, atque ita numerare me tibi jussit: deinde ego, quia ad manum nummos non habebam, stipulanti tibi promisi: *Quæsitum est*, si eam pecuniam à muliere petam, an exceptio Senatusconsulti ei prosit? *Respondit*, videndum, ne non sine ratione dicatur, ejus loco, qui pro muliere fidejusserit, haberi me debere: ut, quemadmodum illi, quamvis ignoraverit mulierem intercedere, exceptio adversus creditorem detur, ne in mulierem mandati actio competat, ita mihi quoque adversus te utilis exceptio detur, mihique in mulierem actio denegetur, quando hæc actio periculo mulieris futura sit. Et hæc paulo expeditius dicenda, si prius, quam ego tibi pecuniam solverim, compererim eam intercessisse. Cæterum si ante solverim, videndum utrumne nihilominus mulieri quidem exceptio adversus me dari debeat, & ego tibi condicere pecuniam possim: an vero perinde habendum sit, ac si initio ego pecuniam mulieri credidissem, ac rursus tu mihi in creditum isses, quod quidem magis dicendum existimavit, ut sic Senatusconsulto locus non sit: sicuti & cum debitorem suum mulier deleget, intercessioni locus non sit. Quæ postea non recte comparari ait: quando delegatione debitoris facta, mulier non obligetur, at in proposito alienam obligationem in se transtulerit: quod certe Senatus fieri noluerit.

20. IDEM lib. 8 Quæstionum.

SI pro uno reo intercessit mulier, adversus utrumque restituitur actio creditori.

21. CALLISTRATUS lib. 3 Institut.

SI pro aliquo mulier intercesserit, sed in rem ejus, quod acceptum est, versaretur, exceptio Senatusconsulti locum non habet: quia non fit pauperior. §. 1. Item si quid liberaliter fecerit, veluti ne judicatus pater ejus propter solutionem vexetur, non erit tuta Senatusconsulto: oneribus enim earum Senatus succurrit.

22. PAULUS lib. 6 Regularum.

SI mulieri dederim pecuniam, ut eam creditori meo solvat vel expromittat, si ea expromiserit, locum non esse Senatusconsulto Pomponius scribit: quia mandati actione obligata, in rem suam videtur obligari.

23. IDEM lib. singul. ad Senatusconsultum Velleianum.

SI mulier in jure interrogata, responderit *se heredem esse*; si sciens se heredem non esse, responderit: minime intercessisse videri, quia decepit. quod si existimavit se heredem, & eo nomine decepta responderit: in eam actionem quidem dari, plerique existimaverunt, sed exceptione Senatusconsulti adjuvari.

24. IDEM lib. singulari de intercessionibus fœminarum.

DEbitrix mulier à creditore delegata, pro eo, cui delegata est, promisit: Non utetur exceptione. §. 1. Sed si pecuniam promisit, ne delegetur, intercessisse videtur. §. 2. Si Senatusconsulti beneficium intervenerit, utrum statim, cum mulier intercesserit, actio in priorem debitorem competit, an, si mulier solutum condicat? Puto, statim, & non exspectandam solutionem. §. 3. Si pro eo, qui temporali actione teneretur, mulier intercesserit, temporalis actio restituetur: sic tamen, ut ex præcedenti causa, continua tempora numerarentur post restitutionem; quamvis statim, atque intercessit mulier, competierat.

25. MODESTINUS lib. sing. de Eurematicis.

SI domina servo suo credi jusserit, actione honoraria tenebitur. §. 1. Quod si pro eo fidejusserit, exceptione Senatusconsulti Velleiani, judicio conventa adversus creditorem tueri se poterit: nisi pro suo negotio hoc fecerit.

26. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

SI mulier, intercedendi animo, servum alienum *suum esse* responderit, quasi intercesserit, auxilio Senatusconsulti utetur: plane, si *pro bona fide serviente sibi* responderit, non videtur intercessisse.

27. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

BOna fide personam mulieris in contrahendo secutus, ob ea, quæ inter virum & uxorem accepta pecunia gesta sunt, exceptione Senatusconsulti non summovetur. §. 1. Cum servi ad negotiationem præpositi, cum alio contrahentes, personam mulieris, ut idoneæ, sequuntur, exceptione Senatusconsulti dominum summovet. nec videtur deterior causa domini per servum fieri, sed nihil esse domino quæsitum: non magis, quam si litigiosum prædium servus aut liberum hominem emerit. §. 2. Uxor debitricem suam viro delegavit, ut vir creditori ejus pecuniam solveret: si fidem suam pro ea, quam delegavit, apud virum obligaverit, locum exceptio Senatusconsulti non habebit, quia mulier suum negotium gessit.

28. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

SEia mancipia emit, & mutuam pecuniam accepit sub fidejussore marito, eamque solvit venditori: postea maritus decedens non solvendo, in fraudem creditoris cavit testamento, *se eam pecuniam universam debere:* Quæritur, an intercessisse mulier videretur? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, non intercessisse.

§. 1. Fundum uxoris suæ maritus obligavit Sempronio ob conductionem: mox mulier à Numerio sua fide mutuam pecuniam acceptam sub obligatione ejusdem fundi solvit [statim] Sempronio pro marito suo: Quæsitum est, an adversus Senatusconsultum obligata sit? Respondi, si Numerius scisset, eam intercedere, fore Senatusconsulto, de quo quæreretur, locum.

29. PAULUS lib. 16 Responsorum.

QUidam voluit heredibus Lucii Titii mutuam pecuniam dare, & cum eis contrahere; sed quoniam facultates eorum suspectas habuit, magis voluit uxori testatoris dare pecuniam, & ab ea pignus accipere: mulier eandem pecuniam dedit heredibus, & ab his pignus accepit: Quæro, an intercessisse videatur, & an pignora, quæ ipsa accepit, teneantur creditori? Paulus respondit, si creditor, cum contrahere vellet cum heredibus Lucii Titii, evitatis his, magis mulierem ream elegit: & in ipsius persona Senatusconsulto, quod de intercessionibus factum est, locum esse, & pignora [ab ea] data non teneri. Eas autem res, quas mulier ab his, pro quibus intercedebat, pignori accepit, creditori mulieris obligatas non esse: sed non sine ratione Prætorem facturum, si non tantum [in] persona, subducta muliere, in principales debitores dederit actionem, sed etiam in res, quæ mulieri obligatæ sunt.

§. 1. Paulus respondit, ea, quæ in fraudem Senatusconsulti, quod de intercessione fœminarum

rum

rum factum est, excogitata probari possunt, rata haberi non oportere.

30. IDEM lib. 2 Sententiarum.

SI decipiendi animo, vel cum sciret se non teneri, mulier pro aliquo intercesserit, exceptio ei Senatusconsulti non datur: actionem enim, quæ in dolum mulieris competit, amplissimus Ordo non excludit. §. 1. Procurator, si mandatu mulieris pro alio intercesserit, exceptione Senatusconsulti Velleiani adjuvatur: ne alias actio intercidat.

31. IDEM lib. 1 ad Neratium.

[PAulus:] Si mulier, quod ex intercessione solvit, nolit repetere, sed mandati agere, & cavere velit de indemnitate reo, audienda est.

32. POMPONIUS lib. 1 Senatusconsultorum.

SI mulier hereditatem alicujus adeat, ut æs alienum ejus suscipiat, vix est, ut succurri ei debeat: nisi si fraude creditorum id conceptum sit: * *nec enim loco minoris vigintiquinque annis circumscripti per omnia habenda est mulier*.

§. 1. Si mulier rem à se pignori datam per intercessionem, recipere velit, fructus etiam liberos recipit: & si res deterior facta fuerit, eo nomine magis æstimetur. † Sed si creditor, qui pignus per intercessionem acceperit, hoc alii vendidit, vera est eorum opinio, qui petitionem dandam ei putant & adversus bonæ fidei emptorem *: *ne melioris conditionis emptor sit, quam fuerit venditor*. §. 2. Item si mulier creditori viri fundum vendidit [& tradidit] ea conditione, *ut emptor acceptam pecuniam viro referret*, & hunc fundum vindicat: exceptio quidem opponitur ei de re empta, & tradita, sed replicabitur à muliere, AUT SI EA VENDITIO CONTRA SENATUSCONSULTUM FACTA SIT. Et hoc procedit, sive ipse creditor emerit, sive interposuerit alium, quo mulier ea ratione careat re sua. † Idem est & si non pro viro, sed pro alio debitore rem suam tradidit.

§. 3. Si mulier, ne ipsa intercederet, alii mandaret, ut id faceret, an in hujus persona locus huic Senatusconsulto sit, qui rogatu mulieris id faceret: totus enim sermo Senatusconsulti ad petitionem non dandam adversus ipsam mulierem spectat? Et puto, rem ita esse distinguendam: ut si quidem creditor, cui me obligavi, mandante muliere hoc in fraudem Senatusconsulti egisset, ne ipsa interveniret contra Senatusconsultum, daret autem alium, excludendum eum exceptione fraudis Senatusconsulti factæ: si vero is ignorasset, ego autem scissem, tunc mandati me agentem cum muliere, excludendum esse, me autem creditori teneri. §. 4. Si mulier, pro eo, pro quo intercesserit, judicium parata sit accipere, ut non in veterem debitorem actio detur: quoniam Senatusconsulti exceptionem opponere potest, cavere debebit, *exceptione se non usuram*, & sic ad judicem ire. §. 5. *Intercedere* mulierem intelligendum est, etiam pro eo, qui obligari non possit, veluti, si pro servo alieno intercedit: sed rescissa intercessione, in dominum restituenda est actio.

TIT. II.

DE COMPENSATIONIBUS.

1. MODESTINUS lib. 6 Pandectarum.

COmpensatio, est debiti & crediti inter se contributio.

2. JULIANUS lib. 90 Digestorum.

VNusquisque creditorem suum, eundemque debitorem, petentem summovet, si paratus est compensare.

3. POMPONIUS lib. 25 ad Sabinum.

IDeo compensatio necessaria est, quia interest nostra potius non solvere, quam solutum repetere.

4. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

VErum est, quod & Neratio placebat, & Pomponius ait, ipso jure eo minus fidejussorem ex omni contractu debere, quod ex compensatione reus retinere potest: sicut enim cum totum peto à reo, male peto, ita & fidejussor non tenetur ipso jure in majorem quantitatem, quam reus condemnari potest.

5. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI quid à fidejussore petetur, æquissimum est, eligere fidejussorem, quod ipsi, an quod reo debetur, compensare malit: sed &, si utrumque velit compensare, audiendus est.

6. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

ETiam quod natura debetur, venit in compensationem.

7. IDEM lib. 28 ad Edictum.

QUod in diem debetur, non compensabitur, antequam dies venit, quanquam dari oporteat. §. 1. Si rationem compensationis judex non habuerit, salva manet petitio: nec enim rei judicatæ exceptio objici potest. Aliud dicam, si reprobavit pensationem, quasi non existente debito: tunc enim rei judicatæ mihi nocebit exceptio.

8. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

IN compensationem etiam id deducitur, quo nomine cum actore lis contestata est: ne diligentior quisque deterioris conditionis habeatur, si compensatio ei denegetur.

9. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

SI cum filiofamilias aut servo contracta sit societas, & agat dominus vel pater, solidum per compensationem servamus: quamvis, si ageremus, duntaxat de peculio præstaretur.

§. 1. Sed si cum filiofamilias agatur, an, quæ patri debeantur, filius compensare possit, quæritur? Et magis est admittendum: quia unus contractus est: sed cum conditione, ut caveat, *patrem suum ratum habiturum*, id est, non exacturum, quod is compensaverit.

10. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

SI ambo socii parem negligentiam societati adhibuimus, dicendum est, desinere nos invicem esse obligatos, ipso jure compensatione negligentiæ facta. † Simili modo probatur, si alter ex re communi aliquid percepit, alter tantam negligentiam exhibuerit, quæ eadem quantitate æstimatur, compensationem factam videri, & ipso jure invicem liberationem. §. 1. Si quis igitur compensare potens, solverit, condicere poterit, quasi indebito soluto. §. 2. Quotiens ex maleficio oritur actio, utputa ex causa furtiva, cæterorumque maleficiorum, si de ea pecuniarie agitur, compensatio locum habet. Idem est & si condicatur ex causa furtiva. † Sed & qui noxali judicio convenitur, compensationem opponere potest. §. 3. In stipulationibus quoque, quæ instar actionum habent, [id est, prætoriis], compensatio locum habet: & secundum Julianum, tam in ipsa stipulatione quam in ex stipulatu actione poterit objici compensatio.

11. IDEM lib. trigesimo [secundo] ad Edictum.

CUm alter alteri pecuniam sine usuris, alter usurariam debet, constitutum est à Divo Severo, concurrentis apud utrumque quantitatis usuras non esse præstandas.

12. IDEM lib. 64 ad Edictum.

IDem juris est non solum in privatis verum-etiam in causa fisci constitutum. † Sed & si invicem sit usuraria pecunia, diversæ tamen [sint] usuræ, compensatio nihilominus locum habet ejus, quod invicem debetur.

13. IDEM lib. 66 ad Edictum.

QUod Labeo ait, non est sine ratione: ut, si cui petitioni specialiter destinata est compensatio, in cæteris non objiciatur.

14. JAVOLENUS lib. 15 ex Cassio.

QUæcunque per exceptionem perimi possunt, in compensationem non veniunt.

15. IDEM lib. 2 Epistolarum.

P*Ecuniam certo loco à Titio dari* stipulatus sum: is petit à me, quam ei debeo, pecuniam: Quæro, an hoc quoque pensandum sit, quanti mea interfuit, certo loco dari? Respondit, Si Titius petit, eam quoque pecuniam, quam certo loco promisit, in compensationem deduci oportet: sed cum sua causa, id est, ut ratio habeatur, quanti Titii interfuerit, eo loco, quo convenerit, pecuniam dari.

16. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

CUm militi castrensium bonorum alius, cæterorum alius heres exstitit, & debitor alteri heredum obligatus, vult compensare, quod ab alio debetur, non audietur. §. 1. Cum intra diem ad judicati executionem datum judicatus Titio agit cum eodem Titio, qui & ipse pridem illi judicatus est, compensatio admittetur: aliud est enim, diem obligationis non venisse; aliud, humanitatis gratia tempus indulgeri solutionis.

17. IDEM lib. 1 Responsorum.

IDeo condemnatus, quod arctiorem annonam Ædilitatis tempore præbuit, frumentariæ pecuniæ debitor non videbitur: & ideo compensationem habebit.

18. IDEM lib. 3 Responsorum.

IN rem suam procurator datus, post litis contestationem si vice mutua conveniatur, æquitate compensationis utetur. §. 1. Creditor compensare non cogitur, quod alii quam debitori suo debet: quamvis creditor ejus pro eo, qui convenitur ob debitum proprium, velit compensare.

19. IDEM lib. 11 Responsorum.

DEbitor pecuniam publicam servo publico citra voluntatem eorum solvit, quibus debitum recte solvi potuit: obligatio pristina manebit, sed dabitur ei compensatio peculii fini, quod servus publicus habebit.

20. IDEM lib. 13 Responsorum.

OB negotium copiarum expeditionis tempore mandatum curatorem condemnatum, pecuniam jure compensationis retinere non placuit: quoniam ea non compensantur.

21. PAULUS lib. 1 Quæstionum.

POstea quam placuit inter omnes, id, quod invicem debetur, ipso jure compensari, si procurator absentis conveniatur, non debebit de rato cavere, quia nihil compensat, sed ab initio minus ab eo petitur.

22. SCÆVOLA lib. 2 Quæstionum.

SI debeas decem [millia], aut hominem, utrum adversarius volet, ita compensatio hujus debiti admittitur, si adversarius palam dixisset, utrum voluisset.

23. PAULUS lib. 9 Responsorum.

ID, * quod pupillorum nomine debetur, si tutor petat, non posse compensationem objici ejus pecuniæ, quam ipse tutor suo nomine adversario debet.

24. IDEM lib. 3 Decretorum.

JUssit Imperator audiri adprobantem sibi à fisco deberi, quod ipse convenitur.

TIT. III.

DEPOSITI VEL CONTRA.

1. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

DEpositum est, quod custodiendum alicui datum est. Dictum ex eo, quod ponitur: præpositio enim *de* auget depositum, ut ostendat, totum fidei ejus commissum, quod ad custodiam rei pertinet. §. 1. Prætor ait: QUOD NEQUE TUMULTUS, NEQUE INCENDII, NEQUE RUINÆ, NEQUE NAUFRAGII CAUSA DEPOSITUM SIT, IN SIMPLUM: [EX] EARUM AUTEM RERUM, QUÆ SUPRA COMPREHENSÆ SUNT, IN IPSUM IN DUPLUM: IN HEREDEM EJUS, QUOD DOLO MALO EJUS FACTUM ESSE DICETUR, QUI MORTUUS SIT, IN SIMPLUM: QUOD IPSIUS, IN DUPLUM JUDICIUM DABO.

§. 2. Merito has causas deponendi separavit Prætor, quæ continent fortuitam causam depositionis ex necessitate descendentem, non ex voluntate proficiscentem. §. 3. Eum tamen *deponere tumultus vel incendii, vel cæterarum causarum gratia* intelligendum est, qui nullam aliam causam deponendi habet, quam imminens ex causis supra scriptis periculum. §. 4. Hæc autem separatio causarum justam rationem habet: quippe cum quis fidem elegit, nec depositum redditur, contentus esse debet simplo. cum vero extante necessitate deponat, crescit perfidiæ crimen: & publica utilitas coërcenda est, vindicandæ reipublicæ causa: est enim inutile in causis hujusmodi fidem frangere. §. 5. Quæ depositis rebus accedunt, non sunt deposita, ut puta si homo vestitus deponatur, vestis enim non est deposita: nec si equus cum capistro, nam solus equus depositus est. §. 6. Si convenit, *ut in deposito & culpa præstetur*, rata est conventio: contractus enim legem ex conventione accipiunt. §. 7. Illud non probabis, dolum non esse præstandum, si convenerit: nam hæc conventio contra bonam fidem, contraque bonos mores est: & ideo nec sequenda est. §. 8. Si vestimenta servanda balneatori data perierunt, si quidem nullam mercedem servandorum vestimentorum accepit, depositi eum teneri, & dolum duntaxat præstare debere puto: quod si accepit, ex conducto.

§. 9. Si quis servum custodiendum conjecerit forte in pistrinum, si quidem merces intervenit custodiæ, puto esse actionem adversus pistrinarium ex conducto: si vero mercedem accipiebam ego pro hoc servo, quem in pistrinum accipiebat, ex locato me agere posse. Quod si operæ ejus servi cum custodia pensabantur, quasi genus locati & conducti intervenit: sed, quia pecunia non datur, præscriptis verbis datur actio: si vero nihil aliud, quam cibaria præstabat, nec de operis quicquam convenit, depositi actio est.

§. 10. In conducto & locato, & in negotio, ex quo diximus præscriptis verbis dandam actionem, & dolum & culpam præstabunt, qui servum receperunt: at si cibaria tantum dabat, dolum duntaxat. sequemur tamen (ut Pomponius ait), & quid habuerunt proscriptum, aut quid convenerit: dummodo sciamus, & si quid fuit proscriptum, dolum tamen eos præstaturos, qui receperunt, qui solus in depositum venit.

§. 11. Si te rogavero, *ut rem meam perferas ad Titium, ut is eam servet*, qua actione tecum expe-

experiri possum, apud Pomponium quæritur? Et putat, tecum mandati: cum eo vero, qui eas res receperit, depositi: si vero tuo nomine receperit, tu quidem mihi mandati teneris, ille tibi depositi; quam actionem mihi præstabis, mandati judicio conventus. §. 12. Quod si rem tibi dedi, *ut, si Titius [rem] non recepisset, tu custodires*, nec eam receperit: videndum est, utrum depositi tantum, an & mandati actio sit? Et Pomponius dubitat. puto tamen, mandati esse actionem: quia plenius fuit mandatum, habens & custodiæ legem. §. 13. Idem Pomponius quærit, si tibi mandavero, *ut rem ab aliquo meo nomine receptam custodias*, idque feceris, mandati an depositi tenearis? Et magis probat, mandati esse actionem, quia hic est primus contractus.

§. 14. Idem [Pomponius] quærit, si apud te volentem me deponere, *jusseris apud libertum tuum deponere*, an possim tecum depositi experiri? Et ait, si tuo nomine, hoc est, quasi te custodituro, deposuissem, mihi tecum depositi esse actionem: si vero suaseris mihi, *ut magis apud eum deponam*, tecum nullam esse actionem, cum illo depositi [actio est]; nec mandati teneris, quia rem meam gessi. Sed si mandasti mihi, *ut periculo tuo apud eum deponam*, cur non sit mandati actio, non video. † Plane si fidejussisti pro eo, Labeo omnimodo fidejussorem teneri ait: non tantum si dolo fecit is, qui depositum suscepit, sed & si non fecit, est tamen res apud eum; quid enim, si fureret is, apud quem depositum sit? vel pupillus sit? vel neque heres, neque bonorum possessor, neque successor ejus exstaret? tenebitur ergo, ut id præstet, quod depositi actione præstari solet. §. 15. An in pupillum, apud quem sine tutoris auctoritate depositum est, depositi actio detur, quæritur? Sed probari oportet, si apud doli mali jam capacem deposueris, agi posse, si dolum commisit: nam [&] in quantum locupletior factus est, datur actio in eum, & si dolus non intervenit. §. 16. Si res deposita deterior reddatur, quasi non reddita, agi depositi potest: cum enim deterior redditur, potest dici, dolo malo redditam non esse.

§. 17. Si servus meus deposuerit, nihilominus depositi habebo actionem. §. 18. Si apud servum deposuero, & cum manumisso agam, Marcellus ait, nec tenere actionem: quamvis solemus dicere, *doli etiam in servitute commissi teneri quem debere*; quia & * delicta & noxæ caput sequuntur. erit igitur ad alias actiones competentes decurrendum. §. 19. Hæc actio bonorum possessoribus, cæterisque successoribus, & ei, cui ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est hereditas, competit. §. 20. Non tantum præteritus dolus in depositi actione veniet, sed etiam futurus, id est, post litem contestatam.

§. 21. Inde scribit Neratius, si res deposita sine dolo malo amissa sit, & post judicium acceptum recuperaretur, nihilominus recte ad restitutionem reum compelli, nec debere absolvi nisi restituat. † Idem Neratius ait, quamvis tunc tecum depositi actum sit, cum restituendi facultatem non habeas, horreis forte clusis, tamen, si ante condemnationem restituendi facultatem habeas, condemnandum te, nisi restituas: quia res apud te est. tunc enim quærendum, an dolo malo feceris, cum rem non habes. §. 22. Est autem & apud Julianum lib. 13 Digestorum scriptum, eum, qui rem deposuit, statim posse depositi actione agere: hoc enim ipso dolo facere eum, qui suscepit, quod reposcenti rem non reddat. Marcellus autem ait, * non semper videri posse dolo facere eum, qui reposcenti non reddat: quid enim, si in provincia res sit; vel in horreis, quorum aperiendorum condemnationis tempore non sit facultas? vel conditio depositionis non exstitit?

§. 23. Hanc actionem bonæ fidei esse, dubitari non oportet. §. 24. Et ideo [&] fructus in hanc actionem venire, & omnem causam, & partum, dicendum est: ne nuda res veniat.

§. 25. Si rem depositam vendidisti, eamque postea redemisti, in causam depositi, etiamsi sine dolo malo postea perierit, teneri te depositi: quia semel dolo fecisti, cum venderes. §. 26. In depositi quoque actione in litem juratur.

§. 27. Non solum si servus meus, sed & si is, qui bona fide mihi serviat, rem deposuerit, æquissimum erit, dari mihi actionem, si rem ad me pertinentem deposuit. §. 28. Simili modo, & si usumfructum in servo habeam, si id, quod deposuit, ex eo peculio fuit, quod ad me pertinebat, vel res mea fuit, eadem actione agere potero. §. 29. Item si servus hereditarius deposuerit, heredi postea adeunti competit actio.

§. 30. Si servus deposuit, sive vivat, sive decesserit, utiliter dominus hac actione experietur: ipse autem servus manumissus non poterit agere. sed & si fuerit alienatus, adhuc ei competit actio, cujus fuit servus cum deponeret: initium enim contractus spectandum est.

§. 31. Si duorum servus sit, qui deposuit, unicuique dominorum in partem competit depositi. §. 32. Si rem à servo depositam Titio, quem dominum ejus putasti, cum non esset, restituisses, depositi actione te non teneri, Celsus ait: quia nullus dolus intercessit. cum Titio autem, cui res restituta est, dominus servi aget: sed si exhibuerit, vindicabitur: si vero, cum sciret esse alienum, consumpserit, condemnabitur; quia dolo fecit, quo minus possideret.

* §. 33. Eleganter apud Julianum quæritur, si pecuniam servus apud me deposuit, *ita ut domino pro libertate ejusdem*, egoque dedero, an tenear depositi? Et lib. [13] Digestorum scribit, si quidem sic dedero, quasi ad hoc penes me depositam, teque certioravero, non competere tibi depositi actionem, quia sciens recepisti; careo igitur dolo. si vero quasi meam pro libertate ejus numeravero, tenebor. Quæ sententia vera mihi videtur: hic enim non tantum sine dolo malo non reddidit, sed nec reddidit: aliud est enim reddere, aliud quasi de suo dare.

§. 34. Si pecunia apud te ab initio hac lege deposita sit, *ut si voluisses, utereris*, priusquam utaris, depositi teneberis. §. 35. Sæpe evenit, ut res deposita vel nummi periculo sint ejus, apud quem deponuntur: utputa si hoc nominatim convenit. sed & si se quis deposito obtulit, idem Julianus scribit, periculo [se] depositi illigasse: ita tamen, ut non solum dolum, sed etiam culpam & custodiam præstet, non tamen casus fortuitos. §. 36. Si pecunia in sacculo signato deposita sit, & unus ex heredibus ejus, qui deposuit, veniat repetens, quemadmodum ei satisfiat videndum est? Promenda pecunia est vel coram Prætore, vel intervenientibus honestis personis, & exsolvenda pro parte hereditaria. sed etsi resignetur, non contra legem depositi fiet, cum vel Prætore auctore, vel honestis personis intervenientibus hoc eveniet. residuo vel apud eum remanente, si hoc voluerit; sigillis videlicet prius ei impressis, vel à Prætore, vel ab his, quibus coram signacula remota sunt: vel si hoc recusaverit, in æde deponendo.

Sed

Sed si res sunt, quæ dividi non possunt, omnes debebit tradere, satisdatione idonea à petitore ei præstanda in hoc, quod supra ejus partem est: satisdatione autem non interveniente, rem in ædem deponi, & omni actione depositarium liberari. §. 37. Apud Julianum lib. 13 Digestorum talis species relata est: ait enim, Si depositor decesserit, & duo existant, qui inter se contendant, unusquisque solum se heredem dicens, ei tradendam rem, qui paratus est, adversus alterum, reum defendere [hoc est, eum, qui depositum suscepit]. quod si neuter hoc onus suscipiat, commodissime dici ait, non esse cogendum à Prætore judicium suscipere: oportere igitur rem deponi in æde aliqua, donec de hereditate judicetur. §. 38. Si quis tabulas testamenti apud se depositas pluribus præsentibus legit, ait Labeo depositi actione recte de tabulis agi posse: Ego arbitror & injuriarum agi posse, si hoc animo recitatum testamentum est quibusdam præsentibus, ut judicia secreta ejus, qui testatus est, divulgarentur. §. 39. Si *prædo* vel *fur* deposuerint, & hos Marcellus lib. 6 Digestorum putat recte depositi acturos: nam interest eorum, eo quod teneantur. §. 40. Si quis *argentum* vel *aurum* depositum petat, utrum speciem, an & pondus complecti debeat? Et magis est, ut utrumque complectatur: scyphum forte, [vel] lancem, vel pateram dicendo, & materiam, & pondus addendo. sed & si purpura sit infecta vel lana, pondus similiter adjiciendum: salvo eo, ut si de quantitate ponderis incertum est, juranti succurratur. §. 41. Si *cista* signata deposita sit, utrum cista tantum petatur, an & species comprehendendæ sint? Et ait Trebatius, cistam repetendam, non singularum rerum depositi agendum: Quod [&] si res ostensæ sunt, & sic depositæ, adjiciendæ sunt & species vestis. Labeo autem ait, eum, qui cistam deponit, singulas quoque res videri deponere: Ergo & de rebus agere eum oportet. † Quid ergo, si ignoraverit is, qui depositum suscipiebat, res ibi esse? Non multum facere, cum suscepit depositum. Ego & rerum depositi agi posse existimo, quamvis signata cista deposita sit. §. 42. Filiumfamilias teneri depositi, constat: quia & cæteris actionibus tenetur. sed & cum patre ejus agi potest duntaxat de peculio. † Idem & in servo: nam cum domino agetur. Plane & Julianus scripsit, & nobis videtur: Si eorum nomine, qui sunt in potestate, agatur, veniat in judicium & si quid per eum, in cujus jure sunt, captus fraudatusve est: ut & dolus eorum veniat, non tantum ipsorum, cum quibus contractum est. §. 43. Si *apud duos* sit deposita res, adversus unumquemque eorum agi poterit: nec liberabitur alter, si cum altero agatur: non enim electione, sed solutione liberantur. Proinde si ambo dolo fecerunt, & alter, quod interest, præstiterit: alter non convenietur; exemplo duorum tutorum. Quod si alter vel nihil vel minus facere possit, ad alium pervenietur. † Idemque & si alter dolo non fecerit, & idcirco sit absolutus: nam ad alium pervenietur. §. 44. Sed si duo deposuerint, & ambo agant, si quidem sic deposuerunt, ut vel unus tollat totum, poterit in solidum agere: sin vero pro parte, pro qua eorum interest, tunc dicendum est, in partem condemnationem faciendam. §. 45. Si deposuero apud te, *ut post mortem tuam reddas*: & tecum, & cum herede tuo, possum depositi agere. possum enim mutare voluntatem, & ante mortem tuam depositum repetere. §. 46. Proinde & si sic deposuero, *ut post mortem meam reddatur*, potero & ego, & heres meus, agere depositi: [ego] mutata voluntate. §. 47. Quia autem dolus duntaxat in hanc actionem venit, quæsitum est, si heres rem apud testatorem depositam vel commodatam distraxit, ignarus depositam, vel commodatam, an teneatur? Et quia dolo non fecit, non tenebitur de re. An tamen vel de pretio teneatur, quod ad eum pervenit? Et verius est, teneri eum: hoc enim ipso dolo facit, quod id, quod ad se pervenit, non reddit.

2. PAULUS lib. 31 ad Edictum.

QUid ergo, si pretium nondum exegit? Aut minoris, quam debuit, vendidit? Actiones suas tantummodo præstabit.

3. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

PLane si possit rem redimere, & præstare, nec velit, non caret culpa: quemadmodum si redemptam, vel alia ratione suam factam noluit præstare, causatus, quod semel ignarus vendiderit.

4. PAULUS lib. 5 ad Plautium.

SEd etsi non sit heres, sed putavit se heredem, & vendidit, simili modo lucrum ei extorquebitur.

5. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

EI, apud quem depositum esse dicetur, contrarium judicium depositi datur: in quo judicio merito in litem non juratur; non enim de fide rupta agitur, sed de indemnitate ejus, qui depositum suscepit. §. 1. *In sequestrem* depositi actio competit; si tamen cum sequestre convenit, ut certo loco rem depositam exhiberet, nec ibi exhibeat, teneri eum palam est. Quod si de pluribus locis convenit, in arbitrio ejus est, quo loci exhibeat: sed si nihil convenit, denunciandum est ei, ut apud Prætorem exhibeat. §. 2. Si velit sequester officium deponere, quid ei faciendum sit? Et ait Pomponius adire eum Prætorem oportere, & ex ejus auctoritate denunciatione facta his, qui eum elegerant, ei rem restituendam, qui præsens fuerit. Sed hoc non semper verum puto: nam plerumque non est permittendum, officium, quod semel suscepit contra legem depositionis deponere; nisi justissima causa interveniente & cum permittitur, raro ei res restituenda est, qui venit: sed oportet eam, arbitratu judicis, apud ædem aliquam deponi.

6. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

PRoprie [autem] *in sequestre* est *depositum*, quod à pluribus in solidum certa conditione custodiendum reddendumque traditur.

7. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

SI hominem apud se depositum, ut quæstio de eo haberetur, ac propterea vinctum, vel ad malam mansionem extensum, sequester solverit misericordia ductus, dolo proximum esse, quod factum est, arbitror: quia, cum sciret cui rei pararetur, intempestive misericordiam exercuit, cum posset non suscipere talem causam, quam decipere. §. 1. Datur actio depositi *in heredem* ex dolo defuncti in solidum. Quanquam enim alias ex dolo defuncti non solemus teneri, nisi pro ea parte, quæ ad nos pervenit, tamen hic dolus ex contractu reique persecutione descendit: ideoque in solidum unus heres tenetur; plures vero pro ea parte, qua quisque heres est.

§. 2. Quotiens foro cedunt nummularii, solet primo loco ratio haberi depositariorum: hoc est, eorum, qui depositas pecunias habuerunt, non quas fœnore apud nummularios, vel cum nummulariis, vel per ipsos exercebant. & ante privilegia igitur, si bona venierint, depositariorum ratio habe-

habetur: dummodo eorum, qui vel postea usuras acceperunt, ratio non habeatur, quasi renunciaverint deposito. §. 3. Item quæritur, utrum ordo spectetur eorum, qui deposuerunt; an vero simul omnium depositariorum ratio habeatur? Et constat, simul admittendos: hoc enim Rescripto Principali significatur.

8. PAPINIANUS lib. 9 Quæstionum.

QUod privilegium exercetur non in ea tantum quantitate, quæ in bonis argentarii, ex pecunia deposita, reperta est, sed in omnibus fraudatoris facultatibus: idque propter necessarium usum argentariorum ex utilitate publica receptum est. Plane sumptus causa, qui necessarie factus est, semper præcedit: nam, deducto eo, bonorum calculus subduci solet.

9. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

IN depositi actione, si ex facto defuncti agatur adversus unum ex pluribus heredibus, pro parte hereditaria agere debeo: si vero ex suo delicto, pro parte non ago. merito: quia æstimatio refertur ad dolum, quem in solidum ipse heres admisit.

10. JULIANUS lib. 2 ex Minicio.

NEc adversus coheredes ejus, qui dolo carent, depositi actio competit.

11. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

QUod servus deposuit, is, apud quem depositum est, servo rectissime reddet ex bona fide: nec enim convenit bonæ fidei, abnegare id, quod quis accepit, sed debebit reddere ei, à quo accepit: Sic tamen, si sine dolo omni reddat, hoc est, ut nec culpæ quidem suspicio sit: denique Sabinus hoc explicuit, addendo, *nec ulla causa intervenit, quare putare possit, dominum reddi nolle.* hoc ita est, si potuit suspicari, justa scil. ratione motus: cæterum sufficit bonam fidem adesse. sed & si ante ejus rei furtum fecerat servus, si tamen ignoravit is, apud quem deposuit, vel credidit dominum non invitum fore hujus solutionis, liberari potest: bona enim fides exigitur. Non tantum autem si remanenti in servitute fuerit solutum, sed etiam si manumisso vel alienato, ex justis causis liberatio contingit: scilicet, si quis ignorans manumissum vel alienatum, solvit. Idemque & in omnibus debitoribus servandum Pomponius scribit.

12. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

SI in Asia depositum fuerit, *ut Romæ reddatur*, videtur id actum, ut non impensa ejus id fiat, apud quem depositum sit, sed ejus, qui deposuit. §. 1. Depositum *eo loco* restitui debet, in quo sine dolo malo ejus est, apud quem depositum est: ubi vero depositum est, nihil interest. † Eadem dicenda sunt communiter & in omnibus bonæ fidei judiciis. Sed dicendum est, si velit actor suis impensis, suoque periculo perferri rem Romam, ut audiendus sit: quoniam & in ad exhibendum actione id servatur. §. 2. Cum sequestre recte agetur depositi sequestraria actione: quam & in heredem ejus reddi oportet.

§. 3. Quemadmodum quod ex stipulatu vel ex testamento dari oporteat, post judicium acceptum cum detrimento rei periret: sic depositum quoque eo die, quo depositi actum sit, periculo ejus, apud quem depositum fuerit, est, si judicii accipiendi tempore potuit id reddere reus, nec reddidit.

13. PAULUS lib. 31 ad Edictum.

SI quis inficiatus sit non adversus dominum, sed quod eum, qui rem depositam petebat, verum procuratorem non putaret, aut ejus, qui deposuisset, heredem: nihil dolo malo fecit, postea autem si cognoverit, eum eo agi poterit: quoniam nunc incipit dolo malo facere, si reddere eam non vult. §. 1. Competit etiam condictio, depositæ rei nomine: sed non antequam id dolo admissum sit. non enim quemquam hoc ipso, quod depositum accipiat, condictione obligari, verum quod dolum malum admiserit.

14. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI plures heredes exstiterint ei, qui deposuerit, dicitur, si major pars adierit, restituendam rem præsentibus. *Majorem* autem *partem* non ex numero utique personarum, sed ex magnitudine portionum hereditariarum intelligendam, cautela idonea reddenda. §. 1. Sive autem cum ipso, apud quem deposita est, actum fuerit, sive cum herede ejus, & sua natura res ante rem judicatam interciderit, veluti si homo mortuus fuerit, Sabinus & Cassius, absolvi debere eum cum quo actum est, dixerunt: quia æquum esset, naturalem interitum ad actorem pertinere; utique, cum interitura esset ea res, etsi restituta esset actori.

15. JULIANUS lib. 13 Digestorum.

QUi rem suam deponi apud se patitur, vel utendam rogat, nec depositi nec commodati actione tenetur: sicuti qui rem suam conducit, aut precario rogat, nec precario tenetur, nec ex locato.

16. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

SI is, apud quem rem deposueris, apud alium eam deponat, & ille dolo quid admiserit, ob dolum ejus, apud quem postea sit depositum, eatenus eum teneri apud quem tu deposueris, ut actiones suas tibi præstet.

17. FLORENTINUS lib. 7 Institutionum.

LIcet deponere tam plures quam unus possunt, attamen apud sequestrem nonnisi plures deponere possunt. nam tum id fit, cum aliqua res in controversiam deducitur; itaque hoc casu in solidum unusquisque videtur deposuisse: quod aliter est, cum rem communem plures deponunt. §. 1. Rei depositæ proprietas apud deponentem manet: sed & possessio; nisi apud sequestrem deposita est. nam tum demum sequester possidet: id enim agitur ea depositione, ut neutrius possessioni id tempus procedat.

18. NERATIUS lib. 2 Membranarum.

DE eo, quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum est, in heredem de dolo mortui actio est pro hereditaria portione, & in simplum, & intra annum quoque: in ipsum, & in solidum, & in duplum, & in perpetuum datur.

19. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

JUlianus & Marcellus putant, filiumfamilias depositi recte agere posse.

20. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

SI sine dolo malo rem depositam [tibi], amiseris, nec depositi teneris, nec cavere debes, *si deprehenderis, eam reddi:* si tamen ad te iterum pervenerit, depositi teneris.

21. IDEM lib. 60 ad Edictum.

SI apud filium familias res deposita sit, & emancipatus rem teneat, pater nec intra annum de peculio debet conveniri: sed ipse filius.

§. 1. Plus Trebatius existimat, etiam si apud servum depositum sit, & manumissus rem teneat, in ipsum dandam actionem, non in dominum: licet ex cæteris causis in manumissum actio non datur.

22. MARCELLUS lib. 5 Digestorum.

SI duo heredes rem apud defunctum depositam dolo interverterint, quodam utique casu in partes tenebuntur. Nam si diviserint decem [millia], quae apud defunctum deposita fuerant, & quina [millia] abstulerint, & uterque solvendo est, in partes obstricti erunt: nec enim amplius actoris interest. Quod si lancem conflaverint, aut conflari ab aliquo passi fuerint, aliave quæ species dolo eorum interversa fuerit, in solidum conveniri poterunt, acsi ipsi servandam suscepissent. nam certe verum est, in solidum quemque dolo fecisse: &, nisi pro solido, res non potest restitui. Nec tamen absurde sentiet, qui hoc putaverit, plane, nisi integræ rei restitutione, eum, cum quo actum fuerit, liberari non posse; condemnandum tamen, si res non restituetur, pro qua parte heres exstitit.

23. MODESTINUS lib. 2 Differentiarum.

ACtione depositi conventus, servo constituto cibariorum nomine, apud eundem judicem utiliter experitur.

24. PAPINIANUS lib. 9 Quæstionum.

LUcius Titius Sempronio salutem. Centum nummos, quos hac die commendasti mihi, adnumerante servo Sticho actore, esse apud me ut notum haberes, hac epistula, manu mea scripta, tibi notum facio: quæ, quando voles, & ubi voles, confestim tibi numerabo. Quæritur, propter usurarum incrementum? *Respondi*, depositi actionem locum habere: quid est enim aliud *commendare*, quam deponere? Quod ita verum est, si id actum est, ut corpora nummorum eadem redderentur: nam si, ut tantundem solveretur, convenit, egreditur ea res depositi notissimos terminos. In qua quæstione, si depositi actio non teneat, cum convenit tantundem, non idem reddi, rationem usurarum haberi, non facile dicendum est. Et est quidem constitutum, in bonæ fidei judiciis, quod ad usuras attinet, ut tantundem possit officium arbitri, quantum stipulatio: sed contra bonam fidem & depositi naturam est, usuras ab eo desiderare temporis ante moram, qui beneficium in suscipienda pecunia dedit; si tamen ab initio de usuris præstandis convenit, lex contractus servabitur.

25. IDEM lib. 3 Responsorum.

DIe sponsaliorum aut postea res oblatas puellæ, quæ sui juris fuit, pater suscepit: Heres ejus, ut exhibeat, recte convenietur etiam actione depositi. §. 1. Qui pecuniam apud se non obsignatam, ut tantundem redderet, depositam, ad usus proprios convertit, post moram in usuras quoque judicio depositi condemnandus est.

26. PAULUS lib. 4 Responsorum.

PUblia Mævia, cum proficisceretur ad maritum suum, arcam clusam cum veste & instrumentis commendavit Gaiæ Seiæ, & dixit ei; *Cum salva sanave venero, restitues mihi; certe, si aliquid mihi humanum contigerit, filio meo, quem ex alio marito suscepi*. Defuncta ea intestata, *desidero*, res commendatæ, cui restitui debeant: filio, an marito? *Paulus respondit*, filio. §. 1. Lucius Titius ita cavit: Ἔλαβον, καὶ ἔχω εἰς λόγον παρακαταθήκης τὰ προγεγραμμένα τοῦ ἀργυρίου δηνάρια μυρία, καὶ πάντα ποιήσω, καὶ συμφωνῶ, καὶ ὡμολόγησα, ὡς προγέγραπται, καὶ συνεθέμην χορηγῆσαί σοι τόκον ἑκάστης μνᾶς ἑκάστου μηνὸς ὀβολοὺς τέσσαρας, μέχρι τῆς ἀποδόσεως παντὸς τοῦ ἀργυρίου. id est, *Suscepi, habeoque apud me titulo depositi suprascripta denarium argenti decem millia: meque ad præscriptum omnia præstaturum & promitto, & profiteor: conventione scilicet inita, ut quoad omne argentum reddatur, in singulos menses, singulasque libras, usurarum nomine, quaternos tibi obolos subministrem. Quæro*, an usuræ peti possunt? *Paulus respondit*, eum contractum, de quo quæritur, depositæ pecuniæ modum excedere: [&] ideo secundum conventionem usuræ quoque actione depositi peti possunt. §. 2. *Titius Semproniis salutem. Habere me à vobis auri pondo plus minus decem, & discos duos, saccum signatum: ex quibus debetis mihi decem, quos apud Titium deposuistis: item quos Trophimati decem: item ex ratione patris vestri decem, & quod excurrit: Quæro*, an ex hujusmodi scriptura aliqua obligatio nata sit, scilicet quod ad solam pecuniæ causam attinet? *Respondit*, ex epistula, de qua quæritur, obligationem quidem nullam natam videri, sed probationem depositarum rerum impleri posse. An autem is quoque, qui deberi sibi cavit in eadem epistula decem, probare possit hoc, quod scripsit, judicem æstimaturum.

27. IDEM lib. 7 Responsorum.

LUcius Titius, cum haberet filiam in potestate Seiam, Pamphilo servo alieno in matrimonium collocavit: cui etiam dotem dedit, quam sub titulo depositi in cautionem contulit, & postea, nulla denunciatione à domino facta, pater decessit: mox & Pamphilus servus: *Quæro*, qua actione Seia pecuniam petere possit, cum ipsa patri heres extiterit? *Paulus respondit*, quoniam dos constitui non potuit, ex causa depositi actione de peculio pecuniam repetendam.

28. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

QUintus Cæcilius Candidus ad Paccium Rogatianum epistulam scripsit in verba infra scripta: *Cæcilius Candidus Paccio Rogatiano suo salutem. Vigintiquinque nummorum, quos apud me esse voluisti, notum tibi [ita] hac epistola facio, ad ratiunculam meam ea pervenisse: quibus ut primum prospiciam, ne vacua tibi sint, [id est, ut usuras eorum accipias,] curæ habebo. Quæsitum est*, an ex ea epistula etiam usuræ peti possunt? *Respondi*, deberi ex bonæ fidei judicio [usuras], sive percepit, sive pecunia in re sua usus est.

29. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

SI sacculum vel argentum signatum deposuero, & is, penes quem depositum fuit, me invito contrectaverit, & depositi & furti actio mihi in eum competit. §. 1. Si [ex] permissu meo deposita pecunia is, penes quem deposita est, utatur, ut in cæteris bonæ fidei judiciis, usuras ejus nomine præstare mihi cogitur.

30. NERATIUS lib. 1 Responsorum.

SI fidejussor pro te, apud quem depositum est, litis æstimatione damnatus sit, rem tuam fieri.

31. TRYPHONINUS lib. 9 Disputationum.

BOna fides, quæ in contractibus exigitur, æquitatem summam desiderat. Sed eam utrum æstimamus ad merum jus gentium, an vero cum præceptis civilibus, & prætoriis: veluti reus capitalis judicii deposuit apud te centum, is deportatus est, bona ejus publicata sunt; utrumne ipsi hæc reddenda, an in publicum deferenda sint? Si tantum naturale jus & gentium intuemur, ei, qui dedit, restituenda sunt: si civile jus, & Legum ordinem, magis in publicum deferenda sunt. Nam male meritus publice, ut exemplo aliis ad deterrenda maleficia sit, etiam egestate laborare debet. §. 1. Incurrit hic & alia inspectio, [an] bonam fidem inter eos tantum, [inter] quos contractum est, nullo extrinsecus

secus adsumpto, æstimare debeamus, an respectu etiam aliarum personarum, ad quas id, quod geritur, pertinet; exempli loco, latro spolia, [quæ] mihi abstulit, posuit apud Seium inscium de malitia deponentis, utrum latroni, an mihi restituere Seius debeat? Si per se dantem, accipientemque intuemur, hæc est bona fides, ut commissam rem recipiat is, qui dedit: Si totius rei æquitatem, quæ ex omnibus personis, quæ negotio isto continguntur, impletur, mihi reddenda sunt, quo facto scelestissimo adempta sunt. & probo *hanc esse justitiam, quæ suum cuique ita tribuit, ut non distrahatur ab ullius personæ justiore repetitione.* Quod si ego ad petenda ea non veniam, nihilominus ei restituenda sunt, qui deposuit, quamvis male quæsita deposuit: Quod & Marcellus in prædone & fure scribit. Si tamen ignorans latro, cujus filio, vel servo rem abstulisset, apud patrem dominumve ejus deposuit ignorantem: nec ex jure gentium consistet depositum; cujus hæc est potestas, ut alii, non domino sua ipsius res quasi aliena servanda detur. Et si rem meam fur, quam me ignorante subripuit, apud me etiam nunc delictum ejus ignorantem deposuerit: recte dicetur non contrahi depositum; quia * non est ex fide bona, rem suam dominum prædoni restituere compelli. sed & si etiam nunc ab ignorante domino tradita sit, quasi ex causa depositi, tamen indebiti dati condictio competet.

32. CELSUS lib. 11 Digestorum.

QUod Nerva diceret, *latiorem culpam dolum esse*, Proculo displicebat, mihi verissimum videtur. Nam & si quis non ad eum modum, quem hominum natura desiderat, diligens est, nisi tamen ad suum modum curam in deposito præstat, fraude non caret: nec enim salva fide minorem iis, quam suis rebus, diligentiam præstabit.

33. LABEO lib. 6 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

SErvus tuus pecuniam cum Attio in sequestre deposuit apud Mævium, ea conditione, *ut ea tibi redderetur, si tuam esse probasses: si minus, ut Attio [redderetur]*: Posse dixi cum eo, apud quem deposita esset, incerti agere, id est, ad exhibendum, & exhibitam vindicare: quia servus in deponendo tuum jus deterius facere non potuisset.

34. IDEM lib. 2 Pithanon.

POtes agere depositi cum eo, qui tibi non aliter, quam nummis à te acceptis depositum reddere voluerit, quamvis sine mora & incorruptum reddiderit.

LIBER SEPTIMUSDECIMUS.

TIT. I.

MANDATI, VEL CONTRA.

1. PAULUS lib 32 ad Edictum.

OBligatio mandati consensu contrahentium consistit. §. 1. Ideo per nuncium quoque vel per epistolam mandatum suscipi potest. §. 2. Item sive ROGO, sive VOLO, sive MANDO, sive alio quocunque verbo scripserit, mandati actio est. §. 3. Item mandatum & in diem differri, & sub conditione contrahi potest. §. 4. Mandatum, nisi gratuitum, nullum est: nam originem ex officio, atque amicitia trahit. contrarium ergo est officio merces: interveniente enim pecunia, res ad locationem & conductionem potius respicit.

2. GAIUS lib. 2 Rerum cottidianarum [sive aureorum].

MAndatum inter nos contrahitur, sive mea tantum gratia tibi mandem, sive aliena tantum, sive mea & aliena, sive mea & tua, sive tua & aliena. Quod si tua tantum gratia tibi mandem, supervacuum est mandatum, & ob id nulla ex eo obligatio nascitur.

§. 1. *Mea tantum gratia* intervenit mandatum, veluti, si tibi mandem, ut negotia mea geras, vel ut fundum mihi emeres, vel ut pro me fidejubeas. §. 2. *Aliena tantum*, veluti, si tibi mandem, ut Titii negotia gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo fidejubeas.

§. 3. *Mea & aliena*, veluti, si tibi mandem ut mea, & Titii negotia gereres: vel ut mihi & Titio fundum emeres: vel ut pro me & Titio fidejubeas. §. 4. *Tua, & mea*, veluti, si mandem tibi, ut sub usuris crederes ei, qui in rem meam mutuaretur. §. 5. *Tua, & aliena*, veluti, si [tibi] mandem, ut Titio sub usuris crederes. Quod si, ut sine usuris crederes; *aliena tantum gratia* intervenit mandatum. §. 6. *Tua autem gratia* intervenit mandatum, veluti, si mandem tibi, ut pecunias tuas potius in emptiones prædiorum colloces, quam fœneres; vel ex diverso, ut fœneres potius, quam in emptiones prædiorum colloces. cujus generis mandatum, magis consilium est, quam mandatum: & ob id non est obligatorium: quia nemo ex consilio obligatur, etiamsi non expediat ei, cui dabatur: quia liberum est cuique, apud se explorare, an expediat sibi consilium.

3. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

PRæterea in causa mandati etiam illud vertitur, ut interim nec melior causa mandantis fieri possit, interdum melior, deterior vero nunquam. §. 1. Et quidem si mandavi tibi, ut aliquam rem mihi emeres, nec de pretio quidquam statui, tuque emisti, utrinque actio nascitur. §. 2. Quod si pretium statui, tuque pluris emisti, quidam negaverunt, te mandati habere actionem, etiamsi paratus esses, id, quod excedit, remittere: namque iniquum est, non esse mihi cum illo actionem, si nolit; illi vero, si velit, mecum esse.

4. GAIUS lib. 2 Rerum cottidianarum [vel aureorum].

SEd Proculus recte eum, usque ad pretium statutum acturum existimat: Quæ sententia sane benignior est.

5. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

DIligenter igitur fines mandati custodiendi sunt: nam qui excessit, aliud quid facere videtur. §. 1. Et si susceptum non impleverit, tenetur. §. 2. Itaque si mandavero tibi, *ut domum Seianam centum emeres*, tuque Titianam emeris longe majoris pretii, centum tamen, aut etiam minoris: non videris implesse mandatum. §. 3. Item si mandavero tibi, *ut fundum meum centum venderes*, tuque eum nonaginta vendideris, & petam fundum: non obstabit mihi exceptio, nisi & reliquum mihi, quod deest mandatu meo, præstes, & indemnem me per omnia conserves. §. 4. Servo quoque dominus si præceperit, *certa summa rem vendere*, ille minoris vendiderit, similiter vindicare eam dominus

minus potest: nec ulla exceptione summoveri, nisi indemnitas ei præstetur. §. 5. *Melior* autem *causa* mandantis fieri potest, si cum tibi mandassem, *ut Stichum decem emeres*, tu eum minoris emeris; vel tantidem, ut aliud quicquam servo accederet: utroque enim casu, aut non ultra pretium, aut intra pretium fecisti.

6. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

SI remunerandi gratia honor intervenit, erit mandati actio. §. 1. Si cui fuerit mandatum, *ut negotia administraret*, hac actione erit conveniendus. nec recte negotiorum gestorum cum eo agetur: nec enim ideo est obligatus, quod negotia gessit, verum idcirco, quod mandatum susceperit; denique tenetur, etsi non gessisset. §. 2. Si passus sim, aliquem pro me fidejubere, vel alias intervenire, mandati teneor: & nisi pro invito quis intercesserit, aut donandi animo, aut negotium gerens, erit mandati actio.

§. 3. Rei turpis nullum mandatum est: & ideo hac actione non agetur. §. 4. Si tibi mandavero, quod mea non interest, veluti, *ut pro Seio intervenias*, vel *ut Titio credas*: erit mihi tecum mandati actio (ut Celsus lib. 7 Digestorum scribit), & ego tibi sum obligatus.

§. 5. Plane si tibi mandavero, quod tua interest, nulla erit mandati actio, nisi mea quoque interfuit: aut si non esses facturus, nisi ego mandassem, [et] si mea non interfuit, tamen erit mandati actio. §. 6. Apud Julianum lib. 13 Digestorum quæritur: Si dominus jusserit *procuratorem suum certam pecuniam sumere, & fœnerare periculo suo, ita ut certas usuras domino penderet* [*duntaxat*], si pluris fœnerare potuisset, ipse lucraretur: In creditam pecuniam videtur (inquit) accepisse. Plane, si omnium negotiorum erat ei administratio mandata, mandati quoque eum teneri: quemadmodum solet mandati teneri [debitor], qui creditoris sui negotia gessit.

§. 7. Marius Paulus quidam fidejusserat pro Daphnide, mercedem pactus ob suam fidejussionem; & sub nomine alterius ex eventu litis caverat, sibi certam quantitatem dari: hic à Claudio Saturnino Prætore majores fructus inferre jussus erat: [&] advocationibus ei idem Saturninus interdixerat: Videbatur autem mihi judicatum solvi fidejussisse, & quasi redemptor litis extitisse, & velle à Daphnide mandati judicio consequi, quod erat condemnatus: Sed rectissime Divi fratres rescripserunt, nullam actionem eum propter suam calliditatem habere: quia mercede pacta accesserat ad talem redemptionem. Marcellus autem sic loquitur de eo, qui pecunia accepta spopondit, ut si quidem [hoc] actum est, ut suo periculo sponderet, nulla actione agat: sin vero non hoc actum est, utilis ei potius actio competat: Quæ sententia utilitati rerum consentanea est.

7. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

SAlarium procuratori constitutum, si extra ordinem peti cœperit, considerandum erit, laborem dominus remunerare voluerit, atque ideo fidem adhiberi placitis oporteat; an eventum litium, majoris pecuniæ præmio, contra bonos mores procurator redemerit.

8. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

SI procuratorem dedero, nec instrumenta mihi causæ reddat, qua actione mihi teneatur? Et Labeo putat, mandati eum teneri: nec esse probabilem sententiam existimantium, ex hac causa agi posse depositi: uniuscujusque enim contractus initium spectandum, & causam. §. 1. Sed & si per collusium procuratoris absolutus sit adversarius, mandati eum teneri: sed si solvendo non sit, tunc de dolo actionem adversus eum, qui per collusionem absolutus sit, dandam ait. §. 2. Sed & de lite, quam suscepit exsequendam, mandati eum teneri constat.

§. 3. Si quis mandaverit alicui *gerenda negotia ejus, qui ipse sibi mandaverat*, habebit mandati actionem, quia & ipse tenetur: tenetur autem, quia agere potest. Quanquam enim vulgo dicatur, *procuratorem ante litem contestatam facere procuratorem non posse*, tamen mandati actio est: ad agendum enim dumtaxat hoc facere non potest. §. 4. Si tutores mandaverint contutori suo *mancipium emendum pupillo*, & ille non emerit, an sit mandati actio? Et utrum tantum mandati, an vero & tutelæ? Et Julianus distinguit: referre enim [ait], cujus generis servum tutores uni tutorum mandaverint, ut emeret. nam si supervacuum servum, vel etiam onerosum, mandati actione tantum eum teneri, tutelæ non teneri: si vero necessarium servum, tunc & tutelæ eum teneri, [non] solum, sed & cæteros; nam & si [non] mandassent, tenerentur tutelæ, cur servum pupillo necessarium non comparaverunt. Non sunt igitur excusati, quod contutori mandaverunt, quia emere debuerunt. plane habebunt nihilominus mandati actionem, quia mandato non est obtemperatum. contra quoque Julianus ait, tutorem, qui emit, mandati actionem habere adversus contutores suos. §. 5. Si liber homo, cum bona fide serviret, mandaverit Titio, *ut redimeretur*, & nummos ex eo peculio dederit, quod ipsum sequi, non apud bonæ fidei emptorem relinqui debuit; Titiusque pretio soluto liberum illum manumiserit; mox ingenuus pronunciatus est: habere eum mandati actionem, Julianus ait, adversus eum, cui se redimendum mandavit: sed hoc tantum inesse mandati judicio, *ut sibi actiones mandet, quas habet adversus eum, à quo comparavit.* † Plane si eam pecuniam dederit, quæ erat ex peculio ad bonæ fidei emptorem pertinente, nullæ ei (inquit Julianus) mandati actiones possunt: quia nullas habet, cum ei suos nummos emptor dederit. quinimo (inquit) ex vendito manebit obligatus: sed & hæc actio inutilis est, quia quantum fuerit consecutus, tantum empti judicio necesse habebit præstare.

§. 6. Mandati actio tunc competit, cum cœpit interesse ejus, qui mandavit: cæterum, si nihil interest, cessat mandati actio: & eatenus competit, quatenus interest: Utputa mandavi tibi, *ut fundum emeres:* si intererat mea emi, teneberis; cæterum, si eundem hunc fundum ego ipse emi, vel alius mihi, neque interest aliquid, cessat mandati actio. † Mandavi, *ut negotia gereres:* Si nihil deperierit, quamvis nemo gesserit, [nulla actio est:] aut si alius idonee gesserit, cessat mandati actio. Et in similibus hoc idem erit probandum.

§. 7. Si ignorantes fidejussores debitorem solvisse, vel etiam acceptilatione sive pacto liberatum, ex substantia debitoris solverunt, non tenebuntur mandati.

§. 8. Quod & ad actionem fidejussoris pertinet. Et hoc ex rescripto Divorum Fratrum intelligere licet. Hujus verba hæc sunt Catullo Juliano: *Si hi, qui pro te fidejusserant, in majorem quantitatem damnati, quam debiti ratio exigebat, scientes & prudentes auxilium appellationis omiserunt, poteris, mandati agentibus his, æquitate judicis tueri te.* Igitur, si ignoraverunt, excusata ignoran-

ignorantia est: si scierunt, incumbebat eis necessitas provocandi. cæterum dolo versati sunt, si non provocaverunt. Quid tamen, si paupertas eis non permisit? Excusata est eorum inopia. Sed & si testato convenerunt debitorem, ut, si ipse putaret, appellaret, puto rationem eis constare. §. 9. *Dolo* autem *facere* videtur, qui id, quod potest restituere, non restituit.

§. 10. Proinde si tibi mandavi, *ut hominem emeres*, tuque emisti, teneberis mihi, ut restituas. † Sed & si dolo emere neglexisti (forte enim pecunia accepta alii cessisti, ut emeret) aut si lata culpa (forte si gratia ductus, passus es alium emere) teneberis. Sed & si servus, quem emisti, fugit, si quidem dolo tuo, teneberis: si dolus non intervenit, nec culpa, non teneberis, nisi ad hoc, ut caveas, *si in potestatem tuam pervenerit, te restituturum*. † Sed & si restituas, [&] tradere debes. & si cautum est de evictione, vel potes desiderare, ut tibi caveatur: puto sufficere, si mihi hac actione cedas, ut procuratorem me in rem meam facias, nec amplius præstes, quam consecuturus sis.

9. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

DE tuo etiam facto cavere debes.

10. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

IDemque & in fundo, si fundum emit procurator: nihil enim amplius, quam bonam fidem præstare eum oportet, qui procurat.

§. 1. Sed & si de sanitate servi procuratori cautum est, aut caveri potest, aut de cæteris vitiis, idem erit dicendum: aut si culpa caveri non curaverit, condemnabitur. §. 2. Si ex fundo, quem mihi emit, procurator fructus consecutus est, hos quoque officio judicis præstare eum oportet. §. 3. Si procurator meus pecuniam meam habeat, ex mora utique usuras mihi pendet. Sed & si pecuniam meam fœnori dedit, usurasque consecutus est, consequenter dicemus, debere eum præstare, quantumcunque emolumentum sensit, sive ei mandavi, sive non: quia bonæ fidei hoc congruit, ne de alieno lucrum sentiat. Quod si non exercuit pecuniam, sed ad usus suos convertit, in usuras convenietur, quæ legitimo modo in regionibus frequentantur. † Denique Papinianus ait, etiam si usuras exegerit procurator, & in usus suos convertit, usuras eum præstare debere.

§. 4. Si quis Titio mandaverit, *ut ab actoribus suis mutuam pecuniam acciperet*, mandati eum non acturum, Papinianus lib. 3 responsorum scribit: quia de mutua pecunia eum habet obligatum: & ideo usuras eum petere non posse, quasi ex causa mandati, si in stipulationem deductæ non sunt. §. 5. Idem Papinianus libro eodem refert, fidejussori condemnato, qui ideo fidejussit, quia dominus procuratori mandaverat, ut pecuniam mutuam acciperet, utilem actionem dandam, quasi institoriam; quia & hic quasi præposuisse eum mutuæ pecuniæ accipiendæ videatur.

§. 6. Si cui mandavero, *ut à Titio stipuletur*, potero cum eo, cui mandavi, agere mandati, ut eum accepto liberet, si hoc velim: vel si malim, in hoc agam, ut eum deleget mihi, vel [si] cui alii voluero. † Et Papinianus libro eodem scribit, si mater pro filia dotem dederit, eamque mandante filia vel illico stipulata sit, vel etiam postea, mandati eam teneri, quamvis ipsa sit, quæ dotem dederit. §. 7. Si quis ea, quæ procurator suus & servi gerebant, ita demum rata esse mandavit, *Si interventu Sempronii gesta essent*, & male pecunia credita sit, Sempronium, qui nihil dolo fecit, non teneri. & est verum, eum, qui non animo procuratoris intervenit, sed affectionem amicalem promisit in monendis procuratoribus, & actoribus, & in regendis consilio, mandati non teneri: sed si quid dolo fecerit, non mandati, sed magis de dolo teneri.

§. 8. Si mandavero procuratori meo, *Ut Titio pecuniam meam credat sine usuris*, isque non sine usuris crediderit, an etiam usuras mihi restituere debeat, videamus? Et Labeo scribit, restituere eum oportere, etiamsi hoc mandaverim, ut gratuitam pecuniam daret: quamvis, si periculo suo credidisset, cessaret (inquit Labeo) in usuris actio mandati. §. 9. Idem Labeo ait, & verum est, reputationes quoque hoc judicium admittere. & sicuti fructus cogitur restituere is, qui procurat, ita sumptum, quem in fructus percipiendos fecit, deducere eum oportet: sed & si ad vecturas suas, dum excurrit in prædia, sumptum fecit, puto hos quoque sumptus reputare eum oportere: nisi [si] salariarius fuit, & hoc convenit, ut sumptus de suo faceret ad hæc itinera, [hoc est, de salario.] §. 10. Idem ait, si quid procurator citra mandatum in voluptatem fecit, permittendum ei auferre, quod sine damno domini fiat: nisi rationem sumptus istius dominus admittit. §. 11. Fidejussores & mandatores, etsi sine judicio solverint, habent actionem mandati. §. 12. Generaliter Julianus ait, si fidejussor ex sua persona omiserit exceptionem, qua reus uti non potuit, si quidem minus honestam, habere eum mandati actionem: quod si eam, qua reus uti potuit, si sciens id fecit, non habiturum mandati actionem; si modo habuit facultatem rei conveniendi, desiderandique, ut ipse susciperet potius judicium vel suo vel procuratorio nomine. §. 13. Si fidejussori donationis causa acceptum factum sit à creditore, puto si fidejussorem remunerari voluit creditor, habere eum mandati actionem: Multo magis, si mortis causa accepto tulisset creditor, vel si eam liberationem legavit.

11. POMPONIUS lib. 3 ex Plautio.

SI ei, cui damnatus ex causa fidejussoria fueram, heres postea exstitero, habebo mandati actionem.

12. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

SI vero non remunerandi causa, sed principaliter donando, fidejussori remisit actionem, mandati eum non acturum.

§. 1. Marcellus autem fatetur, si quis donaturus fidejussori, pro eo solverit creditori, habere fidejussorem mandati actionem.

§. 2. Plane, inquit, si filiusfamilias vel servus fuit fidejussor, & pro his solvero donaturus eis, mandati patrem vel dominum non acturos: hoc ideo, quia non patri donatum voluit [qui solvit]. §. 3. Plane si servus fidejussor solverit, dominum mandati acturum. §. 4. Idem Marcellus ibidem ait, si filiusfamilias non jussu patris fidejusserit, cessat mandati actio, si nihil sit in peculio: quod si jussu vel ex peculio solutum est, multo magis habet pater mandati.

§. 5. Si filiofamilias mandavi, *ut pro me solveret*, patrem, sive ipse solverit, sive filius ex peculio, mandati acturum Neratius ait: Quod habet rationem: nihil enim mea interest, quis solvat.

§. 6. Si filiofamilias mandavero, *ut pro me solveret*, & emancipatus solvat, verum est in factum actionem filio dandam: patrem autem, post emancipationem solventem, negotiorum gestorum actionem habere.

§. 7. Con-

§. 7. Contrario judicio experiuntur, qui mandatum susceperunt: utputa qui rerum vel rei unius procurationem susceperunt.

§. 8. Inde Papinianus quærit, Si patronus prædium, quod emerat, pro quo pretii bessem exsolverat, jusserit liberto suo tradi, *ut ille residuum pretii redderet*, deinde, reddito pretio, vendenti fundum patrono libertus consenserit: trientis pretium an libertus possit repetere? Et ait, si mandatum suscepit initio libertus, non donatum accepit, contrario judicio posse eum pretium repetere, quod deductis mercedibus, quas medio tempore percepit, superest: quod si donationem patronus in libertum contulit, videri & postea libertum patrono donasse.

§. 9. Si mihi mandaveris, *ut rem tibi aliquam emam*, egoque emero meo pretio, habebo mandati actionem de pretio reciperando: sed & si tuo pretio, impendero tamen aliquid bona fide ad emptionem rei, erit contraria mandati actio; aut si rem emptam nolis recipere. Simili modo, & si quid aliud mandaveris, & in id sumptum fecero. Nec tantum id, quod impendi, verum usuras quoque consequar. Usuras autem non tantum ex mora esse admittendas: verum judicem æstimare debere, si exegit à debitore suo quis, & solvit, cum uberrimas usuras consequeretur (æquissimum enim erit rationem ejus rei haberi); aut si ipse mutuatus gravibus usuris, solvit. † Sed & si reum usuris non relevavit, ipsi autem & usuræ absunt; vel si minoribus relevavit, ipse autem majoribus fœnus accepit, ut fidem suam liberaret: non dubito, debere eum mandati judicio & usuras consequi. Et (ut est constitutum) totum hoc ex æquo & bono judex arbitrabitur. §. 10. Dedi tibi pecuniam; *ut creditori meo exsolvas*; non fecisti: Præstabis mihi usuras. quo casu & à me creditor pecuniam debitam cum usuris recepturus sit. Et ita Imperator Severus Hadriano Demonstrati rescripsit. §. 11. Si adulescens luxuriosus mandet tibi, *ut pro meretrice fidejubeas*, idque tu sciens mandatum susceperis, non habebis mandati actionem: quia simile est, quasi perdituro pecuniam sciens credideris. † Sed & si ulterius directo mandaverit tibi, *ut meretrici pecuniam credas*, non obligabitur mandati; quasi adversus bonam fidem mandatum sit.

§. 12. Cum quidam talem epistolam scripsisset amico suo, *Rogo te, commendatum habeas Sextilium Crescentem amicum meum*, non obligabitur mandati: quia commendandi magis hominis quam mandandi causa scripta est. §. 13. Si quis mandaverit *filiofamilias credendam pecuniam*, non contra Senatusconsultum accipienti, sed ex ea causa, ex qua de peculio, vel de in rem verso, vel quod jussu pater teneretur: erit licitum mandatum. † Hoc amplius dico, si cum dubitarem utrum contra Senatusconsultum acciperet, an non, nec essem daturus contra Senatusconsultum accipienti, intercesserit, qui diceret, non accipere contra Senatusconsultum, & *periculo meo crede*, dicat, *bene credis*: arbitror locum esse mandato, & mandati eum teneri.

§. 14. Si post creditam pecuniam mandavero creditori credendam, nullum esse mandatum rectissime Papinianus ait. Plane, si, *ut expectares, nec urgeres debitorem ad solutionem*, mandavero tibi, ut ei des intervallum, periculoque meo pecuniam fore dicam: verum puto, omne nominis periculum debere ad mandatorem pertinere. §. 15 Idem ait, si tutor mandet, *suscipi vel probari nomen, quod fecerat*, teneri eum mandati, scilicet quondam pupillo suo vel curatori ejus. §. 16. Si mandavero *exigendam pecuniam*, deinde voluntatem mutavero, an sit mandati actio vel mihi, vel heredi meo? Et ait Marcellus, cessare mandati actionem: quia extinctum est mandatum, finita voluntate. quod si mandaveris exigendam, deinde prohibuisti, exactamque recepisti, debitor liberabitur.

§. 17. Idem Marcellus scribit, Si, *ut post mortem sibi monumentum fieret*, quis mandavit, heres ejus poterit mandati agere. illum vero, qui mandatum suscepit, si sua pecunia fecit, puto agere mandati, si non ita ei mandatum est, ut sua pecunia faceret monumentum: potuit enim agere etiam cum eo, qui mandavit, ut sibi pecuniam daret ad faciendum: maxime, si jam quædam ad faciendum paravit.

13. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

IDem est & si mandavi tibi, *ut post mortem meam heredibus meis emeres fundum*.

14. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

HEredem fidejussoris, si solverit, habere mandati actionem dubium non est.

† Sed si vendiderit hereditatem, & emptor solverit, an habeat mandati actionem, quæritur? Et Julianus lib. 13 scribit, idcirco heredem habere mandati actionem, quia tenetur judicio ex empto, ut præstet actiones suas: idcircoque competere ex empto actionem, quia potest præstare.

§. 1. Si fidejussori duo heredes exstiterint, & alter eorum à coherede emerit hereditatem, deinde omne, quod defunctus fidejusserat, stipulatori solverit, habebit aut ex stipulatu aut ex empto obligatum coheredem suum: idcirco is mandati actionem habebit.

15. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

SI mandassem tibi, *ut fundum emeres*, postea scripsissem, *ne emeres*, tu antequam scias me vetuisse, emisses, mandati tibi obligatus ero: ne damno adficiatur is, qui suscipit mandatum.

16. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

SI quis [mihi] mandaverit, *in meo aliquid facere*, & fecero: Quæsitum est, an sit mandati actio? Et ait Celsus lib. 7 Digestorum, hoc respondisse se, cum Aurelius Quietus hospiti suo medico mandasse diceretur, *ut in hortis ejus, quos Ravennæ habebat, in quos omnibus annis secedere solebat, sphæristerium, & hypocausta, & quædam ipsius valetudini apta, sua impensa faceret.* Deducto igitur, quanto sua ædificia pretiosiora fecisset, quod amplius impendisset, posse eum mandati judicio persequi.

17. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI mandavero tibi, *ut a Titio decem exigeres*, &, ante exacta ea, mandati tecum egero: si ante rem judicatam exegeris, condemnandum te esse constat.

18. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

QUi patitur ab alio mandari, *ut sibi credatur*, mandare intelligitur.

19. IDEM lib. 43 ad Sabinum.

SErvus meus *si de semet emendo* mandaret, ut redimatur, Pomponius eleganter tractat, an is, qui servum redemerit, ultro convenire possit venditorem, ut servum recipiat: quoniam mandati actio ultro citroque est? Sed esse iniquissimum Pomponius ait, ex facto servi mei cogi me servum recipere, quem in perpetuum alienari volueram: nec magis in hunc casum debeo mandati teneri, quam ut eum tibi venderem.

20. PAULUS lib. 11 ad Sabinum.

EX mandato, apud eum, qui mandatum suscepit, nihil remanere oportet: sicuti nec damnum pati debet, si exigere fœneratam pecuniam non potuit.

§. 1. Fidejussori negotiorum gestorum est actio, si pro absente fidejusserit: nam mandati actio non potest competere, cum non antecesserit mandatum.

21. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

CUm, mandatu alieno, pro te fidejusserim, non possum adversus te habere actionem mandati; quemadmodum qui alienum mandatum intuitus, spopondit: sed si non utique unius, sed utriusque mandatum intuitus id fecerim, habebo mandati actionem etiam adversus te; quemadmodum si duo mihi mandassent, *ut tibi crederem*, utrumque haberem obligatum.

22. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

SI mandavero tibi, *ut pro me in diem fidejubeas*, tuque pure fidejusseris, & solveris: utilius respondebitur, interim non esse tibi mandati actionem; sed cum dies venerit. §. 1. Item tractatum est, si, cum in diem deberem, mandatu meo in diem fidejusseris, & ante diem solveris, an statim habeas mandati actionem? Et quidam putant, præsentem quidem esse mandati actionem, sed tanti minorem, quanti mea interfuit, superveniente die solutum fuisse. sed melius est dici, interim nec hujus summæ mandati agi posse: quando nonnullum adhuc commodum meum sit, ut nec hoc ante diem solvam.

§. 2. Interdum evenit, ut meum negotium geram, & tamen utilem habeam mandati actionem: veluti, cum debitor meus periculo suo debitorem suum mihi delegat; aut cum rogatu fidejussoris cum reo experior. nam quamvis debitum meum persequar, nihilominus & illius negotium gero: igitur, quod minus servavero, consequar mandati actione.

§. 3. Si hi, quorum res veneunt, quas pignori dederunt, supposuerunt emptores, & eis emendas res mandent, mandatum intelligitur: licet, quantum ad meram rationem, mandatum non constitit; nam cum rem tuam emas, nulla emptio est in tua persona rei tuæ. §. 4. Julianus scripsit, mandati obligationem consistere etiam in rem ejus, qui mandatum suscipit, ex eo maxime probari, quod si pluribus heredibus vendentibus uni mandavero, ut rem hereditariam emeret, etiam pro ea parte, qua heres sit, obligatur mandati actione, & obligat: & sane, si ille propter hoc extraneo rem non addixerit, quod mandatum susceperat, ex bona fide esse, præstare ei pretium, quanti vendere poterat; & contra, si emptor ad emptionem rei sibi necessariæ idcirco non accesserat, quod heredi præcepisset, *se ei empturum*, æquissimum esse, mandati judicio præstari, quanti ejus interfuit, emptam rem habere. §. 5. Is, cujus bona publicata sunt, mandare alicui potest, ut ea emat: & si emerit, utilis erit mandati actio, si non præstet fidem. quod ideo receptum est, quia publicatis bonis, quidquid postea adquiritur, non sequitur fiscum. §. 6. Qui ædem sacram spoliandam, hominem vulnerandum, occidendum, mandatum suscipiat, nihil mandati judicio consequi potest, propter turpidinem mandati.

§. 7. Si tibi centum dedero, *ut ea Titio dares*, tuque non dederis, sed consumpseris, & mandati & furti teneri te, Proculus ait: aut si ita dederim, ut quæ velles, dares, mandati tantummodo. §. 8. Si mandaverim servo tuo, *ut quod tibi debeam, solveret meo nomine:* Neratius scribit, quamvis mutuatus servus pecuniam, rationibus tuis quasi à me receptam intulerit, tamen si nummos à creditore non ita acceperit, ut meo nomine daret, nec liberari me, nec te mandati mecum acturum: quod si sic mutuatus sit, ut pecuniam meo nomine daret, utrumque contra esse. nec referre, alius [quis], an idem ipse servus nomine tuo, quod pro me solvebatur, acceperit: & hoc verius est, quoniam, * quotiens suos nummos accipit creditor, non contingit liberatio debitori.

§. 9. Fugitivus meus, cum apud furem esset, pecuniam adquisiit, & ex ea servos paravit, eosque Titius per traditionem à venditore accepit: Mela ait, mandati actione me consecuturum, ut restituat mihi Titius: quia servus meus mandasse Titio videbatur, ut per traditionem acciperet; si modo rogatu servi hoc fecerit. quod si sine voluntate ejus venditor Titio tradiderit, tunc posse me ex empto agere, ut mihi eos venditor traderet: venditoremque per condictionem à Titio repetiturum, si servos tradiderit Titio, quos non debuerit, cum debere se existimaret.

§. 10. Si curator bonorum venditionem quidem fecerit, pecuniam autem creditoribus non solverit: Trebatius, Ofilius, Labeo responderunt, his, qui præsentes fuerunt, competere adversus eum mandati actionem; his autem, qui absentes fuerunt, negotiorum gestorum actionem esse. Atquin si præsentium mandatum exsecutus, id egit, negotiorum gestorum actio absentibus non est, nisi forte adversus eos, qui mandaverunt curatori, tanquam si negotia absentium gesserint: quod si, cum soli creditores se esse existimarent, id mandaverint, in factum actio absentibus danda est in eos, qui mandaverint. §. 11. Sicut autem liberum est, mandatum non suscipere, ita susceptum consummari oportet, nisi renunciatum sit. Renunciari autem ita potest, ut integrum jus mandatori reservetur, vel per se, vel per alium eandem rem commode explicandi. aut [si] redundet in eum captio, qui suscepit mandatum. Et quidem si is, cui mandatum est, ut aliquid mercaretur, mercatus non sit, neque renunciaverit, *se non empturum*, idque sua non alterius culpa fecerit: mandati actione teneri eum convenit. hoc amplius tenebitur (sicuti Mela quoque scripsit) si eo tempore per fraudem renunciaverit, cum jam recte emere non posset.

23. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

SAne si valetudinis adversæ, vel capitalium inimicitiarum,

24. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

SEu ob inanes rei actiones,

25. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

SEu [ob] aliam justam causam excusationes alleget: audiendus est.

26. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

INter causas omittendi mandati etiam mors mandatoris est: nam mandatum solvitur morte: si tamen per ignorantiam impletum est, competere actionem utilitatis causa dicitur. Julianus quoque scripsit, mandatoris morte solvi mandatum: sed obligationem aliquando durare.

§. 1. Si quis debitori suo mandaverit, *ut Titio solveret*, & debitor, mortuo eo, cum id ignoraret, solverit, liberari eum oportet.

§. 2. Abesse

§. 2. *Abesse* intelligitur *pecunia* fidejussori, etiam si debitor ab eo delegatus sit creditori: licet is solvendo non fuerit: quia * bonum nomen facit creditor, qui admittit debitorem delegatum. §. 3. Si is, qui fidejussori donare vult, creditorem ejus habeat debitorem suum, eumque liberaverit, continuo aget fidejussor mandati: quatenus nihil intersit, utrum nummos solverit creditori, an eum liberaverit.

§. 4. Præterea sciendum est, non plus fidejussorem consequi debere mandati judicio, quam [quod] solverit. §. 5. Mandatu tuo fidejussi [in] decem, & procuratori creditoris solvi: si verus procurator fuit, statim mandati agam: quod si procurator non est, repetam ab eo. §. 6. Non omnia, quæ impensurus non fuit, mandatori imputabit: veluti quod spoliatus sit à latronibus, aut naufragio res amiserit, vel languore suo suorumque adprehensus quædam erogaverit; nam hæc magis casibus quam mandato imputari oportet. §. 7. Sed cum servus, quem mandatu meo emeras, furtum tibi fecisset, Neratius ait, mandati actione te consecuturum, ut servus tibi noxæ dedatur: si tamen sine culpa tua id acciderit. quod si ego scissem talem esse servum, nec prædixissem, ut possis præcavere, tunc, quanti tua intersit, tantum tibi præstari oportet. §. 8. Faber mandatu amici sui emit servum decem, & fabricam docuit: deinde vendidit eum viginti, quos mandati judicio coactus est solvere: mox, quasi homo non erat sanus, emptori damnatus est. Mela ait, non præstaturum id ei mandatorem: nisi, posteaquam emisset, sine dolo malo ejus hoc vitium habere cœperit servus. sed si jussu mandatoris eum docuerit, contra fore, tunc enim & mercedem & cibaria consecuturum: nisi [si], ut gratis doceret, rogatus sit.

27. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI quis alicui scripserit, *ut debitorem suum liberet*, seque eam pecuniam, quam is debuerit, soluturum: mandati actione tenetur.

§. 1. Si servum ea lege tibi tradidero, *ut eum post mortem meam manumitteres*, constitit obligatio. potest autem & in mea quoque persona agendi causa intervenire: veluti si, pœnitentia acta, servum reciperare velim.

§. 2. Qui mandatum suscepit, si potest id explere, deserere promissum officium non debet: alioquin, quanti mandatoris intersit, damnabitur. si vero intelligit explere se id officium non posse, idipsum, cum primum poterit, debet mandatori nunciare: ut is, si velit, alterius opera utatur. quod si, cum possit nunciare, cessaverit, quanti mandatoris intersit, tenebitur: si aliqua ex causa non poterit nunciare, securus erit. §. 3. *Morte* quoque ejus, cui mandatum est, si is integro adhuc mandato decesserit, solvitur mandatum: & ob id heres ejus, licet exsecutus fuerit mandatum, non habet mandati actionem. §. 4. *Impendia*, mandati exsequendi gratia facta, si bona fide facta sunt, restitui omnimodo debent: nec ad rem pertinet, quod is, qui mandasset, potuisset, si ipse negotium gereret, minus impendere.

§. 5. Si, mandatu meo, Titio credideris, & mecum mandati egeris, non aliter condemnari debeo, quam si actiones tuas, quas adversus Titium habes, mihi præstiteris. sed si cum Titio egeris, ego quidem non liberabor, sed in id duntaxat tibi obligatus ero, quod à Titio servare non potueris.

28. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

PApinianus lib. 3 Quæstionum ait, mandatorem debitoris solventem, ipso jure reum non liberare: propter mandatum enim suum solvit & suo nomine: ideoque mandatori actiones putat adversus reum cedi debere.

29. IDEM lib. 7 Disputationum.

SI fidejussor conventus, cum ignoraret non fuisse debitori numeratam pecuniam, solverit ex causa fidejussionis, an mandati judicio persequi possit id, quod solverit, quæritur? Et si quidem sciens prætermiserit exceptionem vel doli, vel non numeratæ pecuniæ, videtur dolo versari: * dissoluta enim negligentia prope dolum est. Ubi vero ignoravit, nihil, quod ei imputetur. Pari ratione & si aliqua exceptio debitori competebat, pacti forte conventi, vel cujus alterius rei, & ignarus hanc exceptionem non exercebit, dici oportet, ei mandati actionem competere: potuit enim atque debuit reus promittendi certiorare fidejussorem suum, ne forte ignarus solvat indebitum. §. 1. Non male tractabitur, si, cum ignoraret fidejussor inutiliter se obligatum, solverit, an mandati actionem habeat? Et siquidem factum ignoravit, recipi ignorantia ejus potest: si vero jus, aliud dici debet. §. 2. Si, cum debitor solvisset, ignarus fidejussor solverit, puto eum mandati habere actionem: ignoscendum est enim ei, si non divinavit debitorem solvisse: debitor enim debuit notum facere fidejussori, jam se solvisse, ne forte creditor obrepat, & ignorantiam ejus circumveniat, & excutiat ei summam in quam fidejussit. §. 3. Hoc idem tractari & in fidejussore potest: si cum solvisset, non certioravit reum, sic deinde reus solvit, quod solvere eum non oportebat. & credo, si, cum posset [eum] certiorare, non fecit, oportere mandati agentem fidejussorem repelli: * dolo enim proximum est, si post solutionem non nunciaverit debitori. cedere autem reus indebiti actione fidejussori debet, ne duplum creditor consequatur. §. 4. Quædam tamen etsi sciens omittat fidejussor, caret fraude: utputa, si exceptionem procuratoriam omisit: sive sciens, sive ignarus: de bona fide enim agitur, * cui non congruit de apicibus juris disputare, sed de hoc tantum, debitor fuerit, necne. §. 5. In omnibus autem visionibus, quæ propositæ sint, ubi creditor vel non numeratam pecuniam [accipit], vel numeratam iterum accepit, repetitio contra eum competit, nisi ex condemnatione fuerit ei pecunia soluta: tunc enim propter auctoritatem rei judicatæ, repetitio quidem cessat, ipse autem stellionatus crimine propter suam calliditatem plectetur. §. 6. Fidejussor, si solus tempore liberatus, tamen solverit creditori, recte mandati habebit actionem adversus reum: quamquam enim jam liberatus solvit, tamen fidem implevit, & debitorem liberavit. si igitur paratus sit defendere reum adversus creditorem, æquissimum est, mandati judicio eum, quod solvit, reciperare. Et ita Juliano videtur.

30. JULIANUS lib. 13 Digestorum.

SI hominem tibi dedero, *ut eum manumitteres*, & postea procurator meus prohibuerit, *ne manumitteres*, an mandati agere possim, si tu eum manumiseris? Respondi: Si procurator justam causam habuit interpellandi manumissionem servi, quem in hoc solum acceperam, ut manumitterem, veluti si compererit eum postea falsas rationes confecisse, insidias vitæ prioris domini

domini struxisse: tenebor, nisi denunciationi procuratoris paruero. si vero nulla justa causa procuratori fuit denunciandi, *ne servus manumitteretur*, non poterit mecum agi, quamvis ad libertatem eum perduxerim.

31. IDEM lib. 14 Digestorum.

SI negotia mea mandavero gerenda ei, qui mihi actione in quadruplum tenebatur, post annum vero in simplum, etsi post annum cum eo mandati agam, præstare mihi quadruplum debebit: nam * qui alterius negotia administranda suscipit, id præstare debet in sua persona, quod in aliorum.

32. IDEM lib. 3 ad Urseium Ferocem.

SI hereditatem aliter aditurus non essem, quam cautum mihi fuisset, *damnum præstari*, & hoc mandatum intercessisset: fore mandati actionem existimo. si quæ autem mandaverit alicui, *ne legatum à se repellat*, longe ei dissimile esse: nam * legatum acquisitum nunquam illi damno esse potuit, hereditas interdum damnosa est. † In summa quicunque contractus tales sunt, ut [quicunque] eorum nomine fidejussor obligari posset, & mandati obligationem consistere puto: neque enim multum referre, præsens quis interrogatus fidejubeat, an absens mandet. præterea volgo animadvertere licet, mandatu creditorum hereditates suspectas adiri, quos mandati judicio teneri proculdubio est.

33. IDEM lib. 4 ex Minicio.

ROgatus, *ut fidejuberet*, si in minorem summam se obligavit, recte tenetur. si in majorem, [Julianus] verius putat, quod à plerisque responsum est, eum, qui majorem summam, quam rogatus erat, fidejussisset, hactenus mandati actionem habere, quatenus rogatus esset: quia id fecisset, quod mandatum ei est: nam usque ad eam summam, in quam rogatus erat, fidem ejus spectasse videtur, qui rogavit.

34. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

QUi negotia Lucii Titii procurabat, is, cum à debitoribus ejus pecuniam exegisset, epistolam ad eum emisit, qua significaret, *certam summam ex administratione apud se esse, eamque creditam sibi se debiturum cum usuris semissibus*. Quæsitum est, an ex ea causa, credita pecunia peti possit? Et an usuræ peti possint? Respondit, non esse creditam: alioquin dicendum, ex omni contractu, nuda pactione, pecuniam creditam fieri posse. † Nec huic simile esse, quod si pecuniam apud te depositam convenerit, ut creditam habeas, credita fiat: quia tunc nummi, qui mei erant, tui fiunt. Item quod, si à debitore meo jussero te accipere pecuniam, credita fiat: id enim benigne receptum est. His argumentum esse, eum, qui, cum mutuam pecuniam dare vellet, argentum vendendum dedisset, nihilo magis pecuniam creditam recte petiturum: & tamen pecuniam ex argento redactam, periculo ejus fore, qui accepisset argentum. [Et] in proposito igitur dicendum, actione mandati obligatum fore procuratorem, ut, quamvis ipsius periculo nummi fuerint, tamen usuras, de quibus convenerit, præstare debeat. §. 1. Cum heres ex parte esses, mandavi tibi, *ut prædium hereditarium mihi emeres certo pretio*; emisti: Pro coheredum quidem partibus non dubie mandati actio est inter nos: pro tua autem parte posse dubitari ait, utrumne ex empto, an mandati, agi oporteat. Neque enim sine ratione quem existimaturum, pro hac parte sub conditione contractam emptionem. Quod quidem maxime quæri pertinere ait, ut si forte prius, quam emptio fieret, decesserim, & tu, cum scires me decessisse, propter mandatum meum alii vendere nolueris, an heres meus eo nomine tibi sit obligatus? Et retro, si alii vendideris, an heredi meo tenearis? Nam si quidem sub conditione emptio facta videtur, potest agi, quemadmodum si quævis alia conditio post mortem extitisset: sin vero perinde mandati agendum sit, ac si alienum fundum emi mandassem, morte insecuta, cum id scieris, resoluto mandato, nullam tibi actionem cum herede meo fore: sed & si mandati agendum esset, eadem præstanda, quæ præstarentur, si ex empto ageretur.

35. NERATIUS lib. 5 Membranarum.

SI fundum, qui ex parte tuus est, mandavi tibi, *ut emeres mihi*: verum est, mandatum posse ita consistere, ut mihi, cæteris partibus redemptis, etiam tuam partem præstare debeas. sed si quidem certo pretio emendas eas mandaverim, quanticunque aliorum partes redemeris, sic & tua pars coarctabitur, ut non abundet mandati quantitatem, in quam tibi emendum totum mandavi. sin autem, nullo certo pretio constituto, emere tibi mandaverim, tuque ex diversis pretiis partes cæterorum redemeris, & tuam partem, viri boni arbitratu æstimato pretio, dari oportet:

36. JAVOLENUS lib. 7 ex Cassio.

ITa ut omnes summas, majores & minores coacervet, & ita portionem ei, qui mandatum suscepit, præstet. Quod & plerique probant. §. 1. Simili modo & in illa specie, ubi *certo pretio tibi emere* mandavi, & aliarum partium nomine commode negotium gessisti, & vilius emeris, pro tua parte tantum tibi præstatur, quanti interest tua: dummodo intra id pretium, quod mandato continetur. quid enim fiet, si exiguo pretio hi, cum quibus tibi communis fundus erat, rem abjicere vel necessitate rei familiaris vel alia causa cogerentur? non etiam tu ad idem dispendium deduceris. sed nec lucrum tibi ex hac causa adquirere debes: cum mandatum gratuitum esse debet. neque enim tibi concedendum est, propter hoc venditionem impedire, quod animosiorem ejus rei emptorem esse, quam tibi mandatum est, cognoveris. §. 2. Quod si fundum, qui per partes venit, emendum [tibi] mandassem, sed ita, *ut non aliter mandato tenear, quam si totum fundum emeres*, si totum emere non potueris, in partibus emendis tibi negotium gesseris: sive habueris in eo fundo partem, sive non. & eveniet, ut is, cui tale mandatum datum est, periculo suo interim partes emat: & nisi totum emerit, ingratus eas retineat. Propius est, ut cum hujusmodi incommodis mandatum suscipi possit, præstarique officium & in partibus emendis, perinde atque in toto debet ab eo, qui tale mandatum sua sponte suscepit. §. 3. Quod si mandassem tibi, *ut fundum mihi emeres*, non addito eo, *ut non aliter mandato tenear, quam si totum emeres*, & tu partem, vel quasdam partes ejus emeris, tum habebimus sine dubio invicem mandati actionem, quamvis reliquas partes emere non potuisses.

37. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

HOminem certum pro te dari fidejussi, & solvi: Cum mandati agatur, æstimatio ejus ad id potius tempus, quo solutus sit, non quo agatur, referri debet: & ideo, etiam si mortuus fuerit, nihilominus utilis ea actio est.

† Aliter

† Aliter in stipulatione servatur. nam tunc id tempus spectatur, quo agitur: nisi forte, aut per promissorem steterit, quo minus sua die solveret, aut per creditorem, quo minus acciperet: etenim neutri eorum frustratio sua prodesse debet.

38. MARCELLUS lib. singulari Responsorum.

LUcius Titius Publio Mævio filio naturali domum communem permisit, non donationis causa, creditori filii obligare: postea Mævio defuncto, relicta pupilla, tutores ejus judicem adversus Titium acceperunt, & Titius de mutuis petitionibus: [Quæro, an domus pars, quam Titius [obligandam filio suo accommodavit, arbitratu judicis liberari debeat? Marcellus respondit, an, & quando debeat liberari, ex persona debitoris, itemque ex eo, quod inter contrahentes actum esset, ac tempore, quo res, de qua quæreretur, obligata fuisset, judicem æstimaturum: est enim earum specierum judicialis quæstio, per quam res expediatur. §. 1. Non absimilis illa, quæ frequentissime agitari solet, Fidejussor an, & prius, quam solvat, agere possit, ut liberetur? Nec tamen semper exspectandum est, ut solvat, aut judicio accepto condemnetur, si diu in solutione reus cessabit, aut certe bona sua dissipabit: præsertim si domi pecuniam fidejussor non habebit, qua numerata creditori, mandati actione conveniat.

39. NERATIUS lib. 7 Membranarum.

ET Aristoni & Celso patri placuit, posse rem hac conditione deponi, mandatumque suscipi, *ut res periculo ejus sit, qui depositum vel mandatum suscepit*: Quod & mihi verum esse videtur.

40. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

SI pro te præsente & vetante fidejusserim, nec mandati actio, nec negotiorum gestorum est. sed quidam utilem putant dari [oportere]: quibus non consentio. secundum quod & Pomponio videtur.

41. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

POtest & ab una duntaxat parte mandati judicium dari: nam si is, qui mandatum suscepit, egressus fuerit mandatum, ipsi quidem mandati judicium non competit, at ei, qui mandaverit, adversus eum competit.

42. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

SI mandavero tibi, *ut excuteres vires hereditatis*, & tu, quasi minor sit, eam à me emeris, mandati mihi teneberis. Tantundem & si tibi mandavi, *ut vires excuteres ejus, cui eram crediturus*, & renunciaveris, eum idoneum esse.

43. IDEM lib. 23 ad Edictum.

QUi mandatum suscepit, *ut pecunias in diem collocaret*, isque hoc fecerit, mandati conveniendus est, ut cum dilatione temporis actionibus cedat.

44. IDEM lib. 62 ad Edictum.

DOlus est, si quis nolit persequi, quod persequi potest: aut si quis non exegerit, quod exigere solvere.

45. PAULUS lib 5 ad Plautium.

SI mandatu meo fundum emeris, utrum, cum dederis pretium, ageres mecum mandati, an & antequam des, ne necesse habeas res tuas vendere? Et recte dicitur, in hoc esse mandati actionem, ut suscipiam obligationem, quæ adversus te venditori competit: nam & ego tecum agere possum, ut præstes mihi adversus venditorem empti actiones. §. 1. Sed si mandatu meo judicium suscepisti, manente judicio, sine justa causa non debes mecum agere, ut transferatur judicium in me: nondum enim perfecisti mandatum. §. 2. Item si, dum negotia mea geris, alicui de creditoribus meis promiseris, & antequam solvas, dicendum est, te agere posse, ut obligationem suscipiam: aut, si nolit creditor obligationem mutare, cavere tibi debeo, defensurum te. §. 3. Si judicio te sisti promisero, nec exhibuero, & antequam præstem, mandati agere possum, ut me liberes, vel si pro te reus promittendi factus sim.

§. 4. Sed si mandavero tibi, *ut creditori meo solvas*, tuque expromiseris, & ex ea causa damnatus sis, humanius est & in hoc casu mandati actionem tibi competere. §. 5. Quotiens [autem] ante solutam pecuniam mandati agi posse diximus, faciendi causa, non dandi tenebitur reus: & est æquum, sicut mandante aliquo actionem nacti cogimur eam præstare judicio mandati, ita ex eadem causa obligatos habere mandati actionem, ut liberemur.

§. 6. Si fidejussor multiplicaverit summam, in quam fidejussit, sumptibus ex justa ratione factis, totam eam præstabit is, pro quo fidejussit.

§. 7. Quod mihi debebas, à debitore stipulatus sum periculo tuo: posse me agere tecum madati in id, quod minus ab illo servare potero, Nerva, Atilicinus ajunt: quamvis id mandatum ad tuam rem pertineat. Et merito: tunc enim liberatur is, qui debitorem delegat, si nomen ejus creditor secutus [est]; non cum periculo debitoris ab eo stipulatur. §. 8. Idem juris est, si mandatu fidejussoris cum reo egissem, quia sequenti mandato liberaretur ex priore causa.

46. IDEM lib. 74 ad Edictum.

SI quis pro eo spoponderit, qui ita promisit, *si Stichum non dederis, centum milia dabis?* & Stichum redemerit vilius, & solverit, ne centum millium stipulatio committatur: constat, posse eum mandati agere. Igitur commodissime illa forma in mandatis servanda est, ut, * quotiens certum mandatum sit, recedi à forma non debeat: at quotiens incertum vel plurium causarum, tunc licet aliis præstationibus exsoluta sit causa mandati, quam quæ ipso mandato inerant, si tamen hoc mandatori expedierit, mandati erit actio.

47. POMPONIUS lib. 3 ex Plautio.

JUlianus ait, si fidejussori uxor doti promiserit, quod ei ex causa fidejussoria debeat, nuptiis secutis confestim mandati adversus debitorem agere eum posse: quia intelligitur abesse ei pecunia, eo quod onera matrimonii sustineret. §. 1. Si is, qui pro te hominem dare fidejussit, alienum hominem stipulatori dederit, nec ipse liberatur, nec te liberat: & ideo mandati actionem tecum non habet. sed si stipulator eum hominem usuceperit, dicendum esse Julianus ait, liberationem contingere: eo ergo casu mandati actio post usucapionem demum tecum erit.

48. CELSUS lib. 7 Digestorum.

QUint. Mucius Scævola ait, Si quis sub usuris creditam pecuniam fidejussisset, & reus in judicio conventus cum recusare vellet sub usuris creditam esse pecuniam, [&] fidejussor solvendo usuras potestatem recusandi eas reo sustulisset, eam pecuniam à reo non petiturum: sed si reus fidejussori denunciasset, *ut recusaret*, sub usuris debitam esse, nec is propter suam existimationem recusare voluisset, quod ita solverit, à reo petiturum. Hoc bene censuit

Scævo

Scævola: * parum enim fideliter facit fidejussor in superiore casu, quod potestatem eximere reo videtur, suo jure uti: cæterum in posteriore casu non oportet esse noxiæ fidejussori, si ipse pepercisset pudori suo. §. 1. Cum mando tibi, *ut credendo pecuniam, negotium mihi geras, mihique id nomen præstes*, [meum in eo] periculum, meum emolumentum sit: puto mandatum posse consistere. §. 2. Cæterum, *ut tibi negotium geras, tui arbitrii sit nomen*, id est, *ut cuivis credas, tu recipias usuras*, periculum duntaxat ad me pertineat, jam extra mandati formam est: quemadmodum si mandem, *ut mihi quemvis fundum emas*.

49. MARCELLUS lib. 6 Digestorum.

SErvum Titii emi ab alio bona fide, & possideo: mandatu meo eum Titius vendidit, cum ignoraret suum esse: vel contra, ego vendidi illius mandatu, cum forte is, cui heres extiterit, eum emisset: de jure evictionis, & mandato, *quæsitum est*. Et puto, Titium, quamvis quasi procurator vendidisset, obstrictum emptori, neque si rem tradidisset, vindicationem ei concedendam: & idcirco mandati agere posse, si quid ejus interfuisset, quia forte venditurus non fuerit. † Contra, mandator, si rem ab eo vindicare velit, exceptione doli summovetur, & adversus venditionem testatoris sui habet ex empto, jure hereditario, actionem.

50. CELSUS lib. 38 Digestorum.

SI is, qui negotia fidejussoris gerebat, ita solvit stipulatori, *ut reum, fidejussoremque liberaret*, idque utiliter fecit: negotiorum gestorum actione fidejussorem habet obligatum. nec refert, ratum habuit necne. fidejussor, etiam antequam solveret procuratori pecuniam, simul ac ratum habuisset, haberet tamen mandati actionem. §. 1. Sive, cum frumentum deberetur, fidejussor Africum dedit; sive quid ex necessitate solvendi plus impendit, quam est pretium solutæ rei; sive Stichum solvit, isque decessit, aut debilitate flagitiove ad nullum pretium sui redactus est: id mandati judicio consequeretur.

51. JAVOLENUS lib. 9 ex Cassio.

FIdejussor, quamvis per errorem ante diem pecuniam solverit, petere tamen ab eo non potest: ac ne mandati quidem actionem, antequam dies solvendi veniat, cum reo habebit.

52. IDEM lib. 1 Epistolarum.

FIdejussorem, si sine adjectione bonitatis tritici pro altero triticum spopondit, quodlibet triticum dando [reum] liberare posse existimo: à reo autem non aliud triticum repetere poterit, quam quo pessimo tritico liberare se à stipulatore licuit. itaque si paratus fuerit reus, quod dando ipse creditori liberari potuit, fidejussori dare, & fidejussor id, quod dederit (id est, melius triticum) condicet, exceptione eum doli mali summoveri existimo.

53. PAPINIANUS lib. 9 Quæstionum.

QUi fide alterius pro alio fidejussit præsente, & non recusante, utrosque obligatos habet jure mandati. Quod si pro invito vel ignorante, alterutrius mandatum secutus fidejussit, eum solum convenire potest, qui mandavit: non etiam reum promittendi. nec me movet, quod pecunia fidejussoris reus liberetur: id enim contingit, etsi meo mandato pro alio solvas.

54. IDEM lib. 27 Quæstionum.

CUm servus extero se mandat emendum, nullum mandatum est. Sed si in hoc mandatum intercessit, *ut servus manumitteretur*, nec manumiserit, & pretium consequetur dominus ut venditor, & affectus ratione, mandati agetur: Finge filium naturalem vel fratrem esse. * placuit enim *Prudentioribus*, affectus rationem in bonæ fidei judiciis habendam. Quod si de suis nummis emptor pretium dederit (neque enim aliter judicio venditi liberari potest), quæri solet, an utiliter de peculio agere possit? Et verius & utilius videtur, Prætorem de hujusmodi contractibus servorum non cogitasse, quo se ipsi mala ratione dominis auferunt. §. 1. Si liber homo bona fide serviens, redimi se mandaverit, idque nummis emptoris factum sit, contraria mandati actione agi posse constat: ut tamen actiones præstentur, quas habet emptor adversus venditorem: Finge, non manumisisse liberam personam emptorem.

55. IDEM lib. 1 Responsorum.

PRocurator, qui non res inclusas subtraxit, sed traditas non reddidit, judicio mandati, non furti, tenetur.

56. IDEM lib. 3 Responsorum.

QUi mutuam pecuniam dari mandavit, omisso reo promittendi, & pignoribus non distractis, eligi potest. quod uti liceat, si literis exprimatur, distractis quoque pignoribus, ad eum creditor redire poterit: etenim quæ dubitationis tollendæ causa contractibus inseruntur, jus commune non lædunt. §. 1. Fidejussor, qui pecuniam in jure obtulit, & propter ætatem ejus qui petebat, obsignavit, ac publice deposuit, confestim agere mandati potest.

§. 2. Non ideo minus omnis temporis bonam fidem explorari oportet, quod dominus post annos quinque provincia reversus, mox Reipubl. causa profecturus, non acceptis rationibus mandatum instauraverit: cum igitur ad officium procuratoris pertinuerit, quidquid ex prima negotiorum gestorum administratione debuit, ad secundam rationem transferre, secundi temporis causa priorem litem suscipiet.

§. 3. Salarium incertæ pollicitationis neque extra ordinem recte petitur, neque judicio mandati, ut salarium tibi constituat. §. 4. Sumptus bona fide necessario factos, etsi negotio finem adhibere procurator non potuit, judicio mandati restitui necesse est.

57. IDEM lib. 10 Responsorum.

MAndatum distrahendorum servorum, defuncto, qui mandatum suscepit, intercidisse constitit: quoniam tamen heredes ejus errore lapsi, non animo furandi, sed exsequendi, quod defunctus suæ curæ fecerat, servos vendiderant, eos ab emptoribus usucaptos videri placuit; sed venaliciarium ex provincia reversum, Publiciana actione non utiliter acturum, cum exceptio justi dominii causa cognita detur, * neque oporteat eum, qui certi hominis fidem elegit, ob errorem aut imperitiam heredum, adfici damno.

58. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

SI præcedente mandato Titium defenderas, quamvis mortuo eo, cum hoc ignorares: [ego] puto mandati actionem adversus heredem Titii competere, quia * *mandatum morte mandatoris, non etiam mandati actio solvitur*. Quod si sine mandatu defensionem suscepisti, negotium quodammodo defuncti gerere institueras, [&] quemadmodum, si illum liberasses, competeret tibi negotiorum gestorum actio, ita potest dici, & heredem ejus eadem actione teneri.

§. 1. Lucius Titius creditori suo mandatorem dedit; deinde defuncto debitore, majore parte credito-

creditorum consentiente, à Prætore decretum est, ut portionem creditores ab heredibus ferant, absente eo creditore, apud quem mandator extiterat: Quæro, si mandator conveniatur, an eandem habeat exceptionem, quam heres debitoris? Respondi: Si præsens apud Prætorem ipse quoque consensit, pactus videtur justa ex causa: eaque exceptio & fidejussori danda esset, & mandatori. sed cum proponas eum afuisse, iniquum est auferri ei electionem, sicut pignus, aut privilegium, qui potuit præsens idipsum proclamare, nec desiderare decretum Prætoris: nec enim, si quis dixerit summovendum creditorem, heredi consulitur, sed mandatori vel fidejussori, quibus mandati judicio eandem partem præstaturus est. plane si ab herede partem accepisset, an in reliquum permittendum esset creditori fidejussorem convenire, dubitatum est? sed videbitur consentire decreto, conveniendo heredem.

59. IDEM lib. 4 Responsorum.

SI mandatu Titii Calpurnius pecuniam, quam Titius credebat, stipulatus esset, non donandi animo: mandati judicio eum ab herede Titii posse conveniri, ut actiones suas præstet. † Idem est & si exacta est à Calpurnio pecunia.

§. 1. Paulus respondit, Fidejussorem, qui rem pignoris jure obligatam à creditore emit, mandati judicio conventum ab herede debitoris, ablato omni debito restituere cum fructibus cogendum; neque habendum similem extraneo emptori: cum * in omni contractu bonam fidem præstare debeat. §. 2. Paulus respondit, die adjecto in mandato, intra quem præstaturum se Lucius Titius scripsit, non esse impedimento, quo minus etiam post eum diem conveniri mandati judicio possit. §. 3. Paulus respondit, unum ex mandatoribus in solidum eligi posse, etiamsi non sit concessum in mandato: post condemnationem autem in duorum personam collatam, necessario ex causa judicati singulos pro parte dimidia conveniri posse, & debere.

§. 4. Creditor pignus vendidit: quæro, an si evicta sit possessio emptori, regressum creditor ad mandatorem habere possit? & an intersit, creditoris jure vendiderit, an communi jure promiserit? Paulus respondit, si creditor ex pretio pignorum debitum consecuturus non sit, mandatorem liberum non videri. Ex hoc responso apparet, si evictionis nomine non teneatur, proficere eam rem ad liberationem. §. 5. *Ille illi salutem. Mando tibi, ut Blæsio Severo adfini meo octoginta credas, sub pignore illo [& illo], in quam pecuniam, & quidquid usurarum nomine accesserit, indemnem rationem tuam me esse ex causa mandati in eum diem, quoad vixerit Blæsius Severus, præstaturum.* postea sæpe conventus mandator, non respondit: Quæro an morte debitoris liberatus sit? Paulus respondit, mandati obligationem perpetuam esse, licet in mandato adjectum videatur, *indemnem rationem tuam esse ex causa mandati, in eum diem, quoad vixerit Blæsius Severus, præstaturum.* §. 6. Paulus respondit, non videri mandati conditione paritum, cum in mandato adjectum sit, *ut idonea cautio à debitore exigeretur,* si neque fidejussor, neque pignora accepta sint.

60. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

CReditor mandatorem convenit, is condemnatus, provocavit. Quærendum est, an manente appellatione debitor à creditore conveniri potest? Respondi, posse. §. 1. Ad eum, qui uxorem ducturus erat, literas fecit tales: *Titius Seio salutem. Semproniam pertinere ad animum meum cognovisti: ideoque cum ex voto meo nuptura tibi sit, velim tertius sit, secundum dignitatem tuam contrahere te matrimonium: & quamvis idonee repromissuram tibi Titiam matrem puellæ dotem sciam, tamen & ipse, quo magis conciliem animum tuum domui meæ, fidem meam interponere non dubito. Quare scias quodcunque ab ea ex hac causa stipulatus fueris, id me mea fide esse jussisse, salvum te habiturum:* Atque ita Titia, quæ neque Titio mandaverat, neque ratum habuerat, quod scripserat, dotem Seio promisit: Quæro, si heres Titii ex causa mandati præstiterit, an actione mandati heredem Titiæ convenire potest? Respondi, secundum ea, quæ proponuntur, non posse. Item quæsitum est, an nec negotiorum gestorum? Respondi, nec hoc nomine jure agere posse: palam enim facere Titium, non tam Titiæ nomine, quam quod consultum vellet, mandasse. Item, si maritus adversus mandatorem ageret, an aliqua exceptione summoveatur? Respondi, nihil proponi, cur summovendus sit.

§. 2. Duobus quis mandavit negotiorum administrationem: quæsitum est, an unusquisque mandati judicio in solidum teneatur? Respondi, unumquemque pro solido conveniri debere: dummodo ab utroque non amplius debito exigatur. §. 3. Si inter maritum, & socerum, id actum esset vel tacito intellectu, ut onus exhibendæ uxoris ad maritum rediret, præstante patre dotis usuras, nullam actionem superfore ad recipiendum, quod negetur consumptum: quod si pater puellæ exhibitionem mandasse se doceat, actionem mandati competere. §. 4. Lucius Titius fratris filio commisit rerum suarum administrationem ita: Σείῳ τέκνῳ χαίρειν. Ἐγὼ μὲν κατὰ φύσιν εἶναι νομίζω, τοῦ ὑπὲρ πατρὸς, καὶ τῶν τοῦ πατρὸς υἱῶν πραγματεύεσθαι, δίχα τοῦ τινὰ ἐπιτροπικὸν αἰτεῖν· εἰ δὲ δεῖ καὶ τοιούτου τινὸς, ἐπιτρέπω σοι περὶ πάντων ἐμῶν, ὡς θέλεις, πραγματεύεσθαι. εἴ τε πωλεῖν θέλεις, εἴ τε ὑποτίθεσθαι, εἴ τε ἀγοράζειν, εἴ τε ὁτιοῦν πράττειν, ὡς κυρίῳ ὄντι τῶν ἐμῶν. ἐμοῦ πάντα κύρια εἶναι τὰ ὑπὸ σοῦ γινόμενα ἡγουμένου, καὶ μηδὲν ἀντιλέγοντός σοι πρὸς μηδεμίαν πρᾶξιν. id est, *Seio filio suo S. Ego quidem secundum naturam esse existimo pro patre, & patris filiis negotiari sine aliqua concessionis inquisitione: si autem necessitas alicujus talis erit, concedo tibi de omnibus meis, ut vis, negotiari; sive vendere vis, sive paciscl, sive emere, sive quodcunque operari, ut domino omnium meorum; me omnia firma esse à te facta existimante, & non contrarium dicente tibi ad ullam operationem.* Quæsitum est, si quid non administrandi animo, sed fraudulenter alienasset vel mandasset, an valeret? Respondi, eum, de quo quæreretur, plene quidem, sed quatenus res ex fide agenda esset, mandasse. † Item quæro, an cum Seius magistratu functus, debitor exstitisset, Lucius Titius eo nomine conveniri possit, vel res ejus obligatæ essent, propter verba epistolæ suprascripta? Respondi, neque conveniri posse, neque res obligatas esse.

61. PAULUS lib. 2 ad Neratium.

QUod filiofamilias, ut peteret mandavi, emancipatus exegit: de peculio intra annum utiliter agam. Paulus: Sed & cum filio agendum est.

62. SCÆVOLA lib. 6 Digestorum.

CUm controversia esset de hereditate defunctæ, inter scriptum heredem, & patruum Mævium, & amitas, Mævius, literis ad sorores suas factis, declaravit *commune futurum, quidquid ad eum ex eventu litis hereditariæ pervenisset:* neque stipulatio literas secuta est: Quæsitum est, cum transegerit idem Mævius cum scripto herede, ita

ut

ut prædia, & aliæ quædam res ex ea transactione ad eum pervenirent, an ex literis suis possit à sororibus conveniri? Respondit, posse.

§. 1. Mandavi in hæc verba, *Lucius Titius Gaio suo salutem, Peto, & mando tibi, ut fidem dicas pro Publio Mævio apud Sempronium: quæque à Publio soluta tibi non fuerint, me repræsentaturum, hac epistola, manu mea scripta, notum tibi facio*: quæro, si non fidejussisset, sed mandasset creditori, & alias egisset, quam [quod] ei mandatum esset, an actione mandati teneretur? Respondit [teneri].

TIT. II.

PRO SOCIO.

1. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

SOcietas coïri potest vel in perpetuum, id est, dum vivunt, vel ad tempus, vel ex tempore, vel sub conditione. §. 1. In societate omnium bonorum omnes res, quæ coëuntium sunt, continuo communicantur.

2. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

QUia, licet specialiter traditio non interveniat, tacita tamen creditur intervenire.

3. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

EA vero, quæ in nominibus erunt, manent in suo statu, sed actiones invicem præstare debent. §. 1. Cum specialiter omnium bonorum societas coïta est, tunc & hereditas, & legatum, & quod donatum est, aut quaqua ratione adquisitum, communioni adquiretur.

§. 2. De illo quæritur, si ita societas, *ut si qua justa hereditas alterutri obvenerit, communis sit*: quæ *justa hereditas*? utrum quæ jure legitimo obvenit, an etiam ea, quæ testamento? Et probabilius est, ad legitimam hereditatem tantum hoc pertinere. §. 3. Societas, si dolo malo, aut fraudandi causa coïta sit, ipso jure nullius momenti est: quia * fides bona contraria est fraudi, & dolo.

4. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

SOcietatem coïre & re, & verbis, & per nuncium posse nos, dubium non est. §. 1. Dissociamur renunciatione, morte, capitis minutione, & egestate.

5. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

SOcietates contrahuntur sive universorum bonorum, sive negotiationis alicujus, sive vectigalis, sive etiam rei unius. §. 1. Societas autem coïri potest, & valet etiam inter eos, qui non sunt æquis facultatibus, cum plerumque pauperior opera suppleat, quantum ei per comparationem patrimonii deest. §. 2. Donationis causa societas recte non contrahitur.

6. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SI societatem [mecum] coïeris, ea conditione, *ut partes societatis constitueres*, ad boni viri arbitrium ea res redigenda est: & conveniens est viri boni arbitrio, ut non utique ex æquis partibus socii simus, veluti si alter plus operæ, industriæ, pecuniæ in societatem collaturus sit.

7. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

COïri societatem & simpliciter licet. & si non fuerit distinctum, videtur coïta esse universorum, quæ ex quæstu veniunt: hoc est, si quod lucrum ex emptione, venditione, locatione, conductione descendit.

8. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

(QUæstus enim intelligitur, qui ex opera cujus[que] descendit.)

9. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

NEc adjecit Sabinus, *hereditatem, vel legatum, vel donationes mortis causa, sive non mortis causa*: Fortassis hæc ideo, quia non sine causa obveniunt, sed ob meritum aliquod accedunt;

10. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

ET quia plerunque vel à parente vel à liberto, quasi debitum nobis hereditas obvenit.

11. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

ET ita de hereditate, legato, donatione, Quintus Mucius scribit.

12. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

SEd nec æs alienum, nisi quod ex quæstu pendebit, veniet in rationem societatis.

13. IDEM lib. 32 ad Edictum.

SEd & si adjiciatur, *ut & quæstus & lucri socii sint*, verum est, non ad aliud lucrum, quam quod ex quæstu venit, hanc quoque adjectionem pertinere.

14. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

SI convenerit inter socios, *ne intra certum tempus communis res dividatur*, non videtur convenisse, ne societate abeatur. Quid tamen, si hoc convenit, *ne abeatur*: an valeat? Eleganter Pomponius scripsit, frustra hoc convenire. nam etsi non convenit, si tamen intempestive renuncietur societati, esse pro socio actionem. sed etsi convenit, *ne intra certum tempus societate abeatur*, & ante tempus renuncietur, potest rationem habere renunciatio: nec tenebitur pro socio, qui ideo renunciavit, quia conditio quædam, qua societas erat coïta, ei non præstatur: aut quid, si ita [injuriosus &] damnosus socius sit, ut non expediat eum pati?

15. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

VEl quod ea re frui non liceat, cujus gratia negotiatio suscepta sit?

16. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

IDemque erit dicendum, si socius renunciaverit societati, qui Reipublicæ causa diu, & invitus sit absuturus. quamvis nonnunquam ei objici possit, *quia potuit & per alium societatem administrare vel socio committere*: sed hoc non alias, nisi valde sit idoneus socius, aut facilis absfuturo etiam per alium societatis administratio.

§. 1. Qui igitur paciscitur, *ne dividat*, nisi aliqua justa ratio intercedat, nec vendere poterit, nec alia ratione efficiet, ut dividatur: Et sane potest dici venditionem quidem non impediri, sed exceptionem adversus emptorem locum habere, si ante dividat, quam divideret is, qui vendidit.

17. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

SEd & socius, qui alienaverit, contra pactionem [accipit,] committit, & tenetur societatis, aut communi dividundo judicio. §. 1. Si absenti renunciata societas sit, quoad is scierit, quod is adquisivit, qui renunciavit, in commune redigi; detrimentum autem solius ejus esse, qui renunciaverit: sed quod absens adquisiit, ad solum eum pertinere; detrimentum ab eo factum, commune esse. §. 2. In societate autem coëunda, nihil attinet de renunciatione cavere [eundem], quia ipso jure societatis intempestiva renunciatio in æstimationem venit.

18. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

SI servus societatem coïerit, non sufficiet, si jubeatur à domino servus abire à societate: sed socio renunciandum est.

19. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

QUi admittitur socius, ei tantum socius est, qui admisit. & recte: cum enim societas consensu contrahatur, socius mihi esse non potest, quem ego socium esse nolui. Quid ergo, si socius meus eum admisit? Ei soli socius est.

20. IDEM

20. IDEM lib. 31 ad Edictum.

NAm socii mei socius, meus socius non est;

21. IDEM lib. 30 ad Sabinum.

ET quidquid fuerit de societate nostra consecutus, cum illo, qui eum adsumpsit, communicabit: nos [ei] cum eo non communicabimus. sed factum ejus præstabitur societati, id est, aget socius, & societati præstabit, quod fuerit consecutus.

22. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinc.

EX contrario factum quoque sociorum debet ei præstare, sicuti suum: quia ipse adversus eos habet actionem. Item certum est, nihil vetare, prius[quam] inter eum, qui admiserit, & eum, qui admissus fuerit, societatis judicio agi, quam agi incipiat inter cæteros, & eum, qui admiserit.

23. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

DE illo Pomponius dubitat, utrum actionem eum mandare sociis sufficit, ut, si facere ille non possit, nihil ultra sociis præstet: an vero indemnes eos præstare debeat. & puto, omnimodo eum teneri ejus nomine, quem ipse solus admisit, quia difficile est negare, culpa ipsius admissum. §. 1. Idem quærit, an commodum, quod propter admissum socium accessit, compensari cum damno, quod culpa præbuit, debeat. Et ait, compensandum: Quod non est verum. Nam & Marcellus lib. 6 Digestorum scribit, si servus unius ex sociis, societati à domino præpositus, negligenter versatus sit, dominum societati, qui * præposuerit, præstaturum: nec compensandum commodum, quod per servum societati accessit, cum damno. Et ita Divum Marcum pronunciasse: nec posse dici socio, ABSTINE COMMODO, QUOD PER SERVUM ACCESSIT, [SI] DAMNUM PETIS.

24. IDEM lib. 31 ad Edictum.

PLane si ambo socii servum alterius præposuerint, non tenebitur dominus ejus nomine, nisi duntaxat de peculio: commune enim periculum esse oportet, cum ambo eum præponamus.

25. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

NOn ob eam rem minus ad periculum socii pertinet quod negligentia ejus periisset, quod in plerisque aliis industria ejus societas [aucta] fuisset: Et hoc ex appellatione Imperator pronunciavit.

26. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

ET ideo, si socius quædam negligenter in societate egisset, in plerisque autem societatem auxisset, non compensatur compendium cum negligentia, ut Marcellus lib. 6 Digestor. scripsit.

27. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

OMne æs alienum, quod manente societate contractum est, de communi solvendum est: licet, posteaquam societas distracta est, solutum sit. igitur & si sub conditione promiserat, &, distracta societate, conditio extitit, ex communi solvendum est: ideoque si interim societas dirimatur, cautiones interponendæ sunt.

28. IDEM lib. 60 ad Edictum.

SI socii sumus, & unus ex die pecuniam debeat, & dividatur societas: non debet hoc deducere socius, quemadmodum præsens debet; sed omnes dividere, & cavere, *cum dies venerit defensu iri socium*.

29. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

SI non fuerint partes societati adjectæ, æquas eas esse constat. Si vero placuerit, ut quis duas partes vel tres habeat, alius unam, an valeat? Placet valere: si modo aliquid plus contulit societati vel pecuniæ, vel operæ, vel cujuscunque alterius rei [causa.] §. 1. Ita coïri societatem posse, ut nullius partem damni alter sentiat, lucrum vero commune sit, Cassius putat: Quod ita demum valebit (ut & Sabinus scribit) si tanti sit opera, quanti damnum est *: plerunque enim tanta est industria socii, ut plus societati conferat, quam pecunia; item si solus naviget, si solus peregrinetur, pericula subeat solus. §. 2. Aristo refert, Cassium respondisse, societatem talem coïri non posse, ut alter lucrum tantum, alter damnum sentiret: & hanc societatem *leoninam* solitum appellare. Et nos consentimus, talem societatem nullam esse, ut alter lucrum sentiret, alter vero nullum lucrum, sed damnum sentiret: * Iniquissimum enim genus societatis est, ex qua quis damnum, non etiam lucrum spectet.

30. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

MUcius lib. 14 scribit, non posse societatem coïri, ut aliam damni, aliam lucri partem socius ferat. Servius in notatis Mucii ait, nec posse societatem ita contrahi: * neque enim lucrum intelligitur, nisi omni damno deducto; neque damnum, nisi omni lucro deducto. Sed potest coïri societas ita, ut ejus lucri, quod reliquum in societate sit, omni damno deducto, pars alia feratur: & ejus damni, quod similiter relinquatur, pars alia capiatur.

31. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

UT sit pro socio actio, societatem intercedere oportet: nec enim sufficit, rem esse communem, nisi societas intercedit. Communiter autem res agi potest etiam citra societatem: [ut] puta cum non affectione societatis incidimus in communionem, ut evenit in re duobus legata; item si à duobus simul empta res sit; aut si hereditas vel donatio communiter nobis obvenit; aut si à duobus separatim emimus partes eorum, non socii futuri.

32. IDEM lib. 2 ad Edictum.

NAm cum tractatu habito societas coïta est, pro socio actio est: cum sine tractatu, in re ipsa & negotio communiter gestum videtur;

33. IDEM lib. 31 ad Edictum.

UT in conductionibus publicorum, item in emptionibus. nam qui nolunt inter se contendere, solent per nuncium rem emere in commune: quod à societate longe remotum est. Et ideo, societate sine tutoris auctoritate coïta, pupillus non tenetur: attamen communiter gesto tenetur.

34. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinc.

QUibus casibus, si quid forte unus in eam rem impenderit, sive fructus mercedesve unus perceperit, vel deteriorem fecerit rem, non societatis judicio locus est: sed inter coheredes quidem familiæ erciscundæ judicio agitur; inter cæteros, communi dividundo. † Inter eos quoque, quibus hereditario jure communis res est, posse & communi dividundo agi.

35. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

NEmo potest societatem heredi suo sic parere, ut ipse heres socius sit. † In heredem autem socii proponitur actio, ut bonam fidem præstet;

36. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

ET acti etiam culpam, quam is præstaret, in cujus locum successit, licet socius [non] sit.

37. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

PLane si hi, qui sociis heredes exstiterint, animum inierint societatis in ea hereditate novo consensu; quod postea gesserint, efficitur, ut in pro socio actionem deducatur.

38. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

PRo socio arbiter prospicere debet cautionibus in futuro damno vel lucro pendente ex ea societate: Quod Sabinus in omnibus bonæ fidei judiciis existimavit: sive generalia sunt, veluti pro socio, negotiorum gestorum, tutelæ: sive specialia, veluti mandati, commodati, depositi. §. 1. Si tecum societas mihi sit, & res ex societate communes, quam impensam in eas fecero, quosve fructus ex his rebus ceperis, vel pro socio, vel communi dividundo, me consecuturum; & altera actione alteram tolli Proculus ait.

39. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

SI fundus mihi tecum communis sit, & in eum mortuum intuleris, agam tecum pro socio.

40. IDEM lib. 17 ad Sabinum.

HEres socii, quamvis socius non est, tamen ea, quæ per defunctum inchoata sunt, per heredem explicari debent: in quibus dolus ejus admitti potest.

41. ULPIANUS lib. 20 ad Edictum.

SI quis à socio pœnam stipulatus sit, pro socio non aget, si tantundem in pœnam sit, quantum ejus interfuit.

42. IDEM lib. 45 ad Sabinum.

QUod si ex stipulatu eam consecutus sit, postea pro socio agendo, hoc minus accipiet, pœna ei in sortem imputata.

43. IDEM lib. 28 ad Edictum.

SI actum sit communi dividundo, non tollitur pro socio actio, quoniam pro socio & nominum rationem habet, & adjudicationem non admittit: sed si postea pro socio agatur, hoc minus ex ea actione consequitur, quam ex prima actione consecutus est.

44. IDEM lib. 31 ad Edictum.

SI margarita tibi vendenda dedero, ut, *si ea decem vendidisses, redderes mihi decem; si pluris, quod excedit, tu haberes:* mihi videtur, si animo contrahendæ societatis id actum sit, pro socio esse actionem; si minus, præscriptis verbis.

45. IDEM lib. 30 ad Sabinum.

REi communis nomine cum socio furti agi potest, si per fallaciam dolove malo amovit, vel rem communem celandi animo contrectet: sed & pro socio actione obstrictus est: nec altera actio alteram tollet: Idemque in omnibus bonæ fidei judiciis dicendum est.

46. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

IDem est & in colono, & in eo, qui negotia gerit, & qui mandatum nostrum exequitur, & in tutore.

47. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

SEd si ex causa furtiva condixero, cessabit pro socio actio, nisi si pluris mea intersit. §. 1. Si damnum in re communi socius dedit, Aquilia teneri eum, & Celsus, & Julianus, & Pomponius scribunt:

48. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

SEd nihilominus & pro socio tenetur,

49. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

SI hoc facto societatem læsit; si verbi gratia negotiatorem servum vulneraverit, vel occidit.

50. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

SEd actione pro socio consequitur, ut altera actione contentus esse debeat: quia utraque actio ad rei persecutionem respicit; non, ut furti, ad pœnam dumtaxat.

51. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

MErito autem adjectum est, *ita demum furti actionem esse, si per fallaciam & dolo malo amovit:* quia, cum sine dolo malo fecit, furti non tenetur. & sane * plerunque credendum est, eum, qui partis dominus est, jure potius suo [re] uti, quam furti consilium inire. §. 1. Et ideo videbimus, an Favia teneatur? Et ratio quidem facit, ne teneatur: verum, si plagium fecit, vel suppressit, Favia teneri.

52. IDEM lib. 31 ad Edictum.

CUm duobus vicinis fundus [conjunctus] venalis esset, alter ex his petit ab altero, *ut eum fundum emeret, ita ut ea pars, quæ suo fundo juncta esset, sibi cederetur:* mox ipse eum fundum, ignorante vicino, emit. Quæritur, an aliquam actionem cum eo vicinus habeat? Julianus scripsit, implicitam esse facti quæstionem. nam si hoc solum actum est, *ut fundum Lucii Titii vicinus emeret & mecum communicaret*, adversus me, qui emi, nullam actionem vicino competere: si vero id actum est, ut quasi commune negotium gereretur, societatis judicio tenebor, ut tibi, deducta parte, quam mandaveram, reliquas partes præstem. §. 1. Venit autem in hoc judicium pro socio bona fides. §. 2. Utrum ergo tantum dolum, an etiam culpam, præstare socium oporteat, *quæritur?* Et Celsus lib. 7 Digestorum ita *scripsit*, * Socios inter se dolum & culpam præstare oportet. Si in coëunda societate (inquit) artem operamve pollicitus est alter, veluti cum pecus in commune pascendum, aut agrum politori damus in commune quærendis fructibus: nimirum ibi etiam culpa præstanda est: pretium enim operæ artis est velamentum. Quod si, rei communi socius nocuit, magis admittit, culpam quoque venire.

§. 3. Damna, quæ imprudentibus accidunt, hoc est, damna fatalia, socii non cogentur præstare. Ideoque si pecus æstimatum datum sit, & id latrocinio aut incendio perierit, commune damnum est, si nihil dolo aut culpa acciderit [ejus, qui æstimatum pecus acceperit]: Quod si à furibus subreptum sit, proprium ejus detrimentum est: quia custodiam præstare debuit, qui æstimatum accepit. Hæc vera sunt, & pro socio erit actio; si modo societatis contrahendæ causa pascenda data sunt, quamvis æstimata.

§. 4. Quidam sagariam negotiationem coïerunt: alter ex his ad merces comparandas profectus in latrones incidit, [suamque] pecuniam perdidit: servi ejus vulnerati sunt, resque proprias perdidit: Dicit Julianus damnum esse commune, ideoque actione pro socio damni partem dimidiam agnoscere debere, tam pecuniæ, quam rerum cæterarum, quas secum non tulisset socius, nisi ad merces communi nomine comparandas proficisceretur. Sed & si quid in medicos impensum est, pro parte socium agnoscere debere, rectissime Julianus probat. Proinde & si naufragio quid periit, cum non alias merces, quam navi, solerent advehi, damnum ambo sentient; nam * sicuti lucrum, ita damnum quoque commune esse oportet, quod non culpa socii contingit.

§. 5. [Cum] duo erant argentarii socii, alter eorum aliquid separatim quæsierat, & lucri senserat: *quærebatur*, an commune esse lucrum oporteret? Et Imperator Severus Flavio Felici in hæc verba *rescripsit:* * *Etiam si maxime argentaria societas inita est, quod quisque tamen socius non ex argentaria causa quæsiit, id ad communionem non pertinere, explorati juris est.*

§. 6. Papinianus quoque lib. 3 Responsorum ait: Si fratres parentium indivisas hereditates ideo retinuerunt, *ut emolumentum ac damnum in his commune sentirent*, quod aliunde quæsierint,

rint, in commune non redigetur. §. 7. Item ex facto consultum respondisse se, ait lib. 3 Responsorum: Inter Flavium Victorem & Vellieum Asianum placuerat, *ut, locis emptis pecunia Victoris monumenta fierent opera & peritia Asiani: quibus distractis, pecuniam Victor cum certa quantitate reciperet, superfluum Asianus acciperet, qui operam in societatem contulit:* Erit pro socio actio.

§. 8. Idem Papinianus eodem libro ait, Si inter fratres voluntarium consortium initum fuerit: & stipendia, cæteraque salaria in commune redigi judicio societatis. quamvis filius emancipatus hæc non cogatur conferre fratri (inquit) in potestate manenti: quia, etsi in potestate maneret, præcipua ea haberet. §. 9. Idem respondit, societatem non posse ultra mortem porrigi: & ideo nec libertatem de supremis judiciis constringere quis poterit, vel cognatum ulteriorem proximioribus præferre. §. 10. Idem respondit, Socius, qui cessantis cessantiumve portiones insulæ restituerit, quamvis aut sortem cum certis usuris intra quatuor menses, postquam opus refectum erit, recipere potest, exigendoque privilegio utetur, aut deinceps propriam rem habebit, potest tamen pro socio agere ad hoc, ut consequatur, quod sua intererat. Finge enim, malle eum magis suum consequi, quam dominium insulæ: Oratio enim D. Marci idcirco quatuor mensibus finit certas usuras, quia post quatuor dominium dedit. §. 11. Si qui societatem ad emendum coïerint, deinde res alterius dolo vel culpa empta non sit, pro socio esse actionem constat: Plane, si conditio sit adjecta, SI INTRA ILLUM DIEM VENIRET, & dies sine culpa socii præterierit, cessabit actio pro socio. §. 12. Item si in communem rivum reficiendum impensa facta sit, pro socio esse actionem ad reciperandum sumptum, Cassius scripsit. §. 13. Item Mela scribit, Si vicini semipedes inter se contulerunt, ut ibi cratitium parietem inter se ædificarent ad onera utriusque sustinenda, deinde ædificato pariete alter in eum immitti non patiatur: pro socio agendum.

† Idemque, & si aream in commune emerint, ne luminibus suis officeretur, & alteri tradita sit, nec præstet alteri, quod convenit: pro socio actionem esse. §. 14. Si plures sint inter eosdem societates coitæ, ad omnes societates sufficere hoc unum judicium constat. §. 15. Si quis ex sociis propter societatem profectus sit, veluti ad merces emendas, eos dumtaxat sumptus societati imputabit, qui in eam pensi sunt. Viatica igitur, & meritoriorum, & stabulorum, jumentorum, carrulorum vecturas, vel sui, vel sarcinarum suarum gratia, vel mercium, recte imputabit. §. 16. Socium, universa in societatem conferre debere, Neratius ait, si omnium bonorum socius sit: & ideo, sive ob injuriam sibi factam, vel ex Lege Aquilia, sive ipsius sive filii corpori nocitum sit, conferre debere respondit. §. 17. Ibidem ait, socium omnium bonorum non cogi conferre, quæ ex prohibitis causis adquisierit. §. 18. Per contrarium quoque apud veteres tractatur, an socius omnium bonorum, si quid ob injuriarum actionem damnatus præstiterit, ex communi consequatur, ut præstet? Et Atilicinus, Sabinus, Cassius responderunt, si injuria judicis damnatus sit, consecuturum: si ob maleficium suum, ipsum tantum damnum sentire debere. Cui congruit quod Servium respondisse, Aufidius refert, si socii bonorum fuerint, deinde unus, cum ad judicium non adesset, damnatus sit, non debere eum de communi id consequi: si vero præsens injuriam judicis passus sit, de communi sarciendum.

53. IDEM lib. 30 ad Sabinum.

QUod autem ex furto, vel ex alio maleficio quæsitum est, in societatem non oportere conferri palam est: quia * delictorum turpis atque fœda communio est. Plane, si in medium collata sit, commune erit lucrum;

54. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

QUod enim ex maleficio contulerit socius, non aliter recipere debet, quam si damnatus sit.

55. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

SI igitur ex hoc conventus fuerit, qui maleficium admisit: id, quod contulit, aut solum, aut cum pœna auferret. [solum auferret,] si mihi proponas, insciente socio eum in societatis rationem hoc contulisse: quod si sciente, etiam pœnam socium agnoscere oportet: * æquum est enim, ut cujus participavit lucrum, participet & damnum.

56. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

NEc quicquam interest, utrum manente societate præstiterit ob furtum, an dissoluta ea. † Idemque est in omnibus turpibus actionibus: veluti injuriarum, vi bonorum raptorum, servi corrupti, & similibus. & in omnibus pœnis pecuniariis, quæ ex publicis judiciis accidunt.

57. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

NEc prætermittendum esse, Pomponius ait, ita demum hoc esse verum, si honestæ & licitæ rei societas coita sit: cæterum, si maleficii societas coita sit, constat, nullam esse societatem. * Generaliter enim traditur, *rerum inhonestarum nullam esse societatem.*

58. IDEM lib. 31 ad Edictum.

SI id, quod quis in societatem contulit, extinctum sit, videndum, an pro socio agere possit? Tractatum ita est apud Celsum lib. 7 Digestorum, ad Epistolam Cornelii Felicis: Cum tres equos haberes, & ego unum, societatem coimus, *ut accepto equo meo, quadrigam venderes, & ex pretio quartam mihi redderes:* Si igitur ante venditionem equus meus mortuus sit, non putare se Celsus ait, societatem manere, nec ex pretio equorum tuorum partem deberi; non enim habendæ quadrigæ, sed vendendæ coitam societatem: cæterum si id actum dicatur, ut quadriga fieret, eaque communicaretur, tuque in ea tres partes haberes, ego quartam, non dubie adhuc socii sumus. §. 1. Item Celsus tractat, si pecuniam contulissemus *ad mercem emendam*, & mea pecunia perisset, cui perierit ea? Et ait, si post collationem evenit, ut pecunia periret, quod non fieret, nisi societas coita esset, utrique periret; utputa si pecunia, cum peregre portaretur ad mercem emendam, periit: si vero ante collationem, posteaquam eam destinasses, tunc perierit, nihil eo nomine consequeris, inquit; quia non societati periit. §. 2. Si filiusfamilias societatem coierit, deinde emancipatus à patre fuerit, apud Julianum quæritur, an eadem societas duret: an vero alia sit; si forte post emancipationem in societatem duratum est? Julianus scripsit lib. 14 Digestorum, eandem societatem durare: initium enim his contractibus inspiciendum. Duabus autem actionibus agendum esse, una adversus patrem, altera adversus filium. Cum patre, de eo, cujus dies ante emancipationem cessit: nam ejus temporis, quo post emancipationem societas duravit, nihil præstare patrem oportet. cum filio autem, de utroque tempore, id est, de tota socie-

cietate: nam & si quid (inquit) socius filii, post emancipationem filii, dolo fecerit, ejus, non patri, sed filio actio danda est. §. 3. Si servus meus societatem cum Titio coïerit, & alienatus in eadem permanserit: potest dici, alienatione servi & priorem societatem finitam, & ex integro alteram inchoatam. atque ideo & mihi, & emptori, actionem pro socio competere. item tam adversus me [quam adversus emptorem], ex his causis, quæ ante alienationem inciderunt, dandam actionem; ex reliquis, adversus emptorem solum.

59. POMPONIUS lib. 12 ad Sabinum.

ADeo morte socii solvitur societas, ut nec ab initio pacisci possimus, *ut heres [etiam] succedat societati*. Hæc [ita] in privatis societatibus ait. In societate vectigalium nihilominus manet societas, & post mortem alicujus: sed ita demum, si pars defuncti ad personam heredis ejus adscripta sit, ut heredi quoque conferri oporteat: quod ipsum ex causa æstimandum est: Quid enim, si is mortuus sit, propter cujus operam maxime societas coita sit? aut sine quo societas administrari non possit? §. 1. Quod in alea aut adulterio perdiderit socius, ex medio non est laturus: si quid vero dolo nostro socius damni ceperit, à nobis repetat.

60. IDEM lib. 13 ad Sabinum.

SOcium, qui in eo, quod ex societate lucri faceret, reddendo moram adhibuit, cum ea pecunia ipse usus sit, usuras quoque [eum] præstare debere, Labeo ait; sed non quasi usuras, sed quod socii intersit, moram eum non adhibuisse: sed si aut usus ea pecunia non sit, aut moram non fecerit, contra esse. Item post mortem socii nullam talem æstimationem ex facto heredis faciendam; quia morte socii dirimatur societas.

§. 1. Socius, cum resisteret communibus [servis] venalibus ad fugam erumpentibus, vulneratus est. impensam, quam in curando se fecerit, non consecuturum pro socio actione, Labeo ait: quia id non in societatem, quamvis propter societatem, impensum sit: sicuti si propter societatem eum heredem quis instituere desisset, aut legatum prætermisisset, aut patrimonium suum negligentius administrasset; nam nec compendium, quod propter societatem ei contigisset, veniret in medium, veluti si propter societatem heres fuisset institutus, aut quid ei donatum esset.

61. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

SEcundum Julianum tamen, & quod Medicis pro se datum est, recipere potest. Quod verum est.

62. POMPONIUS lib. 13 ad Sabinum.

SI Titius, cum quo mihi societas erat, decesserit, egoque, cum putarem Titii hereditatem ad Seium pertinere, communiter cum eo res vendiderim, & partem pecuniæ ex venditione redactæ ego, partem Seius abstulerit: te, qui revera Titio heres es, partem ad me redactæ pecuniæ societatis judicio non consecuturum, Neratio & Aristoni placebat; quia meæ dumtaxat partis pretia percepissem: Neque interesse, utrum per se partes meas vendidissem, an communiter cum eo, qui reliquas partes ad se pertinere diceret; alioquin eventurum, ut etiamsi duo socii rem vendiderint, unusquisque quod ad se pervenerit, partem alteri societatis judicio præstare debeat: Sed nec te ex parte, quam hereditatis petitione forte à Seio consecuturus sis, quicquam mihi præstare debere; quia quod ad Seium pervenerit, tuarum partium pretium sit, nec ad me, habentem meum, quicquam ex eo redire debeat.

63. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

VErum est, quod Sabino videtur, etiam si non universorum bonorum socii sunt, sed unius rei, attamen in id, quod facere possunt, quodve dolo malo fecerint, quo minus possint, condemnari oportere: hoc enim summam rationem habet, cum * societas jus quodammodo fraternitatis in se habeat. §. 1. Videndum est, an & fidejussori socii id præstari debeat? an vero personale beneficium sit? Quod magis verum est. Sed si hic fidejussor, quasi defensor socii, judicium susceperit, proderit sibi: namque Julianus lib. 14 Digestorum scripsit, defensorem socii in id, quod socius facere potest, condemnari oportere. † Idemque & in patroni defensore accipere debere ait. † Et utique idem erit in universis, qui in id, quod facere possunt, conveniuntur. §. 2. Patri autem vel domino socii, si jussu eorum societas contracta sit, non esse hanc exceptionem dandam: quia nec heredi socii cæterisque successoribus hoc præstabitur; quia nec cæterorum heredibus, successoribusve, quos in id, quod facere possunt, convenimus, idem præstatur. §. 3. *Id, quod facere socius potest*, quemadmodum æstimandum sit? Et placuit, non debere deduci æs alienum, quod debetur à socio: Ita & Marcellus lib. 7 Digestorum scripsit: nisi forte (inquit) ex ipsa societate debeatur.

§. 4. Item videndum, an cautio veniat in hoc judicium ejus, quod facere socius non possit, sc. nuda promissio? Quod magis dicendum arbitror. §. 5. Si, cum tres socii essent, egerit cum uno ex sociis socius, & partem suam integram sit consecutus; deinde alius socius cum eodem agat, & partem consequi integram non poterit, quia facere solidum non potest: an hic, qui minus consecutus est, cum eo agere possit, qui solidum accepit, ad communicandas partes inter eos [id est] exæquandas; quasi iniquum sit, ex eadem societate, alium plus, alium minus consequi? Sed magis est, ut pro socio actione consequi possit, ut utriusque portio exæquetur: Quæ sententia habet æquitatem. §. 6. Tempus autem spectamus, quantum facere socius possit, rei judicandæ. §. 7. Hoc quoque facere quis posse videtur, quod dolo fecit, quo minus possit: nec enim æquum est, dolum suum quemquam relevare. Quod & in cæteris, qui in id, quod facere possunt, conveniuntur, accipiendum est. Si tamen non dolo, sed culpa sua, facere posse desiit, dicendum est, condemnari eum non debere.

§. 8. In heredem quoque socii pro socio actio competit, quamvis heres socius non sit: * licet enim socius non sit, attamen emolumenti successor est. Et circa societates vectigalium cæterorumque idem observamus, ut heres socius non sit, nisi fuerit adscitus, verumtamen omne emolumentum societatis ad eum pertineat: simili modo & damnum adgnoscat, quod contingit, sive adhuc vivo socio vectigalis, sive postea; quod non similiter in voluntaria societate observatur.

§. 9. Si servo communi legatum sine libertate unus ex dominis reliquit, hoc ad solum socium pertinet. An tamen pro socio judicio communicari debeat cum herede socii, quæritur? Et ait Julianus Sextum Pomponium referre Sabinum respondentem, non communicari: & posse hanc sententiam defendi, Julianus ait. non enim propter communionem hoc acquisitum est, sed ob suam partem: nec oportet id communicari, quod quis non propter societatem, sed propter suam par-

partem adquisierit. §. 10. Societas solvitur ex personis, ex rebus, ex voluntate, ex actione. Ideoque sive homines, sive res, sive voluntas, sive actio interierit, distrahi videtur societas. † Intereunt autem homines quidem maxima aut media capitis deminutione, aut morte. Res vero, cum aut nullæ relinquantur, aut conditionem mutaverint: neque [enim] ejus rei, quæ jam nulla sit, quisquam socius est; neque ejus, quæ consecrata publicatave sit. † Voluntate distrahitur societas, renunciatione.

64. CALLISTRATUS lib. I Quæstionum.

ITaque cum separatim socii agere cœperint, & unusquisque eorum sibi negotietur, sine dubio jus societatis dissolvitur.

65. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

ACtione distrahitur, cum aut stipulatione aut judicio mutata sit causa societatis. Proculus enim ait, hoc ipso, quod judicium ideo dictatum est, ut societas distrahatur, renunciatam societatem: sive totorum bonorum sive unius rei societas coita sit. §. 1. Item bonis à creditoribus venditis unius socii, distrahi societatem Labeo ait. §. 2. Si in rem certam emendam conducendamve coita sit societas, tunc etiam post alicujus mortem quidquid lucri detrimentive factum sit, commune esse Labeo ait.

§. 3. Diximus, dissensu solvi societatem; hoc ita est, si omnes dissentiunt. Quid ergo, si unus renunciet? Cassius scripsit, eum, qui renunciaverit societati, à se quidem liberare socios suos, se autem ab illis non liberare: Quod utique observandum est, si dolo malo renunciatio facta sit: veluti si, cum omnium bonorum societatem inissemus, deinde cum obvenisset uni hereditas, propter hoc renunciavit: ideoque siquidem damnum attulerit hereditas, hoc ad eum, qui renunciavit, pertinebit; commodum autem communicare cogetur actione pro socio. Quod si quid post renunciationem adquisierit, non erit communicandum: quia nec dolus admissus est in eo. §. 4. Item, si societatem ineamus ad aliquam rem emendam, deinde solus volueris eam emere, ideoque renunciaveris societati, ut solus emeres: teneberis, quanti interest mea. Sed si ideo renunciaveris, quia emptio tibi displicebat, non teneberis, quamvis ego emero: quia hic nulla fraus est. Eaque & Juliano placent.

§. 5. Labeo autem Posteriorum libris scripsit, si renunciaverit societati unus ex sociis eo tempore, quo interfuit socii non dirimi societatem, committere eum in pro socio actione: nam si emimus mancipia, inita societate, deinde renuncies mihi eo tempore, quo vendere mancipia non expedit, hoc casu, quia deteriorem causam meam facis, teneri te pro socio judicio. Proculus hoc ita verum esse, [si] societatis non intersit dirimi societatem: semper enim non id, quod privatim interest unius ex sociis, servari solet, sed quod societati expedit: Hæc ita accipienda sunt, si nihil de hoc in coëunda societate convenit.

§. 6. Item qui societatem in tempus coit, eam ante tempus renunciando, socium à se, non se à socio liberat. Itaque, si quid compendii postea factum erit, ejus partem non fert: at si dispendium, æque præstabit portionem, nisi renunciatio ex necessitate quadam facta sit. Quod si tempus finitum est, liberum est recedere: quia sine dolo [malo] id fiat. §. 7. * Renunciare societati etiam per alios possumus: & ideo dictum est, procuratorem quoque posse renunciare societati. † Sed utrum de eo dictum sit, cui omnium bonorum administratio concessa est, an de eo, cui hoc ipsum nominatim mandatum est, videamus? An vero per utrumque recte renuncietur? Quod est verius, nisi [si] prohibuerit eum dominus specialiter renunciare. §. 8. Item scriptum est, posse procuratori quoque meo socium meum renunciare: quod Servius apud Alfenum ita notat, esse in potestate domini, cum procuratori ejus renunciatum est, an velit ratam habere renunciationem. igitur is, cujus procuratori renunciatum est, liberatus esse videbitur. an autem ipse quoque, [qui] renunciavit procuratori, liberetur, in potestate ejus erit; quemadmodum diximus in eo, qui socio renunciat. §. 9. Morte unius societas dissolvitur, etsi consensu omnium coita sit, plures vero supersint: nisi in coëunda societate aliter convenerit. nec heres socii succedit: sed quod ex re communi postea quæsitum est; item dolus & culpa in eo, quod ex ante gesto pendet, tam ab herede, quam heredi, præstandum est.

§. 10. Item si alicujus rei societas sit, & finis negotio impositus, finitur societas. Quod si, integris omnibus manentibus, alter decesserit, deinde tunc sequatur res, de qua societatem coïerunt, tunc eadem distinctione utemur, qua in mandato: ut si quidem ignota fuerit mors alterius, valeat societas; si nota, non valeat. §. 11. Societas quemadmodum ad heredes socii non transit, ita nec ad adrogatorem; ne alioquin invitus quis socius efficiatur, cui non vult: Ipse autem adrogatus socius permanet; nam etsi filiusfamilias emancipatus fuerit, permanebit socius.

§. 12. Publicatione quoque distrahi societatem diximus. quod videtur spectare ad universorum bonorum publicationem, si socii bona publicentur: nam, cum in ejus locum alius succedat, pro mortuo habetur. §. 13. Si post distractam societatem aliquis in rem communem impenderit Socius, actione pro socio id non consequitur: quia non est verum, pro socio, communiterve, id gestum esse. sed communi dividundo judicio hujus quoque rei ratio habebitur: nam, etsi distracta esset societas, nihilominus divisio rerum superest. §. 14. Si communis pecunia penes aliquem sociorum sit, & alicujus sociorum quid absit, cum eo solo agendum, penes quem ea pecunia sit: qua deducta, de reliquo, quod cuique debeatur, omnes agere possunt. §. 15. Nonnunquam necessarium est & manente societate agi pro socio: veluti cum societas vectigalium causa coita est, propterque varios contractus neutri expediat recedere à societate, nec refertur in medium, quod ad alterum pervenerit. §. 16. Si unus ex sociis maritus sit, & distrahatur societas manente matrimonio, dotem maritus præcipere debet: quia apud eum esse debet, qui onera sustinet. Quod si jam dissoluto matrimonio societas distrahatur, eadem die recipienda est dos, qua & solvi debet.

66. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

QUod si eo tempore, quo dividitur societas, in ea causa dos sit, ut certum sit, eam, vel partem ejus reddi non oportere, dividere eam inter socios judex debet.

67. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

SI unus ex sociis rem communem vendiderit consensu sociorum, pretium dividi debet ita, ut ei caveatur, *indemnem eum futurum*. Quod si jam damnum passus est, hoc ei præstabitur. Sed si pretium communicatum sit sine cautione, & aliquid præstiterit is, qui vendidit, an, si non omnes socii solvendo sint, quod à quibusdam servari

servari non potest, à cæteris debeat ferre? Sed Proculus putat *, hoc ad cæterorum onus pertinere, quod ab aliquibus servari non potest: rationeque defendi posse: quoniam societas cum contrahitur, tam lucri, quam damni communio initur. §. 1. Si unus ex sociis, qui non totorum bonorum socii erant, communem pecuniam fœneraverit, usurasque perceperit, ita demum usuras partiri debet, si societatis nomine fœneraverit: nam si suo nomine, quoniam sortis periculum ad eum pertinuerit, usuras ipsum retinere oportet. §. 2. Si quid unus ex sociis necessario de suo impendit in communi negotio, judicio societatis servabit; & usuras, si forte mutuatus sub usuris, dedit: Sed & si suam pecuniam dedit, non sine causâ dicetur, quod usuras quoque percipere debeat, quas possit habere, si alii mutuum dedisset. §. 3. Non alias socius in id, quod facere potest, condemnatur, quam si confitetur se socium fuisse.

68. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

NEmo ex sociis plus parte sua potest alienare, etsi totorum bonorum socii sint.

§. 1. Illud quæritur, utrum is demum facere videtur, quo minus facere possit, qui erogat bona sua in fraudem futuræ actionis; an & qui occasione adquirendi non utitur? Sed verius est, de eo sentire Proconsulem, qui erogat bona sua: idque ex Interdictis colligere possumus, in quibus ita est, QUOD DOLO FECISTI, UT DESINERES POSSIDERE.

69. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

CUm societas ad emendum coiretur, & conveniret, *ut unus reliquis nundinas (id est epulas) præstaret, eosque à negotio dimitteret*, si eas eis non solverit, & pro socio, & ex vendito, cum eo agendum est.

70. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

NUlla societatis in æternum coitio est.

71. IDEM lib. 3 Epitomarum Alfeni Digestorum.

DUo societatem coïerunt, ut Grammatica docerent, & quod ex eo artificio quæstus fecissent, commune eorum esset: de ea re, quæ voluerunt fieri, in pacto convento societatis proscripserunt: deinde inter se his verbis stipulati sunt, HÆC, QUÆ SUPRA SCRIPTA SUNT, EA ITA DARI, FIERI, NEQUE ADVERSUS EA FIERI: SI EA ITA DATA, FACTA NON ERUNT, TUM VIGINTI MILLIA DARI? Quæsitum est, an, si quid contra factum esset, societatis actione agi posset? Respondit, si quidem pacto convento inter eos [de] societate facto ita stipulati essent, HÆC ITA DARI, FIERI SPONDES? futurum fuisse, ut, si novationis causâ id fecissent, pro socio agi non possit, sed tota res in stipulationem translata videretur. sed quoniam non ita essent stipulati, EA ITA DARI, FIERI SPONDES? sed SI EA ITA FACTA NON ESSENT, DECEM DARI? non videri sibi, rem in stipulationem pervenisse, sed duntaxat pœnam: non enim utriusque rei promissorem obligari, ut ea daret, faceret, &, si non fecisset, pœnam sufferret. & ideo societatis judicio agi posse. §. 1. Duo colliberti societatem coïerunt *lucri, quæstus, compendii*: postea unus ex his à patrono heres institutus est, alteri legatum datum est: Neutrum horum in medium referre debere respondit.

72. GAIUS lib. 2 Cottidianarum rerum, [sive Aureorum].

SOcius socio etiam culpæ nomine tenetur, id est, desidiæ, atque negligentiæ. *Culpa* autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit etenim talem diligentiam communibus rebus adhibere, qualem suis rebus adhibere solet; quia qui parum diligentem sibi socium adquirit, de se queri debet.

73. ULPIANUS lib. 1 Responsorum Maximino respondit.

SI societatem universarum fortunarum coïerint, id est, earum quoque rerum, quæ postea cuique adquirentur, hereditatem cuivis eorum delatam, in commune redigendam.

† Idem Maximinæ respondit, si societatem universarum fortunarum ita coïerint, *ut quidquid erogaretur, vel quæreretur, communis lucri atque impendii esset*, ea quoque, quæ in honorem alterius liberorum erogata sunt, utrinque imputanda.

74. PAULUS lib. 62 ad Edictum.

SI quis societatem contraxerit, quod emit, ipsius fit, non commune: sed societatis judicio cogitur rem communicare.

75. CELSUS lib. 15 Digestorum.

SI coita sit societas *ex his partibus quas Titius arbitratus fuerit*; si Titius, antequam arbitraretur, decesserit, nihil agitur: nam idipsum actum est, ne aliter societas sit, quam ut Titius arbitratus sit.

76. PROCULUS lib. 5 Epistolarum.

SOcietatem mecum coïsti, ea conditione, *ut Nerva amicus communis partem societatis constitueret*: Nerva constituit, *ut tu ex triente socius esses, ego ex besse*: Quæris, utrum ratum id jure societatis sit, an nihilominus ex æquis partibus socii simus? Existimo autem melius te quæsiturum fuisse, utrum ex his partibus socii essemus, quas is constituisset, an ex his, quas virum bonum constituere oportuisset. * Arbitrorum enim genera sunt duo: unum ejusmodi, ut sive æquum sit, sive iniquum, parere debeamus; quod observatur, cum ex compromisso ad arbitrum itum est: alterum ejusmodi, ut ad boni viri arbitrium redigi debeat, etsi nominatim persona sit comprehensa, cujus arbitratu fiat;

77. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

VEluti cum lege locationis comprehensum est, ut opus arbitrio locatoris fiat.

78. PROCULUS lib. 5 Epistolarum.

IN proposita autem quæstione arbitrium viri boni existimo sequendum esse: eo magis, quod judicium pro socio bonæ fidei est.

79. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

UNde si Nervæ arbitrium ita pravum est, ut manifesta iniquitas ejus appareat, corrigi potest per judicium bonæ fidei.

80. PROCULUS lib. 5 Epistolarum.

QUid enim, si Nerva constituisset, *ut alter ex millesima parte, alter, ex duo millesimis [partibus] socius esset?* Illud potest conveniens esse viri boni arbitrio, ut non utique ex æquis partibus socii simus, veluti si alter plus operæ, industriæ, gratiæ, pecuniæ in societatem collaturus erat.

81. PAPINIANUS lib. 9 Quæstionum.

SI socius pro filia dotem promisit, & prius, quam solveret, herede ea relicta decessit, quæ postea cum marito de exigenda dote egit, accepto liberata est: Quæsitum est, an si pro socio ageret, dotis quantitatem præcipere deberet, si forte convenisset inter socios, *ut de communi dos constitueretur?* Dixi, pactum non esse iniquum: uti-

utique si non de alterius tantum filia convenit: nam si commune hoc pactum fuit, non interesse, quod alter solus filiam habuit. cæterum, si numeratam dotem pater, defuncta in matrimonio filia, recipera ssset, reddi pecuniam societati debuisse; pactum ex æquitate sic nobis interpretantibus. quod si, salva societate, divortio matrimonium solutum foret, cum sua causa dotem reciperari; scilicet ut ea vel alii marito dari possit: nec, si prior maritus facere non posset, denuo de societate constituendam dotem; nisi [si] nominatim ita convenisset. Verum in proposito largiter esse videbatur, dos numerata esset, an vero promissa. nam si filia datam dotem, posteaquam patri heres extitit, jure suo recepisset, non esse referendam pecuniam societati, quam mulier habitura fuit, etsi alius heres extitisset: quod si accepto à marito liberata esset, nequaquam imputari posse societati, non solutam pecuniam.

82. IDEM lib. 3 Responsorum.

JUre societatis per socium ære alieno socius non obligatur: nisi in communem arcam pecuniæ versæ sunt.

83. PAULUS lib. 1 Manualium.

ILlud quærendum est, arbor, quæ in confinio nata est, item lapis, qui per utrumque fundum extenditur, an, cum succisa arbor est, vel lapis exemptus, [ejus sit] cujus fundus: pro ea quoque parte singulorum esse debeat, pro qua parte in fundo fuerat: an, qua ratione duabus massis duorum dominorum conflatis, tota massa communis est, ita arbor hoc ipso, quo separatur à solo, propriamque substantiam in unum corpus redactam accipit, multo magis pro indiviso communis sit, quam massa? sed naturali convenit ratione, & postea tantam partem utrumque habere, tam in lapide, quam in arbore, quantam & in terra habebat.

84. LABEO lib. 6 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

QUotiens jussu alicujus vel cum filio ejus, vel cum extraneo societas coïtur, directo cum illius persona agi posse, cujus persona in contrahenda societate spectata sit.

LIBER OCTAVUSDECIMUS.

TIT. I.

DE CONTRAHENDA EMPTIONE, ET DE PACTIS INTER EMPTOREM, ET VENDITOREM COMPOSITIS, ET QUÆ RES VENIRE NON POSSUNT.

1. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

ORigo emendi vendendique à permutationibus cœpit. olim enim non ita erat nummus: neque aliud *merx*, aliud *pretium* vocabatur: sed unusquisque secundum necessitatem temporum, ac rerum, utilibus inutilia permutabat, quando plerunque evenit, ut, quod alteri superest, alteri desit. Sed quia non semper, nec facile concurrebat, ut, cum tu haberes, quod ego desiderarem, invicem haberem, quod tu accipere velles, electa materia est, cujus publica ac perpetua æstimatio difficultatibus permutationum, æqualitate quantitatis subveniret: ea[que] materia forma publica percussa, usum dominiumque non tam ex substantia præbet, quam ex quantitate: nec ultra *merx* utrumque, sed alterum *pretium* vocatur.

§. 1. Sed, an sine nummis venditio dici hodieque possit, dubitatur, veluti si ego togam dedi, *ut tunicam acciperem?* Sabinus & Cassius esse emptionem & venditionem putant: Nerva & Proculus permutationem, non emptionem hoc esse. Sabinus Homero teste utitur, qui exercitum Græcorum ære, ferro, hominibusque vinum emere refert illis versibus:

Ενθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσι,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσιν.

Id est,

Hinc quidem vinum emebant comati Achivi:
Alii quidem ære, alii autem splendido ferro,
Alii vero pellibus, alii autem ipsis vaccis,
Alii autem mancipiis. -------

Sed hi versus permutationem significare videntur, non emptionem, sicut illi:

Ενθ' αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς,
Ος πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε' ἄμειβεν.

Id est,

Hinc rursus Glauco Saturnius mentes exemit Jupiter,
Qui cum Tydide Diomede arma mutavit.

Magis autem pro hac sententia illud diceretur, quod alias idem Poëta dicit

------ πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν.

id est,

------ *emit possessionibus suis.*

Sed verior est Nervæ & Proculi sententia: nam ut aliud est *vendere*, aliud *emere*, alius *emptor*, alius *venditor*, sic aliud est *pretium*, aliud *merx*: quod in permutatione discerni non potest, uter emptor, uter venditor sit. §. 2. Est autem emptio juris gentium: & ideo consensu peragitur: & inter absentes contrahi potest, & per nuncium, & per literas.

2. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

I*Nter patrem & filium contrahi emptio non potest:* sed de rebus castrensibus potest. §. 1. *Sine pretio nulla venditio est.* Non autem pretii numeratio, sed conventio perficit sine scriptis habitam emptionem.

3. IDEM lib. 28 ad Sabinum.

SI res ita distracta sit, *ut si displicuisset, inempta esset*, constat, non esse sub conditione distractam, sed resolvi emptionem sub conditione.

4. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

ET liberi hominis, & loci sacri, & religiosi, qui haberi non potest, emptio intelligitur, si ab ignorante emitur,

5. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

QUia difficile dignosci potest liber homo à servo.

6. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SEd Celsus filius ait, hominem liberum scientem te emere non posse. nec cujuscunque rei, [si] scias alienationem [non] esse: ut sacra, & religiosa loca; aut quorum commercium non sit, ut publica, quæ non in pecunia populi, sed in publico usu habeantur, ut est Campus Martius.

§. 1. Si fundus annua, bima, trima die, ea lege venisset, *ut si in diem statutum pecunia soluta non esset, fundus inemptus foret:* & ut, si interim

terim emptor fundum coluerit, fructusque ex eo perceperit, inempto eo facto restituerentur, & [ut] quanti minoris postea alii venisset, ut id emptor venditori præstaret: ad diem pecunia non soluta, placet venditori ex vendito eo nomine actionem esse. nec conturbari debemus, quod inempto fundo facto dicatur actionem ex vendito futuram esse: * in emptis enim & venditis potius id, quod actum, quam id, quod dictum sit, sequendum est. & cum lege id dictum sit, apparet hoc duntaxat actum esse, ne venditor emptori, pecunia ad diem non soluta, obligatus esset: non ut omnis obligatio empti & venditi utrique solveretur.

§. 2. Conditio, quæ initio contractus dicta est, postea alia pactione immutari potest: sicuti etiam abiri tota emptione potest, si nondum impleta sunt, quæ utrinque præstari debuerunt.

7. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

HÆc venditio servi, SI RATIONES DOMINI COMPUTASSET ARBITRIO, conditionalis est: * conditionales autem venditiones tunc perficiuntur, cum impleta fuerit conditio. Sed utrum hæc est venditionis conditio, *si ipse dominus putasset suo arbitrio?* an vero, *si arbitrio viri boni?* nam si arbitrium domini accipiamus, venditio nulla est: quemadmodum si quis ita vendiderit, SI VOLUERIT; vel stipulanti sic spondeat, SI VOLUERO, DECEM DABO. neque enim debet in arbitrium rei conferri, an sit obstrictus. Placuit itaque *veteribus*, magis in viri boni arbitrium id collatum videri, quam domini. si igitur rationes potuit accipere, nec accepit, vel accepit, fingit autem se non accepisse: impleta conditio emptionis est, & ex empto venditor conveniri potest. §. 1. Hujusmodi emptio, QUANTI TU EUM EMISTI, QUANTUM PRETII IN ARCA HABEO, valet: nec enim incertum est pretium tam evidenti venditione; magis enim ignoratur quanti emptus sit, quam in rei veritate incertum est.

§. 2. Si quis ita emerit, EST MIHI FUNDUS EMPTUS CENTUM, ET QUANTO PLURIS EUM VENDIDERO, valet venditio, & statim impletur: habet enim certum pretium, centum: augebitur autem pretium, si pluris emptor fundum vendiderit.

8. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

NEc emptio nec venditio *sine re*, quæ veneat, potest intelligi. Et tamen fructus & partus futuri recte ementur; ut, cum editus esset partus, jam tunc [cum contractum esset negotium,] venditio facta intelligatur: sed si id egerit venditor, ne nascatur, aut fiant, ex empto agi posse. §. 1. Aliquando tamen & *sine re* venditio intelligitur: veluti cum quasi alea emitur; quod fit, cum captus piscium, vel avium vel missilium emitur. emptio enim contrahitur, etiamsi nihil inciderit: quia spei emptio est. & quod missilium nomine eo casu captum est, si evictum fuerit, nulla eo nomine ex empto obligatio contrahitur: quia id actum intelligitur.

9. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

IN venditionibus & emptionibus *consensum* debere intercedere palam est: Cæterum sive in ipsa emptione dissentient, sive in pretio, sive in quo alio, emptio imperfecta est. Si igitur ego me fundum emere putarem Cornelianum, tu mihi te vendere Sempronianum putasti, quia *in corpore* dissensimus, emptio nulla est. † Idem est, si ego me Stichum, tu Pamphilum absentem vendere putasti: nam cum in corpore dissentiatur, apparet nullam esse emptionem. §. 1. Si *in nomine* dissentiamus, verum de corpore constet, nulla dubitatio est, quin valeat emptio & venditio: * nihil enim facit error nominis, cum de corpore constat. §. 2. Inde quæritur, si *in ipso corpore* non erratur, sed *in substantia* error sit, ut puta si acetum pro vino veneat, æs pro auro, vel plumbum pro argento, vel quid aliud argento simile, an emptio & venditio sit? Marcellus scripsit lib. 6 Digestorum, emptionem esse & venditionem, quia in corpus consensum est, etsi in materia sit erratum. Ego in vino quidem consentio, quia eadem prope οὐσία, id est, *substantia* est: si modo vinum acuit: cæterum si vinum non acuit, sed ab initio acetum fuit, ut embamma, id est, *intinctus*, aliud pro alio venisse videtur. in cæteris autem nullam esse venditionem puto, quotiens in materia erratur.

10. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

ALiter, atque si aurum quidem fuerit, deterius autem quam emptor existimaret: tunc enim emptio valet.

11. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

ALioquin quid dicemus, si cæcus emptor fuit; vel si in materia erratur? vel in minus perito discernendarum materiarum? In corpus eos consensisse dicemus? Et quemadmodum consensit, qui non vidit?

§. 1. Quod si ego me virginem emere putarem, cum esset jam mulier, emptio valebit: *in sexu* enim non est erratum. † Cæterum si ego mulierem venderem, tu puerum emere existimasti, quia in sexu error est, nulla emptio, nulla venditio est.

12. POMPONIUS lib. 31 ad Quintum Mucium.

IN hujusmodi autem quæstionibus personæ ementium & vendentium spectari debent, non eorum, quibus adquiritur ex eo contractu actio: nam si servus meus vel filius, qui in mea potestate est, me præsente, suo nomine emat, non est quærendum, quid ego existimem, sed quid ille, qui contrahit.

13. IDEM lib. 9 ad Sabinum.

[SEd] si servo meo, vel ei, cui mandavero, vendas sciens fugitivum, illo ignorante, me sciente: non teneri te ex empto verum est.

14. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

QUid tamen dicemus, si in materia & qualitate ambo errarent: utputa si & ego me vendere aurum putarem, & tu emere, cum æs esset; utputa coheredes viriolam, quæ aurea dicebatur, pretio exquisito uni heredi vendidissent, eaque inventa esset magna ex parte ænea? Venditionem esse constat ideo, quia auri aliquid habuit: nam si inauratum aliquid sit, licet ego aureum putem, valet venditio; si autem æs pro auro veneat, non valet.

15. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

ETsi consensum fuerit in corpus, id tamen in rerum natura ante venditionem esse desierit, nulla emptio est. §. 1. Ignorantia emptori prodest, quæ non in supinum hominem cadit.

§. 2. Si rem meam mihi ignoranti vendideris, & jussu meo alii tradideris, non putat Pomponius, dominium meum transire: quoniam non [hoc] mihi propositum fuit, sed quasi tuum dominium ad eum transire. & ideo etiam si donaturus mihi rem meam, jussu meo alii tradas, idem dicendum erit.

16. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SUæ rei emptio non valet, sive sciens sive ignorans emi: sed si ignorans emi, quod solvero repetere potero, quia nulla obligatio fuit.

§. 1. Nec tamen emptioni obstat, si in ea re ususfructus duntaxat ementis sit:

17. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

OFficio tamen judicis pretium minuetur.

18. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SEd si communis ea res emptori cum alio sit, dici debet, scisso pretio pro portione, pro parte emptionem valere, pro parte non valere.

§. 1. Si servus domini jussu, in demonstrandis finibus agri venditi, vel errore, vel dolo plus demonstraverit, id tamen demonstratum accipi oportet, quod dominus senserit: Et idem Alfenus scripsit de vacua possessione per servum tradita.

19. IDEM lib. 31 ad Quintum Mucium.

QUod vendidi, non aliter fit accipientis, quam si aut pretium nobis solutum sit, aut satis eo nomine factum, vel etiam fidem habuerimus emptori sine ulla satisfactione.

20. IDEM lib. 9 ad Sabinum.

SAbinus respondit, si quam rem nobis fieri velimus [etiam], veluti statuam, vel vas aliquod, seu vestem, ut nihil aliud, quam pecuniam daremus, emptionem videri: nec posse ullam locationem esse, ubi corpus ipsum non detur ab eo, cui id fieret. aliter, atque si aream darem, ubi insulam ædificares: quoniam tunc à me substantia proficiscitur.

21. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

LAbeo scripsit, obscuritatem pacti nocere potius debere venditori, qui id dixerit, quam emptori: quia potuit re integra apertius dicere.

22. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

HAnc legem venditionis, SI QUID SACRI VEL RELIGIOSI EST, EJUS VENIT NIHIL, supervacuam non esse, sed ad modica loca pertinere. Cæterum, si omne religiosum, vel sacrum, vel publicum venierit, nullam esse emptionem:

23. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

ET quod solverit eo nomine, emptor condicere potest.

24. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

IN modicis autem ex empto esse actionem: quia non specialiter locus sacer vel religiosus venit, sed emptioni majoris partis accessit.

25. IDEM lib. 34 ad Sabinum.

SI ita distrahatur, ILLA, AUT ILLA RES, utram eliget venditor, hæc erit empta.

§. 1. Qui vendidit, necesse non habet fundum emptoris facere: ut cogitur, qui fundum stipulanti spopondit.

26. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

SI sciens emam ab eo, cui bonis interdictum sit, vel cui tempus ad deliberandum de hereditate ita datum sit, ut ei deminuendi potestas non sit, dominus non ero. dissimiliter atque si à debitore sciens creditorem fraudari emero.

27. PAULUS lib. 8 ad Sabinum.

QUi à quolibet rem emit, quam putat ipsius esse, bona fide emit: At qui sine tutoris auctoritate à pupillo emit, vel falso tutore auctore, quem scit tutorem non esse, non videtur bona fide emere; ut [&] Sabinus scripsit.

28. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

REm alienam distrahere quem posse, nulla dubitatio est: nam emptio est & venditio: sed res emptori auferri potest.

29. IDEM lib. 43 ad Sabinum.

QUotiens servus venit, non cum peculio distrahitur: Et ideo, sive non sit exceptum, sive exceptum sit, [*ne cum peculio veneat*], non cum peculio distractus videtur. Unde si qua res fuerit peculiaris à servo subrepta, condici potest, videlicet quasi furtiva: hoc ita, si res ad emptorem pervenerit:

30. IDEM lib. 32 ad Edictum.

SEd ad exhibendum agi posse nihilominus, & ex vendito, puto.

31. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

SEd & si quid postea accessit peculio, reddendum est venditori, veluti partus, & quod ex operis vicarii perceptum est.

32. ULPIANUS lib. 44 ad Sabinum.

QUi tabernas argentarias, vel cæteras, quæ in solo publico sunt, vendit, non solum, sed jus vendit: cum istæ tabernæ publicæ sunt, quarum usus ad privatos pertinet.

33. POMPONIUS lib. 33 ad Sabinum.

CUm in lege venditionis ita sit scriptum, FLUMINA, STILLICIDIA, UTI NUNC SUNT, UT ITA SINT, nec additur, quæ flumina, vel stillicidia: primum spectari oportet, quid acti sit; si non id appareat, tunc id accipitur, quod venditori nocet: ambigua enim oratio est.

34. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

SI in emptione fundi dictum sit, *accedere Stichum servum*, neque intelligatur, quis ex pluribus accesserit, cum de alio emptor, de alio venditor senserit: nihilominus fundi venditionem valere constat. Sed Labeo ait, eum Stichum deberi, quem venditor intellexerit. Nec refert, quanti sit accessio, sive plus in ea sit, quam in ipsa re, cui accedat, an minus: plerasque enim res aliquando propter accessiones emimus; sicut cum domus propter marmora, & statuas, & tabulas pictas ematur.

§. 1. Omnium rerum, quas quis habere, vel possidere, vel persequi potest, venditio recte fit: quas vero natura, vel gentium jus, vel mores civitatis commercio exuerunt, earum nulla venditio est. §. 2. Liberum hominem scientes emere non possumus: Sed nec talis emptio, aut stipulatio admittenda est, CUM SERVUS ERIT: quamvis dixerimus, futuras res emi posse: Nec enim fas est, ejusmodi casus exspectare. §. 3. Item si & emptor & venditor scit furtivum esse quod venit, à neutra parte obligatio contrahitur. Si emptor solus scit, non obligabitur venditor: Nec tamen ex vendito quidquam consequitur, nisi ultro quod convenerit, præstet. Quod si venditor scit, emptor ignoravit, utrimque obligatio contrahitur. Et ita Pomponius quoque scribit.

§. 4. Rei suæ emptio tunc valet, cum ab initio agatur, ut possessionem emat, quam forte venditor habuit, & in judicio possessionis potior esset. §. 5. Alia causa est degustandi, alia metiendi. gustus enim ad hoc proficit, ut improbare liceat: mensura vero non eo proficit, ut aut plus, aut minus veneat, sed ut appareat, quantum ematur.

§. 6. Si emptio ita facta fuerit, EST MIHI EMPTUS STICHUS, AUT PAMPHILUS, in potestate est venditoris, quem velit dare, sicut in stipulationibus: sed uno mortuo,

tuo, qui superest, dandus est: & ideo prioris periculum ad venditorem, posterioris ad emptorem respicit. sed & si pariter decesserunt, pretium debebitur: unus enim utique periculo emptoris vixit. Idem dicendum est, etiam si emptoris fuit arbitrium, quem vellet habere: si modo hoc solum arbitrio ejus commissum sit, ut, quem voluisset, emptum haberet; non & illud, an emptum haberet. §. 7. Tutor rem pupilli emere non potest: Idemque porrigendum est ad similia, id est, ad curatores, procuratores, & qui negotia aliena gerunt.

35. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

QUod sæpe *arrhæ* nomine pro emptione datur, non eo pertinet, quasi sine arrha conventio nihil proficiat: sed ut evidentius probari possit, convenisse de pretio. §. 1. Illud constat, imperfectum esse negotium, cum emere volenti sic venditor dicit, QUANTI VELIS, QUANTI ÆQUUM PUTAVERIS, [QUANTI ÆSTIMAVERIS], HABEBIS EMPTUM. §. 2. *Veneni mali* quidam putat non contrahi emptionem: quia * nec societas, aut mandatum flagitiosæ rei, ullas vires habet. quæ sententia potest sane vera videri de his, quæ nullo modo, adjectione alterius materiæ, usu nobis esse possunt: de his vero, quæ mixta aliis materiis adeo nocendi naturam deponunt, ut ex his antidoti, & alia quædam salubria medicamenta conficiantur, aliud dici potest.

§. 3. Si quis amico peregre eunti mandaverit, *ut fugitivum suum quærat, & si invenerit, vendat:* nec ipse contra Senatusconsultum committit, quia non vendidit, neque amicus ejus, quia præsentem vendit; emptor quoque, qui præsentem emit recte negotium gerere intelligitur.

§. 4. Si res vendita per furtum perierit, prius animadvertendum erit, quid inter eos de custodia rei convenerat. Si nihil appareat convenisse, talis custodia desideranda est à venditore, qualem bonus paterfamilias suis rebus adhibet: quam si præstiterit, & tamen rem perdidit, securus esse debet, ut tamen [scilicet] vindicationem rei & condictionem exhibeat emptori. unde videbimus in personam ejus, qui alienam rem vendiderit, cum is nullam vindicationem aut condictionem habere possit: ob id ipsum damnandus est; quia si suam rem vendidisset, potuisset eas actiones ad emptorem transferre.

§. 5. In his, quæ pondere, numero, mensurave constant (veluti frumento, vino, oleo, argento), modo ea servantur, quæ in cæteris, ut simul atque de pretio convenerit, videatur perfecta venditio: modo ut, etiam si de pretio convenerit, non tamen aliter videatur perfecta venditio, quam si admensa, adpensa, adnumeratave sint. Nam si omne vinum vel oleum, vel frumentum, vel argentum, quantumcunque esset, uno pretio venierit, idem juris est, quod in cæteris rebus. Quod si vinum ita venierit, ut in singulas amphoras; item oleum, ut in singulos metretas; item frumentum, ut in singulos modios; item argentum, ut in singulas libras certum pretium diceretur: quæritur, quando videatur emptio perfici? Quod similiter scilicet quæritur & de his, quæ numero constant, si pro numero corporum pretium fuerit statutum? Sabinus & Cassius tunc perfici emptionem existimant, cum adnumerata, admensa, adpensave sint: quia venditio quasi sub hac conditione videtur fieri, ut in singulos metretas, aut in singulos modios, quos, quasve admensus eris; aut in singulas libras, quas adpenderis; aut in singula corpora, quæ adnumeraveris. §. 6. Ergo & si *grex* venierit: si quidem universaliter uno pretio, perfecta videtur, postquam de pretio convenerit: si vero [in] singula corpora certo pretio, eadem erunt, quæ proxime tractavimus.

§. 7. Sed & si ex doleario pars *vini* venierit, veluti metretæ centum, verissimum est (quod & constare videtur) antequam admetiatur, omne periculum ad venditorem pertinere. Nec interest, unum pretium omnium centum metretarum in semel dictum sit, an in singulos eos.

§. 8. Si quis in vendendo prædio confinem celaverit, quem emptor si audisset, empturus non esset, teneri venditorem.

36. ULPIANUS lib. 43 ad Edictum.

CUm in venditione quis pretium rei ponit, donationis causa non exacturus, non videtur vendere.

37. IDEM lib. 3 Disputationum.

SI quis fundum jure hereditario sibi delatum ita vendidisset, ERIT TIBI EMPTUS [TANTI], QUANTI A TESTATORE EMPTUS EST; mox inveniatur non emptus, sed donatus testatori: videtur quasi sine pretio facta venditio. ideoque similis erit sub conditione factæ venditioni: quæ nulla est, si conditio defecerit.

38. IDEM lib. 7 Disputationum.

SI quis donationis causa minoris vendat, venditio valet. Totiens enim dicimus, in totum venditionem non valere, quotiens universa venditio donationis causa facta est: quotiens vero viliore pretio res, donationis causa, distrahitur, dubium non est, venditionem valere. Hoc inter cæteros: inter virum vero & uxorem donationis causa venditio facta pretio viliore, nullius momenti est.

39. JULIANUS lib. 15 Digestorum.

SI debitor rem pignoratam à creditore redemerit, quasi suæ rei emptor, actione ex vendito non tenetur, & omnia in integro sunt creditori.

§. 1. Verisimile est, eum, qui fructum olivæ pendentis vendidisset, & stipulatus est *decem pondo olei, quod natum esset*, pretium, constituisse ex eo quod natum esset, usque ad decem pondo olei: Idcirco solis quinque collectis, non amplius emptor petere potest, quam quinque pondo olei quæ collecta essent, a plerisque responsum est.

40. PAULUS lib. 4 Epitomarum Alfeni [Digestorum.]

QUi fundum vendebat, in lege ita dixerat, *ut emptor in diebus triginta proximis fundum metiretur, & de modo renunciaret, & si ante eam diem non renunciasset, ut venditoris fides soluta esset:* emptor intra diem mensuræ, quo minorem modum esse credidit, renunciavit, & pecuniam pro eo accepit: postea eum fundum vendidit, & cum ipse emptori suo admetiretur, multo minorem modum agri, quam putaverat, invenit: Quærebat, an id quod minoris esset, consequi à suo venditore posset? Respondit, interesse, quemadmodum lex diceretur. nam si ita dictum esset, *ut emptor diebus triginta proximis fundum metiatur, & domino renunciet, quanto modus agri minor sit:* quo post diem trigesimum renunciasset, nihil ei profuturum. Sed si ita pactum esset, *ut emptor in diebus proximis fundum metiatur, & de modo agri renunciet:* & si in diebus triginta renunciasset, minorem modum agri

agri esse, quamvis multis post annis, posse eum quo minor is modus agri fuisset, repetere.

§. 1. In lege fundi *aquam accessuram* dixit: Quærebatur, an etiam iter aquæ accessisset? Respondit, sibi videri id actum esse: & ideo iter quoque venditorem tradere oportere. §. 2. Qui agrum vendebat, dixit, *fundi jugera decem & octo esse: & quod ejus admensum erit, ad singula jugera certum pretium stipulatus erat:* viginti inventa sunt: Pro viginti debere pecuniam respondit.

§. 3. Fundi venditor *frumenta manu sata* receperat, in eo fundo ex stipula seges erat enata: Quæsitum est, an pacto contineretur? Respondit, maxime referre, quid est actum: cæterum secundum verba, esse actum, quod ex stipula nasceretur, non magis, quam si quid ex sacco saccarii [cecidisset], aut ex eo quod avibus ex aëre cecidisset, natum esset. §. 4. Cum fundum quis vendiderat, & *omnem fructum* receperat, & arundinem cæduam & silvam in fructum esse, respondit. §. 5. *Dolia, quæ in fundo domini essent, accessura* dixit: Etiam ea, quæ servus, qui fundum coluerat, emisset, peculiaria emptori cessura respondit. §. 6. Rota quoque, per quam aqua traheretur, nihilo minus ædificii est, quam situla.

41. JULIANUS lib. 3 ad Urseium Ferocem.

CUm ab eo, qui fundum alii obligatum habebat, quidam sic emptum rogasset, *ut esset is sibi emptus, si eum liberasset, dummodo ante Kalendas Julias liberaret*, Quæsitum est, an utiliter agere possit ex empto in hoc, ut venditor eum liberaret? Respondit: videamus, quid inter ementem & vendentem actum sit. nam si id actum est, *ut omni modo intra Kalendas Julias venditor fundum liberaret*, ex empto erit actio, ut liberet: nec sub conditione emptio facta intelligetur, veluti si hoc modo emptor interrogaverit, *erit mihi fundus emptus, ita ut eum intra Kalendas Julias liberes*; vel ita, *ut eum intra Kalendas à Titio redimas*. Si vero sub conditione facta emptio est, non poterit agi ut conditio impleatur. §. 1. Mensam argento coopertam mihi ignoranti pro solida vendidisti imprudens: Nulla est emptio, pecuniaque eo nomine data condicetur.

42. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

DOmini neque per se, neque per procuratores suos, possunt saltem criminosos servos vendere, *ut cum bestiis pugnarent*. Et ita Divi Fratres rescripserunt.

43. FLORENTINUS lib. 8 Institut.

EA quæ commendandi causa in venditionibus dicuntur, si palam appareant, venditorem non obligant: veluti si dicat *servum speciosum, domum bene ædificatam*. at si dixerit *hominem literatum* vel *artificem*, præstare debet: nam hoc ipso pluris vendidit. §. 1. Quædam etiam pollicitationes venditorem non obligant, si ita in promptu res sit, ut eam emptor non ignoraverit: veluti si quis hominem luminibus effossis emat, & de sanitate stipuletur. nam de cætera parte corporis potius stipulatus videtur, quam de eo, in quo se ipse decipiebat. §. 2. Dolum malum à se abesse præstare venditor debet: qui non tantum in eo est, qui fallendi causa obscure loquitur, sed etiam qui insidiose obscure dissimulat.

44. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

SI duos quis servos emerit pariter uno pretio, quorum alter ante venditionem mortuus est: neque in vivo constat emptio.

45. IDEM lib. 4 Regularum.

LAbeo libro posteriorum scribit, si vestimenta interpola quis pro novis emerit, Trebatio placere, ita emptori præstandum quod interest, si ignorans interpola emerit. quam sententiam & Pomponius probat. in qua & Julianus est: qui ait, siquidem ignorabat venditor, ipsius rei nomine teneri: si sciebat, etiam damni, quod ex eo contingit; quemadmodum si vas aurichalcum pro auro vendidisset ignorans, tenetur, ut aurum, quod vendidit, præstet.

46. IDEM lib. singulari de Delatoribus.

NOn licet ex officio, quod administrat quis, emere quid vel per se, vel per aliam personam: alioquin non tantum rem amittit, sed & in quadruplum convenitur secundum Constitutionem Severi & Antonini: Et hoc ad Procuratorem quoque Cæsaris pertinet. Sed hoc ita se habet, nisi specialiter quibusdam hoc concessum est.

47. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

SI aquæ ductus debeatur prædio, [&] jus aquæ transit ad emptorem, etiamsi nihil dictum sit: sicut & ipsæ fistulæ, per quas aqua ducitur;

48. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

LIcet extra ædes sint.

49. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

ET quamquam jus aquæ non sequatur, quod amissum est: attamen fistulæ & canales, dum [sibi] sequuntur, quasi pars ædium ad emptorem perveniunt: Et ita Pomponius lib. 10 putat.

50. IDEM lib. 11 ad Edictum.

LAbeo scribit, si mihi bibliothecam ita vendideris, *si Decuriones Campani locum mihi vendidissent, in quo eam ponerem*, & per me stet, quo minus id à Campanis impetrem, non esse dubitandum, quin præscriptis verbis agi possit: Ego, etiam ex vendito agi posse, puto, quasi impleta conditione, cum per emptorem stet, quo minus impleatur.

51. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

LItora, quæ fundo vendito conjuncta sunt, in modum non computantur, quia nullius sunt, sed jure gentium omnibus vacant: Nec viæ publicæ, aut loca religiosa vel sacra: Itaque, ut proficiant venditori, caveri solet, *ut viæ, item litora, & loca publica in modum cedant*.

52. IDEM lib. 54 ad Edictum.

SEnatus censuit, *Ne quis domum villamve dirueret, quo plus sibi adquireretur: neve quis negotiandi causa eorum quid emeret, venderetve*: pœna in eum, qui adversus Senatusconsultum fecisset, constituta [est], ut duplum ejus, quanti emisset, in ærarium inferre cogeretur: in eum vero qui vendidisset, ut irrita fieret venditio. † Plane, si mihi pretium solveris, cum tu duplum ærario debeas, repetes à me, quod à mea parte irrita facta est venditio. † Nec solum huic Senatusconsulto locus erit, si quis suam villam vel domum, sed & si alienam vendiderit.

53. GAIUS lib. 28 ad Edictum provinciale.

UT res emptoris fiat, nihil interest, utrum solutum sit pretium, an eo nomine fidejussor datus sit. Quod autem de fidejussore diximus, plenius acceptum est, qualibet ratione [si] venditori de pretio satisfactum est, veluti expromissore, aut pignore dato, proinde sit, ac si pretium solutum esset.

54. PAULUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

REs bona fide vendita, propter minimam causam inempta fieri non debet.

55. IDEM lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

NUda & imaginaria venditio pro non facta est; & ideo nec alienatio ejus rei intelligitur.

56. IDEM lib. 50 ad Edictum.

SI quis sub hoc pacto vendiderit ancillam, *ne prostituatur, &, si contra factum esset, uti liceret ei abducere*: & si per plures emptores mancipium cucurrerit, ei, qui primo vendit, abducendi potestas sit.

57. PAULUS lib. 5 ad Plautium.

DOmum emi, cum eam & ego & venditor combustam ignoraremus. Nerva, Sabinus, Cassius, nihil venisse, quamvis area maneat: pecuniamque solutam condici posse ajunt. † Sed si pars domus maneret, Neratius ait, hanc quæstionem multum interesse, quanta pars domus incendio consumpta permaneat: ut si quidem amplior domus pars exusta est, non compellatur emptor perficere emptionem; sed etiam quod forte solutum ab eo est, repetet. sin vero vel dimidia pars, vel minor quam dimidia exusta fuerit, tunc coartandus est emptor venditionem adimplere, æstimatione viri boni arbitratu habita, ut quod ex pretio propter incendium decrescere fuerit inventum, ab hujus præstatione liberetur. §. 1. Sin autem venditor quidem sciebat domum esse exustam, emptor autem ignorabat, nullam venditionem stare, si tota domus ante venditionem exusta sit: si vero quantacunque pars ædificii remaneat, & stare venditionem, & venditorem emptori quod interest restituere. §. 2. Simili quoque modo ex diverso tractari oportet, ubi emptor quidem sciebat, venditor autem ignorabat. & hic enim oportet, & venditionem stare, & omne pretium ab emptore venditori, si non depensum est, solvi: vel, si solutum sit, non repeti. §. 3. Quod si uterque sciebat, & emptor & venditor domum esse exustam totam, vel ex parte, nihil actum fuisse: dolo inter utramque partem compensando; & judicio, quod ex bona fide descendit, dolo ex utraque parte veniente, stare non concedente.

58. PAPINIANUS lib. 10 Quæstionum.

ARboribus quoque vento dejectis, vel absumptis igne, dictum est, emptionem fundi non videri esse contractam, si contemplatione illarum arborum (veluti oliveti) fundus comparabatur: sive sciente sive ignorante venditore. sive autem emptor sciebat vel ignorabat, vel uterque eorum, hæc obtinent, quæ in superioribus casibus pro ædibus dicta sunt.

59. CELSUS lib. 8 Digestorum.

CUm venderes fundum, non dixisti, ITA UT OPTIMUS MAXIMUSQUE: Verum est, quod Quinto Mucio placebat, non liberum, sed qualis esset, fundum præstari oportere: Idem & in urbanis prædiis dicendum est.

60. MARCELLUS lib. 6 Digestorum.

COmprehensum erat lege venditionis, *dolia sexaginta emptori accessura*, cum essent centum: in venditoris fore potestate responsum est, quæ vellet dare.

61. IDEM lib. 20 Digestorum.

EXistimo posse me id, quod meum est, sub conditione emere: quia forte speratur meum esse desinere.

62. MODESTINUS lib. 5 Regularum.

QUi officii causa in provincia agit, vel militat, prædia comparare in eadem provincia non potest: præterquam si paterna ejus à fisco distrahantur. §. 1. Qui nesciens loca sacra, vel religiosa, vel publica, pro privatis comparavit, licet emptio non teneat, ex empto tamen adversus venditorem experietur, ut consequatur, quod interfuit ejus, ne deciperetur. §. 2. Res in aversione empta, si non dolo venditoris factum sit, ad periculum emptoris pertinebit: etiam si res adsignata non sit.

63. JAVOLENUS lib. 7 ex Cassio.

CUm servo dominus rem vendere certæ personæ jusserit, si alii vendidisset, quam cui jussus erat, venditio non valet. Idem juris in libera persona est, cum perfici venditio non potuit in ejus persona, cui dominus venire eam noluit. §. 1. Demonstratione fundi facta, fines nominari supervacuum est: si nominentur, etiam ipsum venditorem nominare oportet, si forte alium agrum confinem possidet.

64. IDEM lib. 2 Epistolarum.

F*Undus ille est mihi & Titio emptus*. Quæro, utrum in partem, an in totum, venditio consistat, an nihil actum sit? Respondi: Personam Titii supervacuo accipiendam [puto]: ideoque totius fundi emptionem ad me pertinere.

65. IDEM lib. 11 Epistolarum.

COnvenit mihi tecum, *ut certum numerum tegularum mihi dares certo pretio*: quod ut faceres, utrum emptio sit, an locatio? Respondit: Si ex meo fundo tegulas tibi factas ut darem, convenit, emptionem puto esse, non conductionem.* totiens enim conductio alicujus rei est, quotiens materia, in quo aliquid præstatur, in eodem statu ejusdem manet: quotiens vero & immutatur, & alienatur, emptio magis, quam locatio intelligi debet.

66. POMPONIUS lib. 31 ad Quintum Mucium.

IN vendendo fundo quædam, etiamsi non condicantur, præstanda sunt; veluti, *ne fundus evincatur*, aut, *usufructus ejus*. quædam ita demum, si dicta sint; veluti viam, iter, actum, aquæductum præstatu iri: idem & in servitutibus urbanorum prædiorum. §. 1. Si cum servitus venditis prædiis deberetur, nec commemoraverit venditor, sed sciens esse reticuerit, & ob id per ignorantiam rei emptor non utendo per statutum tempus eam servitutem amiserit, quidam recte putant venditorem teneri ex empto ob dolum. §. 2. Quintus Mucius [scribit, qui] scripsit RUTA CÆSA, [QUÆQUE] ÆDIUM FUNDIVE NON SUNT, bis idem scriptum: nam *ruta cæsa* ea sunt, quæ neque ædium neque fundi sunt.

67. IDEM lib. 39 ad Quintum Mucium.

ALienatio cum fit, cum sua causa dominium ad alium transferimus, quæ esset futura, si apud nos ea res mansisset: Idque toto Iure civili ita se habet, præterquam si aliquid nominatim sit constitutum.

68. PROCULUS lib. 6 Epistolarum.

SI, cum fundum venderes, in lege dixisses, *quod mercedis nomine à conductore exegisses, id emptori accessurum esse*: existimo te in exigendo non solum bonam fidem, sed etiam diligentiam præstare debere, id est, non solum, ut à te dolus malus absit, sed etiam ut culpa. §. 1. Fere aliqui solent hæc verba adjicere, DOLUS MALUS A VENDITORE ABERIT: qui, etiam si adjectum non est, abesse debet. §. 2. Nec videtur abesse, si per eum factum est, aut fiet, quo minus fundum emptor possideat. Erit ergo ex empto actio, non ut [venditor] vacuam possessionem tradat; cum multis modis accidere poterit, ne tradere possit:

possit: sed ut si quid dolo malo fecit, aut facit, dolus malus ejus æstimaretur.

69. IDEM lib. 11 Epistolarum.

RUtilia Polla emit lacum Sabatenem angularium, *& circa eum lacum pedes decem:* Quæro, nunquid [&] decem pedes, qui tunc accesserunt, sub aqua sint, quia lacus crevit, an proximi pedes decem ab aqua Rutiliæ Pollæ juris sint? Proculus respondit: Ego existimo, eatenus lacum, quem emit Rutilia Polla, venisse, quatenus tunc fuit; & circa eum decem pedes, qui tunc fuerunt: nec ob eam rem, quod lacus postea crevit, latius eum possidere debet, quam emit.

70. LICINNIUS RUFINUS lib. 8 Regularum.

LIberi hominis emptionem contrahi posse plerique existimaverunt: si modo inter ignorantes id fiat. Quod idem placet, etiam si venditor sciat, emptor autem ignoret. Quod si emptor sciens liberum esse, emerit: nulla emptio contrahitur.

71. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1 Constitutionum.

IMperatores Antoninus & Verus Augusti Sextio Vero in hæc verba rescripserunt: *Quibus mensuris aut pretiis negotiatores vina compararent, in contrahentium potestate esse: neque enim quisquam cogitur vendere, si aut pretium aut mensura displiceat; præsertim si nihil contra consuetudinem regionis fiat.*

72. PAPINIANUS lib. 10 Quæstionum.

PActa conventa, quæ postea facta detrahunt aliquid emptioni, contineri contractu videntur: quæ vero adjiciunt, credimus [hoc] non inesse. Quod locum habet in his, quæ adminicula sunt emptionis: veluti *ne cautio duplæ præstetur*; aut, *ut cum fidejussore cautio duplæ præstetur.* Sed quo casu agente emptore non valet pactum, idem vires habebit jure exceptionis, agente venditore. † An idem dici possit, aucto postea vel diminuto pretio, non immerito quæsitum est: quoniam emptionis substantia constitit ex pretio. Paulus notat: Si omnibus integris manentibus, de augendo vel diminuendo pretio rursum convenit, recessum à priore contractu, & nova emptio intercessisse videtur.

§. 1. Papinianus: Lege venditionis illa facta, SI QUID SACRI, AUT RELIGIOSI, AUT PUBLICI EST, EJUS NIHIL VENIT, si res non in usu publico, sed in patrimonio fisci erit, venditio ejus valebit: nec venditori proderit exceptio, quæ non habuit locum.

73. IDEM lib. 3 Responsorum.

ÆDe sacra terræ motu diruta, locus ædificii non est profanus, & ideo venire non potest. §. 1. Intra maceriam sepulchrorum hortis vel cæteris culturis loca pura servata, si nihil venditor nominatim excepit, ad emptorem pertinent.

74. IDEM lib. 1 Definitionum.

CLavibus traditis, ita mercium in horreis conditarum possessio tradita videtur, si claves apud horrea traditæ sint: quo facto, confestim emptor dominium & possessionem adipiscitur, etsi non aperuerit horrea: quod si venditoris merces non fuerunt, usucapio confestim inchoabitur.

75. HERMOGENIANUS lib. 2 Iuris Epitomarum.

QUi fundum vendidit, *ut eum certa mercede conductum ipse habeat*; vel, *si vendat, non alii, sed sibi distrahat*; vel simile aliquid paciscatur: ad complendum [id], quod pepigerunt, ex vendito agere poterit.

76. PAULUS lib. 6 Responsorum.

DOlia in horreis defossa, si non sint nominatim in venditione excepta, horreorum venditioni cessisse videri. §. 1. Eum, qui in locum emptoris successit, iisdem defensionibus uti posse, quibus venditor [ejus] uti potuisset: sed & longæ possessionis præscriptione, si utriusque possessio impleat tempora constitutionibus statuta.

77. JAVOLENUS lib. 4 ex Posterioribus Labeonis.

IN lege fundi vendundi *lapidicinæ in eo fundo, ubique essent, exceptæ erant*; [&] post multum temporis in eo fundo repertæ erant lapidicinæ: eas quoque venditoris esse Tubero respondit: Labeo, referre quid actum sit. si non appareat, non videri eas lapidicinas esse exceptas; * neminem enim nec vendere, nec excipere, quod non sit, & lapidicinas nullas esse, nisi quæ appareant, & cædantur: aliter interpretantibus, totum fundum lapidicinarum fore, si forte toto eo sub terra esset lapis. hoc probo.

78. LABEO lib. 4 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

F*Istulas emptori accessuras* in lege dictum erat: Quærebatur, an castellum, ex quo fistulis aqua duceretur, accederet? Respondi, apparere id actum esse, ut id quoque accederet, licet scriptura non continetur. §. 1. Fundum ab eo emisti, cujus filii postea tutelam administrans, nequaquam accepisti possessionem: Dixi, tradere te tibi possessionem hoc modo posse, ut pupillus & familia ejus decedat de fundo, tunc demum tu ingrediaris possessionem.

§. 2. Qui fundum ea lege emerat, *ut soluta pecunia traderetur ei possessio*, duobus heredibus relictis decessit: Si unus omnem pecuniam solverit, partem familiæ erciscundæ judicio servabit: nec, si partem solvat, ex empto cum venditore aget; quoniam ita contractum æs alienum dividi non potuit. §. 3. Frumenta, quæ in herbis erant, cum vendidisses, dixisti, *te, si quid vi, aut tempestate factum esset, præstaturum*, ea frumenta nives corruperunt: Si immoderatæ fuerunt, & contra consuetudinem tempestatis, agi tecum ex empto poterit.

79. JAVOLENUS lib. 5 ex Posterioribus Labeonis.

FUndi partem dimidiam ea lege vendidisti, *ut emptor alteram partem, quam retinebas, annis decem certa pecunia in annos singulos conductam habeat.* Labeo & Trebatius negant, posse ex vendito agi, ut id, quod convenerit, fiat. Ego contra puto: si modo ideo vilius fundum vendidisti, ut hæc tibi conductio præstaretur: nam hoc ipsum, pretium fundi videretur, quod eo pacto venditus fuerat. eoque jure utimur.

80. LABEO lib. 5 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

CUm *manu sata* in venditione fundi excipiuntur, non quæ in perpetuum sata sunt, excipi viderentur, [sed] quæ singulis annis seri solent, ita ut fructus eorum tollatur: nam aliter interpretantibus, vites & arbores omnes exceptæ videbuntur. §. 1. Hujus rei emptionem posse fieri dixi, QUÆ EX MEIS ÆDIBUS IN TUAS ÆDES PROJECTA SUNT, UT EA MIHI ITA HABERE LICEAT; deque ea re ex empto agi.

§. 2. Sylva

§. 2. Sylva cædua in quinquennium venierat: Quærebatur, cum glans decidisset, utrius esset? Scio Servium respondisse, primum sequendum esse, quod appareret actum esse. quod si in obscuro esset, quæcunque glans ex his arboribus, quæ cæsæ non essent, cecidisset, venditoris esset: eam autem, quæ in arboribus fuisset eo tempore, cum hæ cæderentur, emptoris. §. 3. Nemo potest videri eam rem vendidisse, de cujus dominio id agitur, ne ad emptorem transeat: sed hoc aut locatio est, aut alius genus contractus.

81. SCÆVOLA lib. 7 Digestorum.

TItius, cum mutuos acciperet tot aureos sub usuris, dedit pignori sive hypothecæ prædia & fidejussorem Lucium: cui promisit, *intra triennium proximum se eum liberaturum: quod si id non fecerit die suprascripta, & solverit debitum fidejussor creditori, jussit prædia empta esse, quæ creditoribus obligaverat*: Quæro, cum [non] sit liberatus Lucius fidejussor à Titio, an, si solverit creditori, empta haberet suprascripta prædia? Respondit, si non ut in causam obligationis, sed ut empta habeat, sub conditione emptio facta est, & contractam esse obligationem.

§. 1. Lucius Titius promisit de fundo suo centum millia modiorum frumenti annua præstare prædiis Gaii Seii: postea Lucius Titius vendidit fundum, additis verbis his, QUO JURE, QUAQUE CONDITIONE EA PRÆDIA LUCII TITII HODIE SUNT, ITA VENEUNT ITAQUE HABEBUNTUR: Quæro, an emptor Gaio Seio ad præstationem frumenti sit obnoxius? Respondit, emptorem Gaio Seio, secundum ea, quæ proponerentur, obligatum non esse.

TIT. II.

DE IN DIEM ADDICTIONE.

1. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

IN diem addictio ita fit: ILLE FUNDUS CENTUM ESTO TIBI EMPTUS, NISI SI QUIS INTRA KALENDAS JANUARIAS PROXIMAS MELIOREM CONDITIONEM FECERIT, QUO RES A DOMINO ABEAT.

2. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

QUotiens fundus in diem addicitur, utrum pura emptio est, sed sub conditione resolvitur; an vero conditionalis sit magis emptio, quæstionis est? Et mihi videtur verius, interesse quid actum sit. nam si quidem hoc actum est, *ut meliore allata conditione*, *discedatur*, erit pura emptio, quæ sub conditione resolvitur: sin autem hoc actum est, *ut perficiatur emptio*, *nisi melior conditio afferatur*, erit emptio conditionalis.

§. 1. Ubi igitur, secundum quod distinximus, pura venditio est, Julianus scribit, hunc, cui res in diem addicta est, & usucapere posse, & fructus, & accessiones lucrari, & periculum ad eum pertinere, si res interierit:

3. PAULUS lib 5 ad Sabinum.

QUoniam post interitum rei jam nec adferri possit melior conditio.

4. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

VBi autem conditionalis venditio est, negat Pomponius usucapere eum posse, nec fructus ad eum pertinere. §. 1. Idem Julianus lib. 15 quærit: Si res in diem addicta interciderit, vel ancilla decesserit, an partus vel fructus ejus nomine adjectio admitti possit? Et negat admittendam adjectionem: quia alterius rei, quam ejus, quæ distracta est, non solet adjectio admitti. §. 2. Idem Julianus eodem libro scribit: Si ex duobus servis, viginti venditis & in diem addictis, alter decesserit, deinde unius nomine, qui superest, emptor extiterit, qui supra viginti promitteret, an discedatur à priore contractu? Et ait, dissimilem esse hanc speciem partus specie, & ideo hic discedi à priore emptione, & ad secunda perveniri. §. 3. Sed & Marcellus lib. 5 Digestorum scribit, *pure vendito, & in diem addicto fundo, si melior conditio allata sit, rem pignori esse desinere, si emptor eum fundum pignori dedisset*. Ex quo colligitur, quod emptor medio tempore dominus esset: alioquin nec pignus teneret. §. 4. Idem Julianus lib. octogesimo octavo Digestorum scripsit, *eum, qui emit fundum in diem, Interdicto quod vi aut clam uti posse*: nam hoc Interdictum ei competit, cujus interest opus non esse factum. *Fundo autem* (inquit) *in diem addicto, & commodum, & incommodum omne ad emptorem pertinet, antequam venditio transferatur*: & ideo, si quid tunc vi aut clam factum est, quamvis melior conditio allata fuerit, ipse utile Interdictum habebit; sed eam actionem, sicut fructus, inquit, quos percepit, venditi judicio præstaturum. §. 5. Cum igitur tunc recedatur ab emptione, ubi pure contrahitur; vel tunc non impleatur, ubi sub conditione fit, cum melior conditio sit allata: si falsus emptor subjectus sit, eleganter scribit Sabinus, priori rem esse emptam; quia non videatur melior conditio allata esse, non existente vero emptore. sed & si existat alius emptor, meliorem tamen conditionem non adferat, æque dicendum erit, perinde haberi, ac si non existeret.

§. 6. *Melior* autem *conditio adferri* videtur, si pretio sit additum. † Sed & si nihil pretio addatur, solutio tamen offeratur facilior pretii, vel maturior; melior conditio adferri videtur. † Præterea, si locus opportunior solvendo pretio dicatur, æque melior conditio allata videtur; & ita Pomponius lib. 9 ex Sabino scribit. † Idem ait & si persona idoneior accedat ad emptionem, æque videri meliorem conditionem allatam. † Proinde, si quis accedat ejusdem pretii emptor, sed qui levioribus emat conditionibus, vel qui satisdationem nullam exigat, melior conditio allata videbitur. Ergo idem erit probandum & si viliori pretio emere sit paratus, ea tamen remittat, quæ venditori gravia erant in priore emptione.

5. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum

QUidquid enim ad utilitatem venditoris pertinet, pro *meliore conditione* haberi debet.

6. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

ITem quod dictum est, *fructus interea captos emptorem priorem sequi*, totiens verum est, quotiens nullus emptor existit, qui meliorem conditionem adferat, vel falsus [existit]: sin vero existit emptor posterior, fructus refundere priorem debere constat, [sed venditori]: Et ita Julianus lib. 48 Digestorum scripsit. §. 1. Si quis extiterit, qui meliorem conditionem adferat, deinde prior emptor adversus eum licitatus sit, & penes eum emptorem manserit: dubitari poterit, utrum fructus ipse habeat, quasi nulla meliore conditione allata; an vero venditoris sint, licet eadem sit persona, quæ meliorem conditionem attulit? Quod ratio facere videtur: intererit tamen, quid acti sit: Et ita Pomponius scribit.

7. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

LIcet autem venditori, meliore allata conditione, addicere posteriori: nisi prior paratus sit plus adjicere.

8. IDEM lib. 33 ad Edictum.

NEcesse autem habebit venditor, meliore conditione allata, priorem emptorem certiorem facere, ut, si quid alius adjicit, ipse quoque adjicere possit.

9. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

SAbinus scribit, *licere venditori meliorem conditionem oblatam abjicere, sequique primam, quasi meliorem*. Et ita utimur. † Quid tamen, si hoc erat nominatim actum, *ut liceret resilire emptori meliore conditione allata?* Dicendum erit, dissolutam priorem emptionem, etiamsi venditor sequentem non admittat.

10. JULIANUS lib. 13 Digestorum.

SEd si proponatur, à creditore pignus in diem addictum, non potest videri bona fide negotium agi, nisi adjectio recipiatur. Quid ergo est, si inops emptor, & impediendæ tantummodo venditionis causa intervenit? Potest creditor, sine periculo, priori emptori addicere.

11. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

QUod autem Sabinus scribit, *Fundum in diem addici non posse rursus, qui semel fuerit in diem addictus*, ratione ejusmodi defendit: *quia prioris*, inquit, *emptoris statim fit, scilicet quasi non videatur melior conditio allata, si non secure secundo emptori fundus addicitur, sed alia licitatio prospicitur*. Sed Julianus lib. 15 Digestorum scripsit, interesse multum, quid inter contrahentes actum sit. nec impedire quicquam, vel hoc agi, ut sæpius [fundus] collocetur: dum vel prima, vel secunda, vel tertia adjectione res à venditore discedat. §. 1. Item quod Sabinus ait, *si, tribus vendentibus, duo posteriori addixerint, unus non admiserit adjectionem, hujus partem priori, duorum posteriori emptam*, ita demum verum est, si variis pretiis partes suas distraxerunt:

12. POMPONIUS lib. 9 ad Sabin.

ETsi dispares partes vendentium fuerint.

13. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

QUod si uno pretio vendiderint, dicendum est, totam priori emptam manere: quemadmodum si quis mihi totum fundum ad diem addixisset, postea vero pretio adjecto, dimidiam alii addixerit. Celsus quoque lib. 8 Digestorum refert, Mucium, Brutum, Labeonem, quod Sabinum existimare. Ipse quoque Celsus idem probat: & adjicit, mirari se, a nemine animadversum, quod si prior emptor ita contraxit, *ut nisi totum fundum emptum nollet habere*, non habere eum eam partem emptam, quam unus ex sociis posteriori emptori addicere noluit.

§. 1. Verum est autem, vel unum ex venditoribus posse meliorem adferre conditionem: emere enim cum tota re etiam nostram partem possumus.

14. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SI venditor simulaverit meliorem allatam conditionem, cum minoris, vel etiam tantidem alii venderet, utrique emptori in solidum erit obligatus. §. 1. Sed si emptor alium non idoneum subjecit, eique fundus addictus est, non video (inquit) quemadmodum priori sit emptus, cum alia venditio, & vera postea subsecuta sit. Sed verum est, venditorem deceptum ex vendito actionem habere cum priore emptore, quanti sua intersit, id non esse factum: per quam actionem & fructus, quos prior emptor percepit, & quo deterior res culpa vel dolo malo ejus facta sit, recipiet venditor. & ita Labeoni & Nervæ placet. §. 2. Sed si neuter subjecit emptorem, majore autem pretio addictum est prædium ei, qui solvendo non est, abitum est à priore emptione: quia ea melior intelligitur, quam venditor comprobavit, cui licuit non addicere.

§. 3. Sed & si pupillus postea sine tutoris auctoritate pluris emerit, consentiente venditore abibitur à priore emptione. Idem & de servo alieno. † Aliter atque si servo suo, vel filio, quem in potestate habet, vel domino rei per errorem id addixerit: quia non est emptio his casibus. Quod si alieno servo, quem putaverit liberum esse, addixerit: contra se habebit. & erit hic similis egenti. §. 4. Emptorem, qui meliorem conditionem attulerit, præter corpus nihil sequitur, quod venierit. §. 5. Non tamen ideo, si tantumdem pretium alius det, hoc ipso, quod fructus eum non sequantur, qui secuturi essent priorem emptorem, melior conditio videtur allata: quia non id agitur inter emptorem, & venditorem.

15. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SI prædio in diem addicto, ante diem venditor mortuus sit, sive post diem heres ei exsistat, sive omnino non exsistat, priori prædium emptum est: quia * melior conditio allata, quæ domino placeat, intelligi non potest, cum is, qui vendat, non exsistat. Quod si intra diem adjectionis heres exsistat, melior conditio ei adferri potest. §. 1. Si fundus in diem addictus fuerit pluris, ut quædam ei accedant, quæ non accesserint priori emptori, si non minoris sint hæ res, quam quo pluris postea fundus venierit, prior venditio valet; quasi melior conditio allata non sit, si minoris sint. † Idemque æstimandum est, si dies longior pretii solvendi data fuerit; ut quæratur, quantum ex usura ejus temporis capi potuerit.

16. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

IMperator Severus rescripsit, *Sicut fructus in diem addicta domus, cum melior conditio fuerit allata, venditori restitui necesse est, ita rursus quæ prior emptor medio tempore necessario probaverit erogata, de reditu retineri: vel, si non sufficiat, solvi æquum est*. Et credo sensisse Principem de empti venditi actione.

17. JULIANUS lib. 15 Digestorum.

CUm duo servi duobus separatim denis in diem addicti sint, & exstiterit, qui pro utroque triginta det, refert, unius pretio decem, an singulorum quina adjiciat: Secundum superiorem adjectionem, is servus inemptus erit, cujus pretio adjectio facta fuerit: secundum posteriorem [adjectionem], uterque ad posteriorem emptorem pertinebit: Quod si incertum sit, ad utrius pretium addiderit, à priore emptione non videbitur esse discessum.

18. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

CUm in diem duobus sociis fundus sit addictus, uno ex his pretium adjiciente, etiam pro ipsius parte à priore venditione discedi rectius existimatur.

19. JAVOLENUS lib. 2 ex Plautio.

FUndo in diem addicto, si postea pretium adjectum est, & venditor, alio fundo applicito, eum ipsum fundum posteriori emptori addixit, & id sine dolo malo fecit, priori emptori obligatus non erit. nam quamvis non id tantum, quod in diem addictum erat, sed aliud quoque cum eo venierit, tamen, si venditor dolo caret, prioris emptoris causa absoluta est: id enim solum intuendum est, an priori venditori bona fide facta sit adjectio.

20. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

PRior emptor post meliorem conditionem oblatam, ob pecuniam in exordio venditori de pretio solutam, contra secundum emptorem, citra

citra delegationem jure stipulationis interpositam, agere non potest.

TIT. III.
DE LEGE COMMISSORIA.

1. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

SI fundus commissoria lege venierit, magis est, ut sub conditione resolvi emptio, quam sub conditione contrahi videatur.

2. POMPONIUS lib. 35 ad Sabinum.

CUm venditor fundi in lege ita caverit, SI AD DIEM PECUNIA SOLUTA NON SIT, [UT] FUNDUS INEMPTUS SIT, ita accipitur *inemptus esse fundus*, si venditor inemptum eum esse velit, quia id venditoris causa caveretur: nam si aliter acciperetur, exusta villa in potestate emptoris futurum, ut non dando pecuniam inemptum faceret fundum, qui ejus periculo fuisset.

3. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

NAm legem commissoriam, quæ in venditionibus adjicitur, si volet, venditor exercebit: non etiam invitus.

4. IDEM lib. 32 ad Edictum.

SI fundus lege commissoria venierit, hoc est, *ut nisi intra certum diem pretium sit exsolutum, inemptus fieret:* videamus, quemadmodum venditor agat tam de fundo, quam de his, quæ ex fundo percepta sint? itemque si deterior fundus effectus sit facto emptoris? Et quidem finita est emptio; sed jam decisa quæstio est, ex vendito actionem competere, ut rescriptis Imperatoris Antonini & D. Severi declaratur. §. 1. Sed, quod ait Neratius, habet rationem: ut interdum fructus [emptor] lucretur, cum pretium, quod numeravit, perdidit. Igitur sententia Neratii tunc habet locum, quæ est humana, quando emptor aliquam partem pretii dedit. §. 2. Eleganter Papinianus lib. 3 Responsorum scribit, statim, atque commissa lex est, statuere venditorem debere, utrum commissoriam velit exercere, an potius pretium petere: nec posse, si commissoriam elegit, postea variare. §. 3. In commissoriam etiam hoc solet convenire, *ut si venditor eundem fundum venderet, quanto minoris vendiderit, id à priore emptore exigat.* Erit itaque adversus eum ex vendito actio. §. 4. Marcellus lib. 20 dubitat, commissoria utrum tunc locum habet, si interpellatus non solvat, an vero si non obtulerit? Et magis arbitror, offerre eum debere, si vult se legis commissoriæ potestate solvere: quod si non habet, cui offerat, posse esse securum.

5. NERATIUS lib. 5 Membranarum.

LEge fundo vendito dicta, *ut, si intra certum tempus pretium solutum non sit, res inempta sit:* de fructibus, quos interim emptor percepisset, hoc agi intelligendum est, ut emptor interim eos sibi suo quoque jure perciperet. sed si fundus revenisset, Aristo existimabat, venditori de his judicium in emptorem dandum esse: quia nihil penes eum residere oporteret ex re, in qua fidem fefellisset.

6. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

DE lege commissoria interrogatus ita respondit, Si per emptorem factum sit, quo minus legi pareretur, & ea lege uti venditor velit: fundos inemptos fore, & id, quod arrhæ, vel alio nomine datum esset, apud venditorem remansurum. §. 1. Idem respondit, si ex lege inempti sint fundi, nec id, quod accessurum dictum est, emptori deberi. §. 2. Post diem lege commissoria comprehensum, venditor partem reliquæ pecuniæ accepit: Respondit, si post statutum diem reliquæ pecuniæ, venditor legem dictam non exercuisset, & partem reliqui debiti accepisset, videri recessum à commissoria.

7. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

POst diem commissoriæ legi præstitutum, si venditor pretium petat, legi commissoriæ renunciatum videtur, nec variare, & ad hanc redire potest.

8. SCÆVOLA lib. 7 Digestorum.

MUlier fundos Gaio Seio vendidit, &, acceptis arrhæ nomine certis pecuniis, statuta sunt tempora solutioni reliquæ pecuniæ; quibus si non paruisset emptor, pactus est, *ut arrham perderet, & inemptæ villæ essent:* die statuto emptor testatus est, *se pecuniam omnem reliquam paratum fuisse exsolvere*, & sacculum cum pecunia signatorum signis obsignavit; defuisse autem venditricem: posteriore autem die nomine fisci testato conventum emptorem, *ne ante mulieri pecuniam exsolveret, quam fisco satisfaceret:* Quæsitum est, an fundi non sint in ea causa, ut à venditrice vindicari debeant ex conventione venditoris? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non commisisse in legem venditionis emptorem.

TIT. IV.
DE HEREDITATE, VEL ACTIONE VENDITA.

1. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SI hereditas venierit ejus qui vivit, aut nullus sit, nihil esse acti: quia in rerum natura non sit, quod venierit.

2. ULPIANUS lib. 49 ad Sabinum.

VEnditor hereditatis satisdare de evictione non debet: cum [id] inter ementem & vendentem agatur, ut neque amplius, neque minus juris emptor habeat, quam apud heredem futurum esset: Plane, de facto suo venditor satisdare cogendus est. §. 1. In hereditate vendita utrum ea quantitas spectatur, quæ fuit mortis tempore, an ea, quæ fuit, cum aditur hereditas: an ea, quæ fuit, cum hereditas venundatur, videndum erit? Et verius est, hoc esse servandum, quod actum est: plerumque autem hoc agi videtur, ut quod ex hereditate pervenit, in id tempus, quo venditio fit, id videatur venisse. §. 2. Illud potest quæri, si etiam impuberi sit substitutus is, qui vendidit hereditatem testatoris, an etiam id, quod ex impuberis hereditate ad eum, qui vendidit hereditatem, pervenit, ex empto actioni locum faciat? Et magis est, ne veniat: quia alia hereditas est: licet enim unum testamentum sit, alia tamen, atque alia hereditas est. Plane, si hoc actum sit, dicendum erit, etiam impuberis hereditatem in venditionem venire, maxime si jam delata impuberis hereditate venierit hereditas.

§. 3. *Pervenisse ad venditorem hereditatis* quomodo videatur, quæritur? Et ego puto, antequam quidem corpora rerum hereditariarum nactus venditor fuerit, hactenus videri ad eum pervenisse, quatenus mandare potest earum rerum persecutionem, actionesque tribuere: enimvero ubi corpora nactus est, vel debita exegit, plenius ad eum videri pervenisse. † Sed & si rerum venditarum ante hereditatem venditam pretia fuerit consecutus, palam est ad eum pretia rerum pervenisse. † Illud retinendum est, cum effectu videri pervenisse, non prima ratione. idcirco quod legatorum nomine quis præstitit, non videtur ad eum pervenisse: sed & si quid æris alieni est, vel cujus alterius oneris here-

hereditarii, pervenisse merito negabitur. Sed & rerum ante venditionem donatarum pretia præstari, æquitatis ratio exigit. §. 4. Non tantum autem quod ad venditorem hereditatis [pervenit], sed & quod ad heredem ejus ex hereditate pervenit, emptori restituendum est: Et non solum quod jam pervenit, sed & quod quandoque pervenerit, restituendum est. §. 5. Sed & si quid dolo malo eorum factum est, quo minus ad eos perveniat, & hoc emptori præstandum est. *Fecisse* autem *dolo malo*, *quo minus perveniat*, videtur, [sive] alienavit aliquid, vel etiam accepto quem liberavit; vel id egit dolo malo, ne de hereditate adquireretur, vel ne possessionem adipisceretur, quam posset adipisci. † Sed & si non dolo malo sed lata culpa admiserit aliquid, utique tenebitur. † Deperdita autem & deminuta sine dolo malo venditoris non præstabuntur. §. 6. Illud quæsitum est, an venditor hereditatis ob debitum à filio suo, qui in potestate ejus esset, servove, ei, cujus hereditatem vendidisset, præstare debeat emptori? Et visum est, quidquid dumtaxat de peculio filii, servive, aut in suam rem versum inveniatur, præstare eum debere. §. 7. Solet quæri, an &, si quid lucri occasione hereditatis venditor senserit, emptori restituere id debeat? Et est apud Julianum hæc quæstio tractata lib. 6 Digestorum, & ait, quod non debitum exegerit, retinere heredem: & quod non debitum solverit, non reputare. nam hoc servari, ut heres emptori non præstet, quod non debitum exegerit: neque ab eo consequatur, quod non debitum præstiterit. Si autem condemnatus præstiterit, hoc solum heredi sufficit, esse eum condemnatum sine dolo malo suo, etiamsi maxime creditor non fuerit is, cui condemnatus est heres. Quæ sententia mihi placet. §. 8. Non solum autem hereditarias actiones, sed etiam eas obligationes, quas ipse heres constituit, dicendum erit præstari emptori debere. Itaque & si fidejussorem acceperit ab hereditario debitore, ipsam [hanc] actionem, quam habet heres, præstare [emptori] debebit: sed & si novaverit, vel in judicium deduxerit actionem, præstare debebit hanc ipsam actionem, quam nactus est. §. 9. Sicuti lucrum omne ad emptorem hereditatis respicit, ita damnum quoque debet ad eundem respicere. §. 10. Denique si rem hereditariam heres vendiderit, ac per hoc fuerit condemnatus, non habet contra emptorem actionem: quia non ideo condemnatur, quod heres esset, sed quod vendiderit. Sed si pretium rei distractæ emptori hereditatis dedit, videamus, an locus sit ex vendito actioni? Et putem esse.

§. 11. Sive ipse venditor dederit aliquid pro hereditate, sive procurator ejus, sive alius quis pro eo, dum negotium ejus gerit, locus erit ex vendito actioni: dummodo aliquid absit venditori hereditatis: cæterum, si nihil absit venditori, consequens erit dicere, non competere ei actionem. §. 12. Apud Julianum scriptum est, si venditor hereditatis exceperit *servum sine peculio*, & ejus nomine cum eo fuerit actum de peculio, & in rem verso, id dumtaxat eum consequi, quod præstiterit ejus peculii nomine, quod emptorem sequi debeat, aut quod in rem defuncti versum est: His enim casibus æs alienum emptoris solvit: ex cæteris causis suo nomine condemnetur. §. 13. Quid ergo, si *servum cum peculio* exceperit venditor hereditatis, conventusque de peculio præstitit? Marcellus lib. 6 Digestorum, non petere eum scripsit: si modo hoc actum est, ut, quod superfuisset ex peculio, hoc haberet. at si contra actum est, recte repetere eum posse ait: si vero nihil expressim inter eos convenit, sed tantummodo peculii mentio facta est, cessare ex vendito actionem constat.

§. 14. Si venditor hereditatis *ædes sibi* exceperit, quarum nomine damni infecti promissum fuerat: interest, quid acti sit. nam si ita excepit, *ut damni quoque infecti stipulationis onus sustineret*, nihil ab emptore consequeretur: si vero id actum erit, *ut emptor hoc æs alienum exsolveret*, ad illum onus stipulationis pertinebit: si non apparebit quid acti sit, verisimile erit, id actum, ut ejus quidem damni nomine, quod ante venditionem datum fuerit, onus ad emptorem, alterius temporis ad heredem pertineat. §. 15. Si Titius Mævii hereditatem Seio vendiderit, & à Seio heres institutus, eam hereditatem Attio vendiderit, an ex priore venditione hereditatis cum Attio agi possit? Et ait Julianus *, quod venditor hereditatis petere à quolibet extraneo herede potuisset, id ab hereditatis emptore consequatur. & certe, si Seio alius heres exstitisset, quidquid venditor Mævianæ hereditatis nomine præstitisset, id ex vendito actione consequi ab eo potuisset: nam & si duplam hominis à Seio stipulatus fuissem, & ei heres exstitissem, eamque hereditatem Titio vendidissem, evicto homine, rem à Titio servarem. §. 16. Si quid publici vectigalis nomine præstiterit venditor hereditatis, consequens erit dicere, agnoscere emptorem [ei] hoc debere: namque hereditaria onera [etiam] hæc sunt: & si forte tributorum nomine aliquid dependat, idem erit dicendum.

§. 17. Quod si funere facto heres vendidisset hereditatem, an impensam funeris ab emptore consequatur? Et ait Labeo, emptorem impensam funeris præstare debere: quia & ea, inquit, impensa hereditaria est. cujus sententiam & Javolenus putat veram: & ego arbitror.

§. 18. Cum quis debitori suo heres exstitit, *confusione* creditor esse desinit. sed si vendidit hereditatem, æquissimum videtur, emptorem hereditatis vicem heredis obtinere: & idcirco teneri venditori hereditatis, sive, cum moritur, testator debuit, quamvis post mortem debere desiit, adita à venditore hereditate; sive quid in diem debeatur; sive sub conditione, & postea conditio exstitisset: ita tamen, si ejus debiti adversus heredem actio esse poterat, ne forte etiam ex his causis, ex quibus cum herede actio non est, cum emptore agatur. §. 19. Et si servitutes amisit heres institutus adita hereditate, ex vendito poterit experiri adversus emptorem, ut servitutes ei restituantur. §. 20. Sed & si quid venditor nondum præstiterit, sed quoquo nomine obligatus sit propter hereditatem, nihilominus agere potest cum emptore.

3. POMPONIUS lib. 27 ad Sabinum.

SI venditor hereditatis exactam pecuniam sine dolo malo & culpa perdidisset, non placet eum emptori teneri.

4. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

SI nomen sit distractum, Celsus lib. 9 Digestorum scribit, locupletem esse debitorem, non debere præstare: debitorem autem esse, præstare, nisi aliud convenit.

5. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

ET quidem sine exceptione quoque, nisi in contrarium actum sit: sed, si certæ summæ debitor dictus sit, in eam summam tenetur venditor: si incertæ, & nihil debeat, quanti intersit emptoris.

6. IDEM lib. 5 Quæstionum.

EMptori nominis etiam pignoris persecutio præstari debet: ejus quoque quod postea venditor accepit. * nam beneficium venditoris prodest emptori.

7. IDEM lib. 14 ad Plautium.

CUm hereditatem aliquis vendidit, esse debet hereditas, ut sit emptio. nec enim alea emitur, ut in venatione, & similibus, sed res: quæ si non est, [non] contrahitur emptio, & ideo pretium condicetur.

8. JAVOLENUS lib. 2 ex Plautio.

QUod si nulla hereditas ad venditorem pertinuit, quantum emptori præstare debuit, ita distingui oportebit: ut si est quidem aliqua hereditas, sed ad venditorem non pertinet, ipsa æstimetur: si nulla est, de qua actum videatur, pretium dumtaxat; & si quid in eam rem impensum est, emptor à venditore consequatur;

9. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

ET si quid emptoris interest.

10. JAVOLENUS lib. 2 ex Plautio.

QUod si in venditione hereditatis id actum est, *si quid juris esset venditoris, venire, nec postea quidquam præstitu iri:* quamvis ad venditorem hereditas non pertinuerit, nihil tamen [eo] præstabitur; quia id actum esse manifestum est, ut quemadmodum emolumentum negotiationis, ita periculum ad emptorem pertineret.

11. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

NAm hoc modo admittitur esse venditionem, *si qua hereditas est tibi empta*, & quasi spes hereditatis: ipsum enim incertum rei veneat, ut in retibus.

12. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinc.

HOc autem sic intelligendum est, nisi sciens ad se non pertinere, ita vendiderit: nam tunc ex dolo tenebitur.

13. PAULUS lib. 14 ad Plautium.

QUod si sit hereditas, [etsi] non ita convenit, *ut quidquid juris haberet venditor, emptor haberet*, tunc heredem se esse, præstare debet: illo vero adjecto, liberatur venditor, si ad eum hereditas non pertineat.

14. IDEM lib. 33 ad Edictum.

QUi filiisfamilias nomina vendidit, actiones quoque, quas cum patre habet, præstare debet. §. 1. Si hereditas venierit, venditor res hereditarias tradere debet. quanta autem hereditas est, nihil interest:

15. GAIUS lib. 10 ad Edict. prov.

NIsi de substantia ejus affirmaverit.

16. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

SI quasi heres vendideris hereditatem, cum tibi ex Senatusconsulto Trebelliano restituta esset hereditas, quanti emptoris intersit, teneberis.

17. ULPIANUS lib. 43 ad Edictum.

NOmina eorum, qui sub conditione vel in diem debent, & emere & vendere solemus: ea enim res est, quæ emi & venire potest.

18. JULIANUS lib. 15 Digestorum.

SI ex pluribus heredibus unus, antequam cæteri adirent hereditatem, pecuniam, quæ sub pœna debebatur à testatore, omnem solverit, & hereditatem vendiderit, nec à coheredibus suis propter egestatem eorum quidquam servare poterit, cum emptore hereditatis, vel ex stipulatu, vel ex vendito recte experietur: omnem enim pecuniam hereditario nomine datam, eo manifestius est, quod in judicio familiæ erciscundæ ducitur, per quod nihil amplius unusquisque à coheredibus suis consequi potest, quam quod tanquam heres impenderit.

19. IDEM lib. 25 Digestorum.

MUltum interest, sub conditione aliqua obligatio veneat, an, cum ipsa obligatio sub conditione sit, pure veneat. Priore casu, deficiente conditione nullam [esse] venditionem: posteriore, statim venditionem consistere. nam si Titius tibi decem sub conditione debeat, & ego abs te nomen ejus emam, confestim ex empto vendito agere potero, ut vel acceptum ei facias.

20. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

SI hereditatem mihi Lucii Titii vendideris, ac post debitori ejusdem heres ex istas, actione ex empto teneberis. §. 1. Quod simplicius etiam in illa propositione procedit, cum quis ipse creditori suo heres exstitit, & hereditatem vendidit.

21. PAULUS lib. 16 Quæstionum.

VEnditor ex hereditate, interposita stipulatione, rem hereditariam persecutus, alii vendidit: Quæritur, quid ex stipulatione præstare debeat: nam bis utique non committitur stipulatio, ut & rem & pretium debeat? Et quidem si, posteaquam rem vendidit heres, intercessit stipulatio, credimus, pretium in stipulationem venisse: quod si antecessit stipulatio, deinde rem nactus est, tunc rem debebit. Si ergo hominem vendiderit, & is decesserit, an pretium ejusdem debeat? non enim deberet Stichi promissor, si eum vendidisset, mortuo eo, si nulla mora processisset. sed ubi hereditatem [vendidi], & postea rem ex ea vendidi, potest videri, ut negotium ejus agam, quam hereditatis: sed hoc in re singulari non potest credi. nam si eundem hominem tibi vendidero, &, nec dum tradito eo, alii quoque vendidero, pretiumque accepero, mortuo eo, videamus, ne nihil tibi debeam ex empto (quoniam moram in tradendo non feci: pretium enim hominis venditi, non ex re, sed propter negotiationem, percipitur), & sic sit, quasi alii non vendidissem; tibi enim rem debebam, non actionem: at cum hereditas venit, tacite hoc agi videtur, ut si quid tanquam heres feci, id præstem emptori, quasi illius negotium agam; quemadmodum fundi venditor fructus præstet bonæ fidei ratione, quamvis, si neglexisset, ut alienum, nihil ei imputare possit, nisi si culpa ejus argueretur. Quid, si rem, quam vendidi, alio possidente, petii, & litis æstimationem accepi: utrum pretium illi debeo, an rem? Utique rem: non enim actiones ei, sed rem, præstare debeo. Et si vi dejectus, vel propter furti actionem duplum abstulero, nihil hoc ad emptorem pertinebit. nam si sine culpa desiit detinere venditor, actiones suas præstare debebit, non rem, & sic æstimationem quoque: nam & aream tradere debet, exusto ædificio.

22. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

HEreditatis venditæ pretium pro parte accepit, reliquum emptore non solvente: Quæsitum est, an corpora hereditaria pignoris nomine teneantur? Respondi, nihil proponi, cur non teneantur.

23. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

VEnditor actionis, quam adversus principalem reum habet, omne jus, quod ex ea causa ei competit, tam adversus ipsum reum, quam adversus intercessores hujus debiti cedere debet, nisi aliud actum est. §. 1. Nominis venditor quidquid vel compensatione vel exactione fuerit

fuerit consecutus, integrum emptori restituere compellatur.

24. LABEO lib. 4 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

HEreditatem Cornelii vendidisti: deinde Attius, cui à te herede Cornelius legaverat, prius, quam legatum ab emptore perciperet, te fecit heredem. Recte puto ex vendito te acturum, ut tibi præstetur: quia ideo eo minus hereditas venierit, ut id legatum præstaret emptor: Nec quicquam intersit, utrum Attio, qui te heredem fecerit, pecunia debita sit, an legatario.

25. IDEM lib. 2 Pithanon.

SI, excepto fundo hereditario, veniit hereditas, deinde ejus fundi nomine venditor aliquid adquisiit, debet id præstare emptori hereditatis. *Paulus*: Imo semper quæritur in ea re, quid actum fuerit: si autem id non apparebit, præstare eam rem debebit emptori venditor. nam idipsum ex ea hereditate ad eum pervenisse videbitur: non secus, ac si eum fundum in hereditate vendenda non excepisset.

TIT. V.

DE RESCINDENDA VENDITIONE, ET QUANDO LICET AB EMPTIONE DISCEDERE.

1. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

CElsus filius putabat, si vendidisset mihi filiusfamilias rem peculiarem, etiamsi conveniat, *ut abeatur ab ea venditione*, inter patrem, & filium, & me convenire debere: ne, si cum patre solo pactus sim, filius non possit liberari. Et quæratur, utrumne nihil agatur ex ea pactione: an vero ego quidem liberer, filius maneat obligatus; sicuti si pupillus sine tutoris auctoritate paciscatur, ipse quidem liberatur, non etiam, qui cum eo pactus est. nam quod Aristo dixit, posse ita pacisci, ut unus maneat obligatus, non est verum: quia pro una parte contrahentium abiri pacto ab emptione non possit. & ideo, si ab una parte renovatus sit contractus, dicitur non valere ejusmodi pactionem: sed dicendum est, * patre paciscente, & liberato adversario, filium quoque obiter liberari.

2. IDEM lib. 24 ad Sabinum.

SI quam rem à te emi, eandem rursus [à te] pluris minorisve emero, discessimus à priore emptione: * potest enim, dum res integra est, conventione nostra, infecta fieri emptio, atque ita consistit posterior emptio, quasi nulla præcesserit: sed non poterimus eadem ratione uti post pretium solutum emptione repetita, cum post pretium solutum infectam emptionem facere non possumus.

3. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

EMptio & venditio, sicut consensu contrahitur, ita contrario consensu resolvitur, antequam fuerit res secuta. † Ideoque quæsitum est, si emptor fidejussorem acceperit, vel venditor stipulatus fuerit, an nuda voluntate resolvatur obligatio? Julianus scripsit, ex empto quidem agi non posse, quia * bonæ fidei judicio exceptiones pacti insunt: An autem fidejussori utilis sit exceptio, videndum? Et puto, liberato reo & fidejussorem liberari. † Item venditorem ex stipulatu agentem, exceptione summoveri oportet. † Idemque juris esse, si emptor quoque rem in stipulationem deduxerit.

4. Lib. 8 Digestorum Juliani Paulus notat.

SI emptio contracta sit, togæ (puta) aut lancis, & pactus sit venditor, *ne alterutrius emptio maneat*, puto resolvi obligationem hujus rei nomine dumtaxat.

5. JULIANUS lib. 15 Digestorum.

CUm emptor venditori, vel emptori venditor, acceptum faciat, voluntas utriusque ostenditur id agentis, ut à negotio discedatur, & perinde habeatur, ac si convenisset inter eos, *ut neuter ab altero quicquam peteret*: sed ut evidentius appareat, acceptilatio in hac causa non sua natura, sed potestate conventionis valet.

§. 1. Emptio nuda conventione dissolvitur, si res secuta non fuerit. §. 2. Mortuo autem homine, perinde habenda est venditio, ac si traditus fuisset: utpote cum venditor liberetur, & emptori homo pereat: quare, nisi justa conventio intervenerit, actiones ex empto & vendito manebunt.

6. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

SI convenit, *ut res, quæ venit, si intra certum tempus displicuisset, redderetur*, ex empto actio est, ut Sabinus putat, aut proxima empti in factum datur.

7. IDEM lib. 5 Quæstionum.

SI id quod pure emi, sub conditione rursus emam, nihil agitur posteriore emptione.

§. 1. Si pupilli persona intervenit, qui ante sine tutoris auctoritate, deinde tutore auctore emit, quamvis venditor jam ei obligatus fuit, tamen, quia pupillus non tenebatur, renovata venditio efficit, ut invicem obligati sint. Quod si ante tutoris auctoritas intervenerit, deinde sine tutore auctore emit, nihil actum est posteriore emptione. † Item potest *quæri*, si sine tutoris auctoritate pactus fuerit, ut discedatur ab emptione, an perinde sit, atque si ab initio sine tutoris auctoritate emisset, ut scilicet ipse non teneatur, sed agente eo retentiones competant? Sed nec illud sine ratione dicetur, quoniam initio recte emptio sit contracta, vix bonæ fidei convenire, eo pacto stari, quod alteri captiosum sit: & maxime, si justo errore sit deceptus.

8. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

TItius Seii procurator, defuncto Seio, ab eo scriptus heres, cum ignoraret, fundum vendente servo hereditario, quasi procurator subscripsit: Quæsitum est, an cognito eo, prius quam emptio perficeretur, à venditione discedere possit? Respondit, Titium, si non ipse vendidit, non idcirco actionibus civilibus teneri, quod servo vendente subscripserat, sed servi nomine prætoria actione teneri.

9. IDEM lib. 4 Digestorum.

FUndus, qui Lucii Titii erat, ob vectigale Reipublicæ veniit: sed cum Lucius Titius debitor professus esset, paratum se esse vectigal exsolvere solidum, cum minore venisset fundus, quam debita summa esset, Præses provinciæ rescidit venditionem, eumque restitui jussit Lucio Titio: Quæsitum est, an post sententiam Præsidis, antequam restitueretur, in bonis Lucii Titii fundus emptus esset? Respondit, non prius quam emptori pretium esset illatum, vel, si pretium nondum esset ab emptore solutum, in vectigal satisfactum esset.

10. IDEM lib. 7 Digestorum.

SEius à Lucio Titio emit fundum lege dicta, *ut si ad diem pecuniam non solvisset, res inempta fieret*: Seius, parte pretii præsenti die soluta, defuncto venditore, filiis ejus pupillaris ætatis & ipse tutor cum aliis datus, neque contutoribus pretium secundum legem numeravit, nec rationibus tutelæ retulit. Quæsitum est, an irrita emptio facta esset? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, inemptam videri. §. 1. Emptor prædiorum, cum suspicaretur Numeriam & Sem-

Semproniam controversiam moturas, pactus est cum venditore, *ut ex pretio aliqua summa apud se maneret, donec emptori fidejussor daretur à venditore*: postea venditor eam legem inseruit, *ut, si ex die pecunia omnis soluta non esset, & venditor ea prædia venisse nollet, invendita essent*: interea de adversariis alteram mulierem venditor superavit, cum altera transegit, ita ut sine ulla quæstione emptor prædia possideret: Quæsitum est, cum neque fidejussor datus [est], nec omnis pecunia secundum legem suis diebus soluta sit, an prædia invendita sint? Respondit, si convenisset, *ut non prius pecunia solveretur, quam fidejussor venditi causa daretur*, nec id factum esset, cum per emptorem non staret quo minus fieret, non posse posteriorem legis partem exerceri.

TIT. VI.

DE PERICULO ET COMMODO REI VENDITÆ.

1. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

SI vinum venditum acuerit, vel quid aliud vitii sustinuerit, emptoris erit damnum: quemadmodum si vinum esset effusum, vel vasis contusis, vel qua alia ex causa. † Sed si venditor se periculo subjecit, in id tempus periculum sustinebit, quoad se subjecit. Quod si non designavit tempus, eatenus periculum sustinere debet, quoad degustetur vinum: videlicet quasi tunc plenissime veneat, cum fuerit degustatum. Aut igitur convenit, *quoad periculum vini sustineat*, & eatenus sustinebit. aut non convenit, & usque ad degustationem sustinebit. Sed si nondum sunt degustata, signata tamen ab emptore vasa vel dolia, consequenter dicemus, adhuc periculum esse venditoris: nisi [si] aliud convenit. §. 1. Sed & custodiam ad diem mensuræ venditor præstare debet: priusquam enim admetiatur vinum, [prope] quasi nondum venit. post mensuram factam, venditoris desinit esse periculum: & ante mensuram periculo liberatur, si non ad mensuram vendidit, [sed] forte amphoras, vel etiam singula dolia. §. 2. Si dolium signatum sit ab emptore, Trebatius ait, traditum id videri: Labeo, contra; Quod & verum est. magis enim ne summutetur signari solere, quam ut tradere tum videatur. §. 3. Licet autem venditori vel effundere vinum, si diem ad metiendum præstituit, nec intra diem admensum est: effundere autem non statim poterit, prius quam testando denunciet emptori, *ut aut tollat vinum, aut sciat futurum, ut vinum effunderetur*. si tamen, cum posset effundere, non effundit, laudandus est potius: ea propter mercedem quoque doliorum potest exigere; sed ita demum, si interfuit ejus inania esse vasa, in quibus vinum fuit, veluti si locaturus ea fuisset, vel si necesse habuit alia conducere dolia. commodius est autem conduci vasa, nec reddi vinum, nisi, quanti conduxerit, ab emptore reddatur; aut vendere vinum bona fide, id est, quantum sine ipsius incommodo fieri potest, operam dare, ut quam minime detrimento sit ea res emptori. §. 4. Si doliare vinum emeris, nec de tradendo [eo] quicquam convenerit, id videri actum, ut ante evacuarentur, quam ad vindemiam opera eorum futura sit necessaria: quod si non sint evacuata, faciendum, quod veteres putaverunt, per corbem venditorem mensuram facere, & effundere. Veteres enim hoc propter mensuram suaserunt, si quanta mensura esset, non appareat, videlicet ut appareret quantum emptori perierit.

2. GAIUS lib. 2 Cottidianarum rerum.

HOc ita verum est, si is est venditor, cui sine nova vindemia non sint ista vasa necessaria: si vero mercator est, qui emere vina, & vendere solet, is dies spectandus est, quo ex commodo venditoris tolli possint. §. 1. Custodiam autem ante admetiendi diem qualem præstare venditorem oporteat, utrum plenam, ut & diligentiam præstet: an vero dolum duntaxat, videamus? Et puto, eam diligentiam venditorem exhibere debere, ut fatale damnum, vel vis magna, sit excusatum.

3. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

CUstodiam autem venditor talem præstare debet, quam præstant hi quibus res commodata est; ut diligentiam præstet exactiorem, quam in suis rebus adhiberet.

4. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

SI quis vina vendiderit, & *intra certum diem degustanda dixerit*, deinde per venditorem steterit, quo minus degustarentur: utrum præteritum dumtaxat periculum acoris & mucoris venditor præstare debet; an vero etiam die præterito, ut, si forte corrupta sint, postea quam dies degustandi præteriit, periculum ad venditorem pertineat? an vero magis emptio sit soluta, quasi sub conditione venierint, hoc est, si ante diem illum fuissent degustata? Et intererit, quid actum sit. Ego autem arbitror, si hoc in occulto sit, debere dici, emptionem manere; periculum autem ad venditorem respicere, etiam ultra diem degustando præfinitum, quia per ipsum factum est. §. 1. Si *aversione* vinum venit, custodia tantum præstanda est. Ex hoc apparet, si non ita vinum venit, *ut degustaretur*, neque acorem, neque mucorem, venditorem præstare debere, sed omne periculum ad emptorem pertinere. difficile autem est, ut quisquam sic emat, ut ne degustet: quare si dies degustationi adjectus non erit, quandoque degustare emptor poterit; &, quoad degustaverit, periculum acoris & mucoris ad venditorem pertinebit. dies enim degustationi præstitutus meliorem conditionem emptoris facit.

§. 2. Vino autem *per aversionem* vendito, finis custodiæ est avehendi tempus. Quod ita erit accipiendum, si adjectum tempus est: cæterum, si non sit adjectum, videndum, ne infinitam custodiam non debeat venditor? Et est verius (secundum ea quæ supra ostendimus) aut interesse, quid de tempore actum sit, aut denunciare ei ut tollat vinum: certe, antequam ad vindemiam fuerint dolia necessaria, debet avehi vinum.

5. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SI per emptorem steterit, quo minus ad diem vinum tolleret; postea, nisi quod dolo malo venditoris interceptum esset, non debet ab eo præstari: si, verbi gratia, amphoræ centum ex eo vino, quod in cella esset, venierint, si admensum est; donec admetiatur, omne periculum venditoris est, nisi id per emptorem fiat.

6. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SI vina emerim, *exceptis acidis, & mucidis*, & mihi expediat acida quoque accipere, Proculus ait, quamvis id emptoris causa exceptum sit, tamen acida & mucida non venisse: nam quæ invitus emptor accipere non cogeretur, iniquum esse, non permitti venditori vel alii ea vendere.

7. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

ID quod post emptionem fundo accessit per alluvionem, vel periit, ad emptoris commodum incommodumque pertinet: nam & si totus ager post emptionem flumine occupatus esset, peri-

periculum esset emptoris: sic igitur & commodum ejus esse debet. §. 1. Quod venditur, in modum agri cedere debet: nisi [si] id actum est, ne cederet. At quod non venit, in modum cedendum, si idipsum actum est, ut cederet: veluti viæ publicæ, limites, luci, qui fundum tangunt. Cum vero neutrum dictum est, cedere non debet: & ideo nominatim caveri solet, *ut luci, viæ publicæ, quæ in fundo sint, tota in modum cedant.*

8. IDEM lib. 33 ad Edictum.

NEcessario sciendum [est,] quando perfecta sit emptio: tunc enim sciemus, cujus periculum sit. nam * perfecta emptione periculum ad emptorem respiciet. † Et, si id, quod venierit, appareat, quid, quale, quantum sit, [sit] & pretium, & pure venit, perfecta est emptio. † Quod si sub conditione res venierit, si quidem defecerit conditio, nulla est emptio, sicuti nec stipulatio: Quod si exstiterit, Proculus & Octavenus emptoris esse periculum ajunt. Idem Pomponius lib. 9 probat. † Quod si pendente conditione, emptor vel venditor decesserit: constat, si exstiterit conditio, heredes quoque obligatos esse, quasi jam contracta emptione in præteritum. Quod si pendente conditione res tradita sit: emptor non poterit eam usucapere pro emptore; & quod pretii solutum est, repetetur; & fructus medii temporis venditoris sunt: sicuti stipulationes, & legata conditionalia perimuntur, si pendente conditione res exstincta fuerit. Sane si extet res, licet deterior effecta, potest dici, esse damnum emptoris.

§. 1. Si ita venierit, *est ille servus emptus, sive navis ex Asia venerit, sive non venerit*, Julianus putat, statim perfectam esse venditionem, quoniam certum sit eam contractam. §. 2. Cum usumfructum mihi vendis, interest, utrum jus utendi fruendi, quod solum tuum sit, vendas; an vero in ipsum corpus, quod tuum sit, usumfructum mihi vendas. nam priore casu, etiamsi statim morieris, nihil mihi heres tuus debebit, heredi autem meo debebitur, si tu vivis: posteriore casu, heredi meo nihil debebitur, heres tuus debebit.

9. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

SI post inspectum prædium, antequam emptio contraheretur, arbores vento vi dejectæ sunt, an hæ quoque emptori tradi debeant, quæritur? Et responsum est, non deberi, quia eas non emerit, cum, antequam fundum emerit, desierint fundi esse: Sed si ignoravit emptor dejectas esse arbores, venditor autem scivit, nec admonuit, quanti emptoris interfuerit, rem æstimandam esse, si modo venit.

10. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

SI in venditione conditionali hoc ipsum convenisset, *ut res periculo emptoris servaretur*; puto pactum valere. §. 1. In libro septimo Digestorum Juliani *Scævola notat*: Fundi nomine emptor agere non potest, cum prius, quam mensura fieret, inundatione aquarum, aut chasmate, aliove quo casu pars fundi interierit.

11. ALFENUS [Varus] lib. 2 Digestor.

SI vendita insula combusta esset, cum incendium sine culpa fieri non possit, quid juris sit? Respondit: Quia sine patrisfamilias culpa fieri potest, neque si servorum negligentia factum esset, continuo dominus in culpa erit: Quamobrem si venditor eam diligentiam adhibuisset in insula custodienda, quam debent homines frugi & diligentes præstare, si quid accidisset, nihil ad eum pertinebit.

12. PAULUS lib. 3 Alfeni Epitomarum [Digestorum].

LEctos emptos Ædilis, cum in via publica positi essent, concidit: Si traditi essent emptori, aut per eum stetisset, quominus traderentur, emptoris periculum esse placet:

13. JULIANUS lib. 3 ad Urseium Ferocem.

EUmque cum Ædili, si id non jure fecisset, habiturum actionem Legis Aquiliæ; aut certe cum venditore ex empto agendum esse, ut is actiones suas, quas cum Ædile habuisset, [ei] præstaret.

14. PAULUS lib. 3 Epitomarum Alfeni Digestorum.

QUod si neque traditi essent, neque emptor in mora fuisset, quo minus traderentur, venditoris periculum erit. §. 1. Materia empta si furto periisset, postquam tradita esset, emptoris esse periculo, respondit: si minus, venditoris: Videri autem trabes traditas, quas emptor signasset.

15. GAIUS lib. 2 Cottidianarum rerum.

SI vina, quæ in doliis erunt, venierint, eaque, antequam ab emptore tollerentur, sua natura corrupta fuerint: si quidem de bonitate eorum adfirmavit venditor, tenebitur emptori: quod si nihil adfirmavit, emptoris erit periculum; quia, sive non degustavit, sive degustando male probavit, de se queri debet. Plane, si, cum intelligeret venditor non duraturam bonitatem eorum usque [ad] in eum diem, quo tolli deberent, non admonuit emptorem, tenebitur ei, quanti ejus interesset admonitum fuisse.

16. JAVOLENUS lib. 7 ex Cassio.

SErvi emptor, si eum conductum rogavit, donec pretium solveret, nihil per eum servum adquirere poterit: quoniam * non videtur traditus is, cujus possessio per locationem retinetur à venditore. Periculum ejus servi ad emptorem pertinet: quod tamen sine dolo venditoris intervenerit.

17. POMPONIUS lib. 31 ad Quintum Mucium.

ILlud sciendum est, cum moram emptor adhibere cœpit, jam non culpam, sed dolum [malum] tantum præstandum à venditore. Quod si per venditorem & emptorem mora fuerit, Labeo quidem scribit, emptori potius nocere, quam venditori, moram adhibitam: sed videndum est, ne posterior mora damnosa ei sit. Quid enim, si interpellavero venditorem, & non dederit id, quod emeram; deinde, posteriore offerente illo, ego non acceperim? Sane hoc casu nocere mihi deberet. Sed si per emptorem mora fuisset; deinde, cum omnia in integro essent, venditor moram adhibuerit, cum posset se exsolvere: æquum est, posteriorem moram venditori nocere.

18. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

HAbitationum oneribus morte libertorum finitis, emptor domus ob eam causam venditori non tenebitur, si nihil aliud convenit, quam ut habitationes secundum defuncti voluntatem super pretium libertis præstarentur. §. 1. Ante pretium solutum dominii quæstione mota, pretium emptor solvere non cogetur, nisi fidejussores idonei à venditore ejus evictionis offerantur.

19. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

VEnditori si emptor in pretio solvendo moram fecerit, usuras duntaxat præstabit, non omne omnino, quod venditor, mora non facta, con-

consequi potuit; veluti si negotiator fuit, &, pretio soluto, ex mercibus plus, quam ex usuris, quærere potuit.

TIT. VII.

DE SERVIS EXPORTANDIS, VEL SI ITA MANCIPIUM VENIERIT, UT MANUMITTATUR, VEL CONTRA.

1. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

SI fuerit distractus servus, *ne aliquo loci moretur*, qui vendidit, in ea conditione est, ut possit legem remittere, ipse Romæ retinere: Quod & Papinianus lib. 3 respondit: *propter domini enim* (inquit) *securitatem custoditur lex, ne periculum subeat.*

2. MARCIANUS lib. 2 Publicorum.

EXportandus si venierit ab Italia, in provincia morari potest: nisi specialiter prohibitum fuerit.

3. PAULUS lib. 50 ad Edictum.

SI quis hac lege veniit, *ut intra certum tempus manumittatur*, si non sit manumissus, liber fit: si tamen is, qui vendidit, in eadem voluntate perseveret, heredis voluntatem non esse exquirendam.

4. MARCELLUS lib. 24 Digestorum.

SI minor viginti annis servum tibi in hoc vendiderit, [& tradiderit,] *ut eum manumitteres*, nullius momenti est traditio, quamquam ea mente tradiderit, *ut, cum viginti annos ipse explesset, manumitteres:* non enim multum facit, quod distulit libertatis præstationem, lex quippe consilio ejus quasi parum firmo restitit.

5. PAPINIANUS lib. 10 Quæstionum.

CUi, pacto venditoris, *pomerio cujuslibet civitatis interdictum est*, urbe etiam interdictum esse videtur. Quod quidem alias cum Principum mandatis præciperetur, etiam naturalem habet intellectum: ne scilicet; qui careret minoribus, fruatur majoribus.

6. IDEM lib. 27 Quæstionum.

SI venditor ab emptore caverit, *ne serva manumitteretur, neve prostituatur*, & aliquo facto, contra quam fuerat exceptum, evincatur, aut libera judicetur & ex stipulatu pœna petatur: doli exceptionem quidam obstaturam putant; Sabinus, non obstaturam. Sed ratio faciet, ut jure non teneat stipulatio, si, *ne manumitteretur*, exceptum est: nam incredibile est, de actu manumittentis, ac non potius de effectu beneficii cogitatum. cæterum si, *ne prostituatur*, exceptum est, nulla ratio occurrit, cur pœna peti, & exigi non debeat, cum & ancillam contumelia adfecerit, & venditoris affectionem forte, simul & verecundiam læserit: etenim alias, remota quoque stipulatione, placuit ex vendito esse actionem.

§. 1. Si quid emptor, contra quam lege venditionis cautum est, fecisset, [aut non fecisset,] nobis aliquando placebat, non alias ex vendito propter pœnam homini irrogatam agi posse, quam si pecuniæ ratione venditoris interesset, veluti quia pœnam promisisset: cæterum viro bono non convenire credere, venditoris interesse, quod animo sævientis satisfactum non fuisset. Sed in contrarium me vocat Sabini sententia, qui utiliter agi ideo arbitratus est, quoniam hoc minoris homo venisse videatur.

7. IDEM lib. 10 Quæstionum.

SErvus ea lege venit, *ne in Italia esset: quod si aliter factum esset, convenit citra stipulationem, ut pœnam præstaret emptor:* Vix est, ut eo nomine vindictæ ratione venditor agere possit: acturus utiliter, si non servata lege, in pœnam, quam alii promisit, inciderit. Huic consequens erit, ut hactenus agere possit, quatenus alii præstare cogitur: quidquid enim excedit, pœna, non rei persecutio est. Quod si, *ne pœnæ causa exportaretur*, convenit, etiam affectionis ratione recte agetur. Nec videntur hæc inter se contraria esse, *cum * beneficio adfici hominem, intersit hominis:* enimvero pœnæ non irrogatæ indignatio solam duritiem continet.

8. IDEM lib. 27 Quæstionum.

QUæsitum est, si quis proprium servum vendidisset, &, *ut manumitteretur intra certum tempus*, præcepisset, ac postea mutasset voluntatem, & emptor nihilominus manumisisset, an aliquam eo nomine actionem haberet? Dixi, ex vendito actionem, manumisso servo, vel mutata venditoris voluntate, evanuisse.

9. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

TItius servum vendidit ea lege, *ut, si Romæ moratus esset, manus injicere liceret:* emptor alii eadem lege vendidit: servus fugit à secundo emptore, & Romæ moratur. Quæro, an sit manus injectio, & cui? Respondi: In fugitivo non est dubitandum, nihil contra legem factum videri: quia nec domino auferre se potest, nec, qui in fuga est, ibi moratur. Quod si [ex] voluntate secundi emptoris, contra legem moratus sit, potior habendus est, qui auctor fuit legis. & posterior, magis admonendi emptoris, & liberandi se eandem legem repetierit: nec poterit aliquo modo auferre legem sui venditoris, cujus conditio exstitit: nam & si pœnam promisisset, tenetur, licet ipse quoque stipulatus esset. sed in pœna promissa duæ actiones sunt: manus autem injectio in servum competit. † Quod si prior ita vendidit, *ut prostituta libera esset*; posterior, *ut manus injicere liceret*: potior est libertas, quam manus injectio. † Plane, si prior lex manus habeat injectionem, posterior libertatem: favorabilius dicetur, liberam fore, quoniam utraque conditio pro mancipio additur, & sicut manus injectio, ita libertas eximit eam injuriam.

10. SCÆVOLA lib. 7 Digestorum.

CUm venderet Pamphilam, & Stichum, venditioni inseruit pactum conventum, *uti ne eadem mancipia, Pamphila & Stichus, quos minorato pretio vendidit, alterius servitutem, quam Seii paterentur, post mortemque ejus in libertate morarentur:* Quæsitum est, an hæc mancipia, de quibus inter emptorem & venditorem convenit, post mortem emptoris jure ipso libera sint? Respondit, secundum Constitutionem *Divi Adriani* super hoc prolatam, Pamphilam & Stichum, de quibus quæreretur, si manumissi non sint, liberos non esse. *Claudius*: Divus Marcus ex lege dicta libertatis in vendendo, quamvis non manumissos, fore liberos in Sementribus constituit, licet in mortis tempus emptoris distulit venditor libertatem.

LIBER NONUSDECIMUS.

TIT. I.
DE ACTIONIBUS EMPTI, ET VENDITI.

1. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

SI res vendita non tradatur, in id, quod interest, agitur: hoc est, quod rem habere interest emptoris. hoc autem interdum pretium egreditur, si pluris interest, quam res valet, vel empta est. §. 1. Venditor, si, cum sciret deberi servitutem, celavit, non evadet ex empto actionem: si modo eam rem emptor ignoravit. omnia enim, quæ contra bonam fidem fiunt, veniunt in empti actionem. Sed *scire* venditorem, *& celare*, sic accipimus, non solum si non admonuit, sed & si negavit servitutem istam deberi, cum esset ab eo quæsitum. Sed & si proponas, eum ita dixisse, *Nulla quidem servitus debetur, verum, ne emergat inopinata servitus, non teneor*, puto eum ex empto teneri: quia servitus debebatur, & scisset. sed si id egit, ne cognosceret emptor aliquam servitutem deberi, opinor, eum ex empto teneri. Et generaliter dixerim, si improbato more versatus sit in celanda servitute, debere eum teneri, non si securitati suæ prospectum voluit. Hæc ita vera sunt, si emptor ignoravit servitutes: quia * non videtur esse celatus, qui scit. neque certiorari debuit, qui non ignoravit.

2. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SI in emptione *modus* dictus est, & non præstatur, ex empto est actio. §. 1. *Vacua* possessio emptori tradita non intelligitur, si alius in ea legatorum fideive commissorum servandorum causa in possessionem est, aut creditores bona possideant. Idem dicendum est, si venter in possessione sit: nam & ad hoc pertinet vacui appellatio.

3. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

RAtio possessionis, quæ à venditore fieri debeat, talis est, ut, si quis eam possessionem jure avocaverit, tradita possessio non intelligatur. §. 1. Si emptor *vacuam possessionem tradi* stipulatus sit, & ex stipulatu agat, fructus non venient in eam actionem: quia & qui *fundum dari* stipularetur, vacuam quoque possessionem tradi oportere, stipulari intelligitur, nec tamen fructuum præstatio ea stipulatione continetur. neque rursus plus debet esse in stipulatione, sed ex empto superesse ad fructuum præstationem.

§. 2. Si iter, actum, viam, aquæductum per tuum fundum emero, vacuæ possessionis traditio nulla est: itaque cavere debes, per te non fieri, quo minus utar.

§. 3. Si per venditorem vini mora fuerit, quo minus traderet, condemnari eum oportet, utro tempore pluris vinum fuit, vel quo venit, vel quo lis in condemnationem deducitur; item quo loco pluris fuit, vel quo venit, vel ubi agatur.

§. 4. Quod si per emptorem mora fuisset, æstimari oportet pretium, quod sit, cum agatur, & quo loco minoris sit. Mora autem videtur esse, si nulla difficultas venditorem impediat, quo minus traderet, præsertim si omni tempore paratus fuit tradere. Item non oportet ejus loci pretia spectari, in quo agatur: sed ejus, ubi vina tradi oportet. nam quod à Brundesio vinum venit, etsi venditio alibi facta sit, Brundesii tradi oportet.

4. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SI servum mihi ignoranti, sciens furem, vel noxium esse, vendideris, quamvis duplam promiseris, teneris mihi ex empto, quanti mea interesit scisse: quia ex stipulatu eo nomine agere tecum non possum, antequam mihi quid abesset. §. 1. Si modus agri minor inveniatur, pro numero jugerum auctor obligatus est: quia ubi modus minor invenitur, non potest æstimari bonitas loci, qui non exstat. Sed non solum, si modus agri totius minor est, agi cum venditore potest, sed etiam de partibus ejus: utputa si dictum est, vineæ jugera tot esse, vel oliveti, & minus inveniatur. ideo [que] his casibus pro bonitate loci fiet æstimatio.

5. IDEM lib. 3 ad Sabinum.

SI heres testamento quid *vendere damnatus* sit, & vendiderit, de reliquis, quæ per consequentias emptionis propria sunt, vel ex empto, vel ex testamento, agi cum eo poterit.

§. 1. Sed si falso existimans *se damnatum vendere*, vendiderit, dicendum est, agi cum eo ex empto non posse: quoniam doli mali exceptione actor summoveri potest; quemadmodum si falso existimans *se damnatum dare*, promisisset, agentem doli mali exceptione summoveret. Pomponius etiam incerti condicere eum posse ait, ut liberetur.

6. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

TEnetur ex empto venditor, etiam si [agnoverit] minorem fundi modum esse.

§. 1. Si vendidi tibi insulam certa pecunia, & *ut aliam insulam meam reficeres*: agam ex vendito, ut reficias. si autem hoc solum, *ut reficeres eam*, convenisset: non intelligitur emptio & venditio facta, ut [&] Neratius scripsit. §. 2. Sed si aream tibi vendidi certo pretio, & tradidi ita, *ut insula ædificata partem dimidiam mihi retradas*, verum est, & ut ædifices, agere me posse ex vendito, & ut ædificatam mihi retradas: quamdiu enim aliquid ex re vendita apud te superesset, ex vendito me habere actionem constat.

§. 3. Si locum sepulchri emeris, & propius eum locum, antequam mortuus ibi inferatur, ædificatum à venditore fuerit, poteris ad eum reverti. §. 4. Si vas aliquod mihi vendideris, & dixeris *certam mensuram capere*, vel *certum pondus habere*: ex empto tecum agam, si minus præstes. Sed si vas mihi vendideris, *ita ut adfirmares integrum*, si id integrum non sit, etiam id, quod eo nomine perdiderim, præstabis mihi. si vero non id actum sit, ut integrum præstes, dolum malum dumtaxat præstare te debere: Labeo contra [putat], & illud solum observandum, ut, nisi in contrarium id actum sit, omnimodo integrum præstari debeat: & est verum. Quod & in locatis doliis præstandum, Sabinum respondisse, Minicius refert. §. 5. Si tibi iter vendidero, ita demum auctorem me laudare poteris, si tuus fuerit fundus, cui adquirere servitutem volueris: iniquum est enim me teneri, si propter hoc adquirere servitutem non potueris, quia dominus vicini fundi non fueris.

§. 6. Sed si fundum tibi vendidero, & *ei fundo iter accessurum* dixero, omnimodo tenebor itineris nomine, quia utriusque rei quasi unus venditor obligatus sum.

§. 7. Si

§. 7. Si filiusfamilias rem vendiderit mihi, & tradiderit, sicut paterfamilias tenebitur.

§. 8. Si dolo malo aliquid fecit venditor in re vendita, ex empto, eo nomine, actio emptori competit: nam & dolum malum eo judicio æstimari oportet, ut id, quod præstaturum se esse pollicitus sit venditor, emptori præstari oporteat. §. 9. Si venditor sciens obligatum aut alienum vendidisset, [&] adjectum sit, *Neve eo nomine quid præstaret*: æstimari oportet dolum malum ejus: quem semper abesse oportet in judicio empti, quod bonæ fidei sit.

7. IDEM lib. 10 ad Sabinum.

FUndum mihi cum venderes, *deducto usufructu*, dixisti, [*eum*] *usumfructum Titii esse*, cum is apud te remansurus esset: Si cœperis eum usumfructum vindicare, reverti adversus te non potero, donec Titius vivat, nec in [ea] causa esse cœperit, ut, etiam si ejus ususfructus esset, amissurus cum fuerit: nam tunc (id est, si capite deminutus vel mortuus fuerit Titius), reverti potero ad te venditorem. † Idemque juris est, si dicas eum usumfructum Titii esse, cum sit Seii.

8. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SI tibi liberum prædium tradidero, cum serviens tradere deberem, etiam condictio incerti competit mihi, ut patiaris eam servitutem, quam debuit, imponi. §. 1. Quod si servum prædium in traditione fecero, quod liberum tibi tradere debui, [tu] ex empto habebis actionem, remittendæ ejus servitutis gratia, quam pati non debeas.

9. POMPONIUS lib. 20 ad Sabinum.

SI is, qui lapides ex fundo emerit, tollere eos nolit, ex vendito agi cum eo potest, ut eos tollat.

10. ULPIANUS lib. 46 ad Sabinum.

NOn est novum, ut duæ obligationes in ejusdem persona, de eadem re concurrant. Cum enim is, qui venditorem obligatum habebat, ei, qui eundem venditorem obligatum habebat, heres extiterit, constat, duas esse actiones in ejusdem persona concurrentes, propriam, & hereditariam: & debere heredem institutum, si velit separatim duarum actionum commodo uti, ante aditam hereditatem proprium venditorem convenire; deinde, adita hereditate, hereditarium. quod si prius adierit hereditatem, unam quidem actionem movere potest, sed ita, ut per eam utriusque contractus sentiat commodum. Ex contrario quoque si venditor venditori heres exstiterit, palam est, duas evictiones eum præstare debere.

11. IDEM lib. 32 ad Edictum.

EX empto actione is, qui emit, utitur.

§. 1. Et in primis sciendum est, in hoc judicio id demum deduci, quod præstari convenit. cum enim sit bonæ fidei judicium, *nihil magis bonæ fidei congruit, quam id præstari, quod inter contrahentes actum est*: quod si nihil convenit, tunc ea præstabuntur, quæ naturaliter insunt hujus judicii potestate. §. 2. Et in primis ipsam rem præstare venditorem oportet, id est, tradere. quæ res, siquidem dominus fuit venditor, facit & emptorem dominum: si non fuit, tantum evictionis nomine venditorem obligat; si modo pretium est numeratum, aut eo nomine satisfactum. Emptor autem nummos venditoris facere cogitur. §. 3. Redhibitionem quoque contineri empti judicio, [&] Labeo & Sabinus putant, & nos probamus. §. 4. Animalium quoque venditor cavere debet, *ea sana præstari*: & qui jumenta vendidit, solet ita promittere, *esse, bibere, ut oportet*.

§. 5. Si quis *virginem* se emere putasset, cum mulier venisset, & sciens errare eum venditor passus sit, redhibitionem quidem ex hac causa non esse, verumtamen ex empto competere actionem ad resolvendam emptionem, & pretio restituto mulier reddatur. §. 6. Is, qui vina emit, *arrhæ* nomine certam summam dedit; postea convenerat, ut emptio irrita fieret: Julianus, ex empto agi posse ait, *ut arrha restituatur*; * utilemque esse actionem ex empto etiam ad distrahendam, inquit, emptionem. Ego illud quæro, si anulus datus sit arrhæ nomine, & secuta emptione, pretioque numerato, & tradita re, anulus non reddatur, qua actione agendum est: utrum condicatur, quasi ob causam datus [sit,] & causa finita sit; an vero ex empto agendum sit? Et Julianus diceret, ex empto agi posse: certe etiam condici poterit, quia jam sine causa apud venditorem est anulus.

§. 7. [Venditorem,] etiam si ignorans vendiderit, *fugitivum non esse*, præstare emptori oportere, Neratius ait. §. 8. Idem Neratius, etiamsi alienum servum vendideris, *furtis, noxisque solutum* præstare [te] debere, ab omnibus receptum ait, & ex empto actionem esse, *ut habere liceat* emptori caveatur, sed & ut tradatur ei possessio.

§. 9. Idem ait, non tradentem, quanti intersit, condemnari: satis autem non dantem, quanti plurimum auctorem periclitari oportet.

§. 10. Idem Neratius ait, propter omnia hæc satis esse, quod plurimum est, præstari: id est, ut sequentibus actionibus, deducto eo, quod præstitum est, lis æstimetur.

§. 11. Idem recte ait, si quid horum non præstetur, cum cætera facta sint, nullo deducto condemnationem faciendam.

§. 12. Idem lib. 2 Responsorum ait, Emptorem noxali judicio condemnatum, ex empto actione id tantum consequi, quanti minimo defungi potuit: idemque putat, & si ex stipulatu aget. & sive defendat noxali judicio, sive non: quia manifestum fuit noxium servum fuisse, nihilominus vel ex stipulatu, vel ex empto, agere posse. §. 13. Idem Neratius ait, venditorem in re tradenda debere præstare emptori, ut in lite de possessione potior sit: sed Julianus libro 15 Digestorum probat, nec videri traditum, si superior in possessione emptor futurus non sit. erit igitur ex empto actio, nisi hoc præstetur.

§. 14. Cassius ait, eum, qui ex duplæ stipulatione, litis æstimationem consecutus est, aliarum rerum nomine, de quibus in venditionibus caveri solet, nihil consequi posse. Julianus, deficiente dupla, ex empto agendum putavit.

§. 15. Denique libro 10 apud Minicium ait, si quis servum ea conditione vendiderit, *ut intra triginta dies duplam promitteret, postea ne quid præstaretur*, & emptor hoc fieri intra diem non desideraverit, ita demum non teneri venditorem, si ignorans alienum vendidit: tunc enim in hoc fieri, ut per ipsum, & per heredem ejus, emptorem habere liceret. qui autem alienum sciens vendidit, dolo (inquit) non caret, & ideo empti judicio tenebitur.

§. 16. Sententiam Juliani verissimam esse arbitror in pignoribus quoque. nam si jure creditoris vendiderit, deinde hæc fuerint evicta, non tenetur, nec ad pretium restituendum ex empto actione creditor: hoc enim multis constitutionibus effectum est. Dolum plane venditor præstabit: denique etiam repromittit de dolo. Sed

etsi

etsi non repromiserit, sciens tamen sibi non obligatam, vel non esse ejus, qui sibi obligavit, vendiderit, tenebitur ex empto: quia dolum eum præstare debere ostendimus. §. 17. Si quis rem vendiderit, & *ei accessurum quid dixerit*, omnia quidem, quæ diximus in re distracta, in hoc quoque sequenda sint: ut tamen evictionis nomine non in duplum teneatur, sed in hoc tantum obligetur, ut emptori habere liceat, & non solum per se, sed per omnes.

§. 18. Qui autem *habere licere* vendidit, videamus, quid debeat præstare? Et multum interesse arbitror, utrum [hoc] polliceatur, *per se venientesque à se personas non fieri, quo minus habere liceat: an vero per omnes*. Nam si per se, non videtur id præstare, ne alius evincat. proinde si evicta res erit, sive stipulatio interposita est, ex stipulatu non tenebitur: sive non est interposita, ex empto non tenebitur. sed Julianus lib. 15 Digestorum scribit, etiam si aperte venditor pronunciet, *per se heredemque suum non fieri, quo minus habere liceat*, posse defendi, ex empto eum in hoc quidem non teneri, quod emptoris interest; verumtamen, ut pretium reddat, teneri. Ibidem ait, idem esse dicendum, * & si aperte in venditione comprehendatur, *nihil evictionis nomine præstatum iri*, pretium quidem deberi re evicta, utilitatem non deberi. Neque enim bonæ fidei contractus hac patitur conventione, ut emptor rem amitteret, & pretium venditor retineret: Nisi forte (inquit) sic quis omnes istas suprascriptas conventiones recipiet, quemadmodum recipitur, *ut venditor nummos accipiat, quamvis merx ad emptorem non pertineat*: veluti cum futurum jactum retis à piscatore emimus, aut indaginem plagis positis à venatore, vel pantheram ab aucupe: nam etiamsi nihil capit, nihilominus emptor pretium præstare necesse habebit. sed in suprascriptis conventionibus contra erit dicendum, nisi forte sciens alienum vendit; tunc enim, secundum supra à nobis relatam Juliani sententiam, dicendum est, ex empto eum teneri, quia dolo facit.

12. CELSUS lib. 27 Digestorum.

SI jactum retis emero, & jactare retem piscator noluit, incertum ejus rei æstimandum est. si quod extraxit piscium, reddere mihi noluit, id æstimari debet, quod extraxit.

13. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

JUlianus lib. 15, inter eum, qui sciens quid, aut ignorans vendidit, differentiam facit in condemnatione ex empto. ait enim, qui pecus morbosum, aut tignum vitiosum vendidit, siquidem ignorans fecit, id tantum ex empto actione præstaturum, quanto minoris essem empturus, si id ita esse scissem: si vero sciens reticuit, & emptorem decepit, omnia detrimenta, quæ ex ea emptione emptor traxerit, præstaturum ei. sive igitur ædes vitio tigni corruerunt, ædium æstimationem; sive pecora contagione morbosi pecoris perierunt, quod interfuit idonee venisse, erit præstandum.

§. 1. Item qui furem vendidit, aut fugitivum, si quidem sciens, præstare debebit, quanti emptoris interfuit non decipi: si vero ignorans [vendiderit], circa fugitivum quidem tenetur, quanti minoris empturus esset, si eum [esse] fugitivum scisset; circa furem non tenetur. Differentiæ ratio est, quod fugitivum quidem habere non licet, & quasi evictionis nomine tenetur venditor; furem autem habere possumus.

§. 2. Quod autem diximus, *quanti emptoris interfuit non decipi*, multa continet, & si alios secum sollicitavit, ut fugerent, vel res quasdam abstulit. §. 3. Quid tamen, si ignoravit quidem furem esse, adseveravit autem bonæ frugi, & fidum, & caro vendidit? Videamus, an ex empto teneatur? Et putem, teneri. Atqui ignoravit: sed non debuit facile, quæ ignorabat, adseverare. Inter hunc igitur, & qui scit, interest: qui scit, præmonere debuit furem esse; hic non debuit facilis esse ad temerariam indicationem.

§. 4. Si venditor dolo fecerit, ut [rem] pluris venderet, puta de artificio mentitus est, aut de peculio, empti eum judicio teneri, ut præstaret emptori, quanto pluris servum emisset, si ita peculiatus esset, vel eo artificio instructus.

§. 5. Per contrarium quoque idem Julianus scribit: Cum Terentius Victor decessisset, relicto herede fratre suo; & res quasdam ex hereditate, & instrumenta, & mancipia Vellicus [quidam] subtraxisset; quibus subtractis facile, quasi minimo valeret hereditas, ut sibi ea venderetur, persuasit: an venditi judicio teneri possit? Et ait [Julianus] competere actionem ex vendito in tantum, quanto pluris hereditas valeret, si hæ [res] subtractæ non fuissent. §. 6. Idem Julianus, dolum solere à venditore præstari, etiam in hujusmodi specie ostendit: Si, cum venditor sciret fundum pluribus municipiis legata debere, in tabula quidem conscripserit, *uni municipio deberi*, verum postea legem consignaverit, *si qua tributorum, aut vectigalis, indictionisve quid nomine, aut ad viæ collationem præstare oportet, id emptorem dare, facere, præstareque oportere*: ex empto eum teneri, quasi decepisset emptorem: Quæ sententia vera est. §. 7. Sed cum in facto proponeretur, tutores hoc idem fecisse, qui rem pupillarem vendebant: quæstionis esse ait, an tutorum dolum pupillus præstare debeat? Et si quidem ipsi tutores vendiderunt, ex empto eos teneri, nequaquam dubium est. Sed si pupillus, auctoribus eis vendidit, in tantum tenetur, in quantum locupletior ex eo factus est: tutoribus in residuum perpetuo condemnandis, quia nec transfertur in pupillum post pubertatem hoc, quod dolo tutorum factum est.

§. 8. Offerri pretium ab emptore debet, cum ex empto agitur: & ideo [&] si pretii partem offerat, nondum est ex empto actio. Venditor enim, quasi pignus, retinere potest eam rem, quam vendidit. §. 9. Unde quæritur, si pars sit pretii soluta, [&] res tradita, postea evicta sit, utrum ejus rei consequetur pretium integrum ex empto agens: an vero, quod numeravit? Et puto magis id, quod numeravit, propter doli exceptionem. §. 10. Si fructibus jam maturis ager distractus sit, etiam fructus emptori cedere, nisi aliud convenit, exploratum est.

§. 11. Si in locatis ager fuit, pensiones utique ei cedent, qui locaverat. Idem & in prædiis urbanis: nisi si quid nominatim convenisse proponatur.

§. 12. Sed & si quid præterea rei venditæ nocitum est, actio emptori præstanda est; damni forte infecti, vel aquæ pluviæ arcendæ, vel Aquiliæ, vel Interdicti *quod vi, aut clam*.

§. 13. Item si quid ex operis servorum, vel vecturis jumentorum vel navium quæsitum est, emptori præstabitur: & si quid peculio eorum accessit: non tamen, si quid ex re venditoris.

§. 14. Si Titius fundum, in quo nonaginta jugera erant, vendiderit, & in lege emptionis dictum est, *in fundo centum esse jugera*, &, antequam modus manifestetur, decem jugera alluvione adcreverint, placet mihi Neratii sententia existi-

existimantis, ut, si quidem sciens vendidit, ex empto actio competat adversus eum, quamvis decem jugera adcreverint: quia dolo fecit, nec dolus purgatur. si vero ignorans vendidit, ex empto actionem non competere. §. 15. Si fundum mihi *alienum* vendideris, & hic ex causa lucrativa meus factus sit, nihilominus ex empto mihi adversus te actio competit. §. 16. In his autem, quæ cum re empta præstari solent, non solum *dolum*, *sed & culpam* præstandam arbitror: nam & Celsus lib. 8 Digestorum scripsit, cum convenit, ut venditor præteritam mercedem exigat, & emptori præstet, non solum dolum, sed & culpam eum præstare debere.

§. 17. Idem Celsus libro eodem scribit: Fundi, quem cum Titio communem habebas, partem tuam vendidisti: & antequam traderes, coactus es communi dividundo judicium accipere. si socio fundus sit adjudicatus, quantum ob eam rem à Titio consecutus es, id tantum emptori præstabis: quod si tibi fundus totus adjudicatus est, totum (inquit) eum emptori trades; sed ita, ut ille solvat, quod ob eam rem *Titio* condemnatus es. Sed ob eam quidem partem, quam vendidisti, pro evictione cavere debes: ob alteram autem, tantum de dolo malo repromittere. æquum est enim, eandem esse conditionem emptoris, quæ futura esset, si cum ipso actum esset communi dividundo. Sed si certis regionibus fundum inter te, & Titium judex divisit, sine dubio partem, quæ adjudicata est, emptori tradere debes. §. 18. Si quid servo distracto venditor donavit ante traditionem, hoc quoque restitui debet; hereditates quoque per servum adquisitæ, & legata omnia; nec distinguendum, cujus respectu ista sint relicta. Item quod ex operis servus præstitit venditori, emptori restituendum est: nisi ideo dies traditionis è pacto prorogatus est, ut ad venditorem operæ pertinerent. §. 19. *Ex vendito actio* venditori competit ad ea consequenda, quæ ei ab emptore præstari oportet. §. 20. Veniunt autem in hoc judicium infra scripta: In primis pretium, quanti res venit: item usuræ pretii post diem traditionis; nam cum re emptor fruatur, æquissimum est eum usuras pretii pendere. §. 21. Possessionem autem traditam accipere debemus, etsi precaria sit possessio: hoc enim solum spectare debemus, an habeat facultatem fructus percipiendi. §. 22. Præterea, ex vendito agendo, consequetur etiam sumptus, qui facti sunt in re distracta: utputa si quid in ædificia distracta erogatum est: scribit enim Labeo, & Trebatius, esse ex vendito hoc nomine actionem. Idem & si in ægri servi curationem impensum est ante traditionem; aut [si quid] in disciplinas, quas verisimile erat etiam emptorem velle impendi. Hoc amplius Labeo ait &, si quid in funus mortui servi impensum sit, ex vendito consequi oportere: si modo sine culpa venditoris mortem obierit. §. 23. Item si convenerit, cum res veniret, *ut locuples ab emptore reus detur*, ex vendito agi posse, ut id fiat.

§. 24. Si inter emptorem prædiorum & venditorem convenisset, *ut si ea prædia emptor, heresve ejus, pluris vendidisset, ejus partem dimidiam venditori præstaret*; & heres emptoris pluris ea prædia vendidisset: venditorem, ex vendito agendo partem ejus, quo pluris vendidisset, consecuturum. §. 25. Si *procurator* vendiderit, & caverit emptori; quæritur, an domino, vel adversus dominum actio dari debeat? Et Papinianus lib. 3 Responsorum, putat, cum domino ex empto agi posse utili actione, ad exemplum institoriæ actionis, si modo rem vendendam mandavit: ergo & per contrarium dicendum est, utilem ex empto actionem domino competere.

§. 26. Ibidem Papinianus respondisse se refert: si convenerit, *ut ad diem pretio non soluto, venditori duplum præstaretur*, * in fraudem Constitutionum videri adjectum, quod usuram legitimam excedit. diversamque causam commissoriæ esse ait: cum ea specie (inquit) non fœnus illicitum contrahatur, sed lex contractui non improbata dicatur.

§. 27. Si quis colludente procuratore meo, ab eo emerit, an possit agere ex empto? Et puto, hactenus, ut aut stetur emptioni, aut discedatur. §. 28. Sed & si quis minorem viginti-quinque annis circumvenerit, & huic hactenus dabimus actionem ex empto, ut diximus, in superiore casu. §. 29. Si quis à pupillo sine tutoris auctoritate emerit, ex uno latere constat contractus: nam qui emit, obligatus est pupillo, pupillum sibi non obligat.

§. 30. Si venditor habitationem exceperit *ut inquilino liceat habitare*, vel *colono*, *ut perfrui liceat ad certum tempus*: magis esse Servius putabat, ex vendito [esse] actionem. denique Tubero ait, si iste colonus damnum dederit, emptorem ex empto agentem cogere posse venditorem, ut ex locato cum colono experiatur, ut, quidquid fuerit consecutus, emptori reddat.

§. 31. Ædibus distractis, vel legatis, ea esse ædium solemus dicere, quæ quasi pars ædium, vel propter ædes habentur, ut puta puteal:

14. POMPONIUS lib. 31 ad Quintum Mucium.

ID est, quo puteum operitur.

15. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

LInes, [&] labra, salientes, fistulæ quoque, quæ salientibus junguntur, quamvis longe excurrant extra ædificium, ædium sunt. Item canales. Pisces autem, qui sunt in piscina, non sunt ædium, nec fundi:

16. POMPONIUS lib. 31 ad Quintum Mucium.

NOn magis, quam pulli, aut cætera animalia, quæ in fundo sunt.

17. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

FUndi nihil est, nisi quod terra se tenet. † Ædium autem multa esse, quæ ædibus adfixa non sunt, ignorari non oportet; utputa seras, claves, claustra. Multa etiam defossa esse, neque tamen fundi, aut villæ haberi; utputa vasa vinaria, torcularia: quoniam hæc instrumenti magis sunt, etiamsi ædificio cohærent.

§. 1. Sed & vinum, & fructus perceptos, villæ non esse constat.

§. 2. Fundo vendito, vel legato, sterculinum & stramenta, emptoris & legatarii sunt: ligna autem, venditoris vel heredis; quia non sunt fundi, tametsi ad eam rem comparata sunt. In sterculino autem distinctio Trebatii probanda est: ut, si quidem stercorandi agri causa comparatum sit, emptorem sequatur; si vendendi, venditorem. nisi si aliud actum est. Nec interest, in stabulo jaceat, an acervus sit. §. 3. Quæ tabulæ pictæ pro tectorio includuntur, item [que] crustæ marmoreæ, ædium sunt.

§. 4. Reticuli circa columnas, plutei circa parietes, item Cilicia vela, ædium non sunt.

§. 5. Item quod insulæ causa paratum est, si nondum perfectum est, quamvis positum in ædificio sit, non tamen videtur ædium esse. §. 6. Si *ruta &*

cæ-

cæsa excipiantur in venditione, ea placuit esse ruta, quæ eruta sunt; ut arena, creta, & similia: cæsa ea esse, ut arbores cæsas, & carbones, & his similia. Gallus autem Aquilius, cujus Mela refert opinionem, recte ait, frustra in lege venditionis de rutis & cæsis contineri: quia, si non specialiter venierunt, ad exhibendum de his agi potest. neque enim magis de materia cæsa, aut de cæmentis aut de arena cavendum est venditori, quam de cæteris, quæ sunt pretiosiora.

§. 7. Labeo generaliter scribit, *ea, quæ perpetui usus causa in ædificiis sunt, ædificii esse: quæ vero ad præsens, non esse ædificii.* utputa fistulæ, temporis quidem causa positæ, non sunt ædium: verumtamen, si perpetuo fuerint positæ, ædium sunt. §. 8. Castella plumbea, putea, opercula puteorum, epitonia fistulis adplumbata, aut quæ terra continentur, quamvis non sint adfixa, ædium esse constat. §. 9. Item constat, sigilla, columnas quoque, & personas, ex quarum rostris aqua salire solet, villæ esse. §. 10. Ea, quæ ex ædificio detracta sunt, ut reponantur, ædificii sunt: at quæ parata sunt, ut imponantur, non sunt ædificii. §. 11. Pali, qui vineæ causa parati sunt, antequam collocentur, fundi non sunt; sed qui exempti sunt hac mente, ut collocentur, fundi sunt.

18. JAVOLENUS lib. 7 ex Cassio.

GRanaria, quæ ex tabulis fieri solent, ita ædium sunt, si stipites eorum in terra defossi sunt: quod si supra terram sunt, rutis & cæsis cedunt. §. 1. Tegulæ, quæ nondum ædificiis impositæ sunt, quamvis tegendi gratia allatæ sunt, in rutis & cæsis habentur. Aliud juris est in his, quæ detractæ sunt, ut reponerentur: ædibus enim accedunt.

19. GAIUS ad Edictum Prætoris, titulo de publicanis.

VEteres in emptione, venditioneque, appellationibus promiscue utebantur:

20. IDEM lib. 2 [1] ad Edictum provinciale.

IDem est [&] in locatione, & conductione.

21. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

SI sterilis ancilla sit, cujus partus venit, vel major annis quinquaginta, cum id emptor ignoraverit, ex empto tenetur venditor.

§. 1. Si prædii venditor non dicat de tributo sciens, tenetur ex empto: quod si ignorans non prædixerit, quod forte hereditarium prædium erat, non tenetur. §. 2. Quamvis supra diximus, cum in corpore consentiamus, de qualitate autem dissentiamus, emptionem esse: tamen venditor teneri debet, quanti interest non esse deceptum. & si venditor quoque nesciet. veluti si mensas quasi citreas emat, quæ non sunt.

§. 3. Cum per venditorem steterit quo minus rem tradat, omnis utilitas emptoris in æstimationem venit: quæ modo circa ipsam rem consistit. neque enim, si potuit ex vino (puta) negotiari, & lucrum facere, id æstimandum est, non magis quam si triticum emerit, & ob eam rem, quod non sit traditum, familia ejus fame laboraverit: nam pretium tritici, non servorum fame necatorum, consequitur. nec major fit obligatio, quod tardius agitur, quamvis crescat si vinum hodie pluris sit. Merito: quia sive datum esset, haberem emptor, sive non: quoniam saltem hodie dandum est, quod jam olim dari oportuit. §. 4. Si tibi fundum vendidero, *ut eum conductum certa summa haberem:* ex vendito, eo nomine, mihi actio est, quasi in partem pretii ea res sit. §. 5. Sed etsi ita fundum tibi vendidero, *ut nulli alii eum, quam mihi venderes*, actio eo nomine ex vendito est, si alii vendideris. §. 6. Qui domum vendebat, *excepit sibi habitationem, donec viveret, aut in singulos annos decem:* emptor primo anno maluit decem præstare: secundo anno habitationem [præstare.] Trebatius ait, mutandæ voluntatis potestatem eum habere, singulisque annis alterutrum præstare posse; & quamdiu paratus sit alterutrum præstare, petitionem non esse.

22. JULIANUS lib. 7 Digestorum.

SI in qualitate fundi venditor mentitus sit, non in modo ejus: tamen tenetur emptori. pone enim dixisse eum, *quinquaginta jugera esse vineæ, & quinquaginta prati:* & [in vinea minus, &] in prato plus inveniri: esse tamen omnia centum jugera.

23. IDEM lib. 13 Digestorum.

SI quis servum, quem cum peculio vendiderat, manumiserit, non solum peculii nomine, quod servus habuit tempore quo manumittebatur, sed & eorum quæ postea adquirit, tenetur, & præterea cavere debet, *quidquid ex hereditate liberti ad eum pervenerit, restitutum iri.* Marcellus notat: Illa præstare venditor ex empto debet, quæ haberet emptor si homo manumissus non esset. non continebuntur igitur, quæ, si manumissus non fuit, adquisiturus non esset.

24. JULIANUS lib. 15 Digestorum.

SI servus, in quo ususfructus tuus erat, fundum emerit, & antequam pecunia numeraretur, capite minutus fueris: quamvis pretium solveris, actionem ex empto non habebis, propter talem capitis deminutionem; sed indebiti actionem adversus venditorem habebis. ante capitis autem minutionem nihil interest, tu solvas, an servus ex eo peculio, quod ad te pertinet: nam utroque casu actionem ex empto habebis.

§. 1. Servum tuum imprudens à fure bona fide emi: is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem paravit, qui mihi traditus est: Posse te eum hominem mihi condicere, Sabinus dixit; sed si quid mihi abesset ex negotio, quod is gessisset, invicem me tecum acturum de peculio: Cassius veram opinionem Sabini retulit, in qua ego quoque sum. §. 2. Servo vendente hominem, fidejussor venditionis omnia præstare debet, in quæ obligaretur, si pro libero fidejussisset. nam & in dominum actio sic datur, ut emptor eadem consequatur, quæ, libero vendente, consequi debuisset: sed ultra peculii taxationem dominus non condemnatur.

25. IDEM lib. 54 Digestorum.

QUi pendentem vindemiam emit, si uvam legere prohibeatur à venditore, adversus eum petentem pretium, exceptione uti poterit, *Si ea pecunia, qua de agitur, non pro ea re petitur, quæ venit, neque tradita est.* Cæterum post traditionem sive lectam uvam calcare, sive mustum evehere prohibeatur, ad exhibendum, vel injuriarum agere poterit: quemadmodum si aliam quamlibet rem suam tollere prohibeatur.

26. ALFENUS VARUS lib. 2 Digestorum.

SI quis, cum fundum venderet, *dolia centum, quæ in fundo esse adfirmabat, accessura* dixisset, quamvis ibi nullum dolium fuisset, tamen dolia emptori debebit.

27. PAULUS lib. 3 Epitomarum Alfeni.

QUidquid venditor *accessurum* dixerit, id integrum ac sanum tradi oportet: veluti si fundo dolia accessura dixisset, non quassa, sed integra dare debet.

28. JULIANUS lib. 3 ad Urseium Ferocem.

PRædia mihi vendidisti; & convenit, *ut aliquid facerem: quod si non fecissem, pœnam promisi*. Respondit, venditor, antequam pœnam ex stipulatu petat, ex vendito agere potest: si consecutus fuerit, quantum pœnæ nomine stipulatus esset, agentem ex stipulatu doli mali exceptio summovebit. si ex stipulatu pœnam consecutus fueris, ipso jure ex vendito agere non poteris: nisi in id, quod pluris ejus interfuerit, id fieri.

29. IDEM lib. 4 ex Minicio.

CUi res sub conditione legata erat, is eam imprudens ab herede emit: actione ex empto poterit consequi emptor pretium, quia non ex causa legati rem habet.

30. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

SErvus, quem de me cum peculio emisti, prius quam tibi traderetur, furtum mihi fecit. Quamvis ea res, quam subripuit, interierit, nihilo minus retentionem eo nomine, ex peculio me habiturum ait: id est, ipso jure ob id factum minutum esse peculium; eo scilicet, quod debitor meus ex causa condictionis sit factus. Nam licet, si jam traditus furtum mihi fecisset: aut omnino condictionem eo nomine de peculio non haberem, aut eatenus haberem, quatenus ex re furtiva auctum peculium fuisset: tamen in proposito & retentionem me habiturum, & si omne peculium penes te sit, vel, quasi plus debito solverim, posse me condicere. Secundum quæ dicendum, si nummos, quos servus iste mihi subripuerat, tu, ignorans furtivos esse, quasi peculiares ademeris, & consumpseris, condictio eo nomine mihi adversus te competat, quasi res mea ad te sine causa pervenerit. §. 1. Si sciens alienam rem ignoranti mihi vendideris: etiam, prius quam evincatur, utiliter me ex empto acturum putavit in id, quanti mea intersit meam esse factam. * quamvis enim alioquin verum sit, venditorem hactenus teneri, ut rem emptori habere liceat, non etiam ut ejus faciat, quia tamen dolum malum abesse præstare debeat, teneri eum, qui sciens [alienam] non suam ignoranti vendidit. Idem [est] maxime, si manumissuro vel pignori daturo vendiderit.

31. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

SI ea res, quam ex empto præstare debebam, vi mihi adempta fuerit, quamvis eam custodire debuerim, tamen propius est, ut nihil amplius, quam actiones persequendæ ejus præstari à me emptori oporteat: quia * custodia adversus vim parum proficit. actiones autem eas non solum arbitrio, sed etiam periculo tuo [tibi] præstare debebo, ut omne lucrum ac dispendium te sequatur. §. 1. Et non solum, quod ipse per eum adquisii, præstare debeo, sed & id, quod emptor, jam tunc sibi tradito servo, adquisiturus fuisset. §. 2. Uterque nostrum eandem rem emit à non domino, cum emptio, venditioque sine dolo malo fieret, traditaque est: sive ab eodem emimus, sive ab alio, atque alio, is ex nobis tuendus est, qui prior jus ejus adprehendit, hoc est, cui primum tradita est; si alter ex nobis à domino emisset, is omnimodo tuendus est.

32. ULPIANUS lib. 31 ad Edictum.

SI quis à me oleum, quod emisset, adhibitis iniquis ponderibus accepisset, ut in modo me falleret; vel emptor circumscriptus sit à venditore ponderibus minoribus: Pomponius ait, posse dici venditorem, sibi dare oportere quod plus est, petere: Quod habet rationem. Ergo & emptor ex empto habebit actionem, qua contentus esse possit.

33. IDEM lib. 23 ad Edictum.

ET si uno pretio plures res emptæ sint, de singulis ex empto, & vendito agi potest.

34. IDEM lib. 18 ad Edictum.

SI, fundo vendito, in qualitate jugerum captio est, ex empto erit actio.

35. IDEM lib. 70 ad Edictum.

SI quis fundum emerit, quasi per eum fundum eundi agendi jus non esset, & Interdicto de itinere actuque victus sit: ex empto habebit actionem. licet enim stipulatio de evictione non committatur, quia non est de jure servitutis in rem actione pronunciatum, tamen dicendum est, ex empto actionem competere.

36. PAULUS lib. 7 ad Plautium.

VEnditor domus, antequam eam tradat, damni infecti stipulationem interponere debet: quia antequam vacuam possessionem tradat, custodiam & diligentiam præstare debet; & * pars est custodiæ, diligentiæque, hanc interponere stipulationem. & ideo, si id neglexerit, tenebitur emptori.

37. IDEM lib. 14 ad Plautium.

SIcut æquum est, bonæ fidei emptori alterius dolum non nocere, ita non est æquum, eidem personæ venditoris sui dolum prodesse.

38. CELSUS lib. 8 Digestorum.

SI venditor hominis dixit, *peculium eum habere decem, nec quemquam adempturum*: & si plus habet, totum præstet; nisi hoc actum est, ut duntaxat decem præstaret: si minus est, præstet esse decem, & talem servum esse, ut tantum peculii habeat. §. 1. Si per emptorem steterit, quo minus ei mancipium traderetur, pro cibariis, per arbitrium indemnitatem posse servari, Sextus Ælius, Drusus dixerunt: quorum & mihi justissima videtur esse sententia. §. 2. Firmus à Proculo quæsiit, si de plumbeo castello fistulæ sub terram missæ, aquam ducerent in aënum lateribus circumstructum, an hæ ædium essent? an ut ruta cæsa vincta fixaque, quæ ædium non essent? Ille rescripsit, referre, quid acti esset. Quid ergo, si nihil de ea re neque emptor neque venditor cogitaverunt, ut plerunque in ejusmodi rebus evenisse solet? nonne propius est, ut inserta & inclusa ædificio partem ejus esse existimemus?

39. MODESTINUS lib. 5 Responsorum.

QUæro: Si quis ita fundum vendiderit, *uti venumdatum esse videatur, quod intra terminos ipse possedit*; sciens tamen aliquam partem certam se non possidere, non certioraverit emptorem: an ex empto judicio teneatur. cum hæc generalis adjectio ad ea quæ specialiter novit qui vendidit, nec excepit, pertinere non debeat: ne alioquin emptor capiatur, qui fortasse, si hoc cognovisset vel empturus non esset, vel minoris empturus esset, si certioratus de loco certo fuisset. cum hoc & apud veteres sit relatum in ejus persona, qui sic exceperat, *Servitutes, si quæ debentur, debebuntur*: etenim juris auctores responderunt, si certus venditor quibusdam personis certas servitutes debere, non admonuisset emptorem, ex empto eum teneri debere; quando hæc generalis exceptio non ad ea pertinere debeat, quæ venditor novit, quæ [que] specialiter excipere & potuit, & debuit, sed ad ea quæ ignoravit, & de quibus emptorem certiorare nequivit? Herennius Modestinus respondit: si quid

quid circumveniendi emptoris causa venditor in specie de qua quæritur, fecit, ex empto actione conveniri posse.

40. POMPONIUS lib. 31 ad Quintum Mucium.

QUintus Mucius scribit: Dominus fundi de prædio arbores stantes vendiderat, [&] pro his rebus pecuniam accepit, & tradere nolebat. emptor quærebat, quid se facere oporteret: & verebatur, ne hæ arbores ejus non viderentur factæ? Pomponius: * Arborum, quæ in fundo continentur, non est separatum corpus à fundo: & ideo, ut dominus, suas specialiter arbores vindicare emptor non poterit, sed ex empto habet actionem.

41. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

IN venditione, super annua pensitatione pro aquæductu infra domum Romæ constitutam, nihil commemoratum est: Deceptus ob eam rem ex empto actionem habebit: itaque, si conveniatur ob pretium ex vendito, ratio improvisi oneris habetur.

42. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

SI duorum fundorum venditor separatim de modo cujusque pronunciaverit, & ita utrumque uno pretio tradiderit, & alteri aliquid desiit, quamvis in altero ex superet; forte si dixit, unum centum jugera, alterum ducenta habere: non proderit ei, quod in altero ducenta decem inveniuntur, si in altero decem desint: Et de his ita apud Labeonem relatum est. † Sed an exceptio doli mali venditori profutura sit, potest dubitari: Utique si exiguus modus silvæ desiit, & plus in vineis habeat, quam repromissum est, an non facit dolo, qui jure perpetuo utitur? nec enim hic, quod amplius in modo invenitur, quam alioquin dictum est, ad compendium venditoris, sed ad emptoris pertinet; & tunc tenetur venditor, cum minor modus invenitur. Videamus tamen, ne nulla querela sit emptoris in eodem fundo, si plus inveniat in vinea quam in prato, cum universus modus constat. † Similis quæstio esse potest ei, quæ in duobus fundis agitata est, & si quis duos statuliberos uno pretio vendat, & dicat, unum decem dare jussum, qui quindecim dare debebat: nam & hic tenebitur ex empto actione, quamvis emptor à duobus viginti accepturus sit. Sed rectius est, & in omnibus suprascriptis casibus lucrum cum damno compensari: & si quid deest emptori, sive pro modo, sive pro qualitate loci, hoc ei resarciri.

43. IDEM lib. 5 Quæstionum.

TItius, cum decederet, Seiæ Stichum, Pamphilum, Arescusam, per fideicommissum relinquit, ejusque fidei commisit, ut, *omnes ad libertatem post annum perduceret*: cum legataria fideicommissum ad se pertinere noluisset, nec tamen heredem à sua petitione liberasset, heres eadem mancipia Sempronio vendidit, nulla commemoratione fideicommissæ libertatis facta: emptor, cum pluribus annis mancipia suprascripta sibi servissent, Arescusam manumisit: [&] cum cæteri quoque servi cognita voluntate defuncti, fideicommissam libertatem petiissent, & heredem ad Prætorem perduxissent, jussu Prætoris, ab herede sunt manumissi: Arescusa quoque, nolle se emptorem patronum habere, responderat: cum emptor pretium à venditore, empti judicio, Arescusæ quoque nomine repeteret, lectum est responsum Domitii Ulpiani, quo continebatur, Arescusam pertinere ad rescriptum sacrarum Constitutionum, si nollet emptorem patronum habere; emptorem tamen nihil posse post manumissionem à venditore consequi: Ego cum meminissem & Julianum in ea sententia esse, ut existimaret, post manumissionem quoque empti actionem durare, quæro, quæ sententia vera est? Illud etiam in eadem cognitione nomine emptoris desiderabatur, ut sumptus, quos in unum ex his, quem erudierat, fecerat, ei restituerentur. † Item quæro, Arescusa, quæ recusavit emptorem patronum [habere], cujus sit liberta constituta: an possit vel legatariam, quæ non liberavit, vel heredem patronum habere: nam cæteri duo ab herede manumissi sunt? Respondi, semper probavi Juliani sententiam putantis, [manumissione non amittitur eo modo.] † *De sumptibus* vero, quos in erudiendum hominem emptor fecit, videndum est: nam empti judicium ad eam quoque speciem sufficere existimo; non enim pretium continet tantum, sed omne quod interest emptoris, servum non evinci. Plane, si in tantum pretium excedisse proponas, ut non sit cogitatum à venditore de tanta summa; veluti si ponas agitatorem postea factum, vel pantomimum, evictum esse eum qui minimo veniit pretio: iniquum videtur, in magnam quantitatem obligari venditorem.

44. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

CUm [&] forte idem mediocrium facultatium sit, [&] non ultra duplum periculum subire eum oportet.

45. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

IDque [&] Julianum agitasse Africanus refert. quod justum est: sicut minuitur præstatio, si servus deterior apud emptorem effectus sit, cum evincitur. §. 1. Illud expeditius videbatur, si mihi alienam aream vendideris, & in eam ego ædificavero, atque ita eam dominus evincit: nam, quia possum petentem [dominum], nisi impensam ædificiorum solvat, doli mali exceptione summovere, magis est, ut ea res ad periculum venditoris non pertineat. Quod & in servo dicendum est, si in servitutem, non in libertatem evinceretur: ut dominus mercedes & impensas præstare debeat. Quod si emptor non possideat ædificium vel servum, ex empto habebit actionem. In omnibus tamen his casibus, si sciens quis alienum vendiderit, omnimodo teneri debet. §. 2. Superest *tertia deliberatio*, cujus debet esse liberta Arescusa, quæ recusat emptorem? Et non sine ratione dicetur, ejus debere effici libertam, à quo vendita est, [id est heredis], quia & ipse ex empto actione tenetur. Sed hoc ita, si non Arescusa elegerit emptoris patronatum: tunc etenim & illius remanet liberta, & ille ex empto actionem non habet, quia nihil ejus interest, cum eam libertam habet.

46. IDEM lib. 24 Quæstionum.

SI quis alienam rem vendiderit, & medio tempore heres domino rei extiterit, cogetur implere venditionem.

47. IDEM lib. 6 Responsorum.

LUcius Titius, accepta pecunia ad materias vendendas sub pœna certa, *ita ut si non integras repræstaverit intra statuta tempora, pœna conveniatur*, partim datis materiis, decessit. cum igitur testator in pœnam commiserit, neque heres ejus reliquam materiam exhibuerit, an & in pœnam, & in usuras conveniri possit: præsertim cum emptor mutuatus pecuniam, usuras gravissimas expendit? Paulus respondit, Ex contractu, de quo quæritur, etiam heredem vendi-

venditoris in pœnam conveniri posse: in actione quoque ex empto, officio judicis, post moram intercedentem, usurarum pretii rationem haberi oportere.

48. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

TItius heres Sempronii fundum Septicio vendidit ita: *Fundus Sempronianus, quidquid Sempronii juris fuit, erit tibi emptus tot nummis:* vacuamque possessionem tradidit, neque fines ejus demonstravit: Quæritur, an empti judicio cogendus sit ostendere ex instrumentis hereditariis, quid juris defunctus habuerit, & fines ostendere? Respondi, id ex ea scriptura præstandum, quod sensisse intelliguntur: Quod si non appareat, debere venditorem & instrumenta fundi, & fines ostendere: hoc etenim contractui bonæ fidei consonat.

49. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

QUi per collusionem imaginarium colonum, circumveniendi emptoris causa, subposuit, ex empto tenetur: Nec defenditur, si, quo facilius excogitata fraus occultetur, colonum & quinquennii pensiones in fidem suam recipiat.

§. 1. Pretii sorte, licet post moram, soluta, usuræ peti non possunt, cum hæ non sint in obligatione, sed officio judicis præstentur.

50. LABEO lib. 4 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

BOna fides non patitur, [ut,] cum emptor alicujus legis beneficio pecuniam rei venditæ debere desisset, antequam res ei tradatur, venditor tradere compelletur & re sua careret. possessione autem tradita futurum est, ut rem venditor æque amitteret: utpote cum petenti eam rem [emptor exceptionem rei venditæ & traditæ objiciat, ut perinde habeatur, ac si] petitor ei neque vendidisset, neque tradidisset.

51. IDEM lib. 5 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

SI & per emptorem & venditorem mora fuisset, quominus vinum præberetur & traderetur, perinde esse ait, quasi si per emptorem solum stetisset: * non enim potest videri mora per venditorem emptori facta esse, ipso moram faciente emptore. §. 1. Quod si fundum emisti ea lege, *uti des pecuniam Kalendis Juliis*, etsi ipsis Kalendis per venditorem esset factum quo minus pecunia ei solveretur, deinde per te staret, quo minus solveres: uti posse adversus te lege sua venditorem *dixi*: quia in vendendo hoc ageretur, ut quandoque per emptorem factum sit, quo minus pecuniam solvat, legis pœnam patiatur. Hoc ita verum puto, nisi si quid in ea re venditor dolo fecit.

52. SCÆVOLA lib. 7 Digestorum.

CReditor fundum sibi obligatum, cujus chirographa tributorum à debitore retro solutorum apud se deposita habebat, vendidit Mævio ea lege, *ut si quid tributorum nomine debitum esset, emptor solveret*: idem fundus ob causam eorum tributorum quæ jam soluta erant, à conductore saltus, in quo idem fundus est, venit; eumque idem Mævius emit, & pretium solvit: Quæsitum est, an empti judicio, vel aliqua actione, emptor à venditore consequi possit, ut solutionum suprascriptarum chirographa [ei] dentur? Respondit, posse emptorem empti judicio consequi, ut instrumenta de quibus quæreretur, exhibeantur. §. 1. Prædium æstimatum, in dotem à patre filiæ suæ nomine datum, obligatum creditori deprehenditur: Quæsitum est, an filius, qui hereditatem patris retinet, cum ab ea se filia abstinuisset, dote contenta, actione ex empto teneatur, ut à creditore lueret, & marito liberum præstaret? Respondit, teneri. §. 2. Inter venditorem & emptorem militiæ ita convenit, ut salarium quod debeatur ab illa persona emptori cederet. Quæsitum est, emptor militiæ quam quantitatem à quo exigere [debet], & quid ex ejusmodi pacto venditor emptori præstare debeat? Respondit, venditorem actiones extraordinarias eo nomine, quas haberet, præstare debere. §. 3. Ante domum mari junctam, molibus jactis ripam constituit: & *uti ab eo possessa domus fuit*, Gaio Seio vendidit: Quæro, an ripa, quæ ab auctore domui conjuncta erat, ad emptorem quoque jure emptionis pertineat? Respondit, eodem jure fore venditam domum, quo fuisset prius, quam veniret.

53. LABEO lib. 1 Pithanon.

SI *mercedem insulæ accessuram* [*esse*] *emptori* dictum est, quanti insula locata est, tantum emptori præstetur. Paulus: Imo si insulam totam uno nomine locaveris & amplioris conductor locaverit, & in vendenda insula *mercedem emptori cessuram* esse dixeris, id accedet, quod tibi totius insulæ conductor debebit. §. 1. Si eum fundum vendidisti, in quo sepulchrum habuisti, nec nominatim tibi sepulchrum excepisti, parum habes eo nomine cautum. Paulus: Minime, si modo in sepulchrum iter publicum transit. §. 2. Si *habitatoribus habitatio* lege venditionis recepta est, omnibus in ea habitantibus, præter dominum, recte recepta habitatio est. Paulus: Imo, si cui in ea insula quam vendideris, gratis habitationem dederis, & sic receperis, *habitatoribus, aut quam quisque diem conductum habet*: parum caveris. nominatim enim de his recipi oportuit: itaque eos habitatores emptor insulæ habitatione impune prohibebit.

54. IDEM lib. 2 Pithanon.

SI servus quem vendideras, jussu tuo aliquid fecit, & ex eo crus fregit: ita demum ea res tuo periculo non est, si id imperasti quod solebat ante venditionem facere, & si id imperasti quod etiam non vendito servo imperaturus eras. Paulus: Minime: nam si periculosam rem ante venditionem facere solitus est, culpa tua id factum esse videbitur. puta enim eum fuisse servum, qui per catadromum descendere aut in cloacam demitti solitus esset. Idem juris erit, si eam rem imperare solitus fueris, quam prudens & diligens paterfamilias imperaturus ei servo non fuerit. † Quid, si hoc exceptum fuerit? Tamen potest ei servo novam rem imperare, quam imperaturus non fuisset, si [non] venisset: veluti si ei imperasti, *ut ad emptorem iret, qui peregre esset*: nam certe ea res tuo periculo esse non debet. itaque tota ea res ad dolum malum duntaxat, & culpam venditoris, dirigenda est.

§. 1. Si *dolia octoginta accedere fundo, quæ infossa essent*, dictum erit, & plura erunt, quam ad eum numerum: dabit emptori ex omnibus, quæ vult, dum integra det. si sola octoginta sunt, qualiacunque emptorem sequentur, nec pro non integris quicquam ei venditor præstabit.

55. POMPONIUS lib. 10 Epistolarum.

SI servus, qui emeretur vel promitteretur, in hostium potestate sit, Octavenus magis putabat, valere emptionem & stipulationem: quia inter ementem & vendentem esset commercium. potius enim difficultatem in præstando eo inesse, quam [in] natura: etiam si officio judicis sustinenda esset ejus præstatio, donec præstari possit.

TIT. II.

LOCATI, CONDUCTI.

1. PAULUS lib. 34 ad Edictum.

Locatio & conductio, cum naturalis sit, & omnium gentium, non verbis, sed consensu contrahitur: sicut emptio & venditio.

2. GAIUS lib. 2 Rerum cottidianarum.

Locatio & conductio proxima est emptioni & venditioni: hisdemque juris regulis constitit. Nam ut emptio & venditio [ita] contrahitur, si de pretio convenerit: sic & locatio & conductio contrahi intelligitur, si de mercede convenerit. §. 1. Adeo autem familiaritatem aliquam habere videntur emptio & venditio, item locatio & conductio, ut in quibusdam quæri soleat, utrum emptio & venditio sit, an locatio & conductio. ut ecce, si cum aurifice [mihi] convenerit, *ut is ex auro suo annulos mihi faceret certi ponderis, certæque formæ*, & acceperit (verbi gratia) trecenta: utrum emptio & venditio sit, an locatio & conductio? Sed placet, unum esse negotium, & magis emptionem & venditionem esse. Quod si ego aurum dedero, mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio & conductio sit.

3. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

Cum fundus locetur, & æstimatum instrumentum colonus accipiat, Proculus ait id agi, ut instrumentum emptum habeat colonus: sicuti fieret, cum quid æstimatum in dotem daretur.

4. IDEM lib. 16 ad Sabinum.

Locatio precariive rogatio ita facta, *quoad is, qui eam locasset, dedissetve, vellet*, morte ejus qui locavit, tollitur.

5. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

Si tibi habitationem locavero, mox pensionem remittam, ex locato & conducto agendum erit.

6. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinc.

Is qui rem conduxerit, non cogitur restituere id, quod rei nomine furti actione consecutus est.

7. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

Si tibi alienam insulam locavero quinquaginta, tuque eandem sexaginta Titio locaveris, & Titius à domino prohibitus fuerit habitare, agentem te ex conducto, sexaginta consequi debere placet: quia ipse Titio tenearis in sexaginta.

8. TRYPHONINUS lib. 9 Disputat.

Nos videamus, ne non sexaginta præstanda, nec quinquaginta sint, sed quanti interest perfrui conductione: tantundemque consequatur medius, quantum præstare debeat ei qui à se conduxit; quoniam emolumentum conductionis, ad comparationem uberioris mercedis computatum, majorem efficit condemnationem. & tamen primus locator reputationem habebit quinquaginta, quæ ab illo perciperet, si dominus insulæ habitare novissimum conductorem non vetuisset. Quo jure utimur.

9. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

Si quis domum bona fide emptam vel fundum locaverit mihi, isque sit evictus sine dolo malo culpaque ejus: Pomponius ait, nihilominus eum teneri ex conducto ei qui conduxit: *ut ei præstetur, frui quod conduxit licere*. Plane, si dominus non patitur, & locator paratus sit aliam habitationem non minus commodam præstare, æquissimum esse ait, absolvi locatorem.

§. 1. Hic subjungi potest, quod Marcellus lib. 6 Digestorum scripsit: Si fructuarius locaverit fundum in quinquennium, & decesserit, heredem ejus non teneri, ut frui præstet: non magis quam insula exusta teneretur locator conductori. † Sed an ex locato teneatur conductor, ut pro rata temporis, quo fruitus est, pensionem præstet, Marcellus quærit: quemadmodum præstaret, si fructuarii servi operas conduxisset vel habitationem? Et magis admittit, teneri eum: & est æquissimum. † Idem quærit, si sumptus fecit in fundum, quasi quinquennio fruiturus, an recipiat? Et ait, non recepturum: quia, hoc evenire posse prospicere debuit. † Quid tamen, si non quasi fructuarius ei locavit, sed [si] quasi fundi dominus? Videlicet tenebitur: decepit enim conductorem: Et ita Imperator Antoninus cum Divo Severo rescripsit. † In exustis quoque ædibus, ejus temporis, quo ædificium stetit, mercedem præstandam rescripserunt.

§. 2. Julianus lib. 15 Digestorum dicit: Si quis fundum locaverit, *ut etiam si quid vi majori accidisset, hoc ei præstaretur*, pacto standum esse.

§. 3. Si colonis prædiorum lege locationis, *ut innocentem ignem habeant*, denunciatum sit, siquidem fortuitus casus incendii causam intulerit, non præstabit periculum locator: si vero culpa locatoris, quam præstare necesse est, damnum fecerit, tenebitur. §. 4. Imperator Antoninus cum Patre, cum grex esset abactus, quem quis conduxerat, ita rescripsit: *Si capras latrones citra tuam fraudem abegisse probari potest, judicio locati casum præstare non cogeris: atque temporis, quod insecutum est, mercedes ut indebitas reciperabis*. §. 5. Celsus etiam imperitiam culpæ adnumerandam libro 8 Digestorum scripsit. si quis vitulos pascendos vel sarciendum quid poliendumve conduxit, culpam eum præstare debere. & quod imperitia peccavit, culpam esse: quippe ut artifex (inquit) conduxit. §. 6. Si alienam domum mihi locaveris, eaque mihi legata vel donata sit, non teneri me tibi ex locato ob pensionem. Sed de tempore præterito videamus, si quid ante legati diem pensionis debetur? Et puto solvendum.

10. JULIANUS lib. [3] ad Ferocem.

Et ego ex conducto recte agam, vel in hoc, *ut me liberes*.

11. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

Videamus, an & servorum culpam & quoscunque induxerit, præstare conductor debeat? & quatenus præstat, utrum ut servos noxæ dedat, an vero suo nomine teneatur? & adversus eos quos induxerit, utrum præstabit tantum actiones, an quasi ob propriam culpam tenebitur? Mihi ita placet, ut culpam etiam eorum quos induxit, præstet suo nomine, etsi nihil convenit: si tamen culpam in inducendis admittit, quod tales habuerit, vel suos, vel hospites: Et ita Pomponius libro sexagesimo [tertio] ad Edictum probat. §. 1. Si hoc in locatione convenit, *ignem ne habeto*, & habuit, tenebitur, etiamsi fortuitus casus admisit incendium: quia non debuit ignem habere. Aliud est enim *ignem innocentem habere*: permittit enim habere, sed innoxium ignem. §. 2. Item, prospicere debet conductor, ne aliquo vel jus rei, vel corpus deterius faciat vel fieri patiatur. §. 3. Qui *vinum de Campania transportandum* conduxisset, deinde, mota à quodam controversia, signatum suo & alterius sigillo in apothecam deposuisset, ex locato tenetur, ut locatori possessionem vini sine controversia [reddat], nisi culpa conductor careret. §. 4. Inter conductorem & locatorem convenerat, *ne in villa Urbana fœnum componeretur*: composuit; deinde servus igne illato

illato [se occidit]: Ait Labeo, teneri conductorem ex locato: quia ipse causam præbuit, inferendo contra conductionem.

12. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

SEd etsi quilibet extraneus ignem injecerit, damni locati habebitur ratio.

13. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

ITem quæritur, si cisiarius, [id est, carrucharius,] dum cæteros transire contendit, cisium evertit, & servum quassavit vel occidit? Puto ex locato esse in eum actionem: temperare enim debuit. sed & utilis Aquilia [ei] dabitur.

§. 1. Si navicularius onus Minturnas vehendum conduxerit, &, cum flumen Minturnense navis ea subire non posset, in aliam navem merces transtulerit, eaque navis in ostio fluminis perierit, tenetur primus navicularius. Labeo, si culpa caret, non teneri ait: cæterum si vel invito domino fecit, vel quo non debuit tempore, aut si minus idoneæ navi [imposuit], tunc ex locato agendum. §. 2. Si magister navis sine gubernatore in flumen navem immiserit, & tempestate orta temperare non potuerit, & navem perdiderit: vectores habebunt adversus eum ex locato actionem. §. 3. Si quis servum docendum conduxerit, eumque duxerit peregre, & aut ab hostibus captus sit, aut perierit, ex locato esse actionem placuit: si modo non sic conduxit, *ut & peregre duceret*. §. 4. Item Julianus libro octogesimosexto Digestorum scripsit, si sutor puero parum bene facienti forma calcei tam vehementer cervicem percusserit, ut ei oculus effunderetur, ex locato esse actionem patri ejus: quamvis enim magistris levis castigatio concessa sit, tamen hunc modum non tenuisse. Sed & de Aquilia supra diximus. Injuriarum autem actionem competere, Julianus negat: quia non injuriæ faciendæ causa hoc fecerit, sed præcipiendi.

§. 5. Si gemma includenda aut insculpenda data sit, eaque fracta sit, si quidem vitio materiæ factum sit, non erit ex locato actio: si imperitia facientis, erit. Huic sententiæ addendum est, nisi periculum quoque in se artifex receperat: tunc enim, etsi vitio materiæ id evenit, erit ex locato actio. §. 6. Si fullo vestimenta polienda acceperit, eaque mures roserint, ex locato tenetur: quia debuit ab hac re cavere. & si pallium fullo permutaverit, & alii alterius dederit, ex locato actione tenebitur: etiamsi ignarus fecerit. §. 7. Exercitu veniente migravit conductor; deinde hospitio milites fenestras, & cætera sustulerunt: si domino non denunciavit, & migravit, ex locato tenebitur: Labeo autem si resistere potuit, & non resistit, teneri ait: Quæ sententia vera est. Sed [&] si denunciare non potuit, non puto eum teneri. §. 8. Si quis mensuras conduxerit, easque Magistratus frangi jusserit, si quidem iniquæ fuerunt, Sabinus distinguit, utrum scit conductor, an non: si scit, esse ex locato actionem; si minus, non. Quod si æquæ sunt, ita demum eum teneri, si culpa ejus id fecit Ædilis. Et ita Labeo & Mela scribunt. §. 9. Duo rei locationis in solidum esse possunt. §. 10. Si lege operis locandi comprehensum esset, *ut, si ad diem effectum non esset, relocare id liceret*, non alias prior conductor ex locato tenebitur, quam si eadem lege relocatum esset: nec ante relocari id potest, quam dies efficiendi præteriisset. §. 11. Qui impleto tempore conductionis, remansit in conductione, non solum reconduxisse videbitur, sed etiam pignora videntur durare obligata. Sed hoc ita verum est, si non alius pro eo in priore conductione res obligaverat: hujus enim novus consensus erit necessarius. Eadem causa erit, & si Reipublicæ prædia locata fuerint. † Quod autem diximus, *taciturnitate utriusque partis colonum reconduxisse videri*, ita accipiendum est, ut in ipso anno, quo tacuerunt, videantur eandem locationem renovasse, non etiam in sequentibus annis: & si lustrum forte ab initio fuerat conductioni præstitutum. Sed & si secundo quoque anno post finitum lustrum nihil fuerit contrarium actum, eandem videri locationem in illo anno permansisse: hoc enim ipso quo tacuerunt, consensisse videntur. & hoc deinceps in unoquoque anno observandum est. † In urbanis autem prædiis alio jure utimur: ut, prout quisque habitaverit, ita [&] obligetur: nisi in scriptis certum tempus conductione comprehensum est.

14. IDEM lib. 71 ad Edictum.

QUi ad certum tempus conducit, finito quoque tempore colonus est: intelligitur enim dominus, cum patitur colonum in fundo esse, ex integro locare. & hujusmodi contractus neque verba, neque scripturam utique desiderant, sed nudo consensu convalescunt: & ideo si interim dominus furere cœperit vel decesserit, fieri non posse Marcellus ait, ut locatio redintegretur: Et est hoc verum.

15. IDEM lib. 32 ad Edictum.

EX conducto actio conductori datur.

§. 1. Competit autem ex his causis fere: ut puta si re, quam conduxit, frui ei non liceat, forte quia possessio ei aut totius agri aut partis non præstatur, aut villa non reficitur vel stabulum, vel ubi greges ejus stare oporteat; vel, si quid in lege conductionis convenit, si hoc non præstatur, ex conducto agetur.

§. 2. Si vis tempestatis calamitosæ contigerit, an locator conductori aliquid præstare debeat, videamus? Servius omnem vim, cui resisti non potest, dominum colono præstare debere ait: ut puta fluminum, graculorum, sturnorum, & si quid simile acciderit; aut si incursus hostium fiat. Si qua tamen vitia ex ipsa re oriantur, hæc damno coloni esse: veluti si vinum coacuerit; si raucis, aut herbis segetes corruptæ sint. Sed & si labes facta sit, omnemque fructum tulerit, damnum coloni non esse, ne supra damnum seminis [amissi] mercedes agri præstare cogatur. sed & si uredo fructum oleæ corruperit, aut solis fervore non adsueto id acciderit, damnum domini futurum. Si vero nihil extra consuetudinem acciderit, damnum coloni esse. Idemque dicendum, si exercitus præteriens per lasciviam aliquid abstulit. Sed [&] si ager terræ motu ita corruerit, ut nusquam sit, damno domini esse: oportere enim agrum præstari conductori, ut frui possit.

§. 3. Cum quidam incendium fundi allegaret, & remissionem desideraret, ita ei rescriptum est: *Si prædium coluisti, propter casum incendii repentini non immerito subveniendum tibi est.*

§. 4. Papinianus lib. 4 Responsorum ait, Si uno anno remissionem quis colono dederit ob sterilitatem, deinde sequentibus annis contigit ubertas, nihil obesse domino remissionem: sed integram pensionem, etiam ejus anni quo remisit, exigendam. Hoc idem & in vectigalis damno respondit. Sed [&] si verbo *donationis* dominus ob sterilitatem anni remiserit, idem erit dicendum: quasi non sit donatio, sed transactio. † Quid tamen, si novissimus erat annus sterilis,

lis, in quo ei remiserit? Verius dicetur, etsi superiores uberes fuerunt, & scit locator, non debere eum ad computationem vocari.

§. 5. Cum quidam de fructuum exiguitate quereretur: non esse rationem ejus habendam, rescripto Divi Antonini continetur. Item alio rescripto ita continetur: *Novam rem desideras, ut propter vetustatem vinearum remissio tibi detur.*

§. 6. Item cum quidam nave amissa vecturam, quam pro mutua acceperat, repeteretur, rescriptum est ab Antonino Augusto, non immerito Procuratorem Cæsaris ab eo vecturam repetere, cum munere vehendi functus non sit: Quod in omnibus personis similiter observandum est. §. 7. Ubicunque tamen remissionis ratio habetur ex causis supra relatis, non id quod sua interest conductor consequitur, sed mercedis exonerationem pro rata. supra denique damnum seminis ad colonum [pertinere] declaratur. §. 8. Plane si forte dominus frui non patiatur, vel cum ipse locasset, vel cum alius alienum, vel quasi procurator, vel quasi suum: quod interest præstabitur: Et ita Proculus in procuratore respondit. §. 9. Interdum ad hoc ex locato agetur, *ut quis locatione liberetur*, Julianus lib. 15 Digestorum scripsit. Utputa Titio fundum locavi, isque pupillo herede instituto decessit: & cum tutor constituisset abstinere pupillum hereditate, ego fundum pluris locavi: deinde pupillus restitutus est in bona paterna: Ex conducto nihil amplius eum consecuturum, quam ut locatione liberetur; mihi enim justa causa fuit locandi:

16. JULIANUS lib. 15 Digestorum.

CUm eo tempore in pupillum actiones nullæ darentur.

17. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

TUtelæ tamen cum tutore judicio, inquit, aget, si abstinere non debuit:

18. JULIANUS lib. 15 Digestorum.

IN quo inerit etiam hoc, quod ex conductione fundi lucrum facere potuit.

19. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

SEd addes hoc Juliani sententiæ, ut, si collusi ego cum tutore, ex conducto tenear in id quod pupilli interfuit. §. 1. Si quis dolia vitiosa ignarus locaverit, deinde vinum effluxerit, tenebitur in id quod interest: nec ignorantia ejus erit excusata: Et ita Cassius scripsit. Aliter atque si saltum pascuum locasti, in quo herba mala nascebatur: hic enim si pecora vel demortua sunt, vel etiam deteriora facta, quod interest præstabitur, si scisti; si ignorasti, pensionem non petes. Et ita Servio, Labeoni, Sabino placuit. §. 2. Illud nobis videndum est, si quis fundum locaverit: quæ soleat *instrumenti* nomine conductori præstare, quæque si non præstet, ex locato teneatur? Et est epistola Neratii ad Aristonem, dolia utique colono esse præstanda, & prælum & trapetum, instructa funibus: si minus, dominum instruere ea debere. Sed & prælum vitiatum dominum reficere debere. Quod si culpa coloni quid eorum corruptum sit; ex locato eum teneri. Fiscos autem quibus ad premendam oleam utimur, colonum sibi parare debere [Neratius scripsit]: quod si regulis olea prematur, & prælum, & suculam, & regulas, & tympanum, & trochleas, quibus relevatur prælum, dominum parare oportere. Item aënum, in quo olea calda aqua lavatur, ut cætera vasa olearia, dominum præstare oportere, sicuti dolia vinaria: [quæ] ad præsentem usum colonum picare oportebit. Hæc omnia sic sunt [accipienda], nisi si quid aliud specialiter actum sit. §. 3. Si dominus exceperit in locatione, *ut frumenti certum modum certo pretio acciperet*, si dominus nolit frumentum accipere, neque pecuniam ex mercede deducere: potest quidem totam summam ex locato petere, sed utique consequens est existimare, officio Judicis hoc convenire, habere rationem, quando conductoris intererat, in frumento potius, quam in pecunia solvere pensionis exceptam portionem. Simili modo, & si ex conducto agatur, idem erit dicendum.

§. 4. Si inquilinus ostium vel quædam alia ædificio adjecerit, quæ actio locum habeat? Et est verius, quod Labeo scripsit, competere ex conducto actionem, *ut ei tollere liceat*: sic tamen, ut damni infecti caveat, ne in aliquo dum aufert, deteriorem causam ædium faciat, sed ut pristinam faciem ædibus reddat. §. 5. Si inquilinus arcam æratam in ædes contulerit, & ædium aditum coangustaverit dominus, verius est, ex conducto eum teneri, & ad exhibendum actione: sive scit, sive ignoraverit. officio enim judicis continetur, ut cogat eum, aditum & facultatem inquilino præstare ad arcam tollendam, sumptibus scilicet locatoris. §. 6. Si quis, cum in annum habitationem conduxisset, pensionem totius anni dederit, deinde insula post sex menses ruerit vel incendio consumpta sit, pensionem residui temporis, rectissime Mela scripsit, ex conducto actione repetiturum: non quasi indebitum condicturum: non enim per errorem dedit plus, sed ut sibi in causam conductionis proficeret. aliter atque si quis cum decem conduxisset, quindecim solverit; hic enim, si per errorem solvit, dum putat se quindecim conduxisse, actionem ex conducto non habebit, sed solam condictionem: nam inter eum qui per errorem solvit, & eum qui pensionem integram prorogavit, multum interest. §. 7. Si quis mulierem vehendam navi conduxisset, deinde in nave infans natus fuisset, probandum est, pro infante nihil deberi: cum neque vectura ejus magna sit, neque is omnibus utatur, quæ ad navigantium usum parantur. §. 8. Ex conducto actionem etiam ad heredem transire palam est. §. 9. Cum quidam exceptor operas suas locasset, deinde is qui eas conduxerat, decessisset, Imperator Antoninus cum Divo Severo rescripsit ad libellum exceptoris, in hæc verba: *Cum per te non stetisse proponat, quo minus locatas operas Antonio Aquilæ solveres, si eodem anno mercedes ab alio non accepisti, fidem contractus impleri æquum est.* §. 10. Papinianus quoque lib. 4 Responsorum scripsit: Diem functo Legato Cæsaris, salarium comitibus residui temporis præstandum: modo si non postea comites cum aliis eodem tempore fuerunt.

20. PAULUS lib. 34 ad Edictum.

SIcut emptio, ita & locatio, sub conditione fieri potest. §. 1. Sed donationis causa contrahi non potest. §. 2. Interdum locator non obligatur, conductor obligatur: veluti cum emptor fundum conducit, donec pretium ei solvat.

21. JAVOLENUS lib. 11 Epistolarum.

CUm venderem fundum, convenit, *ut donec pecunia omnis persolveretur, certa mercede emptor fundum conductum haberet*: an soluta pecunia, merces accepta fieri debeat? Respondit, Bona fides exigit, ut, quod convenit, fiat: sed non amplius præstat is venditori, quam pro portione ejus temporis, quo pecunia numerata non esset.

22. PAU-

22. PAULUS lib. 34 ad Edictum.

ITem si *pretio non soluto*, *inempta res facta sit*, tunc ex locato erit actio. §. 1. Quotiens autem faciendum aliquid datur, locatio est.

§. 2. Cum insulam ædificandam loco, *ut sua impensa conductor omnia faciat*, proprietatem quidem eorum ad me transfert, & tamen locatio est: locat enim artifex operam suam, id est, faciendi necessitatem. §. 3. Quemadmodum in emendo & vendendo naturaliter concessum est, quod pluris sit, minoris emere; quod minoris sit, pluris vendere; & [ita] invicem se circumscribere: ita in locationibus quoque & conductionibus juris est.

23. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

ET ideo, prætextu minoris pensionis, locatione facta, si nullus dolus adversarii probari possit, rescindi locatio non potest.

24. PAULUS lib. 34 ad Edictum.

SI in lege locationis comprehensum sit, *ut arbitratu domini opus adprobetur*, perinde habetur, ac si viri boni arbitrium comprehensum fuisset: idemque servatur, si alterius cujuslibet arbitrium comprehensum sit. nam fides bona exigit, ut arbitrium tale præstetur, quale viro bono convenit: idque arbitrium ad qualitatem operis, non ad prorogandum tempus quod lege finitum sit, pertinet; nisi idipsum lege comprehensum sit. Quibus consequens est, ut irrita sit adprobatio dolo conductoris facta, ut ex locato agi possit. §. 1. Si colonus locaverit fundum, res posterioris conductoris domino non obligantur: sed fructus in causa pignoris manent, quemadmodum esset, si primus colonus eos percepisset. §. 2. Si domus vel fundus *in quinquennium pensionibus* locatus sit, potest dominus, si deseruerit habitationem vel fundi culturam colonus vel inquilinus, cum eis statim agere.

§. 3. Sed & de his, quæ præsenti die præstare debuerunt (velut opus aliquod efficerent, propagationes facerent), agere similiter potest.

§. 4. Colonus, si ei frui non liceat, totius quinquennii nomine statim recte aget, etsi reliquis annis dominus fundi frui patiatur: nec enim semper liberabitur dominus, eo quod secundo vel tertio anno patietur fundo frui. nam & qui expulsus à conductione, in aliam se coloniam contulit, non suffecturus duabus, neque ipse pensionum nomine obligatus erit: & quantum per singulos annos compendii facturus erat, consequetur. * Sera est enim patientia fruendi, quæ offertur eo tempore, quo frui colonus, aliis rebus illigatus, non potest. Quod si paucis diebus prohibuit, deinde pœnitentiam agit, omniaque colono in integro sunt, nihil ex obligatione, paucorum dierum mora minuet. Item utiliter ex conducto agit is, cui secundum conventionem non præstantur, quæ convenerant: sive prohibeatur frui à domino, vel ab extraneo, quem dominus prohibere potest. §. 5. Qui in plures annos fundum locaverat, testamento suo damnavit heredem, *ut conductorem liberaret:* Si non patiatur heres eum reliquo tempore frui, est ex conducto actio: quod si patiatur, nec mercedes remittat, ex testamento tenetur.

25. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinc.

SI merces promissa sit generaliter *alieno arbitrio*, locatio & conductio contrahi non videtur. sin autem *quanti Titius æstimaverit*, sub hac conditione stare locationem, ut si quidem ipse qui nominatus est, mercedem definierit, omnimodo secundum ejus æstimationem & mercedem persolvi oporteat, & conductionem ad effectum pervenire: sin autem ille vel noluerit vel non potuerit mercedem definire, tunc pro nihilo esse conductionem, quasi nulla mercede statuta.

§. 1. Qui fundum fruendum vel habitationem alicui locavit, si aliqua ex causa fundum vel ædes vendat, curare debet, ut apud emptorem quoque eadem pactione & colono frui & inquilino habitare liceat: alioquin prohibitus is aget cum eo ex conducto. §. 2. Si, vicino ædificante, obscurentur lumina cœnaculi, teneri locatorem inquilino: Certe, quin liceat colono vel inquilino relinquere conductionem, nulla dubitatio est. De mercedibus quoque, si cum eo agatur, reputationis ratio habenda est. † Eadem intelligemus, si ostia fenestrasve nimium corruptas locator non restituat.

§. 3. Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet. & ante omnia colonus curare debet, ut opera rustica suo quoque tempore faciat, ne intempestiva cultura deteriorem fundum faceret. præterea villarum curam agere debet, ut eas incorruptas habeat.

§. 4. Culpæ autem ipsius & illud adnumeratur, si propter inimicitias ejus vicinus arbores exciderit. §. 5. Ipse quoque si exciderit, non solum ex locato tenetur, sed etiam Lege Aquilia, & ex Lege duodecim Tabularum *arborum furtim cæsarum*, & Interdicto *quod vi aut clam:* Sed utique judicis, qui ex locato judicat, officio continetur, ut cæteras actiones locator omittat.

§. 6. *Vis major*, quam Græci θεοῦ βίαν, id est, *vim divinam* appellant, non debet conductori damnosa esse, si plus quam tolerabile est, læsi fuerint fructus: alioquin modicum damnum æquo animo ferre debet colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. Apparet autem de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam numeratam conduxit: alioquin partiarius colonus, quasi societatis jure, & damnum & lucrum cum domino fundi partitur. §. 7. Qui columnam transportandam conduxit, si ea dum tollitur aut portatur, aut reponitur, fracta sit, ita id periculum præstat, si qua ipsius eorumque, quorum opera uteretur, culpa acciderit: * culpa autem abest, si omnia facta sunt, quæ diligentissimus quisque observaturus fuisset. † Idem scilicet intelligemus, & si dolia vel tignum transportandum aliquis conduxerit. † Idemque etiam ad cæteras res transferri potest. §. 8. Si fullo aut sarcinator vestimenta perdiderit, eoque nomine domino satisfecerit, necesse est domino, vindicationem eorum & condictionem cedere.

26. ULPIANUS lib. 2 Disputationum.

IN operis duobus simul locatis, convenit priori conductori ante satisfieri.

27. ALFENUS lib. 2 Digestorum.

HAbitatores non, si paulo minus commode aliqua parte cœnaculi uterentur, [statim] deductionem ex mercede facere oportet: ea enim conditione habitatorem esse, ut, si quid transversarium incidisset, quamobrem dominum aliquid demoliri oporteret, aliquam partem parvulam incommodi sustineret; non ita tamen, ut eam partem cœnaculi dominus aperuisset, in qua magnam partem usus habitator haberet.

§. 1. Iterum *interrogatus* [*est*,] si quis timoris causa emigrasset, deberet mercedem, necne? Respondit: si causa fuisset, cur periculum timeret, quamvis periculum vere non fuisset, tamen non debere mercedem: sed si causa timoris justa non fuisset, nihilominus debere.

28. LABEO lib. 4 Posteriorum epitomatorum Javoleno.

QUod si domi habitatione conductor æque usus fuisset, præstaturum. Et etiam ejus domus mercedem, quæ vitium fecisset, [deberi putat.] §. 1. Idem juris esse, si potestatem conducendi habebat, uti pretium conductionis præstaret. Sed si locator conductori potestatem conducendæ domus non fecisset, & is in qua habitaret, conduxisset, tantum ei præstandum putat, quantum sine dolo malo præstitisset. Cæterum, si gratuitam habitationem habuisset, pro portione temporis ex locatione domus deducendum esse.

29. ALFENUS lib. 7 Digestorum.

IN lege locationis scriptum erat, REDEMPTOR SILVAM NE CÆDITO, NEVE CINGITO, NEVE DEURITO, NEVE QUEM CINGERE, CÆDERE, URERE SINITO: Quærebatur, utrum redemptor, si quem quid earum rerum facere vidisset, prohibere deberet; an etiam ita silvam custodire, ne quis id facere possit? Respondi, verbum SINERE utramque habere significationem: sed locatorem potius id videri voluisse, ut redemptor non solum, si quem casu vidisset silvam cædere, prohiberet; sed uti curaret & daret operam, ne quis cæderet.

30. IDEM lib. 3 Digestorum à Paulo epitomatorum.

QUi insulam triginta conduxerat, singula cœnacula ita [conduxit] ut quadraginta ex omnibus colligerentur: dominus insulæ, quia ædificia vitium facere diceret, demolierat eam: Quæsitum est, quanti lis æstimari deberet, si [is] qui totam conduxerat, ex conducto ageret? Respondit, si vitiatum ædificium necessario demolitus esset, pro portione, quanti dominus prædiorum locasset, quod ejus temporis habitatores habitare non potuissent, rationem duci, & tanti litem æstimari: sin autem non fuisset necesse demoliri, sed, quia melius ædificare vellet, id fecisset, quanti conductoris interesset, habitatores ne migrarent, tanti condemnari oportere.

§. 1. Ædilis in municipio balneas conduxerat, *ut eo anno municipes gratis lavarentur*: post tres menses incendio facto, Respondit posse agi cum balneatore ex conducto, ut pro portione temporis, quo lavationem non præstitisset, pecuniæ contributio fieret. §. 2. Qui mulas *ad certum pondus oneris* locaret, cum majore onere conductor eas rupisset, *consulebat* de actione? Respondit, vel Lege Aquilia, vel ex locato recte eum agere. sed Lege Aquilia tantum cum eo agi posse, qui tum mulas agitasset: ex locato, etiam si alius eas rupisset, cum conductore recte agi.

§. 3. Qui ædem faciendam locaverat, in lege dixerat: QUOAD IN OPUS LAPIDIS [OPUS] ERIT, PRO LAPIDE ET MANUPRETIO DOMINUS REDEMPTORI IN PEDES SINGULOS SEPTEM DABIT: Quæsitum est, utrum factum opus, an etiam imperfectum, metiri oporteret? Respondit, etiam imperfectum. §. 4. Colonus villam hac lege acceperat, *ut incorruptam redderet, præter vim & vetustatem*; coloni servus villam incendit, non fortuito casu. Non videri eam vim exceptam respondit: nec id pactum esse, ut si aliquis domesticus eam incendisset, ne præstaret, sed extrariam vim utrosque excipere voluisse.

31. IDEM lib. 5 Digestor. à Paulo epitomat.

IN navem Saufeii cum complures frumentum confunderant, Saufeius uni ex his frumentum reddiderat de communi, & navis perierat: Quæsitum est, an cæteri pro sua parte frumenti, cum nauta agere possunt oneris aversi actione? Respondit, rerum locatarum duo genera esse: ut aut idem redderetur, sicuti cum vestimenta fulloni curanda locarentur; aut ejusdem generis [redderetur], veluti cum argentum pusulatum fabro daretur, ut vasa fierent, aut aurum, ut annuli: ex superiore causa rem domini manere; ex posteriore, in creditum iri. † Idem juris esse in deposito: nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, *ut neque clusam, neque obsignatam traderet*, sed *adnumeraret*, nihil aliud eum debere, apud quem deposita esset, nisi tantundem pecuniæ solveret: Secundum quæ videri triticum factum Saufeii, & recte datum. Quod si separatim tabulis, aut heronibus, aut in alia cupa clusum uniuscujusque triticum fuisset, ita ut internosci posset quid cujusque esset: non potuisse nos permutationem facere, sed tum posse eum cujus fuisset triticum, quod nauta solvisset, vindicare. & ideo se improbare actiones oneris aversi: quia sive ejus generis essent merces, quæ nautæ traderentur, ut continuo ejus fierent, & mercator in creditum iret, non videretur onus esse aversum, quippe quod nautæ fuisset: sive eadem res quæ tradita esset, reddi deberet, furti esse actionem locatori, & ideo supervacuum esse judicium oneris aversi. Sed si ita datum esset, *ut in simili re solvi possit*, conductorem culpam dumtaxat debere. nam in re, quæ utriusque causa contraheretur, culpam deberi: neque omnimodo culpam esse, quod uni reddidisset ex frumento, quoniam alicui primum reddere eum necesse fuisset, tametsi meliorem ejus conditionem faceret, quam cæterorum.

32. JULIANUS lib. 4 ex Minicio.

QUi fundum colendum *in plures annos* locaverat, decessit; & eum fundum legavit: Cassius negavit posse cogi colonum, ut eum fundum coleret, quia nihil heredis interesset: Quod si colonus vellet colere, & ab eo cui legatus esset fundus, prohiberetur, cum herede actionem colonum habere; & hoc detrimentum ad heredem pertinere: sicuti si quis rem quam vendidisset, necdum tradidisset, alii legasset, heres ejus emptori & legatario esset obligatus.

33. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

SI fundus quem mihi locaveris, publicatus sit, teneri te actione ex conducto, ut mihi frui liceat, quamvis per te non stet, quo minus id præstes: Quemadmodum, inquit, si insulam ædificandam locasses, & solum corruisset, nihilominus teneberis. Nam & si vendideris mihi fundum, isque prius, quam vacuus traderetur, publicatus fuerit, tenearis ex empto: Quod hactenus verum erit, ut pretium restituas, non ut etiam id præstes, si quid pluris mea intersit, eum vacuum mihi tradi. † Similiter igitur & circa conductionem servandum puto, ut mercedem quam præstiterim restituas, ejus scilicet temporis, quo fruitus non fuerim: nec ultra actione ex conducto præstare cogeris. † Nam & si colonus tuus fundo frui à te aut ab eo prohibetur, quem tu prohibere ne id faciat possis, tantum ei præstabis, quanti ejus interfuerit frui; in quo etiam lucrum ejus continebitur: Sin vero ab eo interpellabitur, quem tu prohibere propter vim majorem, aut potentiam ejus non poteris, nihil amplius ei quam mercedem remittere, aut reddere debebis.

34. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

PErinde ac latronum incursu id acciderit.

35. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

ET hæc distinctio convenit illi, quæ à Servio introducta, & ab omnibus fere probata est: ut, si *aversione* insulam locatam dominus reficiendo, ne ea conductor frui possit, effecerit, animadvertatur, necessario nec ne id opus demolitus est: * Quid enim interest, utrum locator insulæ propter vetustatem cogatur eam reficere, an locator fundi cogatur ferre injuriam ejus quem prohibere non possit? Intelligendum est autem, nos hac distinctione uti de eo, qui & suum prædium fruendum locaverit, & bona fide negotium contraxerit: non de eo qui alienum prædium per fraudem locaverit, nec resistere domino possit, quominus is colonum frui prohibeat. §. 1. [Cum] fundum communem habuimus, & inter nos convenit, *ut alternis annis certo pretio eum conductum haberemus*, tu, cum tuus annus exiturus esset, consulto fructum insequentis anni corrupisti: agam tecum duabus actionibus, una ex conducto, altera ex locato. locati enim judicio mea pars propria, conducti autem actione tua dumtaxat propria in judicium venient. Deinde ita *notat*: Nonne, quod ad meam partem attinebit, communi dividundo præstabitur à te mihi damnum? Recte quidem [notat]: Sed tamen etiam Servii sententiam veram esse puto; cum eo scilicet, ut, cum alterutra actione rem servaverim, altera perimatur. † Quod ipsum simplicius ita quæremus, si proponatur inter duos, qui singulos proprios fundos haberent, convenisse, *ut alter alterius ita conductum haberent, ut fructus mercedis nomine pensaretur.*

36. FLORENTINUS lib. 7 Institut.

OPus, quod *aversione* locatum est, donec adprobetur, conductoris periculum est. Quod vero ita conductum sit, *ut in pedes, mensurasve præstetur*, eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit. & in utraque causa nociturum locatori, si per eum steterit, quominus opus adprobetur, vel admetiatur. Si tamen vi majore opus prius interciderit, quam adprobaretur, locatoris periculo est: nisi si aliud actum sit. non enim amplius præstari locatori oporteat, quam quod sua cura atque opera consequutus esset.

37. JAVOLENUS lib. 8 ex Cassio.

SI prius quam locatori opus probaretur, vi aliqua consumptum est, detrimentum ad locatorem ita pertinet, si tale opus fuit, ut probari deberet.

38. PAULUS lib. singul. Regularum.

QUi operas suas locavit, totius temporis mercedem accipere debet, si per eum non stetit, quominus operas præstet. §. 1. Advocati quoque, si per eos non steterit, quominus causam agant, honoraria reddere non debent.

39. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

NOn solet locatio dominium mutare.

40. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

QUi mercedem accipit pro custodia alicujus rei, is hujus periculum custodiæ præstat.

41. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

SEd de damno ab alio dato agi cum eo non posse, Julianus ait: * *Qua enim custodia consequi potuit, ne damnum injuria ab alio dari possit?* Sed Marcellus interdum esse posse ait: sive custodiri potuit, ne damnum daretur, sive ipse custos damnum dedit. Quæ sententia Marcelli probanda est.

42. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

SI locatum tibi servum subripias, utrumque judicium adversus te est exercendum, locati [actionis] & furti.

43. IDEM lib. 21 ad Edictum.

SI vulneraveris servum tibi locatum, ejusdem vulneris nomine, Legis Aquiliæ, & ex locato actio est: sed alterutra contentus actor esse debet; idque officio judicis continetur, apud quem ex locato agetur.

44. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

LOcare servitutem nemo potest.

45. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

SI domum tibi locavero, & servi mei tibi damnum dederint, vel furtum fecerint, non teneor tibi ex conducto, sed noxali actione.

§. 1. Si hominem tibi locavero, *ut habeas in taberna*, & is furtum fecerit: dubitari potest, utrum ex conducto actio sufficiat, quasi longe sit à bona fide [actum], ut quid patiaris detrimenti per eam rem quam conduxisti; an adhuc dicendum sit, extra causam conductionis esse furti crimen, & in propriam persecutionem cadere hoc delictum? Quod magis est.

46. ULPIANUS lib. 69 ad Edictum.

SI quis conduxerit nummo uno, conductio nulla est: quia & hoc donationis instar inducit.

47. MARCELLUS lib. 6 Digestorum.

CUm apparebit emptorem conductoremve pluribus vendentem, vel locantem, singulorum in solidum intuitum personam: ita demum ad præstationem partis singuli sunt compellendi, si constabit esse omnes solvendo: Quamquam fortasse justius sit, etiamsi solvendo omnes erunt, electionem conveniendi quem velit, non auferendam actori, si actiones suas adversus cæteros præstare non recuset.

48. IDEM lib. 8 Digestorum.

SI cui locaverim faciendum, quod ego conduxeram, constabit habere me ex locato actionem. §. 1. Qui servum conductum, vel aliam rem [non immobilem] non restituit, quanti in litem juratum fuerit, damnabitur.

49. MODESTINUS lib. 6 Excusat.

OἹ ἐπίτροποι γενόμενοι, ἢ κουράτορες, πρὶν ἐκτίσαι τὰ τῆς κηδεμονίας, μισθωταὶ Καίσαρος γίνεσθαι κωλύονται, κἂν τις ἀποκρυψάμενος τοῦτο, προσέλθῃ τῇ μισθώσει τῶν τοῦ Καίσαρος χωρίων. ὡς ῥᾳδιουργήσας κολαζέτω. Τοῦτο ἐθέσπισεν ὁ αὐτοκράτωρ Σεβῆρος. §. 1. κατὰ ταῦτα δὲ καὶ οἱ χειρίζοντες ἐπιτροπὰς, ἢ κουρατορίας εἰσὶν κεκωλυμένοι μισθοῦσθαι, καὶ παρὰ τοῦ ταμείου χωρία. id est, *Tutores curatoresve constituti, prius quam officii sui rationes reddant, prohibentur ne quid de patrimonio Cæsaris conductum habeant: ac si quis id dissimulans, nihilominus ad conducenda Cæsaris prædia accesserit, perinde ut falsarius pœna afficitur. Hocque sanxit Imperator Severus.*

§. 1. *Secundum quæ sane prohibiti erunt & à fisco conducere, qui tutelam curamve gerunt.*

50. IDEM lib. 10 Pandectarum.

SI ignorans quis militi quasi pagano locaverit, exigere illum posse probandum est: * non enim contemnit disciplinam, qui ignoravit militem.

51. JAVOLENUS lib. 11 Epistolarum.

EA lege fundum locavi, *ut si non ex lege coleretur, relocare eum mihi liceret*: & *quo minoris locassem, hoc mihi præstaretur*: [nec convenit, ut, si pluris locassem, hoc tibi præstaretur :] & cum nemo fundum colebat, pluris tamen locavi: Quæro, an hoc ipsum præstare debeam? Respondit: In hujusmodi obligationibus id maxime spectare

re debemus, quod inter utramque partem convenit. videtur autem in hac specie id silentio convenisse, *ne quid præstaretur, si ampliore pecunia fundus esset locatus*: id est, ut hæc ex conventione pro locatore tantummodo interponeretur.

§. 1. Locavi opus faciendum, *ita ut pro opere redemptori certam mercedem in dies singulos darem*: Opus vitiosum factum est: an ex locato agere possim? Respondit: Si ita opus locasti, *ut bonitas ejus tibi à conductore approbaretur*, tametsi convenit, *ut in singulas operas certa pecunia daretur*, præstari tamen tibi à conductore debet, si id opus vitiosum factum est: * non enim quidquam interest, utrum uno pretio opus, an in singulas operas collocatur: si modo universitas consummationis ad conductorem pertinuit. poterit itaque ex locato cum eo agi, qui vitiosum opus fecerit. nisi [si] ideo in operas singulas merces constituta erit, ut arbitrio domini opus efficeretur: tum enim nihil conductor præstare domino de bonitate operis videtur.

52. POMPONIUS lib. 31 ad Quintum Mucium.

SI decem tibi locem fundum, tu autem existimes quinque te conducere, nihil agitur. Sed & si ego minoris me locare sensero, tu pluris te conducere, utique non pluris erit conductio, quam [quanti] ego putavi.

53. PAPINIANUS lib. 11 Responsor.

QUi fidejussor extitit apud mancipem pro colono publicorum prædiorum, quæ manceps ei colono locavit, Reipublicæ non tenetur: sed fructus in eadem causa pignoris manent.

54. PAULUS lib. 5 Responsorum.

QUæro, an fidejussor conductionis, etiam in usuras, non illatarum pensionum nomine teneatur: nec prosint ei Constitutiones, quibus cavetur, *eos qui pro aliis pecuniam exsolvunt, sortis solummodo damnum agnoscere oportere?* Paulus respondit, si in omnem causam conductionis etiam fidejussor se obligavit, eum quoque, exemplo coloni tardius illatarum per moram coloni pensionum præstare debere usuras: * usuræ enim in bonæ fidei judiciis etsi non tam ex obligatione proficiscantur, quam ex officio judicis applicentur, tamen cum fidejussor in omnem causam se applicuit, æquum videtur ipsum quoque agnoscere onus usurarum; ac si ita fidejussisset, IN QUANTUM ILLUM CONDEMNARI EX BONA FIDE OPORTEBIT, TANTUM FIDE TUA ESSE JUBES? vel ita, INDEMNEM ME PRÆSTABIS? §. 1. Inter locatorem fundi, & conductorem convenit, *ne intra tempora locationis Seius conductor de fundo invitus repelleretur: & si pulsatus esset, pœnam decem præstet Titius locator Seio conductori*: vel *Seius conductor Titio, si intra tempora locationis discedere vellet, æque decem Titio locatori præstare vellet*: quod invicem de se stipulati sunt: Quæro, cum Seius conductor biennii continui pensionem non solveret, an sine metu pœnæ expelli possit? Paulus respondit: quamvis nihil expressum sit in stipulatione pœnali de solutione pensionum, tamen verisimile esse, ita convenisse de non expellendo colono intra tempora præfinita, si pensionibus paruerit, &, ut oportet, coleret: & ideo si pœnam petere cœperit is, qui pensionibus satis non fecit, profuturam locatori doli exceptionem. §. 2. Paulus respondit, servum, qui æstimatus colonæ adscriptus est, ad periculum colonæ pertinebit: & ideo æstimationem hujus defuncti ab herede colonæ præstari oportere.

55. IDEM lib. 2 Sententiarum.

DOminus horreorum, effractis & compilatis horreis, non tenetur, nisi custodiam eorum recepit: servi tamen ejus, cum quo contractum est, propter ædificiorum notitiam in quæstionem peti possunt. §. 1. In conducto fundo, si conductor sua opera aliquid necessario vel utiliter auxerit, vel ædificaverit, vel instituerit, cum id non convenisset, ad recipienda ea quæ impendit, ex conducto cum domino fundi experiri potest. §. 2. Qui contra legem conductionis fundum ante tempus sine justa ac probabili causa deseruerit, ad solvendas totius temporis pensiones ex conducto conveniri potest, quatenus locatori in id, quod ejus interest, indemnitas servetur.

56. IDEM lib. singul. de Officio Præfecti vigilum.

CUm domini horreorum insularumque desiderant, diu non apparentibus, nec ejus temporis pensiones exsolventibus conductoribus, aperire, & ea quæ ibi sunt, describere, à publicis personis, quorum interest, audiendi sunt: Tempus autem in hujusmodi re biennii debet observari.

57. JAVOLENUS lib. 9 ex Posterioribus Labeonis.

QUi domum habebat, aream injunctam ei domui vicino proximo locaverat: Is vicinus, cum ædificaret in suo, terram in eam aream amplius, quam fundamenta cæmentitia locatoris erant, congessit: & ea terra adsiduis pluviis inundata, [ita] parieti ejus qui locaverat humore præstituto [madefacto], ædificia corruerunt. Labeo ex locato tantummodo actionem esse ait, quia non ipsa congestio, sed humor ex ea congestione postea damno fuerit: damni autem injuriæ actio ob ea ipsa sit, per quæ non extrinsecus alia causa oblata damno quis adfectus est. Hoc probo.

58. LABEO lib. 4 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

INsulam uno pretio totam locasti, & eam vendidisti, *ita ut emptori mercedes inquilinorum accederent*. Quamvis eam conductor majore pretio locaret, tamen id emptori accedit, quod tibi conductor debeat. §. 1. In operis locatione erat dictum, *ante quam diem effici deberet*: deinde, *si ita factum non esset, quanti locatoris interfuisset, tantam pecuniam conductor promiserat*. Eatenus eam obligationem contrahi puto, quatenus vir bonus de spatio temporis æstimasset: quia id actum apparet esse, ut eo spatio absolveretur, sine quo fieri non possit. §. 2. Quidam in municipio *balineum præstandum annuis viginti nummis* conduxerat: & ad refectionem fornacis fistularum, similiumque rerum, centum nummi ut præstarentur ei convenerat: conductor centum nummos petebat. ita ei deberi dico, si in earum rerum refectionem eam pecuniam impendi satisdaret.

59. JAVOLENUS lib. 5 Labeonis Poster.

MArcius domum faciendam à Flacco conduxerat: deinde operis parte effecta terræ motu concussum erat ædificium. Massurius Sabinus, si vi naturali, veluti terræ motu, hoc acciderit, Flacci esse periculum.

60. LABEO Posteriorum lib. 5 à Javoleno epitomatorum.

CUm in plures annos domus locata est, præstare locator debet, ut non solum habitare conductor ex Calendis illis cujusque anni, sed etiam locare habitatori, si velit, suo tempore

possit. Itaque si ea domus ex Kalendis Januariis fulta in Kalendis Juniis permansisset, ita ut nec habitare quisquam, nec ostendere alicui posset, nihil locatori conductorem præstaturum: adeo ut nec cogi quidem posset, ex Kalendis Juliis refecta domo habitare, nisi si paratus fuisset locator commodam domum ei ad habitandum dare. §. 1. Heredem coloni, quamvis colonus non est, nihilominus domino possidere existimo. §. 2. Vestimenta tua fullo perdidit: & habes unde petas, nec repetere vis: Agis nihilominus ex locato cum fullone. Sed judicem æstimaturum, an possis adversus furem magis agere, & ab eo tuas res consequi, fullonis videlicet sumptibus: sed si hoc tibi impossibile esse perspexerit, tunc fullonem quidem tibi condemnabit, tuas autem actiones te ei præstare compellet. §. 3. Lege dicta, domus facienda locata erat, ita, *ut probatio aut improbatio locatoris aut heredis ejus esset:* redemptor, ex voluntate locatoris quædam in opere permutaverat. Respondi, opus quidem ex lege dicta non videri factum, sed quoniam ex voluntate locatoris permutatum esset, redemptorem absolvi debere.

§. 4. Mandavi tibi *ut excuteres, quanti villam ædificare velles:* renunciasti mihi ducentorum impensam excutere: certa mercede opus tibi locavi: postea comperi non posse minoris trecentorum eam villam constare: data autem tibi erant centum, ex quibus cum partem impendisses, vetui te opus facere. *Dixi*, si opus facere perseveraveris, ex locato tecum agere, ut pecuniæ mihi reliquum restituas. §. 5. Messem, inspiciente colono, cum alienam esse non ignorares, sustulisti? Condicere tibi frumentum dominum posse Labeo ait: & *ut id faciat*, colonum ex conducto cum domino acturum. §. 6. Locator horrei propositum habuit *se aurum, argentum, margaritam non recipere suo periculo:* deinde cum sciret has res inferri, passus est. Proinde eum futurum tibi obligatum dixi, ac si propositum fuit remissum [videtur.] §. 7. Servum meum mulionem conduxisti: negligentia ejus mulus tuus periit. Si ipse se locasset, ex peculio dumtaxat, & in rem versum damnum tibi præstaturum [*dico*]: sin autem ipse eum locassem, non ultra me tibi præstaturum, quam dolum malum & culpam meam abesse. Quod si sine definitione personæ mulionem à me conduxisti, & ego eum tibi dedissem, cujus negligentia jumentum perierit: illam quoque culpam me tibi præstaturum *aio*, quod eum elegissem, qui ejusmodi damno te adficeret. §. 8. Vehiculum conduxisti, *ut onus tuum portaret, & secum iter faceret:* id cum pontem transiret, redemptor ejus pontis portorium ab eo exigebat: Quærebatur, an etiam pro ipsa [sola] reda portorium daturus fuerit? *Puto*, si mulio non ignoravit ea se transiturum, cum vehiculum locaret, mulionem præstare debere. §. 9. Rerum custodiam, quam horrearius conductoribus præstare deberet, locatorem totorum horreorum horreario præstare non debere puto: nisi [si] in locando aliter convenerit.

61. SCÆVOLA lib. 7 Digestorum.

COlonus, cum lege locationis non esset comprehensum, *ut vineas poneret*, nihilominus [in fundum] vineas instituit, & propter earum fructum denis amplius aureis annuis ager locari cœperat: Quæsitum est, si dominus istum colonum fundi ejectum pensionum debitarum nomine conveniat, an sumptus utiliter factos in vineis instituendis reputare possit opposita doli mali exceptione? Respondit, vel expensas consecuturum, vel nihil amplius præstaturum. §. 1. Navem conduxit, *ut de provincia Cyrenensi Aquileiam navigaret, olei metretis tribus millibus impositis, & frumenti modiis octo millibus, certa mercede:* sed evenit ut onerata navis in ipsa provincia novem mensibus retineretur, & onus impositum commisso tolleretur: Quæsitum est, an vecturas, quas convenit, à conductore secundum locationem exigere navis possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, posse.

62. LABEO lib. 1 Pithanorum.

SI rivum, quem faciendum conduxeras, & feceras, antequam eum probares, labes corrumpit, tuum periculum est. Paulus: Imo si soli vitio id accidit, locatoris erit periculum: si operis vitio accidit, tuum erit detrimentum.

TIT. III.

DE ÆSTIMATORIA.

1. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

ACtio *de æstimato* proponitur, tollendæ dubitationis gratia. Fuit enim magis dubitatum, cum res æstimata vendenda datur, utrum ex *vendito* sit actio propter æstimationem: an ex *locato*, quasi rem vendendam locasse videor: an ex *conducto*, quasi operas conduxissem: an *mandati?* Melius itaque visum est, hanc actionem proponi. Quotiens enim de nomine contractus alicujus ambigeretur, conveniret tamen aliquam actionem dari, dandam *æstimatoriam præscriptis verbis* actionem: est enim negotium civile gestum, & quidem bona fide. Quare omnia & hic locum habent, quæ in bonæ fidei judiciis diximus. §. 1. Æstimatio autem periculum facit ejus qui suscepit: Aut igitur ipsam rem debebit incorruptam reddere, aut æstimationem de qua convenit.

2. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

HÆc actio utilis est, & si merces intervenit.

TIT. IV.

DE RERUM PERMUTATIONE.

1. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

SIcut aliud est vendere, aliud emere; alius emptor, alius venditor: ita pretium aliud, aliud merx: at in permutatione discerni non potest, uter emptor, vel uter venditor sit. Multumque differunt præstationes: emptor enim, nisi nummos accipientis fecerit, tenetur ex vendito: venditori sufficit ob evictionem se obligare, possessionem tradere, & purgari dolo malo; itaque, si evicta res non sit, nihil debet. in permutatione vero si utrumque pretium est, utriusque rem fieri oportet; si merx, neutrius: sed cum debeat & res, & pretium esse, non potest inveniri, quid eorum merx, & quid pretium sit; nec ratio patitur, ut una, eademque res & veneat, & pretium sit emptionis. §. 1. Unde si ea res, quam acceperim, vel dederim, postea evincatur, in factum dandam actionem, respondetur. §. 2. Item emptio ac venditio nuda consentientium voluntate contrahitur: permutatio autem ex re tradita initium obligationi præbet. alioquin, si res nondum tradita sit, nudo consensu constitui obligationem dicemus: quod in his dumtaxat receptum est, quæ nomen suum habent; ut in emptione, venditione, conductione, mandato. §. 3. Ideoque Pedius ait, alienam rem dantem nullam contrahere permutationem. §. 4. Igitur ex altera parte traditione facta, si alter rem nolit tradere, non in hoc agemus, ut intersit nostra illam rem accepisse, de qua convenit, sed, ut res contra nobis reddatur, condictioni locus est, quasi re non secuta.

2. IDEM

2. IDEM lib. 5 ad Plautium.

ARisto ait, quoniam permutatio vicina esset emptioni, *sanum quoque, furtis noxisque solutum, & non esse fugitivum servum*, præstandum, qui ex causa daretur.

TIT. V.

DE PRÆSCRIPTIS VERBIS, ET IN FACTUM ACTIONIBUS.

1. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

NOnnunquam evenit, ut cessantibus judiciis proditis & vulgaribus actionibus, cum proprium nomen invenire non possumus, facile descendamus ad eas, quæ *in factum* appellantur. Sed, ne res exemplis egeat, paucis agam.

§. 1. Domino mercium in magistrum navis, si sit incertum, utrum navem conduxerit, an merces vehendas locaverit, civilem actionem in factum esse dandam, Labeo scribit.

§. 2. Item si quis pretii explorandi gratia rem tradat, neque depositum, neque commodatum erit: sed, non exhibita fide, in factum civilis subjicitur actio.

2. CELSUS lib. 8 Digestorum.

NAm, cum deficiant vulgaria atque usitata actionum nomina, præscriptis verbis agendum est:

3. JULIANUS lib. 14 Digestorum.

IN quam necesse est confugere, quotiens contractus existunt, quorum appellationes nullæ jure civili proditæ sunt.

4. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

NAtura enim rerum conditum est, ut plura sint negotia, quam vocabula.

5. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

NAturalis meus filius servit tibi, & tuus filius mihi; convenit inter nos, *ut & tu meum manumitteres & ego tuum*; ego manumisi, tu non manumisisti: qua actione mihi teneris, quæsitum est. In hac quæstione totius ob rem dati tractatus inspici potest: qui in his competit speciebus. Aut enim *do tibi, ut des*: aut *do, ut facias*: aut *facio, ut des*: aut *facio, ut facias*: In quibus quæritur, quæ obligatio nascatur.

§. 1. Et si quidem *pecuniam dem, ut rem accipiam*: emptio & venditio est. sin autem *rem do, ut rem accipiam*: quia non placet permutationem rerum emptionem esse, dubium non est, nasci civilem obligationem: in qua actione id veniet, non ut reddas, quod acceperis, sed *ut damneris mihi, quanti interest mea, illud, de quo convenit, accipere*; vel, si meum recipere velim, repetatur quod datum est, quasi ob rem datum, re non secuta. † Sed si *scyphos tibi dedi, ut Stichum mihi dares*, periculo meo Stichus erit: ac tu duntaxat culpam præstare debes. [Explicitus est articulus ille, *do, ut des*.] §. 2. At *cum do, ut facias*: si tale sit factum, quod locari solet, puta *ut tabulam pingas*, pecunia data, locatio erit, sicut superiore casu emptio; si res, non erit locatio, sed nascetur vel civilis actio in hoc, quod mea interest, vel ad repetendum condictio. † Quod si tale est factum, quod locari non possit, puta *ut servum manumittas*, sive certum tempus adjectum est, intra quod manumittatur, idque, cum potuisset manumitti, vivo servo transierit, sive finitum non fuit, & tantum temporis consumptum sit, ut potuerit debueritque manumitti: condici ei potest, vel præscriptis verbis agi. Quod his, quæ diximus, convenit. † Sed si dedi tibi servum, *ut servum tuum manumitteres*, & manumisisti, & is, quem dedi, evictus est: si sciens dedi, de dolo in me dandam actionem Julianus scribit; si ignorans, in factum civilem.

§. 3. Quod *si faciam, ut des*, & posteaquam feci, cessas dare: nulla erit civilis actio, & ideo de dolo dabitur. §. 4. Sed, *si facio, ut facias*, hæc species tractatus plures recipit. † Nam si pacti sumus, *ut tu à meo debitore Carthagine exigas, ego à tuo Romæ*; vel, *ut tu in meo, ego in tuo solo ædificem*, & ego ædificavi & tu cessas: in priorem speciem mandatum quodammodo intervenisse videtur, sine quo exigi pecunia alieno nomine non potest. quamvis enim & impendia sequantur, tamen mutuum officium præstamus: & potest mandatum ex pacto etiam naturam suam excedere. † Possum enim tibi mandare, *ut & custodiam mihi præstes; & non plus impendas in exigendo, quam decem*. Et si eandem quantitatem impenderemus, nulla dubitatio est. Sin autem alter fecit, ut & hic mandatum intervenisse videatur, quasi refundamus invicem impensas: neque enim de re tua tibi mando. Sed tutius erit, & in insulis fabricandis & in debitoribus exigendis, præscriptis verbis dari actionem: quæ actio similis erit mandati actioni: quemadmodum in superioribus casibus, locationi & emptioni.

§. 5. Si ergo hæc sunt, ubi de faciendo ab utroque convenit, & in proposita quæstione idem dici potest: & necessario sequitur, ut ejus fiat condemnatio quanti interest mea, servum habere, quem manumisi. An deducendum erit, quod libertum habeo? Sed hoc non potest æstimari.

6. NERATIUS lib. 1 Responsorum.

INsulam hoc modo, *ut aliam [insulam] reficeres*, vendidi. Respondit, nullam esse venditionem: sed civili intentione incerti agendum [est].

7. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

SI tibi decem dedero, *ut Stichum manumittas*, & cessaveris: confestim agam præscriptis verbis, ut solvas, quanti mea interest: aut, si nihil interest, condicam tibi, ut decem reddas.

8. IDEM lib. 27 Quæstionum.

SI dominus servum, cum furto argueretur, quæstionis habendæ causa æstimatum dedisset, neque de eo compertum fuisset, & is non redderetur: eo nomine civiliter agi posse, licet aliquo casu servum retenturus esset, qui traditum accepisset. Potest enim retinere servum sive dominus pro eo pecuniam elegisset, sive in admisso deprehensus fuisset: tunc enim [&] datam æstimationem reddi à domino oportere. Sed quæsitum est, qua actione pecunia, si eam dominus elegisset, peti posset? Dixi, tametsi quod inter eos ageretur verbis quoque stipulationis conclusum non fuisset, si tamen lex contractus non lateret, præscriptis verbis incerti & hic agi posse: nec videri nudum pactum intervenisse, quotiens certa lege dari probaretur.

9. IDEM lib. 11 Responsorum.

OB eam causam accepto liberatus, *ut nomen Titii debitoris delegaret*, si fidem contractus non impleat, incerti actione tenebitur: Itaque judicis officio non vetus obligatio restaurabitur, sed promissa præstabitur, aut condemnatio sequetur.

10. JAVOLENUS lib. 13 Epistolarum.

PArtis tertiæ usumfructum legavit: heredis bona ab ejus creditoribus distracta sunt: & pecuniam, quæ ex æstimatione partis tertiæ fiebat, mulier accepit fruendi causa: & per ignorantiam stipulatio prætermissa est: Quæro, an ab herede mulieris pecunia, quæ fruendi causa data est, repeti possit, & qua actione? Respondi, in factum actionem dari debere.

11. POMPONIUS lib. 39 ad Quintum Mucium.

QUia actionum non plenus numerus esset, ideo plerunque actiones in factum desiderantur. Sed & eas actiones, quæ Legibus proditæ sunt, si Lex justa ac necessaria sit, supplet Prætor in eo, quod Legi deest: Quod facit in Lege Aquilia, reddendo actiones in factum accommodatas Legi Aquiliæ: idque utilitas ejus Legis exigit.

12. PROCULUS lib. 11 Epistolarum.

SI vir uxori suæ fundos vendidit, & in venditione comprehensum est, convenisse inter eos, *si ea nupta ei esse desisset, ut eos fundos, si ipse vellet, eodem pretio mulier transcriberet viro*: in factum existimo judicium esse reddendum. idque & in aliis personis observandum.

13. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

SI tibi rem vendendam certo pretio dedissem, *ut, quo pluris vendidisses, tibi haberes*, placet, neque mandati, neque pro socio esse actionem: sed in factum, quasi alio negotio gesto: quia & mandata gratuita esse debent; & societas non videtur contracta in eo, qui te non admisit socium distractionis, sed sibi certum pretium excepit.

§. 1. Julianus [lib. 11 Digestorum] scribit, Si tibi areæ meæ dominium dedero, *ut insula ædificata partem mihi reddas*: neque emptionem esse, quia pretii loco partem rei meæ recipio; neque mandatum, quia non est gratuitum; neque societatem, quia * nemo societatem contrahendo rei suæ dominus esse desinit. † Sed *si puerum docendum*, vel *pecus pascendum* tibi dedero, vel *puerum nutriendum, ita ut, si post certos annos venisset, pretium inter nos communicaretur*, abhorrere hæc ab area; eo quod hic dominus esse non desinit, qui prius fuit: competit igitur pro socio actio. † Sed si forte puerum dominii tui fecero, idem se, quod in area, dicturum: quia dominium desinit ad primum dominum pertinere. Quid ergo est? in factum putat actionem Julianus dandam, [id est, præscriptis verbis]. Ergo si quis areæ dominium non transtulerit, sed passus sit te sic ædificare, ut communicaretur vel ipsa, vel pretium, erit societas. Idemque, & si partis areæ dominium transtulerit, partis non, & eadem lege ædificare passus sit.

14. IDEM lib. 41 ad Sabinum.

QUi servandarum mercium [suarum] causa alienas merces in mare projecit, nulla tenetur actione: [Sed] si sine causa id fecisset, in factum; si dolo, de dolo [tenetur]. §. 1. Sed & si servum quis alienum spoliaverit, isque frigore mortuus sit, de vestimentis quidem furti agi poterit, de servo vero in factum [agendum], criminali pœna adversus eum servata. §. 2. Sed & si calicem argenteum quis alienum in profundum abjecerit, damni dandi causa, non lucri faciendi, Pomponius lib. 17 ad Sabinum scripsit, neque furti, neque damni injuriæ actionem esse: in factum tamen agendum. §. 3. Si glans ex arbore tua in meum fundum cadat, eamque ego immisso pecore depascam, Aristo scribit, non sibi occurrere legitimam actionem, qua experiri possim: nam neque ex Lege duodecim Tabularum *de pastu pecoris*, quia non in tuo pascitur; neque de pauperie, neque de damni injuriæ agi posse: in factum itaque erit agendum.

15. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

SOlent, qui noverunt servos fugitivos alicubi celari, indicare eos dominis, ubi celentur: quæ res non facit eos fures: Solent etiam mercedem hujus rei accipere & sic indicare: nec videtur illicitum esse hoc, quod datur: Quare qui accepit, quia ob causam accepit, nec improbam causam, non timet condictionem. Quod si solutum quidem nihil est, sed pactio intercessit ob [Indicium], hoc est, *ut si indicasset, apprehensusque esset fugitivus, certum aliquid daretur*, videamus, an possit agere? Et quidem conventio ista non est nuda, ut quis dicat, ex pacto actionem non oriri, sed habet in se negotium aliquod: ergo civilis actio oriri potest, id est, præscriptis verbis; nisi si quis & in hac specie de dolo actionem competere dicat, ubi dolus aliquis arguatur.

16. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

PErmisisti mihi cretam eximere de agro tuo, *ita ut eum locum, unde exemissem, replerem*: exemi, nec repleo: Quæsitum est, quam habeas actionem? Sed certum est, civilem actionem incerti competere. Si autem vendidisti cretam, ex vendito ages. Quod si post exemptionem cretæ replevero, nec patiaris me cretam tollere, tum agam ad exhibendum: quia mea facta est, cum voluntate tua exempta sit. §. 1. Permisisti mihi, *ut sererem in fundo tuo & fructus tollerem*: sevi, nec pateris me fructus tollere: Nullam juris civilis actionem esse, Aristo ait: an in factum dari debeat, deliberari posse: Sed erit de dolo.

17. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

SI gratuitam tibi habitationem dedero, an commodati agere possim? & Vivianus ait, posse. Sed est tutius, præscriptis verbis agere.

§. 1. Si margarita tibi æstimata dedero, *ut aut eadem mihi adferres, aut pretium eorum*: deinde hæc perierint ante venditionem: cujus periculum sit? Et ait Labeo, quod & Pomponius scripsit, si quidem ego te venditor rogavi, meum esse periculum: si tu me, tuum: si neuter nostrum, sed duntaxat consensimus, teneri te hactenus, ut dolum & culpam mihi præstes. Actio autem ex hac causa utique erit præscriptis verbis.

§. 2. Papinianus lib. 8 Quæstionum scripsit: Si rem tibi *inspiciendam* dedi, & dicas te perdidisse, ita demum mihi præscriptis verbis actio competit, si ignorem ubi sit: nam si mihi liqueat, apud te esse, furti agere possum, vel condicere, vel ad exhibendum agere. Secundum hæc, si cui inspiciendum dedi, sive ipsius causa, sive utriusque, & dolum & culpam mihi præstandam esse dico, propter utilitatem, periculum non. si vero mei duntaxat causa datum est, dolum solum: quia prope depositum hoc accedit. §. 3. Si cum unum bovem haberem & vicinus unum, placuerit inter nos, *ut per denos dies ego ei, & ille mihi bovem commodaremus, ut opus faceret*, & apud alterum bos periit: commodati non competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum; verum præscriptis verbis agendum est. §. 4. Si cum mihi vestimenta venderes, rogavero *ut ea apud me relinquas, ut peritioribus ostenderem*; mox hæc perierint vi ignis, aut alia majore: periculum me minime præstaturum. Ex quo apparet, utique custodiam ad me pertinere. §. 5. Si quis *sponsionis causa* anulos acceperit, nec reddit victori, præscriptis verbis actio in eum competit. Nec enim recipienda est Sabini opinio, qui condici & furti agi ex hac causa putat. Quemadmodum enim rei nomine, cujus neque possessionem, neque dominium victor habuit, aget furti? Plane si inhonesta causa sponsionis fuit, sui anuli duntaxat repetitio erit.

18. IDEM lib. 30 ad Edictum.

SI apud te pecuniam deposuerim, *ut dares Titio, si fugitivum meum reduxisset*, nec dederis, quia non reduxit: si pecuniam mihi non reddas, melius est præscriptis verbis agere. Non enim

ambo

ambo pecuniam ego & fugitivarius deposuimus, ut quasi apud sequestrem sit depositum.

19. IDEM lib. 31 ad Edictum.

Rogasti me, ut tibi nummos mutuos darem; ego cum non haberem, *dedi tibi rem vendendam, ut pretio utereris*: Si non vendidisti, aut vendidisti quidem, pecuniam autem non accepisti mutuam, tutius est, ita agere, ut Labeo ait, præscriptis verbis; quasi negotio quodam inter nos gesto proprii contractus. §. 1. Si prædium pro te obligavero: deinde placuerit inter nos, *ut mihi fidejussorem præstares*; nec facias: melius esse dico, præscriptis verbis agi, nisi merces intervenit: nam si intervenit, ex locato esse actionem.

20. IDEM lib. 32 ad Edictum.

Apud Labeonem quæritur: Si tibi *equos venales experiendos dedero, ut, si in triduo displicuissent, redderes*, tuque desultor in his cucurreris & viceris, deinde emere nolueris, an sit adversus te ex vendito actio? Et puto verius esse, præscriptis verbis agendum: nam inter nos hoc actum, ut experimentum gratuitum acciperes, non ut etiam certares. §. 1. Item apud Melam quæritur: Si *mulas* tibi dedero, *ut experiaris, & si placuissent, emeres; si displicuissent, ut in dies singulos aliquid præstares*: deinde mulæ à grassatoribus fuerint ablatæ intra dies experimenti: quid esset præstandum, utrum pretium, & merces, an merces tantum? Et ait Mela, interesse, utrum emptio jam erat contracta, an futura: ut si facta, pretium petatur; si futura, merces petatur. Sed non exprimit de actionibus. Puto autem, si quidem perfecta fuit emptio, competere ex vendito actionem: si vero nondum perfecta esset, actionem talem, qualem adversus desultorem dari. §. 2. Si, cum emere argentum velles, vascularius ad te detulerit & reliquerit, & cum displicuisset tibi, servo tuo referendum dedisti, & sine dolo malo & culpa tua perierit, vascularii esse detrimentum: quia ejus quoque causa sit missum: Certe culpam eorum, quibus custodiendum perferendumve dederis, præstare te oportere, Labeo ait: & puto, præscriptis verbis actionem in hoc competere.

21. IDEM lib. 2 Disputationum.

Quotiens deficit actio vel exceptio, utilis actio vel exceptio est.

22. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

Si tibi polienda sarciendave vestimenta dederim, si quidem gratis hanc operam te suscipiente, mandati est obligatio: si vero mercede data, aut constituta, locationis conductionisque negotium geritur. Quod si neque gratis hanc operam susceperis, neque protinus aut data aut constituta sit merces, sed eo animo negotium gestum fuerit, ut postea tantum mercedis nomine daretur, quantum inter nos statutum sit: placet, quasi de novo negotio, in factum dandum esse judicium, id est, præscriptis verbis.

23. ALFENUS lib. 3 Dig. à Paulo epit.

Duo secundum Tiberim cum ambularent, alter eorum ei, qui secum ambulabat, rogatus anulum ostendit, ut respiceret; illi excidit anulus, & in Tiberim devolutus est: Respondit, posse agi cum eo in factum actionem.

24. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

Titius Sempronio triginta dedit, pactique sunt, *ut ex reditu ejus pecuniæ tributum, quod Titius pendere deberet, Sempronius præstaret, computatis usuris semissibus: quantoque minus tributorum nomine præstitum foret, quam earum usurarum quantitas esset, ut id Titio restitueret: quod amplius præstitum esset, id ex sorte decederet: aut, si & sortem & usuras summa tributorum excessisset, id quod amplius esset, Titius Sempronio præstaret*: neque de ea re ulla stipulatio interposita est. Titius *consulebat*, id quod amplius ex usuris Sempronius redegisset, quam tributorum nomine præstitisset, qua actione ab eo consequi possit? Respondit, pecuniæ quidem creditæ usuras nisi in stipulationem deductas, non deberi. Verum in proposito videndum, ne non tam fœnerata pecunia intelligi debeat, quam quasi mandatum inter eos contractum; nisi quod ultra semissem consecuturus esset. sed ne ipsius quidem sortis petitionem pecuniæ creditæ fuisse: quando, si Sempronius eam pecuniam sine dolo malo vel amisisset, vel vacuam habuisset, dicendum, nihil eum eo nomine præstare debuisse. Quare tutius esse, præscriptis verbis in factum actionem dari: præsertim cum illud quoque convenisset, *ut, quod amplius præstitum esset, quam ex usuris redigeretur, sorti decederet*; quod ipsum jus & causam pecuniæ creditæ excedat.

25. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

Si operas fabriles quis servi vice mutua dedisset, *ut tot idem reciperet*, posse eum præscriptis verbis agere: sicuti si *penulas dedisset, ut tunicas acciperet*. Nec esse hoc contrarium, quod si per errorem operæ indebitæ datæ sunt, ipsæ repeti non possunt. nam aliud dando, ut aliud reddatur, obligari jure gentium possumus: quod autem indebitum datur, aut ipsum repeti debet, aut tantundem ex eodem genere: quorum neutro modo operæ repeti possunt.

26. POMPONIUS lib. 21 ad Sabinum.

Si tibi scyphos dedi, *ut eosdem mihi redderes*, commodati actio est: si *ut pondus argenti redderes*, quantum in illis esset, tantidem ponderis petitio est per actionem præscriptis verbis; tam boni tamen argenti, quam illi scyphi fuerunt: sed si, ut *vel hos scyphos, vel* [ut] *ejusdem ponderis argentum dares*, convenit, [idem] dicendum est.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM
PARS QVARTA.
LIBER VIGESIMVS.

TIT. I.

DE PIGNORIBUS ET HYPOTHECIS: [ET] QUALITER EA CONTRAHANTUR: ET DE PACTIS EORUM.

1. PAPINIANUS lib. 11 Responsorum.

Conventio *generalis* in pignore dando bonorum vel postea quæsitorum recepta est: in speciem autem alienæ rei collata conventione, si non fuit ei, qui pignus dabat, debita, postea debitori dominio quæsito, difficilius creditori, qui non ignoravit alienum, utilis actio dabitur; sed facilior erit possidenti retentio.

§. 1. Servo pignori dato, peculium ejus creditor, citra conventionem specialiter super eo conceptam, frustra distrahit: Nec interest, quando servus domino peculium adquisierat.

§. 2. Cum prædium pignori daretur, nominatim, *ut fructus quoque pignori essent*, convenit: Eos consumptos bona fide emptor utili Serviana restituere non cogetur: pignoris etenim causam nec usucapione perimi placuit, quoniam quæstio pignoris ab intentione dominii separatur. Quod in fructibus dissimile est, qui nunquam debitoris fuerunt. §. 3. Pacto placuit, *ut, ad diem usuris non solutis, fructus hypothecarum usuris compensarentur fini legitimæ usuræ:* Quamvis exordio minores in stipulatum venerint, non esse tamen irritam conventionem placuit: cum, ad diem minore fœnore non soluto, legitimæ majores usuræ stipulanti recte promitti potuerunt.

§. 4. Cum prædium uxor viro donasset, idque prædium vir pignori dedisset, post divortium mulier possessionem prædii sui reciperavit: & idem prædium ob debitum viri pignori dedit: In ea duntaxat pecunia recte pignus à muliere contractum apparuit, quam offerre viro debuit, meliore prædio facto: scilicet, si majores sumptus, quam fructus fuissent, quos vir ex prædio percepit. etenim in ea quantitate proprium mulier negotium gessisse, non alienum suscepisse videtur.

2. IDEM lib. 3 Responsorum.

FIdejussor, qui pignora vel hypothecas suscepit, atque ita pecunias solvit, si mandati agat, vel cum eo agatur, exemplo creditoris, etiam culpam æstimari oportet: Cæterum judicio, quod de pignore dato proponitur, conveniri non potest.

3. IDEM lib. 20 Quæstionum.

SI superatus sit debitor, qui rem suam vindicabat, *quod suam non probat*: æque servanda erit creditori actio Serviana, probanti, *res in bonis eo tempore, quo pignus contrahebatur, illius fuisse.* Sed & si victus sit debitor vindicans hereditatem, judex actionis Servianæ, neglecta de hereditate dicta sententia, pignoris causam inspicere debebit. Atquin aliud in legatis & libertatibus dictum est: cum secundum eum, qui legitimam hereditatem vindicabat, sententia dicta est. Sed creditor non bene legatariis per omnia comparatur: cum legata quidem aliter valere non possunt, quam si testamentum ratum esse constaret. enimvero fieri potest, ut & pignus recte sit acceptum, nec tamen ab eo lis bene instituta.

§. 1. Per injuriam victus apud judicium, rem, quam petierat, postea pignori obligavit; non plus habere creditor potest, quam habet, qui pignus dedit. Ergo summovebitur rei judicatæ exceptione; tametsi maxime nullam propriam, qui vicit, actionem exercere possit: non enim quid ille non habuit, sed quid in ea re, quæ pignori data est, debitor habuerit, considerandum est.

4. GAIUS lib. singul. De formula hypothecaria.

COntrahitur hypotheca per pactum conventum, cum quis paciscatur, *ut res ejus propter aliquam obligationem sint hypothecæ nomine obligatæ.* Nec ad rem pertinet quibus fit verbis: sicuti est [&] in his obligationibus, quæ consensu contrahuntur: Et ideo & sine scriptura si convenit, *ut hypotheca fit*, & probari poterit, res obligata erit, de qua conveniunt. Fiunt enim de his scripturæ, ut quod actum est, per eas facilius probari poterit: & sine his autem valet quod actum est, si habeat probationem: Sicut & nuptiæ sunt, licet testationes in scriptis habitæ non sunt.

5. MARCIANUS lib. singul. Ad Formulam hypothecariam.

RES hypothecæ dari posse sciendum est pro quacunque obligatione: sive mutua pecunia datur, sive dos, sive emptio vel venditio contrahatur, vel etiam locatio & conductio, vel mandatum: & sive pura est obligatio, vel in diem, vel sub conditione; & sive in præsenti contractu, sive etiam præcedat. sed & futuræ obligationis nomine dari possunt: sed & non solvendæ omnis pecuniæ causa, verum etiam de parte ejus: & vel pro civili obligatione vel honoraria, vel tantum naturali. sed [&] in conditionali obligatione non alias obligantur, nisi conditio extiterit. §. 1. Inter *pignus* autem & *hypothecam* tantum nominis sonus differt.

§. 2. Dare autem quis hypothecam potest, sive pro sua obligatione, sive pro aliena.

6. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

OBligatione generali rerum, *quas quis habuit, habiturusve sit*, ea non continebuntur, quæ verisimile est quemquam specialiter obligaturum non fuisse: utputa supellex; item vestis relinquenda est debitori; & ex mancipiis, quæ in eo usu habebit, ut certum sit, eum pignori daturum non fuisse: proinde de ministeriis ejus perquam ei necessariis, vel quæ ad affectionem ejus pertineant,

7. PAULUS lib. 68 ad Edictum.

VEl quæ in usum cottidianum habentur, Serviana non competit.

8. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

DEnique concubinam, filios naturales, alumnos constitit generali obligatione non contineri, & si qua alia sunt hujusmodi ministeria.

9. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SEd & quod ad eas res, quas eo tempore, quo paciscebatur, in bonis habuit, idem observari debet. §. 1. Quod emptionem venditionemque recipit, etiam pignorationem recipere potest.

10. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

SI debitor res suas duobus simul pignori obligaverit, ita ut utrique in solidum obligatæ essent: singuli in solidum adversus extraneos Serviana utentur; inter ipsos autem si quæstio moveatur, possidentis meliorem esse conditionem. dabitur enim possidenti hæc exceptio, *Si non convenit, ut eadem res mihi quoque pignori esset:* Si autem id actum fuerit, ut pro partibus res obligarentur, utilem actionem competere, & inter ipsos, & adversus extraneos: per quam dimidiam partis possessionem apprehendant singuli.

11. MARCIANUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

SI is, qui bona Reipublicæ jure administrat, mutuam pecuniam pro ea accipiat, potest rem ejus obligare. §. 1. Si ἀντίχρησις, id est, *mutuus pignoris usus pro credito*, facta sit, & in fundum, aut in ædes aliquis inducatur: eousque retinet possessionem pignoris loco, donec illi pecunia solvatur; cum in usuras fructus percipiat, aut locando, aut ipse percipiendo, habitandoque. Itaque, si amiserit possessionem, solet in factum actione uti. §. 2. Ususfructus an possit pignori hypothecæve dari, quæsitum est, sive dominus proprietatis convenerit, sive ille, qui solum usumfructum habet? Et scribit Papinianus lib. 11 Responsorum, tuendum creditorem: & si velit cum creditore proprietarius agere, *non esse ei jus uti frui invito se*, tali exceptione eum Prætor tuebitur,

Si non

Si non inter creditorem, & eum ad quem ususfructus pertinet, convenerit, ut ususfructus pignori sit. Nam & cum emptorem ususfructus tuetur Prætor, cur non & creditorem tuebitur? Eadem ratione & debitori objicietur exceptio. §. 3. Jura prædiorum urbanorum pignori dari non possunt: Igitur nec convenire possunt, ut hypothecæ sint.

12. PAULUS lib. 68 ad Edictum.

SEd an viæ, itineris, actus, aquæductus pignoris conventio locum habeat, videndum esse Pomponius ait, ut talis pactio fiat, [ut], *quamdiu pecunia soluta non sit, eis servitutibus creditor utatur*; scilicet si vicinum fundum habeat: &, si intra diem certum pecunia soluta non sit, vendere eas vicino liceat. Quæ sententia propter utilitatem contrahentium admittenda est.

13. MARCIANUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

GRege pignori obligato, quæ postea nascuntur, tenentur: Sed & si prioribus capitibus decedentibus, totus grex fuerit renovatus, pignori tenebitur. §. 1. *Statuliber* quoque dari hypothecæ poterit, licet conditione existente evanescat pignus. §. 2. Cum pignori *rem pignoratam* accipi posse placuerit, quatenus utraque pecunia debetur, pignus secundo creditori tenetur, & tam exceptio, quam actio utilis ei danda est. Quod si dominus solverit pecuniam, pignus quoque perimitur. † Sed potest dubitari, numquid creditori, nummorum solutorum nomine, utilis actio danda sit, an non: quid enim, si res soluta fuerit? Et verum est, quod Pomponius libr. 7 ad Edictum scribit: si quidem pecuniam debet is, cujus nomen pignori datum est, exacta ea creditorem secum pensaturum: si vero corpus is debuerit & solverit, pignoris loco futurum apud secundum creditorem. §. 3. Et *in superficiariis* legitime consistere creditor potest adversus quemlibet possessorem: sive tantum pactum conventum de hypotheca intervenerit, sive etiam possessio tradita [fuerit], deinde amissa sit. §. 4. Etiam si creditor judicatum debitorem fecerit, hypotheca manet obligata: quia suas conditiones habet hypothecaria actio; id est, si soluta est pecunia, aut satisfactum [est]; quibus cessantibus tenet. Et si cum defensore in personam egero, licet is mihi satis dederit & damnatus sit, æque hypotheca manet obligata. Multo magis ergo si in personam actum sit, sive cum reo, sive cum fidejussore, sive cum utrisque pro parte, licet damnati sint, hypotheca manet obligata. * Nec per hoc videtur satisfactum creditori, quod habet judicati actionem. §. 5. Si sub conditione debiti nomine, obligata sit hypotheca, dicendum est, ante conditionem non recte agi, cum nihil interim debeatur: sed, si sub conditione debiti conditio venerit, rursus agere poterit. Sed si præsens sit debitum, hypotheca vero sub conditione, & agatur ante conditionem hypothecaria, verum quidem est, pecuniam solutam non esse, sed auferri hypothecam iniquum est: ideoque arbitrio judicis cautiones interponendæ sunt, *si conditio exstiterit, nec pecunia solvatur, restitui hypothecam, si in rerum natura sit.* §. 6. Propter usuras quoque, si obligata sit hypotheca, usuræ solvi debent. Idem & in pœna dicemus.

14. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

QUæsitum est, si nondum dies pensionis venit, an & medio tempore persequi pignora permittendum sit? Et *puto*, dandam pignoris persecutionem: quia interest mea. Et ita Celsus scribit. §. 1. Ex quibus casibus naturalis obligatio consistit, pignus perseverare constitit.

15. GAIUS lib. singul. De formula hypothecaria.

ET quæ nondum sunt, *futura* tamen sunt, hypothecæ dari possunt; ut fructus pendentes, partus ancillæ, fœtus pecorum: & ea quæ nascuntur, sint hypothecæ obligata. Idque servandum est, sive dominus [fundi] convenerit aut de usufructu, aut de his, quæ nascuntur: sive is, qui usumfructum habet. sicuti Julianus scribit. §. 1. Quod dicitur creditorem probare debere, *cum conveniebat, rem in bonis debitoris fuisse*: ad eam conventionem pertinet, quæ specialiter facta est, non ad illam, quæ cottidie inseri solet cautionibus, *ut specialiter rebus hypothecæ nomine datis, cætera etiam bona teneantur debitoris, quæ nunc habet & quæ postea adquisierit, perinde atque si specialiter hæ res fuissent obligatæ.*

§. 2. Qui res suas jam obligaverint, & alii secundo obligant creditori, ut effugiant periculum, quod solent pati, qui sæpius easdem res obligant, prædicere solent, *alii nulli rem obligatam esse, quam forte Lucio Titio, ut in id, quod excedit priorem obligationem, res sit obligata*, [ut sit pignori, hypothecæve id quod pluris est], *aut* [in] *solidum, cum primo debito liberata res fuerit.* De quo videndum est, utrum hoc ita se habeat, si & conveniat: an & si simpliciter convenerit de eo quod excedit, ut sit hypothecæ? Et solida res inesse conventioni videtur, cum à primo creditore fuerit liberata. An adhuc pars? Sed illud magis est, quod prius diximus.

16. MARCIANUS lib. singul. Ad formulam hypothecariam.

SI fundus hypothecæ datus sit, deinde alluvione major factus [est], totus obligabitur. §. 1. Si nesciente domino res ejus hypothecæ data sit, deinde postea dominus ratum habuerit, dicendum est, hoc ipsum, quod ratum habet, voluisse eum retro recurrere [ratihabitionem] ad illud tempus, quo convenit: Voluntas autem fere eorum demum servabitur, qui & pignori dare possunt. §. 2. Si res hypothecæ data, postea mutata fuerit, æque hypothecaria actio competit: veluti de domo data hypothecæ & horto facta. Item si de loco convenit & domus facta sit. Item de loco dato, [deinde] vineis in eo positis.

§. 3. In vindicatione pignoris quæritur, an rem, de qua actum est, possideat is, cum quo actum est? Nam si non possideat, nec dolo fecerit, quo minus possideat, absolvi debet. Si vero possideat & aut pecuniam solvat, aut rem restituat, æque absolvendus est. Si vero neutrum horum faciat, condemnatio sequetur. † Sed si velit restituere, nec possit, forte quod res abest, & longe est, vel in provinciis: solet cautionibus res explicari: nam, si caverit se restituturum, absolvitur. Sin vero dolo quidem desiit possidere, summa autem ope nisus non possit rem ipsam restituere: tanti condemnabitur, quanti actor in litem juraverit; sicut in cæteris in rem actionibus. nam si tanti condemnatus esset, quantum deberetur, quid proderat in rem actio, cum [&] in personam agendo idem consequeretur? §. 4. Interdum etiam de fructibus arbitrari debet judex: ut ex quo lis inchoata sit, ex eo tempore etiam fructibus condemnet. Quid enim, si minoris sit prædium, quam debetur? nam de antecedentibus fructibus nihil potest pronunciare, nisi exstent, & res non sufficit. §. 5. Creditor hypothecam

ream sibi per sententiam adjudicatam quemadmodum habiturus sit, quæritur: nam dominium ejus vindicare non potest. Sed hypothecaria agere potest: & si exceptio objicietur à possessore rei judicatæ, replicet, *si secundum me judicatum non est*. §. 6. Si pluris condemnatus sit debitor non restituendo pignus, quam computatio sortis & usurarum faciebat, an si tantum solverit, quantum debebat, exoneretur hypotheca? Quod ego, quantum quidem ad subtilitatem legis & auctoritatem sententiæ, non probo: Semel enim causa transire videtur ad condemnationem, & inde pecunia deberi. Sed humanius est, non amplius eum, quam quod revera debet, dando, hypothecam liberare. §. 7. Aliena res utiliter potest obligari sub conditione, *si debitoris facta fuerit*. §. 8. Si duo pariter de hypotheca paciscantur: in quantum quisque obligatam hypothecam habeat, utrum pro quantitate debiti, an pro partibus dimidiis, quæritur? Et magis est, ut pro quantitate debiti pignus habeant obligatum. Sed uterque, si cum possessore agat, quemadmodum? utrum de parte quisque, an de toto, quasi utrique in solidum res obligata sit? Quod erit dicendum, si eodem die pignus utrique datum est separatim: sed si simul illi & illi, si hoc actum est, uterque recte in solidum aget; si minus, unusquisque pro parte. §. 9. Potest ita fieri pignoris datio, hypothecæve, *ut, si intra certum tempus non sit soluta pecunia, jure emptoris possideat rem, justo pretio tunc æstimandam*: hoc enim casu videtur quodammodo conditionalis esse venditio: Et ita Divus Severus & Antoninus rescripserunt.

17. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

PIgnoris persecutio in rem parit actionem creditori.

18. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

SI ab eo, qui Publiciana uti potuit, quia dominium non habuit, pignori accepi: sic tuetur me per Servianam Prætor, quemadmodum debitorem per Publicianam.

19. ULPIANUS lib. 21 ad Edictum.

QUi pignori plures res accepit, non cogitur unam liberare, nisi accepto universo, quantum debetur.

20. IDEM lib. 63 ad Edictum.

CUm convenit, *ut is, qui ad refectionem ædificii credidit, de pensionibus jure pignoris ipse creditum recipiat*, etiam actiones utiles adversus inquilinos accipiet, cautionis exemplo, quam debitor creditori pignori dedit.

21. IDEM lib. 73 ad Edictum.

SI inter colonum & procuratorem meum convenerit de pignore, vel ratam habente me conventionem vel mandante: quasi inter me & colonum meum convenisse videatur. §. 1. Si debitor servum, quem à non domino bona fide emerat & pignoravit, teneat, Servianæ locus est; & si adversus eum agat creditor, doli replicatione exceptionem elidet: [&] ita Julianus ait; & habet rationem. §. 2. Quidquid pignori commodi, sive incommodi fortuito accessit, id ad debitorem pertinet. §. 3. Si res pignerata non restituatur, lis adversus possessorem erit æstimanda: sed utique aliter adversus ipsum debitorem, aliter adversus quemvis possessorem. nam adversus debitorem non pluris, quam quanti debet, quia non pluris interest: adversus cæteros possessores etiam pluris. & quod amplius debito consecutus creditor fuerit, restituere debet debitori pigneratitia actione.

22. MODESTINUS lib. 7 Differentiarum.

SI Titio, qui rem meam ignorante me creditori suo pignori obligaverit, heres exstitero, ex postfacto pignus directo quidem non convalescit, sed utilis pigneratitia dabitur creditori.

23. IDEM lib. 3 Regularum.

CReditor prædia sibi obligata ex causa pignoris, locare [recte poterit]. §. 1. Pignoris obligatio etiam inter absentes recte ex contractu obligatur.

24. IDEM lib. 5 Regularum.

IN quorum finibus emere quis prohibetur, pignus accipere non prohibetur.

25. IDEM lib. 8 Regularum.

CUm vitiose vel inutiliter contractus pignoris intercedat, retentioni locus non est: nec si bona creditoris ad fiscum pertineant.

26. IDEM lib. 4 Responsorum.

FIdejussor impetravit à Potestate, *ut & antequam solveret, pignora ipse possideat, quasi satisfacturus creditoribus*, nec satisfecit: modo heres debitoris paratus est solvere creditoribus: Quæro, an pignora fidejussor restituere cogendus sit? Modestinus respondit, cogendum esse. §. 1. Pater Seio emancipato filio facile persuasit, ut, quia mutuam quantitatem acciperet à Septicio creditore, chirographum perscriberet sua manu filius [ejus], quod ipse impeditus esset scribere, sub commemoratione domus ad filium pertinentis pignori dandæ: Quærebatur, an Seius inter cætera bona etiam hanc domum jure optimo possidere possit, cum patris se hereditate abstinuerit; nec metuiri ex hoc solo, quod mandante patre manu sua perscripsit instrumentum chirographi, cum neque consensum suum accommodaverat patri, aut signo suo, aut alia scriptura? Modestinus respondit, cum sua manu pignori domum suam futuram Seius scripserat, consensum ei obligationi dedisse manifestum est. §. 2. Lucius Titius prædia & mancipia, quæ in prædiis erant, obligavit: heredes ejus prædiis inter se divisis, illis mancipiis defunctis, alia substituerunt: creditor postea prædia cum mancipiis distraxit: Quæritur, an ipsa mancipia, quæ sunt modo in prædiis constituta, hoc est [in] hypothecis, emptor vindicare recte possit? Modestinus respondit, si neque pignorata sunt ipsa mancipia, neque ex pignoratis ancillis nata, minime creditoribus obligata esse.

27. MARCELLUS lib. 5 Digestorum.

SErvum, quem quis pignori dederat, ex levissima offensa vinxit, mox solvit; & quia debito non satisfaciebat, creditor minoris servum vendidit: an aliqua actio creditori in debitorem constituenda sit, quia crediti ipsius actio non sufficit ad id, quod deest persequendum? Quid si eum interfecisset, aut eluscasset? Ubi quidem interfecisset, ad exhibendum tenetur: ubi autem eluscasset, quasi damni injuriæ dabimus actionem ad quantum interest, quod debilitando aut vinciendo, persecutionem pignoris exinanierit. Fingamus nullam crediti nomine actionem esse, quia forte causa ceciderat: non existimo indignam rem animadversione & auxilio Prætoris. Ulpianus notat: si ut creditori noceret, vinxit, tenebitur: si merentem, non tenebitur.

28. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

SI legati conditionalis relicti filiofamilias, pater ab herede rem propriam ejus pignori accepit, & mortuo patre, vel emancipato filio, con-

conditio legati exstiterit: incipit filio legatum deberi. & neque pater potest pignus vindicare, neque filius qui nunc habere cœpisset actionem, nec ex præcedente tempore potest quicquam juris habere in pignore: sicut in fidejussore dicitur.

29. IDEM lib. 5 Responsorum.

PAulus respondit, generalem quidem conventionem sufficere ad obligationem pignorum: sed ea, quæ ex bonis defuncti non fuerunt, sed postea ab herede ejus ex alia causa adquisita sunt, vindicari non posse à creditore testatoris. §. 1. Si mancipia in causam pignoris ceciderunt, ea quoque quæ ex his nata sunt, eodem jure habenda sunt. Quod tamen diximus *etiam adgnata teneri*, sive specialiter de his convenerit, sive non, ita procedit, si dominium eorum ad eum pervenit, qui obligavit, vel heredem ejus: Cæterum, [si] apud alium dominum pepererint, [non erunt obligata.]

§. 2. Domus pignori data exusta est, eamque aream emit Lucius Titius & extruxit: Quæsitum est, de jure pignoris? Paulus respondit, pignoris persecutionem perseverare: & ideo jus soli superficiem secutam videri, id est, cum jure pignoris: sed bona fide possessores non aliter cogendos creditoribus ædificium restituere, quam sumptus in exstructione erogatos, quatenus pretiosior res facta est, reciperent.

§. 3. Si sciente & consentiente domino servus, *ut omnia bona domini pignori obligata essent*, convenit, ipsum quoque, qui cavit, obligatum esse pignoris jure.

30. IDEM lib. 6 Responsorum.

PEriculum pignorum nominis venditi ad emptorem pertinere, si tamen probetur eas res obligatas fuisse.

31. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

LEx vectigali fundo dicta erat, ut, *si post certum temporis vectigal solutum non esset, is fundus ad dominum redeat*: postea is fundus à possessore pignori datus est: Quæsitum est, an recte pignori datus est? Respondit, si pecunia intercessit, pignus esse. † Item quæsiit: si cum in exsolutione vectigalis tam debitor, quam creditor cessassent & propterea pronunciatum esset, *fundum secundum legem domini esse*, cujus potior causa esset? Respondit, si (ut proponeretur) vectigali non soluto, jure suo dominus usus esset, etiam pignoris jus evanuisse.

32. IDEM lib. 5 Responsorum.

DEbitor pactus est, *ut quæcunque in prædia pignori data, inducta, invecta, importata, ibi nata, paratave essent, pignori essent*: eorum prædiorum pars sine colonis fuit, eaque actori suo colenda debitor [ita] tradidit, adsignatis & servis culturæ necessariis: Quæritur, an & Stichus villicus, & cæteri servi ad culturam missi, & Stichi vicarii obligati essent? Respondit, eos duntaxat, qui hoc animo à domino inducti essent, ut ibi perpetuo essent, non temporis causa accommodarentur, obligatos.

33. TRYPHONINUS lib. 8 Disputat.

IS, qui promisit *tibi aut Titio*, solutum quidem Titio repetere non potest, sed pignus ei datum & ante solutionem recipit.

34. SCÆVOLA lib. 27 Digestorum.

CUm tabernam debitor creditori pignori dederit, quæsitum est, utrum eo facto nihil egerit, an tabernæ appellatione merces, quæ in ea erant, obligasse videatur? & si eas merces per tempora distraxerit, & alias comparaverit, easque in eam tabernam intulerit & decesserit, an omnia, quæ ibi deprehenduntur, creditor hypothecaria actione petere possit, cum & mercium species mutatæ sint, & res aliæ illatæ? Respondit: Ea, quæ mortis tempore debitoris in taberna inventa sunt, pignori obligata esse videntur. §. 1. Idem quæsiit, cum epistola talis emissa sit: Δανεισάμεν© παρὰ σε δηνάρια πεντακόσια, παρεκάλεσά σε, μὴ βεβαιωτὴν ἀλλ' ὑποθήκην παρ' ἐμοῦ λαβεῖν· οἶδας γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι καὶ ἡ ταβέρνα, καὶ οἱ δοῦλοί μου οὐδενὶ κατέχονται, ἢ σοί· καὶ ὡς συγχρήμονι ἀνθρώπῳ ἐπιστεύσας. Id est, *Mutuatus abs te quingentos denarios, rogavi, ne sponsorem, sed pignus à me acciperes: exacte enim, & pro certo nosti, nemini alii tabernam, servosque meos, quam tibi esse obligatos, & quod tanquam honesto viro fidem habueris*: an pignus contractum sit? an vero [ea] epistola nullius momenti sit, cum sine die & Consule sit? Respondit, cum convenisse de pignoribus videtur, non idcirco obligationem pignorum cessare, quod dies & Consules additi vel tabulæ signatæ non sint.

§. 2. Creditor pignori accepit à debitore *quidquid in bonis habet, habiturusve esset*: Quæsitum est, an corpora pecuniæ, quam idem debitor ab alio mutuam accepit, cum in bonis ejus facta sint, obligata creditori pignoris esse cœperint? Respondit, cœpisse.

35. LABEO lib. 1 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI insula, quam tibi ex pacto convento licuit vendere, combusta est, deinde à debitore suo restituta: idem in nova insula juris habes.

TIT. II.

IN QUIBUS CAUSIS PIGNUS, VEL HYPOTHECA TACITE CONTRAHITUR.

1. PAPINIANUS lib. 10 Responsorum.

SEnatusconsulto, quod sub Marco Imperatore factum est, pignus insulæ creditori datum, qui pecuniam ob restitutionem ædificii exstruendi mutuam dedit, ad eum quoque pertinebit, qui redemptori, domino mandante, nummos ministravit.

2. MARCIANUS lib. singul. Ad formulam hypothecariam.

POmponius lib. 40 Variarum lectionum scribit, Non solum pro pensionibus, sed & si deteriorem habitationem fecerit culpa sua inquilinus, quo nomine ex locato cum eo erit actio, invecta & illata pignori erunt obligata.

3. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

SI horreum fuit conductum vel diversorium, vel area: tacitam conventionem de invectis illatis, etiam in his locum habere, putat Neratius: Quod verius est.

4. NERATIUS lib. 1 Membranarum.

EO jure utimur, ut quæ in prædia urbana *inducta illata* sunt, pignori esse credantur, quasi id tacite convenerit: In rusticis prædiis contra observatur. §. 1. *Stabula*, quæ non sunt in continentibus ædificiis, quorum prædiorum ea numero habenda sint, dubitari potest? Et quidem urbanorum sine dubio non sunt, cum à cæteris ædificiis separata sint. Quod ad causam tamen [talis] taciti pignoris pertinet, non multum ab urbanis prædiis differunt.

5. MARCIANUS lib. singul. Ad formulam hypothecariam.

POmponius [libro 13 Variarum lectionum scribit], Si *gratuitam* habitationem conductor mihi præstiterit, invecta à me domino insulæ pignori non esse. §. 1. Item illud, inquit, videndum est, voluntate domini induci

pignus

pignus ita posse, ut in partem debiti sit obligatum. §. 2. Si quis fidejubeat, cum res illius à debitore, pro quo fidejussit, pignori data sit, bellissime intelligitur, hoc ipso quod fidejubeat, quodammodo mandare res suas esse obligatas. Sane si postea sint ejus res hypothecæ datæ, non erunt obligatæ.

6. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

LIcet in prædiis urbanis tacite solet conventum accipi, ut perinde teneantur *invecta* & *inlata*, ac si specialiter convenisset: certe libertati hujusmodi pignus non officit: Idque & Pomponius probat: ait enim, manumissioni non officere ob habitationem obligatum.

7. POMPONIUS lib. 13 ex variis Lectionibus.

IN prædiis rusticis fructus, qui ibi nascuntur, tacite intelliguntur pignori esse domino fundi locati, etiam si nominatim id non convenerit. §. 1. Videndum est, ne non omnia illata, vel inducta: sed ea sola, quæ, ut ibi sint, illata fuerint, pignori sint? Quod magis est.

8. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

CUm debitor gratuita pecunia utatur, potest creditor de fructibus rei sibi pigneratæ ad modum legitimum usuras retinere.

9. IDEM lib. singul. de Officio Præfecti Vigilum.

ESt differentia obligatorum propter pensionem, & eorum quæ ex conventione manifestarii pignoris nomine tenentur: quod manumittere mancipia obligata pignori non possumus, inhabitantes autem, manumittimus; scil. antequam pensionis nomine percludamur. tunc enim pignoris nomine retenta mancipia non liberabimus: & derisus Nerva Jurisconsultus, qui per fenestram monstraverat servos detentos ob pensionem, liberari posse.

10. SCÆVOLA lib. 6 Digestorum.

TUtoris heres cum herede pupilli transactione facta, cum ex ea majorem partem solvisset, in residuam quantitatem pignus obligavit: Quæsitum est, an in veterem contractum jure res obligata esset? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, obligatam esse.

TIT. III.

QUÆ RES PIGNORI, VEL HYPOTHECÆ DATÆ OBLIGARI NON POSSUNT.

1. MARCIANUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

PUpillus sine tutoris auctoritate hypothecam dare non potest. §. 1. *Si filiusfamilias* pro alio rem peculiarem obligaverit, vel *servus*, dicendum est, eam non teneri, licet liberam peculii sui administrationem habeant: sicut nec donare eis conceditur: non enim usquequaque habent liberam administrationem. Facti tamen est quæstio, si quæratur, quousque eis permissum videatur peculium administrare.

§. 2. Eam rem, quam quis emere non potest, quia commercium ejus non est, jure pignoris accipere non potest, ut D. Pius Claudio Saturnino rescripsit. Quid ergo si prædium quis litigiosum pignori acceperit? an exceptione summovendus sit? Et Octavenus putabat, etiam in pignoribus locum habere exceptionem: Quod ait Scævola lib. 3 variarum Quæstionum, procedere, ut in rebus mobilibus exceptio locum habeat.

2. GAIUS lib. singul. De formula hypothecaria.

SI alius pro muliere quæ intercessit, dederit hypothecam, aut pro filiofamilias, cui contra Senatusconsultum creditum est: an his succurritur, quæritur? Et in eo quidem, qui pro muliere obligavit rem suam, facilius dicetur, succurri ei: sicuti fidejussori [hujus] mulieris eadem datur exceptio. Sed [&] in eo, qui pro filiofamilias rem suam obligavit, eadem dicenda erunt, quæ tractantur & in fidejussore ejus.

3. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

ARisto Neratio Prisco scripsit, etiamsi ita contractum sit, ut *antecedens dimitteretur*, non aliter in jus pignoris succedet, nisi convenerit, *ut sibi eadem res esset obligata*: neque enim in jus primi succedere debet, qui ipse nihil convenit de pignore: quo casu emptoris causa melior efficietur. Denique si antiquior creditor *de pignore vendendo* cum debitore pactum interposuit, posterior autem creditor de distrahendo omisit, non per oblivionem, sed cum hoc ageretur, *ne posset vendere*: videamus, an dici possit, huc usque transire ad eum jus prioris, ut distrahere pignus huic liceat? Quod admittendum existimo: * sæpe enim quod quis ex sua persona non habet, hoc per extraneum petere potest.

4. IDEM lib. 5 Responsorum.

TItius, cum mutuam pecuniam accipere vellet à Mævio, cavit ei, & quasdam res hypothecæ nomine dare destinavit: deinde postquam quasdam ex his rebus vendidisset, accepit pecuniam. Quæsitum est, an & prius res venditæ creditori tenerentur? Respondit, cum in potestate fuerit debitoris, post cautionem interpositam pecuniam non accipere, eo tempore pignoris obligationem contractam videri, quo pecunia numerata est: & ideo inspiciendum, quas res in bonis debitor numeratæ pecuniæ tempore habuerit.

5. IDEM lib. 5 Sententiarum.

CReditor, qui sciens filiumfamilias à parente pignori accepit, relegatur.

TIT. IV.

QUI POTIORES IN PIGNORE, VEL HYPOTHECA HABEANTUR, ET DE HIS QUI IN PRIORUM CREDITORUM LOCUM SUCCEDUNT.

1. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

QUi dotem pro muliere promisit, pignus sive hypothecam de restituenda sibi dote accepit: subsecuta deinde pro parte numeratione, maritus eandem rem pignori alii dedit: mox residuæ quantitatis numeratio impleta est. Quærebatur de pignore. Cum ex causa promissionis ad universæ quantitatis exsolutionem, qui dotem promisit, compellitur, non utique solutionum observanda sunt tempora, sed dies contractæ obligationis: Nec [probe] dici, in potestate ejus esse, ne pecuniam residuam redderet, ut minus dotata mulier esse videatur.

§. 1. Alia causa est ejus qui pignus accepit, ad eam summam, quam intra diem certum numerasset, ac forte prius, quam numeraret, alii res pignori data est.

2. IDEM lib. 3 Responsorum.

QUi generaliter bona debitoris pignori accepit, eo potior est, cui postea prædium ex his bonis datur: quamvis ex ceteris pecuniam suam redigere possit. † Quod si ea conventio prio-

prioris fuit, *ut ita demum cætera bona pignori haberentur, si pecunia de his quæ generaliter accepit, servari non potuisset*: deficiente secunda conventione secundus creditor in pignore postea dato non tam potior quam solus invenietur.

3. IDEM lib. 11 Responsorum.

CReditor acceptis pignoribus, quæ secunda conventione secundus creditor accepit, novatione postea facta [pignora] prioribus addidit: Superioris temporis ordinem manere primo creditori placuit, tanquam in suum locum succedenti. §. 1. Cum ex causa mandati prædium Titio, cui negotium fuerat gestum, deberetur, prius quam ei possessio traderetur, id pignori dedit: post traditam possessionem idem prædium alii denuo pignori dedit: Prioris causam esse potiorem apparuit, si non creditor secundus pretium ei qui negotium gesserat, solvisset. verum in ea quantitate, quam solvisset, ejusque usuris, potiorem fore constaret: nisi forte prior ei pecuniam offerat. Quod si debitor aliunde pecuniam solvisset, priorem præferendum. §. 2. Post divisionem regionibus factam inter fratres convenit, *ut, si frater agri portionem pro indiviso pignori datam, à creditore suo non liberasset, ex divisione quæsitæ partis partem dimidiam alter distraheret*: Pignus intelligi contractum existimavi: sed priorem secundo non esse potiorem; quoniam secundum pignus ad eam partem directum videbatur, quam ultra partem suam frater non consentiente socio non potuit obligare.

4. POMPONIUS lib. 35 ad Sabinum.

[SI] debitor, antequam à priore creditore pignus liberaret, idem illud ob pecuniam creditam alii pignori dedisset, & antequam utrique creditori solveret debitum, rem [aliam] priori creditori vendiderat, creditumque pensaverit cum pretio rei venditæ: dicendum est perinde haberi debere, ac si priori creditori pecunia soluta esset. Nec enim interesse, solverit, an pensaverit: & ideo posterioris creditoris causa est potior.

5. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

INterdum posterior potior est priori: utputa, si in rem istam conservandam impensum est, quod sequens credidit: veluti si navis fuit obligata, & ad armandam eam [rem], vel reficiendam ego credidero.

6. IDEM lib. 73 ad Edictum.

HUjus enim pecunia salvam fecit totius pignoris causam: Quod poterit quis admittere, & si in cibaria nautarum fuerit creditum, sine quibus navis salva pervenire non poterat.

§. 1. Item si quis in merces [sibi] obligatas crediderit, vel ut salvæ fiant, vel ut naulum exsolvatur, potentior erit, licet posterior sit: nam & ipsum naulum potentius est. §. 2. Tantundem dicetur & si merces horreorum, vel areæ, vel vecturæ jumentorum debetur: nam & hic potentior erit.

7. IDEM lib. 3 Disputationum.

IDemque est, si ex nummis pupilli fuerit res comparata. Quare, si duorum pupillorum nummis res fuerit comparata, ambo in pignus concurrent pro his portionibus quæ in pretium rei fuerint expensæ. Quod si res non in totum ex nummis cujusdam comparata est, erit concursus utriusque creditoris, id est & antiquioris, & ejus cujus nummis comparata est. §. 1. Si tibi, *quæ habiturus sum*, obligaverim, & Titio specialiter fundum, *si in dominium meum pervenerit*, mox dominium ejus adquisiero: putat Marcellus, concurrere utrumque creditorem [&] in pignore. Non enim multum facit, quod de suo nummos debitor dederit: quippe cum res ex nummis pigneratis empta, non sit pignorata ob hoc solum, quod pecunia pignorata erat.

8. IDEM lib. 7 Disputationum.

SI pignus specialiter Respublica acceperit, dicendum est, præferri eam fisco debere, si postea fisco debitor obligatus est: quia & privati præferuntur.

9. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

QUi balneum ex *Kalendis proximis* conduxerat, pactus erat, *ut homo Eros pignori locatori esset, donec mercedes solverentur*. Idem ante Kalendas Julias eundem Erotem alii ob pecuniam creditam pignori dedit: Consultus, an adversus hunc creditorem petentem Erotem, locatorem Prætor tueri deberet? Respondit, debere: licet enim eo tempore homo pignori datus esset, quo nondum quicquam pro conductione deberetur, quoniam tamen jam tunc in ea causa Eros esse cœpisset, ut invito locatore jus pignoris in eo solvi non posset, potiorem ejus causam habendam. §. 1. Amplius etiam sub conditione creditorem tuendum *putabat* adversus eum, cui postea quicquam deberi cœperit: si modo non ea conditio sit, quæ invito debitore impleri non possit. §. 2. Sed & si heres ob [ea] legata, quæ sub conditione data erant, de pignore rei suæ convenisset, & postea eadem ipsa pignora ob pecuniam creditam pignori dedit, ac post conditio legatorum exstitit: hic quoque tuendum eum, cui prius pignus datum esset, *existimavit*. §. 3. Titia prædium alienum Titio pignori dedit, post Mævio: deinde domina ejus pignoris facta, marito suo in dotem æstimatum dedit: Si Titio soluta sit pecunia, non ideo magis Mævii pignus convalescere placebat. Tunc enim, priore dimisso, sequentis confirmatur pignus, cum res in bonis debitoris inveniatur: in proposito autem maritus emptoris loco est: atque ideo, quia neque tunc cum Mævio obligaretur, neque cum Titio solveretur, in bonis mulieris fuerit, nullum tempus inveniri, quo pignus Mævii convalescere possit. Hæc tamen ita, si bona fide in dotem æstimatum prædium maritus accepit, id est, si ignoravit Mævio obligatum esse.

10. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

SI & jure judicatum, & pignus in causa judicati ex auctoritate ejus qui jubere potuit, captum est, privilegiis temporis fore potiorem heredem ejus, in cujus persona pignus constitutum est.

11. GAIUS lib. singulari De formula hypothecaria.

POtior est in pignore, qui prius credidit pecuniam, & accepit hypothecam: quamvis cum alio ante convenerat, *ut, si ab eo pecuniam acceperit, sit res obligata*; licet ab hoc postea accepit. poterat enim, licet ante convenit, non accipere ab eo pecuniam. §. 1. *Videamus*, an idem dicendum sit, si, sub conditione stipulatione facta, hypotheca data sit, qua pendente alius credidit pure, & accepit eandem hypothecam, tunc deinde prioris stipulationis exsistat conditio: ut potior sit, qui postea credidisset? Sed vereor, num hic aliud sit dicendum: cum enim semel conditio exstitit, perinde habetur, ac si illo tempore quo stipulatio interposita est, sine conditione facta esset: Quod & melius est. §. 2. Si colonus convenit, *ut inducta in fundum, illata, ibi nata, pignori essent*, & antequam inducat, alii rem hypo-

hypothecæ nomine obligaverit, tunc deinde eam in fundum induxerit, potior erit, qui specialiter pure accepit: quia non ex conventione priori obligatur, sed ex eo, quod inducta res est: quod posterius factum est. §. 3. Si de *futura re* convenerit, ut hypothecæ sit, sicuti est de partu: hoc *quæritur*, an ancilla conventionis tempore in bonis fuit debitoris? & in fructibus, si convenit ut sint pignori: æque quæritur, an fundus, vel jus utendi fruendi conventionis tempore fuerit debitoris? §. 4. Si paratus est posterior creditor priori creditori solvere, quod ei debetur, videndum est, an competat ei hypothecaria actio, nolente priore creditore pecuniam accipere? Et dicimus, priori creditori inutilem esse actionem, cum per eum fiat, ne ei pecunia solvatur.

12. MARCIANUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

CReditor, qui prior hypothecam accepit, sive possideat eam, & alius vindicet hypothecaria actione, exceptio priori utilis est, SI NON MIHI ANTE PIGNORI HYPOTHECÆVE NOMINE SIT RES OBLIGATA: sive alio possidente, prior creditor vindicet hypothecaria actione, & ille excipiat SI NON CONVENIT, UT SIBI RES SIT OBLIGATA, hic in modum supra relatum replicabit: Sed si cum alio possessore creditor secundus agat, recte aget, & adjudicari ei poterit hypotheca, ut tamen prior cum eo agendo, auferat ei rem. §. 1. Si, quoniam non restituebat rem pigneratam possessor, condemnatus ex præfatis modis litis æstimationem exsolverit, an perinde secundo creditori teneatur, ac si soluta sit pecunia priori creditori, quæritur? Et recte puto hoc admittendum esse.

§. 2. Si primus, qui sine hypotheca credidit, post secundum, qui utrumque fecit, [ipse] hypothecam accepit, sine dubio posterior in hypotheca est. Unde si in diem de hypotheca convenit, dubium non est, quin potior sit: licet ante diem cum alio creditore pure de eadem re convenit. §. 3. Si idem bis, id est, ante secundum, & post eum crediderit, in priore pecunia potior est secundo, in posteriore tertius est.

§. 4. Si tecum de hypotheca paciscatur debitor, deinde [idem] cum alio tua voluntate: secundus potior erit. Pecunia autem soluta secundo, an rursus teneatur tibi, recte quæritur? Erit autem facti quæstio agitanda, quid inter eos actum sit: utrum ut discedatur ab hypotheca in totum, [cum] prior concessit [creditor] alii obligari hypothecam: an ut ordo servetur, & prior creditor secundo loco constituatur.

§. 5. Papinianus lib. 11 respondit, Si prior creditor postea novatione facta eadem pignora cum aliis acceperit, in suum locum eum succedere. sed si secundus non offerat pecuniam, posse priorem vendere, ut primam tantum pecuniam expensam ferat, non etiam quam postea credidit: & quod superfluum ex anteriore credito accepit, hoc secundo restituat. §. 6. Sciendum est, secundo creditori rem teneri etiam invito debitore tam in suum debitum, quam in primi creditoris, & in usuras suas, & quas primo creditori solvit. Sed tamen usurarum, quas creditori primo solvit, usuras non consequetur. Non enim negotium alterius gessit, sed magis suum. Et ita Papinianus lib. 3 Responsorum scripsit: & verum est. §. 7. Si simpliciter convenisset secundus creditor de hypotheca, ab omni possessore eam auferre poterit, præter priorem creditorem, & qui ab eo emit. §. 8. A Titio mutuatus, pactus est cum illo, *ut ei prædium suum pignori hypothecæve esset:* deinde mutuatus est pecuniam à Mævio, & pactus est cum eo, *ut, si Titio desierit prædium teneri, ei teneatur:* tertius deinde aliquis dat mutuam pecuniam [tibi], *ut Titio solveres,* & paciscitur [tecum], *ut idem prædium ei pignori hypothecæve sit, & locum ejus subeat:* Num hic medius tertio potior est, qui pactus est, ut, Titio soluta pecunia, impleatur conditio, & tertius de sua negligentia queri debeat? Sed tamen & hic tertius creditor secundo præferendus est.

§. 9. Si tertius creditor pignora sua distrahi permittit ad hoc, ut priori pecunia soluta, in aliud pignus priori succedat, successurum eum Papinianus lib. 11 Responsorum scripsit: Et omnino secundus creditor nihil aliud juris habet, nisi ut solvat priori, & loco ejus succedat.

§. 10. Si priori hypotheca obligata sit, nihil vero de venditione convenerit, posterior vero de hypotheca vendenda convenerit: verius est priorem potiorem esse. Nam [&] in pignore placet, si prior convenerit de pignore, licet posteriori res tradatur, adhuc potiorem esse priorem.

13. PAULUS lib. 5 ad Plautium.

INsulam tibi vendidi, & dixi, *prioris anni pensionem mihi, sequentium tibi accessuram, pignorumque ab inquilino datorum jus utrumque secuturum:* Nerva, Proculus, nisi ad utramque pensionem pignora sufficerent, jus omnium pignorum primum ad me pertinere; quia nihil aperte dictum esset, an communiter ex omnibus pignoribus summa pro rata servetur: si quid superesset, ad te. *Paulus.* Facti quæstio est: Sed verisimile est id actum, ut primam quamque pensionem pignorum causa sequatur.

14. IDEM lib. 14 ad Plautium.

SI non dominus duobus eandem rem diversis temporibus pigneraverit, prior potior est: quamvis, si à diversis non dominis pignus accipiamus, possessor melior sit.

15. IDEM lib. 68 ad Edictum.

ETiam superficies in alieno solo posita, pignori dari potest: ita tamen, ut prior causa sit domini soli, si non solvatur ei solarium.

16. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

CLaudius Felix eundem fundum tribus obligaverat, Euthychianæ primum, deinde Turboni, tertio loco alii creditori: cum Euthychiana de jure suo doceret, superata apud judicem à tertio creditore non provocaverat: Turbo apud alium [judicem] victus appellaverat: Quærebatur, utrum tertius creditor etiam Turbonem superare deberet, qui primam creditricem; an, ea remota, Turbo tertium excluderet? Plane cum tertius creditor primum de sua pecunia dimisit, in locum ejus substituitur in ea quantitate, quam superiori exsolvit. Fuerunt igitur qui dicerent, hic quoque tertium creditorem potiorem esse debere: mihi nequaquam hoc justum esse videbatur. † Pone, primam creditricem judicio convenisse tertium creditorem; & exceptione, aliove quo modo à tertio superatam: numquid adversus Turbonem, qui secundo loco crediderat, tertius creditor, qui primam vicit, exceptione rei judicatæ uti potest? aut contra, si post primum judicium, in quo prima creditrix superata est à tertio creditore, secundus creditor tertium obtinuerit, poterit uti exceptione rei judicatæ adversus [primam] creditricem? Nullo modo, ut opinor. Igitur nec tertius creditor successit in ejus locum, quem exclusit: nec *inter alios res judicata alii prodesse, aut nocere solet.* sed sine præjudicio

judicio prioris sententiæ totum jus alii creditori integrum relinquitur.

17. IDEM lib. 6 Responsorum.

[Eum] qui à debitore [suo] prædium obligatum comparavit, eatenus tuendum, quatenus ad priorem creditorem ex pretio pecunia pervenit.

18. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

Lucius Titius pecuniam mutuam dedit sub usuris, acceptis pignoribus: eidemque debitori Mævius sub iisdem pignoribus pecuniam dedit: Quæro, an Titius non tantum sortis, & earum usurarum nomine, quæ accesserunt, antequam Mævius crederet, sed etiam earum quæ postea accesserunt, potior esset? Respondit, Lucium Titium in omne, quod ei debetur, potiorem esse.

19. IDEM lib. 5 Responsorum.

Mulier in dotem dedit marito prædium pignori obligatum, & testamento maritum & liberos ex eo natos, item ex alio, heredes instituit: creditor, cum posset heredes convenire idoneos, ad fundum venit: Quæro, an, si ei justus possessor offerat, compellendus sit jus nominis cedere? Respondi, posse videri non injustum postulare.

20. TRYPHONINUS lib. 8 Disputationum.

Quærebatur, si post primum contractum tuum, antequam aliam pecuniam tu crederes, eidem debitori Seius credidisset quinquaginta, & hyperocham hujus rei, quæ tibi pignori data esset, debitor obligasset, dehinc tu eidem debitori crederes forte quadraginta: quod plus est in pretio rei, quam primo credidisti, utrum ei ob quinquaginta, an tibi in quadraginta cederet pignoris hyperocha. finge Seium paratum esse offerre tibi summam primo ordine creditam? Dixi, consequens esse, ut Seius potior sit in eo, quod amplius est in pignore: & oblata ab eo summa primo ordine credita, usurarumque ejus, postponatur primus creditor in summam, quam postea eidem debitori credidit.

21. SCÆVOLA lib. 27 Digestorum.

Titius Seiæ ob summam, qua ex tutela ei condemnatus erat, obligavit pignori *omnia bona sua, quæ habebat, quæque habiturus esset*: postea mutuatus à fisco pecuniam, pignori ei res suas omnes obligavit, & intulit Seiæ partem debiti, & reliquam summam novatione facta eidem promisit, in qua obligatione similiter, ut supra, de pignore convenit: Quæsitum est, an Seia præferenda sit fisco & in illis rebus, quas Titius tempore prioris obligationis habuit: item in his rebus, quas post priorem obligationem adquisiit, donec universum debitum suum consequatur? Respondit, nihil proponi, cur non sit præferenda. §. 1. Negotiatori marmorum creditor sub pignore lapidum, quorum pretia venditores ex pecunia creditoris acceperant, [numeravit]: idem debitor conductor horreorum Cæsaris fuit; ob quorum pensiones aliquot annis non solutas, Procurator exactioni præpositus, ad lapidum venditionem officium suum extendit: Quæsitum est, an jure pignoris eos creditor retinere possit? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, posse.

TIT. V.

DE DISTACTIONE PIGNORUM, ET HYPOTHECARUM.

1. PAPINIANUS lib. 26 Quæstionum.

Creditor, qui prædia pignori accepit, &, post alium creditorem qui pignorum conventionem ad bona debitoris contulit, ipse quoque simile pactum bonorum ob alium aut eundem contractum interposuit, ante secundum creditorem dimissum, nullo jure cætera bona titulo pignoris vendidit. Sed ob eam rem in personam actio contra eum creditori, qui pignora sua requirit, non competit. nec utilis danda est. nec furti rerum mobilium gratia recte convenietur: quia propriam causam, ordinis errore ductus, persecutus videtur: præsertim cum alter creditor furto possessionem, quæ non fuit apud eum, non amiserit. ad exhibendum quoque frustra litem excipiet: quia neque possidet, neque dolo fecit, ut desineret possidere. Sequitur, ut secundus creditor possessores interpellare debeat.

2. IDEM lib. 2 Responsorum.

Fidejussor conventus, officio Judicis adsecutus est, ut emptionis titulo prædium creditori pignori datum susciperet: Nihilominus alteri creditori, qui postea sub eodem pignore contraxit, offerendæ pecuniæ, quam fidejussor dependit, cum usuris medii temporis, facultas erit: nam hujusmodi venditio transferendi pignoris causa, necessitate juris fieri solet.

3. IDEM lib. 3 Responsorum.

Cum prior creditor pignus jure conventionis vendidit, secundo creditori non superesse jus offerendæ pecuniæ, convenit. §. 1. Si tamen debitor, non interveniente creditore, pignus vendiderit, ejusque pretium priori creditori solverit, emptori poterit offerri, quod ad alium creditorem de nummis ejus pervenit, & usuræ medii temporis: nihil enim interest, debitor pignus datum vendidit, an denuo pignori obliget.

4. IDEM lib. 11 Responsorum.

Cum solvendæ pecuniæ dies pacto profertur, convenisse videtur, ne prius vendendi pignoris potestas exerceatur.

5. MARCIANUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

Cum secundus creditor, oblata priori pecunia, in locum ejus successerit, venditionem, ob pecuniam solutam & creditam, recte facit. §. 1. Si secundus creditor, vel fidejussor, soluta pecunia, pignora susceperint, recte eis offertur, quamvis emptionis titulo ea tenuerunt.

6. MODESTINUS lib. 8 Regularum.

Cum posterior creditor à priore pignus emit, non tam adquirendi dominii, quam servandi pignoris sui causa intelligitur pecuniam dedisse: & ideo offerri ei à debitore potest.

7. MARCIANUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

Si creditor pignus, vel hypothecam vendiderit hoc pacto, *ut liceat sibi reddere pecuniam, & pignus reciperare*: an, si paratus sit debitor reddere pecuniam, consequi id possit? Et Julianus lib. 11 Digestorum scribit, recte quidem distractum esse pignus; cæterum agi posse cum creditore, ut si quas actiones habeat, eas cedat debitori. Sed quod Julianus scribit in pignore, idem & circa hypothecam est. §. 1. Illud inspiciendum est, an liceat debitori, si hypotheca venierit, pecunia soluta eam reciperare? Et si quidem ita venierit, *ut, si intra certum tempus à debitore pecunia soluta fuerit, emptio rescindatur*, intra illud tempus pecunia soluta recipit hypothecam: si vero tempus præteriit, aut si non eo pacto res venierit, non potest rescindi venditio, nisi minor sit annis vigintiquinque debitor, aut pupillus, aut Reipublicæ causa absens, vel in aliqua earum causarum [erit,] ex quibus Edicto succurritur. §. 2. Quæritur, si pactum sit à credi-

creditore, *ne liceat debitori hypothecam vendere, vel pignus*, quid juris sit: & an pactio nulla sit talis, quasi contra jus sit posita: ideoque veniri possit? Et certum est, nullam esse venditionem, ut pactioni stetur.

8. MODESTINUS lib. 4 Regularum.

CReditoris arbitrio permittitur, ex pignoribus sibi obligatis, quibus velit distractis, ad suum commodum pervenire.

9. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

QUæsitum est, si creditor ab emptore pignoris pretium servare non potuisset, an debitor liberatus esset? *Putavi*, si nulla culpa imputari creditori possit, manere debitorem obligatum: quia ex necessitate facta venditio non liberat debitorem, nisi pecunia percepta.

§. 1. Pomponius autem Lectionum lib. 2 ita scripsit: Quod in pignoribus dandis adjici solet, *ut, quo minus pignus venisset, reliquum debitor redderet*, supervacuum est: quia ipso jure ita se res habet, etiam non adjecto eo.

10. IDEM lib. 6 Responsorum.

ET si is, qui lege pignoris emit, ob evictionem rei redire ad venditorem non potest: tamen non esse audiendum creditorem, qui fundum vendidit, si velit ejusdem rei ex alia causa quæstionem movere.

11. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

ARbiter dividendæ hereditatis, cum corpora hereditaria divisisset, nomina quoque communium debitorum separatim singulis in solidum adsignavit: Quæsitum est, an debitoribus cessantibus, pro solido pignus vendere quisque potest? Respondi, posse.

12. TRYPHONINUS lib. 8 Disputationum.

REscriptum est ab Imperatore, libellos agente Papiniano, creditorem à debitore pignus emere posse: quia in dominio manet debitoris. §. 1. Si aliena res pignori data fuerit, & creditor eam vendiderit: videamus, an pretium, quod percepit creditor, liberet debitorem personali actione pecuniæ creditæ? Quod vere responderetur, si ea lege vendidit, *ne evictionis nomine obligaretur*: quia ex contractu, [&] quali quali obligatione à debitore interposita, certe ex occasione ejus redactum id pretium æquius proficeret debitori, quam creditoris lucro cederet. Sed quantum quidem ad creditorem, debitor liberatur: quantum vero ad dominum rei, si necdum pignus evictum est, vel ad emptorem, post evictionem, ipsi debitor utili actione tenetur, ne ex aliena jactura sibi lucrum adquirat. nam [&] si majores fructus forte petens à possessore creditor abstulit, universos in quantitatem debitam accepto ferre debebit: & cum per injuriam judicis domino rem, quæ debitoris non fuisset, abstulisset creditor, quasi obligatam sibi, & quæreretur, an, soluto debito, restitui eam oporteret debitori, Scævola noster restituendam probavit. Quod si non ita vendidit, ut certum sit omnimodo apud eum pretium remansurum, verum obligatus est ad id restituendum: arbitror interim quidem nihil à debitore peti posse, sed in suspenso haberi liberationem. verum, si actione ex empto conventus præstitisset creditor emptori, debitum persequi eum à debitore posse; quia apparuit non esse liberatum.

13. PAULUS lib. 1 Decretorum.

CReditor, qui jure suo pignus distrahit, jus suum cedere debet: &, si pignus possidet, tradere utique [debet] possessionem.

14. SCÆVOLA lib. 6 Digestorum.

ARbitri dividundæ hereditatis, inter heredes, cum corpora hereditaria divisissent, nomina quoque communium debitorum separatim diversa singulis in solidum adsignaverunt: Quæsitum est, an unusquisque eorum, debitore sibi addicto cessante in solutione, pro solido pignus sub eo nomine obligatum vendere possit? Respondit, potuisse.

TIT. VI.

QUIBUS MODIS PIGNUS, VEL HYPOTHECA SOLVITUR.

1. PAPINIANUS lib. 11 Responsorum.

DEbitoris absentis amicus negotia gessit, & pignora citra emptionem pecunia sua liberavit: Jus pristinum domino restitutum videtur. Igitur qui negotium gessit, utilem Servianam dari sibi non recte desiderabit: si tamen possideat, exceptione doli defenditur. §. 1. Cum venditor, numerata sibi parte pretii, prædium quod venierat, pignori accepisset, ac postea residuum pretium emptori, litteris ad eum missis, donasset; eoque defuncto, donationem quibusdam modis inutilem esse constabat: jure pignoris fiscum frustra petere prædium, qui successerat in locum venditoris, apparuit. cujus [pignoris] solutum esse pactum prima voluntate donationis constabat; quoniam inutilem pecuniæ donationem Lex facit, cui non est locus in pignore liberando. §. 2. Defensor absentis cautionem judicatum solvi præstitit. In dominum judicio postea translato, fidejussores ob rem judicatam, quos defensor dedit, non tenebuntur, nec pignora quæ dederunt.

2. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

SI creditor Serviana actione pignus à possessore petierit, & possessor litis æstimationem obtulerit, & ab eo debitor rem vindicet: non aliter hoc facere concedetur, nisi prius ei debitum offerat.

3. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

SI res distracta fuerit sic, *nisi intra certum diem meliorem conditionem invenisset*, fueritque tradita, & forte emptor, antequam melior conditio offerretur, hanc rem pignori dedisset, Marcellus lib. 5 Digestorum ait, finiri pignus, si melior conditio fuerit allata: quanquam ubi sic res distracta est, *nisi emptori displicuisset*, pignus finiri non putet.

4. IDEM lib. 73 ad Edictum.

SI debitor, cujus res pignori obligatæ erant, servum quem emerat, redhibuerit, an desinat Servianæ locus esse? Et magis est, ne desinat: nisi ex voluntate creditoris hoc factum est.

§. 1. Si in venditione pignoris consenserit creditor, vel, *ut debitor hanc rem permutet*, vel *donet*, vel *in dotem det*, dicendum erit, pignus liberari: nisi *salva causa pignoris sui* consensit [vel venditioni, vel cæteris]: nam solent multi *salva causa pignoris sui* consentire. Sed [&] si ipse vendiderit creditor, sic tamen venditionem fecit, *ne discederet à pignore, nisi ei satisfiat*, dicendum erit, exceptionem ei non nocere. † Sed & si non concesserat pignus venundari, sed ratam habuit venditionem, idem erit probandum.

§. 2. Belle quæritur, si forte venditio rei specialiter obligatæ non valeat, an nocere hæc res creditori debeat quod consensit: ut puta si qua ratio juris venditionem impediat? Dicendum est, pignus valere.

5. MARCIANUS l. sing. ad formul. hypoth.

SOlvitur hypotheca, & si ab ea discedatur, aut paciscatur creditor, *ne pecuniam petat*: nisi

[si]

[si] quis dicat pactum interpositum esse, *ut à persona non petatur*: Et quid si hoc actum sit, cum forte alius hypothecam possidebit? Sed cum pactum conventum exceptionem perpetuam pariat, eadem [&] in hoc casu possunt dici, ut & ab hypotheca discedatur.

§. 1. Si paciscatur creditor, *ne intra annum pecuniam petat*; intelligitur de hypotheca quoque idem pactus esse. §. 2. Si convenerit, *ut pro hypotheca fidejussor daretur*, & datus sit: satisfactum videbitur, ut hypotheca liberetur. Aliud est, si jus obligationis vendiderit creditor, & pecuniam acceperit: tunc enim manent omnes obligationes integræ, quia pretii loco id accipitur, non solutionis nomine. §. 3. *Satisfactum* [esse] creditori intelligitur, & si jusjurandum delatum datum est, *hypothecæ non esse rem obligatam*.

6. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

ITem liberatur pignus, sive solutum est debitum, sive eo nomine satisfactum [est.] Sed [&] si tempore finitum pignus est, idem dicere debemus. Vel si qua ratione obligatio ejus finita est. §. 1. Qui paratus est solvere, merito pignus videtur liberasse. Qui vero non solvere, sed satisfacere paratus est, in diversa causa est. Ergo satisfecisse prodest: quia sibi imputare debet creditor, qui satisfactionem admisit vice solutionis. at qui non admittit satisfactionem, sed solutionem desiderat, culpandus non est. §. 2. In satisdatione autem non utimur Attilicini sententia, qui putabat, si satisdetur alicui certæ pecuniæ, recedere eum à pignoribus debere.

7. GAIUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

SI consensit venditioni creditor, liberatur hypotheca: Sed in his pupilli consensus non debet aliter ratus haberi, quam si præsente tutore [auctore] consenserit, aut etiam ipse tutor: scilicet si commodum aliquid, vel satis ei fieri ex eo judex æstimaverit. §. 1. Videbimus, si procurator omnium bonorum consensit, vel servus actor, cui & solvi potest, & in id positus est: an teneat consensus eorum? & dicendum est non posse: nisi specialiter hoc eis mandatum est. §. 2. Sed si cum debitoris procuratore convenit, *ne sit res obligata*, dicendum est, id debitori per doli exceptionem prodesse. Cum autem cum servo ejus convenerit, per ipsam pacti [conventi] exceptionem debet.

§. 3. Si convenit *de parte pro indiviso alienanda*, si certa res est, quæ venit, potest dici, de reliqua parte ab initio agi oportere: nec obstat exceptio. §. 4. Illud tenendum est, si quis communis rei partem pro indiviso dederit hypothecæ, divisione facta cum socio, non utique eam partem creditori obligatam esse, quæ ei obtingit, qui pignori dedit, sed utriusque pars pro indiviso pro parte dimidia manebit obligata.

8. MARCIANUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

SIcut re corporali extincta ita & usufructu extincto, pignus hypothecave perit.

§. 1. Creditor, *ne pignori hypothecave sit res*, pacisci potest: & ideo si heredi pactus fuerit, ei quoque proderit pactum, cui restituit hereditatem ex Senatusconsulto Trebelliano.

§. 2. Si procurator debitoris in rem suam sit, non puto dubitari debere, quin pactum noceat creditori. † Itemque si à parte creditoris procurator in rem suam extiterit, paciscendo inutilem sibi faciet hypothecariam actionem. in tantum, ut putem recte dici, & dominis litis hoc casu nocere hanc exceptionem. §. 3. Si convenerit, *ne pars dimidia pro indiviso pignori sit*, quæcumque fundi ejus pars à quolibet possessore petatur, dimidia non recte petetur.

§. 4. Si plures dederint pro indiviso, & cum uno creditor paciscatur, *ne hypotheca sit*, deinde ab eo petat: etiam si hic, cum quo pactus est, solidum fundum possideat pro indiviso; quia de parte convenisset, non repellit eum à toto.

§. 5. An pacisci possunt filiusfamilias, & servus, *ne res pignori sit*, quam peculiariter hypothecam acceperint, & habent liberam administrationem, videamus: an quemadmodum donare non possunt, ita nec pacisci, *ne pignori sit*, possint? Sed dicendum est, ut concedere possint: scilicet si pretium pro pactione accipiant; quasi vendant. §. 6. Si voluntate creditoris fundus alienatus est, inverecunde applicari sibi eum creditor desiderat: si tamen effectus sit secutus venditionis. nam si non venierit, non est satis ad repellendum creditorem, quod voluit venire. §. 7. Supervacuum est quærere, agrum specialiter hypothecæ datum, permissu creditoris venisse, si ipse debitor re possideat: nisi quod potest fieri, ut debitor permissu creditoris vendiderit, deinde postea bona fide redemerit ab eodem, vel ab alio, ad quem per successionem ea res pertinere cœpisset; aut si ipse debitor emptori heres exstiterit. Verumtamen, cum pecunia soluta non sit, doli mali suspicio inerit, translata ad præsens tempus, ut possit creditor replicationem doli mali objicere. §. 8. Illud videamus, si Titius debitor voluntate creditoris sui vendiderit Mævio, vel ei à quo Mævius emerit, & postea Mævius Titio heres exstiterit, & creditor ab eo petat, quid juris sit. Sed iniquum est auferri ei rem à creditore, qui non successionis jure, sed alio modo rem nactus est. Potest tamen dici, cum Titii dolus in re versaretur, ne creditor à possessore pecuniam recipiat, iniquissimum esse, ludificari eum.

§. 9. Quod si is fundus à Mævio alicui obligatus possideatur, cui nondum satisfactum erit, tunc rursus æquum erit excipi, SI NON VOLUNTATE CREDITORIS VENIIT: licet enim dolus malus debitoris interveniat qui non solvit, tamen secundus creditor qui pignori accepit, potior est.

§. 10. Tutius tamen est, si debitor à creditore petat, *ut ei permittat pignus vendere, quo magis satisfaciat*, ante cautionem accipere ab eo qui rem empturus erit, ut pretium rei venditæ usque ad summam debiti creditori solvatur.

§. 11. *Venditionis* autem appellationem generaliter accipere debemus: ut & si legare permisit, valeat quod concessit: Quod ita intelligemus, ut [&] si legatum repudiatum fuerit, convalescat pignus. §. 12. Si debitor vendiderit rem, nec tradiderit, annon repellatur creditor, quasi adhuc res in bonis sit debitoris: an vero cum teneatur ex empto, pignus extinguatur? Quod & magis est. Sed quid, si pretium venditor consecutus non sit, nec paratus sit emtor dare? Tantundem potest dici. §. 13. Sed si permiserit creditor *vendere*, debitor vero donaverit, an exceptione illum summoveat? An facti sit magis quæstio, nunquid ideo veniri voluit, ut pretio accepto, ipsi quoque res expediat? Quo casu non nocebit consensus.

† Quod si in dotem dederit, vendidisse in hoc casu recte videtur, propter onera matrimonii.

† In contrarium, si concessit donare, & vendiderit

derit debitor, repelletur creditor. Nisi si quis dicat, ideo concessisse donari, quod amicus erat creditori is cui donabatur. §. 14. Quod si concesserit *decem vendere*, ille quinque vendiderit, dicendum est, non esse repellendum creditorem. In contrarium non erit quærendum, quin recte vendit, si pluris vendiderit, quam concessit creditor. §. 15. Non videtur autem consensisse creditor, si sciente eo debitor rem vendiderit, cum ideo passus est venire, quod sciebat ubique pignus [sibi] durare. sed si subscripserit forte in tabulis emptionis, consensisse videtur: nisi manifeste appareat deceptum esse. Quod observari oportet & si sine scriptis consenserit.

§. 16. Si debitori concessum sit, & heres ejus vendiderit, potest facti quæstio esse, quid intellexit creditor? Sed recte venisse dicendum est: hæ enim subtilitates ab judicibus non admittuntur. §. 17. Si debitor forte concessa venditione desierit possidere, & novus possessor vendiderit, an duret pignus, quasi personæ permiserit creditor? Quod & magis est: nam si novo possessori, non debitori, à quo hypothecam accepit, concessit creditor vendere, dicendum est, nocere ei exceptionem. §. 18. Sed si intra annum, aut biennium consenserit creditor vendere, post hoc tempus vendendo, non aufert pignus creditori. §. 19. Si creditor hypothecaria usus, à possessore litis æstimationem consecutus fuerit, & à debitore petat debitum, puto doli mali exceptionem ei obstaturam.

9. MODESTINUS lib. 4 Responsorum.

TItius Sempronio fundum pignori dedit: & eundem [fundum] postea Gaio Seio pignori dedit: atque ita idem Titius Sempronio, & Gaio Seio fundum eundem in assem vendidit, quibus pignori ante dederat in solidum singulis. Quæro, an, venditione interposita jus pignoris exstinctum sit: ac per hoc jus solum emptionis apud ambos permanserit? Modestinus respondit, dominium ad eos, de quibus quæritur, emptionis jure pertinere: cum consensum mutuo venditioni dedisse proponantur, invicem pigneratitiam actionem eos non habere. §. 1. Titius Seio pecuniam sub pignore fundi dederat, qui fundus cum esset Reipublicæ ante obligatus, secundus creditor pecuniam Reipublicæ [eam] solvit: sed Mævius exstitit, qui dicebat, ante Rempublicam sibi fundum obligatum fuisse: inveniebatur autem Mævius, instrumento cautionis cum Republica facto à Seio, interfuisse, & subscripsisse, quo caverat Seius *fundum nulli alii esse obligatum*. Quæro, an actio aliqua in rem Mævio competere potest? Modestinus respondit, pignus, cui is de quo quæritur consensit, minime eum retinere posse.

10. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

VOluntate creditoris pignus debitor vendidit: & postea placuit inter eum & emptorem, *ut à venditione discederent*. Jus pignorum salvum erit creditori: nam sicut debitori, ita & creditori pristinum jus restituitur: Neque omnimodo creditor pignus remittit, sed ita demum, si emptor rem retineat, nec reddat venditori. & ideo si judicio quoque accepto venditor absolutus sit; vel, quia non tradebat, in id quod interest condemnatus: salvum fore pignus creditori dicendum est. hæc enim accidere potuissent, etiam si non voluntate creditoris vendidisset.

§. 1. Creditor quoque si pignus distraxit, & ex venditione recessum fuerit, vel homo redhibitus, dominium ad debitorem revertitur.

† Idemque est in omnibus, quibus concessum est rem alienam vendere: Non enim, quia dominium transferunt, ideo ab emptore jus [ejus] recipiunt, sed in pristinam causam res redit, resoluta venditione.

11. IDEM lib. 4 Responsorum.

LUcius Titius cum esset uxori suæ Gaiæ Seiæ debitor sub pignore, sive hypotheca prædiorum, eadem prædia cum uxore sua [Seia], Septitiæ communis filiæ nomine, Sempronio marito ejus futuro in dotem dedit: postea, defuncto Lucio Titio, Septitia filia abstinuit [se] hereditate paterna. Quæro, an mater ejus hypothecam persequi possit? Paulus respondit, pignoris quidem obligationem prædiorum Gaiam Seiam, quæ viro pro filia communi in dotem eadem danti consensit, cum communis filiæ nomine darentur, remisisse videri, obligationem autem personalem perseverasse: sed adversus eam, quæ patris hereditate se abstinuit, actionem non esse dandam.

12. IDEM lib. 5 Responsorum.

PAulus respondit, Sempronium antiquiorem creditorem consentientem, cum debitor eandem rem tertio creditori obligaret, jus suum pignoris remisisse videri, non etiam tertium in locum ejus successisse: & ideo medii creditoris meliorem causam effectam. † Idem observandum [est] & si Respublica tertio loco crediderit. §. 1. Qui pignoris jure rem persequuntur, à vendicatione rei eos removeri solere, si qualiscunque possessor offerre vellet: neque enim debet quæri de jure possessoris, cum jus petitoris removeatur, soluto pignore.

13. TRYPHONINUS lib. 8 Disputationum.

SI deferente creditore juravit debitor, *se dare non oportere*, pignus liberatur: quia perinde habetur, atque si judicio absolutus esset: nam & si à judice, quamvis per injuriam, absolutus sit debitor, tamen pignus liberatur.

14. LABEO lib. 5 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

CUm colono tibi convenit, *Ut invecta importata pignori essent, donec merces tibi soluta, aut satisfactum esset*: deinde mercedis nomine fidejussorem à colono accepisti. Satisfactum tibi videri existimo: & ideo illata pignori esse desisse.

15. SCÆVOLA lib. 6 Digestorum.

PRimi creditoris, qui pignori prædia acceperat, & posterioris, cui quidam ex iisdem fundis dati erant, ad eandem personam hereditas devenerat: debitor offerebat quantum à posteriore creditore mutuatus fuerat. Respondit, cogendum accipere *salvo jure pignoris prioris contractus*.

LIBER VIGESIMUSPRIMUS.

TIT. I.
DE ÆDILITIO EDICTO, ET REDHIBITIONE, ET QUANTI MINORIS.

1. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

LAbeo scribit, Edictum Ædilium curulium de venditionibus rerum esse, tam earum quæ soli sint, quam [earum] quæ mobiles aut se moventes. §. 1. Ajunt Ædiles, QUI MANCIPIA VENDUNT, CERTIORES FACIANT EMPTORES, QUID MORBI VITIIVE CUIQUE SIT, QUIS FUGITIVUS, ERROVE SIT, NOXAVE SOLUTUS NON SIT: EADEMQUE OMNIA CUM EA MANCIPIA VENIBUNT, PALAM RECTE PRONUNCIANTO. QUOD SI MANCIPIUM ADVERSUS EA VENISSET, SIVE ADVERSUS QUOD DICTUM PROMISSUMVE FUERIT, CUM VENIRET, FUISSET: QUOD EJUS PRÆSTARI OPORTERE DICETUR, EMPTORI, OMNIBUSQUE, AD QUOS EA RES PERTINET, JUDICIUM DABIMUS, UT ID MANCIPIUM REDHIBEATUR. † SI QUID AUTEM POST VENDITIONEM TRADITIONEMQUE DETERIUS EMPTORIS OPERA FAMILIÆ, PROCURATORISVE EJUS FACTUM ERIT: SIVE QUID EX EO POST VENDITIONEM NATUM, ADQUISITUM FUERIT: ET SI QUID ALIUD IN VENDITIONE EI ACCESSERIT, SIVE QUID EX EA RE FRUCTUS PERVENERIT AD EMPTOREM: UT EA OMNIA RESTITUAT. ITEM, SI QUAS ACCESSIONES IPSE PRÆSTITERIT, UT RECIPIAT. ITEM SI QUOD MANCIPIUM CAPITALEM FRAUDEM ADMISERIT, MORTIS CONSCISCENDÆ SIBI CAUSA QUID FECERIT, INVE HARENAM DEPUGNANDI CAUSA AD BESTIAS INTROMISSUS FUERIT: EA OMNIA IN VENDITIONE PRONUNCIANTO. EX HIS ENIM CAUSIS JUDICIUM DABIMUS. HOC AMPLIUS, SI QUIS ADVERSUS EA SCIENS DOLO MALO VENDIDISSE DICETUR, JUDICIUM DABIMUS. §. 2. Causa hujus Edicti proponendi est, ut occurratur fallaciis vendentium, & emptoribus succurratur, quicunque decepti à venditoribus fuerint: dummodo sciamus, venditorem, etiam si ignoravit ea, quæ Ædiles præstari jubent, tamen teneri debere. Nec est hoc iniquum, potuit enim ea nota habere venditor: neque enim interest emptoris, cur fallatur, ignorantia venditoris, an calliditate. §. 3. Illud sciendum est, Edictum hoc non pertinere ad venditiones fiscales.

§. 4. Si tamen Respublica aliqua faciat venditionem, Edictum hoc locum habebit.

§. 5. In pupillaribus quoque venditionibus erit Edicto locus. §. 6. Si intelligatur vitium, morbusque mancipii, ut plerunque signis quibusdam solent demonstrare vitia, potest dici, Edictum cessare: hoc enim tantum intuendum est, ne emptor decipiatur. §. 7. Sed sciendum est, *morbum* apud Sabinum sic definitum esse, *habitum cujusque corporis contra naturam, qui usum ejus ad id facit deteriorem, cujus causa natura nobis ejus corporis sanitatem dedit*: Id autem alias in toto corpore, alias in parte accidere: namque totius corporis morbus est, puta, φθίσις, id est, *tabes*, febris; partis, veluti cœcitas, licet homo itaque natus sit: *Vitiumque* à *morbo* multum differre; utputa si quis balbus sit: nam hunc vitiosum magis esse, quam morbosum. Ego puto Ædiles tollendæ dubitationis gratia bis κατὰ τῦ αὐτῦ, id est, *de eodem*, idem dixisse, ne qua dubitatio superesset. §. 8. Proinde si quid tale fuerit vitii, sive morbi, quod usum ministeriumque hominis impediat, id dabit redhibitioni locum: Dummodo meminerimus, non utique quodlibet quam levissimum efficere, ut morbosus vitiosusve habeatur. Proinde levis febricula, aut vetus quartana, quæ tamen jam sperni potest, vel vulnusculum modicum, nullum habet in se delictum, quasi pronunciatum non sit: contemni enim [hæc] potuerunt. † Exempli itaque gratia referamus, *qui morbosi vitiosique sunt*. §. 9. Apud Vivianum quæritur, si servus inter *fanaticos* non semper caput jactaret, & aliqua profatus esset, an nihilominus sanus videretur? Et ait Vivianus, nihilominus hunc sanum [esse]: neque enim nos (inquit) minus animi vitiis aliquos sanos esse intellegere debere: alioquin (inquit) futurum, ut in infinito hac ratione multos sanos esse negaremus; utputa levem, superstitiosum, iracundum, contumacem, & si qua similia sunt animi vitia: magis enim de corporis sanitate, quam de animi vitiis promitti. Interdum tamen, inquit, vitium corporale usque ad animum pervenire & eum vitiare; veluti contingeret φρενιτικῷ, id est, *mente capto*, quia, id ei ex febribus acciderit. Quid ergo est? si quid sit animi vitium tale, ut id à venditore excipi oporteret, neque id venditor, cum sciret, pronunciasset: ex empto eum teneri. §. 10. Idem Vivianus ait, quamvis aliquando quis *circa fana bacchatus sit*, & responsa reddiderit, tamen, si nunc hoc non faciat, nullum vitium esse. neque eo nomine, quod aliquando id fecit, actio est: sicuti si aliquando febrem habuit. Cæterum, si nihilo minus permaneret in eo vitio, ut *circa fana* bacchari soleret, & quasi demens responsa daret, etiamsi per luxuriam id factum est, vitium tamen esse; sed vitium animi, non corporis: ideoque redhiberi non posse; quoniam Ædiles de corporalibus vitiis loquuntur. attamen ex empto actionem admittit.

§. 11. Idem dicit etiam in his, qui præter modum *timidi*, *cupidi*, *avarique* sunt, aut *iracundi*,

2. PAULUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

VEl *melancholici*,

3. GAIUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

VEl *protervi*: vel *gibberosi*, vel *curvi*, vel *pruriginosi*, vel *scabiosi*; item *muti & surdi*.

4. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

OB quæ vitia negat redhibitionem esse, ex empto dat actionem. §. 1. Sed si vitium corporis usque ad animum penetrat, forte si propter febrem loquantur aliena, vel [qui] per vicos more insanorum deridenda [loquantur], in quo sit animi vitium, ex corporis vitio accidit, redhiberi posse. §. 2. Item aleatores & vinarios non contineri Edicto, quosdam respondisse, Pomponius ait: quemadmodum nec gulosos, nec impostores, aut mendaces, aut litigiosos.

§. 3. Idem Pomponius ait: quamvis non valide sapientem servum venditor præstare debeat, tamen, si ita fatuum vel morionem vendiderit, ut in eo usus nullus sit, videri vitium. Et videmur hoc jure uti, ut * vitii morbique appellatio non videatur pertinere, nisi ad corpora. animi autem vitium ita demum præstabit venditor, si promisit; si minus, non: & ideo nominatim *de errone & fugitivo* excipitur; hoc enim animi vitium est, non corporis. Unde quidam jumenta pavida & calcitrosa morbosis non esse adnumeranda dixerunt: animi enim, non corporis, hoc vitium esse. §. 4. In summa, si quidem animi tantum vitium est, redhiberi non potest, nisi si dictum est, hoc abesse, & non abest: ex empto tamen agi potest, si sciens id vitium animi reticuit. si autem corporis solius vitium est, aut & corporis & animi mixtum vitium, redhibitio locum habebit. §. 5. Illud erit adnotandum, quod de morbo generaliter scriptum est, non de *sontico morbo*. Nec mirum hoc videri, Pomponius ait: nihil enim ibi agitur de ea re, cui hic ipse morbus obstet. §. 6. Idem ait: non omnem morbum dare locum redhibitioni; ut puta levis lippitudo, aut levis dentis auriculæve dolor, aut mediocre ulcus. non denique febriculam quantulamlibet ad causam hujus Edicti pertinere.

5. PAULUS lib. II ad Sabinum.

ET quantum interest inter hæc vitia, quæ Græci κακοηθείαν, *vitiositatem*, dicunt, interque πάθος, id est, *perturbationem*, aut νόσον, id est, *morbum*, aut ἀῤῥωστίαν, id est, *ægrotationem*, tantum inter talia vitia & eum morbum, ex quo quis minus aptus usui sit, differt.

6. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

POmponius recte ait, non tantum ad perpetuos morbos, verum ad temporarios quoque hoc Edictum pertinere. §. 1. Trebatius ait, impetiginosum morbosum non esse, si eo membro, ubi impetigo esset, æque recte utatur. Et mihi videtur vera Trebatii sententia.

§. 2. Spadonem morbosum non esse, neque vitiosum, verius mihi videtur, sed sanum esse: sicuti illum, qui unum testiculum habet, qui etiam generare potest.

7. PAULUS lib. II ad Sabinum.

SIn autem quis ita spado est, ut tam necessaria pars corporis & penitus absit, morbosus est.

8. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

SI cui lingua abscissa sit, an sanus esse videatur, quæritur? Et extat hæc quæstio apud Ofilium, relata [apud eum] in equo: ait enim, hunc videri non esse sanum.

9. IDEM lib. 44 ad Sabinum.

M*Utum* morbosum esse, Sabinus ait: morbum enim esse, sine voce esse, apparet. sed qui graviter loquitur, morbosus non est: nec qui ἀσαφῶς, id est, *obscure*. plane, qui ἀσήμως, *sine ulla significatione vocis*, loquitur, hic utique morbosus est.

10. IDEM lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

IDem Ofilius ait, si homini digitus sit abscissus, membrive quid laceratum, quamvis consanaverit, si tamen ob eam rem eo minus uti possit, non videri sanum [esse.] §. 1. Catonem quoque scribere lego, cui digitus de manu, aut de pede præcisus sit, eum morbosum esse: Quod verum est, secundum supra scriptam distinctionem. §. 2. Sed si quis plures digitos habeat, sive in manibus, sive in pedibus, si nihil impeditur numero eorum, non est in causa redhibitionis: propter quod non illud spectandum est, quis numerus sit digitorum, sed an sine impedimento vel pluribus, vel paucioribus uti possit.

§. 3. De myope quæsitum est, an sanus esset? Et puto, eum redhiberi posse. §. 4. Sed & νυκτάλωπα, id est, *luscitiosum*, morbosum esse constat: id est, ubi homo neque matutino tempore videt, neque vespertino; quod genus morbi Græci vocant νυκτάλωπα. Luscitionem [eam esse] quidam putant, ubi homo lumine adhibito nihil videt. §. 5. Quæsitum est, an balbus & blæsus & atypus, isque, qui tardius loquitur, & varus, & vatius, sanus sit? Et opinor, eos sanos esse.

11. PAULUS lib. II ad Sabinum.

CUi dens abest, non est morbosus: magna enim pars hominum aliquo dente caret, neque ideo morbosi sunt: præsertim cum sine dentibus nascimur, nec ideo minus sani sumus, donec dentes habeamus; alioquin nullus senex sanus esset.

12. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

QUi clavum habet, morbosus est: sed & polyposus. §. 1. Eum, qui alterum oculum, aut alteram maxillam majorem habet, si recte iis utatur, sanum videri, Pedius scribit: ait enim, inæqualitatem maxillarum, oculorum, brachiorum, si nihil ex ministerio præstando subtrahit, extra redhibitionem esse. Sed & latus vel crus brevius potest adferre impedimentum: ergo & hic erit redhibendus. §. 2. Si quis natura gutturosus sit, aut oculos eminentes habeat, sanus videtur. §. 3. Item sciendum est, scævam non esse morbosum vel vitiosum, præterquam si imbecillitate dextræ validius sinistra utitur: Sed hunc non scævam, sed mancum esse.

§. 4. Is, cui os oleat, an sanus sit, quæsitum est? Trebatius ait, non esse morbosum, os alicui olere (veluti hircosum, strabonem): hoc enim [alicui] ex illuvie oris accidere solere: Si tamen ex corporis vitio id accidit, veluti quod jecur, quod pulmo, aut aliud quid similiter dolet, morbosus est.

13. GAIUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

ITem claudus morbosus est.

14. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

QUæritur de ea muliere, quæ semper mortuos parit, an morbosa sit? Et ait Sabinus, si vulvæ vitio hoc contingit, morbosam esse. §. 1. Si mulier prægnans venierit, inter omnes convenit, sanam eam esse: * maximum enim, ac præcipuum munus fœminarum est, accipere, ac tueri conceptum. §. 2. Puerperam quoque sanam esse, si modo nihil extrinsecus accidit, quod corpus ejus in aliquam valetudinem immitteret. §. 3. De sterili Cœlius distinguere

guere Trebatium dicit: ut, si natura sterilis sit, sana sit: si vitio corporis, contra. §. 4. Item de eo, qui urinam facit, quæritur? & Pedius ait, non ob eam rem sanum non esse, quod in lecto, somno vinoque pressus, aut etiam pigritia surgendi urinam faciat: Sin autem vitio vesicæ collectum humorem continere non potest, non quia urinam in lecto facit, sed quia vitiosam vesicam habet, redhiberi posse: & verius est.

§. 5. Quod Pedius idem ait, si uva alicujus præcisa sit, tollere magis, quam præstare redhibitionem, quod morbus minuitur: Ego puto, si morbus desinit, non esse redhibitioni locum: sin autem vitium perseveret, redhibitionem locum habere. §. 6. Si quis digitis conjunctis nascatur, non videtur sanus esse: sed ita demum, si incommodatur ad usum manus. §. 7. Mulierem ita artam, ut mulier fieri non possit, sanam non videri constat. §. 8. Si quis ἀντιάδας, id est, *tonsillas*, habeat, an redhiberi, quasi vitiosus, possit, quæritur? Et si ἀντιάδες, id est, *tonsillæ*, [hæ] sunt, quas existimo, id est, inveteratas; & qui jam discuti non possint, faucium tumores: qui ἀντιάδας, id est, *tonsillas* habet, vitiosus est. §. 9. Si venditor nominatim exceperit de aliquo morbo, & de cætero *sanum esse* dixerit, aut promiserit, standum est eo quod convenit: * remittentibus enim actiones suas non est regressus dandus. nisi sciens venditor morbum, consulto reticuit: tunc enim dandam esse de dolo malo replicationem. §. 10. Si nominatim *morbus* exceptus non sit, talis tamen morbus sit, qui omnibus potuit apparere; ut puta cæcus homo venibat, aut qui cicatricem evidentem, & periculosam habebat vel in capite, vel in alia parte corporis: ejus nomine non teneri, Cæcilius ait: [perinde] ac si nominatim morbus exceptus fuisset. ad eos enim morbos vitiaque pertinere Edictum Ædilium probandum est, quæ quis ignoravit vel ignorare potuit.

15. PAULUS lib. 11 ad Sabinum.

QUæ bis in mense purgatur, sana non est: item quæ non purgatur; nisi per ætatem accidit.

16. POMPONIUS lib. 23 ad Sabinum.

QUod ita sanatum est, ut in pristinum statum restitueretur, perinde habendum est, quasi nunquam morbosum esset.

17. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

QUis sit *fugitivus*, definit Ofilius: * Fugitivus est, qui extra domini domum fugæ causa, quo se à domino celaret, mansit.

§. 1. Cælius autem fugitivum esse ait eum, qui ea mente discedat, ne ad dominum redeat: tametsi, mutato consilio, ad eum revertatur. nemo enim tali peccato (inquit) pœnitentia sua nocens esse desinit. §. 2. Cassius quoque scribit, fugitivum esse, qui certo proposito dominum relinquat. §. 3. Item apud Vivianum relatum est, fugitivum fere ab affectu animi intelligendum esse, non utique à fuga: nam eum, qui hostem, aut latronem, incendium, ruinamve fugeret, quamvis fugisse verum est, non tamen fugitivum esse. † Item, ne eum quidem, qui à præceptore, cui in disciplinam traditus erat, aufugit, esse fugitivum: si forte ideo fugit, quia immoderate eo utebatur. idemque probat & si ab eo fugerit, cui erat commodatus, si propter eandem causam fugerit. Idem probat Vivianus, & si sævius cum eo agebat: Hæc ita, si eos fugisset, & ad dominum venisset: cæterum si ad dominum non venisset, sine ulla dubitatione fugitivum videri ait. §. 4. Idem ait interrogatus Proculus de eo, qui domi latuisset, in hoc scilicet, ut fugæ nactus occasionem se subtraheret. ait, tametsi fugere non posset, videri qui domi mansisset, tamen eum fugitivum fuisse: sin autem in hoc tantum latuisset, quoad iracundia domini effervesceret, fugitivum non esse; sicuti ne eum quidem, qui cum dominum animadverteret verberibus se adficere velle, præripuisset se ad amicum, quem ad precandum perduceret. Ne eum quidem fugitivum esse, qui in hoc progressus est, ut se præcipitaret. Cæterum etiam eum quis fugitivum diceret, qui domi in altum locum ad præcipitandum se ascendisset, magisque hunc mortem sibi consciscere voluisse: illud enim, quod plerunque ab imprudentibus (inquit) dici solet, eum esse fugitivum, qui nocte aliqua sine voluntate domini emansisset, non esse verum, sed ab affectu animi cujusque æstimandum. §. 5. Idem Vivianus ait: si à magistro puer recessit, & rursus ad matrem pervenit; cum quæreretur, num fugitivus esset: si celandi causa [quo], ne ad dominum reverteretur, fugisset, fugitivum esse; sin vero, ut per matrem faciliorem deprecationem haberet delicti alicujus, non esse fugitivum. §. 6. Cælius quoque scribit, si servum emeris, qui se in Tiberim dejecit, si moriendi duntaxat consilio suscepto, à domino discessisset, non esse fugitivum: sed si fugæ prius consilium habuit, deinde mutata voluntate, in Tiberim se dejecit, manere fugitivum. Eadem probat & de eo qui de ponte se præcipitavit. Hæc omnia vera sunt, quæ Cælius scribit.

§. 7. Idem ait, si servus tuus fugiens, vicarium suum secum abduxit, si vicarius invitus, aut imprudens secutus est, neque occasionem ad te redeundi nactus prætermisit: non videri fugitivum fuisse. sed si aut olim, cum fugeret, intellexit quid ageretur, aut postea cognovit quid acti esset, & redire ad te cum posset, noluit: contra esse. † Idem putat dicendum de eo, quem plagiarius abduxit. §. 8. Idem Cælius ait: si servus, cum in fundo esset, exisset de villa ea mente, ut profugeret; & quis eum, prius quam ex fundo tuo exisset, comprehendisset: fugitivum videri: * animum enim fugitivum facere. §. 9. Idem ait, nec eum, qui ad fugam gradum unum, alterumve promovit, vel etiam currere cœpit, si dominum sequentem non potest evadere, non esse fugitivum. §. 10. Idem recte ait, libertatis cujusdam speciem esse, fugisse: hoc est, potestate dominica in præsenti liberatum esse. §. 11. Pignori datus servus debitorem quidem dominum habet: sed si, posteaquam jus suum exercuit creditor, ei se subtraxit, potest fugitivus videri. §. 12. Apud Labeonem & Cælium quæritur, si quis in asylum confugerit, aut eo se conferat, quo solent venire, qui se venales postulant, an fugitivus sit? Ego puto, non esse eum fugitivum, qui id facit, quod publice facere licere arbitratur. Ne eum quidem, qui ad statuam Cæsaris confugit, fugitivum arbitror: non enim fugiendi animo hoc facit. † Idem puto & in eum, qui in asylum, vel quod aliud confugit: quia non fugiendi animo hoc [facit]. si tamen ante fugit, & postea se contulit, non ideo magis fugitivus esse desinit. §. 13. Item Cælius scribit, placere, [eum] quoque fugitivum esse, qui eo se conferat, unde eum dominus recuperare non possit: multoque magis illum fugitivum esse, qui eo se conferat, unde abduci non possit.

§. 14. *Erronem* [ita] definit Labeo, pusillum fugitivum esse: & ex diverso, *fugitivum*, magnum erronem esse. sed proprie *erronem* sic definimus, qui non quidem fugit, sed frequenter sine causa vagatur, & temporibus in res nugatorias consumptis, serius domum redit.

§. 15. Apud Cælium scriptum est, Liberti apud patronum habitantis sic, ut sub una clave tota ejus habitatio esset, servus ea mente, ne rediret ad eum, extra habitationem [liberti] fuit; sed intra ædes patroni [&] tota nocte oblituit: videri esse fugitivum Cælius ait: Plane si talem custodiam ea habitatio non habuit, & in ea cella libertus habitavit cui commune & promiscuum plurium cellarum iter est, contra placere debere, Cælius ait, & Labeo probat. §. 16. Idem Cælius ait, servum in provinciam missum à domino, cum eum mortuum esse, & testamento se liberum relictum audisset, & in eodem officio permansisset, tantumque pro libero se gerere cœpisset: hunc non esse fugitivum. nec enim mentiendo se liberum (inquit) fugitivus esse cœpit: quia sine fugæ consilio id fecit.

§. 17. Quod ajunt Ædiles, NOXA SOLUTUS NON SIT, sic intelligendum est, ut non hoc debeat pronunciari, *nullam eum noxam commisisse*, sed illud, *noxa solutum esse*, hoc est, noxali judicio subjectum non esse: ergo, si noxam commisit, nec permanet, noxa solutus videtur. §. 18. *Noxas* accipere debemus privatas, hoc est, eas, quæcunque committuntur ex delictis, non publicis criminibus: ex quibus agitur judiciis noxalibus. denique specialiter cavetur infra de capitalibus fraudibus: ex privatis autem noxiis oritur damnum pecuniarium, si quis forte noxæ dedere noluerit, sed litis æstimationem sufferre. §. 19. Si quis talis sit servus, qui omnino manumitti non possit ex Constitutionibus, vel si sub pœna vinculorum distractus sit à domino, vel ab aliqua potestate damnatus, vel si exportandus: æquissimum erit etiam hoc prædici. §. 20. Si quis adfirmaverit, aliquid adesse servo, nec adsit, [vel abesse & adsit]: utputa si dixerit, *furem non esse*, & fur sit; si dixerit, *artificem esse*, & non sit: hi enim, quia quod adseveraverunt non præstant, adversus dictum promissumve facere videntur.

18. GAIUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

SI quid venditor de mancipio affirmaverit, idque non ita esse emptor queratur: aut redhibitorio, aut æstimatorio, id est, quanto minoris, judicio agere potest. verbi gratia, si *constantem*, aut *laboriosum*, aut *currabem*, *vigilacem* esse, aut *ex frugalitate sua peculium adquirentem* affirmaverit: & is ex diverso levis, protervus, desidiosus, somniculosus, piger, tardus, comesor inveniatur. Hæc omnia videntur eo pertinere, ne id, quod affirmaverit venditor, amare ab eo exigatur, sed cum quodam temperamento: ut si forte *constantem esse* affirmaverit, non exacta gravitas & constantia, quasi à Philosopho desideretur; & *si laboriosum* & *vigilacem* affirmaverit esse, non continuus labor per dies noctesque ab eo exigatur: sed hæc omnia ex bono & æquo modice desiderentur. † Idem & in cæteris, quæ venditor affirmaverit, intelligemus.

§. 1. Venditor, qui *optimum cocum esse* dixerit, optimum in eo artificio præstare debet: qui vero simpliciter *cocum esse* dixerit, satisfacere videtur, etiam si mediocrem cocum præstet. Idem & in cæteris generibus artificiorum.

§. 2. Æque, si quis simpliciter dixerit *peculiatum* esse servum, sufficit, si is vel minimum habeat peculium.

19. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

SCiendum tamen est, quædam etsi dixerit, præstare eum non debere: scilicet ea, quæ ad nudam laudem servi pertinent; veluti si dixerit, *frugi*, *probum*, *dicto audientem*. Ut enim Pedius scribit, multum interest, commendandi servi causa quid dixerit, an vero præstaturum se promiserit quod dixit. §. 1. Plane, si dixerit, *aleatorem non esse*, *furem non esse*, *ad statuam nunquam confugisse*, oportet eum id præstare.

§. 2. *Dictum* à *promisso* sic discernitur: *Dictum* accipimus, quod verbo tenus pronunciatum est, nudoque sermone finitur: *Promissum* autem potest referri & ad nudam promissionem, sive pollicitationem, vel ad sponsum. Secundum quod incipiet is, qui de hujusmodi causa stipulanti spopondit, & ex stipulatu posse conveniri & redhibitoriis actionibus: Non novum: nam & qui ex empto potest conveniri, idem etiam redhibitoriis actionibus conveniri potest.

§. 3. Ea autem sola dicta sive promissa admittenda sunt, quæcunque sic dicuntur, ut præstentur, non ut jactentur. §. 4. Illud sciendum est: Si quis *artificem* promiserit vel dixerit, non utique perfectum eum præstare debet, sed ad aliquem modum peritum: ut neque consummatæ scientiæ accipias, neque rursum indoctum [esse] in artificium: Sufficiet igitur, talem esse quales vulgo artifices dicuntur.

§. 5. Deinde ajunt Ædiles, EMPTORI, OMNIBUSQUE AD QUOS EA RES PERTINET, JUDICIUM DABIMUS: Pollicentur emptori actionem, & successoribus ejus qui in universum jus succedunt. *Emptorem* accipere debemus eum, qui pretio emit: sed si quis permutaverit, dicendum est, utrumque emptoris & venditoris loco haberi; & utrumque posse ex hoc Edicto experiri. §. 6. Tempus autem redhibitionis sex menses utiles habet: Si autem mancipium non redhibeatur, sed quanto minoris agitur, annus utilis est. Sed tempus redhibitionis ex die venditionis currit: aut, si dictum promissumve quid est, ex eo, ex quo dictum promissumve quid est.

20. GAIUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

SI vero ante venditionis tempus dictum intercesserit, deinde post aliquot dies interposita fuerit stipulatio, Cælius Sabinus scribit, ex priore causa, quæ statim (inquit) ut venüt id mancipium, eo nomine posse agere cœpit.

21. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

REdhibere est, facere ut rursus habeat venditor quod habuerit: &, quia reddendo id fiebat, idcirco redhibitio est appellata, quasi redditio. §. 1. Cum redditur ab emptore mancipium venditori, *de dolo malo* promitti oportere ei, Pomponius ait: & ideo cautiones necessarias esse; ne forte aut pignori datus sit servus ab emptore, aut jussu ejus furtum sive damnum cui datum sit. §. 2. Idem Pomponius ait, interdum etiam dupliciter cautiones interponi debere: alias in præteritum, alias in futurum: utputa si ejus servi nomine qui redhibetur, emptor, procuratorve ejus judicium accepit; vel quod cum eo ageretur, vel quod ipse ejus nomine ageret. Cavendum autem esse ait, si quid sine dolo malo emptor condemnatus [fuerit, aut] dederit, his rebus recte præstari; vel si quid

ex eo

ex eo quod egerit, ad eum pervenerit, dolove malo vel culpa ejus factum sit, quo minus perveniret, iisdem diebus reddi. §. 3. Idem ait, futuri temporis nomine cautionem ei, qui sciens vendidit, fieri solere, *si in fuga est homo sine culpa emptoris*, & nihilominus condemnatur venditor. tum enim cavere oportere, *ut emptor hominem persequatur, & in sua potestate redactum venditori reddat:*

22. GAIUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

ET *neque per se, neque per heredem suum futurum, quominus eum hominem venditor habeat.*

23. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

CUm autem redhibitio fit, si deterius mancipium sive animo sive corpore ab emptore factum est, præstabit emptor venditori: utputa si stupratum sit, aut sævitia emptoris fugitivum esse cœperit. & ideo, inquit Pomponius, ut ex quacunque causa deterius factum sit, id arbitrio Judicis æstimetur & venditori præstetur. Quod si sine judice homo redhibitus sit, reliqua autem, quæ diximus, nolit emptor reddere: sufficiat venditori ex vendito actio.

§. 1. Jubent Ædiles RESTITUI ET QUOD VENDITIONI ACCESSIT, ET SI QUAS ACCESSIONES IPSE PRÆSTITERIT: ut uterque resoluta emptione nihil amplius consequatur, quam [non] haberet, si venditio facta non esset.

§. 2. Excipitur etiam ille, qui capitalem fraudem admisit. † *Capitalem fraudem admittere* est, tale aliquid delinquere, propter quod capite puniendus sit. Veteres enim *fraudem* pro pœna ponere solebant. Capitalem fraudem admisisse accipiemus, dolo malo & per nequitiam. Cæterum si quis errore, si quis casu fecerit, cessabit Edictum: Unde Pomponius ait, neque impuberem, neque furiosum capitalem fraudem videri admisisse. §. 3. Excipitur & ille, qui mortis consciscendæ causa quid fecerit. *Malus servus* creditus est, qui aliquid facit, quo magis se rebus humanis extrahat: utputa laqueum torsit, sive medicamentum pro veneno bibit, præcipitemve se ex alto miserit, aliudve quid fecerit, quo facto speravit mortem perventuram: tanquam nonnihil in alium ausurus, qui hoc adversus se ausus est. §. 4. Si servus sit, qui vendidit, vel filiusfamilias: in dominum, vel patrem de peculio Ædilitia actio competit. quamvis enim pœnales videantur actiones, tamen quoniam ex contractu veniunt, dicendum est, eorum quoque nomine, qui in aliena potestate sunt, competere: proinde & si filiafamilias vel ancilla distraxit, æque dicendum est actiones Ædilitias locum habere. §. 5. Hæ actiones, quæ ex hoc Edicto oriuntur, etiam adversus heredes omnes competunt. §. 6. Etsi bona fide nobis servient liberi forte homines vel servi alieni, qui vendiderunt, potest dici, etiam hos hoc Edicto contineri.

§. 7. Julianus ait, judicium redhibitoriæ actionis utrumque, id est, venditorem & emptorem, quodammodo in integrum restituere debere. §. 8. Quare sive emptori servus furtum fecerit, sive alii cuilibet, ob quod furtum emptor aliquid præstiterit, non aliter hominem venditori restituere jubetur, quam si indemnem eum præstiterit. † Quid ergo, (inquit Julianus) si noluerit venditor hominem recipere? non esse cogendum ait quicquam præstare: nec amplius, quam pretio condemnabitur: & hoc detrimentum sua culpa emptorem passurum, qui, cum posset hominem noxæ dedere, maluerit litis æstimationem sufferre: Et videtur mihi Juliani sententia humanior esse. §. 9. Cum redhibetur mancipium, si quid ad emptorem pervenit, vel culpa ejus non pervenit, restitui oportet: non solum si ipse fructus percepit, mercedesve à servo vel conductore servi accepit, sed etiam si à venditore fuerit idcirco consecutus, quod tardius ei hominem restituit. sed & si à quovis alio possessore fructus accepit emptor, restituere eos debebit. † Sed & si quid fructuum nomine consecutus est, id præstet. Item si legatum, vel hereditas servo obvenerit. Neque refert, potuerit hæc consequi venditor, an non potuerit, si servum non vendidisset. Ponamus enim, talem esse, qui capere aliquid ex testamento non poterat: nihil hæc res nocebit. † Pedius quidem etiam illud non putat esse spectandum, cujus contemplatione testator servum heredem scripserit vel ei legaverit: quia, etsi venditio remansisset, nihil hæc res emptori proderat. & per contrarium (inquit) si contemplatione venditoris institutus proponeretur, tamen diceremus, restituere emptorem non debere venditori, si nollet eum redhibere.

24. GAIUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

ET generaliter dicendum est, quidquid extra rem emptoris per eum servum adquisitum est, id justum videri reddi oportere.

25. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

ÆDiles etiam hoc *præstare emptorem* volunt, *si in aliquo deterior factus sit servus:* sed ita demum, *si post venditionem, traditionemque factus sit:* cæterum [si ante fuit], non pertinet ad hoc judicium, quod ante factum est.

§. 1. Sive ergo ipse deteriorem eum fecit, sive familia ejus, sive procurator, tenebit actio.

§. 2. *Familiæ* appellatione omnes, qui in servitio sunt, continentur: etiam liberi homines, qui ei bona fide serviunt, vel alieni: accipe eos quoque, qui in potestate ejus sunt.

§. 3. *Procuratoris* fit mentio in hac actione: Sed Neratius procuratorem hic [eum] accipiendum ait, non quemlibet, sed cui universa negotia, aut idipsum, propter quod deterius factum sit, mandatum est. §. 4. Pedius ait, æquum fuisse, id duntaxat imputari emptori ex facto procuratoris & familiæ, quod non fuit passurus servus, nisi [ei] venisset: quod autem passurus erat, etiam si non venisset, in eo concedi emptori servi sui noxæ deditionem: & ex eo (inquit) quod procurator commisit, solum actionum præstandarum necessitatem ei injungi.

§. 5. Quid ergo, si *culpa*, non etiam dolo emptoris servus deterior factus sit? Æque condemnabitur. §. 6. Hoc autem, quod *deterior* factus est servus, non solum ad corpus, sed etiam ad animi vitia referendum est: utputa si imitatione conservorum apud emptorem talis factus est; aleator forte, vel vinarius vel erro evasit.

§. 7. Sed notandum est, quod non permittitur emptori, ex hujusmodi causis noxæ dedere servum suum: nec enim factum servorum suorum, itemque procuratoris præstat.

§. 8. Item sciendum est, hæc omnia, quæ exprimuntur Edicto Ædilium, præstare eum debere, *si ante judicium acceptum facta sint:* idcirco enim necesse habuisse ea enumerari, ut, si quid eorum ante litem contestatam contigisset, præstaretur. cæterum post judicium acceptum, tota causa ad hominem restituendum in judicio ver-

tur: & tam fructus [veniunt], quam id, quo deterior factus est, cæteraque veniunt: *Judici enim, statim atque judex factus est, omnium rerum officium incumbit, quæcunque in judicio versantur: ea autem, quæ ante judicium contingunt, non valde ad eum pertinent; nisi fuerint ei nominatim injuncta. §. 9. Præterea in Edicto adjicitur sic: ET QUANTA PECUNIA PRO EO HOMINE SOLUTA, ACCESSIONISVE NOMINE DATA ERIT, NON REDDETUR: CUJUSVE PECUNIÆ QUIS EO NOMINE OBLIGATUS ERIT, NON LIBERABITUR. §. 10. Ordine fecerunt Ædiles, ut ante venditori emptor ea omnia, quæ supra scripta sunt, præstet: sic deinde pretium consequatur.

26. GAIUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

VIdeamus tamen, ne iniquum sit, emptorem compelli dimittere corpus, & ad actionem judicati mitti, si interdum nihil præstatur propter inopiam venditoris: potiusque res ita ordinanda sit, ut emptor caveat, si intra certum tempus pecunia sibi soluta sit, se mancipium restituturum.

27. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

DEbet autem recipere pecuniam quam dedit pro eo homine, vel si quid accessionis nomine. *Dari* autem non id solum accipiemus, quod numeratur venditori, utputa pretium & usuras ejus: sed & si quid emptionis causa erogatum est. Hoc autem ita demum deducitur, si ex voluntate venditoris datur: cæterum, si quid sua sponte datum esse proponatur, non imputabitur; neque enim debet, quod quis suo arbitrio dedit, à venditore exigere. Quid ergo si forte vectigalis nomine datum est, quod emptorem forte sequeretur? Dicemus, hoc quoque restituendum: indemnis enim emptor debet discedere.

28. GAIUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

SI venditor de his, quæ Edicto Ædilium continentur, non caveat, pollicentur adversus eum [ad] redhibendum judicium, intra duos menses: vel quanti emptoris intersit, intra sex menses.

29. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

ILlud sciendum est, si emptor venditori hæc non præstat, quæ desiderantur in actione, non posse ei venditorem condemnari: si autem emptori venditor ista non præstat, condemnabitur ei. §. 1. Item emptori præstandum est, ut pecuniæ, cujus nomine obligatus erit, liberetur: sive ipsi venditori obligatus sit, sive etiam alii.

§. 2. Condemnatio autem fit, *quanti ea res erit*. Ergo, excedet pretium, an non, videamus? Et quidem continet condemnatio pretium, accessionesque. An & usuras pretii consequatur, quasi quod sua intersit debeat accipere: maxime cum fructus quoque ipse restituat? Et placet consecuturum. §. 3. Si quid tamen damni sensit, vel si quid pro servo impendit, consequetur arbitrio judicis: sic tamen, non ut ei horum nomine venditor condemnetur, ut ait Julianus; sed ne alias compellatur hominem venditori restituere, quam si eum indemnem præstet.

30. PAULUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

ITem si servi redhibendi nomine emptor judicium accepit, vel ipse ejus nomine dictavit, cavendum ex utraque parte erit; ut, si quid sine dolo malo condemnatus sit, vel si quid ex eo, quod egerit, ad eum pervenerit, dolove malo ejus factum sit, quo minus perveniret, id reddat.

§. 1. Quas impensas necessario in curandum servum post litem contestatam emptor fecerit, imputabit. præcedentes impensas nominatim comprehendendas, Pedius: sed cibaria servo data non esse imputanda, Aristo [ait]; nam nec ab ipso exigi, quod in ministerio ejus fuit.

31. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

QUod si nolit venditor hominem recipere, non in majorem summam (inquit) quam in pretium ei condemnandum. Ob hæc ergo, quæ propter servum damna sensit, solam dabimus ei corporis retentionem. cæterum poterit evitare præstationem venditor, si nolit hominem recipere: quo facto, pretii præstationem, eorumque, quæ pretium sequuntur, solam non evitabit. §. 1. Si venditor pronunciaverit vel promiserit, *furem non esse*, tenetur ex sua promissione, si furtum servus fecit: esse enim hoc casu furem, non tantum eum, qui extraneo, sed [& eum], qui domino suo res subtraxit, intelligendum est. §. 2. Si ancilla redhibeatur, & quod ex ea post venditionem natum erit, reddetur, sive unus *partus* sit, sive plures. §. 3. Sed & si forte *ususfructus* proprietati adcreverit, indubitate hic quoque restituetur. §. 4. Si *peculium* quæsiit apud emptorem, quid de hoc dicemus? Et, si quidem ex re emptoris accessit, dicendum est, apud ipsum relinquendum: si aliunde crevit, venditori restituendum [est]. §. 5. Si plures heredes sint emptoris: an omnes ad redhibendum consentire debeant, videamus? Et ait Pomponius, omnes consentire debere ad redhibendum; dareque unum procuratorem: ne forte venditor injuriam patiatur, dum ab alio partem recipit hominis, alii in partem pretii condemnatur, quanti minoris is homo sit. §. 6. Idem ait, homine mortuo vel etiam redhibito, singulos pro suis portionibus recte agere. Pretium autem, & accessiones pro parte recipient. Sed & fructus, accessiones, & si quo deterior homo factus est, pro parte præstabitur ab ipsis: nisi forte tale sit, quod divisionem non recipiat. utputa ancillæ partus: in hoc enim idem servandum est, quod in ipsa matre vendita, quam pro parte redhiberi posse negavimus. §. 7. Marcellus quoque scribit, si servus communis servum emerit, & sit in causa redhibitionis, unum ex dominis pro parte sua redhibere servum non posse: non magis (inquit) quam cum emptori plures heredes exstiterunt, nec omnes ad redhibendum consentiunt. §. 8. Idem Marcellus ait, non posse alterum ex dominis consequi actione ex empto, ut sibi pro parte venditor tradat, si pro portione pretium dabit. & hoc in emptoribus servari oportere ait: nam venditor pignoris loco, quod vendidit, retinet, quoad emptor satisfaciat. §. 9. Pomponius ait, si unus ex heredibus, vel familia ejus, vel procurator culpa vel dolo fecerit rem deteriorem, æquum esse in solidum eum teneri arbitrio judicis: Hoc autem expeditius esse, si omnes heredes unum procuratorem ad agendum dederunt: tunc & si quo deterior servus culpa unius heredum factus est, & hoc solutum est, cæteri familiæ erciscundæ judicium adversus eum habent; quia propter ipsum damnum sentiunt, impediunturque redhibere. §. 10. Si venditori plures heredes exstite-

titerint, singulis pro portione hereditaria poterit servus redhiberi; & si servus plurium venierit, idem erit dicendum. nam si unus à pluribus, [vel plures ab uno], vel plura mancipia ab uno emantur, verius est dicere, si quasi plures rei fuerunt venditores, singulis in solidum redhibendum: si tamen partes emptæ sint à singulis, recte dicetur, alteri quidem posse redhiberi, cum altero autem agi quanto minoris. Item si plures singuli partes ab uno emant, tunc pro parte quisque eorum experietur: sed si in solidum emant, unusquisque in solidum redhibebit.

§. 11. Si mancipium, quod redhiberi oportet, mortuum erit, hoc quæretur, nunquid culpa emptoris, vel familiæ ejus, vel procuratoris, homo demortuus sit. nam si culpa ejus decessit, pro vivo habendus est: & præstentur [ea] omnia, quæ præstarentur, si viveret.

§. 12. *Culpam* omnem accipiemus, non utique latam. propter quod dicendum est, quamcunque occasionem morti emptor præstitit, debere eum: etiam si non adhibuit medicum, ut sanari possit; vel malum adhibuit, sed culpa sua.

§. 13. Sed hoc dicemus, si ante judicium acceptum decessit: cæterum, si post judicium acceptum decessisse proponatur, tunc in arbitrium judicis veniet, qualiter mortuus sit. ut enim & Pedio videtur, * ea quæcunque post litis contestationem contingunt, arbitrium judicis desiderant. §. 14. Quod in procuratore diximus, idem & in tutore & curatore dicendum erit, cæterisque, qui ex officio pro aliis interveniunt: Et ita Pedius ait: & adjicit, quibus administratio rerum, culpam abesse præstare non inique dominum cogi. §. 15. Idem Pedius ait, *familiæ* appellatione & filiosfamilias demonstrari: facta enim domesticorum, redhibitoria agentem præstare voluit. §. 16. Si quis egerit quanto minoris propter servi fugam, deinde agat propter morbum: quanti fieri condemnatio debeat? Et quidem sæpius agi posse quanto minoris, dubium non est: Sed ait Julianus, id agendum esse, ne lucrum emptor faciat, & bis ejusdem rei æstimationem consequatur. §. 17. In factum actio competit, ad pretium reciperandum, si mancipium redhibitum fuerit: in qua non hoc quæritur, an mancipium in causa redhibitionis fuerit; sed hoc tantum, an sit redhibitum: Nec immerito: iniquum est enim, posteaquam venditor agnovit, recipiendo mancipium, esse id in causa redhibitionis, [tunc] quæri, utrum debuerit redhiberi, an non debuerit: nec de tempore quæretur, an intra tempora redhibitus esse videatur.

§. 18. Illud plane hæc actio exigit, ut sit redhibitus: cæterum, nisi fuerit redhibitus, deficit ista actio, etiamsi nudo consensu placuerit, ut redhibeatur: conventio ergo de redhibendo non facit locum huic actioni, sed ipsa redhibitio.

§. 19. Restitui autem debet per hanc actionem, etiam quod ei servo in venditione accessit.

§. 20. Quia assidua est duplæ stipulatio, idcirco placuit, etiam ex empto agi posse, si duplam venditor mancipii non caveat: *ea enim, quæ sunt moris & consuetudinis, in bonæ fidei judiciis debent venire.* §. 21. Qui mancipia vendunt, *nationem* cujusque in venditione pronunciare debent: plerunque enim natio servi aut provocat, aut deterret emptorem. idcirco interest nostra scire nationem: præsumptum etenim est, quosdam servos bonos esse, quia natione sunt non infamata; quosdam malos videri, quia ea natione sunt, quæ magis infamis est. Quod si de natione ita pronunciatum non erit, judicium emptori, omnibusque, ad quos ea res pertinebit, dabitur: per quod emptor redhibet mancipium.

§. 22. Si quid ita venierit, *ut nisi placuerit, intra præfinitum tempus redhibeatur*, ea conventio rata habetur: si autem de tempore nihil convenerit, in factum actio intra sexaginta dies utiles accommodatur emptori ad redhibendum, ultra non: si vero convenerit, ut in perpetuum redhibitio fiat, puto, hanc conventionem valere. Item si tempus sexaginta dierum præfinitum redhibitioni præteriit, causa cognita judicium dabitur. §. 23. In causæ autem cognitione hoc versabitur, si aut mora fuit per venditorem, aut non fuit præsens cui redderetur; aut aliqua justa causa intercessit, cur intra diem redhibitum mancipium non est, quod [ei] magis displicuerat. §. 24. In his autem actionibus eadem erunt observanda, quæ de partu, fructibus, accessionibus, quæque de mortuo redhibendo dicta sunt. §. 25. Quod emptioni accedit, partem esse venditionis, Prudentibus visum est.

32. GAIUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

ITaque sicut superius venditor de morbo, vitiove & cæteris, quæ ibi comprehensa sunt, prædicere jubetur; & præterea, in his causis non esse mancipium, ut promittat, præcipitur: ita & cum accedat alii rei homo, eadem & prædicere, & promittere compellitur. quod non solum hoc casu intelligendum est, quo nominatim adjicitur, *accessurum fundo hominem Stichum*, sed etiam si generaliter omnia mancipia, quæ in fundo sint, accedant venditioni.

33. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

PRoinde Pomponius ait, justam causam esse, ut, quod in venditione accessurum esse dictum est, tam integrum præstetur, quam illud præstari debuit, quod principaliter veniit. Nam jure civili, ut integra sint, quæ accessura dictum fuerit, ex empto actio est: veluti *si dolia accessura fundo* dicta fuerint. Sed hoc ita, si certum corpus accessurum fuerit dictum. nam si servus cum peculio venierit, ea mancipia quæ in peculio fuerint, sana esse præstare venditor non debet: quia non dixit, certum corpus accessurum; sed peculium tale [præstare oportere]: & quemadmodum certam quantitatem peculii præstare non debet, ita nec hoc. † Eandem rationem facere Pomponius ait, ut, etiamsi hereditas, aut peculium servi venierit, locus Edicto Ædilium non sit circa ea corpora, quæ sunt in hereditate, aut in peculio. † Idem probat, & si *fundus cum instrumento* venierit, & in instrumento mancipia sint. Puto hanc sententiam veram: nisi si aliud specialiter actum esse proponatur. §. 1. Si vendita res redhibeatur, servus quoque, qui ei rei accessit, licet nullum in eo vitium sit, redhibetur.

34. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.

CUm ejusdem generis plures res simul veneant, veluti comœdi, vel chorus: referre ait, in universos, an in singulos pretium constituatur: ut scilicet interdum una, interdum plures venditiones contractæ intelligantur: Quod vel eo quæri pertinere, ut, si quis eorum forte morbosus vel vitiosus sit, [vel] omnes simul redhibeantur. §. 1. Interdum etsi in singula capita pretium constitutum sit, tamen una emptio est: ut propter unius vitium omnes redhiberi [possint] vel debeant: scilicet cum manifestum erit, [non] nisi omnes quem

 emptd-

emptururn vel venditurum fuisse: ut plerumque circa comœdos, vel quadrigas, vel mulas pares accidere solet, ut neutri non nisi omnes habere expediat.

35. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

PLerumque propter morbosa mancipia etiam non morbosa redhibentur, si separari non possint sine magno incommodo, vel ad pietatis rationem offensam: Quid enim, si filio retento, parentes redhibere maluerint, vel contra? Quod & in fratribus & in personis contubernio sibi conjunctis, observari oportet.

36. POMPONIUS lib. 23 ad Sabinum.

SI plura mancipia uno pretio venierint, & de uno eorum ædilitia actione utamur, ita demum pro bonitate ejus æstimatio fiet, si confuse universis mancipiis constitutum pretium fuerit. Quod si singulorum mancipiorum constituto pretio, universa tanti venierunt, quantum ex consummatione singulorum fiebat, tunc cujusque mancipii pretium, seu pluris, seu minoris id esset, sequi debemus.

37. ULPIANUS lib. I ad Edictum Ædilium curulium.

PRæcipiunt Ædiles, *Ne veterator pro novicio veneat*. Et hoc Edictum fallaciis venditorum occurrit: ubique enim curant Ædiles, ne emptores à venditoribus circumveniantur. ut ecce plerique solent mancipia, quæ novicia non sunt, quasi novicia distrahere: ad hoc [scilicet,] ut pluris vendant: præsumptum est enim, ea mancipia, quæ rudia sunt, simpliciora esse, & ad ministeria aptiora, & dociliora, [&] ad omne ministerium habilia; [trita vero mancipia & veterana difficile est reformare], & ad suos mores formare. Quia igitur venalitiarii sciunt, facile decurri ad novitiorum emptionem, idcirco interpolant veteratores, & pro novitiis vendunt: quod ne fiat, hoc Edicto Ædiles denunciant: & ideo si quid ignorante emptore ita venierit, redhibebitur.

38. IDEM lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

ÆDiles ajunt, QUI JUMENTA VENDUNT, PALAM RECTE DICUNTO, QUID IN QUOQUE EORUM MORBI, VITIIQUE SIT: UTI QUÆ OPTIME ORNATA VENDENDI CAUSA FUERINT, ITA EMPTORIBUS TRADENTUR. SI QUID ITA FACTUM NON ERIT, DE ORNAMENTIS RESTITUENDIS, JUMENTISVE ORNAMENTORUM NOMINE REDHIBENDIS, IN DIEBUS SEXAGINTA: MORBI AUTEM, VITIIVE CAUSA INEMPTIS FACIENDIS, IN SEX MENSIBUS: VEL QUO MINORIS, CUM VENIRENT, FUERINT, IN ANNO JUDICIUM DABIMUS. SI JUMENTA PARIA SIMUL VENIERINT, ET ALTERUM IN EA CAUSA FUERIT, UT REDHIBERI DEBEAT, JUDICIUM DABIMUS, QUO UTRUMQUE REDHIBEATUR. §. 1. Loquuntur Ædiles in hoc Edicto de *jumentis* redhibendis.

§. 2. Causa autem hujus Edicti eadem est, quæ mancipiorum redhibendorum. §. 3. Et fere eadem sunt in his, quæ in mancipiis, quod ad morbum, vitiumve attinet. Quidquid igitur hic diximus, huc erit transferendum: & si mortuum fuerit jumentum, pari modo redhiberi poterit, quemadmodum mancipium [potest].

§. 4. *Jumentorum* autem appellatione an omne pecus contineatur, videamus? Et difficile est, ut contineatur: nam aliud significant *jumenta*, aliud significatur *pecoris* appellatione. §. 5. Idcirco elogium huic Edicto subjectum est, cujus verba hæc sunt, QUÆ DE JUMENTORUM SANITATE DIXIMUS, DE CÆTERO QUOQUE PECORE OMNI VENDITORES FACIUNTO. §. 6. Unde dubitari desiit, an hoc Edicto boves quoque contineantur. etenim *jumentorum* appellatione non contineri eos verius est: sed *pecoris* appellatione continebuntur. §. 7. Sed enim sunt quædam, quæ in hominibus quidem morbum faciunt, in jumentis non adeo. utputa si mulus castratus est, neque morbi, neque vitii quid habere videtur, quia neque de fortitudine quid ejus detrahitur, neque de utilitate: cum ad generandum nunquam sit habilis. Cælius quoque scribit, non omnia animalia castrata ob id ipsum vitiosa esse, nisi propter ipsam castrationem facta sunt imbecilliora: & ideo mulum non esse vitiosum. Idem refert, Ofilium existimasse, equum castratum sanum esse; sicuti spado quoque sanus est: sed si emptor ignoravit, venditor scit, ex empto esse actionem: Et verum est, quod Ofilius. §. 8. Quæsitum est, si mula talis sit, ut transjungi non possit, an sana sit? Et ait Pomponius sanam esse: plerasque denique carrucarias tales esse, ut non possint transjungi. §. 9. Idem ait, si nata sit eo ingenio, aut corpore, ut alterum jugum non patiatur, sanam non esse. §. 10. Non tantum autem ob morbum, vitiumve redhibitio locum habebit in jumentis, verum etiam si contradictum, promissumve, erit locus redhibitioni, exemplo mancipiorum. §. 11. *Vendendi* autem *causa ornatum jumentum* videri Cœlius ait, non si sub tempus venditionis, hoc est, biduo ante venditionem [ornatum] sit: sed si in ipsa venditione ornatum sit. aut ideo, (inquit) venale cum esset, sic ornatum inspiceretur. semperque cum de ornamentis agitur, [&] in actione & in Edicto adjectum est, VENDENDI CAUSA ORNATA DUCTA ESSE: poterit enim jumentum ornatum itineris causa duci, deinde venire. §. 12. Si plura jumenta venierint, non omnia erunt redhibenda propter unius ornamentum: nam [&] si vitiosum sit unum jugum, non tamen propter hoc cætera juga redhibebuntur.

§. 13. Si forte jugum mularum sit, quarum altera vitiosa est, non ex pretio tantum vitiosæ, sed ex utriusque erit componendum, quanti minoris sit: cum enim uno pretio utræque venierint, non est separandum pretium, sed quanto minoris cum veniret utrumque fuit, non alterum, quod erat vitiosum. §. 14. Cum autem jumenta paria veneunt, Edicto expressum est, *ut, cum alterum in ea causa sit, ut redhiberi debeat, utrumque redhibeatur*: in qua re tam emptori, quam venditori consulitur, dum jumenta non separantur. Simili modo & si triga venierit, redhibenda erit tota: & si quadriga, redhibeatur. Sed si duo paria mularum sint, & una mula vitiosa sit, vel par, solum par redhibebitur, alterum non. si tamen nondum sint paria constituta, sed simpliciter quatuor mulæ uno pretio venierint, unius erit mulæ redhibitio, non omnium: nam & si polia venierit, dicemus, unum equum, qui vitiosus est, non omnem poliam redhiberi oportere. Hæc & in hominibus dicemus, pluribus uno pretio distractis;

ctis: nisi [si] separari non possint, utputa si tragœdi vel mimi,

39. PAULUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

VEl fratres.

40. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

HI enim non erunt separandi. §. 1. Deinde ajunt Ædiles, NE QUIS CANEM, VERREM, [VEL MINOREM APRUM], LUPUM, URSUM, PANTHERAM, LEONEM,

41. PAULUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

ET generaliter, ALIUDVE, QUOD NOCERET, ANIMAL, SIVE SOLUTA SINT, SIVE ALLIGATA, UT CONTINERI VINCULIS, QUO MINUS DAMNUM INFERANT, NON POSSINT,

42. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

QUA VULGO ITER FIET, ITA HABUISSE VELIT, UT CUIQUAM NOCERE, DAMNUMVE DARE POSSIT. SI ADVERSUS EA FACTUM ERIT, ET HOMO LIBER EX EA RE PERIERIT, SOLIDI DUCENTI: SI NOCITUM HOMINI LIBERO ESSE DICETUR, QUANTI BONUM ÆQUUM JUDICI VIDEBITUR, CONDEMNETUR: CÆTERARUM RERUM, QUANTI DAMNUM DATUM, FACTUMVE SIT, DUPLI.

43. PAULUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

BOvem, qui cornu petit, vitiosum esse plerique dicunt: Item mulas, quæ cessum dant: Ea quoque jumenta, quæ sine causa turbantur, & semetipsa eripiunt, vitiosa esse dicuntur. §. 1. Qui ad amicum domini deprecaturus confugit, non est fugitivus: Imo etiamsi ea mente sit, ut non impetrato auxilio domum non revertatur, nondum fugitivus est: quia non solum consilii, sed & facti, *fugæ* nomen est.

§. 2. Qui persuasu alterius à domino recessit, fugitivus est, licet id non fuerit facturus citra consilium ejus qui persuasit. §. 3. Si servus meus bona fide tibi serviens fugerit, vel sciens se meum esse, vel ignorans, fugitivus est: nisi animo ad me revertendi id fecit. §. 4. Mortis consciscendæ causa sibi facit, qui propter nequitiam, malosque mores, flagitiumve aliquod admissum, mortem sibi consciscere voluit: non si, dolorem corporis non sustinendo, id fecerit.

§. 5. Si quis servum emerit, &, rapto eo, vi bonorum raptorum actione quadruplum consecutus est; deinde servum redhibeat: reddere debebit quod accepit: Sed si, per eum servum injuriam passus, injuriæ nomine egerit, non reddet venditori: aliter forsitan atque si loris ab aliquo cæso, aut quæstione de eo habita, emptor egerit. §. 6. Aliquando [etiam] redhiberi mancipium debebit, licet æstimatoria, id est, quanto minoris agamus: nam si adeo nullius sit pretii, ut ne expediat quidem tale mancipium domino habere, veluti si furiosum, aut lunaticum sit, licet æstimatoria actum fuerit, officio tamen judicis continebitur, ut reddito mancipio pretium recipiatur. §. 7. Si quis, cum consilium inisset fraudandorum creditorum, redhibuerit, non redhibiturus alias nisi vellet eos fraudare: tenetur creditoribus propter mancipium venditor. §. 8. Pignus manebit obligatum, etiamsi redhibitus fuerit servus: quemadmodum si eum alienasset, aut usumfructum ejus, non recte redhibetur, nisi redemptum [sit], & pignore liberatum redhibeatur.

§. 9. Si sub conditione homo emptus sit, redhibitoria actio ante conditionem existentem inutiliter agitur: quia nondum perfecta emptio, arbitrio judicis imperfecta fieri non potest. Et ideo, & si ex empto vel vendito, vel redhibitoria ante actum fuerit, expleta conditione, iterum agi poterit. §. 10. Interdum, etiamsi pura sit venditio, propter juris conditionem in suspenso est: veluti si servus, in quo alterius ususfructus, alterius proprietas est, aliquid emerit. nam dum incertum est, ex cujus re pretium solvat, pendet cui sit adquisitum: & ideo neutri eorum redhibitoria competit.

44. IDEM lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

IUstissime Ædiles noluerunt, *hominem ei rei, quæ minoris esset, accedere*: ne qua fraus aut Edicto aut Iuri civili fieret, ut ait Pedius, propter dignitatem hominum: alioquin eandem rationem fuisse, & in cæteris rebus: Ridiculum namque esse, tunicæ fundum accedere. Cæterum hominis venditioni quidvis adjicere licet: nam & plerunque plus in peculio est, quam in servo: & nonnunquam vicarius, qui accedit, pluris est, quam is servus qui venit. §. 1. Proponitur actio ex hoc Edicto in eum, cujus maxima pars in venditione fuerit: quia plerunque venaliciarii ita societatem coëunt, ut, quidquid agunt, in commune videantur agere. æquum enim Ædilibus visum est, vel in unum ex his, cujus major pars aut nulla parte minor esset, ædilitias actiones competere: ne cogeretur emptor cum multis litigare: quamvis actio ex empto cum singulis sit pro portione, qua socii fuerunt. nam id genus hominum ad lucrum potius vel turpiter faciendum, pronius est.

§. 2. In redhibitoria vel æstimatoria potest dubitari, an, quia alienum servum vendidit, & ob evictionem, & propter morbum forte, vel fugam simul teneri potest: nam potest dici nihil interesse emptoris, sanum esse, fugitivum non esse eum qui evictus sit? Sed interfuit emptoris, *sanum possedisse* propter operas. neque ex postfacto decrescat obligatio: statim enim ut servus traditus est, committitur stipulatio, quanti interest emptoris.

45. GAIUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

R*Edhibitoria actio* duplicem habet condemnationem: modo enim in duplum, modo in simplum condemnatur venditor: Nam si neque pretium, neque accessionem solvat, neque eum qui eo nomine obligatus erit liberet, dupli pretii, & accessionis condemnari jubetur: si vero reddat pretium & accessionem, vel eum qui eo nomine obligatus est liberet, simpli [videtur condemnari].

46. POMPONIUS lib. 18 ad Sabinum.

CUm mihi redhibeas *furtis noxisque solutum esse*, promittere non debes, præterquam quod jussu tuo fecerat, aut ejus cui tu eum alienaveris.

47. PAULUS lib. 11 ad Sabinum.

SI hominem emptum manumisisti, & redhibitoriam, & quanti minoris denegandam tibi, Labeo ait: sicut duplæ actio periret.

Ergo

Ergo & quod adversus dictum promissumve sit, actio peribit. §. 1. Post mortem autem hominis ædilitiæ actiones manent:

48. POMPONIUS lib. 23 ad Sabinum.

SI tamen sine culpa actoris, familiæve ejus, vel procuratoris mortuus sit. §. 1. Audiendus est is, qui de vitio vel morbo servi querens retinere eum velit. §. 2. Non nocebit emptori, si sex mensium exceptione redhibitoria exclusus, velit intra annum æstimatoria agere. §. 3. Ei, qui servum vinctum vendiderit, ædilitium Edictum remitti æquum est: multo enim amplius est id facere, quam pronunciare, *in vinculis fuisse*. §. 4. In ædilitiis actionibus exceptionem opponi æquum est, si emptor sciret de fuga, aut vinculis, aut cæteris rebus similibus, ut venditor absolvatur.

§. 5. Ædilitiæ actiones & heredi, & in heredem competunt: ut tamen & facta heredum, quæ postea accesserint, & quod experiri potuerint, quærantur. §. 6. Non solum de mancipiis, sed de omni animali hæ [actiones] competunt: ita ut, etiamsi usumfructum in homine emerim, competere debeant. §. 7. Cum redhibitoria actione de sanitate agitur, permittendum est, de uno vitio agere & prædicere, ut, si quid aliud postea apparuisset, de eo iterum ageretur. §. 8. Simplariarum venditionum causa ne sit redhibitio, in usu est.

49. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

ETiam in fundo vendito redhibitionem procedere, nequaquam incertum est: veluti si pestilens fundus distractus sit: nam redhibendus erit. Et benignum est dicere, vectigalis exactionem futuri temporis post redhibitionem adversus emptorem cessare.

50. JULIANUS lib. 4 ex Minicio.

V*Aricosus* sanus non est.

51. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

CUm mancipium morbosum vel vitiosum servus emat, & redhibitoria vel ex empto dominus experiatur, omnimodo scientiam servi, non domini spectandam esse ait: ut nihil intersit, peculiari, an domini nomine emerit, & certum incertumve mandante eo emerit: quia [tunc] & illud ex bona fide est, servum, cum quo negotium sit gestum, deceptum non esse; & rursus delictum ejusdem, quod in contrahendo admiserit, domino nocere debet. Sed si servus, mandatu domini, hominem emerit, quem dominus vitiosum esse sciret, non tenetur venditor. §. 1. Circa procuratoris personam, cum quidem ipse scierit morbosum, vitiosum esse, non dubitandum, quin, quamvis ipse domino mandati vel negotiorum gestorum actione sit obstrictus, nihilo magis eo nomine agere possit: at eum ipse ignorans esse vitiosum, mandatu domini qui id sciret emerit, & redhibitoria agat, ex persona domini utilem exceptionem ei non putabat opponendam.

52. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

SI furtum domino servus fecerit, non est necesse, hoc in venditione servi prædicere, nec ex hac causa redhibitio est: Sed si dixerit, *hunc furem non esse*, ex illa parte tenebitur, QUOD DIXIT, PROMISITVE.

53. JAVOLENUS lib. 1 ex Posterioribus Labeonis.

QUi tertiana, aut quartana febri, aut podagra vexarentur, quive comitialem morbum haberent, ne quidem his diebus quibus morbus vacaret, recte *sani* dicentur.

54. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

ACtioni redhibitoriæ non est locus, si mancipium bonis conditionibus emptum fugerit, quod ante non fugerat.

55. IDEM lib. 12 Responsorum.

CUm sex menses utiles, quibus experiundi potestas fuit, redhibitoriæ actioni præstantur, non videbitur potestatem experiundi habuisse, qui vitium fugitivi latens ignoravit: non idcirco tamen dissolutam ignorationem emptoris excusari oportebit.

56. PAULUS lib. 1 Quæstionum.

L*Atinus Largus*: Quæro, an fidejussori emptionis redhiberi mancipium possit? Respondi: Si in universam causam fidejussor sit acceptus, putat Marcellus posse ei fidejussori redhiberi.

57. IDEM lib. 5 Quæstionum.

SI servus mancipium emit, & dominus redhibitoria agat, non aliter ei venditor daturus est, quam si omnia præstiterit, quæ huic actioni continentur: & quidem solida, non peculio tenus. nam & si ex empto dominus agat, nisi pretium totum solverit, nihil consequitur.

§. 1. Quod si servus vel filius vendiderit, redhibitoria in peculium competit: in peculio autem & causa redhibitionis continebitur. Nec nos moveat, quod, antequam reddatur servus, non est in peculio: non enim potest esse in peculio servus, qui adhuc emptoris est: sed causa ipsius redhibitionis in peculio computatur. Igitur si servus, decem millibus emptus, quinque millibus sit, hæc quoque in peculio esse dicemus. Hoc ita, si nihil domino debeat, aut ademptum peculium non est. Quod si plus domino debeat, eveniet, ut hominem præstet & nihil consequatur.

58. IDEM lib. 5 Responsorum.

QUæro, an, si servus apud emptorem fugit, & *in causa redhibitionis esse* pronunciatus fuerit, non prius venditori restitui debeat, quam rerum ablatarum à servo æstimationem præstiterit? Paulus respondit, venditorem cogendum non tantum pretium servi restituere, sed etiam rerum ablatarum æstimationem: nisi si pro his paratus sit servum noxæ nomine relinquere. §. 1. Item quæro, si nolit æstimationem & pretia rerum restituere, an servus retinendus sit, & danda sit actio de peculio, vel de pretio redhibiti servi ex duplæ stipulatione? Paulus respondit, de pretio servi repetendo, competere actionem, etiam ex duplæ stipulatione. De rebus per furtum ablatis jam responsum est. §. 2. Servum dupla emi, qui rebus ablatis fugit: mox inventus præsentibus honestis viris, interrogatus, *an & in domo venditoris fugisset*, respondit *fugisse*: Quæro, an standum sit responso servi? Paulus respondit; Si & alia indicia priora fugæ non deficiunt, tunc etiam servi responso credendum est.

59. ULPIANUS lib. 74 ad Edictum.

CUm in ea causa est venditum mancipium, ut redhiberi debeat, iniquum est, venditorem pretium redhibendæ rei consequi.

§. 1. Si quis duos homines uno pretio emerit, & alter in ea causa est ut redhibeatur, deinde petatur pretium totum: exceptio erit objicienda. si tamen pars pretii petatur, magis dicetur, non nocere exceptionem: nisi forte ea sit causa, in qua, propter alterius vitium, utrumque mancipium redhibendum sit.

60. PAU-

60. PAULUS lib. 69 ad Edictum.

FActa redhibitione, omnia in integrum restituuntur, perinde ac si neque emptio, neque venditio intercessit.

61. ULPIANUS lib. 80 ad Edictum.

QUotiens de servitute agitur, victus tantum debet præstare, quanti minoris emisset emptor, si scisset hanc servitutem impositam.

62. MODESTINUS lib. 8 Different.

AD res donatas Edictum Ædilium curulium non pertinere dicendum est: Etenim quid se restituturum donator repromittit, quando nullum pretium interveniat? Quid ergo, si res ab eo cui donata est, melior facta sit? numquid quanti ejus qui meliorem fecit, interest, donator conveniatur? Quod minime dicendum est: ne eo casu liberalitatis suæ donator pœnam patiatur. Itaque si qua res donetur, necesse non erit ea repromittere, quæ in rebus venalibus Ædiles repromitti jubent. Sane de dolo donator obligare se & debet & solet: ne, quod benigne contulerit, fraudis consilio revocet.

63. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium curulium.

SCiendum est, ad venditiones solas hoc Edictum pertinere, non tantum mancipiorum, verum cæterarum quoque rerum. † Cur autem de *locationibus* nihil edicatur, mirum videbatur. Hæc tamen ratio redditur: vel quia nunquam istorum de hac re fuerat jurisdictio: vel quia non similiter locationes, ut venditiones, fiunt.

64. POMPONIUS lib. 17 Epistolarum.

LAbeo scribit, si uno pretio plures servos emisti, & de uno agere velis, [inter] æstimationem servorum proinde fieri debere, atque [ut] fieret in æstimationem bonitatis agri, cum ob evictam partem fundi agatur. §. 1. Idem ait, si uno pretio plures servos vendidisti, *sanosque esse* promisisti, & pars duntaxat eorum minus sana sit, de omnibus adversus dictum, promissum, recte agi. §. 2. Ibidem ait, errare & fugere jumentum posse, nec tamen, erronem aut fugitivum esse, agi posse.

65. VENULEIUS lib. 5 Actionum.

ANimi potius, quam corporis vitium est, [veluti] si ludos assidue velit spectare, aut tabulas pictas studiose intueatur, sive etiam mendax, aut similibus vitiis teneatur. §. 1. Quotiens *morbus sonticus* nominatur, eum significari Cassius ait, qui noceat: nocere autem intelligi, qui perpetuus est, non qui tempore finiatur. sed morbum sonticum eum videri, qui inciderit in hominem, postquam is natus sit. *sontes* enim nocentes dici. §. 2. Servus tam *veterator*, quam *novitius* dici potest. sed *veteratorem*, non spatio serviendi, sed genere & causa æstimandum, Cælius ait: nam quicunque ex venalicio noviciorum emptus, alicui ministerio præpositus sit, statim eum veteratorum numero esse: *novicium* autem non tyrocinio animi, sed conditione servitutis intelligi. nec ad rem pertinere, Latine sciat, necne: [nam] nec ob id veteratorem esse, si liberalibus studiis eruditus sit.

TIT. II.

DE EVICTIONIBUS, ET DUPLÆ STIPULATIONE.

1. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

SIve tota res evincatur, sive pars, habet regressum emptor in venditorem. sed cum pars evincatur, si quidem pro indiviso [evincatur], regressum habet pro quantitate evictæ partis. quod si certus locus sit evictus, non pro indiviso portio fundi, pro bonitate loci erit regressus: quid enim, si, quod fuit in agro pretiosissimum, hoc evictum est; aut quod fuit in agro vilissimum? æstimabitur loci qualitas, & sic erit regressus.

2. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SI dupla non promitteretur, & eo nomine agetur, dupli condemnandus est reus.

3. IDEM lib. 10 ad Sabinum.

CUm in venditione servi peculium semper exceptum esse intelligitur, is homo ex peculio summam quandam secum abstulerat: Si, propter hanc causam, furti cum emptore actum sit, non reverteretur emptor ad venditorem ex stipulatione duplæ: quia furtis, noxisque solutum esse præstari debet venditionis tempore, hæc autem actio postea esse cœperit.

4. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

ILlud quæritur, an is, qui mancipium vendidit, debeat fidejussorem ob evictionem dare, quem vulgo *auctorem secundum* vocant? Et est relatum, non debere: nisi hoc nominatim actum est. §. 1. Si impuberis nomine tutor vendiderit, evictione secuta, Papinianus lib. 3 Responsorum ait, dari in eum cujus tutela gesta sit, utilem actionem. sed adjicit, in id demum, quod rationibus ejus acceptolatum est: sed an in totum, si tutor solvendo non sit, videamus? Quod magis puto: neque enim male contrahitur cum tutoribus.

5. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

SErvi venditor *peculium accessurum* dixit: Si vicarius evictus sit, nihil præstaturum venditorem Labeo ait. quia sive non fuit in peculio, non accesserit: sive fuerit, injuriam à judice emptor passus est. Aliter atque si nominatim, *servum accedere* dixisset: tunc enim præstare deberet in peculio eum esse.

6. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinc.

SI fundus venierit ex consuetudine ejus regionis in qua negotium gestum est, pro evictione caveri oportet.

7. JULIANUS lib. 13 Digestorum.

QUi à pupillo substitutum ei servum emerit, agere cum substituto ex empto potest, & ex stipulatu de evictione: cum neutram earum actionum adversus pupillum habere potuerit.

8. IDEM lib. 15 Digestorum.

VEnditor hominis emptori præstare debet, quanti ejus interest hominem venditoris fuisse: Quare sive partus ancillæ, sive hereditas quam servus jussu emptoris adierit, evicta fuerit, agi ex empto potest: & sicut obligatus est venditor, *ut præstet licere habere hominem quem vendidit*, ita ea quoque, quæ per eum adquiri potuerunt, præstare debet emptori ut habeat.

9. PAULUS lib. 76 ad Edictum.

SI vendideris servum mihi Titii, deinde Titius heredem me reliquerit, Sabinus ait, amissam actionem pro evictione, quoniam servus non potest evinci: sed in ex empto actione decurrendum est.

10. CELSUS lib. 27 Digestorum.

SI quis per fundum, quem cum alio communem haberet, quasi solus dominus ejus esset, jus eundi, agendi, mihi vendiderit & cesserit, tenebitur mihi evictionis nomine, cæteris non cedentibus.

11. PAULUS lib. 6 Responsorum.

LUcius Titius prædia in Germania trans Rhenum emit, & partem pretii intulit: cum in residuam quantitatem heres emptoris conveniretur, quæstionem retulit dicens, has possessiones

nes ex præcepto Principali partim distractas, partim veteranis in præmia adsignatas: Quæro, an hujus rei periculum ad venditorem pertinere possit? Paulus respondit, futuros casus evictionis post contractam emptionem ad venditorem non pertinere: Et ideo secundum ea quæ proponuntur, pretium prædiorum peti posse.

§. 1. Ex his verbis stipulationis duplæ vel simplæ, EUM HOMINEM, QUO DE AGITUR, NOXÆ ESSE SOLUTUM, venditorem conveniri non posse propter eas noxas, quæ publice coërceri solent.

12. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

QUidam ex parte dimidia heres institutus universa prædia vendidit; & coheredes pretium acceperunt: evictis his, Quæro, an coheredes ex empto actione teneantur? Respondi, si coheredes præsentes adfuerunt, nec dissenserunt, videri unumquemque partem suam vendidisse.

13. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

BOnitatis æstimationem faciendam, cum pars evincitur, Proculus recte putabat, quæ fuisset venditionis tempore, non cum evinceretur:

14. ULPIANUS lib. 18 ad Edict.

NOn in dimidiam quantitatem pretii.

15. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SEd si quid postea alluvione accessit, tempus quo accedit inspiciendum. §. 1. Si ususfructus evincatur, pro bonitate fructuum æstimatio facienda est. † Sed & si servus evincatur, quanti minoris ob id prædium est, lis æstimanda est.

16. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

EVicta re vendita, ex empto erit agendum de eo quod accessit: quemadmodum ea quæ empto fundo nominatim accesserunt, si evicta sint, simplum præstatur. §. 1. *Duplæ stipulatio committi* dicitur tunc, cum res restituta est petitori, vel damnatus est litis æstimatione, vel possessor ab emptore conventus absolutus est.

§. 2. Si servus, cujus nomine *duplam* stipulati sumus, evictus fuerit à nobis ob id, quod fugitivus vel sanus non fuerit, an agere nihilominus possimus, quæritur? Proculus videndum ait, ne hoc quoque intersit, utrum tum evictus sit, cum meus factus non esset; an tum, cum meus factus esset. in eo enim casu cum meus factus est, statim mea interest, quanto ob id deterior est; & * quam actionem semel ex stipulatu habere cœpi, eam nec evictione, nec morte, nec manumissione, nec fuga servi, nec ulla simili causa amitti: at si in bonis meis factus non sit, nihil ob ea, quod fugitivus sit, pauperior sim; utpote cum in bonis meis non sit. Quod *si sanum esse, erronem non esse*, stipulatus essem, tantum mea interesse, quantum ad præsentem usum pertineret, tametsi in obscuro esset: utpote ignorantibus nobis, quandiu eum habiturus essem, & an futurum esset, ut eum quisquam aut à me aut ab eo cui vendidissem, cuive similiter promisissem, evinceret. summam autem opinionis suæ hanc esse, ut tantum ex ea stipulatione consequar, quanti mea intersit, aut post stipulationem interfuerit, eum servum fugitivum non esse.

17. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

VIndicantem venditorem rem, quam ipse vendidit, exceptione doli posse summoveri, nemini dubium est, quamvis alio jure dominium quæsierit: improbe enim rem à se distractam evincere conatur. Eligere autem emptor potest, utrum rem velit retinere, intentione per exceptionem elisa: an potius re ablata, ex causa stipulationis duplum consequi.

18. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SEd etsi exceptio omissa sit, aut opposita ea, nihilominus evictus sit, ex duplæ quoque stipulatione, vel ex empto potest conveniri.

19. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

SEd & si stipulatio nulla fuisset interposita, de ex empto actione idem dicemus.

§. 1. Si homo liber, qui bona fide serviebat, venierit mihi à Titio; Titiusque eum heredem scripserit, quasi liberum, & ipse mihi sui faciat controversiam; ipsum de se obligatum habebo.

20. POMPONIUS lib. 10 ad Sabinum.

FUndum meum obligavi; deinde alienavi tibi, ut eo nomine non obligaberis: si eum postea abs te emam, & satis pro evictione mihi des, excipiendum cautione, quod pro me obligatus sit; quia etiam non excepto eo, agendo eo nomine contra te, doli mali exceptione possim summoveri.

21. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

SI servus venditus decesserit, antequam evincatur, stipulatio non committitur: quia nemo eum evincat, sed factum humanæ sortis. de dolo tamen poterit agi, si dolus intercesserit.

§. 1. Inde Julianus lib. 43 eleganter definit, duplæ stipulationem tunc committi, quotiens res ita amittitur, ut eam emptori habere non liceat propter ipsam evictionem. §. 2. Et ideo ait, si emptor hominis, mota sibi controversia, venditorem dederit procuratorem, isque victus litis æstimationem sustulerit, stipulationem duplæ non committi: quia nec mandati actionem procurator hic idemque venditor habet, ut ab emptore litis æstimationem consequatur. Cum igitur neque corpus, neque pecunia emptori absit, non oportet committi stipulationem. Quamvis, si ipse judicio accepto victus esset & litis æstimationem sustulisset, placeat committi stipulationem: ut & ipse Julianus eodem libro scripsit. neque enim habere licet eum, cujus si pretium quis non dedisset, ab adversario auferretur: prope enim hunc ex secunda emptione, id est, ex litis æstimatione, emptori habere licet, non ex pristina. §. 3. Idem Julianus eodem libro scribit, si lite contestata fugerit homo culpa possessoris, damnatus quidem erit possessor, sed non statim eum ad venditorem regressurum, & ex duplæ stipulatione acturum: quia interim, non propter evictionem, sed propter fugam, ei hominem habere non licet. Plane (inquit) cum adprehenderit possessionem fugitivi, tunc committi stipulationem [Julianus ait]: nam & si sine culpa possessoris fugisset, deinde cautionibus interpositis absolutus esset, non alias committeretur stipulatio, quam si adprehensum hominem restituisset. Ubi igitur litis æstimationem obtulit, sufficit adprehendere: ubi cavit, non prius nisi restituerit.

22. POMPONIUS lib. 1 ex Plautio.

SI pro re pupilli, quam emit, litis æstimationem tutor non ex pecunia pupilli, sed ex suo præstiterit: stipulatio de evictione pupillo adversus venditorem committitur. §. 1. Si pro evictione fundi, quem emit mulier, satis accepisset, & eundem fundum in dotem dedisset, deinde aliquis eum à marito per judicium abstulisset: potest mulier statim agere adversus fidejussores emptionis nomine, quasi minorem dotem habere cœpisset, vel [etiam] nullam, si tantum maritus obtulisset, quanti fundus esset.

23. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

SEd & si post mortem mulieris evincatur, regressus erit ad duplæ stipulationem: quia ex promissione maritus adversus heredes mulieris agere potest; & ipsi ex stipulatu agere possunt.

24. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.

NOn tamen ei consequens esse, ut [&] si ipsi domino nuptura, in dotem eum dederit, committi stipulationem dicamus: quamvis æque indotata mulier futura sit. quoniam quidem etiamsi verum sit, habere ei non licere servum, illud tamen verum non sit, judicio eum evictum esse. Ex empto tamen contra venditorem mulier habet actionem.

25. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

SI servum, cujus nomine duplam stipulatus sis, manumiseris, nihil ex stipulatione consequi possis: quia non evincitur quo minus habere tibi liceat, quem ipse ante voluntate tua perdideris.

26. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SEd hoc nomine, quod libertum quis non habeat, ex vendito actionem habet, si scierit venditor, alienum se vendere. Sed & si ex causa fideicommissi emptor coactus fuerit eum manumittere, ex empto actionem habebit.

27. POMPONIUS lib. 11 ad Sabinum.

HOc jure utimur: ut exceptiones ex persona emptoris objectæ si obstant, venditor ei non teneatur: si vero ad personam venditoris respicient, contra. Certe nec ex empto, nec ex stipulatione duplæ, nec simplæ, actio competit emptori, si exceptio [ei], ex facto ipsius opposita, obstiterit.

28. ULPIANUS lib. 80 ad Edictum.

SEd si ex utriusque persona, & auctoris, & emptoris exceptiones objiciuntur, intererit, propter quam exceptionem judex contra judicaverit: & sic, aut committetur, aut non committetur stipulatio.

29. POMPONIUS lib. 11 ad Sabinum.

SI rem, quam mihi alienam vendideras, à domino redemerim, falsum esse quod Nerva respondisset, posse te à me pretium consequi ex vendito agentem, quasi habere mihi rem liceret, Celsus filius ajebat: quia nec bonæ fidei conveniret, & ego ex alia causa rem haberem.

§. 1. Si duplæ stipulator, ex possessore petitor factus & victus sit, quam rem, si possideret, retinere potuerit, peti autem utiliter non poterit; vel ipso jure promissor duplæ tutus erit, vel certe doli mali exceptione se tueri poterit; sed ita, si culpa, vel sponte duplæ stipulatoris possessio amissa fuerit. §. 2. Quolibet tempore venditori renunciari potest, ut de ea re agenda adsit: quia non præfinitur certum tempus in ea stipulatione: dum tamen ne prope ipsam condemnationem id fiat.

30. IDEM lib. 19 ad Sabinum.

SI emptori, qui stipulatus sit, *furtis noxisque solutum esse*, heres exstiterit is cui servus furtum fecerit, incipit is ex stipulatu actionem habere, quemadmodum si ipse alii præstitisset.

31. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

SI ita quis stipulanti spondeat, *sanum esse, furem non esse, vispellionem non esse, & cætera:* inutilis stipulatio quibusdam videtur: quia si quis est in hac causa, impossibile est quod promittitur; si non est, frustra est. Sed ego puto verius, hanc stipulationem, *furem non esse, vispellionem non esse, sanum esse*, utilem esse: hoc enim continere quod interest, horum quid esse, vel horum quid non esse. sed [&] si cui horum fuerit adjectum *præstari*, multo magis valere stipulationem: alioquin stipulatio, quæ ab Ædilibus proponitur, inutilis erit; quod utique nemo sanus probabit.

32. IDEM lib. 46 ad Sabinum.

QUia dicitur, *quotiens plures res in stipulationem deducuntur, plures esse stipulationes:* an & in duplæ stipulatione hoc idem sit, videamus. Cum quis stipulatur, *fugitivum non esse, erronem non esse*, & cætera quæ ex Edicto Ædilium curulium promittuntur: utrum una stipulatio est, an plures? Et ratio facit, ut plures sint.

§. 1. Ergo & illud procedit, quod Julianus libro 15 Digestorum scribit: Egit (inquit) quanti minoris propter fugam servi; deinde agit propter morbum: Id agendum est (inquit) ne lucrum faciat emptor, & bis ejusdem vitii æstimationem consequatur. Fingamus emptum decem; minoris autem empturum fuisse duobus, si tantum fugitivum esse scisset emptor: hæc consecutum propter fugam; mox comperisse, quod non esset sanus; similiter duobus minoris empturum fuisse, si de morbo non ignorasset: Rursus consequi debebit duo: nam, & si de utroque simul egisset, quatuor esset consecuturus: quia eum forte, qui neque sanus, & fugitivus esset, sex tantum esset empturus. Secundum hæc sæpius ex stipulatu agi poterit: neque enim ex una stipulatione, sed ex pluribus agitur.

33. IDEM lib. 51 ad Sabinum.

SI servum emero, & eundem vendidero, deinde emptori ob hoc fuero condemnatus, quia tradere non potui evictum, committitur stipulatio.

34. POMPONIUS lib. 27 ad Sabinum.

SI mancipium ita emeris, *ne prostituatur, & cum prostitutum fuisset, ut liberum esset:* si contra legem venditionis faciente te ad libertatem pervenerit, tu videris quasi manumisisse: & ideo nullum adversus venditorem habebis regressum.

§. 1. Si communi dividundo mecum actum [esset], & adversario servus adjudicatus sit, quia probavit eum communem esse: habebo ex duplæ stipulatione actionem: quia non interest, quo genere judicii evincatur, ut mihi habere non liceat. §. 2. Duplæ stipulatio evictionem non unam continet, si quis dominium rei petierit & evicerit: sed & si Serviana actione experiatur.

35. PAULUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

EVictus autem à creditore tunc videtur, cum fere spes habendi abscissa est: Itaque si Serviana actione evictus sit, committitur quidem stipulatio, sed quoniam soluta à debitore pecunia potest servum habere, si soluto pignore venditor conveniatur, poterit uti doli exceptione.

36. IDEM lib. 29 ad Edictum.

NAve aut domu empta, singula cæmenta vel tabulæ emptæ non intelliguntur: ideoque nec evictionis nomine obligatur venditor quasi evicta parte.

37. ULPIANUS lib. 32 ad Edictum.

EMptori duplam promitti à venditore oportet, nisi aliud convenit: non tamen ut satisdetur, nisi specialiter id actum proponatur; sed ut repromittatur. §. 1. Quod autem diximus, *duplam promitti oportere*, sic erit accipiendum, ut non ex omni re id accipiamus, sed de his rebus, quæ pretiosiores essent: si margarita forte, aut ornamenta pretiosa, vel vestis serica, vel quid aliud non contemptibile veniat. † Per

edictum

edictum autem Curulium etiam de servo cavere venditor jubetur. §. 2. Si simplam pro dupla per errorem stipulatus sit emptor, re evicta, consecuturum eum ex empto Neratius ait, quanto minus stipulatus sit: si modo omnia facit emptor, quæ in stipulatione continentur: Quod si non fecit, ex empto id tantum consecuturum, ut ei promittatur, quod minus in stipulationem superiorem deductum est.

38. IDEM lib. 2 Disputationum.

IN creditore, qui pignus vendidit, tractari potest, an re evicta vel ad hoc teneatur ex empto, ut quam habet adversus debitorem actionem, eam præstet: habet autem contrariam pigneratitiam actionem? Et magis est, ut præstet: cui enim non æquum videbitur, vel hoc saltem consequi emptorem, quod sine dispendio creditoris futurum est?

39. JULIANUS lib. 57 Digestorum.

MInor vigintiquinque annis fundum vendidit Titio; [&] eum Titius Seio: minor se in ea venditione circumscriptum dicit; & impetrat cognitionem non tantum adversus Titium, sed etiam adversus Seium: Seius postulabat apud Prætorem, utilem sibi de evictione stipulationem in Titium dari: Ego dandam putabam. Respondi, justam rem Seius postulat: nam si ei fundus prætoria cognitione ablatus fuerit, æquum erit, per eundem Prætorem & evictionem restitui. §. 1. Si servus tuus emerit hominem, & eundem vendiderit Titio, ejusque nomine duplam promiserit, & tu à venditore servi stipulatus fueris: si Titius servum petierit, & ideo victus sit, quod servus tuus in tradendo sine voluntate tua proprietatem hominis transferre non potuisset, supererit Publiciana actio, & propter hoc duplæ stipulatio ei non committetur. Quare venditor quoque tuus agentem te ex stipulatu, poterit doli mali exceptione summovere. Alias autem si servus hominem emerit, & duplam stipuletur, deinde eum vendiderit, & ab emptore evictus fuerit, domino quidem adversus venditorem in solidum competit actio, emptori vero adversus dominum duntaxat de peculio. † Denunciare vero de evictione emptor servo, non domino debet: ita enim evicto homine, utiliter de peculio agere poterit: sin autem servus decesserit, tunc domino denunciandum est. §. 2. Si à me bessem fundi emeris, à Titio trientem, deinde partem dimidiam fundi à te quis petierit: Si quidem ex besse, quem à me acceperas, semis petitus fuerit, Titius non tenebitur: Si vero triens, quem Titius tibi tradiderat, & sextans ex besse, quem à me acceperas, petitus fuerit: Titius quidem pro triente, ego pro sextante evictionem tibi præstabimus.

§. 3. Pater sciens filium suum, quem in potestate habebat, ignoranti emptori vendidit: quæsitum est, an evictionis nomine teneatur? Respondit: Qui liberum hominem sciens vel ignorans tanquam servum vendat, evictionis nomine tenetur: Quare etiam pater, si filium suum tanquam servum vendiderit, evictionis nomine obligatur. §. 4. Qui statuliberum tradit, nisi dixerit *cum statuliberum esse*, evictionis nomine perpetuo obligatur. §. 5. Qui servum venditum tradit, & dicit *usumfructum in eo Seii esse*, cum ad Sempronium pertineat, Sempronio usumfructum petente perinde tenetur, ac si in tradendo dixisset, *ususfructus nomine adversus Seium non teneri*: & si revera Seii ususfructus fuerit, legatus autem ita, ut, cum ad Seium pertinere desisset, Sempronii esset, Sempronio usumfructum petente, tenebitur; Seio agente, recte defugiet.

40. IDEM lib. 58 Digestorum.

SI is, qui satis à me de evictione accepit, fundum à me herede legaverit, confestim fidejussores liberabuntur: quia etiam si evictus fuerit ab eo cui legatus fuerat, nulla adversus fidejussores actio est.

41. PAULUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

SI ei, cui vendidi & duplam promisi, cum ipse eadem stipulatione mihi cavisset, heres exstiterim: evicto homine, nulla parte stipulatio committitur. Neque enim mihi evinci videtur, cum vendiderim eum: neque ei, cui me promissorem præstarem; quoniam parum commode dicar ipse mihi duplam præstare debere.

§. 1. Item si domino servi heres exstiterit emptor, quoniam evinci ei non potest, nec ipse sibi videtur evincere, non committitur duplæ stipulatio. His igitur casibus ex empto agendum erit.

§. 2. Si is qui fundum emerit, & satis de evictione acceperit, [&] eundem fundum vendiderit, emptori suo heres exstiterit; vel ex contrario, emptor venditori heres exstiterit: an evicto fundo, cum fidejussoribus agere possit quæritur? Existimo autem, utroque casu fidejussores teneri: quoniam & cum debitor creditori suo heres exstiterit, ratio quædam inter heredem, & hereditatem ponitur: & intelligitur major hereditas ad debitorem pervenire, quasi soluta pecunia, quæ debebatur hereditati; & per hoc minus in bonis heredis esse: Et ex contrario, cum creditor debitori suo exstitit heres, minus in hereditate habere videtur, tanquam ipsa hereditas heredi solverit. Sive ergo is qui de evictione satis acceperat, emptori cui ipse vendiderat, sive emptor venditori suo heres exstiterit, fidejussores tenebuntur: &, si ad eundem venditoris & emptoris hereditas reciderit, agi cum fidejussoribus poterit.

42. PAULUS lib. 53 ad Edictum.

SI prægnans ancilla vendita & tradita sit, evicto partu, venditor non potest de evictione conveniri: quia partus venditus non est.

43. JULIANUS lib. 58 Digestorum.

VAccæ emptor, si vitulus, qui post emptionem natus est, evincatur, agere ex duplæ stipulatione non potest: quia nec ipsa, nec ususfructus evincitur. Nam quod dicimus, *vitulum fructum esse vaccæ*, non jus, sed corpus demonstramus: sicuti prædiorum frumenta & vinum, fructum recte dicimus, cum constet, eadem hæc non recte usumfructum appellari.

44. ALFENUS lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum.

SCapham non videri navis esse, respondit: nec quidquam conjunctum habere. nam scapham ipsam per se parvam naviculam esse: omnia autem, quæ conjuncta navi essent, veluti gubernacula, malus, antennæ, velum, quasi membra navis esse.

45. IDEM lib. 4 Digestorum à Paulo epitomatorum.

QUi fundum tradiderat jugerum centum, fines multo amplius emptori demonstraverat: Si quid ex his finibus evinceretur, pro bonitate ejus emptori præstandum ait: quamvis id quod relinqueretur, centum jugera haberet.

46. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.

FUndum, cujus ususfructus Attii erat, mihi vendidisti, nec dixisti *usumfructum Attii esse*: hunc ego Mævio, detracto usufructu tradidi:

didi: Attio capite minuto, non ad me, sed ad proprietatem usumfructum redire ait. neque enim potuisse constitui usumfructum eo tempore, quo alienus esset. sed posse me venditorem te de evictione convenire: quia æquum sit, eandem causam meam esse, quæ futura esset, si tunc ususfructus alienus non fuisset. §. 1. Si per alienum fundum mihi viam constitueris, evictionis nomine te obligari ait: Etenim quo casu, si per proprium constituentis fundum concessa esset via, recte constitueretur, eo casu, si per alienum concederetur, evictionis obligationem contrahit. §. 2. Cum tibi Stichum venderem, dixi, *eum statuliberum esse, sub hac conditione manumissum*, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, is autem, SI TITIUS CONSUL FACTUS FUERIT, manumissus erat: Quærebatur, si prius navis ex Asia venerit, ac post Titius consul fiat, atque ita in libertatem evictus sit, an evictionis nomine teneatur? Respondit, non teneri eum. etenim dolo malo emptorem facere: cum prius exstiterit ea conditio, quam evictionis nomine exsolverit.

§. 3. Item, si *post biennium liberum fore* dixi, qui *post annum* libertatem acceperit, & post biennium in libertate evincatur; vel decem dare jussum, dixerim *quinque*, & his decem datis, ad libertatem pervenerit: magis esse, ut his quoque casibus non teneat.

47. IDEM lib. 8 Quæstionum.

SI duos servos quinis à te emam, & eorum alter evincatur, nihil dubii fore, quin recte eo nomine ex empto acturus sim, quamvis alter decem dignus sit: nec referre, separatim singulos, an simul utrumque emerim.

48. NERATIUS lib. 6 Membranarum.

CUm [fundus], UTI OPTIMUS MAXIMUSQUE [EST], emptus est, & alicujus servitutis evictæ nomine aliquid emptor à venditore consecutus est, deinde totus fundus evincitur: ob eam evictionem id præstari debet, quod ex duplo reliquum est: nam si aliud observabimus, servitutibus aliquibus, & mox proprietate evicta, amplius duplo emptor, quam [quanti] emit, consequeretur.

49. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

[SI] ab emptore ususfructus petatur, proinde is venditori denunciare debet, atque is, à quo pars petitur.

50. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

SI pignora veneant per apparitores Prætoris extra ordinem sententias sequentes, nemo unquam dixit dandam in eos actionem re evicta: sed si dolo rem viliori pretio projecerunt, tunc de dolo actio datur adversus eos domino rei.

51. IDEM lib. 80 ad Edictum.

SI per imprudentiam judicis, aut errorem, emptor rei victus est, negamus auctoris damnum esse debere. aut quid refert, sordibus judicis, an stultitia res perierit? injuria enim quæ fit emptori, auctorem non debet contingere.

§. 1. Si Titius Stichum *post mortem suam liberum esse* jussum vendiderit, mortuo deinde eo Stichus ad libertatem pervenerit: an stipulatio de evictione interposita teneat? Et ait Julianus, committi stipulationem: Quamvis enim Titius hoc casu denunciari pro evictione non potuisset, heredi tamen ejus denunciari potuisset. §. 2. Si quis locum vendiderit, & idem venditor ab herede suo, voluntate emptoris, in eo sepultus fuerit, actio de evictione intercidit: hoc casu enim emptor proprietatem amittet. §. 3. Non mirum autem est, ut, evicto homine, de evictione teneatur heres, quamvis defunctus non similiter fuerit obstrictus: cum & aliis quibusdam casibus plenior adversus heredem vel heredi competat obligatio, quam competierat defuncto; ut cum servus post mortem emptoris heres institutus est, jussuque heredis emptoris adiit hereditatem. nam actione ex empto præstare debet hereditatem: quamvis defuncto in hoc tantum fuit utilis ex empto actio, ut servus traderetur.

§. 4. Si plures mihi in solidum pro evictione teneantur, deinde post evictionem cum uno fuero expertus: si agam cum cæteris, exceptione me esse repellendum, Labeo ait.

52. IDEM lib. 81 ad Edictum.

SCiendum est, nihil interesse, ex qua causa duplæ stipulatio fuerit interposita, utrum ex causa emptionis, an ex alia, ut committi possit.

53. PAULUS lib. 77 ad Edictum.

SI, fundo tradito, pars evincatur: si singula jugera venierint certo pretio, tunc non pro bonitate, sed quanti singula venierint, quæ evicta fuerint, præstandum; etiamsi ea, quæ meliora fuerunt, evicta sint. §. 1. Si, cum posset emptor auctori denunciare, non denunciasset; idemque victus fuisset, quoniam parum instructus esset: hoc ipso videtur dolo fecisse, & ex stipulatu agere non potest.

54. GAIUS lib. 28 ad Edictum provinciale.

QUi alienam rem vendidit, post longi temporis præscriptionem vel usucapionem desinit emptori teneri de evictione. §. 1. Si heres statuliberum, qui sub conditione pecuniæ dandæ liber esse jussus est, vendiderit, & majorem pecuniam in conditione esse dixerit, quam dare ei jussus est: ex empto tenetur; si modo talis est conditio, ut ad emptorem transiret, id est, si heredi dare jussus est servus. nam si alii dare jussus, quamvis veram pecuniæ quantitatem dixerit, tamen, si non admonuerit alii dare jussum, evictionis nomine tenebitur.

55. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

SI ideo contra emptorem judicatum est, *quod defuit*: non committitur stipulatio. magis enim propter absentiam victus videtur, quam quod malam causam habuit. Quid ergo, si ille quidem, contra quem judicatum est, ad judicium non adfuit; alius autem adfuit, & causam egit: Quid dicemus? utputa acceptum quidem cum pupillo tutore auctore fuit judicium, sed absente pupillo tutor causam egit, & judicatum est contra tutorem: quare non dicemus committi stipulationem? etenim, actam esse causam, palam est: & satis est, ab eo, cui jus agendi fuit, causam esse actam. §. 1. Præsenti autem venditori denunciandum est: sive autem absit, sive præsens sit, & per eum fiat, quo minus denuncietur, committetur stipulatio.

56. PAULUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

SI dictum fuerit vendendo, *ut simpla promittatur*, vel *triplum*, *aut quadruplum* promitteretur, ex empto perpetua actione agi poterit. non tamen, ut vulgus opinatur, etiam satisdare debet qui duplam promittit: sed sufficit nuda repromissio, nisi aliud convenerit. §. 1. Si compromisero, & contra me data fuerit sententia, nulla mihi actio de evictione danda est adversus venditorem: nulla enim necessitate cogente id feci. §. 2. In stipulatione duplæ, cum homo venditur, partis adjectio necessaria est: quia

quia non potest videri homo evictus, cum pars ejus evicta est. §. 3. Si, cum possit usucapere emptor, non cepit, culpa sua hoc fecisse videtur: Unde, si evictus est servus, non tenetur venditor. §. 4. Si præsente promissore, qui de evictione promisit, & non ignorante, procuratori denunciatum sit: nihilo minus promissor tenetur. §. 5. Simili modo tenetur & qui curavit, ne sibi denunciari possit. §. 6. Sed & si nihil venditore faciente, emptor cognoscere, ubi esset, non potuit, nihilominus committitur stipulatio. §. 7. Pupillo etiam sine tutoris auctoritate posse denunciari, si tutor non apparet, ex duplæ stipulatione, benignius receptum esse, Trebatius ait.

57. GAIUS lib. 2 ad Edictum Ædilium curulium.

H*Abere licere rem* videtur emptor, & si is, qui emptorem in evictione rei vicerit, ante ablatam vel abductam rem sine successore decesserit: ita ut neque ad fiscum bona pervenire possint, neque privatim à creditoribus distrahi. tunc enim nulla competit emptori ex stipulatu actio: quia rem habere ei licet. §. 1. Quod cum ita est, videamus num, & si ab eo qui vicerit, donata legatave res fuerit emptori, æque dicendum sit ex stipulatu actionem non nasci? Scilicet, si antequam abduceret vel auferret, donaverit aut legaverit: alioquin semel commissa stipulatio resolvi non potest.

58. JAVOLENUS lib. 1 ex Plautio.

HEres servum non nominatim legatum tradidit, & de dolo repromisit: postea servus evictus est: Agere cum herede legatarius ex testamento poterit, quamvis heres alienum esse servum ignoraverit.

59. POMPONIUS lib. 2 ex Plautio.

SI res, quam à Titio emi, legata sit à me: non potest legatarius conventus à domino rei venditori meo denunciare: nisi cessæ ei fuerint actiones, vel quodam casu hypothecas habet.

60. JAVOLENUS lib. 2 ex Plautio.

SI in venditione dictum non sit, quantum venditorem pro evictione præstare oporteat: nihil venditor præstabit, præter simplam, evictionis nomine, & ex natura ex empto actionis hoc, quod interest.

61. MARCELLUS lib. 8 Digestorum.

SI, quod à te emi, & Titio vendidi, voluntate mea [Titio] tradideris: de evictione te mihi teneri, sicuti si acceptam rem tradidissem, placet.

62. CELSUS lib. 27 Digestorum.

SI rem, quæ apud te esset, vendidissem tibi: quia pro tradita habetur, evictionis nomine me obligari placet. §. 1. Si ei, qui [mihi] vendidit, plures heredes exstiterunt: una de evictione obligatio est, omnibusque denunciari, & omnes defendere debent. si de industria non venerint in judicium, unus tamen ex his liti substitit, propter denunciationis vigorem, & prædictam absentiam, omnibus vincit aut vincitur; recteque cum cæteris agam, quod evictionis nomine victi sint. §. 2. Si fundum, in quo ususfructus Titii erat, [qui ei relictus est] *quoad vivet*, detracto usufructu ignoranti mihi vendideris, & Titius capite deminutus fuerit; & aget Titius, jus sibi esse utendi fruendi: competit mihi adversus te ex stipulatione de evictione actio: quippe si verum erat, quod mihi dixisses in venditione, recte negarem, Titio jus esse utendi fruendi.

63. MODESTINUS lib. 5 Responsorum.

HErennius Modestinus respondit, non obesse ex empto agenti, quod denunciatio pro evictione interposita non esset, si pacto ei remissa esset denunciandi necessitas. §. 1. Gaia Seia fundum à Lucio Titio emerat, & quæstione mota fisci nomine, auctorem laudaverat, & evictione secuta fundus ablatus, & fisco adjudicatus est, venditore præsente: Quæritur, cum emptrix non provocaverat, an venditorem poterit convenire? Herennius Modestinus respondit, sive quod alienus fuit, cum veniret, sive quod tunc obligatus, evictus est, nihil proponi, cur emptrici adversus venditorem actio non competat. §. 2. Herennius Modestinus respondit: Si emptor appellavit, & bonam causam vitio suo ex præscriptione perdidit, ad auctorem reverti non potest.

64. PAPINIANUS lib. 7 Quæstionum.

EX mille jugeribus traditis ducenta flumen abstulit: si postea pro indiviso ducenta evincantur, duplæ stipulatio pro parte quinta, non quarta, præstabitur: nam quod periit, damnum emptori, non venditori attulit. si totus fundus, quem flumen deminuerat, evictus sit, jure non deminuetur evictionis obligatio: non magis, quam si incuria fundus, aut servus traditus, deterior factus sit: nam & è contrario non augetur quantitas evictionis, si res melior fuerit effecta. §. 1. Quod si modo terræ integro, qui fuerat traditus, ducenta jugera per alluvionem accesserunt, ac postea, pro indiviso, pars quinta totius evicta sit, perinde pars quinta præstabitur, ac si sola ducenta de illis mille jugeribus, quæ tradita sunt, fuissent evicta: quia alluvionis periculum non præstat venditor.

§. 2. Quæsitum est, si mille jugeribus traditis, perissent ducenta, mox alluvio per aliam partem fundi ducenta attulisset, ac postea pro indiviso quinta pars evicta esset: pro qua parte auctor teneretur? Dixi, consequens esse superioribus, ut neque pars quinta mille jugerum, neque quarta debeatur evictionis nomine: sed perinde teneatur auctor, ac si de octingentis illis residuis sola centum sexaginta fuissent evicta: nam reliqua quadraginta, quæ universo fundo decesserunt, pro rata novæ regionis esse intelligi.

§. 3. Cæterum cum pro diviso pars aliqua fundi evincitur, tametsi certus numerus jugerum traditus sit, tamen non pro modo, sed pro bonitate regionis præstatur evictio. §. 4. Qui unum jugerum pro indiviso solum habuit, tradidit: secundum omnium sententias non totum dominium transtulit, sed partem dimidiam jugeri: quemadmodum si locum certum, aut fundum similiter tradidisset.

65. IDEM lib. 8 Quæstionum.

REm hereditariam pignori obligatam heredes vendiderunt, & evictionis nomine pro partibus hereditariis spoponderunt: cum alter pignus pro parte sua liberasset, rem creditor evicit: Quærebatur, an uterque heredum conveniri possit? Idque placebat, propter indivisam pignoris causam. nec remedio locus esse videbatur, ut per doli exceptionem actiones ei, qui pecuniam creditori dedit, præstarentur: quia non duo rei facti proponerentur. sed familiæ erciscundæ judicium eo nomine utile est: nam quid interest, unus ex heredibus in totum liberaverit pignus, an vero pro sua duntaxat portione, cum coheredis negligentia damnosa non debet esse alteri?

66. IDEM lib. 28 Quæstionum.

SI, cum venditor admonuisset emptorem, ut Publiciana potius, vel ea actione, quæ de fundo vectigali proposita est, experiretur, emptor id facere supersedit: omnimodo nocebit ei dolus suus, nec committitur stipulatio. Non idem in Serviana quoque actione probari potest: hæc enim etsi in rem actio est, nudam tamen possessionem avocat, &, soluta pecunia venditori, dissolvitur: unde fit, ut emptori suo nomine non competat. §. 1. Si is, qui Reipublicæ causa afuit, fundum petat, utilis possessori pro evictione competit actio. † Item, si privatus à milite petat, eadem æquitas est emptori restituendæ pro evictione actionis. §. 2. Si secundus emptor venditorem eundemque emptorem ad litem hominis dederit procuratorem, & non restituto eo damnatio fuerit secuta: quodcunque ex causa judicati præstiterit procurator, ut in rem suam datus, ex stipulatu consequi non poterit. sed quia damnum evictionis ad personam pertinuit emptoris, qui mandati judicio nihil percepturus est, non inutiliter ad percipiendam litis æstimationem agetur ex vendito. §. 3. Divisione inter coheredes facta, si procurator absentis interfuit, & dominus ratam habuit, evictis prædiis in dominum actio dabitur, quæ daretur in eum qui negotium absentis gessit, ut, quanti sua interest, actor consequatur: scilicet ut melioris, aut deterioris agri facti causa, finem pretii, quo fuerat tempore divisionis æstimatus, deminuat vel excedat.

67. IDEM lib. 10 Responsorum.

EMptori post evictionem servi, quem dominus abduxit, venditor eundem servum post tempus offerendo, quo minus præstet quod emptoris interest, non recte defenditur.

68. IDEM lib. 11 Responsorum.

CUm ea conditione pignus distrahitur, *ne quid evictione secuta creditor præstet*; quamvis pretium emptor non solverit, sed venditori caverit: evictione secuta nullam emptor exceptionem habebit, quo minus pretium solvat. §. 1. Creditor, qui pro pecunia nomen debitoris per delegationem sequi maluit, evictis pignoribus, quæ prior creditor accepit, nullam actionem cum eo qui liberatus est, habebit.

69. SCÆVOLA lib. 2 Quæstionum.

QUi *libertatis causam* excepit in venditione, sive jam tunc, cum traderetur, liber homo fuerit, sive conditione, quæ testamento proposita fuerit, impleta ad libertatem pervenerit, non tenebitur evictionis nomine. §. 1. Qui autem in tradendo *statuliberum* dicit, intelligetur hanc speciem duntaxat libertatis excipere, quæ ex testamento impleta conditione ex præterito possit obtingere: & ideo si præsens testamento libertas data fuerit, & venditor statuliberum pronunciavit, evictionis nomine tenetur. §. 2. Rursus qui statuliberum tradit, si certam conditionem pronunciaverit, sub qua dicit ei libertatem datam, deteriorem conditionem suam fecisse existimabitur: quia non omnem causam statutæ libertatis, sed eam duntaxat, quam pronunciaverit, excepisse videbitur: veluti si [quis] hominem dixerit *decem dare jussum*, isque post annum ad libertatem pervenerit, quia hoc modo libertas data fuerit, STICHUS POST ANNUM LIBER ESTO, evictionis obligatione tenebitur. §. 3. Quid ergo? qui jussum *decem dare* pronunciat viginti dare debere, nonne in conditionem mentitur? Verum est, hunc quoque in conditionem mentiri: & ideo quidam existimaverunt, hoc quoque casu evictionis stipulationem contrahi. Sed auctoritas Servii prævaluit, existimantis hoc casu ex empto actionem esse: videlicet quia putabat eum, qui pronunciasset *servum viginti dare jussum*, conditionem excepisse quæ esset in dando. §. 4. Servus *rationibus redditis, liber esse jussus est*: hunc heres tradidit, & dixit *centum dare jussum*: Si nulla reliqua sunt, quæ servus dare debeat, & per hoc, adita hereditate, liber factus est, obligatio evictionis contrahitur: eo quod liber homo, tanquam statuliber, traditur. Si centum in reliquis habet, potest videri heres non esse mentitus: quoniam rationes reddere jussus, intelligitur summam pecuniæ, quæ ex reliquis colligitur, jussus dare. Cui consequens est, ut, si minus quam centum in reliquis habuerit, veluti sola quinquaginta, ut, cum eam pecuniam dederit, ad libertatem pervenerit, de reliquis quinquaginta actio ex empto competat. §. 5. Sed & si quis in venditione *statuliberum* perfusorie dixerit, conditionem autem libertatis celaverit, empti judicio tenebitur, si id nescierit emptor. hic enim exprimitur, eum, qui dixerit statuliberum & nullam conditionem pronunciaverit, evictionis quidem nomine non teneri, si conditione impleta servus ad libertatem pervenerit: sed empti judicio teneri, si modo conditionem, quam sciebat propositam esse, celavit; sicuti qui fundum tradit, &, cum sciat certam servitutem deberi, perfusorie dixerit, ITINERA, ACTUS, QUIBUS SUNT, UTIQUE SUNT, RECTE RECIPITUR, evictionis quidem nomine se liberat, sed quia decepit emptorem, empti judicio tenetur. §. 6. In fundo vendito cum modus pronunciatus deest, sumitur portio ex pretio: quod totum colligendum est ex omnibus jugeribus dictis.

70. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

EVicta re, ex empto actio non ad pretium duntaxat recipiendum, sed ad id quod interest competit. Ergo, & si minor esse cœpit, damnum emptoris erit.

71. IDEM lib. 16 Quæstionum.

PAter filiæ nomine fundum in dotem dedit: evicto eo, an ex empto, vel duplæ stipulatio committatur, quasi pater damnum patiatur, non immerito dubitatur. Non enim, sicut mulieris dos est, ita patris esse dici potest: nec conferre fratribus cogitur dotem à se profectam, manente matrimonio. Sed videamus, ne probabilius dicatur, committi hoc quoque casu stipulationem: * interest enim patris, filiam dotatam habere, & spem quandoque recipiendæ dotis: utique, si in potestate sit: Quod si emancipata est, vix poterit defendi, statim committi stipulationem, cum uno casu ad eum dos regredi possit. Nunquid ergo tunc demum agere possit, cum, mortua in matrimonio filia, potuit dotem repetere, si evictus fundus non esset? An & hoc casu interest patris dotatam filiam habere, ut statim convenire promissorem possit? Quod magis paterna affectio inducit.

72. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstionum.

CUm plures fundi specialiter nominatim uno instrumento emptionis interposito venierint, non utique alter alterius fundus pars videtur esse, sed multi fundi una emptione continentur. & quemadmodum, si quis complura mancipia uno instrumento emptionis interposito vendiderit, evictionis actio in singula capita mancipiorum spectatur; & sicut aliarum quoque rerum complurium una emptio facta sit, instrumentum

quidem emptionis interpositum unum est, evictionum autem tot actiones [sunt], quot & species rerum [sunt] quæ emptione comprehensæ sunt: ita & in proposito non utique prohibebitur emptor, evicto ex his uno fundo venditorem convenire, quod una cautione emptionis complures fundos mercatus comprehenderit.

73. PAULUS lib. 7 Responsorum.

SEia fundos, Mævianum & Seianum, & cæteros doti dedit: eos fundos vir Titius, viva Seia, sine controversia possedit: post mortem deinde Seiæ, Sempronia heres Seiæ quæstionem pro prædii proprietate facere instituit: Quæro, cum Sempronia ipsa sit heres Seiæ, an jure controversiam facere possit? Paulus respondit, jure quidem proprio, non hereditario, Semproniam, quæ Seiæ, de qua quæritur, heres exstitit, controversiam fundorum facere posse, sed evictis prædiis, eandem Semproniam heredem Seiæ convenire posse, vel exceptione doli mali summoveri [posse].

74. HERMOGENIANUS lib. 2 Iuris epitomarum.

SI plus vel minus, quam pretii nomine datum est, evictione secuta dari convenerit, placitum custodiendum est. §. 1. Si jussu judicis rei judicatæ pignus captum per officium distrahatur, post evincatur: ex empto contra eum, qui pretio liberatus est, non quanti interest, sed de pretio duntaxat ejusque usuris, habita ratione fructuum, dabitur: scilicet si hos ei cui evicit restituere non habebat necesse. §. 2. Mota quæstione, interim non ad pretium restituendum, sed ad rem defendendam venditor conveniri potest. §. 3. Qui nomen *quale fuit* vendidit, duntaxat ut sit, non ut exigi etiam aliquid possit, & dolum præstare cogitur.

75. VENULEIUS lib. 16 Stipulationum.

QUod ad servitutes prædiorum attinet, si tacite secutæ sunt, & vindicentur ab alio, Quintus Mucius, & Sabinus existimant, venditorem ob evictionem teneri non posse: nec enim evictionis nomine quemquam teneri in eo jure, quod tacite soleat accedere. nisi UT OPTIMUS MAXIMUSQUE ESSET, traditus fuerit fundus: tunc enim liberum ab omni servitute præstandum. Si vero emptor petat viam vel actum, venditorem teneri non posse: nisi nominatim dixerit, accessurum iter, vel actum; tunc enim teneri eum qui ita dixerit. & vera est Quinti Mucii sententia, ut qui *optimum maximumque fundum* tradidit, liberum præstet, non etiam deberi alias servitutes: nisi hoc specialiter ab eo accessum sit.

76. IDEM lib. 17 Stipulationum.

SI alienam rem mihi tradideris, & eandem pro derelicto habuero, amitti auctoritatem, id est, actionem pro evictione, placet.

TIT. III.

DE EXCEPTIONE REI VENDITÆ [ET TRADITÆ.]

1. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

MArcellus scribit, si alienum fundum vendideris, & tuum postea factum petas, hac te exceptione recte repellendum.

§. 1. Sed & si dominus fundi, heres venditori existat, idem erit dicendum. §. 2. Si quis rem meam, mandatu meo vendiderit, vindicanti mihi rem venditam, nocebit hæc exceptio: nisi probetur, me mandasse ne traderetur antequam pretium solvatur. §. 3. Celsus ait, Si quis rem meam vendidit minoris, quam ei mandavi, non videtur alienata: & si petam eam, non obstabit mihi hæc exceptio. Quod verum est.

§. 4. Si servus merces peculiariter emerit, deinde dominus eum, prius quam proprietatem rerum nancisceretur, testamento liberum esse jusserit, eique peculium prælegaverit, & venditor à servo merces petere cœperit: exceptio in factum locum habebit: quia is tunc servus fuisset, cum contraxisset. §. 5. Si quis rem emerit, non autem fuerit ei tradita, sed possessionem sine vitio fuerit nactus, habet exceptionem contra venditorem: nisi forte venditor justam causam habeat, cur rem vindicet. nam & si tradiderit possessionem, fuerit autem justa causa vindicanti, replicatione adversus exceptionem utetur.

2. POMPONIUS lib. 2 ex Plautio.

SI à Titio fundum emeris, qui Sempronii erat, isque tibi traditus fuerit; pretio autem soluto Titius Sempronii heres exstiterit, & eundem fundum Mævio vendiderit, & tradiderit: Julianus ait, æquius esse, priorem te tueri: quia, & si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione summoveretur; & si ipse Titius eum possideret, Publiciana peteres.

3. HERMOGENIANUS lib. 6 Iuris epitomatorum.

EXceptio rei venditæ & traditæ non tantum ei cui res tradita est, sed successoribus etiam ejus, & emptori secundo, etsi res ei non fuerit tradita, proderit: interest enim emptoris primi, secundo rem non evinci. §. 1. Pari ratione venditoris etiam successoribus nocebit: sive in universum jus, sive in eam duntaxat rem successerint.

LIBER VICESIMUS SECUNDUS.

TIT. I.

DE USURIS, ET FRUCTIBUS, ET CAUSIS, ET OMNIBUS ACCESSIONIBUS, ET MORA.

1. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

CUm judicio bonæ fidei disceptatur, arbitrio judicis usurarum modus ex more regionis, ubi contractum est, constituitur: ita tamen, ut Legi non offendat. §. 1. Socius si ideo condemnandus erit, quod pecuniam communem invaserit, vel in suos usus converterit, omnimodo, etiam mora non interveniente, præstabuntur usuræ. §. 2. Nec tamen judex judicii bonæ fidei recte jubebit interponi cautiones, ut, si tardius sententiæ condemnatus paruerit, futuri temporis pendantur usuræ, cum in potestate sit actoris judicatum exigere. Paulus notat: Quid enim pertinet ad officium judicis, post condemnationem futuri temporis tractatus?

§. 3. Papinianus: Circa tutelæ restitutionem pro favore pupillorum latior interpretatio facta est: nemo enim ambigit hodie, sive judex accipiatur in diem sententiæ, sive sine judice tutela restituatur, in eum diem quo restituit usuras præstari. Plane, si tutelæ judicio nolentem experiri, tutor ultro convenerit, & pecuniam obtulerit, eamque obsignatam deposuerit, ex eo tempore non præstabit usuras.

2. IDEM lib. 6 Quæstionum.

VUlgo receptum est, ut, quamvis in personam actum sit, post litem tamen contestatam causa præstetur: Cujus opinionis ratio redditur, quoniam, * quale est, cum petitur, tale dari debet, ac propterea postea captos fructus, partumque editum restitui oportet.

3. IDEM lib. 20 Quæstionum.

IN fideicommissi persecutione, cum post judicis sententiam, moram fecisset heres, jussit Imperator Marcus Antoninus, intermisso legitimo tempore, quod condemnatis præstatur, ut usque ad sententiam commoda fideicommissarius accipiat. Quod decretum ita accipi oportet, si ante judicis sententiam mora non intervenit: tametsi non facile evenire possit, ut, mora non præcedente, perveniatur ad judicem: sed puta legis Falcidiæ rationem intervenisse. Cæterum si, antequam ad judicem perveniretur, in mora heres fuit, exinde fructuum præstandorum necessitate adstrictus, qua tandem ratione, quoniam & sententia victus est, legitimi temporis spatio fructibus liberabitur, cum ea temporis intercapedo judicato dilationem dare, non lucrum adferre debeat? §. 1. In his quoque judiciis, quæ non sunt arbitraria, nec bonæ fidei, post litem contestatam, actori causa præstanda est in eum diem, quo sententia dicitur: Certe post rem judicatam tempus à fructibus dependendis immune est. §. 2. Nonnumquam evenit, ut, quanquam fructus hereditatis, aut pecuniæ usura nominatim relicta non sit, nihilominus debeatur: utputa si quis rogetur, *post mortem suam, quidquid ex bonis supererit, Titio restituere.* ut enim ea quæ fide bona deminuta sunt, in causa fideicommissi non deprehenduntur, si pro modo cæterorum quoque bonorum deminuantur: ita, quod ex fructibus superit, jure voluntatis restitui oportebit. §. 3. Cum Pollidius à propinqua sua heres institutus rogatus fuisset, filiæ mulieris, *quidquid ex bonis ejus ad se pervenisset, cum certam ætatem puella complesset, restituere*; idque sibi [mater] ideo placuisse testamento comprehendisset, *ne filiæ tutoribus, sed potius necessitudini res committerentur*; eundemque Pollidium fundum retinere jussisset: Præfectis prætorii suasi, fructus, qui bona fide à Pollidio ex bonis defunctæ percepti essent, restitui debere: sive quod fundum ei tantum prælegaverat, sive quod lubrico tutelæ fideicommissi remedium mater prætulerat. §. 4. Si auro, vel argento facto, per fideicommissum relicto, mora intervenerit, an usurarum æstimatio facienda sit, tractari solet. Plane si materiam istam ideo relinquit, ut, ea distracta, pecunia [quæ refecta], fideicommissa solverentur, aut alimenta præstarentur, non oportere frustrationem impunitam esse, responderi oportet. Quod si forte ideo relinquit, ut his vasis uteretur, non sine rubore desiderabuntur usuræ: ideoque non exigentur.

4. IDEM lib. 27 Quæstionum.

SI stipulatus sis, *rem dari vacuamque possessionem tradi*, fructus postea captos actione incerti ex stipulatu, propter inferiora verba, consecuturum te, ratio suadet. † An idem de partu ancillæ responderi possit, considerandum est? Nam quod ad verba superiora pertinet, sive factum rei promittendi, sive effectum per traditionem dominii transferendi continent, partus non continetur. Verum si emptor à venditore novandi animo, ita stipulatus est, factum tradendi stipulatus intelligitur: quia non est verisimile, plus venditorem promisisse, quam judicio empti præstare compelleretur. Sed tamen propter illa verba *vacuamque possessionem tradi*, potest dici partus quoque rationem committi incerti stipulatione: etenim, ancilla tradita, partum postea editum in bonis suis reus stipulandi habere potuisset. §. 1. Si post contractam emptionem, ante interpositam stipulationem partus editus, aut aliquid per servum venditori adquisitum est: quod ex stipulatu consequi non poterit, judicio empti consequitur: id enim quod non transfertur in causam novationis, jure pristino peti potest.

5. IDEM lib. 28 Quæstionum.

GEneraliter observari convenit, bonæ fidei judicium non recipere præstationem, quæ contra bonos mores desideretur.

6. IDEM lib. 29 Quæstionum.

CUm de in rem verso cum herede patris vel domini ageretur, & usurarum quæstio moveretur, Imperator [Antoninus] ideo solvendas usuras judicavit, quod eas ipse dominus vel pater longo tempore præstitisset. §. 1. Imperator quoque noster Severus filiæ Flavii Athenagoræ, cujus bona fuerant publicata, de fisco ideo numerari decies centena dotis nomine jussit, quod ea patrem præstitisse dotis usuras allegasset.

7. IDEM lib. 2 Responsorum.

DEbitor usurarius creditori pecuniam obtulit, & eam, cum accipere noluisset, obsignavit, ac deposuit: Ex eo die ratio non habebitur usurarum. Quod si postea conventus, ut solveret, moram fecerit, nummi steriles ex eo tempore non erunt.

8. IDEM lib. 7 Responsorum.

EQuis per fideicommissum relictis, post moram fœtus quoque præstabitur ut fructus: sed fœtus secundus ut causa, sicut partus mulieris.

9. IDEM lib. 11 Responsorum.

PEcuniæ fœnebris, intra diem certum debito non soluto, dupli stipulatum, in altero tanto supra modum legitimæ usuræ respondi non tenere: Quare pro modo cujuscunque temporis, superfluo detracto, stipulatio vires habebit. §. 1. Usurarum stipulatio, quamvis debitor non conveniatur, committitur: nec inutilis legitimæ usuræ stipulatio videtur sub ea conditione concepta, *Si minores ad diem solutæ non fuerint*: non enim pœna, sed fœnus uberius [justa] ratione sortis promittitur. Si tamen post mortem creditoris nemo fuit, cui pecunia solveretur, ejus temporis inculpatam esse moram constitit: Ideo, si majores usuræ prioribus petantur, exceptio doli non inutiliter opponetur.

10. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

PArtum post litem contestatam editum restituere possessor debet: quem non deberet restituere, si, cum mater peteretur, jam natus fuisset; nisi specialiter & pro hoc egisset.

11. IDEM lib. 25 Quæstionum.

GAius Seius, qui rempublicam gerebat, fœneravit pecuniam publicam sub usuris solitis: fuit autem consuetudo, ut intra certa tempora non inlatis usuris, graviores infligerentur: quidam debitores cessaverunt in solvendis usuris, quidam plus intulerunt, & sic effectum est, ut omne, quod usurarum nomine competebat, etiam pro his, qui cessaverant in usuris, suppleatur: Quæsitum est, an illud, quod amplius ex consuetudine pœnæ nomine à quibusdam exactum est, ipso Seio proficere deberet, an Reipublicæ lucro ce-

cederet? Respondi, si Gaius Seius à debitoribus usuras stipulatus esset, eas solas Reipublicæ præstari oportere, quæ secundum formam ab his exigi solent, etiamsi omnia nomina idonea sint.

§. 1. Quid si servus publicus obligationem usurarum Reipublicæ adquisiit? Æquum est, quamvis ipso jure usuræ Reipublicæ debeantur, tamen pro defectis nominibus compensationem majorum usurarum fieri, si non sit parata Respublica universorum debitorum fortunam suscipere. † Eadem fere in tutoribus Marcellus refert.

12. IDEM lib. 4 Responsorum.

SEia mutuam pecuniam accepit à Septicio: de usuris ita convenit, *Nisi sua quaque die usuræ suprascriptæ exsolverentur, vel post tertium mensem, tunc in majores usuras Seia teneretur: & deinceps per singulas pensiones, si conditione data usuræ non solverentur, ea conditio observaretur, donec omnis summa debita hoc nomine exsolveretur:* Quæro an hæc verba, *& deinceps per singulas pensiones, si conditione data usuræ non solvantur, ea conditio observaretur*, eo pertineant, ut, quamvis commissa sit forte prima stipulatio, non tamen in ampliorem quantitatem usurarum conveniri possit, quam ejus pensionis nomine, quæ egressa est diem præstitutum? Paulus respondit, plures conditiones continere eam stipulationem, quæ de gravioribus usuris præstandis subjecta est, [id est,] ut per singulas pensiones conditio inspectaretur non illatarum suis temporibus leviorum usurarum: & ideo posse evitari pœnam sequentium pensionum.

13. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

QUi semisses usuras promisit, per multos annos minores præstitit: heres creditoris semisses petit, cum per debitorem non steterit, quo minus minores solvat. Quæro, an exceptio doli, vel pacti obstet? Respondi, si exsolvendis ex more usuris per tanta tempora mora per debitorem non fuit, posse, secundum ea quæ proponerentur, obstare exceptionem. §. 1. Quæsitum est, an judicio negotiorum gestorum vel mandati pro pecunia otiosa usuras præstare debeat, cum dominus nullam pecuniam fœneravit? Respondit, si eam pecuniam positam habuisset, idque ex consuetudine mandantis fecisset, non debere quicquam usurarum nomine præstare.

14. PAULUS lib. 14 Responsorum.

[RESpondit Paulus,] Moram in solvendo fideicommisso factam, partus quoque ancillarum restituendos. §. 1. Heres rogatus erat, *post mortem suam sine reditu hereditatem restituere*: Quæsitum est, an partus ancillarum, etiam vivo herede nati, restituendi essent propter verba testamenti, quibus de reditu solo deducendo testator sensit? Paulus respondit, * ante diem fideicommissi cedentem partus ancillarum editos, fideicommisso non contineri. Neratius lib. 1. ita refert: eum, qui similiter rogatus esset, *ut mulierem restitueret*, partum ejus restituere cogendum non esse; nisi tunc editus esset, cum in fideicommisso restituendo moram fecisset. Neque interesse existimo, [an] ancilla specialiter, an hereditas in fideicommisso sit.

15. IDEM lib. 16 Responsorum respondit.

NEque eorum fructuum, qui post litem contestatam officio judicis restituendi sunt, usuras præstari oportere: neque eorum, qui prius percepti quasi malæ fidei possessori condicuntur.

16. IDEM lib. 1 Decretorum.

LIberalitatis in Rempublicam factæ usuræ non exiguntur. §. 1. Cum usuræ pretii fundi ab eo qui à fisco emerat peterentur, & emptor negaret traditam sibi possessionem, Imperator decrevit, * iniquum esse usuras ab eo exigi, qui fructus non percepisset.

17. IDEM lib. singulari de Usuris.

CUm quidam cavisset, *se quotannis quincunces usuras præstaturum: &, si quo anno non solvisset, tunc totius pecuniæ ex die, qua mutuatus est, semisses soluturum*; & redditis per aliquot annos usuris, mox stipulatio commissa esset: Divus Marcus Fortunato ita rescripsit: *Præsidem provinciæ adi, qui stipulationem, de cujus iniquitate questus es, ad modum justæ exactionis rediget.* Hæc constitutio adfinitum modum excedit. Quid ergo? Sic temperanda res est, ut in futurum duntaxat ex die cessationis crescat usura. §. 1. Divus Pius ita rescripsit: *Parum juste præteritas usuras petis, quas omisisse te longi temporis intervallum indicat, qui eas à debitore tuo, ut gratior apud eum videlicet esses, petendas non putasti.* §. 2. In tacito fideicommisso omne emolumentum heredi auferendum, & fisco præstandum, Divus Pius rescripsit: Ergo & usurarum emolumentum aufertur heredi. §. 3. Si pupillo non habenti tutorem fideicommissum solvi non potuit, non videri moram per heredem factam, Divus Pius rescripsit. Ergo nec ei debetur, qui, quod Reipublicæ causa afuit, vel ex alia causa justa impeditus, ex qua restitutio indulgetur, petere non potuit: Quid enim potest imputari ei, qui solvere, etiamsi vellet, non potuit? Nec simile videri posse quod placuit, minoribus etiam in his succurri, quæ non adquisierunt: * usuræ enim non propter lucrum petentium, sed propter moram solventium infliguntur. §. 4. Ex locato qui convenitur, nisi convenerit *ut tardius pecunia illata usuras deberet*, non nisi ex mora usuras præstare debet. §. 5. Fiscus ex suis contractibus usuras non dat; sed ipse accipit: ut solet a foricariis, qui tardius pecuniam inferunt; item ex vectigalibus: Cum autem in loco privati successit, etiam dare solet. §. 6. Si debitores, qui minores semissibus præstabant usuras, fisci esse cœperunt: postquam ad fiscum transierunt, semisses cogendi sunt præstare. §. 7. Eos, qui ex administratione rerum civitatium conveniuntur, usuris obnoxios esse, satis notum est. Idem observatur in operum curatoribus, si pecunia apud eos remansit. Sed in ea, quam redemptoribus commiserunt, etiamsi negligenter dederint, usura eis remittitur. Hæc autem ita sunt, si nulla fraus arguitur: alioquin etiam usuræ applicabuntur. §. 8. Si dies non sit ab his, qui statuas vel imagines ponendas legaverunt, præfinitus, à Præside tempus statuendum est; & nisi posuerint heredes, usuras Reipublicæ usque ad tertiam centesimæ pendent.

18. IDEM lib. 3 Responsorum.

EVictis agris, si initio convenit, *ut venditor pretium restitueret*, usuræ quoque post evictionem præstabuntur: quamvis emptor, post dominii litem inchoatam, fructus adversario restituit, nam incommodum medii temporis emptoris damnum est. §. 1. Post traditam possessionem defuncto venditore, cui successor incertus fuit, medii quoque temporis usuræ pretii, quod in causa depositi non fuit, præstabuntur.

19. GAIUS lib. 6 ad Legem 12 Tabularum.

VIdeamus, an in omnibus rebus petitis in fructus quoque condemnatur possessor. Quid

Quid enim, si argentum, aut vestimentum, aliamve similem rem: quid praeterea, si usumfructum, aut nudam proprietatem, cum alienus ususfructus sit, petierit? * neque enim nudae proprietatis, quod ad proprietatis nomen attinet, fructus ullus intelligi potest; neque ususfructus rursus fructus eleganter computabitur. Quid igitur, si nuda proprietas petita sit? Ex quo perdiderit fructuarius usumfructum, aestimabuntur in petitione fructus. Item si ususfructus petitus sit, Proculus ait, in fructus perceptos condemnari. Praeterea Gallus Aelius putat, si vestimenta aut scyphus petita sint, in fructu haec numeranda esse, quod locata ea re, mercedis nomine capi potuerit. §. 1. Iter quoque & actus, si petitus sit, vix est, ut fructus ulli possint aestimari: nisi si quis commodum in fructibus numeraret, quod habiturus esset petitor, si statim eo tempore, quo petiisset, agere non prohiberetur. quod admittendum est.

20. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

USuras illicitas sorti mixtas, ipsas tantum non deberi constat, caeterum sortem non vitiare.

21. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

SCiendum est, non omne, quod differendi causa optima ratione fiat, morae adnumerandum: Quid enim, si amicos adhibendos debitor requirat, vel expediendi debiti, vel fidejussoribus rogandis: vel exceptio aliqua allegetur? Mora facta non videtur.

22. PAULUS lib. 37 ad Edictum.

SI modo idipsum non fraudandi causa simuletur.

23. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

SEd & si Reipublicae causa abesse subito coactus sit, ut defensionem sui mandare non possit, moram facere non videbitur: sive in vinculis hostiumve potestate esse coeperit.

§. 1. Aliquando etiam in re moram esse decerni solet, si forte non exstat, qui conveniatur.

24. PAULUS lib. 37 ad Edictum.

SI quis solutioni quidem moram fecit, judicium autem accipere paratus fuit, non videtur fecisse moram; utique, si juste ad judicium provocavit. §. 1. Cum reus moram facit, & fidejussor tenetur. §. 2. Mora videtur creditori fieri, sive ipsi, sive ei cui mandaverat, sive ei qui negotia ejus gerebat, mora facta sit. Nec hoc casu per liberam personam adquiri videtur, sed officium impleri: sicuti cum quis furtum mihi facientem deprehendit, negotium meum agens, manifesti furti actionem mihi parat; item cum procurator interpellaverit promissorem hominis, perpetuam facit stipulationem.

25. JULIANUS lib. 7 Digestorum.

QUi scit, fundum sibi cum alio communem esse, fructus, quos ex eo perceperit, invito vel ignorante socio, non majore ex parte suos facit, quam ex qua dominus praedii est. Nec refert, ipse, an socius, an uterque eos severit: quia * omnis fructus non jure seminis, sed jure soli percipitur: & quemadmodum si totum fundum alienum quis sciens possideat, nulla ex parte fructus suos faciet, quoquo modo sati fuerint: ita qui communem fundum possidet, non faciet suos fructus pro ea parte, qua fundus ad socium ejus pertinebit. §. 1. In alieno fundo, quem Titius bona fide mercatus fuerat, frumentum sevi: an Titius bonae fidei emptor perceptos fructus suos faciat? Respondi: Quod [ad] fructus, qui ex fundo percipiuntur, intelligi debet propius ea accedere, quae servi operis suis adquirunt: quoniam in percipiendis fructibus magis corporis jus, ex quo percipiuntur, quam seminis ex quo oriuntur, aspicitur. & ideo nemo unquam dubitavit, quin, si in meo fundo frumentum tuum severim, segetes, & quod ex messibus collectum fuerit, meum fieret. Porro bonae fidei possessor in percipiendis fructibus id juris habet, quod dominis praediorum tributum est. Praeterea, cum ad fructuarium pertineant fructus à quolibet sati, quanto magis hoc in bonae fidei possessoribus recipiendum est, qui plus juris in percipiendis fructibus habent? cum fructuarii quidem non fiant, antequam ab eo percipiantur; ad bonae fidei autem possessorem pertineant, quoquo modo à solo separati fuerint: sicut ejus qui vectigalem fundum habet, fructus fiunt, simul atque solo separati sunt. §. 2. Bonae fidei emptor sevit, & antequam fructus perciperet, cognovit fundum alienum esse, an perceptione fructus suos faciat, quaeritur? Respondi, Bonae fidei emptor, quod ad percipiendos fructus, intelligi debet, quandiu evictus fundus non fuerit: nam & servus alienus, quem bona fide emero, tamdiu mihi ex re mea, vel ex operis suis, adquiret, quamdiu à me evictus non fuerit.

26. IDEM lib. 6 ex Minicio.

VEnationem fructus fundi negavit esse, nisi fructus fundi ex venatione constet.

27. AFRICANUS lib. 8 Quaestionum.

CUm patrifamilias mora facta sit, jam in herede ejus non quaeritur mora: nam tunc heredi proximo hereditario jure, ea competet: ideoque ad caeteros quoque deinceps transmittitur.

28. GAIUS lib. 2 Rerum cottidianarum [sive aureorum].

IN pecudum fructu etiam foetus est, sicut lac, & pilus, & lana. Itaque agni, & hoedi, & vituli statim pleno jure sunt bonae fidei possessoris, & fructuarii. §. 1. Partus vero ancillae in fructu non est: itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur, hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparaverit.

29. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

PLacuit, sive *supra statutum modum* quis usuras stipulatus fuerit, sive *usurarum usuras*, quod illicite adjectum est pro non adjecto haberi, & licitas peti posse.

30. PAULUS lib. singul. Regularum.

ETiam ex nudo pacto debentur civitatibus usurae creditarum ab eis pecuniarum.

31. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

QUod in stipulatione sic adjectum est, *& usuras, si quae competierint*, nullius esse momenti, si modus certus non adjiciatur.

32. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

MOra fieri intelligitur non ex re, sed ex persona: id est, si interpellatus opportuno loco, non solverit: Quod apud judicem examinabitur. Nam (ut & Pomponius libro duodecimo Epistularum scripsit) difficilis est hujus rei definitio. Divus quoque Pius Tullio Balbo rescripsit, *an mora facta intelligatur, neque constitutione ulla, neque juris auctorum quaestione decidi posse; cum sit magis facti, quam juris.*

§. 1. Et non sufficit ad probationem morae, si servo debitoris absentis denunciatum est à creditore, procuratoreve ejus: cum etiam si ipsi (inquit) domino denunciatum est, caeterum postea, cum is sui potestatem faceret, omissa esset repetendi debiti instantia, non protinus

per debitorem mora facta intelligitur. §.2. In bonæ fidei contractibus ex mora usuræ debentur. §.3. Quid ergo, si & filiusfamilias, & pater ex persona ejus teneatur, sive jussu ejus contractum est, sive in rem versum est patris, vel in peculium; cujus persona circa moram spectabitur? Et, si quidem pater duntaxat convenietur ex mora sua, non tenetur: in filium tamen dabitur actio in hoc, ut, quod minus à patre actor consecutus est, filius præstet: Quod si filius moram fecerit, tunc actor vel cum ipso in solidum, vel cum patre dumtaxat de peculio habebit.

§.4. Sed si duo rei promittendi sint, alterius mora alteri non nocet. §.5. Item si fidejussor solus moram fecerit, non tenetur; sicuti si Stichum promissum occiderit: sed utilis actio in hunc dabitur.

33. ULPIANUS lib. singul. de Officio Curatoris Reipublicæ.

SI bene collocatæ sunt pecuniæ publicæ, in sortem inquietari debitores non debent: & maxime, si parient usuras. si non parient, prospicere Reipublicæ securitati debet Præses provinciæ: *dummodo non acerbum se exactorem, nec contumeliosum præbeat, sed moderatum & cum efficacia benignum, & cum instantia humanum. nam inter insolentiam incuriosam, & diligentiam non ambitiosam, multum interest.* §.1. Præterea prospicere debet, ne pecuniæ publicæ credantur sine pignoribus idoneis, vel hypothecis.

34. IDEM lib. 15 ad Edictum.

USuræ vicem fructuum obtinent † & merito non debent à fructibus separari: & ita in legatis, & fideicommissis, & in tutelæ actione, & in cæteris judiciis bonæ fidei servatur. Hoc idem [igitur] in cæteris obventionibus dicemus.

35. PAULUS lib. 57 ad Edictum.

LIte contestata usuræ currunt.

36. ULPIANUS lib. 61 ad Edictum.

PRædiorum urbanorum pensiones pro fructibus accipiuntur.

37. IDEM lib. 10 ad Edictum.

ET in contraria negotiorum gestorum actione usuræ veniunt, si mutuatus sum pecuniam, ut creditorem tuum absolvam: quia aut in possessionem mittendus erat bonorum tuorum, aut pignora venditurus. Quid si domi habens propter eandem causam solvi? Puto verum, si liberavi ex magno incommodo, debere dici usuras venire: eas autem quæ in regione frequentantur, ut est in bonæ fidei judiciis constitutum. Sed si mutuatus dedi, hæ venient usuræ quas ipse pendo: utique, si plus tibi præstarim commodi, quam usuræ istæ colligunt.

38. PAULUS lib. 6 ad Plautium.

VIdeamus, generali quando in actione, quæ est in personam, etiam fructus veniant? §.1. Et quidem si fundus ob rem datus sit, veluti dotis causa, [&] renunciata adfinitas, fructus quoque restituendi sunt: utique hi, qui percepti sunt eo tempore, quo sperabatur adfinitas: sed & posteriores, si in re mora fuit, [ut] ab illo, qui reddere debeat, omnimodo restituendi sunt. Sed & si per mulierem stetit, quo minus nuptiæ contrahantur, magis est, ut debeat fructus recipere. Ratio autem hæc est, quod si sponsus non conveniebatur restituere fructus, licuerat ei negligere fundum. §.2. Item si indebitum [fundum] solvi, & repeto, fructus quoque repetere debeo. §.3. Idemque est, si mortis causa fundus sit donatus, & revaluerit qui donavit, atque ita condictio nascatur.

§.4. In Faviana quoque actione, & Pauliana, per quam quæ in fraudem creditorum alienata sunt, revocantur, fructus [quoque] restituuntur. nam Prætor id agit, ut perinde sint omnia, atque si nihil alienatum esset. quod non est iniquum: nam & verbum *restituas*, quod in hac re Prætor dixit, plenam habet significationem, ut fructus quoque restituantur. §.5. Et ideo, cum restitui Prætor vult, veluti in Interdicto unde vi, etiam fructus sint restituendi.

§.6. Item si vi, metusve causa rem tradam, non aliter mihi restituisse videtur, quam si fructus [mihi] restituat: nec mora mea mihi aliquid aufert. §.7. Si actionem habeam ad id consequendum, quod meum non fuit, veluti ex stipulatu, fructus non consequar, etiam si mora facta sit. Quod si acceptum est judicium, tunc Sabinus, & Cassius, ex æquitate fructus quoque post acceptum judicium præstandos, putant, ut causa restituatur: Quod puto recte dici.

§.8. Ex causa etiam emptionis fructus restituendi sunt. §.9. Sed in societatibus fructus communicandi sunt. §.10. Si possessionem naturalem revocem, proprietas mea manet: videamus de fructibus: Et quidem in deposito & commodato fructus quoque præstandi sunt, sicut diximus. §.11. In Interdicto quoque quod vi aut clam, magis est, ut omnis causa & fructus restituantur. §.12. Ante matrimonium quoque fructus percepti, dotis fiunt, & cum ea restituuntur. §.13. Eadem ratio est in fructibus prædiorum urbanorum. §.14. Item, si dividere fundum tecum velim, tu nolis, & colam, an fructus dividi debeant post deductionem impensarum? Et puto dividendos. §.15. In cæteris quoque bonæ fidei judiciis fructus omnimodo præstantur. §.16. Si dos prælegata fuerit, ante nuptias percepti fructus in causa legati veniunt.

39. MODESTINUS lib. 9 Differentiarum.

E*Quis* per fideicommissum legatis, post moram heredis fœtus quoque debentur. † E*quitio* autem legato, etiamsi mora non intercedat, incremento gregis fœtus accedunt.

40. IDEM lib. 4 Regularum.

IN eum diem, quo creditor pignora distraxit, recte usuræ fiet reputatio.

41. IDEM lib. 3 Responsorum.

TUtor condemnatus, per appellationem traxerat exsecutionem sententiæ: Herennius Modestinus respondit, eum qui de appellatione cognovit, potuisse, si frustratoriam morandi causa appellationem interpositam animadverteret, etiam de usuris medii temporis eum condemnare. §.1. Lucius Titius, cum centum, & usuras aliquanti temporis deberet, minorem pecuniam, quam debebat, obsignavit: Quæro, an Titius pecuniæ, quam obsignavit, usuras præstare non debeat? Modestinus respondit, si non hac lege mutua pecunia data est, *uti liceret & particulatim, [quod acceptum est], exsolvere*: non retardari totius debiti usurarum præstationem, si, cum creditor paratus esset totum suscipere, debitor, qui in exsolutione totius cessabat, solam partem deposuit. §.2. Ab Aulo Agerio Gaius Seius mutuam quandam quantitatem accepit hoc chirographo; ILLE SCRIPSIT, ME ACCEPISSE, ET ACCEPI AB ILLO MUTUOS ET NUMERATOS DECEM; QUOS EI REDDAM KALENDIS ILLIS PROXIMIS CUM SUIS USURIS PLACITIS INTER NOS: Quæ-

Quæro, an ex eo instrumento usuræ peti possint, & quæ? Modestinus respondit, si non appareat de quibus usuris conventio facta sit, peti eas non posse.

42. IDEM lib. 11 Responsorum.

HErennius Modestinus respondit, fructus, qui post adquisitum ex causa fideicommissi dominium ex terra percipiuntur, ad fideicommissarium pertinere: licet major pars anni ante diem fideicommissi cedentem præteriisse dicatur.

43. IDEM lib. 18 Responsorum.

HErennius Modestinus respondit, ejus temporis, quod cessit, postquam fiscus debitum percepit, eum, qui mandatis à fisco actionibus experitur, usuras quæ in stipulatum deductæ non sunt petere posse.

44. IDEM lib. 10 Pandectarum.

POEnam pro usuris stipulari nemo supra modum usurarum licitum potest.

45. POMPONIUS lib. 22 ad Quintum Mucium.

FRuctus percipiendo uxor, vel vir ex re donata, suos facit: illos tamen, quos suis operis adquisierit; veluti serendo. nam si pomum decerpserit, vel ex sylva cædit, non fit ejus: sicuti nec cujuslibet bonæ fidei possessoris: quia non ex facto ejus is fructus nascitur.

46. ULPIANUS lib. 62 ad Edictum.

QUod in fructus redigendos impensum est, non ambigitur ipsos fructus deminuere debere.

47. SCÆVOLA lib. 9 Digestorum respondit,

PAratum judicium accipere, si ab adversario cessatum est, moram facere non videri.

48. IDEM lib. 22 Digestorum.

MAritus uxori suæ usumfructum tertiæ partis, & cum liberos habuisset, proprietatem legavit: eam uxorem heredes falsi testamenti, & aliorum criminum accusaverunt, qua re impedita est legatorum petitio: interea & filius ei mulieri natus est, eoque conditio legati exstitit: Quæsitum est, cum testamentum falsum non esse apparuerit, an fructus etiam mulieri præstari debeant? Respondit, præstandos.

49. JAVOLENUS lib. 3 ex Posterioribus Labeonis.

F*Ructus rei* est, vel pignori dare licere.

TIT. II.

DE NAUTICO FOENORE.

1. MODESTINUS lib. 10 Pandectarum.

T*Rajectitia* ea pecunia est, quæ trans mare vehitur: cæterum si eodem loci consumatur, non erit trajectitia. † Sed videndum, an merces ex [ea] pecunia comparatæ in ea causa habeantur? Et interest, utrum etiam ipsæ periculo creditoris navigent: tunc enim trajectitia pecunia fit.

2. POMPONIUS lib. 3 ex Plautio.

LAbeo ait, si nemo sit, qui à parte promissoris interpellari trajectitiæ pecuniæ possit, idipsum testatione complecti debere, ut pro petitione id cederet.

3. MODESTINUS lib. 4 Regularum.

IN nautica pecunia ex ea die periculum spectat creditorem, ex quo navem navigare conveniat.

4. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

NIhil interest, trajectitia pecunia sine periculo creditoris accepta sit, an post diem præstitutum & conditionem impletam periculum esse creditoris desierit: utrubique igitur majus legitima usura fœnus non debebitur. Sed in priore quidem specie semper: in altera vero, discusso periculo: nec pignora, vel hypothecæ, titulo majoris usuræ tenebuntur. §. 1. Pro operis servi trajectitiæ pecuniæ gratia secuti, quod in singulos dies in stipulatum deductum est, ad finem centesimæ, non ultra duplum debetur. In stipulatione fœnoris post diem periculi separatim interposita, quod [in ea] legitimæ usuræ deerit, per alteram stipulationem operarum supplebitur.

5. SCÆVOLA lib. 6 Responsorum.

PEriculi pretium est, & si conditione quamvis pœnali non exsistente recepturus sis quod dederis, & insuper aliquid præter pecuniam, si modo in aleæ speciem non cadat: veluti ea, ex quibus conditiones nasci solent, ut *si manumittas, si non illud facias, si non convaluero*, & cætera. Nec dubitabis, si piscatori erogaturo in apparatum plurimum pecuniæ dederim, *ut si cepisset, redderet*: & athletæ, unde se exhiberet, exerceretque, *ut si vicisset, redderet*. §. 1. In his autem omnibus & pactum sine stipulatione ad augendam obligationem prodest.

6. PAULUS lib. 25 Quæstionum.

FOEnerator, pecuniam usuris maritimis mutuam dando, quasdam merces in nave pignori accepit: ex quibus si non potuisset totum debitum exsolvi, aliarum mercium aliis navibus impositarum, propriisque fœneratoribus obligatarum, si quid superfuisset, pignori accepit: Quæsitum est, nave propria perempta, ex qua totum solvi potuit, an id damnum ad creditorem pertineat, intra præstitutos dies amissa nave? an ad cæterarum navium superfluum admitti possit? Respondi, Alias quidem pignoris deminutio ad damnum debitoris, non etiam ad creditoris pertinet.; sed cum trajectitia pecunia ita datur, *ut non alias petitio ejus creditori competat, quam [si] salva navis intra statuta tempora pervenerit*, ipsius crediti obligatio non exsistente conditione defecisse videtur: & ideo pignorum quoque persecutio perempta est; etiam eorum quæ non sunt amissa: Si navis intra præstitutos dies perisset, & conditionem stipulationis defuisse videri: ideoque sine causa de pignorum persecutione, quæ in aliis navibus fuerunt, quæri. Quando ergo ad illorum pignorum persecutionem creditor admitti potuerit? Scilicet tunc, cum conditio exstiterit obligationis, & alio casu pignus amissum fuerit, vel vilius distractum: vel si navis postea perierit, quam dies præfinitus periculo exactus fuerit.

7. IDEM lib. 3 ad Edictum.

IN quibusdam contractibus etiam usuræ debentur, quemadmodum per stipulationem. Nam si dedero decem trajectitia, *ut salva nave sortem cum certis usuris recipiam*, dicendum est, posse me sortem cum usuris recipere.

8. ULPIANUS lib. 77 ad Edictum.

SErvius ait, pecuniæ trajectitiæ pœnam peti non posse, si per creditorem stetisset, quo minus eam intra [certum] tempus præstitutum accipiat.

9. LABEO lib. 5 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI trajectitiæ pecuniæ pœna, uti solet, promissa est: quamvis eo die, qui primus solvendæ pecuniæ fuerit, nemo vixerit, qui [eam] pecuniam deberet, tamen perinde committi pœna potest, ac si fuisset heres debitoris.

19. IDEM lib. 7 Disputationum.

IN *exceptionibus* dicendum est, reum partibus actoris fungi oportere; ipsumque exceptionem, velut intentionem, implere: ut puta *si pacti conventi exceptione* utatur, docere debet pactum conventum factum esse. §. 1. Cum quis promisisset *judicio se sisti*, & Reipublicæ causa afuisse dicat, & ob id non stetisse, vel dolo malo adversarii factum, quo minus sisteretur, vel valetudinem sibi impedimento fuisse, vel tempestatem. probare eum id oportet. §. 2. Sed & si procuratoria quis exceptione utatur, *eo quod non licuisset adversario dare, vel fieri procuratorem*: probare id oportet objicientem exceptionem. §. 3. Idem erit dicendum & si ea pecunia petatur, quæ pensata dicitur. §. 4. Hoc amplius, si judicatæ rei vel jurisjurandi conditio delata dicatur de eo, quod nunc petitur, sive in alea gestum esse contendatur, eum implere probationes oportet.

20. JULIANUS lib. 43 Digestorum.

SI quis liberum hominem vi rapuerit, in vinculis habuerit, is indignissime commodum possessoris consequeretur: quia probari non poterit, hominem eo tempore, quo primum lis ordinaretur, in libertate fuisse.

21. MARCIANUS lib. 6 Institutionum.

VErius esse existimo, ipsum, qui agit, id est, legatarium, probare oportere, *scisse alienam rem, vel obligatam legare defunctum*: non heredem probare oportere, *ignorasse alienam vel obligatam*: Quia *semper necessitas probandi incumbit illi, qui agit*.

22. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

EUm, qui voluntatem mutatam dicit, probare hoc debere.

23. MARCIANUS lib. singulari Ad formulam hypothecariam.

ANte omnia probandum est, quod inter agentem & debitorem convenit, ut pignori hypothecæve sit: sed & si hoc probet actor, illud quoque implere debet, rem pertinere ad debitorem eo tempore, quo convenit de pignore; aut cujus voluntate hypotheca data sit.

24. MODESTINUS lib. 4 Regularum.

SI chirographum cancellatum fuerit, licet præsumtione debitor liberatus esse videtur, in eam tamen quantitatem, quam manifestis probationibus creditor sibi adhuc deberi ostenderit, recte debitor convenitur.

25. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

CUm *de indebito* quæritur, quis probare debet non fuisse debitum? Res ita temperanda est: Ut si quidem is, qui accepisse dicitur rem, vel pecuniam indebitam, hoc negaverit; & ipse, qui dedit, legitimis probationibus solutionem adprobaverit: sine ulla distinctione ipsum, qui negavit sese pecuniam accepisse, si vult audiri, compellendum esse ad probationes præstandas, quod pecuniam debitam accepit. per etenim absurdum est, eum, qui ab initio negavit pecuniam suscepisse, postquam fuerit convictus eam accepisse, probationem non debiti ab adversario exigere. Sin vero ab initio confiteatur quidem suscepisse pecunias, dicat autem non indebitas ei fuisse solutas, præsumptionem videlicet pro eo esse, qui accepit, nemo dubitat: * *Qui enim solvit, nunquam ita resupinus est, ut facile suas pecunias jactet, & indebitas effundat*: & maxime si ipse, qui indebitas dedisse dicit, homo diligens est, & studiosus paterfamilias, cujus personam incredibile est in aliquo facile errasse. & ideo eum, qui dicit *indebitas solvisse*, compelli ad probationes, quod per dolum accipientis, vel aliquam justam ignorantiæ causam indebitum ab eo solutum: & nisi [hoc] ostenderit, nullam eum repetitionem habere. §. 1. Sin autem is, qui indebitum queritur, vel pupillus, vel minor sit, vel mulier; vel forte vir quidem perfectæ ætatis, sed miles, vel agricultor, & forensium rerum expers, vel alias simplicitate gaudens, & desidia deditus: tunc eum, qui accepit pecunias, ostendere bene eas accepisse, & debitas ei fuisse solutas; & si non ostenderit, eas redhibere. §. 2. Sed hæc ita, si totam summam indebitam fuisse solutam is, qui dedit, contendat. Sin autem pro parte queritur, quod pars pecuniæ solutæ debita non est; vel quod ab initio quidem debitum fuit, sed vel dissoluto debito, postea ignarus iterum solvit, vel exceptione tutus, errore ejus, pecunias dependit: ipsum omnimodo hoc ostendere, quod vel plus debito persolvit, vel jam solutam pecuniam per errorem repetita solutione dependit, vel tutus exceptione suam nesciens projecit pecuniam; secundum generalem regulam, quæ *eos*, * *qui opponendas esse exceptiones adfirmant, vel solvisse debita contendunt, hæc ostendere* exigit. §. 3. In omnibus autem visionibus quas præposuimus, licentia concedenda est ei, cui onus probationis incumbit, adversario suo de rei veritate jusjurandum inferre, prius ipso pro calumnia jurante, ut judex juramenti fidem secutus, ita suam sententiam possit formare, jure referendæ religionis ei servando.

§. 4. Sed hæc, ubi de solutione indebiti quæstio est. Sin autem *cautio* indebite exposita esse dicatur, & indiscrete loquitur: tunc eum, in quem cautio exposita est, compelli debitum esse ostendere, quod in cautionem deduxit; nisi ipse specialiter, qui cautionem exposuit, causas explanavit, pro quibus eandem conscripsit. Tunc enim stare eum oportet suæ confessioni: nisi evidentissimis probationibus in scriptis habitis ostendere paratus sit, sese hæc indebite promisisse.

26. PAPINIANUS lib. 20 Quæstionum.

PRocula magnæ quantitatis fideicommissum a fratre sibi debitum, post mortem ejus in ratione cum heredibus compensare vellet, ex diverso autem allegaretur, *nunquam id à fratre, quamdiu vixit, desideratum, cum variis ex causis sæpe [in] rationem fratris pecunias ratio Proculæ solvisset*: Divus Commodus, cum super eo negotio cognosceret, non admisit compensationem, quasi tacite fratri fideicommissum fuisset remissum.

27. SCÆVOLA lib. 33 Digestorum.

QUi testamentum faciebat, ei, qui usque ad certum modum capere potuerat, legavit licitam quantitatem; deinde ita locutus est, *Titio centum do lego, quæ mihi pertulit: quæ ideo ei non cavi, quod omnem fortunam & substantiam, si quam à matre susceperat, in sinu meo habui sine ulla cautione. Item, eidem Titio reddi & solvi volo de substantia mea centum quinquaginta, quæ ego ex reditibus prædiorum ejus, quorum ipse fructum percepi & distraxi: item de Calendario, si qua à matre receperat Titius, in rem meam converti.* Quæro, an Titius ea exigere potest? Respondit, si Titius suprascripta ex ratione sua ad testatorem pervenisse probare potuerit, exigi: videtur enim eo, quod ille plus capere non poterat, in fraudem Legis hæc in testamento adjecisse.

28. LA-

28. LABEO lib. 7 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI arbiter animadvertere debeat, *An operis facti memoria exstet*, hoc ei quærendum est: an aliquis meminerit, id opus factum esse? Paulus: Imo, cum in arbitrio quæritur, memoria facti operis exstet necne: non hoc quæritur, *num aliquis meminerit, quo die, aut quo Consule factum sit*, sed *num hoc aliquo modo probari possit, quando id opus factum sit*: & hoc ita, quod Græci dicere solent, ἐν πλάτει. non enim potest hoc memoria non teneri: *intra annum* (puta) *factum*: cum interim nemo sit eorum, qui meminerit, quibus Consulibus id viderit. sed cum omnium hæc est opinio, nec audisse, nec vidisse, cum id opus fieret: neque ex eis audisse, qui vidissent, aut audissent. & hoc infinite similiter sursum versum accidet: cum memoria operis facti non exstaret.

29. SCÆVOLA lib. 9 Digestorum.

IMperatores Antoninus & Verus Augusti Claudio Apollinari rescripserunt, in hæc verba: *Probationes, quæ de filiis dantur, non in sola adfirmatione testium consistunt: sed & epistolas, quæ uxoribus missæ allegarentur, si de fide earum constitit, nonnullam vicem instrumentorum obtinere decretum est.* §. 1. Mulier gravida repudiata, filium enixa absente marito, [ut] spurium in actis professa est: Quæsitum est, an is in potestate patris sit, & matre intestata mortua jussu ejus hereditatem matris adire possit, nec obsit professio à matre irata facta? Respondit, veritati locum superfore.

30. Lib. 1 Respons. FESTO respondit.

SI ancilla fuit, ad libertatem perductam non videri neque [per] fideicommissi relicti sibi probationem, nec quod alimenta sunt ut nutrici præstita.

31. Lib. 2. MACTORIO SABINO.

COmmemorationem in chirographo pecuniarum, quæ ex alia causa debere dicuntur, factam, vim obligationis non habere.

TIT. IV.

DE FIDE INSTRUMENTORUM, ET AMISSIONE EORUM.

1. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

INstrumentorum nomine ea omnia accipienda sunt, quibus causa instrui potest: & ideo tam testimonia, quam personæ instrumentorum loco habentur.

2. IDEM lib. 5 Sententiarum.

QUicunque à fisco convenitur, non ex indice & exemplo alicujus scripturæ, sed ex authentico conveniendus est: ita si contractus fides possit ostendi: cæterum calumniosam scripturam vim in judicio obtinere non convenit.

3. IDEM lib. 3 Responsorum respondit.

REpetita quidem die cautionem interponi non debuisse. Sed falsi crimen, quantum ad eos, qui in hoc consenserunt, contractum non videri: cum inter præsentes & convenientes res actitata sit: magisque debitor, quam creditor deliquerit.

4. GAIUS lib. singul. De formula hypothecaria.

IN re hypothecæ nomine obligata ad rem non pertinet, quibus fit verbis: sicuti est [&] in his obligationibus, quæ consensu contrahuntur. & ideo [&] fine scriptura si convenit, *ut hypotheca sit*, & probari poterit, res obligata erit, de qua conveniunt. Fiunt enim de his scripturæ, ut, quod actum est, per eas facilius probari possit: & sine his autem valet, quod actum est, si habeat probationem; sicut & nuptiæ sunt, licet testatio sine scriptis habita est.

5. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstionum.

SI res gesta, sine literarum quoque consignatione, veritate factum suum præbeat, non ideo minus valebit, quod instrumentum nullum de ea intercessit.

6. ULPIANUS lib. 50 ad Edictum.

SI de tabulis testamenti deponendis agatur, & dubitetur cui eas deponi oportet: semper seniorem juniore, & amplioris honoris inferiore, & marem fœminæ, & ingenuum libertino præferemus.

TIT. V.

DE TESTIBUS.

1. ARCADIUS, qui & Charisius, lib. singulari de Testibus.

TEstimoniorum usus frequens ac necessarius est: & ab his præcipue exigendus, quorum fides non vacillat. §. 1. Adhiberi quoque testes possunt, non solum in criminalibus causis, sed etiam in pecuniariis litibus, sicubi res postulat: & hi, quibus non interdicitur testimonium, nec ulla Lege à dicendo testimonio excusantur. §. 2. Quanquam quibusdam Legibus amplissimus numerus testium definitus sit: tamen ex Constitutionibus Principum hæc licentia ad sufficientem numerum testium coartatur, ut judices moderentur, & eum solum numerum testium, quem necessarium esse putaverint, evocari patiantur; ne effrenata potestate ad vexandos homines superflua multitudo testium protrahatur.

2. MODESTINUS lib. 8 Regularum.

IN testimoniis autem dignitas, fides, mores, gravitas examinanda est: & ideo testes, qui adversus fidem suam testationis vacillant, audiendi non sunt.

3. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognitionibus.

TEstium fides diligenter examinanda est. Ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis conditio cujusque: utrum quis decurio, an plebeius sit; & an honestæ, & inculpatæ vitæ, an vero notatus quis, & reprehensibilis; an locuples, vel egens sit, ut lucri causa quid facile admittat: vel an inimicus ei sit, adversus quem testimonium fert; vel amicus [ei] sit, pro quo testimonium dat. Nam si careat suspicione testimonium, vel propter personam, à qua fertur, quod honesta sit; vel propter causam, quod neque lucri, neque gratiæ, neque inimicitiæ causa fit: admittendus est. §. 1. Ideoque D. Hadrianus Vivio Varo Legato provinciæ Ciliciæ rescripsit, eum, qui judicat, magis posse scire, quanta fides habenda sit testibus. Verba epistulæ hæc sunt: *Tu magis scire potes, quanta fides habenda sit testibus: qui, & cujus dignitatis, & cujus æstimationis sint: & qui simpliciter visi sint dicere, utrum unum eundemque meditatum sermonem attulerint; an ad ea, quæ interrogaveras, ex tempore verisimilia responderint.* §. 2. Ejusdem quoque Principis extat rescriptum ad Valerium Verum de excutienda fide testium, in hæc verba: *Quæ argumenta ad quem modum probandæ cuique rei sufficiant, nullo certo modo satis definiri potest. sicut non semper, ita sæpe sine publicis monumentis cujusque rei veritas deprehenditur. alias numerus testium, alias dignitas & auctoritas. alias veluti consentiens fama confirmat rei, de qua quæritur, fidem. Hoc ergo solum tibi rescribere possum summatim, non utique*

que ad unam probationis speciem cognitione statim alligari debere: sed ex sententia animi tui te æstimare oportere, quid aut credas, aut parum probatum tibi opinaris. §. 3. Idem Divus Hadrianus Junio Rufino Proconsuli Macedoniæ rescripsit, *testibus se, non testimoniis crediturum.* Verba epistolæ ad hanc partem pertinentia hæc sunt: *Quod crimina objecerit apud me Alexander Apro, & quia [non] probabat, nec testes producebat, sed testimoniis uti volebat, quibus apud me locus non est, nam ipsos interrogare soleo: quem remisi ad provinciæ Præsidem, ut is de fide testium quæreret; & nisi implesset quod intenderat, relegaretur.* §. 4. Gabinio quoque Maximo idem Princeps in hæc verba rescripsit: *Alia est auctoritas præsentium testium, alia testimoniorum quæ recitari solent: Tecum ergo delibera, ut, si retinere eos velis, des eis impendia.*

§. 5. Lege Julia de vi cavetur, *Ne hac lege in reum testimonium dicere liceret, qui se ab eo, parenteve ejus liberaverit: quive impuberes erunt; quique judicio publico damnatus erit, qui eorum in integrum restitutus non erit: quive in vinculis, custodiave publica erit: quive ad bestias ut depugnaret, se locaverit: quæve palam quæstum faciet, feceritve: quive, ob testimonium dicendum, vel non dicendum, pecuniam accepisse judicatus vel convictus erit.* Nam quidam propter reverentiam personarum, quidam propter lubricum consilii sui, alii vero propter notam & infamiam vitæ suæ, admittendi non sunt ad testimonii fidem. §. 6. Testes non temere *evocandi* sunt per longum iter: & multo minus milites avocandi sunt a signis vel muneribus, perhibendi testimonii causa: idque Divus Hadrianus rescripsit. Sed & Divi Fratres rescripserunt, *Quod ad testes evocandos pertinet, diligentiæ judicantis est explorare, quæ consuetudo in ea provincia, in quam judicat, fuerit: nam si probabitur, sæpe in aliam civitatem testimonii gratia plerosque evocatos, non esse dubitandum quin evocandi sint, quos necessarios in ipsa cognitione deprehenderit qui judicat.*

4. PAULUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

Lege Julia judiciorum publicorum cavetur, *Ne invito denuncietur, ut testimonium [litis] dicat adversus socerum, generum, vitricum, privignum, sobrinum, sobrinam, sobrino natum, eosve qui priore gradu sint:* item, *Ne liberto ipsius, liberorum ejus, parentium, viri, uxoris:* item *patroni, patronæ:* & *ut ne patroni, patronæ adversus libertos, neque liberti adversus patronum cogantur testimonium dicere.*

5. GAIUS lib. 4 ad Leg. Juliam & Papiam.

IN Legibus, quibus excipitur, *Ne gener, aut socer invitus testimonium dicere cogeretur*, generi appellatione sponsum quoque filiæ contineri placet: Item *soceri*, sponsæ patrem.

6. LICINNIUS RUFINUS l. 2 Regul.

IDonei non videntur esse testes, quibus imperari potest, ut testes fiant.

7. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

SErvi responso tunc credendum est, cum alia probatio ad eruendam veritatem non est.

8. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

INviti testimonium dicere non coguntur senes, valetudinarii, vel milites, vel qui cum Magistratu Reipublicæ causa absunt, vel quibus venire non licet.

9. PAULUS lib. 1 ad Sabinum.

TEstis idoneus *pater* filio, aut *filius* patri non est.

10. POMPONIUS l. 1 ad Sabinum.

NUllus idoneus testis in re sua intelligitur.

11. IDEM lib. 33 ad Sabinum.

AD fidem rei gestæ faciendam etiam *non rogatus* testis intelligitur.

12. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

UBi numerus testium non adjicitur, etiam duo sufficient: pluralis enim elocutio duorum numero contenta est.

13. PAPINIANUS lib. 1 de adulteriis.

QUæsitum scio, an in publicis judiciis *calumniæ damnati* testimonium judicio publico perhibere possunt? Sed neque Lege Remmia prohibentur. & Julia Lex de vi, & repetundarum, & peculatus, eos homines testimonium dicere non vetuerunt. verumtamen, *quod Legibus omissum est, non omittetur religione judicantium:* ad quorum officium pertinet, ejus quoque testimonii fidem, quod integræ frontis homo dixerit, perpendere.

14. IDEM lib. singul. De adulteriis.

SCio quidem tractatum esse, an ad testamentum faciendum adhiberi possit *adulterii damnatus?* Et sane juste testimonii officio ei interdicetur. Existimo ergo neque jure civili testamentum valere, ad quod hujusmodi testis processit; neque jure Prætorio, quod jus civile subsequitur: ut neque hereditas adiri, neque bonorum possessio dari possit.

15. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

R*Epetundarum damnatus*, nec ad testamentum, nec ad testimonium adhiberi potest. §. 1. *Hermaphroditus* an ad testamentum adhiberi possit, qualitas sexus incalescentis ostendit.

16. IDEM lib. 5 Sententiarum.

QUi falso vel varie testimonia dixerunt, vel utrique parti prodiderunt, a judicibus competenter puniuntur.

17. ULPIANUS lib. singul. Regularum.

PAter, & filius qui in potestate ejus est, item duo fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, testes utrique in eodem testamento, vel eodem negotio fieri possunt: quoniam nihil nocet, ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

18. PAULUS lib. 2 de Adulteriis.

EX eo, quod prohibet Lex Julia de adulteriis, testimonium dicere condemnatam mulierem, colligitur, etiam *mulieres* testimonii in judicio dicendi jus habere.

19. ULPIANUS lib. 8 de Offic. Proconf.

INviti testimonium non dicunt publicani: item is, qui non detractandi testimonii causa aberit: item is, qui quid exercitui præbendum conduxerit. §. 1. Sed nec pupillis testimonium denunciari potest.

20. VENULEIUS lib. 2 de Judic. public.

IN testimonium accusator citare non debet eum, qui judicio publico reus erit, aut qui minor viginti annis erit.

21. ARCADIUS, qui & Charisius, lib. singul. de Testibus.

OB carmen famosum damnatus intestabilis fit. §. 1. Illud quoque incunctabile est, ut, si res exigat, non tantum privati, sed etiam Magistratus, si in præsenti sint, testimonium dicant. † Item Senatus censuit, Prætorem testimonium dare debere in judicio adulterii causa. §. 2. Si ea rei conditio sit, ubi harenarium testem, vel similem personam admittere cogimur, sine tormentis testimonio ejus credendum non est. §. 3. Si testes omnes ejusdem honestatis & existimationis sint, & negotii qualitas ac judicis motus cum his concurrit, sequenda sunt omnia testimonia: Si

vero

vero ex his quidam [eorum] aliud dixerint, licet impari numero, credendum est: sed quod naturæ negotii convenit, & quod inimicitiæ aut gratiæ suspicione caret: confirmabitque judex motum animi sui ex argumentis & testimoniis, & quæ rei aptiora, & vero proximiora esse compererit: Non enim ad multitudinem respici oportet, sed ad sinceram testimoniorum fidem, & testimonia quibus potius lux veritatis adsistit.

21. VENULEIUS l. 2 de Offic. Proconf.

CUrent Magistratus cujusque loci, testari volentibus & seipsos & alios testes vel signatores præbere: quo facilius negotia explicentur, & probatio rerum salva sit.

23. IDEM lib. 1 de Judiciis publicis.

PRoduci testis is non potest, qui ante in eum reum testimonium dixit.

24. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

TEstes eos, quos accusator de domo produxerit, interrogari non placuit.

25. ARCADIUS [qui & Charisius] lib. singul. de Testibus.

MAndatis cavetur, *Ut Præsides attendant, ne patroni in causa, cui patrocinium præstiterunt, testimonium dicant*: Quod & in executoribus negotiorum observandum est.

TIT VI.

DE JURIS ET FACTI IGNORANTIA.

1. PAULUS lib. 44 ad Edictum.

IGnorantia vel facti, vel juris est. §. 1. Nam si quis nesciat decessisse eum, cujus bonorum possessio defertur, non cedit ei tempus. † Sed si sciat quidem defunctum esse cognatum, nesciat autem proximitatis nomine bonorum possessionem sibi deferri; aut se sciat scriptum heredem, nesciat autem quod scriptis heredibus bonorum possessionem Prætor promittit: cedit ei tempus, quia in jure errat. † Idem est, si frater consanguineus defuncti credat matrem potiorem esse. §. 2. Si quis nesciat se cognatum esse, interdum in jure, interdum in facto errat: nam, si & liberum se esse & ex quibus natus sit sciat, jura autem cognationis habere [se] nesciat, in jure errat. At si [quis] forte expositus quorum parentium esset ignoret, fortasse & serviat alicui putans se servum esse, in facto magis quam in jure errat.

§. 3. Item si quis sciat quidem alii delatam esse bonorum possessionem, nesciat autem ei tempus præterisse bonorum possessionis. in facto errat. † Idem est, si putet eum bonorum possessionem accepisse. † Sed si sciat eum non petisse, tempusque ei præterisse, ignoret autem sibi ex successorio capite competere bonorum possessionem, cedet ei tempus, quia in jure errat.

§. 4. Idem dicemus, si ex asse heres institutus non putet se bonorum possessionem petere posse ante apertas tabulas: Quod si nesciat esse tabulas, in facto errat.

2. NERATIUS lib. 5 Membranarum.

IN omni parte error in jure non eodem loco, quo facti ignorantia, haberi debebit: cum jus finitum & possit esse, & debeat; facti interpretatio plerunque etiam prudentissimos fallat.

3. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

PLurimum interest, utrum quis de alterius causa & facto non sciret, an de jure suo ignorat. §. 1. Sed Cassius *ignorantiam* Sabinum ita accipiendam existimasse refert, non deperditi & nimium securi hominis.

4. IDEM lib. 13 ad Sabinum.

IUris ignorantiam in usucapione negatur prodesse: facti vero ignorantiam prodesse constat.

5. TERENTIUS CLEMENS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

INiquissimum videtur, cuiquam scientiam alterius quam suam nocere: vel ignorantiam alterius alii profuturam.

6. ULPIANUS lib. 18 ad Leg. Jul. & Pap.

NEc supina ignorantia ferenda est factum ignorantis: ut nec scrupulosa inquisitio exigenda. Scientia enim hoc modo æstimanda est, ut neque negligentia crassa, aut nimia securitas satis expedita sit, neque delatoria curiositas exigatur.

7. PAPINIANUS lib. 19 Quæstionum.

IUris ignorantia non prodest adquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet.

8. IDEM lib. 1 Definitionum.

ERror facti ne maribus quidem in damnis vel compendiis obest: juris autem error nec fœminis in compendiis prodest: Cæterum omnibus juris error in damnis amittendæ rei suæ non nocet.

9. PAULUS lib. singul. De juris, & facti ignorantia.

REgula est, *juris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere*. Videamus igitur in quibus speciebus locum habere possit: ante præmisso, quod minoribus vigintiquinque annis [jus] ignorare permissum est: quod & [in] fœminis in quibusdam causis propter sexus infirmitatem dicitur: & ideo sicubi non est delictum, sed juris ignorantia, non læduntur. Hac ratione, si minor vigintiquinque annis filiofamilias crediderit, subvenitur ei, ut non videatur filiofamilias credidisse. §. 1. Si filiusfamilias miles à commilitone heres institutus, nesciat sibi etiam sine patre licere adire, per Constitutiones Principales jus ignorare potest: & ideo ei dies aditionis [non] cedit. §. 2. Sed *facti ignorantia* ita demum cuique non nocet, si non ei summa negligentia objiciatur: quid enim, si omnes in civitate sciant, quod ille solus ignorat? Et recte Labeo definit, scientiam neque curiosissimi, neque negligentissimi hominis accipiendam: verum ejus qui eam rem diligenter inquirendo notam habere possit. §. 3. Sed *juris ignorantiam* non prodesse, Labeo ita accipiendum existimat, si jurisconsulti copiam haberet, vel sua prudentia instructus sit: ut, cui facile sit scire, ei detrimento sit juris ignorantia. quod raro accipiendum est. §. 4. Qui ignoravit dominum esse rei venditorem, plus in re est, quam in existimatione mentis: & ideo tametsi existimet, se non à domino emere, tamen, si à domino ei tradatur, dominus efficitur. §. 5. Si quis jus ignorans, Lege Falcidia usus non sit, nocere ei dicit epistola Divi Pii. Sed & Imperatores Severus & Antoninus in hæc verba rescripserunt: *Quod ex causa fideicommissi indebitum datum est, si non per errorem solutum est, repeti non potest. Quamobrem Cargiliani heredes, (qui, cum ex testamento ejus* pecuniam ad opus aquæductus *reipublicæ Cirtensium relictam solverint, non solum cautiones non exegerunt, quæ interponi solent*, ut quod amplius cepissent municipes, quam per Legem Falcidiam licuisset, redderent, *verumetiam stipulati sunt, ne ea summa in alios usus converteretur, & scientes prudentesque passi sunt eam pecuniam in opus aquæductus impendi), frustra postulant reddi sibi à Republica Cirtensium, quasi plus debito dederint: Cum*

si

sit utrumque iniquum, pecuniam, quæ ad opus aquæductus data est, repeti; & Rempublicam ex corpore patrimonii sui impendere, [&] in id opus, quod totum alienæ liberalitatis gloriam repræsentet. † *Quod si ideo repetitionem ejus pecuniæ habere credunt, quod imperitia lapsi legis Falcidiæ beneficio usi non sunt: sciant, ignorantiam facti, non juris prodesse:* nec stultis solere succurri, sed errantibus. † Et licet *municipum* mentio in hac epistula fiat, tamen & in qualibet persona idem observabitur. Sed nec, quod in *opere aquaductus* relicta esse pecunia proponitur, in hunc solum casum cessare repetitionem dicendum est: nam initium constitutionis generale est: demonstrat enim, si non per errorem solutum sit fideicommissum quod indebitum fuit, non posse repeti. † Item & illa pars æque generalis est, ut qui juris ignorantia legis Falcidiæ beneficio usi non sunt, [nec] possint repetere: ut secundum hoc possit dici, etiam si pecunia, quæ per fideicommissum relicta est, quæque soluta est, non ad aliquid faciendum relicta sit, & licet consumpta non sit, sed exstet apud eum cui soluta est, cessare repetitionem.

10. PAPINIANUS lib. 6 Respons.

IMpuberes sine tutore agentes, nihil posse scire intelliguntur.

LIBER VICESIMUSTERTIUS.

TIT. I.
DE SPONSALIBUS.

1. FLORENTINUS l. 3 Institut.

SPonsalia, sunt mentio & repromissio nuptiarum futurarum.

2. ULPIANUS lib. sing. de Sponsal.

S*Ponsalia* [autem] dicta sunt à *spondendo*: nam moris fuit veteribus stipulari, & spondere sibi *uxores futuras*.

3. FLORENTINUS lib. 3 Institutionum.

VNde & *sponsi sponsæque* appellatio nata est.

4. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

SUfficit nudus consensus ad constituenda sponsalia. §. 1. Denique constat, & absenti absentem desponderi posse: & hoc cottidie fieri.

5. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

HÆc ita, si scientibus his, qui absint, sponsalia fiant, aut si postea ratum habuerint.

6. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

SI puellæ tutores ad finienda sponsalia nuncium miserunt, non putarem suffecturum ad dissolvendam nuptiarum spem hunc nuncium: non magis, quam sponsalia posse eos solos constituere: nisi forte omnia ista ex voluntate puellæ facta sint.

7. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

IN sponsalibus nihil interest, utrum testatio interponatur, an aliquis sine scriptura spondeat. §. 1. In sponsalibus etiam *consensus* eorum exigendus est, quorum in nuptiis desideratur. Intelligi tamen semper filiæ patrem *consentire*, nisi evidenter dissentiat, Julianus scribit.

8. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinc.

FUror quin sponsalibus impedimento sit, plus quam manifestum est: sed postea interveniens sponsalia non infirmat.

9. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

QUæsitum est apud Julianum, an sponsalia sint, ante duodecimum annum si fuerint nuptiæ collatæ? Et semper Labeonis sententiam probavi, existimantis, si quidem præcesserint sponsalia, durare ea, quamvis in domo loco nuptæ esse cœperit: si vero non præcesserint, hoc ipso quod in domum deducta est, non videri sponsalia facta: Quam sententiam Papinianus quoque probat.

10. IDEM lib. 3 Disputationum.

IN potestate manente filia, pater sponso nuncium remittere potest, & sponsalia dissolvere: Enimvero si emancipata est, non potest neque nuncium remittere, neque quæ dotis causa data sunt condicere: ipsa enim filia nubendo efficiet dotem esse, condictionemque extinguet, quæ, causa non secuta, nasci poterit. nisi forte quis proponat, ita dotem patrem pro emancipatâ filiâ dedisse, ut si nuptiis non consentiret [vel contractis, vel non contractis], repeteret, quæ dederat: tunc enim habebit repetitionem.

11. JULIANUS lib. 16 Digestorum.

SPonsalia, sicut nuptiæ, consensu contrahentium fiunt: & ideo, sicut nuptiis, ita sponsalibus filiamfamilias consentire oportet.

12. ULPIANUS lib. singul. de Sponsalibus.

SEd, quæ patris voluntati non repugnat, *consentire* intelligitur. §. 1. Tunc autem solum dissentiendi à patre licentia filiæ conceditur, si indignum moribus, vel turpem sponsum ei pater eligat.

13. PAULUS lib. 5 ad Edictum.

FIliofamilias dissentiente, sponsalia nomine ejus fieri non possunt.

14. MODESTINUS lib. 4 Differentiarum.

IN sponsalibus contrahendis ætas contrahentium definita non est, ut in matrimoniis: quapropter [&] à primordio ætatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intelligatur, id est, si non sint minores, quam septem annis.

15. IDEM lib. singul. De enucleatis casibus.

TUtor factam pupillam suam nec ipse uxorem ducere, nec filio suo in matrimonio adjungere potest: Scias tamen, quod de nuptiis tractamus, & ad sponsalia pertinere.

16. ULPIANUS lib. 3 ad Leg. Juliam & Papiam.

ORatio Imperatorum Antonini & Commodi, quæ quasdam nuptias in personam Senatorum inhibuit, de sponsalibus nihil locuta est: recte tamen dicitur, etiam sponsalia in his casibus ipso jure nullius esse momenti: ut suppleatur, quod Orationi deest.

17. GAIUS lib. 1 ad Leg. Juliam & Papiam.

SÆpe justæ ac necessariæ causæ non solum annum, vel biennium, sed etiam triennium, & quadriennium, & ulterius trahunt sponsalia: veluti valetudo sponsi sponsæve, vel mortes parentium, aut capitalia crimina, aut longiores peregrinationes quæ ex necessitate fiunt.

18. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

IN sponsalibus constituendis parvi refert, per se & coram, an per internuncium, vel per epistulam, an per alium hoc factum est: & fere plerumque conditiones interpositis personis [expediuntur.]

TIT.

TIT. II.

DE RITU NUPTIARUM.

1. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

NUptiæ sunt conjunctio maris & fœminæ, [&] consortium omnis vitæ: divini & humani juris communicatio.

2. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

NUptiæ consistere non possunt, nisi consentiant omnes: id est, qui coëunt, quorumque in potestate sunt.

3. IDEM lib. 1 ad Sabinum.

SI nepotem ex filio, & neptem ex altero filio in potestate habeam, nuptias inter eos [me] solo auctore contrahi posse, Pomponius scribit, & verum est.

4. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

MInorem annis duodecim nuptam, tunc legitimam uxorem fore, cum apud virum explesset duodecim annos.

5. IDEM lib. 4 ad Sabinum.

MUlierem absenti per literas ejus, vel per nuncium posse nubere placet, si in domum ejus deduceretur. eam vero, quæ abesset, ex literis vel nuncio [suo] duci à marito non posse: deductione enim opus esse in mariti, non in uxoris domum; quasi in domicilium matrimonii.

6. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

DEnique Cinna scribit: eum, qui absentem accepit uxorem, deinde rediens à cœna juxta Tiberim perisset, ab uxore lugendum, responsum est.

7. PAULUS lib. singulari ad Legem Falcidiam.

IDeoque potest fieri, ut in hoc casu aliqua virgo & dotem, & de dote habeat actionem.

8. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

LIbertinus libertinam matrem, aut sororem, uxorem ducere non potest: quia hoc jus moribus, non legibus, introductum est.

9. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

SI nepos uxorem velit ducere avo furente, omnimodo patris auctoritas erit necessaria: sed si pater furit, avus sapiat, sufficit avi voluntas. §. 1. Is, cujus pater ab hostibus captus est, si non intra triennium revertatur, uxorem ducere potest.

10. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

SI ita pater absit, ut ignoretur, ubi sit, & an sit: quid faciendum est, merito dubitatur? Et, si triennium effluxerit, postquam apertissime fuerit pater ignotus ubi degit, & an superstes sit, non prohibentur liberi [ejus] utriusque sexus matrimonium vel nuptias legitimas contrahere.

11. JULIANUS lib. 62 Digestorum.

SI filius ejus, qui apud hostes est, vel absit, ante triennium captivitatis vel absentiæ patris uxorem duxit; vel si filia nupserit: puto, recte matrimonium vel nuptias contrahi: dummodo eam filius ducat uxorem, vel filia tali nubat, cujus conditionem certum sit patrem non repudiaturum.

12. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

SI qua mihi uxor fuit, deinde à me repudiata nupsit Seio, quem ego postea adrogavi, non sunt nuptiæ incestæ. §. 1. Inter me, & sponsam patris mei nuptiæ contrahi non possunt, quamquam *noverca* mea non proprie dicatur.

§. 2. Sed & per contrarium, sponsa mea patri meo nubere non poterit: quamvis *nurus* non proprie dicatur. §. 3. Si uxor mea post divortium alii nupserit, & filiam susceperit, putat Julianus, hanc quidem privignam non esse, verum nuptiis ejus abstinendum. §. 4. Adoptivæ sororis filiam possum uxorem ducere: *cognata* enim mea non est filia ejus, quia avunculus nemo fit per adoptionem; & eæ demum cognationes contrahuntur in adoptionibus, quæ legitimæ essent, id est, quæ adgnatorum jus haberent. Pari ratione & sororem patris mei adoptivi possum ducere, si non fuit eodem patre nata.

13. IDEM lib. 34 ad Sabinum.

SI patrona tam ignobilis sit, ut ei honestæ sint vel saltem liberti sui nuptiæ, officio judicis super hoc cognoscentis hæ prohiberi non debent.

14. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

ADoptivus filius si emancipetur, eam, quæ patris adoptivi uxor fuit, ducere non potest: quia *novercæ* locum habet. §. 1. Item si quis filium adoptaverit, uxorem ejusdem, quæ *nurus* loco est, ne quidem post emancipationem filii ducere poterit: quoniam aliquando nurus ei fuit. §. 2. *Serviles* quoque *cognationes* [in] hoc jure observandæ sunt: Igitur suam matrem manumissus non ducet uxorem. Tantundem juris est, & in sorore, & sororis filia. Idem è contrario dicendum est, ut pater filiam non possit ducere, si ex servitute manumissi sint: etsi dubitetur, patrem eum esse. † Unde nec vulgo quæsitam filiam pater naturalis potest uxorem ducere: quoniam * *in contrahendis matrimoniis naturale jus, & pudor inspiciendus est*: contra pudorem est autem, filiam uxorem suam ducere. §. 3. Idem tamen, quod in servilibus cognationibus constitutum est, etiam in servilibus adfinitatibus servandum est. veluti, ut eam, quæ in contubernio patris fuerit, quasi novercam, non possim ducere: & contra, eam, quæ in contubernio filii fuerit, patrem quasi nurum non ducere. Æque nec matrem ejus, quam quis in servitute uxorem habuit, quasi socrum: cum enim cognatio servilis intelligitur, quare non & adfinitas intelligatur? Sed in re dubia certius & modestius est, hujusmodi nuptiis abstinere.

§. 4. Nunc videamus, quomodo noverca, & privigna, & socrus, & nurus intelligantur: ut sciamus, quas non liceat ducere. † Quidam *novercam* per se patris uxorem, & *nurum* filii uxorem, & *privignam* uxoris ex alio marito filiam intelligunt: Sed quod ad hanc causam, verius est, nec avi uxorem, nec proavi duci posse. Duas ergo, vel plures novercas ducere non poterit: Non mirum: Nam & is, qui adoptivus est, nec naturalis patris, nec adoptivi uxorem ducere potest. [Sed] & si plures uxores pater habuerit, nullam earum ducere possum. † Itaque *socrus* appellatione non tantum uxoris meæ mater, sed & avia, & proavia intelligitur: ut nullam earum ducere possim. † *Nurus* quoque appellatione non tantum filii uxor, sed & nepotis, & pronepotis continetur: licet quidam has *pronurus* appellant. † *Privigna* quoque non solum ea mihi intelligitur, quæ uxoris meæ filia est, sed & neptis, & proneptis: ut nullam earum ducere possim. Item ejus matrem, quam sponsam habui, non posse me uxorem ducere, Augustus interpretatus est: fuisse enim eam socrum.

15. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

UXorem quondam privigni conjungi matrimonio vitrici non oportet: nec in matrimonium convenire novercam ejus, qui privignæ maritus fuit.

16. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

ORatione divi Marci cavetur *Ut si Senatoris filia libertino nupsisset, nec nuptiæ essent*: quam

quam & Senatusconsultum secutum est.

§. 1. Nepote uxorem ducente, & filius consentire debet: neptis vero si nubat, voluntas & auctoritas avi sufficiet. §. 2. *Furor* contrahi matrimonium non finit, quia consensu opus est: sed recte contractum non impedit.

17. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

PEr adoptionem quæsita *fraternitas* eousque impedit nuptias, donec manet adoptio. Ideoque eam, quam pater meus adoptavit, & emancipavit, potero uxorem ducere: æque & si, me emancipato, illam in potestatem retinuerit, poterimus jungi matrimonio. §. 1. Itaque volenti generum adoptare suadetur, ut filiam emanciparet: similiter suadetur ei, qui nurum velit adoptare, ut emancipet filium. §. 2. Amitam quoque, & materteram, item magnam quoque amitam, & materteram magnam prohibemur uxorem ducere: quamvis magna amita, & matertera, quarto gradu sint. Utique autem amitam, & amitam magnam prohibemur uxorem ducere, & si per adoptionem nobis conjunctæ sint.

18. JULIANUS lib. 16 Digestorum.

NUptiæ inter easdem personas nisi volentibus parentibus renovatæ, justæ non habentur.

19. MARCIANUS lib. 16 Institutionum.

CApite trigesimoquinto Legis Juliæ, *Qui* liberos, quos habent in potestate, injuria *prohibuerint* ducere uxores, vel nubere (vel qui dotem dare non volunt, ex Constitutione Divorum Severi & Antonini), per Proconsules, Præsidesque provinciarum *coguntur* in matrimonium collocare, & dotare. *Prohibere* autem videtur, & qui conditionem non quærit.

20. PAULUS lib. singul. ad Orationem Divi Severi & Commodi.

SCiendum est, ad officium curatoris [non] pertinere, nubat pupilla, an non: quia officium ejus in administratione negotiorum constat: [Et] ita Severus & Antoninus rescripserunt, in hæc verba: *Ad officium curatoris administratio pupillæ pertinet: nubere autem pupilla suo arbitrio potest.*

21. TERENTIUS CLEMENS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

NOn cogitur filiusfamilias uxorem ducere.

22. CELSUS lib. 15 Digestorum.

SI patre cogente ducit uxorem, quam non duceret si sui arbitrii esset, contraxit tamen matrimonium: quod inter invitos non contrahitur: maluisse hoc videtur.

23. IDEM lib. 30 Digestorum.

LEge Papia cavetur, *Omnibus ingenuis, præter Senatores eorumque liberos, libertinam uxorem habere licere.*

24. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

IN liberæ mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptiæ intelligendæ sunt: si non corpore quæstum fecerit.

25. IDEM lib. 2 Regularum.

FIlius emancipatus etiam sine consensu patris uxorem ducere potest, & susceptus filius ei heres erit.

26. IDEM lib. 5 Responsor. [respondit].

REas adulterii factas, nec ante damnationem vivente marito uxores duci posse.

27. ULPIANUS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

SI quis in Senatorio ordine agens libertinam habuerit uxorem, quamvis interim uxor non sit, attamen in ea conditione est, ut si amiserit dignitatem, uxor esse incipiat.

28. MARCIANUS lib. 10 Institutionum.

INvitam libertam uxorem ducere patronus non potest:

29. ULPIANUS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

QUod & Ateius Capito Consulatu suo fertur decrevisse. Hoc tamen ita observandum est, nisi patronus ideo eam manumisit, ut uxorem eam ducat.

30. GAIUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

SImulatæ nuptiæ nullius momenti sunt.

31. ULPIANUS lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

SI Senatori indulgentia Principis fuerit permissum libertinam justam uxorem habere, potest justa uxor esse.

32. MARCELLUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

SCiendum est, libertinum qui se ingenuo dedit adrogandum, quamvis in ejus familia ingenui jura sit consecutus, ut libertinum tamen à Senatoriis nuptiis repellendum esse.

33. IDEM lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

PLerique opinantur, cum eadem mulier ad eundem virum revertatur, id matrimonium idem esse: Quibus adsentior, si non multo tempore interposito reconciliati fuerint: nec inter moras aut illa alii nupserit, aut hic aliam duxerit: maxime si nec dotem vir reddiderit.

34. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

GEnerali mandato *quærendi mariti filiæfamilias*, non fieri nuptias, rationis est: Itaque personam ejus patri demonstrari, qui matrimonio consenserit, ut nuptiæ contrahantur, necesse est. §. 1. Ream adulterii, quam vir jure mariti postulavit, non prohibetur post abolitionem uxorem denuo ducere: Sed & si non jure mariti ream postulavit, jure contractum matrimonium videbitur. §. 2. Inter privignos contrahi nuptiæ possunt, etsi fratrem communem ex novo parentium matrimonio susceptum habeant.

§. 3. Filiam Senatoris nuptias libertini secutam, patris casus non faciat uxorem: nam quæsita dignitas liberis, propter crimen patris auferenda [non] est.

35. IDEM lib. 6 Responsorum.

FIliusfamilias miles matrimonium sine patris voluntate non contrahit.

36. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

TUtor, vel curator adultam [uxorem] ducere non potest: nisi à patre desponsa, destinatave, testamentove nominata conditione nuptiis, secuta fuerit.

37. IDEM lib. 7 Responsorum.

LIbertum curatoris puellæ prohiberi oportet uxorem eandem ducere.

38. IDEM lib. 2 Sententiarum.

SI quis Officium in aliqua provincia administrat, inde oriundam, vel ibi domicilium habentem uxorem ducere non potest, quamvis sponsare non prohibeatur: ita scilicet, ut, si post Officium depositum noluerit mulier nuptias contrahere, liceat ei hoc facere, arris tantummodo redditis quas acceperat. §. 1. Veterem sponsam in provincia, quam quis administrat, uxorem ducere potest: & dos data non fit caduca. §. 2. Qui in provincia aliquid administrat, in ea provincia filias suas in matrimonium collocare, & dotem constituere non prohibetur.

39. IDEM lib. 6 ad Plautium.

SOroris proneptem non possum ducere uxorem: quoniam parentis loco ei sum.

§. 1. Si quis ex his, quas moribus prohibemur uxores ducere, duxerit, incestum dicitur committere.

40. POMPONIUS lib. 4 ex Plautio.

ARisto respondit, privignæ filiam non magis uxorem duci posse, quam ipsam privignam.

41. MARCELLUS lib. 26 Digestorum.

PRobrum intelligitur etiam in his mulieribus esse, quæ turpiter viverent, vulgoque quæstum facerent, etiam si non palam. §. 1. Et si qua se in concubinatu alterius quam patroni tradidisset, *matrisfamilias* honestatem non habuisse dico.

42. MODESTINUS lib. singulari de Ritu nuptiarum.

SEmper in conjunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed & quid honestum sit. §. 1. Si Senatoris filia, neptis, proneptis libertino, vel qui artem ludicram exercuit, cujusve pater materve id fecerit, nupserit, nuptiæ non erunt.

43. ULPIANUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

P*Alam quæstum facere* dicemus, non tantum eam quæ in lupanario se prostituit, verum etiam si qua, ut adsolet, in taberna cauponia, vel qua alia pudori suo non parcit. §. 1. *Palam* autem sic accipimus, passim, hoc est sine delectu: non si qua adulteris, vel stupratoribus se committit, sed quæ vicem prostitutæ sustinet.

§. 2. Item, quod cum uno, & altero pecunia accepta commiscuit, non videtur palam corpore quæstum facere. §. 3. Octavenus tamen rectissime ait, etiam eam quæ sine quæstu palam se prostituerit, debuisse his connumerari.

§. 4. Non solum autem ea quæ facit, verum ea quoque quæ fecit, & [si] facere desiit, Lege notatur: neque enim aboletur turpitudo, quæ postea intermissa est. §. 5. Non est ignoscendum ei, quæ obtentu paupertatis turpissimam vitam egit. §. 6. Lenocinium facere non minus est, quam corpore quæstum exercere. §. 7. *Lenas* autem eas dicimus, quæ mulieres quæstuarias prostituunt. §. 8. *Lenam* accipiemus & eam, quæ alterius nomine hoc vitæ genus exercet. §. 9. Si qua cauponam exercens, in ea corpora quæstuaria habeat, ut multæ adsolent sub prætextu instrumenti cauponii prostitutas mulieres habere: dicendum, hanc quoque *lenæ* appellatione contineri. §. 10. Senatus censuit, non conveniens esse ulli Senatori, uxorem ducere aut retinere damnatam publico judicio: quo [judicio] cuilibet ex populo experiri licet; nisi si cui Lege aliqua accusandi publico judicio non est potestas. §. 11. Si qua calumniæ judicio damnata sit ex causa publici judicii, & quæ prævaricationis damnata est, *publico judicio damnata* esse non videtur. §. 12. Quæ in adulterio deprehensa est, quasi publico judicio damnata est. [Proinde] si adulterii condemnata esse proponatur, non tantum quia deprehensa est, erit notata, sed quia & publico judicio damnata est. Quod si non sit deprehensa, damnata autem; idcirco notetur, quia publico judicio damnata est. [at] si deprehensa quidem sit, damnata autem non sit, notata erit. Ego puto, etsi absoluta sit post deprehensionem, adhuc tamen notam illi obesse debere: quia verum est, eam in adulterio deprehensam; quia factum Lex, non sententiam notaverit. §. 13. Non adjicitur hic, ut in Lege Julia de adulteriis, *à quo*, vel *ubi deprehensam*: proinde sive maritus, sive quis alius deprehendisse proponatur, videtur notata: Sed & si non in domo mariti, vel patris sui deprehensa sit, erit notata secundum verba Legis.

44. PAULUS lib. 1 ad Leg. Juliam & Papiam.

LEge Julia ita cavetur: QUI SENATOR EST, QUIVE FILIUS, NEPOSVE EX FILIO, PRONEPOSVE EX FILIO NATO CUJUS EORUM EST, ERIT: NEQUIS EORUM SPONSAM UXOREMVE SCIENS DOLO MALO HABETO LIBERTINAM, AUT EAM, QUÆ IPSA, CUJUSVE PATER, MATERVE ARTEM LUDICRAM FACIT, FECERIT. NEVE SENATORIS FILIA, NEPTISVE EX FILIO, PRONEPTISVE EX NEPOTE, FILIO NATO, NATA: LIBERTINO, EIVE, QUI IPSE, CUJUSVE PATER, MATERVE ARTEM LUDICRAM FACIT, FECERIT: SPONSA, NUPTAVE SCIENS DOLO MALO ESTO: NEVE QUIS EORUM DOLO MALO, SCIENS SPONSAM UXOREMVE EAM HABETO. §. 1. Hoc capite prohibetur Senator libertinam ducere, eamve, cujus pater materve artem ludicam fecerit: Item libertinus Senatoris filiam ducere. §. 2. Non obest, avum & aviam artem ludicram fecisse. §. 3. Nec distinguitur, pater in potestate habeat filiam, necne: tamen justum patrem intelligendum Octavenus ait; matrem, etiam si volgo conceperit.

§. 4. Item nihil refert, naturalis sit pater, an adoptivus. §. 5. An & is noceat, qui, antequam adoptaret, artem ludicram fecerit: atque si naturalis pater, antequam filia nasceretur, fecerit? Et si hujus notæ homo adoptaverit, deinde emancipaverit, an non possit duci, ac si talis pater naturalis decessisset? Sed de hoc casu contrariam Legis sententiam esse, Pomponius recte putat, ut eis non connumeretur. §. 6. Si postea ingenuæ uxoris pater materve artem ludicram facere cœperit: iniquissimum est, dimittere eam debere, cum nuptiæ honestæ contractæ sint, & fortasse jam liberi procreati sint. §. 7. Plane si ipsa artem ludicram facere cœperit, utique dimittenda erit. §. 8. Eas, quas ingenui cæteri prohibentur ducere uxores, Senatores non ducent.

45. ULPIANUS lib. 3 ad Leg. Juliam & Pap.

IN eo Iure, quod dicit, INVITO PATRONO LIBERTAM QUÆ EI NUPTA EST, ALII NUBERE NON POSSE, *Patronum* accipimus (ut Rescripto Imperatoris Nostri, & Divi Patris ejus continetur) & eum qui hac lege emit, ut manumittat: quia manumissa liberta emptoris habetur. §. 1. Qui autem juravit *se patronum*, hoc idem non habebit.

§. 2. Ne is quidem debet habere, qui non suis nummis comparavit. §. 3. Plane, si filiusfamilias miles esse proponatur, non dubitamus, si castrensis peculii ancillam manumiserit, competere ei hoc jus: est enim patronus secundum Constitutiones; nec patri ejus hoc jus competit.

§ 4. Hoc caput ad nuptam tantum libertam pertinet, ad sponsam non pertinet: & ideo, invito patrono nuncium sponsa liberta si miserit, cum alio connubium habet. §. 5. Deinde ait Lex, INVITO PATRONO. *Invitum* accipere debemus eum, qui non consentit ad divortium. idcirco nec à furioso divertendo solvit se hujus Legis

gis necessitate: nec si ab ignorante divorterit. rectius enim hic invitus dicitur, quam qui dissensit. §. 6. Si ab hostibus patronus captus esse proponatur, vereor, ne possit ista connubium habere nubendo: quemadmodum haberet, si mortuus esset. Et qui Juliani sententiam probant, dicerent, non habituram connubium: putat enim Julianus, durare ejus libertæ matrimonium etiam in captivitate, propter patroni reverentiam. Certe, si in aliam servitutem patronus sit deductus, proculdubio dissolutum esset matrimonium.

46. GAIUS lib. 8 ad Leg. Juliam & Papiam.

ILlud dubitationis est, an & qui communem libertam uxorem duxerit, ad hoc jus admittatur? Javolenus negavit: quia non proprie videtur ejus liberta, quæ etiam alterius sit. Aliis contra visum est: quia libertam ejus esse negari non potest, licet alterius quoque sit liberta: Quam sententiam plerique recte probaverunt.

47. PAULUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

SEnatoris filia, quæ corpore quæstum, vel artem ludicram fecerit, aut judicio publico damnata fuerit, impune libertino nubit: nec [enim] honos ei servatur, quæ se in tantum [fœdus] deduxit.

48. TERENTIUS CLEMENS lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam.

FIlio patroni in libertam paternam eandemque uxorem idem juris, quod ipsi patrono daretur, ex sententia Legis accommodatur.

† Idemque dicendum erit & si alterius patroni filius, vivo altero, libertam eorum uxorem duxerit. §. 1. Si ignominiosam libertam suam patronus uxorem duxerit, placet, quia contra Legem maritus sit, non habere eum hoc Legis beneficium. §. 2. Si uni ex filiis adsignatam alter uxorem duxerit, non idem jus quod [in] patrono tribuendum. nihil enim juris habebit: quia Senatus omne jus libertorum adsignatorum ad eum transtulit, cui id pater tribuit.

49. MARCELLUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

OBservandum est, ut inferioris gradus homines ducant uxores eas, quas hi, qui altioris dignitatis sunt, ducere Legibus propter dignitatem prohibentur: ac contra, antecedentis gradus homines non possunt eas ducere, quas his, qui inferioris dignitatis sunt, ducere non licet.

50. IDEM lib. 3 ad Leg. Juliam & Papiam.

PRoxime constitutum dicitur, ut, cum quis libertam suam duxerit uxorem, quam ex fideicommissi causa manumiserit, liceat libertæ invito eo nuptias contrahere. puto, quia non erat ferendus is, qui ex necessitate manumisit, non suo arbitrio: magis enim debitam libertatem præstitit, quam ullum beneficium in mulierem contulit.

51. LICINNIUS RUFINUS lib. 1 Regularum.

MAtrimonii causa ancilla manumissa, à nullo alio uxor duci potest, quam à quo manumissa est: nisi patronus matrimonio ejus renunciaverit. §. 1. Si autem filiusfamilias, matrimonii causa, jussu patris ancillam manumiserit, Julianus putat, perinde eam haberi, atque si à patre ejus manumissa esset: & ideo potest eam uxorem ducere.

52. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

INcestæ nuptiæ neque dotem habent: & ideo [omne] quod perceptum est, licet fructuum nomine, auferetur.

53. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

NUptiæ consistere non possunt inter eas personas, quæ in numero parentium liberorumve sunt, sive proximi, sive ulterioris gradus sint, usque ad infinitum.

54. SCÆVOLA lib. 1 Regularum.

ET nihil interest, ex justis nuptiis cognatio descendat, an vero non: nam & volgo quæsitam sororem quis vetatur uxorem ducere.

55. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

QUi etiam nefas existimatur, eam quoque uxorem ducere, quæ per adoptionem filia, neptisve esse cœperit: in tantum, ut, etsi per emancipationem adoptio dissoluta sit, idem juris maneat. §. 1. Patris adoptivi mei matrem, aut materteram, aut neptem ex filio, uxorem ducere non possum: scilicet, si in familia ejus sim: Alioquin si emancipatus fuero ab eo, sine dubio nihil impedit nuptias: scilicet, quia post emancipationem extraneus intelligor.

56. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

ETiamsi concubinam quis habuerit sororis filiam, licet libertinam, incestum committitur.

57. MARCIANUS lib. 2 Institutionum.

QUi in provincia Officium aliquod gerit, prohibetur etiam consentire filio suo uxorem ducenti. §. 1. [In libr. 2 de adulteriis Papiniani Marcianus notat:] Divus Marcus & Lucius Imperatores Flaviæ Tertullæ per Mensorem libertum ita rescripserunt: *Movemur & temporis diuturnitate, quo ignara juris in matrimonio avunculi tui fuisti, & quod ab avia tua collocata es, & numero liberorum vestrorum: idcirco [que] cum hæc omnia in unum concurrunt, confirmamus statum liberorum vestrorum in eo matrimonio quæsitorum, quod ante annos quadraginta contractum est, perinde atque si legitime concepti fuissent.*

58. IDEM lib. 4 Regularum.

A Divo Pio rescriptum est, Si libertina Senatorem deceperit, quasi ingenua, & ei nupta est, ad exemplum Prætoris Edicti, dandam in eam actionem: quia ex dote nullum lucrum habet, quæ nulla est.

59. PAULUS lib. singul. de Adsignatione libertorum.

SEnatusconsulto, quo cautum est, *Ne tutor pupillam, vel filio suo, vel sibi nuptum collocet*, etiam nepos significatur.

60. IDEM lib. singul. ad Orationem Divi Antonini & Commodi.

SI quis tutor quidem non sit, periculum tamen tutelæ ad eum pertineat, an sententia Orationis contineatur: veluti si pupilla ab hostibus capta fuerit, aut falsis allegationibus à tutela se excusaverit, ut ex sacris Constitutionibus periculum ad eum pertineat? Et dicendum est, hos quoque ad Senatusconsultum pertinere: nam & hujusmodi periculum in numerum trium tutelarum computari comprobatum est. §. 1. Sed si propter alterius personam periculum ad eum pervenit, videamus, ne extra sententiam Senatusconsulti sit: veluti si Magistratus in tutelæ periculum incidit, vel fidejusserit quis pro tutore, vel curatore: quia nec in numerum trium tutelarum hæc imputantur. Et consequens est, hoc probare. §. 2. Quid ergo, si honoris causa tutor datus sit? quatenus nec hujusmodi tutela in numerum computatur, nunquid idem sit? Sed ratio in contrarium ducit: quod dictum est, [&] honorarium tutorem periculum solere pati, si male passus sit administrari tutelam. §. 3. Quin autem ille, qui cum datus est tutor cessat in admini-

ministratione, pertineat ad Orationem, non est dubitandum: quia perinde tenetur ex sacris Constitutionibus, atque si gessisset. §. 4. Quid ergo si, cum se vellet excusare aliquo titulo, nec in promptu probationes haberet, excusationis negotium fuerit dilatum, & inter moras pupilla adoleverit? an ad Senatusconsultum pertineat? Quæstio in eo est, an [&] post pubertatem officio finito excusationem ejus recipi oporteat: nam si recipitur, & excusaverit, impune potest ducere: si vero non debeat recipi post officium finitum, non recte ducit. Et ait Papinianus lib. 5 Responsorum, officio finito excusationem recipi non oportere: & ideo exacti temporis periculum ad eum pertinere. Sed mihi hoc nequaquam placet: iniquum enim est, propter dilationem, quæ forte non dolo, sed [quæ] ex necessitate contingit, non excusari, vel nuptias impediri excusatione recepta. §. 5. Quamvis verbis Orationis cautum sit, *Ne uxorem tutor pupillam suam ducat*, tamen intelligendum est, ne desponderi quidem posse. nam cum qua nuptiæ contrahi non possunt, hæc plerunque ne quidem desponderi potest: nam quæ duci potest, jure despondetur.

§. 6. Quid ergo, si adoptivus filius tutoris duxerit pupillam illicite, posteaque emancipatus fuerit? Credendum est, de adoptivis emancipatis Senatum non sensisse: quia post emancipationem in totum adoptivæ familiæ obliviscuntur.

§. 7. Naturales liberi, licet in adoptionem dati fuerint, Senatusconsulto continentur.

§. 8. Quid ergo, si tutor datus provocavit, & postea heres ejus victus est? præteriti temporis periculum præstare debet? an vero, si filius heres fuerit, & victus est, ad Orationem pertineat? Et consequens est, hoc probare: quoniam rationem debet reddere.

61. PAPINIANUS lib. 32 Quæstion.

DOte propter illicitum matrimonium caduca facta, exceptis impensis necessariis, quæ dotem ipso jure minuere solent, quod judicio de dote redditurus esset, maritus solvere debet.

62. IDEM lib. 4 Responsorum.

QUanquam in arbitrio matris pater esse voluerit, cui nuptum filia communis collocaretur, frustra tamen ab ea tutor datus eligetur. neque enim intelligitur pater de persona tutoris cogitasse: cum ideo maxime matrem prætulit, ne filiæ nuptias tutori committeret. §. 1. Mulier liberto viri ac patroni sui mala ratione conjungitur. §. 2. Tutor, qui rationes curatori reddidit, puellam suam ante constitutum tempus ætatis ejus uxorem ducere, nec matrem ex alio matrimonio factam, potest.

63. IDEM lib. 1 Definitionum.

PRæfectus cohortis, vel equitum, aut Tribunus, contra Interdictum, ejus provinciæ duxit uxorem, in qua officium gerebat: matrimonium non erit: Quæ species pupillæ comparanda est, cum ratio potentatus nuptias prohibuerit. † Sed an huic quoque, si virgo nupsit, non sit auferendum quod testamento relictum est, deliberari potest? Exemplo tamen pupillæ nuptæ tutori, quod relictum est potest mulier consequi: pecuniam tamen in dotem datam, mulieris heredi restitui necesse est.

64. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstionum.

LIbertum, eundemque tutorem pupillæ, eo quod in matrimonium collocata ipsi tutori suo, vel filio ejus est, Senatus relegandum censuit. §. 1. Senatusconsulti, quo prohibentur tutores & filii eorum pupillas suas ducere, puto heredem quoque tutoris extraneum sententia adprehendi: cum ideo prohibuerit hujusmodi nuptias, ne pupillæ in re familiari circumscribantur ab his, qui rationes eis gestæ tutelæ reddere compelluntur. §. 2. Tutor autem pupilli non prohibetur filiam suam collocare pupillo suo in matrimonium.

65. PAULUS lib. 7 Responsorum.

EOs, qui in patria sua militant, non videri contra Mandata ex eadem provincia uxorem ducere: idque etiam quibusdam Mandatis contineri. §. 1. Idem [eodem] Respondit: mihi placere, etsi contra Mandata contractum sit matrimonium in provincia, tamen post depositum officium, si in eadem voluntate perseverat, justas nuptias effici: & ideo postea liberos natos ex justo matrimonio, legitimos esse.

66. IDEM lib. 2 Sententiarum.

NOn est matrimonium, si tutor vel curator pupillam suam intra vicensimum & sextum annum non desponsam a patre, nec testamento destinatam, ducat uxorem, vel eam filio suo jungat: quo facto uterque infamatur, & pro dignitate pupillæ extra ordinem coërcetur: Nec interest filius sui juris, an in patris potestate sit. §. 1. Curatoris libertum, eam pupillam cujus patronus res administrat, uxorem ducere, satis incivile est.

67. TRYPHONINUS lib. 9 Disputationum.

NOn solum vivo tutore, sed & post mortem ejus, filius tutoris ducere uxorem prohibetur eam, cujus tutelæ rationi obstrictus pater fuit. Nec puto interesse, exstiterit ei heres filius, an abstinuerit paterna hereditate; an nec heres fuit, forte exheredatus, aut præteritus emancipatus: Nam & fieri potest, ut per fraudem in eum collocata bona patris propter tutelam revocari oporteat. §. 1. De uno dubitari potest: si avus tutelam gessit neptis ex filio emancipato natæ, an nepoti ex altero filio eam collocare possit, sive emancipato, sive manenti in potestate: quia * *par affectionis causa suspicionem fraudis amovet?* Sed etsi Senatusconsultum stricto jure contra omnes tutores nititur, attamen summæ affectionis avitæ intuitu, hujusmodi nuptiæ concedendæ sunt. §. 2. Sed & si filiusfamilias tutor puellæ vel curator fuit, puto, [vel] magis patri ejus non oportere eam nubere: Nunquid nec fratri, qui est in ejusdem potestate?

§. 3. Sed videamus, si Titii filius duxerit uxorem eam, quæ tua pupilla fuit, deinde Titium, vel filium ejus adoptaveris, an perementur nuptiæ, ut in genero adoptato dictum est: an adoptio impeditur? Quod magis dicendum est, & si curator, dum gerit curam, adoptaverit maritum ejus puellæ cujus curator est: nam finita jam tutela, & nupta puella alii, vereor ne longum sit, adoptionem mariti ejus impedire; quasi propter hoc interponatur, ut ratio tutelæ reddendæ cohibeatur: Quam causam prohibitionis nuptiarum contrahendarum Oratio Divi Marci continet. §. 4. Et si quis curator ventri bonisque datus sit, prohibitionem ejusdem Senatusconsulti inducit: nam & hic debet rationem reddere: Nec spatium administrationis movere nos debet, quia nec in tutore, nec curatore discrimen majoris aut minoris temporis, quo in hujusmodi munere quis fuerit, habitum esse. §. 5. Si puellæ tutelam Titius administravit, vel curator negotia gessit, eaque, nondum recepta ratione, decessit, filia herede relicta: Quærenti, an eam filio suo posset Titius collo-

collocare in matrimonium, dixi, posse: quia [ratio] hereditaria esset, & sit simplex debitum: Alioquin omnis debitor eam, cui obligatus esset ex aliqua ratione, prohibetur sibi filioque suo conjungere. §. 6. Sed & is, qui pupillam abstinet bonis patris sui, rationem ejus rei præstare debet; & fieri, potest, ut, etsi inconsultius hoc fecerit, & hoc nomine condemnari debeat: sed etsi, optimo consilio, usus sit auxilio Prætoriæ jurisdictionis, quia non solvendo pater ejus decesserat, nihilominus tamen, quia judicio hoc probari oportet, impediuntur nuptiæ: Nam qui bene tutelam, & ex fide administravit, nihilominus prohibetur.

68. PAULUS lib. singul. ad Senatusconsultum Turpillianum.

IUre gentium incestum committit, qui ex gradu ascendentium vel descendentium uxorem duxerit. † Qui vero ex latere eam duxerit, quam vetatur, vel adfinem, quam impeditur: si quidem palam fecerit, levius; si vero clam hoc commiserit, gravius punitur. Cujus diversitatis illa ratio est circa matrimonium, quod ex latere non bene contrahitur: palam delinquentes, ut errantes majore pœna excusantur: clam committentes, ut contumaces plectuntur.

TIT. III.

DE JURE DOTIUM.

1. PAULUS lib. 14 ad Sabinum.

DOtis causa perpetua est: [&] cum voto ejus, qui dat, ita contrahitur, ut semper apud maritum sit.

2. IDEM lib. 60 ad Edictum.

REipublicæ interest mulieres dotes salvas habere, propter quas nubere possunt.

3. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

D*Otis* appellatio non refertur ad ea matrimonia, quæ consistere non possunt: neque enim dos sine matrimonio esse potest. Ubicunque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est.

4. PAULUS lib. 6 ad Sabinum.

SI proprietati nudæ in dotem datæ ususfructus accesserit, incrementum videtur dotis, non alia dos: quemadmodum si quid alluvione accessisset.

5. ULPIANUS lib. 31 ad Sabinum.

P*Rofectitia* dos est, quæ à patre vel parente profecta est de bonis, vel facto ejus.

§. 1. Sive igitur parens dedit dotem, sive procurator ejus, sive jussit alium dare; sive, cum quis dedisset negotium ejus gerens, parens ratum habuerit: profectitia dos est. §. 2. Quod si quis patri donaturus dedit, Marcellus lib. 6 Digestorum scripsit, hanc quoque à patre profectam esse: Et est verum. §. 3. Sed & si curator furiosi, vel prodigi, vel cujusvis alterius, dotem dederit, similiter dicemus, dotem profectitiam esse. §. 4. Sed & si proponas, Prætorem, vel Præsidem decrevisse, quantum ex bonis patris [vel] ab hostibus capti, aut à latronibus oppressi, filiæ in dotem detur: hæc quoque profectitia videtur. §. 5. Si pater repudiaverit hereditatem dotis constituendæ causa, forte quod maritus erat substitutus, aut qui potuit ab intestato hereditatem vindicare: dotem profectitiam non esse, Julianus ait. † Sed & si legatum in hoc repudiaverit pater, ut apud generum heredem remaneat dotis constituendæ causa: Julianus probat, non esse profectum id de bonis: quia nihil erogavit de suo pater, sed non adquisivit. §. 6. Si pater, non quasi pater, sed alio dotem promittente fidejussit, & quasi fidejussor solverit: Neratius ait, non esse profectitiam dotem: quamvis pater servare à reo id, quod solvit, non possit. §. 7. Sed si pater dotem promisit, & fidejussorem, vel reum pro se dedit, ego puto profectitiam esse dotem: sufficit enim, quod pater sit obligatus sive reo, sive fidejussori.

§. 8. Si filiusfamilias mutuatus, creditorem delegavit, ut daret pro filia dotem; vel etiam ipse accepit, & dedit: videri dotem ab avo profectam Neratius ait hactenus, quatenus avus esset dotaturus neptem suam: id enim in rem avi videri versum. §. 9. Si quis certam quantitatem patri donaverit, *ita ut hanc pro filia daret*: non esse dotem profectitiam Julianus lib. 17 Digestorum scripsit: obstrictus est enim, ut det, aut si non dederit, condictione tenetur. Hoc & in matre juris esse ait, si forte sub ea conditione uxor marito det, *ut pro filia genero in dotem daret*: nec videri uxorem marito donasse. Rectissime ergo ait, ut non sit interdicta donatio jure civili: non enim [ad] hoc dedit, ut ipse habeat, sed ut genero pro filia expendat: denique si non dederit, condictione tenetur. Esse igitur dotem istam adventitiam, Julianus ait: Et ita utimur.

§. 10. Si filiusfamilias dotem promiserit, & sui juris factus dederit, profectitiam esse dotem: non enim pro hereditate patris æs alienum solvit: sed suum æs alienum susceptum, dum filiusfamilias esset, paterfamilias factus exoneravit.

§. 11. Si pater pro filia emancipata dotem dederit, profectitiam nihilominus dotem esse nemini dubium est: quia * non jus potestatis, sed parentis nomen dotem profectitiam facit: Sed ita demum, si ut parens dederit: cæterum si, cum deberet filiæ, voluntate ejus dedit, adventitia dos est. §. 12. Papinianus lib. 10 Quæstionum ait, cum pater curator suæ filiæ juris sui effectæ dotem pro ea constituisset, magis eum, quasi patrem id, quam quasi curatorem, fecisse videri. §. 13. [Julianus lib. 19 Digestorum.] Adoptivum quoque patrem, si ipse dotem dedit, habere ejus repetitionem ait. §. 14. Si quis pro aliena filia dotem promiserit, & promissori pater heres exstiterit, Julianus distinguit interesse, ante nuptias pater heres exstiterit & dotem dederit, an postea. si ante, videri dotem ab eo profectam: potuit enim nuncium remittendo resolvere dotem. quod si post nuptias, non esse profectitiam.

6. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

IUre succursum est patri, ut filia amissa solatii loco cederet, si redderetur ei dos ab ipso profecta: ne & filiæ amissæ, & pecuniæ damnum sentiret. §. 1. Si pater alienum fundum bona fide emptum in dotem dedit, ab ipso profectus intelligitur. §. 2. Si in dote danda circumventus sit alteruter, etiam majori annis vigintiquinque succurrendum est: quia bono & æquo non conveniat, aut lucrari aliquem cum damno alterius, aut damnum sentire per alterius lucrum.

7. ULPIANUS lib. 31 ad Sabinum.

DOtis fructum ad maritum pertinere debere, æquitas suggerit: cum enim ipse onera matrimonii subeat, æquum est, eum etiam fructus percipere. §. 1. Si fructus constante matrimonio percepti sint, dotis non erunt: si vero ante nuptias percepti fuerint, in dotem convertuntur. nisi forte aliquid inter maritum futurum, & destinatam uxorem convenit: tunc enim, quasi donatione facta fructus non redduntur.

§. 2. Si ususfructus in dotem datus sit, videamus, utrum fructus reddendi sunt, necne?

Et Celſus lib. 10 Digeſtorum ait, intereſſe quid acti ſit: & niſi appareat aliud actum, putare ſe, jus ipſum in dote eſſe, non etiam fructus, qui percipiuntur. §.3. Si res in dote dentur, puto in bonis mariti fieri, acceſſionemque temporis marito ex perſona mulieris concedendam. † Fiunt autem res mariti, ſi conſtante matrimonio in dotem dentur. † Quid ergo, ſi ante matrimonium? Si quidem ſic dedit mulier, *ut ſtatim ejus fiant:* efficiuntur. enimvero ſi hac conditione dedit, *ut tunc efficiantur, cum nupſerit*, ſine dubio dicemus, tunc ejus fieri, cum nuptiæ fuerint ſecutæ. Proinde ſi forte nuptiæ non ſequantur nuncio remiſſo, ſi quidem ſic dedit mulier, *ut ſtatim viri res fiant*, condicere eas debebit miſſo nuncio. enimvero ſi ſic dedit, *ut ſecutis nuptiis incipiant eſſe*, nuncio remiſſo, ſtatim eas vindicabit. ſed ante nuncium remiſſum ſi vindicabit, exceptio poterit nocere vindicanti, aut doli, aut in factum: doti enim deſtinata non debebunt vindicari.

8. CALLISTRATUS lib. 2 Quæſtionum.

SEd niſi hoc evidenter actum fuerit, credendum eſt hoc agi, *ut ſtatim res ſponſi fiant:* & niſi nuptiæ ſecutæ fuerint, reddantur.

9. ULPIANUS lib. 31 ad Sabinum.

SI ego Seiæ res dedero, *ut ipſa ſuo nomine in dotem det*, efficientur ejus, licet non in dotem ſint datæ: ſed condictione tenebitur. Quod ſi pro ea res ego dem, ſi quidem ante nuptias: intereſt, qua conditione dedi, utrum, *ut ſtatim fiant accipientis*, an *ſecutis nuptiis*. ſi ſtatim, nuncio miſſo condicam: ſin vero non ſtatim, potero vindicare, quia meæ res ſunt. Quare [&] ſi ſequi nuptiæ non poſſunt propter matrimonii interdictionem, ex poſteriore caſu res meæ remanebunt. §. 1. Si res alicui tradidero, *ut nuptiis ſecutis dotis efficiantur*, & ante nuptias deceſſero: an, ſecutis nuptiis, dotis eſſe incipiant? Et vereor, ne non poſſint in dominio ejus effici, cui datæ ſunt: quia poſt mortem incipiat dominium diſcedere ab eo, qui dedit, quia pendet donatio in diem nuptiarum: & cum ſequitur conditio nuptiarum, jam heredis dominium eſt, à quo diſcedere rerum non poſſe dominium invito eo, fatendum eſt. Sed benignius eſt, favore dotium, neceſſitatem imponi heredi conſentire ei, quod defunctus fecit: aut ſi diſtulerit, vel abſit, etiam nolente, vel abſente eo, dominium ad maritum ipſo jure transferri; ne mulier maneat indotata. §. 2. *Dotis* autem *cauſa data*, accipere debemus ea, quæ in dotem dantur. §. 3. Cæterum ſi res dentur in ea, quæ Græci [illegible] dicunt, quæque Galli *peculium* appellant, videamus, an ſtatim efficiuntur mariti? Et putem, ſi ſic dentur ut fiant, effici mariti: & cum diſtractum fuerit matrimonium, non vindicari oportet, ſed condici, nec dotis actione peti; ut D. Marcus [&] Imperator Noſter cum Patre reſcripſerunt. † Plane, ſi rerum libellus marito detur, ut Romæ vulgo fieri videmus: nam mulier res, quas ſolet in uſu habere in domo mariti, neque in dotem dat, in libellum ſolet conferre, eumque libellum marito offerre, ut is ſubſcribat, quaſi res acceperit; & velut chirographum ejus uxor retinet, res, quæ libello continentur, in domum ejus ſe intuliſſe: Hæ igitur res an mariti fiant, videamus. Et non puto: non quod non ei traduntur: quid enim intereſt, inferantur volente eo in domum ejus, an ei tradantur? ſed quia non puto hoc agi inter virum & uxorem, ut dominium ad eum transferatur, ſed magis, ut certum ſit in domum ejus illata, ne ſi quandoque ſeparatio fiat, negetur: & plerunque cuſtodiam earum maritus repromittit, niſi mulieri commiſſæ ſint. Videbimus harum rerum nomine, ſi non reddantur, utrum rerum amotarum, an depoſiti, an mandati mulier agere poſſit? Et ſi cuſtodia marito committitur, depoſiti, vel mandati agi poterit: ſi minus, agetur rerum amotarum, ſi animo amoventis maritus [eas] retineat; aut ad exhibendum, ſi non amovere eas conniſus eſt.

10. IDEM lib. 34 ad Sabinum.

PLerunque intereſt viri, res non eſſe æſtimatas, idcirco, ne periculum rerum ad eum pertineat: maxime, ſi animalia in dotem acceperit, vel veſtem qua mulier utitur; eveniet enim, ſi æſtimata ſint, & ea mulier adtrivit, ut nihilominus maritus æſtimationem eorum præſtet. quotiens igitur non æſtimatæ res in dotem dantur, & meliores, & deteriores mulieri fiunt. §. 1. Si prædiis inæſtimatis aliquid acceſſit, hoc ad compendium mulieris pertinet: ſi aliquid deceſſit, mulieris damnum eſt. §. 2. Si ſervi ſubolem ediderunt, mariti lucrum non eſt. §. 3. Sed fœtus dotalium pecorum ad maritum pertinent: quia fructibus computantur. ſic tamen, ut ſuppleri proprietatem prius oporteat, & ſummiſſis in locum mortuorum capitum [ex] adgnatis, reſiduum in fructum maritus habeat: quia fructus dotis ad eum pertineat. §. 4. Si ante matrimonium æſtimatæ res dotales ſunt, hæc æſtimatio quaſi ſub conditione eſt: namque hanc habet conditionem, *ſi matrimonium fuerit ſecutum:* ſecutis igitur nuptiis, æſtimatio rerum perficitur, & fit vera venditio. §. 5. Inde quæri poteſt, ſi ante nuptias mancipia æſtimata deperierint, an mulieris damnum ſit? Et hoc conſequens eſt dicere. nam cum ſit conditionalis venditio, pendente autem conditione mors contingens extinguat venditionem, conſequens eſt dicere, mulieri periiſſe: quia nondum erat impleta venditio: quia æſtimatio venditio eſt. §. 6. Si res in dotem datæ fuerint, quamvis æſtimatæ; verum convenerit, *ut aut æſtimatio, aut res præſtentur:* ſi quidem fuerit adjectum, *utrum mulier velit*, ipſa eliget, utrum malit petere rem, an æſtimationem: verum ſi ita fuerit adjectum, *utrum maritus velit*, ipſius erit electio: aut ſi nihil de electione adjiciatur, electionem habebit maritus, utrum malit res offerre, an pretium earum. Nam & * cum *illa aut illa res* promittitur, rei electio eſt, utram præſtet. Sed ſi res non extet, æſtimationem omnimodo maritus præſtabit.

11. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SAne & deteriorem factam reddere poterit.

12. ULPIANUS lib. 34 ad Sabinum.

SI res æſtimata, poſt contractum matrimonium, donationis cauſa adprobetur, nulla eſt æſtimatio: quia nec res diſtrahi donationis cauſa poteſt; cum effectum inter virum & uxorem non habeat: res igitur in dote remanebit. Sed ſi ante matrimonium, magis eſt, ut in matrimonii tempus collata donatio videatur: atque ideo non valet. §. 1. Si mulier ſe dicat circumventam minoris [rem] æſtimaſſe, utputa ſervum: ſi quidem circum in hoc venta eſt, quod ſervum dedit; non tantum in hoc, quod minoris æſtimavit; in eo acturam, ut ſervus ſibi reſtituatur. enimvero ſi in æſtimationis modo circumventa eſt, erit arbitrium mariti, utrum juſtam æſtimationem, an potius ſervum præſtet. Et hæc, ſi ſervus vivit. Quod ſi deceſſit, Marcellus ait, magis

gis æstimationem præstandam: [sed] non justam, sed eam, quæ facta est; quia boni consulere mulier debet, quod fuit æstimatus. Cæterum, si simpliciter dedisset, proculdubio periculo ejus moreretur, non mariti. Idemque & in minore circumventa Marcellus probat. † Plane si emptorem habuit mulier justi pretii, tunc dicendum, justam æstimationem præstandam: idque duntaxat [uxori] minori annis præstandum. Marcellus scribit. Scævola autem in marito notat, si dolus ejus adfuit, justam æstimationem præstandam: Et puto verius quod Scævola ait.

§. 2. Si cum marito debitore mulier pacta sit, *ut id, quod debeat, in dotem habeat*: dotis actione scilicet eam agere posse existimo. Licet enim ipso jure priore debito liberatus non sit, [sed] tamen exceptionem habere potest.

13. MODESTINUS lib. singulari De differentia dotis.

SI mulier post divortium, antequam ex stipulatu de dote agat, ad eundem virum fuerit reversa, constantius dicetur, per doli exceptionem inefficacem fieri ex stipulatu actionem, usque quo matrimonium durat.

14. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

SI rem æstimatam mulier in dotem dederit, deinde ea moram faciente in traditione, in rerum natura esse desierit, actionem eam habere non puto.

15. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

QUod si per eam non stetisset, perinde pretium aufert, ac si tradidisset: quia quod evenit, emptoris periculo est.

16. ULPIANUS lib. 34 ad Sabinum.

QUotiens res æstimata in dotem datur, evicta ea, virum ex empto contra uxorem agere; & quidquid eo nomine fuerit consecutus, dotis actione, soluto matrimonio, ei præstare oportet: quare & si duplum forte ad virum pervenerit, id quoque ad mulierem redigetur. quæ sententia habet æquitatem: quia non simplex venditio sit, sed dotis causa: nec debeat maritus lucrari ex damno mulieris; sufficit enim maritum indemnem præstari, non etiam lucrum sentire.

17. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

IN rebus dotalibus virum præstare oportet tam dolum quam culpam: quia causa sua dotem accipit: Sed etiam diligentiam præstabit, quam in suis rebus exhibet. §. 1. Si re æstimata data, nuptiæ secutæ non sint, videndum est, quid repeti debeat: utrum res, an æstimatio? Sed id agi videtur, ut ita demum æstimatio rata sit, si nuptiæ sequantur: quia nec alia causa contrahendi fuerit. Res igitur repeti debeat, non pretium.

18. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

SI mancipia in dotem æstimata accepisti, & pactum conventum factum est, *Ut tantidem æstimata divortio facto redderes*, manere partum eorum apud te Labeo ait: quia & mancipia tuo periculo fuerint.

19. ULPIANUS lib. 34 ad Sabinum.

ETiamsi alii jussu mariti dos detur, nihilominus maritus de dote obligatur.

20. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

IUlianus scribit, valere talem stipulationem, CUM MORIERIS, DOTIS NOMINE TOT DARI? quia & pacisci soleant, *ne à viva exhibeatur*. Quod non esse simile accepi: aliud est enim differre exactionem; aliud, ab initio in id tempus stipulari, quo matrimonium futurum non sit. Idque & Aristoni, & Neratio, & Pomponio placet.

21. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

STipulationem, quæ propter causam dotis fiat, constat habere in se conditionem hanc, SI NUPTIÆ FUERINT SECUTÆ; & ita demum ex ea agi posse, quamvis non sit expressa conditio, SI NUPTIÆ, constat. quare, si nuncius remittatur, defecisse conditio stipulationis videtur.

22. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

ET licet postea eidem nupserit, non convalescit stipulatio.

23. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

QUia autem in stipulatione non est necessaria dotis adjectio, etiam in datione tantundem ducimus.

24. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

SI filiafamilias nuptura ex peculio, cujus administrationem habet, dotem viro dedit; deinde, cum in eadem causa peculium ejus esset, divortium fecerit: dos ei recte solvitur, quasi à quolibet peculiari debitore.

25. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI ei nuptura mulier, qui Stichum debebat, ita cum eo pacta est, PRO STICHO, QUEM MIHI DEBES, DECEM TIBI DOTI ERUNT: secundum id, quod placuit rem pro re solvi posse, & liberatio contingit, & decem in dotem erunt: quia & permutatio dotium conventione fieri potest.

26. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

ITa constante matrimonio permutari dotem posse dicimus, si hoc mulieri utile sit: ut ex pecunia in rem, aut ex re in pecuniam. Idque probatum est.

27. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

QUod si fuerit factum, fundus vel res dotalis efficitur.

28. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

POst nuptias pater non potest deteriorem causam filiæ facere, quia nec reddi ei dos invita filia potest.

29. ULPIANUS lib. 36. ad Sabinum.

CUm pater dotem pro filia promittit, & dotem legat: si quidem marito legavit, videndum est, an legatum valeat? Et non puto valere: Nam cum creditori debitor legat id quod debet, nullum legatum est. Quod si filiæ legavit, valet legatum: dos enim ex promissione marito debetur, legatum filiæ. Et si quidem hoc animo testatorem esse filia ostenderit, ut duplicaret ei legatum: habebit utrumque; dotem, quam maritus persecutus fuerit, & legatum, ex causa legati. Quod si alterutrum voluit habere: Si mulier legatum petat, opposita doli exceptione non alias cogetur ei heres legatum solvere, quam si caverit *indemnem hoc nomine heredem futurum adversus maritum ex promissione agentem*: Sed si maritus agat, nihil de indemnitate eum cavere oportebit; verum mulier post eum agens, exceptione repelletur, quia semel dos præstita est.

30. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

DOtem, quæ in prius matrimonium data est, non aliter converti in posterius matrimonium dicendum est, quam cum hoc agitur: dum hoc agi semper interpretemur, nisi probetur aliud convenisse.

31. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

QUod si non divortium, sed jurgium fuit: dos ejusdem matrimonii manebit.

32. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

SI ex lapidicinis dotalis fundi lapidem vel arbores, quæ fructus non essent, sive superficiem ædificii dotalis voluntate mulieris vendiderit: nummi ex ea venditione recepti, sunt dotis.

33. ULPIANUS lib. 6 ad Sabinum.

SI extraneus sit, qui dotem promisit, isque defectus sit facultatibus: imputabitur marito, cur eum non convenerit: maxime si ex necessitate, non ex voluntate dotem promiserat. nam, si donavit, utcunque parcendum marito, qui eum non præcipitavit ad solutionem, qui donaverat: quemque in id, quod facere posset, si convenisset, condemnaverat. Hoc enim Divus Pius rescripsit, *eos, qui ex liberalitate conveniuntur, in id, quod facere possunt, condemnandos.* † Sed si vel pater vel ipsa promiserunt, Julianus quidem lib. 16 Digestorum scribit, etiam, si pater promisit, periculum respicere ad maritum: Quod ferendum non est: debebit igitur mulieris esse periculum. Nec enim quicquam judex propriis auribus audiet mulierem dicentem, cur patrem, qui de suo dotem promisit, non urserit ad exsolutionem: multo minus, cur ipsam non convenerit. Recte itaque Sabinus disposuit, ut diceret, quod pater vel ipsa mulier promisit, viri periculo non esse; quod debitor, id viri esse; quod alius, scilicet donaturus, ejus periculo ait, cui adquiritur. adquiri autem mulieri accipiemus, ad quam rei commodum respicit.

34. IDEM lib. 33 ad Sabinum.

MAter cum filiæ aurum dedisset utendum, pater puellæ id aurum in dotem viro adpendit; dein mortua est mater: Si inscia, invitave uxore vir id aurum in dotem dedisset, manet id aurum heredis matris, vindicarique potest. & eo minorem dotem viro datam esse placuit. quia res evicta est, marito competit adversus socerum actio.

35. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

DOtem à patre, vel à quovis alio promissam, si vir novandi causa stipuletur: cœpit viri esse periculum, cum ante mulieris fuisset.

36. IDEM lib. 48 ad Sabinum.

DEbitor mulieris, jussu ejus, pecuniam viro expromisit: deinde vir acceptam eam jussu mulieris fecit: Res mulieri perit. Hoc quomodo accipimus? utrum dotis nomine, an [&] si alia ex causa? Et videtur de eo debitore dictum, qui dotis nomine promisit. Illud adhuc subest, utrum ante nuptias, an post nuptias id factum sit: multum enim interesse videtur, nam si secutis nuptiis id factum est, dote jam constituta, maritus accepto ferendo perdit dotem: si autem antequam nuptiæ sequerentur, nihil videtur doti constitutum esse.

37. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

NOn enim alias perit mulieri actio, quam si nuptiæ secutæ fuerint: nam si secutæ non sunt, manet debitor mulieri obligatus.

38. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

SAne videndum est, an marito mulier, quæ jussit accepto ferri, obligetur? Et putem obligari mandati actione: & hoc ipsum in dotem converti, quod mulier mandati judicio obligata est: Et quod dicitur, rem mulieri perire, consequens est: nam, si cœperit velle de dote agere, ipsa secum debebit compensare jussum suum.

39. IDEM lib. 33 ad Edictum.

SI serva servo quasi dotem dederit, deinde constante conjunctione, ad libertatem ambo pervenerint peculio eis non adempto, & in eadem conjunctione permanserint: ita res moderetur, ut, si quæ ex rebus corporalibus, velut in dotem tempore servitutis datis, exstiterint, videantur ea tacite in dotem conversa, ut earum æstimatio mulieri debeatur.

§. 1. Si spadoni mulier nupserit, distinguendum arbitror, castratus fuerit, necne: ut in castrato dicas dotem non esse; in eo, qui castratus non est, quia est matrimonium, & dos & dotis actio est.

40. IDEM lib. 34 ad Edictum.

DIvus Severus rescripsit Pontio Lucriano in hæc verba: *Si mulier, quæ dotem dederat, post divortium rursus in matrimonium redit, non revocatis instrumentis: non dubitabit is, apud quem res agetur, secundum voluntatem mulieris, quæ utique non indotata redire in matrimonium voluit, partibus suis fungi, quasi renovata dote.*

41. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

PRomittendo dotem, omnes obligantur, cujuscunque sexus conditionisque sint.

§. 1. Sed si nuptiæ secutæ non fuerint, ex stipulatu agi non potest: magis enim res, quam verba intuenda sunt. §. 2. Accepti quoque latione dos constituitur, cum debitori marito acceptum feratur dotis constituendæ causa.

§. 3. Si à debitore mulieris sub conditione dos promittatur; & postea, sed antequam maritus petere posset, debitor solvendo esse desierit: magis periculum ad mulierem pertinere placet: Nec enim videri maritum nomen secutum eo tempore, quo exigere non poterit. † Quod si jam tunc debitor, cum sub conditione promitteret, solvendo non fuerit: periculum viri esse, quod sciens tale nomen secutus videretur, quale initio obligationis fuerit. §. 4. Si debitor mulieris dotem promiserit, & mulierem heredem reliquerit: Labeo perinde habendum ait, ac si mulier ipsa dotem promisisset. cujus sententiam Julianus quoque probat: nec enim æquum esse ait, ut ei damnetur ejus pecuniæ nomine, quam ipsa debeat; & satis esse, acceptilatione eam liberari.

42. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

RES in dotem datæ, quæ pondere, numero, mensura constant, mariti periculo sunt: quia in hoc dantur, ut eas maritus ad arbitrium suum distrahat; & quandoque soluto matrimonio, ejusdem generis & qualitatis alias restituat vel ipse, vel heres ejus.

43. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

LIcet soleat dos per acceptilationem constitui, tamen si ante matrimonium acceptilatio fuerit interposita, nec nuptiæ secutæ, Scævola ait, matrimonii causa acceptilationem interpositam non secutis nuptiis nullam esse, atque ideo suo loco manere obligationem: Quæ sententia vera est. §. 1. Quotiens autem extraneus accepto fert debitori dotis constituendæ causa, si quidem nuptiæ insecutæ non fuerint, liberatio non sequetur: nisi forte sic accepto tulit, ut velit mulieri in totum donatum: tunc enim credendum est, *brevi manu* acceptum à muliere, & marito datum. cæterum mulieri per liberam personam condictio adquiri non potest. † Plane secutis nuptiis, mulier soluto matrimonio dotis exactionem habebit: nisi forte sic accepto tulit extraneus, ut ipse, quoquomodo solutum fuerit matrimonium, condictionem habeat: tunc enim non habebit mulier actionem. † Secundum quæ constituta dote per acceptilationem, & secu-

secutis nuptiis, is effectus erit dotis exactioni, ut, si quidem pura sit obligatio, quæ accepto lata est, non ipsa jam restituenda sit, sed solvenda dos secundum sua tempora. † Sin vero obligatio in diem fuit, nec ante solutum matrimonium dies obligationis præteriit, restauranda est in diem pristinum obligatio; &, si debitum cum satisdatione fuerit, satisdatio renovanda est. Similique modo & si conditionalis fuerit obligatio, quæ in dotem conversa est, & pendente obligatione divortium fuerit secutum, verius, obligationem sub eadem conditione restitui debere. Sed si conditio exstiterit constante matrimonio, ex die divortii tempora exactionis numerantur.

44. JULIANUS lib. 16 Digestorum.

SI pater filiæ nomine dotem promisisset, & eam ante nuptias emancipasset, non resolvitur promissio: nam & cum ante nuptias pater moreretur, nihilominus heredes ejus ex promissione obligati manebunt. §. 1. Quæ debitorem filiumfamilias habet, si patri ejus ita dotem promiserit, *quod mihi debes, vel quod mihi filius tuus debet, doti tibi erunt*, non obligatur: sed efficit, ut id, quod actione de peculio servari à patre poterat, in dote sit. Marcellus: Sive igitur cum filio posthac, sive cum patre agere instituerit, exceptione pacti conventi summovebitur: actione autem de dote si experietur, consequetur quod in peculio fuisse apparuerit eo tempore, quo dos promittebatur; utique si post nuptias promissa, ejus temporis peculium æstimari debet, quo nuptiæ fierent.

45. TRYPHONINUS lib. 8 Disputationum.

QUod si nuptura debitori filiofamilias, *actionem duntaxat de peculio* promisit: id, quod ex ea causa sibi deberetur, nuptiarum tempore inspicitur. §. 1. Si vero alii nuptura, jussit filiumfamilias debitorem de peculio dotem promittere, tempus inspicitur quo dos promissa est, ut tantum in peculio esse æstimaretur.

46. JULIANUS lib. 16 Digestorum.

QUemadmodum invito domino servus stipulatus adquirit, ita, si dotem domini nomine sibi promitti patiatur, obligatio domino adquiritur: sed neque periculum dominus præstare debebit, si forte debitor mulieris dotem promiserit, neque culpam. † Traditione quoque rei dotalis in persona servi vel filiifamilias facta, dos constituitur, ita ut neque periculum, nec culpam dominus, aut pater præstet. † Igitur hanc dotem periculo mulieris esse dico, quamdiu dominus vel pater ratam promissionem vel donationem habuerit: Ideoque etiam manente matrimonio res quas tradiderit condictione repetituram. † Item incerti condictione consecuturam, ut promissione liberetur.

§. 1. Si debitori suo mulier nuptura, ita dotem promisisset, *Quod mihi debes, aut fundus Sempronianus doti tibi erit*: utrum mulier vellet, id in dote erit. & si quidem debitum maluisset dotis nomine apud virum remanere, potest [ea] exceptione se tueri adversus petentem fundum: quod si fundum dedisset, pecuniam marito condicet. §. 2. Pater, etiam si falso existimans se filiæ suæ debitorem esse dotem promisisset, obligabitur.

47. IDEM lib. 18 Digestorum.

SI servo in dotem ante nuptias dato donatum aliquid vel legatum ante nuptias fuisset, ampliatur dos, sicut ex fructibus fundi, qui ante nuptias traditus est.

48. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

TAli facta stipulatione, *decem in anno proximo dotis nomine dare spondes?* Quæsitum est, annus ex quo tempore esset numerandus: utrum ex die stipulationis factæ; an ex eo die, quo dos esse potuisset, id est, nuptiarum? Et responsum est, ex die nuptiarum annum esse numerandum: ne, si aliter observaremus, si intra annum nuptiæ factæ non sint, videri possit dos ex ea obligatione deberi. §. 1. Socer genero suo sic legaverat: *Lucio Titio filiæ meæ nomine centum heres meus damnas esto dare.* hanc pecuniam generum petere debere; exactam, acceptam legatis referri: sed divortio facto de dote actionem mulieri reddendam Proculus respondit: & nihilominus dotis esse factam. Julianus notat: imo nec filiæ, si voluerit, deneganda est hujusmodi actio.

49. IDEM lib. 5 ex Minicio.

VIr ab eo, qui uxori ejus dotem facere volebat, certam pecuniam eo nomine stipulatus est; deinde acceptam eam fecit: quærebatur, essetne ea pecunia in dotem? Respondit, Si acceptam non fecisset, & promissor solvendo esse desisset, quæreremus, an culpa mariti ea pecunia exacta non esset: cum vero acceptam fecit, omnimodo periculum ad eum pertinebit; perinde enim est, ac si acceperit pecuniam, & eandem promissori donaverit.

50. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

QUæ fundum in dote habebat, divortio facto, cum in matrimonium rediret, pacta est cum viro, *uti decem in dotem acciperet, & fundum sibi restitueret*; ac datis decem, prius quam fundus ei restitueretur, in matrimonio decessit: Illud ex bona fide est, & negotio contracto convenit, ut fundus, quasi sine causa penes maritum esse cœperit, condicatur. §. 1. Et hoc evidentius circa actionem pigneratitiam apparebit. Etenim si, cum fundum Cornelianum pignoris causa tibi tradidissem, postea ex conventione fundum Titianum in hoc [tibi] tradiderim, *ut Cornelianum mihi restitueres*: minime (puto) dubitandum erit, quin statim recte pigneratitia ad recipiendum Cornelianum agere possim.

51. ULPIANUS lib. 2 Responsorum.

SI res, quas filiæ emancipatæ pater donavit, ex voluntate ejus postea in dotem pro ea datæ sunt: à filia dotem, non à patre videri datam.

52. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

NOn solum si *æstimatus fundus*, sed etiam si *non æstimatus* in dotem datus est, & alias, cum necesse non habeat mulier duplum promittere, promisit: quia ipse fundus est in dote, quodcunque propter eum consecutus fuerit à muliere maritus, quandoque restituet mulieri de dote agenti.

53. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

CUm vir uxori donare vellet, debitor mulieris, qui solvendo non erat, dotem ei promisit: Ad id duntaxat, ad quod solvendo fuit, viri periculo ea res est: & si quid debitori ad solvendum facultatis accesserit, periculum ad eam summam, quæ accesserit, crescet; permanebitque, etiamsi rursus pauperior factus erit. quia neque tum, cum dos promitteretur, donatio facta est, nisi ejus pecuniæ, quæ à debitore servari non poterat: neque cum solvendo [is] esse cœpit, donationis causa permaneat; cum eo loco res sit, quo esset, si tum quoque cum promitteretur dos, locuples fuisset.

54. GAIUS ad Edictum Prætoris [urbani], titulo de Prædiatoribus.

Res quæ ex dotali pecunia comparatæ sunt, dotales esse videntur.

55. PAULUS lib. I ad Plautium.

Cum dotis causa aliquid expromittitur, fidejussor eo nomine datus tenetur.

56. IDEM lib. 6 ad Plautium.

Si is, qui Stichum mulieri debet, in dotem delegatus sit; & antequam solveret debitor, Stichus decesserit, cum neque per debitorem stetisset, quo minus solveret, neque maritus [in] agendo moram fecisset: periculo mulieris Stichus morietur: quamquam etiamsi moram maritus fecerit in exigendo, si tamen [etiam] apud maritum moriturus Stichus fuerit, actione dotis maritus non teneatur.

§. 1. Ibi dos esse debet, ubi onera matrimonii sunt. §. 2. Post mortem patris statim onera matrimonii filium sequuntur: sicut liberi, sicut uxor. §. 3. Quod dicitur, *necessarias impensas ipso jure dotem minuere*: non eo pertinet, ut si forte fundus in dote sit, desinat aliqua ex parte dotalis esse. sed nisi impensa reddatur, aut pars fundi, aut totus retineatur. Sed si tantum in fundum dotalem impensum sit per partes, quanti fundus est, desinere eum dotalem esse Scævola Noster dicebat: nisi mulier sponte marito intra annum impensas obtulerit. Si pecunia & fundus in dote sint, & necessariæ impensæ in fundum factæ, Nerva ait, dotem pecuniariam minui. Quid ergo, si mulier impensas marito solverit: utrum crescet dos, an ex integro data videbitur? Cujus rei manifestior iniquitas in fundo est, secundum Scævolæ Nostri sententiam. nam si desinit dotalis esse, poterit alienari: rursus quemadmodum poterit fieri dotalis data pecunia? an jam pecunia in dote esse videbitur? & magis est, ut ager in causam dotis revertatur, sed interim alienatio fundi inhibeatur.

57. JAVOLENUS lib. I ex Plautio.

Nuptura filiofamilias, si socero dotem ita promiserit, *Quod filius tuus mihi debet, id doti tibi erit*: interesse puto, utrum filii obligatio, an patris persecutio & in rem versum promissioni contineatur? Nam si id, quod filium dare oportet, significatum est: tota pecunia, in quam filius obligatus est, promissioni dotis continebitur. sin autem id, quod patrem de peculio, vel in rem verso præstare oportebit: æstimare debebit, quantum sit eo tempore id, quod promittitur: ut ea summa dotis esse videatur, qua patrem eo tempore filii nomine condemnari oportebit. quod si non evidenter apparuit, de cujus mulier obligatione sensit: præsumptionem ad filii debitum spectare verisimile est; nisi evidentissime contrarium approbetur.

58. CELSUS lib. 19 Digestorum.

Si sponsalibus nondum factis Titio dotem Seiæ nomine promiseris, *cum ea nubere ei nollet*, tamen, si postea nupserit, dotem debebis: nisi aliæ nuptiæ mediæ intervenissent.

§. 1. Si mulier ancillam Pamphilam à Titio stipulata, deinde ei nuptura, *quod is sibi debebat*, doti habere permisit: etiamsi non erit viri Pamphila, an ipsa tamen Pamphila in dote & mulieris periculo erit; an & quod ea pepererit [reddi mulieri debebit]? quia, si in sua causa prior stipulatio mansisset, non redderetur. nisi forte refert, habuerit rem, quam debebat vir, quo tempore dos constituebatur (nam ita poterit videri res ipsa ad eum pervenisse); an non habuerit. nam si non habuerit, magis est, ut liberatio obligationis potius quam res ipsa ad eum [ita] pervenisse videatur: ideoque partus ejus non debetur.

59. MARCELLUS lib. 7 Digestorum.

Si mulier ita dotem promiserit, *Decem Tibi aut Titio doti erunt*: hoc casu dici potest, vel Titio dari posse, sed de dote virum teneri, quemadmodum si Titio jussisset dari. Nec mirum: cum etiam promissura viro dotem, possit delegante eo alteri promittere. etsi dici solet, alii quam marito dotis nomine mulierem non posse obligari. His enim casibus viro dos quæritur: non enim existimabimus illam ita promisisse, cum vel de Titii nuptiis cogitaret. §. 1. Ex asse heres institutus, rogatusque mulieri dodrantem hereditatis restituere, jussu ejus quod debet doti promisit marito: vereor, non sit obligatus. nam mulieri in hoc tenetur, ut hereditatem restituendo transferat actiones, & quas habet, & quibus est obstrictus: quas transferre ad alium, quam cui debet fideicommissum, non potest. Aliquis dixerit, incerti cum eo agi posse, [ut] fideicommissi præstet æstimationem: Huic ego consentire non possum: nam obligari mulieris debitorem ita æquum est, si accipere idipsum, quod ei debetur, vir potest. Sed ne indotata mulier esse videatur, dicendum est, ipsi mulieri ex Trebelliano restituendam esse partem hereditatis, quæ ei relicta est, ut ea suo marito pro dote eam solveret: quia & ad eam fideicommissum, & onera ejus pertinent; delegatione propter nimiam subtilitatem & casus necessitatem minime obtinente. §. 2. Ejus nomine quæ libera videbatur, decem in dote dedisti: Eo casu habebis condictionem, quo habere potuisses, si mulieris liberæ nomine dedisses, nec nuptiæ secutæ essent. Si manumissa nupserit, ita demum dos erit, si ea mente dedisti, ut quandoque secutis nuptiis dos esset: Igitur, si mulieri donaturus dedisti, dominus condicet: quemadmodum si eum, qui sibi donaturus esset, mulieri ipsam donare jussisset.

60. CELSUS lib. II Digestorum.

Quæro, quantæ pecuniæ dotem promittenti adultæ mulieri curator consensum accommodare debeat? Respondit: Modus ex facultatibus & dignitate mulieris maritique statuendus est, quousque ratio patitur.

61. TERENTIUS CLEMENS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

Sive generalis curator, sive dotis dandæ causa constitutus sit, & amplius doti promissum est quam facultates mulieris valent, ipso jure promissio non valet: quia * Lege rata non habetur auctoritas dolo malo facta. Quærendum tamen est, utrum tota obligatio, an quod amplius promissum est quam promitti oportuit, infirmetur? [Et] utilius est dicere, id, quod superfluum est, tantummodo infirmare. §. 1. Iste autem curator res dotis nomine tradere debet: non [etiam] ut vendat cuilibet, & pretium ejus in dotem det. Dubitari autem potest, an hoc verum sit: quid enim, si aliter honeste nubere non possit, quam ut pecuniam in dotem det; idque ei magis expediat? Atquin possunt res in dotem datæ plerunque alienari, & pecunia in dotem converti. Sed (ut expediatur Quæstio) si quidem res in dotem maritus accipere maluerit, nihil amplius quærendum est; sin autem non aliter contrahere matrimonium vir patitur, nisi pecuniis in dotem datis, tunc officium est curatoris, apud eundem intrare judicem qui eum constituit, ut iterum ei causa cognita etiam viro absente

absente permittat rerum venditione celebrata dotem constituere.

62. MODESTINUS lib. 5 Responsorum.

Titia, cum esset minor vigintiquinque annis, quartam hereditatis matris suæ communem sibi cum fratribus mutavit, & accepit pro ea parte fundum, quasi emptione inter se facta: hunc fundum cum aliis rebus doti dedit: Quæro, si in integrum restituatur, & partem suam accipiat quartam, & reddat fundum: quid debeat maritus facere, an contentus esse debeat aliis rebus in dotem datis? Item quæro, si hæc decesserit, & heredes ejus in integrum restitutionem ex persona ejus petierint; & ipsi petant quartam partem, & illi fundum: an maritus cogatur restituere fundum, contentus in retentione lucri dotis cæteris rebus? Modestinus respondit, nihil proponi, cur marito dos auferenda sit: sed in meram æstimationem prædii mulier, vel ejus heredes condemnandi sunt, in hoc tempus referendam, quo in dotem datus est.

63. IDEM lib. singulari de Eurematicis.

Stipulatio de dote reddenda ab extraneo interposita, facto divortio statim committitur: nec redintegrato matrimonio actio stipulatori quæsita intercidit. denuo igitur consentiente stipulatore dos constituenda est, ne sequenti matrimonio mulier indotata sit: si modo ea dos non ab ipsa profecta sit, quam alius permissu ejus stipulatus est; tunc enim consensus ejus non est necessarius.

64. JAVOLENUS lib. 4 ex Cassio.

Post divortium mulier, si de dote maritus nihil cavit, & cum alii nupsisset, postea ad priorem virum rediit: tacite dos ei redintegratur.

65. POMPONIUS lib. 5 ad Quint. Mucium.

Si legato aut hereditate aliquid servo dotali obvenit, quod testator noluit ad maritum pertinere, id soluto matrimonio reddendum est mulieri.

66. IDEM lib. 8 ad Quintum Mucium.

Si ususfructus fundi, cujus proprietatem mulier non habebat, dotis nomine mihi à domino proprietatis detur: difficultas erit post divortium circa reddendum jus mulieri: quoniam diximus, usumfructum à fructuario cedi non posse nisi domino proprietatis; &, si extraneo cedatur, id est, ei qui proprietatem non habeat, nihil ad eum transire, sed ad dominum proprietatis reversurum usumfructum. Quidam ergo, remedii loco, recte putaverunt introducendum, ut vel locet hunc usumfructum mulieri maritus, vel vendat nummo uno: ut ipsum quidem jus remaneat penes maritum, perceptio vero fructuum ad mulierem pertineat.

67. PROCULUS lib. 7 Epistularum.

Proculus nepoti suo salutem. Ancilla quæ nupsit, dotisque nomine pecuniam viro tradidit, sive sciet [se] ancillam esse, sive ignoret, non poterit eam pecuniam viri facere: eaque nihilominus mansit ejus, cujus fuerat antequam eo nomine viro traderetur: nisi forte usucapta est. nec postea, quam apud eundem virum libera facta est, ejus pecuniæ causam mutare potuit. Itaque nec facto quidem divortio, aut dotis jure, aut per condictionem repetere recte potest: sed is, cujus pecunia est, recte vindicat eam. Quod si vir eam pecuniam pro suo possidendo usucepit, scilicet quia existimavit mulierem liberam esse: propius est, ut existimem, eum lucrifecisse: utique, si antequam matrimonium esse inciperet, usucepit. Et in eadem opinione sum, si quid ex ea pecunia paravit, antequam ea dos fieret, ita ut nec possideat eam, nec dolo fecerit, quo minus eam possideret.

68. PAPINIANUS lib. 10 Quæstionum.

Dotis promissio non ideo minus valebit, quod ignorante initio patre nuptiæ [non] fuerint, si postea consenserit: cum * omnis dotis promissio futuri matrimonii tacitam conditionem accipiat. Nam & si minor annis duodecim ut major deducta sit, tunc primum petetur, cum major annis apud eundem esse cœperit: quod enim volgatum est, *dotis promissionem in primis duntaxat nuptiis destinari, neque durare obligationem, si post alterius matrimonium ei nubat, cui dotem promiserat*, tunc locum habet, cum intercesserunt aliæ nuptiæ.

69. IDEM lib. 4 Responsorum.

Cum post divortium viro sciente mulier in possessionem prædiorum, quæ in dotem promisit, longo tempore fuerit, convenisse tacite videtur, *ne dos quæ promissa fuerat, petatur*: & si petere ea cœperit, pacti exceptione à muliere repellitur. §. 1. Mulier pecuniam sibi debitam a Seio cum usuris futuri temporis in dote promittenda demonstravit: Eas quoque dotis portionem esse, quarum dies post nuptias cessit, rationis est. §. 2. Usuras dotis in stipulatum cum dote post divortium deductas, ex die secundi matrimonii non esse præstandas placuit: quia nec sortis exactio locum haberi cœpit: medii autem temporis debebuntur. §. 3. In domum absentis uxore deducta, nullis in eam interea ex bonis viri sumptibus factis, ad exhibitionem uxoris promissas usuras reversus vir improbe petit. §. 4. Gener à socero dotem, *arbitratu soceri certo die dari*, non demonstrata [re vel] quantitate stipulatus fuerat: Arbitrio quoque detracto, stipulationem valere placuit: Nec videri simile, quod, fundo non demonstrato, nullum esse legatum vel stipulationem fundi constaret: cum inter modum constituendæ dotis, & corpus ignotum differentia magna sit: dotis etenim quantitas pro modo facultatium patris & dignitate mariti constitui potest. §. 5. Nuptiis ex voluntate patris puellæ cum filio tutoris jure contractis, dos pro modo facultatium & dignitate natalium recte per tutorem constitui potest. §. 6. Patrona dotem pro liberta jure promissam, quod exstiterit ingrata, non retinebit. §. 7. Cum res in dotem æstimatas, soluto matrimonio, reddi placuit, summa declaratur, non venditio contrahitur: ideoque rebus evictis, si mulier bona fide eas dederit, nulla est actio viro; alioquin de dolo tenetur. §. 8. In dotem rebus æstimatis [&] traditis, quamvis eas mulier in usu habeat, viri dominium factum videretur. §. 9. Partum dotalium ancillarum dotis esse portionem convenit: ideoque frustra pacisci virum, *ut inter uxorem & se partus communis sit.*

70. PAULUS lib. 6 Quæstionum.

In ambiguis pro dotibus respondere melius est.

71. IDEM lib. 13 Quæstionum.

Cum dotem mulieris nomine extraneus promisit, mulieris periculum est: [sed] si maritus nomen secutus, usuras exegerit, periculum ejus futurum respondetur

72. IDEM lib. 8 Responsorum.

Mulier bona sua omnia in dotem dedit: Quæro, an maritus, quasi heres, oneribus respondere cogatur? Paulus respondit, eum quidem, qui tota ex repromissione dotis bona mulieris

lieris retinuit, à creditoribus conveniri ejus non posse: sed non plus esse in promissione bonorum, quam quod superest deducto ære alieno.

§. 1. [Paulus respondit,] in rebus dotalibus etiam patrem mariti dolum & culpam præstare debere. §. 2. Paulus respondit, Si mulier de suo dotem dedit, & adhibuit matrem quæ stipularetur: potuisse eam postea instrumentum dotale mutare.

73. IDEM lib. 2 Sententiarum.

MUtus, surdus, cæcus, dotis nomine obligantur: quia & nuptias contrahere possunt. §. 1. Manente matrimonio, non perdituræ uxori ob has causas dos reddi potest: ut sese suosque alat; ut fundum idoneum emat; ut in exilium, ut in insulam relegato parenti præstet alimonia; aut ut egentem virum, fratrem, sororemve sustineat.

74. HERMOGENIANUS lib. 5 Iuris epitomarum.

SI sponsa dotem dederit, nec nupserit; vel minor duodecim annis, ut uxor habeatur: exemplo dotis, condictioni, favoris ratione, privilegium, quod inter personales actiones vertitur, tribui placuit.

75. TRYPHONINUS lib. 6 Disputationum.

QUamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est: & merito placuit, ut si in dotem fundum inæstimatum dedit, cujus nomine duplæ stipulatione cautum habuit, isque marito evictus sit, statim eam ex stipulatione agere posse: Porro cujus interest non esse evictum quod in dote fuit, quodque ipsa evictionem pati creditur ob id quod eum in dotem habere desiit, hujus etiam constante matrimonio, quamvis apud maritum dominium sit, emolumenti potestatem esse creditur; cujus etiam matrimonii onera maritus sustinet.

76. IDEM lib. 9 Disputationum.

SI pater mulieris mortis suæ causa dotem promiserit, valet promissio. Nam & si in tempus, quo ipse moreretur, promisisset, obligaretur: sed si convaluerit, cur ei non remittatur obligatio per condictionem, atque si stipulanti quivis alius promisisset, aut dotem alicujus nomine? nam ut corporis vel pecuniæ translatæ, ita obligationis constitutæ mortis causa condictio est. Non idem dicendum est in persona mulieris, si [mulier] mortis [suæ] causa dotem promiserit: quia nisi matrimonii oneribus serviat, dos nulla est.

77. IDEM lib. 10 Disputationum.

SI mulier debitori suo, qui sub usuris debebat, nuptura dotem promisisset, *quod is sibi deberet*: post contractas nuptias secuti temporis usuras non esse dotales: quia illa obligatio tota tolleretur, perinde ac si solutum debitum mulieri in dotem ab ea datum esset.

78. IDEM lib. 11 Disputationum.

CUm in fundo mariti habens mulier usumfructum, dotis causa eum marito dedit: quamvis ab ea ususfructus decesserit, maritus tamen non usumfructum habet, sed suo fundo quasi dominus utitur, consecutus per dotem plenam fundi proprietatem, non separatam usufructu: nec est, quod non utendo maritus amittat. Divortio autem facto constituet in eodem fundo usumfructum mulieri. Quod si in matrimonio decesserit uxor, nihil emolumenti ob dotem habere videtur maritus: quia etsi uxorem eam non duxisset, fructuariæ morte finitus ususfructus ad proprietatem rediret: ideoque nec in funus confert mulieris. §. 1. Plane si pater filiæ nomine, qui in fundo generi usumfructum habebit, dotis constituendæ gratia eum dederit, & in matrimonio mortua fuerit: habebit ex sua persona ususfructus petitionem.

§. 2. Quod si mulier in fundo suo marito usumfructum dotis causa constituerit, tunc ex mariti persona erit ususfructus proprie: qui & non utendo ipsius pereat. Quod si acciderit, videamus, an etiam nunc dotata sit mulier? Et, si quidem dominium apud mulierem est fundi, ad quem reversus est ususfructus, nihil jam in dote habet, quod actione dotis consequatur ab eo, cui quod non utendo amisit usumfructum imputari non potest, ex quo ipsa lucrum habet: ideoque indotata erit. Quod si alienaverit uxor proprietatem, quæ sine ullo mulieris emolumento plenior facta est, adhuc dotata est: quia dotis actione teneri debet maritus, qui, quando licuit usufructu uti, amisit eum non utendo. nam, si habere perseverasset usumfructum ad divortium, commodo mulieris cederet ejus restitutio: quia etsi non protinus ad ipsam transiret, tamen vel [si] pretio, vel beneficio, sine incommodo mulieris, ad proprietatem revertetur. Si autem usumfructum maritus non amiserit, morte mulieris non finitur ususfructus apud maritum. Divortio autem facto, primo videamus & in hac, & in superiore specie, an pro rata temporis ejus anni dividantur fructus? quod probandum est. Ipsius autem restitutio ita fiet, ut habenti mulieri fundum ususfructus cedatur, & ita cum proprietate consolidetur. Sed etsi non sit fundi domina, nihilominus competit dotis actio, *ut dimittat à se maritus usumfructum*. nam vel ex empto actione adhuc, *ut usumfructum præstet*, mulier tenetur: aut pretium ejus consequi sperat: aut cuivis magis gratiam præstare, quam relinquere apud inimicum jus ad se translatum, licere ei civile est. §. 3. Uxor viro usumfructum dotis nomine dedit: manente matrimonio eidem fundum vendidit: Quæsitum est, divortio facto, quid dotis judicio reciperare debeat? Dixi referre, quanti fundus venisset: Nam si nudæ proprietatis æstimatio facta fuisset, mulier dotis judicio pretium ususfructus reciperare debet. † Quid ergo est, si vir ante litem contestatam mortuus fuisset? heredes ejus nihil præstituros: Nam etsi quilibet alius emptor proprietatis extitisset, heres viri nihil mulieri præstaret, scilicet usufructu reverso ad proprietatem: Cæterum si fundus totus venisset, quanti debet venire [non] detracto usufructu intelligi mulierem dotem, manente matrimonio, recepisse. §. 4. Si fundus communis in dotem datus erit, & socius egerit cum marito communi dividundo, adjudicatusque fundus socio fuerit: in dote erit quantitas, qua socius marito damnatus fuerit. aut si, omissa licitatione, extraneo addictus is fundus fuerit: pretii portio quæ distracta est. sed ita, ut non vice corporis habeatur; nec divortio secuto præsenti die quod in numero est restituatur, sed statuto [tempore] solvi debeat. Quod si marito fundus fuerit adjudicatus, pars utique data in dotem dotalis manebit: divortio autem facto sequetur restitutionem, propter quam ad maritum pervenit, etiam altera portio, scilicet ut recipiat tantum pretii nomine à muliere, quantum dedit ex condemnatione socio: Nec audiri debebit alteruter eam æquitatem recusans; aut mulier in suscipienda parte altera quoque, aut vir in restituenda. Sed an constante matrimonio

monio non sola pars dotalis sit, quæ data fuit in dotem, sed etiam altera portio, videamus? Julianus de parte tantum dotali loquitur: Et ego dixi in auditorio, illam solam dotalem esse.

§. 5. Si marito dotis nomine stipulanti promisit per errorem is qui exceptione tutus erat, ne solvat, cogetur ei solvere: & habebit condictionem adversus mulierem, aut patrem, uter eorum delegavit, ob id quod indebitum marito promisit aut solvit.

79. LABEO lib. 6 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

AVus neptis nomine filio natæ genero dotem dedit & moritur: Negat Servius, dotem ad patrem reverti: & ego cum Servio sentio, quia non potest videri ab eo profecta, quia nihil ex his sui habuisset. §. 1. Pater filiæ nomine centum doti ita promisit, *cum commodissimum esset:* Ateius scripsit, Servium respondisse, cum primum sine turpitudine & infamia dari possit, deberi.

80. JAVOLENUS lib. 6 ex Posterioribus Labeonis.

SI debitor mulieris dotem sponso promiserit: posse mulierem ante nuptias à debitore eam pecuniam petere, neque eo nomine postea debitorem viro obligatum futurum, ait Labeo. Falsum est: quia ea promissio in pendenti esset, donec obligatio in ea causa est.

81. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

PAter filiæ nomine nummos alienos, quos mutuos acceperat, aut in causam crediti receperat, in dotem dedit: Consumptis his, dos profectitia efficitur.

82. PROCULUS lib. 5 Epistularum.

CUm uxor virum suum, quam pecuniam sibi deberet, in dotem filiæ communis dare jussérit, & id fecisse dicatur: puto animadvertendum esse, utrum eam dotem suo, an uxoris nomine dedit. si suo, nihilominus uxori eum debere pecuniam; si uxoris nomine dederit, ipsum ab uxore liberatum esse.

83. JAVOLENUS lib. 6 Posteriorum Labeonis.

SI debitor mulieris dotem sponso promiserit, non posse mulierem ante nuptias à debitore [eam] pecuniam petere: quia ea promissio in pendenti esset, donec obligatio in ea causa est.

84. LABEO lib. 6 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI de dote promissa agitur, non oportet in quantum facere potest condemnari eum qui promisit. Paulus: Imo, quod ad extraneum attinet, semper hoc verum est: Cæterum si manente affinitate dotem promissam gener à socero petit, utique in quantum facere potest socer condemnabitur: si dirempto matrimonio petitur, ex causa & persona id tribuendum puto: Quid enim, si socer specie futuræ dotis induxerit genero; &, cum sciret se præstare dotem non posse, id egerit, ut genero insidiaretur?

85. SCÆVOLA lib. 8 Digestorum.

FUndum filiæ nomine pater in dotem dederat; hujus heredi filiæ ex asse, creditoribus urgentibus patris, utilius videtur potius fundum qui dotalis est distrahere, quod minus fructuosus sit, & alios hereditarios uberiore reditu retinere: maritus consentit, si nulla in ea re captio sit futura: Quæro, an [ea] pars dotis, quæ in hoc fundo est, mulieri manente matrimonio recte solvatur? Respondit, si pretium creditori solvatur, recte solutum.

TIT. IV.

DE PACTIS DOTALIBUS.

1. JAVOLENUS lib. 4 ex Cassio.

PAcisci post nuptias, etiam si nihil ante convenerit, licet. §. 1. Pacta quæ *de reddenda dote* fiunt, inter omnes fieri oportet qui repetere dotem [possunt], & à quibus repeti potest: ne ei, qui non interfuit, apud arbitrum cognoscentem pactum non prosit.

2. ULPIANUS lib. 19 ad Sabinum.

SI convenerit, *Ut quoquo modo dissolutum sit matrimonium liberis intervenientibus dos apud virum remaneret:* Papinianus Juniano Prætori respondit, morte mariti finito matrimonio, neque convenisse videri dotem remanere: & si convenisset, non esse servandum pactum contra dotem, cum mariti mortalitas intervenit.

3. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

PActa conventa, quæ *in divortii tempus* collata sunt, non facto divortio locum non habent.

4. ULPIANUS lib. 31 ad Sabinum.

SI convenerit, *ut fructus in dotem converterentur*, an valeat conventio? Et Marcellus ait lib. 8 Digestorum, conventionem non valere: prope enim indotatam mulierem hoc pacto fieri. Sed ita distinguit, [ut] si quidem fundum in dotem dederit mulier, ita *ut maritus fructus redderet*, non esse ratum pactum; idemque [esse] & si usumfructum in dotem hoc pacto dedit: quod si convenisset de fructibus reddendis, hoc est, *Ut in dote essent fructus, quosquos percepisset*, & fundus vel ususfructus in hoc traditus est, non ut fundus vel fructus fieret dotalis, sed *ut fructus perciperet dotis futuros*, cogendum de dote actione fructus reddere: Erunt igitur in dote fructus, & fruetur iste usuris, quæ ex fructibus collectis & in sortem redactis percipi possunt. † Ego utrubique arbitror interesse, qua contemplatione dos sit data: ut si ob hoc ei majorem dotem mulier dedit, quia fructus volebat esse dotis, contento marito ea pecunia quæ ex usuris redituum colligitur, posse dici conventionem valere: nec enim videtur sterilis esse dos: Finge quadragena annua esse reditus apud eum, qui non acciperet in dotem, nisi hoc convenisset, plus trecentum: uti boni consuleret, tam uberem dotem consecutus? Et quid dicimus, si pactum tale intervenit, *ut maritus fructus in dotem converteret, & mulier se suosque aleret, tueretur ve, & universa onera sua expediret?* quare non dicas conventionem valere?

5. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

ILlud convenire non potest, *Ne de moribus agatur, vel plus vel minus exigatur:* ne publica coërcitio privata pactione tollatur. §. 1. Ac ne illa quidem pacta servanda sunt, *Ne ob res donatas* vel *amotas ageretur:* quia altero pacto ad furandum mulieres invitantur; altero jus civile impugnatur. §. 2. Et si convenerit, *Ne ob impensas necessarias ageretur*, pactum non est servandum: quia tales impensæ dotem ipso jure minuunt.

6. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

POmponius ait, maritum non posse pacisci, *Ut dolum solummodo in dotem præstet:* videlicet propter utilitatem nubentium: quamvis pacisci possit, *Ne sit periculo ejus nomen debitoris, qui ei dotem promisit.* nam & *Ut sit dos periculo mulieris*, pacisci eum posse probat: & per contrarium, *Ut ea dos, quæ periculo mulieris est, sit periculo mariti.*

7. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

CUm dos filiæ nomine datur, optimum est, pactum conventum cum utroque generum facere:

facere: quamquam initio dotis dandæ legem quam velit, etiam citra personam mulieris, is qui dat dicere possit. † Si vero post datam pacisci velit, utriusque persona in paciscendo necessaria est: quoniam jam acquisita mulieri dos tum esset. quo casu si solus pater pactus esset sine filia, sive solus agat, sive adjuncta filiæ persona: ei soli nocebit & proderit pactum conventum: nec si sola filia aget, neque proderit, neque nocebit ei. † Si vero filia sola pacta fuerit, quo pacto melior conditio patris fiet, proderit & patri: quoniam per filiam patri adquiri potest, per patrem filiæ non potest. † Si vero sic pacta sit filia, ut noceat: ipsi quandoque filiæ agenti nocebit pactum; patri vero nullo modo nocebit, nisi adjecta quoque filiæ persona experiatur. Dicendum est, paciscendo filiam patris conditionem deteriorem facere non posse eo casu, quo mortua ea in matrimonio dos ad patrem reversura est.

8. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

QUotiens patre furente, vel ab hostibus capto, filiusfamilias ducit uxorem, filiaque familias nubit, necessario etiam pactio cum ipsis dumtaxat dotis nomine fieri potuit.

9. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

SI ita conveniat, *Ut, si vivo socero mortua sit filia, ipsi socero; si mortuo, filio ejus; si filio quoque defuncto, totum suo heredi reddatur:* benigna interpretatione potest defendi, utilem stipulationem esse.

10. IDEM lib. 26 ad Sabinum.

AVus pactus est, cum dotem pro nepote suscepisset, *Ne à se, neve [à] filio dos peteretur: ab alio vero, quam filio herede, ut dos peteretur:* Exceptione conventionis filius tuendus erit: quippe heredi nostro cavere concessum est. nec quicquam obstat, quo minus certæ personæ, si heres erit sibi, caveri possit: quod non idem & in cæteris heredibus cavetur. Et ita Celsus scribit.

11. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

CUm pater dotem pollicitus fuerit, & paciscatur, *Ne se vivo petatur, neve constante matrimonio [dos petatur]:* ita pactum interpretandum Divus Severus constituit, quasi adjectum esset, *se vivo.* hoc enim ita accipiendum [esse] contemplatione paternæ pietatis, & contrahentium voluntatis, ut posterior quoque pars conventionis ad vitam patris relata videatur: ne diversa sententia fructum dotis ab oneribus matrimonii separet, quodque indignissimum est, inducat, ut non habuisse dotem existimetur. Quo rescripto hoc effectum est, ut si quidem vivo patre decesserit filia, aut sine culpa sua diverterit, omnimodo dos peti non possit: constante autem matrimonio, mortuo patre, peti possit.

12. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

SI pater dotem dederit, & pactus sit, *Ut, mortua in matrimonio filia, dos apud virum remaneret:* puto pactum servandum, etiam si liberi non interveniant. §. 1. Ex pactis conventis, quæ ante nuptias, vel post nuptias interponi solent, alia ad voluntatem pertinent; ut *mulier dote promissa se alat, & donec nupta sit, dos ab ea non petatur;* aut *certam summam viro præstet, & ab eo alatur,* & his similia: alia ad jus pertinent; veluti quando dos petatur, quemadmodum reddatur; in quibus non semper voluntas contrahentium servatur. Cæterum si convenerit, *Ne omnino dos petatur,* indotata erit mulier. §. 2. Si mulier pacta sit, *Ne amplius, quam pars dimidia dotis à se petatur,* & pœnam stipulata sit: Mela ait, alterutro eam contentam esse oportere; vel exceptione pacti, [&] acceptam facere pœnæ obligationem; vel, si ex stipulatu agat, denegandam [ei] exceptionem. §. 3. Si fundo æstimato in dotem dato pacta sit mulier, *ut, quanto pluris venierit, id in dote sit:* Mela ait, [id] servandum: Cum [&] ex contrario convenire possit, ut, si minoris venierit, ipsa debeat. §. 4. Si pacta sit mulier, *Ut, sive pluris sive minoris fundus æstimatus venierit, pretium, quanto res venierit, in dote sit:* stari eo pacto oportet: sed si culpa mariti minoris venierit, & idipsum mulierem consequi.

13. JULIANUS lib. 17 Digestorum.

ITem si non venierit, æstimatio præstari debebit.

14. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

DE die reddendæ dotis hoc juris est, ut liceat pacisci *qua die reddatur:* dum ne mulieris deterior conditio fiat.

15. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

ID est, *ut citeriore die* reddatur.

16. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

UT autem *longiore die* solvatur dos, convenire non potest: non magis, quam ne omnino reddatur.

17. PROCULUS lib. 11 Epistolarum.

Atilicinus Proculo suo salutem: Cum inter virum & uxorem pactum conventum ante nuptias factum sit, *Ut quibus diebus dos data esset, iisdem, divortio facto, redderetur,* post quinquennium, quam nuptiæ factæ sunt, uxor viro dotem dedit: divortio facto, *quæro,* utrum quinquennii die vir uxori dotem redderet, an statuto Legibus tempore? Proculus respondit: Quod ad diem reddendæ dotis attinet, pacto existimo meliorem conditionem mulieris fieri posse; deteriorem non posse. itaque si cautum est, *Ut propiore [tempore,] quam Legibus constitutum est, reddatur,* stari eo debere: si *ut longiore,* nec valere id pactum conventum. † Cujus sententiæ conveniens est dicere, si pacto convento cautum est, *Ut, quanto serius [quæque,] & post nuptias data fuerit, tanto post divortium reddatur:* si propiore, quam in reddenda dote constitutum est, data sit, valere pactum conventum; si longiore, non valere.

18. JULIANUS lib. 18 Digestorum.

LIcet manente matrimonio non possit inter virum & uxorem convenire, *Ut longiore [die] dos reddatur:* post divortium tamen, si justa causa conventionis fuerit, custodiri id pactum debet.

19. ALFENUS lib. 3 Digestorum à Paulo epitomatorum.

ALiud est, si pater pro filia dotem promisit, *Ut annua, bima, trima, quadrima, quinto anno [dos] à se redderetur,* & convenit, *ut iisdem diebus dos soluto matrimonio redderetur:* hoc enim pactum ita valet, si patri filia heres exstitisset, & interveniente ea pactum conventum fuerit.

20. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

OB res quoque donatas, vel amotas, vel impensas factas, tunc facta pactio valebit, id est, post divortium. §. 1. Si extraneus de suo daturus sit dotem, quidquid vult, pacisci & ignorante muliere, sicut & stipulari, potest; legem enim suæ rei dicit: postquam vero dederit, pacisci consentiente muliere debet. §. 2. Si convenerit, *Ne à muliere, neve à patre dos petatur,* heres non habebit exceptionem. Sed si convenerit, *Ne manente matrimonio viro patre petatur,* mortuo patre statim exigitur: & si non petierit maritus, tene-

tenebitur hujus culpæ nomine, si dos exigi potuerit; nisi forte ante diremptum sit matrimonium, quam facultatem petendi haberet.

21. JULIANUS lib. 17 Digestorum.

SI mulier dotis causa promiserit certam summam, & pro ea mancipia in dotem dederit ea conditione, *Ut periculo ejus essent, & si quid ex his natum esset, ad eam pertineat*: stari pacto convento oportebit. Nam constat posse inter uxorem & virum conveniri, *Ut dos, quæ in pecunia numerata esset, permutaretur, & transferatur in corpora*, cum mulieri prodest.

22. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

QUidam fundum dotis causa ab uxore sua acceperat, interque eos convenerat, *Ut mercedes ejus fundi vir uxori, annui nomine, daret*: deinde eum fundum vir matri mulieris certa pensione colendum locaverat: eaque, cum mercedes ejus fundi deberet, decesserat, & filiam suam solam heredem reliquerat: & divortium factum erat: vir deinde petebat à muliere mercedes, quas mater debuerat. Placuit exceptionem mulieri dari non debere: ac si inter se & virum non convenisset, *Ut hæ mercedes sibi alimentorum nomine darentur*: cum futurum sit, ut quodammodo donationes inter virum & uxorem confirmentur. nam quod annui nomine datur, species est donationis.

23. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

PAter, cum filiæ suæ nomine dotem daret, pactus est, *Ut mortua filia, uno pluribusve liberis superstitibus, deducta parte tertia reliqua dos sibi, aut post mortem suam illi aut illi filiis, quos in potestate habebat, reddatur*: deinde hæc ita fieri stipulatus est: post mortem ejus mulier in matrimonio decesserat relictis filiis. Quæsitum est, an ex stipulatione duas partes illi petere possint? Respondi, posse: etenim vim ejus stipulationis hanc esse, ut si in matrimonio mortua esset, dos patri redderetur: & perinde habendum, ac si talis stipulatio interposita fuisset, *si navis ex Asia venerit, mihi, aut post mortem meam Lucio Titio dari spondes?* nam & si post mortem stipulatoris navis venisset, heredi deberi.

24. FLORENTINUS lib. 3 Institut.

SI inter virum & uxorem pactum est, *Ut certa pars dotis, vel tota ob unum vel plures liberos intervenientes retineatur*: etiam eorum liberorum nomine, qui ante nati sunt quam dos daretur, amplietur, conventio rata est. nam sufficit, eos ex eo matrimonio nasci, in quo dos data est.

25. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

QUod de reddenda dote, *Si data fuisset, mortua in matrimonio filia*, convenit, idem de non petenda quoque videri convenisse: ac patrem pacti conventi exceptionem [nanctum] ad heredem suum transmisisse.

26. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

INter socerum & generum convenit, *Ut, si filia [mortua] superstitem anniculum filium habuisset, dos ad virum pertineret; quod si vivente matre filius obiisset, vir dotis portionem, uxore in matrimonio defuncta, retineret*: mulier naufragio cum anniculo filio periit: Quia verisimile videbatur, ante matrem infantem perisse, virum partem dotis retinere placuit. §. 1. Vir dotem, quam ex pacto filiæ nomine retinere potuit, si lapsus errore non retinuit, filiam, quæ patris sola, matri pro parte heres extiterit, apud arbitrum divisionis non improbe dotis perperam à patre solutæ præceptionem desiderare constitit.

§. 2. Cum inter patrem & generum convenit, *Ut, in matrimonio sine liberis defuncta filia, dos patri restituatur*, id actum inter contrahentes intelligi debet, ut liberis superstitibus filia defuncta dos retineatur: nec separabitur portio dotis additamenti causa data, si postea nihil aliud conveniat. §. 3. Convenit, *ut mulier viri sumptibus, quoquo iret, veheretur*: atque ideo mulier pactum ad literas viri secuta, provinciam, in qua Centurio merebat, petit: Non servata fide conventionis, licet directa actio nulla competit, utilis tamen in factum danda est. §. 4. Filia cum pro se dotem promitteret, pepigit, *Ut, si in matrimonio sine liberis decessisset, matri suæ dos solvatur*. Pacto filiæ nulla matri quæritur actio: si tamen heres puellæ matri pecuniam dotis solverit, viro contra placita petenti dotem obstabit exceptio. §. 5. Pater, *si filia nupta mortem obisset*, dotem dari stipulatus est: constante matrimonio capitali crimine damnatus est: Divortio secuto, vel morte viri soluto matrimonio, stipulationis conditio deficit. Quod si mulier in matrimonio decesserit, ex stipulatu fisco dotis actio quæreretur: post verum autem divortium renovatis nuptiis, non committitur fisco stipulatio, licet defuncta sit in matrimonio filia; quoniam ad primas nuptias pertinet.

27. IDEM lib. 1 Definitionum.

SI liberis sublatis reversa post jurgium per dissimulationem mulier, veluti venali concordio, *Ne dotata sit*, conveniat, conventio secundum ordinem rei gestæ moribus improbanda est.

28. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

QUæris, si pacta sit mulier, vel ante nuptias, vel post nuptias, *Ut ex fundi fructibus, quem dedit in dotem, creditor mulieris dimittatur*; an valeat pactum? Dico, si ante nuptias id convenerit, valere pactum; eoque modo minorem dotem constitutam: post nuptias vero, cum onera matrimonii fructus relevaturi sunt, jam de suo maritus paciscitur, ut dimittat creditorem; & erit mera donatio.

29. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

CUm maritus, qui æstimata prædia in dotem acceperat, manente matrimonio pactus est circumscribendæ mulieris gratia, *Ut prædia inæstimata essent*, ut sine periculo suo ea deteriora faceret: quæsitum est, an secundum priores dotales tabulas prædia æstimata remanerent, & periculum eorum ad maritum pertineret? Respondi, non idcirco [id] pactum, de quo quæreretur, impediri, quod in matrimonio factum esset, si deteriore loco dos non esset: nihilominus, eo pacto admisso, si deteriora prædia faceret, eo etiam nomine dotis eum actione teneri.

§. 1. Titius mulieris nomine dotem dedit, & stipulatus est *in casum mortis, & divortii*: divortio secuto, non repetita dote, Titius decessit: mulier, ex voluntate heredis ejus, redintegravit matrimonium: Quæsitum est, an ex stipulatu dotem petere possit? Respondi, heredem Titii, si consensisset ut ea quantitas, quam ex stipulatu consequi potuerat, dotis reconciliato matrimonio fieret, posse pacti exceptione summoveri.

§. 2. Mulier de dote, quam dedit, pacta est, *Ut, si in matrimonio decessisset, fratri ejus redderetur*; isque in eum casum stipulatus est: mulier decedens quasdam res dotales marito legavit, & aliis; quosdam ex servis dotalibus manumisit: Quæsitum est, an maritus [earum] rerum nomine, quas legavit mulier, & servorum, quos manumisit, fratri tenetur? Respondi, nihil proponi, cur non teneretur: cum etiam heredes defunctæ tam legatariis, quam libertatibus obnoxii sint.

30. TRYPHONINUS lib. 10 Disputationum.

BÆbius Marcellus Bæbio Maryllo, dotis filiæ I[...]æ nomine, centena promiserat: & convenerat inter eos, *Ne ea dos constante matrimonio peteretur*; vel, *si post mortem patris in matrimonio sine liberis filia decessisset, ut dimidia dos apud Maryllum remaneret, dimidia fratri mulieris restitueretur*; eaque etiam in stipulationem deducta erant: mortuo Marcello, filio & filia superstitibus, dote universa filiæ prælegata, Maryllus nata filia diverterat: & mulier decesserat, fratre suo & filia ex partibus æquis heredibus relictis. Apud Petronium Magnum Prætorem Maryllus ab herede filio Marcelli ex dotis promissione universam dotem petebat, illa conjectura, quasi inter duos placuisset, *Nullo filiorum exstante mortua muliere, partem dotis remanere apud maritum*: magis convenisset utique, totam ejus esse dotem, si filium filiamve habuisset. Ex diverso respondebatur, pacti quidem vulgaris exceptionem [etiam] heredi proficere: sed in specie, quæ proponitur, non quasi heres mulieris ex persona defunctæ, se exceptione pacti tuebitur; sed ipse [erat] ille, qui etiam viva muliere, si ab eo dos peteretur, potuisset [ea] exceptione Maryllum, quia divortium factum erat, summovere, eandemque defensionem etiam post mortem sororis suæ retinebat. Itaque *placuit*, eum ab ea petitione absolvi, nulla ex hac sententia facta derogatione fideicommissi petitioni, quam jure hereditario per filiam heres uxoris Maryllus in parte dimidia habebat.

31. SCÆVOLA lib. 3 Quæstionum.

SI inter virum & uxorem convenit, *Ut extremi anni matrimonii fructus nondum percepti mulieris lucro fiant*, hujusmodi pactum valet.

32. JAVOLENUS lib. 6 ex Posterioribus Labeonis.

UXor viro fundum æstimatum centum in dotem dederat: deinde cum viro pactum conventum fecerat, *Ut divortio facto, eodem pretio uxori vir fundum restitueret*: postea volente uxore, vir eum fundum ducentorum vendiderat: & divortium erat factum. Labeo putat, viro potestatem fieri debere, utrum velit ducenta, vel fundum reddere: neque ei pactum conventum remitti oportere. Idcirco puto hoc Labeonem respondisse, quoniam voluntate mulieris fundus venit: alioquin omnimodo fundus erat restituendus. §. 1. Si pater filiæ nomine certam pecuniam in dotem promiserat, & pactus est, *Ne invitus eam solveret*: nihil ab eo exigendum puto: quia id, quod pacto convento, *ne invitus exigeretur*, convenerit, in dotis causam esse non videretur.

TIT. V.

DE FUNDO DOTALI.

1. PAULUS lib. 36 ad Edictum.

INterdum Lex Julia de fundo dotali cessat, si ob id, quod maritus damni infecti non cavebat, missus sit vicinus in possessionem dotalis prædii, deinde jussus sit possidere: hic enim dominus vicinus fit: quia hæc alienatio non est voluntaria. §. 1. Sed & per universitatem transit prædium, secundum quod possibile est, ad alterum: veluti ad heredem mariti: cum suo tamen jure, ut alienari non possit.

2. ULPIANUS lib. 5 de Adulteriis.

SI maritus fuerit in servitutem redactus, an dominus alienare hunc fundum non possit? Quod puto esse verius. §. 1. Quare, & si ad fiscum pervenerit, nihilominus venditio fundi impeditur: quamvis fiscus semper idoneus successor sit, & solvendo.

3. PAULUS lib. 36 ad Edictum.

FUndus dotali servo legatus, ad Legem Juliam pertinet, quasi dotalis. §. 1. Totiens autem non potest alienari fundus, quotiens mulieri actio de dote competit, aut omnimodo competitura est.

4. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinc.

LEx Julia, quæ de dotali prædio prospexit, *Ne id marito liceat obligare, aut alienare*, plenius interpretanda est: ut etiam de sponso idem juris sit, quod de marito.

5. ULPIANUS lib. 2 de omnibus Tribunalibus.

IUlianus lib. 16 Digestorum scripsit, neque servitutes fundo debitas posse maritum amittere, neque ei alias imponere.

6. IDEM lib. 5 de Adulteriis.

SEd nec libertas servitutis urbano prædio dotali debitæ competit: ne per hoc deterior conditio prædii fiat.

7. JULIANUS lib. 16 Digestorum.

SI maritus fundum Titii servienten dotali prædio adquisierit, servitus *confunditur*. [Sed si eundem Titio reddiderit sine restauratione servitutis, hoc marito imputabitur,] & hoc casu maritus litis æstimationem præstabit: quod si maritus solvendo non erit, utiles actiones adversus Titium mulieri ad restaurandam servitutem dantur. §. 1. [Sed] cum uxor fundum, cui prædia viri servitutem debebant, in dotem dat, fundus ad maritum pervenit amissa servitute: & ideo non potest videri per maritum jus fundi deterius factum. Quid ergo [est]? Officio de dote judicantis continebitur, ut redintegrata servitute jubeat fundum mulieri vel heredi ejus reddi.

8. ALFENUS lib. 3 Digestorum à Paulo epitomatorum.

VIr in fundo dotali, uxoris rogatu, olivetum succiderat; hoc [ut] novellum reponeret: postea vir mortuus erat, & uxori dotem relegaverat: Ligna, quæ ex oliveto excisa essent, oportere mulieri reddi respondit.

9. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

SI marito debitori fundi id, quod debet, doti mulier promiserit, dotalem fundum effici. §. 1. Quod si ei promittat qui *fundum* aut *decem* debuit, in arbitrio esse mariti quod in dote sit. §. 2. Quod si *Stichum* aut *fundum* debuit maritus, & quod debet, doti ei promissum sit: Sticho mortuo fundum in dotem esse.

§. 3. His consequens esse [ait], ut si *Cornelianum* aut *Sempronianum fundum* debenti, id quod debet, doti promissum sit, utrum eorum dotalem esse malit [hunc dotis esse]: plane utrum velit, alienaturum; alterum alienari non posse: si tamen alienum rursus redimat, adhuc in ejus potestate est, an eum, quem retinuisset, alienari velit.

10. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

ERit ergo potestas Legis ambulatoria: quia dotalis fuit obligatio. Numquid ergo, [etiam] illo nondum redempto, alterum quoque alienare possit, quia potest alterum redimere? an hoc non debet recipi, ut nullus in dote sit? Certe ex postfacto videbitur recte alienatus, illo postea redempto.

11. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

QUod si fundus in dotem æstimatus datus sit, ut electio esset mulieris: negavit alienari fundum posse. Quod si arbitrio mariti sit: contra esse.

12. PAPI-

12. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteriis.

ETiam [si] dirempto matrimonio, dotale prædium esse intelligitur. §. 1. Soceri voluntas in distrahendo dotali prædio nulla est.

13. ULPIANUS lib. 5 de Adulteriis.

DOtale prædium accipere debemus, tam urbanum, quam rusticum: ad omne enim ædificium Lex Julia pertinebit. §. 1. *Prædii* appellatione etiam pars continetur. Proinde sive totum prædium in dotem sit datum, sive pars prædii, alienari non poterit: Et hoc jure utimur. §. 2. *Dotale prædium* sic accipimus, cum dominium marito quæsitum est: ut tunc demum alienatio prohibeatur. §. 3. Heredi quoque mulieris idem auxilium præstabitur, quod mulieri præstabatur. §. 4. Si uxore herede instituta, fundus dotalis fuerit legatus, si quidem deductis legatis mulier quantitatem dotis in hereditatem habitura est, valet legatum: si minus, an non valeat quæritur? Scævola, & si non totus, sed [vel] aliqua pars ex eo vindicari possit, si modo aliqua pars ad dotem supplendam desit, id dumtaxat ex eo remanere apud mulierem ait, quod quantitati dotis deest.

14. PAULUS lib. 3 de Adulteriis.

SI nuptura Titio, voluntate ejus fundum dotis nomine Mævio tradit, dos ejus conditionis erit, cujus esset, si ipsi Titio fundum tradidisset. §. 1. Si mulieris nomine quis fundum in dotem dederit, dotalis fundus erit: propter uxorem enim videtur is fundus ad maritum pervenisse. §. 2. Si fundum alienum mulieri debeat maritus, eumque mulier ei dotis nomine promiserit: in pendenti erit. & tunc fiet dotalis, cum ad eum pervenerit. §. 3. Si fundum legatum sibi dotis causa mulier repudiaverit, vel etiam substituto viro omiserit hereditatem, vel legatum: erit fundus dotalis.

15. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

DOtale prædium, cujus vir possessionem retinuit, post literas ad uxorem emissas, quibus *dotis non fore prædium declaravit*, in matrimonio defuncta muliere, virum retinere placuit: quia mulier actionem ex pacto non [h]abuit.

16. TRYPHONINUS lib. [8] Disputationum.

SI fundum, quem Titius possidebat bona fide, [&] longi temporis possessione poterat sibi quærere, mulier ut suum marito dedit in dotem, eumque petere neglexerit vir, cum id facere posset: rem periculi sui fecit. nam licet Lex Julia, quæ vetat fundum dotalem alienari, pertineat etiam ad hujusmodi adquisitionem, non tamen interpellat eam possessionem, quæ per longum tempus fit, si, antequam constitueretur dotalis fundus, jam cœperat. Plane, si paucissimi dies ad perficiendam longi temporis possessionem superfuerunt, nihil erit quod imputabitur marito.

17. MARCIANUS lib. 7 Digestorum.

FUndum dotalem maritus vendidit, & tradidit: si in matrimonio mulier decesserit, & dos lucro mariti cessit, fundus emptori avelli non potest.

18. JAVOLENUS lib. 6 ex Posterioribus Labeonis.

VIr in fundo dotali lapidicinas marmoreas aperuerat: divortio facto quæritur, marmor, quod cæsum neque exportatum esset, cujus esset; & impensam in lapidicinas factam mulier, an vir præstare deberet? *Labeo* marmor viri esse ait: Cæterum, viro negat quidquam præstandum esse à muliere: quia nec necessaria ea impensa esset, & fundus deterior esset factus. *Ego* non tantum necessarias, sed etiam utiles impensas præstandas à muliere existimo: nec puto fundum deteriorem esse, si tales sunt lapidicinæ, in quibus lapis crescere possit. §. 1. Si per mulierem mora fieret, quo minus æstimationem partis fundi viro solveret, & fundum reciperet, cum hoc pactum erat: fructus interim perceptos ad virum pertinere ait *Labeo*: *Puto* potius pro portione fructus virum habiturum, reliquos mulieri restituturum: Quo jure utimur.

LIBER VICESIMUSQUARTUS.

TIT. I.

DE DONATIONIBUS INTER VIRUM ET UXOREM.

1. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

MOribus apud nos receptum est, *Ne inter virum & uxorem donationes valerent*. Hoc autem receptum est, ne mutuato amore invicem spoliarentur, donationibus non temperantes, sed profusa erga se facilitate:

2. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

NEc esset eis studium liberos potius educendi. † Sextus Cæcilius & illam causam adjiciebat: quia sæpe futurum esset, ut discuterentur matrimonia, si non donaret is, qui posset; atque ea ratione eventurum, ut venalicia essent matrimonia.

3. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

HÆc ratio & Oratione Imperatoris nostri Antonini [Augusti] electa est: nam ita ait, *Majores nostri inter virum & uxorem donationes prohibuerunt, amorem honestum solis animis æstimantes, famæ etiam conjunctorum consulentes, ne concordia pretio conciliari videretur: neve melior in paupertatem incideret, deterior ditior fieret.* §. 1. Videamus *inter quos* sunt prohibitæ donationes. Et quidem, si matrimonium moribus legibusque [nostris] constat, donatio non valebit. Sed si aliquod impedimentum interveniat, ne sit omnino matrimonium, donatio valebit. Ergo si Senatoris filia libertino contra Senatusconsultum nupserit, vel provincialis mulier ei, qui ibi meret, contra mandata, valebit donatio, quia nuptiæ non sunt: Sed fas non est, eas donationes ratas esse: ne melior sit conditio eorum qui deliquerunt. Divus tamen Severus in liberta Pontii Paulini Senatoris contra statuit: quia non erat affectione uxoris habita, sed magis concubinæ. §. 2. Qui in ejusdem potestate sunt, prohibentur sibi donare: utputa, frater mariti, qui est in soceri potestate.

§. 3. Verbum *potestatis* non solum ad liberos trahimus, verumetiam ad servos: nam magis est, ut hi quoque, qui aliquo jure subjecti sunt marito, donare non possint. §. 4. Secundum hæc, si mater filio, qui in patris potestate esset, donet, nullius momenti erit donatio; quia patri quæritur: Sed si in castra eunti filio dedit, videtur valere; quia filio quæritur, & est castrensis peculii. † Quare & si filius, vel privignus, vel quivis alius potestati mariti subjectus, de castrensi suo peculio donavit, non erit irrita donatio. §. 5. Prohibetur igitur [&] uxori

uxori & nurui donare etiam is, qui est in soceri potestate, si modo maritus sit in patris potestate.

§. 6. Ab uxoris, nurusve parte prohibitum est donari viro, vel genero. † Sed & his, qui sunt in eorum potestate, si fuerit donatum, vel in quorum sunt potestate, non valebit donatio: si modo vir, & socer in ejusdem sunt potestate, vel vir in soceri. cæterum si in alia familia est maritus, neque socero, neque ei, qui est in ejus potestate, neque ei, in cujus est, donatione interdictum est. §. 7. Socrui à nuru, vel contra, donari non est prohibitum: quia hic jus potestatis non vertitur. §. 8. Si servus meus, cujus ususfructus alienus est, donet uxori meæ ex eo peculio, quod ad me non pertinebat; vel homo liber bona fide mihi serviens: an valeat donatio, quæritur? Et in libera quidem persona utcumque admitti potest donatio: cæteræ enim personæ alienationem peculii, ut donent, non habent. §. 9. Non tantum autem per se maritus & uxor, cæteræque personæ dare non possunt. §. 10. Sciendum autem est, ita interdictam inter virum & uxorem donationem, ut ipso jure nihil valeat quod actum est. † Proinde, si corpus sit quod donatur, nec traditio quicquam valet. † Et si stipulanti promissum sit, vel accepto latum, nihil valet *: ipso enim jure, quæ inter virum & uxorem donationis causa geruntur, nullius momenti sunt. §. 11. Si quis igitur nummos uxori dederit, non fieri ejus apparet: quia nihil corporis ejus fieri palam est.

§. 12. Sed si *debitorem suum ei solvere* jusserit, hic quæritur, an nummi fiant ejus, debitorque liberetur? Et Celsus lib. 15 Digestorum scribit, videndum esse, ne dici possit & debitorem liberatum, & nummos factos mariti, non uxoris. Nam [&] si donatio jure civili non impediretur, eum rei gestæ ordinem futurum, ut pecunia ad te à debitore tuo, deinde à te ad mulierem perveniret: nam celeritate conjungendarum inter se actionum, unam actionem occultari. cæterum debitorem creditori dare, creditorem uxori: nec novum aut mirum esse, quod per alium accipias, te accipere. Nam & si is, qui creditoris tui se procuratorem esse simulaverit, à debitore tuo jubente te pecuniam acceperit, & furti actionem te habere constat, & ipsam pecuniam tuam esse. §. 13. Huic sententiæ consequens est, quod Julianus libro septimodecimo Digestorum scripsit, si donaturum mihi jussero uxori meæ dare. ait enim Julianus, nullius esse momenti: perinde enim habendum, atque si ego acceptam, [&] rem meam factam, uxori meæ dedissem. Quæ sententia vera est.

4. JULIANUS lib. 17 Digestorum.

IDemque est, & si mortis causa traditurum mihi jusserim uxori tradere. nec referre, convaluerit donator, an mortuus sit. neque existimandum est, si dixerimus valere donationem, non fieri me pauperiorem: quia sive convaluerit donator, condictione tenebor; sive mortuus fuerit, rem, quam habiturus eram in bonis meis, desinam propter donationem habere.

5. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

SI sponsus sponsæ donaturus, tradiderit Titio, ut is sponsæ daret; deinde Titius tradiderit post nuptias secutas: siquidem eum interposuerit maritus, donationem non valere, quæ post contractas nuptias perficiatur: si vero mulier eum interposuerit, jamdudum perfectam donationem, hoc est, ante nuptias; atque ideo, quamvis contractis nuptiis Titius tradiderit, donationem valere. §. 1. Si maritus duos reos habeat, Titium, & mulierem, & mulieri accepto tulerit donationis causa, neuter liberatur: quia acceptilatio non valet: Et hæc Julianus lib. 17 Digestorum scribit. Plane si [mihi] proponas, Titio accepto latum, ipse quidem liberabitur, mulier vero manebit obligata. §. 2. Generaliter tenendum est, Quod inter ipsos, aut qui ad eos pertinent, aut per interpositas personas donationis causa agatur, non valere: quod si aliarum extrinsecus rerum personarumve causa commixta sit: si separari non potest, nec donationem impediri: si separari possit, cætera valere; id, quod donatum sit, non valere. §. 3. Si debitor viri pecuniam, jussu mariti, uxori promiserit, nihil agitur. §. 4. Si uxor viri creditori donationis causa promiserit & fidejussorem dederit, neque virum liberari, neque mulierem obligari, vel fidejussorem ejus, Julianus ait: perindeque haberi, ac si nihil promisisset.

§. 5. Circa venditionem quoque, Julianus [quidem] minoris factam venditionem nullius esse momenti ait. Neratius autem (cujus opinionem Pomponius non improbat) venditionem, donationis causa inter virum & uxorem factam, nullius esse momenti: si modo, cum animum maritus vendendi non haberet, idcirco venditionem commentus sit, ut donaret: enimvero, si, cum animum vendendi haberet, ex pretio ei remisit, venditionem quidem valere, remissionem [autem] hactenus non valere, quatenus facta est locupletior. Itaque si res quindecim venit quinque, nunc autem sit decem, quinque tantum præstanda sunt: quia in hoc locupletior videtur facta. §. 6. Si donationis causa vir vel uxor servitute non utatur, puto amitti servitutem: verum post divortium condici posse.

§. 7. Si uxor vel maritus exceptione quadam donationis causa summoveri voluerint, facta à judice absolutione valebit quidem sententia, sed condicetur ei cui donatum est. §. 8. Concessa donatio est sepulturæ causa. nam sepulturæ causa locum marito ab uxore, vel contra, posse donari constat: & si quidem intulerit, faciet locum religiosum. Hoc autem ex eo venit, quod definiri solet, eam demum donationem impediri solere, quæ & donantem pauperiorem, & accipientem facit locupletiorem: Porro hic non videtur fieri locupletior in ea re, quam religioni dicavit. Nec movit quemquam, quod emeret, nisi à marito accepisset: nam, etsi pauperior ea fieret nisi maritus dedisset, non tamen idcirco fit locupletior quod non expendit. §. 9. Hæc res & illud suadet, si uxori maritus sepulturæ causa donaverit, ita demum locum fieri intelligi mulieris, cum corpus humatur: cæterum, antequam fiet religiosus, donantis manet: proinde si distraxerit mulier, manet locus donatoris. §. 10. Secundum hæc, si uxori suæ monumentum purum maritus magni pretii donaverit, valebit donatio: sic tamen, ut, cum fit religiosus, valeat. §. 11. Sed etsi ipsa fuerit illo illata, licet morte ejus finitum est matrimonium, favorabiliter tamen dicetur locum religiosum fieri. §. 12. Proinde & si maritus *ad oblationem Dei* uxori donavit, vel locum, in quo opus publicum, quod promiserat facere, vel [*ut*] *ædem publicam dedicaret*: fiet locus sacer. Sed & si quid ei det, *ut* [*donum*] *Deo detur*, vel *consecretur*, dubium non est, quin debeat valere. Quare, & si oleum pro ea in æde sacra posuerit, valet donatio. §. 13. Si maritus heres institutus repudiet hereditatem donationis causa, Julianus scripsit lib. 17 Digestorum, donationem valere: neque enim pauperior fit, qui non adquirat,

rat, sed qui de patrimonio suo deposuit. Repudiatio autem mariti mulieri prodest, si vel substituta sit mulier, vel etiam ab intestato heres futura. §. 14. Simili modo & si legatum repudiet, placet nobis, valere donationem, si mulier substituta sit in legato, vel etiam si proponas eam heredem institutam. §. 15. Si quis rogatus sit, *praecepta certa quantitate, uxori suae hereditatem restituere*, & is sine deductione restituerit, Celsus lib. 10 Digestorum scripsit, magis pleniore officio fidei praestandae functum maritum, quam donasset, videri. Et rectam rationem huic sententiae Celsus adjecit, quod plerique magis fidem exsolvunt in hunc casum, quam donant: nec de suo putant proficisci quod de alieno plenius restituunt, voluntatem defuncti secuti. nec immerito saepe credimus aliquid defunctum voluisse, & tamen non rogasse. Quae sententia habet rationem magis in eo, qui non erat deducta quarta rogatus restituere, & tamen integram fidem praestitit omisso Senatusconsulti commodo: hic enim vere fidem exolvit, voluntatem testatoris obsecutus. Hoc ita, si non per errorem calculi fecit. Caeterum indebiti fideicommissi esse repetitionem, nulla dubitatio est. §. 16. Cum igitur nihil de bonis erogatur, recte dicitur valere donationem. Ubicunque igitur non deminuit de facultatibus suis qui donavit, [valet]: vel etiam si deminuat, locupletior tamen non fit qui accepit, donatio valet. §. 17. Marcellus lib. 7 Digestorum quaerit, Si mulier acceptam à marito pecuniam in sportulas pro cognato suo ordini erogaverit, an donatio valeat? Et ait, valere: nec videri locupletiorem mulierem factam, quamvis mutuam pecuniam esset acceptura, & pro adfine erogatura. §. 18. In donationibus autem jure civili impeditis hactenus revocatur donum ab eo, [ab eave,] cui donatum est, ut si quidem exstet res, vindicetur: si consumpta sit, condicatur hactenus, quatenus locupletior quis eorum factus est.

6. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

QUia quod ex non concessa donatione retinetur, id aut sine causa, aut ex injusta causa retineri intelligitur: ex quibus causis condictio nasci solet.

7. ULPIANUS lib. 31 ad Sabinum.

QUod autem spectetur tempus, an locupletiores sint facti: utrum tempus litis contestatae, an rei judicatae? Et verum est, litis contestatae tempus spectari oportere, idque Imperator Noster cum Patre rescripsit. §. 1. Si maritus pecuniam uxori *in unguenta* dederit, eaque eam [pecuniam] creditori suo solverit, mox [ea] de sua pecunia unguenta emerit: non videri locupletiorem factam, Marcellus lib. 7 Digestorum scribit. Idemque, & si lancem ob eandem causam ei dederit, eaque lancem retinuerit, de sua autem pecunia unguenta emerit, vindicationem cessare. quia non est locupletior, quae tantundem in re mortua impendit. §. 2. Si vir & uxor quina invicem sibi donaverint, & maritus servaverit, uxor consumpserit; recte placuit compensationem fieri donationum: & hoc Divus Hadrianus constituit. §. 3. Idemque ait, [&] si vir uxori pecuniam donaverit, ipsaque ex ea praedium emerit: aestimari oportere, in quantum locupletior facta sit mulier. Proinde & si praedia hodie vilissimo sunt, consequenter dicemus, litis contestatae tempore aestimationem eorum spectandam. Plane, si magni pretii praedia sunt, summa [tantum] numerata erit restituenda, non etiam usurae pretii. §. 4. Eleganter tractabitur, Si mulier quindecim praedia emerit, & maritus non totum pretium numeraverit, sed duas partes pretii, hoc est decem, uxor de suo quinque; deinde haec praedia valeant nunc decem: maritus quantum consequatur? Et magis est, ut consequi debeat duas partes decem: ut quod periit ex pretio, utrique perierit, & marito & uxori.

§. 5. Si maritus aestimationem rerum, quas in dotem accepit, dicat se donationis causa auxisse: remedium monstravit Imperator Noster cum Divo Patre suo, Rescripto, cujus verba haec sunt: *Cum donationis causa pretium auctum adfirmes, qui super ea re cogniturus erit, si pecuniae modum recusabis, ipsa praedia restitui debere, sumptuum deductis rationibus, arbitrabitur.* In arbitrio igitur mariti erit, quid praestitum malit. † Idem juris est, & si è contrario mulier de minore aestimatione queratur. Nec aliud in commodato aestimato [dato] observari solet, ut Pomponius lib. 4 Variarum Lectionum scribit. §. 6. Si uxor à marito suo praedia, quae ob dotem pignori acceperat, emerit, eaque emptio donationis causa facta dicatur: nullius esse momenti, pignoris tamen obligationem durare, Imperator Noster cum Patre suo rescripsit. cujus Rescripti verba ideo rettuli, ut appareat venditionem inter virum & uxorem bona fide gestam non retractari: *Si tibi maritus pignora propter dotem & pecuniam creditam data, non donationis causa, vendidit, quod bona fide gestum est, manebit ratum: at si titulus donationis quaesitus ostenditur, atque ideo venditionem irritam esse constabit, jure publico causam pignorum integram obtinebis.*

§. 7. Si uxor rem emit, & maritus pretium pro ea numeravit: interdum dicendum est, totum à muliere repetendum, quasi locupletior ex ea in solidum facta sit. utputa si emit quidem rem mulier, & debebat pecuniam, maritus [autem] à venditore eam liberavit: Quid enim interest, creditori solvat, an venditori? §. 8. Uxori quis donavit servum, ita *ut eum intra annum manumitteret*: an, si mulier non obtemperet voluntati, Constitutio Divi Marci imponat ei libertatem, si vir vel vivit, vel etiam diem suum obierit? Et ait Papinianus, cum Sabini sit sententia recepta, (qui putat, tunc fieri servum ejus cui donatur, cum coeperit libertas imponi, ideoque nec si velit mulier, post exactum tempus possit manumittere,) recte dici, non esse Constitutioni locum: nec voluntatem mariti posse Constitutioni locum facere, cum proprium servum possit manumittere. Quae sententia mihi quoque probatur, quia venditor sive donator non sibi vult legem imponi, nec potest, sed ei qui accepit: dominio igitur penes se remanente, nequaquam effectum habebit Constitutio. §. 9. Manumissionis causa donatio facta valet: licet non hoc agatur, ut statim ad libertatem, sed quandoque perducatur. proinde si, *Ut post certum tempus manumittat*, uxori suae tradidit, tunc demum ejus fiet, cum tempore impleto manumittere coeperit: quare antea manumittendo nihil agit. Nam & illud sciendum est, si uxori quis suae donaverit, *Ut intra annum manumittat*, deinde non manumiserit [ea] intra annum, postea manumittendo nihil agi.

8. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

SI antequam servus manumittatur, morte aut divortio solutum fuerit matrimonium, resolvitur donatio: inesse enim conditio donationi videtur, ut manente matrimonio manumittatur.

9. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

SI eum uxori donet maritus, qui ejus erat conditionis, *ne unquam ad libertatem perduci possit*: dicendum est, omnino nihil agi hac donatione. §. 1. Si pecunia accepta mulier manu-

miserit, vel operas ei imposuerit: ait Julianus, operas quidem eam licito jure impositutam, & tenere obligationem: nec videri mulierem ex re viri locupletiorem fieri, cum eas libertus promittat. Quod si pretium ob manumissionem acceperit mulier, & sic manumiserit, si quidem ex peculio suo dedit, nummos mariti manere: sin vero alius pro eo dedit, fient nummi mulieris. Quæ sententia recte se habet. §. 2. Inter virum & uxorem *mortis causa* donationes receptæ sunt:

10. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

QUia in hoc tempus excurrit donationis eventus, quo vir & uxor esse desinunt.

11. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

SEd interim res non statim fiunt ejus, cui donatæ sunt, sed tunc demum, cum mors insecuta est: Medio igitur tempore dominium remanet apud eum, qui donavit. §. 1. Sed quod dicitur, *mortis causa donationem inter virum & uxorem valere*, ita verum est, ut non solum ea donatio valeat, secundum Julianum, quæ hoc animo fit, ut tunc res fiat uxoris vel mariti cum mors insequetur, sed omnis mortis causa donatio.

§. 2. Quando itaque non retro agatur donatio, emergunt vitia, ut Marcellus animadvertit in specie hujusmodi: Maritus uxori mortis causa donatum voluit, interposuit mulier filiumfamilias, qui à marito acciperet, eique traderet, deinde, cum moritur maritus, paterfamilias invenitur: an valeat traditio? Et ait, consequens esse dici, traditionem valere: quia sui juris effectus est eo tempore, ad quod traditio redigitur, id est, cum maritus moriebatur. §. 3. Idem ait, Placuisse scio Sabinianis, si filiæfamilias uxori maritus tradet, donationem ejus cum omni suo emolumento fieri, si, vivo adhuc marito, sui juris fuerit effecta: Quod & Julianus lib. 17 Digestorum probat. §. 4. Proinde & si uxor marito filiofamilias mortis causa tradat, & is sui juris effectus sit, sine dubio dicemus ipsius fieri.

§. 5. Per contrarium quoque, si uxor donaverit mortis causa patrifamilias marito, & mortis ejus tempore filiusfamilias inveniatur: patri erit nunc emolumentum quæsitum. §. 6. Consequenter Scævola apud Marcellum notat, Si servum interposuit mulier, ut ei tradatur mortis causa, isque adhuc servus dederit mulieri, deinde mortis tempore liber inveniatur: tantundem esse dicendum. §. 7. Idem Marcellus tractat, si is, qui interpositus est, posteaquam dederit mulieri, decesserit vivo adhuc donatore, donationem evanescere: quia debeat aliquo momento interposito fieri, & sic ad mulierem transire. Quod ita procedit, si ea, cui donabatur, eum interposuit, non is, qui donabat. Porro si à marito interpositus est, & res ipsius statim facta est: & si ante mortem mariti tradiderit & decesserit, traditio ejus egit aliquid. ut tamen hæc traditio pendeat, donec mors sequatur. §. 8. Si uxor rem Titio dederit, *ut is marito mortis causa traderet*; eaque defuncta, invitis heredibus ejus Titius marito dederit: interest, utrum à muliere sit interpositus Titius, an vero à marito, cui donabatur. Si à muliere interpositus [est], obligabit se condictione, si marito tradiderit: si autem à marito sit interpositus, mortua muliere confestim fundus efficietur ejus, quem maritus interposuit, & actionem ipse maritus cum eo habebit. §. 9. Si uxor rem, quam à marito suo mortis causa acceperat, vivo eo alii tradiderit: nihil agitur ea traditione. quia non ante ultimum vitæ tempus mulieris fuit. Plane in quibus casibus placeat retro agi donationem, etiam sequens traditio à muliere facta in pendenti habebitur.

§. 10. Si maritus uxori donaverit mortis causa, eaque diverterit, an dissolvatur donatio? Julianus scripsit, infirmari donationem, nec impendere. §. 11. Idem ait, si divortii causa facta sit donatio, valere.

12. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

QUæ tamen sub ipso divortii tempore, non quæ ex cogitatione quandoque futuri divortii fiant.

13. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

SEd si mors sit insecuta, non videri factas res mulieris: quia donatio in alium casum facta est. §. 1. Proinde & si mortis causa uxori donaverit, & deportationem passus est, an donatio valeat videamus? Et alias placet, in casum deportationis donationem factam valere, quemadmodum in causam divortii. Cum igitur deportatione matrimonium minime dissolvatur, & nihil vitium mulieris incurrit, humanum est, donationem, quæ mortis causa ab initio facta est, tali exilio subsecuto confirmari, tanquam si mortuo marito rata habebatur. ita tamen, ut non adimatur licentia marito eam revocare; quia & mors ejus exspectanda est, ut tunc plenissimam habeat firmitatem, quando ab hac luce fuerit subtractus: sive reversus, sive adhuc in pœna constitutus.

§. 2. Cum quis acceperit, *Ut in suo ædificet*, condici ei id non potest: quia magis donari ei videtur. Quæ sententia Neratii quoque fuit: ait enim, datum *ad villam extruendam*, vel *agrum serendum*, quod alioquin facturus non erat is qui accepit, in speciem donationis cadere: Ergo inter virum & uxorem hæ erunt interdictæ.

14. PAULUS lib. 71 ad Edictum.

QUod si vir uxori, cujus ædes incendio consumptæ sunt, *ad refectionem earum* pecuniam donaverit: valet donatio in tantum, in quantum ædificii extructio postulat.

15. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

EX annuo vel menstruo, quod uxori maritus præstat, tunc quod superest revocabitur, si satis immodicum est, id est, supra vires dotis. §. 1. Si maritus uxori pecuniam donaverit, eaque usuras ex donata pecunia perceperit: lucrabitur: Hæc ita Julianus in marito lib. 18 Digestorum scribit.

16. TRYPHONINUS lib. 10 Disputationum.

QUid ergo, si ex centum, quæ vir uxori donavit, quinquaginta apud debitorem [ex his] perierint, & alia quinquaginta duplicata usuris uxor habet? Non plus quinquaginta, ejus donationis nomine, maritus ab ea consequetur.

17. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

DE fructibus quoque videamus, si ex fructibus prædiorum, quæ donata sunt, locupletata sit, an in causam donationis cadant? Et Julianus significat, fructus quoque, ut usuras, licitam habere donationem. §. 1. Sed si quid servus donatus adquisiit, ad eum, qui donavit, pertinebit.

18. POMPONIUS lib. 4 ex variis Lectionibus.

SI vir uxoris, aut uxor viri servis aut vestimentis usus, vel usa fuerit, vel in ædibus ejus gratis habitaverit: valet donatio.

19. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

SI uxor filio donaverit servum, qui in patris mariti sit potestate; deinde is servus ancillam acceperit: dominium mulieri quæretur. Nec interesse Julianus ait, ex cujus pecunia

[hæc]

[hæc] ancilla empta sit: quia * *nec ex re sua quicquam adquiri potest per eum qui donatur, ei cui donatur.* hoc enim bonæ fidei possessoribus concessum est: virum autem scientem alienum possidere. §. 1. Idem quærit, si ex re mariti ea ancilla comparata fuerit, an adversus agentem mulierem de dote [maritus] pretium possit per exceptionem retinere? Et dicendum est, posse maritum [&] exceptionem habere, si dos ab eo petetur, secundum Marcelli sententiam: &, si solverit, secundum Julianum, condicere posse.

20. JAVOLENUS lib. 11 Epistularum.

SI is servus, qui uxori mortis causa donatus est, prius quam vir decederet, stipulatus est: in pendenti puto esse causam obligationis, donec vir aut moriatur, aut suspicione mortis propter quam donavit liberetur. quidquid autem eorum inciderit, quod donationem aut perimat, aut confirmet: id quoque causam stipulationis aut confirmabit, aut resolvet.

21. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

SI quis pro uxore sua vectigal, quod in itinere præstari solet, solvisset: an, quasi locupletior esset ea facta, exactio fiat; an vero nulla sit donatio? Et magis puto, non interdictum hoc: maxime si ipsius causa profecta est. Nam & Papinianus lib. 4 Responsorum scripsit, vecturas uxoris & ministeriorum ejus virum itineris sui causa datas repetere non posse. iter autem fuisse videtur viri causa, & cum uxor ad virum pervenit. nec interesse, an aliquid de vecturis in contrahendo matrimonio convenerit: * non enim donat, qui necessariis oneribus succurrit. Ergo & si consensu mariti profecta est mulier propter suas necessarias causas, & aliquid maritus expensarum nomine ei præstiterit, hoc revocandum non est. §. 1. Si uxor viro dotem promiserit, & dotis usuras: sine dubio dicendum est, peti usuras posse: quia non est ista donatio, cum pro oneribus matrimonii petantur. Quid tamen, si maritus uxori petitionem earum remiserit? Eadem erit quæstio, an donatio sit illicita. Et Julianus hoc diceret: Quod verum est. Plane si convenerat, *Uti se mulier pasceret, suosque homines*, idcirco passus est eam dote sua frui, ut se suosque aleret: expeditum erit. puto enim non posse ab ea peti quasi donatum, quod compensatum est.

22. IDEM lib. 3 ad Sabinum.

UXori suæ quis mortis causa servum donavit, eumque cum libertate heredem scripsit: an valeat institutio, quæritur? Et puto, si hoc animo eum scripsit heredem, quod donationis se dixit pœnituisse, valere institutionem, & necessarium heredem domino servum fieri: cæterum, si posteaquam heredem instituit donavit, donatio prævalebit; vel si ante donavit, non tamen adimendi animo libertatem adscripsit.

23. IDEM lib. 6 ad Sabinum.

PApinianus putabat, Orationem Divi Severi ad rerum donationem pertinere: denique si stipulanti spopondisset uxori suæ, non putabat conveniri posse heredem mariti, licet durante voluntate maritus decesserit.

24. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI inter extraneos facta sit donatio, &, antequam per tempus legitimum dominium fuerit adquisitum, coïerint; vel contra, si inter virum & uxorem facta sit donatio, &, ante impletum tempus supradictum, solutum sit matrimonium: nihilominus procedere temporis suffragium constat; quia altero modo sine vitio tradita est possessio; altero, quod fuerit vitium, amotum sit.

25. TERENTIUS CLEMENS lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

SEd & si, constante matrimonio, res aliena uxori à marito donata fuerit, dicendum est, confestim ad usucapionem ejus uxorem admitti: quia & si [non] mortis causa donaverat ei, non impediretur usucapio. nam jus constitutum ad eas donationes pertinet, ex quibus & locupletior mulier, & pauperior maritus in suis rebus fit. Itaque licet mortis causa donatio interveniat, quasi inter extraneas personas fieri intelligenda est in ea re, quæ, quia aliena est, usucapi potest.

26. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI eum, qui mihi vendiderit, jusserim *eam rem uxori meæ donationis causa dare*, & is possessionem jussu meo tradiderit: liberatus erit: quia licet illa jure civili possidere non intelligatur, certe tamen venditor nihil habet quod tradat. §. 1. Ex quibus causis inter virum & uxorem concessæ sunt donationes, ex iisdem & inter socerum, & generum nurumve concessas Neratius ait: Ergo socer genero mortis vel divortii causa [donabit: sed] & gener socero mortis suæ vel divortii causa.

27. MODESTINUS lib. 7 Regularum.

INter eos, qui matrimonio coituri sunt, ante nuptias donatio facta jure consistit, etiam si eodem die nuptiæ fuerint consecutæ.

28. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI id quod donatum sit perierit, vel consumptum sit: ejus qui dedit, est detrimentum: merito, quia manet res ejus qui dedit, suamque rem perdit. §. 1. Si quid in pueros ex ancillis dotalibus natos maritus impenderit, aut in doctrinam, aut alimenta: non servatur marito: quia ipse ministeriis eorum utitur. Sed illud servatur, quod nutrici datum est ad educendum: quia pro capite quid dedisset: quemadmodum si à prædonibus redemisset servos dotales.

§. 2. Si quas servi operas viri uxori præstiterint, vel contra: magis placuit, nullam habendam earum rationem. Et sane non amare, nec tanquam inter infestos jus prohibitæ donationis tractandum est; sed ut inter conjunctos maximo affectu, & solam inopiam timentes.

§. 3. Si ex decem donatis sibi mulier servum emerit, & is quinque sit: quinque petenda esse, apud Plautium placuit: quemadmodum si mortuus est, nihil peteretur. Si vero quindecim dignus sit, non plus quam decem potest peti: quoniam eatenus donator pauperior factus esset.

§. 4. Quod si ex decem duos servos emerit; & eorum alter mortuus sit, alter decem dignus sit: solet quæri. Et plerique, & Pomponius interesse putant, utrum uno pretio venierint, an diversis: si uno, tota decem petenda; quemadmodum si una res empta deterior facta esset, vel grex, vel carruca, & aliqua pars inde perisset: si diversis, hoc solum petendum, quanti sit emptus, qui superest. §. 5. Julianum putasse Pomponius refert, Si quid per eum servum, quem ex nummis à marito donatis mulier adquisisset, forte legatum, hereditatem; aut partus editus esset: eo quoque nomine petitionem faciendam esse. §. 6. Illud constat, si, antequam à viro annuum acciperet mulier, ipsa de suo, aut etiam mutuata impenderit: videri tantum jam ex annuo consumptum.

§. 7. Illud recte dictum Celsus ait, Si dotis usuras annuas uxor stipulata sit, licet ei non debean-

beantur, quia tamen quasi de annuo convenerit, peti quidem dotis judicio non possunt, compensari autem possunt: Idem ergo dicemus in qualibet pactione annui nomine facta.

29. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

SI mulier ex pecunia donata emptum servum vendidisset, & alium emisset: posteriorem periculo mulieris esse Fulcinius scripsit: Quod non est verum, licet non ex re mariti emptus sit.

§. 1. Si vir uxori lanam donavit, & ex ea lana vestimenta sibi confecit: uxoris esse vestimenta Labeo ait:

30. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

UTilem tamen viro competere.

31. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

SEd si vir lana sua vestimentum mulieri confecerit, quamvis id uxori confectum fuerit, & uxoris cura, tamen viri esse: Neque impedire, quod in ea re uxor tanquam lanipendia fuerit, & viri negotium procuraret. §. 1. Si uxor lana sua, operis ancillarum viri, vestimenta suo nomine confecit muliebria: & vestimenta mulieris esse, & pro operis ancillarum viro præstare nihil debere. sed viri nomine vestimenta confecta virilia, viri esse, ut is lanæ uxori præstet pretium: Sed si non virilia vestimenta suo nomine mulier confecit, sed ea viro donavit, non valere donationem: cum illa valeat, cum viri nomine confecit. nec unquam operas viri ancillarum æstimari convenit. §. 2. Si vir uxori aream donaverit, & uxor in ea insulam ædificaverit, ea insula sine dubio mariti est: sed eam impensam mulierem servaturam placet: nam si maritus vindicet insulam, retentionem impensæ mulierem facturam. §. 3. Si duo mancipia fuerint, singula quinis digna, sed utrumque unis quinque donationis causa à viro mulieri, vel contra venierint: melius dicetur, communia ea esse pro portione pretii; nec tandem spectandum esse, quanti mancipia sint, sed quantum ex pretio donationis causa sit remissum. Sine dubio licet à viro vel uxore minoris emere, si non sit animus donandi. §. 4. Si vir uxori, vel contra, quid vendiderit vero pretio, & donationis causa paciscantur, *Ne quid venditor ob eam rem præstet*: videndum est, quid [de] ea venditione agatur: utrum res venierit, & totum negotium valeat; an vero ut ea sola pactio irrita sit, quemadmodum irrita esset, si post contractam emptionem novo consilio inito id pacti fuisset actum? Et verius est, pactum duntaxat irritum esse.

§. 5. Idem dicemus, si donationis causa pacti sint, *Ne fugitivum, aut erronem præstent*: id est, integras esse actiones ædilitias, & ex empto.

§. 6. Quod vir uxori in diem debet, sine metu donationis præsens solvere potest: quamvis commodum temporis retenta pecunia sentire potuerit. §. 7. Quod legaturus mihi, aut hereditatis nomine relicturus es, potes rogatus à me uxori meæ relinquere. & non videtur ea esse donatio: quia nihil ex bonis meis deminuitur: in quo maxime majores donanti succurrisse Proculus ait, *ne amore alterius alter despoliaretur*, non quasi malivolos, [*ne*] *alter locupletior fieret*.

§. 8. Si vir uxori munus immodicum Kalendis Martiis, aut natali die dedisset, donatio est: sed si impensas, quas faceret mulier, quo honestius se tueretur, contra est. §. 9. Non videtur locupletior facta esse mulier, si aut in opsonio, aut in unguentis, aut in cibariis familiæ, donatam sibi pecuniam impenderit. §. 10. Quæ vir cibaria uxoris familiæ jumentisve præstiterit, quæ in usu communi erant, non condicentur: quod si familiam domesticam uxoris aut venalitiam pavit, contra puto observari debere.

32. ULPIANUS lib. 33 ad Sabinum.

CUm hic status esset donationum inter virum & uxorem, quem antea rettulimus, Imperator Noster Antoninus Augustus, ante excessum Divi Severi Patris sui, Oratione in Senatu habita, auctor fuit Senatui censendi, Fulvio Æmiliano & Nummio Albino Consulibus, ut aliquid laxaret ex juris rigore. §. 1. Oratio autem Imperatoris nostri *de confirmandis donationibus* non solum ad ea pertinet, quæ nomine uxoris à viro comparata sunt, sed ad omnes donationes inter virum & uxorem factas: ut & ipso jure res fiant ejus cui donatæ sunt, & obligatio sit civilis: & de Falcidia, ubi possit locum habere, tractandum sit; cui locum ita fore opinor, quasi testamento sit confirmatum quod donatum est.

§. 2. Ait Oratio, FAS ESSE, EUM QUIDEM QUI DONAVIT POENITERE: HEREDEM VERO ERIPERE FORSITAN ADVERSUS VOLUNTATEM SUPREMAM EJUS QUI DONAVERIT, DURUM ET AVARUM ESSE.

§. 3. *Pœnitentiam* accipere debemus *supremam*. Proinde si uxori donavit, deinde eum pœnituit, mox desiit pœnitere, dicendum est, donationem valere, ut supremum ejus spectemus judicium: Quemadmodum circa fideicommissa solemus, vel in legatis, cum de doli exceptione opposita tractamus, *ut sit ambulatoria voluntas ejus usque ad vitæ supremum exitum*. §. 4. Sed ubi semel donatorem pœnituit, etiam heredi revocandi potestatem tribuimus, si appareat defunctum evidenter revocasse voluntatem: Quod si in obscuro sit, proclivior esse debet judex ad comprobandam donationem.

§. 5. Si maritus ea quæ donaverit, pignori dederit: utique eum pœnituisse dicemus, licet dominium retinuit. Quid tamen, si hoc animo fuit, ut vellet adhuc donatum? finge in possessionem precariam mulierem remansisse, paratamque esse satisfacere creditori. dicendum est, donationem valere: nam si ab initio [ei] rem obligatam hoc animo donasset, dicerem, vim habere donationem, ut parata satisfacere mulier haberet doli exceptionem: Quinimo & si satisfecisset, potuisse eam per doli exceptionem consequi, ut sibi mandentur actiones. §. 6. Si donator servus fuerit effectus privati, dicendum est, non impletam, sed peremptam donationem: quamvis *morti servitus comparetur*. proinde & si ipsa in servitutem redigatur cui donatum est, exstincta erit [donatio]. §. 7. Si maritus uxori donaverit, & mortem sibi ob sceleris conscientiam consciverit, vel [etiam] post *mortem memoria ejus damnata sit*, revocabitur donatio: quamvis ea quæ aliis donaverit, valeant, si non mortis causa donavit. §. 8. Si miles uxori donaverit de castrensibus bonis, & fuerit damnatus: quia permissum est ei de his testari, si modo impetravit ut testetur cum damnaretur, donatio valebit: nam & mortis causa donare poterit, cui testari permissum est. §. 9. Quod ait Oratio CONSUMPSISSE, sic accipere debemus, ne is, qui donationem accepit, locupletior factus sit: cæterum, si factus est, Orationis beneficium locum habebit. Sed & si non sit factus locupletior, dederit tamen tantam quantitatem, eaque est: dicendum est, si is decessit qui factus est locupletior, posse repetere id quod dedit, nec compensare id quod consumpsit: quamvis, divortio secuto, hæc compensatio

pensatio locum habeat. §. 10. Si divortium [post] donationem intercessit, aut prior decesserit qui donum accepit, veteri juri statur: hoc est, si maritus uxori donatum vult, valeat donatio. quod si non vult, exstinguitur. plerique enim cum bona gratia discedunt, plerique cum ira sui animi & offensa. §. 11. Quid ergo, si divortium factum est, deinde matrimonium restauratur; & in divortio vel mutata est voluntas, vel eadem duravit, restaurato tamen matrimonio & voluntate donatoris reconciliata: an donatio duret, si constante matrimonio donator decesserit? Et potest defendi, valere.

§. 12. Quod si divortium non intercesserit, sed fribusculum: profecto valebit donatio, si fribusculum quievit.

§. 13. Si mulier & maritus diu [seorsum] quidem habitaverint, sed honorem invicem matrimonii habebant (quod scimus interdum & inter Consulares personas subsecutum): puto, donationes non valere, quasi duraverint nuptiæ. non enim coïtus matrimonium facit, sed maritalis affectio. si tamen donator prior decesserit, tunc donatio valebit.

§. 14. Si ambo ab hostibus capti sint, & qui donavit, & cui donatum est, quid dicimus? & prius illud volo tractare: Oratio, si ante mors contigerit ei, cui donatum est, nullius momenti donationem esse voluit: ergo si ambo decesserint, quid dicemus; naufragio forte, vel ruina, vel incendio? Et si quidem possit apparere, quis ante spiritum posuit, expedita est quæstio: sin vero non appareat, difficilis quæstio est. & magis puto, donationem valuisse; & his ex verbis Orationis defendimus: ait enim oratio, SI PRIOR VITA DECESSERIT, QUI DONATUM ACCEPIT; non videtur autem prior vita decessisse, qui donatum accepit, cum simul decesserint. † Proinde rectissime dicetur, utrasque donationes valere, si forte, invicem donationibus factis, simul decesserint: quia neuter alteri supervixerit: licet de commorientibus Oratio non senserit. † Sed cum neuter alteri supervixerit, donationes mutuæ valebunt: nam & circa mortis causa donationes mutuas id erat consequens dicere, neutri datam condictionem: locupletes igitur heredes donationibus relinquent. † Secundum hæc si ambo ab hostibus simul capti sint, amboque ibi decesserint, non simul, utrum captivitatis spectamus tempus, ut dicamus donationes valere, quasi simul decesserint: an neutram, quia vivis eis finitum est matrimonium. an spectamus, uter prius decesserit, ut in ejus persona non valeat donatio: an uter rediit, ut ejus valeat? Mea tamen fert opinio, ubi non reverterunt, ut tempus spectandum sit captivitatis, quasi tunc defecerint: quod si alter redierit, eum videri supervixisse, quia rediit.

§. 15. Qui quasdam res ex his, quas donaverat, legasset, quasdam non, [non] videbitur cæteras noluisse ad uxorem pertinere: plerunque enim antea legat, postea donat; vel alia causa fuit legandi. §. 16. Oratio non solum virum & uxorem complectitur, sed etiam cæteros, qui propter matrimonium donare prohibentur: utputa donat socer nurui, vel contra; [vel] socer genero, vel contra; [vel] consocer, consocero, qui copulatos matrimonio in potestate habent: nam, ex mente Orationis, his quoque omnibus permissum est in eundem casum donare: & ita & Papinianus lib. 4 Responsorum sensit. Sic enim scribit: *Socer nurui, vel genero donavit: postea filius ejus, vel filia, constante matrimonio, vita decessit: Quanquam vitium donationis perseveret, tamen, si socer nullam quæstionem donationibus intulit, post mortem ejus contra heredes Orationis sententia videtur intervenire, nam quæ ratio donationem prohibuit, eadem beneficium datum imploravit.* Ut igitur valeat donatio ista, Papinianus exigit ut & filius ejus, qui donavit, ante decesserit, & socer postea, durante voluntate.

§. 17. Si filiusfamilias, qui castrense peculium habet, vel quasi castrense, uxori donet: filii personam & mortem spectabimus.

§. 18. Si nurus socero donaverit, mortem nurus & perseverantem in supremam diem voluntatem spectare nos oportet. Quod si socer ante decesserit, dicemus exstinctam donationem? an quia maritus vivit, si uxori suæ supervixit, admittimus vim habere donationem? Et si quidem maritus solus socero heres exstitit, quasi nova donatio potest servari in maritum collata; ut illa finita sit, alia cœperit: sin vero filius heres patri non est, finita erit donatio ratione nova.

§. 19. Si socer nurui nuncium miserit, donatio erit irrita: quamvis matrimonium concordantibus viro & uxore, secundum rescriptum Imperatoris Nostri cum Patre, comprobatum est: sed quod ad ipsos, inter quos donatio facta est, finitum est matrimonium.

§. 20. Proinde & si duo consoceri invicem donaverint, idem erit dicendum: si invitis filiis nuncium remiserint, inter ipsos irritam esse donationem. † In hac autem donatione inter soceros facta, mors desideranda est ejus, qui donavit constante matrimonio & jure potestatis durante: Idemque & in his, qui sunt in eorum potestate. §. 21. Si consocer consocero donaverit, & alter eorum, vel uterque copulatos emancipaverit: debet dici, donationem ad Orationem non pertinere; & ideo infirmari donationem.

§. 22. Si sponsus sponsæ donaverit, in tempus matrimonii collata donatione: quamvis inter virum & uxorem donatio non videatur facta, & verba Orationis minus sufficiant, tamen donationem dicendum est ad sententiam Orationis pertinere, ut, si duraverit voluntas usque ad mortem, valeat donatio. §. 23. Sive autem res fuit, quæ donata est, sive obligatio remissa: potest dici, donationem effectum habituram. utputa uxori acceptum tulit donationis causa quod debeat: potest dici, pendere acceptilationem non ipsam, sed effectum ejus. Et generaliter, universæ donationes, quas impediri diximus, ex Oratione valebunt.

§. 24. Si inter virum & uxorem societas donationis causa contracta sit, jure vulgato nulla est: nec post decretum Senatus, emolumentum ea liberalitas, ut actio pro socio constituatur, habere poterit: quæ tamen in commune tenuerunt, sine præstituto revocanda non sunt. Idcirco igitur pro socio actio non erit, quia nulla societas est, quæ donationis causa interponitur, nec inter cæteros: & propter hoc nec inter virum & uxorem. §. 25. Idem erit dicendum, & si emptio contracta sit donationis causa: nam nulla erit.

§. 26. Plane si minoris res venierit donationis causa, vel postea pretium sit remissum, admittemus donationem valere ad Senatusconsultum. §. 27. Si quis sponsam habuerit, deinde eandem uxorem [duxerit], cum non liceret: an donationes quasi in sponsalibus factæ valeant, videamus? Et Julianus tractat hanc quæstionem in minore duodecim annis, si in domum quasi mariti immatura sit deducta: ait enim hanc sponsam esse, etsi uxor non sit. Sed est verius quod

quod Labeoni videtur: & à nobis, & à Papiniano lib. 10 Quæstionum probatum est. ut si quidem præcesserint sponsalia, durent, quamvis jam uxorem esse putet qui duxit: si vero non præcesserint, neque sponsalia esse; quoniam non fuerunt. neque nuptias, quod nuptiæ esse non potuerunt. Ideoque si sponsalia antecesserint, valet donatio: si minus, nulla est: quia non quasi ad extraneam, sed quasi ad uxorem fecit. & ideo nec Oratio locum habebit. §. 28. Sed si Senator libertinam desponderit, vel tutor pupillam, vel quis alius ex his, qui matrimonium copulare prohibentur, & duxerit, an donatio quasi in sponsalibus facta valeat? Et putem, etiam sponsalia improbanda, & quasi ab indignis ea, quæ donata sunt, ablata, fisco vindicari.

33. IDEM lib. 36 ad Sabinum.

SI stipulata fuerit mulier annuum, id ex stipulatu petere, constante matrimonio, non potest. † Sed si manente matrimonio, decessisse maritus proponatur, puto, quia in annuo quoque donatio vertitur, posse dici, stipulationem confirmari ex Senatusconsulto. §. 1. Si uxor marito annuum versa vice præstiterit, restituetur ei hoc, & poterit vindicare id quod exstat: Credo, poterit & condicere, in quantum locupletior factus est: quia non tam solemne est annuum, quod maritus uxori pendit, & quod uxor marito præstat; imo incongruens est, & contra sexus naturam. §. 2. Et si forte maritus ab uxore stipulatus sit id annuum, decesseritque mulier constante matrimonio, dicendum erit, ex Oratione donationem convalescere.

34. IDEM lib. 43 ad Sabinum.

SIve uxor marito res donasset, isque eas in dotem pro communi filia dedisset; sive post donationem, quam in maritum contulit, uxor passa est, eum pro filia in dotem dare: benigne dici potest, etsi prima donatio nullius momenti est, attamen ex sequenti consensu valere dotis dationem.

35. IDEM lib. 34 ad Edictum.

SI non secundum legitimam observationem divortium factum sit, donationes post tale divortium factæ nullius momenti sunt: cum non videatur solutum matrimonium.

36. PAULUS lib. 36 ad Edictum.

SI donatæ res exstant, etiam vindicari poterunt: sed quia causam possidendi donatio præstitit, nisi reddatur res, æstimatio facienda est justo pretio: caverique possidenti debebit de evictione simpli, quanti ea res sit: Idque etiam Pedio videtur. §. 1. Sponsus alienum anulum sponsæ muneri misit, & post nuptias pro eo suum dedit: Quidam & Nerva putant, fieri eum mulieris: quia tunc factam donationem confirmare videtur, non novam inchoare: Quam sententiam veram esse accepi.

37. JULIANUS lib. 17 Digestorum.

SI mulier dolo fecerit, ne res exstaret sibi à marito donata: vel ad exhibendum, vel damni injuriæ cum ea agi poterit; maxime si post divortium id commiserit.

38. ALFENUS lib. 3 Digestorum [à Paulo epitomatorum.]

SErvus communis viri & fratris ejus, puerum donavit uxori fratris: pro qua parte is servus, qui donasset, viri esset, pro ea parte munus non esse factum mulieris respondit.

§. 1. Idem juris erit, si ex tribus fratribus unus uxorem haberet, & rem communem uxori donasset: nam ex tertia parte mulieris res facta non est: ex duabus autem partibus reliquis, si id scissent fratres, aut, posteaquam donata esset, ratum habuissent, non debere mulierem reddere.

39. JULIANUS lib. 5 ex Minicio.

VIr uxori pecuniam cum donare vellet, permisit ei, ut à debitore suo stipuletur: illa cum id fecisset, priusquam pecuniam auferret, divortium fecit: Quæro, utrum vir eam summam petere debeat, an ea promissione propter donationis causam actio nulla esset? Respondi, inanem fuisse [eam] stipulationem. † Sed si promissor mulieri ignorans solvisset, si quidem pecunia exstat, vindicare eam debitor potest: sed si actiones suas marito præstare paratus est, doli mali exceptione se tuebitur: ideoque maritus hanc pecuniam debitoris nomine vindicando consequetur. † Sed si pecunia non exstat, & mulier locupletior facta est, maritus eam petet: intelligitur enim ex re mariti locupletior facta esse mulier; quoniam debitor doli mali exceptione se tueri potest.

40. ULPIANUS lib. 2 Responsorum.

QUod apiscendæ dignitatis gratia ab uxore in maritum collatum est, eatenus ratum est, quatenus dignitati supplendæ opus est.

41. LICINNIUS RUFINUS lib. 6 Regularum.

NAm & Imperator Antoninus constituit, ut ad processus viri uxor ei donare possit.

42. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

NUper, ex indulgentia Principis Antonini, recepta est alia causa donationis, quam dicimus *honoris causa*: ut ecce, si uxor viro laticlavii petendi gratia donet, vel ut equestris ordinis fiat, vel ludorum gratia.

43. PAULUS lib. singul. Regularum.

INter virum & uxorem exilii causa donatio fieri potest.

44. NERATIUS lib. 5 Membranarum.

SI extraneus rem viri, ignorans ejus esse, ignoranti uxori, ac ne viro quidem sciente eam suam esse, donaverit: mulier recte eam [usu] capiet. † Idemque juris erit, si is qui in potestate viri erat, credens se patremfamilias esse, uxori patris donaverit. † Sed si vir rescierit suam rem esse priusquam usucapiatur, vindicareque eam poterit, nec volet, & hoc & mulier noverit: interrumpetur possessio: quia transiit in causam ab eo factæ donationis ipsius mulieris scientia. propius est, ut nullum adquisitioni dominii ejus adferat impedimentum: non enim omnimodo uxores ex bonis virorum, sed ex causa donationis ab ipsis factæ adquirere prohibitæ sunt.

45. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

MArcellus lib. 7 Digestorum scribit, etiam eum detrahere sine mulieris damno, & citra metum Senatusconsulti, quod detrahentibus negotiationis causa occurrit.

46. IDEM lib. 72 ad Edictum.

INter virum & uxorem nec possessionis ulla donatio est.

47. CELSUS lib. 1 Digestorum.

UTrum negotium uxoris gerens, an officio mariti ductus, in rem ejus impenderit vir, facti non juris est quæstio. Conjectura ejus rei, ex modo & ex genere impensæ, non difficilis est.

48. IDEM lib. 9 Digestorum.

QUæ jam nuptæ maritus donavit, viri manent, & potest ea vindicare: nec quicquam refert, quod ampla legata ab uxore ei relicta sunt.

49. MAR-

49. MARCELLUS lib. 7 Digestorum.

SUlpicius Marcello: Mulier, quæ ad communem filium volebat, qui in potestate patris erat, post mortem patris fundum pervenire, eum patri tradidit, uti post mortem restituatur filio: Quæro, an donatio tibi videatur, ut nihil agatur; an valeat quidem, sed mulieri potestas datur, si noluerit, eum repetere? Respondit: Si color vel titulus (ut sic dixerim) donationi quæsitus est, nihil valebit traditio: id est, si hoc exigit uxor, ut aliquid ex ea re interim commodi sentiret maritus. alioquin si solo ejus ministerio usa est, & id egit, ut vel revocare sibi liceret, vel ut res cum [omni] emolumento per patrem postea ad filium transiret, cur non idem perinde sit ratum, ac si cum extraneo tale negotium contraxisset, hoc est, extraneo in hanc causam tradidisset?

50. JAVOLENUS lib. 13 Epistularum.

SI, cum mulier viginti servum emisset, in eam emptionem vir quinque venditori dedit: divortio facto, omnimodo vir eam summam exiget. Neque ad rem pertinet, an is servus deterior factus sit: nam & si mortuus esset, quinque exactio ei competeret. Quæritur enim, an mulier ex viri patrimonio locupletior sit eo tempore, quo de dote agebatur? facta autem intelligitur, quæ ære alieno suo, interventu viri, liberata est: quod potuisset adhuc debere, si vir pecuniam non solvisset: neque enim interest, ex qua causa mulier pecuniam debuit; utrum creditam, an eam, quam ex emptione præstare debeat. §. 1. Quod si mulier non emerat servum, sed ut emeret, à viro pecuniam accepit: tum vel mortuo, vel deteriore facto servo, damnum ad virum pertinebit: quia quod aliter emptura non fuit, nisi pecuniam à viro accepisset, hoc consumptum ei periit, qui donavit; si modo in rerum natura esse desiit. nec videtur mulier locupletior esse, quæ neque à creditore suo liberata est, neque id possidet quod ex pecunia viri emerat.

51. POMPONIUS lib. 5 ad Quintum Mucium.

QUintus Mucius ait, Cum in controversiam venit, unde ad mulierem quid pervenerit: & verius, & honestius est, quod non demonstratur unde habeat, existimari à viro, aut qui in potestate ejus esset, ad eam pervenisse. Evitandi autem turpis quæstus gratia circa uxorem hoc videtur Quintus Mucius probasse.

52. PAPINIANUS lib. 10 Quæstionum.

SI vir uxori, donationis causa, rem vilius locaverit, locatio nulla est: cum autem depositum inter eas personas minoris donationis causa æstimatur, depositum est. Hæc ideo tam varie, quia locatio quidem sine mercede certa contrahi non potest, depositum autem & citra æstimationem quoque dari potest.

§. 1. Uxor *viro fructum fundi ab herede suo dari*; quod si datus non fuisset, *certam pecuniam mortis causa promitti* curavit: Defuncto viro viva muliere, stipulatio solvitur: ut traditio, quæ mandante uxore mortis causa facta est. nam quo casu inter exteros condictio nascitur, inter maritos nihil agitur.

53. IDEM lib. 4 Responsorum.

MOrtis suæ causa genero vel nurui socerum frustra donare convenit: quia, mortuo socero, nuptiæ non solvuntur: Nec interest, an pater filium vel filiam exheredaverit. Divortii species, eadem ratione, diversa est.

§. 1. Res in dotem æstimatas, consentiente viro, mulier in usu habuit: Usu deteriores si fiant, damni compensatio non admittitur. easdem res non potest mulier sibi, quasi donatas, defendere ex illis verbis, quibus donationes ei à viro legatæ sunt: cum ejusmodi species neque donari neque auferri videtur.

54. IDEM lib. 8 Responsorum.

VIr usuras promissæ dotis in stipulatum deduxerat, easque non petierat: Cum per omne tempus matrimonii sumptibus suis uxorem & ejus familiam vir exhiberet, dote prælegata, [sed] & donationibus verbis fideicommissi confirmatis, legato quidem dotis usuras non contineri videbatur, sed titulo donationis remissas.

55. PAULUS lib. 6 Quæstionum.

UXor marito suo pecuniam donavit: maritus ex pecunia sibi donata aut mobilem aut soli rem comparavit: solvendo non est, & res extant: Quæro, si mulier revocet donationem, an utiliter condictitia experiatur: videtur enim maritus, quamvis solvendo non sit, ex donatione locupletior effectus, cum pecunia mulieris res comparata extet? Respondi, Locupletiorem esse ex donatione negari non potest; non enim quærimus, quid deducto ære alieno liberum habeat, sed quid ex re mulieris possideat: solo enim separatur hic ab eo, cui res donata est, quod ibi res mulieris permanet, & vindicare directo potest; & erit deterior causa viri, si ei pecunia, quatenus res valet, non ultra id tamen quod donatum est, condicatur, quam si dotis judicio conveniatur. sed nihil prohibet, etiam in rem utilem mulieri in ipsas res accommodare.

56. SCÆVOLA lib. 3 Quæstionum.

SI, quod mihi mortis causa donare vellet, ego pure uxori donare vellem: non valet, quod uxori jubeo dari. quia illo convalescente, condictione teneor: mortuo autem nihilominus pauperior sum; non enim habeo, quod habiturus essem.

57. PAULUS lib. 7 Responsorum.

EA, quæ a marito suo pecuniam ex causa donationis acceperat, litteras ad eum misit hujusmodi: *Cum petenti mihi à te, Domine carissime, adnuerit indulgentia tua viginti ad expediendas quasdam res meas, quæ summa mihi numerata est sub ea conditione, [ut] si per me meosque mores quid steterit, quo minus in diem vitæ nostra matrimonium permaneat, sive invito te discessero de domo tua, vel repudium tibi sine ulla querela misero, divortiumque factum per me probabitur: tunc viginti, quæ mihi hac die donationis causa dare voluisti, daturam, restituturam me sine ulla dilatione spondeo:* Quæro, [an], si eadem Titio marito suo repudium miserit, pecuniam restituere debeat? Paulus respondit, pecuniam, quam vir uxori donavit, ex stipulatione proposita, si conditio ejus exstitit, peti posse: quoniam ex donatione in pecuniam creditam conversa est: Quod si stipulatio commissa non probetur, tunc tantum peti posse, quanto locupletior ex ea donatione facta probetur.

58. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

SI prædia & mancipia Seiæ data, effecta sint ejus tempore concubinatus, ac postea tempore matrimonii aliis acceptis reddita sunt: quid juris est? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, negotium potius gestum videri, quam donationem intervenisse.

§. 1. Item, cum quæreretur de cibariis mancipio-

cipiorum: Respondit, tempore quidem concubinatus data cibaria repeti non possunt: sed nec tempore matrimonii, si ea mancipia uxoris in communi usu fuerint. §. 2. Filius rebus matris intervenire solitus, pecunia matris, consentiente ipsa, mancipia & res mercatus, emptionum instrumenta suo nomine confecit; decessit in patris potestate: Quæsitum est, an mater cum marito suo experiri, & qua actione uti possit? Respondit, si mater obligatum filium in ea pecunia voluit esse, intra annum quam filius decessit, de peculio cum patre, in cujus potestate fuisse proponatur, actionem habere: si donavit, repeti posse, quanto locupletior ex ea donatione pater factus est.

59. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

SI quis uxori ea conditione donavit, *Ut quod donavit, in dotem accipiat*: defuncto eo, donatio convalescit.

60. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

VItricus & privignus invicem sibi donare prætextu matrimonii non prohibentur. §. 1. Divortii causa donationes inter virum & uxorem concessæ sunt: Sæpe enim evenit, uti propter sacerdotium, vel etiam sterilitatem,

61. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

VEl senectutem, aut valetudinem, aut militiam satis commode retineri matrimonium non possit.

62. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomatorum.

ET ideo bona gratia matrimonium dissolvitur. §. 1. Divortio facto nec instaurato matrimonio, non confirmabitur inter virum & uxorem facta donatio: nec inter patronum & libertam. Si ab eo invito divertere non licet, facta donatio separatur, cum inter hos divortium intercedat: perinde enim id quod donatum est habetur divortio intercedente, ac si donatum non fuisset.

63. PAULUS lib. 3 ad Neratium.

DE eo, quod uxoris in ædificium viri ita conjunctum est, ut detractum alicujus usus esse possit, dicendum est agi posse, quia nulla actio est ex Lege duodecim Tabularum: quamvis Decemviros non sit credibile de his sensisse, quorum voluntate res eorum in alienum ædificium conjunctæ essent. Paulus notat: Sed in hoc solum agi potest, ut [sola] vindicatio soluta re competat mulieri, non in duplum, ex Lege duodecim Tabularum: neque enim furtivum est quod sciente domino inclusum est.

64. JAVOLENUS lib. 6 ex Posterioribus Labeonis.

VIr mulieri, divortio facto, quædam idcirco dederat, ut ad se reverteretur: mulier reversa erat, deinde divortium fecerat. [Labeo:] Trebatius inter Terentiam & Decenatem respondit, si verum divortium fuisset, ratam esse donationem; si simulatum, contra. Sed verum est, quod Proculus & Cæcilius putant, tunc verum esse divortium, & valere donationem divortii causa [factam], si aliæ nuptiæ insecutæ sunt; aut tam longo tempore vidua fuisset, ut dubium non foret, alterum esse matrimonium: alias nec donationem ullius esse momenti futuram.

65. LABEO lib. 6 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

QUod vir ei, quæ nondum viripotens nupserit, donaverit, ratum futurum existimo.

66. SCÆVOLA lib. 9 [Digestorum.]

SEia Sempronio, cum certa die nuptura esset, antequam domum deduceretur tabulæque dotis signarentur, donavit tot aureos: quæro, an ea donatio rata sit? Non attinuisse tempus, an, antequam domum deduceretur, donatio facta esset, aut tabularum consignatarum, quæ plerumque & post contractum matrimonium fierent, in *quærendo* exprimi: itaque nisi ante matrimonium contractum, quod consensu intelligitur, donatio facta esset, non valere.

§. 1. Virgini in hortos deductæ ante diem tertium quam ibi nuptiæ fierent, cum in separata diæta ab eo esset, die nuptiarum, priusquam ad eum transiret, & priusquam aqua & igni acciperetur, [id est, nuptiæ celebrentur,] obtulit decem aureos dono: Quæsitum est, post nuptias contractas divortio facto, [an] summa donata repeti possit? Respondit, id quod ante nuptias donatum proponeretur, non posse [de dote] deduci.

67. LABEO lib. 2 Pithanon [à Paulo epitomatorum.]

SI uxor nummis à viro, aut ab eo qui in ejus potestate esset, sibi donatis servum emerit; deinde, cum ejus factus fuerit, eum ipsum donationis causa viro tradiderit: rata erit traditio: quamvis ea mente facta fuerit, qua cæteræ donationes. neque ulla actio ejus nomine dari potest.

TIT. II.

DE DIVORTIIS ET REPUDIIS.

1. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

DIrimitur matrimonium divortio, morte, captivitate, vel alia contingente servitute utrius eorum.

2. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

D*Ivortium* autem, vel à diversitate mentium dictum est, vel quia in diversas partes eunt qui distrahunt matrimonium. §. 1. In repudiis autem, id est, renunciatione, comprobata sunt hæc verba: TUAS RES TIBI HABETO. item hæc: TUAS RES TIBI AGITO. §. 2. In sponsalibus quoque discutiendis placuit renunciationem intervenire oportere. In qua re hæc verba probata sunt: CONDITIONE TUA NON UTOR.

§. 3. Sive autem ipsi præsenti renuncietur, sive absenti per eum qui in potestate ejus sit, cujusve is eave in potestate sit, nihil interest.

3. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

DIvortium non est, nisi verum, quod animo perpetuam constituendi dissensionem fit. † Itaque quidquid in calore iracundiæ vel fit, vel dicitur, non prius ratum est, quam [si] perseverantia apparuit judicium animi fuisse: ideoque per calorem misso repudio, si brevi reversa uxor est, nec divortisse videtur.

4. ULPIANUS lib. 26 ad Sabinum.

JUlianus lib. 18 Digestorum quærit, an furiosa repudium mittere, vel repudiari possit. Et scribit, furiosam repudiari posse, quia ignorantis loco habetur: repudiare autem non posse, neque ipsam propter dementiam, neque curatorem ejus; patrem [tamen] ejus nuncium mittere posse: Quod non tractaret de repudio, nisi constaret retineri matrimonium. Quæ sententia mihi videtur vera.

5. IDEM lib. 34 ad Edictum.

SI filia emancipata idcirco diverterat, ut maritum lucro dotis adficiat, patrem fraudet, qui profectitiam dotem potuit petere, si constante matrimonio decessisset: [&] ideo patri suc-

succurrendum est, ne dotem perdat. non enim minus patri quam marito succurrere Prætorem oportet. Danda igitur est ei dotis exactio, atque si constante matrimonio decessisset filia.

6. JULIANUS lib. 62 Digestorum.

Uxores eorum, qui in hostium potestate pervenerunt, possunt videri nuptarum locum retinere: eo solo, quod alii temere nubere non possunt. Et generaliter definiendum est, donec certum est maritum vivere in captivitate constitutum, nullam habere licentiam uxores eorum migrare ad aliud matrimonium: nisi mallent ipsæ mulieres causam repudii præstare. Sin autem in incerto est, an vivus apud hostes teneatur, vel morte præventus, tunc si quinquennium à tempore captivitatis excesserit, licentiam habet mulier ad alias migrare nuptias: ita tamen, ut bona gratia dissolutum videatur pristinum matrimonium, & unusquisque suum jus habeat imminutum: Eodem jure & in marito in civitate degente & uxore captiva observando.

7. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteriis.

Si pœnituit eum, qui libellum tradendum divortii dedit, isque per ignorantiam mutatæ voluntatis oblatus est: durare matrimonium dicendum. nisi pœnitentia cognita, is qui accepit, ipse voluit matrimonium dissolvere: tunc enim per eum, qui accepit, solvitur matrimonium.

8. IDEM lib. 2 de Adulteriis.

Divus Hadrianus eum qui alienam uxorem ex itinere domum suam duxisset, & inde marito ejus repudium misisset, in triennium relegavit.

9. PAULUS lib. 2 de Adulteriis.

Nullum divortium ratum est, nisi septem civibus Romanis puberibus adhibitis, præter libertum ejus qui divortium faciet. † *Libertum* accipiemus etiam eum, qui à patre, avo, proavo, & cæteris sursum versum manumissus sit.

10. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

Patrono invito liberta, quam in matrimonio habuit, ab eo discedere non potest. nisi ex causa fideicommissi manumissa sit: tunc enim potest, licet ejus sit liberta.

11. ULPIANUS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

Quod ait Lex, DIVORTII FACIENDI POTESTAS LIBERTÆ, QUÆ NUPTA EST PATRONO, NE ESTO: non infectum videtur effecisse divortium, quod jure civili dissolvere solet matrimonium: Quare [constare] matrimonium dicere non possumus, cum sit separatum. Denique scribit Julianus, de dote hanc actionem non habere. Merito igitur quandiu patronus ejus eam uxorem suam esse vult, cum nullo alio connubium ei est: nam quia intellexit legislator, facto libertæ quasi diremptum matrimonium, detraxit ei cum alio connubium: Quare cuicumque nupserit, pro non nupta habebitur. Julianus quidem amplius putat, nec in concubinatu eam alterius patroni esse posse. §. 1. Ait Lex: QUAMDIU PATRONUS EAM UXOREM ESSE VOLET. Et velle debet uxorem esse, & patronus durare. † Si igitur aut patronus esse, aut velle desierit, finita est Legis auctoritas. §. 2. Illud rectissime placuit: qualiquali voluntate intelligi possit patronus animum habere desisse quasi in uxorem, finiri Legis hujus beneficium. † Proinde cum patronus rerum amotarum cum liberta, quæ ab invito eo diverterat, vellet experiri, Imperator Noster cum Divo Patre suo rescripsit, intelligi eum hoc ipso nolle nuptam sibi, qui eam actionem vel aliam importet, quæ non solet nisi ex divortio oriri. Quare si accusare eam adulterii cœperit, vel alio crimine postulare quod uxori nemo objicit, magis est, ut diremptum sit matrimonium: Etenim meminisse oportet, ideo adimi cum alio connubium, quia patronus sibi nuptam cupit. † Ubicumque igitur vel tenuis intellectus videri potest nolentis nuptam, dicendum est, jam incipere libertæ cum alio esse connubium. Proinde si patronus sibi despondèrit aliam, vel destinaverit, vel matrimonium alterius appetierit, credendus est nolle hanc nuptam: Et si concubinam sibi adhibuerit, idem erit probandum.

TIT. III.

SOLUTO MATRIMONIO DOS QUEMADMODUM PETATUR.

1. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

Dotium causa semper & ubique præcipua est: nam & publice interest, dotes mulieribus conservari, cum dotatas esse fœminas ad sobolem procreandam replendamque liberis civitatem maxime sit necessarium.

2. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

Soluto matrimonio, solvi mulieri dos debet. nec cogitur maritus alii eam ab initio stipulanti promittere: nisi hoc ei nihil nocet. nam si incommodum aliquod maritus suspectum habet, non debere eum cogi alii quam uxori promittere, dicendum est. Hæc, si sui juris mulier est. §. 1. Quod si in patris potestate est, & dos ab eo profecta sit: ipsius & filiæ dos est. Denique pater non aliter, quam ex voluntate filiæ petere dotem, nec per se, nec per procuratorem potest: Sic ergo & promittendum Sabinus ait: ei ergo promittendum erit, cui uterque jusserit. Cæterum, si pater solus jussit, dotis actio filiæ non erit adempta, quandoque sui juris filia fuerit facta: Item, si voluntate solius filiæ promittatur, remanebit dotis actio integra patri. † Sed utrum ut [&] agat solus, an [&] ut adjuncta quoque filiæ persona experiri possit? Et puto, nec eam actionem amissam, quam adjuncta filiæ persona potest habere: quod si sui juris fuerit facta filia, nocebit ei ista stipulatio. §. 2. Voluntatem autem filiæ, cum pater agit de dote, utrum sic accipimus, ut consentiat, an vero ne contradicat filia? Et est ab Imperatore Antonino rescriptum, filiam, nisi evidenter contradicat, videri consentire patri. Et Julianus lib. 48 Digestorum scripsit, quasi ex voluntate filiæ videri experiri patrem, si furiosam filiam habeat: Nam ubi non potest per dementiam contradicere, consentire quis eam merito credet. Sed si absens filia sit, dicendum erit, non ex voluntate ejus id factum: cavendumque, *ratam rem filiam habituram*, à patre. ubi enim sapit, scire eam exigimus, ut videatur non contradicere.

3. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

Non solum autem in exigenda, sed etiam in solvenda dote, quæ communis est patris & filiæ, utriusque voluntas exquiritur: nec alter alterius deteriorem conditionem facere potest. Sed si pecunia ad patrem pervenit, quam filia accepit, actio de dote utrisque tolletur.

4. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

Si pater sine consensu filiæ dotem à viro exegisset, & eandem alii viro ejus filiæ nomine dedis-

dedisset, [&] mortuo patre filia cum priore viro ageret: doli mali exceptione repellitur.

5. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

DE divisione anni ejus, quo divortium factum est, quæritur, ex die matrimonii, an ex die traditi [marito] fundi maritus sibi computet tempus? Et utique in fructibus à viro retinendis neque dies dotis constitutæ, neque nuptiarum observabitur: sed quo primum dotale prædium constitutum est; id est, tradita possessione.

6. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI ante nuptias fundus traditus est; ex die nuptiarum ad eundem diem sequentis anni computandus annus est. Idem in cæteris annis servatur, donec divortium fiat. nam si ante nuptias traditus sit, & fructus inde percepti: hi restituendi sunt quandoque divortio facto, quasi dotis facti.

7. ULPIANUS lib. 31 ad Sabinum.

FRuctus [eos] esse constat, qui deducta impensa supererunt: Quod Scævola & ad mariti & ad mulieris impensas refert. Nam si mulier pridie vindemias doti dedit, mox sublatis à marito vindemiis divortit: non putat ei undecim duntaxat mensium fructus restitui, sed & impensas, quæ antequam portiones fructuum fiant deducendæ sunt. † Igitur, si & maritus aliquid impendit in eundem annum, utriusque impensæ concurrent: ita & si impensarum à muliere factarum ratio habeatur, cum plurimis annis in matrimonio fuit, necesse est primi anni computari temporis, quod fit ante datum prædium. §. 1. Papinianus [autem] lib. 11 Quæstionum, Divortio facto fructus dividi ait, non ex die locationis, sed habita ratione præcedentis temporis, quo mulier in matrimonio fuit. Neque enim si vindemiæ tempore fundus in dotem datus sit, eumque vir ex calendis Novembribus primis fruendum locaverit, mensis Januarii suprema die facto divortio, retinere virum & vindemiæ fructus, & ejus anni, quo divortium factum est, quartam partem mercedis, æquum est: alioquin si coactis vindemiis, altera die divortium intercedat, fructus integros retinebit. Itaque si fine mensis Januarii divortium fiat, & quatuor mensibus matrimonium steterit, vindemiæ fructus, & quarta portio mercedis instantis anni confundi debebunt, ut ex ea pecunia tertia portio viro relinquatur. §. 2. E contrario quoque idem observandum est: [nam] si mulier, percepta vindemia, statim fundum viro in dotem dederit, & vir ex calendis Martiis eundem locaverit, & calendis Aprilibus primis divortium fuerit secutum, non solum partem duodecimam mercedis, sed pro modo temporis omnium mensium, quo dotale prædium fuit, ex mercede, quæ debebitur, portionem retinebit.

§. 3. Item si messes ejus anni, quo divortium factum est, colonum ex forma locationis sequantur, ante vindemiam soluto matrimonio nihilominus pecunia messium in computationem cum spe futuræ vindemiæ veniet.

§. 4. Apparet igitur ex his, illos fructus, quos mulier percepit antequam nuberet, non debere in contributionem venire. §. 5. Ob donationes, item ob res amotas, ex his fructibus, qui post divortium percepti sunt, compensationes fieri possunt. §. 6. Quod in anno dicitur, potest dici & in sex mensibus, si bis in anno fructus capientur: ut est in locis irriguis.

§. 7. Et in pluribus annis idem dici potest: ut in sylva cædua. §. 8. Item si locatio agri talis sit, ut super annuam mercedem quinquennio quoque aliquid amplius præstaretur. in eo enim quod amplius est, tempus ad quinquennium computamus. §. 9. Non solum autem de fundo, sed etiam de pecore, idem dicemus: ut lana ovium, fœtusque pecorum præstaretur. Quare enim, si maritus prope partum oves doti acceperit, item proximas tonsuræ, post partum & tonsas oves, protinus divortio facto, nihil reddat? nam & hic fructus toto tempore, quo curantur, non quo percipiuntur, rationem accipere debemus. §. 10. In servo quoque anni ratio habetur, si in annum forte operæ ejus locatæ sunt: [ut] præteriti temporis ad maritum, post divortium autem ad mulierem operæ pertineant. §. 11. De pensionibus quoque prædiorum urbanorum idem est quod in fructibus rusticorum. §. 12. Si fundum viro uxor in dotem dederit, isque inde arbores deciderit: si hæ fructus intelliguntur, pro portione anni debent restitui. Puto autem, Si arbores cæduæ fuerunt, vel cremiales, dici oportet, in fructu cedere: si minus, quasi deteriorem fundum fecerit maritus, tenebitur. Sed & si vi tempestatis ceciderunt, dici oportet, pretium earum restituendum mulieri, nec in fructum cedere; non magis, quam si thesaurus fuerit inventus; in fructum enim non computabitur, sed pars ejus dimidia restituetur, quasi in alieno inventi.

§. 13. Si vir in fundo mulieris dotali lapidicinas marmoreas invenerit, & fundum fructuosiorem fecerit: marmor, quod cæsum neque exportatum, est mariti, & impensa non est ei præstanda: quia nec in fructu est marmor, nisi tale sit, ut lapis ibi renascatur; quales sunt in Gallia, sunt & in Asia. §. 14. Sed si cretifodinæ, argentifodinæ, vel auri, vel cujus alterius materiæ sint, vel arenæ, utique in fructu habebuntur. §. 15. Interdum marito de fructibus a muliere cavetur, & nihil retinet, si fructibus stantibus fundum mulier recipiet. interdum retinebit tantum maritus, & nihil restituet: id est, si non plus erit, quam pro portione eum retinere oportet. interdum vero [&] reddet, si plus percepit, quam eum retinere oportet. † Eadem conditio erit etiam, si cum socero, vel cum herede alterutrius, de dote agatur. §. 16. Impendi autem *fructuum percipiendorum* [*causa*], Pomponius ait, quod in arando serendoque agro impensum est: quodque in tutelam ædificiorum, ægrumve servum curandum; scilicet, si ex ædificio vel servo fructus aliqui percipiebantur. Sed hæ impensæ non petentur, cum maritus fructum totum anni retinet: quia ex fructibus prius impensis satisfaciendum est. † Plane si novam villam necessario exstruxit, vel veterem totam sine culpa sua conlapsam restituerit, erit ejus impensæ petitio: Simili modo & si pastina instituit. hæ enim impensæ aut in res necessarias aut utiles cedunt, pariuntque marito actionem.

8. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

SI fundus in dotem datus sit, in quo lapis cæditur, *lapidicinarum* commodum ad maritum pertinere constat: quia palam sit, eo animo dedisse mulierem fundum, ut iste fructus ad maritum pertineat: nisi si contrariam voluntatem in dote danda declaraverit mulier.

§. 1. Quod *in sementem* erogatur, si non responderint messes, ex vindemia deducetur: quia totius anni unus fructus est.

9. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

SI mora per mulierem fuit, quo minus dotem reciperet: dolum malum dumtaxat in ea re, non etiam culpam maritus præstare debet; ne facto mulieris in perpetuum agrum ejus colere cogatur; fructus tamen, qui pervenissent ad virum, redduntur.

10. IDEM lib. 15 ad Sabinum.

SI ab hostibus capta filia, quæ nupta erat, & dotem à patre profectam habebat, ibi decesserit: puto dicendum, perinde observanda omnia, ac si nupta decessisset; ut, etiamsi in potestate non fuerit patris, dos ab eo profecta reverti ad eum debeat. §. 1. Si vir uxorem suam occiderit, dotis actionem heredibus uxoris dandam esse, Proculus ait. & recte: non enim æquum est, virum ob facinus suum dotem [sperare] lucrifacere. Idemque & è contrario statuendum est.

11. IDEM lib. 16 ad Sabinum.

SI alienam rem sciens mulier in dotem dederit, reddenda ei est, quasi suam dedisset: & fructus [quoque] pro portione anni, quo divortium factum est.

12. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

MAritum in id quod facere potest, condemnari, exploratum est. sed hoc heredi non esse præstandum:

13. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

QUia tale beneficium personale est, & cum persona exstinguitur.

14. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

ALia causa est defensoris: quem placet sufficienter videri defendisse, si tantum uxori præstet, quantum consequeretur si ipsum maritum convenisset. §. 1. Eleganter quærit Pomponius lib. 15 ex Sabino, si paciscatur maritus, *Ne in id quod facere possit condemnetur, sed in solidum*, an hoc pactum servandum sit? Et negat servari oportere: Quod quidem & mihi videtur verum. namque contra bonos mores id pactum esse, melius est dicere: quippe cum contra receptam reverentiam, quæ maritis exhibenda est, id esse apparet.

15. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

REi judicatæ tempus spectatur, quatenus maritus facere potest. §. 1. Heredi mariti, licet in solidum condemnetur, compensationes tamen, quæ ad pecuniariam causam respiciunt, proderunt, ut hoc minus sit obligatus; veluti ob res donatas, & amotas, & impensas: morum vero coërcitionem non habet.

§. 2. Socero quoque, cum quo nurus de dote agit, idem honor habetur, [ut] in id damnetur quod facere potest:

16. POMPONIUS l. 16 ad Sabin.

QUia parentis locum socer obtinet.

17. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

EX diverso si socer ex promissione à marito conveniatur, solet quæri, an idem ei honor habendus sit? Neratius libris membranarum & Proculus scribunt, hoc justum esse. §. 1. Item si mulier ex promissione conveniatur, magis placuit, defendendam eam per exceptionem. idem & Proculus ait. sicuti, cum socia fuit, dabitur ei exceptio: quamvis jure civili sit obligata.

§. 2. Si in judicio dotis judex, ignorantia juris lapsus, condemnaverit maritum in solidum: Neratius, Sabinus, doli exceptione eum uti oportere, ajunt; eaque tutum fore.

18. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

ETiam filios mulieris, qui patri heredes exstiterunt, in id quod facere possunt, condemnandos Labeo ait. §. 1. Licet in dotalibus rebus non solum dolum, sed & culpam maritus præstet; cum tamen quæritur in judicio de dote, an facere possit, dolus duntaxat comprehenditur: quia in rerum ipsius administratione non erat ab eo culpa exigenda: Quamquam eum dumtaxat dolum ei nocere putem, si facere non possit, quem propter uxorem adhibuit, ne ei solidum solveret; non propter quemlibet alium. Ofilius autem ajebat, Si dolo mariti res dotalis interisset, & alioquin solvendo non esset: quamvis nihil dolo fecisset, quo minus solvendo esset; perinde tamen eum damnandum ejus rei dotalis nomine, in qua dolum fecisset, atque si dolo ejus factum esset, quo minus facere possit. † Cæterum, si circa interitum rei dotalis dolus malus & culpa mariti absit, actiones solas, quas eo nomine quasi maritus habet, præstandas mulieri: veluti furti, vel damni injuriæ.

19. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

SI mulier diverterit, & judicio de dote contestato reversa fuerit in matrimonium: redintegrato matrimonio exspirat judicium, & omnia in statu pristino manent.

20. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

QUamvis mulier non in hoc accipiat constante matrimonio dotem, *ut æs alienum solvat, aut prædia idonea emat*, sed *ut liberis ex alio viro egentibus, aut fratribus, aut parentibus consuleret*, vel *ut eos ex hostibus redimeret*: quia justa & honesta causa est, non videtur male accipere: & ideo recte ei solvitur: Idque & in filiafamilias observatur.

21. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

SEd & si ideo maritus ex dote expendit, ut à latronibus redimeret necessarias mulieri personas, vel ut mulier vinculis vindicet de necessariis suis aliquem: reputatur ei id quod expensum est. sive pars dotis sit, pro ea parte; sive tota dos sit, actio dotis evanescit. Et multo magis idem dicendum est, si socer agat de dote, debere rationem haberi ejus quod in ipsum impensum est: sive ipse maritus hoc fecit, sive filiæ ut faciat dedit. Sed & si non pater experiretur, sed post mortem ejus filia sola de dote ageret, idem erit dicendum: cum enim doli exceptio insit de dote actioni, ut [in] cæteris bonæ fidei judiciis, potest dici (ut & Celso videtur) inesse hunc sumptum actioni de dote; maxime, si ex voluntate filiæ factus sit.

22. IDEM lib. 33 ad Edictum.

SI cum dotem daret pater vel extraneus pro muliere in unum casum pepigit, vel in divortium, vel in mortem: dicendum est, in eum casum in quem non pepigit, esse mulieri actionem. §. 1. Si post solutum matrimonium filiafamilias citra patris voluntatem exactam communem dotem consumat: patri, & viva ea & mortua, actio superest, ut dos ipsi solvatur. Quod ita verum est, si *perdituræ* solvatur: cæterum, si *non perdituræ*, & ex justis causis soluta sit, non supererit actio; sed mortuo patre, nec etiam heredes agent, nec mulier. §. 2. Si mulier soluto matrimonio egentem reum dotis per novationem decepta accipiat: nihilominus actio dotis ei manebit. §. 3. Si pater filia absente de dote egerit, etsi omissa sit de rato satisdatio, filiæ denegari debet actio: sive patri heres exstiterit, sive in legato tantum acceperit, quantum dotis satis esset. & ita Julianus pluribus locis scribit, compensandum ei in dotem, quod à patre datur. lucroque ejus cedit, si tantum ab eo consecuta sit, quantum ei dotis nomine debeatur à ma-

à marito, qui patri solvit. §. 4. Si patri, propter condemnationem, Romæ, ubi dos petatur, esse non liceat, filiæ satis dotis fieri oportet: ita tamen, ut caveat *ratam rem patrem habiturum*. §. 5. Eo autem tempore consentire filiam patri oportet, quo lis contestatur. Secundum hæc, si filia dicat se patri consentire, & ante litis contestationem mutaverit voluntatem, vel etiam emancipata sit, frustra pater aget.

§. 6. Nec non illud quoque probamus, quod Labeo probat: nonnunquam patri denegandam actionem, si tam turpis persona patris sit, ut verendum sit, ne acceptam dotem consumat: Ideoque officium judicis interponendum est, quatenus & filiæ & patri competenter consuletur. Sed si latitet filia: ne tali patri consentire cogatur, puto dari quidem patri actionem, sed causa cognita: Quid enim, si filia vereeunde per absentiam patri condicat? cur non dicamus, patri non esse dandam actionem? Quod si is pater sit, cui omnimodo consentire filiam decet, hoc est, vitæ probatæ; filia levis mulier, vel admodum juvenis, vel nimia circa maritum non merentem: dicendum est, patri potius adquiescere Prætorem oportere, dareque ei actionem. §. 7. Si maritus vel uxor constante matrimonio furere cœperint, quid faciendum sit, tractemus: Et illud quidem dubio procul observatur, eam personam, quæ furore detenta est, quia sensum non habet, nuncium mittere non posse. † An autem illa repudianda est, considerandum est? Et, si quidem intervallum furor habeat, vel perpetuus quidem morbus est, tamen ferendus his qui circa eam sunt, tunc nullo modo oportet dirimi matrimonium: sciente ea persona, quæ cum compos mentis esset, (&) ita furenti, quemadmodum diximus, nuncium miserit, culpa sua nuptias esse diremptas: Quid enim tam humanum est, quam ut fortuitis casibus mulieris maritum, vel uxorem viri, participem esse? † Sin autem tantus furor est, ita ferox, ita perniciosus, ut sanitatis nulla spes supersit, circa ministros terribilis; & forsitan altera persona [velit,] vel propter sævitiam furoris, vel, quia liberos non habet, procreandæ sobolis cupidine tenta est [dirimere]: licentia erit compoti mentis personæ, furenti nuncium mittere: ut nullius culpa videatur esse matrimonium dissolutum, neque in damnum alterutra pars incidat. §. 8. Sin autem, in sævissimo furore muliere constituta, maritus dirimere quidem matrimonium calliditate non vult, spernit autem infelicitatem uxoris, & non ad eam flectitur, nullamque ei competentem curam inferre manifestissimus est; sed abutitur dotem: tunc licentiam habeat vel curator furiosæ, vel cognati, adire judicem competentem, quatenus necessitas imponatur marito, omnem talem mulieris sustentationem sufferre, & alimenta præstare, & medicinæ ejus succurrere, & nihil prætermitti quæ maritum uxori adferre decet, secundum dotis quantitatem. Sin vero dotem ita dissipaturus ita manifestus est, ut non hominem frugi oportet, tunc dotem sequestrari, quatenus ex ea mulier competens habeat solatium una cum sua familia: pactis videlicet dotalibus, quæ inter eos ab initio nuptiarum inita fuerint, in suo statu durantibus, & alterius exspectantibus sanitatem, aut mortis eventum.

§. 9. Item pater furiosæ utiliter intendere, *sibi filiæve suæ reddi dotem*, potest: quamvis enim furiosa nuncium mittere non possit, patrem tamen ejus posse certum est. §. 10. Si soluto matrimonio pater furiosus sit, curator ejus, voluntate filiæ, dotem petere poterit: aut, si curatoris copia non sit, agere filiæ permittendum erit; caverique oportebit de rato. §. 11. Idem decernendum est, & si ab hostibus captus sit pater, puellæ dandam actionem de dote repetenda.

§. 12. Transgrediamur nunc ad hunc articulum, ut quæramus *adversus quos* competit de dote actio? Et adversus ipsum maritum competere, palam est: sive ipsi dos data sit, sive alii ex voluntate mariti, vel subjecto juri ejus, vel non subjecto. † Sed si filiusfamilias sit maritus, & dos socero data sit, adversus socerum agetur. Plane si filio data sit, si quidem jussu soceri, adhuc absolute socer tenebitur. Quod si filio data sit non jussu patris, Sabinus & Cassius responderunt, nihilominus cum patre agi oportere: videri enim ad eum pervenisse dotem, penes quem est peculium. sufficit autem ad id damnari eum, quod est in peculio, vel si quid in rem patris versum est. Sin autem socero dotem dederit, cum marito non poterit experiri, nisi patri heres exstiterit. §. 13. Si mulier in conditione mariti erraverit, putaveritque esse liberum, cum servus esset: concedi oportet quasi privilegium in bonis viri mulieri. videlicet ut, si sint & alii creditores, hæc præferatur circa de peculio actionem. & si forte domino aliquid debeat servus, non præferatur mulier, nisi in his tantum rebus, quæ vel in dote datæ sunt, vel ex dote comparatæ; quasi & hæ dotales sint:

23. PAULUS lib. 36 ad Edictum.

ET si quid in eam dotem impensum est, nec à muliere reddetur, per doli mali exceptionem servabitur.

24. ULPIANUS lib. 33 ad Edictum.

SI, constante matrimonio, propter inopiam mariti mulier agere volet, unde exactionem dotis initium accipere ponamus? Et constat, exinde dotis exactionem competere, ex quo evidentissime apparuerit mariti facultates ad dotis exactionem non sufficere. §. 1. Si, exheredato marito, mulier agat, magis est, ut ex die aditæ patris hereditatis incipiat ei dotis exactio.

§. 2. Quotiens mulieri satisdandum est de solutione dotis post certum tempus, si maritus satisdare non possit, tunc deducto commodo temporis, condemnatio residui repræsentatur: sed si, cum maritus satisdare posset, nollet, in solidum eum condemnandum Mela ait, non habita ratione commodi temporis. Judicis igitur officio convenit, ut aut satisdatione interposita absolvat maritum, aut habita ratione compensationis eum condemnet: quod quidem hodie magis usurpatur: nec ferenda est mulier, si dicat, magis se velle dilationem pati, quam in repræsentatione deductionem. §. 3. Sive autem mariti, sive uxoris periculo dos fuit, nihilominus legitimo tempore debet solvere maritus.

§. 4. Si vir voluntate mulieris servos dotales manumiserit, si quidem donare ei mulier voluit, nec de libertatis causa impositis ei præstandis tenebitur: quod si negotium inter eos gestum est, utique tenebitur, ut officio judicis caveat, *restituturum se mulieri quidquid ad eum ex bonis liberti, vel ex obligatione pervenisset*. §. 5. Si maritus sævus in servos dotales fuit, videndum, an de hoc possit conveniri? Et, si quidem tantum in servos uxoris sævus fuit, constat eum teneri hoc nomine. si vero & in suos est natura talis, adhuc dicendum est; immoderatam ejus sævitiam hoc judicio coërcendam: quamvis enim diligentiam uxor eam demum ab eo exigat, quam rebus suis exhibet, nec plus possit; attamen sævitia,

tia, quæ in propriis culpanda est, in alienis coërcenda est [hoc est, in dotalibus].

§. 6. Si uxor viri rem commodaverit, eaque perierit: videndum, an compensationem hoc nomine pati possit? Et puto, si quidem prohibuit eam maritus commodare, statim deductionem fieri: si vero non prohibuit eam commodare, arbitrio judicis modicum tempus ei indulgeri cautionem præbenti. §. 7. Si bona mulieris pro parte sint publicata, superest mulieri reliquæ partis dotis exactio: Plus puto, & si post litem contestatam publicata sit pro parte dos, sufficiet arbitrium judicis ad partis condemnationem faciendam: Quod si tota dos publicata sit, exspirabit judicium.

25. PAULUS lib. 36 ad Edictum.

SI filiofamilias dos data sit injussu patris, de peculio quidem agetur. sed sive propter impensas à filiofamilias factas, sive propter res donatas à filio, vel amotas ab uxore res peculiares: hoc ipso, quod habet actionem pater ex persona filii, majus peculium fit. & sic totum est præstandum mulieri quod est in peculio: quia adhuc sit, quod uxori debeatur. §. 1. Maritum, in reddenda dote, *de dolo malo & culpa* cavere oportet. quod si dolo malo fecerit, quo minus restituere possit, damnandum eum, *quanti mulier in litem juraverit:* quia * invitis nobis, res nostras alius retinere non debeat. §. 2. Si post divortium res dotales deteriores factæ sint, & vir in reddenda dote moram fecerit: omnimodo detrimentum ipse præstabit. §. 3. Si qui dotalium servorum in fuga erunt, cavere debebit maritus, *se eos viri boni arbitratu persecuturum & restituturum.* §. 4. Si vir in quinquennium locaverit fundum, & post primum forte annum divortium intervenerit: Sabinus ait, non alias fundum mulieri reddi oportere, [quam] si caverit, *si quid præter unius anni locationem maritus damnatus sit, id à se præstatum iri:* sed & mulieri cavendum, *quidquid præter primum annum ex locatione vir consecutus fuerit, se ei restituturum.*

26. IDEM lib. 37 ad Edictum.

SEmel mora facta, si servum dotalem postea offerente marito mulier accipere noluerit, & ita is decesserit: non debebit pretium ejus maritus, vel heres ejus: ne damnum sentiat, quod postea offerente eo mulier accipere noluit.

27. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinc.

SI post divortium mortua muliere, heres ejus cum viro, parenteve ejus agat: eadem videntur de restituenda dote intervenire, quæ ipsa muliere agente observari solent.

28. ULPIANUS lib. 1 Institutionum.

F*Acere posse* maritus etiam id videtur, quod à muliere consequi potest: scilicet si jam ei aliquid absit, quod pro muliere [aliquid] expendit, vel mandato ejus præstitit: cæterum, si nondum ei abest (utputa sub conditione est obligatus), nondum videtur facere posse.

29. IDEM lib. 3 Disputationum.

QUotiens pater dotem dat, & stipulatur, ita demum in suam personam de dote actionem transfert, si ex continenti stipuletur: cæterum, si interposito tempore stipulari velit, non nisi consentiente filia poterit, quamvis in potestate sit; quia deteriorem conditionem in dote filiæ facere non potest, nisi consentiat. Plane si ante nuptias dotem dederit, poterit ex intervallo, ante nuptias tamen, & citra voluntatem [quoque] filiæ stipulari. §. 1. Si quis pro muliere dotem dederit, conveneritque, *Ut, quoquo modo dirempto matrimonio, ipsi solveretur;* postea maritus uxori dotem solverit: rectissime dicetur, exactionem nihilominus ei, qui dedit, contra maritum competere.

30. JULIANUS lib. 16 Digestorum.

NUpta non impeditur, quo minus cum priore marito de dote experiatur.

§. 1. Quoties culpa viri accidit, ne dos à socero, aut a quolibet alio, qui mulieris nomine promiserat, exigeretur, si aut in matrimonio filia decesserit, aut materfamilias facta eum qui dotem repromiserat, heredem instituerit: satis constat, nihil amplius virum præstare debere, quam ut eos obligatione liberet.

31. IDEM lib. 18 Digestorum.

SI marito publico judicio damnato pars aliqua bonorum ejus publicetur, fiscus creditoribus ejus satisfacere necesse habet, inter quos uxor quoque est. §. 1. Si pater, cum ducenta filiæ suæ nomine dotis promisisset, pactus fuerit, *Ne amplius quam centum à se peterentur*, & soluto matrimonio egerit: centum, de quibus convenit. ne peterentur, nec intelliguntur dotis esse. Quod si, mortuo patre, cum herede ejus maritus agere cœperit, ita quoque pecunia in dote erit. §. 2. Si voluntate filiæ procurator à patre datus, litem de dote contestatus fuerit, & re secundum eum judicata pater decesserit: judicati actionem filiæ potius, quam heredibus patris, dari oportebit. §. 3. Cum patri dos data esset, & ei filius ex aliqua parte heres sub conditione institutus fuerit, &, pendente conditione, coheredes ejus dotem pro sua portione mulieri solverint: hoc minus filius ex dote præstare debebit, quoniam nullam actionem ejus pecuniæ reciperandæ gratia adversus coheredes habet. §. 4. Si fundum dotalem recepisset mulier, non habita ratione fructuum pro portione anni quo nupta non fuisset, nihilominus de dote agere potest: quia minorem dotem recepisset: Hoc enim ad dotis augmentum pertinet: quemadmodum si partum ancillarum non recepisset, aut legata, vel hereditates quæ post divortium per servos dotales adquisitæ marito fuissent.

32. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

SI prior maritus posteriori dotis nomine tanquam debitor mulieris dotem promiserit, non plus, quam [id] quod facere possit, dotis futurum esse.

33. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

QUæ dotis nomine certam pecuniam promiserat, quosdam adhibuerat, qui stipularentur *partem dotis distracto matrimonio sibi solvi:* ea nulla data dote obierat, eodem marito suo herede relicto: is damnosam hereditatem ejus adierat: Nihilominus stipulatoribus tenebitur: quoniam adeundo hereditatem debitricis, intelligeretur secum pensasse. Nec ad rem pertinere quod solvendo non esset hereditas: quando cæteris etiam creditoribus teneatur.

34. IDEM lib. 8 Quæstionum.

TItia divortium à Seio fecit: hanc Titius in sua potestate esse dicit, & dotem sibi reddi postulat: ipsa se matremfamilias dicit, & de dote agere vult: Quæsitum est, quæ partes judicis sint? Respondi, patri, nisi probet filiam non solum in sua potestate esse sed etiam consentire sibi, denegandam actionem: sicuti denegaretur, etiamsi constaret eam in potestate esse.

35. MARCIANUS lib. 10 Institutionum.

LIberta, quæ voluntate patroni discessit, de dote cum eo agere potest, quam ei dedit.

36. PAU-

36. PAULUS lib. 2 de Adulteriis.

SI maritus minus facere potest, & dos publicata sit: in id, quod facere potest, fisco maritus condemnandus est: ne in perniciem mariti mulier punita sit.

37. ULPIANUS [lib. 2 Responsorum].

DOtem voluntate filiæ videri patrem recepisse, cum causas contradicendi ei filia non haberet: maxime cum ab eo postea ampliore summa dotata sit.

38. MARCELLUS lib. sing. Respons.

LUcius Titius, cum esset filiusfamilias, voluntate patris uxorem Mæviam duxit, & dotem pater accepit; Mævia Titio repudium misit: postea pater repudiati, absente filio, sponsalia cum ea de nomine filii sui fecit: Mævia deinde repudium sponsalibus misit, atque ita alii nupsit: Quæro, si Mævia aget cum Lucio Titio quondam marito & à patre herede relicto de dote, & probetur culpa mulieris matrimonium dissolutum, an possit maritus propter culpam mulieris dotem retinere? Marcellus respondit, etiamsi ut heres institutus à patre Titius conveniretur, tamen, si sponsalibus non consensisset, culpam mulieris multandam esse.

39. PAPINIANUS lib. 11 Quæstionum.

VIro atque uxore *mores* invicem accusantibus, *Causam repudii dedisse utrumque* pronunciatum est: Id ita accipi debet, ut ea lege, quam ambo contempserunt, neuter vindicetur*: paria enim delicta mutua *pensatione* dissolvuntur.

40. IDEM lib. 28 Quæstionum.

POst dotem datam, & nuptias contractas, stipulatus est pater filiæ voluntate, *divortio facto dotem dari:* Si conditio stipulationis impleatur, & postea filia sine liberis decesserit, non erit impediendus pater, quo minus ex stipulatu agat: viva autem filia si agere vult, exceptione summovendus erit.

41. IDEM lib. 37 Quæstionum.

SI pater ignorans filiam divortisse, dotem ex causa promissionis numeravit: non per indebiti condictionem, sed de dote actione pecunia petetur.

42. IDEM lib. 4 Responsorum.

IN insulam patre deportato qui dotem pro filia dedit, actio dotis ad filiam pertinet. Post divortium quoque patre damnato, qui idem consentiente filia non petierat, æque dotis actio mulieris est. §. 1. Fructus ex prædiis, quæ in dotem data videbantur, bona fide perceptos, & mulieris oneribus ante causam liberalem absumptos, quamvis servam fuisse postea constiterit, peti non posse placuit. † Sumptus vero necessarios & utiles in prædia, quæ dotalia videbantur, factos, compensatis fructibus perceptis, ad finem superflui servari convenit. §. 2. Usuras numeratæ dotis ex stipulatu pater, in matrimonio defuncta filia, si petat, gener, qui residuæ dotis promissæ fœnus stipulatus est, ita demum ad finem vice mutua debitæ quantitatis compensationem opponere juste videtur, si propriis sumptibus uxorem suam exhibuit: alioquin, si patris sumptibus exhibita sit, inanis usurarum stipulatio compensationi non proderit. §. 3. Ad virum uxore post divortium reversa, judicium acceptum ex stipulatione, quam extraneus qui dotem dederit stipulatus fuerit, non dissolvitur: nec officio judicis absolutio continetur.

43. SCÆVOLA lib. 2 Quæstionum.

SI maritus in id quod facere potest condemnatus sit, & nomina sint ad dotis quantitatem, neq; amplius, [neque] habebit mandare actiones,

44. PAULUS lib. [5] Quæstionum.

SI socer à genero heres institutus adierit hereditatem, quandoque mortuo patre, cum herede ejus filiam de dote acturam, Nerva & Cato responderunt: ut est relatum apud Sextum [Pomponium Digestorum] ab Aristone lib. 5. Ibidem Aristoni consensit. Ergo dicerem, & si emancipasset pater filiam, ipsum quoque conveniri posse. §. 1. Lucius Titius filiæ suæ nomine centum doti promisit Gaio Seio; [&] inter Gaium Seium & Lucium Titium patrem mulieris convenit, *ne dos à viro, vivo Lucio Titio [id est, patre mulieris], peteretur:* postea culpa mariti divortio facto solutum est matrimonium; & pater mulieris decedens alios heredes instituit, filia exheredata: Quæro, an ab heredibus soceri maritus exigere dotem potest, cum eam mulieri redditurus est? Respondi, Cum filia, aliis à patre heredibus institutis, actionem de dote sua reciperanda habere cœperit, necesse habebit maritus aut exactam dotem aut actiones ei præstare. nec ullam exceptionem habebunt soceri heredes adversus eum: cum * absurde dicitur, dolo videri eum facere, qui non ipsi, quem convenit, sed alii restituturus petit: Alioquin &, si post mortem patris divortisset nondum exacta dote, excluderetur exactione dotis maritus: quod non est admittendum. Sed etsi ex parte filia heres patri suo exstiterit, debebit maritus coheredes ejus pro parte virili exigere, & mulieri reddere, aut actiones ei præstare.

45. IDEM lib. [6] Quæstionum.

GAius Seius avus maternus Seiæ nepti, quæ erat in patris potestate, certam pecuniæ quantitatem dotis nomine Lucio Titio marito dedit: & instrumento dotali hujusmodi pactum & stipulationem complexus est, *Si inter Lucium Titium maritum & Seiam divortium sine culpa mulieris factum esset, dos omnis Seiæ uxori, vel Gaio Seio avo materno redderetur restitueretur que:* Quæro, cum Seius avus maternus statim vita defunctus sit, & Seia postea sine culpa sua diverterit vivo patre suo, in cujus potestate est, an, & cui actio ex hoc pacto ex stipulatione competat: [&] utrum heredi avi materni ex stipulatu, an nepti? Respondi, in persona quidem neptis videri inutiliter stipulationem esse conceptam: quoniam avus maternus ei stipulatus proponitur. quod cum ita est, heredi stipulatoris, quandoque diverterit mulier, actio competere videtur. Sed dicendum est, Seiæ posse dotem solvi, quamvis actio ei directo non competat, ac si *sibi aut illi dari* avus stipulatus esset: sed permittendum est nepti ex hac avita conventione, ne commodo dotis defraudetur, utilem actionem: Favore enim nuptiarum, & maxime propter affectionem personarum, ad hoc decurrendum est.

46. IDEM lib. [nono* decimo* Quæstionum.]

QUi dotem stipulanti uxori promiserat, eidem testamento quædam legaverat, ita tamen, *ne dotem ab heredibus peteret:* ea, quæ legata erant, uxor capere non potuerat: Respondi, dotis actionem mulieri adversus heredes non esse denegandam.

47. SCÆVOLA [lib. 19] Quæstionum.

CUm mulier viri lenocinio adulterata fuerit, nihil ex dote retinetur: Cur enim improbet maritus mores, quos ipse aut ante corrupit, aut postea probavit? Si tamen ex mente Legis sumet quis, ut nec accusare possit, qui lenocinium uxori præbuerit: audiendus est.

48. CAL-

48. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstionum.

SI dotali instrumento ita stipulatio interposita sit, *Vt liberorum nomine dos apud maritum resideat*: nepotum quoque nomine dos retinebitur.

49. PAULUS lib. 7 Responsorum.

MÆvia marito suo, inter alias res dotis, etiam instrumentum solidorum decem tradidit, quo Otacilius eidem Mæviæ caverat, *daturum se, cum nuptum ire cœpisset, decem* [*millia*]: ex eo instrumento maritus nihil exegit, quia nec potuit: Quæsitum est, si dos à marito petatur, an compellendus sit etiam illam summam, quæ instrumento continetur, refundere? Respondi, potuisse quidem eum, cui actiones mandatæ sunt, debitorem convenire: sed, si sine dolo malo vel culpa exigere pecuniam non potuit, neque dotis nomine eum conveniri posse, neque mandati judicio. §. 1. Fundus æstimatus in dotem datus, à creditore antecedente ex causa pignoris ablatus est: Quæsitum est, an mulier, si æstimationem dotis repetat, exceptione summovenda sit: ait enim, se propterea non teneri, quod pater ejus dotem pro se dedit, cui heres non exstiterit? Paulus respondit, prædio evicto sine dolo & culpa viri, pretium petenti mulieri doli mali exceptionem obesse: consequi enim eam pretium fundi evicti, evidens iniquitas est, cum dolus patris ipsi nocere debeat.

50. SCÆVOLA [lib. 2 Responsorum.]

ÆStimatis rebus in dotem datis pactum intercessit, *Ut, ex quacunque causa dos reddi deberet, ipsæ res restituerentur, habita ratione augmenti, & deminutionis, viri boni arbitratu: quæ vero non exstarent*, [*ab initio*] *æstimatio earum*: Quæsitum est, cum res quædam quas maritus vendiderat extarent, an secundum pactum & hæc ad mulierem pertinerent? Respondi, res quæ extant, si neque volente neque ratum habente muliere venissent, perinde reddendas, atque si nulla æstimatio intervenisset.

51. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

ÆStimatæ res, usu etiam mulieris periculo mariti deteriores efficiuntur.

52. TRYPHONINUS lib. 7 Disputationum.

MAritus dotem, quam non accepit, post divortium per errorem solvit. Repetet: quia non numeratam caverat. exigi enim ab eo non potuit.

53. IDEM lib. 12 Disputationum.

SI filiofamilias dos data est, ipse quidem dotis actione tenetur, pater autem ejus de peculio: Nec interest, in peculio rem, vel pecuniam dotalem habeat, necne: sed quatenus facere potest, hic quoque condemnandus est. Intelligitur autem peculio tenus facere posse, quod habet rei judicandæ tempore. † Atquin, si cum patre agitur, deduceretur ex peculio quod patri vel subjectis ei personis filius debet: at si cum ipso filio agatur, alterius debiti non fiet detractio in computatione quantum facere possit filius.

54. PAULUS [lib. singul. de Iure singulari].

MAritus *facere posse* creditur, nullo deducto ære alieno: item socius, item patronus, parensve. at is qui ex donatione convenietur, omni ære alieno deducto facere posse intelligitur.

55. IDEM [lib. 5 ad Plautium].

CUm mulier de dotis repetitione post solutum matrimonium agit, cavere debet marito, qui ædium nomine damni infecti cavit, si velit eam recipere, ut periculum mariti amoveat.

56. IDEM [lib. 6 ad Plautium].

SI quis sic stipuletur à marito, *Si quo casu Titia tibi nupta esse desierit, dotem dabis?* Hac generali commemoratione, & ab hostibus capta ea committetur stipulatio: vel etiam si deportata fuerit, vel ancilla effecta. hac enim conceptione omnes hi casus continentur. Plane quantum veniat in stipulatione? utrum quasi mortua sit, an quasi divortium fecerit? Humanius quis id competere dixerit, quod propter mortem convenit.

57. MARCELLUS lib. 7 Digestorum.

USufructu in dotem dato, si divortium intervenerit, nec proprietas rei apud maritum vel mulierem sit: eam dotis esse restitutionem, ut maritus caveat, *quamdiu vixerit passurum se utifrui mulierem heredemque ejus*. quod an verum sit circa adjectionem heredis, dubito. Interest, quemadmodum sit ususfructus in dotem datus. Si, cum haberet mulier fructum, viro, cujus erat proprietas fundi, usumfructum cessit: nihil mulier heredi suo relinquet: debebatur enim ei ususfructus, qui ad heredem non solet transire. † Quod si fundi sui fructum mulier viro cessit, restitui is à viro debet: cum proprietate enim ad heredem ejus transisset, si vir in reddendo eo non fecisset moram. Si vero alienata sit proprietas, aut aliquis fundi sui usumfructum mulieris jussu viro ejus dederit in dotem: inspiciendum est primum, quemadmodum mulieri possit restitui: Potest autem vel cautionibus interpositis, ut sicut potest vir jure suo cedat mulieri, sinique eam patiatur: vel, si se accommodaverit dominus proprietatis, volente eo mulieri constituatur ususfructus. nam aut fructum fundi ille mulieri poterit cedere, aut aliquid videlicet pro eo (ut inter eos actum fuerit) dare: Nam [&] finge, hoc ipsum mulierem posse proprietatis domino vendere: quo casu non inique, etiam mulieris herede agente, vir facere cogetur; quippe si moram non fecisset, pretium fructus mulier heredi suo reliquisset: Quod si facultatem ususfructus vendendi proprietatis domino mulier non habuerit, patientiam, quam percipiendi fructus præstare ipsi debuit, etiam heredi ejus præstat.

58. MODESTINUS lib. singul. de Eurematicis.

SErvus dotalis heres ab aliquo institutus, mariti jussu vel adire vel repudiare debet hereditatem. Sed ne maritus aut facile repudiando, vel temere suscipiendo incognitam successionem, dotis judicio uxori suæ obligetur, consulendum est, mulierem coram testibus interrogari, *utrum velit omittere, an adquirere hereditatem*: &, si *repudiare se* dixerit, facile mariti jussu repudiabit: quod si *hereditatem agnoscere* maluerit, reddendus est à marito servus uxori ea conditione, ut, cum jussu ejus adierit, rursum marito retradatur. Ita & mariti sollicitudini consuletur, & uxoris desiderio parebitur.

59. JULIANUS lib. 2 ad Urseium Ferocem.

FIliæ meæ emancipatæ & ægræ vir in hoc repudium misit, ut mortua ea dotem potius heredibus ejus, quam mihi redderet: Sabinus dicebat, utile mihi ejus dotis reciperandæ judicium dandum esse: [Gaius idem.]

60. PROCULUS lib. 5 Epistularum.

SI filiafamilias nupta decesserit, & pater funus ei fecerit: tametsi ei dotem post aliquod tempus gener reddere deberet, tamen continuo socer agendo consequetur, ut impensam funeris præ-

præsentem recipiat. cætera dotis statuto tempore solvantur.

61. PAPINIANUS [lib. 11 Quæstion.]

DOtalem servum vir invita uxore manumisit: Heres solus vir à liberto institutus portionem hereditatis, quam ut patronus consequi potuit ac debuit, restituere debet; alteram vero portionem, dotis judicio: si modo uxor manumittenti refragatur.

62. ULPIANUS lib. 33 ad Edictum.

QUod si vir voluntate mulieris servos dotales manumiserit, cum donare ei mulier voluit: nec de libertatis causa impositis ei præstandis tenebitur;

63. PAULUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

ET desinit servus in dote esse. quia cui manumittendi causa donare liceret, ei quodammodo donaret, quod permitteret manumittere.

64. ULPIANUS lib. 7 ad Legem Juliam & Papiam.

SI vero negotium gerens mulieris non invitæ, maritus dotalem servum voluntate ejus manumiserit: debet uxori restituere quidquid ad eum pervenit. §. 1. Sed & si quid libertatis causa maritus ei imposuit, id uxori præstabit.

§. 2. Plane si operæ fuerint [à] marito exhibitæ, non æstimatio earum, non erit æquum hoc nomine uxori maritum quippiam præstare.

§. 3. Sed si post manumissionem aliquid ei fuerit liberto impositum, id uxori præstandum est. §. 4. Sed & si reum maritus acceperit, adpromissoremve, æque adversus ipsum obligationem debet præstare. §. 5. Item quidquid ad eum ex bonis liberti pervenerit, æque præstare cogetur, si modo ad eum quasi ad patronum pervenerit. cæterum, si alio jure, non cogetur præstare: nec enim beneficium, quod in eum libertus contulit, hoc uxori debet; sed id tantum, quod jure patronatus adsequitur, vel adsequi potuit. Plane si ex majore parte quam debet, heres scriptus fuerit, quod amplius est non præstabit: & si forte, cum ei nihil deberet libertus, heredem eum scripsit, nihil uxori restituet. §. 6. Dabit autem (ut ait Lex) *Quod ad eum pervenit*. † *Pervenisse* accipimus, sive jam exegit, sive exigere potest, quia actio ei delata est. §. 7. Adjicitur in Lege, *Ut & si dolo malo [aliquid] factum sit, quo minus ad eum perveniat*, [*teneatur*]. §. 8. Si filium exheredaverit patronus, & ad eum bona liberti pertineant: videndum est, an heres hoc nomine teneatur? Et cum nihil neque ad ipsum [patronum], neque ad heredem ejus perveniat, quomodo fieri potest, ut hoc nomine teneatur?

§. 9. De viro, heredeque ejus Lex tantum loquitur: De socero, successoribusque soceri nihil in Lege scriptum est. Et hoc Labeo quasi omissum adnotat. In quibus igitur casibus Lex deficit, non erit nec utilis actio danda. §. 10. Quod ait Lex, QUANTA PECUNIA ERIT, TANTAM PECUNIAM DATO: ostendit, æstimationem hereditatis vel bonorum liberti, non ipsam hereditatem voluisse Legem præstare, nisi maritus ipsas res tradere maluerit: & hoc enim benignius admitti debet.

65. SCÆVOLA [lib. singul. Quæstionum publice tractatarum].

HÆc actio, etiam constante matrimonio, mulieri competit.

66. JAVOLENUS lib. 6 ex Posterior. Labeon.

IN his rebus, quas præter numeratam pecuniam doti vir habet, dolum malum & culpam eum præstare oportere, Servius ait: Ea sententia Publii Mucii est: nam is in Licinnia Gracchi uxore statuit, quod res dotales in ea seditione, qua Gracchus occisus erat, perissent, [ait] quia Gracchi culpa ea seditio facta esset, Licinniæ præstari oportere. §. 1. Servis uxoris vir nummos in vestiarium dederat; quo parato, deinde intra annum divortium intercesserat: Placuit Labeoni, Trebatio qualia vestimenta post divortium essent, talia viro reddi. † Idem juris futurum fuisset, si ipsa vestimenta vir emisset, & servis dedisset. Quod si vestimenta non redderentur, tum virum pretium in dote compensaturum. §. 2. Filiafamilias, *divortio facto, dotem patri reddi*, jusserat; deinde, parte dotis persoluta, pater decesserat: reliquam partem, si nec delegata, nec promissa novandi animo patri fuisset, mulieri solvi debere, Labeo, Trebatius, putant: Idque verum est. §. 3. Mancipia in dotem æstimata accepisti: pactum conventum deinde factum est, Ut, *divortio facto, tantidem æstimata redderes*; nec de partu dotalium ancillarum mentio facta est: Manebit, inquit Labeo, partus tuus: quia is pro periculo mancipiorum penes te esse deberet. §. 4. Mulier, quæ centum dotis apud virum habebat, *divortio facto ducenta* à viro errante stipulata erat: Labeo putat, quanta dos fuisset, tantam deberi; sive prudens mulier plus esset stipulata, sive imprudens. Labeonis sententiam probo. §. 5. Uxor divortio facto partem dotis receperat, partem apud virum reliquerat: deinde alii nupserat: [&] iterum vidua facta, ad priorem virum redierat, cui centum [decem] doti dederat, neque ejus pecuniæ, quæ reliqua ex priore dote erat, mentionem fecerat: Divortio facto, reliquum ex priore dote iisdem diebus virum redditurum ait Labeo, quibus reddidisset, si superius divortium inter eos factum non esset, quoniam prioris dotis causa in sequentem dotis obligationem esset translata: Et hoc verum puto. §. 6. Si vir socero injussu uxoris, manente matrimonio, dotem acceptam fecisset: etiamsi id propter egestatem soceri factum esset, viri tamen periculum futurum ait Labeo: Et hoc verum est. §. 7. Si quis pro muliere dotem viro promisit, deinde, herede muliere relicta, decesserit: qua ex parte mulier ei heres esset, pro ea parte, dotis periculum, quod viri fuisset, ad mulierem pertinere ait Labeo: quia nec melius æquius esset, quod exigere vir ab uxore non potuisset, ob id ex detrimento viri mulierem locupletari: Et hoc verum puto.

67. POMPONIUS lib. 20 Epistularum.

IN partem dotis reddendæ erit id, quod mulieri ex peculio servi restitui debebit; & ideo & dolum & culpam in eo peculio vel adquirendo vel conservando maritus præstare debet: & fructus ex eo percepti, quomodo cujuslibet rei dotalis, ad maritum pertinebunt.

LIBER VICESIMUSQUINTUS.

TIT. I.

DE IMPENSIS IN RES DOTALES FACTIS.

1. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

IMpensarum quædam sunt necessariæ, quædam utiles, quædam [vero] voluptariæ. §. 1. *Necessariæ* hæ dicuntur, quæ habent in se necessitatem impendendi: cæterum, si nulla fuit necessitas, alio jure habentur. §. 2. In necessariis impensis hoc sciendum est, eas demum impensas dotem minuere, quæ in dotem factæ sunt: cæterum, si in dotem factæ non sint, non habent in se reputationem.

§. 3. Inter necessarias impensas esse Labeo ait, moles in mare vel flumen projectas: sed & si pistrinum vel horreum necessario factum sit, in necessariis impensis habendum ait. Proinde Fulcinius inquit, Si ædificium ruens, quod habere mulieri utile erat, refecerit; aut si oliveta rejecta restauraverit; vel ex stipulatione damni infecti, ne committatur, præstiterit;

2. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

VEl in valetudinem servorum impenderit;

3. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

VEl si vites propagaverit, vel arbores curaverit, vel seminaria pro utilitate agri fecerit: necessarias impensas fecisse videbitur.

§. 1. Nos generaliter definiemus, *multum interesse, ad perpetuam utilitatem agri, vel ad eam quæ non ad præsentis temporis pertineat*, *an vero ad præsentis anni fructum*. si in præsentis, cum fructibus hoc compensandum: si vero non fuit ad præsens tantum apta erogatio, necessariis impensis computandum.

4. PAULUS lib. 36 ad Edictum.

ET in totum, *id videtur necessariis impensis contineri*, *quod si à marito omissum sit Judex tanti eum damnabit*, *quanti mulieris interfuerit eas impensas fieri*. Sed hoc differt, quod factarum ratio habetur etsi res male gesta est: non factarum, ita, si ob id res male gesta est. Itaque si fulserit insulam ruentem, eaque exusta sit, impensas consequitur: si non fecerit, deusta ea nihil præstabit.

5. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

QUod dicitur, *Necessarias impensas dotem minuere*, sic erit accipiendum (ut & Pomponius ait), non ut ipsæ res corporaliter deminuantur, utputa fundus, vel quodcunque aliud corpus: etenim absurdum est, deminutionem corporis fieri propter pecuniam: cæterum hæc res faciet desinere esse fundum dotalem, vel partem ejus. manebit igitur maritus in rerum detentationem, donec ei satisfiat: non enim ipso jure corporum, sed dotis fit deminutio. Ubi ergo admittimus deminutionem dotis ipso jure fieri? ubi non sunt corpora, sed pecunia: nam in pecunia ratio admittit deminutionem fieri. Proinde si æstimata corpora in dotem data sint, ipso jure dos deminuetur per impensas necessarias. Hoc de his impensis dictum est, quæ in dotem ipsam factæ sunt: cæterum, si extrinsecus, non imminuent dotem. §. 1. Sed si impensis necessariis mulier satisfecerit, utrum dos crescat, an vero dicimus, ex integro videri dotem? Et ego, ubi pecunia est, non dubito dotem videri crevisse. §. 2. Si dos tota soluta sit non habita ratione impensarum: videndum est, an condici possit id, quod pro impensis necessariis compensari solet. Et Marcellus admittit, condictioni esse locum: sed etsi plerique negent, tamen, propter æquitatem, Marcelli sententia admittenda est. §. 3. *Utiles* autem impensæ sunt, quas maritus utiliter fecit, remque meliorem uxoris fecerit, hoc est, dotem:

6. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

VEluti si novelletum in fundo factum sit, aut si in domo pistrinum, aut tabernam adjecerit, si servos artes docuerit.

7. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

V*Oluptariæ* autem impensæ sunt, quas maritus ad voluptatem fecit, & quæ species exornant. §. 1. Quarum utiles non quidem minuunt ipso jure dotem, veruntamen habent exactionem.

8. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

UTilium nomine ita faciendam deductionem quidam dicunt, si voluntate mulieris factæ sint: iniquum enim esse, compelli mulierem rem vendere, ut impensas in eam factas solveret, si aliunde solvere non potest: Quod summam habet æquitatis rationem.

9. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

PRo voluptariis impensis, nisi parata sit mulier pati maritum tollentem, exactionem patitur. nam si vult habere mulier, reddere ea, quæ impensa sunt, debet marito: aut si non vult, pati debet tollentem, si modo recipiant separationem. cæterum, si non recipiant, relinquendæ sunt: ita enim permittendum est marito auferre ornatum quem posuit, si futurum est ejus, quod abstulit.

10. PAULUS lib. 36 ad Edictum.

QUod si hæ res, in quibus impensæ factæ sunt, promercales fuerint: tales impensæ non voluptariæ, sed utiles sunt.

11. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

IN voluptariis autem Aristo scribit, nec si voluntate mulieris factæ sunt, exactionem parere. §. 1. Donationem inter virum & uxorem circa impensas quoque inhibitam, vere Sabinus scribit.

12. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

OMnino & in ædificandis ædibus, & in reponendis propagandisque vineis, & in valetudine mancipiorum, modicas impensas non debet arbiter curare: alioquin, negotiorum gestorum potius, quam de dote judicium videbitur.

13. IDEM [lib. 7 Brevium].

NEque stipendium, neque tributum, ob dotalem fundum præstita, exigere vir à muliere potest: onus enim fructuum hæc impendia sunt.

14. ULPIANUS [lib. 5 Regularum].

IMpensæ *necessariæ* sunt, quibus non factis dos imminuitur: veluti aggeres facere, flumina avertere, ædificia vetera fulcire, itemque reficere, arbores in locum mortuarum reponere.

§. 1. *Utiles* sunt, veluti pecora prædiis imponere, id est stercorare. §. 2. *Voluptuosæ* sunt, balinea exstruere.

15. NERATIUS lib. 2 Membranarum.

QUod dicitur, *Impensas*, *quæ in res dotales necessario factæ sunt*, *dotem deminuere*, ita interpretandum est, ut si quid extra tutelam necessa-

cessariam in res dotales impensum est, id [est], in ea causa sit: nam tueri res dotales vir suo sumptu debet. alioquin tam cibaria dotalibus mancipiis data, & quævis modica ædificiorum dotalium refectio, & agrorum quoque cultura dotem minuent: omnia enim hæc in specie necessariarum impensarum sunt. Sed ipsæ res ita præstare intelliguntur, ut non tam impendas in eas, quam, deducto eo, minus ex his percepisse videaris. Quæ autem impendia, secundum eam distinctionem, ex dote deduci debeant, non tam facile in universum definiri, quam per singula ex genere & magnitudine impendiorum æstimari possunt.

16. IDEM [lib. 6 Membranarum].

ET ante omnia quæcunque impensæ quærendorum fructuum causa factæ erunt, (quamquam eædem etiam colendi causa fiant, ideoque non solum ad percipiendos fructus, sed etiam ad conservandam ipsam rem speciemque ejus necessariæ sint) eas vir ex suo facit: nec ullam habet eo nomine ex dote deductionem.

TIT. II.

[DE ACTIONE] RERUM AMOTARUM.

1. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

RErum amotarum judicium singulare introductum est, adversus eam quæ uxor fuit; quia non placuit, cum ea furti agere posse: quibusdam existimantibus, ne quidem furtum eam facere, ut Nerva, Cassio, quia societas vitæ quodammodo dominam eam faceret; aliis, ut Sabino & Proculo, furto quidem eam facere, sicuti filia patri faciat, sed furti non esse actionem constituto jure: in qua sententia & Julianus rectissime est.

2. GAIUS lib. ad Edictum Prætoris, titulo *De re judicata*.

NAm, in honorem matrimonii, turpis actio adversus uxorem negatur.

3. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

ET ideo, si post divortium easdem res contrectat, etiam furti tenebitur. §. 1. Item si servus ejus furtum fecerit, furti cum ea agere possumus. §. 2. Sed & cum uxore furti agere possibile est: si ei, cui heredes simus, furtum fecit; vel nobis, antequam nuberet. tamen, propter reverentiam personarum, in utroque casu furtivam tantum condictionem competere, non etiam furti actionem, dicimus. §. 3. Item verum est quod Ofilius ait, etiam eas res quas divortii tempore mulier comederit, vendiderit, donaverit, qualibet ratione consumpserit, rerum amotarum judicio contineri. §. 4. Si filiafamilias res amoverit, Mela, Fulcinius ajunt, de peculio dandam actionem: quia displicuit eam furti obligari, vel in ipsam ob res amotas dari actionem. Sed si pater adjuncta filia de dote agat, non aliter ei dandam actionem, quam si filiam rerum amotarum judicio in solidum & cum satisdatione defendat: sed mortua filia, in patrem rerum amotarum actionem dari non oportere, Proculus ait; nisi quatenus ex ea re pater locupletior sit,

4. POMPONIUS [lib. 16 ad Sabinum.]

DOlove malo fecerit, quo minus ad eum pervenerit.

5. PAPINIANUS [lib. 11 Quæstionum.]

VIva quoque filia, quod ad patrem ex rebus amotis pervenit, utili judicio petendum est.

6. PAULUS [lib. 7 ad Sabinum.]

COntra nurum quoque socero hoc judicium dandum, Atilicinus & Fulcinius ajunt. §. 1. Quotiens filiofamilias dos data est, socerum ob res divortii causa amotas, furti agere non posse. §. 2. Item cum rerum amotarum etiam in virum datur judicium, si filiusfamilias maritus sit, utrum de peculio an in ipsum actio dari debeat? Eadem repetemus, quæ de filiafamilias diximus. §. 3. Si post divortium maritus decesserit, heres ejus rerum amotarum judicio uti potest. §. 4. Item heres mulieris ex hac causa tenebitur, sicut condictionis nomine ex causa furtiva. §. 5. Sed si morte mariti solutum sit matrimonium, heres mariti hereditatis petitione, vel ad exhibendum actione eas consequi poterit: Aristo & condici ei posse recte putat, quia ex injusta causa apud eam essent. §. 6. Quod si mortuo viro amoverit, non fecit furtum: quia rei hereditariæ nondum possessæ non fit furtum: ideoque aut vindicari poterunt, aut in hereditatis petitionem venient.

7. ULPIANUS [lib. 36 ad Sabinum.]

MUlier habebit rerum amotarum actionem adversus virum: & compensare potest [mulier] cum actione, qua maritus agere vult ob res amotas.

8. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

SI, cum dos solveretur mulieri, aut satis doti fieret, dictum non esset, *actum iri rerum amotarum*: nihilominus agi potest. nam & cum dos nulla sit, eadem actio detur. §. 1. Sabinus ait, si mulier res quas amoverit non reddat, æstimari debere, quanti in litem vir jurasset.

9. PAULUS lib. 37 ad Edictum.

NOn enim æquum est, invitum suo pretio res suas vendere.

10. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

IDeoque nec debere eum pro evictione promittere: quod ex contumacia mulieris id ita acciderit.

11. ULPIANUS lib. 33 ad Edictum.

MArcellus lib. 8 Digestorum scribit, Sive vir uxorem, sive uxor virum domo expulit, & res amoverunt: rerum amotarum teneri. §. 1. Qui rerum amotarum instituit actionem, si velit magis jusjurandum deferre, cogitur adversarius jurare, *Nihil divortii causa amotum esse*: dum prius de calumnia juret, qui jusjurandum defert. §. 2. Jurare autem tam vir quam uxor cogetur. Pater autem amoventis jurare non cogitur: cum iniquum sit, de alieno facto alium jurare: Is ergo cogitur jurare, qui amovisse dicitur; & idcirco nec heres ejus, qui, quæve amovisse dicetur, jurare cogetur. §. 3. Si quis delatum sibi jusjurandum referre velit, non videtur Prætor permisisse:

12. PAULUS lib. 7 Brevium.

NOn magis, quam si quis ei, qui furti agat, jusjurandum deferat, an ipse fur sit.

13. ULPIANUS lib. 33 ad Edictum.

IDeo Labeo scribit, mulieri non esse permittendum referre jusjurandum: & ita Edictum ordinatum videtur.

14. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

DE rebus amotis permittendum marito, vel uxori, de quibusdam rebus jusjurandum deferre, de quibusdam probare.

15. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

NIhil interest, utrum simul, an separatim habitaverunt: cum actio rerum amotarum competat etiam adversus eam, quæ ex ea domo subtraxit, in qua non simul cum viro habitavit. §. 1. Uxor, & nurus, & pronurus, viro, & socero, & prosocero furtum facere possunt: furti autem non tenentur. nisi forte emancipatus

tus

tus sit filius: tunc enim nurus patri ejus & furtum facit, & furti tenetur.

16. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

AD fiscum mariti bonis devolutis, uxor rerum amotarum nomine in simplum convenitur: quamvis alii in quadruplum condemnentur.

17. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

SI concubina res amoverit, hoc jure utimur, ut furti teneatur: Consequenter dicemus, ubicunque cessat matrimonium, utputa in ea, quæ tutori suo nupsit, vel contra mandata convenit, vel sicubi alibi cessat matrimonium, cessare rerum amotarum actionem: quia competit divortii causa. §. 1. *Res amotas* dicimus non solum eas, quas mulier amovit cum divortii consilium inisset, sed etiam eas, quas nupta amoverit, si, cum discederet, eas celaverit. §. 2. Non solum eas res, quæ extant, in rerum amotarum judicium venire, Julianus ait, verumetiam eas, quæ in rerum natura esse desierunt: Simili modo etiam certi condici eas posse, ait. §. 3. Quæ viro suo res pignori datas amoverit, hoc judicio tenebitur:

18. PAULUS lib. 6 Quæstionum.

SEd & domino condictio competet. sed alterutri agere [re] permittendum est.

19. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

SEd & si divortii tempore fures in domum mariti induxerit, & per eos res amoverit, ita ut ipsa non contrectaverit: rerum amotarum judicio tenebitur. Verum est itaque, quod Labeo scripsit, uxorem rerum amotarum teneri, etiam si ad eam res non pervenerit.

20. MARCELLUS lib. 7 Digestorum.

SI rem, quam maritus bona fide emerat, uxor amovit, vel opem furi tulit, idque fecit divortii causa: rerum amotarum judicio damnabitur.

21. PAULUS lib. 37 ad Edictum.

SI mulier, cum de viri vita desperasset, subreptis quibusdam rebus divortisset: si convaluerit vir, utilis rerum amotarum actio ei danda est. §. 1. Si servus mulieris jussu dominæ divortii causa res amoverit, Pedius putat, ne furtum eum facere; quoniam nihil lucri sui causa contrectet: nec videri furtum facienti opem ferre, cum mulier furtum non faciat; quamvis servus in facinoribus domino dicto audiens esse non debeat. sed rerum amotarum actio erit. §. 2. At si in dotem servus datus furtum viro fecerit, si quidem mulier talem esse eum scierit, totum damnum viro sarcietur: quod si ignoraverit, tunc non ultra condemnationem noxæ multanda erit.

§. 3. Rerum amotarum actio damnum repræsentat, etiamsi postea dotis exactio competat. §. 4. Commodi quoque, si quod amotis rebus amiserit vir, ratio habenda est. §. 5. Hæc actio, licet ex delicto nascatur, tamen rei persecutionem continet: & ideo non anno finitur, sicut & condictio furtiva. Præterea & heredibus competit. §. 6. Nec viro, nec mulieri prodest in hoc judicio, si facere non possunt: pendet enim id ex furto.

22. JULIANUS lib. 19 Digestorum.

SI propter res amotas egero cum muliere, & lis æstimata sit: an actio ei danda sit, si amiserit possessionem? movet [me], quia dolo adquisiit possessionem. Respondi, qui litis æstimationem suffert, emptoris loco habendus est. ideo si mulier, cum qua rerum amotarum actum est, æstimationem litis præstiterit, adversus vindicantem maritum vel heredem mariti exceptionem habet: & si amiserit possessionem, in rem actio ei danda est. §. 1. Si mulier mortis causa res amoverit, deinde mortuus est maritus: hereditatis petitione, vel actione ad exhibendum consequi poterit heres id, quod amotum est.

23. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

REdintegrato matrimonio, si iterum divortium factum erit: ob res amotas prioris divortii causa, item ob impensas donationesque priore matrimonio factas, manere actionem existimavit.

24. ULPIANUS lib. 5 Regularum.

OB res amotas, vel proprias viri vel etiam dotales, tam vindicatio, quam condictio viro adversus mulierem competit: & in potestate est, qua velit actione uti.

25. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

REum quidem amotarum judicium sic habet locum, si divortii consilio res amotæ fuerint, & secutum divortium fuerit: sed si in matrimonio uxor marito res subtraxerit; licet cessat rerum amotarum actio, tamen ipsas res maritus condicere potest: nam jure gentium, condici puto posse res ab his, qui non ex justa causa possident.

26. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinciale.

REum amotarum actio condictio est.

27. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

REum amotarum actio ob adulterii crimen, quo mulier postulata est, non differtur.

28. PAULUS lib. 6 Quæstionum.

SI uxor rem viri ei, cui eam vir commodaverat, subripuerit, isque conventus sit: habebit furti actionem, quamvis vir habere non possit.

29. TRYPHONINUS lib. 11 Disputat.

REum amotarum æstimatio ad tempus quo amotæ sunt referri debet: nam veritate furtum fit, etsi lenius coërcetur mulier. quare nec a bonæ fidei possessore ita res amotæ usucapiuntur. sed si pluris factæ non restituuntur quæ amotæ sunt, crescit æstimatio, ut in condictione furtivæ rei.

30. PAPINIANUS lib. 11 Quæstionum.

CUm soluto matrimonio rerum amotarum judicium contra mulierem instituitur, redintegrato rursus matrimonio solvitur judicium.

TIT. III.

DE AGNOSCENDIS ET ALENDIS LIBERIS, VEL PARENTIBUS, VEL PATRONIS, VEL LIBERTIS.

1. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

SEnatusconsultum, quod factum est *de liberis adgnoscendis*, duas species complectitur: unam eorum, qui agnoscunt; aliam earum, quæ falsum partum subjiciunt. §. 1. Permittit igitur *Mulieri, parentive, in cujus potestate est, vel ei, cui mandatum ab eis est, si putet prægnatem, denunciare intra dies triginta post divortium connumerandos ipsi marito, vel parenti, in cujus potestate est; aut domum denunciare, si nullius eorum copiam habeat.* §. 2. *Domum* accipere debemus, hospitium, si in civitate maneat: quod si non sit, sed in villa, vel in municipio, illic ubi larem matrimonio collocarent.

§. 3. Denunciare autem hoc tantum, *esse mulierem ex eo prægnantem.* non ergo hoc denunciat, ut mittat custodes maritus: sufficit enim mulieri [hoc] notum facere, *quod sit prægnas*; mariti est jam aut mittere custodes, aut ei denunciare *quod non sit ex se prægnas.* Hoc autem vel ipsi marito, vel alii nomine ejus facere permittitur.

§. 4. Pœ-

§. 4. Pœna autem mariti ea est, ut, *Nisi aut custodes præmiserit, aut contra denunciaverit* non esse ex se prægnatem, *cogatur maritus partum agnoscere: & si non agnoverit, extra ordinem coërcetur.* Debebit igitur respondere, *non esse ex se prægnatem*, aut nomine ejus responderi: Quod si factum fuerit, non alias necesse habebit agnoscere, nisi vere filius fuerit. §. 5. Illud notandum est, quod *denunciatio* à marito non incipit, sed à muliere. §. 6. Sed si maritus ultro custodes offerat, & ea non admittat; vel si non denunciaverit mulier; aut si denunciaverit quidem, custodes autem arbitrio judicis non admiserit: liberum est marito parentive ejus, partum non agnoscere. §. 7. Si mulier [esse] se prægnatem intra triginta dies non denunciaverit, postea denuncians, causa cognita audiri debebit.

§. 8. Quinimo, & si in totum omiserit denunciationem, Julianus ait, nihil hoc nocere ei, quod editur. §. 9. *Dies* autem *triginta* continuos accipere debemus ex die divortii, non utiles. §. 10. Eleganter autem apud Julianum lib. 19 Digestorum quæritur: Si intra dies triginta mulier marito non denunciaverit, & intra triginta partum ediderit: an Senatusconsulto locus sit? Et ait, Plancianum Senatusconsultum cessare: quia de eo partu non videtur sentire, qui intra diem trigesimum nascatur: quippe dies triginta ad denunciandum præstituit Senatus. Sed hanc rem non facere præjudicium partui, arbitror. §. 11. Quemadmodum per contrarium, si maritus uxore denunciante custodes miserit, nullum præjudicium sibi faciat. Licebit igitur ei partum editum ex se negare: nec ei nocebit, quod ventrem custodierit. Et ita Marcellus lib. 7 Digestorum scripsit. ait enim: Sive quis neget uxorem, sive ex se prægnatem, sine præjudicio recte mittet custodes; maxime si missurus idipsum protestetur. §. 12. Julianus lib. 19 Digestorum scripsit: Quod Senatusconsulto comprehensum est, *Si mulier viro denunciaverit, se ex eo concepisse, & is, cui denunciatum erit, custodes ad ventrem custodiendum inspiciendumque non miserit, neque contestato dixerit eam ex se prægnatem non esse, ut ei id, quod editum sit, agnoscere sit necesse*, non eo pertinet, ut, si quis agnoscere se filium diceret, suum heredem haberet, quamvis ex alio conceptus sit: quandoque enim inquit) cœpit causa agi, grande præjudicium adfert pro filio confessio patris. §. 13. Idem per contrarium quoque ait, *si mulier, divortio facto, non fecerit ea*, quæ Senatusconsulto præcipiuntur, *ut liceat patri non agnoscere*, non eo pertinere, ut filius natus suum se dicere non possit, sed ad id tantum, ut ita pater alere eum cogatur, si constiterit eum filium esse. §. 14. Idem Julianus scribit, si, uxore denunciante se prægnatem, maritus non negaverit, non utique suum illi partum effici: cogendum tamen alere. Cæterum [si] esse satis injuriosum ait, si quis longo tempore afuerit, & reversus uxorem prægnatem invenerit, & idcirco rejecerit, si quid ex his quæ Senatusconsulto continentur omiserit, suum heredem ei nasci. §. 15. Ex his apparet, sive uxor omiserit, quæ eam ex Senatusconsulto observare oportuit, nihil præjudicare filio, si filius est, non tantum in jure sui, verum ne in alimentis quidem, secundum D. Pii rescriptum: sive maritus neglexerit facere quæ ex Senatusconsulto debet, natum cogitur omnimodo alere; cæterum recusare poterit filium.

§. 16. Plane, si denunciante muliere negaverit *ex se esse prægnatem*, tametsi custodes non miserit, non evitabit quominus quæratur, *an ex eo mulier prægnas sit*. Quæ causa si fuerit acta apud judicem, & pronunciaverit, cum de hoc agetur, quod ex eo prægnas fuerit nec ne, in ea causa esse ut agnosci debeat: sive filius non fuit, sive fuit, esse suum,

2. JULIANUS lib. 19 Digestorum.

IN omnibus causis. quare & fratribus [suis] consanguineus erit.

3. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

SIve contra pronunciaverit: non fore suum, quamvis suus fuerit. Placet enim ejus rei judicem jus facere. & ita Marcellus libro septimo Digestorum probat: Eoque jure utimur.

§. 1. Quia Plancianum Senatusconsultum ad eos partus pertinet, qui post divortium eduntur, aliud Senatusconsultum temporibus D. Hadriani factum est, *Ut etiam si constante matrimonio partus sit editus, de agnoscendo eo agatur.*

§. 2. Quid ergo, si quis post mortem patris nascatur avo superstite, in cujus potestate recasurus est: ut si ex filio ejus susceptus probetur? videndum, quid dici debeat. Et certe probandum est, cum avo præjudicium de partu agnoscendo similiter agendum. §. 3. Quid si hoc ipsum in quæstionem veniat, utrum in matrimonio, an postea editus sit? Dicendum est, & super hoc ex Senatusconsultis agendum.

§. 4. Et quid [sit], si, an uxor fuerit, disceptetur? Et Julianus Sexto Cæcilio Africano respondit, locum esse præjudicio.

§. 5. Illud tenendum, hæc Senatusconsulta post mortem parentis cessare, si is supersit in cujus potestatem recasuri non sunt. Quid ergo est in petitione hereditatis, quam filius intendit? quæretur, utrum ex eo natus sit, cujus hereditatem petit, an non? Adeo hoc verum est, ut Julianus lib. 19 Digestorum scribat, si vivo patre redditum sit præjudicium, & antequam sententia feratur pater decesserit, transeundum ad Carbonianum Edictum. §. 6. Item hæc Senatusconsulta pertinent ad eos, qui sui heredes adgnascantur: cæterum si forte non sint in potestatem recasuri, verius est Senatusconsulta cessare.

4. PAULUS [lib. 2 Sententiarum.]

NEcare videtur non tantum is qui partum perfocat: sed & is qui abjicit; & qui alimonia denegat; & [is] qui publicis locis misericordiæ causa exponit, quam ipse non habet.

5. ULPIANUS lib. 2 de Officio Consulis.

SI quis à liberis ali desideret; vel [si] liberi ut à parente exhibeantur: judex de ea re cognoscet. §. 1. Sed utrum eos tantum liberos, qui sunt in potestate, cogatur quis exhibere, an vero etiam emancipatos, vel ex alia causa sui juris constitutos, videndum est. Et magis puto, etiam si non sunt liberi in potestate, alendos à parentibus: & vice mutua alere parentes debere. §. 2. Utrum autem tantum patrem, avumve paternum, proavumve paterni avi patrem, cæterosque virilis sexus parentes [alere cogamur], an vero etiam matrem, cæterosque parentes [&] per illum sexum contingentes cogamur alere, videndum. Et magis est, ut utrubique se judex interponat, quorundam necessitatibus facilius succursurus, quorundam ægritudini: & cum ex æquitate hæc res descendat, caritateque sanguinis, singulorum desideria perpendere judicem oportet. §. 3. Idem in liberis quoque exhibendis à parentibus, dicendum est.

§. 4. Ergo

§. 4. Ergo & matrem cogemus, præſertim vulgo quæſitos liberos alere: nec non ipſos eam. §. 5. Item Divus Pius ſignificat, quaſi avus quoque maternus alere compellatur.

§. 6. Idem reſcripſit, ut filiam ſuam pater exhibeat, ſi conſtiterit apud judicium, juſte eam procreatam. §. 7. Sed ſi filius poſſit ſe exhibere, æſtimare judices debent, ne non debeant ei alimenta decernere. Denique idem Pius ita reſcripſit: [*Aditi à te*] *competentes judices ali te à patre tuo jubebunt pro modo facultatium ejus: ſi modo, cum opificem te eſſe dicas, in ea valetudine es, ut operis ſufficere non poſſis.* §. 8. Si vel parens neget filium, idcircoque alere ſe non debere contendat; vel filius neget parentem: ſummatim judices oportet ſuper ea re cognoſcere. ſi conſtiterit filium vel parentem eſſe, tunc ali jubebunt; cæterum ſi non conſtiterit, nec decernent alimenta. §. 9. Meminiſſe autem oportet, & ſi pronunciaverint ali oportere, attamen eam rem præjudicium non facere veritati: nec enim hoc pronunciatur, *filium eſſe*, ſed *ali debere*: Et ita D. Marcus reſcripſit. §. 10. Si quis ex his alere detrectet, pro modo facultatium alimenta conſtituentur: quod ſi non præſtentur, pignoribus captis & diſtractis cogetur ſententiæ ſatisfacere. §. 11. Idem judex æſtimare debet, num habeat aliquid parens, vel an pater, [quod] merito filios ſuos nolit alere: Trebatio denique Marino reſcriptum eſt, merito patrem eum nolle alere, quod eum detulerat.

§. 12. Non tantum alimenta, verumetiam cætera quoque onera liberorum patrem ab judice cogi præbere, Reſcriptis continetur.

§. 13. Si impubes ſit filius emancipatus, patrem inopem alere cogetur: Iniquiſſimum enim quis merito dixerit, patrem egere, cum filius ſit in facultatibus. §. 14. Si mater alimenta, quæ fecit in filium, à patre repetat, cum modo eam audiendam. [Ita] D. Marcus reſcripſit Antoniæ Montanæ in hæc verba: *Sed & quantum tibi alimentorum nomine, quibus neceſſario filiam tuam exhibuiſti, à patre ejus præſtari oporteat, judices æſtimabunt: nec impetrare debes ea, quæ exigente materno affectu in filiam tuam erogatura eſſes, etiamſi à patre ſuo educeretur.* §. 15. A milite quoque filio, qui in facultatibus ſit, exhibendos parentes eſſe, pietatis exiſtimat ratio. §. 16. Parens quamvis ali à filio ratione naturali debeat, tamen æs alienum ejus non eſſe cogendum exſolvere filium, reſcriptum eſt. §. 17. Item reſcriptum eſt, heredes filii ad ea præſtanda, quæ vivus filius ex officio pietatis ſuæ dabit, invitos cogi non oportere: niſi in ſummam egeſtatem pater deductus eſt. §. 18. Solent judices cognoſcere & inter patronos & libertos, ſi alendis his agatur: itaque ſi negent ſe eſſe libertos, cognoſcere eos oportebit: quod ſi libertos conſtiterit, tunc demum decernere, ut alant. Nec tamen alimentum decretum tollet liberto facultatem, quo minus præjudicio certare poſſit, ſi libertum ſe neget. §. 19. Alimenta autem pro modo facultatium erunt præbenda, egentibus ſcilicet patronis: cæterum, ſi ſit unde ſe exhibeant, ceſſabunt partes judicis.

§. 20. Utrum autem tantum patroni alendi ſint, an etiam patronorum liberi, tractari poteſt? Et puto, cauſa cognita, judices & liberos quoque patronorum alendos decernere: non quidem tam facile ut patronos, ſed nonnunquam & ipſos. nam & obſequium non ſolum patronis, verumetiam liberis eorum debere præſtari.

§. 21. Sed & libertus maternus alere cogitur. §. 22. Si quis à liberti liberto ali ſe deſideret; vel ab eo, quem ex cauſa fideicommiſſi manumiſit, quemque ſuis nummis redemit: non debet audiri: ut & Marcellus ſcribit. exæquatque eum, qui mercedes exigendo jus libertorum amiſit. §. 23. Sed & patroni filium, qui capitis accuſavit libertum paternum, negat exhibendum. §. 24. Sed & liberta cogitur patronum alere. §. 25. De alimentis patroni arbiter ſolet dari, arbitraturus quantum ſit in facultatibus: ut perinde poſſint alimenta moderari. quæ tamdiu præſtabuntur, quamdiu liberto ſuperſit, patrono deſit. §. 26. Patrem & matrem patroni, cum patronus & filii ejus minime ſuperſint, alere egentes ipſi [liberti], ſi idonei facultatibus ſint, coguntur.

6. MODESTINUS [lib. ſingul. de Manumiſſionibus.]

ALimenta, liberto petente, non præſtando patronus amiſſione libertatis cauſa impoſitorum, & hereditatis liberti, punietur: non autem neceſſe habebit præſtare, etiam ſi poteſt.

§. 1. Imperatoris Commodi Conſtitutio talis profertur: *Cum probatum ſit, contumeliis patronos à libertis eſſe violatos, vel illata manu atroci eſſe pulſatos, aut etiam paupertate vel corporis valetudine laborantes relictos: primum eos in poteſtatem patronorum redigi, & miniſterium dominis præbere cogi: ſin autem nec hoc modo admoneantur, vel à Præſide emptori addicentur, & pretium patronis tribuetur.*

7. IDEM lib. 5 Reſponſorum.

SI neget, qui maritus fuiſſe dicitur, *matrimonium eſſe contractum, eo quod eam, quæ ſe uxorem fuiſſe dicit, ancillam eſſe probare paratus ſit:* alimenta quidem liberis præſtare interim compellendum; ſin autem conſtiterit eam ſervam fuiſſe, nihil ei, qui paſcendos curavit, ex hoc præjudicium generare reſpondit.

8. MARCELLUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

NOn quemadmodum maſculorum liberorum noſtrorum liberi ad onus noſtrum pertinent, ita & in fœminis eſt: nam manifeſtum eſt, id quod filia parit, non avo, ſed patri ſuo eſſe oneri; niſi pater aut non ſit ſuperſtes, aut egens eſt.

9. PAULUS lib. ſingul. de Jure patronatus.

IN bonis ſuperſtitum libertorum nullum omnino jus patroni liberive patronorum habent: niſi ſi tam eſſe infirmos, tamque pauperes, Præſidibus probaverint, ut merito menſtruis alimentis à libertis ſuis adjuvari debeant. Idque jus ita plurimis Principum Conſtitutionibus manifeſtatur.

TIT. IV.

DE INSPICIENDO VENTRE, CUSTODIENDOQUE PARTU.

1. ULPIANUS lib. 24 ad Edictum.

TEmporibus Divorum Fratrum cum hoc incidiſſet, ut maritus quidem prægnatem mulierem diceret, uxor negaret, Conſulti Valerio Priſciano Prætori Urbano reſcripſerunt in hæc verba: *Novam rem deſiderare Rutilius Severus videtur, ut uxori quæ ab eo diverterat, & ſe non eſſe prægnatem profiteatur, cuſtodem apponat: & ideo nemo mirabitur, ſi nos quoque novum conſilium & remedium ſuggeramus. Igitur ſi perſtat in eadem poſtulatione, commodiſſimum eſt, eligi honeſtiſſimæ fœminæ domum, in quam Domitia veniat: & ibi tres obſtetrices, probatæ & artis & fidei, quæ à te aſſum-*

assumptæ fuerint, eam inspiciant: Et si quidem vel omnes, vel duæ renunciaverint prægnatem videri, *tunc persuadendum mulieri erit, ut perinde custodem admittat, atque si ipsa hoc desiderasset: Quod si enixa non fuerit, sciat maritus, ad invidiam existimationemque suam pertinere; ut non immerito possit videri captasse hoc ad aliquam mulieris injuriam: Si autem vel omnes, vel plures*, non esse gravidam, *renunciaverint, nulla causa custodiendi erit.*

§. 1. Ex hoc rescripto evidentissime apparet, Senatusconsulta de liberis agnoscendis locum non habuisse, si mulier dissimularet se prægnatem, vel etiam negaret: Nec immerito: * partus enim, antequam edatur, mulieris portio est, vel viscerum. Post editum plane partum à muliere, jam potest maritus jure suo filium per Interdictum desiderare aut exhiberi sibi, aut ducere permitti, extra ordinem. Igitur Princeps in causa necessaria subvenit. §. 2. Secundum quod Rescriptum evocari mulier ad Prætorem poterit, & apud eum interrogari, *an se putet prægnatem*: cogendaque erit respondere.

§. 3. Quid ergo, si non responderit, aut non veniat ad Prætorem, numquid Senatusconsulti pœnam adhibemus, scilicet ut liceat marito non agnoscere? Sed finge, non esse eo contentum maritum: qui se patrem potius optet, quam carere filio velit. Cogenda igitur erit remediis Prætoris, & in jus venire, & si venit respondere: pignoraque ejus capienda, & distrahenda, si contemnat; vel multis coërcenda. §. 4. Quid ergo, si interrogata dixerit *se prægnatem?* Ordo Senatusconsultis expositus sequetur: quod si negaverit, tunc secundum hoc Rescriptum Prætor debebit obstetrices adhibere. §. 5. Et notandum, quod non permittitur marito vel mulieri obstetricem adhibere, sed omnes à Prætore adhibendæ sunt. §. 6. Item Prætor domum honestæ matronæ eligere debet, in qua mulier veniat, ut possit inspici. §. 7. Quid ergo, si inspici se non patiatur, vel ad domum non veniat? Æque Prætoris auctoritas interveniet.

§. 8. Si omnes, vel plures renunciaverint *prægnatem non esse*, an mulier possit injuriarum experiri ex hac causa? Et magis puto, agere eam injuriarum posse; sic tamen, si injuriæ faciendæ causa id maritus desideravit: cæterum, si non injuriæ faciendæ animo, sed quia juste credidit, vel nimio voto liberorum suscipiendorum ductus est, vel ipsa eum illexerat ut crederet, quod constante matrimonio hoc fingebat, æquissimum erit ignosci marito. §. 9. Meminisse autem oportet, tempus non esse præstitutum Rescripto: quamvis in Senatusconsultis de liberis agnoscendis triginta dies præstituantur mulieri. Quid ergo? Semper dicemus marito licere uxorem ad Prætorem evocare? an vero & ipsi triginta dies præstituimus? Et putem, Prætorem causa cognita debere maritum & post triginta dies audire. §. 10. De inspiciendo ventre, custodiendoque partu, sic Prætor ait: SI MULIER MORTUO MARITO PRÆGNATUM SE ESSE DICET, HIS AD QUOS EA RES PERTINEBIT, PROCURATORIVE EORUM, BIS IN MENSE DENUNCIANDUM CURET, UT MITTANT, SI VELINT, QUÆ VENTREM INSPICIENT. MITTANTUR [AUTEM] MULIERES LIBERÆ DUMTAXAT QUINQUE: HÆQUE SIMUL OMNES INSPICIANT: DUM NE QUA EARUM, DUM INSPICIT, INVITA MULIERE VENTREM TANGAT. MULIER IN DOMU HONESTISSIMÆ FOEMINÆ PARIAT, QUAM EGO CONSTITUAM. † MULIER ANTE DIES TRIGINTA QUAM PARITURAM SE PUTAT, DENUNCIET HIS AD QUOS EA RES PERTINET, PROCURATORIBUSVE EORUM, UT MITTANT, SI VELINT, QUI VENTREM CUSTODIANT. IN QUO CONCLAVI MULIER PARITURA ERIT, IBI NE PLURES ADITUS SINT, QUAM UNUS: SI ERUNT, EX UTRAQUE PARTE TABULIS PRÆFIGANTUR. ANTE OSTIUM EJUS CONCLAVIS LIBERI TRES, ET TRES LIBERÆ CUM BINIS COMITIBUS CUSTODIANT. QUOTIESCUNQUE EA MULIER IN ID CONCLAVE, ALIUDVE QUOD, SIVE IN BALINEUM IBIT, CUSTODES, SI VOLENT, ID ANTE PROSPICIANT: ET EOS QUI INTROIERINT, EXCUTIANT. CUSTODES, QUI ANTE CONCLAVE POSITI ERUNT, SI VOLUNT, OMNES, QUI CONCLAVE AUT DOMUM INTROIERINT, EXCUTIANT. MULIER, CUM PARTURIRE INCIPIAT, HIS AD QUOS EA RES PERTINET, PROCURATORIBUSVE EORUM DENUNCIET, UT MITTANT QUIBUS PRÆSENTIBUS PARIAT. MITTANTUR MULIERES LIBERÆ DUMTAXAT QUINQUE: ITA UT, PRÆTER OBSTETRICES DUAS, IN EO CONCLAVI NE PLURES MULIERES LIBERÆ SINT, QUAM DECEM: ANCILLÆ, QUAM SEX. HÆ, QUÆ INTUS FUTURÆ ERUNT, EXCUTIANTUR OMNES IN EO CONCLAVI, NE QUA PRÆGNANS SIT. TRIA LUMINA, NE MINUS, IBI SINT: SCILICET, QUIA TENEBRÆ AD SUBJICIENDUM APTIORES SUNT. † QUOD NATUM ERIT, HIS AD QUOS EA RES PERTINET, PROCURATORIBUSVE EORUM, SI INSPICERE VOLENT, OSTENDATUR. APUD EUM EDUCATUR, APUD QUEM PARENS JUSSERIT. SI AUTEM NIHIL PARENS JUSSERIT, AUT IS, APUD QUEM VOLUERIT EDUCARI, CURAM NON RECIPIET, APUD QUEM EDUCETUR, CAUSA COGNITA CONSTITUAM. IS, APUD QUEM EDUCABITUR QUOD NATUM ERIT, QUOAD TRIUM MENSUM SIT, BIS IN MENSE EX EO TEMPORE; QUOAD SEX MENSUM SIT, SEMEL IN MENSE; A SEX MENSIBUS QUOAD ANNICULUS FIAT, ALTERNIS MENSIBUS; AB ANNICULO QUOAD FARI POSSIT, SEMEL IN SEX MENSIBUS, UBI VOLET, OSTENDAT. SI CUI VENTREM INSPICI,

CI, CUSTODIRIVE, ADESSE PARTUI LICITUM NON ERIT, PACTUMVE QUID ERIT, QUOMINUS EA ITA FIANT, UTI SUPRA COMPREHENSUM EST: EI, QUOD NATUM ERIT, POSSESSIONEM CAUSA COGNITA NON DABO: SIVE QUOD NATUM ERIT, UT SUPRA CAUTUM EST, INSPICI NON LICUERIT. QUAS UTIQUE ACTIONES ME DATURUM POLLICEOR HIS, QUIBUS EX EDICTO MEO BONORUM POSSESSIO DATA SIT, EAS, SI MIHI JUSTA CAUSA VIDEBITUR ESSE, EI NON DABO.

§. 11. Quamvis sit manifestissimum Edictum Prætoris, attamen non est negligenda interpretatio ejus. §. 12. Denunciare igitur mulierem oportet his scilicet, quorum interest partum non edi, vel totam habituris hereditatem, vel partem ejus, sive ab intestato, sive ex testamento. §. 13. Sed & si servus heres institutus fuerit, *si nemo natus sit*: Aristo scribit, hic quoque servo, quamvis non omnia, quædam tamen circa partum custodiendum arbitrio Prætoris esse concedenda: Quam sententiam puto veram. *Publice enim interest, partus non subjici: ut ordinum dignitas, familiarumque salva sit.* ideoque etiam servus iste, cum sit in spe constitutus successionis, qualis qualis sit, debet audiri, rem & publicam & suam gerens.

§. 14. Denunciari autem oportet his, quos proxima spes successionis contingit: utputa primo gradu heredi instituto; non etiam substituto: &, si intestatus paterfamilias sit, his, qui primum locum ab intestato tenent: si vero plures sint simul successuri, omnibus denunciandum est. §. 15. Quod autem Prætor ait, *causa cognita se possessionem non daturum, vel actiones denegaturum*, eo pertinet, ut si per rusticitatem aliquid fuerit omissum ex his, quæ Prætor servari voluit, non obsit partui: Quale est enim, si quid ex his, quæ leviter observanda Prætor edixit, non sit factum, partui denegari bonorum possessionem? Sed mos regionis inspiciendus est, & secundum eum & observari ventrem, & partum, & infantem oportet.

2. JULIANUS lib. 24 Digestorum.

EDictum *de custodiendo partu* derogatorium est ejus, quod ad Carboniani decreti exemplum comparatum est. §. 1. Sed hoc aliquando remittere Prætor debet, si non malitia, sed imperitia mulieris factum fuerit, ne venter inspiceretur, aut partus custodiretur.

3. PAULUS lib. 14 ad Plautium.

QUi ventri substitutus est, vel institutus, si ventrem servare velit, audiendus est.

4. SCÆVOLA lib. 20 Digestorum.

IS, à quo, *si sine liberis decessisset, quidquid ad eum ex bonis pervenisset sorori fideicommissum* relictum erat, decessit posthuma herede instituta, & substitutis aliis: Quæsitum est, cum uxor defuncti prægnatem se dicat, an sorori, procuratorive ejus, secundum formam Edicti, ventrem inspicere, & partum custodire permittendum sit? Respondi, in ejusmodi specie, de qua quæreretur, posse videri ad ejus, cui fideicommissum datum esset, sollicitudinem perspiciendum, idque causa cognita statuendum.

TIT. V.

SI, VENTRIS NOMINE MULIERE IN POSSESSIONEM MISSA, EADEM POSSESSIO DOLO MALO AD ALIUM TRANSLATA ESSE DICATUR.

1. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

HOc Edicto rectissime Prætor prospexit, ne, dum in favorem partus possessionem polliceatur, aliis prædæ occasionem præbeat.

§. 1. Idcirco constituit actionem in mulierem, quæ in alium hanc possessionem dolo malo transtulit. † Non solum mulierem Prætor coërcet, verum eum quoque, in cujus potestate ea fuerit; scilicet si dolo ipsorum alius in possessionem fuerit admissus: actionemque in tantum pollicetur in eos, quanti interfuerit ejus, qui experitur. §. 2. Necessario Prætor adjecit: *Ut qui per dolum venit in possessionem, cogatur decedere.* Coget autem eum decedere, non Prætoria potestate, vel manu ministrorum, sed melius & civilius faciet, si eum per Interdictum ad jus ordinarium remiserit. §. 3. Interest autem ejus, qui experitur, admissum alium in possessionem non fuisse: cum forte bona fide fructus perceptos consumpserit; aut si prædo venerit in possessionem, a quo fructus consequi non possit, quia solvendo non est. §. 4. Hæc actio etiam post annum dabitur: quia rei habet persecutionem. §. 5. Et si filia [familias] sit, quæ dolo fecit, in patrem dabitur actio, si quid ad eum pervenerit.

2. PAULUS lib. 37 ad Edictum.

D*Olo facit* mulier, non quæ in possessionem venientem non prohibet: sed quæ circumscribendi alicujus causa clam & per quandam machinationem in possessionen introducat.

§. 1. Si & patris & filiæ factum arguetur, in alterum, quem actor velit, reddenda est actio: quia in id, quod agentis interest, datur. Ideo si id, quod ei abest, ab eo, qui in potestate est, servari possit, præter sumptus litis causa factos inutilis erit ei hæc actio.

TIT. VI.

SI MULIER VENTRIS NOMINE IN POSSESSIONE CALUMNIÆ CAUSA ESSE DICETUR.

1. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

SI de possessione ventris nomine quæratur, & deferente herede mulier juraverit *prægnatem se esse*: servandum est jusjurandum. nec tenebitur mulier, quasi calumniæ causa fuerit in possessionem missa: nec vis ei facienda est post jusjurandum. Si tamen peperit, quæretur veritas, an ex eo prægnas fuerit: alteri enim nec prodest nec nocet jusjurandum inter alios factum: nec partui igitur nocebit. §. 1. Et hoc Edictum ex eadem causa proficiscitur, qua superius: debet enim Prætor, quemadmodum facilis est circa bonorum possessionem dandam mulieri ventris nomine, ita calumniam ejus impunitam non relinquere. §. 2. *Per calumniam* autem in possessione fuisse videtur, quæ, sciens prudensque se prægnatem non esse, voluit in possessionem venire. §. 3. Hanc autem actionem Prætor intra annum utilem pollicetur, ultra non: videlicet, quasi pœnalem.

§. 4. Simili autem modo & hic, quanti agentis interfuit, Prætor actionem pollicetur.

§. 5. In parentem etiam Prætor actionem pollicetur: si modo per eum factum sit,

sit, ut in possessionem per calumniam veniret.

§. 6. Competit autem [hæc] actio ei, cujus interfuit in possessionem missam non esse: utputa, vel cohæredi speranti partum, vel [is] qui substitutus fuit, vel qui ab intestato, si partus non fuisset, succedere potuit. §. 7. Interesse autem videtur primum de alimentis, quæ in ventrem sunt erogata: nec enim alias hæc repetuntur, nisi per calumniam in possessionem venit: cæterum, si res calumnia caret, nihil præstabit mulier, qua sine causa alta est sub prætextu ventris. §. 8. Nonnunquam augebitur quod interest: si quis forte dubitans, an prægnas sit, exclusus sit hereditate. nam heredi ejus, qui exclusus est, dandam hanc actionem Julianus ait: siquidem ejus quoque interfuit, non fuisse calumniæ causa in possessione mulierem: quia hoc si non fuisset, adeundo hereditatem institutus, heredi suo locupletiorem hereditatem suam relinqueret. † Sed & hoc imputatur mulieri, quod deminuta sunt multa in hereditate: dum hic contemplatione ventris non attigit hereditatem. §. 9. Idem Julianus lib. 19 Digestorum sic ait: Si substitutus manente muliere in possessione decesserit, heres ejus eadem actione pretium hereditatis à muliere exiget. §. 10. Sed an decedant legata cæteraque onera hereditatis, videndum? Et mihi videtur posse dici, legatarios potius cum muliere usuros hac actione: quia & ipsorum interfuit adiri hereditatem. §. 11. Libertati plane subveniendum erit adversus eum, qui propter hereditatem hac actione egit: scilicet ut fideicommissarias cogatur is præstare, qui pretium utique etiam eorum consequitur: Sed & directis credo Prætorem succurrere oportere, ut interventu suo tueatur eorum libertatem.

§. 12. Si dolus filiæfamilias intervenerit, & particeps doli fuerit pater, suo nomine tenebitur.

TIT. VII.

DE CONCUBINIS.

1. ULPIANUS lib. 2 ad Leg. Juliam & Papiam.

Quæ in concubinatu est, ab invito patrono poterit discedere, & alteri se aut in matrimonium, aut in concubinatum dare. Ego quidem probo in concubina adimendum ei connubium, si patronum invitum deserat: quippe cum honestius sit patrono libertam concubinam, quam matremfamilias habere.

§. 1. Cum Atilicino sentio, & puto, solas eas in concubinatu habere posse sine metu criminis, in quas stuprum non committitur.

§. 2. Qui autem damnatam adulterii in concubinatu habuit, non puto Lege Julia de adulteriis teneri: quamvis, si uxorem eam duxisset, teneretur. §. 3. Si qua in patroni fuit concubinatu, deinde in filii esse cœpit, vel in nepotis, vel contra: non puto eam recte facere; quia prope nefaria est hujusmodi conjunctio, & ideo hujusmodi facinus prohibendum [est].

§. 4. Cujuscunque ætatis concubinam habere posse, palam est: nisi minor annis duodecim sit.

2. PAULUS lib. 12 ad Legem Juliam & Papiam.

Si patronus libertam concubinam habens furere cœperit, in concubinatu eam esse humanius dicitur.

3. MARCIANUS [lib. 12 Institutionum.]

In concubinatu potest esse & aliena liberta, & ingenua, & maxime ea quæ obscuro loco nata est, vel quæstum corpore fecit: alioquin si honestæ vitæ, & ingenuam mulierem in concubinatum habere maluerit, sine testatione hoc manifestum faciente non conceditur; sed necesse est ei, vel uxorem eam habere, vel hoc recusantem stuprum cum ea committere.

§. 1. Nec adulterium per concubinatum ab ipso committitur: nam quia concubinatus per Leges nomen assumpsit, extra Legis pœnam est: ut & Marcellus libr. 7 Digestorum scripsit.

4. PAULUS [lib. 19 Responsorum.]

Concubinam ex sola animi destinatione æstimari oportet.

5. IDEM [lib. 2 Sententiarum.]

Concubinam ex ea provincia, in qua quis aliquid administrat, habere potest.

LIBER VICESIMUSSEXTUS.

TIT. I.

DE TUTELIS.

1. PAULUS [lib. 38 ad Edictum.]

Tutela est (ut Servius definit) *vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum qui propter ætatem suam sponte se defendere nequit, jure civili data, ac permissa.*

§. 1. *Tutores* autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent: exque re ipsa nomen ceperunt. itaque appellantur tutores, quasi *tuitores*, atque *defensores*: sicut *æditui* dicuntur, qui ædes tuentur. §. 2. *Mutus* tutor dari non potest, [quoniam auctoritatem præbere non potest].

§. 3. *Surdum* non posse dari tutorem, plerique, & Pomponius [lib. 69 ad Edictum] probant: quia non tantum loqui, sed & audire tutor debet.

2. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

Non est exigendum à pupillo, ut sibi tutorem petat, aut ut ad tutorem suum proficiscatur.

3. ULPIANUS lib. 37 ad Sabinum.

Qui habet tutorem [pupillus vel pupilla], si furere cœperint, in ea causa sunt, ut in tutela nihilominus durent: quæ sententia Quinti quoque Mucii fuit, & à Juliano probatur. eoque jure utimur, *ut cesset cura, si tutelæ ætas indigeat.* Quare si tutores habent, per furorem in curam non rediguntur: sive non habent, & furor eis accesserit, nihilominus tutores accipere poterunt; quia Lex 12 Tabularum ita accepta est, ut ad pupillos, vel pupillas non pertineat. §. 1. Quia autem in pupillorum persona adgnatos curatores non admittimus, idcirco putavi, etsi minor vigintiquinque annis furiosus sit, curatorem ei non ut furioso, sed ut adulescenti dari, quasi ætatis esset impedimentum: & ita definiemus, ei, quem ætas curæ vel tutelæ subjicit, non esse necesse quasi dementi quæri curatorem. & ita Imperator Antoninus Augustus rescripsit: cum magis ætati, quam dementiæ tantisper sit consulendum. §. 2. Si pupillus pupillave cum justo tutore, tutorve

cum

eum eorum [quo] litem agere vult, & curator in eam rem petitur: utrum ipsis poscentibus datur, an vero & adversario? Et sciendum est, sive agant, sive conveniantur, dari hunc curatorem posse: sed non alias, quam si ipse petat, cui dari eum oportet. † Denique Cassius lib. 6 scripsit, talem curatorem neminem dari posse, nisi præsentem: neque cuique nisi præsenti & postulanti. Itaque infanti non potest dari. † Idem Cassius ait, si pupillus curatorem poscere non vult, quominus cum eo agatur, cogi eum à Prætore debuisse. §. 3. Quolibet loco & tempore hunc curatorem dari posse, Pomponius lib. 16 ad Sabinum scripsit. §. 4. Si pupillus petat talem curatorem, nec addat *in quam rem*: an in omnes controversias datus sit? Et ait Celsus, Servium constituisse, in omnes res datum videri.

4. PAULUS lib. 8 ad Sabinum.

QUod dicitur, *si indistincte datus sit curator, in totam litem datum videri*, fortasse eo spectet, si familiæ erciscundæ, aut communi dividundo, aut finium regundorum actio esset cum tutore: & si indistincte datus esset, non solum eo nomine curator esset, quod ageret pupillus pupillave, sed invicem quoque, quod cum his ageretur. §. 1. Possunt autem vel plures in plurium locum, vel unus in plurium, vel unus unius loco, vel in unam litem, vel in plures curator peti.

5. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

CUm semel petitus sit talis curator, quamdiu is curator maneat, alius in eandem litem curator peti non potest. §. 1. Et, si Titius (verbi gratia) adversus Seium curator petitus sit, idem Titius adversus alium tutorem dari poterit: ut ex diversis causis unus duorum curatorum locum obtineat. † Quod quidem & adversus eundem accidet, si in diversas lites in diversis temporibus idem petatur.

6. ULPIANUS lib. 38 ad Sabinum.

MUto itemque mutæ impuberibus tutorem dari posse, verum est: Sed an auctoritas eis accommodari possit, dubitatur? Et, si potest tacenti, & muto potest: est autem verius (ut Julianus libro 21 Digestorum scripsit) etiam tacentibus auctoritatem posse accommodari.

§. 1. Sub conditione à Præsidibus provinciarum non posse dari tutorem, placet: & si datus sit, nullius esse momenti dationem: Et ita Pomponius ait: Hanc autem adjectionem, quam Præsides provinciarum faciunt, TUTOREM DO SI SATISDEDERIT, non conditionem in se habere, sed admonitionem, non aliter ei tutelam committi, quam [si satisdederit, hoc est, non aliter ei gerere permittendum, quam] si *rem salvam fore* caverit.

§. 2. Tutoris datio neque imperii est, neque jurisdictionis: sed ei soli competit, cui nominatim hoc dedit vel Lex, vel Senatusconsultum, vel Princeps. §. 3. Surdo impuberi poterit tutor dari. §. 4. Ei, cujus pater in hostium potestate est, tutorem dari [non] posse palam est: Sed si datus sit, an in pendenti sit datio, quæri potest? Et non puto dationem valere: sic enim post patris regressum recidit in potestatem, atque si nunquam pater ab hostibus captus fuisset. Imo curator substantiæ dari debet, ne in medio pereat.

7. ULPIANUS [lib. 2 Disputationum.]

SI filiusfamilias tutor à Prætore datus sit: si quidem pater tutelam agnovit, in solidum debet teneri; si non adgnovit, duntaxat de peculio. *Adgnovisse* autem videtur, sive gessit, sive gerenti filio consensit, sive omnino attigit tutelam. Unde cum quidam filio scripsisset, ut diligenter tutelam gereret, CUM SCIAS (inquit) PERICULUM AD NOS PERTINERE, dixi, hunc quoque videri adgnovisse. Plane, si solum, monuit filium, non videtur agnita.

8. IDEM lib. 1 Opinionum.

PAtronus quoque tutor liberti sui fidem exhibere debet: & si qua in fraudem debitorum, quamvis pupilli liberti, gesta sunt, revocari jus publicum permittit.

9. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

IN eos extra ordinem animadvertitur, qui probentur, nummis datis tutelam occupasse; vel pretio accepto operam dedisse ut non idoneus tutor daretur; vel consulto in edendo patrimonio quantitatem minuerit; vel evidenti fraude pupillorum bona alienasset.

10. ULPIANUS [lib. 2 ad Edictum.]

ETiam non municeps tutor dari potest, dummodo municipi detur.

11. PAULUS lib. 3 ad Vitellium.

FUriosus, si tutor datus fuerit, potest intelligi ita dari, *Cum suæ mentis esse cœperit*.

12. IDEM lib. 10 Responsorum.

QUæsitum est, an hi, qui in locum absentis Reipublicæ causa tutores dati sunt, mortuo illo tutores perseverent, an alii petendi essent? Paulus respondit, eos, qui in locum absentis dati sunt, non reverso eo, in eadem causa perseverare usque ad tempus pubertatis.

13. POMPONIUS lib. 2 Enchiridii.

SOlet etiam curator dari aliquando tutorem habenti, propter adversam tutoris valetudinem, vel senium ætatis: qui magis *administrator rerum*, quam *curator* esse intelligitur. §. 1. Est etiam *adjutor tutelæ*, quem solet Prætor permittere tutoribus constituere, qui non possunt sufficere administrationi tutelæ: ita tamen, ut suo periculo eum constituant.

14. ULPIANUS lib. 37 ad Sabinum.

SI adrogati sunt adhuc impuberes, vel deportati sint pupilli: tutores habere desinunt.

§. 1. Item si in servitutem pupillus redigatur, utique finitur tutela. §. 2. Aliis quoque modis desinunt esse tutores: si forte quis ab hostibus fuerit captus, vel pupillus, vel tutor.

§. 3. Sed etsi ad tempus fuerit quis datus, tempore finito tutor esse desinit. §. 4. Præterea, si suspectus quis fuerit remotus, desinit esse tutor. §. 5. Sed etsi ad certam conditionem datus sit, æque evenit, ut desinat esse tutor existente conditione.

15. IDEM lib. 38 ad Sabinum.

SI quis tutor non sit captus ab hostibus, sed missus ad eos quasi legatus, aut etiam receptus ab eis, aut transfugerit: quia servus non efficitur, tutor manet; sed interim à Præsidibus alius tutor dabitur.

16. GAIUS lib. 12 ad Edictum provinciale.

TUtela plerunque virile officium est.

§. 1. Et sciendum est, nullam tutelam hereditario jure ad alium transire: Sed ad liberos virilis sexus perfectæ ætatis descendunt legitimæ, cæteræ non descendunt.

17. PAULUS lib. 8 ad Sabinum.

COmplura Senatusconsulta facta sunt, Ut in locum furiosi, & muti, & surdi tutoris, alii tutores dentur.

18. NERATIUS lib. 3 Regularum.

FOEminæ tutores dari non possunt: quia id munus masculorum est: nisi à Principe filiorum tutelam specialiter postulent.

TIT. II.

DE TESTAMENTARIA TUTELA.

1. GAIUS lib. 12 ad Edictum provinciale.

LEge duodecim Tabularum permissum est parentibus liberis suis, sive fœminini sive masculini sexus, si modo in potestate sint, tutores testamento dare. §. 1. Item scire debemus, etiam posthumis filiis, vel nepotibus, vel cæteris liberis licere parentibus testamento tutores dare: qui modo in ea causa sint, ut, si vivo eo nati fuerint, in potestate ejus futuri [sint], neque testamentum rupturi. §. 2. Item ignorandum non est, eum qui filium in potestate, & nepotem ex eo æque in potestate habebit, si nepoti tutorem dederit, ita recte dedisse videri, si nepos post mortem ejus in patris sui potestatem recasurus non sit: quod evenit, si vivo testatore filius in potestate ejus esse desierit.

2. ULPIANUS lib. 2 ad Sabinum.

NEc militem liberis recasuris in potestatem tutorem dare posse, à Divis Fratribus rescriptum est.

3. IDEM lib. 35 ad Edictum.

T*Estamento* datos tutores accipere debemus etiam eos, qui codicillis testamento confirmatis scripti sunt. §. 1. Sed eos demum *testamento* datos accipere nos oportet, qui jure dati sunt.

4. MODESTINUS lib. 7 Differentiarum.

PAter herede instituto filio vel exheredato tutorem dare potest: mater autem non nisi instituto; quasi in rem potius, quam in personam, tutorem dare videatur. † Sed & inquiri in eum qui matris testamento datus est tutor, oportebit: cum à patre datus, quamvis minus jure datus sit, tamen sine inquisitione confirmatur; nisi si causa, propter quam datus videbatur, in eo mutata sit, veluti si ex amico inimicus, vel ex divite pauperior effectus sit.

5. ULPIANUS lib. 15 ad Sabinum.

SI quis *filiabus* [*suis*] vel *filiis* tutores dederit, etiam posthumæ videtur dedisse: quia *filiæ* appellatione etiam posthuma continetur.

6. IDEM [lib. 39 ad Sabinum.]

QUid, si nepotes sint? an appellatione *filiorum*, & ipsis tutores dati sint, videndum? Et magis est, ut ipsis quoque dati videantur: si modo *liberos* dixit: Cæterum, si *filios*, non continebuntur. aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. † Plane, si *posthumis* dederit, tam filii posthumi, quam cæteri liberi continebuntur.

7. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

TUtores non ab herede, sed à testatore protinus proficiscuntur, simul atque aliquis heres exstitisset: nam & ipse heres tutor dari [potest]; & post mortem heredis tutor recte dari potest.

8. ULPIANUS lib. 24 ad Sabinum.

TUtor datus vetari tutor esse potest, vel testamento, vel codicillis. §. 1. Sed si sub conditione fuerit tutor datus, deficiente conditione tutor non erit. §. 2. Tutorem autem & à certo tempore dare, & usque ad certum tempus, licet; & sub conditione, & usque ad conditionem. §. 3. In tutoris dationem utrum levissima conditio, an novissima, ut in legato, spectanda est? ut puta *Titius, cum poterit, tutor esto: Titius, si navis ex Asia venerit, tutor esto?* Et Julianus libro 20 Digestorum recte scripsit, novissimam scripturam esse spectandam.

9. POMPONIUS lib. 3 ad Quintum Mucium.

SI nemo hereditatem adierit, nihil valet ex his, quæ testamento scripta sunt: si vero unus ex pluribus adierit, tutelæ statim valent: nec expectandum erit, ut omnes hereditatem adeant.

10. ULPIANUS [lib. 36 ad Sabinum.]

SI hereditas nondum adita sit, ex qua tutor speratur, verius est, alium tutorem posse dari: quasi nondum sit, nec speretur.

§. 1. In tutelis testamentariis id sequimur, quod novissimum est: &, si sæpius tutor datus sit, novissimam scripturam intuemur.

§. 2. Qui filium & ex eo nepotem habebat, si nepoti tutorem dederit, habet disceptationem, an aliquo casu non sit utilis datio? utputa si proponas, filium vivo patre decessisse, & nepotem ex eo successisse vivo avo? Et fortius dicendum est, tutelam quoque è Lege [Junia] Velleia confirmatam: nam & Pomponius lib. 16 ex Sabino scripsit, valere tutoris dationem: Cum enim confirmatum sit testamentum, consequenter tutoris quoque datio valebit in eo testamento scripta, quod valet; id est, ubi nepos vel heres institutus sit, vel nominatim exheredatus sit. §. 3. Si furiosus testamento tutor detur, si quidem *Cum furere desierit:* tutorem esse recte datum, Proculus existimat. quod si datus sit pure, negat Proculus valere dationem: Sed est verius, quod & Pomponius ait, recte videri datum, & tunc fore tutorem cum sapere cœperit. §. 4. Servus alienus ita dari tutor potest, *Si liber erit, tutor esto:* Quinimo, & si pure datus sit, videtur inesse hæc conditio, *Cum liber erit.* † Potest autem quis & extraneo servo defendere ex hac causa fideicommissariam libertatem: Quid enim interest, suum servum, an alienum tutorem scripserit, cum pupilli favore & publicæ utilitatis adsumpta libertas sit in persona ejus, qui tutor scriptus est? Potest igitur & huic fideicommissaria libertas defendi, si voluntas apertissime non refragetur.

11. IDEM [lib. 37 ad Sabinum.]

SI quis sub conditione, vel ex die, tutorem dederit, medio tempore alius tutor dandus est: quamvis legitimum tutorem pupillus habeat: * Sciendum est enim, quamdiu testamentaria tutela speratur, legitimam cessare.

§. 1. Et si semel ad testamentarium devoluta fuerit tutela, deinde excusatus sit tutor testamentarius, adhuc dicimus, in locum excusati dandum, non ad legitimum tutorem redire tutelam. §. 2. Idem dicimus &, si fuerit remotus: nam & hic idcirco abit, ut alius detur.

§. 3. Quod si tutor testamento datus decesserit, ad legitimum tutela redit: quia hic Senatusconsultum cessat. §. 4. Plane si duo pluresve fuerint tutores testamentarii, in locum ejus, qui decessit, vel in civitate esse desiit, poterit dari alius: cæterum, si nullus superfit, vel in civitate sit, legitima tutela succedit.

12. IDEM [lib. 38 ad Sabinum.]

CErtarum rerum, vel causarum testamento tutor dari non potest, nec deductis rebus.

13. POMPONIUS [lib. 17 ad Sabinum.]

ET, si datus fuerit, tota datio nihil valebit:

14. MAR-

14. MARCIANUS [lib. 2 Institutionum].

QUia personæ, non rei vel causæ datur.

15. ULPIANUS [lib. 38 ad Sabinum.]

SI tamen tutor detur rei Africanæ, vel rei Syriaticæ, utilis datio est: Hoc enim jure utimur.

16. IDEM lib. 39 ad Sabinum.

SI quis ita dederit, *Filiis meis tutorem do*: in ea conditione est, ut tam filiis, quam filiabus dedisse videatur. *filiorum* enim appellatione & filiæ continentur. §. 1. Si quis *filio* tutorem dederit, & plures filios habeat: an omnibus filiis dedisse videatur? Et de hoc Pomponius dubitat: Magis autem est, ut omnibus dedisse videatur. §. 2. Si quis *liberis* tutores dederit, vel *filiis*, & habeat quosdam apud hostes, etiam ipsis dedisse videbitur: si non aliud aperte probetur testatorem sensisse. §. 3. Si quis, cum ignoraret se filium Titium habere, *filiis* tutores dederit: utrum his solis dedisse videatur, quos in potestate scit, an ei quoque, quem ignoravit se habere? Et magis est, ut huic dedisse non videatur, licet nomen *filiorum* admittit & ipsum: sed quia de ipso non sensisset, dicendum est cessare in personam ejus dationem. §. 4. Proinde & si certus fuit filium decessisse qui supererat, idem erit dicendum: nec enim videtur ei dedisse, quem obisse credebat. §. 5. Si *Posthumis* dederit tutores, hique vivo nascantur, an datio valeat? Et magis est, ut utilis datio fiat, etiamsi vivo eo nascantur.

17. IDEM [lib. 35 ad Edictum.]

TEstamento datos tutores non esse cogendos satisdare *rem salvam fore*, certo certius est. Sed nihilominus, cum quis offert satisdationem, ut solus administret, audiendus est: ut Edicto cavetur. Sed recte Prætor etiam cæteris detulit hanc conditionem, si & ipsi velint satisdare. nam & si ipsi parati sunt satisdare, non debent excludi alterius oblatione: sed, impleta videlicet ab omnibus satisdatione, omnes gerent; ut qui contentus est magis satis accipere, quam gerere, securus esset. §. 1. Non omnimodo autem is, qui satisdet, præferendus est. Quid enim, si suspecta persona sit, vel turpis, cui tutela committi nec cum satisdatione debeat? vel quid, si jam multa flagitia in tutela admisit? nonne magis repelli & rejici à tutela, quam solus administrare debeat? Nec satis non dantes temere repelluntur: quia plerumque bene probati & idonei atque honesti tutores, etiam si satis non dent, non debent rejici; quinimo nec jubendi sunt satisdare.

§. 2. Duplex igitur causæ cognitio est: una ex persona ejus, qui obtulerit satisdationem, quis, & qualis est: alia contutorum, quales sunt; num forte ejus existimationis, vel ejus honestatis sunt, ut non debeant hanc contumeliam satisdationis subire.

18. CALLISTRATUS lib. 3 Edicti monitorii.

QUod si plures satisdare parati sint, tunc idonior præferendus erit, ut & tutorum personæ inter se, & fidejussorum comparentur.

19. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

SI nemo tutorum provocet ad satisdationem, sed existat quidam qui tutor non est, desideraretque ut aut satisdent tutores, aut si non dent, parato sibi satisdare committant tutelam, non est audiendus: neque enim aut extero committenda tutela est, aut testamento dati tutores contra jus satisdationi subjiciendi sunt.

§. 1. Hoc Edictum *de satisdatione* ad tutores testamentarios pertinet. † Sed & si ex inquisitione dati sunt tutores, Marcellus ait, & ad hos pertinere hoc Edictum, & id Oratione etiam Divorum Fratrum significari. ideoque & illi clausulæ sunt subjecti: ut si cui major pars tutorum decernat, is gerat, quem major pars eligat: quamvis verba Edicti ad testamentarios pertineant. §. 2. Testamento datus posthumo tutor, nondum est tutor, nisi posthumus edatur: datur tamen adversus eum substituto pupilli negotiorum gestorum actio. sed si partus editus fuerit, deinde hic tutor, prius quam quicquam gereret, remotus a tutela fuerit, & hic eadem actione tenebitur: si quid plane gessit post editum partum, de eo quoque, quod ante gessit, tutelæ judicio tenebitur: & omnis administratio in hac actione veniet.

20. PAULUS [lib. 38 ad Edictum.]

TUtor incertus dari non potest. §. 1. Testamento quemlibet possumus tutorem dare, sive is Prætor sive Consul sit: quia Lex duodecim Tabularum id confirmat.

21. IDEM lib. 8 Brevium.

TEstamento tutores hi dari possunt, cum quibus testamenti factio est.

22. ULPIANUS lib. 45 ad Edictum.

SI quis tutorem dederit filio suo servum, quem putabat liberum esse, cum esset servus: is neque liber, neque tutor erit.

23. AFRICANUS lib. 8 Quæstionum.

TUtor ita recte non datur, *Illi aut illi filiis meis, utri eorum volet, Titius tutor esto*: Quid enim dicemus, si Titius constituere nolit, utri ex filiis tutor esse velit? §. 1. Ita autem recte tutor dabitur, *Titius si volet, illi filio meo tutor esto*.

24. JAVOLENUS [lib. 5 ex Cassio.]

SI plures tutores sint, à Prætore curatorem posci litis causa supervacuum est: quia altero auctore cum altero agi potest.

25. MODESTINUS [lib. 4 Pandect.]

DUobus pupillis tutor datus, etsi alterius tutela se excusare potest, cum res separatæ sint, attamen alterius tutor manet.

26. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

IUre nostro tutela communium liberorum matri testamento patris frustra mandatur: nec, si provinciæ Præses imperitia lapsus *patris voluntatem sequendam* decreverit, successor ejus sententiam, quam Leges nostræ non admittunt, recte sequetur. §. 1. *Honoris causa tutor* datus non videtur, quem pater a cæteris tutoribus, quibus negotia gerenda mandavit, rationes accipere voluit. §. 2. Propter litem inofficiosi testamenti ordinandam exheredato filio, cui tutorem pater [jure] dedit, eundem à Prætore confirmari oportet: eventus judicatæ rei declarabit, utrum ex testamento patris, an ex decreto Prætoris auctoritatem acceperit.

27. TRYPHONINUS lib. 14 Disputationum.

IDem fiet, si intestatum decessisse patrem pupilli nomine defendatur, falsumve testamentum nomine pupilli dicatur: & si patruus exstet, legitimus tutor futurus ab intestato. quia* tutorem habenti tutor dari non potest. nam commodius ipse, qui scriptura continetur, à Prætore dabitur, ut sine ullo litis præjudicio justus tutor auctor pupillo ad eam litem fiat. §. 1. Cum autem ipse patruus, quem tutorem legitimum sibi dicebat pupillus esse, subjectum filium criminaretur, & ad se legitimam hereditatem perti-

nere contenderet, alium tutorem petendum Julianus respondit.

28. PAPINIANUS lib. 4 Respons.

Qui tutelam testamento mandatam excusationis jure suscipere noluit, ab his quoque legatis summovendus erit, quæ filiis ejus relicta sunt: modo si legata filii non affectione propria, sed in honorem patris meruerunt. §. 1. Verbis fideicommissi manumissus, non jure tutor testamento datur: post libertatem itaque redditam, ex voluntate testatoris ad tutelam vocatur. §. 2. Impuberi liberto patronus frustra tutorem dabit: sed voluntatem ejus, si fides inquisitionis congruat, Prætor sequetur.

29. IDEM lib. 15 Responsorum.

Ex sententia Senatusconsulti Liboniani tutor non erit, qui se testamento pupillo tutorem scripsit. Cum autem patris voluntas hoc ipsum manu sua declarantis ambigua non esset, eum, quamvis alii tutores essent, curatorem dandum respondi: nec admittendam excusationem, quam jure publico habebat; quoniam promisisse videbatur: nec, ut suspectum removeri.

30. PAULUS lib. 6 Quæstionum.

Duo sunt Titii, pater, & filius; datus est tutor Titius, nec apparet, de quo sensit testator: Quæro, quid sit juris? Respondit, Is datus est, quem dare se testator sensit: si id non apparet, non jus deficit, sed probatio. Igitur neuter est tutor.

31. [SCÆVOLA lib. 4 Quæstionum.

Si pater exheredatæ filiæ tutores dederit, & testamentum ejus ruptum dicatur nato postumo: commodissimum est, eosdem tutores pupillæ dari ad petendam intestati hereditatem.]

32. PAULUS lib. 9 Responsorum.

Quæro, an non ejusdem civitatis cives testamento quis tutores dare possit? Paulus respondit, posse. §. 1. Idem Paulus respondit, eum quoque, qui propter rerum notitiam tutor datus est, perinde in omnibus & administrationis & accessionis jure conveniri posse, atque cæteros tutores, qui eodem testamento dati sunt.

§. 2. Lucius Titius heredes instituit filios suos pupillaris ætatis, eisque tutores his verbis dedit: *Filiis meis tutores sunto Gaius Mævius & Lucius Eros*: cui Eroti libertatem non dedit: fuit autem Ἔρως intra viginti quinque annos ætatis. Quæro, an possit libertatem sibi vindicare? Paulus respondit, quoniam placet, eum, qui à domino tutor datus est, libertatem quoque meruisse videri, eum quoque, de quo quæritur, in eadem causa habendum; & liberum quidem ab adita hereditate esse, tutela autem post legitimam ætatem onerari.

33. JAVOLENUS lib. 8 ex Posteriori-bus Labeonis.

Tutoribus ita datis, *Lucium Titium tutorem do, Si is non vivit, tum Gaium Plautium tutorem do*; Titius vixerat, & tutelam gesserat, deinde mortuus erat: Trebatius negat, ad Plautium pertinere tutelam; Labeo contra; Proculus, quod Labeo; Ego Trebatii sententiam probo, quia illa verba ad mortis tempus referuntur.

34. SCÆVOLA lib. 10 Digestorum.

Cum codicillis ideo alios tutores dare significasset, *quoniam testamento datos quosdam defunctos, aut excusationem habere posse comperisset*: an nihilominus qui eorum viverent, nec excusati essent, tutores permanerent? Respondit, nihil proponi, cur non permanerent.

TIT. III.

DE CONFIRMANDO TUTORE, VEL CURATORE.

1. MODESTINUS lib. 6 Excusationum.

Ut ne de confirmandis tutoribus relinquamus indiscussum, pauca & de his scrutemur. §. 1. Sunt quidam dati recte tutores secundum testamenta, id est, & à quibus oportet, & quibus oportet, & quomodo oportet, & ubi oportet. Pater enim filiis, vel nepotibus, quos habet in potestate, recte dat tutorem, sed in testamento. † Si autem fuerit persona talis, quæ non potest dare, velut mater, aut patronus, aut extraneus quis; aut persona, cui non potest dari, velut si pater filio non existenti in potestate, aut filiæ dederit; aut si dixerit, PRECOR TE CURAM HABERE RERUM; aut in codicillis non confirmatis dederit tutorem, aut curatorem: tunc quod deficit, repleri à Consulari potestate Constitutiones concesserunt, & secundum mentem confirmari tutores.

§. 2. Et siquidem pater fuerit, qui dederit tutorem, amplius nihil ut plurimum inquirit qui præest, sed simpliciter eum confirmat: Si autem alius quis dederit, tunc inquirit personam, si apta sit. §. 3. Hoc amplius scire oportet, quoniam curator testamento neque à patre recte datur: sed datum assuetum est confirmari ab eo qui præest.

2. NERATIUS lib. 3 Regularum.

Mulier liberis non recte testamento tutorem dat: sed si dederit, decreto Prætoris vel Proconsulis ex inquisitione confirmabitur; nec satisdabit pupillo rem salvam fore.

§. 1. Sed etsi curator à matre testamento datus sit filiis ejus, decreto confirmatur ex inquisitione.

3. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

Qui à patre tutor scriptus est aut non justo testamento, aut non ut Lege præcipiebatur, confirmandus est ad tutelam gerendam, perinde ac si ex testamento tutor esset: id est, ut satisdatio ei remittatur.

4. PAULUS lib. singul. de Excusationibus tutelarum.

Si patronus, vel quivis extraneus, impuberi, quem heredem instituerit, tutorem dederit, & extra ea nihil in bonis habeat pupillus: non male dicetur, judicium ejus sequendum esse, qui & personam ejus, quem tutorem esse voluerit, noverit, & impuberem ita dilexit, ut eum heredem institueret.

5. PAPINIANUS lib. 11 Quæstionum.

Tutores à patruo testamento datos jussit Prætor magistratus confirmare: Hi cautionem quoque accipere debuerunt: nec voluntas ejus, qui tutorem dare non potuit, negligentiam magistratuum excusat. Denique Prætor non ante decretum interponere potest, quam per inquisitionem idoneis pronunciatis. Unde sequitur, ut si tutelæ tempore solvendo non fuerint, in id, quod de bonis eorum servari non possit, contra magistratus actio decernatur.

6. IDEM lib. 5 Responsorum.

Si filio puberi pater tutorem, aut impuberi curatorem dederit, citra inquisitionem Prætor eos confirmare debebit.

7. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris Epitomarum.

Naturali filio, cui nihil relictum est, tutor frustra datur à patre: nec sine inquisitione confirmatur. §. 1. Si quæratur, an ex inquisitione recte datus sit tutor, quatuor hæc considerentur

sideranda sunt: an hic dederit qui dare potuit; & ille acceperit cui fuerat dandus; & is datur cujus dandi facultas erat; & pro tribunali decretum interpositum.

8. TRYPHONINUS [lib. 14 Disputat.]

IN confirmando tutore hoc Prætor inquirere debet, an duraverit patris voluntas: Quod in facili est, si proximo mortis tempore tutores non jure vel curatores scripserit pater. Nam si ante annos, ut spatio medio potuerit facultatium dati non jure tutoris à patre fieri deminutio, vel morum ante celata vel ignorata emersit improbitas, aut inimicitiæ cum patre exarserunt,

9. PAULUS [lib. sing. de Cognitionibus.]

VEl cum fisco aliquem contractum damnosum miscuissent:

10. TRYPHONINUS [lib. 14 Disputat.]

UTilitatem pupillorum Prætor sequitur, non scripturam testamenti, vel codicillorum. Nam patris voluntatem Prætor ita accipere debet, si non fuit ignarus scilicet eorum, quæ ipsa Prætor de tutore comperta habet. Quid denique, si postea de eo, quem pater testamento codicillisve non jure dedit, scripsit tutorem esse nolle? Nempe non sequitur primam voluntatem Prætor, à qua pater discessit.

11. SCÆVOLA [lib. 20 Digestorum.]

AVia nepotibus curatorem dedit, fideicommisso ei relicto: quæsitum est, an administrare curator compelli debeat? Respondit, curatorem quidem non esse: sed, cum aliquid ei testamento datum esset, teneri eum ex fideicommisso, si non curam susciperet; nisi id quod ei datum esset, nollet petere, aut reddere esset paratus. §. 1. Item quæsitum est, an iste curator satisdare nepotibus debeat? Respondit, quasi curatorem non debere: sed cum fideicommissum ab eo peti posset, fideicommissi nomine satisdare debere.

TIT. IV.

DE LEGITIMIS TUTORIBUS.

1. ULPIANUS [lib. 14 ad Sabinum].

LEgitimæ tutelæ Lege duodecim tabularum adgnatis delatæ sunt; & consanguineis: item patronis, id est, his qui ad legitimam hereditatem admitti possint. Hoc summa providentia: ut qui sperarent hanc successionem, iidem tuerentur bona, ne dilapidarentur. §. 1. Interdum alibi est hereditas, alibi tutela: utputa si sit consanguinea pupillo: Nam hereditas quidem ad adgnatam pertinet, tutela antem ad adgnatum. † Item in libertinis, si sit patrona, & patroni filius: Nam tutelam patroni filius, hereditatem patrona obtinebit: † Tantundemque erit & si sit patroni filia, & nepos.

§. 2. Si apud hostes sit frater, inferioris gradus adgnato tutela non defertur: nam & si patronus apud hostes sit, patroni filio tutela non defertur: sed interim à Prætore datur.

§. 3. Interdum [autem] etiam sine hereditate tutela defertur, interdum hereditas sine tutela: utputa in eo qui latitavit, cum servum [suum] rogatus esset manumittere. Nam generaliter Divus Pius rescripsit Aurelio Basso, jus patroni eum non habere, his verbis: *Plane tergiversatio eorum, qui subvertere fideicommissam libertatem velint, eo modo puniatur, ne jus patroni adquirant in eo quem liberum esse nolunt.* † Idem erit, si filiæ adsignatus libertus sit: tutela quidem apud fratres remanebit, ut Marcellus notat, legitima autem hereditas ad sororem pertinebit.

2. IDEM lib. 37 ad Sabinum.

LEgitimam tutelam capitis deminutione pupilli, etiam ea quæ salva civitate contingit, amitti, nulla dubitatio est.

3. IDEM lib. 38 ad Sabinum.

TUtela legitima, quæ patronis defertur [è] Lege duodecim Tabularum, non quidem specialiter vel nominatim delata est, sed per consequentias hereditatium, quæ ex ipsa Lege patronis datæ sunt. §. 1. Ergo manumissor ex Lege duodecim Tabularum tutor est, sive sponte [manumisit], sive etiam compulsus ex causa fideicommissi manumisit. §. 2. Sed etsi hac lege emit, *ut manumitteret*, & ex Constitutione divi Marci ad Aufidium Victorinum pervenit ad libertatem, dicendum est tutorem esse.

§. 3. Plane, si forte ex Rubriano Senatusconsulto pervenerit ad libertatem, non habebit tutorem eum, qui rogatus est, sed orcinus libertus effectus ad familiam testatoris pertinebit. In qua specie incipit tutela ad liberos patroni primos pertinere, quæ ad patronos non pertinuit. Quod quidem in omnibus orcinis libertis locum habet testamento manumissis. §. 4. Si duo pluresve manumittant, omnes tutores sunt: Sed si mulier sit inter manumissores, dicendum est solos masculos fore tutores. §. 5. Sed si aliquis ex patronis decesserit, tutela penes cæteros patronos est, quamvis ille filium reliquerit. Sed & si ab hostibus fuerit captus, interim soli compatroni tutores sunt. Simili modo &, si in servitutem redactus sit, apparet cæteros esse tutores. §. 6. Sed si omnes patroni decesserint, tunc tutela ad liberos eorum incipit pertinere.

§. 7. Proinde si alter ex patronis filium, alter nepotem reliquerit, utrum ad solum filium, an vero & ad nepotem tutela pertineat: quia & nepos in familia patris sui proximus est? hoc apparebit ex legitimis hereditatibus: Legitima autem hereditas ad solum filium [pertinet: ergo & tutela ad solum filium] descendit: post filium, tunc ad nepotem. §. 8. Quæri potest, si patroni filius sit remotus, vel excusatus, an nepoti tutela deferatur? Et Marcellus in ea sententia est, ut succedi non posse scribat: Idcirco enim abierunt tutela, ut alii in locum eorum dentur, non ut successio admittatur. §. 9. Non tantum autem morte, verum etiam capitis deminutione successio debet in legitima tutela admitti: Quare si proximior capite deminutus est, qui post eum est, succedit in tutelæ administratione.

§. 10. Si parens filium, vel filiam, vel nepotem, vel neptem, vel deinceps impuberes, quos in potestate habeat, emancipet: vicem legitimi tutoris sustinet.

4. MODESTINUS [lib. 4 Differentiarum].

QUo defuncto, si liberi perfectæ ætatis exi-stant, fiduciarii tutores fratris vel sororis efficiuntur.

5. ULPIANUS [lib. 35 ad Edictum].

LEgitimos tutores nemo dat: sed Lex duodecim Tabularum fecit tutores. §. 1. Sed etiam hos, cogi satisdare certum est: in tantum, ut etiam patronum & patroni filium, cæterosque liberos ejus cogi *rem salvam fore* satisdare, plerisque videatur. Sed hoc causa cognita, Prætorem statuere debere melius est, utrum debeat satisdare patronus, liberique ejus, an non: ut si persona honesta sit, remittatur ei satisdatio, & maxime si substantia modica sit; si autem patroni persona vulgaris, vel minus honesta sit, ibi dicendum est, satisdationem locum habere: Ut

* aut

aut modus tutelæ, aut persona, aut causa admittat satisdationem. §. 2. In legitimis, & in his qui à Magistratibus dantur, quæsitum est, an uni decerni tutela possit? Et ait Labeo, & uni recte tutelam decerni: posse enim aliquos vel absentes, vel furiosos esse: Quæ sententia utilitatis gratia admittenda est, ut uni decernatur administratio. §. 3. An ergo & provocare se invicem secundum superiorem clausulam possint? Et magis est, ut si omnes satis non dederint, vel si finita est satisdatio (nonnunquam enim satisdatio ab eis non petitur, aut satis desinit esse cautum), aut Magistratus municipales ab his quos dederint aut non potuerunt, aut noluerunt satis exigere: posse dici etiam in his, quo casu cautum non est, admittendam provocationem.

§. 4. An ergo & in patronis idem sit dicendum, maxime ubi cessat satisdatio? Et puto, in patronis non oportere admitti provocationem, nisi ex magna causa: ne quis spem successionis deminuat. nam si patrono tutela non fuerit commissa, poterit per compatronum damno adfici, qui solus rem pupilli male administrat.

§. 5. Si legitimus tutor capite minutus sit, dicendum est, desinere eum esse tutorem, & locum esse judicio tutelæ finita tutela.

6. PAULUS [lib. 38 ad Edictum].

IN testato parente mortuo, adgnatis defertur tutela. *Intestatus* autem videtur non tantum is qui testamentum non fecit, sed & is qui testamento liberis suis tutores non dedit: quantum enim ad tutelam pertinet, intestatus est.

† Idem dicemus, si tutor testamento datus adhuc filio impubere manente decesserit: nam tutela ejus ad adgnatum revertitur.

7. GAIUS [lib. 1 Institutionum].

SUnt autem *adgnati*, qui per virilis sexus personas cognatione juncti sunt, quasi à patre cognati: veluti frater eodem patre natus, fratris filius, nepos ve ex eo; item patruus, & patrui filius, nepos ve ex eo.

8. PAULUS [lib. 38 ad Edictum].

SI reliquero filium impuberem, & fratrem, & nepotem ex alio filio: constat utrosque esse tutores, si perfectæ ætatis sunt: quia eodem gradu sunt.

9. GAIUS [lib. 12 ad Edictum provinc.]

SI plures sunt adgnati, proximus tutelam nanciscitur: & si eodem gradu plures sint, omnes tutelam nanciscuntur.

10. HERMOGENIANUS [lib. 2 Juris epitomarum].

ADgnato propior fœmina, quo minus sit impuberis adgnati tutor, non objicitur: Ideoque patruus sororem consanguineam habentis fratris filii legitimus erit tutor: nec amita patruo magno, vel matertera fratris filiis, ne sint tutores, obstat. §. 1. Surdus, & mutus, nec legitimi tutores esse possunt: cum nec testamento, nec alio modo utiliter dari possint.

11. PAULUS [lib. 16 ad Plaut.]

MInus autem audiens, potest.

TIT. V.

DE TUTORIBUS ET CURATORIBUS DATIS AB HIS QUI JUS DANDI HABENT: ET QUI, ET IN QUIBUS CAUSIS SPECIALITER DARI POSSUNT.

1. ULPIANUS [lib. 39 ad Sabinum.]

SIve Proconsul, sive Præses, sive etiam Præfectus Ægypti, sive Proconsulatum [obtineat] provinciæ, [vel] temporis causa Præside defuncto, vel quia ipsi provincia regenda commissa est, tutorem dare poterit. §. 1. Legatus quoque Proconsulis, ex oratione Divi Marci, tutorem dare potest. §. 2. Quod autem permittitur tutorem dare provinciæ Præsidi, eis tantum permittitur, qui sunt ejusdem provinciæ, vel ibidem domicilium habent.

2. IDEM lib. 35 ad Edictum.

CUm quidam tutores dati appellassent, quidam autem non adessent: Divus Pius rescripsit, dandum temporarium tutorem, qui tutela fungatur.

3. IDEM lib. 36 ad Edictum.

IUs dandi tutores datum est omnibus Magistratibus municipalibus: eoque jure utimur: sed illum, qui ab eodem municipio vel agro ejusdem municipii est.

4. IDEM lib. 9 ad Legem Juliam & Papiam.

PRætor ipse se tutorem dare non potest: sicut nec pedaneus judex, nec compromissarius ex sua sententia fieri potest.

5. GAIUS lib. 12 ad Edictum provinc.

ILlud semper constitit, Præsidem posse tutorem dare tam absentem quam præsentem, & tam præsenti quam absenti:

6. ULPIANUS lib. 8 de omnibus Tribunalibus.

NEcnon ignoranti, & invito.

7. IDEM lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

NOn tantum ad dotem dandam nupturæ curatorem dari oportet, verum etiam ei [quoque] quæ jam nupta est: Sed & ad dotem augendam datur: & mutandæ quoque dotis gratia curator dari potest.

8. IDEM lib. 8 de omnibus Tribunalibus.

NEc mandante Præside alius tutorem dare poterit. §. 1. Si Prætor vel Præses provinciæ in furore aut dementia constitutus dederit tutorem, non puto valere: quamvis enim Prætor vel Præses sit, nec furor ei magistratum abroget, attamen datio nullius erit momenti.

§. 2. Dari tutor omni die poterit. §. 3. Furioso, & furiosæ, & muto, & surdo tutor vel curator a Prætore vel Præside dari poterit.

9. MARCIANUS lib. 9 Institutionum.

IMpuberi ad hereditatem adeundam ut tutor detur, ex causa permissum est.

10. IDEM lib. 5 Regularum.

TUtor si petitus fuerit habenti, sed absente eo, quasi non habenti datus sit, datio nulla est: nam & quoquo modo in petitione tutoris si erratum fuerit in facti causa, maxime post Constitutionem Divorum Fratrum, non valet tutoris datio.

11. CELSUS lib. 11 Digestorum.

CUrator pupillo vel pupillæ non datur, si tutor eorum affuerit.

12. ULPIANUS lib. 3 de Officio Proconsulis.

HIs qui in ea causa sunt ut superesse rebus suis non possint, dare curatorem Proconsulem oportebit. §. 1. Nec dubitabit filium quoque patri curatorem dare. quamvis enim contra sit apud Celsum & apud alios plerosque relatum, quasi indecorum sit patrem à filio regi: attamen D. Pius Justio Celeri, item D. Fratres rescripserunt, *filium, si sobrie vivat, patri curatorem dandum, magis quam extraneum*. §. 2. D. Pius matris querelam de filiis prodigis admisit, ut curatorem accipiant, in hæc verba: *Non est novum quosdam, etsi mentis suæ videbuntur ex sermonibus compotes esse, tamen sic tractare bona*

ad

ad se pertinentia, ut, nisi subveniatur his, deducantur in egestatem: eligendus itaque erit qui eos consilio regat. nam æquum est, prospicere nos etiam eis, qui, quod ad bona ipsorum pertinet, furiosum faciunt exitum.

13. PAPINIANUS lib. 11 Quæstion.

SI impuberi libertas & hereditas per fideicommissum data sit, & institutus adire nolit: Senatus censuit, eum, si impuberis nomine desideretur, adire cogendum: ut tamen pupillo, pupillæ tutor ab eo cui jus dandi erit, detur, qui tutelam retineat, quoad restituatur hereditas, & *rem salvam fore* ab herede caveatur. Postea D. Hadrianus, ut idem in eo servetur, cui directa libertas data fuerit, rescripsit. §. 1. Quamvis autem à patrono, *rem salvam pupillo fore*, non facile cautio exigatur, tamen Senatus pro extraneo haberi voluit eum, qui, quod in ipso fuit, etiam libertate privavit impuberem. & jus quidem liberti quod habet, quia ex causa fideicommissi manumittit, non est ei ablatum: tutela vero sine vinculo cautionis non committitur. Quid ergo, si non caveat? Non dubie tutela non erit apud patronum. §. 2. Sed si puella duodecimum annum impleverit, tutor desinit esse. Quoniam tamen minoribus annorum desiderantibus curatores dari solent, si curator patronus petatur, fides inquisitionis pro vinculo cedet cautionis.

14. IDEM lib. 12 Quæstionum.

LIbertus non aliis patroni patronæve liberis tutor esse cogitur, quam qui jura patronatus sperare possunt.

15. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

IN omnem rem curator dandus est in ejus tutoris locum, qui reipublicæ causa abfuit.

16. IDEM lib. 73 ad Edictum.

NEc ille desinit tutor esse: Quod & in omnibus qui ad tempus excusantur, juris est.

17. ULPIANUS lib 9 ad Edictum.

EI qui de statu suo litigat, tutorem dari posse Pomponius scribit. & verum est: ut ita demum teneat datio, si liber est.

18. IDEM lib. 61 ad Edictum.

IN dando tutore ex inquisitione, & in eum inquiritur qui Senator est. Et ita Severus rescripsit.

19. PAULUS lib. 16 ad Plautium.

UBi absunt hi qui tutores dare possunt, decuriones jubentur dare tutores: dummodo major pars conveniat: ubi non est dubium, quin unum ex se dare possint. §. 1. Magistratus municipalis collegam suum quin dare tutorem possint, non est dubium.

20. MODESTINUS lib. 7 Differentiar.

VEntri tutor à Magistratibus populi Romani dari non potest; curator potest: nam de curatore constituendo Edicto comprehensum est. §. 1. Curatorem habenti quominus alius curator detur, regula Iuris non est impedimento.

21. IDEM lib. 1 Excusationum.

SCire oportet Magistratus, quod curatrices minoribus mulieres non creabunt. §. 1. Si mater sub hac conditione scripserit filios heredes, *Si soluti patris potestate fuerint*: solutis his, & propter hoc heredibus, ipse pater curator creari non poterit, etiamsi voluerit: ut non alia via hoc, quod noluit testatrix, fiat: Et hoc ita à Divo Severo promulgatum est. §. 2. Sed & si quis à parentibus prohibitus fuerit tutor esse, hunc neque creari oportet: &, si creatus sit, nec recusaverit, prohiberi eum esse tutorem, manente epitimia. §. 3. Eos qui in legatione sunt, nec creent tutores vel curatores Magistratus: quia per id tempus, quo in legatione sunt, periculum ad eos non pertinet. §. 4. Si Præfectorium hominem in legatione existentem Romanus Princeps dederit tutorem, dimittetur. §. 5. Cum reliquis oportet Magistratum & mores creandorum investigare: * neque facultates enim, neque dignitas ita sufficiens est ad fidem, ut bona electio, vel voluntas, & benigni mores. §. 6. Semper autem maxime hoc observent Magistratus, ne creent eos qui seipsos volunt ingerere ut creentur, quique pecuniam dant: hos enim & pœnæ obnoxios esse promulgatum est.

22. IDEM lib. 5 Excusationum.

ET qui non sunt Consiliarii vel Senatores, Consiliariorum, vel Senatorum filiis tutores creantur: sicut & Consiliarii vel Senatores his qui non sunt ex Consiliariis vel Senatoribus.

23. IDEM lib. 4 Pandectarum.

SImul plures tutores dari possunt.

24. PAULUS lib. 9 Responsorum.

DIvi Marcus & Verus Cornelio Proculo: *Si quando desinit in civitate, ex qua pupilli oriundi sunt, qui idonei videantur esse tutores: officium sit Magistratuum, inquirere ex vicinis civitatibus honestissimum quemque, & nomina Præsidi provinciæ mittere, non ipsos arbitrium dandi sibi vindicare.*

25. IDEM lib. 10 Responsorum.

CUratorem impuberi datum quacunque ex causa, perseverare in diem pubertatis in eadem cura, respondi: Ergo post pubertatem alium curatorem sibi petere debebit.

26. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

SEiæ egressæ annos duodecim, decreto Prætoris ex inquisitione datus est tutor quasi minori. Quæro, an excusare se deberet? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, neque excusationem necessariam esse, neque obligari quod non gereret.

27. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomatorum.

PUpillo, qui tam Romæ quam in provincia facultates habet, rerum quæ sunt Romæ, Prætor; provincialium, Præses tutorem dare potest. §. 1. Libertino tutores liberti dandi sunt: Sed etsi ingenuus detur, nec se excusaverit, tutor perseverabit.

28. PAULUS lib. 2 Decretorum.

ROmanius Appulus ab judice appellaverat, dicens *se non debuisse dari in tutela collegam ei, quem ipse, cum Magistratus esset, nominasset suo periculo, ne in una tutela duplex periculum sustineret*: decrevit Imperator, posse quem & fidejussorem pro tutore esse, & nihilominus tutorem dari. Itaque detentus est in tutela.

29. IDEM lib. singulari de Cognitionib.

SI peregre agant qui tutores vel curatores dati sunt, ut intra diem trigesimum notum his à Magistratibus fiat, Divus Marcus rescripsit.

TIT. VI.

QUI PETANT TUTORES VEL CURATORES, ET UBI PETANTUR.

1. MODESTINUS lib. 7 Differentiarum.

MAtris sollicitudo in petendis filio *tutoribus*, non etiam curatoribus, observatur: nisi quo casu impuberi curator petendus est.

2. IDEM lib. I Excusationum.

SI minores non habent eos qui ex Legibus sunt defensores, si quidem tutoribus indigent propter ætatem, possunt petere eis tutores constitui, cognati, & qui secundum affinitatem sunt, familiares parentum, masculorum, & fœminarum: possunt & amici parentum, & educatores ipsorum puerorum hoc petere. §. 1. Alii igitur voluntate petunt, tutores: Sunt autem quidam, quibus est necesse petere tutores, puta, mater, & liberti: ex his enim illa damnum patitur, hi autem & puniuntur, si non petierint eos qui ex Legibus defensores sunt. Mater enim expellitur à legitima filii hereditate, quasi existens indigna accipere hereditatem legitimam, negligens ei constitui tutorem. Et non solum si non petierit, sed & si puritatis gratia petierit eum qui dimitti poterat, deinde dimisso eo, vel abjecto, alium non petierit rursum, vel ex studio malos petierit. Liberti autem ex his causis accusati apud Præsidem puniuntur, ut emendentur, si apparuerint vel propter negligentiam, vel propter malitiam non petiisse. §. 2. Quæ autem de matre dicta sunt, ostenduntur in epistola Divi Severi, cujus verba subjecta sunt.

DIvus Severus Cuspio Rufino: *Omnem me rationem adhibere subveniendis pupillis, cum ad curam publicam pertineat, liquere omnibus volo: & ideo quæ mater vel non petierit tutores idoneos filiis suis, vel prioribus excusatis, rejectisve, non confestim aliorum nomina dederit, jus non habeat vindicandorum sibi bonorum intestatorum filiorum.*

§. 3. Si quidem aliquis vel fœnerator vel legatarius, vel alius necessariam habeat adversus pupillum persecutionem, ipse quidem non petet tutorem pupillo, sed eos qui petere possunt, rogabit petere, vel, si hi neglexerint, tunc accedens ad Præsidem hoc ipsum dicet, ut, constituto more legitimo, ea adversus pupillum moveatur persecutio. §. 4. Hæc quidem de tutoribus. *Curatores* autem minores sibi ipsis petent, si quidem adfuerint, per seipsos: si autem abfuerit aliquis eorum, petet per procuratorem. §. 5. An autem alius petere curatorem possit minori, quæsitum est? & Ulpianus egregius ita scribit: non licere alium ei petere, sed ipsum sibi ipsi.

Et apud Paulum lib. 9 Responsorum ita relatum est.

CUratorem, ignorante, nec mandante pupilla, non recte ei à tutore petitum videri: periculumque eorum, quæ curator non jure datus gessit, non sine ratione eum, qui petit, cogendum agnoscere. Et alia parte ejusdem libri ita respondit: Si matris judicium Princeps secutus curatores filiæ ejus dedit, periculum administrationis eorum eam respicere debere.

§. 6. Qui qualitercunque dimissi sunt per excusationem à tutela, necesse non habent petere pupillis tutorem, ut ait Severi & Antonini Constitutio.

3. PAULUS lib. 10 Responsorum.

DEcreto Decurionum & ipsum Magistratum curatorem dari potuisse, respondi.

4. TRYPHONINUS lib. 13 Disputationum.

CRedendum est, & eam matrem Constitutione contineri, quæ à patre non legitime tutores testamento vel codicillis datos filiis impuberibus, non postulavit decreto confirmari.

§. 1. Sin autem idoneis datis tutoribus pluribus unus eorum vel decessit, vel temporalem excusationem accepit: mater, quæ propterea in locum illius alium non petit, quia numerus reliquorum administrationi tutelæ sufficiebat, incidit quidem in verba Constitutionis, sed sententia excusatur. §. 2. Sed si suspecto tutore pupilli accusato, decretum erit ei adjungi alios, mater eos quoque petere debet: & si non petit, incidet in sententiam Constitutionis. §. 3. Hæc autem mater ab omni quidem bonorum vindicatione intestatorum filiorum repellitur. si vero maritus ei fideicommissum à filio reliquerit, cui mulier non petit tutorem, *Si sine liberis decesserit*, vel sub hac ipsa conditione, *Si intestatus mortuus erit:* fideicommissi petitio, quæ ex alieno judicio descendit, non est perempta. §. 4. Quæ autem suspectum tutorem non fecit, nec verbis, nec sententia Constitutionis in pœnam incidit: quod ejusmodi facta dijudicare & æstimare, virilis animi est: & potest etiam delicta ignorare mater: satisque est, eam petisse talem, qui inquisitione per Prætorem habita idoneus apparuit. & ideo nec judicium ejus sufficit ad eligendos tutores, sed inquisitio fit, etiam si maxime in bona propria liberis suis testamento tutores dederit.

TIT. VII.

DE ADMINISTRATIONE ET PERICULO TUTORUM ET CURATORUM QUI GESSERINT, VEL NON: ET DE AGENTIBUS, VEL CONVENIENDIS, UNO VEL PLURIBUS.

1. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

GErere atque administrare tutelam, extra ordinem tutor cogi solet. §. 1. Ex quo scit se tutorem datum, si cesset tutor, suo periculo cessat. Id enim à Divo Marco constitutum est: ut, qui scit se tutorem datum, nec excusationem, si quam habet, allegat intra tempora præstituta, suo periculo cesset. §. 2. Sufficit tutoribus ad plenam defensionem, sive ipsi judicium suscipiant, sive pupillus ipsis auctoribus: nec cogendi sunt tutores cavere, ut defensores solent. Licentia igitur erit, utrum malint ipsi suscipere judicium, an pupillum exhibere, ut ipsis auctoribus judicium suscipiatur: ita tamen, ut pro his qui fari non possunt, vel absint, ipsi tutores judicium suscipiant; pro his autem qui supra septimum annum ætatis sunt, & præsto fuerint, auctoritatem præstent. §. 3. In causis autem adultorum licentia erit agentibus, vel ipsum adultum præsentem in judicium vocare, ut consensu curatoris conveniatur: vel contra curatorem agere, ut ipse litem suscipiat. In absentibus autem adultis omnimodo contra curatorem agendum. §. 4. Non denegari autem neque tutoribus, neque curatoribus, etiam debitores pupillorum vel adultorum, ex persona sua, prospectu officii, in judicium vocare: vel eis hoc facientibus suum accommodare consensum.

2. IDEM lib. 9 ad Edictum.

SI tutor condemnavit, sive ipse condemnatus est: pupillo, & in pupillum potius actio judicati datur: & maxime si non se liti obtulit, sed cum non posset vel propter absentiam [pupilli], vel propter infantiam auctor ei esse ad accipiendum judicium. Et hoc etiam D. Pius rescripsit. Et exinde multis rescriptis declaratum est, in pupillum dandam actionem judicati semper, tutore condemnato: nisi abstineatur: tunc enim nec in tutorem nec in pupillum, nec pignora tutoris capienda esse, sæpe rescriptum est.

§. 1. Amplius Marcellus libro vicesimo [primo] Digestorum scribit: & si satisdedit tutor, mox abstinuit pupillus, fidejussoribus quoque

ejus

ejus debere subveniri. sed [&] si pupillus non abstinuit, quemadmodum ipsi, ita & fidejussoribus ejus subveniri: maxime, si pro absente pupillo, vel pro infante satisdedit.

3. IDEM lib. 35 ad Edictum.

SI plures curatores dati sunt, Pomponius lib. 68 ad Edictum scripsit, ratum haberi debere etiam quod per unum gestum est: nam & in furiosi curatoribus, ne utilitates furiosi impediantur, Prætor uni eorum curationem decernet, ratumque habebit quod per eum sine dolo malo gestum est. §. 1. *Si parens vel pater qui in potestate habet, destinaverit testamento, quis tutorum tutelam gerat, illum debere gerere* Prætor putavit. Meritoque parentis statur voluntati, qui utique recte filio prospexit. Tantundem Prætor facit & de his, quos parens destinavit testamento, [ipse] autem confirmavit: ut, si parens declaravit, quem velit tutelam administrare, ille solus administret. §. 2. Cæteri igitur tutores non administrabunt: sed erunt hi, quos vulgo *honorarios* appellamus. Nec quisquam putet, ad hos periculum nullum redundare. Constat enim, hos quoque, excussis prius facultatibus ejus qui gesserit, conveniri oportere: dati sunt enim, quasi observatores actus ejus & custodes: imputabiturque eis quandoque, cur, si male eum conversari videbant, suspectum [eum] non fecerunt. Assidue igitur & rationem ab eo exigere eos oportet, & sollicite curare, qualiter conversetur: & si pecunia sit quæ deponi possit, curare, ut deponatur ad prædiorum comparationem. blandiuntur enim sibi, qui putant, honorarios tutores omnino non teneri: tenentur enim secundum ea quæ supra ostendimus. §. 3. Quamvis autem ei potissimum se tutelam commissurum Prætor dicat, cui testator delegavit, attamen nonnunquam ab hoc recedet: utputa si pater minus penso consilio hoc fecit, forte minor vigintiquinque annis; vel eo tempore fecit, quo iste tutor bonæ vitæ vel frugi videbatur, deinde postea idem cœpit male conversari ignorante testatore; vel si contemplatione facultatium ejus res ei commissa est, quibus postea exutus est.

§. 4. Nam & si unum pater dederit tutorem, nonnunquam ei adjunguntur curatores: Nam Imperator Noster cum Patre rescripsit, cum duos quis libertos suos tutores dedisset, unum rerum Italicarum, alium rerum Africanarum, curatores eis adjungendos: nec patris secuti sunt voluntatem. §. 5. Quod in tutoribus scriptum est, & in curatoribus erit observandum, quos pater testamento destinavit, à Prætore confirmandos.

§. 6. Apparet igitur, Prætori curæ fuisse, ne tutela per plures administretur: quippe etsi pater non destinaverit quis gerere debeat, attamen id agit, ut per unum administretur; sane enim facilius unus tutor & actiones exercet & excipit; ne per multos tutela spargatur. §. 7. *Si non erit à testatore electus tutor, aut gerere nolet: tum is gerat cui major pars tutorum tutelam decreverit.* Prætor igitur jubebit eos convocari: aut si non coïbunt, aut coacti non decernent, causa cognita ipse statuet, quis tutelam geret. §. 8. Plane si non consentiant tutores Prætori, sed velint omnes gerere, quia fidem non habeant electo, nec patiuntur succedanei esse alieni periculi, dicendum est, Prætorem permittere eis omnibus gerere. §. 9. Item si dividi inter se tutelam velint tutores, audiendi sunt: ut distribuatur inter eos administratio,

4. IDEM lib. 9 ad Edictum.

VEl in partes, vel in regiones: &, si ita fuerit divisa, unusquisque exceptione summovebitur pro ea parte, vel regione, quam non administrat.

5. IDEM lib. 35 ad Edictum.

ITa autem depositioni pecuniarum locus est, si ea summa corradi [id est, colligi] possit, ut comparari ager possit: si enim tam exiguam esse tutelam [facile] probatur, ut ex nummo refecto prædium puero comparari non possit, depositio cessat. † Quæ ergo tutelæ quantitas depositionem inducat, videamus? Et cum causa depositionis exprimatur, *ut prædia pupillis comparentur*, manifestum est, ut ad minimas summas non videatur pertinere: quibus modus præfiniri generaliter non potest; cum facilius causa cognita per singulos possit examinari. Nec tamen auferenda facultas est, etiam minores summas interdum deponi postulare, si suspecti tutores esse videantur. §. 1. *Gessisse* autem videtur tutor, qui quid omnino pupillare attigit, etiamsi modicum: cessantque partes eorum, qui solent cessantes cogere administrare. §. 2. Quod si, posteaquam gessit, tunc se gestu abstinuit: etiam suspecti postulatio succedit. §. 3. Quod si quis tutelam mandaverit gerendam, gestaque fuerit ab eo cui mandatum est: locus erit tutelæ actioni. * videtur enim *gessisse*, qui per alium gessit. Quod si non accessit is cui mandatum est, utili actione convenitur. §. 4. Debitor patris, qui tutelam administravit filii, tutelæ judicio tenebitur etiam ob id quod patri debuit. §. 5. Si tutor pupillum suum puberem factum non admonuerit, *ut sibi curatores peteret*, sacris enim Constitutionibus hoc facere jubetur, qui tutelam administravit): an tutelæ judicio teneatur? Et magis puto, sufficere tutelæ judicium, quasi connexum sit hoc tutelæ officio, quamvis post pubertatem admittatur.

§. 6. Post completum vicesimumquintum annum ætatis, si nondum rationes redditæ sunt, nec ad causam instrumenta pertinentia, fidei ac verecundiæ curatorum convenit, ut consilio suo cœptam litem perficiant. Si igitur cessent in his quæ constituta sunt faciendis, magis puto sufficere negotiorum gestorum judicium, etiamsi actum est: si tamen hujus rei ratio reddita non est. §. 7. Julianus lib. 21 Digestorum hujusmodi speciem proponit: Quidam decedens filiis suis dederat tutores, & adjecerat, *Eos* [*que*] *anecloglstos esse volo*: & ait Julianus, tutores, nisi bonam fidem in administratione præstiterint, damnari debere, quamvis testamento comprehensum sit, *ut anecloglsti essent*. Nec eo nomine ex causa fideicommissi quicquam consequi debebunt, ut ait Julianus. & est vera ista sententia: * *nemo enim jus publicum remittere potest hujusmodi cautionibus, nec mutare formam antiquitus constitutam*: damnum vero, quodcunque ex tutela quis senserit, & legari, & per fideicommissum ei relinqui potest. §. 8. Papinianus lib. 5 Responsorum ita scribit: Pater tutelam filiorum *consilio matris geri* mandavit, *& eo nomine tutores liberavit*. Non idcirco minus officium tutorum integrum erit, sed viris bonis conveniet, salubre consilium matris admittere: tametsi neque liberatio tutoris, neque voluntas patris, aut intercessio matris tutoris officium infringat.

§. 9. Usque adeo autem licet tutoribus patris præceptum negligere, ut si pater caverit, *Ne quid rei suæ distraheretur*, vel, *ne mancipia distrahantur*, [vel] *ne vestis*, [vel] *ne domus*, [vel] *ne aliæ res periculo subjectæ*, liceat eis contemnere hanc patris voluntatem. §. 10. Ex quo innotuit tutor, se tutorem esse: scire debet periculum tutelæ ad eum pertinere. Innotescere autem qualiter quali-

qualiter sufficit, non utique testato eum conveniri. nam etsi citra testationem, scilicet undecunque cognovit, nulla dubitatio est, quin debeat periculum ad ipsum respicere.

6. IDEM lib. 36 ad Edictum.

HOc autem, quod cognovit tutor, pupillus probare debebit.

7. IDEM lib. 35 ad Edictum.

TUtor, qui repertorium non fecit, quod vulgo *Inventarium* appellatur, dolo fecisse videtur: nisi forte aliqua necessaria & justissima causa allegari possit, cur id factum non sit. Si quis igitur dolo inventarium non fecerit, in ea conditione est, ut teneatur in id quod pupilli interest: quod ex jurejurando in litem æstimatur. † Nihil itaque gerere ante inventarium factum eum oportet: nisi id quod dilationem nec modicam exspectare possit. §. 1. Si tutor cessaverit in distractione earum rerum quæ tempore depereunt, suum periculum facit: debuit enim confestim officio suo fungi. † Quid, si contutores exspectabat, vel differentes, vel etiam volentes se excusare, an ei ignoscatur? Et non facile ignoscetur: debuit enim partibus suis fungi: non quidem præcipiti festinatione, sed nec moratoria cunctatione. §. 2. Competet adversus tutores tutelæ actio, si male contraxerint: [hoc est], si prædia comparaverint non idonea, per sordes, aut gratiam. † Quid ergo, si neque sordide, neque gratiose, sed non bonam conditionem elegerint? Recte quis dixerit, solam latam negligentiam eos præstare in hac parte debere. §. 3. Si post depositionem pecuniæ comparare prædia tutores neglexerunt, incipient in usuras conveniri: Quamquam enim à Prætore cogi eos oportet ad comparandum, tamen, si cessent, etiam usuris plectendi sunt tarditatis gratia: nisi [si] per eos factum non est, quominus compararent. §. 4. Pecuniæ, quam in usus suos converterunt tutores, legitimas usuras præstant: sed hoc ita demum, si evidenter doceantur pecuniam in usus suos convertisse. Cæterum non utique qui non fœneravit, vel non deposuit, in suos usus vertit: Et ita Divus Severus decrevit. Doceri igitur debet, in usus suos pecuniam vertisse. §. 5. *Vertisse in suos usus* [non] accipimus eum, qui debitor patris pupilli fuit, deinde ipse sibi non solvit: hic enim eas usuras præstabit, quas patri promiserat. §. 6. Si tutor pecuniam pupillarem suo nomine fœneravit, ita demum cogetur usuras quas percepit præstare, si suscipiat pupillus cæterorum nominum periculum. §. 7. Si deponi oportet pecunias ad prædiorum comparationem, si quidem factum est, usuræ non current: sin vero factum non est, si quidem nec præceptum est ut deponantur, pupillares præstabuntur; si præceptum est, & neglectum, de modo usurarum videndum est? Et solent Prætores comminari, *Ut, si non fiat depositio, vel quanto tardius fiat, legitimæ usuræ præstentur:* si igitur comminatio intercessit, judex qui quandoque cognoscet, decretum Prætoris sequetur. §. 8. Idem solent facere Prætores etiam circa eos tutores, qui negant habere ad alendos pupillos penes se aliquid: ut quidquid constiterit penes eos esse, ejus gravissima usura pendatur. & hoc persequi oportere judicem palam est, cum & alia pœnæ adjectione.

§. 9. Residuarum autem summarum pupillares usuras pendi oportet. §. 10. Quæ autem sunt *pupillares usuræ videndum est?* Et apparet hanc esse formam usurarum, ut ejus quidem pecuniæ, quam quis in usus suos convertit, legitimam usuram præstet. Sed & si negavit *apud se esse pecuniam*, & Prætor pronunciavit contra eum, legitimas solvere debebit: vel si moram depositioni fecit, & Prætor irrogavit ei legitimas. Sed & si, dum negat *aliquam quantitatem penes se esse*, pupillis ad onera sua expedienda imposuit necessitatem mutuam pecuniam legitimis usuris accipiendi, tenebitur in legitimis. Item si à debitoribus legitimas exegit. † Ex cæteris causis secundum morem provinciæ præstabit usuras, aut quincunces, aut trientes, aut si quæ aliæ leviores in provincia frequentantur. §. 11. Usuræ à tutoribus non statim exiguntur, sed interjecto tempore, ad exigendum, & ad collocandum, duum mensum: Idque in judicio tutelæ servari solet: Quod spatium seu laxamentum temporis tribui non oportet his, qui nummos impuberum, vel adulescentium, in suos usus converterunt.

§. 12. Si usuras exactas tutor vel curator usibus suis retinuerint, earum usuras agnoscere eos oportet: sane enim parvi refert, utrum sortem pupillarem, an usuras in usus suos converterint.

§. 13. Pecuniæ, quæ in arca fuit, etiam heredes curatoris tamdiu usuras præstabunt, quamdiu non interpellaverint, ut loco defuncti curator constituatur. §. 14. Si tutor pro contutore condemnetur, an etiam in usuras condemnandus sit, quæritur? Et placet (ut multis Rescriptis continetur, & Papinianus lib. 12 Quæstionum ait), etiam in usuras eum condemnandum, si suspectum facere supersedit. Et quidem eas demum usuras cogendum præstare, quas etiam suæ administrationis cogitur. §. 15. Sciendum est, tutorem & post officium finitum usuras debere in diem, quo tutelam restituit.

8. IDEM lib. 23 ad Edictum.

SI tutelæ agat is cujus tutela administrata est: dicendum est, nonnunquam diem creditæ pecuniæ exspectandum; si forte tutor pecunias crediderit pupilli nomine, quarum exigendarum dies nondum venit: Sane, quod ad pecunias attinet, ita [demum] verum est, si potuit & debuit credere: cæterum, si non debet credere, non expectabitur.

9. IDEM lib. 36 ad Edictum.

QUotiens tutor pecuniam pupillarem fœnori dat, stipulatio hoc ordine facienda est: Stipulari enim debet aut pupillus, aut servus pupilli: Quod si neque pupillus ejus ætatis erit, ut stipulari possit, neque servum habebit, tunc ipse tutor, quive in ejus potestate erit: quo casu Julianus sæpissime scripsit, utilem actionem pupillo dandam. Sed & si absens sit pupillus, oportere tutorem suo nomine stipulari, nequaquam ambigendum est. §. 1. Si paterfamilias eum, pro quo fidejussit, tutorem dederit filio suo: officio tutoris convenit, ut, cum dies pecuniæ præterierit, creditori debitum solvat: & ideo cessante eo, si pupillus suæ tutelæ factus solverit ex causa fidejussoria, non solum mandati, sed etiam tutelæ agere poterit: hoc enim ei imputatur, cur pro se non solverit. Quod si in diem debitor fuit iste tutor, quibusdam videtur, non venire in tutelæ judicium: si modo is dies post tutelam finitam supervenit. Quod si dies adhuc durante tutela venit, putant omnimodo devolvi in tutelæ judicium. Ego & hoc, & superius ita verum puto, si facultatibus labi tutor cœpit: cæterum, si idoneus tutor fuit, nihil venire in tutelæ judicio. Nec quisquam putet, nullum effectum hoc habere: namque si quis dixerit, in tutelæ judicium devolvi, & privilegio locus est, & fidejussores tenebuntur, si rem salvam fore cautum est.

§. 2. Item

§. 2. Item si temporali actione fuit obligatus tutor, dicendum est, locum esse tutelæ judicio, ut perpetua actio sit. §. 3. Et generaliter, quod adversus alium præstare debuit pupillo suo, id adversus se quoque præstare debet: fortassis & plus. adversus alios enim experiri sine actione non potuit, adversus se potuit.

§. 4. Sed si sub usuris gravioribus patri pupilli pecuniam debuit, quam sint pupillares, videndum est, an ei aliquid imputetur? Et si quidem solvit, nihil est, quod ei imputetur, potuit enim solvere, nec onerare se usuris: si vero non solvit, usuras cogendus est agnoscere, quas à se exigere debuit. §. 5. Sicut autem solvere tutor quod debet, ita & exigere quod sibi debetur potest, si creditor fuit patris pupilli. nam & sibi solvere potest, si modo fuit pecunia, unde solvat: & si usuræ fuerunt graviores, quæ ei debebantur, relevabitur eis pupillus, quia tutor se potuit liberare: sicut aliis quoque solvere & potuit & debuit.

§. 6. Nec utique necesse habet, si conveniatur, per judicem solvere: idcircoque si mala causa pupillaris est, denunciare sibi verum debet. Denique Imperator Antoninus cum Patre, etiam honoraria eos imputare pupillo prohibuit, si supervacaneam litem instituissent, cum convenirentur à vero creditore: Nec enim prohibentur tutores bonam fidem agnoscere.

§. 7. Non tantum autem sibi solvere tutor, verum etiam sibi creditam pecuniam scribere [potest], ut Marcellus lib. 8 Digestorum scripsit: seque mutua pecunia poterit obligare, sibi mutuam proscribendo.

§. 8. Constat eum, qui ad augmentum datur (utputa ad bona materna quæ postea accesserunt, vel ad quid aliud augmentum, administrare bona pristina non solere. † Si autem suspectum facere priorem tutorem supersedit, vel satis ab eo exigere, plectetur. §. 9. Per contrarium autem, qui datus est simpliciter tutor pupillo vel curator, si quid postea augmenti accesserit, periculo tenetur, quamvis soleat ad augmentum dari curator: quæ res non facit, ut ipsa augmenta non pertineant ad curam priorum, ad quos omnis utilitas pupillorum debet pertinere. Sive igitur datus est, communicatur periculum cum prioribus: sive datus non est, tenetur administrationis necessitate is qui antea erat datus.

10. IDEM lib. 49 ad Edictum.

GEneraliter, quotiescunque non fit nomine pupilli quod quivis paterfamilias idoneus facit, non videtur defendi: sive igitur solutionem, sive judicium, sive stipulationem detrectat, defendi non videtur.

11. IDEM lib. 33 ad Edictum.

CIrca pupillum, cujus tutor servus erat pronunciatus, Divus Pius rescripsit, in rebus, quas ex pecunia pupilli servus comparaverat, dominum non posse uti prærogativa deductionis. † Quod & in curatore observandum est.

12. PAULUS lib. 38 ad Edictum.

CUm plures tutelam gerunt, nulli eorum in contutorem actio pupilli nomine datur.

§. 1. Quæ bona fide à tutore gesta sunt, rata habentur etiam ex Rescriptis Trajani & Hadriani: & ideo pupillus rem à tutore legitime distractam vindicare non potest. nam & inutile est pupillis, si administratio eorum non servatur, nemine scilicet emente. Nec interest, tutor solvendo fuerit, necne: cum si bona fide [res] gesta sit, servanda sit; si mala fide, alienatio non valet. §. 2. Nimium est, licere tutori respectu existimationis pupilli erogare ex bonis ejus, quod ex suis non honestissime fuisset erogaturus. §. 3. Cum tutor non rebus duntaxat, sed etiam moribus pupilli præponatur: in primis mercedes præceptoribus, non quas minimas poterit, sed pro facultate patrimonii, pro dignitate natalium constituet; alimenta servis, libertisque, nonnunquam etiam exteris, si hoc pupillo expediet, præstabit; solennia munera parentibus cognatisque mittet. Sed non dabit dotem sorori alio patre natæ, etiamsi aliter ea nubere non potuit: nam etsi honeste, ex liberalitate tamen fit, quæ servanda arbitrio pupilli est. §. 4. Si tutor pecuniam pupillarem credere non potuit, quod non erat cui crederet, pupillo vacabit.

13. GAIUS lib. 12 ad Edictum provinciale.

TUtor secundum dignitatem facultatesque pupilli modum servorum æstimare debet, qui circa eum futuri sunt.

§. 1. Non est audiendus tutor, cum dicat, ideo cessasse pupillarem pecuniam, quod idonea nomina non inveniret, si arguatur eo tempore suam pecuniam bene collocasse. §. 2. In solvendis legatis & fideicommissis attendere debet tutor, ne cui non debitum solvat: Nec nuptiale munus matri pupilli, vel sorori mittere. † Aliud est, si matri forte, aut sorori pupilli tutor ea quæ ad victum necessaria sunt, præstiterit, cum semetipsa sustinere non possit: nam ratum id habendum est. Nec enim eadem causa est ejus quod in eam rem impenditur, & quod muneris legatorumve nomine erogatur.

14. PAULUS lib. 8 Brevium.

ETiam contutoris factum imputatur collegæ, si potuit & debuit suspectum facere: interdum & si debuit satis petere: nam si idoneus subito lapsus est, nihil collegæ imputari potest.

15. IDEM lib. 2 Sententiarum.

SI tutor constitutus, quos invenerit debitores, non convenerit, ac per hoc minus idonei efficiantur; vel intra sex primos menses pupillares pecunias non collocaverit: ipse in debitam pecuniam, & in usuras ejus pecuniæ, quam non fœneravit, convenitur.

16. IDEM lib. 6 ad Sabinum.

CUm quæritur judicio tutelæ, quæ nomina à tutore facta agnoscere pupillus debeat: Marcellus putabat, si tutor pecuniam pupilli mutuam dedisset, & suo nomine stipulatus esset, posse dici nomina integra pupillo salva esse, deperdita & male contracta ad tutorem pertinere: sed verius se putare, posse tutorem eam conditionem adolescenti deferre, ut id, quod gessisset tutor in contrahendis nominibus, aut in totum agnosceret, aut à toto recederet; ita ut perinde esset, ac si tutor sibi negotium gessisset. Idem est & si pupilli nomine credidisset.

17. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

QUi jussus est ab eo qui jus jubendi habet, tutelam gerere: si cessasset, ex quo jussus est, indemnem pupillum præstare debebit, non ex quo tutor esse cœpit.

18. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

QUi tutor negotia pupilli gessit, quamvis in nulla re auctor pupillo fuerit, quin tutelæ judicio teneatur dubitari non oportet: quid enim prohibet, ita patrimonium pupilli compositum esse, ut nihil gerere necesse sit, in quo tutoris auctoritas interponi debeat?

§. 1. Ex duobus tutoribus, si cum altero actum fuerit, alter non liberabitur.

19. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

ACtus sui rationem concuratori reddere non esse compellendum: sed, nisi cum eo administrationem communicet [aut si non] ex fide curam gerat, suspectum postulari posse.

20. IDEM lib. 5 de Officio Proconsulis.

TUtor vel curator, cujus injusta appellatio pronunciata erit, cujusve excusatio recepta non sit, ex quo accedere ad administrationem debuit, erit obligatus.

21. MARCELLUS lib. singul. Responsorum.

LUcius Titius Gaium Seium filiumfamilias testamento filio suo tutorem dedit; Gaius Seius sciente & consentiente patre, tutelam administravit: Quæro, an defuncto Gaio Seio actio tutelæ adversus patrem ejus, & in quantum competat? Marcellus respondit, secundum ea quæ proposita essent, actione de peculio, & de in rem verso patrem teneri: nec multum videri in hoc casu facere patris scientiam & consensum ad obligandum eum in solidum: nisi forte contutore vel alio quo volente eum facere suspectum, intercessit, & quasi in se periculum recepit.

22. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

TUtor ad utilitatem pupilli & novare & rem in judicium deducere potest. Donationes autem ab eo factæ pupillo non nocent.

23. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

VUlgo observatur, ne tutor caveat, *ratam rem pupillum habiturum*: quia rem in judicium deducit: Quid tamen, si dubitetur an tutor sit, vel an duret tutor, vel an gestus illi commissus sit? Æquum est, adversarium non decipi. Idem & in curatore est, ut Julianus scripsit.

24. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

DEcreto Prætoris actor constitui periculo tutoris solet, quotiescunque aut diffusa negotia sint, aut dignitas, vel ætas, aut valetudo tutoris id postulet: Si tamen nondum fari pupillus potest, ut procuratorem facere possit, aut absens sit, tunc actor necessario constituendus est. §. 1. Si duobus simul tutela gerenda permissa est vel à parente, vel à contutoribus, vel à magistratibus: benigne accipiendum est, etiam uni agere permissum: quia duo simul agere non possunt.

25. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

SI minoris actum fuerit cum tutoribus, adsistentibus curatoribus, & pupillus ob hoc egerit cum curatoribus, & ei sint condemnati in id quod sua intererat, minoris tutores culpa eorum condemnatos non esse: an restitutio adversus tutores cesset? Et Papinianus responsorum lib. 2 ait, nihilominus posse restitui: & idcirco curatores, si nondum judicatum fecerunt, posse provocantes per exceptionem doli consequi, ut eis mandentur adversus tutores actiones. Quid tamen si jam fecerunt judicatum curatores? Proderit hoc tutoribus, quoniam nihil minori abest, qui de præda magis, quam de damno sollicitus est: nisi forte mandare actiones paratus sit curatoribus.

26. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

[CUm] curatore & protutore, etiam manente administratione, agi potest.

27. IDEM lib. 7 ad Plautium.

TUtor qui tutelam gerit, quantum ad providentiam pupillarem, domini loco haberi debet.

28. MARCELLUS lib. 8 Digestorum.

TUtor pro pupillo in judicium vocatus, sollenniter cavit: Si inter moras puer ad pubertatem pervenit, non est cogendus accipere judicium. §. 1. Tutor, qui post pubertatem pupilli negotiorum ejus administratione abstinuit, usuras præstare non debet, ex quo obtulit pecuniam: Quinetiam justius mihi videtur, eum, per quem non stetit quominus conventus restitueret tutelam, ad præstationem usurarum non compelli: (Ulpianus notat, Non sufficit obtulisse, nisi & deposuit obsignatam tuto in loco:)

29. IDEM lib. 8 Digestorum.

MAximeque heredem tutoris. nam periniquum est, eum, cui forte post viginti annos, vel amplius, in mentem venit tutelam reposcere, etiam usuras postulare.

30. IDEM lib. 21 Digestorum.

TUtoris præcipuum est officium, ne indefensum pupillum relinquat.

31. MODESTINUS lib. 1 Excusationum.

DIvi Severus & Antoninus Augusti Sergio Juliano: Forma, qua singuli tutores, prout quisque gessit tutelam, nonnunquam in solidum tenentur, duntaxat intra pubertatis tempora locum habet: non etiam si post pubertatem administraverint.

32. IDEM lib. 6 Responsorum.

SIne herede tutor decessit: Quæro, an curator pupillo datus, cum neque inventaria neque alia instrumenta à fidejussore tutoris exhibeantur, possit eundem fidejussorem convenire ex stipulatione, quanti pupilli interest? Modestinus respondit,* in id quod tutor conveniri potuit, fidejussorem [quoque] conveniri posse.

§. 1. Modestinus respondit, damnum, si quod [datum] accidit eo quia cautiones soluti vectigalis inventæ non sunt, ad tutorem, cujus nulla culpa admissa proponitur, minime pertinere.

§. 2. Modestinus respondit, tutorem eorum redituum nomine rationem pupillæ reddere debere, qui ex fundo bona fide percipi potuerunt.

§. 3. Item respondit, si minus à servo tutor percepit, quam bona fide ex fundo percipi potuit, ex eo, de quo pupillæ sit obstrictus, quantum ex peculio servi servari possit, eidem tutori proficere debere: scilicet si non perdituro servo administrationem credidit. §. 4. Interposito curatore adulescens fundum Titio vendidit: postea, adgnita fraude, in integrum restitutus, in possessionem induci jussus est. Quæro, an, cum ex hac venditione melior factus non est, neque in rem suam quidquam versum probetur, pretium emptori restituere non debeat? Modestinus respondit *, Pretium fundi ab adulescente venundati, si rationibus ejus non profuit, neo quidquam de eo [à] judicante de in integrum restitutione statutum est, emptorem frustra postulare. §. 5. Item respondit, Sumptibus voluptatis causa ab emptore factis adulescentem onerandum non esse: qui tamen ab eodem ædificio ita auferri possunt, ut in facie pristina (id est, quæ fuit ante venditionem) [ædificium] esse possit, emptori auferre permitti oportere.

§. 6. Lucius Titius coheres & curator sororis suæ, cum esset ex civitate, in qua usitatum erat ipsos dominos prædiorum, non conductores, onera annonarum & contributionum temporarium sustinere, morem hunc & consuetudinem semper observatam secutus, & ipse pro communi & individua hereditate annonas præstitit: Quæro, an in rationibus dandis opponi cura-

curatori possit, quia non recte pro parte sororis tales impensas fecerat? Modestinus respondit, [in] id demum curatorem adultæ reputare ex causa de qua quæritur posse, quod ipsa, si rem suam administraret, erogare compelleretur.

§. 7. Tutores duo, post venditionem pupillarium rerum factam, pecuniam inter se diviserant: post quam divisionem alter eorum in exilium datus est, durante tutela: Quærebatur, an actore constituto, contutor ejus partem pupillaris pecuniæ petere ab eo poterit? Modestinus respondit, Si hoc quæritur, an, contutore relegato, contutor ejus tutelæ actionem exercere possit, non posse respondi.

33. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognitionibus.

A Tutoribus & curatoribus pupillorum eadem diligentia exigenda est circa administrationem rerum pupillarium, quam paterfamilias rebus suis ex bona fide præbere debet.

§. 1. Officium tutorum curatoribus constitutis finem accipit: ideoque omnia negotia, quæ inita sunt, ad fidem curatorum pertinent. Idque etiam D. Marcus cum filio suo Commodo rescripsit. §. 2. Heredibus quoque pupillorum electio eadem adversus tutores, in quo potissimum consistere velint, competit, quæ ipsis, quorum tutela administrata sit. §. 3. Principalibus Constitutionibus declaratur: Sumptuum, qui bona fide in tutelam, non qui in ipsos tutores fiunt, ratio haberi solet: nisi ab eo qui eum dat, certum solatium ei constitutum est.

34. JULIUS AQUILA lib. Responsorum respondit,

AD instruendam diligentiam judicantis, & pupillorum utilitatem admittendam, servos quoque eorum interrogari posse.

35. PAPINIANUS [lib. 2 Quæstionum.]

TUtor sive curator nomina, quæ juste putat non esse idonea, à priore tutore vel curatore suscipere quidem cogitur, non tamen exactionem periculo suo facere.

36. IDEM [lib. 3 Quæstionum.]

INter tutores divisa tutela est: Æquitas, quæ merum jus compensationis inducit, propter officium & personam agentis tutoris non differtur. nam divisio tutelæ, quæ non juris, sed jurisdictionis est, modum administrationi facit, & inter ipsos locum habet, nec experiri cum pupillo volentibus obstare debet.

37. IDEM [lib. 11 Quæstionum.]

TUtorem qui tutelam gerit, Sabinus & Cassius, prout gerit, in singulas res per tempora, velut ex pluribus causis, obligari putaverunt. §. 1. Secundum quam sententiam servus institor dominicæ mercis, vel præpositus debitis exigendis, si liber factus in eodem actu perseverat, quamvis tempore servitutis obligari non potuerit, præteriti temporis nomine, actione negotiorum gestorum non inutiliter convenietur, earum scilicet rerum, quæ connexam rationem cum his quæ postea gesta sunt habuerunt: sic [enim] & tutelæ judicium earum quoque rerum causa tenere placuit, quæ post pubertatem administrantur, si posterior actus priori cohæreat, neque divisus propriam rationem habet. §. 2. Inde descendit quæstio, quæ volgo circa filiumfamilias tractata est, qui tutor testamento datus, post tutelam gestam emancipatus, in eodem officio perseveravit: Et secundum Sabini & Cassii sententiam eveniet, ut de eo quidem quod post emancipationem gestum est, in solidum conveniri possit; de præterito autem, sive peculium non sit ademptum, sive ademptum sit, in id quod facere possit: quod si superioris temporis nomine patrem de peculio pupillus convenire maluerit (annus enim utilis, ex quo tutela agi posse cœpit, computabitur), ne capiatur pater, inducta totius temporis causa, tempus, quo filiusfamilias tutelam gessit, comprehendendum erit.

38. IDEM [lib. 12 Quæstionum.]

SI plures tutelam non administraverint, & omnes solvendo sint: utrum, quia nullæ partes administrationis inveniuntur, electioni locus erit? an, ut ejusdem pecuniæ debitores, excipere debebunt periculi societatem? Quod magis ratio suadet. §. 1. Si quidam ex his idonei non sint, onerabuntur sine dubio cæteri: nec inique, cum singulorum contumacia pupillo damnum in solidum dederit.

§. 2. Unde quærendum est, an actiones pupillus ei, qui solus convenitur, in alterum pro parte scilicet præstare debeat? Sed, cum propria cujusque contumacia puniatur, qua fronte poterit hoc desiderari?

39. IDEM lib. 5 Responsorum.

TUtores, qui post finem tutelæ per errorem officii durantes rerum administrationem retinuerunt, nominum paternorum periculum, quæ post pubertatem adolescentis idonea fuerunt, præstare cogendi non erunt, cum actionem inferre non potuerunt.

§. 1. Curator à patre testamento datus impuberis negotiis se per errorem immiscuit: postea à Prætore tutoribus aliis datis, periculum futuri temporis ille, qui postea nihil gessit, non præstabit. §. 2. Qui se negotiis impuberis non jure tutor datus secundum patris voluntatem immiscuit, errore comperto tutorum à Prætore constitui consultius petet: ne forte, si rem cœptam deseruerit, fraudis vel culpæ causa condemnetur: Non idem servatur, si quis ultro negotium alienum gesserit, cum satis abundeque sufficiat, vel in una specie per amici laborem domino consuli. §. 3. Heres institutus, qui non habuit substitutum, prius quam hereditatem adiret, quam impuberi restituere debuit, vita decessit: Cum hereditas in Italia esset, scriptus autem heres in provincia vita decessisset, tutores provincialium rerum culpæ nomine condemnandos existimavi: si causam testamenti non ignorantes utilitatem impuberis deseruerunt. nam hereditatis in provincia fideicommisso restituto, causam quidem juris expediri potuisse, rerum autem administrationem ad eos recidere debuisse, qui tutelam in Italia suscepissent.

§. 4. Adversus tutorem, qui pupillum hereditate patris abstinuit, actionem denegari non oportet creditori qui cum ipso tutore contraxit: quamvis tutor pecuniam in rem impuberis verteret. §. 5. Curatores adulescentis mutui periculi gratia cautionem invicem sibi præbuerunt, & in eam rem pignora dederunt: Cum officio deposito solvendo fuissent, irritam cautionem esse factam, & pignoris vinculum solutum, apparuit. §. 6. Tutor datus adversus ipsam creationem provocavit: Heres ejus postea victus, præteriti temporis periculum præstabit: quia non videtur levis culpa, contra juris auctoritatem mandatum tutelæ officium detrectare.

§. 7. Rerum provincialium tutores, in Urbe causas appellationis impuberum agentes, rerum Italicarum curatores, ut impuberibus constituantur,

tur, ad officium suum revocare debent: alioquin, si prius in provinciam redierint, dolum aut culpam eorum in ea quoque parte recte judex conveniet. §. 8. Patruus testamento fratris filio tutor datus, cum in Italia domicilium haberet, tam Italicarum rerum quam provincialium administrationem suscepit; atque ita pecuniam ex venditionibus Romæ refectam in provinciam trajecit, & in Calendarium pupilli convertit: Tutor in locum ejus Romæ substitutus, administrationem pecuniæ, quæ non pertinet ad tutelam suam, suscipere non cogitur.

§. 9. Curatores testamento vel tutores inutiliter dati, neque decreto Prætoris confirmati, negotia gesserunt: Vice mutua periculum præstare coguntur: cum officium sponte citra juris adminiculum inierint, & qui fuit idoneus, decretum Prætoris curatores vel tutores constituentis implorare debuerit. §. 10. Tutoribus idoneis diem functis, vice mutua periculum ad heredes eorum non redundat, quod non habuit locum officio tutelæ manente.

§. 11. In eum, qui tutelam gerere noluit, post cæteros qui gesserunt, actionem [utilem] tutelæ dari placuit. Quod tamen ex tutela non pervenit ad eos, qui se negotiis miscuerunt, sed communi negligentia periit, citra substitutionis ordinem æqualiter omnium periculum spectat.

§. 12. Tutores, pubere pupillo constituto, litem appellationis inchoatam, jussu Consulum ob notitiam rei perfecerunt: Cum judicatum persequi non potuerunt, periculo culpæ non subjiciuntur. §. 13. Ab eo qui restitutionis auxilio non juvatur, quæstio culpæ tutorum, conventione remitti potest: nec donatum, sed transactum videtur. §. 14. Negligentiæ tutorum periculo nominum, quæ pater usuris majoribus fecit, adscripto, pupilla quidem actionem Calendarii præstare cogitur: exactas autem usuras tutelæ tempore, citra ullam compensationem retinet. §. 15. Adulescens, tutoribus conventis à quibus totum servari non potuit, adversus curatores, qui tutelam ad se negligentia non transtulerunt, integram actionem retinet: neque enim tutelæ judicio consumptum videtur, quod alterius officii querelam habuit.

§. 16. Tutor, qui tutoris idoneum heredem convenire pupilli nomine noluit, damni vicarius substituitur: ut is, qui non idoneum tutelæ tempore suspectum facere supersedit.

§. 17. Tutelæ judicium ideo differri non oportet, quod fratris & coheredis impuberis idem tutelam sustineat. §. 18. Quod de peculio servi actoris, quem adulescens postquam res suas administrare cœpit manumisit, [&] retinuit, aut retinere potuit: in ratione reddenda, curatori per judicem accepto feretur.

40. IDEM [lib. 6 Responsorum.]

IMpuberi filio Centurio curatorem dedit: Decreto Prætoris non secuto, si nihil curator datus administret, periculo contumaciæ vel negligentiæ non adstringetur. nam * *privilegium militum ad alienam injuriam porrigi non oportet*, nec in aliis, circa supremam voluntatem, imperitiæ venia datur, quam in bonis militum: filiæ vero tutela jure patriæ potestatis, non militiæ præmio mandatur.

41. IDEM [lib. 7 Responsorum.]

QUi plures tutores habuit, unum qui solvendo non fuit, *rationem actus sui* vetuit *reddere*: Quoniam ejus liberatio, quod ex tutela percepit, aut dolo contraxit, non est relicta, contutores, qui suspectum facere neglexerunt, ex culpa recte conveniuntur: tutor enim legatarius ex culpa, quæ testamento remissa est, non tenetur.

42. IDEM [lib. 1 Definitionum.]

EX pluribus tutoribus in solidum unum tutorem judex condemnavit: In rem suam judicatus procurator datus, privilegium pupilli non habebit: quod nec heredi pupilli datur. non enim causæ, sed personæ succurritur, quæ meruit præcipuum favorem.

43. PAULUS lib. 7 Quæstionum.

CUm post mortem pupilli desinit esse nomen idoneum, tutor periculo eximitur.

§. 1. Qui cum esset fratris sui filiæ curator, *quadringenta dotis nomine marito ejus se daturum* promisit: Quæro an succurrendum sit ei, cum, postea ære alieno emergente, supra vires patrimonii ejus dos promissa sit; quoniam in instrumento ita scriptum sit, *ille patruus & curator stipulanti spopondit?* Movet quæstionem quod non ut de suo dotem daret, sed, cum crederet rationem pupillarem sufficere, promisit: Præterea & illud hic potest tractari, ut, si sciens curator non sufficere promiserit, vel donasse videatur, vel quoniam dolo fecit, non illi succurratur. Respondi, * Curator cum officium suum egressus sponte se obligaverit, non puto ei à Prætore subveniri debere, non magis, quam si creditori puellæ *pecuniam se daturum* spopondisset: sed is de quo tractamus, si non donandi animo, sed negotii gerendi causa dotem promisit, habet mulierem obligatam: & poterit dici, etiam manente matrimonio eam teneri, quia habet dotem, sicut in collatione bonorum dicitur; vel certe post divortium, sive exacta sit dos, sive maneat nomen, quia potest efficere ut ei accepto feratur. Quod si mulier suum curatorem adimplere id, quod supra vires patrimonii ejus in dotem dare promisit, non queat: curatorem quidem in hoc quod superfluum est, per exceptionem relevari, mulier vero cautionem in maritum exponere debet: Quod si quandoque locupletior constante matrimonio facta fuerit, dotis reliquum marito servat.

44. IDEM [lib. 13 Quæstionum.]

QUi nominibus à curatoribus prioribus susceptis, sive tutoribus, nomina adgnoverunt, periculum in se transferunt.

§. 1. Sed si pupillus post pubertatem, rationibus à tutore acceptis, reliquationem ejus secutus, usuras acceptaverit, privilegium suum non amittit in bonis tutoris venditis: Prætor enim privilegium ei servare debet.

45. IDEM [lib. 14 Quæstionum.]

SI pupillus alterum ex tutoribus post pubertatem liberasset, improbe alterum illius nomine conabitur interpellare. † Idemque dicemus in duobus Magistratibus collegis, quorum alterum Respublica convenit. Sed hæc in Magistratibus tractavi, quasi duo rei ejusdem debiti essent omnimodo: quod non ita est. nam si uterque idoneus est, electio locum non habet. † Is autem qui tempore liberatus est, non ei similis est qui nihil habet, sed ei qui satisfecit: habet enim quod objiciat petitori.

46. IDEM [lib. 9 Responsorum.]

LUcius Titius curator Gaii Seii, tempore curæ, fundum Cornelianum locavit Sempronio, qui Sempronius reliqua traxit: pupillus, ætate probata, eundem quondam colonum Sem-

Sempronium fecit procuratorem: Quæro, an ex eo, quod ille ut procurator egit, omne debitum adulescens agnovisse videatur; eoque nomine curatorem suum liberasset? Paulus respondit, non ex eo, quod adultus eum qui prædia ejus coluit procuratorem habere voluit, debitum, quod ex conductione reliquatus est, adgnovisse eum videri. §. 1. Sempronii, qui ex pollicitatione debitor patriæ suæ exstiterat, bona Respublica jussu Præsidis possedit; quorum bonorum Magistratus Reipublicæ tres curatores constituerunt, qui apud Græcos ἐπιμεληταὶ, id est, *curatores*, vocantur, qui postea inter se, sine consensu Reipublicæ, administrationem bonorum Sempronii diviserunt: ex quibus quidam, cum reliqua traherent, idonei [in] ipso tempore administrationis esse desierunt: postea pupillus heres Sempronii, qui abstentus erat, ab Imperatore impetravit, ut bona paterna ei restituerentur: Quæro, an ex bonis eorum, qui idonei sunt, indemnitati pupilli prospici debeat: cum individuum his officium curæ à Magistratibus injunctum sit? Paulus respondit: si pupillo in curatores bonorum actiones decerni placuerit, pro ejus portione, qui idoneus non sit, Magistratus conveniri oportere: alia enim causa est tutorum, alia eorum qui Reipublicæ negotia administrant. §. 2. Tutorem, qui pecuniam pupillarem quamvis suo nomine fœneravit, non videri contra Constitutiones fecisse, quæ prohibent pecuniam pupillarem in usus suos convertere. §. 3. Quæsitum est, an ejus pecuniæ, qua tutor usus est, post finitam quoque tutelam in diem judicii accepti easdem usuras præstare debeat? Paulus respondit: finita administratione eas usuras debere computari, quæ in tutelæ judicio computantur. §. 4. Paulus respondit, propter ea, quæ post pubertatem, nulla necessitate cogente, sed ex voluntate sua, tutor administravit, fidejussorem, qui *salvam rem fore* cavit, non teneri. §. 5. Tutelæ judicio tutor conventus edidit librum rationum, & secundum eum condemnatus solvit: postea [cum] à debitoribus paternis, quorum nomina libro rationum non inerant, exigere vellet pupillus, [&] prolatæ sunt ab his apochæ tutoris, Quæsitum est, utrum adversus tutorem, an adversus debitores actio ei competat? Paulus respondit, si tempore administrandæ tutelæ tutori tutelam gerenti debitores solvissent, liberatos [eos] ipso jure à pupillo: sed si cum tutore actum esset, posse eundem adolescentem, propter eam causam, tutelæ experiri; & adversus exceptionem rei judicatæ doli mali uti replicatione.

§. 6. Cum testamento duo tutores dati essent pupillo, & alter ex his vita defunctus fuisset, in locum ejus, petente matre, ex Præsidis provinciæ præcepto à Magistratibus [alius] tutor datus est, à quo Magistratus satis exegerunt rem salvam fore: tutor testamento datus postea datum suspectum fecit: Quæsitum est, in quantum teneatur? Paulus respondit, tutorem testamento datum pro ea parte conveniri oportere, pro qua parte administravit: pro contutoris autem portione prius eos conveniri debere, qui pro eo se obligaverunt, vel Magistratus, qui eum dederunt; tunc si solidum pupillus consequi non potuerit, de officio contutoris quærendum, an suspectum facere debuerit, præsertim cum suspectum quoque eum postulasse dicatur: Alias quidem, cum Magistratus plures tutores dant, non prius ad eos reverti pupillus potest, quam omnes tutores excussati fuerint: in proposito, cum unus à Magistratibus datus proponeretur, non est visum, prius collegam conveniendum, qui & suspectum fecit, & testamento datus est; perindeque habendos singulos, ac si in partes dimidias tutores dati essent. §. 7. Tutoribus concessum est, a debitoribus pupilli pecuniam exigere, ut ipso jure liberentur: non etiam donare, vel etiam deminuendi causa cum iis transigere: & ideo eum, qui minus tutori solvit, à pupillo in reliquum conveniri posse.

47. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

TItium & Mævium tutores quis dedit, & cavit, Βούλομαι, καὶ παρακαλῶ, πάντας γίνεσθαι μετὰ τῆς Μαιβίου τοῦ ἀδελφοῦ μου γνώμης· καὶ δίχα αὐτοῦ τὸ γινόμενον ἄκυρον ἔστω, id est, *volo & rogo, omnia fieri cum Mævii fratris mei consilio, & quod sine eo fiet, irritum sit*; Titius solus a debitoribus exegit: an liberati essent? Respondi, si & administrationem Mævio dedisset, non recte solutum. §. 1. *Quantum [autem] filio meo diurnum sufficiat, Marina & Januaria æstimabunt*: Quæro, an contenti esse debeant tutores arbitrio mulierum? Respondi, sumptum boni viri arbitrio faciendum. §. 2. Tutores dati ad res Italicas, instrumenta Romæ reperierunt debitorum provincialium, *ut pecunia Romæ*, aut *ubicumque petitum fuerit, solvatur*. Quæro, cum neque debitores in Italia essent, neque eorum prædia: an hæc exactio ad Italicæ rei tutores pertineat? Respondi, si provincialis contractus esset, non pertinere: respicere tamen ad officium eorum, ne instrumentorum ignorantia contractus eos, ad quos administratio pertineret, lateret. §. 3. A matre datus testamento tutor, cum putaret se tutorem esse, distraxit bona materna & paterna pupillorum, & decessit non solvendo: quæritur, an pupillus res possit vindicare? Respondi, si manent res pupilli, vindicari ab eo posse. §. 4. Præfectus Legionis ita testamento cavit, *Volo, ut sit in arbitrio tutorum filii mei, si voluerint hujus summæ uncias inferre usurarum nomine, ita, ne nummi dispergantur*: Quæro, si apparuerit pecunia fœnerata à tutoribus, judicio tutelæ uncias usuras, an vero eas, quas stipulati sunt, præstare debeant? Respondi: Si secundum voluntatem defuncti elegissent usurarum præstationem, neque pupilli nomine in fœnus dedissent: id præstatur, quod testator voluisset. §. 5. Lucius Titius mutuam pecuniam à tutore accepit, & rem hereditariam pignori ei dedit: post triennium jam puberibus his, quorum tutela administrata est, fisco bona defuncti adjudicata sunt, quia mortem ejus heres non est ultus. Quæritur, an id nomen pupillus recusare possit? Respondi, secundum ea quæ proponuntur, id nomen ad onus tutorum non pertinere.

§. 6. Altero ex duobus fratribus sociis bonorum & negotiationis defuncto, herede filio, patruus tutor, venditis omnibus communis negotiationis mercibus, & sibi redemptis, negotium suo nomine exercuit: Quæsitum est, utrum compendium negotii, an usuras pecuniæ præstare debeat? Respondi, secundum ea, quæ proponuntur, pupillo usuram, non compendium, præstandam. §. 7. Tutor rerum Italicarum conventus à creditore provinciali, ubi rem pupillus habuit, solvit: Quæsitum est, an id tutelæ judicio reputari potest? Respondi, nihil proponi, cur non possit.

48. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris Epitomarum.

INter bonorum ventrisque curatorem, & inter curatorem furiosi, itemque prodigi, pupillive,

pillive, magna est differentia: quippe cum illis quidem plane rerum administratio, duobus autem superioribus sola custodia, & rerum, quæ deteriores futuræ sunt, venditio committitur.

49. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

OB fœnus pupillaris pecuniæ per contumaciam non exercitum, aut fundorum omissam comparationem, tutor si non ad damnum resarciendum idoneus est, exrta ordinem coërcebitur.

50. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

SI res pupillaris incursu latronum pereat; vel argentarius, cui tutor pecuniam dedit, cum fuisset celeberrimus, solidum reddere non possit: nihil eo nomine tutor præstare cogitur.

51. VENULEIUS lib. 6 Stipulationum.

SI duo pluresve tutores tutelam administrent, in fidejussorem quidem in solidum per quemlibet eorum committitur stipulatio, at si inter eos divisa sit tutela regionibus (quod plerumque fit), & alius urbica negotia, alius peregrina administraret, tunc ex substantia cujusque rei, aut committi contra fidejussorem stipulationem aut non committi dicemus: nam licet omnes tutores sint, & tutelam gerant, tamen cum quis de ea re, quæ extra suam regionem erit, experiri vel ad judicium vocari cœperit, perinde non committitur stipulatio, atque si ei administratio tutelæ permissa non esset; * quantum enim facit in totum denegata, tantumdem valet, si in ea re, de qua agitur, denegata sit.

52. NERATIUS lib. 1 Responsorum.

CUrator pro minore non tantum dotem dare debet, sed etiam impendia, quæ ad nuptias facienda sunt.

53. PAULUS lib. 2 Decretorum.

ÆMilius Dexter, magistratus sui tempore datis tutoribus, cessaverat in exigenda satisdatione; deinde [à] quibusdam excusatis, à sequentibus Magistratibus Dexter tutor adsumptus fuerat: creatus conveniebatur in solidum duplici ratione, quod, cum Magistratus esset, & tutores dedisset, satisdationem non exegisset: ex diverso dictum est, licet satis exactum non esset, tamen in diem tutelæ finitæ idoneos fuisse tutores, neque cessationem curatorum obesse tutoribus debere: *Pronunciavit*, si in diem finitæ tutelæ idonei permansissent tutores, licet [&] satis non esset exactum, curatorum esse periculum: si minus, tutorum & Magistratuum. hoc est, tunc esse periculum ejus, qui suspectum non fecisset, aut satis non exegisset, cum finita tutela non inveniretur idoneus fuisse.

54. TRYPHONINUS lib. 2 Disputat.

NOn existimo maximis usuris subjiciendum eum, qui à contutoribus suis mutuam pecuniam pupilli accepit, & cavit, certasque usuras promisit, quas & alii debitores pupillo dependunt: quia hic sibi non consumpsit, nec clam, nec quasi sua pecunia licenter abutitur; & nisi his usuris à contutore mutuum ei daretur, aliunde accepisset. Et multum refert, palam aperteque debitorem se ut extraneum & quemlibet faceret pupillo, an sub administratione tutelæ pupillique utilitate latenter sua commoda pupilli pecunia juvaret.

55. IDEM lib. 14 Disputationum.

TRes tutores pupillo dati sunt: unus tutelam gessit, & solvendo non est; secundus Titio gerendam mandavit, & Titius quædam administravit; tertius nihil omnino gessit: Quæsitum est, quatenus quisque eorum teneatur? Et tutorum quidem periculum commune est in administratione tutelæ: & in solidum universi tenentur. Plane, si pecunia numerata pupilli inter eos distributa est, non in majorem summam quisque eorum, quam accepit, tenetur.

§. 1. Sed si ipsi tutores rem pupilli furati sunt, videamus, an ea actione, quæ proponitur ex Lege duodecim Tabularum adversus tutorem in duplum, singuli in solidum teneantur: & quamvis unus duplum præstiterit, nihilominus etiam alii teneantur. nam in aliis furibus ejusdem rei pluribus, non est propterea cæteris pœnæ deprecatio, quod ab uno jam exacta est: sed * tutores, propter admissam administrationem, non tam invito domino contrectare eam videntur, quam perfide agere: nemo denique dicet, unum tutorem & duplum hac actione præstare, & quasi specie condictionis, aut ipsam rem, aut ejus æstimationem. §. 2. Non solum ergo gessisse tutelam is creditur, qui alii gerendam mandavit: sed & qui satis à contutore accepit *rem salvam pupillo futuram*, eique permisit administrationem totius tutelæ; nec potest se defendere Constitutionibus, quæ jubent ante conveniri eum, qui gessit. §. 3. Item in eo, quod nemo gessit, non utique ejus periculum est, qui quædam gessit, sed communiter omnium: Exigi autem ab eo solo periculum ob alia, quæ non gessit, non oportet: nisi si qua talia sunt, quæ vel consummationem cœptorum ab eo desiderabant, vel ita conjuncta fuerunt, ut separari non debuerunt. §. 4. Quod autem dicitur, *desiisse solvendo esse, vel non esse, contutores præstare debere*, videamus qualem intellectum habet: id est, utrum sufficit, nihil diminutum esse de facultatibus contutoris, ex quo tempore datus est, sed eandem faciem patrimonii permansisse: an, etsi nihil post accidit, quod palam faciat deminutionem patrimonii, debet tamen contutor inquirere fortunas contutoris? Sed hoc & ex personæ qualitate, & ex temporis intercapedine, quo testamentum factum est, usque ad mortem patris, aliam æstimationem accipere debet. nam aperte prodigo, vel cujus bona venierunt, licet obreptum fuerit Prætori, qui decreto eum dedit, permittere contutori administrationem non debet: & potuit aliquid pater eorum, post testamentum factum accidens ignorasse, aut, cum destinatum haberet mutare testamentum, id non fecisse.

56. SCÆVOLA lib. 4 Digestorum.

TUtor rerum & animalium pupilli venditionem fecit: sed quædam animalia emptoribus pretium non solventibus, retinuit, & apud se habuit: pretium idem rationibus pupilli accepto tulit: ex his aliquot nata sunt: defuncto tutore heres [ejus] eandem tutelam administravit, & animalia annis plurimis possedit: Quæsitum est, an, cum is, cujus tutela administrata est, annis viginti quatuor esset, jure animalia vindicaret? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, pupillum ea vindicare non posse.

57. IDEM lib. 10 Digestorum.

CHirographis debitorum incendio exustis, cum ex inventario tutores convenire eos possent ad solvendam pecuniam, aut novationem faciendam cogere, cum idem circa priores debitores propter eundem casum fecissent, id omisissent circa debitores pupillorum: an, si quid propter hanc cessationem eorum pupilli damnum contraxerunt, judicio tutelæ consequantur? Respondit, si adprobatum fuerit, eos tutores hoc per dolum vel culpam prætermisisse,

præstari

præstari ab his hoc debere. §. 1. Ab eo, qui sententia Præsidis bonis ademptis relegatus erat, cum ex permissu Principis appellatio ejus recepta sit, quam is qui pronunciaverat non receperat, fundum emerat pupillus, intervenientibus tutoribus: & *appellatione injusta* pronunciata, fundus ei ablatus est: Quæsitum est, an tutelæ judicio pretium fundi pupillus consequi à tutoribus possit? Respondit, si scientes emerunt ab eo, qui in ea causa esset, ut obnoxius sententiæ priori esset, tutelæ judicio eos teneri.

58. IDEM lib. 11 Digestorum.

QUi negotiationem per Pamphilum & Diphilum, prius servos postea libertos, exercebat, suo testamento eos tutores reliquit: & cavit, *Ut negotium eodem more exerceretur, quo se vivo exercebatur:* [hique] tutelam administraverunt, non tantum cum impubes patroni filius fuisset, sed etiam post pubertatem ejus: sed Diphilus quidem cum incremento negotiationis rationes obtulit, Pamphilus autem putavit reddere oportere non ad incrementum negotiationis, sed ad computationem usurarum, ut in tutelæ judicio solet: Quæsitum est, an secundum voluntatem defuncti, exemplo Diphili Pamphilus quoque rationem reddere debeat? Respondit, debere. Claudius Tryphoninus: Quia * lucrum facere ex tutela non debet. §. 1. Ex duobus tutoribus pupilli altero defuncto adhuc impubere pupillo, qui supererat, ex persona pupilli sui judice accepto, consecutus est cum usuris quantum ex tutela ad tutorem defunctum pervenerat: Quæsitum est, judicio tutelæ, quo experitur pubes factus, utrum ejus tantum [portionis], quæ ab initio [quod] ex tutelæ ratione pervenerat ad defunctum contutorem, usuræ veniant, an etiam ejus summæ, quæ exortis usuris pupillo aucta, post mortem ejus ad superstitem æque cum sorte translata sit, aut transferri debuit? Respondit, si eam pecuniam in se vertisset, omnium pecuniarum usuras præstandas: Quod si pecunia mansisset in rationibus pupilli, præstandum quod bona fide percepisset, aut percipere potuisset, sed fœnori dare cum potuisset, neglexisset: cum id quod ab alio debitore nomine usurarum cum sorte datur, ei qui accipit, totum sortis vice fungitur, vel fungi debet. §. 2. Testamento dati tutores, quod ruptum videbatur, cessaverunt in administratione tutelæ, & à Præside tutor datus est pupillo: jussi autem sunt etiam hi qui dati erant testamento tutores, tutelam administrare, conjuncto eo qui à Præside datus cœperat administrare: Quæsitum est, ex testamento datos periculum [antecedentis temporis] administrationis, utrum ex apertis tabulis, an ex quo jussi sunt, pertineat [ad eos]? Respondit, ad eos de quibus quæreretur, nullum antecedentis temporis periculum pertinere. §. 3. Pupillo herede instituto, filiæ exheredatæ duo millia nummorum aureorum legavit: eosdemque tutores utrisque dedit. Quæsitum est, an [cum] ex eo die, quo duo millia potuerunt à substantia hereditatis [separare], & in nomina collocare, neglexerint, usurarum nomine pupillæ tutelæ judicio teneantur? Respondit, teneri. §. 4. Quæsitum est, an usuræ pupillaris pecuniæ, quas tutores debuerunt, cum ad curatorem transferuntur, in sortem computantur; & universæ summæ usuras debere curatores incipiant? Respondit, omnis pecuniæ, quæ ad curatores transit, parem causam esse: quia omnis sors efficitur.

59. IDEM lib. 26 Digestorum.

CUm hereditas patris ære alieno gravaretur, & res in eo statu videretur, ut pupilla [ab] hereditate paterna abstineretur, unus ex tutoribus cum plerisque creditoribus ita decidit, ut certa crediti portione contenti essent, acciperentque: idem curatores jam viripotenti accepti cum plerisque creditoribus deciderunt: Quæsitum est, an, si aliquis tutorum creditor patris pupillæ solidam pecuniam expensam sibi ex re pupillæ cum usuris fecerit, revocari à curatoribus pupillæ ad portiones eas possit, quas cæteri quoque creditores acceperunt? Respondit, eum tutorem, qui cæteros ad portionem vocaret, eadem parte contentum esse debere.

60. POMPONIUS lib. 8 Epistularum.

SI tutoris heres exsecutus est quæ tutor inchoavit, tutelæ etiam eo nomine tenetur.

61. IDEM lib. 20 Epistularum.

APud Aristonem ita scriptum est: [Quod culpa tutoris pupillus ex hereditate desiit possidere, ejus æstimatio in petitione hereditatis sine ulla dubitatione fieri debebit: ita, si pupillo de hereditate cautum sit:] *Cautum* autem *esse* videtur, etiam si tutor erit idoneus, à quo servari possit id quod pupillus ex litis æstimatione subierit. † Sed si tutor solvendo non est, videndum erit, utrum calamitas pupilli, an detrimentum petitoris esse debeat. perindeque haberi debet, ac si res fortuito casu interisset: similiter atque ipse pupillus expers culpæ quid ex hereditate deminuisset, corrupisset, perdidisset. † De possessore quoque furioso quæri potest, si quid ne in rerum natura esset, per furorem ejus accidisset: tu quid putas? Pomponius, Puto eum vere dicere. Sed quare cunctatus es, si solvendo non sit tutor, cujus damnum esse debeat? cum alioquin elegantius dicere poterit, actiones dumtaxat, quas haberet cum tutore pupillus, venditori hereditatis præstandas esse: sicuti heres, vel bonorum possessor, si nihil culpa ejus factum sit (veluti si fundo hereditario vi dejectus sit, aut servus hereditarius vulneratus ab aliquo sit sine culpa possessoris, nihil plus, quam actiones, quas eo nomine habet, præstare debeat. † Idem dicendum est & si per curatorem furiosi, culpa vel dolo quid amissum fuerit: quemadmodum si quid stipulatus tutor vel curator fuisset, aut vendidisset rem hereditariam: * Impune autem puto admittendum, quod per furorem alicujus accidit: quomodo si casu aliquo, sine facto personæ, id accidisset.

TIT. VIII.

DE AUCTORITATE ET CONSENSU TUTORUM ET CURATORUM.

1. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

QUamquam regula sit juris civilis, *In rem suam auctorem tutorem fieri non posse*, tamen potest tutor proprii sui debitoris hereditatem adeunti pupillo auctoritatem accommodare, quamvis per hoc debitor ejus efficiatur: prima enim ratio auctoritatis ea est, ut heres fiat; per consequentias contigit, ut debitum subeat: se tamen auctore, ab eo stipulari non potest. Et cum quidam auctoritatem adcommodaret pupillæ suæ, *ut servo suo stipulanti sponderet*, D. Pius Antoninus rescripsit, jure pupillam non teneri: sed in quantum locupletior facta est, dandam actionem. Sed si auctor fiat, *ut filio suo quid tradatur*, nulla erit auctoritas: evidenter enim sua auctoritate rem adquirit. §. 1. Tutor si invitus retentus sit per vim, non valet quod agitur: neque enim præsentia corporis sufficit ad auctoritatem;

tatem; ut si somno aut morbo comitiali occupatus tacuisset.

2. IDEM lib. 24 ad Sabinum.

NUlla differentia est, non interveniat auctoritas tutoris, an perperam adhibeatur.

3. PAULUS lib. 8 ad Sabinum.

ETiamsi non interrogatus tutor auctor fiat, valet auctoritas ejus, cum se probare dicit id, quod agitur: hoc est enim *auctorem fieri*.

4. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

ETsi pluribus datis tutoribus unius auctoritas sufficiat, tamen, si tutor auctoretur cui administratio tutelæ concessa non est, id ratum à Prætore haberi non debet. † Et ideo puto verius esse, quod Ofilio placebat, si eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, emam à pupillo, sciens alium ejus tutelam gerere, dominum me non posse fieri. † Item si eo auctore emam, qui à tutela fuerit remotus: nec enim id ratum haberi.

5. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

PUpillus obligari tutori eo auctore non potest. Plane si plures sint tutores, quorum unius auctoritas sufficit, dicendum est, altero auctore, pupillum ei posse obligari: sive mutuam pecuniam ei det, sive stipuletur ab eo. Sed & cum solus [sit] tutor mutuam pecuniam pupillo dederit, vel ab eo stipuletur, non erit obligatus tutori: naturaliter tamen obligabitur, in quantum locupletior factus est: nam in pupillum non tantum tutori, verum cuivis actionem, in quantum locupletior factus est, dandam, Divus Pius rescripsit. §. 1. Pupillus vendendo sine tutoris auctoritate non obligatur: sed nec in emendo, nisi in quantum locupletior factus est.

§. 2. Item ipse tutor & emptoris & venditoris officio fungi non potest. Sed enim si contutorem habeat, cujus auctoritas sufficit, proculdubio emere potest. sed si mala fide emptio intercesserit, nullius erit momenti: ideoque nec usucapere potest. Sane, si suæ ætatis factus comprobaverit emptionem, contractus valet.

§. 3. Sed si per interpositam personam rem pupilli emerit, in ea causa est, ut emptio nullius momenti sit: quia non bona fide videtur rem gessisse. Et ita est rescriptum à D. Severo & Antonino. §. 4. Sane si ipse quidem emit palam, dedit autem nomen, non mala fide, [sed] simpliciter, ut solent honestiores non pati nomina sua instrumentis inscribi, valet emptio. Quod si callide, idem erit, ac si [per] interpositam personam emisset. §. 5. Sed & si creditor pupilli distrahat, æque emere bona fide poterit. §. 6. Si filius tutoris, vel quæ alia persona juri ejus subjecta emerit, idem erit, atque si ipse emisset.

6. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

TUtores, quibus administratio decreta non esset, tanquam extraneos, recte à pupillo emere placet.

7. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

QUod dicimus, * *in rem suam auctoritatem accommodare tutorem non posse*, totiens verum est, quotiens per semet vel subjectas sibi personas adquiritur ei stipulatio: cæterum negotium ei geri per consequentias, ut dictum est, nihil prohibet [auctoritas.] §. 1. Si duo rei sint stipulandi, & alter me auctore à pupillo stipuletur, alter altero tutore auctore: dicendum est, stipulationem valere: sic tamen, si auctoritas tutoris unius sufficiat. cæterum, si non sufficiat, dicendum erit inutilem esse stipulationem.

§. 2. Si & pater, & filius, qui in potestate ejus fuit, tutores fuerunt, & pater sit stipulatus filio auctore: nullius momenti erit stipulatio: idcirco, quia in rem patris auctor esse filius non potest.

8. IDEM lib. 48 ad Sabinum.

ET si conditionalis contractus cum pupillo fiat, tutor debet pure auctor fieri: nam auctoritas non conditionaliter sed pure interponenda est, ut conditionalis contractus confirmetur.

9. GAIUS lib. 12 ad Edictum provinciale.

OBligari ex omni contractu pupillus sine tutoris auctoritate non potest. adquirere autem sibi stipulando, & per traditionem accipiendo, etiam sine tutoris auctoritate potest: sed credendo obligare sibi non potest, quia sine tutoris auctoritate nihil alienare potest. §. 1. Ex hoc autem, quod pupillus nullam rem sine tutoris auctoritate alienare potest, apparet, nec manumittere eum sine tutoris auctoritate posse. Hoc amplius, licet tutoris auctoritate manumittat, debet è Lege Ælia Sentia apud Consilium causam probare. §. 2. Pupillus ex omnibus causis solvendo sine tutoris auctoritate, nihil agit: quia nullum dominium transferre potest. Si tamen creditor bona fide pecuniam pupilli consumpserit, liberabitur pupillus. §. 3. Hereditatem adire pupillus sine tutoris auctoritate non potest: quamvis lucrosa sit, nec ullum habeat damnum. §. 4. Nec ex Senatusconsulto Trebelliano hereditatem recipere [pupillus] sine tutoris auctoritate potest. §. 5. Tutor statim in ipso negotio præsens debet auctor fieri: post tempus vero, aut per epistulam interposita ejus auctoritas nihil agit. §. 6. Etiamsi non exaudiat tutoris auctoritatem is, qui cum pupillo contrahit, scriptis tamen hoc adprobetur, recte negotium geritur: veluti si absenti pupillo per epistulam vendam aliquid, aut locem, & is tutoris auctoritate consentiat.

10. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

TUtor, qui per valetudinem, vel absentiam vel aliam justam causam auctor fieri non potuit, non tenetur.

11. GAIUS lib. 15 ad Edictum provinciale.

SI ad pupillum aut furiosum bonorum possessio pertineat, expediendarum rerum gratia, & in agnoscenda & in repudianda bonorum possessione voluntatem tutoris curatorisque spectari debere, placuit: qui scilicet, si quid [eorum] contra commodum pupilli furiosive fecerint, tutelæ curationisve judicio tenebuntur.

12. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

SI servus communis, tuus & Titii, à pupilla tua te auctore aliquam rem per traditionem acceperit, tota ad Titium pertinebit. Marcellus notat: Nam quodcumque ad omnes dominos non potest pervenire, id pro solido ad eum, cui adquiri potest, pertinere veteres comprobaverunt.

13. IDEM lib. 21 Digestorum.

IMpuberes tutore auctore obligantur, etiamsi taceant: nam cum pecuniam mutuam acceperint, quamvis nihil dicant, auctoritate tutoris interposita tenentur: Quare etsi non debita pecunia his personis soluta fuerit, quamvis tacuerint, interposita tutoris auctoritas sufficit, ut condictione teneantur.

14. IDEM lib. 3 [1] Digestorum.

NOn multum interest, abfuerit tutor, cum negotium contraheretur, an præsens ignoraverit, quale esset, quod contrahebatur.

15. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

ACcipientis & edentis judicium idem tutor auctor utrique fit: Sed [hoc] utrum ita est,

est, si bis auctor factus est, an & una auctoritas sufficiat eo animo, ut ad utrumque pertineat, dubitat quidem Pomponius? Sed fortiter defenditur, sufficere unam auctoritatem.

16. PAULUS lib. 1 ad Legem Æliam Sentiam.

Etiam si tutor cæcus factus sit, auctor fieri potest.

17. IDEM lib. 6 ad Edictum.

Si tutor pupillo nolit auctor fieri, non debet eum Prætor cogere: Primum, quia iniquum est, etiamsi non expedit pupillo, auctoritatem eum præstare: deinde, etsi expedit, tutelæ judicio pupillus hanc jacturam consequitur.

18. IDEM lib. 1 ad Plautium.

Potest pupillus tutore auctore debitorem suum Titio delegare. Sed cum tutor debet pupillo, dicendum est, neque delegari eum, neque procuratorem adversus tutorem dari ipso tutore auctore posse: quia futurum sit, ut auctoritate sua liberetur.

19. IDEM lib. 9 Responsorum.

Curatorem etiam impuberi dari posse: sed ad ea, quæ solemnitatem juris desiderant, explicanda tutore auctore opus esse.

20. SCÆVOLA lib. 10 Digestorum.

Inter pupillos paternæ hereditatis divisio facta est præsente tutore, sed non adsignante instrumento divisionis: Quæsitum est, an ei stari oporteret? Respondit, si tutor auctor fuisset, non idcirco minus standum esse divisioni, quod non adsignasset.

21. IDEM lib. 26 Digestorum.

Defendente tutore pupillus condemnatus ex contractu patris, accepit curatorem: inter quem & creditorem Acta facta sunt apud Procuratorem Cæsaris infra scripta. Priscus Procurator Cæsaris dixit, *faciat judicata*: Novellius curator dixit, *abstineo pupillum*: Priscus Procurator Cæsaris dixit, *Responsum habes: scis, quid agere debeas*. Quæsitum est, an secundum hæc acta adulescens [a] bonis patris abstentus sit? Respondit, proponi abstentum.

22. LABEO lib. 5. Pithanon.

Si quid est, quod pupillus agendo tutorem suum liberaturus est, id ipso tutore auctore agi recte non potest.

TIT. IX.

QUANDO EX FACTO TUTORIS VEL CURATORIS MINORES AGERE VEL CONVENIRI POSSUNT.

1. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

Ob dolum malum, vel culpam tutoris, Aristo ait pupillum possessorem condemnandum: Sed non puto, quanti actor in litem juraret. Et tamen illud ita est, si rem à tutore pupillus servare possit.

2. ULPIANUS lib. 1 Opinionum.

Si tutor vel curator pecunia ejus, cujus negotia administrat, mutua data, ipse stipulatus fuerit, vel prædia in nomen suum emerit: utilis actio ei, cujus pecunia fuit, datur ad rem vindicandam, vel mutuam pecuniam exigendam.

3. PAPINIANUS lib. 20 Quæstionum.

Dolus * tutorum puero neque nocere neque prodesse debet. † Quod autem vulgo dicitur, *tutoris dolum pupillo non nocere*, tunc verum est, cum ex illius fraude locupletior pupillus factus non est. † Quare merito Sabinus tributoria actione pupillum conveniendum ex dolo tutoris existimavit: scilicet, si per iniquam distributionem pupilli rationibus favit. † Quod in depositi quoque actione dicendum est: Item hereditatis petitione: si modo, quod tutoris dolo desiit, pupilli rationibus illatum probetur.

4. ULPIANUS lib. 64 ad Edictum.

At si extrinsecus aliquid tutor dolo admiserit, pupillo nihil nocere oportet.

5. PAPINIANUS lib. 5 Responsorum.

Post mortem furiosi non dabitur in curatorem, qui negotia gessit, judicati actio, non magis, quam in tutores: si modo nullam ex consensu, post depositum officium, novationem factam, & in curatorem vel tutorem obligationem esse translatam, constabit. §. 1. Tutor, qui *pecuniam se soluturum cavit, quam pater pupilli condemnatus fuerat*, actionem post tutelam finitam recte recusat. Non idem in eo placuit, qui suo nomine mutuam pecuniam accepit, & judicatum pro pupillo fecit: nisi forte creditor ideo contraxit, ut in causam judicati pecunia transiret.

6. IDEM [lib. 2 Definitionum.]

Tutor, interposito decreto Prætoris, actorem reliquit: Secundum eum sententia dicta, judicati transfertur ad pupillum actio non minus, quam si tutor obtinuisset.

7. SCÆVOLA lib. 13 Quæstionum.

Tutori, qui infantem defendit, succurritur, ut in pupillum judicati actio detur.

8. IDEM lib. 5 Responsorum.

Tutor, qui & coheres pupillo erat, cum conveniretur fideicommissi nomine, in solidum ipse cavit. Quæsitum est, an in adultum pupillum pro parte danda sit utilis actio? Respondit, danda.

TIT. X.

DE SUSPECTIS TUTORIBUS, ET CURATORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

Hæc clausula & frequens & pernecessaria est: cottidie enim suspecti tutores postulantur. §. 1. Primum igitur tractemus, *Unde descendat suspecti crimen*, & *apud quos* postulari quis possit suspectus tutor vel curator: deinde *quis*, & *à quo*, & *ex quibus causis* removetur, deque *pœna* suspecti. §. 2. Sciendum est, suspecti crimen è Lege duodecim Tabularum descendere. §. 3. Damus autem jus removendi suspectos tutores Romæ Prætoribus: in provinciis Præsidibus earum. §. 4. An autem apud Legatum Proconsulis suspectus postulari possit, dubium fuit? Sed Imperator Antoninus cum Divo Severo Braduæ Maurico Proconsuli Africæ rescripsit, posse: * quia mandata jurisdictione, officium ad eum totum juris dicundi transit. † Ergo &, si Prætor mandet jurisdictionem, simili modo dicendum est, suspectum posse apud eum postulari, cui mandata est: cum enim sit in provincia hoc rescriptum, consequens erit dicere, & eum, cui à Prætore mandata est jurisdictio, posse de suspecto cognoscere. §. 5. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: nunc videamus, *qui suspecti fieri possunt*. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint, sive non sint, sed alterius generis tutores: Quare & si legitimus sit tutor, accusari poterit. Quid, si patronus? adhuc idem erit dicendum: modo ut meminerimus, patrono parcendum. §. 6. Consequens est, ut videamus, *qui possunt suspectos postulare*. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem, [hoc est, omnibus patere.] §. 7. Quinimo, & mulieres admittuntur: sed hæ solæ,

quæ

quæ pietate necessitudinis ductæ ad hoc procedunt: ut puta mater, nutrix quoque, & avia [possunt.] Potest & soror (nam in sorore & rescriptum exstat Divi Severi), & si qua alia mulier fuerit, cujus Prætor perpensam pietatem intellexerit non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam, non continere injuriam pupillorum, admittet eam ad accusationem.

§. 8. Si quis de plebeis ob facta atrociora in tutela admissa fuerit apud Prætorem accusatus, remittitur ad Præfectum Urbis graviter puniendus.

2. IDEM lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum patroni probetur, ad Præfectum Urbis remittetur puniendus.

3. IDEM lib. 35 ad Edictum.

Tutor quoque contutorem potest suspectum facere: sive duret adhuc tutor; sive jam desierit ipse, contutor autem maneat tutor. Et ita Divus Severus rescripsit. Plus Divus Pius Cæcilio Petino rescripsit, *posse tutorem suspectum remotum contutores suos suspectos facere.*

§. 1. Liberti quoque pupillorum grate facient, si tutores vel curatores eorum, male gerentes rem patronorum, vel liberorum patronorum, suspectos fecerint: Sed si patronum suum ut suspectum in tutela facere velint, melius est, libertos ab accusatione repelli, ne in ipsa cognitione gravius aliquid emergat: cum hoc aliis omnibus pateat. §. 2. Non tantum autem adulescentis curator, sed etiam furiosi, vel prodigi, ut suspectus removeri potest. §. 3. Sed & si quis curam ventris bonorumve administrat, non carebit hujus criminis metu. §. 4. Præterea videndum, an & *sine accusatione possit suspectus repelli?* Et magis est, ut repelli debeat, si Prætori liqueat ex apertissimis rerum argumentis, suspectum eum esse: Quod favore pupillorum accipiendum est. §. 5. Nunc videamus, *ex quibus causis suspecti removeantur?* Et sciendum est, aut ob dolum in tutela admissum suspectum licere postulare, si forte grassatus in tutela est, aut sordide egit, vel perniciose pupillo, vel aliquid intercepit ex rebus pupillaribus jam tutor. Quod si quid admisit, ante tamen [admisit] quam tutor esset, quamvis in bonis pupilli, vel in tutela: non potest suspectus tutor postulari: quia delictum tutelam præcessit. proinde si pupilli substantiam expilavit, sed antequam tutor esset, accusari debet expilatæ hereditatis [crimine]: si minus, furti. §. 6. Quæri potest, si tutor fuerit pupilli, idemque sit curator confirmatus adulescenti, an possit ex delictis tutelæ suspectus postulari? Et cum possit tutelæ à concuratoribus conveniri, consequens erit dicere, cessare suspecti accusationem: quia tutelæ agi possit, deposito officio, & alio sumpto. §. 7. Idem erit quærendum, [&] si proponas aliquem desisse esse tutorem, & rursum cœpisse (utputa usque ad tempus, vel ad conditionem erat datus, deinde iterum, vel superveniente conditione testamentaria, vel etiam à Prætore postea datus est), an suspectus postulari possit? Et quia duæ tutelæ sunt, si est, qui eum tutelæ judicio conveniat, æquissimum erit dicere, cessare crimen suspecti. §. 8. Si autem ipse tutor est solus, numquid, quia tutelæ cessat, removendus sit ab hac administratione, quasi [in hac] suspectus ex eo, quod in alia male versatus sit? Ergo & in eo, qui curator solus post finitam tutelam confirmatus est, idem dici potest. §. 9. Quod si quis ita tutor datus sit, *quoad in Italia erit, tutor esto*; vel, *quoad trans mare non ierit*: an possit suspectus postulari ex eo gestu, quem administravit, antequam trans mare abesset? Et magis est, ut postulari possit: quasi una tutela sit, habens intervalla.

§. 10. Si quis absuturus Reipublicæ causa desideravit in locum suum constitui alium tutorem, an reversus ex ante gesto suspectus postulari possit? Et quia potest ex priore gestu utili actione conveniri, cessabit postulatio. §. 11. Si curator ventri bonisque datus fraudulenter versatus sit, deinde tutor datus, an postulari suspectus propter fraudes in cura admissas possit, dubitari potest: Et si quidem habet contutores, non poterit postulari, quia conveniri potest: si non habet, amoveri potest. §. 12. Si tutor inimicus pupillo parentibusve ejus sit, & generaliter, si qua justa causa Prætorem moverit, cur non debeat in ea tutela versari, rejicere eum debebit. §. 13. Severus & Antoninus rescripserunt Epicurio, *Tutores, qui res vetitas sine decreto distraxerunt, nihil quidem egisse; verum, si per fraudem id fecerunt, removeri eos oportere.*

§. 14. Tutor, qui ad alimenta pupillo præstanda copiam sui non faciat, suspectus est, poteritque removeri. §. 15. Sed si non latitet, sed præsens *nihil posse decerni* contendit, quasi inopibus, si datis pupillo Advocatis in mendacio revincatur, ad Præfectum Urbis remittendus est: neque enim interest, id agere quemquam ut corrupta fide inquisitionis tutor constituatur, an bona fide constitutum velut prædonem bonis alienis incumbere: Hic ergo non quasi suspectus removebitur, sed remittetur puniendus ea pœna, qua solent adfici, qui tutelam corruptis ministeriis Prætoris redemerunt. §. 16. Qui pecuniam ad prædiorum emptionem conferre, neque [pecuniam] deponere pervicaciter perstant, quoad emptionis occasio inveniatur, *vinculis publicis* jubentur *contineri*, & insuper pro suspectis habentur: Sed sciendum est, non omnes hac severitate debere tractari, sed utique humiliores: cæterum eos, qui sunt in aliqua dignitate positi, non opinor vinculis publicis contineri oportere.

§. 17. Is tutor, qui inconsideranter pupillum vel dolo abstinuit hereditate, potest suspectus postulari. §. 18. Qui ob segnitiem, vel rusticitatem, inertiam, simplicitatem vel ineptiam remotus sit, in hac causa est, ut integra existimatione tutela vel cura abeat. Sed & si [quis] ob fraudem non removebit aliquem, sed ei adjunxerit, non erit famosus: quia non est *abire tutela* jussus.

4. IDEM lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

HÆ enim causæ faciunt, ut integra existimatione tutela vel cura quis abeat.

§. 1. Decreto igitur debebit *causa* removendi significari, ut appareat de existimatione.

§. 2. Quid ergo, si non significaverit causam remotionis decreto suo? Papinianus ait, debuisse dici hunc integræ esse famæ: Et est verum.

§. 3. Si Prætor sententia sua non removerit tutela, sed *gerere* prohibuit: dicendum est, magis esse, ut & hic desinat tutor esse. §. 4. Qui nihil gesserunt, non possunt suspecti postulari: verum ob ignaviam, vel negligentiam vel dolum, si dolo fecerunt, possunt removeri.

5. IDEM lib. 3 Disputationum.

SUspectus fieri is quoque qui satis dederit, vel nunc offerat, potest: expedit enim pupillo, rem suam salvam fore, quam tabulas rem salvam fore cautionis habere: Nec ferendus est contutor, qui ideo collegam suum suspectum non fecit, quoniam cautum erat pupillo.

6. CAL-

6. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognit.

Quia * satisdatio propositum tutoris malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem præstat.

7. ULPIANUS lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

Impuberibus quidem non permittitur suspectos facere: adulescentibus plane volentibus suspectos facere curatores suos permittitur, dummodo [ex] consilio necessariorum id faciant.

§. 1. Si fraus non sit admissa, sed lata negligentia, quia ista prope fraudem accedit, removeri hunc quasi suspectum oportet. §. 2. Præterea accesserunt quædam species ex Epistola Imperatoris nostri, & D. Severi ad Atriunculonium: nam adversus eos, qui ne alimenta decernantur sui copiam perseverant non facere, ut suis rebus careant præcipitur; reique servandæ causa pupillus in possessionem mittatur ejus, qui suspectus sententia factus sit; quæque mora deteriora futura sunt, curatore dato distrahi jubentur. §. 3. Item si quis tutor datus non compareat, solet Edictis evocari, novissimeque, si copiam sui non fecerit, ut suspectus removeri, ob hoc ipsum quod copiam sui non fecit. Quod & perraro & diligenti habita inquisitione faciendum est.

8. IDEM lib. 61 ad Edictum.

Suspectum tutorem eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit: enimvero tutor, quamvis pauper est, fidelis tamen & diligens, removendus non est quasi suspectus.

9. MODESTINUS lib. singulari de Eurematicis.

Si tutor aliquo vinculo necessitudinis vel adfinitatis pupillo conjunctus sit, vel si patronus pupilli liberti tutelam gerit, & quis eorum à tutela removendus videatur, optimum factum est, curatorem ei potius adjungi, [quam eundem] cum notata fide & existimatione removeri.

10. PAPINIANUS lib. 12 Quæst.

Decreto Prætoris ut suspectus remotus, periculum futuri temporis non timet: iniquum enim videtur, removeri quidem à tutela vel cura, in futurum autem non esse securum.

11. IDEM lib. 5 Responsorum.

Post finitam tutelam, cognitio suspecti tutoris, quamvis pridem recepta, solvitur.

12. JULIUS AQUILA libro Responsorum.

Nihil proponi, cur præscribere curator possit in cognitione suspecti, quominus religio Prætoris à pupillari servo detegente fraudes instruatur.

LIBER VICESIMUSSEPTIMUS.

TIT. I.

DE EXCUSATIONIBUS.

1. MODESTINUS lib. 1 Excusationum.

Herennius Modestinus, Ignatio Dextro S. Conscribens librum, ut mihi videtur, utilissimum, quem *Excusationem tutelæ & curatoriæ vocavi*, hunc tibi misi. §. 1. Faciam autem, quoad possibile erit, de his doctrinam manifestam, enarrans legalia Græcorum voce, etsi cognovero, inepta ea ad transferendum esse.

§. 2. Apponam dicendorum narrationi etiam ipsa Legum verba, si necesse erit, ut dicendorum simul, & legendorum usum habentes, integritatem indigentibus, & utilitatem præbeamus.

§. 3. Dicendum igitur primum est, *quos creari non oporteat*. §. 4. Libertinis pupillis ingenuos tutores vel curatores Præsides non dabunt, nisi omnimodo libertinorum penuria secundum locum illum sit: libertinis enim libertinos solos oportere dari, qui ex eodem loco sint, Oratio Divi Marci jubet. Si autem dabitur, Divus Severus impuberum curam habens, obligatum esse tutelæ, nisi juste rationes reddiderit, rescripsit.

§. 5. Non potest curator esse sponsæ sponsus, ut Senatus dicit: creatus autem talis, absolvetur.

2. IDEM lib. 2 Excusationum.

Excusantur à tutela & curatoria qui septuaginta annos compleverunt. Excessisse autem oportet septuaginta annos tempore illo, quo creantur, aut quo hereditatem adiit quis, aut quo conditio, quæ testamento inscripta est, completa est: non intra tempora excusationis.

§. 1. Ætas autem probatur aut ex nativitatis scriptura, aut aliis demonstrationibus legitimis.

§. 2. Remittit à tutela vel curatoria & liberorum multitudo. §. 3. Legitimos autem liberos esse oportet omnes, etsi non sint in potestate. §. 4. Oportet autem liberos vivos esse quando tutores patres dantur: qui enim antea decesserunt, his non connumerantur: neque rursus nocent, qui postea moriuntur: Et hoc ita inquit Constitutio Divi Severi. §. 5. Hoc autem videtur quidem dictum esse de tutore dato secundum testamentum: convenit autem hoc & in omni alio. §. 6. Qui autem in ventre est, etsi in multis partibus Legum comparatur jam natis, tamen neque in præsenti quæstione, neque in reliquis civilibus muneribus prodest patri: & hoc dictum est in Constitutione Divi Severi. §. 7. Non solum autem filii remissionem tutelæ tribuunt, & filiæ, sed etiam nepotes ex filiis masculis nati, masculi & fœminæ. Auxiliantur autem tum quando patre eorum mortuo illius locum supplent avo. Quotcunque autem nepotes fuerint ex uno filio, pro uno filio numerantur. Hæc autem ex Constitutionibus, quæ de *liberis* loquuntur, possunt colligi: nusquam enim facile est invenire, ubi de *filiis* loquatur Constitutio, sed de *liberis*: appellatio autem hæc & ad nepotes extenditur. §. 8. Numerum autem liberorum determinatum Constitutionibus esse oportet unicuique, tunc cum creatur: nam si post creationem generantur, non auxiliantur, ut Constitutio inquit Severi & Antonini. §. 9. Amplius autem & qui habet tres tutelas, aut tres curatorias: aut commixtim tres curatorias, & tres tutelas, & adhuc manentes, hoc est, nondum excedentibus ætatem minoribus, hi excusantur ad tutelam vel curatoriam vocati. Sed tamen & si curator quis fuerit, non impuberis, sed furiosi, [seu prodigi], in numerum curarum & hæc computabitur curatoria: quod sic se habere docet Constitutio Severi & Antonini. Dicit autem hæc & nobilis Ulpianus de tribus tutelis.

3. ULPIANUS lib. sing. de Officio Prætoris tutelaris.

Tria onera tutelarum dant excusationem. † *Tria* autem *onera* sic sunt accipienda, ut non numerus pupillorum plures tutelas faciat; sed patrimoniorum separatio: & ideo qui tribus fratribus tutor datus est, qui indivisum patrimonium haberent, vel quibusdam tutor qui-

quibusdam curator, unam tutelam suscepisse creditur.

4. MODESTINUS lib. 2 Excusationum.

DIximus tres habentes tutelas ad quartam non vocari. Quæsitum est igitur, si quis duas habens tutelas, deinde ad tutelam tertiam vocatus appellaverit, & adhuc pendente judicio appellationis ad quartam tutelam promoveatur, utrum à quarta se excusans mentionem faciet & tertiæ, an omnino dimittet illam? Et à Divo Severo & Antonino constitutum invenio, non oportere ad quartam promoveri à tertia appellantem: sed pendente tertiæ creationis excusatione, illius finem expectare, terminum futurum quartæ creationis: recta ratione: si enim ordine præpostero quartam suscipiat quis, eveniet, ut post tertiam extantem, injusta tertiæ appellatione apparente, quatuor oneribus gravetur extra Leges. §. 1. Si pater in tribus fuerit muneribus aut tutelarum aut curatoriarum, filius ejus non vexabitur: & ita constitutum est à Divo Severo & Antonino. Hoc autem & è contrario est, quod oportet filii tutelas remissionem patri dare: & rursus utrisque communes, id est, unam filii, & duas patris aut è converso. Tunc autem hæc ita se habent, cum onus uni domui, non separatis contingit. Scribit autem & Ulpianus nobilissimus hæc eadem.

5. ULPIANUS lib. singulari de Officio Prætoris Tutelaris.

TRia onera in domo una esse sufficit: proinde si pater alicujus, vel filius, vel frater, qui est in ejusdem potestate, tria onera sustineat, quæ ad periculum patris sui spectent, quia voluntate ejus administrant, omnibus excusatio à tutela competit. Sed si non patris voluntate administrent, non prodesse, sæpe rescriptum est.

6. MODESTINUS lib. 2 Excusationum.

SI duas habenti tutelas aliæ duæ simul superinductæ fuerint, quæ est ordine tertia, auxiliabitur ei, ad remissionem quartæ, etsi Imperator fuerit, qui quartam injunxerit, aut tertiam, &, antequam cognoscat Imperatoris mandata, promotus erit ad aliam. Si autem ordo non apparuerit, sed in una die duæ creationes proponerentur in diversis chartis, non qui creatus est, sed qui creavit eliget, quam oporteat eum suscipere. §. 1. Grammatici, Sophistæ, Rhetores, Medici qui περιοδευταὶ, id est, circulatores vocantur, quemadmodum à reliquis muneribus, ita & à tutela & à cura requiem habent.

§. 2. Est autem & numerus Rhetorum in unaquaque civitate, qui vacationem munerum habent, & hæreses quædam propositæ lege: quod manifestum est ex Epistola Antonini Pii, quæ descripta quidem est communitati Asiæ, universo autem orbi conveniens est: cujus capitulum hic subjectum est. *Minores quidem civitates possunt quinque medicos immunes habere, & tres Sophistas, Grammaticos totidem: majores autem civitates septem, qui curent; quatuor, qui doceant utramque doctrinam: maximæ autem civitates decem Medicos, & Rhetores quinque, & Grammaticos totidem. Supra hunc autem numerum ne maxima quidem civitas immunitatem præstat. Decet autem maximo quidem numero uti Metropoles gentium: secundo autem, quæ habent vel forum causarum vel loca judiciorum: tertio autem, reliquae.*

§. 3. Excedere quidem hunc numerum non licet neque sententia Senatus, neque alia qua adinventione. minuere autem licet: quoniam pro civilibus muneribus apparet hoc tale factum.

§. 4. Et utique non aliter de immunitate hac fructum habebunt, nisi decreto Senatus inscripti fuerint numero concesso, & circa operationem se negligenter non habeant. §. 5. Et Philosophos quidem liberari à tutelis Paulus scribit ita: † *Philosophi, Oratores, Grammatici, qui publice juvenibus prosunt, excusantur à tutelis. nam & Ulpianus lib. 4 de Officio Proconsulis ita scribit.*

§. 6. *Sed & reprobari Medicum posse à Republica, quamvis semel probatus sit, Imperator noster cum Patre Lælio Basso rescripsit.* §. 7. De Philosophis autem eadem Constitutio D. Pii ita dicit: *Philosophorum autem non constitutus est numerus*, quia rari sunt, qui philosophantur. *Existimo autem, quoniam qui divitiis superabundant, voluntarie tribuent pecuniam in utilitates patriæ: si autem proprie loquantur de substantia, inde jam manifesti [illegible]t non philosophantes.* §. 8. Est autem Imperatoris Commodi Constitutionibus inscriptum capitulum ex Epistola Antonini Pii, in qua manifestatur, & Philosophos habere immunitatem tutelarum. sunt autem hæc verba: *Consimiliter autem his omnibus Divus pater meus mox ingrediens principatum, Constitutione existentes honores & immunitates firmavit scribens*, Philosophos, Rhetores, Grammaticos, Medicos *immunes esse gymnasiis sacerdotii stantes, & neque ad frumenti, & vini, & olei emptiones, & præpositiones, & neque judicare, neque Legatos esse, neque in militia numerari nolentes, neque ad alium famulatum eos cogi.*

§. 9. Amplius & illud scire oportet, & eum, qui in patria propria docet, aut medicatur, immunitatem hanc habere: si enim existens Comaneus in Cæsarea doceat, aut medicetur, apud Comanenses immunitatem non habet. & hoc ita promulgatum est à D. Severo & Antonino.

§. 10. Valde tamen disciplinis instructos, & si supra numerum, & in aliena patria moram faciant, esse immunes Paulus scribit, dicens D. Pium Antoninum ita jussisse.

§. 11. Romæ philosophantem cum salario vel sine salario, remissionem habere promulgatum est à Divo Severo & Antonino, ita ac si in propria patria doceret. Quibus promulgationibus potest quis illam rationem adducere, quoniam in Regia Urbe, quæ & habetur & est communis patria, decenter utique utilem seipsum præbens, non minus, quam in propria patria, immunitate fruetur. §. 12. Legum vero Doctores in aliquo præsidatu docentes, remissionem non habebunt. Romæ autem docentes, à tutela & cura remittuntur. §. 13. Ulpianus libro singulari de Officio Prætoris Tutelaris ita scribit: *Athletæ habent à tutela excusationem, sed qui sacris certaminibus coronati sunt.* §. 14. Gentium præsidatus, puta Asiæ, Bithyniæ, Cappadociæ, tribuit immunitatem à tutelis, hoc est, quoad in præsidatu sunt. §. 15. Tutela non est Reipublicæ munus, nec quod ad impensam pertinet, sed civile: nec provinciale videtur tutelam administrare.

§. 16. Remittuntur à tutela & cura Magistratus civitatum. §. 17. Dat remissionem tutelæ & capitalis inimicitia à creato facta adversus patrem pupillorum, nisi secundum testamentum apparuerit datus tutor: nisi, postquam scriptum est testamentum, capitale certamen eis ad invicem constitit: vel nisi antiquior quidem est testamento inimicitia. propter hoc autem videtur esse datus tutor, ut supponatur debito, & negotiis: & hoc ex Epistola Imperatoris Severi ostenditur. §. 18. Amplius autem absolvitur à tutela, cum quæstionem quis pupillo de statu movet, cum videtur hoc non calumnia facere, sed bona fide; & hoc Divi Marcus & Severus promul-

mulgaverunt. §. 19. De rusticis autem, & humilibus, & illiteratis, scribit Paulus ita:

Mediocritas & rusticitas interdum excusationem præbent, secundum Epistolas Divorum Hadriani & Antonini. † *Ejus, qui se neget literas scire, excusatio accipi non debet, si modo non sit expers negotiorum.*

7. ULPIANUS lib. sing. Excusationum.

PAupertas sane dat excusationem, si quis imparem se oneri injuncto possit probare: Idque Divorum Fratrum Rescripto continetur.

8. MODESTINUS lib. 3 Excusat.

SEd & milites, qui honeste compleverunt militiæ tempus, remissionem habent tutelarum adversus omnes hodie privatos. Adversus autem filios eorum, qui eidem ordini communicaverunt, & eorum qui olim milites fuerunt, intra annum quidem dimissionis remissionem habent, post annum autem non habent: coæqualitas enim honoris militiæ fortior videtur olim militum privilegio: nisi fortassis alias habuerint justas tutelæ excusationes, utputa numerum annorum, vel aliquid tale, quale & privatos adversus omnes excusare consuevit. † Hæc autem de filiis, non de nepotibus eorum, qui olim milites fuerunt. Nepotes enim eorum qui olim milites fuerunt, in eodem loco cum reliquis privatis esse creduntur. §. 1. Qui nimirum ignominiose dimissi sunt, similes his qui nequaquam militaverunt, existimantur: & propter hoc neque ipsi habent privilegium, neque filiis eorum, qui olim fuerunt milites, tutores dati obligabuntur.

§. 2. Quandoque autem non complent quidam militiæ tempus, & tamen habent remissionem tutelarum, sed non eandem cum iis qui compleverunt: qui enim vigesimum annum militiæ excessit, similis esse creditur ei, qui complevit tempus militiæ. §. 3. Qui autem intra hos annos dimissus est, non habet continuam tutelarum immunitatem, sed ad tempus, quemadmodum & reliquorum civilium munerum remissionem habet. qui enim intra quinque annos militia solutus est, nullam sibi vindicabit immunitatem: qui autem post quinque annos, unius anni habet immunitatem: qui autem post octo, biennii: qui autem post duodecim, triennii: qui autem post sexdecim, quadriennii: qui autem post viginti, sicut supra diximus, continuo absolvetur. §. 4. Qui autem inter nocturnos custodes, qui sunt Romæ, militaverit, anni solius habet remissionem. §. 5. Ita autem, si honeste scilicet absoluti fuerint, sicut dictum est, vel propter ægritudinem causativam remissionem acceperint: est enim & hæc honesta. qui enim ignominiosa potitur remissione, non habet vacationem. §. 6. Veteranus autem esse creditur, non solum legionarius, sed & omnis, qui qualitercunque militavit, etsi honeste est & ipse solutus: [filiorum tamen tutor creabitur:] etenim legionarius ejus, qui inter nocturnos custodes militavit, filiorum tutor fit. §. 7. Jam vero & militi impuberi curator dabitur, qui olim miles fuerit: scilicet si pater hujus mortuus fuerit, sive etiam hic emancipatus fuerit similiter.

§. 8 Et de universis his Constitutiones testantur. §. 9. Scribit autem & Ulpianus ita:

Sed ignominia missi ab urbicis plane tutelis excusabuntur: quia ingredi eis urbem non licet. † Plane, si quis in cohortibus urbanis permilitavit, licet ante viginti annos mittitur, tamen perpetuam habet à tutelis excusationem.

§. 10. Quæsitum est autem, utrum unam & semel tutelam recipiunt, qui olim fuerunt milites, vel uno tempore non amplius quam semel; quiescente autem prima tutela, rursus [privilegium] recipiant: aliter atque in privatis, qui quieverunt. non enim auxiliantur his, qui habuerunt, neque inter tres adnumerantur: ita & in his, qui olim fuerunt milites, non prodest creatum esse. † Hoc autem & in Curiis est promulgatum, ut ostendit Divi Severi & Antonini Constitutio. §. 11. Et nihil differt, qualiter indigent filii commilitonis tutore vel curatore, utrum emancipati, vel patre mortuo. §. 12. Primipilarii ex Constitutionibus Imperialibus excusationem habent reliquarum tutelarum: primipilarii autem filiorum tutores erunt. † Primipilarii autem hi existimantur, qui exercent primum pilum. Si autem non exercens mortuus fuerit, hujus filiorum primipilarius tutor non erit.

9. ULPIANUS lib. sing. de Offic. Præt. tutelar.

SI Tribunus in cohortibus Prætoriis permilitaverit, etiam à collegarum filiorum tutela excusabitur, beneficio Divi Severi, & Imperatoris nostri.

10. MODESTINUS lib. 3 Excusat.

NOn solum autem, qui ad caligatas militias, & reliquas, primipilarii militaverunt, sed & qui qualitercunque necessitatis publicæ plebis Romanorum gratia absentes fuerunt, anni habent vacationem post reversionem.

§. 1. Annus denique hic non solum his qui compleverunt consuetum militiæ tempus, in reliquis publicis necessitatibus datur, sed & his, qui qualitercunque quieverunt à publica necessitate, & reversi sunt, & si minus tempus eo, quod constitutum est, consummaverunt. §. 2. Quas denique prius habebant tutelas, propter hoc autem deposuerunt, quoniam publici negotii gratia abibant, has, quum reversi fuerint, confestim recipient, nihil eis auxiliante anno: annus enim ad futuras novasque datur, non ad eas, quæ resumi debent. §. 3. Annus autem copulatorum dierum scrutabitur ex quo quis reversus est: rectam viam dirigens, vel dirigere debens, non eam, quæ est ex circuitibus. §. 4. Et qui in testamento dati sunt tutores, renuent secundum Leges, administrationem earum, quæ in alia provincia sunt possessionum, quod ostendit subjecta Divi Severi Constitutio.

Divi Severus & Antoninus Augusti Valerio: *Testamento tutor datus, ante præfinitum diem adire debuisti, & postulare, ut ab administratione rerum, quæ in alia provincia erant, liberareris.*

§. 5. Qui primum pilum explevit, si cum tutelam suscepisset unius filii, rursus in militares necessitates assumptus erit, deponet sollicitudinem tutelæ. §. 6. Similiter & in locum illius tutoris, quem postea sibi collegam quis adduxerit, dabitur curator, ut ait Constitutio D. Severi: quam recte adaptans omnibus similibus capitulis, curatorem dari licet in locum eorum, qui temporis vacationem recipiunt. §. 7. Si libertus impubes dabitur à patrono tutor filiis suis, vel alius quicunque minor vigintiquinque annis: donec quidem impubes fuerit, non molestabitur; interim autem alter in locum ejus creabitur curator. Similis est huic & legitimus tutor, si impuberem esse contigerit: etenim in locum ejus curator interim dabitur. §. 8. Si quis ita ægrotus fuerit, ut oporteat eum non omnino dimitti à tutela: in locum ejus curator [interim] dabitur; sanatus autem hic rursus recipiet tutelam. Si quis autem in insaniam inciderit, similis est huic: & ita Ulpianus scribit.

Adversa quoque valetudo excusat, sed ea quæ im-

impedimento est, quominus quis suis rebus superesse possit, ut Imperator Noster cum Patre rescripsit.

11. PAULUS lib. sing. de Excusatione tutorum.

ET non tantum, ne incipiant, sed & à cœpta excusari debent.

12. MODESTINUS lib. 3 Excusat.

IDem Ulpianus scribit. Sed in hoc Rescripto adjectum est, solere vel ad tempus vel in perpetuum excusari, prout valetudo est, qua adficitur. Furor autem non in totum excusat, sed efficit, ut curator interim detur.

§. 1. Sunt & alii, qui, etsi jam sint tutores vel curatores, continuo tamen de reliquo absolvuntur à solicitudine: puta qui domicilium alio transtulerunt, ex Rescripto Imperatoris scientis quidem tutorem esse eum, transmigrare autem expressim ei concedentis, & horum alterutrum literis significantis.

13. IDEM lib. 4 Excusationum.

SCire oportet, quoniam neque dati tutores, neque testamentarii provocare necesse habent: ut ostendit Constitutio D. Veri & Antonini. Hoc autem observari oportet, & in datis curatoribus: in paucissimis enim distant curatores à tutoribus. Adversus denique sententias auferentes eis excusationes licentiam habebunt appellandi. §. 1. Multa vero observari oportet, ut concedatur, tutores vel curatores causas remissionis tribuere. Oportet enim, eos constituto legibus tempore ad judicem accedere. Sunt autem constituta tempora hæc. Qui enim in ipsa civitate est, ubi creatur, vel intra centesimum lapidem à civitate, intra quinquaginta dies excusabitur, postea autem non admittetur, sed tenebitur ad solicitudinem: & si horum quid non fecerit, erit in eadem causa, in qua esset, si apparuisset proprio periculo ipsum negligere, neque ulla ei via relicta erit ad excusationem. Qui autem supra centum milliaria à civitate abest, viginti milliaria habebit numerata in unamquamque diem à quo cognoverit (oportet autem ei manifestari à Præsidibus vel in faciem, vel ad domum), & extra hos, alios triginta dies habebit ad excusationem. † Hoc autem convenit & iis, qui testamento dati sunt, sive tutores fuerint, sive curatores, quos confirmari à Magistratibus consuetum est. §. 2. Aliud etiam invenimus in Divi Marci promulgatione, inquisitione dignum. Etenim ei, qui in ipsa civitate est, in qua creatus est, vel intra centum milliaria, quinquaginta dierum spatium legislator dedit: ei vero, qui ultra centum milliaria habitat, in unamquamque diem numerari viginti milliaria jussit, & extra hos alios triginta dies adjecit ad excusationem. unde contingit, ut, si cujus habitatio centum sexaginta milliaribus absit, is octo & triginta dierum spatium habeat, octo quidem centum sexaginta milliariorum nomine in unamquamque diem, viginti miliariis numeratis, triginta vero, eo, quod ad excusationem faciunt. Erit igitur in deteriori ordine, qui longius habitat, eo qui intra centum milliaria est, vel in ipsa civitate: si utique his quidem semper quinquaginta dies spatii sunt, illis vero pauciores. Sed etsi maxime verba Legis hunc habeant intellectum, tamen mens legislatoris aliud vult: ita enim & Cerbidius Scævola, & Julius Paulus, & Domitius Ulpianus, coryphæi Legumprudentum scribunt, dicentes ita oportere hoc observari, ut nunquam alicui minus detur quinquaginta dierum spatio: tunc autem longius, cum annumeratio dierum, qui in viam computantur, adjectis triginta diebus, quos ad excusationem Lex dat, excedit quinquaginta dies. utputa si dixerimus, aliquem à quadringentis quadraginta milliariis habitare: hic enim viæ quidem habebit dies viginti duos, ad excusationem autem alios triginta. §. 3. Observabunt autem hoc temporis spatium omnes, qui qualitercunque excusantur à tutela, vel cura, vel parte ejus. §. 4. Consequens autem est credere, quod si aliqua specie excusationis fuerit quis usus, non aliter audietur, quam si observaverit constitutum tempus: nisi forte alterius alicujus civitatis est civis. §. 5. Ita vero necesse est custodiri constitutum tempus, ut & si excusatus fuerit dimissus, non liberari eum D. Verus & Antoninus ostendant in Constitutione, jubentes non detineri eum, qui in locum ejus creatus sit, quasi non liceat alium dari in locum existentis tutoris. §. 6. Sufficit autem intra constitutum tempus excusare se solum. Si enim postea nolens desierit, non ei nocebit. ideoque si repræsentaverit quis se solum, non permanserit autem postea, ut se excuset, post constitutum tempus exceptione repellitur, & hoc dicit Constitutio Imperatorum Veri & Antonini. §. 7. Si enim quis propter ægritudinem, vel aliam necessitatem (puta maris, vel hyemis, vel incursus latronum, aut aliam quam similem) constituto tempore non poterit venire: ignoscendum ei est. cujus fidem tametsi sufficit firmare ex ipsa naturali Iustitia, tamen & Constitutio Imperatorum Veri & Antonini hæc dicit. §. 8. Scire autem oportet, non sufficere, si accedat ad judicem, sed oportere etiam de specie remissionis testari: & si multa habeat jura, quæ ad remissionem faciunt, omnia nominare: si minus, similem esse ei, qui nequaquam accessit, aut accessit quidem, justam autem remissionis causam non nominavit.

§. 9. Quinquaginta vero dies continui numerantur, incipiendo à tempore cognitionis, quo quis cognovit seipsum datum esse. §. 10. Oportet autem unam testari ante tribunal, vel aliter in submemorationibus. Potest autem & libellos dare, ut iidem ipsi ajunt Imperatores.

§. 11. Hæc de iis qui observare constitutum tempus debent. De iis autem qui non subjecti sunt constitutis temporibus, age scrutemur.

§. 12. Qui non juste dati sunt tutores (hoc est, à quibus non oportet, aut quos non oportet, aut quibus non oportet, aut quo non oportet modo) si neque confirmentur, neque administraverint, sunt immunes. neque opponet quis eis, quod constituta tempora excusationis non observaverint: neque enim habent excusationis necessitatem, ut ostenditur in subjectis Constitutionibus, quas exempli gratia subjeci: adaptantur autem utique omnibus.

Divi Severus & Antoninus Augusti Narcisso: *Ab avo materno tutor datus necesse non habuisti excusari, cum ipso jure non teneris: si igitur administrationi te non miscuisti, potes esse securus.*

† Similiter autem & si eum, qui non suppositus est jurisdictioni, creabunt Magistratus tutorem vel curatorem: neque hic necessitatem habet observare constituta tempora, utputa, quia neque civis neque incola est.

14. IDEM lib. 5 Excusationum.

LIbertum, cum de excusatione tutorum & curatorum tractetur, scire oportet, non solum patris pupilli, sed & matris intelligi debere.

§. 1. Sed & cum *de liberis patroni* quæsierimus, scire oportet, appellationem hanc non in primo gradu

gradu consistere, hoc est in filium & filiam, sed & in nepotes ex utroque latere & eos qui deinceps sunt. §. 2. Sed etsi jus annulorum aureorum impetraverit, adhuc custodit libertorum ordinem, secundum hæc quæ scripsit Marcus Antoninus. §. 3. Qui propria pecunia emptus & manumissus est, nequaquam connumeratur reliquis libertis. §. 4. Si plures liberti fuerint, unus omnibus liberis tutor dabitur, & à tribus tutelis non absolvetur.

15. IDEM lib. 6 Excusationum.

SPadonem quoque creabunt tutorem: nullam enim habet excusationem, ut Constitutio ostendit Imperatorum Severi & Antonini.

§. 1. Qui patri promisit *se fore tutorem liberorum*, excusari ab hac tutela non potest, etsi aliter habet jus excusationis. §. 2. Scire oportet, nulli dignitatem tribuere excusationem: unde si quis Senator fuerit, hic tutor erit, & eorum qui inferioris ordinis sunt, [quam] Senatorum: quemadmodum rescripsit Divus Marcus & Commodus. §. 3. Si quis autem tutor vel curator fuerit non Senatoris, vel aliter non in dignitate positi, deinde postea fiat Senator, continuo absolvetur à sollicitudine. Si autem liberi, quorum tutelam aut curam administrabat, erant Senatoris, non absolvetur à tutela aut cura.

§. 4. Similiter autem, & qui *inferioris ordinis est*, non excusabitur à tutela vel cura majorum.

§. 5. Neque *librarios*, neque *calculatores*, quos vulgo rationarios dicimus, habere immunitatem, dicunt Divorum Constitutiones.

§. 6. Jam autem & *Judæi* non Judæorum tutores erunt, sicut & reliqua administrabunt: Constitutiones enim in iis solis sine molestia eos esse jubent, per quæ cultus inquinari videtur.

§. 7. *Ratiocinatio civitatis* neque in numerum unius tutelæ procedit. §. 8. *Liberti* uxorum Senatorum [unius], etsi res eorum disponunt, non absolvuntur tamen à tutelis: hoc enim [masculorum] Senatorum libertis solum concessum est.

§. 9. Si civitatis princeps, id est, *Magistratus*, incidente ei creatione, obnoxius fuerit periculo tutelæ, hanc non connumerabit aliis tutelis: quemadmodum nec fidejussores tutelæ: sed neque qui ob honorem tutores conscripti sunt.

§. 10. Qui *vectigalia conduxit* à civitatibus, non excusatur à cura. §. 11. Qui jura multa poterit dicere, quorum unumquodque per seipsum satis validum non est, an possit excusari quæsitum est: puta septuaginta quis annorum non est, neque tres habet tutelas, sed neque quinque filios, aut aliquod aliud jus remissionis; habet nimirum duas tutelas, & duos filios, & sexaginta annorum est, aut alia quædam talia dicit, per se ipsa quidem perfectum auxilium non præbentia, quæ tamen si invicem conjuncta sint, justa appareant: Sed visum est, hunc non excusari. §. 12. Qui accepit vel habet immunitatem civilium vel publicorum munerum, hic à tutela vel cura non excusabitur. §. 13. Qui absolutus est à tutela vel cura, non omnino depositionibus apud acta ad remissionem alterius tutelæ vel curationis utetur, si non extiterint ei jura remissionis. §. 14. Qui dixerit se ipsum ignotum esse patri aut matri pupilli, ea de causa liberandus non est. §. 15. Est autem quando & qui *tres habet tutelas*, vel curas, non habet jus remissionis, puta si quis affectaverit suscipere. Jam autem & tutor, qui modici patrimonii [factus] est, affectasse videtur.

§. 16. Ulpianus libro singulari de Excusationibus ita scribit: Si quis inter tres tutelas emancipati filii sui tutelam administret, an ei hæc in numerum procedit, scio dubitatum: Invenio tamen rescriptum, emancipatæ filiæ tutelam numerari inter onera oportere.

§. 17. Si quis creabitur tutor existens in patris potestate, deinde pater noluerit pro eo cavere, jusserunt Leges & ipsum patrem creari tutorem, ut nullo modo impediatur tutelæ cautio, ut ostendit Divi Hadriani Constitutio:

† *Imperator Hadrianus Bitrasio Pollioni Legato Lygdonensi. Si Claudius Macer, quamvis filiusfamilias sit, idoneus tutor esse videbitur; pater autem ejus idcirco cavere non vult, ut filium suum tutela eximat, & in hoc artificio perseveraverit: existimo te huic fraudi recte occursurum, & ut filius & ipse ad tutelam liberorum Clementis gerendam compellantur.*

16. IDEM lib. 2 Responsorum.

GAius testamento Nigidium filio suo tutorem dedit, eundemque usque ad vicesimumquintum annum curatorem constituit: Quæro, cum liceat Nigidio a curatione etiam citra appellationem se excusare, ex qua die tempora, quæ in excusationibus observanda D. Marcus statuit, computanda sunt: utrum ex die aperti testamenti, an ex quo ad negotia gerenda vocatur, id est, post quartumdecimum annum impletum? Modestinus respondit, excusationem à cura tunc necessariam esse, cum decreto Prætoris seu Præsidis confirmatus curator fuerit.

17. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognitionibus.

NOn tantum magnitudo patrimoniorum ineunda est susceptarum trium tutelarum, quæque suscipienda est: sed etiam ætas pupillorum consideranda est. nam si priorum pupillorum ætas prope pubertatem sit, ita ut tantummodo semestre tempus reliquum fuerit; aut eorum, quorum suscipere tutelam cogitur: non dabitur excusatio: Idque Principalibus Constitutionibus cavetur. §. 1. Iliensibus & propter inclytam nobilitatem civitatis, & propter conjunctionem originis Romanæ, jam antiquitus & Senatusconsultis & Constitutionibus Principum plenissima immunitas tributa est, ut etiam tutelæ excusationem habeant: scilicet eorum pupillorum, qui Ilienses non sint. Idque D. Pius rescripsit. §. 2. Eos qui in corporibus sunt, veluti fabrorum, immunitatem habere dicimus. etiam circa tutelarum exterorum hominum administrationem, habebunt excusationem: nisi si facultates eorum adauctæ fuerint, ut ad cætera quoque munera publica suscipienda compellantur. Idque Principalibus Constitutionibus cavetur. §. 3. Non omnia tamen corpora, vel collegia vacationem tutelarum habent, quamvis muneribus municipalibus obstricta non sint: nisi nominatim id privilegium eis indultum sit.

§. 4. Is qui Ædilitate fungitur, potest tutor dari: nam Ædilitas inter eos Magistratus habetur, qui [à] privatis muneribus excusati sunt, secundum Divi Marci rescriptum. §. 5. Sane notum est, quod gerentibus honorem vacationem tutelarum concedi placuit: vacare autem eos, qui tunc primum vocentur ad suscipiendum officium tutelæ: cæterum eos, qui jam se miscuerint administrationi, ne tempore quidem Magistratus vacare [æque notum est.] §. 6. Domini navium non videntur haberi inter privilegia, ut à tutelis vacent: Idque Divus Trajanus rescripsit.

§. 7. Inquilini castrorum à tutelis excusari solent: nisi eorum, qui & ipsi inquilini sunt, & in eodem castro, eademque conditione sunt.

18. ULPIANUS lib. 20 ad Legem Juliam & Papiam.

B*Ello amissi* ad tutelæ excusationem prosunt. Quæsitum est autem, qui sunt isti: utrum hi, qui in acie sunt interempti; an vero omnes omnino, qui per causam belli parentibus sunt abrepti, in obsidione forte? Melius igitur probabitur, eos solos qui in acie amittuntur, prodesse debere, cujuscunque sexus [vel] ætatis sint: hi enim pro Republica ceciderunt.

19 IDEM lib. 35 ad Edictum.

ILlud usitatissimum est, ut his qui in Italia domicilium habeant, administratio rerum provincialium remittatur.

20. JULIANUS lib. 20 Digestorum.

SI pupillum patruus contendat exheredatum esse, & se heredem scriptum, æquum est, tutorem pupillo dari, recepta patrui excusatione: vel, si nolit excusationem petere, remoto eo à tutela, ita litem de hereditate expedire.

21. MARCIANUS lib. 2 Institution.

PRopter litem quam quis cum pupillo habet, excusare se à tutela non potest: nisi forte de omnibus bonis aut plurima parte eorum controversia sit. §. 1. Qui se vult excusare, si plures habet excusationes, & de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. §. 2. Licet datus tutor ad universum patrimonium datus est, tamen excusare se potest, ne ultra centesimum lapidem tutelam gerat: nisi in eadem provincia pupilli patrimonium sit: & ideo illarum rerum dabunt tutores in provincia Præsides ejus. §. 3. Nec Senatores ultra centesimum lapidem urbis tutelam gerere coguntur. §. 4. Habenti ergo tutorem tutor datur: sed aliarum rerum, non earundem [datur].

22. SCÆVOLA lib. 1 Regularum.

GEometræ à tutelis [non] vacant. §. 1. Hi vero, quibus Princeps curam alicujus rei injunxit, excusantur à tutela, donec curam gerunt.

23 ULPIANUS lib. 2 Responsorum.

PRopter Magistratum, quem in municipio quis erat administraturus, tutelæ excusationem non habere respondi. §. 1. Si in castris merentes non ab eo tutores dentur qui in castris merebat, excusationem habere [respondi].

24. PAPINIANUS lib. 11 Quæstionum.

NEquaquam credendum est, ei privilegium excusationis ablatum, cui fideicommissaria libertas soluta est. nam in toto fere Iure manumissor ejusmodi nihil juris ut patronus adversus liberti personam consequitur: excepto, quod in jus vocare [patronum] injussu Prætoris non debet.

25. ULPIANUS lib. 2 de Officio Proconsulis.

EXcusare se tutor per libellos non poterit.

26. PAULUS lib. singulari de Excusationibus.

MEnsores frumentarios habere jus excusationis, apparet ex Rescripto Divorum Marci & Commodi, quod rescripserunt Præfecto Annonæ.

27. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

LEgatarius, qui rogatus est alii omne legatum restituere, si maluit se excusare à tutela, legatum propter fideicommissarium consequitur: cui similis est, qui de falso egit, nec obtinuit.

28. PAPINIANUS lib. 5 Responsorum.

TUtor petitus ante decreti diem, si aliquod privilegium quærit, recte petitionem institutam excludere non poterit. §. 1. Quæ tutoribus remunerandæ fidei causa testamento parentis relinquuntur, post excusationem ab heredibus extrariis quoque retineri placuit: Quod non habebit locum in persona filii, quem patet impuberi fratri coheredem & tutorem dedit: cum judicium patris ut filius non ut tutor promeruit. §. 2. Tutorem ad tempus exulare jussum excusare non oportet: sed per tempus exilii curator in locum ipsius debet dari.

29. MARCIANUS lib. 2 Institutionum.

PLane si in exilium datus sit tutor, potest se excusare, si in perpetuum datus est.

§. 1. Facilius autem exulis ignorantia, qui contutorem suspectum facere non potuerit, veniam habebit.

30. PAPINIANUS lib. 5 Responsor.

IUrisperitos, qui tutelam gerere cœperunt, in Consilium Principum adsumptos, Optimi Maximique Principes Nostri constituerunt excusandos: quoniam circa latus eorum agerent, & honor delatus finem certi temporis ac loci non haberet. §. 1. Cum oriundus ex provincia Romæ domicilium haberet, ejusdem curator decreto Præsidis ac Prætoris constitutus, rerum administrationem utrobique suscepit: Placuit, eum duas curationes administrare non videri: quod videlicet unius duo patrimonia non viderentur. §. 2. Qui privilegio subnixus est, fratris curationem suscipere non cogitur.

§. 3. Patronus impuberi liberto quosdam ex libertis tutores aut curatores testamento dedit: Quamvis eos idoneos esse constet, nihilominus jure publico poterunt excusari, ne decreto confirmentur.

31. PAULUS lib. 6 Quæstionum.

SI is, qui tres tutelas administrabat, duobus pupillis diversis decretis datus est, [qui potuit excusari,] & priusquam causas excusationis allegaret, unus ex pupillis, quorum jam tutelam administrabat, decessit: ubi desiit ei competere excusatio, statim tenuit eum prius decretum, quasi in loco tertiæ tutelæ quarta subroganda: nam ipso jure tutor est, & antequam excusetur. Potuit ergo tutela ejus, qui nunc quarto loco invenitur, excusari: sed cum non sit excusatus, necessario subeundum est onus illius quoque tutelæ. Nec me movet, quod dicat aliquis, hoc ne exigi, an administretur tutela: hoc enim eo pertinet, ne sit finita administratio: cæterum, si periculum sustineat cessationis, puto ei imputandam eam quoque tutelam. §. 1. Idem evenire potest, si duobus testamentis, cum haberet tres tutelas, tutor datus est: ubi non apertarum tabularum tempus inspici debebit, si quæratur, quæ prior delata sit tutela; sed aditæ hereditatis, vel conditionis existentis. §. 2. Illa quoque erit differentia tutelarum de quibus diximus, si tertia & quarta sit delata, licet in quartam prius detentus sit, quod hujus, id est, quartæ, ex quo jussus est administrare, illius, ex quo datus est, periculum sustinet. §. 3. Eum, qui pupillum bonis paternis abstinuerat, detinendum in quarta tutela existimavi, quasi deposita illa.

§. 4. Cæterum putarem, recte facturum Prætorem, si etiam unam tutelam sufficere crediderit, si tam diffusa & negotiosa sit, ut pro pluribus cedat. Neque igitur fratres consortes plurium loco habendi sunt: neque non fratres, si idem patrimonium habent, & ratio administrationis pariter reddenda sit. † Et ex diverso fratres diviso patrimonio, duæ tutelæ sunt: non enim

(ut

(ut dixi) numerus pupillorum, sed difficultas rationum conficiendarum & reddendarum considerandà est.

32. IDEM lib. 7 Quæstionum.

NEsennius Apollinaris Julio Paulo: Mater filium suum pupillum, vel quivis alius extraneus extraneum æque pupillum scripsit heredem, & Titio legatum dedit, eumque eidem pupillo tutorem adscripsit: Titius confirmatus excusavit se à tutela: Quæro, an legatum amittat? [Et quid,] si testamento quidem tutor non sit scriptus, legatum tamen acceperit, datusque à Prætore tutor excuset se, an æque repellendus sit à legato: & an aliquid intersit, si à patre vel emancipato pupillo tutor datus sit, vel puberi curator? Respondi, Qui non jure datus [sit] vel tutor vel curator à patre, confirmatus à Prætore, excusationis beneficio uti maluit, repellendus est à legato: idque & Scævolæ nostro placuit. nam [&] Prætor, qui eum confirmat tutorem, defuncti sequitur judicium. † Idem in matris testamento dicendum est. † Similis est matri quivis extraneus, qui pupillum heredem instituit, eique & in tutore dando prospicere voluit. quales sunt alumni nostri. † Recte ergo placuit, eum, qui recusat id quod testator relinquit, ab eo quod petit, quod idem dedit, repelli debere. † Non semper tamen existimo, eum qui onus tutelæ recusavit, repellendum à legato: sed ita demum, si legatum ei ideo adscriptum appareat, quod eidem tutelam filiorum injunxit, non quod alioquin daturus esset, etiam sine tutela: Id apparere potuit, si posueris, testamento legatum adscriptum, codicillis vero postea factis tutorem datum: in hoc enim legato potest dici, non ideo ei relictum, quia & tutorem esse voluerit testator.

33. IDEM lib. 23 Quæstionum.

SEd hæc nimium scrupulosa sunt, nec admittenda: nisi evidenter pater expresserit, velle se dare, *etiamsi tutelam non administravit*: semper enim legatum aut antecedit, aut sequitur tutelam.

34. IDEM lib. 7 Quæstionum.

EX eis apparet, non esse his similem [eum] quem Prætor tutorem dedit, cum posset uti immunitate: hic enim nihil contra judicium fecit testatoris. nam quem ille non dedit tutorem, eum voluisse, tutelam administrare filii, dicere non possumus.

35. IDEM lib. 23 Quæstionum.

QUid autem, si se non excusaverit, sed administrare noluerit, contentus, quod cæteri idonei essent? Hic poterit conveniri, si ab illis res servari non potuisset. Sed hoc non quærendum est, sed contumacia punienda est ejus, qui quodammodo se excusavit. Multo magis quis dicere debebit, indignum judicio patris, qui ut suspectus remotus est à tutela.

36. IDEM lib. 9 Responsorum.

AMicissimos quidem & fidelissimos parentes liberis tutores eligere solere, & ideo ad suscipiendum onus tutelæ etiam honore legati eos persequi: sed cum proponatur, is de quo quæritur, in testamento legatum meruisse, & idem pupillo substitutus, non est verisimile, hunc demum eum testatorem substituere voluisse, *si & tutelam suscepisset*: Et ideo eum de quo quæritur, à legato quidem, si adhuc viveret pupillus, repellendum fuisse, à substitutione autem non esse summovendum: cum eo casu etiam suscepta tutela finiretur. §. 1. Lucius Titius ex tribus filiis incolumibus unum habet emancipatum ejus ætatis, ut curatores accipere debeat. Quæro, si idem Titius pater, petente eodem filio emancipato, curator à Prætore detur, an jure publico uti possit, & nihilo minus trium filiorum nomine vacationem postulare? Respondi, præmium quidem patri, quod propter numerum liberorum ei competit, denegari non oportere: sed cum filio suo curator petatur, contra naturales stimulos facit, si tali excusatione utendum esse tentaverit.

37. SCÆVOLA [lib. 2 Responsorum.]

QUi testamento tutor datus fuerat, adito Prætore dixit, *se tres liberos habere*; adjecit præterea, *habenti patruum legitimum tutorem se vitiose tutorem datum*: Prætor ita decrevit, SI LEGITIMUM TUTOREM HABENTI TUTOR DATUS ES, NON EST TIBI NECESSARIA EXCUSATIO: Quæro, cum nemo patruus impuberi tutor esset, an nihilo minus tutor remansit? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, quamvis justas excusationis causas haberet, non tamen esse excusatum, propter vitium pronunciationis.

§. 1. Item quæro, si adquievisset sententiæ, an ob id quod non gessit tutelam, utilis actio in hunc dari debeat? Respondi: si errore potius, quod se pro jure trium liberorum quod allegabat, excusatum crederet, quam malitia ab administratione cessasset, utilem actionem [non] dandam.

38. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

QUinquaginta dierum spatium tantummodo ad contestandas excusationum causas pertinet: peragendo enim negotio, ex die nominationis continui quatuor menses constituti sunt.

39. TRYPHONINUS lib. 13 Disputationum.

SI, cum ipse institueret ut proferret excusationem, mora contradictionis impeditus est, quo minus decreto liberaretur: excusationem recte probari.

40. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

POst susceptam tutelam, cæcus, aut surdus, aut mutus, aut furiosus, aut valetudinarius deponere tutelam potest. §. 1. Paupertas quæ operi & oneri tutelæ impar est, solet tribuere vacationem.

41. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

ADministrantes rem Principum, ex indulgentia eorum, licet citra codicillos, à tutela, itemque cura, tempore administrationis delata, excusantur. §. 1. Idemque custoditur in his qui Præfecturam Annonæ vel Vigilum gerunt. §. 2. Eorum, qui Reipublicæ causa absunt, comites, qui sunt intra statutum numerum, de tutela, quæ absentibus vel profecturis delata est, excusantur: nam susceptam antea non deponunt. §. 3. Qui corporis, item collegii jure excusantur: à collegarum filiorumque eorum tutela non excusantur: exceptis his, quibus hoc specialiter tributum est.

42. PAULUS lib. sing. de Cognitionibus.

PLane ultra centesimum milliarium ab Urbe filiorum collegarum suorum tutelam suscipere non coguntur.

43. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

LIbertus Senatoris, filiorum ejus tutelam administrans, ab aliis tutelis non excusatur.

tatem; ut si somno aut morbo comitiali occupatus tacuisset.

2. IDEM lib. 24 ad Sabinum.

NUlla differentia est, non interveniat auctoritas tutoris, an perperam adhibeatur.

3. PAULUS lib. 8 ad Sabinum.

ETiamsi non interrogatus tutor auctor fiat, valet auctoritas ejus, cum se probare dicit id, quod agitur: hoc est enim *auctorem fieri*.

4. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

ETsi pluribus datis tutoribus unius auctoritas sufficiat, tamen, si tutor auctoretur cui administratio tutelæ concessa non est, id ratum à Prætore haberi non debet. † Et ideo puto verius esse, quod Ofilio placebat, si eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, emam à pupillo, sciens alium ejus tutelam gerere, dominum me non posse fieri. † Item si eo auctore emam, qui à tutela fuerit remotus: nec enim id ratum haberi.

5. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

PUpillus obligari tutori eo auctore non potest. Plane si plures sint tutores, quorum unius auctoritas sufficit, dicendum est, altero auctore, pupillum ei posse obligari: sive mutuam pecuniam ei det, sive stipuletur ab eo. Sed & cum solus [sit] tutor mutuam pecuniam pupillo dederit, vel ab eo stipuletur, non erit obligatus tutori: naturaliter tamen obligabitur, in quantum locupletior factus est: nam in pupillum non tantum tutori, verum cuivis actionem, in quantum locupletior factus est, dandam, Divus Pius rescripsit. §. 1. Pupillus vendendo sine tutoris auctoritate non obligatur: sed nec in emendo, nisi in quantum locupletior factus est.

§. 2. Item ipse tutor & emptoris & venditoris officio fungi non potest. Sed enim si contutorem habeat, cujus auctoritas sufficit, proculdubio emere potest. sed si mala fide emptio intercesserit, nullius erit momenti: ideoque nec usucapere potest. Sane, si suæ ætatis factus comprobaverit emptionem, contractus valet.

§. 3. Sed si per interpositam personam rem pupilli emerit, in ea causa est, ut emptio nullius momenti sit: quia non bona fide videtur rem gessisse. Et ita est rescriptum à D. Severo & Antonino. §. 4. Sane si ipse quidem emit palam, dedit autem nomen, non mala fide, [sed] simpliciter, ut solent honestiores non pati nomina sua instrumentis inscribi, valet emptio. Quod si callide, idem erit, ac si [per] interpositam personam emisset. §. 5. Sed & si creditor pupilli distrahat, æque emere bona fide poterit. §. 6. Si filius tutoris, vel quæ alia persona juri ejus subjecta emerit, idem erit, atque si ipse emisset.

6. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

TUtores, quibus administratio decreta non esset, tanquam extraneos, recte à pupillo emere placet.

7. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

QUod dicimus, * *in rem suam auctoritatem accommodare tutorem non posse*, totiens verum est, quotiens per semet vel subjectas sibi personas adquiritur ei stipulatio: cæterum negotium ei geri per consequentias, ut dictum est, nihil prohibet [auctoritas.] §. 1. Si duo rei sint stipulandi, & alter me auctore à pupillo stipuletur, alter altero tutore auctore: dicendum est, stipulationem valere: sic tamen, si auctoritas tutoris unius sufficiat. cæterum, si non sufficiat, dicendum erit inutilem esse stipulationem.

§. 2. Si & pater, & filius, qui in potestate ejus fuit, tutores fuerunt, & pater sit stipulatus filio auctore: nullius momenti erit stipulatio: idcirco, quia in rem patris auctor esse filius non potest.

8. IDEM lib. 48 ad Sabinum.

ET si conditionalis contractus cum pupillo fiat, tutor debet pure auctor fieri: nam auctoritas non conditionaliter sed pure interponenda est, ut conditionalis contractus confirmetur.

9. GAIUS lib. 12 ad Edictum provinciale.

OBligari ex omni contractu pupillus sine tutoris auctoritate non potest. adquirere autem sibi stipulando, & per traditionem accipiendo, etiam sine tutoris auctoritate potest: sed credendo obligare sibi non potest, quia sine tutoris auctoritate nihil alienare potest. §. 1. Ex hoc autem, quod pupillus nullam rem sine tutoris auctoritate alienare potest, apparet, nec manumittere eum sine tutoris auctoritate posse. Hoc amplius, licet tutoris auctoritate manumittat, debet è Lege Ælia Sentia apud Consilium causam probare. §. 2. Pupillus ex omnibus causis solvendo sine tutoris auctoritate, nihil agit: quia nullum dominium transferre potest. Si tamen creditor bona fide pecuniam pupilli consumpserit, liberabitur pupillus. §. 3. Hereditatem adire pupillus sine tutoris auctoritate non potest: quamvis lucrosa sit, nec ullum habeat damnum. §. 4. Nec ex Senatusconsulto Trebelliano hereditatem recipere [pupillus] sine tutoris auctoritate potest. §. 5. Tutor statim in ipso negotio præsens debet auctor fieri: post tempus vero, aut per epistulam interposita ejus auctoritas nihil agit. §. 6. Etiamsi non exaudiat tutoris auctoritatem is, qui cum pupillo contrahit, scriptis tamen hoc adprobetur, recte negotium geritur: veluti si absenti pupillo per epistulam vendam aliquid, aut locem, & is tutoris auctoritate consentiat.

10. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

TUtor, qui per valetudinem, vel absentiam vel aliam justam causam auctor fieri non potuit, non tenetur.

11. GAIUS lib. 15 ad Edictum provinciale.

SI ad pupillum aut furiosum bonorum possessio pertineat, expediendarum rerum gratia, & in agnoscenda & in repudianda bonorum possessione voluntatem tutoris curatorisque spectari debere, placuit: qui scilicet, si quid [eorum] contra commodum pupilli furiosive fecerint, tutelæ curationisve judicio tenebuntur.

12. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

SI servus communis, tuus & Titii, à pupilla tua te auctore aliquam rem per traditionem acceperit, tota ad Titium pertinebit. Marcellus notat: Nam quodcumque ad omnes dominos non potest pervenire, id pro solido ad eum, cui adquiri potest, pertinere veteres comprobaverunt.

13. IDEM lib. 21 Digestorum.

IMpuberes tutore auctore obligantur, etiamsi taceant: nam cum pecuniam mutuam acceperint, quamvis nihil dicant, auctoritate tutoris interposita tenentur: Quare etsi non debita pecunia his personis soluta fuerit, quamvis tacuerint, interposita tutoris auctoritas sufficit, ut condictione teneantur.

14. IDEM lib. 3 [1] Digestorum.

NOn multum interest, absuerit tutor, cum negotium contraheretur, an præsens ignoraverit, quale esset, quod contrahebatur.

15. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

ACcipientis & edentis judicium idem tutor auctor utrique fit: Sed [hoc] utrum ita est,

est, si bis auctor factus est, an & una auctoritas sufficiat eo animo, ut ad utrumque pertineat, dubitat quidem Pomponius? Sed fortiter defenditur, sufficere unam auctoritatem.

16. PAULUS lib. 1 ad Legem Æliam Sentiam.

ETiam si tutor cæcus factus sit, auctor fieri potest.

17. IDEM lib. 6 ad Edictum.

SI tutor pupillo nolit auctor fieri, non debet eum Prætor cogere: Primum, quia iniquum est, etiamsi non expedit pupillo, auctoritatem eum præstare: deinde, etsi expedit, tutelæ judicio pupillus hanc jacturam consequitur.

18. IDEM lib. 1 ad Plautium.

POtest pupillus tutore auctore debitorem suum Titio delegare. Sed cum tutor debet pupillo, dicendum est, neque delegari eum, neque procuratorem adversus tutorem dari ipso tutore auctore posse: quia futurum sit, ut auctoritate sua liberetur.

19. IDEM lib. 9 Responsorum.

CUratorem etiam impuberi dari posse: sed ad ea, quæ solemnitatem juris desiderant, explicanda tutore auctore opus esse.

20. SCÆVOLA lib. 10 Digestorum.

INter pupillos paternæ hereditatis divisio facta est præsente tutore, sed non adsignante instrumento divisionis: Quæsitum est, an ei stari oporteret? Respondit, si tutor auctor fuisset, non idcirco minus standum esse divisioni, quod non adsignasset.

21. IDEM lib. 26 Digestorum.

DEfendente tutore pupillus condemnatus ex contractu patris, accepit curatorem: inter quem & creditorem Acta facta sunt apud Procuratorem Cæsaris infra scripta. Priscus Procurator Cæsaris dixit, *faciat judicata*: Novellius curator dixit, *abstineo pupillum*: Priscus Procurator Cæsaris dixit, *Responsum habes: scis, quid agere debeas*. Quæsitum est, an secundum hæc acta adulescens [à] bonis patris abstentus sit? Respondit, proponi abstentum.

22. LABEO lib. 5. Pithanon.

SI quid est, quod pupillus agendo tutorem suum liberaturus est, id ipso tutore auctore agi recte non potest.

TIT. IX.

QUANDO EX FACTO TUTORIS VEL CURATORIS MINORES AGERE VEL CONVENIRI POSSUNT.

1. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

OB dolum malum, vel culpam tutoris, Aristo ait pupillum possessorem condemnandum: Sed non puto, quanti actor in litem juraret. Et tamen illud ita est, si rem à tutore pupillus servare possit.

2. ULPIANUS lib. 1 Opinionum.

SI tutor vel curator pecunia ejus, cujus negotia administrat, mutua data, ipse stipulatus fuerit, vel prædia in nomen suum emerit: utilis actio ei, cujus pecunia fuit, datur ad rem vindicandam, vel mutuam pecuniam exigendam.

3. PAPINIANUS lib. 20 Quæstionum.

DOlus * tutorum puero neque nocere neque prodesse debet. † Quod autem vulgo dicitur, *tutoris dolum pupillo non nocere*, tunc verum est, cum ex illius fraude locupletior pupillus factus non est. † Quare merito Sabinus tributoria actione pupillum conveniendum ex dolo tutoris existimavit: scilicet, si per iniquam distributionem pupilli rationibus favit.

† Quod in depositi quoque actione dicendum est: Item hereditatis petitione: si modo, quod tutoris dolo desiit, pupilli rationibus illatum probetur.

4. ULPIANUS lib. 64 ad Edictum.

AT si extrinsecus aliquid tutor dolo admiserit, pupillo nihil nocere oportet.

5. PAPINIANUS lib. 5 Responsorum.

POst mortem furiosi non dabitur in curatorem, qui negotia gessit, judicati actio, non magis, quam in tutores: si modo nullam ex consensu, post depositum officium, novationem factam, & in curatorem vel tutorem obligationem esse translatam, constabit. §. 1. Tutor, qui *pecuniam se soluturum cavit, quam pater pupilli condemnatus fuerat*, actionem post tutelam finitam recte recusat. Non idem in eo placuit, qui suo nomine mutuam pecuniam accepit, & judicatum pro pupillo fecit: nisi forte creditor ideo contraxit, ut in causam judicati pecunia transiret.

6. IDEM [lib. 2 Definitionum.]

TUtor, interposito decreto Prætoris, actorem reliquit: Secundum eum sententia dicta, judicati transfertur ad pupillum actio non minus, quam si tutor obtinuisset.

7. SCÆVOLA lib. 13 Quæstionum.

TUtori, qui infantem defendit, succurritur, ut in pupillum judicati actio detur.

8. IDEM lib. 5 Responsorum.

TUtor, qui & coheres pupillo erat, cum conveniretur fideicommissi nomine, in solidum ipse cavit. Quæsitum est, an in adultum pupillum pro parte danda sit utilis actio? Respondit, danda.

TIT. X.

DE SUSPECTIS TUTORIBUS, ET CURATORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

HÆc clausula & frequens & pernecessaria est: cottidie enim suspecti tutores postulantur. §. 1. Primum igitur tractemus, *Unde descendat suspecti crimen*, & *apud quos* postulari quis possit suspectus tutor vel curator: deinde *quis*, & *à quo*, & *ex quibus causis* removetur, deque *pœna* suspecti. §. 2. Sciendum est, suspecti crimen è Lege duodecim Tabularum descendere. §. 3. Damus autem jus removendi suspectos tutores Romæ Prætoribus: in provinciis Præsidibus earum. §. 4. An autem apud Legatum Proconsulis suspectus postulari possit, dubium fuit? Sed Imperator Antoninus cum Divo Severo Braduæ Maurico Proconsuli Africæ rescripsit, posse: * quia mandata jurisdictione, officium ad eum totum juris dicundi transit. † Ergo &, si Prætor mandet jurisdictionem, simili modo dicendum est, suspectum posse apud eum postulari, cui mandata est: cum enim sit in provincia hoc rescriptum, consequens erit dicere, & eum, cui à Prætore mandata est jurisdictio, posse de suspecto cognoscere. §. 5. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: nunc videamus, *qui suspecti fieri possunt*. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint, sive non sint, sed alterius generis tutores: Quare & si legitimus sit tutor, accusari poterit. Quid, si patronus? adhuc idem erit dicendum: modo ut meminerimus, patrono parcendum. §. 6. Consequens est, ut videamus, *qui possunt suspectos postulare*. Et sciendum est, quasi publicam esse hanc actionem, [hoc est, omnibus patere.] §. 7. Quinimo, & mulieres admittuntur: sed hæ solæ

quæ

quæ pietate necessitudinis ductæ ad hoc procedunt: ut puta mater, nutrix quoque, & avia [possunt.] Potest & soror (nam in sorore & rescriptum exstat Divi Severi), & si qua alia mulier fuerit, cujus Prætor perpensam pietatem intellexerit non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam, non continere injuriam pupillorum, admittet eam ad accusationem.

§. 8. Si quis de plebeis ob facta atrociora in tutela admissa fuerit apud Prætorem accusatus, remittitur ad Præfectum Urbis graviter puniendus.

2. IDEM lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

Libertus quoque, si fraudulenter gessisse tutelam filiorum patroni probetur, ad Præfectum Urbis remittetur puniendus.

3. IDEM lib. 35 ad Edictum.

Tutor quoque contutorem potest suspectum facere: sive duret adhuc tutor; sive jam desierit ipse, contutor autem maneat tutor. Et ita Divus Severus rescripsit. Plus Divus Pius Cæcilio Petino rescripsit, *posse tutorem suspectum remotum contutores suos suspectos facere.*

§. 1. Liberti quoque pupillorum grate facient, si tutores vel curatores eorum, male gerentes rem patronorum, vel liberorum patronorum, suspectos fecerint: Sed si patronum suum ut suspectum in tutela facere velint, melius est, libertos ab accusatione repelli, ne in ipsa cognitione gravius aliquid emergat: cum hoc aliis omnibus pateat. §. 2. Non tantum autem adulescentis curator, sed etiam furiosi, vel prodigi, ut suspectus removeri potest. §. 3. Sed & si quis curam ventris bonorumve administrat, non carebit hujus criminis metu. §. 4. Præterea videndum, an & *sine accusatione possit suspectus repelli?* Et magis est, ut repelli debeat, si Prætori liqueat ex apertissimis rerum argumentis, suspectum eum esse: Quod favore pupillorum accipiendum est. §. 5. Nunc videamus, *ex quibus causis suspecti removeantur?* Et sciendum est, aut ob dolum in tutela admissum suspectum licere postulare, si forte grassatus in tutela est, aut sordide egit, vel perniciose pupillo, vel aliquid intercepit ex rebus pupillaribus jam tutor. Quod si quid admisit, ante tamen [admisit] quam tutor esset, quamvis in bonis pupilli, vel in tutela: non potest suspectus tutor postulari: quia delictum tutelam præcessit. proinde si pupilli substantiam expilavit, sed antequam tutor esset, accusari debet expilatæ hereditatis [crimine]: si minus, furti. §. 6. Quæri potest, si tutor fuerit pupilli, idemque sit curator confirmatus adulescenti, an possit ex delictis tutelæ suspectus postulari? Et cum possit tutelæ à concuratoribus conveniri, consequens erit dicere, cessare suspecti accusationem: quia tutelæ agi possit, deposito officio, & alio sumpto. §. 7. Idem erit quærendum, [&] si proponas aliquem desisse esse tutorem, & rursum cœpisse (utputa usque ad tempus, vel ad conditionem erat datus, deinde iterum, vel superveniente conditione testamentaria, vel etiam à Prætore postea datus est), an suspectus postulari possit? Et quia duæ tutelæ sunt, si est, qui eum tutelæ judicio conveniat, æquissimum erit dicere, cessare crimen suspecti.

§. 8. Si autem ipse tutor est solus, numquid, quia tutelæ cessat, removendus sit ab hac administratione, quasi [in hac] suspectus ex eo, quod in alia male versatus sit? Ergo & in eo, qui curator solus post finitam tutelam confirmatus est, idem dici potest. §. 9. Quod si quis ita tutor datus sit, *quoad in Italia erit, tutor esto*; vel, *quoad trans mare non ierit*: an possit suspectus postulari ex eo gestu, quem administravit, antequam trans mare abesset? Et magis est, ut postulari possit: quasi una tutela sit, habens intervalla.

§. 10. Si quis absuturus Reipublicæ causa desideravit in locum suum constitui alium tutorem, an reversus ex ante gesto suspectus postulari possit? Et quia potest ex priore gestu utili actione conveniri, cessabit postulatio. §. 11. Si curator ventri bonisque datus fraudulenter versatus sit, deinde tutor datus, an postulari suspectus propter fraudes in cura admissas possit, dubitari potest: Et si quidem habet contutores, non poterit postulari, quia conveniri potest: si non habet, amoveri potest. §. 12. Si tutor inimicus pupillo parentibusve ejus sit, & generaliter, si qua justa causa Prætorem moverit, cur non debeat in ea tutela versari, rejicere eum debebit. §. 13. Severus & Antoninus rescripserunt Epicurio, *Tutores, qui res vetitas sine decreto distraxerunt, nihil quidem egisse; verum, si per fraudem id fecerunt, removeri eos oportere.*

§. 14. Tutor, qui ad alimenta pupillo præstanda copiam sui non faciat, suspectus est, poteritque removeri. §. 15. Sed si non latitet, sed præsens *nihil posse decerni* contendit, quasi inopibus, si datis pupillo Advocatis in mendacio revincatur, ad Præfectum Urbis remittendus est: neque enim interest, id agere quemquam ut corrupta fide inquisitionis tutor constituatur, an bona fide constitutum velut prædonem bonis alienis incumbere: Hic ergo non quasi suspectus removebitur, sed remittetur puniendus ea pœna, qua solent adfici, qui tutelam corruptis ministeriis Prætoris redemerunt. §. 16. Qui pecuniam ad prædiorum emptionem conferre, neque [pecuniam] deponere pervicaciter perstant, quoad emptionis occasio inveniatur, *vinculis publicis* jubentur *contineri*, & insuper pro suspectis habentur: Sed sciendum est, non omnes hac severitate debere tractari, sed utique humiliores: cæterum eos, qui sunt in aliqua dignitate positi, non opinor vinculis publicis contineri oportere.

§. 17. Is tutor, qui inconsideranter pupillum vel dolo abstinuit hereditate, potest suspectus postulari. §. 18. Qui ob segnitiem, vel rusticitatem, inertiam, simplicitatem vel ineptiam remotus sit, in hac causa est, ut integra existimatione tutela vel cura abeat. Sed & si [quis] ob fraudem non removebit aliquem, sed ei adjunxerit, non erit famosus: quia non est *abire tutela* jussus.

4. IDEM lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

HÆ enim causæ faciunt, ut integra existimatione tutela vel cura quis abeat.

§. 1. Decreto igitur debebit *causa* removendi significari, ut appareat de existimatione.

§. 2. Quid ergo, si non significaverit causam remotionis decreto suo? Papinianus ait, debuisse dici hunc integræ esse famæ: Et est verum.

§. 3. Si Prætor sententia sua non removerit tutela, sed *gerere* prohibuit: dicendum est, magis esse, ut & hic desinat tutor esse. §. 4. Qui nihil gesserunt, non possunt suspecti postulari: verum ob ignaviam, vel negligentiam vel dolum, si dolo fecerunt, possunt removeri.

5. IDEM lib. 3 Disputationum.

SUspectus fieri is quoque qui satis dederit, vel nunc offerat, potest: expedit enim pupillo, rem suam salvam fore, quam tabulas rem salvam fore cautionis habere: Nec ferendus est contutor, qui ideo collegam suum suspectum non fecit, quoniam cautum erat pupillo.

6. CAL-

6. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognit.

QUia * satisdatio propositum tutoris malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem præstat.

7. ULPIANUS lib. 1 de omnibus Tribunalibus.

IMpuberibus quidem non permittitur suspectos facere: adulescentibus plane volentibus suspectos facere curatores suos permittitur, dummodo [ex] consilio necessariorum id faciant.

§. 1. Si fraus non sit admissa, sed lata negligentia, quia ista prope fraudem accedit, removeri hunc quasi suspectum oportet. §. 2. Præterea accesserunt quædam species ex Epistola Imperatoris nostri, & D. Severi ad Atriunculonium: nam adversus eos, qui ne alimenta decernantur sui copiam perseverant non facere, ut suis rebus careant præcipitur; reique servandæ causa pupillus in possessionem mittatur ejus, qui suspectus sententia sua factus est; quæque mora deteriora futura sunt, curatore dato distrahi jubentur. §. 3. Item si quis tutor datus non compareat, solet Edictis evocari, novissimeque, si copiam sui non fecerit, ut suspectus removeri, ob hoc ipsum quod copiam sui non fecit. Quod & perraro & diligenti habita inquisitione faciendum est.

8. IDEM lib. 61 ad Edictum.

SUspectum tutorem eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus sit: enimvero tutor, quamvis pauper est, fidelis tamen & diligens, removendus non est quasi suspectus.

9. MODESTINUS lib. singulari de Eurematicis.

SI tutor aliquo vinculo necessitudinis vel adfinitatis pupillo conjunctus sit, vel si patronus pupilli liberti tutelam gerit, & quis eorum à tutela removendus videatur, optimum factum est, curatorem ei potius adjungi, [quam eundem] cum notata fide & existimatione removeri.

10. PAPINIANUS lib. 12 Quæst.

DEcreto Prætoris ut suspectus remotus, periculum futuri temporis non timet: iniquum enim videtur, removeri quidem à tutela vel cura, in futurum autem non esse securum.

11. IDEM lib. 5 Responsorum.

POst finitam tutelam, cognitio suspecti tutoris, quamvis pridem recepta, solvitur.

12. JULIUS AQUILA libro Responsorum.

NIhil proponi, cur præscribere curator possit in cognitione suspecti, quominus religio Prætoris à pupillari servo detegente fraudes instruatur.

LIBER VICESIMUSSEPTIMUS.

TIT. I.
DE EXCUSATIONIBUS.

1. MODESTINUS lib. 1 Excusationum.

HErennius Modestinus, Ignatio Dextro S. Conscribens librum, ut mihi videtur, utilissimum, quem *Excusationem tutelæ & curatoriæ vocavi*, hunc tibi misi. §. 1. Faciam autem, quoad possibile erit, de his doctrinam manifestam, enarrans legalia Græcorum voce, etsi cognovero, inepta ea ad transferendum esse.

§. 2. Apponam dicendorum narrationi etiam ipsa Legum verba, si necesse erit, ut dicendorum simul, & legendorum usum habentes, integritatem indigentibus, & utilitatem præbeamus.

§. 3. Dicendum igitur primum est, *quos creari non oporteat*. §. 4. Libertinis pupillis ingenuos tutores vel curatores Præsides non dabunt, nisi omnimodo libertinorum penuria secundum locum illum sit: libertinis enim libertinos solos oportere dari, qui ex eodem loco sint, Oratio Divi Marci jubet. Si autem dabitur, Divus Severus impuberum curam habens, obligatum esse tutelæ, nisi juste rationes reddiderit, rescripsit.

§. 5. Non potest curator esse sponsæ sponsus, ut Senatus dicit: creatus autem talis, absolvetur.

2. IDEM lib. 2 Excusationum.

EXcusantur à tutela & curatoria qui septuaginta annos compleverunt. Excessisse autem oportet septuaginta annos tempore illo, quo creantur, aut quo hereditatem adiit quis, aut quo conditio, quæ testamento inscripta est, completa est: non intra tempora excusationis.

§. 1. Ætas autem probatur aut ex nativitatis scriptura, aut aliis demonstrationibus legitimis.

§. 2. Remittit à tutela vel curatoria & liberorum multitudo. §. 3. Legitimos autem liberos esse oportet omnes, etsi non sint in potestate. §. 4. Oportet autem liberos vivos esse quando tutores patres dantur: qui enim antea decesserunt, his non connumerantur: neque rursus nocent, qui postea moriuntur. Et hoc ita inquit Constitutio Divi Severi. §. 5. Hoc autem videtur quidem dictum esse de tutore dato secundum testamentum: convenit autem hoc & in omni alio. §. 6. Qui autem in ventre est, etsi in multis partibus Legum comparatur jam natis, tamen neque in præsenti quæstione, neque in reliquis civilibus muneribus prodest patri: & hoc dictum est in Constitutione Divi Severi. §. 7. Non solum autem filii remissionem tutelæ tribuunt, & filiæ, sed etiam nepotes ex filiis masculis nati, masculi & fœminæ. Auxiliantur autem tum quando patre eorum mortuo illius locum supplent avo. Quotcunque autem nepotes fuerint ex uno filio, pro uno filio numerantur. Hæc autem ex Constitutionibus, quæ de *liberis* loquuntur, possunt colligi: nusquam enim facile est invenire, ubi de *filiis* loquatur Constitutio, sed de *liberis*: appellatio autem hæc & ad nepotes extenditur. §. 8. Numerum autem liberorum determinatum Constitutionibus esse oportet unicuique, tunc cum creatur: nam si post creationem generantur, non auxiliantur, ut Constitutio inquit Severi & Antonini. §. 9. Amplius autem & qui habet tres tutelas, aut tres curatorias: aut commixtim tres curatorias, & tres tutelas, & adhuc manentes, hoc est, nondum excedentibus ætatem minoribus, hi excusantur ad tutelam vel curatoriam vocati. Sed tamen & si curator quis fuerit, non impuberis, sed furiosi, [seu prodigi], in numerum curarum & hæc computabitur curatoria: quod sic se habere docet Constitutio Severi & Antonini. Dicit autem hæc & nobilis Ulpianus de tribus tutelis.

3. ULPIANUS lib. sing. de Officio Prætoris tutelaris.

TRia onera tutelarum dant excusationem. † *Tria* autem *onera* sic sunt accipienda, ut non numerus pupillorum plures tutelas faciat; sed patrimoniorum separatio: & ideo qui tribus fratribus tutor datus est, qui indivisum patrimonium haberent, vel quibusdam tutor, qui-

quibusdam curator, unam tutelam suscepisse creditur.

4. MODESTINUS lib. 2 Excusationum.

DIximus tres habentes tutelas ad quartam non vocari. Quæsitum est igitur, si quis duas habens tutelas, deinde ad tutelam tertiam vocatus appellaverit, & adhuc pendente judicio appellationis ad quartam tutelam promoveatur, utrum à quarta se excusans mentionem faciet & tertiæ, an omnino dimittet illam? Et à Divo Severo & Antonino constitutum invenio, non oportere ad quartam promoveri à tertia appellantem: sed pendente tertiæ creationis excusatione, illius finem expectare, terminum futurum quartæ creationis: recta ratione: si enim ordine præpostero quartam suscipiat quis, eveniet, ut post tertiam extantem, injusta tertiæ appellatione apparente, quatuor oneribus gravetur extra Leges. §. 1. Si pater in tribus fuerit muneribus aut tutelarum aut curatoriarum, filius ejus non vexabitur: & ita constitutum est à Divo Severo & Antonino. Hoc autem & è contrario est, quod oportet filii tutelas remissionem patri dare: & rursus utrisque communes, id est, unam filii, & duas patris aut è converso. Tunc autem hæc ita se habent, cum onus uni domui, non separatis contingit. Scribit autem & Ulpianus nobilissimus hæc eadem.

5. ULPIANUS lib. singulari de Officio Prætoris Tutelaris.

TRia onera in domo una esse sufficit: proinde si pater alicujus, vel filius, vel frater, qui est in ejusdem potestate, tria onera sustineat, quæ ad periculum patris sui spectent, quia voluntate ejus administrant, omnibus excusatio à tutela competit. Sed si non patris voluntate administrent, non prodesse, sæpe rescriptum est.

6. MODESTINUS lib. 2 Excusationum.

SI duas habenti tutelas aliæ duæ simul superinductæ fuerint, quæ est ordine tertia, auxiliabitur ei, ad remissionem quartæ, etsi Imperator fuerit, qui quartam injunxerit, aut tertiam, &, antequam cognoscat Imperatoris mandata, promotus erit ad aliam. Si autem ordo non apparuerit, sed in una die duæ creationes proponerentur in diversis chartis, non qui creatus est, sed qui creavit eliget, quam oporteat eum suscipere. §. 1. Grammatici, Sophistæ, Rhetores, Medici qui περιοδευταί, id est, circulatores vocantur, quemadmodum à reliquis muneribus, ita & à tutela & à cura requiem habent.

§. 2. Est autem & numerus Rhetorum in unaquaque civitate, qui vacationem munerum habent, & hæreses quædam propositæ lege: quod manifestum est ex Epistola Antonini Pii, quæ descripta quidem est communitati Asiæ, universo autem orbi conveniens est: cujus capitulum hic subjectum est. *Minores quidem civitates possunt quinque medicos immunes habere, & tres Sophistas, Grammaticos totidem: majores autem civitates septem, qui curent; quatuor, qui doceant utramque doctrinam: maximæ autem civitates decem Medicos, & Rhetores quinque, & Grammaticos totidem. Supra hunc autem numerum ne maxima quidem civitas immunitatem præstat. Decet autem maximo quidem numero uti Metropoles gentium: secundo autem, quæ habent vel forum causarum vel loca judiciorum: tertio autem, reliquas.*

§. 3. Excedere quidem hunc numerum non licet neque sententia Senatus, neque alia qua adinventione. minuere autem licet: quoniam pro civilibus muneribus apparet hoc tale factum.

§. 4. Et utique non aliter de immunitate hac fructum habebunt, nisi decreto Senatus inscripti fuerint numero concesso, & circa operationem se negligenter non habeant. §. 5. Et Philosophos quidem liberari à tutelis Paulus scribit ita: † *Philosophi, Oratores, Grammatici, qui publice juvenibus prosunt, excusantur à tutelis. nam & Ulpianus lib. 4 de Officio Proconsulis ita scribit.*

§. 6. *Sed & reprobari Medicum posse à Republica, quamvis semel probatus sit, Imperator noster cum Patre Lælio Basso rescripsit.* §. 7. De Philosophis autem eadem Constitutio D. Pii ita dicit: *Philosophorum autem non constitutus est numerus*, quia rari sunt, qui philosophantur. *Existimo autem, quoniam qui divitiis superabundant, voluntarie tribuent pecuniam in utilitates patriæ: si autem proprie loquantur de substantia, inde jam manifesti[illegible] a non philosophantes.* §. 8. Est autem [illegible]ratoris Commodi Constitutionibus inscriptum capitulum ex Epistola Antonini Pii, in qua manifestatur, & Philosophos habere immunitatem tutelarum. sunt autem hæc verba: *Consimiliter autem his omnibus Divus pater meus mox ingrediens principatum, Constitutione existentes honores & immunitates firmavit scribens*, Philosophos, Rhetores, Grammaticos, Medicos *immunes esse gymnasiis sacerdotii stantes, & neque ad frumenti, & vini, & olei emptiones, & præpositiones, & neque judicare, neque Legatos esse, neque in militia numerari nolentes, neque ad alium famulatum eos cogi.*

§. 9. Amplius & illud scire oportet, & eum, qui in patria propria docet, aut medicatur, immunitatem hanc habere: si enim existens Comaneus in Cæsarea doceat, aut medicetur, apud Comanenses immunitatem non habet. & hoc ita promulgatum est à D. Severo & Antonino.

§. 10. Valde tamen disciplinis instructos, & si supra numerum, & in aliena patria moram faciant, esse immunes Paulus scribit, dicens D. Pium Antoninum ita jussisse.

§. 11. Romæ philosophantem cum salario vel sine salario, remissionem habere promulgatum est à Divo Severo & Antonino, ita ac si in propria patria doceret. Quibus promulgationibus potest quis illam rationem adducere, quoniam in Regia Urbe, quæ & habetur & est communis patria, decenter utique utilem seipsum præbens, non minus, quam in propria patria, immunitate fruetur. §. 12. Legum vero Doctores in aliquo præsidatu docentes, remissionem non habebunt. Romæ autem docentes, à tutela & cura remittuntur. §. 13. Ulpianus libro singulari de Officio Prætoris Tutelaris ita scribit: *Athletæ habent à tutela excusationem, sed qui sacris certaminibus coronati sunt.* §. 14. Gentium præsidatus, puta Asiæ, Bithyniæ, Cappadociæ, tribuit immunitatem à tutelis, hoc est, quoad in præsidatu sunt. §. 15. Tutela non est Reipublicæ munus, nec quod ad impensam pertinet, sed civile: nec provinciale videtur tutelam administrare.

§. 16. Remittuntur à tutela & cura Magistratus civitatum. §. 17. Dat remissionem tutelæ & capitalis inimicitia à creato facta adversus patrem pupillorum, nisi secundum testamentum apparuerit datus tutor: nisi, postquam scriptum est testamentum, capitale certamen eis ad invicem constitit: vel nisi antiquior quidem est testamento inimicitia. propter hoc autem videtur esse datus tutor, ut supponatur debito, & negotiis: & hoc ex Epistola Imperatoris Severi ostenditur. §. 18. Amplius autem absolvitur à tutela, cum quæstionem quis pupillo de statu movet, cum videtur hoc non calumnia facere, sed bona fide: & hoc Divi Marcus & Severus promul-

mulgaverunt. §. 19. De rusticis autem, & humilibus, & illiteratis, scribit Paulus ita:

Mediocritas & rusticitas interdum excusationem præbent, secundum Epistolas Divorum Hadriani & Antonini. † *Ejus, qui se neget literas scire, excusatio accipi non debet, si modo non sit expers negotiorum.*

7. ULPIANUS lib. sing. Excusationum.

PAupertas sane dat excusationem, si quis imparem se oneri injuncto possit probare: Idque Divorum Fratrum Rescripto continetur.

8. MODESTINUS lib. 3 Excusat.

SEd & milites, qui honeste compleverunt militiæ tempus, remissionem habent tutelarum adversus omnes hodie privatos. Adversus autem filios eorum, qui eidem ordini communicaverunt, vel eorum qui olim milites fuerunt, intra annum quidem dimissionis remissionem habent, post annum autem non habent: coæqualitas enim honoris militiæ fortior videtur olim militum privilegio: nisi fortassis alias habuerint justas tutelæ excusationes, utputa numerum annorum, vel aliquid tale, quale & privatos adversus omnes excusare consuevit. † Hæc autem de filiis, non de nepotibus eorum, qui olim milites fuerunt. Nepotes enim eorum qui olim milites fuerunt, in eodem loco cum reliquis privatis esse creduntur. §. 1. Qui nimirum ignominiose dimissi sunt, similes his qui nequaquam militaverunt, existimantur: & propter hoc neque ipsi habent privilegium, neque filiis eorum, qui olim fuerunt milites, tutores dati obligabuntur.

§. 2. Quandoque autem non complent quidam militiæ tempus, & tamen habent remissionem tutelarum, sed non eandem cum iis qui compleverunt: qui enim vigesimum annum militiæ excessit, similis esse creditur ei, qui complevit tempus militiæ. §. 3. Qui autem intra hos annos dimissus est, non habet continuam tutelarum immunitatem, sed ad tempus, quemadmodum & reliquorum civilium munerum remissionem habet. qui enim intra quinque annos militia solutus est, nullam sibi vindicabit immunitatem: qui autem post quinque annos, unius anni habet immunitatem: qui autem post octo, biennii: qui autem post duodecim, triennii: qui autem post sexdecim, quadriennii: qui autem post viginti, sicut supra diximus, continuo absolvetur. §. 4. Qui autem inter nocturnos custodes, qui sunt Romæ, militaverit, anni solius habet remissionem. §. 5. Ita autem, si honeste scilicet absoluti fuerint, sicut dictum est, vel propter ægritudinem causatiuam remissionem acceperint: est enim & hæc honesta. qui enim ignominiosa potitur remissione, non habet vacationem. §. 6. Veteranus autem esse creditur, non solum legionarius, sed & omnis, qui qualitercunque militavit, etsi honeste est & ipse solutus: [filiorum tamen tutor creabitur:] etenim legionarius ejus, qui inter nocturnos custodes militavit, filiorum tutor fit. §. 7. Jam vero & militi impuberi curator dabitur, qui olim miles fuerit: scilicet si pater hujus mortuus fuerit, sive etiam hic emancipatus fuerit similiter.

§. 8 Et de universis his Constitutiones testantur. §. 9. Scribit autem & Ulpianus ita:

Sed ignominia missi ab urbicis plane tutelis excusabuntur: quia ingredi eis urbem non licet. † Plane, si quis in cohortibus urbanis permilitavit, licet ante viginti annos mittitur, tamen perpetuam habet à tutelis excusationem.

§. 10. Quæsitum est autem, utrum unam & semel tutelam recipiunt, qui olim fuerunt milites, vel uno tempore non amplius quam semel; quiescente autem prima tutela, rursus [privilegium] recipiant: aliter atque in privatis, qui quieverunt. non enim auxiliantur his, qui habuerunt, neque inter tres adnumerantur: ita & in his, qui olim fuerunt milites, non prodest creatum esse. † Hoc autem & in Curiis est promulgatum, ut ostendit Divi Severi & Antonini Constitutio. §. 11. Et nihil differt, qualiter indigent filii commilitonis tutore vel curatore, utrum emancipati, vel patre mortuo. §. 12. Primipilarii ex Constitutionibus Imperialibus excusationem habent reliquarum tutelarum: primipilarii autem filiorum tutores erunt. † Primipilarii autem hi existimantur, qui exercent primum pilum. Si autem non exercens mortuus fuerit, hujus filiorum primipilarius tutor non erit.

9. ULPIANUS lib. sing. de Offic. Præt. tutelar.

SI Tribunus in cohortibus Prætoriis permilitaverit, etiam à collegarum filiorum tutela excusabitur, beneficio Divi Severi, & Imperatoris nostri.

10. MODESTINUS lib. 3 Excusat.

NOn solum autem, qui ad caligatas militias, & reliquas, primipilarii militaverunt, sed & qui qualitercunque necessitatis publicæ plebis Romanorum gratia absentes fuerunt, anni habent vacationem post reversionem.

§. 1. Annus denique hic non solum his qui compleverunt consuetum militiæ tempus, in reliquis publicis necessitatibus datur, sed & his, qui qualitercunque quieverunt à publica necessitate, & reversi sunt, & si minus tempus eo, quod constitutum est, consummaverunt. §. 2. Quas denique prius habebant tutelas, propter hoc autem deposuerunt, quoniam publici negotii gratia abibant, has, quum reversi fuerint, confestim recipient, nihil eis auxiliante anno: annus enim ad futuras novasque datur, non ad eas, quæ resumi debent. §. 3. Annus autem copulatorum dierum scrutabitur ex quo quis reversus est: rectam viam dirigens, vel dirigere debens, non eam, quæ est ex circuitibus. §. 4. Et qui in testamento dati sunt tutores, renuent secundum Leges, administrationem earum, quæ in alia provincia sunt possessionum, quod ostendit subjecta Divi Severi Constitutio.

Divi Severus & Antoninus Augusti Valerio: *Testamento tutor datus, ante præfinitum diem adire debuisti, & postulare, ut ab administratione rerum, quæ in alia provincia erant, liberareris.*

§. 5. Qui primum pilum explevit, si cum tutelam suscepisset unius filii, rursus in militares necessitates assumptus erit, deponet sollicitudinem tutelæ. §. 6. Similiter & in locum illius tutoris, quem postea sibi collegam quis adduxerit, dabitur curator, ut ait Constitutio D. Severi: quam recte adaptans omnibus similibus capitulis, curatorem dari licet in locum eorum, qui temporis vacationem recipiunt. §. 7. Si libertus impubes dabitur à patrono tutor filiis suis, vel alius quicunque minor vigintiquinque annis: donec quidem impubes fuerit, non molestabitur; interim autem alter in locum ejus creabitur curator. Similis est huic & legitimus tutor, si impuberem esse contigerit: etenim in locum ejus curator interim dabitur. §. 8. Si quis ita ægrotus fuerit, ut oporteat eum non omnino dimitti à tutela: in locum ejus curator [interim] dabitur; sanatus autem hic rursus recipiet tutelam. Si quis autem in insaniam inciderit, similis est huic: & ita Ulpianus scribit.

Adversa quoque valetudo excusat, sed ea quæ im-

impedimento est, quominus quis suis rebus superesse possit, ut Imperator Noster cum Patre rescripsit.

11. PAULUS lib. sing. de Excusatione tutorum.

ET non tantum, ne incipiant, sed & à cœpta excusari debent.

12. MODESTINUS lib. 3 Excusat.

IDem Ulpianus scribit. Sed in hoc Rescripto adjectum est, solere vel ad tempus vel in perpetuum excusari, prout valetudo est, qua adficitur. Furor autem non in totum excusat, sed efficit, ut curator interim detur.

§. 1. Sunt & alii, qui, etsi jam sint tutores vel curatores, continuo tamen de reliquo absolvuntur à solicitudine: puta qui domicilium alio transtulerunt, ex Rescripto Imperatoris scientis quidem tutorem esse eum, transmigrare autem expressim ei concedentis, & horum alterutrum literis significantis.

13. IDEM lib. 4 Excusationum.

SCire oportet, quoniam neque dati tutores, neque testamentarii provocare necesse habent: ut ostendit Constitutio D. Veri & Antonini. Hoc autem observari oportet, & in datis curatoribus: in paucissimis enim distant curatores à tutoribus. Adversus denique sententias auferentes eis excusationes licentiam habebunt appellandi. §. 1. Multa vero observari oportet, ut concedatur, tutores vel curatores causas remissionis tribuere. Oportet enim, eos constituto legibus tempore ad judicem accedere. Sunt autem constituta tempora hæc. Qui enim in ipsa civitate est, ubi creatur, vel intra centesimum lapidem à civitate, intra quinquaginta dies excusabitur, postea autem non admittetur, sed tenebitur ad solicitudinem: & si horum quid non fecerit, erit in eadem causa, in qua esset, si apparuisset proprio periculo ipsum negligere, neque ulla ei via relicta erit ad excusationem. Qui autem supra centum milliaria à civitate abest, viginti milliaria habebit numerata in unamquamque diem à quo cognoverit (oportet autem ei manifestari à Præsidibus vel in faciem, vel ad domum), & extra hos, alios triginta dies habebit ad excusationem. † Hoc autem convenit & iis, qui testamento dati sunt, sive tutores fuerint, sive curatores, quos confirmari à Magistratibus consuetum est. §. 2. Aliud etiam invenimus in Divi Marci promulgatione, inquisitione dignum. Etenim ei, qui in ipsa civitate est, in qua creatus est, vel intra centum milliaria, quinquaginta dierum spatium legislator dedit: ei vero, qui ultra centum milliaria habitat, in unamquamque diem numerari viginti milliaria jussit, & extra hos alios triginta dies adjecit ad excusationem. unde contingit, ut, si cujus habitatio centum sexaginta milliaribus absit, is octo & triginta dierum spatium habeat, octo quidem centum sexaginta milliariorum nomine in unamquamque diem, viginti miliariis numeratis, triginta vero, eo, quod ad excusationem faciunt. Erit igitur in deteriori ordine, qui longius habitat, eo qui intra centum milliaria est, vel in ipsa civitate: si utique his quidem semper quinquaginta dies spatii sunt, illis vero pauciores. Sed etsi maxime verba Legis hunc habeant intellectum, tamen mens legislatoris aliud vult: ita enim & Cerbidius Scævola, & Julius Paulus, & Domitius Ulpianus, coryphæi Legumprudentum scribunt, dicentes ita oportere hoc observari, ut nunquam alicui minus detur quinquaginta dierum spatio: tunc autem longius, cum annumeratio dierum, qui in viam computantur, adjectis triginta diebus, quos ad excusationem Lex dat, excedit quinquaginta dies. utputa si dixerimus, aliquem à quadringentis quadraginta milliariis habitare: hic enim viæ quidem habebit dies viginti duos, ad excusationem autem alios triginta. §. 3. Observabunt autem hoc temporis spatium omnes, qui qualitercunque excusantur à tutela, vel cura, vel parte ejus. §. 4. Consequens autem est credere, quod si aliqua specie excusationis fuerit quis usus, non aliter audietur, quam si observaverit constitutum tempus: nisi forte alterius alicujus civitatis est civis. §. 5. Ita vero necesse est custodiri constitutum tempus, ut & si excusatus fuerit dimissus, non liberari eum D. Verus & Antoninus ostendant in Constitutione, jubentes non detineri eum, qui in locum ejus creatus sit, quasi non liceat alium dari in locum existentis tutoris. §. 6. Sufficit autem intra constitutum tempus excusare se solum. Si enim postea nolens desierit, non ei nocebit. ideoque si repræsentaverit quis se solum, non permanserit autem postea, ut se excuset, post constitutum tempus exceptione repellitur, & hoc dicit Constitutio Imperatorum Veri & Antonini. §. 7. Si enim quis propter ægritudinem, vel aliam necessitatem (puta maris, vel hyemis, vel incursus latronum, aut aliam quam similem) constituto tempore non poterit venire: ignoscendum ei est. cujus fidem tametsi sufficit firmare ex ipsa naturali Iustitia, tamen & Constitutio Imperatorum Veri & Antonini hæc dicit. §. 8. Scire autem oportet, non sufficere, si accedat ad judicem, sed oportere etiam de specie remissionis testari: & si multa habeat jura, quæ ad remissionem faciunt, omnia nominare: si minus, similem esse ei, qui nequaquam accessit, aut accessit quidem, justam autem remissionis causam non nominavit.

§. 9. Quinquaginta vero dies continui numerantur, incipiendo à tempore cognitionis, quo quis cognovit seipsum datum esse. §. 10. Oportet autem unam testari ante tribunal, vel aliter in submemorationibus. Potest autem & libellos dare, ut iidem ipsi ajunt Imperatores.

§. 11. Hæc de iis qui observare constitutum tempus debent. De iis autem qui non subjecti sunt constitutis temporibus, age scrutemur.

§. 12. Qui non juste dati sunt tutores (hoc est, à quibus non oportet, aut quos non oportet, aut quibus non oportet, aut quo non oportet modo) si neque confirmentur, neque administraverint, sunt immunes. neque opponet quis eis, quod constituta tempora excusationis non observaverint: neque enim habent excusationis necessitatem, ut ostenditur in subjectis Constitutionibus, quas exempli gratia subjeci: adaptantur autem utique omnibus.

Divi Severus & Antoninus Augusti Narcisso: *Ab avo materno tutor datus necesse non habuisti excusari, cum ipso jure non teneris: si igitur administrationi te non miscuisti, potes esse securus.*

† Similiter autem & si eum, qui non suppositus est jurisdictioni, creabunt Magistratus tutorem vel curatorem: neque hic necessitatem habet observare constituta tempora, utputa, quia neque civis neque incola est.

14. IDEM lib. 5 Excusationum.

LIbertum, cum de excusatione tutorum & curatorum tractetur, scire oportet, non solum patris pupilli, sed & matris intelligi debere.

§. 1. Sed & cum *de liberis patroni* quæsierimus, scire oportet, appellationem hanc non in primo grado

gradu consistere, hoc est in filium & filiam, sed & in nepotes ex utroque latere & eos qui deinceps sunt. §. 2. Sed etsi jus annulorum aureorum impetraverit, adhuc custodit libertorum ordinem, secundum hæc quæ scripsit Marcus Antoninus. §. 3. Qui propria pecunia emptus & manumissus est, nequaquam connumeratur reliquis libertis. §. 4. Si plures liberti fuerint, unus omnibus liberis tutor dabitur, & à tribus tutelis non absolvetur.

15. IDEM lib. 6 Excusationum.

SPadonem quoque creabunt tutorem: nullam enim habet excusationem, ut Constitutio ostendit Imperatorum Severi & Antonini.

§. 1. Qui patri promisit *se fore tutorem liberorum*, excusari ab hac tutela non potest, etsi aliter habet jus excusationis. §. 2. Scire oportet, nulli dignitatem tribuere excusationem: unde si quis Senator fuerit, hic tutor erit, & eorum qui inferioris ordinis sunt, [quam] Senatorum: quemadmodum rescripsit Divus Marcus & Commodus. §. 3. Si quis autem tutor vel curator fuerit non Senatoris, vel aliter non in dignitate positi, deinde postea fiat Senator, continuo absolvetur à sollicitudine. Si autem liberi, quorum tutelam aut curam administrabat, erant Senatoris, non absolvetur a tutela aut cura.

§. 4. Similiter autem, & qui *inferioris ordinis est*, non excusabitur à tutela vel cura majorum.

§. 5. Neque *librarios*, neque *calculatores*, quos vulgo rationarios dicimus, habere immunitatem, dicunt Divorum Constitutiones.

§. 6. Jam autem & *Judæi* non Judæorum tutores erunt, sicut & reliqua administrabunt: Constitutiones enim in iis solis sine molestia eos esse jubent, per quæ cultus inquinari videtur.

§. 7. *Ratiocinatio civitatis* neque in numerum unius tutelæ procedit. §. 8. *Liberti* uxorum Senatorum [unius], etsi res eorum disponunt, non absolvuntur tamen à tutelis: hoc enim [masculorum] Senatorum libertis solum concessum est.

§. 9. Si civitatis princeps, id est, *Magistratus*, incidente ei creatione, obnoxius fuerit periculo tutelæ, hanc non connumerabit aliis tutelis: quemadmodum nec fidejussores tutelæ: sed neque qui ob honorem tutores conscripti sunt.

§. 10. Qui *vectigalia conduxit* à civitatibus, non excusatur à cura. §. 11. Qui jura multa poterit dicere, quorum unumquodque per seipsum satis validum non est, an possit excusari quæsitum est: puta septuaginta quis annorum non est, neque tres habet tutelas, sed neque quinque filios, aut aliquod aliud jus remissionis; habet nimirum duas tutelas, & duos filios, & sexaginta annorum est, aut alia quædam talia dicit, per se ipsa quidem perfectum auxilium non præbentia, quæ tamen si invicem conjuncta sint, justa appareant: Sed visum est, hunc non excusari. §. 12. Qui accepit vel habet immunitatem civilium vel publicorum munerum, hic à tutela vel cura non excusabitur. §. 13. Qui absolutus est à tutela vel cura, non omnino depositionibus apud acta ad remissionem alterius tutelæ vel curationis utetur, si non extiterint ei jura remissionis. §. 14. Qui dixerit se ipsum ignotum esse patri aut matri pupilli, ea de causa liberandus non est. §. 15. Est autem quando & qui *tres habet tutelas*, vel curas, non habet jus remissionis, puta si quis affectaverit suscipere. Jam autem & tutor, qui modici patrimonii [factus] est, affectasse videtur.

§. 16. Ulpianus libro singulari de Excusationibus ita scribit: Si quis inter tres tutelas emancipati filii sui tutelam administret, an ei hæc in numerum procedit, scio dubitatum: Invenio tamen rescriptum, emancipatæ filiæ tutelam numerari inter onera oportere.

§. 17. Si quis creabitur tutor existens in patris potestate, deinde pater noluerit pro eo cavere, jusserunt Leges & ipsum patrem creari tutorem, ut nullo modo impediatur tutelæ cautio, ut ostendit Divi Hadriani Constitutio:

† *Imperator Hadrianus Bitrasio Pollioni Legato Lugdonensi. Si Claudius Macer, quamvis filiusfamilias sit, idoneus tutor esse videbitur; pater autem ejus idcirco cavere non vult, ut filium suum tutela eximat, & in hoc artificio perseveraverit: existimo te huic fraudi recte occursurum, & ut filius & ipse ad tutelam liberorum Clementis gerendam compellantur.*

16. IDEM lib. 2 Responsorum.

GAius testamento Nigidium filio suo tutorem dedit, eundemque usque ad vicesimumquintum annum curatorem constituit: Quæro, cum liceat Nigidio a curatione etiam citra appellationem se excusare, ex qua die tempora, quæ in excusationibus observanda D. Marcus statuit, computanda sunt: utrum ex die aperti testamenti, an ex quo ad negotia gerenda vocatur, id est, post quartumdecimum annum impletum? Modestinus respondit, excusationem à cura tunc necessariam esse, cum decreto Prætoris seu Præsidis confirmatus curator fuerit.

17. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognitionibus.

NOn tantum magnitudo patrimoniorum ineunda est susceptarum trium tutelarum, quæque suscipienda est: sed etiam ætas pupillorum consideranda est. nam si priorum pupillorum ætas prope pubertatem sit, ita ut tantummodo semestre tempus reliquum fuerit; aut eorum, quorum suscipere tutelam cogitur: non dabitur excusatio: Idque Principalibus Constitutionibus cavetur. §. 1. Iliensibus & propter inclytam nobilitatem civitatis, & propter conjunctionem originis Romanæ, jam antiquitus & Senatusconsultis & Constitutionibus Principum plenissima immunitas tributa est, ut etiam tutelæ excusationem habeant: scilicet eorum pupillorum, qui Ilienses non sint. Idque D. Pius rescripsit. §. 2. Eos qui in corporibus sunt, veluti fabrorum, immunitatem habere dicimus. etiam circa tutelarum exterorum hominum administrationem, habebunt excusationem: nisi si facultates eorum adauctæ fuerint, ut ad cætera quoque munera publica suscipienda compellantur. Idque Principalibus Constitutionibus cavetur. §. 3. Non omnia tamen corpora, vel collegia vacationem tutelarum habent, quamvis muneribus municipalibus obstricta non sint: nisi nominatim id privilegium eis indultum sit.

§. 4. Is qui Ædilitate fungitur, potest tutor dari: nam Ædilitas inter eos Magistratus habetur, qui [a] privatis muneribus excusati sunt, secundum Divi Marci rescriptum. §. 5. Sane notum est, quod gerentibus honorem vacationem tutelarum concedi placuit: vacare autem eos, qui tunc primum vocentur ad suscipiendum officium tutelæ: cæterum eos, qui jam se miscuerint administrationi, ne tempore quidem Magistratus vacare [æque notum est.] §. 6. Domini navium non videntur haberi inter privilegia, ut à tutelis vacent: Idque Divus Trajanus rescripsit.

§. 7. Inquilini castrorum à tutelis excusari solent: nisi eorum, qui & ipsi inquilini sunt, & in eodem castro, eademque conditione sunt.

18. ULPIANUS lib. 20 ad Legem Juliam & Papiam.

Bello amissi ad tutelæ excusationem prosunt. Quæsitum est autem, qui sunt isti: utrum hi, qui in acie sunt interempti; an vero omnes omnino, qui per causam belli parentibus sunt abrepti, in obsidione forte? Melius igitur probabitur, eos solos qui in acie amittuntur, prodesse debere, cujuscunque sexus [vel] ætatis sint: hi enim pro Republica ceciderunt.

19 IDEM lib. 35 ad Edictum.

Illud usitatissimum est, ut his qui in Italia domicilium habeant, administratio rerum provincialium remittatur.

20. JULIANUS lib. 20 Digestorum.

Si pupillum patruus contendat exheredatum esse, & se heredem scriptum, æquum est, tutorem pupillo dari, recepta patrui excusatione: vel, si nolit excusationem petere, remoto eo à tutela, ita litem de hereditate expedire.

21. MARCIANUS lib. 2 Institution.

Propter litem quam quis cum pupillo habet, excusare se à tutela non potest: nisi forte de omnibus bonis aut plurima parte eorum controversia sit. §. 1. Qui se vult excusare, si plures habet excusationes, & de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non prohibetur. §. 2. Licet datus tutor ad universum patrimonium datus est, tamen excusare se potest, ne ultra centesimum lapidem tutelam gerat: nisi in eadem provincia pupilli patrimonium sit: & ideo illarum rerum dabunt tutores in provincia Præsides ejus. §. 3. Nec Senatores ultra centesimum lapidem urbis tutelam gerere coguntur. §. 4. Habenti ergo tutorem tutor datur: sed aliarum rerum, non earundem [datur].

22. SCÆVOLA lib. 1 Regularum.

Geometræ à tutelis [non] vacant. §. 1. Hi vero, quibus Princeps curam alicujus rei injunxit, excusantur à tutela, donec curam gerunt.

23 ULPIANUS lib. 2 Responsorum.

Propter Magistratum, quem in municipio quis erat administraturus, tutelæ excusationem non habere respondi. §. 1. Si in castris merentes non ab eo tutores dentur qui in castris merebat, excusationem habere [respondi].

24. PAPINIANUS lib. 11 Quæstionum.

Nequaquam credendum est, ei privilegium excusationis ablatum, cui fideicommissaria libertas soluta est. nam in toto fere Iure manumissor ejusmodi nihil juris ut patronus adversus liberti personam consequitur: excepto, quod in jus vocare [patronum] injussu Prætoris non debet.

25. ULPIANUS lib. 2 de Officio Proconsulis.

Excusare se tutor per libellos non poterit.

26. PAULUS lib. singulari de Excusationibus.

Mensores frumentarios habere jus excusationis, apparet ex Rescripto Divorum Marci & Commodi, quod rescripserunt Præfecto Annonæ.

27. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

Legatarius, qui rogatus est alii omne legatum restituere, si maluit se excusare à tutela, legatum propter fideicommissarium consequitur: cui similis est, qui de falso egit, nec obtinuit.

28. PAPINIANUS lib. 5 Responsorum.

Tutor petitus ante decreti diem, si aliquod privilegium quærit, recte petitionem institutam excludere non poterit. §. 1. Quæ tutoribus remunerandæ fidei causa testamento parentis relinquuntur, post excusationem ab heredibus extrariis quoque retineri placuit: Quod non habebit locum in persona filii, quem pater impuberi fratri coheredem & tutorem dedit: cum judicium patris ut filius non ut tutor promeruit. §. 2. Tutorem ad tempus exulare jussum excusare non oportet: sed per tempus exilii curator in locum ipsius debet dari.

29. MARCIANUS lib. 2 Institutionum.

Plane si in exilium datus sit tutor, potest se excusare, si in perpetuum datus est.

§. 1. Facilius autem exulis ignorantia, qui contutorem suspectum facere non potuerit, veniam habebit.

30. PAPINIANUS lib. 5 Responsor.

Jurisperitos, qui tutelam gerere cœperunt, in Consilium Principum adsumptos, Optimi Maximique Principes Nostri constituerunt excusandos: quoniam circa latus eorum agerent, & honor delatus finem certi temporis ac loci non haberet. §. 1. Cum oriundus ex provincia Romæ domicilium haberet, ejusdem curator decreto Præsidis ac Prætoris constitutus, rerum administrationem utrobique suscepit: Placuit, eum duas curationes administrare non videri: quod videlicet unius duo patrimonia non viderentur. §. 2. Qui privilegio subnixus est, fratris curationem suscipere non cogitur.

§. 3. Patronus impuberi liberto quosdam ex libertis tutores aut curatores testamento dedit: Quamvis eos idoneos esse constet, nihilominus jure publico poterunt excusari, ne decreto confirmentur.

31. PAULUS lib. 6 Quæstionum.

Si is, qui tres tutelas administrabat, duobus pupillis diversis decretis datus est, [qui potuit excusari,] & priusquam causas excusationis allegaret, unus ex pupillis, quorum jam tutelam administrabat, decessit: ubi desiit ei competere excusatio, statim tenuit eum prius decretum, quasi in loco tertiæ tutelæ quarta subroganda: nam ipso jure tutor est, & antequam excusetur. Potuit ergo tutela ejus, qui nunc quarto loco invenitur, excusari: sed cum non sit excusatus, necessario subeundum est onus illius quoque tutelæ. Nec me movet, quod dicat aliquis, hoc ne exigi, an administretur tutela: hoc enim eo pertinet, ne sit finita administratio: cæterum, si periculum sustineat cessationis, puto ei imputandam eam quoque tutelam. §. 1. Idem evenire potest, si duobus testamentis, cum haberet tres tutelas, tutor datus est: ubi non apertarum tabularum tempus inspici debebit, si quæratur, quæ prior delata sit tutela; sed aditæ hereditatis, vel conditionis existentis. §. 2. Illa quoque erit differentia tutelarum de quibus diximus, si tertia & quarta sit delata, licet in quartam prius detentus sit, quod hujus, id est, quartæ, ex quo jussus est administrare, illius, ex quo datus est, periculum sustinet. §. 3. Eum, qui pupillum bonis paternis abstinuerat, detinendum in quarta tutela existimavi, quasi deposita illa.

§. 4. Cæterum putarem, recte facturum Prætorem, si etiam unam tutelam sufficere crediderit, si tam diffusa & negotiosa sit, ut pro pluribus cedat. Neque igitur fratres consortes plurium loco habendi sunt: neque non fratres, si idem patrimonium habent, & ratio administrationis pariter reddenda sit. † Et ex diverso fratres diviso patrimonio, duæ tutelæ sunt: non enim

(ut

(ut dixi) numerus pupillorum, sed difficultas rationum conficiendarum & reddendarum considerandà est.

32. IDEM lib. 7 Quæstionum.

NEsennius Apollinaris Julio Paulo: Mater filium suum pupillum, vel quivis alius extraneus extraneum æque pupillum scripsit heredem, & Titio legatum dedit, eumque eidem pupillo tutorem adscripsit: Titius confirmatus excusavit se à tutela: Quæro, an legatum amittat? [Et quid,] si testamento quidem tutor non sit scriptus, legatum tamen acceperit, datusque à Prætore tutor excuset se, an æque repellendus sit à legato: & an aliquid intersit, si à patre vel emancipato pupillo tutor datus sit, vel puberi curator? Respondi, Qui non jure datus [sit] vel tutor vel curator à patre, confirmatus à Prætore, excusationis beneficio uti maluit, repellendus est à legato: idque & Scævolæ nostro placuit. nam [&] Prætor, qui eum confirmat tutorem, defuncti sequitur judicium. † Idem in matris testamento dicendum est. † Similis est matri quivis extraneus, qui pupillum heredem instituit, eique & in tutore dando prospicere voluit. quales sunt alumni nostri. † Recte ergo placuit, eum, qui recusat id quod testator relinquit, ab eo quod petit, quod idem dedit, repelli debere. † Non semper tamen existimo, eum qui onus tutelæ recusavit, repellendum à legato: sed ita demum, si legatum ei ideo adscriptum appareat, quod eidem tutelam filiorum injunxit, non quod alioquin daturus esset, etiam sine tutela: Id apparere potuit, si posueris, testamento legatum adscriptum, codicillis vero postea factis tutorem datum: in hoc enim legato potest dici, non ideo ei relictum, quia & tutorem esse voluerit testator.

33. IDEM lib. 23 Quæstionum.

SEd hæc nimium scrupulosa sunt, nec admittenda: nisi evidenter pater expresserit, velle se dare, *etiamsi tutelam non administraverit*: semper enim legatum aut antecedit, aut sequitur tutelam.

34. IDEM lib. 7 Quæstionum.

EX eis apparet, non esse his similem [eum] quem Prætor tutorem dedit, cum posset uti immunitate: hic enim nihil contra judicium fecit testatoris. nam quem ille non dedit tutorem, eum voluisse, tutelam administrare filii, dicere non possumus.

35. IDEM lib. 23 Quæstionum.

QUid autem, si se non excusaverit, sed administrare noluerit, contentus, quod cæteri idonei essent? Hic poterit conveniri, si ab illis res servari non potuisset. Sed hoc non quærendum est, sed contumacia punienda est ejus, qui quodammodo se excusavit. Multo magis quis dicere debebit, indignum judicio patris, qui ut suspectus remotus est a tutela.

36. IDEM lib. 9 Responsorum.

AMicissimos quidem & fidelissimos parentes liberis tutores eligere solere, & ideo ad suscipiendum onus tutelæ etiam honore legati eos persequi: sed cum proponatur, is de quo quæritur, in testamento legatum meruisse, & idem pupillo substitutus, non est verisimile, hunc demum cum testatorem substituere voluisse, *si & tutelam suscepisset*: Et ideo eum de quo quæritur, à legato quidem, si adhuc viveret pupillus, repellendum fuisse, à substitutione autem non esse summovendum: cum eo casu etiam suscepta tutela finiretur. §. 1. Lucius Titius ex tribus filiis incolumibus unum habet emancipatum ejus ætatis, ut curatores accipere debeat. Quæro, si idem Titius pater, petente eodem filio emancipato, curator à Prætore detur, an jure publico uti possit, & nihilo minus trium filiorum nomine vacationem postulare? Respondi, præmium quidem patri, quod propter numerum liberorum ei competit, denegari non oportere: sed cum filio suo curator petatur, contra naturales stimulos facit, si tali excusatione utendum esse tentaverit.

37. SCÆVOLA [lib. 2 Responsorum.]

QUi testamento tutor datus fuerat, adito Prætore dixit, *se tres liberos habere*; adjecit præterea, *habenti patruum legitimum tutorem se vitiose tutorem datum*: Prætor ita decrevit, SI LEGITIMUM TUTOREM HABENTI TUTOR DATUS ES, NON EST TIBI NECESSARIA EXCUSATIO: Quæro, cum nemo patruus impuberi tutor esset, an nihilo minus tutor remansit? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, quamvis justas excusationis causas haberet, non tamen esse excusatum, propter vitium pronunciationis.

§. 1. Item quæro, si adquievisset sententiæ, an ob id quod non gessit tutelam, utilis actio in hunc dari debeat? Respondi: si errore potius, quod se pro jure trium liberorum quod allegabat, excusatum crederet, quam malitia ab administratione cessasset, utilem actionem [non] dandam.

38. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

QUinquaginta dierum spatium tantummodo ad contestandas excusationum causas pertinet: peragendo enim negotio, ex die nominationis continui quatuor menses constituti sunt.

39. TRYPHONINUS lib. 13 Disputationum.

SI, cum ipse institueret ut proferret excusationem, mora contradictionis impeditus est, quo minus decreto liberaretur: excusationem recte probari.

40. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

POst susceptam tutelam, cæcus, aut surdus, aut mutus, aut furiosus, aut valetudinarius deponere tutelam potest. §. 1. Paupertas quæ operi & oneri tutelæ impar est, solet tribuere vacationem.

41. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

ADministrantes rem Principum, ex indulgentia eorum, licet citra codicillos, à tutela, itemque cura, tempore administrationis delata, excusantur. §. 1. Idemque custoditur in his qui Præfecturam Annonæ vel Vigilum gerunt. §. 2. Eorum, qui Reipublicæ causa absunt, comites, qui sunt intra statutum numerum, de tutela, quæ absentibus vel profecturis delata est, excusantur: nam susceptam antea non deponunt. §. 3. Qui corporis, item collegii jure excusantur: à collegarum filiorumque eorum tutela non excusantur: exceptis his, quibus hoc specialiter tributum est.

42. PAULUS lib. sing. de Cognitionibus.

PLane ultra centesimum milliarium ab Urbe filiorum collegarum suorum tutelam suscipere non coguntur.

43. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

LIbertus Senatoris, filiorum ejus tutelam administrans, ab aliis tutelis non excusatur.

44. TRYPHONINUS lib. 2 Disputationum.

CUm ex Oratione Divi Marci ingenuus libertino tutor datus excusari debeat, eandem excusationem competere etiam ei qui jus annulorum impetrasset, Imperator Noster cum Divo Severo Patre suo rescripsit. §. 1. Ergo si pupillo libertino habenti jus annulorum, datus sit ingenuus tutor vel curator, consequens est, ut excusatio ejus ob hanc conditionum diversitatem non debeat accipi. §. 2. At si, antequam pupillus vel pubes minor annorum vigintiquinque jus annulorum acciperet, Lucius Titius ei datus, ut ingenuus excusatus fuit, post impetratum beneficium denuo eidem tutor curatorve dari poterit: exemplo eo, quo placuit, & rescriptum est, eum qui tempore, quod intra annum erat, ex quo Reipublicæ causa abesse desierat, excusatus fuit, præterito eo, ipsum suo loco dari posse. §. 3. Et quamvis libertinus, qui Senatori patrono procurat, excusationem ab aliorum tutela habeat, iste tamen qui jus annulorum impetravit, qui in ordinem ingenuorum transit, tali excusatione uti non posset.

45. IDEM lib. 13 Disputationum.

TItius filiis meis, *quoad Reipublicæ causa non aberit, tutor esto*: gessit tutelam ex testamento delatam; deinde Reipublicæ causa abesse cœpit, & desiit: An, quasi nova tutela nunc delata, excusari debeat etiam ob absentiam Reipublicæ causa? an quia præcessit testamentum absentiam ob publicam causam, & est ab eo jam administrata tutela, non oporteat eum excusari? quid, si liberos interea susceperit, aut aliam excusationem paravit? Magis est, ut hæc una tutela sit: ideo nec excusationem ei competere, nec agi tutelæ ob prius tempus posse. §. 1. Sed si ita scriptum in testamento fuit: *Titius tutor esto: cum Reipublicæ causa aberit, tutor ne esto: cum redierit, tutor esto*: quid de excusatione aut ob absentiam Reipublicæ causa, aut aliam, quæ post obvenit, dici oporteat, videamus. † Præcedit autem alia quæstio: testamento ex die vel sub conditione [tutores] dati, an se excusare ante diem conditionemve necesse habeant? & in primis an jam dies quinquaginta eis cedant, intra quos necesse est causas excusationis exercere? Sed verum est, non ante esse tutorem, quam dies venerit: nam nec antequam adita sit hereditas. Quia igitur ex eodem testamento jam gesta fuit tutela, & qui excusatus est alias, abfuturus Reipublicæ causa, reversus continuo hæret tutelis ante susceptis, etiam intra annum. sed hic ex ipso testamento desierit esse tutor: & ideo ex secunda tutela excusare se potest. §. 2. Si à Prætore detur curator mente capto, aut muto, sive ventri: excusatur jure liberorum.

§. 3. Romæ datos tutores eos tantum accipere debemus, qui vel à Præfecto Urbis, vel à Prætore, vel in testamento Romæ confecto, vel in continentibus ædificiis dati sunt.

§. 4. Si tanta corporis aut mentis valetudine ab agendis rebus libertus prohibeatur, ut ne suis quidem negotiis sufficiat, necessitati erit subcumbendum: ne impossibile injungatur tutelæ munus, quod obiri à liberto non potest, cum incommodo pupilli, & adversus utilitatem ejus.

46. PAULUS lib. singul. de Cognitionibus.

QUi in collegio pistorum sunt, à tutelis excusantur: si modo per semet pistrinum exerceant. sed non alios puto excusandos, quam qui intra numerum sunt. §. 1. Urbici autem pistores à collegarum quoque filiorum tutelis excusantur. §. 2. Sed & hoc genus excusationis est, si quis se dicit ibi domicilium non habere, ubi ad tutelam datus est: Idque Imperator Antoninus cum D. Patre significavit.

TIT. II.

UBI PUPILLUS EDUCARI VEL MORARI DEBEAT: [ET DE ALIMENTIS EI PRÆSTANDIS.]

1. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

SOlet Prætor frequentissime adiri, ut constituat, ubi filii vel alantur vel morentur: non tantum in posthumis, verum omnino in pueris.

§. 1. Et solet ex persona, ex conditione, [&] ex tempore statuere, ubi potius alendus sit: & nonnunquam à voluntate patris recedit Prætor. Denique cum quidam testamento suo cavisset, *ut filius apud substitutum educetur*, Imperator Severus rescripsit, *Prætorem æstimare debere, præsentibus cæteris propinquis liberorum*: id enim agere Prætorem oportet, ut sine ulla maligna suspicione alatur partus, & educetur.

§. 2. Quamvis autem Prætor recusantem apud se educari non polliceatur se coacturum, attamen quæstionis est, an debeat etiam invitum cogere: utputa libertum, parentem, vel quem alium de adfinibus cognatisve? Et magis est, ut interdum debeat id facere. §. 3. Certe non male dicetur, si legatarius vel heres educationem recuset testamento sibi injunctam, denegari ei actiones debere: exemplo tutoris testamento dati. quod ita demum placuit, si idcirco sit relictum: cæterum, si esset relicturus, etiamsi educationem recusaturum sciret, non denegabitur ei actio. & ita Divus Severus sæpissime statuit.

2. IDEM [lib. 36 ad Edictum.]

OFficio judicis, qui tutelæ cognoscit, congruit, *reputationes tutoris* non improbas admittere: utputa si dicat, impendisse in alimenta pupilli, vel disciplinas.

§. 1. Modus autem, si quidem Prætor arbitratus est, is servari debet, quem Prætor statuit: si vero Prætor non est aditus, pro modo facultatium pupilli debet arbitrio judicis æstimari; nec enim permittendum est tutori tantum reputare, quantum dedit, si plus æquo dedit.

§. 2. Hoc amplius, etsi Prætor modum alimentis statuit, verumtamen ultra vires facultatium est, quod decretum est, nec suggessit Prætori de statu facultatium, non debet ratio haberi alimentorum omnium: quia, si suggessisset, aut minuerentur jam decreta, aut non tanta decernerentur. §. 3. Sed si pater statuit alimenta liberis, quos heredes scripserit, ea præstando, tutor reputare poterit. nisi forte ultra vires facultatium statuerit: tunc enim imputabitur ei, cur non adito Prætore desideravit alimenta minui.

3. IDEM lib. 1 de Omnibus Tribunalibus.

IUs alimentorum decernendorum pupillis Prætori competit: ut ipse moderetur, quam summam tutores vel curatores ad alimenta pupillis vel adulescentibus præstare debeant.

§. 1. Modum autem patrimonii spectare debet, cum alimenta decernit: & debet statuere tam moderate, ut non universum reditum patrimonii in alimenta decernat, sed semper sit, ut aliquid ex reditu supersit. §. 2. Ante oculos habere debet in decernendo & mancipia quæ pupillis deserviunt, & mercedes pupillorum, & vestem, & tectum pupilli: ætatem etiam contemplari

plari, in qua constitutus est, cui alimenta decernuntur. §. 3. In amplis tamen patrimoniis [positis] non cumulus patrimonii, sed quod exhibitioni frugaliter sufficit, modum alimentis dabit. §. 4. Sed si non constat, quis modus facultatium sit, inter tutorem, & eum, qui alimenta decerni desiderat, suscipere debet cognitionem, nec temere alimenta decernere, ne in alterutram partem delinquat. prius tamen exigere d. bet ut profiteatur tutor, quæ sit penes se summa: & comminari graviores ei usuras infligi ejus quod supra professionem apud eum fuerit comprehensum. §. 5. Idem ad instructionem quoque pupillorum, vel adulescentium, pupillarum, vel earum quæ intra vigesimum annum constitutæ sunt, solet decernere respectu facultatium, & ætatis eorum qui instruuntur.

§. 6. Sed si egeni sunt pupilli, de suo eos alere tutor non compellitur: & si forte post decreta alimenta ad egestatem fuerit pupillus perductus, deminui debent quæ decreta sunt; quemadmodum solent augeri, si quid patrimonio accesserit.

4. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

QUi filium heredem instituerat, filiæ dotis nomine, *cum in familia nupsisset*, ducenta legaverat, nec quicquam præterea; & tutorem eis Sempronium dedit: is à cognatis & [à] propinquis pupillæ perductus ad Magistratum jussus est alimenta pupillæ, & mercedes, ut liberalibus artibus institueretur, pupillæ nomine præceptoribus dare: pubes factus pupillus puberi jam factæ sorori suæ ducenta legati causa, solvit: Quæsitum est, an tutelæ judicio consequi possit, quod in alimenta pupillæ, & mercedes à tutore ex tutela præstitum sit? Respondi, Existimo, etsi citra Magistratuum decretum tutor sororem pupilli sui aluerit, & liberalibus artibus instituerit, cum hæc aliter ei contingere non possent, nihil eo nomine, tutelæ judicio, pupillo, aut substitutis pupilli præstare debere.

5. ULPIANUS lib. 3 de Officio Proconsulis.

SI disceptetur, ubi morari, vel ubi educari pupillum oporteat, causa cognita id Præsidem statuere oportebit. In causæ cognitione evitandi sunt, qui pudicitiæ impuberis possunt insidiari.

6. TRYPHONINUS lib. 14 Disputat.

SI absens sit tutor, & alimenta pupillus desideret: si quidem negligentia, & nimia cessatio in administratione tutoris objiciatur, quæ etiam ex hoc arguatur, quod per absentiam ejus deserta derelictaque sunt pupilli negotia, evocatis adfinibus atque amicis tutoris, Prætor, edicto proposito, causa cognita, etiam absente tutore, vel removendum eum qui dignus tali nota videbitur, decernet, vel adjungendum curatorem; & ita, qui datus erit, expediet alimenta pupillo. † Si vero necessaria absentia tutoris & improvisa acciderit (forte quod subito ad cognitionem Principalem profectus, nec rei suæ providere nec consulere pupillo potuerit), & speratur redire, & idoneus sit tutor, nec expediat alium adjungi, & pupillus alimenta de re sua postulet, recte constituetur ad hoc solum, ut ex re pupilli alimenta expediat.

TIT. III.

DE TUTELÆ ET RATIONIBUS DISTRAHENDIS, ET UTILI CURATIONIS CAUSA ACTIONE.

1. ULPIANUS lib. 36 ad Edictum.

IN omnibus quæ fecit tutor, cum facere non deberet, item in his quæ non fecit, rationem reddet hoc judicio: præstando dolum, culpam, & quantam in rebus suis diligentiam.

§. 1. Unde quæritur apud Julianum libro 21 Digestorum, si tutor pupillo auctoritatem ad mortis causa donationem accommodaverit, an tutelæ judicio teneatur? Et ait, teneri eum: nam sicuti testamenti factio (inquit) pupillis concessa non est, ita nec mortis quidem causa donationes permittendæ sunt.

§. 2. Sed & si non mortis causa donaverit tutore auctore, idem Julianus scripsit, plerosque quidem putare, non valere donationem: & plerunque ita est. sed nonnullos casus posse existere, quibus sine reprehensione tutor auctor sit pupillo ad deminuendum, decreto scilicet interveniente; veluti si matri, aut sorori, quæ aliter se tueri non possunt, tutor alimenta præstiterit: nam cum bonæ fidei judicium sit, nemo feret (inquit) aut pupillum aut substitutum ejus querentes, quod tam conjunctæ personæ alitæ sint. quinimo per contrarium putat posse cum tutore agi tutelæ, si tale officium prætermiserit.

§. 3. Officio tutoris incumbit, etiam rationes actus sui conficere, & pupillo reddere: cæterum, si non fecit, aut si factas non exhibet, hoc nomine judicio tutelæ tenebitur. De servis quoque interrogationes, sed & quæstiones habendas, & hoc officio judicis convenire placuit: nam D. Severus decrevit, cum neque inventaria neque auctionalia proferentur, remedio eo uti debere, ut rationes à servis qui rem gesserant, proferantur; has rationes si esse mala fide conscriptas à servis dicunt tutores, etiam in quæstionem servi interrogari poterunt.

§. 4. Præterea si matrem aluit pupilli tutor, putat Labeo imputare eum posse: sed est verius, non, nisi perquam egenti dedit, imputare eum oportere de largis facultatibus pupilli. utrumque igitur concurrere oportet: ut & mater egena sit, & filius in facultatibus positus.

§. 5. Sed si munus nuptiale matri pupilli miserit, non eum pupillo imputaturum Labeo scripsit: nec perquam necessaria est ista muneratio.

§. 6. Si pupillis tutores pater dedit, inter quos & libertum suum, perque eum voluerit tutelam administrari, & tutores certam summam ei statuerunt, quia aliter se exhibere non poterat: habendam ejus rationem quod statutum est, Mela existimat.

§. 7. Ergo & si ex inquisitione propter rei notitiam fuerit datus tutor, eique alimenta statuerint contutores: debebit eorum ratio haberi, quia justa causa est præstandi. §. 8. Sed & si servis cibaria præstiterit, vel libertis, scilicet rei pupilli necessariis, dicendum est, reputaturum. Idemque & si liberis hominibus, si tamen ratio præstandi justa intercedat.

§. 9. Item sumptus litis tutor reputabit, & viatica, si ex officio necesse habuit aliquo excurrere, vel proficisci. §. 10. Nunc tractemus, si plures tutelam pupilli administraverint, pro qua quisque eorum parte conveniendus sit?

§. 11. Et, si quidem omnes simul gesserunt tutelam, & omnes solvendo sunt, æquissimum erit, dividi actionem inter eos pro portionibus virilibus, exemplo fidejussorum.

§. 12. Sed & si non omnes solvendo sint, inter eos qui solvendo sunt, dividitur actio: sed prout quisque solvendo est, poterunt conveniri.

§. 13. Et si forte quis ex facto alterius tutoris condemnatus præstiterit, vel ex communi gestu, nec ei mandatæ sunt actiones, constitu-

tum est à Divo Pio, & ab Imperatore Nostro, & Divo Patre ejus, utilem actionem tutori adversus contutorem dandam.

§. 14. Plane, si ex dolo communi conventus præstiterit tutor, neque mandandæ sunt actiones, neque utilis competit: quia proprii delicti pœnam subit. quæ res indignum eum fecit, ut à cæteris quid consequatur doli participibus: * nec enim ulla societas maleficiorum, vel communicatio justa damni ex maleficio [est].

§. 15. Usque adeo autem ad contutores [illegible] venitur, si sint solvendo contutores, ut prius ad Magistratus, qui eos dederunt, vel ad fidejussores veniatur: Et ita Imperator noster Ulpio Proculo rescripsit. Quod enim Marcellus lib. 8 Digestorum scripsit, quodque sæpissime rescriptum est, quamdiu [vel] unus ex tutoribus idoneus est, non posse ad Magistratus qui dederunt veniri, sic erit accipiendum, si non contutor ob hoc conveniatur, quod suspectum facere vel satis exigere noluit. §. 16. Hanc actionem etiam in heredem tutoris competere constat.

§. 17. Sed & heredi pupilli æque competit, similibusque personis. §. 18. Non tantum ante condemnationem [sed etiam post condemnationem,] desiderare tutor potest, mandari sibi actiones adversus contutorem pro quo condemnatus est. §. 19. Rationibus distrahendis actione non solum hi tenentur tutores qui legitimi fuerunt, sed omnes qui jure tutores sunt, & gerunt tutelam.

§. 20. Considerandum est in hac actione, utrum pretium rei tantum duplicetur, an etiam quod pupilli intersit? Et magis esse arbitror, in hac actione quod interest non venire, sed rei tantum æstimationem.

§. 21. In tutela ex una obligatione duas esse actiones constat: & ideo, sive tutelæ fuerit actum, [de] rationibus distrahendis agi non potest: sive contra, tutelæ actio, quod ad speciem istam, perempta est. §. 22. Hunc tamen tutorem qui intercepit pecuniam pupillarem, & furti teneri Papinianus ait: qui, & si furti teneatur, hac actione conventus, furti actione non liberatur. nec enim eadem est obligatio furti ac tutelæ, ut quis dicat plures esse actiones ejusdem facti, sed plures obligationes: nam & tutelæ & furti obligatur. §. 23. Hanc actionem sciendum est perpetuam esse, & heredi, similibusque personis dari ex eo, quod vivo pupillo captum est. † Sed in heredem cæterosque successores non dabitur: quia pœnalis est. §. 24. Hæc actio tunc competit, cum & tutelæ actio [est], hoc est finita demum tutela.

2. PAULUS lib. 8 ad Sabinum.

Actione [de] rationibus distrahendis nemo tenetur, nisi qui in tutela gerenda rem ex bonis pupilli abstulerit. §. 1. Quod si furandi animo fecit, etiam furti tenetur. Utraque autem actione obligatur, & altera alteram non tollet. Sed & condictio ex furtiva causa competit: per quam si consecutus fuerit pupillus quod fuerit ablatum, tollitur hoc judicium: quia nihil absit pupillo. §. 2. Hæc actio licet in duplum sit, in simplo rei persecutionem continet: non tota dupli pœna est.

3. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

Si tutelæ aut negotiorum gestorum agatur, incerto hoc, quantum ab adversariis debetur tutori procuratorive: arbitratu judicis cavendum est, quod eo nomine eis absit.

4. PAULUS lib. 8 ad Sabinum.

Nisi finita tutela sit, tutelæ agi non potest. † Finitur autem non solum pubertate, sed etiam morte tutoris vel pupilli.

§. 1. Filiumfamilias emancipatum, si tutelam administret, etiam directo teneri, Julianus putat. §. 2. Si adhuc impubes tutelæ agat, nihil consumitur. §. 3. Cùm furiosi curatore non tutelæ sed negotiorum gestorum actio est: quæ competit etiam dum negotia gerit: quia non idem in hac actione, quod in tutelæ actione, dum impubes est is cujus tutela geritur, constitutum est.

5. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

Si tutor rem sibi depositam à patre pupilli vel commodatam non reddat: non tantum commodati, vel depositi, verum tutelæ quoque tenetur. &, si acceperit pecuniam ut reddat, plerisque placuit, eam pecuniam vel depositi vel commodati actione repeti vel condici posse: quod [habet rationem; quia] turpiter accepta sit.

6. IDEM lib. 31 ad Edictum.

Si filiusfamilias tutelam administraverit, & liberatus patria potestate dolo aliquid fecerit: an actio tutelæ Patrem [quoque] hoc nomine teneat, quæritur. Et æquum est, ut eum duntaxat dolum pater præstet, qui commissus est ante emancipationem filii.

7. IDEM lib. 35 ad Edictum.

Si pupillus heres extiterit ei, cujus tutelam tutor suus gesserat, ex hereditaria causa cum tutore suo habebit actionem.

§. 1. Si tutor in hostium potestatem pervenerit, quia finita tutela intelligitur, fidejussores, qui pro eo rem salvam fore spoponderint, & si quis existat defensor ejus, qui paratus est suscipere judicium tutelæ, vel si quis [sit] curator bonis ejus constitutus, recte conveniuntur:

8. PAPINIANUS lib. 28 Quæstionum.

Quamvis jure postliminii tutelam pristinam possit integrare.

9. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

Si tutor Reipublicæ causa abesse cœperit, ac per hoc fuerit excusatus, quod Reipublicæ causa aberit: tutelæ judicio locus est. Sed si desierit Reipublicæ causa abesse, consequenter desinit qui in locum ejus datus est, & tutelæ conveniri poterit. §. 1. Si duobus impuberibus fratribus tutor datus sit, & alter eorum in legitimam tutelam fratris sui perfectæ ætatis constituti recidit, eum, qui datus esset, tutorem esse desiisse, Neratius ait. Quia igitur desinit, erit tutelæ actio etiam ex persona impuberis: quamvis si testamento datus fuisset, non desineret esse tutor ejus, qui adhuc erat impubes: quia * semper legitima tutela testamentariæ cedit.

§. 2. Si testamento sub conditione tutor datus sit, deinde alius medio tempore ex inquisitione: dicendum est locum esse tutelæ judicio, existente conditione, quia tutor esse desinit.

§. 3. Sed & si quis testamento usque ad tempus fuerit datus, idem erit dicendum.

§. 4. Et generaliter quod traditum est, *pupillum cum tutore suo agere tutelæ non posse*, hactenus verum est, si eadem tutela sit: * absurdum enim erat, à tutore rationem administrationis negotiorum pupilli reposci, in qua adhuc perseveraret: in qua autem desinit tutor, & iterum cœpit esse, sic ex pristina administratione tutelæ debitor

est

est pupillo, quomodo si pecuniam creditam à patre ejus accepisset. Quem igitur effectum hæc [ex] sententia habeat, videamus? Nam, si solus tutor est, utique ipse secum non aget: sed vel per specialem curatorem conveniendus est; vel pone eum contutorem habere, qui possit adversus eum judicem accipere, ex qua causa cum eo tutelæ agi potest. Quinimo si medio tempore solvendo esse desierit, imputabitur contutoribus, cur non egerunt cum eo. §. 5. Si tutori curator sit adjunctus, quamvis suspecto postulato, non cogetur tutelæ judicium tutor suscipere: quia tutor maneret. §. 6. Sed & si fuerit tutor confiscatus, adversus fiscum dandam esse actionem constat ei qui loco ejus curator datus sit, vel contutoribus ejus. §. 7. Cæteræ actiones, præter tutelæ, adversus tutorem competunt, etsi adhuc tutelam administrant, veluti furti, damni, injuriæ, condictio.

10. PAULUS lib. 8 Brevis Edicti.

SEd non dantur pupillo, dum tutor tutelam gerit. quamvis enim morte tutoris intereant, tamen pupillus cum herede ejus actionem habet: quia sibi solvere debuit.

11. ULPIANUS lib. [35 ad Edictum.]

SI filiusfamilias tutelam administraverit, deinde fuerit emancipatus: remanere eum tutorem Julianus ait. & cum pupillus adoleverit, agendum cum eo, ejus quidem temporis quod est ante emancipationem, in quantum facere potest; ejus vero quod est post emancipationem, in solidum: cum patre vero duntaxat de peculio, manere enim adversus eum etiam post pubertatem de peculio actionem; neque enim ante annus cedit, intra quem de peculio actio detur, quam tutela fuerit finita.

12. PAULUS [lib. 8 Brevis Edicti.]

FIlius autem tutor propter hoc suum factum cum patre agere non potest ante pubertatem: quia nec finita tutela hoc ab eo exigi potest.

13. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

SI tutor post pubertatem pupilli negotia administraverit, in judicium tutelæ veniet id tantum, sine quo administratio tutelæ expediri non potest; si vero post pubertatem pupilli is, qui tutor ejus fuerat, fundos ejus vendiderit, mancipia & prædia comparaverit, neque venditionis hujus, neque emptionis ratio judicio tutelæ continebitur. Et est verum,* ea quæ connexa sunt, venire in tutelæ actionem: Sed & illud est verum, si cœperit negotia administrare post tutelam finitam, devolvi judicium tutelæ in negotiorum gestorum actionem: oportuit enim eum à semetipso tutelam exigere. Sed & si quis, cum tutelam administrasset, idem curator adulescenti fuerit datus, dicendum est, negotiorum gestorum eum conveniri posse.

14. GAIUS lib. 12 ad Edictum provinciale.

SI post pubertatem tempore aliquo, licet brevissimo, intermiserit administrationem tutor, deinde cœperit gerere: sine ulla dubitatione, tam tutelæ quam negotiorum gestorum judicio cum eo agendum est.

15. ULPIANUS lib. 1 Disputationum.

SI ex duobus tutoribus cum altero quis transegisset, quamvis ob dolum communem: transactio nihil proderit alteri. nec immerito: cum* unusquisque doli sui pœnam sufferat. Quod si conventus alter præstitisset, proficiet id quod præstitit, ei qui conventus non est. licet enim doli ambo rei sint, tamen sufficit unum satisfacere: ut in duobus, quibus res commodata est, vel deposita, quibusque mandatum est.

16. IDEM lib. 74 ad Edictum.

SI cum [adhuc] tutore ex stipulatu agatur, vel cum his qui pro eo intervenerunt, erit dubitatio, an, quia tutelæ agi non potest, nec ex stipulatu agi possit? Et plerique putant, etiam hanc actionem propter eandem utilitatem differendam. §. 1. Cum curatore pupilli sive adolescentis agi poterit, & si usque adhuc cura perseveret.

17. IDEM lib. 3 de Officio Consulis.

IMperatores Severus & Antoninus rescripserunt in hæc verba: *Cum hoc ipsum quæratur, an aliquid tibi à tutoribus vel curatoribus debeatur, non habet rationem postulatio tua, volentis in sumptum litis ab his tibi pecuniam subministrari.*

18. PAPINIANUS lib. 25 Quæstionum.

CUm tutor, negotiis impuberis administratis, pupillum paterna hereditate abstinet, bonis patris venditis, tractari solet, utilis actio pupillo relinqui, an creditoribus concedi debeat? Et probatur, actionem inter pupillum & creditores patris esse dividendam: scilicet, ut quod rationi bonorum per tutorem deerit, creditoribus reddatur; quod autem [dolo] vel culpa tutoris in officio pupilli perperam abstenti contractum est, puero relinquatur. Quæ actio sine dubio non prius competet, quam pupillus ad pubertatem pervenerit: sed illa confestim creditoribus datur.

19. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

SI probatum est nomen debitoris à novissimo curatore, frustra tutorem de eo conveniri.

20. PAPINIANUS lib. 2 Responsorum.

ALterius curatoris heredem minorem, ut majore pecunia condemnatum, in integrum restitui placuit. Ea res materiam litis adversus alterum curatorem instaurandæ non dabit, quasi minore pecunia condemnatum, si non sit ejus ætatis actor, cui subveniri debeat: sed æquitatis ratione suadente, per utilem actionem ei subveniri, in quantum alter relevatus est, oportet. §. 1. Non idcirco actio, quæ post vigintiquinque annos ætatis intra restitutionis tempus adversus tutorem minore pecunia tutelæ judicio condemnatum redditur, inutilis erit, quod adulescenti curatores ob eam culpam condemnati sunt. Itaque si non judicium a curatoribus factum est, per doli exceptionem curatores consequi poterunt eam actionem præstari sibi.

21. IDEM lib. 1 Definitionum.

CUm pupillus tutelæ actione contra tutorem alterum, tutori, quem judex in solidum condemnavit, cessit, quamvis postea judicatum fiat, tamen actio data non intercedit: quia pro parte condemnati tutoris non tutela reddita, sed nominis pretium solutum videtur.

22. PAULUS lib. 13 Quæstionum.

DEfensor tutoris condemnatus non auferet privilegium pupilli: neque enim sponte cum eo pupillus contraxit.

23. IDEM lib. 9 Responsorum.

COnvento herede tutoris judicio tutelæ, curatorem ejusdem neque ipso jure liberatum videri, neque exceptionem rei judicatæ ei dandam. Idemque in heredibus Magistratuum observandum.

24. IDEM lib. 2 Sententiarum.

POsthumo tutor datus, non nato posthumo: neque tutelæ, quia nullus pupillus est; [neque pro tutore, quia nulla significatio est]; neque negotiorum gestorum, judicio tenetur, quia administrasse negotia ejus, quia natus non

 esset,

esset, non videtur: & ideo utilis in eum actio dabitur.

25. HERMOGENIANUS lib. 5 Juris epitomarum.

NOn solum tutelæ privilegium datur in bonis tutoris, sed etiam ejus, qui pro tutela negotium gessit: vel ex curatione pupilli, pupillæve, furiosi, furiosæve debebitur, si eo nomine cautum non sit.

TIT. IV.

DE CONTRARIA TUTELÆ, ET UTILI ACTIONE.

1. ULPIANUS lib. 36 ad Edictum.

COntrariam tutelæ actionem Prætor proposuit, induxitque in usum, ut facilius tutores ad administrationem accederent, scientes pupillum quoque sibi obligatum fore ex sua administratione. Quamquam enim sine tutoris auctoritate pupilli non obligentur, nec in rem suam tutor obligare pupillum possit: attamen receptum est, ut tutori suo pupillus sine tutoris auctoritate civiliter obligetur, ex administratione scilicet. etenim provocandi fuerant tutores, ut promptius de suo aliquid pro pupillis impendant, dum sciunt, se recepturos id quod impenderint. §. 1. Hæc actio non solum tutori, verumetiam ei qui pro tutore negotia gessit, competere debet. §. 2. Sed & si curator sit vel pupilli, vel adulescentis, vel furiosi, vel prodigi, dicendum est, etiam his contrarium dandum. † Idem in curatore quoque ventris probandum est. Quæ sententia Sabini fuit existimantis, cæteris quoque curatoribus ex iisdem causis dandum contrarium [judicium].

§. 3. Finito autem officio hanc actionem competere dicemus tutori: cæterum, quamdiu durat, nondum competit. Sed si pro tutore negotia gessit, vel etiam curam administravit; locus erit judicio, etiam statim: quia hoc casu in ipsum quoque statim actio competit.

§. 4. Præterea, si tutelæ judicio [quis] convenietur, reputare potest id quod in rem pupilli impendit. Sic erit arbitrii ejus, utrum compensare, an petere velit sumptus. Quid ergo, si judex compensationis ejus rationem non habuit? an contrario judicio experiri possit? Et utique potest: Sed si reprobata est hæc reputatio, & adquievit, non debet judex contrario judicio id sarcire. §. 5. An in hoc judicio, non tantum quæ pro pupillo, vel in rem ejus impensa sunt veniant, verumetiam ea quoque, quæ debebantur alias tutori, (utputa à patre pupilli si quid debitum fuit) quæritur? Et magis puto, cum integra sit actio tutori, non esse in contrarium judicium deducendum. §. 6. Quid tamen, si ideo expectavit, quia tutor erat, & ideo non exegit? videamus, an contrario judicio tutelæ indemnitatem consequatur. Quod magis probandum est: nam * sicuti quodcunque aliud gessit pro utilitate pupilli, id contrario judicio consequetur, ita etiam id, quod sibi debetur, consequi debet, vel ejus securitatem.

§. 7. Ego, & si ex causa, quæ tempore finitur, obligatio aliqua fuit, tutelæ contrarium judicium esse ei opinor. §. 8. Hanc actionem dandam placet, & si tutelæ judicio non agatur. etenim nonnunquam pupillus idcirco agere tutelæ non vult, quia nihil ei debetur: imo plus in eum impensum est, quam [quod] ei abest. nec impediendus est tutor contrario agere.

2. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

LOnge magis dandum est, & si rationibus distrahendis actio intendatur.

3. ULPIANUS lib. 36 ad Edictum.

QUid ergo, si plus in eum impendit, quam est in facultatibus? videamus, an possit hoc consequi. Et Labeo scribit, posse. Sic tamen accipiendum est, si expedit pupillo ita tutelam administrari. Cæterum si non expedit, dicendum est, absolvi pupillum oportere: neque enim in hoc administrantur tutelæ, ut mergantur pupilli. judex igitur, qui contrario judicio cognoscit, utilitatem pupilli spectabit, & an tutor ex officio sumptus fecerit. §. 1. Contrarium judicium an ad hoc quoque competat, ut quis à pupillo exigat liberationem, videndum est? Et nemo dixit, in hoc agere quem contrario posse, ut tutelæ judicio liberetur: sed tantum de his, quæ ei propter tutelam absunt. Consequitur autem pecuniam, si quam de suo consumpsit, etiam cum usuris: sed vel trientibus; vel his, quæ in regione observantur; vel his, quibus mutuatus est, si necesse habuit mutuari ut pupillo ex justa causa prorogaret; vel his [à] quibus pupillum liberavit, vel quibus caruit tutor, si nimium profuit pupillo pecuniam esse exsolutam. §. 2. Plane si forte tutor aliquid pecuniæ debuit fœnerare, aliquid ipse pro pupillo solvit, nec ipse usuras consequitur, nec pupillo præstabit. §. 3. Quare & si in usus suos convertit, deinde aliquid impendit in rem pupillarem, quam impendit, desinit vertisse, & exinde usuras non præstabit. Et si ante impendit in rem pupillarem, mox in usus suos vertit, non videbitur vertisse quantitatem, quæ concurrit cum quantitate sibi debita, ut ejus summæ non præstet usuras. §. 4. Usuras utrum tamdiu consequetur tutor, quamdiu tutor est; an etiam post finitam tutelam, videamus: an ex mora tantum? Et magis est, ut, quoad ei reddatur pecunia, consequatur: nec enim debet ei sterilis esse pecunia. §. 5. Si tamen fuit in substantia pupilli unde consequetur, dicendum est, non oportere eum usuras à pupillo exigere.

§. 6. Quid ergo, si de re pupillari non potuit sibi solvere, quia erat deposita ad prædiorum comparationem? Si quidem non postulavit à Prætore, ut promatur pecunia, vel hoc minus deponatur, sibi imputet: si vero hoc desideravit, nec impetravit, dicendum est, non deperire ei usuras in contrario judicio.

§. 7. Sufficit tutori, bene & diligenter negotia gessisse: etsi eventum adversum habuit, quod gestum est. §. 8. Judicio contrario tutelæ præstatur & id, quod in rem pupilli versum [ante tutelam], vel post tutelam, si negotiis tutelæ tempore gestis nexum probatur: & quod ante impensum est, sive pro tutore negotia gessit, & postea tutor constitutus est, vel ventri erat curator. sed & si non pro tutore negotia gerebat, debet venire, quod ante impensum est: deducuntur enim in tutelæ judicium sumptus, quoscunque fecerit in rem pupilli; sic tamen, si [ex] bona fide fecit. §. 9. Hanc actionem perpetuam esse, palam est, & heredi, & in heredem dari, cæterosque successores, & ad quos ea res pertinet, & in eos.

4. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

A Tutela remotus eo loco haberi debet, quo esset finita tutela: & sicut actiones patitur, perinde ac si pupillus pubes factus esset, ita contrario judicio, si quid ei aberit, persequi debebit: nihil enim prohibet suspectum tutorem esse, quamvis complura in rem pupilli impenderit, quæ eum amittere non oportet.

5. ULPI-

5. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

HEredem tutoris, si eam summam solverit, in quam obligati pupilli fuerunt, actionem contrariam adversus eos habere posse, respondi.

6. PAULUS lib. 5 ad Plautium.

SI tutor pro pupillo se obligavit, habet contrariam actionem, & antequam solvat.

TIT. V.

DE EO, QUI PRO TUTORE PROVE CURATORE NEGOTIA GESSIT.

1. ULPIANUS lib. 36 ad Edictum.

PRotutelæ actionem necessario Prætor proposuit. nam quia plerunque incertum est, utrum quis tutor, an vero quasi tutor pro tutore administraverit tutelam, idcirco in utrumque casum actionem scripsit: *Ut, sive tutor est, sive non sit qui gessit, actione tamen teneretur.* Solent enim magni errores intercedere, ut discerni facile non possit, utrum quis tutor fuerit, & sic gesserit, an vero non fuerit, pro tutore tamen munere functus sit. §. 1. *Pro tutore* autem *negotia gerit*, qui munere tutoris fungitur in re impuberis, sive se putet tutorem, sive scit non esse, finget tamen [esse]. §. 2. Proinde & si servus quasi tutor egerit, Divus Servus rescripsit, dandum in dominum judicium utile.

§. 3. Cum eo qui pro tutore negotia gessit, etiam ante pubertatem agi posse nulla dubitatio est: quia tutor non est. §. 4. Quare, si quis finita tutela pro tutore negotia impuberis gessit, tenebitur. §. 5. Sed & si prius pro tutore administraverit, deinde quasi tutor, æque tenebitur ex eo quod pro tutore administravit: quamvis devolvatur hic gestus in tutelæ actionem. §. 6. Si quis quasi tutor negotia gesserit ejus, qui jam pubes est, neque tutorem habere potest: protutelæ actio cessat. Simili modo & si ejus qui nondum natus est: nam ut pro tutore quis gerat, eam esse personam oportet, cujus ætas recipiat tutorem, [id est impuberem esse oportet]. Sed erit negotiorum gestorum actio.

§. 7. Si curator impuberi à Prætore datus, negotia gesserit, an, quasi pro tutore gesserit, teneatur, quæritur? Et est verius, cessare hanc actionem: quia officio curatoris functus est. Si quis tamen, cum tutor non esset, compulsus à Prætore, vel à Præside, dum se putat tutorem, gesserit tutelam, videndum, an pro tutore teneatur? Et magis est, ut quamvis compulsus gesserit, teneri tamen debeat, qui animo tutoris gessit, cum tutor non esset. At iste curator, non quasi tutor, sed quasi curator gessit. §. 8. In protutelæ judicio usuræ quoque veniunt.

§. 9. Sed utrum solummodo in id quod gessit tenebitur, an vero in id etiam, quod gerere debuit? Et, si quidem omnino non attingit tutelam, non tenebitur: neque enim attingere debuit, qui tutor non fuit. Quod si quædam gessit, videndum, an etiam eorum, quæ non gessit, teneatur. & hactenus tenebitur, si alius gesturus fuit. Sed [&] si cognito quod tutor non fuit, abstinuit [se] administratione: videamus, an teneatur, si necessarios pupilli non certioravit, ut ei tutorem peterent? Quod verius est.

2. CELSUS lib. 25 Digestorum.

SI is, qui pro tutore negotia gerebat, cum tutor non esset, rem pupilli vendidit, nec ea usucapta est: petet eam pupillus, quanquam ei cautum est. non enim eadem hujus, quæ tutoris, est rerum pupilli administratio.

3. JAVOLENUS [lib. 5 Epistularum.]

QUæro, an is qui cum tutor testamento datus esset, & id ipsum ignoraret, pro tutore negotia pupilli gesserit quasi tutor: an, quasi pro tutore negotia gesserit, teneatur? Respondit, non puto teneri quasi tutorem: quia scire quoque se tutorem esse debet, ut eo affectu negotia gerat, quo tutor gerere debeat.

4. POMPONIUS lib. 16 ad Quintum Mucium.

QUi pro tutore negotia gerit, eandem fidem & diligentiam præstat, quam tutor præstaret.

5. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

EI, qui pro tutore negotia gessit, contrarium judicium competit.

TIT. VI.

QUOD FALSO TUTORE AUCTORE GESTUM ESSE DICATUR.

1. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

HUjus Edicti æquitas non est ambigua: ne contrahentes decipiantur, dum falsus tutor adhibetur. §. 1. Verba autem Edicti hæc sunt: QUOD EO AUCTORE, inquit, QUI TUTOR NON FUERIT.

§. 2. Verbis Edicti multa desunt: Quid enim si fuit tutor, is tamen fuit, qui auctoritatem accommodare non potuit, puta furiosus, vel ad aliam regionem datus? §. 3. Sed Pomponius libro 30 scribit, interdum, quamvis [à] non tutore gestum est, non pertinere ad hanc partem Edicti. Quid enim, si duo tutores, alter falsus, alter verus auctoritatem accommodaverint: nonne valebit quod gestum est?

§. 4. Item hoc Edictum, licet singulariter scriptum sit, si tamen plures intervenerint, qui tutores non erant, [tamen] locum habere debere, Pomponius lib. 30 scribit. §. 5. Idem Pomponius scribit, etiamsi pro tutore negotia gerens auctoritatem accommodaverit, nihilominus hoc Edictum locum habere: nisi forte Prætor decrevit, *ratum se habiturum id, quod his auctoribus gestum est*: tunc enim valebit per Prætoris tuitionem, non ipso jure. §. 6. Ait Prætor: SI ID ACTOR IGNORAVIT, DABO IN INTEGRUM RESTITUTIONEM. Scienti non subvenit. merito: quoniam ipse se decepit.

2. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

SI *id*, inquit, *actor ignoravit*. Labeo: & si dictum sit ei, & bona fide non crediderit.

3. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

PLane si is sit, qui auxilio non indiget, scientia ei non nocet: utputa si pupillus cum pupillo egit: nam cum nihil actum sit, scientia non nocet.

4. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

MInori vigintiquinque annis succurretur, etiamsi scierit.

5. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

INterdum tamen & si scientia noceat, tamen restitutio facienda erit, si à Prætore compulsus est ad judicium accipiendum.

6. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

PUpilli scientia computanda non est: tutoris ejus computanda est: Utique [&] si pupillo cautum sit, melius dicitur, rem suam restitui pupillo, quam incertum cautionis eventum [eum] spectare: Quod & Julianus, si alias circumventus sit pupillus, respondit.

7. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

NOvissime Prætor ait: IN EUM, QUI, CUM TUTOR NON ESSET, DOLO

LO MALO AUCTOR FACTUS ESSE DICETUR, JUDICIUM DABO: UT QANTI EA RES ERIT, TANTAM PECUNIAM CONDEMNETUR.

§. 1. Non semper tutor convenitur; nec sufficit, si sciens auctor fuit: verum ita demum, si dolo malo auctor fuit. Quid, si compulsus, aut metu, ne compelleretur, auctoritatem accommodaverit? Nonne debebit esse excusatus?

§. 2. Quod ait Prætor, *Quanti ea res erit*, magis puto non pœnam, sed veritatem his verbis contineri. §. 3. Pomponius lib. 30 recte scribit, etiam sumptuum in hoc judicio rationem haberi, quos facturus est actor restitutorio agendo.

§. 4. Si plures sint, qui auctores fuerunt, perceptione ab uno facta & cæteri liberantur, non electione.

8. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

ET ideo, si nihil aut non totum servatum sit, in reliquos non denegandam in id, quod deest, Sabinus scribit.

9. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

HUjus actionis exemplo Pomponius lib. 31 scribit, dandam actionem adversus eum qui dolo malo adhibuit, ut alius auctoraretur inscius. §. 1. Has in factum actiones heredibus quidem competere, cæterisque successoribus: in eos vero non reddi, Labeo scribit; nec in ipsum, post annum: quoniam & factum puniunt, & in dolum concipiuntur; & adversus eas personas, quæ alieno juri subjectæ sunt, noxales erunt.

10. GAIUS lib. 4 ad Edictum Provinciale.

SI falso tutore actum sit, & interea dies actionis exierit, aut res usucapta sit: omnia incommoda perinde sustinere debet, ac si illo tempore vero tutore auctore egisset.

11. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

FAlsus tutor, qui in contrahendo auctor minori duodecim vel quatuordecim annis fuerit, tenebitur in factum actione, propter dolum malum: cujuscunque conditionis fuerit, vel sui juris, vel alieni. §. 1. Qui dolo malo auctoritatem accommodavit, tenebitur hoc Edicto. §. 2. Sed & si quis filiusfamilias auctor factus sit ad contrahendum, tenetur. † Idemque juris est, si ancillæ quis tutore auctore credidisset. Nam omnibus istis modis propter tutorem decipitur is qui contraxit, qui aliter cum impubere contracturus non fuit, quam si tutoris auctoritas intercessisset. §. 3. Julianus lib. 21 Digestorum tractat: [an etiam] in patrem debeat dari hæc actio, qui filiam minorem duodecim annis nuptum dedit? Et magis probat, patri ignoscendum esse [qui] filiam suam maturius in familiam sponsi perducere voluit: affectu enim propensiore magis quàm dolo [malo] id videri fecisse. §. 4. Quod si intra duodecim annos hæc decesserit, cum haberet dotem: putat Julianus, si dolo malo conversatus sit is, ad quem dos pertinet, posse maritum doli mali exceptione condicentem summovere, in casibus, in quibus dotem vel in totum vel in partem, si constabat matrimonium, fuerat lucraturus.

12. IDEM lib. 1 Responsorum.

EX eo quod interrogatus *tutorem se esse* respondit, nulla eum actione teneri. si tamen, cum tutor non esset, responso suo in aliquam captionem adulescentem induxit, utilem actionem adversus eum dandam.

TIT. VII.

DE FIDEJUSSORIBUS, ET NOMINATORIBUS, ET HEREDIBUS TUTORUM ET CURATORUM.

1. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

QUamvis heres tutoris tutor non est, tamen ea quæ per defunctum inchoata sunt, per heredem, si legitimæ ætatis & masculus sit, explicari debent: in quibus dolus ejus admitti potest. §. 1. Quod penes tutorem fuit, heres quoque ejus reddere debet: quod apud pupillum is reliquerit, si heres capit, non quidem crimine caret, sed extra tutelam est; & utili actione hoc reddere compellitur.

2. ULPIANUS lib. 39 ad Sabinum.

POstulare tutorem videtur & qui per alium postulat: Item nominare & qui per alium hoc idem facit.

3. IDEM lib. 35 ad Edictum.

ETtiam fidejussorem & heredes fidejussoris ad rationem eandem usurarum revocandos esse constat, ad quam & tutor revocatur.

4. IDEM lib. 36 ad Edictum.

CUm ostendimus, heredem quoque tutelæ judicio posse conveniri, videndum, an etiam proprius ejus dolus, vel propria administratio veniat in judicium? Et exstat Servii sententia existimantis, Si post mortem tutoris heres ejus negotia pupilli gerere perseveraverit; aut in arca tutoris pupilli pecuniam invenerit, & consumpserit; vel eam pecuniam quam tutor stipulatus fuerat, exegerit: tutelæ judicio eum teneri suo nomine. nam cum permittatur adversus heredem ex proprio dolo jurari in litem, apparet eum judicio tutelæ teneri ex dolo proprio. §. 1. Negligentia plane propria heredi non imputabitur.

§. 2. Usuras quoque ejus pecuniæ, quam pupillarem agitavit, præstare debet heres tutoris: quantas autem & cujus temporis usuras præstare debeat, ex bono & æquo constitui ab judice oportet. §. 3. Fidejussores à tutoribus nominati, si præsentes fuerunt, & non contradixerunt, & nomina sua referri in acta publica passi sunt, æquum est, perinde teneri, atque si jure legitimo stipulatio interposita fuisset. † Eadem causa videtur adfirmatorum: qui scilicet, cum idoneos esse tutores adfirmaverint, fidejussorum vicem sustinent.

5. PAULUS lib. 38 ad Edictum.

SI cum fidejussoribus tutoris ex stipulatione *rem salvam fore* agetur, easdem reputationes habebunt, quas tutor.

6. PAPINIANUS lib. 2 Responsorum.

PUpillus contra tutores, eorumque fidejussores, judicem accepit: judice defuncto, prius quam ad eum iretur, contra solos fidejussores alter judex datus est: Officio cognoscentis conveniet, si tutores solvendo sint, & administratio non dispar sed communis fuit, portionum virilium admittere rationem ex persona tutorum.

7. IDEM lib. 3 Responsorum.

SI fidejussores, qui *rem salvam fore pupillo* caverant, tutorem adulescens ut ante conveniret, petierant, atque ideo stipulanti promiserunt *se reddituros, quod ab eo servari non potuisset*: placuit inter eos qui solvendo essent, actionem residui dividi: quod onus fidejussorum susceptum videretur. Nam & si mandato plurium pecunia credatur, æque dividitur actio: si enim quod datum pro alio, solvitur, cur species actionis æquitatem divisionis excludit?

8. PAU-

8. PAULUS lib. 9 Responsorum.

HEredes ejus, qui non jure tutor vel curator datus administrationi se non immiscuit, dolum & culpam præstare non debere.

§. 1. PAULUS RESPONDIT, tale judicium in heredem tutoris transferri oportere, quale defunctus suscepit. Hoc eo pertinet, ut non excusetur heres, si dicat se instrumenta tutelaria non invenisse: nam cum ex omnibus bona fide judiciis propter dolum defuncti heres teneatur, idem puto observandum [&] in tutelæ actione. Sed Constitutionibus subventum est ignorantiæ heredum. hoc tamen tunc observandum est, cum post mortem tutoris heres conveniatur, non si lite contestata tutor decesserit: nam litis contestatione & pœnales actiones transmittuntur ab utraque parte, & temporales perpetuantur.

TIT. VIII.
DE MAGISTRATIBUS CONVENIENDIS.

1. ULPIANUS lib. 36 ad Edictum.

IN Ordinem subsidiaria actio non dabitur, sed in Magistratus: nec in fidejussores eorum; hi enim *Rempublicam salvam fore* promittunt, non pupilli. Proinde nec nominatores Magistratuum ex hac causa tenebuntur, sed soli Magistratus. † Sed si Ordo receperit in se periculum, dici debet, teneri eos qui præsentes fuerunt: parvi enim refert, nominaverint, vel fidejusserint, an in se periculum receperint: Utilis ergo in eos actio competit. † Sed si à Magistratibus municipalibus tutor datus sit, non videtur per Ordinem electus. §. 1. Neque Prætor, neque quis alius cui tutoris dandi jus est, hac actione tenebitur. §. 2. Si Præses Provinciæ denunciare Magistratus tantum de facultatibus tutorum voluit, ut ipse daret: videamus an & quatenus teneantur? Et extat Divi Marci Rescriptum, quo voluit, eos qui Præsidi renunciant, non perinde teneri, atque si ipsi dedissent; sed si deceperunt, gratia forte aut pecunia, falsa renunciantes: Plane, si Præses provinciæ satis eos exigere jussit, non dubitabimus teneri eos, etiamsi Præses dederit. §. 3. Si Præses provinciæ, nominibus ab alio acceptis, ad Magistratus municipales remiserit, ut se de nominibus instruant, & perinde instructus dederit tutores, an exemplo eorum, qui Prætorem instruunt, debeant magistratus teneri, quæritur: utique enim interest, utrum ipsi Magistratus nomina electa dederint Præsidi, an ea, quæ ab alio Præses accepit, inquisierint? Et puto, utroque casu [sic] teneri, quasi dolo vel lata culpa versati sunt.

§. 4. Non tantum pupilli, sed etiam successores eorum subsidiaria agere possunt. §. 5. Si curatores fuerunt minus idonei dati, dicendum est, teneri Magistratus oportere, si ex suggestu eorum, vel nominibus ab eis acceptis, Præses dederit. † Sed & si ad eos remiserit ut ipsi dent, vel post dationem ut exigerent satisdationem, periculum ad eos pertinebit. §. 6. Magistratibus imputatur etiam, si omnino tutor vel curator datus non sit: sed ita demum tenentur, si moniti non dederint: Ideo damnum, quod impuberes vel adulescentes medio tempore passi sunt, ad eos Magistratus pertinere non ambigitur, qui munere mandato non paruerunt. §. 7. Sciendum autem est, si Magistratus municipales data opera tutelam distulerint in successores suos, vel si satisdationem data opera traxerint quoad successores accipiant, nihil eis prodesse.

§. 8. Divus Hadrianus rescripsit, etiam in eum qui electus est ad æstimandas tutorum satisdationes, actionem dandam. §. 9. Si inter Magistratus hoc convenerit, *Ut alterius tantum periculo tutores darentur*: conventiones pupillo non præjudicare, Divus Hadrianus rescripsit. conventione enim Duumvirorum jus publicum mutari non potest. prius tamen arbitror conveniendum eum qui hoc suscepit; deinde excussis facultatibus ejus, tunc veniendum ad collegam: quemadmodum si solus dedisset, diceremus prius eum, deinde collegam adgrediendum.

§. 10. Si quando desint in civitate, ex qua pupilli oriundi sunt, qui idonei videantur: officium est Magistratuum exquirere ex vicinis civitatibus honestissimum quemque, & nomina Præsidibus provinciæ mittere; non ipsos arbitrium dandi sibi vindicare. §. 11. Si Magistratus ab initio tutorem idoneum dedit, & satis non exegit, non sufficit. quod si satis exegit, & idoneum exegit, quamvis postea facultatibus lapsi sint tutores vel fidejussores, nihil est quod ei qui dedit imputetur: non enim debent Magistratus futuros casus & fortunam pupillo præstare. §. 12. Sed & si satis non exegit, idoneus tamen tutor eo tempore fuit, quo tutelæ agi potest, sufficit. §. 13. Probatio autem non pupillo incumbit, ut doceat fidejussores solvendo non fuisse, cum acciperentur, sed Magistratibus, ut doceant eos solvendo fuisse.

§. 14. Privilegium in bonis Magistratus pupillus non habet, sed cum cæteris creditoribus partem habiturus est. §. 15. Exigere autem cautionem Magistratus sic oportet, ut pupilli servus, aut ipse pupillus, si fari potest, & in præsentiarum est, stipuletur à tutoribus, item fidejussoribus eorum, *rem salvam fore*: aut, si nemo est qui stipuletur, servus publicus stipulari debet [*rem salvam fore pupillo*], aut certe ipse Magistratus. §. 16. Plane ubi servus publicus vel ipse Magistratus stipulatur, dicendum est utilem actionem pupillo dandam.

§. 17. Si filiusfamilias fuit Magistratus, & caveri pupillo non curaverit, aut non idonee cautum sit culpa ejus: an & quatenus in patrem ejus actio danda sit, quæritur? Et ait Julianus, in patrem de peculio dandam, sive voluntate ejus filius Decurio factus sit, sive non. Nam & si voluntate patris magistratum administravit, attamen non oportere patrem ultra, quam de peculio, conveniri: quasi *Rempublicam salvam* [*solam*] *fore* promittat, qui dat voluntatem, ut filius Decurio creetur.

2. IDEM lib. 3 Disputationum.

PRoponebatur, duos tutores à Magistratibus municipalibus datos, cautione non exacta, quorum alterum inopem decessisse, alterum in solidum conventum satis pupillo fecisse: & quærebatur, an tutor iste adversus Magistratum municipalem habere possit aliquam actionem, cum sciret à contutore suo satis non esse exactum? Dicebam, cum à tutore satis pupillo factum sit, neque pupillum ad Magistratus redire posse, neque tutorem: cum nunquam tutor adversus Magistratus habeat actionem: Senatus enim consultum pupillo subvenit; præsertim cum sit quod tutori imputetur, quod satis à contutore non exegit, vel suspectum non fecit, si scit (ut proponitur) Magistratibus eum non cavisse.

3. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

QUod si tutor ab hac parte culpa vacet, non erit iniquum adversus Magistratus actionem ei dari.

4. ULPIA-

4. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

NOn similiter tenentur heredes Magistratuum, ut ipsi tenentur: nam nec heres tutoris negligentiæ nomine tenetur. nam Magistratus quidem in omne periculum succedit; heres ipsius dolo proximæ culpæ succedaneus est.

5. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

DUo tutores partiti sunt inter se administrationem tutelæ: alter sine herede decessit: Quæsitum est, in Magistratum qui non curasset ut caveretur, an in alterum tutorem actio pupillo dari deberet? Respondi, æquius esse in alterum tutorem dari, quam in Magistratum: debuisse enim eum, cum sciret pupillo cautum non esse, universa negotia curare. & in ea parte, quam alteri tutori commisisset, similem esse ei, qui ad administrationem quorundam negotiorum pupilli non accessisset: nam etsi aliquam partem negotiorum pupilli administraverit, tenetur etiam ob rem quam non gessit, cum * gerere deberet.

6. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

QUod ad heredem Magistratus pertinet, extat D. Pii Rescriptum, causa cognita debere dari actionem. Nam Magistratus si tanta fuit negligentia, ut omnem cautionem omitteret, æquum est haberi eum loco fidejussoris, ut & heres ejus teneatur: si vero cavit, & tunc idonei fuerunt, [&] postea desierunt, sicut [&] ipse Magistratus probe recusaret hanc actionem, ita & heres multo justius. Novissime, non alias, ait, in heredem actionem dandam, quam si evidenter magistratus cum minus idoneis fidejussoribus contrahunt.

7. CELSUS lib. 11 Digestorum.

IN Magistratus, qui tutorem dederunt, rogo rescribas utrum pro virili portione actio danda sit, an optio sit ejus, qui pupillus fuit, cum quo potissimum agat? Respondit, si dolo fecerunt Magistratus, ut minus pupillo caveretur, in quem vult actio ei danda in solidum est: sin culpa [duntaxat] eorum, neque dolo malo id factum est, æquius esse existimo, pro portione in quemque eorum actionem dari, dum pupillo salva res sit.

8. MODESTINUS lib. 6 Responsorum.

MAgistratus à curatoribus adulti cautionem exegerunt *rem salvam fore*: ex his alter sine herede decessit: Quæro, an indemnitatem in solidum collega ejus præstare debeat? Modestinus respondit, nihil proponi, cur non debeat.

9. IDEM lib. 4 Pandectarum.

AN in Magistratus actione data, cum usuris sors exigi debeat, an vero usuræ peti non possint, quoniam constitutum est pœnarum usuras peti non posse, quæsitum est? Et rescriptum est à D. Severo & Antonino, & usuras peti posse: quoniam * eadem in Magistratibus actio datur, quæ competit in tutores.

TIT. IX.

DE REBUS EORUM, QUI SUB TUTELA VEL CURA SUNT, SINE DECRETO NON ALIENANDIS, VEL SUPPONENDIS.

1. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

IMperatoris Severi Oratione prohibiti sunt tutores & curatores prædia rustica vel suburbana distrahere. §. 1. Quæ Oratio in Senatu recitata est, Tertyllo & Clemente Consulibus, idibus Juniis. §. 2. Et sunt verba ejus hujusmodi: *Præterea, Patres Conscripti, interdicam tutoribus & curatoribus, ne prædia rustica vel suburbana distrahant: nisi ut id fieret parentes testamento vel codicillis caverint. Quod si forte æs alienum tantum erit, ut ex rebus cæteris non possit exsolvi: tunc Prætor Urbanus Vir Clarissimus adeatur, qui pro sua religione æstimet, quæ possint alienari obligarive debeant: manente pupillo actione, si postea potuerit probari, obreptum esse Prætori. Si communis res erit, & socius ad divisionem provocet; aut si creditor, qui pignori agrum à parente pupilli acceperit, jus exequetur: nihil novandum censeo.* §. 3. Si defunctus dum viveret res venales habuerit, testamento tamen non caverit *uti distraherentur*: abstinendum erit venditioni: non enim utique, qui ipse voluerit vendere, idem etiam postea distrahenda putavit. §. 4. Si minor vigintiquinque annis emit prædia, *ut quoad pretium solveret, essent pignori obligata venditori*: non puto pignus valere. nam ubi dominium quæsitum est minori, cœpit non posse obligari.

2. PAULUS lib. singul. ad Orationem D. Severi.

SEd hic videtur illud movere, quod cum dominio pignus quæsitum est, & ab initio obligatio inhæsit. Quod si à fisco emerit, nec dubitatio est, quin jus pignoris salvum sit. Si igitur talis species in privato venditore inciderit, Imperiali beneficio opus est, ut [ex] Rescripto pignus confirmetur.

3. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

SEd si pecunia alterius pupilli alteri pupillo fundus sit comparatus, isque pupillo vel minori traditus, an pignoris obligationem possit habere is, cujus pecunia fundus sit emptus? Et magis est, ut salvum sit jus pignoris secundum Constitutionem Imperatoris nostri, & D. patris ejus, ei pupillo, cujus pecunia comparatus est fundus. §. 1. Pignori tamen capi jussu Magistratus vel Præsidis, vel alterius Potestatis, & distrahi fundus pupillaris potest. † Sed & in possessionem mitti rerum pupillarium à Prætore quis potest: & jus pignoris contrahitur sive legatorum servandorum causa, sive damni infecti: & ut procedat, juberi etiam possideri poterit: Hæ enim obligationes sive alienationes locum habent, quia non ex tutoris vel curatoris voluntate id fit, sed ex magistratuum auctoritate.

§. 2. Item quæri potest, si fundus à tutore petitus sit pupillaris, nec restituatur, an litis æstimatio oblata alienationem pariat? Et magis est, ut pariat: hæc enim alienatio non sponte tutorum fuit. §. 3. Idemque erit dicendum & si fundus petitus sit, qui pupilli fuit, & contra pupillum pronunciatum, tutoresque restituerunt: nam & hic valebit alienatio, propter rei judicatæ auctoritatem. §. 4. Si jus ἐμφυτευτικὸν vel ἐμβατευτικὸν habeat pupillus, videamus, an distrahi hoc à tutoribus possit? Et magis est, non posse, quamvis jus prædii potius sit. §. 5. Nec ususfructus alienari potest, etsi solus fuit ususfructus pupilli. † An ergo hic nec non utendo amittatur, si tutor causam præbuerit hujus rei? Et manifestum est, restaurari debere. † Sed si proprietatem habeat pupillus, non potest usumfructum vel usum alienare, quamvis Oratio nihil de usufructu loquatur. † Simili modo dici potest, nec servitutem imponi posse fundo pupilli vel adulescentis, nec servitutem remitti: † Quod & in fundo dotali placuit. §. 6. Si lapidicinas vel quæ alia metalla pupillus habuit stypteriæ, vel cujus alterius materiæ, vel si cretifodinas, argentifodinas, vel quid aliud huic simile;

4. PAU-

4. PAULUS lib. singul. ad Orationem D. Severi.

Quod tamen privatis licet possidere:

5. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

Magis puto ex sententia Orationis impediri alienationem. §. 1. Sed & si salinas habeat pupillus, idem erit dicendum. §. 2. Si pupillus alienum fundum bona fide emptum possideat, dicendum puto, nec hunc alienare tutores posse: ea enim, qua quasi pupillaris vero distractus est, venditio valet. §. 3. Si fundus pupillo pigneratus sit, an vendere tutores? hunc enim quasi debitoris, hoc est, alienum vendunt. Si tamen impetraverat pupillus, vel pater ejus, ut jure dominii possideant, consequens erit dicere non posse distrahi, quasi prædium pupillare. † Idemque & si fuerit ex causa damni infecti jussus possidere. §. 4. Si fundus legatus, vel per fideicommissum fuerit relictus Seio à pupillo herede instituto, an tutores restituere hunc fundum possint sine auctoritate Prætoris? Et putem, si quidem rem suam legavit, cessare Orationem: sin vero de re pupilli, dicendum erit, locum esse Orationi, nec inconsulto Prætore posse alienare. §. 5. Si pupillus stipulanti spoponderit, an solvere possit sine Prætoris auctoritate? Et magis est, ne possit: alioquin inventa erit alienandi ratio. §. 6. Sed si pater stipulanti fundum spoponderit, successeritque pupillus in stipulatum: fortius dicetur, sine Prætoris auctoritate posse eum reddere. † Idemque & si jure hereditario alii successerit, qui erat obligatus. §. 7. Eadem ratione, & si parens fundum vendidit, vel quis alius cui pupillus successerit, potest dici pupillum cætera venditionis inconsulto Prætore posse perficere.

§. 8. Fundum autem legatum repudiare pupillus sine Prætoris auctoritate non potest: esse enim & hanc alienationem, cum res sit pupilli, nemo dubitat. §. 9. Non passim tutoribus sub obtentu æris alieni permitti debuit venditio: namque non esse viam eis distractionis tributam. & ideo Prætori arbitrium hujus rei Senatus dedit: cujus officio in primis hoc convenit excutere, an aliunde possit pecunia ad extenuandum æs alienum expediri. Quærere ergo debet, an pecuniam pupillus habeat, vel in numerato, vel in nominibus quæ conveniri possunt, vel in fructibus conditis, vel etiam in redituum spe, atque obventionum. † Item requirat, num aliæ res sint præter prædia, quæ distrahi possunt, ex quorum pretio æri alieno satisfieri possit. Si igitur deprehenderit, non posse aliunde exsolvi quam ex prædiorum distractione, tunc permittet distrahi: si modo urgeat creditor, aut usurarum modus parendum æri alieno suadeat.

§. 10. Idem Prætor æstimare debebit, utrum vendere potius an obligare permittat. Necnon illud vigilanter observare, ne plus accipiatur sub obligatione prædiorum fœnoris, quam [quod] opus sit ad solvendum æs alienum, aut distrahendum arbitrabitur; ne propter modicum æs alienum magna possessio distrahatur: sed si sit alia possessio minor, vel minus utilior pupillo, magis eam jubere distrahi, quam majorem & utiliorem. §. 11. In primis igitur, quotiens desideratur ab eo, ut remittat distrahi, requirere debet [eum] qui se instruat de fortunis pupilli; nec nimium tutoribus vel curatoribus credere, qui nonnunquam lucri sui gratia adseverare Prætori solent, necesse esse distrahi possessiones, vel obligari. Requirat ergo necessarios pupilli, vel parentes, vel libertos aliquos fideles, vel quem alium qui notitiam rerum pupillarium habet: aut si nemo inveniatur, aut suspecti sint qui inveniuntur, jubere debet edi rationes, itemque synopsin bonorum pupillarium, Advocatumque pupillo dare, qui instruere possit Prætoris religionem, an adsentire venditioni vel obligationi debeat. §. 12. Illud quæri potest, si Prætor aditus permiserit distrahi possessionem provincialem, an valeat quod fecit? Et putem valere, si modo tutela Romæ agebatur: & hi tutores eam quoque administrationem subierant. §. 13. Ne tamen titulo tenus tutores ære alieno allegato pecunia abutantur, quam mutuam acceperunt, oportebit Prætorem curare, ut pecunia accepta creditoribus solvatur, & de hoc decernere: dareque viatorem qui ei renunciet, pecuniam istam ad hoc conversam, propter quod desiderata est alienatio vel obligatio. §. 14. Si æs alienum non interveniat, tutores tamen allegent expedire hæc prædia vendere, & [vel] alia comparare, vel certe istis carere: videndum est an Prætor eis debeat permittere? Et magis est, ne possit: Prætori enim non liberum arbitrium datum est distrahendi res pupillares, sed ita demum, si æs alienum immineat. Proinde & si permiserit ære alieno non allegato, consequenter dicemus nullam esse venditionem, nullumque decretum: non enim passim distrahi jubere Prætori tributum est: sed ita demum si urgeat æs alienum.

§. 15. Manet actio pupillo, si postea poterit probari, obreptum esse Prætori. Sed videndum est utrum in rem an in personam dabimus ei actionem? Et magis est, ut in rem detur, non [tantum] in personam adversus tutores sive curatores. §. 16. Communia prædia accipere debemus, si pro indiviso communia sint. Cæterum si pro diviso communia sint, cessante Oratione decreto locus erit.

6. IDEM lib. 2 de omnibus Tribunalibus.

Sed si forte alius proprietatem fundi habeat, alius usumfructum, magis est ut cesset hæc pars Orationis, quæ de divisione loquitur: nulla enim communio est.

7. IDEM lib. 35 ad Edictum.

Si pupillorum sint communia prædia, qui diversos tutores habent: videamus an alienatio locum habere possit? Et cum provocatio necessaria sit, puto alienationem impediri: neuter enim poterit provocare, sed ambo provocationem exspectare. † Item, si eosdem tutores habeant, multo magis quis impeditam alienationem dicet. §. 1. Si pupillus dedit pignori [ex] permissu Prætoris, nonnulla erit dubitatio, an alienatio possit impediri? Sed dicendum est, posse creditorem jus suum exequi: Tutius tamen fecerit, si prius Prætorem adierit.

§. 2. Si pater vel parens tutor sit alicui ex liberis, an Prætor adeundus sit, si obligare velit? Et magis est, ut debeat: pronior tamen esse debet Prætor ad consentiendum patri. §. 3. Si Prætor tutoribus permiserit vendere, illi obligaverint; vel contra: an valeat quod actum est? Et * mea fert opinio, eum qui aliud fecit, quam quod à Prætore decretum est, nihil egisse.

§. 4. Quid ergo, si Prætor ita decrevit, *vendere obligareve permitto*, an possit liberum arbitrium habere, qui faciat? Et magis est, ut possit: dummodo sciamus Prætorem non recte partibus suis functum; debuit enim ipse statuere & eligere, utrum magis obligare an vendere permittat.

§. 5. Si obligavit rem tutor sine decreto, quamvis obligatio non valeat, est tamen exceptioni

ptioni doli locus: sed tunc cum tutor acceptam mutuam pecuniam ei solverit, qui sub pignore erat creditor. §. 6. Idem videndum est, an & obligare ei rem possit? Et dicendum est, si eandem sortem acceperit, nec gravioribus usuris, valere obligationem, ut jus prioris creditoris ad sequentem transeat.

8. IDEM lib. 2 de omnibus Tribunalibus.

QUi neque tutores sunt ipso jure, neque curatores, sed pro tutore negotia gerunt, vel pro curatore, eos non posse distrahere res pupillorum, vel adulescentium, nulla dubitatio est.

§. 1. Sed si curator sit furiosi, vel cujus alterius non adulescentis, videndum est, utrum jure veteri valebit venditio, an hanc Orationem admittemus? Et puto, quia de pupillis Princeps loquitur, & conjunctim tutoribus curatores accipiunt, pertinere: & de cæteris puto ex sententia Orationis idem esse dicendum.

§. 2. An obligari communia possint, quæritur? Sed non puto sine decreto obliganda: nam quod excepit Oratio, ad hoc tantum pertinet, ut perimatur communio, non ut augeatur difficultas communionis.

9. IDEM lib. 5 Opinionum.

QUamvis antecessor Præsidis decrevisset, *ea prædia venundari*, quæ tutor pupilli subjecto nomine alterius emptoris ipse sibi comparabat: tamen si fraudem & dolum contra Senatusconsulti auctoritatem & fidem tutori commissam deprehendisset successor ejus, æstimabit, quatenus tam callidum commentum etiam in exemplum coërcere debeat.

10. IDEM lib. 6 Opinionum.

ILlicite post Senatusconsultum pupilli vel adulescentis prædio venundato, si eo nomine apud judicem tutelæ vel utilis actionis æstimatio facta est, eaque soluta: vindicatio prædii ex æquitate inhibetur.

11. IDEM lib. 3 de Officio Proconsulis.

SI prædia minoris vigintiquinque annis distrahi desiderentur, causa cognita Præses provinciæ debet id permittere. † Idem servari oportet, & si furiosi vel prodigi, vel cujuscunque alterius prædia curatores velint distrahere.

12. MARCIANUS lib. singulari ad Formulam hypothecariam.

NOn fit contra Senatusconsultum, si cujus tutor creditori patris pupilli exsolvit, ut ejus loco succedat.

13. PAULUS lib. singul. ad Orationem D. Severi.

SI fundus sit sterilis, vel saxosus, vel pestilens, videndum est an alienare eum non possit? Et Imperator Antonin. & D. Pater ejus in hæc verba rescripserunt: *Quod allegastis, infructuosum esse fundum, quem vendere vultis, movere nos non potest: cum utique pro fructuum modo pretium inventurus sit.* † Quanquam autem neque distrahere neque obligare tutor pupillare prædium possit, attamen Papinianus, lib. 5 Responsorum, ait, tutorem pupilli sine decreto Prætoris non jure distrahere: si tamen, inquit, errore lapsus vendiderit, & pretium acceptum creditoribus paternis pueri solverit, quandoque domino prædium cum fructibus vindicanti doli non inutiliter opponitur exceptio, pretium ac medii temporis usuras, quæ creditoribus debentur, non offerenti; si ex cæteris ejus facultatibus æs alienum solvi non poterit. Ego autem notavi, Et si solvi potuerit, si tamen illæ res salvæ erunt, ex quarum pretio æri alieno satisfieri potuit, dicendum est adhuc doli exceptionem obstare, si lucrum captet pupillus ex damno alieno.

14. IDEM lib. 9 Responsorum.

PAulus respondit, etsi testamentum patris postea irritum esse apparuit, tamen tutores pupilli sive curatores filii nihil contra Orationem Divorum Principum fecisse videri, si secundum voluntatem defuncti testamento scriptam prædium rusticum pupillare vendiderunt.

TIT. X.

DE CURATORIBUS FURIOSO ET ALIIS EXTRA MINORES DANDIS.

1. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

LEge 12 tab. prodigo interdicitur bonorum suorum administratio: quod moribus quidem ab initio introductum est. † Sed solent hodie Prætores vel Præsides, si talem hominem invenerint, qui neque tempus neque finem expensarum habet, sed bona sua dilacerando & dissipando profudit, curatorem ei dare exemplo furiosi: & tamdiu erunt ambo in curatione, quamdiu vel furiosus sanitatem, vel ille sanos mores receperit: quod si evenerit, ipso jure desinunt esse in potestate curatorum. §. 1. Curatio autem ejus, cui bonis interdicitur, filio negabatur permittenda. Sed extat D. Pii Rescriptum, filio potius curationem permittendam in patre furioso, si tam probus sit.

2. PAULUS lib. 1 de Officio Proconsulis.

SEd & aliis dabit Proconsul curatores, qui rebus suis superesse non possunt: vel dari jubebit: Nec dubitabit filium quoque patri curatorem dari.

3. ULPIANUS lib. 31 ad Sabinum.

DUm deliberant heredes instituti adire, bonis à Prætore curator datur.

4. IDEM lib. 38 ad Sabinum.

FUriosæ matris curatio ad filium pertinet: pietas enim parentibus, etsi inæqualis est eorum potestas, æqua debebitur.

5. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinc.

CUrator ex SC. constituitur, cum clara persona (veluti Senatoris vel uxoris ejus) in ea causa sit, ut ejus bona venire debeant: nam, ut honestius ex bonis ejus, quantum potest, creditoribus solveretur, curator constituitur, distrahendorum bonorum gratia, vel à Prætore, vel in provinciis à Præside.

6. ULPIANUS lib. 1 de omnib. Tribunal.

OBservare Prætorem oportebit, ne cui temere citra causæ cognitionem plenissimum curatorem det: quoniam plerique vel furorem, vel dementiam fingunt, quo magis curatore accepto onera civilia detrectent.

7. JULIANUS lib. 21 Digestorum.

COnsilio & opera curatoris *tueri* debet non solum patrimonium, sed & corpus ac salus furiosi. §. 1. Curator dementi datus, decreto interposito, *uti satisdaret*, non cavit, & tamen quasdam res de bonis ejus legitimo modo alienavit: si heredes dementis easdem res vindicent, quas curator alienavit, & exceptio opponetur, *si non curator vendiderit*, replicatio dari debet, *aut si satisdatione interposita secundum decretum vendiderit*, quod si pretio accepto curator creditores furiosi dimisit, triplicatio doli tutos possessores præstabit. §. 2. Cum dementis curatorem, quia satis non dederat, & res male administraret, Proconsul removerit à bonis, aliumque loco ejus substituerit curatorem; & hic posterior, cum nec ipse satisdedisset, egerit cum remoto negotiorum gestorum, postea-

posteaque heredes dementis cum eodem negotiorum gestorum agant, & is exceptione rei judicatæ inter se & curatorem utatur: heredibus replicatio danda erit, *aut si is, qui egit, satis dederat.* † Sed an replicatio curatori profutura esset, judex æstimabit: nam si curator sequens pecuniam, quam ex condemnatione consecutus fuerat, in rem furiosi vertisset, doli triplicatio obstabit. §. 3. Quæsitum est, an alteri ex curatoribus furiosi recte solvetur, vel an unus rem furiosi alienare possit? Respondi, recte solvi: Eum quoque, qui ab altero ex curatoribus fundum furiosi legitime mercaretur, usucapturum: quia * solutio, venditio, traditio, facti magis, quam juris sunt: Ideoque sufficit unius ex curatoribus persona: quia intelligitur alter consentire: Denique si præsens sit, & vetet solvi, vetet venire, vel tradi, neque debitor liberabitur, neque emptor usucapiet.

8. ULPIANUS lib. 6 de Officio Proconf.

BOnorum ventris nomine curatorem dari oportet: cumque, rem salvam fore. viri boni arbitratu satisdare Proconsul jubet. sed hoc si non ex inquisitione detur: nam si ex inquisitione, cessat satisdatio.

9. NERATIUS lib. 1 Membranarum.

CUjus bonis distrahendis curatores facere Senatus permisit, ejus bona creditoribus vendere non permisit: quamvis creditores post id beneficium bona vendere mallent: sicut enim integra re potestas ipsorum est, utrum velint eligendi, ita cum alterum elegerint, altero abstinere debent. † Multoque magis id servari æquum est, si [etiam] factus est curator, per quem bona distraherentur, quamvis nondum explicato eo negotio decesserit: Nam & tunc ex integro alius curator faciendus est, neque heres prioris curatoris onerandus: cum accidere possit, ut negotio, vel propter sexus vel propter ætatis infirmitatem, vel propter dignitatem majorem minoremve quam in priore [a] curatore spectata erat, habilis non sit; possint etiam plures heredes ei existere, neque [aut] per omnes id negotium administrare expediat, aut quicquam dici possit, cur unus aliquis ex his potissimum onerandus sit.

10. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

IUlianus scribit, eos quibus per Prætorem bonis interdictum est, nihil transferre posse ad aliquem, quia in bonis non habeant, cum eis deminutio sit interdicta. §. 1. Curator furiosi rem quidem suam quasi furiosi tradere poterit, & dominium transferre: rem vero furiosi si quasi suam tradat, dicendum ut non transferat dominium; quia non furiosi negotium gerens tradidit.

11. PAULUS lib. 7 ad Plautium.

PIgnus à curatore furiosi datum valet, si utilitate furiosi exigente id fecit.

12. MARCELLUS lib. 1 Digestorum.

ABdgnato [vel alio] curatore furiosi, rem furiosi dedicari non posse, constat: adgnato enim furiosi non usquequaque competit rerum ejus alienatio; sed quatenus negotiorum exigit administratio.

13. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

SÆpe ad alium è Lege 12 Tabularum curatio furiosi aut prodigi pertinet, alii Prætor administrationem dat: scilicet cum ille legitimus inhabilis ad eam rem videatur.

14. PAPINIANUS lib. 5 Responsor.

VIrum uxori mente captæ curatorem dari non oportet.

15. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

ET mulieri, quæ luxuriose vivit, bonis interdici potest. §. 1. In bonis curatoris privilegium furiosi furiosævu servatur. Prodigus, & omnes omnino etiamsi in Edicto non sit eorum mentio, in bonis curatoris decreto privilegium consequuntur.

16. TRYPHONINUS lib. 13 Disputationum.

SI furioso puberi, quanquam majori annorum viginti quinque, curatorem pater testamento dederit, eum Prætor dare debet, secutus patris voluntatem: manet enim ea datio curatoris apud Prætorem, ut rescripto D. Marci continetur. §. 1. His consequens est, ut, [&] si prodigo curatorem dederit pater, voluntatem ejus sequi debeat Prætor, eumque dare curatorem. Sed utrum omnimodo, an ita, si futurum esset, ut, nisi pater aliquid testamento cavisset, Prætor ei bonis interdicturus esset? & maxime si *filios habeat* iste prodigus? §. 2. Potuit tamen pater & alias providere nepotibus suis, si eos jussisset heredes esse, & exheredasset filium; eique quod sufficeret alimentorum nomine ab eis certum legasset, addita causa necessitateque judicii sui: aut si non habuit in potestate nepotes, quoniam emancipato jam filio nati fuissent, sub conditione eos heredes instituere, ut emanciparentur à patre prodigo. §. 3. Sed quid, si nec ad hoc consensurus esset prodigus? [sed] per omnia judicium testatoris sequendum est: ne, quem pater vero *consilio* prodigum credidit, eum Magistratus, propter aliquod forte suum vitium, idoneum putaverit.

17. GAIUS lib. 1 de Manumissionibus.

CUrator furiosi nullo modo libertatem præstare potest: quod ea res ex administratione non est. nam in tradendo ita res furiosi alienat, si [id] ad administrationem negotiorum pertineat: & ideo si donandi causa alienet, [neque] traditio quicquam valebit; nisi ex magna utilitate furiosi hoc cognitione judicis faciat.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM
PARS QVINTA.
LIBER VICESIMVS OCTAVVS.

TIT. I.
QUI TESTAMENTA FACERE POSSUNT, ET QUEMADMODUM TESTAMENTA FIANT.

1. MODESTINUS [lib. 2 Pandectar.]

TEstamentum, est voluntatis nostræ justa sententia, de eo, quod quis post mortem suam fieri velit.

2. LABEO [lib. 1 Posteriorum Javoleno epitomatorum].

IN eo, qui testatur, ejus temporis, quo testamentum facit, integritas mentis, non corporis sanitas, exigenda est.

3. PAPINIANUS [lib. 14 Quæst.]

TEstamenti factio non privati sed publici juris est.

4. GAIUS [lib. 2 Institutionum].

SI quæramus, an valeat testamentum, in primis animadvertere debemus, an is, qui fecerit testamentum, habuerit testamenti factionem: deinde si habuerit, requiremus, an secundum regulas Iuris civilis testatus sit.

5. ULPIANUS [lib. 6 ad Sabinum].

[A] qua *ætate* testamentum vel masculi vel fœminæ facere possunt, videamus? Verius est, in masculis quidem quartum decimum annum spectandum, in fœminis vero duodecimum completum. † Utrum autem excessisse debeat quis quartumdecimum annum, ut testamentum facere possit: an sufficit complesse? Propone aliquem Kalendis Januariis natum, testamentum ipso natali suo fecisse quartodecimo anno: an valeat testamentum? Dico valere. Plus arbitror, etiam si pridie Kalendarum fecerit post sextam horam noctis, valere testamentum: jam enim complesse videtur annum quartumdecimum, ut Marciano videtur.

6. GAIUS [lib. 17 ad Edictum provinciale].

QUi in potestate parentis est, testamenti faciendi jus non habet: adeo ut quamvis pater ei permittat, nihilo magis tamen jure testari possit. §. 1. Surdus, mutus, testamentum facere non possunt: sed si quis [post] testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse cœperit, ratum nihilominus permanet testamentum.

7. ÆMILIUS MACER lib. 1 ad Legem vicensimam hereditatium.

SI mutus, aut surdus, ut liceret sibi testamentum facere, à Principe impetraverit: valet testamentum.

8. GAIUS lib. 17 ad Edictum provinciale.

EJus, qui apud hostes est, testamentum, quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit. §. 1. Si cui aqua & igni interdictum sit, ejus nec illud testamentum valet, quod ante fecit, nec id, quod postea [fecerit]: bona quoque, quæ tunc habuit cum damnaretur, publicabuntur, aut, si non videantur lucrosa, creditoribus concedentur. §. 2. In insulam deportati, in eadem causa sunt. §. 3. Sed relegati in insulam, & quibus terra Italica & sua provincia interdicitur, testamenti faciendi jus retinent.

§. 4 Hi vero, qui ad ferrum, aut ad bestias, aut in metallum damnantur, libertatem perdunt, bonaque eorum publicantur: unde apparet, amittere eos testamenti factionem.

9. ULPIANUS [lib. 45 ad Edictum].

SI quis post accusationem in custodia fuerit defunctus indemnatus, testamentum ejus valebit.

10. PAULUS [lib. 3 Sententiarum].

QUi *manus amisit*, testamentum facere potest, quamvis scribere non possit.

11. ULPIANUS [lib. 10 ad Sabinum].

O*Bsides* testari non possunt, nisi eis permittatur.

12. JULIANUS [lib. 42 Digestorum].

LEge Cornelia testamenta *eorum, qui in hostium potestate decesserint*, perinde confirmantur, ac si hi, qui ea fecissent, in hostium potestate non pervenissent: & hereditas ex his eodem modo ad unumquemque pertinet. Quare servus heres scriptus ab eo, qui in hostium potestate decesserit, liber & heres erit, seu velit, seu nolit; licet minus proprie necessarius heres dicatur: nam & filius ejus, qui in hostium potestate decessit, invitus hereditati obligatur; quamvis suus heres dici non possit, qui in potestate morientis non fuit.

13. MARCIANUS [lib. 4 Institutionum].

QUi à *latronibus capti* sunt, cum liberi manent, possunt facere testamentum.

§. 1. Item qui apud externos *legatione* funguntur, possunt facere testamentum. §. 2. Si quis in capitali crimine damnatus appellaverit, & medio tempore pendente appellatione fecerit testamentum, & ita decesserit: valet ejus testamentum.

14. PAULUS [lib. 2 Regularum].

QUi [in] testamento domini manumissus est, si ignorat dominum decessisse, aditamque ejus esse hereditatem, testamentum facere non potest, licet jam paterfamilias & sui juris est: nam qui *incertus de statu suo* est, certam legem testamento dicere non potest.

15. ULPIANUS [lib. 12 ad Edictum].

D*E statu suo dubitantes*, vel errantes, testamentum facere non possunt: ut Divus Pius rescripsit.

16. POMPONIUS [lib. singul. Regul.].

FIliusfamilias, & servus alienus, & posthumus, & surdus, testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento [vel] sibi vel aliis adquirere possunt. §. 1. Marcellus notat: Furiosus quoque testamenti factionem habet, licet testamentum facere non potest. Ideo autem habet testamenti factionem, quia potest sibi adquirere legatum vel fideicommissum: nam etiam compotibus mentis personales actiones etiam ignorantibus acquiruntur.

17. PAULUS [lib. 3 Sententiarum].

IN adversa corporis valetudine mente captus, eo tempore testamentum facere non potest.

18. ULPIANUS [lib. 1 ad Sabinum].

IS, cui Lege bonis interdictum est, testamentum facere non potest: & si fecerit, ipso jure non valet. Quod tamen interdictione vetustius habuerit testamentum, hoc valebit. Merito ergo nec testis ad testamentum adhiberi poterit, cum neque testamenti factionem habeat. §. 1. Si quis ob carmen famosum damnetur, Senatusconsulto expressum est, ut intestabilis sit: ergo nec testamentum facere poterit, nec ad testamentum adhiberi.

19. MODESTINUS [lib. 5 Pandectarum].

SI filiusfamilias, aut pupillus, aut servus tabulas testamenti fecerit, signaverit: secundum eas bonorum possessio dari non potest, licet filiusfamilias sui juris, aut pupillus pubes, aut servus, liber factus decesserit. quia nullæ sunt tabulæ testamenti, quas is fecit, qui testamenti faciendi facultatem non habuerit.

20. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

QUi testamento *heres* instituitur, in eodem testamento testis esse non potest. Quod in *legatario* & in eo, qui *tutor* scriptus est, contra habetur: hi enim testes possunt adhiberi, si aliud eos nihil impediat, utputa si impubes, si in *potestate* sit *testatoris*. §. 1. *Potestatis* autem verbum non solum ad liberos, qui sunt in potestate, referendum est, verum etiam ad eum, quem redemit ab hostibus: quamvis placeat, hunc servum non esse, sed vinculo quodam retineri, donec pretium solvat. §. 2. Per contrarium quæri potest, an pater ejus, qui de castrensi peculio potest testari, adhiberi ab eo ad testamentum testis possit? & Marcellus lib. 10 Digestorum scribit, posse: & frater ergo poterit. §. 3. Quæ autem in testamento diximus super perhibendis testimoniis eorum, qui in potestate sunt, in omnibus

testi-

testimoniis accipias, ubi aliquid negotii geritur per quod adquiratur. §. 4. Ne *furiosus* quidem testis adhiberi potest. cum compos mentis non sit: sed si habet intermissionem, eo tempore adhiberi potest: testamentum quoque, quod ante furorem consummavit, valebit; & bonorum possessio ex eo testamento competit. §. 5. Eum, qui *Lege repetundarum* damnatus est, ad testamentum adhiberi posse existimo: quoniam in judicium testis esse vetatur. §. 6. *Mulier* testimonium dicere in testamento quidem non poterit: alias autem posse testem esse mulierem, argumento est Lex Julia de adulteriis, quæ adulterii damnatam testem produci vel dicere testimonium vetat. §. 7. *Servus* quoque merito ad solennia adhiberi non potest, cum Iuris civilis communionem non habeat in totum, ne Prætoris quidem Edicti. §. 8. Et veteres putaverunt, eos, qui propter solennia testamenti adhibentur, *durare* debere, donec suprema contestatio peragatur. §. 9. Non tamen intelligentiam sermonis exigimus: hoc enim Divus Marcus Didio Juliano in teste, qui Latine non noverat, rescripsit: nam si vel sensu percipiat quis, cui rei adhibitus sit, sufficere. §. 10. Sed si detenti sint *inviti* ibi testes, putant non valere testamentum.

21. IDEM lib. 2 ad Sabinum.

HEredes palam, ita ut exaudiri possint, nuncupandi sunt. Licebit ergo testanti vel nuncupare heredes, vel scribere: sed, si nuncupat, palam debet. † Quid est, *palam?* non utique in publicum, sed ut exaudiri possit: exaudiri autem non ab omnibus, sed à testibus; &, si plures fuerint testes adhibiti, sufficit solennem numerum exaudire. §. 1. Si quid post factum testamentum mutari placuit, omnia ex integro facienda sunt. Quod vero quis obscurius in testamento vel nuncupat, vel scribit, an post solennia explanare possit, quæritur. utputa Stichum legaverat, cum plures haberet, nec declaravit de quo sentiret; Titio legavit, cum multos Titios amicos haberet; erraverat in nomine, vel [prænomine], vel cognomine, cum in corpore non errasset: poteritne postea declarare, de quo senserit? Et puto, posse: nihil enim nunc dat, sed datum significat. † Sed & si notam postea adjecerit legato, vel sua voce, vel literis, vel summam, vel nomen legatarii, quod non scripserat, vel nummorum qualitatem, an recte fecerit? Et puto, etiam qualitatem nummorum posse postea addi: nam etsi adjecta non fuisset, utique placeret conjectionem fieri ejus, quod reliquit, vel ex vicinis scripturis, vel ex consuetudine patrisfamilias vel regionis. §. 2. In testamentis, in quibus testes rogati adesse debent, ut testamentum fiat, alterius rei causa forte rogatos, ad testandum non esse idoneos placet: quod sic accipiendum est, ut, licet ad aliam rem sint rogati, vel collecti, si tamen ante [testimonium] certiorentur ad testamentum [se] adhibitos, posse eos testimonium suum recte perhibere.

§. 3. *Uno contextu actus* testari oportet: est autem *uno contextu*, nullum actum alienum testamento intermiscere, quod [si] aliquid pertinens ad testamentum faciat, testamentum non vitiatur.

22. IDEM [lib. 39 ad Edictum].

AD testium numerum simul adhiberi possumus, [ut] ego, & pater, & plures, qui fuimus in ejusdem potestate. §. 1. Conditionem testium tunc inspicere debemus, cum signarent: non mortis tempore. si igitur [tunc] cum signarent, tales fuerint, ut adhiberi possint, nihil nocet, si quid postea eis contigerit.

§. 2. Si ab ipso testatore anulum accepero, & signavero, testamentum valet, quasi alieno signaverim. §. 3. Si signa turbata sint ab ipso testatore, non videtur signatum. §. 4. Si quis ex testibus nomen suum non adscripserit, veruntamen signaverit: pro eo est, atque si adhibitus non esset. & si (ut multi faciunt) adscripserit se, non tamen signaverit, adhuc idem dicemus. §. 5. Signum autem utrum anulo tantum impressum adhibemus: an vero & si non anulo, verum alio quodam impresso; varie enim homines signant? Et magis est, ut tantum anulo quis possit signare: dum tamen habeat *χαρακτῆρα*, id est, *formam, insculptamque signis imaginem*. §. 6. Posse & *nolle signari* testamentum, nulla dubitatio est. §. 7. Signatas tabulas accipi oportet, & si linteo, quo tabulæ involutæ sunt, signa impressa fuerint.

23. IDEM [lib. 4 Disputationum].

SI testamentum, quod resignaverit testator, iterum signatum fuerit septem testium signis, non erit imperfectum: sed utroque jure valebit, tam Civili, quam Prætorio.

24. FLORENTINUS [lib. 10 Institutionum].

UNum testamentum *pluribus exemplis* consignare quis potest: idque interdum necessarium est: forte si navigaturus, & secum ferre & relinquere judiciorum suorum testationem velit.

25. JAVOLENUS lib. 5 Posteriorum Labeonis.

SI is, qui testamentum faceret, heredibus primis nuncupatis, prius quam secundos exprimeret heredes, obmutuisset: magis cœpisse eum testamentum facere, quam fecisse, Varus Digestorum lib. 1 Servium respondisse scripsit: itaque primos heredes ex eo testamento non futuros. Labeo tum hoc verum esse existimat, si constaret, voluisse plures eum, qui testamentum fecisset, heredes pronunciare: Ego nec Servium puto aliud sensisse.

26. GAIUS [lib. 22 ad Edictum provinciale].

CUm Lege quis *intestabilis* jubetur esse: eo pertinet, ne ejus testimonium recipiatur. & eo amplius (ut quidam putant) neve ipsi dicatur testimonium.

27. CELSUS [lib. 15 Digestorum].

DOmitius Labeo Celso suo salutem. Quæro, an testium numero habendus sit is, qui, cum rogatus est ad testamentum scribendum, idem quoque cum tabulas scripsisset, signaverit? *Juventius Celsus Labeoni suo salutem.* [*Aut*] *non intelligo, quid sit, de quo me consulueris, aut valide stulta est consultatio tua: plus enim quam ridiculum est, dubitare, an aliquis jure testis adhibitus sit, quoniam idem & tabulas testamenti scripserit.*

28. MODESTINUS [lib. 9 Regularum].

SErvus, licet alienus, jussu testatoris testamentum scribere non prohibetur.

29. PAULUS [lib. 14 Responsorum].

EX ea scriptura, quæ ad testamentum faciendum parabatur, si nullo jure testamentum perfectum esset, nec ea, quæ fideicommissorum verba habent, peti posse. §. 1. Ex his verbis, quæ scriptura paterfamilias addidit, *ταύτην τὴν διαθήκην βούλομαι εἶναι κυρίαν ἐκ πάσης ἐξουσίας· Hoc testamentum volo esse ratum, quacunque ratione poterit*; videri eum voluisse, omnimodo valere ea, quæ reliquit, etiam si intestatus decessisset.

30. IDEM [lib. 3 Sententiarum].

SIngulos testes, qui in testamento adhibentur, proprio *chirographo* adnotare convenit, quis & cujus testamentum signaverit.

31. IDEM [lib. 5 Sententiarum].

EJus bona, qui se Imperatorem facturum heredem esse jactaverat, à fisco occupari non possunt.

TIT. II.

DE LIBERIS ET POSTHUMIS HEREDIBUS INSTITUENDIS, VEL EXHEREDANDIS.

1. ULPIANUS [lib. 1 ad Sabinum].

QUid sit *nominatim* exheredari, videamus. Nomen, & prænomen, & cognomen ejus dicendum est: an sufficit vel unum ex his? Et constat sufficere.

2. IDEM [lib. 6 Regularum].

NOminatim exheredatus filius & ita videtur, *Filius meus exheres esto*, si nec *nomen* ejus expressum sit, si modo unicus sit: nam si plures sunt filii, benigna interpretatione potius à plerisque respondetur, nullum exheredatum esse.

3. IDEM [lib. 1 ab Sabinum].

ET si pepercerit *filium* dicere, *ex Seia* autem *natum* dixit, recte exheredat: &, si cum convicio dixerit, *non nominandus*, vel *non filius meus, latro, gladiator*, magis est, ut recte exheredatus sit: &, si *ex adultero natum* dixerit.

§. 1. *Pure* autem filium exheredari Julianus putat: qua sententia utimur. §. 2. Filius inter medias quoque heredum institutiones recte exheredatur, & erit à toto gradu summotus, nisi forte ab unius persona eum testator exheredaverit: nam, si hoc fecit, vitiosa erit exheredatio: quemadmodum si ita eum exheredaverit, *Quisquis mihi erit filius, exheres esto*. nam (ut Julianus scribit) hujusmodi exheredatio vitiosa est, quoniam post *aditam* hereditatem voluit eum summotum, quod est impossibile. §. 3. Ante heredis institutionem exheredatus, ab omnibus gradibus summotus est. §. 4. Inter duos [autem] gradus exheredatus, ab utroque remotus est, secundum Scævolæ sententiam, quam puto veram. §. 5. In eo qui miscuit duos gradus, exheredationem valere, Mauricianus recte putat: veluti, *Primus heres esto, ex semisse: si primus heres non erit, secundus [ex semisse] heres esto: tertius ex alio semisse heres esto: filius exheres esto: si tertius heres non erit, quartus heres esto*: nam ab utroque gradu summotus est. §. 6. Si ita testatus sit paterfamilias, ut à primo quidem gradu filium præteriret, à secundo solo exheredaret, Sabinus, & Cassius, & Julianus putant, perempto primo gradu, testamentum ab eo gradu exordium capere, unde filius exheredatus est: quæ sententia comprobata est.

4. IDEM [lib. 3 ad Sabinum].

PLacet, omnem masculum posse posthumum heredem scribere, sive jam maritus sit, sive nondum uxorem duxerit: nam & maritus repudiare uxorem potest, & qui non duxit uxorem postea maritus effici. Nam & cum maritus posthumum heredem scribit, non utique is solus posthumus scriptus videtur, qui ex ea, quam habet uxorem, ei natus est, vel [is], qui tunc in utero est, verum is quoque, qui ex quacunque uxore nascatur.

5. JAVOLENUS lib. 1 ex Cassio.

IDeoque qui posthumum heredem instituit, si post testamentum factum mutavit matrimonium, is institutus videtur, qui ex posteriore matrimonio natus est.

6. ULPIANUS lib. 3 ad Sabinum.

SEd est *quæsitum*, an is qui generare facile non possit, posthumum heredem facere possit? Et scribit Cassius, & Javolenus, posse: nam & uxorem ducere & adoptare potest. Spadonem quoque posse posthumum heredem scribere, & Labeo & Cassius scribunt: quoniam nec ætas nec sterilitas ei rei impedimento est. §. 1. Sed si *castratus* sit, Julianus Proculi opinionem secutus, non putat posthumum heredem posse instituere: quo jure utimur. §. 2. *Hermaphroditus* plane, si in eo virilia prævalebunt, posthumum heredem instituere poterit.

7. PAULUS [lib. 1 ad Sabinum].

SI filius, qui in potestate est, præteritus sit, & vivo patre decedat: testamentum non valet, nec superius rumpetur. & eo jure utimur.

8. POMPONIUS [lib. 1 ad Sabinum].

SI primo herede instituto, filium exheredavero, à secundo autem substituto non exheredavero, &, dum pendet an prior aditurus sit, filius decesserit: secundum sententiam, qua utimur, non erit secundus heres, quasi ab initio inutiliter institutus, cum ab eo filius exheredatus non sit. † Quod si in posthumo filio idem acciderit, ut natus vivo patre, à quo exheredatus sit, moriatur, eadem dicenda erunt de substituto: quoniam, cum est natus filius, loco ejus est, qui superstes est.

9. PAULUS [lib. 1 ad Sabinum].

SI quis posthumos, quos per ætatem aut valetudinem habere forte non potest, heredes instituit: superius testamentum rumpitur: quod natura magis in homine generandi & consuetudo spectanda est, quam temporale vitium, aut valetudo, propter quam abducatur homo à generandi facultate. §. 1. Sed si ex ea, quæ alii nupta sit, posthumum quis heredem instituerit: ipso jure non valet, quod turpis sit institutio. §. 2. Si filium exheredavero, nepotemque ex eo præteriero, & alium heredem instituero, & supervixerit filius post mortem meam, licet ante aditam hereditatem decesserit: non tamen nepotem rupturum testamentum, Julianus, & Pomponius, & Marcellus ajunt. † Diversumque est, si in hostium potestate filius sit, & decesserit in eodem statu. rumpit enim his casibus nepos testamentum: quod moriente avo filii jus pependerit, non abscissum [ut superiore casu fuerit]. Sed & si heres institutus omiserit hereditatem, erit legitimus heres: quoniam hæc verba, *si intestato moritur*, ad id tempus referuntur, quod testamentum destituitur, non quod moritur. §. 3. Sed si ex ea, quam nefas sit ducere, posthumum heredem instituero, non putat rumpi testamentum Pomponius. §. 4. Sed, si per adoptionem sororem factam habeam, potero posthumum ex ea heredem instituere: quia, adoptione soluta, possum eam ducere uxorem.

10. POMPONIUS [lib. 1 ad Sabinum].

COmmodissime is, qui nondum natus [est], ita heres instituitur, *sive vivo me, sive mortuo, natus fuerit, heres esto*: aut etiam pure, neutrius temporis habita mentione. si alteruter casus omissus fuerit, eo casu, qui omissus sit, natus rumpit testamentum. quia [hic filius] nec sub conditione quidem scriptus heres intelligitur, qui in hunc casum nascitur, qui non est testamento apprehensus.

11. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

IN suis heredibus evidentius apparet, continuationem dominii eo rem perducere, ut nulla

nulla videatur hereditas fuisse: quasi olim hi domini essent, qui etiam vivo patre quodammodo domini existimantur. unde etiam filiusfamilias appellatur, sicut paterfamilias: sola nota hac adjecta, per quam distinguitur genitor ab eo, qui genitus sit. itaque post mortem patris non hereditatem percipere videntur; sed magis liberam bonorum administrationem consequuntur: hac ex causa, licet non sint heredes instituti, domini sunt; nec obstat, quod licet eos exheredare, quod & occidere licebat.

12. ULPIANUS lib. 9 ad Sabinum.

QUod dicitur filium natum rumpere testamentum, natum accipe, & si exsecto ventre editus sit: nam & hic rumpit testamentum, scilicet si nascatur in potestate. §. 1. Quid tamen, si non integrum animal editum sit, cum spiritu tamen: an adhuc testamentum rumpat? & [hoc] tamen rumpit.

13. JULIANUS lib. 29 Digestorum.

SI ita scriptum sit, *Si filius mihi natus fuerit, ex besse heres esto* [*ex reliqua parte uxor mea heres esto*]*: si verò filia mihi nata fuerit, ex triente heres esto: ex reliqua parte uxor heres esto*; & filius, & filia nati essent: dicendum est, assem distribuendum esse in septem partes, ut ex his filius quatuor, uxor duas, filia unam partem habeat: ita enim secundum voluntatem testantis, filius altero tanto amplius habebit, quam uxor; item uxor altero tanto amplius, quam filia. licet enim subtili juris regulæ conveniebat, ruptum fieri testamentum, attamen, quum ex utroque nato testator voluerit uxorem aliquid habere, ideo ad hujusmodi sententiam humanitate suggerente decursum est: quod etiam Juventio Celso apertissime placuit. §. 1. Regula est Iuris Civilis, qua constitutum est, *hereditatem adimi non posse*: propter quam liber & heres esse jussus, quamvis dominus ademerit eodem testamento libertatem, nihilominus & libertatem & hereditatem habebit. §. 2. Testamentum, quod hoc modo scribitur, *Titius post mortem filii mei heres esto, filius exheres esto*, nullius momenti est: quia filius post mortem suam exheredatus est. quare & contra tabulas paternorum libertorum hujusmodi filius bonorum possessionem accipere poterit.

14. AFRICANUS [lib. 4 Quæstionum].

SI posthumus à primo gradu exheredatus, à secundo præteritus sit: quamvis eo tempore nascatur, quo ad heredes primo gradu scriptos pertineat hereditas, secundum tamen gradum vitiari placet, ad hoc, ut prætermittentibus institutis ipse heres existat: imo & si defuncto eo heredes instituti omiserint hereditatem, non posse substitutos adire. Itaque & si à primo gradu exheredatus, à secundo præteritus, à tertio exheredatus sit, & viventibus primis & deliberantibus decedat: quæri solet, omittentibus primis aditionem, utrum ad eos, qui tertio gradu scripti sint, an potius ad legitimos heredes pertineat hereditas? quo & ipso casu rectius existimari putavit, ad legitimos eam pertinere. Nam & cum duobus heredibus institutis, & in singulorum locum facta substitutione, à primis exheredatus posthumus, à secundis præteritus fuerit: si alter ex institutis omiserit, quamvis posthumus excludatur, non tamen magis substitutum admitti. §. 1. Quod vulgo dicitur, *eum gradum, à quo filius præteritus sit, non valere*, non usquequaque verum esse [ait]: nam si primo gradu heres institutus sit filius, non debere eum à substitutis exheredari: ideoque si filio & Titio heredibus institutis, Titio Mævius substitutus sit, omittente Titio hereditatem, Mævium eam adire posse, quamvis filius secundo gradu exheredatus non sit. §. 2. Si quis ita scripserit, *Ille, quem scio ex me natum non esse, exheres esto*: hanc exheredationem ita nullius momenti esse ait, si probetur ex eo natus. non enim videri quasi filium exheredatum esse: cum *elogium* pater, cum filium exheredaret, proposuisset, [&] adjecisset propter eam causam exheredare, probaturque patrem circa causam exheredationis errasse.

15. ULPIANUS [lib. 1 ad Sabinum].

IDem est & si ita dixerit, *Ille illius filius exheres esto*, patrem ei adulterum per errorem adsignans.

16. AFRICANUS [lib. 4 Quæstionum].

SI filius heres institutus sit, omisso posthumo, filioque substitutus nepos ex eo sit: si interim moriatur filius, posthumo non nato, nepotem tam patri, quam avo suum heredem futurum. quod si nemo filio substitutus sit, & solus ipse institutus sit, tunc, quia eo tempore, quo is moriatur, certum esse incipit, neminem ex eo testamento heredem fore, ipse filius intestato patri heres existat: sicut evenire solet, cum sub ea conditione, quæ in ipsius potestate erit, filius heres institutus, prius quam ei pareret, moriatur.

17. FLORENTINUS lib. 10 Institut.

FIlii etiam hoc modo exheredantur, *filius exheres sit, filius exheres erit*.

18. ULPIANUS [lib. 57 ad Edictum.]

MUlti non notæ causa exheredant filios, nec ut eis obsint, sed ut eis consulant (utputa impuberibus): eisque fideicommissam hereditatem dant.

19. PAULUS [lib. 1 ad Vitellium].

CUm quidam filiam ex asse heredem scripsisset, filioque quem in potestate habebat, decem legasset, adjecit, [&] *in cætera parte exheres mihi erit*: & quæreretur, an recte exheredatus videretur? Scævola respondit, non videtur: & in disputando adjiciebat, ideo non valere, quoniam nec fundi exheres esse jussus, recte exheredaretur. aliamque causam esse institutionis, quæ benigne acciperetur: exheredationes autem non essent adjuvandæ.

20. MODESTINUS [lib. 2 Pandectarum].

SUb conditione filius heres institutus, si pendente conditione adrogandum se dedit, necessarius heres non erit.

21. POMPONIUS lib. 2 ad Quintum Mucium.

SI filium nominatim exheredavero, & eum postea heredem instituero, heres erit.

22. TERENTIUS CLEMENS [lib. 17 ad Legem Juliam & Papiam].

CUm posthumus sub conditione instituitur, si prius quam nascatur, conditio exstiterit: non rumpitur testamentum posthumi adgnatione.

23. PAPINIANUS [lib. 12 Quæstionum].

FIlio, quem pater post emancipationem à se factam, iterum adrogavit, exheredationem ante scriptam nocere dixi. nam in omni fere Jure sic observari convenit, ut veri patris adoptivus filius numquam intelligatur: ne imagine naturæ veritas adumbretur, videlicet quod non translatus, sed redditus videretur. nec multum puto referre, quod ad propositum attinet, quod loco nepotis filium exheredatum pater adrogavit. §. 1. Si Titius heres institutus, loco nepotis adoptetur: defuncto postea filio, qui

qui pater videbatur, nepotis successione non rumpitur testamentum ab eo, qui heres invenitur.

24. PAULUS [lib. 9 Quæstionum.]

Posthuma sub conditione heres instituta, si pendente conditione vivo patre nascatur, rumpit testamentum.

25. IDEM [lib. 12 Responsorum.]

Titius testamento heredem instituit, & filium habens sic exheredationem posuit: *cæteri omnes filii filiæque mea exheredes sunto.* Paulus respondit, filium recte exheredatum videri. † Postea consultus, an videatur exheredatus, quem pater putavit decessisse? Respondit, filios & filias nominatim exheredatos proponi: de errore autem patris, qui intercessisse proponitur, apud judicem agi oportere. §. 1. Lucius Titius, cum suprema sua ordinaret in civitate, & haberet neptem ex filia prægnantem rure agentem, scripsit *id, quod in utero haberet, ex parte heredem*: Quæro, cum ipsa die, qua Titius ordinaret testamentum in civitate, hora diei sexta, eodem die [albescente cælo], rure sit enixa Mævia masculum, an institutio heredis valeat: cum, quo tempore scriberetur testamentum, jam editus esset partus? Paulus respondit, verba quidem testamenti ad eum pronepotem directa videri, qui post testamentum factum nasceretur: sed si (ut proponitur) eadem die, qua testamentum factum est, neptis testatoris, antequam testamentum scriberetur, enixa esset, licet ignorante testatore, tamen institutionem jure factam videri, [recte] responderi.

26. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

Filiusfamilias si militet, ut paganus nominatim à patre aut heres scribi aut exheredari debet: jam sublato Edicto Divi Augusti, quo cautum fuerat, ne pater filium militem exheredet.

27. IDEM [lib. 3 ad Neratium].

Posthumum ex qualibet vidua natum sibi filium heredem instituere potest.

28. TRYPHONINUS [lib. 20 Disputationum].

Filius à patre, cujus in potestate est, sub conditione, quæ non est in ipsius potestate, heres institutus, & in defectum conditionis exheredatus, decessit pendente etiam tunc conditione tam institutionis, quam exheredationis: Dixi, heredem eum ab intestato mortuum esse, quia dum vivit, neque ex testamento heres, neque exheredatus fuit. Herede autem scripto ex parte filio, coheres post mortem filii institui potest. §. 1. Filiusfamilias miles de castrensi peculio fecit testamentum, habens filium in ejusdem potestate: cum militare desisset, patre eodemque avo defuncto, quæsitum est, an rumpetur ejus testamentum? Non quidem adoptavit, nec hodie ei natus est filius, nec priore subducto de potestate suo herede ulterior successit in proximum locum: sed tamen in potestate sua habere cœpit, quem non habebat; simulque paterfamilias factus est, & filius sub ejus recidit potestate: Rumpetur ergo testamentum. Sed si heres institutus, vel exheredatus iste ejus filius, non rumpitur: quia nullo circa eum novo facto, sed ordine quodam naturali nactus est potestatem. §. 2. Si quis ex certa uxore natum scribit heredem, in periculum rumpendi testamentum deducit, ex aliena susceptis liberis.

§. 3. Si quis eo tempore, quo nondum ejus uxor esse posset, testator natum ex ea scripsit heredem: an postea contracto licito matrimonio natus, heres ex testamento esse possit, quæritur. veluti si scribas hodie heredem, qui tibi ex Titia natus erit, quando Titia ancilla, vel minor annis vigintiquinque ea, cujus pater tuus tutelam administravit, aut tutor tu ipse fuisti; postea [Titia] uxor justa tibi fuerit, vel libertatem adepta, aut tempore annorum vigintiquinque, & utilis anni, & rationum allegatione: an natus heres esse possit? Nemo certe dubitabit, ex Titia, quæ tunc propter tenorem ætatis uxor duci non potuit, quando testamentum fiebat, natum postea ea uxore ducta, heredem esse posse. Et generaliter nato post testamentum herede scripto, aditus est ad hereditatem, in qualicunque statu testamenti faciendi tempore fuit, quæ postea testatori civiliter nupta est.

§. 4. Quid autem, si filium post testamentum natum ex besse, filiam autem post testamentum natam ex triente scripsit heredem, nec ullum coheredem dedit, nec substituit invicem alium? Unus natus solus ex testamento fit heres.

29. SCÆVOLA [lib. 6 Quæstionum].

Gallus sic posse institui posthumos nepotes induxit: *Si filius meus, vivo me, morietur, tunc si quis mihi ex eo nepos, sive quæ neptis, post mortem meam in decem mensibus proximis, quibus filius meus moreretur, natus, nata erit, heredes sunto.* §. 1. Quidam recte admittendum credunt, etiam si non exprimat de morte filii, sed simpliciter instituat, ut eo casu valeat, qui ex verbis concipi possit. §. 2. Idem credendum est Gallum existimasse & de pronepote, ut dicat testator, *si [me] vivo nepos decedat, tunc qui ex eo pronepos*, & cætera. §. 3. Sed & si vivo filio, jam mortuo pronepote, cujus uxor prægnas esset, testamentum faceret, potest dicere: *si me vivo filius decedat, tunc qui pronepos.*

§. 4. Num si & filius & nepos vivant, concipere utrisque mortuis, vivo se, tunc qui pronepos nasceretur, poterit? Quod similiter admittendum est: ita sane, si prius nepos, deinde filius decederet, ne successione testamentum rumperetur. §. 5. Et quid, si tantum in mortis filii casum conciperet. Quid enim, si aquæ & ignis interdictione peteretur? Quid, si nepos, ex quo pronepos institueretur, ut ostendimus, emancipatus esset? Hi enim casus & omnes, ex quibus suus heres post mortem scilicet avi nasceretur, non pertinent ad Legem Velleam. Sed ex sententia Legis Velleæ, & hæc omnia admittenda sunt, ut ad similitudinem mortis, cæteri casus admittendi sint. §. 6. Quid si, qui filium apud hostes habebat, testaretur? quare non induxere, ut si antea quam filius ab hostibus rediret, quamvis post mortem patris, decederet, tunc deinde nepos, vel etiam adhuc illis vivis post mortem scilicet avi nasceretur, non rumperet? nam hic casus ad Legem Velleam non pertinet. Melius ergo est, ut in ejusmodi utilitate, præsertim post Legem Velleam, quæ & multos casus rumpendi abstulit, interpretatio admittatur, ut instituens nepotem, qui sibi post mortem suus nasceretur, recte instituisse videatur, quibuscunque casibus nepos post mortem natus suus esset, rumperetque præteritus: atque etiam si generaliter, *quidquid sibi liberorum natum erit post mortem*, aut, *quicunque natus fuerit*, sit institutus; si suus nasceretur. §. 7. Si ejus, qui filium habeat, [&] nepotem ex eo instituat, nurus prægnas ab hostibus capta sit, ibique vivo avo & ejus filio pariat, mox ille post mortem patris atque avi redeat: utrum hic casus ad Legem Velleam

leam respiciat, an ad jus antiquum aptandus sit; possitque vel ex jure antiquo, vel ex Vellea institutus non rumpere? quod quærendum est, si jam mortuo filio, pronepotem instituat, redeatque mortuo. Sed cum testamentum ab eo non rumpitur, nihil refert, utrum ex jure antiquo an ex Lege Vellea excludatur. §. 8. Forsitan addubitet quis, an istis casibus, si nepos post testamentum nascatur, vivo patre suo, deinde ex eo concipiatur, isque vivo patre deinde avo nascatur: an non potuerit heres institui, quia pater ipsius non recte institutus esset: Quod minime est expavescendum: hic enim suus heres nascitur, & post mortem nascitur. §. 9. Ergo & si pronepos admittetur, qui natus erit ex nepote, postea vivo filio, atque si ex eo natus esset, adoptatur. §. 10. In omnibus his speciebus illud servandum est, ut filius duntaxat, qui est in potestate, ex aliqua parte sit heres institutus: nam frustra exheredabitur post mortem suam. quod non esse necessario in eo filio, qui apud hostes [est], si ibi decedat: & in nepote certe, & pronepote. quorum si liberi heredes instituantur, institutionem numquam exigemus: quia possunt præteriri. §. 11. Nunc de LEGE VELLEA videamus. voluit VIVIS NOBIS NATOS SIMILITER NON RUMPERE TESTAMENTUM. §. 12. Et videtur *primum caput* eos spectare, qui, cum nascerentur, sui heredes futuri essent. Et rogo: si filium habeas, & nepotem nondum natum tantum ex eo heredem instituas, filius decedat, mox vivo te nepos nascatur? Ex verbis dicendum est non rumpi testamentum. ut non solum illud primo capite notaverit, si nepos, qui eo tempore instituatur, quo filius non sit: verum & si vivo patre nascatur. quid enim necesse est, tempus testamenti faciendi respici, cum satis sit observari id tempus, quo nascitur? nam etsi ita verba sunt, QUI TESTAMENTUM FACIET, IS OMNIS VIRILIS SEXUS, QUI EI SUUS HERES FUTURUS ERIT, & cætera: ETIAMSI [VIVENTE] PARENTE VIVO NASCANTUR.

§. 13. *Sequenti parte*, succedentes in locum liberorum non vult [Lex] rumpere testamentum: & ita interpretandum est, ut si & filium, & nepotem, & pronepotem habeas, mortuis utrisque, pronepos institutus succedens in sui heredis locum, non rumpat. Et bene verba se habent, SI QUIS EX SUIS HEREDIBUS SUUS HERES ESSE DESIERIT, ad omnes casus pertinentia, quos supplendos Galli Aquilii sententia diximus: Nec solum si nepos vivo patre decedat, nec succedens pronepos avo mortuo rumpat, sed & si supervixit patri, ac decedat, dummodo heres institutus sit, aut exheredatus.

§. 14. Videndum, num hac posteriore parte, SI QUIS EX SUIS HEREDIBUS SUUS HERES ESSE DESIERIT, LIBERI EJUS, & cætera, IN LOCUM SUORUM SUI HEREDES SUCCEDUNTO, possit interpretatione induci, ut si filium apud hostes habens nepotem ex eo heredem instituas, non tantum si vivo te filius decedat, sed etiam post mortem, antequam ab hostibus reversus fuerit, succedendo non rumpet: nihil enim addidit, quo significaret tempus; nisi quod [licet audenter] possis dicere, vivo patre hunc suum heredem esse desisse, licet post mortem decedat, quia nec redit, nec potest redire.

§. 15. Ille casus in difficili est, [si] filium habeas, & nepotem nondum natum instituas, isque nascatur vivo patre suo, ac mox pater decedat: non enim suus heres est tempore, quo nascatur, nec posteriori alii succedendo prohiberi videtur rumpere, quam qui jam natus erit. Denique [&] superiore capite, ut liceat institui nondum natos, qui cum nascentur sui erunt, permitti: posteriore capite non permittit institui, sed vetat rumpi: neve ob eam rem minus ratum esset, quod succedit. Porro procedere debet, ut utiliter sit institutus, (quod nullo jure potuit) qui nondum natus erat. Juliano tamen videretur, duobus quasi capitibus Legis commixtis, in hoc quoque inducere Legem, ne rumpantur testamenta. §. 16. Quæremus tamen, cum recepta est Juliani sententia, an, si nascatur nepos vivo patre suo, deinde emancipetur, sponte adire possit hereditatem? Quod magis probandum est: nam emancipatione suus heres fieri non potuit.

30. GAIUS lib. 17 ad Edictum provinciale.

INter cætera, quæ ad ordinanda testamenta necessario desiderantur, principale jus est de liberis heredibus instituendis, vel exheredandis: ne præteritis istis, rumpatur testamentum. namque filio, qui in potestate est, præterito, inutile est testamentum.

31. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

DUm apud hostes est filius, pater jure fecit testamentum, & recte eum præteriit: cum si in potestate esset filius, nihil valiturum esset testamentum.

32. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

SI filio emancipato exheredato, is, qui in potestate est, præteritus sit: ipse quidem emancipatus, si contra tabulas petat, nihil agit; ab intestato autem & suus & emancipatus venient.

TIT. III.

DE INJUSTO, RUMPTO, IRRITO FACTO TESTAMENTO.

1. PAPINIANUS [lib. 1 Definitionum].

TEstamentum aut non jure factum dicitur, ubi *solemnia juris* defuerunt: aut nullius esse momenti, cum filius, qui fuit in patris potestate, præteritus est: aut rumpitur alio testamento, ex quo heres existere poterit, vel adgnatione sui heredis: aut in irritum constituitur, non adita hereditate.

2. ULPIANUS [lib. 2 ad Sabinum].

TUnc autem prius testamentum rumpitur, cum posterius ritè perfectum est: nisi forte posterius vel jure militari sit factum, vel in eo scriptus est qui ab intestato venire potest: tunc enim & posteriore non perfecto superius rumpitur.

3. IDEM lib. 3 ad Sabinum.

POsthumi per virilem sexum descendentes, ad similitudinem filiorum nominatim exheredandi sunt, ne testamentum adgnascendo rumpant. §. 1. Posthumos autem dicimus eos [duntaxat], qui post mortem parentis nascuntur. Sed & hi, qui post testamentum factum in vita nascuntur, ita demum per Legem Velleam rumpere testamentum prohibentur, si nominatim sint exheredati. §. 2. Unde etiam ante heredis institutionem, vel inter medias heredum institutiones, vel inter gradus exheredari possunt: nam Divus Marcus decrevit, idem in posthumo, quod in filio, servandum: nec ratio diversitatis reddi potest. §. 3. Ex his apparet, aliam causam esse filiorum superstitum,

aliam posteriorum: illi injustum faciunt, hi rumpunt; illi semper, hi, si nascantur, nec inveniant se exheredatos. §.4. Sed & si sit ante hoc aliud testamentum, à quo posthumus exheredatus sit: placet, sive post mortem testatoris nascatur, sive vivo testatore, utrumque ruptum esse, & superius per inferius, & inferius per posthumum. §.5. Nominatim autem exheredatus posthumus videtur, sive ita dixerit, *Quicunque mihi nasceretur*; sive ita; *ex Seia*: sive ita, *venter exheres esto*. Sed & si dixerit, *posthumus exheres esto*, natus vel post mortem, vel vivo testatore, non rumpet. §.6. Licet autem posthumus præteritus adgnascendo rumpat, tamen interdum evenit, ut pars testamenti rumpatur. utputa si proponas, à primo gradu posthumum exheredatum, à secundo præteritum: nam hic primus gradus valet, secundus ruptus est.

4. IDEM [lib. 4 Disputationum].

DEnique & deliberantibus primo gradu scriptis heredibus, qui secundo gradu scripti sunt heredes obtinere hereditatem non possunt: gradu enim rumpto, & infirmato, amplius hereditas inde obtineri non potest.

5. IDEM [lib. 3 ad Sabinum].

NAm, & si sub conditione sit heres institutus quis, à quo posthumus non est exheredatus, tamen pendente conditione rumpitur gradus, ut & Julianus scripsit. † Sed & si sit ei substitutus quis, etiam deficiente conditione primi gradus, non admittetur substitutus: à quo scilicet posthumus exheredatus non est. Puto igitur, existente quidem conditione primi gradus, posthumo potius locum fore: post defectum autem conditionis natus posthumus gradum non rumpit; quia nullus est. Rumpendo autem testamentum, sibi locum facere posthumus solet, quamvis filius sequentem gradum, à quo exheredatus est, patiatur valere. Sed si à primo gradu præteritus, à secundo exheredatus sit, si eo tempore nascatur posthumus, quo aliquis ex institutis vixit, totum testamentum ruptum est: nam tollendo primum gradum, sibi locum facit.

6. IDEM [lib. 10 ad Sabinum].

SI quis, filio exheredato, nuru prægnante relicta, decesserit, & extraneum sub conditione instituerit; & pendente conditione, post mortem patris, vel deliberante herede instituto de adeunda hereditate, exheredatus filius decesserit, & nepos fuerit natus: an rumpat testamentum? & dicemus testamentum non rumpi: cum nec exheredari hujusmodi nepos deberet ab avo, quem pater præcedebat. † Plane, si forte institutus omiserit hereditatem, hunc avo suo futurum heredem ab intestato, non dubitatur. Utrumque propriis rationibus. nam adgnascendo quidem is rumpit, quem nemo præcedebat mortis tempore: ab intestato vero is succedit, [cui] ante eum alii non est delata hereditas. non fuisse autem filio delatam hereditatem apparet, cum deliberante instituto decesserit. Sed hæc ita, si mortis avi tempore in utero nepos fuit: cæterum si postea conceptus est, Marcellus scribit, neque ut suum, neque ut nepotem aut cognatum ad hereditatem, vel ad bonorum possessionem posse admitti. §.1. Sed si pater ejus, qui mortis avi tempore in utero fuit, apud hostes erat, nepos iste, patre in eadem causa decedente, post mortem avi succedendo, testamentum rumpet: quia suprascripta persona ei non obstat; nec enim creditur in rebus humanis fuisse, cum in ea causa decedat; quamquam captivus reversus, patris sui inju stum faceret testamentum, in eo præteritus. §.2. Sive autem in civitate nepos fuit conceptus, sive apud hostes: quoniam datur & partui postliminium, succedendo testamentum rumpit. §.3. Succedendo itaque sui non rumpunt, sive fuerint instituti, vel exheredati ab eo gradu, ad quem hereditas defertur: scilicet si gradus ille valeat.

§.4. Quocunque autem modo parentes præcedentes in potestate esse desierint, succedentes liberi, si fuerint instituti vel exheredati, non rumpent testamentum, sive per captivitatem, sive per mortem, vel pœnam. §.5. *Irritum* fit testamentum, quotiens ipsi testatori aliquid contigit: puta si civitatem amittat per subitam servitutem; ab hostibus (verbi gratia) captus; vel si major annis viginti venum se dari passus sit ad [actum] gerendum, [pretiumve] participandum. §.6. Sed & si quis fuerit capite damnatus, vel ad bestias, vel ad gladium, vel alia pœna, quæ vitam adimit, testamentum ejus irritum fiet: [&] non tunc, cum consumptus est, sed cum sententiam passus est. nam pœnæ servus efficitur. Nisi forte miles fuit ex militari delicto damnatus: nam huic permitti solet testari, ut Divus Hadrianus rescripsit: &, credo, jure militari testabitur. † Qua ratione igitur damnato ei testari permittitur? numquid, & si quod ante habuit factum testamentum, si ei permissum sit testari, valeat? an vero pœna irritum factum reficiendum est? &, si militari jure ei testandum sit, dubitari non oportet, quin, si voluit id valere, fecisse id credatur. §.7. Ejus, qui deportatur, non statim irritum fiet testamentum, sed cum Princeps factum comprobaverit: tunc enim, & capite minuitur. † Sed & si de decurione puniendo, vel filio, nepoteve, Præses scribendum Principi interlocutus est, non puto statim servum pœnæ factum: licet in carcere soleant, diligentioris custodiæ causa, recipi. nec hujus igitur testamentum irritum fiet, prius quam Princeps de eo supplicium sumendum rescripserit; proinde, si ante decesserit, utique testamentum ejus valebit, nisi mortem sibi conscivit. Nam eorum, qui mori magis quam damnari maluerint ob conscientiam criminis, testamenta irrita Constitutiones faciunt, licet in civitate decedant. Quod si quis tædio vitæ, vel valetudinis adversæ impatientia, vel jactationis, ut quidam Philosophi: in ea causa sunt, ut testamenta eorum valeant. † Quam distinctionem in militis quoque testamento Divus Hadrianus dedit Epistula ad Pomponium Falconem: ut, siquidem ob conscientiam delicti militaris mori maluit, irritum sit ejus testamentum: quod si tædio vitæ, vel dolore, valere [testamentum]; aut si intestato decessit, cognatis, aut si non sint, legioni ista sint vindicanda.

§.8. Hi autem omnes, quorum testamenta irrita damnatione fieri diximus, si provocaverint, capite non minuuntur: atque ideo neque testamenta, quæ antea fecerunt, irrita fient: & tunc testari poterunt. Hoc enim sæpissime est constitutum. nec videbuntur, quasi de statu suo dubitantes, non habere testamenti factionem: sunt enim certi status, nec ipsi de se interim certi. §.9. Quid tamen, si appellationem ejus Præses non recepit, sed Imperatori scribendo pœnam remoratus est? puto, hunc quoque suum statum interim retinere, nec testamentum irritum fieri: nam (ut est Oratione D. Marci expressum) tametsi provocantis, vel ejus, pro

quo

quo provocatur, appellatio non fuerit recepta, pœna tamen sustinenda est, quoad Princeps rescripserit ad literas Præsidis, & libellum rei cum literis missum. nisi forte latro manifestus, vel seditio prærupta, factioque cruenta, vel alia justa causa, quam mox Præses literis excusavit, moram non recipiant, non pœnæ festinatione, sed præveniendi periculi causa: tunc enim punire permittitur, deinde scribere.

§. 10. Quid, si quis fuerit damnatus illicite, pœna non sumpta? an testamentum ejus irritum fiat, videamus: ut puta decurio ad bestias, an capite minuatur, testamentumque ejus irritum fiat? Et non puto: cum sententia eum non tenuerit. Ergo, & si quis eum, qui non erat jurisdictionis suæ, damnaverit: testamentum ejus non erit irritum, quemadmodum est constitutum. §. 11. Sed ne eorum quidem testamenta rata sunt, [sed irrita fient,] quorum memoria post mortem damnata est, ut puta ex causa Majestatis, vel alia tali [causa].

§. 12. Quatenus tamen diximus, ab hostibus capti testamentum irritum fieri, adjiciendum est, postliminio reversi vires suas recipere jure postliminii: aut, si ibi decedant, Lege Cornelia confirmari. Ergo & si quis damnatus capite, in integrum indulgentia Principis sit restitutus, testamentum ejus convalescet. §. 13. Filiifamilias veterani sui juris morte patris factum testamentum irritum non fieri constat: nam, quantum ad testandum de castrensi peculio, pro patrefamilias habendus est: & ideo nec emancipatione irritum fieri militis vel veterani testamentum, verum est.

7. ULPIANUS lib. 10 ad Sabinum.

SI miles jure civili testamentum fecerit, & primo gradu heredem eum scripserit, quem jure militari poterat; secundo, eum, quem communi jure potest; & post annum missionis decesserit: primus gradus irritus fiet, & à secundo incipiet testamentum.

8. IDEM [lib. 11 ad Sabinum].

VErum est, adoptione vel adrogatione filii filiæve testamentum rumpi: quoniam sui heredis adgnatione solet rumpi. §. 1. Filia cum emancipatur, vel nepos, quia una mancipatione exeunt de potestate, testamentum rumpunt.

9. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

SI pater ab hostibus capiatur, filio manente in civitate: reverso eo, non rumpitur testamentum.

10. IDEM [lib. 1 ad Vitellium].

SEd nec filius postliminio rediens rumpit patris testamentum, ut Sabinus existimavit.

11. ULPIANUS [lib. 46 ad Edictum].

SI binæ *tabulæ* proferantur diversis temporibus factæ, unæ prius, aliæ postea, utræque tamen septem testium signis signatæ; & apertæ posteriores *vacua* inventæ sint [id est, nihil scriptum habentes omnino]: superius testamentum non est ruptum: quia sequens nullum est.

12. IDEM lib. 4 Disputationum.

POsthumus præteritus, vivo testatore natus decessit: licet juris scrupulositate, nimiaque *subtilitate* testamentum ruptum videatur, attamen si signatum fuerit testamentum, bonorum possessionem secundum tabulas accipere heres scriptus potest, remque obtinebit, ut & Divus Hadrianus & Imperator noster rescripserunt. Idcirco [que] legatarii & fideicommissarii habebunt ea, quæ sibi relicta sint, securi. † Idem & circa injustum & irritum testamentum erit dicendum, si bonorum possessio data fuerit ei, qui rem ab intestato auferre possit.

§. 1. Si paganus, qui habebat jam factum testamentum, aliud fecisset, & in eo comprehendisset, fidei heredis committere, ut priores tabulæ valerent: omnimodo prius testamentum ruptum est: [quo] rupto, potest quæri, an vice codicillorum id valere deberet? Et cum hæc verba sint fideicommissi, & sine dubio universa, quæ illic scripta sunt, in causa fideicommissi erunt, non solum legata, & fideicommissa, sed & libertates, & heredis institutio.

13. GAIUS lib. 2 Institutionum.

P*Osthumorum loco* sunt & hi, qui in sui heredis loco succedendo, quasi adgnascendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce, si filium, & ex eo nepotem neptemve in potestate habeam, quia filius gradu præcedit, is solus jura sui heredis habet; quamvis nepos quoque, & neptis ex eo, in eadem potestate sint: sed si filius meus me vivo morietur, aut qualibet ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisve in ejus loco succedere; & eo modo jura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpat mihi testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel exheredare nominatim debeo, ne non jure faciam testamentum, ita & nepotem, neptemve ex eo necesse est mihi vel heredem instituere, vel exheredare; ne forte, me vivo filio mortuo, succedendo in locum ejus, nepos neptisve, quasi adgnatione rumpat testamentum: idque Lege Junia Vellea provisum est.

14. PAULUS [lib. singul. de Adsignatione libertorum].

SI ita facta sit exheredatio, *Si filius natus, natave sit, exheres esto:* utrisque natis, non rumpitur testamentum.

15. JAVOLENUS [lib. 4 Epistularum].

QUi uxorem prægnatem habebat, in hostium potestatem pervenit: Quæro, filio nato, quo tempore testamentum in civitate factum rumpatur? & si filius ante moriatur, quam pater, an scripti heredes hereditatem habituri sint? Respondi: Non puto dubium esse, quin per Legem Corneliam, quæ de confirmandis eorum testamentis qui in hostium potestate decessissent lata est, nato filio, continuo ejus testamentum, qui in hostium potestate sit, rumpatur: Sequitur ergo, ut ex eo testamento hereditas ad neminem perveniat.

16. POMPONIUS [lib. 2 ad Quintum Mucium].

CUm in *secundo testamento* heredem eum qui vivit instituimus, sive pure, sive sub conditione: si tamen conditio existere potuit, licet non extiterit, superius testamentum erit ruptum. † Multum autem interest, qualis conditio posita fuerit: nam aut in præteritum concepta ponitur, aut in præsens, aut in futurum. † *In præteritum concepta* ponitur, veluti, *Si Titius Consul fuit:* quæ conditio si vera est [(id est, si Titius consul fuit)] ita est institutus heres, ut superius testamentum rumpatur: tum enim ex hoc heres esset. si vero Titius Consul non fuit, superius testamentum non est ruptum. † Quod si *ad præsens tempus conditio* adscripta est herede instituto, veluti, *si Titius Consul est:* eundem exitum habet: ut, si sit, possit heres esse, & superius testamentum rumpatur; si non sit, nec possit heres esse, nec superius testamentum rumpatur. † *In futurum* autem *collatæ conditiones*, *si possi-*

si *possibiles* sunt, existere potuerunt, licet non exstiterint: efficiunt, ut superius testamentum rumpatur, etiam si non exstiterint. si vero *impossibiles* sunt, veluti, *Titius, si digito cœlum tetigerit, heres esto*: placet, perinde esse quasi conditio adscripta non sit, quæ est impossibilis.

17. PAPINIANUS [lib. 5 Responsorum].

FIlio præterito, qui fuit in patris potestate, neque libertates competunt, neque legata præstantur, si præteritus fratribus partem hereditatis avocavit: Quod si bonis se patris abstinuit, licet subtilitas juris refragari videtur, attamen voluntas testatoris ex bono & æquo tuebitur.

18. SCÆVOLA [lib. 5 Quæstionum].

SI qui heres institutus est, à testatore adrogetur, potest dici satis ei factum: quia & antequam adoptetur, institutio ut in extraneo locum habebit.

19. IDEM lib. 6 Quæstionum.

SI ego & Titius instituti simus, & à nobis posthumus exheredatus sit, à substitutis nostris non sit exheredatus: Titio defuncto, ne ego quidem adire potero. jam enim proter instituti personam, à quo posthumus exheredatus est, in cujus locum substitutus vocatur, à quo posthumus exheredatus non est, ruptum est testamentum. §. 1. Sed si ego & Titius invicem substituti simus, quamvis in partem substitutionis exheredatus non sit: mortuo, vel repudiante Titio, me posse adire puto, & ex asse heredem esse. §. 2. In prima tamen specie, etsi vivat Titius, neque ego sine illo, neque ipse sine me adire poterit: quia incertum est, an adhuc altero omittente rumpatur testamentum. itaque simul adire possumus.

20. IDEM [lib. 13 Digestorum].

LUcius Titius, integra mente & valetudine, testamentum fecit, uti oportet: postea cum in valetudinem adversam incidisset, mente captus tabulas easdem incidit: Quæro, an heredes his tabulis instituti adire possint hereditatem? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non ideo minus adiri posse.

TIT. IV.

DE HIS, QUÆ IN TESTAMENTO DELENTUR, INDUCUNTUR, VEL INSCRIBUNTUR.

1. ULPIANUS [lib. 15 ad Sabinum.]

QUæ in testamento legi possunt, ea inconsulto deleta & inducta nihilo minus valent: consulto, non valent. Id vero, quod non jussu domini scriptum, inductum, deletumve est, pro nihilo est. *Legi* autem sic accipiendum, non intelligi, sed oculis perspici, quæ sunt scripta. Cæterum, si extrinsecus intelliguntur, non videbuntur legi posse: sufficit autem, si legibilia sint *inconsulto deleta*, sive ab ipso, sive ab alio, sed nolentibus. *Inducta* accipiendum est, & si perducta sint.

§. 1. Quod igitur incaute factum est, pro non facto est, si legi potuit. Et ideo & si novissime (ut solet) testamento fuerit adscriptum, LITURAS, INDUCTIONES, SUPERINDUCTIONES IPSE FECI: non videbitur referri ad ea, quæ inconsulto contigerunt. Proinde & si inconsulto superscripsit induxisse se, manebunt: &, si ademit, non erunt adempta. §. 2. Sed si legi non possunt, quæ inconsulto deleta sunt, dicendum est, non deberi: sed hoc ita demum, si ante consummationem testamenti factum est. §. 3. Sed consulto quidem deleta exceptione petentes repelluntur. inconsulto vero, non repelluntur, sive legi possunt, sive non possunt: quoniam si totum testamentum non exstet, constat valere omnia, quæ in eo scripta sunt. Et si quidem illud concidit testator, denegabuntur actiones: si vero alius invito testatore, non denegabuntur. §. 4. Et hereditatis portio adempta, vel tota hereditas, si forte sit substitutus, jure facta videbitur: non quasi adempta (quoniam hereditas semel data, adimi facile non potest, sed quasi nec data.

§. 5. Si quis codicillos in testamento confirmavit, & codicillis aliquid adscripsit, mox delevit, ita ut appareat: an debeatur? Et Pomponius scribit, codicillos deletos non valere.

2. IDEM lib 4 Disputationum.

CAncellaverat quis testamentum [vel induxerat], etsi propter unum heredem facere dixerat, id postea testamentum signatum est: Quærebatur de viribus testamenti, deque portione ejus, propter quem se cancellasse dixerat? Dicebam, si quidem unius ex heredibus nomen induxerit, sine dubio cæteram partem testamenti valere, & ipsi soli denegari actiones: sed legata ab eo nominatim relicta debebuntur, si voluntas ea fuit testantis, ut tantum heredis institutio improbetur. Sed si instituti nomen induxit, & substituti reliquit, institutus emolumentum hereditatis non habebit. Sed si omnia nomina induxerit (ut proponitur), adscripserit autem, idcirco se id fecisse, quia unum heredem offensum habuit: multum interesse arbitror, utrum illum tantum fraudare voluit hereditate, an vero, causa illius, totum testamentum infirmare, ut licet unus inductionis causam præbuerit, verum omnibus offuerit. & si quidem soli ei ademptam voluit portionem, cæteris nihil nocebit inductio, non magis, quam si volens unum heredem inducere, invitus & alium induxerit: quod si putaverit totum testamentum delendum ob unius malum meritum, omnibus denegantur actiones. Sed an legatariis denegari actio debeat, quæstio est? in ambiguo tamen interpretandum erit, & legata deberi, & coheredum institutionem non esse infirmandam.

3. MARCELLUS lib. 29 Digestorum.

PRoxime in cognitione Principis, cum quidam heredum nomina induxisset, & bona ejus ut caduca à fisco vindicarentur, diu de legatis dubitatum est, & maxime de his [legatis], quæ adscripta erant his, quorum institutio fuerat inducta. Plerique etiam legatarios excludendos existimabant: quod sane sequendum ajebam, si omnem scripturam testamenti cancellasset. nonnullos opinari, id jure ipso perimi, quod inductum sit, cætera omnia valitura. Quid ergo? non & illud interdum credi potest, eum, qui heredum nomina induxerat, satis se consecuturum putasse, ut intestati exitum faceret? * sed in re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus justius est, quam tutius. Sententia Imperatoris Antonini Augusti, Pudente & Pollione Consulibus: *Cum Valerius Nepos, mutata voluntate, [&] inciderit testamentum suum, & heredum nomina induxerit: hereditas ejus, secundum Divi patris mei Constitutionem, ad eos, qui scripti fuerint, pertinere non videtur.* Et Advocatis fisci dixit: *Vos habetis judices vestros.* Vivius Zeno dixit: *Rogo, domine Imperator, audias me patienter: de legatis quid statues?* Antoninus Cæsar dixit: *videtur tibi voluisse testamentum valere, qui nomina heredum induxit?* Cornelius Priscianus

nus Advocatus Leonis dixit: *Nomina heredum tantum induxit*. Calpurnius Longinus Advocatus fisci dixit: *Non potest ullum testamentum valere, quod heredem non habet*. Priscianus dixit: *Manumisit quosdam, & legata dedit*. Antoninus Cæsar remotis omnibus cum deliberasset, & admitti rursus eosdem jussisset, dixit: *Causa præsens admittere videtur humaniorem interpretationem: ut ea duntaxat existimemus Nepotem irrita esse voluisse, quæ induxit*. Nomen servi, quem liberum esse jusserat, induxit: Antoninus rescripsit, liberum eum nihilominus fore. quod videlicet favore constituit libertatis.

4. PAPINIANUS [lib. 6 Responsorum].

PLuribus tabulis eodem exemplo scriptis unius testamenti voluntatem eodem tempore dominus solenniter complevit: si quasdam tabulas in publico depositas abstulit, atque delevit, quæ jure gesta sunt, præsertim cum ex cæteris tabulis, quas non abstulit, res gesta declaretur, non constituentur irrita. Paulus notat: Sed si, ut intestatus moreretur, incidit tabulas, & hoc adprobaverint hi, qui ab intestato venire desiderant, scriptis avocabitur hereditas.

TIT. V.

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

1. ULPIANUS [lib. 1 ad Sabinum].

QUi testatur, ab heredis institutione plerunque debet initium facere testamenti: licet etiam ab exheredatione, quam nominatim facit. Nam D. Trajanus rescripsit, posse nominatim etiam ante heredis institutionem filium exheredare. §. 1. Institutum autem heredem eum quoque dicimus, qui scriptus non est, sed solummodo nuncupatus. §. 2. Mutus & surdus recte heres institui potest. §. 3. Qui neque legaturus quid est, neque quemquam exheredaturus, quinque verbis potest facere testamentum, ut dicat, *Lucius Titius mihi heres esto*. † Hæc autem *scriptura* pertinet ad eum, qui non per scripturam testatur: qui poterit etiam tribus verbis testari, ut [dicat], *Lucius heres esto*. nam & *mihi*, & *Titius*, abundat.

§. 4. Si ex fundo fuisset aliquis solus institutus, valet institutio, detracta fundi mentione.

§. 5. Si autem sic scribat, *Lucius heres*, licet non adjecerit *esto*, credimus plus nuncupatum, minus scriptum: & si ita, *Lucius esto*, tantundem dicimus: ergo & si ita, *Lucius* solummodo. Marcellus non insubtiliter, non putat hodie hoc procedere. Divus autem Pius, cum quidam portiones inter heredes distribuisset ita, *ille ex parte tota*, *ille ex tota*, nec adjecisset, *heres esto*, rescripsit, valere institutionem: quod & Julianus scripsit. §. 6. Item Divus Pius rescripsit, *Illa uxor mea esto*, institutionem valere, licet deesset *heres*. §. 7. Idem Julianus, *illum heredem esse*, non putavit valere: quoniam deest aliquid: sed & ipsa valebit, subaudito *jubeo*.

2. IDEM [lib. 2 ad Sabinum.]

CIrca eos, qui ita heredes instituti sint, *ex partibus quas adscripsero*, non putat Marcellus eos heredes, nullis adscriptis partibus: quemadmodum si ita essent heredes instituti, *si eis partes adscripsero*. sed magis est, ut sic utraque institutio accipiatur, si voluntas defuncti non refragatur, ex quibus partibus adscripsero: si minus, ex æquis; quasi duplici facta institutione. quam sententiam Celsus lib. 16 Digestorum probat: aliter atque [probat] in illa institutione, *ex qua parte me Titius heredem scripsit*, *Seius heres esto*. tunc enim, si non est à Titio scriptus, nec Seius ab eo: nec immerito: hic enim creditur inesse conditio. sed Marcellus hæc similia putat. §. 1. Potest autem interesse, utrum ita quis scribat, *ex his partibus*, *quas adscripsi*, an, *adscripsero*: ut superiori modo dicas, nullis adscriptis partibus, nullam esse institutionem: quomodo in illo Marcellus, *ex his partibus*, *ex quibus testamento matris scripti fuissent*, *heredes sunto*, si intestata mater decesserit, hos non esse institutos.

3. IDEM [lib. 3 ad Sabinum.]

SErvus alienus vel totus, vel pro parte, sine libertate heres institui potest. §. 1. Si servum meum pure heredem scripsero, sub conditione liberum: differtur institutio in id tempus, quo libertas data est. §. 2. Si quis ita scripserit, *si Titius heres erit*, *Seius heres esto*, [*Titius heres esto*]: quasi quævis conditio, exspectatur Titii aditio, ut Seius heres fiat: & sane, & Juliano & Tertylliano hoc videtur. §. 3. Qui fideicommissam libertatem sub conditione accepit, potest ab herede pure cum libertate heres institui: & non expectata conditione, libertatem & hereditatem consequitur: & erit interim necessarius, & existente conditione voluntarius heres efficietur. ut non desinat heres esse, sed ut jus in eo mutetur successionis. §. 4. Aperturæ tabularum dilatio necessarii heredis jus non mutat: ut solemus in substituto impuberis dicere: nam est relatum, si se adrogandum dederit substitutus impuberi defuncti filius, necessarium eum fore.

4. IDEM [lib. 4 ad Sabinum].

SUus quoque heres, sub conditione heres potest institui. Sed excipiendus est filius: quia non sub omni conditione institui potest. Et quidem sub ea conditione, quæ est in potestate ipsius, potest; de hoc enim inter omnes constat: sed utrum ita demum institutio effectum habeat, si paruerit conditioni, an & si non paruerit, & decessit? Julianus putat, filium sub ejusmodi conditione institutum, [etiam] si conditioni non paruerit, summotum esse: & ideo si coheredem habeat ita institutus, non debere eum exspectare, donec conditioni pareat filius: cum etsi patrem intestatum faceret non parendo conditioni, proculdubio exspectare deberet. quæ sententia probabilis mihi videtur: ut sub ea conditione institutus, quæ in arbitrio ejus sit, patrem intestatum non faciat.

§. 1. Puto recte generaliter definiri, utrum in potestate fuerit conditio, an non fuerit, facti potestas est: potest enim & hæc, *si Alexandriam pervenerit*, non esse in arbitrio per hyemis conditionem; potest & esse, si ei, qui à primo milliario Alexandriæ agit, fuit imposita: potest & hæc, *Si decem Titio dederit*, esse in difficili, si Titius peregrinetur longinquo itinere. propter quæ ad generalem definitionem recurrendum est. §. 2. Sed & si, filio sub conditione, quæ in ejus potestate est, herede instituto, nepos sit substitutus, sive extraneus, puto vivo filio non extaturum heredem substitutum, post mortem vero extaturum. nec necessariam [à] substituto filii exheredationem: cum etsi fuerit facta, frustra est: post mortem enim filii facta est, quam inutilem esse alias ostendimus. opinamur igitur, filium, si sit institutus sub ea conditione, & sit in ejus potestate, non indigere exheredatione à sequentibus gradibus: alioquin & [à] coherede indigebit.

5. Apud

5. Apud JULIANUM lib. 29 Digestorum Marcellus notat.

SI ejusmodi sit conditio, sub qua filius heres institutus sit, ut ultimo vitæ ejus tempore certum sit eam existere non posse, & pendente ea decedat: intestato patri heres erit. velut *Si Alexandriam pervenerit, heres esto.* Quod si etiam novissimo tempore impleri potest, veluti, *Si decem Titio dederit, heres esto*: contra puto.

6. ULPIANUS [lib. 4 ad Sabinum].

SEd si conditioni dies esset adjectus, ut puta, *Si Capitolium intra dies triginta ascenderit*, tantundem potest dici: ut, si non paruerit conditioni, substitutus possit admitti, filio repulso. [idque] consequens est sententiæ Juliani, & nostræ. §. 1. Nepotes autem, & deinceps cæteri, qui ex Lege Vellea instituti non rumpunt testamenta, sub omni conditione institui possunt, etsi redigantur ad filii conditionem.

§. 2. Solemus dicere, *media tempora non nocere.* ut puta civis Romanus heres scriptus, vivo testatore factus peregrinus, mox civitatem Romanam pervenit: *media tempora non nocent.* † Servus alienus sub conditione heres scriptus, traditus est servus hereditario, mox usucaptus ab extraneo: non est vitiata institutio.

§. 3. Si servum communem cum libertate dominus heredem scripserit, & eum redemerit: necessarius efficietur. Sed si substitutus sit impuberi, & partem redemerit impubes, necessarius non efficietur, [ut] Julianus scribit.

§. 4. Sed si sit cum libertate institutus, an ei libertatis datio codicillis adimi possit, apud Julianum quæritur. Et putat, in eum casum, quo necessarius fieret, ademptionem non valere, ne à semetipso ei adimatur libertas: servus enim heres institutus, à semetipso libertatem accipit. quæ sententia habet rationem: nam sicuti legari sibi non potest, ita nec à se adimi.

7. JULIANUS lib. 30 Digestorum.

SI servus communis sub conditione heres institutus, vivo testatore libertatem consecutus sit: etiam pendente conditione testamentariæ libertatis, adire hereditatem potest.

§. 1. Item sive testator eum alienaverit, sive heres post mortem testatoris, jussu domini, hereditatem adibit.

8. IDEM [lib. 2 ad Urseium Ferocem].

DUo socii quendam servum communem, testamento facto, heredem & liberum esse jusserant: ruina simul oppressi perierant: Plerique responderunt, hoc casu duobus orcinum heredem existere: & id est verius. §. 1. Sed & si sub eadem conditione servum communem uterque socius liberum heredemque esse jussisset, eaque extitisset, idem juris erit.

9. ULPIANUS [lib. 5 ad Sabinum].

QUotiens volens alium heredem scribere, alium scripserit, in corpore hominis errans (veluti *Frater meus, patronus meus*): placet neque eum heredem esse, qui scriptus est, quoniam voluntate deficitur; neque eum, quem voluit, quoniam scriptus non est. §. 1. Et si in re quis erraverit (utputa, dum vult lancem relinquere, vestem leget), neutrum debebit. Hoc, sive ipse scripsit, sive scribendum dictaverit.

§. 2. Sed si non in corpore erravit, sed in parte (puta [si], cum dictasset ex semisse aliquem scribi, ex quadrante sit scriptus), Celsus [lib. 12 Quæstionum] Digestorum undecimo, posse defendi ait, ex semisse heredem fore, quasi plus nuncupatum sit, minus scriptum: quæ sententia Rescriptis adjuvatur generalibus. † Idemque est, & si ipse testator minus scribat, cum plus vellet adscribere. §. 3. Sed si majorem adscripserit testamentarius, vel (quod difficilius est probatione) ipse testator (ut pro quadrante semissem), Proculus putat ex quadrante fore heredem: quoniam inest quadrans in semisse. quam sententiam & Celsus probat.

§. 4. Sed & si quis pro centum ducenta per notam scripsisset, idem juris est: nam & ibi utrumque scriptum est, & quod voluit, & quod adjectum est. quæ sententia non est sine ratione.

§. 5. Tantundem Marcellus tractat, & in eo, qui conditionem destinans inserere, non addidit: nam & hunc pro non instituto putat. Sed si conditionem addidit dum nollet, detracta ea heredem futurum, nec nuncupatum videri, quod contra voluntatem scriptum est: Quam sententiam & ipse & nos probamus.

§. 6. Idem tractat, & si testamentarius contra voluntatem testatoris conditionem detraxit [vel mutavit], heredem non futurum, sed pro non instituto habendum. §. 7. Sed si, cum primum heredem ex parte dimidia scribere destinasset, primum & secundum scripsit, solus primus scriptus heres videbitur, & solus heres existet, quasi ex parte dimidia institutus.

§. 8. Si quis nomen heredis quidem non dixerit, sed indubitabili signo eum demonstraverit, quod pene nihil à nomine distat, non tamen eo, quod contumeliæ causâ solet addi: valet institutio. §. 9. Heres institui, nisi ut certe demonstretur, nemo potest. §. 10. Si quis ita dixerit, *Uter ex fratribus meis, Titio, & Mævio, Seiam uxorem duxerit, ex dodrante: uter non duxerit, ex quadrante heres esto*: [hic] recte factam institutionem esse, certum est: sed quis, ex qua parte, incertum. §. 11. Plane erit similis, si ita institutio facta fuerit: *Uter ex suprascriptis fratribus meis Seiam uxorem duxerit, heres esto.* sed & hanc puto valere institutionem, quasi sub conditione factam. §. 12. * Heredes, juris successores sunt. &, si plures instituantur, dividi inter eos à testatore jus oportet: quod si non fiat, omnes æqualiter heredes sunt. §. 13. Si duo sint heredes instituti, unus ex parte tertia fundi Corneliani, alter ex besse ejusdem fundi: Celsus expeditissimam Sabini sententiam sequitur, ut, detracta fundi mentione, quasi sine partibus heredes scripti, hereditate potirentur, si modo voluntas patrisfamilias manifestissimo non refragatur. §. 14. Si quis ita scripserit, *Stichus liber esto, & posteaquam liber erit, heres esto*: Labeo, Neratius, [&] Aristo opinantur, detracto verbo medio, *postea*, simul ei [&] libertatem & hereditatem competere. Quæ sententia mihi quoque vera videtur.

§. 15. Si quis primum ex triente, secundum ex triente heredem instituerit, &, si secundus heres non erit, tertium ex besse heredem scribat: hic secundo repudiante bessem habebit non solum jure substitutionis, sed & institutionis; id est, trientem jure substitutionis, trientem jure institutionis. §. 16. Servus cum libertate heres institutus, si sit alienatus, juberi adire ab eo potest, cui alienatus est: sed, si redemptus sit à testatore, institutio valet, & necessarius heres erit. §. 17. Si servus ex die libertatem acceperit, & hereditatem pure, mox sit alienatus, vel manumissus: videamus, an institutio valeat? Et quidem, si alienatus non esset, potest defendi, institutionem valere; ut, die veniente libertatis, quæ hereditatem mora-

moratur, competente libertate, & heres necessarius existat. §. 18. Sed si in diem libertas, hereditas [autem] sub conditione, data sit, si conditio post diem advenientem extiterit, liber & heres erit. §. 19. Sed [&] si pure fuerit heres institutus, libertate in diem data, si sit alienatus, vel manumissus, dici debet, heredem eum posse existere. §. 20. Sed [&] si non ipse servus sit alienatus, sed ususfructus in eo, æque institutio valet, sed differtur in id tempus, quo extinguitur ususfructus.

10. PAULUS [lib. 1 ad Sabinum].

SI alterius atque alterius fundi pro partibus quis heredes instituerit, perinde habebitur, quasi non adjectis partibus heredes scripti essent: nec enim facile, sed diversitate partium portiones inveniuntur. ergo expeditius est, quod Sabinus scribit, perinde habendum, ac si nec fundum nec partes nominasset.

11. JAVOLENUS [lib. 7 Epistularum].

A *Titius fundi Corneliani heres esto* [*mihi*], *duo Titii illius insulæ heredes sunto*: habebunt duo Titii semissem, Attius semissem. idque Proculo placet: quid tibi videtur? Respondit: Vera est Proculi opinio.

12. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

SI inæqualibus partibus datis, ita adjiciatur: *Quos ex disparibus partibus heredes institui, æque heredes sunto*: existimandum est, exæquari eos, scilicet si hoc ante peractum testamentum scriptum sit.

13. ULPIANUS [lib. 7 ad Sabinum].

INterdum hæc adjectio, *Æque heredes sunto*, testatoris voluntatem exprimit: utputa, *Primus & fratris mei filii æque heredes sunto*. nam hæc adjectio declarat, omnes ex virilibus partibus institutos, ut & Labeo scripsit: qua detracta, semissem fratris filii, semissem Primus haberet.

§. 1. Paterfamilias distribuere hereditatem in tot partes potest, quot voluerit: sed solennis assis distributio in duodecim uncias fit.

§. 2. Denique, si minus distribuit, potestate juris in hoc revolvitur: ut puta si duos heredes ex quadrante scripserit: nam hereditas ejus residua accedit, ut ex semissibus videantur scripti.

§. 3. Sed si *alter ex quadrante, alter ex semisse heredes* scripti sunt, qui accedit quadrans, pro partibus hereditariis eis adcrescit. §. 4. Sed si excesserit in divisione duodecim uncias, æque pro rata decrescet: utputa, me ex duodecim unciis heredem, te ex sex scripsit, ego hereditatis habeo bessem, tu trientem. §. 5. Sed si *duos ex asse heredes* scripsit, *alios ex duodecim unciis*, an æque distributio fiat, apud Labeonem lib. 4 Posteriorum quæritur? Et putat Labeo, & illos ex semisse, & hos qui ex duodecim unciis scripti sunt, ex semisse heredes fore: cui sententiæ adsentiendum puto. §. 6. Sed si duos ex asse heredes instituerit, tertium autem ex dimidia & sexta: eodem libro Labeo ait, in viginti uncias assem dividendum, octo laturum ex dimidia & sexta scriptum, illos duos duodecim. §. 7. Apud eundem refertur, *Titius ex parte tertia*, deinde asse expleto, *Idem ex parte sexta*: in quatuordecim uncias hereditatem dividendam Trebatius ait.

14. JAVOLENUS lib. 1 ex Cassio.

SI quis heredes ita instituit: *Titius ex parte prima, Seius ex parte secunda, Mævius ex parte tertia, Sulpicius ex parte quarta, heredes sunto*: æquæ partes hereditatis ad institutos pertinebunt, quia testator appellatione numeri, scripturæ magis ordinem, quam modum partibus imposuisse videtur.

15. ULPIANUS lib. 7 ad Sabinum.

IUlianus quoque lib. 30 refert, si quis ita heredem scripserit, *Titius ex parte dimidia heres esto, Seius ex parte dimidia: ex qua parte Seium institui, ex eadem parte Sempronius heres esto*: dubitari posse, utrum in tres semisses dividere voluit hereditatem, an vero in unum semissem Seium & Sempronium conjungere. Quod est verius: & ideo conjunctim eos videri institutos. Sic fiet, ut Titius semissem, hi duo quadrantes ferant. §. 1. Idem eodem libro scripsit, *Si primus ex semisse, secundus ex semisse: si primus heres non erit, tertius ex dodrante substitutus sit*: facti quidem quæstionem esse. verum recte dicitur, si quidem primus adierit, æquales partes habituros: si repudiaverit, quindecim partes futuras; ex quibus novem quidem laturum tertium, sex secundum.

16. JULIANUS lib. 30 Digestorum.

NAm tertium & instituti & substituti personam sustinere: in tres partes institutum videri, in sex substitutum.

17. ULPIANUS lib. 7 ad Sabinum.

ITem quod Sabinus ait, *Si cui pars adposita non est* [excutiamus]. Duos ex quadrantibus heredes scripsit; tertium sine parte: quod assi deest, feret. Hoc & Labeo. §. 1. Unde idem tractat: *si duos ex undecim, duos sine parte scripsit*; mox unus ex his, qui sine parte fuerunt, repudiaverit: utrum omnibus semuncia, an ad solum sine parte scriptum, pertineat? Et variat: Sed Servius omnibus adcrescere ait. quam sententiam veriorem puto: nam quantum ad jus adcrescendi, non sunt conjuncti, qui sine parte instituuntur. Quod & Celsus lib. 16 Digestorum probat. §. 2. Idemque putat, & *si expleto asse, duos sine parte heredes scripserit*, neque hos neque illos conjunctos. §. 3. Sed *si asse expleto, alium sine parte heredem scripserit*: in alium assem veniet. Aliter atque si ita scripsisset, expleto asse, *Ex reliqua parte heres esto*: quoniam, cum nihil reliquum est, ex nulla parte heres institutus est. §. 4. Sed si expleto asse duo sine partibus scribantur, utrum in singulos asses isti duo, an in unum assem conjungantur, quæritur? Et putat Labeo, & verius est, in unum assem venire: nam & si unus sine parte, duo conjunctim sine parte instituantur, non tres trientes fieri, Celsus lib. 16 scripsit, sed duos semisses.

§. 5. Quod si quis dupondium distribuit, & tertium sine parte instituit, hic non in alium assem, sed in trientem venit, ut Labeo quarto Posteriorum scripsit: nec Aristo, vel Aulus, utpote probabile, notant.

18. PAULUS lib. 1 ad Vitellium.

SAbinus: Quæsitum est, si plus asse pater famil. distribuisset, & aliquem sine parte fecisset heredem: utrumne is assem habiturus foret, an id duntaxat, quod ex dupondio deesset? Et hanc esse tolerabilissimam sententiam puto; ut eadem ratio in dupondio omnique re deinceps, quæ in asse, servetur. Paulus: Eadem ratio est in secundo asse, quæ in primo.

19. ULPIANUS lib. 7 ad Sabinum.

EX facto etiam agitatum Pomponius & Arrianus referunt: Si quis, vacua parte relicta, ita instituerit, *Si mihi Seius heres non erit* (quem non instituerat) *Sempronius heres esto*: an hic occupare possit vacantem portionem? Et Pegasus quidem existimat, ad eam partem admitti: Aristo contra putat, quia huic pars esset data, quæ nulla esset; Quam sententiam & Javolenus

lenus probat, & Pomponius & Arrianus. Et hoc jure utimur.

20. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

QUo loco scribatur heres sine parte, utrum primo, an medio, vel novissimo, nihil interest. §. 1. Si jam mortuo quadrans, alii dodrans datus sit, & alius sine parte scriptus sit: Labeo ait, eum, qui sine parte heres institutus sit, alterum assem habiturum: & hanc mentem esse testantis: Quod & Julianus probat, & verum est.

§. 2. Quod si vivus & mortuus ex parte dimidia conjunctim heredes instituti sunt, ex altera alius: æquas partes eos habituros ait: Quia mortui pars pro non scripto habetur.

21. POMPONIUS lib. 1 ad Sabinum.

TRebatius ait, sic non recte scribi: *Quisquis mihi heres erit, Stichus liber & heres esto*. liberum tamen [futurum]. Labeo, & heredem eum futurum, recte putat. §. 1. Servo libertatem pure, hereditatem sub conditione, dari posse, verissimum puto: ut tamen utrumque ex conditione pendeat.

22. JULIANUS lib. 30 Digestorum.

ET expleta quidem conditione, liber heresque erit, quocunque loco libertas data fuerit: deficiente autem conditione, perinde habetur, ac si libertas sine hereditate data fuerit.

23. POMPONIUS lib. 1 ad Sabinum.

SI quis instituatur heres in *diem certum* vel *incertum*, is bonorum possessionem agnoscere potest, & tanquam heres, distrahere hereditatem. §. 1. Sed si bonorum possessionem non admittat, sed conditionem trahat, cui facile parere possit (veluti, *Si servum*, quem in potestate habeat, *manumiserit*, nec manumittat): hic Prætoris erunt partes, ut imitetur Edictum suum illud quo præfinit tempus, intra quod adeatur hereditas. §. 2. Item si conditioni heres parere non poterit, quam in sua potestate non habebit (veluti institutione collata in alterius factum, aut quendam casum, *Si ille*, puta, *Consul factus fuerit*) tunc postulantibus creditoribus constituet Prætor, nisi intra certum tempus hereditas obtigerit, aditaque fuerit, se bona defuncti creditoribus possidere [jussurum]: & interim, quæ urgebunt, per procuratores distrahi jussurum.

§. 3. Sed si sub conditione quis heres institutus sit, & grave æs alienum sit, quod ex pœna crescit, & maxime si publicum debitum imminet, per procuratorem solvendum æs alienum: sicuti cum venter in possessione sit, aut pupillus heres tutorem non habeat. §. 4. Et ideo ait, *causæ cognitionem* adjectam propter eos qui sine dilatione peregre essent, vel ægritudine vel valetudine ita impedirentur, ut in jus produci non possint, nec tamen defenderentur.

24. CELSUS lib. 16 Digestorum.

TItius & Seius, uterve eorum vivet, heres mihi esto: Existimo, si uterque vivat, ambo heredes esse: altero mortuo, eum qui supererit, ex asse heredem fore.

25. ULPIANUS [lib. 6 Regularum].

QUia tacita substitutio inesse videatur institutioni.

26. CELSUS [lib. 16 Digestorum].

IDque & in legato eodem modo relicto Senatus censuit.

27. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

SI te solum ex parte dimidia *pure*, ex altera *sub conditione* heredem instituero, & substituero tibi: non existente conditione, substitutum ex ea parte heredem fore Celsus ait.

§. 1. Sed si te heredem instituero, & deinde eundem te sub conditione instituam: nihil valere sequentem institutionem, quia satis plena prior fuisset. §. 2. Sed si plures institutiones ex eadem parte sub diversis conditionibus fuerint factæ, utra prior conditio exstiterit, id faciet, quod supra diximus, si pure & sub conditione idem instituatur.

28. ULPIANUS lib. 5 ad Sabinum.

SI ita quis institutus sit, *Titius heres esto si Secundus heres non erit*; deinde, *Secundus heres esto*: placet, primo gradu Secundum esse institutum.

29. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

HOc articulo, *Quisque*, omnes significantur. & ideo Labeo scribit, si ita scriptum sit, *Titius & Seius, quanta quisque eorum ex parte heredem me habuerit scriptum, heres mihi esto*, nisi omnes habeant scriptum heredem testatorem, neutrum heredem esse posse: quoniam ad omnium factum sermo refertur. in quo puto testatoris mentem respiciendam. Sed humanius est, eum quidem, qui testatorem suum heredem scripserit, in tantam partem ei heredem fore: qui autem eum non scripserit, nec ad hereditatem ejus admitti.

30. ULPIANUS lib. 2 [1] ad Edictum.

PIgnori obligatum servum, necessarium domino posse fieri, Imperator Severus rescripsit: ita tamen, si paratus sit prius creditori satisfacere.

31. GAIUS lib. 17 ad Edictum provinc.

NOn minus *servos*, quam liberos, heredes instituere possumus: si modo eorum sc. servi sint, quos ipsos heredes instituere possumus; cum testamenti factio cum servis ex persona dominorum introducta est. §. 1. *Hereditarium servum* ante aditam hereditatem, ideo placuit heredem institui posse, quia creditum est *hereditatem dominam esse, defuncti locum obtinere*.

32. IDEM lib. 1 de Testamentis ad Edictum Prætoris Urbani.

ILla institutio, *Quos Titius voluerit*, ideo vitiosa est, quod *alieno arbitrio* permissa est: nam satis constanter Veteres decreverunt, *testamentorum jura ipsa per se firma esse oportere, non ex alieno arbitrio pendere*. §. 1. Is, *qui apud hostes est*, recte heres instituitur, quia jure postliminii omnia jura civitatis in personam ejus in suspenso retinentur, non abrumpuntur. Itaque si reversus fuerit ab hostibus, adire hereditatem poterit. Servus quoque ejus recte heres instituitur: &, si reversus sit ab hostibus, potest eum jubere adire hereditatem: si vero ibi decesserit, qui ei heres existet, potest per servum heres fieri.

33. IDEM lib. 2 de Testamentis ad Edictum Prætoris Urbani.

SI quis ita scripserit, *Titius ex parte dimidia heres esto: idem Titius ex altera parte dimidia, si navis ex Asia venerit, heres esto*: cum ex pura institutione adierit heres, quamvis conditio alterius institutionis pendeat, ex asse fit heres, scil. etiam conditione deficiente. cum non prosit ei conditio quicquam existens: quippe cum non dubitetur, quin, si quis ex parte dimidia heres institutus sit, nec præterea quisquam alius, ipse ex asse heres institui videatur.

34. PAPINIANUS lib. 1 Definitionum.

HEreditas *ex die*, vel *ad diem*, non recte datur: sed vitio temporis sublato, manet institutio.

35. ULPIANUS lib. 4 Disputationum.

EX facto proponebatur quidam duos heredes scripsisse, unum rerum provincialium, alterum rerum Italicarum: &, cum merces in

Italia devehere soleret, pecuniam misisse in provinciam ad merces comparandas; quæ comparatæ sunt, vel vivo eo, vel post mortem, nondum tamen in Italiam devectæ: Quærebatur, merces utrum ad eum pertineant, qui rerum Italicarum heres scriptus erat: an vero ad eum qui provincialium? Dicebam, * receptum esse, rerum heredem institui posse: nec esse inutilem institutionem: sed ita ut Officio Judicis familiæ herciscundæ cognoscentis contineatur, nihil amplius eum, qui ex re institutus est, quam rem, ex qua heres scriptus est, consequi. Ita igitur res accipietur: verbi gratia, Pone duos esse heredes institutos, unum *ex fundo Corneliano*, alterum *ex fundo Libiano*: & fundorum alterum quidem facere dodrantem bonorum, alterum quadrantem. Erunt quidem heredes ex æquis partibus, quasi sine partibus instituti, verumtamen Officio Judicis tenebuntur, ut unicuique eorum fundus, qui relictus est, adjudicetur, vel attribuatur. §. 1. Unde scio quæsitum, æris alieni onus pro qua parte agnosci debeat? Et refert Papinianus, cujus sententiam ipse quoque probavi, pro hereditariis partibus eos adgnoscere æs alienum debere, hoc est, pro semisse: fundos etenim vice præceptionis accipiendos. Quare si forte tantum sit æs alienum, ut nihil, detracto eo, superesse possit, consequenter dicemus, institutiones istas ex re factas, nullius esse momenti. Et si forte Falcidia interveniens recisionem esset legatorum factura, hic Officio Judicis recidit præceptiones istas: ut non plus quisque eorum habeat, quam esset habiturus, si legatum accepisset, vel aliud, vel etiam præceptiones. Quod si fuerit incertum, an Falcidia interventura sit, rectissime probatur, Officio Judicis cautiones esse interponendas. §. 2. Cum hæc ita sint, hæc etiam institutio, de qua quæritur, non [est] repellenda, si alius *rerum provincialium*, alius *rerum Italicarum* heres fuerit scriptus: Officioque Judicis attribuentur singulis res quæ adscriptæ sunt. Erunt tamen heredes ex æquis partibus: quia nulla pars adscripta est. Quæ res facit, ut si forte in aliis facultatibus plus sit in Italicis forte quam in provincialibus, in aliis minus, & æris alieni ratio urgeat, dici imminutionem eandem fieri, quam supra ostendimus. Proinde & si aliis fuerint legata relicta, contributio admittenda erit. §. 3. *Rerum* autem *Italicarum vel provincialium* significatione quæ res accipiendæ sint, videndum est. Et facit quidem totum voluntas defuncti: nam, quid senserit, spectandum est: verumtamen hoc intelligendum erit, *rerum Italicarum* significatione eas contineri, quas perpetuo quis ibi habuerit, atque ita dispofuit ut perpetuo haberet. Cæteroquin si tempore in quo transtulit in alium locum, non ut ibi haberet, sed ut denuo ad pristinum locum revocaret: neque augebit quo transtulit, neque minuet unde transtulit. utputa de Italico patrimonio quosdam servos miserat in provinciam (forte Galliam) ad exigendum debitum, vel ad merces comparandas, recursuros, si comparassent: dubium non est, quin debeat dici, ad Italicum patrimonium eos pertinere debere: ut est apud Mucium relatum, cum fundus erat legatus, vel cum instrumento, vel cum his quæ ibi sunt. Agasonem enim missum in villam à patrefamilias, non pertinere ad fundi legatum [Mucius] ait: quia non idcirco illo erat immissus, ut ibi esset. Proinde si servus fuerit missus in villam, interim illic futurus, quia dominum offenderat, quasi ad tempus relegatus, responsum est eum ad villæ legatum non pertinere. Quare ne servi quidem, qui operari in agro consuerunt, qui in alios agros revertebantur, [&] quasi ab alio commodati, in ea sunt conditione, ut ad legatum pertineant: quia non ita in agro fuerant, ut ei agro viderentur destinati. Quæ res in proposito quoque suggerit, ut *Italicarum rerum* esse credantur hæ res, quas in Italia esse testator voluit. §. 4. Proinde & si pecuniam misit in provinciam ad merces comparandas, & necdum comparatæ sint, dico, pecuniam, quæ idcirco missa est, ut per eam merces in Italiam adveherentur, [in] Italico patrimonio injungendam: Nam & si dedisset in provincia de pecuniis, quas in Italia exercebat, ituras & redituras, dicendum est, hanc quoque Italici patrimonii esse rationem. §. 5. Igitur efficere dici, ut merces quoque istæ, quæ comparatæ sunt, ut Romam veherentur, sive profectæ sunt eo vivo, sive nondum, & sive scit, sive ignoravit, ad eum heredem pertinere, cui *Italicæ res* sunt adscriptæ.

36. IDEM [lib. 8 Disputationum].

SI quis ita scripserit heredem, *ex qua parte Codicillis Titium heredem scripsero, heres esto*: etiamsi pars in Codicillis non fuerit adscripta, erit tamen heres, quasi sine parte institutus.

37. JULIANUS [lib. 29 Digestorum].

CUm in testamento ita scribitur, *si filius meus me vivo morietur, nepos ex eo post mortem meam natus, heres esto*: duo gradus heredum sunt: nullo enim casu uterque ad hereditatem admittitur. Ex quo apparet, si nepoti Titius substitutus fuerit, & filius patri heres exstiterit, non posse Titium una cum filio heredem esse: quia non in primum, sed in secundum gradum substituitur. §. 1. Hæc verba, *Publius, Marcus, Gaius invicem substituti, heredes mihi sunto*, sic interpretanda sunt, ut *breviter* videretur testator tres instituisse heredes, & invicem eos substituisse: perinde, ac si ita scripsisset, *ille, & ille, & ille instituti heredes, & substituti sunto*.

§. 2. Qui tres filios habebat, & ita scripserit, *filii mei heredes sunto, Publius filius meus exheres esto*, videri potest, prima parte duos dumtaxat filios heredes instituisse.

38. IDEM [lib. 30 Digestorum].

QUi filio impuberi exheredato Pamphilum legat, eundem *post mortem* filii ex parte heredem instituere eodem modo potest, quo is, qui servum Sempronio legatum, eundem *post mortem* Sempronii ex parte heredem instituit.

§. 1. Servus testamento heres pure scriptus, liber autem jussus esse *si intra Kalendas Decembres decem dedisset*, si Codicillis pure libertatem acceperit, intra Kalendas quidem neque liber, neque heres erit, nisi decem dederit: si intra Kalendas non dederit, liber ex Codicillis erit.

§. 2. Si quis servum suum liberum sub conditione, heredem pure scripsisset, eumque vendidisset: pendente conditione, jussu emptoris servus adire hereditatem potest: quia & constitit institutio, & est qui jus imperandi habet.

§. 3. Quod si post defectam conditionem alienatus fuisset: non potest jussu emptoris hereditatem adire: quia eo tempore ad eum pervenisset, quo jam extincta institutio inutilis fuerat. §. 4. Igitur cum servus sub conditione liber esse jubetur, & legatum pure accepit, si pendente conditione manumissus vel alienatus fuerat, legatum habebit, aut domino adquiret; quam is mortis tempore conditio libertatis extincta fuerit; Si vero post defectum conditionis

nis manumissus aut alienatus fuerit, legatum ad irritum recidit. §. 5. Cum venditor servum ante traditionem ab emptore pro parte heredem scriptum adire jubet, restituere coheredi servi necesse habet: quia lucrum facere, ejus servi jure, quem vendidit, non debet. Plane, non totum quod adquisierit, restituet, sed pro ea duntaxat parte, qua servus coheredem habuerit:

39. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

ID est partem dimidiam servi, & quartam hereditatis. Lib. 30 Digestorum Juliani Marcellus notat: immo [&] id debet præstari, quod consequi venditor non potuisset, si prius quam adiret servus partem hereditatis, is traditus esset. Quod est verum.

40. JULIANUS lib. 30 Digestorum.

SI paterfamilias Titium, quem ingenuum esse credebat, heredem scripserit, eique, si heres non esset, Sempronium substituerit; dein Titius, quia servus fuerat, jussu domini adierit hereditatem: potest dici, Sempronium in partem hereditatis admitti. Nam qui scit aliquem servum esse, & eum heredem scribit, & ita substituit, *si Stichus heres non erit, Sempronius heres esto*, intelligitur tale quod dicere, si Stichus neque ipse heres erit, neque alium fecerit: At, qui eum, quem liberum putat esse, heredem scripserit, hoc sermone, *si heres non erit*, nihil aliud intelligitur significare, quam si hereditatem vel sibi adquisierit, vel mutata conditione alium heredem non fecerit: quæ adjectio ad eos pertinet, qui patresfamilias heredes scripti, postea in servitutem deducti fuerint. Igitur in hoc casu semisses fient, ita ut alter semis inter eum, qui dominus instituti heredis fuerit, & substitutum, æquis portionibus dividatur.

41. POMPONIUS [lib. 12 ex Variis lectionibus].

ET hoc Tiberius Cæsar constituit in persona Parthenii, qui tanquam ingenuus heres scriptus, adierat hereditatem, cum esset Cæsaris servus: nam divisa hereditas est inter Tiberium, & eum qui Parthenio substitutus erat, ut refert Sextus Pomponius.

42. JULIANUS [lib. 64 Digestorum].

QUi solvendo non erat, duos Apollonios liberos heredesque esse jusserat: Altero ante apertas tabulas testamenti mortuo, non ineleganter defendi poterit, eum, qui supererit, liberum & solum necessarium heredem fore: Quod si uterque vivit, institutionem nullius esse momenti, propter Legem Æliam Sentiam, quæ amplius quam unum necessarium heredem fieri vetat.

43. PAULUS [lib. 1 ad Legem Æliam Sentiam].

INvicem enim eos sibi obstare.

44. ALFENUS [lib. 5 Digestorum].

PAterfamilias testamento duos heredes instituerat: eos *monumentum facere* jusserat *in diebus certis*; deinde ita scripserat, *Qui eorum non ita fecerit, omnes exheredes sunto:* alter heres hereditatem prætermiserat; reliquus heres *consulebat*, cum ipse monumentum instruxisset, numquid minus heres esset ob eam rem, quod coheres ejus hereditatem non adiisset? Respondit, neminem ex alterius facto hereditati neque alligari neque exheredari posse: sed uti quisque conditionem implesset, quamvis nemo adisset præterea, tamen eum heredem esse.

45. IDEM [lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum].

SI *Mævia mater mea & Fulvia filia mea vivent, tum mihi Lucius Titius heres esto.* Servius respondit, si testator filiam nunquam habuerit, mater autem supervixisset, tamen Titium heredem fore: quia id, quod impossibile in testamento scriptum esset, nullam vim haberet.

46. AFRICANUS [lib. 2 Quæstionum].

QUidam, cum filiumfamilias heredem instituere vellet, ne ad patrem ejus ex [ea] hereditate quicquam perveniret, voluntatem suam exposuit filio: filius, cum patris offensam vereretur, petiit à testatore, ne sub conditione, *si à patre emancipatus esset*, heredem eum institueret; & impetravit ab eo, ut amicum suum heredem institueret: atque ita testamento amicus filii, ignotus testatori, heres institutus est, nec quicquam ab eo petitum est: Quærebatur, si ille amicus aut adire nollet, aut aditam nollet restituere hereditatem, an fideicommissum ab eo peti possit, aut aliqua actio adversus eum esset: & utrum patri an filio competeret? Respondit, etiamsi manifestum sit, scriptum heredem fidem suam interposuisse, non tamen aliter ab eo fideicommissum peti posse, quam si & ipsum testatorem fidem ejus secutum esse probaretur. si tamen, cum à filiofamilias rogaretur amicus, & aditurum se hereditatem recepisset, & restituturum patrifamilias facto, non absurde dici possit mandati actionem futuram, & eam actionem patri inutilem fore: quia *non sit ex bona fide, id ei restitui, quod testator ad eum pervenire noluerit.* sed nec filio vulgarem competituram, verum utilem: sicuti dare placeret ei, qui, cum filiusfamilias esset, pro aliquo fidejussisset, ac paterfamilias factus solvisset.

47. IDEM [lib. 4 Quæstionum].

SI ita scriptum fuerit, *Titius, imo Seius, heres esto:* Seium solum heredem fore, respondit. Sed & si ita, *Titius heres esto, imo Seius heres esto:* idem erit dicendum. §. 1. Quidam testamento ita heredes instituit, *Titia filia mea heres esto: si quid mihi liberorum me vivo mortuove nascetur, tunc qui virilis sexus unus pluresve nascentur, ex parte dimidia, & quarta; qui feminini sexus una pluresve natæ erunt, ex parte quarta mihi heres sit:* posthumus ei natus est: Consulebatur, quota ex parte posthumus heres esset? Respondit, eam hereditatem in septem partes distribuendam: ex his filiam quatuor, posthumum tres, habituros: quia filiæ totus as, posthumo dodrans datus est: ut quarta portione amplius filia, quam posthumus, ferre debeat. Ideo si posthuma quoque nata esset, tantundem sola filia, quantum uterque posthumorum habituri essent. Itaque in proposito cum as filiæ, dodrans posthumo sit datus, viginti unam partes fieri: ut filia duodecim, novem filius habeat. §. 2. In testamento ita scriptum est: *Lucius Titius ex duabus unciis, Gaius Attius ex parte una, Mævius ex parte una, Seius ex partibus duabus, heredes mihi sunto:* Consulebatur, quid juris esset? Respondit, hanc scripturam, illam interpretationem accipere posse: ut Lucius Titius duas uncias habeat, cæteri autem quasi sine partibus instituti, ex reliquo dextante heredes sint: quem dextantem ita dividi oportet, ut Seius quincuncem, Attius & Mævius alterum quincuncem habeant.

48. MARCIANUS [lib. 4 Institutionum].

HIs verbis, *Titius hereditatis meæ dominus esto*, recte institutio fit. §. 1. Illa institu-

tio

tio valet, *filius meus impiissimus male de me meritus, heres esto*: pure enim heres instituitur cum maledicto, & omnes hujusmodi institutiones receptæ sunt. §. 2. Interdum nec cum libertate utiliter servus à domina heres instituitur: ut Constitutione divorum Severi & Antonini significatur. cujus verba hæc sunt: *Servum adulterii accusatum, non jure testamento manumissum ante sententiam ab ea muliere videri, quæ rea fuerit ejusdem criminis postulata, rationis est: Quare sequitur, ut in eundem à domina collata institutio nihil momenti habeat.* §. 3. Si in patre, vel patria, vel alia simili adsumptione falsum scriptum est: dum de eo, qui demonstratus sit, constet, institutio valet.

49. FLORENTINUS lib. 10 Institut.

SI alienum servum liberum & heredem esse jussi, & is postea meus effectus est, neutrum valet: quia libertas alieno servo inutiliter data est. §. 1. In extraneis heredibus illa observantur, ut sit cum eis testamenti factio; sive ipsi heredes instituantur, sive hi, qui in potestate eorum sunt. Et id duobus temporibus inspicitur: testamenti facti, ut constiterit institutio; & mortis testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius, & cum adibit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio; sive pure, sive sub conditione heres institutus sit. Nam jus heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem: medio autem tempore inter factum testamentum & mortem testatoris, vel conditionem institutionis existentem, mutatio Juris heredi non nocet; quia (ut dixi) tria tempora inspicimus.

50. ULPIANUS lib. 6 Regularum.

SErvum meum heredem institutum cum libertate, si vivus vendidero ei, cum quo testamenti factio non est, posteaque eum redemero: ex testamento mihi heres esse poterit, nec medium tempus, quo apud eum fuit, vitiavit institutionem: quia verum est, utroque tempore, tam testamenti faciendi, quam mortis [tempore], meum fuisse. Unde, si apud eum remanserit, vitiatur institutio: vel, si cum eo testamenti factio est, jussu ejus adeundo adquiret ei hereditatem. §. 1. Si in non faciendo *impossibilis conditio* institutione heredis sit expressa, secundum omnium sententiam heres erit, perinde ac si pure institutus esset. §. 2. *Hereditas* plerumque *dividitur* in duodecim uncias, quæ assis appellatione continentur. Habent autem & hæ partes propria nomina ab uncia usque ad assem, [puta] hæc: *sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx,* [*as*].

51. MARCIANUS [lib. 3 Regularum].

TAlem institutionem quidam valere non putabant, *Stichus liber esto: & , si liber erit, heres esto.* Sed D. Marcus rescripsit, hanc institutionem valere: perinde atque si non erat adjectum, *si liber erit*. §. 1. Si quis ita scripserit, *Stichus, si meus erit cum moriar, liber & heres esto*: alienatus non poterit jussu emptoris adire hereditatem: quamvis, etsi non erat hoc expressum, non alias liber & heres fieri poterat, quam si mansisset ejus. † Sed si vivus eum manumiserit, Celsus lib. 15 Digestorum scribit, fieri hunc heredem: non enim hunc casum testatorem voluisse excludere palam est. neque verba omnino repugnant: nam quamvis servus ejus non est, at certe libertus est. §

52. PAULUS [lib. 2 Regularum].

SErvus hereditarius heres institui potest: si modo testamenti factio fuit cum defuncto; licet cum herede instituto non sit.

53. MARCELLUS [lib. singul. Responsorum].

LUcius Titius, Seio & Sempronio ex semissibus heredibus institutis, & cæteris exheredatis, invicem heredem substituit: deinde legata & libertates dedit: postea ita subjecit, *Cornelius, & Salustius & Varo æquis partibus heredes sunto, quos invicem substituo*: Quæro, quantum vel priores duo ex semissibus instituti vel posteriores habere debeant? Marcellus respondit, in obscuro esse, Cornelium & Salustium & Varonem primo, an secundo vel tertio gradu heredes instituere voluerit: sed secundum scripturam testamenti, quæ poneretur, alterum assem datum eis videri.

54. NERATIUS [lib. 1 Membranarum].

PAter filio impuberi servum heredem substituit, liberumque esse jussit; eum pupillus vendidit Titio: Titius eum, jam primo testamento facto, in secundo testamento liberum heredemque esse jussit: Superius testamentum Titii ruptum est; quia is servus & heres potest esse. & ut superius testamentum rumpatur, sufficit, ita posterius factum esse, ut aliquo casu potuerit ex eo heres existere. Quod ad vim autem ejus institutionis pertinet, ita se res habet, ut, quamdiu pupillo ex ea substitutione heres potest esse, ex Titii testamento libertatem hereditatemque consequi non possit: si pupillus in suam tutelam pervenerit, perinde ex Titii testamento liber heresque sit, ac si pupillo substitutus non fuisset: si pupillo heres extitit, propius est, ut Titio quoque, si velit, heres esse possit.

55. PAULUS [lib. 1 ad Legem Æliam Sentiam].

SI is *qui solvendo non est*, primo loco Stichum, secundo eum, cui ex fideicommissi causa libertatem debet, liberum & heredem instituerit: Neratius secundo loco heredem scriptum fore ait: quia non videtur creditorum fraudandorum causa manumissus.

56. IDEM. [lib. singulari de Secundis tabulis].

POtest quis ita heredem instituere: *si intra annum septuagesimum decessero, ille mihi heres esto*: non enim pro parte testatus intelligi debet, sed sub conditione instituisse.

57. IDEM [lib. 57 ad Edictum].

SI is *qui solvendo non est*, servum cum libertate heredem instituerit, & liberum substituerit: ante incipiendum erit à substituto. Lex enim Ælia Sentia ita demum ei, qui in fraudem creditorum heres institutus est, conservat libertatem, si nemo alius ex eo testamento heres esse potest.

58. IDEM lib. 4 ad Vitellium.

NEmo dubitat, recte ita heredem nuncupari posse, *hic mihi heres esto*: cum sit coram qui ostenditur. §. 1. Qui *frater* non est, si fraterna caritate diligitur, recte cum nomine suo sub appellatione *fratris* heres instituitur.

59. CELSUS lib. 16 Digestorum.

LIber homo, cum tibi serviret, heres institutus, jussu tuo adiit. Trebatius, esse eum heredem: Labeo, tunc non esse heredem, si necessitate id fecerit, non quod alioquin vellet obligari. §. 1. Si quis ita heredem instituerit, *Titius qua ex parte mihi socius est in vectigali salinarum, pro ea parte mihi heres esto*: Quidam putant, si asse descripto id dictum sit, ut maxime socius fuerit Titius, non esse heredem; sed si qua pars vacua relicta fuerit, ex ea heredem esse: Quod totum & ineptum & vitiosum est: quid enim vetat, asse descripto utiliter Titium, ex parte forte

quarta, ex qua socius erat, heredem institutum esse? §. 2. *Titius heres esto: Seius & Mævius heredes sunto:* Verum est, quod Proculo placet, duos semisses esse, quorum alter conjunctim duobus datur. §. 3. Cum quis ex institutis, qui [non] cum aliquo conjunctim institutus sit, heres non est, pars ejus omnibus pro portionibus hereditariis adcrescit: neque refert, primo loco quis institutus, an alicui substitutus heres sit. §. 4. Si heres institutus scribendi testamenti tempore civis Romanus fuit, deinde ei aqua & igni interdictum est: heres fit, si intra illud tempus quo testator decessit, redierit; aut, si sub conditione heres institutus est, quo tempore conditio exsistit. † Idem & in legatis, & in bonorum possessionibus. §. 5. *Titius ex semisse heres esto: Seius ex quadrante heres esto: Titius, si in Capitolium ascenderit, ex alio quadrante heres esto:* Antequam Capitolium ascendat, si pro herede gerat, [ex semisse heres erit]: si Capitolium ascenderit, & ex quadrante heres erit: nec erit ei necesse pro herede gerere, quippe jam heredi. §. 6. Si ita scriptum fuerit, *Titius ex parte tertia, Mævius ex parte tertia heredes sunto: Titius, si intra tertias Kalendas navis ex Asia venerit, ex reliqua parte heres esto:* Videamus, ne Titius statim ex semisse heres sit. nam duo heredes instituti sunt: sed Titius aut ex semisse, aut ex besse. ita sextans utique erit in pendenti: & si conditio exstiterit, ex besse heres erit; si non exstiterit, ille sextans Mævio adcrescet. Sed si decesserit Titius, antequam conditio exsistat, deinde conditio exstiterit, tamen ille sextans non Titii heredi, sed Mævio adcrescet: nam, cum adhuc dubium esset, Titio an Mævio is sextans datus esset, Titius decessit: nec potest intelligi datus ei, qui tempore dandi in rerum natura non fuit. §. 7. Si Attius Titium, & Mævium & Seium æquis partibus heredes instituit, Titius interim solus adiit hereditatem, & Seium heredem instituit: poterit Seius Titii adire hereditatem; Attii vel adire, vel omittere. Sed Attio, antequam adeat vel omittat ejus hereditatem, ex semisse heres erit: Si adierit Seius Attii hereditatem, Titius ex triente duntaxat heres erit: & per hereditatem Titii triens duntaxat ad Seium perveniet; alterum trientem ex sua institutione habebit. † Quid ergo, si ab Attio Titius & Seius heredes instituti sunt, Titius adierit hereditatem, Titio Seius heres exstiterit? Potestne Attii hereditatem omittere? an necessario ei ex asse heres est? quippe cum alius nemo heres institutus est, quam is ipse, [qui] ex aliqua parte jam heres est: perinde est, quasi unus heres per Titium institutus sit.

60. CELSUS lib. 29 Digestorum.

QUi solvendo non erat, servum primo loco, & alterum servum secundo loco heredes scripsit: Solus is qui primo loco scriptus est, hereditatem capit: nam Lege Ælia Sentia ita cavetur, *ut si duo pluresve ex eadem causa heredes scripti sint, uti quisque primus scriptus sit, heres sit.*

61. MODESTINUS lib. 8 Responsor.

QUi volebat filiam *exheredare*, sic testamento comprehendit: *Te autem filia, ideo exheredavi, quoniam contentam te esse doti volui:* Quæro, an efficaciter exheredata sit? Modestinus respondit, nihil proponi, cur non esset voluntate testatoris exheredata.

62. IDEM lib. 2 Pandectarum.

IN tempus capiendæ hereditatis institui heredem posse, benevolentiæ est: veluti, *Lucius Titius, cum capere potuerit, heres esto.* Idem & in legato. §. 1. Quotiens non apparet, quis heres institutus sit, institutio non valet [quippe evenire potest, si testator complures amicos eodem nomine habeat, & ad designationem nominis singulari nomine utatur]: nisi ex aliis apertissimis probationibus fuerit revelatum, pro qua persona testator senserit.

63. JAVOLENUS lib. 1 ex Cassio.

HEredes sine partibus utrum conjunctim an separatim scribantur, hoc interest, quod, si quis ex conjunctis decessit, hoc non ad omnes, sed ad reliquos qui conjuncti erant, pertinet: sin autem ex separatis, ad omnes, qui testamento eodem scripti sunt heredes, portio ejus pertinet.

64. IDEM [lib. 7 Epistolarum].

EJus servum, qui post mortem meam natus erit, heredem institui posse, Labeo frequenter scribit. Idque verum esse, manifesto argumento comprobat: quia servus hereditarius, prius quam adeatur hereditas, institui heres potest; quamvis is testamenti facti tempore nullius sit.

65. IDEM lib. 12 Epistolarum.

HEreditas ad Statium Primum nullo jure pertinet, cum institutus heres non sit. Nec quicquam ei prodest, quod ab eo aliquid legatum est, aut libertus ei defuncti testamento commendatus est, ex quo, si manumissus non est, servus est.

66. POMPONIUS lib. 1 ad Quintum Mucium.

SI ita quis heredes instituerit, *Titius heres esto: Gaius & Mævius æquis ex partibus heredes sunto:* quamvis & syllaba conjunctionem faciat; si quis tamen ex his decedat, non alteri soli pars adcrescit, sed [&] omnibus coheredibus pro hereditariis portionibus, quia non tam conjunxisse, quam celerius dixisse videatur.

67. IDEM lib. 2 ad Quintum Mucium.

SI ita scriptum fuerit, *Tithasius si in Capitolium ascenderit, heres esto; Tithasius heres esto:* secunda scriptura potior erit: plenior est enim quam prior.

68. IDEM lib. 7 ad Quintum Mucium.

SI quis Sempronium heredem instituerit sub hac conditione, *si Titius in Capitolium ascenderit:* quamvis non alias heres esse possit Sempronius, nisi Titius ascendisset in Capitolium, & hoc ipsum in potestate sit repositum Titii; quia tamen scriptura non est expressa voluntas Titii, erit utilis ea institutio. Atquin si quis ita scripserit, *si Titius voluerit, Sempronius heres esto:* non valet institutio. * Quædam enim in testamentis si exprimantur, effectum nullum habent: quando, si verbis tegantur, eandem significationem habeant, quam haberent expressa: [&] momentum aliquod habebunt. Sic enim filii exheredatio cum eo valet, *si quis heres existat:* & tamen nemo dubitat, quin si ita aliquis filium exheredaverit, *Titius heres esto,* [&] *cum heres erit Titius, filius exheres esto,* nullius momenti esse exheredationem.

69. PROCULUS [lib. 2 Epistolarum.]

COrnelius, & Mævius, *uter eorum volet, heres esto;* uterque vult: Trebatius, neutrum fore heredem; Cartilius, utrumque; Tu cui adsentiaris? Proculus: Cartilio adsentior, & illam adjectionem, *uter eorum volet,* supervacuam puto: id enim, etiam ea non adjecta, futurum fuit, ut, uter vellet, heres esset; uter nollet, heres non esset. quod si hi ex numero necessariorum heredum essent, tum id non frustra adjectum esse: & non solum figuram, sed vim quoque conditionis con-

continere: dicerem tamen, si uterque heres esse vellet, utrumque heredem esse.

70. PAPINIANUS [lib. 6 Responsorum].

Captatorias institutiones non eas Senatus improbavit, quæ mutuis affectionibus judicia provocaverunt: sed quarum conditio confertur ad secretum alienæ voluntatis.

71. PAULUS [lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam].

Illæ autem institutiones captatoriæ non sunt: veluti si ita heredem quis instituat, *Qua ex parte Titius me heredem instituit, ex ea parte Mævius heres esto*: quia in præteritum, non in futurum institutio collata est. §. 1. Sed illud quæri potest, an idem servandum sit, quod Senatus censuit, etiam si in aliam personam captionem direxerit? Veluti si ita scripserit: *Titius si Mævium tabulis testamenti sui heredem à se scriptum ostenderit, probaveritque, heres esto.* Quod in sententiam SC. incidere non est dubium.

72. TERENTIUS CLEMENS [lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam].

Si quis solidum a Lege capere non possit, & ex asse sit institutus ab eo qui solvendo non est: Julianus, ex asse eum heredem esse respondit. Legi enim locum non esse in ea hereditate quæ solvendo non est.

73. GAIUS lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam.

Sub conditione herede instituto, si substituamus: nisi eandem conditionem repetemus, pure eum heredem substituere intelligimur.

74. LICINNIUS RUFINUS lib. 2 Regularum.

Si ita quis heres institutus fuerit, *excepto fundo, excepto usufructu heres esto*: perinde erit Iure civili, atque si *sine ea re* heres institutus esset. idque auctoritate *Galli Aquilii* factum est.

75. PAPINIANUS [lib. 12 Quæstion.]

Si filius substituatur ei à quo præteritus est: non ut intestati patris, sed ex testamento habebit hereditatem: quoniam & quolibet alio substituto, si fuisset ab eo exheredatus, inde testamentum inciperet, ubi filius esset exheredatus.

76. IDEM lib. 15 Quæstionum.

Servus uxori à marito mortis causa donatus, mariti manet, ut & Juliano quoque videtur. Idem, si accipiat libertatem simul & hereditatem, viro necessarius heres erit, nec sine libertate aliquid ei legari potest.

77. IDEM lib. 17 Quæstionum.

Asse toto non distributo, ita scriptum est, *quem heredem Codicillis fecero, heres esto*: Titium Codicillis heredem instituit. ejus quidem institutio valet, ideo, quod licet *Codicillis dari hereditas non possit*, tamen hæc ex testamento data videtur: sed hoc tantum ex hereditate habebit, quantum ex asse residuum mansit.

78. IDEM lib. 6 Responsorum.

Qui non militabat, *bonorum maternorum*, quæ in Pannonia possidebat, libertum heredem instituit; *paternorum*, quæ habebat in Syria, Titium. jure semisses ambos habere constitit: sed arbitrum dividendæ hereditatis supremam voluntatem, factis adjudicationibus, & interpositis propter actiones cautionibus, sequi salva Falcidia; scil. ut quod vice mutua præstarent, doli ratione quadranti retinendo compensetur.

§. 1. Lucio Titio ex *duabus partibus*, Publio Mævio ex *quadrante*, scriptis heredibus, assem in dodrantem esse divisum respondi: modum enim duarum partium ex quadrante declarari: quod Veteres nummis Titio legatis nummorum specie non demonstrata, cæterorum legatorum contemplatione receperunt. §. 2. Filiis heredibus æquis partibus institutis, ac postea fratris filio pro duabus unciis: unum assem inter omnes videri factum placuit, & ex eo decem uncias filios accepisse. tunc enim ex altero asse portionem intelligi relictam, cum, asse nominatim dato, vel duodecim unciis distributis, residua portio non invenitur: * nihil autem interest, quo loco sine portione quis heres instituatur, quo magis assis residuum accepisse videatur.

§. 3. Seius Mævium ex parte quam per Leges capere possit, heredem instituit, ex reliqua Titium: si Mævius solidum capere poterit, Titius adjectus, aut substitutus, heres non erit.

79. IDEM [lib. 1 Definitionum.]

Quod si non sit reliqui facta mentio, tantundem in altero asse habebit Mævius, quantum Titius in primo.

80. IDEM lib. 6 Responsorum.

Quod si Mævius nullius capax sit, in totum substitutus admittitur.

81. PAULUS [lib. 9 Quæstionum.]

Clemens Patronus testamento caverat, *Ut si sibi filius natus fuisset, heres esset: si duo filii, ex æquis partibus heredes essent: si duæ filiæ, similiter: si filius & filia, filio duas partes, filiæ tertiam dederat*: Duobus filiis & filia natis, quærebatur quemadmodum in proposita specie partes faciemus: cum filii debeant pares, vel etiam singuli duplo plus quam soror accipere. quinque igitur partes fieri oportet, ut ex his binas masculi, unam fœmina accipiat. §. 1. Si ita scripserit testator, *Quanta ex parte me à Titio heredem institutum recitassem, ex ea parte Sempronius mihi heres esto*: non est captatoria institutio. planè, nullo recitato testamento ab ipso testatore, inanis videbitur institutio, remota suspicione captatoriæ institutionis.

82. SCÆVOLA [lib. 15 Quæstionum.]

Si quis ita heres instituatur, *Si legitimus heres vindicare nolit hereditatem meam*: puto deficere conditionem testamenti, illo vindicante.

83. IDEM [lib. 18 Quæstionum.]

Si non Lex Ælia Sentia, sed alia Lex, vel SC. aut etiam Constitutio servi libertatem impediat: is necessarius fieri non potest, etiam si non sit solvendo testator. §. 1. Temporibus Divi Hadriani Senatus censuit: *Si testator, qui, cum moritur, solvendo non fuit, duobus pluribusve libertatem dederit, eisque hereditatem restitui jusserit, & institutus heres suspectam sibi hereditatem dixerit: ut adire eam cogatur: & ad libertatem perveniat, qui priore loco scriptus fuerit, eique hereditas restituatur.* Idem servandum in his, quibus per fideicommissum libertas data fuerit. Igitur, si primo loco scriptus desideraret adire hereditatem, nulla difficultas erit. nam si posteriores quoque liberos se esse dicent, & restitui hereditatem desiderent, an solvendo sit hereditas, & omnibus liberis factis restitui deberet, apud Prætorem quæreretur. absente autem primo, sequens desiderans adiri hereditatem, non est audiendus: quia si primus velit sibi restitui hereditatem, præferendus est; & hic servus futurus.

84. PAULUS lib. 23 Quæstionum.

Si servo fideicommissa data sit libertas: heres hunc eundem servum cum libertate heredem reliquisset: Quæsitum est, an necessarius fiat heres? Et humanius est & magis æquitatis ratione subnixum, non fieri necessarium. qui enim, etiam invito defuncto, poterat libertatem extorquere,

is liber esse jussus, non magnum videtur beneficium à defuncto consequi: immo nihil commodi sensisse, sed magis debitam sibi accepisse libertatem. §. 1. Idem probandum erit & in illo servo, quem testator ea lege emerat, ut manumitteret, si heres fuerit institutus: nam & hic seposito beneficio testatoris, proprio jure poterit ad libertatem pervenire ex Constitutione Divi Marci. §. 2. Idem & in eo, qui, propria sua data pecunia, emptus est ab aliquo: nam & hic poterit ab ipso testatore libertatem extorquere.

85. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

LUcius Titius, qui fratrem habebat, testamento ita cavit: *Titius frater meus ex asse mihi heres esto: si mihi Titius heres esse noluerit, aut (quod abominor, prius morietur, quam meam hereditatem adierit, aut filium filiamve ex se natum natamve non habebit, tunc Stichus & Pamphilus servi mei, liberi & heredes mihi æquis partibus sunto.* Quæro: cum Titius hereditatem adierit, & liberos aditæ hereditatis tempore non habuerit: an Stichus & Pamphilus ex substitutione liberi & heredes esse possint? Item quæro: si ex substitutione neque liberi, neque heredes esse possint: an in partem hereditatis videantur adjecti? Respondit: apparet quidem non eam mentem testatoris fuisse, ut quemquam heredem adhiberet fratri, quem aperte ex asse heredem instituisset: Igitur si frater adiit, Stichus & Pamphilus heredes non erunt: quos eos amplius noluit heredes esse, si frater prius quam hereditatem adiret, decessisset liberis relictis. nam prudens consilium testantis animadvertitur: non enim fratrem solum heredem prætulit substitutis, sed & ejus liberos.

86. MÆCIANUS lib. 7 Fideicommissor.

IAm dubitari non potest, suos quoque heredes sub hac conditione institui posse, *ut si voluissent heredes essent*: *si heredes non essent, alium, quem visum erit*, eis substituere: Negatumque hoc casu necesse esse, sub contraria conditione filium exheredare. Primum, quia tunc tantum id exigeretur, cum in potestate ejus non esset, an heres patri existeret, expectantis extrinsecus positæ conditionis eventum. Deinde, quod etsi quacunque posita conditione deberet filius sub contraria conditione exheredari, in proposito ne possibilis quidem reperiri posset; certe si verbis exprimeretur, inepta fieret: huic enim conditioni, *Si volet, heres esto*, quæ alia verba contraria concipi possunt, quam hæc, *Si nolet heres esse, exheres esto?* quod quam sit ridiculum, nulli non patet.

§. 1. Non ab re autem hoc loco velut excessus hic subjungetur, suis ita heredibus institutis, *si voluerint* heredes esse, non permittendum amplius abstinere se hereditate: cum ea conditione instituti, jam non ut necessarii, sed sua sponte heredes exiterunt. sed & cæteris conditionibus, quæ in ipsorum sunt potestate, si sui pariant, jus abstinendi adsequi non debent.

87. HERMOGENIANUS lib. 3 Iuris epitomarum.

EX unciis sex primo herede instituto, secundo ex octo, si tertius ex residua parte, vel nulla portionis facta mentione, heres instituatur, quinque uncias hereditatis tertius habebit: in vigintiquatuor etenim partes hereditate distributa, tertio ratio calculi, veluti ex decem partibus instituto, quinque uncias adsignavit.

88. GAIUS lib. singul. de Casibus.

EI, qui solvendo non est, aliquo casu evenit, ut & servus cum libertate heres exsistat, [&] præterea alius heres adjiciatur: veluti si servo cum libertate herede instituto, [ita] adjectum sit, *Si mihi Stichus heres erit, tunc Titius quoque heres esto.* nam Titius, antequam Stichus ex testamento heres exstiterit, heres esse non potest: cum autem semel heres exstiterit servus, non potest adjectus efficere, ut qui semel heres exstitit, desinat heres esse.

89. PAULUS lib. 2 Manualium.

SI socius heres institutus sit ex asse, & servo communi legetur pure sine libertate: hoc legatum non constitit. † Plane sub conditione ei utiliter & sine libertate legabitur: quoniam & proprio servo ab herede recte sub conditione legatur. Quare etiam heres institui sine libertate, ut alienus, socio herede scripto poterit: quia & proprius cum domino heres institui poterit.

90. TRYPHONINUS lib. 21 Disputat.

TEstamento domini servus sub conditione cum libertate heres institutus, pendente adhuc conditione necem domini detexit; eumque Prætor *mereri libertatem* decrevit: etsi postea conditio testamenti exstiterit, aliunde liber est, id est ex præmio, non ex testamento. Igitur non est necessarius domino heres: licet autem ei volenti adire.

91. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

IMperatorem litis causâ heredem institui, invidiosum est: nec calumnia facultatem ex principali Majestate capi oportet.

92. IDEM Imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex primo, seu Decretorum libro [secundo].

PActumeius Androsthenes Pactumeiam Magnam filiam Pactumeii Magni ex asse heredem instituerat: eique patrem ejus substituerat. Pactumeio Magno occiso, & rumore perlato quasi filia quoque ejus mortua, mutavit testamentum, Noviumque Rufum heredem instituit, hac præfatione: *Quia heredes, quos volui habere mihi, continere non potui, Novius Rufus heres esto*: Pactumeia Magna supplicavit Imperatores Nostros: & cognitione suscepta, licet modus institutione contineretur, quia *falsus* non solet obesse, tamen ex voluntate testantis putavit Imperator ei subveniendum: igitur pronunciavit, *hereditatem ad Magnam pertinere, sed legata ex posteriore testamento eam præstare debere, proinde atque si in posterioribus tabulis ipsa fuisset heres scripta.*

TIT. VI.

DE VULGARI ET PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

1. MODESTINUS lib. 2 Pandectarum.

HEredes aut instituti dicuntur, aut substituti: instituti, primo gradu: substituti, secundo, vel tertio. §. 1. Heredis *substitutio* duplex est, aut simplex: veluti *Lucius Titius heres esto: si mihi Lucius Titius heres non erit, tunc Seius heres mihi esto: si heres non erit, sive erit, & intra pubertatem decesserit, tunc Gaius Seius heres mihi esto.* §. 2. Substituere liberis tam heredibus institutis quam exheredatis possumus, & tam eum quem heredem nobis instituimus, quam alterum.

§. 3. Substituere liberis pater non potest, nisi si heredem sibi instituerit: nam sine heredis institutione nihil in testamento scriptum valet.

2. ULPIANUS lib. 6 ad Sabinum.

MOribus introductum est, *ut quis liberis impuberibus testamentum facere possit, donec masculi ad quatuordecim annos perveniant, fœmina ad duodecim.* quod sic erit accipiendum, si sint in potestate. Cæterum *emancipatis* non possumus: *Posthumis* plane possumus. *Nepotibus* etiam possumus;

mus: & deinceps si qui non recasuri sunt in patris potestatem. Sed si eos patres præcedant, ita demum substitui eis potest, si heredes instituti sint, vel exheredati: ita enim post Legem Velleiam succedendo non rumpunt testamentum; nam si principale ruptum sit testamentum, & pupillare evanuit. † Sed si *extraneum* quis impuberem heredem scripserit, poterit ei substituere: si modo eum in locum nepotis adoptaverit, vel adrogaverit, filio præcedente. §. 1. Quisquis autem impuberi testamentum facit, sibi quoque debet facere. Cæterum soli filio non poterit, nisi forte *miles* sit. Adeo autem, nisi sibi quoque fecerit, non valet, ut nisi adita quoque patris hereditas sit, pupillare testamentum evanescat. † Plane si omissa causa principalis testamenti, ab intestato possideatur hereditas, dicendum est, & pupillo substitutum servandum.

§. 2. Interdum etiam pupillaris testamenti causa compellendum heredem institutum adire hereditatem, ut ex secundis tabulis fideicommissum convalescat: utputa, si jam pupillus decessit: cæterum, si adhuc vivat, *improbum esse* Julianus existimat *eum, qui sollicitus est de vivi hereditate*.

§. 3. Ego, etiamsi minor vigintiquinque annis adeundæ hereditatis causa fuerit restitutus, puto proficere secundis tabulis, ut Prætor utiles actiones decernat substituto. §. 4. Prius autem sibi quis debet heredem scribere, deinde filio substituere; & non convertere ordinem scripturæ, & hoc Julianus putat, [prius sibi debere, deinde filio heredem scribere]: cæterum, si ante filio, deinde sibi testamentum faciat, non valere. Quæ sententia rescripto Imperatoris nostri ad Virium Luppum Britanniæ Præsidem comprobata est, & merito: constat enim unum esse testamentum, licet duæ sint hereditates: usque adeo, ut, quos quis sibi facit necessarios, eosdem etiam filio faciat, & posthumum suum filio impuberi possit quis substituere. §. 5. Sed si quis ita fuerit testatus, *si filius meus intra annum decesserit, Seius heres esto*; deinde, *filius heres esto*: valet substitutio, licet conversa scriptura filii testamentum fecerit. §. 6. Sed & si ita scripserit, *si filius mihi heres non erit, Seius heres esto: filius heres esto*: secundo quidem gradu Seius scriptus est heres, & si filius heres non exstiterit, proculdubio Seius ei heres erit: sed etsi exstiterit filius heres, & in pubertate defunctus est, Seius admittendus recte videtur, ut non ordo scripturæ, sed ordo successionis spectetur.

§. 7. Quod igitur dictum est, singulis liberorum substituere licere, ideo adjectum est, ut declaretur, non esse à filii testamento incipiendum impuberis.

3. MODESTINUS lib. 1 Differentiarum.

CUm filio impuberi pater ita substituerit, *Quisquis mihi heres erit, idem filio impuberi heres esto*: placuit ad hanc substitutionem scriptos tantummodo [ad hereditatem] admitti: Itaque dominus, cui per servum hereditatis portio quæsita sit, ex substitutione impuberi heres effici non poterit, si servus ab ejus exierit potestate.

4. IDEM [libro singulari de Eurematicis.]

IAm hoc jure utimur ex D. Marci & Veri Constitutione, *ut cum pater impuberi filio in alterum casum substituisset, in utrumque casum substituisse intelligatur*: sive filius heres non extiterit, sive extiterit & impubes decesserit. §. 1. Quod jus ad tertium quoque genus substitutionis tractum esse videtur. Nam si pater duos filios impuberes heredes instituat, eosque invicem substituat, in utrumque casum reciprocam substitutionem factam videri, D. Pius constituit. §. 2. Sed si alter pubes, alter impubes, hoc communi verbo, *eosque invicem substituo*, sibi fuerint substituti: in vulgarem tantummodo casum factam videri substitutionem, Severus & Antoninus constituit. Incongruens enim videbatur, ut in altero duplex esset substitutio, in altero sola vulgaris. Hoc itaque casu singulis separatim pater substituere debebit: *ut, si pubes heres non extiterit*, impubes ei substituatur: *si autem impubes heres extiterit, & intra pubertatem decesserit*, pubes frater in portionem coheredis substituatur. quo casu in utrumque eventum substitutus videbitur, ne, si vulgari modo impuberi quoque substituat, voluntatis quæstionem relinquat, utrum de una vulgari tantummodo substitutione in utriusque persona sensisse intelligatur: ita enim in altero utraque substitutio intelligitur, si voluntas parentis non refragetur: vel certe evitandæ quæstionis gratia specialiter in utrumque casum impuberi substituat fratrem, *Sive heres non erit, sive erit, & intra pubertatis annos decesserit*.

5. GAIUS [lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam].

SI in testamento heredes scripti ita alicui substituti fuerint, *Ut si is heres non esset, quisquis sibi heres esset, is in parte quoque deficientis esset heres*: pro qua parte quisque heres exstitisset, pro ea parte eum in portione quoque deficientis vocari placet: neque interesse, jure institutionis quisque ex majore parte heres factus esset, an quod per Legem alteram partem alicujus vindicasset.

6. TERENTIUS CLEMENS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

SI is, qui ex bonis testatoris solidum capere non possit, substitutus sit ab eo impuberi filio ejus: solidum ex ea causa capiet, quasi à pupillo capiat. Sed hoc ita interpretari Julianus noster videtur, ut ex bonis quæ testatoris fuerant, amplius capere non possit: quod si pupillo aliquid præterea adquisitum esset, aut si exheredato esset substitutus, non impediri eum capere, quasi à pupillo capiat.

7. PAPINIANUS [lib. 6 Responsorum].

VErbis civilibus substitutionem post quartumdecimum annum ætatis frustra fieri convenit. sed qui non admittitur ut substitutus, ut adjectus heres quandoque non erit: ne fiat contra voluntatem, si filius non habeat totum interim, quod ei testamento pater dedit.

8. ULPIANUS lib. 4 ad Sabinum.

QUi liberis impuberibus substituit, aut pure, aut sub conditione solet substituere. † *Pure* sic, *Si filius meus intra pubertatem decesserit, Seius heres esto*: sive Seius iste heres institutus sit, & impuberi substitutus, nullam habet conditionem; sive solum substitutus. † *Sub conditione* autem institutum si substituat, id est *si mihi heres erit*, non alias existet heres ex substitutione, nisi & ex institutione heres fuerit. cui similis est & hæc substitutio, *Quisquis mihi ex suprascriptis heres erit*: habet enim in se eandem [conditionem] similem superiori. §. 1. Hæc verba, *Quisquis mihi heres erit, idem impuberi filio heres esto*, hunc habent sensum, ut non omnis qui patri heres extitit, sed is qui ex testamento heres extitit, substitutus videatur: & ideo neque pater, qui per filium, neque dominus, qui per servum extitit, ad substitutionem admittetur, neque heredis heres: quia non ex ju-

ex judicio veniunt: Partes quoque eædem ad substitutos pertinent, quas in ipsius patrisfamiliæ habuerunt hereditate.

9. LABEO lib. 1 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

SI pater filio impuberi eosdem quos sibi, & te unum præterea heredem instituit: bonorum filii te dimidiam; cæteros patris heredes communiter dimidium ita habere, ut unus semis apud te maneat, alterius semissis pro his partibus inter heredes paternos divisio fiat, quibus ex partibus hereditatem paternam haberent.

10. ULPIANUS lib. 4 ad Sabinum.

SEd si plures sint ita substituti, *Quisquis mihi ex suprascriptis heres erit*; deinde quidam ex illis, posteaquam heredes extiterint patri, obierunt: soli superstites ex substitutione heredes existent, pro rata partium, ex quibus instituti sint: nec quicquam valebit ex persona defunctorum. §. 1. Quos possum heredes mihi facere necessarios, possum & filio: & servum meum, & fratrem suum, quamvis in rebus humanis nondum sit: posthumus igitur erit fratri heres necessarius. §. 2. Filio impuberi herede ex asse instituto substitutus quis est; extitit patri filius heres: an possit substitutus separare hereditates, ut filii habeat, patris non habeat? Non potest: sed aut utriusque debet hereditatem habere, aut neutrius: juncta enim hereditas cœpit esse. §. 3. Idemque est, si pater me heredem scripserit ex parte, [&] filium ex parte, & ego patris hereditatem repudiavero: nam neque filii hereditatem habere possum. §. 4. Si ex asse heres institutus, filio exheredato substitutus repudiaverit patris hereditatem, cum non haberet substitutum: non poterit filii adire: * nec enim valet filii testamentum, nisi patris fuerit adita hereditas. Nec [enim] sufficit ad secundarum tabularum vim, sic esse factum testamentum, ut ex eo adiri hereditas possit. §. 5. Ad substitutos pupillares pertinent, & si quæ postea pupillis obvenerint. neque enim suis bonis testator substituit, sed impuberis: cum & exheredato substituere quis possit. nisi mihi proponas militem esse, qui substituit heredem hac mente, ut ea sola velit ad substitutum pertinere, quæ à se ad institutum pervenerunt. §. 6. In adrogato quoque impubere dicimus ad substitutum ejus ab adrogatore datum non debere pertinere ea, quæ haberet, si adrogatus non esset: sed ea sola, quæ ipse ei dedit adrogator. nisi forte distinguimus, ut quartam quidem, quam omnimodo ex Rescripto Divi Pii debuit ei relinquere, substitutus habere non possit, superfluum habeat. Scævola tamen lib. decimo Quæstionum putat, vel hoc adrogatori permittendum: quæ sententia habet rationem. Ego etiam amplius puto, & si quid beneficio adrogatoris adquisiit, & hæc substitutum posse habere: ut puta adrogatoris amicus, vel cognatus ei aliquid reliquit. §. 7. Nemo institutus & sibi substitutus sine causæ mutatione quicquam proficit: sed hoc in uno gradu. cæterum, si duo sint gradus, potest dici, valere substitutionem, ut Julianus libro trigesimo Digestorum putat: Si quidem sic sit substitutus sibi, cum haberet coheredem Titium, *Si Stichus heres non erit, liber & heres esto*, non valere substitutionem: Quod si ita, *Si Titius heres non erit, tunc Stichus liber, & heres, & in ejus partem esto*, duos gradus esse: atque ideo repudiante Titio Stichum liberum & heredem fore.

11. PAULUS lib. 1 ad Sabinum.

SI is, qui heres institutus est, filio substitutus sit: nihil oberit ei in substitutione, si tunc capere possit, cum filius decessit. Contra quoque potest pœnas in testamento pupilli pati, licet in patris passus non sit.

12. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

SEd filius, qui patri ac postea fratri ex secundis tabulis heres exstitit, hereditatem patris recuset, fraternam autem retinere malit, audiri debet. Justius enim Prætorem facturum existimo, si fratri separationem [bonorum] patris concesserit: etenim jus dicenti propositum est, liberos oneribus hereditariis non sponte susceptis liberare; non invitos ab hereditate removere: præsertim quod remotis tabulis secundis legitimam haberet fratris hereditatem. Itaque legata duntaxat ex secundis tabulis præstari debent, habita ratione facultatium in Falcidia, non patris, ut alias solet, sed impuberis.

13. POMPONIUS [lib. 1 ad Sabinum].

QUo gradu heres liberis substituatur, nihil interest.

14. IDEM lib. 2 ad Sabinum.

IN *pupillari substitutione*, licet longius tempus comprehensum fuerit, tamen finietur substitutio pubertati.

15. PAPINIANUS lib. 6 Responsorum.

CEnturio filiis, *si intra quintum & vicesimum annum ætatis sine liberis vita decesserint*, directo substituit. intra 14 annos etiam propria bona filio substitutus jure communi capiet: post eam autem ætatem ex privilegio militum patris duntaxat, cum fructibus inventis in hereditate.

16. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

SI quis eum, quem testamento suo legavit, rursus à substituto filii liberum esse jusserit: liber erit: quasi legato adempto. Nam & in legato in [his] testamentis novissima scriptura erit spectanda: sicut in eodem testamento, vel testamento [&] codicillis confirmatis observaretur. §. 1. Si suo testamento perfecto, alia rursus hora pater filio testamentum fecerit, adhibitis legitimis testibus: nihilominus id valebit. & tamen patris testamentum ratum manebit. Nam & si sibi & filio pater testamentum fecisset, deinde sibi tantum, utrumque superius rumpetur. Sed si secundum testamentum ita fecerit pater, ut sibi heredem instituat, *si vivo se filius decedat*, potest dici non rumpi superius testamentum: quia * secundum non valet, in quo filius præteritus sit.

17. IDEM [lib. 4 ad Sabinum].

SUbstitui liberis is etiam potest, qui post mortem ejus natus fuerit, cui substitutus heres fuerit.

18. ULPIANUS [lib. 16 ad Sabinum].

SI servus communis substitutus sit impuberi cum libertate: si quidem à patrefamilias fuisset redemptus, erit impuberi necessarius: si vero ab impubere redemptus, non necessarius, sed voluntarius fit heres, ut Julianus lib. 30 Digestorum scribit. Quod si neque à patre neque à pupillo fuerit redemptus, æquitatis ratio suggerit, ut ipse pretium partis suæ domino offerens, possit & libertatem & hereditatem consequi. §. 1. Si Titio fuerit legatus servus, posse eum impuberi substitui cum libertate, quemadmodum institui potuit legatus: & evanescit legatum existente conditione substitutionis.

19. JULIANUS [lib. 30 Digestorum].

IDem est, & si post mortem legatarii servus substitutus sit.

20. UL-

20. ULPIANUS [lib. 16 ad Sabinum].

PAtris & filii testamentum pro uno habetur, etiam in Jure Prætorio: nam (ut Marcellus libro Digestorum 9 scribit) sufficit tabulas esse patris signatas, & si resignatæ sint filii: & septem signa patris sufficiunt. §. 1. Si pater sibi per scripturam, filio per nuncupationem, vel contra, fecerit testamentum: valebit.

21. IDEM [lib. 41 ad Edictum].

SI ita quis substituerit: *Si filius meus intra decimum annum decesserit, Seius heres esto*; deinde hic ante quartumdecimum, post decimum decesserit: magis est, ut non possit bonorum possessionem substitutus petere. non enim videtur in hunc casum substitutus.

22. GAIUS [lib. 15 ad Edictum provinciale].

IS, qui contra tabulas testamenti patris bonorum possessionem petierit, si fratri impuberi substitutus sit, repellitur à substitutione.

23. PAPINIANUS [lib. 6 Responsorum].

QUi plures heredes instituit, ita scripsit: *Eosque omnes invicem substituo.* post aditam a quibusdam ex his hereditatem, uno eorum defuncto, si conditio substitutionis extitit, alio herede partem suam repudiante, ad superstites tota portio pertinebit: quoniam invicem in omnem causam singuli substituti videbuntur. ubi enim quis heredes instituit, & ita scribit, *Eosque invicem substituo*, hi substitui videbuntur, qui heredes extiterunt.

24. ULPIANUS lib. 4 Disputationum.

SI plures sint instituti ex diversis partibus, & omnes invicem substituti: plerumque credendum [&] ex iisdem partibus substitutos, ex quibus instituti sint. ut si forte unus ex uncia, secundus ex octo, tertius ex quadrante sit institutus, repudiante tertio, in novem partes dividatur quadrans; feratque octo partes, qui ex besse institutus fuerat; unam partem, qui ex uncia [scriptus est]: nisi forte alia mens fuerit testatoris, quod vix credendum est, nisi evidenter fuerit expressum.

25. JULIANUS lib. 24 Digestorum.

SI pater impuberes filios invicem substituerit, & ei qui novissimus mortuus fuerit, Titium: Respondendum est, solos fratres bonorum possessionem accepturos, & quodammodo duos gradus hujus institutionis factos: ut primo fratres invicem substituerentur; si illi non essent, tunc Titius vocaretur.

26. IDEM lib. 29 Digestorum.

SI pater filium impuberem heredem scripserit, & ei substituerit, si quis sibi post mortem natus erit; deinde vivo patre posthumus natus fuerit: testamentum [vivo] rumpetur: post mortem autem fratris vivo patre natus, solus heres patri suo existet.

27. IDEM lib. 30 Digestorum.

SI Titius coheredi suo substitutus fuerit, deinde ei Sempronius: verius puto, in utramque partem Sempronium substitutum esse.

28. IDEM lib. 62 Digestorum.

LEx Cornelia, quæ testamenta eorum, qui in hostium potestate decesserunt, confirmat, non solum ad hereditatem ipsorum, qui testamenta fecerunt, pertinet, sed ad omnes hereditates, quæ ad quemque ex eorum testamento pertinere potuissent, si in hostium potestatem non pervenissent. Quapropter cum pater in hostium potestate decessit, filio impubere relicto in civitate, & is intra tempus pubertatis decesserit, hereditas ad substitutum pertinet, perinde ac si pater in hostium potestatem non pervenisset. Sed si pater in civitate decessit, filius impubes apud hostes; si quidem mortuo patre filius in hostium potestatem pervenerit, non commode dicitur, hereditatem ejus ex ea Lege ad substitutos pertinere? si vero vivo patre filius in hostium potestatem pervenerit, non existimo Legi Corneliæ locum esse: quia non efficitur per eam, ut is qui nulla bona in civitate reliquit, heredes habeat. Quare etiam si pubes filius vivo patre captus fuerit, deinde, mortuo in civitate patre, in hostium potestate decesserit, patris hereditas ex Lege 12 Tabularum, non filii ex Lege Cornelia, ad adgnatum proximum pertinet.

29. SCÆVOLA lib. 15 Quæstionum.

SI pater captus sit ab hostibus, mox filius, & ibi ambo decedant: quamvis prior pater decedat, Lex Cornelia ad pupilli substitutionem non pertinebit, nisi reversus in civitate impubes decedat: quoniam & si ambo in civitate decessissent, veniret substitutus.

30. JULIANUS lib. 78 Digestorum.

QUidam testamento Proculum ex parte quarta, & Quietum ex parte dimidia & quarta heredem instituit: deinde Quieto Florum, Proculo Sosiam heredes substituit: deinde, si neque Florus, neque Sosia heredes essent, tertio gradu ex parte dimidia & quarta coloniam Leptitanorum, [&] ex quarta complures heredes substituit in plures quam tres uncias: Quietus hereditatem adiit: Proculus & Sosia vivo testatore decesserunt. Quæritur, quadrans Proculo datus ad Quietum an ad substitutos tertio gradu pertineat? Respondi, eam videri voluntatem patrisfamilias fuisse, ut tertio gradu scriptos heredes ita demum substituerit, si tota hereditas vacasset: idque apparere evidenter, ex eo quod plures quam duodecim uncias inter eos distribuisset: & idcirco partem quartam hereditatis, de qua quæritur, ad Quietum pertinere.

31. IDEM lib. sing. de Ambiguitatibus.

IN substitutione filio ita facta, *Quisquis mihi ex suprascriptis heres erit, idem filio heres esto*: Quæritur, quisquis heres quandoque fuerit, intelligatur: an quisquis heres tum erit, cum filius moriatur? Placuit Prudentibus, si quandoque heres fuisset: quamvis enim vivo pupillo heres esse desisset, forte ex causa de inofficioso, quæ pro parte mota est, futurum tamen eum heredem ex substitutione creditum est. §. 1. Non simili modo in hac specie dicendum est, si quis, cum filios duos haberet, Gaium puberem, Lucium impuberem, ita filio substituisset: *Si Lucius filius meus impubes decesserit, neque mihi Gaius filius heres erit, tunc Seius heres esto.* nam ita Prudentes hoc interpretati sunt ut ad impuberis mortem conditio substitutionis esset referenda.

32. IDEM [lib. 1 ad Urseium Ferocem].

QUi complures heredes ex disparibus partibus instituerat, & in his Attium: si Attius non adierit, cæteros ex iisdem partibus, quibus instituerat, heredes ei substituerat: deinde si Attius non dedisset, Titium coheredem eis qui substituti sunt, adjecit: Quæsitum est quam partem is, & quam cæteri habituri essent? Respondi, Titium virilem, cæteros hereditarias: veluti si tres fuissent, Titium partem quartam Attianæ partis habiturum, reliquarum partium hereditarias partes, ex quibus instituti erant, reliquos habituros esse. Quod si non solum Titium, sed etiam alios adjecisset heredes, hos quidem viriles partes habituros: veluti si tres (puta) coheredes fuissent substituti, extranei duo adjecti, hos quintas partes Attianæ partis, reliquos autem

tem coheredes hereditarias partes habituros esse [dixit].

33 AFRICANUS [lib. 2 Quæstionum].

SI mater ita testetur, ut filium puberem, cum erit annorum quatuordecim, heredem instituat, eique pupillaribus tabulis, si sibi heres non erit, alium substituat: valet substitutio.

§. 1. Si filius, & ex eo nepos posthumus ita heredes instituantur, ut Gallo Aquilio placuit: & nepoti, si is heres non erit, Titius substituatur: filio herede existente, Titium omnimodo, id est, etiamsi nepos natus non fuerit, excludi respondit.

34. IDEM [lib. 4 Quæstionum].

EX duobus impuberibus *ei, qui supremus moreretur*, heredem substituit: Si simul morerentur, utrique heredem esse respondit: quia *supremus* non is demum qui post aliquem, sed etiam post quem nemo sit, intelligatur; sicut & è contrario *proximus* non solum is, qui ante aliquem, sed etiam is ante quem nemo sit, intelligitur. §. 1. Filium impuberem & Titium heredes instituit; Titio Mævium substituit; filio *quisquis sibi heres esset* ex suprascriptis, substituit; Titius omisit hereditatem, Mævius adiit: mortuo deinde filio, putat magis ei soli ex substitutione deferri pupilli hereditatem, qui patris quoque hereditatem adierit. §. 2. Etiamsi contra patris tabulas bonorum possessio petita sit, substitutio tamen pupillaris valet, & legata omnibus præstanda sunt, quæ à substitutione data sunt.

35. IDEM [lib. 5 Quæstionum].

ET si contra tabulas patris petita sit à pupillo bonorum possessio, in substitutum tamen ejus actionem legati dandam esse, ita ut augeantur præterea: quod filius extraneis non debuerit. Sic & crescere à substituto data legata, si per bonorum possessionem plus ad filium pervenisset, quemadmodum & ipse filius plus exceptis deberet. His consequens esse existimo, ut, si impubes ex asse heres scriptus sit, & per bonorum possessionem semis ei ablatus sit, substitutus in partem legati nomine exoneretur: ut quemadmodum portio, quæ per bonorum possessionem accesserit, auget legata, ita & hic, quæ abscesserit, minuat.

36. MARCIANUS lib. 4 Institutionum.

POtest quis in testamento plures gradus heredum facere; puta, *Si ille heres non erit, ille heres esto*: & deinceps plures; ut novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituat. §. 1. Et vel plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singulis singuli, vel invicem ipsi qui heredes instituti sunt.

37. FLORENTINUS lib. 10 Institut.

VEl singulis liberis, vel qui eorum novissimus morietur, heres substitui potest: *singulis*, si neminem eorum intestato decedere velit: *novissimo*, si jus legitimarum hereditatium integrum inter eos custodiri velit.

38. PAULUS lib. sing. de Secundis tabulis.

QUi plures liberos habet, potest quibusdam substituere: neque utique necesse habet, omnibus: sicuti potest nulli substituere.

§. 1. Ergo & ad breve tempus ætatis substituere potest: ut puta, *si filius meus intra annum decimum decesserit, Titius mihi heres esto*.

§. 2. Itaque & si diversos substituat post finem ætatis, admittendum erit: veluti, *si intra decimum annum decesserit, Titius heres esto: si post decimum, intra quartum decimum, Mævius heres esto*.

§. 3. Si à patre institutus, rogatusque hereditatem restituere, coactus ex fideicommissario adierit: quamvis cætera, quæ in eodem testamento relicta sunt, per eam aditionem confirmentur, ut legata & libertates, secundas tamen tabulas non oportere resuscitari destituto jam jure civili testamento, [Quintus] Cervidius Scævola noster dicebat. sed plerique in diversa sunt opinione: quia & pupillares tabulæ pars sunt prioris testamenti: quo jure utimur.

39. JAVOLENUS lib. 1 ex Posterioribus Labeonis.

CUm ex filio quis duos nepotes impuberes habebat, sed alterum eorum in potestate, alterum non, & vellet utrumque ex æquis partibus heredem habere, &, si quis ex his impubes decessisset, ad alterum partem ejus transferre: ex consilio Labeonis, Ofilii, Cascellii, Trebatii, eum, quem in potestate habebat, solum heredem fecit; & ab eo alteri dimidiam partem hereditatis, *cum in suam tutelam venisset*, legavit; quod si is, qui in potestate sua esset, impubes decessisset, alterum heredem ei substituit. §. 1. Filio impuberi in singulas causas alium & alium heredem substituere possumus: veluti ut alius, *si sibi nullus filius fuerit*, & alius, *si filius fuerit, & impubes mortuus fuerit*, heres sit. §. 2. Quidam quatuor heredes fecerat, & omnibus heredibus præter unum substituerat: unus ille, cui non erat quisquam substitutus, & ex cæteris alter vivo patrefamilias decesserat: Partem cui nemo erat substitutus, ad substitutum quoque pertinere, Ofilius, Cascellius responderunt: Quorum sententia vera est.

40. PAPINIANUS lib. 29 Quæstionum.

CAusa cognita impubes adrogatus decesserat: Quemadmodum legitimis heredibus auctoritate Principali prospicitur vinculo cautionis, ita si forte substituit naturalis pater impuberi, succurrendum erit substituto: nam & legitimis heredibus futuris non aliæ, quam utiles actiones præstari possunt.

41. IDEM lib. 6 Responsorum.

COheredi substitutus, prius quam hereditatem adiret, aut conditio substitutionis existeret, vita decessit: Ad substitutum ejus, sive ante substitutionem, sive postea substitutus sit, utraque portio pertinebit: nec intererit, prior substitutus post institutum, an ante decedat.

§. 1. Ex [his] verbis, *eosque invicem substituo*, non adeuntis portio scriptis heredibus pro modo sibi vel alii quæsitæ portionis defertur.

§. 2. Cum filiæ vel nepoti qui locum filii tenuit, aut post testamentum cœpit tenere, parens substituit: si quis ex his mortis quoque tempore non fuit in familia, substitutio pupillaris fit irrita. §. 3. Quod si heredem filium pater rogaverit, *si impubes diem suum obierit Titio hereditatem suam restituere*: legitimum heredem filii, salva Falcidia, cogendum patris hereditatem, ut ab impubere fideicommisso post mortem ejus dato, restituere placuit. Nec aliud servandum, cum substitutionis conditio puberem ætatem verbis precariis egreditur. Quæ ita locum habebunt, si patris testamentum jure valuit: alioquin si non valuit, ea scriptura, quam testamentum esse voluit, codicillos non faciet, nisi hoc expressum est. Nec fideicommisso propriæ facultates filii tenebuntur. Et ideo si pater filium exheredaverit, & ei nihil reliquerit, nullum fideicommissum erit. Alioquin si legata vel fideicommissa filius acceperit, intra modum eorum, fidei-

fideicommissum hereditatis à filio datum citra Falcidiæ rationem debebitur. §. 4. Qui discretas portiones conjunctis pluribus separatim dedit, ac post omnem institutionis ordinem ita scripsit, *quos heredes meos invicem substituo* : conjunctos primo loco vice mutua substituere videtur : quibus institutionum partes non agnoscentibus, cæteros omnes coheredes admitti.

§. 5. Qui patrem & filium pro parte heredes instituerat, & invicem substituerat, reliquis coheredibus datis, post completum assem ita scripsit, *hos omnes invicem substituo*. Voluntatis fit quæstio, commemoratione omnium, patrem & filium substitutioni coheredum miscuisset, an eam scripturam ad cæteros [omnes] transtulisset? Quod magis verisimile videtur, propter specialem inter patrem & filium substitutionem.

§. 6. Coheres impuberi filio datus, eidemque substitutus, legata è secundis tabulis relicta perinde præstabit ac si pure partem, & sub conditione partem alteram accepisset. Non idem servabitur alio substituto: nam ille Falcidiæ rationem induceret, quasi plane sub conditione primis tabulis heres institutus : tametsi maxime coheres filio datus quadrantem integrum obtineret. Nam & cum legatum primis tabulis Titio datur, secundis autem tabulis eadem res Sempronio, Sempronius quandoque Titio concurrit.

§. 7. Cum pater impuberi filiæ, quæ novissima diem suum obisset, tabulas secundas fecisset, & impubes filia, superstite sorore pubere, vita decessisset, irritam esse factam substitutionem *placuit* : in persona quidem prioris, quia non novissima decessit; in alterius vero, quia puberem ætatem complevit. §. 8. Non videri cum vitio factam substitutionem his verbis, placuit : *Ille filius meus, si (quod abominor) intra pubertatis annos decesserit, tunc in locum partemve ejus Titius heres esto* : non magis, quam si post demonstratam conditionem sibi heredem esse substitutum jussisset. Nam & qui certæ rei heres instituitur, coherede non dato, bonorum omnium hereditatem obtinet.

42. IDEM [lib. 1 Definitionum].

QUi duos impuberes filios heredes reliquerat, ita substituit, *si ambo mortui essent* : deinde pueri post mortem patris simul perierunt: Duæ hereditates substituto deferuntur. Sed si diversis temporibus vita decedant, in hereditate novissimi pueri, ejus fratris, qui ante mortuus est, hereditatem substitutus inveniet. sed in ratione Falcidiæ, pueri prioris hereditas non veniet : nec substitutus amplius quam sescunciam jure testamenti desiderabit : legata quoque, quæ à substituto ejus filii data sunt qui prior intestato decessit, ad irritum recidunt.

43. PAULUS [lib. 9 Quæstionum].

EX facto quæritur : Qui filium habebat mutum puberem, impetravit à Principe, *ut muto substituere ei liceret*, & substituit Titium : mutus duxit uxorem post mortem patris, & *nascitur ei filius* : Quæro, an rumpatur testamentum? Respondi : Beneficia quidem principalia ipsi Principes solent interpretari : verum voluntatem Principis inspicientibus, potest dici, eatenus id eum tribuere voluisse, quatenus filius ejus in eadem valetudine perseverat : [&] ut quemadmodum Iure civili pubertate finitur pupillare testamentum, ita Princeps imitatus sit Ius in eo, qui propter infirmitatem non potest testari. Nam & si *furioso* filio substituisset, diceremus desinere valere testamentum, cum *resipisset* : quia jam posset sibi testamentum facere. Etenim iniquum incipit fieri beneficium Principis, si adhuc id valere dicamus : auferret enim testamenti factionem homini sanæ mentis. Igitur etiam * *agnatione sui heredis* dicendum est rumpi substitutionem : quia nihil interest, alium heredem institueret ipse filius postea, an jure habere cœpit suum heredem : nec enim aut patrem aut Principem de hoc casu cogitasse verisimile est, ut eum qui postea nasceretur, exheredaret. Nec interest, quemadmodum beneficium Principale intercedat circa testamenti factionem, utrum in personam unius, an complurium. §. 1. Item quæro : si ita facta proponatur substitutio, *filius meus si intra decem annos decesserit, Titius heres esto : si intra quatuordecim, Mævius* ; filiusque octo annorum decesserit : utrum Titius solus ex substitutione ei heres erit, an & Mævius : quia certum est & intra decem & intra quatuordecim annos filium decessisse? Respondi, * omne quidem spatium, quod est intra pubertatem, liberum esse patri ad substituendum filio, sed finis hujus pubertas est : magis autem est, in utroque eorum tempus suum separatim servari : nisi contraria voluntas testatoris aperte ostendatur. §. 2. Lucius Titius, cum haberet filios in potestate, uxorem heredem scripsit, & ei substituit filios : Quæsitum est, an institutio uxoris nullius momenti sit, eo quod ab eo gradu filii non essent exheredati? Respondi, eum gradum, à quo filii præteriti sint, nullius esse momenti : & ideo, cum iidem substituti proponantur, ex testamento eos heredes exstitisse videri; scilicet quia non totum testamentum infirmant filii, sed tantum eum gradum, qui ab initio non valuit. sicut responsum est, si à primo sit filius præteritus, à secundo exheredatus. Nihil autem interest, qua ratione secundi heredis institutio valeat : utrum quia ab eo filius exheredatus est, an quia ipse filius substitutus est.

§. 3. Julius Longinus pater eos, quos sibi heredes instituerat, filio ita substituit, *Quisquis sibi heres esset* : Unus ex heredibus institutis, qui tacitam fidem accommodaverat, ut non capienti partem ex eo, quod acceperat, daret, ad substitutionem impuberis admissus, utrum pro ea parte, pro qua scriptus fuit, veniat; an vero pro ea quam cepit, ita ut augeatur ejus pars in substitutione? Respondi * : Qui in fraudem Legum fidem accommodat, adeundo heres efficitur : nec desinet heres esse, licet res quæ [ita] relictæ sunt, auferuntur. Unde & ex secundis tabulis in tantum heres esse potest, in quantum scriptus esset : satis enim punitus est in eo, in quo fecit contra Leges. Quinimo, etsi desineret heres esse, idem dicerem : quemadmodum intelligendum est in eo, qui, cum scriptus esset heres, postquam adisset hereditatem in servitutem redactus est, & postea libertate donatus, cui permissum est ad substitutionem venire, quæ ei in testamento fuerat relicta : licet enim hereditatem ex institutione amisit, tamen ex substitutione istam portionem, quantum amisit, percepturum.

44. IDEM [lib. 10 Quæstionum].

EX pupillari testamento superius principale neque ex parte neque in totum confirmari posse, Mæcianus scripsit.

45. IDEM [lib. 12 Responsorum].

LUcius Titius legitimum filium, & alterum naturalem heredes instituit : eosque invicem substituit : Titianus legitimus filius, quem pater anniculum reliquit, post patris mortem impubes decessit superstite matre, & fratre natura-

naturali, quem etiam coheredem habebat: Quæro [an] hereditas ejus ad Titium naturalem fratrem ex causa substitutionis pertineat, an vero ad matrem? Respondi: ad primum casum non existentium heredum, substitutionem, de qua quæritur, pertinere: non ad sequentem, si quis eorum postea decessisset intra pubertatem. cum in naturalis filii persona duplex substitutio locum habere non poterit: & ideo ad matrem legitimi filii hereditas ab intestato pertinet.

§. 1. Paulus respondit, si omnes instituti heredes omnibus invicem substituti essent, ejus portionem, qui quibusdam defunctis postea portionem suam repudiavit, ad eum solum, qui eo tempore supervixit, ex substitutione pertinere.

46. IDEM [lib. 13 Responsorum].

PAterfamilias primis tabulis posthumo herede instituto, secundis sibi vel filio, si intra pubertatem decessisset, Gaium Seium fratrem suum substituit, deinde Titium Gaio Seio: & postea sic dixit, *Quod si Gaius Seius frater meus primo loco substitutus, heres mihi esset, tunc Titio fideicommissum relinquo*: Quæro, cum filius patri heres extiterit, eoque intra pubertatem mortuo frater testatoris ex substitutione heres sit, an fideicommissum debeatur, cum ita relictum sit: *Si Gaius Seius frater suus sibi heres extitisset?* Respondi, fratrem defuncti, qui in utrumque casum [institutus vel] substitutus est, filio impubere defuncto, ea, quæ testator reliquit, præstare debere: nec adversari hæc verba, *quod si Gaius Seius mihi heres erit, tunc dari volo*; cum verum sit, eum & testatoris heredem extitisse.

47. SCÆVOLA [lib. 2 Responsorum].

QUi habet filium & filiam impuberes, instituto filio herede, filiam exheredavit: &, *si filius intra pubertatem decessisset*, filiam eidem substituit: sed filiæ, si, antequam puberet, decessisset, uxorem suam, item sororem suam substituit: Quæro cum filia impubes prior decesserit, deinde frater ejus impubes, an filii hereditas ad uxorem & sororem testatoris jure substitutionis pertineat? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, non pertinere.

48. IDEM [lib. singulari Quæstionum publice tractatarum].

SErvum communem habemus: hic heres scriptus est: &, *si heres non sit*, Mævius illi substitutus est: alterius jussu dominorum adiit hereditatem, alterius non: Quæritur, an substituto locus sit, an non? Et verius est, substituto locum esse. §. 1. *Titius heres esto: Stichum Mævio do lego: Stichus heres esto: si Stichus heres non erit, Stichus liber heresque esto.* In hac quæstione in primis quærendum est, utrum unus gradus sit, an duo: & an causa mutata sit substitutionis, an eadem permaneat. Et quidem in plerisque quæritur, an ipse sibi substitui possit? Et respondetur, *causa institutionis mutata substitui posse.* Igitur si Titius heres scriptus sit, &, si heres non sit, idem heres jussus sit, substitutio nullius momenti erit. Sed *si sub conditione quis heres scriptus sit, pure autem substitutus [est], causa immutatur*: quoniam potest ex institutione defici conditio, & substitutio aliquid adferre. sed si exstiterit conditio, duæ puræ sunt, & ideo nullius momenti erit substitutio. Contra si pure quis instituatur, deinde sub conditione sibi substituatur, nihil facit substitutio conditionalis: nec mutata intelligatur: quippe cum, [&] si extiterit conditio, duæ puræ sunt institutiones. † Secundum hæc proposita quæstio manifestetur, *Titius heres esto: Stichum Mævio do lego: Stichus heres esto: si Stichus heres non erit, Stichus liber heresque esto.* Nos didicimus, quoniam eodem testamento & legatus sit Stichus & libertatem accepit, prævalere libertatem: & si prævalet libertas, non deberi legatum: & ideo jussu legatarii non posse adire hereditatem. ac per hoc verum esse, Stichum heredem non esse: & ex sequentibus verbis libertatem illi competere, cum unus gradus videtur. † Quid ergo, si non adierit Titius? Incipiet substitutione Stichus liber & heres esse. Porro, quamdiu non adit jussu legatarii, nec ex causa legati intelligitur legatarii esse effectus: & ideo certum est, illum heredem non esse. ac per hoc ex his verbis, *si heres non erit, Stichus liber heresque esto*, liber & heres existet. Hoc autem, quod sentimus, Julianus quoque in libris suis probat. §. 2. Si pupillus substitutum sibi servum alienaverit, eumque emptor liberum heredemque instituerit: numquid iste in substitutione habeat substitutus universum? Et si quidem pupillus ad pubertatem pervenerit, necessarius ex testamento emptoris heres exstitit: sin vero intra pubertatem decesserit, ex substitutione quidem liber & heres fit, & necessarius patri pupilli; emptori autem voluntarius heres exstitit.

TIT. VII.

DE CONDITIONIBUS INSTITUTIONUM.

1. ULPIANUS [lib. 5 ad Sabinum].

SUb impossibili conditione vel alio mendo factam institutionem placet non vitiari.

2. IDEM lib. 6 ad Sabinum.

SI testamento comprehensum sit, *ille servus, si meus erit*, aut *qui meus erit, cum moriar, heres esto*: quatenus accipiatur *meus*, quæritur? Et si quidem alienavit in eo usumfructum, nihilo minus ipsius est: si vero partem in eo alienavit, an deficiat conditio institutionis, quæritur? Et verius est, non defecisse conditionem, nisi evidentissimis probationibus testatorem voluisse apparuerit, pro hac conditione hæc verba inseruisse, si totus servus in dominio ejus remanserit: tunc enim parte alienata, conditio deficit. §. 1. Sed si duo servi ita sint heredes instituti, *Primus & Secundus, si mei erunt, cum moriar, liberi & heredes sunto*, & alter ex his sit alienatus, Celsus recte putat, sic accipiendum, atque si singulos separatim sub eadem conditione heredes instituisset.

3. PAULUS [lib. 1 ad Sabinum].

SI ita heres institutus sim, *si decem dedero*; & accipere nolit, cui dare jussus sum: pro impleta conditione habetur.

4. ULPIANUS [lib. 8 ad Sabinum].

SI qui ita sint instituti: *Si socii una bonorum meorum permanserint usque ad annos sedecim, heredes sunto*: Inutilem esse institutionem secundum verborum significationem, Marcellus ait: Julianus autem, quoniam & ante habitam hereditatem iniri societas potest, quasi rei futuræ, valere institutionem; quod est verum.

§. 1. Idem Julianus scribit, eum, qui ita heres institutus est, *si servum hereditarium non alienaverit*, caventem coheredi implere conditionem: cæterum, si solus heres scriptus sit, sub impossibili conditione heredem institutum videri. quæ sententia vera est.

5. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

SI heredi plures conditiones conjunctim datæ sint, omnibus parendum est; quia unius loco habentur: si disjunctim sint, cuilibet.

6. ULPIA-

6. ULPIANUS [lib. 9 ad Sabinum].

SI quis ita institutus sit, *si monumentum post mortem testatoris in triduo proximo mortis ejus fecisset*: cum monumentum in triduo perfici non possit, dicendum erit, conditionem evanescere, quasi impossibilem.

7. POMPONIUS [lib. 5 ad Sabinum].

SI quis sub conditione heredes instituisset, *si invicem cavissent, se legata eo testamento relicta reddituros*: placet, remitti eis conditionem: quia ad fraudem Legum respicerent, quæ vetarent quosdam legata capere. quamquam [&] si cautum esset in ipsa actione, exceptione tuendus esset promissor.

8. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

QUæ *sub conditione jurisjurandi* relinquuntur, à Prætore reprobantur: providit enim ne is, qui sub jurisjurandi conditione quid accepit, aut omittendo conditionem, perderet hereditatem, legatumve, aut cogeretur turpiter accipiendi conditionem jurare. voluit ergo, eum, cui *sub jurisjurandi conditione* quid relictum est, ita capere, ut capiunt hi, quibus nulla talis jurisjurandi conditio inseritur: & recte. Cum enim faciles sint nonnulli hominum ad jurandum contemptu religionis, alii perquam timidi metu divini numinis usque ad superstitionem, ne vel hi vel illi aut consequerentur aut perderent quod relictum est, Prætor consultissime intervenit. Etenim potuit is, qui voluit factum, quod religionis conditione adstringit, sub conditione faciendi relinquere: ita enim homines aut facientes admitterentur, aut non facientes deficerentur conditione.

§. 1. Hoc Edictum etiam ad legata pertinet, non tantum ad heredum institutionem.

§. 2. In fideicommissis quoque oportebit eos, qui de fideicommisso cognoscunt, subsequi Prætoris Edictum, ea propter, quia vice legatorum funguntur. §. 3. Et in mortis causa donationibus dicendum est Edicto locum esse: si forte quis caverit, *nisi jurasset se aliquid facturum*, restituturum quod accepit. oportebit itaque remitti cautionem. §. 4. Si quis sub jurisjurandi conditione, & præterea sub alia sit institutus: huic videndum est an remittatur conditio. Et magis est, ut remitti jurisjurandi conditio debeat, licet alii conditioni parendum habeat.

§. 5. Sed si sub jurisjurandi conditione sit institutus, *aut si decem [millia] dederit*, hoc est, alternata conditione, ut aut pareat conditioni, aut juret: aliud quid videndum, numquid remitti ei conditio non debet, quia potest alteri conditioni parendo, esse securus. Sed est verius, remittendam conditionem: ne alia ratione conditio alia eum urgeat ad jusjurandum. §. 6. Quotiens heres jurare jubetur, *daturum se aliquid, vel facturum*, quod non improbum est, actiones hereditarias non alias habebit, quam si dederit, vel fecerit id, quod erat jussus jurare. §. 7. Mortuo autem vel manumisso Sticho, vivo testatore, qui ita heres institutus est, *si jurasset se Stichum manumissurum*, non videbitur defectus conditione [heres]: quamvis verum sit, compellendum eum manumittere, si viveret. † Idem est, & si ita heres institutus esset quis, *Titius heres esto, ita ut Stichum manumittat*: aut, *Titio centum ita lego, ut Stichum manumittat*. Nam mortuo Sticho nemo dicet summovendum eum: non videtur enim defectus conditione, si parere conditioni non possit; implenda est enim voluntas, si potest. §. 8. De hoc jurejurando remittendo non est necesse adire Prætorem: semel enim in perpetuum à Prætore remissum est, nec per singulos remittendum. Et idcirco, ex quo dies legati cesserit, remissum videtur, etiam ignorante scripto herede. Ideoque in herede legatarii recte probatur, ut post diem legati cedentem, si decesserit legatarius, debeat heres ejus actione de legato uti, quasi pure legato relicto ei, cui heres exstiterat.

9. PAULUS [lib. 45 ad Edictum].

COnditiones, quæ *contra bonos mores* inseruntur, remittendæ sunt: veluti *si ab hostibus patrem suum non redemerit*; *si parentibus suis patrono-ve alimenta non præstiterit*.

10. ULPIANUS [lib. 8 Disputationum].

INstitutio talis, *Si codicillis Seium heredem scripsero, heres esto*, non est inutilis in quovis herede instituto, præter filium: est enim conditionalis institutio. nec videtur hereditas codicillis data, quod interdictum est: verum conditionalis est hæc institutio, quæ testamento data esset. Proinde & si ita scripserit, *Cujus nomen codicillis scripsero, ille mihi heres esto*: pari ratione dicendum erit institutionem valere, nullo jure impediente. §. 1. Si quem ita institutum ponamus, *Ille, si eum codicillis heredem scripsi, heres esto*: valet institutio, etiam in filio, qui in potestate est. cum * nulla sit conditio quæ in præteritum confertur, vel quæ in præsens: veluti, *Si Rex Parthorum vivit*: *Si navis in portu stat*.

11. JULIANUS [lib. 29 Digestorum].

SI quis testamento hoc modo scripserit, *filius meus, si Titium adoptaverit, heres esto*; *si non adoptaverit, exheres esto*; & filio parato adoptare, Titius nolit se adrogandum dare: erit filius heres, quasi expleta conditione.

12. HERMOGENIANUS [lib. 3 Iuris epitomarum].

VErba hæc, *Publius Mævius, si volet, heres esto*, in necessario conditionem faciunt, ut, si nolit, heres non existat: [nam] in voluntaria heredis persona frustra adduntur; cum & si non fuerint addita, invitus non efficitur heres.

13. JULIANUS [lib. 30 Digestorum].

EI, qui ita hereditatem vel legatum accepit, *si decem dederit*, neque hereditas neque legatum aliter adquiri potest, quam si post impletam conditionem id egerit scriptus heres, vel legatarius, per quod hereditas aut legatum adquiri solet.

14. MARCIANUS [lib. 4 Institut.]

COnditiones contra Edicta Imperatorum, aut contra Leges, aut quæ Legis vicem obtinent, scriptæ, vel quæ contra bonos mores, vel derisoriæ sunt, aut hujusmodi, quas Prætores improbaverunt, pro non scriptis habentur: & perinde, ac si conditio hereditati sive legato adjecta non esset, capitur hereditas, legatumve.

15. PAPINIANUS [lib. 16 Quæst.]

FIlius qui fuit in potestate, *sub conditione* scriptus heres, *quam Senatus aut Princeps improbant*, testamentum infirmet patris, ac si conditio non esset in ejus potestate. nam quæ facta lædunt pietatem, existimationem, verecundiam nostram, & (ut generaliter dixerim) contra bonos mores fiunt: nec facere nos posse credendum est.

16. MARCIANUS [lib. 4 Institut.]

SI *Titius heres erit, Seius heres esto*: *si Seius heres erit, Titius heres esto*: Julianus inutilem esse institutionem [scribit], cum conditio existere non possit.

17. FLO-

17. FLORENTINUS [lib. 10 Institutionum].

SI plures institutiones ex eadem parte sub diversis conditionibus fuerint: conditio, quæ prior exstiterit, occupabit institutionem.

18. MARCIANUS [lib. 7 Institut.]

CUm servus pure liber, & heres scriptus sub conditione sit; & si heres non exstiterit, legatum acceperit: in legato repetitam videri conditionem, Divus Pius rescripsit.

§. 1. Hac ratione & Papinianus scribit, cum avia nepotem *sub conditione emancipationis* pro parte heredem instituit, & postea codicillis scriptis *hoc amplius* ei legavit, quam quod heredem eum instituit: repetitam videri conditionem emancipationis etiam in legato, quamvis in legato nullam, ut in hereditate, substitutionem fecisset.

19. IDEM [lib. 8 Institutionum].

SI ita scriptum fuerit, *Titius heres esto: si Titius heres erit, Mævius heres esto*: si Titius suspectam adierit hereditatem, potest Mævius suo arbitrio adire, & quartam retinere.

20. LABEO [lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum].

MUlier, quæ viro suo ex dote promissam pecuniam debebat, virum heredem ita instituerat, *si eam pecuniam, quam doti promisisset, neque petisset, neque exegisset*: Puto, si vir denunciasset cæteris heredibus, per se non stare, quo minus acceptum faceret id, quod ex dote sibi deberetur, statim eum heredem futurum. Quod si solus heres institutus esset in tali conditione: nihilominus puto statim eum heredem futurum: quia ἀδύνατος, id est, *impossibilis*, conditio pro non scripta accipienda est. §. 1. Si quis hereditarium servum jussus est manumittere, & heres esse: quamvis, si manumiserit, nihil agat, tamen heres erit; verum est enim eum manumisisse. sed post aditionem, libertas servo data, secundum voluntatem testatoris convalescit.

§. 2. Si quis te heredem ita instituit, *si se heredem instituisses, aut quid sibi legasses*: nihil interest, quo gradu is à te heres institutus, vel quid ei legatum sit; dummodo aliquo gradu id te fecisse probes.

21. CELSUS lib. 16 Digestorum.

SErvus alienus ita heres institui potest, *cum liber erit*. proprius autem ita institui non potest:

22. GAIUS [lib. 18 ad Edictum provinc.]

QUia ratio suadet, eum, qui libertatem dare potest, ipsum debere aut præsenti die, aut in diem, aut sub conditione dare libertatem: nec habere facultatem, in casum à quolibet obvenientis libertatis heredem instituere.

23. MARCELLUS [lib. 12 Digest.]

UTer ex fratribus meis consobrinam nostram duxerit uxorem, ex dodrante; qui non duxerit, ex quadrante heres esto: Aut nubit alteri, aut non vult nubere, consobrinam qui ex his duxit [uxorem], habebit dodrantem; erit alterius quadrans. Si neuter eam duxerit uxorem, non quia ipsi ducere noluerunt, sed quia illa nubere noluerit, ambo in partes æquales admittuntur: plerumque enim hæc conditio, *si uxorem duxerit, si dederit, si fecerit*, ita accipi oportet, quod per eum non stet, quo minus ducat, det, aut faciat.

24. PAPINIANUS [lib. 6 Respons.]

QUi ex fratribus meis Titiam consobrinam uxorem duxerit, ex besse heres esto: qui non duxerit, ex triente heres esto: Vivo testatore consobrina defuncta, ambo ad hereditatem venientes semisses habebunt: quia verum est, eos heredes institutos, sed emolumento portionum eventu nuptiarum discretos.

25. MODESTINUS [lib. 9 Regul.]

SUb conditione heres institutus *servus*, sine jussu domini conditioni parere [[redacted]] potest.

26. POMPONIUS [lib. 2 ad Quintum Mucium].

SI *pupillus* sub conditione heres institutus fuerit, conditioni etiam sine tutoris auctoritate parere potest. Idemque [est] & si legatum ei sub conditione relictum fuerit: quia conditione expleta, pro eo est, quasi *pure* ei hereditas vel legatum relictum sit.

27. MODESTINUS [lib. 8 Respons.]

QUidam in suo testamento heredem scripsit sub tali conditione, *si reliquias ejus in mare abjiciat*: Quærebatur, cum heres institutus conditioni non paruisset, an expellendus est ab hereditate? Modestinus respondit: Laudandus est magis, quam accusandus heres, qui reliquias testatoris non in mare secundum ipsius voluntatem abjecit: sed memoria humanæ conditionis, sepulturæ tradidit. Sed hoc prius inspiciendum est, ne homo, qui talem conditionem posuit, neque compos mentis esset. Igitur si perspicuis rationibus hæc suspicio amoveri potest, nullo modo legitimus heres de hereditate controversiam facit scripto [heredi]. §. 1. Heredi, quem testamento pure instituit, codicillis scripsit conditionem: Quæro, an ei parere necesse habeat? Modestinus respondit: Hereditas codicillis neque adimi potest: porro in defectu conditionis de ademptione hereditatis cogitasse intelligitur.

28. PAPINIANUS [lib. 13 Quæst.]

SI filius sub conditione heres erit, & nepotes ex eo substituantur; cum * non sufficit * sub qualibet conditione filium heredem institui, sed ita demum testamentum ratum est, si conditio fuit in filii potestate: consideremus nunquid intersit, quæ conditio fuerit adscripta? Utrum quæ moriente filio impleri non potuit (veluti *si Alexandriam ierit filius, heres esto*, isque Romæ decessit): an vero quæ potuit etiam extremo vitæ momento impleri (veluti, *si Titio decem dederit, filius heres esto*)? quæ conditio nomine filii per alium impleri potest. Nam superior quidem species conditionis admittit vivo filio nepotes ad hereditatem: qui, si neminem substitutum haberet, dum moritur, legitimus patri heres extiterit. argumentoque est, quod apud Servium quoque relatum est: quendam enim refert ita heredem institutum, *si in Capitolium ascenderit; quod si non ascendisset*, legatum ei datum; eumque, antequam ascenderet, mortem obisse: de quo respondit Servius, conditionem morte defecisse; ideoque, moriente eo legati diem cessisse. Altera [vero] species conditionis vivo filio non admittit nepotes ad hereditatem, qui, substituti si non essent, intestato avo heredes existerent: neque enim filius videretur obstitisse, post cujus mortem patris testamentum destituitur: quemadmodum si, exheredato eodem filio, nepotes, cum filius moreretur, heredes fuissent instituti.

TIT. VIII.

DE JURE DELIBERANDI.

1. ULPIANUS [lib. 60 ad Edictum].

SI servus fuerit heres institutus: utique non ipsi præstituimus tempus ad deliberandum,

dum, sed ei, cujus servus est: quia pro nullo isti habentur apud Prætorem. Itemque si plurium servus sit, utique omnibus dominis præstituemus. §. 1. Ait Prætor, *si tempus ad deliberandum petet, dabo*. §. 2. Cum dicit tempus, nec adjicit diem, sine dubio ostendit, esse in Jus dicentis potestate, quem diem præstituat.

2. PAULUS [lib. 57 ad Edictum].

ITaque pauciores centum dierum non sunt dandi.

3. ULPIANUS [lib. 60 ad Edictum].

NEcnon illud sciendum, nonnunquam semel, nonnunquam sæpius diem ad deliberandum datum esse, dum Prætori suadetur, tempus, quod primum aditus præstituerat, non suffecisse.

4. IDEM [lib. 61 ad Edictum].

SEd hoc impetrari non debet, nisi ex magna causa.

5. IDEM [lib. 70 ad Edictum].

ARisto scribit, non solum creditoribus sed & heredi instituto Prætorem subvenire debere: hisque copiam instrumentorum inspiciendorum facere, ut perinde instruere se possint, expediet, necne, agnoscere hereditatem.

§. 1. Si major sit hereditas & deliberat heres, & res sunt in hereditate, quæ ex tractu temporis deteriores fiunt: adito Prætore potest is, qui deliberat, sine præjudicio eas justis pretiis vendere; qui possit etiam ea, quæ nimium sumptuosa sint, veluti jumenta, aut venalitia, item ea, quæ mora deteriora fiant, vendere; quique præterea curaturus sit, ut æs alienum, quod sub pœna, vel sub pretiosis pignoribus debeatur, solvatur.

6. GAIUS [lib. 23 ad Edictum provinc.]

IGitur siquidem in hereditate sit vinum, oleum, frumentum, numerata pecunia, inde fieri debebunt impendia: si minus, à debitoribus hereditariis exigenda pecunia. Quod si nulli sunt debitores, aut Judicem provocent: venire debent res supervacuæ.

7. ULPIANUS [lib. 60 ad Edictum].

AIt Prætor: *Si pupilli, pupillæ, nomine postulabitur tempus ad deliberandum, an expediat, eum hereditatem retinere, & hoc datum sit, Si justa causa esse videbitur: bona interea deminui, nisi si causa cognita boni viri arbitratu, vetabo.*

§. 1. Merito Prætor impedit interim deminutionem, quandiu nomine pupilli petitur tempus ad deliberandum. §. 2. Quid sit autem *deminui vetabo*, videamus? His verbis Prætor non tantum alienationem impedit: verumetiam actiones exerceri non patitur. est enim absurdum, ei cui alienatio interdicitur, permitti actiones exercere. & ita Labeo scribit. §. 3. In causæ autem cognitione hoc vertetur, an *justa causa* sit, ut deminuere Prætor permittat. † Ergo & funeris causa deminui permittet. Item eorum, quæ sine piaculo non possunt præteriri. † Vescendi gratia æque deminui permittet. Sed & ubi urget, ex aliis quoque causis permittere eum oportet: ut ædificia sarciantur; ne agri inculti sint; si qua pecunia sub pœna debetur, ut restituatur; ne pignora distrahantur. † Ex aliis quoque justis causis Prætor aditus deminutionem permittet: neque enim sine permissu ejus debet deminutio fieri.

8. IDEM [lib. 61 ad Edictum].

SI quis suus heres, posteaquam se abstinuerit, tunc petat tempus ad deliberandum: videamus an impetrare debeat. Magisque est, ut ex causa debeat impetrare, cum nondum bona venierint.

9. PAULUS [lib. 58 ad Edictum].

FIlius, dum deliberat, alimenta habere debet ex hereditate.

10. MARCELLUS [lib. 28 Digestorum.]

SI plures gradus sint heredum institutorum, per singulos observaturum se ait Prætor id, quod præfiniendo tempore deliberationis edicit: videlicet ut à primo quoque ad sequentem translata hereditate, quamprimum inveniat successorem, qui possit defuncti creditoribus respondere.

11. JAVOLENUS [lib. 4 ex Posterioribus Labeonis].

QUi filium libertinum habebat, heredem eum instituerat; deinde ita scripserat, *Si mihi filius nullus erit, qui in suam tutelam veniat, tum Dama servus liber esto*; is filius pupillus libertinus erat: Quærebatur, si Dama liber esset. Trebatius negat: quia *filii* appellatione libertinus quoque contineretur. Labeo contra: quia eo loco verum filium accipi oportet. Trebatii sententiam probo: si tamen testatorem de hoc filio locutum esse apparet.

LIBER VICESIMUSNONUS.

TIT. I.

DE TESTAMENTO MILITIS.

1. ULPIANUS [lib. 45 ad Edictum].

MIlitibus liberam testamenti factionem primus quidem *Divus Julius Cæsar* concessit: sed ea concessio temporalis erat. † Postea vero primus *Divus Titus* dedit. † Post hoc *Domitianus*. † Postea *Divus Nerva* plenissimam indulgentiam in milites contulit: eamque & *Trajanus* secutus est: & exinde Mandatis inseri cœpit caput tale. [Caput ex Mandatis:] *Cum in notitiam meam prolatum sit, subinde testamenta* [à] *commilitonibus relicta proferri, quæ possint in controversiam deduci, si ad diligentiam Legum revocentur & observantiam: secutus animi mei integritudinem erga optimos fidelissimosque commilitones, simplicitati eorum consulendum existimavi: ut quoquo modo testati fuissent, rata esset eorum voluntas. Faciant igitur testamenta, quomodo volent: faciant, quomodo poterint: sufficiatque ad bonorum suorum divisionem faciendam nuda voluntas testatoris.*

§. 1. *Miles* autem appellatur, vel à militia, id est, duritia, quam pro nobis sustinent; aut à multitudine; aut à malo, quod arcere milites solent; aut à numero mille hominum, ducitum à Græco verbo, tractum à tagmate: nam Græci mille hominum multitudinem τάγμα appellant, quasi millesimum quemque dictum, unde ipsum ducem χιλίαρχον appellant.

† *Exercitus* autem nomen ab exercitatione traxit.

2. GAIUS lib. 15 ad Edictum provinc.

DE militis testamento ideo separatim Proconsul edicit, quod optime novit, ex Constitutionibus Principalibus propria atque singularia jura in testamenta eorum observari.

3. ULPIA-

3. ULPIANUS [lib. 2 ad Sabinum].

SI miles, qui destinaverat communi jure testari, ante defecerit, quam testaretur: Pomponius dubitat. Sed cur non in milite diversum probet? neque enim, qui voluit jure communi testari, statim beneficio militari renunciavit: * nec credendus est quisquam genus testandi eligere ad impugnanda sua judicia: sed magis utroque genere voluisse propter fortuitos casus. quemadmodum plerique pagani solent, cum testamenti faciunt perscripturam, adjicere, *velle hoc etiam vice codicillorum valere*: quisquam dixerit, si imperfectum sit testamentum, codicillos non esse? nam secundum nostram sententiam etiam Divus Marcus rescripsit.

4. IDEM [lib. 1 ad Sabinum].

IUre militari *surdum & mutum* testamentum facere posse ante causariam missionem, in numeris manentem, placet.

5. IDEM lib. 4 ad Sabinum.

MIlites etiam his, qui heredes extiterunt, possunt substituere in his duntaxat, quæ sunt ex testamento eorum consecuti.

6. IDEM [lib. 5 ad Sabinum].

SI miles unum ex fundo heredem scripserit, creditum, quantum ad residuum patrimonium, intestatus decessisse: * miles enim pro parte testatus potest decedere, pro parte intestatus.

7. IDEM lib. 9 ad Sabinum.

QUi jure militari testatur, etsi ignoraverit prægnatem uxorem, vel non fuit prægnas, hoc tamen animo fuit, ut vellet quisquis sibi nasceretur exheredem esse: testamentum non rumpitur.

8. MARCELLUS [lib. 10 Digestorum].

IDem est, & si adrogaverit filium, nepósve successerit in locum filii.

9. ULPIANUS [lib. 9 ad Sabinum].

IDemque erit dicendum, & si nato filio, vivo se, maluit eodem testamento durante decedere: nam videtur jure militari refecisse testamentum. §. 1. Ut est rescriptum à Divo Pio in eo, qui, cum esset paganus, fecit testamentum, mox militare cœpit: nam hoc quoque jure militari incipiet valere, si *hoc maluit* miles.

10. IDEM lib. 11 ad Sabinum.

FAcere testamentum hostium potitus nec jure militari potest.

11. IDEM lib. 45 ad Edictum.

EX militari delicto *capite damnatis* testamentum facere licet super bonis duntaxat castrensibus: sed utrum jure militari, an jure communi, quæritur? Magis autem est, ut jure militari eis testandum sit: nam cum ei quasi militi tribuatur jus testandi, consequens erit dicere, jure militari ei testandum: quod ita intelligi oportet, si non sacramenti fides rupta sit.

§. 1. Si miles *incertus*, an sui juris sit, testamentum fecerit: in ea conditione est testamentum ejus, ut valeat. nam & si incertus, an pater suus vivat, testamentum fecerit, testamentum ejus valebit. §. 2. Si filiusfamilias *ignorans* patrem suum decessisse, de castrensi peculio in militia testatus sit: non pertinebunt ad heredem ejus patris bona, sed sola castrensia.

12. PAPINIANUS [lib. 6 Respons.]

MIlites enim ea duntaxat, quæ haberent, scriptis relinquunt.

13. ULPIANUS [lib. 45 ad Edictum].

IDem est, & si de *testamento mutando* cogitavit: non quia adimere volebat castrensia bona heredi scripto, sed quia de paternis testari volebat, & alium heredem scribere. §. 1. Sed si jam veteranus decessit, universa bona etiam paterna ad heredem pertinere castrensium, Marcellus libro undecimo Digestorum scribit. Neque enim jam potuit de parte bonorum testari.

§. 2. Et deportati, & fere omnes, qui testamenti factionem non habent, à milite heredes institui possunt. Sed si servum pœnæ heredem scribat, institutio non valebit. sed si mortis tempore in civitate inveniatur, institutio incipit convalescere, quasi nunc data hereditate. Et generaliter in omnibus id poterit dici, quos miles scribit heredes, ut institutio incipiat vires habere, si mortis tempore talis inveniatur, ut à milite institui poterit. §. 3. Si servum proprium, quem liberum esse credidisset, miles heredem sine libertate instituit: in ea conditione est, ut institutio non valeat. §. 4. Cum miles in testamento suo servo libertatem dederit, eidemque & à primo & à secundo herede per fideicommissum hereditatem reliquerit: quamvis & primus heres, & substitutus, prius quam adierint hereditatem, mortem obierunt, non debere intestati exitum facere, Imperator noster cum Divo Severo rescripsit. sed perinde habendum est, ac si eidem servo libertas simul & hereditas directo data esset: quæ utraque ad eum pervenire testatorem voluisse, negari non potest.

14. MÆCIANUS [lib. 4 Fideicommissorum].

TRactabatur, an tale aliquid & in paganorum testamentis indulgendum esset? Et placet, non sine distinctione hoc fieri. sed si quidem vivo testatore & sciente decessissent, nihil novi statuendum: si autem ignorante, aut post mortem ejus, omnimodo subveniendum.

15. ULPIANUS [lib. 45 ad Edictum].

IN *fraudem* plane *creditorum* nec miles amplius quam unum necessarium facere poterit. §. 1. Sicut autem hereditatem miles nuda voluntate dare potest, ita & adimere potest. Denique si cancellaverit testamentum suum, vel inciderit, nullius erit momenti. Si tamen testamentum cancellaverit, & mox valere voluerit, valebit ex suprema voluntate. † Et ideo cum miles induxisset testamentum suum, mox anulo suo signasset, qui super ea re cogniturus erit, considerabit, quo proposito id fecerit. nam si mutatæ voluntatis eum pœnituisse probabitur, renovatum testamentum intelligetur: quod si ideo, ne ea, quæ scripta fuerint, legi possint, causa irriti facti judicii potior existimabitur.

§. 2. Testamentum ante militiam factum à milite, si in militia decesserit, jure militari valere, si militis voluntas contraria non sit, Divus Pius rescripsit. §. 3. Si quis se scribat heredem in testamento militis, non remittitur ei Senatusconsulti pœna. §. 4. Miles & *ad tempus* heredem facere potest, & alium post tempus, vel ex conditione, vel in conditionem. §. 5. Item tam sibi, quam filio jure militari testamentum facere potest, & soli filio, tametsi sibi non fecerit: quod testamentum valebit, si forte pater, vel in militia, vel intra annum militiæ decessit.

§. 6. Bonorum possessionem, ultra tempora Edicto determinata, nec militis posse agnosci, Papinianus libro quartodecimo [quæstionum] scribit: quia generalis est ista determinatio.

16. PAULUS [lib. 43 ad Edictum].

DOtalem fundum si legaverit miles, non erit ratum legatum, propter Legem Juliam.

17. GAIUS lib. 15 ad Edictum provinc.

SI *certarum rerum* heredes instituerit miles, veluti alium urbanorum prædiorum, alium rusticorum, alium cæterarum rerum: valebit institutio: perindeque habebitur, atque si sine partibus heredes eos instituisset, resque omnes suas per præceptionem cuique legando distribuisset.

§. 1. Julianus etiam ait, si quis alium *castrensium rerum*, alium *cæterarum* scripsisset, quasi duorum hominum duas hereditates intelligi: ut etiam in æs alienum, quod in castris contractum esset, solus is teneatur, qui castrensium rerum heres institutus esset; extra castra contracto ære alieno is solus obligetur, qui cæterarum rerum heres scriptus esset. † Cui scilicet conveniens videtur respondisse, ut, ex quaqua causa debeatur militi, vel huic heredi vel illi ipso jure debeatur. † Quod si alterutra pars bonorum æri alieno, quod ex ea causa pendebit, non sufficiat, & propter hoc is, qui ex ea parte heres institutus est, non adierit: alterum, qui adisset, compellendum esse aut defendere totam hereditatem, aut totam creditoribus solvere. §. 2. Si eodem testamento miles eundem heredem, deinde exheredem scripserit: adempta videtur hereditas. cum * in paganorum testamento sola hereditas exheredatione adimi non possit. §. 3. Si pater à filiofamilias milite ex castrensi peculio heres institutus, omissa causa testamenti, aliquid ex peculio possidebit, dolove malo fecerit, quominus possideret: datur in eum legatorum actio.

§. 4. Si miles testamentum in militia fecerit, codicillos post militiam, & intra annum missionis moriatur: plerisque placet, in codicillis Juris civilis regulam spectari debere: quia non sunt à milite facti: nec ad rem pertinere, quod testamento confirmati sunt. † Ideoque in his legatis, quæ testamento data sunt, Legi Falcidiæ locum non esse: at in his, quæ codicillis scripta sunt, locum esse.

18. TRYPHONINUS [lib. 18 Disputat.]

SI vero composita utraque legata, tam quæ testamento, quam quæ codicillis data sunt, ultra dodrantem sint, quæritur, quatenus minuantur ea, in quibus Falcidia locum habet? Commodissime autem id statuetur, ut ex universitate bonorum in solidum solutis legatis, quæ testamento miles dederat, id quod superesit, pro dodrante & quadrante dividatur inter heredes, & eos, quibus codicillis legata data sunt.

§. 1. Quid ergo, si consumant universorum bonorum quantitatem legata, quæ testamento data sunt: utrum nihil ferent hi, quibus codicillis legatum est, an aliquid? Et quoniam, si adhuc miles hæc quoque legasset, contribuebantur omnia, & pro rata ex omnibus decedebat ea portio, quam amplius legaverat quam in bonis habuerat, nunc quoque idem fiat: deinde constituta quantitate legatorum, quæ codicillis data sunt, ex summa, quæ efficiebatur debita, si æquo jure omnia deberentur, quartam deducat his solis, quibus codicillis legata sunt. §. 2. Quod si, post utraque legata solida computata, deprehenderetur, quod remaneat apud heredem, non tamen sufficiens quartæ eorundem legatorum: quod ei deest, detrahatur his solis, quibus codicillis legata data sunt.

19. ULPIANUS [lib. 4 Disputationum].

QUærebatur, si miles, qui habebat jam factum testamentum, aliud fecisset; & in eo comprehendisset, *fidei heredis committere, ut priores tabulæ valerent*: quid juris esset? Dicebam, Militi licet plura testamenta facere: sed sive simul fecerit, sive separatim, utique valebunt, si hoc specialiter expresserit; nec superius per inferius rumpetur: cum & ex parte heredem instituere possit, hoc est, ex parte testato, ex parte intestato decedere. Quinimo & si codicillos ante fecerat, poterit eos, per testamentum sequens cavendo, in potestatem institutionis redigere, & efficere directam institutionem, quæ erat precaria. Secundum hæc in proposito referebam, si hoc animo fuerit miles, ut valeret prius factum testamentum, id, quod cavit, valere oportere: ac per hoc effici, ut duo testamenta sint: Sed in proposito cum fidei heredis committatur, ut valeat prius testamentum, apparet, eum non ipso jure valere voluisse, sed magis per fideicommissum, id est, in causam fideicommissi & codicillorum vim prioris testamenti convertisse.

§. 1. Utrum autem totum testamentum in eam causam conversum sit, hoc est, & heredis institutio, an vero legata tantum, & fideicommissa, & libertates, quæritur? Sed mihi videtur non solum cætera præter institutionem heredis, sed & ipsam institutionem in causam fideicommissi vertisse: nisi aliud testatorem scripsisse probetur. §. 2. Si quis à milite heres ad tempus scriptus esset, & alius ex tempore: quæritur, an posterior heres à priore relicta legata debet? Et arbitror, hunc non debere, nisi alia voluntas militis probetur.

20. JULIANUS [lib. 27 Digestorum].

TRibunus militum, si intra dies certos, quam successor ejus in castra venerat, manens in castris codicillos fecerit, & ibi decesserit: quoniam desinit militis loco haberi, postquam successor ejus in castra venit, ideo communi jure civium Romanorum codicilli ejus æstimandi sunt. §. 1. Cum aliquis facto testamento militare cœperit, id quoque testamentum, quod, antequam militare cœperit, fecerat, aliquo casu intelligitur militiæ tempore factum. veluti si tabulas inciderit, & legerit testamentum, ac rursus suo signo signaverit; amplius si & aliquid interleverit, perduxerit, adjecerit, emendaverit. quod si nihil horum inciderit, testamentum ejus ad privilegia militum non pertinebit.

21. AFRICANUS [lib. 4 Quæstionum].

QUod constitutum est, *ut testamentum militiæ tempore factum etiam intra annum post missionem valeret*, quantum ad verba ejus, ad eos duntaxat, qui mitti solent, id beneficium pertinere existimavit: secundum quod neque Præfectos, neque Tribunos, aut cæteros, qui successoribus acceptis militare desinunt, hoc privilegium habituros.

22. MARCIANUS lib. 4 Institut.

MIles filiusfamilias, si capite minutus fuerit, vel emancipatus, vel in adoptionem datus à patre suo: testamentum ejus valet, quasi ex nova voluntate.

23. TERTYLLIANUS [libro sing. de Castrensi peculio].

IDem, & si paterfamilias miles de castrensibus rebus duntaxat testatus adrogandum se dederit. Si vero missus jam hoc fecerat, non valet testamentum.

24. FLORENTINUS [lib. 10 Institut.]

DIvus Trajanus Statilio Severo ita rescripsit: *Id privilegium, quod militantibus datum est*, ut quoquomodo facta ab his testamenta rata sint, *sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat, testamentum factum esse: quod & sine scriptura, & à non militantibus fieri potest. Si ergo miles, de cujus*

cujus bonis apud te quæritur, convocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet, quem vellet sibi esse heredem, & cui libertatem tribuere: potest videri, sine scripto hoc modo esse testatus, & voluntas ejus rata habenda est. Cæterum si (ut plerumque sermonibus fieri solet) dixit alicui, EGO TE HEREDEM FACIO, *aut* TIBI BONA MEA RELINQUO: *non oportet hoc pro testamento observari. Nec ullorum magis interest, quam ipsorum, quibus id privilegium datum est, ejusmodi exemplum non admitti: alioquin non difficulter post mortem alicujus militis testes existerent, qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona, cui visum sit: & per hoc judicia vera subvertuntur.*

25. MARCELLUS [lib. singulari Responsorum].

TItius, prius quam Tribunus legionis factus esset, testamentum fecit; & postea cinctus, manente eodem, defunctus est: Quæro, an militis testamentum videatur esse? Marcellus respondit: Testamentum, quod ante tribunatum fecisset, nisi si postea ab eo factum, dictum esse probaretur, quod valere vellet, ad commune jus pertinet. Constitutionibus enim Principum non militum testamenta, sed quæ à militibus facta sunt, confirmantur: sed plane fecisse testamentum eum interpretandum est, qui se velle testamentum, quod ante fecerat, valere *aliquo modo* declaravit.

26. MACER [lib. 2 Militarium].

TEstamenta eorum, qui *ignominiæ causa* missi sunt, statim desinunt militari jure valere: quod anni spatium testamentis eorum, qui honestam vel causariam missionem meruerunt, tribuitur. §. 1. Jus testandi de castrensi [peculio,] quod filiisfamilias militantibus concessum est, ad eos, qui ignominiæ causa missi sunt, non pertinet: quod hoc præmii loco merentibus tributum est.

27. PAPINIANUS [lib. 6 Respons.]

CEnturio secundo testamento posthumos heredes instituit, neque substitutos dedit: quibus non additis, ad superius testamentum se redire testatus est: Cætera, quæ secundo testamento scripsit, esse irrita placuit: nisi nominatim ea confirmasset, ad priorem voluntatem reversus.

28. ULPIANUS [lib. 36 ad Sabinum].

CUm filiusfamilias miles decessisset, filio impubere herede instituto, eique substituisset in avi potestate manenti, tutoresque dedisset, Divi Fratres rescripserunt, substitutionem quidem valere, tutoris autem dationem non valere: quia hereditati quidem suæ miles qualem vellet substitutionem facere potest, veruntamen alienum jus minuere non potest.

29. MARCELLUS [lib. 10 Digest.]

SI à milite scriptus heres sua sponte adierit hereditatem, & rogatus totam hereditatem restituerit: ex Trebelliano transeunt actiones.

§. 1. Miles testamento suo manumittendo, nihil efficit in eo, cujus libertas Lege Ælia Sentia, vel aliqua impeditur. §. 2. Edictum Prætoris, quo jusjurandum *heredibus institutis legatariisque remittitur*, locum habet etiam in militum testamentis: sicut etiam in fideicommissis. † Idemque si turpis esset conditio. §. 3. Patri [ejus], qui in emancipatione ipse manumissor extitisset, contra tabulas testamenti dandam bonorum possessionem partis debitæ placet: exceptis his rebus, quas in castris adquisisset: quarum liberam testamenti factionem habet.

30. PAULUS [lib. 7 Quæstionum].

NAm in bona castrensia non esse dandam contra tabulas filii militis bonorum possessionem, D. Pius Antoninus rescripsit.

31. MARCELLUS [lib. 13 Digest.]

SI miles Titio & Seio servum legaverit, & cum Titius manumisisset deliberante Seio, moxque is legatum omisisset: liberandum fore dico: quia & si heres servum alicui legatum interim manumisisset, deinde legatarius repudiasset, liber esset.

32. MODESTINUS [lib. 9 Regularum].

SI secundum probabilem voluntatem militis hereditas ejus non adeatur, nec res castrenses heredibus competunt.

33. TERTYLLIANUS [lib. singul. de Castrensi peculio.]

SI filiusfamilias miles fecisset testamentum more militiæ, deinde post mortem patris posthumus ei nasceretur: utique rumpitur ejus testamentum. Verum si perseverasset in ea voluntate, ut vellet adhuc illud testamentum valere: valiturum illud, quasi rursum aliud factum; si modo militaret adhuc eo tempore, quo nasceretur illi posthumus. §. 1. Sed si filiusfamilias miles fecisset testamentum, deinde postea, vivo eo & adhuc avo quoque superstite, nasceretur ei posthumus, non rumpitur ejus testamentum: quia cum id, quod nasceretur, in potestate ejus non perveniret, non videtur suus heres adgnasci. Ac ne avo quidem suo hunc nepotem posthumum, cum vivo filio nasceretur, suum heredem protinus adgnasci: & ideo nec avi testamentum rumpi: quoniam licet in potestate avi protinus esse inciperet, tamen antecederet eum filius.

§. 2. Secundum quæ, si filiusfamilias miles testamentum fecerit, & omiserit posthumum per errorem, non quod volebat exheredatum; deinde posthumus, post mortem avi, vivo adhuc filio, id est, patre suo, natus fuerit: omnimodo rumpet illius testamentum. Sed si quidem, pagano jam illo facto, natus sit, nec convalescet ruptum: si vero militante adhuc natus fuerit, rumpetur; deinde, si voluerit ratum illud esse pater, convalescet sic, quasi denuo factum. §. 3. Sed & si vivo avo nascatur posthumus, hic non rumpet continuo patris testamentum: si supervixerit post mortem avi, vivo adhuc patre, rumpet, quod novus illi nunc primum heres adgnascitur. Ita tamen, ut nunquam possit duorum simul testamenta rumpere, & avi, & patris.

34. PAULUS [lib. 14 Quæstionum].

EJus militis, qui doloris impatientia vel tædio vitæ mori maluit, testamentum valere, vel intestati bona ab his, qui Lege vocantur, vindicari, Divus Hadrianus rescripsit.

§. 1. Militia missus intra annum testamentum facere cœpit, neque perficere potuit: Potest dici, solutum ita esse testamentum, quod in militia fecit, si jure militiæ fuit scriptum: alioquin, si valuit jure communi, non esse jure rescissum. §. 2. Nec tamen circa militem eadem adhibetur distinctio. nam quocunque modo testamentum fecerit, novissima voluntate rescindetur: quoniam *voluntas quoque militis testamenti est*.

35. IDEM [lib. 19 Quæstionum].

MIles si testamentum imperfectum relinquat, scriptura, quæ profertur, perfecti testamenti potestatem obtinet: nam militis testamentum sola perficitur voluntate. † Quique plura per dies varios scribit, sæpe facere testamentum videtur.

36. IDEM

36. IDEM [lib. 6 Responsorum].

MIlitis codicillis ad testamentum factis, etiam hereditas jure videtur dari: Quare si partem dimidiam hereditatis codicillis dederit, testamento scriptus ex asse heres partem dimidiam habebit: legata autem testamento data communiter debentur. §. 1. Miles castrensium bonorum, & non castrensium, diversis heredibus institutis, postea castrensium bonorum alios heredes instituit: Prioribus tabulis tantum abstulisse videtur, quantum in posteriores contulerit: nec videtur mutare, etsi prioribus tabulis unus heres scriptus fuisset. §. 2. Miles in supremis ordinandis ignarus uxorem esse prægnantem, ventris non habuit mentionem: Post mortem patris filia nata, ruptum esse testamentum apparuit, neque legata deberi: si qua vero medio tempore scriptus heres legata solvisset, utilibus actionibus filiæ datis, ob improvisum casum esse revocanda; nec institutum, cum bonæ fidei possessor fuerit, quod inde servari non potuisset, præstare. §. 3. Veteranus moriens, testamentum jure communi tempore militiæ factum, irritum esse voluit, & intestatus esse maluit: Heredum institutiones [ac substitutiones] in eodem statu mansisse placuit: legata vero petentes exceptione doli mali secundum jus commune summoveri: cujus exceptionis vires ex persona petentis æstimantur; [&] alioquin potior est in re pari causa possessoris. §. 4. Miles jure communi testatus, postea testamento jure militiæ super bonis omnibus facto, post annum militiæ vita decesserat: prioris testamenti, quod ruptum esse constabat, non redintegrari vires constitit.

37. PAULUS [lib. 7 Quæstionum].

SI duobus à milite liberto scriptis heredibus alter omiserit hereditatem: pro ea parte intestatus videbitur defunctus decessisse. quia miles & pro parte testari potest. & competit patrono ab intestato bonorum possessio: nisi [si] hæc voluntas defuncti probata fuerit, ut omittente altero, ad alterum vellet totam redire hereditatem.

38. IDEM [lib. 8 Quæstionum].

QUod dicitur, *si miles intra annum, quam missus est, decesserit, valere ejus testamentum, quod jure militari fecerat:* verum est, etiam si post annum conditio institutionis extiterit, mortuo eo intra annum. Et ideo, si heredi filio substituerit, nihil interest quando filius moriatur: sufficit enim patrem intra annum obisse. §. 1. Miles testamentum fecerat: deinde non ignominiæ causa missus, rursum cinctus est in alia militia: Quærebatur, an testamentum ejus, quod in militia fecerat, valeret? Quæsivi, utrum jure militari an communi jure testatus est? & si quidem communi jure testatus est, nulla dubitatio est, quin valeat. Sed si ut miles fecisset testamentum, agitare cœpi, quando adsumptus fuisset, postquam desiit in numeris esse, utrum intra annum, an post annum? Cognovi, intra annum eum adsumptum: ergo si, cum adhuc jure militari valeret, rursus eodem jure posset testari, nunquid etiam post annum eo mortuo valeat testamentum? *Me movebat*, quod alia militia est posterior. Sed humanius est dicere, valere testamentum, quasi conjuncto munere militiæ. Non loquor de eo, qui voluit valere testamentum etiam adsumptus: hic enim quasi in militia sequenti fecit testamentum, exemplo ejus, qui paganus fecit, deinde militare cœpit.

39. IDEM [lib. 9 Quæstionum].

SI filiusfamilias miles captus, apud hostes decesserit: dicemus, Legem Corneliam etiam ad ejus testamentum pertinere. Sed quæramus, si pater ejus prius in civitate decesserit, relicto nepote ex filio, an similiter testamentum patris rumpatur? Et dicendum est, non rumpi testamentum: quia ex eo tempore, quo captus est, videtur decessisse.

40. IDEM [lib. 11 Responsorum].

LUcius Titius miles notario [suo] testamentum scribendum notis dictavit, & antequam literis præscriberetur, vita defunctus est: Quæro, an hæc dictatio valere possit? Respondi, militibus quoquo modo velint, & quo modo possunt, testamentum facere concessum esse: ita tamen, ut hoc ita subsecutum esse legitimis probationibus ostendatur. §. 1. Idem respondit, ex testamento ejus, qui jure militari testatus esset, servum, qui (licet sub conditione) legatum meruit, etiam libertatem posse sibi vindicare. §. 2. Idem respondit, Lucius Titius miles testamentum ita fecit, *Pamphila serva mea ex asse mihi heres esto*: alio deinde capite, Sempronio commilitoni suo eandem Pamphilam reliquit: cujus fidei commisit, ut eam manumitteret. Quæro, an heres esset Pamphila, atque si directo accepisset libertatem? Respondi, intelligendum, militem qui ancillam suam heredem instituerat ignorasse, posse ex ea institutione etiam libertatem ei competere; & ideo sine causa postea à commilitone petisse, ut eandem manumitteret: cum ex priore scriptura libera & heres effecta est, postea, nullo præjudicio voluntati facto, frustra legata est.

41. TRYPHONINUS [lib. 18 Disputat.].

MIles ita heredem scribere potest: *Quoad vivit Titius, heres esto; post mortem ejus, Septicius.* Sed si ita scripserit, *Titius usque ad annos decem heres esto*, nemine substituto, intestati causa post decem annos locum habebit. Et quia diximus, *ex certo tempore, & usque ad certum tempus* milites posse instituere heredem, his consequens est, ut antequam dies veniat, quo admittatur institutus, intestati hereditas deferatur. Et quod in bonorum portione ei licet, hoc etiam in temporis spatio, licet non modicum sit, ex eodem privilegio competat. §. 1. Mulier, in qua turpis suspicio cadere potest, nec ex testamento militis aliquid capere potest: ut Divus Hadrianus rescripsit.

§. 2. Nec tutorem ei, qui in aliena est potestate, miles dare potest. §. 3. Si miles exheredaverit filium; vel, sciens eum filium suum esse, silentio præterierit: an legatum à substituto ejus dare possit, quæsitum est? Dixi, non posse, licet ampla legata reliquerit. §. 4. Exheredato miles & emancipato filio substituere potest. Verum hoc jus in his exercebitur, quæ ab ipso ad eum, cui substituit, pervenerint; non etiam in his, [si] quæ habuerit, vel postea adquisierit: nam & si filio suo, vivo adhuc avo, substituit, post adquisitam ei avi hereditatem, nemo diceret, ad substitutum pertinere. §. 5. Si militis adita non fuerit hereditas, an substitutio, quam pupillo fecit, valeat, quæritur? Et consequens erit, hoc dicere: quia permittitur, militem filio facere testamentum, quamvis sibi non fecerit.

42. ULPIANUS [lib. 45 ad Edictum].

EX eo tempore quis jure militari incipit posse testari, ex quo in numeros relatus est: ante, non: Proinde qui nondum in numeris sunt, licet etiam lecti tirones sint, & publicis expensis iter faciunt, nondum milites sunt: debent enim in numeros referri.

43. PAPINIANUS [lib. 6 Responsorum].

Filiusfamilias equestri militia exornatus, & in comitatu Principum retentus, cingi confestim jussus, testamentum de castrensi [peculio] facere potest.

44. ULPIANUS [lib. 45 ad Edictum].

Rescripta Principum ostendunt, omnes omnino, qui ejus sunt gradus, ut jure militari testari non possint, si in hostico deprehendantur, ut illic decedant, quomodo velint, & quomodo possint, testari: sive Præses sit Provinciæ, sive quis alius, qui jure militari testari non potest.

TIT. II.

DE ADQUIRENDA VEL OMITTENDA HEREDITATE.

1. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

Qui totam hereditatem adquirere potest, is pro parte eam scindendo adire non potest.

2. ULPIANUS [lib. 4 ad Sabinum].

Sed & si quis ex pluribus partibus in ejusdem hereditate institutus sit, non potest quasdam partes repudiare, quasdam adgnoscere.

3. IDEM [lib. 6 ad Sabinum].

Quamdiu prior heres institutus hereditatem adire potest, substitutus non potest.

4. IDEM [lib. 3 ad Sabinum].

Nolle adire hereditatem non videtur, qui non potest adire.

5. IDEM lib. 1 ad Sabinum.

Mutum, necnon *surdum*, etiam ita natos, pro herede gerere, & obligari hereditati posse, constat. §. 1. Eum *cui lege bonis interdicitur*, [heredem] institutum posse adire hereditatem constat.

6. IDEM [lib. 6 ad Sabinum].

Qui in aliena est potestate, non potest invitum hereditati obligare eum, in cujus est potestate: ne æri alieno pater obligaretur.

§. 1. Sed in bonorum possessione placuit, ratam haberi posse eam, quam citra voluntatem adgnovit is, qui potestati subjectus est.

§. 2. Sed & si legitima hereditas filio delata sit ex Senatusconsulto Orficiano matris, idem erit probandum. §. 3. Sed & si non adierit filius, diu tamen possedit pater hereditatem, credendus est admisisse hereditatem, ut D. Pius & Imperator noster rescripserunt. §. 4. Si is qui putabat se filiumfamilias, patris jussu adierit: eum neque sibi, neque ei qui jussit, quæsisse hereditatem constat. quamquam is quem pater jussit adire, & decessit, si adierit jam mortuo patre, obliget se hereditati: ut Julianus lib. 31 Digestorum scripsit. Nam eum qui dubitat, utrum filiusfamilias an paterfamilias morte patris factus sit, posse adire hereditatem, magis admittit. §. 5. Interdum filiifamilias & sine aditione adquirent hereditatem his, in quorum sunt potestate. ut puta si nepos ex filio exheredato, heres sit institutus: patrem enim suum sine aditione faciet heredem, & quidem necessarium.

§. 6. Sed si quis heres institutus adoptetur à filio exheredato, necessarium eum non facit. sed juberi debet, ut adeat: quoniam mortis tempore in potestate non fuerit. Nam per eum quis existere necessarius non potest, qui ipse non esset extiturus. §. 7. Celsus lib. 15 Digestorum scripsit, Eum qui metu verborum vel alio quo timore coactus, fallens adierit hereditatem, sive liber sit, heredem non fieri placet; sive servus sit, dominum heredem non facere.

7. PAULUS [lib. 1 ad Sabinum].

Si quis filiumfamilias heredem instituerit, & ita scripserit, *Si mihi Titius iste filiusfamilias heres non erit, Sempronius heres esto*: filio adeunte jussu patris, substitutus excluditur.

§. 1. Si filius, prius quam sciret se necessarium extitisse patri heredem, decesserit relicto filio necessario: permittendum est nepoti abstinere se avi hereditate. quia & patri ejus idem tribueretur. §. 2. In omni successione, qui ei heres extitit qui Titio heres fuit, Titio quoque heres videtur esse, nec potest Titii omittere hereditatem.

8. ULPIANUS lib. 7 ad Sabinum.

More nostræ civitatis neque pupillus neque pupilla sine tutoris auctoritate obligari possunt: hereditas autem quin obliget nos æri alieno, etiam si non sit solvendo, plus quam manifestum est. De ea autem hereditate loquimur, in qua non succedunt hujusmodi personæ quasi necessariæ. §. 1. Impubes, qui in alterius potestate est, si jussu ejus adierit hereditatem, licet consilii capax non fuerit, ei adquirit hereditatem.

9. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

Pupillus si fari possit, licet hujus ætatis sit, ut causam adquirendæ hereditatis non intelligat (quamvis non videatur scire hujusmodi ætatis puer: neque enim scire neque decernere talis ætas potest, non magis quam furiosus), tamen cum tutoris auctoritate hereditatem adquirere potest: hoc enim favorabiliter eis præstatur.

10. ULPIANUS [lib. 7 ad Sabinum].

Si ex asse heres destinaverit partem habere hereditatis, videtur in assem pro herede gessisse.

11. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

Impuberibus liberis omnimodo abstinendi potestas fit: puberibus autem ita, si se non immiscuerint.

12. ULPIANUS [lib. 11 ad Edictum].

Ei, qui se non miscuit hereditati paternæ, sive major sit, sive minor, non esse necesse Prætorem adire: sed sufficit, se non miscuisse hereditati. † Et est in Semenstribus Viviis Soteri & Victorino rescriptum, *Non esse necesse pupillis in integrum restitui ex avito contractu, quorum pater constituerat non agnoscere hereditatem, neque quicquam amoverat, vel pro herede gesserat.*

13. IDEM [lib. 7 ad Sabinum].

Is qui heres institutus est, vel [is] cui legitima hereditas delata est, repudiatione hereditatem amittit. Hoc ita verum est, si in ea causa erat hereditas, ut & adiri posset. cæterum heres institutus sub conditione, si ante conditionem existentem repudiavit, nihil egit, qualisqualis fuit conditio: etsi in arbitrium collata est. §. 1. Si quis dubitet, vivat testator, necne: repudiando nihil agit. §. 2. Substitutus quoque similiter si ante repudiat, quam heres institutus decernat de hereditate: nihil valebit repudiatio. §. 3. Neque filiusfamilias repudiando sine patre, neque pater sine filio, alteri nocet: utrique autem possunt repudiare.

14. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

Idem est etiam, si legitima hereditas filiis obvenit. 15. ULPIANUS [lib. 7 ad Sabinum].

Is qui putat se necessarium, cum sit voluntarius, non poterit repudiare: nam plus est in opinione, quam in veritate.

16. IDEM [lib. 24 ad Edictum].

Et è contrario, qui se putat necessarium, voluntarius existere non potest.

17. IDEM

17. IDEM lib. 7 ad Sabinum.

NEc is, qui non valere testamentum aut falsum esse putat, repudiare potest. Sed si certum sit, falsum non esse, quod falsum dicitur, sicut adeundo adquirit, ita & repudiando amittit hereditatem. §. 1. Heres institutus, idemque legitimus, si quasi institutus repudiaverit, quasi legitimus non amittit hereditatem. sed si quasi legitimus repudiavit, si quidem scit se heredem institutum, credendus est utrumque repudiasse: si ignorat, ad neutrum ei repudiatio nocebit; neque ad testamentariam, quoniam hanc non repudiavit; neque ad legitimam, quoniam nondum ei fuerat delata.

18. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

IS potest repudiare qui & adquirere potest.

19. IDEM [lib. 59 ad Edictum].

QUi hereditatem adire vel bonorum possessionem petere volet, certus esse debet, defunctum esse testatorem.

20. ULPIANUS lib. 61 ad Edictum.

PRo *herede gerere* videtur is, qui aliquid facit quasi heres. Et generaliter Julianus scribit, eum demum pro herede gerere, qui aliquid quasi heres gerit. pro herede autem gerere, non esse facti, quam animi: nam hoc animo esse debet, ut velit esse heres. Cæterum si quid pietatis [causa fecit], si quid custodiæ causa fecit, si quid quasi non heres egit sed quasi alio jure dominus, apparet non videri pro herede gessisse. §. 1. Et ideo solent testari liberi, qui necessarii existunt, non animo heredis se gerere, quæ gerunt: sed aut pietatis aut custodiæ causa, aut pro suo. Utputa patrem *sepelivit*, vel *justa ei fecit*: si animo heredis, pro herede gessit; enimvero, si pietatis causa hoc fecit, non videtur pro herede gessisse. servos hereditarios *pavit*, jumenta aut pavit aut distraxit: si hoc ut heres gessit, pro herede; aut si non ut heres, sed ut custodiat, aut putavit sua, aut, dum deliberat, quid fecit, consulens ut salvæ sint res hereditariæ, si forte ei non placuerit pro herede gerere, apparet non videri pro herede gessisse. † Proinde & si fundos aut ædes *locavit*, vel *fulsit*, vel [si] quid aliud fecit, non hoc animo, quasi pro herede gereret; sed dum ei, qui substitutus est, vel ab intestato heres exstaturus, prospicit; aut res tempore perituras distraxit: in ea causa est, ut pro herede non gesserit, quia non hoc animo fuerit. §. 2. Si quid tamen quasi heres petit, sed ex his, quæ ad heredem extraneum non transeunt: videamus, an oneribus se immerserit hereditariis. utputa à liberto parentis operas petit; has heres extraneus petere non potuit; hic tamen petendo consequi potest. Et constat, pro herede eum non gessisse: cum petitio earum etiam creditoribus competat, & maxime futurarum. §. 3. Sed & qui in sepulchrum hereditarium mortuum intulit, obligari paternis creditoribus non est existimandus, ut Papinianus ait: quæ sententia humanior est, licet Julianus contra scripserit. §. 4. Papinianus scribit, filium heredem institutum, qui se bonis paternis abstinuit, volgo putare quosdam, si à statulibero pecuniam accepit, à creditoribus conveniendum: sive nummi peculiares fuerint, sive non fuerint. quia ex defuncti voluntate accipitur, quod conditionis implendæ causa datur. Julianus autem, & si non abstinuit, idem existimavit. † Ita demum autem *pro herede gessisse* ait Papinianus, si solus heres sit. Cæterum si coheredem habeat, & coheres adiit, non est cogendus (inquit) is, qui accepit à statulibero, actiones creditorum suscipere. nam, cum se filius abstinet, idem debebit consequi jure Prætorio, quod emancipatus consequitur, qui hereditatem repudiavit: quo facto statuliber filio nominatim pecuniam dare jussus, potuisset non heredi dando ad libertatem pervenire. † Itaque tunc *pro herede geri* dicendum esse ait, quotiens accipit, quod citra nomen & jus heredis accipere non poterat. §. 5. Si sepulchri violati filius aget, quamvis hereditarii: quia nihil ex bonis patris capit, non videtur bonis immiscere. hæc enim actio pœnam & vindictam, quam rei persecutionem continet.

21. IDEM [lib. 7 ad Sabinum].

SI quis extraneus rem hereditariam quasi *subripiens*, vel expilans tenet, non pro herede gerit: nam admissum contrariam voluntatem declarat. §. 1. Interdum autem animus solus eum obstringet hereditati: ut puta si re non hereditaria quasi heres usus sit. §. 2. Sed ita demum pro herede gerendo adquiret hereditatem, si jam sit [ei] delata. Cæterum ex quibus causis repudiantem nihil agere diximus, ex iisdem causis nec pro herede gerendo quicquam agere sciendum est. §. 3. Si quis partem, ex qua institutus est, ignoravit, Julianus scribit, nihil ei nocere, quominus pro herede gereret. Quod & Cassius probat, si conditionem, sub qua heres institutus est, non ignorat: si tamen extitit conditio, sub qua [substitutus] est. Quid tamen, si ignorat conditionem extitisse? Puto [posse] adire hereditatem: quemadmodum si ignoret, an coheredis, cui substitutus est, repudiatione portio ei delata sit.

22. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

SI is, ad quem legitima hereditas pertinet, putaverit defunctum servum suum esse, & quasi peculium ejus nactus sit: placet, non obligari eum hereditati. † Idem ergo dicemus (ut ait Pomponius) si quasi libertini sui, cum ingenuus esset, bona [ejus] occupabit. Nam * ut quis pro herede gerendo obstringat se hereditati, scire debet, qua ex causa hereditas ad eum pertineat: veluti adgnatus proximus justo testamento scriptus heres, antequam tabulæ proferantur, cum existimaret intestato patremfamilias mortuum, quamvis omnia pro domino fecerit, heres tamen non erit. † Et idem juris erit, si non justo testamento scriptus heres, prolatis tabulis, cum putaret justum esse: quamvis omnia pro domino administraverit, hereditatem tamen non adquiret.

23. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

IN repudianda hereditate, vel legato, certus esse debet de suo jure is, qui repudiat.

24. ULPIANUS [lib. 7 ad Sabinum].

FUit quæstionis, an pro herede gerere videatur, qui pretium hereditatis omittendæ causa capit? Et obtinuit, hunc pro herede quidem non gerere, qui ideo accepit, ne heres sit: in Edictum tamen Prætoris incidere. sive igitur à substituto [non] heres accepit, sive à legitimo, mortis causa accepisse videtur. † Idemque erit, & si non accepit, sed promissa sit ei pecunia: nam & stipulando mortis causa capit.

25. IDEM [lib. 8 ad Sabinum].

SI quis mihi bona fide serviat servus alienus, jussu meo hereditatem adeundo nihil promovebit, nec acquiret mihi: nec fructuarius quidem servus. §. 1. Servus municipum, vel collegii, vel decuriæ, heres institutus, manumissus, vel alienatus, adibit hereditatem. §. 2. Si fisci servus sit, jussu procuratoris Cæsaris adibit hereditatem, ut est sæpe rescriptum. §. 3. Si quis plane servus pœnæ fuerit effectus, ad gladium, vel ad bestias, vel in metallum damnatus, si fuerit heres institutus, pro non scripto hoc habebitur

tur: idque Divus Pius rescripsit. §. 4. Jussum ejus, qui in potestate habet, non est simile tutoris auctoritati, quæ interponitur perfecto negotio: sed præcedere debet, ut Gaius Cassius lib. 2 Iuris Civilis scribit: & putat, vel per internuncium fieri posse, vel per epistolam. §. 5. Sed utrum generaliter, *quæcunque tibi hereditas fuerit delata*: an specialiter? Et magis placet (ut Gaius Cassius scribit) specialiter debere mandare. §. 6. An nominatim de vivi hereditate mandari possit, quæritur? Sed ego non puto recipiendum, ut de vivi hereditate mandetur. † Plane, si rumor fuit *Lucium Titium decessisse*, poterit ei mandare, ut si heredem scripsit eum, adeat: aut si clusæ adhuc tabulæ sunt, & sit incertum, an filius scriptus sit heres. §. 7. Sed quid, si mandavit, *ut hereditatem colligat?* an videtur mandasse, ut adeat? Quid, si, *ut petat bonorum possessionem?* aut, *ut rem hereditariam distrahat?* Aut quid, si petitam bonorum possessionem ratam habuit, mox filius adeat hereditatem? Vel quid, si pro herede gerere mandavit, filius adiit hereditatem? An jussu videatur adiisse, dubitari potest? Imo verius est, ex his omnibus aditionem esse introducendam. † Pater filio ita scripsit, *Scio, fili, quod pro tua prudentia invigilabis hereditati delatæ tibi Lucii Titii*: Puto, jussu patris adisse. §. 9. Quid, si mandavit, *si expedit adire, adito? si putas expedire* [*adire*], *adito?* Erit jussu aditum. §. 10. Si *coram Titio* jussit adire, si arbitrio Lucii Titii: recte puto jussisse. §. 11. Sed si mandavit quasi ex asse instituto, & inveniatur ex parte: non puto ex jussu adisse. Quod si ex parte jussit, potest ex asse adire. † Aliter atque si mandavit quasi ab intestato, & ex testamento adit: nam non puto quicquam egisse. At si ex testamento mandavit, poterit & ab intestato, quoniam non fecit deteriorem conditionem patris. † Idemque, & si quasi instituto præcepit, & inveniatur substitutus, vel contra. §. 12. Sed si mandavit, *ut patris adiret*, sit autem & impuberi substitutus, non sufficit jussum. §. 13. Plane si sic mandavit, *si qua ex testamento Lucii Titii deferatur hereditas*, potest defendi jussu adisse. §. 14. Sed si posteaquam jussit, pœnitentiam egit, prius quam adiret, nihil agit adeundo. §. 15. Item si se adrogandum dederit prius quam filius adiret, non est adquisita hereditas.

26. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

SI ego & servus meus, vel filius, heres institutus sit: si jussero filio vel servo adire, statim & ex mea institutione me heredem esse Pomponius scribit: Idem & Marcellus probat, & Julianus.

27. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

NEminem pro herede gerere posse vivo eo, cujus in bonis gerendum sit, Labeo ait.

28. ULPIANUS [lib. 8 ad Sabinum].

ARisto existimat, Prætorem aditum facultatem facere debere heredi, rationes defuncti ab eo petere, penes quem depositæ sunt, deliberanti de adeunda hereditate.

29. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

QUi heres institutus prohibeatur ab eo, qui una institutus jam hereditatem adiit, tabulas, literas, rationes inspicere mortui, unde scire posset, an sibi adeunda esset hereditas, non videtur pro herede gerere.

30. ULPIANUS [lib. 8 ad Sabinum].

CUm quidam Legationis causa absens filium heredem institutum non potuisset jubere adire in provincia agentem, Divus Pius rescripsit Consulibus, subvenire ei oportere, mortuo filio; eo quod reipublicæ causa aberat. §. 1. Quod dicitur, *proximus à filio posthumo heres, dum mulier prægnas est, aut putatur esse, adire hereditatem non potest; sed si scit non esse prægnatem, potest*: accipe proximus à ventre, qui suum heredem pariturus est. [Et] non solum ad testatos hæc verba, verum ad intestatos quoque pertinent. † Et in eo ventre idem accipias, qui legitimum vel consanguineum pariturus est: Quoniam * mortis tempore qui in utero est, quantum ad moram faciendam inferioribus, & sibi locum faciendum si fuerit editus, pro jam nato habetur. [† Idemque & per bonorum possessionem edictalem.] Denique Prætor ventrem mittit in possessionem.

§. 2. Sive igitur putem prægnatem, sive sit revera prægnas, quæ eum paritura est qui suus heres futurus est, adire hereditatem non possum: quoniam in eo est, ut rumpatur testamentum: nisi si proponas ventrem institutum vel exheredatum. §. 3. Quod dicitur, *si putatur esse prægnas*, sic accipiendum [est], si dicat se prægnatem. † Quid ergo, si ipsa non dicat, sed neget, alii dicant prægnatem esse? Adhuc adiri hereditas non potest: finge obstetrices dicere. † Quid, si ipse putat solus? Si justa ratione ductus, non potest adire: si secundum multorum opinionem, potest. §. 4. Quid ergo, si prægnas fuit, cum putaret heres non esse prægnatem, & adiit, mox abortum factum est? Proculdubio nihil egerit. Totiens igitur ei sua præsumptio proficit, quotiens concurrit cum veritate.

§. 5. Sed & si ipsa mulier heres instituta sit, quæ se prægnatem fingit, adeundo adquiret hereditatem. Per contrarium non adquiret, si se putet prægnatem, cum non sit. §. 6. Suum heredem, certum est, ex asse heredem esse, etsi putat esse prægnatem mulierem, quæ non est prægnas. Quid, si unum in utero habeat, an ex parte dimidia sit heres? sive institutum posthumum proponas, sive intestatum patrem decessisse: quod & Sextum [Proponium] opinatum Tertyllianus lib. 4 Quæstionum refert: putasse enim, sicuti [cum] vacuo utero suus ex asse heres est, ita & cum unum gerit, nec per naturam humanæ conditionis alium partum formare potest (quod quidem post certum tempus conceptionis evenit), ex parte dimidia & ignorantem fore heredem: non ex quarta, ut Julianus putat.

§. 7. Scientia autem, vel opinio, si filiusfamilias vel servus instituti sunt, utrum ipsorum, an domini vel patris accipienda sit? finge patrem putasse prægnatem, filium certum esse finge, & sic adire: an adquirat hereditatem? puto adquirere. sed contra, non adquirere. §. 8. Si certus sum, non esse falsum testamentum, vel irritum, vel ruptum: licet dicatur esse, possum adire hereditatem.

31. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

HEredi cum posthumo instituto reliquæ partes adcrescunt, quæ posthumo datæ sunt, si certum sit non esse prægnatem, licet heres ignoret.

32. ULPIANUS [lib. 8 ad Sabinum].

HEres institutus, si putet testatorem vivere, quamvis jam defunctus sit: adire hereditatem non potest. §. 1. Sed & si scit, se heredem institutum, sed utrum pure, an sub conditione, ignoret, non poterit adire hereditatem, licet pure heres institutus sit: & sub conditione, licet paruerit conditioni. §. 2. Sed & si de conditione testatoris incertus sit, paterfamilias an filiusfamil. sit, non poterit adire hereditatem: etsi ejus conditionis sit in veritate, ut testari poterit.

33. PAU-

33. PAULUS [lib. 12 ad Plautium].

QUod si dubitet, apud hostes decessit, an civis Romanus: quoniam utroque casu est jus adeundi, & in re est ut possit adire, dicendum est posse adire.

34. ULPIANUS [lib. 8 ad Sabinum.]

SEd [&] si de sua conditione quis dubitet, an filiusfamilias sit, posse eum adquirere hereditatem, jam dictum est. † Cur autem, si suam ignoret conditionem, adire potest; si testatoris, non potest? Illa ratio est, quod qui conditionem testatoris ignorat, an valeat testamentum dubitat: qui de sua, de testamento certus est. §. 1. Sed & si, cum esset pure institutus, putavit sub conditione, & impleta conditione, quam injectam putavit, adiit: an possit adquirere hereditatem? Consequens est dicere, posse eum adire, maxime cum hæc suspicio nihil ei offuerit, nec periculum adtulerit. † Facilius quis admittet, si quis pure institutus, putabit se sub conditione institutum, conditionemque impletam, quam in eventum putabat: nam in nullo hæc suspicio offuit.

35. IDEM [lib. 9 ad Sabinum].

SI quis heres institutus ex parte, mox Titio substitutus, antequam ex causa substitutionis ei deferatur hereditas, pro herede gesserit: erit heres ex causa quoque substitutionis: quoniam invito quoque ei adcrescit portio. † Idem dico, & si filiusfamilias vel servus, jussu domini vel patris adierint hereditatem, mox emancipatus, vel manumissus, ex causa substitutionis adeant. erunt namque heredes: sunt enim appendices præcedentis institutionis. §. 1. Si exclusus per conditionem sibi datam pater filium jussit adire: dicendum erit, eum non quæsisse suam portionem. §. 2. Sed si ex duobus filiis unum jusserit, debebit & alium filium jubere adire.

36. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

SI ex sua parte dominus vel pater adierit: necessarium est jussum, ut filius vel servus coheredes adeant.

37. IDEM [lib. 5 ad Sabinum].

HEres in omne jus mortui, non tantum singularum rerum dominium, succedit: cum & ea, quæ in nominibus sint, ad heredem transeant.

38. ULPIANUS [lib. 43 ad Edictum].

SI duo sint necessarii heredes, quorum alter se abstinuit, alter, posteaquam prior abstinuit, immiscuit se: dicendum est, hunc non posse recusare, quo minus tota onera hereditaria subeat. qui enim scit, aut scire potuit, illo abstinente, se oneribus fore implicitum, ea conditione adire videtur.

39. IDEM [lib. 46 ad Edictum].

QUamdiu potest ex testamento adiri hereditas, ab intestato non defertur.

40. IDEM [lib. 4 Disputationum].

QUæsitum est, an licet quis paternæ hereditatis nihil attingat, aliquid tamen propter patris voluntatem habeat, vel faciat, an creditoribus paternis cogatur respondere? utputa si impuberi fuerit substitutus: in qua specie Julianus lib. 26 Digestorum scripsit, incidere eum in Edictum, si se immiscuerit impuberis hereditati. nam qui judicium parentis oppugnaverit, non debet ex eadem hereditate quicquam consequi. Sed Marcellus eleganter distinguit: multum interesse, utrum ex asse fuerit institutus [in] patris testamento, an ex parte: ut si ex parte, potuerit sine metu, remota patris successione, impuberis hereditatem amplecti.

41. JULIANUS lib. 26 Digestorum.

FIlius, qui se paterna hereditate abstinuit, si exheredati fratris hereditati se immiscuerit, & pro herede gesserit, poterit ex substitutione hereditatem obtinere.

42. ULPIANUS lib. 4 Disputationum.

JUlianus lib. 26 Digestorum scripsit, Si pupillus paterna hereditate se abstinuisset, deinde ei aliquis heres exstitisset, non esse eum compellendum creditoribus paternis respondere, nisi substitutus ei fuit: inclinat enim in hoc, ut putet substitutum etiam patris onera subiturum. Quæ sententia à Marcello recte notata est: impugnat enim utilitatem pupilli, qui ipse saltem potest habere successorem. metu enim onerum patris, timidius quis etiam impuberis hereditatem adibit. Alioquin (inquit) & si frater fuit, omissa causa testamenti, ab intestato possidebit hereditatem: & quidem impune: * nec enim videtur voluisse fraudare Edictum, qui sibi prospicit, ne oneribus patris pupilli hereditas implicaretur. Sed quod in fratre scripsit, credo ita intelligendum, si non impuberis frater fuit, sed testatoris: cæterum utique, si frater à patre fratri substitutus impuberi sit, sine dubio necessarius heres existet. §. 1. Si in societatem, quam vivo patre inchoaverat filius, post mortem patris perseveraverit: Julianus recte distinguit, interesse, utrum rem cœptam sub patre perficit, an novam inchoavit. nam si quid novum in societatem inchoavit, non videri miscuisse hereditati patris, scripsit. §. 2. Si servum paternum filius manumiserit, sine dubio miscuisse se paternæ hereditati videbitur. §. 3. Proponebatur filius à patre de castrensi peculio servos comparasse, eosque à patre manumittere rogatus, cum heres esset ab eo institutus: Quærebatur, si se abstinuisset paterna hereditate, eosque manumisisset, an miscuisse se paternæ hereditati videatur? Dicebamus: nisi evidenter quasi heres manumiserit, non debere eum calumniam pati, quasi se miscuerit hereditati.

43. JULIANUS [lib. 30 Digestorum].

HEres per servum hereditarium ejusdem hereditatis partem, vel id quod ejusdem hereditatis sit, adquirere non potest.

44. IDEM [lib. 47 Digestorum].

QUotiens pupillus patri heres extitit, & abstinet se hereditate, quamvis patris bona sub creditoribus fiant, tamen rata haberi debent quæcunque pupillus bona fide gesserit: & ideo ei, qui fundum tutore auctore à pupillo emerit, succurrendum erit: nec interest, pupillus solvendo sit, necne.

45. IDEM [lib. 1 ad Urseium Ferocem].

ADitio hereditatis non est in opera servili. §. 1. Idcirco, si servus dotalis adierit, actione de dote eam hereditatem mulier recuperabit, quamvis ea, quæ ex operis dotalium adquiruntur, ad virum pertineant.

§. 2. Et cum quæstus & compendii societas initur, quidquid ex operis suis socius adquisierit, in medium conferet, sibi autem quisque hereditatem adquirit.

§. 3. Præterea nec fructuarius quidem servus jussu ejus, qui usumfructum in eo habet, adire hereditatem poterit.

§. 4. Et quod à quibusdam respondetur, si liber homo, qui bona fide mihi serviebat, propter me heres institutus erit, posse eum jussu meo adire hereditatem; potest verum esse, ut intelligatur

gatur non opera sua mihi adquirere, sed ex re mea: sicut in stipulando, & per traditionem accipiendo, ex re mea mihi adquirat.

46. AFRICANUS lib. 1 Quæstionum.

CUm falsum testamentum diceretur: si quidem ipse heres accusaretur; quoniam certus esse debeat *se falsum non fecisse*, recte adibit hereditatem: sin autem alius argueretur citra conscientiam ejus, non potest adire; quasi dubitet verum esse testamentum.

47. IDEM [lib. 4 Quæstionum].

QUi servum suum heredem institutum adire jusserat, prius quam ille adiret, furiosus est factus: negavit, recte servum aditurum. quoniam non nisi voluntate domini adquiri hereditas potest: * furiosi autem voluntas nulla est.

48. PAULUS [lib. 1 Manualium].

SI quis alicui mandaverit, *ut si æstimaverit, peteret sibi bonorum possessionem*; & postquam ille petit, furere cœperit: nihilominus adquisita est ei bonorum possessio. Quod si, antequam ille petat, is, qui mandavit petendam, furere cœperit: dicendum non est, statim ei adquisitam bonorum possessionem. igitur bonorum possessionis petitio ratihabitione debet confirmari.

49. AFRICANUS [lib. 4 Quæstionum].

PUpillum, etiam eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, hereditatem adeundo obligari, ait.

50. MODESTINUS [lib. sing. de Eurematicis].

SI per epistolam servo pupilli tutor hereditatem adire jusserit: si post subscriptam epistolam tutor moriatur, antequam ex epistola servus adiret, nemo dicturus est, obligari postea pupillum hereditati.

51. AFRICANUS lib. 4 Quæstionum.

EUm, qui duobus testamentis ejusdem testatoris heres scribitur, cum dubitet, num posterius falsum sit, ex neutro eorum posse adire hereditatem, placet. §. 1. Filiusfamilias heres scriptus patrem suum certiorem fecerat, *videri sibi solvendo esse hereditatem*: pater rescripserat, *sibi parum idoneam renunciari; itaque debere eum diligentius explorare, & ita adire, si idoneam comperisset*: filius, acceptis literis patris, adiit hereditatem: Dubitatum est, an recte adisset? Probabilius diceretur, quandiu persuasum ei non sit solvendo esse hereditatem, patrem non obligasse. §. 2. Sed & si quis ita dixerit, *si solvendo hereditas est, adeo hereditatem*, nulla aditio est.

52. MARCIANUS [lib. 4 Institutionum].

CUm heres institutus erat filius, & habebat patrem furiosum, in cujus erat potestate: interponere se suam benevolentiam D. Pius rescripsit, ut si filiusfamilias adierit, perinde habeatur, atque si paterfamilias adisset: permisitque ei & servos hereditatis manumittere.

§. 1. Qui ex parte heres institutus est pure, ex parte sub conditione, solus: etiam pendente conditione, si adierit hereditatem, ex asse heres erit: quia solus heres futurus est omnimodo: nisi habeat in conditionalem partem substitutum.

53. GAIUS [lib. 14 ad Legem Juliam & Papiam].

QUi ex duabus partibus heres institutus fuerit, ex alia pure, ex alia sub conditione; & ex pura institutione adierit & decesserit, postea que conditio extiterit: ea quoque pars ad heredem ejus pertinet. §. 1. Qui semel aliqua ex parte heres extiterit, deficientium partes etiam invitus excipit, id est, [tacite ei deficientium partes etiam invito adcrescunt].

54. FLORENTINUS [lib. 8 Institutionum].

HEres quandoque, adeundo hereditatem, jam tunc à morte successisse defuncto intelligitur.

55. MARCIANUS [lib. 2 Regularum].

CUm hereditate patris necessarius heres se abstineat, conditio coheredi, sive suo, sive extraneo, defertur, ut aut totam adgnoscat, aut à tota recedat: & ita se abstinere potest propter alium, qui per suam personam non poterat. Si tamen creditores dicant, se contentos esse ejus portione, quia non potest exonerari, nisi deferatur conditio: & alterius parte abstinere se creditores debent, ut ejus actiones ei, qui convenitur, dentur.

56. ULPIANUS [lib. 57 ad Edictum].

SI is qui immiscuit se hereditati, decessisset, deinde alter se abstinet: eadem conditio deferenda est heredi ejus, quæ & ipsi: quod Marcellus ait.

57. GAIUS [lib. 23 ad Edictum provinciale].

NEcessariis heredibus non solum impuberibus, sed etiam puberibus, abstinendi se ab hereditate Proconsul potestatem facit: ut quamvis creditoribus hereditariis jure civili teneantur, tamen in eos actio non detur, si velint derelinquere hereditatem. Sed impuberibus quidem, etiamsi se immiscuerint hereditati, præstat abstinendi facultatem: puberibus autem ita, si se non immiscuerint. §. 1. Sed tamen & puberibus minoribus vigintiquinque annis, si temere damnosam hereditatem parentis appetierint, ex generali Edicto, quod est *de minoribus vigintiquinque annis*, succurrit: cum, & si extranei damnosam hereditatem adierint, ex ea parte Edicti in integrum eos restituit.

§. 2. Servis autem necessariis heredibus, sive puberes sive impuberes sint, hoc non permittitur.

58. PAULUS [lib. 2 Regularum].

EX parte heres institutus servus, & nondum adita hereditate à coherede ejus, liber & heres fit necessarius: quia non à coherede sed à semetipso accipit libertatem; nisi ita institutus fuerit, *cum mihi quis heres erit, Stichus liber & heres esto*.

59. NERATIUS [lib. 2 Membranarum].

QUi patri heres extitit, si idem filio impuberi substitutus est, non potest hereditatem ejus prætermittere. Quod sic recipiendum est, [etiam] si vivo pupillo mortuus erit, deinde pupillus impubes decesserit: nam is, qui heres extiterit, pupillo quoque heres necessario erit: nam si ipsum invitum obligat, conjungi eam paternæ hereditati, & adcrescendi jure adquiri cuicumque patris heredi, existimandum est.

60. JAVOLENUS lib. 1 ex Posterioribus Labeonis.

FIlium emancipatum pater solum heredem instituit, &, *si is heres non esset*, servum liberum & heredem esse jusserat; filius, tanquam pater demens fuisset, bonorum [ejus] possessionem ab intestato petit, & ita hereditatem possedit: Labeo ait, si probaretur sana mente pater testamentum fecisse, filium ex testamento patri heredem esse. Hoc falsum puto: nam filius eman-

emancipatus cum hereditatem testamento datam ad se pertinere noluit, continuo ea ad substitutum heredem transit; nec potest videri pro herede gessisse, qui, ut hereditatem omitteret, ex alia parte Edicti possessionem bonorum petat. Paulus. Et Proculus Labeonis sententiam improbat, & in Javoleni sententia est.

61. MACER lib. I de Officio Præsidis.

SI minor annis, posteaquam ex parte heres extitit, in integrum restitutus est: D. Severus constituit, ut ejus partis onus coheres suscipere non cogatur, sed bonorum possessio creditoribus detur.

62. JAVOLENUS [lib. I ex Posterioribus Labeonis].

ANtistius Labeo ait: si ita institutus sit, *Si juraverit, heres esto*: quamvis juraverit, non tamen eum statim heredem futurum, antequam pro herede aliquid gesserit. quia jurando voluntatem magis suam declarasse videatur. Ego puto, satis eum pro herede gessisse, si ut heres juraverit: Proculus idem: eoque jure utimur.

§. 1. Si servus heres institutus post jussum domini, antequam adiret, alienatus esset: novum jussum posterioris domini, non jussum prioris exigitur.

63. [Libro singul. Regularum Pomponii MARCELLUS notat].

F*Uriosus* adquirere sibi commodum hereditatis ex testamento non potest, nisi [si] necessarius patri aut domino heres existat. per alium autem adquiri ei potest: veluti per servum, vel eum, quem in potestate habet.

64. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

S*Ervus duorum* heres institutus, & adire jussus, si alterius domini jussu adierit, deinde manumissus fuerit, poterit ipse adeundo ex parte dimidia heres esse.

65. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

ET si substitutum haberet idem servus ita, *si heres non erit, ille heres esto*, substitutus locum non habet.

66. ULPIANUS [lib. 61 ad Edictum].

S*I servus communis* vel uni ex dominis, vel pluribus, vel omnibus heres extiterit necessarius: nullius eorum hereditate se poterit abstinere.

67. IDEM [lib. I Regularum].

S*Ervus communis* ab extero heres institutus, si jussu unius adierit hereditatem, non pro majore parte interim heredem eum facit, quam pro dominica: deinde cæteris sociis non jubentibus, tacito jure partes ei adcrescunt.

68. PAULUS [lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam].

CUm solus servus heres institutus sit, sicut licet uno tempore omnium dominorum jussu adire hereditatem, ita & separatis temporibus, singulorum jussu recte adit. nam quia sæpius adit, non ex testamento, sed ex jure dominorum venire, utilitatis causa, videtur: ne, alterius festinatione, alterius jus lædatur.

69. ULPIANUS [lib. 60 ad Edictum].

QUamdiu institutus admitti potest, substituto locus non est: nec ante succedere potest, quam excluso herede instituto. Eveniet igitur, ut necessarium sit remedium Prætoris & circa denegandas primo actiones, & circa præstituendum tempus substituto: quia intra diem primo præstitutum, neque adire hereditatem potest, neque pro herede gerere. Is autem, qui tertio gradu scriptus est, si primo deliberante secundus decedat, ipse potest succedere. Ergo exspectamus in singulis, ut prius eis deferatur hereditas; tunc deinde, posteaquam delata est, exspectamus diem præstitutum: intra quem [diem] nisi aut adeat, aut pro herede gerat, denegamus ei actiones.

70. PAULUS [lib. 57 ad Edictum].

IN plurium heredum gradibus hoc servandum est, ut si testamentum proferatur, prius à scriptis incipiatur; deinde transitus fiat ad eos, ad quos legitima hereditas pertinet: etiam si idem sit, ad quem utroque modo pertineat. nam hoc gradatim consequitur, ut prius ex testamento delatam, deinde legitimam repudiet. Idem juris est in bonorum possessione, ut prius scriptus repellat bonorum possessionem: deinde is, qui ab intestato petere potest. §. 1. Si vero ei, ad quem legitima hereditas potest pertinere, conditio data sit, nihil constituere potest de legitima, antequam dies conditionis transeat: & ideo dicendum est, & in eo casu, si respondit *neutram hereditatem ad se velle pertinere*, bona defuncti à creditoribus possidenda [sunt].

71. ULPIANUS [lib. 61 ad Edictum].

SI servum quis alienum ab hostibus redemerit, & heredem eum cum libertate instituerit: magis puto fore eum liberum & necessarium heredem. Nam cum scribit ei libertatem, vinculo suo resolvit: & in hoc solum reddit jure postliminii, ut non iterum servus ejus fiat, cujus erat antequam caperetur (hoc enim satis impium est); sed [ut] pristino domino suam æstimationem omnimodo offerat, vel maneat ei obligatus donec pretium solvat. quod libertatis favore introductum est.

§. 1. Si quis hac lege emptus sit, ut intra certum diem manumittatur, & cum libertate heres institutus sit: an ei succurrendum sit, ut se abstineat, videamus? Magisque est, ut, donec dies non exstiterit, possit ei necessarius heres effici, & non possit [se] se abstinere: sin autem dies præteritus fuerit, tunc non necessarius, sed voluntarius heres efficitur, & potest se abstinere secundum exemplum ejus, cui fideicommissaria libertas sub conditione debebatur.

§. 2. Si quis dederit nummos domino, ut manumittatur: puto huic omnimodo esse succurrendum. §. 3. Prætor ait, *si per eum eamve factum erit, quo quid ex ea hereditate amoveretur*.

§. 4. Si quis suus se dicit retinere hereditatem nolle, aliquid autem ex hereditate amoverit: abstinendi beneficium non habebit.

§. 5. Non dixit Prætor, *si quid amoverit*, sed, *si per eum eamve factum erit, quo quid ex ea amoveretur*: sive ergo ipse amoverit, sive amovendum curaverit, Edictum locum habebit.

§. 6. *Amovisse* eum accipimus, qui quid celaverit, aut interverterit, aut consumpserit.

§. 7. Ait Prætor, *quo quid ex ea amoveretur*: sive autem una res sive plures fuerint amotæ, Edicto locus est; sive ex ea hereditate sint, sive ad eam hereditatem pertineant. §. 8. *Amovere* non videtur, qui non callido animo nec maligno rem reposuit. Ne is quidem, qui in re erravit, dum putat non esse hereditariam. Si igitur non animo amovendi, nec ut hereditati damnum det, rem abstulit, sed dum putat non esse hereditariam, dicendum est eum amovisse non videri.

§. 9. Hæc verba Edicti ad eum pertinent, qui ante quid amovit, deinde se abstinet: cæterum si ante se abstinuit, deinde tunc amovit, hic videamus, an Edicto locus sit? Magisque est, ut pu-

putem, istic Sabini sententiam admittendam: scilicet, ut furti potius actione creditoribus teneatur. etenim qui semel se abstinuit, quemadmodum ex postdelicto obligatur?

72. PAULUS [lib. 1 ad Plautium].

SI quis heres ita scriptus fuerit, *ut intra certum tempus adeat hereditatem: &, si non ita adierit, alius ei substituatur*; prior autem heres, antequam adiret, decesserit: nemo dubitat, quin substitutus ultimum diem aditionis exspectare non solet.

73. IDEM [lib. 7 ad Plautium].

SI quis, non quasi heres, sed quasi patroni filius, egens, à liberto paterno ali velit: proculdubio hoc extra causam est immiscendi se bonis paternis: & ita recte Labeo scribit.

74. IDEM [lib. 12 ad Plautium].

QUi putat se decem dare jussum, cum quinque jussus sit: si decem dederit, fiet heres adeundo. §. 1. At si quinque putet se jussum dare, cum decem dare jussus est, & dat quinque, non implet conditionem: sed ad aliquid proficit, ut, si adimpleverit reliquum, aliorum quinque datione videatur conditio esse impleta.

§. 2. Qui bona fide servit, si quasi jussu domini adierit, non obligabitur.

§. 3. Similis est huic statuliber, qui jussus ab herede adire hereditatem, post conditionem libertatis existentem, cum hoc ignoraret, adiit.

§. 4. De eo, qui heres institutus ab aliquo dubitat, [an] libertas ei ex testamento domini obtigerit, cum nesciat conditionem libertatis extitisse, vel hereditatem aditam, an adeundo heres fiat, videndum? Julianus hunc diceret fieri heredem.

75. MARCIANUS [lib. 9 Digestorum].

EX semisse Titius heres scriptus est: quadrantis bonorum possessionem per errorem petit: Quæro, an nihil actum sit; an vero perinde omnia servanda sint, ac si quadrans nominatus non sit? Respondit, magis nihil actum esse: quemadmodum cum ex semisse scriptus heres, ex quadrante per errorem adiit hereditatem.

76. JAVOLENUS [lib. 4 Epistularum].

SI tu ex parte sexta sub conditione institutus fuisses heres, & omittente partem suam Titio, cui substitutus eras, ex substitutione adisses, deinde conditio jure sextantis extitisset: Quæro, an adire necesse habueris, ne sextans tuus intereat? Respondit: nihil interest, utrum ex substitutione prius adierit, an ex prima institutione: cum ab utraque caussa una aditio sufficiat. sextans itaque, qui sub conditionem datus mihi est, ad me solum pertinet. §. 1. Item si tu sextantis, ex quo institutus esses heres, omiseris aditionem: numquid *dubitas*, quin ex substitutione adeundo Titianæ partis habiturus partem esses? Respondit: non dubito quin, si prima institutione adeundo heres esse possim, in potestate mea sit, quam partem hereditatis aut amittere velim, aut vindicare.

77. POMPONIUS lib. 8 ad Quintum Mucium.

ILlud *dubitari* potest, [an], si cum testamento heres institutus essem ab eo, qui etiamsi intestatus decessisset, legitima hereditas ejus ad me pertineret: an simul utramque hereditatem repudiare possim: quoniam antequam ex testamento hereditatem repudiarim, legitima nondum ad me pertinet? Verum eodem momento intelligor & ex testamento, & legitimam repudiare: sicuti si legitimam velim ad me pertinere, cum sciam testamento mihi relictam, videbor ante repudiare testamentum, & ita legitimam adquisisse.

78. IDEM lib. 35 ad Quintum Mucium.

DUo fratres fuerant, bona communia habuerant: eorum alter intestato mortuus, suum heredem non reliquerat: frater, qui supererat, nolebat ei heres esse: *Consulebat*, num ob eam rem, quod communibus, cum sciret eum mortuum esse, usus esset, hereditati se alligasset? Respondit, nisi eo consilio usus esset, quod vellet se heredem esse, non adstringi: itaque cavere debet, ne qua in re plus sua parte dominationem interponeret.

79. ULPIANUS [lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam].

PLacet, quotiens adquiritur per aliquem hereditas vel quid aliud ei cujus quis in potestate est, confestim adquiri ei cujus est in potestate: neque momento aliquo subsistere in persona ejus, per quem adquiritur: & sic adquiri ei, cui adquiritur.

80. PAULUS [lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam].

SI solus heres ex pluribus partibus fuero institutus, unam partem omittere non possum: nec interest, in quibusdam habeam substitutum necne. §. 1. Idem puto, etiamsi aliis mixtus heredibus, ex pluribus partibus heres institutus sim: quod & hic, adeundo unam portionem, omnes acquiro, si tamen delatæ sint.

§. 2. Item si servus meus ex parte heres institutus sit pure, ex parte sub conditione, dato scilicet coherede; & jussu meo adierit; deinde eo manumisso conditio alterius portionis extiterit: verius est, non mihi esse adquisitam illam portionem, sed ipsum comitari. Omnia enim paria permanere debent in id tempus, quo alterius portionis conditio extet, ut adquiratur ei, cui prior portio adquisita est. §. 3. Ego quidem puto, & si adhuc in potestate sit, iterum adeundum esse, si conditio extiterit? & illud, quod dicimus semel adeundum, in ejusdem persona locum habet; non cum per alium adquirenda est hereditas.

81. ULPIANUS lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam.

TOtiens videtur heres institutus etiam in causa substitutionis adisse, quotiens adquirere sibi possit: nam si mortuus esset, ad heredem non transferret substitutionem.

82. TERENTIUS CLEMENS [lib. 16 ad Legem Juliam & Papiam].

SI servus ejus, qui capere non potest, heres instituatur, & antequam jussu domini adeat hereditatem, manumissus alienatusve sit, & nihil in fraudem Legis factum esset: ipse admittitur ad hereditatem. Sed & si partem capere possit dominus ejus, eadem dicenda sunt de parte, quam ille capere non potest. nihil enim interest de universo quæratur, quod capere non possit, an de portione.

83. ULPIANUS [lib. 18 ad Legem Juliam & Papiam].

SI totam an [partem, ex qua quis heres institutus est, tacite rogatus sit restituere]: apparet, nihil ei debere adcrescere, quia rem non videtur habere.

84. PAPINIANUS [lib. 16 Quæst.]

VEntre præterito, si filius, qui fuit emancipatus, aut exter heres institutus sit: quamdiu rumpi testamentum potest, non defertur ex testamento hereditas. Sed si vacua ventre mulier fuit, & incerto eo filius in familia retentus vita decessit: heres fuisse intelligitur. emancipatus, aut exter, non aliter possunt hereditatem quærere, quam si non esse prægnatem sciant. Ergo si ventre pleno sit mulier, nonne iniquum erit, interea defunctum filium heredi suo relinquere nihil? & ideo Decreto filio succurrendum est: quia, sive frater ei nascatur, sive non nascatur, patri heres futurus est. Eademque ratio facit, ut emancipato quoque subveniri debeat, qui alterutro casu rem omnimodo habiturus est.

85. IDEM [lib. 30 Quæstionum].

SI *metus* causa adeat aliquis hereditatem: fiet, ut quia invitus heres existat, detur abstinendi facultas.

86. IDEM [lib. 6 Responsorum].

PAnnonius Avitus, cum in Cilicia procuraret, heres institutus, ante vita decesserat, quam heredem se institutum cognosceret: quia bonorum possessionem, quam procurator ejus petierat, heredes Aviti ratam habere non poterant, ex persona defuncti restitutionem in integrum implorabant: quæ stricto jure non competit, quia intra diem aditionis Avitus obisset. Divum tamen Pium contra constituisse, Mæcianus libro Quæstionum refert in eo, qui legationis causa Romæ erat: & filium, qui matris delatam possessionem absens amiserat, sine respectu ejus distinctionis restitutionem [locum] habere: Quod & hic humanitatis gratia obtinendum est. §. 1. *Rei perduellionis* hereditatem, suspensa cognitione filius emancipatus, cui de patris innocentia liquet, potest quærere.

§. 2. *Pro herede gessisse* filium placet, qui moriens, comperto matrem suam intestato vita decessisse, codicillis petit ab herede suo, ut maternorum bonorum servum manumitteret, ac sibi parentibusque suis in possessionem matris monumentum extrueret.

87. IDEM [lib. 10 Responsorum.]

EUm *bonis* patris *se miscere* convenit, qui remoto familiæ vinculo, pro herede gerere videretur: & ideo filius, qui tanquam ex bonis matris, cujus hereditatem suscepit, agrum ad hereditatem patris pertinentem, ut maternum ignorans possedit, abstinendi consilium, quod in bonis patris tenuit, amisisse non videtur.

§. 1. Pupillis, quos placuit oneribus hereditariis esse liberandos, confusas actiones restitui oportet.

88. PAULUS [lib. 1 Quæstionum].

GErit pro herede, qui animo agnoscit successionem, licet nihil attingat hereditarium: unde & si domum pignori datam, sicut hereditariam, retinuit, cujus possessio qualisqualis fuit in hereditate, pro herede gerere videtur: idemque est, & si alienam rem, ut hereditariam, possedisset.

89. SCÆVOLA [lib. 13 Quæstionum.]

SI pupillus se hereditate abstineat, succurrendum est & fidejussoribus ab eo datis, si ex hereditario contractu convenirentur.

90. PAULUS [lib. 12 Responsorum respondit],

PEr curatorem hereditatem adquiri non posse. §. 1. Idem respondit, si jussu avi nepos patris, qui de castrensi peculio testamentum fecit, hereditatem adisset, adquisisse ei ea, de quibus pater testari potest: quia castrensia esse mutatione personæ desierint.

91. IDEM [lib. 15 Responf. respondit],

SI is, qui bonis paternis se abstinuit, per suppositam personam emptoris bona patris mercatus probatur, perinde eum conveniri oportere à creditoribus, atque si bonis paternis se immiscuisset.

92. IDEM [lib. 17 Responsorum].

FIliusfamilias duxit uxorem: ea, filiis sublatis, intestata decessit: filii jussu patris, non avi, adierunt hereditatem: Quæro, an avo adquisita sit hereditas? Paulus respondit, secundum ea quæ proponuntur, nihil actum esse.

93. IDEM [lib. 3 Sententiarum].

PAter, quotiens filio mandat adire, certus esse debet, [an] pro parte, an ex asse: & [an] ex institutione, an ex substitutione: & [an] testamento, an ab intestato, filius suus heres existat. §. 1. Mutus pater vel dominus, filio vel servo heredibus institutis, magis est, ut, si intellectu non careat, nutu jubere possit adire hereditatem: ut ei jure ejus commodum quæri possit, quod facile explicari possit scientia literarum. §. 2. Mutus servus jussu domini pro herede gerendo obligat dominum hereditati.

94. HERMOGENIANUS [lib. 3 Iuris epitomarum].

QUi superstitis bona repudiat, post mortem ejus adire hereditatem, item bonorum possessionem petere non prohibetur.

95. PAULUS [lib. 4 Sententiarum].

REcusari hereditas non tantum verbis sed etiam re potest, & alio quovis indicio voluntatis.

96. HERMOGENIANUS [lib. 3 Iuris epitomarum].

QUi se pupillum falsò existimans, cum esset pubes, pro herede gessit: quo minus heres existat, nihil error talis ei nocebit.

97. PAULUS lib. 3 Decretorum.

CLodius Clodianus, facto prius testamento, postea eundem heredem in alio testamento inutiliter facto instituerat: scriptus heres, cum posterius putaret valere, ex eo hereditatem adire voluit: sed postea hoc inutile repertum est. Papinianus putabat, repudiasse eum ex priore hereditatem; ex posteriore autem non posse adire: dicebam, non repudiare eum, qui putaret posterius valere: pronunciavit, Clodianum intestatum decessisse.

98. SCÆVOLA lib. 26 Digestorum.

QUæ neptis suæ nomine, quam ex Seia habebat, Sempronio tot dotis nomine spoponderat, & pro usuris in exhibitionem certam summam præstabat, decessit, relicta Seia filia, & aliis heredibus; cum quibus Sempronius judicio [egit]: condemnatique pro portionibus hereditariis singuli heredes, inter quos & Seia, Sempronio caverunt summam, qua quisque condemnatus erat, usuris iisdem, quæ ad exhibitionem à testatrice præstabantur: postea, excepta Seia filia, cæteri heredes abstinuerunt hereditate beneficio Principis, & tota hereditas ad Seiam pertinere cœpit: Quæro, an in Seiam, quæ sola heres remansit, & omnia ut sola heres egerat, pro eorum quoque portionibus, qui beneficio Principali hereditate abstinuerint, utilis actio dari debeat? Respondit, pro parte eorum, qui [se] abstinuissent, actiones solere decerni in eam, quæ adisset, & maluisset integra hereditaria onera subire.

99. POMPONIUS [lib. 1 Senatusconsultorum].

ARisto in decretis Frontianis ita refert: Cum duæ filiæ patri necessariæ heredes extitissent, altera se paterna abstinuerat hereditate, altera bona paterna vindicarat, totumque onus suscipere parata erat: Sanctum Cassium Prætorem, causa cognita actiones hereditarias utiles daturum recte pollicitum ei, quæ ad hereditatem patris accederat, denegaturumque ei quæ se abstinuerat.

TIT. III.

TESTAMENTA QUEMADMODUM APERIANTUR, INSPICIANTUR, ET DESCRIBANTUR.

1. GAIUS [lib. 17 ad Edictum provinc.]

O*Mnibus, quicumque desiderant tabulas testamenti inspicere, vel etiam describere, despiciendi describendique potestatem facturum se Prætor pollicetur.* † Quod vel suo vel alieno nomine desideranti tribuere eum, manifestum est.

§. 1. *Ratio* autem hujus Edicti manifesta est. Neque enim sine judice transigi, neque apud judicem exquiri veritas de his controversiis, quæ ex testamento proficiscerentur, aliter potest, quam inspectis cognitisque verbis testamenti. §. 2. Si quis neget sigillum suum agnoscere, non ideo quidem minus aperiuntur tabulæ, sed alias suspectæ fiunt.

2. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum.]

TAbularum testamenti instrumentum non est unius hominis; hoc est heredis: sed universorum, quibus quid illic adscriptum est: quin potius publicum est instrumentum.

§. 1. *Testamentum* autem proprie illud dicitur, quod jure perfectum est: sed abusive testamenta ea quoque appellamus, quæ falsa sunt, vel injusta, vel irrita, vel rupta: itemque imperfecta solemus testamenta dicere. §. 2. *Ad causam* autem *testamenti pertinere* videtur id, quodcumque quasi ad testamentum factum sit, in quacumque materia fuerit scriptum, quod contineat supremam voluntatem: & tam principales, quam secundæ tabulæ Edicto continentur.

§. 3. Si plura sint testamenta, quæ quis exhiberi desideret: universorum ei facultas facienda est. §. 4. Si dubitetur, utrum vivat, an decesserit is, cujus quis quod ad causam testamenti pertinet, inspici describique postulat, dicendum est, Prætorem causa cognita statuere id debere: ut, si liquerit eum vivere, non permittat inspici tabulas; & ut ipsam scripturam quis inspiciat, & sigilla, & quid aliud ex tabulis velit spectare.

§. 5. *Inspectio tabularum* etiam lectionem earum indicat. §. 6. *Diem* autem *& Consulem tabularum non patitur* Prætor *describi vel inspici*, idcirco, ne quid falsi fiat: namque etiam inspectio materiam falso fabricando instruere potest. §. 7. Utrum autem incontinenti potestatem inspiciendi vel describendi jubet, an desideranti tempus dabit ad exhibitionem? Et magis est, ut dari debeat, secundum locorum angustias, seu prolixitates. §. 8. Si quis non negans apud se tabulas esse, non patiatur inspici, & describi, omnimodo ad hoc compelletur: si tamen neget penes se tabulas esse, dicendum est, ad Interdictum remitti, quod est *de tabulis exhibendis*.

3. GAIUS lib. 17 ad Edictum provinciale.

IPsi tamen heredi vindicatio tabularum, sicut ceterarum hereditariarum rerum competit: & ob id ad exhibendum quoque agere potest.

4. ULPIANUS lib. 50 ad Edictum.

CUm ab initio aperiendæ sint tabulæ, Prætoris id officium est, ut cogat signatores convenire, & sigilla sua recognoscere.

5. PAULUS [lib. 8 ad Plautium.]

VEl negare se signasse: publice enim expedit, suprema hominum judicia exitum habere.

6. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum.]

SEd si major pars signatorum fuerit inventa, poterit ipsis intervenientibus resignari testamentum, & recitari.

7. GAIUS [lib. 7 ad Edictum provinc.]

SEd si quis ex signatoribus aberit, mitti debent tabulæ testamenti, ubi ipse sit, uti agnoscat. nam revocari eum, agnoscendi causa, onerosum est: quippe sæpe cum magna captione à rebus nostris revocamur; & sit iniquum, damnosum cuique esse officium suum. Nec ad rem pertinet, unus absit, an omnes: & si forte, omnibus absentibus, causa aliqua aperire tabulas urgeat, debet Proconsul curare, ut intervenientibus optimæ opinionis viris aperiantur, & post descriptum & recognitum factum, ab hisdem, quibus intervenientibus apertæ sunt, obsignentur: tunc deinde eo mittantur, ubi ipsi signatores sint, ad inspicienda sigilla sua.

8. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum.]

PUpillares tabulas, etiam si non fuerit superscriptum *ne aperirentur*, attamen, si seorsum eas signatas testator reliquerit, Prætor eas aperiri, nisi causa cognita, non patietur.

9. PAULUS [lib. 45 ad Edictum].

SI mulier ventris nomine in possessione sit, aperiendæ sunt secundæ tabulæ, ut sciatur cui demandata sit curatio.

10. ULPIANUS [lib. 13 ad Leg. Juliam & Papiam.]

SI in duobus exemplariis scriptum sit testamentum, alterutro patefacto apertæ tabulæ sunt. §. 1. Si sui natura tabulæ patefactæ sunt, apertum videri testamentum non dubitatur: non enim quæremus, à quo aperiantur. §. 2. Si tabulæ non compareant, vel exustæ sint: futurum est, ut subvenire legatariis debeat. Idem est, si suppressæ, [vel] occultæ sint.

11. GAIUS [lib. 11 ad Legem Juliam & Papiam].

SIcut codicilli pars intelliguntur testamenti: ita secundæ tabulæ principalium tabularum partem obtinere videntur.

12. ULPIANUS [lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam].

SI quis fecerit testamentum, & exemplum ejus, exemplo quidem aperto nondum apertum est testamentum: quod si authenticum patefactum est, totum apertum est.

TIT. IV.

SI QUIS OMISSA CAUSA TESTAMENTI, AB INTESTATO, VEL ALIO MODO POSSIDEAT HEREDITATEM.

1. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

PRætor *Voluntates defunctorum tuetur: & eorum calliditati occurrit, qui omissa causa testamenti ab intestato hereditatem partemve ejus possident, ad hoc, ut eos circumveniant, quibus quid ex judicio defuncti deberi potuit, si non ab intestato possideretur hereditas: & in eos actionem pollicetur.*

§. 1. Et parvi refert, utrum quis per semetipsum an per alium adquirere potuit hereditatem: nam, quomodocunque potuit, si non adquisis-

quisiit hereditatem, in ea causa est, ut incidat in Edictum Prætoris. §. 2. *Prætermittere* autem *causam testamenti* videtur, qui, cum posset jubere, noluit id facere. §. 3. Quid ergo, si servus ejus, cum juberetur adire hereditatem, dicto audiens non fuit? Sed compellendus est servus hoc facere: ideoque dominus ab intestato veniens incidit in Edictum. §. 4. Sin autem nec certioratus est dominus à servo, & postea ipse ab intestato possedit hereditatem, non debet incidere in Edictum, nisi si fingit ignorantiam.

§. 5. Si proponatur idem & institutus & substitutus, & prætermiserit institutionem: an incidat in Edictum, quæritur? Et non puto incidere: quasi testator hanc ei dederit facultatem, qui eum substituit. §. 6. *Prætermittere* est *causam testamenti*, si quis repudiaverit hereditatem.

§. 7. Qui sunt in potestate, statim heredes sunt ex testamento: nec, quod se abstinere possunt, quicquam facit. Quod si postea miscuerunt, ex testamento videntur heredes: nisi si abstinuerint quidem se testamento, verum ab intestato petierint bonorum possessionem; hic enim incident in Edictum. §. 8. Qui sub conditione institutus heres potuit parere conditioni, nec paruit, cum conditio talis sit, ut in arbitrio sit heredis instituti, deinde ab intestato possideat hereditatem: debebit Edicto teneri, quia ejusmodi conditio pro pura debet haberi.

§. 9. Non quærimus, qui prætermissa causa testamenti ab intestato hereditatem possideant, utrum jure legitimo possideant, an non. nam quoquo jure possideant hereditatem, vel partem ejus, conveniri ex Edicto poterunt: utique si non ex alia causa possideant. ut puta, si quis omisit quidem hereditatem, sed ex causa fideicommissi possidet, missus in possessionem fideicommissorum servandorum causa: vel si proponas eum crediti servandi causa venisse in possessionem; nam nec ex hac causa legatariis respondere cogetur. † Totiens igitur Edictum Prætoris locum habebit, quotiens aut quasi heres legitimus possidet, aut quia bonorum possessionem accipit ab intestato, aut si forte quasi prædo possideat hereditatem, fingens sibi aliquem titulum ab intestato possessionis: quocunque enim modo hereditatem lucrifacturus quis sit, legata præstabit.

§. 10. Sane interveniente cautione, *Evicta hereditate legata reddi*, etsi non possideat quis hereditatem, dolo autem malo fecerit, quod minus possideat, eveniet, ut perinde teneatur, atque si hereditatem adisset. §. 11. *Dolo* autem *malo fecisse* videtur, quo minus possideat, qui ad alium transtulit possessionem per fraudem, ut legatarii, cæterique, qui quid in testamento acceperunt, careant his, quæ sibi relicta sunt.

§. 12. Sane *quæstionis* fuit, utrum is demum dolo malo facere videatur, quo minus possideat, qui per dolum eam possessionem dimittat, quam aliquando habuit: an vero is [quoque], qui hoc ipsum malitiose fecit, ne ab initio possidere inciperet? Labeo sibi videri ait, non minus delinquere eum qui non incipiat possidere, quam eum qui desinat: quæ sententia obtinet.

§. 13. Si quis per fraudem omiserit hereditatem, ut ad legitimum perveniat: legatorum petitione tenebitur.

2. IDEM [lib. 7 ad Sabinum].

Licet pro herede gerere non videatur, qui pretio accepto prætermisit hereditatem: tamen dandam in eum actionem, exemplo ejus, qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hereditatem, Divus Hadrianus rescripsit: proinde legatariis & fideicommissariis tenebitur.

§. 1. Sed utrum ab eo erit incipiendum, & sic ad heredem veniendum: an convertemus ordinem? Mihi videtur humanior esse hæc sententia: ut possessor hereditatis prior excutiatur, maxime si lucrativam habet possessionem.

3. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

Si pecuniam à substituto acceperis, ut prætermitteres, isque adierit: an danda sit legatariis actio, dubitari potest? Et puto, si ipse quoque prætermiserit, &, quod Lege ad se rediret, possidebit hereditatem, in utrumque vestrum dandam: ut ei tamen, cui ab utroque legatum sit, in alterutrum detur actio.

4. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

Si quis pecuniam non accepit, simpliciter autem omisit causam testamenti, dum vult præstitum ei, qui substitutus est, vel legitimo: nunquid locus non sit Edicto? Plane indignandum est, circumventam voluntatem defuncti: & ideo si liquido constiterit, in necem legatariorum hoc factum, quamvis non pecunia accepta, sed nimia gratia collata, dicendum erit, locum esse utili actioni adversus eum, qui possidet hereditatem. §. 1. Et recte dicetur: Ubicumque quis, dum vult præstitum ei, qui se repudiante venturus est, non repudiaturus, nisi præstitum vellet, & maxime si ob evertenda judicia id fecit, [ibi dicendum est], adversus possessorem competere actionem: sic tamen, ut, ubi quidem pecunia accepta repudiavit, ibi dicamus, eum, qui omisit, conveniendum; ubi vero gratis, in fraudem tamen eorum quibus quid relictum est, possessorem debere conveniri utili actione.

§. 2. Quamquam de heredibus institutis videatur Prætor loqui, attamen etiam ad alios hæc res serpet: ut si sit legatarius à quo fideicommissum relictum est, & hic id egisset, ut omittatur hereditas, doloque id fecit, conveniri debet. §. 3. Si quis vendiderit hereditatem, utique possidere videtur: non dolo fecisse, quo minus possideat.

5. MARCELLUS [lib. 12 Digestorum].

Excusatus videtur patronus, qui institutionem prætermisit, cum aliter esset à liberto scriptus heres, quam eum institui oportet: nam & si servus ejus ex asse institutus fuerit, & per quemcumque casum non potuerit jussu domini adire hereditatem, impune prætermittet ex testamento hereditatem.

6. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

Quia autem is, qui ab intestato possidet hereditatem, conveniri potest, si omittit causam testamenti: quæsitum est, si quasi ex voluntate testatoris videatur omisisse, an cogatur præstare? Utputa, fratrem suum scripsit heredem, & codicillos fecit ab intestato; petitque à fratre, ut *si legitima hereditas ad eum pertinuerit, fideicommissa præstaret quibusdam*: si igitur, omissa causa testamenti, ab intestato possideat hereditatem, videndum est, an legatariis cogatur respondere? Et Julianus libro trigesimo primo Digestorum scribit, cogendum primum legata præstare; mox dimissis legatis, si quid superfuerit ex dodrante, tunc fideicommissa cogi præstare: cæterum, si legata adsumant dodrantem, tunc nihil fideicommissariis præstandum; habere enim integrum quadrantem legitimum heredem oportet. Ordo igitur à Juliano adhibetur, ut prius legata præstentur: deinde ex superfluo fideicommissa: dummodo quadrans non tangatur. Ego puto Juliani sententiam

99. POMPONIUS [lib. 1 Senatusconsultorum].

ARisto in decretis Frontianis ita refert: Cum duæ filiæ patri necessariæ heredes extitissent, altera se paterna abstinuerat hereditate, altera bona paterna vindicarat, totumque onus suscipere parata erat: Sanctum Cassium Prætorem, causa cognita actiones hereditarias utiles daturum recte pollicitum ei, quæ ad hereditatem patris accederat, denegaturumque ei quæ se abstinuerat.

TIT. III.

TESTAMENTA QUEMADMODUM APERIANTUR, INSPICIANTUR, ET DESCRIBANTUR.

1. GAIUS [lib. 17 ad Edictum provinc.]

O*Mnibus, quicumque desiderant tabulas testamenti inspicere, vel etiam describere, despiciendi describendique potestatem facturum se Prætor pollicetur.* † Quod vel suo vel alieno nomine desideranti tribuere eum, manifestum est.

§. 1. *Ratio* autem hujus Edicti manifesta est. Neque enim sine judice transigi, neque apud judicem exquiri veritas de his controversiis, quæ ex testamento proficiscerentur, aliter potest, quam inspectis cognitisque verbis testamenti. §. 2. Si quis neget sigillum suum agnoscere, non ideo quidem minus aperiuntur tabulæ, sed alias suspectæ fiunt.

2. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum.]

TAbularum testamenti instrumentum non est unius hominis; hoc est heredis: sed universorum, quibus quid illic adscriptum est: quin potius publicum est instrumentum.

§. 1. *Testamentum* autem proprie illud dicitur, quod jure perfectum est: sed abusive testamenta ea quoque appellamus, quæ falsa sunt, vel injusta, vel irrita, vel rupta: itemque imperfecta solemus testamenta dicere. §. 2. *Ad causam* autem *testamenti pertinere* videtur id, quodcumque quasi ad testamentum factum sit, in quacumque materia fuerit scriptum, quod contineat supremam voluntatem: & tam principales, quam secundæ tabulæ Edicto continentur.

§. 3. Si plura sint testamenta, quæ quis exhiberi desideret: universorum ei facultas facienda est. §. 4. Si dubitetur, utrum vivat, an decesserit is, cujus quis quod ad causam testamenti pertinet, inspici describique postulat, dicendum est, Prætorem causa cognita statuere id debere: ut, si liquerit eum vivere, non permittat inspici tabulas; & ut ipsam scripturam quis inspiciat, & sigilla, & quid aliud ex tabulis velit spectare.

§. 5. *Inspectio tabularum* etiam lectionem earum indicat. §. 6. *Diem* autem *& Consulem tabularum non patitur* Prætor *describi vel inspici*, idcirco, ne quid falsi fiat: namque etiam inspectio materiam falso fabricando instruere potest. §. 7. Utrum autem incontinenti potestatem inspiciendi vel describendi jubet, an desideranti tempus dabit ad exhibitionem? Et magis est, ut dari debeat, secundum locorum angustias, seu prolixitates. §. 8. Si quis non negans apud se tabulas esse, non patiatur inspici, & describi, omnimodo ad hoc compelletur: si tamen neget penes se tabulas esse, dicendum est, ad Interdictum remitti, quod est *de tabulis exhibendis*.

3. GAIUS lib. 17 ad Edictum provinciale.

IPsi tamen heredi vindicatio tabularum, sicut ceterarum hereditariarum rerum competit: & ob id ad exhibendum quoque agere potest.

4. ULPIANUS lib. 50 ad Edictum.

CUm ab initio aperiendæ sint tabulæ, Prætoris id officium est, ut cogat signatores convenire, & sigilla sua recognoscere.

5. PAULUS [lib. 8 ad Plautium.]

VEl negare se signasse: publice enim expedit, suprema hominum judicia exitum habere.

6. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum.]

SEd si major pars signatorum fuerit inventa, poterit ipsis intervenientibus resignari testamentum, & recitari.

7. GAIUS [lib. 7 ad Edictum provinc.]

SEd si quis ex signatoribus aberit, mitti debent tabulæ testamenti, ubi ipse sit, uti agnoscat. nam revocari eum, agnoscendi causa, onerosum est: quippe sæpe cum magna captione à rebus nostris revocamur; & sit iniquum, damnosum cuique esse officium suum. Nec ad rem pertinet, unus absit, an omnes: & si forte, omnibus absentibus, causa aliqua aperire tabulas urgeat, debet Proconsul curare, ut intervenientibus optimæ opinionis viris aperiantur, & post descriptum & recognitum factum, ab hisdem, quibus intervenientibus apertæ sunt, obsignentur: tunc deinde eo mittantur, ubi ipsi signatores sint, ad inspicienda sigilla sua.

8. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum.]

PUpillares tabulas, etiam si non fuerit superscriptum *ne aperirentur*, attamen, si seorsum eas signatas testator reliquerit, Prætor eas aperiri, nisi causa cognita, non patietur.

9. PAULUS [lib. 45 ad Edictum].

SI mulier ventris nomine in possessione sit, aperiendæ sunt secundæ tabulæ, ut sciatur cui demandata sit curatio.

10. ULPIANUS [lib. 13 ad Leg. Juliam & Papiam.]

SI in duobus exemplariis scriptum sit testamentum, alterutro patefacto apertæ tabulæ sunt. §. 1. Si sui natura tabulæ patefactæ sunt, apertum videri testamentum non dubitatur: non enim quæremus, à quo aperiantur. §. 2. Si tabulæ non compareant, vel exustæ sint: futurum est, ut subvenire legatariis debeat. Idem est, si suppressæ, [vel] occultæ sint.

11. GAIUS [lib. 11 ad Legem Juliam & Papiam].

SIcut codicilli pars intelliguntur testamenti: ita secundæ tabulæ principalium tabularum partem obtinere videntur.

12. ULPIANUS [lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam].

SI quis fecerit testamentum, & exemplum ejus, exemplo quidem aperto nondum apertum est testamentum: quod si authenticum patefactum est, totum apertum est.

TIT. IV.

SI QUIS OMISSA CAUSA TESTAMENTI, AB INTESTATO, VEL ALIO MODO POSSIDEAT HEREDITATEM.

1. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

PRætor *Voluntates defunctorum tuetur: & eorum calliditati occurrit, qui omissa causa testamenti ab intestato hereditatem partemve ejus possident, ad hoc, ut eos circumveniant, quibus quid ex judicio defuncti deberi potuit, si non ab intestato possideretur hereditas: & in eos actionem pollicetur.*

§. 1. Et parvi refert, utrum quis per semetipsum an per alium adquirere potuit hereditatem: nam, quomodocunque potuit, si non adquisiit

quisiit hereditatem, in ea causa est, ut incidat in Edictum Prætoris. §. 2. *Prætermittere* autem *causam testamenti* videtur, qui, cum posset jubere, noluit id facere. §. 3. Quid ergo, si servus ejus, cum juberetur adire hereditatem, dicto audiens non fuit? Sed compellendus est servus hoc facere: ideoque dominus ab intestato veniens incidit in Edictum. §. 4. Sin autem nec certioratus est dominus à servo, & postea ipse ab intestato possedit hereditatem, non debet incidere in Edictum, nisi si fingit ignorantiam.

§. 5. Si proponatur idem & institutus & substitutus, & prætermiserit institutionem: an incidat in Edictum, quæritur? Et non puto incidere: quasi testator hanc ei dederit facultatem, qui eum substituit. §. 6. *Prætermittere* est *causam testamenti*, si quis repudiaverit hereditatem.

§. 7. Qui sunt in potestate, statim heredes sunt ex testamento: nec, quod se abstinere possunt, quicquam facit. Quod si postea miscuerunt, ex testamento videntur heredes: nisi si abstinuerint quidem se testamento, verum ab intestato petierint bonorum possessionem; hic enim incident in Edictum. §. 8. Qui sub conditione institutus heres potuit parere conditioni, nec paruit, cum conditio talis sit, ut in arbitrio sit heredis instituti, deinde ab intestato possideat hereditatem: debebit Edicto teneri, quia ejusmodi conditio pro pura debet haberi.

§. 9. Non quærimus, qui prætermissa causa testamenti ab intestato hereditatem possideant, utrum jure legitimo possideant, an non. nam quoquo jure possideant hereditatem, vel partem ejus, conveniri ex Edicto poterunt: utique si non ex alia causa possideant. ut puta, si quis omisit quidem hereditatem, sed ex causa fideicommissi possidet, missus in possessionem fideicommissorum servandorum causa: vel si proponas eum crediti servandi causa venisse in possessionem; nam nec ex hac causa legatariis respondere cogetur. † Totiens igitur Edictum Prætoris locum habebit, quotiens aut quasi heres legitimus possidet, aut quia bonorum possessionem accipit ab intestato, aut si forte quasi prædo possideat hereditatem, fingens sibi aliquem titulum ab intestato possessionis: quocunque enim modo hereditatem lucrifacturus quis sit, legata præstabit.

§. 10. Sane interveniente cautione, *Evicta hereditate legata reddi*, etsi non possideat quis hereditatem, dolo autem malo fecerit, quod minus possideat, eveniet, ut perinde teneatur, atque si hereditatem adisset. §. 11. *Dolo* autem *malo fecisse* videtur, quo minus possideat, qui ad alium transtulit possessionem per fraudem, ut legatarii, cæterique, qui quid in testamento acceperunt, careant his, quæ sibi relicta sunt.

§. 12. Sane *quæstionis* fuit, utrum is demum dolo malo facere videatur, quo minus possideat, qui per dolum eam possessionem dimittat, quam aliquando habuit: an vero is [quoque], qui hoc ipsum malitiose fecit, ne ab initio possidere inciperet? Labeo sibi videri ait, non minus delinquere eum qui non incipiat possidere, quam eum qui desinat: quæ sententia obtinet.

§. 13. Si quis per fraudem omiserit hereditatem, ut ad legitimum perveniat: legatorum petitione tenebitur.

2. IDEM [lib. 7 ad Sabinum].

LIcet pro herede gerere non videatur, qui pretio accepto prætermisit hereditatem: tamen dandam in eum actionem, exemplo ejus, qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hereditatem, Divus Hadrianus rescripsit: proinde legatariis & fideicommissariis tenebitur.

§. 1. Sed utrum ab eo erit incipiendum, & sic ad heredem veniendum: an convertemus ordinem? Mihi videtur humanior esse hæc sententia: ut possessor hereditatis prior excutiatur, maxime si lucrativam habet possessionem.

3. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

SI pecuniam à substituto acceperis, ut prætermitteres, isque adierit: an danda sit legatariis actio, dubitari potest? Et puto, si ipse quoque prætermiserit, &, quod Lege ad se rediret, possidebit hereditatem, in utrumque vestrum dandam: ut ei tamen, cui ab utroque legatum sit, in alterutrum detur actio.

4. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

SI quis pecuniam non accepit, simpliciter autem omisit causam testamenti, dum vult præstitum ei, qui substitutus est, vel legitimo: nunquid locus non sit Edicto? Plane indignandum est, circumventam voluntatem defuncti: & ideo si liquido constiterit, in necem legatariorum hoc factum, quamvis non pecunia accepta, sed nimia gratia collata, dicendum erit, locum esse utili actioni adversus eum, qui possidet hereditatem. §. 1. Et recte dicetur: Ubicumque quis, dum vult præstitum ei, qui se repudiante venturus est, non repudiaturus, nisi præstitum vellet, & maxime si ob evertenda judicia id fecit, [ibi dicendum est], adversus possessorem competere actionem: sic tamen, ut, ubi quidem pecunia accepta repudiavit, ibi dicamus, eum, qui omisit, conveniendum; ubi vero gratis, in fraudem tamen eorum quibus quid relictum est, possessorem debere conveniri utili actione.

§. 2. Quamquam de heredibus institutis videatur Prætor loqui, attamen etiam ad alios hæc res serpet: ut si sit legatarius à quo fideicommissum relictum est, & hic id egisset, ut omittatur hereditas, doloque id fecit, conveniri debet. §. 3. Si quis vendiderit hereditatem, utique possidere videtur: non dolo fecisse, quo minus possideat.

5. MARCELLUS [lib. 12 Digestorum].

EXcusatus videtur patronus, qui institutionem prætermisit, cum aliter esset à liberto scriptus heres, quam eum institui oportet: nam & si servus ejus ex asse institutus fuerit, & per quemcumque casum non potuerit jussu domini adire hereditatem, impune prætermittet ex testamento hereditatem.

6. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

QUia autem is, qui ab intestato possidet hereditatem, conveniri potest, si omittit causam testamenti: quæsitum est, si quasi ex voluntate testatoris videatur omisisse, an cogatur præstare? Utputa, fratrem suum scripsit heredem, & codicillos fecit ab intestato; petitque à fratre, ut *si legitima hereditas ad eum pertinuerit, fideicommissa præstaret quibusdam*: si igitur, omissa caussa testamenti, ab intestato possideat hereditatem, videndum est, an legatariis cogatur respondere? Et Julianus libro trigesimo primo Digestorum scribit, cogendum primum legata præstare; mox dimissis legatis, si quid superfuerit ex dodrante, tunc fideicommissa cogi præstare: cæterum, si legata adsumant dodrantem, tunc nihil fideicommissariis præstandum; habere enim integrum quadrantem legitimum heredem oportet. Ordo igitur à Juliano adhibetur, ut prius legata præstentur: deinde ex superfluo fideicommissa: dummodo quadrans non tangatur. Ego puto Juliani sententiam

tentiam ita accipiendam, ut, si omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem, cogatur omnimodo legata præstare: nec enim utique omittere ei hereditatem permisit, qui fideicommissa ab eo relinquit [ab] intestato.

§. 1. Plane si nominatim id ei permisit, dicemus, non eum incidere in Edictum: quia usus est facultate ea, quam ei testator concessit. quod si non ei concessit specialiter testator omittere, is ordo erit sequendus, quem Julianus ostendit. §. 2. Quid deinde dicemus, si iisdem, & ex testamento legata & fideicommissa ab intestato fuerint relicta, & præterea aliis fideicommissa? an ordinem illum debeamus facere, quem Julianus monstrat: an vero contribuemus omnes fideicommissarios, quasi æquales? Et magis est, ut ita distinguamus: multum interesse, utrum incidit in Edictum heres, an non. Nam si incidit, præferendi erunt hi, quibus testamento relicta fuerunt quædam. sin vero non incidit, quia hæc fuit testatoris voluntas, ut daret ei facultatem & ab intestato succedendi; vel quia alia causa intercessit, quæ secundum ea, quæ supra scripta sunt, non offendit Edictum: dicendum est, contribui fideicommissa debere, quasi exæquata.

§. 3. Non simpliciter autem Prætor pollicitus est, se daturum actionem, sed *causa cognita*: nam sive invenerit testatorem hujus rei auctorem esse, ipsumque permisisse ab intestato succedere, aut si qua alia justa causa omittendi intervenerit, utique non dabit actionem in eum legatorum. §. 4. Item si invenerit bona ad alium pertinere, non dabit actionem: si vero nulla suspicio collusionis religionem Prætoris instruxerit. §. 5. Si autem is, cui auferri hereditas potest, aliquid possideat de hereditate, & possidere desierit sine dolo malo, magis est ut desinat conveniri. §. 6. Quod ergo tempus spectabimus, possideat, necne? Litis contestatæ tempus spectari debet. §. 7. Certe si vacantia bona quis possederit, & quadriennium præterierit, indubitate conveniri poterit ex hac parte Edicti: quia & omisit causam testamenti, & [quia] ab intestato possedit; & quidem sic, ut præscriptione quadriennii tutus sit. §. 8. Si patronus ex debita sibi portione heres scriptus, dato sibi coherede, ex alia parte omiserit institutionem, quia debita pars ejus erat exhausta; omiserit & coheres; deinde possideat patronus ab intestato legitimam hereditatem totam: dandam in eum legatorum actionem, Celsus libro sexto decimo Digestorum ait, quæ in Titium competeret: sufficereque patrono, quod integram debitam sibi portionem habeat. Hæc autem ita sunt, si coheres collusit cum patrono: aliter enim non esse patronum cogendum legata præstare: neque enim interdictum est, ut quis omittat hereditatem, si sine fraude id fiat. §. 9. Hoc Edictum etiam ad contra tabulas bonorum possessionem pertinere, magis dicendum est: scilicet ut qui, accipiendo contra tabulas bonorum possessionem, liberis parentibusque legata præstaret, si omiserit eam bonorum possessionem & ab intestato possideat hereditatem, cogatur ea præstare, quæ præstaret, si contra tabulas [bonorum] possessionem accepit.

§. 10. Si libertas sub conditione fuerit data, *si decem dederit*, & omissa causa testamenti fuerit: non aliter libertas competet, quam si conditioni paritum sit.

7. MARCELLUS [lib. 12 Digestorum].

Quidam Titium & Mævium instituit heredes, & centum Titio legavit: uterque omisso testamento legitimam adiit hereditatem: Non probe legatorum actionem Titius postulabit. † Idem, si utrique legasset.

8. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

Si quis sub conditione dandorum decem, vel qua alia, quæ in dando vel in faciendo fuit, heres institutus, omissa causa testamenti, ab intestato possideat hereditatem: videndum est, an huic, in cujus persona conditio collata est, subveniri debeat? Et magis est, ne subveniatur: neque enim legatarius est.

9. PAULUS [lib. 45 ad Edictum].

Sed & si adhuc parendi conditioni tempus habeat, hac parte Edicti non tenetur.

10. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

Si non solus, sed cum alio possidet hereditatem is, qui omisit causam testamenti: rectissime Julianus ait, quod & Marcellus probat, dandam in ipsum quoque legatorum actionem utilem. nec enim aspernari debet, obesse sibi factum heredis scripti, cui etiam profuerit. Hoc autem ita est, nisi si pecuniam accepit is, qui omisit causam testamenti: tunc enim in solidum tenebitur. §. 1. Cum substitutis [ab institutis] legata fuissent relicta, & tam instituti, quam substituti, omissa causa testamenti, possideant ab intestato hereditatem: Divus Pius rescripsit, neque improbe, neque imprudenter institutos legata recusare substitutis data. recte enim recusant in se dari legatorum fideive commissorum petitionem substituto, cui liberum fuit adeunti hereditatem, non fideicommissum petere, sed universa bona obtinere.

§. 2. Si duo sint heredes, institutus & substitutus, & ambo, omissa causa testamenti, ab intestato possideant hereditatem: quæstionis est, an ambo cogantur legata præstare; & utrum unusquisque ea legata, quæ à se relicta sunt, an vero ambo utraque legata cogantur præstare? Ego puto, in solidum adversus singulos legatorum petitionem dandam. † Sed utrum eorum, quæ à se legata sunt; an vero etiam eorum, quæ ab altero herede: videamus. Et alias proponamus, institutum solum possidere hereditatem: eorum legatorum, quæ sunt à se relicta, an etiam eorum, quæ sunt à substituto relicta, actionem patietur? dicendum est, ita demum etiam eorum, si dolo substituti perveniat ad institutos hereditas sine pecunia: nam si pecuniam accepit substitutus, ipse erit conveniendus. † Item si solus substitutus possideret, si quidem, pecunia accepta, institutus omisisset, dicemus institutum suis legatariis respondere debere, substitutum suis: si autem sine pecunia, adversus substitutum dabimus actionem. † Nunc cum ambo possideant, melius dicetur, singulos suis legatariis respondere debere.

11. JAVOLENUS [lib. 7 Epistolarum].

Si ab instituto & substituto eadem res mihi legata sit, &, omissa causa testamenti, hereditatem possideant Lege: etiam si ab utroque [herede] solidum mihi debetur, tamen ab uno legatum consecutus, ab altero petere non potero. eligere itaque reum potero.

12. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum.]

De libertatibus quoque in hoc casu quæsitum est, an competant tam hæ, quæ ab instituto, quam hæ, quæ à substituto datæ sunt? Et magis est, ut competant tam directæ, quam fideicommissariæ. §. 1. Heredem ejus, qui,

qui, omissa causa testamenti, ab intestato possidet hereditatem, in solidum legatorum actione teneri, constat: magis est enim, rei persecutionem, quam pœnam continere; & ideo [&] perpetuam esse. hoc autem ita est, nisi propter dolum defuncti conveniatur heres: tunc enim in id, quod ad eum pervenit, conveniretur.

13. GAIUS [lib. 17 ad Edictum provinc.]

ET si non totam aliquis hereditatem, partemve ejus ex qua heres institutus est, ab intestato possideat, sed [vel] minimam portiunculam, vel etiam unam aliquam rem, tenetur hoc Edicto:

14. IDEM [lib. 2 de testamentis ad Edictum Prætoris Urbani].

QUamvis non proprie pars hereditatis in una re intelligatur.

15. IDEM [lib. 17 ad Edictum provinc.]

NEc id iniquum est, cum ex suo quisque vitio, hoc incommodo afficiatur.

16. IDEM [lib. 2 de testamentis ad Edictum Prætoris Urbani].

CUm enim hereditas ab eo quoque peti possit, qui unam aliquam rem hereditario nomine possideat, dubitari non oportet, quin verum sit quod diximus.

17. IDEM [lib. 17 ad Edictum provinc.]

SI quis omissa causa testamenti, omnino eam hereditatem non possideat, excluduntur legatarii: nam liberum cuique esse debet, etiam lucrosam hereditatem omittere, licet eo modo legata libertatesque intercidunt. Sed in fideicommissariis hereditatibus id provisum est, ut, si scriptus heres nollet adire hereditatem, jussu Prætoris adeat, & restituat: quod beneficium his quibus singulæ res per fideicommissum relictæ sint, [non] magis tributum est, quam legatariis.

18. IDEM lib. 2 de testamentis ad Edictum Prætoris Urbani.

[SI] duo heredes instituti, ambo, omissa causa testamenti, ab intestato possideant hereditatem: tunc, quia uterque Prætorio Iure perinde habetur, atque si ex testamento hereditatem adiisset, pro partibus in singulos competit actio. §. 1. Admonendi sumus, huic, in quem ex hac parte Edicti legatorum actio datur, beneficium legis Falcidiæ concedendum.

19. IDEM lib. 17 ad Edictum provinc.

PRæterea patrono quoque, qui ex asse heres institutus est, si ab intestato possederit hereditatem, commodum partis debitæ, quod habiturus foret, si ex testamento adiisset hereditatem, salvum [ei] debet esse.

20. ULPIANUS [lib. 4 Disputat.]

SI eadem res diversis personis ab instituto & substituto fuerit relicta: non uterque, sed qui ab instituto accepit, solus vindicabit.

21. JULIANUS lib. 2 [7] Digestorum.

SI filius meus à matre sua heres scriptus fuerit, & ego, testamenti causa omissa, bonorum possessionem ejusdem filii nomine petiero: actio legatorum in me dari debebit, non secus ac si ipse heres scriptus, omissa causa testamenti, bonorum possessionem ab intestato accepissem.

22. IDEM lib. 31 Digestorum.

SI in testamento ita scriptum fuerit, *Titius heres esto: si Titius heres erit, Mævius heres esto*; & Titius omissa causa testamenti hereditatem legitimam possederit: Mævio adversus eum petitio hereditatis dari non debet pro parte, quam habiturus esset, si testamenti causa omissa non fuisset. Cum enim omisso testamento hereditas possidetur, legatorum quidem & libertatium ratio habenda est; quia aliter, quam ab herede dari non potuerunt: hereditatis vero, quæ ita data est, rationem habere Prætor non debet; sua enim culpa testator sub hac conditione hereditatis partem dedit, quam potuit pure dare. §. 1. Quare & si ita scriptum fuisset, *Titius heres esto, quisquis mihi ex suprascriptis heres erit, Stichus liber heresque esto*, & Titius omisso testamento hereditatem possideat, libertatem Prætor Stichi tueri non debet, nec hereditatis petitionem ei dare. §. 2. Si quis hoc modo testamentum scripserit, *Titius heres esto: si Titius heres non erit, Mævius heres esto: quisquis mihi ex suprascriptis heres erit, Mævio, si mihi heres non erit, centum dato*; deinde Titius, omisso testamento, legitimam hereditatem possideat: An Mævio, cujus in potestate fuit, ut ex substitutione adeundo totam hereditatem haberet, legatorum actio dari debeat, quæritur? & placet dari: quia nihil prohibet, Mævium justam causam habuisse, propter quam nollet negotiis hereditariis implicari.

23. ULPIANUS [lib. 46 ad Edictum].

SI filius, qui mansit in patris potestate, item filia, heredes instituti, præterito fratre emancipato, qui contra tabulas accipere possessionem potuit, ut intestati patris possessionem acceperint: legata omnibus præstabunt. nec filia dotem suam fratri conferet, cum ut scripta videatur hereditatem habere.

24. PAULUS [lib. 60 ad Edictum].

SI dolo tutoris omiserit pupillus causam testamenti, & legitimam hereditatem possideat: danda est legatorum actio in pupillum. sed eatenus, quatenus hereditas ei adquisita est. Quid enim, si cum alio possideat hereditatem? §. 1. Sed hoc & in eo, qui pubes est, plerique putant observandum, ut pro qua parte possideat, teneatur: quamvis Prætor perinde in eum det actionem, atque si adisset hereditatem.

25. CELSUS lib. 16 Digestorum.

CUi servus ipsius substitutus est, servum suum adire jussit. si idcirco fecit, ne legata præstaret: utraque præstabit, & qua heres est, & qua, omissa causa testamenti, possidet ex substitutione hereditatem; salva Falcidia ei servata.

26. PAPINIANUS [lib. 16 Quæst.]

IUlianus scribit, patrem, qui filiam sibi substitutam jussit adire hereditatem, legata quæ ab ipso data sunt ex sententia Edicti præstaturum: quoniam filia patri substituitur in casu; non ut arbitrium eligendi relinquatur. Sed si varia legata supra dodrantem data sint, eorum prius rationem habendam, quæ à filia relicta sunt: non enim caret dolo pater, qui, honore proprio omisso, propter compendium alienam institutionem maluit. §. 1. Denique si filiæ pater substitutus adiit hereditatem, nihil eum dolo facere Julianus existimat: quia nemo filiæ patrem contra votum parentium substituere videtur, sed ut arbitrium eligendi relinquat.

27. IDEM [lib. 6 Responsorum].

MAter secundis tabulis impuberi filio substituta, locum Edicto facit, si, omisso testamento, legitimam hereditatem filii possideat. Idem juris erit, & si filio heres data sit, & substituta. §. 1. In sententiam Edicti propter legatorum causam frater incidisse non videbatur, qui filium suum substitutum impuberi testamento fratris non emancipavit: sed ab intestato per eum [bona] possidere cœpit. §. 2. In eum, qui testamento scriptus heres non fuit, si fraudis consilio

filio cum heredibus scriptis participato, legitimam hereditatem solus possideat, actio legatorum ex sententia Prætoris dabitur.

28. MÆCIANUS [lib. 4 Fideicommissorum].

SI servum heredem institutum dominus, qui ipse rogatus fuerat fideicommissum præstare, prius quam adire juberet, vendiderit: præstare id debet. cum per pretium servi, hereditatis quoque æstimationem consequatur. §. 1. Institutus heres & rogatus restituere hereditatem, si omissa caussa testamenti legitimam hereditatem possideat, non dubie, ut legata cæteraque fideicommissa, ita hereditatem quoque restituere compellendus est: libertates quoque tam directas, quam fideicommissarias. sed si alienos servos rogatus sit manumittere, utique redimere eos debebit: eam autem decessionem patietur is, cui restituta fuerit hereditas, quam is, qui ei restituerit, passurus fuit.

29. ULPIANUS [lib. 5 Fideicomm.]

QUi, omissa causa testamenti, ab intestato possidet hereditatem, servos ad libertatem perducere debet: ne eis factum noceat ejus, qui ex testamento adire noluit: sic tamen, ut habeat libertos.

30. HERMOGENIANUS [lib. 3 Juris epitomarum].

QUi, omissa causa testamenti, pro emptore, vel pro dote, vel pro donato, sive alio quolibet titulo, exceptis pro herede, & pro possessore, possideat hereditatem: à legatariis & fideicommissariis non convenitur.

TIT. V.

DE SENATUSCONSULTO SILANIANO ET CLAUDIANO, QUORUM TESTAMENTA NE APERIANTUR.

1. ULPIANUS lib. 50 ad Edictum.

C*Um aliter nulla domus tuta esse possit, nisi periculo capitis sui custodiam dominis, tam ab domesticis, quam ab extraneis, præstare servi cogantur*, ideo SC. introducta sunt *de publica quæstione à familia necatorum habenda*. §. 1. *Domini* appellatione continetur, qui habet proprietatem, etsi ususfructus alienus sit. §. 2. Qui servum bona fide possedit, domini appellatione non continebitur: nec qui usumfructum solum habuit. §. 3. Servus pignori datus, quod attinet ad debitoris necem, per omnia [perinde] habetur, atque si pignori datus non esset.

§. 4. *Servi* appellatione etiam hi continentur, qui sub conditione legati sunt: nam medio tempore heredis sunt. nec, quod conditio existens efficit, ut desinant esse heredis, facit, ne videantur interim ejus [esse]. † Idemque erit dicendum in statulibero. §. 5. Sed in eo, cui fideicommissa libertas pure debetur, exstat Rescriptum Divi Pii ad Jubentium Sabinum: quo ostenditur, non esse festinandum ad tormenta ejus, cui fideicommissa libertas debetur: & magis est, ne puniatur ob hoc, quod sub eodem tecto fuit, nisi particeps sceleris fuerit.

§. 6. *Domini* appellatione etiam pro parte dominum contineri, dicendum est. §. 7. Domini appellatione & filiusfamilias cæterique liberi, qui in potestate sunt, continentur. Senatusconsultum enim Silanianum non solum ad patresfamilias, verum ad liberos quoque pertinet.

§. 8. Quid deinde dicemus, si liberi non sint in potestate? Marcellus lib. 12 Digestorum dubitat: ego puto plenius accipiendum, ut etiam ad eos liberos pertineat, qui in potestate non sunt. §. 9. In eo, qui est in adoptionem datus, non putamus locum habere Senatusconsultum, quamvis in adoptato locum habet.

§. 10. Sed nec in *alumno* occiso locus est Senatusconsulto. §. 11. De matris servis, filio filiave occisis, quæstio non habebitur. §. 12. Si pater ab hostibus captus sit, quæstionem de servis habendam & supplicium, filio occiso, *eleganter* Scævola ait: Quod etiam post mortem patris probat, si, antequam ei suus heres existat, occisus fuerit. §. 13. Idem Scævola ait, constantius defendendum, herede instituto filio, de his quæstionem habendam & supplicium, qui pure legati vel manumissi sunt, ante aditam hereditatem filio occiso: quamvis enim si viveret, herede eo existente, ipsius non essent futuri, attamen ubi decessit, qua extinctum legatum & libertas est, Senatusconsulto fore locum dicit.

§. 14. Si pater necatus sit, an de servis filii quæstio habeatur, si forte in castrensi peculio servos habuit? Et magis est, quæstionem de servis filii habendam, suppliciumque sumendum, licet non sit in potestate filius. §. 15. Si vir aut uxor occisi esse proponantur, de servis eorum quæstio habetur: quamquam neque viri servi proprie uxoris dicantur, neque uxoris proprie viri: sed quia *commixta familia* [*est*] *& una domus est*, ita vindicandum atque in propriis servis, Senatus censuit. §. 16. Sed neque uxore occisa, neque marito, de servis soceri quæstionem habendam, Senatus censuit. Marcellus autem lib. 12 Digestorum etiam in soceri servis idem, quod in mariti, recte dixit. §. 17. *Occisorum* appellatione eos contineri Labeo scribit, qui per vim aut cædem sunt interfecti: [ut] puta jugulatum, strangulatum, præcipitatum, vel saxo, vel fuste vel lapide percussum, vel quo alio telo [necatum]. §. 18 Quod si quis (puta) veneno, vel etiam quo alio quod clam necare soleat, interemptus sit: ad [hoc] Senatusconsultum vindicta mortis ejus non pertinebit. hoc idcirco, quia totiens puniendi sunt servi, quia auxilium domino non tulerunt, quotiens potuerunt ei adversus vim opem ferre, & non tulerunt: cæterum quid potuerunt facere adversus eos, qui veneno vel quo alio more insidiantur?

§. 19. Plane si venenum per vim infusum sit, Senatusconsultum locum habet. §. 20. Ubicunque igitur vis adhibita est, quæ interemere solet, ibi dicendum est, locum Senatusconsulto fore. §. 21. Quid ergo, si dominus veneno non per vim necatus esse proponatur, impunitum erit factum? nullo modo. licet enim cessat Senatusconsultum Silanianum, nec quæstio suppliciumque de his, qui sub eodem tecto fuerunt, habeatur: tamen si qui conscii vel factores sceleris fuerunt, hi demum supplicio adficiuntur. & adiri hereditas aperirique tabulæ etiam ante quæstionem habitam possunt.

§. 22. Si sibi manus quis intulit, Senatusconsulto quidem Silaniano locus non est, sed mors ejus vindicatur: scilicet, ut si in conspectu servorum hoc fecit, potueruntque eum in se sævientem prohibere, pœna adficiantur; si vero non potuerunt, liberentur. §. 23. Si quis non metu criminis imminentis, sed tædio vitæ vel impatientia doloris sibi manus intulit, ejus testamentum aperiri & recitari mortis casus non impedit. §. 24. Item illud sciendum est, nisi constet aliquem esse occisum, non haberi de familia quæstionem. Liquere igitur debet, scelere interemptum, ut Senatusconsulto locus sit.

§. 25. Quæstionem autem sic accipimus, non tor-

tormenta tantum, sed omnem inquisitionem & defensionem mortis. §. 26. Hoc autem Senatusconsultum eos quidem, *qui sub eodem tecto* fuerunt, omnimodo punit: eos vero qui non sub eodem tecto, sed in eadem regione, non aliter, nisi conscii fuissent. §. 27. *Eodem autem tecto* qualiter accipiatur, videamus: utrum intra eosdem parietes, an & ultra, intra eandem diætam, vel cubiculum, vel eandem domum, vel eosdem hortos, vel totam villam? Et ait Sextus, sic esse sæpe judicatum, ut quicunque eo loci fuerunt, unde vocem exaudire potuerunt, hi puniantur, quasi sub eodem tecto fuerint, licet alii validioris vocis, alii exiguioris [sunt], nec omnes undique exaudiri possunt. §. 28. Juxta hoc tamen videtur & Divus Hadrianus rescripsisse in hæc verba: *Servi quotiens dominis suis auxilium ferre possunt, non debent saluti eorum suam anteponere. potuisse autem ancillam, quæ in eodem conclavi cum domina sua fuerat, auxilium rei ferre, si non corpore suo, at certe voce plorantem, ut hi, qui in domo fuerant, aut vicini audirent: hoc ipsum manifestum est, quod dixit percussorem sibi mortem minatum si proclamasset. ultimum utique supplicium pati debet vel hoc, ne cæteri servi credant, in periculo dominorum sibi quemque consulere debere.*

§. 29. *Hoc rescriptum* multa continet: nam ei non parcit, qui in eodem conclavi fuit; & ei, qui timuit mori, non ignoscit; & quod vel voce oporteat servos dominis auxilium ferre, ostendit. §. 30. Si quis in villa agens occisus sit: plus quam iniquum est, si forte *diffusa late prædia habeat*, de omnibus, qui in ea regione fuerint, servis, & quæstionem habere, & supplicium sumi. sufficit ergo eos, qui cum ipso, qui occisus dicitur, fuerunt, & qui suspicione cædis, aut conscientia attingi videbuntur, [de his] quæstionem haberi. §. 31. Cum dominus in itinere esset occisus, de his, qui una cum eo fuerunt, cum occideretur, vel cum una fuissent, profugerunt, supplicium sumendum est: Quod si cum domino nemo fuit, cum occideretur, cessant ista Senatusconsulta. §. 32. *Impubes* servus, vel ancilla nondum viripotens, non in eadem causa erunt: ætas enim excusationem meretur. §. 33. Impuberi autem utrum in supplicio tantum parcimus, an vero etiam in quæstione? Et magis est, ut de impubere nec quæstio habeatur: & alias solet hoc in usu observari, ut impuberes non torqueantur; terreri tantum solent, & habena vel ferula cædi. §. 34. Excusantur autem servi, qui auxilium tulerunt sine dolo malo. nam si finxit se quis auxilium ferre, vel dicis gratia tulit: nihil hoc commentum eis proderit. §. 35. *Tulisse* autem *auxilium* non tantum is videtur qui servavit dominum (hoc est, qui potuit ita opem ferre, ut salvus esset dominus), verum is quoque, qui quidquid potuit, fecit, tametsi dominus interfectus est: veluti si quis clamavit, ut ad auxilium conveniretur, aut terruit aggressores; atque si quis turbam convocavit, aut si corpus suum objecit, vel alias corpore suo auxilium tulit.

§. 36. Non tamen semper, qui clamore usus est, auxilium tulisse videtur: quid enim, si cum posset manu depellere à domino periculum, ille clamorem inanem elegit? plectendus utique erit.

§. 37. Quid, si vulnerati sint servi, cum protegerent dominum? Dicendum est, parci eis debere: nisi si aut ipsi vulnera ista fecerunt data opera, ne punirentur; aut talia vulnera isti acceperunt, ut possent nihilominus opem ferre, si voluissent. §. 38. Si dominus mortifere vulneratus supervixerit, nec de quoquam servorum suorum conquestus sit: etiam si sub eodem tecto fuerunt, tamen parcendum illis erit.

2. CALLISTRATUS [lib. 5 de Cognit.]

Divus Marcus Commodus Pisoni rescripsit in hæc verba, *Cum constiterit apud te, Piso carissime, Julium Donatum, posteaquam conterritus adventu latronum profugerat villam suam, vulneratum esse, mox testamento facto purgasse officium servorum suorum: nec pietas pro servis, nec sollicitudo heredis obtinere debet, ut ad pœnam vocentur, quos absolvit dominus ipse.*

3. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

Si quis in gravi valetudine adfectus, opem domino ferre non potuerit, subveniendum est ei. §. 1. Si quis moriens dixisset, *à servo vim mortis allatam esse sibi:* dicendum est, non esse credendum domino, si moriens hoc dixit: nisi potuerit & probari. §. 2. Si maritus uxorem noctu intra cubiculum secum cubantem necaverit, vel uxor maritum: servi pœna Senatusconsulti liberabuntur. † Sed si exaudissent, & opem non tulissent, plectendi erunt, non tantum si proprii essent mulieris, sed etiam si mariti. §. 3. Si tamen maritus in adulterio deprehensam occidat: quia ignoscitur ei, dicendum est, non tantum mariti sed etiam uxoris servos liberandos, si justum dolorem exequenti domino non restiterunt. §. 4. Si cum omnes domini adgressuram paterentur, uni servus opem tulit, an sit excusandus; an vero, quia omnibus non tulit, plectendus? Et magis est, [ut] siquidem omnibus ferre potuit, quamvis quibusdam tulit, supplicio adficiendum: si vero simul omnibus non potuit, excusandum, quia quibusdam opem tulerit. Nam illud durum est dicere, si, cum duobus auxilium ferre non possit, elegit alteri esse auxilio, electione crimen eum contraxisse. §. 5. Quare & si servus mulieris marito dominæ magis auxilio fuit, quam dominæ; vel contra: dicendum est, ignosci ei debere. §. 6. Subvenitur eis, qui eo tempore, quo dominus dominave occisus est, *clausi* ita fuerunt sine dolo malo, ut erumpere succurrendi causâ, aut comprehendendi eos, qui cædem fecerint, non potuerint. Nec interest, à quo *clausi* continebuntur. Sic tamen, si non data opera voluerint se ita includi, ne opem ferre possint. *Clusos* accipere debemus, & si sunt vincti: si tamen ita vincti, ut omnimodo erumpere vincula & auxilio esse non potuerunt.

§. 7. Ignoscitur etiam his, qui *ætate defecti* sunt. §. 8. *Surdus* quoque inter imbecillos numerandus est, aut inter eos, qui sub eodem tecto non sunt: quia ut illi per spatium, ita hic per morbum nihil audit. §. 9. *Cæcus* quoque veniam mereri debet. §. 10. *Mutum*, simili modo excipimus, sed ibi, ubi vocis tantum auxilium superfuit. §. 11. *Furiosos* excipi, nequaquam dubium est. §. 12. Si quis [quem] eorum servum servamve ex ea familia, qui ejus facinoris noxius erit, receperit vel celaverit sciens dolo malo: in ea causa est, ac si Lege, quæ de sicariis lata est, facinoris noxius fuerit. §. 13. Si ex stipulatu servus debeatur, & cædem domini arguerit, & pro [hoc] præmio liber esse jussus sit: ex stipulatu actio stipulatori non datur. nam, & si supplicio adfectus fuisset, non daretur. Quod si sub eodem tecto non fuit, ex stipulatu actio in æstimatione servi utilis erit creditori.

§. 14. Utrum autem is solus videatur indicasse vel arguisse, qui ad hoc prosiliit ultro; an etiam is, qui, cum recusaretur, ipse detorsit in alium crimen?

crimen? & magis est, ut ille hoc præmio dignus sit, qui ultro ad accusationem prosilit.

§. 15. Hi quoque, qui non potuerunt alias ad libertatem pervenire (utputa, si hac lege distractus erat quis, *ne manumitteretur*), poterunt propter hoc, quod in commune utile est, ad libertatem pervenire. §. 16. De his quoque servis, qui testamento manumissi sunt, perinde atque servis, supplicium sumendum est.

§. 17. De his qui antequam testamentum occisi occisæve aperiretur, profugissent, posteaque aperto testamento liberi scripti invenirentur, perinde ac si de servis, quæstio habenda, suppliciumque sumendum est. Nam est *aequissimum, ultioni dominorum non obstare indulgentiam ipsorum: quam* [quo] *quisque pleniorem esset expertus, eo graviorem sceleri suo pœnam merebitur*. §. 18. Quod ad causam testamenti pertinens relictum erit ab eo, qui occisus esse dicetur: id ne quis sciens dolo malo aperiendum, recitandum, describendumque curet, Edicto cavetur, prius quam de ea familia quæstio ex Senatusconsulto habita, suppliciumque de noxiis sumptum fuerit.

§. 19. *Aperire* autem hic ille videtur, qui naturaliter aperit, sive sint signatæ, sive non sint legatæ, sed tantum naturaliter clausæ.

§. 20. Aperire accipere debemus prohibitos nos, vel palam, vel publice, vel secreto. Omnis enim apertura prohibita est. §. 21. Si quis ignorans occisum, aperuerit: non debet hoc Edicto teneri. §. 22. Et si sciens, non tamen dolo aperuit, æque non tenebitur: si forte per imperitiam, vel per rusticitatem, ignarus Edicti Prætoris vel Senatusconsulti, aperuit.

§. 23. Si quis tabulas quidem non aperuit naturaliter, linum autem inciderit: excusatus erit. quia dolo caret, qui ipsas tabulas non aperuit. §. 24. Si autem non totum testamentum, sed pars ejus aperta sit: dicendum est, in Edictum incidisse eum, qui aperuit. parvi enim refert, utrum totum an pars aperiatur. §. 25. Si quis codicillos aperuerit, testamentum non aperuerit: in Edictum incidit. nam & codicilli ad causam testamenti pertinent. §. 26. Item sive jure valeat id, quod apertum est, sive non valeat, attamen Edicto locus est. §. 27. Eadem servantur & de his, quæ ad causam substitutionis pertinent, si pupillus, pupillave, occisus, occisave esse dicetur. §. 28. Si alius aperuit, alius recitavit, alius descripserit: omnes in Edictum incident, qui singula eorum fecerunt. §. 29. Non tantum ex testamento, sed etiam ab intestato hereditas ad hoc Edictum pertinet: ut ne quis adeat, bonorumve possessionem petat, antequam quæstio de familia habeatur: ne heres propter compendium suum familiæ facinus occultaret.

§. 30. Eleganter Scævola ait, ut quis ad heredem suum utiles actiones transmittat, si forte ante aditionem decessit, exploratum esse debere, idcirco eum non adire, quod Senatusconsulto Edictoque terreatur. §. 31. Si conditioni intra diem ex die mortis præstitutum parere jussi ignorantia non paruerunt: si idcirco ignoratum est, quia metu Senatusconsulti aperiri tabulæ non potuerunt, succurritur eis ad implendam conditionem. §. 32. Si & aliud impedimentum sit de non adeunda hereditate, vel aperiendarum tabularum; [sit] & Senatusconsulti: nihil prodesse impedimentum Senatusconsulti, si & aliud fuit: veluti si prægnans uxor occisi fuit, vel etiam putabatur, & propterea adire hereditatem institutus non potuerit.

4. PAPINIANUS [lib. 6 Respons.]

QUi posthumos heredes instituerat, non natis posthumis uxorem secundo loco scripsit heredem: cum à familia necatus diceretur, uxor diem suum obierat: heredes mulieris actiones ex constitutione sibi dari postulabant: Eos ita demum audiendos esse respondi, si mulier, quam in utero nihil gestare constabat, propter Senatusconsultum hereditatem adire noluit: alioquin prægnate ea defuncta nullam injuriæ querelam intervenisse.

5. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

NEcessarios heredes puto Edicto comprehendi, si se misceant hereditati.

§. 1. Nec bonorum possessionem peti Prætor permittit: & ego puto ad omnes bonorum possessiones hoc Edictum pertinere. §. 2. Non alias bona publicantur, quam si constabit esse occisum patremfamilias, & heredem ante quæstionem de familia habitam, suppliciumque sumptum, adisse hereditatem. §. 3. Ubi quis incuria necatus est, vel Medici insidiis, adiri quidem hereditas potest, sed heredi defensio mortis incumbit.

6. PAULUS [lib. 46 ad Edictum].

ET si percussor certus sit, tamen habenda quæstio est, ut cædis mandator inveniatur. Utique autem ipse maxime quæstioni dabitur, quamvis & cæteri puniantur. §. 1. Quamvis alias in caput domini servi non torqueantur, recte tamen fiet quæstio, etiam si heredem accuset: sive extraneus heres, sive ex suis sit. §. 2. Si unus ex dominis non compareat, quærendum est de casu ejus per servos, quos communes habuerunt: magis enim de salute aut ultione domini non comparentis quam in caput præsentis torquebuntur. §. 3. Si *appetitus sit nec occisus* dominus, nihil Senatusconsulto cavetur: ipse enim in familiam suam potest animadvertere.

7. IDEM lib. sing. ad Senatusconsultum Silanianum.

ET [in] libertos extraordinarium auxilium habebit.

8. IDEM [lib. 46 ad Edictum].

SEnatusconsulto Pisoniano cavetur, *ut, si pœnæ obnoxius servus venisset, quandoque animadversum in eum esset, ut venditor pretium præstaret:* ne emptori injuriam fecisse videatur Senatus.

§. 1. Si filiusfamilias, qui in castrensi peculio testatus est, occisus sit: omni modo id defendendum est, ut ex quibus casibus ad fiscum patrisfamilias bona pertinent, his casibus & hujus peculium, potius quam ad heredes qui deliquerunt in adeundo, & similibus, ultive non sunt.

9. GAIUS [lib. 17 ad Edictum provinc.]

CUm fisco caduca bona defuncti addicantur propter inultam mortem, in eum legatorum actio datur: & libertates ratæ sunt, eorum scilicet, qui Senatusconsulto excipiuntur.

10. PAULUS [lib. sing. ad Senatusconsultum Silanianum].

SI *exheredatus filius*, antequam adiretur patris hereditas, occisus sit: ex eventu inspicietur. ut si adita fuerit hereditas, quasi alieni fuisse videantur. si vero irritum testamentum factum sit, quia ipsius essent si viveret, omnia perinde aguntur, ac si dominus esset. §. 1. Sub Divo Trajano constitutum est, de his libertis, quos vivus manumiserat, quæstionem haberi.

11. TRYPHONINUS [lib. 2 Disputationum].

IDemque erit & de his, qui jus annulorum petierant.

12. PAU-

12. PAULUS lib. sing. ad Senatusconsultum Silanianum.

SI servus à testatore occiso legatus sit, & Prætor pro præmio statuerit liberum eum esse: dicendum est, non impediri libertatem.

13. VENULEJUS SATURNINUS [lib. 2 de publicis Judiciis].

IN *cognitione aperti* adversus Senatusconsultum *testamenti* ejus, qui à familia sua occisus dicatur, *quinquennii tempus constitutum* est Senatusconsulto, Tauro & Lepido Consulibus: quod tamen ad extraneos pertinet. namque eos, qui parricidii pœna teneri possunt, semper accusare permittitur eodem Senatusconsulto.

14. MÆCIANUS [lib. 11 de publ. Judiciis].

EXcipiuntur Senatusconsulto Silaniano *impuberes servi*. Trebius autem Germanus Legatus etiam de impubere sumi jussit supplicium: & tamen non sine ratione. nam is puer nec multum à puberi ætate aberat, & ad pedes domini cubuerat, cum occideretur, nec postea cædem ejus prodiderat: ut enim opem ferre eum non potuisse constabat, ita silentium præstitisse etiam postea, certum erat. & his duntaxat impuberibus Senatusconsulto parci credebat, qui tantum sub eodem tecto fuissent; qui vero ministri vel participes cædis fuissent, & ejus ætatis (quamquam nondum puberis) ut rei intellectum capere possent, his non magis in cæde domini, quam in ulla alia causa parci oportere.

15. MARCIANUS [lib. sing. de Delator.]

SI sequens gradus ultus fuerit necem testatoris, an priore hereditas ad illum [trans] feratur? Et ait Papinianus, non esse hoc: nam pœna illius, hujus præmium esse non debet.

§. 1. Cum ex parte heredi instituto legatum quoque erat, & in ulciscenda morte cessaverat: Divi Severus & Antoninus rescripserunt, tam hereditatis portionem, quam legatum ei auferendum. §. 2. Heredibus autem qui in ulciscenda morte defuncti cessaverant, tam testamento quam ab intestato auferuntur bona (forte & si quasi patronus venit): quamvis hi suo jure admittantur.

16. MARCELLUS [lib. 12 Digestorum].

DOmino à familia occiso, servus communis necem ejus detexit: favore libertatis liber quidem fieri debet, pretii autem partem sibi contingentem socium consequi oportet.

17. MODESTINUS [lib. 8 Regularum].

PRius de se familia torquenda est: &, si confiteatur, tunc interrogetur, quo mandante flagitium admissum sit.

18. IDEM [lib. 9 Regularum].

EX inofficioso testamento queri idem & mortem vindicare defuncti non prohibetur: idque Paulus respondit.

19. IDEM [lib. 8 Pandectarum].

CUm dominus occiditur, auxilium ei familia ferre debet & armis, & manu, & clamoribus, & objectu corporis. Quod si, cum posset, non tulerit, merito de ea supplicium sumitur.

20. PAPINIANUS [lib. 2 Responsorum].

HEres, qui veneni causam persequitur, res hereditarias urgentes ordinare, salvis probationum indiciis, non prohibetur.

21. IDEM lib. 6 Responsorum.

PRopter veneni quæstionem tempus petendæ possessionis non profertur: cum eo quoque suspenso crimine recte petatur. Aliud Senatui placuit, cum à familia dominus necatus dicitur, servorum videlicet causa, quorum libertatem, quæstionis habendæ gratia, negligi necesse est. §. 1. Neptis, quæ possessionem aviæ petierat, mortem ejus, interfectam sciens, non defenderat: fideicommissum, quod avia ex alio testamentum nepti debuit, in restituendis fisco bonis non esse deducendum placuit. dolus enim heredis punitus est. Si autem neglegentia mulier emolumentum bonorum amiserit, fideicommissum esse retinendum, integrato jure debiti, rationis est. §. 2. Præsidis iniquitate reis illatæ cædis absolutis, heredibus, qui non *defunctoriæ* debitum officium impleverant, quamvis non provocassent, hereditatem auferri non oportere, visum est.

22. PAULUS lib. 16 Responsorum.

GAjus Seius, cum languesceret, questus est, *se veneno occidi à servo suo*; & sic exspiravit: cui heres exstitit Lucia Titia soror, & mortem ejus exequi neglexit; & ipsa post annum decimum decessit: exstitit, qui bona nunciaret Gaii Seii: Quæro, an morte Titiæ extinctum sit crimen? Paulus respondit, causam de qua quæritur, cum sit pecuniaria, morte ingratæ heredis extinctam non videri.

23. MÆCIANUS [lib. 13 Fideicommissorum].

SI, antequam patefieret testatorem occisum, tabulæ testamenti apertæ essent; deinde innotuisset, id admissum esse: causa cognita puto compellendum institutum adire hereditatem, quam suspectam diceret, & ex Trebelliano Senatusconsulto restituere.

24. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum.]

SI quis quasi suspectam hereditatem coactus adit, non tenetur Edicto.

25. GAIUS [lib. 17 ad Edictum Provinciale].

LEge Cornelia cavetur *de præmio accusatoris qui requisivit & renunciavit eos servos, qui ex ea familia ante quæstionem fugerint: ut in singulos servos, quos convicerit, quinque aureos ex bonis occisi, aut, si inde redigi ea quantitas non possit, ex publico accipiat:* Quod præmium non in omnes servos, qui sub eodem tecto locove fuerint, sed in eos solos qui cædem admisissent, accusatori tribuitur. §. 1. Præterea cavetur, *Ut de his, qui ante quæstionem habitam fugerint, si aperto testamento liberi scripti inveniantur, Lege de sicariis judicium fiat: ita ut ex vinculis causam dicant; & convicti, perinde ac servi, puniantur; & ei, qui convicerit, deni aurei præmii nomine darentur ex bonis damnati.* §. 2. Ex hoc Edicto actio proficiscitur contra eum, qui adversus Edictum Prætoris tabulas testamenti aperuisse [dicetur]: vel si quid aliud fecisse dicetur. nam (ut ex supradictis apparet) plura sunt, propter quæ pœna Edicti constituta est. † Palam est autem popularem actionem esse, cujus pœna in centum aureos ex bonis damnati extenditur: & inde partem dimidiam ei, cujus opera convictus erit, præmii nomine se daturum Prætor pollicetur, partem in publicum redacturum.

26. SCÆVOLA [lib. 34 Digestorum].

FIdeicommissum, quod ex testamento fratris patruelis Gaius Seius Titio debebat, ab heredibus Seii Titius accepit: Quæsitum est, cum necem Gaii Seii heredes ejus non vindicaverint, an [Titius] nihilominus [eos] heredes ut indignos accusare possit ob id, quod necem ejus non vindicaverint; nec obsit ei, quod ab iisdem fideicommissum ex testamento fratris patruelis consecutus sit? Respondit, nihil proponi cur obstaret.

27. CALLISTRATUS [lib. 1 de jure Fisci].

SI de pluribus heredibus, quibusdam invitis, aut ignorantibus, apertum erit testamentum, non amittunt portiones suas, qui culpa carent.

TIT. VI.

SI QUIS ALIQUEM TESTARI PROHIBUERIT, VEL COEGERIT.

1. ULPIANUS [lib. 48 ad Edictum].

QUi, dum captat hereditatem legitimam, vel ex testamento, prohibuit testamentarium introire, volente eo facere testamentum, vel mutare: Divus Hadrianus constituit, denegari ei debere actiones; denegatisque ei actionibus, fisco locum fore. §. 1. Si dominus dolo fecerit, ne testamentum mutaretur, in quo servus ejus scriptus erat: quamvis manumissus adierit hereditatem, actiones ei denegantur. cum & liberis ejus, si quid fuerit datum, denegari debeat, etsi non fuerit in potestate. † Sed si legatum ei relictum sit, idque restituere sit rogatus, consequens erit dicere, admitti eum ad legatum, quod non ipse habuisset, sed ad alium sit translaturus. §. 2. Si plures heredes instituti sint, & omnes dolo fecerint, quo minus testamentum mutaretur: dicendum est, actiones omnibus denegari. quia omnes dolo fecerunt.

2. PAULUS [lib. 44 ad Edictum].

SI quis dolo malo fecerit, ut testes non veniant, & per hoc deficiatur facultas testamenti faciendi: denegandæ sunt actiones ei, qui dolo fecerit, sive legitimus heres sit, sive priore testamento scriptus. §. 1. *Fratris* autem factum fratri non nocet. §. 2. Si fidei ejus, qui dolum admisit, commissum est, ut hereditatem restitueret, ea hereditas caduca cum suis oneribus fiet: ut commodum Legis Falcidiæ fiscus sentiat; dodrantis autem fideicommissarius.

3. PAPINIANUS [lib. 15 Respons.]

V*Irum*, qui non per vim, nec dolum, quo minus *uxor* contra eum, mutata voluntate, codicillos faceret, intercesserat, sed (ut fieri adsolet) offensam ægræ mulieris maritali sermone placaverat, in crimen non incidisse respondi: nec ei, quod testamento fuerat datum, auferendum.

TIT. VII.

DE JURE CODICILLORUM.

1. ULPIANUS [lib. 4 Disputationum].

SÆpissime rescriptum & constitutum est, eum qui testamentum facere opinatus est, nec voluit quasi codicillos id valere, videri nec codicillos fecisse. Ideoque quod in illo testamento scriptum est, licet quasi in codicillis poterit valere, tamen non debetur.

2. JULIANUS [lib. 37 Digestorum].

SI ei, qui post testamentum factum & ante codicillos scriptos natus esset, codicillis per fideicommissum aliquid daretur, utile est.

§. 1. Quod si ei, qui post testamentum factum, & antequam codicilli scriberentur, mortuus esset, datum esset, pro non scripto habetur.

§. 2. Codicillorum jus singulare est, ut, quæcunque in his scribentur, perinde haberentur, ac si in testamento scripta essent. Ideoque servo, qui testamenti facti tempore testatoris fuisset, codicillorum tempore alienus, non recte libertas directa datur. Et contra, si, cum testamentum fiebat, alienus esset, codicillorum tempore testatoris, intelligitur alieno servo libertas data. Et ideo licet directæ libertates deficiunt, attamen ad fideicommissarias eundum est.

§. 3. *Furiosus* non intelligitur codicillos facere: quia nec aliud quicquam agere intelligitur, cum per omnia, & in omnibus, absentis vel quiescentis loco habeatur. §. 4. Hereditas testamento inutiliter data non potest codicillis quasi hereditas confirmari, sed ex fideicommisso petitur, salva ratione Legis Falcidiæ.

3. IDEM [lib. 39 Digestorum].

SI quis, cum testamentum nullum habebat, codicillis fideicommissa hoc modo dedit, *quisquis mihi heres erit bonorumve possessor, ejus fidei committo*: fideicommissa præstari debent. quia paterfamilias, qui testamenti factionem habet, & codicillos faceret, perinde haberi debet, ac si omnes heredes ejus essent, ad quos legitima ejus hereditas vel bonorum possessio perventura esset.

§. 1. Sed & si *post codicillos factos natus* quis esset proximus adgnatus, vel suus heres, fideicommissum præstari debebit: intelligetur enim is quoque heres scriptus: & ideo non perinde habendus est, ac si rupisset hos codicillos.

§. 2. *Testamento facto*, etiam si codicilli in eo confirmati non essent, vires tamen ex eo capient. † Denique si ex testamento hereditas adita non fuisset, fideicommissum ex hujusmodi codicillis nullius momenti erit.

4. IDEM [lib. 63 Digestorum].

EUm, qui codicillorum tempore solvendo sit, recte libertatem dare, placuit; quamvis testamenti facti tempore solvendo non fuerit.

5. PAPINIANUS [lib. 7 Respons.]

A*Nte tabulas testamenti codicilli facti* non aliter valent, quam si testamento, quod postea factum est, [vel] codicillis confirmentur; aut voluntas eorum quocunque indicio retineatur: sed non servabuntur ea, de quibus aliter defunctus novissime judicavit.

6. MARCIANUS [lib. 7 Institut.]

DIvi Severus & Antoninus rescripserunt, nihil egisse matrem, quæ, cum pure liberos suos heredes instituerit, conditionem emancipationis codicillis adjecit: quia neque conditionem heredi instituto codicillis adjicere, neque substituere directo potest. §. 1. Codicillos & plures quis facere potest: & ipsius manu neque scribi neque signari necesse est. §. 2. Licet in confirmatione codicillorum paterfamilias adjecerit, *ut non alias valere velit, quam sua manu signatos & subscriptos*, tamen valent facti ab eo codicilli, licet neque ab eo signati, neque manu ejus scripti fuerint: nam ea, quæ postea geruntur, prioribus derogant. §. 3. Codicillos is demum facere potest, qui & testamentum facere potest.

§. 4. Si post testamentum factum mortuo codicillis quis legaverit, licet testamento confirmatis: pro non scripto legatum sit.

7. IDEM [lib. 2 Regularum].

QUædam non referuntur ad confirmationem codicillorum: veluti si ante captivitatem quis codicillos confirmaverit, & in captivitate codicillos scribat: nam non valent. Idem est, si aliquo modo jus testamenti faciendi desierit habere. §. 1. Præterea in illis quæ non juris, sed facti sunt, non est perinde habendum quod codicillis scribitur, atque si, ubi confirmatio, scriptum fuisset. veluti si ita in codicillis scriptum erit, *vestem, quæ mea est*: codicillorum tempus spectandum, non quo confirmantur. † Item, *Si Titius vivus est*; vel *Si tot annis est*, codicillis legavit Seio: tempus codicillorum, non quo tempore fit testamentum, spectandum.

8. PAULUS [lib. sing. de jure Codicill.]

COnficiuntur codicilli quatuor modis: aut enim in futurum confirmantur, aut in præteritum,

teritum, aut per fideicommissum testamento facto, aut sine testamento. §. 1. Sed ideo fideicommissa dari possunt ab intestato succedentibus, quoniam creditur paterfamilias sponte sua his relinquere legitimam hereditatem.

§. 2. Codicilli totiens valent, quotiens quis testamentum quoque facere possit. Non tamen hoc ita intelligemus, ut exigamus, potuisse eum eo tempore, quo scribit eos codicillos, testamentum facere (quid enim, si sufficientium testium facultatem non habuit?), sed si jure testamenti factionem habuit. §. 3. Si post factum testamentum codicillos quis confirmaverit, deinde adrogandum se præbuerit, & ibi codicillos fecerit, atque ita emancipatus decesserit. Quæritur, an ex codicillis legata debeantur. nam & testamentum valet: sed eo tempore eos fecit, quo testamenti factionem non habuit. nec similis est muto, qui recte codicillos confirmaverit: licet enim is testamentum facere non possit, tamen testamentum, quod ante fecerat, in eodem statu est; hujus autem testamentum sublatum est, & de alienis quodammodo rebus testatur? Sed *dicemus*, codicillos valere: nam etsi posthumus natus ruperit testamentum, & decesserit, nihilominus codicilli valent. §. 4. Si *miles* testamentum quidem ante militiam, sed codicillos in militia fecerit: an jure militari valeant codicilli, *quæritur:* quoniam testamentum jure communi valet, nisi [si] militiæ tempore signavit, vel quædam adjecerit? Certe codicilli militiæ tempore facti, non debent referri ad testamentum: sed jure militari valent. §. 5. Si ei servo, qui testamento legatum acceperat, libertas codicillis detur: utile legatum esse dicemus: quasi ab initio constiterit legatum. §. 6. Si quis certi generis codicillos confirmaverit, puta *quos novissimos fecero:* non utique statim, quæ codicillis dantur, consistere videbuntur, quamdiu alii quoque fieri possint. & ideo, si alii postea fiant, legata in prioribus data non valebunt.

9. MARCELLUS [lib. 9 Digestorum].

ARisto negavit valere codicillos ab eo factos, qui paterfamilias, necne esset, ignorasset. Ulpianus notat: Nisi veteranus fuit: tunc enim & testamentum valebit.

10. PAPINIANUS [lib. 15 Quæstionum].

QUod per manus traditum est, *Codicillis hereditatem dari non posse*, rationem illam habet: ne per codicillos, qui ex testamento valerent, ipsum testamentum, quod vires per institutionem heredum accipit, confirmari videretur.

11. IDEM [lib. 19 Quæstionum].

QUi gravi utero uxorem esse ignorabat, codicillis ad filium scriptis, libertates dedit: nata post mortem patris filia, cum de ea nihil patrem sensisse constitisset, placuit, libertates à solo filio præstari posse:

12. IDEM [lib. 22 Quæstionum.]

REdemptis à sorore partibus.

13. IDEM [lib. 19 Quæstionum.]

ILlud [enim] sine dubio dici non potest, etiam filiam manumittere cogendam, cum ab ea nihil pater petierit, & jure suo heres extiterit.

§. 1. Tractari solet de eo, qui cum tabulas testamenti non fecisset, codicillis ita scripsit, *Titium heredem esse volo:* sed multum interest, utrum fideicommissariam hereditatem à legitimo per hanc scripturam, quam codicillorum instar habere voluit, reliquerit; an vero testamentum facere se existimaverit. Nam hoc casu nihil à legitimo peti poterit. Voluntatis autem quæstio ex [eo] scripto plerumque declarabitur. nam si forte à Titio legata reliquit, substitutum adscripsit, heres si non extitisset: sine dubio non codicillos, sed testamentum facere voluisse intelligetur.

14. SCÆVOLA [lib. 8 Quæstionum.]

QUidam referunt (quantum repeto) apud Vivianum Sabini & Cassii & Proculi expositam esse in quæstione hujusmodi controversiam: an legata, quæ, posteaquam instituti mortem obierunt, codicillis adscripta vel adempta sunt, à substitutis debeantur? id est, an perinde datio & ademptio etiam hoc tempore codicillis facta valeat, ac si testamento facta esset. quod Sabinum & Cassium respondisse ajunt, Proculo dissentiente: nimirum autem Sabini & Cassii collectio (quam & ipsi reddunt illa est, quod *codicilli pro parte testamenti habentur, observationemque & legem juris inde traditam servent*. Ego autem audiim sententiam Proculi verissimam dicere. * nullius enim momenti est legatum, quod datum est ei, qui tempore codicillorum in rebus humanis non est, licet testamenti fuerit: esse enim debet cui detur; deinde sic quæri, an datum consistat: ut non ante juris ratio, quam persona quærenda sit. & in proposito igitur, quod post obitum heredis codicillis legatum, vel ademptum est, nullius momenti est, quia heres, ad quem sermonem conferat, in rebus humanis non est: eaque ademptio & datio nunc vana efficietur. Hæc in eo herede, qui ex asse institutus erit, dato substituto: ita ut ab instituto codicilli confirmarentur. §. 1. Quod si duo instituti sint, substitutis datis, unusque eorum decesserit: utilia videntur legata. Sed circa coheredem erit tractatus, nunquid totum legatum debeat, si *quisquis mihi heres erit* legatum erit, an vero non: quia sit substitutus heres, qui partem faciat, licet ipse non debeat? idem etiam potest circa nomina expressa tractari. multoque magis solum coheredem totum debere puto; quia is adjunctus sit, qui etiam tunc, cum adjungebatur, in rebus humanis non erat.

15. AFRICANUS [lib. 2 Quæstionum].

SEd cum ea testatoris voluntas fuerit, ut ex universa hereditate legata erogarentur, dicendum, scriptis heredibus profuturam doli exceptionem, si amplius quam hereditaria portio petatur.

16. PAULUS [lib. 21 Quæstionum].

AB intestato factis codicillis, relicta etiam postea natus intestati successor debebit. Quicumque enim ab intestato successerit, locum habent codicilli, nam unus casus est: nec interest, quis succedit, dum intestato succedat. ad testamentum autem, quod quoquo tempore fecisset, pertinent codicilli. Et (ut manifestius dicam) intestato patrefamilias mortuo, nihil desiderant codicilli, sed vicem testamenti exhibent: testamento autem facto, jus sequuntur ejus.

17. IDEM [lib. 3 Sententiarum].

L*Iteræ*, quibus hereditas promittitur, vel animi affectus exprimitur, vim codicillorum non obtinent.

18. CELSUS [lib. 20 Digestorum].

PLotiana Celso suo salutem. Lucius Titius his verbis ita cavit: *Si quid tabulis, aliove quo genere ad hoc testamentum pertinens reliquero, ita valere volo:* Quæro, an codicilli, qui ante hoc testamentum scripti sunt, debeant rati esse? Juventius Celsus Plotianæ salutem. Hæc verba, *si quid ad hoc testamentum pertinens reliquero, valere volo*, etiam ea quæ ante testamentum scripta sunt, comprehendere.

19. MARCELLUS [lib.14 Digestorum].

IS, qui unum filium habebat, cum codicillos ad eum scripsisset, decessit intestatus, herede eo, [&] quem postea procreavit: Adgnatione sui heredis nemo dixerit codicillos evanuisse: igitur si nihil tum de posthumis speravit, [&] codicilli non evanescent; & quæ relicta sunt, pro parte dimidia filius, ad quem còdicillus factus est, solvere compellitur, non etiam posthumus. Sed & si codicillos reliquisset duobus superstitibus filiis decedens, cum putaret alterum ex his prius decessisse; simili modo dici potest, omnia perinde debere filium, ad quem scripti sunt codicilli, atque si solus heres extitisset patri. imo dumtaxat partem debet. Eorum tamen, quæ pro parte præstari non possunt, nihil eorum præstandum: quoniam ille non fuerit filio ablaturus, nisi solum putaret successorem sibi futurum.

20. PAULUS [lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.]

SI palam heres nuncupatus sit, legata autem in tabulis collata fuerint, Julianus ait, *tabulas testamenti non intelligi, quibus heres scriptus non est: & magis codicilli quam testamentum existimanda sint.* & hoc puto rectius dici.

LIBER TRIGESIMUS.

[LIBER PRIMUS].

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

1. ULPIANUS lib. 67 ad Edictum.

PEr omnia exæquata sunt legata fideicommissis.

2. IDEM [lib. 1 Fideicommissorum.]

SCiendum est, eos demum fideicommissum posse relinquere, qui testandi jus habent.

3. IDEM [lib. 4 ad Sabinum.]

HÆc verba testatoris, *Quisquis mihi ex suprascriptis heres erit*; aut, *si heres erit Seius*, vel *si hereditatem adierit*: subjectum legatum vel fideicommissum non faciunt conditionale.

4. IDEM [lib. 5 ad Sabinum].

SI quis in fundi vocabulo erravit, & Cornelianum pro Semproniano nominavit: debebitur Sempronianus: Sed, si in corpore errabit, non debebitur. Quod si quis, cum vellet vestem legare, supellectilem adscripsit, dum putat supellectilis appellatione vestem contineri: Pomponius scripsit, vestem non deberi. quemadmodum si quis putet, auri appellatione electrum vel aurichalchum contineri: vel (quod est stultius) vestis appellatione etiam argentum contineri. Rerum enim vocabula immutabilia sunt: hominum mutabilia. §. 1. Si quis heredes instituerit, & ita legaverit, *Quisquis mihi Gallicanarum rerum heres erit, damnas esto dare*: ab omnibus heredibus videri legatum. quoniam ad omnes eos res Gallicanæ pertinent.

5. PAULUS [lib. 1 ad Sabinum].

SErvi electione legata, semel dumtaxat optare possumus. §. 1. Labeo ait, cum certa res aut persona legatur ita, *qui meus erit, cum moriar, heres dato*, & communis sit, totum deberi: Trebatium vero respondisse, partem deberi, Cassius scripsit: quod & verius est. §. 2. Cum fundus communis legatus sit non adjecta portione, sed *meum* nominaverit, portionem deberi constat.

6. JULIANUS [lib. 33 Digestorum].

S*Tichum, qui meus erit cum moriar, heres meus dato*: magis conditionem legato injecisse, quam demonstrare voluisse patremfamilias apparet; eo quod, si demonstrandi caussa hæc oratio poneretur, ita concepta esset, *Stichus qui meus est*, non, *qui meus erit*. Sed conditio talis accipi debet, quatenus meus erit, ut, si totum alienaverit, legatum extinguatur: si partem, pro ea parte debeatur, quæ testatoris mortis tempore fuerit.

7. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

LEgatum servo delatum dominus potest repudiare.

8. POMPONIUS lib. 2 ad Sabinum.

SI ex toto fundo legato testator partem alienasset, reliquam duntaxat partem deberi placet: quia, etiam si adjecisset aliquid ei fundo, augmentum legatario cederet. §. 1. Si ita scriptum sit, *Lucius Titius heres meus, aut Mævius heres meus decem Seio dato*: cum utro velit, Seius aget; ut, si cum uno actum sit, & solutum, alter liberetur, quasi [si] duo rei promittendi in solidum obligati fuissent. † Quid ergo, si ab altero partem petierit? Liberum cui erit ab alterutro reliquum petere. † Idem erit, & si alter partem solvisset. §. 2. Si ita legatum sit, *Lecticarios octo, aut pro his in homines singulos certam pecuniam, utrum legatarius volet*: non potest legatarius partem servorum vindicare, pro parte nummos petere. quia unum in alterutra causa legatum sit: quemadmodum si olei pondo quinquaginta, aut in singulas libras certum æs legatum sit: ne aliter observantibus, etiam uno homine legato divisio concedatur. nec interest, divisa ea summa an juncta ponatur: [&] certe octo servis aut pro omnibus certa pecunia legata, non posse invitum heredem partem pecuniæ, partem mancipiorum debere.

9. IDEM [lib. 3 ad Sabinum].

ID, quod apud hostes est, legari posse Octavenus scripsit: & postliminii jure consistere.

10. PAULUS [lib. 2 ad Sabinum].

IUlianus, nec à filiofamilias sine jussu patris optari posse, nec ante aditam hereditatem, putat: quod est verum.

11. PAPINIANUS [lib. 9 Quæstion.]

CUm filiofamilias vel servo alieno legatum vel hereditas datur, fidei committi patris vel domini potest: ac tunc demum ex persona ipsorum fideicommissum vires capit, cum ipsis, per quos commodum hereditatis vel legati patri dominove quæritur, fideicommissum relinquitur. † Denique Julianus, non insubtili ratione motus, patrem, cujus filius heres institutus est, extero quidem, habita ratione Legis Falcidiæ, restituere hereditatem respondit; quoniam ex persona filii teneretur: ipsi vero filio, non admissa Falcidia; quoniam ex persona sua sibi filius obligari non posset. ac pater non ut heres, sed ut pater, rogari videtur. † Et ideo si filio rogatus sit pater post mortem suam, quod ad se pervenit ex legato vel hereditate filio relictis, restituere, isque vivo patre decedat, omnimodo patrem id retenturum, quoniam fideicommissum ex persona patris vires acceperit.

12. POMPONIUS [lib. 3 ad Sabinum].

SI mihi & tibi eadem res legata fuerit; deinde die legati cedente, heres tibi extitero: libe-

liberum mihi esse Labeo ait, ex meo legato, an ex eo, quod tibi heres sim, adquiram [legatum]. Si voluero eam rem ex meo legato ad me pertinere, ut tota mea sit: ex hereditario legato petere eam posse Proculus ait. §. 1. Si quis servos, *quos Gadibus haberet*, eo testamento, quod Romæ moriens fecerit, triduo, quo mortuus fuerit, heredem dare mihi damnaverit: ratum esse legatum, & angustias temporis nihil legato nocere. §. 2. Regula Juris civilis est, quæ efficit, *ut quibus ipsis legare possumus, eorum quoque servis legare possimus*. §. 3. In legatis novissimæ scripturæ valent: quia mutari causa præcedentis legati vel die, vel conditione, vel in totum ademptione, potest. Sed si sub alia & alia conditione legatum ademptum est, novissima ademptio spectanda est. † Interdum tamen in legatis non posterior, sed præcedens scriptura valet: Nam si ita scripsero, *quod Titio infra legavero, id neque do, neque lego*: quod infra legatum erit, non valebit. nam & eum sermonem, quo præsentia legata data in diem proferuntur, ad postea quoque scripta legata pertinere, placuit. † Voluntas ergo facit, quod in testamento scriptum valeat.

13. IDEM [lib. 4 ad Sabinum].

CUm incertus homo legatus tibi esset, heres Stichum servo tuo tradidit: Neratius respondit, si voluntate domini tradidit, vel ratum hoc dominus habuerit, perinde eum liberatum, atque si Stichus legatus esset.

14. ULPIANUS [lib. 15 ad Sabinum].

SI ita sit adscriptum, *si cui legavero bis, semel heres ei dato*; vel *ut semel debeatur*: & eidem duas quantitates adscripserit, vel duos fundos: An utrumque debeatur? Et ait Aristo, unum videri legatum. Nam quod ademptum est, nec datum videri, secundum Celsi & Marcelli sententiam: quæ vera est. §. 1. Sed Papinianus libro nonodecimo Quæstionum ait, & si post legata sæpius adscripta idem hoc subjecit, *semel præstari velle*, & hoc ante impletum testamentum fecerit, ipso jure videri cætera legata adempta. sed quo magis erit ademptum, non enim apparet? & ait, posse dici, exiguius esse præstandum.

15. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

QUi quartam [partem] bonorum legare voluit, dimidiam scripsit: Proculus recte ait, posse defendi quartam legatam; quia inesse dimidiæ. Idem erit & si quinquaginta voluit legare, & centum scripta sint: quinquaginta enim debebuntur. † Sed & si plus legare voluit, & minus scripsit, valebit legatum. §. 1. Si quis unam summam filiabus legaverit, ut etiam de posthuma sentiret: si ea non est nata, superstiti solidum debebitur.

16. POMPONIUS [lib. 5 ad Sabinum].

SI duobus res conjunctim legata sit, quamvis alter in rerum natura non fuerit: alteri solam partem deberi, puto verum esse. §. 1. *Heres*, adjecto ei nomine cujusdam, qui heres non sit, *dare* damnatus, totum legatum debet: nam & si duos ex heredibus suis nominatim quis damnasset, & alter hereditatem non adisset, qui adisset, totum deberet, si pars ejus, qui non adisset, ad eum qui adisset, pervenerit. §. 2. Si Titio & posthumis legatum sit, non nato posthumo, totum Titius vindicabit. † Sed & si testator Titio & posthumis viriles partes dari voluisset, vel etiam id expressisset, totum legatum Titio debetur, non nato posthumo.

17. ULPIANUS libro quinto [decimo] ad Sabinum.

QUi *filiabus* legavit, si mentionem aliqua parte testamenti posthumæ fecit, videtur in filiarum legato & de posthuma sensisse.

§. 1. Si quis ita legaverit: *Si qua filia mihi genitur, ei heres meus centum dato*: pluribus natis, videtur singulis tantundem legasse. quod ita accipiendum est, nisi evidens sit contraria sententia testatoris. §. 2. Si uni ex heredibus fuerit legatum: hoc deberi ei officio judicis familiæ herciscundæ, manifestum est. sed etsi abstinuerit se hereditate, consequi eum hoc legatum posse, constat.

18. JULIANUS [lib. 31 Digestorum].

ET quidem totum legatum petere potest: quamvis à semetipso inutiliter ei legatum fuisset.

19. ULPIANUS [lib. 15 ad Sabinum].

LEgata inutiliter data, Papinianus putat libro Quæstionum, confirmari per repetitionem [id est, per hanc scripturam] postea forte in codicillis factam, *Hoc amplius ei heres meus dato*. & diversum esse in illa scriptura, *Quas pecunias legavi, quibus dies adpositus non est, annua, bima, trima die, heres meus dare damnas esto*: non enim hoc egisse testatorem, ut confirmaret quæ inutilia sunt, sed ut diem utilibus prorogaret.

§. 1. Idem eodem loco, & in substituto impuberis scripsit: ut, si fuerit ab impubere inutiliter legatum, substitutus hoc debeat, si hoc amplius legatum ab eo sit relictum aliquid, nec ille patri heres exstiterit, & decesserit. §. 2. In legato pluribus relicto, si partes adjectæ non sunt, æquæ servantur.

20. POMPONIUS [lib. 5 ad Sabinum].

QUi duos servos haberet, unum ex his legasset, ut non intelligeretur quem legasset: legatarii est electio.

21. ULPIANUS [lib. 15 ad Sabinum].

G*Rege* legato, & quæ postea accedunt, ad legatarium pertinent.

22. POMPONIUS [lib. 5 ad Sabinum].

SI grege legato, aliqua pecora vivo testatore mortua essent, in eorumque locum aliqua essent substituta: eundem gregem videri. & si deminutum ex eo grege pecus esset, & vel unus bos superesset, eum vindicari posse, quamvis grex desisset esse: quemadmodum insula legata, si combusta esset, area possit vindicari.

23. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

SI quis bonorum partem legaverit, ut hodie fit, sine fructibus restituitur: nisi mora intercesserit heredis.

24. POMPONIUS [lib. 5 ad Sabinum].

QUod in rerum natura adhuc non sit, legari posse, veluti, *quidquid illa ancilla peperisset*, constitit: vel ita, *ex vino, quod in fundo meo natum est*, vel *fœtus tantum dato*. §. 1. Si usumfructum habeam, eumque legaverim: nisi postea proprietatem ejus nactus sim, inutile legatum est. §. 2. Si quis post testamentum factum fundo Titiano legato partem aliquam adjecerit, quam fundi Titiani destinaret: id, quod adjectum est, exigi à legatario potest. & similis est causa alluvionis: [&] maxime si ex alio agro, qui fuit ejus, cum testamentum faceret, eam partem adjecit. §. 3. Quod si post testamentum factum, ex fundo Titiano aliquid detraxit, & alii fundo adjecit: videndum est, utrumne eam quoque partem legatarius petiturus sit; an hoc minus, quasi fundi Titiani esse de-

deserit: cum nostra destinatione fundorum nomina & domus, non natura constituerentur? Et magis est, ut quod alii destinatum est, ademptum esse videatur. §. 4. Si navem legavero, & specialiter meam adscripsero, eamque per partes totam refecero carina eadem manente: nihilominus recte à legatario vindicaretur.

25. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

A Filio herede etiam pure patri legari potest: nec interest, an die cedente legati in patris potestate sit. Igitur, & si jussu patris adita sit hereditas, imputabitur ei in Falcidiam.

26. POMPONIUS [lib. 5 ad Sabinum].

NOn amplius legatorum nomine ad quemquam pertinere videtur, quam quod deducto eo, quod explendæ conditionis causa datum esset, superesset. §. 1. Si *certum corpus* heres dare damnatus sit; nec fecerit, quo minus ibi, ubi id esset, traderet: si id postea sine dolo & culpa heredis perierit, deterior fit legatarii conditio. §. 2. Cum, *bonorum parte* legata, dubium sit, utrum rerum partes an æstimatio debeatur: Sabinus quidem & Cassius æstimationem, Proculus & Nerva rerum partes esse legatas existimaverunt. Sed oportet heredi succurri: ut ipse eligat, sive rerum partes, sive æstimationem dare maluerit. In his tamen rebus partem dare heres conceditur, quæ sine damno dividi possunt: sin autem vel naturaliter indivisæ sint, vel sine damno divisio earum fieri non potest, æstimatio ab herede omnimodo præstanda est.

27. PAULUS [lib. 9 ad Plautium].

POtest autem heres vel paucioribus vel in una re relictam partem legatario dare, in quam vel legatarius consenserit, vel judex æstimaverit: ne necesse haberet legatarius in omnibus rebus vindicare portionem.

28. ULPIANUS [lib. 19 ad Sabinum].

SI creditori meo, tutus adversus eum exceptione, id quod ei debeo, legem: utile legatum est. quia remissa [ei] exceptio videtur. Sicut Aristo ait, id, quod honoraria actione mihi debetur, si legetur mihi, legatum valere: quia civilis mihi datur actio pro honoraria.

§. 1. Marcellus libro vicesimo octavo putat, rem, quam ex stipulatu mihi debes, si legaveris, utile esse legatum: ut neque Falcidia hoc minuat.

29. PAULUS [lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam].

SIn autem neque modo, neque tempore, neque conditione, neque loco debitum differatur: inutile est legatum.

30. ULPIANUS [lib. 19 ad Sabinum].

TAlis scriptura, *quas pecunias legavi, quibus dies adpositus non est, eas heres meus annua, bima, trima die dato*, ad corpora legata non pertinet, sed ad ea, quæ pondere, numero, mensura continentur. §. 1. Et ad ea tantum legata pertinet, quibus dies non est adpositus: proinde si forte pure legatum est, ex hac adjectione prorogabitur. §. 2. Quid si forte *centum* mihi legata sunt *præsentia*? Utrum annua die dabuntur, an vero præsentia? Et ait Servius, & Labeo, præsens deberi. Quamvis igitur supervacua sit hæc adjectio, quantum ad vim, & effectum legati pertinet: tamen ad hoc proficiet, ut præsenti die legatum debeatur. §. 3. Sed si *in annos singulos*, aut *singulos menses* sit legatum relictum, cessabit ea scriptura, quia hoc legatum & initium & finem habet. §. 4. Sed & si sub conditione sit legatum relictum, potest dici, cessare annuam adjectionem: quia dies incertus appellatur conditio. §. 5. Cui congruit, quod Trebatius existimat: si cui legetur, *quando annorum viginti erit*, vulgarem hanc clausulam cessare. §. 6. Item si legetur pecunia, *quæ in arca est*, vel vinum, *quod in apothecis est*, dicendum est, cessare clausulam: quoniam, quotiens species legetur, cessare diximus. §. 7. Hanc autem scripturam non solum ad præcedentia [sola] legata, sed ad universa, quæ testamento adscripta sunt, extendi, Gallus Aquilius, Ofilius, Trebatius responderunt: idque verum est.

31. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

SEd etiam ad ea, quæ codicillis confirmatis postea legata fuerint, hæc clausula pertinet.

32. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

SI quis à filio pupillo herede instituto, *cum is in tutelam suam venisset*, pecuniam legaverit, & à substituto herede legata repetierat: impubere filio mortuo, secundus heres legatum non debebit. quod ita verum esse tam Sextus quam Pomponius putant, si repetitio legatorum ad eum modum concepta sit; veluti, *quæ à filio meo legavi, quæque eum dare jussi, si mihi heres esset, id heres meus iisdem diebus dato*: sed si ita repetita fuerint, *quæ à filio meo legavi, heres meus dato*, pure repetita videbuntur legata, & dumtaxat demonstratio eorum facta. igitur & hoc ipsum legatum, de quo quæritur, præsens debebitur.

§. 1. Si quis plures Stichos habens, Stichum legaverit: si non apparet, de quo Sticho sensit, quem elegerit, debet præstare. §. 2. Si parti civitatis aliquid sit relictum, quod ad ornatum vel compendium Reipublicæ spectat, sine dubio debebitur.

33. PAULUS [lib. 3 Regularum].

SI pluribus eadem res legata fuerit: si quidem conjunctim; etiam si alter vindicet, alter ex testamento aget, non plus quam partem habebit is, qui ex testamento aget. † Quod si separatim: si quidem evidentissime apparuerit, ademptione à priore legatario facta, ad secundum legatum testatorem convolasse, solum posteriorem ad legatum pervenire placet. sin autem hoc minime apparere potest, pro virili portione ad legatum omnes venire: scilicet nisi ipse testator ex scriptura manifestissimus est, utrumque eorum solidum accipere voluisse: tunc enim uni pretium, alii ipsa res adsignatur, electione rei, vel pretii servanda ei, qui prior de legato sive fideicommisso litem contestatus est; ita tamen, ut non habeat licentiam, altero electo, ad alterum transire.

34. ULPIANUS [lib. 21 ad Sabinum].

PLane, ubi transferre voluit legatum in novissimum, priori non debebitur: tametsi novissimus talis sit, in cujus persona legatum non constitit. At si conjuncti disjunctive commixti sint, conjuncti unius personæ potestate funguntur. §. 1. Si eadem res sæpius legetur in eodem testamento: amplius quam semel peti non potest; sufficitque, vel rem consequi, vel rei æstimationem. §. 2. Sed si duorum testamentis mihi eadem res legata sit, bis petere potero: ut ex altero testamento rem consequar, ex altero æstimationem. §. 3. Sed si non corpus sit legatum, sed quantitas eadem in eodem testamento sæpius, Divus Pius rescripsit, tunc sæpius præstandam summam, si evidentissimis probationibus ostendatur testatorem multiplicasse legatum voluisse. Idemque & in fideicommisso constituit.

stituit. Ejusque rei ratio evidens est: quod eadem res sæpius præstari non potest; eadem summa volente testatore multiplicari potest.

§. 4. Sed hoc ita erit accipiendum, si non certum corpus nummorum sæpius sit relictum; utputa *centum, quæ in arca habet*, sæpius legavit: tunc enim fundo legato esse comparandum credo. §. 5. Sed si pondus auri vel argenti sæpius sit relictum, Papinianus respondit, magis summæ legato comparandum. merito: quoniam non species certa relicta videatur. §. 6. Proinde & si quid aliud est, quod pondere, numero, mensura continetur, sæpius relictum, idem erit dicendum [id est, sæpius deberi, si hoc testator voluerit]. §. 7. Quod si rem emissem mihi legatam: usque ad pretium, quod mihi abest, competet mihi ex testamento actio. §. 8. Et multo magis hoc dicendum est, si duobus testamentis mihi eadem res legata sit; sed alter me restituere rogaverit, vel ipsam rem, vel aliud pro ea, aut [si sub conditione legasset] dandi quid pro ea: nam hactenus mihi abesse res videtur, quatenus sum præstaturus. §. 9. Si conjunctim res legetur: constat partes ab initio fieri. nec solum hi partem faciunt, in quorum persona constitit legatum, verum hi quoque, in quorum persona non constitit legatum: utputa si Titio, & servo proprio sine libertate. §. 10. Sed si in pupillari testamento alii eandem rem legaverit, quam mihi in suo testamento legavit, Julianus scribit, concursu partes nos habere: interim igitur partem habebit is, cui in suo testamento legavit. §. 11. Si duobus sit legata, quorum alter heres institutus sit: à semetipso ei legatum inutiliter videtur. ideoque quod ei à se legatum est, ad collegatarium pertinebit. §. 12. Inde dicitur: si duo sint heredes, unus ex uncia, alter ex undecim unciis, & eis fundus legatus sit: unciarium heredem undecim partes in fundo habiturum; coheredem unciam. §. 13. Plane si alter ex legatariis heres extiterit heredi, à quo legatum erat relictum, non ideo minus partem collegatario faciet: retinet enim pro parte legatum. §. 14. Si ita Titio legetur, *fundum Seianum vel usumfructum ejus sibi habeto*: duo esse legata; & arbitrio ejus esse, an velit usumfructum vindicare. §. 15. Sed & si quis ita leget Titio, *fundum do lego, ut eum pro parte habeat*: mihi videtur posse dici, partem habiturum. videri enim fundi appellatione non totum fundum, sed partem appellasse: nam & pars fundus recte appellatur.

35. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

SI [heres] alienum hominem dare damnatus sit, & hic à domino manumissus sit: nihil ex hoc legato debetur.

36. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

T*itiæ textores meos omnes, præterquam quos hoc testamento alii legavi, lego. Plotiæ vernas meos omnes, præterquam quos alii legavi, lego.* cum essent quidam [&] vernæ, iidem & textores: Labeo ait, quoniam nec quos Titiæ textores non legaverit aliter apparere possit, quam si cognitum fuerit quos eorum Plotiæ legaverit, nec quos Plotiæ legaverit possit, neutrius legato exceptos esse eos, de quibus quæritur; & ideo communes ambobus esse. hoc enim juris est, & si neutrius legati nomine quicquam esset exceptum. §. 1. Quod si hoc modo esset legatum, *textores omnes, præter vernas*; & rursus, *vernas omnes præter textores*: qui & verna & textor esset, neutri fuisse legatum. §. 2. Nihil distat, utrum ita legetur, *Titio & Mævio*; an ita, *Titio cum Mævio*: utrubique enim conjunctim legatum videtur. §. 3. Si alteri Stichum heres dederit, quem duobus dare damnatus fuerat; & antequam interpellaretur ab altero, Stichus mortuus est: heres non tenetur. quia nihil per eum factum intelligitur.

37. ULPIANUS [lib. 21 ad Sabinum].

LEgato generaliter relicto, veluti *hominis*: Gaius Cassius scribit, id esse observandum, ne optimus vel pessimus accipiatur. quæ sententia Rescripto Imperatoris nostri & Divi Severi juvatur: qui rescripserunt, homine legato actorem non posse eligi. §. 1. Si de certo fundo sensit testator, nec appareat, de quo cogitavit: electio heredis erit, quem velit dare. aut, si appareat, ipse fundus vindicabitur. † Sed & si lancem legaverit, nec appareat quam, æque electio est heredis, quam velit dare.

38. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

LEgatarius pro parte adquirere, pro parte repudiare legatum non potest: heredes ejus possunt; ut alter eorum partem suam adquirat, alter repudiet. §. 1. Si legatum nobis relictum constituerimus nolle ad nos pertinere, pro eo erit, quasi nec legatum quidem sit: & ideo dicimus, nec confusas servitutes, si forte prædium mihi legatum prædio meo debuerit servitutes; & integra furti actio manebit, si servus legatus sit [ei], cujus nomine furti agere poterit legatarius.

39. ULPIANUS [lib. 21 ad Sabinum].

CUm servus legatus in fuga [esset], vel longinquo absens exigatur: operam præstare heres debet, ut eam rem requirat, & præstet: & ita Julianus scribit. nam & sumptum an in hanc rem facere heres deberet, Africanus [libro 20 Epistolarum] apud Julianum quærit; putatque, sumptum præstandum: quod & ego arbitror sequendum. §. 1. Fructus autem hi deducuntur in petitionem, non quos heres percepit, sed quos legatarius percipere potuit: & id in operis servorum, vel vecturis jumentorum, vel naulis navium dicendum. † Quod in fructibus dicitur, hoc & in pensionibus urbanorum ædificiorum intelligendum erit. † In usurarum autem quantitate mos regionis erit sequendus. Judex igitur usurarum modum æstimabit & statuet. † Ipsius quoque rei interitum post moram [debet]: sicut in stipulatione, [si post moram res interierit, æstimatio ejus præstatur]. Item partus ancillarum. † Et si servus fuerit legatus; & hereditas, vel legatum, vel quid per eum adquisitum sit: heres præstare debet.

§. 2. Si Titius à me rem emisset, & eandem mihi legasset, antequam ei traderem; mox ei tradidero, & pretium recepero: videtur quidem is prima facie rem mihi meam legasse, & ideo legatum non consistere, sed ex empto actione liberatus, utique per legatum rem vindicare potero, quam tradidi. Sed si nondum erat solutum mihi pretium, Julianus scribit, ex vendito quidem me acturum, ut pretium exequar; ex testamento vero, ut rem, quam vendidi, & tradidi, recipiam. † Idem subjungit, si pretium quidem mihi erat solutum, rem autem nondum tradideram, ex testamento me agentem liberationem consequi.

§. 3. Idem Julianus scribit: si fundum testator, quem ab alio emerat, mihi legavit: heredem cogendum mihi actionem ex empto præstare: scilicet si nondum res tradita fuerit vel

vel defuncto, vel heredi. §. 4. Si quis alicui legaverit, *licere lapidem cadere*: quæsitum est, an etiam ad heredem hoc legatum transeat. & Marcellus negat, ad heredem transmitti, nisi nomen heredis adjectum legato fuerit.

§. 5. Heres cogitur legati prædii solvere vectigal præteritum, vel tributum, vel solarium, vel cloacarium, vel pro aquæ forma.

§. 6. Scio ex facto tractatum, cum quidam duos fundos ejusdem nominis habens, legasset *fundum Cornelianum*; & esset alter pretii majoris, alter minoris; & heres diceret minorem legatum, legatarius majorem: vulgo fatebitur, utique minorem eum legasse, si majorem non potuerit docere legatarius. §. 7. Constat, etiam res alienas legari posse, utique si parari possint: etiamsi difficilis earum paratio sit. §. 8. Si vero *Salustianos hortos*, qui sunt Augusti, vel *fundum Albanum*, qui Principalibus usibus deservit, legaverit quis, furiosi est, talia legata testamento adscribere. §. 9. Item *campum Martium*, aut *forum Romanum*, vel *ædem sacram* legari non posse constat. §. 10. Sed *& ea prædia Cæsaris, quæ in formam patrimonii redacta sub Procuratore patrimonii sunt*, si legentur: nec æstimatio eorum debet præstari. quoniam commercium eorum, nisi jussu Principis, non sit: cum distrahi non soleant.

40. IDEM [lib. 2 Fideicommissorum].

SEd si res aliena, cujus commercium legatarius non habet, ei, cui jus possidendi non est, per fideicommissum relinquatur, puto æstimationem deberi.

41. IDEM [lib. 21 ad Sabinum].

CÆtera igitur præter hæc videamus: & quidem *corpora* legari omnia, & *jura*, & *servitutes* possunt. §. 1. Sed *ea, quæ ædibus juncta sunt*, legari non possunt: quia hæc legari non posse Senatus censuit, Aviola & Pansa Consulibus. §. 2. Tractari tamen poterit, si quando marmora vel columnæ fuerint separatæ ab ædibus, an legatum convalescat? Et si quidem ab initio non constitit legatum, ex postfacto non convalescet: quemadmodum nec res mea legata mihi, si post testamentum factum fuerit alienata: quia vires ab initio legatum non habuit. Sed si sub conditione legetur, poterit legatum valere: *si existentis conditionis tempore mea non sit, vel ædibus juncta non sit*: secundum eos qui & emi rem meam sub conditione, & promitti mihi stipulanti & legari aiunt. Purum igitur legatum Catoniana regula impediet: conditionale non. quia ad conditionalia Catoniana non pertinet.

§. 3. Item quæri potest, si quis binas ædes habens, alteras legaverit, & ex alteris aliquid junctum ei, cui ædes legavit: an legatum valebit? Movet quæstionem, quod ex Senatusconsulto & Constitutionibus licet nobis ab ædibus nostris in alias ædes transferre possessoribus earum futuris: id est, non distracturis: Et ita Imperator noster & D. Severus rescripserunt. Nunquid ergo & legari possit ei, cui aliam domum legem? Sed negandum erit: quia cui legatum est, non est possessor futurus.

§. 4. Si duobus domum legaverit Sempronianam, & ex ea alteri eorum marmora ad exstructionem domus Seianæ, quam ei legaverat: non male agitabitur, an valeat, quia dominus est utriusque legatarius. Et quid, si quis domum *deductis marmoribus* legaverit, quæ voluit heredem habere ad extruendam domum, quam retinebat in hereditate? Sed melius dicetur, in utroque detractionem non valere: legatum tamen valebit, ut æstimatio eorum præstetur. §. 5. Sed si quis *ad opus Reipublicæ faciendum* legavit: puto, valere legatum. nam & Papinianus lib. 11 Responsorum refert, Imperatorem nostrum & Divum Severum constituisse, eos, qui Reipublicæ ad opus promiserint, posse detrahere ex ædibus suis urbanis atque rusticis, & id ad opus uti: quia hi quoque non promercii causa id haberent. † Sed videamus, utrum ei soli civitati legari possit, in cujus territorio est, an & de alia civitate in aliam transferre possit? Et puto, non esse permittendum: Quamquam constitutum sit, ut de domo, quam aliquis habet, ei permittatur in domum alterius civitatis transferre.

§. 6. Hoc Senatusconsultum non tantum ad Urbem, sed & ad alias civitates pertinet.

§. 7. Sed & Divorum Fratrum est Rescriptum ad libellum Prociani & Epitynchani ob debitum publicum desiderantium, ut sibi distrahere permittatur; quod eis jus distrahendi denegaverunt. §. 8. Hoc Senatusconsultum non tantum ad ædes, sed & ad balinea, vel aliud quod ædificium, vel porticus, sine ædibus, vel tabernas; vel popinas extenditur. §. 9. Item hoc prohibetur [hæc] legari, quod non alias præstari potest, quam ut ædibus detrahatur, subducatur: id est, marmora vel columnæ. † Idem & in tegulis, [&] in tignis, & ostiis Senatus censuit. † Sed & in bibliothecis parietibus inhærentibus. §. 10. Sed si cancelli [sint] vel vela, legari poterunt: Non tamen [fistulæ] vel castelli.

§. 11. Sed automataria, aut si qui canthari per quos aquæ saliunt, poterunt legari: maxime si impostitii sint. §. 12. Quid ergo in *statuis* dicendum? Si quidem inhærent parietibus, non licebit: si vero alias existant, dubitari potest. Verum mens Senatus plenius accipienda est: ut si qua ibi fuerunt perpetua, quasi portio ædium, distrahi non possint. §. 13. Proinde dicendum est, nec tabulas adfixas & parietibus adjunctas, vel singula sigilla adæquata, legari posse.

§ 14. Sed & si paravi: quædam testator quasi translaturus in aliam domum, & hæc legavit, dubitari poterit, an valeat. Et puto valere.

§ 15. Sed si ea, quæ legavit, ædibus junxit, extinctum erit legatum. §. 16. Sed si heres ea junxit, puto non extingui:

42. IDEM [lib. 2 Fideicommissorum].

SIve scit, sive ignoravit.

43. IDEM [lib. 21 ad Sabinum].

SEnatus enim ea, quæ sunt ædium, legari [non] permisit: hæc autem mortis tempore ædium non fuerunt. heres ergo æstimationem præstabit. Sed si detraxerit, & præstiterit, pœnis erit locus: quamvis, ut non vendat, detraxit, sed ut exsolvat. §. 1. Marcellus etiam scribit, si maritus diætam in uxoris hortis, quos in dotem acceperat, fecerit: posse eum hæc detrahere, quæ usui ejus futura sint; sine mulieris tamen damno: nec ad hoc [ei] Senatusconsultum futurum impedimento. Ergo si non est ei obfuturum, quominus detrahat, dici oportebit, posse eum hæc legare, quæ detrahere potest. §. 2. Legatum in aliena voluntate poni potest: in heredis non potest.

§. 3. Qui ab hostibus redemptus est, legari sibi poterit; & proficiet legatum ad liberationem vinculi pignoris, quod in eo habuit qui redemit.

44. IDEM [lib. 22 ad Sabinum].

SErvum filii sui, castrensis peculii, legare pater potest: &, si vivo patre mortuus sit filius,

filius, & apud patrem peculium remansit, constitit legatum. cum enim filius jure suo non utitur, retro creditur pater dominium in servo peculiari habuisse. §. 1. Si quis rem sibi legatam ignorans adhuc legaverit, postea cognoverit, & voluerit ad se pertinere: legatum valebit. quia, ubi legatarius non repudiavit, retro ipsius fuisse videtur, ex quo hereditas adita est. Si vero repudiaverit, retro videtur [res] repudiata fuisse heredis. §. 2. Si *pocula* quis legavit, & massa facta est, vel contra; item si *lana* legetur, & vestimentum ex ea fiat: Julianus lib. 32 [Digestorum] scripsit, legatum in omnibus suprascriptis consistere, & deberi quod exstat. Quam sententiam puto veram, si modo non mutaverit testator voluntatem. §. 3. Sed & si *lancem* legavit, & massam fecit, mox poculum: debebitur poculum, durante scilicet voluntate.

§. 4. Si *areæ* legatæ domus imposita sit: debebitur legatario, nisi testator mutavit voluntatem. §. 5. Eum, qui *chirographum* legat, debitum legare, non solum tabulas, argumento est venditio: nam, cum chirographa veneunt, nomen venisse videtur. §. 6. Sed etsi *nomen* legetur, benigne id quod debetur accipiendum est; ut actiones adversus debitorem cedantur.

§. 7. Si idem servus & legatus & liber esse jussus sit: interdum procedere solum legatum poterit. ut puta, si in fraudem creditoris data erit libertas; vel si is sit servus, qui in perpetuam servitutem venierit: idem erit, vel si servus sit forte pignori datus. §. 8. Si *statuliberum* heres legaverit, expediet heredi ipsum statuliberum præstare magis, quam æstimationem. etenim æstimationem veram præstabit: ipsum vero si dederit, existente conditione, nullum sentiet damnum; jam enim æstimatio postea non petitur ab eo hominis liberi.

§. 9. Si duos fundos habens testator, alterius mihi usumfructum, alterum Titio leget: aditum mihi legatarius non debebit, sed heres cogitur redimere aditum, & præstare.

45. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

SI à substituto pupilli ancillas tibi legassem, easque tu à pupillo emisses, &, antequam scires tibi legatas esse, alienaveris: utile legatum esse, Neratius, & Aristo, & Ofilius probant. §. 1. Heres generaliter dare damnatus, sanum eum esse promittere non debet: sed *furtis & noxiis solutum esse* promittere debebit. quia ita dare debet, ut eum habere liceat; sanitas autem servi ad proprietatem ejus nihil pertinet: sed ob id quod furtum fecit servus, aut noxam nocuit, evenit quo minus eum habere domino liceat; sicuti ob id, quod obligatus est fundus, accidere possit, ut eum habere domino non liceat. §. 2. Si vero certus homo legatus est, talis dari debet, qualis est.

46. IDEM lib. 9 Epistularum.

QUæ de legato dicta sunt, eadem transferre licebit ad eum, qui *vel Stichum vel hominem dari* promiserit.

47. ULPIANUS [lib. 22 ad Sabinum].

CUm res legata est, si quidem propria fuit testatoris, & copiam ejus habet heres: moram facere non debet, sed eam præstare. Sed si res alibi sit, quam ubi petitur, primum quidem constat, ibi esse præstandam, ubi relicta est: nisi alibi testator voluit. nam si alibi voluit, ibi præstanda est, ubi testator voluit, vel ubi verisimile est eum voluisse: & ita Julianus scripsit tam in propriis, quam in alienis legatis. † Sed si alibi relicta est, alibi autem ab herede translata est dolo malo ejus: nisi ibi præstetur, ubi petitur, heres condemnabitur doli sui nomine. cæterum si sine dolo: ibi præstabitur, quo transtulit. §. 1. Sed si id petatur, quod pondere, numero, mensura continetur: si quidem certum corpus legatum est (veluti frumentum ex illo horreo, vel vinum ex apotheca illa), ibi præstabitur, ubi relictum est; nisi alia mens fuit testantis: sin vero non fuit certa species, ibi erit præstandum, ubi petitur.

§. 2. Itaque si Stichus sit legatus, & culpa heredis non pareat, debebit æstimationem ejus præstare: sed si culpa nulla intervenit, cavere heres debet de restitutione servi, non æstimationem præstare. † Sed & si alienus servus in fuga sit sine culpa heredis, idem dici potest: nam [&] in alieno culpa admitti potest: cavebit autem sic, *ut*, *si fuerit adprehensus*, *aut ipse*, *aut æstimatio præstetur*. † Quod & in servo ab hostibus capto constat. §. 3. Sed si Stichus aut Pamphilus legetur, & alter ex his vel in fuga sit, vel apud hostes: dicendum erit præsentem præstari, aut absentis æstimationem. totiens enim electio est heredi committenda, quotiens moram non est facturus legatario. † Qua ratione placuit, & si alter decesserit, alterum omnimodo præstandum: fortassis vel mortui pretium. † Sed si ambo sint in fuga, non ita cavendum, ut si in potestate ambo redirent; sed si vel alter: & vel ipsum, vel absentis æstimationem præstandam. §. 4. Item si res aliena vel hereditaria sine culpa heredis perierit, vel non compareat: nihil amplius quam cavere eum oportebit. sed si culpa heredis res perit, statim damnandus est. §. 5. *Culpa* autem qualiter sit æstimanda, videamus: an non solum ea quæ dolo proxima [sit], verum etiam quæ levis est: an numquid & diligentia quoque exigenda est ab herede; quod verius est. §. 6. Item si fundus chasmate perierit, Labeo ait, utique æstimationem non deberi: quod ita verum est, si non post moram factam id evenerit; potuit enim eum acceptum legatarius vendere.

48. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum.]

SI heredis servus rem legatam, ignorante domino, subtraxisset & vendidisset: Atilicinus, in factum dandam actionem, ut *vel noxæ servum dederet dominus*, vel *ex peculio præstaret*, *quod ex venditione ejus rei haberet*. §. 1. Si unus ex heredibus servum legatum occidisset: omnino mihi non placet coheredem teneri, cujus culpa factum non sit, ne res in rerum natura sit.

49. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

SI cui legetur, *cum quatuordecim annorum erit*: certo jure utimur, ut tunc sit quatuordecim annorum, cum impleverit. & ita Imperatorem decrevisse, Marcellus scripsit.

§. 1. Ergo cum esset sic relictum, *cum ad quartumdecimum annum pervenisset*, *annua*, *bima*, *trima die*, & decem & septem annorum mortis tempore inveniatur, præsens legatum erit. proinde, si quindecim annorum, consequenter dicemus post biennium deberi: si sedecim, post annum debebitur: si menses desint ad septimumdecimum annum, residuis mensibus [debetur]. hæc ita, si putans minorem esse quatuordecim annorum, cum jam excessisset, sic legavit: si vero scit, triennium ad legati præstationem ex die testamenti facti numerabimus. §. 2. Hoc autem legatum & conditionale est, & in diem: conditionale tamdiu, quamdiu quartusdecimus annus sit completus; postea in diem.

§. 3. Et ideo, si quidem ante quartumdecimum annum decesserit, ad heredem nihil transit: certe postea ad heredem transfert. Quod si testamenti facti tempore minor quatuordecim annis filius inveniatur: puto tempus *annua, bima, trima die* præstationis ex die completi quartidecimi anni statim cedere: nisi evidens alia mens probaretur testatoris aliud sentientis.

§. 4. Si Titio *decem, quæ ego debeo*, legavero & rogavero eadem creditori præstare: fideicommissum quidem in creditoris persona non valet, quia nihil ejus interest; heres vero potest cum legatario agere, quia ipsius interest creditori solvi, ne eum conveniat. ergo propter hoc valebit legatum. §. 5. Sed si testator decem mihi sub fidejussore debuit: fideicommissi petitio non solum heredi, sed & fidejussori competit. interest enim ejus, solvi mihi, quam ipsum conventum mandati actionem intendere: nec interest, solvendo sit, necne. § 6. Julianus [lib. 39 Digestorum scribit]: Si fidejussor creditori legasset, *quod ei deberet*, an legatum valeret? & ait, creditoris quidem nihil interesse, verum debitorem habere ex testamento actionem: interest enim ipsius liberari; quippe conveniri à fidejussoris herede non poterit. §. 7. Quod si idem fidejussor Titio leget, & fidei ejus commiserit, *ut creditori solvat*: & debitor & fidejussoris heres agere cum Titio ex causa fideicommissi poterunt. quia utriusque interest legatarium solvere.

§. 8. Meminisse autem oportet, eum, qui damnatur [hoc solum,] fundum vendere, non gratis damnari hoc facere; sed hoc solum, ut vendat vero pretio. §. 9. Quod si *certo pretio* sit damnatus *facere*, necesse habebit tanti vendere, quanti damnatus est.

50. IDEM [lib. 24 ad Sabinum].

SI servus plurium sit, pro dominii portione legatum ei relictum adquiret. §. 1. Si hereditatis judex contra heredem pronunciaverit non agentem causam, vel lusorie agentem: nihil hoc nocebit legatariis. † Quid ergo, si per injuriam fuerit pronunciatum, non tamen provocavit? Injuria ei facta non nocebit legatariis, ut & Sabinus significat. Si tamen secundum substitutum pronunciet, an ille legatariis teneatur, videamus: & cum jus facit hæc pronunciatio, quod attinet ad ipsius personam, nunquid legatariis teneatur; nec enim tam improbe causari potest, secundum se judicatum per gratiam? respondebit igitur & legatariis, ut creditoribus. §. 2. Si quis ante quæstionem de familia habitam, adierit hereditatem, vel necem testatoris non defenderit: legatorum persecutio adversus fiscum locum habet. † Quid tamen si fiscus bona non adgnoscat? Ex necessitate redundabit onus legatorum ad heredem. † Sed si subjecit delatorem sibi, ut ei hereditas abjudicetur & oneribus careret, vel minus plene defendit causam: non se exonerat. exemplo ejus, qui collusorie de hereditate litigavit.

§. 3. Si numerus nummorum legatus sit, neque apparet, quales sunt legati: ante omnia ipsius patrisfamilias consuetudo, deinde regionis, in qua versatus est, exquirenda est; sed & mens patrisfamiliæ, & legatarii dignitas vel caritas, & necessitudo; item earum, quæ præcedunt, vel quæ sequuntur, summarum scripta sunt spectanda.

51. PAPINIANUS [lib. 4 Quæst.]

SEd si certos nummos, veluti quos in arca habet, aut certam lancem legavit: non numerata pecunia, sed ipsa corpora nummorum, vel rei legatæ continentur. neque permutationem recipiunt, & exemplo cujuslibet corporis æstimanda sunt.

52. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

SI cui servi omnes *cum peculio* legati sint, etiam hi servi debentur, qui nullum peculium habent. §. 1. Si à filio impubere sub conditione legatum sit, & filius heres extitit, deinde mortuus est: potest dici patremfamilias, qui à filio sub conditione legavit, à substituto pure repetit, statim voluisse à substituto dari, si filius pendente conditione decessisset.

53. ULPIANUS [lib. 25 ad Sabinum.]

QUid ergo, si majorem quantitatem à substituto reliquit? quod excedit, hoc erit quod à substituto relictum est: quod vero concurrit cum summa superioribus tabulis inscripta, inde debebitur. §. 1. Sed si repetierit legatum cum alio; forte fundum mihi legaverat ab impubere, repetiit hunc ab impuberis herede mihi & Seio: repetitio hæc efficiet, ut pars mihi debeatur. §. 2. Si quis duos heredes scripserit, & damnaverit unumquemque solidam rem legatario præstare: idem est, atque si duobus testamentis legatum esset. nam & si mihi & filio, vel servo meo esset eodem testamento legatum, sine dubio valeret legatum utriusque, ut & Marcellus apud Julianum adjicit. §. 3. Si heres hominem legatum occidit ob facinus, hoc est, merentem: [sine dubio] dicendum erit, eum ex testamento non teneri. §. 4. Sed si noxæ dedit, an teneatur, quia potest redimere? & puto teneri. §. 5. Sed si *animal* legatum occiderit, puto teneri, non ut carnem præstet, vel cætera λείψανα, [id est, *reliquias*], sed ut præstet pretium, quanti esset, si viveret. §. 6. Item si ædes legatas ob damnum infectum possideri passus est, puto eum teneri: debuit enim repromittere. §. 7. Sed si mortuum intulit, fecitque religiosum locum legatum: si quidem patremfamilias intulit, cum alio inferre non posset, vel tam opportune non haberet, ex testamento non tenebitur. An vero teneatur, ut pretium loci præstet? [Et] si quidem ipse paterfamilias illo inferri voluit, ex testamento non tenebitur. quod si heres intulit suo arbitrio, debebit præstare, si sit in hereditate, unde pretium præstetur: testator enim, qui legavit, vel alio inferri voluit, vel pretium loci legatario offerri.

§. 8. Item si servum non ipse occidit, sed compulit ad maleficium, ut ab alio occideretur, vel supplicio adficeretur: æquissimum erit, pretium eum præstare. quod si sua mala mente ad hoc processit, cessabit æstimatio. §. 9. Servus legatus, si ab hostibus captus sit sine dolo heredis, non præstabitur: si dolo, præstabitur.

54. POMPONIUS [lib. 8 ad Sabinum].

TUrpia legata, quæ denotandi magis legatarii gratia scribuntur, odio scribentis pro non scriptis habentur. §. 1. Si Titiæ legatum relictum est, *si arbitratu Seii nupsisset*, & vivo testatore Seius decessisset, & ea nupsisset: legatum ei deberi. §. 2. Sed & si servi mora impedisset manumissionem, cum tibi legatum esset, *si eum manumisisses*: nihilominus debetur tibi legatum: quia per te non stetit, quominus perveniat ad libertatem. §. 3. Si pars heredum nominata sit in legando, viriles partes heredes debent: si vero omnes, hereditarias.

55. IDEM [lib. 9 ad Sabinum].

NEmo potest in testamento suo cavere, ne Leges in suo testamento locum habeant: quia

quia nec tempore, aut loco, aut conditione finiri obligatio heredis legatorum nomine potest.

56. IDEM [lib. 14 ad Sabinum].

SI legati servi nomine stipuletur legatarius, *fugitivum eum non esse præstari*: nihil veniet in eam stipulationem. quia qualis sit, talis ex testamento præstari debet: nec ullum in legato damnum facere intelligeretur.

57. ULPIANUS [lib. 33 ad Sabinum].

SI res obligata per fideicommissum fuerit relicta: si quidem scit eam testator obligatam, ab herede luenda est; nisi si animo alio fuerit: si nesciat, à fideicommissario; nisi si vel hanc, vel aliam rem relicturus fuisset, si scisset obligatam, vel potest aliquid esse superfluum exsoluto ære alieno. † Quod si testator eo animo fuit, ut, quamquam liberandorum prædiorum onus ad heredes suos pertinere noluerit, non tamen aperte utique de his liberandis senserit: poterit fideicommissarius per doli exceptionem, à creditoribus, qui hypothecaria secum agerent, consequi, *ut actiones sibi exhiberentur*. quod quanquam suo tempore non fecerit, tamen per jurisdictionem Præsidis provinciæ id ei præstabitur.

58. PAPINIANUS [lib. 9 Respons.]

DOmus hereditarias exustas, & heredis nummis exstructas, ex causa fideicommissi post mortem heredis restituendas, viri boni arbitratu sumptuum rationibus deductis, & ædificiorum ætatibus examinatis, respondi:

59. ULPIANUS [lib. 33 ad Edictum].

SI modo nulla culpa ejus incendium contigisset.

60. JULIANUS lib. 39 Digestorum.

QUod si nulla retentione facta domum tradidisset, incerti condictio ei competet, quasi plus debito solverit.

61. PAPINIANUS [lib. 9 Respons.]

SUmptus autem in reficienda domu necessarios à legatario factos, petenti ei legatum, cujus postea conditio extitit, non esse reputandos existimavi.

62. PAULUS [lib. 41 ad Edictum].

SI ancilla *cum liberis* legata sit: & ancilla sola, si non sint liberi; & liberi soli, si non sit ancilla, debentur.

63. CELSUS [lib. 17 Digestorum].

SI ancillas omnes, & quod ex his natum erit, testator legaverit, una mortua, Servius partum ejus negat deberi: quia accessionis loco legatus sit. quod falsum puto: & nec verbis, nec voluntati defuncti accommodata hæc sententia est.

64. GAIUS lib. 15 ad Edictum provinciale.

CAptatoriæ scripturæ simili modo neque in hereditatibus, neque in legatis valent.

65. IDEM [lib. 1 de legatis ad Edictum Prætoris].

SI ita legatum sit, *Scio servos decem do, præter eos decem, quos Titio legavi*: si quidem decem tantum inveniantur in hereditate, inutile est legatum. si vero ampliores, post eos quos Titius elegit, in cæteris valet legatum; sed non in ampliores, quam decem, qui legati sunt: quod si minus sunt, in tantos, quanti inveniantur.

§. 1. *Illi, si volet, Stichum do*, conditionale est legatum: & non aliter ad heredem transit, quam si legatarius voluerit. quamvis alias, quod sine adjectione, *si volet*, legatum sit, ad heredem legatarii transmittitur. aliud est enim juris, si quid tacite continetur, aliud si verbis exprimatur.

§. 2. *Si domus* fuerit legata, licet particulatim ita refecta sit, ut nihil ex pristina materia supersit: tamen dicemus, utile manere legatum. at si, ea domu destructa, aliam eodem loco testator ædificaverit, dicemus interire legatum: nisi aliud testatorem sensisse fuerit adprobatum.

66. IDEM [lib. 18 ad Edictum provinc.]

ET si *æquo pretio emere vel vendere jusserit heredem suum testator* adhuc utile legatum est. Quid enim, si legatarius, a quo emere fundum heres jussus est, cum ex necessitate eum fundum venderet, nullum inveniret emptorem? vel ex diverso, quid, si legatarii magni interesset, eum fundum emere, nec aliter heres venditurus esset, quam si testator jussisset?

67. IDEM [lib. 1 de legatis ad Edictum Prætoris].

SErvus uni ex heredibus legatus, si quid in hereditate malitiose fecisse dicatur, forte rationes interlevisse, non aliter adjudicandus est, quam ex eo, volentibus coheredibus, quæstio habeatur. Idem est & si extraneo fuerit legatus.

§. 1. Si ex pluribus heredibus, ex disparibus partibus institutis, *duobus eadem res legata sit*: heredes non pro hereditaria portione, sed pro virili id legatum habere debent.

68. IDEM [lib. 18 ad Edictum provinc.]

SI *post mortem patris* filio legetur, dubium non est, quin mortuo patre ad filium pertineat legatum: nec intersit, an patri heres exstiterit, necne. §. 1. Sed si servo *post mortem domini* relictum legatum est: si quidem in ea causa durabit, ad heredem domini pertineat; usque adeo, ut idem juris est, & si testamento domini *liber* esse jussus fuerit. ante enim cedit dies legati, quam aliquis heres domino existat: quo fit, ut hereditati adquisitum legatum, postea herede aliquo existente, ad eum pertineat: præterquam si suus heres aliquis, aut necessarius domino ex eo testamento factus erit. tunc enim quia in unum concurrit, ut & heres existat, & dies legati cedat, probabilius dicitur ad ipsum potius, cui relictum est, pertinere legatum, quam ad heredem ejus, à quo libertatem consequitur.

§. 2. Si pure legatus servus, sub conditione liber esse jussus fuerit, sub contraria conditione valet legatum: & ideo existente conditione legatum perimitur; deficiente, ad legatarium pertinebit. & ideo si pendente conditione libertatis legatarius decesserit, posteaque defecerit conditio [libertatis], ad heredem legatarii non pertinet legatum. §. 3. Quod si idem pure legatus sit, & ex die liber esse jussus erit: omnimodo inutile legatum est, quia diem venturam certum est: ita Julianus quoque sensit. † Unde ait: Si servus Titio legatus sit, & idem post mortem Titii liber esse jussus fuerit: inutile legatum est, quia moriturum Titium certum est.

69. IDEM [lib. 2 de legatis ad Edictum Prætoris]

SErvo legato legari posse receptum est: quod adita hereditate statim servus adquiritur legatario, deinde sequetur legatum. §. 1. Si servum sub conditione legatum heres alienaverit, deinde conditio exstiterit: potest nihilominus à legatario vindicari, nec extinguitur legatum. §. 2. Si testator quosdam ex heredibus jusserit æs alienum solvere: non creditores habebunt adversus eos actionem, sed coheredes, quorum interest hoc fieri. Nec solum hoc casu alius habet actionem, quam cui testator dari jussit: sed alio quoque; veluti si filiæ nomine genero, aut sponso dotem dari jusserit. non enim gener,

gener, aut sponsus, sed filia habet actionem, cujus maxime interest. §. 3. [Si fundus, qui legatus est], servitutem debeat impositam: qualis est, dari debet. Quod si ita legatus sit, *Uti optimus maximusque:* liber præstandus est.

§. 4. Servus, qui in negotio fuerit, legatus, non ante tradi debet, quam rationes explicet: & si ad judicium itum sit, judicis eædem partes esse debent. §. 5. Si res, quæ legata est, an in rerum natura sit dubitetur, forte si dubium sit an homo legatus vivat: placuit, agi quidem ex testamento posse, sed officio judicis contineri, ut cautio interponeretur, qua heres caveret, eam rem persecuturum, &, si nactus sit, legatario restituturum.

70. IDEM [lib. 18 ad Edictum provinc.]

SI servus Titii furtum mihi fecerit, deinde Titius herede me instituto servum tibi legaverit: non est iniquum, talem servum tibi tradi, qualis apud Titium fuit, id est, ut me indemnem præstes furti nomine, quod is fecerit apud Titium. §. 1. Nam & si fundus, qui meo fundo serviebat, tibi legatus fuerit, non aliter à me tibi præstari debeat, quam ut pristinam servitutem recipiam. §. 2. Nec dissimile est ei, qui mandato alieno alicujus servum emit; vel ei, qui servum redhibet: qui omnes non aliter restituere servum coguntur, quam ut ratio habeatur furti, quod ab eo servo factum fuerit, vel antequam negotium contraheretur, vel postea. §. 3. Quare & si post aditam hereditatem servus legatus heredi furtum fecerit, ita præstari debebit, ut ob hoc delictum quasi litis æstimatio à legatario sufferatur heredi.

71. ULPIANUS [lib. 51 ad Edictum].

SI domus alicui simpliciter sit legata, neque adjectum, quæ domus: cogentur heredes, quam vellet, domum ex his, quas testator habebat, legatario dare. quod si nullas ædes reliquerit: magis derisorium est quam utile legatum.

§. 1. *De evictione* an cavere debeat is, qui servum præstat ex causa legati, videamus. & regulariter dicendum est, quotiens sine judicio præstita res legata evincitur, posse eam ex testamento peti: cæterum si judicio petita est, officio judicis cautio necessaria est, ut sit ex stipulatu actio. §. 2. In pecunia legata confitenti heredi modicum tempus ad solutionem dandum est: nec urgendum ad suscipiendum judicium: quod quidem tempus ex bono & æquo Prætorem observare oportebit. §. 3. Qui confitetur se quidem debere, justam autem causam adfert, cur utique præstare non possit, audiendus est. utputa si aliena res legata sit, negetque dominum eam vendere, vel immensum pretium ejus rei petere adfirmet; aut si servum hereditarium neget se debere præstare, forte patrem suum, vel matrem, vel fratres naturales: æquissimum est enim, concedi ei ex hac causa æstimationem officio judicis præstare. §. 4. Cum alicui poculum legatum esset, velletque heres æstimationem præstare, quia iniquum esse ajebat, id separari à se: non impetravit id à Prætore. alia enim conditio est hominum, alia cæterarum rerum: in hominibus enim benigna ratione receptum est, quod supra probavimus. §. 5. Si fundus municipum vectigalis ipsis municipibus sit legatus, an legatum consistat, petique possit, videamus. Et Julianus lib. 38 Digestorum scribit, quamvis fundus vectigalis municipum sit, attamen, quia aliquod jus in eo is, qui legavit, habet, valere legatum. §. 6. Sed & si non municipibus, sed alii fundum vectigalem legaverit; non videri proprietatem rei legatam, sed id jus, quod in vectigalibus fundis habemus.

72. PAULUS [lib. 48 ad Edictum].

SI quis legaverit fundum Cornelianum, *exceptis vineis, quæ mortis ejus tempore erunt:* si nullæ vineæ erunt, legato nihil decedit.

73. GAIUS [lib. 3 de legatis ad Edictum Prætoris].

SI heres jussus sit *facere, ut Lucius centum habeat*, cogendus est heres centum dare: quia nemo facere potest, ut ego habeam centum, nisi mihi dederit. §. 1. Vicis legata perinde licere capere, atque civitatibus, Rescripto Imperatoris nostri significatur.

74. ULPIANUS [lib. 4 Disputat.]

LIcet Imperator noster cum Patre rescripserit, *Videri voluntate testatoris repetita à substituto, quæ ab instituto fuerant relicta:* tamen hoc ita erit accipiendum, si non fuit evidens diversa voluntas, quæ ex multis colligetur, an quis ab herede legatum vel fideicommissum relictum noluerit à substituto deberi. Quid enim, si aliam rem relinquit à substituto ei fideicommissario vel legatario, quam ab instituto non reliquerat? Vel quid si certa causa fuit, cur ab instituto reliquerat, quæ in substituto cessaret? Vel quid, si substituit ex parte fideicommissarium, cui ab instituto reliquerat fideicommissum? In obscura igitur voluntate locum habere Rescriptum, dicendum est.

75. IDEM [lib. 5 Disputationum].

SI sic legatum vel fideicommissum sit relictum, *si æstimaverit heres, si comprobaverit, si justum putaverit:* & legatum & fideicommissum debebitur. quoniam quasi viro potius bono ei commissum est, non in meram voluntatem heredis collatum. §. 1. Si mihi, *quod Titius debet*, fuerit legatum, neque Titius debeat: sciendum est nullum esse legatum. & quidem, si quantitas non sit adjecta, evidenti ratione nihil debebitur: quia non apparet quantum fuerit legatum. nam & si quid ego Titio debeo, ei legavero, quantitate non adjecta, constat nullum esse legatum: cum si decem, quæ Titio debeo, legavero, nec quicquam Titio debeam, falsa demonstratio non perimit legatum, ut in legato dotis Julianus respondit. §. 2. Quod si addiderit, *decem, quæ mihi Titius debet, lego:* sine dubio nihil erit in legato. nam inter falsam demonstrationem & falsam conditionem, sive caussam, multum interest. proinde, & si Titio decem, quæ mihi Seius debet, legavero, nullum erit legatum: esse enim debitor debet: nam & si vivus exegissem, extingueretur legatum; &, si debitor maneret, actiones adversus eum heres meus duntaxat præstare cogeretur. §. 3. Si quis ita stipulatus, *Stichum, aut decem, utrum ego velim*, legaverit quod ei debebatur: tenebitur heres ejus, ut præstet legatario actionem, electionem habituro, utrum Stichum, an decem persequi malit. §. 4. Proinde si Stichum legaverit, cum ille ei Stichum, aut decem deberet, incerti actio legatario adversus heredem competit, ut scripsit Julianus lib. 33 Digestorum: per quam actionem compellat heredem experiri: & si Stichum consecutus fuerit, præstabit ei; si decem, nihil consequetur. secundum quod erit in arbitrio debitoris, an sit legatarius is, cui Stichus legatus est.

76. JULIANUS [lib. 34 Digestorum].

QUod si quis *Stichum aut Pamphilum* stipulatus, Sempronio Stichum legasset, Mævio Pam-

Pamphilum: oneratus heres intelligitur, ut necesse habeat alteri actionem suam, alteri æstimationem Stichi aut Pamphili dare.

77. ULPIANUS [lib. 5 Disputat.]

SI pecunia fuit deposita apud aliquem, ejusque fidei commissum, ut eam pecuniam præstet: fideicommissum ex Rescripto D. Pii debebitur: quasi videatur heres rogatus remittere id debitori. nam si conveniatur debitor ab herede, doli exceptione uti potest: quæ res utile fideicommissum facit. Quod cum ita se habet, ab omni debitore fideicommissum relinqui potest.

78. IDEM [lib. 8 Disputationum].

FIdeicommissum, quod à legatario relinquitur, ita demum ab eo debetur, si ad legatarium legatum pervenerit.

79. JULIANUS [lib. 5 Digestorum].

SI quis testamento suo, *Titio & Seio decem dari* jusserit, nullam hæc verba recipiunt ambiguitatem: ut dena dixisse videatur, qui decem dixit.

80. Apud JULIANUM lib. 32 Digestorum MARCELLUS notat.

IS, qui sola triginta reliquerat, Titio triginta legavit, Seio viginti, Mævio decem: Massurius Sabinus probat, Titium quindecim, Seium decem, Mævium quinque consecuturos: ita tamen, ut ex his pro rata portionis Falcidiæ satisfiat.

81. JULIANUS lib. 32 Digestorum.

SI fundum sub conditione legatum heres pendente conditione sub alia conditione alii legasset; & post existentem conditionem, quæ priore testamento præposita fuisset, tunc ea conditio, sub qua heres legaverat, exstitisset: dominium à priore legatario non discedit. §. 1. Si servo communi res legata fuisset, potest alter dominus agnoscere legatum, alter repellere: nam in hanc causam servus communis quasi duo servi sunt. §. 2. *Stichum Sempronio do, lego. Si Sempronius Stichum intra annum non manumiserit, eundem Stichum Titio do, lego:* Quæsitum est, quid juris esset? Respondi, Sempronium interim totum habiturum: &, si quidem intra annum manumisisset, liberum eum effecturum; sin autem hoc non fecisset, totum ad Titium pertinere.

§. 3. Qui fundum *excepto ædificio* legat, appellatione ædificii aut superficiem significat, aut solum quoque, cui ædificium superpositum est. Si de soli superficie exceperit, nihilominus jure legati totus fundus vindicabitur: sed exceptione doli mali posita, consequetur heres [id], *ut sibi habitare in villa liceat:* in quo inerit, *ut iter quoque & actum in ea habeat.* Si vero solum quoque exceptum fuerit, fundus, excepta villa, vindicari debebit: & servitus ipso jure villæ debebitur; non secus ac si duorum fundorum dominus alterum legaverit, ita ut alteri serviret: sed inclinandum est, testatorem etiam de solo cogitasse, sine quo ædificium stare non potest.

§. 4. Si libertus patronum ex septunce heredem scripserit, alios ex cæteris; & ita legaverit, *Quisquis mihi alius ex suprascriptis cum patrono meo heres erit, servos illum & illum Titio lego, quos æstimo singulos vicenis aureis*: intelligendum erit à coherede patroni duntaxat legatum datum, & ideo Titium non amplius quincuncem in servis vindicare posse. Adjectio autem illa, *Quos æstimo singulos vicenis aureis*, non mutat legati conditionem, si Legis Falcidiæ rationem habere oporteat: nihilominus enim verum pretium servorum in æstimationem deducetur. §. 5. *Titio fundum do, lego, si heredi meo decem dederit:* si decem heres Titio debuisset, & ea Titius accepta ei fecisset, fundum vindicare potest. §. 6. Si Titius, cui Stichus legatus fuerat, antequam sciret ad se legatum pertinere, decesserit, & eundem Seio legaverit, & heres Titii legatum non repudiaverit: Stichum Seius vindicabit. §. 7. Si paterfamilias, ab impubere filio, Titio fundum legaverit, & à substituto eundem eidem Titio; & pupillus patri heres extiterit: sive vindicaverit Titius legatum, sive repudiaverit, quamvis filius impubes decesserit, à substituto vindicare non poterit. hoc enim quod rursus à substituto legatur, perinde habendum est, ac si repetita legata essent. Quare, & si pure a filio, sub conditione substituto legatum fuerit, perinde omnia servabuntur, ac si tantum à filio legatum fuisset: contra autem, si à filio sub conditione, a substituto pure legatum fuerit, & pupillus pendente conditione decesserit, ex substitutione sola legatum valebit. §. 8. His verbis, *Lucio & Titio, eorumve cui fundum do, lego*, utiliter legatur: & si utrique vixerint, utrique; si alter, alteri [totum] debebitur. §. 9. Cum statuliber sub conditione legatus est, &, pendente conditione legati, conditio statutæ libertatis deficit: legatum utile fit: nam sicut statuta libertas tunc perimit legatum, cum vires accipit, ita legatum quoque non ante perimi potest, quam dies cesserit ejus.

§. 10. A filio impubere legatus, & à substituto liber esse jussus: si quidem pupillus ad pubertatem pervenerit, ab eo, cui legatus fuerat, vindicabitur; mortuo vero pupillo, libertas competit. † Longe magis hoc servari conveniet, si idem servus sub conditione ab impubere legatus fuerit, & pendente conditione filius intra pubertatem decesserit.

82. IDEM [lib. 33 Digestorum].

NOn quocunque modo [si] legatarii res facta fuerit, die cedente, obligatio legati extinguitur: sed ita, si eo modo fuerit ejus, quo avelli non possit. Ponamus rem, quæ mihi pure legata sit, accipere me per traditionem die legati cedente, ab eo herede, à quo eadem sub conditione alii legata fuerit: nempe agam ex testamento: quia is status est ejus, ut existente conditione discessurum sit à me dominium. nam & si ex stipulatione mihi Stichus debeatur, & is, cum sub conditione alii legatus esset, factus fuerit meus ex causa lucrativa, nihilominus, existente conditione, ex stipulatu agere potero. §. 1. Si ex bonis ejus, qui Reip. causa aberat, rem usu acquisierim; & ea, antequam evinceretur, mihi legata sit, deinde postea evincatur: recte ex testamento petam, eam mihi dari oportere. §. 2. Fundus mihi legatus est: proprietatem ejus fundi redemi, detracto usufructu: postea venditor capite minutus est, & ususfructus ad me pertinere cœpit: Si ex testamento egero, Judex tanti litem æstimare debebit, quantum mihi aberit.

§. 3. Marcellus: Idem erit, & si partem redemero, pars mihi legata est, aut donata: partem enim duntaxat petere debebo.

§. 4. Julianus: Quod si legatum mihi est quod ex Pamphila natum erit, ego Pamphilam mercatus sum, & ea apud me peperit: non possum videri partum ex causa lucrativa habere: quia matrem ejus mercatus sum. argumentum rei est, quod evicto eo actio ex empto competit.

§. 5. Qui Gaium & Lucium ejusdem pecuniæ reos habebat, si ita legaverit, *Quod mihi Gaius debet, id heres meus Sempronio damnas esto dare: Quod mihi Lucius debet, id heres meus Mævio damnas esto dare:* eam conditionem heredis sui constituit, ut is necesse habeat alteri actiones suas, alteri litis

ri litis æstimationem præstare. Si tamen vivus testator Gaio acceptum fecit, necesse est, ut Sempronii & Mævii legatum inutile sit. §. 6. Cum mihi *Stichus aut Pamphilus* legati fuissent duorum testamentis, & Stichum ex [altero] testamento consecutus fuissem: ex altero Pamphilum petere possum. quia & si uno testamento Stichus aut Pamphilus legati fuissent, & Stichus ex causa lucrativa meus factus fuisset, nihilominus Pamphilum petere possem.

83. MARCELLUS [lib. 13 Digest.]

TItius Stichi partem tibi legavit, ejusdem Stichi partem Seius tibi legavit: ex utriusque testamento consequeris.

84. JULIANUS lib. 33 Digestorum.

HUjusmodi legatum, *Si Titius heredi meo caverit, centum Mævio se daturum, & heres meus Titio centum dato*, utile [legatum] est: quemadmodum quod alicui legatum, ex causa fideicommissi restituatur. §. 1. Eadem ratione hoc quoque legatum utile sit: *Si Titius heredi meo caverit, se in municipio ex centum aureis opus facturum, tum ei centum aureos heres meus dare damnas esto.* §. 2. Si Sempronius Titium heredem instituerit, & ab eo post biennium fundum dari jusserit Mævio, Titius deinde ab herede suo eundem fundum Mævio præsenti die legaverit, & Mævius pretium fundi ab herede Titii acceperit: si ex testamento Sempronii fundum petere velit, exceptione repelli poterit, si pretio fundi contentus non erit. §. 3. Si cui homo legatus fuisset, & per legatarium stetisset, quo minus Stichum, cum heres tradere volebat, acciperet: mortuo Sticho, exceptio doli mali heredi proderit. §. 4. Ædes, quibus heredis ædes serviebant, legatæ, sunt traditæ legatario non imposita servitute: dixi, posse legatarium ex testamento agere, quia non plenum legatum accepisset. nam & eum qui debilitatum ab herede servum acceperit, [recte] ex testamento agere. §. 5. Qui servum testamento sibi legatum, ignorans eum sibi legatum, ab herede emit: si cognito legato, ex testamento egerit & servum acceperit, actione ex vendito absolvi debet. quia hoc judicium fidei bonæ est, & continet in se doli mali exceptionem. † Quod si pretio soluto, ex testamento agere instituerit: hominem consequi debebit. actione ex empto pretium reciperabit: quemadmodum reciperaret, si homo evictus fuisset. † Quod si judicio ex empto actum fuerit, & tunc actor compererit legatum sibi hominem esse, & agat ex testamento: non aliter absolvi heredem oportebit, quam si pretium restituerit & hominem actoris fecerit. §. 6. Cum pater pro filia sua, dotis nomine, centum promisisset, deinde eidem centum eadem legasset: doli mali exceptione heres tutus erit, si & gener ex promissione, & puella ex testamento agere instituerit. convenire enim inter eos oportet, ut alterutra actione contenti sint. §. 7. Si ita cui legatum esset, *Si tabulas chirographi mei heredi meo reddiderit, heres meus ei decem dato:* hujusmodi conditio hanc vim habet, si heredem meum debito liberaverit. Quare & si tabulæ exstabunt, non intelligetur conditioni satisfecisse creditor, nisi acceptum heredi fecerit. & si tabulæ in rerum natura non fuerint, existimabitur implesse conditionem, si heredem liberaverit: nec ad rem pertinebit, jam tunc, cum testamentum fiebat, tabulæ interciderint, an postea, vel mortuo testatore. §. 8. Si Titio & Mævio legatus fuerit Stichus, qui Titii erat, debebitur pars Stichi Mævio: nam Titius, quamvis ad legatum non admittatur, partem faciet. §. 9. *Stichum aut Pamphilum, utrum heres meus volet, Titio dato:* si dixerit heres, Stichum se velle dare, Sticho mortuo, liberabitur. cum autem semel dixerit heres, utrum dare velit, mutare sententiam non poterit. §. 10. Legatum est ita, *Fundum Cornelianum & mancipia, quæ in eo fundo, cum moriar, mea erunt, heres meus Titio dato:* ancilla quæ in eo fundo esse consueverat, mortis tempore, cum in fuga esset, enixa est: Quæro, an vel ipsa vel partus ejus legato cedat? Respondi, Ancilla quamvis in fuga sit, legata videtur: & licet fugitiva erat, perinde habetur, ac si in eo fundo fuisset moriente patrefamilias. huic consequens est, ut partus quoque matrem sequatur, & perinde legato cedat, ac si in fundo editus fuisset. §. 11. Si Titio Stichus aut Pamphilus, utrum eorum mallet, legatus est; deinde Pamphilum testator Titio donavit: Stichus in obligatione remanet. §. 12. Quibus ita legatum fuerit, *Titio & Mævio singulos servos do, lego*, constat [eos] non concursuros in eundem servum: sicuti non concurrunt, cum ita legatur, *Titio servum do, lego; Mævio alterum servum do, lego.* §. 13. Si is, cui legatum fuerat, antequam constitueret, qua actione uti vellet, decessit duobus heredibus relictis: legatum accipere simul venientes, nisi consenserint, non possunt. quare quamdiu alter rem vindicare vult, alter in personam agere non potest. sed si consenserint, rem communiter habebunt: consentire autem, vel sua sponte debent, vel Judice imminente.

85. PAULUS [lib. 11 ad Plautium].

DUobus conjunctim fundus erat legatus; alter ex his partis æstimationem per actionem personalem abstulit: alter si fundum totum vindicare velit, exceptione doli pro parte dimidia repellitur. quia defunctus semel ad eos legatum pervenire voluit.

86. JULIANUS [lib. 34 Digestorum].

SI tibi homo, quem *pignori dederas*, legatus ab alio fuerit: actionem ex testamento habebis adversus heredem, ut pignus luatur.

§. 1. Si testamento Stichus ab uno herede legatus fuerit Mævio, & eidem codicillis idem Stichus ab omnibus heredibus; & antequam codicilli aperirentur, Mævius litis æstimationem consecutus fuerit: ipso jure vindicari ex codicillis non potest. quia testator semel legatum ad eum pervenire voluit. §. 2. Cum servus legatur, & ipsius servi status, & omnium, quæ personam ejus attingunt, in suspenso est. nam si legatarius repulerit à se legatum, nunquam ejus fuisse videbitur: si non repulerit, ex die aditæ hereditatis ejus intelligetur. Secundum hanc regulam, & de jure eorum, quæ per traditionem servus acceperit, aut stipulatus fuerit, deque his quæ legata ei vel donata fuerunt, statuetur: ut vel heredis vel legatarii servus singula gessisse existimetur. §. 3. Si fundus ab omnibus heredibus legatus sit, qui unius heredis esset: is quidem, cujus fundus esset, non amplius quam partem suam præstabit; cæteri in reliquas partes tenebuntur. §. 4. Valet legatum, si superficies legata sit ei, cujus in solo fuerit; licet is dominus soli sit: nam consequetur, ut hac servitute liberetur, & superficiem lucrifaciat.

87. PAPINIANUS [lib. 18 Quæst.]

FIlio pater, quem in potestate retinuit, heredi pro parte instituto, legatum quoque relinquit: durissima sententia est existimantium denegandam ei legati petitionem, si patris abstinuerit

nuerit hereditate. * non enim impugnatur judicium ab eo, qui justis rationibus noluit negotiis hereditariis implicari.

88. MARCIANUS [lib. 6 Institut.]

SEd si non alias voluit pater habere eum legatum, nisi hereditatem retineat, tunc neque adversus coheredem dandam ei legati petitionem, secundum Aristonis sententiam, constat: cum ipsi filio non videretur esse solvendo hereditas. & hoc ita est, licet non conditionaliter expressisset, intellexisse tamen manifestissime adprobetur.

89. JULIANUS [lib. 36 Digestorum].

NAm nec emancipatus, hereditate omissa, legatum ab herede petere prohibetur: Prætor enim permittendo his, qui in potestate fuerint, abstinere se hereditate paterna, manifestum facit, jus se in persona eorum tribuere, quod futurum esset, si liberum arbitrium adeundæ hereditatis habuissent.

90. PAPINIANUS [lib. 18 Quæst.]

QUid ergo, si ita legaverit, *Hoc amplius filio meo?* non dubie voluntatis quidem quæstio erit: sed non absimilis est prioris casus circa filii providentiam, nisi evidens voluntas contraria patris probetur. §. 1. Plane si pluribus filiis institutis, ratione legatorum actio denegabitur ei, qui non agnoverit hereditatem.

91. JULIANUS [lib. 36 Digestorum].

QUæsitum est, si filiusfamilias qui filium habebat, heres institutus fuisset, cum esset uterque in potestate aliena: an ab eo, filio ejus legari possit? Respondi, Cum possit à filio patri legari, consequens est, ut vel fratri ipsius, vel filio, vel etiam servo patris sui legetur.

§. 1. Præsenti quidem die data libertate, servo legari vel pure, vel sub conditione poterit. † Cum vero libertas sub conditione data fuerit, alias utiliter, alias inutiliter pure legabitur. Nam si ea conditio libertatis fuerit, ut patrefamilias statim mortuo possit ante aditam hereditatem existere conditio (veluti, *Stichus, si decem Titio dederit, vel Capitolium ascenderit, liber esto*): utile legatum est. hujusmodi autem conditiones, *si heredi decem dederit, si post aditam hereditatem Capitolium ascenderit*, inutile legatum efficient. † Necessario autem ex asse herede scripto, etiam hæ conditiones, quæ ante aditam hereditatem impleri possunt, inutile legatum efficient. §. 2. Duobus heredibus institutis, alteri Stichum legaverat, & eidem Sticho decem: cum Stichus, vivo testatore, ad libertatem pervenisset, totum legatum ei debebitur. nam in solidum constitisse causam legati in ejus persona, hoc quoque argumento est, quod si heres, cui legatus fuerat, hereditatem non adisset, solidum ab altero herede consequi possit. §. 3. Servo legato legatum datum est: si alienatus testatore fuisset, legatum ad emptorem pertinebit. §. 4. Cum servus Titio, & eidem servo aliquid legatur, fidei committi potest, *ut aut servum alicui restituat, vel ea, quæ servo legata sunt*: hoc amplius, etiam ipsi servo, cum liber erit, fideicommissum à Titio dari potest. §. 5. Si quis Stichum legaverit & eundem alienaverit, vel manumiserit; deinde codicillis eidem legatum dederit: legatum vel manumisso vel emptori debebitur.

§. 6. Si mihi servus à te herede legatus fuerit, & eidem servo aliquis legaverit, & vivo eo qui mihi servum legaverat, dies legati servo dati cesserit: confestim id legatum hereditati adquiritur. & ideo, quamvis postea moritur is, qui servum mihi legaverat; ad me id, quod servo legatum est, non pertinebit. §. 7. Cum homo ex testamento petitus est, causa ejus temporis, quo lis contestabatur, repræsentari debet actori: & sicut partus ancillarum, sicut fructus fundorum interim percepti in hoc judicium deducuntur, ita quod servo legatorum, vel hereditatis nomine interim obvenerit, præstandum est petitori.

92. JULIANUS [lib. 39 Digestorum].

SI fundum per fideicommissum relictum unus ex heredibus, excusso pretio secundum reditum ejus fundi, mercatus sit propter æs alienum hereditarium, præsente & adsignante eo, cui fideicommissum debebatur: placet, non fundum, sed pretium ejus restitui deberi. Marcellus notat: Si fundum restituere malit heres, audiendum existimo. §. 1. Julianus: Si Titio pecunia legata fuerit, & ejus fidei commissum *ut alienum servum manumitteret*, nec dominus eum vendere velit, nihilominus legatum capiet: quia per eum non stat, quo minus fideicommissum præstet. nam & si mortuus fuisset servus, à legato non summoveretur. §. 2. Sicuti conceditur unicuique ab eo, ad quem legitima ejus hereditas, vel bonorum possessio perventura est, fideicommissum dare: ita & ab eo, ad quem impuberis filii legitima hereditas vel bonorum possessio perventura est, fideicommissa recte dabuntur.

93. ULPIANUS [lib. 1 Fideicomm.]

QUod fideicommissum hactenus, quatenus impubes decedat, valebit: cæterum, si pubes factus decesserit, evanescit fideicommissum.

94. JULIANUS [lib. 39 Digestorum].

PLane si filium impuberem exheredaverit, fideicommissum legitimus heres præstare cogendus non erit, nisi idem & patri heres fuerit. §. 1. Qui rogatus erat hereditatem, ex qua servus ejus heres institutus erat, restituere, [cum] alii servum vendidisset, quæsitum est, an hereditatem restituere cogendus est is, ad quem hereditas ex emptione servi heredis scripti pervenerit? Dixi compellendum esse ad fideicommissum restituendum eum, qui servum suum heredem scriptum vendidit: cum pretium hereditatis, quam restituere rogatus est, habeat.

† Is autem, ad quem hereditas ex emptione servi heredis scripti pervenerit, ex causa cogendus erit fideicommissum præstare: id est, si dominus servi heredis scripti solvendo non erit.

§. 2. Si cui Stichus aut Dama legatus esset, electione legatario data, & fidei ejus commissum esset, ut Stichum alteri præstaret: si Damam vindicare maluerit, nihilominus Stichum ex causa fideicommissi præstare debebit. Sive enim pluris est Dama, compellendus [est] Stichum redimere: sive minoris, æque Stichum juste dare cogetur: cum per eum steterit, quo minus ex testamento haberet, quod fideicommissum fuerit. §. 3. Qui testamento manumittitur, & neque legatum, neque hereditatem capit, fideicommissum præstare cogendus non est. Ac ne is quidem, qui servum legatum rogatus fuerit manumittere. Is enim demum pecuniam ex causa fideicommissi præstare cogendus est, qui aliquid ejusdem generis, vel similis, ex testamento consequitur.

95. ULPIANUS [lib. 1 Fideicomm.]

VIdendum tamen est, numquid, si vice operarum rogaverit eum aliquid, debeat hoc fideicommissum valere? quod nequaquam dicendum est: quia nec operæ imponi hujusmodi liberto possunt, nec impositæ exiguntur, quamvis testator ita caverit.

96. JULIA-

96. JULIANUS [lib. 39 Digestorum].

QUidam testamento vel codicillis ita legavit: *Aureos quadringentos Pamphila dari volo, ita ut infra scriptum est: ab Julio auctore aureos tot: & in castris quos habeo, tot: & in numerato quos habeo, tot*: post multos annos, eadem voluntate manente decessit, cum omnes summæ in alios usus translatæ essent: Quæro, an debeatur fideicommissum? Respondi, vero similius est, patremfamilias demonstrare potius heredibus voluisse, unde aureos quadringentos sine incommodo rei familiaris contrahere possint, quam conditionem fideicommisso injecisse, quod initio pure datum esset: & ideo quadringenti Pamphilæ debebuntur. §. 1. Quotiens Lege Julia bona vacantia ad fiscum pertinent, & legata & fideicommissa præstantur, quæ præstare cogeretur heres, à quo relicta erant. §. 2. Si tibi servus legatus fuerit, & petitum à te, *ut Titio aliquid præstares usque ad pretium servi*, deinde servus decesserit: nihil fideicommissi nomine præstare cogendus eris.

§. 3. Si scriptus ex parte heres rogatus sit *præcipere pecuniam, & eis, quibus testamento legatum erat, distribuere*: id quod sub conditione legatum est, tunc præcipere debebit, cum conditio extiterit: interim aut ei, aut his, quibus legatum est, satisdari oportet. §. 4. Cui statuliber pecuniam dare jussus est, is rogari potest, *ut eandem pecuniam alicui restituat*. Nam cum possit testator codicillis pure libertatem dare, & hoc modo conditionem extinguere, cur non etiam per fideicommissum eandem pecuniam adimendi potestatem habeat?

97. IDEM [lib. 42 Digestorum].

SI mihi Stichus legatus esset, fideique meæ commissum, *ut aut Stichum aut Pamphilum meum servum redderem*, & in Sticho aliquid ex legato propter Legem Falcidiam perdidissem: necesse habebo, aut Pamphilum servum meum totum Titio dare, aut eam partem Stichi, quam legatorum nomine accepero.

98. IDEM [lib. 52 Digestorum].

SErvus ab hostibus captus recte legatur: hoc enim jure postliminii fit, ut quemadmodum heredem instituere possumus servum, qui in hostium potestate est, ita legare quoque eum possemus.

99. IDEM [lib. 70 Digestorum].

SI domino Stichus legatus esset, & servo ejus optio data, partem dimidiam Stichi dico ad dominum pertinere: quod possit servus manumissus eundem Stichum optare.

100. IDEM [lib. 77 Digestorum].

SI mihi Sempronius à Titio herede legaverit, Titiusque mihi sub eadem conditione eandem rem legaverit: existente conditione, capiam legatum ex testamento Sempronii.

101. IDEM [lib. 78 Digestorum].

SI servo meo Stichus legatus fuerit testamento, idque legatum repudiavero; deinde prolatis codicillis apparuerit, mihi quoque eundem Stichum legatum esse: nihilominus eundem vindicare possum. §. 1. Si ei, qui in hostium potestate est, legatum fuerit, & is apud hostes decesserit: nullius momenti legatum erit, quamvis postliminio confirmare potuit.

102. IDEM [lib. 81 Digestorum].

SI minor [quam] viginti annis dominus servum causa non probata manumiserit, & postea legatum ei dederit, isque alienatus ad libertatem perductus fuisset: legatum non capit: Nam perinde nullius est momenti legatum, ac si sine libertate datum fuisset.

103. IDEM [lib. 83 Digestorum].

IN tacitis fideicommissis fraus Legi fieri videtur, quotiens quis neque testamento, neque codicillis rogaretur, sed domestica cautione vel chirographo obligaret se ad præstandum fideicommissum ei, qui capere non potest.

104. IDEM [lib. 1 ad Urseium Ferocem].

AB omnibus heredibus legatum ita erat, *Quisquis mihi heres erit, damnas esto Titio dare centum*: deinde infra comprehensum erat, ne unus ex heredibus ei daret: Quæritur, reliqui heredes utrum tota centum [dare] deberent, an deducta unius [illius] hereditaria portione? Respondit, verius esse reliquos heredes tota centum debere: cum & significatio verborum non repugnet huic sententiæ, & voluntas testatoris congruat. §. 1. In testamento sic erat scriptum, *Lucio Titio, si is heredi meo tabellas, quibus ei pecuniam expromiseram, dederit, centum dato*: Titius deinde, antequam tabellas heredi redderet, decesserat: Quæsitum est, an heredi ejus legatum deberetur? Cassius respondit, si tabulæ fuissent, non deberi: quia non redditis his dies legati non cessit. Julianus notat, si testamenti faciendi tempore tabulæ nullæ fuerunt, una ratione dici potest, legatum Titio deberi: quod ἀδύνατον, id est, *impossibilis* conditio pro non scripta habetur. §. 2. Etiam rem hostium posse legari, Sabinus ait, si aliquo casu emi possit. §. 3. Si Attio ita legatum fuerit, *Quisquis mihi heres erit, damnas esto Attio heredi decem dare*: deducta sua parte, Attius decem petet. §. 4. Item si jussus fuisset heres decem dare, & fundum sibi habere, deducta sua parte decem dabit. §. 5. Denique constitit, cum ita legatum fuisset, *Quisquis mihi heres erit, damnas esto heredi meo decem dare*, exæquari omnium heredum partes: eo quod unusquisque & sibi & coheredi suo dari damnatus videtur.

§. 6. Cum quidam heredem instituit, *quandoque mater ejus decessisset*; deinde secundus heres scriptus fuisset, & ab eo legata ei, qui sub conditione heres institutus fuisset, relicta essent; isque viva matre decessisset, postquam dies legati cesserit: quæsitum est, an heredi ejus legata deberentur? Verius est, legatum heredi deberi, sive pure à substituto legatum datum est primo heredi, sive sub hac conditione, *si heres non fuerit*: quia moriente eo conditio impletur. §. 7. Si socero à genero suo herede instituto pars hereditatis alii legata fuisset: deducta dote, eum debiturum esse partem hereditatis legatam, Sabinus respondit: quemadmodum, si pecunia ex crediti causa socero debita fuisset, ea deducta partem hereditatis daturus fuisset.

105. IDEM [lib. 1 ex Minicio].

LEgatum ita erat, *Quæ Lucius Titius mihi debet, [ea] heres meus Cornelio dare damnas esto*: nihil amplius ex hoc legato quam actiones suas heres præstare debet.

106. ALFENUS VARUS [lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum].

SI in testamento scriptum esset, *heres meus aureos centum Licinio damnas esto*, neque adscripsisset *dare*: deberi legatum constat.

107. AFRICANUS [lib. 2 Quæst.]

SI à pluribus heredibus legata sint ea, quæ unus ex his præcipere jubeatur, & præstare: in potestate eorum, quibus sit legatum, debere esse ait, utrumne à singulis heredibus petere velint, an ab eo, qui præcipere sit jussus: itaque eum, qui præcipere jussus est, cavere debere coheredibus, indemnes eos præstari. §. 1. Si quis

quis servum, cui aliquid sine libertate legaverit, *cum moritur ipse servus*, leget: minime dubitandum, quin utile legatum futurum sit. propterea scilicet quod moriente servo, id quod ipsi legatum erit, ad eum, cui ipse legatus fuerit, perventurum sit.

108. IDEM [lib. 5 Quæstionum.]

SI servus legatus, vivo testatore fugisse dicatur: & impensa & periculo ejus, cui legatus sit. reddi debet. quoniam rem legatam eo loco præstare heres debeat, in quo à testatore sit relicta. §. 1. Si id, quod ex testamento mihi debes, quilibet alius servo meo donaverit: manebit adhuc mihi ex testamento actio. & maxime si ignorem meam factam esse. Alioquin consequens erit, ut etiam si tu ipse servo meo eam donaveris, invito me libereris. quod nullo modo recipiendum est: quando ne solutione quidem invito me facta libereris. §. 2. Cum homo Titio legatus esset, quæsitum est utrum arbitrium heredis est, quem velit dandi; an potius legatarii? Respondi, verius dici, electionem ejus esse, cui potestas sit, qua actione uti velit [id est, legatarii]. §. 3. Hujusmodi legatum, *illi, aut illi, uter eorum prior Capitolium ascenderit*, utile esse, evidenti argumento probari ait: quod constet, usumfructum libertis legatum, &, *qui eorum supervixerit*, proprietatem, utiliter legari. † Idque & de herede instituendo dicendum existimavit. §. 4. Stichum, quem de te stipulatus eram, Titius à te herede mihi legavit: si quidem non ex lucrativa causa stipulatio intercessit, utile legatum esse, placebat. sin è duabus, tunc magis [placet] inutile esse legatum: quia nec absit quicquam, nec bis eadem res præstari possit. §. 5. Sed si cum mihi ex testamento Titii Stichum deberes, eundem à te herede Sempronius mihi legaverit, fideique meæ commiserit, *ut eum alicui restituam*, legatum utile erit: quia non sum habiturus. Idem juris erit, & si pecuniam à me legaverit. Multo magis si in priore testamento fideicommissum sit. Item si in priore testamento Falcidiæ locus sit, quod inde abscidit ratione Falcidiæ, ex sequenti testamento consequar. §. 6. Item si domino heres exstitero, qui non esset solvendo, cujus fundum tu mihi dare jussus esses, manebit tua obligatio: sicut maneret, si eum fundum emissem.

§. 7. Si ita scriptum erit, *amplius, quam Titio legavi, heres meus Seio decem dato*: dubitandum non erit, quin & Titio suum legatum maneat, & Seio nihil ultra decem debeatur. nam & usitatum fere est sic legare, *Lucio Titio tot, & hoc amplius uxori, & liberis ejus tot.*

§. 8. Si ei, cui nihil legatum est, cum hac adjectione, *hoc amplius*, aliquid legetur: minime dubitandum est, quin id, quod ita legaverit, debeatur. multoque minus dubitandum, si ab eo, qui nihil mihi debet, ita stipulatus fuero, *Amplius quam mihi debes, decem dare spondes*; quin decem debeantur.

§. 9. Si servus alienus liber esse jussus, & legatus sit, peti eum ex legato posse ait: nam cum libertas nullius momenti sit, absurdum esse, per eam legatum infirmari, quod alioquin valeret, & si solum datum fuisset. §. 10. Qui quinque in arca habebat, ita legavit, vel stipulanti promisit, *decem quæ in arca habeo*: & legatum, & stipulatio valebit: ita tamen, ut sola quinque vel ex stipulatione, vel ex testamento debeantur. ut vero quinque quæ deerunt, ex testamento peti possint, vix ratio patietur: nam quodammodo certum corpus, quod in rerum natura non sit, legatum videtur. Quod si mortis tempore plena summa fuerat, & postea aliquod ex ea deperierit: sine dubio soli heredi deperit.

§. 11. Si servus legatus sit, & moram heres fecerit: periculo ejus & vivit, & deterior fit; ut si debilem forte tradat, nihilominus teneatur.

§. 12. Cum quid tibi legatum, fideive tuæ commissum sit, ut mihi restituas: si quidem nihil præterea ex testamento capias, dolum malum duntaxat in exigendo eo legato, alioquin etiam culpam te mihi præstare debere, existimavit: sicut in contractibus fidei bonæ servatur, ut si quidem utriusque contrahentis commodum versetur, etiam culpa; sin unius solius, dolus malus tantummodo præstetur. §. 13. Qui margarita Titio pignori dederat, filium heredem instituit, & filiam exheredavit; deinde ita cavit, *te, Titi, rogo, fideique tuæ committo, uti margarita, quæ tibi pignori dedi, vendas, & deducto omni debito tuo, quod amplius erit, id omne filiæ meæ restituas*: ex ea scriptura filiam à fratre fideicommissum petere posse, ut is actiones suas adversus debitorem ei præstaret. Hoc enim casu eum, qui creditor fuisset, debitorem intelligendum, ejus scilicet, quod pretium pignoris summam debiti excedat. §. 14. Non autem mirandum, si [cum] alius rogatus sit, alius fideicommisso obstringatur. nam, & cum in testamento ita scribatur; *te, Titi, rogo, ut acceptis centum, illum servum manumittas, vel Sempronio quid præstes*, parum quidem apte scribi, verum æque intelligendum heredis fideicommissum, ut pecuniam Titio præstaret: ideoque & ipsum Titium cum herede acturum, & libertatem servo, vel Sempronio, quod rogatus sit, præstare cogendum.

§. 15. Auidius filii sui fidei commisit, *ut certam pecuniam quatuor libertis suis mutuam daret, & usuras leviores taxaverat*: placuit, hoc fideicommissum utile totum esse.

109. IDEM [lib. 6 Quæstionum].

SI quando quis uxori suæ ea, quæ vivus donaverat, volgari modo leget, non de aliis donationibus videri eum sentire, ait, quam de his, quæ jure valituræ non sunt. Alioquin [&] frustra legaturus sit. [atque] si ita exprimat, *quæ uxori jure donavero*, vel ita, *quæ uxori manumissionis causa donavero*; [*ea ei lego*]: nam inutile legatum futurum est.

§. 1. Heres, cujus fidei commissum erat, ut mihi fundum aut centum daret. fundum Titio vendidit: cum electio ei relinquitur, utrum malit, dandi, ut tamen alterum solidum præstet, Prætoris officio convenire existimo, ut si pecuniam Titius offerat, inhibeat fundi persecutionem. ita enim eadem causa constitueretur, quæ futura esset, si alienatus fundus non fuisset: quando etiam adversus ipsum heredem officium Prætoris sive arbitri tale esse deberet, ut si fundus non præstaretur, neque pluris, neque minoris, quam centum æstimaretur.

110. IDEM [lib. 8 Quæstionum.]

SI heres generaliter servum, *quem ipse voluerit* dare jussus, sciens furem dederit, isque furtum legatario fecerit: de dolo [malo] agi posse ait. Sed quoniam illud verum est, heredem in hoc teneri, ut non pessimum det, ad hoc tenetur, ut & alium hominem præstet; & hunc pro noxæ deditione relinquat.

111. MARCIANUS [lib. 2 Institutionum].

ETiam si partis bonorum se excusaverit tutor (puta Italicarum, vel provincialium rerum), totum, quod testamento datum est, ei aufe-

auferetur. & ita Divi Severus & Antoninus rescripserunt.

112. IDEM [lib. 6 Institutionum].

SI [quis] inquilinos sine prædiis, quibus adhærent, legaverit: inutile est legatum: Sed an æstimatio debeatur, ex voluntate defuncti statuendum esse, Divi Marcus & Commodus rescripserunt. §. 1. Cum servum suum heres damnatus dare, eum manumiserit, tenetur in ejus æstimationem: nec interest, scierit, an ignoraverit legatum. † Sed & si donaverit servum heres, & eum is, cui donatus est, manumiserit, tenetur heres: quamvis ignoraverit, à se eum legatum esse. §. 2. Si ita legatum fuerit, *Titio cum Seio do lego*: utrisque legatum est. sicut utrumque legatum est, cum fundus cum domo Formiana legatus est. §. 3. Si quis scripserit testamento fieri, quod contra jus est, vel bonos mores: non valet: Veluti si quis scripserit contra Legem aliquid, vel contra Edictum Prætoris, vel etiam turpe aliquid. §. 4. Divi Severus & Antoninus rescripserunt, *jusjurandum* contra vim Legum & auctoritatem Juris in testamento scriptum, nullius esse momenti.

113. IDEM [lib. 7 Institutionum].

SErvo alieno ita legari potest, *quoad serviat*, vel *si servus* forte *Titii erit*, ut & Marcellus ait. §. 1. Si quis post tempus libertatem servo suo dederit, & interea rogaverit heredem, donec ad libertatem perveniat, cibaria ei dare: testatoris voluntati obtemperandum esse, D. Severus & Antoninus rescripserunt.

§. 2. Si quis à primo herede centum legaverit alicui, & eidem à secundo ducenta, posteaque generaliter repetierit legata: trecenta videtur repetisse. §. 3. Sed si pater impuberi filio substituerit, & à substituto legata repetierit: si pupillus heres extiterit, & intra pubertatem decesserit, repetitio non valet. quia voluntas defuncti hæc est, ut semel debeantur. §. 4. Si ab impubere legatum fuerit sub conditione, *si ad pubertatem pervenerit*, & à substituto repetitum fuerit: legatum debetur & à substituto: nec videtur repetita conditio quæ inutile legatum facit. §. 5. Ineptas voluntates defunctorum circa sepulturam (veluti vestes, aut si qua alia supervacua ut in funus impendantur) non valere, Papinianus libro 3 Responsorum scribit.

114. IDEM [lib. 8 Institutionum].

FIliusfamilias miles vel veteranus, licet sine testamento decedat, potest fideicommittere à patre: quia etiam testamentum facere potest. §. 1. Si libertus ab intestato decesserit, à patrono potest, usque ad partem debitam, fideicommissum relinquere: quia, si testamentum faceret, licebit ei partem debitam solam relinquere. §. 2. Qui intestato decedit, & scit bona sua ad fiscum perventura vacantia, fidei fisci committere potest. §. 3. Apud Marcellum lib. 12 Digestorum talis quæstio agitatur: Quidam ab eo, cui fundum legaverat, fideicommiserat, ut eum fundum post mortem suam restitueret Sempronio: ejusdem legatarii fidei commiserat, ut Titio daret centum. Quæritur, quid juris sit? Et ait Marcellus, si Titio testator centum ex fructibus, quos vivus legatarius perceperit, reliquerit, & legatarius post tantum temporis decessisset, ut ex fructibus centum fierent, Titium centum accepturum; si post acceptum legatum confestim decessisset legatarius, Titii fideicommissum extingui: quia placet * *non plus posse rogari quem restituere, quam* [*quantum*] *ei relictum est*. §. 4. Sed si Titii fideicommissum non est in tempus mortis legatarii collatum, ait Marcellus, confestim fideicommissum Titio dandum, sed cautione exacta, quanto amplius ceperit, reddi: quam cautionem ita committi, si prius legatarius decesserit, quam ex fructibus centum perciperet. sed vix est, ut legatarium ex reditibus voluerit ante dare quam fructus legatarius percepisset. Certe erit legatarius audiendus, si velit totum fundum præstare, si de restituendo cavetur. absurdum enim est, de suo eum præstare centum: maxime si fundus centum, vel non multo pluris est. quo jure utimur. §. 5. Si quid alicui licite fuerit relictum [vel jus aliud], quod ipse quidem propter corporis sui vitium, vel propter qualitatem relicti, vel aliam quamcunque probabilem causam habere non potuit, alius tamen hoc habere potuit: quanti solet comparari, tantam æstimationem accipiet. §. 6. Ut quis heredem instituat aliquem, rogari non potest: plane Senatus censuit perinde habendum, atque si rogasset hereditatem restitui. §. 7. Quid ergo, si heres post mortem suam rogatus fuerit hereditatis suæ partem quartam restituere? Verius esse existimo, quod & Scævola notat, & Papirius Fronto scribit, valere fideicommissum, atque si de hereditate sua restituenda rogatus esset: & eatenus restituenda est, quatenus hereditas testatoris patitur, secundum vulgarem formam juris.

§. 8. Sed si liberos suos emancipare rogatus fuerit, non cogitur hoc facere: potestas enim patria, inæstimabilis est. §. 9. Ædes destruendæ neque legari, neque per fideicommissum relinqui possunt: & ita Senatus censuit.

§. 10. Si fideicommissum relictum fuerit servo alieno sine libertate, & ad libertatem pervenerit: dicendum est, posse eum admitti ad capiendum. §. 11. D. Severus & Antoninus rescripserunt, eum qui rogatus est sub conditione fratris sui filiis restituere, ante diem fideicommissi cedentem ne quidem ex voluntate eorum posse restituere his in potestate patris agentibus; cum possit, die fideicommissi cedente, sui juris constitutis ipsis debere restitui; vel si aliquis ex his ante decesserit, non omnibus.

§. 12. Iidem Principes rescripserunt, filiis ante diem fideicommissi venientem restitui hereditatem maternam necesse non esse. sed præstare heredem posse *vulgarem cautionem*, aut si præstare eam non poterit, mitti liberos in possessionem fideicommissi servandi causa: ut pro pignore, non ut pro dominis possideant, vel alienandi jus, sed ut pignus habeant: ut filius per patrem fructus consequatur, & servus per dominum. §. 13. Cum erit rogatus, si sine liberis decesserit, per fideicommissum restituere: conditio defecisse videbitur, si patri supervixerint liberi: nec quæritur an heredes extiterint. §. 14. Divi Severus & Antoninus rescripserunt, eos, qui testamento vetant quid alienari, nec causam exprimunt, propter quam id fieri velint: nisi invenitur persona, cujus respectu hoc à testatore dispositum est, nullius esse momenti scripturam, quasi nudum præceptum reliquerint: quia talem legem testamento non possunt dicere. Quod si liberis, aut posteris, aut libertis, aut heredibus, aut aliis quibusdam personis consulentes, ejusmodi voluntatem significarent: eam servandam esse. sed hæc neque creditoribus, neque fisco fraudi esse: nam si heredis, propter testatoris creditores, bona venierunt, fortunam communem fideicommissarii quoque sequuntur.

§. 15. Cum

§. 15. Cum pater, filio herede instituto, ex quo tres habuerat nepotes, fideicommisit, *ne fundum alienaret, & ut in familia relinqueret*; & filius decedens, duos heredes instituit, tertium exheredavit, eum fundum extraneo legavit: Divi Severus & Antoninus rescripserunt, verum esse, non paruisse voluntati defuncti filium.

§. 16. Sed, & si cum duos exheredavit, unum heredem instituit, fundum extraneo legavit, [ut] putat Marcellus, posse exheredatos petere fideicommissum. Quod evenit, & si vivus filios emancipasset, & postea fundum alienasset. §. 17. Sed si omnes filii heredes instituti sint ex disparibus partibus, non possunt petere fideicommissum ex minore parte scripti, ut viriles, non hereditarias, partes in eo habeant: verum est enim in familia reliquisse, licet uni reliquisset. §. 18. Item si unum heredem instituisset, nec quicquam legasset, exheredati nihil interim, quandiu in familia res est, petere possunt. §. 19. Interdum etiam cum lucro heredis moritur servus legatus, vel per fideicommissum relictus: veluti si alienus, vel [licet] proprius, pluribus tamen separatim ita relictus, ut unusquisque in solidum capiat, [scilicet si] sine culpa heredis mortuus sit.

115. ULPIANUS [lib. 2 Institutionum].

ETiam hoc modo, *cupio des, opto des, credo te daturum*, fideicommissum est.

116. FLORENTINUS [lib. 11 Institutionum].

LEgatum est delibatio hereditatis, qua testator ex eo, quod universum heredis foret, alicui quid collatum velit.

§. 1. Heredi à semetipso legatum dari non potest, à [te] coherede potest. Itaque si fundus legatus sit ei, qui ex parte dimidia heres institutus est, & duobus extraneis: ad heredem, cui legatus est, sexta pars fundi pertinet. quia à se vindicare non potest, à coherede vero semissario, duobus extraneis concurrentibus, non amplius tertia parte: extranei autem & ab ipso herede, cui legatum est, semissem, & ab alio herede trientem vindicabunt. §. 2. Alienus servus heres institutus legari ipse à se nec totus, nec pro parte potest. §. 3. Servo hereditario recte legatur, licet ea adita non sit: quia *hereditas personæ defuncti, qui eam reliquit, vice fungitur*.

§. 4. Fundus legatus talis dari debet, qualis relictus est. itaque sive ipse fundo heredis servitutem debuit, sive ei fundus heredis, licet confusione dominii servitus exstincta sit, pristinum jus restituendum est: & nisi legatarius imponi servitutem patiatur, petenti ei legatum exceptio doli mali opponetur; si vero fundo legato servitus non restituetur, actio ex testamento superest.

117. MARCIANUS [lib. 13 Institutionum].

SI quid relictum sit Civitatibus, omne valet: sive in distributionem relinquatur, sive in opus, sive in alimenta, vel in eruditionem puerorum, sive quid aliud.

118. NERATIUS [lib. 10 Regularum].

ET eo modo relictum, *exigo, desidero uti des*, fideicommissum valet: sed & ita, *volo hereditatem meam Titii esse, scio hereditatem meam restiturum te Titio*.

119. MARCIANUS [lib. 1 Regularum].

SI servus *vetitus est à testatore rationes reddere*, non hoc consequitur, ut ne, quod apud eum sit, reddat, & lucrifaciat, sed ne scrupulosa inquisitio fiat: hoc est, ut negligentiæ ratio non habeatur, sed tantum fraudium. Ideo & manumisso non videtur peculium legari per hoc, quod vetitus est rationes reddere.

120. ULPIANUS [lib. 2 Responsorum].

NIhil proponi, cur prohibeatur heres ædificia distrahere, quorum reditus sportulæ sunt relictæ: salva tamen causa legati.

§. 1. Omnibus, quibus fideicommissum relictum est, ad distractionem consentientibus, nullam fideicommissi petitionem superfuturam.

§. 2. Fructus ex fundo pure legato, post aditam hereditatem à legatario perceptos, ad ipsum pertinere: colonum autem cum herede ex conducto habere actionem.

121. MARCIANUS [lib. 3 Regularum].

SI quis legaverit Titio cum Mævio: & sine altero alter ad legatum admittitur. Nam & cum dicit Prætor, *ventrem cum liberis in possessionem esse jubeo*, etsi non sint liberi, venter in possessionem mittetur.

122. PAULUS [lib. 3 Regularum].

C*Ivitatibus* legari potest etiam quod ad honorem ornatumque civitatis pertinet. † *Ad ornatum*, puta quod ad instruendum forum, theatrum, stadium legatum fuerit. † *Ad honorem*, puta quod ad Munus edendum Venationemve, ludos Scenicos, ludos Circenses, [relictum fuerit]; aut quod ad divisionem singulorum civium, vel epulum, relictum fuerit: hoc amplius, quod in alimenta infirmæ ætatis, (puta senioribus, vel pueris, puellisque) relictum fuerit, ad honorem civitatis pertinere respondetur. §. 1. *Lucius Titius & Gaius Seius Publio Mævio decem dare damnas sunto*; Gaius Seius heres non extitit: Sabinus ait, Titium solum legatum debiturum. nam Seium pro non scripto habendum esse. hæc sententia vera est; [hoc est, Titius tota decem debebit].

§. 2. Eum, cui sub hac conditione fundus legatus est, *si centum heredi dedisset*, si tantum sit in pretio fundi, quantum heredi dare jussus est: non est legatarius cogendus fideicommissum à se relictum præstare. quoniam nihil ex testamento videtur capere, qui tantum erogat, quantum accipit.

123. MARCELLUS [lib. singulari Responsorum].

LUcius Titius, cum duos filios heredes relinqueret, testamento ita cavit, *Quisquis mihi liberorum meorum heres erit, ejus fidei committo ut si quis ex his sine liberis decedat, hereditatis meæ bessem, cum morietur, fratribus suis restituat*: frater decedens fratrem suum ex dodrante fecit heredem: Quæro, an fideicommisso satisfecerit? Marcellus respondit, id quod ex testamento Lucii Titii fratri testator debuisset, pro ea parte, qua alius heres extitisset, peti posse: nisi diversum sensisse eum probaretur. nam parvum inter hanc speciem interest, & cum alias creditor debitori suo extitit heres. sed plane audiendus erit coheres, si probare possit, ea mente testatorem heredem instituisse fratrem suum, ut contentus institutione, fideicommisso abstinere deberet. §. 1. In testamento ita scriptum est, *Gaio Seio illud & illud heres meus dato: & te rogo, Sei, fideique tuæ mando, uti ea omnia, quæ [supra] scripta sunt, reddas sine ulla mora, ei redderes ipse*: Quæro, an tacitum fideicommissum sit, cum personam testator, cui restitui vellet, testamento non significaverit? Marcellus respondit: si in fraudem Legum tacitam fidem Seius accommodasset, nihil ei prodesse [potest], si his verbis paterfamilias cum eo locutus esset. non enim

enim ideo circumvenisse minus Leges existimandus est, cum perinde incertum sit, cui prospectum voluerit.

124. NERATIUS [lib. 5 Membranarum].

SI heredes nominatim enumerati, dare quid damnati sunt, propius est, ut viriles partes debeant; quia personarum enumeratio hunc effectum habet, ut exæquentur in legato præstando; qui si nominati non essent, hereditarias partes debituri essent.

125. RUTILIUS MAXIMUS [lib. singul. ad Legem Falcidiam].

SI heres centum præcipere jussus sit, & restituere hereditatem, & patronus bonorum possessionem contra tabulas petierit: sicut legata, ita & præceptio pro parte, quam patronus abstulit, minuetur.

126. PAULUS [lib. singul. de secundis Tabulis].

AB exheredati substituto inutiliter legatum datur. Ergo nec à legitimo exheredati fideicommissum dari poterit: quod & legitimi eo jure præstare coguntur, quo, si scripti fuissent. † Sed si committente aliquo ex liberis in Edictum Prætoris, quo contra tabulas bonorum possessionem pollicetur, scriptus quoque filius contra tabulas bonorum possessionem petierit:, substitutus ejus, legata pro modo patrimonii, quod ad filium pervenit, præstabit, perinde ac si id quod per bonorum possessionem filius habuit, à patre accepisset. §. 1. Cum à posthumo ita legetur, *si heres erit*, & non nato posthumo substituti adeant: legata eos debere, existimandum est, quæ ille, si viveret, debiturus erat.

127. IDEM [lib. singul. de jure Codicillorum].

AFratris posthumo fideicommissum dari potest: sola enim voluntas servatur in fideicommissis. & obtinuit Galli sententia, alienos quoque posthumos legitimos nobis heredes fieri.

128. MARCIANUS [lib. 2 Institutionum.]

SI tutor pupillam suam contra Senatusconsultum uxorem duxit, illa quidem ex testamento ejus capere potest, ipse autem non potest. & merito, delinquunt enim hi, qui prohibitas nuptias contrahunt, & merito puniendi sunt; quod imputari non potest mulieri, quæ à tutore decepta est.

LIBER TRIGESIMUSPRIMUS.

[LIBER SECUNDUS].

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

1. ULPIANUS lib. 9 ad Sabinum.

IN *Arbitrium alterius* conferri legatum, veluti conditio, potest: quid enim interest, *Si Titius in Capitolium ascenderit*, mihi legetur, an, *Si voluerit?* §. 1. Sed cum ita legatum sit, pupillo sive pupillæ, *Arbitrio tutorum*, neque conditio inest legato, neque mora: cum placeat, in testamentis legatum in alterius arbitrium collatum, pro viri boni arbitrio accipi: quæ enim mora est in boni viri arbitrio, quod injectum legato velut certam quantitatem exprimit, pro viribus videlicet patrimonii?

2. PAULUS [lib. 75 ad Edictum].

QUotiens nominatim plures res in legato exprimuntur, plura legata sunt: si autem supellex, aut argentum, aut peculium, aut instrumentum legatum sit, unum legatum [est].

3. IDEM [lib. 4 ad Plautium].

SI ita legetur, *Heres dare damnas esto, si in Capitolium non ascenderit*: utile legatum est, quamvis in potestate ejus sit ascendere, vel non ascendere.

4. IDEM [lib. 8 ad Plautium].

NEminem ejusdem rei legatæ sibi partem velle, partem nolle, verius est.

5. IDEM [lib. 7 Quæstionum].

SEd duobus legatis relictis, unum quidem repudiare, alterum vero amplecti posse, respondetur. §. 1. Sed si unum ex legatis onus habet, & hoc repellatur, non idem dicendum est. Pone eum, cui decem & Stichus legatus est, rogatum servum manumittere: si Falcidia locum habet, ex decem utriusque legati quarta deducetur. igitur, repudiato servo, non evitabitur *onus deductionis*, sed legatarius ex pecunia duas quartas relinquet.

6. IDEM [lib. singulari ad Legem Falcidiam].

GRege autem legato, non potest quædam sperni, quædam vindicari: quia non plura, sed unum legatum est. † Idemque dicemus, peculio legato aut veste, aut argento, & similibus.

7. IDEM [lib. 8 ad Plautium].

SI *Titio* & ei, qui capere non potest, decem legata sint: quia duobus heres dare damnatur, & unus capere non potest, quinque sola Titio dantur.

8. IDEM [lib. 9 ad Plautium].

SI quis servum heredis vel alienum legaverit, & is fugisset: cautiones interponendæ sunt de reducendo eo. Sed si quidem vivo testatore fugerit, expensis legatarii reducitur; si post mortem, sumptibus heredis. §. 1. Si ita legetur, *Sempronio decem: aut, si noluerit, hominem Stichum lego*: hoc casu duo legata sunt, sed uni contentus esse debet. §. 2. Si quis legaverit *ex illo dolio amphoras decem*: etsi non decem, sed pauciores inveniri possint, non extinguitur legatum: sed hoc tantummodo accipit, quod invenitur.

§. 3. Si inter duos dubitetur de eodem legato, cui potius dari oportet. utputa si *Titio* relictum est, & duo ejusdem nominis amici testatoris veniant, & legatum petant, & heres solvere paratus sit, deinde ambo defendere heredem parati sint: eligere debere heredem, cui solvat, ut ab eo defendatur. §. 4. Certam pecuniam legatam si & legatarius & substituti legatarii peterent, & heres solvere paratus sit: si ambo defendere heredem parati sint, eligere debet heres, cui solvat, ut ab eo defendatur. & si neutrius manifesta calumnia videatur, ei potius solvendum, cui primum legatum est.

§. 5. Si cui certam partem hereditatis legavero: Divus *Hadrianus rescripsit*, ut neque pretia manumissorum, neque funeris impensa deduceretur.

9. MODESTINUS [lib. 9 Regularum].

CUm autem pars bonorum ita legatur, *bonorum meorum, quæ sunt, cum moriar*: dos & manumissorum pretia è medio deducenda sunt.

10. JAVOLENUS [lib. 1 ex Plautio].

CUm fundus nominatim legatus sit, si quid [ei] post testamentum factum adjectum est, id quoque legato cedit, etiam si illa verba adjecta non sint, *qui meus erit*: si modo testator eam partem non separatim possedit, sed universitati prioris fundi adjunxit.

11. POMPONIUS [lib. 7 ex Plautio].

STatuliberum ab herede ne tunc quidem, cum dubia sit ejus ex testamento libertas, legatum sine libertate accipere posse, Labeo ait: quia servus ejus esset. Sed si heres eandem conditionem legato inserat, quæ libertati à testatore data præposita fuerit, valet legatum. nam & si, cum moreretur heres, servus liber esse jussus esset, recte sine libertate ei ab herede legari posse constitit: quia supervacuum sit, ei libertatem dare, quam ex testamento heredis capturus non sit, sed [ex] testatoris [habet]. §. 1. *Stichum aut Pamphilum, utrum heres meus volet, Titio dato: dum utrum velit dare, eo die, quo testamentum meum recitatum erit, dicat.* si non dixerit heres, Pamphilum an Stichum dare malit, perinde obligatum eum esse puto, ac si Stichum aut Pamphilum dare damnatus esset, utrum legatarius elegerit: si dixerit, se Stichum dare velle, Sticho mortuo, liberari eum. Si ante diem legati cedentem alter mortuus fuerit: alter qui supererit, in obligatione manebit. Cum autem semel dixerit heres utrum dare velit, mutare sententiam non poterit: & ita & Juliano placuit.

12. PAULUS [lib. 2 ad Vitellium].

SI pecunia legata in bonis legantis non sit, solvendo tamen hereditas sit: heres pecuniam legatam dare compellitur: sive de suo, sive ex venditione rerum hereditariarum, sive unde voluerit. §. 1. Quod ita legatum est, *Heres, cum morietur, Lucio Titio dato decem*, cum incerta die legatum est, ad heredes legatarii non pertinet, si vivo herede decesserit.

13. POMPONIUS [lib. 7 ex Plautio].

QUi duos reos ejusdem pecuniæ habet, Titium atque Mævium, ita legavit: *Quod mihi Titius debet, Mævio heres meus dato: quod Mævius* [*debet*], *Seio dato*: his verbis onerat heredem. nam cum actiones suas heres Mævio præstiterit adversus Titium, videtur Mævius facto ejus liberatus esse: & idcirco Seio heres tenebitur. §. 1. Si is, qui unum reum habebat, quod is sibi deberet, duobus in solidum separatim legasset: oneratur heres duobus satisfacere, uni actione cedendo, alteri pecuniam solvendo.

14. PAULUS [lib. 4 ad Vitellium].

SI idem servus & legatus & liber esse jussus sit: favor libertatis prævalet. Sin autem & in posteriore scriptura legatus est, & evidens ademptio libertatis ostenditur: legatum propter defuncti voluntatem prævalebit.

§. 1. Servo alieno herede instituto, post mortem domini ejus, cui adquisita hereditas, & libertatem fideicommissariam dari posse constat.

15. CELSUS lib. 6 Digestorum.

SI quis duobus heredibus institutis, ita legaverit, *Stichum aut decem heredes danto*: non potest alter heredum quinque, alter partem Stichi dare. sed necesse est, utrumque aut Stichum totum aut decem solvere.

16. IDEM lib. [16] Digestorum.

SI Titio aut Seio, *utri heres vellet*, legatum relictum est: heres alteri dando, ab utroque liberatur. si neutri dat: uterque perinde petere potest, atque si ipsi soli legatum foret. nam ut stipulando duo rei constitui possunt, ita & testamento potest id fieri.

17. MARCELLUS [lib. 10 Digestorum].

SI quis Titio decem legaverit, & rogaverit, *ut ea restituat Mævio*, Mæviusque fuerit mortuus: Titii commodo cedit, non heredis: nisi dumtaxat ut ministrum Titium elegit. † Idem est, & si ponas usumfructum legatum.

§. 1. Si heres damnatus esset, decem uni ex libertis dare, & non constituerit cui daret: heres omnibus eadem decem præstare cogendus est.

18. CELSUS [lib. 17 Digestorum].

HEredem meum ita tibi obligare possum, ut si, quandoque ego moriar, tuus servus Stichus non erit, dare eum tibi damnas sit.

19. IDEM [lib. 18 Digestorum].

SI is, cui legatus sit Stichus, aut Pamphilus, cum Stichum sibi legatum putaret, vindicaverit: amplius mutandæ vindicationis jus non habet: tanquam si damnatus heres alterutrum dare, Stichum dederit, cum ignoret sibi permissum vel Pamphilum dare, nihil repetere possit.

20. IDEM [lib. 19 Digestorum].

ET Proculo placebat, & à patre sic accepi, quod servo communi legatum sit, si alter dominorum omitteret, alteri non adcrescere: non enim conjunctim, sed partes legatas. nam ambo si vindicarent, eam quemque legati partem habiturum, quam in servo haberet.

21. IDEM [lib. 20 Digestorum].

CUm quidam uxori suæ dotem reddidisset, quadraginta ei legare voluisset; & quamquam sciret dotem redditam, hoc tamen prætextu usus esset, quasi dotis reddendæ nomine eam summam legaret: existimo, deberi quadraginta: etenim *reddendi* verbum, quamquam significationem habeat retro dandi, recipit tamen & per se dandi significationem.

22. IDEM [lib. 21 Digestorum].

LUcius Titius, in testamento suo, Publio Mævio *militiam suam reliquit, sive pecuniam* [*ejus*], *quæcunque redigi ex venditione ejus potuerit, cum suis commodis*: sed cum supervixit testamento Lucius Titius, militiam vendidit, & pretium exigit, & dedit ei, cui illam militiam vel pretium ejus testamento dari voluerit: post mortem Lucii Titii iterum Publius Mævius vel militiam vel pretium ejus ab heredibus Lucii Titii exigebat. Celsus: Existimo pretium militiæ præstari non oportere: nisi legatarius ostenderit, testatorem, & post factam solutionem, iterum eum pretium militiæ accipere voluisse: Quod si non totum pretium militiæ, sed partem vivus testator legatario dedit, reliqui superesse exactionem: nisi heres [&] ab hoc decessisse testatorem ostenderit; onus enim probandi mutatam esse defuncti voluntatem, ad eum pertinet, qui fideicommissum recusat.

23. MARCELLUS [lib. 13 Digestorum].

LUcio Titio fundum Seianum, *vel usumfructum fundi Seiani lego*: potest legatarius vel fundum vindicare, vel fructum; quod facere non potest is, cui tantum fundus legatus est.

24. ULPIANUS [lib. 2 Fideicommissorum].

CUm quidam ita fideicommissum reliquisset, *Rogo restituas libertis meis quibus voles*: Marcellus putavit, posse heredem & indignum præferre. At si ita, *his quos dignos putaveris*: petere posse ait eos, qui non offenderint. Idem ait, si neminem eligat, omnes ad

ad petitionem fideicommissi admitti videri, quasi jam præsenti die datum, cum sic relinquitur [*quibus voles*], nec ulli offerat. plane, si cæteri defuncti sunt, superstiti dandum, vel heredi ejus, si prius, quam peteret, decessit. Scævola autem notat, Si omnes petere potuerunt, cum nulli offertur, cur non & qui decesserunt, ad heredem transmiserunt? utique, si uno petente jam eligere non potest, cui det? videtur enim Marcellus, cum fideicommissum ita relinquitur, *ex libertis cui volueris*, arbitrari, nisi offerat, cui heres velit, & statim offerat, sine aliquo scilicet intervallo, statim competere omnibus petitionem. cum igitur omnibus competat, merito notatus est, cur superstiti soli putet dandum: nisi forte antequam justum tempus præterea, quo potuit eligere, cui potius offerat, cæteri decesserint.

25. MARCELLUS [lib. 15 Digestorum].

SI tamen quibusdam absentibus præsentes petent, cum præsenti die relictum sit fideicommissum: causa cognita statuendum est, explorandumque an & alii sint petituri.

26. IDEM [lib. 16 Digestorum].

IS, cujus in servo proprietas erat, fructuario herede instituto, alicui eum servum legavit: non potest heres doli mali exceptione uti, si legatarius vindicare servum vellet non relicto heredi usufructu.

27. CELSUS [lib. 34 Digestorum].

S*I illud aut illud* legatum sit, unum legatum est. si sub contrariis conditionibus aliud atque aliud legatum est, unum legatum esse arbitramur. neque refert, & heredum, & eorum, quibus legatum est, diversas personas esse: veluti si ita legatum est, *Si Nerva consul factus erit, Titius heres Attio fundum: si non erit Nerva consul factus, Seius heres Mævio centum dato.*

28. MARCELLUS [lib. 29 Digestorum].

CUm patronus ex debita parte institutus, fideicommissum relictum ab eo præstare non cogitur: si omiserit institutionem, qui eam partem vindicant, utrum eodem modo retinere, an vero præstare debeant fideicommissum? & magis est, deberi fideicommissum: quoniam * quod illius personæ præstaretur, hoc nequaquam ad alium pertinere deberet.

29. CELSUS lib. 36 Digestorum.

PAter meus referebat, cum esset in consilio Duceni Veri Consulis itum in sententiam suam: ut, cum Otacilius Catulus, filiæ ex asse herede instituta, liberto ducenta legasset, petissetque ab eo, ut ea concubinæ ipsius daret, & libertus, vivo testatore, decessisset, & quod ei relictum erat, apud filiam remansisset, cogeretur filia id fideicommissum concubinæ reddere.

§. 1. Quod alicujus heredis nominatim fidei committitur, potest videri ita demum dari voluisse, si ille extitisset heres. §. 2. Si filio heredi pars ejus, à quo nominatim legatum est, adcrescit: non præstabit legatum, quod jure antiquo capit.

30. IDEM lib. 37 Digestorum.

QUidam in testamento ita scripsit, *Reipublicæ Graviscanorum lego in tutelam viæ* [*reficiendæ*], *quæ est in colonia eorum, usque ad viam Aureliam*: Quæsitum est, an hoc legatum valeat? Juventius Celsus respondit, Propemodum quidem imperfecta est hæc scriptura, *in tutelam* [*Aureliæ*] *viæ*: quia summa adscripta non est. potest tamen videri tanta summa legata, quanta ei rei sufficeret: si modo non apparet, aliam fuisse defuncti voluntatem, aut ex magnitudine ejus pecuniæ, aut ex mediocritate facultatium, quam testatrix reliquit. tunc enim officio judicis, secundum æstimationem patrimonii, & legati quantitas definiri potest.

31. MODESTINUS [lib. 1 Regularum].

SI quis, quos non poterit manumittere, legavit, ut manumitterentur: nec legatum nec libertas valet.

32. IDEM [lib. 9 Regularum].

OMnia, quæ testamentis sine die vel conditione adscribuntur, ex die aditæ hereditatis præstentur. §. 1. Fundum ante conditionem completam ab herede non traditum, sed à legatario detentum, heres vindicare cum fructibus poterit. §. 2. Cum ita legatur, *illi hoc amplius fundum illum cum omnibus rebus, quæ in eodem fundo erunt*: mancipia quoque continentur.

§. 3. Cum ita legatur, *quidquid in horreo meo erit*; & is, cui legatum est, ex rebus non legatis, ignorante eo, ampliandi legati sui gratia, in horreum intulerit: quod illatum est, non videtur esse legatum. §. 4. Quod à legatario petitum erat, *ut alii restitueret*: si legatarius decedat, heres quoque ejus id, quod legatum est, præstare debebit. §. 5. Species nominatim legatæ, si non reperiantur, nec dolo heredis deesse probentur, peti ex eodem testamento non possunt.

§. 6. In fideicommisso, quod *familiæ* relinquitur, hi ad petitionem ejus admitti possunt, qui nominati sunt: aut post omnes eos extinctos, qui ex nomine defuncti fuerint eo tempore, quo testator moreretur, & qui ex his primo gradu procreati sint; nisi specialiter defunctus ad ulteriores voluntatem suam extenderit.

33. IDEM [lib. 9 Responsorum respondit].

LEgatorum petitio adversus heredes pro partibus hereditariis competit: nec pro his qui solvendo non sunt, onerari coheredes oportet. §. 1. Qui plures heredes instituit testamento, à quibusdam nominatim relinquit legata: postea codicillos ad omnes heredes scripsit: Quæro, quæ legata debeantur? Modestinus respondit, cum manifeste testator testamento expresserit, à quibus heredibus legata præstari vellet, licet codicillos ad omnes scripserit, apparet tamen ea, quæ codicillis dedit, ab his præstanda esse, quos munere fungi debere testamento suo ostendit testator.

34. IDEM [lib. 10 Responsorum].

TItia cum testamento facto decederet, heredibus institutis Mævia & Sempronio filiis suis ex æquis partibus, petit à Mævia, ut Stichum servum suum manumitteret, in hæc verba: *à te autem, Mævia filia carissima, peto, ut Stichum servum tuum manumittas, cum in ministerio tuo tot capita servorum tibi his codicillis legavero*: nec legavit. Quæro, quid his verbis relictum videatur: cum ut supra cautum est, duobus heredibus institutis defunctam testatricem, & mancipia hereditaria duarum personarum fuisse; & codicillis nihil relictum sit de præstandis mancipiis; nec possit utile fideicommissum putari, quod datum non sit, cum legasse se dixerit, nec adjecerit legati speciem, nec ab herede, uti præstarentur mancipia, petierit? Modestinus respondit, ex verbis consultationi insertis Mæviam neque legati, neque fideicommissi petitionem habere, neque libertatem servo suo dare compelli.

§. 1. Lucius Titius in testamento suo ita cavit: Ὀκταβιάνῃ Σπελονίκῃ τῇ γλυκυτάτῃ μου θυγατρὶ χαίρειν. Βούλομαι αὐτὴν παρ' ἑαυτῆς λαβεῖν χωρίον Γάζων σὺν ταῖς ἐνθήκαις αὐτοῦ πάσαις. Ὀκταβιάνῳ

Βιάνῳ Ἀλεξάνδρῳ τῷ γλυκυτάτῳ μου υἱῷ [χαίρειν]. Ἐξαίρετον βούλομαι αὐτὸν παρ' ἑαυτοῦ λαβεῖν σύγκτησιν ἀγωνοφόρον Κομιάνην, σὺν αἷς ἔχει ἐνθήκαις πάσαις. Id est, *Octaviana Stratonica dulcissima filia mea salutem. Volo eam à se ipsa accipere villam Gazam cum impositionibus suis omnibus. Octaviano Alexandro dulcissimo filio meo salutem. Præcipuum volo eum à se ipso accipere synthesin sterilium villarum cum impositionibus suis.* Quæro, an hujusmodi scriptura integrum prædium singulis datum esse videatur, an vero partem hereditariam duntaxat contineat: cum inutiliter à semetipso quemque eorum, quam habebat, partem accipere voluit? Modestinus respondit, non sic interpretandam scripturam, de qua quæritur, ut fideicommissum inutile fiat. Item quæro, si integrum prædium relictum esse videtur, an pretium portionis fratri & coheredi solvendum sit? ut hoc ipso, quod à semetipso accipere præcepit, pretio illato integrum habere eum voluerit. Item respondit, ad solutionem pretii fideicommissarium minime compellendum. §. 2. Lucia Titia intestata moriens, à filiis suis per fideicommissum alieno servo domum reliquit: post mortem, filii [ejus] iidem qui heredes, cum diviserunt hereditatem matris, diviserunt etiam domum: in qua divisione dominus servi fideicommissarii *quasi testis* adfuit: Quæro, an fideicommissi persecutionem adquisitam sibi per servum, eo quod interfuit divisioni, amisisse videatur? Modestinus respondit, fideicommissum ipso jure amissum non esse, quod ne repudiari quidem potest: sed nec per doli exceptionem summovetur; nisi evidenter apparuerit, omittendi fideicommissi causa hoc [eum] fecisse. §. 3. Gaius Seius, [cum domum suam] haberet, & in prætorio uxoris suæ transtulisset, quasdam res de domo sua in eodem prætorio transtulit: ibique post multos dies decedens, testamento uxorem suam heredem & alios complures reliquit: quo testamento significavit verba, quæ infra scripta sunt: *In primis sciant heredes mei, nullam pecuniam esse penes uxorem meam. Sed nec aliud quidquam. Ideoque hoc nomine eam inquietari nolo:* Quæro, an ea, quæ vivo eo in prætorio uxoris ejus translata sunt, communi hereditati vindicari possunt; & an secundum verba testamenti præscribi coheredibus possit à parte uxoris defuncti? Modestinus respondit, si ea, quæ in domum seu prætorium uxoris defunctus transtulit, præcipua ad eam pertinere voluit, nihil proponi, cur voluntate ipsius standum non sit. Necesse igitur habet mulier, talem voluntatem fuisse testatoris, ostendere: quod nisi fecerit, in hereditate mariti & hæc remanere oportet. §. 4. Si ea conditione liberto fideicommissum relictum est, *ne à filiis ejus recederet*; & per tutores factum est, quo minus conditionem impleret: iniquum est, eum, cum sit inculpatus, emolumento fideicommissi carere. §. 5. Qui, invita filia, de dote egerat, decessit, eadem illa exheredata, filio herede instituto, & ab eo fideicommissum filiæ dotis nomine reliquit: quæro, quantum à fratre mulier consequi debeat? Modestinus respondit: Quod in primis est, non esse consumptam de dote actionem mulieri, cum patri suo non consenserit, utique non ignoras. sic enim res explicatur, ut, si quidem major quantitas in [priore] dote fuit, illius petitione sit tantummodo mulier contenta. quod si in summa dotis nomine legata amplius sit, quam in dote principali, compensatio fiat usque ad eandem summam, quæ concurrit; & id tantummodo, quod excedit in sequenti summa, ex testamento consequatur: non est enim verisimile patrem duplici præstatione dotis filium eumdemque heredem onerare voluisse; præterea cum putaverit se efficaciter, licet non consentiente filia, instituisse adversus generum de dote actionem. §. 6. Lucius Titius, relictis duobus filiis suis heredibus diversi sexus institutis, addidit caput generale, *uti legata & libertates ab his heredibus suis præstarentur*; quadam tamen parte testamenti à filio petit, ut omne onus legatorum in se sustineret, in hunc modum, *[ea] quæcunque in legatis reliqui, vel dari præcepi, ab Attiano filio meo & herede dari præstarique jubebo:* deinde subjecit in præceptione relinquenda filiæ suæ hæc verba, *Paulinæ filiæ meæ dulcissimæ si quid me vivo dedi, comparavi, sibi habere jubeo: cujus rei quæstionem fieri veto, & peto à te filia carissima, ne velis irasci, quod ampliorem substantiam fratri tuo reliquerim, quem scis magna onera sustentaturum, & legata, quæ supra feci, præstaturum:* Quæro, an [ex] his extremis verbis, quibus cum filia sua in testamento pater locutus est, effectum videatur, ut hereditariis actionibus [id est] omnibus filium suum oneraverit; an vero jam solum propter onus legatorum locutus esse videatur, petitiones autem hereditariæ in utrumque heredem creditoribus dari debeant? Modestinus respondit, ut actiones creditorum filius solus excipiat, jussisse testatorem, non proponi. §. 7. Titia cum nuberet Gaio Seio, dedit in dotem prædia, & quasdam alias res: postea decedens Codicillis ita cavit, Γάιον Σέϊον τὸν ἄνδρα μου παρακατατίθεμαί σοι, ὦ θύγατερ. ᾧ βούλομαι δοθῆναι εἰς βίου χρῆσιν καὶ ἐπικαρπίαν, μετοχὴν κώμης Νακλήνων, ἣν ἔφθασα δεδωκυῖα, ὡς προῖκα, σὺν σώμασι τοῖς ἐμφερομένοις τῇ προικί· καὶ κατὰ μηδὲν ἐνοχληθῆναι αὐτὸν περὶ τῆς προικός. ἔσται γὰρ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ σὰ, καὶ τῶν τέκνων σου. Id est, *Gaium Seium virum meum commendo tibi ô filia: cui volo dari ad vitæ usum & fructum, participationem Castelli Naclearum quam præveni dedisse in dotem cum corporibus, quæ inferuntur doti: & in nihilum molestari eum de dote: erunt enim post mortem ejus tua, & filiorum tuorum:* præterea alia multa huic [eidem] marito legavit, ut, quandiu viveret, haberet. Quæro, an propter hæc, quæ codicillis ei extra dotem relicta sunt, possit post mortem Gaii Seii, ex causa fideicommissi, petitio filiæ & heredi Titiæ competere, & earum rerum nomine, quas in dotem Gaius Seius accepit? Modestinus respondit: Licet non ea verba proponuntur, ex quibus filia testatricis fideicommissum à Gaio Seio, postquam præstiterit, quæ testamento legata sunt, petere possit: tamen nihil prohibet, propter voluntatem testatricis, post mortem Gaii Seii fideicommissum peti.

35. IDEM [lib. 16 Responsorum respondit].

Legatis uxori, quæ usu ejus causa parata sunt, eos servos ad eam non pertinere, qui non proprii ipsius, sed communis usus causa parti sunt.

36. IDEM [lib. 3 Pandectarum].

Legatum est donatio testamento relicta.

37. JAVOLENUS [lib. 1 ex Cassio].

Qui testamento inutiliter manumissus est, legari eodem testamento potest: quia totiens efficacior est libertas legato, quotiens utiliter data est.

38. IDEM [lib. 2 ex Cassio].

Quod servus legatus ante aditam hereditatem adquisivit, hereditati adquirit.

39. IDEM [lib. 3 ex Cassio].

SI areæ legatæ, post testamentum factum, ædificium impositum est: utrumque debebitur, & solum, & superficium.

40. IDEM [lib. 1 Epistularum].

[SI] duobus servis meis eadem res legata est, & alterius servi nomine ad me eam pertinere nolo, totum ad me pertinebit: quia partem alterius [servi per alterum servum adquiro, perinde ac si meo & alterius] servo esset legatum.

41. IDEM [lib. 7 Epistularum].

M*Ævio fundi partem dimidiam*, *Seio partem dimidiam lego*, *eundem fundum Titio lego*: si Seius decesserit, pars ejus utrique adcrescit: quia cum separatim & partes fundi, & totus legatus sit, necesse est, ut ea pars quæ cessat, pro portione legati cuique eorum, quibus fundus separatim legatus est, adcrescat. §. 1. A me herede uxori meæ ita legatum est, *Quidquid propter Titiam ad Seium dotis nomine pervenit*, *tantam pecuniam Seius heres meus Titiæ det*. Quæro, an deductiones impensarum fieri possint, quæ fierent, si de dote ageretur? Respondit: Non dubito, quin uxori suæ, quod ita legatum est, *A te heres peto, quidquid ad te pervenisset*, *ut tantum ei dares*, tota dos sine ratione deductionis impensarum mulieri debeatur. † Non autem idem jus servari debet ex testamento extranei, quod servatur in testamento viri qui dotem uxori relegavit: hæc enim taxationis loco habenda est, *Quidquid ad te pervenit*; illic autem, ubi vir uxori relegat, id videtur legare, quod in judicio dotis [mulier] consecutura fuerit.

42. IDEM [lib. 11 Epistularum].

CUm ei, qui partem capiebat, legatum esset, ut alii restitueret: placuit solidum capere posse.

43. POMPONIUS [lib. 3 ad Quintum Mucium].

SI ita relictum fuerit, *Quantum heres meus habebit*, *tantum Tithaso dari volo*: pro eo est, quasi ita scriptum sit, Quantum omnes heredes habebunt. §. 1. Quod si ita fuerit, *Quantum unus heres habebit, tantum Tithaso heredes meos dare volo*: minor pars erit accipienda, quæ venit in legato. §. 2. Pegasus solitus fuerat distinguere, Si in diem fideicommissum relictum sit, veluti post annos decem, interesse, cujus causa tempus dilatum sit: utrumne heredis, quo casu heredem fructum retinere debere; an legatarii, veluti si in tempus pubertatis ei, qui impubes sit, fideicommissum relictum sit, tunc enim fructus præstandos & antecedentis temporis. & hæc ita intelligenda sunt, si non nominatim adjectum est, ut cum incremento heres fideicommissum præstet. §. 3. Si ita scriptum sit, *Decem aut quindecim heres dato*: pro eo est, ac si decem sola legata sint. aut si ita sit, *Post annum*, *aut post biennium, quam ego decessero, heres dato*: post biennium videtur legatum. quia heredis esset potestas in eligendo.

44. IDEM [lib. 4 ad Quintum Mucium].

SI pluribus heredibus institutis, ita scriptum sit, *Heres meus damnas esto dare aureos quinque*: non quilibet heres, sed omnes videbuntur damnati, ut una quinque dent. §. 1. Si ita legatum fuerit, *Lucius Titius heres meus*, *Tithaso quinque aureos dare damnas esto*; deinde alio loco ita, *Publius Mævius heres meus Tithaso quinque aureos damnas esto dare*: nisi Titius ostenderit adimendi causa à Publio legatum esse relictum, quinos aureos ab utroque accipiet.

45. IDEM [lib. 8 ad Quintum Mucium].

SI ita sit scriptum, *Filiabus meis centum aureos do*: an & masculini generis & fœminini liberis legatum videatur? nam si ita scriptum esset, *Filiis meis hosce tutores do*, responsum est, etiam filiabus tutores datos esse. quod non est ex contrario accipiendum, ut filiarum nomine etiam masculi contineantur: * *exemplo* enim *pessimum* est, *fæminino vocabulo etiam masculos contineri*. §. 1. Si sub conditione, vel ex die certa, nobis legatum sit: ante conditionem vel diem certum, repudiare non possumus. nam nec pertinet ad nos, antequam dies veniat vel conditio existat. §. 2. Si pater filiæ suæ testamento aureos tot heredem dare jusserit, *ubi ea nupsisset*. si filia nupta sit, cum testamentum fit, sed absente patre & ignorante, nihilominus legatum debetur: si enim hoc pater non ignorabat, videtur de aliis nuptiis sensisse.

46. PROCULUS [lib. 5 Epistularum].

SI scripsisset, qui legabat, *Quidquid mihi Lucium Titium dare facere oportet*, *Sempronio lego*; nec adjecit, *præsens in diemve*: non dubitarem, quantum ad verborum significationem adtineret, quin ea pecunia comprehensa non esset, cujus dies, moriente eo qui testamentum fecisset, nondum venisset. adjiciendo autem hæc verba, *præsens in diemve*: aperte mihi videtur ostendisse, eam quoque pecuniam legare voluisse.

47. IDEM lib. 6 Epistularum.

SEmpronius Proculus Nepoti suo salutem. Binæ tabulæ testamenti eodem tempore exemplarii causa scriptæ, ut volgo fieri solet, ejusdem patrisfamilias proferuntur; in alteris centum, in alteris quinquaginta aurei legati sunt Titio: quæris, utrum & quinquaginta aureos, an centum duntaxat habiturus sit? Proculus respondit: In hoc casu [magis] heredi parcendum est; ideoque utrumque legatum nullo modo debetur, sed tantummodo quinquaginta aurei.

48. IDEM lib. 8 Epistularum.

LIcinius Lucusta Proculo suo salutem. Cum faciat conditionem in relegandа dote, ut si mallet uxor mancipia, quæ in dotem dederit, quam pecuniam numeratam recipere: si ea mancipia uxor malit, nunquid etiam ea mancipia, quæ postea ex his mancipiis nata sunt, uxori debeantur, quæro? Proculus Lucustæ suo salutem. Si uxor mallet mancipia, quam dotem accipere: ipsa mancipia, quæ æstimata in dotem dedit, non etiam partus mancipiorum ei debebuntur. §. 1. Bonorum possessione dementis curatori data, legata à curatore, qui furiosum defendit, peti poterunt: sed qui petent, cavere debebunt, *si hereditas evicta fuerit*, *quod legatorum nomine datum sit*, *redditu iri*.

49. PAULUS [lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam].

M*Ortuo bove*, qui legatus est, neque corium, neque caro debetur.

§. 1. Si Titio frumentaria tessera legata sit, & is decesserit: quidam putant extingui legatum. sed hoc non est verum: nam cui tessera vel militia legatur, æstimatio videtur legata.

§. 2. Labeo refert, agrum, cujus commercium non habes, legari tibi posse, Trebatium respondisse: quod merito Priscus Fulcinius falsum esse aiebat. §. 3. Sed Proculus [ait], Si quis heredem suum eum fundum, cujus commercium is heres non habeat, dare jusserat ei, qui ejus commercium ha-

habeat, putat heredem obligatum esse (quod verius est) vel in ipsam rem, si hæc in bonis testatoris fuerit, vel, si non est, in ejus æstimationem. §. 4. Si testator dari quid jussisset, aut opus fieri, aut munus dari: pro portione sua eos præstare, quibus pars hereditatis adcresceret, æque atque cætera legata, placet.

50. MARCELLUS [lib. 28 Digest.]

UT heredibus substitui potest, ita etiam legatariis. videamus, an idem fieri possit, & cum mortis causa donabitur: ut id promittat ille alteri, si ipse capere non poterit? quod magis est: quia in posterioris quoque persona donatio confertur. §. 1. Si Titius mihi Stichum aut decem debeat, & legavero tibi Stichum quem mihi debet: placet extingui legatum, decem solutis. & si diversis, alii decem, alii Stichus legatus fuerit: ex eventu solutionis legatum valet. §. 2. Cum ita legatum est, *Quantam pecuniam heres meus à Titio exegerit, tantam Mævio dato*: si sub conditione legatum est, antequam exacta pecunia sit, legatarius agere non potest: quod si statim dies legati cedit, (ut Publicius recte putat) legatarius agere potest, ut actiones præstentur.

51. ULPIANUS lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam.

SI ita quis testamento suo cavisset, *Illi, quantum plurimum per Legem accipere potest, dari volo*: utique tunc, cum quando capere potuerit, videtur ei relictum. Sed & si dixerit, *Quam maximam partem dare possum, damnas esto heres meus ei dare*: idem erit dicendum. §. 1. Is, cui *in tempus liberorum* tertia pars relicta est, utique non poterit adoptando tertiam partem consequi.

52. TERENTIUS CLEMENS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

NOn oportet prius de conditione cujusquam quæri, quam hereditas legatumve ad eum pertineat.

53. IDEM [lib. 4 ad Leg. Juliam & Papiam].

CUm ab uno herede mulieri pro dote, compensandi animo, legatum esset, eaque dotem suam ferre quam legatum maluerit: utrum in omnes heredes, an in eum solum, à quo legatum est, actio ei de dote dari debeat, quæritur? Julianus, in eum primum, à quo legatum sit, actionem dandam putat: nam cum aut suo jure, aut judicio mariti contenta esse debeat, æquum esse, eum, à quo ei maritus aliquid pro dote legaverat, usque ad quantitatem legati onus hujus æris alieni sustinere, reliqua parte dotis ab heredibus ei præstanda. §. 1. Eadem erunt dicenda, si heres instituta pro dote, omiserit hereditatem, ut in substitutum actio detur: & hoc verum est. §. 2. Sed de legatis & legis Falcidiæ ratione belle dubitatur, utrum is, in quem solum dotis actio detur, legata integra ex persona sua debeat, perinde ac si omnes heredes dotem præstarent: an dotem totam in ære alieno computare, quia in eum solum actio ejus detur. quod sane magis rationem habere videtur.

54. IDEM [lib. 13 ad Leg. Juliam & Papiam].

SI cui fundus centum dignus legatus fuerit, *Si centum heredi vel cuilibet alii dederit*: uberrimum videtur esse legatum. nam alias interest legatarii fundum potius habere, quam centum: * sæpe enim confines fundos etiam supra justam æstimationem interest nostra adquirere.

55. GAIUS [lib. 1 [2] ad Leg. Juliam & Papiam].

SI Titio & mihi eadem res legata fuerit; & is die cedente legati decesserit, me herede relicto, & vel ex mea propria causa, vel ex hereditaria legatum repudiavero: magis placere video, partem defecisse. §. 1. Si eo herede instituto, qui vel nihil, vel non totum capere potest, servo hereditario legatum fuerit: tractantibus nobis de capacitate, videndum est, utrum heredis an defuncti persona, an neutrius spectari debeat? Et post multas varietates placet, ut, quia nullus est dominus, in cujus persona de capacitate quæri possit, sine ullo impedimento adquiratur legatum hereditati: atque ob id omnimodo ad eum pertineat, quicunque postea heres extiterit, secundum quod accipere potest; reliqua autem pars ad eos, qui jure vocantur, venit.

56. IDEM [lib. 14 ad Leg. Juliam & Papiam].

QUod Principi relictum est, qui, antequam dies legati cedat, ab hominibus ereptus est, ex Constitutione Divi Antonini, successori ejus debetur.

57. JUNIUS MAURICIANUS [lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam].

SI *Augustæ* legaveris, & ea inter homines esse desierit: deficit, quod ei relictum est. sicuti Divus Hadrianus in *Plotina*; & proxime Imperator Antoninus in Faustinæ *Augustæ* persona constituit, cum ea ante inter homines esse desiit, quam testator decederet.

58. GAIUS [lib. 14 ad Leg. Juliam & Papiam].

SI cui res legata fuerit, & omnino aliqua ex parte voluerit suam esse: totam adquirit.

59. TERENTIUS CLEMENS [lib. 15 ad Legem Juliam & Papiam].

SI mihi pure, servo meo vel pure, vel sub conditione eadem res legata est; egoque legatum, quod mihi datum est, repudiem, deinde, conditione existente, id quod servo meo legatum est, vellem ad me pertinere: partem legati deficere, responsum est. nisi si quis dubitet, an existente conditione, si servus vivat, omnimodo legatum meum fiat, quod semel ad me pertinere voluerim: quod æquius esse videtur. † Idem est, & si duobus servis meis eadem res legetur.

60. ULPIANUS [lib. 16 ad Leg. Juliam & Papiam.]

IUlianus ait: Si à filio herede legatum sit Seio, fideique ejus commissum [fuerit] sub conditione ut Titio daret, & Titius pendente conditione decesserit: fideicommissum deficiens apud Seium manet, non ad filium heredem pertinet: quia * *in fideicommissis potiorem causam habere eum, cujus fides electa sit, Senatus voluit.*

61. ULPIANUS [lib. 18 ad Legem Juliam & Papiam].

SI Titio & Mævio heredibus institutis, qui quadringenta relinquebat, à Titio ducenta legaverit, &, quisquis heres esset, centum; neque Mævius hereditatem adierit: trecenta Titius debebit. §. 1. Julianus quidem ait, si alter ex legitimis heredibus repudiasset portionem, cum essent ab eo fideicommissa relicta, coheredem ejus non esse cogendum fideicommissa præstare: portionem enim ad coheredem sine onere pertinere. sed post Rescriptum Severi, quo fideicommissa ab instituto relicta, à substitutis debentur, & hic quasi substitutus cum

cum suo onere consequetur adcrescentem portionem.

62. LICINNIUS RUFINUS lib. 4 Regularum.

SI alienus servus heres institutus fuerit, à domino ejus fideicommissum relinqui potest. sed ita hoc fideicommissum dominus præstare debet, si per servum factus sit heres. quod si, antequam jussu ejus adiretur hereditas, servus manumissus fuerit, & suo arbitrio adierit hereditatem: dominus id debiturus non est, quia heres factus non est; nec servus, quia rogatus [non] est: itaque utilis actio hoc casu competit, ut is, ad quem emolumentum hereditatis pervenerit, & fideicommissum præstare compellatur.

63. CALLISTRATUS [lib. 4 Edicti monitorii].

SI heres rem legatam ignorans, in funus consumpsit: ad exhibendum actione non tenebitur: quia nec possidet, nec dolo malo fecit, quo minus possideret. sed per in factum actionem legatario consulitur, ut indemnitas ei ab herede præstetur.

64. PAPINIANUS [lib. 15 Quæst.]

CUm proponebatur, in scriptura fideicommissi, quod pluribus sub conditione fuerat relictum, per errorem omissam mutuam substitutionem, quam testator in secundis tabulis, cum eosdem substitueret, expressit: Divi Marcus & Commodus Imperatores rescripserunt, voluntatem manifestam videri mutuæ factæ substitutionis. etenim in causa fideicommissi, utcunque precaria voluntas quæreretur, conjectura potuit admitti.

65. IDEM [lib. 16 Quæstionum].

PEculium legatum augeri & minui potest, si res peculii postea esse incipiant aut desinant. † Idem in familia erit, sive universam familiam suam, sive certam, veluti urbanam aut rusticam, legaverit, ac postea servorum officia vel ministeria mutaverit. † Eadem sunt, lecticariis aut pedissequis legatis. §. 1. *Quadriga* legatum, equo postea mortuo, perire quidam ita credunt, si equus ille decessit, qui demonstrabat quadrigam: sed si medio tempore deminuta suppleatur, ad legatarium pertinebit.

§. 2. Titio Stichus legatus, post mortem Titii libertatem accepit: & legatum adita hereditate, & libertas post mortem Titii competit. † Idemque est, & si moriente Titio liber esse jussus est. §. 3. Si tamen Titio, ex parte herede instituto, servus legatus [sit], & post mortem ejus liber esse jussus sit: sive adierit hereditatem Titius, sive non adierit, post cujus mortem libertas ei data est, defuncto eo, libertas competit.

66. IDEM [lib. 17 Quæstionum].

MÆvius fundum mihi ac Titio sub conditione legavit, heres autem ejus eundem sub eadem conditione mihi legavit: verendum esse Julianus ait, ne exstante conditione pars eadem ex utroque testamento mihi debeatur. voluntatis tamen quæstio erit: nam incredibile videtur, id egisse heredem, ut eadem portio bis eidem debeatur. Sed verisimile est, de altera parte eum cogitasse. Sane Constitutio Principis, qua placuit, *eidem sæpe legatum corpus*, *non onerare heredem*, ad unum testamentum pertinet. Debitor autem [non] semper, quod debet, jure legat: sed ita, si plus sit in specie legati. si enim idem sub eadem conditione relinquitur, quod emolumentum legati futurum est?

§. 1. Duorum testamentis pars fundi, quæ Mævii est, Titio legata est: non ineleganter probatum est, ab uno herede soluta parte fundi, quæ Mævii fuit, ex alio testamento liberationem obtingere; neque postea parte alienata revocare actionem semel extinctam. §. 2. Sed si pars fundi simpliciter, non quæ Mævii fuit, legetur, solutio prior non peremit alteram actionem. atque etiam hanc eandem partem aliquo modo suam factam poterit alter heres solvere: [neque] plures in uno fundo dominium juris intellectu, non divisione corporis obtinent.

§. 3. Non idem respondetur, cum duobus testamentis generatim homo legatur: nam qui solvente altero, legatarii factus est, quamvis postea sit alienatus, ab altero herede idem solvi non poterit. † Eademque ratio stipulationis est: * *Hominis enim legatum, orationis compendio singulos homines continet:* utque ab initio non consistit in his, qui legatarii fuerunt, ita frustra solvitur cujus dominium postea legatarius adeptus est, tametsi dominus esse desinit. §. 4. In fundo legato si heres sepelierit, æstimatio referenda erit ad totum pretium fundi, quo potuit apte sepulturam æstimari: quare, si fuerit solutus, actionem adhuc ex testamento propter locum alienatum durare, rationis est. §. 5. Eum qui ab uno ex heredibus, qui solus oneratus fuerat, litis æstimationem legatæ rei abstulit, postea codicillis apertis ab omnibus heredibus ejusdem rei relictæ dixi dominium non quærere. * Eum enim, qui pluribus speciebus juris uteretur, non sæpius eandem rem eidem legare, sed loqui sæpius. §. 6. Fundo legato, si ususfructus alienus sit, nihilominus petendus est ab herede: * ususfructus enim, etsi in jure non in parte consistit, emolumentum tamen rei continet. Enimvero fundo relicto, ob reliquas præstationes, quæ legatum sequuntur, agetur: verbi gratia, si fundus pignori datus, vel aliena possessio sit. † Non idem placuit de cæteris servitutibus. † Sin autem res mea legetur mihi, legatum propter istas causas non valebit. §. 7. A municipibus heredibus scriptis, detracto usufructu, legari proprietas potest: quia non utendo possunt usumfructum amittere.

67. IDEM [lib. 19 Quæstionum].

UNum ex familia, propter fideicommissum à se cum moreretur relictum, heres eligere debet: ei, quem elegit, frustra testamento suo legat, quod posteaquam electus est, ex alio testamento petere potest. utrum ergo non constitit, quod datur, quasi creditori relictum: an, quamdiu potest mutari voluntas, non recte creditori comparabitur? Sive tamen durat electio, fuisse videtur creditor; sive mutetur, ex neutro testamento petitio competit. §. 1. Si Falcidia quæratur: perinde omnia servabuntur, ac si nominatim ei, qui postea electus est, primo testamento fideicommissum relictum fuisset. * non enim facultas necessariæ electionis, propriæ liberalitatis beneficium est: quid est enim quod de suo videatur reliquisse, qui quod relinquit omnimodo reddere debuit?

§. 2. Itaque si cum forte tres ex familia essent ejus, qui fideicommissum reliquit, eodem vel dispari gradu: satis erit uni reliquisse. nam postquam paritum est voluntati, cæteri conditione deficiunt. §. 3. Sed si, uno ex familia herede instituto, ille fundus extraneo relictus est: perinde fideicommissum ex illo testamento petetur, ac si nemo de familia heredi heres extitisset. verum is, qui heres scriptus est,

est, ratione doli exceptionis cæteris fideicommissum petentibus facere partem intelligitur: nam quæ ratio cæteros admittit, eadem tacitam inducit pensationem. §. 4. Si duos de familia non æquis portionibus heredes scripserit, & partem (forte quartam) extero ejusdem fundi legaverit: pro his quidem portionibus, quas jure hereditario retinent, fideicommissum non petetur; non magis, quam si alteri fundum prælegasset: pro altera vero parte, quæ in exterum collata est, virilem, qui sunt de familia, petent; admissa propter heredes virilium portionum pensatione.

§. 5. Sed etsi fundum heres uni ex familia reliquerit, ejusque fidei commiserit, *ut eum extero restituat*: quæsitum est, an hoc fideicommissum peti possit? dixi ita demum peti posse, si [præterea tantundem ei relictum esset, quod] fundi pretium efficiat: sed si quidem ille prior testator ita fideicommissum reliquisset, *rogo fundum, cui voles, aut quibus voles ex familia, relinquas*, rem in expedito fore: quod si talia verba fuissent, *peto non fundus de familia exeat*, heredis heredem propter sequens fideicommissum, quod in exterum collatum est, oneratum intelligi; petituris deinceps cæteris ex primo testamento fideicommissum, post mortem videlicet ejus, qui primo electus est. §. 6. Et ideo si, electo uno, fideicommissum in exterum non conferatur, non alias ei, qui electus est, fideicommissum præstandum erit, quam interpositis cautionibus, *fundum, cum morietur, si non in familia cum effectu relinqueretur, restitui*.

§. 7. *Rogo fundum, cum morieris, restituas ex libertis cui voles.* quod ad verba attinet, ipsius erit electio: nec petere quisquam poterit, quandiu præferri alius potest. defuncto eo, prius quam eligat, petent omnes. Itaque eveniet, ut quod uni datum est, vivis pluribus unus petere non possit: sed omnes petant, quod non omnibus datum est: & ita demum possit petere unus, si solus moriente eo superfuit. §. 8. Si rem tuam, quam existimabam meam, te herede instituto, Titio legem: non est Neratii Prisci sententiæ, nec Constitutioni locus: qua cavetur, non cogendum præstare legatum heredem. nam succursum est heredibus, ne cogerentur redimere, quod testator suum existimans reliquit. sunt enim magis in legandis suis rebus, quam in alienis comparandis, & onerandis heredibus faciliores voluntates: quod in hac specie non evenit, cum dominium rei sit apud heredem. §. 9. Si omissa fideicommissi verba sunt, & cætera, quæ leguntur, cum his, quæ scribi debuerant, congruant: recte datum, & minus scriptum, exemplo institutionis legatorumque intelligitur: quam sententiam Optimus quoque *Imperator noster Severus* secutus est. §. 10. Item *Marcus Imperator* rescripsit, verba, quibus testator ita caverat, *non dubitare se, quodcunque uxor ejus cepisset, liberis suis reddituram*, pro fideicommisso accipienda. Quod Rescriptum summam habet utilitatem: ne scilicet honor bene transacti matrimonii, fides etiam communium liberorum decipiat patrem, qui melius de matre præsumpserat: & ideo Princeps providentissimus & juris religiosissimus, cum fideicommissi verba cessare animadverteret, eum sermonem pro fideicommisso rescripsit accipiendum.

68. PAULUS [lib. 11 Quæstionum].

SEquens quæstio est, an etiam, quæ vivus per donationem in uxorem contulit, in fideicommissi petitionem veniant? respondi, ea extra causam bonorum defuncti computari debere, & propterea fideicommisso non contineri: quia ea habitura esset etiam alio herede existente. Plane nominatim maritus uxoris fidei committere potest, ut & ea restituat.

69. PAPINIANUS [lib. 19 Quæst.]

PEto, *Luci Titi, contentus sis centum aureis*: fideicommissum valere placuit. idque rescriptum est. Quid ergo, si, cum heredem ex parte instituisset, ita locutus est: *peto, pro parte tua contentus sis, Luci Titi, centum aureis?* petere poterunt coheredes partem hereditatis, retinente sive præcipiente, quo contentum esse voluit defunctus. Sine dubio facilius est, hoc probare, quam probari potuit illud: cum ibi fideicommissum petatur ab his [cum] quibus testator non est locutus. † Idem dicemus, si, cum ex asse scripsisset heredem, ejus gratia, qui legitimus heres futurus esset, ita loquatur: *peto pro hereditate, quam tibi reliqui, quæ ad fratrem meum jure legitimo rediret, contentus sis centum aureis.*

§. 1. Prædium, quod *nomine familiæ* relinquitur, si non voluntaria facta sit alienatio, sed bona heredis veneant, tamdiu emptor retinere debet, quamdiu debitor haberet bonis non venditis: post mortem ejus non habiturus, quod exter heres præstare cogeretur. §. 2. Mater filio impubere herede instituto, tutorem eidem adscripsit, ejusque fideicommisit, *ut, si filius suus intra quatuordecim annos decessisset, restitueret hereditatem Sempronio*: non ideo minus fideicommissum recte datum intelligi debet, quia tutorem dare mater non potuit. nam & si pater non jure facto testamento tutoris fidei commiserit, æque præstabitur, quemadmodum si jure testamentum factum fuisset: sufficit enim, ut ab impubere datum fideicommissum videatur ab eo dari, quem is, qui dabat, tutorem dederat, vel etiam tutorem fore arbitrabatur. † Idem in curatore impuberis vel minoris annis debet probari. † Nec interest, tutor recte datus vivo patre moriatur, vel aliquo privilegio excusetur; vel tutor esse non possit propter ætatem, cui tutor fuerat datus: quibus certe casibus fideicommissum non intercidit, quod à pupillo datum videtur. † Hac denique ratione placuit, à tutore, qui nihil accepit, fideicommissum pupillo relinqui non posse: quoniam quod ab eo relinquitur extero, non ipsius proprio, sed pupilli jure debeatur. §. 3. Fratre herede instituto petit, *ne domus alienaretur, sed ut in familia relinqueretur*. si non paruerit heres voluntati, sed domum alienaverit, vel extero herede instituto decesserit: omnes fideicommissum petent, qui in familia fuerunt. † Quid ergo, si non sint ejusdem gradus? ita res temperari debet, ut proximus quisque primo loco videatur invitatus: nec tamen ideo sequentium causa propter superiores in posterum lædi debet, sed ita proximus quisque admittendus est, si paratus *sit cavere, se familiæ domum restituturum*. Quod si cautio non fuerit ab eo, qui primo loco admissus est, desiderata: nulla quidem eo nomine nascetur condictio; sed si domus ad exterum quandoque pervenerit, fideicommissi petitio familiæ competit. Cautionem autem ratione doli mali exceptionis puto juste desiderari, quamvis nemo alius ulterior ex familia supersit. §. 4. Si quidam sint postea emancipati, tractari potest, an hi quoque recte fideicommissum petant. Et puto, recte petituros: quoniam familiæ appellatione personæ quoque hæ demonstratæ intelliguntur.

70. IDEM

70. IDEM [lib. 20 Quæstionum].

IMperator Antoninus rescripsit, legatarium, si nihil ex legato accepit, ei, cui debet fideicommissum, actionibus suis posse cedere: nec id cogendum solvere. Quid ergo, si non totum, sed partem legati relicti restituere rogatus, abstinuit eo? utrum actionibus suis in totum cogetur cedere; an vero nonnisi ad eam quantitatem, quæ fideicommisso continetur? quod ratio suadet. † Sed & si legatum perceperit, * non amplius ex causa fideicommissi cogendus erit solvere, quam recepit. §. 1. Si centum legatis *duplum restituere* rogatus sit, ad summam legati videbitur constituisse: si autem post tempus fideicommissum relictum sit, usurarum duntaxat additamentum admittetur. nec mutanda sententia erit, quod forte legato percepto magnum emolumentum ex aliquo negotio consecutus est, aut pœnam stipulationis imminentem evasit. † Hæc ita, si quantitas cum quantitate conferatur. Enimvero si pecunia accepta rogatus sit rem propriam, quanquam majoris pretii est, restituere: non est audiendus legatarius, legato percepto, si velit computare. non enim æquitas hoc probare patitur, si quod legatorum nomine perceperit, legatarius offerat. §. 2. Cum quidam filio suo ex parte herede instituto, patruum ejus coheredem ei dedisset, & ab eo petisset, *ut filium suum pro virili portione filiis suis coheredem faceret*: si quidem minus esset in virili portione, quam fratris hereditas habuit, nihil amplius peti posse. quod si plus, etiam fructuum, quos patruus percepit, vel, cum percipere potuerit, dolo non cepit, habendam esse rationem, responsum est: non secus, quam si centum [millibus] legatis rogetur, post tempus majorem quantitatem restituere. §. 3. Cum autem rogatus, *Quidquid ex hereditate supererit, post mortem suam restituere*, de pretio rerum venditarum alias comparat, deminuisse, quæ vendidit, non videtur:

71. IDEM [lib. 8 Responsorum].

SEd quod inde comparatum est, vice permutati dominii restituetur.

72. IDEM [lib. 20 Quæstionum].

IDem servandum erit, & si proprios creditores ex ea pecunia dimiserit: * non enim absumitur, quod in corpore patrimonii retinetur.

73. IDEM [lib. 23 Quæstionum].

SI, *quod ex Pamphila nascetur*, legatum mihi fuerit, & ego Pamphilam emam, eaque apud me sit enixa: ratione summa responsum est, non ex causa lucrativa partum intelligi meum factum: ideoque petendum ex testamento, tanquam istum emissem; ut scilicet, pretii contributione facta, consequar tantum, quanti puerum, deducta matris æstimatione, constitisse mihi, judex in causa legati datus æstimaverit.

74. IDEM [lib. 27 Quæstionum].

T*Itio centum aureos heres præsens dato*; deinde protulit diem legatorum: non est verum, quod Alfenus retulit, centum præsenti deberi: quia diem proprium habuerunt.

75. IDEM [lib. 6 Responsorum].

MIles ad sororem epistolam, quam post mortem suam aperiri mandavit, talem scripsit: *Scire te volo, donare me tibi aureos octingentos*: fideicommissum deberi sorori, constitit. nec aliud probandum in cujuslibet suprema voluntate. Placet enim consistere fideicommissum, ac si defunctus cum eo loquatur, quem precario remuneratur. §. 1. Pro parte heres institutus, cui præceptiones erant relictæ, post diem legatorum cedentem, ante aditam hereditatem vita decessit: partem hereditatis ad coheredes substitutos pertinere placuit; præceptionum autem portiones, quæ pro parte coheredum constiterunt, ad heredes ejus transmitti.

76. IDEM [lib. 7 Responsorum].

CUm filius divisis tribunalibus actionem inofficiosi testamenti matris pertulisset, atque ita variæ sententiæ Judicum extitissent, heredem, qui filium vicerat, pro partibus, quas aliis coheredibus abstulit filius, non habiturum præceptiones sibi datas, non magis quam cæteros legatarios actiones, constitit. sed libertates ex testamento competere placuit, cum pro parte filius de testamento matris litigasset: quod non erit trahendum ad servitutes, quæ pro parte minui non possunt. plane petetur integra servitus ab eo, qui filium vicit: partis autem æstimatio præstituitur; aut, si paratus erit filius pretio accepto servitutem præbere, doli summovebitur exceptione legatarius, si non offerat partis æstimationem, exemplo scilicet Legis Falcidiæ. §. 1. *Lucio Sempronio lego omnem hereditatem Publii Mævii*. Sempronius ea demum onera suscipiet, quæ Mævianæ hereditatis fuerunt, & in diem mortis ejus, qui heres Mævii extitit, perseveraverunt: sicut vice mutua præstabuntur actiones, quæ præstari potuerunt. §. 2. Dominus, herede fructuario scripto, fundum sub conditione legavit: voluntatis ratio non patitur, ut heres ex causa fructus emolumentum retineat. diversum in cæteris prædiorum servitutibus, quas heres habuit, responsum est: quoniam fructus portionis instar obtinet. §. 3. *Heres meus Titio dato, quod ex testamento Sempronii debetur mihi*: cum jure novationis, quam legatarius, idemque testator ante fecerat, legatum ex testamento non debeatur, ¶ placuit falsam demonstrationem legatario non obesse; nec in totum falsum videri, quod veritatis primordio adjuvaretur. §. 4. Servus pure manumissus, cui libertas propter impedimentum juris post aditam hereditatem non competit, quod status ejus extrinsecus suspenditur, forte propter adulterii quæstionem, ex eodem testamento neque legata, neque fideicommissa pure data sperare potest: quia dies inutiliter cedit. §. 5. Pater, cum filia pro semisse herede instituta, sic testamento locutus fuerat: *peto, cum morieris, licet alios quoque filios susceperis, Sempronio nepoti meo plus tribuas in honorem nominis mei*: necessitas quidem restituendi nepotibus viriles partes præcedere videbatur, sed moderandæ portionis, quam majorem in unius nepotis personam conferri voluit, arbitrium filiæ datum. §. 6. Non jure tutori dato mater legavit: si consentiat, ut decreto Prætoris confirmetur, & Prætor non idoneum existimet, actio legati [non] denegabitur. §. 7. Qui Mucianam cautionem, *alicujus non faciendi causa*, interposuit, si postea fecerit, fructus quoque legatorum, quos principio promitti necesse est, restituere debet. §. 8. Variis actionibus legatorum simul legatarius uti non potest: quia legatum datum, in partes dividi non potest. non enim ea mente datum est legatariis pluribus actionibus uti, sed ut laxior eis agendi facultas sit ex una interim, quæ fuerat electa, legatum petere. §. 9. Repetendorum

rum legatorum facultas ex eo testamento solutorum danda est, quod irritum esse post defuncti memoriam damnatam apparuit: modo si à legatis solutis crimen perduellionis illatum est.

77. IDEM [lib. 8 Responsorum].

Cum pater filios, eorumque matrem heredes instituisset, ita scripsit: *Peto à te, filia, ut, acceptis ex hereditate mea in portionem tuam centum aureis, & prædio Tusculano, partem hereditatis restituas matri tuæ.* Respondi, prædium quidem hereditarium judicio divisionis de communi filiam habituram: pecuniam autem de parte sua retenturam. §. 1. Eorum, quibus mortis causâ donatum est, fidei committi quoquo tempore potest: quod fideicommissum heredes salva Falcidiæ ratione, quam in his quoque donationibus exemplo legatorum locum habere placuit, præstabunt. Si pars donationis fideicommisso teneatur, fideicommissum quoque munere Falcidiæ fungetur. Si tamen alimenta præstari voluit, collationis totum onus in residuo donationis esse, respondendum erit ex defuncti voluntate, qui de majore pecunia præstari non dubie voluit integra. §. 2. Mater filiis suis vulgo conceptis dotem suam mortis causâ donando stipulari permisit: cum, aliis heredibus institutis, petisset à filiis, *viro dotem restitui*, totum viro fideicommissum dotis deberi, si Falcidiæ ratio non intervenerit; ideo retentionem dotis virum habere placuit. alioquin Falcidiæ partem heredibus, à filiis ex stipulatu cum viro agentibus, ex dote esse per in factum actionem reddendam. §. 3. Surdo & muto, qui legatum accipit, *ut cum morietur, restituat*, recte mandatur: nam & ignorantes adstringuntur fideicommisso: quibus ignorantibus emolumentum ex testamento quæritur.

§. 4. *Hereditatem filius cum moreretur, filiis suis vel cui ex his voluisset*, restituere fuerat rogatus: quo interea in insulam deportato, eligendi facultatem non esse pœna peremptam placuit; nec fideicommissi conditionem ante mortem filii heredis exsistere; viriles autem inter eos fieri, qui eo tempore vixerint, cum de aliis eligendi potestas non fuerit. §. 5. Qui dotale prædium contra Legem Juliam vendidit, uxori legatum dedit, & emptoris fidei commisit, *ut amplius ei pretium restituat*: emptorem fideicommissi non teneri constabat. si tamen, accepto legato mulier venditionem irritam faceret: eam, oblato pretio, doli placuit exceptione summoveri. §. 6. Mævio debitori suo reus stipulandi mandavit, *ut Titio, cui mortis causa donabat, pecuniam debitam solveret*: cum sciens dominum vita decessisse Mævius pecuniam dedisset, non esse liberationem secutam, constitit: nec si Mævius solvendo non esset, in Titium actionem solidi, vel jure Falcidiæ dandam esse; quia mortis causa cepisse non videtur. diversum probandum foret, si Mævius, ignorans dominum vita decessisse, pecuniam errore lapsus dedisset: tunc enim portio jure Falcidiæ revocaretur. §. 7. Cum pater fideicommissum prædiorum, ex testamento matris, filiæ deberet, eandem pro parte ita heredem instituit, *ut hereditatem fideicommisso compensaret*: eademque prædia filio exhæredato dari voluit: Quanquam filia patris hereditatem suscipere noluisset, fideicommissum tamen ab heredibus esse filio præstandum, ad quos hereditatis portio, quam accepit filia, redierat, placuit: quod si alium filiæ substituisset, eum oportere filio fideicommissum reddere. §. 8. Evictis prædiis, quæ pater, qui se dominum esse crediderit, verbis fideicommissi filio reliquit, nulla cum fratribus & coheredibus actio erit: si tamen inter filios divisionem fecit, arbiter conjectura voluntatis, non patietur, eum partes coheredibus prælegatas restituere: nisi parati fuerint & ipsi patris judicium fratri conservari.

§. 9. Pater certam pecuniam exheredatæ filiæ verbis fideicommissi reliquit, *eamque nupturæ dotis nomine dari voluit, filio dotem stipulante:* cum filius minorem dotem dedisset, superfluum esse filiæ reddendum constabat. divortio quoque secuto, fideicommissum filiam recte petituram, ut actio stipulationis sibi præstaretur: quoniam verisimile non erat, patrem interponi stipulationem voluisse, quo filia post primas nuptias indotata constitueretur: cæterum si postea nuberet, ad secundas nuptias cautionem extendi non oportere. §. 10. A filia pater petierat, ut, *cui vellet ex liberis suis prædia, cum moreretur, restitueret*; uni ex liberis prædia fideicommissi viva donavit: non esse electionem, propter incertum diem fideicommissi, certæ donationis, videbatur. nam in eum destinatio dirigi potest, qui fideicommissum inter cæteros habiturus est, remota matris electione. §. 11. *Fidei heredum meorum committo, ne fundum Tusculanum alienent, & ne de familia nominis mei exeat:* secundum voluntatem eos quoque invitatos intelligendum est, quibus heredes extranei fideicommissam libertatem reddiderunt. §. 12. *Fidei tuæ committo uxor, [ut des] ut restituas filiæ meæ, cum morieris, quidquid ad te quoquo nomine de bonis meis pervenerit:* etiam ea quæ postea codicillis uxori dedit, fideicommisso continebuntur. nam * *ordo scripturæ non impedit causam juris, ac voluntatis.* sed dos prælegata retinebitur, quoniam reddi potius videtur, quam dari. §. 13. *Volo prædia dari libertis meis: quod si quis eorum sine liberis vita decesserit, partes eorum ad reliquos pertinere volo*: collibertum patris eundemque filium, ex voluntate substitutionem excludere, placuit.

§. 14. Curatoris sui frustra fidei commisisse videbatur, *ut heredi fratri negotiorum gestorum rationem redderet*: quanquam igitur testamento cautum esset, *ut cum ad statum suum frater pervenisset, ei demum solveretur*, tamen sub curatore alio fratrem agentem, recte placuit actionem inferre; cum illis verbis fratri potius consultum videretur, quam solutio, quæ juste fieri potuit, dilata. §. 15. Ab instituto extraneo prædia libertis, cum moreretur, verbis fideicommissi reliquerat, & petierat, *ne ex nomine familiæ alienarentur*. substitutum ea prædia debere ex defuncti voluntate, respondi; sed utrum confestim, an sub eadem conditione, voluntatis esse quæstionem: sed conjectura ex voluntate testatoris capienda, mors instituti expectanda [est]. §. 16. Mensæ negotium ex causa fideicommissi cum indemnitate heredum per cautionem susceptum, emptioni simile videtur, & ideo non erit quærendum, an plus in ære alieno sit, quam in quæstu. §. 17. Pater filiæ mancipia, quæ nubenti dedit, verbis fideicommissi præstari voluit. partus susceptos, etsi matres ante testamentum mortuæ fuissent, ex causa fideicommissi præstandos respondi: nec aliud in uxore confirmatis donationibus pridem observatum est. §. 18. Hereditatem post mortem suam rogati restituere nominum periculo, quæ per divisionem obtigerunt, inter coheredes interpositis delegationibus, non adstringuntur: [non] magis, quam prædiorum, cum

eum permutatio rerum discernens communionem interveniet. §. 19. *Filia mea præcipiat, sibique habeat, volo, rem matris suæ:* fructus quos medio tempore pater percipiet, nec in separato habuit, sed absumpsit, vel in suum patrimonium convertit, non videntur filiæ relicti.

§. 20. *Dulcissimis fratribus meis, avunculis autem tuis, quæcunque mihi supersunt in Pamphilia, Lycia, vel ubicunque, de maternis bonis, concedi volo, ne quam cum his controversiam habeas:* omnia corpora maternæ hereditatis, quæ in eadem causa dominii manserunt, ad voluntatem fideicommissi pertinent: Ex iisdem igitur facultatibus percepta pecunia, & in corpus proprii patrimonii versa; item jure divisionis res propriæ factæ non præstabuntur: cum discordiis propinquorum sedandis prospexerit, quas materia communionis solet excitare. §. 21. Pater pluribus filiis heredibus institutis moriens claves & anulum, custodiæ causa, majori natu filiæ tradidit; & libertum eidem filiæ, qui præsens erat, res, quas sub cura sua habuit, adsignare jussit: commune filiorum negotium gestum intelligebatur; nec ob eam rem apud arbitrum divisionis præcipuam causam filiæ fore. §. 22. Cum imperfecta scriptura invenitur, ita demum verbum legati vel fideicommissi, quod præcedit, vel sequitur, ad communionem adsumitur, si dicto scriptum congruat. §. 23. Filius matrem heredem scripserat, & fideicommissa tabulis data cum jurisjurandi religione præstari rogaverat, cum testamentum nullo jure factum esset: nihilo minus matrem legitimam heredem cogendam præstare fideicommissa, respondi: nam enixæ voluntatis preces ad omnem successionis speciem porrectæ videbantur. §. 24. *Mando filiæ meæ pro salute sollicitus ipsius, ut quoad liberos tollat, testamentum non faciat: ita enim poterit sine periculo vivere:* fideicommissariam hereditatem sorori coheredi non videri relictam, apparuit; quod non de pecunia sua testari, sed obtentu consilii, derogare juri, testamentum fieri prohibendo, voluit.

§. 25. *Rogo, filia, bona tua quandoque distribuas liberis tuis, ut quisque de te meruerit:* videtur omnibus liberis, etsi non æqualiter promeruerint, fideicommissum relictum. quibus, matris electione cessante, sufficiet, si non offenderint; eos autem, quos mater elegerit, fore potiores, si soli promeruissent, existimavi: quod si neminem elegerit, eos solos non admitti, qui offenderunt.

§. 26. Donationis prædiorum epistolam ignorante filio mater in æde sacra verbis fideicommissi non subnixam deposuit, & literas tales ad æditum misit: *Instrumentum voluntatis meæ post mortem meam filio meo tradi volo:* Cum pluribus heredibus intestato diem suum obisset, intelligi fideicommissum filio relictum, respondi: non enim quæri oportet, cum quo de supremis [quis] loquatur, sed in quem voluntatis intentio dirigetur. §. 27. Libertis prædium reliquit, ac petiit, *ne id alienarent, utque in familia libertorum retinerent.* si, excepto uno, cæteri partes suas vendiderint, qui non vendidit, cæterorum partes, quibus non dedit alienandi voluntatem, integras petet. eos enim ad fideicommissum videtur invitasse, qui judicio paruerunt: alioquin * perabsurdum erit, vice mutua petitionem induci; scilicet ut ab altero partem alienatam quis petat, cum partem suam alienando perdiderit. Sed hoc ita procedere potest, si pariter alienaverint. cæterum, prout quisque prior alienaverit, partem posterioribus non faciet: qui vero tardius vendidit, ei, qui non vendidit, in superiorum partibus fecisse partem intelligitur: as si nemo vendiderit, & novissimus sine liberis vita decesserit, fideicommissi petitio non supererit. §. 28. Cum inter libertos ad prædii legatum liberta quoque fuisset admissa, quod patronus petit, ut de nomine familiæ non exiret, heredem libertæ filium partem prædii, quam mater accepit, retinere visum est.

§. 29. Cum existimaret ad solam consobrinam suam bona perventura, codicillis ab ea factis pluribus fideicommissa reliquerat: jure successionis ad duos ejusdem gradus possessione devoluta, rationibus [æquitatis], & perpetui Edicti exemplo, pro parte dimidia mulierem revelandam, respondi; sed libertates ab ea præstandas, quas intercedere damni causa durum videbatur. §. 30. Pater, qui filio semissem dederat, & sororibus ejus impuberibus quadrantes, quibus fratrem tutorem dedit, ita fuerat locutus: *Fili, contentus eris pro tuo semisse aureis ducentis, & vos filiæ pro vestris quadrantibus centenis aureis.* vice mutua liberis fideicommissum hereditatis reliquisse non videbatur, sed æstimationem, ut à parentibus frugi fieri solet, patrimonii sui fecisse; nec idcirco fratrem judicio tutelæ bonæ fidei rationes quandoque præscriptione demonstratæ quantitatis exclusurum.

§. 31. Titio fratri suo Mævius hereditatem Seii, [à] quo heres institutus erat, post mortem suam restituere rogatus, eodem Titio herede scripto, petit, ut moriens Titius tam suam, quam Seii hereditatem Sempronio restitueret. cum ex fructibus medio tempore perceptis fideicommissi debitam quantitatem Titius percepisset, æris alieni loco non esse deducendum fideicommissum, respondi: quoniam ratione compensationis percepisse debitum videbatur. plane si ea lege Mævius Titium heredem instituat, *ne fideicommissum ex testamento Seii retineat,* Falcidiam compensationi sufficere: sed iniquitate occurrere prudentius autem fecerit, si ex testamento fratris hereditatem repudiaverit, & intestati possessionem acceperit: nec videbitur dolo fecisse, cum fraudem excluserit. §. 32. *A te peto, marite, si quid liberorum habueris, illis prædia relinquas: vel si non habueris, tuis, sive meis propinquis, aut etiam libertis nostris:* non esse datam electionem, sed ordinem scripturæ factum substitutioni, respondi. §. 33. Vicos civitati relictos, qui proprios fines habebant, ex causa fideicommissi non ideo minus deberi placuit, quod testator fines eorum significaturum, & certaminis formam, quam celebrari singulis annis voluit, alia scriptura se declaraturum promisit, ac postea morte præventus non fecit.

78. IDEM [lib. 9 Responsorum].

QUi solidum fideicommissum frustra petebat, herede Falcidiam objiciente, si partem interim solvi sibi desideraverit, neque acceperit, in eam moram passus intelligitur.

§. 1. Cum post mortem emptoris, venditionem Reipublicæ prædiorum optimus maximusque Princeps noster Severus Augustus rescindi, heredibus pretio restituto, jussisset: de pecunia legatario, cui prædium emptor ex ea possessione legaverat, conjectura voluntatis, pro modo æstimationis, partem solvendam esse respondi.

§. 2. Etiam Respublica fideicommissi post moram usuras præstare cogitur: sed damnum, si quod ex ea re fuerit secutum, ab his sarciendum erit, qui post dictam sententiam judicatum solvere supersederunt. † Nec aliud servabitur in litis sumptibus, si ratio litigandi non fuit: * igna-

* *ignavlam etenim prætendentes audiri non oportere.* † Quod in tutoribus quoque probatur. §. 3. Prædium pater de familia liberorum alienari verbis fideicommissi prohibuit: supremus ex liberis, qui fideicommissum petere potuit, non idcirco minus actionem in bonis suis reliquisse visus est, quod heredem extrarium sine liberis decedens habuit. §. 4. Si creditor ab eo, qui testamentum fecit, domum acceptam jure pignoris vendidit: contra emptorem fideicommissi causa, tametsi voluntatem defuncti non ignoravit, nihil decernetur.

79. IDEM [lib. 11 Responsorum].

QUæ fideicommissa moriens libertis viri debuit, eorundem prædiorum suis quoque libertis fructum reliquit; juris ignoratione lapsi, qui petere prædia ex mariti testamento debuerunt, secundum fideicommissum inter cæteros longo tempore perceperunt: non ideo peremptam videri petitionem prioris fideicommissi constitit.

80. IDEM [lib. 1 Definitionum].

LEgatum ita dominium rei legatarii facit, ut hereditas heredis res singulas: quod eo pertinet, ut, si pure res relicta sit, & legatarius non repudiavit defuncti voluntatem, recta via dominium, quod hereditatis fuit, ad legatarium transeat, nunquam factum heredis.

81. PAULUS [lib. 9 Quæstionum].

SI quis testamento facto, à filiis suis, quos heredes instituisset, fideicommissa reliquisset, non ut à legitimis heredibus, sed ut à scriptis, & testamentum aliquo casu irritum factum sit: filii ab intestato venientes fideicommissa ex testamento præstare compelli non possunt.

82. IDEM [lib. 10 Quæstionum].

DEbitor decem legavit creditori, quæ ei post annum sub pignore debebat: non (ut quidam putant) medii temporis tantum commodum ex testamento debetur, sed tota decem peti possunt. Nec tollitur petitio, si interim annus supervenerit: nam sufficit, quod utiliter dies cessit. Quod si vivo testatore annus superveniat: dicendum erit, inutile effici legatum, quanquam constiterit ab initio. Sic & in dote prælegata responsum est, totam eam ex testamento peti posse. Alioquin secundum illam sententiam, si interusurium tantum est in legato, quid dicemus, si fundus legatus sit ex die debitus? nam nec pecunia peti potest, quæ non est legata: nec pars fundi facile inveniretur, quæ possit pro commodo peti. §. 1. Si Primo, & Secundo, & Tertio heredibus institutis, sic legata dentur, *Si mihi Primus heres non erit, Secundus Titio decem dato: Si Secundus mihi heres non erit, Primus Seio fundum Tusculanum dato:* utrisque omittentibus hereditatem, Primo & Secundo, quærebatur, substituti, quos eis dederat, an & cui legata præstare debent? Ab utroque substituto legata debentur. §. 2. Servo alieno posse rem domini legari Valens scribit: item id, quod domino ejus pure debetur. Cum enim servo alieno aliquid in testamento damus, domini persona ad hoc tantum inspicitur, ut sit cum eo testamenti factio: cæterum ex persona servi constitit legatum. Et ideo rectissime Julianus definit, * id demum servo alieno legari posse, quod ipse liber factus capere posset. calumniosa est enim illa annotatio, posse legari servo, & quandiu serviat: nam & hoc legatum ex persona servi vires accipit. Alioquin & illud annotaremus, esse quosdam servos, qui, licet libertatem consequi non possint, attamen legatum & hereditatem possunt adquirere domino. Ex illo igitur præcepto, quod dicimus, *servi inspici personam in testamentis*, dictum est, servo hereditario legari posse. Ita non mirum, si res domini, & quod ei debetur, servo ejus pure legari possit: quamvis domino ejus non possent [hæc] utiliter legari.

83. IDEM lib. 11 Quæstionum.

LAtinus Largus: proxime ex facto incidit species talis: Libertinus patronum ex semisse heredem instituit, & filiam suam ex alio semisse: fidei commisit filiæ, ut quibusdam ancillis patroni restitueret, cum hæ manumissæ essent: & si eadem filia heres non esset, substituit ei easdem ancillas: quoniam filia non voluit heres exsistere, ancillæ jussu domini, [id est, patroni] adierunt defuncti hereditatem: Post aliquantum temporis ab eo manumissæ quærebant, an fideicommissum petere ab eodem patrono possint: rogo ergo, quid de hoc existimes, rescribas? Respondi, nec repetitum videri in hunc casum fideicommissum; sed alterutrum datum, vel fideicommissum, vel ipsam hereditatem: melius autem dici, in eundem casum substitutas videri, in quem casum fideicommissum meruerunt; & ideo ad substitutionem eas vocari. Cum enim servo alieno fideicommissum ab uno ex heredibus sub conditione libertatis fuerit datum, idemque servus ei heredi substituatur; licet pure substitutio facta sit, tamen sub eadem conditione substitui videtur, sub qua fideicommissum meruit.

84. IDEM [lib. 21 Quæstionum].

SI quis servo suo fideicommissam libertatem reliquit, & aliud quid adscripsit: quidam dicunt, quia placebat, ab herede eum manumitti debere, futurum esse, ut non admittatur ad fideicommissum. sed hoc iniquum est. in hujusmodi enim persona utriusque quodammodo dies cessit, & libertatis, & pecuniæ petendæ: adeo ut putem, * si mora fiat præstandæ libertati, etiam fideicommisso moram videri factam, & usurarum onus accedere. nam & cætera, quæ medio tempore adquisiit domino, dum moratur præstare libertatem, eidem restitui oportere, rectissime responsum est.

85. IDEM [lib. 4 Responsorum].

CReditorem, cui res pignoris jure obligata à debitore legata esset, non prohiberi pecuniam creditam petere, si voluntas testatoris compensare volentis evidenter non ostenderetur.

86. IDEM [lib. 13 Responsorum].

G*Aius Seius pronepos meus heres mihi esto ex semisse bonorum meorum, excepta domu mea, & paterna, in quibus habito, cum omnibus, quæ ibi sunt. Quæ omnia scias ad portionem hereditatis, quam tibi dedi, non pertinere.* Quæro, cum sit in his domibus argentum, nomina debitorum, supellex, mancipia: an hæc omnia, quæ illic inveniuntur, ad alios heredes institutos debeant pertinere? Paulus respondit: nomina debitorum non contineri, sed omnium esse communia; in cæteris vero nullum pronepoti locum esse.

§. 1. Titius, cum fratris filio fundos & urbana prædia legaret, in his & fundum Seianum legavit: quem ipse paterfamilias, quoad viveret, uno quidem nomine universum habuit, sed, quo facilius conductorem inveniret, per duas partes locabat; ita ut ex qualitate loci superiorem partem, Seianum superiorem, inferiorem autem partem, Seianum inferiorem appellaret: Quæro, an is fundus totus ad fratris filium pertineat? Paulus respondit, Si testator fundum Seianum uno nomine universum possedit: quamvis eundem

eundem divisis partibus locaverat, universum eum ex causa fideicommissi præstari oportere: nisi si heres, de qua parte testator senserit, evidenter probaverit.

87. IDEM [lib. 14 Responsorum].

Titia Seio tesseram frumentariam comparari voluit, post diem trigesimum à morte ipsius. Quæro, cum Seius viva testatrice, tesseram frumentariam ex causa lucrativa habere cœpit, nec possit id quod habet, petere; an ei actio competat? Paulus respondit, ei, de quo quæritur, pretium tesseræ præstandum: quoniam tale fideicommissum magis in quantitate, quam in corpore consistit. §. 1. Usuras fideicommissi, post impletos annos vigintiquinque, puellæ, ex quo mora facta est, deberi respondi: quamvis enim constitutum sit, ut minoribus vigintiquinque annis usuræ omnimodo præstentur, tamen non pro mora hoc habendum est; quam sufficit semel intervenisse, ut perpetuo debeantur.

§. 2. Seia libertis suis fundum legavit, fideique eorum ita commisit, *Fidei autem vestræ, Vere & Sapide, committo, ne eum fundum vendatis: eumque, qui ex vobis ultimus decesserit, cum morietur, restituat Symphoro liberto meo, & successori, & Beryllo, & Sapido, quos infra manumisi, quive ex his tunc supervivent.* Quæro, cum nec in prima parte testamenti, qua fundum prælegavit, eos substituit, in secunda tamen adjecerit verbum, *Qui ultimus decesserit*; an pars unius defuncti ad alterum pertineret? Paulus respondit, testatricem videri in eo fideicommisso, de quo quæritur, duos gradus substitutionis fecisse: unum, ut is, qui ex duobus prior morietur, alteri restitueret: alterum, ut novissimus his restitueret, quos nominatim postea enumeravit. §. 3. Imperator Alexander Augustus Claudiano Juliano Præfecto Urbi: *Si liquet tibi, Juliane carissime, aviam intervertendæ inofficiosi querelæ patrimonium suum donationibus in nepotem factis eximanisse: ratio deposcit, id, quod donatum est, pro dimidia parte revocari.* §. 4. Lucius Titius, cum haberet quinque liberos, universos emancipavit, & in unum filium Gaium Seium amplissimas facultates donationibus contulit, & modicum sibi residuum servavit, & universos liberos cum uxore scripsit heredes: in eodem testamento duas possessiones, quas retinuerat, eidem Gaio Seio prælegavit: & ab eo petit, *ut ex reditibus prædiorum, quæ vivus ei donaverat, Mæviæ filiæ tot aureos daret, item alteri fratri alios tot:* conventus à Mævia sorore sua, Legem Falcidiam implorat. Quæro, cum sanctissimus Imperator (ut supra scriptum est) contra voluntatem donantis, ea quæ donata sunt, revocari præceperit; an Gaius Seius compellendus sit secundum voluntatem patris ex donationibus fideicommissum præstare heredi sororis? Paulus respondit, post literas Imperatoris nostri dubitari non oportere, quin in hac quoque specie, de qua quæritur, subveniendum sit liberis, quorum portio, in unum filium donationibus collatis, imminuta est: præsertim cum Imperator noster contra voluntatem patris subvenerit; in proposita autem causa etiam voluntas patris pro his, qui fideicommissum petunt, intercedit. sed si Falcidia Lex intercedit, fideicommissa in solidum esse præstanda, propter immodicarum donationum rationem.

88. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

Lucius Titius testamento ita cavit: *Si quid cuique liberorum meorum dedi, aut donavi, aut in usum concessi, aut sibi acquisiit, aut ei ab aliquo datum, aut relictum est: id sibi præcipiat, sumat, habeat:* filii nomine calendarium fecerat: postea sententia dicta est, & *placuit*, id quod sub nomine ipsius filii in calendario remanserat, ei deberi; non etiam id quod exactum in rationes suas pater convertisset: Quæro, si id, quod exegisset pater ex nominibus filii ante testamentum factum, iterum post testamentum factum in nomen filii convertisset; an ad filium secundum sententiam pertineret? Respondi, id quod ex eadem causa exactum in eandem causam redisset, deberi. §. 1. *A te peto, Titi, fideique tuæ committo, uti curam condendi corporis mei, suscipias, & pro hoc tot aureos è medio præcipito.* Quæro, an si Lucius Titius minus quam decem aureos erogaverit, reliqua summa heredibus proficiat? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, heredum commodo proficere.

§. 2. Quæ marito heres extiterat, ita testamento cavit: *Mævi & Sempronî, filii dulcissimi, præcipitote omne quicquid ex hereditate bonisve Titii domini mei, patris vestri, ad me pervenit mortis ejus tempore: ita tamen, ut omne onus ejusdem hereditatis tam in præteritum, quam in futurum, necnon etiam si quid post mortem Titii domini mei, adgnoscatis.* Quæro, an, si quid solvisset post mortem mariti, cum ipsa fructus cepisset, dedisset, ad onus eorum pertineret? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, ea duntaxat onera legatariis imposuisse, quæ superessent. §. 3. *Quisquis mihi heres heredesve erunt, hoc amplius Lucius Eutychus, quam quod eum heredem institui, è media hereditate sumito, sibique habeto una cum Pamphilo, quem liberum esse jubeo, instrumentum tabernæ ferrariæ, ita ut negotium exerceatis*: Lucius Eutychus viva testatrice decessit: pars hereditatis ejus ad coheredem pertinuit. Quæro, an Pamphilus eodem testamento manumissus, ad petitionem partis instrumenti admitti possit: licet taberna, ut voluit testatrix, exerceri non possit? Respondi, admitti. §. 4. Sempronia substituta heredi instituto, legata accepit, *si heres non esset*: movit contra institutum actionem, quod dolo ejus factum esse dicebat, quo minus testatrix volens primo loco scribere eam heredem, testamentum mutaret; nec obtinuit. Quæro, an legati persecutionem salvam haberet? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, salvam habere.

§. 5. Testator legata *ante quinquennium vetuit peti, præstarique*: sed heres quædam sua sponte ante quinquennium solvit. Quæsitum est, an ejus, quod ante diem existentem solutum est, repræsentationem in reliqua solutione legati reputare possit? Respondi, non propterea minus relictum videri, quod aliquid ante diem sit solutum. §. 6. Lucius Titius testamento ita cavit: *Prædiolum meum dari volo libertis libertabusque meis, & quos hoc testamento manumisi, & Seiæ alumnæ meæ, ita ne de nomine familiæ meæ exeat, donec ad unum proprietas perveniat.* Quæro, an Seia in communione cum libertis habeat portionem: an vero sibi partem dimidiam ejus prædioli vindicare possit? Respondi, perspicuam esse testantis voluntatem, omnes ad viriles partes vocantis. §. 7. Impuberem filium heredem instituit: uxori dotem prælegavit, item ornamenta, & servos, & aureos decem: & si impubes decessisset, substituit: à quibus ita legavit, *Quæcunque primis tabulis dedi, eadem omnia ab heredibus quoque heredis mei in duplum dari volo.* Quæritur, an ex substitutione, impubere mortuo, dos quoque iterum debeatur? Respondi, non videri de dotis legato duplicando testatorem sen-

pensisse. † Item quæro, cum corpora legata etiam nunc ex lucrativa causa possideantur, an à substitutis peti possint? Respondi, non posse.

§. 8. *Civibus meis do lego chirographum Gaii Seii:* postea codicillis *vetuit à Seio exigi:* & ab herede petiit *ut ex alterius debitoris debito, quem codicillis nominavit, eandem summam reipublicæ daret.* Quæsitum est, si posterior idoneus non esset, an integram quantitatem heredes præstare debeant? Respondi, heredes Reipublicæ adversus eum duntaxat debitorem, qui novissimis codicillis (ut proponitur) designatus est, actionem præstare debere. §. 9. Filiam ex asse instituit heredem, eique substituit nepotem suum, & ita cavit: *Si (quod abominor) neque filia mea, neque nepos meus, heredes mei erunt, tunc portionem meam partis dimidiæ fundi illius ad libertos meos pertinere volo.* Quæritur, cum ante testatorem & filia & nepos decesserunt, & intestati bona pertinuerunt ad pronepotem ejus: an fideicommissum ad libertos pertineret? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, si nullus alius heres institutus substitutusque esset, quam filia & nepos, videri legitimorum fideicommissum esse, ut præstarent. §. 10. *Quisquis mihi heres erit, sciat debere me Demetrio patruo meo denaria tria, & deposita apud me à Seleuco patruo meo denaria tria, quæ etiam protinus reddi & solvi eis jubeo.* Quæsitum est, an, si non deberentur, actio esset? Respondi, si non deberentur, nullam quasi ex debito actionem esse, sed ex fideicommisso. §. 11. Lucius Titius Damam & Pamphilum libertos suos ante biennium mortis suæ de domo dimisit; & cibaria, quæ dabat, præstare desiit; mox facto testamento ita legavit, *Quisquis mihi heres erit, omnibus libertis meis, quos hoc testamento manumisi, & quos ante habui, quosque, ut manumittantur, petii, alimentorum nomine in menses singulos certam pecuniam dato:* Quæsitum est, an Damæ & Pamphilo fideicommissum debeatur? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, ita deberi, si hi, qui petent, manifeste docerent, eo animo circa se patronum, cum testamentum faceret, esse cœpisse, ut his quoque legatum dari vellet: alioquin nihil ipsis præstetur. §. 12. Damæ & Pamphilo, quos testamento manumiserat, fundum dedit, *ita ut post mortem suam filiis suis restituerent:* eodem testamento petiit ab heredibus suis, *ut Pamphilam manumitterent,* quæ Pamphila filia naturalis erat Pamphili: idem Pamphilus, post diem legati sui cedentem, testamento heredem instituit Mævium, ejusque fidei commisit, *ut hereditatem suam* (id est, fundi suprascripti partem dimidiam, quam solam in bonis ex testamento patronæ suæ habebat) *Pamphilæ filiæ suæ, cum primum libera fuisset, restitueret.* Quæro: Pamphila manumissa utrum ex testamento superiore patris sui patronæ eam partem petere possit, an vero ex testamento patris naturalis, ex causa fideicommissi, habita ratione Legis Falcidiæ? Respondi, ex his, quæ proponerentur, probari, Pamphilam duntaxat ex testamento superiore fideicommissum petere posse. Claudius: quia creditur, appellatione filiorum & naturales liberos, id est, in servitute susceptos, contineri.

§. 13. Scævola: codicillis Gaio Seio centum legavit, ejusque fidei commisit, *ut ancillæ testatoris ea daret.* Quæro, an utile fideicommissum sit, quod legatarius ancillæ testatoris dare jussus est? Respondi, non esse. Item, si utile non est, an legatarius heredi, cujus ancilla est, restituere compellatur? Respondi, non compelli: sed nec ipsum legatarium legatum petere posse.

§. 14. Insulam libertis utriusque sexus legavit, ita *ut ex reditu ejus masculi duplum, fœminæ simplum percipiant: eamque alienare vetuit:* ex consensu omnium ab herede venundata est. Quæro: an & ex pretio insulæ duplum mares, simplum caperent fœminæ? Respondi, ob pretium nullam fideicommissi persecutionem esse, nisi ea mente venditioni consenserunt, ut similiter ex pretio mares quidem duplum, fœminæ autem simplum consequantur. §. 15. Instituto filio herede, & ex eo nepotibus emancipatis, testator ita cavit: Βούλομαι δὲ τὰς ἐμὰς οἰκίας μὴ πωλεῖσθαι ὑπὸ τῶν κληρονόμων μου, μηδὲ δανείζεσθαι κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ μένειν αὐτὰς ἀκεραίας αὐτοῖς, καὶ υἱοῖς, καὶ ἐκγόνοις, εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον· ἐὰν δέ τις βουληθῇ αὐτῶν πωλῆσαι τὸ μέρος αὐτοῦ, ἢ δανείσασθαι κατ' αὐτοῦ, ἐξουσίαν ἐχέτω πωλῆσαι τῷ συγκληρονόμῳ αὐτοῦ, καὶ δανείζεσθαι παρ' αὐτοῦ, ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσῃ, ἔσται τὸ χρηματιζόμενον ἄχρηστον καὶ ἄκυρον. id est, *volo meas ædes non vendi ab heredibus meis, neque fœnerari super eas: sed manere eas firmas, simplices, meis filiis & nepotibus universum tempus. Si autem aliquis eorum voluerit vendere partem suam, vel fœnerari super eam, potestatem habeat vendere coheredi suo & fœnerari ab eo: si autem aliquis præter hæc fecerit, erit quod obligatur, inutile atque irritum.* Quæritur, cum filius defuncti mutuam pecuniam à Flavia Dionysia acceperit, & locatis ædibus pro parte sua, pensiones sibi debitas creditrici delegaverit, an conditio testamenti extitisse videatur, ut filiis suis fideicommissi nomine teneatur? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, non extitisse. §. 16. Matre & uxore heredibus institutis ita cavit, *A te, uxor carissima, peto, ne quid post mortem tuam fratribus tuis relinquas: habes filios sororum tuarum, quibus relinquas: scis unum fratrem tuum filium nostrum occidisse, dum ei rapinam facit: sed & alius mihi deteriora fecit.* Quæro, cum uxor intestata decessit, & legitima ejus hereditas ad fratrem pertineat, an [sororis] filii fideicommissum ab eo petere possint? Respondi, posse defendi, fideicommissum deberi.

§. 17. *Lucius Titius hoc meum testamentum scripsi sine ullo Jurisperito, rationem animi mei potius secutus, quam nimiam & miseram diligentiam: & si minus aliquid legitime minusve perite fecero, pro jure legitimo haberi debet hominis sani voluntas:* deinde heredes instituit. Quæsitum est, intestati ejus bonorum possessione petita, an portiones adscriptæ ex causa fideicommissi peti possunt? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, posse.

89. IDEM [lib. 4 Responsorum].

TEstamento filium & uxorem suam heredes instituit: postea epistolam scripsisse dicitur, qua & quidquid in peculio habuit filius, ei donavit, & adjecit, *præcipua hæc eum, suique juris, & post mortem suam habere velle.* Quæro, cum testamento significaverit, si quid obsignatum recepisset, id vice codicillorum valeret, epistola autem non sit obsignata: an quæ epistola continentur, ad filium pertineant? Respondi, si fides epistolæ relictæ constaret, deberi, quæ in eam dare se velle significavit. §. 1. Qui indivisam cum fratre suo rem habebat, filias suas heredes instituit, & ita cavit: *Propter res universas, quæ mihi cum illo fratre meo, patruo vestro, communes sunt, quæ æstimationis constiterit esse universas duo millium aureorum: fidei vestræ committo, uti pro portione vestra mille aureos à Lucretio Pacato patruo vestro accipiatis:* huic testamento quinquennio supervixit, & abunde patrimonium reliquit. Quæsitum est, an heredes Lucretii Pacati secundum verba suprascripta offerentes mille aureos,

fideicommissum consequantur? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, non facere voluntatem, ut universa datis millenis aureis restituerentur: sed æstimationis, quæ mortis tempore in rebus fuerat, oblationem debere fieri. §. 2. Seio, quem heredi substituerat, ita legavit: *Seio, si mihi heres non erit, & uxori ejus Marcellæ, argenti libras quindecim dari volo.* Quæro, cum Seius heres extiterit, an Marcellæ legati dimidia portio debeatur? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, deberi. §. 3. Lucius Titius intestato moriturus, cum haberet uxorem, & ex ea filiam emancipatam, codicillis hæc verba inseruit, *Pertinent [autem] hi codicilli ad uxorem & filiam. primum [autem] rogo, sic inter vos agatis, ut me vivo egistis: itaque rogo, ut quicquid aut ego reliquero, aut quod vos ipsæ habetis, commune vobis sit*: filia intestati patris bonorum possessionem accepit. Quæritur, an aliqua pars hereditatis Lucii Titii ex causa fideicommissi à filia matri deberetur, & quota? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, dimidiam partem deberi, si modo uxor parata sit in commune bona sua conferre.

§. 4. Quatuor filios æquis partibus instituit, & fundum per præceptionem singulis legavit: filii, cum universa bona patris obligata essent, mutua accepta pecunia hereditario creditori solverunt, & posteriori obligaverunt: qui, cum ei debitum non solveretur, prædia universa, lege pignoris, uni ex heredibus vendidit. Quæritur, an cum iste filius ex causa emptionis ea possideat, fratribus & coheredibus fideicommissi petitio esset: an vero ea perempta esset, cum communiter universa sequenti creditori obligaverint? Respondi, actionem quidem fideicommissi in personam competentem omnibus invicem manere: non autem fideicommissum restituendum est, nisi prius debitum ab eis emptori, eidemque coheredi persolveretur. §. 5. Filiæ fideicommisit in hæc verba, *Peto à te filia mea, ut dotalem cautionem post mortem meam mutes, & ita renoves, ut fratres tui dotem stipularentur hoc casu, ut si sine liberis, uno pluribusve, in matrimonio moriaris, dos ad eos perveniat*: post mortem patris decessit maritus, antequam renovaretur cautio dotalis: & postea alii nupta decessit, nullo liberorum relicto, vivo adhuc Titio uno ex fratribus: Quæsitum est, an Titius petitionem haberet rerum, quæ in dotem fuerant? Respondi, posse fideicommissum ab heredibus sororis peti, si per eam stetit, quo minus dotem frater stipularetur. §. 6. Filium & filiam heredes instituit: & libertis legata dedit, eorumque fidei commisit in hæc verba, *A vobis peto, ut quidquid vobis legavi, contenti sitis viventes, ut post vos filiis meis restituatis*: defuncta testatricis filia Mævia libertus decessit, herede instituto patronæ filio ex parte debita, ex altera extraneo: Quæsitum est, an adita hereditate, patronæ filius à coherede suo partem eorum, quæ ex testamento matris ad Mævium libertum pervenerant, petere potest? Respondi, ejus quod ei deberetur, si hereditatem non adisset, partem à coherede petere posse. §. 7. Maritus uxorem ex asse heredem instituit, cujus post mortem codicillos aperiri testator præcepit: prædium hereditarium uxor infructuosum rationi suæ existimans vendidit: emptor quærit, an retractari hæc venditio possit post mortem mulieris ab his, quibus codicillis per fideicommissum hereditas data deprehenderetur; an vero solum quantitas pretii ab herede uxoris fideicommissariis debeatur? Respondi, propter justam ignorantiam tam mulieris, quam emptoris, heredem mulieris, ut fundus apud emptorem remaneat, fideicommissario pretium dare debere.

LIBER TRIGESIMUSSECUNDUS.

[LIBER TERTIUS].
DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

I. ULPIANUS [lib. 1 Fideicommiss.]

SI incertus quis sit, captivus [sit], an à latrunculis obsessus: testamentum facere non potest. † Sed & si sui juris sit ignarus, putetque se per errorem, quia à latronibus captus est, servum esse velut hostium; vel legatus, [qui] nihil se à captivo differre putat: non posse fideicommittere certum est: quia nec testari potest, qui, an liceat sibi testari, dubitat.

§. 1. Sed si filius familias vel servus fideicommissum reliquerit, non valet. si tamen manumissi decessisse proponantur, constanter dicemus, fideicommissum relictum videri: quasi nunc datum, cum mors ei contingit: videlicet si duraverit voluntas post manumissionem. Hæc utique nemo credet in testamentis nos esse probaturos: quia * nihil in testamento valet, quotiens ipsum testamentum non valet: sed si alias fideicommissum quis reliquerit. §. 2. Hi, quibus aqua & igni interdictum est, item deportati, fideicommissum relinquere non possunt: quia nec testamenti faciendi jus habent, cum sint ἀπόλιδες, id est, *extorres*. §. 3. *Deportatos* autem eos accipere debemus, quibus Princeps insulas adnotavit, vel de quibus deportandis scripsit. Cæterum, prius quam factum Præsidis comprobet, nondum amisisse quis civitatem videtur. proinde, si ante decessisset, civis decessisse videtur: & fideicommissum, quod ante reliquerat, quam sententiam pateretur, valebit; sed [&] si post sententiam, antequam Imperator comprobet, valebit quod factum est, quia certum statum usque adhuc habuit.

§. 4. A Præfectis vero Prætorio, vel eo, qui vice Præfecti ex mandatis Principis cognoscet, item à Præfecto Urbis deportatos (quia ei quoque epistola D. Severi & Imperatoris nostri jus deportandi datum est) statim amittere civitatem: & ideo nec testamenti faciendi jus, nec fideicommittendi constat habere.

§. 5. Si quis plane in insulam deportatus codicillos ibi fecerit; & indulgentia Imperatoris restitutus, iisdem codicillis durantibus decesserit: potest defendi fideicommissum valere, si modo in eadem voluntate duravit. §. 6. Sciendum est autem, eorum fidei committi [quem] posse, ad quos aliquid perventurum est morte ejus: vel dum eis datur, vel dum eis non adimitur. §. 7. Nec tantum proximi bonorum possessoris, verum inferioris quoque fidei committere possumus. §. 8. Sed & ejus, qui nondum natus est [fidei committi posse], si modo natus nobis successurus sit. §. 9. Illud certe indubitate dicitur, si quis intestatus decedens, ab eo, qui primo gradu ei succedere potuit, fideicommissum reliquerit, si illo repudiante, ad sequentem gradum devoluta sit successio; eum fideicom-

deicommissum non debere: & ita Imperator noster rescripsit. §. 10. Sed & si à patrono sit relictum, & aliquis ex liberis ejus mortuo admissus sit ad bonorum possessionem, idem erit dicendum.

2. GAIUS [lib. 1 Fideicommissorum].

EX filio præterito, licet suus heres erit, fideicommissum relinqui non potest.

3. ULPIANUS [lib. 1 Fideicommissorum].

SI mulier dotem stipulata fuerit, & accepto tulit marito in hoc dotem, *ut fideicommissum det*: dicendum est, fideicommissum deberi. percepisse enim aliquid à muliere videtur. hæc ita, si mortis causa donatura mulier marito fecit acceptum. † Sed & si mortis causa auxerit marito dotem, vel in matrimonium ejus mortis causa redierit, potest dici fideicommissum ab eo deberi. §. 1. Julianus scribit, si servus mihi legatus sit, eumque manumittere rogatus sim, fideicommissum à me relinqui non posse: scilicet si pure roger. nam si sub conditione, vel in diem, propter fructum medii temporis posse me obligari, nec Julianus dubitaret. §. 2. Si rem quis debeat ex stipulatu ei, cui rem legaverit: fidei committere [ejus] non poterit. licet ex legato commodum sentire videatur, quod dominium nanciscitur statim, nec expectat ex stipulatu actionem; fortassis quis dicat, & sumptum litis, quem sustineret, si ex stipulatione litigaret, eum lucrari: sed nequaquam dicendum est, hujus fidei committi posse. §. 3. Sed [&] si habenti tibi proprietatem, usumfructum mortis causa cessero: potest dici, fideicommittere me posse. Nec quemquam moveat, quod ususfructus solet morte extingui: nam medii potius temporis, quo vivat qui donavit, commodum cogitemus.

§. 4. Si autem pignus debitoris liberavero mortis causa, & ejus fidei commisero: non potest valere fideicommissum.

4. PAULUS [lib. 4 Sententiarum].

A Patre vel domino relictum fideicommissum, si hereditas ei non quæratur, ab emancipato filio vel servo manumisso utilibus actionibus postulatur: penes eos enim quæsitæ hereditatis emolumentum remanet.

5. ULPIANUS [lib. 1 Fideicommissorum].

SI fuerit municipio legatum relictum ab his, qui rempublicam gerunt, fideicommissum dari potest. §. 1. Si quis non ab herede, vel legatario, sed ab heredis, vel legatarii herede fideicommissum reliquerit, hoc valere benignum est.

6. PAULUS [lib. 1 Fideicommissor.]

SEd etsi sic fideicommissum dedero ab herede meo, *Te rogo, Luci Titi, ut ab herede tuo petas dari Mevio decem aureos*, utile erit fideicommissum: scilicet, ut mortuo Titio, ab herede ejus peti possit: idque & Julianus respondit.

§. 1. Sic autem fideicommissum dari non poterit, *Si Stichus Seii factus, jussu ejus hereditatem adierit, rogo det*: quoniam qui fortuito, non judicio testatoris, consequitur hereditatem, vel legatum, non debet onerari: nec recipiendum esse, ut cui nihil dederis, eum rogando obliges.

7. ULPIANUS [lib. 1 Fideicommissorum].

SI deportati servo fideicommissum fuerit adscriptum, ad fiscum pertinere, dicendum est: nisi si eum deportatus vivo testatore alienaverit, vel fuerit restitutus: tunc enim ad ipsum debebit pertinere. §. 1. Si miles deportato fideicommissum reliquerit, verius est, quod & Marcellus probat, capere eum posse.

§. 2. Si quis creditori suo legaverit *id, quod debet*, fidei committi ejus non poterit, nisi commodum aliquod ex legato consequatur: forte exceptionis timore, vel si quod in diem debitum fuit, vel sub conditionem.

8. PAULUS [lib. 1 Fideicommissorum].

SI legatarius, à quo fideicommissum datum est, petierit legatum: id tantum, quod per judicem exegerit, præstare fideicommissario cogetur: vel, si non exegerit, actione cedere. ad eum enim litis periculum spectare iniquum est, si non culpa legatarii lis perierit. §. 1. Servo heredis fideicommissum utiliter non relinquitur: nisi fidei ejus commiserit, *ut servum manumittat*.

§. 2. Cum ita petisset testator, *ut quidquid ex bonis ejus ad patrem pervenisset, filiæ suæ ita restitueret, ut eo amplius haberet, quam ex bonis patris habitura esset*: D. Pius rescripsit, manifestum esse, de eo tempore sensisse testatorem, quod post mortem patris futurum esset.

9. MÆCIANUS [lib. 1 Fideicommiss.]

SI ita fuerit fideicommissum relictum, *ad quemcunque ex testamento meo, vel ab intestato*; vel ita, *ad quemcunque quoquo jure bona mea perveniant*: hac oratione & ejus, qui postea natus erit, inve familiam venerit; & ejus, qui postea cognatus esse cœperit, fideicommissum videtur; ejus quoque, quæ nondum nupta erit, sed postea, eo casu, quo ex Edicto ad uxorem bona mariti intestati solent pertinere.

10. VALENS [lib. 2 Fideicommiss.]

SI tibi, & *ei, qui ex tribus liberis meis in funus meum venerit*, centum aureos legavero: non minuitur in tua persona legatum, si nemo venit.

11. ULPIANUS [lib. 2 Fideicommiss.]

FIdeicommissa quocunque sermone relinqui possunt: non solum Latina, vel Græca, sed etiam Punica, vel Gallicana, vel alterius cujuscumque gentis. §. 1. Quotiens quis exemplum testamenti præparat, & prius decedat, quam testetur: non valent quasi ex codicillis, quæ in exemplo scripta sunt: licet verba fideicommissi scriptura habeat: & ita Div. Pium decrevisse, Mæcianus scribit. §. 2. Si ita quis scripserit, *illum tibi commendo*: D. Pius rescripsit, fideicommissum non deberi. aliud est enim personam commendare, aliud voluntatem suam fideicommittentis heredibus insinuare.

§. 3. Cum esset quis rogatus *restituere portionem accepta certa quantitate*, responsum est, ultro petere ipsum fideicommissum ab herede posse. Sed utrum, si volet, præcipiet restituetque portionem; an vero & si noluerit, cogatur accepta quantitate portionem restituere, propriæ est deliberationis. Et sane, cum quis rogatur, *accepta certa quantitate portionem restituere*, duplex est fideicommissum: unum, ut possit petere quantitatem paratus portione cedere: aliud, ut etsi non petet, tamen cogatur fideicommissario restituere parato præstare quantitatem.

§. 4. Si quis ita scripserit, *sufficiunt tibi vineæ, vel fundus*: fideicommissum est. quoniam & illud fideicommissum esse arbitramur, *contentus esto illa re*. §. 5. Sic fideicommissum relictum, *nisi heres meus noluerit, illi decem dari volo*: quasi conditionale fideicommissum est, & primam voluntatem exigit: ideoque post primam voluntatem non erit arbitrium heredis dicendi noluisse. §. 6. Hoc autem [legatum], *cum voluerit*, tractum habet, quamdiu vivat is, à quo fidei-

com-

commissum relictum est: verum si antequam dederit, decesserit, heres ejus præstat. sed [&] si fideicommissarius, antequam heres constituat, decesserit, ad heredem suum nihil transtulisse videtur: conditionale enim esse legatum, nemini dubium est, & pendente conditione legati, videri decessisse fideicommissarium.

§. 7. Quanquam autem fideicommissum ita relictum non debeatur, *si volueris*, tamen si ita adscriptum fuerit, *si fueris arbitratus*, *si putaveris*, *si æstimaveris*, *si utile tibi fuerit visum*, *vel videbitur*, debebitur: non enim plenum arbitrium voluntas heredi dedit, sed quasi viro bono commissum relictum. §. 8. Proinde si ita sit fideicommissum relictum, *illi si te meruerit*, omnimodo fideicommissum debebitur: si modo meritum, quasi apud virum bonum, collocare fideicommissarius potuit. Et si ita sit, *si te non offenderit*, æque debebitur. Nec poterit heres causari, non esse meritum, si alius vir bonus & non infestus meritum potuit admittere. §. 9. Hæc verba, *te fili rogo, ut prædia, quæ ad te pervenerint, pro tua diligentia diligas, & curam eorum agas, ut possint ad filios tuos pervenire*, licet non satis exprimunt fideicommissum, sed magis consilium, quam necessitatem relinquendi: tamen ea prædia in nepotibus post mortem patris eorum vim fideicommissi videntur continere.

§. 10. Si filio à patre herede instituto fideicommissum relictum fuerit: etsi verbis non sit ita relictum, *cum pater moreretur*, sed intelligi hoc possit (puta quia sic relictum est, ut relinquat filio, vel, *volo eum habere*, vel, *volo ad eum pertinere*,) defendetur, in id tempus fideicommissum relictum, quo sui juris filius efficitur.

§. 11. Si cui ita fuerit fideicommissum relictum, *si morte patris sui juris fuerit effectus*, & emancipatione sui juris factus sit: non videri defecisse conditionem. sed & cum mors patri contingat, quasi extante conditione, ad fideicommissum admittetur. §. 12. Si rem suam testator legaverit, eamque necessitate urgente alienaverit: fideicommissum peti posse, nisi probetur adimere ei testatorem voluisse. probationem autem [mutatæ] voluntatis ab heredibus exigendam. §. 13. Ergo & si nomen quis debitoris exegerit, quod per fideicommissum reliquit, non tamen hoc animo quasi vellet extinguere fideicommissum: poterit dici deberi. † Nisi forte inter hæc interest: hic enim extinguitur ipsa constantia debiti; ibi res durat, tametsi alienata sit. Cum tamen quidam nomen debitoris exegisset, & pro deposito pecuniam habuisset: putavi fideicommissi petitionem superesse: maxime, quia non ipse exegerat, sed debitor ultro pecuniam obtulerat, quam offerente ipso non potuit [non] accipere. † Paulatim igitur admittemus, etsi ex hac parte pecuniæ rem comparaverit, quam non hoc animo exegit, ut fideicommissarium privaret fideicommisso: posse adhuc fideicommissi petitionem superesse.

§. 14. Si quis *illicite ædificasset* (id est, hoc quod dirui Constitutiones jubent), an fideicommissum relinquere ex eo quis possit, videamus? Et puto posse: cum enim dirui necesse sit, nulla dubitatio est, quin Senatusconsultum impedimento non sit. §. 15. Si heres rogatus sit *certam summam usuris certis fœnori dare*, utile est fideicommissum: sed Mæcianus putat, non alias cogendum credere, quam idonee ei caveatur: sed ego proclivior sum, ut putem cautionem non exigendam.

§. 16. Si servo alieno militia relinquatur, an domino quæratur legatum, quæritur? Et aut scit servum esse, & dico æstimationem deberi: aut ignoravit, & denegari fideicommissi persecutio debet; quia si scisset servum, non reliquisset. §. 17. Ex his apparet, cum per fideicommissum aliquid relinquitur, ipsum præstandum quod relictum est: cum vero ipsum præstari non potest, æstimationem esse præstandam.

§. 18. Si quis *decem* alicui per fideicommissum reliquerit; &, si perdidisset id quod testamento relictum est, rursus ei reliquerit: quærebatur, an sequens fideicommissum valeat: vel an exigere heres debeat cautionem, *salva fore decem*, ne cogatur ad præstationem: & an si sæpius perdidisset, sæpius ei sarciretur fideicommissum? Divus Pius rescripsit, neque cautionem exigendam: & non amplius, quam semel postquam perdidisset, præstandum. non enim onerandus est heres, ut in infinitum, quotiens perdiderit, restituere ei tantundem debeat: sed ut per fideicommissum posterius duplicata ejus legata videantur; nec amplius ad periculum heredis pertineant, si quid postea is consumpserit, ex soluto & posteriore fideicommisso. §. 19. Item si quis certam quantitatem cui reliquerit, & addiderit, *facilius hanc summam posse compensari, cum debitor sit fideicommissarius ex causa hereditatis Gaii Seii*; nec velit ille hereditatem adire Gaii Seii, sed petat fideicommissum: Imperator noster, contra voluntatem eum testantis petere fideicommissum rescripsit: cum * in fideicommissis præcipue spectanda servandaque sit testatoris voluntas.

§. 20. Plerumque evenit, multorum interesse id quod relinquitur: verum testatorem uni voluisse honorem habitum. & est hæc sententia Marcelli verissima. §. 21. Sic evenit, ut interdum, si pluribus testator honorem habere voluit, & de pluribus sensit, quamvis unum legatum sit, tamen ad persecutionem ejus plures admittantur: Ut puta si decem fuerunt ejusdem rei stipulandi, & heres vel fideicommissarius rogatus est, *ut eis solveret*: hic enim, si omnium interest, & de omnibus sensit testator, fideicommissum relictum omnes petere potuerunt. Sed utrum in partem agent, an in solidum, videamus? Et credo, prout cujusque interest, consequentur: unus igitur, qui occupat, agendo totum consequitur, ita ut caveat, *defensu iri adversus ceteros fideicommissarios eum, qui solvit*, sive socii sunt, sive non. §. 22. * Interdum alterius nomen scribitur in testamento, alteri vero fideicommissi petitio, vel legati competit: Ut puta si fidei heredis committatur, *ut ipse publicum pro Titio præstet*, fideicommissum hoc vel legatum non publicanus petit, licet ei sit adscriptum, sed ipse petere poterit, pro quo legatum relictum est. Multum autem interesse arbitror, cui volet prospectum, cujusque contemplatione testator fecerit. Plerunque autem intelligendum est, privati causa hoc fecisse, licet emolumentum publicano quæratur.

§. 23. Si *in opere civitatis faciendo* aliquid relictum sit, unumquemque heredem in solidum teneri, D. Marcus & Lucius Verus Proculæ rescripserunt. tempus tamen coheredi præstituerunt, intra quod mittat ad opus faciendum: post quod solam Proculam voluerunt facere, imputaturam coheredi sumptum pro parte ejus.

§. 24. Ergo & in statua, & in servitute, cæterisque, quæ divisionem non recipiunt, idem D. Marcus rescripsit. §. 25. Si quis *opus facere* juf-

jussus, paratus sit pecuniam dare Reipublicæ, ut ipsa faciat, cum testator per ipsum id fieri voluerit: non audietur. & ita D. Marcus rescripsit.

12. VALENS [lib. 1 Fideicommissorum].

STichus liber esto, *& ut eum heres artificium doceat, unde se tueri possit, peto*: Pegasus inutile fideicommissum esse ait: quia genus artificii adjectum non esset: Sed Prætor, aut arbiter ex voluntate defuncti, & ætate, & conditione, & natura, ingenioque ejus, cui relictum erit, statuet, quod potissimum artificium heres docere eum sumptibus suis debeat.

13. MÆCIANUS [lib. 2 Fideicommissorum].

SI sic locutus erit testator, *heres meus illi fundum dato*: *Seio hoc amplius decem*: non erit dubitandum, quin Seius & fundi partem, & decem ex testamento percipere debeat.

14. GAIUS [lib. 1 Fideicommissorum].

NOn dubium est, quin, si uxori legatum sit, *si non nupserit*, idque alii restituere rogata sit, cogenda est, si nupserit, restituere.

§. 1. Heres quoque, cui jurisjurandi conditio remittitur, legatum & fideicommissum debet.

§. 2. Sed si cui legatum relictum est, *ut alienam rem redimat, vel præstet*: si redimere non possit, quod dominus non vendat, vel immodico pretio vendat, justam æstimationem inferat.

15. MÆCIANUS [lib. 2 Fideicommissorum].

HÆ res testatoris legatæ, quæ in profundo esse dicuntur, quandoque apparuerint, præstantur.

16. POMPONIUS [lib. 1 Fideicommiss.].

SÆpe legatum plenius restituitur fideicommissario, quam esset relictum: veluti si alluvione ager auctus esset, vel etiam insulæ natæ.

17. MÆCIANUS [lib. 2 Fideicommiss.].

ETiam ea, quæ futura sunt, legari possunt: ut insula vel in mare, vel in fluminibus enata. §. 1. Servitus quoque servo prædium habenti recte legatur.

18. POMPONIUS [lib. 1 Fideicommiss.].

SI jure testamento facto fideicommissum tibi relinquero, deinde postea aliud fecero non jure, in quo fideicommissum relictum tibi, vel aliud quam quod priore testamento, vel omnino non sit relictum: videndum est, mens mea hæc fuerit facientis postea testamentum, ut nolim ratum tibi sit priore testamento relictum: quia nuda voluntate fideicommissa infirmarentur? Sed vix id obtinere potest: fortassis ideo, quod ita demum à priore testamento velim recedi, si posterius valiturum sit; & nunc ex posteriore testamento fideicommissum ei non debetur, etiamsi iidem heredes utroque testamento instituti, ex priori exstiterunt.

19. VALENS [lib. 5 Fideicommissorum].

SI tibi legatum est, vel fideicommissum relictum, *uti quid facias*: etiamsi non interest heredis id fieri, negandam tibi actionem, si non caveas heredi futurum, quod defunctus voluit, Nerva & Attilicinus recte putaverunt.

20. ULPIANUS [lib. 6 Fideicommissorum].

SI res mihi per fideicommissum relicta, eadem tibi legata, vel per fideicommissum relicta sit, non communicandi animo, sed utrique in solidum: ambigendum non est, si alteri sit soluta, alterum nullum quidem jus in ipsam rem habere, sed actionem de pretio integram eum habere.

21. PAULUS [lib. 4 Sententiarum].

NUtu etiam relinquitur fideicommissum: dummodo is nutu relinquat, qui & loqui potest, nisi superveniens morbus ei impedimento sit. §. 1. Fideicommissum relictum, & apud [eum], cui relictum est, ex causa lucrativa inventum, extingui placuit: nisi defunctus æstimationem quoque ejus præstari voluit.

§. 2. Columnis ædium vel tignis per fideicommissum relictis, ea tantummodo Amplissimus Ordo præstari voluit, nulla æstimationis facta mentione, quæ sine domus injuria auferri possunt.

22. HERMOGENIANUS [lib. 4 Juris epitomarum].

SI quis in principio testamenti adscripserit, *cui bis legavero, semel deberi volo*, postea eodem testamento, vel codicillis sciens sæpe eidem legaverit: suprema voluntas potior habetur. nemo enim eam sibi potest legem dicere, ut à priore ei recedere non liceat. † Sed hoc ita locum habebit, si specialiter dixerit, *prioris voluntatis sibi pœnituisse, & voluisse, ut legatarius plura legata accipiat*. §. 1. Miles, in eum ex militari delicto capitali dicta sententia, permittente eo in ipsa sententia qui damnavit, sicut testamenti faciendi, ita fideicommissi relinquendi potestatem consequitur. §. 2. Mortis damnum per fideicommissum servi relicti, antequam mora fiat fideicommissarius solus patitur: licet alienus relinquatur.

23. PAULUS [lib. 5 Sententiarum].

EX imperfecto testamento legata vel fideicommissa Imperatorem vindicare, inverecundum est: decet enim tantæ majestati, eas servare leges, quibus ipse solutus esse videtur.

24. NERATIUS [lib. 2 Responsorum].

CReditori ita potest legari, ne indebitum ab eo repeteretur.

25. PAULUS [lib. 1 ad Neratium].

ILle, *aut ille heres Seio centum dato*: potest Seius, ab utro velit, petere. §. 1. Cum in verbis nulla ambiguitas est, non debet admitti voluntatis quæstio.

26. IDEM [lib. 2 ad Neratium].

IS, qui fideicommissum debet, post moram non tantum fructus, sed etiam omne damnum, quo adfectus est fideicommissarius, præstare cogitur.

27. IDEM [lib. 2 Decretorum].

PAula Callinico ex parte herede instituto, filiæ ejusdem Jubentianæ, *cum in familia nupsisset*, decem testamento legavit; deinde post tempus codicillis factis, centum eidem Callinico reliquerat, non adjecto *hoc amplius*: pronunciavit utramque summam deberi: maxime cum in codicillis filiæ Callinici nihil legatum fuisset.

§. 1. Pompeius Hermippus filium Hermippum ex dodrante, filiam Titianam ex quadrante heredes instituerat, & prædia certa singulis prælegaverat; præterea, *si sine liberis Hermippus moreretur, aliam possessionem filiæ dari* jusserat; post testamentum factis codicillis, filiæ certa prædia dederat, eamque his contentam esse voluit pro omni hereditate, & his, quæ in testamento reliquerat: Hermippi bona ad fiscum pervenerant: Titiana soror fideicommissum petebat: Quærebatur utrum pro hereditate tantum, an & pro his, quæ post mortem frater rogatus erat restituere, pater eam voluisset accipere ea, quæ codicillis reliquerat? Mihi ab omni voluntate recessum videbatur: Placuit humanius interpretari,

tari, ea sola, quæ vivente fratre acceptura erat, adempta videri: non etiam quæ post mortem ejus reliquerat, *si sine liberis decederet*. & ita pronunciavit. §. 2. Julianus Severus decedens, institutis quibusdam heredibus, alumno suo quinquaginta legaverat, eaque Julio Mauro colono suo ex pensionibus fundi debitis ab eo præstari voluerat, eidemque Mauro quædam legaverat: cum de hereditate fiscus quæstionem movisset, jussu Procuratoris Maurus pecuniam fisco solverat; postea heres scriptus obtinuerat fiscum: alumno autem mortuo, heres ejus fideicommissum ab herede Mauri petebat: Placuit Imperatori, non videri ejus fideicommissum, sed demonstratum, unde accipere posset: & ideo heres Severi hæc præstare debet.

28. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Tertullianum.

SI fidei meæ committatur, *ut, quod mihi relictum fuerit supra quod capere possum, alii restituam*: posse me id capere constat.

29. LABEO lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

QUi concubinam habebat, ei vestem prioris concubinæ utendam dederat; deinde ita legavit, *vestem, quæ ejus causa empta, parata esset*: Cascellius, Trebatius, negant ei deberi prioris concubinæ causa parata: quia alia conditio esset in uxore. Labeo id non probat: quia in ejusmodi legato non jus uxorium sequendum, sed verborum interpretatio esset facienda: idemque vel in filia, vel in qualibet alia persona juris esset. Labeonis sententia vera est. §. 1. Cum ita legatum esset, *ut Titia uxor mea tantandem partem habeat, quantulam unus heres*: si non æquales partes essent heredum, Quintus Mucius & Gallus putabant, maximam partem legatam esse; quia in majore minor quoque inesset: Servius, Ofilius, minimam; quia cum heres [dare] damnatus esset, in potestate ejus esset, quam partem daret: Labeo hoc probat: idque verum est. §. 2. Cum ita legatum esset, *Quanta pecunia ex hereditate Titii ad me pervenit, tantam pecuniam heres meus Seia dato*: id legatum putat Labeo, quod acceptum in tabulis suis ex ea hereditate testator retulisset; cæterum negat cavendum heredi à legatario, si quid forte postea ejus hereditatis nomine heres damnatus esset. Ego contra puto: quia * non potest videri pervenisse ad heredem, quod ejus hereditatis nomine præstaturus esset. Idem Alfenus Varus Servio placuisse scribit: quod & verum est. §. 3. Si heres tibi, servo generaliter legato, Stichum tradiderit, isque à te evictus fuisset: posse te ex testamento agere, Labeo scribit: quia * non videtur heres dedisse, quod ita dederat, ut habere non possis: & hoc verum puto. sed hoc amplius ait, debere te, prius quam judicium accipiatur, denunciare heredi: nam si aliter feceris, agenti ex testamento opponetur tibi doli mali exceptio.

§. 4. *Si Stichus & Dama, servi mei, in potestate mea erunt, cum moriar, tum Stichus & Dama liberi sunto, & fundum illum sibi habento*: Si alterum ex his post testamentum factum dominus alienasset, vel manumisisset, neutrum liberum futurum Labeo putat: sed Tubero eum, qui remansisset in potestate, liberum futurum, & legatum habiturum putat. Tuberonis sententiam voluntati defuncti magis puto convenire.

30. IDEM [lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum].

QUi quatuor pocula oleaginea habebat, ita legavit, *pocula oleaginea paria duo*: Respondi, unum par legatum esse: quia non ita esset, *bina paria*; neque ita, *poculorum paria duo*: idem & Trebatius. §. 1. Qui hortos publicos à Republica conductos habebat, *eorum hortorum fructus usque ad lustrum, quo conducti essent, Aufidio legaverat: & heredem eam conductionem eorum hortorum ei dare damnaverat, sinereque uti eum, & frui*. Respondi, heredem teneri sinere frui: hoc amplius, heredem mercedem quoque hortorum Reipublicæ præstaturum. §. 2. Cum testamento scriptum esset, *Sticho servo meo heres quinque dato, & si Stichus heredi meo biennium servierit, liber esto*: Post biennium legatum deberi existimo: quia in id tempus & libertas & legatum referri deberet: quod & Trebatius respondit.

§. 3. *Si Fundum mihi vendere certo pretio damnatus es*, nullum fructum ejus rei ea venditione excipere tibi liberum erit: quia id pretium ad totam causam fundi pertinet. §. 4. Qui fundum mandatu meo in societate mihi & sibi emerat, deinde eum finibus diviserat, & prius quam mihi traderet, ita eum tibi legaverat, *fundum meum illi do*: Negavi, amplius partem deberi: quia verisimile non esset, ita testatum esse patremfamilias, ut mandati heres ejus damnaretur. §. 5. *Uxori meæ, dum cum filio meo Capuæ erit, heres meus ducenta dato*; filius à matre migravit: Si ambo Capuæ habitassent, legatum matri debitu iri putavi; quamvis una non habitassent: sin autem in aliud municipium transissent, unius anni tantummodo debitu iri, quo una habitassent, quantolibet tempore, Trebatius ait. videamus, an his verbis, *dum cum filio Capuæ erit*, non conditio significetur, sed ea scriptura pro supervacuo debet haberi: quod non probo. sin autem per mulierem mora non est, quo minus cum filio habitet: legata ei deberi.

§. 6. *Si ædes alienas ut dares* damnatus sis, neque eas ulla conditione emere possis: æstimare judicem oportere, Atteius scribit, quanti ædes sint, ut pretio soluto, heres liberetur.

† Idemque juris est, & si potuisses emere, non emeres.

31. IDEM lib. 1 Pithanorum à Paulo epitomatorum.

SI cui *ædes* legatæ sint, is omne habebit id ædificium, quod solum earum ædium erit. Paulus: hoc tunc demum falsum est, cum dominus [ædium] binarum aliquod conclave, quod supra concamerationem alterarum ædium esset, in usum alterarum convertit, atque ita his usus fuerit: namque eo modo alteris ædibus id accedet, alteris decedet.

32. SCÆVOLA [lib. 14 Digestorum].

SExtiam filiam ex quadrante, ex reliquis Seium & Marcium sororis filios scripsit heredes: Sextiam substituit Marcio & Marcium Sextiæ: dedit autem per præceptionem Marcio certas species: Marcius partem hereditatis, ex qua scriptus erat, omisit: & eo intestato defuncto, bona ejus ad fratrem legitimum Seium devoluta sunt: Quæsitum est, an Sextia ex substitutione etiam hæc, quæ prælegata Marcio erant, jure substitutionis à legitimo herede defuncti sibi vindicare possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, Sextiam in legatis, quæ Marcio data sunt, substitutam non esse.

33. IDEM [lib. 15 Digestorum].

UXori suæ inter cætera ita legavit, *& domus eam partem, in qua morari consuevimus*: Quæsitum est, cum tam testamenti faciundi tempore, quam mortis, totam domum in usu habuerit, nec quicquam ex ea locatum: an ea tantummodo

modo videtur legasse cubicula, in quibus dormire consueverat? Respondit, eam omnem partem, in qua morari cum familia sua consuevisset. §. 1. Uxori suæ inter cætera ita legavit, *uxori meæ quidquid vivus dedi, donavi, usibusve ejus comparavi, concedi volo*: Quæro, an quod post testamentum factum ei donatum est, id quoque concessum videatur? Respondit, verba quæ proponerentur, nihil pro futuro [tempore] significare. §. 2. Cum Seius pro uxore centum aureos creditori solverit, & ornamentum pignori positum luerit, postea autem testamento facto uxori suæ legavit *quidquid ad eum, inve stipulatum ejus concessit, & hoc amplius vicenos aureos annuos*: Quæsitum est, an hos centum aureos heredes viri ab uxore, vel [ab] heredibus ejus repetant? Respondit, si donationis causa creditori solvisset, teneri heredes ex causa fideicommissi, si repetant: atque etiam petentes exceptione summoveri: Quod præsumptum esse debet, nisi contrarium ab herede approbetur.

34. IDEM [lib. 16 Digestorum].

NOmen debitoris in hæc verba legavit, *Titio hoc amplius dari volo decem aureos, quos mihi heredes Gaii Seii debent, adversus quos ei actionem mandari volo, eique eorundem pignora tradi*: Quæro, utrum heredes tantum decem dare debeant, an [in] omne debitum, hoc est in usuras debeant mandare? Respondit, videri universam ejus nominis obligationem legatam. † Item quæro, cum ignorante matrefamilias, actores in provincia adjectis sorti usuris, decem stipulati sint, an ex causa fideicommissi suprascripti etiam incrementum hujus debiti ad Titium pertineat? Respondit, pertinere. §. 1. Filio ex parte herede scripto, præceptionem dedit inter cætera, his verbis, *Titio filio meo nomina ex calendario, quæ elegerit filius meus sibi, viginti dare damnas sunto sine dolo malo*: eidem filio vivus omnium rerum suarum administrationem permisit; qui post testamentum factum, ante mortem patris annos decem, quibus procurabat patri, contra veterem consuetudinem patris, qua calendarium exercebatur, novos debitores amplarum pecuniarum fecit, & in priores, quos pater exiguarum fortunarum habebat, majus creditum contulit, ad hoc, ut viginti nominibus prope omnis substantia calendarii esset: Quæsitum est, an huic filio eorum nominum, quæ ipse fecit, præceptio permittenda est? Respondit, ex his electionem habere, quæ testamenti tempore testator in calendario habuit. §. 2. Uni ex heredibus per præceptionem reliquit ea, quæ ex patrimonio viri sui Aretonis eis supererant: ejusque fidei commisit, hæc eadem restituere pronepoti, cum erit annis sedecim: in quibus hæc verba adjecit, *Item rogo, uti reliquum æs alienum, quod ex bonis Aretonis debetur, omnibus creditoribus ex reditibus eorum bonorum solvas, reddas, satisque facias*: Quæsitum est [an], si probaverit heres, non sufficere reditum bonorum ad totius debiti exsolutionem, nihilominus tamen ipse debet agnoscere onus æris alieni? Respondit, * manifeste proponi, ex reditibus bonorum eorum jussum æs alienum exsolvere, non de proprio. §. 3. Pater filio & filia heredibus institutis, cum singulis certa prædia & calendaria prælegasset, ita cavit, *A te autem, fili carissime [peto], quæcunque legavi, præstari volo. Et si quid evenerit æris alieni, si quod in tempus pro mutuo acceperam, & debuero, à te solvi volo: ut quod sorori tuæ reliqui, integrum ad eam pertineat*: Quæsitum est, an quod ex quacunque causa debuit pater, à filio sit præstandum? Respondit, posse filiam ex fideicommisso consequi, ut levaretur, quo magis integrum, quod testator dedisset, ad eam pervenisset.

35. IDEM [lib. 17 Digestorum].

PAtronus liberto statim *tribum emi* petierat: libertus diu moram ab herede patroni passus est, & decedens heredem reliquit clarissimum Virum: Quæsitum est, an tribus æstimatio heredi ejus debeatur? Respondit, deberi.

† Idem quæsiit, an & commoda, & Principales liberalitates, quas libertus ex eadem tribu usque in diem mortis suæ consecuturus fuisset, si ei ea tribus secundum voluntatem patroni sui tunc comparata esset: an vero usuræ æstimationis heredi ejus debeantur? Respondi, quidquid ipse consecuturus esset, id ad heredem suum transmittere. §. 1. Sempronio ita legavit, *Sempronius sumito prædia ea omnia, quæ sunt usque ad prædium, quod vocatur Gaas, finibus Galatiæ, sub cura villici Primi, ita ut hæc omnia instructa sunt*: Quæsitum est, cum in eodem confinio prædiorum unum sit prædium non Galatiæ, sed Cappadociæ finibus, sub cura tamen ejusdem villici, an etiam id prædium cum cæteris ad Sempronium pertineat? Respondit, & hoc deberi. §. 2. Libertis, quos nominaverat, ita legavit, *Fundum Trebatianum, qui est in regione Atellata: Item fundum Satrianum, qui est in regione Niphana, cum taberna dari volo*: Quæsitum est, cum inter fundos, quos supra legavit, sit quidem fundus vocabulo Satrianus, in regione tamen Niphana non sit: an ex causa fideicommissi libertis debeatur? Respondit, si nullus esset Satrianus in regione Niphana, & de eo sensisse testatorem certum sit, qui alibi esset: non [idcirco] minus deberi, quia in regione designanda lapsus esset. §. 3. Codicillis confirmatis ita cavit, *Tiburtibus municipibus meis, amantissimisque. Scitis balineum Julianum, junctum domui meæ, ita ut publice sumptu heredum meorum & diligentia decem mensibus totius anni præbeatur gratis*: Quæsitum est, an & sumptus refectionibus necessarios heredes præstare debeant? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, videri testatorem, super calefactionis & præbitionis onus, de his quoque sensisse, qui ad quotidianam tutelam pertineant, quibus balineæ aut instruuntur, aut denique inter solitas cessationum vices parari purgarique, ut habiles ad lavandum fierent, sint solitæ.

36. Apud SCÆVOLAM lib. 18 Digestorum CLAUDIUS notat.

NEc fideicommissa ab intestato data debentur ab eo, cujus de inofficioso testamento constitisset: quia crederetur quasi furiosus testamentum facere non potuisse: ideoque nec aliud quid pertinens ad suprema ejus judicia valet.

37. SCÆVOLA lib. 18 Digestorum.

CUm quis decedens Seiæ matri fundum, qui proprius matris erat, legaverat, ab ea petierat, ut eundem, cum moreretur, Flaviæ Albinæ conjugi suæ restitueret: post mortem testatoris mater apud Magistratum professa est, *Nihil se adversus voluntatem filii sui facturam, paratamque se fundum Flaviæ Albinæ tradere, si sibi annua bina præstarentur reditnum nomine*: sed neque possessionem tradidit, neque annua bina accepit. Quæsitum est, an jure fundum alii vendere posset? Respondit, si de legati jure fideique commissi quæreretur, secundum ea, quæ proponerentur, nec valuisse, quod matri suum legabatur: neque

neque onus fideicommissi procesisse, si modo nihil præterea mater cepisset. §. 1. Qui testamento heredem scripserat, Mævio ducenta legavit, & fidei ejus commisit, *ut centum daret Glaucetyche: Epidi autem, quinquaginta*: postea Mævius volente testatore, literas emisit ad eas, *secundum voluntatem testatoris restituturum*: postea testator fecit codicillos, quibus & hoc præcepit, *ut præter hos codicillos si quid aliud prolatum esset, non valeat*. Quæsitum est, an Mævius qui ducenta accepit, quia mutavit voluntatem de ea epistola testator, à mulieribus conveniri ex causa fideicommissi possit? Respondit, secundum ea, quæ proponuntur, frustra Mævium conveniri, si e ducenta, sive prædium pro his accepit.

§. 2. Seiam & Mævium libertos suos æquis partibus heredes scripsit: Mævio substituit Sempronium pupillum suum: deinde codicillos per fideicommissum confirmavit, quibus ita cavit, *Lucius Titius Seiæ heredi suæ, quam pro parte dimidia institui, Salutem. Mævium libertum meum, quem in testamento pro parte dimidia heredem institui, eam partem hereditatis veto accipere. Cujus in locum partemve ejus, Publium Sempronium dominum meum heredem esse volo*: & Mævio, ad quem hereditatis portionem noluit pervenire, cum hoc elogio fideicommissum reliquit, *Mævio liberto meo de me nihil merito dari volo lagynos vini vetusti centum quinquaginta*. Quæsitum est, cum voluntas testatoris hæc fuerit, ut omnimodo perveniat portio hereditatis ad Sempronium pupillum, an fideicommissum ex verbis suprascriptis valere intelligatur: & à quo Sempronius petere possit, cum ad certam personam codicillos scripserit? Respondit, posse fideicommissum à Mævio peti.

§. 3. Pater emancipato filio bona sua universa, exceptis duobus servis, non mortis causâ donavit, & stipulatus est a filio in hæc verba: *Quæ tibi mancipia, quæque prædia donationis causa tradidi, cessi, per te non fieri dolo [ve] malo, neque per eum ad quem ea res pertinebit, quo minus ea mancipia, quæque ex his adgnata erunt, eaque prædia cum instrumento, cum ego volam, vel cum morieris, quæque eorum exstabunt, neque dolo malo aut fraude factove tuo ejusque ad quem ea res pertinebit, in rerum natura, aut in potestate esse desissent, si vivam, mihi, aut cui ego volam, reddantur, restituantur: stipulatus est Lucius Titius pater, spopondit Lucius Titius filius*. Idem pater decedens epistolam fideicommissariam ad filium suum scripsit in hæc verba: *Lucio Titio filio suo Salutem. Certus de tua pietate fidei tuæ committo uti des præstes illi & illi certam pecuniam: & Luctionem servum meum liberum esse volo*. Quæsitum est, cum filius patris nec bonorum possessionem acceperit, nec ei heres exstiterit: an, ex epistola fideicommissa & libertatem præstare debeat? Respondit, etsi neque hereditatem adisset, neque bonorum possessionem petisset, & nihil ex hereditate possideret: tamen nihil minus, & ex stipulatu ab heredibus patris, & fideicommisso ab his, quorum interest, quasi debitorem conveniri posse, maxime post Constitutionem Divi Pii, quæ hoc induxit. §. 4. Nuptura, duobus filiis [suis], quos ex priore marito habebat, mandavit *ut viginti, quæ doti dabat, stipularentur in omnem casum, quo solvi posset matrimonium: ut etiam alterutri ex his tota dos solvatur*: constante matrimonio, uno ex filiis mortuo, uxor per epistolam petit à superstite filio, *Uti quandoque partem dimidiam duntaxat dotis exigeret, & ea contentus erit, alteram autem partem apud maritum ejus remanere concedat*: Quæsitum est, postea in matrimonio muliere defuncta, an maritus, si de tota dote conveniatur à filio, doli mali exceptione se tueri possit, & an ultro ex causa fideicommissi actio ei competit, ut de parte obligationis accepto ei feratur? Respondit, & exceptionem utilem fore, & ultro ex fideicommisso peti posse. † Idem quærit, an de reliqua dimidia parte mandati actio utilis sit heredibus mulieris adversus filium ejus? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, maxime post literas ad filium scriptas, non fore utilem. Claudius: Quoniam in his expressit, *ut contentus esset partis dimidiæ dotis*: quibus verbis satis fideicommissum filio relinqui placuit. §. 5. Codicillis ita scripsit: Βούλομαι πάντα τὰ ὑποτεταγμένα κύρια εἶναι. Μαξίμῳ τῷ κυρίῳ μου δηνάρια μυρία πεντακισχίλια, ἅτινα ἔλαβον παρὰ καταθήκην, παρὰ τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουλίου Μαξίμου, ἵνα αὐτῷ ἀνδρωθέντι ἀποδώσω, ἃ γίνονται σὺν τόκῳ τρὶς μύρια, ἀποδοθῆναι αὐτῷ θέλομαι, οὕτω γὰρ τῷ θείῳ αὐτοῦ ὤμοσα. Id est, *Volo omnia quæ infra ordinata sunt, firma esse: Maximo domino meo denaria quinquies mille, quæ accepi in depositum à patruo ejus Julio Maximo, ut ei viro facto vel adulto reddam cum usuris quæ sunt triginta millia, ei dari volo: ita enim patruo suo juravi*. Quæsitum est, an ad depositam pecuniam petendam sufficiant verba codicillorum, cum hanc solam nec aliam ullam probationem habeant? Respondi, Ex his quæ proponerentur, scilicet cum jusjurandum dedisse super hoc testator adfirmavit, credenda est scriptura. §. 6. Titia, honestissima fœmina, cum negotiis suis opera Callimachi semper uteretur, qui ex testamento capere non poterat, testamento facto manu sua ita cavit, Τιτία διεθέμην, καὶ θέλομαι δοθῆναι Καλλιμάχῳ μισθοῦ χάριν δηνάρια μύρια, id est, *Titia testamentum condidi, & volo dentur Callimacho mercedis gratia denarium decem millia*. Quæro, an hæc pecunia, ex causa mercedis, ab heredibus Titiæ exigi possit? Respondi, non idcirco, quod scriptum est, exigi posse in fraudem Legis relictum. §. 7. Ex his verbis testamenti, *Omnibus quos quasve manumisi, manumiseram, sive his tabulis, sive quibuscunque aliis, filios filiasve suos omnes concedi volo*: Quæsitum est, an his, quos vivus manumisisset, debeantur filii? Respondit, his quoque, quos quasve ante testamentum factum manumisisset, filios filiasve ex causa fideicommissi præstari oportere.

38. IDEM [lib. 19 Digestorum].

PAter *filium heredem prædia alienare, seu pignori ponere prohibuerat, sed conservari liberis ex justis nuptiis, & cæteris cognatis, fideicommiserat*: filius prædia, quæ pater obligata reliquerat, dimisso hereditario creditore nummis novi creditoris, à priore in sequentem creditorem pignoris hypothecæve nomine transtulit. Quæsitum est, an pignus recte contractum esset? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, recte contractum. †Idem quæsiit, cum filius prædia hereditaria, ut dimitteret hereditarios creditores, distraxisset: an emptores, qui fideicommissum ignoraverunt, bene emerint? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, recte contractum, si non erat aliud in hereditate, unde debitum exsolvisset.

§. 1. Duobus libertis Sticho & Erote heredibus institutis ita cavit, *Fundum Cornelianum de nomine meorum exire veto*: unus ex heredibus, Stichus ancillam Arescusam testamento liberam esse jussit, eique partem suam fundi legavit: Quæro, an Eros, & cæteri conliberti Stichi, ex causa fideicommissi, ejus fundi partem ab herede Stichi petere possint? Respondit, non contineri. §. 2. Filiam suam heredem scripserat, & ita caverat: *Veto*

Veto autem ædificium de nomine meo exire: sed ad vernas meos quos hoc testamento nominavi pertinere volo. Quæsitum est, defuncta herede, & legatariis vernis, an ad unum libertum, qui remansit, totum fideicommissum pertineret? Respondit, ad eum, qui ex vernis superesset, secundum ea, quæ proponerentur, virilem partem pertinere. §. 3. Fundum à filio, *quoad vixerit, vetuit venundari, donari, pignerari:* & hæc verba adjecit, *Quod si adversus voluntatem meam facere voluerit, fundum Titianum ad fiscum pertinere: ita enim fiet, ut fundus Titianus de nomine vestro nunquam exeat.* Quæsitum est, cum vivus filius eum fundum secundum voluntatem patris retinuerit: an, defuncto eo, non ad heredes scriptos à filio, sed ad eos, qui de familia sunt, pertineat? Respondit, hoc ex voluntate defuncti colligi posse, filium, quoad viveret, alienare vel pignerare non posse: testamenti autem factionem & in eo fundo in extraneos etiam heredes habiturum.

§. 4. Julius Agrippa primipilaris testamento suo cavit, *Ne ullo modo reliquias ejus & prædium suburbanum aut domum majorem heres ejus pigneraret, aut ullo modo alienaret:* filia ejus heres scripta heredem reliquit filiam suam neptem primipilaris, quæ easdem res diu possedit, & decedens extraneos instituit heredes. Quæsitum est, an ea prædia extraneus heres haberet: an vero ad Juliam domnam, quæ habuit patruum majorem Julium Agrippam, pertinerent? Respondi, cum hoc nudum præceptum est: nihil proponi contra voluntatem defuncti factum, quo minus ad heredes pertinerent. §. 5. Quindecim libertis, quos nominaverat, prædiolum cum taberna legaverat, & adjecerat hæc verba: *Sibique eos habere possidere volo ea lege & conditione, ne quis eorum partem suam vendere, donareve, aliudve quid facere alii velit. Quod si adversus ea quid factum erit, tunc eas portiones prædiumve cum taberna ad Rempublicam Tusculanorum pertinere volo.* Quidam ex his libertis vendiderunt partes suas duobus conlibertis suis ex eodem corpore: emptores autem defuncti Gaium Seium extraneum heredem reliquerunt: Quæsitum est, partes, quæ venierunt, utrum ad Gaium Seium, an ad superstites collibertos suos, qui partes suas non vendiderunt, pertinerent? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, ad Gaium Seium pertinere. † Idem quæsiit, an partes venditæ ad Rempublicam Tusculanorum pertinerent? Respondi, non pertinere. Claudius: quia non possidentis persona, qui nunc extraneus est, respicienda est: sed emptorum, qui secundum voluntatem defunctæ ex illis fuerunt, quibus permiserat testatrix venundari. nec conditio exstitit dati fideicommissi Tusculanis. §. 6. Fidei commisit ejus, cui duo millia legavit, in hæc verba: *A te, Petroni, peto uti ea duo [millia] solidorum reddas Collegio cujusdam templi:* Quæsitum est, cum id collegium postea dissolutum sit, utrum legatum ad Petronium pertineat: an vero apud heredem remanere debeat? Respondit, Petronium jure petere: utique si per eum non stetit, parere defuncti voluntati. §. 7. Mater filios heredes scripserat, & adjecit: *prædia, quæ ad eos ex bonis meis perventura sunt, nulla ex causa abalienent, sed conservent successioni suæ, deque ea re invicem sibi caverent.* Ex his verbis quæsitum est, an prædia per fideicommissum relicta videantur? Respondit, nihil de fideicommisso proponi.

§. 8. Ex parte dimidia heredi instituto, per præceptionem fundum legavit, & ab eo ita petit: *Peto, uti velis coheredem tibi recipere in fundo Juliano meo, quem hoc amplius te præcipere jussi, Clodium Verum nepotem meum, cognatum tuum.* Quæsitum est, an pars fundi ex causa fideicommissi nepoti debeatur? Respondit, deberi.

39. IDEM lib. 20 Digestorum.

P*Amphilo liberto hoc amplius, quam codicillis reliqui, dari volo centum: scio omnia quæ tibi, Pamphile, relinquo, ad filios meos perventura: cum affectionem tuam circa eos bene perspectam habeam.* Quæro, an verbis suprascriptis Pamphili fidei commisit, ut post mortem filiis defuncti centum restituat? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non videri quidem, quantum ad verba testatoris pertinet, fidecommissum Pamphili, *ut centum restitueret*, sed cum sententiam defuncti à liberto decipi satis inhumanum est, centum ei relictos, filiis testatoris deberi restitui: Quia in simili specie & Imperator noster D. Marcus hoc constituit. §. 1. Propositum est, non habentem liberos nec cognatos, in discrimine vitæ constitutum per infirmitatem, arcessitis amicis Gaio Seio contubernali dixisse: *quod vellet ei relinquere prædia, quæ nominasset: eaque dicta in testationem Gaium Seium redegisse*, etiam ipso testatore interrogato, an ea dixisset, & responso ejus tali μάλιστα, id est, *maxime*, inserto. Quæsitum est, an prædia, quæ destinata essent, ex causa fideicommissi ad Gaium Seium pertinerent? Respondit, super hoc nec dubitandum esse, quin fideicommissum valet. §. 2. Duas filias æquis ex partibus heredes fecerat: alteri fundum prælegaverat, & ab ea petierat, *ut sorori suæ viginti daret:* ab eadem filia petit, *ut partem dimidiam fundi eidem sorori restitueret.* Quæsitum est, an viginti præstari [non] deberent? Respondi, non esse præstanda.

40. IDEM lib. 21 Digestorum.

POst emancipationem patris suscepta, à patruo ut legitimo herede petierat, *ut partem hereditatis avunculo suo daret, & agros duos:* ad utrumque autem ut proximum cognatum successio ejus pertinuit per bonorum possessionem: Quæsitum est, cum in parte hereditatis fideicommissum non constiterit, quam suo jure per bonorum possessionem avunculus habiturus est; an nihilominus in partem agrorum consistat, ut Titius partes agrorum duas, id est, unam, quam suo jure per bonorum possessionem habeat, alteram vero partem ex causa fideicommissi petere debeat? Respondit, posse petere. † Idem quæsiit, si ab eodem patruo fideicommissum aliis quoque dederit: utrum in solidum, an vero pro parte ab eo præstanda sint? Respondit, in solidum præstari. §. 1. Seiam ex dodrante, Mævium ex quadrante instituit heredes: fidei Seiæ commisit, in hæc verba, *A te peto, tuæque fidei committo, quidquid ex hereditate mea ad te pervenerit, restituas filio tuo retentis tibi hortis meis.* Quæsitum est, cum generali capite fideicommisisset, *quisquis heres esset de omnibus ut præstarent quod cuique legasset, [præstari fierive jussisset]:* an cum dodrantem hereditatis restituerit, hortos in assem vindicare Seia debet? Respondit, etiam coheredis fidei commissum videri, ut quadrantem, quem in his hortis haberet Seia, redderet.

41. IDEM lib. 22 Digestorum.

UXorem & filium communem heredes instituit, & uxoris fidei commisit in hæc verba: *Peto à te domina uxor, ne ex fundo Titiano partem tibi vindices, cum scias me universam emptionem*

nem ejus fundi fecisse: sed beneficio affectionis & pietatis, quam tibi debui, eandem emptionem, cum nummis meis comparassem, tecum communicasse. Quæsitum est, an eum fundum in solidum filii esse voluerit? Respondit, eum, de quo quæreretur, perinde rationem in fundo haberi voluisse, ac si universus hereditarius esset: ut pro dimidia parte & uxor & filius agrum ut hereditarium habeant. §. 1. In testamento ita scriptum fuit, *domum meam cum horto applicito libertis meis concedi volo.* & alio capite: *Fortunio liberto meo ex domu mea, quam libertis dedi, diætam in qua habitabam, item cellarium junctum eidem diætæ, ab herede meo concedi volo.* Quæsitum est, an heres testatoris oneratus videatur in præstando legato Fortunio, quamvis domus universa libertis sit prælegata? Respondit, non esse oneratum. §. 2. Codicillis confirmatis ita cavit: *Omnibus autem libertis meis, & quos vivus, & quos his codicillis manumisi, vel postea manumisero, contubernales suas, item filios, filias lego: nisi si quos quasve ad uxorem meam testamento pertinere volui, vel ei nominatim legavi, legavero.* Idem postea petiit ab heredibus suis *ut regionem Umbriæ, [Tusciæ,] Piceno coheredes uxori suæ restituerent cum omnibus quæ ibi erunt, & mancipiis rusticis vel urbanis, & actoribus, exceptis manumissis.* Quæsitum est, cum Eros & Stichus servi in diem vitæ testatoris, in Umbria, in Piceno actum administraverint, sint autem Damæ, quem testator vivus manumiserat, filii naturales: utrum eidem Damæ ex verbis codicilli ab heredibus præstandi sint; an vero ad Seiam uxorem ex verbis epistolæ pertineant? Respondit, ex codicillis ad patrem eos naturalem pietatis intuitu pertinere. §. 3. Felicissimo & Felicissimæ, quibus libertatem dederat, fundum Gargilianum legavit cum casa: & alio capite, Titio filio, quem ex parte quarta heredem scripserat, prælegaverat in hæc verba, *Titi fili, hoc amplius de medio sumito legata mea, quæ mihi tam pater tuus Præsens, quam Cælius Justus frater patris reliquerunt.* Quæsitum est, cum fundus Gargilianus testatrici à marito ejus, id est, à patre Titii filii legatus sit, cui fundus ex causa fideicommissi debeatur: utrum Titio filio tantum, an Felicissimo & Felicissimæ, an tribus? Respondit, non esse verisimile eam, quæ nihil aliud Felicissimo & Felicissimæ, nisi hæc [quæ] specialiter, legavit, ad filium, cui & hereditatis suæ partem reliquit, legatum generali sermone transferre voluisse. §. 4. Testamento pueros ita legaverat, *Publio Mævio dominulo meo ab heredibus meis dari volo pueros quinque ex meis, duntaxat intra annos septem:* post annos complures, quam fecit testamentum, moritur: Quæsitum est, cujus ætatis Mævio mancipia debeantur, utrumne, quæ testamenti facti tempore intra septem annos fuerunt, an quæ mortis tempore intra eam ætatem inveniantur? Respondit, eam videri ætatem designatam, quæ esset, cum à testatore relinquerentur. §. 5. Concubinæ inter cætera his verbis legaverat, *Fundum in Appia cum villico suo, & contubernali ejus, & filiis, dari volo.* Quæsitum est, an nepotes quoque villici & contubernalis ejus testator ad concubinam pertinere voluit? Respondit, nihil proponi, cur non deberentur. §. 6. Legaverat per fideicommissum Mæviis ita, *& quidquid in patria Gadibus possideo:* quæsitum est, an, si quam suburbanam adjacentem possessionem haberet, hæc quoque ex causa fideicommissi Mæviis debeatur? Respondit, posse ad hanc quoque verborum significationem extendi. † Item quæsitum est, calendarii, quod in patria sua, vel intra fines ejus defunctus exercuit, instrumenta in domo, quam in patria sua habebat, reliquit: an id quoque calendarium propter verba supra scripta Mæviis ex causa fideicommissi deberetur? Respondit, non deberi. † Item quæsitum est, an pecunia, quæ in arca domi Gadibus inventa esset, vel ex diversis nominibus exacta, & ibi deposita, ex fideicommisso debeatur? Respondit, supra responsum. §. 7. Testamento, quo filium & uxorem heredes instituerat, filiæ per fideicommissum centum, cum in familia nuberet, legavit; & adjecit ita, *Fidei tuæ, filia, committo, ut cum in familia nubas, & quotiescunque nubes, patiaris ex dote tua, quam dabis, partem dimidiam stipulari fratrem tuum, & Seiam matrem tuam pro partibus dimidiis dari sibi, si in matrimonio ejus cui nubes, sive divortio facto, priusquam dos tua reddatur, eove nomine satisfactum erit, morieris, nullo filio filiave ex eo relicto:* Pater virginem filiam nuptum collocavit, ejusque nomine dotem dedit; & post divortium eandem recepit, & alii in matrimonium cum dote dedit, & stipulatus est, eam [dotem] sibi aut filiæ suæ reddi: manente filia in matrimonio secundo, mortuus est eodem testamento relicto, eique heredes exstiterunt filius & uxor; postea marito defuncto, puella, dote recepta nupsit alii, præsentibus & consentientibus fratre & matre, quæ etiam dotem ejus auxit, & neuter eorum stipulati sunt dotem: mox matri filius & filia heredes exstiterunt; deinde in matrimonio filia decessit, marito herede relicto. Quæsitum est, cum puella non ex causa legati pecuniam in dotem ab heredibus patris acceperat, sed mortuo secundo marito materfamilias facta dotem reciperaverat: an heres ejus ex causa fideicommissi fratri defunctæ teneatur in eam pecuniam, quam percipere posset, si dotem stipulatus esset? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non teneri. §. 8. [Ejus] heres vel legatarius rogatus est, *ut quendam adoptet,* his verbis adjectis, *si alias fecerit, exheres esto:* vel, *perdat legatum.* Quæsitum est, si non adoptaverit, an ei, qui adoptatus non est, actio quædam ex fideicommisso competit? Respondit, fideicommissum, quo quis rogatur, *ut adoptet,* ratum non esse. §. 9. *Agri plagam, quæ est in regione illa, Mæviis Publio & Gaio transcribi volo, pretio facto viri boni arbitratu, & hereditati illato, dupla evictione expromissa à reliquis heredibus: ita ut sub pœna centum promittant, eam agri plagam partemve ejus ad Seiam posterosve ejus non perventuram quaqua ratione.* Quæsitum est, an legatum valeat, cum Publius emere velit, Gaius nolit? Respondit, eum, qui fideicommissum præstari sibi velit, posse partem dimidiam ejus agri, qui legatus est, petere, quamvis alter persequi nolit. † Item quæsitum est, cautio, quæ interponi debeat secundum voluntatem, pro quota parte cuique heredum præstanda sit? Respondit, pro ea portione, quæ ex fideicommisso præstatur. §. 10. Sorori legavit homines, quos nominavit testamento: ejusque fidei commisit, *ut eadem mancipia filiis suis cum obiret, restitueret.* Quæsitum est, adgnata ex his an defuncti filiis heredibus restituenda sint post mortem legatariæ, an remaneant ad heredes ejus? Respondit, [ea], quæ postea adgnata essent, verbis fideicommissi non contineri. §. 11. Pater naturalis filiæ suæ, ex testamento mariti ejus, fideicommissi debitor, cum ea mulier alii nuberet, non mandatu mulieris dotem marito ejus dedit, & sibi reddi eam stipulatus est, si sine liberis

ris filia moreretur: mulier filiam suscepit: Quæsitum est, an fideicommissum à patre exigere possit? Respondit, si nec ratam habuisset dotem datam, superesse fideicommissi petitionem. † Idem quæsiit, an, si pater accepto facere stipulationem velit, mulieri persecutio fideicommissorum deneganda sit? Respondit supra responsum: eumque patrem, de quo quæreretur, si ita dedisset, ut mulier ratum haberet, posse condicere. §. 12. Seium maritum scripsit heredem, eique substituit Appiam alumnam, fideique heredis commisit, *ut post mortem suam hereditatem eidem alumnæ restitueret: aut, si quid ante contigisset alumnæ, tunc Valeriano fratris filio restitueret eandem hereditatem.* Quæsitum est, si Seius vivus, quidquid ad eum ex hereditate pervenisset, alumnæ restituisset, an secundum voluntatem defunctæ id fecisse videretur: præsertim cum hæc eidem substituta esset? Respondit, si vivo Seio Appia decessisset, non esse liberatum à fideicommisso Valeriano relicto. §. 13. Scævola respondit: Cum heres scriptus rogatus esset, *cum volet*, alii restituere hereditatem, interim non est compellendus ad fideicommissum. Claudius: Post mortem [enim] utique creditur datum. §. 14. Heredis scripti fidei commiserat, *Ut Seiæ uxori universam restitueret hereditatem*: & uxoris fidei commisit in hæc verba, *A te, Seia, peto, ut quidquid ad te ex hereditate mea pervenerit, exceptis his, [si] quæ tibi supra legavi, reliquum omne reddas restituas Mæviæ infanti dulcissimæ: A qua, Seia, satis exigi veto, cum sciam, eam potius rem aucturam, quam detrimento futuram.* Quæsitum est, an statim Mævia fideicommissum à Seia petere possit? Respondit, nihil proponi cur non possit.

42. IDEM [lib. 33 Digestorum].

TItius heredes instituit, Seiam uxorem ex parte duodecima, Mæviam ex reliquis partibus: & de monumento, quod sibi exstrui volebat, ita cavit: *Corpus meum uxori meæ volo tradi sepeliendum in fundo illo, & monumentum exstrui usque ad quadringentos aureos.* Quæro, cum in duodecima parte non amplius quam centum quinquaginta aurei ex bonis mariti ad uxorem perveniant, an hac scriptura ab ea sola monumentum sibi testator exstrui voluerit? Respondi, ab utraque herede monumentum pro hereditariis portionibus instruendum.

43. CELSUS [lib. 15 Digestorum].

SI filiæ pater dotem arbitratu tutorum dari jussisset: Tubero perinde hoc habendum ait, ac si viri boni arbitratu legatum sit. Labeo quærit, quemadmodum apparet, quantam dotem cujusque filiæ boni viri arbitratu constitui oportet? ait, id non esse difficile ex dignitate, ex facultatibus, ex numero liberorum testamentum facientis æstimare.

44. POMPONIUS [lib. 2 ad Sabinum].

SI fundus legatus sit *cum his quæ ibi erunt*: quæ ad tempus ibi sunt, non videntur legata. & ideo pecuniæ quæ fœnerandi causâ ibi fuerunt, non sunt legatæ.

45. ULPIANUS [lib. 22 ad Sabinum].

HOc legatum, *uxoris causa parata*, generale est, & continet tam vestem, quam argentum, aurum, ornamenta, cæteraque quæ uxoris gratia parantur. † Sed quæ videantur *uxoris causa parari?* Sabinus libris ad Vitellium ita scripsit: Quod in usu frequentissime versatur, ut in legatis uxoris adjiciatur, *quod ejus causa parata sint*, hanc interpretationem obtinuit, quod magis uxoris [causa], quam communis promiscuique usus causa paratum foret. neque interesse visum est, ante ductam uxorem id paterfamilias paravisset, an postea: an etiam ex his rebus, quibus ipse uti soleret, uxori aliquid adsignavisset; dum id mulieris usibus proprie adtributum esset.

46. PAULUS [lib. 2 ad Vitellium].

EA tamen adjectio legatum alias exiguius, alias plenius efficiat. Augetur, cum sic scriptum est, *quæque ejus causa parata sunt*: id enim significat, & si quid præter ea, quæ dicta sunt, ejus causa paratum est. minuitur, detracta conjunctione: quia ex omnibus supra comprehensis ea sola desumuntur, quæ ejus causa parata sunt.

47. ULPIANUS [lib. 22 ad Sabinum].

SI quid earum rerum ante comparavit, quam uxorem duxit, si id ei, ut uteretur, tradidit: perinde est, quasi postea paravisset. Ex eo autem legato ea pertinent ad uxorem, quæ ejus causa empta, comparata, quæque retenta sunt: in quibus etiam quæ prioris uxoris, quæque filiæ, neptis, vel nurus fuerunt, continentur. §. 1. Inter *emptum & paratum* quid intersit, quæritur? Et responsum est, in empto paratum inesse, in parato non continuo emptum contineri; veluti si quis, quæ prioris uxoris causa emisset, posteriori uxori tradidisset, eas res eum posterioris uxoris causa paravisse, non emisse constat. ideoque quamvis maritus posterioris uxoris causa nihil emerit, tamen tradendo, quæ prior habuerit, ejus causâ parata sunt: & si ei adsignata non sunt, legato cedunt. at quæ prioris uxoris causa parata sunt, ita posteriori debentur, si ei adsignata sint: quia non est ita de posteriore uxore cogitatum, cum compararentur.

48. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

NAm ne id quidem, quod traditum est, si postea ademptum sit, legato cedet.

49. ULPIANUS [lib. 22 ad Sabinum].

ITem legato continentur mancipia, puta lecticarii, qui solam matremfamilias portabant: item jumenta, vel lectica, vel sella, vel burdones: item mancipia alia; puellæ fortassis, quas sibi comatas mulieres exornant. §. 1. Sed & si forte virilia ei quædam donaverit, quodammodo ejus causâ parata videbuntur. §. 2. Proinde & si quædam promiscui usus sint, solitus tamen fuerit ab ea quasi usum mutuari, dicendum erit, ipsius causâ videri parata.

§. 3. Item interest, *ipsius causa parata* sint ei legata, an *ipsius causa empta*. *paratis* enim omnia continentur, quæ ipsius usibus fuerunt destinata: *empta* vero ea sola, quæ propter eam empta fecit maritus. unde non continebuntur emptis solis legatis, quæ alia ratione paterfamilias adquisita ei destinavit: utroque autem legato, continebuntur & quæ maritus emi mandaverit, vel quæ emerat, necdum autem ei adsignaverit, adsignaturus si vixisset. §. 4. Parvi autem refert, uxori, an concubinæ quis leget, quæ *ejus causa empta parata sunt*: sane enim, nisi dignitate, nihil interest. §. 5. Si uxori aurum *quod ejus causa paratum est*, legatum sit, & postea sit conflatum, materia tamen maneat: ea ei debetur.

§. 6. Sed ut legatum valeat, mortis tempore uxorem esse debere, Proculus scripsit: & verum est *: separatio enim dissolvit legatum.

§. 7. Hoc legatum & filio & filiæ relinqui potest, *Quæ ejus gratia parata sunt*; & servo servæque: & continebuntur, quæ ipsi sunt adtributa, vel destinata.

50. IDEM [lib. 23 ad Sabinum].

CUm filiofamilias ita legatur, *Cum is in tutelam suam pervenerit* : pubertatis tempus significatur. Et sane si impuberi filiofamilias legatum sit, plerunque sentiendum est, quod Sabinus ait, ut non & paterfamilias fiat, sed ut pubes. Cæterum si mater, quæ suspectam habuit mariti, à quo divorterat, vitam, filio suo, quamvis impuberi leget, non videtur sensisse de eo tempore, quo pubes est : sed de eo quo & pubes & paterfamilias est. nam & si pubes fuit, multo magis dicemus, de patrefamilias eam sensisse : ac [si] dixisset, *In suam tutelam, & in suam potestatem*.

§. 1. Quod si quis patrifamilias impuberi leget, *cum suæ tutelæ sit* : de pubertate sensit ; interdum & de vigintiquinque annis, si mens testantis appareat. Nam si jam puberi, minori tamen vigintiquinque annis legavit, proculdubio anni vigintiquinque erunt præstituti.

§. 2. Item, si furioso, vel prodigo, vel ei, cui Prætor ex causa curatorem dedit, ita sit legatum : puto, & de eo sensum casu, quo curæ & tutelæ liberetur. §. 3. Ex his & hujusmodi apparet, voluntatis quæstionem Sabinum interpretatum. Et utique non dubitaret, si puberi, & multo magis majori vigintiquinque annis ita sit legatum, de sua potestate testatorem sensisse.

§. 4. Sic autem hæc scriptura varia est, & voluntatis habet quæstionem : ut illa quoque, si quis ita scripserit, *Cum sui juris fuerit factus* : nam aliter alias accipiatur ; & plerumque potestatis liberationem continet, plerumque pubertatem, vel vicesimumquintum annum. §. 5. Ego quidem, & si quis jam puberi, minori tamen vigintiquinque annis, sic legaverit, *Cum ad pubertatem pervenerit*, puto, de ætate eum sensisse, quæ caret in integrum restitutione. §. 6. Idem & si [quis], *Cum suæ ætatis fuerit factus*, [vel, *legitimæ ætatis*], utrum de pubertate, an de vigintiquinque annis sensum [sit], disputari de voluntate potest : non minus quam si ita adscripserit, *Cum justæ ætatis [sit] factus*, vel, *Cum maturæ ætatis*, vel, *Cum adoleverit*.

51. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

SI filiæfamilias ita legatum sit, *Cum in tutelam suam pervenerit* : tunc debebitur, cum viripotens facta fuerit.

52. ULPIANUS [lib. 24 ad Sabinum].

LIbrorum appellatione continentur omnia volumina, sive in charta, sive in membrana sint, sive in quavis alia materia : sed & si in philyra, aut [in] tilia (ut nonnulli conficiunt), aut in quo alio corio, idem erit dicendum. † Quod si in codicibus sint membraneis, vel chartaceis, vel etiam eboreis, vel alterius materiæ, vel in ceratis codicillis : an debeantur, videamus? & Gaius Cassius scribit, deberi & membranas, libris legatis : consequenter igitur cætera quoque debebuntur, si non adversatur voluntas testatoris. §. 1. Si cui *centum libri* sint legati, centum volumina ei dabimus : non centum, quæ quis ingenio suo metitus est, cui ad libri scripturam sufficerent ; ut puta cum haberet Homerum totum in uno volumine, non quadraginta octo libros computamus, sed unum Homeri volumen pro libro accipiendum est. §. 2. *Si Homeri corpus* sit legatum, & non sit plenum : quantæcunque partes hodie inveniantur, debentur. §. 3. *Libris* autem legatis, bibliothecas non contineri Sabinus scripsit. Idem & Cassius : ait enim, membranas, quæ scriptæ sint contineri ; deinde adjecit, neque armaria, neque scrinia, neque cætera, in quibus libri conduntur, deberi.

§. 4. Quod tamen Cassius de membranis puris scripsit, verum est. nam nec chartæ puræ [debentur], *libris legatis* : nec *chartis legatis* libri debebuntur. nisi forte, & hic nos urserit voluntas : ut puta si quis forte chartas sic reliquerit, *Chartas meas universas*, qui nihil aliud, quam libros habebat, studiosus studioso: nemo enim dubitabit, libros deberi ; nam & in usu plerique libros *chartas* appellant. † Quid ergo, si quis *chartas* legaverit *puras* ? Membranæ non continebuntur, neque cæteræ ad scribendum materiæ, sed nec cœpti scribi libri. §. 5. Unde non male quæritur, si *libri* legati sint, an contineantur nondum perscripti ? Et non puto contineri : non magis quam *vestis* appellatione nondum detexta continetur. sed perscripti libri nondum malleati vel ornati continebuntur : proinde & nondum conglutinati, vel emendati continebuntur : sed & membranæ nondum consutæ continebuntur.

§. 6. *Chartis* legatis, neque papyrum ad chartas paratum, neque chartæ nondum perfectæ continebuntur. §. 7. Sed si *bibliothecam* legaverit, utrum armarium solum, vel armaria [continebuntur], an vero libri quoque contineantur, quæritur ? & eleganter Nerva ait, interesse [id] quod testator senserit : nam & locum significari bibliothecam ; eo alias armarium (sicuti dicimus, *eboream bibliothecam emit*) alias libros (sicuti dicimus, *bibliothecam emisse*.) † Quod igitur scribit Sabinus, libros bibliothecam non sequi, non per omnia verum est : nam interdum armaria quoque debentur, quæ plerique *bibliothecas* appellant. Plane si mihi proponas adhærentia esse membro armaria, vel adfixa : sine dubio non debebuntur, cum ædificii portio sint.

§. 8. Quod in bibliotheca tractavimus, idem Pomponius libro 6 ex Sabino in *dactyliotheca* legata tractat : & ait, anulos quoque contineri, non solum thecam, quæ anulorum causa parata sit. hoc autem ex eo conjectat, quod ita proponitur quis legasse, *Dactyliothecam meam, & si quos præterea anulos habeo* : & ita Labeonem quoque existimasse ait. §. 9. Sunt tamen quædam, quæ omnimodo legatum sequuntur, ut *lectum* legatum contineat & fulctra : & *armariis & loculis* claustra & claves cedunt.

53. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

ARgento legato, constat arculas ad legatarium non pertinere. §. 1. Item *anulis* legatis dactyliothecæ non cedunt.

54. POMPONIUS [lib. 7 ad Sabinum].

SI pure tibi legavero, deinde postea scripsero ita, *Hoc amplius, si navis ex Asia venerit, heres meus ei fundum dato* : verius est, eo verbo *amplius* superiora repeti. † Sicuti dicimus, *Lucius Titius plebi quina millia dedit, hoc amplius Seius visceratione*: quina quoque millia Seium dedisse intelligimus. Et, *Titius accepit quinque, Seius hoc amplius fundum* : Seium quinque quoque cepisse intelligimus.

55. ULPIANUS [lib. 25 ad Sabinum].

LIgni appellatio nomen generale est : sed sic separatur, ut sit aliquid materia, aliquid lignum. *Materia* est, quæ ad ædificandum, fulciendum, necessaria est : *lignum*, quidquid comburendi causa paratum est. † Sed utrum ita demum, si concisum sit, an & si non sit ? & Quintus Mucius lib. 2 refert, si cui ligna legata essent, quæ in fundo erant, arbores quidem materiæ causa succisas non deberi : nec adjecit, si [non] comburendi gratia succisæ sunt, ad eum pertinere ; sed sic intelligi consequens est.

§. 1. Ofilius quoque lib. 5 Juris partiti ita scripsit :

scripsit: cui ligna legata sunt, ad eum [omnia] ligna pertinere, quæ alio nomine non appellantur: veluti virgæ, carbones, nuclei olivarum, quibus ad nullam aliam rem nisi ad comburendum possit uti; sed & balani, vel si qui alii nuclei.

§. 2. Idem lib. 2 negat, arbores nondum concisas, nisi quæ minutatim conciduntur, videri ei legatas, cui *ligna* legata sunt: ego autem arbitror, hoc quoque ligni appellatione contineri, quod nondum minutatim fuit concisum, si jam concidendo fuit destinatum. proinde si sylvam huic rei habebat destinatam, sylva quidem non cedet, dejectæ autem arbores lignorum appellatione continebuntur, nisi aliud testator sensit.

§. 3. *Lignis* autem legatis, quod comburendi causa paratum est, continetur: sive ad balnei calefactionem, sive diætarum hypocaustarum, sive ad calcem, vel ad aliam rem coquendam solebat uti. §. 4. Ofilius lib. 5 juris partiti scripsit, nec sarmenta *ligni* appellatione contineri: sed (si voluntas non refragatur) & virgulæ, & cremia, & sarmenta, & superamenta materiarum, & vitium stirpes, atque radices continebuntur. §. 5. *Lignorum* appellatione in quibusdam regionibus, (ut in Ægypto, ubi arundine pro ligno utuntur, & arundines, & papyrum comburitur) & herbulæ quædam, vel spinæ, vel vepres continebuntur. Quid mirum? cum ξύλοι, id est, *lignum*, hoc, & naves ξυληγὰς, id est, *lignorum vectrices*, appellant, quæ hæc ἀπὸ τῶν ἰλῶν, id est, *à paludibus*, deducunt.

§. 6. In quibusdam provinciis, & editu bubum ad hanc rem utuntur. §. 7. Si lignum sit paratum ad carbones coquendas atque conficiendas: ait Ofilius lib. 5 juris partiti, *carbonum* appellatione hujusmodi materiam non contineri. † Sed an *lignorum*? & fortassis quis dicet, nec lignorum: non enim lignorum gratia hæc testator habuit. Sed & titiones, & alia ligna cocta ne fumum faciant, utrum ligno, an carboni, an suo generi adnumerabimus? Et magis est, ut proprium genus habeatur. §. 8. Sulphurata quoque de ligno æque eandem habebunt definitionem. §. 9. Ad faces quoque parata, non erunt lignorum appellatione comprehensa: nisi hæc fuit voluntas. §. 10. De pinu autem integri strobyli, ligni appellatione continebuntur.

56. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

PAli & perticæ in numero *materiæ* redigendi sunt: & ideo lignorum appellatione non continentur.

57. POMPONIUS [lib. 30 ad Sabinum].

SErvius respondit, cui *omnis materia* legata sit, ei nec arcam, nec armarium legatum esse.

58. ULPIANUS [lib. 4 Disputationum].

CUm uxori suæ quis *ea*, *quæ ejus causa parata sunt*, legasset, deinc vivus purpuras comparasset in provincia, necdum tamen advexisset: Rescriptum est, ad mulierem purpuras pertinere.

59. JULIANUS lib. 34 Digestorum.

QUi *chirographum* legat, non tantum de tabulis cogitat, sed etiam de actionibus, quarum probatio tabulis continetur: appellatione enim chirographi uti nos pro ipsis actionibus, palam est: cum venditis chirographis intelligimus nomen venisse: quin etiam si *nomen* quis legaverit, id, quod in actionibus est, legatum intelligitur.

60. ALFENUS lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum.

CUm quæreretur, *agni* legati quatenus viderentur, quidam aiebant, agnum duntaxat sex mensium. sed verius est, eos legatos esse, qui minores anniculi essent. §. 1. *Servis & ancillis urbanis legatis*, agasonem, mulionem, legato non contineri respondi: eos enim solos [in] eo numero haberi, quos paterfamilias circum se ipse sui cultus causa haberet. §. 2. *Lana, lino, purpura uxori legatis, quæ ejus causa parata essent*, cum multam lanam, & omnis generis reliquisset, quærebatur an omnis deberetur? Respondit, si nihil ex ea destinasset ad usum uxoris, sed omnis commixta esset, non dissimilem esse deliberationem, cum penus legata esset, & multas res, quæ penus essent, reliquisset, ex quibus paterfamilias vendere solitus esset: nam si vina diffudisset, habiturus usioni ipse, & heres ejus, tamen omne in penu existimari: sed cum probaretur, eum, qui testamentum fecisset, partem penus vendere solitum esse, constitutum est, ut ex eo, quod ad annum opus esset, heredes legatario darent. Sic mihi placet & in lana fieri: ut ex ea, quod ad usum annuum mulieris satis esset, [ea] sumeret. non enim deducto eo quod ad viri usum opus esset, reliquum uxori legatum esset: sed quod uxoris causa paratum esset.

§. 3. *Prædiis legatis, & quæ eorum prædiorum colendorum causa empta, parataque essent*, neque topiarium, neque saltuarium legatum videri ait: topiarium enim ornandi, saltuarium autem tuendi & custodiendi fundi magis, quam colendi, paratum esse. asinum machinarium legatum videri: item oves, quæ stercorandi fundi causa pararentur: item upilionem, si ejus generis oves curaret.

61. IDEM [lib. 8 Digestorum à Paulo epitomatorum].

T*Extoribus omnibus, qui sui essent cum moreretur*, legatis: quæsitum est, an & is, quem postea ex his ostiarium fecisset, legato contineretur? Respondit, contineri: non enim ad aliud artificium, sed ad alium usum transductum esse.

62. JULIANUS [lib. sing. de Ambiguitat.]

QUi duos mulos habebat, ita legavit; *mulos duos, qui mei erunt, cum moriar, [Seio] heres dato.* Idem nullos mulos, sed duas mulas reliquerat. Respondit Servius, deberi legatum: quia *mulorum* appellatione etiam mulæ continentur: quemadmodum appellatione *servorum* etiam servæ plerumque continentur. Id autem eo veniet, quod semper sexus masculinus [etiam] fœmininum [sexum] continet.

63. IDEM [lib. 1 ad Urseium Ferocem].

IN repetundis legatis hæc verba quæ adjici solent, *Item dare damnas esto*, & ad conditiones, & ad dies legatorum easdem repetendas referri, Sabinus respondit.

64. AFRICANUS [lib. 6 Quæst.]

QUi filium & nepotem heredem instituerat, certa prædia, quæque in his mortis tempore sua essent, nepoti per fideicommissum dederat *excepto calendario*: mortis tempore in ea arca, in qua instrumenta & cautiones debitorum erant, pecunia numerata inventa est. Plerisque videbatur, vix vero simile esse, ut testator de pecunia numerata sensisset. Ego autem illud dignum animadversione existimabam, cum quis calendarium præstari alicui voluerit, utrumne nomina duntaxat debitorum præstari voluisse intelligendus est, an vero etiam pecuniam, si qua ab his exacta, eidem tamen calendario destinata fuerit? Et magis puto: quemadmodum si exactæ pecuniæ, & rursus collocatæ essent, permutatio nominum non perimeret vel minueret fideicommissum: ita ipsæ quoque pecuniæ, si adhuc calen-

calendario, id est, nominibus faciendis, destinatæ essent, eidem fideicommisso cedere debeant. Quin etiam illud quoque [putem] defendi posse: ut non modo à debitoribus exactæ pecuniæ, sed quacunque de causa redactæ, eidem tamen rationi [fuerint] destinatæ, fideicommisso cedant.

65. MARCIANUS [lib. 7 Institut.]

LEgatis servis, *exceptis negotiatoribus*, Labeo scripsit, eos legato exceptos videri, qui præpositi essent negotii exercendi causa; veluti qui ad emendum, locandum, conducendum præpositi essent: cubicularios autem, vel obsonatores, vel eos, qui piscatoribus præpositi sunt, non videri *negotiationis* appellatione contineri. & puto veram esse Labeonis sententiam.

§. 1. Si ex officio quis ad artificium transierit, quidam recte putant, legatum extingui: quia officium artificio mutatur. Non idem e contrario, cum lecticarius cocus postea factus est. §. 2. Si unus servus plura artificia sciat; & alii coci legati fuerunt, alii textores, alii lecticarii: ei cedere servum dicendum est, cui legati sunt, in quo artificio plerumque versabatur.

§. 3. *Ornatricibus* legatis, Cellus scripsit, eas, quæ duos tantum menses apud magistrum fuerunt, legato non cedere: alii & has cedere; ne necesse sit, nullam cedere, cum omnes adhuc discere possint; & * omne artificium incrementum recipit. quod magis obtinere debet: quia humanæ naturæ congruum est. §. 4. *Pecoribus* legatis, Cassius scripsit quadrupedes contineri, quæ gregatim pascuntur. & sues autem pecorum appellatione continentur: quia & hi gregatim pascuntur. sic denique & Homerus in Odyssea ait:

Δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον, αἱ δὲ νέμονται
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

Id est,

Invenies hunc assidentem suibus, quæ pascuntur
Juxta Coracis saxum, juxtaque fontem Arethusam.

§. 5. *Jumentis* legatis, boves non continentur: nec contra. §. 6. *Equis* [autem] legatis, & equæ continentur. §. 7. *Ovibus* legatis, agni non continentur: quamdiu autem agnorum loco sunt, ex usu cujusque loci sumendum est: nam in quibusdam locis ovium numero esse videntur, cum ad tonsuram venerint.

66. PAULUS [lib. 3 Sententiarum].

A*Vibus* legatis, anseres, phasiani, & gallinæ, & aviaria debebuntur: phasianarii autem & pastores anserum non continentur, nisi id testator expressit.

67. MARCIANUS [lib. 7 Institut.]

QUi *saltum æstivum* legavit, & hoc amplius *etiam eas res* [*legaverit*], *quæ ibi esse solent*, non videtur de illis pecoribus sensisse, quæ hieme in hibernis, aut æstate in æstivis esse solent: sed de illis [sensit], quæ perpetuo ibi sunt.

68. ULPIANUS [lib. 1 Responsorum].

[IUniano respondit], Testatorem, adjiciendo *prædium Seianum omne*, eam quoque partem fundi suprascripti quasi ad se pertinentem videri per fideicommissum reliquisse, quam ex causa pignoris nactus est, salvo scilicet jure debitoris.

§. 1. Ex his verbis, *curate agros attendere, & ita fiet, ut filius meus filios vestros vobis condonet*: fideicommissum peti non posse. §. 2. Servos communes à Seia ita relictos, *si mei erunt, cum moriar*, non deberi: si modo hoc sensit testatrix, ut ita deberentur, si in solidum ejus fuissent. §. 3. Prædiis *cum his enthecis quæ in ea possessione sunt*, relictis, mancipia quoque prædiorum, cum illic testamenti facti tempore fuerunt, cedent: sed & quæ postea accesserunt, si modo hoc testator manifeste expressit.

69. MARCELLUS [lib. sing. Responsorum].

NOn aliter à significatione verborum recedi oportet, quam cum manifestum est, aliud sensisse testatorem. §. 1. Titius codicillis suis ita cavit: *Publio Mævio omnes juvenes, quos in ministerio habeo, dari volo*: Quæro, à qua ætate juvenes, & in quam intelligi debeant. Marcellus respondit, quos verbis, quæ proponerentur, demonstrare voluerit testator, ad notionem ejus, qui de ea re cogniturus esset, pertinere: * *non enim in causa testamentorum ad definitionem utique descendendum est, cum plerumque abusive loquantur, nec propriis nominibus ac vocabulis semper utantur*: cæterum existimari posset juvenis is, qui adolescentis excessit ætatem, quoad incipiat inter seniores numerari.

70. ULPIANUS [lib. 22 ad Sabinum].

SI cui *lana* legetur, id legatum videtur, quod tinctum non est, sed αὐτοφυής, id est, *sponte natum*. §. 1. Sive autem facta est, sive infecta, lanæ appellatione continetur.

§. 2. Quæsitum est, utrum lanæ appellatione ea sola contineatur, quæ neta non est: an & ea, quæ neta est, utputa stamen & subtemen? Et Sabinus & netam contineri putat: cujus sententia utimur. §. 3. Lanæ appellationem eatenus extendi placet, quoad ad telam pervenisset.

§. 4. Et sciendum succidam quoque contineri, & lotam, si modo tincta non sit. §. 5. Lanæ appellatione tomentum non continebitur.

§. 6. Sed nec ea lana, ex qua quis quasi vestimentum fecerit valetudinis vel deliciarum gratia, continebitur. §. 7. Ne ea quidem, quæ fomentationis gratia parata sunt, vel medicinæ, lanarum appellatione continentur. §. 8. Sed & pelles lanatæ contineantur? & hoc lanæ cedere, manifestum est. §. 9. Lana legata, etiam leporinam lanam, & anserinam, & caprinam credo contineri, & de ligno, quam ἐριόξυλον (id est, *lanam ligneam*) appellant. §. 10. Linum autem, lana legata, utique non continebitur.

§. 11. *Lino* autem legato, tam factum, quam infectum continebitur, quodque netum, quodque in tela est, quod est nondum detextum. Ergo aliud in lino, quam in lana est. Et quidem si tinctum linum sit, credo, lino continebitur.

§. 12. *Versicoloribus*, videndum est. & constabat apud veteres, *lanæ* appellatione versicoloria non contineri: sed ea omnia videri legata quæ tincta sunt & neta, quæ neque detexta, neque contexta sunt. Proinde quæritur, an purpura appellatione versicolorum contineatur? & ego *arbitror*, ea quæ tincta non sunt, versicoloribus non adnumerari: & ideo neque album, neque naturaliter nigrum contineri, nec alterius coloris naturalis. purpuram autem & coccum, quoniam nihil nativi coloris sunt, contineri arbitror: nisi aliud sensit testator. §. 13. *Purpuræ* autem appellatione omnis generis purpuram contineri puto: sed coccum non continebitur: fucinum, & ianthinum continebitur. Purpuræ appellationi etiam subtemen factum contineri, nemo dubitat: lana tingendæ purpuræ [causa] destinata non continebitur.

71. IDEM [lib. 20 ad Sabinum].

CUm *suæ* ancillæ sive servi in testamento scribuntur, hi designari videntur, quos paterfamilias suorum numero habuit.

72. PAU-

72. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

EAdem in omnibus rebus, quas *suas* quis legaverit, dicenda sunt.

73. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

SUos autem servos vel ancillas eos accipimus, qui sunt pleno jure testantis: inter quos fructuarii non continebuntur. §. 1. Sed qui bona fide testatori serviunt, suorum appellatione magis est ut contineantur: si modo suorum appellatione, eos quos suorum numero habuit, voluit contineri. §. 2. Eos vero, quos quis pignori hypothecæve dedit, sine dubio inter suos legasse videbitur debitor: creditor nequaquam. §. 3. Proinde si quis servos habuit proprios, sed quorum operas locabat, vel pistorias, vel histrionicas, vel alias similes: an *servorum* appellatione etiam hos legasse videatur? Quod & præsumi oportet: nisi contraria voluntas testatoris appareat. §. 4. Eum qui venalitiariam [vitam] exercebat, puto *suorum* numero non facile contineri velle ejusmodi mancipia: nisi evidens voluntas fuit etiam de his sentientis. nam quos quis ideo comparavit, ut illico distraheret, mercis magis loco, quam suorum habuisse credendus est. §. 5. Vicarios autem servorum *suorum* numero non contineri, Pomponius libro quinto scribit.

74. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

SI quis *suos* servos legavit, communes quoque continentur, & in quibus ususfructus alienus fuit.

75. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

NUmmis indistincte legatis, hoc receptum est, ut exigniores legati videantur: si neque ex consuetudine patrisfamiliæ, neque ex regionis, unde fuit, neque ex contextu [testamenti possit apparere].

76. IDEM lib. 2 ad Edictum.

CHartis legatis, nemo dicet scriptas, & libros jam factos, legato cedere. † Hoc idem & in tabulis est.

77. JAVOLENUS [lib. 1 ex Plautio].

CUm in substitutione legata repetuntur, libertates etiam continentur.

78. PAULUS [lib. 2 ad Vitellium].

QUæsitum est, Stichum servum ex eo fundo ante annum mortis testatoris abductum, & disciplinæ traditum, postea in eum fundum non reversum: an deberetur? Responsum est, si studendi causa misisset, non quo de fundo eum aliorsum transferret, deberi. §. 1. *Mævi fili, quod jam tibi maximam partem facultatium dederim, contentus esse debes fundo Semproniano cum suis inhabitantibus, id est, familia, & quæ ibi erunt.* Quæsitum est de nominibus debitorum, & nummis. Eadem epistolam talem emisit: *Argentum omne, & supellectilem, quodcunque habeo, tibi dono, & quidquid in prædio Semproniano habeo:* an supellex, quæ in aliis prædiis vel domibus esset, ad Mævium pertineret: & an servi, quos ex eo fundo aliis legavit? Responsum est, nomina & nummos non videri deberi; nisi manifeste de his quoque legandis voluntas defunctæ adprobaretur: servos ex isdem fundis aliis datos, deminuisse filii legatum: de argento & supellectili, quæ alibi esset, eum, cujus notio est, æstimaturum; ut id obtineat, quod testatori placuisse a legatario adprobabitur. §. 2. Prædia quidam reliquit, adjectis [his] verbis, *uti a me possessa sunt, & quæcunque ibi erunt, cum moriar.* Quæsitum est de mancipiis, quæ in his prædiis morata fuerunt, vel operis rustici causa, vel alterius officii, cæterisque rebus quæ ibi fuerunt in diem mortis: an ad legatarium pertinerent? Respondit, ea omnia de quibus quæreretur, legata videri. §. 3. *Peto ut fundum meum Capanianum Genesiæ alumnæ meæ adscribatis ducentorum aureorum, ita uti est:* Quæritur an fundo & reliqua colonorum, & mancipia, si qua mortis tempore in eo fuerunt, debeantur? Respondit, reliqua quidem colonorum non legata, cætera vero videri [illis] verbis, *ita uti est*, data. §. 4. Illud fortasse quæsiturus sit aliquis, cur *argenti* appellatione etiam factum argentum comprehendetur: cum, si marmor legatum esset, nihil præter rudem materiam demonstratum videri posset? cujus hæc ratio traditur: quippe ea, quæ talis naturæ sint, ut sæpius in sua redigi possint initia, ea materiæ potentia victa, nunquam vires ejus effugiant. §. 5. *Coccum* quod proprio nomine appellatur, quin *versicoloribus* cederet, nemo dubitavit. Quin minus porro coracinum aut isginum aut melinum suo nomine, quam coccum purpurave designatur? §. 6. Cum vir ita legasset, *quæ uxoris causa parata sunt, ei do lego:* [ego] apud Prætorem fideicommissarium petebam etiam res æstimatas, quarum pretium in dotem erant; nec obtinui; quasi testator non sensisset de his rebus: atquin si in usum ejus datæ sint, nihil interest, ab ipsa, an ab alio comparatæ sunt. postea apud Aburnium Valentem inveni ita relatum: mulier res æstimatas in dotem dederat, ac deinde maritus ei legaverat his verbis, *quæ ejus causa comparata emptaque essent:* dixit, *emptorum paratorumque* appellatione non contineri ea, quæ in dotem data essent; nisi si maritus eas res, posteaquam ipsius factæ essent, in uxoris usum convertisset. §. 7. Rebus quæ in fundo sunt legatis, accedunt etiam ea, quæ tunc non sunt, si esse solent: nec, quæ casu ibi fuerunt, legata existimantur.

79. CELSUS [lib. 9 Digestorum].

SI *chorus* aut *familia* legetur, perinde est, quasi singuli homines legati sint.

§. 1. His verbis, *quæ ibi mobilia mea erunt, do lego*, nummos ibi repositos, ut mutui darentur, non esse legatos Proculus ait: at eos, quos præsidii causa repositos habet (ut quidam bellis civilibus factitassent) eos legato contineri: & audisse se rusticos senes ita dicentes, *pecuniam sine peculio fragilem esse*; peculium appellantes, quod præsidii causa seponeretur. §. 2. *Area* legata, si inædificata medio tempore fuerat, ac rursus area sit, quamquam tunc peti non poterat, nunc tamen debetur. §. 3. *Servus* quoque legatus, si interim manumittatur, & postea servus factus sit, postea peti potest.

80. IDEM [lib. 35 Digestorum].

COnjunctim heredes institui, aut conjunctim legari, hoc est: totam hereditatem & tota legata singulis data esse, partes autem concursu fieri.

81. MODESTINUS lib. 9 Differentiarum.

SErvis legatis, etiam ancillas quidam deberi recte putant: quasi commune nomen utrumque sexum contineat. *Ancillis* vero legatis, masculos non dèberi, nemo dubitat. † Sed *pueris* legatis, etiam puellæ debentur. Id non æque, in puellis pueros contineri, dicendum est.

§. 1. *Mulieribus* vero legatis, etiam virgines debentur: sicuti *viris* legatis, etiam pueros deberi respondetur. §. 2. *Pecudibus* autem legatis, & boves, & cætera jumenta continentur.

§. 3. *Armento* autem legato, etiam boves contineri convenit, non etiam greges ovium & caprarum.

prarum. §. 4. *Ovibus* legatis, neque agnos, neque arietes contineri quidam recte existimant. §. 5. *Ovium* vero grege legato, & arietes & agnos deberi nemo dubitat.

82. IDEM [lib. 9 Regularum].

SErvus, qui in fundo morari solitus erat, si fugerit, licet post mortem testatoris apprehendatur, fundo legato, *ut instructus est*, etiam ipse [legato] cedit.

83. IDEM [lib. 10 Responsorum].

QUod his verbis relictum est, *Quidquid ex hereditate bonisve meis ad te pervenerit, cum morieris, restituas*, fructus, quos heres vivus percepit, item, quæ fructuum vice sunt, non venire placuisse: nec enim quicquam proponi, ex quo de his quoque restituendis testatricem rogasse probari potest. §. 1. Idem testator, qui liberis fideicommissum relinquebat, substitutione inter eos facta expressit, *ut post mortem extremi ad posteros eorum pertineret*: Quæro, cum nemo alius sit, nisi libertus ejus, qui extremo mortuus est, an is ad fideicommissum admitti debeat? Respondit, *Posterorum* appellatione liberos tantummodo, non etiam libertos eorum, quibus fideicommissum relictum est, fideicommisso contineri, nequaquam incertum est.

84. JAVOLENUS lib. 2 ex Cassio.

CUi, *quæ Romæ essent*, legata sunt, ei etiam quæ custodiæ causa in horreis *extra urbem* reposita sunt, debentur.

85. POMPONIUS lib. 2 ad Quintum Mucium.

NUper constitutum est à Principe, ut & non adjecto hoc, *meum*, si quis corpus alicui leget, & ita sentiat, ut ita demum præstetur, si suum sit: ita valere legatum, ut appareat, magis sententiam legantis, non hoc verbum, *meum*, respiciendum esse. & ideo elegans est illa distinctio, ut * quotiens certum corpus legatur, ad præsens tempus adjectum hoc verbum, *meum*, non faciat conditionem: si vero incertum corpus legetur (veluti ita, *vina mea, vestem meam*) videatur pro conditione hoc verbum esse, *mea*, ut ea demum quæ illius sunt, videantur legata: quod non puto fortiter posse defendi, sed potius & hic vestem, vel vinum, quod suorum numero habuerit, hoc legatum esse. sic enim responsum est, etiam quod coacuerit, vinum legato cedere, si id vini numero testator habuisset. † Plane in mortis tempore collatum hunc sermonem, *vestem quæ mea erit*, sine dubio pro conditione accipiendum puto: sed & *Stichum, qui meus erit*, puto pro conditione accipiendum. nec interesse, utrum ita, *qui meus erit*, an ita, *si meus erit*: utrobique conditionem eam esse. Labeo tamen scribit, etiam in futurum tempus collatum hunc sermonem, *qui meus erit*, pro demonstratione accipiendum. Sed alio jure utimur.

86. PROCULUS [lib. 5 Epistolarum].

SI ita legatum est, *domum, quæque mea ibi erunt, cum moriar*: nummos ad diem exactos à debitoribus, ut aliis nominibus collocarentur, non puto legatos esse. Et Labeonis distinctionem valde probo: qui scripsit, nec quod casu abesset, minus esse legatum; nec quod casu ibi sit, magis esse legatum.

87. PAULUS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

ET fideicommissum, & mortis causa donatio appellatione *legati* continentur.

88. IDEM lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

LAna legata, vestem, quæ ex ea facta sit, deberi non placet. §. 1. Sed & *materia* legata, navis, armariumve ex ea factum, non vindicetur. §. 2. *Nave* autem legata dissoluta, neque materia, neque navis debetur. §. 3. *Massa* autem legata, scyphi ex ea facti, exigi possunt.

89. IDEM lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

RE *conjuncti* videntur, non etiam verbis, cum duobus separatim eadem res legatur. Item verbis, non etiam re, *Titio & Seio fundum æquis partibus do, lego*: quoniam semper partes habent legatarii. Præfertur igitur omnimodo cæteris, qui *& re & verbis* conjunctus est. Quod si *re tantum conjunctus sit*, constat non esse potiorem. Si vero *verbis quidem conjunctus sit, re autem non*: quæstionis est, an conjunctus potior sit? & magis est ut [&] ipse præferatur.

90. IDEM lib. 7 ad Leg. Juliam & Papiam.

NOminatim legatum accipiendum est, quod à quo legatum sit, intelligitur: licet nomen pronunciatum sit.

91. PAPINIANUS lib. 7 Respons.

PRædiis per præceptionem filiæ datis *cum reliquis actorum & colonorum*, ea reliqua videntur legata, quæ de reditu prædiorum in eadem causa manserunt: alioquin pecuniam à colonis exactam, & in calendarium in eadem regione versam, *reliquis* non contineri, neque colonorum, neque actorum, facile constabit, tametsi nominatim actores ad filiam pertinere voluit.

§. 1. Ex his verbis, *Lucio Titio prædia mea illa cum Prætorio, sicut à me in diem mortis meæ possessa sunt, do*, instrumentum rusticum, & omnia, quæ ibi fuerunt, quo domus fuisset instructior, deberi convenit: colonorum reliqua non debentur.

§. 2. Pater filio *tabernam purpurariam cum servis institoribus & purpuris, quæ in diem mortis ejus ibi fuerunt*, legavit: neque pretia purpuræ condita, neque debita, neque reliqua legato contineri placuit. §. 3. *Titio Seiana prædia, sicuti comparata sunt, do, lego*: cum essent Gabiniana quoque simul uno pretio comparata, non sufficere solum argumentum emptionis respondi, sed inspiciendum, an literis & rationibus appellatione Seianorum Gabiana quoque continentur, & utriusque possessionis confusi reditus, titulo Seianorum accepto lati essent.

§. 4. Balneas legatæ *domus* esse portionem constabat: quod si eas publice præbuit, ita domus esse portionem balneas, si per domum quoque intrinsecus adirentur, & in usu patrisfamiliæ vel uxoris nonnunquam fuerunt, & mercedes ejus inter cæteras meritoriorum domus rationibus accepto ferebantur, & uno pretio comparatæ vel instructæ communi conjunctu fuissent. §. 5. Qui domum possidebat, hortum vicinum ædibus comparavit, ac postea *domum* legavit: si hortum domus causa comparavit, ut amœniorem domum ac salubriorem possideret, aditumque in eum per domum habuit, & ædium hortus additamentum fuit, domus legato continebitur. §. 6. Appellatione *domus* insulam quoque injunctam domui videri, si uno pretio cum domu fuisset comparata, & utriusque pensiones similiter accepto latas rationibus ostenderetur.

92. PAULUS lib. 13 Responsorum.

SI *mihi Mævia & Nigidia filiæ meæ heredes erunt, tunc Mævia è medio sumito, præcipito sibique*

sibique habeto fundos meos illum & illum cum casulis & custodibus omnium horum fundorum, & cum his omnibus agris, qui ad conjunctionem cujusque eorum fundorum emptione, vel qualibet alio casu obtigerint: item cum omnibus mancipiis, pecoribus, jumentis, cæterisque universis speciebus, quæ in isdem fundis, quove eorum, cum moriar, erunt; uti optimi maximique sunt, utique eos in diem mortis meæ possedi, & (ut plenius dicam) ita uti cluduntur: in fundo autem uno ex his qui prælegati sunt, tabularium est, in quo sunt & complurium mancipiorum emptiones, sed & fundorum & variorum contractuum instrumenta, præterea & nomina debitorum: Quæro, an instrumenta communia sint? Respondi, secundum ea, quæ proponuntur, instrumenta emptionum, item debitorum, quæ in fundo prælegato remanserunt, non videri legato contineri. §. 1. His verbis domibus legatis, *Fidei heredum meorum committo, uti sinant eum habere domus meas, in quibus habito, nullo omnino excepto, cum omni instrumento, & repositis omnibus*, non videri testatorem de pecunia numerata, aut instrumentis debitorum sensisse.

93. SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum].

[LUcius Titius testamento suo cavit, *ne ullo modo prædium suburbanum aut domum heres alienaret:* filia ejus heres scripta heredem reliquit filiam suam: quæ easdem res diu possedit, & decedens extraneos heredes instituit. Quæsitum est, an prædia pertinerent ad Juliam, quæ Lucium Titium testatorem patruum majorem habuit? Respondit, nihil proponi contra voluntatem defuncti factum, quo minus ad heredem pertineret, cum hoc nudum præceptum est.]

* §. 1. *Semproniæ mulieri meæ reddi jubeo ab heredibus meis centum aureos, quos mutuos acceperam.* Quæsitum est, si hanc pecuniam, ut debitam, Sempronia petens victa sit: an fideicommissum peti possit? Respondit secundum ea, quæ proponerentur, posse ex caussa fideicommissi peti, quod apparuisset non fuisse ex alia causa debitum. §. 2. Quidam prædia legavit libertis, adjectis his verbis, *uti à me possessa sunt, & quæcunque ibi erunt cum moriar.* Quæsitum est, an mancipia quæ in his prædiis morata in diem mortis patrisfamilias fuerunt operis rustici causa, vel alterius officii, cæteræque res, quæ ibi fuerunt, ad legatarios pertineant? Respondit, pertinere.

§. 3. Quæsitum est, an, quod heredes fratribus rogati essent restituere, etiam ad sorores pertineret? Respondit, pertinere, nisi aliud sensisse testatorem probetur. §. 4. Collegio fabrorum *fundum cum sylvis, quæ ei cedere solent, uti optimus maximusque esset*, legavit: Quæro, an ea quoque quæ in diem mortis ibi fuissent, (id est, fœnum, pabulum, palea, item machinæ, vasa vinaria, * id est, cuppæ, & dolia quæ in cella defixa sunt: item granaria *) legata essent. Respondit, non recte peti quod legatum non esset.

§. 5. Ex parte dimidia herede instituto, per præceptionem fundum legavit, & ab eo ita petiit: *Peto uti velis coheredem tibi recipere in fundo Juliano meo, quem amplius te recipere jussi, Clodium Verum, nepotem meum, cognatum tuum.* Quæro, an pars fundi ex causa fideicommissi nepoti deberetur? Respondit, deberi.

94. VALENS [lib. 2 Fideicommissor.]

IS, qui complures libertos relinquebat, tribus ex his fundum legaverat: & petierat, *ut curarent, ne de nomine suo exiret.* Quærebat, ex tribus qui primus moriebatur, utrum utrique, vel alteri ex his, qui sibi in legato conjuncti essent, relinquere partem suam deberet: an possit vel alii conliberto suo eam relinquere? Placuit, etsi voluntatis quæstio esset, satis illum facturum, etsi alii reliquisset. Quod si nulli dedisset: occupantis, an omnium conlibertorum; & num eorum tantum, quibus pariter legatum esset, petitio fideicommissi esset, dubitabatur? & Julianus recte omnibus debere putavit.

95. MÆCIANUS lib. 2 Fideicommissor.

QUisquis mihi heres erit, damnas esto dare, fideique ejus committo, uti det quantas summas dictavero, dedero: Aristo res quoque corporales contineri ait, ut prædia, mancipia, vestem, argentum. quia & hoc verbum *quantas* non ad numeratam duntaxat pecuniam referri, ex dotis relegatione, & stipulationibus emptæ hereditatis apparet: & *summæ* appellatio similiter accipi deberet, ut in his argumentis, quæ relata essent, ostenditur: voluntatem præterea defuncti, quæ maxime in fideicommissis valeret, ei sententiæ suffragari; neque enim post eam præfationem adjecturum testatorem fuisse res corporales, si duntaxat pecuniam numeratam præstari voluisset.

96. GAIUS lib. 2 Fideicommissorum.

SI Titius ex parte heres rogatus sit *Mævio hereditatem restituere*, & rursus *Titio coheres ejus* rogatus sit *partem suam, aut partis partem restituere:* an hanc quoque partem, quam à coherede ex fideicommisso recipit, Titius restituere Mævio debeat, Divus Antoninus consultus, rescripsit, non debere restituere: quia * *hereditatis* appellatione, neque legata neque fideicommissa continentur.

97. PAULUS lib. 2 Decretorum.

OSidius quidam, instituta filia Valeriana herede, actori suo Antiocho data libertate, *prædia certa & peculium & reliqua relegaverat, tam sua, quam colonorum*; legatarius proferebat, manu patrisfamiliæ reliquatum, [&] tam suo, quam colonorum nomine; item in eadem scriptura adjectum in hunc modum, *Item quorum rationem reddere debeat, scilicet quæ in condito habuerat paterfamiliæ, frumenti, vini, & cæterarum rerum*, quæ & ipsa libertus petebat, & ex reliquis esse dicebat, & apud præsidem obtinuerat: Ex diverso cum diceretur, reliqua colonorum ab eo non peti, nec propria, diversam autem causam esse eorum, quæ in condito essent, Imperator interrogavit partem legatarii, quærendi causa: pone, inquit, in condito centies aureorum esse, quæ in usum sumi solerent, diceres totum, quod esset relictum in arca, deberi? & placuit, recte appellasse. † A parte legatarii suggestum est, quædam à colonis post mortem patrisfamiliæ exacta: respondit, hoc quod post mortem exactum fuisset, reddendum esse legatario.

98. IDEM libro singulari de forma Testamenti.

SI plures gradus sint heredum, & scriptum sit, *heres meus dato*: ad omnes gradus hic sermo pertinet. sicuti hæc verba, *quisquis mihi heres erit.* Itaque si quis velit non omnes heredes legatorum præstatione onerare, sed aliquos ex his, nominatim damnare debet.

99. IDEM libro singulari de Instrumenti significatione.

SErvis urbanis legatis, quidam urbana mancipia non loco sed opere separant, ut licet in prædiis rusticis sint, tamen, si opus rusticum non faciant, urbani videntur. Dicendum autem est, quod urbani intelligendi sunt, quos paterfamilias inter urbanos adnumerare solitus sit:

 quod

quod maxime ex libellis familiæ, item cibariis deprehendi poterit. §. 1. *Venatores* & aucupes utrum in urbanis, an in rusticis contineantur, potest dubitari: sed dicendum est, ubi paterfamilias moraretur, & hos alebat, ibi eos numerari.

§. 2. *Muliones* de urbano ministerio sunt: nisi propter opus rurestre testator eos destinatos habebat. §. 3. Eum, qui natus est ex ancilla urbana, & missus in villam nutriendus, interim in neutris esse quidam putant: videamus, ne in urbanis esse intelligatur? quod magis placet.

§. 4. Servis *lecticariis* legatis, si idem lecticarius sit & cocus, accedet legato. §. 5. Si alii *vernæ*, alii *cursores* legati sunt, si quidam & vernæ & cursores sint, cursoribus cedent: * semper enim species generi derogat. † Si in specie aut in genere utrique sint: plerumque communicabuntur.

100. JAVOLENUS lib. 2 ex Posterioribus Labeonis.

HEres meus damnas esto Lucio Titio Stichum servum meum reddere: vel ita, *illum servum meum illi reddito*. Cascellius ait, deberi: neque id Labeo improbat: quia * qui reddere jubetur, simul & dare jubetur. §. 1. Duæ *statuæ marmoreæ* cuidam nominatim, item omne *marmor* erat legatum: Nullam statuam marmoream, præter duas, Cascellius putat deberi; Ofilius, Trebatius contra: Labeo Cascellii sententiam probat: quod verum puto; quia duas statuas legando, potest videri non putasse in marmore se statuas legare.

§. 2. *Uxori meæ [vestem], mundum muliebrem, ornamenta omnia, aurum, argentum, quod ejus causa factum paratumque esset, omne do lego.* Trebatius hæc verba, *quod ejus causa factum paratumque est*, ad aurum & argentum duntaxat referri putat: Proculus ad omnia: quod & verum est.

§. 3. Cui *Corinthia vasa* legata essent, & βάσεις (id est, *bases seu fulcra*) quoque eorum vasorum collocandorum causa paratas deberi, Trebatius respondit: Labeo autem id non probat, si eas βάσεις testator numero vasorum habuit: Proculus vero recte ait, si æneæ quidem sint, non autem Corinthiæ, non deberi. §. 4. Cui *testudinea* legata essent, ei lectos testudineos pedibus inargentatos deberi, Labeo, Trebatius, responderunt: quod verum est.

101. SCÆVOLA [lib. 16 Digestorum].

QUi habebat in provincia, ex qua oriundus erat, propria prædia, & alia pignori sibi data ob debita, codicillis ita scripsit: τῇ γλυκυτάτῃ μου πατρίδι [βούλομαι] εἰς τὰ μέρη αὐτῆς δοθῆναι, ἀφορίζω αὐτῇ χωρία πάντα, ὅσα ἐν Συρίᾳ κέκτημαι, σὺν πᾶσιν τοῖς ἐνοῦσιν βοσκήμασιν, δούλοις, καρποῖς ἀποθέτοις, κατασκευαῖς πάσαις. id est, *suavissimæ patriæ meæ volo in partem suam dari, & ipsi separatim adjudico prædia omnia, quæcunque in Syria possideo, cum omnibus in eis existentibus, [&] pecoribus, [&] servis, [&] fructibus, [&] usu consumptilibus, [&] apparatu omni.* Quæsitum est, an etiam prædia, quæ pignori habuit testator, patriæ suæ reliquisse videatur? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non videri relicta: si modo in proprium patrimonium, quod fere cessante debitore fit, non sint redacta.

§. 1. *Peto fundum meum, ita uti est, alumnæ meæ dari.* Quæsitum est, an fundo & reliqua colonorum, & mancipia, si qua mortis tempore in eo fundo fuerint, debeantur? Respondit, reliqua quidem colonorum non esse legata: cætera vero videri illis verbis, *ita uti est*, data.

102. IDEM [lib. 17 Digestorum].

HIs verbis legavit: *Uxori meæ lateraria mea viatoria, & quidquid in his conditum erit, quæ membranulis mea manu scriptis continebuntur, nec ea sint exacta, cum moriar, licet in rationes meas translata sint, & cautiones ad actorem meum transtulerim:* hic chirographa debitorum, & pecuniam, cum esset profecturus in Urbem, in lateralibus condidit: & chirographis exactis, quam pecuniam erogata, reversus in patriam post biennium alia chirographa prædiorum, quæ postea comparaverat, & pecuniam in lateralia condidit: Quæsitum est, an ea tantum videatur nomina ei legasse, quæ postea reversus in hisdem lateralibus condidit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non deberi, quæ mortis tempore in his lateralibus essent, & membranis manu ejus scriptis continerentur. † Idem quæsiit, an cum emptiones prædiorum in hisdem lateralibus condiderat, prædia quoque legato cedant? Respondit, non quidem manifeste apparere, quid de prædiis sensisset: verum si ea mente emptiones ibi haberet, ut his legatariæ datis proprietas prædiorum præstaretur, posse defendi, prædia quoque deberi. §. 1. Paterfamilias ita legavit, *Lances numero duas leves, quas de sigillaribus emi, dari volo:* is de sigillaribus leves quidem non emerat, lances autem emptas habebat: & dictaverat testamentum ante triduum quam moreretur. Quæsitum est, an hæ lances, quas emptas de sigillaribus habuit, legato cederent, cum nullas alias de sigillaribus emerit, nec legaverit? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, deberi eas, quas de sigillaribus emisset.

§. 2. Alumno præcepit militiam [emi] his verbis: *Sempronio alumno meo illud & illud: & cum per ætatem licebit militiam illam cum introitu comparari volo: huic quoque omnia integra.* Quæsitum est, si Sempronius eam militiam sibi comparaverit, an pretium ejus, sed & id, quod pro introitu erogari solet, ex causa fideicommissi ab heredibus consequi possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, posse.

§. 3. Idem testator liberto militiam his verbis legavit, *Seio liberto meo militiam do lego illam*, quam militiam & testator habuit: Quæsitum est, an onera omnia & introitus militiæ ab herede sint danda? Respondit, danda.

103. IDEM [libro singulari Quæstionum publice tractatarum].

SI pater exheredato filio substituit heredem extraneum, deinde ille extraneus hunc filium heredem instituit, & heres factus intra pubertatem decedat: puto, à substituto ei filio omnino legata præstari non debere: quia non directo sed per successionem ad filium hereditas patris pervenit. §. 1. Plus ego in fratre, qui, cum heres extitisset patri, exheredatum fratrem heredem instituit, accepi, substitutum ejus legatum non debere: ac ne quidem si intestato fratre successerit; quia non principaliter, sed per successionem bona fratris ad eum pervenerunt.

§. 2. Si filius ex uncia heres institutus sit, & [ab] eo legata data sint, habeat & substitutum, deinde commisso Edicto per alium filium accepit partis dimidiæ bonorum possessionem: substitutus ejus utrum ex uncia legata præstat, an vero ex semisse? Et verius est, ex semisse: [sed ex uncia, omnibus: ex reliquis, liberis & parentibus.] §. 3. Contra quoque si ex dodrante institutus, commisso Edicto, semissem acceperit bonorum possessionem, ex semisse tantum legata substitutus debebit: quomodo enim augentur, ubi amplius est in bonorum possessione, sic & ubi minus est, deducitur.

LIBER

LIBER TRIGESIMUSTERTIUS.

TIT. I.
DE ANNUIS LEGATIS, ET FIDEICOMMISSIS.

1. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

CUm *in annos singulos* quid legatum sit, neque adscriptum, quo loco detur: quocunque loco petetur, dari debet: sicuti ex stipulatu, aut nomine facto petatur.

2. IDEM lib. 6 ad Sabinum.

IN annos singulos heres damnatus *finere me frui fundo*, si initio anni, quo colere deberem, moram fecerit: licet postea patiatur, quia cultura sim exclusus, tamen totius anni nomine mihi tenebitur: quemadmodum si *diurnas operas Stichi dare damnatus*, non à mane, sed à sexta diei hora det, totius diei nomine tenetur.

3. ULPIANUS [lib. 24 ad Sabinum].

SI legatum sit relictum annua, bima, trima die, triginta forte: dena per singulos debeantur annos, licet non fuerit adjectum *æquis pensionibus*. §. 1. Proinde & si adjectum fuerit *pensionibus*, licet non sit insertum *æquis*; item si scriptum fuerit *æquis*, licet non sit adjectum, *pensionibus*: dicendum erit, æquas fieri.

§. 2. Sed si adjectum *pensionibus inæquis*, inæquales debebuntur. Quæ ergo debeantur, videamus. Et puto eas deberi (nisi specialiter testator electionem heredi dedit), quas vir bonus fuerit arbitratus: ut pro facultatibus defuncti & depositione patrimonii debeantur.

§. 3. Sed & si fuerit adjectum *Viri boni arbitratu*, hoc sequemur, ut pro positione patrimonii sine vexatione & incommodo heredis fiat.

§. 4. Quid si ita, *Pensionibus quas putaverit legatarius?* an totum petere possit, videamus. Et, puto totum non petendum simul: sicut & in heredis electione. fieri enim pensiones debere testator voluit, quantitates duntaxat pensionum in arbitrium heredis aut legatarii contulit.

§. 5. Sed si ita sit legatum, *Heres meus Titio decem trima die dato*, utrum pensionibus, an vero post triennium debeatur? Et puto sic accipiendum, quasi paterfamilias de annua, bima, trima die sensisse proponatur. §. 6. Si cui certa quantitas legetur, *& quoad præstetur in singulos annos certum aliquid velut usuras* jusserit testator præstari: legatum valet, sed in usuris hactenus debet valere, quatenus modum probabilem usurarum non excedit.

4. PAULUS lib. 62 ad Edictum.

SI *in singulos annos* alicui legatum sit, Sabinus (cujus sententia vera est) plura legata esse ait, & primi anni purum, sequentium conditionale: videri enim hanc inesse conditionem, *si vivat*, & ideo, mortuo eo, ad heredem legatum non transire.

5. MODESTINUS lib. 10 Responsorum.

A *Vobis quoque cæteri heredes peto, ut uxori meæ præstetis, quoad vivet, annuos decem aureos*: uxor supervixit marito quinquennio, & quatuor mensibus. Quæro, an heredibus ejus sexti anni legatum integrum debeatur? Modestinus respondit, integri sexti anni legatum deberi.

6. IDEM [lib. 11 Responsorum].

ANnuam pecuniam ad ludos civitati reliquit, quibus præsidere heredes voluit: successores heredum negant se debere; quasi testator tamdiu præstari voluisset, quamdiu præsiderent heredes. Quæro igitur, [an] cum præsidendi mentionem fecerit, ad tempus fideicommissum, an perpetuo præstari voluerit? Modestinus respondit, fideicommissum quotannis in perpetuum Reipublicæ præstandum esse.

7. POMPONIUS lib. 8 ad Quintum Mucium.

QUintus Mucius ait: Si quis in testamento ita scripsit, *Filii filiæque meæ ibi sunto ubi eos mater sua esse volet, eisque heres meus in annos singulos, inque pueros puellasque singulas damnas esto dare cibarii nomine aureos decem*: si tutores eam pecuniam dare nolunt ei, apud quem pueri atque puellæ sunt, nihil est, quod ex testamento agere possit. nam ea res eo pertinet, uti [tutores] sciant, quæ voluntas testatoris fuit, uti possint eam pecuniam sine periculo dare. Pomponius: In testamentis quædam scribuntur, quæ ad auctoritatem duntaxat scribentis referuntur, nec obligationem pariunt. Hæc autem talia sunt, si te heredem solum instituam & scribam, *uti monumentum mihi certa pecunia facias*: nullam enim obligationem ea scriptura recipit, sed ad auctoritatem meam conservandam poteris, si velis, facere. † Aliter atque si, coherede tibi dato, idem scripsero. nam sive te solum damnavero, *uti monumentum facias*, coheres tuus agere tecum poterit familiæ erciscundæ, ut facias: quoniam interest illius. quinetiam si utrique jussi estis hoc facere, invicem actionem habebitis. † Ad auctoritatem scribentis hoc quoque pertinet, cum quis jussit *in municipio imagines poni*: nam si non honoris municipii gratia id fecisset, sed sua, actio eo nomine nulli competit. Itaque hæc Quinti Mucii scriptura, *Liberi mei ibi sunto, ubi eos mater sua esse volet*, nullam obligationem parit: sed ad auctoritatem defuncti conservandam [id] pertinebit, ut, ubi jusserit, ibi sint. † Nec tamen semper voluntas ejus aut jussum conservari debet: veluti si Prætor doctus sit, non expedire, pupillum eo morari ubi pater jusserit, propter vitium, quod pater forte ignoravit in eis personis esse, apud quas morari jussit. † Si autem pro cibariis eorum in annos singulos aurei decem relicti sint: sive hoc sermone significantur, apud quos morari mater pupillos voluerit; sive ita acceperimus hunc sermonem, ut ipsis filiis id legatum debeatur: utile erit. & magis enim est, ut providentia filiorum suorum hoc fecisse videatur. Et in omnibus, ubi auctoritas sola testatoris est, neque omnimodo spernenda, neque omnimodo observanda est: sed interventu Judicis hæc omnia debent, si non ad turpem causam feruntur, ad effectum perduci.

8. GAIUS [lib. 5 ad Leg. Juliam & Papiam].

IN singulos annos relictum legatum simile est usuifructui, cum morte finiatur: sane capitis deminutione non finitur, cum ususfructus finiatur; & ususfructus ita legari potest, *Titio usumfructum fundi lego, [&] quotiensque capite minutus erit, eundem usumfructum ei do*. Illud certe amplius est in hoc legato, quod ingressu cujuslibet anni, si decesserit legatarius, ejus anni legatum heredi suo relinquit: quod in usufructu non ita est; cum * fructuarius, etiam si maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, heredi suo eos fructus non relinquet.

9. PAPINIANUS [lib. 7 Responsorum].

FUndus, quem paterfamilias libertis legatorum nomine, quæ in annos singulos reliquit, pignus esse voluit, ex causa fideicommissi rei servandæ gratia recte petetur. Paulus notat: Hoc admittendum est, & in aliis rebus hereditariis, ut & in eas legatarius mittatur.

10. IDEM [lib. 8 Responsorum].

S*Eio amico fidelissimo, si voluerit, sicut meis negotiis interveniebat, eodem modo filiorum meorum intervenire, annuos senos aureos, & habitationem qua utitur, præstari volo*: non ideo minus annua Seio pro parte hereditaria viventis filiæ deberi placuit, quod ex tribus filiis Titiæ duo aliis heredibus institutis vita decesserunt, cum tam labor, quam pecunia divisionem reciperent.

§. 1. *Medico Sempronio quæ viva præstabam, dari volo*: ea videntur relicta, quæ certam formam erogationis annuæ, non incertam liberalitatis voluntatem habuerunt. §. 2. *Uxori, præter id quod à me vivo annui nomine accipiebat, aureos centum dari volo*: annuum videtur, & semel centum aureos reliquisse. §. 3. *Libertis dari volo, quæ viva præstabam*: & habitatio præstabitur: sumptus jumentorum non debebitur, quem actori domina præstare solita fuit utilitatis suæ causa. Ideo nec sumptum medicamentorum medicus libertus recte petet: quem ut patronam ejusque familiam curaret, acceptabat.

11. PAULUS [lib. 21 Quæstionum].

CUm in annos singulos legatur: plura legata esse placet, & per singula legata jus capiendi inspicietur. Idem in servo inspiciendum est ex persona dominorum.

12. IDEM [lib. 13 Responsorum].

GAius Seius prædia diversis pagis Mæviæ & Seiæ legavit, & ita cavit: *Præstari autem volo ex prædiis Potitianis prædiis Lutatianis annua arundinis millia trecena, & salicis mundæ annua librarum singula millia.* Quæro an id legatum defuncta legataria exstinctum sit. Paulus respondit, servitutem jure constitutam non videri, neque in personam, neque in rem: sed fideicommissi petitionem competisse ei, cui prædia Lutatiana legata sunt: Et ideo, cum annua legata fuerint, mortua legataria, finitum legatum videri.

13. SCÆVOLA [lib. 4 Responsorum].

MÆvia nepotem ex Mævio puberem heredem instituit, & Lucio Titio ita legavit: *Lucio Titio viro bono, cujus obsequio gratias ago, dari volo annuos, quandiu vivat, aureos decem, si rebus nepotis mei interveniat, omnemque administrationem rerum nepotis mei ad sollicitudinem suam revocaverit.* Quæro, cum Lucius Titius aliquo tempore Mævii negotia gesserit, & per eum non stet, quo minus gerat; Publius autem Mævius nollet eum administrare: an fideicommissum præstari debeat? Respondi, si non propter fraudem, aliamve quam justam causam improbandæ operæ causa remotus esset à negotiis, quæ administrare secundum defuncti voluntatem vellet, percepturum legatum. §. 1. Uxore herede scripta ita cavit: *Libertis meis omnibus alimentorum nomine, singulis annuos denarios duodecim ab herede dari volo, si ab uxore mea non recesserint.* Quæro, cum paterfamilias sua voluntate de civitate difficile profectus sit, ea autem assidue proficiscatur: an liberti cum ea proficisci debeant? Respondi, non posse absolute responderi, cum multa oriri possint, quæ pro bono sint æstimanda: ideoque hujusmodi varietas viri boni arbitrio dirimenda est. † Item quæritur, cum proficiscens eis nihil amplius obtulerit, ac per hoc eam secuti non sint: an legatum debeatur? Respondit: & hoc ex longinquis brevibusque excursionibus, & modo legati æstimandum esse.

14. ULPIANUS [lib. 2 Fideicommiss.]

SI cui annuum fuerit relictum sine adjectione summæ: nihil videri huic adscriptum, Mela ait. sed est verior Nervæ sententia, quod testator præstare solitus fuerat, id videri relictum: si minus, ex dignitate personæ statui oportebit.

15. VALENS [lib. 7 Fideicommiss.]

[JAvolenus] Eum, qui rogatus *post decem annos restituere pecuniam*, ante diem restituerat. respondit, si propter capientis personam, quod rem familiarem tueri non posset, in diem fideicommissum relictum probetur, & perdituro ei id heres ante diem restituisset, nullo modo liberatum esse: quod si tempus heredis causa prorogatum esset, ut commodum medii temporis ipse sentiret, liberatum eum intelligi: nam & plus eum præstitisse, quam debuisset.

16. PAULUS [lib. 3 ad Neratium].

SErvus *post decem annos liber esse jussus est*, legatumque ei ex die mortis domini in annos singulos relictum est: eorum quidem annorum, quibus jam liber erit, legatum debebitur; interim autem heres ei alimenta præstare compellitur.

17. LABEO [lib. 2 Posteriorum Javoleno epitomatorum].

LEgatum ita est: *Attiæ donec nubat, quinquaginta damnas esto heres meus dare*; neque adscriptum est, *in annos singulos*: Labeo, Trebatius, *præsens* legatum deberi putat. Sed rectius dicetur, id legatum in annos singulos deberi.

§. 1. *Vini Falerni, quod domi nasceretur, quotannis in annos singulos binos culeos heres meus Attio dato*: etiam pro eo anno, quo nihil vini natum est, deberi duos culeos; si modo ex vindemia cæterorum annorum dari possit.

18. SCÆVOLA [lib. 14 Digestorum].

COdicillis testamento confirmatis, fundum libertis legavit, *eumque alienari vetuit: sed pertinere voluit & ad filios libertorum, vel ex his natos*: deinde hæc verba adjecit, *A quibus præstari volo heredi, ex reditu ejus fundi decem per annos singulos, usque ad annos trigintaquinque à die mortis meæ.* Quæsitum est, cum heres à Titio institutus, intra trigesimumquintum annum ætatis decesserit: an residui temporis fideicommissum ex verbis suprascriptis heredis quoque heredi debeatur? Respondit, deberi: nisi ostendatur à libertis, testatorem ad heredis trigesimumquintum annum respexisse. §. 1. Sticho alumno suo centum, & menstruos decem, & annuos centum, dari voluit: & Semproniam, quam heredem ex triente instituerat, rogavit in hæc verba, *Fidei tuæ committo, Sempronia soror, ut legata, quæ alumnis meis reliqui, ex medio recipias, & apud te habeas, quoad usque commendatos habeas.* Quæsitum est, cum Sempronia, cujus fideicommissum sit, abstinuerat se hereditate, antequam secundum voluntatem defuncti perciperet pecuniam alumnis relictam, an Sticho de legatis actio etiam ante vicesimumquintum annum competat? Respondit, competere.

19. IDEM [lib. 17 Digestorum.]

TItia, herede Seia scripta, usumfructum fundi Mævio legavit, ejusque fidei commisit in hæc verba: *A te, Mævi, ex reditu fundi Speratiani præstari volo Arrio Pamphilo, & Arrio Sticho, [ex] die mortis meæ annuos sexcentos quotannis, quoad vivent.* Quæsitum est, cum Mævius annua alimenta præstiterit; post mortem autem ejus fundus ad here-

heredem Titiæ pleno jure redierit: an alimenta, ex fideicommisso, Pamphilo & Sticho debeantur? Respondi, nihil proponi, cur debeant præstari ab heredibus Titiæ: cum ab usufructuario alimenta relicta sunt. † Idem quæsiit, an ab heredibus Mævii legatarii præstanda sint? Respondi, nihil ab herede legatarii: nisi testatorem manifeste probetur voluisse etiam finito usufructu, præstari; si modo id, quod ex usufructu receptum esset, ei rei parandæ sufficeret.

§. 1. Qui Marco homini docto certa annua præstabat, testamento cavit, *Domina sanctissima, scio te de amicis meis curaturam, ne quid his desit: verumtamen & Marco dari octingenta.* Quæsitum est, an Marcus, præstitis sibi ex causa legati octingentis, annua quoque consequi debeat? Respondit, nihil proponi, cur non secundum ea, quæ in consultatione collata essent, debeantur.

§. 2. *Lucio Titio auri pondo tria, quæ viva præstabam.* Quæro, cum testatrix quadraginta Titio, quoad viveret, salarii nomine certam summam, & amplius festorum dierum nomine certum pondus argenti, aut pro eo pretium præstiterit, an eadem ex causa legati vel fideicommissi ab heredibus ejus Titio præstari debeant? Respondit, nihil proponi, cur præstanda non sint.

20. IDEM [lib. 18 Digestorum].

Annua his verbis legavit, *Si morarentur cum matre mea, quam heredem ex parte institui.* Quæsitum est, an, mortua matre, conditio adposita defecisse videatur: ac per hoc neque cibaria, neque vestiaria his debeantur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, deberi.

§. 1. Attia fideicommissum his verbis reliquit: *Quisquis mihi heres erit, fidei ejus committo, uti det ex reditu cænaculi mei & horrei post obitum sacerdoti, & hierophylaco, & libertis, qui in illo templo erunt, denaria decem die nundinarum, quæ ibi posui.* Quæro, utrum his duntaxat, qui eo tempore, quo legabatur, in rebus humanis & in eo officio fuerint, debitum sit, an etiam his, qui in locum eorum successerunt? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, ministerium nominatorum designatum: cæterum datum templo. † Item quæro, utrum uno duntaxat anno decem fideicommissi nomine debeantur: an etiam in perpetuum decem annua præstanda sint? Respondit, in perpetuum.

21. IDEM [lib. 22 Digestorum].

Liberto suo ita legavit: *Præstari volo Philoni, usque dum vivet, quinquagesimam omnis reditus, quæ prædiis à colonis vel emptoribus fructus ex consuetudine domus meæ præstantur:* heredes prædia vendiderunt, ex quorum reditu quinquagesima relicta est. Quæsitum est, an pretii usuræ, quæ ex consuetudine in provincia præstarentur, quinquagesima debeatur? Respondit, reditus duntaxat quinquagesimas legatas, licet prædia vendita sunt. §. 1. A liberto, cui fundum legaverat ferentem annua sexaginta, per fideicommissum dederat Pamphilæ annua dena. Quæsitum est, si Lex Falcidia liberto legatum minuerit, an Pamphilæ quoque annuum fideicommissum minutum videatur: cum ex reditu legata sint, qui largitur, etiam si Falcidia partem dimidiam fundi abstulerit, annuam Pamphilæ præstationem? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non videri minutum: nisi si alia mens testatoris probaretur. §. 2. Filium ex dodrante, uxorem ex quadrante instituit heredes: & filii fidei commisit, ut novercæ restitueret hereditatem: ab ea autem petit, *ut infirmitatem filii commendatam haberet: eique menstruos aureos denos præstaret, donec ad vicesimumquintum annum ætatis perveniret: cum autem implesset eam ætatem, partem dimidiam hereditatis ei restitueret:* filius deducta dodrantis parte quarta ex qua institutus erat, novercæ hereditatem restituit: & postea implevit vicesimumquintum annum ætatis. Quæsitum est, cum noverca universæ hereditatis haberet dodrantem, semunciam, & sicilicum: an ejus partem dimidiam privigno suo restitueret? Respondi, secundum ea, quæ proponerentur, tantum restituendum, quantum cum eo, quod Falcidiæ nomine filius deduxisset, semissem faceret. † Idem quæsiit, an, quod infirmitati filii pater consulere voluerit, fructus quoque medii temporis noverca ei restituere deberet? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, debere.

§. 3. Lucius Titius testamento patriæ suæ civitatis Sebastenorum centum legavit, uti alternis annis ex usuris ejusdem certamina sub nomine [ipsius] celebrarentur: & adjecit hæc verba, *Quod si conditione suprascripta recipere legatam sibi pecuniam civitas Sebastenorum noluerit, nullo modo heredes meos obligatos ei esse volo: sed habere sibi pecuniam:* postea Præses Provinciæ ex nominibus debitorum hereditariorum elegit idonea nomina, & in causam legati Reipublicæ adjudicavit, post cujus sententiam Respublica à plerisque adjudicatis sibi pecunias percepit. Quæsitum est, an si Respublica conditionibus testamento adscriptis postea non paruerit, legatum ad filios heredes pertineat? Respondit, Rempublicam voluntati testatoris parere compellendam: ac nisi faciat, in his quidem summis, quæ per numerationem vel novationem solutæ sunt, utili repetitione heredes adjuvandos: ab his vero nominibus, quæ neque solverunt Reipublicæ, neque novatione abscesserunt à pristina obligatione, non prohibendos, quo minus debitum petant. §. 4. Largius Euripianus consuluit, alumno certam pecuniam patronum testamento legasse, deque ea re testamento ita cavisse: *Pecuniam quam Titio liberto & alumno meo legavi, esse volo penes Publium Mævium usque ad annum vicesimumquintum ætatis ejus, proque ea computari cum eo usuras* quadrantes: *quantum autem in sumptum ei statuendum sit, tu Publi Mævi, cum patris affectum ei præstare debeas, æstimabis.* Quæsitum est, an heredes à Publio Mævio satis accipere debuerint, solventes eam pecuniam? Respondit, cum testamento nulla exigendæ satisdationis commemoratio fiat, satis habuisse heredes, secundum voluntatem defuncti Publio Mævio pecuniam numerare. & ideo nec Titius alumnus, vel heredes ejus audiri debeant adversus heredes patroni agentes, quod satis non exegerunt: ex ea enim numeratione etiam à Titio, ac proinde etiam ab heredibus ejus, liberatos esse suprascriptos heredes; nisi vivente testatore Publius Mævius solvendo esse desierit, tunc enim cautio ab eo exigenda est.

§. 5. Pater duos filios æquis ex partibus instituit heredes, majorem, & minorem, qui etiam impubes erat; & in partem ejus certa prædia reliquit, & cum quatuordecim annos impleverit, certam pecuniam ei legavit, idque fratris ejus fidei commisit, à quo petit in hæc verba: *A te peto, Sei, ut ab annis duodecim ætatis ad studia liberalia fratris tui inferas matri ejus annua tot usque ad annos quatuordecim: eo amplius tributa fratris tui pro censu ejus dependas, donec bona restituas: & ad te reditus prædiorum illorum pertineant, quoad perveniat frater tuus ad annos quatuordecim.* Quæsitum est, defuncto majore fratre, herede alio relicto: utrum omnis conditio percipiendi reditus

reditus fundorum anniversaria præstetur; [&] alia, quæ præstaturus esset si viveret Seius, ad heredem ejus transierint: an vero id omne protinus ad pupillum & tutores transferri debeat? Respondit, Secundum ea quæ proponerentur, intelligitur testator quasi cum tutore locutus, ut tempore, quo tutela restituenda est, hæc, quæ pro annuis præstari jussisset, percipiendisque fructibus, finiantur: sed cum major frater morte præventus est, omnia, quæ relicta sunt, ad pupillum & tutores ejus confestim post mortem fratris transisse.

22. ALFENUS VARUS [lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum].

F*iliæ meæ, quotiescunque vidua erit, in annos singulos centum heres meus dato.* Quæritur, si filia minus annui temporis vidua fuisset, nunquid minus ei centum deberentur? Respondit, sibi videri, tametsi totus annus nondum fuisset, tamen deberi.

23. MARCIANUS [lib. 6 Institutionum].

CUm quidam Decurionibus divisiones dari voluisset die natalis sui: Divi Severus & Antoninus rescripserunt, non esse verisimile, testatorem de uno anno sensisse; sed de perpetuo legato.

24. IDEM [lib. 8 Institutionum].

CUm erat certa pecunia, id est, centum, reipublicæ Sardianorum relicta per quadriennium certaminis Chrysantiani: Divi Severus & Antoninus rescripserunt, videri perpetuam pensationem reliquisse testatorem per quadriennium; non in primum quadriennium.

25. VALENS [lib. 2 Fideicommissorum].

FIliofamilias, quoad in potestate patris sit, in annos singulos dena dari possunt.

TIT. II.

DE USU, ET USUFRUCTU, [ET REDITU,] ET HABITATIONE, ET OPERIS PER LEGATUM VEL FIDEICOMMISSUM DATIS.

1. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

NEc usus, nec usufructus itineris, actus, viæ, aquæductus legari potest, quia *servitus servitutis esse non potest.* nec erit utile ex Senatusconsulto, quo cavetur, *ut omnium, quæ in bonis sint, ususfructus legari possit*, quia id neque ex bonis, neque extra bona sit: sed incerti actio erit cum herede, ut legatario quamdiu vixerit, eundi, agendi, ducendi facultatem præstet; aut ea servitus constituatur sub hac cautione, ut, si decesserit legatarius, vel capite deminutus ex magna causa fuerit, restituatur.

2. PAPINIANUS [lib. 17 Quæstionum].

H*Ominis operæ* legatæ, capitis diminutione vel non utendo non amittuntur. Et quoniam ex operis mercedem legatarius percipere potest, etiam operas ejus ipse locare poterit. Quas si prohibeat heres capi, tenebitur. Idem est, & si servus se locaverit. Et quia legatarius fructuarius non est, ad heredem suum operarum legatum transmittit: sed servo usucapto legatum perit.

3. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

HOminis quoque liberi operæ legari possunt: sicut locari, & in stipulationem deduci.

4. ULPIANUS [lib. 18 ad Sabinum].

SI pure proprietas legata erit, ea ad legatarium perveniet, quamvis fructuarius heres sit institutus.

5. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

USumfructum, *cum moriar*, inutiliter stipulor: idem est in legato: quia & constitutus ususfructus morte intercidere solet.

6. POMPONIUS [lib. 15 ad Sabinum].

SI ususfructus mihi *in biennium continuum à morte testatoris legatus sit*, & per heredem steterit, quo minus eum mihi daret: præterito biennio, nihilominus tenetur. quemadmodum teneretur, si res legata in rerum natura esse desisset, quam quis deberet, moratusque esset in ea danda: ut peti quidem jam ususfructus, qui legatus sit, non possit, quia alius futurus sit, quam qui legatus fuerit, sed æstimatio ejus bima dumtaxat facienda sit.

7. ULPIANUS [lib. 26 ad Edictum].

O*Peræ* testamento relictæ quando cedere debeant? utrum ex quo petit eas legatarius, an ex quo adita hereditas est? Et cui pereant dies, quibus æger servus fuit? Et *puto*, ex die petitionis eas cedere: quare si post petitas æger esse servus cœperit, legatario peribunt.

8. GAIUS [lib. 3 de legatis ad Edictum Prætoris].

SI ususfructus municipibus legatus erit, quæritur, quousque in eo usufructu tuendi sint; nam si quis eos perpetuo tuetur, nulla utilitas erit nudæ proprietatis, semper abscedente usufructu: unde centum annos observandos esse constat; qui finis vitæ longissimus esset.

9. ULPIANUS [lib. 8 Disputationum].

SI ab eo, cui legatus esset ususfructus, fideicommissum fuerit relictum: licet ususfructus ad legatarium non pervenerit, heres tamen, penes quem ususfructus remanet, fideicommissum præstat. quod & in militis testamento erit dicendum, si legatarius, à quo fideicommissum relictum est, repudiaverit legatum: vel vivo testatore decesserit.

10. JULIANUS [lib. 78 Digestorum].

SI Titio *fundus, & ejusdem fundi ususfructus* legatus fuerit: erit in potestate ejus, fundum an usumfructum vindicare malit: &, si fundum elegerit, necessario plenam proprietatem habebit, licet usumfructum à se repulerit; si vero usumfructum habere maluerit, & proprietatem fundi repulerit, solum usumfructum habebit.

11. IDEM [lib. 1 ex Minicio].

HAbitationis legatum in singulos annos ab initio anni deberi, constat.

12. ALFENUS [VARUS lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum].

HEres in fundo, cujus ususfructus legatus est, villam posuit: eam invito fructuario demolire non potest: nihilo magis, quam si quam arborem posuisset, ex fundo [is] evellere vellet. sed si, antequam usufructuarius prohibuerit, demolierit, impune facturum.

13. PAULUS [lib. 13 ad Plautium].

CUm ususfructus alternis annis legatur; non unum, sed plura legata sunt. aliud est in servitute aquæ, & viæ: viæ enim servitus una est; quia natura sui habet intermissionem.

14. CELSUS [lib. 18 Digestorum].

DUos separatim *uti frui sinere* damnatus heres, communiter uti frui passus est. Quærebatur, an utrique ex testamento teneretur? Dixi teneri, si testator utrumque solidum habere voluit: nam ipsius onus est, ut solidum singulis legatum præstaret: qua parte igitur alterum uti frui sineret heres, ea parte eum non sinere alterum uti frui. ideoque per æstimationem unicuique, quod deest, replere debet.

15. MARCELLUS [lib. 13 Digestorum].

Damnas esto heres Titium sinere in illa domo habitare, quoad vivet: unum videtur esse legatum. §. 1. Qui duos fundos habebat, unum legavit, & alterius fundi usumfructum alii legavit. Quæro, si fructuarius ad fundum aliunde viam non habeat, quam per illum fundum qui legatus est: an fructuario servitus debeatur? Respondit, quemadmodum si in hereditate esset fundus, per quem fructuario potest præstari via, secundum voluntatem defuncti videtur id exigere ab herede: ita & in hac specie non aliter concedendum esse legatario fundum vindicare, nisi prius jus transeundi usufructuario præstet: ut hæc forma in agris servetur, quæ vivo testatore obtinuerit, sive donec ususfructus permanet, sive dum ad suam proprietatem redierit.

16. MODESTINUS [lib. 9 Responsorum].

Legatum civitati relictum est, *ut ex reditibus quotannis in ea civitate memoriæ conservandæ defuncti gratia spectaculum celebretur*, quod illic celebrari non licet. Quæro, quid de legato existimes? [Modestinus] respondit: cum testator spectaculum edi voluerit in civitate, sed tale, quod ibi celebrari non licet, iniquum esse, hanc quantitatem, quam in spectaculum defunctus destinaverit, lucro heredum cedere: igitur adhibitis heredibus, & primoribus civitatis, dispiciendum est, in quam rem converti debeat fideicommissum, ut memoria testatoris alio & licito genere celebretur.

17. SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum].

Quidam prædia reipublicæ legavit, de quorum reditu quotannis ludos edi voluit, & adjecit: *quæ legata peto, Decuriones, & rogo, ne in aliam speciem, aut alios usus, convertere velitis*. Respublica per quadriennium continuum ludos non edidit. Quæro, an reditus, quos quadriennio respublica percepit, heredibus restituere debeat, vel compensare in aliam speciem legati ex eodem testamento? Respondit, & invitis heredibus possessione adprehensa, perceptos fructus restituendos esse: & non erogatum secundum defuncti voluntatem, in alia, quæ deberentur, compensari.

18. MODESTINUS [lib. 9 Responsorum].

Qui plures habebat libertos, testamento suo dixit, *se habitationem relinquere iis, quos codicillis designasset*: cum nullos postea designaverit: Quæro, an omnes admitti debeant? Respondit, Si patronus, qui se designaturum personas libertorum pollicitus est, nullum postea designavit: legatum habitationis perfectum esse non videtur, non existente, cui datum intelligi possit.

19. IDEM [libro sing. de Eurematicis].

Si alii fundum, alii usumfructum ejusdem fundi, testator legaverit: si eo proposito fecit, ut alter nudam proprietatem haberet, errore labitur. Nam detracto usufructu, proprietatem eum legare oportet eo modo: *Titio fundum detracto usufructu lego*, [[redacted]] *Seio ejusdem fundi usumfructum heres dato*: Quod nisi fecerit, ususfructus inter eos communicabitur: quod * interdum plus valet scriptura, quam peractum sit.

20. POMPONIUS [lib. 8 ad Quintum Mucium].

Si servum sub conditione liberum esse jubeam, & usumfructum ejus tibi legavero: valet legatum.

21. PAULUS lib. 7 ad Legem Juliam & Papiam.

Titio ususfructus Stichi, *aut si navis ex Asia venerit, decem legata sunt*. non petet usumfructum, antequam conditio decem existat, vel deficiat: ne potestas heredi utrum velit dandi auferatur.

22. ULPIANUS [lib. 15 ad Legem Juliam & Papiam].

Patrimonii mei reditum omnibus annis uxori meæ dari volo. Aristo respondit, ad heredem uxoris non transire: quia aut usuifructui simile esset, aut huic legato, *In annos singulos*.

23. JUNIUS MAURITIANUS [lib. 2 ad Leg. Juliam & Papiam].

Licet testatori repetere legatum ususfructus, ut etiam post capitis deminutionem deberetur: & hoc nuper Imperator Antoninus ad libellum rescripsit, tunc tantum esse huic Constitutioni locum, cum in annos singulos relegaretur.

24. PAPINIANUS [lib. 7 Responsorum].

Uxori fructu bonorum legato, fœnus quoque sortium, quas defunctus collocavit, post impletam ex SC. cautionem, præstabitur. Igitur usuras nominum in hereditate relictorum ante cautionem interpositam debitas, velut sortes, in cautionem deduci necesse est. Non idem servabitur, nominibus ab herede factis: tunc enim sortes duntaxat legatario dabuntur: aut quod propter moram usuras quoque reddi placuit, super his non cavebitur. §. 1. *Scorpum servum meum Semproniæ concubinæ meæ servire volo*: non videtur proprietas servi relicta, sed ususfructus.

25. IDEM [lib. 8 Responsorum].

Qui fructus prædiorum uxori reliquit, *post mortem ejus, prædia cum reditibus ad heredes suos redire voluit*, imperitia lapsus: nullum fideicommissum dominus, neque proprietatis, neque fructus, ad eos reverti dedit. etenim reditus futuri, non præteriti temporis demonstrati videbantur.

26. PAULUS [lib. 10 Quæstionum].

Sempronius Attalus ab herede suo fundum in Italiam Gaio post decennium, *deducto usufructu*, dari jussit. Quæro, cum medio hoc decennii spatio heres vita functus sit, an post tempus decennii plenus fundus ad legatarium pertineat? Movet enim me quod dies legati hujus sive fideicommissi cesserit, ac per hoc [&] ad heredem legatarii pertinere potuerit: & ideo quasi circa debitum jam legatum, mortuo herede, ususfructus extinctus sit, nec ad heredem heredis pertinere possit. Respondi: * Dies quidem fideicommissi vel legati cedi statim, cum post tempus certum heres dare rogatur, sive jubetur: sed ususfructus nondum est heredis: nisi cum dominium deducto usufructu, præstitit. & ideo capitis deminutione vel morte perire non potest, quod nondum habuit. † Idem evenit, si proprietas, deducto usufructu, sub conditione legata sit, & pendente conditione heres decesserit: tunc enim ab heredis herede incipit ususfructus, qui ex persona ejus finietur. † Sed his casibus de sententia testatoris quærendum est, qui utique de eo usufructu detrahendo sensit, qui conjunctus esset heredis personæ; quo extincto solidam proprietatem ad legatarium voluit pertinere: nec plus transmitti ad successorem suum, qui nondum habere cœpit usumfructum, quam si jam habere cœpisset. §. 1. Si fundus duobus, alii ususfructus legatus sit: non trientes in usufructu,

fructu, sed semisses constituuntur. † Idemque est ex contrario, si duo sint fructuarii, & alii proprietas legata est. Et inter eos tantum adcrescendi jus est.

27. SCÆVOLA [lib. 1 Responsorum].

UXori maritus per fideicommissum usumfructum, & alia, & dotem prælegavit: heredes usumfructum ei concesserunt: post biennium, illicitum matrimonium fuisse pronunciatum est. Quæsitum est, an id, quod præterito tempore possedit, ab ea repeti possit? Respondit, id, quod fructus nomine percepisset, repeti posse.

28. PAULUS [lib. 13 Responsorum].

QUæro, si ususfructus fundi legatus est, & eidem fundo indictiones temporariæ indictæ sint, quid juris sit? Paulus respondit, idem juris esse, & in his speciebus, quæ postea indicuntur, quod in vectigalibus dependendis responsum est: ideoque hoc onus ad fructuarium pertinet.

29. GAIUS [lib. 1 Fideicommissorum].

SI quis usumfructum legatum sibi, alii restituere rogatus sit, eumque in fundum induxerit fruendi causa: licet Jure civili morte & capitis deminutione ex persona legatarii pereat ususfructus, quod huic ipso jure adquisitus est; tamen Prætor jurisdictione sua id agere debet, ut idem servetur, quod futurum esset, si ei, cui ex fideicommisso restitutus esset, legati jure adquisitus fuisset.

30. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

CUi ususfructus legatus esset, *donec ei totius dotis satisfieret*; cum ei heres pro sua parte satisdedisset, quamvis reliqui satis non darent, tamen pro ea parte usumfructum desinere habere mulierem, ait Labeo: idem fieri, & si per mulierem mora fieret, quo minus satis acciperet.

§. 1. Colono suo dominus usumfructum fundi, quem is colebat, legaverat: agat colonus cum herede ita, ut Judex cogat heredem ex locationis actione eum liberare.

31. LABEO [lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum].

IS, *qui* fundum tecum communem habebat, *usumfructum fundi uxori legaverat*, post mortem ejus tecum heres arbitrum communi dividundo petierat. Blæsus ait, Trebatium respondisse, si arbiter certis regionibus fundum divisisset, ejus partis, quæ tibi obtigerit, usumfructum mulieri nulla ex parte deberi: sed ejus quod heredi obtigisset, totius usumfructum eam habituram. Ego hoc falsum puto. Nam cum ante arbitrum communi dividundo conjunctus pro indiviso ex parte dimidia totius fundi ususfructus mulieris fuisset: * non potuisse arbitrum, inter alios judicando, alterius jus mutare. quod & receptum est.

32. SCÆVOLA [lib. 15 Digestorum].

GEnerali capite præposito, quidam in testamento suo ita adjecit: *Felici, quem liberum esse jussi, usumfructum fundi Vestigiani lego: cujus proprietatem puto te consecuturum, si non contenderis cum herede meo, sed potius concordaveris: sed & tu heres omnia fac, ut amici sitis: hoc enim vobis expedit*. Quæsitum est, an vivente herede exigere possit Felix fundi proprietatem? Respondit, nihil proponi, cur Felici proprietas fundi legata videretur. §. 1. Filios ex Seio, & filiam ex alio marito, heredes instituit æquis portionibus, & matri ita legaverat: *Æliæ Dorcadi matri meæ dari volo, quoad vivat, usumfructum bonorum meorum: ita ut post obitum ejus ad liberos meos, aut ad eum, qui ex his vivet, pertineat*: filii post aditam hereditatem decesserant. Quæsitum est, mortua matre, superstite filia testatricis, ususfructus utrum ad solam filiam, an vero pro portione hereditatis pertineret? Respondit, ad eos redire, apud quos proprietas esset. Claudius non credidit ipsum usumfructum in vicem portionum hereditariarum post mortem aviæ inter ipsos datum: eo magis, quod æquis partibus heredes erant scripti.

§. 2. *Uxori usumfructum domuum, & omnium rerum, quæ in his domibus erant, excepto argento legaverat: item usumfructum fundorum, & salinarum.* Quæsitum est, an lanæ cujusque coloris, mercis causa paratæ: item purpuræ, quæ in domibus erant, ususfructus ei deberetur? Respondit, excepto argento, & his, quæ mercis causa comparata sunt, cæterorum omnium usumfructum legatariam habere. §. 3. Idem quæsiit, cum in salinis, quarum ususfructus legatus esset, salis inventus sit non minimus modus: an ad uxorem ex causa fideicommissi ususfructus pertineat? Respondit, de his legandis, quæ venalia ibi essent, non sensisse testatorem. §. 4. Idem quæsiit: cum eodem testamento ita caverit, *A te peto, uxor, uti ex usufructu, quem tibi præstari volo in annum quintumdecimum, contenta sis annuis quadringentis: quod amplius fuerit, rationibus heredis heredumve meorum inferatur*: an recessum videatur à superiore capite, ideoque uxor non amplius habeat ex usufructu, quam annuos quadringentos? Respondit, satis id, quod quæreretur, aperte verba, quæ proponerentur, declarare. §. 5. Lucius Titius testamento suo Publio Mævio fundum Tusculanum reliquit: ejusque fidei commisit, ut ejusdem fundi partem dimidiam usumfructum Titiæ præstaret; Publius Mævius villam vetustate corruptam, cogendis & conservandis fructibus necessariam ædificavit. Quæro, an sumptus partem pro portione ususfructus Titia adgnoscere debeat? Respondit, si prius, quam usumfructum præstaret, necessaria ædificavit, non alias cogendum restituere, quam ejus sumptus ratio habeatur. §. 6. Duas filias & filium mente captum heredes scripsit, filii portionis mente capti datæ usumfructum legavit in hæc verba: *Hoc amplius Publia Clementiana præcipiet sibi quartæ partis hereditatis meæ, ex qua Iulium Iustum filium meum heredem institui: petoque à te, Publia Clementiana, uti fratrem tuum Iulium Iustum alas, tuearis, dependas pro eo, pro quo tibi usumfructum portionis ejus reliqui, donec mentis compos fiat, & convalescat*. Quæsitum est, cum filius in eodem furore in diem mortis suæ perseverans decesserit, an ususfructus intercciderit? Respondit, verbis, quæ proponerentur, perseverare legatum: nisi manifestissime probetur, aliud testatorem sensisse. §. 7. Heredis instituti fidei commisit, *filio suo annua decem præstare: aut [ea] prædia emere, & adsignare, ut usumfructum haberet, reditum efficientia annua decem*: filius fundos sibi ab herede secundum matris voluntatem traditos locavit: & quæsitum est, defuncto eo, reliqua colonorum utrumne ad heredem filii fructuarii, an vero ad heredem Seiæ testatricis pertineant? Respondit, nihil proponi, cur ad heredem Seiæ pertineant. §. 8. Usumfructum tertiæ partis bonorum suorum uni ex heredibus legaverat: Quæsitum est, an pecuniæ, quæ ex rebus divisis secundum æstimationem effecta est, tertia præstanda sit? Respondit, heredis esse electionem, utrum rerum, an æstimationis usumfructum præstare vellet. §. 9. Item quæsitum est: tributa, præter ea, quæ vel pro prædiis aut moventibus deberi & reddi necesse est, [an] eximenda sint ex quantitate,

fate, [ut] reliquæ duntaxat pecuniæ, si hoc heres elegerit, reddi debeat? Respondit, reliquæ pecuniæ tertiam præstandam.

33. IDEM lib. 17 Digestorum.

S*Empronio ea, quæ vivus præstabam, dari volo:* is etiam habitabat in testatoris domo, quæ uni ex heredibus prælegata erat. Quæsitum est, an habitatio quoque debeatur? Respondit, nihil proponi, cur non debeatur. §. 1. Ex his verbis testamenti, *libertis meis, quibus nominatim nihil reliqui, quæ vivus præstabam, dari volo,* Quæsitum est, an libertis, qui cum patrono suo in diem mortis habitabant, etiam habitatio relicta videatur? Respondit, videri. §. 2. Codicillis ita scripsit: *Negidium, Titium, Dionem libertos meos senes, & infirmos, peto, in locis, in quibus nunc agunt, senescere patiamini:* Quæro, an ex hoc capite liberti suprascripti ex fideicommisso fructus locorum, quibus morantur, recipere debeant: cum alia, quæ eis specialiter legata sunt, sine controversia consecuti sint? Respondit, verbis quæ proponerentur, id petitum, ut ad eum modum paterentur heredes ibi eos esse, ad quem modum ipsa patiebatur.

34. IDEM [lib. 18 Digestorum].

C*Odicillis fideicommissa in hæc verba dedit: Libertis libertabusque meis, & quos in codicillis manumisi, fundum, ubi me humari volui, dari volo; ut qui ab his decesserit, portio ejus reliquis adcrescat, ita ut ad novissimum pertineat: post cujus novissimi decessum ad Rempubl. Arelatensium pertinere volo. hoc amplius libertis libertabusque meis habitationes in domo, quamdiu vivent: Paslie & Trophime diætas omnes, quibus, uti consuevit, habitet: quam domum post mortem eorum ad Rempubl. pertinere volo.* Quæsitum est, Reip. fideicommissum utrum ab herede, an à libertis datum sit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, posse ita verba accipi, ut ejus legatarii, qui novissimus decederet, fidei commissum videatur. † Idem quæsiit, defunctis quibusdam ex libertis, quibus habitatio relicta erat, an portiones domus, in quibus hi habitaverant, jam ad Rempublicam pertineant? Respondit: quoad aliquis eorum vivat, fideicommissum Reipublicæ non deberi. §. 1. Qui Semproniam ex parte decima, & Mæviam ex parte decima, alumnum ex reliquis partibus instituerat heredes, curatorem alumno dedit, cum jure facere putaret: & curatoris fidei commisit, *ne pateretur fundum venire, sed cum Sempronia & Mevia nutricibus suis frueretur reditu ejus:* & ima parte testamenti ita adjecit, *omnem voluntatem meam fidei heredum meorum committo.* Quæsitum est, an tertias partes ususfructus fundi nutrices ex fideicommisso petere possint, quamvis curator ei receptus sit, quem jure dare non poterat alumno? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, utiliter fideicommisso voluntatem suam confirmasse: id igitur cuique dedisse, ut & nutrices una cum alumno reditu fundi uterentur.

35. IDEM [lib. 22 Digestorum].

U*Xori usumfructum villæ legavit in quinquennium à die mortis suæ: deinde hæc verba adjecit, & peracto quinquennio, cum ejus ususfructus esse desierit, tunc eum fundum illi & illi libertis dari volo.* Quæsitum est, cum uxor intra quinquennium decesserit, an libertis proprietatis petitio jam, an vero impleto quinquennio competat: quia peracto quinquennio testator proprietatem legaverat? Respondit, post completum quinquennium fundum ad libertos pertinere.

36. IDEM [lib. 25 Digestorum].

STicho testamento manumisso fundi ususfructus erat legatus, & cum is uti fruique desisset, fidei heredum testator commisit, uti eum fundum darent Lucio Titio: sed Stichus testamento suo ejusdem fundi proprietatem nepotibus suis legavit: & heredes Stichi ex testamento ejus legatariis nepotibus eum fundum tradiderunt. Quæsitum est, cum nepotes legatarii ignoraverint conditionem fundi suprascripti priore testamento datam, & plus quam tempore statuto possederint, an eum fundum sibi adquisierint? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, legatarios sibi adquisisse.

§. 1. Idem quæsiit, si aliquo casu legatariis auferri possit, an repetitionem ab heredibus Stichi ejus nepotes habere possint? Respondit, supra quidem de acquisitione responsum: verum, si ex alia causa adquisitio cessasset, videri Stichum, si post mortem eorum, quibus proprietas legata esset, testamentum fecisset, potius quod habere se crederet, quam quod onerare heredes vellet, legasse.

37. IDEM lib. 33 Digestorum.

U*Xori meæ usumfructum lego bonorum meorum, usque dum filia mea annos impleat octodecim:* Quæsitum est, an prædiorum tam rusticorum, quam urbanorum, & mancipiorum, & supellectilis, itemque calendarii ususfructus ad uxorem pertineat? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, omnium pertinere.

38. IDEM [lib. 3 Responsorum].

F*Undi Æbutiani reditus uxori meæ, quoad vivat, dari volo:* Quæro, an possit tutor heredis fundum vendere, & legatario offerre quantitatem annuam, quam vivo patrefamilias ex locatione fundi redigere consueverat? Respondit, posse. † Item quæro, an habitare impune prohiberi possit? Respondit, non esse obstrictum heredem ad habitationem præstandam. † Item quæro, an compellendus sit heres reficere prædium? Respondit, si heredis facto minores reditus facti essent, legatarium recte desiderare, quod ob eam rem deminutum sit. † Item quæro, quo distat hoc legatum ab usufructu? Respondit, ex his quæ supra responsa essent, intelligi differentiam.

39. IDEM [lib. 6 Responsorum].

FIlios heredes instituit, uxori vestem, mundum muliebrem, lanam, linum, & alias res legavit, & adjecit, *Proprietatem autem eorum, quæ supra scripta sunt, reverti volo ad filias meas, quæ ex his tunc vivent.* Quæsitum est, utrum ususfructus, an proprietas earum rerum data sit? Respondit proprietatem legatam videri.

40. ALFENUS [VARUS lib. 8 Digestorum à Paulo epitomatorum].

I*Lli cum illo habitationem lego:* perinde est, ac si ita, *illi & illi*, legasset.

41. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

CUm ita legatum esset, *Fructus annuos fundi Corneliani Publio Mævio do lego:* perinde putat accipiendum esse Labeo, ac si ususfructus fundi similiter esset legatus: quia hæc mens fuisse testatoris videatur.

42. IDEM [lib. 5 ex Posterioribus Labeonis].

I*N fructu* id *esse* intelligitur, quod ad usum hominis inductum est: neque enim maturitas naturalis hic spectanda est, sed id tempus, quo magis colono dominove eum fructum tollere expedit. itaque cum olea immatura plus habeat

§. 3. Sed si prius quam legatum filio solveretur, mulier divertit: quanquam ipsa nondum præcipere dotem possit, non ideo tamen actio filii differtur: quia tunc iisdem diebus filio solvi dotem responsum est. Cum patri pro parte heres exitit, & ad præceptionem dotis, soluto matrimonio, postquam heres exstitit, admissus est.

§. 4. Si forte per errorem cautio defensionis omissa sit, & ex causa fideicommissi filius dotem acceperit: ut indebitum fideicommissum non repeteretur. cautionis enim præstandæ necessitas solutionem moratur: non indebitum facit, quod fuit debitum. sed non erit iniquum, heredi subveniri. §. 5. Quid ergo, si patris heres solvendo sit: nonne juste mulieri dabitur adversus virum utilis actio dotis? cui dos perire non debet: quia non interposuit per errorem heres cautionem.

8. IDEM [lib. 7 Responsorum].

VIr uxori, quæ dotem in mancipiis habebat, pecuniam pro dote legaverat: vivo viro mancipiis mortuis, uxor post virum vita decessit. Ad heredem ejus actio legati recte transmittitur: quoniam mariti voluntas servanda est.

9. IDEM [lib. 8 Responsorum].

UXori meæ fundum Cornelianum, & quæ nuptura obtulit æstimata, in speciebus restitui volo. Respondi, non æstimatum prædium in dotem datum, exceptum non videri: sed * universa dote prælegata, rerum æstimatarum pretium non relictum; verum ipsas res, quales invenirentur.

10. SCÆVOLA [lib. 8 Quæstionum].

SI Seiæ pro dote centum fundus legatus sit, idemque Mævio: quod Mævio Falcidia aufert, pro eo, quasi concursus non fuerit, mulier plus vindicet; quia amplius sit in dote mulieris.

11. PAULUS [lib. 7 Responsorum].

SEia, cum nuberet Lucio Titio, dedit dotis nomine centum aureos, & adhibuit Quintum Mucium, qui nihil numeravit, sed dotem stipulatus est, si morte mulieris solutum fuerit matrimonium: Seia moriens testamento suo ita cavit, *Lucio Titio marito meo, cui maximas gratias ago, dari volo super dotem, quam ei dedi, tot aureos.* Quæro, cum instituit Lucium Titium convenire Quintus Mucius ex stipulatu actione: an repellere eum maritus possit ex verbis testamenti? Respondit, si Quintus Mucius mandante Seia, non donationis causa, stipulatus est, heredibus mulieris eum teneri; & ideo Quintum Mucium exceptione repellendum esse: quod si donationis causa Seia stipulari permisisset, videri eum in eum casum, qui morte mulieris extitit, mortis causa stipulatum; & ideo fidei ejus committi potuisse, in eum casum, dicendum fore.

12. SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum.]

QUi dotem in pecunia numerata & æstimatis rebus acceperat, uxori ita legavit: *Seiæ uxori meæ, si omnes res, quæ tabulis dotalibus continEantur, heredi meo exhibuerit, & tradiderit summam dotis, quam mihi pro ea pater ejus intulit, dari volo hoc amplius [denarios] decem.* Quæsitum est, cum res in dotem datæ plures ipso usu finitæ essent, nec moriente marito fuerant, an quasi sub impossibili conditione legatum datum debeatur? Respondi, videri conditioni paritum, si, quod ex rebus in dotem datis supererat, in potestatem heredis pervenit.

13. LABEO [lib. 1 Pithanorum à Paulo epitomatorum].

[PAulus]: Si filiusfamilias, uxorem cum haberet, dotem ab ea acceperat; deinde paterfamilias factus, dotem ei, ut solet, legavit: quamvis patri heres non erit, tamen id legatum debebitur.

14. SCÆVOLA [lib. 15 Digestorum].

THeopompus testamento facto duas filias & filium æquis partibus instituit heredes, & codicillis ita cavit: Τὴν θυγατέρα μου Κρισπῖναν, ἣν ηὐχόμην ἐκδοῦναι ᾧ ἂν οἱ φίλοι μου καὶ οἱ συγγενεῖς δοκιμάσωσι, προνοήσει ἐκδοθῆναι Πολλιανὸς, εἰδώς μου τὴν γνώμην, ἐπὶ τοῖς ἴσοις, ἐφ' οἷς καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς ἐξέδωκα· Id est, *Filiam meam Crispinam, quam vellem tradi nuptui cuicunque amici mei & cognati approbabunt, providebit tradi Pollianus sciens mentem meam in æqualibus portionibus, in quibus & sororem ejus tradidi.* Pollianus à marito puellæ juratus scripsit, voluisse patrem eandem quantitatem in dotem accipere etiam minorem filiam, quam major acceppisset. Quæro, an eandem summam dotis nomine coheredes extra partem hereditatis minori filiæ præstare debeant? Respondit, eum cujus notio est, æstimaturum, ut eadem quantitas ex communi præcipua minori filiæ dotis nomine detur.

15. GAIUS [lib. 2 de legatis ad Edictum Prætoris].

LIcet placeat pignoratas res, vel in publicum obligatas, heredem, qui dare jussus est, liberare debere: tamen si is, qui tales res in dotem accepit, dotem prælegaverit, non cogetur heres liberare eas, nisi aliud specialiter testator dixerit.

16. PAULUS [lib. 2 ad Vitellium].

QUi dotem à matre uxoris acceperat, & stipulanti ei promiserat, testamento uxori dotem legavit: cum quæsitum esset, an uxor dotis summam consequi posset, respondit Scævola, non videri dari uxori, quod necesse sit matri reddi. alias sic respondit, non videri, nisi manifeste uxor docuisset, eam testantis voluntatem fuisse, ut onerare heredes duplici præstatione dotis vellet.

17. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

UXori ita legavit: *uxor mea, quidquid ei comparavi, & quod mihi dedit, è medio sibi sumat.* Quæro, an dos prælegata videatur? Respondit, verbis quæ proponerentur, videri & de dote legata loqui: nisi aliud testatorem voluisse probaretur. §. 1. *Titiæ uxori meæ, quanta pecunia ad me inve stipulationem dotis ejus nomine pervenit: quæ dos est dotalibus duobus consignatis instrumentis centum aureorum.* Quæsitum est, an utramque summam consequi possit? Respondit, nihil proponi, cur non possit.

TIT. V.

DE OPTIONE VEL ELECTIONE LEGATA.

1. ULPIANUS [lib. 2 ad Sabinum].

DIvus Pius Cæcilio Proculo rescripsit, eum, cui *servorum* legata sit electio, tres posse eligere.

2. IDEM [lib. 20 ad Sabinum].

QUotiens *servi* electio vel optio datur, legatarius optabit, quem *velit*. §. 1. Sed & homine generaliter legato, arbitrium eligendi quem acciperet, ad legatarium pertinet.

§. 2. Data igitur optione, si quis optaverit alienum servum, vel hominem liberum: videndum est, an consumpserit optionem? & puto non consumi. §. 3. Eum, cui centum *amphorarum* electio data sit, acetum eligentem non consumere optionem, si id acetum elegerit, quod vini numero paterfamilias non habuit:

3. IDEM

3. IDEM [lib. 23 ad Sabinum].

SCilicet si ante exhibitionem, hoc est, ante degustationem acetum elegerit.

4. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

SCyphi electione data, si non omnibus scyphis exhibitis legatarius elegisset, integram ei optionem manere placet: nisi ex his duntaxat eligere voluisset, cum sciret & alios esse.

5. AFRICANUS [lib. 5 Quæstionum].

NEc solum si fraude heredis: sed etiam si alia qualibet causâ id evenerit.

6. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

MAncipiorum electio legata est: ne venditio quandoque eligente legatario interpelletur, decernere debet Prætor, nisi intra tempus ab ipso præfinitum elegisset, actionem legatorum ei non competere. † Quid ergo, si die præterito, sed antequam venderet heres, vindicare legatarius velit? quia non est damnum subiturus heres, propter quod decernere Prætor id solet. & quid si die præterito, quem finierit Prætor, heres aliquos ex servis, vel omnes manumiserit? nonne Prætor eorum tuebitur libertatem? ergo totiens actio deneganda non est, si omnia in integro sint. † Idem est, & si pignori aliquos ex his servis heres dederit post diem, vel vendiderit.

7. PAULUS [lib. 10 Quæstionum].

IMo & si quosdam servos distraxit, quosdam retinuit: non est audiendus legatarius, si velit, optare ex retentis ab herede, cum jam disposuerit familiam heres.

8. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

SI tibi electio servi, & mihi reliqui legati sunt: decernendum est à Prætore, nisi intra certum tempus optaveris, petitionem tibi non datu iri. §. 1. Si ex quatuor viriolis duæ, quas elegissem, mihi legatæ sint: sive duæ solæ relictæ sint, sive ab initio duæ solæ fuerint, valet legatum. §. 2. Unius *hominis* mihi & tibi optio data est: cum ego optassem, si non mutassem voluntatem, deinde tu eundem optaveris; utriusque nostrum servum futurum. quod si ante decessissem, vel furiosus factus essem, non futurum communem: quia * non videor consentire, qui sentire non possim: humanius autem erit, ut & in hoc casu, quasi semel electione facta, fiat communis. §. 3. Si *rerum depositarum* electio mihi relicta sit: & ad exhibendum cum eo, apud quem depositæ sint, agere potero; & cum herede agere, ut is depositi agendo, facultatem mihi eligendi præstet.

9. JULIANUS lib. 32 Digestorum.

CUm ita legatur, *Titio Stichum do lego, si Pamphilum non elegerit*: simile est, atque si ita legatum fuisset, *Titio Stichum aut Pamphilum, utrum eorum volet, do lego*. §. 1. Quæsitum est, si Stichus sub conditione liber esse jussus sit, & mihi optio servi data esset, vel servus generaliter legatus esset: quid juris esset? Dixi, commodius constitui, eum, qui sub conditione libertatem Sticho det, & optionem servorum, non cogitare de Sticho: sicuti constat non cogitare eum de eo, cui præsentem dederit. secundum quod si Stichum optavero vel elegero, nihil agam: & ex cæteris nihilominus optabo. §. 2. In eodem casu quæsitum est, si optione servorum data, antequam optarem, conditio statutæ libertatis defecisset: an Stichum optare possim? Puto Mucianæ sententiæ adsentiendum: qua placet, ipsa libertate legatum perimi; non datione statutæ libertatis. quare sive vivo testatore, sive post mortem ejus, [&] ante aditam hereditatem conditio statutæ libertatis defecerit, legatum erit utile: nam sicut pura libertas, ita statuta libertas aditæ hereditatis tempore vires accipit. ideo [que] Stichum optare possum.

10. IDEM [lib. 34 Digestorum].

SI Pamphilo servo Lucii Titii servus generaliter legatus sit, deinde dominus Pamphili, postquam dies legati cesserit, eum manumisisset: siquidem Titius servum vindicaverit, extinguitur Pamphili legatum; quia non esset in hereditate, qui possit optari: si vero Titius legatum à se repudiasset, Pamphilum optare posse legatum constat. licet enim manumissione Pamphili duæ personæ constituerentur, Titii & Pamphili, unius tamen rei legatum inter eas vertitur: & Titio vindicante, optio extinguitur; repudiante, Pamphilus optare potest.

11. IDEM [lib. 36 Digestorum].

SI Eros Seio legatus sit, & Eroti fundus, deinde optio servi Mævio data fuerit, isque Erotem optavit: fundus ad solum Seium pertinebit: quoniam aditæ hereditatis tempore is solus erit, ad quem posset legatum pertinere. Nam & cum servo communi alter ex sociis legat, idcirco ad solum socium totum legatum pertinet, quoniam die legati cedente solus est, cui per eum servum possit adquirere.

12. IDEM [lib. 1 ex Minicio].

SErvo generaliter legato, verius est, omnes heredes, si eis electio data est, eundem dare debere: si non consentiant heredes, ex testamento eos teneri.

13. PAULUS [lib. 8 ad Plautium].

SI optio servi data mihi fuerit, & Sticho aliquid testator sine libertate legasset, tunc sequens legatum consistit, cum tota familia ad unum, id est, Stichum, reciderit: ut, quasi pure legato, utiliter sit legatum. Nec adversatur Catoniana, si voluntarius heres institutus sit: quia potest ante aditam hereditatem, etiamsi statim decesserit, familia minui. Quod si necessarius heres institutus sit, sequens legatum propter Catonianam inutile est. §. 1. Pomponius scribit, emptore hereditatis postulante, ut is, cui servi optio legata sit, optet, videndum esse, an Prætor, ut id faciat, cogere debeat legatarium; quemadmodum si heres institutus id postularet, quia potest per heredem id emptor consequi: & quare non possit, non video.

14. JAVOLENUS [lib. 2 ex Cassio].

SI cum optio servi ex universa familia legata esset, heres aliquem, prius quam optaretur, manumisit: ad libertatem eum interim non perducit: servum tamen, quem ita manumiserit, amittit; quia is aut electus, legato cedit, aut relictus, tunc liber ostenditur.

15. IDEM [lib. 2 Epistularum].

SErvo sine libertate legavi, deinde optionem servorum Mævio dedi: is eundem servum optavit. Quæro, an id quoque, quod legatum est, ei deberetur? Respondit, Non puto legatum hujus servi nomine ad dominum pertinere.

16. TERENTIUS CLEMENS [lib. 15 ad Legem Juliam & Papiam].

OPtione legata placet non posse ante aditam hereditatem optari, & nihil agi, si optaretur.

17. IDEM [lib. 17 ad Leg. Jul. & Papiam].

CUm optio duorum servorum Titio data sit, reliqui Mævio legati sint: cessante primo in electione, * reliquorum appellatione omnes ad Mævium pertinent.

18. SCÆVOLA [lib. 13 Quæstionum].

HOmine legato, Neratius ait, nihil agi repudiato Pamphilo: itaq; eū ipsum eligi posse.

19. PAU-

19. PAULUS [lib. 3 Sententiarum].

Illud, aut illud, utrum elegerit legatarius: nullo à legatario electo, decedente eo post diem legati cedentem, ad heredem transmitti placuit.

20. LABEO [lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum].

Apud Aufidium lib. 1 rescriptum est: Cum ita legatum est, *vestimenta, quæ volet, triclinaria sumito, sibique habeto*; si is dixisset, quæ vellet, deinde, antequam ea sumeret, alia se velle dixisset: mutare voluntatem eum non posse, ut alia sumeret: quia omne jus legati prima testatione, qua sumere se dixisset, consumpsit; quoniam res continuo ejus fit, simul ac si dixerit eam sumere.

21. SCÆVOLA [lib. 22 Digestorum].

Filium & uxorem heredes scripsit; filiam exheredavit, & ei legatum dedit, cum in familia nuberet, centum, [& cum in familia nupserit,] his verbis, *Insuper arbitratu Semproniæ matris ejus mancipia decem, quæ confestim post aditam hereditatem meam à Sempronia uxore mea eligi volo. Quæ mancipia, cum in familiam nupserit, dari volo: & si, antequam nupserit, aliquod ex mancipiis decesserit, tunc in locum ejus arbitratu Semproniæ matris ejus dari volo, dum ad eam plenus numerus perveniat: quod si Sempronia mater ejus non elegerit, tunc ipsa sibi quæ volet, eligat.* Quæsitum est, cum mater elegerit, an ea, quæ ex his mancipiis ante nuptias adgnata sunt, ad puellam supra numerum decem mancipiorum pertineant? Respondit, cum mancipiorum legatum in tempus nuptiarum testator transtulit, id, quod medio tempore ancillæ enixæ sunt, ad filiam non pertinere. † Idem quæsiit, ante nuptias, eorundem mancipiorum fructus & usus an ad Semproniam matrem pertineant? Respondit, nihil proponi, cur ad matrem pro solido pertineant.

22. IDEM [lib. 17 Digestorum].

Maritus uxori suæ codicillis per fideicommissum dedit prædia: item lances, quas elegerit, quatuor. Quæsitum est, an ex his lancibus, quæ mortis tempore sint, eligere possit? Respondit, posse.

TIT. VI.

DE TRITICO, VINO, VEL OLEO LEGATO.

1. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

Vino legato, acetum quoque continetur, quod paterfamilias vini numero habuit.

2. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum.]

Cum alii penum, alii vinum legatum esset: excepto vino, omne penum ad alium legatarium pertinebit. §. 1. Si centum amphoræ, quas velles, tibi legatæ sint: ex testamento agendo consequi potes, ut degustare tibi liceat; aut quanti interfuerit licere tibi degustare, ad exhibendum agere potes.

3. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

Si cui vinum sit legatum centum amphorarum, cum nullum vinum reliquisset: vinum heredem empturum & præstaturum; non acetum, quod vini numero fuit. §. 1. Si vinum legatum sit, *videamus*, an cum vasis debeatur? Et Celsus inquit*, vino legato, etiamsi non sit legatum cum vasis, vasa quoque legata videri: non quia pars sunt vini vasa, quemadmodum emblemata argenti, scyphorum forte vel speculi; sed quia credibile est, mentem testantis eam esse, ut voluerit accessioni esse vino amphoras. & sic (inquit) loquimur, habere nos amphoras mille, ad mensuram vini referentes. † In doliis non puto verum: ut, vino legato, & dolia debeantur, maxime si depressa in cella vinaria fuerint; aut ea sunt, quæ per magnitudinem difficile moventur. † In cuppis autem sive cuppulis puto admittendum, & ea deberi: nisi pari modo immobiles in agro, veluti instrumentum agri erant. † Vino legato, utres non debebuntur, nec culeos quidem deberi dico.

4. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

Cum certum pondus olei, non adjecta qualitate, legatur: non solet quæri, cujus generis oleo uti solitus fuerit testator; aut cujus generis [oleum] istius regionis homines in usu habeant. & ideo liberum est heredi, cujus velit generis oleum legatario solvere.

5. JULIANUS [lib. 15 Digestorum].

Cum certus numerus amphorarum vini legatus esset ex eo, quod in fundo Semproniano natum esset; & minus natum esset: non amplius deberi placuit; & quasi taxationis vicem obtinere hæc verba, *Quod natum erit*.

6. PROCULUS [lib. 5 Epistularum].

Cui vinum heres dare damnatus est, quod in amphoris & cadis diffusum est, dari debet: etiamsi vasorum mentio facta non est. † Item quamvis cum vasis*, cadis, legatum est: tamen id quoque, quod in doliis, legatum esse videtur. † Sicuti si servos omnes cum peculio cujusque eorum legasset: etiam eos, quibus peculii nihil esset, legasse videretur.

7. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

Quidam heredem damnaverat dare uxori suæ vinum, oleum, frumentum, acetum, mella, salsamenta. Trebatius ajebat, ex singulis rebus non amplius deberi, quam quantum heres mulieri dare voluisset: quoniam non adjectum esset, quantum ex quaque re daretur. Ofilius, Cascellius, Tubero, omne quantum paterfamilias reliquisset, legatum putant. Labeo id probat: idque verum est. §. 1. *Lucio Titio tritici modios centum, qui singuli pondo centum pendeant, heres dato.* Ofilius, nihil legatum esse: quod & Labeo probat: quoniam ejusmodi triticum in rerum natura non esset. quod verum puto.

8. POMPONIUS [lib. 6 Epistularum].

Si heres damnatus sit dare vinum quod in doliis esset, & per legatarium stetit, quo minus accipiat: periculose heredem facturum, si id vinum effundet. sed legatarium petentem vinum ab herede, doli mali exceptione placuit summoveri, si non præstet id, quod propter moram ejus damnum passus sit heres.

9. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

Si quis *vinum* legaverit, omne continetur, quod ex vinea natum vinum permansit. † Sed si mulsum sit factum, vini appellatione non continebitur proprie: nisi forte paterfamilias etiam de hoc sensit. † Certe zythum, quod in quibusdam provinciis ex tritico, vel [ex] hordeo, vel [ex] pane conficitur, non continebitur. † Simili modo nec camum, nec cervesia continebitur, nec hydromeli. Quid conditum? nec hoc puto, nisi alia mens testantis fuit. Œnomeli plane, id est, dulcissimum vinum, continebitur. † Et passum, nisi contraria sit mens, continebitur. Defrutum non continebitur, quod potius conditurae loco fuit. † Acinaticium plane vino continebitur. † Cydoneum & si qua alia sunt quæ non ex vinea fiunt, vini appellatione non continebuntur. † Item acetum vini appellatione non continebitur. † Hæc omnia ita demum vini nomine non continentur, si modo vini numero à testatore non sunt habita:

habita: alioquin Sabinus scribit, omnia vini appellatione contineri, quæ vini numero paterfamilias habuit. igitur & acetum quod vini numero paterfamilias habuit, & zythum, & camum, & cætera quæ pro hominum affectione atque usu vini numero habebuntur. Quod si totum vinum, quod paterfamilias habuit, coacuit, non extinguitur legatum. §. 1. Si acetum quis legaverit: non continebitur legato acetum, quod vini numero testator habuit. embamma autem continebitur: quia aceti numero fuit.

§. 2. Item si quis vinum, quod habuit, legavit, deinde [hoc] coacuit: licet postea in aceti locum translatum sit à patrefamilias, vino legato continebitur: quia id quod testamenti facti tempore vinum fuit, demonstratum est. & est hoc verum, nisi voluntas adversetur.

§. 3. Vino autem paterno legato, id demum legatum videtur, quod testator vini numero habuit, non quod pater. † Item si peculiare vinum legatum sit, id continebitur, quod servi habuerunt. Cur tam diverse? Quod paternum vinum jam cœpit usus ipsius testatoris esse: at peculiare in usu servorum remansit. §. 4. Item si vinum vetus sit legatum.

10. HERMOGENIANUS [lib. 2 Juris epitomarum].

EX usu testatoris legatum æstimabitur: id est, quot annorum vino pro vetere utebatur. Quod si non appareat,

11. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

VEtus [accipietur], quod non est novum; id est, & anni prioris vinum appellatione veteris continebitur.

12. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

NAm aliter observantibus, quis finis, aut quod initium veteris vini sumeretur?

13. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

EX eo vino, quod in illo fundo nascetur, heres meus amphoras decem quotannis in annos singulos dato: quo anno natum non fuisset, ex superiore anno ejus fundi eum numerum amphorarum heredem daturum, Sabinus existimat. quæ sententia, si voluntas non adversetur, mihi quoque placet.

14. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

VIno legato, ea demum vasa sequuntur, quæ ita diffusa sunt, ut non ad perpetuum usum [vasa] reservarentur: veluti amphoræ & cadi.

15. PROCULUS lib. 2 Epistularum.

VInum cum vasis legavit. Negat Trebatius, quod in doliis sit, deberi: & sensum testatoris alium putat esse; verborum, alium: cæterum dolia in vasis vinariis non essent. Ego, etsi dolia in vasis vinariis non sunt, tamen non concederem Trebatio, vinum, quod in doliis esset, id est, quod in vasis non esset, non esse legatum. * Illud verum esse puto, cui vinum *cum vasis* legatum erit, ei amphoras, cados, in quibus vina diffusa servamus, legatos esse. vinum enim in amphoras & cados hac mente diffundimus, ut in his sit, donec usus causa *probetur*; & scilicet id vendimus cum his amphoris & cadis: in dolia autem alia mente conjicimus, scilicet ut ex his postea vel in amphoras & cados diffundamus, vel sine ipsis doliis veneat.

16. IDEM lib. 3 ex Posterior. Labeonis.

QUi vinum Surrentinum in urnalibus habebat diffusum, is tibi vinum legaverat in amphoris: omne illud quoque vinum, quod in urnalibus fuisset, legatum esse Labeo & Trebatius responderunt. §. 1. Cui *dulcia* legata essent, si nihil aliud testamento significetur: omnia hæc esse legata, mulsum, passum, defrutum, & similes potiones; item uvas, ficos, palmas, caricas.

§. 2. Quod si ita esset legatum, *Vinum amphorarium, aminæum, græcum, & dulcia omnia:* nihil inter dulcia, nisi quod potionis fuisset, legatum putat Labeo ex collatione vini amphorarii. quod non improbo.

TIT. VII.

DE INSTRUCTO VEL INSTRUMENTO LEGATO.

1. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

S*Ive cum instrumento* fundus legatus est, sive *instructus*, duo legata intelliguntur.

§. 1. Fundo *cum instrumento* legato & alienato, instrumentum non vindicabitur ex sententia defuncti.

2. PAPINIANUS lib. 7 Responsorum.

CUm pater, pluribus filiis heredibus scriptis, duobus *præceptionem bonorum* aviæ præter partes hereditarias dedisset: pro partibus coheredum viriles habituros legatarios placuit.

§. 1. Dotes prædiorum, quæ Græco vocabulo ἐνθῆκαι appellantur, cum non instructa leguntur, legatario non præstantur.

3. IDEM lib. 8 Responsorum.

FUndum instructum libertis patronus testamento legavit: postea codicillis petit, *ut morientes partes suas fundi superstitibus restituerent*; nec *instructi* mentionem habuit. Talem in causam fideicommissi deductum videri placuit, qualis fuerat legatus: sed medii temporis augmenta fœtuum & partuum, item detrimenta fatalium, fideicommisso contineri. §. 1. Minor viginti annis, *instructa prædia* consobrinæ suæ dari voluit, & quosdam servos prædiorum vivus manumisit: non idcirco servi manumissi præstabuntur, quod ad libertatem pervenire non possunt. † Idem juris est, cum ex quavis alia causa libertas non competit.

4. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

CUm quidam duos fundos junctos haberet, & ex altero boves, cum opus fecissent, in alterum reverterentur, utrumque fundum *cum instrumento* legaverat: Labeo, Trebatius, boves ei fundo cessuros putant, ubi opus fecissent, non ubi manere consuevissent: Cascellius contra: Labeonis sententiam probo.

5. LABEO [l. 1 Pithanon à Paulo epitomat.]

SI cui fundum & instrumentum ejus legare vis, nihil interest, quomodo leges: *Fundum cum instrumento*, *an *Fundum & instrumentum** an *Fundum instructum*. Paulus: imo contra. nam inter ea legata hoc interest, quod si fundo alienato mortuus fuerit, qui ita legavit, ex hac scriptura, *Fundum cum instrumento*, nihil erit legatum: ex cæteris poterit instrumentum esse legatum.

6. SCÆVOLA [lib. 16 Digestorum].

NEpoti legaverat, quæ certa regione prædia habuerat, ut instructa sunt, cum vino, grano, calendario; & adjecerat hæc verba, *Quidquid erit, cum moriar, in illa regione, & quidquid in quacunque specie erit in illa regione, vel quod meum erit:* viva testatrice unus ex debitoribus condemnatus, vivente testatrice satis non fecit. Quæsitum est, an quod ex sententia judicis deberetur, ad nepotem pertineret? Respondit, nihil proponi, cur non deberetur.

7. IDEM [lib. 22 Digestorum].

TAbernam cum cœnaculo Pardulæ manumisso testamento legaverat *cum mercibus & instrumentis, & supellectili, quæ ibi esset: item hor-*

reum vinarium cum vino, & vasis, & instrumento, & institoribus, quos secum habere consueverat. Quæsitum est, [&] cum vivo testatore insula, in qua cœnaculum fuit quod ei legatum erat, exusta sit, & post biennium eodem loco constituta nova; & horreum, quod eidem legatum erat, à testatore venierit; vini autem venditio dilata sit, ut ex eo commodo venirent: an universa legata Pardula consequi possit? Respondit, ea, in quibus voluntas mutata esset, non deberi.

8. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

IN instrumento fundi ea esse, quæ fructus quærendi, cogendi, conservandi gratia parata sunt, Sabinus libris ad Vitellium evidenter enumerat. † *Quærendi*, veluti homines, qui agrum colunt, & qui eos exercent, præpositive sunt his; quorum in numero sunt villici, [&] monitores: præterea boves domiti, & pecora, stercorandi causa parata: vasaque utilia culturæ; quæ sunt aratra, ligones, sarculi, falces putatoriæ, bidentes, & si qua similia dici possunt. † *Cogendi*, quemadmodum torcularia, corbes, falcesque messoriæ, falces fœnariæ, quali vindemiatorii, exceptoriique, in quibus uvæ comportantur.

† *Conservandi*, quasi dolia, licet defossa non sint, & cupæ. §. 1. Quibusdam in regionibus accedunt instrumento, si villa cultior est, veluti atrienses, scoparii: si etiam viridaria sint, [topiarii]: si fundus saltus pastionesque habet, greges pecorum, pastores, saltuarii.

9. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

DE grege ovium ita distinguendum est, ut si ideo comparatus sit, ut ex eo fructus caperetur, non debeatur: si vero ideo, quia non aliter ex saltu fructus percipi poterit, contra erit; quia per greges fructus ex saltu percipiuntur.

10. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

SI reditus [etiam] ex melle constat, alvei apesque continentur.

11. JAVOLENUS [lib. 2 ex Cassio].

EAdem ratio est in avibus, quæ in insulis maritimis aluntur.

12. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

QUæsitum est, an frumentum, quod cibariis cultorum paratum foret, instrumento cederet? Et plurimis non placet: quia consumeretur. quippe * instrumentum est apparatus rerum diutius mansurarum, sine quibus exerceri nequiret possessio. accedit eo, quod cibaria victus magis quam colendi causa pararentur. Sed ego *puto*, & frumentum & vinum ad cibaria paratum instrumento contineri: & ita Servium respondisse auditores ejus referunt. Item nonnullis visum est, frumentum, quod serendi causa sepositum est, instrumento contineri: puto, quia & instar culturæ esset; & ita consumitur, ut semper reponeretur. sed causa seminis nihil à cibariis differt. §. 1. *Conservandi* fructus causa: veluti granaria, quia in his [fructus custodiuntur; urceos, capsellas, in quibus] fructus componuntur. sed & ea, quæ exportandorum fructuum causa parantur, instrumenti esse constat: veluti jumenta, & vehicula, & naves, & cupæ, & culei.

§. 2. Alfenus autem, si quosdam ex hominibus aliis legaverit, cæteros, qui in fundo fuerunt, non contineri instrumento ait: quia nihil animalis instrumenti esse opinabatur. quod non est verum: constat enim eos, qui agri gratia ibi sunt, instrumento contineri. §. 3. Quæritur, an servus, qui quasi colonus in agro erat, instrumento legato contineatur? Et Labeo & Pegasus, recte negaverunt: quia non pro instrumento in fundo fuerat, etiam si solitus fuerat & familiæ imperare. §. 4. Saltuarium autem Labeo quidem putat eum demum contineri, qui fructuum servandorum gratia paratus sit: eum non, qui finium custodiendorum causa. sed Neratius etiam hunc: & hoc jure utimur, ut omnes saltuarii contineantur. §. 5. Trebatius amplius etiam pistorem, & tonsorem, qui familiæ rusticæ causa parati sunt, putat contineri; item fabrum, qui villæ reficiendæ causa paratus sit; & mulieres, quæ panem coquant, quæque villam servent; item molitores, si ad usum rusticum parati sunt; item focariam, & villicam, si modo aliquo officio virum adjuvet; item lanificas, quæ familiam rusticam vestiunt, & quæ pulmentaria rusticis coquant. §. 6. Sed an instrumenti instrumentum legato instrumento continetur, quæritur: hæc enim, quæ rusticorum causa parantur, lanificæ, & lanæ, & tonsores, & fullones, & focariæ, non agri sunt instrumentum, sed instrumenti? *Puto* igitur, etiam focariam contineri: sed & lanificas, & cæteros, qui supra numerati sunt: & ita Servium respondisse auditores ejus referunt. §. 7. Uxores quoque & infantes eorum, qui supra enumerati sunt, credendum est in eadem villa agentes voluisse testatorem legato contineri: neque enim duram separationem injunxisse credendus est. §. 8. Si aliqua parte anni in fundo pascantur pecora, aliqua parte his pabulum conducitur; vel servi, si aliqua parte anni per eos ager colitur, aliqua parte in mercedem mittuntur: nihilo minus instrumento continentur. §. 9. *Cellararium* quoque ([id est], ideo præpositum, ut rationes salvæ sint), item ostiarium, mulionemque instrumenti esse constat. §. 10. Et molas, & machinas, fœnum, stipulas, asinum machinarium, machinam frumentariam, vas æneum, in quo sapa coqueretur, & defrutum fiat, & aqua ad bibendum lavandamque familiam paratur, instrumenti esse; & cribra; & plaustra, in quibus stercus evehatur. §. 11. Ea vero, quæ solo continentur, instrumenti fundi non esse, Cassius scribit: veluti arundineta, & salicta, antequam cæsa sint: quia fundus fundi instrumentum esse non potest. sed si cæsa sint, puto contineri: quia quærendo fructui deserviunt.

† Idem & in palis erit dicendum. §. 12. Si in agro *venationes* sint, puto venatores quoque, & vestigatores, & canes, & cætera, quæ ad venationem sunt necessaria, instrumento contineri: maxime si ager [&] ex hoc reditum habuit. §. 13. Et si ab *aucupio* reditus fuit, aucupes, & plagæ, & hujus rei instrumentum agri instrumento continebitur. nec mirum: cum & aves instrumento, exemplo apium, contineri Sabinus & Cassius putaverunt. §. 14. Si quis eodem instrumento in plurimis agris utatur, cujus agri sit instrumentum, quæritur? Et ego arbitror, si quidem apparet voluntas patrisfamiliæ cui potius agro destinaverat, ejus esse instrumentum: cæteri enim agri ab hoc agro veluti mutuantur. si non appareat, nullius instrumento cedet: * neque enim pro parte dividemus instrumentum. §. 15. Supellex, cæteraque si qua in agro fuerunt, quo instructior esset paterfamilias, instrumento fundi non continentur.

§. 16. Si domus sit instrumentum legatum, videndum quid contineatur? Et Pegasus ait, instrumentum domus id esse, quod tempestatis arcendæ aut incendii causa paratur; non quod voluptatis gratia: itaque neque specularia, neque vela quæ frigoris causa vel umbræ in domo sunt, deberi.

deberi. Quæ sententia Cassii fuit, qui dicebat, inter instrumentum & ornamentum multum interesse: instrumenti enim ea esse, quæ ad tutelam domus pertinent: ornamenti, quæ ad voluptatem; sicuti tabulas pictas. §. 17. Vela autem Cilicia instrumenti esse, Cassius: quæ ideo parantur, ne ædificia vento vel pluvia laborent. §. 18. Acetum quoque quod extinguendi incendii causâ paratur; item centones, sifones, perticæ quoque & scalæ: & formiones, & spongias,& hamas,& scopas contineri, plerique & Pegasus ajunt.

§. 19. Tegulam autem, & tignum ejus rei causâ paratum, instrumento contineri, si ad hujusmodi causam habeat tigna parata, ad alios usus non deservientia. Proinde & fulcimenta, si quæ habebat huic rei necessaria, etiam ea instrumento domus continebuntur. §. 20. De velis,quæ in hypethris extenduntur,item de his quæ sunt circa columnas, Celsus scribit, magis supellectili adnumeranda: & ita Sabinum & Cassium putare. §. 21. Canales autem, & harpagones, & hamas, instrumento contineri constat. §. 22. Item perticæ, quibus araneæ detergantur: item spongiæ, quibus columnæ, pavimenta, podia extergantur: scalæ, quæ ad lacunaria admoveantur, instrumenti sunt. quia mundiorem domum reddunt. §. 23. Papinianus quoque lib. 7 Responsorum ait: Sigilla & statuæ adfixæ, *instrumento domus* non continentur,sed domus portio sunt. quæ vero non sunt adfixa, instrumento non continentur, inquit; supellectili enim adnumerantur: excepto horologio æreo, quod non est adfixum; nam & hoc instrumento domus * putat contineri, sicut prothyrum domus, si velamen est, (inquit) instrumento domus * continetur. §. 24. Fistulæ autem & canales & crateres, & si qua sunt alia ad aquas salientes necessaria: item serræ & claves,magis domus portio quam domus instrumentum sunt.

§. 25. Specularia quoque adfixa, magis puto domus esse partem: nam & in emptione domus & specularia & pegmata cedere, sive in ædificio sunt posita, sive ad tempus detracta. Sed si non sint reposita, ad hoc tamen sint, ut suppleantur, si qua desint, instrumento potius continebuntur.

§. 26. Cancellos quoque instrumento contineri puto. §. 27. Sed si *fundus* non sit cum instrumento legatus, sed *ita ut instructus sit*: Quæsitum est, an plus contineatur,quam si cum instrumento legatus esset? Et Sabinus [libris] ad Vitellium scribit, fatendum esse, * plus esse, cum instructus fundus legetur, quam si cum instrumento: quam sententiam quotidie increscere & invalescere videmus. Quanto igitur hoc legatum uberius est, videndum est. Et Sabinus definit, & Cassius apud Vitellium notat, Omnia quæ eo collata sunt, ut instructior esset paterfamilias, instructo (inquit) continebuntur: id est, quæ ibi habuit, ut instructior esset. Hoc ergo legato non agri instrumentum, sed proprium suum instrumentum reliquisse videtur. §. 28. Proinde si *fundus* sit *instructus* legatus, & supellex continebitur, quæ illic fuit usus ipsius gratia; & vestis non solum stragula, sed & qua ibi uti solebat; mensæ quoque eboreæ, vel si quæ aliæ; item vitrea, & aurum, & argentum: vina quoque, si qua ibi fuerint usus ipsius causâ, continentur, & si quid aliud utensilium. §. 29. Sed si qua eo congesserat non usus sui causâ, sed custodiæ gratia, non continebuntur; vina etiam,quæ in apothecis sunt, non cedent: & hoc jure utimur, ut quæ ibi paterfamilias quasi in horreo habuit, hæc non contineantur. §. 30. Celsus quoque lib. 19 Digestorum scribit, fructus ibi repositos, ut venirent, vel in alium usum, quam fundi, converterentur, instructo fundo non contineri. §. 31. Idem Celsus eodem libro ait, etiam supellecticarios & cæteros hoc genus servos contineri; id est, ministeria, quibus instructus erat in eo fundo, extra ea, quæ libertatem acceperunt, & qui rure morari solebant. §. 32. Si instructum fundum legasset, ea pædagogia, quæ ibi habebat, ut cum ibi venisset præsto essent in triclinio, legato continentur.

§. 33. Contubernales quoque servorum, id est, uxores, & natos, instructo fundo contineri verum est. §. 34. *Instructo* autem *fundo*, & bibliothecam, & libros qui illic erant, ut quotiens venisset uteretur, contineri constat: sed si quasi apotheca librorum utebatur, contra erit dicendum.

§. 35. Neratius quoque lib. 4 Epistolarum Rufino respondit, *instructo fundo* & supellectilem, & vina,& mancipia non solum ad cultum custodiamve villæ,sed etiam quæ ut ipsi patrifamilias in ministerio ibi essent, legato cedere. §. 36. Imagines quoque hæ solæ legatæ videntur, quæ in aliquo ornatu villæ fuerunt. §. 37. Papinianus quoque *prædiis instructis* legatis, mancipia non contineri, quæ temporis causâ illic fuerunt, ac non eo animo transtulit paterfamilias, ut aut fundi, aut suum instrumentum faceret.

§. 38. Idem respondit, *prædiis instructis* legatis, actorem ex his in Provinciam missum, ut ordinatis negotiis ad pristinum actum rediret, legato prædiorum cedere, quamvis nondum redierit.

§. 39. Idem respondit, *instructis hortis* legatis, etiam vina quæ ibi fuerunt, quo dominus esset instructior, contineri: aliud esse, si horrea ibi habuit, unde instruebatur vel in urbe, vel in aliis prædiis. §. 40. Idem respondit, *domo* per fideicommissum relicta *cum supellectili* Claudio Hieroniano, clarissimo viro ab Umbrio Primo, & mensas, & cæteram supellectilem quam in hortis paterfamilias in Proconsulatum profecturus contulerat, ut tutiore loco essent, contineri.

§. 41. Idem respondit theriacam quoque,& cætera medicamenta quæ secessus causa dominus ibi habuit, & vestem propter secessum ibi depositam, instructo fundo legato, inesse. §. 42. Idem respondit, *domo, ita ut instructa est*, cum omni jure suo *legata*: urbanam familiam, item artifices quorum operæ cæteris quoque prædiis exhibebantur, legato non contineri: ostiarii autem (inquit) vel topiarii, diætarii, aquarii, domui tantum deservientes, continebuntur. sed quod de artificibus ait, falsum est, si ejus domus causâ parati sunt; licet aliis quoque prædiis commodabantur.

§. 43. Idem respondit, *domo instructa* legata, mensas eboreas, & libros non contineri: sed [&] hoc falsum est. nam omne, quidquid in domo fuit, quo instructior ibi esset paterfamilias, continebitur: supellectilem autem patrisfamiliæ instrumentum esse, nemo dubitat. Denique Neratius lib. 4 Epistolarum Marcello fratri suo respondit, & vestem domus instructæ legato contineri: maxime, inquit, in proposita specie. proponebatur enim, qui legaverat, argentum & rationes excepisse: nam qui hæc (inquit) excepit, non potest non videri de cæteris rebus, quæ in ea essent, sensisse. † Sed & ipse Papinianus eodem libro Responsorum ait, patrem mercatorem ac fœneratorem, qui duos filios totidemque filias heredes instituerat, ita legasse, *filiis maribus domum meam instructam do lego, darique jubeo*: merces & pignora an contineantur, quæri posse: Sed facilem Judici voluntatis conjecturam fore, cæteris patris facultatibus examinatis. §. 44. Celsus scribit, *servis, qui in fundo morarentur* legatis,vicarios eorum non contineri: nisi appareat, & de vicariis eum sensisse.

§. 45. Papinianus quoque lib 7 Responsorum, uxori, cui vir *omnia, quæ in domo erant*, ab herede filia præstari voluit. cautiones debitorum emptionesque servorum non videri legatas, respondit: nisi (inquit) ex alia parte, & de servis eum cogitasse,apparuerit: scilicet ut eorum servorum ei legasse videatur emptiones, quos & ipsos voluit ad eam pertinere. §. 46. Si quis *fundum ita ut instructus est*, legaverit, & adjecerit *cum supellectili, vel mancipiis, vel una aliqua re*, quæ nominatim expressa non erat: utrum minuit legatum adjiciendo speciem, an vero non, quæritur? Et Papinianus respondit, non videri minutum: sed potius ex abundanti adjectum. §. 47. Idem Papinianus lib. 7 Responsorum ait, *Instructis hortis* filio legatis, mater argentum muliebre filiæ legaverat

verat: Respondit, etiam id argentum muliebre, quod in hortis habuit, ut ibi esset instructior, ad filiam pertinere.

13. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

TAbernæ cauponiæ instrumento legato, etiam institores contineri, Neratius existimat. sed videndum, ne inter instrumentum tabernæ cauponiæ, & instrumentum cauponæ sit discrimen: ut tabernæ non nisi loci instrumenta sint, ut dolia, vasa, ancones, calices, trullæ, quæ circa cœnam solent trajici; item urnæ æreæ, & congiaria, sextaria, & similia: cauponæ autem, cum negotiationis nomen sit, etiam institores. §. 1. Instrumento balneario legato, etiam balneatorem contineri, Neratius respondit.

14. IDEM lib. 2 ad Vitellium.

COntinetur autem & fornacator.

15. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

SI ita testamento scriptum sit, *quæ tabernarum exercendarum, instruendarum, pistrini, cauponæ causa facta parataque sunt, do lego*: his verbis Servius respondit, & caballos, qui in pistrinis essent, & pistores, [&] in cauponio institores, & focariam, mercesque, quæ in his tabernis essent, legatas videri. §. 1. Domo instructa: responsum est, suppellectilem legatam, non etiam vina: quia domus vinis instructa intelligi non potest.

§. 2. Mulier villæ custos perpetua fundo, qui cum instrumento legatus esset, aut instructo continebitur, sicuti saltuarius: par enim ratio est. nam desiderant tam villæ, quam agri custodiam: illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent: hic, ne quid cæterarum rerum, quæ in villa continentur. Villa autem sine ulla dubitatione pars fundi habetur.

16. ALFENUS lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum.

VIllæ instrumento legato, supellectilem non contineri verius est. §. 1. Vinea & instrumento ejus legato, instrumentum vineæ nihil esse, Servius respondit. qui eum consulebat, Cornelium respondisse ajebat, palos, perticas, rastros, ligones instrumenti vineæ esse: quod verius est.

§. 2. Quidam uxori fundum, uti instructus esset, in quo ipse habitabat, legavit. consultus de mulieribus lanificis an in instrumento continerentur: respondit, non quidem esse instrumenti fundi; sed quoniam ipse paterfamilias, qui legasset, in eo fundo habitasset, dubitari non oportere, quin & ancillæ, & cæteræ res, quibus paterfamilias in eo fundo esset instructus, omnes legatæ viderentur.

17. MARCIANUS lib. 7 Institutionum.

ITem *pictoris* instrumento legato, *ceræ*, *colores* similiaque horum legato cedunt: item *penicul li & cauteria*, & *conchæ*. §. 1. Instrumento *piscatorio* contineri Aristo ait naucellas, quæ piscium capiendorum causa comparatæ sunt: sed & piscatores contineri, verius est. §. 2. Instrumento *balneatorio* legato, dictum est, balneatorem sic instrumento contineri balneario, quomodo instrumento * fundi saltuarium, & topiarios, & instrumento * cauponio institorem: cum balneæ sine balneatoribus usum suum præbere non possint.

18. PAULUS lib. 2 ad Vitellium.

CUm de *lanionis* instrumento quæritur: semota carne, mensas, pondera ferramentaque laniandæ carnis causa præparata; item trutinas, cultros, dolabras instrumento relinquimus.

§. 1. Instrumento legato, aliquando etiam personas legantium necesse est inspici. ut ecce, pistorio instrumento [legato], ita ipsi pistores inesse videri possunt, si paterfamilias pistrinum exercuit: nam plurimum interest, instrumentum pistoribus an pistrino paratum sit. §. 2. Asinam molendariam & molam negat Neratius instrumento fundi contineri. §. 3. Item caccabos & patinas [in] instrumento fundi esse dicimus; quia sine his pulmentarium coqui non potest. Nec multum refert inter caccabos & aënum quod supra focum pendet: hic aqua ad potandum calefit: in illis, pulmentarium coquitur. Quod si aënum instrumento continetur, urcei quoque, quibus aqua in aënum infunditur, in idem genus rediguntur: ac deinceps in infinitum primis quibusque proxima copulata procedunt. * optimum ergo esse Pedius, ait non propriam verborum significationem scrutari: sed in primis, quid testator demonstrare voluerit; deinde in qua præsumptione sunt, qui in quaque regione commorantur. §. 4. Cum de villico quæreretur, [&] an instrumento inesset, & dubitaretur: Scævola consultus respondit, si non pensionis certa quantitate, sed fide dominica coleretur, deberi.

§. 5. Idem consultus de meta molendaria: respondit, si rusticis ejus fundi operariis moleretur, eam quoque deberi. est autem meta, inferior pars molæ; catillus, superior. §. 6. De bubulco quoque ita respondit: sive de eo qui bubus ibi araret, sive de eo, qui boves ejus fundi aratores pasceret, quæreretur, deberi. §. 7. De putatoribus quoque [ita] respondit, si ejus fundi causa haberentur, inesse. §. 8. Pastores quoque, & fossores ad legatarium pertinere. §. 9. Item, cum fundus ita legatus esset, *Mævio fundum Seianum, ita ut optimus maximusque est, cum omni instrumento rustico & urbano, & mancipiis, quæ ibi sunt*; & quæreretur, an semina deberentur? Respondit, verius esse deberi: nisi aliud testatorem sensisse, heres probaret. † Idem respondit de frumento reposito ad mancipiorum exhibitionem.

§. 10. In instrumento medici esse collyria, & emplastra, & cætera ejus generis, Cassius scribit. §. 11. Cui fundum instructum legaverat, nominatim mancipia legavit: Quæsitum est, an reliqua mancipia, quæ non nominasset, instrumento cederent? Cassius ait, responsum esse, tametsi mancipia instructi fundi sint, tamen videri eos solos legatos esse, qui nominati essent: quod appareret non intellexisse patremfamilias, instrumento quoque servos adnumeratos [esse].

§. 12. Sabinus: cui fundus, quæque ibi sunt, legata sunt, ei fundus, & omnia quæ in eo solita sunt esse, quæque ibi majore parte anni morari, & hi qui in eum manendi causa recipere se consueverunt, legati videntur: at si qua consulto in fundo congesta contractave sunt, quo legatum cumularetur, ea non videntur legata esse.

§. 13. Quidam cum ita legasset, *Villam meam, ita ut ipse possedi, cum supellectile, mensis, mancipiis, quæ ibi deputabuntur, urbanis & rusticis, vinis, quæ in diem mortis meæ ibi erunt, & decem aureis*: & quæreretur, cum in diem mortis ibi libros, & vitreamina, & vesticulam habuerit, an eadem omnia legato cederent, quoniam quædam enumerasset; Scævola respondit, specialiter expressa [quæ] legato cederent. §. 14. Domum instructam legavit cum omnibus adfixis: quæritur de instrumentis debitorum, an ea legatarius habere potest? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non posse.

19. PAULUS lib. 13 Responsorum.

SI mancipia, quæ post testamentum factum in fundum Seiæ relictum à testatore inducta fundi colendi gratia, in eodem fundo fuerint: ea quoque instrumento fundi contineri respondi. quamvis enim ea mancipia testator demonstrasset, quæ tunc ibi essent, cum legaret, tamen non minuendi legati, sed augendi causa, mancipiorum quoque fecit mentionem: cæterum instrumento fundi mancipia quoque colendi agri causa inducta contineri, non ambigitur. §. 1. Paulus respondit, villæ instrumento neque fructus repositos, neque equitium contineri: supellectile autem legato cedere. servum vero arte fabrica peritum, qui annuam mercedem præstabat, instrumento villæ non contineri.

20. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

SEiæ ex parte heredi institutæ, si heres erit, fundos per præceptionem dederat instructos cum suis villicis, & reliquis colonorum: & Codicillis ita scripsit, *Postea mihi venit in mentem, Seiæ fundos, quos reliqui, ita ut sunt instructi rustico*

cu instrumento, supellectile, pecore, & villicis, cum reliquis colonorum & apotheca, habere volo. Quæsitum est, an etiam ea, quæ patrisfamilias usus quotidiani causâ in fundis fuerunt, legato continerentur? Respondit, testamento quidem (ut proponeretur) Seiæ insuper fundum legatum: verum non amplius deberi, quam in codicillis, quos sane post oblivionem testamentariæ scripturæ fecisset, instructi appellatione contineri velle se manifeste ostendisset. §. 1. Liberto suo quidam prædia legavit his verbis: *Seio liberto meo fundos illum & illum do lego, ita ut instructi sunt, cum dotibus, & reliquis colonorum, & saltuariis, cum contubernalibus suis, & filiis, & filiabus.* Quæsitum est, an Stichus servus, qui prædium unum ex his coluit, & reliquatus est amplam summam, ex causa fideicommissi Seio debeatur? Respondit, si non *fide dominica*, sed mercede, ut extranei coloni solent, fundum coluisset, non deberi.

§. 2. *Gaio Seio alumno meo fundos meos illum & illum, ita ut instructi sunt, & domum superiorem dari volo.* Quæsitum est, an etiam domum instructam dari voluerit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, ita videri dedisse, nisi is, à quo peteretur, aliud testatorem sensisse manifeste doceret: at si habitationis, id est, ædificii instrumentum legasset, non cedere servos operæ aliive rei paratos. §. 3. Prædia, ut instructa sunt, cum dotibus, & reliquis colonorum & villicorum, & mancipiis, & pecore omni legavit, & peculiis, & cum actore. Quæsitum est, an reliqua colonorum, qui finita conductione, interposita cautione, de colonia discesserant, ex verbis suprascriptis legato cedant? Respondit, non videri de his reliquis esse cogitatum. §. 4. Idem quæsiit in actore legato, an uxor & filia legato cedant: cum actor non in prædiis, sed in civitate moratus sit? Respondit, nihil proponi, cur cedant. §. 5. Idem quæsiit, cum testator, facto testamento, in Provinciam sit profectus: an ea mancipia, quæ post profectionem ejus, aut mortem, sine cujusquam auctoritate sponte sua ad parentes & notos sibi homines in fundos legatos transiere, legato cedant? Respondit, non legatos eos, qui forte veluti commeantes transissent. §. 6. *Pamphilæ libertæ meæ dari volo fundum Titianum, cum instrumento, & his quæ in eodem erunt, cum moriar.* Quæsitum est, si Stichus servus ex eo fundo ante annum mortis testatoris abductus, & in disciplinam traditus, postea in eum fundum non reversus sit, an debeatur? Respondit, si studendi causâ misisset, non quo à fundo eum aliorsum transferat, deberi. §. 7. *Tyrannæ sorori meæ fundum meum Græcianum, cum stabulo, & instrumento rustico omni relinquo.* Quæritur, an fundi appellatione etiam pascua quæ ad eum simul cum fundo pervenerint, & quæ semper in usibus hujus possessionis habuerat, legato cederent? Respondit, si prata fundo Græciano ita conjunxisset, uti sub una fundi appellatione haberentur, ea quoque deberi. §. 8. Instructis domibus legatis, crabattus argento inaurato tectus, mortis Titiæ tempore in domibus non est repertus, sed in horreis tantisper conditus. Quæro, an is quoque præstandus sit? Respondit, si in domo esse soleret, & quo tutiore loco haberetur, interim in horreo allatus esset, nihilominus præstandum. §. 9. Quod adjecit testator, *Uti possedi*, an hoc significet sicut instructa in diem mortis habuit. id est, cum mancipiis, pecoribus, instrumento rustico? Respondit, non de jure quæritur.

21. POMPONIUS lib. 1 Fideicommissorum.

Cum fundus sine instrumento legatus sit: dolia, molæ olivariæ, & prælum, & quæcunque infixa inædificataque sunt, fundo legato continentur. * nulla autem ex his rebus, quæ moveri possunt, paucis exceptis, fundi appellatione continentur. † De molis tum quæri solet, cum ita adfixæ itave inædificatæ sint, ut partes ædificiorum esse videantur.

22. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

Fundo legato, *ut optimus maximusque est*, retia apraria, & cætera venationis instrumenta continebuntur: [quod etiam] ad instrumenta pertinet, si quæstus fundi ex maxima parte in venationibus consistat. §. 1. Fundo legato *cum mancipiis, & pecoribus, & omni instrumento rustico & urbano*: peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere.

23. NERATIUS lib. 2 Responsorum.

Cum quæratur, quod sit *tabernæ* instrumentum: interesse, quod genus negotiationis in ea exerceri solitum sit.

24. PAULUS [lib. 3 ad Neratium].

Fundus qui locatus erat, legatus est cum instrumento: instrumentum, quod colonus in ea habuit, legato cedit. Paulus: an quod coloni fuit, an tantum id, quod testatoris fuit? Et hoc magis dicendum est: nisi nullum domini fuit.

25. JAVOLENUS lib. 2 ex Posterioribus Labeonis.

Fundi instrumento legato, id pecus cedere putabat Tubero, quod is fundus sustinere potuisset. Labeo contra: quid enim fiet inquit, si cum mille oves fundus sustinere potuisset, duo millia ovium in eo fundo fuerint? quas oves potissimum legato cessuras existimabimus? nec quærendum esse, quid debuisset parari pecoris, instrumenti fundi causa, sed quid paratum esset: non enim ex numero aut multitudine legata æstimandum esse. Labeonis sententiam probo. §. 1. Quidam, cum in fundo figlinas haberet, figulorum opera, majore parte anni, ad opus rusticum utebatur; deinde ejus fundi instrumentum legaverat: Labeo, Trebatius, non videri figulos in instrumento fundi esse. §. 2. Item cum instrumentum omne legatum esset, excepto pecore: pastores oviliones, ovilia quoque legato contineri, Ofilius non recte putat.

26. IDEM lib. 5 ex Posterioribus Labeon.

Dolia fictilia, item plumbea, quibus terra adgesta est, & in his viridiaria posita, ædium esse Labeo, Trebatius, putant: ita id verum puto, si ita illigata sint ædibus, ut ibi perpetuo posita sint. §. 1. Molas manuarias quidem supellectilis, jumentarias autem instrumenti esse, Ofilius ait. Labeo, Cascellius, Trebatius neutras supellectilis, sed potius instrumenti putant esse: quod verum puto.

27. SCÆVOLA lib. 6 Digestorum.

Prædia maritima cum servis qui ibi erunt, & omni instrumento, & fructibus qui ibi erunt, & reliquis colonorum, nutritori suo legavit. Quæsitum est, an servi piscatores qui solebant in ministerio testatoris esse, & ubicunque eum sequi, & urbicis rationibus expungebantur, nec mortis testatoris tempore in prædiis legatis deprehensi fuerint, legati esse videantur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non esse legatos. §. 1. Adfini suo ita legavit: *Fundum Cornelianum Titio, ita ut est instructus, cum omnibus rebus & mancipiis & reliquis colonorum dari volo*: hæc testatrix Romæ litis causa ex Africa veniens, mancipia quædam ex fundo suprascripto, quo citius per hyemem [operam elegeret], secum abduxit. Quæsitum est, an ea mancipia fideicommisso cedant, cum quædam ex his rusticis officiis ad tempus peregrinationis abducta sunt, relictis conservabus, & filiis suis, & quædam matribus, & patribus? Respondit, mancipia, de quibus quæreretur, secundum ea, quæ proponerentur, ex causa fideicommissi deberi.

§. 2. Item quæsiit, an fructus ejusdem fundi, qui ibi in diem mortis coacti manserint, fideicommisso cedant: cum plenissima testatoris erga adfinem voluntas ab eo quoque manifestetur, quo reliqua colonorum ejusdem possessionis ad eum pertinere voluerit? Respondit, in hujusmodi scriptura posse responderi, hoc solum quærendum, an manifeste appareat, defunctam id de quo quæreretur, dari voluisse. §. 3. Liberto,

reditus fundorum anniversaria præstetur ; [&] alia, quæ præstaturus esset si viveret Seius, ad heredem ejus transierint: an vero id omne protinus ad pupillum & tutores transferri debeat? Respondit, Secundum ea quæ proponerentur, intelligitur testator quasi cum tutore locutus, ut tempore, quo tutela restituenda est, hæc, quæ pro annuis præstari jussisset, percipiendisque fructibus, finiantur: sed cum major frater morte præventus est, omnia, quæ relicta sunt, ad pupillum & tutores ejus confestim post mortem fratris transisse.

22. ALFENUS VARUS [lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum].

F*iliæ meæ, quotiescunque vidua erit, in annos singulos centum heres meus dato.* Quæritur, si filia minus annui temporis vidua fuisset, nunquid minus ei centum deberentur? Respondit, sibi videri, tametsi totus annus nondum fuisset, tamen deberi.

23. MARCIANUS [lib. 6 Institutionum].

CUm quidam Decurionibus divisiones dari voluisset die natalis sui: Divi Severus & Antoninus rescripserunt, non esse verisimile, testatorem de uno anno sensisse; sed de perpetuo legato.

24. IDEM [lib. 8 Institutionum].

CUm erat certa pecunia, id est, centum, reipublicæ Sardianorum relicta per quadriennium certaminis Chrysantiani: Divi Severus & Antoninus rescripserunt, videri perpetuam pensationem reliquisse testatorem per quadriennium; non in primum quadriennium.

25. VALENS [lib. 2 Fideicommissorum].

FIliofamilias, quoad in potestate patris sit, in annos singulos dena dari possunt.

TIT. II.

DE USU, ET USUFRUCTU, [ET REDITU,] ET HABITATIONE, ET OPERIS PER LEGATUM VEL FIDEICOMMISSUM DATIS.

1. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

NEc usus, nec ususfructus itineris, actus, viæ, aquæductus legari potest, quia *servitus servitutis esse non potest.* nec erit utile ex Senatusconsulto, quo cavetur, *ut omnium, quæ in bonis sint, ususfructus legari possit*, quia id neque ex bonis, neque extra bona sit: sed incerti actio erit cum herede, ut legatario quamdiu vixerit, eundi, agendi, ducendi facultatem præstet; aut ea servitus constituatur sub hac cautione, ut, si decesserit legatarius, vel capite deminutus ex magna causa fuerit, restituatur.

2. PAPINIANUS [lib. 17 Quæstionum].

H*Ominis operæ* legatæ, capitis diminutione vel non utendo non amittuntur. Et quoniam ex operis mercedem legatarius percipere potest, etiam operas ejus ipse locare poterit. Quas si prohibeat heres capi, tenebitur. Idem est, & si servus se locaverit. Et quia legatarius fructuarius non est, ad heredem suum operarum legatum transmittit: sed servo usucapto legatum perit.

3. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

HOminis quoque liberi operæ legari possunt: sicut locari, & in stipulationem deduci.

4. ULPIANUS [lib. 18 ad Sabinum].

SI pure proprietas legata erit, ea ad legatarium perveniet, quamvis fructuarius heres sit institutus.

5. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

USumfructum, *cum moriar*, inutiliter stipulor: idem est in legato: quia & constitutus ususfructus morte intercidere solet.

6. POMPONIUS [lib. 15 ad Sabinum].

SI ususfructus mihi *in biennium continuum à morte testatoris legatus sit*, & per heredem steterit, quo minus eum mihi daret: præterito biennio, nihilominus tenetur, quemadmodum teneretur, si res legata in rerum natura esse desisset, quam quis deberet, moratusque esset in ea danda: ut peti quidem jam ususfructus, qui legatus sit, non possit, quia alius futurus sit, quam qui legatus fuerit, sed æstimatio ejus bima dumtaxat facienda sit.

7. ULPIANUS [lib. 26 ad Edictum].

O*Peræ* testamento relictæ quando cedere debeant? utrum ex quo petit eas legatarius, an ex quo adita hereditas est? Et cui pereant dies, quibus æger servus fuit? Et *puto*, ex die petitionis eas cedere: quare si post petitas æger esse servus cœperit, legatario peribunt.

8. GAIUS [lib. 3 de legatis ad Edictum Prætoris].

SI ususfructus municipibus legatus erit, quæritur, quousque in eo usufructu tuendi sint; nam si quis eos perpetuo tuetur, nulla utilitas erit nudæ proprietatis, semper abscedente usufructu: unde centum annos observandos esse constat; qui finis vitæ longissimus esset.

9. ULPIANUS [lib. 8 Disputationum].

SI ab eo, cui legatus esset ususfructus, fideicommissum fuerit relictum: licet ususfructus ad legatarium non pervenerit, heres tamen, penes quem ususfructus remanet, fideicommissum præstat. quod & in militis testamento erit dicendum, si legatarius, à quo fideicommissum relictum est, repudiaverit legatum: vel vivo testatore decesserit.

10. JULIANUS [lib. 78 Digestorum].

SI Titio *fundus, & ejusdem fundi ususfructus* legatus fuerit: erit in potestate ejus, fundum an usumfructum vindicare malit: &, si fundum elegerit, necessario plenam proprietatem habebit, licet usumfructum à se repulerit; si vero usumfructum habere maluerit, & proprietatem fundi repulerit, solum usumfructum habebit.

11. IDEM [lib. 1 ex Minicio].

HAbitationis legatum in singulos annos ab initio anni deberi, constat.

12. ALFENUS [VARUS lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum].

HEres in fundo, cujus ususfructus legatus est, villam posuit: eam invito fructuario demolire non potest: nihilo magis, quam si quam arborem posuisset, ex fundo [is] evellere vellet. sed si, antequam usufructuarius prohibuerit, demolierit, impune facturum.

13. PAULUS [lib. 13 ad Plautium].

CUm ususfructus alternis annis legatur, non unum, sed plura legata sunt. aliud est in servitute aquæ, & viæ: viæ enim servitus una est; quia natura sui habet intermissionem.

14. CELSUS [lib. 18 Digestorum].

DUos separatim *uti frui sinere* damnatus heres, communiter uti frui passus est. Quærebatur, an utrique ex testamento teneretur? Dixi teneri, si testator utrumque solidum habere voluit: nam ipsius onus est, ut solidum singulis legatum præstaret: qua parte igitur alterum uti frui sineret heres, ea parte eum non sinere alterum uti frui. ideoque per æstimationem unicuique, quod deest, replere debet.

15. MAR-

15. MARCELLUS [lib. 13 Digestorum].

DAmnas esto heres Titium sinere in illa domo habitare, quoad vivet: unum videtur esse legatum. §. 1. Qui duos fundos habebat, unum legavit, & alterius fundi usumfructum alii legavit. Quæro, si fructuarius ad fundum aliunde viam non habeat, quam per illum fundum qui legatus est: an fructuario servitus debeatur? Respondit, quemadmodum si in hereditate esset fundus, per quem fructuario potest præstari via, secundum voluntatem defuncti videtur id exigere ab herede: ita & in hac specie non aliter concedendum esse legatario fundum vindicare, nisi prius jus transeundi usufructuario præstet: ut hæc forma in agris servetur, quæ vivo testatore obtinuerit, sive donec ususfructus permanet, sive dum ad suam proprietatem redierit.

16. MODESTINUS [lib. 9 Responsorum].

LEgatum civitati relictum est, *ut ex reditibus quotannis in ea civitate memoriæ conservandæ defuncti gratia spectaculum celebretur*, quod illic celebrari non licet. Quæro, quid de legato existimes? [Modestinus] respondit: cum testator spectaculum edi voluerit in civitate, sed tale, quod ibi celebrari non licet, iniquum esse, hanc quantitatem, quam in spectaculum defunctus destinaverit, lucro heredum cedere: igitur adhibitis heredibus, & primoribus civitatis, dispiciendum est, in quam rem converti debeat fideicommissum, ut memoria testatoris alio & licito genere celebretur.

17. SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum].

QUidam prædia reipublicæ legavit, de quorum reditu quotannis ludos edi voluit, & adjecit: *quæ legata peto, Decuriones, & rogo, ne in aliam speciem, aut alios usus, convertere velitis.* Respublica per quadriennium continuum ludos non edidit. Quæro, an reditus, quos quadriennio respublica percepit, heredibus restituere debeat, vel compensare in aliam speciem legati ex eodem testamento? Respondit, & invitis heredibus possessione adprehensa, perceptos fructus restituendos esse: & non erogatum secundum defuncti voluntatem, in alia, quæ deberentur, compensari.

18. MODESTINUS [lib. 9 Responsorum].

QUi plures habebat libertos, testamento suo dixit, *se habitationem relinquere iis, quos codicillis designasset*: cum nullos postea designaverit: Quæro, an omnes admitti debeant? Respondit, Si patronus, qui se designaturum personas libertorum pollicitus est, nullum postea designavit: legatum habitationis perfectum esse non videtur, non existente, cui datum intelligi possit.

19. IDEM [libro sing. de Eurematicis].

SI alii fundum, alii usumfructum ejusdem fundi, testator legaverit: si eo proposito fecit, ut alter nudam proprietatem haberet, errore labitur. Nam detracto usufructu, proprietatem eum legare oportet eo modo: *Titio fundum detracto usufructu lego*, [[redacted] *Seio ejusdem fundi usumfructum heres dato*: Quod nisi fecerit, ususfructus inter eos communicabitur: quod * interdum plus valet scriptura, quam peractum sit.

20. POMPONIUS [lib. 8 ad Quintum Mucium].

SI servum sub conditione liberum esse jubeam, & usumfructum ejus tibi legavero: valet legatum.

21. PAULUS lib. 7 ad Legem Juliam & Papiam.

TItio ususfructus Stichi, *aut si navis ex Asia venerit, decem legata sunt.* non petet usumfructum, antequam conditio decem existat, vel deficiat: ne potestas heredi utrum velit dandi auferatur.

22. ULPIANUS [lib. 15 ad Legem Juliam & Papiam].

PAtrimonii mei reditum omnibus annis uxori meæ dari volo. Aristo respondit, ad heredem uxoris non transire: quia aut usuifructui simile esset, aut huic legato, *In annos singulos.*

23. JUNIUS MAURITIANUS [lib. 2 ad Leg. Juliam & Papiam].

LIcet testatori repetere legatum ususfructus, ut etiam post capitis deminutionem deberetur: & hoc nuper Imperator Antoninus ad libellum rescripsit, tunc tantum esse huic Constitutioni locum, cum in annos singulos relegaretur.

24. PAPINIANUS [lib. 7 Responsorum].

UXori fructu bonorum legato, fœnus quoque sortium, quas defunctus collocavit, post impletam ex SC. cautionem, præstabitur. Igitur usuras nominum in hereditate relictorum ante cautionem interpositam debitas, velut sortes, in cautionem deduci necesse est. Non idem servabitur, nominibus ab herede factis: tunc enim sortes duntaxat legatario dabuntur: aut quod propter moram usuras quoque reddi placuit, super his non cavebitur. §. 1. *Scorpum servum meum Semproniæ concubinæ meæ servire volo*: non videtur proprietas servi relicta, sed ususfructus.

25. IDEM [lib. 8 Responsorum].

QUi fructus prædiorum uxori reliquit, *post mortem ejus, prædia cum reditibus ad heredes suos redire voluit*, imperitia lapsus: nullum fideicommissum dominus, neque proprietatis, neque fructus, ad eos reverti dedit. etenim reditus futuri, non præteriti temporis demonstrati videbantur.

26. PAULUS [lib. 10 Quæstionum].

SEmpronius Attalus ab herede suo fundum in Italiam Gaio post decennium, *deducto usufructu*, dari jussit. Quæro, cum medio hoc decennii spatio heres vita functus sit, an post tempus decennii plenus fundus ad legatarium pertineat? Movet enim me quod dies legati hujus sive fideicommissi cesserit, ac per hoc [&] ad heredem legatarii pertinere potuerit: & ideo quasi circa debitum jam legatum, mortuo herede, ususfructus extinctus sit, nec ad heredem heredis pertinere possit. Respondi: * Dies quidem fideicommissi vel legati cedi statim, cum post tempus certum heres dare rogatur, sive jubetur: sed ususfructus nondum est heredis: nisi cum dominium deducto usufructu, præstitit. & ideo capitis deminutione vel morte perire non potest, quod nondum habuit. † Idem evenit, si proprietas, deducto usufructu, sub conditione legata sit, & pendente conditione heres decesserit: tunc enim ab heredis herede incipit ususfructus, qui ex persona ejus finietur. † Sed his casibus de sententia testatoris quærendum est, qui utique de eo usufructu detrahendo sensit, qui conjunctus esset heredis personæ; quo extincto solidam proprietatem ad legatarium voluit pertinere: nec plus transmitti ad successorem suum, qui nondum habere cœpit usumfructum, quam si jam habere cœpisset. §. 1. Si fundus duobus, alii ususfructus legatus sit: non trientes in usufructu-

fructu, sed semisses constituuntur. † Idemque est ex contrario, si duo sint fructuarii, & alii proprietas legata est. Et inter eos tantum adcrescendi jus est.

27. SCÆVOLA [lib. 1 Responsorum].

UXori maritus per fideicommissum usumfructum, & alia, & dotem prælegavit: heredes usumfructum ei concesserunt: post biennium, illicitum matrimonium fuisse pronunciatum est. Quæsitum est, an id, quod præterito tempore possedit, ab ea repeti possit? Respondit, id, quod fructus nomine percepisset, repeti posse.

28. PAULUS [lib. 13 Responsorum].

QUæro, si usufructus fundi legatus est, & eidem fundo indictiones temporariæ indictæ sint, quid juris sit? Paulus respondit, idem juris esse, & in his speciebus, quæ postea indicuntur, quod in vectigalibus dependendis responsum est: ideoque hoc onus ad fructuarium pertinet.

29. GAIUS [lib. 1 Fideicommissorum].

SI quis usumfructum legatum sibi, alii restituere rogatus sit, eumque in fundum induxerit fruendi causa: licet Jure civili morte & capitis deminutione ex persona legatarii pereat usufructus, quod huic ipso jure adquisitus est; tamen Prætor jurisdictione sua id agere debet, ut idem servetur, quod futurum esset, si ei, cui ex fideicommisso restitutus esset, legati jure adquisitus fuisset.

30. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

CUi usufructus legatus esset, *donec ei totius dotis satisfieret*; cum ei heres pro sua parte satisdedisset, quamvis reliqui satis non darent, tamen pro ea parte usumfructum desinere habere mulierem, ait Labeo: idem fieri, & si per mulierem mora fieret, quo minus satis acciperet.

§. 1. Colono suo dominus usumfructum fundi, quem is colebat, legaverat: agat colonus cum herede ita, ut Judex cogat heredem ex locationis actione eum liberare.

31. LABEO [lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum].

IS, *qui* fundum tecum communem habebat, *usumfructum fundi uxori legaverat*, post mortem ejus tecum heres arbitrum communi dividundo petierat. Blæsus ait, Trebatium respondisse, si arbiter certis regionibus fundum divisisset, ejus partis, quæ tibi obtigerit, usumfructum mulieri nulla ex parte deberi: sed ejus quod heredi obtigisset, totius usumfructum eam habituram. Ego hoc falsum puto. Nam cum ante arbitrum communi dividundo conjunctus pro indiviso ex parte dimidia totius fundi usufructus mulieris fuisset: * non potuisse arbitrum, inter alios judicando, alterius jus mutare. quod & receptum est.

32. SCÆVOLA [lib. 15 Digestorum].

GEnerali capite præposito, quidam in testamento suo ita adjecit: *Felici, quem liberum esse jussi, usumfructum fundi Vestigiani lego: cujus proprietatem puto te consecuturum, si non contenderis cum herede meo, sed potius concordaveris: sed & tu heres omnia fac, ut amici sitis: hoc enim vobis expedit*. Quæsitum est, an vivente herede exigere possit Felix fundi proprietatem? Respondit, nihil proponi, cur Felici proprietas fundi legata videretur. §. 1. Filios ex Seio, & filiam ex alio marito, heredes instituit æquis portionibus, & matri ita legaverat: *Æliæ Dorcadi matri meæ dari volo, quoad vivat, usumfructum bonorum meorum: ita ut post obitum ejus ad liberos meos, aut ad eum, qui ex his vivet, pertineat*: filii post aditam hereditatem decesserant. Quæsitum est, mortua matre, superstite filia testatricis, usufructus utrum ad solam filiam, an vero pro portione hereditatis pertineret? Respondit, ad eos redire, apud quos proprietas esset. Claudius non credidit ipsum usumfructum in vicem portionum hereditariarum post mortem aviæ inter ipsos datum: eo magis, quod æquis partibus heredes erant scripti.

§. 2. *Uxori usumfructum domuum, & omnium rerum, quæ in his domibus erant, excepto argento legaverat: item usumfructum fundorum, & salinarum*. Quæsitum est, an lanæ cujusque coloris, mercis causa paratæ: item purpuræ, quæ in domibus erant, usufructus ei deberetur? Respondit, excepto argento, & his, quæ mercis causa comparata sunt, cæterorum omnium usumfructum legatariam habere. §. 3. Idem quæsiit, cum in salinis, quarum usufructus legatus esset, salis inventus sit non minimus modus: an ad uxorem ex causa fideicommissi usufructus pertineat? Respondit, de his legandis, quæ venalia ibi essent, non sensisse testatorem. §. 4. Idem quæsiit: cum eodem testamento ita caverit, *A te peto, uxor, uti ex usufructu, quem tibi præstari volo in annum quintumdecimum, contenta sis annuis quadringentis: quod amplius fuerit, rationibus heredis heredumve meorum inferatur*: an recessum videatur à superiore capite, ideoque uxor non amplius habeat ex usufructu, quam annuos quadringentos? Respondit, satis id, quod quæreretur, aperte verba, quæ proponerentur, declarare. §. 5. Lucius Titius testamento suo Publio Mævio fundum Tusculanum reliquit: ejusque fidei commisit, ut ejusdem fundi partem dimidiam usufructus Titiæ præstaret; Publius Mævius villam vetustate corruptam, cogendis & conservandis fructibus necessariam ædificavit. Quæro, an sumptus partem pro portione usufructus Titia adgnoscere debeat? Respondit, si prius, quam usumfructum præstaret, necessaria ædificavit, non alias cogendum restituere, quam ejus sumptus ratio habeatur. §. 6. Duas filias & filium mente captum heredes scripsit, filii portionis mente capti datæ usumfructum legavit in hæc verba: *Hoc amplius Publia Clementiana præcipiet sibi quartæ partis hereditatis meæ, ex qua Iulium Iustum filium meum heredem institui: petoque à te, Publia Clementiana, uti fratrem tuum Iulium Iustum alas, tuearis, dependas pro eo, pro quo tibi usumfructum portionis ejus reliqui, donec mentis compos fiat, & convalescat*. Quæsitum est, cum filius in eodem furore in diem mortis suæ perseverans decesserit, an usufructus intercideri? Respondit, verbis, quæ proponerentur, perseverare legatum: nisi manifestissime probetur, aliud testatorem sensisse. §. 7. Heredis instituti fidei commisit, *filio suo annua decem præstare: aut [ea] prædia emere, & adsignare, ut usumfructum haberet, reditum efficientia annua decem*: filius fundos sibi ab herede secundum matris voluntatem traditos locavit: & quæsitum est, defuncto eo, reliqua colonorum utrumne ad heredem filii fructuarii, an vero ad heredem Seiæ testatricis pertineant? Respondit, nihil proponi, cur ad heredem Seiæ pertineant. §. 8. Usumfructum tertiæ partis bonorum suorum uni ex heredibus legaverat: Quæsitum est, an pecuniæ, quæ ex rebus divisis secundum æstimationem effecta est, tertia præstanda sit? Respondit, heredis esse electionem, utrum rerum, an æstimationis usumfructum præstare vellet. §. 9. Item quæsitum est: tributa, præter ea, quæ vel pro prædiis aut moventibus deberi & reddi necesse est, [an] eximenda sint ex quanti-

tate,

tate, [ut] reliquæ duntaxat pecuniæ, si hoc heres elegerit, reddi debeat? Respondit, reliquæ pecuniæ tertiam præstandam.

33. IDEM lib. 17 Digestorum.

SEmpronio ea, *quæ vivus præstabam, dari volo*: is etiam habitabat in testatoris domo, quæ uni ex heredibus prælegata erat. Quæsitum est, an habitatio quoque debeatur? Respondit, nihil proponi, cur non debeatur. §. 1. Ex his verbis testamenti, *libertis meis, quibus nominatim nihil reliqui, quæ vivus præstabam, dari volo*, Quæsitum est, an libertis, qui cum patrono suo in diem mortis habitabant, etiam habitatio relicta videatur? Respondit, videri. §. 2. Codicillis ita scripsit: *Negidium, Titium, Dionem libertos meos senes, & infirmos, peto, in locis, in quibus nunc agunt, senescere patiamini*: Quæro, an ex hoc capite liberti suprascripti ex fideicommisso fructus locorum, quibus morantur, recipere debeant: cum alia, quæ eis specialiter legata sunt, sine controversia consecuti sint? Respondit, verbis quæ proponerentur, id petitum, ut ad eum modum paterentur heredes ibi eos esse, ad quem modum ipsa patiebatur.

34. IDEM [lib. 18 Digestorum].

COdicillis fideicommissa in hæc verba dedit: *Libertis libertabusque meis, & quos in codicillis manumisi, fundum, ubi me humari volui, dari volo; ut qui ab his decesserit, portio ejus reliquis adcrescat, ita ut ad novissimum pertineat: post cujus novissimi decessum ad Rempubl. Arelatensium pertinere volo. hoc amplius libertis libertabusque meis habitationes in domo, quamdiu vivent: Paslia & Trophimæ diætas omnes, quibus, uti consuevit, habitet: quam domum post mortem eorum ad Rempubl. pertinere volo.* Quæsitum est, Reip. fideicommissum utrum ab herede, an à libertis datum sit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, posse ita verba accipi, ut ejus legatarii, qui novissimus decederet, fidei commissum videatur. † Idem quæsiit, defunctis quibusdam ex libertis, quibus habitatio relicta erat, an portiones domus, in quibus hi habitaverant, jam ad Rempublicam pertineant? Respondit: quoad aliquis eorum vivat, fideicommissum Reipublicæ non deberi. §. 1. Qui Semproniam ex parte decima, & Mæviam ex parte decima, alumnum ex reliquis partibus instituerat heredes, curatorem alumno dedit, cum jure facere putaret: & curatoris fidei commisit, *ne pateretur fundum venire, sed cum Sempronia & Mævia nutricibus suis frueretur reditu ejus*: & ima parte testamenti ita adjecit, *omnem voluntatem meam fidei heredum meorum committo*. Quæsitum est, an tertias partes usufructus fundi nutrices ex fideicommisso petere possint, quamvis curator ei receptus sit, quem jure dare non poterat alumno? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, utiliter fideicommisso voluntatem suam confirmasse: id igitur cuique dedisse, ut & nutrices una cum alumno reditu fundi uterentur.

35. IDEM [lib. 22 Digestorum].

UXori usumfructum villæ legavit in quinquennium à die mortis suæ: deinde hæc verba adjecit, *& peracto quinquennio, cum ejus ususfructus esse desierit, tunc eum fundum illi & illi libertis dari volo.* Quæsitum est, cum uxor intra quinquennium decesserit, an libertis proprietatis petitio jam, an vero impleto quinquennio competat: quia peracto quinquennio testator proprietatem legaverat? Respondit, post completum quinquennium fundum ad libertos pertinere.

36. IDEM [lib. 25 Digestorum].

STicho testamento manumisso fundi ususfructus erat legatus, & cum is uti fruique desisset, fidei heredum testator commisit, uti eum fundum darent Lucio Titio: sed Stichus testamento suo ejusdem fundi proprietatem nepotibus suis legavit: & heredes Stichi ex testamento ejus legatariis nepotibus eum fundum tradiderunt. Quæsitum est, cum nepotes legatarii ignoraverint conditionem fundi suprascripti priore testamento datam, & plus quam tempore statuto possederint, an eum fundum sibi adquisierint? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, legatarios sibi adquisisse.

§. 1. Idem quæsiit, si aliquo casu legatariis auferri possit, an repetitionem ab heredibus Stichi ejus nepotes habere possint? Respondit, supra quidem de acquisitione responsum: verum, si ex alia causa adquisitio cessasset, videri Stichum, si post mortem eorum, quibus proprietas legata esset, testamentum fecisset, potius quod habere se crederet, quam quod onerare heredes vellet, legasse.

37. IDEM lib. 33 Digestorum.

UXori meæ usumfructum lego bonorum meorum, usque dum filia mea annos impleat octodecim: Quæsitum est, an prædiorum tam rusticorum, quam urbanorum, & mancipiorum, & supellectilis, itemque calendarii ususfructus ad uxorem pertineat? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, omnium pertinere.

38. IDEM [lib. 3 Responsorum].

FUndi Æbutiani reditus uxori meæ, quoad vivat, dari volo: Quæro, an possit tutor heredis fundum vendere, & legatario offerre quantitatem annuam, quam vivo patrefamilias ex locatione fundi redigere consueverat? Respondit, posse. † Item quæro, an habitare impune prohiberi possit? Respondit, non esse obstrictum heredem ad habitationem præstandam. † Item quæro, an compellendus sit heres reficere prædium? Respondit, si heredis facto minores reditus facti essent, legatarium recte desiderare, quod ob eam rem deminutum sit. † Item quæro, quo distat hoc legatum ab usufructu? Respondit, ex his quæ supra responsa essent, intelligi differentiam.

39. IDEM [lib. 6 Responsorum].

FIlios heredes instituit, uxori vestem, mundum muliebrem, lanam, linum, & alias res legavit, & adjecit, *Proprietatem autem eorum, quæ supra scripta sunt, reverti volo ad filias meas, quæ ex his tunc vivent.* Quæsitum est, utrum ususfructus, an proprietas earum rerum data sit? Respondit proprietatem legatam videri.

40. ALFENUS [VARUS lib. 8 Digestorum à Paulo epitomatorum].

ILli cum illo habitationem lego: perinde est, ac si ita, *illi & illi*, legasset.

41. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

CUm ita legatum esset, *Fructus annuos fundi Corneliani Publio Mævio do lego*: perinde putat accipiendum esse Labeo, ac si ususfructus fundi similiter esset legatus: quia hæc mens fuisse testatoris videatur.

42. IDEM [lib. 5 ex Posterioribus Labeonis].

IN fructu id esse intelligitur, quod ad usum hominis inductum est: neque enim maturitas naturalis hic spectanda est, sed id tempus, quo magis colono dominove eum fructum tollere expedit. itaque cum olea immatura plus habeat

habeat reditus, quam si matura legatur, non potest videri, si immatura lecta est, in fructu non esse.

43. VENULEIUS [lib. 10 Actionum].

NIhil interest, utrum *bonorum* quis, an *rerum* tertiæ partis usumfructum legaverit. Nam si bonorum ususfructus legabitur, etiam æs alienum ex bonis deducetur; & quod in actionibus erit, computabitur: at si certarum rerum ususfructus legatus erit, non idem observabitur.

TIT. III.

DE SERVITUTE LEGATA.

1. JULIANUS [lib. 1 ex Minicio].

QUi duas tabernas conjunctas habebat, eas singulas duobus legavit. Quæsitum est, si quid ex superiore taberna in inferiorem inædificatum esset: num inferior oneri ferundo in superioris tabernæ loco contineretur? Respondit, servitutem impositam videri. Julianus notat: Videamus, ne hoc ita verum sit, si aut nominatim hæc servitus imposita est, aut ita legatum datum est, *Tabernam meam, uti nunc est, do lego.*

2. MARCELLUS lib. 13 Digest.

FUndum communem habentibus legari potest via; cum & communis servus recte viam stipulatur: & cum duo ei, qui ipse viam stipulatus fuerit, heredes exstiterint, non corrumpitur stipulatio.

3. IDEM lib. 29 Digestorum.

SI fundum Mævio, & ad eum viam per alium fundum, & eundem fundum sine via Titio legasset: si uterque fundum vindicasset, sine via legato fundum cessurum: quia neque adquiri per partem servitus possit. Et si prius Mævius fundum vindicaret, altero deliberante, posse dubitari, an, si postea Titius omisisset, viæ legatum salvum esset? Et hoc magis videbatur. Quamquam si sub conditione quis fundum legasset, viam pure; aut pro parte fundum pure, pro parte sub conditione, & viam sine conditione: si, pendente ea, legati dies cessisset, interiturum fore viæ legatum. ut responsum est, cum alteri ex vicinis, qui fundum communem habebant, viam sub conditione, alteri pure legasset, pendente conditione decessisset: quia alterius legatarii persona impedimento esset, quo minus solidus fundus cum via vindicaretur.

4. JAVOLENUS lib. 9 Epistolarum.

SI is, qui duas ædes habebat, unas mihi, alteras tibi legavit; & medius paries, qui utrasque ædes distinguat, intervenit: eo jure eum communem nobis esse existimo, quo, si paries tantum duobus nobis communiter esset legatus. ideoque neque me, neque te agere posse, jus non esse alteri ita immissas habere: nam quod communiter socius habet, & in jure eum habere constitit. itaque de ea re arbiter communi dividundo sumendus est.

5. PAPINIANUS [lib. 16 Quæst.]

ETsi maxime testamenti factio cum servis alienis ex persona dominorum est: ea tamen quæ servis relinquuntur, ita valent, si liberis relicta possent valere. sic ad fundum domini via servo frustra legatur.

6. IDEM [lib. 7 Responsorum].

PAter filiæ domum legavit, *eique per domus hereditarias jus transeundi præstari voluit*: si filia domum suam habitet, viro quoque jus transeundi præstabitur: alioquin filiæ præstari non videbitur. Quod si quis non usum transeundi personæ datum, sed legatum servitutis esse plenum intelligat: tantundem juris ad heredem quoque transmittetur. quod hic nequaquam admittendum est: ne quod affectu filiæ datum est, hoc & ad exteros ejus heredes transire videatur.

7. PAULUS [lib. 21 Quæstionum].

CUm à pluribus heredibus institutis via legata est, quia partem non recipit, singuli heredes in solidum conveniuntur: quia & uno ex heredibus adeunte vindicari potest.

TIT. IV.

DE DOTE PRÆLEGATA.

1. ULPIANUS [lib. 19 ad Sabinum].

CUm dos relegatur, verum est, id dotis legato inesse, quod actione de dote inerat.

§. 1. Et ideo, si inter virum & uxorem convenerat, ut morte viri soluto matrimonio, filio communi interveniente, dos apud mariti heredem remaneret, & maritus decedens dotem relegaverit: stari pacto non debet ob hoc, quod dos relegata est. Verum & citra relegationem hoc probari debet: nam * quod est admissum, posse deteriorem conditionem dotis fieri intervenientibus liberis, totiens locum habet, quotiens ipsa in matrimonio decedit, vel divortium intervenit. §. 2. [Et] verum est, commodum in dote relegata esse repræsentationis, quamvis annua die dos præstaretur.

§. 3. Est & illud, quod ob res donatas hodie post Senatusconsultum nulla fit exactio, si modo voluntatem non mutavit testator.

§. 4. Impensæ autem ipso jure dotem minuunt: sed quod diximus ipso jure dotem impensis minui, non ad singula corpora, sed ad universitatem erit referendum. §. 5. Adeo autem dotis actionem continet dotis relegatio, ut, si vivus eam uxori (scilicet quibus licet casibus) solverit, cesset legatum. §. 6. Sed & si mancipia fuerint in dote non æstimata, & hæc demortua sint: legatum dotis in his evanescit. §. 7. Sed & si dotem promiserit mulier, neque dederit, & decedens maritus uxori dotem prælegaverit, mulier nihil amplius quam liberationem habebit. Nam & si quis ita legaverit, *Centum, quæ in arca habeo*; aut, *quæ ille apud me deposuit*: si nulla sint, nihil deberi constat, quia nulla corpora sint. §. 8. Si quis uxori fundum Titianum his verbis legasset, *Is enim fundus propter illam ad me pervenit*: omnimodo debetur fundus. nam * quicquid demonstratæ rei additur satis demonstratæ, frustra est.

§. 9. Celsus lib. 20 Digestorum scribit, Si socer nurui dotem relegavit, si quidem jus actionis de dote voluit relegare, nullius momenti esse legatum; quippe nupta est: sed si voluit eam recipere dotalem pecuniam, (inquit) utile erit legatum. Si tamen hæc dotem receperit, nihilominus maritus dotis persecutionem habebit: sive heres institutus esset, familiæ erciscundæ judicio; sive non, utili actione. Ego puto, quoniam non hoc voluit socer, ut bis dotem heres præstet, & mulierem agentem ex testamento, cavere debere, *defensu iri heredem adversus maritum*. † Ergo & maritus idem debebit cavere, adversus mulierem defensu iri, si prior agat. §. 10. Per contrarium apud Julianum lib. 37 quæritur, si socer filio suo exheredato dotem nurus legasset? Et *ait*, agi quidem cum marito exheredato de dote non posse: veruntamen ipsum dotem persecuturum ex causa legati: sed non alias eum legatum consecuturum, quam si caverit, *heredes adversus mulierem defensu iri*. & differentiam facit inter eum, cui dos relegata est, & orcinum libertum, cui peca-

peculium legatum est: namque eum de peculio posse conveniri ait, heredem non posse, quia peculium desiit penes se habere: at dotis actio nihilominus competit, etsi dotem desierit habere. §. 11. Idem Julianus quærit, si dotem marito relegaverit socer, an dote soluta mulieri legatum mariti extinguatur? Et dicit extingui: quia nihil esset jam, quod marito posset præstari. §. 12. Idem quærit, si dos alii legata esset, eamque rogatus sit mulieri restituere: an lex Falcidia in legato locum haberet? Et dicit habere: sed quod minus est in fideicommisso, mulierem dotis actione consecuturam. Ego quæro, an commoda repræsentationis in hoc legato sic observentur, atque si dos ipsi mulieri fuisset relegata? Et puto [habere].

§. 13. Idem Julianus quærit, si mulieri dos sit relegata, eaque rogata *dotem restituere*, an Falcidia locum habeat? Et negat habere: quoniam fideicommissum quoque negat valere. Quod si præterea quid uxori legatum sit, putat ex residuo fideicommissum præstari: quod utique, habita ratione Falcidiæ, mulieri præstabitur. Sed & marito ex parte herede instituto, à socero dote prælegata, legatum dotis Falcidiam passurum: videlicet, quia adhuc constante matrimonio, indebita dos videtur relegata. verum quod Falcidia recidit, in familiæ herciscundæ judicio maritum præcepturum: quemadmodum totam dotem præciperet, si non esset relegata.

§. 14. Mela scripsit: Si fundus in dote sit, & specialiter sit legatus, mox generaliter dos relegata: non bis, sed semel deberi fundum.

§. 15. Ibidem Mela conjungit, si fundus in dote fuit locatus à marito ad certum tempus: uxorem non alias fundum ex relegatione consequi, quam si caverit, *se passuram colonum frui*: dummodo ipsa pensiones percipiat.

2. ULPIANUS [lib. 5 Disputat.]

CUm quis uxori suæ dotem relegat, fideique commissum ab ea relinquit: hoc fideicommissum ex commodo, quod ex relegatione mulier sentit, æstimabitur. & ita Celsus quoque lib. 20 Digestorum scripsit. Quod si necessariæ fuerunt impensæ, quæ ipso jure dotem minuunt: amplius dici potest, si tanta quantitas dotis, quam maritus accepit, ei relegata est, oportere dici, etiam eam quantitatem posse fideicommissum erogare, quæ ipso jure dotem minuit: esse enim mulierem legatariam, nemo est, qui dubitet. Sed & si non dos, sed pro dote aliquid uxori fuerit legatum: adhuc quasi dos relegata accipitur. † Hoc amplius Julianus scripsit: Etsi non fuerit adjectum, pro dote esse legatum, hoc tamen animo relictum; adhuc ejus esse conditionis. Uxor igitur, si rogetur vel dotem, vel quod pro dote legatum est, vel quod in vicem dotis sibi adscriptum est, restituere: non cogetur, nisi eatenus, quatenus diximus, restituere. † Et ideo heres instituta rogataque quantitatem hereditatis restituere: id demum restituet, quod quantitatem dotis excedit; idque quod ex repræsentationis commodo sentit. Nam & si quis, cum à nuru dotem accepisset, filium suum heredem instituerit, eumque rogaverit, *quidquid ad eum ex hereditate pervenisset, restituere*, mox morte uxoris dotem fuerit lucratus: id non restitueret, quod ex dote percepit: quia matrimonii causa id lucratus est, non ex patris judicio.

§. 1. Mulier dotem promisit quadringentorum, & dedit fundos duos in ducenta; præterea nomina debitorum in residua ducenta: mox maritus ejus decedens pro dote fundos ei duos, non eos, quos in dotem acceperat, reliquit; & præterea duos illos dotales, quos æstimatos acceperat, reliquit; fideique ejus commisit, *ut quidquid ad se ex hereditate ejus pervenisset, id restitueret Seio, cum moreretur*. Quærebatur, quantum esset in fideicommisso, muliere defuncta? Dicebam, uxorem hanc, quæ rogata est, *quidquid ad se pervenerit ex testamento, restituere*, in ea esse conditione, ut id demum restituere rogetur, quod deducta dotis quantitate ad eam pervenit: dotem enim recepisse eam magis, quam accepisse: salvo eo, quod ex commodo repræsentationis ab ea fideicommitti potuit. † Proinde id quidem, quod pro dote maritus ei reliquit, non cogetur restituere; nisi plus fuit in eo, quam in quantitate dotis: residuum vero, quod præterea illi relictum est, cum fructibus cogetur restituere. Habebit igitur præcipuam dotem cum suis fructibus: id vero, quod extrinsecus ei relictum est, cum fructibus, qui ad eam pervenerint, restituet.

3. JULIANUS [lib. 34 Digestorum].

QUi ita legat uxori suæ, *Titiæ amplius, quam dotem, aureos tot heres meus damnas esto dare*: manifestus est, dotem quoque relegasse.

4. AFRICANUS [lib. 5 Quæstionum].

CUm volgari modo dies legatorum profertur, nihil eam rem ad dotis relegationem pertinere ait: quia suum diem habeat.

5. MARCIANUS [lib. 3 Regularum].

DOte relegata, non est heres audiendus, si velit ob donationes in mulierem factas solutionem differre, vel ob impensas alias, quam quæ ipso jure dotem minuunt. aliud est enim, minorem esse factam dotem, quod per necessarias impensas accidit: aliud, pignoris nomine retineri dotem ob ea, quæ mulierem invicem præstare æquum est

6. LABEO [lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum].

CUm scriptum esset: *Quæ pecunia propter uxorem meam ad me venit quinquaginta, tantundem pro ea dote heres meus dato*: quamvis quadraginta dotis fuissent, tamen quinquaginta debere Alfenus Varus Servium respondisse scribit, quia proposita summa quinquaginta adjecta sit.

§. 1. Item ei, quæ dotem nullam habebat, vir sic legaverat: *Quanta pecunia dotis nomine, & reliqua: pro ea quinquaginta heres dato*. deberi ei legatum Ofilius, Cascellius; item & Servii auditores retulerunt, perinde habendum esse, ac si servus alicui mortuus, aut pro eo centum legata essent: quod verum est; quia his verbis non dos ipsa, sed pro dote pecunia legata videtur.

7. PAPINIANUS [lib. 18 Quæst.]

PAter dotem à nuru acceptam filio exheredato legavit: heres patris, opposita doli exceptione, non ante solvere legatum cogendus est, quam ei cautum fuerit de indemnitate soluto matrimonio. §. 1. Sed si prius quam legatum filio solveretur, mulier dotem suam recuperavit: frustra filius de legato aget.

§. 2. Sed si Lex Falcidia locum in legato dotis adversus filium exheredatum habuerit, & mulier solutionem ratam fecerit: propter eam quantitatem, quam heres retinuerit, utilis actio dotis ei dabitur. quod si ratum non habeat, defendi quidem debebit heres à viro, qui se defensurum promisit; sed si totam litem vir solus subierit, actio judicati, si cautum non erit, pro ea quantitate, quæ jure Falcidiæ petenda est, adversus heredem dabitur.

§. 3. S

§. 3. Sed si prius quam legatum filio solveretur, mulier divertit: quanquam ipsa nondum præcipere dotem possit, non ideo tamen actio filii differtur: quia tunc iisdem diebus filio solvi dotem responsum est. Cum patri pro parte heres exitit, & ad præceptionem dotis, soluto matrimonio, postquam heres exstitit, admissus est.

§. 4. Si forte per errorem cautio defensionis omissa sit, & ex causa fideicommissi filius dotem acceperit: ut indebitum fideicommissum non repeteretur. cautionis enim præstandæ necessitas solutionem moratur: non indebitum facit, quod fuit debitum. sed non erit iniquum, heredi subveniri. §. 5. Quid ergo, si patris heres solvendo sit: nonne juste mulieri dabitur adversus virum utilis actio dotis? cui dos perire non debet: quia non interposuit per errorem heres cautionem.

8. IDEM [lib. 7 Responsorum].

VIr uxori, quæ dotem in mancipiis habebat, pecuniam pro dote legaverat: vivo viro mancipiis mortuis, uxor post virum vita decessit. Ad heredem ejus actio legati recte transmittitur: quoniam mariti voluntas servanda est.

9. IDEM [lib. 8 Responsorum].

UXori meæ fundum Cornelianum, & quæ nuptura obtulit æstimata, in speciebus restitui volo. Respondi, non æstimatum prædium in dotem datum, exceptum non videri: sed * universa dote prælegata, rerum æstimatarum pretium non relictum; verum ipsas res, quales invenirentur.

10. SCÆVOLA [lib. 8 Quæstionum].

SI Seiæ pro dote centum fundus legatus sit, idemque Mævio: quod Mævio Falcidia aufert, pro eo, quasi concursus non fuerit, mulier plus vindicet; quia amplius fit in dote mulieris.

11. PAULUS [lib. 7 Responsorum].

SEia, cum nuberet Lucio Titio, dedit dotis nomine centum aureos, & adhibuit Quintum Mucium, qui nihil numeravit, sed dotem stipulatus est, si morte mulieris solutum fuerit matrimonium: Seia moriens testamento suo ita cavit, *Lucio Titio marito meo, cui maximas gratias ago, dari volo super dotem, quam ei dedi, tot aureos.* Quæro, cum instituit Lucium Titium convenire Quintus Mucius ex stipulatu actione: an repellere eum maritus possit ex verbis testamenti? Respondit, si Quintus Mucius mandante Seia, non donationis causa, stipulatus est, heredibus mulieris eum teneri; & ideo Quintum Mucium exceptione repellendum esse: quod si donationis causa Seia stipulari permisisset, videri eum in eum casum, qui morte mulieris extitit, mortis causa stipulatum; & ideo fidei ejus committi potuisse; in eum casum, dicendum fore.

12. SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum.]

QUi dotem in pecunia numerata & æstimatis rebus acceperat, uxori ita legavit: *Seiæ uxori meæ, si omnes res, quæ tabulis dotalibus continentur, heredi meo exhibuerit, & tradiderit summam dotis, quam mihi pro ea pater ejus intulit, dari volo hoc amplius [denarios] decem.* Quæsitum est, cum res in dotem datæ plures ipso usu finitæ essent, nec moriente marito fuerant, an quasi sub impossibili conditione legatum datum debeatur? Respondi, videri conditioni paritum, si, quod ex rebus in dotem datis supererat, in potestatem heredis pervenit.

13. LABEO [lib. 1 Pithanorum à Paulo epitomatorum].

[PAulus]: Si filiusfamilias, uxorem cum haberet, dotem ab ea acceperat; deinde paterfamilias factus, dotem ei, ut solet, legavit: quamvis patri heres non erit, tamen id legatum debebitur.

14. SCÆVOLA [lib. 15 Digestorum].

THeopompus testamento facto duas filias & filium æquis partibus instituit heredes, & codicillis ita cavit: Τὴν θυγατέρα μου Κρισπῖναν, ἣν ηὐχόμην ἐκδοῦναι ᾧ ἂν οἱ φίλοι μου καὶ οἱ συγγενεῖς δοκιμάσωσι, προνοήσει ἐκδοθῆναι Πολλιανὸς, εἰδὼς μου τὴν γνώμην, ἐπὶ τοῖς ἴσοις, ἐφ᾽ οἷς καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς ἐξέδωκα. Id est, *Filiam meam Crispinam, quam vellem tradi nuptui cuicunque amici mei & cognati approbabunt, providebit tradi Pollianus sciens mentem meam in æqualibus portionibus, in quibus & sororem ejus tradidi.* Pollianus à marito puellæ juratus scripsit, voluisse patrem eandem quantitatem in dotem accipere etiam minorem filiam, quam major accepisset. Quæro, an eandem summam dotis nomine coheredes extra partem hereditatis minori filiæ præstare debeant? Respondit, eum cujus notio est, æstimaturum, ut eadem quantitas ex communi præcipua minori filiæ dotis nomine detur.

15. GAIUS [lib. 2 de legatis ad Edictum Prætoris].

LIcet placeat pignoratas res, vel in publicum obligatas, heredem, qui dare jussus est, liberare debere: tamen si is, qui tales res in dotem accepit, dotem prælegaverit, non cogetur heres liberare eas, nisi aliud specialiter testator dixerit.

16. PAULUS [lib. 2 ad Vitellium].

QUi dotem à matre uxoris acceperat, & stipulanti ei promiserat, testamento uxori dotem legavit: cum quæsitum esset, an uxor dotis summam consequi posset, respondit Scævola, non videri dari uxori, quod necesse sit matri reddi. alias sic respondit, non videri, nisi manifeste uxor docuisset, eam testantis voluntatem fuisse, ut onerare heredes duplici præstatione dotis vellet.

17. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

UXori ita legavit: *uxor mea, quidquid ei comparavi, & quod mihi dedit, è medio sibi sumat.* Quæro, an dos prælegata videatur? Respondit, verbis quæ proponerentur, videri & de dote legata loqui: nisi aliud testatorem voluisse probaretur. §. 1. *Titiæ uxori meæ, quanta pecunia ad me in ve stipulationem dotis ejus nomine pervenit; quæ dos est dotalibus duobus consignatis instrumentis centum aureorum.* Quæsitum est, an utramque summam consequi possit? Respondit, nihil proponi, cur non possit.

TIT. V.

DE OPTIONE VEL ELECTIONE LEGATA.

1. ULPIANUS [lib. 2 ad Sabinum].

DIvus Pius Cæcilio Proculo rescripsit, eum, cui *servorum* legata sit electio, tres posse eligere.

2. IDEM [lib. 20 ad Sabinum].

QUotiens *servi* electio vel optio datur, legatarius optabit, quem *velit*. §. 1. Sed & homine generaliter legato, arbitrium eligendi quem acciperet, ad legatarium pertinet.

§. 2. Data igitur optione, si quis optaverit alienum servum, vel hominem liberum: videndum est, an consumpserit optionem? & puto non consumi. §. 3. Eum, cui centum *amphorarum* electio data sit, acetum eligentem non consumere optionem, si id acetum elegerit, quod vini numero paterfamilias non habuit:

3. IDEM

3. IDEM [lib. 23 ad Sabinum].

Scilicet si ante exhibitionem, hoc est, ante degustationem acetum elegerit.

4. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

Scyphi electione data, si non omnibus scyphis exhibitis legatarius elegisset, integram ei optionem manere placet: nisi ex his duntaxat eligere voluisset, cum sciret & alios esse.

5. AFRICANUS [lib. 5 Quæstionum].

Nec solum si fraude heredis: sed etiam si alia qualibet causa id evenerit.

6. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

Mancipiorum electio legata est: ne venditio quandoque eligente legatario interpelletur, decernere debet Prætor, nisi intra tempus ab ipso præfinitum elegisset, actionem legatorum ei non competere. † Quid ergo, si die præterito, sed antequam venderet heres, vindicare legatarius velit? quia non est damnum subiturus heres, propter quod decernere Prætor id solet: & quid si die præterito, quem finierit Prætor, heres aliquos ex servis, vel omnes manumiserit? nonne Prætor eorum tuebitur libertatem? ergo totiens actio deneganda non est, si omnia in integro sint. † Idem est, & si pignori aliquos ex his servis heres dederit post diem, vel vendiderit.

7. PAULUS [lib. 10 Quæstionum].

Imo & si quosdam servos distraxit, quosdam retinuit: non est audiendus legatarius, si velit optare ex retentis ab herede, cum jam disposuerit familiam heres.

8. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

Si tibi electio servi, & mihi reliqui legati sunt: decernendum est à Prætore, nisi intra certum tempus optaveris, petitionem tibi non datu iri. §. 1. Si ex quatuor viriolis duæ, quas elegissem, mihi legatæ sint: sive duæ solæ relictæ sint, sive ab initio duæ solæ fuerint, valet legatum. §. 2. Unius *hominis* mihi & tibi optio data est: cum ego optassem, si non mutassem voluntatem, deinde tu eundem optaveris; utriusque nostrum servum futurum. quod si ante decessissem, vel furiosus factus essem, non futurum communem: quia * non videor consentire, qui sentire non possim: humanius autem erit, ut & in hoc casu, quasi semel electione facta, fiat communis. §. 3. Si *rerum depositarum* electio mihi relicta sit: & ad exhibendum cum eo, apud quem depositæ sint, agere potero; & cum herede agere, ut is depositi agendo, facultatem mihi eligendi præstet.

9. JULIANUS lib. 32 Digestorum.

Cum ita legatur, *Titio Stichum do lego, si Pamphilum non elegerit*: simile est, atque si ita legatum fuisset, *Titio Stichum aut Pamphilum, utrum eorum volet, do lego*. §. 1. Quæsitum est, si Stichus sub conditione liber esse jussus sit, & mihi optio servi data esset, vel servus generaliter legatus esset: quid juris esset? Dixi, commodius constitui, eum, qui sub conditione libertatem Sticho det, & optionem servorum, non cogitare de Sticho: sicuti constat non cogitare eum de eo, cui præsentem dederit. secundum quod si Stichum optavero vel elegero, nihil agam: & ex cæteris nihilominus optabo. §. 2. In eodem casu quæsitum est, si optione servorum data, antequam optarem, conditio statutæ libertatis defecisset: an Stichum optare possim? Puto Mucianæ sententiæ adsentiendum: qua placet, ipsa libertate legatum perimi; non datione statutæ libertatis. quare sive vivo testatore, sive post mortem ejus, [&] ante aditam hereditatem conditio statutæ libertatis defecerit, legatum erit utile: nam sicut pura libertas, ita statuta libertas aditæ hereditatis tempore vires accipit. ideo[que] Stichum optare possum.

10. IDEM [lib. 34 Digestorum].

Si Pamphilo servo Lucii Titii servus generaliter legatus sit, deinde dominus Pamphili, postquam dies legati cesserit, eum manumisisset: siquidem Titius servum vindicaverit, extinguitur Pamphili legatum; quia non esset in hereditate, qui possit optari: si vero Titius legatum à se repudiasset, Pamphilum optare posse legatum constat. licet enim manumissione Pamphili duæ personæ constituerentur, Titii & Pamphili, unius tamen rei legatum inter eas vertitur: & Titio vindicante, optio extinguitur; repudiante, Pamphilus optare potest.

11. IDEM [lib. 36 Digestorum].

Si Eros Seio legatus sit, & Eroti fundus, deinde optio servi Mævio data fuerit, isque Erotem optavit: fundus ad solum Seium pertinebit: quoniam aditæ hereditatis tempore is solus erit, ad quem posset legatum pertinere. Nam & cum servo communi alter ex sociis legat, idcirco ad solum socium totum legatum pertinet, quoniam die legati cedente solus est, cui per eum servum possit adquirere.

12. IDEM [lib. 1 ex Minicio].

Servo generaliter legato, verius est, omnes heredes, si eis electio data est, eundem dare debere: si non consentiant heredes, ex testamento eos teneri.

13. PAULUS [lib. 8 ad Plautium].

Si optio servi data mihi fuerit, & Sticho aliquid testator sine libertate legasset, tunc sequens legatum consistit, cum tota familia ad unum, id est, Stichum, reciderit: ut, quasi pure legato, utiliter sit legatum. Nec adversatur Catoniana, si voluntarius heres institutus sit: quia potest ante aditam hereditatem, etiamsi statim decesserit, familia minui. Quod si necessarius heres institutus sit, sequens legatum propter Catonianam inutile est. §. 1. Pomponius scribit, emptore hereditatis postulante, ut is, cui servi optio legata sit, optet, videndum esse, an Prætor, ut id faciat, cogere debeat legatarium; quemadmodum si heres institutus id postularet, quia potest per heredem id emptor consequi: & quare non possit, non video.

14. JAVOLENUS [lib. 2 ex Cassio].

Si cum optio servi ex universa familia legata esset, heres aliquem, prius quam optaretur, manumisit: ad libertatem eum interim non perducit: servum tamen, quem ita manumiserit, amittit; quia is aut electus, legato cedit, aut relictus, tunc liber ostenditur.

15. IDEM [lib. 2 Epistularum].

Servo sine libertate legavi, deinde optionem servorum Mævio dedi: is eundem servum optavit. Quæro, an id quoque, quod legatum est, ei deberetur? Respondit, Non puto legatum hujus servi nomine ad dominum pertinere.

16. TERENTIUS CLEMENS [lib. 15 ad Legem Juliam & Papiam].

Optione legata placet non posse ante aditam hereditatem optari, & nihil agi, si optaretur.

17. IDEM [lib. 17 ad Leg. Jul. & Papiam].

Cum optio duorum servorum Titio data sit, reliqui Mævio legati sint: cessante primo in electione, * reliquorum appellatione omnes ad Mævium pertinent.

18. SCÆVOLA [lib. 13 Quæstionum].

Homine legato, Neratius ait, nihil agi repudiato Pamphilo: itaq; eũ ipsum eligi posse.

19. PAU-

19. PAULUS [lib. 3 Sententiarum].

ILlud, aut illud, utrum elegerit legatarius: nullo à legatario electo, decedente eo post diem legati cedentem, ad heredem transmitti placuit.

20. LABEO [lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum].

APud Aufidium lib. 1 rescriptum est: Cum ita legatum est, *vestimenta, quæ volet, triclinaria sumito, sibique habeto*; si is dixisset, quæ vellet, deinde, antequam ea sumeret, alia se velle dixisset: mutare voluntatem eum non posse, ut alia sumeret: quia omne jus legati prima testatione, qua sumere se dixisset, consumpsit; quoniam res continuo ejus fit, simul ac si dixerit eam sumere.

21. SCÆVOLA [lib. 22 Digestorum].

FIlium & uxorem heredes scripsit; filiam exheredavit, & ei legatum dedit, cum in familia nuberet, centum, [& cum in familia nupserit,] his verbis, *Insuper arbitratu Semproniæ matris ejus mancipia decem, quæ confestim post aditam hereditatem meam à Sempronia uxore mea eligi volo. Quæ mancipia, cum in familiam nupserit, dari volo: & si, antequam nupserit, aliquod ex mancipiis decesserit, tunc in locum ejus arbitratu Semproniæ matris ejus dari volo, dum ad eam plenus numerus perveniat: quod si Sempronia mater ejus non elegerit, tunc ipsa sibi quæ volet, eligat.* Quæsitum est, cum mater elegerit, an ea, quæ ex his mancipiis ante nuptias adgnata sunt, ad puellam supra numerum decem mancipiorum pertineant? Respondit, cum mancipiorum legatum in tempus nuptiarum testator transtulit, id, quod medio tempore ancillæ enixæ sunt, ad filiam non pertinere. † Idem quæsiit, ante nuptias, eorundem mancipiorum fructus & usus an ad Semproniam matrem pertineant? Respondit, nihil proponi, cur ad matrem pro solido pertineant.

22. IDEM [lib. 17 Digestorum].

MAritus uxori suæ codicillis per fideicommissum dedit prædia: item lances, quas elegerit, quatuor. Quæsitum est, an ex his lancibus, quæ mortis tempore sint, eligere possit? Respondit, posse.

TIT. VI.
DE TRITICO, VINO, VEL OLEO LEGATO.

1. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

VIno legato, acetum quoque continetur, quod paterfamilias vini numero habuit.

2. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum.]

CUm alii penum, alii vinum legatum esset: excepto vino, omne penum ad alium legatarium pertinebit. §. 1. Si centum amphoræ, quas velles, tibi legatæ sint: ex testamento agendo consequi potes, ut degustare tibi liceat; aut quanti interfuerit licere tibi degustare, ad exhibendum agere potes.

3. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

SI cui vinum sit legatum centum amphorarum, cum nullum vinum reliquisset: vinum heredem empturum & præstaturum; non acetum, quod vini numero fuit. §. 1. Si vinum legatum sit, *videamus*, an cum vasis debeatur? Et Celsus inquit*, vino legato, etiamsi non sit legatum cum vasis, vasa quoque legata videri: non quia pars sunt vini vasa, quemadmodum emblemata argenti, scyphorum forte vel speculi; sed quia credibile est, mentem testantis eam esse, ut voluerit accessioni esse vino amphoras. & sic (inquit) loquimur, habere nos amphoras mille, ad mensuram vini referentes. † In doliis non puto verum: ut, vino legato, & dolia debeantur, maxime si depressa in cella vinaria fuerint; aut ea sunt, quæ per magnitudinem difficile moventur. † In cuppis autem sive cuppulis puto admittendum, & ea deberi: nisi pari modo immobiles in agro, veluti instrumentum agri erant. † Vino legato, utres non debebuntur, nec culeos quidem deberi dico.

4. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

CUm certum pondus *olei*, non adjecta qualitate, legatur: non solet quæri, cujus generis oleo uti solitus fuerit testator; aut cujus generis [oleum] istius regionis homines in usu habeant. & ideo liberum est heredi, cujus velit generis oleum legatario solvere.

5. JULIANUS [lib. 15 Digestorum].

CUm certus numerus amphorarum vini legatus esset ex eo, quod in fundo Semproniano natum esset; & minus natum esset: non amplius deberi placuit; & quasi taxationis vicem obtinere hæc verba, *Quod natum erit*.

6. PROCULUS [lib. 5 Epistularum].

CUi vinum heres dare damnatus est, quod in amphoris & cadis diffusum est, dari debet: etiamsi vasorum mentio facta non est. † Item quamvis cum vasis*, cadis, legatum est: tamen id quoque, quod in doliis, legatum esse videtur. † Sicuti si servos omnes cum peculio cujusque eorum legasset: etiam eos, quibus peculii nihil esset, legasse videretur.

7. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

QUidam heredem damnaverat dare uxori suæ vinum, oleum, frumentum, acetum, mella, salsamenta. Tre[illegible]ius ajebat, ex singulis rebus non amplius debe[illegible], quam quantum heres mulieri dare voluisset: quoniam non adjectum esset, quantum ex quaque re daretur. Ofilius, Cascellius, Tubero, omne quantum paterfamilias reliquisset, legatum putant. Labeo id probat: idque verum est. §. 1. *Lucio Titio tritici modios centum, qui singuli pondo centum pendeant, heres dato.* Ofilius, nihil legatum esse: quod & Labeo probat: quoniam ejusmodi triticum in rerum natura non esset. quod verum puto.

8. POMPONIUS [lib. 6 Epistularum].

SI heres damnatus sit dare vinum quod in doliis esset, & per legatarium stetit, quo minus accipiat: periculose heredem facturum, si id vinum effundet. sed legatarium petentem vinum ab herede, doli mali exceptione placuit summoveri, si non præstet id, quod propter moram ejus damnum passus sit heres.

9. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

SI quis *vinum* legaverit, omne continetur, quod ex vinea natum vinum permansit. † Sed si mulsum sit factum, vini appellatione non continebitur proprie: nisi forte paterfamilias etiam de hoc sensit. † Certe zythum, quod in quibusdam provinciis ex tritico, vel [ex] hordeo, vel [ex] pane conficitur, non continebitur. † Simili modo nec camum, nec cervesia continebitur, nec hydromeli. Quid conditum? nec hoc puto, nisi alia mens testantis fuit. OEnomeli plane, id est, dulcissimum vinum, continebitur. † Et passum, nisi contraria sit mens, continebitur. Defrutum non continebitur, quod potius conditturæ loco fuit. † Acinaticium plane vino continebitur. † Cydoneum & si qua alia sunt quæ non ex vinea fiunt, vini appellatione non continebuntur. † Item acetum vini appellatione non continebitur. † Hæc omnia ita demum vini nomine non continentur, si modo vini numero à testatore non sunt habita:

habita: alioquin Sabinus scribit, omnia vini appellatione contineri, quæ vini numero paterfamilias habuit. igitur & acetum quod vini numero paterfamilias habuit, & zythum, & camum, & cætera quæ pro hominum affectione atque usu vini numero habebuntur. Quod si totum vinum, quod paterfamilias habuit, coacuit, non extinguitur legatum. §. 1. Si acetum quis legaverit: non continebitur legato acetum, quod vini numero testator habuit. embamma autem continebitur: quia aceti numero fuit.

§. 2. Item si quis vinum, quod habuit, legavit, deinde [hoc] coacuit: licet postea in aceti locum translatum sit à patrefamilias, vino legato continebitur: quia id quod testamenti facti tempore vinum fuit, demonstratum est. & est hoc verum, nisi voluntas adversetur.

§. 3. Vino autem paterno legato, id demum legatum videtur, quod testator vini numero habuit, non quod pater. † Item si peculiare vinum legatum sit, id continebitur, quod servi habuerunt. Cur tam diverse? Quod paternum vinum jam cœpit usus ipsius testatoris esse: at peculiare in usu servorum remansit. §. 4. Item si vinum vetus sit legatum.

10. HERMOGENIANUS [lib. 2 Juris epitomarum].

EX usu testatoris legatum æstimabitur: id est, quot annorum vino pro vetere utebatur. Quod si non appareat,

11. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

VEtus [accipietur], quod non est novum; id est, & anni prioris vinum appellatione veteris continebitur.

12. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

NAm aliter observantibus, quis finis, aut quod initium veteris vini sumeretur?

13. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

EX eo vino, quod in illo fundo nascetur, heres meus amphoras decem quotannis in annos singulos dato: quo anno natum non fuisset, ex superiore anno ejus fundi eum numerum amphorarum heredem daturum, Sabinus existimat. quæ sententia, si voluntas non adversetur, mihi quoque placet.

14. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

VIno legato, ea demum vasa sequuntur, quæ ita diffusa sunt, ut non ad perpetuum usum [vasa] reservarentur: veluti amphoræ & cadi.

15. PROCULUS lib. 2 Epistularum.

V*inum cum vasis* legavit. Negat Trebatius, quod in doliis sit, deberi: & sensum testatoris alium putat esse; verborum, alium: cæterum dolia in vasis vinariis non essent. Ego, etsi dolia in vasis vinariis non sunt, tamen non concederem Trebatio, vinum, quod in doliis esset, id est, quod in vasis non esset, non esse legatum. * Illud verum esse puto, cui vinum *cum vasis* legatum erit, ei amphoras, cados, in quibus vina diffusa servamus, legatos esse. vinum enim in amphoras & cados hac mente diffundimus, ut in his sit, donec usus causa *probetur*; & scilicet id vendimus cum his amphoris & cadis: in dolia autem alia mente conjicimus, scilicet ut ex his postea vel in amphoras & cados diffundamus, vel sine ipsis doliis veneat.

16. IDEM lib. 3 ex Posterior. Labeonis.

QUi vinum Surrentinum in urnalibus habebat diffusum, is tibi vinum legaverat in amphoris: omne illud quoque vinum, quod in urnalibus fuisset, legatum esse Labeo & Trebatius responderunt. §. 1. Cui *dulcia* legata essent, si nihil aliud testamento significetur: omnia hæc esse legata, mulsum, passum, defrutum, & similes potiones; item uvas, ficos, palmas, caricas.

§. 2. Quod si ita esset legatum, *Vinum amphorarium, aminæum, græcum, & dulcia omnia:* nihil inter dulcia, nisi quod potionis fuisset, legatum putat Labeo ex collatione vini amphorarii. quod non improbo.

TIT. VII.
DE INSTRUCTO VEL INSTRUMENTO LEGATO.

1. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

S*Ive cum instrumento* fundus legatus est, sive *instructus*, duo legata intelliguntur.

§. 1. Fundo *cum instrumento* legato & alienato, instrumentum non vindicabitur ex sententia defuncti.

2. PAPINIANUS lib. 7 Responsorum.

CUm pater, pluribus filiis heredibus scriptis, duobus *præceptionem bonorum* aviæ præter partes hereditarias dedisset: pro partibus coheredum viriles habituros legatarios placuit.

§. 1. Dotes prædiorum, quæ Græco vocabulo ἐνθῆκαι appellantur, cum non instructa legantur, legatario non præstantur.

3. IDEM lib. 8 Responsorum.

FUndum instructum libertis patronus testamento legavit: postea codicillis petit, *ut morientes partes suas fundi superstitibus restituerent*; nec *instructi* mentionem habuit. Talem in causam fideicommissi deductum videri placuit, qualis fuerat legatus: sed medii temporis augmenta fœtuum & partuum, item detrimenta fatalium, fideicommisso contineri. §. 1. Minor viginti annis, *instructa prædia* consobrinæ suæ dari voluit, & quosdam servos prædiorum vivus manumisit: non idcirco servi manumissi præstabuntur, quod ad libertatem pervenire non possunt. † Idem juris est, cum ex quavis alia causa libertas non competit.

4. JAVOLENUS [lib. 2 ex Posterioribus Labeonis].

CUm quidam duos fundos junctos haberet, & ex altero boves, cum opus fecissent, in alterum reverterentur, utrumque fundum *cum instrumento* legaverat: Labeo, Trebatius, boves ei fundo cessuros putant, ubi opus fecissent, non ubi manere consuevissent: Cascellius contra: Labeonis sententiam probo.

5. LABEO [l. 1 Pithanon à Paulo epitomat.]

SI cui fundum & instrumentum ejus legare vis, nihil interest, quomodo leges: *Fundum cum instrumento*, *an *Fundum & instrumentum** an *Fundum instructum*. Paulus: imo contra. nam inter ea legata hoc interest, quod si fundo alienato mortuus fuerit, qui ita legavit, ex hac scriptura, *Fundum cum instrumento*, nihil erit legatum: ex cæteris poterit instrumentum esse legatum.

6. SCÆVOLA [lib. 16 Digestorum].

NEpoti legaverat, quæ certa regione prædia habuerat, ut instructa sunt, cum vino, grano, calendario; & adjecerat hæc verba, *Quidquid erit, cum moriar, in illa regione, & quidquid in quacunque specie erit in illa regione, vel quod meum erit:* viva testatrice unus ex debitoribus condemnatus, vivente testatrice satis non fecit. Quæsitum est, an quod ex sententia judicis deberetur, ad nepotem pertineret? Respondit, nihil proponi, cur non deberetur.

7. IDEM [lib. 22 Digestorum].

TAbernam cum cœnaculo Pardulæ manumisso testamento legaverat *cum mercibus & instrumentis, & supellectili, quæ ibi esset: item hor-*

reum vinarium cum vino, & vasis, & instrumento, & institoribus, quos secum habere consueverat. Quæsitum est, [&] cum vivo testatore insula, in qua cœnaculum fuit quod ei legatum erat, exusta sit, & post biennium eodem loco constituta nova; & horreum, quod eidem legatum erat, à testatore venierit; vini autem venditio dilata sit, ut ex eo commodo venirent: an universa legata Pardula consequi possit? Respondit, ea, in quibus voluntas mutata esset, non deberi.

8. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

IN instrumento fundi ea esse, quæ fructus quærendi, cogendi, conservandi gratia parata sunt, Sabinus libris ad Vitellium evidenter enumerat. † *Quærendi*, veluti homines, qui agrum colunt, & qui eos exercent, præpositive sunt his; quorum in numero sunt villici, [&] monitores: præterea boves domiti, & pecora, stercorandi causa parata: vasaque utilia culturæ; quæ sunt aratra, ligones, sarculi, falces putatoriæ, bidentes, & si qua similia dici possunt. † *Cogendi*, quemadmodum torcularia, corbes, falcesque messoriæ, falces fœnariæ, quali vindemiatorii, exceptoriique, in quibus uvæ comportantur.

† *Conservandi*, quasi dolia, licet defossa non sint, & cupæ. §. 1. Quibusdam in regionibus accedunt instrumento, si villa cultior est, veluti atrienses, scoparii: si etiam viridaria sint, [topiarii]: si fundus saltus pastionesque habet, greges pecorum, pastores, saltuarii.

9. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

DE grege ovium ita distinguendum est, ut si ideo comparatus sit, ut ex eo fructus caperetur, non debeatur: si vero ideo, quia non aliter ex saltu fructus percipi poterit, contra erit; quia per greges fructus ex saltu percipiuntur.

10. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

SI reditus [etiam] ex melle constat, alvei apesque continentur.

11. JAVOLENUS [lib. 2 ex Cassio].

EAdem ratio est in avibus, quæ in insulis maritimis aluntur.

12. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

QUæsitum est, an frumentum, quod cibariis cultorum paratum foret, instrumento cederet? Et plurimis non placet: quia consumeretur. quippe * instrumentum est apparatus rerum diutius mansurarum, sine quibus exerceri nequiret possessio. accedit eo, quod cibaria victus magis quam colendi causa pararentur. Sed ego *puto*, & frumentum & vinum ad cibaria paratum instrumento contineri: & ita Servium respondisse auditores ejus referunt. Item nonnullis visum est, frumentum, quod serendi causa sepositum est, instrumento contineri: puto, quia & instar culturæ esset; & ita consumitur, ut semper reponeretur. sed causa seminis nihil à cibariis differt. §. 1. *Conservandi* fructus causa: veluti granaria, quia in his [fructus custodiuntur; urceos, capsellas, in quibus] fructus componuntur. sed & ea, quæ exportandorum fructuum causa parantur, instrumenti esse constat: veluti jumenta, & vehicula, & naves, & cupæ, & culei.

§. 2. Alfenus autem, si quosdam ex hominibus aliis legaverit, cæteros, qui in fundo fuerunt, non contineri instrumento ait: quia nihil animalis instrumenti esse opinabatur. quod non est verum: constat enim eos, qui agri gratia ibi sunt, instrumento contineri. §. 3. Quæritur, an servus, qui quasi colonus in agro erat, instrumento legato contineatur? Et Labeo & Pegasus, recte negaverunt: quia non pro instrumento in fundo fuerat, etiam si solitus fuerat & familiæ imperare. §. 4. Saltuarium autem Labeo quidem putat eum demum contineri, qui fructuum servandorum gratia paratus sit: eum non, qui finium custodiendorum causa. sed Neratius etiam hunc: & hoc jure utimur, ut omnes saltuarii contineantur. §. 5. Trebatius amplius etiam pistorem, & tonsorem, qui familiæ rusticæ causa parati sunt, putat contineri; item fabrum, qui villæ reficiendæ causa paratus sit; & mulieres, quæ panem coquant, quæque villam servent; item molitores, si ad usum rusticum parati sunt; item focariam, & villicam, si modo aliquo officio virum adjuvet; item lanificas, quæ familiam rusticam vestiunt, & quæ pulmentaria rusticis coquant. §. 6. Sed an instrumenti instrumentum legato instrumento continetur, quæritur: hæc enim, quæ rusticorum causa parantur, lanificæ, & lanæ, & tonsores, & fullones, & focariæ, non agri sunt instrumentum, sed instrumenti? *Puto* igitur, etiam focariam contineri: sed & lanificas, & cæteros, qui supra numerati sunt: & ita Servium respondisse auditores ejus referunt. §. 7. Uxores quoque & infantes eorum, qui supra enumerati sunt, credendum est in eadem villa agentes voluisse testatorem legato contineri: neque enim duram separationem injunxisse credendus est. §. 8. Si aliqua parte anni in fundo pascantur pecora, aliqua parte his pabulum conducitur; vel servi, si aliqua parte anni per eos ager colitur, aliqua parte in mercedem mittuntur: nihilo minus instrumento continentur. §. 9. *Cellararium* quoque ([id est], ideo præpositum, ut rationes salvæ sint), item ostiarium, mulionemque instrumenti esse constat. §. 10. Et molas, & machinas, fœnum, stipulas, asinum machinarium, machinam frumentariam, vas æneum, in quo sapa coqueretur, & defrutum fiat, & aqua ad bibendum lavandamque familiam paratur, instrumenti esse; & cribra; & plaustra, in quibus stercus evehatur. §. 11. Ea vero, quæ solo continentur, instrumenti fundi non esse, Cassius scribit: veluti arundineta, & salicta, antequam cæsa sint: quia fundus fundi instrumentum esse non potest. sed si cæsa sint, puto contineri: quia quærendo fructui deserviunt.

† Idem & in palis erit dicendum. §. 12. Si in agro *venationes* sint, puto venatores quoque, & vestigatores, & canes, & cætera, quæ ad venationem sunt necessaria, instrumento contineri: maxime si ager [&] ex hoc reditum habuit. §. 13. Et si ab *aucupio* reditus fuit, aucupes, & plagæ, & hujus rei instrumentum agri instrumento continebitur. nec mirum: cum & aves instrumento, exemplo apium, contineri Sabinus & Cassius putaverunt. §. 14. Si quis eodem instrumento in plurimis agris utatur, cujus agri sit instrumentum, quæritur? Et ego arbitror, si quidem apparet voluntas patrisfamiliæ cui potius agro destinaverat, ejus esse instrumentum: cæteri enim agri ab hoc agro veluti mutuantur. si non appareat, nullius instrumento cedet: * neque enim pro parte dividemus instrumentum. §. 15. Supellex, cæteraque si qua in agro fuerunt, quo instructior esset paterfamilias, instrumento fundi non continentur.

§. 16. Si domus sit instrumentum legatum, videndum quid contineatur? Et Pegasus ait, instrumentum domus id esse, quod tempestatis arcendæ aut incendii causa paratur; non quod voluptatis gratia: itaque neque specularia, neque vela quæ frigoris causa vel umbræ in domo sunt, deberi,

deberi. Quæ sententia Cassii fuit, qui dicebat, inter instrumentum & ornamentum multum interesse: instrumenti enim ea esse, quæ ad tutelam domus pertinent: ornamenti, quæ ad voluptatem; sicuti tabulas pictas. §. 17. Vela autem Cilicia instrumenti esse, Cassius: quæ ideo parantur, ne ædificia vento vel pluvia laborent. §. 18. Acetum quoque quod extinguendi incendii causâ paratur; item centones, sifones, perticæ quoque & scalæ: & formiones, & spongias, & hamas, & scopas contineri, plerique & Pegasus ajunt.

§. 19. Tegulam autem, & tignum ejus rei causâ paratum, instrumento contineri, si ad hujusmodi causam habeat tigna parata, ad alios usus non deservientia. Proinde & fulcimenta, si qua habebat huic rei necessaria, etiam ea instrumento domus continebuntur. §. 20. De velis, quæ in hypethris extenduntur, item de his quæ sunt circa columnas, Celsus scribit, magis supellectili adnumeranda: & ita Sabinum & Cassium putare. §. 21. Canales autem, & harpagones, & hamas, instrumento contineri constat. §. 22. Item perticæ, quibus araneæ detergantur: item spongiæ, quibus columnæ, pavimenta, podia extergantur: scalæ, quæ ad lacunaria admoveantur, instrumenti sunt. quia mundiorem domum reddunt. §. 23. Papinianus quoque lib. 7 Responsorum ait: Sigilla & statuæ adfixæ, *instrumento domus* non continentur, sed domus portio sunt. quæ vero non sunt adfixa, instrumento non continentur, inquit; supellectili enim adnumerantur: excepto horologio æreo, quod non est adfixum; nam & hoc instrumento domus * putat contineri, sicut prothyrum domus, si velamen est, (inquit) instrumento domus * continetur. §. 24. Fistulæ autem & canales & crateres, & si qua sunt alia ad aquas salientes necessaria: item serræ & claves, magis domus portio quam domus instrumentum sunt.

§. 25. Specularia quoque adfixa, magis puto domus esse partem: nam & in emptione domus & specularia & pegmata cedere, sive in ædificio sint posita, sive ad tempus detracta. Sed si non sint reposita, ad hoc tamen sint, ut suppleantur, si qua desint, instrumento potius continebuntur. §. 26. Cancellos quoque instrumento contineri puto. §. 27. Sed si *fundus* non sit cum instrumento legatus, sed *ita ut instructus sit*: Quæsitum est, an plus contineatur, quam si cum instrumento legatus esset? Et Sabinus [libris] ad Vitellium scribit, fatendum esse, * plus esse, cum instructus fundus legetur, quam si cum instrumento: quam sententiam quotidie increscere & invalescere videmus. Quanto igitur hoc legatum uberius est, videndum est. Et Sabinus definit, & Cassius apud Vitellium notat, Omnia quæ eo collata sunt, ut instructior esset paterfamilias, instructo (inquit) continebuntur: id est, quæ ibi habuit, ut instructior esset. Hoc ergo legato non agri instrumentum, sed proprium suum instrumentum reliquisse videtur. §. 28. Proinde si *fundus* sit *instructus* legatus, & supellex continebitur, quæ illic fuit usus ipsius gratia; & vestis non solum stragula, sed & qua ibi uti solebat; mensæ quoque eboreæ, vel si quæ aliæ; item vitrea, & aurum, & argentum: vina quoque, si qua ibi fuerint usus ipsius causâ, continentur, & si quid aliud utensilium. §. 29. Sed si qua eo congesserat non usus sui causâ, sed custodiæ gratia, non continebuntur; vina etiam, quæ in apothecis sunt, non cedent: & hoc jure utimur, ut quæ ibi paterfamilias quasi in horreo habuit, hæc non contineantur. §. 30. Celsus quoque lib. 19 Digestorum scribit, fructus ibi repositos, ut venirent, vel in alium usum, quam fundi, converterentur, instructo fundo non contineri. §. 31. Idem Celsus eodem libro ait, etiam supellecticarios & cæteros hoc genus servos contineri; id est, ministeria, quibus instructus erat in eo fundo, extra ea, quæ libertatem acceperunt, & qui rure morari solebant. §. 32. Si instructum fundum legasset, ea pædagogia, quæ ibi habebat, ut cum ibi venisset praesto essent in triclinio, legato continentur.

§. 33. Contubernales quoque servorum, id est, uxores, & natos, instructo fundo contineri verum est. §. 34. *Instructo* autem *fundo*, & bibliothecam, & libros qui illic erant, ut quotiens venisset uteretur, contineri constat: sed si quasi apotheca librorum utebatur, contra erit dicendum.

§. 35. Neratius quoque lib. 4 Epistolarum Rufino respondit, *instructo fundo* & supellectilem, & vina, & mancipia non solum ad cultum custodiamve villæ, sed etiam quæ ut ipsi patrifamilias in ministerio ibi essent, legato cedere. §. 36. Imagines quoque hæ solæ legatæ videntur, quæ in aliquo ornatu villæ fuerunt. §. 37. Papinianus quoque *prædiis instructis* legatis, mancipia non contineri, quæ temporis causâ illic fuerunt, ac non eo animo transtulit paterfamilias, ut aut fundi, aut suum instrumentum faceret.

§. 38. Idem respondit, *prædiis instructis* legatis, actorem ex his in Provinciam missum, ut ordinatis negotiis ad pristinum actum rediret, legato prædiorum cedere, quamvis nondum redierit.

§. 39. Idem respondit, *instructis hortis* legatis, etiam vina quæ ibi fuerunt, quo dominus esset instructior, contineri: aliud esse, si horrea ibi habuit, unde instruebatur vel in urbe, vel in aliis prædiis. §. 40. Idem respondit, *domo* per fideicommissum relicta *cum supellectili* Claudio Hieroniano, clarissimo viro ab Umbrio Primo, & mensas, & cæteram supellectilem quam in hortis paterfamilias in Proconsulatum profecturus contulerat, ut tutiore loco essent, contineri.

§. 41. Idem respondit theriacam quoque, & cætera medicamenta quæ secessus causâ dominus ibi habuit, & vestem propter secessum ibi depositam, instructo fundo legato, inesse. §. 42. Idem respondit, *domo, ita ut instructa est*, cum omni jure suo *legata*: urbanam familiam, item artifices quorum operæ cæteris quoque prædiis exhibebantur, legato non contineri: ostiarii autem (inquit) vel topiarii, diætarii, aquarii, domui tantum deservientes, continebuntur. sed quod de artificibus ait, falsum est, si ejus domus causâ parati sunt; licet aliis quoque prædiis commodabantur.

§. 43. Idem respondit, *domo instructa* legata, mensas eboreas, & libros non contineri: sed [&] hoc falsum est. nam omne, quidquid in domo fuit, quo instructior ibi esset paterfamilias, continebitur: supellectilem autem patrisfamiliæ instrumentum esse, nemo dubitat. Denique Neratius lib. 4 Epistolarum Marcello fratri suo respondit, & vestem domus instructæ legato contineri: maxime, inquit, in proposita specie. proponebatur enim, qui legaverat, argentum & rationes excepisse: nam qui hæc (inquit) excepit, non potest non videri de cæteris rebus, quæ in ea essent, sensisse. + Sed & ipse Papinianus eodem libro Responsorum ait, patrem mercatorem ac fœneratorem, qui duos filios totidemque filias heredes instituerat, ita legasse, *filiis maribus domum meam instructam do lego, dartque jubeo*: merces & pignora an contineantur, quæri posse: Sed facilem Judici voluntatis conjecturam fore, cæteris patris facultatibus examinatis. §. 44. Celsus scribit, *servis, qui in fundo morarentur* legatis, vicarios eorum non contineri: nisi appareat, & de vicariis eum sensisse.

§. 45. Papinianus quoque lib 7 Responsorum, uxori, cui vir *omnia, quæ in domo erant*, ab herede filia præstari voluit. cautiones debitorum emptionesque servorum non videri legatas, respondit: nisi (inquit) ex alia parte, & de servis eum cogitasse, apparuerit: scilicet ut eorum servorum ei legasse videatur emptiones, quos & ipsos voluit ad eum pertinere. §. 46. Si quis *fundum ita ut instructus est*, legaverit, & adjecerit *cum supellectili, vel mancipiis, vel una aliqua re*, quæ nominatim expressa non erat: utrum minuit legatum adjiciendo speciem, an vero non, quæritur? Et Papinianus respondit, non videri minutum: sed potius ex abundanti adjectum. §. 47. Idem Papinianus lib. 7 Responsorum ait, *Instructis hortis* filio legatis, mater argentum muliebre filiæ legaverat:

verat: Respondit, etiam id argentum muliebre, quod in hortis habuit, ut ibi esset instructior, ad filiam pertinere.

13. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

TAbernæ cauponiæ instrumento legato, etiam institores contineri, Neratius existimat. sed videndum, ne inter instrumentum tabernæ cauponiæ, & instrumentum cauponæ sit discrimen: ut tabernæ non nisi loci instrumenta sint, ut dolia, vasa, ancones, calices, trullæ, quæ circa cœnam solent trajici; item urnæ æreæ, & congiaria, sextaria, & similia: cauponæ autem, cum negotiationis nomen sit, etiam institores. §. 1. Instrumento balneario legato, etiam balneatorem contineri, Neratius respondit.

14. IDEM lib. 2 ad Vitellium.

COntinetur autem & fornacator.

15. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

SI ita testamento scriptum sit, *quæ tabernarum exercendarum, instruendarum, pistrini, cauponæ causa facta parataque sunt, do lego*: his verbis Servius respondit, & caballos, qui in pistrinis essent, & pistores, [&] in cauponio institores, & focariam, mercesque, quæ in his tabernis essent, legatas videri. §. 1. Domo instructa: responsum est, suppellectilem legatam, non etiam vina: quia domus vinis instructa intelligi non potest.

§. 2. Mulier villæ custos perpetua fundo, qui cum instrumento legatus esset, aut instructo continebitur, sicuti saltuarius: par enim ratio est. nam desiderant tam villæ, quam agri custodiam: illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent: hic, ne quid cæterarum rerum, quæ in villa continentur. Villa autem sine ulla dubitatione pars fundi habetur.

16. ALFENUS lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum.

VIllæ instrumento legato, supellectilem non contineri verius est. §. 1. Vinea & instrumento ejus legato, instrumentum vineæ nihil esse, Servius respondit. qui eum consulebat, Cornelium respondisse ajebat, palos, perticas, rastros, ligones instrumenti vineæ esse: quod verius est.

§. 2. Quidam uxori fundum, uti instructus esset, in quo ipse habitabat, legavit. consultus de mulieribus lanificis an in instrumento continerentur: respondit, non quidem esse instrumenti fundi; sed quoniam ipse paterfamilias, qui legasset, in eo fundo habitasset, dubitari non oportere, quin & ancillæ, & cæteræ res, quibus paterfamilias in eo fundo esset instructus, omnes legatæ viderentur.

17. MARCIANUS lib. 7 Institutionum.

ITem *pictoris* instrumento legato, *ceræ*, *colores* similiaque horum legato cedunt: item *penicilli* & *cauteria*, & *conchæ*. §. 1. Instrumento *piscatorio* contineri Aristo ait naucellas, quæ piscium capiendorum causa comparatæ sunt: sed & piscatores contineri, verius est. §. 2. Instrumento *balneatorio* legato, dictum est, balneatorem sic instrumento contineri balneario, quomodo instrumento * fundi saltuarium, & topiarios, & instrumento * cauponio institorem: cum balneæ sine balneatoribus usum suum præbere non possint.

18. PAULUS lib. 2 ad Vitellium.

CUm de *lanionis* instrumento quæritur: semota carne, mensas, pondera ferramentaque laniandæ carnis causa præparata; item trutinas, cultros, dolabras instrumento relinquimus.

§. 1. Instrumento legato, aliquando etiam personas legantium necesse est inspici. ut ecce, pistorio instrumento [legato], ita ipsi pistores inesse videri possunt, si paterfamilias pistrinum exercuit: nam plurimum interest, instrumentum pistoribus an pistrino paratum sit. §. 2. Asinam molendariam & molam negat Neratius instrumento fundi contineri. §. 3. Item caccabos & patinas [in] instrumento fundi esse dicimus; quia sine his pulmentarium coqui non potest. Nec multum refert inter caccabos & aënum quod supra focum pendet: hic aqua ad potandum calefit: in illis, pulmentarium coquitur. Quod si aënum instrumento continetur, urcei quoque, quibus aqua in aënum infunditur, in idem genus rediguntur: ac deinceps in infinitum primis quibusque proxima copulata procedunt. * optimum ergo esse Pedius, ait non propriam verborum significationem scrutari: sed in primis, quid testator demonstrare voluerit; deinde in qua præsumptione sunt, qui in quaque regione commorantur. §. 4. Cum de villico quæreretur, [&] an instrumento inesset, & dubitaretur: Scævola consultus respondit, si non pensionis certa quantitate, sed fide dominica coleretur, deberi.

§. 5. Idem consultus de meta molendaria: respondit, si rusticis ejus fundi operariis moleretur, eam quoque deberi. est autem meta, inferior pars molæ; catillus, superior. §. 6. De bubulco quoque ita respondit: sive de eo qui bubus ibi araret, sive de eo, qui boves ejus fundi aratores pasceret, quæreretur, deberi. §. 7. De putatoribus quoque [ita] respondit, si ejus fundi causa haberentur, inesse. §. 8. Pastores quoque, & fossores ad legatarium pertinere. §. 9. Item, cum fundus ita legatus esset, *Mævio fundum Seianum, ita ut optimus maximusque est, cum omni instrumento rustico & urbano, & mancipiis, quæ ibi sunt*; & quæreretur, an femina deberentur? Respondit, verius esse deberi: nisi aliud testatorem sensisse, heres probaret. † Idem respondit de frumento reposito ad mancipiorum exhibitionem.

§. 10. In instrumento medici esse collyria, & emplastra, & cætera ejus generis, Cassius scribit. §. 11. Cui fundum instructum legaverat, nominatim mancipia legavit: Quæsitum est, an reliqua mancipia, quæ non nominasset, instrumento cederent? Cassius ait, responsum esse, tametsi mancipia instructi fundi sint, tamen videri eos solos legatos esse, qui nominati essent: quod appareret non intellexisse patremfamilias, instrumento quoque servos adnumeratos [esse].

§. 12. Sabinus: cui fundus, quæque ibi sunt, legata sunt, ei fundus, & omnia quæ in eo solita sunt esse, quæque ibi majore parte anni morari, & hi qui in eum manendi causa recipere se consueverunt, legati videntur: at si qua consulto in fundo congesta contractave sunt, quo legatum cumularetur, ea non videntur legata esse.

§. 13. Quidam cum ita legasset, *Villam meam, ita ut ipse possedi, cum supellectile, mensis, mancipiis, quæ ibi deputabuntur, urbanis & rusticis, vinis, quæ in diem mortis meæ ibi erunt, & decem aureis*: & quæreretur, cum in diem mortis ibi libros, & vitreamina, & vesticulam habuerit, an eadem omnia legato cederent, quoniam quædam enumerasset; Scævola respondit, specialiter expressa [quæ] legato cederent. §. 14. Domum instructam legavit cum omnibus affixis: quæritur de instrumentis debitorum, an ea legatarius habere potest? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non posse.

19. PAULUS lib. 13 Responsorum.

SI mancipia, quæ post testamentum factum in fundum Seiæ relictum a testatore inducta fundi colendi gratia, in eodem fundo fuerint: ea quoque instrumento fundi contineri respondi. quamvis enim ea mancipia testator demonstrasset, quæ tunc ibi essent, cum legaret, tamen non minuendi legati, sed augendi causa, mancipiorum quoque fecit mentionem: cæterum instrumento fundi mancipia quoque colendi agri causa inducta contineri, non ambigitur. §. 1. Paulus respondit, villæ instrumento neque fructus repositos, neque equitium contineri: supellectile autem legato cedere. servum vero arte fabrica peritum, qui annuam mercedem præstabat, instrumento villæ non contineri.

20. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

SEiæ ex parte heredi institutæ, si heres erit, fundos per præceptionem dederat instructos cum suis villicis, & reliquis colonorum: & Codicillis ita scripsit, *Postea mihi venit in mentem, Seiæ fundos, quos reliqui, ita ut sunt instructi rusti-*

te instrumento, supellectile, pecore, & villicis, cum reliquis colonorum & apotheca, habere volo. Quæsitum est, an etiam ea, quæ patrisfamilias usus quotidiani causa in fundis fuerunt, legato continerentur? Respondit, testamento quidem (ut proponeretur) Seiæ insuper fundum legatum: verum non amplius deberi, quam in codicillis, quos sane post oblivionem testamentariæ scripturæ fecisset, instructi appellatione contineri velle se manifeste ostendisset. §. 1. Liberto suo quidam prædia legavit his verbis: *Seio liberto meo fundos illum & illum do lego, ita ut instructi sunt, cum dotibus, & reliquis colonorum, & saltuariis, cum contubernalibus suis, & filiis, & filiabus.* Quæsitum est, an Stichus servus, qui prædium unum ex his coluit, & reliquatus est amplam summam, ex causa fideicommissi Seio debeatur? Respondit, si non *fide dominica*, sed mercede, ut extranei coloni solent, fundum coluisset, non deberi. §. 2. *Gaio Seio alumno meo fundos meos illum & illum, ita ut instructi sunt, & domum superiorem dari volo.* Quæsitum est, an etiam domum instructam dari voluerit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, ita videri dedisse, nisi is, à quo peteretur, aliud testatorem sensisse manifeste doceret: at si habitationis, id est, ædificii instrumentum legasset, non cedere servos operæ aliive rei paratos. §. 3. Prædia, ut instructa sunt, cum dotibus, & reliquis colonorum & villicorum, & mancipiis, & pecore omni legavit, & peculiis, & cum actore. Quæsitum est, an reliqua colonorum, qui finita conductione, interposita cautione, de colonia discesserant, ex verbis suprascriptis legato cedant? Respondit, non videri de his reliquis esse cogitatum. §. 4. Idem quæsiit in actore legato, an uxor & filia legato cedant: cum actor non in prædiis, sed in civitate moratus sit? Respondit, nihil proponi, cur cedant. §. 5. Idem quæsiit, cum testator, facto testamento, in Provinciam sit profectus: an ea mancipia, quæ post profectionem ejus, aut mortem, sine cujusquam auctoritate sponte sua ad parentes & notos sibi homines in fundos legatos transiere, legato cedant? Respondit, non legatos eos, qui forte veluti commeantes transissent. §. 6. *Pamphilæ libertæ meæ dari volo fundum Titianum, cum instrumento, & his quæ in eodem erunt, cum moriar.* Quæsitum est, si Stichus servus ex eo fundo ante annum mortis testatoris abductus, & in disciplinam traditus, postea in eum fundum non reversus sit, an debeatur? Respondit, si studendi causa misisset, non quo à fundo eum aliorsum transferat, deberi. §. 7. *Tyrannæ sorori meæ fundum meum Græcianum, cum stabulo, & instrumento rustico omni relinquo.* Quæritur, an fundi appellatione etiam pascua quæ ad eum simul cum fundo pervenerint, & quæ semper in usibus hujus possessionis habuerat, legato cederent? Respondit, si prata fundo Græciano ita conjunxisset, uti sub una fundi appellatione haberentur, ea quoque deberi. §. 8. Instructis domibus legatis, crabattus argento inaurato tectus, mortis Titiæ tempore in domibus non est repertus, sed in horreis tantisper conditus. Quæro, an is quoque præstandus sit? Respondit, si in domo esse soleret, & quo tutiore loco haberetur, interim in horreo allatus esset, nihilominus præstandum. §. 9. Quod adjecit testator, *Uti possedi*, an hoc significet sicut instructa in diem mortis habuit. id est, cum mancipiis, pecoribus, instrumento rustico? Respondit, non de jure quæritur.

21. POMPONIUS lib. 1 Fideicommissorum.

Cum fundus sine instrumento legatus sit: dolia, molæ olivariæ, & prælum, & quæcunque infixa inædificataque sunt, fundo legato continentur. * nulla autem ex his rebus, quæ moveri possunt, paucis exceptis, fundi appellatione continentur. † De molis tum quæri solet, cum ita adfixæ itave inædificatæ sint, ut partes ædificiorum esse videantur.

22. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

Fundo legato, *ut optimus maximusque est*, retia apraria, & cætera venationis instrumenta continebuntur: [quod etiam] ad instrumenta pertinet, si quæstus fundi ex maxima parte in venationibus consistat. §. 1. Fundo legato *cum mancipiis, & pecoribus, & omni instrumento rustico & urbano*: peculium actoris ante testatorem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis placet ad legatarium pertinere.

23. NERATIUS lib. 2 Responsorum.

Cum quæratur, quod sit *tabernæ* instrumentum: interesse, quod genus negotiationis in ea exerceri solitum sit.

24. PAULUS [lib. 3 ad Neratium].

Fundus qui locatus erat, legatus est cum instrumento: instrumentum, quod colonus in ea habuit, legato cedit. Paulus: an quod coloni fuit, an tantum id, quod testatoris fuit? Et hoc magis dicendum est: nisi nullum domini fuit.

25. JAVOLENUS lib. 2 ex Posterioribus Labeonis.

Fundi instrumento legato, id pecus cedere putabat Tubero, quod is fundus sustinere potuisset. Labeo contra: quid enim fiet inquit, si cum mille oves fundus sustinere potuisset, duo millia ovium in eo fundo fuerint? quas oves potissimum legato cessuras existimabimus? nec quærendum esse, quid debuisset parari pecoris, instrumenti fundi causa, sed quid paratum esset: non enim ex numero aut multitudine legata æstimandum esse. Labeonis sententiam probo. §. 1. Quidam, cum in fundo figlinas haberet, figulorum opera, majore parte anni, ad opus rusticum utebatur; deinde ejus fundi instrumentum legaverat: Labeo, Trebatius, non videri figulos in instrumento fundi esse. §. 2. Item cum instrumentum omne legatum esset, excepto pecore: pastores oviliones, ovilia quoque legato contineri, Ofilius non recte putat.

26. IDEM lib. 5 ex Posterioribus Labeon.

Dolia fictilia, item plumbea, quibus terra adgesta est, & in his viridiaria posita, ædium esse Labeo, Trebatius, putant: ita id verum puto, si ita illigata sint ædibus, ut ibi perpetuo posita sint. §. 1. Molas manuarias quidem suppellectilis, jumentarias autem instrumenti esse, Ofilius ait. Labeo, Cascellius, Trebatius neutras suppellectilis, sed potius instrumenti putant esse: quod verum puto.

27. SCÆVOLA lib. 6 Digestorum.

Prædia maritima cum servis qui ibi erunt, & omni instrumento, & fructibus qui ibi erunt, & reliquis colonorum, nutritori suo legavit. Quæsitum est, an servi piscatores qui solebant in ministerio testatoris esse, & ubicunque eum sequi, & urbicis rationibus expungebantur, nec mortis testatoris tempore in prædiis legatis deprehensi fuerint, legati esse videantur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non esse legatos. §. 1. Adfini suo ita legavit: *Fundum Cornelianum Titio, ita ut est instructus, cum omnibus rebus & mancipiis & reliquis colonorum dari volo*: hæc testatrix Romæ litis causa ex Africa veniens, mancipia quædam ex fundo suprascripto, quo citius per hyemem [operam elegeret], secum abduxit. Quæsitum est, an ea mancipia fideicommisso cedant, cum quædam ex his rusticis officiis ad tempus peregrinationis abducta sunt, relictis conservabus, & filiis suis, & quædam matribus, & patribus? Respondit, mancipia, de quibus quæreretur, secundum ea, quæ proponerentur, ex causa fideicommissi deberi. §. 2. Item quæsiit, an fructus ejusdem fundi, qui ibi in diem mortis coacti manserint, fideicommisso cedant: cum plenissima testatoris erga adfinem voluntas ab eo quoque manifestetur, quo reliqua colonorum ejusdem possessionis ad eum pertinere voluerit? Respondit, in hujusmodi scriptura posse responderi, hoc solum quærendum, an manifeste appareat, defunctam id de quo quæreretur, dari voluisse. §. 3. Liberto,

to, quem heredem ex parte rescripsit, fundum per præceptionem dedit in hæc verba: *Pamphile liberte, præcipito, tibique habito fundum meum Titianum, & agellum Sempronianum cum instrumento & his quæ in eodem erunt, cum moriar, familiaque, quæ in eo fundo moratur: exceptis quos manumisero.* Quæsitum est, cum testator in eo fundo aliquantum vini in doliis habuerit, quod vivus totum vendiderat, & partem tertiam pretii pro eo acceperat, an vinum in doliis remanens, ad libertum ex causa præceptionis pertineat? Respondit, verbis, quæ proponerentur, contineri: nisi manifeste contrariam voluntatem coheredes approbant. In eo fundo instrumenta calendarii, & nummos reliquit: Responsum est, de nummis quoque, ut supra responsum. §. 4. Ita legatum est, *Septitiæ sorori meæ fundi paterni mei Seiani partem dari volo, sicut est: & alteram partem, ita ut in diem mortis fuerit.* Quæsitum est, an ex verbis suprascriptis asseres, & præla jam posita parataque ut immitterentur ædificio: item instrumentum urbanum & rusticum, cum mancipiis, quæ fundi causa erant, ad legatarios pertineant? Respondit: Possunt hæc verba, *sicut est*, ad instructum referri. §. 5. Fundos legavit in hæc verba: *Sempronio fratri meo hoc amplius fundos meos, ita ut instructi sunt, Cassianum, Nonianum, cum suis salictis & silvis.* Quæsitum est, cum silvæ & salicta non in fundis suprascriptis, sed in adjectis agellis, & quos simul testator comparavit, nec sine his fundi coli possint: an legato cederent? Respondit, id tantum cedere legato, quod verbis comprehendisset.

28. IDEM lib. 23 Digestorum.

LUcius Titius fundum, uti erat instructus, legaverat. Quæsitum est, fundus instructus quemadmodum dari debeat: utrum sicut instructus fuit mortis patrisfamiliæ tempore, ut quæ medio tempore adgnata, aut in fundum illata sunt, heredis sint; an vero instructus fundus eo tempore inspici debeat, quo factum est testamentum; an vero eo tempore, quo fundus peti cœperit, ut quidquid eo tempore instrumenti deprehendatur, legatario proficiat? Respondit, ea quibus instructus sit fundus, secundum verba legati, quæ sint in eadem causa cum dies legati cedat, instrumento contineri.

29. LABEO lib. 1 Πιθανῶν.

SI navem cum instrumento emisti, præstari tibi debet scapha navis. Paulus: imo contra. etenim scapha navis non est instrumentum navis: etenim mediocritate, non genere ab ea differt; instrumentum autem cujusque rei necesse est alterius generis esse, atque ea quæque sit. quod Pomponio lib. 7 epistolarum placuit.

TIT. VIII.

DE PECULIO LEGATO.

1. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

SErvo legato cum peculio, & alienato vel manumisso, vel mortuo: legatum etiam peculii extinguitur.

2. GAIUS lib. 18 ad Edictum provinc.

NAm quæ accessionum locum obtinent, extinguuntur, cum principales res peremptæ fuerint.

3. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

AT si ancilla cum suis natis legata sit: etiam mortua ea vel alienata, vel manumissa, nati ad legatarium pertinebunt: quia duo legata sunt separata.

4. GAIUS lib. 18 ad Edictum provinc.

SEd & si cum vicariis suis legatus sit servus: durat vicariorum legatum & mortuo eo, aut alienato, aut manumisso.

5. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

PEculio legato, constat heredem nomina peculiaria persequi posse, & insuper ipsum, si quid debeat servo, reddere legatario debere.

6. ULPIANUS lib. 25 ad Sabinum.

SI peculium legetur, & sit in corporibus (puta fundi vel ædes): si quidem nihil sit, quod servus domino, vel conservis, liberisve domini debeat, integra corpora vindicabuntur: sin vero sit, quod domino, vel suprascriptis personis debeatur, deminui singula corpora pro rata debebunt & ita Julianus & Celsus putant. §. 1. Et si fuerit legatum peculium, *non deducto ære alieno*: verendum ne inutile legatum sit: quia quod adjicitur, contra naturam legati sit. sed puto verum, [ad] hanc adjectionem non vitiare legatum: sed nihil ei adjicere: nec enim potest crescere vindicatio peculii per hanc adjectionem. † Plane si proponas, legatarium nactum possessionem rerum, exceptione doli adversus heredem vindicantem uti potest: habet enim in solidis rebus voluntatem æris alieni non deducendi. † Sed & si dominus remittere se servo quod debet, vel nihil sibi servum debere, significaverit, valet hæc adjectio: quia nuda voluntate potest dominus servo remittere, quod ei debet. §. 2. Vicario autem meo mihi legato, an & vicarii mei peculium ad me pertineat, quæritur? Et putamus, contineri legato vicarii, ejus peculium, nisi adversa sit voluntas testatoris. §. 3. Si servus & vicarius ejus, liberi esse jussi sint, eisque peculia sua legata sint: verba secundum voluntatem testatoris exaudienda, tanquam de duobus separatisque peculiis testatore locuto. & secundum hæc vicarius vicarii non communicabitur: nisi hæc mens fuit testantis. §. 4. Sicut autem æs alienum, hoc est, quod debetur domino, minuit legatum peculium: ita per contrarium id, quod dominus debet servo, augere debet. Sed huic sententiæ adversatur Rescriptum Imperatoris nostri & patris ejus, quod ita est: *Cum peculium servo legatur, non etiam id conceditur, ut petitionem habeat pecuniæ, quam se in rationem domini impendisse dicit.* † Quid tamen, si hæc voluntas fuit testatoris? cur non possit consequi? certe compensari debet hoc, quod impendit, cum eo, quod domino debetur: An & quod dominus scripsisset se servo debere, peculio legato cederet? Pegasus negat: idem Nerva. & cum Gneus Domitius filiæ suæ peculium, quod ejus esset, legasset, & annuum, quod ei solitus erat dare, biennio non dedisset; sed in rationibus suis retulisset, filiæ se debere quinquaginta: Atilicinus existimavit, legato non cedere. quod verum est, quia consonat Rescripto.

§. 5. Non solum autem, quod domino debetur, peculio legato deducitur: sed & si quid heredi debitum fuit.

7. POMPONIUS lib. 7 ad Sabinum.

SI quis creditori suo adrogandum se dederit, & agetur de peculio cum adrogatore: idem puto dicendum, quod de herede dicitur.

8. ULPIANUS lib. 25 ad Sabinum.

DEnique Pegasus respondit, si statulibero, cui peculium legatum sit, heres interim crediderit: id ipso jure detrahi & corpora singula [etiam] per hoc æs alienum deminui.

§. 1. Proinde si pure libertatem accipiet, & heres vel vivo domino, vel ante aditam hereditatem, servo crediderit: legatum peculii minuetur secundum Juliani sententiam, licet dominus servi nunquam fuerit. §. 2. Qui Stichum & Pamphilum servos habebat, testamento eos manumisit, & unicuique peculium suum legavit: placet, quod alteri debet, de peculio ejus decedere, & alterius accedere legato. §. 3. Item quæritur, si servo libertas data sit, *si decem dedisset heredi*, peculiumque ei legatum sit: an decem, quæ dedisset heredi, debeant de peculio decedere? Et est verum, quod Sabino placuit, hoc minus esse in peculio legato. §. 4. Plus ait Sabinus, si statuliber servum heredi vendiderit, perinde desinere eum in peculio esse, atque si extraneo vendidisset. §. 5. His consequenter quæritur, si servus cum domino de libertate pactus fuerit, & partem pecuniæ dederit, &, antequam residuum dederit, dominus decesserit, liberumque esse testamento jusserit cum peculio legato: an quod domino dederit in peculio sit imputandum? Et ait Labeo, de peculio decedere: plane si nondum dederat, sed, donec totum traderet, pro dej o-

depoſito apud eum fuerit, id in peculio eſſe placuit. §. 6. Item ſi ſervo peculium ſit legatum, & à debitore ejus peculiari heres vetitus ſit petere; verum eſt, hoc minus eſſe in legato peculio: hoc eſt, detrahendum id quod debitori legatum eſt. §. 7. Interdum & ſi non ſit legatum peculium, velut legatum ſic accipitur. id eſt, in hujuſmodi ſpecie: quidam ſervo libertatem, *ſi rationes reddidiſſet*, dederat; *& ſi heredibus centum intuliſſet*: Imperator igitur noſter cum Patre reſcripſit, peculium quidem non niſi legatum deberi, verum (inquit) ſi conditionibus præſcriptis paruit ſervus, teſtatorem voluiſſe eum retinere peculium interpretamur, videlicet ex eo, quod ex peculio eum juſſerat centum inferre.

§. 8. Utrum autem id demum peculium accipimus, quod mortis tempore fuit: an vero & quod poſtea acceſſit, applicamus; vel quod deceſſit, detrahimus? Et Julianus alias accipiendum legatum peculii ait; ſi ipſi ſervo legetur; alias, ſi alii. nam ſi ipſi, id tempus in legato ſpectandum, quo dies legati cedit: ſi vero extraneo, mortis tempus; ſic tamen, ut incrementa ex rebus peculiaribus ad eum perveniant, ut puta partus ancillarum, vel fœtus pecorum. quod autem ex operis ſuis vel ex alia re accedit, id, ſi alii quam ipſi legetur peculium, non debebitur. Hoc utrumque Julianus ſecundum voluntatem teſtatoris ſcribit: cum enim ipſi ſuum peculium legatur, veriſimile eſt, eum omne augmentum ad ipſum pertinere voluiſſe, cui patrimonium manumiſſo futurum eſt: cum alii, non ſic: tamen ut, ſi in alterius perſona hoc eum ſenſiſſe appareat, idem dicas.

9. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

ID quod ſervo, qui in ipſius peculio eſt, debetur, non deducitur ex legato peculio, quamvis conſervus ejus ſit. §. 1. Si conſervum ſuum vulneraverit ſervus & viliorem fecerit: Marcellus, non eſſe dubitandum, deduci ex peculio, quod domino intereſſet. nam quid intereſt, conſervum vulneret an ſcindat aliquid, vel frangat, an ſubripiat? quo caſu ſine dubio minuitur peculium: ſed non ultra ſimplum. §. 2. Sed ſi ſe vulneravit, vel etiam occidit, nihil eſt deducendum hoc nomine: alioquin dicemus, & ſi fugerit, deducendum id, quanto vilior ſit factus propter fugam.

10. POMPONIUS lib. 7 ad Sabinum.

SI peculium ſervo vel filio prælegare velis: ne deducatur id, quod tibi debebitur, ſpecialiter ea, quæ in peculio erunt, leganda ſunt.

11. ULPIANUS [lib. 29 ad Edictum].

EI quoque, qui nihil in peculio habet, poteſt peculium legari: non enim tantum præſens, ſed etiam futurum peculium legari poteſt.

12. JULIANUS [lib. 37 Digeſtorum].

TUnc inutile legatum peculii fit, cum ſervus vivo teſtatore decedit: cæterum, ſi mortis tempore ſervus vixerit, peculium legato cedet.

13. CELSUS lib. 19 Digeſtorum.

ALiter atque ſi ſervus veſtitus legatus foret.

14. ALFENUS VARUS [lib. 5 Digeſtorum].

QUidam in teſtamento ita ſcripſerat, *Pamphilus ſervus meus peculium ſuum, cum moriar, ſibi habeto, liberque eſto*: Conſulebatur, rectene Pamphilo peculium legatum videretur, quod prius quam liber eſſet, peculium ſibi habere juſſus eſſet? Reſpondit, * in conjunctionibus ordinem nullum eſſe; neque quicquam intereſſe, utrum eorum primum diceretur, aut ſcriberetur: quare recte peculium legatum videri, ac ſi prius liber eſſe, deinde peculium ſibi habere juſſus eſt.

15. IDEM lib. 2 Digeſtorum à Paulo epitomatorum.

SErvo manumiſſo peculium legatum erat? alio capite omnes ancillas ſuas uxori legaverat; in peculio ſervi ancilla fuit: ſervi eam eſſe reſpondit; neque referre, utri prius legatum eſſet.

16. AFRICANUS lib. 5 Quæſtionum.

STichus habet in peculio Pamphilum; hunc dominus noxali judicio defendit, & damnatus litis æſtimationem ſolvit; deinde Stichum teſtamento manumiſit, eique peculium legavit: Quæſitum eſt, an quod Pamphili nomine præſtitum ſit, ex peculio vel ipſius Pamphili vel Stichi deducendum ſit? Reſpondit, Pamphili quidem de peculio utique deducendum, quantacunque ea ſumma eſſet, id eſt, etiam ſi eum noxæ dedere expediſſet: quidquid enim pro capite ſervi præſtitum ſit, in eo debitorem eum domini conſtitui. quod ſi Pamphili peculium non ſufficiat, tunc ex peculio Stichi non ultra pretium Pamphili deduci debere. §. 1. Quæſitum eſt, ſi ex alia [qua] cauſa Pamphilus pecuniam domino debuiſſet, nec ea ex peculio ejus ſervari poſſet, an uſque ad pretium ejus ex peculio Stichi poſſit deducere? Negavit: neque enim ſimile id ſuperiori eſſe. ibi enim propterea pretium vicarii deducendum, quod eo nomine ipſe Stichus ob defenſionem vicarii ſui domino debitor conſtituatur: at in propoſito, quia Stichus nihil debeat, ex ejus peculio nihil eſſe deducendum, ſed ex Pamphili duntaxat; qui certe ipſe in ſuo peculio eſſe intelligi non poteſt.

17. JAVOLENUS lib. 2 ex Caſſio.

QUi peculium ſervi legaverat, judicium eo nomine acceperat; deinde deceſſerat: placuit, non aliter peculium ex cauſa legati præſtari, quam ſi de accepto judicio heredi caveretur.

18. MARCIANUS lib. 6 Inſtitutionum.

SI ſervo manumiſſo peculium legatum fuerit, in eum ſine dubio creditoribus peculiariis actiones non competunt: ſed non alias heres peculium præſtare debet, niſi ei caveatur defenſu iri adverſus creditores peculiarios.

19. PAPINIANUS lib. 7 Reſponſor.

CUm dominus ſervum vellet manumittere, profeſſionem edi ſibi peculii juſſit, atque ita ſervus libertatem accepit: res peculii profeſſioni ſubtractas, non videri manumiſſo tacite conceſſas, apparuit. §. 1. Teſtamento data libertate, peculium legaverat, eundemque poſtea manumiſerat: libertus, ut & nominum peculii actiones ei præſtarentur, ex teſtamento conſequetur.

§. 2. Filiusfamilias, cui pater peculium legavit, ſervum peculii vivo patre manumiſit: ſervus communis omnium heredum eſt exemptus peculio propter filii deſtinationem: quia id peculium ad legatarium pertinet, quod in ea cauſa moriente patre invenìatur.

20. MARCIANUS lib. 7 Inſtitutionum.

NIhilque intereſt, [ante] legatus, deinde inutiliter manumiſſus ſit, an contra.

21. SCÆVOLA lib. 8 Quæſtionum.

SI Sticho manumiſſo peculium legatum ſit, & Titio ſervus peculiaris: quantum peculio detractum erit ob id quod domino debetur, tantum ei accedere, cui Vicarius legatus eſt, Julianus ait.

22. LABEO lib. 2 Poſteriorum à Javoleno epitomatorum.

DOminus ſervum teſtamento manumiſerat, & ei peculium legaverat: is ſervus mille nummos domino debuerat, & eos heredi ſolvit: Reſpondi, omnes eas res deberi orcino, ſi pecuniam orcinus, quam debuerat, ſolviſſet. §. 1. Dominus ſervum qui cum eo vicarium communem habebat, teſtamento manumiſerat, & peculium ei legaverat: deinde ipſum vicarium, qui communis erat, nominatim & ipſi & libertæ ſuæ legaverat; Reſpondi, partem quartam libertæ, reliquam [partem] quartam liberti futuram: quod & Trebatius.

23. SCÆVOLA lib. 15 Digeſtorum.

DOminus Sticho ſervo ſuo, qui bona liberti ejus geſſit cui pro parte dimidia teſtamento heres extiterat, in quibus negotiis geſtis & calen-

calendaria fuerunt, testamento suo libertatem dederat, *si rationem reddidisset;* eique peculium suum per fideicommissum dedit: Stichus summas, quibus reliquatus erat tam ex calendario, quam ex variis causis reddidit, manentibus debitoribus pro quibus ipse pecuniam heredibus patroni refuderat: libertatemque adeptus decessit. Quæsitum est, an heredibus Stichi adversus nomina debitorum, pro quibus Stichus pecuniam heredibus patroni intulit, heredes patroni ex causa fideicommissi compellendi sint actiones præstare: cum nihil aliud à Sticho patrono debitum fuerit? Respondit, præstandum.

§. 1. Testamento codicillisve servos manumisit, & peculia legavit, & de Sticho ita cavit: *Stichum servum meum liberum esse volo, eique volo dari decem aureos, & quidquid ex ratione loculorum meorum habet: rationes autem heredibus meis dari volo: his omnibus, quos hoc testamento manumisi, peculia sua concedi volo.* Quæsitum est, an, quod amplius rationi loculorum in diem mortis erogavit Stichus ex peculio suo, ab heredibus recipere debeat: cum ex consuetudine domus esset, ut quidquid amplius ex suo in ratione loculorum erogasset, dominica ratio ei deberet, atque exsolveret? Respondit, secundum ea, quæ propter consuetudinem proponerentur, id quoque peculio legato contineri, quod & dominica ratio deberet, & solita erat reddere. §. 2. Servis libertates legataque dederat, & conditionem ita scripserat, *Ὅσους κατέλιπον ἐλευθέρους καὶ τὰ ληγάτα αὐτοῖς, τούτους βούλομαι εἶναι ἀνεξετάστους*, id est, *Quotquot reliqui liberos, atque [eis] legata, eos ipsos inexcussos esse volo* Quæsitum est, an peculia quoque legata his videbuntur? Respondit secundum ea quæ proponerentur, non videri legata.

§. 3. Item quæsitum est, an ex iisdem verbis reliqua rationum quasi legata retinere possint: aut si res dominicas apud se habuerint, aut si qui eorum coloni prædiorum fuerunt, pensiones? Respondit, supra responsum.

24. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

SI legatus fuerit servus, peculium excipere non est necesse, quia non sequitur, nisi legetur.

25. CELSUS lib. 19 Digestorum.

SI servus liber esse jussus sit, eique peculium legatum sit: vicariorum ejus vicarii legato continentur.

26 SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum].

TIti fili, *è medio præcipito, sumito, tibique habeto domum illam, item aureos centum*: alio deinde capite peculia filiis prælegavit. Quæsitum est, an peculio prælegato, & centum aurei, & usuræ eorum debentur, cum rationibus breviariis in ære alieno & sortem & usuras inter cæteros creditores complexus sit? Respondit, si id fœnus nomine filii exercuisset, & usuras, ita ut proponeretur, filio adscripsisset, id quoque peculio legato deberi.

TIT. IX.
DE PENU LEGATA.

1. ULPIANUS [lib. 24 ad Sabinum].

UXori suæ in annos singulos penoris aliquid heres dare jussus est: si non dedisset, nummos dare damnatus est. Quæritur, an penus legata peti possit: an vero solummodo sit in præstatione, &, si non præstetur, tunc quantitas petatur? Et si quidem semel penus sit legata, non per singulos annos, certo jure utimur, (ut & Marcellus libro 39 Digestorum apud Julianum notat) in præstatione esse duntaxat penum, quantitatem vero & peti posse: habebit igitur heres oblationem tamdiu, quamdiu lis cum eo de pecunia contestetur: nisi forte aliud tempus vel mente vel verbis testator præstituit: Quod si in annos singulos penus legata sit, per singulos annos penus adhuc poterit præstari: si minus, summæ per singulos annos petentur. † Quid ergo, si una summa legata sit, & primo penus non sit præstita? Utrum tota summa debeatur, quasi toto penoris legato transfuso; an vero quantitas primi anni æstimationis sola sit translata, dubitari potest. Puto tamen, sic voluntatem sequendam testatoris, ut tota summa ilico, postquam cessaverat heres dare penum uxori, præstetur, heredis indevotione coercenda.

2. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

PEnu certa cum vasis certis legata & consumpta, ne vasa quidem cedunt legato, exemplo peculii.

3. ULPIANUS lib. 22 ad Sabinum.

QUi penum legat, quid legato complectatur, videamus. & Quintus Mucius scribit lib. 2 Juris Civilis, penu legata contineri, quæ esui potuique sunt. idem Sabinus libris ad Vitellium scribit: quæ harum (inquit) patrisfamiliæ, uxoris, liberorumve ejus, vel familiæ, quæ circa eos esse solet; item jumentorum, quæ dominici usus causâ parata sunt. §. 1. Sed Aristo notat, etiam quæ esui potuique non sunt, contineri legato: ut puta ea, in quibus esse solemus, oleum forte, garum, muria, mel, cæteraque his similia. §. 2. Plane (inquit) si penus esculenta legetur, Labeo lib. 9 Posteriorum scribit, nihil eorum cedere, quia non hæc esse, sed per ea solemus. Trebatius in melle contra scribit: merito, quia mel esse solemus. Sed Proculus omnia hæc contineri recte scribit: nisi contraria mens testatoris appareat. §. 3. Esculenta utrum ea quæ esse, an & ea per quæ esse solemus, legaverit? Et ea quoque legato contineri credendum: nisi contraria mens patrisfamilias doceatur. mella certe semper esculentæ penui cedere. † Lacertas quoque cum muria sua contineri, nec Labeo negavit. §. 4. Poculenta penu, ea, quæ vini loco paterfamilias habuit, continebuntur: [supraścripta vero non continebuntur]. §. 5. Penori acetum quoque cedere nemo dubitat, nisi extinguendi ignis causa fuit [paratum: tunc enim esui potuique non fuit]: & ita Ofilius lib. 16 actionum scribit. §. 6. Sed quod diximus, *usus sui gratia paratum*, accipiendum erit, & amicorum ejus, & clientium, & universorum, quos circa se habet: non etiam ejus familiæ, quam neque circa se, neque circa suos habet. puta si qui sunt in villis deputat: quos Quintus Mucius sic definiebat, ut eorum cibaria contineri putet, qui opus non facerent: sed materiam præbuit Servio notandi, ut textorem & textricum cibaria adjiceret contineri: Sed Mucius eos voluit significare, qui circa patremfamilias sunt.

§. 7. Simili modo & jumentorum cibaria penui continentur, sed eorum jumentorum, quæ usibus ipsius & amicorum deserviunt: cæterum si qua jumenta agris deserviebant, vel locabantur, legato non cedere cibaria eorum. §. 8. Sive autem frumentum, sive quid leguminis in cella penuaria habuit, penori legato continebitur: sed & hordeum sive familiæ sive jumentorum gratia, & Ofilius scribit lib. 16 actionum. §. 9. Ligna & carbones cæteraque, per quæ penus conficeretur, an penori legato contineantur, quæritur? Et Quintus Mucius & Ofilius negaverunt: non magis quam molæ (inquiunt) continentur. Idem & thus & ceras contineri negaverunt. Sed Rutilius & ligna, & carbones, quæ non vendendi causa parata sunt, contineri ait. Sextus autem Cæcilius etiam thus, & cereos in domesticum usum paratos, contineri legato scribit.

§. 10. Servius apud Melam, & unguentum & chartas epistolares penoris esse scribit. & est verius, hæc omnia, odores quoque contineri: sed & chartas ad ratiunculam vel ad logarium paratas contineri. §. 11. Vasa quoque penuaria quin contineantur, nulla dubitatio est. Aristo autem scribit, dolia non contineri: & est verum secundum illam distinctionem, quam supra in vino fecimus. Nec frumenti, nec leguminum thecæ, arculæ forte, vel sportæ: vel si qua alia sunt, quæ horrei penuarii, vel cellæ penuariæ instruendæ gratia habentur, non continebuntur: sed ea sola continentur, sine quibus penus haberi non recte potest.

4. PAU-

4. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

NAm quod liquidæ materiæ sit, quia per se esse non potest, rapit secum in accessionis locum id, sine quo esse non potest: vasa autem, accessio legatæ penus, non legata sunt. Denique penu consumpta, vasa non debentur. Sed & si penum cum vasis specialiter sit legatum: vasa non debebuntur, vel consumpta penu, vel adempta.

§. 1. Si cui, quæ in promptuario sint, legata fuerint: non omnis penus legata est. §. 2. Item si quis solitus fructus suos vendere, penum legaverit, non omnia, quæ & promercii causa habuit, legasse videtur: sed ea sola, quæ in penum sibi separabat. quod si promiscue uti solebat, tunc quantum ad annuum usum ei sufficeret, familiæque ejus, cæterorumque, qui circa eum sunt, legato cedet: quod fere (inquit Sabinus) evenit in personis mercatorum, aut quotiens cella est olei & vini, quæ venire solebant, in hereditate relicta.

§. 3. Nomen autem *penus* mihi traditum est omnibus generibus dictum. §. 4. Si ita legetur, *penum quæ Romæ sit*: utrum, quæ est intra continentia, legata videtur, an vero ea sola, quæ est intra murum? & quidem urbes fere omnes muro tenus finiri, Romam continentibus, & urbem Romam æque continentibus. §. 5. Quod si urbana penus sit legata: omnem quæ ubique est, legatam videri, Labeo ait, etiam si in villa sit *urbico* usui destinata: sicuti *urbica ministeria* dicimus & quæ extra urbem nobis ministrare consueverunt. Si autem extra urbem, Romæ tamen sit, sed & si in *hortis* sit *urbi* junctis: idem erit dicendum. §. 6. Si cui *penus* legata sit *præter vinum*, omnis penus legata videtur, excepto vino. Sed si ita scriptum sit, *Omnem penum, præter vinum, quod Romæ erit*, sola penus, quæ Romæ est, legata videtur: Et ita & Pomponius lib. 6 ad Sabinum scribit.

5. IDEM lib. 4 ad Sabinum.

NOn omne quod *bibetur*, in penu habetur: alioqui necesse est, ut omnia medicamenta, quæ biberentur, contineantur. itaque ea demum penoris esse, quæ alendi causa biberentur: quo in numero antidotum non est. & sane vere Cassius sensit. §. 1. Sed quod quidam negaverunt, piper, & ligusticum, & careum, & laser & cætera hujusmodi in penu non esse, improbatum est.

6. IDEM lib. 10 ad Sabinum.

INstrumentum pistrini, item universa vasa cocitatoria penu non continentur.

7. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

P*Enum meam omnem ad matrem liberosque meos qui cum matre sunt, pertinere volo.* Quæro, si tutores pupilli eam solummodo penum deberi, quæ in cœnaculo esset, dicant; sint autem & in horreis amphoræ: an hæ quoque deberentur? Respondit, quidquid penoris usus causa ubicunque habuisset, deberi.

TIT. X.

DE SUPELLECTILE LEGATA.

1. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

SUpellex est domesticum patrisfamiliæ instrumentum, quod neque argento, aurove facto vel vesti adnumeretur:

2. FLORENTINUS lib. 11 Institutionum.

ID est, res moventes, non animales.

3. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

S*Upellectili* legata hæc continentur, mensæ, trapezophora, delficæ, subsellia, scamna, lecti etiam inargentati, culcitræ, toralia, imperia, vasa aquaria, pelves, aquiminalia, candelabra, lucernæ, trullæ. §. 1. Item vasa ænea vulgaria, id est, quæ non proprie essent loco adtributa. §. 2. Præterea capsæ, armaria. sed sunt, qui recte putant, capsas & armaria, si librorum aut vestium aut armamentorum gratia parata sint, non esse in supellectili: quia ne hæ quidem ipsæ res, quibus attributæ essent, supellectilis instrumento cederent.

§. 3. Vitrea escaria & potoria in supellectili sunt, sicut fictilia: nec solum vulgaria, sed etiam quæ in pretio magno sunt. nam & pelves argenteas, & aquiminalia argentea, & mensas, & lectos inargentatos, vel inauratos, atque gemmatos, in supellectili esse non dubitatur: usque adeo, ut idem juris sit, & si tota argentea vel aurea sint.

§. 4. De murrhinis & crystallinis dubitari potest, an debeant adnumerari supellectili, propter eximium usum & pretium: sed & de his idem dicendum est. §. 5. Nec interest, cujus materiæ sint res, quæ sint in supellectili. sed craterem argenteum non esse in supellectili, nec ullum vas argenteum, secundum seculi severitatem nondum admittentis supellectilem argenteam. Hodie propter usum imperitorum, si in argento relatum sit candelabrum argenteum, argenti esse videtur: & error jus facit.

4. IDEM lib. singulari de Instrumenti significatione.

RHedæ, & sedularia supellectili adnumerari solent.

5. IDEM [lib. 4 ad Sabinum].

DE tapetis quæri potest, subsellia cathedraria quibus insterni solent: utrum in veste sint, sicut stragula; an in supellectili, sicut toralia, quæ propria stragulorum non sunt? Et hoc magis placuit, ea supellectili contineri.

§. 1. De tapetis autem vel linteis quibus insternuntur vehicula, *dubitari* potest, an sint in supellectili? Sed *dicendum* est, potius instrumenti viatorii ea esse: sicut pelles, quibus involvuntur vestimenta; lora quoque, quibus hæ pelles constringi solent.

6. ALFENUS lib. 3 Digestorum à Paulo epitomatorum.

SUpellectilis eas esse res puto, quæ ad usum communem patrisfamilias paratæ essent, quæ nomen sui generis separatim non haberent: quare quæ ad artificii genus aliquod pertinerent, neque ad communem usum patrisfamilias accommodatæ essent, supellectilis non esse.

§. 1. Sed nec pugillares & codices in supellectili sunt.

7. CELSUS [lib. 19 Digestorum].

LAbeo ait, originem fuisse supellectilis, quod olim his, qui in legationem proficiscerentur, locari solerent, quæ sub pellibus usui forent.

§. 1. Tubero hoc modo demonstrare supellectilem tentat: *instrumentum quoddam patrisfamiliæ rerum ad cottidianum usum paratarum, quod in aliam speciem non caderet*: *ut* verbi gratia *penum, argentum, vestem, ornamenta, instrumenta agri aut domus*. Nec mirum est, moribus civitatis, & usu rerum, appellationem ejus mutatam esse: nam fictili, aut lignea, aut vitrea, aut ærea denique supellectili utebantur: nunc ex ebore, atque testudine, & argento, jam ex auro etiam atque gemmis supellectili utuntur. quare speciem potius rerum, quam materiam intueri oportet, supellectilis potius, an argenti, an vestis sint.

§. 2. Servius fatetur, sententiam ejus, qui legaverit, aspici oportere, in quam rationem ea solitus sit referre. verum si ea, de quibus non ambigeretur quin in alieno genere essent, (utputa escarium argentum, aut penulas & togas) supellectili quis adscribere solitus sit, non idcirco existimari oportere, supellectili legata ea quoque contineri: non enim ex opinionibus singulorum, sed ex communi usu nomina exaudiri debere. Id Tubero parum sibi liquere ait: nam quorsum nomina (inquit) nisi ut demonstrarent voluntatem dicentis? equidem non arbitror quemquam dicere, quod non sentiret, ut maxime nomine usus sit, quo id appellari solet: nam vocis ministerio utimur: cæterum * nemo existimandus est dixisse, quod non mente agitaverit. Sed etsi magnopere me Tuberonis & ratio & auctoritas movet, non tamen à Servio dissentio, non videri quemquam dixisse, cujus non suo nomine usus sit: nam * *etsi prior atque potentior est, quam vox, mens dicentis, tamen nemo sine voce dixisse existimatur*: nisi forte & eos, qui loqui non possunt, conato ipso & sono quodam ἐν τῇ ἀνα-

ἀνάρθρῳ φωνῇ, id est, *inarticulata voce*, dicere existimamus.

8. MODESTINUS [lib. 9 Responſ.]

CUm quidam uxori ſuæ legaverat domum *cum jure ſuo omni*, *& inſtrumento*, *& ſupellectili*: Quærebatur, an videretur & argentum eſcale & potorium legato contineri? Reſpondit, ſi quid in ſupellectili argentum eſt, deberi: eſcale autem vel potorium argentum non deberi, niſi hoc quoque teſtatorem ſenſiſſe legatarius doceat.

9. PAPINIANUS lib. 7 Reſponſorum.

LEgata ſupellectili, cum ſpecies ex abundanti *per imperitiam* enumerentur, generali legato non derogatur: ſi tamen *ſpecies certi numeri* demonſtratæ fuerint, modus generi datus in his ſpeciebus intelligitur. † Idem ſervabitur inſtructo prædio legato, ſi quædam ſpecies numerum certum acceperint. §. 1. Supellectilis menſas eſſe cujuſcunque materiæ (ſcilicet vel argenteas vel argento incluſas), placet. nam & argenteos lectos, item argentea candelabra ſupellectili cedere, *poſterior ætas* recepit: cum & Ulixem ex auro & argento lectum viventis arboris truncis ædificatum ornaſſe, quem Penelopa recognoſcendi viri ſignum accepit, ut voluit Homerus.

§. 2. Supellectili ſua omni legata, acceptum argentum pignori non continebitur: quia ſupellectilem ſuam legavit: utique ſi non in uſu creditoris id argentum voluntate debitoris fuit, ſed propoſitum propter contractus fidem, ac reſtituendæ rei vinculum.

10. JAVOLENUS lib. 3 ex Poſterioribus Labeonis.

QUi veſtem omnem, & res plurium generum ſupellectilis expenſo ferre ſolitus erat, is uxori ſupellectilem legaverat: Recte negabant, veſtem legato ceſſuram Labeo, Ofilius, Caſcellius: quia non poſſet videri veſtis appellatione ſupellectilis contineri.

11. IDEM lib. 10 ex Poſterioribus Labeonis.

VAſa ænea ſalientis aquæ poſita, item ſi quid aliud magis deliciarum quam uſus cauſa paratum eſſet, non eſſe ſupellectilis, Labeo, Trebatius putant. † Murrea autem vaſa, & vitrea, quæ ad uſum edendi & bibendi cauſa parata eſſent, in ſupellectili dicuntur eſſe.

12. LABEO lib 4 Pithanon à Paulo epitomatorum.

QUemadmodum urbanus ſervus & ruſticus diſtinguitur non loco, ſed genere uſus, ita urbana penus & ſupellex ad uſum urbanum, non ad locum urbanum aut peregrinum dirigenda eſt: multumque intereſt, penus & ſupellex ea, quæ *in urbe ſit*, an *urbana* legetur vel promittatur.

13. MODESTINUS lib. 9 Reſponſorum reſpondit.

NUmquam ex eo, quod ſupellectilem legavit maritus teſtamento, habitationem, in qua ſupellex fuit, legaſſe videtur: quare contra defuncti voluntatem habitationem ſibi mulierem vindicare, proculdubio eſt.

14. CALLISTRATUS lib. 3 de Cognitionibus.

FUndo legato, inſtrumentum ejus non aliter legato cedit, niſi ſpecialiter id expreſſum ſit. Nam & domo legata, neque inſtrumentum ejus, neque ſupellex aliter legato cedit, quam ſi idipſum nominatim expreſſum à teſtatore fuerit.

LIBER TRIGESIMUS QUARTUS.

TIT. I.

DE ALIMENTIS VEL CIBARIIS LEGATIS.

1. ULPIANUS lib. 5 de omnibus Tribunal.

SI alimenta fuerint legata: dici poteſt, etiam aquam legato ineſſe, ſi in ea regione fuerint legata, ubi venundari aqua ſolet.

2. MARCIANUS lib. 8 Inſtitutionum.

SI quis libertis alimenta reliquerit: etſi legati fuerint ſervi & rogati legatarii manumittere, ad fideicommiſſum admittuntur: ut & Divi quoque Severus & Antoninus reſcripſerant.

§. 1. Et licet ad fiſcum bona fuerint devoluta, ex quibus alimenta debeantur, præſtanda ſunt, ſicuti ſi ad quemlibet ſucceſſorem tranſiſſent.

3. ULPIANUS lib. 2 de Officio Conſulis.

SOlent judices, ex cauſa alimentorum, libertos dividere, quotiens plures ſunt heredes: ne à ſingulis heredibus minutatim alimenta petentes diſtringantur. quam diviſionem perinde tueri oportet, atque ſi paterfamilias ipſe libertos diviſiſſet. † Solent & unum eligere, per quem alimenta præſtentur. aut ex voluntate defuncti, aut arbitrio ſuo, ut Reſcripta ſubjecta oſtendunt: *Exemplum libelli dati mihi à libertis Silii miſi vobis, ſciens, ad exemplum iſtam rem pertinere: quia multi teſtamentis ſuis præſtari libertis jubent neceſſaria, quæ, quia minimi æris ſunt, ad nihilum perducuntur, cum plures heredes cœperunt per ſucceſſiones exidere. qua de cauſa puto vos recte facturos, ſi, convocatis Favillæ heredibus, procuratoribuſve eorum, conſtitueritis, cui à cæteris dari debeat pecunia, ex cujus uſuris alimenta præſtentur: debebit autem is, qui accipiet, cavere eis, qui dabunt, redditurum ſe, ut quiſque ex libertis deceſſerit, aliove quo modo in civitate eſſe deſierit, tantum ex ſorte, quantum efficiet pro portione computatio.* Divus Pius Rubrio cuidam Teleſphoro reſcripſit: *Conſules vocatis his, à quibus vobis alimenta deberi ex cauſa fideicommiſſi conſtiterit, vel omnes ab uno, vel facta pro rata diſtributione, quis & à quibus percipiatis, decernent. Fiſcus enim, ſi eo nomine quid ab eo vobis deberetur, exemplum ſequetur. Jam nunc ſciatis, partes eorum, qui ſolvendo eſſe deſierint, non pertinere ad onus reliquorum heredum.*

4. MODESTINUS lib. 10 Reſponſorum.

TOῖς τε ἀπελευθέροις, ταῖς τε ἀπελευθέραις μου, οὓς ζῶσα ἔν τε τῇ διαθήκῃ, ἔν τε τῷ κωδικίλλῳ ἐλευθέρωσα, ἢ ἐλευθερώσω, δοθῆναι βούλομαι τὰ ἐν Χίοις μου χωρία, ἐπὶ τῷ καὶ ὅσα ζώσης μου ἐλάμβανον ἐποιχεῖσθαι αὐτοῖς κιβαρίου καὶ βεστιαρίου ὀνόματι. id eſt, *Libertis libertabuſque meis, quos vivens in teſtamento & codicillis manumiſi, vel manumittam, dari volo mea prædia, quæ in Chio inſula habeo, ad hoc, ut quæcunque vivente me acceperint, conſtituantur eis cibarii & veſtiarii nomine.* Quæro, quam habeant ſignificationem: utrum ut ex prædiis alimenta ipſi capiant, an vero ut præter prædia, & cibaria & veſtiaria ab herede percipiant? & utrum proprietas, an uſusfructus relictus eſt? & ſi proprietas relicta ſit, aliquid tamen ſuperfluum inveniatur in reditibus, quam eſt in quantitate cibariorum & veſtiariorum, an ad heredem patronæ pertinet? & ſi mortui aliqui ex libertis ſint, an pars eorum ad fideicommiſſarios ſuperſtites pertinet: & an die cedente fideicommiſſi, morientium libertorum portiones ad heredes eorum an teſtatoris decurrant? Modeſtinus reſpondit, Videntur mihi ipſa prædia eſſe libertis relicta, ut pleno dominio hæc habeant, & non per ſolum uſumfructum: & ideo & ſi quid ſuperfluum in reditibus quam in cibariis erit, hoc ad libertos pertineat. † Sed etſi deceſſerit fideicommiſſarius ante diem fideicommiſſi cedentem, pars ejus ad cæteros fideicommiſſarios pertinet: poſt diem autem cedentem ſi qui mortui ſint, ad ſuos heredes hæc tranſmittent. §. 1. Lucius Titius teſtamento ſuo libertis libertabuſque cibaria & veſtiaria à liberis [ſuis] eiſdemque heredibus præſtari juſſit, nulla conditione addita. Quæro, an, ſi ſine patroni liberis iidem liberti agant, cibaria & veſtiaria accipere poſſint? Modeſtinus reſpondit, nihil proponi propter quod petitio eorum, quæ teſtamento pure legata ſunt, non competat.

5. IDEM

5. IDEM lib. 11 Responsorum.

VErba testamenti: *Omnibus libertis nostris cibaria præstabitis pro arbitrio vestro: non ignorantes, quos ex his caros habuerim.* item alio loco: *Prothumum, Polychronium, Hypatium commendo: ut & vobiscum sint, & cibaria præstetis, peto.* Quæro, an omnibus cibaria debent dari: an his, quos commendavit, & cum heredibus esse jussit? Modestinus respondit, omnibus libertis cibaria relicta proponi, quorum modum viri boni arbitrio statuendum esse.

6. JAVOLENUS lib. 2 ex Cassio.

LEgatis alimentis cibaria, & vestitus, & habitatio debebitur, quia sine his ali corpus non potest: cætera quæ ad disciplinam pertinent, legato non continentur.

7. PAULUS [lib. 14 Responsorum].

NIsi aliud testatorem sensisse probetur.

8. PAPINIANUS lib. 7 Responsorum.

PEcuniæ sortem alimentis libertorum destinatam, unum ex heredibus secundum voluntatem defuncti præcipientem, cavere non esse cogendum, ex persona deficientium partes coheredibus restitui, placuit: ob eam igitur speciem post mortem omnium libertorum indebiti non competit actio, nec utilis dabitur. † Diversa causa est ejus, cui legatorum divisio mandatur. nam ea res præsentem ac momentariam curam injungit: alimentorum vero præbendorum necessitas oneribus menstruis atque annuis, verecundiam quoque pulsantibus, adstringitur.

9. IDEM [lib. 8 Responsorum].

ALio herede instituto, ita scripsit: *A te peto, Gai Sei, quidquid ex hereditate mea redegeris, illis alumnis meis des singulis denos aureos, eandemque summam penes te esse volo, cujus ex incremento eos alere te volo: reliquum restitues Numerio conliberto nostro.* Respondi, quamvis distrahere bona Gaius Seius alio scripto herede non possit, tamen eum, alumnis relictam pecuniam, ut servet, ac restituat intra Falcidiam, recte petiturum: quod de superfluo probari non potest. §. 1. Eum quoque libertum inter eos, quibus cibaria item vestiarium patrona, quæ viva præstabat, reliquit, recte fideicommissum petiturum existimavi, qui annuos viginti aureos, & menstruum frumentum atque vinum acceptavit.

10. IDEM lib. 9 Responsorum.

CUm unus ex heredibus certam pecuniam præcipere jussus esset, de cujus sorte libertis alimenta præstaret: heredem quoque heredis ad præceptionem admitti placuit. si tamen plures heredes heres haberet, intentionem quidem defuncti prima facie refragari, sed aliud probari non oportere: quid enim, si cæteros heredes suos evitavit, & quietam ac verecundam atque etiam idoneam, libertis consulens, domum sequi maluit? & ideo ab omnibus heredibus heredis alimenta præstabuntur. §. 1. Verbis fideicommissi pure manumisso, præteriti quoque temporis alimenta reddenda sunt, quamvis tardius libertatem reciperaverit, nec heres moram libertati fecerit: tunc enim explorari moram oportet, cum de usuris fideicommissi quæritur, non de ipsis fideicommissis. §. 2. Alimentis viri boni arbitratu filiæ relictis, ab herede filio pro modo legatæ dotis, quam solam pater exheredatæ filiæ nubenti dari voluit, atque pro incrementis ætatis eam exhibendam esse respondi, non pro viribus hereditatis.

11. PAULUS [lib. 10 Quæstionum].

IS cui [annua] alimenta relicta fuerant, in metallum damnatus, indulgentia Principis restitutus est. Respondi, eum & præcedentium annorum recte cepisse alimenta, & sequentium deberi ei.

12. IDEM lib. 14 Responsorum.

LUcius Titius libertis suis cibaria & vestiaria annua certorum nummorum reliquit, & posteriore parte testamenti ita cavit: *Obligatos eis ob causam fideicommissi fundos meos, illum, & illum, ut ex reditu eorum alimenta suprascripta percipiant.* Quæsitum est, an si quanto minores reditus provenerint, quam est quantitas cibariorum & vestiariorum, heredes ad supplendam eam onerari non debeant: vel si alio anno excesserint, an supplendum sit, quod superiore anno minus perceperint? Paulus respondit, cibaria & vestiaria libertis defuncti integra deberi; neque ex eo, quod postea prædia his pignoris jure testator obligare voluit, ut ex reditu eorum alimenta perciperent, minuisse eum, vel auxisse ea, quæ reliquerat, videri.

13. SCÆVOLA [lib. 4 Responsorum].

GAio Seio trecentos aureos legavit, *ut ex usuris ejus summæ libertis cibaria & vestiaria præstaret, quæ statuerat: codicillis autem eandem summam vetuit dari Gaio Seio, sed dari Publio Mævio voluit.* Quæro, an libertis fideicommissum debeat Mævius? Respondi, Mævium, nisi aliud, de quo non deliberaretur, doceat sibi a testatore injunctum, videri secundum voluntatem testatoris recepisse ea onera, quæ adscripta erant ei summæ quæ in eum codicillis transferebatur.

§. 1. Imperator Antoninus Pius libertis Sextiæ Basiliæ: *Quamvis verba testamenti ita se habeant, ut, quoad cum Claudio Justo morati essetis, alimenta & vestiarium legata sint. tamen hanc fuisse defunctæ cogitationem interpretor, ut & post mortem Justi eadem vobis præstari voluerit.* Respondit, ejusmodi scripturam ita accipi, ut necessitas alimentis præstandis perpetuo maneat. §. 2. Item consultus de tali scriptura, *Et tecum sint semper, volo.* Quæro, cum manumissi ab herede cum eo morati diu sint, sed ob graviorem servitutem ab eo decesserint, an alimenta his debeantur, quæ negat se præstare, nisi vice servitutis iis utere-tur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, deberi.

14. ULPIANUS [lib. 2 Fideicommiss.]

MEla ait, si puero vel puellæ alimenta relinquantur, usque ad pubertatem deberi: sed hoc verum non est. tamdiu enim debebitur, donec testator voluit: aut si non patet quid sentiat, per totum tempus vitæ debebuntur. §. 1. Certe si *usque ad pubertatem* alimenta relinquantur, si quis exemplum alimentorum, quæ dudum pueris & puellis dabantur, velit sequi, sciat Hadrianum constituisse, ut pueri usque ad decimumoctavum, puellæ usque ad quartumdecimum annum alantur: & hanc formam ab Hadriano datam observandam esse, Imperator noster rescripsit. sed etsi generaliter pubertas non sic definiatur, tamen pietatis intuitu in sola specie alimentorum hoc tempus ætatis esse observandum non est incivile.

§. 2. Sed si alimenta, *quæ vivus præstabat*, reliquerit: ea demum præstabuntur, quæ mortis tempore præstare solitus erat. quare si forte varie præstiterit, ejus tamen temporis præstatio spectabitur, quod proximum mortis ejus fuit. Quid ergo, si cum testaretur minus præstabat, plus mortis tempore, vel contra? adhuc erit dicendum, eam præstationem sequendam, quæ novissima fuit. §. 3. Quidam libertis suis, *ut alimenta, ita aquam quoque, per fideicommissum reliquerat.* Consulebat de fideicommisso: cum in ea regione Africæ vel forte Ægypti res [agi] proponebatur, ubi aqua venalis est. Dicebam igitur, esse emolumentum fideicommissi, sive quis habens cisternas id reliquerit, sive non, ut sit in fideicommisso, quanto quis aquam sibi esset comparaturus: nec videri inutile esse fideicommissum, quasi servitute prædii non possessori vicinæ possessionis relicta. † Nam & haustus aquæ, ut pecoris ad aquam appulsus, est servitus personæ, tamen ei, qui vicinus non est, inutiliter relinquitur. † In eadem causa erunt gestandi, vel in tuo uvas premendi, vel areæ tuæ ad frumenta cæteraque legumina exprimenda utendi: hæc enim aqua personæ relinquitur.

15. SCÆVOLA [lib. 17 Digestorum].

A Filio herede codicillis Seiæ decem reliquit, & alumno his verbis: *Mævio infanti alumno*

alumno meo quadringenta dari volo, quæ peto à te, Seia suscipias, & usuras ei quincunces in annum usque vicesimum ætatis præstes, eumque suscipias & tuearis. Quæsitum est, an Seia postquam legatum suum acceperit, si nolit pecuniam alumno relictam suscipere, vel in suscipienda ea cessaverit, onus alimentorum ex die mortis testatoris compellenda sit adgnoscere? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, compellendam præstare: cum fideicommissum sit. † Idem quæsiit, an heres quoque Seiæ in annos viginti alimenta præstare debeat? Respondit, debere.

§. 1. Testator concubinæ mancipia rustica numero octo legavit, & his cibaria præstari jussit in hæc verba: *Eisque mancipiis, quæ supra legavi, cibarii nomine ab heredibus meis præstari volo quæ me vivo accipiebant.* Quæsitum est, cum vivo testatore semper mancipia rustica tempore messium & arearum delegata fuerint, & eo tempore cibaria ex ratione domini sui nunquam acceperint, excepto custode prædii: an heres ejus quoque temporis, id est, messis, & arearum, & cibaria concubinæ pro mancipiis rusticis præstare deberet? Respondit, eum, cujus notio est, æstimaturum. Claudius: merito. nam si eodem modo, quo apud testatorem fuerunt, & apud concubinam futura legavit, non debebuntur ejus temporis, de quo quæsitum est, cibaria: verum si velut in ministerium urbanum ab his transferentur, debebuntur. §. 2. Titia decedens testamento ita cavit: *Omnibus libertis libertabusque meis cibaria & vestiaria, quæ viva præstabam, dari præstarique volo.* Quæsitum est, cum tribus solis eo tempore, quo ea vixit, sicut rationibus continebatur, cibaria & vestiaria præstiterit: an heres ejus à cæteris quoque libertis conveniri possit; an vero tribus tantum sit obnoxius, qui rationibus ipsius cibaria & vestiaria accepisse reperiuntur? Respondit, ab omnibus.

16. IDEM lib. 18 Digestorum.

Alimenta & vestiaria libertis suis dedit: Quæsitum est, an quia nominatim à Moderato uno ex heredibus [dari] jussit testator, solus Moderatus debeat, non etiam post mortem Moderati heredes ejus? Respondit, & heredes teneri.

§. 1. Libertis libertabusque, item quos quasque testamento codicillisve manumiserat, *alimenta commoda, quæ viva præstabat, dari jusserat: item omnibus libertis libertabusque fundos.* Quæsitum est, an ad ea legata admitteretur liberti paterni libertus, cui scribere solebat, ita ἀπὸ Ῥουφίνης ἡμετέρῳ ἀπελευθέρῳ, id est, *Rufina prognato liberto nostro*: epistola etiam emissa ad Ordinem Civitatis, unde oriunda erat, petierat, *uti publice, quod medicus erat, salaria ei præstarentur*, manifestando literis suis, *eum suum esse libertum?* Respondit eum, cujus notio est, æstimaturum: ut si quidem viva ea, & ea præstabat, nihilominus ad fideicommissum admitteretur; aliter vero non. §. 2. Basilicæ libertæ decem dedit, quam apud Epictetum & Callistum libertos esse voluit, *ut, cum fuerit Basilica annorum vigintiquinque, cum usuris quincuncibus restituerentur: ita ut ex usuris aleretur, prout ætatem ampliaverit*: Quæsitum est, an ex alio capite, quo generaliter libertis libertabusque cibaria & vestiaria & habitationem reliquit, etiam Basilicæ deberetur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non deberi, nisi hoc quoque ei datum probaretur. Claudius: Quia destinaverat alimentis ejus usuras pecuniæ, quas specialiter ei prælegaverat. §. 3. Qui societatem omnium bonorum suorum cum uxore sua per annos amplius quadraginta habuit, testamento eandem uxorem, & nepotem ex filio, æquis partibus heredes reliquit, & ita cavit: *item libertis meis, quos vivus manumisi, ea quæ præstabam.* Quæsitum est, an & qui eo tempore, quo societas inter eos permansit, manumissi ab utrisque, & communes liberti facti sunt, ea quæ à vivente percipiebant, solida ex fideicommisso petere possint? Respondit, non amplius quam quod vir pro sua parte præstabat, deberi.

17. IDEM lib. 19 Digestorum.

Servos ad custodiam templi reliquerat, & his ab herede legaverat his verbis: *Peto, fideique tuæ committo, ut des præstes in memoriam meam pedissequis meis, quos ad curam templi reliqui, singulis menstrua cibaria, & annua vestiaria certa.* Quæsitum est, cum templum nondum esset extructum: ex die mortis, an vero ex eo tempore, quo templum explicitum fuerit, percipere servi debeant legatum? Respondit, officio judicis heredem compellendum servis relicta præstare, donec templum extrueretur.

18. IDEM lib. 20 Digestorum.

Libertis, quos testamento manumiserat, alimentorum nomine menstruos decem legaverat: deinde codicillis generaliter omnibus libertis menstruos septem, & annuos vestiarii nomine denos legavit. Quæsitum est, [an] & ex testamento, & ex codicillis, libertis fideicommissum heredes præstare debeant? Respondit, nihil proponi cur non ea quæ codicillis data proponerentur, præstari deberent: nam ab his, quæ testamento cibariorum nomine legata essent, recessum est propter ea, quæ codicillis relicta sunt.

§. 1. Manumissis testamento cibaria annua, *si cum matre morabuntur*, per fideicommissum dedit: mater filio triennio supervixit, neque cibaria, neque vestiaria eis præstitit, cum in petitione fideicommissi liberti cessarent: sed & filia, posteaquam matri heres extitit, quoad vixit, annis quatuordecim interpellata de iisdem solvendis non est. Quæsitum est, an post mortem filiæ à novissimo herede petere possint, & tam præteriti temporis, quam futuri, id, quod cibariorum nomine & vestiarii relictum est? Respondit, si conditio extitisset, nihil proponi, cur non possent. §. 2. Ab heredibus Stichum manumitti voluit, eique, *si cum Seio moraretur*, cibaria & vestiaria præstari à Seio: deinde hæc verba adjecit, *Te autem, Sei, peto, ut cum ad annum vicesimumquintum perveneris, militiam ei compares: si tamen te ante non reliquerit.* Quæsitum est, Sticho statim libertatem consecuto, prius autem defuncto Seio, quam ad annum vicesimumquintum perveniret: an ab his, ad quos bona Seii pervenerunt, militia Sticho comparari debet; & si placet deberi, utrum statim militia comparanda sit? an eo tempore, quo Seius annum vicesimumquintum expleturus fuisset, si supervixisset? Respondit, cum placeat comparandam: non ante deberi, quam id tempus cessisset. §. 3. Posthumis heredibus institutis, & patre, & matre: & substitutione facta, actores manumisit, & peculia eis legavit, & annua, & certis libertis suis legata, & aliis exteris plura: deinde post testamentum factum, nata filia, codicillis ita cavit, *Si quid testamento, quod ante hoc tempus feci, legavi, cui dari volui: peto ab his, uti tertiam partem Petinæ filiæ meæ reddant.* secundis autem tabulis facta pupillari substitutione, impuberibus libertis, quibus à parentibus libertates dedit, eo amplius alterum tantum, quantum in nummo, præter cibaria & vestiaria, dari voluit: Quæsitum est, cum supervixisset filia testamento aperto & codicillis, postea autem decesserit, & fideicommissum datum ei de restituenda parte tertia ad heredes suos transmiserat: an etiam cibariorum & vestiariorum tertiæ partes ei per fideicommissum datæ esse videantur? Respondit, non videri. §. 4. Idem quæsiit, an eorum quæ codicillis per fideicommissum relicta sunt, tertiæ partes ad filiam pertinere deberent? Respondit, non deberi. Idem quæsiit, an alterum tantum à substitutione legatum, deducta tertia parte quantitatis legatorum testamento datorum, computari debeat: ut duæ partes quantitatis debeantur præter codicillos, quibus tertiam partem codicillis legatorum ad filiam suam pertinere voluit? Respondit, integrum ex tabulis substitutionis deberi. §. 5. Cibaria & vestiaria per fideicommissum dederat, & ita adjecerat, *quos libertos meos, ubi corpus meum positum fuerit, ibi eos morari jubeo, ut per absentiam filiarum mea-*

mearum ad sarcofagum meum memoriam meam quotannis celebrent. Quæsitum est, uni ex libertis, qui à die mortis neque ad heredes accesserit, neque ad sepulchrum morari voluerit, an alimenta præstanda sint? Respondit, non præstanda.

19. IDEM [lib. 22 Digestorum].

TEstamento ita cautum fuit: *Libertis meis cibaria, quæque alia præstabam, ab heredibus meis præstari volo*: unus ex libertis, ex voluntate patroni, negotii sui gratia, quadriennio ante diem mortis abfuit: ex hac causa cibaria, quæ ante acceperat, mortis tempore non accepit: cui tamen liberto eodem testamento patronus, sicut & aliis, quos vivus manumiserat, legatum quinque dederat. Quæsitum est, an isti quoque cibaria, & reliqua, quæ cæteris libertis legata sunt, debeantur? Respondit, cur non?

20. IDEM lib. 3 Responsorum.

STichus nutricis meæ nepos liber esto: cui decem aureos annuos dari volo: qui deinde, interpositis nominibus, eidem Sticho *contubernalem ejus & liberos legavit, iisque quæ vivus præstabat*: deinde alio capite *libertis omnibus, quæ vivus præstabat*, dari jussit. Quæro, an Stichus, præter suum legatum, & alimenta percipere possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non posse.

§. 1. Item *cum alimenta libertis utriusque sexus reliquerit à Republica, & ex prædiis, quæ ei legavit, dari voluisset*, Quæro, Sticho contubernali & liberis utrum ab herede instituto, an à Republica diaria & vestiaria, quæ vivus dabat, præstari deberent? Respondit, posse benigna voluntatis interpretatione dici, iis quoque à Republica præstanda. §. 2. Titia usumfructum fundi legavit Mævio, ejusque fidei commisit, *ut ex reditu fundi præstaret Pamphilæ & Sticho annuos centenos nummos, quoad vivent*. Quæro, an mortuo Mævio, heres alimenta debeat? Respondit, nihil proponi, cur debeat præstari ab herede Titiæ: sed nec ab herede legatarii. nisi id testator manifeste probetur voluisse etiam finito usufructu præstari; si modo id quod ex usufructu receptum esset, ei rei præstandæ sufficeret. §. 3. Mater filio herede instituto, per fideicommissum libertatem Pamphilo servo dedit: eidem cibariorum nomine legavit quinos aureos, & vestiarii in singulos annos quinquagenos, si cum filio ejus moretur. Quæro, filio defuncto, an alimenta debentur? Respondit, si conditioni paruisset, deberi & post mortem.

21. ULPIANUS lib. 2 Fideicommiss.

DIariis, [vel cibariis] relictis: neque habitationem, neque vestiarium, neque calciarium deberi, palam est: quoniam de cibo tantum testator sensit.

22. VALENS lib. 1 Fideicommissorum.

CUm alimenta per fideicommissum relicta sunt, non adjecta quantitate: ante omnia inspiciendum est, quæ defunctus solitus fuerat ei præstare; deinde, quid cæteris ejusdem ordinis reliquerit: si neutrum apparuerit, tum ex facultatibus defuncti, & caritate ejus, cui fideicommissum datum erit, modus statui debebit.

§. 1. Qui fratris sui libertis alimenta debebat, is testamento vineas cum hac adjectione reliquerat, *ut habeant, unde se pascant*: Si pro alimentis vineas reliquisset, non aliter eis ex fideicommissi causa eas præstari debere, quam si testamenti obligatione heredes liberassent: aut, si id omissum fuisset, & postea ex testamento agerent, doli mali exceptione tutum heredem futurum. scilicet si non minus valent vineæ, quam alimentorum æstimatio: illam autem adjectionem, *ut habeant, unde se pascant*; magis ad causam prælegandi, quam ad usumfructum constituendum pertinere.

23. PAULUS lib. 4 ad Neratium.

ROgatus es, *ut quendam educes*: ad victum necessaria ei præstare cogendus es. Paulus: cur plenius est alimentorum legatum, ubi dictum est & vestiarium & habitationem contineri? Imo ambo exæquanda sunt.

TIT. II.

DE AURO, ARGENTO, MUNDO, ORNAMENTIS, UNGUENTIS, VESTE VEL VESTIMENTIS ET STATUIS LEGATIS.

1. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

SI alii *vestimenta*, alii *vestis muliebris* separatim legata sit: detractis muliebribus & ei assignatis, cui specialiter legata sunt, reliquum alteri debetur. † Idem est, cum alteri mundus muliebris, alteri argentum omne legatum esset, de argento, quod in mundo esset. † Item si duæ statuæ marmoreæ tibi, & deinde omne marmor legatum esset: præter duas nulla statua marmorea legata est tibi. † Idem, urbanis servis tibi legatis, si mihi dispensator legatus sit. §. 1. Cui certum pondus argenti dare heres jussus sit, ei pecuniam numeratam dando jure ipso liberatur, si in ea pecunia eadem æstimatio fuerit: quod ita verum est, si non certum genus argenti legatum sit.

2. AFRICANUS lib. 2 Quæstionum.

QUi tibi mandaverat, ut ornamenta in usum uxoris suæ emeres, eidem uxori (uti assolet) legavit, quæ ejus causa parata erunt; tu deinde post mortem mandatoris, ignorans eum decessisse, emisti: non debebuntur mulieri; quoniam ea verba ad mortis tempus referuntur. At si vivente testatore, muliere autem mortua, emeris: non ineleganter dicetur, inefficax hoc legatum esse, quando non possit vere dici, ejus causa paratum videri, quæ prius decessit. † Eadem dicenda erunt, & si vivat quidem mulier, sed diverterit: & quæratur, an post empta ei debeantur; quasi non videantur uxoris causa parata.

3. CELSUS lib. 19 Digestorum.

UXori legavit, *quæ ejus causa parata sunt*, & ante mortem divortit: non deberi, quia adempta videantur, Proculus ait. nimirum facti quæstio est: nam potest nec repudiatæ adimere voluisse.

4. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

CUm quidam libertum suum in Asiam misisset ad purpuras emendas, & testamento uxori suæ lanam purpuream legasset: pertinere ad eam, si quam purpuram vivo eo libertus emisset, Servius respondit.

5. AFRICANUS lib. 2 Quæstionum.

APud Phuphidium Quæstionum libro secundo ita scriptum est: *Si mulier mandaverit tibi, ut sibi uniones usus sui causa emeres: si tu post mortem ejus, cum putares eam vivere, emeris, Atilicinus negat esse legatos ei, cui mulier ita legaverit*, Ornamenta, quæ mea causa parata sunt erunt ve: *non enim ejus causa videri parata esse, quæ jam mortua ea empta fuerint*.

6. MARCELLUS [lib sing. Respons.].

SEia ab herede Publio Mævio ita legavit: *Antoniæ Tertillæ [do] lego auri pondo tot, & unionem cum hyacinthis*: postea unionem solvit, neque ullum mortis tempore inter ornamenta sua unionem reliquit. Quæro, an heres ex causa fideicommissi æstimationem rei, quæ in hereditate non est, præstare debeat? Marcellus respondit, non debere. §. 1. Item quæro, si probari possit, Seiam uniones & hyacinthos quosdam in aliam speciem ornamenti, quod postea pretiosius fecit additis aliis gemmis & margaritis, convertisse; an hos uniones vel hyacinthos petere possit, & heres compellatur ornamento posteriori eximere, & præstare? Marcellus respondit, petere non posse. * nam quid fieri potest, ut legatum vel fideicommissum durare existimetur, cum id quod testamento dabatur in sua specie non permanserit? nam quodammodo extinctum sit: ut interim omittam, quod etiam dissolutione ac permutatione tali, voluntas quoque videatur mutata.

§. 2. Lucius Titius testamento ita scripsit, *Heredem meum volo, fideique ejus committo, ut in patriam meam faciat porticum publicam, in qua poni volo imagines argenteas, item marmoreas*. Quæro, an legatum valeat? Marcellus respondit, valere:

& operis, cæterorumque, quæ ibi testator poni voluerit, legatum ad patriam pertinere: intelligi enim [potuit], aliquod civitati accedere ornamentum.

7. PAULUS lib. 8 ad Plautium.

SI ita esset legatum, *Vestem meam, argentum meum, damnas esto dare*: id legatum videtur, quod testamenti tempore fuisset: quia præsens tempus semper intelligeretur, si aliud comprehensum non esset. nam cum dicit, *Vestem meam, argentum meum*: hac demonstratione *meum* præsens non futurum tempus ostendit. † Idem est & si quis ita legaverit, *servos meos*.

8. IDEM lib. 9. ad Plautium.

PLautius: mulier ita legavit, *Quisquis mihi heres erit, Titiæ vestem [meam], mundum, ornamentaque muliebria damnas esto dare.* Cassius ait, si non appareret, quid sensisset, omnem vestem secundum verba testamenti legatam videri. Paulus: idem Javolenus scribit, quia verisimile est inquit, testatricem tantum ornamentorum universitati derogasse, quibus significationem muliebrium accommodasset: accedere eo, quod illa demonstratio, *muliebria*, neque vesti neque mundo applicari, salva ratione recti sermonis potest.

9. MODESTINUS lib. 9 Regularum.

CUm certum auri vel argenti pondus legatum est, si non species designata sit: non materia, sed pretium præsentis temporis præstari debet.

10. POMPONIUS [lib. 5 ad Quintum Mucium].

QUintus Mucius ait: Si paterfamilias uxori vas, aut vestimentum, aut quippiam aliud ita legavit, *quod ejus causa emptum paratumve esset*: id videtur legasse, quod magis illius quam communis usus causa, paratum esset. Pomponius: Sed hoc verum est, non solum si ipsius viri uxoris [communis usus], sed etiam si liberorum ejus, aut alterius alicujus communis usus fuerit: id enim videtur demonstrasse, quod proprio usui uxoris comparatum sit. Sed quod Quintus Mucius demonstrat, vas, aut vestimentum, aut quid aliud: efficit ut falsa sint, quæ subjecimus. multum enim interest, generaliter an specialiter legentur hæc. Nam si generaliter (veluti ita, *quæ uxoris causa comparata sunt*, vera est illius definitio. si vero ita scriptum fuerit, *vestem illam purpuram*, ut certa demonstraret (licet adjectum sit, *quæ ejus causa empta paratave essent*; licet neque empta, neque parata, neque in usum ei data sint): legatum omnimodo valet: quia * certo corpore legato, demonstratio falsa posita non peremit legatum, veluti si ita sit scriptum, *Stichum quem ex venditione Titii emi*: nam si neque emit, aut ex alia venditione emit, legatum nihilominus valet. Plane si ita legatum fuerit: *Vas*, aut *vestimenta* [aut] *quæ uxoris causa parata sunt*: tunc æque erit vera Quinti Mucii sententia. quo casu sciendum est, etiam si alienæ res hæ fuerint, quas putavit testator suas esse, heredem teneri, ut eas det.

11. PROCULUS lib. 5 Epistolarum.

SI quis legaverit aurum, gemmas, margaritas, quæ in eo auro essent: etiam id aurum, cui neque gemmæ neque margaritæ inessent, legasse videtur.

12. PAPINIANUS [lib. 17 Quæstion.]

SI imaginem legatam heres derasit, & tabulam solvit: potest dici, actionem ex testamento durare: quia legatum imaginis, non tabulæ fuit.

13. SCÆVOLA lib. 15 Digestorum.

UXori quis legavit his verbis: *Mundum muliebrem omnem, ornamenta, & quidquid vivus dedi, donavi, ejus causa comparavi, confeci; id omne dari volo.* Quæsitum est, an carrucha dormitoria cum mulis, cum semper uxor usa sit, ei debeatur? Respondit, si ejus usus causa habita esset, deberi. † Idem quæsiit, an ex eadem clausula vestis, quam ancillis, vel lecticariis ejusdem uxoris suæ comparaverat vel fecerat, præstanda esset? Respondit, præstandam.

14. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

SI statuam legavero, & postea ex alia statua brachium ei adjecero: omnimodo statua a legatario vindicari potest.

15. SCÆVOLA lib. 15 Digestorum.

SPecies auri & argenti Seiæ legavit, & ab ea petit in hæc verba: *A te, Seia, peto, ut, quidquid tibi specialiter in auro, argento, legavi, id cum morieris reddas, restituas illi & illi vernis meis: quarum rerum usufructus, dum vives, tibi sufficiet.* Quæsitum est, an ususfructus auri & argenti solus legatariæ debeatur? Respondit, verbis, quæ proponerentur, proprietatem legatam addito onere fideicommissi.

16. IDEM lib. 18 Digestorum.

FIliam in potestate patris manentem mater scripsit heredem, eique patrem Mævium substituit, & ita scripsit: *Quisquis mihi heres erit, fidei ejus committo, uti ornamenta mea omnia, aurum, argentum, vestimenta, quibus ego usa sum, ne veneant, & filiæ meæ reserventur.* Quæsitum est: cum, filia recusante, pater ex substitutione heres extitisset, & intestato decessisset, filia autem bonis ejus abstinuerat: an fideicommissum petere possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, videri patris utiliter fidei commissum. Claudius: Quoniam verbo *servandi*, quod scriptum est, videri in id tempus dilatum fideicommissum, quo sui juris futurus esset is, cui dabatur.

17. ULPIANUS lib. 21 ad Sabinum.

SI gemma ex anulo legetur, vel aliæ materiæ junctæ, vel emblemata: recte legantur & separantur, & præstanda sunt.

18. SCÆVOLA [lib. 22 Digestorum].

QUi uxori suæ legaverat bonorum suorum decimam & mancipia & species argenti quas expresserat, eidem anulos & vestem reddi ab heredibus petit, quasi propria uxoris fuissent: Quæsitum est, si uxoris non fuerint, an præstari ex causa legati deberent? Respondit, legandi animo dedisse ea videri, nisi contrarium ab herede approbetur. §. 1. Idem testator fidei commisit uxoris, ut quidquid ad eam ex testamento ejus pervenisset, alumno communi restitueret. Quæsitum est, an etiam eas res, quas proprias uxoris suæ fuisse testator sciat, eique reddi præcepit, alumno præstare debeat? Respondit: si propriæ fuissent, non debere: si legato adquirerentur, debere. §. 2. Mulier testamento & postea codicillis multas species vestis, argenti, quas vel ipsa se confecisse vel habere significavit, specialiter per fideicommissum reliquit. Quæsitum est, an non aliæ legatariis cederent, quam quæ in hereditate inventæ essent? Respondit, eas cedere, quæ inventæ essent.

19. ULPIANUS [lib. 20 ad Sabinum].

CUm aurum vel argentum legatum est: quidquid auri argentique relictum sit, legato continetur, sive factum, sive infectum: pecuniam autem signatam placet eo legato non contineri.

§. 1. Proinde si certum pondus auri sit legatum, vel argenti: magis quantitas legata videtur, nec ex vasis tanget. §. 2 Sed si argenti facti pondo centum sint legata: ex facto argento debebitur legatum. Unde est quæsitum apud Celsum, an & vascula possit separare? Et scripsit, vascula non separaturum, licet ei optio fuerit relicta.

§. 3. Idem Celsus libro 19 Quæstionum quærit, si centum pondo argenti fuerint relicta, an replumbari debeant, ut sic appendantur? Et Proculus & Celsus ajunt, exempto plumbo appendi debere: nam & emptoribus replumbatæ ad signantur, & in rationes argenti pondus sic defertur. quæ sententia habet rationem. §. 4. Plane si cui vascula argentea, utputa lances quadratæ sint legatæ: etiam plumbum quo continentur, eum sequetur. §. 5. Simili modo quæritur, si cui argentum legetur, an emblemata aurea, quæ in eo sunt, eum sequantur? Et Pomponius libro 5 ex Sabino distinguit, multum interesse, certum pondus ei argenti facti legetur, an vero argentum factum: Si pondus, non contineri: si argentum factum,

factum, contineri; quoniam argento cedit, quod ad speciem argenti junctum est. quemadmodum clavi aurei, & purpuræ pars sunt vestimentorum. Idem Pomponius libris epistolarum: Et si non sunt clavi vestimentis consuti, tamen vestie legata contineri. §. 6. Idem Celsus libro 19 Digestorum, Commentariorum septimo, scribit, auro legato ea quæ inaurata sunt non deberi: nec aurea emblemata, quæ in absidibus argenteis sint.

§. 7. An autem auri appellatione anuli aurei contineantur, quæritur? Et Quintus Saturninus libro 10 ad Edictum scribit, contineri. §. 8. Lectum plane argenteum, vel si qua alia supellex argentea fuit, argenti appellatione non continetur, si numero argenti habita non est: Ut in junctura argentea scio me dixisse, quod non in argentario paterfamilias reponebat. Sed nec candelabra, nec lucernæ argenteæ, vel sigilla, quæ in domo reposita sunt, vel imagines argenteæ, argenti appellatione continebuntur; nec speculum [vel] parieti adfixum, vel etiam quod mulier mundi causa habuit: si modo non in argenti numero habita sunt. §. 9. Argento facto legato, Quintus Mucius, vasa argentea contineri: veluti parapsidas, acetabula, tryllas, pelves, & his similia: non tamen quæ supellectilis sunt. §. 10. Sed cui vasa sint legata, non solum ea continentur, quæ aliquid in se recipiant edendi bibendique causa paratum, sed & quæ aliquid sustineant: & ideo scutellas vel promulsidaria contineri. † Repositoria quoque continebuntur. nam vasorum appellatio generalis est: dicimus vasa vinaria & navalia. §. 11. Infecti autem argenti appellatio rudem materiam continet, id est, non factam.

† Quid ergo, si cœptum sit argentum fabricari, nondum perfectum? utrum facti an infecti appellatione contineatur, dubitari potest: sed puto magis facti. Certe si jam erat factum, sed cælabatur, facti appellatione continebitur. † An & cælati continebitur, quod cælari cœpit? & puto contineri, si cui forte cælatum sit argentum legatum. §. 12. Si cui escarium argentum legatum sit: id solum debebitur, quod ad epulandum in ministerio habuit [id est, ad esum & potum]. † Unde de aquiminario dubitatum est: & puto contineri. nam & hoc propter escam paratur. Certe si caccabos argenteos habebat, vel miliarium argenteum, vel sartaginem, vel aliud vas ad coquendum: dubitari poterit, an escario contineatur? & hæc magis cocinatorii instrumenti sunt. §. 13. Perveniamus & ad gemmas inclusas argento, auroque. & ait Sabinus, auro argentove cedere: ei enim cedit, cujus major est species: quod recte expressum. Semper enim cum quærimus, quid cui cedat, illud spectamus, quid cujus rei ornandæ causa adhibetur: ut accessio cedat principali. cedent igitur gemmæ phialis, vel lancibus, inclusæ auro, argentove. §. 14. Sed & in coronis mensarum gemmæ coronis cedent, & hæ mensis.

§. 15. In margaritis quoque & auro idem est: nam si margaritæ auri ornandi gratia adhibitæ sunt, auro cedunt: si contra, aurum margaritis cedet. §. 16. Idem & in gemmis anulis inclusis. §. 17. Gemmæ autem sunt perlucidæ materiæ: quas (ut refert Sabin. libb. ad Vitellium) Servius [à] lapillis eo distinguebat, quod gemmæ essent perlucidæ materiæ, veluti smaragdi, chrysolithi, amethusti: lapilli autem contrariæ superioribus naturæ, ut obsiani, vejentani. §. 18. Margaritas autem nec gemmis nec lapillis contineri, satis constitisse, ibidem Sabinus ait: quia concha apud rubrum mare & crescit, & coalescit. §. 19. Murrina autem vasa in gemmis non esse, Cassius scribit. §. 20. Auro legato, vasa aurea continentur: & gemmis, gemmea [vasa]. secundum hæc sive gemmæ sint in aureis vasis, sive in argenteis, auro argentove cedent: quoniam hoc spectamus, quæ res, cujus rei ornandæ causa fuerit adhibita, non quæ sit pretiosior.

20. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

SI ut habiliter gemmæ geri possint, inclusæ auro fuerint: tum aurum gemmis dicimus cedere.

21. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

IN argento potorio utrum id duntaxat sit, in quo bibi possit; an etiam id, quod ad præparationem bibendi comparatum est: veluti colum nivarium, & urceoli: dubitari potest. sed propius est, ut hæc quoque insint. §. 1. Unguentis legatis, non tantum ea legata videntur, quibus unguimur voluptatis causa, sed & valetudinis: qualia sunt commagena, glaucina, crina, rosa, murra, colum, nardum purum; hoc quidem etiam, quo elegantiores sint & mundiores, unguntur fœminæ.

§. 2. Sed de aquiminario Cassius ait, consultum se respondisse, cum alteri argentum potorium, alteri escarium legatum esset, escario cedere.

22. ULPIANUS [lib. 22 ad Sabinum].

VEstimentum id est, quod detextum est, etsi desectum non sit: [id est, si sit consummatum.] Quod in tela est, nondum [pertextum, vel] detextum, contextum appellatur. Quisquis igitur vestem legaverit: neque stamen, neque subtemen legato continebitur.

23. IDEM [lib. 44 ad Sabinum].

VEstis an vestimenta legentur, nihil refert.

§. 1. Vestimentorum sunt omnia lanea, lineaque, vel serica, vel bombucina, quæ induendi, præcingendi, amiciendi, insternendi, injiciendi, incubandive causa parata sunt: & quæ his accessionis vice cedunt, quæ sunt insitæ picturæ, clavique, qui vestibus insuuntur.

§. 2. *Vestimenta* omnia aut virilia sunt, aut puerilia, aut muliebria, aut communia, aut familiarica. † *Virilia* sunt, quæ ipsius patrisfamiliæ causa parata sunt: veluti togæ, tunicæ, palliola, vestimenta, stragula, amfitapa, [&] saga, reliquaque similia. † *Puerilia* sunt, quæ ad nullum alium usum pertinent, nisi puerilem: veluti togæ prætextæ, aliculæ, chlamydes, pallia, quæ filiis nostris comparamus. † *Muliebria* sunt, quæ matrisfamiliæ causa sunt comparata, quibus vir non facile uti potest sine vituperatione: veluti stolæ, pallia, tunicæ, capitia, zonæ, mitræ, quæ magis capitis tegendi quam ornandi causa sunt comparata, plagulæ, penulæ. † *Communia* sunt, quibus promiscue utitur mulier cum viro: veluti si [ejusmodi] penula palliumve est, & reliqua hujusmodi, quibus sine reprehensione vel vir vel uxor utatur. † *Familiarica* sunt, quæ ad familiam vestiendam parata sunt: sicuti saga, tunicæ, penulæ, lintea, vestimenta, stragula & consimilia. §. 3. Vestis etiam ex pellibus constabit:

24. PAULUS [lib. 11 ad Sabinum].

CUm & tunicas, & stragula pellicia nonnulli habeant.

25. ULPIANUS [lib. 44 ad Sabinum].

ARgumento sunt etiam nationes quædam, veluti Sarmatarum, quæ pellibus teguntur.

§. 1. *Aristo* etiam coactilia vesti cedere ait, & tegimenta subselliorum huic legato cedere.

§. 2. Vittæ margaritarum, item fibulæ ornamentorum magis, quam vestis sunt. §. 3. Tapeta vesti cedunt, quæ aut sterni aut injici solent. Sed stragulas, & babylonica, quæ equis insterni solent, non puto vestis esse. §. 4. Fasciæ crurales pedulesque, & impilia, vestis loco sunt, quia partem corporis vestiunt. † Alia causa est odonum: quia usum calciamentorum præstant.

§. 5. Cervicalia quoque vestis nomine continentur. §. 6. Si quis addiderit *vestem suam*, apparet, de ea eum sensisse, quam ipse in usus suos habuit. §. 7. Culcitæ etiam vestis erunt.

§. 8. *Item pelles caprinæ & agninæ vestis erunt.* §. 9. Muliebri veste legata, & infantilem contineri, & puellarum, & virginum, Pomponius libro 22 ad Sabinum recte scribit: mulieres enim omnes dici, quæcunque sexus fœminini sunt.

§. 10. *Ornamenta muliebria* sunt, quibus mulier

quia Labeo testamento *lanam* ac deinde *versicoloria* scripsit, quasi desit lana tincta, lana esse: detractoque verbo *versicoloria*, nihilominus etiam versicoloria debebuntur, si non appareat, aliam defuncti voluntatem fuisse.

§. 7. Titia mundum muliebrem Septiciæ legavit: ea putabat, sibi legata & ornamenta, & monilia, in quibus gemmæ & margaritæ insunt, & anulos, & vestem tam coloriam, quam versicoloriam. Quæsitum est, an hæc omnia mundo continentur? Scævola respondit, ex his, quæ proponerentur, duntaxat argentum balneare mundo muliebri contineri. §. 8. Item cum inaures, in quibus duæ margaritæ elenchi, & smaragdi duo, legasset, & postea elenchos eisdem detraxisset; & quæreretur, an nihilominus detractis elenchis inaures deberentur: respondit, deberi, si maneant inaures, quamvis margaritæ eis detractæ sint. §. 9. De alio idem respondit, cum quædam ornamentum mammillarum ex cylindris triginta quatuor & tympanis margaritis triginta quatuor legasset, & postea quatuor ex cylindris, etiam sex de margaritis detraxisset.

33. POMPONIUS [lib. 4 ad Quintum Mucium].

INter vestem virilem & vestimenta virilia nihil interest: sed difficultatem facit mens legantis, si & ipse solitus fuerit uti quadam veste, quæ etiam mulieribus conveniens est. itaque ante omnia dicendum est, eam legatam esse, de qua senserit testator: non quæ revera aut muliebris, aut virilis sit. nam & Quintus [Titius] ait, scire se quendam Senatorem muliebribus cœnatoriis uti solitum: qui, si legaret muliebrem vestem, non videretur de ea sensisse, qua ipse quasi virili utebatur.

34. IDEM [lib. 9 ad Quintum Mucium].

SCribit Quintus Mucius, *Si aurum suum omne* paterfamilias uxori suæ legasset, id aurum, quod aurifici faciendum dedisset, aut quod ei deberetur, si ab aurifice ei repensum non esset, mulieri non debetur. Pomponius: Hoc ex parte verum est, ex parte falsum. † Nam de eo, quod debetur, sine dubio, utputa si auri libras stipulatus fuerit, hoc aurum, quod ei deberetur ex stipulatu, non pertinet ad uxorem: cum illius factum adhuc non sit; id enim, quod suum esset, non quod in actione haberet, legavit. † In aurifice falsum est, si aurum dederit, ita ut ex eo auro aliquid sibi faceret: nam tunc, licet apud aurificem sit aurum, dominium tamen non mutabit; manet tamen ejus, qui dedit, & tantum videtur mercedem præstaturus pro opera aurifici. per quod eo perducimur, ut nihilominus uxori debeatur. Quod si aurum dedit aurifici, ut non tamen ex eo auro fieret sibi aliquod corpusculum, sed ex alio: tunc quatenus dominium transit ejus auri ad aurificem (quippe quasi permutationem fecisse videatur), & hoc aurum non transibit ad uxorem. §. 1. Item scribit Quintus Mucius, si maritus uxori, cum haberet quinque pondo auri, legasset ita, *Aurum, quodcumque uxoris causa paratum esset, uti heres uxori daret*: etiam si libra auri inde venisset, & mortis tempore amplius quam quatuor libræ non deprehendentur, in totis quinque libris heredem esse obligatum: quoniam * articulus *est* præsentis temporis demonstrationem in se continens. Quod ipsum, quantum ad [ipsam] juris obligationem pertineat, recte dicetur; id est, *ut ipso jure* heres sit obligatus. verum sciendum, si in hoc alienaverit testator inde libram, quod deminuere vellet ex legato uxoris suæ, tunc mutata voluntas defuncti locum faciet doli mali exceptioni, ut, si perseveraverit mulier in petendis quinque libris, exceptione doli mali submoveatur: sed si ex necessitate aliqua compulsus testator, non quod vellet deminuere ex legato, tunc mulieri ipso jure quinque libræ auri debebuntur, nec doli mali exceptio nocebit adversus petentem.

§. 2. Quod si ita legasset uxori, *Aurum, quod ejus causa paratum erit*: tunc rectissime scribit Quintus Mucius, ut hæc scriptura habeat in se & demonstrationem legati, & argumentum: ideoque ipso jure, alienata libra auri, amplius quatuor pondo non remanebunt in obligatione, nec erit utendum distinctione, qua ex causa alienaverit testator.

35. PAULUS [lib. 14 Responsorum].

T*Itiæ amicæ meæ, cum qua sine mendacio vixi, auri pondo quinque dari volo.* Quæro, an heredes ad præstationem integræ materiæ auri, an ad pretium, & quantum præstandum compellendi sint? Paulus respondit, aut aurum ei, de qua quæritur, præstari oportere: aut pretium auri, quanti comparari potest. §. 1. Item quæro, si lite contestata Prætor ita pronunciavit, ut materia præstetur: an tutores audiendi sint, ab hac sententia pupillum, adversus quem pronunciatum est, apud successorem ejus in integrum restituere volentes? Paulus respondit, Prætorem, qui auro legato certi ponderis, materiam præstari jussit, recte pronunciasse videri.

36. SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum].

S*Eiæ dulcissimæ poculum aureum, quod elegerit, fidei heredum committo, ut darent*. Quæro, cum in hereditate non sint nisi truellæ, scyphi, modioli, phialæ: an Seia de his speciebus eligere possit? Respondit, cum omnia potui parata, pocula dicuntur, posse eam ex his eligere.

37. PAULUS [lib. 21 Responsorum].

ORnamentorum appellatione vestem muliebrem non contineri, nec errorem heredis jus mutasse respondi.

38. SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum].

TItia testamento item codicillis multas species tam argenti quam vestis specialiter per fideicommissum reliquit. Quæro, an non aliæ species legato cedant, quam quæ in hereditate inventæ essent? Respondit, eas cedere, quæ inventæ essent: de cæteris cavendum, ut, si inventæ essent, præstentur. §. 1. *Semproniæ Piæ hoc amplius coopertoria Tabiana, & tunicas tres cum palliolis, quæ elegerit, dari volo*. Quæro, an ex universa veste, id est, [an] ex synthesi, tunicas singulas, & palliola Sempronia eligere possit? Respondit, si essent tunicæ singulares cum palliolis relictæ, ex his duntaxat eligi posse: quod si non est, heredem vel tunicas, & palliola, sed ex synthesi, præstaturum, vel veram æstimationem earum. §. 2. Seia testamento ita cavit: *Si mihi per conditionem humanam contigerit, ipsa faciam: sin autem, ab heredibus meis fieri volo; jubeoque signum Dei ex libris centum in illa sacra æde, & in patria statui subscriptione nominis mei*. Quæsitum est, cum in eo templo non nisi aut ærea aut argentea tantum sint dona; heredes Seiæ utrum ex argento an ex auro signum ponere compellendi sunt, an æreum? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, argenteum ponendum.

39. JAVOLENUS lib. 2 ex Posterioribus Labeonis.

SI uxori mundus muliebris legatus esset: ea tantummodo deberi, Ofilius, Labeo, responderunt, quæ ex his tradita utendi causa uxori vi-

ro fuissent: aliter enim interpretantibus, summam fore captionem, si vascularius aut faber argentarius uxori ita legasset. §. 1. Cum ita legatum esset, *argentum, quod domo mea erit, cum moriar*: Ofilius, nec quod depositum à se, nec quod commodatum reliquisset, argentum legatum videri, respondit. Idem Cascellius de commodato. Labeo, quod depositum esset ita deberi, si præsentis custodiæ causa, non perpetuæ, veluti thesauro, depositum esset: quia illa verba, *Quod domo mea erit*, sic accipi debere, *esse solebat*: & hoc probo. §. 2. Atteius Servium respondisse scribit: cui *argentum, quod in Tusculano fundo, cum moreretur, habuisset*, legatum esset, & quod, antequam moreretur, ex urbe in Tusculanum jussu testatoris translatum esset, deberi; contra fore, si injussu translatum esset.

40. SCÆVOLA lib. 17 Digestorum.

MEdico suo contubernali & communium expeditionum comiti inter cætera ita legaverat: *Argentum viatorium meum dari volo*. Quæsitum est, cum paterfamilias in diversis temporibus Reipubl. causa abfuerat, quod viatorium argentum hoc legato comprehensum esse videtur? Respondit, quod habuisset argentum viatorium eo tempore, cum testamentum faciebat, deberi. §. 1. Uxori suæ testamento ita legatum est, *Semproniæ Dominæ meæ hoc amplius argentum balneare*. Quæsitum est, an etiam id argentum, quo diebus festis in balineo uti consuevit, legato cedat? Respondit, omne legatum videri. §. 2. Mulier decedens ornamenta legaverat ita, *Seiæ amicæ meæ ornamenta universa dari volo*: eodem testamento ita scripserat, *Funerari me arbitrio viri mei volo, & inferri mihi, quæcunque sepulturæ meæ causa feram ex ornamentis, lineas duas ex margaritis, & viriolas ex smaragdis*; sed neque heredes, neque maritus, cum humi corpus daret, ea ornamenta, quæ corpori jussus erat adjici, dederunt. Quæsitum est, utrum ad eam, cui ornamenta universa reliquerat, pertineant; an ad heredes? Respondit, non ad heredes, sed ad legatariam pertinere.

TIT. III.

DE LIBERATIONE LEGATA.

1. ULPIANUS [lib. 21 ad Sabinum].

OMnibus debitoribus ea, quæ debent, recte legantur: licet domini eorum sint.

§. 1. Julianus scripsit, si res pignori data legetur debitori à creditore, valere legatum, habereque eum actionem, ut pignus recipiat, prius quam pecuniam solvat: sic autem loquitur Julianus, quasi debitum non debeat lucrari: sed si alia testantis voluntas fuit, & ad hoc pervenietur exemplo luitionis.

2. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

HEredem damnatum *à fidejussore non petere*, à reo petere posse. sed à reo petere vetitum, si à fidejussore petat: reo ex testamento teneri Celsus putat: §. 1. Idem [Celsus] ait, * nullam dubitationem habere, quin, herede petere à debitore vetito, nec heres heredis petere possit.

3. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

LIberationem debitori posse legari, jam certum est. §. 1. Sed etsi chirographum quis decedens debitori suo dederit, exceptionem ei competere puto, quasi pro fideicommisso hujusmodi datione valitura. §. 2. Julianus etiam libro 40 Digestorum scripsit: Si quis decedens, Chirographum Seii Titio dederit, *ut post mortem suam Seio det, aut, si convaluisset, sibi redderet*, deinde Titius, defuncto donatore, Seio dederit, & heres ejus petat debitum: Seius doli exceptionem habet. §. 3. Nunc de *effectu legati* videamus: & si quidem mihi liberatio sit relicta, cum solus sim debitor, sive à me petatur, exceptione uti possum; sive non petatur, possim agere, *ut liberer per acceptilationem*. † Sed etsi cum alio sim debitor, puta duo rei fuimus promittendi, & mihi soli testator consultum voluit, agendo consequar, non ut accepto liberer, ne etiam conreus meus liberetur contra testatoris voluntatem, sed pacto liberabor. † Sed quid si socii fuimus? videamus ne per acceptilationem debeam liberari: alioquin, dum à conreo meo petitur, ego inquietor. Et ita Julianus libro [trigesimo secundo Digestorum] scripsit: si quidem socii non simus, pacto me debere liberari: si socii, per acceptilationem. §. 4. Consequenter quæritur, an & ille socius pro legatario habeatur, cujus nomen in testamento scriptum non est; licet commodum ex testamento ad utrumque pertineat, si socii sunt? Et est verum, non solum eum, cujus nomen in testamento scriptum est, legatarium habendum: verum eum quoque, qui non est scriptus, si & ejus contemplatione liberatio relicta esset.

§. 5. Utrique autem legatarii habentur & in hoc casu. nam & si, quod ego debeo Titio, sit ei legatum mei gratia, ut ego liberer, nemo me negabit legatarium: ut & Julianus eodem libro scribit, & Marcellus notat, utriusque legatum esse, tam meum, quam creditoris mei, & si solvendo fuero; interesse enim creditoris, duos reos habere.

4. POMPONIUS [lib. 7 ex Plautio].

QUid ergo est, cum agere poterit creditor ex testamento? non aliter heres condemnari debebit, quam si caveatur ei *adversus debitorem defensu iri*. Item agente debitore, nihil amplius heres præstare debet, quam ut eum adversus creditorem defendat.

5. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

SI quis reum habeat, & fidejussorem, *& reo liberationem* leget: Julianus ibidem scripsit, reum per acceptilationem liberandum: alioquin, si fidejussorem cœperit convenire, alia ratione reus convenitur. † Quid tamen, si donationis causa fidejussor intervenit, nec habet adversus reum regressum? vel quid, si ad fidejussorem pecunia pervenerit, & ipse reum dederit vice sua, ipseque fidejusserit? pacto est reus liberandus. Atquin solemus dicere, * *pacti exceptionem fidejussori dandam quæ reo competit*: sed cum alia sit mens legantis, alia paciscentis, nequaquam hoc dicimus. §. 1. Quod *si fidejussori sit liberatio legata*, sine dubio (ut & Julianus scripsit) pacto erit fidejussor liberandus: sed & hic puto interdum acceptilatione liberandum, si vel reus ipse vero fuit, aut in eam rem socius reus. §. 2. Idem Julianus eodem libro scripsit, si filiusfamilias debitor fuerit, *& patri ejus fuerit liberatio relicta*: patrem pacto liberandum esse, ne etiam filius liberetur. & parvi (inquit) refert, si sit aliquid in peculio die legati cedente, necne: securitatem enim pater per hoc legatum consequitur: maxime (inquit) cum rei judicandæ tempus circa peculium spectetur. † Huic patri similem facit Julianus maritum, cui uxor post divortium *liberationem dotis* legavit. Nam & hunc, licet die legati cedente solvendo non sit, legatarium esse: & utrumque, ait, solutum repetere non posse. Sed est verius, quod Marcellus notat, patrem petere posse; nondum enim erat debitor, cum solveret: maritum non posse; quod debitum sol-

solvit. patrem enim etsi quis debitorem existimaverit, attamen loco esse conditionalis debitoris, quem solutum repetere posse non ambigitur.

§. 3. Sed si damnatus sit heres *filium liberare*, non adjicit Julianus, utrum acceptilatione filius an pacto sit liberandus? Sed videtur hoc sentire, quasi acceptilatione debeat liberari: quæ res patri quoque proderit. quod obtinendum est, nisi evidenter approbetur, contrarium sensisse testatorem, id est ne filius inquietetur, non, ne pater: tunc enim acceptilatione eum non liberandum, sed pacto. §. 4. Idem Julianus scripsit, si pro filio pater fidejusserit, *eique liberatio sit legata*, eum pacto liberandum, quasi fidejussorem, non quasi patrem: & ideo de peculio posse conveniri. hoc ita demum putat, si duntaxat quasi fidejussorem eum voluit testator liberari: cæterum si & quasi patrem, & de peculio erit liberandus.

6. JAVOLENUS [lib. 6 Epistolarum].

POst emancipationem vero filii eatenus pater actionem habebit, quatenus aliquid ex peculio, aut in rem verso præstaturus est: id enim legatorum nomine ad patrem pertinebit, quod ejus intererit. §. 1. Illud quæri potest, an eo quoque nomine pater ex testamento agere possit, ut etiam filius actione liberetur? Quibusdam eousque extendi actionem placebat: quia patris interesse videatur, si peculium filio post emancipationem concessisset, integrum jus ejus permanere. Ego contra sentio: nihil quicquam amplius patri præstandum ex ejusmodi scriptura testamenti puto, quam ut nihil ex eo, quod præstaturus heredi fuerit, præstet.

7. ULPIANUS [lib. 23 ad Sabinum].

NOn solum autem, quod debetur, remitti potest: verum etiam pars ejus vel pars obligationis: ut est apud Julianum tractatum lib. 33 Digestorum. §. 1. Si is, qui stipulatus Stichum, aut decem, damnaverit heredem Stichum non petere: legatum valere constat. sed quid contineat videamus. Et Julianus scribit, actionem ex testamento in hoc esse videri, ut debitor accepto liberetur, quæ res utique debitorem & in decem liberabit, quia * *acceptilatio solutioni comparatur*: & quemadmodum si Stichum solvisset debitor, liberaretur, ita & acceptilatione Stichi liberari. §. 2. Sed si debitorem decem damnatus sit heres viginti liberare, idem Julianus scripsit [libro trigesimo tertio], nihilominus esse liberandum decem: nam & si ei viginti accepto ferantur, in decem liberabitur. §. 3. Sed si duobus heredibus institutis, alterum ex his damnaverit creditori solvere, valet legatum propter coheredem: eumque ex testamento acturum, ut creditori solvatur. §. 4. Liberatio autem debitori legata [ita] demum effectum habet, si non fuerit exactum id à debitore, dum vivat testator: cæterum, si exactum est, evanescit legatum. §. 5. Unde quærit Julianus, si ab impuberis substituto sit liberatio relicta, deinde impubes exegerit, quod debetur: an evanescat legatum? Et cum constet pupillum in his, quæ à substituto relinquuntur, personam sustinere ejus, à quo sub conditione legatur: consequens est, substitutum actione ex testamento teneri, si pupillus à debitore exegerit. §. 6. Idemque est, & si pupillus non exegerit, sed solummodo litem sit contestatus: teneri eum, ut remittat actionem.

§. 7. Nam & si debitori liberatio sub conditione legata fuisset, & vel lis fuisset contestata, vel etiam exactum pendente conditione: ex testamento actio maneret, liberatione relicta.

8. POMPONIUS [lib. 6 ad Sabinum].

NOn solum nostrum debitorem, sed & heredis, & cujuslibet alterius, ut liberetur, legare possumus. §. 1. Potest heres damnari, ut ad certum tempus non petat à debitore: sed sine dubio nec liberare eum intra id tempus debebit: & si debitor decesserit, ab herede ejus intra id tempus peti non poterit. §. 2. Illud videndum est, an ejus temporis, intra quod petere heres vetitus sit, vel usuras, vel pœnas petere possit? & Priscus Neratius existimabat, committere eum adversus testamentum, si petisset. quod verum est. §. 3. Tale legatum, *Heres meus à solo Lucio Titio ne petito*, ad heredem Lucii Titii non transit, si nihil vivo Lucio Titio adversus testamentum ab herede, eo quod ab eo exigere debitum tentavit, sit commissum: * quotiens enim cohæret personæ id, quod legatur, veluti personalis servitus, ad heredem ejus non transit; si non cohæret, transit. §. 4. Si verba liberationis *in rem* sint collata, pro eo est, quasi heres ab eo debitore heredeque ejus petere vetitus sit: ut adjectio heredis perinde nihil valeat, atque non esset valitura, ipsius debitoris persona non comprehensa. §. 5. Is, qui *reddere rationes jussus sit*, non videtur satisfacere, si reliquum reddat non editis rationibus. §. 6. Si heres *vetitus sit agere cum eo, qui negotia defuncti gesserit:* non videtur obligatio ei prælegata, quæ dolo, vel [ex] fraude ejus, qui negotia gesserit, commissa sit: & testator id videtur sensisse. ideo si heres negotiorum gestorum egisset, agens procurator ex testamento incerti, doli mali exceptione excludi potest. §. 7. Et ei liberatio recte legatur, apud quem deposuero, vel cui commodavero, pignorive dedero: vel ei, quem ex furtiva causa mihi dare oportet.

9. ULPIANUS [lib. 24 ad Sabinum].

SI quis *rationes exigere* vetetur, ut est sæpissime rescriptum, non impeditur reliquas exigere, quas quis [se] reliquavit, & si quid dolo fecit, qui rationes gessit. Quod si quis & hæc velit remittere, ita debet legare: *damnas esto heres meus, quidquid ab eo exegerit illa vel illa actione, id ei restituere, vel actionem ei remittere.*

10. JULIANUS [lib. 33 Digestorum].

SI damnatus heres fuerit, *à fidejussore quidem non petere: quod autem reus debet, Titio dare:* pacisci debet, ne à fidejussore petat, & adversus reum actiones suas præstare legatario. quemadmodum damnatus heres *ne à reo petat*, & damnatus dare quod fidejussor debet, & reo acceptum facere, & legatario litis æstimationem sufferre cogatur.

11. IDEM [lib. 36 Digestorum].

SI debitor *fidejussorem suum ab herede suo liberari* jusserit, an fidejussor liberari debeat? Respondit, debere. Item quæsitum est, an, quia mandati actione heredes tenerentur, inutile legatum est, quod debitor creditori suo legat? Respondit, quotiens debitor creditori suo legaret, ita inutile esse legatum, si nihil interesset creditoris, ex testamento potius agere, quam ex pristina obligatione: nam & si Titius mandaverit Mævio, ut pecuniam promitteret, deinde liberari eum jusserit à stipulatore, manifestum est quantum intersit promissoris liberari potius, quam præstare ex stipulatu, deinde mandati agere.

12. IDEM [lib. 39 Digestorum].

LUcius Titius, cum Erotem actorem haberet, codicillis ita cavit, *Erotem liberum esse volo: quem rationes reddere volo ejus temporis, quod erit post novissimam meam subscriptionem*: postea

virus Erotem manumisit, in eodem actu habuit, rationesque subscripsit usque in eum diem, qui fuit ante paucissimos dies, quam moreretur: heredes Lucii Titii dicunt, quasdam summas & servum adhuc Erotem & postea liberum accepisse, neque in eas rationes, quæ à Lucio Titio subscriptæ sunt, intulisse. Quæro, an heredes ab Erote nihil exigere debent ejus temporis, quo Lucius Titius subscripsit? Respondi, Erotem ex ea causa, quæ proponeretur, liberationem petere non posse: nisi & hoc specialiter ei remissum est.

13. IDEM [lib. 81 Digestorum].

SI creditor debitori, qui se exceptione perpetua tueri poterat, legaverit, quod sibi deberet: nullius momenti legatum erit: At si idem debitor creditori legaverit, intelligendum erit, exceptionem eum remitti creditori voluisse.

14. ULPIANUS [lib. 1 Fideicommissorum].

IDem est, & si in diem debitor fuit, vel sub conditione.

15. IDEM [lib. 64 ad Edictum].

SI quis in testamento damnatus est, *ne à Titio debitore exigat*: neque ipsum, neque heredem ejus potest convenire. nam neque heredis heres agere, neque ab heredis herede potest peti. Heredis autem heres potest damnari, ne exigat debitorem.

16. PAULUS [lib. 9 ad Plautium].

EI cui fundum in quinquennium locaveram, legavi, *quidquid eum mihi dare facere oportet oportebitve, ut sineret heres sibi habere*. Nerva, Atilicinus, si heres prohiberet eum frui, ex conducto; si jure locationis quid retineret, ex testamento fore obligatum ajunt: quia nihil interesset, peteretur, an retineret. totam enim locationem legatam videri:

17. JAVOLENUS [lib. 2 Labeonis Posteriorum].

REliqua quoque in judicio locationis venire.

18. PAULUS [lib. 9 ad Plautium].

CAssius: Etiamsi habitatio eo modo legata esset, gratuitam habitationem heres præstare deberet. & præterea placuit, agere posse colonum cum herede ex testamento, *ut liberetur conductione*. quod rectissime dicitur.

19. MODESTINUS [lib. 9 Regularum].

CUm ita testemur: *Heres meus damnas esto liberare illum, quod is negotia mea gessit: & si quid eum mihi dare facere oportet, ab eo non exigere*: damnatur heres, nec creditas ab eo quoque pecunias exiget. in simili autem legato vix est, ut de eo quoque legando paterfamilias senserit, quod servis ejus peculii nomine debetur.

20. IDEM lib. 10 Responsorum.

A*Urelio Sempronio fratri meo. Neminem molestari volo nomine debiti, neque exigere aliquid ab eo, quamdiu viveret, neque de sorte aut usura nomine debiti: & absolvo* [ei] *& libero ex pignoribus ejus domum & possessionem Caperlatham*. Modestinus respondit, ipsum debitorem, si conveniatur, exceptione tutum esse: diversum in persona heredis ejus. §. 1. Gaius Seius cum adolevisset, accepit curatores Publium Mævium, & Lucium Sempronium: sed [enim] idem Gaius Seius intra legitimam ætatem constitutus, cum in fatum concideret, testamento suo de curatoribus suis ita cavit, *Quæstionem curatoribus meis nemo faciat, rem enim ipse tractavi*. Quæro, an rationem curæ heredes adulti à curatoribus petere possint: cum defunctus (ut ex verbis testamenti apparet) confessus sit, se omnem rem suam administrasse? Modestinus respondit: si quid dolo curatores fecerunt, aut si quæ res testatoris penes eos sunt, eo nomine conveniri eos posse.

21. TERENTIUS [CLEMENS lib. 12 ad Legem Juliam & Papiam].

SI id, quod mihi [deberes, vel tibi vel alii legavero, idque mihi] solveris, vel qualibet alia ratione liberatus à me fueris: extinguitur legatum. §. 1. Unde Juliano placuit, etsi debitori heres extiterit creditor, posteaque ipse creditor decesserit: legatum extingui. & hoc verum est: quia * *confusione perinde extinguitur obligatio, ac solutione*. §. 2. Sed si sub conditione dato legato heres præoccupaverit, & exegerit debitum: aliud dici oportet. quia in arbitrio heredis esse non debet, ut, quandoque conditione existente, neque ipsi legatario debeatur legatum, si tum vivat & capere possit, neque ei ad quem hoc commodum pervenit, si legatarius capere non possit.

22. PAPINIANUS [lib. 19 Quæstion.]

Q*Uod mihi Sempronius debet, peti nolo*: non tantum exceptionem habere debitorem, sed & fideicommissum, ut liberetur, petere posse responsum est.

23. IDEM [lib. 7 Responsorum].

PRocurator, *à quo rationem heres exigere prohibitus, eoque nomine procuratorem liberare damnatus est*, pecuniam ab argentario debitam ex contractu, quem ut procurator fecit, jure mandati cogetur restituere, vel actiones præstare.

24. IDEM [lib. 8 Responsorum].

CUm heres rogatur debitorem suum liberare: de eo tantum cogitatum videtur, quod in obligatione manserit. itaque si quid ante tabulas apertas fuerit solutum, ad causam fideicommissi non pertinebit: quod autem post tabulas apertas ante aditam hereditatem, ab eo, qui voluntatem defuncti non ignoravit, fuerit exactum, dolo proximum erit, ideoque repeti potest.

25. PAULUS [lib. 10 Quæstionum].

LEgavi Titio quod mihi debetur, vel adjecta certa quantitate, sive specie, vel non adjecta: aut ex contrario, æque cum distinctione; veluti, *Titio, quod ei debeo*; vel ita, *Titio centum, quæ ei debeo*. Quæro, an per omnia requirendum putes, an debitum sit: & plenius rogo, quæ ad hæc spectant, attingas, cottidiana enim sunt? Respondi, Si is, cui Titius debebat, debitum ei remittere voluit, * nihil interest, heredem suum jussit, ut eum liberaret, an prohibeat eum exigere: utroque enim modo liberandus est debitor, & utroque casu competit ultro ad liberandum debitori actio. † Quod si etiam centum aureorum vel fundi debiti mentionem fecit: si quidem debitor fuisse probetur, liberandus est: quod si nihil debeat, poterit dici quasi falsa demonstratione adjecta, etiam peti, quod comprehensum est, posse. Sed poterit hoc dici, si ita legavit, *Centum aureos, quos mihi debet*: vel, *Stichum, quem debet, heres meus damnas esto non petere*. † Quod si sic dixit, *Heres meus centum aureos, quos mihi* [*Titius*] *debet, damnas esto ei dare*: etiam illud tentari poterit, ut petere possit, quasi falsa demonstratione adjecta. quod mihi nequaquam placet: cum dandi verbum ad debitum referre se testator existimaverit. † Contra autem, si debitor creditori leget, nullam utilitatem video, si sine quantitate leget. Sed & si id demonstret, quod debere se confitetur: nulla utilitas est, nisi in his

spe-

speciebus, in quibus emolumentum debiti ampliatur. Quod si centum aureos, quos se debere dixit, legavit: si quidem debet, inutile est legatum. quod si non fuit debitor, placuit utile esse legatum: certa enim nummorum quantitas similis est Sticho legato cum demonstratione falsa: idque & D. Pius rescripsit, certa pecunia dotis acceptæ nomine legata.

26. SCÆVOLA [lib. 4 Responsorum].

TUtor decedens aliis heredibus scriptis, pupillo suo, cujus tutelam gessit, tertiam partem bonorum dari voluit, *si heredibus suis tutelæ causa controversiam non fecerit, sed eo nomine omnes liberaverit*; pupillus legatum prætulit, & postea nihilominus petit quicquid ex distractione aliave causa ad tutorem suum ex tutela pervenerit: Quæro, an verbis testamenti ab his exactionibus excludatur? Respondit, si, prius quam conditioni pareret, fideicommissum percepisset, & pergeret petere id, in quo contra conditionem faceret, doli mali exceptionem obstaturam: nisi paratus esset, quod ex causa fideicommissi percepisset, reddere; quod ei ætatis beneficio indulgendum est.

27. TRYPHONINUS [lib. 8 Disputationum].

VIdeamus, si ei, cum quo de peculio actio erit, liberatio testamento legata sit: an si die, quo legata cedere solent, nihil in peculio sit, legatarii loco habetur? atquin nondum debitor fuit: nec procedit, ut emolumentum aliquod ex legato ad eum perveniat, nisi propter spem futuri peculii. nunquid ergo in pendenti sit, an legatarius fuerit, perinde atque si qua alia causa spem legati dubiam faceret?

28. SCÆVOLA lib. 16 Digestorum.

AUrelius Symphorus fidejusserat pro tutore quodam, & decedens eisdem pupillis legavit in hæc verba: *Arellio Latino, & Arellio Felici, singulis quina, cum quis eorum quatuordecim annorum fuerit: ad quod tempus præstari eis volo, singulis alimentorum nomine menstruos denarios senos, & vestiarii nomine annuos denarios viginti quinque. quo legato contenti esse debetis, quando tutela vestra non minimo damno rationem meam adflixerit. à vobis autem heredes mei peto, ne quid ex ratione tutelæ ab his exigere, vel ab hoc legato eorum retinere velitis.* Quæsitum est, si heres ejus ex causa fidejussionis aliquid præstiterit: an ab herede filiorum ejus, pro quo fidejusserat, repetere possit? Respondit, verbis, quæ proponerentur, id solum videri heredum fideicommissum, ne exigerent, quod ex ratione tutelæ, quam ipse Symphorus administraverat, ab Arelliis sibi deberetur. §. 1. Testamento facto, debitoribus liberationem reliquerat: post inciso lino, & recognito testamento, aliud testamentum fecit, in quo repetiit legatum his verbis: *quibusque legata in eo testamento, quod incideram, dedi, omnia rata esse, & quæque scripta sunt, volo.* Quæsitum est, adita ex sequente testamento hereditate, an debitores, quibus priori testamento liberatio relicta erat, consequi possint, ut etiam ejus quantitatis nomine, quam post prius testamentum debere cœperant, liberarentur; & si ab his heredes petere cœperint, an doli mali exceptione summoventur? Respondit, non liberari. §. 2. Titius Seio debitori suo ita legavit, *Do lego Seio denarios decem. Item dono illi quidquid sortis & usurarum nomine mihi debebat*: præterea generaliter damnavit heredes, fideique eorum commisit, uti darent, restituerent unicuique quidquid ei legasset: postea Seius aliam præterea pecuniam à Titio mutuatus est. Quæro, an hæc quoque pecunia, quæ post testamentum factum data esset Seio, legata intelligatur? Respondit, cum in præteritum tempus verba collata proponerentur, non esse posterius credendum legatum.

§. 3. Titius testamento facto, & filiis heredibus institutis, de patre tutore suo quondam facto ita locutus est: *Seium patrem meum liberatum esse volo ab actione tutelæ.* Quæro, hæc verba quatenus accipi debent, id est, an pecunias, quas vel ex venditionibus rerum factis, aut ex nominibus exactis in suos usus convertit, vel nomine suo fœneravit, filiis, & heredibus testatoris, nepotibus suis debeat reddere? Respondit, eum, cujus notio est, æstimaturum: * *præsumptio enim propter naturalem affectum facit, omnia patri videri concessa*: nisi aliud sensisse testatorem, ab heredibus ejus approbetur. §. 4. Mævia testamento suo alterum ex heredibus suis actione tutelæ voluit liberari his verbis: *rationem tutelæ, quam egit Julianus Paulus cum Antistio Cicerone, posci ab eo nolo, eoque nomine causa omni liberatum esse volo*: Quæro, an si qua pecunia ex tutela apud eum remansit, peti ab eo possit? Respondit, nihil proponi cur pecunia, quæ pupillæ est, & apud tutorem posita maneret, legata videretur. §. 5. Testamento ita scripserat: *Titio adfini meo quidquid mihi quacunque ex causa debebat, remitti volo, eoque amplius decem do.* codicillis ita scripsit: *Titio hoc amplius adfini & debitori meo usuram pecuniæ, quam mihi debebat, ab herede meo donec advivet. Quod si exigere ultra voluntatem meam putaverit, ejus sortis usuram eidem Titio ab heredibus meis, donec vivit, præstari volo.* Quæsitum est, cum augendi potius, quam minuendi testator voluntatem habuerit: an heredes ex causa fideicommissi Titio teneantur, ut eum omni debito liberent? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, videri minutum legatum, quod primo dederat. §. 6. Legatum est testamento hoc modo: *Seio concedi volo, quidquid mihi ab eo debitum est, vel fidem meam pro eo obligavi.* Quæro, utrum id solum, quod testamenti facti tempore debebatur, legatum sit: an etiam, si quid ex ea summa usurarum nomine postea accessit, legato cedat? Respondit, videri omnem obligationem ejus debiti per fideicommissum solvi voluisse. §. 7. Sticho testamento manumisso fundum instructum & alia legavit, & hæc verba adjecit: *quem rationem reddere veto, quia instrumenta penes se habet.* Quæsitum est, an Stichus reliqua, quæ ex administratione actus debuerat, reddere debuerit? Respondi, Stichum eo nomine non teneri. Claudius: nemo enim ex servitutis actu post libertatem tenetur, & consultatio ad jus debiti relata fuerat: retineri ergo reliqua possunt cum peculio, aut ex eo deduci, si legatum est. §. 8. *Centum quæ apud Apronianum deposita habeo, apud ipsum esse volo, donec filius meus ad annos viginti pervenerit: ejusque pecuniæ usuram exigi veto.* Quæsitum est, an ex causa fideicommissi Apronianus consequi possit, ne ante tempus à testatore præscriptum ea summa ab eo exigatur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, consequi posse. §. 9. Filias heredes scripserat, quarum fidei commisit in hæc verba: *Ne à Gaio Seio rationes actus rei meæ, quæ per mensam ejus, [sive extra mensam], in diem mortis meæ gesta est, exigatis: eoque nomine eum liberetis.* Quæsitum est, cum universas rationes in diem mortis iste administraverit, & per mensam suam, & [quæ] extra administrabantur: an ad rationes reddendas heredibus teneatur? Respondit, liberationem quidem secundum

cundum ea quæ proponerentur, legatam esse: sed quatenus præstanda sit, ex qualitate disceptationis judicem æstimaturum. §. 10. Eum, qui tutelam ipsius administraverat, [&] fratrem suum, & alios [quosdam] scripsit heredes: & tutori legavit, *quæ impenderat in se, & fratrem ipsius, decem*. Quæsitum est, an utile esset in persona ejus fideicommissum? Respondit, si id dederit per fideicommissum, quod debebatur: peti non posse. §. 11. Idem quæsiit, si in tutoris persona inutile esset, an in persona fratris utile videretur, quoniam illi proficeret, cujus & ipsius tutelam administrasset? Respondit, fratri utiliter esse legatum: cum suo debito liberetur.

§. 12. Idem quæsiit: si tutor amplecteretur fideicommissum, ita ut quibusdam stari vellet verbis testamenti, in quibusdam autem recedat, quod minorem quantitatem sumptuum dicat fideicommisso contineri, quam ipse erogaverat, an audiri deberet? Respondit, non impediri eum scriptura testamenti, quominus omne, quod sibi deberi probasset, petere posset. §. 13. Quidam ita legavit: *Semproniæ uxori meæ reddi jubeo ab heredibus meis quinquaginta ea quæ mutua acceperam chirographo particulatim in negotia mea*. Quæsitum est, an, si vere uxoris debitor fuerit, fideicommissum constiterit? Respondit, si debita fuisset, nullum esse fideicommissum.

§. 14. Idem quæsiit, an si hanc pecuniam ut debitam apud Judicem petierit, & victa fuerit: an fideicommissum peti possit? Respondit, secundum ea, quæ proponuntur, posse ex causa fideicommissi peti, quod apparuisset non fuisse ex alia causa debitum.

29. PAULUS [lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam].

SI is, qui duos reos promittendi habet, damnaverit heredem, ut utrosque liberet: si alter ex his capere non possit, nec socii sint, delegari debebit is, qui nihil capit, ei, cui hoc commodum Lege competit; cujus petitione utrumque accidit, ut & hoc commodum ad eum perveniat, & is, qui capit, liberetur: Quod si socii sint, propter eum, qui capax est, & ille capit per consequentias, liberato illo per acceptilationem: id enim eveniret, etiamsi solum capacem liberare jussus esset.

30. IDEM [lib. 10 Quæstionum].

PEtitor vel possessor damnavit heredem suum, *ne centumvirale judicium exerceat*: de effectu legati quæritur? Et dictum, ita demum utile videri legatum esse, si malam causam adversarius testatoris habuit, aut litigante herede vinci debuerit: tunc enim non tantum litis emolumentum, sed etiam sumptus heres legatario præstare cogitur. nam in bona causa nihil videtur esse in legato, nec propter sumptus; quod quidam existimaverunt.

31. SCÆVOLA [lib. 3 Responsorum].

CReditor debitori legavit ita: *Gaio Seio quidquid mihi sub pignore hortorum suorum debuit, ab heredibus meis dari volo*. Quæro, cum testator vivus à Seio aliquid recepit, an id ex causa legati peti possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non posse. † Idem repetiit: & ait, [item] testatorem ante factos codicillos, quibus legavit, pene omnem pecuniam sortis & usurarum recepisse, ita ut modicum sortis & usurarum debeatur: & quæsiit, an ei petitio competeret, propter verba ad præteritum relata, *quidquid mihi debuit?* Respondit: Prius quidem secundum ea, quæ proponerentur, recte responsum est: verum posterius, propter ea quæ in tempore adderentur, ita ab judice æstimandum, ut inspiceret, oblivione pecuniæ solutæ, aut quod eo inscio numerata esset, id fecisset, an consulto, quod quantitatem quandam debitam, non jus liberationis dare voluisset.

§. 1. Inter cætera liberto ita legavit, *Et si quid me vivo gessit, rationes ab eo exigi veto*. Quæritur, an chartas, in quibus rationes conscriptæ sunt, item reliquas, secundum accepta & expensa, heredibus reddere debeat? Respondit, ea, de quibus quæreretur, posse heredem vendicare, id autem, quod conservis, qui remanent in hereditate, crediderit, & in rem domini versum esset, desisse in reliquis esse. §. 2. Titia, quæ duos tutores habuerat, ita cavit: *Rationem tutelæ meæ, quam egit Publius Mævius cum Lucio Titio, reposci ab eo nolo*: Quæritur, an si qua pecunia apud eum ex tutela remansit, peti ab eo possit? Respondit, nihil proponi, cur [illegible] pecunia, quæ pupillæ esset, & apud tutorem remaneret, legata videretur. §. 3. Item quæritur, an contutor liberatus videretur? Respondit, contutorem non liberari. §. 4. *Gaio Seio optime merito hoc amplius lego, concedique volo, neque ab eo peti, neque ab heredibus ejus, quidquid mihi aut chirographis aut rationibus debitor est, vel quidquid à me mutuum accepit, vel fidem meam pro eo obligavi*. Quæro, utrum id solum, quod eo tempore, quo testamentum fiebat, debebatur, legatum sit: an & si quid ex ea summa usurarum nomine postea accessit, legato cedat? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, videri omnem obligationem Seio ejus debiti per fideicommissum solvi voluisse.

§. 5. Item quæritur, si postea novatione facta & ampliata summa, cœperit debere: an id, quod ex vetere contractu debebatur, nihilominus in causa legati duret, & an vero novatione facta, quasi novus debitor ampliatæ summæ possit conveniri? Respondit, id duntaxat legatum videri, quod tunc debuisset: si tamen mansit in ea voluntate testator, quæ tunc fuisset.

TIT. IV.

DE ADIMENDIS, VEL TRANSFERENDIS LEGATIS VEL FIDEICOMMISSIS.

1. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

QUi actu legato iter adimat, nihil adimit: quia nunquam actus sine itinere esse potest.

2. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

FUndo legato adimi ita potest, *Fundum illi præter usumfructum neque do, neque lego*: ut ususfructus in legato relinquatur. §. 1. Sed & fructus adimi potest, ut proprietas relinquatur.

§. 2. Item pars fundi legati adimi potest.

3. ULPIANUS lib. 24 ad Sabinum.

SI quis ita legaverit: *Titio fundum do, lego: si Titius decesserit, Seio heres meus dare damnas esto*: recte translatum legatum videtur. sed etsi jam mortuo eo, cui legatum erat, easdem res transtulerit, Sempronio debetur. §. 1. Si quis Titio legaverit sic: *Titio dato; aut si Titius ante decesserit, quam accipiat, Sempronio dato*: secundum meram subtilitatem utrique obligatum videri heredem, id est, [&] Sempronio & heredi Titii. sed si quidem mora Titio ab herede facta est, ad heredes ejus legati exactio transmittitur, Sempronio repellendo: sin autem nulla mora intercesserit, tunc Sempronius legatum accipit, & non Titii heredes: sed si ante diem legati cedentem decesserit Titius, soli Sempronio debetur legatum. §. 2. Idem dicendum est, & si fideicommissa hereditate puero data, aut, si ante

resti-

restitutam decessisset, matri ejus relicta: ut si puer ante diem legati cedentem decessisset, matri debeatur; si postea, ad pupilli heredes fideicommissum transmittatur, utpote re ipsa mora subsecuta. §. 3. Sed & cum quis ita legasset: *Heres meus Titio dato: si non dederit, Sempronio dato:* ita demum Sempronio debetur, si dies ejus in persona Titii non cessisset. §.4. Si quis ita legaverit: *Heres meus Titio fundum dato, & si Titius eum fundum alienaverit, heres meus eundem fundum Seio dato:* oneratus est heres. non enim à Titio fideicommissum relictum est, si alienasset fundum, sed ab herede ei legatum est: heres igitur debebit, doli exceptione opposita, prospicere sibi cautione à Titio de fundo non alienando.

§. 5. Si quis plus quam dedit, ademerit, ademptio valet: veluti si quis viginti legaverit, & quadraginta ademerit. §. 6. Si loci usumfructum leget testator, & iter adimat: non valet ademptio, ne vitiatur legatum. † Sicuti qui proprietatem fundi legat, iter adimendo, legatum non minuit.

§. 7. Si duobus Titiis separatim legaverit & uni ademerit, nec appareat cui ademptum sit: utrique legatum debetur. quemadmodum & in dando, si non appareat cui datum sit, dicemus neutri legatum. §. 8. Si Titio fundus pure, eidemque sub conditione legatus sit; deinde postea ademptum sit sic, *Titio fundum, quem sub conditione legavi, heres meus ne dato:* ex nulla datione debetur; nisi specialiter dixerit, pure eum legatum velle accipere. §. 9. Conditio legati an adimi possit, vel hereditatis, vel statuliberi, videndum: Et Julianus scribit, in statulibero detractam conditionem non repræsentare libertatem. Papinianus quoque lib. 17 Quæstionum scribit generaliter, conditionem adimi non posse: nec enim datur (inquit) conditio, sed adscribitur; quod autem adscribitur, non potest adimi, sed quod datur: Sed * melius est, sensum magis, quam verba amplecti; & conditiones sicuti adscribi, ita & adimi posse. §. 10. Cum Titio centum testamento legasset, & eidem codicillis ita legasset, *Titio quinquaginta duntaxat, nec amplius heres meus dato:* non amplius quinquaginta legatarium petiturum. §. 11. Non solum autem legata, sed & fideicommissa adimi possunt: & quidem nuda voluntate. Unde quæritur, an etiam inimicitiis interpositis fideicommissum non debeatur? Et si quidem capitales vel gravissimæ inimicitiæ intercesserint, ademptum videri, quod relictum est: sin autem levis offensa, manet fideicommissum. Secundum hæc & in legato tractamus, doli exceptione opposita.

4. IDEM lib. 33 ad Sabinum.

QUod si iterum in amicitiam redierunt, & pœnituit testatorem prioris offensæ: legatum vel fideicommissum relictum redintegratur. *ambulatoria enim est voluntas defuncti usque ad vitæ supremum exitum.*

5. GAIUS lib. 2 ad Edictum Urbicum.

SIcut adimi legatum potest, ita & ad alium transferri: veluti hoc modo, *quod Titio legavi, id Seio do lego.* quæ res in personam Titii tacitam ademptionem continet.

6. PAULUS [lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam].

TRanslatio legati fit quatuor modis: aut enim *à persona in personam* transfertur; aut *ab eo, qui dare jussus est*, transfertur, ut alius det; aut cum *res pro re* datur, ut pro fundo decem aurei; aut quod pure datum est, transfertur *sub conditione.* §. 1. Sed si id, quod à Titio dedi, à Mævio dem, quamvis soleant esse duo ejusdem rei debitores, tamen verius est hoc casu ademptum esse legatum: nam cum dico, *quod Titium dare damnavi, Seius damnas esto dare*, videor dicere, ne Titius det.

§. 2. Item si pro fundo decem legentur, quidam putant non esse ademptum prius legatum: sed verius est, ademptum esse. *novissima* enim *voluntas servatur.*

7. ULPIANUS [lib. 24 ad Sabinum].

QUod si alii legetur sub conditione, quod alii pure datum est: non plene recessum videtur à primo: sed ita demum, si conditio sequentis extiterit. cæterum si hoc animo fuerit testator, ut omnimodo recessum à primo putaverit, dicendum erit, à primo ademptum legatum.

8. JULIANUS [lib. 32 Digestorum].

ET ideo si vivo testatore mortuus fuerit is, in quem translatum legatum fuerit: nihilo magis ad eum, à quo translatum fuerit, pertinebit.

9. ULPIANUS [lib. 5 Disputationum].

CUm centum, quæ quis pure reliquit, conditione adjecta iterum eidem legavit: si quidem quasi aliam hanc summam esse voluit, & quod pure relictum est, statim debebitur; & quod sub conditione adscriptum est, si conditio extiterit. † Quod si eandem summam mutata voluntate sub conditione reliquit: pura datio, conditionalis effecta videbitur. Quare si in eodem testamento, in quo centum adscripserat, postea quinquaginta reliquerit: si quidem alia voluit esse hæc quinquaginta, centum quinquaginta debebuntur: sin vero quinquaginta tantum deberi voluit, quinquaginta tantum debebuntur. † Idem est, & si in codicillis [id] fuerit factum.

10. JULIANUS lib. 37 Digestorum.

SI legatum pure datum Titio, adimatur sub conditione, & pendente conditione Titius decesserit: quamvis conditio defecerit, ad heredem Titii legatum non pertinebit. nam legatum cum sub conditione adimitur: perinde est, ac si sub contraria conditione datum fuisset.

§. 1. Quod ita legatum est, *Titio decem heres meus dato: si Titio non dederit, eadem decem Sempronio dato:* si moriatur Titius ante diem legati, Sempronius legatum utiliter petet. translatum enim legatum intelligi debebit.

11. IDEM lib. 54 Digestorum.

QUi hominem legat, & Stichum adimit, non perimit legatum, sed extenuat:

12. ULPIANUS lib. 50 ad Sabinum.

UT Stichum legatarius eligere non possit.

13. MARCIANUS lib. 6 Institutionum.

DIvi Severus & Antoninus rescripserunt, cum testator postrema scriptura, quaqua ratione motus, *pessimum libertum esse adjecisset:* ea quæ priori scriptura ei relicta fuerant, adempta videri.

14. FLORENTINUS lib. 11 Institutionum.

LEgata inutiliter data, ademptione non confirmantur: veluti si domino herede instituto, [servo] pure legatum, sub conditione adimatur. nam * pure legatum si sub conditione adimatur, sub contraria conditione datum intelligitur; & ideo confirmatur: ademptio autem quo minus, non quo magis legatum debeatur, interve-

tervenit. §. 1. Quibus ex causis datio legati inutilis est, ex iisdem causis etiam ademptio inefficax habetur; veluti si viam pro parte adimas; aut pro parte liberum esse vetes.

15. PAULUS [lib. singul. de Adsignatione libertorum].

CUm servus legatus à testatore, & alienatus, rursus redemptus sit à testatore, non debetur legatario, opposita exceptione doli mali: sane si probet legatarius novam voluntatem testatoris, non submovebitur.

16. IDEM ex lib. singul. de Jure Codicillorum.

NIhil interest inducatur, quod scriptum est, an adimatur.

17. CELSUS lib. 22 Digestorum.

NIhil prohibet, priorem scripturam posteriore corrigere, commutare, rescindere.

18. MODESTINUS lib. 8 Differentiarum.

REm legatam si testator vivus alii donaverit, omnimodo extinguitur legatum. nec distinguimus, utrum propter necessitatem rei familiaris, an mera voluntate donaverit: ut, si necessitate donaverit, legatum debeatur; si nuda voluntate, non debeatur: hæc enim distinctio in donantis munificentiam non cadit, cum * nemo in necessitatibus liberalis existat.

19. IDEM lib. 11 Responsorum.

MOdestinus respondit: Si adimendo legatum, quod Mævio relictum sit, fideicommissum ab eo datum defunctus revocare noluit: heredes ex causa fideicommissi conveniri posse, recte probari.

20. POMPONIUS lib. 1 ad Quintum Mucium.

LIcet transferam legatum in eum, cum quo nobis testamenti factio non est, sive in servum proprium, cui sine libertate legavero: licet eis non debeatur, nec illi tamen debebitur, cui fuerit ademptum.

21. LICINNIUS RUFINUS lib. 4 Regularum.

LEgatum nulli alii adimi potest, quam cui datum est: quapropter si filio aut servo alieno legatum fuerit, domino * aut patri legatum adimi non potest.

22. PAPINIANUS lib. 6 Responsorum.

EX parte heres institutus, etiam legatum acceperat: eum testator inimicitiis gravissimis persecutus, cum testamentum aliud facere instituisset, neque perficere potuisset, præteriit: Hereditariæ quidem actiones ei non denegabuntur, sed legatum si petat, exceptione doli mali submovebitur.

23. IDEM lib. 7 Responsorum.

PAter inter filios facultatibus divisis filiam ex ratione primipili commodorum trecentos aureos accipere voluit; ac postea de pecunia commodorum possessionem paravit: nihilominus fratres & coheredes sorori fideicommissum præstabunt. Non enim absumptum videtur, quod in corpus patrimonii versum est. Cum autem inter filios diviso patrimonio, res indivisas ad omnes coheredes pertinere voluisset, ita possessionem ex commodis comparatam dividi placuit, ut in eam superflui pretii filia portionem hereditariam accipiat: hoc enim eveniret, in bonis pecunia relicta.

24. IDEM lib. 8 Responsorum.

LEgatum sub conditione datum, cum transfertur, sub eadem conditione transferri videtur, si non conditio priori personæ cohæreat. nam si quis uxori *sublatis liberis* legaverit, repetita conditio non videbitur, quæ fuit in persona mulieris necessaria. §. 1. Pater hortos instructos filiæ legavit; postea quædam ex mancipiis hortorum uxori donavit: sive donationes confirmavit, sive non confirmavit, posterior voluntas filiæ legato potior erit. Sed etsi non valeat donatio, tamen minuisse filiæ legatum pater intelligitur.

25. IDEM lib. 9 Responsorum.

ALteri ex heredibus præceptionem prædii dedit; mox alteri præstari adversus debitorem actiones ad eum finem mandavit, quo prædium fuerat comparatum: cum postea prædio distracto citra ullam offensam ejus, qui præceptionem acceperat, pretium in corpus patrimonii redisset, non esse præstandas actiones coheredi, respondi.

26. PAULUS [lib. 9 Quæstionum].

SI servo cum libertate dato legato & alienato adimatur libertas: quamvis alieno inutiliter adimatur, tamen legatum ad emptorem non perventurum: & merito. constitit enim ademptio, quia possit redimi: sicut datio, cum in eum confertur, qui testamenti faciendi tempore fuit testatoris, deinde alienato codicillis libertas datur. §. 1. Quid ergo, si eum, quem liberum esse quis jusserat, manumiserat vivus, deinde codicillis libertatem ei ademerit? videamus, an perdiderit legatum vana ademptio libertatis: quod quidam putant: sed *supervacua scriptura non nocet legato*.

27. IDEM [lib. 21 Quæstionum].

SErvus legatus est, & ei aliquid: si alienato eo adimatur quod ei legatum est, valet ademptio: quia & legatum potest procedere, si redimatur. §. 1. Servo legato, & inter vivos manumisso, si legatum adimatur: nullius momenti ademptio est. igitur legatum, quod ipsi datum est, capiet. nam etsi rursus in servitutem reciderit, non tamen legatum ejus resuscitabitur: novus enim videtur homo esse.

28. VALENS [lib. 5 Fideicommissorum].

SI tibi certam rem legavero, & rogavero te, *ut eam Titio restitueres*; deinde eandem rem tibi fideicommisero, nec rogavero te, ut alii eam præstares: quæritur, an in tua potestate sit, ex causa fideicommissi eligere, ut fideicommissum non præstes? & magis posteriorem scripturam testamenti placuit spectari.

29. PAULUS [lib. 3 Sententiarum].

LIbertus, qui in priore parte testamenti legatum acceperat, & ingratus postea eadem scriptura à testatore appellatus est: commutata voluntate, actionem ex testamento habere non potest.

30. SCÆVOLA [lib. 20 Digestorum].

ALumnæ suæ plura legaverat: quædam ex his abstulit: quædam ut præstarentur, ab herede suo petiit: in quibus viginti dari voluit his verbis, *Hoc amplius do, lego, darique volo viginti auri libras*: & adjecit, *fideique tuæ, Atti, committo, ut imprimis Semproniam sororem tuam pro tua pietate & regere & tueri velis: & si putaveris eam ad bonam vitæ consuetudinem reversam, ita viginti auri libras ei reddere, cum morieris: interim tamen reditus ejus*, id est, *usuras semisses ei præstes*: postea codicillis ad Mævium legatarium easdem viginti libras auri transtulit, & fidei ejus commisit in hæc verba, *Viginti libras auri, quas testamento Semproniæ alumnæ meæ reliqui, eas dari volo Mævio, cautionibus interpositis, ut ex ea summa cibaria*

Sem-

Semproniæ, quandiu advixerit, præstet menstruos denarios quinque, & vestiarii nomine denarios centenos vicenos quinos, idque fidei vestræ committo: certa sum autem te, Mævi, pro tua pietate petiturum ab herede tuo, ut voluntas mea in persona alumnæ meæ duret. Quæsitum est, an Mævius legatarius cogendus sit post mortem suam viginti libras auri Semproniæ restituere, sicut rogatus fuerat Attius heres? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, viginti quidem auri libras non cogendum præstare: sed alia, quæ ab eo alumnæ relicta sunt, deberi & à Mævio, & ab herede ejus, donec vivit alumna. §. 1. Titia testamento Seiam libertam, eandemque collactaneam ex parte duodecima heredem instituerat: Pamphilo liberto suo prædia per fideicommissum dedit: in quibus & συγκτησιν, id est, *latifundium* prædiorum, quæ appellabatur circa Colonem: eidem liberto postea per epistolam alias etiam res donavit, in quibus de Seia & Pamphilo ita est locuta Titia: Τοῖς κληρονόμοις μου χαίρειν· Βούλομαι βέβαια εἶναι τὰ ὑποτεταγμένα, ὅσα ἐγράφη εἰς τὸ ὄνομα Παμφίλου πεποιηκέναι· ἐὰν Σεΐα ἡ σύντροφός μου κληρονόμος μὴ γένηται, ἐξ οὗ γέγραφα αὐτὴν μέρους, βούλομαι αὐτῇ δοθῆναι [τὴν] σύγκτησιν τὴν περὶ Κολώνην· id est, *Heredibus meis salutem. Volo firma esse, quæ inferius ordinata sunt, quæcunque in nomen Pamphili jam ante constitui. Si Seia collactanea mea heres non fiet ex parte, ex qua eam scripsi, volo ei dari synctesin, quæ est circa Colonem.* Quæsitum est, cum Seia liberta, omissa parte hereditatis ei testamento adscripta, ex codicillis fideicommissum, id est, σύγκτησιν circa Colonem eligat, an si Pamphilus ex causa fideicommissi eadem prædia vindicet, doli mali exceptione summoveri debeat? Respondit, translatum videri fideicommissum prædiorum, id est, συγκτησιν, quæ est circa Colonem [in Seiam libertam]. §. 2. Ab heredibus petierat, ut si in Provincia decessisset, sexaginta Lucio Titio darentur, ut is corpus ejus curaret in patriam reportari, & adjecerat hæc verba, *Cui concedi volo, si quid ex ea pecunia superrit*: eadem die codicillos ad heredes suos ita scripserat, *Peto à vobis, ut sive in Provincia, sive in via aliquid mihi humanitus acciderit, corpus meum curetis & in Campaniam, & in monumentum filiorum meorum reportare.* Quæsitum est, an id, quod superfuerit ex sexaginta, à Lucio Titio tacite ademerit? Respondit, ademptum videri. §. 3. Qui filias ex disparibus portionibus testamento heredes instituerat, pene omnium bonorum suorum eodem testamento divisionem fecit: deinde hæc verba adjecit, Τὰ δὲ λοιπὰ πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, ὁμοίως καὶ τὰ τῆς κληρονομίας βάρη, ἔσται μόνων τῶν δύο [μου] θυγατέρων, Πρίμης καὶ Σεκούνδης, ἢ τῆς ἐξ αὐτῶν περιούσης, id est, *Reliqua autem omnia bona existentia mihi similiter & hereditaria onera erunt solum duarum filiarum mearum, scilicet, Primæ & Secundæ, vel quæ ex his subsistet*: postea codicillis longe aliam divisionem fecit bonorum inter easdem, inter quas & testamento diviserat: quædam tamen nulli nominatim dedit. Quæsitum est, an Prima & Secunda filiæ, ex verbis testamenti consequi possint, ut solæ habeant ea, quæ nominatim nulli relicta sunt in divisione, quæ novissima à patre facta est? Respondit, non à tota voluntate recessisse videri, sed his tantum rebus, quas reformasset.

§. 4. Cum post apertas tabulas testamenti Priscillianus vixerit: de cujus legato, portioneque hereditatis, mater epistola ita caverat, *Quoniam cognovi Priscillianum filium meum in extremis esse, justissimum & piissimum duxi, portionem ejus hereditatis, quam ei testamento dederam, legare Mariano fratri meo, & Januario marito meo, æquis portionibus. Et si quid ei amplius legaveram, ut si quid ei humanitus contigerit, do lego, darique eis volo*: postea ex eadem infirmitate Priscillianus decessit. Quæsitum est, an legatum quoque ejus ad Januarium & Marianum ex causa fideicommissi pertineat? Respondit, posse videri, si decessisset ex ea infirmitate, omnimodo & legatum ad eos, de quibus quæreretur, transtulisse.

31. IDEM [lib. 14 Digestorum].

Filio ex parte herede instituto duos fundos cum mancipiis & instrumento omni legavit: idem uxori plura legata, & servos Stichum & Damam legavit: sed cum in altero ex fundis filio prælegatis cognovisset villicum non esse, Stichum misit, & tam rei rusticæ, quam rationibus fundi præfecit. Quæsitum est, Stichus utrum ad uxorem, an ad filium pertineret? Respondit, cum memor erat eorum quæ testamento cavisset: Stichum his prædiis, in quæ translatus est, actorem cedere: nec uxorem posse Stichum ex fideicommissi causa petere. §. 1. Matri suæ heredi ex parte institutæ quatuor prædia legavit, & fidei ejus commisit, *ut ex his duo socero restitueret*: deinde codicillis socero ademit fideicommissum. Quæsitum est, an nihilominus ex prælegatione ad matrem pertinerent? Respondi, nihil proponi cur ad matrem pertinerent.

§. 2. Seia testamento suo legavit auri pondo quinque: Titius accusavit eam, quod patrem suum mandasset interficiendum: Seia post institutam accusationem codicillos confecit; nec ademit Titio privigno legatum; & ante finem accusationis decessit: acta causa, pronunciatum est, patrem Titii scelere Seiæ non interceptum. Quæro, cum codicillis legatum, quod testamento Titio dederat, non ademerit: an ab heredibus Seiæ Titio debeatur? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non deberi. §. 3. Filiæ, quam in potestate habebat, inter cætera legavit peculium: idem post factum testamentum pecuniam à debitore filiæ exegit, & in suam rationem convertit. Quæro, an filia eo nomine cum heredibus patris agere possit? Respondit, si probaret non adimendi animo factum, agere posse.

32. VENULEIUS lib. 10 Actionum.

Detrahere legatis, vel adjicere, si nihil præter numeratam pecuniam legatum sit, promptum est. cum vero res corporales intervenient: & scriptura difficilior fit, & obscura portio. §. 1. Cum libertas adimitur, legata servis relicta nihil attinet adimi.

TIT. V.

DE REBUS DUBIIS.

1. PAPINIANUS lib. 7 Responsorum.

Fundum Mævianum aut Seianum Titio legaverat; cum universa possessio plurium prædiorum sub appellatione fundi Mæviani rationibus demonstraretur: Respondi, non videri cætera prædia legato voluisse defunctum cedere, si fundi Seiani pretium à fundi Mæviani pretio non magna pecunia distingueretur.

2. IDEM lib. 9 Responsorum.

Civibus civitatis legatum vel fideicommissum datum, civitati relictum videtur.

3. PAULUS [lib. 14 Quæstionum].

In ambiguo sermone non utrumque dicimus: sed id duntaxat, quod volumus. itaque * qui aliud dicit quam vult, neque id dicit quod vox significat, quia non vult; neque id, quod vult, quia id non loquitur.

[IDEM lib. 19 Responsorum.

PAulus respondit, *id quod conditionis implendæ causa datum est, sine dubio & certis, & incertis personis dari debere, ut fideicommissi petitio possit competere*].

4. IDEM lib. 19 Responsorum.

PAulus respondit: cum nomen fideicommissarii testamento adscriptum non sit, nulli personæ, neque certæ, neque incertæ, datum fideicommissum videri, indubitatum est.

5. GAIUS lib. 1 Fideicommissorum.

QUidam relegatus facto testamento post heredis institutionem, & post legata quibusdam data, ita subjecit: *Si quis ex heredibus cæterisve amicis, quorum hoc testamento mentionem habui, sive quis alius restitutionem mihi impetraverit ab Imperatore, & ante decessero, quam ei gratias agerem: volo dari ei qui id egerit à cæteris heredibus aureos tot.* unus ex his, quos heredes scripserat, impetravit ei restitutionem: &, antequam sciret, decessit. Cum de fideicommisso quæreretur, an deberetur, consultus Julianus respondit, deberi: sed etiam si non heres vel legatarius, sed alius ex amicis curavit eum restitui, & ei fideicommissum præstari. §. 1. Si tibi & posthumo suo vel alieno hereditatem restituere quis rogaverit;

6. MÆCIANUS [lib. 3 Fideicommiss.]

VEl ex parte [te, & ex parte] posthumum heredem instituisset, legatumve similiter vel fideicommissum dedisset:

7. GAIUS [lib. 1 Fideicommissorum].

UTrum ita posthumus partem faciat, si natus sit; an & si natus non sit, quæritur? Ego commodius dici puto, si quidem natus non est, minime eum partem facere, sed totum ad te pertinere, quasi ab initio tibi solido relicto. sin autem natus fuerit, utrosque accipere, quantum cuique relictum est: ut uno nato pars tibi dimidia debeatur; duobus natis, tertia tibi debeatur; tribus natis, quia trigemini quoque nascuntur, quarta [debeatur]. & *nostra quidem ætate Serapias* Alexandrina mulier ad Divum Hadrianum perducta est cum quinque liberis, quos uno fœtu enixa est, sed tamen quod ultra tres nascitur, fere portentosum videtur. §. 1. Cum quidam, pluribus heredibus institutis, unius fidei commisisset, *ut cum moreretur, uni ex coheredibus, cui ipse vellet, restitueret eam partem hereditatis, quæ ad eum pervenisset:* verissimum est, utile esse fideicommissum, nec enim in arbitrio ejus, qui rogatus est, positum est, an omnino velit restituere, sed cui potius restituat. * Plurimum enim interest, utrum in potestate ejus, quem testator obligari cogitat, faciat, si velit dare, an post necessitatem dandi, solius distribuendi liberum arbitrium concedit. §. 2. Quæsitum est, si coheredes ex disparibus partibus scripti sint: utrum partem suam in viriles partes restituere singulis debeat, an pro portionibus hereditariis, ex quibus heredes scripti sint? Et placuit, si testator ita restitui jussisset partem, si aliquam pecuniam dedissent, si quidem æquas partes jussi fuerint dare, conveniens videri esse, etiam ex fideicommisso æquas partes eis restitui oportere: si vero dispares in ea pecunia distribuenda significavit testator, ut videantur hereditariis portionibus congruere, consentaneum esse, etiam fideicommissum pro hereditariis partibus eis restitui debere.

8. PAULUS [lib. 2 Sententiarum].

SI inter virum & uxorem donatio facta fuerit, priore defuncto, cui donatum est, ad eum res redit, qui donaverat. quod si simul tam is, cui donatum est, quam is, qui donaverit: quæstionis decidendæ gratia, magis placuit valere donationem: eo maxime, quod donator non supervivat, qui rem condicere possit.

9. TRYPHONINUS [lib. 21 Disputationum.]

QUi duos impuberes filios habebat, ei, qui supremus moritur, Titium substituit: duo impuberes simul in nave perierunt: Quæsitum est, an substituto, & cujus hereditas deferatur? Dixi, Si ordine vita decessissent, priori mortuo frater ab intestato heres erit, posteriori substitutus; in ea tamen hereditate etiam ante defuncti filii habebit hereditatem. in proposita autem quæstione, ubi simul perierunt, [utrum] quia cum neutri frater superstes fuit, quasi utrique ultimi decessisse [sibi] videantur: an vero neutri, quia comparatio posterioris decedentis ex facto prioris mortui sumatur [quæritur]? Sed superior sententia magis admittenda est, ut utrique heres sit: nam & qui unicum filium habet, si supremum morienti substituit, non videtur inutiliter substituisse; & * proximus adgnatus intelligitur etiam, qui solus est, quique neminem antecedit; & hic utrique, quia neutri eorum alter superstes fuit, ultimi primique obierunt. §. 1. Cum bello pater cum filio periisset, materque filii, quasi postea mortui, bona vindicaret, adgnati vero patris, quasi filius ante periisset: Divus Hadrianus credidit, patrem prius mortuum. §. 2. Si cum filio suo libertus simul perierit, intestati patrono legitima defertur hereditas, si non probatur supervixisse patri filius: hoc enim reverentia patronatus suggerente dicimus. §. 3. Si maritus & uxor simul perierint, stipulatio de dote ex capitulo, *Si in matrimonio mulier decessisset*, habebit locum, si non probatur illa superstes viro fuisse.

§. 4. Si Lucius Titius cum filio pubere, quem solum testamento scriptum heredem habebat, perierit: intelligitur supervixisse filius patri, & ex testamento heres fuisse, & filii hereditas successoribus ejus defertur, nisi contrarium approbetur. † Quod si impubes cum patre filius perierit, creditur pater supervixisse: nisi & hic contrarium approbetur.

10. ULPIANUS [lib. 6 Disputationum].

SI fuerit legatum relictum uni ex cognatis meis *qui primus Capitolium ascenderit*: si simul duo venisse dicantur, nec apparet quis prior venerit, an impedietur legatum? vel, *ei, qui monumentum fecerit*, & plures fecerint: vel ei, qui maximus natu est, & duo pares ætate sint: sed & si legatum Sempronio amico fuerit relictum, & duo sint æqua caritate conjuncti. † Sed & si duobus hominibus ejusdem nominis fuerit legatum, puta Semproniis; mox Sempronio ademptum sit, nec appareat, cui ademptum sit: Utrum datio in utriusque persona infringitur, an ademptio nulla est, quæri potest. Item si ex pluribus servis ejusdem nominis uni, vel quibusdam libertas relicta est? Et verius est, in his omnibus etiam legata & libertates impediri: ademptionem autem in utrumque valere.

§. 1. Plane si ita libertatem acceperit ancilla, *Si primum marem pepererit, libera esto*, & hæc uno utero marem & fœminam peperisset: si quidem certum est, quid prius edidisset, non debet de ipsius statu ambigi, utrum libera esset, necne; sed nec filiæ, nam, si postea edita est, erit ingenua: sin autem hoc incertum est, nec potest, nec per subtilitatem judicialem manifestari,

* *in an-*

* *In ambiguis rebus humaniorem sententiam sequi oportet*, ut tam ipsa libertatem consequatur, quam filia ejus ingenuitatem, quasi per præsumptionem priore masculo edito.

11. JULIANUS lib. 36 Digestorum.

QUotiens libertis ususfructus legatur, & ei, qui novissimus supervixerit, proprietas: utile est legatum. existimo enim omnibus libertis proprietatem sub hac conditione, *Si novissimus supervixerit*, dari.

12. IDEM lib. 50 Digestorum.

QUotiens in actionibus, aut [in] exceptionibus, ambigua oratio est: commodissimum est, id accipi, quo res, de qua agitur, magis valeat, quam pereat.

13. IDEM lib. singul. de Ambiguitatibus.

SI is, qui ducenta deposuit, ita leget, *Seio cum ducentis, quæ apud eum deposui, trecenta lego:* singulæ summæ separatæ quidem, certam habent demonstrationem; conjunctione vero tali incidunt in ambiguitatem. sed dicendum est, non trecenta, sed quingenta deberi, quia duæ summæ junguntur. §. 1. Si quis leget, *Fundum Seianum heres meus Attio cum Dione Mævii servo dato:* dubitatur quidem Dioni quoque fundus legatus sit, an Dio cum fundo legatus sit. Sed magis dicendum est, non solum fundum, sed etiam servum Dionem esse legatum: maxime si nullas justas causas habuit Dioni legandi.

§. 2 Cum ita stipulationem concipimus: *Si hominem aut fundum non dederis, centum dari spondes?* utrumque est faciendum, ne stipulatio committatur: id est, sive alterum, sive neutrum factum sit, tenebit stipulatio. † Idemque est evidenter, cum propositis specialiter pluribus rebus, quas fieri volumus, ita stipulamur: *Si quid eorum factum non erit*, veluti, *Stichum, & Damam, & Herotem sisti? Si quis eorum non steterit, decem dari?* necesse est enim omnes esse sistendos, ut stipulationi satisfiat. † Vel (ut propius accedamus) fingamus ita stipulationem factam: *Si Stichum, & Damam, & Erotem non stiteris, decem dari?* neque enim dubitabimus, quin æque omnes sisti oporteat. §. 3. Utrum ita concipias stipulationem, *Si illud, aut illud factum non erit*; an hoc modo, *Si quid eorum factum non erit, quæ ut fierent, comprehensa sunt:* hoc interest, quod quamvis altero facto verum sit, hoc aut illud vere factum esse, non ideo tamen verum erit hoc aut illud factum non esse. nam simul ea possunt esse vera, quamvis inter se contraria sunt: quia cum significatio non ex universo, sed ex aliquo sumitur, si veri aliquid inde sit, veram efficit totam orationem. sicut è contrario duæ orationes pugnantia continentes simul falsæ sunt: veluti *si qui liberorum partim puberes, partim impuberes decesserint*: nam & hoc falsum erit, omnes impuberes decessisse; & illud, omnes puberes decessisse. id accidit, quia significatio sumitur ex universo: in quo si aliquid falsum est, totam orationem falsam efficit. Animadvertendum igitur est, quid sit de quo quæritur. Nam cum ita concipio, *Si illud aut illud non fuerit*, quæri debet, an aliquid factum non sit? illius effectus hic est, ut neutrum fiat; hujus autem, ut utrumque fiat: nec in illo prodest, aliquid non fecisse, si aliquid factum sit; neque in hoc aliquid fecisse, si aliquid factum non sit. §. 4. Proinde si quis [ita] interroget, *Eorum quid, quæ objiciuntur tibi, fecisti?* ille neget: hoc exprimat, Eorum quid, quæ objiciuntur, non feci: id est, nihil horum feci. §. 5. Si quis autem plura in stipulatum deducat, quorum unum fieri velit, ita comprehendere debet: *Illud aut illud fieri spondes? si nihil eorum factum erit, tantum dabis?*

§. 6. Item si paterfamilias in testamento ita scripserit, *Si quis mihi filius aut filia genitur, heres mihi esto: Si mihi filius aut filia heres non erit, Seius heres esto:* non satis voluntatem suam declaravit, si non aliter extraneum heredem esse volet, quam si neque filius neque filia heres sit. hoc enim modo concipi oportet, *Si mihi neque filius neque filia heres erit*. potest autem interdum superior scriptura esse necessaria, si quis, cum filium & filiam habeat, utrumque heredem instituere velit: sed, sive alter heres futurus sit, extraneum miscere; sive neuter, extraneum substituere. sed proclivior est sententia testatoris sic esse interpretanda, ut, sive filius sive filia nati ei fuerint, extraneus non admittatur, nisi specialiter hoc testator expresserit.

14. MARCIANUS lib. 6 Institut.

SI quis ita scripserit, *Illis, qui testamentum meum signaverint, heres meus decem dato:* Trebatius utile legatum esse putat. quod Pomponius verius esse existimat, quia ipsum testamentum confirmatur testibus adhibitis: quod verum esse existimo.

15. IDEM lib. 2 Regularum.

QUædam sunt, in quibus res dubia est, sed ex post facto retroducitur, & apparet quid actum est. Ut ecce si res legata fuerit, & deliberante legatario eam rem heres alii tradiderit: nam si quidem voluerit legatarius habere legatum, traditio nulla est; si vero repudiaverit, valet. † Tantundem est, & si pecuniam hereditariam legatam crediderit heres: nam si quidem non repudiaverit legatarius, alienam pecuniam credidit: si vero repudiaverit, suam pecuniam credidisse videtur. Quid ergo, si consumpta fuerit pecunia? utique idem erit ex eventu dicendum.

16. IDEM lib. 3 Regularum.

QUod de pariter mortuis tractamus, & in aliis agitatum est: Ut ecce, si mater stipulata est dotem à marito, mortua filia in matrimonio, sibi reddi, & simul cum filia perit: an ad heredem matris actio ex stipulatu competeret? Et D. Pius rescripsit, non esse commissam stipulationem: quia mater filiæ non supervixit.

§. 1. Item quæritur, si extraneus, qui dotem stipulatus est, simul cum marito decesserit, vel cum ea, propter quam stipulatus esset: an ad heredem suum actionem transmittat?

17. PAULUS lib. 12 ad Plautium.

IDem est, si dos uxori prælegata sit, & simul cum marito perierit.

18. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

SEd & in illo quæritur, si pariter pupillus, & qui ei substitutus erat frater necessarius, decesserit: an frater fratri existat heres, an contra? vel, si duo invicem necessarii substituti sunt, & una perierint: an heredes extitisse videantur? vel alter alteri, [hoc est], si invicem hereditatem rogati fuerint restituere? * In quibus casibus si pariter decesserint, nec appareat quis ante spiritum emisit, non videtur alter alteri supervixisse. §. 1. Sed & circa Legem Falcidiam, si dominus cum servis simul vita functus sit, servi, quasi in bonis ejus mortis tempore fuerint, non computantur.

19. ULPIANUS lib. 25 ad Sabinum.

SI cognatis legatum sit, & hi cognati quidem esse desierint, in civitate autem maneant: dicendum, deberi legatum. cognati enim testamenti facti tempore fuerunt. Certe si

quis testamenti facti tempore cognatus non fuit, mortis autem tempore factus est per adrogationem, facilius legatum consequitur. §. 1. Si quis cognationi leget, idem est, atque si cognatis legasset.

20. PAULUS lib. 12 ad Plautium.

CUm Senatus temporibus Divi Marci permiserit collegiis legare, nulla dubitatio est, quod, si corpori, cui licet coire, legatum sit, debeatur: cui autem non licet, si legetur, non valebit, nisi singulis legetur; hi enim, non quasi collegium, sed quasi certi homines, admittentur ad legatum.

21. IDEM [lib. 14 ad Plautium.]

UBi est verborum ambiguitas, valet, quod acti est: veluti cum Stichum stipuler, & sint plures Stichi; vel hominem; [vel] Carthagini, cum sint duæ Carthagines. semper in dubiis id agendum est, ut quam tutissimo loco res sit bona fide contracta: nisi cum aperte contra Leges scriptum est.

22. JAVOLENUS lib. 5 ex Cassio.

CUm pubere filio mater naufragio periit: cum explorari non possit, uter prior extinctus sit, humanius est credere, filium diutius vixisse.

23. GAIUS [lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam].

SI mulier cum filio impubere naufragio periit, priorem filium necatum esse intelligitur.

24. MARCELLUS lib. 11 Digestorum.

CUm in testamento ambigue aut etiam perperam scriptum est: benigne interpretari, & secundum id quod credibile est cogitatum, credendum est.

25. CELSUS lib. 22 Digestorum.

QUem heredi meo dixero velle me liberum esse, liber esto: cui ut dare damnas sit heres meus dixero, ei heres meus dare damnas esto: testatoris voluntas, si quibusdam argumentis apparebit de quo dixit, adimplenda est.

26. IDEM lib. 26 Digestorum.

CUm quæritur in stipulatione, quid acti sit, ambiguitas contra stipulatorem est.

27. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

SI quis de pluribus unum manumitti voluerit, nec appareat de quo manumittendo testator sensit: nulli eorum fideicommissa competit libertas.

28. JAVOLENUS lib. 3 ex Posterioribus Labeonis.

QUi habebat Flaccum fullonem, & Philonicum pistorem, uxori Flaccum pistorem legaverat: qui eorum, & num uterque deberetur? Placuit primo eum legatum esse, quem testator legare sensisset. quod si non appareret, primum inspiciendum esse, an nomina servorum dominus nota habuisset: quod si habuisset, eum deberi qui nominatus esset, tametsi in artificio erratum esset: sin autem ignota nomina servorum essent, pistorem legatum videri, perinde ac [si] nomen ei adjectum non esset.

29. SCÆVOLA lib. 18 Digestorum.

PLures testamento manumiserat, in quibus Sabinam & Cyprogeniam, cum quisque eorum ad trigesimum annum ætatis pervenissent: &, cum liber quisque eorum esset, certam summam dari voluerat, & conjuncta scriptura ita caverat: *Sabinæ & Cyprogeniæ dari* [*volo*], *cum ad statutam ætatem pervenerint, singulis decem, & hoc amplius alimentorum nomine in annos singulos, quoad vivent, singulis decem.* Quæsitum est, utrum omnibus manumissis alimenta debeantur, an vero Sabinæ & Cyprogeniæ solis? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, videri omnibus alimenta legata.

TIT. VI.

DE HIS QUÆ POENÆ CAUSA RELINQUUNTUR.

1. AFRICANUS libro Quæstionum.

FIliosamilias vel servo herede instituto, etiam si in patris dominive pœnam illicite [vel probrose] datum est, nullius momenti legatum esse respondit: non enim id solum, quod in heredis, sed omne, quod in cujusque, lucrum aliquod ex ultima voluntate sentientis, [talem] pœnam in testamento scriptum sit, nullius momenti habendum.

2. MARCIANUS lib. 6 Institutionum.

POEnam à conditione voluntas testatoris separat: & [an] pœna, an conditio, an translatio sit, ex voluntate defuncti apparet. idque Divi Severus & Antoninus rescripserunt.

TIT. VII.

DE REGULA CATONIANA.

1. CELSUS lib. 35 Digestorum.

CAtoniana regula sic definit: *Quod, si testamenti facti tempore decessit testator, inutile foret: id legatum, quandocunque decesserit, non valere.* Quæ definitio in quibusdam falsa est.

§. 1. Quid enim, si quis ita legaverit, *Si post Kalendas mortuus fuero, Titio dato?* an cavillamur? nam hoc modo, si statim mortuus fuerit, non esse datum legatum, verius est, quam inutiliter datum. §. 2. Item, si tibi legatus est fundus, qui scribendi testamenti tempore tuus est: si eum vivo testatore alienaveris, legatum tibi debetur: quod non deberetur, si testator statim decessisset.

2. PAULUS lib. 4 ad Plautium.

SEd & si sic legaverit, *Si filia mea Titio nupta erit*: sufficere visum est, si mortis tempore nupta inveniatur, licet testamenti facti tempore fuerit impubes.

3. PAPINIANUS lib. 15 Quæstionum.

C*Atoniana regula* non pertinet ad hereditates; neque ad ea legata, quorum dies non mortis tempore, sed post aditam cedit hereditatem.

4. ULPIANUS lib. 10 ad Sabinum.

PLacet, Catonis regulam ad conditionales institutiones non pertinere.

5. IDEM lib. 22 ad Sabinum.

R*Egula Catoniana* ad novas Leges non pertinet.

TIT. VIII.

DE HIS, QUÆ PRO NON SCRIPTIS HABENTUR.

1. JULIANUS lib. 78 Digestorum.

SI quis hereditatem vel legatum adscripserit, quæritur, an hereditas vel legatum pro non scripto habeatur: & quid, si substitutum habeat hujusmodi institutio? Respondit: Pars hereditatis, de qua me consuluisti, ad substitutum pertinet: nam Senatus, cum pœnas Legis Corneliæ constitueret adversus eum, qui sibi hereditatem vel legatum scripsisset, eodem modo improbasse videtur, quo improbatæ sunt illæ, *Qua ex parte me Titius heredem scriptum in tabulis suis recitaverit, ex ea parte heres esto*; ut perinde haberentur, ac si insertæ testamento non fuissent.

2. ALFENUS VARUS lib. 5 Digest.

QUæ in testamento scripta essent, neque intelligerentur, quid significarent, ea perinde sunt, ac si scripta non essent: reliqua autem per seipsa valent.

3. MAR-

3. MARCIANUS lib. 11 Institut.

SI in metallum damnato quid extra causam alimentorum relictum fuerit: pro non scripto est, nec ad fiscum pertinet: nam pœnæ servus est, non Cæsaris. & ita Divus Pius rescripsit. §. 1. Sed etsi post testamentum factum heres institutus vel legatarius in metallum damnatus sit, ad fiscum non pertinet. §. 2. Item, si servo alieno quid legatum fuerit, & postea à testatore redemptus sit, legatum extinguitur. Nam * *quæ in eam causam pervenerunt, à qua incipere non poterant, pro non scriptis habentur.*

4. ULPIANUS lib. 1[3] ad Legem Juliam & Papiam.

SI eo tempore, quo alicui legatum adscribebatur, in rebus humanis non erat, pro non scripto hoc habebitur. §. 1. Sed & si in hostium potestate erat, quo testamentum fiebat, neque ab hostibus rediit, pro non scripto erit. † Et ita Julianus scribit.

5. PAULUS lib. 12 Quæstionum.

QUod quis sibi adscripserit, si alii restituere à testatore jussus est, cum onere fideicommissum id apud heredem remanet, quamvis pro non scripto esset. † Idem est, & in testamento militis.

TIT. IX.

DE HIS QUÆ UT INDIGNIS AUFERUNTUR.

1. MARCIANUS lib. 6 Institut.

DIvi Severus & Antoninus rescripserunt, *quasi indignum carere legato seu fideicommisso libertum, quæ ei testamento patroni relicta erant, cum patronum suum, post mortem ejus quasi illicitæ mercis negotiatorem detulerat, quamvis & præmium meruit.*

2. IDEM lib. 11 Institutionum.

AUfertur hereditas ex asse, & ad fiscum pertinet, si emancipatus filius contra tabulas bonorum possessionem patris ut præteritus petierit, & ex substitutione impuberis adierit hereditatem. §. 1. Item, si quis contra Mandata duxerit uxorem ex ea Provincia, in qua officium aliquod gerit: quod ei ex testamento uxoris adquisitum est, Divi Severus & Antoninus rescripserunt, *retinere eum non posse:* Tanquam si tutor pupillam contra Decretum Amplissimi ordinis in domum suam duxisset. Utroque ergo casu, & si ex asse heres institutus adierit hereditatem, fisco locus fit: nam quasi indigno ei aufertur hereditas. §. 2. Per contrarium autem ducta tam ab eo, qui officium in Provincia gerebat, quam à tutore illicite: magis est ut dicatur capere [illam] ex testamento; nec quasi indignam esse repellendam. §. 3. Idem erit, si quis vivi *ignorantis* bona, vel partem bonorum alicujus cognati donaverit: nam quasi indigno aufertur.

3. IDEM lib. 5 Regularum.

INdignum esse D. Pius illum decrevit (ut & Marcellus lib. 12 Digestorum refert), *qui manifestissime comprobatus est id egisse, ut per negligentiam & culpam suam mulier, à qua heres institutus erat, moreretur.*

4. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

PApinianus lib. 5 Quæstionum ait, Si quis unum heredem, quasi per falsum adscriptum accusavit: legatum ei non auferri à coherede relictum, quem non inquietavit.

5. PAULUS lib. 1 de Jure Fisci.

POst legatum acceptum, non tantum licebit falsum arguere testamentum, sed & non jure factum contendere: inofficiosum autem dicere non permittitur. §. 1. Ille, qui non jure factum contendit, nec obtinuit, non repellitur ab eo, quod meruit. Ergo qui legatum secutus, postea falsum dixit, amittere debebit quod consecutus est. † De eo vero, qui legatum accepit, si neget jure factum esse testamentum, D. Pius ita rescripsit: *Cognati Sophronie licet ab herede instituto acceperant legata, tamen si is ejus conditionis fuerit visus, ut obtinere hereditatem non possit, & jure intestati ad eos cognatos pertinet, petere hereditatem ipso jure poterunt.* † *Prohibendi autem sint, an non: ex cujusque persona, conditione, ætate, cognita causa à Judice constituendum erit.*

§. 2. Amittere id, quod testamento meruit, & eum placuit, qui tutor datus excusavit se à tutela. sed si consecutus fuerit, non admittitur ad excusationem. Diversum puto in eo, qui legatum tantum meruit, & à matre pupilli tutor petitus, excusare se maluit: hic enim nihil contra judicium defuncti fecit. † Sed hoc legatum, quod tutori denegatur, non ad fiscum transfertur, sed filio relinquitur, cujus utilitates desertæ sunt. §. 3. Si pater accusaverit testamentum, vel dominus: denegabitur ei actio etiam ejus, quod filio ejus vel servo legatum est, si ad ipsos emolumentum rei perventurum est. Quod si personam illorum spectet, diversum dicendum est. §. 4. *Si servum suum rogatus sit manumittere*, qui legatum meruit, vel etiam ipsi servo utrunque datum sit: dicendum est, non debere obesse servo factum domini, sed à fisco redimendum, ut manumittatur: si tamen velit servum vendere; quia non potest cogi, qui judicium sprevit defuncti. §. 5. Si filiusfamilias falsum accusaverit testamentum: videndum est, an denegari debeat actio patri? & puto, si invito patre accusavit, non esse denegandam patri actionem. §. 6. Si is, cui rogatus sum *legatum restituere*, falsum dixerit: restituere id fisco debebo. §. 7. Qui accusavit falsum, heres legatario extitit, vel heredi scripto: nihil huic nocere dicendum est. §. 8. Similis est ei, & qui inofficiosum dicit. §. 9. Ætati ejus, qui accusavit, ignoscitur: & maxime si tutor vel curator dicere falsum vel inofficiosum velit: & ita Imperatores Severus & Antoninus rescripserunt.

§. 10. His vero, qui testimonio suo intentionem accusatoris adjuvaverunt, deneganda est actio: idque Divus Severus decrevit.

§. 11. Sunt qui putant (& recte) & ei denegandam, qui accusatori adfuit, vel fidejussor pro eo extiterit. §. 12. Quidam & Præsidem indignum putant, qui testamentum falsum pronunciavit, si appellatione intercedente heres scriptus obtinuit. §. 13. Advocatum fisci, qui intentionem delatoris exequitur, in omnibus officii necessitas satis excusat. §. 14. Qui principale testamentum arguit, & à secundis tabulis repellendus est: item à codicillis ad testamentum factis, licet non confirmatis. Non idem sequendum est, si secundas tabulas vel codicillos coarguit: quia non utrumque hoc casu improbasse videtur. §. 15. An libertas ei servo data, qui testimonio suo infringere voluerit testamentum, auferri debeat, videndum est. Fideicommissum utique non est dignus consequi: & de libertate Divus Pius judicavit, esse ea privandum. §. 16. Ei qui tutor datus est, non prodest ad excusationem, quod falsum dixit; sed à legato removetur. §. 17. Qui mortis causa donationem accepit à testatore, non est similis in hac causa legatario. §. 18. Alia causa est ejus, qui propter testamentum à legatario

tario vel à statulibero accipere jussus est; hic enim ut indignus repelletur. §. 19. Et Falcidiæ beneficium heredi scripto auferri debere, D. Pius & D. Marcus putaverunt. §. 20. Omnes, qui ut indigni repellentur, summovendi sunt à præmio, quod secundum Edictum D. Trajani datur his, qui se deferunt.

6. MARCELLUS lib. 22 Digestorum.

REscriptum est à Principe, * *heredem rei, quam amovisset, quartam non retinere.* & ideo si is, qui quadringenta habebat, universa quadringenta legavit, & heres centum subtraxisset: trecentorum quartam retinebit, septuagintaquinque scilicet, & ducenta vigintiquinque dabit legatariis; [ex] centum, quæ subripuit, legatariis quidem dabit septuagintaquinque, reliqua, id est, vigintiquinque, ad fiscum venient.

7. MODESTINUS lib. 6 Different.

QUi Titii testamentum falsum dixit, nec obtinuit, heredi ejus heres existere prohibendus non est: quia non principaliter in Titii hereditatem succedit.

8. IDEM lib. 9 Regularum.

INdigno herede pronunciato, adempta hereditate, confusas actiones restitui non oportet.

9. ULPIANUS lib. 14 ad Legem Juliam & Papiam.

SI inimicitiæ capitales intervenerunt inter legatarium & testatorem, & verisimile esse cœperit, testatorem noluisse legatum sive fideicommissum præstari ei, cui adscriptum relictum est: magis est, ut legatum ab eo peti non possit. §. 1. Sed & si palam & aperte testatori maledixerit, & infaustas voces adversus eum jactaverit, idem erit dicendum. §. 2. Si autem status ejus controversiam movit, denegatur ejus, quod testamento accepit, persecutio: ex qua specie statim fisco deferetur.

10. GAIUS lib. 15 ad Leg. Jul. & Papiam.

IN *fraudem juris fidem accommodat*, qui vel id quod relinquitur, vel aliud, tacite promittit restituturum se personæ, quæ Legibus ex testamento capere prohibetur: sive chirographum eo nomine dederit, sive nuda pollicitatione repromiserit. §. 1. Si quis ei, qui capere possit, rogatus fuerit restituere, & is mortis tempore prohibetur Legibus hoc capere: non dubito, quin, etsi deficit fideicommissum, apud eum tamen, qui rogatus est restituere, manere debet; quia nulla fraus ejus intervenisse videtur. nisi si in futurum casum fidem accommodavit, id est, ut, licet capere Legibus prohiberi cœperit, restituat.

§. 2. Recte dictum [est], si pater filii, quem in potestate habebat, tacitam fidem interposuerit, non debere id filio nocere: quia parendi necessitatem habuerit.

11. PAPINIANUS [lib. 15 Quæst.]

HEres, qui tacitam fidem contra Leges accommodavit, in ea parte, qua fraudem adhibuit, Falcidia non utitur: & ita Senatus censuit. † Sed si major modus institutionis, quam fraudis fuerit, quod ad Falcidiam attinet, de superfluo quarta retinebitur.

12. IDEM lib. 16 Quæstionum.

CUm quidam scripsisset heredes, quos instituere non potuerat: quamvis institutio non valeret, neque superius testamentum ruptum esset, heredibus tamen ut indignis, qui non habuerunt supremam voluntatem, abstulit jam pridem Senatus hereditatem. Quod D. Marcus in ejus persona judicavit, cujus nomen peracto testamento testator induxerat: causam enim ad Præfectos ærarii misit. verum ab eo legata relicta salva manserunt. de præceptionibus eidem datis voluntatis erit quæstio: & legatum ei non denegabitur, nisi hoc evidenter testatorem voluisse appareat.

13. IDEM lib. 32 Quæstionum.

C*Laudius Seleucus Papiniano suo Salutem. Mævius in adulterio Semproniæ damnatus, eandem Semproniam non damnatam duxit uxorem, qui moriens heredem eam reliquit: quæro, an justum matrimonium fuerit, & an mulier ad hereditatem admittatur?* Respondi, neque tale matrimonium stare, neque hereditatis lucrum ad mulierem [pertinere]: sed quod relictum est, ad fiscum pervenire. † Sed etsi talis mulier virum heredem instituerit, & ab eo quasi ab indigno hereditatem auferri dicimus.

14. IDEM lib. 33 Quæstionum.

MUlierem, quæ stupro cognita in contubernio militis fuit, etsi sacramento miles solutus intra annum mortem obierit, non admitti ad testamentum jure militiæ factum, & id quod relictum est, ad fiscum pertinere, proxime tibi respondi.

15. IDEM lib. 6 Responsorum.

HEredi, qui falsos codicillos esse dixit, neque obtinuit, hereditas non aufertur: si tamen aliquid à coherede codicillis acceperit, ejus actio denegabitur. itaque si bonorum inter heredes divisionem defunctus codicillis fecerit, partes quidem hereditarias, in quibus legatum consistere non potuit, tenebit: sed Falcidiæ beneficio non utetur, si tantum in amissis portionibus erit, quod Falcidiam æquitate compensationis recusaret.

16. IDEM lib. 8 Responsorum.

CUm tabulis secundis pater impuberi filio fratris filios, coheredibus datis, substituisset; ac substituti fratris filii, post mortem pueri, matrem ejus partus subjecti ream postulassent, ut hereditatem patrui legitimam obtinerent: victis auferendam esse partem hereditatis ex causa substitutionis, respondi: quia ex testamento sententiam secundum se dictam non haberent. §. 1. Quoniam stuprum in ea contrahi non placuit, quæ se non patroni concubinam esse patitur: ejus, qui concubinam habuit, quod testamento relictum est, actio non denegabitur. idque in testamento Coccei Cassiani clarissimi viri, qui Rufinam ingenuam honore pleno dilexerat, Optimi Maximique Principes nostri judicaverunt: cujus filiam, quam alumnam testamento Cassianus nepti coheredem datam appellaverat, vulgo quæsitum apparuit. §. 2. Cum heredis nomen mutata voluntate paterfamilias incisis tabulis induxisset, atque ideo fisco portionis emolumentum adjudicatum fuisset: eam rem legatariis non obesse, qui retinuerant voluntatem, Divo Marco placuit, & ideo cum suo onere fiscum succedere.

17. IDEM [lib. 13 Responsorum].

HEredem, qui sciens defuncti vindictam insuper habuit, fructus omnes restituere cogendum existimavi: nec probe desideraturum, actionem confusam restitui. Deceptum autem ignoratione facti, bonæ fidei possessoris defensionem habiturum, ante motam scilicet controversiam, si ratio fructuum subducatur: nec improbe confusam actionem reddi postulaturum.

18. IDEM lib. 15 Responsorum.

EUm, qui tacitum fideicommissum in fraudem Legis suscepit, eos quoque fructus, quos

quos ante litem motam percepit, restituere cogendum respondi: quod bonæ fidei possessor fuisse non videtur, exemplo bonorum fisco vindicatorum. † Post motam de tacito fideicommisso controversiam, ante pretia fructuum percepta cum usuris esse restituenda respondi: sed omnium fructuum, quorum pretia percepta fuerant. quod si fructus in usu habuit, eorum pretia tantum restitui satis erit. Sed D. Severus bonorum tacite relictorum, citra distinctionem temporis, fructus duntaxat deberi, non etiam usuras eorum, benigne decrevit. quo jure utimur. §. 1. Bonis universis ex causa taciti fideicommissi fisco restitutis, heredem onus æris alieni non spectare convenit. Nec aliud servatur, morte non defensa. Si quid tamen ob aditam hereditatem, actionibus aut servitutibus confusis, amiserit, auxilio restitutionis non merebitur. §. 2. Pro parte heres institutus, prædii legatum acceperat, & in hereditate non capienti restituendi tacitum ministerium susceperat: quanquam legatum pro ipsius parte non constitisset, ideoque portionem istam pro herede possideret, tamen ei prædium integrum esse relinquendum respondi: neque enim rationem juris, ac possessionis varietatem inducere divisionem voluntatis.

19. PAULUS l. 16 Responf. respondit.

SI scriptis heredibus ideo hereditas ablata est, quod testator aliud testamentum mutata voluntate facere voluit, & impeditus ab ipsis est: ab universo judicio priore recessisse eum videri.

20. HERMOGENIANUS l. 3 Juris epit.

EI, qui mortem uxoris non defendit, ut indigno dos aufertur.

21. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

POrtionesque eorum fisco vindicantur, qui mortem libertorum suspecto decedentium non defenderunt. Omnes enim heredes, vel eos, qui loco heredis sunt, officiose agere circa defuncti vindictam convenit.

22. TRYPHONINUS lib. 5 Disputat.

TUtorem, qui pupilli sui nomine *falsum vel inofficiosum testamentum* dixit, non perdere sua legata, si non obtinuerit, optimâ ratione defenditur: &, si libertum patris pupilli sui nomine capitis accusaverit, non repelli à bonorum possessione contra tabulas. quia officii necessitas, & tutoris fides excusata esse debet. Nec quisquam Judicum calumnia notabit tutorem, qui non suis simultatibus accusationem sub nomine pupilli instituit: sed cogente forte matre pupilli, vel libertis patris instantibus. Et si tutor reum aliquem postulaverit pupilli nomine, & ideo non sit exsecutus, quod interim ad pubertatem pupillus pervenerit; non oportet dici in Turpillianum eum Senatusconsultum incidisse: discreta sunt enim jura, quamvis plura in eandem personam devenerint, aliud tutoris, aliud legatarii: & cum non suæ personæ jure, sed pupilli accusaverit, propriam pœnam mereri non debet. Denique pupillo relicta in eo testamento, nisi à Principe conservata sint, pereunt: adeo ille est accusatoris defensor, & quasi patronus. idem & Sabinus libris ad Vitellium scripsit.

23. GAIUS lib. singulari de tacitis Fideicommissis.

SI quilibet heres ex cujuscunque testamento tacite rogatus fuerit, ut quadrantem, quem Legis Falcidiæ beneficio retinuit, non capienti restituat: æque locus erit Senatusconsulto. neque enim multum intererit inter tale fideicommissum, & cum quis id quod ad se ex hereditate pervenerit, restituere rogatus sit.

24. PAPINIANUS lib. 18 Quæst.

SI testamentum patris jure factum filius negavit: quoniam de jure disputavit, non judicium impugnavit aut accusavit, retinet defuncti voluntatem.

25. IDEM lib. 14 Responsorum.

SI gener socerum heredem reliquerit, taciti fideicommissi suspicionem sola ratio paternæ affectionis non admittit. §. 1. Apud Scævolam lib. 30 Digestorum Claudius notat: Si vivo testatore decesserit is, cui illicite legatum relictum erat, non fisco hoc vindicatur, sed apud eum, à quo relictum est, remanet.

LIBER TRIGESIMUSQUINTUS.

TIT. I. DE CONDITIONIBUS ET DEMONSTRATIONIBUS, ET CAUSIS, ET MODIS EORUM, QUÆ IN TESTAMENTO SCRIBUNTUR.

1. POMPONIUS l. 3 ad Quint. Mucium.

LEgatis, quæ relinquuntur, aut dies incertus, aut conditio adscribitur; aut, si nihil horum factum sit, præsentia sunt: nisi si vi ipsa conditio insit. §. 1. Cum dies certus adscriptus est, quamvis dies nondum venerit, solvi tamen possunt: quia certum est ea debitu iri.

§. 2. *Dies* autem *incertus* est, cum ita scribitur: *Heres meus cum morietur, decem dato.* nam diem incertum mors habet ejus. & ideo, si legatarius ante decesserit, ad heredem ejus legatum non transit: quia non cessit dies vivo eo, quamvis certum fuerit moriturum heredem.

§. 3. Inest autem *conditio* legati, veluti cum ita legamus: *Quod ex Arescusa natum fuerit, heres dato:* aut, *fructus, qui ex [eo] fundo percepti fuerint, heres dato:* aut, *servum, quem alii non legavero, Seio dato.*

2. ULPIANUS lib. 5 ad Sabinum.

COnditionum quædam sunt, quæ quandoque impleri possunt etiam vivo testatore: utputa, *Si navis ex Asia venerit:* nam quandoque venerit navis, conditioni paritum videtur. quædam, quæ non nisi post mortem testatoris: *Si decem dederit; Si Capitolium ascenderit:* nam, ut paruisse quis conditioni videatur, etiam scire debet hanc conditionem insertam; nam, si fato fecerit, non videtur obtemperasse voluntati.

3. IDEM [lib. 6 ad Sabinum].

OBtinuit, *impossibiles* conditiones testamento adscriptas pro nullis habendas.

4. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

SI his legatum est, quibus patronus legata præstat, temperare debet Prætor conditionem: ut & patrono, & heredibus scriptis pro portione dentur conditionis explendæ gratia.

§. 1. Si ita scriptum sit, *Si in quinquennio proximo Titio filius natus non erit, tum decem Seiæ heres dato:* si Titius ante mortuus sit, non statim Seiæ decem deberi, quia hic articulus *tum* extremi quinquennii tempus significat.

5. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

Conditionibus *pupillus* & sine tutoris auctoritate parere potest. nec quem moveri, quod expleta conditione necessarius heres aliquando esse potest: nam hoc jure potestatis fieri, non conditionis expletæ. §. 1. Item *servus* vel *filiusfamilias* sine jussu patris vel domini conditionem implere possunt: quia eo facto nemo fraudatur.

6. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

Multa testamento non committitur ab herede vel legatario, vel eo qui ex ultima voluntate aliquid lucratur, qui alicujus arbitratu monumentum facere jussus sit, si is, cujus arbitrium est, non vivat, vel adesse non possit, aut rei arbitrari nolit. §. 1. *Si servos certos quis manumisisset*, heres esse jussus erat: quibusdam ex his ante mortuis, Neratius respondit, defici eum conditione; nec æstimabat, pareri posset conditioni necne: Sed Servius respondit, cum ita esset scriptum, *Si filia & mater mea vivent*, altera jam mortua, non defici conditione; idem est & apud Labeonem scriptum: Sabinus quoque & Cassius, quasi impossibiles eas conditiones in testamento positas, pro non scriptis esse; quæ sententia admittenda est.

7. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

Mutianæ cautionis utilitas consistit in conditionibus, quæ in non faciendo sunt conceptæ: utputa, *Si in Capitolium non ascenderit, si Stichum non manumiserit*, & in similibus: & ita Aristoni, & Neratio, & Juliano visum est: quæ sententia & Constitutione Divi Pii comprobata est. Nec solum in legatis placuit, verum in hereditatibus quoque idem remedium admissum est. §. 1. Unde si uxor maritum suum, cui dotem promiserat, ita heredem scripserit ex parte, *Si dotem, quam ei promisi, neque petierit, neque exegerit:* denunciare eum posse coheredi, paratum se accepto facere dotem, vel cavere; & ita adire posse hereditatem. sed si ex asse sit institutus maritus sub ea conditione, quoniam non est, cui caveat, non impediri eum, quo minus adeat hereditatem: nam * jure ipso videtur impleta conditio, eo quod non est, quem possit de dote convenire ipse adeundo hereditatem.

8. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

Si quis ita legaverit, *Dum uxor mea cum filio erit, heres meus ei tantum dato:* si ea latitans patronum, de medio discessit, ut tamen consilium retineret habendi secum liberos, deberi ei legatum, Trebatius & Labeo ajunt: quia non omne momentum exigendum sit, ut cum liberis sit, sed si eam mentem, & id propositum habeat, ne filium à semet dimittat, neve per eam stet, quo minus cum ea filius educetur.

9. ULPIANUS lib. 20 ad Sabinum.

Solemus dicere eum qui *in tempus liberorum* uxori legat, de his non sensisse, quos jam tunc uxor habuit, cum testaretur maritus.

10. IDEM lib. 23 ad Sabinum.

Hæc conditio, *Filiæ meæ, cum nupserit*, talis est, ut qui testatus est, impleri solummodo conditionem voluerit; non satis egerit, quando: & ideo, [&] si vivo testatore nupserit post testamentum factum, impleta conditio videtur, præsertim cum conditio hæc talis est ut semel impleri debeat. † Sed enim non omnes conjunctiones implent conditionem: puta enim nondum nubilis ætatis in domum mariti deducta, non paruit conditioni. sed etsi ei conjuncta sit, cujus nuptiis ei interdictum sit, idem dicemus. An tamen nubendo postea parere conditioni possit, quasi non nupserit, dubitari potest? & si testator de primo nuptiali jugo sensit, puto defectam conditione: benigne tamen dicendum est, nondum impletam conditionem defectam.

§. 1. Si [sic] legatum sit, *Si navis ex Asia venerit*, & ignorante testatore navis venerit testamenti facti tempore: dicendum, pro impleta haberi. † Et si cui sic legatum est, *Cum pubes erit*, simili modo hoc erit dicendum.

11. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

Si jam facta sint, quæ conditionis loco ponuntur, & sciat testator: quæ iterum fieri possunt, exspectentur, ut fiant. si vero nesciat, præsenti debeantur. §. 1. Item sciendum est, promiscuas conditiones post mortem impleri oportere, si in hoc fiant, ut testamento pareatur: veluti, *Si Capitolium ascenderit*, & similia. non promiscuas, etiam vivo testatore existere posse: veluti, *Si Titius Consul factus fuerit*.

12. ULPIANUS lib. 24 ad Sabinum.

Si ita legatum sit, *Quoniam filius major ex arca mea decem sustulit, heres minor filius decem è medio sumito:* debetur legatum: quia idcirco relictum est, ut conditio filiorum exæquaretur. & sane hæc causa est: nam causa in præteritum, pœna in futurum confertur.

13. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

Si fundus alicui legatus fuerit, *si pupillo vel furioso pecuniam dedisset:* videtur explesse conditionem, curatori vel tutori dando.

14. POMPONIUS lib. 8 ad Sabinum.

Titius, si statuas in municipio posuerit, heres esto: si paratus est ponere, sed locus à municipibus ei non datur, Sabinus, Proculus, heredem eum fore; & in legato idem juris esse dicunt.

15. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

Cui fuerit sub hac conditione legatum, *Si in familia nupsisset:* videtur impleta conditio statim atque ducta est uxor, quamvis nondum in cubiculum mariti venerit. * *Nuptias enim non concubitus, sed consensus facit.*

16. GAIUS lib. 1 de testamentis ad Edictum Prætoris.

In his, quæ extra testamentum incurrerent, possunt res ex bono & æquo interpretationem capere. Ea vero, quæ ex ipso testamento orirentur, necesse est secundum scripti juris rationem expediri.

17. IDEM lib. 2 de legatis ad Edictum Prætoris.

Demonstratio falsa est, veluti si ita scriptum sit, *Servum Stichum, quem de Titio emi: Fundum Tusculanum, qui mihi à Seio donatus est.* nam si constat, de quo homine, de quo fundo senserit testator, ad rem non pertinet, si is, quem emisse significavit, donatus esset: aut, quem donatum sibi esse significaverat, emerit.

§. 1. Igitur & si ita servus legatus sit, *Stichum cocum, Stichum sutorem Titio lego:* licet neque cocus, neque sutor sit, ad legatarium pertinebit, si de eo sensisse testatorem conveniat. nam & * si in persona legatarii designanda aliquid erratum fuerit, constat autem, cui legare voluerit: perinde valet legatum, ac si nullus error intervenerit. §. 2. Quod autem juris est in falsa demonstratione, hoc vel magis est in falsa causa. veluti ita, *Titio fundum do, quia negotia mea curavit.* item, *Fundum Titius filius meus præcipito, quia frater ejus [ipse] ex arca tot aureos sumpsit:* licet enim frater hujus pecuniam ex arca non sumpsit, utile legatum est. §. 3. At si conditionaliter con-

concepta sit causa, veluti hoc modo, *Titio, si negotia mea curavit, fundum do: Titus filius meus, si frater ejus centum ex arca sumpsit, fundum præcipito*: ita utile erit legatum, si & ille negotia curavit, & hujus frater centum ex arca sumpsit.

§. 4. Quod si cui in hoc legatum sit, ut ex eo aliquid faceret; veluti monumentum testatori, vel opus, aut epulum municipibus faceret, vel ex eo ut partem alii restitueret; sub modo legatum videtur.

18. IDEM lib. 18 ad Edictum provinciale.

IS, cui sub conditione non faciendi aliquid relictum est, ei scilicet cavere debet Muciana cautione, ad quem Jure Civili, deficiente conditione, hoc legatum eave hereditas pertinere potest.

19. ULPIANUS lib. 5 Disputationum.

IN conditionibus primum locum voluntas defuncti obtinet, eaque regit conditiones. denique & in ea conditione, *si filia mea cum Titio nupta erit*, placuit, non semper mortis tempus observari, sed voluntate patrocinante tardius produci. §. 1. Hæc scriptura, *si Primus heres erit, damnas esto dare*, pro conditione non est accipienda. magis enim demonstravit testator, quando legatum debeatur, quam conditionem inseruit: nisi forte hoc animo fuerat testator, ut faceret conditionem. Proinde nec illud dicendum erit facere conditionem, *Quidquid mihi Ephesi oportet dari, hoc do, lego*. Sed si sic leget, *Si Primus mihi heres non erit, damnas esto Secundus dare*, & Primus heres extitit: legatum non debebitur. Si Primus adierit cum Secundo, non extitisse conditionem, nequaquam ambigendum est.

§. 2. Si patronus contra tabulas bonorum possessione accepta debitam portionem occupet: legata, quæ sic data sunt, *Si patronus heres non erit*, non debet coheres patroni præstare.

§. 3. Si à Primo ita legatum est, *Si Secundus heres non erit, viginti Titio dato*; simili modo, à Secundo, eidem Titio ita legatum est, *Si Primus heres non erit*; & ambo heredes exstiterint: legati conditio deficiet. si alter heres extitit, alter heres non extitit: legatum debebitur.

20. MARCELLUS apud Julianum lib. 27 Digestorum notat.

NOn dubitamus, quin *turpes* conditiones remittendæ sunt. quo in numero plerumque [sunt] etiam jurisjurandi.

21. JULIANUS lib. 31 Digestorum.

MUltum interest, conditio facti an juris esset. Nam hujusmodi conditiones, *Si navis ex Asia venerit, Si Titius Consul factus erit*, quamvis impletæ essent, impedient heredem circa adeundam hereditatem, quamdiu ignoraret eas impletas esse. Quæ vero ex jure venient, in his nihil amplius exigendum, quam ut impletæ sint. veluti si quis se filiumfamilias existimat, cum sit paterfamilias: poterit adquirere hereditatem. quare & ex parte heres scriptus, qui ignorat, an tabulæ testamenti apertæ sint, adire hereditatem poterit.

22. IDEM lib. 35 Digestorum.

QUotiens sub conditione mulieri legatur, *Si non nupserit*, & ejusdem fidei commissum sit, *ut Titio restituat, si nubat*: commode statuitur & si nupserit, legatum eam petere posse, & non esse cogendam fideicommissum præstare.

23. IDEM lib. 43 Digestorum.

QUi duobus heredibus decem dare jussus est, [&] fundum sibi habere, verius est, ut conditionem scindere non possit: ne etiam legatum findatur. Igitur quamvis alteri quinque dederit, nullam partem fundi vindicabit, nisi alteri quoque adeunti hereditatem reliqua quinque numeraverit, aut illo omittente hereditatem, ei, qui solus adierit hereditatem, tota decem dederit.

24. IDEM lib. 55 Digestorum.

IUre Civili receptum est, quotiens per eum, cujus interest conditionem impleri, fit quo minus impleatur: ut perinde habeatur, ac si impleta conditio fuisset. † Quod plerique & ad legata & ad heredum institutiones perduxerunt. † Quibus exemplis stipulationes quoque committi quidam recte putaverunt, cum per promissorem factum esset, quo minus stipulator conditioni pareret.

25. IDEM lib. 69 Digestorum.

CUm vir uxori, *Quandoque liberos habebit*, fundum legat: si mulier divortio facto liberos ex alio procreaverit, deinde soluto secundo matrimonio, ad priorem maritum redierit, non intelligitur expleta conditio; quod testatorem verisimile non est de his liberis sensisse, qui se vivo ex alio suscepti fuissent.

26. IDEM lib. 82 Digestorum.

HÆc scriptura, *Si viginti dederit, aut juraverit se aliquid facturum*, unam conditionem exprimit habentem duas partes. quare, [si] quicunque heres scriptus erit sub conditione *si juraverit se decem daturum, aut monumentum facturum*: quamvis verbis Edicti ad hereditatem vel legatum admittatur, tamen compellitur facere id quod facturum se jurare jussus est, solo jurejurando remisso. §. 1. Cum eadem res alteri pure, alteri sub conditione legatur; aut cum alter pure, alter sub conditione heres scriptus est: pars legati vel hereditatis, deficiente conditione adcrescit etiam heredi ejus cui pure legatum vel hereditas data est; si tamen hereditas ejus adita fuerit.

27. ALFENUS VARUS lib. 5 Digestorum.

IN testamento quidam scripserat, *Ut sibi monumentum ad exemplum ejus, quod in via Salaria esset Publii Septimii Demetrii, fieret: nisi factum esset, heredes magna pecunia multare*: & cum id monumentum Publii Septimii Demetrii nullum reperiebatur, sed Publii Septimii Damæ erat, ad quod exemplum suspicabatur eum, qui testamentum fecerat, monumentum sibi fieri voluisse: Quærebant heredes, cujusmodi monumentum se facere oporteret: & si ob eam rem nullum monumentum fecissent, quia non reperirent ad quod exemplum facerent, num pœna tenerentur? Respondit, si intelligeretur, quod monumentum demonstrare voluisset is, qui testamentum fecisset: tametsi in scriptura non tum esset, tamen ad id, quod ille se demonstrare animo sensisset, fieri debere. sin autem voluntas ejus ignoraretur, pœnam quidem nullam vim habere; quoniam ad quod exemplum fieri jussisset, id nusquam extaret: monumentum tamen omnimodo secundum substantiam & dignitatem defuncti extruere debere.

28. PAULUS lib. 2 Epitomarum Alfeni Digestorum.

FIliæ suæ ita quis legavit, *Si Attia filia mea arbitratu Lucii Titii nupserit, ei tot heres meus dato*. Titio ante testatorem mortuo, Attia nupserat. Quærebatur, an legatum ei deberetur? Respondit, deberi. §. 1. *Attia uxor mea optato Philargyrum puerum, Agatheam ancillam, qui mei erunt cum moriar*. is qui testamentum fecit, Agatheam, quam testamenti tempore habuit, ven-

vendidit; & postea ancillas emit: ex his uni Agatheæ nomen imposuit. Quæsitum est, an hæc legata videretur? Respondit, legatam videri.

29. JULIANUS lib. 1 ad Urseium Ferocem.

HÆc conditio, *si in Capitolium ascenderit*, sic recipienda est, [si] cum primum potuerit Capitolium ascendere.

30. IDEM lib. 1 ex Minicio.

SI separatim mihi totus fundus pure, tibi sub conditione legatus fuerit, & tu decesseris antequam conditio extiterit: non habebo necessitatem implere conditionem, utpote cum etiam si conditio defecerit, pars quam vindicaturus eras, mihi adcrescat.

31. AFRICANUS lib. 2 Quæstionum.

IN testamento ita erat scriptum, *Stichus & Pamphila liberi sunto: & si in matrimonium coierint, heres meus his centum dare damnas esto*: Stichus ante apertas tabulas decessit: Respondit, partem Stichi defectam esse: sed & Pamphilam defectam conditione videri, ideoque partem ejus apud heredem remansuram. Sed etsi uterque viveret, & Stichus nollet eam uxorem ducere, cum mulier parata esset nubere: illi quidem legatum deberetur, Stichi autem portio inutilis fiebat. Nam cum uni ita legatum sit, *Titio si Seiam uxorem duxerit, heres meus centum dato*: si quidem Seia moriatur, defectus conditione intelligitur: at si ipse decedat, nihil ad heredem suum eum transmittere, quia morte ejus conditio defecisse intelligitur: utroque autem vivente, siquidem ipse nolit uxorem ducere, quia ipsius facto conditio defecit, nihil ex legato consequitur; muliere autem nolente nubere, cum ipse paratus esset, legatum ei debetur.

32. IDEM lib. 9 Quæstionum.

QUamvis *rationes reddere*, nihil aliud sit, quam reliqua solvere: tamen si & statuliberi & heredis culpa, sine fraude tamen servi, minus solutum sit, & bona fide redditas esse rationes existimatum fuerit, liberum fore: & nisi ita observetur, neminem, qui sub conditione ita manumissus esset, unquam ad libertatem perventurum, si per imprudentiam minus solutum esset. † Hæc ita accipienda ait, si quando is, qui rationes reddere jussus sit, per aliquem errorem sine dolo malo ita rationes ediderit, ut dominus quoque circa computationem erraret.

33. MARCIANUS lib. 6 Institutionum.

FAlsa demonstratio neque legatario neque fideicommissario nocet, neque herede instituto: veluti si fratrem dixerit, vel sororem, vel nepotem, vel quodlibet aliud: & hoc ita Juris Civilis ratione, & Constitutionibus Divorum Severi & Antonini cautum est. §. 1. Sed si controversia sit de nomine inter plures, qui probaverit sensisse de se defunctum, ille admittetur.

§. 2. Sed si cui quasi liberto, id est, inter libertos, legatum fuerit, non idcirco legatum amittit, quia postea anulos ab Imperatore acceperit: nam honor ejus auctus est, non conditio mutata. & ita Divi Severus & Antoninus rescripserunt. §. 3. Si quis legaverit rem ita, si mortis tempore ejus erit, nec tunc ejus inventur: nec æstimatio ejus legari videbitur.

§. 4. Quid ergo, si quis ita scripserit, *Stichum & Pamphilum Titio do, lego, si mei erunt cum moriar*, & unum ex his alienaverit: an vel alter possit à legatario vindicari? Placet vindicari: nam hunc sermonem, licet pluralis sit, pro eo oportet accipi, atque si separatim dixisset, *Stichum si meus erit, cum moriar*.

34. FLORENTINUS lib. 11 Institutionum.

NOminatim alicui legatur ita, *Lucio Titio*: an per demonstrationem corporis, vel artificii, vel officii, vel necessitudinis, vel adfinitatis, nihil interest. nam * *demonstratio plerumque vice nominis fungitur*: nec interest falsa an vera sit, si certum sit, quem testator demonstraverit. §. 1. Inter demonstrationem & conditionem hoc interest, quod demonstratio plerumque factam rem ostendit, conditio futuram.

35. POMPONIUS lib. singulari Regularum.

LEvissima libertatis conditio ea intelligenda est, quæ ad libertatem perducit, quamvis natura gravior & durior sit.

36. MARCELLUS lib. singulari Responsorum.

PUblius Mævius testamento suo ita cavit, *Quisquis mihi heres heredesque erunt, do, lego, fideique eorum committo, uti dent Gaio Seio sororis meæ filio in honorem Consulatus quadringenta*; vivo Mævio Seius Consul designatus est, & munus edidit; deinde ex Calend. Januar. consulatum ingressus est, atque ita Mævius decessit: Quæro, an quadringenta Seio debeantur? Marcellus respondit, deberi. §. 1. Titia codicillis de prædiis, quæ testamento Septitiæ reliquerat, ita cavit: *A te peto, Septitia, ut filio meo, cum annorum sedecim esset, eadem prædia restitueres: quod si filius meus sedecim annos non impleverit, peto, uti reddas ea restituas Publio Mævio & Gaio Cornelio*. Quæro, cum Septitia decesserit, deinde filius quintumdecimum annum agens defunctus sit: an repræsentetur fideicommissum, quintodecimo anno impleto: & heredes Septitiæ restituere id Publio Mævio & Gaio Cornelio debeant? Marcellus respondit, Septitiam jus, quod in his prædiis habuisset, heredi suo reliquisse: etenim * videri contra voluntatem testatricis repræsentationem fideicommissi desiderari, ut amplius ad substitutos perveniat, quam ad puerum pervenire, vel à Septitia, vel ab heredibus potuisset. & verba quidem videntur repræsentare fideicommissum: sed non est verisimile, ut maturius voluerit testatrix ad substitutos id transferre. † Nec quicquam mutat, quod Septitia ante decessit: nam etsi puer viveret, non prius Septitiæ heredes, quam Septitia possent conveniri.

37. PAULUS lib. singulari ad Leg. Fusiam Caniniam.

SI quis eum, quem ipse manumittere non poterat, legaverit ita, *ut eum legatarius manumitteret*: etsi à legato non repellatur, non est compellendus, ut manumittat. quoniam * totiens secundum voluntatem testatoris facere compellitur, quotiens contra Legem nihil sit futurum. idque Neratius scripsit: & tamen à legato non esse eum repellendum: quoniam magis legatarium aliquod commodum testator in hoc servo quam heredem habere voluisset.

38. IDEM lib. singulari de jure Codicillorum.

SI ita scripsero, *quantum codicillis Titio legavero*: licet codicillis legatum explicetur, tamen ex testamento valet; solaque quantitas in codicillo delata est. nam & apud veteres legata talia fuere, *quantum ei per epistolam scripsero: quantum ex illa actione detraxero, heres dato*.

39. JAVOLENUS lib. 1 ex Posterioribus Labeonis.

QUæ conditio ad genus personarum, non ad certas & notas personas pertineat, eam existimamus totius esse testamenti, & ad omnes here-

heredes institutos pertinere: at quæ conditio ad certas personas accommodata fuerit, eam referre debemus ad eum duntaxat gradum, quo hæ personæ institutæ fuerunt. §. 1. Cum ita in testamento scriptum erat, *ut aliquid in foro fiat*, neque adscriptum erat, in quo foro: Labeo ait, si non appareat quid mortuus senserit, in ejus municipii foro faciendum, in quo is, qui testamentum fecerit, domicilium habuerit: quam sententiam ego quoque probo.

40. IDEM lib. 2 ex Posterioribus Labeonis.

QUibus diebus vicinus tuus te via publica, cum ad parendum conditioni ire velles, ire prohibuerit, nec per te staret, quo minus agendo ob calumnias eum summoveas: hi dies conditioni non imputabuntur. §. 1. Quidam ita legaverat: *Si Publius Cornelius impensam, quam in fundum Seianum feci, heredi meo dederit, tum heres meus Publio Cornelio fundum Seianum dato.* Cascellius ajebat, etiam pretium fundi dari debere. Ofilius * impensæ verbo negat pretium significari: sed eos duntaxat sumptus, quos in eum, posteaquam emptus esset, fecit. Idem Cinna scribit, adjecto eo, quod non deductis fructibus impensarum ratio haberi debeat: & [hoc] magis verum puto.

§. 2. Quidam Titio centum legaverat, deinde infra ita jusserat, *Quas pecunias cuique legavi, eas heres meus, si mater mea moritur, dato*: mortuo patrefamilias Titius vixerat, & viva matrefamilias decesserat. Mortua matre heredibus Titii legatum deberi Ofilius respondit: quoniam non sub conditione esset legatum, sed ante legatum pure, deinde dies solvendi adjecta. videamus (inquit Labeo) ne id falsum sit: quia nihil intersit utrum ita scribatur, *quas pecunias cuique legavi, eas heres meus, si mater mea moritur, dato*; an ita, *nisi mater mea moritur, ne dato*: utrobique enim sub conditione [vel] datum vel ademptum esse legatum. Labeonis responsum probo. §. 3. Dominus servo aureos quinque sic legaverat: *Heres meus Sticho servo meo, quem testamento liberum esse jussi, aureos quinque, quos in tabulis debeo, dato.* Nihil servo legatum esse, Namusa Servium respondisse scribit: quia dominus servo nihil debere potuisset. Ego puto, * secundum mentem testatoris naturale magis quam civile debitum spectandum esse: & eo jure utimur. §. 4. Qui dotalem fundum nullum habebat, ita legaverat: *Fundum Cornelianum, quem illa mihi doti dedit, ei heres dato.* [Labeo], Ofilius, Trebatius, responderunt, fundum nihilo minus legatum esse, quia cum fundus Cornelianus in rerum natura sit, demonstratio falsa legatum non perimit. §. 5. Thermus Minor, quorum arbitratu monumentum sibi fieri vellet, testamento scripserat: deinde ita legaverat, *Luciis, Publiis, Corneliis ad monumentum meum ædificandum mille heres meus dato.* Trebatius respondit, pro eo habendum, ac si ita legatum esset, si satisdedissent se ita id monumentum ex ea pecunia facturos. Labeo Trebatii sententiam probat: quia hæc mens testantis fuisset, ut ea pecunia in monumentum consumeretur. idem & ego & Proculus probamus.

41. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

LEgata sub conditione relicta non statim, sed cum conditio extiterit, deberi incipiunt: ideoque interim delegari non potuerunt.

42. AFRICANUS lib. 2 Quæstionum.

FIliofamilias legatum est sub hac conditione, si in potestate patris mansisset: magis patri legatum videri ait, & patrem suo nomine legatum petere. † Idem juris esse, & si servo similiter legetur. Argumentum rei est, quod etsi cibaria servis Titii legentur, proculdubio domini est, non servorum legatum.

43. PAULUS lib. 8 ad Plautium.

PLautius: Rogatus est heres à liberto testatore, *ut perceptis sibi decem, totam hereditatem revenderet*: postea patronus defuncti bonorum possessionem contra tabulas petierat, & partem hereditatis, quæ debebatur, abstulerat. Proculus, Cassius, fideicommissarium pro rata quod solvit repetere debere, ajunt. Paulus: hoc jure utimur: nam quemadmodum præstatione fideicommissorum & legatorum heres exoneratur per Prætorem, ita etiam ipse partem consequi debet. §. 1. Diversum est, si Falcidia interveniat & minuat legatum. nam his casibus nihil repetetur: quia in solidum conditioni paretur.

§. 2. Item scinditur jus dandi, si is cui legatum est, non potest partem hereditatis sibi relictam, totam capere: nam verius est, partem eum præstare debere, partem illos, qui auferunt ab eo, quod plus relictum est, quam à Lege conceditur. §. 3. Neratius libro primo Responsorum scribit, ex duobus scriptis heredibus, si unus rogatus sit tibi hereditatem restituere, tu Titio certam summam dare, & beneficio Legis Falcidiæ in restituendo heres utatur: quanto minus tibi præstiterit, tanto minus te Titio præstare, non esse iniquum.

44. IDEM lib. 9 ad Plautium.

QUi heredi dare jussus est servo alieno instituto, non domino dare debet. nam & si alio herede instituto jussus est servo Titii dare, ipsi servo datur: quia * *quæ facti sunt, non transeunt ad dominum.* quemadmodum si mihi aut servo Titii stipulatus sim, non Titio, sed servo ejus dari potest. & hæc vera sunt. §. 1. Sed cum heredi dare jussus est, videamus, ne domino dandum sit: & consequens est & hic servo dari.

§. 2. Certe statuliber, quin domino dare debeat, non est dubium. §. 3. Contra, qui domino debet dare, non implet conditionem dando servo ejus, nisi [si] dominus consenserit: nemo enim in tali specie conditionem, nesciente me vel nolente, implere potest. §. 4. Cum hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est, heredi dandum est, ut impleatur conditio: nec hoc restituendum est ex causa fideicommissi.

§. 5. Sed cum suspectam adiit & restituit: & dubitatur, an ei auferendum sit? & benignius est, & in hoc casu nihil ei auferri.

§. 6. Si autem me herede instituto, controversia mihi fiat hereditatis: si cavet legatarius, evicta hereditate reddi legatum, & ipsi cavendum est, reddi quod dedit. §. 7. Sed si jussus sis mihi decem dare, & accipere hereditatem ex Senatusconsulto: decem tibi ex causa fideicommissi non restituam. §. 8. Si duorum servo legatum sit sub conditione dandi: non posse per partes conditioni pareri, quidam ajunt, sed semel dandam pecuniam. sed ego contra puto.

§. 9. Si pars rei legatæ usucapta sit, an in solidum parendum sit, dubito: & potest dici, pro parte parendum ex sententia testatoris.

§. 10. Plautius: uni ex heredibus fundum legavi, si centum heredibus dedisset: Deducet suam partem hereditariam: & reliquam summam heredibus pro portione eorum dabit. At si heres ex parte ita institutus esset, *si heredibus decem dedisset*: non aliter esset heres, quam si tota decem coheredibus dedisset. quia non ante ad hereditatem admitteretur, quam si omnem summam dedisset. Nam cum & servus testamento

liber, & ex parte heres ita scriptus esset, *si heredibus decem dedisset*: constitit non aliter eum liberum heredemque futurum, quam si tota decem coheredibus dedisset. Paulus: Hoc jure utimur.

45. IDEM lib. 16 ad Plautium.

IUlianus ait, si heredi legatarius, cui sub conditione legatum erat, *si heredi decem dederit*, id quod ei deberet heres accepto tulisset: non quidem videri conditioni paruisse quasi dederit; sed quasi per heredem stet, quo minus pareat, posse petere legatum, quasi extiterit conditio.

46. IDEM lib. 3 ad Vitellium.

SI in diem (exempli gratia) centesimum imperatum est statulibero, ut pecuniam solveret, neque initium temporis ejus, quod futurum esset, adscriptum est: adita hereditate cedere dies incipit. quia absurdum visum est, ante diem præterire, quam is existeret, quem oportet accipere. & hoc in omnibus qui heredi dare jussi sunt, dicendum est: igitur & legatario ex adita hereditate ad parendum conditioni tempus computabitur.

47. MARCELLUS lib. 14 Digestorum.

SErvo libertatem ita dedit, *Ille, si meus erit, liber esto*: legatum vel hereditatem sine conditione ei dedit: deinde eum alienavit: Debebitur domino ejus legatum vel hereditas, & jussu ejus adiri poterit. nam id expressit, *si meus erit*, in libertate danda: quo futurum erat ut impediretur libertas, etiam si id expressum non esset. * sæpenumero tamen mutatur rei effectus: quanquam id expresserit testator, quod etsi non fecisset, inesset tamen.

48. IDEM lib. 15 Digestorum.

NOn putabam diem fideicommissi venisse, cum sextumdecimum annum ingressus fuisset, cui erat relictum, *cum ad annum sextumdecimum pervenisset*: & ita etiam Aurelius Imperator Antoninus ad appellationem ex Germania judicavit.

49. CELSUS lib. 22 Digestorum.

SI *in annos decem* heres dare damnatus, aut quis liber esse jussus est: novissimo ejus temporis die legatum debebitur, & libertas obtingit.

50. ULPIANUS lib. 1 de Officio Consulis.

SI cui libertas data sit directo sub hac conditione, *si rationes reddidisset* arbitrum à Consulibus Divus Pius dari permisit his verbis; *Aditi à vobis amplissimi Consules, arbitrum dabunt, qui excussis rationibus, non tantum quæ reliqua sunt Epaphroditi, constituent, verum etiam quas rationes quæque instrumenta tradere, aut exhibere Dominis suis debeat: cujus sententiæ cum fuerit satisfactum, non impedietur Epaphroditi libertas.*

51. MODESTINUS lib. 5 Differentiarum.

SUb diversis conditionibus disjunctim positis liber esse jussus, eam conditionem eligere potest, quæ sibi levior esse videbitur: legato vero eo modo relicto, legatarium novissimæ conditioni parere oportet. §. 1. Heredi decem dare jussus, & liber esse, & heredis heredi dando perveniet ad libertatem. quod non similiter in legatarii persona custodiri, Publicius scribit.

52. IDEM lib. 7 Differentiarum.

NOnnunquam contingit, ut quædam nominatim expressa officiant, quamvis omissa tacite intelligi potuissent nec essent obfutura. quod evenit, si alicui ita legatur: *Titio decem do, lego, si Mævius Capitolium ascenderit*. nam quamvis in arbitrio Mævii sit, an Capitolium ascendat & velit efficere ut Titio legatum debeatur: non tamen poterit aliis verbis utiliter legari, *si Mævius voluerit, Titio decem do*. nam * *in alienam voluntatem conferri legatum non potest*. Inde dictum est, * expressa nocent, non expressa non nocent.

53. IDEM libro sing. de Eurematicis.

SI quis servum liberum esse jusserit, *si heredi rationes reddidisset*, posteaque eum rationes reddere vetuerit, quasi puram facturus libertatem: competit ex testamento libertas.

54. JAVOLENUS lib. 2 ex Cassio.

SI quis legata, quibus dies apposita non esset, *annua, bima, trima die dari jussit*; & alicui, *cum pubes esset*, pecuniam legavit: id quoque legatum annua, bima, trima die post pubertatem præstandum esse, *in commentariis Gaii* scriptum est. quia magis conditio, quam dies, legato adjecta esset. Contra ego sentio: quia * fere dies ponitur ad proroganda ea, quæ ad præsens tempus, non etiam quæ in futurum legata sunt, diesque pubertatis habet aliquam temporis demonstrationem. §. 1. Duobus eadem res, *si heredi centum dedissent*, legata est: si alter ex his quinquaginta dederit, partem legati consequetur; & pars ejus, qui non dederit, alteri cum sua conditione adcrescit.

55. IDEM lib. 13 Epistularum.

MÆvius, cui fundus legatus est, *si Callimacho*, cum quo testamenti factionem non habebat, *ducenta dedisset*: conditioni parere debet, & ducenta dare, ut ad eum legatus fundus pertineat; licet nummos non faciat accipientis. quid enim interest, utrum tali personæ dare jubeatur, an aliquo loco ponere, vel in mare dejicere? neque enim illud quod ad talem personam perventurum est, testamenti nomine, sed mortis causa capitur.

56. IDEM lib. 14 Epistularum.

CUi fundus legatus est, *si decem dederit*, partem fundi consequi non potest, nisi totam pecuniam numerasset: dissimilis est causa, * cum duobus eadem res sub conditione legata est. In hac enim quæstione statim à testamento, quo pluribus conditio apposita est, divisa quoque in singulas personas videri potest: & ideo singuli cum sua parte & conditioni parere, & legatum capere possunt. nam quamvis summa universæ conditionis sit adscripta, enumeratione personarum potest videri esse divisa: in eo vero, quod uni sub conditione legatum est, scindi ex accidenti conditio non debet: & omnis numerus eorum, qui in locum ejus substituuntur, pro singulari persona est habendus.

57. POMPONIUS lib. 9 ad Quintum Mucium.

QUæsitum est, an si jussus fuerit servus *quinque operas extraneo dare, ut liber sit*, conditio talis sit recipienda: ut, quemadmodum circa pecuniæ dationem dicitur, ita & circa præstationem operarum dicamus? Sed hoc jure utimur, ut quemadmodum dictum est, si pecuniam ex peculio suo det extraneo, admitti eum ad libertatem: ita & si operam præstiterit, necesse sit eum admitti ad libertatem. itaque [&] in proposito sapienter faciet heres, si impedierit eum, quo minus præstet & operas: hac enim ratione servus perveniet quidem ad libertatem, sed operis ejus extraneus non utetur.

58. IDEM lib. 10 ex Variis lectionibus.

SI ancillæ alienæ, *cum ea nupsisset*, legatum sit, Proculus ait, utile legatum esse: quia possit manumissa nubere.

59. ULPIANUS lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam.

INtercidit legatum, si ea persona decesserit, cui legatum est sub conditione. §. 1. Quid ergo, si non decesserit, sed in civitate esse desierit? puta alicui legatum, *si Consul fuerit*, & is in insulam deportatus est: numquid non interim extinguitur legatum, quia restitui in civitate potest? quod probabilius esse arbitror. §. 2. Non idem erit dicendum, si ea pœna in eum statuta fuerit, quæ irrogat servitutem: quia * *servitus morti adsimilatur*.

60. PAULUS [lib. 7 ad Legem Juliam & Papiam].

IN *facto* consistentes *conditiones varietatem habent*, & quasi tripartitam recipiunt divisionem, *ut quid detur*, *ut quid fiat*, *ut quid obtingat*: vel retro, *ne detur, ne fiat, ne obtingat*: ex his dandi faciendique conditiones in personas collocantur, aut ipsorum, quibus quid relinquitur, aut aliorum; tertia species in eventu ponetur.

§. 1. Fiscus iisdem conditionibus parere debet, quibus persona, à qua ad ipsum, quod relictum est, pervenit: sicut etiam cum suo onere hoc ipsum vindicat.

61. ULPIANUS [lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam].

SI vir uxori ad tempus liberorum legaverit, dubitari potest, an de his duntaxat filiis sensisset testator, qui post mortem ejus nati fuissent, an [&] de his, qui vivo eo ab eo suscepti fuissent post testamentum factum, cum manente matrimonio decessisset: verum æquum est proficere, sive vivo marito, sive post mortem nascatur.

62. TERENTIUS CLEMENS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

SEd si hoc specialiter expressit testator, etiam si ex alio post mortem suam liberos procreaverit, nihilo minus eam ad legatum admitti.

§. 1. Cuidam non solidum capienti, amplius Legi concessæ portionis relicta est, *si heredi aliquid dedisset*. Quæritur, an id quod conditionis implendæ causa dederat, consequi ex causa legati possit, quasi non capiat id quod deroget? an vero id extra sit, nec ideo magis ex bonis testatoris amplius capiat, quam capturus esset, si sine conditione legatum esset? Et Julianus rectissime scribit, tanto amplius eum capturum, quantum conditionis implendæ causa dare eum oportet: nec interesse, heredi, an extraneo dare jussus sit, quia computatione facta, quæ semper in persona ejus introduceretur, non amplius Legi concessæ portionis ad eum subsideret. §. 2. Cum vir uxori, *Si à liberis ne nupserit*, in annos singulos aliquid legavit, quid juris sit? Julianus respondit, posse mulierem nubere & legatum capere. quod si ita scriptum esset, *Si à liberis impuberibus ne nupserit*, Legem locum non habere: quia magis cura liberorum, quam viduitas injungeretur.

63. GAIUS [lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam].

CUm ita legatum sit, *Si Titio non nupserit*, vel ita, *Si neque Titio, neque Seio, neque Mævio nupserit*, & denique si plures personæ comprehensæ fuerint: magis placuit, cuilibet eorum si nupserit, amissuram legatum, nec videri tali conditione viduitatem injunctam, cum alii cuilibet satis commode possit nubere.

§. 1. Videamus, & si ita legatum sit, *Si Titio nupserit*. & quidem si honeste Titio possit nubere, dubium non erit, quin, nisi paruerit conditioni, excludatur à legato: si vero indignus sit nuptiis ejus iste Titius, dicendum est, posse eam beneficio Legis cuilibet nubere. * quæ enim Titio nubere jubetur, cæteris omnibus nubere prohibetur: itaque si Titius indignus sit, tale est, quale si generaliter scriptum esset, *Si non nupserit*. imo, si verum amamus, durior hæc conditio est, quam illa, *Si non nupserit*: nam & cæteris omnibus nubere prohibetur; & Titio, cui inhoneste nuptura sit, [cum] nubere jubetur.

64. TERENTIUS CLEMENS lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

HOc modo legato dato, *Si Lucio Titio non nupserit*: non esse Legi locum, Julianus ajebat. §. 1. Quod si ita scriptum esset, *si Ariciæ non nupserit*: interesse, an fraus Legi facta esset. nam si ea esset, quæ aliubi nuptias non facile possit invenire, interpretandum, ipso jure rescindi, quod fraudandæ Legis gratia esset adscriptum *: Legem enim utilem Reipublicæ, sobolis scilicet procreandæ causa latam, adjuvandam interpretatione.

65. PAULUS lib. 62 ad Edictum.

LEgato sub conditione relicto, si heres, à quo sub conditione legatum est, pendente conditione moriatur, heredem suum obligatum relinquit.

66. MODESTINUS lib. 10 Responsorum.

HEres statuliberum, cui in eventum conditionis fideicommissum restituere rogatus erat, manumisit. Quæro an fideicommissum præstare debeat? Herennius Modestinus respondit, Quanquam statuliberum heres manumiserit, tamen fideicommissum, quod sub iisdem conditionibus relictum ei debet, ita præstare cogitur, si conditiones impletas esse præstabit, aut per eum stetit, quominus impleantur.

67. JAVOLENUS lib. 11 Epistolarum.

CUm sub hac conditione fundus alicui legatus esset, *Si servum non manumiserit*, &, *Si manumiserit*, legatum fundi ad Mævium translatum esset, legatarius de non liberando satisdedit, & legatum accepit, & postea liberavit: Quæro, an aliquid Mævio detur? Respondit, Si cui ita legatum erit, *Si servum non manumiserit*, satisdatione interposita, accipere ab herede legatum poterit: & si postea servum manumiserit, commissa stipulatione, heredi vel fundum, vel quanti ea res est, restituet; eoque casu heres ei, cui ex sequenti conditione legatum debuerit, restituet.

68. IDEM lib. 2 ex Cassio.

SI ita legatum esset, *Cum nupserit*: si nupta fuerit, & hoc testator scisset, alterum matrimonium erit exspectandum; nihilque intererit, utrum vivo testatore, an post mortem ea iterum nupserit.

69. GAIUS lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam.

SI ita expressum erit, *Titio, si voluerit, do, lego*: apud Labeonem Proculus notat, non aliter ad heredem legatarii pertinere, quam si ipse legatarius voluerit ad se pertinere: quia conditio personæ injuncta videtur.

70. PAPINIANUS lib. 16 Quæstionum.

DUos mater filios *sub conditione emancipationis* ex partibus heredes instituit, eisque plurium rerum præceptiones pure dedit; hereditatem adierunt: patrem à legatorum commodo illa quoque ratio debet summovere, quod emancipando filios, obsecutus voluntati, supremum judicium uxoris suæ custodiri voluit.

71. IDEM lib. 17 Quæstionum.

Titio centum, *ita ut fundum emat*, legata sunt: non esse cogendum Titium cavere Sextus Cæcilius existimat; quoniam ad ipsum duntaxat emolumentum legati rediret. † Sed si filio, fratri, alumno minus industrio prospectum esse voluit, interesse heredis, credendum est: atque ideo cautionem interponendam, ut & fundus comparetur, ac postea non alienaretur.

§. 1. Titio centum relicta sunt ita, *ut Mæviam uxorem, quæ vidua est, ducat*: conditio non remittetur; & ideo nec cautio remittenda est. Huic sententiæ non refragatur, quod si quis pecuniam promittat, si Mæviam uxorem non ducat, Prætor actionem denegat: * *aliud est enim eligendi matrimonii pœna metu libertatem auferri, aliud ad matrimonium certa lege invitari.* §. 2. Titio centum relicta sunt ita, *ut à monumento meo non recedat, vel uti in illa civitate domicilium habeat* *: potest dici, non esse locum cautioni, per quam jus libertatis infringitur. Sed in defuncti libertis alio jure utimur. §. 3. *Titio genero meo heres meus dotis Seiæ filiæ meæ nomine centum dato*: legati quidem emolumentum ad Seiam, quæ dotem habere incipit, pertinebit; sed quia non tantum mulieri, sed Titio quoque, cui pecuniam legavit, consultum videtur, prope est, ut ipse legatarius intelligatur, & legatum petere debeat. † Si post divortium genero pecuniam heres solverit, æque liberabitur: quoniam in dotem solutio convertitur. † Constante autem matrimonio, etiam prohibente muliere, Titio recte solvetur: hoc enim & mulieris interest, ut incipiat esse dotata. nam & si quis ipsam quoque petitionem habere responderit, eaque pecuniam petat, neque dotis fieri velit, non dubie doli summovebitur exceptione. † Ante nuptias vero Titio vel muliere defunctis, legatum apud heredem manet. Quod si nolit eam uxorem ducere, causa legati, quod ad mulieris personam attinet, satisfactum intelligetur: sed Titio legatum petenti nocebit exceptio doli. Sabinus autem existimabat, nupta muliere Titio, sine cautione legatum deberi, quoniam pecunia dotis efficeretur: sed cum ante nuptias, quia purum legatum est, peti potest, cautio, *Mulieri pecuniam reddi*, necessaria erit. † Quod si maritus vitio suo causa ceciderit, neque solvendo sit: nunquid adversus heredem mulieri, quæ nihil deliquit, succurri debeat ob eam pecuniam quæ doti fuerat destinata? Sed quoniam ambo legati petitionem habuerunt, salvam habebit, non soluta pecunia viro, mulier actionem.

72. IDEM lib. 18 Quæstionum.

Cum tale legatum esset relictum, *Titiæ, si à liberis non discesserit*: negaverunt eam recte cavere, quia vel mortuis liberis legati conditio possit existere. sed displicuit sententia: * non enim voto matris opponi tam ominosa non interponendæ cautionis interpretatio debuit.

§. 1. Et cum patronus liberto certam pecuniam legasset, si à liberis [ejus] non discessisset, permisit Imperator velut Mucianam cautionem offerri: fuit enim periculosum ac triste, libertum conjunctum patroni liberis eorundem mortem exspectare. §. 2. Titius heredem institutum rogavit post mortem suam hereditatem restituere, si fideicommissi cautio non fuisset petita: Mucianæ cautionis exemplum ante Constitutionem remissæ cautionis locum habere non potuit, quoniam vivo eo, cui relictum est, impleri conditio potuit. §. 3. Quid ergo, si ita scriptum sit, *Peto post mortem tuam restituas hereditatem, ita ne satis fideicommissi petatur, neve ratio exigatur?* sine dubio per hujusmodi verba non interponendæ quidem cautionis conditio videbitur adscripta, rationi vero non exigendæ modus adhibitus, scilicet ut culpa, non etiam dolus remissus intelligatur: idque in ejus persona, qui negotia gessit, cuique rationis reddendæ necessitas fuerat testamento remissa, rescriptum est.

§. 4. *Si arbitratu Titii Seia nupserit, heres meus ei fundum dato*: vivo Titio, etiam sine arbitrio Titii eam nubentem legatum accipere, respondendum est: eamque Legis sententiam videri, ne quod omnino nuptiis impedimentum inferatur. † Sed si Titius vivo testatore decedat, licet conditio deficit, quia tamen suspensa quoque pro nihilo foret, mulieri succurretur. §. 5. *Mævia, si non nupserit, fundum cum morietur, lego*: potest dici, & si nupserit, eam confestim ad legatum admitti. Non idem probatur, si certus dies incertusve alius legato fuerit adscriptus.

§. 6. Falsam *causam* legato non obesse, verius est: quia ratio legandi legato non cohæret. sed plerunque doli exceptio locum habebit, si probetur alias legaturus non fuisse.

§. 7. Falsam *conditionem* Cassius & Cælius Sabinus impossibilem esse dixerunt: veluti, *Pamphilus, si quod Titio debeo solverit, liber esto*: si modo nihil Titio fuit debitum. quod si post testamentum factum testator pecuniam exsolvit, defecisse conditionem intelligi. §. 8. Falsam legati demonstrationem non facere legatum, Sabinus respondit: veluti si quis, cum Titio nihil legasset, ita scriptum reliquerit, *ex centum quæ Titio legavi, quinquaginta heres Seio dato*. idque sumpsit ex defuncti voluntate: quia non animo legandi, sed diminuendi legatum, quod falso datum existimaret, ita scriberet. † Propter falsam tamen demonstrationem legati non plus Seius adsequetur, quam si vere demonstratum fuisset.

73. IDEM lib. 19 Quæstionum.

Titio fundus, *si in Asiam non venerit*; idem, *si pervenerit*, Sempronio legatus est: cum * in omnibus conditionibus, quæ morte legatariorum finiuntur, receptum est, ut Muciana cautio interponatur, heres cautionem à Titio accepit & fundum ei dedit: si postea in Asiam pervenerit, Sempronio heres quod ex stipulatu cautionis interpositæ consequi potest, utili actione præstare cogitur: sed si cautio medio tempore defecerit, quæ sollicite fuerat exacta, non de suo præstabit heres, sed quia nihil ei potest objici, satis erit actiones præstari: si tamen, Titius cum [in] Asiam venisset, Sempronius prius quam legatum accipiat decesserit, heredi ejus deberetur, quod defunctus petere potuit.

74. IDEM lib. 32 Quæstionum.

Mulieri & Titio ususfructus, *si non nupserit mulier*, relictus est: si mulier nupserit, quamdiu Titius & vivit & in eodem statu erit, partem ususfructus habebit. tantum enim beneficio Legis ex legato concessum esse mulieri intelligendum est, quantum haberet, si conditioni paruisset: nec, si Titius, qui conditione defectus est, legatum repudiet, ea res mulieri proderit.

75. IDEM lib. 34 Quæstionum.

Dies incertus conditionem in testamento facit.

76. IDEM lib. 6 Responsorum.

Fideicommissum à filiis relictum, *si quis ex his sine liberis diem suum obierit*, adoptionis commento non excluditur.

77. IDEM

77. IDEM [lib. 7 Responsorum].

AVia, quæ nepotem sub conditione emancipationis pro parte heredem instituerat, ita postea codicillis scripsit: *Hoc amplius nepoti meo, quam quod eum heredem institui, lego prædia illa.* conditionem emancipationis repetitam videri placet, quamvis avia nullam in legatis, ut in hereditate, substitutionem fecisset. Nam & cum servus pure quidem liber, heres autem sub conditione scriptus, & si heres non extiterit, legatum accipere jussus est: in legato repetitam videri libertatem Divus Pius rescripsit.

§. 1. * Muciana cautio locum non habet, si per aliam conditionem actio legati differri possit. §. 2. *Titio, si mulier non nupserit, heres centum dato:* quam pecuniam eidem mulieri Titius restituere rogatus est: Si nupserit mulier, die legati cedente, fideicommissum petet: remoto autem fideicommisso, legatarius exemplum Mucianæ cautionis non habebit.

§. 3. Pater exheredatæ filiæ tutores dedit, eosque, si mater ejus, impubere filia constituta, vita decessisset, ad rem gerendam accedere jussit: cum uxori mandatum esset, *ut moriens filiæ communi decies restitueret,* non sub conditione tutores videbuntur dati, nec si quid aliud interea puella quæsisset, ejus administratione prohiberi; cautio vero fideicommissi matri remissa. * Quocunque indicio voluntatis cautio legatorum vel fideicommissorum remitti potest. itaque si *cautionis non petendæ* conditio legato vel fideicommisso præscribatur, conditionem ea res non faciet: non enim deficiet, si quis caveri desideraverit, onere cautionis non secuto: quod adversus invitum hodie jure publico sequi non potest, postquam remitti posse cautionem placuit.

78. IDEM [lib. 9 Responsorum].

CUm pupillus aut tutor ejus conditionem in personam pupilli collatam impedit, tam legati, quam libertatis, jure communi, conditio impleta esse videtur. §. 1. Disjunctivo modo conditionibus adscriptis, alteram defecisse non oberit, altera vel postea impleta. Nec interest, in potestate fuerint accipientis conditiones, an in eventum collatæ.

79. IDEM [lib. 1 Definitionum].

HEres meus, *cum morietur Titius, centum ei dato.* purum legatum est, quia non conditione, sed mora suspenditur: non potest enim conditio non exsistere. §. 1. *Heres meus cum ipse morietur, centum Titio dato.* legatum sub conditione relictum est: quamvis enim heredem moriturum certum sit, tamen incertum est, an legatario vivo dies legati non cedat, & non est certum ad eum legatum perventurum.

§. 2. Qui post Mucianam cautionem interpositam legatum accepit, si contra cautionem aliquid fecerit, stipulatione commissa etiam fructus heredi restituet: hoc enim legatarius & in exordio cavere cogitur. §. 3. Quamvis ususfructus, cum morietur legatarius, inutiliter legetur: tamen cautionis Mucianæ remedium, usufructu quoque sub conditionem alicujus non faciendi legato locum habet.

§. 4. * Quod in fraudem Legis ad impediendas nuptias scriptum est, nullam vim habet: veluti, *Titio patri centum, si filia, quam habet in potestate, non nupserit, heres dato.* vel *filio familias, si pater ejus uxorem non duxerit, heres dato.*

80. SCÆVOLA lib. 8 Quæstionum.

EAs causas, quæ protinus agentem repellunt, in fideicommissis non pro conditionalibus observari oportet: eas vero, quæ habent moram cum sumptu, admittemus cautione oblata: nec enim parem dicemus eum, cui ita datum sit, *si monumentum fecerit*; & eum, cui datum est, *ut monumentum faciat.*

81. PAULUS lib. 21 Quæstionum.

JUlius Paulus Numphidio. Quæsisti, si ita in testamento cautum esset, *Stichus, si rationes reddiderit, cum contubernali sua liber esto: eisque decem heres dato*: an, Sticho mortuo antequam rationes redderet, vel pariatore, vel reliqua habente, libera esset mulier; & an de legato idem accipiamus? Libertate data, *si rationes reddiderit*, hanc conditionem rationum reddendarum, ut jussus videatur reliqua reddere, si qua habet, cum fide actus sui: quæ si nulla sunt, pure accepisse libertatem videbuntur: & si post aditam hereditatem decessit, competente libertate etiam legatum eos secutum est: quod si, cum adhuc reliqua haberet, decessit, sub eadem conditione & contubernalis ejus libertatem accepisse videtur, & defecta [videbitur] conditione. Sed non ineleganter illud dicetur, Stichum quidem sub conditione manumissum, contubernalem autem ejus pure; & illam conjunctionem non ad conjungendam conditionem, sed ad necessitudinem demonstrandam pertinere. §. 1. Tunc demum pro impleta habetur conditio, cum per eum stat, qui, si impleta esset, debiturus erat.

82. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstionum.

CUm servus ita liber esse jussus sit, *si rationes reddiderit, eique fundum heres dare damnas sit*: videamus, utrum conditio libertati præposita sit, an vero & legato. & quidem si libertati soli accipiamus præpositam, nullus tractatus amplius superest: nam legatum purum invenitur; & ideo inutile fit. quod si conditio etiam legato insita sit, quod quidam recte putant, simul cum libertate dies quoque legati utiliter cedit. Quid ergo continetur his verbis, *si rationes reddiderit?* Quidam hoc ajunt, si reliqua reddiderit: quasi nihil intersit, utrum sub hac conditione *si reliqua*, vel si hac, [*si*] *rationes reddiderit*. Sed nos neque conditionem meram putamus esse, quæ in datione exsistit; neque meram conditionem, quæ in facto sit: sed eam conditionem, quæ ex mixtura quadam consistit. nam non utique, si ille in folle reliqua obtulerit, liber erit: non enim testator hoc sensit; sed illud ut rationes reddat, quomodo servus reddere solet, id est, legendas offerre rationes primum, deinde computandas, ut explorari possit, imputationes probe, an improbe referantur, accepta recte relata, an non recte. Ita enim incipit quidem res à facto, pervenit autem ad pecuniam. Inest his verbis etiam, heredes notitia instrui rationum, ut sciant, quid in quaque ratione scriptum sit. nam quod ipse vivus facturus erat, ab heredibus suis fieri jussisse intelligitur: ille autem utique non sic solebat servo suo, ostendenti reliqua, rationes subscribere; sed ita ut legeret, examinaret, exciperet. Itaque cum servo sub hac conditione testamento libertas datur, *Si rationes reddiderit*, non hanc solam habet significationem, si cautiones instrumentaque omnia actus sui exhibuerit heredi: sed & si reliqua solverit.

83. PAULUS lib. 12 Responsorum.

LUcius Titius ita testamentum fecit, *Aurelius Claudius natus ex illa muliere, si filium meum se esse judici probaverit, heres mihi esto.* Paulus respondit, filium, de quo quæreretur, non sub

sub ea conditione institutum videri, quæ in potestate ejus est, & ideo testamentum nullius esse momenti.

84. IDEM lib. 14 Responsorum.

ILlis libertis alimentorum nomine, *si cum filio meo morati fuerint, menstruos denarios centenos & vestiaria dari volo:* liberti in obsequio fuerunt, quamdiu adulescens ad militiam promoveretur: qua causa effectum est, ut quibusdam Romæ relictis proficisceretur, & apud castra defunctus est. Quæsitum est, an ab heredibus ejus alimenta debeantur. Paulus respondit, conditionem quidem in persona libertorum, qui cum filio defuncti morati sunt, aut per eos non stetit, quo minus morarentur, mortuo filio testatoris defecisse non videri: sed si testator propter filii utilitatem his, qui cum eo morati fuissent, alimenta præstari voluit, contra voluntatem defuncti petentes audiri non oportere.

85. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

TItia heredis instituti liberos habentis filii fidei commisit, uti rem ejus universam restitueret filiis ejus, liberisve eorum, cum ipsi petissent, sine ulla juris cavillatione: Quæro, an his verbis, *cum illi à te petierint*, conditio fideicommisso adscripta videatur? Respondit, non videri.

86. MÆCIANUS lib. 3 Fideicommissorum.

IUlianus noster, eum, *qui decem dare, & ita liber esse* jussus esset: si à vivente manumissus esset, non aliter legatum, quod ei cum libertate datum esset, habiturum, quam si conditioni libertatis paruisset. Item in emptorem † si alienatus esset. Sed id tunc locum habet, cum omnimodo simul cum libertate legatum adquiri potuit, licet legato imposita non sit, veluti cum in tempus libertatis legatum collatum esset.

† Cum vero libertas sub conditione, legatum autem præsenti die datum est: in hoc quæstio est, an constiterit legatum? etenim nec Catonianæ sententiæ locum in proposito esse, quia etsi statim testator decessisset, non tamen omnimodo inutile esset legatum, cum posset conditio libertatis ante aditam hereditatem impleri, & legatum manumisso deberi: nisi forte necessarius heres extitisset: tunc enim omnimodo inutile erit legatum jure ipso, quia sub conditione acceperit libertatem.

87. VALENS [lib. 1 Fideicommissorum].

QUod traditum est, in legatis novissimam, in libertatibus levissimam conditionem spectandam esse:

88. GAIUS [lib. 1 Fideicommissorum].

ID est, quæ ipsi servo commodior sit:

89. VALENS [lib. 1 Fideicommissorum].

NOn ad ea duntaxat pertinet, quæ sæpius sub diversis conditionibus, sed etiam, quæ primo pure, deinde sub conditione dantur. Itaque quod heres pure dare jussus est, quodve pure legatum est, cum id ex intervallo sub conditione legatum est, posterius valet. Si prius sub conditione, deinde pure legatum est: præsens debetur. Quod si pure legatum, ex continenti heres sub conditione damnatus aut rogatus est dare: perinde est, ac si juncta subjecta scriptura idem legatum esset, vel ut præsens vindicari, si hoc voluerit legatarius, vel, eum conditio exstiterit, ab herede peti posset. nisi commemoratione superioris legati posterius scriptum fuerit, velut, *Stichum, quem illi legavi, heres meus ei, si illud factum erit, dato*: tunc enim revocandi animo præsens legatum, & sub conditione dandi ita scripsisse videbitur: & si ante conditionem rem vindicet, doli exceptio locum habere poterit.

90. GAIUS lib. 1 Fideicommissorum.

PEr fideicommissum varie data libertate non levissima spectanda est, sed novissima: quia posterior voluntas potior haberi debet. cui consonat etiam Rescriptum Divi Antonini.

91. MÆCIANUS lib. 2 Fideicommissorum.

COnditionum, quæ in futurum conferuntur, *triplex natura* est, ut quædam ad id tempus, quo testator vivat, quædam ad id, quod post mortem ejus futurum sit, quædam ad alterutrum pertineant: tempus autem vel certum vel infinitum comprehendatur: quæ omnia non minus in fideicommissis, quam in institutionibus ac legatis incidere solent: Ut hæc conditio, *Titia, si mihi nupserit*, non dubie, nisi vivente testatore; illa autem, *Si ad exsequias funeris mei venerit*, nisi post mortem impleri non possit: illa vero, *Si filio meo nupserit*, vel vivente vel mortuo testatore impleri possit. Et prima quidem ac tertia ex relatis conditionibus, infinitum tempus habent: quandoque enim nupserit, impletur conditio. secunda ad certum tempus adscripta est.

92. ULPIANUS lib. 5 Fideicommissorum.

SI cui legatum fuerit relictum, isque rogatus sit *liberos suos emancipare:* an cogi debeat manumittere? Et retineo me dixisse, defici eos à petitione fideicommissi; neque enim Prætor fideicommissarius eos ad libertatem tuetur, ut servos. Papinianum quoque libro nono responsorum scribere referebam, non esse cogendum emancipare filios suos. Arbitror tamen extra ordinem debere constitui † eum, qui adgnovit [id] quod sibi relictum est hac contemplatione, ut liberos suos emanciparet, cogendum emancipare: neque enim debet circumveniri testantium voluntas. sic deinde hoc accipiendum, quemadmodum si sub conditione liberorum emancipandorum ei fuisset legatum, vel ita relictum, ut eos emanciparet. † Cui rei consequens est quod Divus Severus rescripsit. nam cum quædam mulier nepotes suos heredes instituisset, & ipsum filium coheredem filiis suis dedisset, eosque invicem substituisset, rogassetque filium, *ut filios emanciparet*, non autem rogasset, *ut hereditatem eis restitueret*: ex auctoritate D. Severi emancipare eos compulsus est, hisque restituere hereditatem. & adjectum est, [ut] si tardius id faceret, quasi ex mora usuras præstaturum: videri enim eum, qui moram faceret emancipationi, moram restitutioni fideicommissi eam facere.

93. PAPINIANUS lib. 8 Responsorum.

MAter filio suo coheredes sine ulla conditione filias ipsius dedit, ac petiit, *ut filias suas emanciparet*, ita ut curatores à Prætore acciperent. filii videri fidei commisisse placuit, ut eas sui juris constitutas, ad hereditatem aviæ pervenire pateretur: nec ad rem pertinere, si portionem filiarum jure substitutionis quæsisset.

94. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

CUm ita datur libertas, *si Titio*, qui non est heres, *decem dederit*: certa persona demonstratur, ac propterea in personam ejus tantum conditio impleri potest. sane si cum cesserit dies, pecuniam conditioni comprehensam statuliber habuerit, jure constituto

tuto nulli dando consequitur libertatem. † Diversa causa est legatarii, in cujus persona placuit conditionem deficere, si antequam dederit legatarius pecuniam, Titius moriatur. §. 1. Ex his verbis, *si heredi*, vel *si heredi Titio decem dederit, liber esto*: non tantum heredi, sed etiam heredis heredi dando, pervenit ad libertatem. at si nullus heredi successerit, jure constituto, nulli dando ad libertatem perveniet.

95. IDEM [lib. 4 Juris epitomarum].

LEgatum sub conditione relictum, & ad alium translatum, si non conditio personæ cohæreat, sub eadem conditione translatum videtur.

96. PAULUS [lib. 1 ad Neratium].

TItio ususfructus servi legatus est, &, *si ad eum pertinere desisset*, libertas servo data est; Titius vivo testatore decessit: libertas non valet: quia conditio nec initium accepit. Paulus: Ergo & si viveret Titius & capere non potest, idem dicendum est: desisse enim non videtur, quod nec incipit. §. 1. Servi ususfructus mulieri, *quoad vidua esset*, legatus; idem servus, *si ea nupsisset*, liber esse jussus est: si mulier nupserit, liber erit: quia potior est legato libertas.

97. IDEM [lib. 2 ad Neratium.]

MUnicipibus, *si jurassent*, legatum est: hæc conditio non est impossibilis. Paulus: Quemadmodum ergo pareri potest? per eos itaque jurabunt, per quos municipii res geruntur.

98. IDEM [lib. 3 ad Neratium].

MEa res sub conditione legari mihi potest: quia, in hujusmodi legatis non testamenti facti tempus, sed conditionis expletæ spectari oportet.

99. PAPINIANUS [lib. 18 Quæst.]

COnditiones extrinsecus non ex testamento venientes, id est, quæ tacite inesse videantur, non faciunt legata conditionalia.

100. IDEM [lib. 7 Responsorum].

TItiæ, *si non nupserit*, ducenta, *si nupserit*, centum legavit; nupsit mulier: ducenta, non etiam centum residua petat: ridiculum est enim, eandem & ut viduam & ut nuptam admitti.

101. IDEM [lib. 8 Responsorum.]

PAter Severianam Proculam Ælio Philippo cognato nuptiis testamento designavit: eidem filiæ prædium, *si Ælio Philippo nupsisset*, verbis fideicommissi reliquit; quod *si non nupsisset*, idem prædium Philippo dari voluit: nondum viripotens puella diem suum obiit. Respondi, cum * in conditionibus testamentorum voluntatem potius, quam verba considerari oporteat, Ælio Philippo fideicommissum ita datum videri, si ei Procula defuncti filia nubere noluisset: quare cum ea prius, quam viripotens fieret, vita decesserit, conditionem extitisse non videri. §. 1. Ita fideicommisso dato, *Volo restituas, si sine liberis decedas*: conditio deficit ex voluntate, vel uno filio superstite relicto. §. 2. Conditionum verba, quæ testamento præscribuntur, pro voluntate considerantur: & ideo, cum tutores testamento dati, quoniam interea puer adoleverat, id egerint, ut curatores ipsi constituerentur, conditio fideicommissi talis præscripta, *Si tutelam in annum octavum decimum gesserint*, defecisse non videbitur. §. 3. Socrus nurui fideicommissum ita reliquerat, *si cum filio meo in matrimonio perseveraverit*: divortio sine culpa viri post mortem socrus facto, defecisse conditionem respondi, nec ante diem fideicommissi cedere quam mori cœperit nupta vel maritus; & ideo nec Mucianam cautionem locum habere; quia morte viri conditio possit existere. §. 4. Fideicommissa menstrua & annua sub ea conditione liberto relicta, *Quamdiu res patroni filiæ gesserit*, etsi præstari necesse est, filia prohibente res suas administrari: tamen voluntatem filia mutante, conditionem resumunt, quoniam plura sunt.

102. IDEM [lib. 9 Responsorum].

CUm avus filium ac nepotem ex altero filio heredes instituisset, à nepote petiit, ut *si intra annum trigesimum moreretur, hereditatem patruo suo restitueret*: nepos liberis relictis, intra ætatem suprascriptam vita decessit: Fideicommissi conditionem, conjectura pietatis, respondi defecisse, quod minus scriptum, quam dictum fuerat, inveniretur.

103. PAULUS [lib. 14 Quæstionum].

SI ita legatum sit, *Titio post decem annos dato, si satis ab herede non exegerit*, & Titius intra decimum annum decesserit, ad heredem suum transmittat legatum: quia moriente eo conditio extitit.

104. IDEM [lib. 14 Responsorum].

EUm, qui post apertum testamentum deportatus, & restitutus est, fideicommissum petere posse, cujus conditio postea exstitit, quam Civitatem Romanam recipiat.

105. POMPONIUS [lib. 5 Epistularum].

SI fundum à testatore sub conditione legatum heres alii pendente conditione legavit, post existentem conditionem, quæ priori testamento præposita fuerat, neque proprietas à priori legatario recedit, nec locum religiosum in eo fundo heres facere, nec servitutem imponere poterit: sed & imposita servitus finietur existente conditione.

106. JULIANUS [lib. 25 Digestorum].

HOc genus legati, *Si Titio non nupserit*, perinde habendum est, ac si post mortem Titii legatum fuisset, & ideo nec Muciana satisdatione interposita capere legatum potest: sed & alii nubendo, nihilominus legatum consequitur.

107. GAIUS [libro singulari de Casibus].

ALiquando accidit, ut sub conditione datum legatum purum intelligatur: veluti quod sub eadem conditione relictum est, sub qua etiam heres alius institutus est: item quod sub hac conditione relictum est, *si hereditatem adierit*. Ex diverso quoque purum datum legatum conditionale videtur: veluti quod sub conditione ademptum est: quia sub contraria conditione datum intelligitur.

108. SCÆVOLA [lib. 19 Digestorum].

LIbertis omnibus legavit domum: & hæc verba adjecit, *ut in ea habitent liberti, ne de nomine exeat, & ut ad unum, qui novissimus exstiterit, perveniat, & eo amplius eisdem libertis meis dari volo fundum Sosianum*. Quæsitum est, an conditio adposita, *ne de nomine exiret*, ad sequens quoque legatum pertineret? Respondit, pertinere.

109. IDEM lib. 20 Digestorum.

A Testatore rogatus, *ut acceptis centum nummis restitueret hereditatem Titiæ coheredi suæ*, adita hereditate decessit, similiter & Titia, antequam daret centum: Quæsitum est, an heres Titiæ, offerendo centum ex fideicommisso, partem hereditatis consequi possit? Respondit, heredem conditioni parere non posse. Claudius: magno ingenio de jure aperto respondit, cum potest dubitari, an in proposito conditio esset.

110. POMPONIUS lib. 9 Epistularum.

ETiam si invitis heredibus ex peculio statuliber pecuniam Titio det, liber quidem fit: sed Titius, qui invitis heredibus sciens accepit, pro possessore videtur eam pecuniam possidere, ut avocare eam hi, qui inviti fuerunt, possint.

111. IDEM lib. 11 Epistularum.

QUi *sub conditione rationum reddendarum liber esse jussus est*, docere debet, constare fidem omnibus, quæ ab eo gesta sunt; ut neque subtraxerit quid ex his, quæ acceperit, neque expensum rationibus præscripserit, quod non dederat: sed & quod reliquum per contextum scriptum est remanere apud eum, solvere debet: neque enim aliter liber esse potest, quam si hoc modo conditioni, sub qua data est libertas, satisfecerit. cæterum debitores, cum quibus ipse contraxerit, non utique in diem mortis domini sui fuisse idoneos præstare cogendus est: sed eo tempore, quo his creditum est, ejus conditionis fuisse, ut diligens paterfamilias his crediturus fuerit.

112. IDEM lib. 12 Epistularum.

TAles conditiones, *si monumentum* (puta) *fecerint*, pluribus propositæ, non possunt nisi in omnibus simul personis existere.

§. 1. Item, *si Symphoro & Januario centum Titius præstiterit, fundum ei lego*. Symphoro mortuo an legatum perisset? sed hoc quoque sic puto interpretandum, ut si, dum quisque eorum vivet, præstitisset. Sed benigna interpretatione dicendum, si non post moram Titii Symphorus decessit, debere partem dimidiam Januario dantem, partem fundi dimidiam legatarium esse consecuturum. §. 2. De illo quoque quæritur, fundus quibusdam legatus est, si pecuniam certam in funus impensamque perferendi corporis in aliam regionem dedissent: nam, nisi uterque dederit, neutri sit legatum; quoniam conditio nisi per utrumque expleri non potest. Sed hæc humanius interpretari solemus: ut cum duobus fundus legatus sit, si decem dedissent, & alteri dando partem, legatum quoque debeatur.

§. 3. Priscus respondit, statuliberum non utique ibi, ubi paterfamilias decessit, aut ubi ipse relictus sit, aut ubi velit, rationes reddere debere: sed interim proficisci ad eum, cui reddere debeat; utique si is Reipublicæ causa aberit. verissimum est autem, ut alias aliud ex persona locoque sit æstimandum.

113. PAULUS Imperialium sententiarum in Cognitionibus prolatarum ex libris sex libro secundo.

CUm filius rogatus fuisset à patre, *si antequam res suas administrare posset, decessisset, hereditatem Titio restituere*; & egressus viginti annos decessisset: rescriptum est, fideicommissum deberi.

TIT. II.

AD LEGEM FALCIDIAM.

1. PAULUS [lib. singulari ad Legem Falcidiam].

LEx *Falcidia* lata est, quæ primo capite liberam legandi facultatem dedit [usque ad dodrantem] his verbis: *Qui cives Romani sunt, qui eorum post hanc Legem rogatam testamentum facere volet, ut eam pecuniam, easque res quibusque dare, legare volet, jus potestasque esto, ut hac Lege sequenti licebit*. Secundo capite modum legatorum constituit his verbis: *Quicunque civis Romanus post hanc Legem rogatam testamentum faciet, is quantam cuique civi Romano pecuniam jure publico dare, legare volet, jus potestasque esto: dum ita detur legatum, ne minus, quam partem quartam hereditatis, eo testamento heredes capiant. iis, quibus quid ita datum, legatum-ve erit, eam pecuniam sine fraude sua capere liceto. isque heres, qui eam pecuniam dare jussus damnatus erit, eam pecuniam debeto dare, quam damnatus est.*

§. 1. *Lex Falcidia* etiam ad eos, qui apud hostes moriuntur, propter Legem Corneliam pertinere videtur: quod ea Lex perinde eorum testamenta confirmat, atque si in civitate decessissent. propter quam fictionem Lex Falcidia, & omnes testamentariæ pertinent; quæ tamen possint locum habere. §. 2. Ad eos, qui omissa causa testamenti, possident hereditatem, non pertinet Lex Falcidia: sed per Edictum Prætoris inducitur potestas Legis. §. 3. Idemque est, si jurisjurandi conditio remissa sit.

§. 4. Sed & si servo suo testator data libertate legaverit; quia differtur in id tempus, quo liber futurus est: item si ei, qui apud hostes est, aut ei, qui nondum natus est, datum sit aliquid, hæc Lex Locum habebit. §. 5. Ad municipum quoque legata, vel etiam ea quæ Deo relinquuntur, Lex Falcidia pertinet.

§. 6. Non solum autem ad res proprias testatoris legatas, sed & alienas Lex pertinet.

§. 7. Et omne quod ex bonis defuncti erogatur, refertur ad hanc Legem: sive in corpore constet certo incertòve; sive pondere, numero, mensura valeat; aut etiam si jus legatum sit, ut ususfructus, aut quod in nominibus est.

§. 8. Item si ita legatum sit, *heres meus Seio penum dato: si non dederit, decem dato*: quidam putant omnimodo in legato decem esse, penum autem mortis causa capi, nec in Falcidiam imputare id heredem posse. Ego autem didici, si in continenti heres penum solverit, videri hoc legatum esse, & in Legem Falcidiam imputari posse. & quod dixi *in continenti*, ita accipiendum, cum aliquo spatio. quod si jam mora facta solverit heres penum, tunc nec legatum eum accepisse, nec in Falcidiam imputari posse: jam enim transfusum legatum esse & decem deberi. † Idemque erit, & si ab initio ita legatum datum sit, *Si penum non dederit, decem dato*: quia hic penus non est legata: & penus si datur, mortis causa capitur; quia deficit legati conditio.

§. 9. Si *ususfructus* legatus sit, qui & dividi potest, non sicut cæteræ servitutes individuæ sunt: veteres quidem æstimandum totum usumfructum putabant, & ita constituendum quantum sit in legato. Sed Aristo à veterum opinione recessit: ait enim posse quartam partem ex eo, sicut ex corporibus retineri. idque Julianus recte probat. † Sed *operis servi* legatis, cum neque usus, neque ususfructus in eo legato esse videtur, necessaria est veterum sententia, ut sciamus, quantum est in legato: quia necessario ex omnibus, quæ sint facti, pars decedere debet, nec pars operæ intelligi potest. Imo & in usufructu, si quæratur, quantum hic capiat, cui ususfructus datus est: quantum ad cæterorum legatorum æstimationem, aut etiam hujus ipsius, ne dodrantem excedat legatum, necessario ad veterum sententiam revertendum est. §. 10. Si quis creditori suo, quod debet, legaverit: aut inutile legatum erit, si nullum commodum in eo versabitur; aut si propter repræsentationis (puta) commodum utile erit, Lex quoque Falcidia in eo commodo locum habebit. §. 11. Si legatarius possessionem nactus est, & non potest avocari ei res, quia voluntate heredis errantis nactus est possessionem: dabitur actio heredi, ut id, quod supra dodrantem est, offeratur.

§. 12. In-

§. 12. Interdum omnimodo necessarium est, solidum solvi legatario interposita stipulatione, *Quanto amplius, quam per Legem Falcidiam ceperit, reddi*; Veluti si quæ à pupillo legata sint, non excedant modum Legis Falcidiæ, veremur autem, ne impubere eo mortuo alia legata inveniantur, quæ contributione facta excedant dodrantem. † Idem dicitur, & si principali testamento quædam sub conditione legata sunt, quæ an debeantur, incertum est: & ideo si heres sine judice solvere paratus sit, prospiciet sibi per hanc stipulationem. §. 13. Id, quod ex substitutione coheredis ad coheredem pervenit, proficit legatariis. Is enim similis est heres ex parte pure, ex parte sub conditione heredi instituto: sed ea, quæ ab eo legata sunt, si omiserit hereditatem, non augebuntur, scilicet si ab eo nominatim data sunt, non *Quisquis mihi heres erit*. §. 14. Si coheredis mei portio exhausta sit, mea integra; & illam vindicavero: Cassius confundendas esse partes existimat, Proculus contra. in qua specie & Julianus Proculo adsensit: quam sententiam probabiliorem esse puto. † Sed & Divus Antoninus judicasse dicitur commiscendas esse utrasque partes in computatione Legis Falcidiæ. §. 15. Si coheredem meum post aditam hereditatem adrogavero: non dubitabitur, quin separandæ sint portiones, perinde atque si coheredi meo heres exstitissem. §. 16. Si *in annos singulos* legatum sit Titio, quia multa legata & conditionalia sunt, cautioni locus est, quæ in Edicto proponitur, *Quanto amplius accipit, reddi*. §. 17. Id, quod natura hereditati debetur, & peti quidem non potest, solutum vero non repetitur, non esse computandum in hereditate, quidam putant. Sed Julianus & hæc ex eventu augere patrimonium aut non augere existimat, & hereditario jure id quoque capi: ideoque & in restitutionem hereditatis venturum. §. 18. Si debitor creditori heres existat, quamvis confusione liberetur, tamen locupletiorem hereditatem percipere videtur: ut computetur ei quod debet, quamvis aditione confusum sit.

§. 19. De impensa monumenti nomine facta, quæritur, an deduci debeat? Et Sabinus ita deducendum putat, si necessarium fuerit monumentum extruere. Marcellus consultus, an funeris monumentique impensa, quantam testator fieri jussit, in ære alieno deduci debeat, Respondit, non amplius eo nomine, quam quod funeris causa consumptum est, deducendum: nam ejus quod in extructionem monumenti erogatum est, diversam esse causam. nec enim ita monumenti ædificationem necessariam esse, ut sit funus ac sepultura: idcirco eum cui pecunia ad faciendum monumentum legata sit, Falcidiam passurum.

2. MARCELLUS [lib. 22 Digestorum].

NEc amplius concedendum erit, quam quod sufficiat ad speciem modicam monumenti.

3. PAULUS [libro singulari ad Leg. Falcidiam].

SI heres institutus eam hereditatem, quæ solvendo non est, vendiderit: vix quidem poterit persuaderi non fuisse eam hereditatem solvendo, quæ emptorem invenerit. vera autem ratione nihil legatariis debebitur: quia magis ex stultitia emptoris habere videtur heres institutus, quam ex bonis defuncti. nam & è contrario, si male vendiderit res hereditarias, non erit hoc legatariorum detrimentum: ita ergo commodum debet esse heredis, si bene res administraverit. §. 1. Sed & si is, qui solvendo non est, legaverit, & heres cum creditoribus decideril, ne solidum solveret, & ob eam decisionem factum sit, ut aliquid retineret, nihil tamen legatariis debiturum: quia eam pecuniam non ex hereditate, sed ex decisione habet.

§. 2. Item si Reipublicæ in annos singulos legatum sit: cum de Lege Falcidia quæratur, Marcellus putat, tantum videri legatum, quantum sufficiat sorti ad usuras trientes ejus summæ, quæ legata est, colligendas.

4. PAPINIANUS [lib. 16 Quæstionum.]

FUndo legato mihi sub conditione, pendente legati conditione heres me heredem instituit, ac postea legati conditio extitit: in Falcidiæ ratione fundus non jure hereditario, sed legati, meus esse intelligitur.

5. IDEM [lib. 8 Responsorum].

VErbis legati vel fideicommissi non necessarie civitati relinquitur, quod ex causa pollicitationis præstari necesse est. Itaque si debiti modum testamento dominus excessit, superfluum duntaxat Falcidia minuetur. Quare nec fidei committi legatarii poterit. † Quod si dies aut conditio legatum fecerit, non utilitatis æstimatio, sed totum petetur quod datum est: nec si vivo testatore dies venerit, aut conditio fuerit impleta, fiet irritum quod semel competit.

6. VENULEIUS [lib. 13 Stipulat.]

SI vir uxori heres exstiterit, & in funus ejus impenderit: non videbitur totum quasi heres impendere, sed deducto eo, quod quasi dotis nomine, quam lucrifacit, conferre debuerit.

7. PAPINIANUS [lib. 7 Quæst.]

LEge Falcidia interveniente legata servitus, quoniam dividi non potest, non aliter in solidum restituetur, nisi partis offeratur æstimatio.

8. IDEM lib. 14 Quæstionum.

IN Legem Falcidiam æris alieni rationem in hereditate relicti, quod unus ex heredibus solvere damnatus sit, ipse solus habebit.

9. IDEM lib. 19 Quæstionum.

IN Falcidia placuit, ut fructus postea percepti, qui maturi mortis tempore fuerunt, augeant hereditatis æstimationem fundi nomine, qui videtur illo in tempore fuisse pretiosior. §. 1. Circa ventrem ancillæ nulla temporis admissa distinctio est. nec immerito: quia partus nondum editus, homo non recte fuisse dicitur.

10. IDEM [lib. 20 Quæstionum].

QUod supra quadrantem apud heredem potest pervenire, supra dodrantem in pecuniam legatum non onerat heredem: veluti hereditas pupilli, si forte substitutus sit exheredato, qui patri pupilli heres exstitit.

11. IDEM lib. 29 Quæstionum.

IN ratione Legis Falcidiæ retentiones omnis temporis heredi in quadrantem imputantur. §. 1. Si servis sub conditione libertate data, vita decessit: si quidem impleta conditio quandoque fuerit, heredi non videbitur perisse: quod si defecerit, in contrarium ratio trahit: sed, quanti statuliber, moriens fuisse videbitur. §. 2. Imperator Marcus Antoninus decrevit, heredes, quibus pars bonorum oblata est, non in ampliorem partem, quam pro ea

parte,

parte, quæ relicta est, legatorum nomine teneri. §. 3. Cum quidam parte dimidia bonorum adempta fuisset relegatus, idemque, provocatione interposita, testamento postea facto, obiisset, atque post mortem ejus, *non juste appellatum*, esset pronunciatum: Quæsitum est, utrum æris alieni loco pars dimidia abscederet, ut residua sola videretur fuisse in bonis, an vero succurri heredi necessarium esse videbitur? Sed videbitur succurri debere: cum animus litigantis [&] obtinendi votum hanc opinionem admittit. §. 4. Si servus testamento manumissus ante aditam hereditatem decedat, heredi quidem periisse intelligitur: sed cujus pretii erit, qui, si viveret, non æstimaretur? Nam & eos, qui moriente domino ea valetudine affecti fuerant, ut eos non posse vivere certum esset, tamen si postea moriantur, hereditati perjisse responsum est. Nec aliud in his, qui sub eodem tecto fuerunt, cum dominus à familia necaretur. §. 5. Quod vulgo dicitur, * *in tabulis patris & filii unam Falcidiam servari*, quam potestatem habeat, videndum est. Quamvis enim substitutus, quæ à pupillo relicta sunt, cum filius heres exstitit, ut æs alienum quodlibet debeat: tamen propter ea, quæ data sunt tabulis secundis, contributioni locus est. Secundum quæ poterit evenire, ne substitutus quicquam retineat, vel ut longe plus habeat quartæ paternæ hereditatis. † Quid ergo, si non sufficiat pupilli hereditas legatis, cum patris suffecisset? De suo quadrante nimirum dabit substitutus: quoniam pater legavit de suo. nec ad rem pertinet, quod ex nullo testamento præstatur ultra vires patrimonii: cum in hac parte juris legata, quæ tabulis secundis relinquuntur, quasi primis sub conditione relicta intelliguntur.

§. 6. Si filio suo duos substituerit, & alterius portionem oneraverit: tractari solet, an ex persona sua Falcidiam possit inducere substitutus, quam pupillus non haberet, vel unus pupilli substitutus? & facile quis dixerit consequenter prioribus, quæ de patrimonii ratione dicta sunt, non esse Falcidiæ locum: & ultra vires portionis conveniendum alterum substitutum. Sed verior est diversa sententia, perinde huic quartam relinquendam existimantium, atque ita si patri heres exstitisset. ut enim opes patris & contributio legatorum inde capiunt & formam & originem: ita plures substituti, subducta persona pupilli, revocandi sunt ad intellectum institutionis. † Quid tamen dicemus de altero substituto, qui non est oneratus: si forte nondum legata pupillus à se relicta solvit, & aliquid ultra dodrantem sit: in omnibus & ipsum Falcidiam habiturum? At quin quartam habet: neque idem patiatur instituti comparatio. rursus si negemus, aliud aperte, quam quod vulgo probatum est, respondetur. Itaque varietas existet: ut is quidem, qui proprio nomine oneratus est, velut institutus desideret quartam: alter autem, qui non est oneratus, ut substitutus, licet portio largiatur ejus, non in solidum conveniatur propter calculi confusionem. Huic consequens est, ut si pupillo de Falcidia cautum fuit, duobus committatur stipulatio: videlicet in eam quantitatem, quam unusquisque sibi retinere potuisset. §. 7. Quæsitum est, si quis pupillo coheredem substituisset: quemadmodum Legis Falcidiæ ratio inquiri debeat. & quale est, quod volgo diceretur, *legatorum rationem separandam?* Dixi, quantum ad legata, quæ pater à filio, item à substituto reliquit, nullam fieri posse separationem; cum communi calculo subjiciantur, & invicem inducant contributionem: sed legata, quæ ab instituto extero data sunt, permisceri cæteris non oportere: ideoque quartam pupillo datæ portionis habere substitutum, quamvis suam portionem habeat, ut institutus; & aliam causam esse ejus, qui ex variis portionibus heres scriberetur: ibi enim legatorum confundi rationem non minus, quam si semel fuisset nuncupatus ex ea portione, quæ conficeretur ex pluribus; neque referre, pure sæpe, an sub diversis conditionibus sit heres institutus. §. 8. Si quis exheredato filio substituit heredem institutum, & ab eo tabulis quoque secundis legaverit: necessario ratio confundetur. cum ideo legata valere dixerit Julianus à substituto relicta, quod idem patri heres exstiterit.

12. IDEM [lib. 30 Quæstionum].

SI debitor, creditore herede instituto, petisset, *ne in ratione Legis Falcidiæ ponenda creditum suum legatariis reputaret*: sine dubio ratione doli mali exceptionis apud arbitrum Falcidiæ defuncti voluntas servatur.

13. IDEM [lib. 37 Quæstionum].

SI tacitum fideicommissum servus injungente domino susceperit, habiturum eum Legis Falcidiæ beneficium, quia parere domino debuit, constitutum est. Idemque placuit in filio, qui fuit in patris potestate.

14. IDEM lib. 9 Responsorum.

PAter filiam, quæ à viro diverterat, heredem pro parte instituit, & ab ea petiit, *ut fratri coheredi suo portionem hereditatis acceptam, deducta sexta, restitueret*; admissa compensatione dotis in Falcidiæ ratione. Si pater dotem consentiente filia non petisset, Falcidiam quidem jure hereditario, dotem autem jure proprio filiam habituram, respondi: quia dos in hereditate patris non inveniretur. §. 1. Avia nepotibus heredibus institutis, fideicommisit, *ut omissa retentione, quæ per Legem Falcidiam ex alio testamento competebat, solida legata fratribus & coheredibus solverent*: Recte datum fideicommissum respondi, sed hujus quoque onus in contributionem venire. §. 2. Duobus impuberibus substitutum, utrique heredem existentem, in alterius hereditate Falcidia non uti convenit, si de bonis alterius impuberis quartam partem hereditatis patris, quæ ad filios pervenerit, retineat. §. 3. Quod si [frater fratri] legitimus heres extitit, & impuberi supremo substitutus: portio quidem paternorum bonorum, quam intestatus puer accepit, rationi Falcidiæ non confundetur: sed quartam ejus tantum portionem substitutus retinebit, quam impubes accepit, qui substitutum habuit.

15. IDEM lib. 13 Responsorum.

QUod bonis jure Falcidiæ contribuendum est à debitore, cui mortis causa pacto debitum remissum est, in factum concepta replicatione retinebitur. §. 1. Frater, cum heredem sororem scriberet, alium ab ea, cui donatum volebat, stipulari curavit, *ne Falcidia uteretur, & ut certam pecuniam, si contra fecisset, præstaret*. privatorum cautione Legibus non esse refragandum constitit: & ideo sororem jure publico retentionem habituram, & actionem ex stipulatu denegandam.

§. 2. Non idcirco minus Falcidiæ rationem in cæteris annuis legatis admitti visum est, quod primo ac secundo anno, sine ulla detractione fuissent legatario soluta. §. 3. Quod avus ex causa tutelæ nepoti debuit, cum avo nepos solus

solus heres extitisset, ratio Falcidiæ si poneretur, in ære alieno bonis deducendum respondit: nec ad rem pertinere, quod heredem avus, idemque tutor rogaverat, ut si sine liberis ante certam ætatem decederet, tam hereditaria, quam propria bona restitueret: non enim ex hoc hereditatem debito compensatam videri, cum vel ideo maxime declaretur, non esse compensationem factam, quoniam heredem suum habere propria bona defunctus ostendit. † Plane si conditio fideicommissi fuerit impleta, fructus hereditatis post mortem avi percepti, pari pecunia debito tutelæ compensabuntur: sed quartam heres nepotis de bonis duntaxat, quæ moriens avus reliquit, retinebit. §. 4. Cum fideicommissum ex voluntate matris à patre moriente debitum filio pater hereditate sua, quam in filium conferebat, compensari voluit: quod filio debetur, si ratio Falcidiæ poni cœperit, fini quadrantis, quem ex bonis patris cum effectu percepit, compensabitur, atque ita superfluum æris alieni dodranti tantum detrahetur. §. 5. Ex donationibus in uxorem collatis, quod heres ejus reddere viro cogitur, in bonis mulieris non erit: nam ita fit locupletior, ut tanto pauperior esse videatur: quod autem heres inde minuit, viro non perit. §. 6. Fructus prædiorum sub conditione verbis fideicommissi relictos, in causam fideicommissi non deductos heres in ratione Falcidiæ sic accepto facere sibi cogitur, ut quartam, [&] quartæ fructus ex die mortis, bonorum quæ mortis tempore fuerunt, habeat. Nec ad rem pertinet, quando Falcidia Lex admissa sit: nam etsi maxime post impletam conditionem fideicommissum locum habere cœpit, tamen ex die mortis fructus quadrantis apud heredem relinqui necesse est. §. 7. Fideicommissum portionis supplendæ gratia, pro qua matrem filius heredem instituit, eidem matri datum ratione Falcidiæ minuitur: & eam pecuniam mater supra quartam portionis suæ percipiet.

§. 8. Quarta, quæ per Legem Falcidiam retinetur, æstimatione, quam testator fecit, non magis minui potest, quam auferri.

16. SCÆVOLA lib. 3 Quæstionum.

SI ex pluribus rebus legatis heres quasdam solverit, ex reliquis Falcidiam plenam per doli exceptionem retinere potest, etiam pro his, quæ jam data sunt. §. 1. Sed etsi una res sit legata, cujus pars soluta sit: ex reliquo potest plena Falcidia retineri.

17. IDEM lib. 6 Quæstionum.

SI post missionem faciat codicillos miles, & intra annum decedat: ex testamento, quod in militia jure militari fecit, plena legata; ex codicillis, habita Falcidiæ ratione, præstari debere dicitur. sed res ita expedietur: si cum quadringenta haberet, testamento quadringenta, codicillis centum legaverit, ex quinta parte (id est, octoginta, quæ ad legatarium ex codicillis pervenirent, si Falcidiam non pateretur) quartam (id est, viginti) heres retinebit.

18. PAULUS lib. 11 Quæstionum.

FIliusfamilias, qui militaverat, decedens patris sui fidei commisit codicillis, *ut peculium suum castrense Titio post mortem restitueret.* Quærebatur an ut heres quartam deducere possit? Dixi, * Legem Falcidiam inductam esse à Divo Pio etiam in intestatorum successionibus propter fideicommissa: sed in proposito nec hereditatem esse: quamvis placeret mihi, extraneo herede instituto, fieri hereditatem aditione ejus; nam cum apud patrem remanet, jus pristinum durat, & peculium est. nec huic contrarium est, quod in testamento ejus, qui apud hostes decessit, exercetur Falcidia: nam fictio Legis Corneliæ & hereditatem & heredem facit. sed me non dubitare, quin debeat id quoque indulgeri Legis beneficium, si quidem [quasi] patrisfamiliæ bona restituere cogitur, & heres scriptus, omissa ex testamento aditione, exemplo Edicti legatorum nomine convenietur.

§. 1. His consequens erit, ut, si ex fructibus medio tempore quartam, & quartæ fructus habuerit pater, etiam Trebellianum Senatusconsultum inducamus, & utiles actiones exerceri possint, fiatque hereditas post restitutionem.

19. SCÆVOLA lib. 8 Quæstionum.

SI dignum decem fundum damnetur heres quinque vendere: sine dubio quinque erunt imputanda Falcidiæ.

20. IDEM lib. 9 Quæstionum.

SI à servo meo herede instituto mihi legetur, & mihi adquiratur hereditas: negat Mæcianus, id legatum in Falcidia computari: quia non debeatur.

21. PAULUS [lib. 12 Quæstionum].

SI pupillus, cui sine tutore auctore decem mutua data sunt, legatum à creditore meruerit, sub hac conditione, *si decem quæ acceperit, heredi reddiderit*: una numeratione & implet conditionem, & liberatur naturali obligatione, ut etiam in Falcidia heredi imputentur: quamvis non imputarentur, si tantum conditionis implendæ causa data fuissent. Adeo autem & solvere videtur, ut repudiato legato, vel Sticho, qui legatus est, mortuo, nihil repetere possit. §. 1. Si ego, & servus meus heredes instituti simus ex diversis partibus, nec à servo erogatus dodrans his, quibus à me legatum est: contra Falcidiam proderit, quod ex portione servi ad me pervenit supra Falcidiam ejus portionis. Ex contrario si servo meo servus, & mihi decem legata fuerint: servi Falcidia ex decem mihi legatis non tenetur, exemplo eodem Falcidiæ: nam quartam retineo ex persona servi, quamvis de mea portione nihil exhaustum sit.

22. IDEM lib. 17 Quæstionum.

NEsennius Apollinaris Julio Paulo. Ex facto, *domine*, species ejusmodi incidit: Titia filias suas tres numero æquis ex partibus scripsit heredes, & à singulis legata invicem dedit, ab una tamen ita legavit tam coheredibus ejus, quam extraneis, ut Falcidiæ sit locus; Quæro, an adversus coheredes suas, à quibus legata & ipsa accepit, uti possit Falcidia: & si non possit, vel doli exceptione summovenda est, quemadmodum adversus extraneos computatio Falcidiæ iniri possit? Respondi, id quidem, * quod à coherede legatorum nomine percipitur, non solet legatariis proficere, quo minus Falcidiam patiantur: sed cum is, qui legatum præstaturus est, ab eodem aliquid ex testamento petit, non est audiendus, desiderans uti adversus eum Falcidiæ beneficio, si id, quod percepturus est ex voluntate testatoris, suppleat, quod deducere desiderat. Plane cæteris legatariis non universum, quod coheredi præstat, imputabit: sed quantum daturus esset, si nihil ab eo perciperet. §. 1. Servo herede instituto, si à domino fideicommissa, à servo legata data sunt: prius ratio legatorum habenda est, deinde ex eo, quod superest fideicommissorum. dominus enim ideo tenetur, quod ad eum pervenit: pervenit autem, quod deductis legatis superest. plane Falcidiam exercet.

§. 2. Sed

§. 2. Sed & si dominus, omissa hereditatis aditione, servum sibi substitutum adire jussit: prius erogantur, quæ ab ipso domino data sunt; tunc eorum, quæ à servo relicta sunt, ratio initur, si patitur Falcidia. §. 3. Si debitori liberatio legata sit, quamvis solvendo non sit, totum legatum computetur: licet nomen hoc non augeat hereditatem, nisi ex eventu. Igitur, si Falcidia locum habeat, hoc plus videbitur legatum, quod huic legatum esset: cætera quoque minuentur legata per hoc, & ipsum hoc per alia: capere enim videtur, eo quod liberatur. §. 4. Sed si alii hoc nomen legetur, nullum legatum erit: nec cæteris contribuetur.

23. SCÆVOLA [lib. 15 Quæstionum].

SI *fundus* mihi legetur, *& via*: in Falcidiæ ratione, si tantum sit in via, quantum amplius est in Falcidia, integer fundus capietur, & via perit. † Sed si *via* legetur, nec solvendo sit hereditas: non debebitur. † Videndum etiam, si *fundo & via legato*, minus ex utroque desideret, quam sit viæ pretium? Potest coacta ratione dici, non tantum fundum solidum capi, sed etiam ut doli exceptio tantum sarciat, quantum deest: ne plus habeat, quam Falcidia desiderat. ut tunc solum via intercidat, quotiens plus Falcidia desiderat, quam est viæ pretium.

24. PAULUS [lib. 14 Responsorum respondit].

FAlcidiæ Legis rationem, si haberi oportet, ita habendam, ac si hæ res, quæ ab herede subtractæ sunt, in hereditate relictæ non fuissent. §. 1. Idem respondit, partus ancillarum ante diem fideicommissi editos, ad heredes ejus, qui rogatus est, pertinere: eosque in quartam & quartæ fructus computandos, si de Lege Falcidia quæstio intercedat. §. 2. Idem respondit, fructus ex propria re heredis, quæ legata est, post diem fideicommissi cedentem perceptos, etsi non sint restituendi fideicommissario, heredi in quartam imputari non solere.

25. SCÆVOLA [lib. 4 Responsorum].

MAritum suum & filium communem æquis partibus heredes instituit. Quæsitum est, an in ratione Legis Falcidiæ imputandum sit marito, quod ad eum ex eadem hereditate per filium pervenit? Respondit, si ex institutione filii tantum retineat, quantum ad Falcidiam satis sit: nihil quartæ nomine deducendum. §. 1. A liberto, cui fundum legaverat, per fideicommissum Seiæ annua decem dedit. Quæsitum est, si Lex Falcidia liberti legatum minuerit, an Seiæ quoque annuum fideicommissum minutum videatur, cum reditus largiatur annuam præstationem? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non videri minutum, nisi alia mens testatoris probetur.

26. IDEM [lib. 5 Responsorum].

LIneam margaritarum trigintaquinque legavit, quæ linea apud legatarium fuerat mortis tempore. Quæro, an ea linea heredi restitui deberet propter Legem Falcidiam? Respondit, posse heredem consequi, ut ei restituatur; ac, si malit, posse vindicare partem in ea linea, quæ propter Legis Falcidiæ rationem deberet remanere. §. 1. Quæsitum est, an pretium statuarum Falcidiam pati debeat? Respondit, debere.

27. IDEM [lib. 6 Responsorum].

S*Eius & Agerius si intra diem trigesimum mortis meæ reipublicæ nostræ caverint, contentos se futuros tot aureis, Legis Falcidiæ beneficio omisso, heredes mihi sunto: quos invicem substituo: quod si voluntati meæ non consenserint, exheredes sunto.* Quæsitum est, an heredes instituti hereditatem adire possint, si conditioni parere nolunt, cum habeant substitutos eadem conditione præscripta? Respondit, Seium & Agerium primo loco institutos perinde adire posse, ac si ea conditio, quæ fraudis causa adscripta est, adscripta non esset.

28. MÆCIANUS lib. 1 Fideicommiss.

PAter quoque in legatis, quæ filius ei dedit, alio herede instituto, Legis Falcidiæ rationem patitur.

29. PAULUS [lib. 2 Fideicommissorum].

SI à me tibi fideicommissum [vel legatum] est, tuque id post tempus rogatus sis mihi restituere, non puto hoc imputandum esse in Falcidiam: quia incipio postea quasi fideicommissarius id recipere.

30. MÆCIANUS [lib. 8 Fideicommiss.]

IN ratione Legis Falcidiæ mortes servorum, cæterorumque animalium, furta, rapinæ, incendia, ruinæ, naufragia, vis hostium, prædonum, latronum, debitorum facta pejora nomina, in summa quodcunque damnum, si modo culpa legatarii careant, heredi pereunt: quemadmodum ad heredis lucrum pertinent fructus, partus ancillarum, & quæ per servos adquisita sunt (ut stipulationes, rerum traditiones, legata, hereditatesve his datæ, cæteræ donationes), item servitutes, quibus liberata prædia pretiosiora fierent, actionesque adquisitæ, ut furti, damni injuriæ, similesque; quorum nihil in rationem Legis Falcidiæ cadit. §. 1. Vendere autem vel emere jussus certo pretio fundum, aliamve quampiam rem, in Legis Falcidiæ ratione, cum quantum sit legatum, requiratur, tantum eo nomine inducetur, quanto pluris minorisve sit res ea quantitate, quam quo pretio testator accipi darive jussit. sed ut ei quidem portioni, quæ legatis deductis facienda erit, amplius deducetur. quippe non nostri causa capi id pretium: sed eo deducto pretium reliquum legatum esse intellectum est. §. 2. Rursus diligenter animadvertendum est, ne, quod dicitur, *damna post mortem testatoris illata ad solum heredem respicere*, usquequaque, & sine ulla distinctione recipiatur: quod enim, remota Lege Falcidia, in totum juris foret, hoc idem fore in ea parte, quæ Lege Falcidia constitueretur. hoc enim attinet, damna postea facta non deduci, ne amota portio legatis fideive commissis detrahatur.

§. 3. Verum est autem, his solis, quæ pondere, numero, mensura constant, nec damno postea incidente, ex portione, quæ fieri solet ad æstimationem eorum bonorum, quæ mortis tempore fuerunt, quicquam detrahi. §. 4. Certis vero corporibus, & his ipsis ita relictis, *Pecuniam, quam in illa arca: vinum quod in illis doliis: pondus argenti, quod in illis horreis habeo*: si sine culpa heredis deperierunt, vel deteriora sunt facta, proculdubio aut nihil debebitur, aut eorum, quæ exstabunt, qualia erunt, ea portio debebitur, quæ per Legem Falcidiam efficiatur ex æstimatione bonorum, quæ mortis testatoris tempore fuerint. §. 5. Incertæ autem res relictæ distinctionem recipiunt. Nam si ex suis rebus incertam rem testator reliquisset, veluti, *argentum, quod elegerit*, & omne argentum testatoris interisset sine culpa heredis: nihil deberetur. sin vero argenti pondus pure relictum esset; quamvis omne argentum testatoris deperisset, admissa Lege Falcidia, portio ejus quantitatis sumetur, quæ fuit in bonis eo tempore, quo testator decessit. nec ad imminuendam eam quic-

quicquam damna postea incidentia proficient. §. 6. Res tamen, quæ interierint, pro nulla parte, ac ne æstimatio quidem debeatur: non magis, quam si omnes res per speciem enumeratæ relictæ essent. §. 7. Tametsi autem Legis Falcidiæ ratione, quæ conditionis implendæ causa heredi sunt data, in quartam non computantur: tamen id, quod non figura conditionis accipere jussus est ab eo, cui hereditatem restituere rogatus est, Celso & Juliano nostro placuit computari, quemadmodum si ea summa heres vendere eas res jussus esset. quia non conditionis implendæ causa, sed quodammodo pro pretio inferre sunt jussi. Quo loco amplius quæsitum est, an fideicommissarius quoque invitus cogatur dare eam summam, & recipere hereditatem, quasi & ipsius fideicommissum esset? Sed id verisimile non est, cum talis oratio magis ipsius causa, quam contra ipsum posita videatur.

§. 8. Cum Lex Falcidia intervenit, non veniunt in contributionem, quæ ipsi heredi à semetipso vel servo ejus legata fideive commissa sunt. † Alia causa est eorum, quæ in diem certam dantur: nam, si libertatis dies cœpit cedere, ei debebuntur, & in contributionem veniunt. Ac ne ea quidem, quæ quis servis suis inutiliter sine libertate legavit, fideive commisit, in computationem ejus Legis cedunt. §. 9. Res, quas neque per fideicommissum relinqui posse certum est, in Legis Falcidiæ computationem non veniunt.

31. POMPONIUS [lib. 2 Fideicommiss.]

IS, cui fideicommissum solvitur, sicut is, cui legatum est, satisdare debet quod amplius ceperit, quam per Legem Falcidiam ei licuerit, reddi: veluti cum propter conditionem aliorum fideicommissorum, vel legatorum, Legis Falcidiæ causa pendebit. Sed & secundum Cassii, & veterum opinionem, si à pupillo fideicommissa capiuntur, propter ea quæ à substituto erunt relicta, cavere debebit is cui solvatur. Nam quamvis repetitio sit eorum, quæ fideicommissi nomine non debita solventur, tamen satisdato cautum debet esse ei, à quo pecunia proficisceretur, ne damnum sentiat deficiente eo cui solutum erit.

32. MÆCIANUS [lib. 9 Fideicommiss.]

POEnales actiones, sive legitimæ, sive honorariæ, exceptis popularibus, in bonis actoris non ideo minus computandæ sunt, quia morte reorum intercidere possunt. E contrario autem eædem actiones nihil bonis rei, defuncto eo detrahunt. Sed ne in actoris quidem bonis, defuncto eo, injuriarum actio poterit computari: quia & ipsa simul cum eo intercidit, ut ususfructus, & id, quod in dies, menses, annosve singulos alicui, *quoad vivat*, debeatur. Etenim ea demum obligatio rei bonis diminutionem præstat, quæ in heredem transit. Nec contrarium est, quod, vivente reo, eo minus in bonis ejus intelligebatur: nam etsi ita stipulatus esset, ut, cum moreretur, deberet ei inciperet, tamen augerentur bona ejus, quemadmodum, si ipse sub eadem conditione promisisset, defuncto eo minuerentur. §. 1. *Honorariæ* quoque *actiones*, quæ intra certum tempus à Prætore promittuntur, cum bonis actoris, defuncto eo, augmentum rei, decessionemve, si tales erunt, ut in heredem quoque transeant, præstabunt.

§. 2. Julianus scribit, si utriusque heredis pars exhausta est legatis, & alter ex heredibus cautionem Prætoriam accepit à legatariis, non æqualiter, sed pro suo modo Legis Falcidiæ rationem & actionem ex stipulatu habiturum; omnes enim Prætorias stipulationes ejusdem interpretationis esse: nam constare, ex judicatum solvi stipulatione, sive à parte actoris sive [à] rei plures heredes extitissent, non omnibus nec adversus omnes actionem contingere, sed duntaxat his, qui vicissent, & adversus victos; hisque adversus quos res defensa non esset, adversus eos, qui rem non defendissent. §. 3. Annua, bima, trima die aureis centenis legatis, ex omnibus summis, non tantum ex posterioribus portionem Legis Falcidiæ detrahi placuit.

§. 4. Si Titio viginti legatis portio per Legem Falcidiam detracta esset, cum ipse quoque quinque Seio rogatus esset restituere: Vindius noster tantum Seio pro portione ex quinque detrahendum ait, quantum Titio ex viginti detractum esset. quæ sententia & æquitatem & rationem magis habet: quia exemplo heredis legatarius ad fideicommissa præstanda obligabitur: nec, quia ex sua persona legatarius inducere Legem Falcidiam non possit, idcirco, quod passus esset, non imputaturum; nisi forte testator ita fidei ejus commisisset, ut totum, quidquid ex testamento cepisset, restitueret. §. 5. Si autem manumittere servum vel suum vel alienum rogatus sit: omnimodo præstare debebit libertatem. nec hoc contrarium est superiori: quia favor libertatis sæpe & alias benigniores sententias exprimit.

33. PAULUS [lib. 3 Fideicommiss.]

SI servus tibi legatus sit, cumque rogatus sis manumittere, nec præterea capias unde quartam, quæ per Falcidiam retinetur, recipere possis: Senatus censuit, cessare Falcidiam.

34. MARCELLUS [lib. 42 Digestorum Juliani notat].

IN testatoris servo non erit Falcidiæ locus. Si vero pecuniam aliudve quid legaverit, fideique legatarii commiserit, ut alienum servum vel legatarii manumitteret, locus erit.

35. ULPIANUS [lib. 6 Disputationum].

PLane si quid sit præter ea legatum ipsi servo, Falcidiæ locum fore Senatus declaravit. Unde Scævola ait in eo, quod præterea servo legatum est, ita Falcidiam admittendam, ut inde, & quod pro servo præstandum est, sumatur.

36. PAULUS [lib. 3 Fideicommiss.]

SEd si non servus ipse legatus sit, sed pecunia, rogatusque sit legatarius *servum suum manumittere*, Falcidiam patietur, & nihilominus cogetur manumittere: quia tanti æstimasse videbitur servum suum. §. 1. Quid, si alienus servus fuerit? in eo non plus, quam accepit, ad redimendum cogitur impendere. §. 2. Sin vero heres servum rogatus sit manumittere, placet, pretium ejus, ut æs alienum, deducendum esse.

§. 3. Si solus servus legatus, & fideicommissa libertate donatus fuerit: licet Falcidia interveniente, totus vindicari petive potest. sed etsi aliud præterea capiat legatarius, adhuc servus totus peti potest. quartam autem utriusque ex legato retinendam, ne impediatur libertas.

§. 4. Si incertum sit, an libertas præstari debeat, veluti quod sub conditione, vel post tempus data sit, nunquid incerto eo, an præstetur, cum possit aut servus mori, aut conditio deficere, interim Falcidia admittenda est? deinde cum libertas competere vel deberi cœperit, tum legatarius illam partem recipiat, quam Falcidia detraxit? Cæcilio placebat, si quid ex operis ejus medio tempore consecutus fuerit heres: id in pretium ejus erogare eum debere, propter Legis Falcidiæ rationem.

37. VALENS lib. 6 de Fideicommissis.

EJus servi æstimatio, perinde ac statuliberi fieri debet. §. 1. Sed & si heres servum alienum rogatus est manumittere, placuit, ut etiam hujus pretium ex æstimatione hereditatis deduci debeat.

38. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

STatuliber heredis non auget familiam. §. 1. Communes servi in utriusque patrimonio connumerantur. §. 2. Cujus ususfructus alienus est, in dominio proprietatis connumeratur: pignori dati, in debitoris: sub lege commissoria distracti, item ad diem addicti, in venditoris.

39. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

ÆRis alieni loco deducuntur non solum pretia eorum, quibus libertas data est, & eorum, qui supplicio sunt affecti: sed & ejus, quem Prætor propter indicium proditæ mortis, vel detectæ eorum conjurationis, libertate donavit.

40. HERMOGENIANUS l. 4 Jur. epit.

AD veterani testamentum, sive paterfamilias, sive filiusfamilias sit, licet intra annum missionis decedat, Lex Falcidia pertinet. §. 1. Si cui, *si decem dedisset*, viginti fundus fuisset legatus: is in toto fundo legatarius habebitur.

41. PAULUS [lib. 9 ad Edictum].

DOlo carere non videtur, si jam mota quis controversia hereditatis legata sine cautionibus det.

42. ULPIANUS [lib. 14 ad Edictum].

IN Falcidia æstimatio pretii rerum *ex veritate* facienda est.

43. IDEM [lib. 19 ad Edictum].

SErvi qui apud hostes sunt, post mortem testatoris reversi, quod ad Falcidiam pertinet, locupletiorem faciunt hereditatem.

44. IDEM [lib. 21 ad Edictum].

FAlcidia intervenire non potest: si statuliber de alieno dedit, non de bonis defuncti; vel alias est homo liber, qui conditionem implevit.

45. PAULUS [lib. 60 ad Edictum].

IN Lege Falcidia non habetur pro puro, quod in diem relictum est: medii enim temporis commodum computatur. §. 1. In his legatis, quæ sub conditione relicta sunt, Proculus putabat, cum quæritur de Lege Falcidia, tantum esse in legato, quanti venire possunt: quod si est, & deductio sic potest fieri, ut tantum videatur vi deberi, quanti nomen venire potest. sed hæc sententia non probatur: cautionibus ergo melius res temperabitur.

46. ULPIANUS [lib. 76 ad Edictum].

QUi, quod per Falcidiam retinere poterat, voluntatem testatoris secutus spopondit se daturum, cogendus est solvere.

47. IDEM [lib. 79 ad Edictum].

LEx Falcidia, si interveniat, in omnibus pensionibus locum habet. sed hoc ex postfacto apparebit. ut puta in annos singulos legatum relictum est: quamdiu Falcidia nondum locum habet, integræ pensiones annuæ dabuntur; sed enim si annus venerit, quo fit, ut contra Legem Falcidiam ultra dodrantem aliquid debeatur, eveniet, ut retro omnia legata singulorum annorum imminuantur. §. 1. Nunquam legatarius vel fideicommissarius, licet ex Trebelliano Senatusconsulto restituitur ei hereditas, utitur Legis Falcidiæ beneficio.

48. PAULUS [lib. 2 ad Edictum Ædilium Curulium].

CUm emptor venditori vel contra heres extitit, evicto homine utrum duplum in æs alienum deducere vel computare debeat, an simplum? duplum enim esset, si alius heres extitisset. Et benignius est, eodem herede existente, simplum ei imputari.

49. IDEM [lib. 12 ad Plautium].

PLautius: Servo, quem tibi legaveram, fundum legavi. Atilicinus, Nerva, Sabinus: primum in servo rationem Legis Falcidiæ habendam; & quota pars ex eo decederet, eam partem in fundo legato inutilem futuram: deinde ex reliquis partibus fundi Legis Falcidiæ portionem decessuram, sicut ex omnibus legatis. Cassius: quod servo pars Lege Falcidia decedat, incipere servum fieri communem heredis & legatarii; communi autem servo cum legatum sit, totum pertinere ad socium, quia in eam personam legatum consistere possit: qua ratione semel ex fundo partem Legis Falcidiæ decessuram. Paulus: Cassii sententia utimur: nam & Divus Pius rescripsit, servo communi fideicommissum datum, totum ad socium pertinere. §. 1. Interdum evenit, ut propter rationem Legis Falcidiæ, sequens legatum extinguatur, veluti si fundus & ad eum via legata sit per alium fundum: nam si pars fundi remanserit in hereditate, non potest procedere viæ legatum: quia * per partem servitus adquiri non potest.

50. CELSUS [lib. 14 Digestorum].

NOn est dubium, quin ea legata, à quibus heres summovere exceptione petitorem potest, in quartam ei imputentur, nec cæterorum legata minuant.

51. JULIANUS [lib. 61 Digestorum].

NEc interest, utrum ab initio quasi inutile fuerit, an ex accidenti postea in eum casum pervenisset legatum, ut actio ejus denegaretur.

52. MARCELLUS [lib. 9 Digestorum].

EX asse patronum heredem instituit libertus, cum ducentos aureos in bonis haberet, & legavit filio centum viginti, extraneo reliqua: diminutio legati, quod extraneo præstat legatum, proficit filio ad consequenda solida, quæ ei legata sunt. §. 1. Quacunque ex causa legata non præstantur, imputantur heredi in quartam partem, quæ propter Legem Falcidiam remanere apud eum debet.

53. CELSUS [lib. 17 Digestorum].

SI propter ea, quæ sub conditione legata sunt, pendet Legis Falcidiæ ratio: præsenti die data, non tota vindicabuntur.

54. MARCELLUS [lib. 15 Digest.]

PAter filium, ex quo tres habebat nepotes, heredem instituit, fideique ejus commisit, *ne fundum alienaret, & ut in familia eum relinqueret:* filius decedens tres filios scripsit heredes. Quærendum est, an omnino quasi creditores unusquisque in ratione Legis Falcidiæ aliquid possit deducere: quia in potestate sua habuit pater, cui ex his potius relinqueret? Sed hac ratione nemo in Falcidiæ ratione quicquam deducet. quod videndum, ne dure constituatur. utique enim in alieno ære habuit fundum: necessitate quippe obstrictus fuisset filiis eum relinquendi.

55. IDEM [lib. 20 Digestorum].

CUm Titio in annos singulos dena legata sunt, & judex Legis Falcidiæ rationem inter heredem & alios legatarios habeat: vivo quidem Titio, tanti litem æstimare debeat, quanti venire id legatum potest, in incerto posito quam-

quamdiu victurus sit Titius: mortuo autem Titio non aliud spectari debet, quam quid heres ex ea causa debuerit.

56. IDEM [lib. 22 Digestorum].

CUm quo de peculio agi poterat, heres creditori exstitit. Quæris, cujus temporis peculium computari oporteat in Falcidia Lege? Plerique putant, quod tunc in peculio fuerit, cum adiretur hereditas, inspiciendum. Ego dubito: quoniam * mortis tempus in ratione Legis Falcidiæ ineunda placuit observari. quid enim interest, peculium servi post mortem creditoris diminutum sit, an debitor pauperior factus [sit]?

§. 1. Aliquis dicet, Quid ex contrario, si ante aditam hereditatem adquisierit servus? & ego quæram, Si debitoris, qui tunc non erat solvendo, ampliatæ facultates fuerunt? & cum in isto placuerit ex post facto uberiorem videri fuisse hereditatem, sicuti cum conditio crediti exstitit post mortem, ita etiam peculii incrementum pleniorem faciet hereditatem. §. 2. Scævola notat: Quid ergo, si idem servus defuncto & alii dena debuit, & una decem habuit? augetur scilicet & his hereditas, decem, quæ defuncto naturaliter debebantur, in hereditate manentibus.

§. 3. Is, qui in bonis unum duntaxat servum habebat, legavit eum Titio, & fidei ejus commisit, ut post triennium manumitteret. debet ex eo, quod interim ex operis servi ad Titium pervenire potest, quarta apud heredem remanere: quemadmodum si directo post triennium servo libertatem dedisset, ejusque usumfructum ei legasset; aut ei proprietatem per fideicommissum relinquit. §. 4. Stichum tibi, servo tuo decem legavit; vel contra, tibi decem, servo tuo Stichum, libertatemque Stichi fidei ejus commisit; Lex Falcidia minuit legata: redimere ab herede partem debes, quemadmodum si tibi utrumque legasset. §. 5. Sæpius evenit, ne emolumentum ejus Legis heres consequatur. nam si centum aureorum dominus vigintiquinque alicui dedisset, & eum instituerit heredem, & dodrantem legaverit, nihil aliud sub occasione legis Falcidiæ intervenire potest: quia vivus videtur heredi futuro providere.

57. IDEM [lib. 26 Digestorum].

CUm dotem maritus alicui legaverit, ut uxori restituatur: non habere Legem Falcidiam locum, dicendum est: & sane in plerisque ita observatur, ut omissa interpositi, capientis persona spectetur.

58. MODESTINUS [lib. 9 Regularum].

LEgis Falcidiæ beneficium heres etiam post longum tempus mortis testatoris implorare non prohibetur.

59. IDEM [lib. 9 Pandectarum].

BEneficio Legis Falcidiæ indignus esse videtur, qui id egerit, ut fideicommissum intercidat. §. 1. Præterea qui non capienti rogatus est restituere hereditatem, Senatusconsulto Planciano non conceditur quartam retinere: sed ea quarta, quam non retinuit, ad fiscum pertinet ex Rescripto Divi Pii.

60. JAVOLENUS [lib. 14 ex Cassio].

CUm pater impuberi filiæ heredem substituit, id, quod ei legatorum nomine à patre obvenit, cum hereditas ad substitutos pertinet, in computationem Legis Falcidiæ non venit.

§. 1. Legato petito, cum in litem juratum est, ratio Legis Falcidiæ, non ejus summæ in quam legatarius juravit, haberi debet; sed ejus, quanti re vera [id] fuit, quod petitum est: nam id, quod pœnæ causa adcrevit, in Legem Falcidiam non incidit.

61. IDEM lib. 4 Epistolarum.

ALienus fundus tibi legatus est: hunc heres cum emere nisi infinito pretio non posset, emit multo pluris, quam quanti erat: qua emptione effectum est, ut legatarii ad Legem Falcidiam revocarentur. Quæro, cum si fundus tanti, quanti revera emptus esset, legata non fuerant excessura jus Legis Falcidiæ: an hoc ipso heres institutus partem revocandi à legatariis jus habeat, quod ex voluntate defuncti pluris emerit fundum, quam quanti erat? Respondit, * quod amplius heres, quam pretium fundi, legatario solvit, id Lege Falcidia imputari non potest: quia negligentia ejus nocere legatariis non debet, utpote cum is confitendo, veram æstimationem præstare poterat.

62. ULPIANUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

IN Lege Falcidia hoc esse servandum Julianus ait, ut si duo rei promittendi fuerint, vel duo rei stipulandi, si quidem socii sint, in ea re dividi inter eos debere obligationem; atque si singuli partem pecuniæ stipulati essent vel promisissent: quod si societas inter eos nulla fuisset, in pendenti esse, in utrius bonis computari oporteat id quod debetur, vel ex cujus bonis detrahi.

§. 1. Corpora, si qua sunt in bonis defuncti, secundum rei veritatem æstimanda erunt, hoc est, secundum præsens pretium: nec quicquam eorum formali pretio æstimandum esse sciendum est.

63. PAULUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

P*Retia rerum* non ex affectu, nec utilitate singulorum, sed communiter funguntur. Nec enim qui filium naturalem possidet, tanto locupletior est, quod eum, si alius possideret, plurimo redempturus fuisset. † Sed nec ille, qui filium alienum possidet, tantum habet quanti eum patri vendere potest. nec exspectandum est, dum vendat: sed in præsentia, non qua filius alicujus, sed qua homo æstimatur. † Eadem causa est ejus servi, qui noxa nocuit: nec enim delinquendo quisque pretiosior fit. † Sed nec heredem post mortem testatoris institutum servum tanto pluris esse, quo pluris venire potest, Pedius scribit. est enim absurdum, ipsum me heredem institutum non esse locupletiorem, antequam adeam; si autem servus heres institutus sit, statim me locupletiorem effectum: cum multis causis accidere possit, ne jussu nostro adeat. adquirit nobis certe, cum adierit: * esse autem præposterum, ante nos locupletes dici, quam adquisierimus. §. 1. Cujus debitor solvendo non est, tantum habet in bonis, quantum exigere potest. §. 2. Nonnullam tamen pretio varietatem loca, temporaque adferunt. nec enim tantidem Romæ & in Hispania oleum æstimabitur: nec continuis sterilitatibus tantidem, quanti secundis fructibus: dum hic quoque non ex momentis temporum, nec ex ea quæ raro accidat, caritate pretia constituantur.

64. ULPIANUS [lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam].

SI in testamento ita scriptum sit, *Heres meus Lucio Titio decem dare damnas esto: & quanto quidem minus per Legem Falcidiam capere poterit, tanto amplius ei dare damnas esto*: sententiæ testatoris standum est.

65. PAULUS [lib. 6 ad Leg. Juliam & Papiam].

SI fundus legatus sit quinquaginta dignus, sub hac conditione, *si quinquaginta heredi dedisset*: plerique putant, utile esse legatum: quia conditionis implendæ causa datur. nam constat, etiam Falcidiam eum pati posse. Sed si quinquaginta aurei legati sint, *si quinquaginta dedisset*: dicendum, inutile esse legatum & magis ridiculum esse.

66. ULPIANUS [lib. 18 ad Legem Juliam & Papiam].

CIrca Legem Falcidiam, in eo, quod sub conditione, vel in diem alicui relictum est, hoc observandum est: Si decem sub conditione alicui fuerint relicta, eaque conditio post decennium forte extiterit, non videntur decem huic legata, sed minus decem: quia intervallum temporis, & interusurium hujus spatii, minorem facit quantitatem decem. §. 1. Sicuti legata non debentur, nisi deducto ære alieno aliquid supersit: nec mortis causa donationes debebuntur, sed infirmantur per æs alienum. quare, si immodicum æs alienum interveniat, ex re mortis causa sibi donata nihil aliquis consequitur.

67. TERENTIUS CLEMENS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

QUotiens cuidam amplius legatum sit, quam ei capere liceret, & Lex Falcidia locum haberet: prius Falcidiæ ratio habenda est, scilicet, ut subducto eo, quod Lex Falcidia exceperit, reliquum, si non excedat statutam Lege portionem, debeatur.

68. ÆMILIUS MACER lib. 2 ad Legem vicesimam hereditatium.

COmputationi in alimentis faciendæ hanc formam esse Ulpianus scribit, ut *à prima ætate* usque ad annum vicesimum quantitas alimentorum triginta annorum computetur, ejusque quantitatis Falcidia præstetur: *ab annis vero viginti* usque ad annum vicesimumquintum, annorum viginti octo: *ab annis vigintiquinque* usque ad annos triginta, annorum vigintiquinque: *ab annis triginta* usque ad annos trigintaquinque, annorum viginti duo: *ab annis trigintaquinque* usque ad annos quadraginta, annorum viginti: *ab annis quadraginta* usque ad annos quinquaginta, [tot] annorum computatio fit, quot ætati ejus ad annum sexagesimum deerit, remisso uno anno: *ab anno vero quinquagesimo* usque ad annum quinquagesimum quintum, annorum novem: *ab annis quinquagintaquinque* usque ad annum sexagesimum, annorum septem: *ab annis sexaginta*, cujuscunque ætatis sit, annorum quinque: Eoque nos jure uti Ulpianus ait, & circa computationem ususfructus faciendam. Solitum est tamen *à prima ætate* usque ad annum trigesimum computationem annorum triginta fieri: *ab annis vero triginta*, tot annorum computationem inire, quot ad annum sexagesimum deesse videntur. nunquam ergo amplius quam triginta annorum computatio initur. † Sic denique, & si Reipublicæ ususfructus legetur, sive simpliciter, sive ad ludos, triginta annorum computatio fit. §. 1. Si quis ex heredibus rem propriam esse contendat, deinde hereditariam esse convincatur: quidam putant, ejus quoque Falcidiam non posse retineri: quia * nihil intersit, subtraxerit, an hereditariam esse negaverit. quod Ulpianus recte improbat.

69. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

USusfructu bonorum legato, æs alienum ex omnibus rebus deducendum est: quoniam * post Senatusconsultum nulla res est, quæ non cadit in ususfructus legatum.

70. ULPIANUS lib. 16 ad Sabinum.

FAlcidiæ stipulatio statim committitur, ubi conditio legati vel debiti exstitit.

71. PAULUS lib. 32 ad Edictum.

POtest heres in vendenda hereditate cavere, *ut, & Lege Falcidia interveniente, solida legata præstentur*: quia ea Lex heredis causa lata est: nec fraus ei fit, si jus suum deminuat heres.

72. GAIUS lib. 3 de legatis ad Edictum Prætoris.

QUantitas patrimonii, deducto etiam eo quidquid explicandarum venditionum causa impenditur, æstimatur.

73. IDEM lib. 18 ad Edictum Provinciale.

IN quantitate patrimonii exquirenda visum est, mortis tempus spectari. Qua de causa si quis centum in bonis habuerit, tota ea legaverit: nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios, aut ex partu ancillarum hereditariarum, aut ex fœtu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum legatorum nomine erogatis habiturus sit heres quartam partem: sed necesse est, ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Et ex diverso, si ex centum septuagintaquinque legaverit, & ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona (incendiis forte, aut naufragiis, aut morte servorum), ut non plus quam septuagintaquinque, vel etiam minus relinquatur: solida legata debentur. nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quæ res efficit, ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portionem legatorum pacisci. §. 1. Magna dubitatio fuit de his, quorum conditio mortis tempore pendet, id est, an quod sub conditione debetur, in stipulatoris bonis adnumeretur, & promissoris bonis detrahatur? Sed hoc jure utimur, ut quanti ea spes obligationis venire possit, tantum stipulatoris quidem bonis accedere videatur: promissoris vero decedere. aut cautionibus res explicari potest, ut duorum alterum fiat: aut ita ratio habeatur, tanquam pure debeatur; aut ita, tanquam nihil debeatur. deinde heredes & legatarii inter se caveant, ut, existente conditione, aut heres reddat, quanto minus solverit: aut legatarii restituant, quanto plus consecuti sint.

§. 2. Sed etsi legata quædam pure, quædam sub conditione relicta efficiant, ut, existente conditione, Lex Falcidia locum habeat: pure legata cum cautione redduntur. quo casu magis in usu est, solvi quidem pure legata, perinde ac si nulla alia sub conditione legata fuissent; cavere autem legatarios debere, ex eventu conditionis, quod amplius accepissent, redditu iri.

§. 3. Cujus generis cautio necessaria videtur, & si quibusdam servis eodem testamento sub conditione libertas data sit, quorum pretia, conditione existente, bonis detrahuntur.

§. 4. In diem relicta legata alterius esse juris, palam est: cum ea omni modo tam ipsi legatario, quam heredibus ejus deberi, certum est. sed * tanto minus erogari ex bonis intelligendum est, quantum interea, donec dies obtingit, heres lucraturus est ex fructibus vel usuris.

§. 5. Ergo optimum quidem est, statim ab initio ita testatorem distribuere legata, ne ultra dodrantem relinquantur. quod si excesserit quis dodrantem, pro rata portione, per Legem, ipso jure minuuntur. Verbi gratia, si is, qui quadringen-

genta in bonis habuit, tota ea quadringenta erogaverit, quarta pars legatariis detrahitur: si trecenta quinquaginta legaverit, octava: quod si quingenta legaverit habens quadringenta, initio quinta, deinde quarta pars detrahi debet. * ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est; deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

74. IDEM lib. 3 de legatis ad Edictum Prætoris.

QUod autem dicitur, *si ex judicio defuncti quartam habeat heres, solida præstanda esse legata*, ita accipere debemus, si hereditario jure habeat: itaque * quod quis legatorum nomine à coherede accepit, in quadrantem ei non imputatur.

75. Ex libro 40 Digestorum JULIANI, MARCELLUS.

SEd si ideo legatum ei datum est, *ut integra legata, vel fideicommissa præstet*: deneganda erit actio legati, si Lege Falcidia uti mallet.

76. GAIUS lib. 3 de legatis, ad Edictum Prætoris.

ID autem, quod conditionis implendæ causa vel à coherede, vel à legatario, vel à statulibero datur, in Falcidia non imputatur: quia mortis causa capitur. † Sane si à statulibero peculiares nummos accipiat, pro sua parte quadranti eos imputare debet: quia pro ea parte non mortis causa capere, sed hereditario jure eos habere intelligitur.

§. 1. Qua ratione placuit legata, quæ legatarii non capiunt, cum apud heredes subsederint, hereditario jure apud eos remanere intelligi, & ideo quadranti imputanda: nec quicquam interesse, utrum statim ab initio legatum non sit, an, quod legatum est, remanserit.

77. IDEM lib. 18 ad Edictum provinciale.

IN singulis heredibus rationem Legis Falcidiæ componendam esse non dubitatur. & ideo si Titio & Seio heredibus institutis semis hereditatis Titii exhaustus est, Seio autem quadrans totorum bonorum relictus sit: competit Titio beneficium Legis Falcidiæ.

78. IDEM [lib. 3 de legatis ad Edictum Prætoris Urbani].

QUod si alterutro eorum deficiente, alter heres solus extiterit, utrum perinde ratio Legis Falcidiæ habenda sit, ac si statim ab initio is solus heres institutus esset, an singularum portionum separatim causæ spectandæ sunt? Et * placet, si ejus pars legatis exhausta sit, qui heres extiterit, adjuvari legatarios per deficientem partem; quia ea non est legatis onerata: quia & legata, quæ apud heredem remanent, efficiunt, ut cæteris legatariis aut nihil aut minus detrahatur. si vero defecta pars fuerit exhausta, perinde in ea ponendam rationem Legis Falcidiæ, atque si ad eum ipsum pertineret, à quo defecta fieret.

79. IDEM [lib. 18 ad Edictum Provinciale].

IN duplicibus testamentis, sive de patrimonio quæramus; ea sola substantia spectatur, quam pater, cum moreretur, habuerit; nec ad rem pertinet, si post mortem patris filius vel adquisierit aliquid vel deminuerit: sive de legatis quæramus, tam ea quæ in primis, quam ea, quæ in secundis tabulis relicta sunt, in unum contribuuntur, tanquam si & ea quæ à filii herede reliquisset testator, à suo herede sub alia conditione legasset.

80. IDEM [lib. 3 de legatis ad Edictum Prætoris].

SI is, qui quadringenta in patrimonio habebit, filio impubere herede instituto, ducenta legaverit, eique Titium & Seium heredes substituerit, & à Titio centum legaverit: videamus, quid juris sit, si nondum solutis legatis pupillus decesserit, & ob id ea legata utrique debent? Solus heres Titius utetur Lege Falcidia. cum enim ducenta ex hereditate pupilli ad eum pertineant, ducenta legatorum nomine debet: centum ex ducentis, quæ pupillus debebat; & centum, quæ ipse dare jussus est. itaque ex utraque quantitate quarta deducta, habebit quinquaginta. In persona vero Seii Lex Falcidia non intervenit, cum ad eum ex hereditate pupilli ducenta pertineant, & debeat legatorum nomine centum ex ducentis, quæ à pupillo relicta sunt. Quod si pupillus solvat legata, debent curare tutores pupilli, ut caveant legatarii. §. 1. Quædam legata divisionem non recipiunt: ut ecce legatum viæ, itineris, actusve; ad nullum enim ea res pro parte potest pertinere. † Sed & si opus municipibus heres facere jussus est, individuum videtur legatum: neque enim ullum balineum, aut [ullum] theatrum, aut stadium fecisse intelligitur, qui ei propriam formam, quæ ex consummatione contingit, non dederit. Quorum omnium legatorum nomine, etsi plures heredes sint, singuli in solidum tenentur. † Hæc itaque legata, quæ dividuitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent. Sed potest heredi hoc remedio succurri, ut, æstimatione facta legati, denunciet legatario, ut partem æstimationis inferat: si non inferat, utatur adversus eum exceptione doli mali.

81. IDEM [lib. 18 ad Edictum Provinciale].

SEd ususfructus legatus venit in computationem Legis Falcidiæ: nam divisionem recipit; adeo ut, si duobus legatus fuerit, ipso jure ad singulos partes pertineant.

§. 1. Dos relegata, extra rationem Legis Falcidiæ est, scilicet quia suam rem mulier recipere videtur. §. 2. Sed & de his quoque rebus, quæ mulieris causa emptæ, paratæ essent, ut hæ quoque extra modum Legis essent, nominatim ipsa Falcidia Lege expressum est.

82. ULPIANUS [lib. 8 Disputationum].

QUærebatur, cum is, qui solum in nomine quadringenta in bonis habebat, ipsi debitori liberationem, Seio autem quadringenta legaverit: si debitor vel solvendo non sit, vel centum facere possit; quantum quisque habeat interventu Legis Falcidiæ? Dicebam, Legem Falcidiam ex eo, quod refici ex hereditate potest, quartam heredi tribuere: residuum dodrantem inter legatarios distribuere. Quare cum nomen minus solvendo est in hereditate: ejus quod exigi potest pro rata fit distributio, residui venditio facienda est: ut id demum in hereditate computetur, quanti nomen distrahi potest. Sed cum debitori liberatio relinquitur, ipse sibi solvendo videtur; &, quod ad se attinet, dives est: quippe si ei mortis causa accepto feratur id, quod debet, quadringenta cepisse videbitur, licet nihil facere possit: sensisse enim liberationem plenam videtur, quamvis nihil facere possit, si soli ei liberatio relicta est. & ideo Falcidia interveniente, trecenta accepto illi ferri debent, residua centum durabunt in obligationem: & si quidem facere posse cœperit, exigentur ab eo duntaxat usque ad centum. Idemque erit dicendum, & si mortis causa accepto ei quadringenta

genta

genta ferantur. Unde eleganter dicitur, acceptilationem in pendenti fore: ut si quidem mortis tempore quadringenta tota inveniantur, in trecenta valeat acceptilatio: si vero præterea aliquid inveniatur, quod quadrantem suppleat, heredi in quadringenta acceptilatio proficiet. Quod si debitor iste quadringentorum, duntaxat centum facere potest: quia sibi solvendo est, necesse habebit centum refundere. Cum igitur debitor sibi solvendo sit, eveniet, ut si, herede aliquo instituto, ipsi debitori liberatio, & alii quadringenta legata sint, si quidem solvendo sit debitor, centum quinquaginta ex trecentis retineat, alia centum quinquaginta legatario præstentur, heres centum habeat. Sin vero centum tantum facere possit, heredi ex refecto quarta servanda est: sic fiet, ut centum quæ præstari possunt, in quatuor partes dividantur: tres partes ferant legatarii; heres vigintiquinque habeat; debitor, qui solvendo non est, secum centum quinquaginta compenset: de residuis centum quinquaginta, quæ exigi non possunt, venditio fiet nominis: idque quasi solum in bonis fuerit, repræsentatur. Quod si nihil facere debitor potest, æque in centum quinquaginta accepto liberandus est: de residuo venditionem nominis faciendam Neratius ait: quod & nos probamus.

83. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

SI creditor filii tui heredem te instituerit, & Legis Falcidiæ rationem ponas: peculii quantitas, quod aditæ hereditatis tempore fuisset, in quadrantem tibi imputabitur.

84. IDEM lib. 13 Digestorum.

REperitur casus, quo heres agere potest, quamvis testator agere non potuerit: veluti si tutor, cum solveret legata, non interposuerit stipulationem, *quanto plus quam per Legem Falcidiam capi licuerit, solutum fuerit, reddi.* pupillus quidem eo nomine tutelæ non agit: sed heredi ejus hoc quoque nomine tutor obligatus erit.

85. IDEM lib. 18 Digestorum.

SI dos socero data est, & solus filius heres patri extitisset: dotem confestim in computatione hereditatis, & Falcidiæ rationem in ære alieno deducet. aliter enim videbitur indotatam uxorem habere. Quod si filius extraneum coheredem habeat, ipse quidem semper, pro qua parte patri heres erit, dotem in ære alieno deducet: & coheres ejus, antequam dos à filio præcipiatur.

86. IDEM [lib. 40 Digestorum].

TItia testamento suo Titium fratrem suum ex parte tertia heredem instituit, fideique ejus commisit, *ut hereditatem, retenta quarta parte, Secundæ [&] Proculæ restituat*: eadem fratri quædam [prædia] prælegavit. Quæro, an Titius ea, quæ prælegata sunt, etiam pro ea parte hereditatis, quam rogatus est restituere, an integra retinere debeat? Respondi, Titium legata integra retinere debere: sed in partem quartam imputari oportere duodecimam partem prædiorum. Sed si non esset adjectum, ut pars quarta deduceretur; totum trientem prædiorum Legi Falcidiæ imputari oportere, quoniam contra sententiam matris familiæ Lex Falcidia induceretur.

87. IDEM lib. 61 Digestorum.

QUi fundum solum in bonis centum relinquebat, si heredem suum damnaverit, ut eum quinquaginta Titio venderet, non est existimandus amplius quam quinquaginta legasse: ideoque Lex Falcidia locum non habet. §. 1. Item [si] is, qui duos fundos in bonis centum haberet, si me & Titium heredes instituisset & damnasset me, ut Titio fundum Cornelianum quinquaginta venderem, & contra Titium damnasset, ut mihi fundum Seianum quinquaginta venderet: non animadverto, quemadmodum Lex Falcidia locum habere possit: cum uterque heredum unius fundi partem dimidiam hereditario jure habiturus sit, in qua pars dimidia hereditatis est. nam certe, qui damnatus est fundum Cornelianum vendere, Seiani fundi partem hereditario jure habet: item qui damnatus est Seianum fundum vendere, partem Corneliani fundi hereditario jure retinet. §. 2. Si quis heredem instituerit eum, cui rogatus fuerat post mortem suam centum restituere, in ratione Legis Falcidiæ centum deducere debet: quia si alius quilibet heres extitisset, hæc centum in ære alieno ponerentur. §. 3. Si tu ex parte quarta, Titius ex parte quarta heredes scripti fueritis, deinde tu ex parte dimidia heres institutus fueris sub conditione, & legata, item libertates datæ fuerint: pendente conditione, libertates competent, legata tota præstabuntur. quia sive conditio extiterit, te herede existente, utraque valent; sive conditio defecerit, tu & Titius heredes eritis. Lege Falcidia si hoc quæris, an existente conditione miscetur quadrans tuus & semis, atque ita pro dodrante ratio ponenda est cum his, quibus à te pure herede legatum est? Respondebimus, misceri duas partes. §. 4. Qui filium suum impuberem & Titium æquis partibus heredes instituerat, à filio totum semissem legaverat, à Titio nihil: & Titium filio substituerat. Quæsitum est, cum Titius ex institutione adisset, & impubere filio mortuo, ex substitutione heres extitisset, quantum legatorum nomine præstare deberet? & placuit, solida legata eum præstare debere: nam confusi duo semisses efficerent, ut circa Legem Falcidiam totius assis ratio haberetur, & solida legata præstarentur. Sed hoc ita verum est, si filius, antequam patri heres existeret, decessisset. Si vero patri heres fuit, non ampliora legata debet substitutus, quam quibus pupillus obligatus fuerat: quia non suo nomine obligatur, sed defuncti pupilli, qui nihil amplius, quam semissis dodrantem præstare necesse habuit. §. 5. Quod si extranei heredi semis totus legatus fuerit, isque pupillo, à quo nihil legatum erat, ex substitutione heres exstiterit: poterit dici, augeri legata, & perinde agendum, ac si cuilibet coheredi substitutus fuisset, eoque omittente hereditatem, ex asse heres extitisset. quia semper substitutus rationem Legis Falcidiæ ex quantitate bonorum, quæ pater reliquerit, ponet. §. 6. Eadem dicenda sunt, & si pater duos impuberes heredes instituerit, & *eosdem invicem substituerit*: deinde jure substitutionis ad alterum hereditas reciderit, & Legis Falcidiæ ratio habenda sit. §. 7. Qui filios impuberes duos habebat, alterum heredem instituit, alterum exheredavit: deinde exheredatum instituto substituit, ac postea exheredato Mævium, & ab eo legavit: & exheredatus fratri impuberi extitit heres: deinde impubes decessit: Cum judicio patris facultates paternæ per causam hereditariam ex substitutione ad eum perveniant, potest dici, legata ab eo relicta præstanda esse, habita ratione Legis Falcidiæ in his bonis, quæ pater mortis tempore reliquerit. † Nec huic contrarium est, quod, cum exheredato pater legatum dederit, nihilo magis substitutus legatis obligabitur: quia eo casu non hereditatis paternæ portio, sed legatum ad eum pervenit. † Dicet

cet aliquis: Quid ergo, si exheredatus filius non ex substitutione fratri suo heres extiterit: sed aut Lege, aut per interpositam personam, atque ita impubes decesserit? sic quoque existimandus erit substitutus legata debere? Minime: nam quantum intersit, exheredatus filius ex substitutione fratri suo heres existat, an alio modo, vel ex eo apparet, quod alias ab eo legare pater potuit, alias non potuit: est igitur rationi congruens, ne plus juris circa personam substituti testator habeat, quam habuerat in eo, cui eum substituebat. §. 8. Coheres pupillo datus si pro parte sua legata, habita Legis Falcidiæ ratione, præstiterit, deinde, impubere mortuo, ex substitutione heres extiterit, & semis pupilli legatis exhaustus esset, ex integro Legis Falcidiæ ratio ponenda erit: ut contributis legatis, quæ ab ipso, & quæ à pupillo data fuerant, pars quarta bonorum apud eum remaneat. licet enim pupillo heres existat, tamen circa Legem Falcidiam perinde ratio habetur, ac si patri heres extitisset. Nec aliter augebuntur legata, quæ ab ipso ultra dodrantem data fuerant, quam augentur, cum ex parte heres institutus, & coheredi suo substitutus, deliberante coherede, legata, habita ratione Legis Falcidiæ, solvit, deinde ex substitutione alteram quoque partem hereditatis adquirat.

88. AFRICANUS [lib. 5 Quæstionum].

QUi quadringenta habebat, trecenta legavit: deinde fundum tibi dignum centum aureis sub hac conditione legavit, si Legi Falcidiæ in testamento suo locus non esset. Quæritur, quid juris est? Dixi τῶν ἀπόρων, id est, *ex perplexis*, hanc quæstionem esse, qui tractatus apud dialecticos τοῦ ψευδομένου, id est, *frustratorii*, *cavillatoriique*, dicitur. Etenim quidquid constituerimus verum esse, falsum reperietur: namque si legatum tibi datum valere dicamus, Legi Falcidiæ locus erit: ideoque, deficiente conditione, non debebitur. rursus si, quia conditio deficiat, legatum valiturum non sit: Legi Falcidiæ locus non erit. porro, si Legi locus non sit, existente conditione, legatum tibi debebitur. cum autem voluntatem testatoris eam fuisse appareat, ut, propter tuum legatum, cæterorum legata minui nollet: magis est, ut statuere debeamus tui legati conditionem defecisse. §. 1. Quid ergo dicemus, si ducenta legavit, & tibi similiter sub eadem conditione ducenta legata esse proponantur? nam, aut extitisse aut defecisse legati tui conditionem, ut aut totum, aut nihil tibi debeatur, & iniquum, & contra voluntatem testatoris existimabitur: rursus partem deberi, rationi non congruit, quando necesse est, totius legati conditionem vel extitisse, vel defecisse. Ergo per exceptionem doli mali tota ea res temperanda erit. §. 2. Quare cum quis tale quid consequi velit, si consequetur: *Si quo amplius legavi, vel legavero, quam per Legem Falcidiam licebit, tum quantum ad supplendum quadrantem deduci oportet, ex eo legato, quod Titio dedi, heres meus damnas esto dare.* §. 3. Qui ducenta in bonis relinquebat, legavit mihi centum præsenti die: tibi æque centum sub conditione: post aliquantum temporis extitit conditio; ita tamen, ut ex reditu ejus summæ, quæ tibi relicta est, non amplius, quam vigintiquinque reciperet. Legis Falcidiæ ratio ita habenda erit heredi, ut vigintiquinque conferre ei debeamus, & amplius fructus quinquaginta medii temporis, qui (verbi gratia) efficient quinque. Cum igitur triginta sint conferenda, quidam putant, quina dena ab utroque nostrum conferenda esse: quod minime verum est. Licet enim eandem quantitatem acceperimus, manifestum tamen est, aliquanto uberius esse meum legatum. Quare statuendum erit, tanto minus in tuo legato esse, quantum ex fructibus ejus heres perceperit. Secundum quod in proposita specie computationem ita iniri oportet, ut ex septem partibus ego quatuor, tu tres conferamus: quoniam quidem quarta pars amplius in meo quam in tuo legato est.

89. MARCIANUS [lib. 7 Institutionum].

DIvi Severus & Antoninus rescripserunt, pecuniam relictam ad alimenta puerorum, Falcidiæ subjectam esse, &, ut idoneis nominibus collocetur pecunia, ad curam suam revocaturum Præsidem Provinciæ. §. 1. Divi Severus & Antoninus generaliter rescripserunt Bononio Maximo, * usuras præstaturum eum, qui frustrationis causa beneficium Legis Falcidiæ imploravit.

90. FLORENTINUS lib. 11 Institutionum.

SI heres, cujus fidei commissum est, ut accepta certa pecunia hereditatem restituat, à voluntate ejus, qui testamentum fecit, discedat, & postea Legis Falcidiæ beneficio uti volet: etsi non detur ei, quo accepto hereditatem restituere rogatus est, tamen fideicommissum restituere cogi debet: quoniam quod ei pater familiæ dari voluit, Legis Falcidiæ commodum præstat.

91. MARCIANUS lib. 13 Institut.

IN quartam hereditatis, quam per Legem Falcidiam heres habere debet, imputantur res, quas jure hereditario capit, non quas jure legati vel fideicommissi, vel implendæ conditionis causa accipit: nam hæc in quartam non imputantur. † Sed in fideicommissaria hereditate restituenda, sive legatum vel fideicommissum datum sit heredi, sive præcipere, vel deducere, vel retinere jussus est: in quartam id ei imputatur. pro ea vero parte quam accepit à coherede, extra quartam, id est, quod à coherede accipitur. Sed etsi accepta pecunia hereditatem restituere rogatus sit, id, quod accipit, in quartam ei imputatur, ut D. Pius constituit. [Sed & quod implendæ conditionis causa fideicommissum heredi datur: in eadem causa esse admittendum, sciendum est.] si quid vero implendæ conditionis causa heres accipiat à legatariis, in Falcidiæ computationem non prodesse. & ideo si centum prædium legaverit defunctus, si quinquaginta heredi legatarius dederit: centum legatis computationem fieri, & quinquaginta extra hereditatem haberi, ne in quartam ei imputentur.

92. MACER lib. 2 de re militari.

SI *miles* testamento facto, partem dimidiam hereditatis suæ tibi restitui jusserit, deinde post missionem factis codicillis, alteram partem Titio restitui rogaverit: si quidem post annum missionis suæ decesserit; & tibi & Titio heres partem quartam retinebit, quia eo tempore testator decessit, quo testamentum ejus ad beneficium Principale pertinere desierat: si vero intra annum missionis decesserit; solus Titius deductionem partis quartæ patietur, quia eo tempore fideicommissum ei relictum est, quo testator jure militari testari non potuit.

93. PAPINIANUS lib. 20 Quæstionum.

ACceptis à Mævio centum, hereditatem Mævio restituere, pecuniamque post mortem suam Titio dare rogatus est: quanquam hæc centum quartam bonorum efficiant, tamen, propter fideicommissum sequens, quartæ reten-

retentioni locus erit. tunc enim ex Constitutione D. Hadriani Falcidiæ satisfacit ea quantitas, cum apud heredem remanet. sed Falcidiam patietur solus, cui hereditas relicta est: nam in centum, quæ mortis causa capiuntur, admitti Falcidia non potest. † Plane, si quis ita scripsit, *acceptis centum peto restituas hereditatem*, neque personam dantis demonstraverit: quasi retentam, & præceptam pecuniam, si quartæ sufficiat, inducere Trebellianum.

94. SCÆVOLA lib. 21 Digestorum.

FIlio & filia scriptis heredibus, singulis certa prælegavit: sed longe minus filiæ, cui etiam domum obligatam prælegavit cum instrumentis, & quidquid ibi fuerit: & adjecit hæc verba, *Sed ea conditione lego, ut, quidquid æris alieni in ea domo erit, Titius libertus filii mei exsolvat: & sit eis utrisque domus communis*. Quæsitum est, si filia Legis Falcidiæ beneficio uti volet ad quartam retinendam: an ex hereditate, quæ ei relicta est, deducto ære alieno, ejus, quod superfuerit, quartam consequi debeat? Respondit, jure quidem id postulaturam: verum non alias ea, quæ ei data sunt, accepturam, si modo ea quartam suppleant, quam voluntati defuncti solvendum præstando pareret.

95. IDEM lib. 21 Digestorum.

MAritus uxoris res extra dotem constitutas administravit: eaque decedens ante rationem sibi redditam administrationis, ex asse eundem maritum heredem reliquit: ejusque fidei commisit, ut decem uncias filio communi, cum moreretur, restitueret, duas autem uncias nepoti. Quæsitum est, an id quoque, quod ex administratione rerum apud maritum resedisse constiterit, cum cæteris [bonis] pro rata decem unciarum filio restitui debeat? Respondit, id quod debuisset hereditati, in rationem venire debere.

§. 1. Filiæ, quam mater rogaverat, si impubes decessisset, restituere hereditatem Titio, patruus legitimus heres extitit: in ratione Legis Falcidiæ ponenda desiderat deduci sortes, ex quarum usuris alimenta impubes defuncta ex persona testatricis suæ pluribus debita præstitit. Quæsitum est, an si eas deduxerit, cavere debeat, defunctorum alimentariorum portiones pro modo sortium se restituturum? Respondit, debere cavere. §. 2. Post aditam hereditatem triennio exacto, legatariis heres Legem Falcidiam opponit idcirco, quod administravit tutelas testator, quarum ratio nondum reddita sit: & quod neget tantum redigi ex nominibus posse, quantum in cautione deductum est. Quæsitum est, an rationes defuncti, & omnium instrumentorum hereditariorum, & pupillarium rationum, legatariis desiderantibus, heres describendi potestatem facere debeat: ne in potestate ejus sit proferre quod velit, & per hoc in fraudem legatarii inducantur? Respondit, ad Judicis officium pertinere, explorare ea, per quæ probetur, quanti sit in bonis.

96. IDEM lib. singul. Quæstionum publice tractatarum.

MIles si, dum paganus erat, fecerit testamentum, militiæ tempore codicillos: Lex Falcidia in codicillis locum non habet, in testamento locum habebit.

TIT. III.

SI CUI PLUS, QUAM PER LEGEM FALCIDIAM LICUERIT, LEGATUM ESSE DICETUR.

1. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

SI cui plus, quam licuerit, legetur, & dubitari juste possit, utrum Lex Falcidia locum habitura est, nec ne: subvenit Prætor heredi, ut ei legatarius satisdet, ut si apparuerit, eum *amplius* legatorum nomine cepisse, quam è Lege Falcidia capere licebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam det; dolusque malus ab eo absuturus sit.

§. 1. Neque interest, utrum in primis tabulis hoc fiat, an in pupillaribus, an in utrisque. etenim Legem Falcidiam semel esse admittendam, etiam si duplex sit testamentum, jam convenit: contributis legatis, tam his, quæ ab ipso pupillo, quam his, quæ [à] substituto impuberi relicta sunt. §. 2. Si non fuisset interposita stipulatio ex persona pupilli, tutelæ actio heredi pupilli adversus tutorem competit. Sed (ut Pomponius ait) & ipsi pupillo & heredi ejus poterit committi stipulatio: [ipsi], quo casu, vivo eo, Falcidia incipit locum habere. † De tutelæ quoque actione idem scribit. §. 3. Marcellus ait: Qui quadringenta in bonis habebat, impuberem filium heredem instituit, eique substituit Titium & Seium; nihil à pupillo testator legavit, sed à Titio trecenta: utrum ducenta (inquit) præstabuntur, an centum quinquaginta? nam trecenta nullo modo eum præstare. Mihi videtur verius, non amplius eum parte sua erogare compelli: certe nec minus. secundum quod eveniret, ut non soli committatur stipulatio: sed omnibus heredibus interponenda est. sed causà cognita Falcidiam locum habere, & legatorum modus facit, & æris alieni onus. §. 4. Et si quidem evidens æs alienum est vel certum: facilis est computatio. si autem adhuc incertum est, quia forte vel conditio ejus pendet, vel creditor litem contestatus est, & necdum lis finita est: dubitabitur, quantum legatariis debeatur propter incertum. §. 5. Hodie tamen subsimile aliquid fit in fideicommissis. §. 6. Cum dicitur Lex Falcidia locum habere, arbiter dari solet *ad ineundam quantitatem bonorum*: tametsi unus aliquid modicum fideicommissum persequatur. quæ computatio præjudicare non debet cæteris, qui ad arbitrum missi non sunt. † Solet tamen ab herede etiam cæteris denunciari fideicommissariis, *ut veniant ad arbitrum, ibique causam suam agant*: plerumque & creditoribus, *ut de ære alieno probent*. habet tamen rationem in legatariis, item in fideicommissariis: ut, si offerat integrum quod relictum est, heres desiderans cavere sibi hac stipulatione, audiatur. §. 7. Si legata quædam præsenti die relicta sint, quædam sub conditione: interponenda erit ista stipulatio propter legata conditionalia: dummodo ea legata quæ præsenti sint, integra solvantur. Julianus denique scribit: si pure, & sub conditione legata fuerint: ne existente conditione Lex Falcidia locum habeat, non aliter legatorum, quæ pure data sunt, actionem dari debere, quam si cautum fuerit heredi, quanto amplius, quam per Legem Falcidiam licuerit, ceperit. §. 8. Idem Julianus scribit, eum, cui quadrans sub conditione, & dodrans pure legatus est, cavere debere, quanto amplius, quam per Legem Falcidiam liceat, ceperit, reddi. §. 9. Hæc stipulatio ideo locum habet: quia, etsi repeti potest id, quod solutum est, tamen fieri potest, ut non sit solvendo is, cui solutum est, ac per hoc pereat, quod datum est. §. 10. In mortis causa quoque donationibus potest dici, hanc stipulationem esse interponendam. §. 11. Hæc verba stipulationis, *quod amplius legatorum nomine ceperis, quam Lege Falcidia capere licebit*, non tantum eum comprehendunt, qui amplius acceperit, quam ei Falcidia per-

permisit, ut reddat partem, habeat partem: verum etiam eum, qui totum deberet restituere. etenim sciendum est, Legem Falcidiam interdum partem ejus, quod datum est, interdum totum revocare. cum enim, habita ratione æris alieni, Falcidia ineatur, plerumque evenit, ut emergente debito, vel conditione æris alieni existente, totum, quod legatum est, exhauriatur. sed & libertatium conditio interdum existens, efficiet legatum omnino non deberi: quippe cum habita ratione libertatium, & deductis pretiis eorum, tunc demum legatorum ineatur ratio. §. 12. In quibusdam autem testamentis Falcidia quidem locum non habet: verumtamen ita observatur, ut licet quadrantem heres non retineat, tamen hactenus legata debeantur, quatenus patrimonii vires sufficiunt: utique deducto ære alieno, item deductis pretiis eorum qui libertatem in testamento vel directam vel fideicommissariam acceperunt. §. 13. Sed & legatario cavendum est, à quo fideicommissum relinquitur. §. 14. Interdum non Legis Falcidiæ, sed etiam alterius Legis in hac stipulatione ratio facienda est: ut puta si patronus ex asse heres institutus sit, & pure quincunx legatus sit, & sub conditione aliquid supra debitam patrono partem: nam in hunc casum ratio facienda est illius Legis quæ patronos vocat, non Legis Falcidiæ. §. 15. Si res, quæ legata sit, apud legatarium interierit, probandum est, exceptione succurri ei, qui promisit:

2. PAULUS lib. 75 ad Edictum.

ETiam si, quanti ea res sit, promisit:

3. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

NIsi si dolo ipsius aliquid factum sit. tunc enim etiam ex doli clausula, quæ in ista stipulatione continetur, tenebitur: & replicatione repelli poterit. §. 1. Hæc cautio, quæ propter Legem Falcidiam interponitur, fidejussorum habet præstationem. §. 2. Si in plures dies pecunia legata est, cum certum sit Legem Falcidiam locum habere: non stipulationi, sed computationi locum esse Pedius ait: ut æstimetur, quanti sit, quod in diem legatum est, & tantum credatur esse legatum. efficit æstimatio, ut pro modo ejus ex omnibus legatis statim Legis Falcidiæ ratio habeatur. §. 3. Quotiens futurum est, ut palam sit & ante diem venientem jam Falcidiam locum habere, totiens computatio ejus sit. nam * si conditio in mora est, exspectabimus conditionem, quoad existat: si autem dies superest, jam hic intercapedinis temporis habita ratione, atque æstimatione, sic de Falcidia disputabimus, & committi stipulationem dicemus. §. 4. Quamvis autem omnes legatarii & fideicommissarii necesse habeant hac stipulatione cavere: tamen quibusdam remitti, Divi fratres rescripserunt: utputa his quibus minuta alimenta sunt relicta. Pompeiæ enim Faustinæ rescripserunt sic, *Non eandem causam esse decem aureorum, quos annuos tibi testamento Pompeiæ Crispianæ patronæ tuæ relictos proponis, atque fuit alimentorum & vestiarii libertis relictorum, quibus propterea cautionis onus remittendum existimavimus.*

§. 5. Item sciendum est, fiscum hanc cautionem non pati: sed perinde conveniri posse, ac si cavisset. cæteros autem cujuscunque dignitatis sint, licet jam legata perceperint, compelli debere ad cavendum, D. Pius rescripsit. ex quo Rescripto etiam illud accipimus, quod etiam post soluta legata voluit stipulationem interponi.

§. 6. Si legatarius heredi, qui controversiam hereditatis patitur jam, vel sperat, de restituendo legato sibi præstito caverit; & evicta hereditas sit, sed negligentia, vel dolo ejus, qui legatum præstitit: dicemus non committi stipulationem, propter viri boni arbitrium, quod inest huic stipulationi. §. 7. Item si ipse, qui præstitit legatum, ex alia causa sibi evicerit (utputa quia invenitur sequenti testamento heres scriptus, in quo legatum iste legatarius non acceperat): dicemus committi stipulationem propter viri boni arbitrium. §. 8. Et generaliter ubicunque hereditatem, vel quantitatem, vel emolumentum præstitit is, qui hac stipulatione sibi prospexerat, dicendum est, ibi committi eam: si modo culpa abest ab eo, qui stipulatus est. §. 9. Quæsitum est, an sæpius committatur? Et placet, etiam sæpius eam committi, si per partes ablata est hereditas. §. 10. Si legatum fuerit præstitum ante interpositam hanc stipulationem: an condici possit, ut cautio ista interponatur? movet quæstionem, quod * ea, quæ per errorem omissa vel soluta sunt, condici possunt: & hic ergo quasi plus solutum videtur ex eo quod cautio intermissa est. Et ait Pomponius, condictionem interponendæ satisdationis gratia competere. & puto hoc probandum, quod Pomponius, utilitatis gratia.

4. PAULUS lib. 75 ad Edictum.

HÆc autem satisdatio locum habet, si justa causa esse videbitur. nam iniquum erat, omnimodo caveri, nondum illata controversia litis, cum possint ei lusoriæ minæ fieri: ideoque eam rem Prætor ad cognitionem suam revocat.

§. 1. Si duo ex testamento hereditatem in solidum sibi vindicent, forte quod ejusdem nominis sint: tam in possessorem, quam in petitorem, competunt actiones & creditoribus & legatariis.

§. 2. Hæc cautio utique necessaria est, si quis pecuniam suam solvat, vel rem tradat: si vero pecuniam hereditariam solvat, vel rem tradat, quidam non putant cavendum; quia nec teneri potest eo nomine victus, cum non possideat, vel dolo fecerit, quominus possideat. hoc si ante motam controversiam solvat: quod si postea, tenebitur culpæ nomine. §. 3. Sed cum de nomine inter duos quæstio est, numquid non sit cavendum ei, qui hereditariam rem tradat, quia omnimodo unus liberatur: quemadmodum si æs alienum hereditarium solvatur? Sed si petitor suam pecuniam solvat, aut rem suam tradat: non habet, unde retineat. & ideo necessaria est ei cautio.

5. MARCELLUS lib. 21 Digestorum.

VIdeamus an stipulatio, *qua amplius [quam] per Falcidiam licuerit, ceperis, dari?* adversus eum non sufficiat, qui legatum alii restituere ex fideicommissi causa debet. sufficiet autem dici, nihil ejus fidei commissum esse. cavebit scilicet legatario & is, qui fideicommissum accipiet: nisi forte mallet legatarius, circuitu sublato, heredi caveri. sed & legatario præterea cavendum est, si (ut plerumque æquum est) pro rata ex fideicommisso retinere ei concedendum est: quamvis tantum ex legato apud eum erit remansurum, ut sufficere possit ad præstandum fideicommissum.

6. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognit.

CUm non facile satisdationem offerre legatarius vel fideicommissarius possit; & futurum sit ut propter hoc à petitione liberalitatis ex testamento submoveantur: nunquid onus satisdationis eis remittendum erit? Quod videtur adjuvari Rescripto Divi Commodi in hæc verba:

Is, cujus de ea re notio est, aditus si compererit, ideo cautionem à te exigi, ut à fideicommissi petitione avertaris, onus satisdationis tibi remitti curabit.

7. PAULUS lib. 7 ad Legem Juliam & Papiam.

DIvus Pius ab eo, qui annua legata praecipere ad distribuendum jussus erat, vetuit cautionem exigi, *Cessantium partes reddi*: nisi aperte cavere jussus esset.

8. MAECIANUS lib. 10 Fideicommissorum.

SI heres partem bonorum, vel etiam universa bona delata ad fiscum diceret, constaret autem de fideicommisso: decretum est, ut petitori caventi, *Evicta hereditate restitui*, solveretur.

9. IDEM lib. 12 Fideicommissorum.

SI non in controversia sit proprietas, sed ususfructus (potest enim rei, cujus proprietas Titio legata est, ususfructus alii legari): tunc de eo restituendo non heredi, sed Titio caveri debeat. † Interdum & si ab herede legetur ususfructus, Titio cavendum est: veluti si detracto usufructu proprietas ei legetur, ususfructus Seio. quid enim attinebit hoc casu, heredi caveri, ad quem emolumentum intercidentis ususfructus non sit spectandum? Verum si usufructu Seio legato, proprietas Titio ita legetur, ut, cum ad Seium pertinere desierit, habeat proprietatem: tunc heredi caveri oportebit à fructuario, ab herede autem Titio; quia non sit certum, usufructu intercepto ad Titium proprietatem reversuram.

LIBER TRIGESIMVS SEXTVS.

TIT. I.
AD SENATUSCONSULTUM TREBELLIANUM.

1. ULPIANUS lib. 3 Fideicommissorum.

EXplicito tractatu, qui ad fideicommissa singularum rerum pertinet, transeamus nunc ad interpretationem Senatusconsulti Trebelliani. §. 1. Factum est enim Senatusconsultum temporibus Neronis, 8 cal. Septembres, Annaeo Seneca & Trebellio Maximo Consulibus. §. 2. Cujus verba haec sunt: *Cum esset aequissimum, in omnibus fideicommissariis hereditatibus, si qua de his bonis judicia penderent, ex his eos subire, in quos jus fructusque transferetur, potius quam cuique periculosam esse fidem suam: placet ut actiones, quae in heredem heredibusque dari solent, eas neque in eos, neque his dari, qui fidei suae commissum, sicuti rogati essent, restituissent; sed his, & in eos, quibus ex testamento fideicommissum restitutum fuisset: quo magis in reliquum confirmentur supremae defunctorum voluntates.* §. 3. Sublata est hoc Senatusconsulto dubitatio eorum, qui adire hereditatem *recusare* seu metu litium seu praetextu metus [censuerunt]. §. 4. Quanquam autem Senatus subventum voluit heredibus, subvenit tamen & fideicommissario. nam in eo, quod heredes, si conveniantur, exceptione uti possunt, heredibus subventum est: in eo vero, quod si agant heredes, repelluntur per exceptionem, quodque agendi facultas fideicommissariis competit, proculdubio consultum est fideicommissariis. §. 5. Hoc autem Senatusconsultum locum habet, sive ex testamento quis heres esset, sive ab intestato: rogatusque sit restituere hereditatem. §. 6. In filii quoque familias militis judicio, qui de castrensi peculio, vel quasi castrensi testari potest, Senatusconsultum locum habet. §. 7. Bonorum quoque possessores, [vel alii successores], ex Trebelliano restituere potuerunt hereditatem. §. 8. De illo quaeritur, an is, cui ex causa fideicommissi restituta est hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto, ipse quoque restituendo ex eodem Senatusconsulto transferat actiones? Et Julianus scribit, etiam ipsum transferre actiones: quod & Maecianus probat, & nobis placet.

§. 9. Sed & quotiens quis rogatus duobus restituere hereditatem, alteri pure vel in diem, alteri sub conditione, suspectam dicit: ei, cui erat rogatus pure vel in diem restituere, interim universam hereditatem restitui Senatus censuit: cum autem extiterit conditio, si velit alius fideicommissarius partem suam suscipere, transire ad eum ipso jure actiones.

§. 10. Si filio vel servo herede instituto, rogatoque restituere hereditatem, dominus vel pater restituat: ex Trebelliano transferuntur actiones. quod est etiam si suo nomine rogati sunt restituere. §. 11. [Idem [est], & si ipsi filio pater rogatus sit restituere] hereditatem.

§. 12. Sed & si tutor vel curator adulescentis, vel furiosi, rogatus sit restituere hereditatem: sine dubio Trebelliano locus erit.

§. 13. Fuit quaesitum, si ipsi tutori rogatus sit restituere pupillus: an ipso auctore restitutionem facere possit? & est *decretum à D. Severo non posse tutori se auctore restituere hereditatem*: quia in rem suam auctor esse non potest.

§. 14. Curatori tamen adulescentis ab adulescente poterit restitui hereditas: quoniam necessaria non est auctoritas ad restitutionem.

§. 15. Si autem collegium vel corpus sit, quod rogatum est restituere: decreto eorum, qui sunt in collegio vel corpore, in singulis, inspecta eorum persona, restitutionem valere. nec enim ipse sibi videtur quis horum restituere.

§. 16. Si heres *praecepto fundo rogatus sit hereditatem restituere*: ex Trebelliano Senatusconsulto restituet hereditatem. nec multum facit, si fundus pignori datus est: *neque enim aeris alieni personalis actio fundum sequitur, sed eum, cui hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est.* sed cavendum est heredi à fideicommissario, *ut si forte fundus fuerit evictus à creditore, habeat [heres] cautum*: *Julianus* autem cavendum non putat, sed aestimandum, quanti valet sine hac cautione, hoc est, quanti vendere potest sine cautione: & si potest tanti vendere non interposita cautione, quantum facit quarta pars bonorum, ex Trebelliano transituras actiones; si minoris, retento eo, quod deest, similiter ex Trebelliano restitutionem fieri. quae sententia multas quaestiones dirimit.

§. 17. Si is, qui quadringenta in bonis habeat, trecenta legaverit, & deductis ducentis rogaverit heredem Seio restituere hereditatem: an trecentorum onus fideicommissarius subeat, an vero hactenus, quatenus ad eum ex hereditate pervenit? Julianus ait, competere quidem adversus eum trecentorum petitionem: non autem amplius quam in ducentis actionem ad-

adversus fideicommissarium daturum; in heredem autem centum. & mihi videtur vera esse Juliani sententia: ne damnum fideicommissarius sentiat ultra, quam ad eum ex hereditate quid pervenit: * neminem [enim] oportere plus legati nomine præstare quam ad eum ex hereditate pervenit, quamvis Falcidia cesset, ut Rescripto D. Pii continetur. §. 18. Denique nec ex militis testamento plus legatorum nomine præstatur, quam quantitas est hereditatis, ære alieno deducto: nec tamen quartam retinere fideicommissario permittitur. §. 19. Inde Neratius scribit: si heres rogatus restituere *totam hereditatem, non deducta Falcidia, rogato & ipsi*, [*ut*] *alii restituat*: non utique debere eum detrahere fideicommissario secundo quartam; nisi liberalitatem tantum ad priorem fideicommissarium heres voluit pertinere. §. 20. [Sed] si quadringenta habens, ducenta legaverit Titio, & partem dimidiam hereditatis Sempronio restituere rogaverit, ex Trebelliano restitutionem faciendam Julianus ait, & legatorum petitionem scindi: sic ut centum quidem petantur ab herede, centum vero alia legatarius fideicommissario petat. quod idcirco dicit Julianus, quoniam secundum hanc rationem, integram quartam habet, id est centum integra. §. 21. Idem Julianus scribit, si is, qui quadringenta in bonis habeat, trecenta legasset, & deductis centum rogasset heredem, ut hereditatem Sempronio restituat: debere dici, deductis centum restituta hereditate, legatorum actionem in fideicommissarium dari.

2. CELSUS lib. 21 Digestorum.

QUi quadringenta reliquit, Titio trecenta legavit: heredis fidei commisit, *ut tibi hereditatem restitueret*: isque suspectam jussu Prætoris adiit & restituit. Quærebatur, quid legatario dare deberes? Dicendum est, quia præsumptum est, voluisse testatorem, cum onere legatorum fideicommissum restitui: tota trecenta te dare Titio debere. Nam heres hoc rogatus intelligi debet, ut te suo loco constituat: & quod heres perfunctus omnibus hereditariis muneribus (id est, post legatorum dationem) reliquum habiturus foret, si non esset rogatus & tibi restitueret hereditatem, id tibi restituat. quantum ergo haberet? nempe centum: hæc ut tibi daret rogatus est. Itaque sic ineunda est Legis Falcidiæ ratio, quasi heres trecenta Titio dare damnatus, tibi centum dare damnatus sit: quo evenit, ut, si hereditatem sua sponte adisset, daret Titio ducenta vigintiquinque, tibi septuagintaquinque. Non ergo plus Titio debetur, quam si injussu Prætoris adita hereditas foret.

3. ULPIANUS lib. 3 Fideicommiss.

MArcellus autem apud Julianum in hac specie ita scribit: Si ad heredis onus esse testator legata dixerit, & heres sponte adiit hereditatem: ita debere computationem Falcidiæ iniri, ac si quadringenta per fideicommissum essent relicta, trecenta vero legata: ut in septem partes trecenta dividantur, & ferat quatuor partes fideicommissarius, tres partes legatarius. Quod si suspecta dicta sit hereditas, & non sponte heres adiit & restituit: centum quidem de quadringentis quæ habiturus esset heres, resident apud fideicommissarium: in reliquis autem trecentis eadem distributio fiet, ut ex his quatuor partes habeat fideicommissarius, reliquas tres legatarius. nam * iniquissimum est, plus ferre legatarium ideo quia suspecta dicta est hereditas, quam laturus esset, si sponte adita fuisset.

§. 1. Quod autem in suspecta hereditate dictum est, hoc idem dici potest in his testamentis, in quibus Lex Falcidia locum non habet: in militis dico, & si qui sunt alii. §. 2. Item Pomponius scribit: Si deductis legatis restituere quis hereditatem rogatur: quæsitum est utrum solida legata præstanda sint, & quartam ex solo fideicommisso detrahere possit; an vero & ex legatis, & [ex] fideicommisso quartam detrahere [possit]? Et refert, Aristonem respondisse, ex omnibus detrahendam, hoc est, ex legatis, & [ex] fideicommisso. §. 3. Res, quæ ab herede alienatæ sunt, in quartam imputantur heredi.

§. 4. Quidam liberis suis ex disparibus partibus institutis datis præceptionibus, ut ipse maximam partem patrimonii inter liberos ita divisisset, rogavit eum, qui sine liberis decederet, portionem suam fratribus restituere. Imperator noster rescripsit, præceptiones quoque fideicommisso contineri: quia non portionem hereditariam testator commemoravit, sed simpliciter portionem: in portionem autem & præceptiones videri cecidisse. §. 5. Si is, qui rogatus fuerit hereditatem restituere, ante quæstionem de familia habitam vel tabulas aperuerit, vel hereditatem adierit, vel quid eorum, quæ SC. prohibentur, fecerit, ac per hoc publicata fuerit hereditas: fiscus cum suis oneribus hereditatem adquirit. quare commodum quartæ, quod erat habiturus heres institutus, id ad fiscum pertinet: & ex Trebelliano actiones transeunt. sed & si prohibuerit testamentarium introducere, vel testes convenire, vel mortem testatoris non defendit, vel ex alia causa hereditas fisco vindicata est: æque quartæ quidem commodum ad fiscum pertinebit, dodrans vero fideicommissario restitueretur.

4. IDEM lib. 4 Fideicommissorum.

QUia poterat fieri, ut heres institutus nolit adire hereditatem, veritus ne damno adficeretur: prospectum est, ut si fideicommissarius diceret suo periculo adire, & restitui sibi velle, cogatur heres institutus à Prætore adire & restituere hereditatem. quod si fuerit factum, transeunt actiones ex Trebelliano, nec quartæ commodo heres in restitutione utetur. Nam cum alieno periculo adierit hereditatem: merito omni commodo arcebitur. nec interest, solvendo sit hereditas, nec ne: sufficit enim recusari ab herede instituto. neque illud inquiritur, solvendo sit hereditas, an non sit: opinio enim, vel metus, vel color ejus, qui nolit adire hereditatem, inspicitur, non substantia hereditatis. nec immerito: non enim præscribi heredi instituto debet, cur metuat hereditatem adire, vel cur nolit: cum variæ sunt hominum voluntates, quorundam negotia timentium, quorundam vexationem, quorundam æris alieni cumulum, tametsi locuples videatur hereditas, quorundam offensas vel invidiam; quorundam gratificari volentium his, quibus hereditas relicta est, sine onere tamen suo.

5. MÆCIANUS lib. 6 Fideicommiss.

SEd & qui magna præditus est dignitate vel auctoritate, arenarii, vel ejus mulieris, quæ corpore quæstum fecerit, hereditatem restituere cogetur.

6. ULPIANUS lib. 4 Fideicommissorum.

REcusare autem non tantum præsentes, sed etiam absentes vel per epistolam possunt. nam etiam adversus absentes postulatur decretum: sive certior sit eorum voluntas, recusantium adire & restituere hereditatem, sive incerta:

certa: adeo præsentia eorum non est necessaria.

§. 1. Meminisse autem oportebit, de herede instituto Senatum loqui: ideoque tractatum est apud Julianum, an intestato locum habeat. sed est verius, eoque jure utimur, ut hoc Senatusconsultum ad intestatos quoque pertineat: sive legitimi, sive honorarii sint successores.

§. 2. Sed & ad filium, qui in potestate est, hoc Senatusconsultum locum habet, & in cæteris necessariis, ut à Prætore compellantur miscere se hereditati, sic deinde restituere: quod si fecerint, transtulisse videbuntur actiones.

§. 3. Si fisco vacantia bona deferantur, nec velit bona adgnoscere, & fideicommissario restituere: æquissimum erit, quasi vindicaverit, sic fiscum restitutionem facere. §. 4. Item si Municipes hereditatem suspectam dicant, heredes instituti: dicendum erit, cogi eos agnoscere hereditatem, & restituere. † Idemque erit & in collegio dicendum. §. 5. Titius heres institutus, Sempronio substituto, rogatus est ipsi Sempronio hereditatem restituere: institutus suspectam dicebat hereditatem. Quæritur, an cogendus est adire & restituere hereditatem: & deliberari potest. Sed verius est, cogendum eum: quia interesse Sempronii potest, ex institutione, quam ex substitutione hereditatem habere, vel legatis vel libertatibus onerata substitutione. Nam etsi legitimus heres fuerit is, cui fideicommissaria hereditas relicta est: idem dicitur.

§. 6. Si quis alio loco restituere hereditatem jussus sit, & suspectam eam dicat: Julianus scribit, cogendum eum esse: similemque ei, qui in diem rogatus est restituere.

7. MÆCIANUS lib. 4 Fideicommiss.

SEd sciendum est, impendiorum quoque, quæ ad iter explicandum necessaria essent, rationem haberi debere. nam si ita institutus esset, [si] Titio decem dedisset: non aliter cogeretur, quam si ei pecunia offeratur. Sed & salutis ac dignitatis ratio habenda erit. quid enim, si morbo adplicitus, Alexandriæ jussus fuit adire? vel nomen vispellionis testatoris ferre?

8. PAULUS lib. 2 Fideicommissorum.

DE ætate quoque, & jure (id est, liceat ei eo ire, necne) æstimabitur.

9. ULPIANUS lib. 4 Fideicommiss.

SEd & si alio loco jussus est adire, & Reipublicæ causa absit: æque cogendum adire hereditatem & restituere, Julianus ait, ubi abest.

§. 1. Plane si quis petierit ad deliberationem tempus, & impetraverit, deinde post tempus deliberationis adierit, & restituerit hereditatem: non videtur coactus hoc fecisse. nec enim suspectam coactus adit: sed sponte post deliberationem. §. 2. Quod si suspectam dicit, profiteri debet, *non sibi expedire adire hereditatem.* neque hoc dici oportere, *non esse solvendo:* sed profiteri eum oportet, *quod non putat sibi expedire hereditatem adire.* §. 3. Si quis sub conditione fuit heres scriptus, pendente conditione nihil agit, tametsi paratus sit restituere hereditatem.

10. GAIUS lib. 2 Fideicommissorum.

SEd etsi ante diem vel ante conditionem restituta sit hereditas, non transferuntur actiones: quia non ita restituitur hereditas, ut testator rogavit. plane posteaquam extiterit conditio vel dies venerit, si ratam habeat restitutionem hereditatis: benignius est, intelligi tunc translatas videri actiones.

11. ULPIANUS lib. 4 Fideicommiss.

APud Julianum relatum est, si legatum fuit heredi instituto relictum, *si heres non erit*, & ob hoc suspectam dicat hereditatem, ne perdat legatum: offerri ei oportere quantitatem legati à fideicommissario; deinde cogendum. nec illud admittit Julianus, ut quasi hereditatem non adisset, sic legatum à coherede petat; adiit enim: sed magis arbitratur, à fideicommissario ei præstandum. Sed & si quid aliud sua interesse dicet: non cogitur adire, nisi ei damnum vel lucrum à fideicommissario sarciatur; vel à Prætore onus remittatur, quod recusat.

§. 1. Idem Julianus ait: si duo fuerint à patre instituti cum filio ejus impubere, & iidem substituti filio: sufficere ei, qui fideicommissum in secundis tabulis accepit, unum ex heredibus institutis cogere adire patris hereditatem. hoc enim facto confirmatisque patris tabulis, poterunt ex substitutione ambo cogi adire, & restituere hereditatem. §. 2. Utrum autem præsenti, an etiam absenti restitui possit, procuratore adeunte Prætorem, videndum est. Ego puto absenti quoque fideicommissario cogi posse heredem institutum adire, & restituere: nec vereri heredem oportere, ne forte in damno moretur; potest enim ei per Prætorem succurri, sive cautum ei fiat, sive non, & ante decesserit fideicommissarius, quam ei restituatur hereditas. est enim hujus rei exemplum capere ex Rescripto Divi Pii in specie hujusmodi. Antistia decedens Titium heredem instituit, & libertatem dedit Albinæ directam, eique filiam per fideicommissum reliquit, rogavitque, ut filiam manumitteret; sed & Titium rogavit, ut manumissæ Albinæ filiæ restitueret hereditatem. cum igitur Titius suspectam diceret hereditatem, rescriptum est à D. Pio, compellendum eum adire hereditatem: quo adeunte, Albinæ competituram libertatem, eique filiam tradendam, & ab ea manumittendam, tutoremque filiæ manumissæ dandum: quo auctore restituatur hereditas filiæ statim, quamvis sic fuisset ei rogatus restituere, cum nubilem ætatem complesset. cum autem possit (inquit) evenire, ut ante decedat ea, cui fideicommissaria libertas & hereditas relicta est; nec oporteat damno affici eum, qui rogatus adit hereditatem: remedium dedit, ut si quid horum contigerit, perinde permittatur venumdari bona Antistiæ, ac si heres ei non extitisset. Cum igitur demonstraverit D. Pius, succurri heredi instituto, qui compulsus adit: dici potest, etiam in cæteris causis exemplum hoc sequendum, sicubi venerit, restituatur fideicommissaria hereditas ei, qui compulit adire, & restituere sibi hereditatem.

12. PAPINIANUS lib. 20 Quæstionum.

SEd cum ab herede pro parte instituto fideicommissa hereditas sub conditione relicta esset: Imperator Titus Antoninus rescripsit, non esse locum Constitutioni suæ, neque pupillum extra ordinem juvandum: præsertim, si novum beneficium cum alterius injuria postularetur.

13. ULPIANUS [lib. 4 Fideicommiss.]

ILle, à quo sub conditione fideicommissum relictum est, causari quid non poterit, ne conditio deficiat, & hæreat actionibus: cum nullum damnum sit futurum, secundum ea quæ ostendimus. §. 1. [Jam] igitur non desideratur heredis præsentia. §. 2. Si de testamento aliquid queratur heres, non debet audiri, si suspectam sibi hereditatem dicat. nam & si maxime dicatur, vel jus testandi non habuisse eum, qui

qui testatus est, vel de viribus testamenti, vel de sua conditione: non erit audiendus.

§. 3. Quid ergo, si de viribus fideicommissi tractetur? hæc quæstio prætermittenda non erit: sed quid, si [qui] fideicommissarius dicat, Adeat prius, & sic de hoc queratur? Credo, interdum audiendum fideicommissarium, si cognitio prolixiorem tractatum habeat: finge enim, verba fideicommissi de longinquo petenda, & justam deliberationem de quantitate fideicommissi incidere. dicendum erit, compellendum eum adire, ne prius heres decedens fideicommissarium decipiat. §. 4. Tempestivum est, requirere per quem quis cogatur adire & restituere hereditatem: veluti si Prætor aut Consul fuerit heres institutus, suspectamque hereditatem dicat; an cogi possit adire, & restituere? & * *dicendum est, Prætorem [quidem in Prætorem], vel Consulem in Consulem nullum imperium habere*: sed si jurisdictioni se subjiciant, solet Prætor in eos jus dicere. Sed & si ipse Prætor heres institutus suspectam dicat, ipse se cogere non poterit: quia *triplici officio fungi non potest*, [&] suspectam dicentis, & coacti, & cogentis. Sed in his omnibus casibus atque similibus Principale auxilium implorandum est. §. 5. Si quis filiusfamilias sit, & magistratum gerat: patrem suum, in cujus est potestate, cogere poterit, suspectam dicentem hereditatem adire, & restituere.

14. HERMOGENIANUS lib. 4 Fideicommissorum.

NAm quod ad jus publicum attinet, non sequitur jus potestatis. §. 1. Sed & qui repudiavit hereditatem, cogetur adire, & restituere ipsam hereditatem, si justæ causæ allegentur. §. 2. Plane si bona venierint: non oportet præceptorem, ne quidem pupillum restituere, nisi ex causa, ut Divus Pius rescripsit.

§. 3. Si quis compulsus adierit hereditatem ex testamento, quod secundas tabulas habebat: Quæsitum est an per aditionem & tabulæ secundæ firmarentur: quod videbantur evanuisse, non adita patris hereditate? Et Julianus lib. 15 scribit, & sequentes tabulas confirmari. quæ sententia verissima est: nemo enim dubitat, etiam legata præstari, & libertates competere; & cætera, quæcunque sint in testamento, perinde valere, ac si sua sponte heres hereditatem adisset. §. 4. Qui compulsus adiit hereditatem, sicuti cæteris commodis caret, ita hoc quoque casu careat, ne possit pœnitendo quartam retinere. & ita invenio ab Imperatore nostro, & Divo patre ejus rescriptum. §. 5. Non omnis autem suspectam hereditatem repudiatione amissam cogere potest adiri & sibi restitui: sed is demum, ad quem actiones transire possunt. neque enim æquum est, ad hoc quem compelli adire hereditatem, ut emolumentum quidem hereditatis refundat, ipse vero oneribus hereditatis obstrictus relinquatur.

§. 6. Quare si fideicommissum pecuniarium alicui fuerit relictum, cessat compulsio, tametsi indemnitatis cautio offeratur. §. 7. Proinde qui hereditatem rogatur restituere, is demum compellitur restituere. §. 8. Sed & si quis bona rogatus sit, vel familiam, vel pecuniam rogetur, vel universam rem [meam];

15. PAULUS lib. 2 Fideicommissorum.

VEl omnia sua:

16. ULPIANUS lib. 4 Fideicommiss.

COgi poterit. † Hoc idem, & si *patrimonium* fuerit rogatus, & si *facultates*, & si *quidquid habeo*, & si *censum meum*, & si *fortunas meas*, & si *substantiam meam*. & si *peculium meum* testator dixerit; quia plerique ὑποκοριστικῶς, id est, diminutive, patrimonium suum, peculium dicunt: cogendus erit; de successione enim sua & hic rogavit. Nec ignoro in quibusdam ex his Mæcianum dubitare, & voluntatis esse dicere quæstionem, utrum de pecunia tantum, an & de successione testator sensit: in ambiguo tamen magis de successione sensum dico, ne intercidat fideicommissum. §. 1. Sed & si quis ita rogaverit, *Quidquid ad te ex hereditate bonisve meis pervenerit, rogo restituas*: cogi poterit adire & restituere hereditatem ex Trebelliano SC. quanquam *pervenire* proprie dicatur, quod deductis oneribus ad aliquem pervenit. §. 2. [Et] generaliter autem potest dici, ita demum quem non posse cogi adire, & restituere hereditatem, si de re, vel quantitate fuerit rogatus. cæterum si de universitate sensisse testatorem appareat: nulla quæstio est, quin, sive suspectam dicat, cogi possit; sive sponte adit, ex Trebelliano transeant actiones. §. 3. Inde quæritur, si quis hereditatem rogatus sit restituere, *deducto ære alieno, vel deductis legatis*: an suspectam dicens cogi possit adire & restituere hereditatem: quia vi ipsa magis id quod superest ex hereditate, quam ipsam hereditatem, restituere sit rogatus? Et sunt, qui putent (ut Mæcianus), inutilem hanc deductionem: nec enim posse ex jure deduci quantitatem, non magis quam si fundum quis deducto ære alieno vel deductis legatis restituere sit rogatus; neque enim recipit fundus æris alieni vel legati minutionem. sed Julianum existimare refert, Trebelliano Senatusconsulto locum esse: & ne dupliciter fideicommissarius oneretur, & cum heres æs alienum vel legatum deducit, & cum convenitur à creditoribus & legatariis, restituta sibi ex Trebelliano hereditate, debere aut deductionem eum non pati ab herede, aut cavere illi heredem, defensum iri eum adversus legatarios, cæterosque.

§. 4. Si quis heres institutus, rogatus fuerit hereditatem non totam, *sed partem restituere*; vel si duobus restituere sit rogatus, & alter ex his velit sibi restitui hereditatem, alter recuset: Senatus censuit, utroque casu exonerari eum, qui suspectam hereditatem dicit, totamque hereditatem transire ad eum, qui adire cogit.

§. 5. Sed & si quis non hereditatis suæ partem dimidiam rogavit heredem suum restituere, sed hereditatem Seiæ quæ ad eum pervenerat, vel totam, vel partem ejus, heresque institutus suspectam dicat: cum placeat illud, quod Papinianus ait, ex Trebelliano transire actiones; dici poterit, si suspecta dicatur hereditas, cogendum heredem institutum adire, & restituere hereditatem; totamque hereditatem ad eum, cui restituitur, pertinere. §. 6. Sed & si miles rogaverit *quem res Italicas restituere, vel res provinciales*: dicendum est, suspectam dicentem cogi adire, & restituere. nam (ut eleganter Mæcianus lib. 6 fideicommissorum ait) qua ratione excepta re miles heredem instituere potest, actionesque ei dabuntur; pari ratione etiam ex Trebelliano transibunt actiones. & quamvis placeat, cum quis hereditatem bonaque, quæ sibi ab aliquo obvenerunt, vel quæ in aliqua regione habet, restituere rogat, ex Trebelliano non transeant actiones: tamen contra responderi in militis testamento ait. Nam sicuti concessum est (inquit) militibus circa institutionem separare species bonorum: ita & si per fideicommissum

ab

ab institutis heredibus id fecerit, admitteretur Trebellianum SC. §. 7. Cum quidam duos heredes instituerit, eosque invicem substituerit, & ab his petierit, *Sive uterque, sive alter heres esset, ut hereditas sua ex parte dimidia restitueretur alicui post quinquennium*; & scripti suspectam sibi hereditatem dicant; fideicommissarius autem desideret, suo periculo adiri hereditatem: censuit Senatus, ambos heredes alterumve cogi adire hereditatem, & fideicommissario eam restituere: ita ut fideicommissario, & adversus eum actiones competant, quasi ex Trebelliano restituta hereditate. §. 8. Mæcianus scribit, cum quis ex fideicommissariis abesset, & præsentes desiderent *suo periculo adire hereditatem, translatisque in solidum actionibus in eum, qui coëgit*: absentes, si velint fideicommissum suscipere, à præsente petent. consequenter ait, nec quartam eum retenturum adversus fideicommissarios suos: quia nec heres potuit. §. 9. Idem Mæcianus quærit, an is, qui duobus, vel pluribus rogatus est restituere hereditatem, cogente aliquo adire possit: & in horum, qui id non desideraverunt, portionibus Falcidiæ beneficio uti; sive ipsi quoque desiderent sibi restitui, sive alius in locum eorum successerit? Et cum hodie hoc jure utimur, ut totum transeat ad eum qui coëgit, consequens erit dicere, quartæ retentionem amisisse eum, qui coactus est: quia in solidum actiones transierint in eum qui coëgit. † Plane si proponas, fideicommissarium non ita coëgisse, ut tota hereditas in se transferatur: cum cœperint cæteri desiderare, sibi restitui hereditatem, dicendum, Falcidia eum uti posse. † Recte igitur Mæcianus ait, multum interesse, utrum totam restitui hereditatem sibi fideicommissarius desideraverit, an suam tantummodo partem. nam si sola pars transfertur, in residuo Falcidiæ erit locus: si tota hereditas translata sit, cessat hujus Legis beneficium. §. 10. Si servo duorum rogatus quis sit restituere hereditatem, & alter cogere velit suspectam dicentem, alter restituere sibi recuset: hoc erit dicendum, quod in duobus quorum alter suscipere voluit hereditatem, alter non. §. 11. Si pater filio, quem in potestate habet, rogetur restituere hereditatem: an filius patrem suum, si suspectam dicat hereditatem, cogere possit? & non est dubium, patrem à filio per Prætorem cogi posse. §. 12. Sed etsi id fideicommissum ad castrense peculium spectaturum est, & filiusfamilias is fuit, qui munus militiæ sustinebat, aliove quo officio præerat: multo magis dicendum erit, posse eum postulare, ut pater suus cogatur adire, & restituere hereditatem; quamvis contra obsequium patri debitum videtur id desideraturus. §. 13. Sed si servo suo rogatus sit cum libertate quis hereditatem restituere: sive directa data sit libertas, sive fideicommissaria, dici poterit, eum à servo suo non posse cogi adire hereditatem: quamvis, si sponte adisset, cogeretur præstare fideicommissariam libertatem & hereditatem. idque Mæcianus libro septimo de fideicommissis scribit. §. 14. Idem quærit, si quis paratus sit domino cavere de indemnitate: an possit cogi adire hereditatem, maxime & si pretium servi offeratur? Et recte ait, non oportere sub incerto cautionis committere se aditioni hereditatis. §. 15. Hi, qui solidum capere non possunt, ex asse heredes instituti, & rogati restituere solidum, adire hereditatem, & restituere cogentur: cum nihil oneris apud eos remansurum [sit].

§. 16. Si ego heres institutus, & rogatus sim Stichum manumittere, vel alius legatarius; fidei autem meæ commissum sit, ut Titio hereditatem restituam; deinde Titii fidei commisit, ut Sticho eandem redderet: Stichus cogere me possit adire & restituere hereditatem.

§. 17. Talis quoque casus à Divo Pio terminatus est. nam servo uni ex heredibus legato, per fideicommissum erat ab eo libertas data, & ab altero hereditas. Divus etenim Pius rescripsit Cassio Dextro in hæc verba: *Hermias si Mosco Theodoto ex parte herede instituto à Pamphilo testatore legatus est, eumque Theodotus postquam adierit hereditatem, prius quam à coherede ejusdem Pamphili adiretur hereditas, ad justam libertatem perduxit, & ob hoc in eum casum res perducta est, ut is qui legavit, intestatus esse non possit: Hermia postulante [mihi] id Evarestus compellendus est periculo ejus adire, & ex causa fideicommissi hereditatem restituere.*

17. IDEM lib. 2 Fideicommissorum.

Ex facto *tractatum* est, an per fideicommissum rogari quis possit, ut aliquem heredem faciat? Et Senatus censuit, rogari quidem quem, ut aliquem heredem faciat, non posse: verum videri per hoc rogasse, ut hereditatem suam ei restituat; id est, quidquid ex hereditate sua consecutus est, ut ei restitueret. §. 1. Julianus quoque libro quadragesimo Digestorum, fideicommissum tale valere ait: *Fidei tuæ committo, ut hereditatem Titii restituas*: cum esset is, qui rogatus est, à Titio heres institutus.

§. 2. Non tantum autem, si heredem quem scripsero, potero rogare, ut heredem faciat aliquem: verum etiam si legatum illi, vel quid aliud reliquero. nam hactenus erunt obligati, quatenus quid ad eos pervenit. §. 3. Si quis caveret, *Peto, ut illi des*, aut, *illi fideicommissum relinquas*, aut, *illi libertatem adscribas*: admittenda sunt. nam, cum in heredum institutione Senatus censuit utile, de cæteris quoque idem erit accipiendum. §. 4. Si quis rogatus fuerit, ut, *si sine liberis decesserit, restituat hereditatem*: Papinianus lib. 8 Responsorum scribit, etiam naturalem filium efficere, ut deficiat conditio. & in libertino, eodem conliberto hoc scribit. Mihi autem, quod ad naturales liberos attinet, voluntatis quæstio videbitur esse, de qualibus liberis testator senserit: sed hoc ex dignitate, & [ex] voluntate & ex conditione ejus qui fideicommisit, accipiendum erit. §. 5. Ex facto tractatum memini: rogaverat quædam mulier filium suum, *ut si sine liberis decessisset, restitueret hereditatem fratri suo*: is postea deportatus, in insula liberos susceperat: Quærebatur igitur, an fideicommissi conditio defecisset? Nos igitur hoc dicemus: * conceptos quidem ante deportationem, licet postea edantur, efficere ut conditio deficiat; post deportationem vero susceptos, quasi ab alio, non prodesse: maxime cum etiam bona cum sua quodammodo causa fisco sint vindicanda. §. 6. Si quis rogatus fuerit filiis suis, vel cui ex his voluerit, restituere hereditatem: Papinianus libro 8 Responsorum etiam deportato ei tribuit eligendi facultatem, cui liber factus fideicommissum restitui velit. † Sed si servus pœnæ fuerit constitutus, nullo ante concepto filio jam parere conditioni non poterit: decessisseque sine liberis videtur. sed cum decedit, electionem illam, quam Papinianus deportato dedit, huic dari non oportet.

§. 7. Si quis autem susceperit quidem filium, verum vivus amiserit: videbitur sine liberis decess-

decessisse. † Sed si naufragio, vel ruina, vel adgressu, vel quo alio modo simul cum patre perierit: an conditio defecerit, videamus? Et magis non defecisse arbitror, quia non est verum, filium ejus supervixisse. Aut igitur filius supervixit patri, & extinxit conditionem fideicommissi; aut non supervixit, & extitit conditio: cum autem quis ante, & quis postea decesserit, non apparet, extitisse conditionem fideicommissi magis dicendum est. §. 8. Si quis ita fideicommissum reliquerit, *Fidei tuæ, fili, committo, ut si alieno herede moriaris, restituas Seio hereditatem:* videri eum de liberis sensisse D. Pius rescripsit. & ideo, cum quidam sine liberis decederet, avunculum ab intestato bonorum possessorem habens, extitisse conditionem fideicommissi rescripsit.

18. IDEM lib. 15 ad Sabinum.

IN fideicommissaria hereditatis restitutione constat non venire fructus, nisi ex mora facta est, aut cum quis specialiter fuerit rogatus & fructus restituere. §. 1. Plane fructus in quartam imputantur, ut est [&] rescriptum.

§. 2. Quotiens quis rogatur hereditatem restituere, id videtur rogatus reddere, quod fuit hereditatis: fructus autem non hereditati, sed ipsis rebus accepto feruntur. §. 3. Si legatum sit heredi relictum, & rogatus sit *portionem hereditatis* restituere: id solum non debere eum restituere, quod à coherede accepit. cæterum quod à semetipso ei relictum est, in fideicommissum cadit. & id Divus Marcus decrevit.

19. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

UBi pure fideicommissum datum est, si adjectum sit, *Rogo des filio tuo, faciasque ut ad eum perveniat:* rescriptum est, videri in id tempus dari, quo capere potest, id est, sui juris fiat.

§. 1. *Te rogo, Luci Titi, hereditatem meam cum Attio partiaris:* ex Senatusconsulto Trebelliano in eum, cui restituta est hereditas, actiones competere Aristo ait: quia pro hoc accipiendum sit, *rogo hereditatem illam restituas.* nec verba spectantur Senatusconsulti, sed sententia quibuscunque verbis: dum testator senserit, ut hereditas sua restituatur. §. 2. Qui in distrahendis conservandisve rebus hereditariis sumptus factus est, imputari heredi debet.

20. PAULUS lib. 19 ad Sabinum.

SEd & si ad tempus liberorum fuerit legatum relictum, & is uxore prægnante decesserit: ad heredem suum transferat legatum.

21. POMPONIUS lib. 32 ad Sabinum.

HEres, cum debuerat quartam retinere, totam hereditatem restituit, nec cavit sibi stipulatione proposita. similem eum esse Aristo ait illis, qui retentiones, quas solas habent, omittunt: sed posse eum rerum hereditariarum possessionem vel repetere, vel nancisci. & adversus agentem doli mali exceptione uti posse eum, & debitoribus denunciare, ne solveretur.

22. ULPIANUS lib. 5 Disputationum.

MUlier, quæ duobus filiis in potestate patris relictis alii nupserat, posteriorem maritum heredem instituit, eumque rogavit, liberis suis, post mortem patris eorum, hereditatem suam restituere, vel ei, qui eorum superesset: eisdem emancipatis à patre suo vitricus restituisse hereditatem dicebatur; mox alter ex filiis vivo patre decessisse. Quærebatur, an is, qui supererat ex filiis, partem fratri suo restitutam petere possit, quasi præmature datam? Scævola Divum Marcum in auditorio de hujusmodi specie judicasse refert: Brasidas quidam Lacedæmonius, vir Prætorius, cum filiis suis ab uxore divortio separata, si, morte patris, sui juris fuissent effecti, fideicommissum relictum esset, eos emancipaverat; post emancipationem fideicommissum petebant: decrevisse igitur Divum Marcum refert, fideicommissum eis repræstandum, intellecta matris voluntate: quæ, quia non crediderat patrem eos emancipaturum, distulerat in mortem ejus fideicommissum, non dilatura id in mortalitatem, si eum emancipaturum sperasset. secundum hæc dicebam, & in proposita quæstione decretum Divi Marci esse trahendum: & recte fideicommissum utrique solutum. §. 1. Non est dubitatum, cogi posse heredem institutum adire & restituere hereditatem servis, sive directa, sive fideicommissaria libertas eis data fuisset: cum aspernari heres non deberet personam cogentis. habet enim hic quoque aditum: ut qui nondum petere fideicommissariam libertatem possit, nec directam sibi vindicare, propter spem tamen libertatis & hereditatis, aditum ad Prætorem & per se habeat. §. 2. Si heres post multum temporis restituat, cum præsenti die fideicommissum sit: deducta quarta restituet. fructus enim qui percepti sunt, negligentia petentis, non judicio defuncti percepti videntur. † Alia causa est, si sub conditione, vel in diem rogatus fuerit: tunc enim quod percipitur, summovet Falcidiam: si tantum fuerit, quantum quartam facit, & quartæ fructus. nam fructus qui medio tempore percepti sunt, ex judicio testantis percepti videntur. §. 3. Sed enim si quis rogetur restituere hereditatem, & vel servi decesserint, vel aliæ res perierint: placet non cogi eum reddere, quod non habet: culpæ plane reddere rationem; sed ejus quæ dolo proxima est. & ita Neratius lib. 1 Responsorum scribit. † Sed [&] si, cum distrahere deberet, non fecit, lata culpa, non levi, & rebus suis consueta negligentia: hujusmodi rei rationem reddet. † Sed & si ædes ustæ sunt culpa ejus, reddet rationem. † Præterea si qui partus extant, & partuum partus: quia in fructibus hi non habentur. † Sed & ipse, si quem sumptum fecit in res hereditarias, detrahet.

† Quod si sine facto ejus, prolixitate temporis ædes usu adquisitæ sint, æquissimum erit, nihil eum præstare, cum culpa careat. §. 4. Cum *proponeretur* quidam filiam suam heredem instituisse & rogasse eam, *ut si sine liberis decessisset, hereditatem Titio restitueret*, eaque dotem marito dedisse certæ quantitatis, mox decedens sine liberis, heredem instituisse maritum suum; & quæreretur, an dos detrahi possit: dixi, *non posse dici in eversionem fideicommissi factum, quod & mulieris pudicitiæ, & patris voto congruebat.* Quare dicendum est, dotem decedere, ac si, quod superfuisset, rogata esset restituere. Quod si tantos fructus ex hereditate mulier percepit, ut inde potuerit doti satisfieri: dicendum est, potius fructibus hoc expensum ferendum, quam fideicommisso. §. 5. Ut Trebelliano locus esset, non sufficit de hereditate rogatum esse: sed quasi heredem rogari oportet. Denique si cui portio hereditatis fuerit legata (legari enim posse etiam portionem hereditatis, placet nobis), rogatusque fuerit hanc partem restituere: dubio procul non fiet restitutio ex Senatusconsulto. ideoque nec quarta retinetur.

23. JULIANUS lib. 39 Digestorum.

QUotiens paterfamilias unum vel duos heredes coheredibus suis restituere hereditatem jubet, intelligitur easdem partes in fideicommissis facere, quas in hereditate distribuenda fece-

fecerit. † Sed si jubeantur hi, quibus fideicommissum datur, pecuniam numerare, atque ita fideicommissa recipere: ex quantitate pecuniæ, quam dari jubentur, voluntas colligenda est patrisfamilias. Nam si ex disparibus partibus heredes scripti æquas partes dare jubentur: propius est, ut viriles recipere debeant. si vero summa pecuniæ dandæ congruit portionibus, hereditarias portiones accipere debebunt.

24. PAPINIANUS lib. 15 Quæst.

NOnnunquam autem ex voluntate varie rescriptum & judicatum est: videlicet si non sub appellatione heredum, sed propriis nominibus expressis fideicommissum relinquatur.

25. JULIANUS lib. 39 Digestorum.

QUidam ita testamento scripserat: *A te, heres, peto, fideique tuæ committo, ut quidquid ex hereditate mea ad te pervenerit, filio meo prima quaque die, aut si prius quid ei acciderit, matri ejus des, reddas.* Quæritur, cum antequam adeatur hereditas, puer decesserit: an fideicommissum matri debeatur? Respondi, si puer, antequam dies fideicommissi cedat, decessisset, fideicommissum translatum esse ad matrem: postea autem quam dies fideicommissi cedit, si decesserit, ad heredem pueri fideicommissum pertinere. Sed an ea voluntas fuit patrisfamilias, ut si ante restitutum fideicommissum puer decessisset, matri potius quam heredibus præstaretur: Prætor æstimabit ex persona matris, & ex persona heredis pueri. Marcellus: Sed testatoris voluntati congruum est, quandocunque puer decesserit, sive antequam dies fideicommissi cedit, sive postea, ad matrem transferri fideicommissum, si non jam puer hoc acceperit. eoque jure utimur.

§. 1. Si servo herede scripto, dominus rogatus est eidem servo restituere hereditatem, cum liber esset: utile fideicommissum est. §. 2. Si quis filium suum ex asse heredem instituit, & codicillis, quos post mortem filii aperiri jussit, fidei ejus commisit, ut, *si sine liberis decesserit, hereditatem suam sorori suæ restitueret*; & filius, cum sciret, quod in codicillis scriptum esset, Stichum servum hereditarium testamento suo liberum esse jussit: heredes filii pretium ejus servi sorori defuncti præstare debent, libertate favore sui servata. hoc amplius, etsi ignorasset filius codicillos à patre factos, nihilo minus heredes ejus pretium præstare debebunt, ne factum cujusquam alteri damnum adferat. §. 3. Sed & si servus iste à Sempronio heres institutus sit, eamque hereditatem, posteaquam ex testamento fratris ad libertatem pervenerat, adierit: hereditatis quoque æstimationem heredes fratris sorori ejus præstare debent: quia, si manumissus non esset, jussu mulieris adire eam potuisset. si vero vivente filio Sempronius decesserit, hereditas in causa fideicommissi non deduceretur: quippe ab ipso filio adire jussus hereditatem, ei adquireret.

26. PAULUS [lib. sing. de Senatusconf.]

OMnibus civitatibus quæ sub imperio populi Romani sunt, restitui debere & posse hereditatem fideicommissam, Apronianum Senatusconsultum jubet. Sed & actiones in eas placuit ex Trebelliano transferri. Sed municipes ad eas admittuntur.

27. JULIANUS lib. 40 Digestorum.

ITa tamen, ut his, quibus restituetur hereditas, actorem eligant, & ad agendum, & ad excipiendas actiones. §. 1. Si servum hereditarium heres, qui coactus adierit, jussisset adire hereditatem ab alio eidem servo relictam, & tunc hereditatem, quam suspectam sibi esse dixerat, restituerit: an etiam eam hereditatem, quæ per servum adquisita esset, restituere deberet, quæsitum est? Dixi, non magis hanc hereditatem in restitutionem venire, quam quod servus hereditarius post aditam hereditatem stipulatus fuisset & per traditionem accepisset; aut fructus, qui ex rebus hereditariis percepti fuissent: utique si nulla mora fideicommisso facta fuisset. sed si quid ante aditam hereditatem servus stipulatus fuisset aut per traditionem accepisset, id restitui debebit, sicut fructus ante aditam hereditatem in restitutionem venient. §. 2. Qui suspectam sibi hereditatem dicit, nullum commodum ex testamento consequetur, quod habiturus non esset, si heres institutus non fuisset, aut non adiisset. & ideo si pupillo substitutus fuerit, itaque, *Quisquis mihi heres erit, idem filio meo heres esto*, hereditatem, quæ ex substitutione ad eum pervenerit, restituere cogendus erit: si vero detracto hoc articulo, *Quisquis mihi heres erit*, substitutus ita fuerit, *Titius filio meo heres esto*, tum si solus patri heres extiterit, nihilominus cogendus erit hereditatem pupilli restituere; si vero coheredem habuerit, retinebit pupilli hereditatem, quia potuit coherede adeunte, quamvis ipse patris omisisset hereditatem, ex substitutione adire. §. 3. Si pater filium, quem in potestate habebat, heredem scripserit, & ab eo petierit, ut hereditatem Sempronio restitueret, isque suspectam sibi esse dicet: poterit ex Trebelliano Senatusconsulto hereditas restitui. quare etsi non immiscuerit se hereditati, nihilominus actiones, quæ ei, & in eum competebant, ad Sempronium transferentur. §. 4. A patre heres scriptus, & exheredato filio substitutus, si rogatus fuerit hereditatem, quæ ad eum ex substitutione pervenerit, Titio restituere, cogendus non est vivo pupillo patris hereditatem adire: primum, quia sub conditione fideicommissum datum est; deinde, quia non probe de hereditate viventis pueri aget. mortuo autem pupillo, compelli debet hereditatem patris adire. §. 5. Quod si duo heredes à patre instituti fuerint, & utriusque fidei commissum sit, ut exheredati filii hereditatem restituerent: satis erit, vel unum cogi adire. hoc enim facto etiam is, qui patris hereditatem non adit, filii hereditatem adire & restituere cogetur. §. 6. Quotiens filius emancipatus bonorum possessionem contra tabulas accipit, nulla ratio est compellendi heredis ad restituendam hereditatem: & sicut neque legata, neque fideicommissa cætera præstare cogitur, ita ne ad restitutionem quidem hereditatis compelli debet. Marcellus: Plane non est compellendus adire, si jam filius bonorum accepit possessionem: ne intercedat fideicommissum, mortuo herede instituto, & omissa à filio bonorum possessione. §. 7. Qui ex Trebelliano Senatusconsulto hereditatem restituit, sive petat à debitoribus hereditariis, sive ab eo petatur: exceptione restitutæ hereditatis adjuvari vel summoveri potest: actiones autem fideicommissario competunt, quas habuit heres eo tempore, quo fideicommissum restituebat. Marcellus: Sed eas quoque actiones, quæ sub conditione erant, & quarum dies eo tempore non cesserat, fideicommissario competere placet. Sed antequam restitueretur hereditas, exceptione aliqua heres adjuvandus non est: cum hoc minus ex causa fideicommissi restituturus sit.

§. 8. Trebellianum Senatusconsultum locum habet, quotiens quis suam hereditatem, vel totam, vel pro parte fidei heredis committit.

§. 9. Quare

§. 9. Quare si Mævius te heredem instituerit & rogaverit, *ut* [*hereditatem Titii restitua*s, tuque] hereditatem Mævii adieris: perinde à te fideicommissum petetur, ac si fundum, qui tibi a Titio legatus esset, restituere rogatus fuisses. ideoque [&] si suspectam Mævii hereditatem dixeris, cogi te non oportet eam adire. §. 10. Quod si Mævius te rogaverit, *& suam hereditatem & Titianam restituere*, tuque sponte adieris hereditatem: uteris Legis Falcidiæ commodo, & partem quartam Mævianæ hereditatis retinebis, dimidiam & quartam ex fideicommisso restitues. nec intererit, eidem utramque hereditatem, an alii Mævianam, alii Titianam rogatus fueris restituere. sed si suspectam Mævianam hereditatem dixeris, cogeris eam adire, & restituere ei, cui rogatus fueris: is autem, cui Titianam hereditatem restituere rogatus fueris, non poterit te compellere ad adeundum. §. 11. Si ex Trebelliano hereditatem restituit heres, & fructus prædiorum retinet vel ipsa prædia, sive etiam debitor ejus, qui testamentum fecit, fuerit: necessarium est, actionem adversus eum fideicommissario dari. Marcellus: Hoc idem necessario faciendum est, cum parte hereditatis restituta familiæ erciscundæ judicium inter eum, qui restituit hereditatem & qui receperit, accipietur. §. 12. Qui rogatus est *emancipato filio restituere hereditatem*, cogi debet adire & restituere: quamvis filius contra tabulas bonorum possessionem accipere possit. §. 13. Si patronus ex parte debita heres institutus, & rogatus restituere hereditatem, suspectam sibi esse dicat: puto rectius facturum Prætorem, si coegerit eum adire hereditatem & restituere: quamvis possit mutata voluntate eam partem hereditatis retinere. §. 14. Si præceptis quibusdam rebus heres rogatus sit restituere hereditatem, & coactus eam adierit, an præcipere debeat? Respondi, eum qui jussu Prætoris adit hereditatem, omni commodo prohiberi debere. §. 15. Sed si eidem legatum esset sub hac conditione, si heres non esset, & suspectam sibi hereditatem dicat: non aliter cogendus est adire, quam ut legata, quæ sub conditione, si heres non esset, data erant, restituantur: non quidem à coheredibus, ne onerentur; sed ab eo cui restituta fuerit hereditas. nam sicut explendæ fidei gratia cogendus est adire hereditatem: ita ob idipsum damno adfici non debet. §. 16. Heres ex asse erat instituta consobrina mea, & ejus fidei commissum, *ut partem dimidiam hereditatis statim Publio Mævio restitueret, alteram partem, cum ipsa moreretur, eidem Publio Mævio*: præterea alia aliis legata data [sunt]: Mævius partem dimidiam hereditatis statim percepit & cavit, *quod amplius quam per Legem Falcidiam liceret, cepisset, redditum iri*: sed & cæteri legata solida acceperant & similiter de restituendo, quod amplius percepissent, caverunt: mortua consobrina mea Publius Mævius desiderat sibi alteram partem hereditatis cum fructibus restitui. Quæro itaque, quantum ei restituere debeam: utrum quod supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam remanserat, nec amplius quicquam; an & ab aliis, quibus legata soluta sunt, repetere quid debeam & quantum? Item quæro, si quod ab his ex stipulatione percepero, & quod apud consobrinam meam supra quadrantem remanserat, non efficiat partem dimidiam hereditatis: an ex incremento & fructibus ejus summæ, quæ supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam remansit, supplere ei debeam duntaxat ne partem dimidiam hereditatis quantitas, quæ restitueretur, excedat? an vero, sicut Publius Mævius desiderat, quidquid seposito quadrante bonorum, ejus quadrantis fructibus perceptum est, restitui ei debet? Respondi, quod supra quadrantem penes consobrinam tuam remansit, si adjectis fructibus quantitatem partis dimidiæ hereditatis, quæ mortis tempore fuit, non minuet, totum Publio Mævio restituendum. Nec ex stipulatione ab his, quibus legata soluta sunt, repeti quidquam potest. Si vero fructus quantitatem partis dimidiæ exuberant: quadranti tuo & fructibus ejus accedet. si vero fructus ejus partis, quæ supra quadrantem apud consobrinam tuam remanserat, non implent quantitatem partis dimidiæ bonorum: ex stipulatione agi poterit. † In summa, ratio ita ponenda est, ut cum omni modo quadrantem excedit fructus, si in tantum excreverit, ut quantitatem partis dimidiæ bonorum excedat: etiam id quod excesserit, retineas. §. 17. Qui suos servos rogatus est manumittere, & hisdem hereditatem restituere: detracto pretio servorum, hereditatem restituere debebit.

28. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.

EX asse heres institutus, partem hereditatis mihi pure, [tibi] sub conditione restituere rogatus, cum suspectam diceret, postulante me adiit, & mihi totam ex Senatusconsulto restituit: quandoque conditio extiterit, an fructus partis tuæ restituere tibi debeam, non immerito dubitabatur. Et plerisque placet, non esse eos præstandos: quia nec ab herede præstarentur, si sua sponte adisset. sufficiat autem, jus tuum tibi integrum conservari, non etiam meliorem conditionem tuam fieri. §. 1. Iidem tamen existimabant, si ex asse heres institutus, mihi quadrantem pure, tibi æque quadrantem sub conditione restituere rogatus sit, & cum suspectam hereditatem diceret, cogente me adiit: quandoque conditio extiterit, semissem tibi esse restituendum. §. 2. Sed nec Lege Falcidia in proposita specie usurum me puto: quamvis scriptus heres, si sponte adiisset, uteretur.

29. MARCIANUS lib. 4 Institutionum.

SI quis priore facto testamento, posterius fecerit testamentum: etiamsi ex certis rebus in posteriores tabulas heredes instituit, superius tamen testamentum sublatum est, ut Divi quoque Severus & Antoninus rescripserunt: cujus Constitutionis verba retuli, cum alia quoque præterea in Constitutione expressa sunt. Imperatores Severus & Antoninus Cocceio Campano: *Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, jure valere, perinde ac si rerum mentio facta non esset: sed teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex Lege Falcidia, hereditatem restituat his, qui priore testamento scripti fuerant, propter inserta fideicommissaria verba, quibus, ut valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet. Et hoc ita intelligendum est, si non aliquid specialiter contrarium in secundo testamento fuerit scriptum.*

30. IDEM lib. 8 Institutionum.

SI legatus suspectam hereditatem dicat: & legationis tempore compellendus est accipere judicium: quia hic non multum officio occupatur. & licet deliberare se dicat, an adeat, cogendus est adire: sed non ut statim restituat: sed ut reversus domum, si putaverit sibi expedire, commodo Falcidiæ vel testamento utatur; vel si non putaverit, restituat totam hereditatem, ne onera patiatur. §. 1. Si quis *bona sua*, vel

42. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

QUia perinde est, atque si mihi restituta esset hereditas. §. 1. Restituta hereditate jura sepulchrorum apud heredem remanent.

43. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

PApinianus tractat: si quis heres institutus ex semisse, rogatus sit restituere hereditatem, & eam suspectam dicens, compulsus adit, deinde fideicommissarius ignarus sit, adcrevisse portionem hereditatis post restitutionem scripto heredi: an opus sit ei alia actione? Et ait, securum esse eum posse. de illo plane [loco] solo quærendum ait, an ei opus sit nova restitutione, posteaquam portio adcrevit?

44. MARCELLUS lib. 15 Digestorum.

POstulante Sticho, qui eodem testamento libertatem & fideicommissam hereditatem acceperat, heres suspectam adiit: mox Stichus, antequam moram in recipienda hereditate faceret, decessit relicto herede Titio: Quæro, an in Titium, si nolit recipere fideicommissam hereditatem, actiones ex Senatusconsulto competant? Respondi: Quoniam fere is qui compulsus est adire hereditatem, confestim ei restituet, de manumisso duntaxat Senatusconsulto comprehensum est: nec heredis facta est mentio. potest tamen evenire ut restitutionem distulerit heres, veluti si pecuniam ei debuerit defunctus, quam retinere maluit, quam petere. cæterum existimo, idem in herede ejus constituendum, quod in illo constitutum est: cur enim recusaret, quam recusare non potuit is, cujus hereditatem suscepit? Quod si forte ante hereditatis restitutionem sine herede decesserit libertus: perinde bona ejus creditoribus hereditariis vendere permittendum est, ac si restituta hereditate decesserit. §. 1. Sed in hujusmodi quæstione rogo respondeas, an recte senserim? Rogata est filia ex asse heres restituere *hereditatis partem dimidiam, deductis legatis minimis, & ære alieno non magno*, ut Legi Falcidiæ locus non sit: mora facta [non] est restitutioni fideicommissi: desidero verbotenus mihi restitui hereditatem, ut ex Trebelliano Senatusconsulto agenti; & ex eo competentibus actionibus etiam usuras debitas ex mortis die in tempus restitutionis, persequar. Item *quæro & de pensionibus*, quia locationum obligatio in hereditate fuit: ab herede fructus nullos peto: sed illa desiderat refundere me, aut concedere ei actiones *usurarum & pensionum*: non possum persuadere, hereditatis appellatione, quam rogata erat mihi restituere, etiam hanc stipulationem usurarum ad me pertinere? Respondi: Omnia ea hereditatis appellatione continentur: quantum enim [quod] ad hoc refert, inter hæc cætera[que] quæ sub conditione sunt promissa, aut in annos singulos, vel menses, nihil interest. Sane *pro fructu* rei quæ hereditate continetur, hæc cedunt: nec fructus fideicommissarium sequitur, si mora non intercessit. Sed quia non ut heres fideicommissum (ut sic dixerim) suppleat, postulet; sed *qualis nunc est hereditas*, desideret restitui sibi: nequaquam id debet heres recusare. nam & quodammodo in partem hereditatis Senatus recipi voluit fideicommissarium, & haberi heredis loco, pro qua parte ei restituta esset hereditas. Sed cum hereditarios *nummos fœneraverit*, aut ex fundis fructus percepit: nihil eo nomine præstat ei, cui hereditas per fideicommissum relicta est, si non intercessit mora, scilicet qua suo periculo fœnera it, colendove fundo, vel in cogendis fructibus insumpsit operam: nec æquum erat, alterius (ut sic dixerim) procuratorem constitui. Nullum autem impendium vel opera intercedit heredis, cum his modis, de quibus est quæsitum, augmentum [heredis] recepit.

45. MODESTINUS lib. singular. de Eurematicis.

QUi totam hereditatem restituere rogatus, quartam retinere non vult, fidumque obsequium defuncti precibus præbere desiderat: sua sponte adire debebit hereditatem, quasi ex Trebelliano eam restituturus. suaserim tamen, suspectam potius dicat hereditatem, coactusque à Prætore restituat: hoc enim casu ex [ipso] Trebelliano restituere videtur; expositoque hereditario metu universas actiones in eum transferri qui recipit hereditatem.

46. JAVOLENUS lib. 11 Epistularum.

SEius Saturninus archigubernus ex classe Britannica testamento fiduciarium reliquit heredem Valerium Maximum trierarchum: a quo petit, *ut filio suo Seio Oceano, cum ad annos sedecim pervenisset, hereditatem restitueret*: Seius Oceanus, antequam impleret annos, defunctus est: nunc Mallius Seneca, qui se avunculum Seii Oceani dicit, proximitatis nomine hæc bona petit; Maximus autem trierarchus sibi ea vindicat ideo, quia defunctus est is, cui restituere jussus erat. Quæro ergo, utrum hæc bona ad Valerium Maximum trierarchum heredem fiduciarium pertineant, an ad Mallium Senecam, qui se pueri defuncti avunculum esse dicit? Respondi, Si Seius Oceanus, cui fideicommissa hereditas ex testamento Seii Saturnini, cum annos sedecim haberet, à Valerio Maximo fiduciario herede restitui debeat, priusquam præfinitum tempus ætatis impleret, decessit: fiduciaria hereditas ad eum pertinet, ad quem cætera bona Oceani pertinuerint. quoniam dies fideicommissi vivo Oceano cessit: scilicet si prorogando tempus solutionis, tutelam magis heredi fiduciario permisisse, quam incertum diem fideicommissi constituisse videatur.

47. POMPONIUS lib. 1 Variarum lectionum.

SI heredi ejus, cui natura debuerit, aliquis solverit: ei, cui fideicommissa hereditas relicta sit, id reddendum.

48. PAULUS lib. 14 Responsorum.

[PAulus respondit]: Si certa portio hereditatis alicui relicta proponitur, & is res hereditarias quasdam furatus sit: in his rebus, quas subtraxit, denegari ei petitionem oportere, recte respondetur.

49. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

CUm hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituitur, si res urgeat, & metus erit ne per absentiam forte fideicommissarii dies actionis exeat: heres judicium suscipere cogitur. §. 1. Similique modo, filio de possessione contra tabulas deliberante, scriptus heres à creditoribus hereditariis convenitur.

50. IDEM lib. 11 Quæstionum.

IMperator Hadrianus, cum Vivius Cerealis filio suo Vivio Simonidi, *si in potestate sua esse desisset, hereditatem restituere rogatus esset*, ac multa in fraudem [fideicommissi] fieri probaretur: restitui hereditatem filio jussit, ita ne quid in ea pecunia, quamdiu filius ejus viveret, juris haberet. nam quia cautiones non poterant interponi conservata patria potestate, damnum conditionis propter fraudem inflixit. post decreti autem auctoritatem, in

ea hereditate filio milliti comparari debuit, si res à possessoribus peti, vel etiam cum debitoribus agi oporteret: sed paternæ reverentiæ congruum est, egenti forte patri officio judicis ex accessionibus hereditariis emolumentum præstari.

51. IDEM lib. 17 Quæstionum.

CUm heres deductis legatis hereditatem per fideicommissum restituere rogatur, non placet ea legata deduci, quæ peti non poterant. Sed cum uxori pro parte heredi scriptæ dos prælegetur, eaque deductis legatis hereditatem restituere rogatur: etiamsi quartam, quam per Legem Falcidiam retinet, tantum efficiat, quantum in dote est, tamen pro sua portione dotis prælegatæ partem deducit. cum enim utrumque consequitur, nihil interest inter hanc mulierem, & quemvis alium creditorem, heredem institutum, & hereditatem restituere rogatum. † Idem probatur, & si non deductis legatis fideicommissum ab ea relictum sit.

52. IDEM lib. 19 Quæstionum.

SI res aliena Titio legata fuerit, isque domino rei herede instituto petierit, ut hereditatem Mævio restituat: Mævius legatum inutiliter petet. non enim poterit consequi, quod ad institutum, id est, rei dominum pervenire non poterat. §. 1. Servus ab altero ex heredibus libertatem, ab altero fideicommissum hereditatis accepit: si neuter adire velit, nullæ Prætoris partes erunt: quia neque propter solam libertatem compellitur adire; neque is à quo libertas data non est, propter eum, qui nondum liber est, ut adeat compellitur. & Senatusconsulto locus est, cum ab omnibus directa vel fideicommissa libertas ab eo datur, à quo hereditas quoque relinquitur. sed si forte is, à quo libertas data est, portionem suam repudiavit, vel conditione exclusus est, cum portio ejus ad alterum pervenerit, defendi poterit adire cogendum: quid enim interest, quo jure debitor libertatis & hereditatis idem esse cœperit?

53. IDEM lib. 20 Quæstionum.

NOn est cogendus heres suspectam adire hereditatem ab eo, cui libertas à legatario, hereditas ab herede relicta est: cum status hominis ex legato pendeat, & nemo se cogatur adstringere hereditariis actionibus propter legatum. quid enim, si inter moras non manumittente legatario servus decesserit? si autem vivo testatore legatarius decesserit: benigne respondetur, cogendum adire, cum in ipsius sit potestate, manumisso restituere hereditatem.

54. IDEM lib. 19 Quæstionum.

TItius rogatus est, quod ex hereditate superfuisset, Mævio restituere: quod medio tempore alienatum vel deminutum est, ita quandoque peti non poterit, si non intervertendi fideicommissi gratia tale aliquid factum probetur; verbis enim fideicommissi bonam fidem inesse, constat. Divus autem Marcus, cum de fideicommissaria hereditate cognosceret, his verbis, *Quidquid ex hereditate mea superfuerit, rogo restituas*, & viri boni arbitrium inesse credidit. judicavit enim erogationes, quæ hereditate factæ dicebantur, non ad solam fideicommissi deminutionem pertinere: sed pro rata patrimonii, quod heres proprium habuit, distribui oportere. quod mihi videtur non tantum æquitatis ratione, verum exemplo quoque motus fecisse. Cum enim de conferendis bonis fratribus ab emancipato filio quæreretur, præcipuum autem, quod in castris fuerat adquisitum militi, relinqui placeret: consultus Imperator, sumptus quos miles fecerat, non ex eo tantummodo patrimonio, quod munus collationis pati debuit, sed pro rata etiam castrensis pecuniæ decedere oportere constituit. † Propter hujusmodi tractatus Mævius fideicommissi nomine cautionem exigere debet: quod eo pertinet, non ut ex stipulatione petatur, quod ex fideicommisso peti non poterit; sed ut habeat fidejussores ejus quantitatis, quam ex fideicommisso petere potuit.

55. IDEM lib. 20 Quæstionum.

SI patroni filius extrario restituerit ex Trebelliano hereditatem, operarum actio, quæ transferri non potuit, apud heredem manebit: nec ei nocebit exceptio, cum eadem prodesse non posset ei, qui fideicommissum accepit. & generatim ita respondendum est, non summoveri heredem, neque liberari ex his causis, quæ non pertinent ad restitutionem. §. 1. Imperator Titus Antoninus rescripsit, in tempus directo data libertate, non esse repræsentandam hereditatis restitutionem, quando persona non est cui restitui potest. §. 2. Qui fideicommissam hereditatem ex Trebelliano, cum suspecta diceretur, totam recepit, si ipse quoque rogatus sit alii restituere, totum restituere cogetur: & erit in hac quoque restitutione Trebelliano locus; quartam enim Falcidiæ jure fideicommissarius retinere non potuit. Nec ad rem pertinet, quod nisi prior, ut adiretur hereditas, desiderasset, fideicommissum secundo loco datum intercidisset: * *cum enim semel adita est hereditas, omnis defuncti voluntas rata constituitur.* † Non est contrarium, quod legata cætera non ultra dodrantem præstat. aliud est enim ex persona heredis conveniri: aliud proprio nomine defuncti precibus adstringi. Secundum quæ potest dici, non esse priore tantum desiderante cogendum institutum adire, ubi nulla portio remansura sit apud eum: utique si confestim, vel post tempus cum fructibus rogatus est reddere. sed & si sine fructibus rogatus est reddere, non erit idonea quantitas ad inferendam adeundi necessitatem. nec ad rem pertinebit, si prior etiam libertatem accepit: ut enim pecuniam, ita nec libertatem, ad cogendum institutum accepisse, satis est. Quod si prior recusaverit, placuit ut recta via secundus possit postulare, ut heres adeat & sibi restituat.

§. 3. Quid ergo, si non alii, sed ipsi heredi rogatus sit restituere? quia non debet eidem quandoque quarta reddi, quam perdidit: propter hujus portionis retentionem erit audiendus. † Sed nec illud translatitie omittendum est, instituto, qui coactus est adire, fideicommissi petitionem denegandam esse: cur enim non videatur indignus, ut, qui destituit supremas defuncti preces, consequatur aliquid ex voluntate? quod fortius probabitur, si post impletam conditionem coactus est adire: nam [si] pendente conditione, durum erit idem probare, cum & Falcidiam pœnitendo potuit inducere. † Nec ignoro posse dici, nullo modo fideicommissi petitionem denegandam eis, qui jura sepulchrorum adquiri insequuntur. Adeo Senatus nihil apud eum ex ea parte, quam derelinquit, voluit relinquere: ut nec Falcidiam exercere possit, nec præceptio apud eum relinquatur, nec substitutio quoque secundarum tabularum ita facta, *Quisquis mihi heres erit, filio meo heres esto*, eidem daretur.

§. 4. Cui Titiana hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto restituta est, Mævianam hereditatem, quam Titius defunctus ex Trebelliano Sempronio restituere debuit, & ipse restituere pote-

poterit, sicut alius quilibet successor. §. 5. Actiones temporariæ Trebelliani solent esse, evicta hereditate ab eo, qui, posteaquam fideicommissum restituit hereditatem, victus est: scilicet ante restitutionem lite cum eo contestata. potestas enim evictionis tollit intellectum restitutionis, indebito fideicommisso constituto. † Plane si fideicommissum ab eo quoque qui postea vicit, relictum est: quia possessor in ratione reddendæ hereditatis partem, quam fideicommissario restituit, heredi reputat: defendi potest, actiones Trebelliani durare.

56. IDEM lib. 7 Responsorum.

FIliam fratribus, *certis rebus acceptis*, hereditatem restituere pater voluit. ante restitutam hereditatem in possessionem hereditatis filiam quoque mitti, placuit. cum autem interea filii res bonorum in solidum distraxissent, item alias pignori dedissent: hereditate postea restituta, constitit ex eo facto cæterarum quoque portionum venditiones, item pignora confirmari.

57. IDEM lib. 8 Responsorum.

H*Eredes mei quidquid ad eos ex hereditate bonisve meis pervenerit, id omne post mortem suam restituant patriæ meæ coloniæ Beneventanorum:* nihil de fructibus pendente conditione perceptis petitum videri, constitit. §. 1. Cum ita fuerat scriptum, *Fidei filiorum meorum committo, ut, si quis eorum sine liberis prior diem suum obierit, partem suam superstiti fratri restituat: quod si uterque sine liberis diem suum obierit, omnem hereditatem ad neptem meam Claudiam pervenire volo*: defuncto altero superstite filio, novissimo autem sine liberis, neptis prima quidem facie propter conditionis verba non admitti videbatur; sed cum in fideicommissis voluntatem spectari conveniat, absurdum esse respondi, cessante prima substitutione, partis nepti petitionem denegari, quam totam habere voluit avus, si novissimus fratris quoque portionem suscepisset. §. 2. *Peto de te, uxor carissima, uti cum morieris, hereditatem meam restituas filiis meis, vel uni eorum, vel nepotibus meis, vel cui volueris, vel cognatis meis, si cui voles ex tota cognatione mea*: inter filios respondi substitutionem fideicommissi factam videri; circa nepotes autem, [&] cæteros cognatos facultatem eligendi datam: ex cæteris autem cognatis, si nepotes superessent, non recte mulierem electuram propter gradus fideicommissi præscriptos; deficiente vero gradu nepotum, ex cognatis, quam velit personam eligi posse.

58. IDEM lib. 9 Responsorum.

DEducta quarta parte restituere rogatus hereditatem, prius quam restitueret, hereditario debitori heres extitit: quoniam actio eo confusa, per Trebellianum redintegrari non potest, pecuniæ quoque debitæ dodrans ex causa fideicommissi petatur: sed in eum diem, quo actio confusa est, usuræ præteriti temporis, quæ in obligatione vel in officio judicis fuerunt, computabuntur; posterioris, ita demum si mora fideicommisso facta sit. §. 1. Cum hereditas ex causa fideicommissi in tempus restituenda est: non idcirco nominum periculum ad heredem pertinebit, quod heres à quibusdam pecuniam exegerit. §. 2. Qui post tempus hereditatem restituere rogatur, usuras à debitoribus hereditariis perceptas, quarum dies post mortem creditoris cessit, restituere non cogitur: quibus non exactis, omnium usurarum actio (nam hereditaria stipulatio fuit) ex Trebelliano transferetur: & ideo nec indebiti repetitio erit. † Ac similiter hereditario creditori si medii temporis non solvantur usuræ, fideicommissarium in his quoque Trebellianum tenebit. Nec ideo querelæ locus erit, quod de fructibus heres, quos jure suo percipiebat, fœnus non solverit. † Quod si fœnus heres medii temporis solverit, eo nomine non erit retentio, cum proprium negotium gessit: quippe sortem reddere creditori coactus, fideicommissario nihil usurarum medii temporis imputabit. §. 3. Acceptis centum, [centum] hereditatem rogatus restituere, totam pecuniam jure Falcidiæ percipere videtur: & ita Divi Hadriani Rescriptum intellectum est, tanquam si ex bonis nummos retenturus fuisset. Quod tunc quoque respondendum est, cum pro parte hereditatem coheredi suo restituere rogatur. † Diversa causa est prædiorum pro hereditaria parte retentorum. quippe pecunia omnis de portione retineri potest: prædiorum autem alia portio non nisi à coherede, qui dominium habet, accipitur. Cum autem prædia majoris pretii, quam portio hereditatis, essent: in superfluo prædiorum petenti fideicommissario Falcidiam intervenire visum est: concurrentem enim pecuniam compensari placuit.

§. 4. Hereditatem post mortem suam exceptis reditibus restituere rogatus, ancillarum partus non retinebit, nec fœtus pecorum, qui summissi gregem retinent. §. 5. Ante diem fideicommissi cedentem fructus & usuræ, quas debitores hereditarii, cum postea cessisset dies, solverunt: item mercedes prædiorum ab herede perceptæ, portioni quadrantis imputabuntur.

§. 6. Cum autem post mortem suam rogatus hereditatem restituere, res hereditarias distrahere non cogatur heres, sortium, quæ de pretiis earum redigi potuerunt, usuræ propter usum medii temporis perceptæ non videbuntur: denique nec periculum mancipiorum aut urbanorum prædiorum præstare cogitur; sed nihilominus usus & casus eorum quadrantem quoque deminuit. §. 7. Quod ex hereditate superfuisset, cum moreretur, restituere rogatus, fructus superfluos restituere non videtur rogatus: cum ea verba diminutionem quidem hereditatis admittunt, fructuum autem additamentum non recipiant. §. 8. Heres ejus, qui bonorum superfluum post mortem suam restituere fuerat rogatus, pignori res hereditarias datas, si non in fraudem id factum sit, liberare non cogitur.

59. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

DEbitor sub pignore, creditorem heredem instituit, eumque rogavit restituere hereditatem filiæ suæ [id est, testatoris]: cum nollet adire ut suspectam, coactus jussu Prætoris adiit & restituit: cum emptorem pignoris non inveniret, desiderabat permitti sibi, jure dominii id possidere. Respondi: Aditione quidem hereditatis confusa obligatio est. † Videamus autem, ne & pignus liberatum sit sublata naturali obligatione. Atquin sive possidet creditor actor, idemque heres, rem, sive non possidet: videamus de effectu rei. & si possidet, nulla actione à fideicommissario conveniri potest: neque pigneratitia, quoniam hereditaria est actio: neque fideicommissum, quasi minus restituerit, recte petetur; quod eveniret, si nullum pignus intercessisset; possidet enim eam rem quasi creditor. sed etsi fideicommissarius rem teneat, & hic Serviana actio tenebit: verum est enim, non esse solutam pecuniam: quemadmodum dicimus, cum amissa est actio propter exceptionem. Igitur non tantum retentio, sed etiam petitio pignoris nomine competit, & solutum non repetetur.

tur. Remanet ergo propter pignus naturalis obligatio. [In] re autem integra non putarem compellendum adire, nisi prius *de indemnitate* esset ei cautum, vel soluta pecunia esset. Nam & cum de lucro heres scriptus asit, quod forte legatum accepit, si heres non extitisset: Responsum est, non esse cogendum adire, nisi legato præstito. ubi quidem potuit dici, nec cogendum esse heredem adire quodammodo contra voluntatem defuncti, qui legando heredi, si non adiisset, in ipsius voluntate posuit aditionem. sed cum testator alterutrum dederit, nos utrumque ei præstamus. §. 1. Ea quæ dotem dabat, pacta erat cum marito, ut *mortua se in matrimonio, dotis pars matri ejus redderetur*; nec eo nomine stipulatio à matre interposita est: moriens deinde matrem & maritum suum heredem fecerat; & à matre petierat, *ut hereditatem Titio restitueret*: judex addictus de hereditate dividenda, partem dotis, quasi ex utili pacto, pro parte matri adjudicaverat. Quærebatur, an & ea portio ex causa fideicommissi præstanda sit? [quam] non esse restituendam *puto*: quia non quasi heres, sed quasi mater ex pacto accepit; nec occasione hereditatis, sed errore ex pacto eam habuit.

60. IDEM lib. 11 Quæstionum.

PAtronus ex debita portione heres institutus, sextam partem restituere rogatus restituit: non transeunt ex Trebelliano actiones, quoniam non fuit debitum, quod restituit: & ideo, si per errorem fecit, etiam repetetur.

61. IDEM lib. 14 Responsorum.

PAulus respondit: his verbis, *Semproni, heredem te non scripsi, festinans per infirmitatem. ideoque ei dari volo tantum, quantum pro uncia hereditatis competeret*, videri quidem magis quantitatem, quam portionem hereditatis, relictam, sed sic accipiendum, uti videatur de uncia etiam restituenda sensisse.

62. SCÆVOLA lib. 4 Responsorum.

AFilia petit, *Ut si liberis superstitibus moreretur, partem ejus, quæ ad eam ex bonis patris pervenisset: quod si sine liberis, universum fratri restitueret*. Quæritur, defuncta ea in matrimonio, superstite filia: an heres ejus, cum parte hereditatis, ejus quoque, quod dotis nomine datum erat, partem restituere debeat? Respondit, * id quod in dotem fuisset, non contineri in partem hereditatis quæ restituenda est: sed etsi ex promissione dotis aliquid debitum fuit, æris alieni loco habendum. §. 1. Alumno certam pecuniam legavit, *& eam recipi à Sempronio* mandavit, *& certas usuras alumno præstari, donec ad vicesimum annum pervenerit*: deinde alumni fidei commisit, *ut si sine liberis decederet, partem restitueret Sempronio, partem Septitiæ*. Quæsitum est, defuncto alumno intra annum vicesimum, an substituti fideicommissum petere possint, an vero in id tempus sustinere, quo si viveret alumnus, vicesimum annum impleret? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, posse.

63. GAIUS lib. 2 Fideicommissorum.

FActa in fideicommissarium restitutione, statim omnes res in bonis fiunt ejus, cui restituta est hereditas, etsi nondum earum nactus fuerit possessionem.

§. 1. Si is qui hereditatem sibi reddi ab herede stipulatus sit, eique ex stipulatu agenti restituta fuerit hereditas: constat nihilominus transferri actiones. hoc ita est, si is, cum quo actum sit, restituat hereditatem. si vero ob id, quod non restituerit, æstimatione hereditatis condemnatus fuerit: remanent actiones hereditariæ apud eum qui condemnatus sit, actor autem quantitatem consequitur.

§. 2 Si heres scriptus restituerit hereditatem, & postea de hereditate controversiam passus victus sit, aut lite cesserit: durare actiones constitit in fideicommissarium semel translatas.

§. 3. Si quis majorem partem restituerit, quam rogatus est: in eam partem, quæ excedit, non transferuntur actiones. sed cum præcepta aliqua re, aut summa, rogatus sit heres restituere, & omissa retentione totam hereditatem restituerit: recte dicitur transferri actiones.

§. 4. Si heres ante restitutam hereditatem servum hereditarium heredem ab aliquo institutum jusserit adire hereditatem, negat Julianus, debere hanc hereditatem restitui: quia de ea rogatus non esset. & hoc est fatendum: requirendum tamen & illud est, num cum incremento restituere heres rogatus sit hereditatem? [si] enim hoc fuerit subsecutum, etiam eam hereditatem restituere cogitur: nisi evidentissimis probationibus fuerit ab herede approbatum, contemplatione sui servum esse heredem institutum. §. 5. Rescripto Divi Antonini significatur, [ut] si quis accepta a Titio pecunia, quæ quartam hereditatis continet, rogatus sit ei restituere hereditatem, licet tardius detur pecunia, sine usuris eam dari debere. quia quanto tardius quisque pecuniam dat, tanto tardius ad fideicommissum pervenit, & medii temporis fructus perdit. Quamobrem si ante datam pecuniam tenuerit hereditatem, fructus, quos percepit, restituere heredi eum oportere.

§. 6. Idem juris est, & si quis ita heredis fidei commiserit, *Rogo, si Titius tibi centum dederit, restituas ei hereditatem meam*. §. 7. Si sub conditione heres institutus sit, qui suspectam sibi hereditatem esse dicit: si *neque difficultatem, neque turpitudinem ullam habet conditio, nec impendium aliquid*, jubendus est parere conditioni, & adire, & ita restituere: si vero *turpis* aut *difficilis* sit conditio, aperte iniquum est, cogi eum explere eam alterius gratia. sed & remitti eam ab initio visum est: plus enim tribui à Prætore ei, qui fideicommissum petit, quam testator voluit, absurdum est: utique autem testator, nisi expleta sit conditio, neque scriptum heredem ad hereditatem vocavit, neque per hunc illi voluit restitui hereditatem. §. 8. Si *dandæ pecuniæ* conditio adscripta est heredi: debet ei offerre pecuniam is, qui poscit fideicommissum, ut hereditatem impleta conditione possit adire & restituere. §. 9. Quod si conditio adscripta est, *& ea est quam Prætor remittit*: sufficere Edictum, ut Julianus ait. [&] hactenus jubendus est, ut constituat Prætoriis actionibus uti, aut petat bonorum possessionem secundum tabulas, ut ita nanctus actiones, tunc restituta hereditate transferat eas ex Senatusconsulto.

§. 10. Si vero *nominis ferendi* conditio est, quam Prætor exigit: recte quidem facturus videtur, si eam expleverit; nihil enim male est, honesti hominis nomen adsumere, nec enim in famosis & turpibus nominibus hanc conditionem exigit Prætor: sed tamen si recuset nomen ferre, remittenda est ei conditio, ut Julianus ait, & permittendæ utiles actiones; aut bonorum possessio secundum tabulas danda est, uti nanctus actiones transferat eas ex Senatusconsulto. §. 11. Si cum suspectam videres hereditatem, postulante me, jussu Prætoris adieris, & restitueris mihi: ita utar Legis Fal-

cidiæ

cidiæ beneficio adversus legatarios, si tu quoque ea Lege uti poteras, & quatenus uti poteras: nam si quid præterea à me alicui per fideicommissum relictum sit, id quasi à legatario relictum non venit in computationem ejus Legis, sed extrinsecus numeratur. §. 12. Si Titius rogatus sit hereditatem Mævio restituere, Mævius Seio certam pecuniam, & Titius quartæ retinendæ beneficio adversus Mævium usus fuerit: Neratius scribit, Mævium quoque Seio eo minus æquum esse præstare, ne ipse de suo damnum sentiat. §. 13. Julianus ait, si heres institutus Titio rogatus sit restituere, substitutus Mævio, & institutus suspectam sibi hereditatem esse dicat: desiderante Titio jubendum eum adire & restituere. §. 14. Si quis bonorum possessoris fidei commiserit de hereditate restituenda, & is passus fuerit diem bonorum possessionis adgnoscendæ transire, aut per hoc tempus, quo is, cui restitui debebit hereditas, aliqua ex causa non potuit adire Prætorem, & postulare, ut petita bonorum possessione restituatur sibi hereditas: succurri ei debet; id est, ut restituatur tempus bonorum possessionis admittendæ, exhibendi fideicommissi gratia. §. 15. Admonendi autem sumus, si is, qui solvendo non sit, Titio herede instituto servum liberum esse jusserit, & rogaverit Titium hereditatem eidem restituere: vix esse, ut Titius recusans adire hereditatem cogatur. nam licet desiderante servo Titius adierit hereditatem, non tamen potest libertas servo competere, quasi in fraudem creditorum data, licet Titius locuples sit: qua de causa nec hereditas ei restitui potest. sed ex sententia Legis dicendum est, perinde habendum, ac si is servus solus liber & heres scriptus esset, nec Titius heres esset.

64. MÆCIANUS lib. 4 Fideicommissorum.

SI ejus pupilli, cui sine tutoris auctoritate pecunia credita erat, restituta ex eo Senatusconsulto mihi fuerit hereditas: si solvam creditori, non repetam. atquin heres, si post restitutionem solvat, repetet non ob aliud, quam quod ab eo in me naturalis obligatio translata intelligitur. Et si ejus mihi restituta sit hereditas, qui pupillo sine tutoris auctoritate crediderit: si solverit mihi pupillus, non repetet. at si heredi solverit, repetet; non repetiturus, si ante restitutionem solvisset. §. 1. Si necessarii heredes sub conditione quamvis levissima heredes sint instituti, cui parere solent: dicendum est, cogi restituere hereditatem desiderantibus his, quibus restituere rogati sunt: quia [etiam necessarii heredes, fideicommissæ] hereditatis restituendæ gratia, conditioni parere erunt compellendi.

§. 2. Si quis rogatus restituere hereditatem, decessit antequam eam restituat: heres ejus poterit hereditatem restituere, & ex Trebelliano SC. transeunt actiones. sed si duo ei heredes extitissent, uti quisque restituisset, pro ea parte transituras actiones: nam & si ipse partem restituisset, pro parte interim transituras, verius est. sed & si plures heredes extiterunt ei, qui rogatus est restituere hereditatem, si quidam interim restituerint; vel cum ei, cui restitui debuit, plures heredes extiterint: ut cui restituta erit, is pro ea parte ex hoc Senatusconsulto habebit actiones.

§. 3. Si patronus ex parte debita heres institutus, rogatus fuerit eam liberis exheredatis defuncti liberti restituere: si sua sponte adierit, erit Falcidiæ locus: si coactus, in solidum transibunt actiones ex hoc Senatusconsulto.

65. IDEM [lib. 5 Fideicommissorum].

SErvo, invito domino vel ignorante, non recte restituetur hereditas: sed [si] postea ratum habuerit, confirmabitur restitutio. verum ipsi domino adquirentur actiones. nec, quia hereditatis adquisitionis similis est hæc restitutio, jussum præcedere oportet: sed (ut dictum est) etiam ratihabitio subsequi poterit, exemplo bonorum possessionis. Neque interest quod ad propositum attinet, ipsi domino, an servo quis rogetur restituere hereditatem: nec in ea re consensu aut opera servi opus est; atquin in bonorum possessione, vel in adeunda hereditate consensus ejus necessarius est: itaque si qui suspectam dicent hereditatem, postulante domino compellendi erunt adire, & restituere hereditatem.

§. 1. Si testator rogasset heredem, ut restituat hereditatem mulieri, si non nupsisset: dicendum erit compellendum heredem, si suspectam dicat hereditatem, adire & restituere eam mulieri, etiam si nupsisset. † Idem in cæteris quoque conditionibus Julianus noster probat, quæ similiter nisi fine vitæ expleri non possent. secundum quam sententiam cautione præstita his, quorum interest, ab his, quibus restitui sub iisdem conditionibus heres rogatus esset, restituet hereditatem. §. 2. Cum Prætor, cognita causa, per errorem, vel etiam ambitiose juberet hereditatem ut ex fideicommisso restitui: etiam publice interest restitui, propter rerum judicatarum auctoritatem. §. 3. Si *pupillo infanti* restituere hereditatem quis rogatus sit: si sponte adierit, etiam servo ejus & ipsi pupillo, tutore auctore, restituetur hereditas: si quidem eo, quod fari non potest, non magis ea res impedietur, quam in muto pubere volenti sibi restitui hereditatem. Si autem heres recuset adire hereditatem, quemadmodum res expediri possit, difficile est: quia neque tutore desiderante, periculo pupilli adiri hereditatem, Trebelliano Senatusconsulto locus sit futurus: neque pupillus ipse id desiderare possit, cum fari non possit. quod aliquatenus circa mutos expediri potest: nam si auditus capaces sunt, vel interrogati, nutu possint significare, *velle se periculo suo hereditatem adire*; quomodo absentes per nuncium. Sed & *infanti* non dubito omnimodo subveniendum idque ex similitudine Juris civilis vel honorarii constituendum est. sive enim heres institutus esset, non dubie pro herede, tutore auctore, gerere posse videtur: sive de bonorum possessione agitaretur, peti ei per tutorem posset: ideoque & heres compelli per tutorem potest adire & restituere hereditatem. † Quo exemplo & mutus, qui nihil intelligere potest, per curatorem adjuvatur. §. 4. Si singulæ res ab herede traditæ sunt jussu meo ei, cui eas vendiderim: non dubitabimus, mihi intelligi factam restitutionem.

† Idem erit, & si jussu meo tradantur cui ego ex fideicommisso aliave qua causa eas præstare debuerim, vel in creditum ire vel donare voluerim.

66. PAULUS lib. 2 Fideicommissorum.

QUi ita institutus esset, *Si coheres ejus adisset*: uti potest Lege Falcidia, etsi coheres ejus coactus adisset; modo si ipse non coactus adierit hereditatem. §. 1. Etiam absentis procuratori, [si] desideraret, posse restitui hereditatem ex hoc Senatusconsulto, Julianus scripsit: si tamen caveat de rato habendo, si non evidens absentis voluntas esset. sed dicendum est, ut heres, qui suspectam dicat, non sit compellendus adire, si in-

si incertum sit, an mandaverit, quamvis ei caveatur, propter fragilitatem cautionis. quod si sponte adierit hereditatem, non magna captio est: sed actiones, si non mandavit, transibunt eo tempore, quo ratum habuerit. §. 2. Si damnum in servo hereditario datum sit, licet per servum hereditarium heredi competere actio cœpit, non tamen transit Legis Aquiliæ actio ad fideicommissarium: hæ enim actiones transeunt, quæ ex bonis defuncti pendent. §. 3. Si legatus Romæ compulsus adierit hereditatem & restituerit: cogetur Romæ actiones pati fideicommissarius, quamvis heres non cogetur.

§. 4. An ubi defunctus conveniri debuit, & fideicommissarius debeat, videndum, si sua sponte heres adit & restituit hereditatem: an tribus locis fideicommissarius defendi debeat; ubi defunctus, & ubi heres, & ubi ipse domicilium habeat? oportet itaque ibi fideicommissarium conveniri, ubi vel domicilium habet, vel major pars restitutæ hereditatis habetur.

67. VALENS lib. 3 Fideicommissorum.

SI postulante me, suspectam hereditatem ex decreto Prætoris adieris, & nec ego postea eam mihi restitui velim, nec bonis me immiscere: hoc fieri debet, ut (quod Octaveno non ineleganter videbatur) à Prætore perinde actiones in me dentur, ac si hereditatem recepissem: quod est justius. §. 1. Etiam eo tempore, quo creditorum fraudandorum consilium inieris, citra periculum *interdicti fraudatorii* hereditatem suspectam adibis & restitues mihi: quia & remoto fideicommisso liberum tibi fuerat nolenti adire hereditatem, creditores tuos tali commodo fraudare; & ego nihil turpiter faciam, recipiendo eam hereditatem, quam remota postulatione mea, creditores compellere te, ut adires, non potuerint. §. 2. Sed & [si] filius suus heres patri, rogatus [sit] à patre hereditatem mihi restituere, cum suorum creditorum fraudandorum consilium inisset, tanquam suspectam ex decreto Prætoris restituerit mihi, vix fraudatorio interdicto locus erit: quia bonis patris ejus venditis, nihil proprium creditores ejus ex ea hereditate ferre potuerint: nisi forte proprii creditores filii audiri debeant, si postulent, ut dimissis patris, ejus bona vendere sibi permittatur.

§. 3. Si donationis causâ suspectam hereditatem sibi heres dixerit, & restituerit ei, cui solidum capere non possit: auferetur ei id, quod capere non potest. † Idem dicendum est, & si citra consilium donandi fiduciarius heres id fecerit.

68. IDEM lib. 4 Fideicommissorum.

SI heres ab eo, qui cum moreretur solvendo non fuit, rogatus hereditatem restituere, suspectam sibi dicit: dubium non est, quin hodie coactus ex Trebelliano Senatusconsulto restituere possit. sed etsi sua sponte adierit, ex eodem Senatusconsulto restituturus est. quamvis cum summa, aut certum corpus per fideicommissum ab eo, qui solvendo non fuit, datum est, perinde non debeatur, atque si legatum esset: eo enim casu legatarii, superiore, heredis vice fungi eum, cui fideicommissum relictum est.

§. 1. Si totam hereditatem rogatus restituere tu sponte adieris, & sine deductione quartæ partis restitueris: difficile quidem crederis per ignorantiam magis, non explendi fideicommissi causâ, hoc fecisse; sed si probaveris, per errorem te quartam non retinuisse, reciperare eam poteris.

69. MÆCIANUS lib. 8 Fideicommissorum.

DE evictione prædiorum, vel mancipiorum, vel cæterarum [rerum] *cavere* heres, cum restituit hereditatem, non debet: quinimo in contrarium caveri heredi oportet, *si quid ex his evictum esset, quæ ab ipso herede venissent.*

70. POMPONIUS lib. 2 Fideicommissorum.

SI heres institutus Titio rogatus fuerit restituere hereditatem, & rursus Titius heredi post tempus: sufficiunt directæ actiones heredi.

§. 1. Si heres, antequam fideicommissam hereditatem restitueret, alienaverit quid ex hereditate, aut servum hereditarium manumiserit, aut ruperit quid, vel fregerit, vel usserit: non competit in eum ulla Civilis actio, restituta postea hereditate ex Trebelliano Senatusconsulto; sed ex fideicommissi causa erit hoc quod deperierit persequendum. † Sin vero post restitutam hereditatem horum quid admiserit heres, dicendum [est], Lege Aquilia cum eo agi posse, si servum forte hereditarium aut vulneraverit, aut occiderit. §. 2. Si *temporalis actio* in hereditate relicta fuerit, tempus, quo heres experiri ante restitutam hereditatem potuit, imputabitur ei cui restituta fuerit.

71. MÆCIANUS lib. 10 Fideicommissorum.

OMnes, qui de hereditate deliberant, desiderante eo qui suo periculo velit adiri hereditatem, coguntur adire: sed non statim restituere. sed ut completo tempore deliberationis, [si] expedire sibi compererint hereditatem, sentiant commodum testamenti eo jure, quo, si sponte adissent: sin vero contra onerosam crediderint, restituta ea exonerentur actionibus hereditariis.

72. POMPONIUS lib. 4 Fideicommissorum.

HEres præcepto fundo rogatus erat hereditatem restituere; fundus alienus erat: Aristo ajebat, videndum utrum eum omnimodo penes heredem fundum esse voluit testator; an ita demum, [si] ipsius est? sed sibi superius placere: ideoque æstimatio ejus retinenda est.

73. MÆCIANUS lib. 13 Fideicommissorum.

SI heres pecuniam hereditariam crediderit, & in eam causam pignora acceperit: actiones non competunt ei, cui restituta fuerit hereditas adversus ipsa pignora. sed aliqua dubitatio remanebit, si in eum contractum, qui ex defuncto fuerit interpositus, heres antequam restitueret hereditatem pignus acceperit: sed nec sic quidem ipse admitteretur ex fideicommisso; tamen habet adversus heredem actionem, ut ei cedat pro pignoris commodo actionem. §. 1. Cum ex Trebelliano Senatusconsulto restituitur hereditas, servitutes quas mutuo prædia heredis & testatoris habent, nihilominus valent.

74. PAULUS lib. 2 Decretorum.

QUi filium & filiam habebat, testamentum fecit; & ita de filia sua caverat, Ἐντέλλομαί σοι μὴ διατίθεσθαι, πρὶν τέκνα σοι γενέσθαι. Id est, *Mando tibi non testari, donec liberi tibi sint*: pronunciavit Imperator, fideicommissum ex hac scriptura deberi, quasi per hoc, quod prohibuisset eam testari, petisset, ut fratrem suum heredem faceret: sic enim accipiendam eam scripturam, ac si hereditatem suam rogasset eam restituere. §. 1. Fabius Antoninus impuberem

rem filium Antoninum & filiam Honoratam relinquens, exheredatis his, matrem eorum Juniam Valerianam heredem instituit: & ab ea trecenta, & quasdam res filiæ reliquit; reliquam omnem hereditatem filio Antonino, *cum ad annum vicesimum ætatis pervenisset*, voluit restitui: *quod si ante annum vicesimum decessisset filius, eam hereditatem Honoratæ restitui præcepit*: mater intestata decessit, utrisque liberis legitimis heredibus relictis: postea filius annum agens plenum nonumdecimum, & ingressus vicesimum, necdum tamen eo expleto, decessit filia herede Favia Valeriana sua relicta: à qua amita fideicommissum [&] ex testamento patris portionem hereditatis petebat, & apud Præsidem obtinuerat: tutores Valerianæ filiæ Antonini, egestatem ejus prætendebant, & recitabant Divi Hadriani Constitutionem, in qua, *quantum ad munera municipalia*, jusserat, *eum annum, quem quis ingressus esset, pro impleto numerari*. Imperator autem noster motus & æquitate rei, & verbis testamenti, *Si ad annum vicesimum ætatis*: quamvis scire se diceret, à Divo Marco non excusatum à tutela eum, qui septuagesimum annum ætatis ingressus fuit; nobis & Legis Æliæ Sentiæ argumenta proferentibus, & alia quædam: contra petitricem pronunciavit.

75. SCÆVOLA lib. 18 Digestorum.

EPistolam ad heredem suum [in] hæc verba scripsit, *Titius Cornelio heredi suo salutem. A te peto, Corneli, quoniam ad te devoluta est pars matris meæ; Item, pars Sempronii curatoris quondam mei contraria fortuna [usi]; & per hoc totus as meus apud te esse speratur: uti reddas restituas Gaio Seio uncias quatuor*. Quæsitum est, cum Sempronius in integrum restitutus sit ab Imperatore, [à] quo fuerat deportatus, & adierit hereditatem: an is quoque rogatus sit, ut ex sua portione restituat hereditatem? Respondit, Sempronium quidem non proponi rogatum. Cornelium autem heredem debere pro rata portione maternarum defuncti rerum restitutionem Seio facere. §. 1. Mulier heredis instituti fidei commisit, ut retenta parte quarta, reliquam partem restitueret nurui quondam suæ, cujus fidei commisit in hæc verba: *Rogo te, ut id quod ad te ex bonis meis pervenerit, facias pervenire ad filium tuum*. Quæsitum est, quando hoc fideicommissum restituere debeat: utrumne post mortem suam, an jam nunc? Respondit, ad tempus, quo nurus moreretur, fideicommissum aptandum esse.

76. IDEM lib. 19 Digestorum.

SCævola respondit, si pater filium suum impuberem ex asse scripserit heredem, eique codicillis substituerit, deinde filius impubes decesserit: licet substitutio inutilis sit; quia * *Codicillis hereditas neque dari, neque adimi potest*; tamen benigna interpretatione placet, ut mater, quæ ab intestato pupillo successit, substitutis fideicommisso obligetur: quod si invicem fuerunt substituti, [&] in fideicommisso substitutionem valere; unoque eorum mortuo, qui supersunt totum accipiunt.

77. IDEM lib. 20 Digestorum.

HEredibus institutis filiis utriusque sexus, singulos rogavit, ut qui sine liberis decederet, partem suam hereditatis sorori fratrive restitueret, aut, si frater sororve non esset, matri suæ: & hæc verba adjecit, *Vosque, liberi carissimi, hoc fideicommisso teneri invicem volo, donec binos liberos educaveritis*. Quæsitum est, si quis ex liberis duos filios procreaverit, quamvis superstites non reliquerit, an heredes ejus fideicommissum debeant? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, videri fideicommissi onere liberatos. §. 1. Titius nepotes ex filia & furiosam filiam suam heredes instituit: & fideicommisit filiæ, *Ut si sine liberis decessisset, pars ei data perveniret ad coheredes*. Furiosam ipse Titius in matrimonio collocavit, & enixa est filia post mortem patris. Quæsitum est, defuncta furiosa, superstite ex hujusmodi conjunctione parta filia, an fideicommissum ad coheredes pertineret? Respondit, cum filiam reliquisse proponeretur, fideicommissum non deberi. Claudius. Nam etsi matrimonium cum furiosa non fuit: satis tamen factum est ejusmodi conditioni.

78. IDEM [lib. 21 Digestorum].

LUcius Titius intestato moriturus, cum haberet uxorem, & ex ea filiam emancipatam, codicillis hæc verba inseruit: *Pertinent [autem] hi codicilli ad uxorem & filiam. Itaque rogo quicquid aut ego reliquero, aut vos ipsæ habeatis, commune vobis sit. Quod si non ego rogarem, vos pro vestra pietate faceretis*. Filia intestati patris bonorum possessionem accepit. Quæsitum est, an aliqua pars hereditatis Lucii Titii ex causa fideicommissi à filia matri debeatur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, deberi, si etiam uxor parata sit in commune bona sua conferri.

§. 1. Mævia duos filios heredes reliquerat, & eodem testamento ita cavit: *Fidei autem heredum meorum committo, uti omnis substantia mea sit pro deposito sine usuris apud Gaium Seium & Lucium Titium (quos etiam, si licuisset, curatores substantiæ meæ dedissem remotis aliis), ut hi restituant nepotibus meis: prout quis eorum ad annos viginti quinque pervenerit, pro portione; vel si unus, ei omnem*. Quæsitum est, an fideicommissum præstari à scriptis heredibus Lucio Titio & Seio debeat? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, Lucium Titium, item Gaium Seium, fideicommissum petere non posse. §. 2. Tres heredes scripsit: Mævium fratrem suum, ex dodrante; Seium, ex sextante; Stichum ejusdem Seii * servum, filium autem naturalem Mævii *, ex uncia: & fidei commisit Seii, uti Stichum manumitteret, in hæc verba, *A te peto, Sei, uti tu Stichum manumitteres: dedi unde faceres*. sed & codicillis ita cavit, *Unciam ex qua feci Stichum heredem, si quam Seius controversiam moveret, ad Mævium fratrem meum reverti volo. Tu, frater, secundum fidem & pietatem tuam, quidquid ad te pervenerit ex hereditate mea, Sticho filio tuo restitues; quod ut facias, fidei tuæ committo*. Quæsitum est, cum Seius adierit hereditatem, & propter hoc compulsus Stichum manumiserit: an unciam hereditatis, ex qua Stichus heres institutus est, Sticho manumisso restituere debeat? Respondit, non proponi Seium rogatum, unciam ei restituere. §. 3. Idem quæsiit, an, si aliquam controversiam Seius de uncia hac, ex qua Stichus institutus est, facere velit, & Mævius unciam ex causa fideicommissi à Seio fuerit consecutus: utrum hanc solam unciam, ex qua Stichus institutus est, an vero & dodrantem, ex quo ipse Mævius institutus est, eidem Sticho restituere debeat? Respondit, de omni restituendo, quod ad Mævium quoquo modo pervenit, testatricem sensisse.

§. 4. Pater puerum & puellam heredes instituit, eosque invicem substituit, & si neuter heres esset, eis plures substituit [substitutosque invicem substituit], his verbis, *Substitutos heredes invicem substituo*: eorundem filiorum fidei commisit, ut qui eorum vita superasset, & sine liberis intra annum trigesimum moreretur, hereditatem his

quos heredes substituerat, restituat: filius vita sororem superavit, & intra trigesimum annum sine liberis decessit. Quæsitum est, ex substitutis uno defuncto ante filium, pars ejus, quæ ad cæteros substitutos, qui supervixerent, pertinet, utrum pro virilibus, an pro hereditariis portionibus quibus sunt substituti, pertineat? Respondit, consequens esse, pro his partibus quibus substituti essent, fideicommissum pertinere.

§. 5. Mævia filium heredem instituit ex quincunce, Titiam filiam ex quadrante, Septicium filium ex triente, cujus fidei commisit in hæc verba: *Te rogo, fili Septici, si intra vicesimum annum sine liberis morieris, quidquid ex hereditate mea ad te pervenerit, hoc fratribus tuis restituas.* Quæsitum est, [an] Septicio filio defuncto intra vicesimum annum sine liberis, hoc fideicommissum utrum pro portionibus hereditariis ad fratrem & sororem ejus pertineat, an vero æqualiter? Respondit, pro parte hereditaria. §. 6. Titia ex asse heres scripta, partem dimidiam hereditatis Mæviæ rogata restituerat: fundum à testatore obligatum luere noluit, sed eum vendente creditore mandavit redimendum Seiæ. Quæsitum est, an Titia ex causa fideicommissi Mæviæ teneatur? Respondit, cum rogata hereditatem restituere proponatur: nihil proponi, cur non teneatur. Claudius: subest enim præstari oportere id, quanto pluris fundus fuit, quam ad creditorem pervenire oportuit. §. 7. Gaio Seio ex semisse, Titia ex quadrante, & aliis ex reliquis portionibus heredibus institutis, ita cavit: *Fidei autem vestræ mando, Gai Sei, & Lucia Titia, uti post obitum vestrum reddatis restituatis Titio & Sempronio semissem patrimonii & portionis ejus, quam vobis dedi.* Quæsitum est, cum utrique adierint hereditatem, & postea Gaius Seius defunctus sit, Lucia Titia herede instituta, an hæc Lucia Titia partem dimidiam semissis, quam rogatus erat Gaius Seius restituere, protinus debeat: an vero, post suam demum mortem, universum fideicommissum, tam ex sua persona, quam ex Gaii Seii datum restituere debeat? Respondit, Luciam Titiam statim teneri, ut partem dimidiam semissis ex persona Seii restituat. §. 8. Filiam suam heredem scripsit & nepotem, quem ex ea habebat, ei substituit, & ita cavit: *Lucio Titio fratris mei filio, genero meo, ducentos aureos relinquo, quo legato scio illum contentum esse: quoniam scripsi universam rem meam, eo quod filiam meam & nepotem meum heredes scripsi, universam substantiam eis communicasse: Quos invicem commendo:* filia adita patris hereditate, divertit à marito. Quæsitum est, an Titius quondam ejus maritus suo vel filii sui nomine, ex fideicommisso communionem bonorum consequi possit viva quondam uxore sua vel post mortem ejus? Respondit, nihil fideicommissi datum genero proponi, præter ducentos aureos.

§. 9. Idem quæsiit, eandem uxorem marito herede scripto, fideicommisisse, *ut cum moreretur, filio communi omne quod ad eum ex hereditate sua pervenisset, restitueret:* an illæ quoque res & possessiones, quæ in dotem datæ, & post divortium restitutæ mulieri fuerant, fideicommisso contineantur? Respondit: quod mulier in bonis suis reliquisset, id fideicommisso contineri. Claudius & alias de eodem facto consultus, ita respondit: sive restitutæ sint res, secundum id quod supra responsum est, in bonis mulieris computari; sive non sint restitutæ, quia ex stipulatione de dote reddenda interposita restituendæ sint, eo auctiorem hereditatem computari. §. 10. Quæ habebat filium, & ex eo nepotem, utrosque in mariti potestate, maritum ex asse scripsit heredem, ejusque fidei commisit in hæc verba: [*Si*] *Titius maritus meus mihi heres erit, peto, fideique ejus committo, quidquid ex hereditate mea ad eum pervenerit, cum mori cœperit, det restituat Gaio filio nostro: ita tamen ut decem quidem uncias Gaius habeat, duas autem uncias Seius nepos habeat: quod ut fiat, fidei ejus Titii heredis mei committo.* Pater emancipavit filium, nepotem amisit & superstite filio decessit. Quæsitum est, an priore parte scripturæ universa hereditas patris ex causa fideicommissi filio debeatur: & illa sequentia verba, *ita tamen, ut decem uncias filius, duas autem nepos habeat*, ex voluntate defunctæ ita demum locum haberent, si die fideicommissi cedente filius & nepos eorum in natura essent; cum autem non supervixit ad diem fideicommissi nepos, sequens scriptura cesset? Respondit, ea quæ proponerentur ostendere, decem duntaxat uncias filio datas.

§. 11. Heres institutus, uxori rogatus *totam hereditatem* restituere, restituit detracta quarta. Quæsitum est, cum uxor quartam partem hereditatis præsenti die, & reliquam post tempus alii rogata à testatore fuisset restituere: an id, quod heres ei detraxisset quartæ nomine, in restituendo fideicommisso imputare possit? Respondit, quatenus cepisset, fideicommisso obstrictam.

§. 12. Heredum fidei commisit, ut quicquid ex parte tertia hereditatis pervenerit ad eos, id redderent Gaio Mævio alumno testatoris, cum fuerit annis quindecim, & subjunxit hæc verba: *interim ex refectu paupertatis, qui ad vos pervenerit, alatis cum usuris pro quantitate nummorum redactis: hoc amplius eidem alumno meo hominem Calcetanum & vernam sutorem, qui eum artificio suo mercede data alere poterit.* Quæsitum est, cum alimenta multo minora præstiterint heredes scripti, quam usuræ summæ redactæ competebant, an & residuas præstare compelli debeant totius temporis, an ex die quo quintumdecimum explesset? & cum servi legati ei specialiter, ut ex mercedibus aleretur, statim venierint: utrum mercedes an usuras petere debeat? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, testatorem videri de omni reditu & mercede servorum restituenda sensisse. §. 13. Pluribus heredibus institutis, in quibus & libertis tribus ex dodrante, eisdem fundos per præceptionem dedit: & ab his petiit, *ne eos alienarent; & ut qui vita superasset, solidos eosdem fundos obtineret:* deinde unius ex his libertis Otacilii fidei commisit, *uti quidquid ad eum ex hereditate bonisve pervenisset, deducto pro ea parte ære alieno, & legatis, [&] sibi viginti aureis, restituat Titio.* Quæsitum est, an etiam partes tertias fundorum prælegatorum [cum] conlibertis eidem deducere deberet? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non debere restituere præceptionem, quum ipse testator & legata excipi voluisset. §. 14. Maritus, uxore instituta herede ex parte tertia, & pluribus ei fideicommissis datis, dotem quoque prælegavit his verbis, *Seiæ uxori meæ dari volo à filiis meis summam dotis ejus, quæ mihi pro ea illata est:* ejusdemq; uxoris fidei commisit, *ut partem hereditatis & quæcunque ei legasset, post mortem suam Titio filio communi restitueret.* Quæsitum est, an summam quoque dotis inter cætera legata ex causa fideicommissi filio suo restituere debeat? Respondit, non alias nisi manifestum esset, de dote quoque restituenda testatorem sensisse. atque etiam si sensisset, & hoc fuerit approbatum: ita ejus quoque petitionem fore, si non minus in quantitate, quæ Falcidiæ nomine remaneret, foret, quam in quantitate dotis. §. 15. Rogatus hereditatem restituere Septicio,

pticio, *cum erit annis viginti*, interea fundos, quos defunctus pignori acceperat, vendidit, & propterea pigneratitia [judicio] à debitore conventus decessit, herede relicto Sempronio, & judicio nondum finito restituit hereditatem Septicio. Quæsitum est, an judicio nihilominus ipse condemnari debeat, cum potuerit retinere, vel *caveri sibi id quod ex causa judicati præstaturus esset?* Respondit, judicii executionem nihilominus adversus heredem & post restitutam hereditatem mansisse. §. 16. Heres ejus, qui post mortem suam rogatus erat *universam hereditatem* restituere, minimam quantitatem, quam solam in bonis fuisse dicebat, his, quibus fideicommissum debebatur, restituit: postea repertis instrumentis, apparuit quadruplo amplius [in] hereditate fuisse. Quæsitum est, an in reliquum fideicommissi nomine conveniri possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, si non transactum esset, posse.

79. IDEM [lib. singulari Quæstionum publice tractatarum].

SI pupillus parenti suo heres extitit, & fideicommissam hereditatis partem restituit, mox abstinetur paterna hereditate: optio deferenda est fideicommissario ut aut portionem quoque pupilli adgnoscat, aut toto discedat; aut omnimodo bona vendenda sunt, ut id, quod superfluum est, pupillo servetur. & si in solidum bona venire non possunt, omnimodo actiones fideicommissariæ denegandæ erunt: erat enim in potestate illius, universum suscipere, & si quid plus erit, pupillo servare.

80. IDEM lib. 5 Digestorum.

MAtrem & avunculum, eosdemque creditores suos, heredes scripsit Lucius Titius, & eorum fidei commisit, ut post mortem restituerent, quod ex re familiari testatoris superfuerit, Septicio: heredes non modicam partem bonorum testatoris consumpserunt, & multos heredes reliquerunt: quibus scientibus, multa corpora, quæ remanserant ex bonis Lucii Titii, Septicius possedit. Quæsitum est, an id, quod Lucius Titius debuit matri & avunculo, heredes eorum à Septicio petere possint? Respondit, non posse. Claudius: Aditione enim hereditatis confusa obligatio interciderat: sed fideicommissi repetitio erat: cujus æquitas deficit his, qui multa ex hereditate consumsisse proponuntur.

81. PAULUS Imperialium sententiarum in Cognitionibus prolatarum ex libris 6 libro 1, seu Decretorum libro 2.

IUlius Phœbus testamento facto, cum tres liberos heredes institueret, Phœbum & Heracliam ex eadem matre, Polycraten ex alia, æquis portionibus, petit à Polycrate minore fratre, ut accepto certo prædio, hereditatem fratribus concederet; & invicem eos, qui ex eadem matre erant, si qui eorum heres non fuisset, substituerat: Polycrati, si intra pubertatem decessisset, secundas tabulas fecit, quas matri ejus commendavit aperiendas, si impubes obisset; deinde petit à prioribus, ut si quis eorum sine liberis decederet, portionem suam, exceptis bonis maternis eorum & avitis, ei, vel eis, qui superessent, restitueret. Heraclia soror mortua sine liberis, fratrem Phœbum heredem instituit. Polycrates fideicommissum petierat, & obtinuerat apud Aurelium Proculum Proconsulem Achaiæ: appellatione facta, cum solum Phœbus egisset μονομερῶς, id est, *altera parte absente*, victus est, quia *ei vel eis* verba utrosque fratres complecterentur. atqui invicem duos illos tantum substituerat: sed & voluntas hæc patris videbatur, qui exceperat eorum bona materna, quia Polycrates aliam matrem, & quidem superstitem habebat, cujus etiam fideicommissum erat, vel legata, quæ ei dederat, intestata moriens Polycrati filio suo restitueret.

TIT. II.

QUANDO DIES LEGATORUM VEL FIDEICOMMISSORUM CEDAT.

1. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

MOrtuo patre, licet vivo pupillo, dies legatorum à substituto datorum cedit.

2. ULPIANUS lib. 15 ad Sabinum.

SI pure sit usus fructus legatus, vel usus, vel habitatio: neque eorum dies ante aditam hereditatem cedit, neque petitio ad heredem transit. idem, & si ex die sit ususfructus relictus.

3. IDEM lib. 5 Disputationum.

NAm cum ad heredem non transferatur, frustra est, si ante quis diem ejus cedere dixerit.

4. IDEM lib. 19 ad Sabinum.

SI *cum [heres] morietur*, legetur: conditionale legatum est. denique vivo herede defunctus legatarius ad heredem non transfert.

§. 1. Si vero *cum ipse legatarius morietur*, legetur ei: certum est, legatum ad heredem transmitti.

5. IDEM lib. 20 ad Sabinum.

SI post diem legati cedentem legatarius decesserit, ad heredem suum transfert legatum. §. 1. Itaque si purum legatum est, ex die mortis dies ejus cedit. † Si vero post diem sint legata relicta, simili modo, atque in puris dies cedit. nisi forte id fuit legatum, quod ad heredem non transit: nam hujus dies non ante cedit: ut puta si ususfructus sit post annum relictus. hanc enim sententiam probamus. §. 2. Sed si sub conditione sit legatum relictum, non prius dies legati cedit, quam conditio fuerit impleta: ne quidem, si ea sit conditio, quæ in potestate sit legatarii. §. 3. Sed si ea conditio fuit, quam Prætor remittit: statim dies cedit. §. 4. Idemque & in impossibili conditione, quia pro puro hoc legatum habetur. §. 5. Item si qua conditio sit, quæ per legatarium non stat, quo minus impleatur; sed, aut per heredem, aut per ejus personam, in cujus persona jussus est parere conditioni: dies legati cedit. quoniam pro impleta habetur: utputa si jussus sim *heredi decem dare*, & ille accipere nolit. † Sed & si ita mihi legatum sit, *Si Seiam uxorem duxero*, nec ea velit nubere: dicendum erit, diem legati cedere, quod per me non stat, quo minus pareram conditioni, sed per alium stat, quo minus impleatur conditio. §. 6. Iisdem autem diebus, id est, iisdem pensionibus, heredi præstabitur legatum, quibus legatario ipsi præstabatur.

§. 7. Si cum dies legati cedere inciperet, alieni quis juris est: deberi his legatum, quorum juri fuit subjectus. & ideo, si purum legatum fuerit, & post diem legati cedentem liber factus est: apud dominum legatum relinquet. sed si ususfructus fuerit legatus, licet post mortem testatoris, ante aditam [tamen] hereditatem, sui juris efficiatur: sibi legatum adquirit.

6. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

QUod pure datum est, si sub conditione adimatur, quasi sub conditione legatum habetur. §. 1. At si extrinsecus suspendatur legatum, non ex ipso testamento: licet ante decedat

cedat legatarius, ad heredem transmisisse legatum dicimus. veluti si rem dotalem maritus legaverit extero, & uxori aliquam pro dotali re pecuniam; deinde *deliberante uxore de electione dotis*, decesserit legatarius, atque legatum elegerit mulier: ad heredem transire legatum dictum est. idque & Julianus respondit: magis enim mora, quam conditio legato injecta videtur. §. 2. Eorum legatorum, quæ in codicillis relicta sunt, perinde dies cedit, atque testamento relictorum.

7. ULPIANUS lib. 20 ad Sabinum.

HEredis aditio moram legati quidem petitioni facit, cessioni diei non facit.

§. 1. Proinde sive pure institutus tardius adeat, sive sub conditione per conditionem impediatur: legatarius securus est. §. 2. Sed & si nondum natus sit heres institutus, aut apud hostes sit, similiter legatario non nocebit: eo quod dies legati cessit. §. 3. Inde dicimus: Et si à substituto legatum sit relictum; quamdiu institutus deliberat, defuncto legatario non nocebit, si postea heres institutus repudiavit. nam ad heredem suum transtulerit petitionem.

§. 4. Tantundem & si ab impuberis substituto legetur: nam ad heredem suum legatum transfert. §. 5. Tractari tamen potest, si impuberi substitutus damnatus sit, *si intra pubertatem filius decesserit, Seio centum dare:* an vivo pupillo defunctus Seius ad heredem transferat, quasi ea conditio sit expressa, quæ inerat? Et magis est, ad heredem legatarii transire.

§. 6. *Interdum aditio heredis legatis moram facit:* ut puta si forte servo manumisso, vel ei, cui servus legatus est, & ideo servo aliquid legatum sit. nam servo legati relicti ante aditam hereditatem dies non cedit.

8. IDEM lib. 24 ad Sabinum.

NAm cum libertas non prius competat, quam adita hereditate: æquissimum visum est, nec legati diem ante cedere. alioquin inutile fieret legatum, si dies ejus cessisset, antequam libertas competeret: quod evenit, si servo pure legetur, & liber esse sub conditione jubeatur, & pendens conditio inveniatur & post aditam hereditatem.

9. IDEM lib. 21 ad Sabinum.

SI habitatio filiofamilias vel servo legata sit, puto, non adquiri domino vel patri legatum, si ante aditam hereditatem filius vel servus decesserit: nam cum personæ cohæreat, recte dicitur ante aditam hereditatem diem non cedere.

10. IDEM lib. 23 ad Sabinum.

CUm *in annos singulos* legatur, non unum legatum esse, sed plura, constat.

11. JULIANUS lib. 37 Digestorum.

NEc refert, singuli aurei in annos singulos legentur, an in annum primum mille aurei, in secundum homo, in tertium frumentum.

12. ULPIANUS lib. 23 ad Sabinum.

NEc semel diem ejus cedere, sed per singulos annos. §. 1. Sed utrum initio cujusque anni, an vero finito anno cedat, quæstionis fuit? Et *Labeo, Sabinus, & Celsus, & Cassius, & Julianus in omnibus, quæ in annos singulos relinquuntur, hoc probaverunt, ut initio cujusque anni hujus legati dies cederet.* §. 2. Inde Julianus ait, hoc legatum, si servo relinquatur, deinde post primum vel alterum annum sit liber, sibi eum adquirere. §. 3. Item Celsus scribit, quod & Julianus probat, hujus legati diem ex die mortis cedere, non ex quo adita est hereditas: & si forte post multos annos adeatur hereditas, omnium annorum legatario deberi. §. 4. Sed & si *quotannis* sit legatum, mihi videtur etiam in hoc initium cujusque anni spectandum: nisi forte evidens sit voluntas testatoris in annuas pensiones ideo dividentis, quoniam non legatario consultum, sed heredi prospectum voluit, ne urgeretur ad solutionem. §. 5. Si in habitatione aliquid, vel in disciplina legetur sic, *annua* vel *quotannis:* quibus diebus pensio debetur habitationis vel mercedis disciplinarum, iisdem intelligitur legatum relictum, conjectura voluntatis facta. §. 6. Novissime Pomponius scribit, nihil interesse, utrum *in annos singulos* vel *quotannis*, an *in singulos menses* vel *quot mensibus*, an *in singulos dies* vel *quot diebus* legetur: ipse quoque huic sententiæ accedo. proinde, & si annui legentur tot aurei, idem erit dicendum.

§. 7. Si cui *homo* generaliter sit legatus, & antequam vindicet, decesserit: ad heredem suum legatum transfert. §. 8. Si Titio sit [sic] legatum, *Quem Seius elegerit*, & Seius post electionem decesserit: locus est vindicationi semel acquisitæ.

13. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

HUjusmodi legatum, *Sive illud factum fuerit, sive non [fuerit], illi do, lego*, ad heredem non transit, nisi alter casus vivo legatario exstiterit: quoniam causa, ex qua debeatur, præcedere semper debet. nec, quia certum est, alterutrum futurum, omnimodo debebitur: nam tale legatum, *Cum morietur, heres dato*, certum est debitum [iri], & tamen ad heredem legatarii non transit, si vivo herede decedat.

14. ULPIANUS lib. 24 ad Sabinum.

SI *ususfructus aut decem, utrum legatarius voluerit*, sint legata: utrumque spectandum, & mortem testatoris, [&] aditionem hereditatis: mortem, propter decem; aditionem, propter usumfructum. quamvis enim electio sit legatarii, tamen nondum electioni locus esse potest: cum proponatur, [aut] nondum testatorem decessisse, aut eo mortuo hereditas nondum adita.

§. 1. Inde quærit Julianus, si post mortem testatoris legatarius decedat, an ad heredem transfertur decem legatum? Et libro 37 Digestorum scribit, posse dici, decem transtulisse: quia mortuo legatario dies legati cedit. argumentum Julianus pro sententia sua adfert tale, *Seiæ decem, aut, si peperit, fundum heres meus dato:* nam si, antequam pariat, inquit, decesserit, ad heredem suum decem transmittet. §. 2. Si ita quis legaverit filiofamilias, *ut ipsi solvatur:* potest procedere legatum, nec imputari heredi cur non patri sed potius filio solvat. finge enim hoc nominatim expressum ita, *ut filio solvat:* certe si pater petat, exceptione erit repellendus. §. 3. Si dies legati cesserit, deinde legatarius in jus alienum pervenit: ipsi potius debetur legatum, in cujus ipse jus pervenit; transeunt enim cum eo, quæ ei debebantur. sed, si sub conditione fuerit legatum, non transit, sed expectabit conditionem: eique adquiretur, cujus juris erit conditionis existentis tempore. quod si sui juris fuerit eo tempore, sibi potius adquiret.

15. IDEM lib. 5 Disputationum.

SI ita esset liberis fideicommissum relictum, *si morte patris sui juris essent effecti*, nec mortalitate patris sed emancipatione patresfamiliarum constituti sint: deberi eis fideicommissum nemo dubitaverit; diemque ejus emancipatione cessisse qui morte patris cederet.

16. JU-

16. JULIANUS lib. 35 Digestorum.

CUm ita legatum est, *Stichum, vel quod ex Pamphila natum erit, heres meus dato:* non ante dies legati ejus cedet, quam aliquid ex Pamphila natum fuerit, aut certum fuerit, nasci non posse. §. 1. Cum servo legato, antequam hereditas ejus, qui legaverat, adiretur, ususfructus ab alio legatus fuerit; & prior hereditas ejus, qui usumfructum legaverit, adita fuerit: nulla ratio est, cur diem legati cedere existimemus, antequam ea quoque hereditas, ex qua servus legatus erat, adeatur. cum neque in præsentia ullum emolumentum hereditati adquiratur: &, si interim servus mortuus fuerit, legatum extinguatur. quare adita hereditate existimandum est, usumfructum ad eum, cujus servus legatus esset, pertinere. §. 2. Quod si servus, cui ususfructus legatus fuerit, ipse legatus non fuerit: dicendum est, usumfructum ad hereditatem pertinere, eo quod dies ejus ante aditam hereditatem non cesserit.

17. IDEM [lib. 36 Digestorum].

CUm legato servo aliquid legatur, dies ejus legati, quod servo datur, non mortis tempore, sed aditæ hereditatis cedit. & ideo impedimento non est regula juris, quo minus manumisso legatum debeatur: quia etsi confestim paterfamilias moreretur, non in ejusdem personam & emolumentum legati & obligatio juris concurreret. † Perinde igitur est hoc, de quo quæritur, ac si filio herede instituto patri legatum esset. quod consistere intelligitur: eo quod quamvis statim paterfamilias moriatur, potest emancipatus adire hereditatem, ut patri legatum debeat.

18. IDEM lib. 37 Digestorum.

IS, cui ita legatum est, *Quandoque liberos habuerit*, si prægnante uxore relicta decesserit, intelligitur expleta conditione decessisse, & legatum valere: si tamen posthumus natus fuerit.

19. IDEM [lib. 70 Digestorum].

CUm sine præfinitione temporis legatum ita datum fuerit: *Uxori meæ penum heres dato. si non dederit, centum dato:* unum legatum intelligitur [centum]: & statim peti potest. penoris autem causa eo tantum pertinet, ut, ante litem contestatam tradita peno, heres liberetur.

§. 1. Quod si ita scriptum sit, *Si penum intra calendas non dederit, centum dato:* non efficitur, ut duo legata sint, sed ut centum legata sub conditione videantur. idcirco si uxor ante calendas decesserit, heredi suo neque penum relinquet, quæ legata non est: neque ea centum, quia dies legati cesserit. §. 2. Cum ab eo mihi fideicommissum datum est, cui sub conditione legatum est, quemadmodum si herede instituto sub conditione, pure mihi legetur. §. 3. *Si debitori, quod sub conditione debet*, legatum est, præsens legatum est: agique ex testamento statim potest, *ut liberatio præstetur:* &, si post mortem testatoris decesserit, ad heredem transmittit actionem.

§. 4. Hæc dicenda erunt, & si non ipsi debitori, sed alii cuilibet similiter legatum esse proponatur.

20. MARCIANUS lib. 6 Institut.

SI cum præfinitione annorum legatum fuerit, veluti *Titio dena usque ad annos decem:* Julianus lib. 30 Digestorum scribit, interesse. & si quidem alimentorum nomine legatum fuerit, plura esse legata, & futurorum annorum legatum legatarium mortuum ad heredem non transmittere: si vero non pro alimentis legavit, sed in plures pensiones divisit exonerandi heredis gratia, hoc casu ait omnium annorum unum esse legatum, & intra decennium decedentem legatarium etiam futurorum annorum legatum ad heredem suum transmittere. quæ sententia vera est.

21. PAULUS lib. 2 ad Vitellium.

SI dies adposita legato non est, præsens debetur aut confestim ad eum pertinet, cui datum est. adjecta, quamvis longa sit, si certa est, *veluti calendis Januariis centesimis*, dies quidem legati statim cedit: sed ante diem peti non potest. † At si incerta (quasi *cum pubes erit, cum in familiam nupserit, cum Magistratum inierit, cum aliquid demum*, quod scribendo comprehendere sit commodum, *fecerit*): nisi tempus, conditiove obtigit, neque res pertinere, neque dies legati cedere potest. §. 1. Si sub conditione, qua te heredem institui, sub ea conditione Titio legatum sit: Pomponius putat, perinde hujus legati diem cedere, atque si pure relictum esset. quoniam certum esset, herede existente debitum iri: neque enim per conditionem heredum fieri incerta legata: nec multum interesse tale legatum ab hoc, *Si heres erit, dato.*

22. POMPONIUS lib. 5 ad Quintum Mucium.

SI Titio, *cum [is] annorum quatuordecim esset factus*, legatum fuerit, & is ante quartumdecimum annum decesserit, verum [est] ad heredem ejus legatum non transire: quoniam non solum diem, sed & conditionem hoc legatum in se continet, si effectus esset annorum quatuordecim; qui autem in rerum natura non esset, annorum quatuordecim non esse non intelligeretur. Nec interest, utrum scribatur, *Si annorum quatuordecim factus erit:* an ita. cum priore scriptura per conditionem tempus demonstratur, sequenti per tempus conditio: utrobique tamen eadem conditio est. §. 1. Quædam autem conditiones etiam supervacuæ sunt: veluti si ita scribat, *Titius heres esto: Si Titius hereditatem meam adierit, Mævio decem dato.* nam pro non scripto ea conditio erit, ut omnimodo ad heredem Mævii legatum transeat, etiam si Mævius ante aditam hereditatem decesserit. Et idem si ita fuerit scriptum: *Si Titius hereditatem meam adierit, intra dies centum Mævio decem dato.* nam hoc legatum in diem erit, non sub conditione: quia definitio Labeonis probanda est, dicentis, * id demum legatum ad heredem legatarii transire, quod certum sit debitum iri, si adeatur hereditas. §. 2. Si tamen duos heredes instituam; &, si alter ex his adeat hereditatem, alicui legem ab omnibus heredibus: non erit pro supervacuo ea conditio. sed in portionem quidem coheredis valebit: in ipsius autem, cujus persona in conditione comprehensa est, supervacua erit; perinde atque si solo coherede instituto, eo modo legatum esset.

23. ULPIANUS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

CUm in annos singulos legatum relinquitur: sine dubio per annos singulos, inspecta conditione legatarii, ait capere. & si plurium servus sit, singulorum dominorum erunt personæ spectandæ.

24. PAULUS lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

SI penum heres dare damnatus sit vel fundum, &, si non dedisset, decem: ego accepi & penum legatam & translatam esse in decem, si noluerit penum heres dare: & tunc pecuniam deberi, cum interpellatus fundum non dedisset: & si interea decesserit legatarius, tunc heredi

heredi ejus non nisi fundum deberi. namque cum dictum est, [At] *Publicius fundum dato*, perfectum est legatum: & cum dicit, *Si non dederit, centum dato*, sub conditione fundi legatum ademptum videri eo casu, quo centum deberi cœperint: quorum quia conditio vivo legatario non extiterit, forte quia interpellatus heres non sit, evenerit, ut ademptio nihil egerit, fundique legatum duraverit. §. 1. Plane si sic legatum sit, *Si penum non dederit, decem dato*: dicimus non esse penum legatam.

25. PAPINIANUS lib. 18 Quæstionum.

CUm *illud aut illud* legetur, enumeratio plurium rerum disjunctivo modo comprehensa, plura legata non facit. Nec aliud probari poterit, si [pure] fundum alterum, vel alterum sub conditione legaverit: nam, pendente conditione, non erit electio: nec si moriatur, ad heredem transisse legatum videbitur. §. 1. *Heres meus Titio dato, quod mihi Seius debet*. si Seius pupillus sine tutoris auctoritate nummos accepisset, [nec] locupletior factus esset, & petitor ad præsens debitum verba retulit: quia nihil ejus debet, nullius momenti legatum erit. quod si verbo *debiti* naturalem obligationem & futuram solutionem cogitavit: interim nihil [si] Titius petet, quasi tacite conditio inserta sit: non secus ac si ita dixisset, *Titio dato quod pupillus solverit*; vel si legasset quod ex Arethusa natum erit, vel fructus, qui in illo fundo nascentur. [Contrarium non est,] quod si medio tempore legatarius moriatur, & postea partus edatur, fructus perveniant, pecuniam pupillus exsolvat: heres legatarii petitionem habet. namque dies legati, cui conditio non adscribitur, quamvis extrinsecus expectanda sit, cedit.

26. IDEM lib. 9 Responsorum.

F*Irmio Heliodoro fratri meo dari volo quinquaginta ex reditu prædiorum meorum futuri anni*: post ea non videri conditionem additam, sed tempus solvendæ pecuniæ prolatum videri, respondi. fructibus fini relictæ pecuniæ non perceptis, ubertatem esse necessariam anni secundi.

§. 1. Cum ab heredibus alumno centum dari voluisset testator, eamque pecuniam ad alium transferri, *ut in annum vicesimum quintum trientes usuras ejus summæ perciperet alumnus, ac post eam ætatem sortem ipsam*: intra vicesimumquintum annum eo defuncto, transmissum ad heredem pueri fideicommissum, respondi. nam certam ætatem sorti solvendæ præstitutam videri, non pure fideicommisso relicto conditionem insertam. cum autem fideicommissum ab eo peti non posset, penes quem voluit pecuniam collocari, propter hæc verba, *Eamque alumno meo post ætatem suprascriptam curabit reddere*, fideicommissum ab heredibus petendum, qui pecuniam dari stipulari debuerunt: sed * fidejussores ab eo non petendos, cujus fidem sequi defunctus maluit.

§. 2. Pater annua tot ex fructu bonorum, quæ uxori legavit, accessura filii patrimonio præter exhibitionem, quam æque matri mandavit, *ad annum ætatis ejus vicesimum quintum* uxorem præstare voluit: non plura, sed unum esse fideicommissum certis pensionibus divisum apparuit. & ideo filio intra ætatem suprascriptam diem functo, residui temporis ad heredem fideicommissum ejus transmitti: sed non initio cujusque anni peti pecuniam oportere, quod ex fructibus uxori datis pater filio præberi voluit. cæterum si pecuniam annuam pater alimentis filii destinasset [non] dubie, persona deficiente, causa præstandi videtur extincta.

27. SCÆVOLA lib. 3 Responsorum.

FIlium familias ex parte pure instituit heredem, eique fideicommissum dedit, & eodem testamento ita cavit: *Quod ego Lucium Titium heredem institui, ita eum adire hereditatem volo, si is patria potestate liberatus fuerit*. Quæsitum est, an à coheredibus ejus adita hereditate, legati filiofamilias dati dies cesserit? Respondit, si pure sit datum, à coherede filii pro hereditaria parte fideicommissum peti posse. §. 1. Menstruos denarios denos *manumissis* legavit: Quæsitum est, cum absentibus heredibus ex Senatusconsulto libertatem sunt consecuti, ex quo tempore eis cibaria debeantur? Respondit secundum ea, quæ proponerentur, ex eo tempore his cibaria debeantur, quo liberi esse cœperint.

28. IDEM lib. 4 Responsorum.

S*I fundus instructus* relictus erit, Quæritur, quemadmodum dari debeat; utrum sicut instructus fuit mortis tempore, an eo tempore, quo facti sunt codicilli, an quo peti cœpit? Respondit, à quibus instructus sit fundus, cum dies legati cedat, deberi.

29. VALENS lib. 1 Fideicommissorum.

R*Ogo, quandoque heres meus Titio decem det*: utique decem heres debebit: sed quando dubitari potest, utrum cum primum potuerit, & dies cedit, & ab ipso petitur.

30. LABEO lib. 3 Posteriorum à Javoleno epitomatorum.

QUod pupillæ legatum est, *quandoque nupserit*: si ea minor quam viripotens nupserit, non ante ei legatum debebitur, quam viripotens esse cœperit: quia non potest videri nupta, quæ virum pati non potest.

31. SCÆVOLA lib. 14 Digestorum.

UXori ex parte sextante heredi institutæ substituit, & heredum fidei commisit, si uxor heres non erit, dotem ei & alia quædam dari: post mortem mariti, uxor ante conditionem & priusquam adeat hereditatem, decessit. Quæsitum est, an dies fideicommissi, cum moritur, cessisse videatur: ideoque heredibus ejus debeatur? Respondi, si uxor prius decessit, quam hereditatem adiret, videri diem fideicommissi cessisse.

TIT. III.

UT LEGATORUM SEU FIDEICOMMISSORUM SERVANDORUM CAUSA CAVEATUR.

1. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

LEgatorum nomine satisdari oportere Prætor putavit, ut, quibus testator dari fierive voluit, his diebus detur vel fiat: dolumque malum abfuturum stipulentur. §. 1. Semper autem satisdare cogitur, cujuscunque sit dignitatis vel facultatium quarumcunque heres.

§. 2. Nec sine ratione hoc Prætori visum est, sicuti heres incumbit possessioni bonorum, ita legatarios quoque carere non debere bonis defuncti: sed aut satisdabitur eis, aut si satis non datur, in possessionem bonorum venire Prætor voluit. §. 3. Non solum autem omnibus legatariis [satisdari oportet]: sed & successoribus legatariorum satisdari debere jam constat: quamvis isti non ex judicio defuncti, sed successionis necessitate, quasi ad æs alienum admittantur.

§. 4. Sed & procuratoribus legatariorum satisdandum est: eoque jure utimur.

§. 5. Plane si ei, qui in potestate alicujus erit, legatum sit: caveatur ei, cujus jure subjectus est.

§. 6. Non solum autem legatorum nomine heredes caveant: sed & successores eorum.

§. 7. Is

§. 7. Is etiam, cui ex Senatusconsulto restitutum est hereditas, nihilominus ad cautionem compellitur. §. 8. Nec non & qui per alios heredes existunt, sive honorarii successores, ad satisdationem compelluntur. §. 9. Plane si quis, omissa stipulatione, litem de legato contestatus est, probandum est, cessare debere stipulationem. §. 10. Idemque in fideicommissis quoque probandum est. §. 11. Si cui ita sit legatum vel fideicommissum relictum, &, *si id perdidisset, rursus relictum*: videamus, an satis sequentis legati sive fideicommissi petere possit? movet quæstionem, an fideicommissum hoc sive legatum debeatur, & quotiens debeatur, & an ipse legatarius cavere debeat se non perditurum? De his omnibus extat Rescriptum Divi Pii ad Junium Mauricum tale: *Clodio Fructulo, secundum te, quæ epistula continentur, legata sive fideicommissa ex testamento Clodii Felicis præstari debent citra necessitatem cavendi, nihil ex iis deminuturum se. nam quod fidei heredis ab eodem testatore commissum est, ut si Fructulus perdidisset quod ei in testamento relictum est, rursus heres id ei restitueret; non eo pertinet, ut aut Fructulo priorum legatorum nomine satisdatio injungenda, aut onerandus sit heres in infinito, ut quotiens is perdiderit, restituere ei tantundem debeat: sed ut per fideicommissum posterius duplicata legata ejus videantur*: nec amplius *ad periculum heredis pertineat, si quid postea is consumpsit, exsoluto ei posteriore fideicommisso.* Rescripto ergo ostensum, * legatarium heredi non debere cavere, se non perditurum. † Versa vice an heres de sequenti legato sive fideicommisso cavere debeat, quæritur? Et putem, non oportere ei caveri: cum in suo arbitrio habeat, ne perdat id, quod sibi relictum est: quamvis si quis inspexerit, quod sub conditione relictum est, dicere debeat, satisdationem exigendam. §. 12. Certe sive ex asse sive ex parte quis legatum debeat, cavere debet: sive institutus sit heres, sive substitutus. §. 13. Bellissime quæritur, an hæc stipulatio incrementum ex fructibus vel usuris sentiat? Et recte placuit, ex mora incrementum habituram stipulationem, [ut] id quod oportebit comprehendat. §. 14. Si quis sub conditione legatum stipulatus, pendente conditione decesserit, stipulatio evanescit: [quia] nec legatum [non] transmittitur. † Huic stipulationi easdem causas & conditiones inesse sciendum est: proinde si qua sit exceptio, quæ petenti legatum opponi solet, eandem ex stipulatu quoque agenti opponendam esse placet. §. 15. Procuratori ejus, qui absens esse dicitur, si stipulanti legati nomine spondeat heres, Ofilius ait, ita cavere debere, si is, cujus nomine caveat, vivat: videlicet ne teneatur illo ante defuncto. §. 16. Item quæritur, in hanc stipulationem utrum ipsæ res veniant quæ legatæ sunt, an vero pretia earum? Et est verius in hanc stipulationem res, vel pretia deduci. §. 17. Si decem, quæ in arca erant, mihi legata sint, tibi eorum ususfructus legatus sit: si pure utrique legatum sit relictum, is cui proprietas legata est, ipso jure decem vindicabit. fructuarium autem ex Senatusconsulto acturum, & quinque usumfructum petiturum constat. sed cum decem vindicat proprietarius, per exceptionem doli repelli, qua fructuarius de restituendis quinque heredi cavit. Plane si decem aureorum possessionem legatarius habeat: Marcellus ait, dandam vel heredi, vel fructuario, utilem actionem in legatarium: si modo ei caveatur. † Sed si sub conditione decem legata sunt, fructuarium interim decem, oblata cautione, habiturum: legatario vero, cui proprietas relicta est, interim legatorum stipulatio præstanda est. Sed si omiserit stipulationem, existente conditione, ad exhibendum eum posse agere Marcellus ait. sed si ignorans heres legatum decem fructuario dedit, ad exhibendum eum non teneri palam est: succurrendum tamen legatario adversus fructuarium, Marcellus ait. §. 18. Si ad fiscum portio hereditatis pervenerit, cessabit ista stipulatio: quia * nec solet fiscus satisdare. §. 19. Qui minorem partem hereditatis possidet, cum ex majore parte heres sit: siquidem ipso jure minuatur portio hereditatis, securior erit heres: neque enim ex majore parte ex stipulatu tenetur legatariis, quam ex qua heres est. si vero nomen quidem heredis apud eos integrum maneat, verumtamen effectu minus habeant hereditatis, & caverint legatorum nomine, videntur onerari: quia ipso jure pro ea parte legata debent, pro qua heredes sint. sed enim æquissimum est non majorem partem legatariis solvere, quam cujus habent emolumentum: hoc autem evenit, cum hereditas pro aliqua parte ex Trebelliano restituitur: nam pro rata exonerandi sunt heredes ejus partis nomine, cujus emolumentum sibi ablatum est. §. 20. Si ei, qui in alterius potestate erit, incerta die legatum fuerit: cavebitur ei qui habet eum in potestate, non præcise, sed sub conditione, *si cum ejus legati dies cedit, in potestate sit.* cæterum si sui juris inveniatur, iniquam esse visum est, patri cautum esse, cum alii legatum debeatur. quanquam & si sine hac adjectione caveretur, verumtamen exceptione patrem vel dominum submoveremus, si existentis conditionis tempore non haberent eos in potestate. evenit tamen secundum hoc, ut in casum non sit de legato cautum: nam si existentis conditionis tempore sui juris sunt, non erit cautum.

2. PAPINIANUS lib. 28 Quæst.

NEc, si forte velit pater cavere, *neminem amplius petiturum*, compellendus erit heres legatum, quod jam filius petere potest, alii, quam cui debetur, exsolvere.

3. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

SEd & ipsis, qui sunt in potestate, cavendum est: quemadmodum solet caveri, si eadem res duobus sub diversis vel contrariis conditionibus relicta sit. duobus enim satisdatur, sed in utroque casu iisdem personis satisdationem subituris.

4. IDEM lib. 15 ad Edictum.

SI ex causa fideicommissi sit apud aliquem hereditas, nec legatorum satisdat: in possessionem adversus eum legatarius mittitur.

5. PAPINIANUS lib. 28 Quæst.

POstquam heres ab hostibus captus est, conditio legati, cujus nomine proposita stipulatione cautum fuerat, extitit, fidejussores interim teneri negavi: quia neque jus, neque persona esset, ad quam verba stipulationis derigi possint. §. 1. Imperator Marcus Antoninus Julio Balbo rescripsit, eum, à quo res fideicommissæ petebantur, cum appellasset, cavere: vel, si caveat adversarius, transferri possessionem debere. Recte placuit Principi, post provocationem [quoque fideicommissi] cautionem interponi. quod enim ante sententiam, si petitionis dies moraretur, fieri debuit, amitti post victoriam, dilata petitione, non oportuit. Sed quare non caverat de fideicommisso, qui provocaverit, si caveret adversarius, ad eum possessio-

sessionem esse transferendam rescripsit: cum alia sit Edicti conditio. non enim exigitur à legatario vice mutua cautum: sed vicaria custodiæ gratia possessio datur: & qui obtinuit, in possessionem per Prætorem aut Præsidem inducitur. Sed Prætor quidem in omnium rerum possessione, quæ in causa hereditaria permanent, omnimodo fideicommissi servandi gratia esse permittit: Princeps autem earum rerum nomine, de quibus fuerat judicatum, mutuas admisit cautiones. sicuti cum de bonis suis conferendis filius accepta possessione cavere non potest, quia denegamus ei actiones, defertur conditio cavendi fratribus ex forma jurisdictionis, quod ex portione fratris fuerint consecuti, cum bona propria conferre cœperit, se restituturos: sed si nec ipsi cavere possint, utiliter probatum est, virum bonum ab utraque parte eligendum, apud quem ut sequestrem fructus deponantur, quique utiles actiones à Prætore datas exerceat. possessio autem ex Rescripto supra relato non aliter ad eum, qui fideicommissum petit, transfertur, quam si caverit: tametsi maxime adversarius non per inopiam, sed per contumaciam cavere noluerit. sed si is, qui vivit, non possit cavere, vel res deponenda, vel jurisdictio restituenda erit. §. 2. Si dies, aut conditio, legati, fideicommissi, petitionem actionemve differre dicatur, & ideo satisdatio desideretur, heres autem per calumniam postulari contendat, & relictum neget: non aliter audiendus erit, qui caveri postulat, quam si scripturam, qua relictum adfirmet, exhibuerit.

§. 3. Cum quærebatur, *ubi fideicommissi servandi causa caveri oporteat:* Imperator Titus Antoninus rescripsit, si domicilium Romæ non haberet heres, & omnis hereditas in Provincia esset, ad satisdationem fideicommissi nomine in Provincia fideicommissarium remittendum esse. Quare si heres in eum locum, cavendi gratia, remitti desideret, ubi domicilium habet, legatarius autem ibi caveri postulet, ubi est hereditas: non erit heres remittendus. idque Imperator Titus Antoninus rescripsit. §. 4. Quibus literis adjectum, [&] si bona jam distracta sunt, vel testatoris permissu, vel concedente legatario: pretium eorum fideicommissi servandi causa, in deposito habendum.

6. ULPIANUS lib. 6 Fideicommiss.

SI quando incerta summa est fideicommissi: qui cognoscit, taxatione quoque fidejussores petuntur. §. 1. Admonendi autem sumus, Rebuspublicis remitti solere satisdationem fideicommissorum, etiam si quando necessitas dandi intercedat. repromissio plane exigenda est, voluntati defuncti statu iri.

7. PAULUS lib. 2 Manualium.

FIlio vel servo sub conditione à patre dominove herede instituto legatum est. hujus legati satis petere non possunt: sed pendente conditione emancipatus vel manumissus si satis petant, quæritur, an audiendi sint, ne beneficium patris dominive ipsis onerosum sit; an sibi imputare deberent, qui dederunt eis postulandi adversus se facultatem? Sed melius est, *per mediocritatem* causam dirimere: ut cautioni tantum cum hypotheca suarum rerum committantur.

8. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

CUm legatorum nomine satisdatum est, simul dies legatorum cessit, protinus iisdem diebus etiam ex stipulatione debentur:

9. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

NOn tamen, ut statim peti possint. deberi enim dicimus, & quod die certa præstari oportet, licet dies nondum venerit.

10. POMPONIUS lib. 26 ad Sabinum.

SI à te herede legatum mihi sit sub conditione, tuque, postquam adieris hereditatem, satisdederis legatorum, & post mortem tuam, ante aditam tuam hereditatem, conditio legati extiterit: Sabinus ait, fidejussores mihi teneri: quia omnimodo dari oportet legatum, & [si] in rem esset concepta stipulatio.

11. GAIUS lib. 13 ad Edictum provinc.

SI legatarii adversus me in possessionem legatorum servandorum causa missi sunt, [&] procurator, vel quis alius meo nomine caverit: perinde mihi Prætor accommodat Interdictum, quo jubeantur discedere legatarii possessione, ac si ego cavissem.

12. MARCIANUS lib. 7 Institutionum.

LIcet, *ut non petatur cautio*, conditio testamento scripta fuerit: non videtur conditio. & ideo licet desideraverit quis caveri sibi, non videtur conditione defectus: quia postquam remitti talem cautionem jure publico placuit, nec onus cautionis sequitur, ne quidem conditio intelligitur.

13. NERATIUS lib. 7 Membranarum.

EI quoque, [cui] legatorum actio datur in eum, qui prætermissa institutione ab intestato possidet hereditatem, legatorum nomine satisdatur: & nisi satisdabitur, in possessione legatorum servandorum causa mittitur. nam hæc quoque Prætor perinde salva esse vult, atque ea, quæ Jure Civili debentur. Idem Aristoni placet.

14. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

HÆc stipulatio & in fideicommissis locum habet, si pure fideicommissum sit relictum, sive ex die certa, vel sub conditione: sive res aliqua, sive hereditas, sive jus aliquod relictum est. §. 1. Divus quoque Pius rescripsit, quoties evidens res est, ut certum sit nullo modo fideicommisso locum esse: perquam iniquum esse, supervacua cautione onerari heredem.

15. PAULUS lib. 75 ad Edictum.

ETiam de præsenti legato locum habet hæc satisdatio: quoniam nonnullas moras exercitio judicii habet. §. 1. Si & ab herede instituto legatorum satis acceperit legatarius, & à Trebelliano fideicommissario: utraque quidem stipulatio committetur, sed exceptione se tuebitur heres; quia cavere non debuerit. sed si pars hereditatis restituta sit, ab utroque cavendum est. §. 2. Etiam si ab intestato debeatur fideicommissum, locum habet hæc stipulatio.

16. GAIUS lib. 27 ad Edictum provinc.

SI duo ejusdem nominis de legato contendant: utrisque satisdatur. nec onerari heredem, cum possit eosdem fidejussores ad utramque stipulationem adhibere: qui & ipsi non onerantur; cum futurum sit, ut uni teneantur.

17. PAULUS [lib. 48 ad Edictum].

SI ab uno ex heredibus legatorum satis accipimus, cum ab omnibus heredibus nobis legatum esset: si pars coheredis adcrescat promissori, in totum fidejussores tenentur, si solidum legatum is cœperit debere.

18. SCÆVOLA lib. 29 Digestorum.

QUæ filium legitimum relinquebat, patrem, eundemque collibertum ex asse scripsit heredem, fideique ejus commisit, ut *quidquid ad* eum

cum ex hereditate ejus pervenisset, cum moreretur, restitueret filio testatricis, nepoti suo: & hæc verba adjecit, *Satis à Seio patre meo exigi veto*. Quæsitum est, cum iste Seius substantiam suam dissiparet, & vereretur pater fideicommissarii, ne inane fideicommissum constituatur: an ad satisdationem fideicommissi nomine patrem defunctæ compellere possit? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non compellendum cavere.

§. 1. Idem quæsiit, testatricem apud maritum suum, ex quo filium reliquerat, res deposuisse non exacta cautione depositionis: an ea res patri heredi restitui debeat; an vero, quoniam emolumentum totius hereditatis ad filium defunctæ reverti deberet, apud maritum remaneret, apud quem dos remansisset? Respondit, quod mulieris mansisset, nec in dote fuisset: restituendum esse heredi. §. 2. Tutor, qui & coheres pupilli erat, absente pupillo, cum admonuerunt eum legatarii fideicommissi nomine, in solidum ipse cavit. Quæsitum est, an in pupillum adultum factum danda sit utilis actio? Respondit, dandam.

TIT. IV.

VT IN POSSESSIONEM, LEGATORUM, VEL FIDEICOMMISSORUM SERVANDORUM CAUSA, ESSE LICEAT.

1. ULPIANUS lib. 52 ad Edictum.

SI quis, cum vetitus esset satis accipere, acceperit: an repeti satisdatio ista possit, ut heres condicat liberationem? Et quidem [si] sciens heres indebitum cavit, repetere non potest. quid deinde si ignoravit remissam sibi satisdationem? potest condicere. Si vero hoc non potuisse remitti crediderit, nunquid condicere possit, qui jus ignoravit? adhuc tamen benigne quis dixerit satisdationem condici posse. † Quid deinde, si commissa sit stipulatio? fidejussores putamus exceptione uti posse, an non? & magis est, [ut] utantur exceptione: quia ex ea causa intercessit satisdatio, ex qua non debuit.

§. 1. Non exigit Prætor, ut per heredem stet, quo minus caveat: sed contentus fuit per legatarium vel fideicommissarium non stare, quo minus ei caveatur. quare si non fuerit, qui interpelletur cautionis nomine (hoc est is, à quo legatum fideive commissum relictum est), omnimodo poterit legatarius & fideicommissarius in possessionem ex hoc Edicto mitti: quia verum est, per eum, cui caveri oportebit, non fieri, quo minus caveatur. † Non tamen & satisdatio debet offerri legatario: sed sufficit, sive desideravit, ei non caveri, sive non habeat à quo satis desideret. §. 2. Si debitori liberatio sit relicta, non est exigenda cautio: quia habet penes se legatum; quippe, si conveniatur, exceptione doli mali uti possit. §. 3. Ei, cui legatum solutum est, cum constet [legatum] non deberi, D. Pius ad Æmilium Equestrem rescripsit, non debere Prætorem satisdationem admittere.

§. 4. Tunc ante aditam hereditatem satisdandum de legatis est, cum adhuc dubium est, an hereditas adeatur. Cæterum si certum sit, repudiatam vel omissam hereditatem, vel abstentos necessarios heredes: frustra hoc Edictum imploratur. cum certum sit, legatum vel fideicommissum non debere.

2. IDEM lib. 79 ad Edictum.

SI autem certum sit, hereditatem necdum aditam fuisse: nec satisdatio, nec possessio locum habet.

3. IDEM lib. 52 ad Edictum.

SI is, à quo satis petitur, offerat cognitionem, & dicat, *hodie constet de fideicommisso, hodie agamus*, dicendum est, cessare satisdationem: cum possit ante de fideicommisso, quam de satisdatione constare. §. 1. Nec non illa cognitio imploranda erit ab herede, si forte dicatur per calumniam satis peti: hoc enim commune est omnium satisdationum. Divus enim Pius rescripsit: eum, apud quem satis petitur, debere explorare, num per calumniam satis petatur. de qua re summatim debet cognoscere.

§. 2. Si procurator satis legatorum desideret: si quidem mandatum ei sit, non habebit necesse de rato cavere, sed erit ei satisdandum; si vero dubitetur, an mandatum sit, vel non sit, de rato cautio erit exigenda. §. 3. Si semel fuerit satisdatum, quæsitum est, an etiam rursus cavendum sit, si forte dicatur, egenos fidejussores esse datos? Et magis est, ut caveri non debeat: hoc enim Divus Pius rescripsit Pacuviæ Licinianæ, ipsam enim facilitati suæ expensum ferre debere, quæ minus fidejussores idoneos accepit: neque enim oportet per singula momenta onerari eum, à quo satis petitur.

4. PAPINIANUS lib. 28 Quæst.

PLane si nova causa allegetur, veluti quod fidejussor decesserit, aut etiam rem familiarem inopinato fortunæ impetu amiserit, æquum erit præstari cautionem.

5. ULPIANUS lib. 52 ad Edictum.

IS cui legatorum fideive commissorum nomine non cavetur, missus in possessionem, nunquam pro domino esse incipit: nec tam possessio rerum ei, quam custodia datur. neque enim expellendi heredem jus habet, sed simul cum eo possidere jubetur, ut saltem tædio perpetuæ custodiæ extorqueat heredi cautionem.

§. 1. Si alius damni infecti nomine missus sit in possessionem, alius legatorum servandorum causa: posse eum, qui legatorum servandorum causa in possessionem missus est, etiam damni infecti satisdare; qui, si satisdederit, non aliter decedere possessione debebit, quam ei cautum fuerit etiam eo nomine, quo se damni infecti obligavit. §. 2. Si plures legatarii mitti in possessionem desideraverint, omnes venire debent in possessionem: is enim, qui ex causa legatorum possidet, sibi, non alii possidet. Alia est causa, cum creditores rei servandæ causa mittuntur in possessionem: nam is, qui possidet, non sibi, sed omnibus possidet.

§. 3. Qui prior missus est legatarius in possessionem, non præfertur ei, qui postea mittitur: inter legatarios enim nullum ordinem observamus, sed simul omnes æqualiter tuemur. §. 4. Postquam rei servandæ creditores possidere cœperunt, legatorum servandorum gratia missus in possessionem, creditoribus potior non habebitur. §. 5. Qui in possessionem legatorum servandorum causa mittitur, in possessionem quidem rerum hereditariarum omnimodo veniet, hoc est, earum quæ in causa hereditaria manent: earum autem, quæ in causa hereditaria non erunt, non alias mittitur, quam si dolo malo in ea causa esse desierit; nec semper, sed causa cognita. §. 6. *Bonorum* autem appellatione hæ res comprehensæ videbuntur, quarum proprietas ad heredem pertinet. §. 7. Sed & si vectigales agri sunt, & si qua pignora testatori data: in eorum quoque mittetur possessionem.

§. 8. Sed & in partus ancillarum, & fœtus pecorum, item fructus, æque omnimodo legatarius

rius & fideicommissarius mittentur. §. 9. Sed & si rem alienam defunctus bona fide emerit, in possessionem ejus mittendum legatarium constat: nam & hæc res in causa hereditaria est.

§. 10. Si deposita res apud defunctum fuerit, vel commodata, locum missio non habet: quia non sunt istæ res hereditariæ. §. 11. Si ex duobus heredibus alter satisdare sit paratus, alter non: in partem ejus missio locum utique habere debet. Missi itaque legatarii impedient etiam eum, qui satisdedit, rei administratione: quare suadendum erit heredi, ut in assem satisdet, ne administratio ejus impediatur. §. 12. Si ab impuberis substituto legata sint relicta, & impubes decesserit: missio non solum in ea bona, quæ testatoris fuerunt, verum ad ea quoque, quæ impubes adquisiit, locum habebit: nam hæc quoque hereditaria sunt. vivo autem impubere, neque missio neque satisdatio locum habet. §. 13. Si heres non sit, à quo fideicommissum relictum est, sed alterius nominis successor: dicendum est, ut Edicto locus sit, & dolus ejus sit æstimandus. §. 14. Sed & si heredis heres sit, qui dolo fecit: æque nocere debebit. §. 15. *Dolum* accipere debemus & culpam latam, sed non omnem dolum, sed qui in necem legatariorum & fideicommissariorum factus est. §. 16. Imperator Antoninus Augustus rescripsit, *Certis ex causis etiam in propria bona heredis legatarios & fideicommissarios esse mittendos: si post sex menses, quam aditi pro tribunali fuerunt hi, quorum de ea re notio est, in satisfactione cessatum est: inde fructus percepturos, quoad voluntati defunctorum satisfiat. Quod remedium servar . & adversus eos, qui ex qua causa fideicommissio moram faciunt.* §. 17. *Satisfactionis* verbum licet latius patet, tamen ad exsolvendum legatum refertur. §. 18. Proinde, & si remissa sit satisdatio, Rescriptum locum habebit: quia mora fit solutioni. §. 19. Sex autem mensium puto continuum tempus, non possessionum, computandum. §. 20. Cessatum non accipimus, si pupillus tutorem non habeat; nec curatorem furiosus, vel adulescens: nam frustratio non debet hujusmodi personis nocere, quæ sunt indefensæ. † Certe si hereditas jacuerit aliquo tempore, hoc tempus de medio trahendum est. §. 21. Quæri poterit, an in vicem usurarum hi fructus cedant, quæ in fideicommissis debentur? Et cum exemplum pignorum sequimur, id quod ex fructibus percipitur, primum in usuras, mox, si quid superfluum est, in sortem debet imputari. † Quinimo & si amplius, quam sibi debetur, perceperit legatarius: exemplo pignoratitiæ actionis etiam utilis actio ad id refundendum dari debebit. † Sed pignora quidem quis & distrahere potest: hic autem frui tantum ei Constitutio permisit, ut festinetur ad sententiam. §. 22. Qui legatorum servandorum causa in possessionem mittitur, & fructus custodire & cætera debebit, & pati quidem heredem colere agros, & fructus redigere: sed custodire legatarium fructus oportebit, ne ab herede consumantur. quod si heres fructus nolit cogere, permittendum erit legatario cogere fructus & coactos servare. † Quinimo si tales sint fructus, quos primo quoque tempore venire expediat: vendere quoque legatario permittendum est, & pretium servare. † In cæteris quoque rebus hereditariis missi in possessionem hoc erit officium, ut universas res hereditarias colligat & ibi custodiat, ubi domicilium defunctus habuit: & si nulla domus sit, habitatione conducat, vel horreum quoddam, in quo res collectæ custodiantur: & puto, ita legatarium custodire res hereditarias debere, ut neque heredi auferantur, neque depereant, deterioresve fiant. §. 23. Quod si ex Constitutione quis in possessionem mittatur: curandum est, ne vis fiat utenti & fruenti legatario.

§. 24. Satisfieri voluntati defuncti sic accipitur, quoad voluntati defuncti vel ex fructibus vel aliunde satisfiat. §. 25. Constitutio autem Divi Antonini pertinet ad eos, à quibus utiliter fideicommissum relictum est: [si] quamvis heredes non sint: par enim utilitas est.

§. 26. In possessionem missus legatorum servandorum causa, si litem eo nomine contestatus sit, non ante decedere possessione debet, quam ei pro lite fuerit cautum. §. 27. *Missus in possessionem, si non admittatur: habet Interdictum propositum. aut per viatorem, aut per officialem Præfecti, aut per Magistratus introducendus est in possessionem.* §. 28. Missio autem locum habebit, non tantum si quis idipsum, quod legatum est, rogatus sit: verumetiam si quid vel ex eo vel pro eo restituere fuerit rogatus. §. 29. Si Titio pure legatum fuerit, & ejus fidei commissum sub conditione, ut Sempronio restitueret: non inique Prætorem statuturum Julianus scripsit, si, antequam legatum consequatur legatarius, fideicommissi conditionalis satis non det, ut magis Sempronio det legati persecutionem, ut is legatario satisdet, deficiente conditione reddi decem. sed & si acceperit Titius ab herede decem, æquum esse Julianus ait, cogi eum invicem satisdare, aut ipsa decem tradere, & Sempronium Titio cavere. & hoc jure utimur: id enim & Marcellus ait. §. 30. Quid ergo, si & legatum sub conditione sit relictum & fideicommissum, neque fideicommissi satisdetur? æquissimum erit, fideicommissarium nomine legati satis accipere ab herede, si ei legatarius non caveat: scil. ut & ipse legatario caveat. quod si jam accepit legatarius ab herede satis, decernendum erit, ex ea satisdatione magis fideicommissario quam legatario dandam actionem: in eum scilicet casum, quod fideicommissi ejus conditio extitit. ipsius etiam legati persecutio danda erit fideicommissario, si nondum solutum est, & conditio ejus extitit, sc. si fuerit fideicommissarius paratus cavere legatario.

6. JULIANUS lib. 38 Digestorum.

SI pecuniæ numeratæ ususfructus legatus esset, & in testamento cautum, *ne eo nomine satisdaretur:* proprietas non est legata, sed legatario permittendum satisdare, & usumfructum pecuniæ habere. & propemodum in hac propositione nullæ Prætoris erunt partes: quia, nisi satisdetur, agi cum herede non poterit.

§. 1. Qui fideicommissi servandi causa in possessionem missus est, non prius de possessione decedere debet, quam ei fideicommissum solutum, aut eo nomine satisdatum fuerit: nam quod, si integra re fieret, in possessionem non mitteretur, id cum offeretur, discedere à possessione debet.

7. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

DUm venter in possessionem est, nullus legatorum servandorum causa in possessionem esse potest.

8. PAPINIANUS lib. 6 Quæstionum.

SI legatorum satis non datur, restituta hereditate, in earum quoque rerum possessionem legatarius mittendus erit, quæ dolo malo ejus, cui restituta est hereditas, in hereditaria causa desierunt.

9. IDEM

9. IDEM lib. 19 Quæstionum.

ETiam si condemnatus heres fuerit, nec pecuniam solvat: legatarius potest desiderare mitti in possessionem. §. 1. Cum sub conditionibus contrariis eadem res duobus legetur, si non caveatur, uterque mittitur in possessionem.

10. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

SI nullæ sint res hereditariæ, in quas legatarii vel fideicommissarii mittantur: in rem quidem heredis mitti non possunt, sed per Prætorem denegatas heredi actiones ipsi persequantur.

11. HERMOGENIANUS lib. 4 Juris epitomarum.

SI fideicommissorum vel legatorum servandorum causa missus in possessionem, eam rem teneas, quæ mihi per fideicommissum relicta esset: æquius est me eam habere, cui ea ipsa relicta est, quam te, qui alterius fideicommissi nomine ingressus in eam esses. † Nam & si mihi sub conditione legatum est, & tu medio tempore in possessionem ejus factus fueris legatorum servandorum causa, deinde conditio impleta esset: non denegabitur mihi ejus rei integra persecutio. † Sic enim & si statuliberum ex eadem causa possidere cœpisset: impleta conditione, justam libertatem ejus impedire non potest. §. 1. Si rei servandæ causa in possessionem missus esset proprius creditor heredis, & rei per fideicommissum mihi relictæ adeptus fuerit [possessionem]: nihil me per eum lædi oportere convenit, non magis, quam si ab ipso herede eam rem pignori accepisset.

12. MÆCIANUS lib. 12 Fideicommiss.

MUnicipiis fideicommissum relinqui posse, dubium non est. sed si non caveatur, adversus municipes quidem non dubitabimus ex hoc Edicto iri in possessionem posse; ipsos vero municipes, si his non caveatur, non idem adsecuturos: sed extraordinario remedio opus erit, videlicet ut decreto Prætoris actor eorum in possessionem mittatur.

13. CALLISTRATUS [lib. 3 Edicti monitorii].

QUamvis minima res legata sit vel per fideicommissum relicta: tamen si non solvatur ab herede vel eo nomine caveatur, cum caveri oporteat, in possessione omnium bonorum, quæ ex ea hereditate sunt, legatarium sive fideicommissarium Prætor legatorum servandorum causa mittit.

14. LABEO [lib. 2 Posteriorum à Javoleno epitomatorum].

QUæ legatorum servandorum causa in bonis est, in causa vescendi deminuet, si filia, neptis, proneptis, uxorve esset, nec nupta sit, nec suum quicquam habeat.

15. VALENS [lib. 7 Actionum].

INterdum licet dolo malo fecerit heres, quo minus res in causa hereditaria maneant, non poterit in possessionem earum legatarius mitti: veluti *si locum religiosum fecerit*, aut *quid publice consecraverit*, permissu scilicet Imperatoris; *aut aliquem non in fraudem creditoris manumiserit*.

DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

PARS SEXTA.

LIBER TRIGESIMUS SEPTIMUS.

TIT. I.

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

1. ULPIANUS [lib. 39 ad Edictum].

BOnorum possessio admissa, commoda & incommoda hereditaria, itemque dominium rerum, quæ in his bonis sunt, tribuit: nam hæc omnia bonis sunt conjuncta.

2. IDEM [lib. 14 ad Edictum].

IN omnibus enim vice heredum bonorum possessores habentur.

3. IDEM [lib. 39 ad Edictum].

B*Ona* autem hic (ut plerumque solemus dicere) ita accipienda sunt, universitatis cujusque successionem, qua succeditur in jus demortui, suscipiturque ejus rei commodum & incommodum; nam sive solvendo sunt bona, sive non sunt, sive damnum habent, sive lucrum, sive in corporibus sunt, sive in actionibus: in hoc loco proprie bona appellabuntur.

§. 1. Hereditatis autem bonorumve possessio (ut Labeo [re] scribit) non uti rerum possessio accipienda est: est enim juris magis, quam corporis, possessio: denique etsi nihil corporale est in hereditate, attamen recte ejus bonorum possessionem adgnitam, Labeo ait.

§. 2. *Bonorum* igitur *possessionem* ita recte definiemus: jus persequendi retinendique patrimonii, sive rei, quæ cujusque, cum moritur, fuit.

§. 3. Invito autem nemini bonorum possessio adquiritur. §. 4. A municipibus, & societatibus, & decuriis, & corporibus, bonorum possessio adgnosci potest. proinde sive actor eorum nomine admittat, sive quis alius, recte competet bonorum possessio: sed etsi nemo petat, vel adgnoverit bonorum possessionem nomine municipii, habebit municipium bonorum possessionem Prætoris Edicto. §. 5. *Dari* autem *bonorum possessio* potest tam patrisfamilias, quam filii familias: si modo jus testandi habuit de peculio castrensi vel quasi castrensi. §. 6. Sed & ejus, qui apud hostes decessit, bonorum possessionem admitti posse, quamvis in servitute decedat, nulla dubitatio est. §. 7. *Adquirere* quis *bonorum possessionem* potest, vel per semetipsum, vel per alium. Quod si, me non mandante, bonorum possessio mihi petita sit, tunc competet, cum ratum habuero id, quod actum est. Denique si ante decessero, quam ratum habeam: nulla dubitatio est, quin non competat mihi bonorum possessio: quia neque ego ratum habui, neque heres meus ratum habere potest, cum ad eum non transeat jus bonorum possessionis. §. 8. Si causa cognita bonorum possessio detur, non alibi dabitur, quam pro tribunali: quia neque decretum de plano interponi, neque causa cognita bonorum possessio alibi quam pro tribunali dari potest.

§. 9. In bonorum possessione sciendum est jus esse adcrescendi. proinde si plures sint, quibus bonorum possessio competit, quorum unus admisit bonorum possessionem, cæteri non admiserunt:

4. GAIUS lib. 8 ad Leg. Juliam & Papiam.

VEluti quod spreverunt jus suum; aut tempore bonorum possessionis finito exclusi sunt; aut ante mortui sunt quam petierunt bonorum possessionem:

5. ULPIANUS lib. 39 ad Edictum.

EI qui admisit, adcrescent etiam hæ portiones quæ cæteris competerent, si petissent bonorum possessionem.

6. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

SEd cum patrono quidem contra tabulas certæ partis bonorum possessionem Prætor polliceatur, scripto autem heredi, secundum tabulas, alterius partis: convenit non esse jus adcrescendi. igitur non petente scripto secundum tabulas, alterius quoque partis nominatim patrono possessionem pollicetur: cum cæteri, quibus adcrescendi jus est, semel debent adgnoscere bonorum possessionem. §. 1. Bonorum possessionis beneficium multiplex est: nam quædam bonorum possessiones competunt contra voluntatem; quædam secundum voluntatem defunctorum, necnon ab intestato habentibus jus legitimum, vel non habentibus propter capitis deminutionem. Quamvis enim Jure civili deficiant liberi qui propter capitis deminutionem desierunt sui heredes esse: propter æquitatem tamen rescindit eorum capitis deminutionem Prætor. † Legum quoque tuendarum causa dat bonorum possessionem. §. 2. Notis scriptæ tabulæ non continentur Edicto: quia notas, literas non esse Pedius libro 25 ad Edictum scribit.

7. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

SErvus bonorum possessionem recte admittere potest, si Prætor de conditione ejus certus sit. Nam & absenti & non petenti dari bonorum possessio potest, si hoc ipsum Prætor non ignoret. Ergo & fœmina poterit alii bonorum possessionem petere. §. 1. Impubes nec bonorum possessionem admittere, nec judicium sine tutoris auctoritate accipere potest: quia tutor pupillo, & pater infanti filio bonorum possessionem petere possunt. §. 2. Dies, quibus tutor aut pater scit, cedere placet.

8. PAULUS lib. 8 ad Plautium.

TUtor autem bonorum possessionem pupillo competentem repudiare non potest: quia tutori petere permissum est, non etiam repudiare.

9. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

SI plures gradus sint possessionis admittendæ: quamdiu incertum sit, petierit, necne, posteriori diem non procedere constat.

10. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

IN bonorum possessionibus juris ignorantia non prodest, quo minus dies cedat: & ideo heredi instituto & ante apertas tabulas dies cedit: satis est enim, scire mortuum esse, seque proximum cognatum fuisse, copiamque eorum, quos consuleret, habuisse. *scientiam* enim non [hanc] accipi, quæ Jurisprudentibus sit: sed eam, quam quis aut per se habeat, aut consulendo prudentiores adsequi potest.

11. GAIUS lib. 14 ad Edictum Provinciale.

SI pupillo tutor bonorum possessionem petierit; & plus incommodi quam commodi hæc bonorum possessio habeat: tutor tutelæ judicio tenetur.

12. ULPIANUS lib. 48 ad Edictum.

NOn est ambigendum, quod plerumque & contra fiscum, & contra Rempublicam admitti debeant quidam: ut puta venter; item furiosus; item [is] qui captivi bonorum possessionem petit. §. 1. Ubicunque Lex, vel Senatus, vel Constitutio capere hereditatem prohibet: & bonorum possessio cessat.

13. AFRICANUS lib. 5 Quæstionum.

EDicto Prætoris bonorum possessio his denegatur, qui rei capitalis damnati [sunt], neque in integrum restituti sunt. *Rei* autem *capitalis damnatus* intelligitur is cui pœna mors, aut aquæ & ignis interdictio sit. Cum autem in relegationem quis erit, ad bonorum possessionem admittitur.

14. PAPINIANUS lib. 13 Quæstionum.

CUm quidam propinquus falsum testamentum accusaret, ac post longum spatium temporis probasset: licet dies ei petendæ possessionis, quam forte certus accusationis petere debuit, cessisse videtur; attamen, quia hoc proposito accusationem instruit, ut suum jus sibi servet, adgnovisse successionem non immerito videbitur.

15. PAULUS lib. 11 Responsorum.

PAulus respondit, petitionem matris solam non adquisisse filiæ impuberi bonorum possessionem: nisi si is, qui eam dedit, evidenter voluit eam impuberi dare.

16. IDEM lib. 3 Sententiarum.

QUotiens is, cui bonorum possessio ab altero postulata est, furere cœperit: magis probatum, ratum eum videri habuisse. Rati enim habitio ad confirmationem prioris postulati pertinet.

TIT. II.

SI TABULÆ TESTAMENTI EXTABUNT.

1. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

HEredi, cujus nomen inconsulto ita deletum sit, ut penitus legi non possit, dari bonorum possessio minime potest: quia ex conjectura non proprie scriptus videretur: quamvis si post prolatas tabulas deletum sit testamentum, bonorum possessio competat. nam & si mortis tempore tabulæ fuerint, licet postea interierint, competet bonorum possessio: quia verum fuit tabulas extare.

TIT. III.

DE BONORUM POSSESSIONE FURIOSO, INFANTI, MUTO, SURDO, CÆCO COMPETENTE.

1. PAPINIANUS lib. 15 Quæstionum.

FUrioso Titius substitutus est: bonorum possessionis tempus, quamdiu furiosus in eadem conditione est, neque instituto, neque substituto cedit. nec si curator furiosi nomine possessionem accipere potest, idcirco spatium temporis, quod scientibus præfinitum est, videbitur cedere: nam & pater infanti filio possessionem accipit, quo tamen cessante, infans non excluditur. Quid ergo, si curator accipere nolit? nonne justius atque utilius erit, ad eundem modum proximo cuique possessionem dari, ne bona jaceant? quo admisso, substitutus cautionem præstare cogitur omnibus his, quibus bona restitui debent: si forte institutus in eodem furore decesserit, aut compos mentis effectus, ante mortem obierit, quam hereditatem adgnosceret. nam & fieri potest, ut vivo furioso substitutus decedat, nec tamen furiosus obstet cæteris, si prius & ipse decesserit, quam hereditatem adquireret.

2. ULPIANUS lib. 39 ad Edictum.

MUtus, surdus, cæcus bonorum possessionem admittere possunt, si, quod agatur intelligant.

TIT.

TIT. IV.
DE BONORUM POSSESSIONE CONTRA TABULAS.

1. ULPIANUS lib. 39 ad Edictum.

IN contra tabulas bonorum possessione liberos accipere debemus, sive naturales, sive adoptivos, si neque instituti, neque exheredati sunt. §. 1. Vocantur autem ad contra tabulas bonorum possessionem liberi eo jure, eoque ordine, quo vocantur ad successionem ex Jure Civili. §. 2. Hæc autem clausula etiam ad posthumos videtur pertinere. §. 3. Sed etsi ab hostibus postliminio redierint filii: Pomponius putat, ad contra tabulas bonorum possessionem eos admitti. §. 4. Si ex tribus filiis unus ab hostibus captus sit: duobus qui sunt in Civitate, bessis bonorum possessio competit. §. 5. Idem & in posthumo: nam quandiu posthumus speratur, in ea causa est, ut partem faciat. §. 6. Et sui juris factos liberos inducit in bonorum possessionem Prætor. sive igitur emancipati sunt, sive alias exierunt de patris potestate: admittuntur ad bonorum possessionem. sed adoptivi patris non potest: ut enim admitti possit, ex liberis esse eum oportet. §. 7. Qui habebat filium, habebat & nepotem ex eo, filium emancipavit, & adoptavit in locum nepotis, deinde emancipavit: Quæritur, an nepoti obstet? Et mihi magis videtur, hunc nepotem non excludi, sive pater ejus in adoptione mansisset quasi nepos, sive emancipatus esset: puto enim & emancipato patre, nepotem quoque cum patre suo ex Edicto admitti.

§. 8. Filium habuit, & ex eo nepotem: filius emancipatus vel in potestate manens, deportatus est. Quæritur, an nepoti noceat? & verius est, in utroque casu nepotem admittendum: deportatos enim mortuorum loco habendos.

§. 9. Si & pater & filius deportati sint & ambo restituti: dicemus, ad bonorum possessionem admitti filium. Sed & si filius in metallum damnatus vel alia pœna, quæ servum efficit, restitutus sit, nihilominus admittetur: [aliter non.]

2. HERMOGENIANUS lib. 3 Juris epitomarum.

IDemque est, & si pater pœnæ [&] servus efficiatur, & postea restituatur.

3. [ULPIANUS lib. 39 ad Edictum].

NOn tantum autem ipsi emancipati admittuntur ad bonorum possessionem, verumetiam hi quoque qui ex his nati sunt.

§. 1. Si duos habens nepotes, alterum emancipatum loco filii adoptaverit: videndum, an solus ille quasi filius admittatur? quod ita scilicet procedit, si, quasi patrem ejus nepotis, quem retinuerat, sic adoptaverit: melius est autem dicere, posse eum solum ad bonorum possessionem pervenire. §. 2. Sed si sit hic nepos emancipatus: verum est dicere, non admitti eum quasi filium. hic enim quasi filius non est ex liberis, cum jura adoptionis emancipatione finita sint.

§. 3. Si filium habens, & ex eo nepotem, in locum filii nepotem adoptavero: ambo admittentur. plane si fuerit emancipatus nepos, non admittetur: qua pater eum præcedit. §. 4. Si quis post emancipationem quæsitum sibi filium patri suo in adoptionem dederit in locum filii: æquissimum est, ei præstari quod cuivis adrogato filio: idcircoque patri suo jungendus est. Sed si emancipatus hic nepos post adoptionem proponatur, æquissimum erit eum abstinere: recipit enim locum suum, nec debet patri suo jungi.

§. 5. Si emancipatus filius, uxore non ex voluntate patris ducta, filium fuerit sortitus, dein nepos, patre jam mortuo, ad bonorum possessionem avi velit venire: admittendus est ad eam. non enim per rescissionem is, qui filius Justus est, efficietur non filius: cum rescissio, quo magis [admittantur], non quo minus, adhibeatur. nam etsi tam ignominiosam duxerit uxorem filius, ut dedecori sit tam ipsi, quam patri, mulierem talem habere, dicemus, & ex ea natum ad bonorum possessionem avi admitti: cum possit avus jure suo uti, eumque exheredare. nec enim minus in hoc nepote is, qui de inofficioso cogniturus est, merita nepotis, quam patris ejus delicta perpendet. §. 6. Si emancipatus filius præteritus, ante petitam bonorum possessionem adrogandum se dederit: amittit contra tabulas bonorum possessionem. §. 7. Si quis filio suo emancipato nepotem, quem ex eo retinuerat, dederit in adoptionem: nepos iste ad contra tabulas bonorum possessionem avi sui admittitur, patre ejus ante defuncto: quia in ejus est familia. quia & ipse admitti potuit ad bonorum possessionem contra tabulas.

§. 8. Idemque est, & si emancipatus filium, quem post emancipationem quæsierat, patri suo in adoptionem dederit, & decesserit: nam & hic nepos iste ad bonorum possessionem patris sui admitti debet; quasi non sit in alia familia.

§. 9. Si pater alicujus pervenerit in adoptivam familiam, filius non: an patris sui in adoptiva familia mortui bonorum possessionem accipere possit? Et arbitror, humaniorem esse hanc sententiam, ut filius hic, quamvis non sit in eadem familia [in] qua pater, ad bonorum possessionem tamen ejus admittatur.

§. 10. Liberi, qui institui heredes jure non possunt, nec contra tabulas bonorum possessionem petere possunt. Hæc autem verba, *institui non possunt*, ad mortis tempus referuntur.

§. 11. Si quis ex liberis heres scriptus sit: ad contra tabulas bonorum possessionem vocari non debet. cum enim possit secundum tabulas habere possessionem, quo bonum est ei contra tabulas dari? Plane, si alius committat Edictum, & ipse ad contra tabulas bonorum possessionem admittetur. §. 12. Sed si sub conditione scriptus sit, bonorum possessionem contra tabulas accipere non potest, & ita Julianus quoque lib. 23 Digestorum scripsit. Quid ergo, si defecerit conditio? verum est, eum contra tabulas accipere bonorum possessionem.

§. 13. Si sub ea conditione filius emancipatus heres sit institutus, quæ in ipsius potestate non est: quia scriptus heres est, bonorum possessionem secundum tabulas accipere potest & debet: nec contra tabulas potest. & si forte defecerit conditio: tuendus erit à Prætore in tantum, quantum ferret, si contra tabulas bonorum possessionem accepisset. §. 14. Sed etsi nepos sub hujusmodi conditione scriptus sit heres: idem erit dicendum. §. 15. Si quis ex liberis non sit scriptus heres, sed servus ejus scriptus sit, eumque jusserit adire hereditatem: denegari ei debet bonorum possessio contra tabulas.

§. 16. Idemque est & si legatum relictum sibi vel servo suo elegerit: nam & hic dicemus, bonorum possessionem contra tabulas debere denegari.

4. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

ILlud notandum est, quod bonorum possessio contra tabulas, quæ liberis promittitur, locum habet, sive quis heres extiterit, sive non. & hoc est, quod dicimus, *contra ipsum testamen-*

tum liberis competere bonorum possessionem: quod in patrono contra est. §. 1. Si quis filium, quem in potestate habuit, instituerit heredem, vel exheredaverit, & ex eo nepotem omiserit: bonorum possessioni locus non est: quia non esset nepos suus heres futurus. † Eadem sunt & in sequentibus gradibus.

§. 2. Ad testamenta fœminarum Edictum contra tabulas bonorum possessionis non pertinet: quia suos heredes non habent.

§. 3. Si quis eum, qui in utero est, prætermiserit: etiam nondum nato eo, alius, qui heres institutus est, bonorum possessionem contra tabulas admittere potest. quia iniquum est, neque quasi scriptum posse petere bonorum possessionem, quamdiu contra tabulas peti potest; nec contra tabulas, quamdiu non nascitur præteritus: ut, etsi ante moriatur, bonorum possessionis beneficium ad heredem transmittat. quod maxime necessarium est in filio emancipato scripto herede: qui nec hereditatem interim adire potest.

5. JULIANUS lib. 24 Digestorum.

SEd & si decesserint, antequam peterent bonorum possessionem: non est iniquum, Prætorem decernere; heredibus eorum salvum fore commodum bonorum possessionis secundum tabulas, vel contra tabulas.

6. [PAULUS lib. 41 ad Edictum].

SI emancipatus filius nepotem procreaverit, & ita decesserit, deinde avus ejus: nepos ad avi bonorum possessionem venire potest.

§. 1. Quod si [&] filium & nepotem emancipaverit: vivente quidem filio, nepos non veniet; post mortem autem ejus, ad bonorum possessionem avi veniet. §. 2. Nepote quoque solo emancipato, & avo mortuo, deinde patre ejus, nepos præteritus accipiet patris bonorum possessionem: quia suus heres esset futurus patri, si potestate avi non exisset. §. 3. Filio emancipato, si nepos retentus sit, & utrique præteriti: utrique accipient bonorum possessionem.

§. 4. Si filius emancipatus, in adoptiva familia nepotem sustulerit: ne nepos quidem ad bonorum possessionem avi naturalis veniet. Sed etsi emancipatus filius procreatis nepotibus in adoptionem se dederit, ut eum filii sequantur: idem erit. † Plane si is, qui apud adoptivum avum procreatus est, emancipatus sit: veniet ad bonorum possessionem avi naturalis. † Adoptio tamdiu nocet, quamdiu quis in familia aliena sit: cæterum emancipatus ad bonorum possessionem parentium naturalium venit; sed emancipatus vivis eis, non etiam post mortem [eorum]. hoc enim verius est, post mortem eorum emancipatum non admitti.

7. GAIUS lib. 14 ad Edictum provinciale.

SI retentus fuerit in potestate nepos filio emancipato: admittitur nepos, vivo avo, ad patris bonorum possessionem.

8. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

NOn putavit Prætor exheredatione notatos & remotos ad contra tabulas bonorum possessionem admittendos: sicuti nec Jure Civili testamenta parentium turbant. sane si velint inofficiosi querelam instituere, est in ipsorum arbitrio. §. 1. Aliqua parte tabularum exheredem scribi non sufficit: sed eo gradu, contra quem petitur bonorum possessio. unde si à primo gradu exheredatus sit filius, à secundo præteritus, & primo gradu scripti non petierint bonorum possessionem: poterit contra tabulas accipere bonorum possessionem. §. 2. Non quævis exheredatio summovet filium à contra tabulas bonorum possessione, sed quæ rite facta est.

§. 3. Si ab uno ex heredibus sit filius exheredatus, Marcellus lib. 9 Digestorum scribit, filium non videri exheredatum: idcirco contra tabulas bonorum possessionem peti posse contra utrumque heredem. §. 4. Si exheredatus sit filius, & institutus: obtinente eo gradu, in quo institutus est, puto, commisso Edicto ab alio filio, contra tabulas eum bonorum possessionem petere posse.

§. 5. A primo gradu præteritus est filius, à secundo exheredatus: si [in] primo gradu scripti non sint in rebus humanis, mortis tempore testatoris; dicendum est, contra tabulas bonorum possessionem præteritum petere non posse: hereditas enim in secundo gradu versatur, non in primo. ex quo neque adiri hereditas, neque bonorum possessio peti potest. † Sed si post mortem testatoris decesserint heredes scripti: idem Marcellus putat, contra tabulas bonorum possessionem semel natam competere. † Sed etsi defecerit conditio institutionis: adhuc tantundem dicit, præteritum ab eo gradu filium contra tabulas bonorum possessionem petiturum. † Idem scribit, etsi posthumus, qui institutus fuit, non fuerit natus: nam adhuc contra tabulas bonorum possessionem competere filio, Marcellus ait. §. 6. Si quis sua manu se exheredem scripsit: an contra tabulas bonorum possessionem possit accipere, videamus? Et Marcellus lib. 9 Digestorum, nocere ei hanc exheredationem ait: quia Senatus hoc pro non scripto non facit, quod contra eum est.

§. 7. Si quis emancipatum filium exheredaverit, eumque postea adrogaverit: Papinianus lib. 12 Quæstionum ait, jura naturalia in eo prævalere: idcirco exheredationem nocere. §. 8. Sed in extraneo Marcelli sententiam probat, ut exheredatio ei adrogato postea non noceat.

§. 9. Postliminio autem reverso filio, dicendum est exheredationem ante factam nocere.

§. 10. Si filium in adoptiva familia constitutum pater naturalis exheredaverit, deinde sit filius emancipatus: nocebit ei exheredatio. §. 11. In adoptionem datos filios non summoveri Prætor voluit, modo heredes instituti sint: & hoc justissime eum fecisse Labeo ait: nec enim in totum extranei sunt. ergo si fuerunt heredes scripti, accipient contra tabulas bonorum possessionem: sed ipsi soli non committent Edictum, nisi fuerit alius præteritus ex liberis, qui solent committere Edictum. Sed si ipse scriptus non sit, sed alius, qui [ei] adquirere hereditatem potest: non est in ea causa, ut eum ad bonorum possessionem contra tabulas admittamus. §. 12. Ut autem admittantur ad bonorum possessionem, ex liberis esse eos oportet. cæterum si adoptivum filium dedi in adoptionem, & heredem scripsi: commisso per alios Edicto, bonorum possessio contra tabulas ei non dabitur. §. 13. Datur autem ei, qui in adoptiva familia est, contra tabulas [bonorum] possessio, si eo gradu heres scriptus sit, contra quem peti potest bonorum possessio. §. 14. Non est novum, ut emancipatus præteritus plus juris scriptis heredibus fratribus suis tribuat, quam habituri essent, si soli fuissent: quippe si filius, qui in potestate patris est, ex duodecima parte heres scribatur, emancipato præterito, dimidiam partem beneficio emancipati occupat; qui, si emancipatum fratrem non haberet, duodecimam partem habiturus esset. Sed si ex parte minima sit heres institutus: non pro ea parte, qua institutus est,

est, tuendus est commisso Edicto; sed amplius per bonorum possessionem habere potest. * Prætori enim propositum est, cum contra tabulas bonorum possessionem dat, eas partes unicuique liberorum tribuere, quas, intestato patre mortuo, in hereditate habiturus esset, si in potestate mansisset. & ideo sive emancipatus, sive is, qui in potestate mansit, sive in adoptionem datus, ex minima parte heres scriptus sit: non redigitur ad eam portionem, ex qua institutus est, sed virilem accipit.

9. GAIUS lib. 14 ad Edictum provinciale.

UTrum autem pater adoptivus vivit, an defunctus est, nihil interest: nam hoc solum quæritur, an in adoptiva familia sit.

10. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

SI post mortem testatoris heres institutus filius in adoptionem se dederit, bonorum possessionem contra tabulas accipere potest: quia scriptis heredibus instituti non solet nocere adoptio. §. 1. Si filius in adoptionem datus avo materno, heres institutus sit à patre naturali: commisso per alium Edicto, magis est, ut bonorum possessionem accipere possit. nec enim exigimus, ut adeat hereditatem: sed sufficit, ut ei delata sit, adquirique possit. §. 2. Si in adoptionem datus, posteaquam jussu patris adoptivi hereditatem adiit, emancipatus fuerit: potest contra tabulas bonorum possessionem accipere: hereditatem[que] ipse potius habebit, quam pater adoptivus. §. 3. Illud notandum est, quod, & si adierit hereditatem in adoptionem datus, contra tabulas ei datur. alias autem si quis legatum, si quis portionem sibi datam agnoverit: à contra tabulas bonorum possessione repellendus est. §. 4. Liberi, qui contra tabulas habere non possunt, nec partem faciunt, si per alios committatur Edictum: quo enim bonum est eis favere, ut partem faciant, nihil habituris?

§. 5. Exheredati liberi quemadmodum Edictum non committunt, ita nec commisso per alios Edicto, cum illis venient ad bonorum possessionem: unaque eis querela superest, si de inofficioso dicant. §. 6. Hi, qui propter alios contra tabulas bonorum possessionem petunt, non expectant ut præteriti [bonorum] possessionem accipiant, verum ipsi quoque bonorum possessionem petere contra tabulas possunt. * cum enim [semel] beneficio aliorum ad id beneficium fuerint admissi: jam non curant, petant illi, necne, bonorum possessionem.

11. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

SI in adoptionem datus, sub conditione scriptus sit heres à naturali patre: alio committente contra tabulas Edictum, & ipse veniet. sed si defecerit conditio, repellitur ab ea possessione. Idem puto & in eo, qui pure quidem, sed non jure scriptus sit heres. §. 1. Exemplo Juris legitimi, & bonorum possessio contra tabulas distribuitur. [Igitur] nepotes ex uno filio unam partem habebunt.

12. GAIUS lib. 14 ad Edictum provinciale.

SI duobus filiis, & ex altero filio duobus nepotibus bonorum possessio competat, & alter ex nepotibus non petat: pars ejus fratri adcrescit. Si vero ex filiis alter non petat, tam fratri, quam nepotibus, id prodest: namque tunc duo semisses fiunt, ex quibus alterum filius, alterum nepotes consequuntur. §. 1. Si prius testamentum extet jure factum, quo filius exheredatus est; sequens imperfectum, in quo præteritus sit filius: posteriore testamento præteritus recte petet bonorum possessionem, si remoto quoque filio potiores sint in ea hereditate posteriore testamento scripti heredes. & ita jus habet, ut cum is, contra quem filius petit bonorum possessionem, amoto filio possit obtinere hereditatem, filius quoque recte videatur petere bonorum possessionem: si vero ille non possit obtinere hereditatem, filius quoque excludatur.

13. JULIANUS lib. 23 Digestorum.

CUm emancipatus bonorum possessionem contra tabulas accipit, scriptus heres ei hereditatem petenti cogendus est & prædia & servos hereditarios præstare: omne enim jus transferri æquum est, quod per causam hereditariam scriptus heres nanciscitur, ad eum quem Prætor heredis loco constituit. §. 1. Qui duos filios, & ex altero eorum nepotem habebat, eum in adoptionem dedit, & heredem instituit præterito altero filio: Quæritur, quid in his servari debeat: utrum in partem patris sui admittatur, an virilem portionem habeat? Respondi, in adoptionem datus nepos & heres scriptus, quamdiu pater ejus aut in potestate, aut emancipatus est, non potest contra tabulas bonorum possessionem accipere: sed & si pater ejus, antequam bonorum possessionem acciperet, decesserit, non admittitur nepos ad bonorum possessionem.

§. 2. Si pater emancipato filio præterito, heredes duos scripserit, filium, quem in potestate habebat, & alterum, quem in adoptionem dederat, ex quo duos nepotes in familia reliquerat, qui & ipsi testamento præteriti sint: bonorum possessionem pro parte tertia emancipatus, pro parte tertia is, qui in potestate remansit, pro parte tertia, qui in adoptionem datus est, & filii ejus simul habebunt, ita ut sextans patri, sextans nepotibus cedat. §. 3. Si pater ex duobus filiis alterum habentem filios emancipaverit, & unum ex nepotibus, quem ante emancipaverat, in locum filii adoptaverit, præterito deinde emancipato decesserit: æquius erit, nepoti, qui in locum filii venerit, succurri, & in tres partes hereditatem diduci: ut unam habeat, qui in potestate remanserit; alteram nepos adoptatus in locum filii; tertiam emancipatus cum filio suo, qui nepotis loco fuerit. Sed etsi mortuo filio, alter ex nepotibus in locum filii adoptatus fuerit, tres partes in bonis fient: cum sit æquius, eum qui in locum filii adoptatus est, non minus habere, quam si non ex numero nepotum, sed extraneus adoptatus esset.

14. AFRICANUS lib. 4 Quæstionum.

SI duobus filiis emancipatis, alter heres institutus sit, alter præteritus: si institutus adierit, quamvis verbis Edicti parum expressum sit, tamen, non posse eum petere bonorum possessionem, respondit; quia judicium patris secutus sit: nec enim emancipatum, si legatum acceperit, admitti ad bonorum possessionem, sive ab heredibus institutis, sive ab his qui contra tabulas petierint, acceperit. † Sed illud observandum, ut Prætor eum, qui heres institutus adierit, in eam partem, qua scriptus sit, tueri debeat, dum tamen non ampliorem, quam habiturus esset, si bonorum possessionem accepisset; ut hactenus deteriorem causam suam fecerit: quod si ex minore parte sit institutus, eam duntaxat retinere possit: & quod extraneis quoque legata præstare cogatur. † Quod si is, qui in potestate est, heres institutus sit: quoniam necessarius heres sit, non aliud dici posse, quam & ipsum

psum petere posse bonorum possessionem; si modo hereditati se non immiscuerit. tunc enim, quia judicium patris comprobasse videtur, [in] eodem loco, quo emancipatum, haberi debere.

§. 1. Filius in adoptiva familia, uxore ducta, filium sustulit, eumque post mortem patris adoptivi emancipavit: hunc nepotem contra tabulas avi naturalis decreto posse petere bonorum possessionem, respondit. † Item si filius emancipatus, sublato filio & emancipato, adrogandum se dederit, & mortuo adoptivo patre decesserit: & contra patris & contra avi tabulas ex decreto hunc admitti, minime dubitari debere: ne alioquin ab omnium bonis excluderetur.

15. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

SI præteritus filius emancipatus exceptionem doli mali agenti heredi patris opposuerit de eo quod patri debuit: non posse eum contra tabulas bonorum possessionem petere existimo: nam hoc ipso quasi repudiavit bonorum possessionem. quod ita intelligendum est, si heredem petentem debitum noluerit filius repellere illa exceptione, *Si non contra tabulas bonorum possessio filio dari potest*, sed magis doli exceptione usus est.

16. POMPONIUS lib. 4 ad Sabinum.

SI emancipatus filius nepoti in potestate avi relicto ab extraneo herede fideicommissam hereditatem, si liberatus avi potestate fuisset, reliquisset: si suspectus avus sit, quasi consumpturus bona nepotis, non esse ei dandam bonorum possessionem.

17. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

SI pater se dederit in adoptionem, nec sequatur eum filius, emancipatus ab eo antea factus: quia in alia familia sit pater, in alia filius, bonorum possessionem contra tabulas non potest filius ejus habere: & ita Julianus scripsit. Marcellus autem ait, iniquum sibi videri, excludi eos à bonorum possessione, cum pater se dedit in adoptionem. ubi enim filius non datur in adoptionem, at pater se dat: nullum patrem filio adsignat. quæ sententia non est sine ratione.

18. HERMOGENIANUS lib. 3 Juris epitomarum.

[SEd] sub conditione exheredatus, contra tabulas bonorum possessionem petet: licet sub conditione heres institutus à contra tabulas bonorum possessione excludatur: certo enim judicio liberi à parentium successione removendi sunt. §. 1. Ei, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, tam legati, quam fideicommissi exactio, sed & mortis causa donationis retentio denegatur: nec interest, per semetipsos, an per alium quæratur.

19. TRYPHONINUS lib. 15 Disputationum.

QUod vulgo dicitur, *liberis datam bonorum possessionem contra lignum esse*: sic intelligendum est, ut sufficiat extitisse tabulas mortis tempore patris, ex quibus vel adiri hereditas, vel secundum eas bonorum possessio peti potuit; quamvis neutrum eorum postea secutum sit, vel sequi potuit. nam si vel omnes instituti substitutique ante testatorem decesserint, vel [is] scriptus heres fuit, cum quo testamenti factio non fuit: peti contra tabulas inane est, quæ sine effectu foret.

20. IDEM lib. 19 Disputationum.

FIlium, quem in potestate habebat, exheredavit: emancipatum præteriit: Quæsitum est, quatenus emancipatus bonorum possessionem habiturus sit? Dixi, si scripti heredes extranei adierint hereditatem, repellendum esse filium qui mansit in potestate. quod si hi repudiaverint hereditatem, quod facile sunt facturi, nihil laturi ex hereditate propter eum, qui contra tabulas accepit bonorum possessionem: filius ab intestato patris suus heres deprehendetur: emancipatus autem petens contra tabulas bonorum possessionem, solus habebit bonorum possessionem. † Sed cum exheredatio, non adita hereditate ex testamento, nullius sit momenti: ideoque non obstare eam, nec quominus contra tabulas [libertorum] patris accipiat bonorum possessionem, Julianus recte respondit. ne testamentum per omnia irritum ad notam exheredationis solam profecisse videatur: redit res ad intestati exitum, ut, adversus filium suum ex asse heredem, ab intestato patre emancipatum Prætor in parte dimidia tueatur. † Erit ergo venale beneficium scripti heredis extranei: ut, cum ipse jure hereditatis nihil sit consecuturus, adeundo repellat filium in potestate relictum, præstetque assem emancipato filio jure contra tabulas bonorum possessionis: si autem omiserit hereditatem, in portionem bonorum exheredatum effectum admittet jure factum solum suum heredem.

† Sed quemadmodum Prætor emancipatum tueatur, si adita non fuerit hereditas: ita nec filius, qui in potestate remansit, aditione adhibita in totum expellendus erit: sed ad hereditatis petitionem admittendus est ex causa inofficiosi querelæ contra emancipatum movendæ.

§. 1. Videamus tamen isto casu quo utrique ad bona patris veniunt, an ei conferre debeat emancipatus? nam neque ex hac parte Edicti verbis id facere cogitur, unde contra tabulas accepit bonorum possessionem (quæ inter eos, quibus ita bonorum possessio dabitur, caveri de collatione ab emancipato jubet: iste enim, qui mansit in potestate, quod exheredatus nominatim fuit, non est vocatus ad bonorum possessionem contra tabulas), neque ex illa parte Edicti, qua, intestato patre mortuo, emancipatus ad bonorum possessionem admissus, ad collationem compellitur: quia & si frater ab intestato heres sit, emancipatus tamen non inde accepit bonorum possessionem. Et vereor, ne hactenus filio suo profuerit factum heredis scripti non adeuntis, ut eum ad portionem admitteret bonorum paternorum; non etiam eorum, quæ emancipatus propria habuit: & hoc sit consequens illi, quod, cum ex minore parte scriptus à patre heres relictus in potestate, admisso fratre emancipato ad contra tabulas bonorum possessionem, ejus beneficio plus consequatur, quamvis Edicti verbis collatio inducatur, ex mente Prætoris denegandam [eam] respondetur. multo magis autem huic conferri non oportet: quia & à patre exheredatus, à Prætore ad bonorum possessionem contra tabulas non vocatus, occasione omissæ hereditatis à scripto herede nihil habituro, propter delatam emancipato à Prætore contra tabulas bonorum possessionem, nomen sui heredis adeptus [est]. §. 2. Legata tamen ex parte sua iste emancipatus liberis & parentibus præstare cogetur: non solida, sed diminuta in dimidium, quod relinquitur manenti in potestate. Sed nec adversus eum constituendæ actionis legatorum ratio est, qui mero jure intestato heres extitit. Sed qui accepit contra tabulas bonorum possessionem, etiam si non fuerit adita hereditas à scripto, præstat legata ea parte testamenti data, contra quam bonorum possessio accepta est. † Erit ergo melior hoc casu conditio

in

in familia relicti filii, quam foret, si exheredatus non esset.

21. MODESTINUS lib. 6 Pandectarum.

[SI] is, qui filium, & ex eo nepotem in potestatem habebat, filium in adoptionem dedit, nepote retento in potestate; postea filius emancipatus à patre adoptivo decessit extraneis heredibus institutis: filius hujus, qui in potestate avi remansit, contra tabulas patris sui bonorum possessionem petere poterit: quamvis numquam in potestate hujus fuerit. ideo nec debuisse in potestate esse videtur: nam si aliter observatur, nec si emancipatus filius fuerit, nepos ex eo, qui in potestate avi remansit, bonorum possessionem contra tabulas petere poterit.

§. 1. Idemque juris est, si emancipato filio, nepos ex eo in potestate avi remanserit, & postea patri suo in adoptionem datus fuerit: id est, contra tabulas avi bonorum possessionem petere poterit: quia per adoptionem aliena familia non fuerit. §. 2. Sed si emancipatus filius meus adoptaverit extraneum filium: is, qui adoptatus est, filius contra tabulas meas bonorum possessionem petere non poterit: quia nunquam nepotis loco apud me fuit.

TIT. V.

DE LEGATIS PRÆSTANDIS, CONTRA TABULAS BONORUM POSSESSIONE PETITA.

1. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

HIc titulus æquitatem quandam habet naturalem, & ad aliquid novam: ut, qui judicia patris rescindunt per contra tabulas bonorum possessionem, ex judicio ejus quibusdam personis legata & fideicommissa præstarent: hoc est liberis, & parentibus, uxori, nuruique dotis nomine legatum. §. 1. Generaliter [autem] parentes & liberos Prætor excepit: nec gradus liberorum parentiumve enumeravit, in infinitum igitur eis præstabitur. † Sed nec personas prosecutus est: utrum ex virili sexu, an ex fœminino descendant. Quisquis igitur ex liberis parentibusque fuerit, ad legati petitionem admittetur: sed ita demum, si jura cognationis sunt inter eos. §. 2. Liberos autem etiam eos ad legatorum petitionem admittimus, qui in adoptionem dati sunt, vel etiam [in] adoptivis, dummodo maneant liberi. §. 3. Posthumis liberis legata relicta utique præstabuntur.

2. JULIANUS lib. 23 Digestorum.

ET ideo si prægnate uxore filius emancipatus fuerit, & bonorum possessionem contra tabulas acceperit, legatum nepoti præstare debebit.

3. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

SEd & si mortis causa donationes [sunt] collatæ, credo, tuendæ sunt: si autem excepti non sunt, auferendas eis puto mortis causa donationes. §. 1. Liberis autem tantum & parentibus Prætor prospexit: non etiam fratri & sorori conservabit legatum. §. 2. Hoc autem solum debetur, quod ipsis parentibus relictum est, & liberis: cæterum si servo eorum fuerit adscriptum, vel subjectæ juri eorum personæ, non debetur. nec enim quærimus, cui adquiratur: sed cui honos habitus sit. §. 3. Sed & si conjunctim ei fuerit legatum relictum cum eo, cui non præstatur: sua tantum portio ei conservabitur. §. 4. Item si quis ex his personis rogatus sit restituere extero, quod sibi relictum est: dicendum, non esse legatum præstandum: quia emolumentum ad eum non respicit. §. 5. Sed si proponas, extero legatum, rogatumque eum præstare hoc alicui ex liberis parentibusque: consequenter dicemus, præstari debere.

§. 6. Hoc amplius, & si extraneo relictum sit sub hoc modo, ut alicui ex liberis præstet: æquissimum erit dicere, non debere ei Prætorem denegare actionem. §. 7. Ea autem legata sola præstant qui contra tabulas bonorum possessionem accipiunt, quæ utiliter data sunt. verum idcirco non debentur, quod filius contra tabulas bonorum possessionem accipit.

4. JULIANUS lib. 23 Digestorum.

CUm propter hoc plerumque scripti heredes omittant hereditatem, cum scirent emancipatum aut petisse aut petiturum contra tabulas bonorum possessionem.

5. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

FIlium quis impuberem heredem scripsit, eique substituit; emancipatum autem filium præteriit: deinde uterque filius acceperunt bonorum possessionem: legata sunt etiam [à] substituto impuberis relicta, non tantum liberis, & parentibus, verumetiam extraneis: Quæritur, an mortuo impubere, cogatur substitutus ea præstare? Et si quidem ab impubere relicta sunt: solis liberis parentibusque præstanda sunt. sin vero, [à] substituto impuberis: omnibus eum præstare oportet, habita ratione Legis Falcidiæ: scilicet ut partis dimidiæ, quæ ad eum ex bonis patris pervenit, quartam (id est, totius assis sescunciam) retineat. §. 1. Quod si impubes ex uncia duntaxat institutus heres fuerit, magis est, semissem usque legata præstaturum, habita ratione Legis Falcidiæ: licet enim ex uncia fuerit impubes institutus; tamen, quod accessit, augebit legata à substituto relicta. §. 2. Omnibus autem liberis præstari legata, Prætor voluit, exceptis his liberis, quibus bonorum possessionem [Prætor] dedit ex causis supra scriptis: nam si dedit bonorum possessionem, non putat legatorum eos persecutionem habere. Constituere igitur apud se debet, utrum contra tabulas bonorum possessionem petat, an vero legatum persequatur. si elegerit contra tabulas, non habebit legatum: si legatum elegerit, eo jure utimur, ne petat bonorum possessionem contra tabulas.

§. 3. Si quis contra tabulas bonorum possessionem acceperit, deinde postea apparuerit eum ex his liberis non fuisse, qui eam bonorum possessionem accipere possunt; ex his tamen esse, quibus legata præstantur: obtinuit, non esse ei denegandam petitionem legatorum; sive ordinariam bonorum possessionem petierit; sive Carbonianam. §. 4. Non solum autem legatum denegatur ei, qui bonorum possessionem accepit: verumetiam si quid aliud ex voluntate accepit. Cui consequens est, quod Julianus scripsit, si fratri suo impuberi substitutus sit, acceperitque contra tabulas bonorum possessionem: denegari ei persecutionem hereditatis fratris impuberis mortui, cui à patre substitutus est.

§. 5. Si legata fuerint relicta liberis & extraneis: licet utrorumque præstatio Falcidiæ locum faceret, legataque liberorum recideret, tamen nunc ob hoc, quod extraneis non præstantur, legata liberorum augentur.

§. 6. Sed & si portio hereditatis fuerit adscripta ei, qui ex liberis parentibusve est: an ei conservanda sit, ut solent legata? Et Julianus sæpissime scripsit, in portione quoque heredi-

tatis idem, quod in legato, probandum: cujus sententia Rescripto D. Pii comprobata est. cum hereditates non modo honesto titulo, sed & pleniore honore tribuantur. §. 7. Ad eum autem modum talibus personis succurrendum est: ut ampliore quidem, quam virili portione hereditatis data, usque ad virilem tueantur; in minorem autem eatenus actionis his tribuantur, quatenus scriptæ sint. Idem observatur & circa legata, fidei[ve] commissa, quæ his data fuerint, & in mortis causa donationibus. §. 8. Is autem, cui portio hereditatis conservatur, utrum omnibus, an tantum exceptis personis legata cogatur præstare? Et magis probatur, exceptis personis solis præstanda: nec tamen solius commodo id cedit. nam si legatis onerata sit portio, tam liberorum parentiumve, quam extraneorum: id quod extraneis non præstatur, liberis parentibusve profuturum non dubitamus.

† Igitur ita demum quod extraneis non præstatur, communicatur cum eo, qui contra tabulas petit, si non legatariis liberis parentibusque dandum sit.

6. JULIANUS lib. 23 Digestorum.

SAlvius Aristo Juliano salutem. Qui filium emancipatum habebat, præterito eo patrem suum, & extraneum heredem instituit, & patri legatum dedit: filius contra tabulas bonorum possessionem petit. Quæro, si aut uterque hereditatem adiisset, aut alter ex his, aut neuter: an, & quantum legatorum nomine patri debeatur? Respondit: Sæpe animadverti, hanc partem Edicti, qua emancipatus accepta contra tabulas bonorum possessione liberis & parentibus legata præstare jubetur, habere nonnullas reprehensiones: nam si dodrans legatus fuerit, plus habiturus est [is], cui legatum erit, quam emancipatus. decreto itaque ista temperari debebunt: ut & hereditatis partem emancipatus præstet, ita ne scriptus heres amplius habeat, quam emancipatus; & legatorum modus temperaretur, ut nihil plus ex legatis ad aliquem perveniat, quam apud emancipatum bonorum possessionis nomine remansurum est.

7. TRYPHONINUS lib. 16 Disputationum.

NAm, secundum Constitutionem D. Pii ad Tuscium Fuscianum Numidiæ Legatum, placuit, parentes & liberos heredes quoque institutos tueri usque ad partem virilem exemplo legatorum: ne plus haberent ex institutione tales personæ, quam ad eum perventurum esset, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit.

8. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

VIrilis portio quemadmodum accipienda sit, videamus. Pone duos esse, qui contra tabulas bonorum possessionem accipiunt; unum esse ex liberis parentibusque: virilis, tertia erit portio. sed si tres sunt, qui contra tabulas acceperunt, quarta erit virilis. Hoc idem & in legatis observabitur. † Sed si unus sit ex liberis, qui accepit contra tabulas bonorum possessionem, plures sint, qui ex liberis parentibusque legata acceperunt: sic hoc accipiendum est, ut filius præteritus semissem habeat, cæteri omnes, qui sunt ex liberis parentibusve, semissem. §. 1. Si quis ex liberis parentibusque & heres institutus sit, & legatum acceperit: utrum tantum portionem ei conservamus, an vero & legatum, an alterutrum, quod elegerit? & magis est, ut utrumque conservetur: sed sic, ne amplius in utroque quam virilem habeat. §. 2. Si adierit hereditatem [is], cui virilis conservatur: libertates competent ex necessitate per aditionem. verumtamen videndum est, an de dolo actione teneatur, qui adit? & magis est ut, si denunciante eo, qui præteritus accepit contra tabulas bonorum possessionem, hic adiit hereditatem pollicente eo portionem virilem, sit quod ei imputetur, & de dolo actione teneatur: damno enim adficit hereditatem, dum competunt libertates.

§. 3. Si quid uxori nuruique fuerit legatum præter dotem, accepta contra tabulas bonorum possessione non præstabitur. §. 4. Nurus autem appellatione & pronurum cæterasque contineri, nulla dubitatio est. §. 5. Cum autem dotis nomine legatur, non puto, ad virilem uxorem nurumve redigendam: cum mulier ista ad æs alienum veniat. §. 6. Non solum autem dotem prælegatam Prætor complectitur, verumetiam si pro dote aliquid fuerit relictum: utputa si dos in rebus [sit], & pro rebus ei quantitas relinquatur, vel contra. dum tamen hoc nominetur, quod pro dote relinquitur.

9. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

SEd etsi plus sit in legato, quam in dote, dabitur illis actio.

10. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

SEd etsi pro dote ex parte aliqua eandem heredem scripserit, tuendam esse puto.

§. 1. Esse autem uxorem mortis tempore, exigemus. Si nurui dotem prælegaverit, eaque mortis tempore nupta sit, nullum legatum est: quia dos nondum debeatur. sed cum & constante matrimonio, adversus heredes soceri dabitur actio: dicendum est, etiam prælegatæ dotis petitionem dari debere. §. 2. Non omnia quæ ab omnibus gradibus relicta sunt legata præstare eum oportet, qui contra tabulas petit: sed ea sola, quæ in eo gradu data sunt, contra quem bonorum possessionem accepit. Sed nonnunquam contra alium quidem gradum petita est bonorum possessio, ex alio vero legata præstanda sunt. ut ecce, duo gradus heredum facit, emancipatum præteriit, ab utroque tamen gradu liberis & parentibus legata adscripsit: ait Julianus, Si quidem aliquis ex primo gradu vivit, ea legata præstabit, quæ liberis & parentibus à primo gradu data sunt: sin vero nemo vivit eorum, ea quæ à sequenti: quod si neque ex primo gradu, neque ex secundo quisquam in rebus fuerit humanis, cum testator moritur, tunc ab intestato magis bonorum possessionem præterito filio competere, nec legata cuiquam præstanda: quod si post mortem testatoris, ante aditam hereditatem instituti decesserint, contra ipsos quidem videri petitum; verumtamen ab eis relicta legata non esse præstanda, sed quæ à substitutis relicta sunt.

11. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

AT ubi institutus & substitutus vivant, licet nemo adeat hereditatem, ea tamen legata deberi dicimus, quæ ab instituto data sunt.

12. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

SIve autem omiserint instituti, sive non omiserint: dicendum est, legata, quæ ab ipsis relicta sunt, præstanda: quamvis secundo gradu instituti, omittentibus eis adierint hereditatem.

13. TRYPHONINUS lib. 2 Disputationum.

ITem à substituto legata deberi dicimus, si institutus conditione defectus esset, quæ in ipsius potestate non fuit. nam si eam, quæ in ipsius potestate fuit, non implevit, pro eo habendus

dus est, qui noluit adire hereditatem: quando nihil habiturus emolumenti, conditioni merito non paruerit.

14. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

NOnnunquam contra tabulas bonorum possessionem quis habet jure secundum tabulas bonorum possessionis. utputa heres institutus est emancipatus filius, alius emancipatus præteritus; institutus accepit contra tabulas bonorum possessionem, præteritus omisit: apertissimum est, ut cogatur omnibus perinde legata præstare, atque si commissum Edictum non fuisset. nec enim occasio emancipati præteriti debet institutum lucro adficere, cum præteritus jure suo non utatur. §. 1. Si ab uno ex filiis herede instituto nominatim alicui ex liberis parentibusque legatum datum sit, & acceperit bonorum possessionem contra tabulas cum aliis: melius est probare, omnes, qui contra tabulas bonorum possessionem acceperunt, cogendos id legatum præstare.

15. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

IS, qui in potestate est, præteritus legata non debebit præstare, etsi contra tabulas bonorum possessionem petierit: quia, & non petita bonorum possessione intestati hereditatem obtineret. nec enim exceptio doli mali huic noceat: & absurdum est, eum cogi legata præstare, quia bonorum possessionem petierit; cum & sine hac hereditatem habiturus sit suo jure. Unde si duo præteriti sunt, emancipatus, & is qui in potestate est: quidam nec emancipatum præstare debere legata existimant, quia effectu fratris aufert partem dimidiam; cum, etsi hic non peteret, suus solus rem habiturus esset. † Quid ergo est, ubi præteritus sit suus? verius est quod dictum est. Ubi vero scriptus est, & voluntatem patris habet, debet teneri legatariis, etiam si omiserit bonorum possessionem. §. 1. Sed si unus emancipatus heres scriptus sit, alter præteritus, & utrique contra tabulas bonorum possessionem acceperint: & institutus eadem præstat, quæ præteritus. Sed si solus heres institutus contra tabulas bonorum possessionem acceperit, omnibus debebit legata præstare: perinde atque si adisset hereditatem. † Sed si scriptus quidem adierit hereditatem, præteritus autem bonorum possessionem acceperit: hic quidem, qui bonorum possessionem acceperit, certis personis legata debebit. † De scripto autem quæritur: & complures putant, certis personis & eum præstare debere. quod puto verius esse: nam & Prætor hac ratione eum tuetur quod ex liberis est, qui contra tabulas petere potuerunt. §. 2. Ita autem tuendus est in partem dimidiam, si aut ex majore parte quam dimidia, heres institutus sit; aut ex semisse. quod si ex minore parte quam dimidia institutus sit, dicimus non ex majore parte, quam institutus sit, tuendum eum esse: qua enim ratione majorem partem habere potest, cum nec bonorum possessionem accepit, nec ex majore parte institutus sit? §. 3. Ei, quæ dotem non habet, nullum legatum debebitur, licet sub prætextu dotis legetur. §. 4. Si extraneo herede instituto, sub hac conditione exceptæ personæ legatum sit, *si heredi decem dederit:* ita ei legatorum actio dabitur, si ei, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, dederit; non si heredi instituto: quia absurdum est, illum commoda hereditatis habere, alium onera sustinere in præstando legato. sed & si Titio jussus fuerit dare, non illi, sed filio dare debet.

16. ULPIANUS lib. 4 Disputationum.

SI duo proponantur esse, unus in potestate præteritus, alius emancipatus institutus: apparet commissum esse Edictum per eum, qui in potestate est. & si ambo petissent contra tabulas bonorum possessionem: is quidem, qui in potestate mansit, cum rem ab intestato habeat, non præstabit liberis & parentibus legata: emancipatus vero nunquid nec ipse præstat, quia ei rem auferret qui præstaturus non erat, si solus esset? sed verius est, vel hunc saltem debere liberis & parentibus præstare legata. † Proinde si contra tabulas non accepit, dicendum est, tuendum eum in partem, & utique liberis parentibusve legata præstaturum. † Sed an & omnibus, dubito: tamen quia plena fruatur voluntate, plenum & obsequium præstare testatoris judicio pro sua parte debet.

17. JULIANUS lib. 36 Digestorum.

SI emancipato filio præterito, pater extraneum heredem instituisset, & ab eo rem legasset, eaque adita hereditate dolo scripti heredis perisset: adversus emancipatum utilis actio dari debebit; ei scilicet personæ, cui filius legata præstare cogitur: quia * Prætori propositum est, sine injuria cæterarum personarum bonorum possessionem contra tabulas testamenti dari.

18. AFRICANUS lib. 4 Quæstionum.

NEpos qui in potestate mansit, & filius suus heredes instituti sunt: nepoti legatum dedit: pater ejus emancipatus petit bonorum possessionem: nepos legato contentus est. Quidam in eum solum, qui in potestate esset, legati actionem nepoti dandam, responderunt: quia ei nihil auferatur, & emancipatus partem filii sui occupet, in qua onus legatorum non consisteret. Sed rectius dicetur, in emancipatum solum dandam actionem nepoti; & quidem non ultra quadrantem.

19. IDEM lib. 5 Quæstionum.

QUia & si omnes petissent bonorum possessionem, semis nepotis inter eum & patrem ejus divideretur.

20. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

SI filius emancipatus contra tabulas bonorum possessionem petierit, tuendos quidem liberos & parentes constat: sed si varie donatum fuerit exceptis personis à testatore mortis causa, pro rata conferent ad virilem emancipato; sicut accidit in portionibus hereditariis & legatis. §. 1. Intestato autem mortuo patre, super donationibus mortis causa factis non poterit filius queri: quoniam comparatio nulla legatorum occurrit.

21. PAPINIANUS lib. 13 Quæstionum.

SI portio hereditatis, quam excepta persona beneficio Legis habere potuit, repudietur: pro ea quoque parte filius, qui bonorum possessionem accepit, non aliis, quam exceptis personis, legata præstabit.

22. IDEM lib. 5 Responsorum.

BOnorum possessione contra tabulas testamenti præterito emancipato filio data, scriptus heres alter filius qui possessionem accepit, vel jure civili contentus non accepit, legata præcipua non habebit.

23. HERMOGENIANUS lib. 3 Juris epitomarum.

HI quibus vel relictum, vel virilem Divus Pius conservari constituit, ex servis, qui libertatem propter bonorum possessionem contra tabulas acceptam consequi non potuerunt, nihil habebunt.

24. TRYPHONINUS lib. 16 Disputat.

INtervenit illa quæstio, quando numero liberorum esse debeat is, cui legatum datum est, ut id ferre possit à filio contra tabulas bonorum possessionem accipiente? Et placet sufficere, in ea necessitudine tunc esse, quando dies legati cedit.

25. MARCELLUS lib. 9 Digestorum.

QUi filium emancipaverat, & nepotem ex eo retinuerat in potestate, testamento filium exheredavit; nepotem ex aliqua parte instituit heredem, & alium filium emancipatum præteriit. Potest defendi, nepotem quoque bonorum possessionem contra tabulas petere posse: nam pro ea parte, qua quisque intestato suus heres esset, si pater suus heres non esset, bonorum possessio defertur. §. 1. Is cujus filius in adoptione erat, nepotem quem filius postea procreaverat, scripsit heredem; emancipatum filium præteriit: num habet nepos ex Edicto bonorum possessionem? tuendus tamen exemplo parentium & liberorum, quibus legata præstare coguntur qui bonorum possessionem contra tabulas acceperunt. §. 2. Si forte ex eodem filio retinuerat nepotem unum, pluresve, indubitate pro ea parte tuendus est, pro qua parte tuetur, si ex filia nepos aut mater defuncti heredes instituti essent: nam his comparatur.

TIT. VI.

DE COLLATIONE [bonorum].

I. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

HIc titulus manifestam habet æquitatem. cum enim Prætor ad bonorum possessionem contra tabulas emancipatos admittat, participesque faciat cum his, qui sunt in potestate, bonorum paternorum: consequens esse credit, ut sua quoque bona in medium conferant, qui appetant paterna. §. 1. Inter eos dabitur collatio, quibus possessio data est. §. 2. Plane si minorem vel alium, quem restituere in integrum solet Prætor, restituerit ad bonorum possessionem contra tabulas petendam, quam omiserat: utique etiam collationis commodum [ei] restituit. §. 3. Si ex dodrante fuit institutus filius qui erat in potestate, extraneus ex quadrante: emancipatum accipientem contra tabulas, pro quadrante tantum bona sua collaturum Julianus ait: quia solum quadrantem fratri abstulit. argumentum pro hac sententia adfert Pomponius, quod filius emancipatus nepotibus ex se natis solis conferre cogitur.

§. 4. Pater filium, quem in potestate habebat, & extraneum heredem scripsit, emancipatum præteriit: bonorum possessionem contra tabulas uterque filius accepit. potest non incommode dici, emancipatum ita demum conferre fratri suo debere, si aliquid [ei] ex causa hereditaria abstulerit. nam si minore ex parte, quam dimidia, is, qui in potestate erat, heres scriptus fuerit: inique videbitur collationem postulare ab eo, propter quem amplius hereditate paterna habiturus est. §. 5. Totiens igitur collationi locus est, quotiens aliquo incommodo affectus est is, qui in potestate est, interventu emancipati: cæterum, si non est, collatio cessabit.

§. 6. Vel maxime autem tunc emancipatum conferre non oportet, si etiam judicium patris meruit: nec quicquam amplius nanciscitur, quam ei pater dedit. §. 7. Sed & si legatis meruit semissem, vel tantum, quantum contra tabulas bonorum possessionem occupat: dicendum est, non esse cogendum ad collationem.

§. 8. Ibidem Julianus ait, si bonorum possessione accepta decesserit is qui in potestate est, ad collationem bonorum cogendum emancipatum: ut tantum heredi ejus conferat, quantum conferret ipsi si viveret. Quod si ante acceptam bonorum possessionem decesserit suus, heredem ejus Prætor [ita] tueri debebit (inquit) pro ea parte, qua heres scriptus fuit is qui in potestate erat: non tamen ultra virilem. ad collationem autem non admittit eum in hunc casum: quia bonorum possessio admissa non est. §. 9. Jubet autem Prætor ita fieri collationem, ut recte caveatur. † Caveri autem per satisdationem oportere, Pomponius ait. † An pignoribus caveri possit, videamus? Et Pomponius lib. 79 ad Edictum scripsit, & reis, & pignoribus recte caveri de collatione: & ita ego quoque puto.

§. 10. Si frater cavere non possit, curator portionis ejus constituitur, apud quem refecta pecunia collocetur: ut tunc demum recipiat quod redactum est, cum bona propria contulerit. Quod si per contumaciam actiones denegatæ sint, oblata postea cautione recipit pristinum jus. §. 11. Quamvis autem Edictum Prætoris de cautione loquatur, tamen etiam re posse fieri collationem, Pomponius lib. 79 ad Edictum scripsit: Aut enim re, inquit, aut cautione facienda collatio est. Igitur dividat, inquit, bona sua cum fratribus: & quamvis non caveat, satisfacit Edicto. Sed & si quædam dividat, de quibusdam caveat: æque dicemus eum satisfecisse. Sed cum possint esse quædam in occulto, non satis confert, qui non cavit, quamvis dividat. Si igitur constet inter partes, quid sit in bonis emancipati, sufficiens collatio est diviso: si non constet, sed dicantur quædam non esse in commune redacta, tunc propter incertum cautio erit interponenda. §. 12. Sed etsi tantum forte in bonis paternis emancipatus remittat, quantum ex collatione suus habere debet: dicendum est, emancipatum satis contulisse videri. Idem & si nomen paterni debitoris delegaverit, vel fundum remve aliam dederit pro portione bonorum quæ conferre debuit.

§. 13. Si, cum duobus conferre deberet, alteri contulerit, alteri non: vel cum cavet, vel cum dividit, videndum est, utrum sextantis tantum ei auferatur emolumentum, an vero trientis totius detrahi debeat? & puto, si quidem per contumaciam non caveat, totius trientis ei denegandas actiones: nec enim videtur cavisse, qui non omnibus cavit. quod si per inopiam, sextantis tantum denegandas: sic tamen, ut possit supplere cautionem vel collatione, vel cæteris modis, quibus supra diximus; aut curator constituatur rem ei salvam facturus. haberi enim debet ratio ejus, qui non per contumaciam collationem non implet. §. 14. Is quoque, qui in adoptiva familia est, conferre cogitur, hoc est, non ipse, sed is qui eum habet, si maluerit contra tabulas bonorum possessionem accipere. Plane si hic adoptivus pater ante bonorum possessionem petitam emancipaverit eum, non cogetur ad collationem: & ita Rescripto Divorum Fratrum expressum est. Sed ita demum adoptivus emancipatus collatione fratres privabit, si sine fraude hoc factum sit. §. 15. Nec castrense, nec quasi castrense peculium fratribus confertur: hoc enim præcipuum esse oportere, multis Constitutionibus continetur.

§. 16. Sed an id, quod dignitatis nomine à patre datum est, vel debetur, conferre quis in commune cogatur, videamus? Et ait Papinianus lib. 13 Quæstionum, non esse cogendum: hoc enim

enim propter onera dignitatis præcipuum haberi oportere. Sed si adhuc debeatur, hoc sic interpretandum est, ut non solus oneretur is qui dignitatem meruit: sed commune sit omnium heredum onus hoc debitum. §. 17. Qui ab hostibus captus, post mortem patris redit: licet moriente patre nihil habuit, cum apud hostes fuerit, tamen & ad bonorum possessionem admittetur, & conferet scilicet ea, quæ moriente patre haberet, si ab hostibus captus non fuisset. sed etsi redemptus ab hostibus mortis tempore patris inveniatur, æque collatio erit facienda. §. 18. Si emancipato legatum fuerit, *Cum pater morietur*: etiam hoc conferre debet. §. 19. Si ab ipso patre herede instituto, filio ejus fideicommissum fuerit relictum, *Cum morietur*: an id conferendum est, quoniam utile est hoc fideicommissum? & eveniet, ut pro eo habeatur, atque si post mortem patris relictum fuisset: nec cogetur hic conferre, quia moriente eo [ejus] non fuisset.

§. 20. Emancipatus filius, si dotem habeat ab uxore acceptam, hoc minus confert, etsi ante uxor decesserit. §. 21. Si impubere adrogato secundum D. Pii Rescriptum quarta debetur, videndum est, an, si patris naturalis bonorum possessionem petat, conferre quartam debeat: quæstio in eo est, an heredi suo relinquat quartæ actionem, an non? Et magis est, ut ad heredem transferat: quia personalis actio est. igitur etiam de quarta conferenda cavere eum oportebit. Sed hoc ita demum, si jam nata est quartæ petitio. cæterum si adhuc pater adoptivus vivat, qui eum emancipavit: dicendum est cautionem quoque cessare: * præmatura est enim spes collationis, cum adhuc vivat is, cujus de bonis quarta debetur. §. 22. Si is, qui bona collaturus est, habeat filium peculium castrense habentem, non cogetur utique peculium ejus conferre. sed si jam tunc mortuus erat filius ejus, & castrense peculium habuit, cum moritur is cujus bonorum possessio petenda est: an conferre cogatur? cum autem vindicari id patri non sit necesse, dici oportebit, conferendum: non enim nunc adquiritur, sed non adimitur. † Amplius dico, & si institutus fuerit à filio heres, necdum adierit, habeatque substitutum, quia non magis nunc quæritur peculium, quam nunc non alienatur, conferri debere. §. 23. Confertur autem, etiam si quid ejus non fuerit, dolo malo autem factum sit, quo minus esset: sed hoc sic accipiendum est, ut hoc demum conferatur, quod ejus esse desiit dolo malo. cæterum si id egit ne adquireret: non venit in collationem: nam hic & sibi insidiatus est. §. 24. Portiones collationum ita erunt faciendæ. ut puta duo sunt filii in potestate, unus emancipatus habens trecenta: ducenta fratribus confert, sibi centum. facit enim eis partem, quamvis is sit cui conferri non solet. Quod si duo sint filii emancipati habentes trecenta & duo in potestate: æque dicendum est singulos singulis, qui sunt in potestate, centena conferre, centena retinere; sed ipsos invicem nihil conferre. † Dotis quoque collatio in eundem modum fiet, ut quicunque confert, etiam suam personam numeret in partibus faciendis.

2. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

CUm emancipati filii nomine nepotem posthumum post avi mortem editum dicimus bonorum possessionem accipere oportere, necessarium erit dicere, bona sua eum conferre: licet non potest dici, mortis tempore avi bona habuisse, qui ipse nondum in rerum natura erat. igitur sive hereditatem à patre, sive legatum acceperit: hoc conferre debebit. §. 1. Illud autem intelligendum est, filium in bonis habere, quod deducto ære alieno superest. Sed si sub conditione debeat, non statim id deducere debebit, sed id quoque conferre: contra autem caveri ei oportebit, ab eo, qui in potestate est, ut existente conditione defendatur pro ea parte, quam contulit. §. 2. De illis, quæ sine culpa filii emancipati post mortem patris perierunt, quæritur ad cujus detrimentum ea pertinere debeant? & plerique putant ea, quæ sine dolo & culpa perierint, ad collationis onus non pertinere: & hoc ex illis verbis intelligendum est, quibus Prætor viri boni arbitratu jubet conferri bona: vir autem bonus non sit arbitraturus conferendum id, quod nec habet, nec dolo nec culpa desiit habere. §. 3. Id quoque, quod sub conditione ex stipulatu debetur, emancipato conferri debet. † Diversum est in legato conditionali: quia etsi in potestate fuisset, & post mortem patris conditio extitisset, ipse haberet actionem.

§. 4. Emancipatus filius, si injuriarum habet actionem, nihil conferre debet: magis enim vindictæ, quam pecuniæ, habet persecutionem. † Sed si furti habeat actionem, conferre debebit. §. 5. Si tres emancipati, duo in potestate sint: Gaius Cassius lib. 7 Juris civilis, tertias conferendas putat: ut emancipati, quia invicem non conferunt, unius loco sint. nec indignari eos oportere, si plus conferant & minus accipiant: quia in potestate eorum fuerit bonorum possessionem omittere. Julianus quoque Cassii sententiam sequitur. §. 6. Si ex emancipato filio nepos emancipatus, mortuo patre simul & avo, bonorum possessionem utriusque acceperit, cum uterque eorum suum heredem reliquerit: eo modo collatio explicari potest, ut, si, verbi gratia, centum in bonis habuit, & patruo quinquaginta, & fratri quinquaginta conferre debet: hoc enim ratio facit, sive personas, sive portiones numeremus. §. 7. Si duo nepotes ex filio mortuo emancipati, bonorum possessionem avi petant: utrum dimidias, an quartas patruo conferre debeant, quæritur? & verius est, semisses conferre eos oportere: quia & si vivo avo, cum in ejus potestate essent, ducenta (puta) adquisissent, centum filius, centum duo fratres per hereditatem avi haberent. §. 8. Si duo emancipati bonorum possessionem petierint, & unus contulerit, alter non contulerit: hujus portio tantum ei, qui in potestate est, prodesse debet, non etiam emancipato: quoniam ejus causa, qui in potestate est, denegantur ei actiones. §. 9. Si per inopiam emancipatus cavere non possit, non statim ab eo transferenda est possessio: sed sustinendum, donec possit invenire fidejussores. ut tamen de his, quæ mora deteriora futura sunt, his qui in potestate sunt, actio detur: ipsique caveant in medium collaturos, si cautum eis fuerit.

3. JULIANUS lib. 23 Digestorum.

PRætor non sub conditione collationis bonorum possessionem contra tabulas promittit: sed demonstrat, quid data bonorum possessione fieri oportet. Alioquin magna captio erit emancipati, si non aliter bonorum possessionem accipere intelligeretur, nisi cavisset de collatione. Nam si interim ipse decessisset, heredi suo nihil relinqueret. Item si frater ejus decessisset, non admitteretur ad bonorum possessionem. † Quid ergo est? intelligendum est bonorum possessionem accipere & antequam caveat: sed

sed si non caverit, ita observabitur, ut tota hereditas apud eum, qui in potestate fuerit, remaneat. §. 1. Emancipatus filius controversiam facit impuberi, qui se filium & in potestate patris fuisse dicit. Quæro, si bona sua ei emancipatus conferre debeat? Paulus notat: Puto conferendum esse exacta cautione: ut victus, sicut hereditatem, ita & quæ collata sunt, præstet. §. 2. Julianus: Quotiens contra tabulas bonorum possessio datur, emancipati bona sua conferre debent his solis qui in potestate patris fuerint. hoc quemadmodum expediri oporteat, quæri solet. nam si bona à patre relicta, & emancipatorum in medium conferantur, & ita viriles partes sumantur: eveniet, ut [&] emancipatis quoque collatio ab ipsis facta prosit. Videamus ergo, ne commodissimum sit, emancipatos quartam partem ex bonis paternis ferre, ex suis tertiam? quod dico, exemplo manifestius fiet. Ponamus patrem quadringenta reliquisse, & duos in potestate filios, duos emancipatos; ex quibus alterum centum, alterum sexaginta in bonis habere: is, qui centum habebit, centum triginta tria & trientem feret; is vero, qui sexaginta contulerit, centum viginti: atque ita eveniet, ut collationis emolumentum ad solos, qui in potestate remanserint, perveniat.

§. 3. Emancipati bona sua conferre cum his qui in potestate fuerunt, jubentur. §. 4. Quare sicut is qui in potestate est, dotem uxoris præcipit: ita emancipatus quoque, quasi præcipiat, retinere debet. §. 5. Emancipatus præteritus, si dum deliberat, caverit de bonorum collatione, nec bonorum possessionem petierit: agente fratre ex stipulatu, ipso jure tutus erit. Sed & si pecuniam contulerit, condictione eam repetet: omissa enim bonorum possessione, incipit pecunia sine causa esse apud heredem.

§. 6. Qui duos filios in potestate habebat, & ex uno eorum nepotem, emancipavit filium, ex quo nepotem habebat: deinde emancipatus factus procreavit filium quem avus in locum filii adoptavit: & vel intestatus, vel testamento facto, præterito emancipato filio decessit. Quæsitum est, quid de bonorum possessione, quid de collatione juris esset? Respondi: Bonorum, de quibus quæritur, tres partes fieri debent: ex quibus una pertinet ad filium, qui in potestate remansit; altera ad nepotem, qui in locum filii adoptatus est; tertia ad emancipatum filium & nepotem, qui in potestate remanserit: ita ut pater soli ei conferat, cum quo bonorum possessionem accipiat.

4. AFRICANUS lib. 4 Quæstionum.

FIlium emancipatum dotem, quam filiæ suæ nomine dedit, conferre non debere: quia non sicut in matrisfamilias bonis esse dos intelligatur, ita & in patris, à quo sit profecta.

5. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

SI quis filium habeat sui juris, & ex eo nepotem in potestate sua: consequenter erit dicendum, si nepos patris sui emancipati accipiat bonorum possessionem, de conferendis suis quoque bonis cavere eum debere, & esse similem ei, qui adoptavit. hoc enim Divi fratres rescripserunt, ut ad collationem avus compellatur. † Plane eodem Rescripto adjectum est sic: *Nisi forte avus iste nullum ex his bonis fructum adquirere vult, paratusque est de potestate nepotem dimittere, ut ad emancipatum omne emolumentum bonorum possessionis perveniat.* Nec idcirco ea filia, quæ post emancipationem nata patri heres extitit, juste queri poterit, (inquit) quod eo facto collationis commodo excluditur: cum avo quandoque defuncto, ad bona ejus simul cum fratre possit venire. † Hæc in patre adoptivo ratio reddi non potest: & tamen & ibi [idem] dicemus, si sine dolo malo emancipaverit.

§. 1. Stipulatio autem collationis tunc committitur, cum interpellatus cum aliquo spatio, quo conferre potuit, non facit: maxime cum boni viri arbitratu collationem fieri, Edicto Prætoris insertum est. §. 2. Sive ergo in totum collatio facta non est, sive in partem facta: locum habebit hæc stipulatio. §. 3. Et sive quis non conferat ex hac stipulatione, sive dolo fecerit, quo minus conferat: quanti ea res erit, in tantam pecuniam condemnabitur.

6. CELSUS lib. 10 Digestorum.

DOtem, [quam] dedit avus paternus, an post mortem avi mortua in matrimonio filia, patri reddi oporteat, quæritur? occurrit æquitas rei, ut, quod pater meus propter me filiæ meæ nomine dedit, proinde sit, atque ipse dederim; quippe officium avi circa neptem ex officio patris erga filium pendet: & quia pater filiæ, ideo avus propter filium nepti dotem dare debet. quid si filius [à patre] exheredatus est? Existimo non absurde etiam in exheredato filio idem posse defendi: nec infavorabilis sententia est, ut hoc saltem habeat ex paternis, quod propter illum datum est.

7. IDEM lib. 13 Digestorum.

SI nepotes in locum filii successerunt, una portio iis conferri debet, uti bonorum possessionis unam partem habeant. sed & ipsi ita conferre debent, quasi omnes unus essent.

8. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

NOnnunquam Prætor variantem non repellit, & consilium mutantis non aspernatur. Unde quidam filium emancipatum, qui de bonis conferendis cavere fratribus noluit, audiendum postea putaverunt, si vellet oblata cautione beneficium bonorum possessionis exercere: tametsi responderi potest, videri eum possessionem repudiasse, qui formam possessionis conservare noluit. Sed benignior est diversa sententia: maxime cum de bonis parentis inter fratres disputetur. quem tamen facilius admittendum existimo, si intra tempus delatæ possessionis cautionem offerat. nam post annum, quam delata esset bonorum possessio, voluntariam moram cautionis admittere, difficilius est.

9. IDEM lib. 5 Responsorum.

FIlius emancipatus intestati patris bonorum possessionem accepit: nepos ex eodem in familia retentus, semissem hereditatis cum emolumento collationis habebit. † Idem nepos si postea possessionem intestati patris accipiat, fratri post emancipationem patris quæsito, & in familia retento, bona sua conferre cogetur.

10. SCÆVOLA lib. 5 Quæstionum.

SI filius in potestate heres institutus adeat, & emancipato petente bonorum possessionem contra tabulas, ipse non petat: nec conferendum est ei: & ita Edictum se habet. sed magis sentio, ut quemadmodum pro parte hereditatem retinet jure, eo quod bonorum possessionem petere posset, ita & conferri ei debeat: utique cum injuriam per bonorum possessionem patiatur.

11. PAULUS lib. 11 Responsorum.

PAulus respondit, ea, quæ post mortem patris filio reddi debuerunt, emancipatum filium, quamvis prius consecutus sit, quam deberentur

rentur

rentur fratri, qui in potestate patris relictus est, conferre non debere: cum post mortem patris, non tam ex donatione, quam ex causa debiti, ea possidere videatur.

12. IDEM lib. 41 ad Edictum.

SI prægnantem quis uxorem reliquerit, & ea ventris nomine in possessionem missa fuerit: interim cessat collatio. nam antequam nascatur, non potest dici, in potestate morientis fuisse: sed nato conferetur.

TIT. VII.

DE DOTIS COLLATIONE.

1. ULPIANUS lib. 40 ad Edictum.

QUamquam ita demum ad collationem dotis Prætor cogat filiam, si petat bonorum possessionem: attamen & si non petat, conferre debebit, si modo se bonis paternis misceat. & hoc D. Pius Ulpio Adriano rescripsit, etiam eam quæ non petierit bonorum possessionem, ad collationem dotis per arbitrum familiæ erciscundæ posse compelli. §. 1. Si in stipulatum deducta sit dos: si quidem ipsa mulier stipulata sit, vel ipsi negotium gestum, æque conferre cogetur; si vero alii quæsita est stipulatio, dicendum est cessare collationem; & si tantum promissa sit dos, collatio ejus fiet. §. 2. Si sit nepos & neptis ex eodem filio, & dotata sit neptis; sit & filius, non pater eorum: neptis omnem dotem soli fratri collatura est: emancipata autem neptis dotem & bona sua soli nepoti, non etiam patruo conferet. §. 3. Sed si sit neptis sola non etiam nepos ex eodem: tunc confertur patruo, itemque nepoti [vel nepti] ex alio. §. 4. Sed & si duæ neptes sint ex diversis filiis, conferent & invicem & patruo: si ex eodem patre, tantum invicem conferent. §. 5. Cum dos confertur, impensarum necessariarum fit detractio: cæterarum non.

§. 6. Quod si jam factum divortium est, & maritus non sit solvendo: non debebit integra dos computari mulieri, sed id quod ad mulierem potest pervenire, hoc est, quod facere maritus potest. §. 7. Si sub conditione pater, vel extraneus dotem promiserit, cautione opus erit, ut tunc conferat mulier dotem cum dotata esse cœperit. §. 8. Filiam quæ ab intestato patri heres sit, conferre quidem dotem oportet, consequens autem est, ut ex pollicitatione [dotis] pro parte dimidia fratrem suum liberet: æquius enim est, in solidum de suo eam dotatam esse.

§. 9. Si emancipatus filius, qui contra tabulas bonorum possessionem acceperit, filiam dotatam habeat, non debet dotem ejus conferre: quia in bonis ejus non est.

2. GAIUS [lib. 14 ad Edictum provinc.]

FIlia in adoptionem data & heres instituta debet, sicut emancipata, non solum bona sua, sed & dotem quæ ad eam pertinere poterit, conferre: [si adhuc pater adoptivus vivit, hic necesse habebit conferre.]

3. ULPIANUS lib. 4 Disputationum.

SI filia fuerit heres instituta, collatione dotis non fungetur. unde si commisso ab altero Edicto, necesse habuerit contra tabulas bonorum possessionem accipere, dicendum est, quoniam nullam injuriam fratri facit, non debere eam dotem conferre: nam quod habuit ex judicio, convertitur ad contra tabulas bonorum possessionem. † Plane si ex minore parte fuit heres instituta, & alia quædam in eam contulit contra tabulas bonorum possessio, aucta portione ejus, dicendum erit collationis munere eam fungi: nisi forte contenta fuerit portione, ex qua instituta est; tunc enim dicendum est, ex judicio parentis eam venientem non debere munus collationis sustinere.

4. POMPONIUS l. 3 ad Quint. Mucium.

SI pater pro filia dotem promiserit, deinde exheredatæ, vel etiam emancipatæ & præteritæ legatum dederit: habebit filia etiam dotem præcipuam & legatum.

5. PAPINIANUS lib. 5 Responsorum.

FIlius emancipatus, qui possessionem contra tabulas accipere potuit, intestati patris possessionem accepit; atque ita filia, quæ mansit in potestate, cum ejusdem familiæ fratre heres instituta, possessionem intestati patris errorem fratris emancipati secuta accepit: dotem scripto fratri conferre non cogetur: cum ea possessio frustra petita sit, & filia patris voluntatem fini virilis partis retineat, id est, ut omnes trientes habeant, & bonorum possessio *Unde liberi* fingatur pro contra tabulas esse petita. §. 1. Filia quæ soluto matrimonio dotem conferre debuit, moram collationi fecit: viri boni arbitratu cogetur usuras quoque dotis conferre: cum emancipatus frater etiam fructus conferat, & filia partis suæ fructus percipiat.

6. IDEM lib. 6 Responsorum.

PAter filium emancipatum heredem instituit & filiam exheredavit, quæ inofficiosi lite perlata, partem dimidiam hereditatis abstulit: Non esse fratrem bona propria conferre cogendum respondi: nam & libertates competere placuit.

7. PAULUS lib. 11 Responsorum.

NEc ipsa dotem fratribus suis conferet, cum diverso jure fratres sunt heredes.

8. PAPINIANUS lib. 11 Responsorum.

PAter nubenti filiæ quasdam res præter dotem dedit, eamque in familia retinuit, ac fratribus sub conditione, *si dotem, & cætera quæ nubenti tradidit, contulisset*, coheredem adscripsit: cum filia se bonis abstinuisset, fratribus res non in dotem datas vindicantibus exceptionem doli placuit obstare; quoniam pater filiam alterutrum habere voluit.

9. TRYPHONINUS [lib. 6. Disputat.]

FUit quæstionis, an, si sua heres filia patri cum fratribus, contenta dote abstineat se bonis, compellatur eam conferre? Et Divus Marcus rescripsit, non compelli abstinentem se ab hereditate patris. ergo non tantum data apud maritum remanebit, sed & promissa exigetur etiam à fratribus: & est æris alieni loco; abscessit enim à bonis patris.

TIT. VIII.

DE CONJUNGENDIS CUM EMANCIPATO LIBERIS [EJUS].

1. ULPIANUS [lib. 40 ad Edictum].

SI quis ex his, quibus bonorum possessionem Prætor pollicetur, in potestate parentis, cum moritur, non fuerit: ei, liberisque, quos in ejusdem familia habuit, si ad eos hereditas suo nomine pertinebit, neque notam exheredationis meruerunt, bonorum possessio ejus partis datur, quæ ad eum pertineret, si in potestate permansisset: ita ut ex ea parte dimidiam, reliquam liberi ejus, hisque duntaxat bona sua conferat. §. 1. Hoc Edictum æquissimum est: ut neque emancipatus solus veniat, & excludat nepotes in potestate manentes; neque nepotes jure potestatis objiciantur patri suo.

§. 2. Et in adoptionem datus filius & heres institutus, ad hoc Edictum pertinet, ut ei jungatur nepos, qui in avi sui naturalis potestate est. † Jungitur autem nepos patri suo emancipato,

cipato, sive pater præteritus sit, sive institutus. Et hæc erit differentia inter in adoptionem datum & emancipatum: quod in adoptionem quidem dato non alias jungitur, nisi instituto, & alio committente Edictum: emancipato autem, sive sit institutus emancipatus, sive sit præteritus.

§. 3. Filio in potestate ex besse, emancipato ex triente herede instituto, Julianus ait, nepotem præteritum petita contra tabulas bonorum possessione, patruo sextantem, patri unciam ablaturum. §. 4. Si pater emancipatus exheredatus sit, nepotibus ex eo præteritis, qui erant in potestate retenti: nepotes admittuntur: absurdum enim est, cum patri præterito jungantur, instituto eo vel exheredato non admitti.

§. 5. Sed & si patruus eorum, qui erat in potestate, sit præteritus, pater exheredatus: debent nepotes admitti: nam exheredatus pater eorum pro mortuo habetur. §. 6. Si pater in potestate manens exheredatus, vel institutus sit, nepotem ex eo, sive in potestate manentem, sive emancipatum, ad bona avi neque vocari, neque vocandum esse, Scævola ait: totiens enim nepoti consulendum est, quotiens in potestate retentus est, patre emancipato. Liberos igitur in familia esse oportet, ut huic Edicto locus sit: ejus scilicet familia, cujus bonorum possessio petitur. Sed & si posthumus natus sit ex emancipato, ante emancipationem conceptus: idem erit dicendum. §. 7. Liberos autem non omnes simul vocat Prætor, sed gradatim, hoc est, eos, qui sui sunt. scil. nepotes, si sunt; si minus, eos qui sunt inferioris gradus: nec eos miscebimus. plane si sint ex emancipato nepos, & ex nepote ejus alio pronepos, dicendum erit utrumque ei jungi: ambo enim [in] suorum loco successerunt.

§. 8. Si postliminio nepos redierit, dicendum est eum patri emancipato conjungi. §. 9. Si pater ex duobus filiis, quos in potestate habuit, alterum emancipaverit, & nepotem ex eo in locum filii adoptaverit, & præterito emancipato decesserit: Julianus ait, nepoti in locum filii adoptato succurri oportere: ut quasi filius portionem habeat, quam haberet & si extraneus adoptatus esset. sic fiet (inquit) ut filius qui in potestate fuit, tertiam partem; nepos in locum filii adoptatus, aliam tertiam; emancipatus filius cum nepote altero retento in potestate partiatur: nec enim minus debet ferre nepos in locum filii adoptatus, quam si ab extraneo esset adoptatus. §. 10. Illud non interest, quota portio hereditatis ad nepotem pertineat, an perquam modica: nam & si modica sit, attamen dicemus esse locum huic parti Edicti. §. 11. Inter ipsum filium & liberos ejus dividitur hereditas, ita ut ipse dimidium, liberi dimidium habeant. Proinde pone solum esse filium emancipatum, & nepotes in potestate duos, neminem præterea ex liberis: habebit emancipatus dimidiam partem hereditatis, [&] aliam dimidiam duo nepotes, ut quadrantes ferant. † Sed si sit præterea alius [filius]: eveniet, ut filius habeat dimidiam partem hereditatis, ex quo nepotes non sunt; alius filius semissem cum filiis suis: ita ut quadrantem hereditatis ipse ferat, quadrans inter liberos ejus dividatur. † Sed si ambo filii sint emancipati, & habeant singuli nepotes: eveniet ut singuli singulos semisses cum nepotibus suis dividant: ita ut ipsi quidem quadrantes ferant, nepotes autem residuos quadrantes. Et si alter duos filios, alter tres habeant: quadrans unus inter duos, alius inter tres dividitur. §. 12. Si quis ex nepotibus portionem suam omiserit, eveniet, ut non ad patrem ejus, sed magis ad fratrem pertineat. Sed & si omnes nepotes omittant, patruo nihil adcrescet: sed soli patri. Quod [&] si pater omiserit, tunc patruo adcrescet.

§. 13. Emancipatus filius, siquidem nepotes in avi potestate non habeat, fratribus suis conferet: sed si sint nepotes, voluit eum Prætor filiis suis, qui sunt in potestate, solis conferre. merito: quia veniendo ad bonorum possessionem, illis solis injuriam facit. §. 14. Nunc videamus, quantum eis conferat? & quidem semper, cum fratribus emancipatus confert, virilem sibi detrahit. utrum & in eo casu virilem detrahat? an vero quia dimidiam partem habeat bonorum possessionis, dimidiam partem etiam bonorum suorum conferat? Et puto dimidiam tantum bonorum eis partem conferre. nam etsi alius emancipatus sit filius, alius in potestate retentus: filius emancipatus his duobus nepotibus unam partem tantum conferet, & patruo eorum, qui in potestate mansit, unam partem dabit, tertiam ipse habebit. nec quod nepotibus confertur à patruo emancipato, ipsi patri conferent: hoc enim non de bonis avi, sed propter bona postea eis accessit. §. 15. Eveniet igitur, ut pater emancipatus, si centum in bonis habeat, quinquaginta sibi detrahat: residua quinquaginta omnibus nepotibus (id est, filiis suis) conferat. aut si unum nepotem habeat, & duos ex alio pronepotes, ita dividat quinquaginta, ut nepos habeat vigintiquinque, pronepotes ex alio uno vigintiquinque: nam & bonorum possessionis ambo unam partem habent. §. 16. Si sit filius in potestate, alius emancipatus, ex defuncto unus nepos in potestate, alius [nepos] emancipatus: eleganter Scævola tractat, patruus emancipatus quantum nepotibus, quantum fratri suo conferat? Et ait posse dici, tres eum partes facere: unam sibi, unam fratri, unam istis collaturum: quamvis hi minus quam patruus ex hereditate avi concurrente patre sint habituri. quæ sententia vera est. §. 17. Sed etsi sint duo nepotes ex eodem filio, hique emancipati sunt, & ex altero eorum pronepos in potestate defuncti: partem habebit nepos unus, aliam nepos cum filio suo. §. 18. Sed etsi nepos, & ex alio nepote defuncto duo pronepotes: unus ex pronepotibus emancipatus soli fratri suo conferat; vel si frater non est, soli patruo, non etiam patruo majori.

2. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

Nihil in hac parte Edicti cavit Prætor, ut legata exceptis personis nepos præstet. Sed potest superior sermo & ad hunc casum referri: nam absurdum est, patrem quidem ejus legata præstare, ipsum vero plus habere, cum eadem conditione in eandem partem vocantur.

3. MARCELLUS lib. 9 Digestorum.

Qui duos filios habebat, alterum ex his emancipavit, nepotem ex eo in potestate retinuit: emancipatus filium sustulit, & à patre exheredatus est. Quæro, cum frater ejus, & ipse emancipatus præteritus sit, & nepotes ex emancipato filio ab avo heredes instituti: quid de bonorum possessione juris sit; & quid intersit, si emancipatum quoque, ex quo nepotes erant nati, præteritum esse ponamus? Respondi: si filium retento ex eo nepote emancipaverit, & emancipatus procreaverit filium, & heres uterque nepos institutus fuerit, pater eorum exheredatus, alius filius præteritus: solus filius præteritus bonorum possessionem contra tabulas petere poterit. exheredatus enim obstat filiis suis post emanci-

pationem

pationem susceptis. nepoti tamen retento in potestate bonorum possessio dari debet: quoniam si pater ejus emancipatus præteritus esset, simul cum eo bonorum possessionem accipere posset propter id caput Edicti, quod à Juliano introductum est; id est, ex nova clausula: nec debet deterioris esse conditionis, quia pater ejus exheredatus sit: idque ei præterito quoque præstari oportebit. sed fratris ejus, qui post emancipationem natus est, diversa conditio est: conservanda est tamen & illi ad virilem partem hereditas, sicut etiam Imperator Antoninus in persona neptis ex filia rescripsit.

4. MODESTINUS lib. 6 Pandectarum.

EMancipato quis filio retinuit ex eo nepotes in potestate: filius emancipatus susceptis postea liberis decessit. Placuit in avi potestate manentes, simul cum his, qui post emancipationem nati sunt, decreto bonorum possessionem accipere: manente eo, ut si velit avus sibi per nepotes adquiri, bona sua conferat; aut nepotes emancipet, ut sibi emolumentum paternæ hereditatis adquirant: idque [ita] D. Marcus rescripsit.

5. IDEM lib. 6 Differentiarum.

SI nepos exheredatus heres extiterit ei, quem avus heredem fecerat, deinde pater ejus emancipatus testamento præteritus accipiat contra tabulas patris bonorum possessionem: jungi patri suo nepos non poterit, sed ut extraneus excludetur: quia non suo nomine avo heres extiterit.

6. SCÆVOLA lib. 5 Quæstionum.

SI quis filium habens in potestate, extraneum in nepotis locum quasi ex eo filium natum adoptet, mox filium emancipet: non jungetur hic nepos filio emancipato: quia desiit esse emancipato ex liberis.

7. TRYPHONINUS lib. [1]6 Disput.

SI post emancipationem filii susceptus ex eo fuerit nepos, conservanda illi erit portio: sed quanta, videamus? finge enim patruo scripto heredi coheredem datum hunc nepotem, patrem autem ejusdem præteritum accepisse contra tabulas bonorum possessionem: quod ad Edictum Prætoris attinet, semisses bonorum fient, nunc vero post Constitutionem Divi Pii, si conservatur pars nepoti, utrum virilis, an quarta debeat servari? Nam si in avi natus potestate fuisset, conjungebatur in unam partem cum patre suo. & proponamus esse alium ex eodem nepotem in familia avi: duo unam quartam habituri erant, patre eorum accipiente contra tabulas bonorum possessionem, si fuissent in avi potestate. an ergo nunc in sescunciam tuendus sit, qui non in familia retentus est? & cui abscedet pars, quæ huic cessura est? patri ejus tantum, an & patruo? & puto, & patruo; nam & legatum eidem datum præstaret.

TIT. IX.

DE VENTRE IN POSSESSIONEM MITTENDO, ET CURATORE EJUS.

1. ULPIANUS lib. 41 ad Edictum.

SIcuti liberorum eorum, qui jam in rebus humanis sunt, curam Prætor habuit: ita etiam eos, qui nondum nati sint, propter spem nascendi non neglexit. nam & hac parte Edicti eos tuitus est, dum ventrem mittit in possessionem vice contra tabulas bonorum possessionis.

§. 1. Prægnantem esse mulierem oportet omnimodo, nec dicere se prægnantem sufficit: quare nec tenet datio bonorum possessionis, nisi vere prægnans fuit, & mortis tempore, & eo quo mitti in possessionem petit. §. 2. Totiens autem mittitur in possessionem venter, si non est exheredatus, & id quod in utero erit, inter suos heredes futurum erit. † Sed & si incertum sit, aliquo tamen casu possit existere, quo, qui editur, suus futurus sit, ventrem mittemus: æquius enim est, vel frustra nonnunquam impendia fieri, quam denegari aliquando alimenta ei qui dominus bonorum aliquo casu futurus est.

§. 3. Quare & si ita exheredatio facta sit, *Si mihi filius unus nascetur, exheres esto:* quia filia nasci potest, vel plures filii, vel filius & filia, venter in possessionem mittetur. satius est enim sub incerto ejus, qui edetur, ali etiam eum, qui exheredatus sit; quam eum, qui non sit exheredatus, fame necari: ratumque esse debet, quod deminutum est; quamvis is nascatur, qui repellitur. §. 4. Idem erit dicendum, & si mulier, quæ fuit in possessione, abortum fecisset.

§. 5. Sed & si sub conditione posthumus sit exheredatus, pendente conditione, Pedii sententiam admittimus, existimantis posse ventrem in possessionem mitti: quia sub incerto utilius est ventrem ali. §. 6. Si venter ab institutis exheredatus sit, à substitutis præteritus: Marcellus negat in possessionem eum mitti posse viventibus institutis: quia exheredatus est. quod verum est. §. 7. Per contrarium autem si ab institutis præteritus sit venter, à substitutis exheredatus: vivis institutis, mittendus est in possessionem. quod si non vivant, negat mittendum: quia ad eum gradum devoluta hereditas est, à quo exheredatus est. §. 8. Si filius ab hostibus captus sit, uxor ejus prægnans in possessionem soceri bonorum mittenda est: nam aliquo casu spes est, id quod nascitur, inter suos heredes futurum; utputa si pater ejus apud hostes decedat. §. 9. Sed & si quis ventrem exheredasset, *Qui mihi intra menses tres mortis meæ natus erit, exheres esto*; vel, *Qui post tres menses*: venter in possessionem utique mittetur: quia aliquo casu suus heres futurus est. & sane benigniorem esse Prætorem in hac parte oportebit: ne, qui speratur, ante vitam necetur. §. 10. Rectissime autem Prætor nusquam uxoris fecit mentionem: quia fieri potest, ut mortis tempore uxor non fuerit, quæ se ex eo prægnantem dicit. §. 11. Etiam ex emancipato venter ad possessionem admittitur. Unde apud Julianum lib. 27 Digestorum quæritur, si emancipatus quis sit, uxore jam prægnante, deinde decessisset, & pater ejus mortuus sit: an venter in possessionem emancipati patris mitti possit? Et rectissime scripsit, rationem non esse, cur venter, quem Edictum admittit, repelli debeat: est enim æquissimum partui consuli, qui natus bonorum possessionem accepturus est. Sed [&] si avus viveret, similiter ventrem admittemus.

§. 12. Si filius in adoptionem datus, decesserit prægnante uxore, tunc deinde adoptator defunctus fuerit: mittetur venter in possessionem avi adoptivi. † Sed an etiam in ejus, qui in adoptionem dederat filium, mittetur, videamus? Et si hic nepos posthumus heres ab avo naturali institutus sit, mittetur in possessionem. quia, & nato ei, si nemo ex liberis sit alius, bonorum possessio secundum tabulas dari potest: aut si sint liberi præteriti, etiam contra tabulas cum ipsis potest accipere. §. 13. Si pater nuru prægnante filium emancipaverit, non in totum repelli uterus debet: namque natus solet patri ex novo Edicto jungi. Et generaliter, quibus casibus patri jungitur natus, admittendus est

venter

venter in possessionem. §. 14. Si ea, quæ in possessionem vult ire, uxor negetur, vel nurus, vel esse, vel fuisse; vel ex eo prægnans non esse contendatur: decretum interponit Prætor [ad] exemplum Carboniani Edicti. Et ita D. Hadrianus Claudio Proculo Prætori rescripsit, ut summatim de re cognosceret: &, si manifesta calumnia videbitur ejus, quæ ventris nomine in possessionem mitti desiderat, nihil novi decerneret: si dubitari de re poterit, operam daret, ne præjudicium fiat ei, quod in utero est; sed ventrem in possessionem mitti oportet. Apparet itaque, nisi manifesta sit calumniatrix mulier, debere eam decretum eligere: & ubi omnino juste dubitari poterit, an ex eo prægnans sit, decreto tuenda est, ne præjudicium partui fiat. Idemque est, & si status mulieri controversia fiat.

§. 15. Et generaliter, ex quibus causis Carbonianam bonorum possessionem puero Prætor dare solitus est, ex hisdem causis ventri quoque subvenire Prætorem debere non dubitamus: eo facilius, quo favorabilior est causa partus, quam pueri: partui enim in hoc favetur, ut in lucem producatur. puero, ut in familiam inducatur; partus enim iste alendus est, qui [& si] non tantum parenti, cujus esse dicitur, verum etiam Reipublicæ nascitur. §. 16. Si quis prima uxore prægnante facta, mox aliam duxerit, eamque prægnantem fecerit, diemque suum obierit: Edictum ambobus sufficiet: videlicet cum nemo contendit, nec calumniatricem dicit.

§. 17. Quotiens autem venter in possessionem mittitur, solet mulier curatorem ventri petere: solet & bonis. Sed si quidem tantum ventri curator datus sit, creditoribus permittendum, in custodia bonorum esse: si vero non tantum ventri, sed etiam bonis curator datus est, possunt esse securi creditores; cum periculum ad curatorem pertineat. idcirco curatorem bonis ex inquisitione dandum, idoneum scilicet, oportet creditores curare: vel si quis alius est, qui non edito partu successionem speret. §. 18. Hoc autem jure utimur, ut idem curator & bonis & ventri detur. sed si creditores instent, vel qui sperat se successurum: diligentius atque circumspectius id fieri debebit, & plures, si desiderentur, dandi sunt.

§. 19. Mulier autem in possessionem missa, ea sola, sine quibus fœtus sustineri & ad partum usque produci non possit, sumere ex bonis debet: & in hanc rem curator constituendus est, qui cibum, potum, vestitum, tectum mulieri præstet pro facultatibus defuncti, & pro dignitate ejus atque mulieris. §. 20. Deminutio autem ad hos sumptus fieri debet, primum ex pecunia numerata: si ea non fuerit, ex his rebus quæ patrimonia onerare magis impendio, quam augere fructibus consueverunt. §. 21. Item si periculum est, ne interim res usucapiantur, ne debitores tempore liberentur: idem curare debet.

§. 22. Ita igitur curam hoc quoque officio administrabit, quo solent curatores atque tutores pupillorum. §. 23. Eligitur autem curator aut ex his, qui tutores dati sunt posthumo: aut [ex] necessariis adfinibusque, aut [ex] substitutis, aut ex amicis defuncti, aut ex creditoribus. sed utique is, qui idoneus videbitur: aut si de personis eorum quæstio moveatur, vir bonus eligitur. §. 24. Quod si nondum sit curator constitutus (quia plerumque aut non petitur, aut tardius petitur, aut serius datur): Servius ajebat, res hereditarias heredem institutum vel substitutum obsignare non debere, sed tantum pernumerare, & mulieri adsignare. §. 25. Idem ait, ad custodienda ea, quæ sine custodia salva esse non possunt, custodem ab herede ponendum: utputa pecoris; & si nondum messis, vindemiave facta sit. & si fuerit controversia, quantum deminui oporteat: arbitrum dandum.

§. 26. Curatore autem constituto, hæc omnia cessare puto: conscribere tamen curatori debent & vendenti, & inventarium rerum facienti.

§. 27. Tamdiu autem venter in possessionem esse debet, quamdiu aut pariat, aut abortum faciat, aut certum sit eam non esse prægnantem.

§. 28. Et si sciens prudensque se prægnantem non esse, consumpserit: de suo eam id consumpsisse, Labeo ait.

2. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

SEd & si eum ediderit, qui repulsus est: discedere debet.

3. HERMOGENIANUS l. 3 Juris epit.

SUmptus autem ab ea facti bona fide, non repetuntur.

4. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

HAbitatio quoque si domum defunctus non habuit, conducenda erit mulieri.

§. 1. Servis quoque mulieris, qui necessarii sunt ad ministerium ejus, secundum dignitatem cibaria præstanda sunt.

5. GAIUS lib. 14 ad Edictum Provinc.

CUrator ventris alimenta mulieri statuere debet. nec ad rem pertinet, an dotem habeat, unde sustentare se possit: quia videntur, quæ ita præstantur, ipsi præstari, qui in utero est.

§. 1. Curator ventri datus, solvendi debiti rationem habere debet: utique ejus, quod sub pœna, aut pignoribus pretiosis debetur.

6. ULPIANUS lib. 41 ad Edictum.

EXtraneo posthumo herede instituto, non aliter venter in possessionem mittitur, nisi mater aliunde se alere non possit: ne forte ei, qui natus bonorum possessor futurus est, denegasse alimenta videamur.

7. IDEM [lib. 47 ad Edictum].

UBicunque ab intestato admittitur quis, illic & venter admittitur; scilicet si talis fuerit is, qui in utero est, ut si in rebus humanis esset, bonorum possessionem petere posset: ut in omnibus partibus Edicti pro superstite habeatur is, qui in utero est. §. 1. Interdum non passim, sed cum causæ cognitione mitti venter in possessionem debet, si quis sit, qui controversiam referat. Sed hoc tantum ad eum ventrem erit referendum, qui cum liberis admittitur: cæterum si mittatur *Unde legitimi*, vel qua alia ex parte, dicendum est, non esse causæ cognitionem necessariam. nec enim æquum est, in tempus pubertatis ventrem vesci de alieno, in tempus pubertatis dilata controversia. Sed enim placet, omnes controversias, quæ quasi status controversiam continent, in tempus pubertatis differri: sed non ut in possessione sit, status controversia dilata, sed sine possessione.

§. 2. Quamvis autem Prætor ventrem in possessionem mittat cum his, quibus possessionem dederit: attamen etiam solus venter admittetur ad bonorum possessionem.

8. PAULUS [lib. 1 de Adulteris].

SI ventris nomine mulier missa sit in possessionem, Divus Hadrianus Calpurnio Flacco, differendam accusationem adulterii, rescripsit: ne quod præjudicium fieret nato.

9. ULPIANUS [lib. 15 ad Sabinum].

CUm venter mittitur in possessionem, quod in ventris alimenta deminutum est, detrahitur velut æs alienum.

10. PAU-

10. PAULUS [lib. 7 Quæstionum].

POsthumus natus quocunque tempore, qui tamen testatoris morte conceptus jam erit, potest agnoscere bonorum possessionem. nam & ventrem Prætor ex omnibus Edicti [partibus] mittit in possessionem bonorum: non missurus scilicet, si ei nato daturus non esset bonorum possessionem.

TIT. X.
DE CARBONIANO EDICTO.

1. ULPIANUS [lib. 41 ad Edictum].

SI *cui controversia fiet, an inter liberos sit, & impubes sit, causa cognita perinde possessio datur, ac si nulla de ea re controversia esset: & judicium in tempus pubertatis causa cognita differtur.* §. 1. Eum, qui controversiam facit, si pro pupillo satis ei non detur, simul in possessionem eorum bonorum esse Prætor jubet. §. 2. Non tantum masculi, sed & fœminæ ex virili sexu descendentes, Carboniani commodum habebunt. §. 3. Et generaliter dicimus, his demum Carbonianum competere, quibus contra tabulas bonorum possessio competit: his vero non competere, qui repellentur à contra tabulas bonorum possessione. §. 4. Si quis non ab aliquo hanc controversiam patiatur, quod inter liberos non sit, sed ab ipso patre; utputa nepos, qui se retentum in potestate avi dicit ab emancipato patre, qui jungi desiderat: an differri debeat? & magis est, ut differatur. parvi enim refert, quis ei controversiam faciat, cum, etsi testator eum negaverit ex liberis, non tamen exheredem scripserit, Carboniano possit esse locus. §. 5. Sed & si quis non tantum ex liberis negetur esse, verum servus etiam esse dicatur, forte ex ancilla editus: Julianus scripsit, adhuc Carboniano locum esse: quod & Divus Pius rescripsit. nam vel magis consulendum est his, quibus majus periculum intenditur: nam si aliter observetur, inventa erit ratio, quemadmodum audacissimus quisque majore injuria impuberem adficiat, quod & plura & graviora de eo mentiatur. §. 6. Sed etsi ipse defunctus servus esse dicatur, idem erit dicendum. §. 7. Sed & si fiscus facit impuberi controversiam, Carbonianum Edictum potest locum habere. §. 8. Pomponius lib. 79 ad Edictum scripsit, cum filius heres vel exheres scriptus est, Carbonianum Edictum cessare, quamvis filius esse negetur: quia vel quasi scriptus habet bonorum possessionem, etiam si filius non est; vel repellitur quasi exheredatus, etsi filius esse videatur: nisi forte posthumus [inquit] est heres institutus, & natus negetur esse filius, sed subjectus esse dicetur; quo casu ejus partis tantum danda est ei bonorum possessio, ex qua institutus est.

§. 9. Idem ait, cum quidam exheredem scripsisset filium, quod diceret, *eum ex adulterio conceptum*: quia fieret ei hæc controversia, an inter liberos sit, ex hac parte Edicti ei bonorum possessionem competere: cum, si sine elogio exheres scriptus esset, non haberet bonorum possessionem. Idemque, & si ita sit scriptum, *Quisquis est, qui filium meum se esse dicit, exheres esto*: quia non est filius exheredatus. §. 10. Si quis filium suum heredem instituerit ex minima parte sic, *Ille qui ex illa natus est, heres esto*, non quasi filium suum; deinde hic contendat, patrem intestatum decessisse, seque ei suum heredem esse: interest, coheredes ejus utrum negent eum filium, an vero contendant testamentum valere. Si testamentum valere contendunt, controversia non est differenda, & Carbonianum cessat. quod [si] filium eum negant, & ad ipsos potius quasi ad consanguineos hereditatem pertinere dicunt: data bonorum possessione impuberi, controversia in tempus pubertatis differtur. §. 11. Si mater *subjecti partus* arguatur, an differenda sit quæstio propter statum pueri, quæritur? Et si quidem pupilli *status* in dubium devocatur, differri quæstio in tempus pubertatis debet: cum metus potest esse, ne minus idonee defendatur. cum vero *mater rea* postulatur, *utique integra fide & majore constantia causam defensura recenti tempore*: dubium non est, cognitionem fieri oportere. & post eventum cognitionis, si suppositum [partum] apparuerit, actiones hereditariæ puero denegandæ sunt, omniaque perinde habenda, atque si heres scriptus non fuisset.

2. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

LIcet mulier, quæ partum subjecisse dicitur, decesserit: tamen, si participes maleficii sint, in præsenti cognoscendum est. si autem nemo sit, qui puniri possit, quia omnes participes facinoris forte decesserint: secundum Carbonianum Edictum in tempus pubertatis differenda cognitio est.

3. ULPIANUS [lib. 41 ad Edictum].

CArbonianum Edictum aptatum est ad contra tabulas bonorum possessionem, & intestati: cum & in secundum tabulas in quibusdam casibus possit videri necessarium Edictum; veluti si paterfamilias ita instituerit, *Posthumus heres esto*, vel *Posthuma heres esto*, & negetur esse verum, quod in testamento scriptum est.

§. 1. Et *cum de fideicommissis*, [*vel*] *de legatis quæritur*, *differri potest causa in tempus pubertatis*: id enim Divus Pius Claudius Hadriano rescripsit. §. 2. Quamvis scripto heredi non promitti bonorum possessionem ex Edicto Carboniano certum sit: tamen quæstionem status in tempus pubertatis differri, procul dubio est. Ergo si quidem de parentis bonis simul, & de statu controversia fiat: hoc Edictum locum habebit. sin vero tantum status: differetur quæstio in tempus pubertatis; sed non ex Carboniano, sed ex Constitutionibus.

§. 3. Puberi quamvis minori vigintiquinque annis Carbonianum non succurrit. Sed [si], cum esset pubes, quasi impubes obrepserit, bonorumque possessionem acceperit: dicendum erit, nihil eum egisse. Nam etsi impubes esset, mox pubes factus, finiretur bonorum possessionis emolumentum.

§. 4. Causæ cognitio in eo vertitur, ut si manifesta calumnia appareret eorum qui infantibus bonorum possessionem peterent, non daretur bonorum possessio. Summatim ergo, cum petitur ex Carboniano bonorum possessio: debet Prætor cognoscere. Et si quidem absolutam causam invenerit, evidenterque probatur filium non esse: negare debet ei bonorum possessionem Carbonianam. si vero ambiguam causam, hoc est, vel modicum pro puero facientem, ut non videatur evidenter filius non esse: dabit ei Carbonianam bonorum possessionem.

§. 5. *Duæ* autem sunt *causæ cognitionis*: una dandæ Carbonianæ possessionis, quæ habet commodum illud, ut perinde, atque si nullam controversiam pateretur impubes, possessionem accipiat: alia causæ cognitio illa, utrum differri debeat in tempus pubertatis cognitio, an repræsentari. Hoc autem diligentissime Prætori examinandum est, an expediat pupillo repræsentari cognitionem, an potius differri in tempus pubertatis: & maxime inquirere hoc à cognatis, matre, tutoribusque pupilli debet. Finge esse

testes quosdam, qui dilata controversia aut mutabunt consilium, aut decedent, aut propter temporis intervallum non eandem fidem habebunt. vel finge esse anum obstetricem, vel ancillas, quæ veritatem pro partu possunt insinuare; vel instrumenta satis idonea ad victoriam, vel quædam alia argumenta: ut magis damnum patiatur pupillus, quod differtur cognitio, quam compendium, quod non repræsentatur. finge, pupillum satisdare non posse, & admissos in possessionem, qui de hereditate controversiam faciunt, multa posse subtrahere, novare, moliri. aut stulti, aut iniqui Prætoris erit, rem in tempus pubertatis differre cum summo ejus incommodo, cui consultum velit. Divus etiam Hadrianus, ita rescripsit: *Quod in tempus pubertatis res differri solet, pupillorum causa fit, ne de statu periclitentur, antequam se tueri possint. cæterum si idoneos habeant, à quibus defendantur, & tam expeditam causam, ut ipsorum intersit, mature de ea judicari, & tutores eorum judicio experiri volunt: non debet adversus pupillos observari, quod pro ipsis excogitatum est; & pendere status eorum, cum jam possit indubitatus esse.* §. 6. Si mater impuberis, subjecti partus rea postulata, causam obtinuerit, poterit adhuc superesse status quæstio: utputa *si dicatur, aut non esse ex ipso defuncto conceptus, aut ex ipso quidem, sed non ex matrimonio editus.* §. 7. Si is, qui status controversiam filio faciebat & solum se filium dicebat, decesserit, & mater ei heres extiterit: si quidem eandem controversiam impuberi mater faciat, qui se ex alia natum adfirmat, quam filius ejus faciebat, scilicet ut neget eum filium, idcircoque ad se totam hereditatem ex persona filii sui defuncti pertinere [debere]; in tempus pubertatis differri Julianus ait. quia nihil interest, suo, an hereditario nomine controversiam faciat. † Plane si mater concedat, hunc quoque defuncti filium esse, idcircoque partem dimidiam hereditatis solam sibi vindicet ex bonis paternis: non erit judicium in tempus pubertatis differendum. non enim de paternis, sed de fraternis bonis impuberi fit controversia. §. 8. Ibidem Julianus quærit: Si duo impuberes patiantur status controversiam, & alter eorum pubuerit: expectari alterius quoque pubertas debet; scilicet ut sic de utriusque statu agatur, ne aliquod præjudicium fiat impuberi per puberis personam. §. 9. Parvi refert, utrum petitor sit impubes, an possessor qui status controversiam patitur: nam sive possideat, sive petat, in tempus pubertatis differtur.

§. 10. Si duo impuberes invicem faciant status controversiam: interest, utrum quisque se solum filium dicat, an & se. Nam si se solum dicat filium: dicendum est debere controversiam ad utriusque pubertatem differre, sive petitor, sive possessor sit. † Si vero alter se solum, alter & se dicat: si quidem ille adoleverit, qui se solum dicat, adhuc differtur controversia propter pueritiam ejus, qui & se dicit: sed de parte non de toto; de parte enim utique nec litigatur. quod si ille adoleverit qui & se dicit, ille impubes sit qui se solum dicit: non differtur controversia: nec enim patitur impubes status controversiam, sed facit; cum hic pubes & se dicat, illum non neget filium. §. 11. Si quis liber, & heres esse jussus, status controversiam impuberi faciat, qui filius esse, & testamentum patris rupisse dicitur: Julianus ait, utraque judicia & hereditatis, & libertatis in tempus pubertatis differenda. neutrum enim eorum ita explicari potest, ut non conditioni ejus, qui se filium esse contendat, præjudicetur. Cæteræ quoque libertatis quæstiones ex testamento pendentes in tempus pubertatis differuntur. §. 12. Cum extaret impubes, qui se filium defuncti diceret, debitoresque negent *eum filium esse defuncti, & intestati hereditatem ad agnatum, qui forte trans mare aberit, pertinere:* necessarium erit puero Carbonianum Edictum. sed & absenti erit prospiciendum, ut cautio præstetur. §. 13. Missum autem ex Carboniano in possessionem student Prætores possessorem constituere. quod si cœperit aut hereditatem petere quasi bonorum possessor Carbonianus, aut singulas res: rectissime Julianus lib. 24 Digestorum scribit, exceptione eum summovendum: contentus enim esse debet hac prærogativa, quod possessorem eum Prætor tantisper constituit. si igitur vult hereditatem aut singulas res petere, petat [inquit] *directa* actione quasi heres, ut ea petitione judicari possit, *an quasi ex liberis heres sit:* ne præsumptio Carbonianæ bonorum possessionis injuriam adversariis afferat: quæ sententia habet rationem, & æquitatem.

§. 14. Hæc autem possessio intra annum datur: sicuti ordinariæ quoque, quæ liberis dantur, intra annum dantur. §. 15. Sed oportebit hunc, qui se filium dicit, non solum Carbonianam bonorum possessionem accipere: verumetiam ordinariam agnoscere. §. 16. Currunt autem tempora ad utramque bonorum possessionem separatim: Ordinariæ quidem, ex quo patrem suum decessisse scit, & facultatem bonorum possessionis petendæ habuit; Carbonianæ vero [ex] eo tempore, ex quo controversiam sibi fieri cognovit.

4. JULIANUS lib. 24 Digestorum.

IDeo si ex prima parte Edicti bonorum possessionem non petierit: alias poterit ex sequenti parte Edicti ad exemplum Carboniani accipere bonorum possessionem: alias non poterit. Nam si confestim post patris mortem controversia ei facta fuerit, an inter liberos bonorum possessionem accipere possit: simul ad utriusque Edicti causam annus cessisse videbitur. si vero interposito tempore scierit controversiam sibi moveri: poterit etiam finito tempore, intra quod ex prima parte bonorum possessionem acceperat, ex sequenti bonorum possessionem petere: quam cum acceperit, perpetuo possessoriis actionibus utetur. sed si post pubertatem contra eum judicatum fuerit, denegabuntur ei actiones.

5. ULPIANUS lib. 41 ad Edictum.

SEd si is, qui controversiam impuberi facit, ex liberis sit: eveniet, ut, sive caveat hic, cui status fit controversia, sive non caveat, attamen simul sit in possessionem. §. 1. Si impubes non defendatur, idcircoque missus sit in possessionem etiam adversarius ejus: actiones hereditarias quis exercebit? Et ait Julianus lib. 24 Digestorum, curatorem constitui debere, qui omnia curet, actiones exerceat. † Denique scribit, etiam eum, qui cum impubere missus est in possessionem, actiones posse adversus curatorem intendere, nec esse prohibendum: nullum enim per hoc præjudicium hereditati fieri. nam & adversus ipsum pupillum, si satisdedisset, recte experiretur. §. 2. Quoties impubes satis non dat, mittitur in possessionem adversarius ejus, sive satisdet, sive non det. si velit adversarius committi sibi administrationem, satisdare debet pupillo: cæterum, si satis non det, debet curator constitui, per quem bona administrentur. † Adversarius autem si satisdederit, res, quæ tempo-

re perituræ, aut deteriores futuræ sint, distrahere debet: item à debitoribus, qui tempore liberabuntur, exigere debet: cætera cum pupillo possidebit. §. 3. An autem vescendi causa deminuere possit is, qui ex Carboniano missus est, videamus? & si quidem satis impubes dedit, sive decrevit Præses, sive non, deminuet vescendi causa: & hoc minus restituet hereditatis petitori. quod si satisdare non potuit, & aliter alere se videtur non posse, deminuendi causa usque ad id, quod alimentis ejus necessarium est, mittendus est. nec mirum debet videri, hereditatem propter alimenta minui eius, quem fortasse judicabitur filium non esse: cum omnium Edictis venter in possessionem mittatur, & alimenta mulieri præstentur propter eum, qui potest non nasci; majorque cura debeat adhiberi, ne fame pereat filius, quam ne minor hereditas ad petitorem perveniat, si apparuit filium non esse.

§. 4. Maxime autem puto, si missus fuerit in possessionem adversarius, desiderandum à Prætore, ne instrumenta in possessionem suam redigat: cæterum decipietur pupillus, dum vel instruitur adversarius ejus, vel etiam intercipere ea potest. §. 5. Cum autem in satisdatione & pupillus & adversarius ejus cessant, curator constituendus est, qui bona administret, & quandoque ei, qui judicio vicerit, restituat. † Quid tamen, si tutores pupilli velint administrare? Non erunt audiendi, nisi satis dederint nomine pupilli, aut curatores quoque iidem ipsi sint constituti.

6. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

DE bonis maternis an decretum interponendum sit, quæritur? & decretum quidem non est interponendum: dilatio autem longissima danda est, quæ in tempus pubertatis extrahet negotium. §. 1. Plane si simul de paternis, & [de] maternis bonis controversia sit, vel etiam de fratris: & has controversias in tempus pubertatis differendas esse, Julianus respondit.

§. 2. Huic autem Edicto locus est, etiam si ab intestato ad bonorum possessionem veniant liberi: tametsi ex inferioribus partibus petant, qua legitimi vocantur, quoniam sui sint; vel ex illa qua cognatis datur. §. 3. Ita demum autem huic Edicto locus est, si [status,] & hereditatis controversia sit: nam si tantum status, quod [puta] servus dicatur esse, nec ulla bonorum controversia sit, hoc casu liberale judicium statim explicandum erit. §. 4. Qui pupillo controversiam facit, si simul cum eo in possessionem missus est: ali ex bonis defuncti non debebit, nec quicquam de bonis deminuere: hæc enim possessio pro satisdatione cedit.

§. 5. Non solum alimenta pupillo præstari debent: sed & in studia, & in cæteras necessarias impensas debet impendi pro modo facultatum.

§. 6. Post pubertatem quæritur, an actoris partes sustinere debeat, qui ex Carboniano missus est in possessionem? & responsum est, rei partes eum sustinere debere: maxime si cavit. sed & si non caverat, si nunc paratus sit cavere, quasi possessor conveniendus est. Quod si nunc non caveat, possessio transfertur adversario satis offerente, perinde atque si nunc primum ab eo peteretur hereditas.

7. JULIANUS lib. 24 Digestorum.

SI impubes negetur jure adoptatus, & ideo paternæ hereditatis ei controversia fiat: non erit iniquum, simile Carboniano decretum interponi. §. 1. Item si impubes in adoptionem datus esse dicatur, & ideo negetur naturalis patris hereditas ad eum pertinere: quia & hoc casu quæritur, an jure filii hereditatem obtinere possit, locus erit Carboniano Edicto.

§. 2. Cum vero proponitur exheredatus esse, non est necessarium, controversiam pubertatis differri: quia non de ipsius filii, sed de testamenti jure quæritur. §. 3. Si mater ejus, cui & de libertate & de hereditate paterna controversia fit, in quæstionem libertatis vocatur: judicium de matre non semper in tempus pubertatis differendum erit: nam & ipsi, qui subjectus esse dicitur, ex causa repræsentari solet. §. 4. Quotiens Carbonianum decretum interponitur: eodem loco rem haberi oportet, quo esset, si nulla controversia fieret ei, qui bonorum possessionem acceperit. §. 5. Cum autem ex duobus fratribus ex hoc decreto missis alter pro parte sua paternam hereditatem non defendit: compellitur alter totam defendere, aut universa creditoribus cedere. §. 6. Interdum etiam exheredatus filius ex Carboniano decreto bonorum possessionem accipiet, si non contra tabulas petit bonorum possessionem, sed ab intestato *unde liberi*: quia neget tabulas testamenti patris tales esse, ut secundum eas bonorum possessio dari possit, & dicatur non esse filius. §. 7. Si pupillus liberti paterni bonorum possessionem petet, negaretur autem filius patroni esse: quia de paternis bonis nulla controversia [ei] fieret, differendum hoc judicium non est. Si vero post interpositum Carbonianum decretum hæc quoque controversia moveretur, hoc judicium in id tempus differri debet.

§. 8. Quæsitum est an simul & pupillus ex Carboniano, & scripti heredes secundum tabulas bonorum possessionem haberent? Respondi, si filius non esset, aut non accepisset contra tabulas vel ab intestato bonorum possessionem: simul & ipsum ex Carboniano, & scriptos heredes secundum tabulas habituros bonorum possessionem.

8. AFRICANUS [lib. 4 Quæstionum].

DEcessit quem ego filium meum, & in mea potestate esse dico: existit impubes, qui eum patremfamilias, & ad se hereditatem pertinere dicat. decretum necessarium esse respondit. §. 1. Item emancipatus decessit intestato, superstite filio impubere, qui se ei suum esse dicit; ego contendo ante emancipationem conceptum, atque ideo in mea potestate esse, & bona emancipati ad me pertinere: & quidem hunc filium esse constat; sed hactenus de statu ejus quæritur, [quod] in potestate patris fuerit, necne. sententia tamen Edicti procul dubio ex Carboniano admittitur.

9. NERATIUS lib. 6 Membranarum.

QUod Labeo scribit, quotiens suppositus esse dicitur pupillus, cum quo de patris ejus hereditate controversia est, curare Prætorem debere, ut is in possessione sit: de eo puto eum velle intelligi, qui post mortem patrisfamiliæ, qui se sine liberis decedere credidit, filius ejus esse dici cœpit. nam ejus, qui adgnitus est ab eo, de cujus bonis quæritur, justior in ea re causa est, quam posthumi.

10. MARCELLUS lib. 7 Digestorum.

CUm mulier deferente herede juraverit, se prægnantem esse, bonorum possessio ex Edicto Carboniano dari debet: vel denegari, si illa heredi detulit jusjurandum. cum causa cognita detur possessio: ne aut heredi bonorum possessio data faciat præjudicium, aut denegata jus ordinarium eripiat pupillo.

11. PAPINIANUS lib. 13 Quæstionum.

CUm sine beneficio Prætoris, qui patitur controversiam, filius heres esse potest, forte quia scriptus est: Edicto Carboniano locus non est. ac similiter cum certum est, quamvis filius sit, eum tamen heredem non fore: veluti si Titio herede instituto, posthumus, aut impubes exheredatus negetur filius. † Nec ad rem pertinet quod intersit illius in quibusdam filium esse: veluti propter fratris ex alia matre nati bona, vel jura libertorum & sepulchrorum: istos enim casus ad Carbonianum constat non pertinere.

12. IDEM lib. 14 Quæstionum.

SCriptus heres, contra quem filius impubes, qui subjectus dicitur, ex Edicto primo bonorum possessionem petit, exemplo legitimi, secundum tabulas interim accipere non potest: quod si medio tempore scriptus, vel ille, qui intestati possessionem habere potuerit, moriantur: heredibus eorum succurrendum erit. Quid enim si non potuerunt adire hereditatem jure cessante, vel ob litem in dubio constituti?

13. PAULUS lib. 11 Responsorum.

TItia post mortem mariti sui posthumam enixa est: eidem Titiæ crimen *adulterii* Sempronius apud Præsidem Provinciæ objecit. Quæro, an in tempus pubertatis quæstio adulterii differri debeat, ne præjudicium posthumæ fiat? Paulus respondit, si ei pupillæ, de qua quæritur, bonorum paternorum quæstio non moveatur: sine causa tutores desiderare, adulterii quoque quæstionem in tempus pubertatis pupillæ differri.

14. SCÆVOLA [lib. 2 Responsorum].

QUæritur, an impubes qui bonorum possessionem ex Carboniano accepit, si, antequam possessio ad eum translata fuerit, pubes factus sit, petitoris partibus fungi debeat? Respondit, in eo, quod à possessore petet, probationem ei incumbere.

15. HERMOGENIANUS lib. 3 Juris epitomarum.

HÆc bonorum possessio [si satis datum sit], non tantum ad possessionem adipiscendam, sed ad res etiam persequendas, & debitum exigendum, & collationem bonorum, & dotis, & omnium, quæ conferri diximus, prodest.

16. PAULUS lib. 4 [1] ad Edictum.

SEd sicuti de bonis paternis emancipato cavetur, ita de istis, quæ ipse confert, cavendum est.

TIT. XI.

DE BONORUM POSSESSIONIBUS SECUNDUM TABULAS.

1. ULPIANUS lib. 39 ad Edictum.

TAbulas testamenti accipere debemus omnem materiæ figuram. sive igitur tabulæ sint ligneæ, sive cujuscunque alterius materiæ; sive chartæ, sive membranæ sint; vel si è corio alicujus animalis: tabulæ recte dicentur.

§. 1. Non autem omnes tabulas Prætor sequitur hac parte Edicti, sed *supremas*: hoc est, eas, quæ novissimæ ita factæ sunt, post quas nullæ factæ sunt. supremæ enim hæ sunt, non quæ sub ipso mortis tempore factæ sunt, sed post quas nullæ factæ sunt, licet hæ veteres sint.

§. 2. Sufficit autem extare tabulas, etsi non proferantur, si certum sit eas exstare. igitur etsi apud furem sint, vel apud eum, apud quem depositæ sunt, dubitari non oportet, admitti posse bonorum possessionem: nec enim opus est aperire eas, ut bonorum possessio secundum tabulas agnoscatur. §. 3. Semel autem extitisse tabulas mortuo testatore desideratur, tametsi extare desierint: quare, & si postea interciderunt, bonorum possessio peti poterit. §. 4. Scientiam tamen exigemus, ut sciat heres extare tabulas, certusque sit delatam sibi bonorum possessionem.

§. 5. Si quis in duobus exemplaribus fecerit testamentum, & aliud exstet, aliud non exstet: tabulæ exstare videntur, petique potest bonorum possessio. §. 6. Sed etsi in duobus codicibus simul signatis alios atque alios heredes scripserit, & utrumque exstet: ex utroque quasi ex uno competit bonorum possessio: quia pro unis tabulis habendum est, & supremum utrumque accipiemus. §. 7. Sed si unum fecerit testator quasi testamentum, aliud quasi exemplum: si quidem id exstat, quod voluit esse testamentum, bonorum possessio petetur: si vero id quod exemplum erat, bonorum possessio peti non poterit; ut Pomponius scripsit. §. 8. Exigit Prætor, ut is, cujus bonorum possessio datur, utroque tempore jus testamenti faciendi habuerit, & cum facit testamentum, & cum moritur. † Proinde si impubes, vel furiosus, vel quis alius ex his qui testamentum facere non possunt, testamentum fecerit, deinde habens testamenti factionem decesserit: peti bonorum possessio non poterit. † Sed & si filius familias putans se patremfamilias, testamentum fecerit, deinde mortis tempore paterfamilias inveniatur: non potest bonorum possessio secundum peti. † Sed si filiusfamilias veteranus de castrensi faciat, deinde emancipatus, vel alias paterfamilias factus, decedat: potest ejus bonorum possessio peti. † Sed si [quis] utroque tempore testamenti factionem habuerit, medio tempore non habuerit: bonorum possessio secundum tabulas peti poterit.

§. 9. Si quis autem testamentum fecerit, deinde amiserit testamenti factionem, vel furore, vel quod ei bonis interdictum est: potest ejus peti bonorum possessio: quia jure testamentum ejus valet. & hoc generaliter de omnibus hujusmodi dicitur, qui amittant mortis tempore testamenti factionem: sed ante factum eorum testamentum valet. §. 10. Si linum, quo ligatæ sunt tabulæ, incisum sit: si quidem alius contra voluntatem testatoris inciderit, bonorum possessio peti potest: quod si ipse testator id fecerit, non videntur signatæ; & ideo bonorum possessio peti non potest. §. 11. Si rosæ sint à muribus tabulæ, vel linum aliter ruptum, vel vetustate putrefactum, vel situ, vel casu: & sic videntur tabulæ signatæ. maxime si proponas, vel unum linum tenere, si ter forte vel quater linum esset circumductum, dicendum est, signatas tabulas ejus exstare, quamvis [vel incisa,] vel rosa sit pars uni.

2. IDEM lib. 41 ad Edictum.

ÆQuissimum ordinem Prætor secutus est. Voluit enim primo ad liberos bonorum possessionem contra tabulas pertinere; mox, si inde [non] sit occupata, judicium defuncti sequendum. Expectandi igitur liberi erunt, quamdiu bonorum possessionem petere possunt. quod si tempus fuerit finitum, aut ante decesserint, vel repudiaverint, vel jus petendæ bonorum possessionis amiserint: tunc revertetur bonorum possessio ad scriptos. §. 1. Si sub conditione heres institutus filius sit, Julianus peræque putavit, secundum tabulas competere ei, quasi scripto, bonorum possessionem, qualis qualis conditio sit, etiam si hæc, *Si navis ex Asia venerit.* & quam-

quamvis defecerit conditio, Prætor tamen filium, qui admiserit secundum tabulas, tueri debebit, ac si contra tabulas acceperit: quæ tuitio ei, qui emancipatus est, necessaria est.

§. 2. Pro qua quisque parte heres scriptus est, pro ea accipiet bonorum possessionem: sic tamen, ut, si non sit qui ei concurrat, habeat solus [bonorum] possessionem. quamdiu tamen ex heredibus unus deliberat, utrum admittat bonorum possessionem, an non: portio bonorum possessionis ejus coheredi non defertur.

§. 3. Si primus quidem ita substitutus sit, si intra decem; secundus, si post decem intra quatuordecim annos: si quidem intra decem decesserit, primus solus heres erit, & accipiet bonorum possessionem: si vero post decem intra quatuordecim, secundus solus heres erit, & accipiet bonorum possessionem: nec sibi junguntur, cum ad suam quisque causam substitutus sit.

§. 4. Defertur bonorum possessio secundum tabulas primo gradu scriptis heredibus: mox, illis non petentibus, sequentibus non solum substitutis, verum substituti quoque substitutis: & per seriem substitutos admittimus. Primo gradu autem scriptos accipere debemus omnes, qui primo loco scripti sunt: nam sicuti ad adeundum hereditatem proximi sunt, ita & ad bonorum possessionem admittendam. §. 5. Si quis ita scripserit, *Primus ex parte heres esto; si Primus heres non erit, Secundus heres esto: Tertius ex alia parte dimidia heres esto; si non erit, Quartus heres esto:* primus & tertius priores ad bonorum possessionem invitantur. §. 6. Si quis ita instituerit heredes, *Uter ex fratribus meis Seiam uxorem duxerit, ex dodrante mihi heres esto: uter non duxerit, ex quadrante heres esto:* si quidem mortua fuerit Seia, æquas partes habituros heredes constat: quod si ab altero uxor ducta fuerit, dodrantem & quadrantem eis competere, bonorum autem possessionem, antequam existat conditio, neutrum petere. §. 7. Si consulto sit inductum nomen heredis, indubitanter probatur, bonorum possessionem petere eum non posse: quemadmodum non potest qui heres scriptus est, non consulto testatore: nam * pro non scripto est, quem scribi noluit. §. 8. Si duo sint heredes instituti, Primus & Secundus, Secundo Tertius substitutus: omittente Secundo bonorum possessionem, Tertius succedit. quod si Tertius noluerit hereditatem adire, vel bonorum possessionem accipere: recidit bonorum possessio ad primum. nec erit [ei] necesse petere bonorum possessionem, sed ipso jure ei adcrescet: heredi enim scripto, sicut portio hereditatis, ita & bonorum possessio adcrescit. §. 9. Si servus heres scriptus sit, ei domino defertur bonorum possessio, ad quem hereditas pertinebit: ambulat enim cum dominio bonorum possessio. quare si mortis tempore Stichus heres institutus fuit servus Sempronii, nec Sempronius eum jussit adire, sed vel decessit, vel etiam eum alienavit & cœpit esse Septicii: evenit, ut si Septicius eum jusserit, Septicio deferatur bonorum possessio: ad hunc enim hereditas pertinet. unde si per multos dominos transierit servus, tres vel plures: novissimo dabimus bonorum possessionem.

3. PAULUS [lib. 41 ad Edictum].

VErum est, omnem posthumum, qui moriente testatore in utero fuerit, si natus sit, bonorum possessionem petere posse.

4. ULPIANUS [lib. 42 ad Edictum].

CHartæ appellatio & ad novam chartam refertur, & ad deleticiam. proinde & si in opistographo quis testatus sit: hinc peti potest bonorum possessio.

5. IDEM [lib. 4 Disputationum].

SI sub conditione heres quis institutus sit, & accepta bonorum possessione secundum tabulas, conditio defecerit: interdum evenit, ut res possessori concedenda sit; utputa si filius sit emancipatus sub conditione heres institutus. nam si defecerit conditio, attamen secundum tabulas bonorum possessionem eum accipere Julianus scribit. sed & si is fuerit, qui ab intestato bonorum possessor futurus esset: tuendum esse scripsit. & hoc jure utimur. §. 1. Videndum, an legata ab eis debeantur? & filius quidem, quasi contra tabulas bonorum possessione accepta, rem habere videtur: cæteri vero quasi ab intestato. & ideo filius liberis parentibusque legata relicta solis præstare cogetur, cæteris non.

† Plane ei, cui ab intestato fideicommissum relictum est, erit præstandum: quasi videatur hoc ipso fraudatus, quod ex testamento petita sit bonorum possessio.

6. IDEM [lib. 8 Disputationum].

HI demum sub conditione heredes instituti bonorum possessionem secundum tabulas, etiam pendente conditione, necdum impleta, petere possunt, qui utiliter sunt instituti: quod si inutiliter quis sit institutus, nec ad bonorum possessionem inutilis institutio proficit.

7. JULIANUS [lib. 23 Digestorum].

CUm tabulæ testamenti plurium signis signatæ essent, & quædam ex his non parent, septem tamen signa maneant: sufficit ad bonorum possessionem dandam, septem testium signa comparere: licet non omnium, qui signaverint, maneant signa.

8. IDEM [lib. 24 Digestorum].

SI ita scriptum sit, *Sempronius ex parte dimidia heres esto: Titius, si navis ex Asia venerit, ex parte tertia heres esto: idem Titius, si navis ex Asia non venerit, ex parte sexta heres esto:* Titius non ex duabus partibus heres scriptus, sed ipse sibi substitutus intelligi debet: ideoque non ex majore parte, [quam] tertia scriptus videtur. secundum hanc rationem, cum sextans vacuus relinquatur, bonorum possessionem Titius accipiet non solum tertiæ partis, sed ejus quoque quæ ex sextante eidem adcrescit. §. 1. Qui filio impuberi substituitur ita, *Si filius meus moriatur, priusquam in [suam] tutelam veniat, tunc Titius mihi heres esto:* sicut hereditatem vindicat, perinde ac si verbum hoc *mihi* adjectum non esset, ita bonorum quoque ejus possessionem accipere potest. §. 2. Sed & cum in prænomine, cognomine, erratum est, is ad quem hereditas pertinet, etiam bonorum possessionem accipit. §. 3. Is autem, cujus nomen in testamento voluntate testatoris perductum est, sicut ad adeundam hereditatem, ita ad petendam bonorum possessionem scriptus non intelligitur, quamvis ejus nomen legatur. §. 4. Quidam testamentum in tabulis sibi fecit, filio autem impuberi per nuncupationem substituit. Respondi, sententiam Prætoris in danda bonorum possessione eam esse, ut separatim patris, separatim filii heredes æstimari debeant. nam quemadmodum scripto filii heredi separatim ab heredibus patris, ita nuncupato potest videri separatim [à] scriptis patris heredibus bonorum possessio dari.

9. POMPONIUS [lib. 2 ad Sabinum].

UT bonorum possessio secundum pupillares tabulas admitti possit, requiritur, an patris testamentum signatum sit, licet secundæ tabulæ resignatæ proferantur.

10. PAULUS [lib. 8 ad Plautium].

SI servus sub conditione heres institutus sit, an bonorum possessionem accipere potest, dubitatur: & Scævola noster probat, posse.

11. PAPINIANUS [lib. 13 Quæst.]

QUi ex liberis meis impubes supremus morietur, ei Titius heres esto: duobus peregre defunctis, si substitutus ignoret, uter novissimus decesserit, admittenda est Juliani sententia, qui propter incertum conditionis, etiam prioris, posse peti possessionem bonorum, respondit.

§. 1. Filius heres institutus, post mortem patris ab hostibus rediit: bonorum possessionem accipiet, & anni tempus, à quo rediit, ei computabitur. §. 2. Testamento facto, Titius adrogandum se præbuit, ac postea sui juris effectus, vita decessit. scriptus heres, si possessionem petat, exceptione doli mali summovebitur: quia dando se [in] adrogandum testator *cum capite fortunas quoque suas in familiam & domum alienam transferat*. Plane si sui juris effectus, codicillis, aut aliis literis *eodem testamento se mori velle declaraverit*: voluntas, quæ defecerat, judicio recenti redisse intelligetur: non secus, ac si quis aliud testamentum fecisset, ac supremas tabulas incidisset, ut priores supremas relinqueret. nec putaverit quisquam, nuda voluntate constitui testamentum: non enim de jure testamenti maxime quæritur, sed viribus exceptionis, quæ in hoc judicio quamquam actori opponatur, ex persona tamen ejus, qui opponit, æstimatur.

12. PAULUS [lib. 7 Quæstionum].

UT scriptus heres adgnoscere possit bonorum possessionem, exigendum puto, ut & demonstratus sit propria demonstratione, & portio adscripta ei inveniri possit: licet sine parte institutus sit. nam * qui sine parte heres institutus est, vacantem portionem, vel alium assem occupat. † Quod si ita heres scriptus sit, ut interdum excludatur [à] testamento, eo quod non invenitur portio, ex qua institutus est: nec bonorum possessionem petere potest. id evenit, si quis ita heredem instituat, *Titius quanta ex parte priore testamento eum heredem scriptum habeo, heres esto*; vel, *quanta ex parte codicillis scriptum eum habeo, heres esto*: si scriptus non inveniatur. † Quod si ita scripsero: *Titius, si eum priore testamento ex semisse scriptum heredem habeo*; vel, *si eum codicillis ex semisse heredem scripsero, ex semisse heres esto*: tunc accipiet bonorum possessionem, quasi sub conditione heres scriptus.

TIT. XII.

SI A PARENTE QUIS MANUMISSUS * SIT.

1. ULPIANUS [lib. 45 ad Edictum].

EMancipatus à parente in ea causa est, ut in contra tabulas bonorum possessione liberti patiatur exitum. quod æquissimum Prætori visum est, quia à parente beneficium habuit bonorum quærendorum: quippe, si filiusfamilias esset, quodcunque sibi adquireret, ejus emolumentum patri quæreret: & ideo itum est in hoc, ut parens exemplo patroni ad contra tabulas bonorum possessionem admittatur.

§. 1. Enumerantur igitur Edicto personæ manumissorum sic: *In eo, qui à patre avove paterno, proavove paterni avi patre*. §. 2. Nepos ab avo manumissus, dedit se adrogandum patri suo: sive manens in potestate patris decesserit, sive manumissus diem suum obeat, solus admittetur avus ad ejus successionem ex interpretatione Edicti: quia perinde defert Prætor bonorum possessionem, atque si ex servitute manumissus esset. porro si hoc esset, aut non esset adrogatus, quia adrogatio liberti admittenda non est: aut si obrepserit, patroni tamen nihilominus jus integrum maneret. §. 3. Si parens vel accepit pecuniam, *ut emanciparet*, vel postea vivus in eum filius, quantum satis est, contulit, ne judicia ejus inquietet: exceptione doli repelletur.

§. 4. Est & alius casus, quo bonorum possessionem contra tabulas parens non accipit: si forte filius militare cœperit. nam D. Pius rescripsit, patrem ad contra tabulas bonorum possessionem venire non posse. §. 5. Liberos autem manumissoris non venire ad contra tabulas bonorum possessionem filii, constat: quamvis patroni veniant. §. 6. Patrem autem accepta contra tabulas bonorum possessione, & jus antiquum, quod & sine manumissione habebat, posse sibi defendere, Julianus scripsit: nec enim ei nocere debet, quod jura patronatus habebat, cum sit & pater.

2. GAIUS lib. 15 ad Edictum provinciale.

NOn usque adeo exæquandus est patrono parens, ut etiam Faviana aut Calvisiana actio ei detur: quia * iniquum est, ingenuis hominibus non esse liberam rerum suarum alienationem.

3. PAULUS lib. 8 ad Plautium.

PAconius ait: si turpes personas (veluti meretricem) à parente [emancipatus &] manumissus heredes fecisset, totorum bonorum contra tabulas possessio parenti datur, aut constitutæ partis, si non turpis heres esset institutus.

§. 1. Si filius emancipatus testamento suo patrem suum præterierit, sive heredem instituerit: fideicommissa non cogetur pater præstare ex sua parte, quæ ei debetur, etiam si adierit hereditatem. † Sed & si filia vel neptis manumissa sit, & pater vel avus præteritus petat bonorum possessionem: eadem, quæ in filio dicenda sunt.

4. MARCELLUS lib. 9 Digestorum.

PAtri, qui filium emancipavit, de his quæ libertatis causa imposita fuerint, Prætor nihil edicit: & ideo * frustra pater operas stipulabitur de filio.

5. PAPINIANUS lib. 11 Quæstionum.

DIvus Trajanus filium, quem pater male contra pietatem adficiebat, coëgit emancipare; quo postea defuncto pater, ut manumissor, bonorum possessionem sibi competere dicebat: sed consilio Neratii Prisci & Aristonis ei propter necessitatem solvendæ pietatis denegata est.

TIT. XIII.

DE BONORUM POSSESSIONE EX TESTAMENTO MILITIS.

1. ULPIANUS [lib. 45 ad Edictum].

NOn dubium est, quin debeant ratæ voluntates esse eorum, qui in hosticolo suprema judicia sua quoquo modo ordinassent, ibidemque diem suum obiissent. quamquam enim distet conditio militum ab his personis, quas Constitutiones Principales separant, tamen qui in procinctu versantur, cum eadem pericula experiantur, jura quoque eadem merito sibi vindicant. Omnes igitur omnino, qui ejus sunt conditionis, ut jure militari testari non possint, si in hosticolo deprehendantur, & illic decedant, quomodo velint, & quomodo possint, testabuntur: sive Præses quis sit Provinciæ, sive Legatus, sive quis alius, qui jure militari testari non potest. §. 1. Item navarchos & trierarchos classium, jure militari posse testari, nulla dubi-

dubitatio est. † In classibus omnes remiges, [&] nautæ milites sunt. † [Item vigiles, milites sunt], & jure militari eos testari posse nulla dubitatio est. §. 2. Si quis militum ex alio numero translatus sit in alium: quamvis & hinc sit exemptus, & illo nondum pervenerit, tamen poterit jure militari testari. est enim miles, quamvis in numeris non sit.

TIT. XIV.

DE JURE PATRONATUS.

1. ULPIANUS lib. 9 de Officio Proconsulis.

PAtronorum querelas adversus libertos Præsides audire, & non translatitie exequi debent: cum, si ingratus libertus sit, non impune ferre eum oporteat. † Sed si quidem inofficiosus patrono, patronæ, liberisve eorum sit: tantummodo castigari eum sub comminatione aliqua severitatis non defuturæ, si rursum causam querelæ præbuerit, & demitti oportet. † Enimvero si contumeliam fecit, aut convicium eis dixit, etiam in exilium temporale dari debebit. † Quod si manus intulit, in metallum dandus erit. † Idem, & si calumniam aliquam eis instruxit, vel delatorem subornavit, vel quam causam adversus eos tentavit.

2. IDEM lib. 1 Opinionum.

LIberti homines negotiatione licita prohiberi à patronis non debent.

3. MARCIANUS lib. 2 Institutionum.

SI quis tutor datus, cum sibi legata esset ancilla, & rogatus eam manumittere, manumiserit, adgnito legato, & tutela pupilli se excusaverit: Divi Severus & Antoninus rescripserunt, hunc esse quidem patronum, sed omni commodo patronatus carere.

4. IDEM lib. 5 Institutionum.

IUra libertorum patronorum liberis, cum pater eorum erat perduellionis damnatus, salva esse Divi Severus & Antoninus benignissime rescripserunt: sicut ex alia causa punitorum liberis jura libertorum salva sunt.

5. IDEM lib. 13 Institutionum.

DIvus Claudius libertum, qui probatus fuerit patrono delatores summisisse, qui de statu ejus facerent ei quæstionem, servum patroni esse jussit eum libertum. §. 1. Imperatoris nostri Rescripto cavetur, ut, si patronus libertum suum non aluerit, jus patroni perdat.

6. PAULUS lib. 2 ad Legem Æliam Sentiam.

ADigere jurejurando, *ne nubat liberta*, vel *liberos tollat*, intelligitur etiam is, qui libertum jurare patitur. Sed si ignorante eo suus filius adegerit, stipulatus fuerit, nihil ei nocebit. certe si jussu patroni is, qui in potestate est, idem fecerit: dicendum est, eum hac Lege teneri. §. 1. Stipulatus est centum operas, aut in singulas aureos quinos dari: non videtur contra Legem stipulatus; quia in potestate liberti est, operas dare.

§. 2. Quamvis nulla persona Lege excipiatur: tamen intelligendum est, de his Legem sentire, qui liberos tollere possunt. itaque si castratum libertum jurejurando quis adegerit, dicendum est, non puniri patronum hac Lege.

§. 3. Si patronus libertam jurejurando adegerit, ut sibi nuberet: siquidem ducturus eam adegit, nihil contra Legem fecisse videbitur: si vero non ducturus, propter hoc solum adegit, ne alii nuberet, fraudem Legi factam Julianus ait; & perinde patronum teneri, ac si coëgisset jurare libertam non nupturam.

§. 4. Lege Julia de maritandis ordinibus permittitur jusjurandum, quod liberto in hoc impositum est, *ne uxorem duxerit*; libertæ, *ne nuberet*: si modo nuptias contrahere recte velint.

7. MODESTINUS [lib. singul. de Manumissionibus].

DIvus Vespasianus decrevit, ut si qua hac Lege venierit, ne prostitueretur, & si prostituta esset, ut esset libera; si postea ab emptore alii sine conditione veniit, ex Lege venditionis liberam esse, & libertam prioris venditoris.

§. 1. Mandatis Imperatorum cavetur, ut etiam in provinciis Præsides, de querelis patronorum jus dicentes, secundum delictum admissum libertis pœnas irrogent. Interdum illæ pœnæ à liberto ingrato exiguntur: vel pars bonorum ejus aufertur, & patrono datur; vel fustibus cæditur, & ita absolvitur.

8. IDEM [lib. 6 Regularum].

SErvum à filiofamilias milite manumissum, Divus Hadrianus rescripsit, militem libertum suum facere, non patris. §. 1. Servus non manumissus libertatem consequitur, is qui ea lege distractus est, ut manumittatur intra tempus; quod superveniens, licet non manumittatur, faciet tamen libertum emptoris.

9. IDEM [lib. 9 Regularum].

FIlii hereditate paterna se abstinentes, jus, quod in libertis habent paternis, non amittunt. Idem & in emancipato. §. 1. Ut in bonis liberti locum quidam non haberent, Lege excipiuntur: rei capitalis damnatus, si restitutus non est; si index cujus flagitii sit, fueritve; vel major annis vigintiquinque cum esset, capitis accusaverit libertum paternum.

10. TERENTIUS CLEMENS [lib. 9 ad Legem Juliam & Papiam].

EUm patronum, qui capitis libertum accusasset, excludi à bonorum possessione contra tabulas, placuit. Labeo existimabat *capitis accusationem eam esse*, cujus pœna mors aut exilium esset. Qui nomen detulit, accusasse intelligendus est: nisi abolitionem petit. Idque etiam Proculo placuisse Servilius refert.

11. ULPIANUS [lib. 10 ad Legem Juliam & Papiam].

IS autem nec ad legitimam hereditatem, quæ ex Lege duodecim Tabularum defertur, admittitur.

12. MODESTINUS [lib. 1 Respons.]

GAius Seius decedens testamento ordinato, inter filios suos Julium libertum suum, quasi & ipsum filium, ex parte heredem nominavit. Quæro, an hujusmodi scriptura possit liberto statum conditionis mutare? Modestinus respondit, statum mutare non posse.

13. IDEM [lib. 1 Pandectarum].

FIliusfamilias servum peculiarem manumittere non potest: jussu tamen patris manumittere potest: qui manumissus, libertus fit patris.

14. ULPIANUS [lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam].

SI juravero *me patronum esse*, dicendum est, non esse me, quantum ad successionem, patronum; quia jusjurandum patronum non facit: aliter atque si *patronum esse* pronunciatum sit; tunc enim sententia stabitur.

15. PAULUS [l. 8 ad Leg. Jul. & Papiam].

QUi contra Legem Æliam Sentiam ad jurandum libertum adegit, nihil juris habet nec ipse, nec liberi ejus.

16. ULPIANUS [lib. 10 ad Legem Juliam & Papiam].

SI libertus minorem se centenario in fraudem Legis fecerit: ipso jure non valebit id, quod factum est; & ideo, quasi in centenarii liberti bonis locum habebit patronus. quidquid igitur quaqua ratione alienavit, ea alienatio nullius momenti est. † Plane si qua alienaverit in fraudem patroni, adhuc tamen post alienationem major centenario remaneat: alienatio quidem vires habebit, verumtamen per Favianam & Calvisianam actionem revocabuntur ea, quæ per fraudem sunt alienata. & ita Julianus sæpissime scribit: eoque jure utimur. Diversitatis autem ea ratio est: Quotiens in fraudem Legis fit alienatio, non valet, quod actum est. In fraudem autem fit, cum quis se minorem centenario facit ad hoc, ut Legis præceptum evertat. at cum alienatione facta nihilominus centenarius est, non videtur in fraudem Legis factum, sed tantum in fraudem patroni: idcirco Faviano vel Calvisiano judicio revocabitur id, quod alienatum est. §. 1. Si quis plures res simul alienando minorem se centenario fecerit, quarum una revocata, vel omnium partibus, major centenario efficitur: utrum revocamus omnes, an pro rata ex singulis, ut centenarium eum faciamus? Magisque est, ut omnium rerum alienatio facta nullius momenti sit. § 2. Si quis plane non semel alienaverit, sed quasdam res ante, quasdam postea: alienatio earum rerum quæ postea alienatæ sint, ipso jure non revocabitur, sed priorum. in posterioribus Favianæ locus erit.

17. IDEM lib. 11 ad Legem Juliam & Papiam.

DIvi fratres in hæc verba rescripserunt: *Comperimus à peritioribus dubitatum aliquando, an nepos contra tabulas aviti liberti bonorum possessionem petere possit, si eum libertum pater patris cum annorum vigintiquinque esset, capitis accusasset? Et Proculum sane non levem Juris auctorem in hac opinione fuisse, ut nepoti in hujusmodi causa non putaret dandam bonorum possessionem. cujus sententiam nos quoque secuti sumus, cum rescriberemus ad libellum Cæsidiæ Longinæ: sed & Volusius Mæcianus, amicus noster, ut & Juris Civilis præter veterem & bene fundatam peritiam anxie diligens, religione Rescripti nostri ductus, sicut coram nobis adfirmavit, non arbitratum se aliter respondere debere. sed cum & ipso Mæciano, & aliis amicis nostris, Jurisperitis, adhibitis plenius tractaremus: magis visum est, nepotem neque verbis, neque sententia Legis, aut Edicti Prætoris, ex persona vel nota patris sui excludi à bonis aviti liberti. plurium etiam Juris auctorum, sed & Salvii Juliani amici nostri, clarissimi viri, hanc sententiam fuisse.*

§. 1. Item quæsitum est, si patroni filius capitis accusaverit libertum, an hoc noceat liberis ipsius? Et Proculus quidem in hac fuit opinione, notam, adspersam patroni filio, liberis ejus nocere: Julianus autem negavit: sed hic idem, quod Julianus, erit dicendum.

18. SCÆVOLA lib. 4 Responsorum.

QUæro, an libertus prohiberi potest à patrono, in eadem *colonia*, in qua ipse negotiatur, idem genus negotii exercere: Scævola respondit, non posse prohiberi.

19. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

INgratus libertus est, qui patrono obsequium non præstat, vel res ejus, filiorumve tutelam administrare detrectat.

20. IDEM lib. 3 Sententiarum.

SIcut, testamento facto, decedente liberto, potestas datur patrono, vel libertatis causa imposita petere, vel patris bonorum possessionem: ita & cum intestato decesserit, earum rerum electio ei manet.

21. HERMOGENIANUS lib. 3 Juris epitomarum.

SIve patronus sive libertus deportetur, & post restituatur, amissum patronatus & petendæ contra tabulas bonorum possessionis jus recipitur: quod jus servatur, & si in metallum patronus vel libertus damnatus restituatur.

§. 1. Excluditur contra tabulas bonorum possessione patronus, & si ex uncia heres instituatur, & id, quod deest ad supplendam debitam portionem, per servum judicio liberti, sine conditione, & dilatione, ei hereditate, vel legato, sive fideicommisso quæri potest. §. 2. Ex duobus patronis unus ex debita parte heres institutus sine conditione, & dilatione, contra tabulas bonorum possessionem petere non poterit: licet, si minor ei portio esset relicta, & contra tabulas bonorum possessionem petisset, alia etiam portio ei adcrescere potuisset. §. 3. Naturales liberi liberti exheredati facti, alio ex parte herede instituto, si per servum ex alia parte parenti successerint, objiciuntur patrono. §. 4. Liberti filius heres institutus, si bona repudiaverit, patronus non excluditur.

22. GAIUS [lib. sing. de Casibus].

SAtis constat [ut] etiam si in potestate sit parentis filius patronæ, nihilominus legitimo jure ad eum pertinere hereditatem.

23. TRYPHONINUS [lib. 15 Disputationum].

SI filius patris necem inultam reliquerit, quam servus detexit, & meruit libertatem: dixi, non habendum pro patroni filio, quia indignus est. §. 1. Cum ex falsis codicillis, qui veri aliquo tempore crediti sunt, heres ignorans quasi ex fideicommisso libertatem servis præstitisset, rescriptum est à D. Hadriano, *liberos quidem eos esse, sed æstimationem sui præstare debere.* & hos libertos manumissoris esse recte probatur: quia salvum est etiam in his libertis jus patroni.

24. PAULUS [Imperialium sententiarum in Cognitionibus prolatarum, sive decretorum ex libb. 6 lib. 1].

CAmelia Pia ab Hermogene appellaverat, quod diceret judicem de dividenda hereditate, inter se & coheredem non tantum res, sed etiam libertos divisisse: nullo enim jure id eum fecisse. Placuit, nullam esse libertorum divisionem: alimentorum autem divisionem à judice inter coheredes factam, eodem modo ratam esse.

TIT. XV.

DE OBSEQUIIS PARENTIBUS ET PATRONIS PRÆSTANDIS.

1. ULPIANUS lib. 1 Opinionum.

ETiam *militibus* pietatis ratio in parentes constare debet: quare, si filius miles in patrem aliqua commisit, pro modo delicti puniendus est. §. 1. Et inter *collibertos*, matrem & filium, pietatis ratio secundum naturam salva esse debet. §. 2. Si filius matrem aut patrem, quos venerari oportet, contumeliis adficit, vel impias manus eis infert: Præfectus Urbi delictum ad publicam pietatem pertinens pro modo ejus

ejus vindicat. §. 3. Indignus militia judicandus est, qui patrem & matrem, [à] quibus se educatum dixerit, *maleficos* appellaverit.

2. JULIANUS [lib. 14 Digestorum].

HOnori parentium ac patronorum tribuendum est, ut quamvis per procuratorem judicium accipiant, nec actio de dolo aut injuriarum in eos detur: licet enim verbis Edicti non habeantur infames ita condemnati, re tamen ipsa & opinione hominum non effugiunt infamiæ notam. §. 1. Interdictum quoque *Unde vi* non est adversus eos reddendum.

3. MARCELLUS lib. singul. Responsf.

TItius puerum emit, quem post multos annos veniri jussit: postea exoratus, accepto ab eo pretio, eum manumisit: Quæro, an eum filius & heres manumissoris ut ingratum accusare possit? Respondit posse, si nihil aliud esset impedimento: nam plurimum interesse, à suo servo quis, vel etiam ab amico ejus, acceptis nummis dederit libertatem; an ab eo servo, qui, cum esset alienus, in fidem ejus devenit. etenim ille, etiam si non gratuitum, beneficium tamen præstitit: iste nihil amplius, quam operam suam accommodare videri potest.

4. MARCIANUS lib. 2 Publicorum judiciorum.

PEr procuratorem ingratum libertum posse argui, Divus Severus & Antoninus rescripserunt.

5. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

PArens, patronus, patrona, liberive, aut parentes patroni, patronæve, neque si ob negotium faciendum vel non faciendum pecuniam accepisse dicerentur, in factum actione tenentur. §. 1. Sed nec famosæ actiones adversus eos dantur: nec hæ quidem, quæ doli vel fraudis habent mentionem;

6. PAULUS [lib. 11 ad Edictum].

NEc servi corrupti agetur;

7. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

LIcet famosæ non sint. §. 1. Et, in quantum facere possunt, damnantur.

§. 2. Nec exceptiones doli [patiuntur], vel vis metusve causa: vel Interdictum *unde vi*, vel *quod vi*, patiuntur. §. 3. Nec deferentes jusjurandum de calumnia jurant. §. 4. Necnon & si ventris nomine in possessionem calumniæ causa missa dicatur patrona, libertus hoc dicens non audietur: quia de calumnia patroni queri non debet. his enim personis etiam in cæteris partibus Edicti honor habebitur. §. 5. Honor autem his personis habebitur ipsis: non etiam interventoribus eorum: &, si forte ipsi pro aliis interveniant, honor habebitur.

8. PAULUS [lib. 10 ad Edictum].

HEres liberti omnia jura integra extranei hominis adversus patronum defuncti habet.

9. ULPIANUS [lib. 6 [6] ad Edictum].

LIberto & filio semper honesta & sancta persona patris ac patroni videri debet.

10. TRYPHONINUS [lib. 17 Disputat.]

NUllum jus libertatis causâ impositorum habet in emancipato filio: quia nihil imponi liberis solet. nec quisquam dixit, jurejurando obligari filium patri manumissori, ut libertum patrono: nam * pietatem liberi parentibus non operas debent.

11. PAPINIANUS [lib. 13 Responsf.]

LIberta ingrata non est, quod arte sua contra patronæ voluntatem utitur.

LIBER TRIGESIMUSOCTAVUS.

TIT. I.

DE OPERIS LIBERTORUM.

1. PAULUS lib. singul. de variis lectionibus.

OPeræ sunt diurnum officium.

2. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

HOc Edictum Prætor proponit coartandæ persecutionis libertatis causâ impositorum: animadvertit enim [rem istam], libertatis causâ impositorum præstationem ultra excrevisse, ut premeret atque oneraret libertinas personas.

§. 1. Initio igitur Prætor pollicetur se judicium operarum daturum in libertos & libertas.

3. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

OPeras stipulatus, ante peractum diem operam ejus diei petere non potest.

§. 1. Nec pars operæ per horas solvi potest: quia id est officii diurni. itaque nec ei liberto, qui sex horis duntaxat antemeridianis præsto fuisset, liberatio ejus diei contingit.

4. IDEM lib. 4 ad Sabinum.

A Duobus manumissus, utrique operas promiserat: altero ex his mortuo, nihil est, quare non filio ejus, quamvis superstite altero, operarum detur petitio. nec hoc quicquam commune habet cum hereditate, aut bonorum possessione: * perinde enim operæ à libertis ac pecunia credita petitur. Hæc ita Aristo scripsit, cujus sententiam puto veram. nam etiam præteritarum operarum actionem dari heredi extraneo sine metu exceptionis placet: dabitur igitur & vivo altero patrono.

5. ULPIANUS lib. 15 ad Sabinum.

SI quis operas sit stipulatus sibi liberisque suis, etiam ad posthumos pervenit stipulatio.

6. IDEM lib. 26 ad Sabinum.

FAbriles operæ, cæteræque, quæ quasi in pecuniæ præstatione consistunt, ad heredem transeunt: officiales vero non transeunt.

7. IDEM [lib. 28 ad Sabinum].

UT jurisjurandi obligatio contrahatur, libertum esse oportet qui juret, & libertatis causa jurare. §. 1. Plane quæritur, si quis liberto suo legaverit, si filio suo juraverit se decem operarum nomine præstaturum: an obligetur jurando? & Celsus Jubentius obligari eum ait, parvique referre, quam ob causam de operis libertus juraverit: & ego Celso adquiesco.

§. 2. Jurare autem debet post manumissionem, ut obligetur: &, sive statim sive post tempus juraverit, obligatur. §. 3. Jurare autem debet, operas, donum, munus se præstaturum: operas qualescunque, quæ modo probe jure licito imponuntur. §. 4. Rescriptum est à Divo Hadriano, & deinceps, *cessare operarum persecutionem adversus eum, qui ex causa fideicommissi ad libertatem perductus est*. §. 5. Dabitur & in impuberem, cum adoleverit, operarum actio: sed interdum, & quamdiu impubes est. nam hujus quoque est ministerium, si forte vel librarius, vel nomenculator, vel calculator sit, vel histrio, vel alterius voluptatis artifex. §. 6. Si liberi patroni ex inæqualibus partibus essent instituti;

utrum

utrum pro parte dimidia, an pro hereditariis habeant operarum actionem? Et puto verius, liberos pro æqualibus habituros actionem.

§. 7. Parvi autem refert, in potestate fuerint liberi, an vero emancipati. §. 8. Sed si in adoptionem datum, heredem scripserit patronus, magis est, ut operæ ei debeantur. §. 9. Nec patronæ liberi summoventur ab operarum petitione.

8. POMPONIUS [lib. 8 ad Sabinum].

SI quando duobus patronis juraverit libertus operas se daturum, Labeoni placet, & deberi, & peti posse partem operæ: cum semper præterita opera, quæ jam dari non possit, petatur. quod contingit, si vel ipsis patronis juretur vel promittatur, vel communi eorum servo: vel complures heredes uni patrono existant.

§. 1. Pro liberto jurante fidejubere quemvis posse placet.

9. ULPIANUS [lib. 34 ad Sabinum].

OPeræ in rerum natura non sunt.

§. 1. Sed *officiales* quidem futuræ nec cuiquam alii deberi possunt, quam patrono, cum proprietas earum & in edentis persona, & in ejus, cui eduntur, constitit. *Fabriles* autem aliæve ejus generis sunt, ut à quocunque cuicunque solvi possint. Sane enim, si *in artificio* sint, jubente patrono & alii edi possunt.

10. POMPONIUS [lib. 15 ad Sabinum].

SErvus patroni à liberto male ita stipulatur, *Operas mihi dare spondes?* Itaque patrono dari stipulandum est. §. 1. Libertus operarum nomine ita jurando, *Patrono aut Lucio Titio*, solvere Lucio Titio non potest, ut à patrono liberetur.

11. JULIANUS [lib. 22 Digestorum].

NIhil autem interest, extraneus sit Lucius Titius, an filius:

12. POMPONIUS [lib. 15 ad Sabinum].

QUia aliæ operæ erunt, quæ Lucio Titio dantur. † Sed si libertatis causâ pecuniam promittat libertus egenti patrono, aut Titio, omnimodo adjectio Titii valet.

13. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

SI quis hac lege emptus sit, *ut manumittatur*, & ex Constitutione Divi Marci pervenerit ad libertatem: operæ ei impositæ nullum effectum habebunt. §. 1. Sed nec cui bona addicta sunt ex Constitutione D. Marci libertatium conservandarum causâ, poterit operas petere, neque ab his, qui directas, neque ab his, qui fideicommissarias acceperunt: quamvis fideicommissarias [libertates] qui acceperunt, ipsius liberti efficiantur. non enim sic fiunt liberti, ut sunt proprii, quos nulla necessitate cogente manumisimus. §. 2. Judicium de operis tunc locum habet, cum operæ præterierint: præterire autem non possunt, antequam incipiant cedere: & incipiunt, posteaquam fuerint indictæ.

§. 3. Etiam si uxorem habeat libertus, non prohibetur patronus operas exigere. §. 4. Si impubes sit patronus, voluntate ejus non videtur liberta nupta: nisi tutoris auctoritas voluntati accesserit. §. 5. Rati quoque habitio patrono obest in nuptiis libertæ.

14. TERENTIUS [CLEMENS lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam].

PLane, cum desierit nupta esse, operas peti posse, omnes [fere] consentiunt.

15. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

LIbertus, qui post indictionem operarum valetudine impeditur, quo minus præstet operas, non tenetur: nec enim potest videri per eum stare, quo minus operas præstet. §. 1. Neque promitti, neque solvi, nec deberi, nec peti pro parte poterit opera. † Ideo Papinianus subjicit: Si non una, sed plures operæ sint, & plures heredes existant patrono, qui operas stipulatus est: verum est obligationem operarum numero dividi. Denique Celsus lib. 12 scribit, si communis libertus patronis duobus operas mille daturum se juraverit, aut communi eorum servo promiserit: quingenas potius deberi, quam singularum operarum dimidias.

16. PAULUS [lib. 40 ad Edictum].

EJus artificii, quod post manumissionem didicerit libertus, operas debebit præstare; si hæ sint, quæ quandoque honeste & sine periculo vitæ præstantur: nec semper hæ, quæ manumissionis tempore præstari debuerunt. sed si turpes operas postea exercere cœperit, præstare debebit eas, quas manumissionis tempore præstabat. §. 1. Tales patrono operæ dantur, quales ex ætate, dignitate, valetudine, necessitate, proposito, cæterisque ejus generis, in utraque persona æstimari debent.

17. IDEM [lib. singul. de Jure patronatus.]

NEc audiendus est patronus, si poscit operas, quas vel ætas recusat, vel infirmitas corporis non patiatur, vel quibus institutum vel propositum vitæ minuitur.

18. IDEM [lib. 40 ad Edictum].

SUo victu vestituque operas præstare debere libertum, Sabinus ad Edictum Prætoris Urbani lib. 5 scribit. † Quod si alere se non possit, præstanda ei à patrono alimenta.

19. GAIUS [lib. 14 ad Edictum provinc.]

AUt certe ita exigendæ sunt ab eo operæ, ut his quoque diebus, quibus operas edat, satis tempus ad quæstum faciendum, unde ali possit, habeat:

20. PAULUS [lib. 40 ad Edictum].

QUod nisi fiat, Prætorem ipsam patrono denegaturum operarum præstationem: idque est verum, quia * unusquisque, quod spopondit, suo impendio dare debet, quamdiu id, quod debet, in rerum natura est. §. 1. Ex Provincia libertum Romam venire debere ad reddendas operas, Proculus ait: sed qui dies interea cesserint, dum Romam venit, patrono perire. dummodo patronus, tanquam vir bonus, & diligens paterfamilias Romæ moraretur, vel in Provinciam proficiscatur: cæterum si vagari per orbem terrarum velit, non esse injungendam necessitatem liberto, ubique eum sequi.

21. JAVOLENUS [lib. 6 ex Cassio].

OPeræ enim loco edi debent, ubi patronus moratur, sumptu scilicet, & vectura patroni.

22. GAIUS [lib. 14 ad Edictum provinc].

CUm patronus operas stipulatus sit, tunc scilicet committitur stipulatio, cum poposcerit, nec libertus præstiterit. nec interest, adjecta sint hæc verba, *cum poposcero*, an non sint adjecta: aliud enim est de operis, aliud de cæteris rebus. cum enim operarum editio nihil aliud sit, quam officii præstatio, absurdum est credere, alio die deberi officium, quam quo is vellet, cui præstandum est. §. 1. Cum libertus promiserit patrono operas se daturum, neque adjecerit, *liberisque ejus*: constat, liberis ejus ita demum deberi, si patri heredes extiterint. Heredes tamen extitisse liberos parenti ita demum prodesse ad operarum petitionem, Juliano placet, si non per alium heredes extiterunt. Itaque si quis exheredato emancipato filio, servum ejus heredem insti-

instituerit, & per eum servum heres extiterit filius: repelli eum ab operarum petitione debere, perinde ac repelleretur patronus, qui operas non imposuisset, vel quas imposuit revendidisset.

§. 2. In omnibus operis præcipue observandum est, ut temporis spatia, quæ ad curam corporis necessaria sunt, liberto relinquantur.

23. JULIANUS lib. 22 Digestorum.

HÆ operæ, quas libertus promisit, multum distant à fabrilibus vel pictoriis operis: denique si libertus faber aut pictor fuerit, quamdiu id artificium exercebit, has operas patrono præstare cogitur. quare sicut fabriles operas quis potest sibi aut Titio stipulari, ita patronus à liberto operas sibi aut Sempronio recte stipulatur: & libertus obligatione solvetur, si tales operas extraneo dederit, quales patrono præstando liberaretur. §. 1. Si patroni plures consulto in diversas regiones discesserint, & liberto simul operas indixerint, potest dici diem operarum cedere, sed libertum non obligari: quia non per eum, sed per patronos staret, quo minus operæ dentur. Sicut accidit, cum ægrotanti liberto operæ indicuntur. † Quod si diversarum civitatium patroni sint, & in sua quisque moretur: consentire debent in operis ab eo accipiendis. durum alioquin est, eum qui se liberare potest decem diebus operando, simul operis indictis, si in accipiendis non consentiant, compelli ad præstandam alteri quinque operarum æstimationem.

24. IDEM [lib. 52 Digestorum.]

QUotiens certa species operarum in stipulationem deducitur; veluti pictoriæ, fabriles: peti quidem non possunt, nisi præteritæ. quia etsi non verbis, at re ipsa inest obligationi tractus temporis: sicuti, cum Ephesi dari stipulemur, dies continetur. & ideo inutilis est hæc stipulatio, *operas tuas pictorias centum hodie dare spondes?* Cedunt tamen operæ ex die interpositæ stipulationis. Sed operæ, quas patronus à liberto postulat, confestim non cedunt: quia id agi inter eos videtur, ne ante cederent, quam indictæ fuissent; scilicet quia ex commodo patroni libertus operas edere debet. quod in fabro vel pictore dici non convenit.

25. IDEM [lib. 65 Digestorum].

PAtronus, qui operas liberti sui locat, non statim intelligendus est mercedem ab eo capere, sed hoc ex genere operarum, ex persona patroni, atque liberti colligi debet. §. 1. Nam si quis pantomimum vel archimimum libertum habeat, & ejus mediocris patrimonii sit, ut non aliter operis ejus uti possit, quam locaverit eas: exigere magis operas, quam mercedem capere existimandus est. §. 2. Item plerumque medici servos ejusdem artis libertos perducunt, quorum operis perpetuo uti non aliter possunt, quam ut eas locent. † Ea & in cæteris artificibus dici possunt. §. 3. Sed qui operis liberti sui uti potest, & locando pretium earum consequi mallet, is existimandus est mercedem ex operis liberti sui capere. §. 4. Nonnunquam autem, ipsis libertis postulantibus, patroni operas locant: quo facto, pretium magis operarum, quam mercedem capere existimandi sunt.

26. ALFENUS VARUS lib. 7 Digestorum.

MEdicus libertus, quod putaret, si liberti sui medicinam non facerent, multo plures imperantes sibi habiturum: postulabat, ut sequerentur se, neque opus facerent. id jus est, necne? Respondit, jus esse: dummodo liberales operas ab eis exigeret, hoc est, ut adquiescere eos meridiano tempore, & valetudinis & honestatis suæ rationem habere sineret.

§. 1. Item rogavi, si eas operas liberti dare nollent, quanti oporteret æstimari? Respondit, quantum ex illorum operis fructus, non quantum ex incommodo dando illis, si prohiberet eos medicinam facere, commodi patronus consecuturus esset.

27. JULIANUS lib. 1 ex Minicio.

SI libertus artem pantomimi exerceat, verum est, debere eum non solum ipsi patrono, sed etiam amicorum ludis gratuitam operam præbere: sicut eum quoque libertum, qui medicinam exercet, verum est, voluntate patroni curaturum gratis amicos ejus: neque enim oportet patronum, ut operis liberti sui utatur, aut ludos semper facere aut ægrotare.

28. PAULUS lib. singul. de Jure patronatus.

SI duorum pluriumve communis liberta, unius patroni voluntate nupserit: alteri patrono jus operarum manet.

29. ULPIANUS lib. 64 ad Edictum.

SI operarum judicio actum fuerit cum liberto, & patronus decesserit: convenit translationem heredi extraneo non esse dandam. filio autem, & si heres non extat, etsi lis contestata non fuerat, tamen omnimodo competit, nisi exheredatus sit.

30. CELSUS lib. 12 Digestorum.

SI libertus ita juraverit, *dare se quot operas patronus arbitratus sit:* non aliter ratum fore arbitrium patroni, quam si æquum arbitratus sit. Et fere ea mens est personam arbitrio substituentium, ut, quia sperent eum recte arbitraturum, id faciant: non quia vel immodice obligari velint. §. 1. In libertam, quæ voluntate patroni nupsit, præteritarum ante nuptias operarum actio datur.

31. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

OPeris non impositis manumissus, etiam si ex sua voluntate aliquo tempore præstiterit, compelli ad præstandas, quas non promisit, non potest.

32. IDEM [lib. 6 Pandectarum].

[IS], qui onerandæ libertatis causa pecuniam patrono repromiserit, non tenetur: vel patronus, si pecuniam exegerit, bonorum possessionem contra tabulas ejus non potest petere.

33. JAVOLENUS [lib. 6 ex Cassio].

IMponi operæ ita, ut ipse libertus se alat, non possunt.

34. POMPONIUS [lib. 22 ad Quintum Mucium].

INterdum & diminutionem, & augmentum, & mutationem recipere obligationes operarum sciendum est. Nam dum languet libertus, patrono operæ, quæ jam cedere cœperunt, pereunt. † Sed si liberta, quæ operas promisit, ad eam dignitatem perveniat, ut inconveniens sit præstare patrono operas: ipso jure hæ intercident.

35. PAULUS [lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam].

LIberta major quinquaginta annis operas præstare patrono non cogitur.

36. ULPIANUS [lib. 11 ad Legem Juliam & Papiam].

LAbeo ait, libertatis causa societatem inter libertum & patronum factam, ipso jure nihil valere, palam esse.

37. PAU-

37. PAULUS [lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam].

QUi libertinus duos pluresve à se genitos, natasve, in sua potestate habebit, præter eum, qui artem ludicram fecerit, quive operas suas, ut cum bestiis pugnaret, locaverit: ne quis eorum operas, doni, muneris, aliudve quicquam libertatis causa patrono, patronæ, liberisve eorum, de quibus juraverit vel promiserit, obligatusve erit, dare, facere, præstare debeto: & si non eodem tempore duo in potestate habuerit, vel unum quinquennem, liberabitur operarum obligatione. §. 1. Amissi antea liberi ad eas operas, quæ postea imponuntur, prosunt, ut Julianus ait. §. 2. Sed & si uno amisso obliget se, deinde alter nascatur: multo magis Pomponius ait amissum huic jungi, uti liberetur. §. 3. Nihil autem interest, utrum ipsi promittat patrono, an eis, qui in potestate ejus sint. §. 4. Sed si creditori suo libertum patronus delegaverit, non potest idem dici: solutionis enim vicem continet hæc delegatio. Potest tamen dici, si in id, quod patrono promisit, alii postea delegatus sit: posse eum liberari ex hac Lege. nam verum est, patrono eum expromisisse, quamvis patrono nunc non debeat. quod si ab initio delegante patrono libertus promiserit, non liberari eum.

§. 5. Non solum futurarum, sed etiam præteritarum operarum liberatio fit. §. 6. Julianus: etiam si jam petitæ sunt operæ, liberis sublatis absolutionem faciendam. sed si jam operarum nomine condemnatus est, non potest liberari: quoniam jam pecuniam debere cœpit.

§. 7. Posthumus liberti heredes patris sui non liberat, quod proficisci liberatio à liberto debet, nec quisquam post mortem liberari intelligi potest. ex Lege autem nati liberi prosunt.

§. 8. Etiam si in persona liberti collata liberatio est: fidejussores quoque liberabuntur ex sententia Legis. Quod si libertus expromissorem dederit, nihil hoc caput ei proderit.

38. CALLISTRATUS [lib. 3 Edicti monitorii].

HÆ demum impositæ operæ intelliguntur, quæ sine turpitudine præstari possunt, & sine periculo vitæ. nec enim, si meretrix manumissa fuerit, easdem operas patrono præstare debet; quamvis adhuc corpore quæstum faciat: nec arenarius manumissus tales operas; quia istæ sine periculo vitæ præstari non possunt.

§. 1. Si tamen libertus artificium exerceat, ejus quoque operas patrono præstare debebit, & si post manumissionem id didicerit: quod si artificium exercere desierit, tales operas edere debebit, quæ non contra dignitatem ejus fuerint; veluti ut cum patrono moretur, peregre proficiscatur, negotium ejus exerceat.

39. PAULUS [lib. 7 ad Plautium].

SI ita stipulatio [à] patrono facta sit, *Si decem dierum operas non dederis, viginti nummos dare spondes?* videndum est, an nec viginti actio danda sit, quasi onerandæ libertatis gratia promissi sint; nec operarum, quæ promissæ non sint: an vero operæ duntaxat promissæ fingi debeant, ne patronus omnimodo excludatur? & hoc Prætor quoque sentit, operas duntaxat promissas. §. 1. Sequens illa quæstio est, an libertus impetrare debeat, ne majoris summæ, quam viginti condemnetur? quia videtur quodammodo patronus tanti operas æstimasse, ideoque ipse non deberet egredi taxationem viginti. Sed iniquum est, nec oportet liberto hoc indulgere: quia non debet ex parte obligationem comprobare, ex parte tanquam de iniqua queri.

40. PAPINIANUS [lib. 20 Quæst.]

SI bona patroni venierunt, operarum, quæ post venditionem præterierint, actio patrono dabitur. & si alere se possit, ante venditionem præteritarum non dabitur: quoniam ex ante gesto agit.

41. IDEM [lib. 5 Responsorum].

LIbertus, qui operarum obligatione dimissus est, atque ita liberam testamenti factionem adsecutus est, nihilominus obsequi verecundiæ tenetur. † Alimentorum diversa causa est: cum inopia patroni per invidiam libertum convenit.

42. IDEM lib. 9 Responsorum.

C*Erdonem servum meum manumitti volo, ita ut operas heredi promittat:* non cogitur manumissus promittere. sed & si promiserit, in eum actio non dabitur: nam juri publico derogare non potuit, qui fideicommissariam libertatem dedit.

43. IDEM lib. 19 Responsorum.

OPeris obligatus, militiæ nomen non sine injuria patroni dabit.

44. SCÆVOLA lib. 4 Quæstionum.

SI libertus moram in operis fecerit, fidejussor tenetur. mora fidejussoris nulla est: [at] in homine debito fidejussor etiam ex sua mora in obligatione retinetur.

45. IDEM lib. 2 Responsorum.

LIbertus negotiatoris vestiarii an eandem negotiationem in eadem civitate & eodem loco invito patrono exercere possit? Respondit, nihil proponi, cur non possit, si nullam læsionem ex hoc sentiet patronus.

46. VALENS lib. 5 Fideicommissorum.

LIberta si in concubitu patroni esset, perinde ac si nupta eidem esset, operarum petitionem in eam dari non oportere, constat.

47. IDEM lib. 6 Fideicommissorum.

CAmpanus scribit, non debere Prætorem pati, donum, munus, operas imponi ei, qui ex fideicommissi causa manumittatur: sed si, cum sciret posse se id recusare, obligari se passus sit, non inhibendam operarum petitionem, quia donasse videtur.

48. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

SIcut patronus, ita etiam patroni filius, & nepos, & pronepos, qui libertæ nuptiis consensit, operarum exactionem amittit: nam hæc, cujus matrimonio consensit, in officio mariti esse debet. §. 1. Si autem nuptiæ, quibus patronus consensit, nullas habeant vires: operas exigere patronus non prohibetur. §. 2. Patronæ, item filiæ, & nepti, & pronepti patroni, quæ libertæ nuptiis consensit, operarum exactio non denegatur: quia his nec ab ea, quæ nupta est, indecore præstantur.

49. GAIUS [lib. singul. de Casibus].

DUorum libertus potest aliquo casu singulis diversas operas uno tempore in solidum edere: veluti si librarius sit, & alii patrono librorum scribendorum operas edat; alter vero peregre cum suis proficiscens operas custodiæ domus ei indixerit: nihil enim vetat, dum custodit domum, libros scribere. hoc ita Neratius libris membranarum scripsit.

50. NERATIUS lib. 1 Responsorum.

OPerarum editionem pendere ex æstimatione edentis: nam dignitati, facultatibus, consuetudini, artificio ejus convenientes edendas. §. 1. Non solum autem libertum, sed etiam alium quemlibet operas edentem, alendum, aut

aut satis temporis ad quæstum alimentorum relinquendum: & in omnibus tempora ad curam corporis necessariam relinquenda.

51. PAULUS [lib. 2 Manualium].

INterdum operarum manet petitio, etiamsi jus patroni non sit: ut evenit in fratribus ejus, cui adsignatus est libertus; aut nepote alterius patroni, extante alterius patroni filio.

TIT. II.

DE BONIS LIBERTORUM.

1. ULPIANUS [lib. 42 ad Edictum].

HOc Edictum à Prætore propositum est honoris, quem liberti patronis habere debent, moderandi gratia. Namque (ut Servius scribit) antea soliti fuerunt à libertis durissimas res exigere, sc. ad remunerandum tam grande beneficium, quod in libertos confertur, cum ex servitute ad civitatem Romanam perducuntur.

§. 1. Et quidem prius Prætor Rutilius edixit, se amplius non daturum patrono, quam operarum & societatis actionem: videlicet, si hoc pepigisset, ut nisi ei obsequium præstaret libertus, in societatem admitteretur patronus.

§. 2. Posteriores Prætores certæ partis bonorum possessionem pollicebantur. videlicet enim imago societatis induxit ejusdem partis præstationem: ut quod vivus solebat societatis nomine præstare, id post mortem præstaret.

2. POMPONIUS [lib. 4 ad Sabinum].

SI patronus à liberto præteritus, bonorum possessionem petere potuerit contra tabulas, & antequam peteret, decesserit, vel dies ei bonorum possessionis agnoscendæ præterierit: liberi ejus, vel alterius patroni petere poterunt ex illa parte Edicti, qua primis non petentibus aut etiam nolentibus ad se pertinere, sequentibus datur, atque si priores ex eo numero non essent.

§. 1. Sed si patronus heres institutus, vivo liberto decessisset superstitibus liberis: quæsitum est, an illi contra tabulas testamenti bonorum possessionem petere possint? Et eo decursum est, ut mortis tempus, quo defertur bonorum possessio, spectari debeat, an patronus non sit: ut si sit, ex prima parte Edicti liberi ejus bonorum possessionem petere non possint. §. 2. Si filius emancipatus nepotem in potestate avi reliquisset, bonorum possessionem partis dimidiæ dandam ei filio intestati liberti, quamvis jure ipso legitima hereditas ad nepotem pertineat: qua & contra tabulas ejus liberti [&] filio potius bonorum possessio partis debitæ daretur.

3. ULPIANUS lib. 4 [1] ad Edictum.

ETiam si jus anulorum consecutus sit libertus à Principe, adversus hujus tabulas venit patronus, ut multis Rescriptis continetur: hic enim vivit quasi ingenuus, moritur quasi libertus. §. 1. Plane, si natalibus redditus sit, cessat contra tabulas bonorum possessio. §. 2. Idem & si à Principe liberam testamenti factionem impetravit. §. 3. Sed si hac lege emit quis, *ut manumittat:* ad hanc partem Edicti pertinebit. §. 4. [Si quis nummos accepit, ut manumitteret, non habet contra tabulas bonorum possessionem.] §. 5. Ut patronus contra tabulas bonorum possessionem accipere possit, oportet hereditatem aditam esse, aut bonorum possessionem petitam: sufficit autem vel unum ex heredibus adisse hereditatem, bonorumve possessionem petisse. §. 6. Patronus contra ea bona liberti omnino non admittitur, quæ in castris sunt quæsita. §. 7. Si deportatus patronus restitutus sit, liberti contra tabulas bonorum possessionem accipere potest. † Idemque & in liberto deportato & restituto dicendum est. §. 8. Si quis filiusfamilias servum de castrensi peculio manumiserit, ex Constitutione D. Hadriani patronus est, admittique poterit ad contra tabulas bonorum possessionem, ut patronus.

§. 9. Si capitis libertum accusaverit is, cui adsignatus est, non potest is petere contra tabulas bonorum possessionem, fratribusque suis non obstabit; sed hi contra tabulas bonorum possessionem petent, quemadmodum peterent, si ex altero filio nepotes essent: * libertus enim, qui alteri ex filiis adsignatur, non desinit alterius filii libertus esse. amplius dicendum est, etiamsi omiserit frater bonorum possessionem, alter frater, cui adsignatus, non potest succedere, & contra tabulas bonorum possessionem petere.

§. 10. Totiens ad bonorum possessionem contra tabulas invitatur patronus, quotiens non est heres ex debita portione institutus. §. 11. Si patronus sub conditione sit institutus, eaque conditio vivo testatore extitit: contra tabulas bonorum possessionem accipere non potest.

§. 12. Quid ergo, si mortis tempore pependit, extitit tamen, antequam patrono deferatur bonorum possessio, hoc est ante aditam hereditatem? an invitetur ex hac parte Edicti? & magis est, ut aditæ hereditatis tempus spectetur: hoc enim jure utimur. §. 13. Si tamen in præteritum collata sit conditio, vel ad præsens: non videtur sub conditione institutus. aut enim impleta est, & pure institutus est: aut non est, [&] nec heres institutus est. §. 14. Si libertus patronum suum ita heredem scripserit, *Si filius meus me vivo morietur, patronus heres esto:* non male videtur testatus. nam si decesserit filius, poterit hic existente conditione accipere bonorum possessionem. §. 15. Si debita patrono portio legata sit, etsi scriptus heres non fuerit, satis ei factum est. §. 16. Sed & si institutus sit ex parte minore, quam ei debetur, residua vero pars suppleta est ei legatis, sive fideicommissis: & ita satisfactum ei videtur. §. 17. Sed & mortis causa donationibus poterit patrono debita portio suppleri: * nam mortis causa donationes vice legatorum funguntur.

*§. 18. Sed & si non mortis causa donavit libertus patrono, contemplatione tamen debitæ portionis donata sunt, idem erit dicendum: tunc enim, vel quasi mortis causa imputabuntur, vel quasi adgnita repellent patronum à contra tabulas bonorum possessione. §. 19. Si patrono conditionis implendæ causa quid datum sit, in portionem debitam imputari debet, si tamen de bonis sit liberti profectum. §. 20. Debitam autem partem eorum, quæ cum moritur libertus habuit, patrono damus: mortis enim tempus spectamus. Sed & si dolo malo fecit, quo minus haberet: hoc quoque voluit Prætor pro eo haberi, atque si in bonis esset.

4. PAULUS lib. 42 ad Edictum.

SI necem domini detexerit servus, Prætor statuere solet, ut liber sit. & constat eum, quasi ex Senatusconsulto libertatem consecutum, nullius esse libertum. §. 1. Si libertus captus ab hostibus ibi decesserit, quamvis liberti appellatio eum non tangat, tamen propter Legem Corneliam, quæ testamentum sic confirmat, atque si in civitate decesserit, patrono quoque bonorum possessio danda erit. §. 2. Si deportatus patronus sit, filio ejus competit bonorum possessio in bonis liberti: nec impedimento est ei talis patronus, qui mortui loco habetur. † Et dissimile est, si patronus apud hostes sit: nam propter

pter spem postliminii obstat liberis suis. §. 3. Si extraneus à liberto heres institutus, rogatus sit filio hereditatem restituere, cum ex Senatusconsulto Trebelliano restituta hereditate, heredis loco filius habetur, patronus summovendus est.

5. GAIUS [lib. 15 ad Edictum provinc.]

LIbertinus, qui patronum patronique liberos habet, si patronum ex parte debita heredem instituit, liberos ejus in eandem portionem substituere debet, ut licet patronus vivo liberto mortuus fuerit, satisfactum videatur liberis ejus. §. 1. Si patroni filium emancipatum, & nepotes ex eo, qui in avi familia remansit, libertus habeat: filio tantum, non etiam nepoti satisfacere debebit libertus. nec ad rem pertinet, quod ad parentis bona pariter vocantur.

6. ULPIANUS [lib. 43 ad Edictum].

ET si ex modica parte instituti sint liberi liberti, bonorum possessionem contra tabulas patronus petere non potest: nam & Marcellus lib. 9 Digestorum scripsit, quantulacunque ex parte heredem institutum liberti filium, patronum expellere. §. 1. Cum patroni filia heres instituta esset à liberto, falsumque testamentum dictum esset, in quo scripta erat, & appellatione interposita & pendente diem suum obisset: heredibus ejus D. Marcus subvenit, ut id haberent, quod haberet patroni filia, si viveret. §. 2. Si filius liberti heres ab eo institutus abstinuerit, quamvis nomine sit heres, patronus admittitur. §. 3. Sed & si per in integrum restitutionem is, qui mixtus est paternæ hereditati, vel qui adiit hereditatem, abstinuerit se: poterit quis patronum admittere. §. 4. Patronus, patronique liberi, si secundum voluntatem mortui liberti hereditatem adierint, legatumve aut fideicommissum petere maluerint: ad contra tabulas bonorum possessionem non admittuntur.

7. GAIUS lib. 15 ad Edictum Provinc.

NAm absurdum videtur, licere eidem partim comprobare judicium defuncti, partim evertere.

8. ULPIANUS lib. 43 ad Edictum.

SI vero non habuit effectum petitio ejus, dico non impediri, quominus adjuvetur. Quinimo & si sic adit, quasi ex debita portione institutus, mox apparuit, eum minorem partem, quam speravit, accepisse: æquissimum est, admitti eum ad suum auxilium. Sed & si testato convenisset heredem, ut sibi legatum solveretur, mox pœnituisset: puto eum posse adjuvari.

§. 1. Si patronus legatum sibi relictum adgnoverit, idque fuerit evictum: competit ei legitimum auxilium: quia id, quod speravit se habiturum, non habet. Sed & si non totum evictum sit, verum aliquo minus habet, quam putavit: erit ei subveniendum. §. 2. Si servo vel filio suo aliquid relictum patronus adgnoverit, perinde à contra tabulas bonorum possessione repelletur, atque si adgnovisset sibi relictum. §. 3. Sed & si mortis causa donationem adgnoverit, dicendum est, repelli eum à contra tabulas bonorum possessione: sic tamen, si post mortem liberti adgnovit. cæterum si ei vivus libertus donavit, ille accepit, non idcirco erit repulsus à contra tabulas bonorum possessione: quia potest dicere, sperasse, quod in testamento quoque gratus circa eum fieret; remittique ei debet ab eis decedere, vel ea compensare in portionem pro rata. §. 4. Quare dicitur, & si conditionis implendæ causa quid fuerit datum patrono post mortem liberti: repelli eum à contra tabulas bonorum possessione, quasi adgnoverit judicium. §. 5. Si patronus minor annis 25 liberti judicium adgnoverit, in integrum restitui eum oportere existimamus, ut possit contra tabulas accipere.

9. PAULUS lib. 42 ad Edictum.

QUi in servitutem libertum paternum petierit, nec nomine liberorum bonorum possessionem accipere potest.

10. ULPIANUS lib. 44 ad Edictum.

SI ex patronis alicui satisfactum non erit, ita ut alii amplius sua portione ex bonis liberti relinquatur: ei cui satisfactum non erit, ita actio dabitur, ut ejus portio suppleatur ex eo, quod extraneo heredi, & quod patrono supra suam portionem relictum est. Eadem ratio & in pluribus patronis servabitur. §. 1. Julianus ait, eum, qui ab avo suo exheredatus est, à bonis libertorum ejus summoveri, à patris vero sui libertorum bonis non excludi. quod si à patre sit exheredatus, ab avo non sit: non solum à libertorum paternorum bonis, verum etiam ab avi quoque excludi debere; quia per patrem avitos libertos consequitur. quod si pater ejus sit ab avo exheredatus, ipse non sit: posse nepotem avitorum libertorum contra tabulas bonorum possessionem petere. † Idem ait, si pater me exheredavit, avus meus patrem meum, & prior avus decesserit: ab utriusque libertis me repelli. sed si ante pater decessisset, postea avus: dicendum erit, nihil mihi nocere patris exheredationem ad avitorum libertorum bona.

11. JULIANUS lib. 26 Digestorum.

QUod si pater meus à patre suo sit exheredatus, ego neque à patre meo, neque ab avo: mortuo quidem patre, & adversus avitos & adversus paternos libertos jus habebo. vivente patre: quamdiu in potestate ejus ero, non petam contra tabulas avitorum libertorum bonorum possessionem. emancipatus non summovebor.

12. ULPIANUS lib. 44 ad Edictum.

[SI patronus testamento jure militari facto filium silentio exheredaverit, debebit nocere ei exheredatio: verum est enim hunc exheredatum esse.] §. 1. Si quis libertum filio suo adsignaverit, eumque exheredaverit, admitti potest ad bonorum liberti possessionem.

§. 2. Si quis non mala mente parentis exheredatus sit, sed alia ex causa: exheredatio ipsi non nocet. utputa pone furoris causa exheredatum eum: vel ideo, quia impubes erat, heredemque institutum, rogatum ei restituere hereditatem. §. 3. Si quis, cum esset exheredatus, pronunciatus vel perperam sit exheredatus non esse: non repellitur. rebus enim judicatis standum est.

§. 4. Si filius patroni exheredatus, in partem obtinuerit de inofficioso, in partem victus sit: videamus, an noceat ei exheredatio? & nocere arbitror: quia testamentum, valet à quo exheredatus est. §. 5. Ex testamento autem, ex quo neque adita hereditas est, neque petita bonorum possessio, liberis exheredatio non nocet: absurdum est enim in hoc tantum valere testamentum, ut exheredatio vigeat, cum alias non valeat. §. 6. Si patroni filius priore gradu sit heres scriptus, secundo exheredatus: huic non nocet exheredatio, cum voluntate patris vel extiterit heres, vel existere potuerit. neque enim debet videri pater indignum existimasse filium bonis libertorum, quem ad hereditatem suam primum vocaverit. † Ac ne eum quidem existimandum est summoveri à bonis liberti, [qui]

à primo gradu exheredatus, & idem substitutus est. † Ergo is, qui institutus sit heres vel primo gradu, vel sequenti, vel alio quo gradu, licet exheres sit eodem testamento: non est summovendus à liberti bonis. §.7. Si patroni filius emancipatus noluerit adire hereditatem, vel qui in potestate est, retinere: nihilominus liberti bonorum possessionem habebit.

13. JULIANUS lib. 26 Digestorum.

Filius patroni exheredatus, quamvis nepos ex eo heres scriptus fuerit, bonorum possessionem contra tabulas paternorum libertorum accipere non potest. licet enim necessarius existat patri suo, non per semetipsum, sed per alium ad hereditatem admittitur. & certe constat, si emancipatus filius exheredatus fuerit, & servus ejus heres scriptus, & si jusserit servo hereditatem adire, & ita patri suo heres extiterit: non habebit contra tabulas paternorum libertorum bonorum possessionem.

14. ULPIANUS lib. 45 ad Edictum.

Qui, cum major natu esset, quam 25 annis, libertum capitis accusaverit, aut in servitutem petierit, removetur à contra tabulas bonorum possessione. §.1. Si vero accusaverit minor, dicendum est, hunc non excludi, sive ipse, sive tutor ejus vel curator accusaverit.

§.2. Sed si minor quidem instituerit accusationem, major autem factus sententiam acceperit: benigne erit dicendum, ignosci ei debere; quia minor cœpit. neque enim imputare ei possumus, cur non deseruit accusationem, vel cur abolitionem non petierit: cum alterum si fecisset, in Turpillianum incideret; alterum non facile impetretur. Certe si abolitione publice data, repetit [jam] jam major: dicendum est, hunc esse removendum. major enim factus potuit sine timore deserere abolitam accusationem.

§.3. Is demum videtur capitis accusasse, qui tali judicio appetit, cujus pœna aut supplicium habuit, aut exilium, quod sit vice deportationis, ubi civitas amittitur. §.4. Si tamen quis libertum eo crimine accusaverit cujus pœna non est capitis, verumtamen judicanti placuit augere pœnam: non obest hoc patroni filio. neque enim imperitia, aut severitas judicantis obesse debet patroni filio, qui crimen levius importavit. §.5. Sed si non accusaverit, sed testimonium in caput liberti dixit, aut subjecit accusatorem: puto, eum à contra tabulas removeri. §.6. Si libertus Majestatis patroni filium accusavit, & patroni filius calumniæ eum capitis puniri desideravit: non debet repelli hoc Edicto. idem puto, & si ab eo petitus, retorsit in eum crimina: ignoscendum enim est ei, si voluit se ulcisci provocatus. §.7. Si patris mortem defendere necesse habuerit, an dicendum sit, hic quoque ei succurrendum, si libertum paternum propter hoc accusavit; medicum forte patris, aut cubicularium, aut quem alium, qui circa patrem fuerat? Et puto succurrendum, si affectione & periculo paternæ substantiæ ducente necesse habuit accusationem vel calumniosam instituere. §.8. *Accusasse* autem eum dicimus, qui crimina objecit, & causam perorari usque ad sententiam effecit: cæterum, si ante quievit, non accusavit: & hoc jure utimur. Sed si appellatione interposita desiit, benigne dicetur, non pertulisse accusationem. † Si igitur pendente appellatione decessit libertus, patroni filius admittetur ad bonorum possessionem: quia sententia libertus morte subtractus est. §.9. Si patroni filius advocationem accusatori liberti præstitit, non est repellendus: neque enim advocatus accusat. §.10. Si pater testamento caverit, *ut accusaretur libertus, quasi venenum sibi parasset, aut quid aliud in se admisisset:* magis est, ut ignosci liberis deberet, qui non sponte accusaverunt. §.11. Sed & si accusaverit libertum, & probaverit crimen patroni filius, posteaque hic libertus sit restitutus: non erit repellendus. crimen enim, quod intendit, etiam perfecit.

15. TRYPHONINUS lib. 17 Disputationum.

Idem est, etsi crimen quidem, quod in liberto probatum est, meruerat capitis pœnam, benignius autem punitus est libertus, veluti tantum relegatus: de calumniatore enim sensit Prætor.

16. ULPIANUS lib. 45 ad Edictum.

In *servitutem petiisse* non is videtur, qui ei, qui in possessione erat servitutis, petenti se in libertatem, contradixit, verum is, qui ex libertate petit in servitutem. §.1. Sed & si quis non totum suum, sed pro parte, vel usumfructum in eo suum dicat, vel quid aliud, quod habere non potest in eo, nisi servus sit: an repellatur, quasi in servitutem petierit? quod est verius. §.2. Si petierit in servitutem, & obtinuerit, mox cognita veritate passus sit in libertate morari: non debet ei obesse, maxime si habuit justam causam errandi. §.3. Petiisse in servitutem non videtur, qui ante litem contestatam destitit. Sed & si post litem contestatam, dicendum est, nec id nocere debere: quia non usque ad sententiam duravit. §.4. Si patroni filius sit vel exheredatus, vel [si] in servitutem libertum paternum petiit, vel capitis accusaverit libertum: non nocet hoc liberis ejus, qui in potestate non sunt. & hoc Divi fratres Quintiliis rescripserunt. §.5. Si quis bonorum possessionem contra tabulas liberti acceperit, ab omni liberti judicio repellitur: nec tantum si ipsi liberto heres fuerit scriptus, verumetiam si impuberi filio substitutus. nam & Julianus scripsit, si post petitam bonorum possessionem adierit impuberis filii liberti hereditatem patronus: denegari ei debere actiones.

§.6. Sed & si quid codicillis fuerit patrono relictum, vel mortis causa donatum: simili modo horum quoque persecutio denegabitur.

§.7. Nonnunquam plane post petitam bonorum possessionem dabitur patrono legati persecutio, si nihil ad emolumentum ejus perventurum sit, quia forte rogatus est alii restituere.

§.8. Præterea non tantum, quod ipsis nominatim datum est, id se Prætor denegaturum ait: verumetiam si quid proponas ad ipsos per alios perventurum, utputa per subjectas personas; quod quidem sunt habituri, non restituturi.

§.9. Dabimus legati petitionem patrono, si servo patroni dederit libertatem, pretio ejus patrono prælegato. §.10. Ei qui substitutus erit patrono, qui contra tabulas possessionem petierit, actio ejus partis, cujus patrono possessio data erit, non datur. §.11. Si patronus sit substitutus, & patronus vivo testatore decesserit: filium patroni petentem contra tabulas bonorum possessionem, non solius substituti partem occupare, verum omnibus heredibus pro parte aliquid auferre, constat.

17. IDEM lib. 47 ad Edictum.

Liberto sine liberis mortuo, in primis patronus & patrona bonorum possessionem accipere possunt, & quidem simul: sed & si patrono & patronæ proximi sunt aliqui, simul admittuntur.

18. PAU-

18. PAULUS lib. 43 ad Edictum.

PAtronæ quidem liberi etiam vulgo quæsiti accipient materni liberti bonorum possessionem: patroni autem non nisi jure quæsiti.

19. ULPIANUS lib. 4 Disputationum.

SI patronus ex minore parte quam legitima heres institutus falsum testamentum dixisset, nec obtinuisset: non est ambiguum, contra tabulas ei non deferri bonorum possessionem; eo quod facto suo perdidit hereditatem, cum temere falsum dixit. §. 1. Quod si ex debita parte fuerit institutus, sive adiit, sive non: à contra tabulas bonorum possessione repellitur, quasi debitam sibi portionem acceperit. nec poterit contra tabulas bonorum possessionem petere.

20. JULIANUS lib. 25 Digestorum.

LIbertus sub conditione jurisjurandi, quam Prætor remittere solet, patronum instituit heredem: non puto dubitandum, quin à bonorum possessione submoveatur. verum est enim, eum heredem factum. §. 1. Si Titio legatum fuisset, ejusque fidei commissum, ut patrono restitueret: denegatur legatorum actio Titio, si patrono pro debita parte à scripto herede fuerit satisfactum. §. 2. Libertus patronum & extraneum conjunctim ex parte dimidia heredem scripsit: quadrans, ex quo institutus erat patronus, totus ipsi imputari debebit; residuum ex debita sibi parte omnibus heredibus pro portione cujusque aufert. §. 3. Idem servari conveniet in legato, quod patrono conjunctim & Titio datum fuerit: ut pars legati in portionem debitam patrono imputetur, ex reliqua parte tantum Titio detrahatur, quantum ab herede pro rata portione. §. 4. Si libertinus filium emancipatum sub conditione heredem instituerit, & deficiente conditione substitutus adierit: quæro, utrum patrono adversus substitutum in partem debitam Prætor, an emancipato filio in totam hereditatem succurrere debeat? Respondi, cum pater filium sub conditione primo gradu heredem instituit, si deficiente conditione, sub qua filius heres institutus est, ad secundum gradum hereditas pertinet, vel adhuc pendente conditione filius decesserit: patrono partis debitæ bonorum possessionem adversus substitutum competere. † Idemque est, & si filius [vel] non petierit bonorum possessionem tempore exclusus, vel repudiaverit. † Si vero deficiente conditione hereditas ad filium pertineat: emancipatum potius tuebitur Prætor adversus substitutum. † Existimo autem, quotiens sub conditione heres filius scribitur, alias necessariam esse exheredationem à substitutis, alias supervacuam. nam si id genus conditionis fuerit, quæ in potestate filii esset, veluti *cum testamentum fecerit*: puto etiam omissa conditione filium locum substitutis facere. si vero conditio non fuerit in potestate filii, veluti, *si Titius Consul factus fuerit*: tunc substitutus non admittitur, nisi filius ab eo nominatim exheredatus fuerit. §. 5. Si libertus filium emancipatum heredem instituerit, ejusque fidei commiserit, ut totam hereditatem Sempronio restitueret; & filius, cum suspectam sibi hereditatem diceret, jussu Prætoris adierit eam, & Sempronio restituerit: non inique patrono bonorum possessio partis debitæ dabitur, perinde ac si non filius, sed is, cui hereditas restituta est, liberto heres extitisset. Item cum filius hereditatem liberti patris omiserit, & coheres ejus totius hereditatis onus susceperit: danda erit patrono bonorum possessio. Utroque enim casu non filio, sed extraneo pars eripitur.

21. IDEM lib. 26 Digestorum.

EX tribus patronis uno cessante bonorum possessionem petere, duo æquas partes habebunt.

22. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

SI filiusfamilias miles manumittat: secundum Juliani quidem sententiam, quam lib. 27 Digestorum probat, patris libertum faciet: sed quamdiu [inquit] vivit, præfertur filius in bona ejus patri. sed D. Hadrianus Flavio Apro rescripsit, suum libertum eum facere, non patris.

23. JULIANUS lib. 27 Digestorum.

SI libertus præterito patrono extraneum instituerit heredem, & patronus, antequam contra tabulas bonorum possessionem pateret, in adoptionem se dederit, deinde scriptus omiserit hereditatem: patronus totorum bonorum liberti possessionem ut legitimus petere potest. §. 1. Si libertus intestato decesserit, relictis patroni filio, & ex altero filio duobus nepotibus: nepotes non admittentur, quamdiu filius esset. quia proximum quemque ad hereditatem liberti vocari, manifestum est. §. 2. Si autem ex duobus patronis alter unum filium, alter duos reliquisset: dixi viriles inter eos partes fieri.

24. IDEM lib. 65 Digestorum.

COmmuni liberto, si ex duobus patronis alter jusjurandum exegerit, ne uxorem ducat; vel vivo liberto decesserit is, qui extra hanc culpam fuerit, vel supervixerit: partis utrique debitæ bonorum possessionem solus habebit.

25. IDEM lib. 1 ad Urseium Ferocem.

QUamdiu patrono bonorum possessio partis debitæ dari potest, exceptio debitoribus datur adversus heredem petentem, *si non in ea causa sit patronus, ut bonorum possessionem pro parte debita contra tabulas petere possit.*

26. AFRICANUS lib. 2 Quæstionum.

LIberto octoginta habenti fundus quadraginta legatus est: is die cedente legati decessit extraneo herede instituto. Respondit, posse patronum partem debitam vindicare. nam videri defunctum mortis tempore ampliorem habuisse rem centum, cum hereditas ejus propter computationem legati pluris venire possit. neque referre, heres institutus repudiet legatum liberto relictum, necne: nam, & si de Lege Falcidia quæratur, tale legatum, quamvis repudiatum, in quadrantem hereditatis imputatur legatariis.

27. IDEM lib. 4 Quæstionum.

VIvo filio si nepos exheredatur, nocebit ei exheredatio ad bona libertorum avitorum.

28. FLORENTINUS lib. 10 Institut.

SI in libertinum animadversum erit, patronis ejus jus, quod in bonis ejus habituri essent, si is, in quem animadversum est, sua morte decessisset, eripiendum non est: sed reliquam partem bonorum, quæ ad manumissorem Jure civili non pertineat, fisco esse vindicandam placet. §. 1. Eadem servantur in bonis eorum, qui metu accusationis mortem sibi consciverint, aut fugerint, quæ in damnatorum bonis constituta sunt.

29. MARCIANUS lib. 9 Institutionum.

QUi ex causa fideicommissi manumittitur, est quidem libertus manumissoris, & tam contra tabulas, quam ab intestato ad bona ejus venire potest quasi patronus: sed operas ei imponere non potest, nec impositas ab eo petere.

§. 1. Sed si defunctus filio suo legavit servum, & rogavit, ut eum manumittat, ea mente, ut plenum jus patroni habeat: defendendum est, postea eum operas jure imponere.

30. GAIUS

30. GAIUS lib. 2 ad Edictum Prætoris Urbani. tit. De liberali causa.

SI quis libertum paternum in servitutem ea voluntate petierit, ut causam evictionis sibi conservet, non amittit beneficium bonorum possessionis.

31. MARCELLUS lib. 9 Digestorum.

PAtrono libertus fundum, quem ab eo alienum emerat, legavit, & constituit patronus ad se pertinere legatum: contra tabulas bonorum possessionem accipere non potest, etsi nihil profecit ei legatum, quia alienam rem legaverit ei libertus; quia patronus ipse eum liberto vendiderat.

32. IDEM lib. 10 Digestorum.

SI libertus meus in servitutem redactus, postea ab alio liberatus est, & ejus cœperit esse libertus: præfertur mihi in contra tabulas bonorum possessione, qui eum manumisit.

33. MODESTINUS lib. singulari de Manumissionibus.

SI patronus non aluerit libertum: Lex Ælia Sentia adimit ejus libertatis causa imposita, tam ei, quam ipsi, ad quem ea res pertinet; item hereditatem ipsi & liberis ejus, nisi heres institutus sit; & bonorum possessionem, præter quam secundum tabulas.

34. JAVOLENUS lib. 3 ex Cassio.

SI libertus, cum duos patronos haberet, alterum præteriit, alterum ex semisse fecit heredem, & alteri extraneo semissem dereliquit: scriptus quidem patronus debitam sibi partem immunem habet; de cætera autem parte patroni quæ supra debitum ei relicta est, & de semisse extraneo relicto, alteri patrono pro rata portione satisfieri oportet.

35. IDEM lib. 3 Epistolarum.

A Liberto suo herede Seius usumfructum fundi Mævio legavit: [is] libertus Mævio herede relicto decessit. Quæro, cum contra tabulas testamenti petierit filius Seii adversus Mævium: utrum deducto ususfructu pars debita ei fundi restituenda sit, an solida; quia eorum bonorum acceperit possessionem, quæ liberti, cum moreretur, fuerunt? Respondit, usumfructum in causam pristinam restituendum puto. optimum itaque erit, arbitrum postulare, ut arbitrio ejus ususfructus in integrum restituatur.

36. IDEM lib. 8 Epistolarum.

LIbertus, qui solvendo non erat, præterito patrono extrarios reliquit heredes. Quæro, an possit patronus petere contra tabulas bonorum possessionem? Respondit, cum à scriptis heredibus adita est hereditas, patronus contra tabulas bonorum possessionem petere potest: quia * solvendo hereditas est, quæ inveniat heredem. Et sane absurdum est, jus patroni in petenda bonorum possessione contra tabulas aliorum computatione, non judicio ipsius patroni æstimari; auferrique patrono, quod modicum vindicaturus est. multi enim casus intervenire possunt, quibus expediat patrono petere bonorum possessionem; quamvis æris alieni magnitudo, quam libertus reliquerit, facultates patrimonii ejus excedat: veluti si prædia sunt aliqua ex bonis liberti, in quibus majorum patroni sepulchra sint, & magni æstimat patronus bonorum possessione jura pro parte ea ad se pertinere; vel aliquid mancipium, quod non pretio, sed affectu sit æstimandum. Non ergo ideo minus habere debet jus petendæ bonorum possessionis qui animo potius quam aliorum computatione bona liberti æstimat: cum eo ipso sufficere patrimonium videri possit; quod & heredem habeat, & bonorum possessorem.

37. ULPIANUS lib. 11 ad Leg. Juliam & Papiam.

JUlianus ait, si patronus libertatis causa imposita libertæ revendiderit, filium ejus à bonorum possessione summoveri: scilicet quia nec contra tabulas testamenti liberti bonorum possessionem accipiat, quotiens pater ejus donum, munus, operas liberto revendiderit. † Plane si patroni filius libertatis causa imposita revendiderit, nihilominus familiam bonorum possessionem contra tabulas liberti accipere ait: quia filius revendendo libertatis causa imposita fratrem suum non summovet. §. 1. Si libertus heredem scripserit, isque prius, quam de familia quæstionem haberet, adierit hereditatem: patronum ad contra tabulas bonorum possessionem non admitti Julianus ait. debuit enim & patronus liberti necem vindicare: quod & in patrona erit dicendum.

38. TERENTIUS CLEMENS lib. 9 ad Leg. Juliam & Papiam.

QUæritur, an filio exheredato etiam nepotes ex eo à bonorum possessione liberti excludantur? Quod utique *sic dirimendum* est, ut vivo filio, donec in potestate ejus liberi manent, non admittantur ad bonorum possessionem, ne, qui suo nomine à bonorum possessione summoventur, per alios eam consequantur: sin autem emancipati à patre fuerint, vel alio modo sui juris effecti, sine aliquo impedimento ad bonorum possessionem admittantur. §. 1. Si filius liberti omiserit patris sui hereditatem: hoc patrono proficiet.

39. IDEM lib. 10 ad Leg. Juliam & Pap.

PAtroni filia, si in adoptiva familia sit, ad bona libertorum paternorum admittitur.

40. IDEM lib. 12 ad Leg. Juliam & Pap.

SI pater exheredato filio ita cavit, *ut jus in libertum salvum ei esset*, nihil ei ad hanc rem nocet exheredatio.

41. PAPINIANUS lib. 12 Quæstionum.

SI libertus patrono, quod ad debitam portionem attinet, satisfaciat, invito tamen aliquid extorquere conetur: quid statuendum est, quæritur? quid enim, si ex parte debita instituto, decem præterea legentur, & rogetur servum proprium, qui sit decem, vel minoris pretii, manumittere? * Iniquum est, & legatum velle percipere, & libertatem servo non dare. sed parte debita accepta & legato temperare, & libertatem imponere non cogi: ne servum forte de se male meritum cogatur manumittere. Quid ergo, si solo eodem herede instituto, idem libertus petierit? Si substitutum habebit, æque decreti remedium poterit procedere, ut accepta debita portione, cætera pars ad substitutum perveniat: ita ut, si forte servus redimi potuisset, præstaretur libertas; cessante vero substitutione, patronum hereditatem liberti amplectentem Prætor, qui de fideicommisso cognoscit, libertatem servo eum imponere cogat.

42. IDEM lib. 13 Quæstionum.

FIlius, qui patri heres extitit, fratrem exheredatum adrogavit; atque ita herede eo relicto defunctus est: bonorum possessione libertum patris naturalis exheredatus non habebit. nam * cui non exheredato talis adoptio noceret, nocere debet exheredato: quoniam pœna, quæ Legibus aut Edicto irrogaretur, adoptionis remedio non obliteraretur. Paulus notat: ei, qui

qui alio jure venit, quàm eo, quod amisit, non nocet id, quod perdidit, sed prodest quod habet: sic dictum est, patrono eodemque patronæ filio non obesse, quod quasi patronus deliquit, si ut patronæ filius venire possit. §. 1. Papinianus, Castrensium bonorum Titium libertus fecit heredem, cæterorum alium; adita est à Titio hereditas: magis nobis placebat, nondum patronum possessionem contra tabulas petere posse. verum illa quæstio intervenit; an omittente eo, qui reliqua bona accepit, perinde Titio adcrescant, ac si partes ejusdem hereditatis accepissent? verius mihi videtur, intestati jure deferri bona cætera. Titius igitur heres non poterit invitare manumissorem, cum Titio nihil auferatur; nec bonis cæteris, quæ nondum ad causam testamenti pertinent. §. 2. Cum filius liberti impubes, qui subjectus dicitur, ex prima parte bonorum possessionem accipiat, an patronus defuncti possessionem accipere possit, quæsitum est? & sine dubio, qui sequentis gradus sunt, non admittuntur interim. * cum enim præcedit alia possessio, qui sequitur, accipere non potest. Plane si contra eum, qui subjectus dicitur, fuerit judicatum: data non intelligitur. † Sed & in patrono, pendente controversia, idem erit dicendum: plane quod ad patroni quoque personam pertinet, differri controversia debebit. §. 3. Si falsum liberti testamentum ab aliis in provincia dictum, atque ita res per appellationem extracta esset; defuncta medio tempore patroni filia, quam libertus heredem instituerat: filio mulieris servavit Divus Marcus eam partem bonorum, quam filia patroni vel jure intestati, si vixisset, habere potuit.

43. IDEM lib. 14 Quæstionum.

IUlianus putat patronum, qui Titio pro parte dimidia herede instituto substitutus, eo deliberante bonorum possessionem contra tabulas accepit, si postea Titius non adierit hereditatem, nihil ei, qui adiit hereditatem, abstulisse: non magis quàm si sub conditione fuisset institutus. igitur Titio deliberante res in incerto erit, utrumne semis ex substitutione in possessionem convertatur, an Titio adeunte singulis heredibus partes debitæ auferantur.

44. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

SI patronum ex debita portione heredem instituas, & pure roges fundum dare, eique sub conditione tantundem leges: in conditionem fideicommissum redigitur. erit tamen & hic, quod moveat: onerabitur enim patronus satisdatione fideicommissi. Sed dicendum [est] ab eo fideicommissario cavendum, à quo patrono legatum est, ut undique patronus suum jus habeat imminutum. §. 1. Patronus heres institutus, legato ei servo, per quem suppleretur debita ei portio, non petet contra tabulas bonorum possessionem, quamvis servus clusis tabulis decessit.

§. 2. Si ex bonis, quæ mortis tempore fuerunt, debitam partem dedit libertus in hereditate, vel legato, servus tamen post mortem liberti reversus ab hostibus augeat patrimonium: non potest patronus propterea queri, quod minus habeat in servo, quam haberet, si ex debita portione esset institutus. † Idem est & [in] alluvione, cum sit satisfactum ex his bonis, quæ mortis tempore fuerunt. † Idem est [&] si pars legati liberto relicti ab eo, cui simul datum erat, vel hereditatis, nunc illis abstinentibus, adcrescat.

45. IDEM lib. 9 Quæstionum.

SI patronus ex sexta, & servus ejus ex reliqua parte sit heres institutus: nec ex servi portione fideicommissum debetur. at si servus duntaxat heres institutus est, puto nec hic ex debita portione præstandum.

46. IDEM lib. 3 Responsorum.

PAulus respondit: Patronus, qui deceptus falsum judicium testatoris secutus est, bonorum possessionem contra tabulas testamenti liberti petere non prohibetur.

47. IDEM lib. 11 Responsorum.

PAulus respondit, exheredationem nepotis, quæ non notæ gratia, sed alio consilio adjecta est, nocere ei non oportere, quo minus contra tabulas libertorum avi bonorum possessionem petere possit. §. 1. Quæro, an si Titia patroni filia jactat Titium patrem suum prius quam moreretur literas ad se fecisse, quibus adjiceret, per libertos suos maleficiis appetitum; easque literas se secutam, post mortem patris libertos accusare: an aliquid ei prodesse possit hæc excusatio? Paulus respondit, eam, quæ ex voluntate patris accusavit, non debere repelli à bonorum possessione contra tabulas: quoniam non suum judicium, sed alienum exsecuta est. §. 2. Patroni filius epistolam talem liberto emisit: *Sempronius Zoïlo liberto suo salutem: Ob merita tua, fidemque tuam, quam mihi semper exhibuisti, concedo tibi liberam testamenti factionem.* Quæro an patroni filio nihil relinquere debeat? Paulus respondit, eum libertum, de quo quæritur, liberam testamenti factionem consecutum non videri. §. 3. Paulus respondit, nepotem etiam post mortem avi conceptum, superstitem liberto, bonorum possessionem contra tabulas liberti aviti petere posse, & ad hereditatem legitimam ejus admitti: responsum enim Juliani tantum ad hereditatem legitimam, item bonorum possessionem avi petendam pertinere. §. 4. Paulus respondit: quamvis filii, à patre milite præteriti, pro exheredatis habeantur; tamen non eousque silentium patris eis nocere debere, ut [&] à bonis libertorum avitorum repelli debeant. † Idem responsum est etiam de bonis libertorum patronorum.

48. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

QUæro de eo, qui libertum effracturæ crimine accusavit? Respondit, si ejusmodi effracturæ crimine accusatus sit, ex quo, si probaretur, in metallum datus esset: denegandam bonorum possessionem.

49. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

LIberto per obreptionem adrogato, jus suum patronus non amittit.

50. TRYPHONINUS lib. 17 Disputationum.

NIhil interest, ipse patronus scriptus heres ex minore parte adierit hereditatem, an servum suum scriptum jusserit adire hereditatem, quam retinet: nihilominus enim repulsus erit à contra tabulas bonorum possessione.

§. 1. Si tamen, antequam juberet liberti hereditatem adire, servum vendiderit, aut manumiserit, & ita ipse novus libertus, aut emptor, heredes extiterint: verbis Edicti non prohibetur patronus accipere contra tabulas bonorum possessionem. §. 2. Sed numquid Prætor ei denegare possessorias actiones debeat, si fraudem Edicto ejus facere voluit: ut pretio uberiore percepto, vel tacita pactione etiam hereditatis ex institutione delatæ commodum, & bonorum possessionis contra tabulas haberet? faciliorque suspicio, per filium scriptum heredem, quamvis emancipatum, adeuntem, liberti hereditatem ipsum patronum habere: cum * *omnia quæ nostra sunt, liberis nostris ex voto paremus.*

§. 3. Si

§. 3. Si tamen clusis adhuc tabulis testamenti liberti, cum ignoraret judicium ejus patronus, eorum quid, quæ supra scripta sunt, circa institutum subjectum juri suo fecit: amota fraudis suspicione, suo jure [in] bonorum possessione contra tabulas utetur. §. 4. Si patronus ex debita portione à liberto scriptus, rogatusque hereditatem restituere, suspectam dixit; & compulsus adire, cum retinere posset, restituerit: non poterit accipere contra tabulas bonorum possessionem, & quia adgnovit judicium liberti, & quia sprevit, & quasi damnavit eam possessionem. §. 5. Longe distat ab hoc patroni filius, quem libertus adrogavit, & ex minore parte heredem scripsit, cum nemo ex familia patroni alius esset: quanquam enim hic ipso jure (quippe suus) heres deprehendatur, si tamen se non immiscuit hereditati ut patris, sed abstinuit quasi patroni, tamen filius admittendus est ad contra tabulas bonorum possessionem. §. 6. Si debenti patrono certam pecuniam, liberationem libertus reliquisset, isque usus est, adversus heredem petentem debitum, doli exceptione, aut acceptilatione liberatus est debito propter legatum: dicendum est, eum non posse accipere contra tabulas bonorum possessionem.

51. LABEO lib. 1 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI eundem libertum, & tu capitis accusasti, & pater tuus manumisit: non poterit tibi ejus liberti bonorum possessio ex Edicto Prætoris dari. Paulus: Imo, contra accidet, si quem servum accusaveris, deinde is patris tui fuerit factus, & is postea eum manumisit.

TIT. III.

DE LIBERTIS UNIVERSITATIUM.

1. ULPIANUS lib. 49 ad Edictum.

MUnicipibus plenum jus in bonis libertorum, libertarum, defertur: hoc est, id jus quod etiam patrono. §. 1. Sed an omnino petere *bonorum possessionem* possint, dubitatur: movet enim, quod consentire non possunt? sed per alium possunt petita bonorum possessione ipsi adquirere. Sed qua ratione Senatus censuit, ut restitui eis ex Trebelliano hereditas possit; qua ratione alio Senatusconsulto, heredibus eis institutis à liberto, adquirere hereditatem permissum est: ita bonorum quoque possessionem petere dicendum est: §. 2. Temporaque bonorum possessionis petendæ cedere municipibus exinde, ex quo decernere de petenda potuerunt. quod [&] Papinianus respondit.

TIT. IV.

DE ADSIGNANDIS LIBERTIS.

1. ULPIANUS lib. 14 ad Sabinum.

SEnatusconsulto, quod factum est Claudianis temporibus, Velleio Rufo & Osterio Scapula Consulibus, de adsignandis libertis in hæc verba cavetur: *Si, qui duos pluresve liberos justis nuptiis quæsitos in potestate haberet, de liberto libertave sua significasset, cujus ex liberis suis eum libertum eamve libertam esse vellet: is eave, quandoque is, qui eum eamve manumisit inter vivos vel testamento, in civitate esse desisset, solus ei patronus solave patrona esset, perinde, atque si ab eo eave libertatem consecutus, consecutave est. Utique, si ex liberis quis in civitate esse desisset, neque ei liberi ulli essent: cæteris ejus liberis, qui manumisit, perinde omnia jura serventur, ac si nihil de eo liberto eave liberta is parens significasset.* §. 1. Quamvis singulari sermone Senatusconsultum scriptum est: tamen & pluribus liberis, & plures libertos libertasve posse adsignari, certum est.

§. 2. Is quoque libertus, qui apud hostes est, adsignari potest. §. 3. *Adsignare* autem quis potest quibuscunque verbis, vel nutu, vel testamento, vel codicillis, vel vivus. §. 4. Adimere adsignationem etiam nuda voluntate poterit.

§. 5. Sed etsi exheredato filio libertum quis adsignaverit, valet adsignatio: nec nocet ei nota exheredationis, quantum ad jus patronatus.

§. 6. Sed si post adsignationem fuerit exheredatus, non semper exheredatio adimet adsignationem: nisi hoc animo facta sit. §. 7. Sed si is, cui adsignatus est, repudiaverit, puto verius, quod & Marcellus scripsit, posse admitti fratres ejus. §. 8. Si sit ex patrono filius unus, ex altero duo, & uni eorum libertus adsignatus est, videndum, quot partes fiant hereditatis liberti: utrum tres, ut duas habeat is, cui adsignatus est, id est, suam, & fratris; an vero æquales partes fiant, quoniam per adsignationem alius excluditur? & Julianus lib. 75 scripsit, magis esse, ut bessem hic habeat, qui fratrem excludit: quod verum est, quamdiu frater ejus vivat, vel admitti potuit ad legitimam hereditatem: cæterum si fuerit capite minutus, æquales partes habebunt.

2. POMPONIUS lib. 4 Senatusconsultor.

SEd si is, cui adsignassem, decessisset relicto filio, & fratre, & alterius patroni filio: semissem habiturum eum nepotem, quem esset filius meus is, qui vivit, habiturus, si ego eum libertum non adsignassem.

3. ULPIANUS lib. 15 ad Sabinum.

IDem erit dicendum, & si is, qui filium & nepotem habebat, nepoti libertum adsignaverit: admittetur nepos ad legitimam hereditatem, licet sit alterius patroni filius. & hoc contingit patrui vita: cæterum, si ille non esset, nihil ei prodesset adsignatio ad deminuendum jus alterius patroni filii. §. 1. Posse autem & nepoti adsignari certum est: & præferri filio nepotem adsignatoris, constat. §. 2. Unde quæri poterit, an, si filium habeat, & ex eo nepotem, possit, quasi duos habeat in potestate, jus Senatusconsulti inducere? In qua specie, cum placeat, etiam ei, qui in potestatem recasurus est, adsignari: quare non admittimus, cum utrumque esse in potestate negare non possumus?

§. 3. An autem ad legitimam hereditatem admitti possit hic, qui est in potestate, tractari poterit. & cum multi sint casus, quibus & libertum habere, qui in potestate est, possit: cur non hoc quoque admittendum sit, ut per eum pater ad legitimæ hereditatis admittatur emolumentum? quod & Pomponio recte videtur. habent autem libertos etiam filiifamilias: utputa si castrensem servum eorum quis manumiserit.

§. 4. Emancipatos quoque filios ejus, cui adsignatus est libertus, habere commodum Senatusconsulti puto: non ut ad legitimam hereditatem admittantur, sed ad ea quæ possunt.

§. 5. Secundum quod liberto intestato defuncto, quoniam ad legitimam hereditatem admitti non possunt, videndum, ne admittatur filius adsignatoris in familia remanens, an non? & putem, emancipatos per Prætorem præferendos.

§. 6. Liberos autem ejus, cui adsignatus est, accipere debemus non solum filios, verum etiam nepotes & neptes, & deinceps descendentes.

§. 7. Si quis duobus adsignaverit libertum, & alter in civitate esse sine liberis desierit, alter non;

4. POMPONIUS lib. 4 Senatusconsf.

VEl vivus noluerit ad se hereditatem liberti pertinere:

5. ULPIANUS lib. 14 ad Sabinum.

UTrum portio ejus, qui in civitate esse desiit, vel repudiavit, in familiam redeat: an vero ei potius adcrescat, in cujus persona durat adsignatio? Et Julianus lib. 75 scripsit, adsignationem in hujus solius persona locum habere, & solum admittendum: quod est verum.

§. 1. Quod si non sine liberis decesserit, an cum vivo admittantur? Et putat adhuc solum admittendum: defuncto autem eo, liberos alterius succedere; non in familiam libertum redire.

§. 2. Sed si ex duobus istis alter filios, alter nepotes reliquerit, an simul ad legitimam hereditatem admittantur? Et puto, ordinem inter eos faciendum.

6. MARCIANUS lib. 7 Institutionum.

SI servus liber jussus esse fuerit, & filio legatus, deinde vivus testator eum manumiserit: ad filium libertus quasi adsignatus pertinet. hoc ita est, sive expressum est, vel certe intellexit, non quasi servum eum legasse, sed quasi libertum adsignasse.

7. SCÆVOLA lib. 2 Regularum.

ADsignare & pure, & sub conditione, & per epistolam, vel testationem, vel chirographum possumus: quia adsignatio liberti neque quasi legatum, neque quasi fideicommissum percipitur; denique nec fideicommisso onerari potest.

8. MODESTINUS lib. 7 Differentiarum.

LIberi patroni, quamquam & ipsi in plerisque causis manumissoris jure censentur, tamen paternum libertum liberis suis adsignare non potuerunt; etiamsi eis à parente fuerit adsignatus: idque & Julianus & Marcellus probant.

9. IDEM lib. 9 Pandectarum.

UTrum ei tantum, qui in potestate sit, an etiam emancipato filio adsignare libertum patronus possit, si modo non pauciores quam duos præterea in potestate habeat, dubitari solet? Et magis est posse.

10. TERENTIUS CLEMENS lib. 12 ad Legem Juliam & Papiam.

SUb conditione vel in diem liberto adsignato, interim, pendente die, vel conditione, omnia perinde observabuntur, ac si adsignatus non esset: itaque mortuo eo interim ad omnes liberos hereditas & bonorum possessio pertinebit. §. 1. Si uni pure, alii sub conditione libertus adsignatus sit, eum, cui pure adsignatus sit, pendente conditione solum patroni jus habere dicendum est.

11. PAPINIANUS lib. 14 Responsor.

ALimentorum causa libertos filiis adtributos, filiis adsignatos non videri, respondi: cum ea ratione libertis consuli patronus voluerit, quo facilius voluntatis emolumentum consequantur [*salvo jure communi*].

12. POMPONIUS lib. 12 Epistolarum.

SI ex duobus patronis alter eorum filio suo libertum adsignaverit, non obstat, quo minus alter patronus jus solidum suum haberet.

13. IDEM lib. 4 Senatusconsultorum.

TEstamento potest quis & servum manumittere, & eundem ut libertum adsignare.

§. 1. De liberis, qui sunt in potestate, Senatus locutus est: ergo de posthumis nihil hoc Senatusconsulto provisum est? magis tamen puto, etiam posthumos contineri. §. 2. Quod inquit Senatus, *Si ex liberis quis in civitate esse desiisset*, eum significat, qui in perpetuum in civitate esse desierit: non etiam si quis ab hostibus captus reverti possit. §. 3. Ex die quoque certa adsignari potest: sed usque in diem certum vix potest; nam ipse Senatus huic negotio finem præposuit.

TIT. V.

SI QUID IN FRAUDEM PATRONI FACTUM SIT.

1. ULPIANUS lib. 44 ad Edictum.

S*I quid dolo malo liberti factum esse dicetur* (sive testamento facto, sive intestato libertus decesserit) *quominus* [*quam*] *pars debita bonorum ad eorum quem perveniat, qui contra tabulas bonorum possessionem accipere possint: cognoscit Prætor, & operam dat, ne ea res* [*ei*] *fraudi sit.*

§. 1. Si alienatio dolo malo facta sit, non quærimus, utrum mortis causa facta sit, an non sit: omni enim modo revocatur. Si vero non sit dolo malo facta, sed alias: tunc actori probandum erit, mortis causa factam alienationem. Si enim proponas, mortis causa factam alienationem, non requirimus, utrum dolo malo facta sit, an non sit: sufficit enim docere, mortis causa factam. nec immerito: mortis causa enim donationes comparantur legatis: & sicut in legatis non quærimus, dolo malo factum sit, an non sit, ita nec in mortis causa donationibus.

§. 2. Quod autem mortis causa filio donatum est, non revocatur: nam cui liberum fuit legare filio quantum vellet, is donando non videtur fraudasse patronum. §. 3. Omne autem, quodcunque in fraudem patroni gestum est, revocatur. §. 4. Dolum accipere nos oportet ejus qui alienavit, non ejus, cui alienatum est: & ita evenit, ut qui fraudis vel doli conscius non fuit, carere debeat re in fraudem patroni alienata, etsi putavit ingenuum, nec credidit libertinum.

§. 5. Adversus compatronum, qui contra tabulas bonorum possessionem omisit, Faviana non competit, si non plus sit in eo quod donatum est, quam pars debita patrono. Quare si mortis causa ei donatum sit, partem faciet compatrono, quemadmodum legatarius patronus facit.

§. 6. Utrum autem ad ea sola revocanda Faviana pertinet, quæ [quis] libertus de bonis deminuit; an etiam ad ea quæ non adquisiit: videndum est. Et ait Julianus lib. 26 Digestorum, si hereditatem libertus non adierit fraudandi patroni causa, vel legatum repulerit, Favianam cessare: quod mihi videtur verum. quamvis enim legatum retro nostrum sit, nisi repudietur: attamen cum repudiatur, retro nostrum non fuisse palam est. † In cæteris quoque liberalitatibus, quas non admisit is libertus, cui quis donatum voluit, idem erit probandum, Favianam cessare. sufficit enim patrono si nihil de suo in necem ejus libertus alienavit: non si non adquisiit. † Proinde etsi, cum sub conditione ei legatum esset, id egit ne conditio existeret; vel si sub conditione stipulatus fuerit, maluit deficere conditionem: dicendum est, Favianam cessare. §. 7. Quid si in lite vinci voluit? Si quidem condemnatus est data opera, vel in jure confessus: dicendum erit, Favianam locum habere. quod si noluit obtinere, cum peteret: hic videndum. Et puto, hunc diminuisse de patrimonio: actionem enim bonis diminuit; quemadmodum si passus esset actionis diem abire.

§. 8. Sed si [puta] querelam inofficiosi quam potuit, vel quam aliam, forte injuriarum, vel similem instituere noluit: non potest patronus ob eam rem Faviana experiri. §. 9. At si transegit in fraudem patroni, poterit patronus Faviana uti.

§. 10. Sed

§. 10. Sed si libertus filiam dotavit, [hoc ipso quod dotavit] non videtur fraudare patronum: quia pietas patris non est reprehendenda.

§. 11. Si pluribus in fraudem libertus donaverit, vel pluribus mortis causa: æqualiter patronus adversus omnes, in partem sibi debitam, sive Faviana sive Calvisiana experietur.

§. 12. Si quis in fraudem patronorum rem vendiderit, vel locaverit, vel permutaverit: quale sit arbitrium judicis, videamus. Et in re quidem distracta deferri conditio debet emptori, utrum malit rem emptam habere justo pretio, an vero à re discedere pretio recepto. neque omnimodo rescindere debemus venditionem, quasi libertus jus vendendi non habuerit: nec fraudemus pretio emptorem, maxime cum de dolo ejus non disputetur, sed de dolo liberti.

§. 13. Sed si emerit in fraudem patroni libertus, æque dicendum, si magno emit, in pretio relevandum patronum, conditione non ipsi delata, an velit ab emptione discedere, sed venditori, utrum malit de pretio remittere, an potius rem, quam vendidit, recipere persoluto pretio. † Et in permutatione, & in locatione & conductione similiter idem observabimus.

§. 14. Sed si rem quidem bona fide vendiderit & sine ulla gratia libertus, pretium autem acceptum alii donavit: videndum erit, quis Faviana inquietetur, utrum qui rem emit, an vero is qui pretium dono accepit? Et Pomponius lib. 83 recte scripsit, emptorem non esse inquietandum: fraus enim patrono in pretio facta est. eum igitur qui pretium dono accepit, Faviana conveniendum. §. 15. Et alias videamus, si dicat patronus, rem quidem justo pretio venisse, verumtamen hoc interesse sua, non esse venundatam, inque hoc esse fraudem, quod venierit possessio, in quam habet patronus affectionem [vel opportunitatis], vel vicinitatis, vel cœli, vel quod illic educatus sit, vel parentes sepulti: an debeat audiri volens revocare? Sed nullo pacto erit audiendus: fraus enim in damno accipitur pecuniario. §. 16. Sed si forte & res vilius distracta sit, & pretium alii donatum: uterque Faviano judicio convenietur, & qui vili emit, & qui pecuniam accepit muneri. is tamen qui emit, si malit rem restituere, non alias restituet, quam si pretium quod numeravit, recipiat. Quid ergo, si delegatus emptor solvit ei, cui donabat libertus: an nihilominus reciperaret? & magis est, ut recuperare debeat, licet pretium ad alium pervenit, qui solvendo non est: nam & si acceptum pretium libertus prodegisset, diceremus nihilominus eum, qui dedit, recipere debere, si velit ab emptione discedere.

§. 17. Si mutuam pecuniam libertus in fraudem patroni acceperit, an Faviana locum habeat, videamus: & quod remedium in hoc est. Accepit mutuam: si, quod accepit, donavit, convenit eum patronus, cui donavit libertus. sed accepit & prodegit: non debet perdere qui mutuum dedit; nec ei imputari, cur dedit.

§. 18. Plane si non accepit & spopondit stipulanti: erit Favianæ locus. §. 19. Si fidejussit apud me libertus, vel rem suam pro alio pignori dedit in necem patroni: an Faviana locum habeat, videamus: & numquid cum damno meo non debeat patrono subveniri; neque enim donavit aliquid mihi, si pro aliquo intervenit, qui non fuit solvendo; eoque jure utimur. igitur creditor non poterit Faviana conveniri: debitor poterit quidem, sed potest & mandati; plane si deficiat mandati actio, quia donationis causa intervenit, erit Favianæ locus. §. 20. Sed & si mandator extitit pro aliquo libertus, idem erit probandum. §. 21. Quamvis autem in partem Faviana competat, attamen in his, quæ dividi non possunt, in solidum competit, utputa in servitute. §. 22. Si servo meo, vel filiofamilias libertus in fraudem patroni quid dederit: an adversus me judicium Favianum competat, videamus? Et mihi videtur sufficere adversus me patremque: arbitrioque judicis contineri tam id, quod in rem versum est, condemnandi, quam id quod in peculio. §. 23. Sed si jussu patris contractum cum filio est, pater utique tenebitur.

§. 24. Si cum servo in fraudem patroni libertus contraxerit, isque fuerit manumissus: an Faviana teneatur, quæritur? Et cum dixerimus, dolum tantum liberti spectandum, non etiam ejus cum quo contraxit, potest manumissus iste Faviana non teneri. §. 25. Item quæri potest, manumisso, vel mortuo, vel alienato servo, an intra annum agendum sit? Et ait Pomponius, agendum. §. 26. Hæc actio in personam est, non in rem. & in heredem competit, & in cæteros successores; & heredi, & cæteris successoribus patroni: & non est hereditaria, id est, ex bonis liberti, sed propria patroni.

§. 27. Si libertus in fraudem patroni aliquid dederit, dein, defuncto patrono, vivo liberto, filius patroni acceperit bonorum possessionem contra tabulas liberti, an Faviana uti possit ad revocanda ea, quæ sunt alienata? Et est verum, quod & Pomponius probat lib. 83, item Papinianus lib. quarto [decimo] Quæstionum, competere ei Favianam: sufficere enim, quod in fraudem patronatus factum sit. magis enim fraudem rei, non personæ accipimus.

§. 28. In hanc actionem etiam fructus veniunt, qui sunt post litem contestatam percepti.

2. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

IN Faviana & Calvisiana actione recte dicetur, etiam præteritos fructus venire, quatenus Prætor omnem fraudem libertorum vult rescindere.

3. ULPIANUS lib. 44 ad Edictum.

SI patronus heres institutus ex debita parte adierit hereditatem, dum ignorat aliqua libertum in fraudem suam alienasse: videamus an succurri ignorantiæ ejus debeat, ne decipiatur liberti fraudibus? Et Papinianus lib. 14 Quæstionum respondit: in eadem causa manere ea, quæ alienata sunt: idcircoque patronum sibi imputare debere, qui cum posset bonorum possessionem accipere contra tabulas propter ea, quæ alienata vel mortis causa donata sunt, non fecit.

§. 1. Hæc actio in perpetuum datur: quia habet rei persecutionem. §. 2. Patronum ex asse heredem institutum, volentem Faviana actione uti, Prætor admittit: quia erat iniquum, excludi eum à Faviana, quia non sponte adiit hereditatem; sed quia bonorum possessionem contra tabulas petere non potuit. § 3. Si intestatus libertus decesserit, patronus adeundo hereditatem ejus, revocat per Calvisianam actionem ea quæ alienata sunt dolo malo, quo minus pars ex testamento debita bonorum liberti ad patronum liberosve ejus perveniret: idque est, sive petita sit à patrono ab intestato bonorum possessio, sive non sit. §. 4. Si plures sint patronæ & patroni, singuli virilem tantum revocabunt vel Calvisiana. §. 5. Si libertus intestatus decesserit, relicta patrono debita portione,

tione, aut aliquo amplius, aliquid etiam alienaverit: Papinianus lib. 14 Quæstionum scribit, nihil esse revocandum. nam qui potuit alicui relinquere quid testamento, si debitam portionem patrono relinquat, præterea donando, nihil videtur in fraudem facere.

4. IDEM lib. 43 ad Edictum.

QUodcunque dolo malo liberti alienatum est, Faviana actione revocatur. §. 1. Et, si plures patroni sint, omnes unam partem habebunt: sed si viriles non petent, portio cæteris adcrescet. Quod in patronis dixi, & in liberis patroni est: sed non simul venient, sed patronis deficientibus.

5. PAULUS lib. 42 ad Edictum.

TEnetur Faviana actione tam is, qui accepit ipse, quam qui jussit alii dari id quod ipsi donabatur. §. 1. In actione Faviana, si res non restituatur, tanti damnabitur reus, quanti actor in litem juraverit.

6. JULIANUS lib. 26 Digestorum.

SI libertus, cum fraudare patronum vellet, filiofamilias contra Senatusconsultum pecuniam crediderit, non erit inhibenda actio Faviana: quia libertus donasse magis in hunc casum intelligendus est in fraudem patroni, quam contra Senatusconsultum credidisse.

7. SCÆVOLA lib. 5 Quæstionum.

ERgo, si Senatusconsultum locum non habet, cessat Faviana, cum exigi possit.

8. JULIANUS lib. 26 Digestorum.

SEd si minori, quam vigintiquinque annis natu filiofamilias crediderit, causa cognita, ei succurri debet.

9. IDEM lib. 64 Digestorum.

VIvus libertus donare bene merentibus amicis potest: legare vero nec benemerentibus amicis potest, qui patroni partem minuat.

10. AFRICANUS lib. 1 Quæstionum.

SI id, quod à liberto in fraudem alienatum est, non extet, actio patroni cessat: quemadmodum si pecuniam in fraudem abjecisset; aut etiam [si] is, qui mortis causa à liberto accepisset, eam rem vendidisset, & bonæ fidei emptor eam usucepisset.

11. PAULUS lib. 3 ad Legem Æliam Sentiam.

NOn videtur patronus fraudari eo, quod consentit: sic & quod volente patrono libertus donaverit, non poterit Faviana revocari.

12. JAVOLENUS lib. 3 Epistolarum.

LIbertus cum fraudandi patroni causa fundum Seio tradere vellet, Seius Titio mandavit, ut eum accipiat, ita ut inter Seium & Titium mandatum contrahatur. Quæro, post mortem liberti patronus utrum cum Seio duntaxat, qui mandavit, actionem habet: an cum Titio, qui fundum retinet: an, cum quo velit, agere possit? Respondit, In eum, cui donatio quæsita est, ita tamen si ad illum res pervenerit, actio datur: cum omne negotium, quod ejus voluntate gestum sit, in condemnationem ejus conferatur. nec potest videri id præstaturus, quod alius possidet: cum actione mandati consequi rem possit, ita ut aut ipse patrono restituat, aut eum, cum quo mandatum contraxit, restituere cogat. Quid enim dicemus si is, qui in re interpositus est, nihil dolo fecit? non dubitabimus, quin omnimodo cum eo agi non possit. quid enim? non potest videri dolo fecisse, qui fidem suam amico commodavit, qua alii quam sibi, ex liberti fraude adquisiit.

13. PAULUS lib. 10 ad Legem Juliam & Papiam.

COnstitutione D. Pii cavetur de impubere adoptando, ut ex bonis, quæ mortis tempore illius qui adoptavit fuerunt, pars quarta ad eum pertineat qui adoptatus est: sed & bona ei, quæ adquisiit patri, restitui jussit: si causa cognita emancipatus fuerit, quartam perdit. si quid itaque in fraudem ejus alienatum fuerit, quasi per Calvisianam vel Favianam actionem revocandum est.

TIT. VI.

SI TABULÆ TESTAMENTI NULLÆ EXTABUNT, UNDE LIBERI.

1. ULPIANUS lib. 44 ad Edictum.

POsteaquam Prætor locutus est de bonorum possessione ejus qui testatus est, transitum fecit ad intestatos, eum ordinem secutus, quem & Lex 12 Tabularum secuta est: fuit enim ordinarium, ante de judiciis testantium, dein sic [de] successione ab intestato loqui.

§. 1. Sed successionem ab intestato in plures partes divisit. fecit enim gradus varios: primum liberorum, secundum legitimorum, tertium cognatorum, deinde viri & uxoris. §. 2. Ita autem ab intestato potest competere bonorum possessio, si neque secundum tabulas, neque contra tabulas bonorum possessio agnita sit.

§. 3. Plane si tempora quidem petendæ bonorum possessionis ex testamento largiebantur, verumtamen repudiata est bonorum possessio: dicendum erit, ab intestato bonorum possessionem jam incipere. cum enim is, qui repudiavit, petere bonorum possessionem non potest post repudiationem: consequens erit, ut ab intestato posse peti incipiat. §. 4. Sed & si ex Carboniano Edicto bonorum possessio data sit: magis est, ut dicere debeamus, ab intestato nihilominus posse peti. ut enim suo loco ostendimus, non impedit bonorum possessionem edictalem Carboniana bonorum possessio.

§. 5. Recte autem Prætor à liberis initium fecit ab intestato successionibus: ut sicuti contra tabulas ipsis defert, ita & ab intestato ipsos vocet. §. 6. Liberos autem accipere debemus, quos ad contra tabulas bonorum possessionem admittendos diximus, tam naturales quam adoptivos. sed adoptivos hactenus admittimus, si fuerint in potestate: cæterum, si sui juris fuerint, ad bonorum possessionem non invitantur; quia adoptionis jura dissoluta sunt emancipatione. §. 7. Si quis filium suum emancipatum in locum nepotis adoptavit & emancipavit, cum haberet & nepotem ex eo: Quæsitum est apud Marcellum, an adoptio rescissa impediat nepotem? Sed cum soleat emancipato patri jungi nepos, quis non dicat, etsi adoptatus sit & quasi filius, nihilominus filio suo eum non obstare? quia quasi filius adoptivus est in potestate, non quasi naturalis?

§. 8. Si heres institutus non habeat voluntatem, vel quia incisæ sunt tabulæ, vel quia cancellatæ, vel quia alia ratione voluntatem testator mutavit, voluitque intestato decedere: dicendum est, ab intestato rem habituros eos qui bonorum possessionem acceperunt. §. 9. Si emancipatus filius exheres fuerit, is autem, qui in potestate fuerat, præteritus: emancipatum petentem ab intestato bonorum possessionem *unde*

liberi,

liberi, tueri debet Prætor usque ad partem dimidiam, perinde atque si nullas tabulas pater reliquisset.

2. JULIANUS lib. 27 Digestorum.

EMancipatus præteritus, si contra tabulas bonorum possessionem non acceperit, & scripti heredes adierint hereditatem: sua culpa amittit paternam hereditatem. nam quamvis secundum tabulas bonorum possessio petita non fuerit, non tamen eum Prætor tuetur, ut bonorum possessionem accipiat *unde liberi*. † Nam & patronum præteritum, si non petat contra tabulas bonorum possessionem, ex illa parte Edicti, *unde legitimi* vocantur, non solet tueri Prætor adversus scriptos heredes.

3. ULPIANUS lib. 8 ad Sabinum.

BOnorum possessio potest peti ab intestato, si certum sit tabulas non extare septem testium signis signatas.

4. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

LIberi & capite minuti per Edictum Prætoris ad bonorum possessionem vocantur parentium, nisi si adoptivi fuerint: hi enim & liberorum nomen amittunt post emancipationem. † Sed si naturales emancipati & adoptati, iterum emancipati sint, habent jus naturale liberorum.

5. POMPONIUS lib. 4 ad Sabinum.

SI quis ex his, quibus bonorum possessionem Prætor pollicetur, in potestate parentis, de cujus bonis agitur, cum is moritur, non fuerit: ei liberisque, quos in ejusdem familia habebit, si ad eos hereditas suo nomine pertinebit, neque nominatim exheredes scripti erunt, bonorum possessio ejus partis datur, quæ ad eum pertineret, si in potestate permansisset; ita ut ex ea parte dimidiam habeat, reliquum liberi ejus, hisque duntaxat bona sua conferat. §. 1. Sed & si filium & nepotem ex eo pater emancipaverit, filius solus veniet ad bonorum possessionem: quamvis capitis diminutio per Edictum nulli obstet. † Quin etiam hi quoque qui in potestate nunquam fuerunt, nec sui heredis locum obtinuerunt, vocantur ad bonorum possessionem parentium. nam si filius emancipatus reliquerit in potestate avi nepotem, dabitur ei, qui in potestate relictus sit, patris emancipati bonorum possessio: & si post emancipationem procreaverit, ita nato dabitur avi bonorum possessio, scilicet non obstante ei patre suo. §. 2. Si filius emancipatus non petierit bonorum possessionem: ita integra sunt omnia nepotibus, atque si filius non fuisset: ut quod filius habiturus esset petita bonorum possessione, hoc nepotibus ex eo solis, non etiam reliquis adcrescat.

6. ULPIANUS lib. 39 ad Edictum.

SI pater filium emancipaverit, nepotem retinuerit, deinde filius decesserit: & rei æquitas, & causa Edicti, quo de bonorum possessione liberis danda cavetur, efficit ut ejus ratio habeatur, & bonorum possessio intestato patris detur: ut tamen bona sorori, quæ necessaria heres patri extitit, conferre cogatur avus, qui per eum bonorum possessionis emolumentum adquisiturus est; nisi forte avus iste nullum ex his fructum adquirere vult, paratusque est de potestate nepotem dimittere, ut ad emancipatum emolumentum omne bonorum possessionis perveniat. Nec idcirco soror, quæ patri heres extitit, juste queri poterit, quod eo facto à collationis commodo excluditur: cum avo quandoque intestato defuncto, ad bona ejus simul cum fratre possit venire.

7. PAPINIANUS lib. 29 Quæstionum.

SCripto herede deliberante filius exheredatus mortem obiit; atque ita scriptus heres omisit hereditatem: nepos ex illo filio susceptus, avo suus heres erit. neque pater videbitur obstitisse, cujus post mortem legitima defertur hereditas. Nec dici potest, heredem, [sed] non suum nepotem fore, quod proximum gradum nunquam tenuerit: cum & ipse fuerit in potestate, neque pater eum in hac successione prævenerit. & alioquin, si non suus heres est, quo jure heres erit, qui sine dubio non est adgnatus? Cæterum, etsi non sit exheredatus nepos, adiri poterit ex testamento hereditas à scripto herede, filio mortuo: quare qui non obstat jure intestati, jure testati videbitur obstitisse.

§. 1. * Non sic parentibus liberorum, ut liberis parentium debetur hereditas. parentes ad bona liberorum ratio miserationis admittit, liberos naturæ simul & parentium commune votum.

8. IDEM lib. 6 Responsorum.

FIliusfamilias ut proximus cognatus, patre consentiente, possessionem adgnovit. quamvis per conditionem testamento datam, quod in patris potestate manserit, ab hereditate sit exclusus: tamen utiliter possessionem adgnovisse videbitur. nec in Edicti sententiam incidet, quoniam possessionem secundum tabulas non adgnovit: cum inde rem habere non poterit, nec in filii potestate conditio fuerit, nec facile pater emancipare filium cogi poterit.

9. PAULUS lib. 11 Responsorum.

SI posteaquam filius emancipatus bonorum possessionem patris petiit, statum suum mutavit: nihil obesse ei, quominus id quod adquisiit, retineat. quod si prius conditionem suam mutavit, bonorum possessionem eum petere non posse.

TIT. VII.

UNDE LEGITIMI.

1. JULIANUS lib. 2[7] Digestorum.

HÆc verba Edicti, TUM QUEM EI HEREDEM ESSE OPORTERET, SI INTESTATUS MORTUUS ESSET, πλατικῶς, id est, *large, & cum extensione*, & cum quodam temporis spatio accipiuntur: non ad mortis testatoris tempus referuntur, sed ad id, quo bonorum possessio peteretur. & ideo legitimum heredem, si capite deminutus esset, ab hac bonorum possessione summoveri, palam est.

2. ULPIANUS lib. 46 ad Edictum.

SI repudiaverint sui ab intestato bonorum possessionem, adhuc dicemus, obstare eos legitimis, hoc est his, quibus legitima potuit deferri hereditas: idcirco, quia repudiando quasi liberi bonorum possessionem, hanc incipiunt habere quasi legitimi. §. 1. Hæc autem bonorum possessio non tantum masculorum defertur, verum etiam fœminarum: nec tantum ingenuorum, verumetiam libertinorum. Communis est igitur pluribus. nam & fœminæ possunt vel consanguineos vel adgnatos habere: item libertini possunt patronos, patronasque habere. §. 2. Nec tantum masculi hanc bonorum possessionem accipere possunt: verumetiam fœminæ. §. 3. Si quis decesserit, de quo incertum est, utrum paterfamilias an filiusfamilias sit, quia pater ejus ab hostibus captus adhuc vivat, vel quod alia causa suspendebat ejus statum: magis est, ne possit peti bonorum [ejus] possessio; quia nondum intesta-

testatum eum esse apparet, cum incertum sit an testari possit. cum igitur cœperit certi status esse, tunc demum petenda est bonorum possessio: non cum certum esse cœperit, intestatum esse; sed cum certum esse cœperit, patremfamilias esse. §. 4. Hæc autem bonorum possessio omnem vocat, qui ab intestato potuit esse heres: sive Lex 12 Tabularum eum legitimum heredem faciat, sive alia Lex, Senatusve consultum. † Denique mater, quæ ex Senatusconsulto venit Tertulliano, item qui ex Orphitiano ad legitimam hereditatem admittuntur, hanc bonorum possessionem petere possunt.

3. PAULUS lib. 43 ad Edictum.

GEneraliter igitur sciendum est, quotiescunque vel Lex, vel Senatus defert hereditatem, non etiam bonorum possessionem, ex hac parte eam peti oportere. cum vero etiam bonorum possessionem dari jubet, tum ex illa parte, qua ex Legibus peti debere: sed & ex hac parte poterit.

4. JULIANUS lib. 27 Digestorum.

SI ex duobus fratribus alter decesserit testamento jure facto, dein deliberante herede alter quoque intestato decesserit, & scriptus heres omiserit hereditatem: patruus legitimam hereditatem habebit. nam hæc bonorum possessio, *Tum quem heredem esse oportet*, ad id tempus refertur, quo primum ab intestato bonorum possessio peti potuisset.

5. MODESTINUS lib. 3 Pandectarum.

INter adgnatos & cognatos hoc interest, quod in adgnatis & cognati continentur, in cognatis non utique & adgnati: verbi gratia, patris frater, id est, patruus, & adgnatus est, & cognatus; matris autem frater, id est, avunculus, cognatus est, adgnatus non est. §. 1. Quandiu spes est, suum heredem aliquem defuncto existere, tamdiu consanguineis locus non est: puta si defuncti uxor prægnans sit, aut defuncti filius apud hostes sit.

6. HERMOGENIANUS lib. 3 Juris epitomarum.

NAti post mortem patris, vel post captivitatem, sive deportationem, sed & hi qui tempore, quo capiebatur, vel deportabatur pater, in potestate fuerunt, jus inter se consanguinitatis habent, etsi heredes patri non extiterint, sicuti exheredati.

TIT. VIII.

UNDE COGNATI.

1. ULPIANUS lib. 46 ad Edictum.

HÆc bonorum possessio nudam habet Prætoris indulgentiam, neque ex Jure civili originem habet: nam eos invitat ad bonorum possessionem, qui Jure civili ad successionem admitti non possunt, id est, cognatos. §. 1. *Cognati* autem appellati sunt, quasi ex uno nati, aut, ut Labeo ait, quasi commune nascendi initium habuerint. §. 2. Pertinet autem hæc Lex ad cognationes non serviles: nec enim facile ulla servilis videtur esse cognatio. §. 3. Hæc autem bonorum possessio, quæ ex hac parte Edicti datur, cognatorum gradus sex complectitur, & ex septimo duas personas, sobrino & sobrina natum & natam. §. 4. Cognationem facit etiam adoptio. etenim quibus fiet adgnatus hic, qui adoptatus est, iisdem etiam cognatus fiet: nam ubicunque de cognatis agitur, ibi sic accipiemus, ut etiam adoptione cognati facti contineantur. † Evenit igitur, ut is, qui in adoptionem datus est, tam in familia naturalis patris jura cognationis retineat, quam in familia adoptiva nanciscatur. sed eorum tantum cognationem in adoptiva familia nanciscetur, quibus fuit adgnatus: in naturali autem omnium retinebit.

§. 5. Proximus autem accipietur etiam is, qui solus est: quamvis proprie proximus ex pluribus dicitur. §. 6. Proximum accipere nos oportet eo tempore, quo bonorum possessio defertur. §. 7. Si quis igitur proximus cognatus, dum heredes scripti deliberant, diem suum obierit, sequens quasi proximus, admittetur: hoc est, quicunque fuerit tum deprehensus proximum locum obtinens. §. 8. Si quis proximior cognatus nasci speretur, in ea conditione est, ut dici debeat, obstare eum sequentibus. Sed ubi natus non est, admittemus eum, qui post ventrem proximus videbatur. Sed hoc ita demum erit accipiendum, si hic, qui in utero esse dicitur, vivo eo, de cujus bonorum possessione agitur, fuit conceptus. nam si post mortem, neque obstabit alii, neque ipse admittetur: quia non fuit proximus cognatus ei, quo vivo nondum animax fuerit. §. 9. Si qua prægnans decesserit & utero exsecto partus sit editus: in ea conditione est partus iste, ut matris suæ accipere bonorum possessionem possit *unde proximi cognati*. Sed post Senatusconsultum Orphitianum & *unde legitimi* petere poterit: quia mortis tempore in utero fuit. §. 10. Gradatim autem admittuntur cognati ad bonorum possessionem: ut, qui sunt primo gradu, omnes simul admittuntur.

§. 11. Si quis apud hostes fuerit mortis tempore ejus, de cujus bonorum possessione quæritur, dicendum est bonorum possessionem peti ab eo posse.

2. GAIUS lib. 16 ad Edictum provinciale.

HAc parte Proconsul naturali æquitate motus omnibus cognatis promittit bonorum possessionem, quos sanguinis ratio vocat ad hereditatem, licet Jure civili deficiant. † Itaque etiam *vulgo quæsiti* liberi matris, & mater talium liberorum, item ipsi fratres inter se, ex hac parte bonorum possessionem petere possunt: quia sunt invicem sibi cognati. † Usque adeo ut prægnans quoque manumissa si pepererit, & is qui natus est matri, & mater ipsi, & inter se quoque & qui nascuntur, cognati sint.

3. JULIANUS lib. 27 Digestorum.

CApitis deminutione perimuntur cognationes, quæ ei per adoptionem adquisitæ sunt. igitur si post mortem (verbi gratia) fratris adoptivi intra centesimum diem adoptivus frater capite deminutus fuerit: bonorum possessionem accipere non poterit, quæ proximitatis nomine fratris defertur. Prætorem enim non solum mortis tempus, sed etiam id, quo bonorum possessio petitur, intueri palam est.

4. ULPIANUS lib. 6 Regularum.

SI spurius intestato decesserit, jure consanguinitatis aut adgnationis hereditas ejus ad nullum pertinet: quia consanguinitatis itemque adgnationis jura à patre oriuntur. proximitatis autem nomine, mater ejus, aut frater eadem matre natus, bonorum possessionem ejus ex Edicto petere potest.

5. POMPONIUS lib. 4 ad Sabinum.

LEgitimis capite deminutis non datur bonorum possessio, jure heredis legitimi: quia non eadem causa eorum est, quæ liberorum. sed gradu cognatorum rursus vocantur.

6. ULPIANUS lib. 45 ad Edictum.

COgnatis accusatio nihil obest ad successionem, si accusaverint cognatos suos.

7. MO-

7. MODESTINUS lib. 6 Regularum.

IS, qui aliqua ratione servus factus est, manumissione nulla ratione recipit cognationem.

8. IDEM lib. 14 Responsorum.

MOdestinus respondit, non ideo minus ad aviæ maternæ bona ab intestato nepotes admitti, quod vulgo quæsiti proponuntur.

9. PAPINIANUS lib. 6 Responsorum.

OCtavi gradus adgnato jure legitimi heredis, etsi non extiterit heres, possessio defertur: ut proximo autem cognato, quamvis extiterit heres, non defertur. §. 1. Fratris filius pro parte heres institutus, cum patruum surdum esse contenderet, atque ideo testamentum facere non potuisse, possessionem, ut proximus cognatus accepit: ex die mortis temporis haberi rationem placuit; quia verisimile non videbatur, tam conjunctum sanguini defuncti valetudinem ignorasse.

10. SCÆVOLA lib. 2 Responsorum.

INtestata reliquit sororem Septiciam diverso patre natam, & prægnantem matrem ex alio marito. Quæro, si mater hereditatem repudiaverit, dum adhuc prægnans est, posteaque enixa fuerit Semproniam: an etiam Sempronia bonorum Titiæ possessionem accipere possit? Respondit, si mater hereditate exclusa est, eam quæ (ut proponeretur) postea nata est, accipere posse.

TIT. IX.

DE SUCCESSORIO EDICTO.

1. ULPIANUS lib. 49 ad Edictum.

SUccessorium Edictum idcirco propositum est, ne bona hereditaria vacua sine domino diutius jacerent, & creditoribus longior mora fieret. † E re igitur [Prætor] putavit, præstituere tempus his, quibus bonorum possessionem detulit, & dare inter eos successionem, ut maturius possint creditores scire, utrum habeant cum quo congrediantur, an vero bona vacantia fisco sint delata, an potius ad possessionem bonorum procedere debeant, quasi sine successore defuncto. §. 1. Unus enim quisque suam bonorum possessionem repudiare potest, alienam non potest. §. 2. Proinde procurator meus sine mea voluntate meam bonorum possessionem repudiare non potest. §. 3. Per servum delatam bonorum possessionem dominus repudiare potest. §. 4. Tutor impuberis an repudiare possit bonorum possessionem, videamus? Et magis est, ne possit: sed ille ex auctoritate tutoris repudiare potest. §. 5. Furiosi curator nequaquam poterit repudiare: quia necdum delata est. §. 6. Qui semel noluit bonorum possessionem petere, perdidit jus ejus, etsi tempora largiantur: ubi enim noluit, jam cœpit ad alios pertinere bonorum possessio, aut fiscum invitare. §. 7. *Decretalis* bonorum possessio an repudiari possit, videamus? & quidem diebus finiri potest: sed repudiari eam non posse, verius est; quia nondum delata est, nisi cum fuerit decreta. rursum, posteaquam decreta est, sera repudiatio est; quia quod adquisitum est, repudiari non potest. §. 8. Si intra centesimum diem mortuus sit prior, statim sequens admitti potest. §. 9. Quod dicimus, *intra dies centum bonorum possessionem peti posse*, [ita] intelligendum est, ut & ipso die centesimo bonorum possessio peti possit: quemadmodum intra calendas etiam ipsæ calendæ sint. Idem est, & si in diebus centum dicatur. §. 10. Quibus ex Edicto bonorum possessio dari potest, si quis eorum aut dari sibi noluerit, aut in diebus statutis non admiserit: tunc cæteris bonorum possessio perinde competit, ac si prior ex eo numero non fuerit. §. 11. Sed *videndum* est, an inter cæteros ipse quoque qui exclusus est, admittatur. ut puta filius est in potestate; delata est ei bonorum possessio ex prima parte, *unde liberis* defertur; exclusus est tempore, aut repudiatione; cæteris defertur: sed ipse sibi succedat ex hac successoria parte? Et *magis est*, ut succedat: ut *unde legitimi* possit petere, & post hos suo ordine ex illa parte, *unde proximi cognati* vocantur: & hoc jure utimur, ut admittatur. poterit igitur ex sequenti parte succedere ipse sibi. † Item hoc dici poterit & in secundum tabulas bonorum possessione: ut si secundum tabulas non petierit bonorum possessionem is, qui potuit & ab intestato succedere, ipse sibi succedat. §. 12. Largius tempus parentibus liberisque petendæ bonorum possessionis tribuitur, in honorem sanguinis videlicet: quia artandi non erant, qui pene ad propria bona veniunt. ideoque placuit, eis præstitui annum, scilicet ita moderate, ut neque ipsi urgerentur ad bonorum possessionis petitionem, neque bona diu jacerent. Sane nonnunquam urgentibus creditoribus interrogandi sunt in jure, an sibi bonorum possessionem admittant: ut si repudiare se dicant, sciant creditores, quid sibi agendum esset. si deliberare se adhuc dicant, præcipitandi non sunt. §. 13. Si quis autem à patre suo impuberi filio sit substitutus: non intra annum, sed intra diem centesimum bonorum possessionem petere poterit.

§. 14. Non solum autem, cum suo nomine veniunt liberi parentesque, hoc eis tribuitur: verumetiam si servus ejus, qui ex liberis parentibusque est, heres institutus est, intra annum competit bonorum possessio; persona enim ea est, quæ meruit hoc beneficium, quæ petat.

§. 15. Sed & si pater emancipati filii bonorum possessionem contra tabulas accipere velit, anni tempus ei competere constat. §. 16. Et generaliter ait Julianus, ex omnibus causis liberis parentibusque intra annum bonorum possessionem competere.

2. PAPINIANUS lib. 6 Responsorum.

INferioris gradus cognatus beneficium Edicti successorii non habuit, cum prior ex propria parte possessionem accepisset. Nec ad rem pertinuit, quod abstinendi facultatem ob auxilium ætatis prior cognatus acceperat. Igitur fisco vacantia bona recte deferri placuit.

TIT. X.

DE GRADIBUS ET ADFINIBUS, ET NOMINIBUS EORUM.

1. GAIUS lib. 8 ad Edictum provinciale.

GRadus cognationis alii superioris ordinis sunt, alii inferioris, alii ex transverso sive à latere. † *Superioris ordinis* sunt parentes: *inferioris*, liberi: *ex transverso, sive à latere*, fratres & sorores, liberique eorum. §. 1. Sed superior quidem & inferior cognatio à primo gradu incipit: ex transverso sive à latere nullus est primus gradus, & ideo incipit à secundo. Itaque in primo gradu cognationis superioris quidem & inferioris ordinis cognati possunt concurrere: ex transverso vero nunquam eo gradu quisquam concurrere potest. at in secundo & tertio, & deinceps in cæteris possunt etiam ex transverso quidam concurrere, & cum superioris ordinis cognatis. §. 2. Sed admonendi sumus, si quando de hereditate vel bonorum possessione quæramus, non semper eos, qui ejusdem

gradus sint, concurrere. §. 3. *Primo* gradu sunt supra, pater, mater: infra filius, filia.

§. 4. *Secundo* gradu sunt supra, avus, avia: infra, nepos, neptis: ex transverso, frater, soror.

§. 5. *Tertio* gradu sunt supra, proavus, proavia: infra, pronepos, proneptis: ex transverso, fratris sororisque filius, filia; & convenienter patruus, amita, avunculus, matertera.

§. 6. *Quarto* gradu sunt supra, abavus, abavia. infra, abnepos, abneptis. ex transverso, fratris sororisque nepos, neptis: & convenienter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater & soror: avunculus magnus, matertera magna, id est, aviæ frater, & soror: item fratres patrueles, sorores patrueles, id est, qui, quæve ex duobus fratribus progenerantur; item consobrini, consobrinæque, id est, qui quæve ex duabus sororibus nascuntur, quasi consororini; item amitini, amitinæ, id est, qui quæve ex fratre & sorore propagantur: sed fere vulgus istos omnes communi appellatione consobrinos vocat.

§. 7. *Quinto* gradu sunt supra, atavus, atavia. infra, adnepos, adneptis. ex transverso, fratris & sororis pronepos, & proneptis: & convenienter propatruus, & proamita, id est, proavi frater, & soror: proavunculus, & promatertera, id est, proaviæ frater, & soror: item fratris patruelis, sororis patruelis filius, filia: & similiter consobrini, consobrinæ, item amitini, amitinæ filius, filia: propior sobrino, propior sobrina; isti sunt patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius, filia,

2. ULPIANUS lib. 46 ad Edictum.

HOc est patris ejus, de cujus cognatione quæritur, consobrinus consobrina, sive frater patruelis.

3. GAIUS lib. 8 ad Edictum provinciale.

SExto gradu sunt supra, triavus, triavia. infra, trinepos, trineptis. ex transverso fratris & sororis abnepos, abneptis, & convenienter abpatruus, abamita, id est, abavi frater & soror: abavunculus, abmatertera, id est, abaviæ frater & soror: [item patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ nepos, neptis:] item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini, consobrinæ, amitini, amitinæ nepos, neptis: propatrui, proamitæ, proavunculi, promaterteræ filius filia: item qui ex fratribus patruelibus, aut consobrinis, aut amitinis undique propagantur, qui proprie sobrini vocantur. §. 1. In septimo gradu quam multæ esse possint personæ, ex his, quæ diximus satis apparet. §. 2. Admonendi tamen sumus, parentium liberorumque personas semper duplari: avum enim & aviam, tam maternos quam paternos intelligemus; item nepotes, neptesque, tam ex filio quam ex filia. quam rationem scilicet in omnibus deinceps gradibus supra infraque sequemur.

4. MODESTINUS lib. 12 Pandectarum.

NOn facile autem, quod ad nostrum jus attinet, cum de naturali cognatione quæritur, septimum gradum quis excedit, [quatenus] ultra eum fere gradum rerum natura cognatorum vitam consistere non patitur. §. 1. *Cognati* ab eo dici putantur, quod quasi una communiterve nati, vel ab eodem orti progenitive sint. §. 2. Cognationis substantia bifariam apud Romanos intelligitur. Nam quædam cognationes Jure civili, quædam naturali connectentur: nonnunquam utroque Jure concurrente, & naturali & civili copulatur cognatio. † Et quidem naturalis cognatio per se sine civili cognatione intelligitur, quæ per fœminam descendit, quæ volgo liberos peperit. † Civilis autem per se, quæ etiam legitima dicitur, sine [Jure] naturali cognatio constitit per adoptionem. † Utroque Jure consistit cognatio, cum justis nuptiis contractis copulatur. † Sed naturalis quidem cognatio hoc ipso nomine appellatur: civilis autem [cognatio] licet ipsa quoque per se plenissime hoc nomine vocetur, proprie tamen adgnatio vocatur; videlicet quæ per mares contingit. §. 3. Sed quoniam quædam jura inter adfines quoque versantur, num alienum est hoc loco de adfinibus quoque breviter disserere? † *Adfines* sunt viri & uxoris cognati: dicti ab eo, quod duæ cognationes, quæ diversæ [inter se] sunt, per nuptias copulantur, & altera ad alterius cognationis finem accedit: namque conjungendæ adfinitatis causa fit ex nuptiis. §. 4. *Nomina* vero eorum hæc sunt, socer, socrus, gener, nurus, noverca, vitricus, privignus, privigna. §. 5. *Gradus* autem adfinitati nulli sunt. §. 6. Et quidem viri pater uxorisque, socer; mater autem eorum socrus appellatur: cum apud Græcos proprie viri pater ἑκυρὸς, mater vero ἑκυρὰ [vocitetur], uxoris autem pater πενθερὸς, & mater πενθερὰ vocatur. † Filii autem uxor, nurus: filiæ vero vir, gener appellatur. † Uxor liberis ex alia uxore natis noverca dicitur, matris vir ex alio viro natis vitricus appellatur: eorum uterque natos, aliunde privignos privignasque vocant. † Potest etiam sic definiri socer, uxoris meæ pater, ego illius sum gener. Socer magnus dicitur uxoris meæ avus, ego illius sum progener. Et retro pater meus uxoris meæ socer est, hæc illi nurus: & avus meus, socer magnus est, illa illi pronurus. Item prosocrus mihi uxoris meæ avia est, ego illius sum progener. Et retro mater mea uxoris meæ socrus est, illa huic nurus: & avia mea socrus magna est, & uxor mea illi pronurus est. † Privignus est uxoris meæ filius ex alio viro natus, ego [illorum] vitricus. & in contrarium uxor mea liberis, quos ex alia uxore habeo, noverca dicitur, liberi mei illi privigni. † Viri frater, levir: is apud Græcos δαὴρ appellatur, ut est apud Homerum relatum. sic enim Helena ad Hectorem dicit:

Δᾶερ ἐμοῖο κυνὸς κακομηχάνου ὀκρυοέσσης.

Id est,

Levir mei canis omnis mali causatricis horridæ.

† Viri soror glos dicitur; apud Græcos, galos. † Duorum fratrum uxores [janitrices] dicuntur, apud Græcos εἰνατέρες. quod uno versu idem Homerus significat:

Ἤ πῃ ἐς γαλόων ἢ εἰνατέρων εὐπέπλων.

Id est,

Sive alicubi in glorium aut inaterum speciosis peplis.

§. 7. Hos itaque inter se, quod affinitatis causa parentium liberorumque loco habentur, matrimonio copulari nefas est. §. 8. Sciendum est, neque cognationem, neque adfinitatem esse posse, nisi nuptiæ non interdictæ sint, ex quibus adfinitas conjungitur. §. 9. Libertini libertinæque inter se adfines esse possunt.

§. 10. In adoptionem datus, aut emancipatus, quascunque cognationes adfinitatesque habuit, retinet: adgnationis jura perdit. sed in ea familia, ad quam per adoptionem venit, nemo est illi cognatus præter patrem, eosque, quibus adgnascitur: adfinis autem ei omnino in ea familia nemo est. §. 11. Is, cui aqua & igni interdictum est, aut aliquo modo capite diminutus est, ita ut libertatem & civitatem amitteret, & co-

& cognationes & adfinitates omnes, quas ante habuit, amittit.

5. PAULUS lib. 6 ad Plautium.

SI filium naturalem emancipavero, & alium adoptavero, non esse eos fratres: si filio meo mortuo Titium adoptavero, videri eum defuncti fratrem fuisse, Arrianus ait.

6. ULPIANUS lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

LAbeo scribit, nepotis ex filia mea nati uxorem, nurum mihi esse. §. 1. Generi & nurus appellatione sponsus quoque & sponsa continetur: item soceri & socrus appellatione sponsorum parentes contineri videntur.

7. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

PRivignus etiam is est, qui vulgo conceptus ex ea natus est, quæ postea mihi nupsit: æque & is qui, cum in concubinatu erat mater ejus, natus ex ea est, eaque postea alii nupta sit.

8. POMPONIUS lib. 1 Enchiridii.

SErvius recte dicebat soceri, & socrus, & generi, & nurus appellationem etiam ex sponsalibus acquiri.

9. PAULUS lib. 4 Sententiarum.

ΣΤίμμαλα cognationum directo limite in duas lineas separantur: quarum altera superior, altera inferior. ex superiore autem & secundo gradu transversæ lineæ pendent. quas omnes latiore tractatu habito in librum singularem contexímus.

10. IDEM lib. singulari de gradibus & adfinibus, & nominibus eorum.

JUrisconsultus cognatorum gradus & adfinium nosse debet: quia Legibus hereditates & tutelæ ad proximum quemque adgnatum redire consueverunt. Sed & Edicto Prætor proximo cuique cognato dat bonorum possessionem. † Præterea Lege judiciorum publicorum contra adfines & adgnatos testimonium inviti dicere non cogimur. §. 1. Nomen *cognationis* à Græca voce dictum videtur. Συγγενεῖς enim illi vocant, quos nos cognatos appellamus. §. 2. Cognati sunt, & quos adgnatos Lex 12 Tabularum appellat: sed hi sunt per patrem cognati ex eadem familia. Qui autem per fœminas conjunguntur, cognati tantum nominantur. §. 3. Proximiores ex adgnatis sui dicuntur. §. 4. [Inter] adgnatos igitur & cognatos hoc interest, quod inter genus & speciem. nam qui est adgnatus, & cognatus est; non utique autem qui cognatus est, & adgnatus est: alterum enim civile, alterum naturale nomen est. §. 5. Non parcimus his nominibus, id est, cognatorum, etiam in servis. itaque parentes & filios, fratresque etiam servorum dicimus: sed ad Leges serviles cognationes non pertinent. §. 6. Cognationis origo & per fœminas solas contingit: frater enim est, & qui ex eadem matre tantum natus est. nam qui eundem patrem habent, licet diversas matres, etiam adgnati sunt. §. 7. Parentes usque ad tritavum apud Romanos proprio vocabulo nominantur: ulteriores, qui non habent speciale nomen, majores [appellantur]. † Item liberi usque ad trinepotem, ultra hos, posteriores vocantur.

§. 8. Sunt & ex lateribus cognati, ut fratres, sororesque, & ex his prognati: item patrui, amitæ, & avunculi, & materteræ. §. 9. Nam quoties quæritur, quanto gradu quæque persona sit, ab eo incipiendum est, cujus de cognatione quærimus: & si ex inferioribus aut superioribus gradibus est, recta linea sursum versum, vel deorsum tendentium, facile invenimus gradus, si per singulos gradus proximum quemque numeramus. nam [qui ei], qui mihi proximo gradu est, proximus est, secundo gradu est mihi: *similiter enim accedentibus singulis, crescit numerus.* † Idem faciendum in transversis gradibus: sic frater secundo gradu est: quoniam patris vel matris persona, per quos conjungitur, prior numeretur. §. 10. *Gradus* autem dicti sunt à similitudine scalarum, locorumve proclivium, quos ita ingredimur, ut à proximo in proximum, id est, in eum, qui quasi ex eo nascitur, transeamus.

§. 11. Nunc singulos gradus numeramus.

§. 12. *Primo* gradu cognationis sunt sursum versum duo, pater & mater, deorsum versum duo, filius & filia, qui tamen & plures esse possunt. §. 13. *Secundo* gradu duodecim personæ continentur hæ. Avus, hoc est, patris & matris pater: item avia, similiter tam paterna, quam materna. Frater quoque per utrunsque parentem accipitur. id est, aut per matrem tantum: aut per patrem: aut [per] utrumque, id est, ex utroque parente eodem; sed hic numerum non auget, quod nihil differt hic ab eo, qui eundem patrem habet tantum, nisi quod is eosdem cognatos, tam paternos, quam maternos habet: & ideo evenire solet in his, qui diversis parentibus nati sunt, ut qui meo fratri frater sit, meus cognatus non sit. pone [me] fratrem habere ex eodem tantum patre, illum habere ex eadem matre: illi inter se fratres sunt, mihi alter cognatus non est. Soror similiter numeratur, ut frater. Nepos quoque dupliciter intelligitur, ex filio vel filia natus. Idem est & in nepte. §. 14. *Tertio* gradu personæ continentur triginta duæ. Proavus, qui quadrifariter intelligitur: est enim avi paterni, aut materni pater, item aviæ paternæ, aut aviæ maternæ pater. Proavia quoque quatuor personas complectitur: est enim aut avi paterni, aut aviæ paternæ mater, item avi materni, & similiter aviæ maternæ mater. † Patruus (is autem est patris frater), & ipse dupliciter intelligendus est, ex patre vel matre. Avia paterna mea nupsit patri tuo, peperit te; aut avia paterna tua nupsit patri meo, peperit me: ego tibi patruus sum, & tu mihi. Id evenit, si mulieres altera alterius filio nupserint. nam qui ex his masculi nati fuerint, invicem patrui sunt; qui fœminæ, invicem amitæ: item masculi fœminis similiter patrui, fœminæ illis amitæ. Si vir & mulier, ille filiam ejus duxerit, illa filio ejus nupserit: qui ex patre adolescentis nati erunt, ex matre puellæ natos, fratris filios, illi eos patruos & amitas appellabunt. † Avunculus est matris frater. eadem significatione, qua in patruo diximus, contigit, si duo viri alter alterius filiam duxerint: qui ex his masculi nati fuerint, invicem avunculi; quæ fœminæ, invicem materteræ erunt: & eadem ratione masculi puellis avunculi, & illæ illis erunt materteræ. † Amita est patris soror, sicut supra accipiendi. † Matertera est matris soror, similiter ut supra. † Illud notandum est, non, quemadmodum patris matrisque fratres & sorores, patrui, amitæ, avunculi, materteræ dicuntur, ita fratris sororisque filios filias nomen speciale cognationis habere: sed ita demonstrari, fratris sororisque filios filias. quod quidem & in aliis accidere, ex posterioribus apparuit. Pronepos quoque & proneptis quadrifariter intelliguntur: aut enim ex nepote ex filio, aut ex nepote ex filia descendunt; aut ex nepte ex filio, aut ex nepte ex filia, propagantur. §. 15. *Quarto* gradu personæ continentur octoginta. Abavus, cujus intellectus in octo personas porrigitur: est enim proavi paterni aut materni pater, quos singu-

singulos duplici modo intelligendos diximus; aut proaviæ paternæ aut maternæ pater, quæ & ipsæ singulæ dupliciter accipiuntur. Abavia, & hæc octies numeratur: est enim proavi paterni aut materni; item proaviæ paternæ aut maternæ mater. Patruus magnus est frater avi. qui avus, item frater cum duobus modis intelliguntur, quatuor personas hoc nomen amplectitur: ut sit avi paterni vel materni frater, qui vel eodem patre, id est, proavo, vel tantum matre eadem, id est, proavia natus est. qui autem mihi patruus magnus est, is patri meo vel matri meæ patruus est. Amita magna est avi soror: avus autem, item soror (ut supra diximus) dupliciter intelliguntur: & ideo hic quoque quatuor personas intelligimus. similiter quæ patris mei vel matris meæ amita est, mihi erit amita magna. Avunculus magnus est aviæ frater: quatuor personæ huic nomini eadem ratione subjectæ sunt. mihique is est avunculus magnus, qui patri meo vel matri meæ avunculus est. † Matertera magna est aviæ soror. quatuor modis & hæc ob eandem causam intelligitur. ea, quæ patri meo vel matri meæ matertera est, mihi matertera magna vocatur. † Eodem gradu sunt & illi, qui vocantur fratres patrueles, item sorores patrueles [amitini, amitinæ], consobrini, consobrinæ. hi autem sunt, qui ex fratribus vel sororibus nascuntur. quod quidam ita distinxerunt, ut eos quidem, qui ex fratribus nati sunt, fratres patrueles; item eas, quæ ex fratribus natæ sunt, sorores patrueles; ex fratre autem, & sorore, amitinos, amitinas; eos vero & eas, qui quæve ex sororibus nati natæve sunt, consobrinos, consobrinas, quasi consororinos: sed plerique hos omnes consobrinos vocant, sicut Trebatius. † Sub hac appellatione nominum personæ cadunt sedecim, hæ. Patrui filius, item filia: bifariam (sicut supra) numerantur. nam patris mei frater esse potest, vel ex patre solo, vel etiam ex matre sola. Amitæ filius, item filia: Avunculi filius, item filia: Materteræ filius, item filia. amita, avunculo, matertera, acceptis duplici intellectu secundum eandem rationem. Fratris sororisque nepos ac neptis eodem gradu sint. Sed & frater, item soror, nepósve & neptis, dupliciter accepti continebunt personas sedecim, sic: Fratris eodem patre nati nepos ex filio, nepos ex filia. Fratris eadem matre, alio patre nati, nepos ex filio, nepos ex filia. Fratris eodem patre nati neptis ex filio, neptis ex filia. Fratris alio patre, eadem matre nati, neptis ex filio, neptis ex filia. eademque causa octo personæ efficient, ut aliæ octo accedant ex sorore natorum nepotes neptesque: & similiter numerantur à nobis. Fratris autem mei nepos neptisque me patruum magnum appellant: sororum fratrumque meorum nepotes neptesque, item mei inter se, consobrini sunt. Abnepos, abneptis: hi sunt pronepotis proneptis filius filia, nepotis neptisve nepos neptis, filii filiæve pronepos proneptis; nepote vel ex filio nato, vel ex filia, nepte vel ex filio nata vel ex filia acceptis: ut ad singulas personas gradu descendamus, sic: Filius, nepos, pronepos, abnepos. Filius, nepos, pronepos, abneptis. Filius, nepos, proneptis, abnepos. [Filius, nepos, proneptis, abneptis. Filius, neptis, pronepos, abnepos. Filius, neptis, pronepos, abneptis. Filius, neptis, proneptis, abnepos. Filius, neptis, proneptis] abneptis. Similiter hæ personæ enumerabuntur proposita filia: & sic fient sedecim. §. 16. *Quinto* gradu personæ continentur centum octoginta-quatuor. Atavus scilicet & atavia. atavus est abavi [vel] abaviæ pater, proavi vel proaviæ avus, avi aviæque proavus, patris vel matris abavus. hujus appellatio personas complectitur sedecim, enumeratione facta tam per mares, quam per fœminas: ut sic ad singulas perveniamus: Pater, avus, proavus, abavus, atavus. Pater, avus, proavus, abavia, atavus. Pater, avus, proavia, abavus, atavus. Pater, avus, proavia, abavia, atavus. Pater, avia, proavus, abavus, atavus. Pater, avia, proavus, abavia, atavus. Pater, avia, proavia, abavia, atavus. Pater, avia, proavia, abavus, atavus. similiter matris persona proposita numeratio fiet. Atavia totidem personas continet eadem ratione numeratas, id est, sedecim. Patruus major, est proavi frater, patris vel matris patruus magnus: sub hoc nomine erunt personæ octo, & sic enumerabuntur. Pater, avus, proavus, abavus, frater proavi. Pater, avus, proavus, abavia, frater proavi. Pater, avia, proavus, abavus, frater proavi. Pater, aria, proavus, abavia, frater proavi. † Totidem erunt, matris persona & proavo ejus propositis. † Ideo autem fratrem proavi enumerantes ante abavum ponimus, quod (ut supra significavimus) non aliter venietur ad eum, de quo quæritur, nisi per eos transitum erit, ex quibus nascitur. † Avunculus major: is est proaviæ frater, patris vel matris avunculus magnus. eadem denumeratione hic quoque octo personas computabimus: hoc tantum immutato, ut is frater proaviæ ponatur. Amita major: ea est proavi soror, patris vel matris amita magna. quod ad numerum & expositionem personarum, eadem erunt: immutato hoc, ut proavi soror ad extremum ponatur. Matertera major: hæc est soror proaviæ, patris vel matris matertera magna. numerus personarum idem est, ut in novissimo ponatur proaviæ soror. Hos omnes à patruo majore, quos retulimus, quidam appellant ita: Propatruus, proavunculus, proamita, promatertera. quos tamen ego ita nomino, illi contra fratris vel sororis pronepotem me demonstrant. † Patrui magni filius filia: hi sunt avi fratris filius filia, proavi aut proaviæ nepos neptis ex filio [filia], patris vel matris consobrinus consobrina. octo personas & hic computabimus, quod avus & frater (ut jam dictum est) dupliciter accipiuntur: & ideo patrui magni filius quatuor implet, totidem filia. Amitæ magnæ filius filia: hi sunt avi sororis filius filia, proavi proaviæ nepos neptis ex filia, patris vel matris consobrinus consobrina. numerus personarum idem qui supra. Avunculi magni filius, filia: hi sunt aviæ fratris filius filia, proavi aut proaviæ nepos neptis ex filio, patris vel matris consobrinus aut consobrina. numerus idem. Materteræ magnæ filius filia: hi sunt aviæ sororis filius filia, proavi proaviæ nepos neptis ex filia, patris vel matris consobrinus consobrina. computatio eadem. † Personæ, quas enumeravimus à patrui magni filio, ei, de cujus cognatione quæritur, propius sobrinis vocantur. nam (ut Massurius ait) quem quis appellat *propiorem sobrino*, qui est patris matrisve consobrinus aut consobrina: ab eo consobrini consobrinæve filius filia nominatur. † Patrui nepos, neptis: hi sunt avi paterni vel aviæ paternæ pronepos proneptis ex nepote vel ex nepte filio natis, consobrini consobrinæ filius filia. octo personas continebunt: quatuor nepos; quatuor neptis. quia & patruus dupliciter accipitur, & nepos vel neptis sub singulis patruorum personis duplicatur. Amitæ nepos vel neptis: hi sunt avi paterni vel

vel aviæ paternæ pronepos proneptis ex nepote vel nepte filia natis, consobrini consobrinæ filius filia. numerus idem est. Avunculi nepos neptis: hi sunt avi materni vel aviæ maternæ pronepos proneptis. cætera eadem, quæ in patrui nepote vel nepte. [Materteræ nepos neptis: hi sunt avi materni, vel aviæ maternæ pronepos proneptis ex nepote, vel nepte filia natis. personarum numerus idem]. † His omnibus quos à patrui nepote proposuimus, is, de cujus cognatione quæritur, propius sobrino est: nam patris vel matris eorum consobrinus est. † Fratris pronepos, proneptis: continebunt hi personas sedecim, fratre dupliciter, & pronepote, & pronepte singulis quadrifariam(ut supra demonstravimus) acceptis. Sororis pronepos, proneptis, similiter sedecim personas continent. Adnepos,adneptis: hi sunt abnepotis vel abneptis filius filia, pronepotis vel proneptis nepos neptis, nepotis vel neptis pronepos proneptis, filii vel filiæ abnepos abneptis. numerabuntur sub hac appellatione triginta duo personæ: quia abnepos sedecim habet, & totidem abneptis. §. 17. *Sexto* gradu continentur personæ quadringentæ quadraginta octo, hæ: Tritavus. est autem tritavus patris & matris atavus, avi vel aviæ abavus, proavi proaviæ proavus, abavi vel abaviæ avus, atavi vel ataviæ pater, dictus quasi tertius avus. personas autem complectitur triginta duo; geminetur enim necesse est numerus qui in atavo fuit, immutatione per singulas personas propter ataviam facta; ut sedecies tritavus intelligatur atavi pater,& totiens ataviæ. Tritavia similiter numerata faciet personas triginta duo. Patruus maximus. is est abavi frater, atavi & ataviæ filius, patris vel matris patruus major. personas continebit sedecim, sic: Pater, avus, proavus, abavus, atavus, abavi frater. Pater, avus, proavus, abavus, atavia, frater abavi. Pater, avus, proavia, abavus, atavus, frater abavi. Pater, avus, proavia, abavus, atavia, frater abavi. Pater, avia, proavus, abavus, atavus, frater abavi. Pater, avia, proavus, abavus, atavia, frater abavi. (Pater, avia, proavia, abavus, atavus, frater abavi). Pater, avia, proavia, abavus, atavia, frater abavi. † Totidem erunt matris appellatione proposita. † Avunculus maximus: is est abaviæ frater, patris vel matris avunculus major. & numerus idem, & personarum expositio eadem, quæ supra: hoc duntaxat immutato, ut pro abavi fratre, abaviæ fratrem ponas. Amita maxima: ea est abavi soror,patris vel matris amita major. cætera, ut in patruo maximo: immutato hoc tantum, ut, ubi est abavi frater, ponatur abavi soror. Matertera maxima: ea est abaviæ soror, patris vel matris matertera major: cætera ut supra, ad extremum duntaxat pro abaviæ fratre proposita abaviæ sorore. Hos omnes quos à patruo maximo posuimus, quidam his nominibus designant: Abpatruus, abavunculus,abamita,abmatertera: itaque & nos indifferenter hos ponemus. quos ego autem appello abpatruos, abavunculos, abamitas, abmaterteras, illi me demonstrant fratris sororisque abnepotem. † Patrui majoris filius filia: Hi sunt proavi fratris filius filia; abavi, abaviæ per proavum nepos neptis ex filio. personæ sub hoc erunt sedecim, enumeratione sic ducta, ut in quinto gradu, cum patruum majorem demonstraremus, fecimus: adjecto duntaxat filio, filia: quia filius patrui majoris totidem necesse est personas complectatur, quot patruus major, id est, octo; totidem ex filiæ persona computatis, is numerus efficietur,quem supra posuimus. Amitæ majoris filius filia. hi sunt proavi sororis filius filia, abavi abaviæ per proavum nepos neptis ex filia. & hic eadem ratione personas dinumerabimus totidem. Avunculi majoris filius filia. hi sunt[proavi] proaviæ fratris filius filia; abavi, abaviæ per proaviam nepos neptis ex filio. eadem hic dinumeratio facienda est, quæ in patrui majoris filio filia. Materteræ majoris filius filia. hi sunt proaviæ sororis filius filia,abavi abaviæ per proaviam nepos neptis ex filia: circa numerum personarum & expositionem, ut supra. † Hi omnes, quos proposuimus à patrui majoris filio, avo aviæ [esse] ejus, de cujus cognatione quæritur, fratribus & sororibus eorum, consobrini, consobrinæve sunt: at patri matrique ejusdem, fratribusque & sororibus utrius eorum propius sobrinis. † Patrui magni nepos vel neptis,amitæ magnæ nepos vel neptis, avunculi magni nepos vel neptis, materteræ magnæ nepos vel neptis. hæc singula nomina continent personas sexaginta quatuor.nam cum patrui magni (verbi gratia) persona quadrifariam intelligatur, nepotis bifariam: geminatur is numerus nepote duntaxat adnumerato, & quadruplatur is qui geminatus erat: duplicatur etiam nepte computata. & tantum unius denumerationem proponimus exempli gratia: Pater, avus, proavus: frater avi, qui est patruus magnus: filius ejus: nepos ejusdem ex filio, item neptis. Pater, avus, proavia: frater avi, qui est patruus magnus: filius ejus, nepos [ejus] ex filio, item neptis (Pater, avus, proavus: frater avi, qui est patruus magnus: filia ejus, nepos ejusdem ex filia, item neptis). Pater, avus, proavia: frater avi, qui est patruus magnus: filia ejus, nepos ejusdem ex filia, item neptis. totidem & eadem ratione exponuntur matris nomine anteposito, id est, ut avi materni fratris nepotes & neptes computemus: item in amita magna, id est, avi sororis nepotes neptesque enumerabimus: idemque in avunculo magno, id est, aviæ fratris: eadem ratione in materteræ magnæ, id est, aviæ sororis. ex quibus universus numerus completur sexagintaquatuor. † Hi omnes proavi aut proaviæ ejus, de cujus cognatione quæritur, pronepotes & proneptes: ejusdem avi aviæve fratris sororisve nepotes neptesve. & contra, eorum ejusdem avus avia, patruus magnus, amita magna, avunculus magnus, matertera magna. erunt autem pater materve ejusdem,fratresque, & sorores utrius, eorum propius sobrini: ipse his sobrinus est, & invicem huic illi sobrini. † Patrui pronepos,patrui proneptis,continent personas octo: nam utriusque sexus fiunt sedecim, sic: Pater, avus, patruus, filius patrui, nepos ejusdem ex filio, pronepos ejusdem ex nepote filio nato, item proneptis. Pater,avia,patruus,filius patrui,nepos ejusdem ex filio, pronepos ex nepote filio nato, item proneptis. Pater,avus, patruus,filia patrui, nepos ejusdem ex filia, pronepos ex nepote filia nato, item proneptis. Pater, avia, patruus, filia patrui, nepos ejusdem ex filia, pronepos ex nepote filia nato, item proneptis. Pater, avus, patruus,filius patrui,neptis ejusdem ex filio,pronepos ex nepte filio nata, item proneptis. Pater, avia, patruus, filius patrui, neptis ejusdem ex filio, pronepos ex nepte filio nata, item proneptis. Pater, avus, patruus, filia patrui, neptis ejusdem ex filia,pronepos ex nepte filia nata, item proneptis. Pater,avia,patruus,filia patrui, neptis ejusdem ex filia, pronepos ex nepte filia nata, item proneptis. Amitæ pronepos, proneptis. totidem per-

personas eadem ratione & is continet: [tantum] pro patruo amita sumpta. [Item] Avunculi pronepos, proneptis: item pro patruo avunculo posito. Materteræ pronepos, proneptis: & hic, ubi patruus positus est, matertera enumerata, eundem numerum personarum inveniemus. † Hi omnes ejus, de cujus cognatione quæritur, consobrinorum nepotes neptesve sunt. † Fratris sororisque abnepos, abneptis: efficiunt personas sexaginta quatuor, ut ex suprascriptis apparere potest. Trinepos, trineptis: hi sunt filii filiæve adnepos adneptis, nepotis neptis abnepos, abneptis, pronepotis proneptisve pronepos proneptis, abnepotis abneptisve nepos neptisve, adnepotis adneptis filius filia. hæ appellationes demonstrant personas sexaginta quatuor: nam triginta duo trinepos complet, totidem trineptis. ab nepote enim numerus quadruplatus in se efficit triginta duo: ipso nepote duas significante, pronepote quatuor, abnepote octo, adnepote sedecim. his accedunt trinepos trineptis, una ex atnepote [nati], altera ex adnepte. per singulos autem gradus ideo geminatio fit, quia maribus adjiciuntur fœminæ, ex quibus proximus quisque progenitur. & numerabuntur sic: Filius, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abnepos, adnepos, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, proneptis, abnepos, adnepos, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, proneptis, abnepos, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, proneptis, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, proneptis, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, proneptis, abneptis, adnepos, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, proneptis, abneptis, atnepos, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, proneptis, abnepos, adneptis, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, proneptis, abnepos, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, nepos, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, nepos, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, pronepos, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filius, neptis, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. Filia, neptis, proneptis, abneptis, atneptis, trinepos, item trineptis. §. 18. *Septimo* gradu personæ continentur mille vigintiquatuor, hæ: Tritavi, itemque tritaviæ pater, mater. personas efficiunt centum viginti octo. tritavi enim patres tot sunt, quot ipsius tritavi: item ejusdem matres totidem: fiunt sexaginta quatuor. idem numerus tritaviæ patris, matrisque. Atavi ataviæ frater, sororve. hi sunt tritavi filius, filia: abavi, abaviæve patruus, avunculus, amita, matertera: proavi, proaviæ patruus magnus, avunculus magnus, amita magna, matertera magna: avi aviæve propatruus, proavunculus, proamita, promatertera. [Patris vel matris abpatruus, abavunculus, abamita, abmatertera.] fiunt personæ atavi fratris trigintaduo: nam sedecim, quas atavus explet, accedant totidem propter fratris duplicem personam, necesse est. nam sedecim fratres atavi ex patre computentur, [&] sedecim ex matre. similiter atavi sorores trigintaduo: fiunt sexaginta quatuor: & totidem ataviæ fratris, item sororis. † Patrui maximi filius, filia: hi sunt atavi nepos, neptis ex filio, abavi fratris filius, filia. Amitæ maximæ filius, filia: hi sunt atavi nepos neptis ex filia, abavi sororis filius, filia. Avunculi maximi filius, filia: hi sunt atavi nepos, neptis ex filio, abaviæ fratris filius, filia. Materteræ maximæ filius, filia: hi sunt atavi nepos, neptis ex filia, abaviæ sororis filius, filia. † Hæ omnes personæ, quas a patrui maximi filio enumeraverimus, proavi proaviæque ejus, de cujus cognatione quæritur, consobrinæ sunt: avi, aviæque ejusdem propius sobrinis. Singulæ appellationes continent personas sedecim: quia cum patruus maximus sedecim efficiat, filius ejus eandem habet enumerationem, totidemque filia. & fit ex omnibus, quas à patrui maximi filio comprehendimus, ductis per octo sedecies, centum viginti octo. † Patrui majoris nepos personas continet sedecim. est enim abavi abaviæ pronepos: & cum abavus octiens numeretur, nepotes bis octiens computati suprascriptum numerum efficiunt. Patrui majoris neptis. Item Avunculi majoris nepos neptis, eadem ratione personas complebunt trigintaduo. Amitæ majoris nepos neptis, eadem ratione item. Materteræ majoris nepos neptis item. Et sic ex omnibus colliguntur centum viginti octo. His personis avus avia ejus, de cujus cognatione quæritur, propius sobrinis sunt: pater, mater, sobrinus, sobrina: is, de cujus cognatione quæritur, sobrino natus est. hic proximo nomine definitur parentis sui sobrinus, ut Trebatius ait: rationem quoque nominis hanc reddit, quod ultimi cognationum gradus sobrinorum fiunt. itaque sobrini filium recte proximum nomen: ab eo ipso hujus sobrini filius dicetur. & ideo eos qui ex sobrinis nati sunt, inter se proximum nomen appellare: hos enim nullum proprium habere nomen quo inter se vocentur. † Patrui magni pronepos proneptis. Avunculi magni pronepos proneptis. Amitæ magnæ pronepos proneptis. Materteræ magnæ pronepos proneptis. Ex his omnibus centum viginti octo personæ efficiuntur: quia singulæ appellationes sedecim complent. nam cum (exempli gratia) patruus magnus quadrifariam intelligatur, ad singulorum patruorum magnorum personas quadruplicatus pronepos, item proneptis, triginta duo personas reddet: totque quater numeratæ illam, quæ proposita est, summam efficiunt. Eorum patres, matresque ei, de cujus cognatione quæritur, sobrini sobrinæque sunt, ipsæ autem iisdem sobrino sobrinave natus. † Patrui abnepos abneptis. Avunculi abnepos, abneptis. Amitæ abnepos, abneptis. Materteræ abnepos, abneptis. hæc singula vocabula senas denas con-

continent personas: verbi enim gratia, patrui abnepos sic enumerabitur, ut bifariam patruo accepto quater pronepos, totiens proneptis ducatur, & sic ad eorum filios veniatur sedecies computatos. eadem ratione ad filiam: item in cæteros. & per hoc ex omnibus efficietur numerus personarum centum viginti octo. Hi sunt ei, de cujus cognatione quæritur, consobrinorum pronepotes pronepteſq;. eorum, [is] de cujus cognatione quæritur, patrui maximi, avunculi maximi, amitæ maximæ, materteræ maximæ filius, filia. Item proavi proaviæ consobrinus. † Fratris sororisque adnepos, adneptis. personas continent centum viginti octo. Trinepotis filius, item filia: trineptis filius, item filia. hi centum viginti octo fiunt: quod, cum trinepos trineptisque (ut supra demonstravimus) sexaginta quatuor impleant, filius eorum eadem enumeratione totidemque filia computabitur.

TIT XI.
UNDE VIR ET UXOR.

1. ULPIANUS lib. 47 ad Edictum.

UT bonorum possessio peti possit, *unde vir & uxor*, justum esse matrimonium oportet: cæterum si injustum fuerit matrimonium, nequaquam bonorum possessio peti poterit. quemadmodum nec ex testamento adiri hereditas, vel secundum tabulas peti bonorum possessio potest: * nihil enim capi propter injustum matrimonium potest. §. 1. Ut autem hæc bonorum possessio locum habeat, uxorem esse oportet mortis tempore. sed si divortium quidem secutum sit, verumtamen jure durat matrimonium: hæc successio locum non habet. Hoc autem in hujusmodi speciebus procedit: liberta ab invito patrono divortit, Lex Julia *de maritandis ordinibus* retinet istam in matrimonio, dum eam prohiberet alii nubere invito patrono; item Julia *de adulteriis*, nisi certo modo divortium factum sit, pro infecto habet.

TIT. XII.
DE VETERANORUM, ET MILITUM SUCCESSIONE.

1. MACER lib. 2 de Re militari.

MIliti, qui capite puniri meruit, testamentum facere concedendum Paulus & Menander scribunt: ejusque bona intestati, si punitus sit, ad cognatos ejus pertinere; si tamen ex militari delicto non ex communi punitus est.

2. PAPINIANUS lib. 16 Responsorum.

BOna militis intestati defuncti castrensia fisco non vindicantur, cum heres legitimus ad finem quinti gradus extitit, aut proximus cognatus ejusdem gradus intra tempus possessionem acceperit.

TIT. XIII.
QUIBUS NON COMPETIT BONORUM POSSESSIO.

1. JULIANUS lib. 28 Digestorum.

SErvo meo herede instituto, dolo feci ne testamentum mutaretur, eumque postea manumisi: Quæsitum est, an actiones ei denegandæ essent? Respondi: Hic casus verbis Edicti non continetur: sed æquum est, si dominus dolo fecerit ne testamentum mutaretur, quo servus ejus heres scriptus erat, quamvis manumissus adierit hereditatem, ei denegari; cum etiam emancipato filio denegetur, si pater dolo fecerit ne testamentum mutaretur.

TIT. XIV.
UT EX LEGIBUS SENATUSVECONSULTIS BONORUM POSSESSIO DETUR.

1. ULPIANUS lib. 49 ad Edictum.

PRætor ait, UTI ME QUAQUE LEGE, SENATUSCONSULTO, BONORUM POSSESSIONEM DARE OPORTEBIT, ITA DABO. §. 1. Nunquam bonorum possessio, quæ ex alia parte Edicti adgnita est, impedit istam bonorum possessionem. §. 2. Cum ex Lege 12 Tabularum quis habet hereditatem, hinc non petit, sed inde, *Tum quem ei heredem esse oportet*: quippe cum non alias hinc competat bonorum possessio, quam si Lex specialiter deferat bonorum possessionem.

TIT. XV.
QUIS ORDO IN POSSESSIONIBUS SERVETUR.

1. MODESTINUS lib. 6 Pandectarum.

INtestati hi gradus vocantur: primum sui heredes, secundo legitimi, tertio proximi cognati, deinde vir & uxor. §. 1. Sive tabulæ testamenti non exstent, sive exstent, si secundum eas vel contra eas bonorum possessionem nemo accepit: intestati detur bonorum possessio. §. 2. Intestati patris liberis bonorum possessio datur, non tantum his, qui in potestate parentis usque in mortis tempus fuerunt, sed emancipatis.

2. ULPIANUS lib. 49 ad Edictum.

VTile tempus est bonorum possessionum admittendarum. † Ita autem utile tempus est, ut singuli dies in eo utiles sint: scilicet ut per singulos dies & scierit & potuerit admittere. cæterum quacunque die nescierit, aut non potuerit, nulla dubitatio est, quin dies ei non cedat. † Fieri autem potest, ut qui initio scierit vel potuerit bonorum possessionem admittere, hic incipiat nescire vel non posse admittere: scilicet si, cum initio cognovisset eum intestatum decessisse, postea quasi certiore nuncio allato dubitare cœperit, nunquid testatus decesserit, vel nunquid vivat, quia hic rumor postea perrepserat. † Idem & in contrarium accipi potest, ut qui ignoravit initio, postea scire incipiat. §. 1. Dies bonorum possessionis utiles esse palam est: sed non sessionum numerabuntur, si modo ea sit bonorum possessio, quæ de plano peti potuit. † Quid, si ea, quæ causæ cognitionem pro tribunali desiderat, vel quæ decretum exposcit? sessiones erunt nobis computandæ, quibus sedit is: quibusque per ipsum Prætorem factum non est, quo minus daret bonorum possessionem.

§. 2. In bonorum possessione, quæ pro tribunali datur, illud quæritur, si se dedit quidem Prætor pro tribunali, sed postulationibus non dedit: potest dici tempus ad bonorum possessionem non cedere, cum Præses aliis rebus, aut militaribus, aut custodiis, aut cognitionibus fuerit occupatus. §. 3. Si Præses Provinciæ in proxima fuit civitate, accedere debet ad utilitatem temporis ratio itineris, scilicet numeratione viginti millium passuum facta: nec enim exspectare debemus, ut Præses Provinciæ veniat ad eum, qui bonorum possessionem petiturus est.

§. 4. Si venter in possessionem missus sit, bonorum possessionis tempus non cedere sequentibus, nequaquam ambigendum est: nec tantum intra centesimum diem, verumetiam quamdiu nasci possit. nam etsi natus fuerit, ante ei deferri bonorum possessionem sciendum est.

§. 5. Scien-

§. 5. Scientiam eam observandam Pomponius ait, [non] quæ cadit in Jurisprudentes, sed quam quis aut per se aut per alios adsequi potuit, scilicet consulendo prudentiores, ut diligentiorem patremfamilias consulere dignum sit.

3. PAULUS lib. 44 ad Edictum.

CIrca tempora bonorum possessionis patris scientia ignoranti filio non nocet.

4. JULIANUS lib. 28 Digestorum.

SI coheredi tuo substitutus fuisses, & bonorum possessionem acceperis: quando coheres tuus constituerit nolle petere bonorum possessionem, tibi data tota intelligitur; coheres tuus amplius petendæ bonorum possessionis facultatem non habebit. §. 1. Filius non solum, si tanquam filius, sed & si tanquam adgnatus, vel tanquam cognatus ad bonorum possessionem vocatur, annuum spatium habet: sicuti pater filium manumisisset, quamvis ut manumissor bonorum possessionem accipiat, tamen ad bonorum possessionem accipiendam annuum spatium habet.

5. MARCELLUS lib. 9 Digestorum.

CUm filiofamilias bonorum possessio delata est, dies quibus certiorare patrem non potest, ut vel jubeat adgnosci bonorum possessionem, vel ratam habeat agnitionem bonorum possessionis, non cedunt. Fingamus, statim primo die, quo fuerit delata, adgnovisse eum bonorum possessionem, certiorare patrem, ut comprobet, non posse: non cedent dies centum. incipient autem cedere, cum certior fieri potuit: præteritis autem centum diebus, frustra ratum habebit. §. 1. Quæri potest, si cum posset filius petere bonorum possessionem, patre ita absente, ut certiorare eum non possit, vel etiam furente, petere neglexerit, an peti amplius non possit? Sed ut quid noceat, non petitam bonorum possessionem, quæ si petita esset, tamen non ante adquireretur, quam pater comprobasset?

§. 2. Si servus alienus heres institutus venisset, quæritur, an posteriori domino dies bonorum possessionis petendæ imputari oporteret? & placet, quantum priori domino superfuerit, ei imputari.

TIT. XVI.
DE SUIS ET LEGITIMIS HEREDIBUS.

1. ULPIANUS [lib. 12 ad Sabinum].

I*Ntestati* proprie appellantur, qui cum possent testamentum facere, testati non sunt. Sed & is, qui testamentum fecit, si ejus hereditas adita non est, vel ruptum, vel irritum est testamentum, intestatus non improprie dicetur decessisse. Plane qui testari non potuit, proprie non est intestatus: puta impubes, furiosus, vel cui bonis interdictum est. sed hos quoque pro intestatis accipere debemus. eum quoque, qui ab hostibus captus est: quoniam per Legem Corneliam successio his defertur, quibus deferretur, si in civitate decessisset; nam & ejus hereditas fuisse creditur. §. 1. Quæri poterit, si ex ea, quæ in fideicommissa libertate moram passa est, conceptus & natus sit, an suus patri existat? & cum placeat, eum ingenuum nasci, ut est à Divis Marco & Vero & Imperatore nostro Antonino Augusto rescriptum, cur non in totum pro manumissa hæc habeatur, ut uxor ducta suum pariat? nec mirum sit ex serva ingenuum nasci, cum & ex captiva rescriptum sit ingenuum nasci. Quare ausim dicere, etsi pater hujus pueri ejusdem sortis fuerit, cujus mater moram passa in libertate fideicommissa, ipseque moram passus est, suum eum patri nasci; exemplo captivorum parentium, cum quibus rediit. † Ergo sive postea pater ejus post moram manumittatur, recipiet eum in potestate: sive ante decesserit, definiendum erit suum existere. §. 2. *Suos heredes* accipere debemus, filios, filias, sive naturales, sive adoptivos. §. 3. Interdum etiam filius suus heres excluditur, fisco prælato: [ut] puta, si perduellionis fuerit damnatus pater post mortem suam. hoc quo? ut nec jura sepulchrorum hic filius habeat. §. 4. Si filius suus heres esse desiit, in ejusdem partem succedunt omnes nepotes neptesque ex eo nati, qui in potestate sunt: quod naturali æquitate contingit. Filius autem suus heres esse desinit, si capitis deminutione vel magna vel minore exiit de potestate. Quod si filius apud hostes sit, quamdiu vivit, nepotes non succedunt: proinde etsi fuerit redemptus, nondum succedunt ante luitionem. sed si interim decesserit, cum placeat, eum statu recepto decessisse, nepotibus obstabit. §. 5. Sed si quis non desiit esse in potestate, sed nunquam cœpit; utputa, si filius meus vivo patre meo, ab hostibus captus est, mox ibi, me patrefamilias facto, decesserit: nepotes in ejus locum succedent. §. 6. Non minus autem neptes, quam nepotes succedent in locum parentium.

§. 7. Interdum licet parens alicujus in potestate esse non desierit, sed nec cœperit, tamen dicimus succedentes ei liberos suos existere. utputa adrogavi eum, cujus filius ab hostibus erat captus, nepos autem in civitate: mortuo filio adrogato, mortuo [&] captivo apud hostes, pronepos iste suus heres mihi erit. §. 8. Sciendum est autem, nepotes, & deinceps, interdum, etiamsi parentes eos mortis tempore præcesserunt, tamen posse suos heredes existere, quamvis successio in suis heredibus non sit. quod ita procedit, si paterfamilias testamento facto decesserit exheredato filio, mox deliberante herede instituto filius decessit, postea deinde repudiavit heres institutus: nepos poterit suus heres esse, ut & Marcellus lib. 10 scripsit, quoniam nec delata est filio hereditas. † Idem erit dicendum, & si filius ex asse sub conditione quæ fuit in arbitrio ipsius, vel nepos sub omni institutus, non impleta conditione decesserint: nam dicendum erit, suos posse succedere, si modo mortis testatoris tempore, vel in rebus humanis, vel saltem concepti fuerint. idque & Juliano & Marcello placet. §. 9. Post suos statim consanguinei vocantur. §. 10. *Consanguineos* autem Cassius definit eos, qui sanguine inter se connexi sunt. Et est verum, eos esse consanguineos, etiam si sui heredes non extiterunt patri, utputa exheredatos. sed etsi pater eorum deportatus fuerit, nihilominus eos inter se esse consanguineos, licet patri sui heredes non extitissent. Et qui nunquam in potestate fuerunt, erunt sibi consanguinei: utputa qui post captivitatem patris nascuntur, vel qui post mortem.

§. 11. Non solum autem naturales, verumetiam adoptivi quoque jura consanguinitatis habebunt cum his, qui sunt in familia, vel in utero, vel post mortem patris nati.

2. IDEM [lib. 13 ad Sabinum].

POst consanguineos admittuntur adgnati, si consanguinei non sunt. merito: nam si sunt consanguinei, licet non adierint hereditatem, legitimis non defertur: sed hoc sic erit accipiendum, si nec sperantur esse. cæterum, si vel nasci consanguineus, vel de captivitate reverti potest, adgnati impediuntur. §. 1. *Adgnati* autem sunt, cognati virilis sexus ab eodem orti:

nam

nam post suos & consanguineos statim mihi proximus est consanguinei mei filius, & ego ei: patris quoque frater, qui patruus appellatur: deincepsque cæteri, si qui sunt, hinc orti in infinitum.

§. 2. Hæc hereditas proximo adgnato, id est, ei, quem nemo antecedit, defertur: &, si plures sint ejusdem gradus, omnibus, in capita scilicet. utputa duos fratres habui, vel duos patruos; unus ex his unum filium, alius duos reliquit: hereditas mea in tres partes dividetur.

§. 3. Parvi autem refert, adgnatus hic nativitate, an adoptione sit quæsitus: nam qui adoptatur, iisdem fit adgnatus, quibus pater ipsius fuit, & legitimam eorum hereditatem habebit, vel ipsi ejus. §. 4. Legitima hereditas tantum proximo defertur. Nec interest, unus solus sit, an ex duobus prior pluribusve, an duo pluresve ab eodem gradu venientes, qui vel cæteros antecedant, vel soli sint: quia is est *proximus*, quem nemo antecedit: & *is ultimus*, quem nemo sequitur: & interdum idem primus postremusque qui solus occurrit. §. 5. Interdum ulteriorem adgnatum admittimus. utputa fecit quis testamentum, cum haberet patruum, & patrui filium: deliberante herede scripto, patruus decessit: mox heres institutus repudiavit hereditatem. patrui filius admittetur. † Ergo & bonorum possessionem petere potest. §. 6. Proximum non eum quærimus, qui tunc fuit, cum moreretur paterfamilias, sed eum qui tunc fuit, cum intestatum decessisse certum est. † Secundum quæ etsi suus erat, qui præcedebat vel consanguineus, si nemo eorum cum repudiatur hereditas, vivit: proximum eum accipimus, qui tunc, cum repudiatur hereditas, primus est.

§. 7. Unde belle quæri potest, an etiam post repudiationem adhuc demus successionem? Propone, heredem scriptum rogatum restituere hereditatem, repudiasse eam, cum nihilominus compelli potuit adire hereditatem & restituere, ut Divus Pius rescripsit: finge eum supervixisse centum diebus (verbi gratia), & interim proximum decessisse; mox & eum, qui erat rogatus restituere? dicendum, posteriorem admitti cum onere fideicommissi.

3. IDEM [lib. 14 ad Sabinum].

INtestato liberto mortuo, primum suis deferri hereditatem, verum est: si hi non fuerint, tunc patrono. §. 1. *Libertum* accipere debemus [eum] quem quis ex servitute ad civitatem Romanam perduxit, sive sponte, sive necessitate, quoniam rogatus fuit eum manumittere: nam & ad hujus legitimam hereditatem admittitur.

§. 2. Si dotalem quis servum manumisit, ipse patronus habetur, & ad legitimam hereditatem admittetur. §. 3. Is plane quem hac lege emi, ut manumittam, & si ex Constitutione Divi Marci pervenerit ad libertatem, tamen (ut eadem Constitutione expressum est) meus libertus est, & legitima ejus hereditas mihi deferatur.

§. 4. Qui si necem domini detexit, & ex Senatusconsulto libertatem meruerit, si quidem adsignavit Prætor, cujus libertus sit, sine dubio ejus erit, & ei legitima hereditas deferetur: quod si non addidit, efficietur quidem civis Romanus, sed ejus erit libertus, cujus proxime fuerit servus, & ad legitimam hereditatem ipse admittetur, nisi sicubi quasi indigno deneganda fuerit hereditas. §. 5. Si quis libertam sic jurejurando adegit, ne illicite nubat: non debere incidere in Legem Æliam Sentiam. sed si intra certum tempus ne ducat, neve aliam, quam de qua patronus consenserit, vel nonnisi conlibertam, aut patroni cognatam: dicendum est, incidere eum in Legem Æliam Sentiam, nec ad legitimam hereditatem admitti. §. 6. Si municipes servum manumiserint, admittentur ad legitimam hereditatem in bonis liberti vel libertæ intestatorum. §. 7. Miles manumittendo servum peculiarem, suum faciet libertum, & ad legitimam hereditatem ejus admittitur. §. 8. Principem ad bona libertorum suorum admitti, plusquam manifestum est. §. 9. Utique & ex Lege 12 Tabularum ad legitimam hereditatem is, qui in utero fuit, admittitur, si fuerit editus. Inde solet remorari insequentes sibi agnatos, quibus præfertur, si fuerit editus. † Inde & partem facit his qui pari gradu sunt: utputa frater unus est, & uterus, vel patrui filius unus natus, & qui in utero est. §. 10. Est autem tractatum, pro qua partem faciat, quia ex uno utero plures nasci possunt? & placuit, si in rerum natura certum sit, hanc, quæ se dicit prægnantem, non esse, ex asse jam esse heredem hunc, qui jam natus est: quoniam & ignorans heres fit. quare si medio tempore decesserit, integram hereditatem ad heredem suum transmittit.

§. 11. Post decem menses mortis natus, non admittetur ad legitimam hereditatem.

§. 12. De eo autem, qui centesimo octogesimo secundo die natus est, Hippocrates scripsit, & Divus Pius Pontificibus rescripsit, justo tempore videri natum: nec videri in servitutem conceptum, cum mater ipsius ante centesimum octogesimum secundum diem esset manumissa.

4. POMPONIUS lib. 4 ad Sabinum.

HI quorum parens capite minutus est, legitimæ hereditatis jus, & [in] cæteris personis, & inter se retinent: & alii adversus eos.

5. ULPIANUS lib. 46 ad Edictum.

SI quis, cum haberet fratrem & patruum, decesserit testamento facto; deinde, pendente conditione heredum scriptorum, frater intestato decesserit, mox conditio defecerit: patruum posse utriusque adire legitimam hereditatem, constat.

6. JULIANUS lib. 59 Digestorum.

TItius exheredato filio extraneum heredem sub conditione instituit. Quæsitum est, si post mortem patris pendente conditione filius uxorem duxisset, & filium procreasset & decessisset, deinde conditio instituti heredis defecisset: an ad hunc posthumum nepotem legitima hereditas avi pertineret. Respondit, *qui post mortem avi sui concipitur, is neque legitimam hereditatem ejus tanquam suus heres, neque bonorum possessionem tanquam cognatus accipere potest: quia Lex 12 Tabularum eum vocat ad hereditatem, qui moriente eo, de cujus bonis quæritur, in rerum natura fuerit;

7. CELSUS lib. 28 Digestorum.

VEl [si] vivo eo conceptus est, quia conceptus quodammodo in rerum natura esse existimatur.

8. JULIANUS lib. 59 Digestorum.

ITem Prætor Edicto suo, proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur his qui defuncto mortis tempore cognati fuerint. Nam quod in consuetudine nepotes cognati appellantur etiam eorum, post quorum mortem concepti sunt, non proprie, sed per abusionem, vel potius ἀναφορικῶς, id est, *per relationem*, accidit. §. 1. Si quis prægnantem uxorem reliquisset, & matrem & sororem: si viva uxore mater mortua fuisset, deinde uxor mortuum peperisset, ad sororem solam legitima hereditas pertinet: quia

Z z

quia certum esset, matrem eo tempore decessisse, quo legitima hereditas ad eam non pertinebat.

9. MARCIANUS lib. 5 Institutionum.

SI ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint [adire] hereditatem; vel morte, vel qua alia ratione impediti [fuerint], quo minus adeant: reliquis, qui adierint, adcrescit illorum portio: & licet decesserint antequam adcresceret, hoc jus ad heredes eorum pertinet. Alia causa est instituti heredis, & coheredi substituti: huic enim vivo defertur ex substitutione hereditas; non etiam, si decesserit, heredem ejus sequitur.

10. MODESTINUS [lib. 6 Differentiar.]

SI ad patrem manumissorem filii intestati legitima hereditas perveniat, vel non manumissori bonorum possessio competat: mater defuncti summovetur.

11. POMPONIUS [lib. 10 ad Quintum Mucium].

CApitis deminutione pereunt legitimæ hereditates, quæ ex Lege 12 Tabularum veniunt: sive vivo aliquo, sive antequam adeatur hereditas ejus, capitis minutio intercessit: quoniam desinit suus heres vel agnatus recte dici. quæ autem ex Legibus novis, aut ex Senatusconsulto, non utique.

12. IDEM [lib. 30 ad Quint. Mucium].

FIlius patri adgnatus proximus est.

13. GAIUS [lib. 10 ad Legem Juliam & Papiam].

NUlla fœmina aut habet suos heredes, aut desinere habere potest propter capitis deminutionem.

14. IDEM [lib. 13 ad Leg. Juliam & Pap.]

IN suis heredibus aditio non est necessaria: quia statim ipso jure heredes existunt.

15. PAPINIANUS [lib. 29 Quæstion.]

SI pater apud hostes moriatur, defunctum jam in civitate filium, credimus patremfamilias decessisse, quamvis patria potestate, quamdiu vixerit, non fuerit in plenum liberatus: itaque heredem habiturus est iste non reverso patre. † Sed si postliminio redierit pater jam defuncto filio, quidquid medio tempore per eum quæsitum est, habebit: & non est mirum si peculium quoque defuncti pridem filii defertur patri, cum ex eo natus potestatis ipsius fiat per suspensi juris constitutionem.

16. IDEM [lib. 12 Responsorum.]

PAter instrumento dotali comprehendit, filiam ita dotem accepisse *ne quid aliud ex hereditate patris speraret*. eam scripturam jus successionis non mutasse constitit: * privatorum enim cautionem Legum auctoritate non censeri.

TIT. XVII.

AD SENATUSCONSULTUM TERTYLLIANUM ET ORPHITIANUM.

1. ULPIANUS lib. 12 ad Sabinum.

SIve ingenua sive libertina mater est, admitti possunt liberi ad hereditatem ejus ex Senatusconsulto Orphitiano. §. 1. Si ea sit mater, de cujus statu dubitatur, utrum materfamilias sit, an filiafamilias (utputa quoniam pater ejus ab hostibus captus sit): si certum esse cœperit, matremfamilias esse, liberi admittentur. † Unde *tractari* potest, an medio tempore, dum status pendet, succurri eis per Prætorem debeat: ne, si medio tempore decesserint, nihil ad heredem transmittant? & *magis* est, ut subveniatur, ut in multis casibus placuit. §. 2. Sed & vulgo quæsiti admittuntur ad matris legitimam hereditatem. §. 3. Interdum & in servitute quæsito erit concedenda hereditas legitima: veluti si post moram fideicommissariæ libertati matris suæ factam natus sit. † Certe si post manumissionem matris fuerit natus, licet in servitute conceptus: ad legitimam ejus hereditatem admittetur. Sed & si apud hostes conceptus, [a] captiva procreatus, cum ea rediit: secundum Rescriptum Imperatoris nostri & Divi patris ejus ad Ovinium Tertyllum poterit ex hoc Senatusconsulto admitti, quasi vulgo quæsitus. §. 4. Filio, qui mortis tempore matris civis Romanus fuit, si ante aditam hereditatem in servitutem deducatur, legitima hereditas non defertur, nec si postea liber factus sit; nisi forte servus [pœnæ] effectus, beneficio Principis sit restitutus.

§. 5. Sed si matris exsecto ventre filius editus sit, magis dicendum est, hunc quoque ad legitimam hereditatem admitti: nam & institutus, secundum tabulas, & ab intestato Unde cognati, & multo magis Unde legitimi, bonorum possessionem petere potuit: argumento est quod venter in possessionem ex omni parte Edicti mittitur. §. 6. Qui operas suas, ut cum bestiis pugnaret, locavit, quive rei capitalis damnatus, neque restitutus est, ex Senatusconsulto Orphitiano ad matris hereditatem non admittebatur: sed humana interpretatione placuit eum admitti. † Idem erit dicendum, & si hic filius in ejus sit potestate, qui in causa suprascripta sit, posse eum ex Orficiano admitti. §. 7. Sed si mater testamento facto filium heredem scripserit unum sub conditione, cum plures haberet: si conditione pendente [bonorum] possessionem petierit, & postea conditio defecit, æquum est, cæteris etiam filiis legitimam hereditatem non auferri: quod & Papinianus lib. 16 Quæstionum scripsit.

§. 8. Capitis minutio salvo statu contingens liberis nihil nocet ad legitimam hereditatem. nam vetus sola hereditas, quæ Lege 12 Tabular. defertur, capitis minutione perimitur: novæ, vel ex Lege vel ex Senatusconsultis delatæ, non perimuntur capitis deminutione. Proinde sive quis ante delatam, sive [post] delatam, capite minuatur, ad legitimam hereditatem admittetur: nisi magna capitis deminutio interveniat, quæ vel civitatem adimit, utputa si deportetur.

§. 9. *Si nemo filiorum, eorum [ve] quibus simul legitima hereditas defertur, volet ad se eam hereditatem pertinere, jus antiquum esto.* Hoc ideo dicitur, ut quamdiu vel unus filius vult legitimam hereditatem ad se pertinere, jus vetus locum non habeat. itaque si ex duobus alter adierit, alter repudiaverit hereditatem, ei portio adcrescet: & si forte sit filius, & patronus, repudiante filio, patrono defertur. §. 10. Si quis adita matris hereditate, per in integrum restitutionem fuerit abstentus, an jus antiquum possit locum habere? verba admittunt, ut possit: *volet ad se*, inquit, *eam hereditatem pertinere*. nam & hic non vult, etsi aliquando voluit: & dico, posse jus antiquum locum habere. §. 11. Utrum autem ei defertur successio, qui tunc legitimus deprehenditur: an vero ei, qui tunc fuit, cum filio defertur? utputa, proponamus fuisse defunctæ consanguineum, ejusque filium; deliberante filio, defunctæ consanguineum obiisse; mox filium repudiasse matris hereditatem: an consanguinei filius admitti possit? & Julianus recte putat circa Tertyllianum, locum esse succedenti adgnato.

§. 12. Quod ait Senatus, *Quæ judicata, transacta, finitave sunt, rata maneant*: ita intelligendum est, ut judicata accipere debeamus, ab eo,

cui

cui judicandi jus fuit; tranſacta, ſcilicet bona fide, ut valeat tranſactio; finita, vel conſenſu, vel longo ſilentio ſopita.

2. IDEM lib. 13 ad Sabinum.

Sive ingenua ſit mater, ſive libertina, habebit Tertyllianum commodum. §. 1. Filium autem vel filiam accipere debemus, ſive juſte ſint procreati, vel vulgo quæſiti: idque in vulgo quæſitis & Julianus libr. 59 Digeſtorum ſcripſit. §. 2. Sed ſi filius vel filia libertini ſint effecti, mater legitimam hereditatem vindicare non poterit: quoniam mater eſſe hujuſmodi filiorum deſiit: idque & Julianus ſcripſit, & conſtitutum eſt ab Imperatore noſtro. §. 3. Sed ſi in ſervitute concepit filium, & manumiſſa ediderit, ad legitimam ejus hereditatem admittetur. † Idemque & ſi ſerva pœnæ concepit, & reſtituta edidit. † Hoc idem & ſi libera concepit, edidit ſerva pœnæ, mox reſtituta eſt. † Sed & ſi libera concepit, [&] in ſervitutem redacta edidit, mox manumiſſa eſt: ad legitimam hereditatem ejus admittetur. † Item ſi adhuc prægnans manumiſſa eſt, dicendum erit prodeſſe. † Et in ſervitute editi filii ad legitimam hereditatem mater admittetur: utputa ſi poſt moram factam in fideicommiſſa libertate peperit, vel apud hoſtes & cum eo rediit, vel ſi redempta edidit.

§. 4. Si mulier ſit famoſa, ad legitimam hereditatem liberorum admittetur. §. 5. Impuberem, cui pater ſecundas tabulas fecit, tunc certum eſt inteſtatum deceſſiſſe, cum omiſerint ſubſtituti hereditatem ejus. Quare, & ſi impubes adrogatus ſit, dicendum eſt, matrem ad bona ejus admitti, quæ haberet, ſi inteſtatus deceſſiſſet. §. 6. Liberi defuncti, ſui quidem obſtabunt matri ejus, tam virilis ſexus, quam fœminini, tam naturales, quam adoptivi, matremque excludunt. Bonorum poſſeſſores [vero] etiam non ſui: & quidem ſoli naturales. adoptivi autem liberi poſt emancipationem ita admittuntur, ſi ex liberis naturalibus fuerint: utputa nepos naturalis ab avo adoptatus: nam licet ſit emancipatus, bonorum poſſeſſione accepta, matri obſtabit. §. 7. Si vero apud hoſtes eſt filius, vel naſci ſperatur, pendet jus matris, donec redierit, vel naſcatur. §. 8. Sed ſi ſint ſui heredes, verum hereditas ad eos non pertineat, videamus, an mater admittatur: utputa abſtinuit ſe hereditate? Africanus & Publicius tentant dicere, in caſum, quo ſe abſtinent ſui, matrem venire; & tunc ei obſtent, quoties rem haberent, ne nudum nomen ſui heredis noceat matri: quæ ſententia æquior eſt. §. 9. Sed ſi quis deceſſiſſet relicta filia, quam in adoptionem legitime dederat, relicta & matre: Divus Pius decrevit, ceſſare Senatuſconſultum Tertyllianum, & ſimul eſſe admittendas ad bonorum poſſeſſionem *unde proximi cognati* matrem & filiam. Sed quod idem Julianus ſcripſit, matrem ex Senatuſconſulto non poſſe admitti, ſi filia in bonorum poſſeſſione petenda ceſſaverit, verum non erit: ſuccedit enim filiæ: & ideo dicendum erit, matrem, donec filia bonorum poſſeſſionem petere poteſt, bonorum poſſeſſionem accipere non poſſe, quoniam ſuccedere quaſi legitima ſperaretur. §. 10. Si bonorum poſſeſſione accepta, filius emancipatus abſtinuerit ſe hereditate per in integrum reſtitutionem, verum eſt, Senatuſconſultum poſſe locum habere: ſed ſi fuerit rurſus immixtus, rurſus debet mater abſtinere. §. 11. Si quis ex liberis, dum eſt in utero, in poſſeſſionem miſſus ſit, mox natus ſit, & ante bonorum poſſeſſionem acceptam deceſſerit: an matri noceat, videndum, quaſi bonorum poſſeſſor? Et puto non nocere, ſi non ſuus patri adgnaſcitur. Neque enim ſufficit mitti in poſſeſſionem, niſi natus quoque acceperit bonorum poſſeſſionem. † Igitur & ſi furioſo decreto petita ſit poſſeſſio, & priuſquam ipſe mentis compos factus bonorum poſſeſſionem petierit, deceſſerit, matri non obſtabit. §. 12. Sed ſi quis cum ſtatus controverſiam pateretur, Carbonianam ſolam acceperit, an noceat matri bonorum poſſeſſio, quæſitum quidem eſt: ſed cum hæc tempore finiatur, dicendum eſt, matri poſt tempus non nocere; aut ſi impubes deceſſerit, matrem poſſe admitti. §. 13. Sed ſi infanti per tutorem petita ſit poſſeſſio, licet ſtatim deceſſerit, dicendum erit, matri obſtitiſſe: non enim ſimilis eſt ei, quæ furioſo datur. §. 14. Ita demum autem mater Senatuſconſulti beneficio excludetur, ſi filius adiit legitimam hereditatem: cæterum, ſi omiſerit legitimam hereditatem, mater ex Senatuſconſulto Tertylliano admittetur. † Sed ſi non ſit ſolus iſte filius legitimus heres, ſed ſint, qui cum eo admittantur: nec in partem eorum mater ex Senatuſconſulto erit vocanda. §. 15. Objicitur matri pater in utriuſque bonis, tam filii, quam filiæ, ſive heres, ſive bonorum poſſeſſor exiſtat. Sed neque avus, neque proavus, in Tertylliano matri nocent, quamvis fiduciam contraxerint. † Pater autem tantum naturalis, non etiam adoptivus, matri noceat. verius eſt enim, cum pater eſſe deſierit, à matre eum excludi: ſed nec ad bonorum poſſeſſionem contra tabulas eum admitti, cum pater eſſe deſierit. §. 16. Undecunque autem acceperit bonorum poſſeſſionem pater naturalis, ſive legitimus, ſive contra tabulas, ex quavis parte excludit matrem. §. 17. Si ſit adgnatus defuncti, & naturalis pater ſit in adoptiva familia, ſit & mater: admittimus matrem, quoniam patrem adgnatus excluſit. §. 18. Si ſit conſanguinea ſoror defuncti, ſit & mater, ſit & pater adoptatus, vel emancipatus: ſi conſanguinea velit habere hereditatem, matrem ex Senatuſconſulto una cum ea venire, patrem excludi placet; ſi conſanguinea repudiet, matrem ex Senatuſconſulto propter patrem non venire. & quamvis alias non ſoleat mater exſpectare conſanguineam, velit necne adire hereditatem, nunc tamen exſpectaturam: conſanguinea enim eſt, quæ patrem excludit. repudiante igitur conſanguinea, bonorum poſſeſſionem habebit mater cum patre, quaſi cognata. ſed & in hac moram patietur, nec ante accipiet bonorum poſſeſſionem, quam pater petierit: quoniam omittente eo, poteſt ex Senatuſconſulto ſuccedere. §. 19. Sed [&] ſi ipſa mater eadem ſit & ſoror conſanguinea (utputa quoniam pater matris nepotem ſuum ex filia adoptavit), ſit præterea & pater naturalis: hæc mater, ſi quidem quaſi conſanguinea veniat, excludet patrem: ſi jus conſanguineæ repudiavit, vel capitis deminutione amiſit, ex Senatuſconſulto venire propter patrem non poteſt; repudiante vero patre, rurſum ex Senatuſconſulto poteſt venire. §. 20. Si mater hereditatem filii filiæve non adierit ex Senatuſconſulto Tertylliano, in bonis eorum antiquum jus ſervandum eſt: cum enim eſſet prælatio, matre omittente Senatuſconſulti beneficium, jus ſuccedit vetus.

§. 21. Sed ſi mater repudiaverit bonorum poſſeſſionem, de adeunda autem hereditate deliberet: dicendum erit*, adgnatum non ſuccedere, quoniam nondum verum eſt, non adiiſſe matrem. §. 22. Quod autem diximus, jus antiquum ſervari matre non adeunte, cui perſonæ de-

deferatur hereditas videndum, utrum ei quæ nunc proxima invenitur cum mater repudiat; an ei quæ fuit, cum intestato decessisse certum est? utputa fuit patruus, cum intestato decederet, & patrui filius, cum mater repudiasset: patruo nondum delatam hereditatem, atque ideo, defuncto eo matre deliberante, patrui filium vocari. §. 23. *Si mater non petierit tutores idoneos filiis suis, vel prioribus excusatis rejectisve non confestim aliorum nomina ediderit, jus non habet vindicandorum sibi bonorum intestatorum filiorum.* & quidem, si non petiit, incidit [in Constitutionem]: ait enim, *vel non petere.* sed à quo non petere? loquitur quidem de *Prætore* Constitutio: sed puto & in Provinciis locum habere, etiam si à Magistratibus municipalibus non petat: quoniam & Magistratibus municipalibus dandi necessitas injungitur. §. 24. Quid ergo, si petiit, sed admonita vel à libertis, vel a cognatis? an incidat in Senatusconsultum? Et puto eam incidere, si compulsa fecit, non si, cum petere non cunctaretur, admonita est. §. 25. Quid, si pater eis peti prohibuerat tutorem, quoniam per matrem rem eorum administrari voluit? incidet, si nec petat, nec legitime tutelam administrat. §. 26. Quod si penitus egenis filiis non petit, ignoscendum est [ei]. §. 27. Sed si forte absens à libertis præventa est, vel ab aliis: dicendum est eam non excludi: nisi forte, cum frustraretur, id contigit.

§. 28. Filiis autem non petendo, punitur: utique & filiabus. † Quid, si nepotibus? similiter non petendo punitur. §. 29. Quid, si curatores non petiit? verba Rescripti deficiunt. sed dicendum est, si quidem impuberibus curatores non petiit, eandem esse rationem: si jam puberibus, cessare debere. §. 30. Quid si, cum prægnans esset, bonis non petiit curatorem? dico, in sententiam incidere. Nam & si apud hostes habuit impuberem, idem erit dicendum. §. 31. Quid, si furioso tutorem [vel curatorem] non petiit? magis est, ut incidat. §. 32. Non solum autem, quæ non petiit, coërcetur, sed & quæ defunctorie petiit (ut Rescripto declaratur), vel privilegio munitum, vel oneratum tribus (puta) tutelis: sed ita demum si data opera hoc fecit. §. 33. Quid ergo, si tales petiit, & susceperunt nihilominus, vel detenti sunt? excusata erit mater. §. 34. Quid, si indignos, id est, minus habiles, ad tutelam petierit, quoniam sciebat Prætorem eos non daturum? quid tamen, si dedit eos Prætor, matris petitionem secutus? jam quidem Prætoris delictum est: sed & matris punimus consilium.

§. 35. Igitur si forte excusati sint illi, vel improbati: debet mater alios sine mora petere.

§. 36. Ergo sive non petierit, sive idoneos non petierit, punietur, etiam si dati fuerint minus idonei, Prætore errante. §. 37. Idoneos autem utrum facultatibus, an & moribus petere debeat, dubitationis esse potest? Puto autem, facile ei ignosci, si locupletes sunt hi, quos petiit.

§ 38. Sed [&] si prioribus excusatis, rejectisve, non confestim aliorum nomina ediderit, punitur. §. 39. Quid ergo, si non fuerint omnes excusati, vel non omnes rejecti? Videndum an ei imputetur cur in locum excusati non petiit? & puto imputandum. §. 40. Quid, si decesserint quidam? Puto, licet verba deficiant, sententiam Constitutionis locum habere. §. 41. Sed quod diximus *rejecti*, utrum sic accipimus, à Prætore non dati, an & si suspecti fuerint remoti, vel ob negligentiam vel ignaviam repulsi? etiam hos quis rejectos recte dicet. † Ergo & si latitent: sed longum est. nam nec hoc ei imputetur, cur suspectos non fecit: alioquin, [&] si latitarent, potuit Edicto desiderare, ut eos Prætor adesse juberet, & suspectos eos removeret, si deessent. §. 42. Quid, si non compulit eos miscere se tutelæ? Et cum plenum officium a matre desideremus, & hæc ei curanda sunt, ne in hereditate ei obstent. §. 43. *Confestim* autem sic erit accipiendum, ubi primum potuit, id est, Prætoris copiam habuit huic rei sedentis: nisi forte infirmitate impedita est, vel alia magna causa, quæ etiam mandare eam ad petendos tutores impediret; ita tamen, ut nullo modo annale tempus excederet. si enim mortalitate filii præventa est, nihil matri imputetur. §. 44. Tractari belle potest, si pupillo amplum legatum sub conditione sit relictum, *si tutores non habuerit*, & propterea ei mater non petierit, ne conditione deficeretur, an Constitutio cesset? & puto cessare, si damnum minus sit cumulo legati. quod & in Magistratibus municipalibus tractatur apud Tertyllianum: & putat dandam in eos actionem, quatenus plus esset in damno, quam in legato. nisi forte quis putet, conditionem hanc quasi utilitati publicæ oppugnantem, remittendam, ut alias plerasque: aut verba cavillatus imputaverit matri, cur curatores non petierit. finge autem plenius conditionem conscriptam: nonne erit matri ignoscendum? aut hoc imputatur matri, cur non desideravit à Principe conditionem remitti? & puto, non esse imputandum. §. 45. Ego, etiam si mater ei, qui solvendo non erit, non petiit tutorem, puto ignoscendum: consuluit enim ei, ut minus inquietetur, quasi indefensus.

§. 46. Et si forte quis uxorem communis filii matrem heredem scripsit, rogavitque remissa etiam satisdatione, ut filio puberi facto restitueret hereditatem, nec mater ei petiit tutores: debet dici, cessare Constitutionem, cum patris voluntatem secuta sit, & nihil habenti filio tutores non petierit. † Quod si ei remissa satisdatio non fuerit, contra erit: quoniam vel propter hoc debuit tutores habere. sed si forte impubes post matris cessationem fuerit abrogatus, & impubes obierit: dicendum erit, matri adversus adrogatorem non competere ex stipulatu actionem.

§. 47. Videndum est, matre prohibita jus suum vindicare, utrum cæteros admittamus, atque si mater non esset: an ipsam heredem dicimus fieri, vel aliud nomen successionis inducere? Sed denegamus ei actiones. & invenimus rescriptum ab Imperatore nostro Antonino Augusto, & Divo patre ejus, Mammiæ Maximinæ pridie Idus Apriles, Plautiano iterum consule: matre remota eos admitti, qui venirent, si mater non fuisset. ergo & adgnati cæterique succedent, aut, si nemo sit, bona vacabunt.

3. MODESTINUS lib. 8 Regularum.

PAtrem adoptivum matri non obesse, plerique probant.

4. IDEM lib. 9 Regularum.

MAtris intestatæ defunctæ hereditatem ad omnes ejus liberos pertinere, etiam si ex diversis matrimoniis nati fuerint, juris est.

5. PAULUS lib. sing. ad SC. Tertyllian.

ÆQuissimum [visum] est, omnes filios matri præferri, etiam si per adoptionem in familiam relicti essent. §. 1. Sed & nepos ex adoptivo filio natus ex verbis Senatusconsulti matri obstabit. §. 2. Si ex filio nepotem avus manumiserit, isque patre, & avo, & matre superstitibus decesserit, potest quæri, quis potior esse debeat? nam si mater excluserit avum manumissorem, qui patri anteponitur, Edicto Prætoris inducetur

ducetur pater defuncti: quo admisso, desinit Senatusconsulto locus esse, & rursus avus vocabitur. itaque rectius est, avo jus suum conservare, qui & contra scriptos heredes bonorum possessionem accipere solet.

6. IDEM libro singulari ad Senatusconsultum Orphitianum.

Filii mater ex hoc Senatusconsulto, etiam si in aliena potestate sit, ad hereditatem admittitur. §. 1. Filius, qui se nolle adire hereditatem matris dixit, an potest mutata voluntate adire, antequam consanguineus vel adgnatus adierit, videndum: propter hæc verba, *si nemo filiorum volet hereditatem suscipere*, quia extensiva sunt. & cum verba extensiva sint, pœnitentia ejus usque ad annum admittenda est: cum & ipsa filii bonorum possessio annalis est.

7. IDEM [lib. singul. ad Senatusconsultum Tertyllianum & Orphitianum].

Si quis intestatus decesserit relicta matre, & fratre consanguineo, vel sorore, quamvis per adrogationem quæsitis: eadem jura in persona matris servantur, quæ & naturalibus exstantibus liberis.

8. GAIUS [lib. singul. ad Senatusconsultum Tertyllianum].

In suspenso est jus matris, si filius defuncti emancipatus deliberet de bonorum possessione petenda.

9. IDEM [lib. singul. ad Senatusconsultum Orphitianum].

Sacratissimi Principis nostri Oratione cavetur, *ut matris intestatæ hereditas ad liberos, tametsi in aliena potestate erunt, pertineat*.

10. POMPONIUS [lib. 2 Senatusconsult.].

Si filiusfamilias miles non sit testatus de his, quæ in castris adquisierit, an ea ad matrem pertineant, videndum est? Sed non puto: magis enim judicio militum hoc beneficium concessum est, non ut omnimodo quasi patresfamiliarum in ea re sint. §. 1. Quando *in pendenti* est, an quædam personæ possint obstare matri, & casus tulerit, ut non inducerentur: matri jus integrum erit, quod medio tempore appenderit; veluti si filio intestato mortuo, posthumus ei filius potuerit nasci, nec natus sit, aut mortuus editus, vel [quod] etiam filius, qui in hostium potestate erat, postliminio non sit reversus.

LIBER TRIGESIMUSNONUS.

TIT. I.
DE OPERIS NOVI NUNCIATIONE.

1. ULPIANUS lib. 52 ad Edictum.

Hoc Edicto *promittitur*, ut, sive jure, sive injuria opus fieret, per nunciationem inhiberetur: deinde *remitteretur* prohibitio *hactenus*, quatenus prohibendi *jus* is, qui nunciasset, non haberet. §. 1. Hoc autem Edictum, remediumque operis novi nunciationis, adversus futura opera inductum est, non adversus præterita: hoc est, adversus ea, quæ nondum facta sunt, ne fiant. nam si quid operis fuerit factum, quod fieri non debuit, cessat Edictum de operis novi nunciatione: & erit transeundum ad Interdictum, Quod vi aut clam factum erit ut restituatur; & Quod in loco sacro, religiosove, & quod in flumine publico ripave publica factum erit: nam his Interdictis restituetur, si quid illicite factum est. §. 2. *Nunciatio* ex hoc Edicto non habet necessariam Prætoris aditionem: potest enim nunciare quis, etsi eum non adierit. §. 3. Item nunciationem & nostro & alieno nomine facere possumus. §. 4. Item nunciatio omnibus diebus fieri potest. §. 5. Et adversus absentes etiam, [&] invitos, & ignorantes operis novi nunciatio procedit.

§. 6. In operis autem novi nunciatione possessorem adversarium facimus. §. 7. Sed si is, cui opus novum nunciatum est, ante remissionem ædificaverit, deinde cœperit agere, jus sibi esse ita ædificatum habere: Prætor actionem ei negare debet; & Interdictum in eum de opere restituendo reddere.

§. 8. Potest autem quis nunciare etiam ignorans, quod opus fieret. §. 9. Et post operis novi nunciationem committunt se litigatores Prætoriæ jurisdictioni. §. 10. Inde quæritur apud Celsum lib. 12 Digestorum, si post opus novum nunciatum conveniat tibi cum adversario, ut opus faceres, an danda sit conventionis exceptio? Et ait Celsus, dandam; nec esse periculum, ne pactio privatorum jussui Prætoris anteposita videatur: quid enim aliud agebat Prætor, quam [hoc], ut controversias eorum dirimeret? à quibus si sponte recesserunt, debebit id ratum habere. §. 11. *Opus novum facere* videtur, qui aut ædificando, aut detrahendo aliquid, pristinam faciem operis mutat.

§. 12. Hoc autem Edictum non omnia opera complectitur: sed ea sola, quæ solo conjuncta sunt, quorum ædificatio, vel demolitio videtur opus novum continere. Idcirco placuit, si quis messem faciat, arborem succidat, vineam putet, quanquam opus faciat, tamen ad hoc Edictum non pertinere: quia ad ea opera, quæ in solo fiunt, pertinet hoc Edictum.

§. 13. Si quis ædificium [vetus] fulciat, an opus novum nunciare ei possumus, videamus? Et magis est, ne possimus: hic enim non opus novum facit, sed veteri sustinendo remedium adhibet. §. 14. Sive autem intra oppida sive extra oppida in villis vel agris opus novum fiat, nunciatio ex hoc Edicto locum habet: sive in privato sive in publico opus fiat.

§. 15. Nunc videmus, *quibus ex causis fiat nunciatio, & quæ personæ nuncient, quibusque nuncietur, & in quibus locis fiat nunciatio, & quis effectus sit nunciationis*. §. 16. *Nunciatio* fit, aut juris nostri conservandi causa, aut damni depellendi, aut publici juris tuendi gratia.

§. 17. Nunciamus autem, quia jus aliquod prohibendi habemus: vel ut damni infecti caveatur nobis ab eo, qui forte in publico vel in privato quid molitur; aut si quid contra Leges, Edictave Principum, quæ ad modum ædificiorum facta sunt, fiet, vel in sacro, vel in loco religioso, vel in publico, ripave fluminis, quibus ex causis & Interdicta proponuntur.

§. 18. Quod si [quis] in mare vel in litore ædificet, licet in suo non ædificet, jure tamen gentium suum facit. Si quis igitur velit [ibi] ædificantem prohibere, nullo jure prohibet: neque opus novum nunciare, nisi ex una causa potest, si forte damni infecti velit sibi caveri.

§. 19. *Juris nostri conservandi* aut *damni depellendi* causa opus novum nunciare potest is, ad quem res pertinet. §. 20. *Ususfructuarius* autem opus novum nunciare suo nomine non potest: sed procuratorio nomine nunciare poterit, aut vindicare usumfructum ab eo, qui opus novum faciat: quæ vindicatio præstabit ei, quod ejus interfuit, opus novum factum non esse.

2. JULIANUS lib. 49 Digestorum.

SI autem domino prædii nunciaverit, *inutilis* erit nunciatio. neque enim, sicut adversus vicinum, ita adversus dominum agere potest, jus ei non esse invito se altius ædificare: sed, [si] hoc facto ususfructus deterior fiet, petere usumfructum debebit.

3. ULPIANUS lib. 52 ad Edictum.

IN provinciali etiam prædio si quid fiat, operis novi nunciatio locum habebit. §. 1. Si in loco communi quid fiat, nunciatio locum habebit adversus vicinum. † Plane si unus nostrum in communi loco faciat, non possum ego socius opus novum ei nunciare: sed eum prohibebo communi dividundo judicio, vel per Prætorem. §. 2. Quod si socius meus in communi insula opus novum faciat, & ego propriam habeam, cui nocetur: an opus novum nunciare ei possim? Et putat Labeo non posse nunciare: quia possum eum alia ratione prohibere ædificare; hoc est [vel] per Prætorem, vel per arbitrum communi dividundo. quæ sententia vera est.

§. 3. Si ego superficiarius sim, & opus novum fiat [à] vicino, an possim nunciare? movet, quod quasi inquilinus sum. Sed Prætor mihi utilem in rem actionem dat, & ideo & servitutium causa actio mihi dabitur, & operis novi nunciatio debeat mihi concedi. §. 4. Si in publico aliquid fiat, omnes cives opus novum nunciare possunt.

4. PAULUS [lib. 48 ad Edictum].

NAm reipublicæ interest quamplurimos ad defendendam suam causam admittere.

5. ULPIANUS [lib. 52 ad Edictum].

DE pupillo quæsitum est? Et Julianus lib. 12 Digestorum scripsit, pupillo non esse operis novi nunciationis executionem dandam, nisi ad ipsius privatum commodum res pertineat: veluti si luminibus ejus officiatur, aut prospectui obsit. † Non aliter autem pupilli rata habebitur nunciatio, quam [intercedente] tutore auctore. §. 1. Servo autem opus novum nunciari potest. Ipse vero nunciare non potest, neque nunciatio ullum effectum habet. §. 2. Nunciationem autem in [re] præsenti faciendam, meminisse oportebit; id est, eo loci, ubi opus fiat, sive quis ædificet, sive inchoet ædificare.

§. 3. Nunciari autem non utique domino oportet: sufficit enim in [re] præsenti nunciari ei, qui in re præsenti fuerit, usque adeo ut etiam fabris vel opificibus, qui eo loci operantur, opus novum nunciari possit. † Et generaliter ei nunciari opus novum potest, qui in re præsenti fuit domini operisve nomine. Neque refert quis sit iste, vel cujus conditionis, qui in re præsenti fuit. Nam & si servo nuncietur, vel mulieri, vel puero, vel puellæ, tenet nunciatio: sufficit enim, in re præsenti operis novi nunciationem factam sic, ut domino possit renunciari. §. 4. Si quis forte in foro domino opus novum nunciat, hanc nunciationem nullius esse momenti, exploratissimum est: in re enim præsenti, & (pene dixerim) ipso opere, hoc est, in re ipsa nunciatio facienda est; quod idcirco receptum est, ut confestim per nunciationem ab opere discedatur. cæterum, si alibi fiat nunciatio, illud incommodi sequitur, quod dum venitur ad opus, si quid fuerit operis per ignorantiam factum, evenit, ut contra Edictum Prætoris sit factum. §. 5. Si plurium res sit, in qua opus novum fiat, & uni nuncietur: recte facta nunciatio est, omnibusque dominis videtur denunciatum. † Sed si unus ædificaverit post operis novi nunciationem, alii, qui non ædificaverint, non tenebuntur: * neque enim debet nocere factum alterius ei, qui nihil fecit. §. 6. Si plurium dominorum rei opus noceat: utrum sufficiet unius ex sociis nunciatio, an vero omnes nunciare debeant? Et est verius, unius nunciationem omnibus non sufficere: sed esse singulis nunciare necesse: quia & fieri potest, ut nunciatorum alter habeat, alter non habeat jus prohibendi. §. 7. Si quis ipsi Prætori velit opus novum nunciare, debet, ut interim testetur, non posse se nunciare: & si nunciavit postea, & quod retro ædificatum erit, destruendum erit, quasi repetito die nunciatione facta. §. 8. Sed & si in ædes nostras quis immittit, aut in loco nostro ædificet: æquum est, nos operis novi nunciatione jus nostrum nobis conservare. §. 9. Et belle Sextus Pedius definiit, triplicem esse causam operis novi nunciationis: aut naturalem, aut publicam, aut imposititiam. *Naturalem*, cum in nostras ædes quid immittitur, aut ædificatur in nostro. *Publicam* causam, quotiens Leges, aut Senatusconsulta, Constitutionesque Principum per operis novi nunciationem tuemur. *Impositiam*, cum quis, posteaquam jus suum deminuit, alterius auxit, hoc est, posteaquam servitutem ædibus suis imposuit, contra servitutem fecit.

§. 10. Meminisse autem oportebit, quotiens quis in nostro ædificare, vel in nostrum immittere vel projicere vult: melius esse, eum per Prætorem, vel per manum (id est, *lapilli ictum*,) prohibere, quam operis novi nunciatione: cæterum, operis novi nunciatione possessorem eum faciemus, cui nunciaverimus. Aut si in suo quid faciat, quod nobis noceat: tunc operis novi denunciatio erit necessaria. Et si forte in nostro aliquid facere quis perseverat: æquissimum erit, Interdicto adversus eum *Quod vi aut clam*; aut *Uti possidetis*, uti. §. 11. Si qui rivos vel cloaces velit reficere, vel purgare: operis novi nunciatio merito prohibetur, cum publicæ salutis & securitatis intersit, & cloaces & rivos purgari. §. 12. Præterea generaliter Prætor cætera quoque opera excepit, quorum mora periculum aliquod allatura est: nam in his quoque contemnendam putavit operis novi nunciationem. Quis enim dubitat, * multo melius esse, omitti operis novi nunciationem, quam impediri operis necessarii urgentem extructionem? totiens autem hæc pars locum habet, quotiens dilatio periculum allatura est.

§. 13. Proinde si quis, cum opus hoc mora periculum allaturum esset, nunciaverit opus novum, vel si in cloacis, vel ripa reficiendis aliquid fieret: dicemus, apud judicem quæri debere, an talia opera fuerint, ut contemni nunciatio deberet? nam si apparuerit vel in cloaca, rivove, eove, cujus mora periculum allatura esset: dicendum est, non esse verendum, ne [hæc] nunciatio noceret. §. 14. Qui opus novum nunciat, jurare debet, non calumniæ causa opus novum nunciare. † Hoc jusjurandum auctore Prætore defertur: idcirco non exigitur,

igitur, ut juret is ante, qui jusjurandum exigat. §. 15. Qui nunciat, necesse habeat demonstrare, in quo loco opus novum nunciet, sciturо eo, cui nunciatum est, ubi possit ædificare, ubi interim abstinendum est. † Totiens autem demonstratio facienda est, quotiens in partem fit nunciatio. cæterum, si in totum opus fiat, non est necesse demonstrare: sed hoc ipsum dicere. §. 16. Si in pluribus locis opus fiat, utrum una nunciatio sufficiat, an vero plures sint necessariæ? Et ait Julianus lib. 49 Digestorum, quia in re præsenti fit nunciatio, plures nunciationes esse necessarias, & consequenter plures remissiones. §. 17. Si is, cui renunciatum erit, ex operis novi nunciatione satisdederit, repromiseritve, aut per eum non fiet, quo minus boni viri arbitratu satisdet, repromittatve: perinde est, ac si operis novi nunciatio omissa esset.

† Habet autem hoc remedium utilitatem: nam remittit vexationem ad Prætorem veniendi, & desiderandi ut missa fieret nunciatio.

§. 18. Qui procuratorio nomine nunciaverit, si non satisdabit, *eam rem dominum* ratam *habiturum*: nunciatio *omnimodo* remittitur, etiamsi verus sit procurator. §. 19. Qui remissionem absentis nomine desiderat, sive ad privatum, sive ad publicum jus ea remissio pertinet, satisdare cogitur: sustinet enim partes defensoris. sed hæc satisdatio non pertinet ad ratihabitionem, sed ad operis novi nunciationem.

§. 20. Si procurator autem opus novum mihi nunciaverit, & satis acceperit, deinde Interdicto adversus eum utar, ne vim mihi faciat, quo minus ædificem: ex Interdicto eum oportet *Judicatum solvi* satisdare. quia partes sustinet defensoris:

6. JULIANUS [lib. 41 Digestorum].

ET ideo neque exceptiones procuratoriæ opponi ei debent, nec satisdare cogendus est, ratam rem dominum habiturum.

7. ULPIANUS [lib. 52 ad Edictum].

ET, si satisdationem non dabit, summovendus erit ab executione operis novi: & actiones, quas domini nomine intendit, debent ei denegari. §. 1. Et tutor & curator opus novum recte nunciant.

8. PAULUS [lib. 48 ad Edictum].

NOn solum proximo vicino, sed etiam superiori opus facienti nunciare opus novum potero: nam & servitutes quædam, intervenientibus mediis locis vel publicis vel privatis, esse possunt. §. 1. Qui opus novum nunciat, si quid operis jam factum erit, in testationem referre debet, ut appareat, quid postea factum sit.

§. 2. Si, cum possem te jure prohibere, nunciavero tibi opus novum: non alias ædificandi jus habebis, quam si satisdederis. §. 3. Quod si nunciavero tibi, ne quid contra Leges in loco publico facias: promittere debebis. quoniam de eo opere, alieno jure contendo, non meo: & tanquam alieni juris petitor, repromissione contentus esse debeo. §. 4. Sciendum sit, facta operis novi nunciatione, cui nunciatum est, abstinere oportere, donec caveat, vel donec remissio nunciationis fiat: tunc enim, si jus ædificandi habet, recte ædificabit.

§. 5. Sed ut probari possit, quid postea ædificatum sit, modulos sumere debet is, qui nunciat: qui ut sumantur, conferanturque, Prætor decernere solet. §. 6. Morte ejus, qui nunciavit, extinguitur nunciatio, sicut alienatione: quia his modis finitur jus prohibendi.

§. 7. Quod si is, cui opus novum nunciatum erat, decesserit, vel ædes alienaverit: non extinguitur operis novi nunciatio. idque ex eo apparet, quod in stipulatione, quæ ex hac causa interponitur, etiam heredis mentio fit.

9. GAIUS [ad Edictum Urbicum, titulo. De operis novi nunciatione].

CReditori, cui pignoris nomine prædium tenetur, permittendum est, de jure (id est, de servitute) opus novum nunciare: nam ei vindicatio servitutis datur.

10. ULPIANUS [lib. 45 ad Sabinum].

OPeris novi nunciatio in rem fit, non in personam. Et ideo furioso & infanti fieri potest: nec tutoris auctoritas in ea nunciatione exigitur.

11. PAULUS [lib. 11 ad Sabinum].

CUilibet enim intelligenti, veluti fabro, nunciatum, infantem & furiosum tenet.

12. IDEM [lib. 13 ad Sabinum].

EX operis novi nunciatione si caveatur, tanti stipulatio committitur, quanti judicatum sit.

13. JULIANUS [lib. 41 Digestorum].

CUm procurator opus novum nunciat, & satisdat rem ratam dominum habiturum: & remissio in domini personam confertur.

§. 1. Si dominus opus novum nunciaverit intra diem, quæ stipulatione ex operis novi nunciatione interposita comprehensa esset, committitur stipulatio: si præterita ea die dominus nunciaret, non committitur. Nam & ipsi domino, cum semel nunciaverit, non permittitur iterum nunciare, quamdiu stipulatio ex operis novi nunciatione teneret. §. 2. Si in remissione à parte ejus, qui opus novum nunciaverat, procurator interveniat: id agere Prætorem oportet, ne falsus procurator absenti noceat. cum sit indignum, quolibet interveniente beneficium Prætoris amitti.

14. IDEM lib. 49 Digestorum.

QUi viam habet, si opus novum nunciaverit adversus eum, qui in via ædificat, nihil agit, sed servitutem vindicare non prohibetur.

15. AFRICANUS lib. 9 Quæstionum.

SI, priusquam ædificatum esset, ageretur, jus vicino non esse ædes altius tollere, nec res ab eo defenderetur: partes judicis non alias futuras fuisse ait, quam ut eum, cum quo ageretur, cavere juberet, *non prius se ædificaturum, quam ultro egisset, jus sibi esse altius tollere.*

† Idemque è contrario, [si] cum quis agere vellet, jus sibi esse [invito adversario] altius tollere: eo non defendente, similiter (inquit) officio judicis continebitur, ut cavere adversarium juberet, *nec opus novum se nunciaturum, nec ædificanti vim facturum.* † Eaque ratione hactenus is, qui rem non defenderet, punietur, ut jure suo probare necesse haberet: id enim esse, petitoris partes sustinere.

16. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

SI opus novum Prætor jusserit nunciari, deinde prohibuit: ex priore renunciatione agi non potest, quasi adversus dictum ejus factum sit.

17. PAULUS lib. 57 ad Edictum.

SI procurator opus novum facientem prohibuerit, domino competit *quod vi* aut *clam* interdictum.

18. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

ÆDibus communibus, si ob opus novum nunciatio uni fiat, si quidem ex voluntate omnium opus fiat, omnes nunciatio tenebit: si vero quidam ignorent, in solidum obligabitur qui contra Edictum Prætoris fecerit. §. 1. Nec ad rem pertinet, cujus solum sit, in quo opus fiat: sed quis ejus soli possessor inveniatur; modo si ejus nomine opus fiat.

19. PAULUS lib. [8] Quæstionum.

SCiendum est, denegata executione operis novi, nihilominus integras legitimas actiones manere: sicut in his quoque causis manent, in quibus ab initio operis novi denunciationem Prætor denegat.

20. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

PRætor ait, QUEM IN LOCUM NUNCIATUM EST, NE QUID OPERIS NOVI FIERET, QUA DE RE AGITUR: QUOD IN EO LOCO, ANTEQUAM NUNCIATIO MISSA FIERET, AUT IN EA CAUSA ESSET UT REMITTI DEBERET, FACTUM EST, ID RESTITUAS. §. 1. Interdictum hoc proponitur ex hujusmodi causis: Edicto expressum est, ne post operis novi nunciationem quicquam operis fiat, antequam vel nunciatio missa fiat, vel vice nunciationis missæ satisdatio de opere restituendo fuerit interposita. Qui igitur facit, etsi jus faciendi habuit, tamen contra Interdictum Prætoris facere videtur: & ideo hoc destruere cogitur. §. 2. Sive autem vacuus locus sit, ubi nunciatum est, sive ædificatus, æque huic Interdicto locus erit.

§. 3. Ait Prætor, *Quod factum est, restituas.* quod factum est, jubet restitui: neque interest, jure factum sit, an non. sive jure factum est, sive non jure factum est, Interdictum locum habebit. §. 4. Quidquid autem ante remissionem sit, vel illud, quod loco remissionis habetur, pro eo habendum est, atque si nullo jure factum esset. §. 5. Si quis paratus fuerit satisdare, deinde actor stipulari nolit: in ea causa est, ut remitti debeat. nam cum per actorem fiet: apparet, in ea causa esse, ut remitti debeat. §. 6. Hoc Interdictum perpetuo datur. † Et heredi cæterisque successoribus competit. §. 7. Adversus ipsum quoque, qui opus fecit, vel factum ratum habuit, Interdicto locus erit.

§. 8. Plane si quæratur, an in heredem ejus, qui opus fecit, Interdictum hoc competat: sciendum est, Labeonem existimasse, in id quod ad eum pervenit, duntaxat dari oportere; vel si quid dolo malo ipsius factum sit, quo minus perveniret. Nonnulli putant [tam actionem] in factum esse dandam, quam Interdictum: quod verum est. §. 9. Deinde ait Prætor: *Quem in locum nunciatum est, ne quid operis novi fieret: qua de re agitur, si de ea re satisdatum est: quod ejus cautum sit, aut per te stat, quo minus satisdetur: quo minus illi in eo loco opus facere liceat, vim fieri veto.* §. 10. Hoc Interdictum prohibitorium est, ne quis prohibeat facere volentem eum, qui satisdedit: etenim pertinet ad decus Urbium, ædificia non derelinqui. §. 11. Nec quicquam interest, jure quis ædificet, an non jure [ædificet]: cum sit securus is, qui opus novum nunciavit, posteaquam ei cautum est. §. 12. Hoc autem Interdictum competit ei, qui satisdedit.

§. 13. Adjicitur & illud, *aut per te stat, quo minus satisdetur.* proinde si satis datum non est, sed repromissum, Interdicto huic locus non erit: neque enim permittendum fuit, in publico ædificare prius, quam appareat quo jure quis ædificet.

§. 14. Et si satisdatum sit, cautum tamen non perseveret, Interdictum cessat. §. 15. Si aliquando stetit per nunciatorem, quo minus satisdetur, nunc non stat: Interdictum cessat.

§. 16. Hoc Interdictum etiam post annum, & heredi cæterisque successoribus competit.

21. IDEM lib. 80 ad Edictum.

STipulatio de operis novi nunciatione interponi solet, quotiens vicinus dicit, jus sibi esse, prohibere vicinum, opus novum invito se facere. §. 1. Si quis autem vult post opus novum nunciatum impune ædificare, offerre debet satis nunciatori. quod si fecerit, utrique consultum est, tam ei, qui nunciavit, quoniam cautum habet de opere restituendo: quam ei, cui nunciatum est, quia molitio ejus non impeditur; antequam enim caveat, quidquid ædificaverit, Interdicto restitutorio destruere compellitur.

§. 2. Habet autem ista stipulatio conditionem: ut ita demum committatur, si judicatum fuerit, sive ante rem judicatam causa quæ acciderit, neque res defendatur. & de dolo malo subjicitur clausula. §. 3. Opus autem factum accipimus, non si unum vel alterum cæmentum fuit impositum: sed si proponatur instar quoddam [operis] & quasi facies quædam facta operis. §. 4. Sive autem res judicetur, sive res non defendatur: stipulatio in id committitur, ut res viri boni arbitratu restituatur. † Quod si ita restitutum non erit, quanti ea res erit, tantam pecuniam dabit, si hoc petitori placuerit.

§. 5. Quæsitum est, si plures domini ædificent, an omnes cavere debeant? Et ait Labeo, unum cavere debere: quia restitutio operis fieri pro parte non possit. §. 6. Idem ait, etsi plures nuncient, curandum esse, ut uni caveatur, si inter eos conveniat. Plane si non conveniat, & singulis erit cavendum. §. 7. Idem dicit, adjiciendum esse in stipulatione, ut tantum præstetur, quanti uniuscujusque intersit, si hoc maluerint. cæterum si ita fuerit (inquit) cautum, *Quanti ea res erit:* dubitabitur, utrum ad totius corporis æstimationem hæc verba referuntur, an vero ad quod ejus interest, qui stipulatur? Ego puto, & si sic fuerit uni cautum, *Quanti ea res erit*, defendi posse, stipulationem sufficere: ad operis enim quantitatem ea refertur.

22. MARCELLUS [lib. 15 Digestorum].

CUi opus novum nunciatum est, ante remissam nunciationem opere facto decessit. debet heres ejus patientiam destruendi operis adversario præstare: nam & in restituendo hujusmodi opere, ejus, qui contra Edictum fecit, pœna versatur: porro autem in pœnam heres non succedit.

23. JAVOLENUS [lib. 7 Epistularum].

IS, cui opus novum nunciatum erat, vendidit prædium, emptor ædificavit: emptorem, an venditorem teneri putas, quod adversus Edictum factum sit? Respondit, Cum operis novi nunciatio facta est, si quid ædificatum est, emptor, id est, dominus prædiorum tenetur: quia nunciatio operis non personæ fit. & is demum obligatus est, qui eum locum possidet, in quem opus novum nunciatum est.

TIT. II.

DE DAMNO INFECTO, ET DE SUGGRUNDIS ET PROTECTIONIBUS.

1. ULPIANUS [lib. 1 ad Edictum].

CUm res damni infecti celeritatem desiderat, & periculosa dilatio Prætori videtur, [si] ex

[si] ex hac causa sibi jurisdictionem reservaret: Magistratibus municipalibus delegandum hoc recte putabit.

2. GAIUS [lib. 28 ad Edictum provinc.]

DAmnum infectum est, damnum nondum factum, quod futurum veremur.

3. PAULUS [lib. 47 ad Edictum].

DAmnum & damnatio ab ademptione & quasi deminutione patrimonii dicta sunt.

4. ULPIANUS [lib. 1 ad Edictum].

DIes cautioni præstitutus si finietur, Prætoris vel Præsidis officium erit, ex causa vel reum notare, vel protelare eum: & si hoc localem exigit inquisitionem, ad Magistratus municipales hoc remittere. §. 1. Si intra diem à Prætore constituendum non caveatur, in possessionem ejus rei mittendus est. † *Ejus rei* sic accipe, sive tota res sit, sive pars [sit] rei.

§. 2. An tamen is qui non admittit, etiam pignoribus à Magistratibus coërceatur? Non puto: sed in factum actione tenebitur. nam & si à Prætore missus non admittatur, eadem actione utendum est. §. 3. Duas ergo res Magistratibus municipalibus Prætor vel Præses injunxit, cautionem & possessionem: cætera suæ jurisdictioni reservavit. §. 4. Si forte duretur non caveri: ut possidere liceat (quod causa cognita fieri solet), non Duumviros, sed Prætorem vel Præsidem permissuros: item ut ex causa decedatur de possessione. §. 5. Prætor ait, DUM EI, QUI ABERIT, PRIUS DOMUM DENUNCIARI JUBEAM.

† *Abesse* autem videtur, & qui in jure non est: quod & Pomponius probat. † Verecunde autem Prætorem denunciari jubere, non extrahi de domo sua. † Sed *domum* [*in quam degit*], *denunciari*, sic accipere debemus, ut etsi in aliena domo habitet, ibi ei denuncietur. Quod si nec habitationem habeat, ad ipsum prædium erit denunciandum vel procuratori ejus, vel certe inquilinis. §. 6. Totiens autem Prætorem exigere denunciationem intelligendum est, si sit, cui denuncietur. Cæterum si non sit, veluti quod hereditaria insula est, nec dum hereditas adita; vel si heres non exstet, nec inhabitetur: cessat hæc pars Edicti. Est tamen tutius, libellum ad ipsas ædes proponere: fieri enim potest, ut ita monitus defensor existat.

§. 7. In eum, qui quid eorum, quæ supra scripta sunt, non curaverit, quanti ea res est, cujus damni infecti nomine cautum non erit, judicium datur: quod non ad quantitatem refertur, sed ad id, quod interest, & ad utilitatem venit, non ad pœnam. §. 8. Hoc autem judicium certam conditionem habet, si postulatum est: cæterum qui non postulavit, experiri non potest. † Postulare autem proprie hoc dicimus, pro tribunali petere, non alibi. §. 9. Si tam vicinum Urbi municipium sit, ut Magistratu se non interponente, potuerit Prætor vel Præses adiri: potest dici, cessare hanc actionem adversus Magistratus, quasi nihil intersit, cum in tua potestate fuerit à Prætore vel Præside desiderare in possessionem mitti.

§. 10. Hæc autem actio, cum rei habeat persecutionem, & heredi, & in heredem, & perpetuo dabitur.

5. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

PRætoris officium est, ut missus in possessionem, etiam eam per longi temporis spatium in suum dominium capere possit.

§. 1. Si plures sint domini, qui cavere debent, & aliquis non caveat: in portionem ejus mittetur. † Et contra, si aliquot sint, qui caveri sibi desiderant, & alius pretiosiores, alius viliores habeat ædes; sive unius domus plures habeant dispares partes: tamen non magnitudine dominii quisque, sed æqualiter mittentur omnes in possessionem. §. 2. Si & dominus proprietatis, & fructuarius desideret sibi caveri damni infecti, uterque audiendus est: nec enim injuriam sentiet promissor, non plus cuique præstaturus, quam quod ejus intersit.

6. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

EVenit, ut nonnunquam damno dato nulla nobis competat actio, non interposita antea cautione: veluti si vicini ædes ruinosæ in meas ædes ceciderint: adeo ut plerisque placuerit, nec cogi quidem eum posse ut rudera tollat, si modo omnia, quæ jaceant, pro derelicto habeat.

7. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

PRætor ait: DAMNI INFECTI SUO NOMINE PROMITTI, ALIENO SATISDARI JUBEBO EI, QUI JURAVERIT, NON CALUMNIÆ CAUSA ID SE POSTULARE, EUMVE, CUJUS NOMINE AGET, POSTULATURUM FUISSE IN EAM DIEM, QUAM CAUSA COGNITA STATUERO. SI CONTROVERSIA ERIT, DOMINUS SIT, NECNE, QUI CAVEBIT: SUB EXCEPTIONE SATISDARI JUBEBO. DE EO OPERE, QUOD IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EJUS FIET, IN ANNOS DECEM SATISDARI JUBEBO. EUM, CUI ITA NON CAVEBITUR, IN POSSESSIONEM EJUS REI, CUJUS NOMINE, UT CAVEATUR, POSTULABITUR, IRE, ET, CUM JUSTA CAUSA ESSE VIDEBITUR, ETIAM POSSIDERE JUBEBO. IN EUM, QUI NEQUE CAVERIT, NEQUE IN POSSESSIONE ESSE, NEQUE POSSIDERE PASSUS ERIT, JUDICIUM DABO: UT TANTUM PRÆSTET, QUANTUM PRÆSTARE EUM OPORTERET, SI DE EA RE EX DECRETO MEO, EJUSVE, CUJUS DE EA RE JURISDICTIO FUIT, QUÆ MEA EST, CAUTUM FUISSET. EJUS REI NOMINE, IN CUJUS POSSESSIONEM MISERO, SI AB EO, QUI IN POSSESSIONE ERIT, DAMNI INFECTI NOMINE [NON] SATISDABITUR: EUM, CUI NON SATISDABITUR, SIMUL IN POSSESSIONE ESSE JUBEBO.

§. 1. Hoc Edictum prospicit damno nondum facto, cum cæteræ actiones ad damna, quæ contigerunt, sarcienda pertineant, ut in Legis Aquiliæ actione, & aliis: de damno vero facto nihil Edicto cavetur. cum enim animalia, quæ noxam commiserunt, non ultra nos solent onerare, quam ut noxæ ea dedamus: multo magis ea, quæ anima carent, ultra nos non deberent onerare; præsertim cum res quidem animales, quæ damnum dederint, ipsæ extent, ædes autem, si ruina sua damnum dederunt, desierint extare. §. 2. Unde quæritur! si antequam caveretur, ædes deciderunt, neque dominus rudera velit egerere, eaque derelinquat, an sit aliqua adversus eum actio? Et Julianus consultus, si priusquam damni infecti stipulatio interponeretur, ædes vitiosæ corruissent, quid facere debe-

deberet is, in cujus ædes rudera decidissent, ut damnum sarciretur: respondit, si dominus ædium, quæ ruerunt, vellet tollere, non aliter permittendum, quam ut omnia, id est, & quæ inutilia essent, auferret; nec solum de futuro, sed [&] de præterito damno cavere eum debere; quod si dominus ædium, quæ deciderunt, nihil facit, interdictum reddendum ei, in cujus ædes rudera decidissent, per quod vicinus compelletur, aut tollere, aut totas ædes pro derelicto habere.

8. GAIUS [ad Edictum Prætoris Urbani titulo De damno infecto].

Quod forte tunc recte dicetur, cum non ipsius negligentia, sed propter aliquod impedimentum sibi non prospexit.

9. ULPIANUS [lib. 53 ad Edictum].

Hoc amplius Julianus, posse dici, compellendum eum, ut etiam de præterito damno caveret: quod enim re integra custoditur, hoc non inique etiam post ruinam ædium præstabitur. Integra autem re unusquisque cogitur aut de damno infecto cavere, aut ædibus carere, quas non defendit. † Denique inquit, si quis propter angustias temporis, aut quia Reipublicæ causa aberat, non potuerit damni infecti stipulari, non inique Prætorem curaturum, ut dominus vitiosarum ædium aut damnum sarciat, aut ædibus careat: sententiam Juliani utilitas comprobat. §.1. De his autem, quæ vi fluminis importata sunt, an interdictum dari possit, quæritur? Trebatius refert, cum Tiberis abundasset, & res multas multorum in aliena ædificia detulisset, interdictum à Prætore datum, ne vis fieret dominis, quo minus sua tollerent, auferrent, si modo damni infecti repromitterent.

§.2. Alfenus quoque scribit, si ex fundo tuo crusta lapsa sit in meum fundum, eamque petas, dandum in te judicium de damno jam facto: idque Labeo probat. nam arbitrio judicis, apud quem res prolapsæ petentur, damnum, quod ante sensi, non contineri: nec aliter dandam actionem, quam ut omnia tollantur, quæ sunt prolapsa. † Ita demum autem crustam vindicari posse idem Alfenus ait, si non coaluerit, nec unitatem cum terra mea fecerit. Nec arbor potest vindicari à te, quæ translata in agrum meum cum terra mea coaluit. Sed nec ego potero tecum agere, *jus [mihi] non esse, ita crustam habere*, si jam cum terra mea coaluit: quia mea facta est. §.3. Neratius autem scribit, si ratis in agrum meum vi fluminis delata sit, non aliter tibi potestatem tollendi faciendam; quam si de præterito quoque damno mihi cavisses.

§.4. Quæsitum est, si solum sit alterius, superficies alterius, superficiarius utrum repromittere damni infecti, an satisdare debeat? & Julianus scribit, * quotiens superficiaria insula vitiosa est, dominum & de soli & de ædificii vitio repromittere, aut eum, ad quem superficies pertinet, de utroque satisdare: quod si uterque cesset, vicinum in possessionem mittendum.

§.5. Celsus certe scribit, si ædium tuarum ususfructus Titiæ est, damni infecti aut dominum repromittere aut Titiam satisdare debere. Quod si in possessionem missus fuerit is, cui damni infecti cavendum fuit, Titiam utifrui prohibebit. † Idem ait, eum quoque fructuarium, qui non reficit, à domino utifrui prohibendum: ergo & si de damno infecto non cavet, dominusque compulsus est repromittere, prohiberi debet frui.

10. PAULUS lib. 48 ad Edictum.

Quamvis alienus ususfructus sit, dominum promittere oportere Cassius ait. Nisi proprietarius in totum repromittat, vel fructuarius satisdat: mitti oportet in possessionem eum, cui non caveatur. Sed nisi proprietario repromittenti fructuarius caveat, denegandam ei fructus petitionem, Julianus scribit. Sed si fructuarius de soli vitio quid præstiterit, jus domini ad eum transferri oportet.

11. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

Quid de creditore dicemus, qui pignus accepit? utrum repromittere, quia suum jus tuetur: an satisdare, quia dominus non est, debebit? Quæ species est in contrario latere apud Marcellum agitata, an creditori pignoratitio damni infecti caveri debeat? Et ait Marcellus, inutiliter ei caveri. idemque etiam de eo cavendum, qui à non domino emit: nam nec in hujus persona committi stipulationem. æquissimum tamen puto, huic prospiciendum, id est, creditori, per stipulationem.

12. PAULUS [lib. 48 ad Edictum].

His, qui pignori rem acceperunt, potior est is, cui damni infecti non cavetur, si possidere, & per longum tempus rem capere, ei permissum fuerit.

13. ULPIANUS [lib. 53 ad Edictum].

Qui bona fide à non domino emit, videndum est, nunquid repromittat, non etiam satisdet? Quod quibusdam videtur: habet autem rationem, ut magis repromittat, quam satisdet: suo enim nomine id facit. §.1. Sive corporis dominus, sive is, qui jus habet (utputa servitutem), de damno infecto caveat: puto eum repromittere debere, non satisdare: quia suo nomine id facit, non alieno. §.2. Cum inter ædes meas & tuas sint aliæ ædes non vitiosæ: videndum est utrum tu solus mihi cavere debeas; an vero & is, cujus ædes vitiosæ non sunt; an ille solus [an ambo]? Et magis est, ut ambo cavere debeant: quia fieri potest, ut ædes vitiosæ in ædes non vitiosas incidentes damnum mihi dent: quamvis possit quis dicere, non vitio incolumium ædium hoc factum, si aliæ in eas incidentes damni causam præbuerunt. sed [si] cum prospicere sibi potuerit, damni infecti cautionem non prospexerit, merito convenietur.

§.3. Qui damni infecti caveri sibi postulat, prius de calumnia jurare debet. Quisquis igitur juraverit de calumnia, admittitur ad stipulationem. † Et non inquiretur, utrum intersit ejus, an non: vicinas ædes habeat, an non habeat? Totum tamen hoc jurisdictioni prætoriæ subjiciendum, cui cavendum sit, cui non.

§.4. Cæterum neque ei, qui in meo deambulet, neque ei qui in meo lavet, vel in mea taberna divertat, caveri debet. §.5. Vicinis plane, inquilinisque eorum, & inquilinorum uxoribus cavendum esse, ait Labeo. item his, qui cum his morentur. §.6. De illo quæritur, an inquilinis suis dominus ædium cavere possit? & Sabinus ait, inquilinis non esse cavendum. aut enim ab initio vitiosas ædes conduxerunt, & habent, quod sibi imputent: aut in vitium ædes inciderunt, & possunt ex conducto experiri. quæ sententia verior est. §.7. Si quis juxta monumentum ædificaverit, vel juxta ædificium suum monumentum fieri passus sit, de damno infecto ei postea cavendum non erit: quia rem illicitam admisit. alias autem, si monumento ædificium noceat, in quo nihil sit, quod imputari possit ei ad quem jus monumenti pertinet,

tinet, cavendum est ei, ad quem jus monumenti pertinet. §. 8. Superficiarium & fructuarium damni infecti utiliter stipulari hodie constat.

§. 9. Sed ei, qui bona fide à non domino emit, damni infecti stipulationem non competere Marcellus ait. §. 10. Si quis opus novum nunciaverit: an nihilominus damni infecti ei caveri debeat, Julianus tractat? Et magis probat, caveri oportere. Nam & ei qui egerit, jus adversario non esse altius tollere ædificium, caveri debere. † Item eum adversus quem Interdictum Quod vi aut clam competit, cavere debere Julianus ait: quia non est cautum, neque de vitio ædium, neque de damno operis.

§. 11. Si quis, quia sibi non cavebatur, in possessionem ædium missus fuerit; deinde is cujus ædes fuerunt, cum præterea alias ædes haberet, desideret ab eo qui in possessionem missus est, ut sibi damni infecti harum ædium nomine, quarum in possessionem missus est, caveret: an sit audiendus, videamus? Et Julianus scribit, Is, qui vitiosis ædibus cesserit, si integras retinuerit, numquid improbe ab eo qui vitiosas ædes cœpit possidere, cautionem exigit? cum ideo possessionem amiserit, quia & ipse damni infecti satis non dederat? & sane parum probe postulat ab eo caveri sibi earum ædium nomine, quarum ipse cavere supersedit: quæ sententia vera est. §. 12. Si quis stipulaturus juraverit, nec fuerit stipulatus: an postea ei stipulari volenti jurandum sit, videamus. Et puto, iterum jurandum: quia possit fieri, ut aut tunc, aut modo calumnietur. §. 13. Si alieno nomine caveri mihi damni infecti postulem: jurare debeo, *non calumniæ causa id eum, cujus nomine cautum postulo, fuisse postulaturum.*

§. 14. Sed si ejus nomine postulem, qui, si ipse postularet, jurare non compelleretur (veluti patronus vel parens): dicendum est, locum jurijurando non esse: de quo enim ille non juraret, nec, qui vice ejus postulat, in hac stipulatione debet jurare. §. 15. Huic stipulationi debet dies esse insertus: intra quem si quid damni contigerit, cautio locum habet: neque enim in infinitum obligatus esse debet stipulatione. ipse igitur Prætor diem dabit stipulationi, æstimatione habita ex causa, & ex qualitate ejus damni, quod contingere speratur.

14. PAULUS lib. 48 ad Edictum.

IN causæ cognitione etiam longinquitas loci & operis magnitudo spectanda est.

15. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

SI finita sit dies statuta in cautione: iterum arbitratu Prætoris ex integro erit cavendum. §. 1. Si vero sine adjectione diei stipulatio fuerit interposita: si quidem ex conventione quandoque fuerit commissa, ex stipulatu agitur: si vero per errorem, magis est illud dicendum, finito die in quem alioquin caveri solet, desiderandum esse à Prætore, ut liberetur.

§. 2. Deinde ait Prætor: *De eo opere, quod in flumine publico ripave ejus fiet, in annos decem satisdari jubebo.* Hic exigitur satisdatio, & tempus stipulationi præstitutum: idcirco quia in publico fit: cum autem in alieno fiat, satisdationem Prætor injungit. §. 3. Notandum quod non etiam de loci vitio, sed de operis tantum cavetur: quamvis si in privato fiat, & de loci, & de operis vitio cavetur. sed cum locus publicus sit, non erat necesse, ibidem opus facienti de alio vitio, quam operis, satisdare damni infecti.

§. 4. Si quid igitur damni intra decem annos acciderit, id stipulatione continetur.

§. 5. Et quod ait Prætor *de eo opere*, sic accipe, de eo damno, quod ex opere fiet. §. 6. Si quid in via publica fiat, quia in alieno fit, satisdandum est. §. 7. Sed Prætor causa cognita, tempus pro conditione operis determinabit. §. 8. Sive autem quis muniat viam, sive quid aliud in via publica faciat: debebit cautio locum habere, ne per hoc damno privati contingantur.

§. 9. De cæteris locis publicis nihil specialiter cavetur: verum ex generali sermone, quasi in alieno fiat, satisdari debebit damni infecti.

§. 10. Si publicus locus publice reficiatur: rectissime Labeo scribit, eoque jure utimur, de damno infecto non esse cavendum, *si quid vitio loci aut operis fiat.* certe Legem dandam operis talem, ne quid noceat viciniæ, damnive detur.

§. 11. Ex hoc Edicto, si non caveatur, mittitur in possessionem à Prætore in eam partem quæ ruinosa esse videtur. §. 12. An vero in totas ædes missio locum habeat, videamus? Et extat Sabini sententia, in totas ædes mittendum. alioquin si ex superficie (inquit) damnum timeatur, non habebit res exitum: nec profuturum in possessionem ejus rei mitti, quam quis possidere non possit, aut ei non expediat. & verior est Sabini sententia. §. 13. Sed si in plures partes divisa domus sit, utrum in partem, an in totam domum possidendam mitti quis debeat, videamus? Si tam ampla domus sit, ut & spatia inter vitiosam partem intercedant, & eam, quæ vitium non facit: dicendum, in eam solam partem mitti. si vero unita sit contextu ædificiorum: in totam. Itaque & in spatiosis domibus melius dicetur, in eam partem domus mittendum, quæ vitiosæ parti unita est. Cæterum si modica portiuncula ædium amplissimarum vitium faceret: quale erat dicere, totas ædes jubendum possidere eum, cui damni infecti non caveretur, cum sint amplissimæ?

§. 14. Item quid dicemus, si insula adjacens domui vitium faciat, utrum in insulæ possessionem, an vero in totius domus possessionem mittendum sit? Et magis est, ut non in domus possessionem, sed in insulæ mittatur.

§. 15. Si plures sunt qui postulent ut caveatur; omnes mitti in possessionem solent. † Idemque Labeo probat, & si prius quis in possessionem missus sit, & alius mitti desideret: nam non spectabimus ordinem, sed habebunt ambo possessionem. † Quod si jam prior possidere jussus sit, & alius damni infecti caveri desideret: tunc nisi cavetur, mittetur in possessionem posterior. §. 16. Julianus scribit, eum qui in possessionem damni infecti nomine mittitur, non prius incipere per longum tempus dominium capere, quam secundo decreto à Prætore dominus constituatur. §. 17. Si ante hoc decretum alius quoque in possessionem missus fuerit, æqualiter ambo ædium fiunt domini: scilicet cum jussi fuerint possidere. † Si vero jam constituto domino eo qui primus in possessionem missus est, Titius damni infecti sibi caveri desiderabit: cessante primo cavere, solus Titius erit in possessione. §. 18. Cum autem plures mittuntur in possessionem, æqualiter mittuntur, non pro rata damni, quod unumquemque contingeret. & merito. Nam & cum unus mittitur, non pro portione damni mittitur, sed in totum: cum igitur plures mittuntur, æqualiter omnes quasi in totum missi concursu partes habebunt. §. 19. Sed si quis eorum missus in possessionem sumptum fecerit, deinde jubeatur possidere: an sumptum consequi

sequi possit is, qui fecit? & quo judicio? Et placet, communi dividundo judicio consequi [eum] posse. §.20. Si quis autem in possessionem missus, nondum possidere jussus sit: an dominus decedere possessione debeat, videamus? Et ait Labeo, non decedere: sicuti nec cum creditores vel legatarii mittuntur. idque est verius.

§.21. Non autem statim, ubi misit Prætor in possessionem, etiam possidere jubet, sed tunc demum, cum justa causa videbitur. Ergo intervallum aliquod debebit intercedere, quod aut pro derelicto ædes longo silentio dominus videatur habuisse, aut emisso in possessionem, & aliquamdiu immorato nemo caveat.

§.22. Si forte dominus Reipublicæ causa abest, aut ex alia justa causa, aut in ea sit ætate cui subveniri solet: probandum est, non debere Prætorem festinare ad decernendum, ut jubeat possidere. † Sed etsi decreverit, nemo dubitat, in integrum restitutionem indulturum.

§.23. Ubi autem quis possidere jussus est, dominus dejiciendus erit possessione. §.24. Si qua sint jura debita his, qui potuerunt de damno infecto satisdare: deneganda erit eorum persecutio adversus eum, qui in possessionem missus est. & ita Labeo probat. §.25. Item quæritur in pignoratitio creditore, an pignoris persecutio denegetur adversus eum qui jussus sit possidere? Et magis est, ut si neque debitor repromisit, neque creditor satisdedit, pignoris persecutio denegetur. † Quod & in fructuario recte Celsus scribit. §.26. Si de *vectigalibus* [ædibus] non caveatur, mittendum in possessionem dicemus, nec jubendum possidere: nec enim dominium capere possidendo potest. sed decernendum, ut eodem jure esset, quo foret is, qui non caverat: post quod decretum vectigali actione uti poterit. §.27. Sed in vectigali prædio, si municipes non caverint: dicendum est, dominium per longum tempus adquiri. §.28. Eleganter quæritur, si, dum Prætor de danda stipulatione deliberat, damnum contigerit, an sarciri possit? Et missio quidem cessabit: Prætor tamen decernere debet, quicquid damni contigerit, ut de eo quoque caveatur; aut, si putat, quod utiliter actionem daturus sit, decernat. §.29. Si pupillus tutorem non habeat, quo auctore damni infecti promittat: quasi non defendatur, missio in possessionem locum habebit. §.30. Si quis damni infecti in possessionem missus sit: fulcire eum, & reficere insulam debere, sunt qui putent; eamque culpam præstare exemplo ejus, qui pignori accepit. sed alio jure utimur: cum enim ob hoc tantum missus sit, *ut vice cautionis in possessione sit*, nihil ei imputari, si non refecerit.

§.31. Item videamus, si ei cautio offeratur, posteaquam missus est: [an] non prius decedere debeat, quam si ei caveatur etiam de eo damno, quod contigit posteaquam missus est in possessionem? quod quidem magis probatur. repetita igitur die promittendum erit: hoc amplius de impensis quoque, si quas fecerit, erit ei cavendum. §.32. Illud quæritur, ex quo tempore damni ratio habeatur: utrum ex quo in possessionem ventum est; an vero ex quo Prætor decrevit, ut eatur in possessionem? Labeo: ex quo decretum est. Sabinus: ex quo ventum est in possessionem. Ego puto, causa cognita modo hanc, modo illam sententiam probandam: plerumque enim subvenitur etiam ei, qui missus in possessionem, aliqua ex causa aut non [venit,] aut tardius venit in possessionem.

§.33. Posteaquam autem quis possidere jure dominii à Prætore jussus est, nequaquam locus erit cautionis oblationi: & ita Labeo. Cæterum nullus (inquit) finis rei invenietur. Et est hoc verissimum, seposito eo quod quibusdam, vel ætate, vel qua alia justa causa subvenitur.

§.34. Si jam ruerunt ædes: an in possessionem ruinæ vel areæ mittendus sit nihilominus is cui cautum non est, videamus? Et magis est, ut mitti debeat. & ita Labeo: sed adjicit, si posteaquam decreverit Prætor, eum in possessionem mittendum, tunc ædes deciderint. & puto Labeonis sententiam veram. † Proinde & si refecit aliquid, erit probandum, non prius eum discessurum, quam si ei sarciatur, & de præterito caveatur. Potest autem & in factum actione reciperare hoc quod impendit: sed non amplius quam quod boni viri arbitratu factum sit. † Idem est, & si alius jussu rogatuve meo eorum quid sine dolo malo fecerit, & eo nomine condemnatus sim, aut dederim sine dolo malo.

§.35. Si quis metu ruinæ decesserit possessione, si quidem, cum adjuvare rem non posset, id fecit, Labeo scribit, integrum jus eum habere, perinde ac si in possessione perseverasset: quod si, cum posset succurrere, maluit relinquere, amisisse eum Prætoris beneficium: neque, si postea succurri sibi velit, audiendum eum. Cassius autem ait, si metu ruinæ recesserit, non hoc animo, ut ædificia derelinqueret, restituendum in possessionem. cum tamen, qui missus in possessionem non accesserit, si ædificia ruerint, beneficium Prætoris amisisse scribit. hoc ita accipiendum erit, si venire in possessionem neglexit: non si, dum venit, ruerunt.

§.36. Si quis ex hoc Edicto à Prætore in possessionem missus non est admissus: in factum actione uti poterit, *ut tantum præstetur ei, quantum præstari ei oporteret, si de ea re cautum fuisset*. extenditur enim actio in id tempus, quo damnum committitur.

16. PAULUS lib. 60 ad Edictum.

Antequam damnum detur, impunitum est factum ejus, qui neque promisit neque admisit in possessionem: si tamen ante damnum datum, vel cavit, vel possessione cessit.

17. ULPIANUS [lib. 53 ad Edictum].

Si quis missum in possessionem, cum esset in aliena potestate, non admiserit: plerique putant noxalem actionem eo nomine competere. §.1. Quid deinde, si procurator prohibuerit? utrum in ipsum, an in dominum dabimus? Sed verius est, in ipsum dandam.

§.2. Sed & in actore municipum, tutore cæterisque qui pro aliis interveniunt, idem erit dicendum. §.3. Actio ista, quæ in factum est, perpetuo dabitur, & heredi, & in heredem cæterasque, itemque cæteris personis. §.4. Judex qui de damno infecto cognoscit, etiam alienato prædio ab eo cum quo actum fuerit, damnum æstimare solet omne, quodcumque ante judicium contigit.

18. PAULUS lib. 48 ad Edictum.

Damni infecti stipulatio competit non tantum ei, cujus in bonis res est: sed etiam cujus periculo [res] est. §.1. [Sed] quod opere facto consecutus sit dominii capione promissor, non teneri eum eo nomine, Pomponius ait: quia nec loci nec operis vitio, sed publico jure id consecutus sit.

§.2. Ei, cujus ususfructus ædium est, de vitio earundem ædium caveri non oportet, etsi alias vici-

vicinas habeat: quia reficiendi habet facultatem. nam * qui viri boni arbitratu uti deberet, reficiendi quoque potestatem consequitur. Ergo nec proprietarius audiri debet, si velit sibi caveri à fructuario ædium nomine, quas vicinas fructuario habeat: quia habet cum fructuario actionem, ut viri boni arbitratu is fruatur. §. 3. Sed inquilino meo, si vicinas ædes habeat, cavere debebo damni infecti propter eas ædes.

§. 4. Ei qui in conducto solo superficiem imposuit, dominus soli, quod vitio soli damnum futurum sit, cavere non debebit, nec soli domino superficiarius: quia invicem ex conducto & locato habent actiones. in quas tamen actiones ultra culpam nihil venit: plus autem in stipulationem venit damni infecti, quod quidem vitium ejus esse dicitur. §. 5. Si is, qui unas ædes habebat, stipulatus fuerit, deinde vicinas comparaverit: an earum quoque nomine, quas post interpositam stipulationem comparasset, promissorem obligaret, Quæsitum est? Julianus scribit, videndum, ne earum duntaxat nomine cautum habeat, de quibus inter eum & promissorem initio actum fuerit. Cui consequens videri posse, ut & cum ædium communium nomine duo socii stipulentur, de eo duntaxat damno caveri videatur, quod in parte ædium cuique socio datum fuerit. sive ergo redemerit alteram partem quis ex his, sive adjudicata fuerit: non augeri promissionis obligationem. Pomponius relata Juliani scriptura, dicit non se improbare. §. 6. Si autem res aliquas post stipulationem interpositam in domo habere cœperit stipulator, quæ ex ruina vicinarum ædium perierint, agere ex stipulatu potest: licet tunc, cum stipularetur, hæ res non fuerint. §. 7. Emptor prædii, si ante traditionem stipulatus sit, cautum habebit de eo damno quod post traditionem factum erit. §. 8. Venditorem autem ædium, prius quam possessionem tradat, stipulari oportet: quia hujus quoque rei culpam præstat. §. 9. Sed quid fiet, si venditor sine culpa stipulari non potuerit, & ob hoc emptor stipulatus fuerit? nonne damnum patitur? an hoc damnum in aliena re acciderit, revolvitur autem ad emptorem, quia actionem ex empto non habet? Sed nihil in hac causa proficit stipulatio, nisi in id quod post traditionem accidit: quia * dum venditoris custodia est, is stipulari debet, omnemque diligentiam emptori præstare; & quod alia actione quæri potest, id in stipulationem damni infecti omnino non deducitur. §. 10. Sed si venditor interposuerit stipulationem, etiam id damnum continebit, quod post traditionem emptori contigerit. quod esse iniquissimum Aristo ait: quoniam si emptor quoque damni infecti stipulatus esset, duobus promissor ejusdem nomine obligaretur. nisi forte id contra se habeat, quia in hoc fit stipulatio, quanti ea res erit: ut possit videri, nihil interesse jam venditoris stipulatione damni infecti interposita. §. 11. Sabini sententia vera est, existimantis, ut, si dum ædificatur, intra diem stipulationi comprehensum supra parietem meum domus deciderit, eumque vitiaverit, licet post diem stipulationis paries decidet, possim agere; quia damnum jam tunc acceperim, cum paries vitiosus factus sit: nec quicquam obstare, quominus etiam antequam decidat, agi possit: & si ita concussus sit paries, ut nulla ratione recipi possit, ideoque deponendus est, non minoris litem æstimandam, quam si decidisset. §. 12. Si vicinas ædes habeamus & invicem desideremus damni infecti caveri: nihil obstabit, quominus & ego in tuarum ædium possessionem mittar, [&] tu in mearum. §. 13. Si pupillus prohibuit iri in possessionem damni infecti: placet, in eum non injuste competere hanc in factum actionem.

§. 14. Si mandatu meo alius prohibuerit, in me hæc actio competit. §. 15. Non solum autem eum punit Prætor, qui in possessione esse, sed etiam eum, qui possidere passus non fuerit: cum alioquin, si is, qui jussu Prætoris cœperat possidere & possidendo dominium capere, aut non admissus aut ejectus inde fuerit, utile Interdictum *unde vi*, vel Publicianam actionem habere potest. † Sed si in factum actione egerit, his actionibus experiri non potest, cum Prætor id agat, ne damnum faciat actor, non ut in lucro versetur. §. 16. Si procurator meus damni infecti stipulatus sit, causa cognita mihi ex ea stipulatione actio competit.

19. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani, titulo De damno infecto.

EOrum, qui bona fide absunt, in stipulatione damni infecti jus non corrumpitur, si reversis cavendi ex bono & æquo potestas datur: sive domini sint, sive aliquid in ea re jus habeant; qualis est creditor, & fructuarius, & superficiarius. §. 1. Sive ædium vitio, sive operis, quod vel in ædibus, vel in loco urbano, aut rustico, privato, publicove fiat, damni aliquid futurum sit: curat Prætor, ut timenti damnum caveatur.

20. IDEM lib. 19 ad Edictum provinciale.

INter fructuarium, & dominum proprietatis, ita damni infecti cautio locum habet, si fructuarius quidem de soli vitio caveri sibi desideret, dominus vero proprietatis de operis vitio, si quid fructuarius ædificet. nam de ruina ædium neuter ab altero cautionem desiderare potest: fructuarius ideo, quia refectio ædium ad ejus ipsius onus non pertinet; proprietarius ideo, quia usitata stipulatio, qua de re restituenda fructuarius cavet, ad hunc quoque casum porrigitur.

21. PAULUS lib. 8 ad Plautium.

SI filiusfamilias inquilinus sit: videamus, an damni infecti nomine in possessionem ædium vicinarum mittendus sit? Quæritur enim an filiusfamilias non videtur damnum pati, si res peculiares sint, & pater possit stipulari, si quid ei damni fiat? Et placet, utrumque eorum in possessionem mitti, nisi sic filius conduxerat, ut ejus periculo ædes essent; tunc enim, quia solus tenetur ex locato, recte dicetur ipsum mittendum in possessionem, nisi ei caveatur.

22. IDEM lib. 10 ad Plautium.

SI proprietarius de damno infecto repromisisset, vel forte aliquid præstitisset, aut contra fructuarius aliquid præstitit: iniquum est, alterum sine damno uti ædibus, aut ædes habere. & si obtulerit proprietarius aliquid, non est fructuario permittendum uti, nisi contulerit: idemque fructuario præstandum est, ut proprietarius cogatur ei conferre. Ergo & solum retinebit fructuarius, si ædes ceciderint, donec præstetur ei damnum: ut quod haberet vicinus missus in possessionem, id fructuarius habeat, qui damnum vicino sarciit. † Eadem erunt, & si minimum damnum detur. §. 1. Plautius: si ab eo, quem dominum esse negarem, vellem sub hac exceptione, *Si dominus non esset*, satisdari; ab eo vero, quem dominum esse dicerem, pure repromitti: constitit non debere me impetrare, sed debere me eligere, à quo velim mihi caveri.

23. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

IN stipulatione damni infecti, quæ ædium nomine interponitur, nisi in solidum fuerit cautum, mittetur in possessionem.

24. IDEM lib. 81 ad Edictum.

FLuminum publicorum communis est usus, sicuti viarum publicarum, & litorum. † In his igitur publice licet cuilibet ædificare, & destruere: dum tamen hoc sine incommodo cujusquam fiat. Propter quod operis duntaxat nomine cum satisdatione cavetur; de vitio loci nihil cavetur: hoc est, operis, quod quis facit. cæterum si ex loci vitio damnum timeatur, minime dicendum est, damni infecti stipulationem interponi oportere: quis enim dubitat, neminem esse, à quo stipuletur, cum nemine nihil faciente locus ipse publicus damnum inferat sui natura? Ad ea igitur opera stipulatio pertinet, quæcunque privatim fiant. † Quid ergo, si publice opus fiat? de vitio ejus quid faciemus? Et plane, vel Princeps adeundus est, vel, si in provincia fiat, Præses provinciæ. Sed quod dictum est, *operis vitio*, sic accipiendum est, etiamsi proponas non tantum tempore quo opus fit, sed etiam si postea contingat: quid enim, si ideo, quia male ædificatum erat, corruit? §. 1. Adjicitur in hac stipulatione *& heredum* nomen, vel *successorum, eorumque, ad quos ea res pertinet:* successores autem non solum qui in universa bona succedunt, sed & hi, qui in rei tantum dominium successerint, his verbis continentur. §. 2. Sed ut ne quid ædium, loci, operisve vitio, damnum factum sit, stipulatio interponitur de eo sine satisdatione: quæ non solum ad totas ædes, sed etiam ad partem ædium pertinet. Vitium autem ædium, & loci esse, Labeo ait, quod accidens extrinsecus infirmiores eas facit. denique nemo dixit, palustris loci vel arenosi nomine, quasi vitiosi, committi stipulationem: quia naturale vitium est: & ideo nec [ea] stipulatio interponitur, neque interposita committetur.

§. 3. Hæc stipulatio utrum id solum damnum contineat, quod injuria fit: an vero omne damnum, quod extrinsecus contingat? Et Labeo quidem scribit, de damno dato non posse agi, si quid forte terræ motu, aut vi fluminis, aliove quo casu fortuito acciderit. §. 4. *Servius* quoque putat, si ex ædibus promissoris vento tegulæ dejectæ damnum vicino dederint, ita eum teneri, si ædificii vitio id acciderit, non si violentia ventorum, vel qua alia ratione, quæ vim habet divinam. Labeo & rationem adjicit: quod si hoc non admittatur, iniquum erit. quod enim tam firmum ædificium est, ut fluminis, aut maris, aut tempestatis, aut ruinæ, incendii, aut terræ motus vim sustinere possit?

§. 5. Idem Servius putat, si controversia aquæ insulam subverterit, deinde stipulatoris ædificia ceciderint, nihil eum ex stipulatu consecuturum: quia id nec operis nec loci vitio factum est. † Si autem aqua vitiet fundamenta, & sic ædificium ruisset, committi stipulationem ait: multum enim interesse, quod erat alioquin firmum, vi fluminis lapsum sit protinus; an vero ante sit vitiatum, deinde sic deciderit. & ita Labeo probat: etenim multum interesse, quod ad Aquiliam pertinet, sanum quis hominem occidat, an vero factum inbecilliorem.

§. 6. Quanquam autem stipulatio committitur, cum vitio operis damnum factum sit: tamen, si opus factum est ab eo, quem promissor prohibere non potuit, stipulatio non committetur. † Plane, si prohibere potuit, committetur. † Sed si quis promissoris nomine fecerit, vel ejus pro quo promissum est, aut alius qui prohiberi potuerit: stipulatio ista committetur. §. 7. Præterea si furni nomine damni infecti fuerit cautum, deinde furnarii culpa damnum datum fuerit: non venire in hanc stipulationem, plerisque videtur. §. 8. Cassius quoque scribit, quod contra ea damnum datum est, cui nulla ope occurri poterit, stipulationem non tenere. §. 9. Item apud Vivianum relatum est, Si ex agro vicini arbores vi tempestatis confractæ, in meum agrum deciderint, eoque facto vitibus meis vel segetibus nocent, vel ædificia demoliunt: stipulationem istam, in qua hæc comprehenduntur, *Si quid arborum locive vitio acciderit*, non esse utilem: quia non arborum vitio, sed vi ventorum, damnum mihi datum est. Plane si vetustate arborum hoc fiebat, possumus dicere, vitio arborum damnum mihi dari. §. 10. Idem ait, Si damni infecti ædium mearum nomine tibi promisero, deinde hæ ædes vi tempestatis in tua ædificia ceciderint, eaque diruerint, nihil ex ea stipulatione præstari; quia nullum damnum vitio mearum ædium tibi contingit: nisi forte ita vitiosæ meæ ædes fuerint, ut qualibet vel minima tempestate ruerint. Hæc omnia vera sunt.

§. 11. Sed & quod Labeo putat, verum est, referre, utrum impulsu fluminis ruit ædificium, an deterius ante factum postea ceciderit.

§. 12. Item videamus, quando damnum dari videatur: stipulatio enim hoc continet, quod vitio ædium, loci, operis, damnum fit. utputa in domo mea puteum aperio, quo aperto venæ putei [tui] præcisæ sunt: an tenear? Ait Trebatius, non teneri me damni infecti: neque enim existimari, operis mei vitio damnum tibi dari in ea re, in qua jure meo usus sum. Si tamen tam alte fodiam in meo, ut paries tuus stare non possit, damni infecti stipulatio committetur.

25. PAULUS lib. 78 ad Edictum.

TRebatius ait etiam eum accipere damnum, cujus ædium luminibus officiatur.

26. ULPIANUS lib. 81 ad Edictum.

PRoculus ait, cum quis jure quid in suo faceret, quamvis promisisset damni infecti vicino, non tamen eum teneri ea stipulatione: veluti si juxta mea ædificia habeas ædificia, eaque jure tuo altius tollas; aut si in vicino tuo agro cuniculo vel fossa aquam meam avoces. quamvis enim & hic aquam mihi abducas, & illic luminibus officias, tamen ex ea stipulatione actionem mihi non competere: scil. quia non debeat videri is damnum facere, qui eo veluti lucro, quo adhuc utebatur, prohibetur: multumque interesse utrum damnum quis faciat, an lucro, quod adhuc faciebat, uti prohibeatur. mihi videtur vera esse Proculi sententia.

27. PAULUS lib. 78 ad Edictum.

PLures earundem ædium domini, singuli stipulari debent sine adjectione partis: quia de suo quisque damno stipulatur: quinimo pars adjecta partis partem faciet. Contra si plures domini sint vitiosarum ædium, pro sua quisque parte promittere debet: ne singuli in solidum obligentur.

28. ULPIANUS lib. 81 ad Edictum.

IN hac stipulatione venit, quanti ea res erit. Et ideo Cassius scribit, eum, qui damni infecti stipulatus est, si propter metum ruinæ ea ædificia, quorum nomine sibi cavit, fulsit: impensas ejus rei ex stipulatu consequi posse. Idemque

que

que juris esse, cum propter vitium communis parietis, qui cavit sibi damni infecti onerum eorum relevandorum gratia, quæ in parietem incumbunt, ædificia sua fulsit. † In eadem causa est detrimentum quoque propter emigrationem inquilinorum, quod ex justo metu factum est. † Aristo autem non male adjicit, sicuti hic exigit Cassius, ut [si] justus metus migrandi causam præbuerit: ita in ejus personam, qui fulsit, eadem Cassium dicere debuisse, si justo metu ruinæ fulcire coactus est.

29. GAIUS lib. 28 ad Edictum provinciale.

SEd & si conducere hospitium nemo velit, propter vitium ædium, idem erit dicendum.

30. ULPIANUS lib. 81 ad Edictum.

DAmni infecti stipulatio pertinet, etiam si quid ejus operis, quod [fit] in fundo meo aquæ ducendæ causa, vitio damnum mihi contigerit: solet enim opus in alieno fieri, cum jure servitutis, quam quis habet alieno agro impositam, opus in alieno faciat. §. 1. Utrum autem de hoc opere promittere an satisdare debeat, videamus? Movet, quod in alieno facit: qui autem de alieno cavet, satisdare debet; qui de suo, repromittere. † Unde Labeo putabat, eum, qui modulorum aut rivi faciendi causa opus faceret, etiam satisdare debere, quia & in alieno solo faceret. sed cum de opere quod faciet, exigatur stipulatio: consequens erit dicere, sufficere repromissionem: quodammodo enim de re sua cavet. §. 2. Quod dictum est aquæ ducendæ causa, exempli gratia scriptum est: cæterum ad omnia opera stipulatio accommodabitur.

31. PAULUS lib. 78 ad Edictum.

QUi vias publicas muniunt, sine damno vicinorum id facere debent. §. 1. Si controversia sit, dominus sit necne, is à quo cautio exigitur, sub exceptione satisdare jubetur.

32. GAIUS lib. 28 ad Edictum provinc.

SI ædibus meis proximæ sint ædes meæ & tuæ: quæritur an, si hæ vitium mihi faciant, cavere mihi debeas pro damno propriarum mearum ædium; scilicet pro qua parte dominus existes? Et hoc plerisque placet: sed movet me, quod ipse meas ædes reficere possim, & impensas pro socio, aut communi dividundo judicio, pro parte consequi. nam & si unas ædes communes tecum habui, eæque vitium faciant, & circa refectionem earum cessare videaris, nostri præceptores negant cavere te debere; quia ipse reficere possim, recepturus pro parte, quod impenderim, judicio societatis, aut communi dividundo: ideo & interpositam cautionem minus utilem futuram; quia alia ratione damnum mihi posset sarciri. & est plane nostrorum præceptorum hæc sententia, ut credamus, * inutilem esse damni infecti stipulationem, quo casu damnum alia actione sarciri possit: quod & in superiore casu intelligendum est.

33. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

INquilino non datur damni infecti actio: quia possit ex conducto agere, si dominus eum migrare prohiberet;

34. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

UTique si pro præterita pensione satisfacere paratus fuit, alioquin justa retentio pignoris domino fieri videretur. Sed etsi quasi pignora retinuerit, & ea interierint ruina vicinarum ædium: potest dici etiam pignoraticia actione locatorem teneri, si poterat eas res in locum tutiorem transferre.

35. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

IN parietis communis demolitione ea quæri oportet, satis aptus fuerit oneribus ferendis, an non fuerit aptus.

36. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

SEd ita idoneum esse plerique dixerunt, ut utrarumque ædium onera quæ modo jure imponantur, communis paries sustinere possit.

37. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

NAm si non fuit, utique demolire eum oportuit. nec debet, si quid damni ex hac causa attigit, is, qui demolitus est, teneri: nisi sumptuose, aut parum bonus novus paries sit restitutus. † Quod si fuerit idoneus paries, qui demolitus est: in actionem damni infecti venit id, quanti interfuit actoris, eum parietem stare. merito: nam si non debuit demoliri, restituere eum debet proprio sumptu. † Sed & si qui reditus ob demolitionem amissus est, consequenter restitui eum Sabinus voluit. † Si forte habitatores migraverunt, aut non tam commode habitare possunt: imputari id ædificatori potest.

38. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

EMptor ædium ante traditam sibi possessionem ideo inutiliter stipulatur, quia venditor omnem diligentiam ei præstare debet. tunc certe utiliter stipulatur, cum omnis culpa à venditore aberit: veluti si precario emptori in his ædibus esse permisit, custodiamque ei afuturus tradidit. §. 1. Si agri nomine non caveatur: in eam partem agri mittendum est, ex qua periculum timeatur. ejusque rei ratio hæc est, quod * in ædificiis partes quoque reliquæ à vitiosa parte traherentur, at in agris non idem est: sed dicendum est, ut in domibus quoque majoribus interdum causa cognita Prætor statuere debeat, in cujus partis possessionem is, cui non caveatur, mitti debeat. §. 2. Deducto veteris parietis pretio, si quid amplius sit, æstimari debet: & si quid ex veteri in novum conjectum sit, deduci [ex] æstimatione oportet.

39. POMPONIUS lib. 21 ad Sabinum.

INter quos paries communis est ædificiorum nomine, quæ quisque propria habet, stipulari damni infecti solet. sed tunc ea cautio necessaria est, cum aut alter solus ædificat, & vitium ex opere futurum est, aut alter pretiosiora ædificia habet, & plus damni sensurus sit decidente pariete: alioquin, si æquale periculum est, quantum quis vicino præstat, tantum ab eo consequitur. §. 1. Si domus in controversia sit: dicendum est, damni infecti onus possessoris esse, cum id, quod præstiterit, imputare domino prædii possit. quod si non caveat, possessionem ad petitorem, qui cavere damni infecti sibi velit, transferant: nam iniquum est stipulatorem compelli, relicto prædio, ex quo damnum vereatur, dominum quærere. §. 2. Damni infecti stipulatio latius patet. & ideo & ei, qui superficiariam insulam habet, utilis est ea stipulatio, si quid in superficie damnum datum fuerit: & nihilominus & soli domino utilis est, si solo damnum datum fuerit, ut tota superficies tolleretur; fraudabitur enim dominus soli in pensione percipienda. §. 3. Alieno nomine stipulari ita licet, ut, quod damnum domino datum sit, comprehendatur. cavere autem debebit is, qui stipulabitur, dominum ratam rem habiturum: exceptioque procuratoria stipulationi inserenda erit, sicut in stipulatione legatorum. quod si ei non cavebitur, mittendus est in possessionem procurator omnimodo, ut ei exceptio procuratoris non noceat. §. 4. In æstimando novo pariete, ratio

ratio haberi debet ejus impensæ, quæ modum probabilem non excedet in vetere ejus cultu: non qui [non] adgravet.

40. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

EX damni infecti stipulatione non oportet infinitam vel immoderatam æstimationem fieri, utputa ob tectoria, & ob picturas. licet enim in hæc magna erogatio facta est, attamen ex damni infecti stipulatione moderatam æstimationem faciendam: quia * honestus modus servandus est, non immoderata cujusque luxuria subsequenda. §. 1. Quotiens communis parietis vitio quid accidit, socius socio nihil præstare debet: cum communis rei vitio contigerit.

† Quod si quia alter eum presserat, vel oneraverat, idcirco damnum contigit: consequens est dicere, detrimentum hoc, quod beneficio ejus contingit, ipsum sarcire debere. † Quod si æqualiter utriusque oneribus pressus decidit, rectissime Sabinus scripsit, [parietem] utriusque causam esse. † Sed si alter plures vel pretiosiores res amiserit: melius est dicere, quia ambo onera imposuerunt, neutri adversus alterum competere actionem. §. 2. Quotiens ex damni infecti plures agunt, quia in eadem re damnum passi sunt, id est, in ædibus, non debet unusquisque eorum in solidum agere, sed in partem experiri: neque enim damnum, quod pluribus datum est, unicuique in solidum [datum est], sed in partem datum esse videtur; & ideo unicuique in partem competere actionem Julianus scripsit. §. 3. Item si plurium sint ædes, quæ damnose imminent, utrum adversus unumquemque dominorum in solidum competit, an in partem? Et scripsit Julianus, quod & Sabinus probat: pro dominicis partibus conveniri eos oportere. §. 4. Si plures domini sint ædium, qui damni infecti sibi prospicere volunt, nec quisquam eis damni infecti caveat: mittendi omnes in possessionem erunt, & quidem æqualibus partibus, quamvis diversas portiones dominii habuerint: & ita Pomponius scribit.

41. POMPONIUS lib. 21 ad Sabinum.

IN reficiendo communi pariete ei potius facultas ædificandi præstatur, qui magis idonee reficere parietem velit. † Idemque dicendum est, & si de eodem itinere rivove reficiendo inter duos vel plures quæratur.

42. JULIANUS lib. 58 Digestorum.

SI servus communis damni infecti stipulatus fuisset, perinde habetur, ac si ipsi domini sua voce pro partibus stipularentur.

43. ALFENUS [VARUS] lib. 2 Digestorum.

DAmni infecti quidam vicino repromiserat: ex ejus ædificio tegulæ vento dejectæ ceciderant in vicini tegulas, easque fregerant. Quæsitum est, an aliquid præstari oportet? Respondit: si vitio ædificii & infirmitate factum esset, debere præstari: sed si tanta vis venti fuisset, ut quamvis firma ædificia convelleret, non debere. & quod in stipulatione est, *Sive quid ibi ruet*, non videri sibi ruere, quod aut vento, aut omnino aliqua vi extrinsecus admota caderet: sed quod ipsum per se concideret. §. 1. Cum parietem communem ędificare quis cum vicino vellet, priusquam veterem demoliret, damni infecti vicino repromisit, adeoque restipulatus est: posteaquam paries sublatus esset, [&] habitatores ex vicinis cœnaculis emigrassent, vicinus ab eo mercedem, quam habitatores non redderent, petere vult. Quæsitum est, an recte petet? Respondit: non oportuisse eos, cum communem parietem ædificarent, inter se repromittere, neque ullo modo alterum ab altero cogi potuisse: sed si maxime repromitterent, tamen non oportuisse amplius quam partis dimidiæ; quo amplius ne extrario quidem quisquam, cum parietem communem ædificaret, repromittere deberet. sed quoniam jam in totum repromisissent, omne, quod detrimenti ex mercede vicinus fecisset, præstaturum. §. 2. Idem consulebat, possetne, quod ob eam rem dedisset, rursus repetere: quoniam restipulatus esset à vicino, si quid ob eam rem, quod ibi ædificatum esset, sibi damnum datum esset, id reddi; cum & ipsam hanc pecuniam, quam daret, propter illud opus perderet? Respondit non posse: propterea quia non operis vitio, sed ex stipulatione id amitteret.

44. AFRICANUS lib. 9 Quæstionum.

CUm postulassem, *ut mihi damni infecti promitteres*, noluisti: & priusquam Prætor adiretur, ædes tuæ corruerunt, & damnum mihi dederunt. potius esse ait, ut nihil novi Prætor constituere debeat, & mea culpa damnum sim passus, qui tardius experiri cœperim: at si cum Prætor, *ut promitteres* decrevisset, &, te non promittente, ire me in possessionem jussisset, & priusquam eo venissem, corruerunt, perinde omnia servanda esse existimavit, atque si posteaquam in possessionem venissem, damnum datum esset. §. 1. Damni infecti nomine in possessionem missus, possidendo dominium cepit: deinde creditor eas [ædes] pignori sibi obligatas persequi vult. non sine ratione dicetur, nisi impensas, quas in refectionem fecerim, mihi præstare sit paratus, inhibendam adversus me persecutionem. Cur ergo non emptori quoque id tribuendum est, si forte quis insulam pignoratam emerit? non recte hæc inter se comparabuntur, quando is, qui emit, sua voluntate negotium gerat: ideoque diligentius à venditore sibi cavere & possit, & debeat: quod non æque & de eo, cui damni infecti non promittatur, dici potest.

45. SCÆVOLA lib. 12 Quæstionum.

[A Quo fundus petetur, si rem nolit.] Ædificatum habes: ago, *tibi jus non esse habere*: non defendis: Ad me possessio transferenda est: non quidem ut protinus destruatur opus (iniquum enim est, demolitionem protinus fieri); sed ut id fiat, nisi intra certum tempus egeris, jus tibi esse ædificatum habere.

46. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

AD curatoris Reipublicæ officium spectat, ut dirutæ domus à dominis extruantur. §. 1. Domum sumptu publico exstructam, si dominus ad tempus pecuniam impensam cum usuris restituere noluerit, jure eam Respublica distrahit.

47. NERATIUS lib. 6 Membranarum.

QUod conclave binarum ædium dominus ex aliis ædibus in aliarum usum convertit, non solum si contignatio, qua id sustinebitur, orietur ex parte earum ædium, in quarum usum conversum erit, earum fiet: sed etiam si transversa contignatio tota in aliarum ædium parietibus sedebit. † Sed & Labeo [in] libris Posteriorum scribit: Binarum ædium dominum utrisque porticum superposuisse, inque eam aditu ex alteris ædibus dato, alteras ædes, servitute oneris porticus servandæ imposita, vendidisse: totam porticum earum ædium esse, quas retinuisset; cum per longitudinem utriusque domus extensa esset transversæ contignationi, quæ ab

ab utraque parte parietibus domus, quæ venisset, sustineretur. Nec tamen consequens est, ut superior pars ædificii, quæ nulli conjuncta sit, neque aditum aliunde habeat, alterius sit, quam cujus est id, cui superposita est.

48. MARCIANUS lib. sing. de Delator.

SI quis ad demoliendum negotiandi causa vendidisse domum partemve domus fuerit convictus: ut emptor & venditor singuli pretium, quo domus distracta est, præstent, constitutum est. † Ad opus autem publicum si transferat marmora vel columnas: licito jure facit.

TIT. III.

DE AQUA, ET AQUÆ PLUVIÆ ARCENDÆ.

1. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

SI cui aqua pluvia damnum dabit, actione aquæ pluviæ arcendæ avertetur aqua. † Aquam pluviam dicimus, quæ de cœlo cadit, atque imbre excrescit: sive per se hæc aqua cœlestis noceat, ut Tubero ait, sive cum alia mixta [sit]. §. 1. Hæc autem actio locum habet in damno nondum facto; opere tamen jam facto: hoc est, de eo opere, ex quo damnum timetur. totiensque locum habet, quotiens manu facto opere agro aqua nocitura est: id est, cum quis manu fecerit, quo aliter flueret, quam natura soleret; si forte immittendo eam aut majorem fecerit, aut citatiorem, aut vehementiorem; aut si comprimendo redundare effecit. quod si natura aqua noceret, ea actione non continentur. §. 2. Neratius scribit, Opus, quod quis fecit, ut aquam excluderet, quæ exundante palude in agrum ejus refluere solet, si ea palus aqua pluvia ampliatur, eaque aqua repulsa eo opere agris vicini noceat, aquæ pluviæ actione cogetur tollere. §. 3. De eo opere, quod agri colendi causa aratro factum sit, Quintus Mucius ait, non competere hanc actionem. Trebatius autem, non quod agri, sed quod frumenti duntaxat quærendi causa aratro factum [sit], solum excepit. §. 4. Sed & fossas agrorum siccandorum causa factas, Mucius ait fundi colendi causa fieri: non tamen [oportere] corrivandæ aquæ causa fieri: * *sic enim debere quem meliorem agrum suum facere, ne vicini deteriorem faciat*. §. 5. Sed & si quis arare & serere possit etiam sine sulcis aquariis, teneri eum, si quid ex his, licet agri colendi causa, videatur fecisse: quod si aliter serere non possit, nisi sulcos aquarios fecerit, non teneri. Ofilius autem ait, sulcos agri colendi causa directos ita, ut in unam pergant partem, jus esse facere.

§. 6. Sed apud Servii auctores relatum est, si qui salicta posuerit, & ob hoc aqua restagnaret: aquæ pluviæ arcendæ agi posse, si ea aqua vicino noceret. §. 7. Labeo etiam scribit, ea, quæcunque frugum fructuumque recipiendorum causa fiunt, extra hanc esse causam: neque referre, quorum fructuum percipiendorum causa id opus fiat. §. 8. Item Sabinus, Cassius, opus manufactum in hanc actionem venire ajunt: nisi si quid agri colendi causa fiat. §. 9. Sulcos tamen aquarios, qui ἔλικες appellantur, si quis faciat, aquæ pluviæ actione eum teneri [ait].

§. 10. Iidem ajunt, si aqua naturaliter decurrat, aquæ pluviæ arcendæ actionem cessare: quod si opere facto aqua aut in superiorem partem repellitur, aut in inferiorem derivatur: aquæ pluviæ arcendæ actionem competere.

§. 11. Iidem ajunt, aquam pluviam in suo retinere, vel superficientem ex vicini in suum derivare, dum opus in alieno non fiat, omnibus jus esse. * prodesse enim sibi unusquisque, dum alii non nocet, non prohibetur: nec quemquam hoc nomine teneri. §. 12. Denique Marcellus scribit, cum eo, qui in suo fodiens, vicini fontem avertit, nihil posse agi: nec de dolo actionem. & sane non debet habere, si non animo vicino nocendi, sed suum agrum meliorem faciendi id fecit. §. 13. Item sciendum est, hanc actionem vel superiori adversus inferiorem competere, ne aquam, quæ natura fluat, opere facto inhibeat per suum agrum decurrere: & inferiori adversus superiorem, ne aliter aquam mittat, quam fluere natura solet. §. 14. Huic illud etiam applicandum, nunquam competere hanc actionem, cum ipsius loci natura nocet: nam (ut verius quis dixerit) non aqua, sed loci natura nocet. §. 15. In summa puto, ita demum aquæ pluviæ arcendæ locum actionem habere, si aqua pluvia, vel quæ pluvia crescit, noceat, non naturaliter, sed opere facto: nisi si agri colendi causa id factum sit. §. 16. Imbre autem crescere eam aquam, quæ colorem mutat vel increscit. §. 17. Item sciendum est, hanc actionem non alias locum habere, quam si aqua pluvia agro noceat. † Cæterum si ædificio vel oppido noceat, cessat actio ista: agi autem ita poterit, *jus non esse stillicidia, flumina immittere*. Et ideo Labeo & Cascellius ajunt, aquæ quidem pluviæ arcendæ actionem specialem esse: de fluminibus & stillicidiis, generalem; & ubique agi ea licere. Itaque aqua, quæ agro nocet, per aquæ pluviæ arcendæ actionem coërcebitur.

§. 18. Nec illud quæramus, unde oriatur? nam & si [ex] publico oriens, vel [ex loco] sacro per fundum vicini descendat, isque opere facto in meum fundum eam avertat: aquæ pluviæ arcendæ teneri eum, Labeo ait. §. 19. Cassius quoque scribit, si aqua ex ædificio urbano noceat vel agro, vel ædificio rustico: agendum de fluminibus & stillicidiis. §. 20. Apud Labeonem autem invenio relatum: si ex agro meo aqua fluens noceat loco qui est intra continentia, hoc est, ædificio: non posse me aquæ pluviæ arcendæ conveniri. quod si ex continentibus profluens in meum agrum defluat, eique noceat: aquæ pluviæ arcendæ esse actionem. §. 21. Sicut autem opus factum, ut aqua pluvia mihi noceat, in hanc actionem venit: ita per contrarium quæritur, an posset aquæ pluviæ arcendæ agi, si vicinus opus fecerit, ne aqua, quæ alioquin decurrens agro meo proderat, huic prosit? Ofilius igitur & Labeo putant agi non posse, etiamsi intersit mea ad me aquam pervenire; hanc enim actionem locum habere, si aqua pluvia noceat, non si non prosit. §. 22. Sed & si vicinus opus tollat, & sublato eo aqua naturaliter ad inferiorem agrum perveniens noceat: Labeo existimat aquæ pluviæ arcendæ agi non posse. * semper enim hanc esse servitutem inferiorum prædiorum, ut natura profluentem aquam excipiant. Plane si propter id opus sublatum vehementior [aqua] profluat vel corrivetur: aquæ pluviæ arcendæ actione agi posse, etiam Labeo confitetur.

§. 23. Denique ait, conditionibus agrorum quasdam leges esse dictas: ut, quibus agris magna sint flumina, liceat mihi scilicet in agro tuo aggeres vel fossas habere. si tamen lex non sit agro dicta, agri naturam esse servandam: & semper inferiorem superiori servire; at hoc incommodum naturaliter pati inferiorem agrum à superiore, compensareque debere cum alio commodo. sicut enim omnis pinguitudo terræ ad eum decurrit, ita etiam aquæ incommodum

dum ad eum defluere. si tamen lex agri non inveniatur, vetustatem vicem legis tenere: sane enim [&] in servitutibus hoc idem sequimur, ut ubi servitus non invenitur imposita, qui diu usus est servitute, neque vi, neque precario, neque clam, habuisse longa consuetudine, vel ex jure impositam servitutem videatur. Non ergo cogemus vicinum aggeres munire, sed nos in ejus agro muniemus: eritque ista quasi servitus: in quam rem utilem actionem habemus vel Interdictum.

2. PAULUS lib. 49 ad Edictum.

IN summa *tria* sunt, per quæ inferior locus superiori servit: *lex, natura loci, vetustas*, quæ semper pro lege habetur, minuendarum scilicet litium causa. §. 1. Apud Labeonem proponitur fossa vetus esse agrorum siccandorum causa, nec memoriam extare, quando facta est; hanc inferior vicinus non purgabat; sic fiebat, ut ex restagnatione ejus aqua fundo nostro noceret. Dicit igitur Labeo, aquæ pluviæ arcendæ cum inferiore agi posse: ut aut ipse purgaret, aut te pateretur in pristinum statum eam redigere.

§. 2. Præterea si in confinio fossa sit, neque purgari vicinus patiatur eam partem, quæ tibi accedat, posse te magis agere aquæ pluviæ arcendæ, Labeo ait. §. 3. Cassius autem scribit, si qua opera aquæ mittendæ causa publica auctoritate facta sint: in aquæ pluviæ arcendæ actionem non venire: in eademque causa esse ea, quorum memoriam vetustas excedit.

§. 4. Apud Ateium vero relatum est, eam fossam, ex qua ad inferiorem fundum aqua descendit, cogendum esse vicinum purgare, sive extet fossæ memoria, sive non extet: quod & ipse puto probandum. §. 5. Item Varus ait, Aggerem, qui in fundo vicini erat, vis aquæ dejecit: per quod effectum est, ut aqua pluvia mihi noceret. Varus ait, si naturalis agger fuit, non posse me vicinum cogere aquæ pluviæ arcendæ actione, ut eum reponat vel reponi sinat. † Idemque putat, & si manufactus fuit, neque memoria ejus exstaret: quod si exstet, putat aquæ pluviæ arcendæ actione eum teneri. Labeo autem, si manufactus sit agger, etiamsi memoria ejus non exstat, agi posse, ut reponatur: nam hac actione neminem cogi posse, ut vicino prosit, sed ne noceat aut interpellet facientem quod jure facere possit. † Quamquam tamen deficiat aquæ pluviæ arcendæ actio: attamen opinor *utilem actionem* vel Interdictum mihi competere adversus vicinum, si velim aggerem restituere in agro ejus, qui factus mihi quidem prodesse potest, ipsi vero nihil nociturus est: hæc æquitas suggerit, etsi jure deficiamur.

§. 6. Apud Namusam relatum est, si aqua fluens iter suum stercore obstruxerit, & restagnatione superiori agro noceat, posse cum inferiori agi, *ut sinat purgari*: hanc enim actionem non tantum de operibus esse utilem manufactis, verum etiam in omnibus, quæ non secundum voluntatem sint. Labeo contra Namusam probat: ait enim, *naturam agri ipsam à se mutari posse*: & ideo, cum per se natura agri fuerit mutata, æquo animo unumquemque ferre debere, sive melior, sive deterior ejus conditio facta sit. idcirco, & si terræ motu, aut tempestatis magnitudine, soli causa mutata sit: neminem cogi posse, ut sinat in pristinam loci conditionem redigi. sed nos etiam in hunc casum æquitatem admisimus. §. 7. Idem Labeo ait, si in agro tuo aquarum concursus locum excavavit, aquæ pluviæ arcendæ [actione] agi non posse tecum à vicinis. Plane si fossam jure factam, aut cujus memoria non exstat, agi tecum posse aquæ pluviæ arcendæ, ut reficias. §. 8. Idem Labeo ait, Cum quæritur, an memoria exstet facto opere: non diem & Consulem ad liquidum exquirendum, sed sufficere, si qui sciat factum; hoc est, si factum esse non ambigatur: nec utique necesse esse, superesse qui * meminerint, verumetiam si qui audierint eos, qui * memoria tenuerint.

§. 9. Idem Labeo ait, si vicinus flumen, torrentem averterit, ne aqua ad eum perveniat, & hoc modo sit effectum, ut vicino noceatur, agi cum eo aquæ pluviæ arcendæ non posse: aquam enim arcere, hoc esse, curare ne influat. quæ sententia verior est: si modo non hoc animo fecit, ut tibi noceat, sed ne sibi noceat. §. 10. Illud etiam verum puto, quod Ofilius scribit: si fundus tuus vicino serviat, & propterea aquam recipiat, cessare aquæ pluviæ arcendæ actionem: sic tamen, [si] non ultra modum noceat. Cui consequens est quod Labeo putat: si quis vicino cesserit, jus ei esse aquam immittere: aquæ pluviæ arcendæ eum agere non posse.

3. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

APud Trebatium relatum est, cum, in cujus fundo aqua oritur, fullonicas circa fontem instituisse, & ex his aquam [vicini] in fundum vicini immittere cœpisse: ait ergo, non teneri eum aquæ pluviæ arcendæ actione. si tamen aquam conrivat, vel si spurcam quis immittat: posse eum impediri plerisque placuit.

§. 1. Idem Trebatius putat, eum cui aquæ fluentes calidæ noceant, aquæ pluviæ arcendæ cum vicino agere posse. quod verum non est: neque enim aquæ calidæ aquæ pluviæ sunt.

§. 2. Si vicinus, qui arvum solebat certo tempore anni rigare, pratum illic fecerit, cœperitque assidua irrigatione vicino nocere: ait Ofilius, neque damni infecti, neque aquæ pluviæ arcendæ actione eum teneri: nisi locum complanavit, eoque facto citatior aqua ad vicinum pervenire cœpit. §. 3. Aquæ pluviæ arcendæ nonnisi eum teneri, qui in suo opus faciat, receptum est: eoque jure utimur. † Quare si quis in publico opus faciat, hæc actio cessat: sibique imputare debet is, qui damni infecti cautione sibi non prospexit. si tamen in privato opus factum sit, & publicum interveniat: de toto agi posse aquæ pluviæ arcendæ, Labeo ait. §. 4. Neque fructuarius, neque cum eo aquæ pluviæ arcendæ agi potest.

4. IDEM lib. 53.

QUanquam autem cum domino operis tantum aquæ pluviæ arcendæ actio sit, tamen Labeo scribit, si quis sepulcrum ædificaverit, ex quo aqua noceat, etiamsi operis dominus esse desierit loco facto religioso: attamen magis probandum est, inquit, aquæ pluviæ arcendæ eum teneri: fuit enim dominus, cum opus faceret. & si jussu judicis compulsus opus restituerit, non esse sepulcri violati actionem. §. 1. Julianus quoque scribit: si post judicium aquæ pluviæ arcendæ susceptum, fundum alienaverit is, cum quo actum esset de præterito damno, & de opere restituendo, id statuere judicem debere, quod judicaret, si nulla alienatio facta esset: nam & fundo alienato nihilominus judicium manere, & damni rationem venire, etiam ejus, quod [post] alienationem contingit. §. 2. Idem Julianus scribit, aquæ pluviæ arcendæ actionem non nisi cum domino esse. Idcircoque si colonus ignorante domino opus fecerit, dominum fundi nihil amplius quam patientiam præstare debere:

co-

colonum autem Interdicto *quod vi aut clam* impensam quoque restituendi operis, & damnum, si quod ex eo datum fuerit, præstare cogendum. si tamen dominus desideret caveri sibi damni infecti ab eo, ex cujus prædio nocet: æquissimum erit, caveri oportere. §. 3. Item si non ego, sed procurator meus tale opus fecerit, ut aqua pluvia noceat vicino: adversus me hactenus erit actio, quatenus adversus colonum. ipse autem procurator Interdicto *quod vi aut clam* conveniri poterit, secundum Juliani sententiam, etiam post opus restitutum.

5. PAULUS lib. 49 ad Edictum.

SI colonus insciente domino opus fecerit, ex quo aqua vicino noceat: Labeo respondit, colonum Interdicto *quod vi aut clam* teneri; dominum vero fundi aquæ pluviæ arcendæ actione, quia is solus restituere opus potest. sed patientiam duntaxat eum præstare debere, si ei damni infecti stipulatione caveatur. & si quam impensam in restitutione operis fecerit, consecuturum à colono locati actione: nisi si quis ideo non putet, quoniam non fuerit necesse ipsum restituere. † Sed si jussu domini fecisset, etiam Interdicto dominum teneri.

6. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

SI tertius vicinus opus fecerit, unde decurrens aqua per fundum primi vicini mei mihi noceat: Sabinus ait, posse me, vel cum primo, vel cum tertio, omisso primo, agere: quæ sententia vera est. §. 1. Si ex plurium fundo decurrens aqua noceat, vel si plurium fundo noceatur: placuit, eoque jure utimur, ut sive plurium fundus sit, singuli in partem experiantur, & condemnatio in partem fiat; sive cum pluribus agatur, singuli in partem conveniantur, & in partem fiat condemnatio. §. 2. Inde quæritur, si communi agro meo & proprio agro tua aqua noceat: an agi possit aquæ pluviæ arcendæ? Et putem agendum: sic tamen ut pars damni præstetur. §. 3. Versa quoque vice, si communis ager sit, qui nocet proprio: poterit aquæ pluviæ arcendæ agi, ut quis damnum consequatur, sed in partem. §. 4. Si quis, prius quam aquæ pluviæ arcendæ agat, dominium ad alium transtulerit fundi, desinit habere aquæ pluviæ arcendæ actionem: eaque ad eum transibit, cujus ager esse cœpit. cum enim damnum futurum contineat, ad eum, qui dominus erit, incipiet actio pertinere: quamvis, cum alterius dominium esset, opus à vicino factum sit.

§. 5. Aquæ pluviæ arcendæ actionem, sciendum est, non in rem, sed personalem esse.

§. 6. Officium autem judicis hoc erit: ut, si quidem à vicino opus factum sit, eum jubeat restituere, damnumque sarcire, si quid post litem contestatam contigit: quod si ante litem contestatam damnum contigit: tantum opus restituere debebit, damnum non sarciet. §. 7. Celsus scribit: si quid ipse feci, quo tibi aqua pluvia noceat, mea impensa tollere me cogendum: si quid alius, qui ad me non pertinet, sufficere ut patiar te tollere. Sed si servus meus fecerit, aut is, cui heres sum, hoc fecit: servum quidem noxæ dedere debeo: quod autem is, cui heres sum, fecit, perinde est, atque si ipse fecissem.

§. 8. Æstimationem autem judex faciet ex rei veritate, hoc est, ejus damni quod apparuerit datum.

7. [PAULUS lib. 18 ad Edictum].

IS, cum quo aquæ pluviæ arcendæ agitur, quod opus fecit, licet cedere loco paratus sit, cogitur accipere judicium, quoniam & suo nomine convenitur, ut opus tollat. §. 1. Aliud est in bonæ fidei emptore: hic enim tantum patientiam præstat. Igitur si & fundo cedat, audiendus est: plus enim præstat.

8. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

IN concedendo jure aquæ ducendæ non tantum eorum, in quorum loco aqua oritur: verum eorum [etiam], ad quos ejus aquæ usus pertinet, voluntas exquiritur, id est, eorum quibus servitus aquæ debebatur. nec immerito: cum enim minuitur jus eorum, consequens fuit exquiri, an consentiant. † Et generaliter, sive in corpore, sive in jure loci, ubi aqua oritur, vel in ipsa aqua habeat quis jus, voluntatem ejus esse spectandam placet.

9. PAULUS [lib. 49 ad Edictum].

IN diem addicto prædio & emptoris & venditoris voluntas exquirenda est: ut sive remanserit penes emptorem, sive recesserit: certum sit, voluntate domini factam aquæ cessionem.

§. 1. Ideo autem voluntas exigitur, ne dominus ignorans injuriam accipiat: * nullam enim potest videri injuriam accipere, qui semel voluit.

§. 2. Non autem solius ejus, ad quem jus aquæ pertinebit, voluntas exigitur in aquæ cessione: sed etiam domini locorum, etsi dominus uti ea aqua non possit: quia recidere jus solidum ad eum potest.

10. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

SI autem plures sint ejusdem loci domini, unde aqua ducitur, omnium voluntatem esse sequendam non ambigitur: iniquum enim visum est voluntatem unius ex modica forte portiuncula domini præjudicium sociis facere.

§. 1. An tamen subsequi voluntas possit, videamus? Et placet nihil interesse, utrum præcedat voluntas aquæ ductionem, an subsequatur: quia & posteriorem voluntatem Prætor tueri debet. §. 2. Si flumen navigabile sit, non oportere Prætorem concedere ductionem ex eo fieri, Labeo ait, quæ flumen minus navigabile efficiat. † Idemque est, & si per hoc aliud flumen fiat navigabile.

11. PAULUS lib. 49 ad Edictum.

SUpra iter alienum arcus aquæ ducendæ causa non jure fiet. Nec is, cui iter, actus debetur, pontem, qua possit ire agere, jure extruet. † At si specus, non cuniculum sub rivo aget, aqua corrumpetur: quia suffosso eo aqua manabit, & rivus siccatur. §. 1. Cassius ait, sive ex communi fundo, sive communi aqua noceat, vel unum cum uno agere posse, vel unum separatim cum singulis, vel separatim singulos cum uno, vel singulos cum singulis. si unus egerit, & restitutio operis litisque æstimatio facta sit, cæterorum actionem evanescere. item si cum uno actum sit, & si præstiterit, cæteros liberari: idque quod sociorum nomine datum sit, per arbitrum communi dividundo reciperari posse. & ex sociis [non] utique cum eo agendum qui opus fecerit: nec minus eum quoque damnum restituere debere, qui auctor operis fuit.

§. 2. Apud Ferocem Proculus ait, si cum uno dominorum actum sit, qui opus non fecerit, debere eum opus restituere sua impensa: quia communi dividundo actionem habet. sed sibi magis placere, patientiam duntaxat eum præstare oportere: quia sua culpa actor id patiatur, qui non agit cum eo à quo opus factum sit. & est iniquum, eum, qui non fecit, id restituere oportere: quoniam communi dividundo agere potest: quid enim fiet, si socius ejus solvendo non fuerit?

§. 3. Officium autem Judicis inter duos accepti quale futurum sit, dubitare se, Julianus ait: si forte unius fundus fuerit, cui aqua noceat. si vero in quo opus factum, sit plurium, & cum uno eorum agatur: utrum & ejus damni nomine, quod post litem contestatam datum sit, & operis non restituti in solidum condemnatio fieri debeat; quemadmodum, cum servi communis nomine noxali judicio cum uno agitur, condemnatio in solidum fiet; quoniam quod præstiterit, potest à socio recipere: an vero is, cum quo agitur pro parte sua, & damni dati & operis non restituti nomine, damnandus sit, ut in actione damni infecti fiat, cum ejus prædii, ex quo damnum metuatur, plures domini sint, & cum uno eorum agatur; licet opus, ex quo damnum futurum sit, individuum sit, & ipsæ ædes, solumque earum non potest pro parte duntaxat damnum dare: nihilominus eum, cum quo agitur, pro sua parte condemnari. magisque existimat, id servandum in aquæ pluviæ arcendæ actione, quod in actione damni infecti: quia utrobique non de præterito, sed de futuro damno agitur.

§. 4. Quod si is fundus, cui aqua pluvia nocet, plurium sit, agere quidem vel singulos posse: sed damni quod post litem contestatam datum sit, non amplius parte sua consecuturum. item si opus restitutum non fuerit, non amplius, quam quod pro parte eorum interfuerit, opus restitui, condemnationem fieri oportere. §. 5. Si ex privato agro in agrum communem aqua immittatur, Ofilius ait, socium cum eo agere posse.

§. 6. Trebatius existimat, si de eo opere agatur, quod manufactum sit: omnimodo restituendum id esse ab eo, cum quo agitur: si vero vi fluminis ager deletus sit, ut glarea injecta, aut fossa limo repleta: tunc patientiam duntaxat præstandam.

12. IDEM lib. 16 ad Sabinum.

EMptor, nisi simulata venditio est, cæterique successores, vel restituere, si velint, opus factum, vel patientiam præstare debent: nam actori moram suam nocere debere manifestum est. † In eadem causa est etiam socius ejus, qui opus fecit, si ipse auctor non fuit. Idemque in donato fundo legatove est.

13. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani, titulo de aquæ pluviæ arcendæ.

SEd venditor aut donator Interdicto Quod vi aut clam, de damno & impensis ab actore factis tenebitur.

14. PAULUS lib. 49 ad Edictum.

ANtæus ait: si is qui opus fecerit, potentiori vendiderit prædium: quatenus desierit dominus esse, agendum cum eo Quod vi aut clam: quod si annus præterierit, de dolo judicium dandum. §. 1. Cum agitur aquæ pluviæ arcendæ, de facto quod nocet, quæritur. † Ideoque si vitio loci pars aliqua soli subsedit, quamvis per eam causam aqua pluvia inferiori noceat, nulla competit actio. † Idem fortasse dicitur, si in agro manufactum aliquid subsederit.

§. 2. In hoc judicium, sicut in damni infecti, futurum damnum venit: cum reliquis fere omnibus judiciis præteritum præstetur.

§. 3. De eo, quod ante datum est, Quod vi aut clam agendum est. de eo, quod post sententiam judicis futurum est, damni infecti caveri oportet: vel ita opus restituendum est, ut nullum periculum damni supersit. §. 4. De eo opere, quod post litem contestatam factum est, novo judicio agendum est.

15. IDEM lib. 16 ad Sabinum.

SEd interdum opus, & quod post litem contestatam factum est, tolletur: si id quod antecessit, tolli sine eo non potest.

16. POMPONIUS lib. 20 ad Sabinum.

POst venditionem & traditionem quod nocitum sit ei fundo, de quo ante judicium acceptum sit aquæ pluviæ arcendæ, nihilominus eo judicio venditorem posse consequi: non quia venditori, sed quod rei damnum datum sit: idque eum emptori restituere debere. Sed si antequam noceatur, is cum quo actum sit, vendat, statim agendum cum emptore: vel intra annum cum eo qui vendiderit, si judicii evitandi causa id fecerit.

17. PAULUS lib. 15 ad Plautium.

SI prius nocturnæ aquæ servitus mihi cessa fuerit, deinde postea alia cessione diurnæ quoque ductus aquæ concessus mihi fuerit, & per constitutum tempus nocturna duntaxat aqua usus fuerim: amitto servitutem aquæ diurnæ, quia hoc casu plures sunt servitutes diversarum causarum. §. 1. [Recte] placuit, non alias per lapidem aquam duci posse, nisi hoc in servitute constituenda comprehensum sit. non enim consuetudinis est, ut qui aquam habeat, per lapidem statum ducat: illa autem, quæ fere in consuetudine esse solent, ut per fistulas aqua ducatur, etiam si nihil sit comprehensum in servitute constituenda, fieri possunt; ita tamen, ut nullum damnum domino fundi ex his detur.

§. 2. Via publica intercedente haustus servitutem constitui posse, placuit: & est verum. sed non solum si via publica interveniat, sed & si flumen publicum. eodem casu, quo interveniente flumine publico, viæ, itineris, actus servitus imponi potest, id est, si non sit impedimento transeunti magnitudo fluminis. §. 3. [Sic] & si non proximo meo prædio servitutem vicinus debeat, sed ulteriori: agere potero jus esse mihi ire agere ad illum fundum superiorem, quamvis servitutem ipse per fundum meum non habeam: sicut interveniente via publica, vel flumine, quod vado transiri potest. † Sed loco sacro vel religioso, vel sancto intervenienre, quo fas non sit uti, nulla eorum servitus imponi poterit. §. 4. Sed si fundus medius alterius inter me & te intercedit, haustus servitutem fundo tuo imponere potero, si mihi medius dominus iter ad transeundum cesserit: quemadmodum si ex flumine publico perenni haustu velim uti, cui flumini ager tuus proximus sit: iter mihi ad flumen cedi potest.

18. JAVOLENUS lib. 10 ex Cassio.

SI in publico opus factum est, qua aqua pluvia noceret, agi non potest: interveniente loco publico, agi poterit: causa ejus rei hæc est, quod ea actione non tenetur, nisi dominus solus.

§. 1. Sine permissu Principis aqua per viam publicam duci non potest.

19. POMPONIUS lib. 14 ad Quintum Mucium.

LAbeo ait: si patiente vicino opus faciam, ex quo ei aqua pluvia noceat; non teneri me actione aquæ pluviæ arcendæ.

20. IDEM lib. 34 ad Sabinum.

SEd hoc ita, si non per errorem aut imperitiam deceptus fuerit. nulla enim voluntas errantis est.

21. IDEM lib. 32 ad Quintum Mucium.

SI in meo aqua erumpat, quæ ex tuo fundo venas habeat: si eas venas incideris, & ob id desierit ad me aqua pervenire, tu non videris

rio vi fecisse, si nulla servitus mihi eo nomine debita fuerit. nec Interdicto Quod vi aut clam teneris.

22. IDEM lib. 10 ex variis lectionibus.

SI ususfructus fundi legatus fuerit, aquæ pluviæ arcendæ actio heredi & cum herede est, cujus prædium fuerit. Quod si ex opere incommodum aliquod patitur fructuarius, poterit quidem interdum vel Interdicto experiri *quod vi aut clam*. † Quod si ei non competet, quærendum est: an utilis ei quasi domino actio aquæ pluviæ arcendæ dari debeat; an vero etiam contendat jus sibi esse uti frui. sed magis est, utilem aquæ pluviæ arcendæ ei actionem accommodare. §. 1. Non aliter restituisse rem videbitur is qui opus fecit, quam si aquam coërceat.

§. 2. Sed etsi fructuarius opus fecerit, per quod aqua pluvia alicui noceat: erit quidem actio legitima cum domino proprietatis: an vero etiam utilis in fructuarium actio aquæ pluviæ arcendæ danda sit, quæsitum est? Et magis est, ut detur.

23. PAULUS lib. 16 ad Sabinum.

QUod Principis aut Senatus jussu, aut ab his qui primi agros constituerunt, opus factum fuerit: in hoc judicium non venit.

§. 1. Hæc actio etiam in vectigalibus agris locum habet. §. 2. Aggeres juxta flumina in privato facti, in arbitrium aquæ pluviæ arcendæ veniunt, etiamsi trans flumen noceant. ita, si memoria eorum extet, & si fieri non debuerunt.

24. ALFENUS lib. 4 Digestorum à Paulo epitomatorum.

VIcinus loci superioris pratum ita arabat, ut per sulcos, itemque porcas aqua ad inferiorem veniret. Quæsitum est, an per arbitrum aquæ pluviæ arcendæ possit cogi, ut in alteram partem araret, ne sulci in ejus agrum spectarent? Respondit *, non posse eum facere, quominus agrum vicinus, quemadmodum vellet, araret. §. 1. Sed si quis sulcos transversos aquarios faceret, per quos in ejus agrum aqua defflueret, hosce [ut] operiret, [per] arbitrum aquæ pluviæ arcendæ posse cogere. §. 2. Sed & si fossas fecisset, ex quibus aqua pluvia posset nocere, arbitrum, *si appareat futurum ut aqua pluvia noceret*, cogere oportere, fossas eum explere: &, nisi faceret, condemnare: tametsi antequam adjudicaret, aqua per fossas nunquam fluxisset.

§. 3. Lacus cum aut crescerent aut decrescerent, nunquam neque accessionem neque decessionem in eos vicinis facere licet.

25. JULIANUS lib. 5 ex Minucio.

IS, cujus fundo via debetur, aquæ pluviæ arcendæ agere potest fundi sui nomine: quoniam deteriore via facta fundo nocetur.

26. SCÆVOLA lib. 4 Responsorum.

SCævola respondit, solere eos, qui juri dicundo præsunt, tueri ductus aquæ, quibus auctoritatem vetustas daret, tametsi jus non probaretur.

TIT. IV.
DE PUBLICANIS, ET VECTIGALIBUS, ET COMMISSIS.

1. ULPIANUS lib. 55 ad Edictum.

PRætor ait: *Quod publicanus, ejus publicani nomine, vi ademerit, quodve familia publicanorum: si id restitutum non erit, in duplum; aut si post annum agetur, in simplum judicium dabo.* † *Item si damnum injuria furtumve factum esse dicetur, judicium dabo; si id ad quos ea res pertinebit, non exhibebitur: in dominos sine noxæ deditione judicium dabo.* §. 1. Hic titulus ad publicanos pertinet. † *Publicani* autem sunt, qui publico fruuntur: nam inde nomen habent, sive fisco vectigal pendant, vel tributum consequantur; & omnes, qui quid à fisco conducunt, recte appellantur publicani. §. 2. Dixerit aliquis, Quid utique hoc Edictum propositum est? quasi non & alibi Prætor providerit furtis, damnis, vi raptis? Sed e re putavit, & specialiter adversus publicanos Edictum proponere. §. 3. Quod quidem Edictum in aliqua parte mitius est: quippe cum in duplum datur, cum vi bonorum raptorum in quadruplum sit, & furti manifesti æque in quadruplum. §. 4. Et restituendi facultas publicano vi abreptum datur. quod si fecerit, omni onere exuitur, & pœnali actione ex hac parte Edicti liberatur. † Unde quæritur, si quis velit cum publicano non ex hoc Edicto, sed ex generali vi bonorum raptorum, damni injuriæ, vel furti agere, an possit? & placet posse: idque Pomponius quoque scribit. est enim absurdum meliorem esse publicanorum causam, quam cæterorum, effectam opinari. §. 5. *Familiæ* nomen hic non tantum ad servos publicanorum referemus: verum & qui in numero familiarum sunt publicani. Sive igitur liberi sint, sive servi alieni, qui publicanis in eo vectigali ministrant, hoc Edicto continebuntur. † Proinde & si servus publicani rapuit, non tamen in ea familia constitutus, quæ publico vectigali ministrat, hoc Edictum cessabit. §. 6. Quod novissime Prætor ait, *Si hi non exhibebuntur, in dominos sine noxæ deditione judicium dabo*, hoc proprium est hujus Edicti: quod si non exhibeantur servi, competit judicium sine noxæ deditione, sive habeant eos in potestate, sive non; sive possint exhibere, sive non possint:

2. GAIUS lib. 21 ad Edictum provinciale.

NEc liceat domino absentem defendere;

3. ULPIANUS lib. 55 ad Edictum.

CUm si exhibuissent, noxali judicio convenirentur. Idcirco autem tam dura conditio eorum effecta est: quia debent bonos servos ad hoc ministerium eligere. §. 1. Quod ait *in dominos*, sic accipiendum est, in socios vectigalis, licet domini non sint. § 2. Ante autem actorem dicere oportet, quem vel quos desideret exhiberi: ut, si non exhibeantur, hinc agatur. Sed si dicatur, *Exhibe omnes, ut possim dignoscere quis sit*, puto audiendum. §. 3. Si plures servi id furtum vel damnum admiserint: hoc debet servari, ut si tantum præstetur, quantum si unus liber fecisset, absolutio fiat.

4. PAULUS lib. 52 ad Edictum.

SI publicanus, qui vi ademit, decesserit: Labeo ait, in heredem ejus, quo locupletior factus sit, dandam actionem. §. 1. De rebus quas in usus advehendas sibi mandant Præsides, Divus Hadrianus Præsidibus [Galliarum] scripsit, *Ut quotiens quis in usus [aut] eorum qui provinciis exercitibusve præsunt, aut Procuratorum suorum, usus sui causa mittet quendam empturum: significet libello manu sua subscripto, eumque ad publicanum mittat, ut si quid amplius quam mandatum est, transferret, id munificium sit.* §. 2. In omnibus vectigalibus fere consuetudo spectari solet: idque etiam Principalibus Constitutionibus cavetur.

5. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani, titulo de publicanis.

HOc Edicto efficitur: ut ante acceptum quidem judicium restituta re actio evanescat: post acceptum vero judicium nihilominus

pœna duret. sed tamen absolvendus est etiam, qui post acceptum judicium restituere paratus est. §. 1. Quærentibus autem nobis, utrum duplum totum pœna sit, & præterea rei sit persecutio; an in duplo sit & rei persecutio, ut pœna simpli sit: Magis placuit, ut res in duplo sit.

6. MODESTINUS lib. 2 de Pœnis.

SI multi publicani sint, qui illicite quid exegerunt: non multiplicatur dupli actio, sed omnes partes præstabunt: & quod ab alio præstari non potest, ab altero exigetur, sicut Divus Severus & Antoninus rescripserunt. nam inter criminis reos, & fraudis participes, multum esse constituerunt.

7. PAPIRIUS JUSTUS lib. 2 de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus & Verus rescripserunt, *in vectigalibus ipsa prædia, non personas conveniri*: & ideo possessores etiam præteriti temporis vectigal solvere [debere]: eoque exemplo actionem, si ignoraverint, habituros. §. 1. Item rescripserunt, pupillo remittere se pœnam commissi, si intra diem trigesimum vectigal intulisset.

8. PAPINIANUS lib. 13 Responsorum.

FRaudati vectigalis crimen ad heredem ejus qui fraudem contraxit, commissi ratione transmittitur. §. 1. Sed si unus ex pluribus heredibus rem munem causa vectigalis subripiat, portiones cæteris non auferuntur.

9. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

LOcatio vectigalium, quæ calor licitantis ultra modum solitæ conductionis inflavit, ita demum admittenda est, si fidejussores idoneos, & cautionem is, qui licitatione vicerit, offerre paratus sit. §. 1. Ad conducendum vectigal invitus nemo compellitur: & ideo impleto tempore conductionis elocanda sunt.

§. 2. Reliquatores vectigalium ad *iterandam* conductionem, antequam superiori conductioni satisfaciant, admittendi non sunt. §. 3. *Debitores fisci, itemque Reipublicæ*, vectigalia conducere prohibentur, ne ex alia causa eorum debita onerentur: nisi forte tales fidejussores obtulerint, qui debitis eorum satisfacere parati sint.

§. 4. Socii vectigalium, si separatim partes administrent, alter ab altero minus idoneo in se portionem transferre jure desiderat.

§. 5. Quod illicite publice privatimque exactum est, cum altero tanto passis injuriam exsolvitur: per vim vero extortum cum pœna tripli restituitur. amplius extra ordinem plectuntur: alterum enim utilitas privatorum, alterum vigor publicæ disciplinæ postulat. §. 6. Earum rerum vectigal, quarum nunquam præstitum est, præstari non potest. Quod si præstari consuetum indiligentia publicani omiserat, alius exercere non prohibetur. §. 7. Res *exercitui* paratas præstationi vectigalium subjici non placuit.

§. 8. *Fiscus* ab omnium vectigalium præstationibus immunis est. mercatores autem, qui de fundis fiscalibus mercari consuerunt, nullam immunitatem solvendi publici vectigalis usurpare possunt.

10. HERMOGENIANUS lib. 5 Epitomarum.

VEctigalia sine Imperatorum præcepto, neque Præsidi, neque curatori, neque curiæ constituere, nec præcedentia reformare, & his vel addere vel diminuere licet. §. 1. Non solitis vectigalium pensionibus, pellere conductores, necdum etiam tempore conductionis completo, vel ab his usuras ex mora exigere permittitur.

11. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

COtem ferro subigendo necessariam, hostibus quoque venundari, ut ferrum, & frumentum, & sales, non sine periculo capitis licet.

§. 1. Agri publici, qui in perpetuum locantur, à curatore sine auctoritate Principali revocari non possunt. §. 2. Dominus navis si illicite aliquid in nave, vel ipse vel vectores imposuerint, navis quoque fisco vindicatur. Quod si absente domino id à magistro, vel gubernatore, aut proreta, nautavè aliquo [id] factum sit: ipsi quidem capite puniuntur commissis mercibus, navis autem domino restituitur. §. 3. Illicitarum mercium persecutio heredem quoque adstringit. §. 4. Eam rem, quæ commisso vindicata est, dominus emere non prohibetur, vel per se, vel per alios, quibus hoc mandaverit. §. 5. Qui maximos fructus ex redemptione vectigalium consequuntur, si postea tanto locari non possunt, ipsi ea prioribus pensionibus suscipere compelluntur.

12. ULPIANUS lib. 38 ad Edictum.

QUantæ audaciæ, quantæ temeritatis sint publicanorum factiones, nemo est qui nesciat: idcirco Prætor ad compescendam eorum audaciam hoc Edictum proposuit. §. 1. *Quod familia publicanorum furtum fecisse dicetur, item si damnum injuria fecerit, & id, ad quos ea res pertinet, non exhibetur: in dominum sine noxæ deditione judicium dabo.* §. 2. Familiæ autem appellatione hic servilem familiam contineri sciendum est. † Sed & si bona fide publicano alienus servus servit, æque continebitur. fortassis & mala fide: plerumque enim vagi servi & fugitivi in hujusmodi operis etiam à scientibus habentur. † Ergo & si homo liber serviat, hoc Edictum locum habet. §. 3. *Publicani* autem dicuntur, qui publica vectigalia habent conducta.

13. GAIUS lib. 13 ad Edictum provinciale.

SEd & hi qui salinas, & cretifodinas, & metalla habent, publicanorum loco sunt.

§. 1. Præterea & si quis vectigal conductum à Republica cujusdam municipii habet, hoc Edictum locum habet. §. 2. Sive autem vendidit servum, vel manumisit, vel etiam fugit servus: tenebitur servi nomine, qui tam factiosam familiam habuit. §. 3. Quid tamen, si servus decesserit? videndum an publicanus teneatur quasi facti sui nomine. sed puto, quia facultatem non habet exhibendi, nec dolus ejus intercessit, debere eum liberari. §. 4. Hanc actionem perpetuam dabimus, & heredi, cæterisque successoribus.

14. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

COmmissa vectigalium nomine etiam ad heredem transmittuntur. nam quod commissum est, statim desinit ejus esse qui crimen contraxit: dominiumque rei vectigali adquiritur. eapropter commissi persecutio, sicut adversus quemlibet possessorem, sic [&] adversus heredem competit.

15. ALFENUS VARUS lib. 7 Digestorum.

CÆsar, cum insulæ Cretæ cotorias locaret, Legem ita dixerat, *Ne quis præter redemptorem post Idus Martias cotem ex insula Creta fodito,*

dito, neve eximito, neve avellito: cujusdam navis onusta cotibus ante Idus Martias ex portu Cretæ profecta, vento relata in portum erat: deinde iterum post Idus Martias profecta erat. Consulebatur, num contra Legem post Idus Martias ex insula Creta cotes exisse viderentur? Respondit, tametsi portus [quoque], qui insulæ essent, omnes ejus insulæ esse viderentur: tamen eum qui ante Idus Martias profectus ex portu [esset], & relatus tempestate in insulam deductus esset, si inde exisset, non videri contra Legem fecisse: præterea, quod jam initio evectæ cotes viderentur, cum & ex portu navis profecta esset.

16. MARCIANUS libro sing. de Delatoribus.

INterdum nec vendendus est [is] servus qui in commissum cecidit, sed pro eo æstimatio à domino danda est. Divi enim Severus & Antoninus rescripserunt, cum is servus qui actum domini gessisse diceretur, in commissum cecidisset: venire non debuisse, sed pro eo viri boni arbitratu æstimationem oportuisse dari.

§. 1. Iidem autem eadem [epistola] rescripserunt, si quis improfessus servus fuerit, & probabitur in commissum cecidisse, & aut uxorem corrupisse domini dicatur, aut aliud quid gravius admisisse, ut cognoscat procurator: & si in his causis [esse] compertus sit, æstimetur, & ad pœnam domino tradatur.

§. 2. Iidem Divi Severus & Antoninus rescripserunt, mancipiis commissis res peculiares non esse in eadem causa, nisi hoc, quod proprio nomine in causam commissi incidit.

§. 3. Quotiens quis mancipia invecta professus non fuerit, sive venalia, sive usualia: pœna commissi est. si tamen novitia mancipia fuerint, non etiam veterana. Sunt autem veterana, quæ anno continuo in urbe servierint: novicia autem mancipia intelliguntur, quæ annum nondum servierint.

§. 4. Servi qui in fuga sunt, in commissum non cadunt: cum sine voluntate domini fines egressi sunt. & ita Principalibus Constitutionibus cavetur: sicut Divus quoque Pius sæpissime rescripsit, ne (inquit) in potestate servorum sit, invitis vel ignorantibus dominis fugæ se tradendo, potestati dominorum se subtrahere.

§. 5. Licet quis se ignorasse dicat, nihilominus eum in pœnam vectigalis incidere, Divus Adrianus constituit. §. 6. Divi quoque Marcus & Commodus rescripserunt, *non imputari publicano, quod non instruxit transgredientem: sed illud custodiendum, ne decipiat profiteri volentes.*

§. 7. Species pertinentes ad vectigal: cinnamomum, piper longum, piper album, folium pentasphærum, [folium barbaricum] costum, costamomum, nardi stachys, cassia turiana, xylocassia, smyrna, amomum, zingiberi, malabathrum, aroma Indicum, chalbane, laser, [alchelucia], sargogalla, onyx Arabicus, cardamomum, xylocinnamomum, opus byssicum, pelles Babylonicæ, pelles Parthicæ, ebur, ferrum Indicum, carpasum, lapis universus, margarita, sardonix, ceraunium, hyacinthus, smaragdus, adamas, saffirinus, callaïnus, beryllus, chelynie, [hopia] Indica, vel adserta, metaxa, vestis serica vel subserica, vel attincta, carbasea, nema sericum, spadones, Indici leones, leænæ, pardi, leopardi, pantheræ, purpura: item [marocorum] lana, fucus, capilli Indici.

§. 8. Si propter necessitatem adversæ tempestatis expositum onus fuerit, non debere hoc commisso vindicari, Divi fratres rescripserunt.

§. 9. Divus quoque Pius rescripsit: cum quidam intra legitimam ætatem esse dicebat, & usus causa mancipia duxisset, & in sola professione errasset: ignoscendum esse ei. §. 10. Divi quoque fratres rescripserunt: cum quidam non per fraudem, sed per errorem in causam commissi incidisset: ut duplo vectigali contenti publicani servos restituant. §. 11. Magnus Antoninus rescripsit: si colonus vel servi domini prædii ferrum illicite in prædio fecerint ignorante domino, nulla pœna dominum teneri.

§. 12. Si quis professus apud publicanum fuerit, non tamen vectigal solverit, hoc concedente publicano (ut solent facere), Divi Severus & Antoninus rescripserunt res in commissum non cadere. *Cum enim* (inquiunt) *professiones recitantur, commissum cessat:* cum poterit satisfieri fisco ex bonis publicanorum vel fidejussorum.

§. 13. Pœnæ ab heredibus peti non possunt, si non est quæstio mota vivo eo, qui deliquit: & hoc sicut in cæteris pœnis, ita & in vectigalibus est. §. 14. Si quid autem indebitum per errorem solventis publicanus accepit, retro eum restituere oportere, Divi Severus & Antoninus rescripserunt.

TIT. V.
DE DONATIONIBUS.

1. JULIANUS lib. 17 Digestorum.

DOnationes complures sunt. † Dat aliquis ea mente, *ut statim velit accipientis fieri, nec ullo casu ad se reverti*; & propter nullam aliam causam facit, quam ut liberalitatem & munificentiam exerceat: hæc proprie donatio appellatur. † Dat aliquis, *ut tunc demum accipientis fiat, cum aliquid secutum fuerit:* non proprie donatio appellabitur, sed totum [hoc] donatio sub conditione est. † Item cum quis ea mente dat, *ut statim quidem faciat accipientis, si tamen aliquid factum fuerit, aut non fuerit; velit ad se reverti:* non proprie donatio dicitur. sed totum hoc donatio est, quæ sub conditione solvatur: qualis est *mortis causa* donatio. §. 1. Igitur cum dicimus, *inter sponsum & sponsam* donationem valere, propria appellatione utimur; & factum demonstramus, quod ab eo proficiscitur, qui liberalitatis [gratia] aliquid dat, ut confestim faciat accipientis, nec unquam ullo facto ad se reverti velit. Cum vero dicimus, si hac mente donat sponsus sponsæ, ut nuptiis non secutis res auferatur, posse repeti; non contrarium priori dicimus: sed concedimus inter eas personas fieri donationem eam, quæ sub conditione solvatur.

2. IDEM lib. 60 Digestorum.

SI cum filiusfamilias pecuniam donare vellet, patris jussu eam promisit: valet donatio, perinde ac si fidejussorem dedisset. §. 1. Si vero pater donaturus Titio pecuniam, jusserit filium suum eam promittere: poterit dici, interesse, debitor filius patri suo fuerit, necne. nam si tantundem filius patri debuit, quantum promisit: valere donatio intelligitur, perinde ac si quemlibet alium debitorem pater jussisset pecuniam promittere. §. 2. Cum vero ego Titio pecuniam donaturus, te, qui mihi tantundem donare volebas, jussero Titio promittere: inter omnes personas donatio perfecta est.

§. 3. Aliud juris erit, si pecuniam, quam me tibi debere existimabam, jussu tuo spoponderim ei, cui donare volebas: exceptione enim doli mali tueri me potero: [&] præterea incerti con-

condictione stipulatorem compellam, ut mihi acceptum faciat stipulationem. §. 4. Item si ei, quem creditorem tuum putabas, jussu tuo pecuniam, quam me tibi debere existimabam, promisero: petentem doli mali exceptione summovebo: & amplius incerti agendo cum stipulatore, consequar, ut mihi acceptum faciat stipulationem. §. 5. Si pecuniam mihi Titius dederit absque ulla stipulatione, ea tamen conditione, ut tunc demum mea fieret, cum Seius Consul factus esset: sive furente eo, sive mortuo, Seius Consulatum adeptus fuerit, mea fiet.

§. 6. Sed si quis donaturus mihi pecuniam dederit alicui, ut ad me perferret, & ante mortuus erit, quam ad me perferat: non fieri pecuniam dominii mei constat. §. 7. Titio decem donavi ea conditione, ut [*inde*] *Stichum sibi emeret*. Quæro, cum homo antequam emeretur, mortuus sit: an aliqua actione decem recipiam? Respondit: facti magis, quam juris quæstio est. nam si decem Titio in hoc dedi, *ut Stichum emeret*, aliter non daturus, mortuo Sticho, condictione repetam: si verò alias quoque donaturus Titio decem, quia interim Stichum emere proposuerat, dixerim in hoc me dare, ut Stichum emeret: causa magis donationis, quam conditio dandæ pecuniæ, existimari debebit; & mortuo Sticho, pecunia apud Titium remanebit.

3. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

ET generaliter hoc in donationibus definiendum est: multum interesse, causa donandi fuit, an conditio. si causa fuit: cessare repetitionem: si conditio, repetitioni locum fore.

4. PAULUS lib. 17 ad Sabinum.

ETiam per interpositam personam donatio consummari potest.

5. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

AFfectionis gratia neque honestæ, neque inhonestæ donationes sunt prohibitæ. honestæ, erga bene merentes amicos vel necessarios: inhonestæ, circa meretrices.

6. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

QUi saxum mihi eximere de suo permisit donationis causa: statim, cum lapis exemptus est, meus fit: neque, prohibendo me evehere, efficit ut meus esse desinat; quia quodammodo traditione meus factus est. plane si mercenarius meus exemit, mihi exemit. Sed si is, qui à me emerat, sive mercede conduxerat, ut paterer eum sibi jure eximere: si, antequam eximat, me pœnituerit, meus lapis durat: si postea, ipsius factum avocare non possum. * quasi traditio enim facta videtur, cum eximitur domini voluntate. † Quod in saxo est, idem erit etiam, si in arbore cæsa vel dempta acciderit.

7. IDEM lib. 44 ad Sabinum.

FIliusfamilias donare non potest, neque si liberam peculii administrationem habeat: non enim ad hoc ei conceditur libera peculii administratio, ut perdat. §. 1. Quid ergo, si justa ratione motus donet? numquid possit dici, locum esse donationi? quod magis probabitur.

§. 2. Item videamus, si quis filiofamilias liberam peculii administrationem concesserit, ut nominatim adjiceret, *sic* [*se*] *ei concedere, ut donare quoque possit*: an locum habeat donatio? Et non dubito, donare quoque eum posse.

§. 3. Nonnunquam etiam ex *persona* poterit hoc colligi. pone enim, filium esse Senatoriæ, vel cujus alterius dignitatis: quare non dicas videri patrem, nisi ei specialiter donandi facultatem ademit, hoc quoque concessisse, dum liberam dat peculii administrationem? §. 4. Pari autem ratione, qua donare filiusfamilias prohibetur, *etiam mortis causa donare* prohibebitur: quamvis enim ex patris voluntate mortis quoque causa donare possit: attamen, ubi cessat voluntas, inhibebitur hæc quoque donatio.

§. 5. Sed enim meminisse oportebit, si cui donare quoque permissum est, nisi specialiter etiam mortis causa donare fuerit permissum, non posse mortis causa donare. §. 6. Hæc omnia locum habebunt in paganis. Cæterum qui habent castrense peculium, vel quasi castrense: in ea conditione sunt, ut donare & mortis causa & non mortis causa possint, cum testamenti factionem habeant.

8. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

QUæ liberti imposita libertatis causa præstant, ea non donantur. res enim pro his intercessit.

9. POMPONIUS lib. 3[3] ad Sabinum.

IN ædibus alienis habitare gratis, donatio videtur: id enim ipsum capere videtur, qui habitat, quod mercedem pro habitatione non solvit. potest enim & citra corporis donationem valere donatio. veluti si donationis causa cum debitore meo paciscar, ne ante certum tempus ab eo petam. §. 1. Ex rebus donatis fructus perceptus in rationem donationis non computatur. Si vero non fundum, sed fructus perceptionem tibi donem: fructus percepti venient in computationem donationis. §. 2. Quod filiusfamilias patris jussu aut voluntate donavit: perinde est, ac si pater ipse donaverit: aut si mea voluntate rem meam tu nomine tuo Titio dones.

§. 3. Donari non potest, nisi quod ejus fit, cui donatur.

10. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

ABsenti, sive mittas, qui ferat; sive, quod ipse habeat, sibi habere eum jubeas, donari recte potest. Sed si nescit rem, quæ apud se est, sibi esse donatam, vel missam sibi non acceperit: donatæ rei dominus non fit, etiam si per servum ejus, cui donabatur, missa fuerit: nisi ea mente servo ejus data fuerit, ut statim ejus fiat.

11. GAIUS lib. 3 de legatis ad Edictum Prætoris Urbani.

CUm de modo donationis quæritur: neque partus nomine, neque fructuum, neque pensionum, neque mercedum ulla donatio facta esse videtur.

12. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

QUi ex donatione se obligavit, ex Rescripto Divi Pii, in quantum facere potest, convenitur. sed enim id, quod creditoribus debetur, erit detrahendum: hæc vero, de quibus ex eadem causa quis obstrictus est, non debebit detrahere.

13. IDEM lib. 7 Disputationum.

QUi mihi donatum volebat, servo communi meo & Titii rem tradidit: servus vel sic accepit, *quasi socio adquisiturus*; vel sic, *quasi mihi & socio*. Quærebatur, quid agere? Et placet, quamvis servus hac mente acceperit, *ut socio meo, vel mihi & socio adquirat*, mihi tamen adquiri.

† Nam & si procuratori meo hoc animo rem tradiderit, ut mihi adquirat, ille quasi sibi adquisiturus acceperit: nihil agit in sua persona, sed mihi adquirit.

14. JULIANUS lib. 17 Digestorum.

QUi alienum fundum donationis causa excolit, nullam retentionem propter impensas

ſas faciet: quia domini res ab eo injectas continuo efficit.

15. MARCIANUS lib. 3 Inſtitut.

POſt contractum capitale crimen donationes factæ non valent, ex Conſtitutione Divorum Severi & Antonini, [niſi] condemnatio ſecuta ſit.

16. ULPIANUS [lib. 2 Reſponſorum].

EX hac ſcriptura, *Sciant heredes mei me veſtem univerſam, ac res cæteras, quaſcunque in diem mortis meæ mecum habui, illi & illi libertis meis vivum donaſſe*, dominium ad libertos benigna interpretatione pertinere.

17. IDEM [lib. 58 ad Edictum].

SI in ſtipulatum judicatum novationis cauſa deductum ſit, & ſtipulatio, donationis cauſa, accepto lata: dicendum eſt, locum liberationem habere.

18. IDEM [lib. 71 ad Edictum].

A*Riſto* ait, cum *mixtum ſit* negotium cum donatione, obligationem non contrahi eo caſu, quo donatio eſt: & ita & Pomponius eum exiſtimare refert. §. 1. Denique refert, Ariſtonem putare, ſi ſervum tibi tradidero ad hoc, *ut eum poſt quinquennium manumittas*, non poſſe ante quinquennium agi: quia donatio aliqua ineſſe videtur. Aliter atque (inquit) ſi ob hoc tibi tradidiſſem, *ut continuo manumittas*: hic enim nec donationi locum eſſe: & ideo eſſe obligationem. Sed [& ſuperiore caſu, quid acti ſit, inſpiciendum Pomponius ait: poteſt enim quinquennium non ad hoc eſſe poſitum, ut aliquid donetur. §. 2. Idem Ariſto ait, ſi donationis cauſa in hoc tradatur ſervus, ut poſt quinquennium manumittatur, ſit autem alienus, poſſe dubitari, an uſucapiatur: quia aliquid donationis interveniret. & hoc genus quæſtionis in mortis cauſa donationibus verſari Pomponius ait: & magis putat, [ut] ſi ita donetur, ut poſt quinquennium manumittatur, poſſe dici uſucapionem ſequi. §. 3. Labeo ait, ſi quis mihi rem alienam donaverit, inque eam ſumptus magnos fecero, & ſic evincatur, nullam mihi actionem contra donatorem competere: plane de dolo poſſe me adverſus eum habere actionem, ſi dolo fecit.

19. IDEM [lib. 76 ad Edictum].

HOc jure utimur, ut in rebus publicis, cum de donatione quæritur, illud ſolum ſpectetur, utrum ob cauſam aliquam juſtam Reipublicæ promittat quis, vel polliceatur, an non? ut ſi ob honorem aliquem promittat, teneatur: ſi minus, non. §. 1. Labeo ſcribit, extra cauſam donationum eſſe talium officiorum mercedes: utputa, *ſi tibi adfuero; ſi ſatis pro te dedero; ſi, qualibet in re opera vel gratia mea uſus fueris*. §. 2. Non poteſt liberalitas nolenti adquiri. §. 3. Si quis dederit pecuniam mutuam Titio, reddendam Seio, cui donatum volebat; deinde Titius, mortuo donatore, Seio dediſſe proponatur: erit conſequens dicere, pecuniam Seii fieri, ſive mortuum ſcivit, ſive ignoravit is, qui dabat; quia pecunia fuit dantis. ſed ſi quidem ignoravit mortuum, erit liberatus, ſi ſic mutuam pecuniam accepit ſolvendam Seio. † Si autem mandavero tibi, ut pecuniam Titio des, cui donare volebam; & tu ignorans me mortuum, hoc feceris: habebis adverſus heredes meos mandati actionem. ſi ſciens, non habebis. §. 4. Si quis ſervo pecuniam crediderit, deinde is liber factus eam expromiſerit: non erit donatio, ſed debiti ſolutio. † Idem in pupillo, qui ſine tutoris auctoritate debuerit, dicendum eſt, ſi poſtea tutore auctore promittat. §. 5. Sed & hæ ſtipulationes, quæ ob cauſam fiunt, non habent donationem. §. 6. Denique Pegaſus putabat, ſi tibi centum ſpopondero hac conditione, *ſi juraſſes te nomen meum laturum*: non eſſe donationem; quia ob rem facta eſt, res ſecuta eſt.

20. MARCELLUS [lib. 22 Digeſt.]

SI patronus ex debita parte heres inſtituatur, & libertus fidei ejus commiſit, ut quid daret, & hoc ſtipulanti fideicommiſſario promiſerit: non erit cogendus ſolvere; ne pars ex Legibus verecundiæ patronali debita minuatur. §. 1. De illo dubitari poteſt, qui, quod per Falcidiam retinere poterat, voluntatem teſtatoris ſecutus ſpopondit ſe daturum. Sed magis eſt, ut non poſſit ſuæ confeſſioni obviare. quemadmodum enim, ſi ſolviſſet, fidem teſtatori ſuo adimpleſſe videbatur, & nulla ei repetitio conceſſa fuerat: ita & ſtipulatione procedente contra fidem teſtatoris, quam adgnovit, venienti ei merito occurretur.

21. CELSUS [lib. 28 Digeſtorum].

UT mihi donares, creditori meo, delegante me, promiſiſti. pactum valet: ille enim ſuum recepit. §. 1. Sed ſi debitorem meum tibi donationis immodicæ cauſa promittere juſſi, an ſummoveris donationis exceptione, necne, tractabitur? Et meus quidem debitor exceptione te agentem repellere non poteſt: quia perinde ſum, quaſi exactam à debitore meo ſummam tibi donaverim, & tu illam ei credideris. Sed ego (ſi quidem pecuniæ à debitore meo nondum ſolutæ ſint) habeo adverſus debitorem meum reſciſſoriam in id, quod ſupra Legis modum tibi promiſit: ita ut in reliquum tantummodo tibi maneat obligatus. ſin autem pecunias à debitore meo exegiſti, in hoc, quod modum Legis excedit, habeo contra te condictionem.

22. MODESTINUS lib. 8 Differentiarum.

EUm qui donationis cauſa pecuniam, vel quid aliud promiſit, de mora ſolutionis pecuniæ uſuras non debere, ſummæ æquitatis eſt: maxime cum in bonæ fidei contractibus donationis ſpecies non deputetur.

23. IDEM lib. 15 Reſponſorum.

MOdeſtinus reſpondit, creditorem futuri temporis uſuras & remittere & minuere pacto poſſe: nec in ea donatione, ex ſumma quantitatis aliquid vitii incurrere. §. 1. Modeſtinus reſpondit, mente captum donare non poſſe.

24. JAVOLENUS lib. 14 ex Caſſio.

FIdejuſſori ejus, qui donationis cauſa pecuniam ſupra modum Legis promiſit, exceptio dari debet etiam invito reo: ne ſi forte reus ſolvendo non fuerit, pecuniam fidejuſſor amittat.

25. IDEM lib. 6 Epiſtolarum.

SI tibi dederim rem, ut *Titio meo nomine donares*, & tu tuo nomine eam ei dederis: an factam ejus putes? Reſpondit, Si rem tibi dederim, ut Titio meo nomine donares, eamque tu tuo nomine ei dederis: quantum ad juris ſubtilitatem, accipientis facta non eſt; & tu furti obligeris. ſed benignius eſt, ſi agam contra eum, qui rem accepit, exceptione doli mali me ſummoveri.

26. POMPONIUS lib. 4 ad Quintum Mucium.

NUda ratio non facit aliquem debitorem: ut puta quod donare libero homini volumus, licet referamus in rationes noſtras, debere nos, tamen nulla donatio intelligitur.

 27. PA-

27. PAPINIANUS lib. 29 Quæstionum.

AQuilius Regulus juvenis ad Nicostratum Rhetorem ita scripsit, *Quoniam, & cum patre meo semper fuisti, & me eloquentia, & diligentia tua, meliorem reddidisti, dono & permitto tibi habitare in illo cœnaculo, eoque uti:* defuncto Regulo, controversiam habitationis patiebatur Nicostratus: & cum de ea re mecum contulisset, dixi posse defendi, non meram donationem esse: verum officium magistri quadam mercede remuneratum Regulum: ideoque non videri donationem sequentis temporis irritam esse: quod si expulsus Nicostratus veniat ad judicem, ad exemplum Interdicti, quod fructuario proponitur, defendendus erit: quasi loco possessoris constitutus, qui usum cœnaculi accepit.

28. IDEM lib. 3 Responsorum.

HEreditatem pater sibi relictam filiæ sui juris effectæ donavit: creditoribus hereditariis filia satisfacere debet; vel, si hoc minime faciat, & creditores contra patrem veniant, cogendam eam per actionem præscriptis verbis patrem adversus eos defendere.

29. IDEM lib. 12 Responsorum.

[DOnari videtur, quod nullo jure cogente conceditur]. §. 1. Quidam in jure interrogatus, *nihil sibi debere tutoris heredes* respondit: eum actionem jure amisisse respondi. licet enim non transactionem, sed donationis hæc verba esse quis accipiat: attamen eum, qui in jure confessus est, suam confessionem infirmare non posse. §. 2. Donationem quidem partis bonorum proximæ cognatæ viventis nullam fuisse constabat: verum ei, qui donavit, ac postea jure Prætorio successit, quoniam adversus bonos mores & jus gentium festinasset, actiones hereditarias in totum denegandas respondit.

30. MARCIANUS libro sing. De delatoribus.

NAm ei ut indigno aufertur hereditas.

31. PAPINIANUS lib. 12 Respons.

DOnationes in concubinam collatas, non posse revocari convenit, nec si matrimonium inter eosdem postea fuerit contractum, ad irritum recidere, quod ante jure valuit. an autem maritalis honor & affectio pridem præcesserit, personis comparatis, vitæ conjunctione considerata perpendendum esse respondi: neque enim tabulas facere matrimonium.

§. 1. Species extra dotem à matre filiæ nomine viro traditas, filiæ, quæ præsens fuit, donatas, & ab ea viro traditas videri respondi. nec matrem offensam, repetitionem habere, vel eas recte vindicare, quod vir cavisset, extra dotem usibus puellæ sibi traditas; cum ea significatione non modus donationis declaretur, nec ab usu proprietas separetur, sed peculium à dote puellæ distingueretur: judicem tamen æstimaturum, si mater jure contra filiam offensa, eas revocare velit, & verecundiæ maternæ congruam bonique viri arbitrio competentem ferre sententiam. §. 2. Pater, qui filiæ, quam habuit in potestate, mancipia donavit, & peculium emancipatæ non ademit, ex postfacto donationem videbatur perfecisse. §. 3. Ejusmodi Lege deposita in æde sacra, *ut eam ipse solus, qui deposuit, tolleret, aut post mortem domini Ælius Speratus*, non videri celebratam donationem respondi.

§. 4. Ratæ donationes esse non possunt post crimen perduellionis contractum: cum heredem quoque teneat, & si nondum postulatus vita decesserit.

32. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

LUcius Titius epistolam talem misit: *Ille illi salutem. Hospitio illo, quamdiu volueris, utaris, superioribus diætis omnibus gratuito: idque te ex voluntate mea facere, hac epistola notum tibi facio.* Quæro, an heredes ejus habitationem prohibere possunt? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, heredes ejus posse mutare voluntatem.

33. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

QUi id, quod ex causa donationis stipulanti spoponderat, solvi constituit, actione constitutæ pecuniæ non in solidum, sed in quantum facere potest, convenitur: causam enim & originem constitutæ pecuniæ, non judicii potestatem prævalere placuit. sed & condemnatus ex causa donationis, in actione judicati non frustra desiderat, in quantum facere potest, conveniri. §. 1. Ea Lege, donationis causa, pecunia Titio numerata, *ut statim donatori mutuo detur*, non impeditur dominii translatio: ac propterea, iisdem nummis donatori creditis, novum dominium in his quæritur. §. 2. Mutus & surdus donare non prohibentur.

§. 3. Si, cum Primus tibi donare vellet, & tu donandi Secundo voluntatem haberes, Primus Secundo ex voluntate tua stipulanti promiserit: perficitur donatio. & quia nihil Primus Secundo, à quo convenitur, donavit: & quidem in solidum, non in id, quod facere potest, condemnatur. † Idque custoditur, & si delegante eo, qui donationem erat accepturus, creditori ejus donator promiserit: & hoc enim casu creditor suum negotium gerit.

34. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

SI pater emancipati filii nomine donationis animo pecuniam fœneravit, eamque filius stipulatus est: & ipso jure perfectam donationem, ambigi non potest. §. 1. Si quis aliquem à latrunculis vel hostibus eripuit, & aliquid pro eo ab ipso accipiat: hæc donatio irrevocabilis est. non merces eximii laboris appellanda est: quod contemplatione salutis certo modo æstimari non placuit.

35. SCÆVOLA lib. 3 [1] Digestorum.

AD eum, quem manumiserat, epistolam misit in hæc verba: *Titius Sticho liberto [suo] salutem. Cum te manumiserim, peculium quoque tuum omne, quicquid habes tam in nominibus, quam in rebus moventibus, sive in numerato, me tibi concedere, hac epistula manu mea scripta notum tibi facio:* eundem libertum testamento ex besse scripsit heredem, Sempronium ex triente, nec peculium Sticho legavit, nec actiones præstari jussit. Quæsitum est, utrum in assem Sticho actio detur eorundem nominum, quæ in peculio habuit: an utrisque heredibus pro portionibus hereditariis? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, utrisque heredibus pro hereditariis portionibus competere.

§. 1. Lucius Titius fundum Mæviæ donavit, & ante traditionem eundem fundum post dies paucos Seio pignori obligavit, & intra dies triginta Mæviam in vacuam possessionem ejusdem fundi induxit. Quæro, an donatio perfecta sit? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, perfectam: verum creditorem firmam pignoris obligationem habere. §. 2. Avia sub nomine Labeonis nepotis sui mutuam pecuniam dedit, & usuras semper cepit: & instrumenta debitorum à Labeone recepit, quæ in hereditate ejus inventa sunt. Quæro an donatio perfecta esse videa-

videatur? Respondit, cum debitor Labeoni obligatus est, perfectam donationem esse.

TIT. VI.

DE MORTIS CAUSA DONATIONIBUS ET [CAPIONIBUS].

1. MARCIANUS lib. 9 Institutionum.

MOrtis causa donatio est, cum quis habere se vult, quam eum, cui donat; magisque eum, cui donat, quam heredem suum.

§. 1. Sic & apud Homerum Telemachus donat Piræo.

2. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

JUlianus libro 17 Digestorum, tres esse species mortis causa donationum, ait. † *Unam*, cum quis nullo præsentis periculi metu conterritus, sed sola cogitatione mortalitatis donat. † *Aliam* esse speciem mortis causa donationum ait, cum quis imminente periculo commotus, ita donat, ut statim fiat accipientis. † *Tertium* genus esse donationis ait, si quis periculo motus, non sic det, ut statim faciat accipientis: sed tunc demum, cum mors fuerit insecuta.

3. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

MOrtis causa donare licet, non tantum infirmæ valetudinis causa, sed periculi etiam propinquæ mortis, vel ab hoste, vel à prædonibus, vel ab hominis potentis crudelitate aut odio, aut navigationis incundæ;

4. GAIUS [lib. 1 Rerum cottidianarum sive aureorum].

AUt per insidiosa loca iturus,

5. ULPIANUS lib. 2 Institut.

AUt ætate fessus:

6. PAULUS lib. 7 ad Sabinum.

HÆc enim omnia *instans* periculum demonstrant.

7. ULPIANUS lib. 32 ad Sabinum.

SI aliquis mortis causa donaverit, & pœna fuerit capitis affectus: removetur donatio ut imperfecta. quamvis cæteræ donationes sine suspicione pœnæ factæ valeant.

8. IDEM lib. 7 ad Sabinum.

QUi pretio accepto hereditatem prætermisit, sive ad substitutum perventura sit [hereditas, sive] ab eo ab intestato successurus, mortis causa capere videtur: nam quidquid propter alicujus mortem obvenit, mortis causa capitur. quam sententiam & Julianus probat: & hoc jure utimur. † Nam & quod à statulibero conditionis implendæ causa capitur, vel à legatario, mortis causa accipitur: & quod pater dedit propter mortem filii vel cognati, mortis causa capi Julianus scripsit. §. 1. Denique & sic posse donari ait, ut si convaluerit, recipiatur.

9. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

OMnibus mortis causa capere permittitur, qui scilicet & legata accipere possunt.

10. ULPIANUS lib. 24 ad Sabinum.

EI, cui mortis causa donatum est, posse substitui constat in hunc modum: ut promittat alicui, *Si ipse capere non possit*, vel sub alia conditione.

11. IDEM lib. 33 ad Sabinum.

MOrtis causa filii sui pater recte donare poterit, etiam constante matrimonio filii.

12. IDEM lib. 44 ad Sabinum.

SI mulier ventris nomine per calumniam, ut in possessionem mitti desideret, pecuniam accepit, forte dum substituto patrocinatur, ut institutum aliqua ratione excludat: mortis causa eam capere, Julianus sæpius scribit.

13. JULIANUS lib. 17 Digestorum.

SI alienam rem mortis causa donavero, eaque usucapta fuerit: verus dominus eam condicere non potest, sed ego, si convaluero.

§. 1. Marcellus notat, in mortis causa donationibus etiam facti quæstiones sunt. † Nam & sic potest donari, *ut omnimodo ex ea valetudine donatore mortuo, res non reddatur: & ut reddatur, etiamsi prior ex eadem valetudine donator decesserit, si jam mutata voluntate restitui sibi voluerit.* † Sed [&] sic donari potest, *ut non aliter reddatur, quam si prior ille, qui acceperit, decesserit.* † Sic quoque potest donari mortis causa: *ut nullo casu sit ejus repetitio:* id est, nec si convaluerit quidem donator.

14. IDEM lib. 18 Digestorum.

SI mortis causa donatus fundus est, & in eum impensæ necessariæ atque utiles factæ sint: fundum vindicantes doli mali exceptione summoventur, nisi pretium earum restituant.

15. IDEM lib. 27 Digestorum.

MArcellus notat: Cum testamento relinquendi, cui velint, adepti sint filiifamilias milites liberam facultatem: credi potest, ea etiam remissa, quæ donationes mortis causa fieri prohibent. Paulus notat: Hoc & constitutum est, & ad exemplum legatorum mortis causa donationes revocatæ sunt.

16. IDEM lib. 29 Digestorum.

MOrtis causa donatio, etiam dum pendet, an convalescere possit donator, revocari potest.

17. IDEM lib. 47 Digestorum.

ET si debitor consilium creditorum fraudandorum non habuisset, avelli res mortis causa ab eo donata debet. nam cum legata ex testamento ejus, qui solvendo non fuit, omnimodo inutilia sint, possunt videri etiam donationes mortis causa factæ, rescindi debere: quia legatorum instar obtinent.

18. IDEM lib. 60 Digestorum.

MOrtis causa capimus non tunc solum, cum quis suæ mortis causa nobis donat: sed & si propter alterius mortem id faciat; veluti si quis filio, vel fratre suo moriente, donet Mævio ea conditione, ut si convaluerit alteruter eorum, reddatur sibi res, si decesserit, maneat apud Mævium. §. 1. Si donaturus mihi mortis causa, debitorem tuum creditori meo delegaveris, omnimodo capere videbor tantam pecuniam, quanta à creditore meo liberatus fuero. Quod si ab eodem ego stipulatus fuero, eatenus capere existimandus ero, quatenus debitor solvendo fuerit. nam etsi convaluisset creditor, idemque donator, condictione aut in factum actione debitoris obligationem duntaxat reciperet.

§. 2. Titia chirographa debitorum suorum, Septicii & Mævii, donatura illis Ageriæ dedit: & rogavit eam, *ut ea si decessisset, illis daret; si convaluisset, sibi redderet:* morte secuta, Mævia Titiæ filia heres extitit: Ageria autem, ut rogata erat, chirographa Septicio & Mævio suprascriptis dedit. Quæritur, si Mævia heres summam, quæ debebatur, ex chirographis suprascriptis petat, vel ipsa chirographa: an exceptione excludi possit? Respondit, Mæviam, vel pacti conventi, vel doli mali exceptione summoveri posse. §. 3. Qui hominem noxæ nomine vel alias obligatum, mortis causa acceperit: tantum cepisse intelligendus est, quanti is homo venire potuisset. † Idem in fundo, qui obligatus est, observari poterit, ut pretium excutiatur.

19. IDEM

19. IDEM lib. 80 Digestorum.

SI filiofamilias res mortis causa data fuerit, & convaluisset donator: actionem de peculio cum patre habet. † At si paterfamilias, cum mortis causa donationem accepisset, in adoptionem se dederit: res ipsa à donatore repetitur. † Nec huic similis est is, qui rem, quam mortis causa acceperat, alii porro dederit: nam donator huic non rem, sed pretium ejus condiceret.

20. IDEM lib. 1 ad Urseium Ferocem.

EI, qui non amplius parte capere poterat, legatus est fundus, si decem dedisset heredi: non totam summam [is] dare debet, ut partem fundi haberet, sed partem duntaxat pro rata, qua legatum consequitur.

21. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

EUm, qui ut adiret hereditatem pecuniam accepisset, plerique, in quibus Priscus quoque, responderunt, mortis causa eum capere.

22. AFRICANUS lib. 1 Quæstionum.

IN mortis causa donationibus non tempus donationis, sed *mortis* intuendum est, an quis capere possit.

23. IDEM lib. 2 Quæstionum.

SI filiofamilias mortis causa donatum sit, & vivo donatore moriatur filius, pater vivat: Quæsitum est, quid juris sit? Respondit, morte filii condictionem competere, si modo ipse potius filio quam patri donaturus dederit: alioquin, si quasi ministerio ejus pater usus sit, ipsius patris mortem spectandam esse. † Idque juris fore, & si de persona servi quæratur.

24. IDEM lib. 9 Quæstionum.

QUod debitori acceptum factum esset mortis causa, si convaluerit donator, etiam tempore liberato ei potest condici: namque acceptilatione interveniente abitum ab jure pristinæ obligationis, eamque in hujus condictionis transfusam.

25. MARCIANUS lib. 9 Institutionum.

TAm is, qui testamentum facit, quam qui non facit, mortis causa donare potest.

§. 1. Filiusfamilias, qui non potest facere testamentum, nec voluntate patris, tamen *mortis causa donare patre permittente potest*.

26. IDEM lib. 2 Regularum.

SI qui invicem sibi mortis causa donaverunt, pariter decesserunt, neutrius heres repetet: quia neuter alteri supervixit. † Idem juris est, si pariter maritus & uxor sibi donaverunt.

27. IDEM lib. 5 Regularum.

UBi ita donatur mortis causa, ut *nullo casu revocetur*, *causa* donandi magis est, quam mortis causa donatio: & ideo perinde haberi debet, atque alia quævis inter vivos donatio. ideoque inter viros & uxores non valet: & ideo nec Falcidia locum habet, quasi *in mortis causa donatione*.

28. MARCELLUS lib. sing. Respons.

AVunculo suo debitori mortis causa donaturus, quæ debebat, ita scripsit: *tabulæ vel chirographum, tot, ubicunque sunt, inanes esse*, neque eum solvere debere. Quæro, an heredes, si pecuniam ab avunculo defuncti petant, exceptione doli mali tueri se possint? Marcellus respondit, posse: nimirum enim contra voluntatem defuncti heres petit ab eo.

29. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

SI mortis causa res donata est, & convaluit, qui donavit: videndum, an habeat in rem actionem? Et si quidem quis sic donavit, *ut si mors contigisset, tunc haberet, cui donatum est*: sine dubio donator poterit rem vindicare: mortuo eo, tunc is cui donatum est. † Si vero sic, *ut jam nunc haberet; redderet, si convaluisset, vel de prælio, vel peregre rediisset*: potest defendi, in rem competere donatori, si quid horum contigisset: interim autem ei cui donatum est. † Sed & si morte præventus sit is, cui donatum est, adhuc quis dabit in rem donatori.

30. IDEM lib. 21 ad Edictum.

QUi mortis causa donavit, ipse ex pœnitentia condictionem vel utilem actionem habet.

31. GAIUS lib. 8 ad Edictum provinciale.

MOrtis causa capitur, cum propter mortem alicujus capiendi occasio obvenit: exceptis his capiendi figuris, quæ proprio nomine appellantur. certe enim & qui hereditario, aut legati, aut fideicommissi jure capit, ex morte alterius nanciscitur capiendi occasionem: sed quia proprio nomine hæ species capiendi appellantur; ideo ab hac definitione separantur.

§. 1. Juliano placet, licet solvendo non sit debitor, cui acceptum latum sit, videri ei mortis causa donatum. §. 2. Sine donatione autem capitur, [veluti] pecunia quam statuliber, aut legatarius alicui conditionis implendæ gratia numerat: sive extraneus sit, qui accepit, sive heres. † Eodem numero est pecunia, quam quis in hoc accepit, ut vel adeat hereditatem, vel non adeat; quique in hoc accipit pecuniam, ut legatum omittat. † Sed & dos, quam quis in mortem mulieris à marito stipulatur, capitur sane mortis causa: cujus generis dotes recepticiæ vocantur. † Rursus id quod mortis causa donatur, aut in periculum mortis datur, aut cogitationem mortalitatis, quod nos quandoque morituros intelligimus. §. 3. Si jusseris mortis causa debitorem tuum mihi aut creditori meo expromittere decem: quid juris esset, quæritur, si iste debitor solvendo non sit? Et ait Julianus: Si ego stipulatus fuerim, tantam pecuniam videri me cepisse, in quantum debitor solvendo fuisset: nam & si convaluisset (inquit) donator, obligationem duntaxat debitoris recipere deberet. Si vero creditor meus stipulatus fuerit, tantam videri me pecuniam accepisse, in quantum à creditore meo liberatus essem.

§. 4. Per accepti quoque lationem egens debitor liberatus, totam eam pecuniam, qua liberatus est, cepisse videtur.

32. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

NOn videtur perfecta donatio mortis causa facta, antequam mors insequatur.

33. PAULUS lib. 4 ad Plautium.

QUi alienam rem mortis causa traditam usucepit, non ab eo videretur cepisse, cujus res fuisset: sed ab eo, qui occasionem usucapionis præstitisset.

34. MARCELLUS lib. 28 Digestorum.

MOrtis causa donatio etiam [sic] constitui potest, ut quid stipuletur in annos singulos quoad viveret: scilicet ut post mortem promissoris incipiat exactio.

35. PAULUS lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

SEnatus censuit, placere mortis causa donationes factas in eos, quos Lex prohibet capere, in eadem causa haberi, [in] qua essent, quæ testamento his legata essent, quibus capere per Legem non liceret. † Ex hoc Senatusconsulto multæ variæque quæstiones agitantur, de quibus pauca referamus. §. 1. *Donatio* dicta est à dono, quasi dono datum: rapta à Græco; nam hi dicunt δῶρον καὶ δωρεῖσθαι, id est, *donum & donare*.

donare. §. 2. Sed *mortis causa donatio* longe differt ab illa vera & absoluta donatione, quæ ita proficiscitur, ut nullo casu revocetur. & ibi, qui donat, illum potius, quam se habere mavult: at is, qui mortis causa donat, se cogitat; atque amore vitæ recepisse potius quam dedisse mavult. & hoc est, quare vulgo dicatur, Se potius habere vult, quam eum, cui donat: illum deinde potius, quam heredem suum. §. 3. Ergo qui mortis causa donat, qua parte se cogitat, negotium gerit: scilicet ut cum convaluerit, reddatur sibi. Nec dubitaverunt Cassiani, quin condictione repeti possit, quasi re non secuta: propter hanc rationem: quod ea, quæ dantur, aut ita dantur, ut aliquid facias, aut ut ego aliquid faciam, aut ut Lucius Titius, aut ut aliquid obtingat; & in istis condictio sequitur. §. 4. Mortis causa donatio fit multis modis. † Alias extra suspicionem ullius periculi à sano & in bona valetudine posito, [&] cui ex humana sorte mortis cogitatio est. † Alias *ex metu mortis*, aut ex præsenti periculo, [aut ex] futuro: si quidem terra marique, tam in pace, quam in bello, & tam domi, quam militiæ, multis generibus mortis periculum metui potest. † Nam & sic potest donari, *ut omnimodo ex ea valetudine donatore mortuo, res non reddatur: &, ut reddatur, etiam si prior ex eadem valetudine decesserit, si tamen mutata voluntate restitui sibi voluerit.* † Et sic donari potest, *ut non aliter reddatur, quam si prior ille, qui accepit, decesserit.* † Sic quoque potest donari mortis causa, *ut nullo casu sit repetitio*, [id est] ne si convaluerit quidem donator.

§. 5. Si quis societatem per donationem mortis causa inierit: dicendum est, nullam societatem esse. §. 6. Si duobus debitoribus mortis causa donaturus creditor, uni acceptum tulit, & convaluerit: eligere potest, utri eorum condicat. §. 7. Sed qui mortis causa in annos singulos pecuniam stipulatus est, non est similis ei, cui in annos singulos legatum est: nam, licet multa essent legata, stipulatio tamen una est, & conditio ejus, cui expromissum est, semel intuenda est.

36. ULPIANUS [lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam].

QUod conditionis implendæ causa datur, licet non ex bonis mortui proficiscitur; capere tamen supra modum non poterit is, cui certum modum ad capiendum Lex concessit.

† Certe quod à statulibero conditionis implendæ causa datur, indubitate modo legati concesso imputatur: sic tamen, si mortis tempore in peculio id habuit. cæterum si post mortem, vel etiam si alius pro eo, dedit, quia non fuit ex his bonis, quæ mortis tempore testator habuit, in eadem erunt causa, in qua sunt, quæ à legatariis dantur.

37. IDEM [lib. 15 ad Legem Juliam & Papiam].

ILlud generaliter meminisse oportebit, donationes mortis causa factas, legatis comparatas. quodcunque igitur in legatis juris est, id in mortis causa donationibus erit accipiendum.

§. 1. Julianus ait, Si quis servum mortis causa sibi donatum vendiderit, & hoc vivo donatore fecerit: pretii condictionem donator habebit, si convaluisset, & hoc donator elegerit; alioquin & ipsum servum restituere compellitur.

38. MARCELLUS [lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam].

INter mortis causa donationem, & omnia, quæ mortis causa quis ceperit, est earum rerum differentia. Nam mortis causa donatur, quo præsens præsenti dat: à mortis causa capi intelligitur & quod non cadit in speciem donationis. Etenim cum testamento quis suo Pamphilum servum suum liberum esse jussit, si mihi decem dederit: nihil mihi donasse videbitur. & tamen, si accepero à servo decem, mortis causa accepisse me convenit. † Idem accidit, quod quis sit heres institutus, si mihi decem dederit: nam accipiendo ab eo, qui heres institutus est, conditionis explendæ ejus causa, mortis causa capio.

39. PAULUS [lib. 17 ad Plautium].

SI is, cui mortis causa servus donatus est, eum manumisit: tenetur condictione in pretium servi; quoniam scit posse sibi condici, si convaluerit donator.

40. PAPINIANUS [lib. 29 Quæstionum].

SI mortis causa inter virum & uxorem donatio facta sit, morte secuta reducitur ad id tempus donatio, quo interposita fuisset.

41. IDEM [lib. 2 Responsorum].

QUod statuliber uni ex heredibus de peculio dedit, ei, qui accepit, in Falcidiæ rationem venit: & in hereditatis petitione, item ex Trebelliano, restituitur. † Ex peculio autem videtur dari, quod statuliber donatum accepit & dedit: & quod ab alio, nomine ipsius, eo præsente datur, prope est, ut ab ipso datum intelligatur.

42. IDEM lib. 13 Responsorum.

SEia, cum bonis suis, traditionibus factis, Titio cognato donationis causa cessisset, usumfructum sibi recepit: & convenit: *ut si Titius ante ipsam [vita] decessisset, proprietas ad eam rediret; si postea superstitibus liberis Titii mortua fuisset, tunc ad eos bona pertinerent.* Igitur si res singulas heredes Lucii Titii vindicent, doli non inutiliter opponetur exceptio: bonæ fidei autem judicio constituto, Quærebatur, an mulier promittere debeat, se bona, cum moreretur, filiis Titii restituturam? Incurrebat hæsitatio non extorquendæ donationis, quæ nondum in personam filiorum initium acceperat. Sed nunquid interposita cautione prior donatio, quæ dominio translato pridem perfecta est, propter Legem in exordio datam retinetur, non secunda promittitur? utrum ergo certæ conditionis donatio fuit, an quæ mortis consilium [ac titulum] haberet? Sed denegari non potest, mortis causa factam videri: sequitur, ut soluta priore donatione, quoniam Seia Titio superstes fuit, sequens extorqueri videatur: muliere denique [postea] diem functa, liberi Titii si cautionem ex consensu mulieris acceperint, contributioni propter Falcidiam ex persona sua tenebuntur.

§. 1. Cum pater in extremis vitæ constitutus, emancipato filio quædam sine ulla conditione redhibendi donasset, ac fratres & coheredes ejus bonis contribui donationes, Falcidiæ causa, vellent: jus antiquum servandum esse respondi. non enim ad alia Constitutionem pertinere, quam quæ Lege certa donarentur, & morte insecuta quodammodo bonis auferrentur, spe retinendi perempta: eum autem, qui absolute donaret, non tam mortis causa, quam morientem donare.

43. NERATIUS [lib. 1 Responsorum].

FUlcinius: Inter virum & uxorem mortis causa donationem ita fieri, si donator justissimum mortis metum habeat. Neratius: sufficere existimationem donantis hanc esse, ut moriturum se putet: quam juste necne susceperit,

perit, non quærendum. quod magis tuendum est.

44. PAULUS lib. 1 Manualium.

SI servo mortis causa donatum sit: videamus, cujus mors inspici debeat, ut sit locus conditioni: domini, an ipsius servi? Sed magis ejus inspicienda est, cui donatum esset: sed tamen post mortem ante apertas tabulas testamenti manumissum hæc donatio non sequitur.

LIBER QUADRAGESIMUS.

TIT. I.

DE MANUMISSIONIBUS.

1. ULPIANUS [lib. 6 ad Sabinum].

PLacuit eum, qui calendis Januariis natus, post sextam noctis pridie calendas quasi annum vicesimum compleverit, posse manumittere. non enim majori viginti annis permitti manumittere, sed minorem manumittere vetari: jam autem minor non est, qui diem supremum agit anni vicesimi.

2. IDEM [lib. 17 ad Sabinum].

SI heres, deliberante legatario, servum legatum manumiserit, mox legatarius repudiaverit: manumissum liberum fore placet.

3. PAULUS [lib. 39 ad Edictum].

SErvus pignori datus, etiam si debitor locuples sit, manumitti non potest.

4. ULPIANUS [lib. 6 Disputationum].

IS, qui suis nummis emitur, epistula Divorum fratrum ad Urbium Maximum in eam conditionem redigitur, ut libertatem adipiscatur. §. 1. Et primo quidem *nummis suis* non proprie videtur emptus dici, cum suos nummos servus habere non possit. Verum *conniventibus oculis* credendum est, suis nummis eum redemptum, cum non nummis ejus, qui eum redemit, comparatur. Proinde sive ex peculio, quod ad venditorem pertinet, sive ex adventitio lucro, sive etiam amici beneficio, vel liberalitate, vel prorogante eo, vel repromittente, vel se delegante, vel in se recipiente debitum redemptus sit: credendum est, suis nummis eum redemptum. satis est enim, quod is, qui emptioni suum nomen accommodaverit, nihil de suo impendit. §. 2. Si ab ignoto emptus sit, postea autem pretium suum obtulerit, dicendum erit, non esse audiendum: ab initio enim hoc agi debet, ut imaginaria fieret emptio; & per fidem contractus inter emptorem & servum agatur.

§. 3. Sive igitur non hoc ab initio esset actum, *ut suis nummis redimeretur*; sive hoc acto, nummos servus non dedit: cessabit libertas. §. 4. Unde quæri poterit, si, cum hoc ab initio esset actum, emptor festinavit, & pretium numeravit: an postea ei satisfacto, servus Constitutione uti possit? Et puto, posse. §. 5. Proinde & si ei nummos prorogavit emptor, cum ei pariaverit, poterit ad libertatem pervenire.

§. 6. Sive autem exprimetur in contractu (veluti in emptione) hoc, ut *manumittatur*; sive non exprimatur: verius est libertatem competere. §. 7. Ergo & si forte quis sic comparaverit suis nummis, *ne eum manumittat*: benigna est opinio dicentium, hunc ad libertatem pervenire: cum & nomen emptionis imaginarius iste emptor accommodet, & præterea nihil ei absit.

§. 8. Nihil autem interest, à quo quis suis nummis ematur, à fisco, vel à civitate, vel à privato; cujusque sit sexus is, qui emit. † Sed & si minor sit viginti annis, qui vendidit: interveniet Constitutio. † Nec comparantis quidem ætas spectatur: nam & si pupillus emat, æquum est, eum fidem implere, cum sine damno ejus hoc sit futurum. † Idem, & si servus est.

§. 9. In illis sane servis non intervenit Constitutio, qui in totum perduci ad libertatem non possunt: ut puta [si] exportandus, vel hac lege venierit: vel testamento hanc conditionem acceperat, ne unquam manumitteretur. §. 10. Suis autem nummis redemptus, etsi totum pretium non numeravit, ex operis tamen ipsius accesserit aliquid, ut repleri pretium possit, vel si quid suo merito adquisierit: dicendum est libertatem competere. §. 11. Quod si partem suis nummis redimeret, cum partem servi haberet, ad Constitutionem non pertinebit: non magis quam qui cum proprietatem haberet, usumfructum redemit. §. 12. Sed quid, cum fructuarius esset, & proprietatem redemit? in ea conditione est, ut ad Constitutionem pertineret.

§. 13. Sed [&] si duo servum redemerint, alter propriis nummis, alter [nummis] servi: dicendum erit, Constitutionem cessare: nisi forte is, qui propriis nummis redemit, manumittere fuerit paratus. §. 14. Sed & si partem quis redemit, pars altera ex causa lucrativa accesserit: dicendum erit, Constitutionem locum habere.

5. MARCIANUS [lib. 2 Institut.]

SI quis dicat, se suis nummis emptum, potest consistere cum domino suo, cujus in fidem confugit: & queri, quod ab eo non manumittatur: Romæ quidem apud Præfectum Urbi, in Provinciis vero apud Præsides ex sacris Constitutionibus Divorum fratrum: sub ea tamen denunciatione, ut is servus, qui hoc intenderit, nec impleverit, in opus metalli detur; nisi forte dominus reddi eum sibi maluerit, utique non majorem ex ea causa pœnam constituturus.

§. 1. Sed & si *rationibus redditis* liber esse jussus fuerit: arbiter in servum & dominum, id est, heredem, datur de rationibus excutiendis.

6. ALFENUS VARUS lib. 4 Digest.

SErvus pecuniam ob libertatem pactus erat, & eam domino dederat: dominus, prius quam [eum] manumitteret, mortuus erat, testamentoque liberum esse jusserat, & ei peculium suum legaverat. Consulebat, quam pecuniam domino dedisset ob libertatem, an eam sibi heredes patroni reddere deberent, necne? Respondit, si eam pecuniam dominus, posteaquam accepisset, in suæ pecuniæ rationem habuisset, statim desisse ejus peculii esse: sed si interea, dum eum manumitteret, acceptum servo retulisset, videri peculii fuisse, & debere heredes eam pecuniam manumisso reddere.

7. IDEM lib. 7 Digestorum.

DUo filiifamilias peculiares servos separatim uterque habebant: ex his alter servulum suum peculiarem vivo patre manumisit: pater utrique testamento peculium prælegaverat. Quærebatur, servus iste utrum amborum, an ejus, à quo manumissus erat, libertus esset? Respondit, si prius testamentum pater fecisset, quam filius eum liberum esse jussisset: unius esse libertum: ideo quod eum quoque in peculio legasse videretur. sed si postea testamentum pater fecisset,

cisset, non videri eam mentem ejus fuisse, ut eum, qui manumissus esset, legaret: eumque servum, quoniam prælegatus non esset, mortuo patre amborum servum fuisse.

8. MARCIANUS lib. 13 Institut.

QUi pœnæ servi efficiuntur, indubitate manumittere non possunt: quia & ipsi servi sunt. §. 1. Sed nec rei capitalium criminum manumittere servos suos possunt, ut & Senatus censuit. §. 2. Divus quoque Pius Calpurnio rescripsit, libertates ab eo, qui jam Lege Cornelia damnatus esset, vel cum futurum prospiceret, ut damnaretur, servis datas non competere. §. 3. Sed ne quidem illos ad justam libertatem pervenire Divus Hadrianus rescripsit, qui ideo manumissi sunt, ut crimini subtraherentur.

9. PAULUS [lib. singul. Regularum].

SErvus hac Lege venditus, *ne manumittatur*, vel testamento prohibitus manumitti, vel à Præfecto, vel à Præside prohibitus ob aliquod delictum manumitti, ad libertatem perduci non potest.

10. IDEM Imperialium sententiarum in Cognition. prolatarum ex libris 6 [lib. 2].

ÆLianus debitor fiscalis Evemeriam ancillam ante annos multos emerat hac lege, *ut manumitteret*, eamque manumiserat: procurator, cum bona debitoris non sufficientia quæreret, etiam Evemeriæ status quæstionem faciebat. Placuit non esse juri fiscali locum, quo omnia bona debitorum jure pignoris tenerentur: quia ea lege empta est, &, si non manumitteretur, ex Constitutione Divi Marci ad libertatem perveniret.

11. IDEM [lib. 64 ad Edictum].

SErvum, qui sub conditione legatus est, interim, heres manumittendo liberum non facit.

12. IDEM [lib. 50 ad Edictum].

LEge Favia prohibetur servus, qui plagium admisit, pro quo dominus pœnam intulit, intra decem annos manumitti: in hoc tamen non testamenti facti tempus, sed mortis intuebimur.

13. POMPONIUS [lib. 1 ex Plautio].

SErvus furiosi ab adgnato curatore manumitti non potest, quia in administratione patrimonii manumissio non est. † Si autem ex fideicommissi causa deberet libertatem furiosus, dubitationis tollendæ causa, ab adgnato tradendum servum, ut ab eo, cui traditus esset, manumittatur, Octavenus ait.

14. PAULUS [lib. 16 ad Plautium].

APud eum, cui par imperium est, manumittere non possumus. Sed Prætor apud Consulem manumittere potest. §. 1. Imperator cum servum manumittit, non vindictam imponit, sed cum voluit, fit liber is, qui manumittitur, ex Lege Augusti.

15. MARCELLUS [lib. 23 Digest.]

MOrtis causa servum manumitti posse, non est dubitandum. Quod non ita tibi intelligendum est, ut ita liber esse jubeatur, ut si convaluerit dominus, non fiat liber: sed, quemadmodum si vindicta eum liberaret absolute, scilicet quia moriturum se putet, mors ejus expectabitur: similiter & in hac specie in extremum tempus manumissoris vitæ confertur libertas; durante scilicet propter mortis causæ tacitam conditionem voluntate manumissoris. quemadmodum cum rem ita tradiderit, ut moriente eo fieret accipientis, quæ ita demum alienatur, si donator in eadem permanserit voluntate.

16. MODESTINUS [lib. 1 Regul.]

SI consentiente patre filius minor annis viginti servum ejus manumiserit, patris faciet libertum: & vacat causæ probatio ob patris consensum.

17. IDEM [lib. 6 Regularum].

SErvi, quos filiusfamilias in castris quæsiit, non in patrisfamiliæ computabuntur: nec enim pater tales filii servos manumittere poterit.

18. GAIUS [l. 12 ad Leg. Jul. & Papiam].

EUm, qui venierit, venditor: & promissor, [&] quem promiserit, manumittere possunt.

19. PAPINIANUS lib. 30 Quæst.

SI quis ab alio nummos acceperit, ut servum suum manumittat, etiam ab invito libertas extorqueri potest; licet plerunque pecunia ejus numerata sit, maxime si frater vel pater naturalis pecuniam dedit: videbitur enim similis ei, qui suis nummis redemptus est.

20. IDEM lib. 10 Responsorum.

CAusam minor viginti annis, qui servum donatum manumittendi gratia accepit, ex abundanti probat, post D. Marci literas ad Aufidium Victorinum: etenim, si non manumiserit, ad libertatem servus perveniet. §. 1. Non idem in fideicommissaria libertate juris est, cujus causam minor debet probare: nam libertas, nisi ita manumisso non competit. §. 2. Puellam ea lege vendidit, *ut post annum ab emptore manumitteretur*: quod si non manumisisset, convenit, *uti manum injiceret*, aut *decem aureos emptor daret*. non servata fide, nihilominus liberam ex sententia Constitutionis fieri respondit: quoniam manus injectio plerunque auxilii ferendi causa intervenit. itaque nec pecunia petetur: cum emolumentum Legis voluntatem venditoris secutum sit. §. 3. Tempore alienationis convenit, *ut homo libertatis causa traditus, post quintum annum impletum manumitteretur, & ut certam mercedem interea menstruam præberet*. conditionem libertati mercedes non facere, sed obsequio temporariæ servitutis modum præstitutum esse respondi: neque enim in omnibus libertatis causa traditum comparari statulibero.

21. IDEM lib. 13 Responsorum.

SErvum dotalem vir, qui solvendo est, constante matrimonio manumittere potest: si autem solvendo non est, licet alios creditores non habeat, libertas servi impedietur, ut constante matrimonio deberi dos intelligatur.

22. IDEM lib. 2 Definitionum.

NEpos ex filio voluntate avi, ut filius voluntate patris potest manumittere, sed manumissus, patris vel avi libertus est.

23. IDEM lib. 15 Responsorum.

GAius Seius Pamphilam hac lege emit, *ut intra annum manumitteretur*: deinde intra annum Seius servus pronunciatus est; quæro, an ex lege venditionis, finito anno, Pamphila libertatem consecuta sit? Paulus respondit, cum ea conditione ancillam emptam, domino adquisitam, cum qua [conditione] venisse proponeretur.

24. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

LEge Junia Patronia, * si dissonantes pares judicum existant sententiæ, pro libertate pronunciari jussum. §. 1. Sed & si testes non dispari numero tam pro libertate, quam contra libertatem dixerint, pro libertate pronunciandum esse, sæpe constitutum est.

25. GAIUS lib. 1 de Manumissionibus.

JUris ratio efficit, ut infantibus quoque competat libertas.

26. JAVO-

26. JAVOLENUS l. 4 ex Poster: Labeonis.

SErvum furiosum omni genere manumissum, ad libertatem perduci putat posse Labeo.

TIT. II.

DE MANUMISSIS VINDICTA.

1. POMPONIUS lib. 1 ad Sabinum.

APud Prætorem, eundemque, tutorem posse pupillū ipso auctore manumittere constat.

2. ULPIANUS lib. 18 ad Sabinum.

SI minor sit annis viginti fructuarius, an consentire libertati possit? & puto, consentiendo posse ad libertatem perducere.

3. IDEM lib. 4 Disputationum.

SI heres servum legatum manumittat, mox repudiet legatarius: retro competit libertas. † Idemque est, & si duobus pure servus legetur, & post alterius manumissionem alter repudiaverit: nam & hic retro libertas competit.

4. JULIANUS lib. 42 Digestorum.

SI pater filio permiserit servum manumittere, & interim decesserit intestato, deinde filius ignorans patrem suum mortuum, libertatem imposuerit: libertas servo favore libertatis contingit, cum non appareat mutata esse domini voluntas. † Sin autem ignorante filio vetuisset pater per nuncium, &, antequam filius certior fieret, servum manumisisset: liber non fit. nam ut filio manumittente servus ad libertatem perveniat, durare oportet patris voluntatem: nam si mutata fuerit, non erit verum volente patre filium manumisisse. §. 1. Quotiens dominus servum manumittat, quamvis existimet alienum esse eum; nihilominus verum est, voluntate domini servum manumissum: & ideo liber erit. Et ex contrario, si se Stichus non putaret manumittentis esse: nihilominus libertatem contingere. * *Plus enim in re est, quam in existimatione.* & utroque casu verum est, Stichum voluntate domini manumissum esse. † Idemque juris est, & si dominus & servus in eo errore essent, ut neque ille se dominum, nec hic se servum ejus putaret. §. 2. Minor viginti annis dominus nec communem quidem servum sine consilio recte manumittit. Paulus notat: Sed si pignori obligatum sibi minor viginti annis manumitti patiatur, recte manumittitur: quia non tam manumittere is; quam non impedire manumittentem intelligitur.

5. JULIANUS eodem lib.

AN apud se manumittere possit is, qui consilium præbeat, sæpe quæsitum est? Ego quum meminissem Javolenum præceptorem meum, & in Africa [&] in Syria servos suos manumisisse, cum consilium præberet; exemplum ejus secutus, & in Prætura & Consulatu meo quosdam ex servis meis vindicta liberavi; & quibusdam Prætoribus consulentibus me idem suasi.

6. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

SErvus communis quin à minoribus viginti annis dominis possit apud Consilium manumitti, quamvis unus ex sociis causam adprobaverit, dubium non est.

7. GAIUS lib. 1 rerum Cottidianarum sive Aureorum.

NOn est omnino necesse *pro tribunali* manumittere: itaque plerunque in transitu servi manumitti solent, cum aut lavandi, aut gestandi, aut ludorum gratia prodierit Prætor, aut Proconsul, Legatusve Cæsaris.

8. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

EGo, cum in villa cum Prætore fuissem, passus sum apud eum manumitti, etsi lictoris præsentia non esset.

9. MARCIANUS lib. 13 Institutionum.

IUsta causa manumissionis est, si periculo vitæ infamiæve dominum servus liberaverit.

§. 1. Sciendum est, qualiscunque causa probata sit, & recepta, libertatem tribuere oportere. nam Divus Pius rescripsit, causas probatas revocari non oportere, [dum] ne alienum servum possit quis manumittere. *nam causæ probationis contradicendum:* non etiam causa jam probata retractanda est.

10. IDEM lib. 3 Regularum.

SUrdi vel muti patris filius jussu ejus manumittere potest. † Furiosi vero filius non potest manumittere.

11. ULPIANUS lib. 6 de Offic. Proconf.

SI minor annis viginti manumittit, hujusmodi solent causæ manumissionis recipi, si filius, filiave, frater, sororve naturalis sit:

12. IDEM lib. 2 ad Leg. Æliam Sentiam.

VEl si sanguine eum contingit; (habetur enim ratio cognationis:)

13. IDEM lib. de Officio Proconsulis.

SI collactaneus, si educator, si pædagogus ipsius, si nutrix, vel filius filiave cujus eorum, vel alumnus, vel capsarius, id est, qui portat libros: vel si in hoc manumittatur, *ut procurator sit*, dummodo non minor annis decem & octo sit. præterea & illud exigitur, ut non utique unum servum habeat, qui manumittit. † Item si *matrimonii causa* virgo vel mulier manumittatur, exacto prius jurejurando, *ut intra sex menses uxorem eam duci oporteat:* ita enim Senatus censuit.

14. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

ALumnos magis mulieribus conveniens est manumittere: sed & in viris receptum est, satisque est, permitti eum manumitti, in quo nutriendo propensiorem animum fecerint.

§. 1. Sunt qui putant, etiam fœminas posse *matrimonii causa* manumittere: sed ita, si forte conservus suus in hoc ei legatus est. † Et si spado velit matrimonii causa manumittere, potest. † Non idem [est] in castrato.

15. PAULUS [lib. 1 ad Legem Æliam Sentiam].

ETiam conditionis implendæ causa minori viginti annis manumittere permittendum est: veluti si quis ita heres institutus sit, [si] servum ad libertatem perduxerit. §. 1. Ex præterito tempore plures causæ esse possunt: veluti *quod dominum in prælio adjuvaverit, contra latrones tuitus sit, quod ægrum sanaverit, quod insidias detexerit.* & longum est, si exequi voluerimus: quia multa merita incidere possunt, quibus honestum sit libertatem cum decreto præstare. quas æstimare debebit is, apud quem de ea re agatur.

§. 2. Plures vindicta pariter manumitti possunt, & sufficit præsentia servorum, ut vel plures manumitti possint. §. 3. Absens quoque causam probare per procuratorem poterit.

§. 4. Si duo matrimonii causa manumittent, recipi causa non debet. §. 5. [Hi], qui in Italia vel alia Provincia domicilium habent, apud alterius Provinciæ Præsidem consilio adhibito manumittere possunt.

16. ULPIANUS [lib. 2 ad Legem Æliam Sentiam].

ILlud in causis probandis meminisse judices oportet, ut non *ex luxuria, sed ex affectu* descendentes causas probent. neque enim deliciis, sed justis affectionibus dedisse justam libertatem Legem Æliam Sentiam credendum. §. 1. Si quis minori viginti annis hac Lege servum dederit

dederit: aut pretio accepto, vel donationis causa, [ut] *eum liberum faciat*: potest ille causam *manumissionis illius justius probare*, hoc ipsum allegans, legem datam: & perducere ad libertatem. ergo hic debet ostendere, hoc inter ipsos actum: ut proinde vel ex lege donationis, vel ex affectione ejus, qui dedit, res æstimetur.

17. PAULUS [lib. 50 ad Edictum].

APud Proconsulem, postquam urbem egressus est, vindicta manumittere possumus. §. 1. Sed & apud legatum ejus manumittere possumus.

18. IDEM [lib. 16 ad Plautium].

APud filiumfamilias Magistratum manumitti potest, etiam si ipse filius familias manumittere non potest. §. 1. Apud collegam suum Prætor manumittere non potest.

§. 2. Filius quoque voluntate patris apud patrem manumittere poterit.

19. CELSUS [lib. 29 Digestorum].

SI minor annis apud Consilium matrimonii causa prægnantem manumiserit, eaque interim pepererit: in pendenti erit, servus an liber sit, quem ea peperit.

20. ULPIANUS [lib. 2 de Officio Consulis].

SI rogatus sit minor vigintiquinque annis manumittere per fideicommissum, incunctanter debet ei permitti: nisi si proprium servum rogatus fuit manumittere. hic enim conferenda erit quantitas emolumenti, quæ ad eum pervenit ex judicio ejus, qui rogavit, cum pretio eorum, quos rogatus est manumittere. §. 1. Sed & si hac lege ei servus fuerit donatus, ut manumittatur: permittendum erit manumittere: ne Constitutio D. Marci superveniens cunctationem Consulis dirimat. §. 2. Matrimonii causa manumittere si quis velit, & is sit, qui non indigne hujusmodi conditionis uxorem sortiturus sit: erit ei concedendum. §. 3. Mulieri quoque volenti suum filium naturalem, vel quem ex suprascriptis manumittere, permittendum esse, Marcellus scribit. §. 4. Consul apud se potest manumittere, etiam si evenerit, ut minor annis viginti sit.

21. MODESTINUS [lib. 1 Pandectarum].

APud Præfectum Ægypti possum servum manumittere ex Constitutione Divi Augusti.

22. PAULUS [lib. 12 Quæstionum].

PAter ex Provincia ad filium sciens Romæ agentem epistolam fecit; qua permisit ei, *quem vellet ex servis, quos in ministerio secum hic habebat, vindicta liberare*. postquam filius Stichum manumisit apud Prætorem, Quæro, an fecerit liberum? Respondi, Quare non hoc concessum credamus patri, ut permittere possit filio, ex his, quos in ministerio haberet, manumittere? solam enim electionem filio concessit: cæterum ipse manumittit.

23. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

MAnumissio per lictores hodie, domino tacente, expediri solet; & verba solemnia, licet non dicantur, ut dicta accipiuntur.

24. PAULUS lib. 2 ad Neratium.

PUpillus, qui infans non est, apud Consilium recte manumittit. Paulus: scilicet tutore auctore; ita tamen, ut peculium eum non sequatur.

25. GAIUS lib. 1 de Manumissionibus.

SI tutoris habendi causa pupillus manumittat, probationis esse causam Fusidius ait. Nerva filius contra sentit: quod verius est. namque perabsurdum est in eligendo tutore firmum videri esse judicium pupilli, cujus in omnibus rebus ut infirmum judicium tutore auctore regitur.

TIT. III.
DE MANUMISSIONIBUS, QUÆ SERVIS AD UNIVERSITATEM PERTINENTIBUS IMPONUNTUR.

1. ULPIANUS lib. 5 ad Sabinum.

DIvus Marcus omnibus Collegiis, quibus coëundi jus est, manumittendi potestatem dedit.

2. IDEM lib. 14 ad Sabinum.

QUare hi quoque legitimam hereditatem liberti vindicabunt.

3. PAPINIANUS lib. 14 Responsorum.

SErvus civitatis, jure manumissus, non ademptum peculium retinet. ideoque debitor ei solvendo liberatur.

TIT. IV.
DE MANUMISSIS TESTAMENTO.

1. ULPIANUS lib. 4 ad Sabinum.

CUm sæpius datur servo libertas: placet eam favore valere, ex qua pervenit ad libertatem.

2. IDEM lib. 5 ad Sabinum.

SI quis ita heredem instituerit, *Titius heres esto. Si Titius heres non erit, Stichus heres esto, Stichus liber esto.* non esse Stichum liberum Aristo ait, Titio herede existente: mihi videtur posse dici, liberum fore, quasi non utique alio gradu acceperit libertatem, sed dupliciter. quo jure utimur.

3. POMPONIUS lib. 1 ad Sabinum.

NEc militi minori annis viginti permittitur, posse testamento suo servum manumittere.

4. IDEM lib. 2 ad Sabinum.

SI quis ita scripserit: *Stichus liber esto, eique meus decem dato*: nulla dubitatio est, quin debeantur ei, etiam si eum paterfamilias vivus manumiserit. §. 1. Sed & si sic: *Stichus liber esto, sive statim, sive post tempus, eique cum liber erit, heres meus decem dato*: idem dicendum est.

§. 2. Illud constabit, si libertate data sic fuerit legatum, *Eique, si eum vindicta liberavero, heres meus decem dato*: licet ex nimia subtilitate separatum est à testamento: attamen humanitatis intuitu valebit legatum, si vivus eum manumiserit.

5. IDEM [lib. 3 ad Sabinum].

IN libertatibus levissima scriptura spectanda est: ut si plures sint, quæ manumisso facilior sit, ea levissima intelligatur. Sed in fideicommissariis libertatibus novissima scriptura spectatur.

6. ULPIANUS [lib. 18 ad Sabinum].

SI fructuarium dominus proprietatis heredem scripserit, & servo sub conditione sit libertas data: quoniam interim fit heredis, confusione facta ususfructus: si extiterit conditio, perveniet ad libertatem.

7. IDEM [lib. 19 ad Sabinum].

NEratius scribit, ejus, cui libertas sic data est, *Si mihi nullus filius erit, cum moriar, Stichus liber esto*, impediri libertatem posthumo nato. sed dum speratur nasci, utrum in servitute remanere dicimus, an vero ex post facto, respondemus retro liberum fuisse, nullo filio nato? quod magis arbitror probandum.

8. POMPONIUS [lib. 5 ad Sabinum].

SI ita sit scriptum: *Stichus, si rationes diligenter tractasse videbitur, liber esto:* diligentiam desiderandam, quæ domino, non quæ servo erit utilis, conjuncta fidei bonæ, & in reliquis quoque reddendis.

9. ULPIANUS [lib. 24 ad Sabinum.]

SI quis ita legatus sit, ut manumittatur; si manumissus non fuerit, liber esse jussus est, eique legetur: & libertatem competere, & legatum deberi, sæpe responsum est. §. 1. Quod constitutum est, vetitum in testamento ad libertatem perduci, non posse manumitti: hoc ad eos pertinere puto, qui testatoris fuerunt vel heredis. servo enim alieno id irrogari non poterit.

10. PAULUS [lib. 4 ad Sabinum].

SI peculium prælegatum [est], & vicarius liber esse jussus sit, liberum eum esse constat: multum enim interest inter genus & speciem: speciem enim eximi de genere placet: quod est in peculio legato & vicario manumisso.

§. 1. Si servus legatus, liber esse jussus est, liber est. sed si prius liber esse jussus, postea legatus sit, si quidem evidens voluntas sit testatoris, quod ademit libertatem: cum placeat hodie etiam libertatem adimi posse: legato eum cedere puto. quod si * in obscuro sit, tunc favorabilius respondetur, liberum fore.

11. POMPONIUS [lib. 7 ad Sabinum].

SI legato servo fideicommissa libertas relicta est; vel heres, vel legatarius eum cogitur manumittere. §. 1. *Si Stichus & Pamphilus decem dederit, liberi sunto*: potest alter quinque dando liber esse, quamvis alter non dederit.

§. 1. Cum testamento servus liber esse jussus est: vel uno ex pluribus heredibus institutis adeunte hereditatem, statim liber est.

12. ULPIANUS [lib. 50 ad Edictum].

SI quis libertatem *sub jurisjurandi conditione* reliquerit, Edicto Prætoris locus non erit, ut jurisjurandi conditio remittatur: & merito. nam * siquis remiserit conditionem libertatis, ipsam libertatem impedit: dum competere aliter non potest, quam si paritum fuerit conditioni. §. 1. Proinde & si legatum quis cum libertate acceperit: non aliter legatum habebit, nisi conditioni jurisjurandi paruerit. §. 2. Sed si pure libertatem acceperit, legatum sub jurisjurandi conditione: putat Julianus lib. 31 Digestorum remitti ei conditionem jurisjurandi.

§. 3. Idem puto dicendum, & si libertate quoque injecta conditio sit, sed testator eum vivus manumiserit; nam & hic conditio legati remittetur.

13. IDEM [lib. 5 Disputationum].

SI ita fuerit servis duobus libertas data, *Si insulam ædificaverint, vel si statuam posuerint:* dividi hæc conditio non poterit. solummodo illud habebit dubitationem, an altero faciente satisfactum voluntati videatur: ideoque ad libertatem perveniat? quod magis est: nisi aliud expressit testator. faciendo tamen, sibi conditionem implevit, alteri non: quinimo extinguitur ei conditio: nec enim amplius parere conditioni potest, cum semel expleta sit.

§. 1. Idem quæri potest, & si fabris duobus vel pictoribus, *Si membrum depinxissent, vel [si] fabricassent navem*, quid adscriptum sit. nam voluntatis erit quæstio, num alteri alterius facti conditionem junxerit? quæ res efficit, ut quoad alter cessat, alteri quoque, qui facere paratus est, conditio deficiat. quod si ex his, quæ scripsit vel dixit, ostenditur contentus esse testator, vel alterum facere, res erit expedita: nam alter faciendo, aut & sibi & socio proderit, aut sibi tantum: prout voluisse testatorem apparuerit.

§. 2. Hæc quæstio & in eo tractatur, si quis libertatem dederit servis duobus, *si rationes reddiderint*. Julianus enim tractat, si alter reddere sit paratus, alter non sit: an alter per alterum impediatur. & rectissime ait, si quidem separatim rationes gesserunt, sufficere ad libertatem adipiscendam ei, qui suas rationes reddit: si vero simul, non alias, videri alterum paruisse, nisi utriusque reliqua exsolverit. † In reliquis accipere debemus, ut & ipsa volumina rationum reddantur. §. 3. Sed & *si ancilla cum filiis libera esse* jussa sit: & si nullos habeat, erit libera. vel si habeat quidem, filii autem ejus ad libertatem pertinere non possint: idem erit dicendum. & si ipsa libera non esse possit, filii [tamen] ejus pervenient ad libertatem. Nam hæc * adjectio, *cum filiis*, non facit conditionem, nisi mihi proponas aliam sententiam testatoris fuisse: tunc enim pro conditione erunt hæc verba accipienda. Conditionem autem non facere, argumento est [&] Edictum Prætoris, quo ita cavetur, *Ventrem cum liberis in possessionem esse jubebo*: placet enim * & si nulli liberi sint, ventrem tamen ex Edicto in possessionem mittendum.

14. IDEM [lib. 8 Disputationum].

CUm servus pure liber scribitur, & heres sub conditione: placet deficiente conditione habere eum libertatem.

15. JULIANUS [lib. 32 Digestorum].

S*Tichum Sempronio do lego: si Sempronius Stichum intra annum non manumiserit, idem Stichus liber esto*. Quæsitum est, quid juris sit? Respondit, hoc modo libertate data, *Si Sempronius non manumiserit, Stichus liber esto*: Sempronium, nisi manumiserit, nihil juris in Stichum habiturum: sed liberum eum futurum.

16. IDEM [lib. 36 Digestorum].

SI ita scriptum fuerit, *Cum Titius annorum triginta erit, Stichus liber esto, eique heres meus fundum dato*; & Titius, antequam ad annum trigesimum perveniret, decesserit: Sticho libertas competet, sed legatum non debebitur. nam favore libertatis receptum est, ut mortuo Titio tempus superesse videretur, quo impleto libertas contingeret: circa legatum defecisse conditio visa est.

17. IDEM [lib. 42 Digestorum].

LIbertas, quæ in ultimum vitæ tempus confertur (veluti, *Stichus cum morietur, liber esto*), nullius momenti existimanda est.

§. 1. Hæc autem scriptura, *Stichus, si Capitolium non ascenderit, liber esto*, ita accipienda est, si, cum primum potuerit, Capitolium non ascenderit: isto enim modo perveniet Stichus ad libertatem, si facultate data ascendendi Capitolium abstinuerit. §. 2. Hac scriptura testamenti, *Pamphilus liber esto, ita ut filiis meis rationem reddat*: an sub conditione libertas data videretur, quæsitum est? Respondi, pure quidem datam libertatem: & illam adjectionem, *ita ut rationes reddat*, conditionem libertati non injicere: tamen, quia manifesta voluntas testantis exprimeretur, cogendum eum ad rationes reddendas. §. 3. *Post annos* indistincte liber esse jussus, post biennium liber erit: idque & favor libertatis exigit, & verba patiuntur. nisi [si] aliud sensisse patremfamilias manifestissimis rationibus is, à quo libertas relicta est, probaverit.

18. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

Qui duos heredes instituebat, post alterius mortem servum liberum esse jusserat: is, ex cujus morte libertas pendebat, vivo testatore decesserat: Sabinus respondit, liberum futurum. §. 1. Hæc conditio: *cum moriar, liber esto*: vitæ tempus complectitur: & idcirco inutilis esse videtur. sed melius est, verba benignius interpretari, ut post mortem suam videatur testator ei libertatem reliquisse. §. 2. Sed multo magis hæc, *Ad annum liber esto*, [vel] ita accipi potest, *Post annum, quam moriar, liber esto*. & licet hoc modo accipiatur, *Post annum, quam hoc testamentum factum erit, liber esto*: si evenerit, ut intra annum testator decedat, inutilis non erit.

19. IDEM lib. 3 ad Urseium Ferocem.

Quidam heredem suum rogaverat, *ut servum manumitteret*: deinde, *si heres eum non manumiserit, liberum esse jusserat*, eique legaverat: heres eum manumisit. plerique existimant, hunc ex testamento libertatem consequi. secundum hoc, legatum quoque ei debetur.

20. AFRICANUS lib. 1 Quæstionum.

Servos legavit, & cavit ita: *Rogo, si te promeruerunt, dignos eos libertate existimes*. Prætoris hæ partes sunt, ut cogat libertatem præstari; nisi si quid tale hi servi admiserint, ut indigni sint, quo libertatem consequantur: non etiam, ut talia officia ab his exigantur, pro quibus libertatem mereri debent. Arbitrium tamen ejus erit, qui rogatus sit, quo tempore quemque velit manumittere: ita ut si vivus non manumisisset, heres ejus statim libertatem præstare cogatur.

21. IDEM lib. 4 Quæstionum.

Stichus, immo Pamphilus, liber esto. Pamphilum liberum futurum respondit: quodammodo enim emendasse errorem suum testatorem. † Idemque juris fore, etiam si ita scriptum fuerit, *Stichus liber esto, immo Pamphilus liber esto*.

22. IDEM lib. 9 Quæstionum.

Qui filium impuberem heredem instituit, *Stichum ratione argenti, quod sub cura ejus esset, reddita, liberum esse jusserat*: is servus, parte argenti subtracta, cum tutore divisit, atque ita tutor ei parem rationem adscripsit. consultus, an Stichus liber esset? Respondit, non esse liberum. Nam quod alioquin placeat, si statuliber pecuniam dare jussus tutori det, vel per tutorem stet, quo minus conditioni pareatur, pervenire eum ad libertatem: ita accipiendum, ut bona fide, & citra fraudem statuliberi & tutoris id fiat. sicut & in alienationibus rerum pupillarium servatur. Itaque & si offerente statulibero pecuniam tutor in fraudem pupilli accipere nolit: non aliter libertatem contingere, quam si servus fraude careat. eademque & de curatore dicenda. † Item quæsitum est, *rationem argenti reddere* jussus, in quem modum intelligendus sit conditioni paruisse: id est, an si quædam vasa sine culpa ejus perierint, atque ita reliqua vasa heredi bona fide adsignaverit, perveniat ad libertatem? Respondit, perventurum: nam sufficere, si ex æquo & bono rationem reddat: denique quam rationem bonus paterfamilias reciperet, ea heredi reddita impletam conditionem videri.

23. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

Testamento manumissus, ita demum fit liber, si testamentum valeat, & ex eo adita sit hereditas: vel si quis omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem. §. 1. Testamento data libertas competit: pure quidem data, statim quam adita fuerit hereditas vel ab uno ex heredibus. si in diem autem libertas data est, vel sub conditione: tunc competit libertas, cum dies venerit, vel conditio extiterit.

24. GAIUS lib. 1 Rerum Cottidianarum, sive Aureorum.

Nominatim videntur liberi esse jussi, qui vel ex artificio, vel officio, vel quolibet alio modo evidenter denotati essent: veluti *Dispensator meus, Cellarius meus, Cocus meus, Pamphili servi mei filius*.

25. ULPIANUS lib. 4 Regularum.

Testamento liber esse jussus, tum fit liber, cum adita fuerit hereditas qualibet ex parte: si modo ab eo gradu, quo liber esse jussus est, adita fuerit, & pure quis manumissus sit.

26. MARCIANUS lib. 1 Regularum.

Divus Pius & Divi fratres favorabiliter rescripserunt, Cum servo cum libertate substituto legatum erat, si heres non esset, non adscripta libertate: perinde haberi, atque si adscripta esset & libertas.

27. PAULUS [lib. 1 ad Legem Æliam Sentiam].

Qui potuerint apud Consilium manumittendo ad libertatem perducere, possunt etiam necessarium heredem facere, ut hæc ipsa necessitas probabilem faciat manumissionem.

28. IDEM [lib. sing. de Jure Codicillorum].

Stichus, si codicillis eum non vetuero liberum esse, liber esto: sic est, atque si diceret, [*Stichus*] *si in Capitolium non ascendero, liber esto*: nam & heres sic institui potest.

29. SCÆVOLA [lib. 23 Digestorum].

Uxorem prægnantem repudiaverat, & aliam duxerat: prior enixa filium exposuit: hic sublatus ab alio educatus est, nomine patris vocitatus. usque ad vitæ tempus patris, tam ab eo, quam a matre, an vivorum numero esset, ignorabatur: mortuo patre, testamentoque ejus, quo filius neque exheredatus, neque heres institutus sit, recitato, filius & a matre, & ab avia paterna adgnitus, hereditatem patris ab intestato, quasi legitimus possidet: Quæsitum est, hi, qui testamento libertatem acceperunt, utrum liberi, an servi sint? Respondit, filium quidem nihil præjudicii passum fuisse, si pater eum ignoravit; & ideo, cum in potestate [&] ignorantis patris esset, testamentum non valere: servi autem manumissi si per quinquennium in libertate morati sunt, semel datam libertatem infirmari, contrarium studium favore libertatis est.

30. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

Si servi, qui apud hostes sunt, liberi esse jussi sunt, ad libertatem perveniunt: quamvis neque testamenti, neque mortis tempore, testantis, sed hostium fuerunt.

31. PAULUS [lib. 26 ad Edictum].

Cum ex pluribus eodem nomine servis unus liber jussus, non appareat qui sit, nullus liber est.

32. ULPIANUS lib. 65 ad Edictum.

Sciendum est, necessario herede existente, quamvis se abstineat, tamen libertates competere: si modo non in fraudem Legis Æliæ Sentiæ datæ fuerint.

33. PAULUS lib. 12 Quæstionum.

Libertas ad tempus dari non potest.

34. IDEM lib. 74 ad Edictum.

IDeoque si ita scriptum sit, *Stichus usque ad annos decem liber esto*: temporis adjectio supervacua est.

35. IDEM lib. 50 ad Edictum.

SErvius existimabat, iis posse servis dari testamento directam libertatem, qui utroque tempore, & quo testamentum fit, & quo moritur, testatoris fuerunt. quæ sententia vera est.

36. IDEM lib. 7 ad Plautium.

SErvum testamento ita manumisi: *Si juraverit, se Cornelio filio meo decem operarum daturum, liber esto*. Quæritur quid juris sit? & sciendum est, jurando servum conditionem implere: sed non teneri operarum nomine: quia, nisi post manumissionem juret, non obligatur.

37. IDEM lib. 9 ad Plautium.

NOminatim codicillis manumissus videtur servus, cujus nomen testamento continetur.

38. IDEM lib. 12 ad Plautium.

LIbertas testamento servo ita dari potest, *Cum per Leges licebit, liber esto*.

39. IDEM lib. 16 ad Plautium.

S*Tichus servus meus, si eum heres alienaverit, liber esto*: inutiliter libertas datur: quia in id tempus confertur, quo alienus futurus sit. nec contrarium est, quod statuliber, etiam si venierit, ex testamento libertatem consequitur: COEppe * utiliter libertas data, facto heredis non perimitur. Aut quid in legato eo modo dato dicemus? diversum enim nulla ratione dicetur: nam inter libertatem & legatum, quantum ad hanc causam, nihil distat. Igitur, nec si directo dabitur libertas, *Si heredis mei esse desierit, liber esto*: quia nullum casum utilem habet.

40. POMPONIUS lib. 5 ex Plautio.

IUlianus ait, cum idem homo, & per fideicommissum detur alicui, & liber esse jubeatur, heredem libertatem præstare debere: non enim cogetur (inquit) ex causa fideicommissi æstimationem sufficere, cum debitam libertatem reddiderit. §. 1. Sed & cum sub conditione servo libertas per fideicommissum detur, & ipse præsenti die daretur, non aliter tradere eum cogetur, quam ut caveatur, existente conditione libertati eum restitutum iri: nam in omnibus fere causis fideicommissas libertates pro directo datis habendas. Sed Ofilius ajebat, si adimendi legati causa fideicommissam libertatem testator dedisset, ea vera esse: si vero onerari heredem à testatore legatarius ostenderit, æstimationem nihilominus legatario præstandam.

41. IDEM lib. 7 ex Plautio.

SI ita fuerit libertas relicta, *Stichus servus meus anno duodecimo, postquam ego mortuus ero, liber esto*: verisimile est, principio duodecimi anni eum liberum esse: nam hoc mortuum sensisse. & in hos sermones, *duodecimo anno*, & *post duodecim annos*, multum interest: & ita loqui solemus, *duodecimus annus est*, cum quantumlibet ex duodecimo anno venisset, aut præteriisset. & qui duodecimo anno liber esse jubetur, omnibus anni diebus liber esse jussus est. §. 1. Sed si ita sit scriptum in testamento, *Stichus servus meus heredi meo mille nummos anno, biennio, triennio, postquam ego mortuus ero, si solverit, satisve fecerit, liber esto*: non potest is servus, nisi triennio præterito, liber esse, nisi præsentem eam pecuniam solvat, aut satisfaciat: compensanda etenim est heredi libertatis celeritas præmaturæ pecuniarum solutioni. §. 2. Labeo scribit, si sic libertas relicta sit, *Stichus intra annum [post] quam mortuus ero, liber esto*, statim eum liberum esse. nam & si ita sit, *si intra annum decimum heredi meo dederit, liber esto*: statim solvendo eo liberum esse sine mora futurum.

42. MARCELLUS lib. 16 Digestorum.

SI quis ita scripserit, *illum illius libertum esse volo*: & servus libertatem petere potest: & ille, ut habeat libertum.

43. MODESTINUS lib. singul. de Manumissionibus.

LIbertates directæ & testamento, & codicillis testamento confirmatis recte dantur: fideicommissæ, & ab intestato, & codicillis non confirmatis relinqui possunt.

44. IDEM lib. 10 Responsorum.

MÆvia decedens servis suis, nomine Sacco, & Eutychiæ & Hirenæ, sub conditione libertatem reliquit his verbis: *Saccus servus meus, & Eutychia & Hirene ancillæ meæ, omnes sub hac conditione liberi sunto, ut monumento meo alternis mensibus lucernam accendant: & solemnia mortis peragant*. Quæro, cum adsiduo monumento Mæviæ Saccus, & Eutychia & Hirene non adsint, an liberi esse possunt? Modestinus respondit, neque contextum verborum totius scripturæ, neque mentem testatricis eam esse, ut libertas sub conditione suspensa sit, cum liberos eos monumento adesse voluit: officio tamen judicis eos esse compellendos, testatricis jussioni parere.

45. IDEM lib. 2 Pandectarum.

QUod * vulgo dicitur, *sub pluribus conditionibus data libertate levissimam conditionem spectandam esse*: ita verum est, si separatim conditiones sint datæ. quod si conjunctim datæ sunt, nisi omnibus paruerit, liber non erit.

46. POMPONIUS lib. 7 ex Variis Lectionibus.

ARisto Neratio Appiano rescripsit, testamento liber esse jussus, *cum annorum triginta esset*, antequam ad eam ætatem perveniret, [si] in metallum damnatus sit, ac postea revocetur: sine dubitatione cum libertate legatum ad eum pertinere; neque metallorum pœna jus ejus mutari. Nec aliud, si heres esset sub conditione institutus: futurum enim eum etiam necessarium.

47. PAPINIANUS lib. 6 Quæstionum.

CUm ex falsis codicillis per errorem libertas, licet non debita, præstita tamen ab herede fuisset: viginti solidos à singulis hominibus inferendos esse heredi, Princeps constituit.

§. 1. Sed & si conditionis implendæ gratia servum institutus manumiserit, ac postea filius de inofficioso agendo tenuerit, vel testamentum falsum fuerit pronunciatum: consequens erit, idem in hac specie fieri, quod in falsis codicillis constitutum est.

48. IDEM lib. 10 Quæstionum.

SI socius testamento libertatem ita dederit, *Pamphilus, si eum socius manumiserit, liber esto*: Servius respondit, socio manumittente, communem fieri libertum familiæ atque manumissoris. Neque enim novum aut incognitum est, vario jure communi mancipio libertatem obtingere.

49. IDEM lib. 6 Responsorum.

TEstamento militis ita manumissam, *Samiam in libertate esse jussi*, directam libertatem jure militiæ cepisse placuit.

50. IDEM lib. 9 Responsorum.

QUod D. Marco pro libertatibus conservandis placuit, locum habet irrito testamento facto, si bona ventura sint: alioquin vacantibus fisco

fisco vindicatis, non habere Constitutionem locum, aperte cavetur. §. 1. Servos autem testamento manumissos, *ut bona suscipiant*, jure cautionem idoneam offerre, non minus quam cæteros defuncti libertos, aut extrarios, declaravit. Quod beneficium minoribus annis heredibus scriptis auxilium bonis præstitutum more solito desiderantibus non auferetur.

51. IDEM lib. 14 Responsorum.

TEstamento centurio servos suos venire prohibuit, ac petit, *prout quisque meruisset*, eos manumitti. libertates utiliter datas, respondit: cum, si nemo servorum offenderit, omnes ad libertatem pervenire possunt: quibusdam per offensam exclusis, residui in libertatem perveniunt. §. 1. Cum ita testamento adscriptum esset: *Servi, qui sine offensa fuerunt, liberi sunto:* conditionem adscriptam videri placuit. cujus interpretationem talem faciendam, ut de his in libertate danda cogitasse non videatur, quos pœna coërcuit, aut ab honore ministrandi, vel administrandæ rei negotio removit.

52. PAULUS lib. 12 Quæstionum.

IMperatores [Missenio] Frontoni: Testamento militis his verbis adscripta libertate, *Stephanum servum meum liberum esse volo* vel *jubeo:* adita hereditate, libertas competit. & ideo ea, quæ postea adjecta sunt, *Sic tamen, ut cum herede meo sit, quoadusque juvenis sit. quod si noluerit, aut contempserit, jure servitutis teneatur*: ad revocandam libertatem, quæ competit, non sunt efficacia. † Idem & in paganorum testamentis observatur.

53. IDEM lib. 15 Responsorum.

LUcius Titius servo libertatem dedit, *si rationem actus sui ex fide dedisset Gaio Seio filio suo:* cum annos pubertatis egressus fuisset Gaius Seius, à curatoribus ejusdem conventus servus, etiam apud judicem omnibus satisfecit: exacta cautione à curatoribus, pronunciatum est, liberum eum esse: nunc Gaius Seius filius testatoris negat: curatoribus suis recte pecuniam illatam: Quæro, an jure soluta sit quantitas? Paulus respondit: curatoribus quidem adolescentis reliquam rationem, ut conditio testamento adscripta impleatur, non jure exsolutam videri: sed, si, præsente adolescente, pecunia illata est, vel in rationibus ejus relata, impletam conditionem videri, ac si ipsi soluta fuisset.

54. SCÆVOLA lib. 4 Responsorum.

QUi habebat servum Cratistum, testamento ita cavit, *Servus meus Cratinus liber esto.* Quæro, an servus Cratistus ad libertatem pervenire possit, cum testator servum Cratinum non habebat, sed hunc solum Cratistum? Respondit, * nihil obesse, quod in syllaba errasset.

§. 1. Scripti testamento heredes, ante aditam hereditatem pacti sunt cum creditoribus, *ut parte dimidia contenti essent:* & ita decreto à Prætore interposito hereditatem adierunt: Quæro, an libertates in eo testamento datæ competierunt? Respondit, si testator fraudandi consilium non habuisset, competere libertates.

55. MÆCIANUS lib. 2 Fideicommissorum.

LIbertate sub conditione data, huc jam decursum est: ut si per statuliberum non stet, quominus conditioni pareat: quamvis ne per heredem quidem stet, tamen ad libertatem perveniat. Quod credo responderi oportere, & si per fideicommissum utique hereditariis servis libertas data fuerit. §. 1. Non absurde & de heredis servis idem dicetur. §. 2. De his autem, quos redimendos habebit, non juste dubitamus: siquidem eo casu iniquum erit, heredem perinde compelli debere redimere eos, atque si conditio impleta esset: quod forte dominus prohiberet conditioni parere, ut & pretium perciperet & in conditionem non rogaret.

56. PAULUS lib. 1 Fideicommissorum.

SI quis servo testamento dederit libertatem & directo, & per fideicommissum: in potestate servi est, utrum velit ex directo, an [ex] fideicommisso ad libertatem pervenire. & ita Marcus Imperator rescripsit.

57. GAIUS lib. 3 de Manumissionibus.

SI locuples egenti heres extiterit, videamus, an ea res testamento datis libertatibus proficiat, ut creditores fraudari [non] videantur? Et sane sunt quidam, qui cum heres locuples existeret, tale esse crediderunt, quale si ipse testator adauctis postea facultatibus decessisset. sed mihi traditum est, hoc jure nos uti: ut ad rem non pertineat, locuples, an egens heres extiterat; sed quarum facultatium testator decesserit. Quam sententiam Julianus adeo sequitur, ut existimet, ne eum quidem libertatem consecuturum, quem is, qui solvendo non esset, ita liberum esse jussisset, *Cum æs alienum solutum erit, Stichus liber esto.* sed non hoc est consequens Sabini & Cassii sententiæ, quam & ipse sequi videtur: qui existimat, consilium quemque manumittentis spectare debere. nam qui sub ea conditione servum suum liberum esse jubet, adeo sine fraudis consilio liberum esse jubet, ut apertissime curare videatur, ne creditores sui fraudarentur.

58. MÆCIANUS lib. 3 Fideicommissorum.

VErum est, eum, qui liber esse jussus esset, alienatum à testatore, si ante aditam ejus hereditatem rursus hereditarius fieret, mox adiretur hereditas, ad libertatem pervenire.

59. SCÆVOLA lib. 23 Digestorum.

TItia servis quibusdam & ancillis nominatim directas libertates dedit: deinde ita scripsit, *Et pedissequas omnes, quarum nomina in rationibus meis scripta sunt, liberas esse volo.* Quæsitum est, an Eutychia, quæ testamenti facti tempore inter pedissequas libertatem acceperat, mortis autem tempore inveniatur actori in contubernio tradita, ex generali capite pedissequarum libertatem consequi posset? Respondit, nihil impediri libertatem pedissequæ, quod mortis demum tempore pedissequa esse desiit.

§. 1. Puram & directam domini sui testamento libertatem Stichus acceperat, [&] ex hereditate multa per fraudem amovisse dicitur. Quæsitum est, an non ante in libertatem proclamare debeat, quam ea, quæ ex hereditate amovisse probari poterit, heredibus restitueret? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, cum de quo quæreretur, liberum esse. Claudius: videtur absolvisse & id de quo quæritur, nam heredibus satis consultum est Edicto de furtis.

§. 2. Lucius Titius testamento suo ita cavit, *Onesiphore, nisi diligenter rationem excusseris, liber ne esto.* Quæro, an Onesiphorus ex his verbis libertatem sibi vindicare possit? Respondit, verbis quæ proponerentur, libertatem adimi potius, quam dari.

60. IDEM lib. 24 Digestorum.

TEstamento ita cavit, Εὔδοξε βούλομαι δοθῆναι νομίσματα χίλια, ἀπὸ ἀφθάστων γενη-

γεννηθῆναι, μετὰ τὸ τὴν μητέρα αὐτοῦ γενέσθαι ἐλευθέραν. Id est, *Volo, ut Eudoni dentur mille solidi, eo quod primo sit genitus, posteaquam mater ejus ad libertatem pervenit.* Quæro, an si Eudo non probet se post manumissionem matris suæ natum, possit his verbis testamenti libertatem consequi? Respondit, non oportere ejusmodi consultationem præjudicium parare.

61. POMPONIUS lib. 11 Epistularum.

SCio quosdam efficere volentes, ne servi [sui] unquam ad libertatem perveniant, hactenus scribere solitos, *Stichus, cum moreretur, liber esto.* Sed & Julianus ait, libertatem, quæ in ultimum vitæ tempus conferatur, nullius momenti esse: cum testator impediendæ magis, quam dandæ libertatis gratia ita scripsisse intelligitur. Et ideo etiam si ita sit scriptum, *Stichus, si in Capitolium non ascenderit, liber esto:* nullius momenti [hoc] esse, si apparet in ultimæ vitæ tempus conferri libertatem testatorem voluisse. nec Mucianæ cautioni locum esse. §. 1. Et si ita in testamento scriptum fuerit: *Stichus, si Capuam ierit, liber esto:* aliter liberum non esse quam si Capuam ierit. §. 2. Hoc amplius Octavenus ajebat: si quis in testamento sub qualibet conditione libertate servo data ita scripsisset, *Ante conditionem nolo eum ab herede liberum fieri*: nihil valere hanc adjectionem.

TIT. V.

DE FIDEICOMMISSARIIS LIBERTATIBUS.

1. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

SI quidam ex his, qui fideicommissam libertatem debeant, præsentes sint, alii ex justa causa absint, alii latitent: proinde is, cui fideicommissaria libertas relicta est, liber erit, atque si soli qui adessent, & qui ex justa causa abessent, rogati essent. pars ergo latitantis his proficit.

2. IDEM lib. 60 ad Edictum.

SI quis intestatus decedens, codicillis dedit libertates, neque adita sit ab intestato hereditas, favor Constitutionis Divi Marci debet locum habere, & hoc casu: quæ jubet libertatem competere *servo*, & bona ei addici, si idonee creditoribus caverit de solido, quod cuique debetur, solvendo.

3. IDEM lib. 65 ad Edictum.

IN quem etiam utiles actiones plerumque creditoribus competunt.

4. IDEM lib. 60 ad Edictum.

ERgo, quamdiu incertum sit, utrum existat successor, an non, cessabit Constitutio: cum certum esse cœperit, tunc erit Constitutioni locus. §. 1. Si is qui in integrum restitui potest, abstinuerit se hereditate: an quamdiu potest in integrum restitui, existimamus Constitutionem cessare: quia non est certum ab intestato neminem successorem exstare? Est tamen verius admittendam Constitutionem. §. 2. Quid ergo, si post addictionem libertatium conservandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum, revocari libertates, quæ semel competierunt. §. 3. Illud videamus, utrum præsentes esse debent, qui libertatem acceperunt, an vero non? Et * cum invitis illis possint bona propter libertatem addici, utique etiam absentibus. §. 4. Quid ergo, si quidam præsentes sint, quidam absentes? videamus, an etiam absentibus competat libertas? Et potest dici, exemplo aditæ hereditatis competere libertatem, etiam absentibus.

§. 5. Si ex die data sit libertas, an dies exspectandus sit? & puto exspectandum: ante ergo non addicentur. † Quid deinde, si sub conditione data sit libertas? Et si quidem aliquæ pure, aliquæ sub conditione, utique addici statim possunt. Si omnes sub conditione, quid consequens erit dicere? utrum exspectandum, ut conditio existat: an vero statim addicimus, tunc demum competitura libertate, si exstiterit conditio? quod magis erit probandum. † Addictis itaque bonis, *directæ libertates puræ datæ, statim competunt: ex die, cum dies venerit: conditionales, cum conditio exstiterit.* † Nec erit ab re existimare, etiam pendente conditione libertatium, licet omnes sub conditione datæ sint, Constitutionem locum habere. Ubi enim libertatis spes est, ibi dicendum est, vel modica data occasione, quod sine damno creditorum futurum est, addictionem admittendam. §. 6. Si sub conditione *dandorum decem* libertas data sit; sive heredi dare jussus sit, qui libertatem accepit, sive non sit dictum, cui: an dando ei, cui bona addicenda sunt, perveniat ad libertatem, quæri potest? Et magis est ut ei dare debeat, cui bona addicta sint: quasi translata conditio videatur. certe si alii, quam heredi, dare jussus sit, ipsi, cui jussus est, dabit.

§. 7. Si qui fideicommissam libertatem acceperunt, non statim, ubi addicta bona sunt, liberi sunt, sed fideicommissam libertatem possunt consequi: hoc est, manumittendi sunt ab eo, cui addicta bona sunt. §. 8. Addici ita demum bona voluit, *Si idonee creditoribus cautum fuerit de solido, quod cuique debetur.* Ergo cavendum est idonee. Quid est *idonee?* satisdato utique, aut pignoribus datis. Sed si ei fides habita fuerit promittenti sine satisdatione, idonee cautum videbitur. §. 9. Creditoribus caveri quemadmodum debet? Utrum singulis, an vero omnium nomine uni ab ipsis creato? Et oportet, officio judicis constitui, convenire creditores, unumque creare, cui caveatur omnium nomine. §. 10. Illud videndum: ante caveri debet creditoribus, & sic addici bona; an vero sub conditione hæc sunt addicenda, *si fuerit cautum?* Et puto, sic comprehendendum decreto, si omnia ex Constitutione Divi Marci facta sint. §. 11. *De solido* utique sic accipiemus, de sorte & usuris debitis. §. 12. Hi, qui ad libertatem pervenerunt, quorum liberti fiant, Constitutio ostendit: ut qui directam libertatem, *orcini* erunt liberti: nisi forte is, qui addici sibi bona desiderat, ita velit addici, ut etiam hi, qui directam libertatem acceperunt, ipsius liberti fiant. §. 13. Qui autem volunt ipsius liberti fieri, utrum manumittendi sint ab eo, an vero ipsa addictione hoc comprehendendum, hac conditione sibi addici bona, *ut hi etiam, qui directam libertatem acceperunt, ipsius fiant liberti?* Et puto, hoc esse probandum, ut ipsa addictione hoc comprehendatur: idque verba quoque Constitutionis admittunt. §. 14. Cum autem servus libertatem nanctus est, utique etiam tutelam ejus habebit [is] cui bona addicta sunt.

§. 15. Si alienos servos rogaverat heredem manumittere, utrum dicimus Constitutionem locum habere? An vero cessabit Constitutio? Magisque est, ut locus sit Constitutioni: addictis enim bonis redimere & præstare libertatem cogitur à Prætore.

§. 16. Si non heres, sed legatarius rogatus fuerit manumittere: nunquid cesset Constitutio, quod legatis non debitis nec libertates possunt deberi? Magisque est, ut idem favor sit: omnibus enim generaliter voluit libertatem præstare, quibus competeret, si hereditas adita fuisset. §. 17. Eadem Constitutio prospexit, ut si fiscus

fiscus bona admiserit, æque libertates competant. Ergo sive jacent bona fisco spernente, sive agnoverit, Constitutio locum habet. Cæterum si alia ratione agnoscat, apparet, cessare debere Constitutionem. Quare & si *caducis legionis* bona delata sint, idem erit probandum.

§. 18. Item si minor 20 annis dedit libertatem, dicemus, non competere, nisi [si] fideicommissam: hæc enim competeret, si modo potuit causam probare minor 20 annis; si vivus manumitteret. §. 19. Si in fraudem creditorum libertas data sit ab eo, qui mortis tempore solvendo non est, an competat? Et si quidem fiscus bona non adgnoverit, forte competet libertas: quia solidum creditoribus offertur. Atquin, si adita hereditas fuisset, non competeret: certe, si fiscus adgnovit hereditatem, facilius probabitur, cessare libertatem. nisi [si] quis verba Constitutionis secutus, dixerit, ipsum sibi imputare debere, qui addici sibi hac conditione bona voluit, ut libertates competant: si quis autem exemplum aditæ hereditatis fuerit secutus, directæ libertates non competent, si consilium & eventus fuerit fraudandorum creditorum; nec fideicommissæ præstabuntur, si eventu fraudentur creditores.

§. 20. Si bona fuerint à fisco non adgnita, eaque addicta libertatis conservandæ gratia, an possit fiscus postea adgnoscere? Et magis est, ne possit. Plane, si non certioratis Præfectis ærario, bona fuerunt libertatis conservandæ causa addicta, videndum est, an Constitutioni locus sit? Et si quidem talia fuerunt, ut agnosci deberent, addictio cessat: si vero non fuerunt, addictioni locus est. §. 21. Is autem, cui bona addicta sunt, bonorum possessori adsimilari debet, & secundum hoc & jura sepulcrorum poterit habere. §. 22. Item videamus, an conveniri à creditoribus possit hereditariis actionibus: an vero non nisi ex cautione, quam interposuit? Magisque est, ut non aliter conveniatur, quam ex ea cautione, quam interposuit. §. 23. Si duobus pluribusve addicta fuerint bona, & communem rem, & communes libertos habebunt, & secum familiæ erciscundæ judicio experientur.

5. PAULUS lib. 57 ad Edictum.

IN fideicommissariis libertatibus si absente herede Prætor pronunciasset libertatem deberi: est & liber, & defuncti libertus, si & servus ejus fuit; aut heredis, si servus heredis sit: imo & si sine successore heres decesserit, conservandam esse libertatem, Senatus Hadriani temporibus censuit.

6. IDEM lib. 60 ad Edictum.

DEcem legata sunt, & rogatus est legatarius *Stichum emere & manumittere*: Falcidia intervenit, & minoris emi servus non potest. quidam putant, dodrantem accipere [debere] legatarium, nec emere compellendum. Iidem putant, etiam si suum servum rogatus sit manumittere, & dodrantem ex legato acceperit: non esse compellendum manumittere.

† Videamus, ne utique in hac specie aliud dicendum sit. Sed in superiore, sunt, qui putant cogendum legatarium redimere servum, & se oneri subjecisse, dum accipit vel dodrantem: sed si paratus sit retro restituere, quod accepit, an audiendus sit, videndum? sed cogendus heres tota decem præstare, perinde atque si adjecisset testator, ut integra præstentur.

7. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

SI cui legata sint centum ita, *ut servum alienum redimat & manumittat*, *&*, *bonis heredis venditis*, *partem*, *non totum persequatur*: non alias debet consequi legatum, quam si caverit, se manumissurum. sed hoc tunc demum, si largiatur portio, quam accepit, ad servi pretium, paratusque sit dominus tanti [eum] vendere: alioquin exceptione doli debebit legatarius repelli.

8. POMPONIUS lib. 7 ex Plautio.

EUm, cui mille nummi legati fuissent, si rogatus fuisset *viginti servum manumittere*, non cogi fideicommissam libertatem præstare, si legatum non caperet, constat.

9. MARCELLUS lib. 15 Digestorum.

CUm fidei heredis commisit, *ne servus alienam servitutem patiatur*: experiri potest confestim, ut fuerit alienatus, petere libertatem. sed ubi alienatio non est voluntaria, sed necessitas alienandi ex causa testatoris pendeat: prope est, ut nondum debeat præstari fideicommissum: quod potest videri defunctus nihil sensisse de hujusmodi casu alienationis.

10. IDEM lib. 16 Digestorum.

QUidam in testamento scripserat, *Illum & illum servos meos venire nolo*: si ideo eos noluit venundari, ut si veneant, ad libertatem perveniant, præstanda erit libertas. nam & illi videtur libertas relicta, de quo ita scriptum est, *Nolo alii*, *quam tibi*, *serviat*. Secundum hæc igitur, [si] quoquomodo vendere tentaverit servum, confestim peti poterit libertas: nec, quominus præstet libertatem, proderit heredi, si eum redemerit: quia semel extitit conditio.

§. 1. Is, cui libertas debebatur, veniit: si vult ab herede manumitti, non erit interveniendum ei, cui heres præsens erit, emptor latitavit: quoniam poterat uti Senatusconsulto, ut quasi ex testamento ad libertatem perveniat. §. 2. Is, cui ex fideicommisso libertas debebatur, ab eo: qui solvendo non erat, passus est se bonæ fidei emptori tradi: existimas in manumissum constituendam actionem exemplo ejus, qui liberi hominis emptorem simulata servitute decepit. Ego quoque adducor, ut putem recte adversus venditos actionem competere: & magis similem videri statulibero, qui pridie quam ex testamento ad libertatem perveniret, idem fieri passus est.

11. MODESTINUS lib. 1 Differentiarum.

EX causa fideicommissi servo libertatem dare sine tutoris auctoritate pupillus non potest.

12. IDEM lib. singul. de Manumissionibus.

IMperator Antoninus, cum Firmus Titiano Tragœdos tres legasset, & adjecisset, *Quos tibi commendo*, *ne cui alii serviant*: publicatis bonis Titiani, rescripsit, debere eos publice manumitti. §. 1. Et legatarius non minus quam heres rogari potest servum manumittere: & si ante manumissionem decesserit, successores ejus debent manumittere. §. 2. Divus Antoninus & Pertinax rescripserunt, hereditate fisco vindicata, quoniam tacite quis rogatus erat ei, qui capere non poterat, restituere hereditatem: & directo, & per fideicommissum datas libertates deberi.

13. IDEM lib. 9 Regularum.

SI prægnans ancilla moram non studio manumissoris, sed fortuito patiatur, ne manumitteretur, liberum quidem non pariet: sed cogetur qui manumittere debuit, natum matri tradere, ut per eam perveniat ad libertatem.

14. IDEM lib. 10 Responsorum.

Lucius Titius testamento facto Seiam uxorem suam, item Titiam filiam communem, æquis portionibus scripsit heredes: item alio capite, *Erotem servum meum, qui & Psyllus vocatur, liberum esse volo, si uxori meæ placeat.* cum itaque Seia uxor Lucii Titii abstinuerit ab eadem hereditate, & ex substitutione portio ejus ad Titiam filiam pervenerit, Quæro, an Eroti, qui & Psyllus vocatur, ex his verbis supradictis libertas competit? Modestinus: Eroti, quod uxor testatoris hereditate se abstinuit, non obesse respondi. † Item quæro, an Seia uxor quæ se hereditate abstinuit, petenti Eroti libertatem juste contradicere possit? Modestinus respondit, Seiæ dissensum nullius esse momenti.

15. IDEM lib. 3 Pandectarum.

SI quis ex causa fideicommissi manumissurus est, nullo modo deteriorem ejus servi conditionem facere potest. ideoque nec vendere eum interdum alii potest, ut ab eo, cui traditus est, manumittatur: & si tradiderit, redimere illum cogitur & manumittere: interest enim nonnunquam, à sene potius manumitti, quam à juvene.

16. LICINNIUS RUFINUS lib. 5 Regularum.

Libertates etiam per fideicommissum dari possunt, & quidem largius, quam directo: nam non tantum propriis, [sed &] alienis servis per fideicommissum libertas dari potest; ita tamen, ut vulgaribus verbis, & quibus evidenter voluntas testatoris exprimi possit.

17. Ex libro 21 Digestorum Scævolæ Claudius.

C*Um tibi visum fuerit manumittere:* utiliter datur fideicommissa libertas.

18. SCÆVOLA lib. 23 Digestorum.

TEstamento ita cavit: *Pamphilus, si bene se gesserit rationibus meis, liber esto.* Quæsitum est, cum manente eodem testamento post aliquot annos decesserit, nec [ullæ] querelæ locus de Pamphilo circa rationes patroni sit, an ex testamento libertatem sit consecutus? Respondit, nihil proponi, cur non sit consecutus.

19. IDEM lib. 24 Digestorum.

HErede instituto marito, per fideicommissum libertatem servis dedit, in quibus & Sticho actori mariti. Quæsitum est, cum absente domino isti Præsidem Provinciæ adierint, ut libertas sibi præstaretur, quasi ex justa causa heres abesset, & Præses Provinciæ pronunciaverit libertatem deberi: an agi cum Sticho possit ut rationem actus à se administrati reddere compellatur? Respondit non posse. §. 1. Uxori dotem, & alias res plures legavit, & ejus fidei commisit, *ut Aquilinum servum proprium mulieris apud Consilium manumitteret*; id negat se facere debere, quod ipsius proprius esset: Quæro, an libertas ei debeatur? Respondit, uxorem, si ex testamento non solum dotem, sed etiam cætera legata præstari [sibi] vellet, compellendam ex causa fideicommissi Aquilinum manumittere: eumque, cum liber erit, petiturum ea, quæ sibi legata sunt.

20. POMPONIUS lib. 7 Epistolarum.

APud Julianum ita scriptum est: si heres rogatus servum manumittere, ex Trebelliano Senatusconsulto hereditatem restituerit, cogi debebit manumittere: & si latitabit, vel si justa ex causa aberit; Prætor, causa cognita, secundum Senatusconsulta ad eas causas pertinentia pronunciare debebit: si vero servum susceperit is cui hereditas restituta fuerit, ipsum competit manumittere: & eadem in personam ejus observari conveniet, quæ circa emptores custodiri solent. An hæc vera putes? nam ego discendi cupiditate, quam solam vivendi rationem optimam in octavum & septuagesimum annum ætatis duxi, memor sum ejus sententiæ, qui dixisse fertur, Κἂν τὸν ἕτερον πόδα ἐν τῇ σορῷ ἔχω, προσμαθεῖν τι βουλοίμην. Id est, *Etsi alterum pedem in tumulo haberem, non pigeret aliquid addiscere.* Bellissime Aristo & Octavenus putabant, hunc servum, de quo quæreretur, fideicommissæ hereditatis non esse: quia testator rogando heredem, ut eum manumitteret, non videtur de eo restituendo sensisse. si tamen per errorem ab herede datus fuerit, ea dicenda sunt quæ Julianus scribit.

21. PAPINIANUS lib. 19 Quæstionum.

R*Ogo, ne Stichus alterius servitutem experiatur.* intelligi datam fideicommissam libertatem, placuit Principi: * quid enim tam contrarium est servituti, quam libertas? Nec tamen quasi post mortem heredis data videbitur: quod eo pertinet, ut si vivus eum alienaverit, confestim libertas petatur; nec prosit ad impediendam libertatis petitionem, si redemerit eum, cujus semel conditio extitit. † Idem probandum est, & si non voluntaria alienatio ab herede facta est. nec refragabitur, quod non per ipsum alienatio facta est: fuit enim quasi statuliber, & quacunque ratione conditio impleta est.

22. IDEM lib. 22 Quæstionum.

SI legatario fundi decem pretii nomine relicta sint in hoc, [*ut*] *servum suum manumittat:* quamvis fundi legatum adgnoverit, si tamen pecuniæ propter interventum Falcidiæ non adgnoverit, cogendus est & pecuniam accipere habita Legis Falcidiæ ratione, & servo fideicommissariam libertatem præstare, cum semel fundi legatum adgnovit. §. 1. A duobus heredibus, qui tres servos habebat, petit, *ut duos ex his quos voluissent, manumittant*; altero heredum latitante, alter declarat, quos velit manumittere: poterit dici, fieri liberos, ut perinde libertas competat, ac si præsens solus manumittere potuisset. † Quod si ex servis unus decesserit, sive justa ex causa absit heres, sive fari non possit, à quo petitum est: decernente Prætore, duos, qui supersunt, fieri libertos convenit.

§. 2. Cum is, qui fideicommissam libertatem præstare debet, justa ex causa abest aut latitat; aut quidam præsentes sunt, alii ex justa causa absunt, nonnulli frustrandi gratia fideicommissi copiam sui non faciunt; aut ei, qui libertatem debuit, heres non extitit, aut suus heres hereditate se abstinuit: Prætor pronunciare debet, *ex testamento Lucii Titii fideicommissam libertatem competere*: idque Senatusconsulto demonstratum est. quo Senatusconsulto comprehensum est, ne dubium & obscurum esset, cujus libertus fieret, Prætorem pronunciare debere, qui ex justa causa, & qui detrectandæ libertatis gratia absit.

23. IDEM lib. 9 Responsorum.

FIdeicommissaria libertas prætextu compilatæ hereditatis, aut rationis gestæ non differtur. §. 1. Fideicommissariam libertatem ab herede non præstitam cogendus est heredis heres, qui restituit ex Trebelliano Senatusconsulto hereditatem præstare, si ejus personam eligat, qui manumittendus est. §. 2. Servum peculii castrensis, quem pater fideicommissi verbis *à legitimis* [*filiis*] *heredibus liberari* voluit,

voluit, filium militem, vel qui militavit, si patris heres extitit, manumittere cogendum respondi: quoniam proprium manumisisse defunctus post donationem in filium collatam existimavit. portionem enim à fratre domino fratrem eundemque coheredem citra damnum voluntatis redimere non cogendum. nec ob eundem errorem cætera, quæ pater in militiam profecturo filio donavit, fratri, qui mansit in potestate, conferenda: cum peculium castrense filius etiam inter legitimos heredes præcipuum retineat.

§. 3. Etiam fideicommissaria libertas à filio post certam ætatem ejus data, si ad eam puer non pervenit, ab herede filii præstituta die reddatur: quam sententiam jure singulari receptam, ad cætera fideicommissa relicta porrigi non placuit. §. 4. Servum à filio post quinque annos, *si eo tempore mercedem diurnam filio præstitisset*, manumitti voluit; biennio proximo vagatus, non præstiterat: conditione defectus videbatur. si tamen heres filius, aut tutores ejus ministerium servi per biennium elegisset: eam rem ex præterito, quod per heredem stetisset, impedimento residuæ conditioni non esse constitit.

24. ULPIANUS [lib. 5 Fideicommiss.]

GEneraliter dicemus, *eos posse fideicommissariam libertatem adscribere, qui fideicommissum pecuniarium possunt relinquere.* §. 1. Et Principis servo vel municipii, & cujus alterius, fideicommissa libertas adscripta valet. §. 2. Hostium servo si fideicommissaria libertas fuerit adscripta, potest tractari, an non sit inefficax? Et fortassis quis dixerit, indignum esse, civem Romanum fieri hostium servum. sed si in casum relinquatur, in quem noster esse incipit: quid prohibet [dicere, libertatem valere]? §. 3. Si homini libero fuerit libertas per fideicommissum adscripta, & is in servitutem redactus proponatur, petere potest libertatem: si modo mortis tempore vel conditionis existentis inveniatur servus.

§. 4. Servo ejus, qui nondum in rebus humanis est, libertas recte per fideicommissum relinquitur. §. 5. Si servus in metallum fuerit damnatus, libertatem sperare non poterit. † Quid ergo, si fideicommissaria libertas [& relicta sit], & pœna metalli indulgentia Principis sit liberatus? Et est rescriptum ab Imperatore nostro, hunc in dominium prioris domini non restitui: cujus tamen sit, non adjicitur. certe, cum fisci efficiatur, sperare potest fideicommissariam libertatem. §. 6. Ex damnata in metallum concepto & nato fideicommissaria libertas dari poterit: quid mirum, cum etiam venundari eum posse quasi servum, D. Pius rescripsit? §. 7. Si petitum à testatore fuerit, *ne postea Sticho serviret*: placuit, fideicommissariam libertatem datam videri. nam qui hoc petit, *ne postea serviat*: videtur petere, ut libertas ei præstetur. §. 8. Sed & si ita scripsit, *Ne eum alienes, ne eum vendas*: idem erit dicendum, si modo hoc animo fuerit adscriptum, quod voluerit eum testator ad libertatem perduci. cæterum si alia mente id scripsit, (utputa quia consilium dabat heredi retinere talem servum: vel quia coërcere voluit servum & cruciare, ne meliorem dominum experiatur: vel aliqua mente, non tribuendæ libertatis animo): dicendum est, cessare libertatis præstationem. & ita Celsus lib. 23 Digestorum scribit, *Non tantum enim verba fideicommissi, sed & mens testatoris tribuere solet libertatem fideicommissariam.* sed cum ex præsumptione libertas præstita esse videtur, heredis est, contrariam voluntatem testatoris probare.

§. 9. Si quis tutorem ideo scripserit, quia liberum putavit: certissimum est, neque libertatem peti posse, neque tutelam libertatis præstationi patrocinari: & ita & Marcellus lib. 15 Digestorum, & Imperator noster cum patre rescripsit. §. 10. Si quis servo pignerato directam libertatem dederit, licet videtur *jure subtili* inutiliter reliquisse: attamen, quasi & fideicommissaria libertate relicta, servus petere potest, ut ex fideicommisso liber fiat. favor enim libertatis suadet ut interpretemur, & ad libertatis petitionem procedere testamenti verba, quasi ex fideicommisso fuerat servus liber esse jussus: nec [enim] ignotum est, *quod multa contra juris rigorem pro libertate sint constituta.* §. 11. Ex testamento, quod adgnatione posthumæ ruptum esse [constitit], neque directas libertates competere, neque fideicommissarias deberi, [si] quas non à legitimis quoque heredibus paterfamilias reliquerit, satis constat. §. 12. Si quis alienum vel suum servum rogatus sit manumittere, & minus sit in eo, quod accepit judicio testatoris, plus sit in pretio servi: an cogatur vel alienum redimere vel suum manumittere, videndum est? & Marcellus scripsit, cum ceperit legatum, cogendum omnimodo suum manumittere. & sane hoc jure utimur, ut * multum intersit, suum quisque rogatus sit manumittere, an alienum: si suum, cogetur manumittere, etiam si modicum accepit: quod si alienum, non alias erit cogendus, quam si tanti possit redimere, quantum ex judicio testatoris consequutus sit.

§. 13. Proinde consequenter Marcellus ait, eum quoque qui heres institutus est, si quidem aliquid ad eum deducto ære alieno pervenit, cogendum esse suum manumittere: si vero nihil pervenit, non esse cogendum. §. 14. Plane si forte minus relictum est alicui, verum crevit legatum ex aliqua causa: æquissimum erit, tanti eum cogi redimere, quantum ad eum pervenit. nec causari debere, quod minus illi relictum sit, cum creverit ejus legatum per testamenti occasionem. nam etsi ex mora fructus usuræve fideicommisso accessissent: dicendum est, libertatem præstandam. §. 15. Proinde etsi servi pretium decrevit: dicendum est, redimere cogendum. §. 16. Quod si legatum sit imminutum: videndum, an cogatur servum manumittere, qui speravit legatum uberius consecuturum? & putem, si legatum refundere sit paratus, non esse cogendum: idcirco, quia alia contemplatione adgnovit legatum, quod ex inopinato deminutum est. parato igitur ei à legato recedere, concedendum erit: nisi forte residuum legatum ad pretium sufficit. §. 17. Quid ergo, *si plures servos* rogatus sit manumittere, & ad quorundam pretium sufficiat id quod relictum est, ad omnium non sufficiat? an cogendus sit quosdam manumittere? Et putem, debere eum cogi, vel eos, quorum pretium patitur, manumittere. Quis ergo statuet, qui potius manumittitur? utrumne ipse legatarius eligat, quos manumittat, an heres [est]? Et fortassis quis recte dixerit *ordinem scripturæ sequendum.* quod si ordo non pareat, aut sortiri eos oportebit, ne aliquam ambitionis vel gratiæ suspicionem Prætor subeat: aut meritis cujusque allegatis arbitrari eos oportet.

§. 18. Simili modo dicendum est, etsi redimere jussus sit, libertatemque præstare, nec pecunia, quæ legata est, sufficiat ad redemptionem omnium, quibus libertas data est: nam & hic idem erit, quod supra probavimus.

§. 19. Si cui legatum sit relictum, is [que] rogatus sit servum proprium manumittere, & id, quod legatum est, præstare: an fideicommissaria libertas præstanda sit? Quosdam movet, quia, si fuerit coactus ad libertatem præstandam, ex necessitate ad fideicommissi quoque præstationem erit cogendus: etsi qui putant non esse cogendum. Nam & si mihi legatum fuisset relictum, & id rogatus essem Titio restituere confestim, & præterea fideicommissam libertatem servo meo præstare: sine dubio diceremus, non esse me cogendum ad libertatis præstationem, quia nihil pretii nomine videor accepisse. † Plane si forte post tempus fuerit rogatus restituere sibi legatum relictum, dici potest, propter medii temporis fructum cogendum eum manumittere. §. 20. Si rogatus quis *alii fundum, cum morietur, alii centum præstare:* [si] tantum ex fructibus fundi perceperit, quantum est in fideicommisso: cogendum eum præstare. sic fit ut sit in pendenti fideicommissum pecuniarium, & fideicommissæ libertatis præstatio.

§. 21. * Quotiens autem fideicommissaria libertas relinquitur efficaciter, in ea causa est, ut neque alienatione, neque usucapione extingui possit: ad quemcunque enim pervenerit is servus, cui fideicommissa libertas relicta est, cogi [eum] manumittere. & ita est sæpissime constitutum. Cogetur igitur is ad quem servus pervenerit, fideicommissam libertatem præstare, si hoc maluit is, qui rogatus est: latius enim acceptum est, ut & si sub conditione fuit ei libertas relicta, & pendente conditione alienatus sit: attamen cum sua causa alienatur. Quod si nolit ab eo manumitti, seu potius ab eo velit ad libertatem perduci, qui erat rogatus eum manumittere: audiri eum oportere, Divus Hadrianus & Divus Pius rescripserunt. † Quinimo & si jam manumissus est, velit tamen potius ejus libertus fieri, qui erat rogatus eum manumittere: audiendum eum, Divus Pius rescripsit. † Sed etsi ex persona manumissoris, vel [ex] quacunque causa manumissus ostendere potest jus suum [lædi] manumissione, [vel etiam] læsum: succurri ei ex his Constitutionibus oportet, ne contra voluntatem defuncti durior ejus conditio constituatur. † Plane si ea sit defuncti voluntas, ut vel à quocunque manumitti voluerit: dicendum est, Constitutiones supra scriptas cessare.

25. PAULUS lib. 3 Fideicommissorum.

SI heres, qui vendidit servum, sine successore decesserit; emptor autem extet, & velit servus defuncti libertus esse, non emptoris: non esse eum audiendum, Valens scripsit; ne emptor & pretium & libertum perdat.

26. ULPIANUS lib. 5 Fideicommiss.

CUm vero is, qui rogatus [non] est *alienum servum manumittere*, mortalitatis necessitate, vel bonorum publicatione, ad alium, servum perduxit, magis opinor, Constitutionibus esse locum, ne deterior conditio fideicommissæ libertatis fiat. Nam & cum quidam rogatus esset, *cum moreretur servum manumittere*; isque decessisset libertate servo non data: perinde eum habendum, constitutum est, atque si ad libertatem ab eo perductus esset. potest enim eo testamento dare libertatem, utique directam. † Sic fit, ut quotiens quis libertatem accepit fideicommissariam, si ab alio, quam qui erat rogatus, manumittatur, auxilium Constitutionum habeat: perindeque habeatur, atque si ab eo manumissus fuisset; quoniam * fideicommissis libertatibus favor exhibetur, nec intercidere solet destinata fideicommissa libertas. qui enim ea donatus est, in possessionem libertatis interim esse videtur. §. 1. Apparet igitur, subventum fideicommissis libertatibus, ut in re mora facta esse his videatur; & ex die quidem, quo libertas peti potuit, matri traderentur manumittendi causa; ex die vero, quo petita est, ingenui nascantur. Plerumque enim per ignaviam, vel per timiditatem eorum, quibus relinquitur libertas fideicommissa, vel ignorantiam juris sui, vel per auctoritatem & dignitatem eorum, à quibus relicta est, vel serius petitur, vel in totum non petitur fideicommissa libertas: quæ res obesse libertati non debet. † Quod igitur defendimus, ita determinandum est, ut ingenui quidem exinde nascantur, ex quo mora libertati facta est: manumitti autem partum dici debeat, ex quo peti libertas potuit, quamvis non sit petita. † Certe minoribus 25 annis, & in hoc tribuendum est auxilium, ut videatur in re mora esse: nam qua ratione decretum, & à Divo Severo constitutum est, *in re moram esse circa pecuniaria fideicommissa, quæ minoribus relicta sunt*, multo magis debet etiam in libertatibus hoc idem admitti.

§. 2. Cum quidam Cæcilius ancillam, quam pignori obligaverat, dimisso creditore, per fideicommissum manumitti voluisset; & heredibus creditorem non liberantibus, infantes, qui postea erant editi, venissent à creditore: Imperator noster cum patre rescripsit, *secundum ea quæ Divo Pio placuerint, ne pueri ingenuitate destinata fraudarentur, pretio emptori restituto perinde eos ingenuos fore, ac si mater eorum suo tempore manumissa fuisset.*

§. 3. Idem Imperator noster cum patre rescripsit, *si post quinquennium mortis testatoris tabulæ testamenti apertæ essent, vel codicilli, & partus medio tempore editus sit: ne fortuita mora servitutem partui irrogaverit, matri partum tradendum, ut ab ea ad libertatem perducatur.* §. 4. Apparet igitur ex hoc Rescripto, item eo, quod à Divo Pio rescriptum diximus, noluisse eos, moram libertati fortuitam nocere edito ex ea, cui fideicommissa libertas data est. §. 5. Non tamen si à substituto impuberis fideicommissa libertas data sit ancillæ, quæ vivo impubere partum ediderit; vel si post tempus, vel sub conditione libertatem acceperit, & ante diem, vel conditionem partum ediderit: ad libertatem partus perducetur. quia horum alia conditio est: non enim moram fortuitam, sed ex voluntate testantis, passi sunt.

§. 6. Si pro non scripto habitus sit servus alicui legatus, cui servo per fideicommissum libertas adscripta est: quæstionis est, num fideicommissa libertas debeat intercidere? & an, si servus petat fideicommissam libertatem ab eo, penes quem remansisset, pro non scripto habito legato, quod erat relictum ei, qui eum rogatus fuerat manumittere; vel si ipse servus, ut supra dictum est, fuit legatus: an libertas non debeat intercidere? Et putem, debere dici, fideicommissam libertatem salvam esse, licet ad eum nihil pervenerit, qui eum rogatus erat manumittere. cogetur igitur libertatem præstare is, ad quem pervenit legatum: quia libertas fideicommissa nullum impedimentum pati debet. §. 7. Subventum libertatibus est Senatusconsulto, quod factum est temporibus D. Trajani, Rubrio Gallo & Cælio Hispone Consulibus, in hæc verba: *Si hi, à quibus libertatem præstari oportet, evocati à Prætore, adesse noluissent; si causa cognita Prætor pronunciasset, libertatem his deberi: eodem jure statum servari, ac si directo manumissi essent.*

§. 8. Hoc Senatusconsultum ad eos pertinet, quibus

quibus ex causa fideicommissi libertas debeatur. Proinde si libertas non deberetur, obreptum tamen Prætori est de libertate, pronunciatumque: ex hoc Senatusconsulto libertas non competit. & ita Imperator noster cum patre suo rescripsit. §. 9. Evocari autem à Prætore oportet eos, qui fideicommissam libertatem debent: cæterum, nisi fuerint evocati, cessat Rubrianum Senatusconsultum. Proinde denunciationibus & Edictis literisque evocandi sunt.

§. 10. Hoc Senatusconsultum ad omnes pertinet latitantes, quos fideicommissam libertatem præstare oportet. Proinde sive heres rogatus, sive quis alius: Senatusconsulto locus est: omnes enim omnino, qui deberent fideicommissam libertatem præstare, in ea causa sunt, ut ad Senatusconsultum pertineant. §. 11. Quare si heres quidem latitet, legatarius autem vel fideicommissarius, qui rogatus sit libertatem præstare, præsens sit: Senatusconsultum deficit, & nihilominus impedietur [libertas]. proponamus enim, legatarium nondum dominium servi factum esse.

27. PAULUS lib. 3 Fideicommissorum.

Itaque hoc casu Princeps adeundus est, ut & in hoc casu libertati prospiciatur.

28. ULPIANUS lib. 5 Fideicommiss.

SI eum servum, cui erat fideicommissa libertas relicta, distraxerit is, qui erat rogatus: & emptor quidem latitet, is autem qui rogatus erat, præsens sit, an Rubriano Senatusconsulto locus sit? Et ait Marcellus, Rubrianum locum habere, quia abest quem manumittere oportet.

§. 1. Hæc autem verba, *Adesse noluissent*, non utique exigunt, ut latitet is, qui libertatem præstare debebit: nam & si non latitet, contemnat autem venire, Senatusconsultum locum habebit.

§. 2. Idem observatur, etiam si plures heredes constituti, fideicommissam libertatem præstare rogati, non justa ex causa abesse pronunciatum fuerit. §. 3. Eorum, qui ex justa causa abessent, & eorum, qui præsentes fideicommissæ libertati moram non facient, perinde libertus erit, atque si soli rogati ad justam libertatem perduxissent. §. 4. Si quis servum non hereditarium rogatus manumittere latitet, factum est Senatusconsultum Æmilio Junco & Julio Severo Consulibus, in hæc verba: *Placere, si quis ex his, qui fideicommissam libertatem ex quacunque causa deberent servo, qui mortis tempore ejus, qui rogavit, non fuerit, [isque] adesse negabitur, Prætor cognoscat; & si in ea causa esse videbitur, ut si præsens esset, manumittere cogi deberet, id ita esse pronunciet. Cumque ita pronunciasset, idem juris erit, quod esset, si ita, ut ex fideicommisso manumitti debuisset, manumissus esset.* §. 5. Ex * *justa causa abesse* eos demum dicendum est, qui non habent injustam causam absentiæ: cum sufficiat, quod non in fraudem libertatis absint, quo magis videantur ex justa causa abesse. † Cæterum non est necesse, ut Reipublicæ causa absint. Proinde si alibi domicilium quis habeat, alibi petatur fideicommissaria libertas: dicendum est, non esse necesse evocari eum, qui fideicommissam libertatem debere dicitur: quia etiam absente eo, si constiterit libertatem deberi, pronunciari potest, justa de causa eum abesse, nec libertum perdit. namque eos, qui apud sedes suas, & domicilium suum sunt, nemo dubitabit ex justa causa abesse.

29. PAULUS lib. 3 Fideicommissorum.

SI quis, posteaquam in ea causa esse cœperit, ut ex fideicommisso manumitti deberet, alienatus sit: is quidem, cujus interim servus erit, manumittere cogetur: sed hic non distinguitur, justa, an non justa causa absit: omnimodo enim libertas ei servatur.

30. ULPIANUS lib. 5 Fideicommiss.

CUm quasi absente quodam, decretum fuisset interpositum, *ex justa causa eum abesse*, is autem mortuus [jam] esset, Imperator noster rescripsit, in heredis personam transferendum decretum, eoque loco jus ejus esse, quasi hunc ipsum ex eadem causa abesse pronunciasset.

§. 1. Si *infans* sit inter eos, qui manumittere debent, Senatus censuit, *Cum unius ætas impedierit: ut liberi liberæque sint hi, quibus libertates ex causa fideicommissi præstari oportet.* §. 2. Hoc idem erit dicendum, & si solus sit heres institutus, qui fari non potest. §. 3. Si vero pupillus tutorem habet, isque nolit ad libertatem præstandam auctor esse: adeo non debet impedimento esse neque pupillo, ut libertos non habeat, neque libertati, ut D. fratres rescripserint, *ex causa fideicommissi libertatem præstari debere servo, perinde atque si ab ipso pupillo tutore auctore manumissus esset.* §. 4. Quicunque igitur casus inciderit, quo is, qui fari non potest, fideicommissæ libertati subjectus est: accommodabimus mentem Senatusconsulti. quæ etiam ad heredem infantem rogati trahenda est. §. 5. Adeundus est autem etiam ex hac causa Prætor. præsertim cum Rescripto D. Pii effectum est, *ut si quidam ex rogatis præsentes sunt, alii latitent, alii ex causa absint: intercedente infantis persona, non omnium libertus efficiatur, sed tantum infantis & eorum, qui ex justa causa absunt, vel etiam præsentium.*

§. 6. Si plures heredes sunt instituti, & inter eos, qui fari non potest; sed non ipse rogatus sit servum manumittere: non oportere intercidere libertatem ob hoc, quod coheredibus suis vendere eum infans non possit. Et exstat quidem Senatusconsultum Vitrasianum, sed & D. Pius Cassio Dextero rescripsit, *ita rem explicari, ut partes servorum, quibus per fideicommissum libertas data est, justo pretio æstimentur: atque ita servus ab his, qui rogati sunt, manumittatur.* Hi autem, qui eos manumiserunt, pretii nomine perinde fratribus & coheredibus suis obligati erunt, atque si ob eam rem ex judicati causa cum his agi possit.

§. 7. In *furiosi* persona Divus Pius rescripsit, *fideicommissam libertatem non impediri sub conditione scripti heredis, quem compotem mentis non esse adfirmatur.* Igitur si constiterit, ei recte datam per fideicommissum libertatem: decretum interponetur, quo idipsum complectatur. §. 8. Ad exemplum infantis ergo & [in] muto, & [in] surdo subvenietur. §. 9. Sed & si quis sine herede, vel alio successore decesserit, qui fideicommissam libertatem præstare debebat: adito Prætore libertatem præstandam esse, censuit Senatus. §. 10. Sed & si suus heres se abstinuerit, libertati fideicommissæ per Senatusconsultum subventum est: tametsi non est sine herede, qui suum heredem habet, licet abstinentem se.

§. 11. Idem dicendum, & si minor 25 annis adierit hereditatem ejus, qui libertatem fideicommissam debebat, & in integrum sit restitutus abstinendi causa. §. 12. Quærendum est autem, cujus libertus [iste] sit: ex Constitutione enim servo libertas perinde competit, atque si ex testamento libertatem consecutus esset? erit igitur libertus orcinus, non ejus, qui fideicommissam libertatem debebat. §. 13. Si alter sine successore decesserit, alter ex justa causa absit: extat Rescriptum Divorum Marci & Veri, perinde dicentium *cum ad libertatem perventurum, ac si*

ac si ab eo, qui sine successore decessit, & ab eo, qui ex justa causa abesset, ad libertatem, ut oportuit, perductus esset. §. 14. Eleganter quæri potest, cum [heres] sine successore decedit, utrum exspectari debet, donec certum sit, heredem vel bonorum possessorem non extaturum: an vero etiam dum incertum est, forte deliberante herede scripto, possit ad libertatem pervenire? Et melius est, exspectari oportere, quoad certum esse cœperit, successorem non extaturum. §. 15. Imperator noster Antoninus rescripsit, *cum cui fideicommissa libertas debetur, sine libertate aliquid ex testamento heredis accipere posse.* §. 16. Divus etiam Marcus rescripsit, *fideicommissas libertates neque ætate, neque conditione, neque mora non præstantium, tardiusve reddentium corrumpi, aut in deteriorem statum perduci.* §. 17. Quamquam ex irritis codicillis libertates non debeantur; attamen, si heres hos codicillos ratos habuit, & ex his quædam præstitit, & servos, præstandæ fideicommissæ libertatis gratia, in libertate morari voluit, ad justam libertatem eos pervenisse, Rescripto Imperatoris nostri & Divi patris ejus declaratur.

31. PAULUS lib. 3 Fideicommissorum.

ALieno servo dari potest per fideicommissum libertas: si tamen ejus sit, cum quo testamenti factio est. §. 1. Cum intestato moriturus fidei filii commisisset, *ut servum manumitteret*, & posthumus ei natus fuisset: Divi fratres rescripserunt, *quia dividi non potest, ab utroque præstandum.* §. 2. Qui fideicommissariam libertatem debet, etiam eo tempore, quo alienare prohibitus erit, manumittere poterit. §. 3. Si patronus contra tabulas bonorum possessionem acceperit, quia eum præterierit libertus: non cogetur vendere servum proprium, quem rogatus erat à liberto suo manumittere. §. 4. Si is, cujus servus est, nolit eum vendere, ut manumitteretur: nullæ Prætoris partes sunt. † Idem est, & si pluris justo vendere velit. † Sin autem certo quidem pretio, (quod non prima facie videtur esse iniquum,) dominus servum vendere paratus est; is vero, qui rogatus est manumittere, immodicum id esse nititur: Prætoris partes erunt interponendæ, ut justo pretio volenti domino dato, libertas ab emptore præstetur. Quod si & dominus vendere paratus sit, & servus velit manumitti: cogendus est heres redimere & manumittere: nisi dominus velit servum manumittere, ut actio sibi pretii in heredem detur. Idque faciendum est, etiam si heres latitet: & ita Imperator Antoninus rescripsit.

32. MÆCIANUS lib. 15 Fideicommiss.

SEd si alienare quidem sit paratus, non ante tamen id velit facere quam sibi in pretium satisfiat, non erit manumittere compellendus: ne & servum manumittat, & interdum nihil aut minus consequatur, si forte is qui rogatus est manumittere, solvendo non sit. §. 1. Invito tamen servo, neque alii neque domino eam rem persequi concedendum est: quia non tale sit hoc fideicommissum, ex quo domino quid adquiratur. alioquin ipsi datum videretur. Quod potest contingere, si testator pluris eum servum, quam quanti est, redimi ac manumitti voluit. nam tunc & domino erit fideicommissi persecutio, cujus interest, præter verum pretium, id quod plus ei jussus est dare, consequi; & servi, ut ad libertatem perveniat.

§. 2. Quod eveniet, & si rem alienam certa pecunia redimere atque alii præstare heres vel legatarius intelligerentur. namque tunc & domino rei, & cui eadem præstare deberet, persecutionem esse: utriusque enim interesse, & domini, ut præter pretium accipiat, quo pluris eam testator redimi jussit; & ejus, cui relicta est, uti eam habeat.

33. PAULUS lib. 3 Fideicommissorum.

SI filius defuncti rogatus fuerit servum sui patris manumittere: dicendum est, posse eum etiam contra tabulas habere, & operas imponere. hoc enim potuisset, etiamsi directam libertatem accepisset, quasi patroni filius.

§. 1. Erit *Rubriano Senatusconsulto* locus, etiam si sub conditione libertas data sit: si modo per ipsum servum non fiet, quo minus conditioni pareat. † Nec refert in dando, an in faciendo, an in aliquo casu conditio consistat. Imo etiam amittit libertum heres, si conditioni impedimentum fecerit, etsi filius defuncti sit: quamvis alio jure habiturus sit libertum; nonnullam enim & hic pœnam patitur. nam & si in servitutem petierit, aut capitis accusaverit: perdit bonorum possessionem contra tabulas. §. 2. Si is, cui servus legatus est, rogatus fuerit, ut eum manumitteret, & nolit eum accipere: compellendus est [aut] actiones suas ei præstare, [cui] servus velit, ne intercidat libertas.

34. POMPONIUS [lib. 3 Fideicommiss.]

INvitus is, cui fideicommisso libertas relicta est, non est tradendus alii, ut ab eo manumittatur & fiat alterius libertus, quam qui rogatus est manumittere. §. 1. Campanus ait, si minor annis viginti rogaverit heredem, ut proprium servum manumittat, præstandam ei libertatem: quia hic lex Ælia Sentia locum non habet. §. 2. Servus legatus erat Calpurnio Flacco, isque rogatus erat eum manumittere: & si non manumisisset, idem servus Titio legatus erat, & is æque rogatus erat, ut eum manumitteret: si non manumisisset, liber esse jussus erat: Sabinus dicit, inutiliter legatum fore, & ex testamento eum continuo liberum futurum.

35. MÆCIANUS lib. 15 Fideicommiss.

GAii Cassii non est recepta sententia existimantis, & heredi & legatario remittendam interdum proprii servi manumittendi necessitatem: si vel usus tam necessarius esset, ut eo carere non expediret. veluti dispensatoris pædagogive liberorum: vel tantum delictum est, ut ultio remittenda non esset. visum est enim ipsos in sua potestate habuisse. nam potuissent discedere à causa testamenti: qua non omissa, debere voluntati defuncti obsequi.

36. IDEM lib. 16 Fideicommissorum.

NEque infantes, neque furiosi, neque ab hostibus capti; neque hi, quos religio, aut honestior causa, vel calamitas aliqua, vel major res familiaris aut capitis famæve periculum, aut similis causa moretur: Rubriano Senatusconsulto continentur. ac ne pupilli quidem, qui tutores non habent; aut eos habeant, quos earum quæ causa detinet. Sed nec si hi data opera sui potestatem non faciunt, puto pupillis libertos eripi: quia & iniquum est, facto tutoris, qui forsitan solvendo non sit, pupillum damno adfici. & Senatusconsulto continetur alius [quis] quam qui ex causa fideicommissi debet præstare libertatem. Quid ergo est? Dasumiano Senatusconsulto subvenitur his, quo cautum est de his, qui justa ex causa abessent: ut nec libertas impediatur, nec libertus eripiatur his, qui fraude careant. §. 1. Si per procuratorem quis defendatur, semper justa ex causa abesse dicitur,

dicitur, nec libertus ei eripitur. §. 2. Nihil facit ad interpellandam jurisdictionem ejus, qui de fideicommissa libertate cognoscit, privilegium cujusque vel civitatis, vel corporis, vel officii, in quo quisque est, vel conditio personarum.

37. ULPIANUS lib. 6 Fideicommissorum.

SI pure data sit fideicommissa libertas, & is servus rationes administrasse dicatur: D. Marcus rescripsit, moram libertati non esse faciendam, ex continenti tamen arbitrum dandum esse, qui computationem ineat. Verba Rescripti ita se habent: *Æquius videtur Trophimo ex causa fideicommissi præstari libertatem, quam sine conditione reddendarum rationum datam esse constat.* * *neque humanum fuerit ob rei pecuniariæ quæstionem libertati moram fieri. qua tamen repræsentata, confestim arbiter à Prætore erit dandus, apud quem rationem, quam administrasse eum apparuit, ex fide reddat.* Tantum igitur rationes reddere cogetur. † Sed an & reliqua restituere debeat, nihil dicitur: Nec puto cogendum: nam de eo, quod in servitute gessit, post libertatem conveniri non potest. Corpora plane rationum & si quas res vel pecunias ex his detinet, cogendus est per Prætorem restituere: item de singulis instruere.

38. PAULUS lib. 3 Decretorum.

IN testamento, quod perfectum non erat, alumnæ suæ libertatem & fideicommissa dedit. cum omnia ut ab intestato egissent, quæsiit Imperator, an [ut] ex causa fideicommissi manumissa fuisset? Et interlocutus est, *etiam si nihil ab intestato pater petisset, pios tamen filios debuisse manumittere eam, quam pater dilexisset.* pronunciavit igitur, *recte eam manumissam, & ideo fideicommissa etiam ei præstanda.*

39. IDEM lib. 13 Responsorum.

PAulus respondit, etsi alienus inveniatur servus, quem ut suum testator ab uno ex heredibus voluerit manumitti; tamen cogendum eum, qui rogatus est, redimere eum, & manumittere: quoniam * non putavit similem esse causam libertatis, & fideicommissi pecuniarii.

§. 1. Paulus respondit his verbis, *Πίστευσον δή μοι Ζωΐλε, ὅτι τὰς χάριτάς σοι ἀποδώσει ὁ υἱός μου Μαρτιάλιος, καὶ σοὶ καὶ τοῖς σοῖς παισίν.* Id est, *Crede mihi, Zoïle, gratias tibi referet filius meus Martialis: imo non tibi solum sed & filiis tuis.* plenam voluntatem defuncti contineri circa benefaciendum conjunctis personis Zoïlum: qui si servi sint, * *nihil* [*est*] *gratum his præstari posse quam libertatem:* ideoque Præsidem debere sequi voluntatem defuncti.

40. IDEM lib. 15 Responsorum.

LUcius Titius Septiciæ filiæ suæ naturali Concordiam ancillam suam donavit: idem postea testamento filiæ suæ cum aliis quibusdam ancillam suprascriptam legavit, ut manumitteretur: Quæro, an Septicia filia naturalis ancillam suprascriptam manumittere cogi possit? Paulus respondit, Si vivo patre naturali donatio ancillæ fuit, neque patris naturalis judicium in cæteris legatis filia agnovit: non posse eam compelli, ancillam propriam ex causa fideicommissi manumittere. §. 1. Lucius Titius Stichum servum Mævio legavit, & petit, ut neque ab eo, neque ab herede ejus unquam manumitteretur. Paulus respondit, testatorem potuisse postea hunc servum ad libertatem perducere: quia non sibi Legem dixisset, sed legatario.

41. SCÆVOLA lib. 4 Responsorum.

THaïs ancilla mea, cum heredi meo servierit annos decem, volo sit mea liberta. Quæritur, cum libertam suam esse voluerit, nec id heres facere potuerit, nec directa pure data sit libertas: an etiam post decem annos in servitutem remaneret? Respondit, nihil proponi cur non Thaïdi libertas debeatur. §. 1. Lucius Titius ita cavit: *Mævi fili carissime, te rogo, ut si Stichus & Damas & Pamphilus te promeruerint, ære alieno liberato, ne alterius quam tuam servitutem experiantur.* Quæro, an si per heredem steterit, quominus æs alienum exsolveretur, ex causa fideicommissi libertatem consequi possint? Respondit, non quidem imputandum heredi, si pro commoditatibus rei suæ administrandæ æs alienum tardius exsolverit: verum si manifeste studium non solventis ei rei paratum, ut libertatibus mora fieret, probaretur, repræsentandas libertates.

§. 2. Tutoris, quem & ipsum testamento liberis dederat, fidei commisit, de manumittendis servis ipsius tutoris; sed is à tutela excusatus fuerat: Quæro, an eisdem servis libertatem præstare deberent tutores, qui in locum excusati dati tutelam administrarent? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, libertates & ab heredibus scriptis videri datas. §. 3. *Seiæ auri libras tres, & Stichum notarium, quem peto manumittas.* Seius eodem testamento tutor datus, à tutela se excusavit. Quæritur, an nihilominus fideicommissa libertas debeatur. Respondit, nihil proponi, cur non debeatur. §. 4. Sorore sua herede instituta, de servis ita cavit: *Βούλομαι καὶ παρακαλῶ, γλυκυτάτη μου ἀδελφή, ἵνα παρακαταθήκην σε ἔχειν Στίχον καὶ Δᾶμαν τοὺς πραγματευτάς μου, οὓς ἐγὼ οὐκ ἠλευθέρωσα, ἄχρις ἂν τὰς ψήφους ἀποκαταστήσωσιν. ἐὰν δὲ καί σοι ἀρέσωσιν, ἐμήνυσά σοι τὴν γνώμην μου.* Id est, *Volo, & à te peto, soror suavissima, ut Stichum & Damam actores meos, quos ego, quoad rationes retulerint, non manumisi, tibi esse commendatissimos. Quod si ipsi tibi quoque probentur, exposui tibi meam sententiam.* Quæro, si paratis actoribus rationes reddere, heres libertatem non præstet, dicendo, eos non placere sibi: an audienda esset? Respondit, * non spectandum: quod heredibus displiceret: sed id, quod viro bono posset placere, ut libertatem consequantur.

§. 5. Lucia Titia heredum fidei commisit, *uti Pamphilam ancillam Seiæ cum filiis ejus redimerent & manumitterent:* & juridicus, quanti singuli essent redimendi, æstimavit: medio tempore Pamphila, antequam pecunia solveretur, peperit. Quæro, id quod natum est ex Pamphila, utrum ad heredes Seiæ, an ad heredem Titiæ pertineat? Respondit, id quod natum est ex Pamphila, ejus quidem esse, cujus ea fuerat tunc, cum pareret: verum heredem, si moram fideicommissæ libertati fecit, compellendum, partum quoque ad libertatem perducere. §. 6. Lucius Titius ita testamento cavit: *Medicos tibi commendo illum & illum: in tuo judicio erit, ut habeas bonos libertos & medicos: quod si ego libertatem eis dedissem, veritus sum, quod sorori meæ carissimæ fecerunt medici servi ejus, manumissi ab ea, qui salario expleto reliquerunt eam.* Quæro, an fideicommissa libertas suprascriptis competere potest? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non necessitatem heredibus impositam, sed arbitrium permissum. §. 7. Titius Sticho servo suo libertatem dedit, *si rationes* [*sic*] *dederit.* Quæro, an ratio per eum gesta ita putari debeat, ut damna, quæ casu contigerunt, ad onus reliquorum non pertineant? Respondi, in

in negotio quod voluntate domini administrasse proponatur, * ea damna, quæ casu ita acciderint, ut servo nihil possit imputari, non pertinere ad reliquorum onus. §. 8. Item quæro, cum omne peculium reddere jussus sit, an ita peculium computari debeat, ut id solum peculii esse videatur, quod quaque ex causa domino debeat superesse? Respondit, in ea specie, de qua quæreretur, non debere deduci ex peculio, quod domino debeatur. §. 9. Item quæro, an si ex reliquis in peculium aliquid converterit, deduci hoc ex peculio reddendo debeat? Respondit, si id, quod ex causa quæ proponeretur, in peculium versum est, reliquorum nomine desolutum est, fieri satis conditioni, si id, quod reliquum est peculii, solvatur. §. 10. Libertatem ita testamento dedit, *Cupitum servum meum, cum Marcianus filius meus sedecim annos impleverit, rationibus redditis liberum esse volo:* post mortem testatoris tutores Cupito exactionem commiserunt, isque nummos redactos expensavit eisdem tutoribus: deinde filius impubes decessit, cui mater heres extitit, & tutorem tutelæ judicio filio condemnatum habuit: Cupitus ad libertatem proclamat eo tempore, quo si viveret Marcianus, annos sedecim ætatis habiturus esset, offerens rationes unius anni in diem mortis testatoris, quod cæteræ subscriptæ fuerunt. quæsitum est, an eas quoque rationes, quas tutores periculo suo egerunt, Cupitus reddere compelli debeat? Respondit, * eum de quo quæritur, conditioni rationis reddendæ ita videri paruisse, si omne ex eo, quod gessit, [&] recte desiderari potest, reddiderit: nam alteram conditionem humaniore interpretatione ita accipi posse, ut defuncto pupillo, tempus, quo si viveret, sedecim annos impleret, exspectare satis fuerit. §. 11. *Stichus & Damas servi mei, si rationes reddideritis, liberi estote.* Quæsitum est, an non solum rationes, verum si qua alia consilio & fraude eorum amota sunt, præstari ab his debeant, ut ad libertatem perveniant? Respondit, rationum reddendarum conditione contineri omne quod quoquo genere servi actum fidemque respiceret.

§. 12. Intra certa tempora conditioni reddendarum rationum non paruerunt: postea parati erant. quæsitum est, an perveniant ad libertatem: Respondit, si per ipsos stetisset, quo minus intra tempora præscripta conditioni parerent: non idcirco liberos fore, quod postea rationes velint reddere. §. 13. *Ab heredibus meis peto, fideique eorum committo, cum filius meus sedecim annos impleverit, Stichum rationibus redditis manumittant.* quæro, an eundem servum testator in diem usque pubertatis filii sui actum agere voluerit? Respondit, manifestum esse, testatorem hujus quoque actus rationem à Sticho reddi voluisse. §. 14. *Stichus servus meus, jubeo, ut det, præstet filiæ & uxori meæ heredibus meis, sine ulla controversia tot aureos; & ut ipsum manumittant, fidei eorum committo.* quæsitum est, cum uxor ab hereditate abstinuerit, utrum duobus, an filiæ præstare debeat? Respondit, filiæ, quæ heres ex asse extitisse proponeretur, pro solido dandum. §. 15. Herede filio suo ex asse instituto, libertatem dedit in hæc verba: *December dispensator meus, Severus villicus & Victorina villica Severi contubernalis, in annos octo liberi sunto: quos in ministerio filii mei esse volo: te autem, Severe fili carissime, peto, uti Decembrem & Severum commendatos habeas: quibus præsentem libertatem non dedi, ut idonea ministeria haberes, quos spero te & libertos idoneos habiturum.* quæro, cum eo tempore, quo Titius testamentum faciebat, filius natus annorum fuerat novem, & Titius post biennium & sex menses decesserit: anni octo in quos libertas erat dilata, ex testamenti facti tempore, an vero ex mortis numerari debeant? Respondit, posse videri testatorem eos annos octo dilatæ libertatis comprehendisse, qui computandi sunt à die testamenti facti: nisi aliud voluisse testatorem probaretur. §. 16. *Spendophorus cum filia mea in familia nupserit, si rationes idonee filiæ meæ administratas reddiderit, liber esto:* filia, cum adhuc impubes esset, vivo patre decessit, & ex substitutione Seius heres extitit. quæro, cum Spendophorus rationes pupillæ non administraverit, & vivo patrefamilias desierit ipsius rationes administrare, & si viveret Titia, annos haberet amplius duodecim, an ex testamento liber sit? Respondit, si nullas rationes administrasset, quas reddere heredi deberet, secundum ea, quæ proponerentur, liberum esse.

§. 17. *Stichum rationibus redditis manumitti volo:* Stichus arcarius probante domino nomina fecit, & rationes à domino scriptas exhibet, nec postea nomen ullum fecit. quæro, an si qui minus solvendo fuerint debitores, quibus alii exactores erant applicati, nondum videatur conditioni satisfactum? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non pertinere ad onus reddendarum rationum, quod solvendo non essent debitores.

42. MÆCIANUS lib. 7 Fideicommiss.

ANtoninus Augustus Pius noster, quo militum suorum per omnia rata esset voluntas suprema, cum & institutus & substitutus incontinenti, priusquam adirent hereditatem, decessissent: *eos quibus ab his & libertas & hereditas à milite per fideicommissum data esset, perinde liberos & heredes esse jussit, ac si utrumque directo accepissent:* Eorum autem, qui à pagano libertatem & hereditatem per fideicommissum acceperant, cum æque incontinenti & institutus & substitutus decessisset, satis habuit libertatem confirmare.

43. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

FIdeicommissa libertas non debetur ei, quem postea vinxit dominus.

44. POMPONIUS lib. 7 ad Sabinum.

DE libertate fideicommissaria præstanda servus cum domino recte contendit.

45. ULPIANUS lib. 5 Disputationum.

SI debitor rogatus sit à creditore, ancillam suam pignoratam manumittere, defendendum est, *fideicommissariam libertatem utiliter relictam à debitore.* Quid enim interest, certa quantitas ab eo relinquatur, an fideicommissaria libertas? Sive plus sit in pretio, sive minus, cogitur libertatem præstare, si modo semel adgnovit voluntatem creditoris. † *Adgnovisse* autem sic accipimus, si forte, cum conveniretur ab herede, usus est exceptione, vel alias voluntatem suam ostendit. nam si conveniatur debitor ab herede creditoris: doli exceptione uti potest in id, quod intererit debitoris, ancillam suam habere.

§. 1. In fideicommissaria libertate quamvis quis modicum legatum fuerit consecutus, necesse habet servum suum manumittere: pecuniarium enim fideicommissum si divisum fuerit, satis injuriam facit libertati, quam fideicommissario. *Satius est igitur eum qui adgnovit legatum, onerari, quam libertatem intercidere.* §. 2. Quotiens servo vel ancillæ *fideicommissaria* libertas relinquitur, in ea conditione est, ut quoad manumittatur, servilis conditionis sit: & quidem si nullam moram præstandæ libertati, qui præstare debet,

debet, fecit, nihil de statu eorum mutatur: ideoque eos interim legari posse, sed cum sua causa, constat.

46. IDEM lib. 6 Disputationum.

FIdeicommissa libertas ita potest dari, *Heres si volueris, fidei tuæ committo, ut Stichum manumittas:* quamvis * nihil aliud in testamento potest valere ex nutu heredis. §. 1. Plane & si ita, *si Stichus voluerit*, potest ei libertas adscribi. §. 2. Sed si ita adscriptum sit, *si Seius voluerit: Stichum liberum esse volo:* mihi videtur posse dici, valere libertatem: quia conditio potius est, quemadmodum si mihi legatum esset, *si Titius Capitolium ascenderit*. §. 3. Quod si ita scriptum sit, *Si heres voluerit:* non valebit. sed ita demum, si totum in voluntate fecit heredis, *si ei libuerit*. † Cæterum si arbitrium illi quasi viro bono dedit, non dubitabimus, quin libertas debeatur. † Nam & eam libertatem deberi placuit: *Si tibi videbitur, peto manumittas*. ita enim hoc accipiendum, si tibi quasi viro bono videbitur. † Nam & ita relictum, *si voluntatem meam probaveris:* puto deberi. Quemadmodum, *si te meruerit quasi virum bonum*, vel *si te non offenderit quasi virum bonum*, vel *si comprobaveris*, vel *si non reprobaveris*, vel *si dignum putaveris*. Nam & cum quidam Græcis verbis ita fideicommissum dedisset, Τῷ δεῖνι, ἐὰν δοκιμάσῃς, ἐλευθερίαν δοθῆναι βούλομαι· Id est, *Illi, si probaveris, libertatem dari volo:* à D. Severo rescriptum est, fideicommissum peti posse.

§. 4. Quamquam autem * in heredis arbitrium conferri, an debeatur, non possit: quando tamen debeatur, conferri potest. §. 5. Quidam, cum tres servos legasset, fidei heredis sui commisit, *ut ex his duos, quos vellet, manumitteret:* fideicommissa libertas valebit, & quos ex his vellet, heres manumittet. quare si eos vindicaret legatarius, quos heres vult manumittere, exceptione doli repelletur.

47. JULIANUS lib. 42 Digestorum.

SI pater duos filios heredes instituerit, & adgnatione posthumi ruptum testamentum fuerit: quamvis hereditas pro duabus partibus ad eos pertineat, tamen fideicommissæ libertates præstari non debent, sicuti ne legata quidem aut fideicommissa præstare coguntur. §. 1. Si, cum alienum servum heres rogatus sit manumittere, item communem, vel eum in quo ususfructus alienus est, latitet: non inique Senatusconsulto libertatibus succurretur. §. 2. Si Sticho libertas per fideicommissum data fuerit sub conditione, *si rationes reddidisset*, & is absente herede, paratus sit reliqua solvere: Prætoris officio continetur, ut virum bonum eligat, cujus arbitrio rationes computentur; & pecuniam, quæ ex computatione colligitur, deponat; atque ita pronunciet, libertatem, ex causa fideicommissi deberi. † Hæc autem fieri conveniet, si heres ex justa causa aberit. Nam si latitavit, satis erit, liquere Prætori, per servum non stare quominus conditioni pareat: atque ita pronunciare de libertate oportebit. §. 3. Cum sub conditione legato servo libertas datur, non aliter fideicommissario tradi debet, quam ut caveatur, *existente conditione traditu iri eum*. §. 4. Quædam cum in extrema esset valetudine, præsentibus honestis viris compluribus & matre sua, ad quam legitima hereditas ejus pertinebat, ita locuta est, *Ancillas meas Mæviam & Seiam liberas esse volo:* & intestata decessit. quæro, si mater ex Senatusconsulto legitimam hereditatem ejus non vendicasset, & hereditas ad proximum cognatum pertinuisset: an fideicommissa libertas deberetur? Respondi deberi: nam eam, quæ in extremis dixisset, *Ancillas meas illam & illam liberas esse volo*, videri ab omnibus, qui legitimi heredes aut bonorum possessores futuri essent, petisse, ut hoc fieri possit.

48. IDEM lib. 62 Digestorum.

CUm in testamento scriptum est, *Stichum Titio lego: vel heres meus dato ita, ut eum Titius manumittat:* dixi, petenti legatario Stichum exceptionem doli mali obstaturam; nisi caverit se libertatem secundum voluntatem defuncti præstaturum.

49. AFRICANUS lib. 9 Quæstionum.

SI is, cui servus legatus est, rogatus manumittere, latitet: orcinum fieri libertum, respondit. † Idem fore, etsi non legatarii, sed heredis fideicommissum esset. Sed [&] si non omnium, sed quorundam heredum fideicommissum sit, æque dicendum orcinum fieri. in eos autem, qui latitaverint, coheredibus, à quibus redimendæ partes essent, utilem actionem eo nomine dari debere: vel etiam familiæ erciscundæ judicio recte eos acturos.

50. MARCIANUS lib. 7 Institutionum.

SI servus legatus, & per fideicommissum manumissus sit: Cervidius Scævola consultus putabat novissimam scripturam valere, sive libertas sit, sive legatum: quia [cum libertatem datam postea placeat adimi, & per legatum constat posse adimi. † Sed si in obscuro sit, qua mente post libertatem legavit eundem servum], in obscuro libertatem prævalere: quæ sententia mihi quoque verior esse videtur.

51. IDEM lib. 9 Institutionum.

NOn tantum [ipse], qui rogatus est manumittere, ad libertatem perducere potest: sed & successores ejus, sive emptione, sive quo alio modo successerint. Sed etsi nemo successor extiterit, ad fiscum ita transit, ut libertas ab eo præstetur. §. 1. Is autem qui rogatus est manumittere, etiam eo tempore, quo alienare prohibetur, potest manumittere. §. 2. Si alienum servum quis rogatus fuerit manumittere, cum ei pecunia certa legata esset, ut emat eum & manumittat, & dominus nolit eum vendere: legatum retinet ex voluntate defuncti.

§. 3. Cui per fideicommissum libertas debetur, liberi quodammodo loco est, & statuliberi locum obtinet: vel eo magis, quod nec in alium transferendus est, ut aut libertas ejus impediatur, aut jura patronorum graviora experiatur.

§. 4. Senatusconsulto Dasumiano cautum est, *ut si ex justa causa absit, qui fideicommissam libertatem debet, & hoc pronunciatum fuerit, perinde libertas competat, atque si, ut oportet, ex causa fideicommissi manumissus esset*. §. 5. * Abesse autem is intelligitur, qui à tribunali abest.

§. 6. Et quia heredibus tantum cautum erat, adjectum est eodem Senatusconsulto, *ut quicunque fideicommissam libertatem [debeat], ex quacunque causa pronunciatum fuerit eum eosve abesse, perinde habeatur, atque si, ut oportet, ex causa fideicommissi manumissus esset*. §. 7. *Sed Articuleiano* Senatusconsulto cavetur, *ut in provinciis Præsides provinciæ cognoscant, licet heres non sit ejus provinciæ*. §. 8. Sed si non hereditarium servum quis rogatus fuerit manumittere, sed proprium: ex Senatusconsulto Junciano post pronunciationem pervenit ad libertatem. §. 9. Sive justa ex causa abest, sive latitet, sive præsens non vult manumittere: pro absente eum haberi, D. Pius rescripsit. §. 10. Emptor quoque ut manu-

manumittat, eodem Senatusconsulto expressum est. §. 11. Et præsens coheres perinde manumittat, atque si traditum à coherede accepisset. † Quod & in impuberis persona coheredis, qui non erat rogatus manumittere, eundem Principem rescripsisse, relatum est. §. 12. Sed si matrimonii causa quis manumittere rogatus est: non est cogendus eam uxorem ducere, sed sufficit fideicommissa libertas.

52. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

POsteaquam à creditore alienati sunt servi, quibus fideicommissa libertas adscripta est: non nisi ex justa causa adversus heredem subveniri eis posse.

53. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

SI quis rogatus ancillam manumittere, moram fecerit: si interea enixa fuerit, constitutum est, hujusmodi partum liberum nasci, & quidem ingenuum. * sed sunt Constitutiones, quibus cavetur, *statim ex quo libertas deberi cœperit, ingenuum* * *nasci*. & hoc magis est sine dubio sequendum, quatenus * *libertas non privata, sed publica res est, ut ultro is qui eam debet, offerre debeat*. §. 1. Sed si nondum debita libertate fideicommissa, ancilla peperit, studio tamen heredis fuerit effectum, ut nondum libertas deberetur, utique quod tardius adiit hereditatem, ut, qui nati sint ex ancilla, servi ejus fiant: placet manumittendos, sed tradi matri oportere, ut ab ea manumittantur, & liberti potius matris fiant. nam * quos indignus est heres servos habere, ne quidem libertos habebit.

54. MÆCIANUS lib. 16 Fideicommiss.

SI mater, postquam filium accepisset, vel qui in ejus locum successit, præstare noluit libertatem: compellendi sunt. Amplius si mater aut nollet sibi filium tradi, aut in rerum natura esse desisset: non ab re est dicere, nihilominus ita natis ab herede libertatem præstari.

55. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

SEd etsi non data opera tardius adierit, sed dum de adeunda hereditate deliberat: idem dictum est. & si postea cognovit, se heredem institutum, quam ancilla peperit: placet hoc quoque casu subveniendum esse. hoc tamen casu ipse manumittere debebit, non matri tradere.

§. 1. Sed si directo libertas data fuerit ancillæ, & horum aliquid evenerit: quemadmodum natis subvenietur? nam ibi quidem petitur fideicommissa libertas, & * Prætor parvulis subvenit; cum vero directo libertas datur, non petitur: sed etiam hoc casu puto nato subveniendum esse, ut aditus Prætor in rem matri decernat actionem exemplo fideicommissariæ libertatis. Sic denique & Marcellus libro 16 Digestorum scripsit, & ante aditam hereditatem usucaptis, qui testamento manumissi sunt, subveniendum esse, ut eis libertas conservetur: utique per Prætorem. quamvis his & imputari possit, quare usucapti sunt: in parvulis autem nulla deprehenditur culpa.

56. MARCELLUS lib. singul. Respons.

LUcius Titius testamento ita cavit: *Si quos codicillos reliquero, valere volo: si quis mihi ex Pamphila quæ uxor mea fuit, intra decem menses natus natave erit, ex semisse heredes sunto: Gaius Seius ex semisse heres esto: Stichum & Pamphilum servos meos & Erotem & Diphilum peto, & fidei heredum committo, ut cum ad pubertatem liberi mei pervenerint, manumittant*. deinde novissima parte ita cavit, *Quod si mihi liberi nati non erunt, aut intra pubertatem decesserint, tunc heredes ex paribus partibus sunto Mucius & Mævius: legata quæ priore testamento, quo filios & Seium [institui], reliqui, præstari volo*. [hoc est] & à sequentibus heredibus. deinde codicillis ita cavit, *Lucius Titius heredibus primis & substitutis salutem: peto, ut ea, quæ testamento cavi, legavi, & ea quæ codicillis cavero, legavero, præstetis*. Quæro, cum liberi Lucio Titio nati non sint, an Sticho & Pamphilo & Eroti & Diphilo servis confestim fideicommissa libertas præstari debeat? Marcellus respondit, conditionem, quæ libertati eorum de quibus quæreretur, si filii heredes extitissent, apposita esset, repetitam non videri: ideoque confestim libertatem præstandam esse & à primis & à substitutis heredibus. nam, ut suprascriptum est, petiit, ut quæ testamento cavisset, præstarentur: cavit autem de libertate eorum servorum: atquin sub conditione cavit; & si alterius generis conditio esset, exspectanda esset. sed non est verisimile, ut hoc in ista conditione cogitaverit, cum fidei substitutorum committeret; & admitti ad hereditatem non possent, si impleretur conditio.

TIT. VI.

DE ADEMPTIONE LIBERTATIS.

1. TERENTIUS CLEMENS lib. 18 ad Legem Juliam & Papiam.

CUm libertas Lege adimatur, aut pro non data haberi debeat, aut certe perinde observari, ac si à testatore adempta esset.

TIT. VII.

DE STATULIBERIS.

1. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

STatuliber est, qui statutam & destinatam in tempus vel conditionem libertatem habet. §. 1. Fiunt [autem] statuliberi vel conditione expressa, vel vi ipsa. † Conditione expressa quid est, manifestum est. † Vi ipsa, cum creditoris fraudandi causa manumittuntur. nam dum incertum est, an creditor jure suo utatur, interim statuliberi sunt: quoniam fraus cum effecto in Leg. Ælia Sentia accipitur.

2. ULPIANUS lib. 4 ad Sabinum.

QUi statuliberi causam apprehendit, in ea conditione est, ut sive tradatur, salva spe libertatis alienetur; sive usucapiatur, cum sua causa usucapiatur; sive manumittatur, non perdat spem orcini liberti. Sed statuliberi causam non prius servus nanciscitur, nisi adita vel ab uno ex institutis hereditate. Cæterum ante aditionem sive tradetur, sive usucapietur, sive manumittetur, spes statæ libertatis intercidit.

§. 1. Sed si impuberis tabulis libertas servo sit adscripta, an vivo pupillo, post aditionem videlicet hereditatis patris, statuliber sit? Cassius negat: Julianus contra existimat; quæ sententia verior habetur. §. 2. Plus scripsit Julianus, & si legatus sit servus ab herede patris, liber esse jussus in pupillaribus tabulis, prævalere libertatis dationem. §. 3. Si primis tabulis sub conditione servus cum libertate ex parte dimidia heres sit institutus, an statuliberi causam obtineat, ut adeunte coherede cum sua causa usucapiatur? cum à semetipso acceperit libertatem, non potest statuliberi causam obtinere. † Plane si conditio hereditatis deficiat, quo casu secundum Julianum [vel] libertatem apiscitur, dicendum est, statuliberi causam obtinere, eo quod non à semetipso, sed à coherede accepisse libertatem creditur. §. 4. Quocunque gradu pupillo servus cum libertate substitutus sit, necessarii causam obtinet: quæ sententia utilitatis causa recepta est, & à nobis probatur. Celsus quoque putat lib. 15, cum libertate substitutum statuliberi causam obtinere.

§. IDEM lib. 27 ad Sabinum.

Statuliberos conditioni parere oportet, si nemo eos impediat, & sit conditio possibilis: §. 1. Sed si in heredis persona jussus sit parere conditioni, quid dici debeat? Si quidem paruit conditioni, statim liber est, etiam invito herede. quod si non patitur heres pareri, puta offert decem, quæ dare jussus erat, proculdubio liber est: quia per heredem stare videtur, quominus conditionem impleat. Et parvi refert, de peculio ei offerat, an ab alio accepta: receptum est enim, ut servus peculiares quoque nummos dando perveniat ad libertatem, sive ipse heredi, sive alii dare jussus est.

§. 2. Inde quæritur: Si forte debeatur pecunia huic servo vel ab herede, quod in domini rationem plus erogaverat, vel ab extraneo, nec velit heres debitorem convenire, vel statulibero solvere pecuniam: an debeat ad libertatem pervenire, quasi moram per heredem patiatur? Et aut legatum huic statulibero fuit peculium, aut non. Si legatum peculium fuit: Servius scribit, moram eum libertatis passum ob hoc ipsum, quod ei aliquid ex ratione dominica deberetur, nec ei ab herede præstaretur. quam sententiam & Labeo probat. † Idem Servius probat, & si in eo moram faciat heres, quod nolit exigere à debitoribus: nam perventurum ad libertatem ait. mihi quoque videtur verum, quod Servius ait. Cum igitur veram putemus sententiam Servii: videamus, an etsi non fuerit prælegatum peculium servo, idem debeat dici. constat enim statuliberum de peculio posse dare, vel ipsi heredi jussum, vel alii. & si eum dare impediat, perveniet statuliber ad libertatem. † Denique etiam remedii loco hoc monstratur domino statuliberi, ut eum extraneo jussum dare prohibeat, ne & nummos perdat cum statulibero: proinde defendi potest, etsi non vult exigere, vel ipse solvere, ut hic habeat, unde conditioni pareat, libertatem competere: & ita Cassius quoque scribit. §. 3. Non solum autem, si dare jussum [dare] prohibeat, statuliber ad libertatem pervenit: verumetiam si ascendere Capitolium jussum, ascendere vetet; item si Capuæ dare jussum, Capuam ire prohibeat. nam, qui prohibet servum proficisci, intelligendus est impedire magis velle libertatem, quam operis servi uti. §. 4. Sed & si jussum coheredi dare, non patiatur unus ex heredibus dare, æque liber erit: sed is, cui jussus erat dare, & liber esse, familiæ erciscundæ judicio ab eo, qui impedit, consequetur, quod sua intererat, prohibitum statuliberum non esse. §. 5. *Si decem jussus dare & liber esse*, quinque det: [non] pervenit ad libertatem, nisi totum det. interim igitur vindicare quinque nummos dominus eorum potest. sed si residuum fuerit solutum: tunc etiam id alienatum, cujus ante dominium non erat translatum. ita pendebit præcedentis summæ alienatio: sic tamen, ut non retro nummi fiant accipientis, sed tunc cum residua summa fuerit [ex-] soluta.

§. 6. Si plus quam jussus erat, dederit statuliber (puta decem jussus dare, viginti dedit): sive numeravit, sive in sacculo dedit, pervenit ad libertatem, & superfluum potest repetere.

§. 7. Si quis servum jussum decem dare & liberum esse, vendiderit sine peculio: utrum statim liber sit, quasi prohibitus videatur de peculio dare, hoc ipso, quod sine peculio distractus [est]; an vero, cum fuerit prohibitus peculium tangere? Et puto, tunc demum liberum fore, cum volens dare prohibeatur; non statim ubi veniit.

§. 8. Si quis servum jussum *decem dare & liberum esse*, operari prohibeat; vel si, quod ex operis suis meret, abstulerit ei heres; vel si quod ex mercedibus suis coëgit, heredi dederit: an ad libertatem perveniat? Et puto si quidem ex operis dederit, vel undecunque dederit, ad libertatem perventurum. Quod si prohibeatur operari, non fore liberum: quia * operari domino debet. Plane si ei ablata fuerit pecunia ex operis collecta, liberum fore arbitror: quia de peculio dare prohibetur. sane si testator, vel ex operis ut det, jussit; prohibitum operari, ad libertatem perventurum non dubito. §. 9. Sed & si argento subtracto, vel rebus aliis distractis, nummos corrasos dederit: perveniet ad libertatem. quamvis si nummos subtractos dedisset, ad libertatem non perveniret: nec enim videtur dedisse, sed magis reddidisse. sed nec si aliis subripuerit nummos, & heredi dederit, ad libertatem perveniet: quia avelli nummi ei qui accepit, possunt. † Plane si sic consumpti fuerint, ut nullo casu avelli possint: competet libertas. §. 10. Non solum autem si heres moram facit libertati, sed & si tutor [vel curator], vel procurator, vel alius quivis, in cujus persona conditioni parendum est: libertatem competere dicemus. & sane hoc jure utimur in statulibero, ut sufficiat, per eum non stare, quominus conditioni pareat. §. 11. Si quis heredi *in diebus triginta proximis mortis testatoris dare jussus fuerit*, deinde heres tardius adierit: Trebatius & Labeo, si sine dolo malo tardius adierit, dantem eum intra dies triginta aditæ hereditatis, ad libertatem pervenire. quæ sententia vera est. Sed quid, si data opera traxit? an ob id statim, [ut] adita est hereditas, ad libertatem perveniat? quid enim, si tunc habuit: post aditam habere desiit? sed & hic expleta videtur conditio: quoniam per eum non steterit, quominus impleatur.

§. 12. Si quis sic acceperit libertatem, *Cum decem dare poterit, liber esto*: Trebatius ait, licet habuerit decem, vel idoneus fuerit ad acquirendum & conservandum peculium, tamen non alias ad libertatem perventurum, nisi dederit, aut per eum non steterit, quominus det. quæ sententia vera est. §. 13. Stichus, *annua, bima, trima die denos aureos heredi si dederit*, liber esse jussus est: si prima pensione stetit per heredem, quominus acciperet decem, expectandam esse trimam pensionem, placet; quia & tempus adjectum est, & adhuc supersunt duæ pensiones. Sed si eadem decem sola habeat, quæ obtulit ad primam pensionem: an etiam ad sequentem quoque prosit, si offerat: & an & ad tertiam, si sequens pensio non sit accepta? Et puto, sufficere hæc eadem, & pœnitentiæ heredi locum non esse: quod & Pomponius probat.

§. 14. Quid, si servus, *qui annua, bima, trima die jussus est dena dare*, tota simul offerat heredi, non expectata die? vel decem primo anno datis, secundo anno viginti obtulit? Benignius est, eum in libertatem pervenire: cum utriusque providentia infertur; & servi, quatenus maturius in libertatem perveniat; & heredis, quatenus dilatione interempta illico accipiat, quod post tempus consequi poterit. §. 15. Si ita sit libertas servo data, *si quinquennio heredi servierit*, deinde eum heres manumiserit: statim liber fit: quasi per eum sit effectum, quominus ei serviat. quamvis si non pateretur eum sibi servire, non statim perveniret, quam si quinquennium præteriisset. ratio hujus rei evidens est: manumissus enim amplius servire non potest; at is, quem quis non pa-

titur sibi servire; postea pati potest intra quinquennii tempus. atquin jam quinquennio ei servire non potest, sed vel minus potest.

§. 16. Item Julianus 16 Digestorum scripsit: Si Arethusæ libertas ita sit data, *si tres servos peperrit*, & per heredem steterit quominus pepererit (puta quod ei medicamentum dedisset, ne conciperet): statim liberam futuram esse. quid enim expectamus? Idemque [&] si egisset heres, ut abortum faceret: quia & uno utero potuit tres edere. §. 17. Item si heredi servire jussum statuliberum heres vendidit & tradidit, credo statim ad libertatem pervenire.

4. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

CUm heres Reipublicæ causa abesset, & pecuniam statuliber haberet: vel exspectari eum debere, donec redeat is, cui dare debet, vel deponere in ædem pecuniam consignatam oportet: quo subsecuto, statim ad libertatem pervenit. §. 1. Non est statuliber, cui libertas in tam longum tempus collata est, ut eo tempore is, qui manumissus est, vivere non possit: aut si tam difficilem, imo pene impossibilem conditionem adjecerit, ut aliunde ea libertas obtingere non possit; *veluti si heredi millies dedisset*: aut, *cum moreretur, liberum esse jussisset*. sic enim libertas inutiliter datur: & ita Julianus scribit: quia nec animus dandæ libertatis est. §. 2. *Servire Titio anno, & liber esse jussus*, Titio mortuo non statim liber fiet, sed cum annus transierit: quod videtur non tantum sub conditione, sed etiam ex tempore data libertas. etenim absurdum est, maturius eum liberum fieri, cum conditionem non implet, quam futurus foret, si eam expleret.

§. 3. *Si duobus decem datis*, liber esse jussus sit, & unus quinque accipere noluerit: melius est dicere posse eum eadem quinque alteri offerentem ad libertatem pervenire. §. 4. *Stichus, si Titio per triennium servierit*, vel, *Si illi centum operas dederit, liber esto*: constat hoc modo libertatem utiliter dari posse. nam & alienus servus servire nobis potest, sicuti liber, & multo magis operas dare. nisi testator servitutis appellatione dominium magis, quam operam intellexit. ideoque, si prohibet heres Titio servire, pervenit ad libertatem. §. 5. *Stichus, si heredi meo anno servierit, liber esto*. Quærendum est, annus quomodo accipi debeat: an qui ex continuis diebus trecentis sexaginta quinque constet; an quibuslibet? Sed superius magis intelligendum, Pomponius scribit. Sed etsi quibusdam diebus aut valetudo, aut alia justa causa, impedimento fuerit, quo minus serviat: & hi anno imputandi sunt. servire enim nobis intelliguntur etiam hi, quos curamus ægros, qui cupientes servire, propter adversam valetudinem impediuntur.

§. 6. Item si *decem heredi dare* jussus fuerit: heres etiam per partes accipere, favore libertatis cogendus est. §. 7. Ita liber esse jussus, *Si Titius Capitolium ascenderit*: si Titius nolit ascendere, impedietur libertas. Idemque juris est in similibus causis & conditionibus.

§. 8. Item Cassius ait ei, *qui servire jussus est anno*, illud tempus, quo in fuga sit vel in controversia, pro libertate non procedere.

5. POMPONIUS lib. 8 ad Sabinum.

STatuliber *rationem reddere jussus*, reliquum quod apparet, solvit; de eo quod obscurius est, satisdare paratus est: Neratius & Aristo recte putant liberum fore, ne multi ad libertatem pervenire non possint, incerta causa rationis, & genere negotii hujusmodi. §. 1. Statuliber, qui non rationes reddere, sed pecuniam jussus est dare: numerare debet, non fidejussorem dare.

6. ULPIANUS lib. 27 ad Sabinum.

SI statulibera serva pœnæ facta sit, & post damnationem statutæ libertatis conditio extiterit: quamvis ipsi statuliberæ nihil proficiat, partui tamen proficere oporteat: ut perinde liber nascatur, atque si mater damnata non esset.

§. 1. Quid tamen, si qua conceperit in servitute, deinde ab hostibus capta peperit ibi post existentem conditionem: an liberum pariat? Et interim quidem quin servus hostium sit, nequaquam dubium est. sed verius est, postliminio eum liberum fieri: quia, si mater in civitate esset, liber nasceretur. §. 2. Plane si apud hostes eum concepisset, & post existentem conditionem edidisset: benignius dicetur, competere ei postliminium, & liberum eum esse.

§. 3. Statuliber parendo conditioni in persona emptoris pervenit ad libertatem. Et sciendum, hoc ad statuliberos omnis sexus pertinere. † Non solum autem si venerit hæc conditio, ad eum transit, qui emit: verum etiam ad omnes, quicunque quoquo jure dominium in statulibero nacti sunt. sive igitur legatus sit tibi ab herede statuliber, sive adjudicatus, sive usucaptus à te, sive traditus, vel aliquo jure tuus factus: sine dubio dicemus, parere conditioni in persona tua posse. † Sed & in heredem emptoris idem dicitur.

§. 4. Si filiusfamilias heres sit institutus, & statuliber filio dare jussus est & liber esse: sive filio, sive patri dando, pervenit ad libertatem. quia & ad patrem hereditatis emolumentum pervenit. † Sed & si post mortem filii, patri dederit, quasi heredis heredi: liber erit. Nam & si quis extraneo dare jussus sit, & liber esse, deinde [hic] heredi heres extiterit, non quasi in extranei persona, sed quasi in heredis, conditioni parebit. §. 5. Statuliber decem dare jussus & liber esse, si quinque datis distractus sit, residua quinque emptori dabit. §. 6. Si servus tuus statuliberum emerit, tibi datur quod heredibus dare jussus est. sed & si tuo servo dederit, si modo is eum peculiari nomine emit, neque ei tu peculium ademisti: puto liberum fore: scilicet ut eo modo tibi dedisse intelligatur, perinde atque si tua voluntate cuivis alii tuorum servorum dedisset. §. 7. Si quis non dare decem, [liber esse]; sed *rationibus redditis* liber esse jussus sit: an ad emptorem hæc conditio transeat, videamus. Et alias sciendum est, * eas demum conditiones ad emptorem transire, quæ sunt in dando. cæterum, quæ sunt in faciendo, non transeunt: utputa si filium ejus literas edocuerit: hæ enim personis eorum cohærent, quibus adscribantur. † *Rationum* autem *reddendarum conditio*, quod ad reliqua quidem attinet, in danda pecunia consistit: quo autem ad ipsa volumina rationum tradenda, percontandasque & examinandas rationes, & [in] dispungendas atque excutiendas, factum habet. † Numquid ergo, reliqua quidem & emptori dando perveniat ad libertatem: cætera in persona heredis consistant? Puto igitur, & ad emptorem reliquorum solutionem transmitti: sic fiet, ut dividatur conditio: & ita Pomponius libro 8 ex Sabino scripsit.

7. PAULUS [lib. 5 ad Sabinum].

USusfructus alienatio conditionem statuliberi secum non trahit.

8. POMPONIUS [lib. 8 ad Sabinum].

ITa liber esse jussus, *Si decem dederit, liber esto*: heredi dare debet. nam * qui non habet cui

cui det, heredi dando, ad libertatem pervenit.

§. 1. Si partes suas quisque heredum diversis ementibus vendiderit: quas portiones heredibus dare statuliber debuit, easdem dabit emptoribus. Labeo autem ait, si nomina duntaxat heredum in testamento posita sint, viriles partes eis dandas: si vero ita, *Si heredibus dedit*, hereditarias.

9. ULPIANUS [lib. 28 ad Sabinum].

STatuliberum medio tempore servum heredis esse, nemo est, qui ignorare debeat. ea propter noxæ dedi poterit. sed deditus sperare adhuc libertatem poterit: nec enim deditio spem illi adimit libertatis. §. 1. Si statuliberum non eadem conditione heres vendat: causa ejus immutabilis est, & luere se ab eo potest simili modo, ut ab herede. Si tamen suppresserit conditionem statuliberi: & ex empto quidem tenetur; graviores autem etiam stellionatus crimen important ei, qui sciens dissimulata conditione statutæ libertatis, simpliciter eum vendiderit.

§. 2. Illud tractatum est, an liberatio contingat ei, qui noxæ dederit statuliberum? Et Octavenus putabat liberari: & idem dicebat, & si ex stipulatu Stichum deberet, eumque statuliberum solvisset. nam & si ante solutionem ad libertatem pervenisset, extingueretur obligatio tota: ea enim in obligatione consistere, quæ pecunia lui præstarique possunt: * libertas autem pecunia lui non potest, nec reparari potest. quæ sententia mihi videtur vera.

§. 3. Statuliberi conditio ita demum immutabilis est, si adita hereditas fuerit: cæterum ante aditam hereditatem in propriam usucapitur servitutem, libertatisque spes infringitur: sed adita postea hereditate, spes libertatis, favore sui, redintegrabitur.

10. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

SI decem dare jussum heres vendiderit, & tradiderit; dixeritque adscriptum libertati, *si viginti dedisset*: ex empto erit actio cum venditore. aut si dupla promissa est, ob evictionem duntaxat duplæ repetitio erit: ex empto ob mendacium.

11. POMPONIUS lib. 14 ad Sabinum.

SI heres pecuniam donasset statulibero, *ut sibi eam daret, & liber esset*: non fieri liberum Aristo ait. sed si in plenum ei donasset, fieri liberum.

12. JULIANUS lib. 7 Digestorum.

SI quis testamento libertatem acceperit sub conditione, *si rationem dederit*: debet pro hereditaria parte heredibus reliqua solvere, etiamsi nomina quorundam heredum sint in conditione posita.

13. IDEM lib. 43 Digestorum.

SI quis ita libertatem dedisset: *Stichus, si eum heres meus testamento suo non manumiserit, liber esto*, secundum voluntatem defuncti hoc significari videtur: si testamento suo heres non adscripserit ei libertatem. quare si quidem heres libertatem servo testamento suo dederit, defectus conditione videbitur: si non dederit, impleta conditione ultimo vitæ tempore heredis ad libertatem perveniet. §. 1. Servus communis liber esse jussus, ita, *si decem dederit*, ex peculio dare potest [quod] quocunque modo adquisitum habuerit: nec refert, apud heredem id, an apud socium fuerit; & heredi, an extraneo dare jussus sit. nam per omnia causæ statuliberi applicantur, qui * conditionis implendæ gratia alienare peculiares nummos potest. §. 2. Si duo servi *rationibus redditis* liberi esse jussi fuerint, & separatim rationes gesserint: non dubie separatim quoque conditioni parere poterunt. † Sed si actus eorum communiter gestus, ita immixtus fuerit, ut separari non possit: necessario alter cessando alterius libertatem impediet: nec videbitur conditio in alterius persona impleta; nisi id quod computatione rationum habita reliquum fuerit, aut uterque, aut alter totum solverit. §. 3. Qui ita liber esse jussus est, *Si juraverit se Capitolium ascensurum*: confestim ut juraverit, quamvis Capitolium non ascenderit, liber erit. §. 4. Servus heredis, *rem ipsius heredis dare* jussus & liber esse, ad libertatem perveniet: quia potest testator, & sine ulla dandi conditione, heredis servum manumitti jubere. §. 5. Hæc scriptura: *Stichus, cum erit annorum triginta, liber esto: Stichus si decem non dederit, liber ne esto*, hanc vim habet: Stichus si decem dederit, & ad annos triginta pervenerit, liber esto. namque * ademptio libertatis vel legati sub conditione facta, incipit contrariam conditionem legato vel libertati, quæ prius data erat, injecisse.

14. ALFENUS VARUS lib. 4 Digestor.

SErvus, qui testamento domini, *cum decem heredi dedisset*, liber esse jussus erat, heredi mercedem referre pro operis suis solebat. cum ex mercede heres amplius decem recepisset, servus liberum esse ajebat: de ea re consulebatur. Respondit, non videri liberum esse: non enim pro libertate, sed pro operis eam pecuniam dedisse. nec magis ob eam rem liberum esse, quam si fundum à domino conduxisset, & pro fructu fundi pecuniam dedisset. §. 1. Servus *cum heredi annorum septem operas dedisset*, liber esse jussus erat; is servus fugerat, & annum in fuga fecerat: Cum septem anni præterissent, respondit non esse liberum: non enim fugitivum operas domino dedisse: quare nisi totidem dies, quot abfuisset, servisset, non fore liberum. Sed si ita scriptum esset, *ut tum liber esset, cum septem annis servisset*: potuisse liberum esse, si tempus fugæ reversus servisset.

15. AFRICANUS lib. 9 Quæstionum.

MOrtuo herede, si statuliber locupletiorem hereditatem tanta pecunia, quantam dare sit jussus, fecerit; veluti creditoribus solvendo, cibaria familiæ dando: statim eum ad libertatem esse venturum existimavit. §. 1. Heres, cum statuliberum *decem dare* jussum venderet, conditionem pronunciavit, & traditioni legem dixit, ut sibi potius, quam emptori, eadem decem darentur. Quærebatur, utri eorum statuliber pecuniam dando, libertatem consequeretur? Respondit, heredi dare debere. † Sed si [talem] legem dixisset, *ut extraneo alicui statuliber pecuniam daret?* Respondit, & hoc casu conventionem valere: quia * heredi videtur solvere, qui voluntate ejus alii solvit.

16. ULPIANUS lib. 4 Regularum.

STatulibera quidquid peperit, hoc servum heredis est.

17. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

SI *decem heredi* dedisset, jussus est liber esse; decem habet, & tantundem domino debet: dando hæc decem, non liberabitur. nam quod statulibero ex peculio suo dare explendæ conditionis causa concessum est, ita interpretari debemus, ut non etiam ex eo dare possit, quod extra peculium est. Nec me præterit hos nummos *peculiares* posse dici, quamvis, si nihil præterea servus habeat, peculium nullum sit. sed dubitari non oportet, quin hæc mens fuerit [id] constituentium, ut quasi ex patrimonio suo dandi ep nomi-

nomine servo potestas esset. quia id maxime sine injuria dominorum concedi videbatur. Quod si ultra quis progredietur, non multum aberit, quin etiam eos nummos, quos domino subripuerit, dando, statuliberum conditioni satisfacturum existimet.

18. PAULUS lib. singul. de libertatibus dandis.

SI triennio *dena dare* jussus, primo anno viginti obtulerit: non accipiente herede, non statim liber est. quia etsi accepisset heres, nondum liber esset.

19. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

SI servus liber esse jussus sit, & legatum ei datum, si filius quartumdecimum annum compleverit; & filius ante decesserit: libertas favore competet die veniente, legati autem conditio deficit.

20. PAULUS lib. 16 ad Plautium.

SI peculium servo legatum sit, qui jussus est alii *dare decem*, *& sic liber esse*; & heres eum prohibuerit dare; deinde manumissus peculium petat ex causa legati: an per doli exceptionem, eam summam, quam daturus esset, deducere heres possit, ut ipsi prosit non manumisso, quod ea pecunia data non est: an vero indignus sit heres, qui contra voluntatem defuncti fecit, eam pecuniam lucrari? Et cum servo nihil absit, & libertas ei competit: invidiosum est heredem fraudari. §. 1. De illo quæritur: si invito herede det, aut nesciente; an faciat nummos accipientis? Et Julianus vere existimat, ex hac causa concessam videri statuliberis alienationem nummorum etiam invito herede, & ideo facere eos accipientis pecuniam.

§. 2. Quod si *heredi dare* jussus est *decem*, & eam summam heres debeat servo: si velit servus eam pecuniam compensare, erit liber. §. 3. Is, cui servus *pecuniam dare* jussus est, ut liber esset, decessit. Sabinus, si decem habuisset parata, liberum fore: quia non staret per eum, quo minus daret. Julianus autem ait, favore libertatis, constituto jure hunc ad libertatem perventurum, etiam si postea habere cœperit decem. † Adeo autem constituto potius jure, quam ex testamento, ad libertatem pervenit: ut, si eidem, & legatum sit: mortuo eo, cui dare jussus est, ad libertatem quidem perveniet, non autem & legatum habiturus est: idque & Julianus putat, ut in hoc cæteris legatariis similis sit. † Diversa causa est ejus, quem heres prohibet conditioni parere: hic enim ex testamento ad libertatem pervenit. * §. 4. Heredi autem jussum dare, *etiam heredis heredi dare posse*, Divus Hadrianus rescripsit: &, si hoc sensit testator, etiam in legatario [idem] dicendum est. §. 5. * Quædam conditiones natura sui nec possunt eodem tempore impleri, sed necessariam habent temporis divisionem: velut cum *decem operarum* jussus est dare; quia * operæ per singulos dies dantur. igitur etsi singulos aureos det statuliber, potest dici, eum implesse conditionem. † Alia causa est operarum: quia hæ necessario singulæ edendæ sunt. Sed & si heres accipere noluerit, non statim liber erit, sed cum tempus transierit, per quod operarum quantitas consumatur. † Idem dicendum est, si *jussum Capuam ire*, & *liberum esse*, heres prohibeat ire: tunc enim erit liber, cum pervenire Capuam potuisset. * Inesse enim videtur tempus tam operarum præstationi, quam itineri. §. 6. Si ita quis acceperit libertatem, *Stichus, si heres eum non manumiserit, liber esto*: poterit ab herede manumitti. non contra voluntatem testatoris adimitur ei libertus. sed non tam continuum tempus exigendum est, ut præcipitari cogatur heres, vel ex peregrinatione celerius reverti ad manumittendum, vel administrationem rerum necessariarum intermittere: nec rursus tam longum, ut, quamdiu vivat, protrahatur manumissio: sed modicum, quo primum possit sine magno incommodo suo heres manumittere. quod si tempus adjectum fuerit, illud spectabitur.

21. POMPONIUS lib. 7 ex Plautio.

LAbeo libro Posteriorum ita refert: *Galenus dispensator meus, si rationes diligenter tractasse videbitur, liber esto, suaque omnia, & centum habeto*: diligentiam desiderare eam debemus, quæ domino, non quæ servo fuerit utilis. erit autem ei diligentiæ conjuncta fides bona, non solum in rationibus ordinandis, sed etiam in reliquo reddendo. Et quod ita scriptum est, *Videbitur*: pro hoc accipi debet, Videri poterit: sic & verba Legis 12 Tabularum veteres interpretati sunt, *Si aqua pluvia nocet*, id est, [si] nocere poterit. Et si quæreretur, cui eam diligentiam probari oporteat: heredum arbitratum viri boni more agentium sequi debebimus. veluti si [is, qui] certam pecuniam dedisset, liber esse jussus est, non adscripto eo, cui: si dedisset, eo modo poterit liber esse, quo posset, si ita fuisset scriptum, *Si heredi dedisset*. §. 1. Pactumejus Clemens ajebat: Si ita sit fideicommissum relictum, *Cui eorum voles, rogo restituas*, * si nullum elegisset, cui restitueret: omnibus deberi, Imperatorem Antoninum constituisse.

22. PAULUS lib. 3 ad Vitellium.

QUi *pecuniam dare* jussus est: nisi adjectum sit, cui det: heredibus dare debet pro partibus hereditariis. pro ea enim parte quisque accipere debet, pro qua dominus est.

§. 1. Si quidam ex heredibus, [quibus] dare debeat, nominati sint: dabit his pro hereditariis portionibus. §. 2. Si heredibus nominatis etiam extraneus junctus sit: extraneo virilis, cæteris hereditariæ dari debent. Et si non solum Titium, sed etiam alios adjecisset: hos virilem partem habituros, coheredes autem hereditarias, Julianus scribit.

23. CELSUS [lib. 2[2] Digestorum].

SI *intra quinquennium Stichus centum dederit, liber esto*: nec Titio, vel heredi, vel emptori post quinquennium dabit.

§. 1. Si rationes reddidisset, liberum esse jussum, non patitur heres, rebus peculiaribus venditis, reliqua solvere: perinde liber est, quasi conditioni paruerit.

24. MARCELLUS lib. 16 Digestorum.

STichus, *si heredi meo decem promiserit*, *vel operas daturum se juraverit*, *liber esto*: potest expleri conditio, si promiserit. nam spopondisse aliqua significatione dici potest, etiam si non sit secuta obligatio.

25. MODESTINUS lib. 9 Differentiarum.

STatuliberos venum dari posse, Leges 12 Tabularum putaverunt. duris autem conditionibus in venditione minime onerandi sunt: veluti *ne intra loca serviant*, *neve unquam manumittantur*.

26. IDEM lib. 9 Regularum.

LIbertate servo sub conditione *rationis redditæ* testamento data, heres non solum scriptam rationem exigit, verumetiam quæ sine scriptura ab eo administrata est. §. 1. Servus jussus *reddita ratione ad libertatem pervenire*, licet nullam administraverit rationem, nihilominus erit liber.

27. IDEM

27. IDEM lib. 1 Pandectarum.

SI is, cui dare jussus est, redemerit statuliberum, eumque rursus alii vendiderit: novissimo emptori dabit. jam enim cum apud eum, cui dare jussus est, dominium quoque servi pervenit, si eum alienet, conditionem quoque ab eo ad emptorem transire, Juliano placuit.

28. JAVOLENUS lib. 6 ex Cassio.

SI hereditas ejus, qui servum intra dies triginta mortis suæ, *si rationes reddidisset*, liberum esse jusserat, post dies triginta adita est: jure quidem stricto ita manumissus liber esse non potest, quoniam conditione deficitur: sed favor libertatis eo rem perduxit, ut respondeatur, * expletam conditionem, si per eum, cui data esset, non staret, quominus expleretur. §. 1. Statuliber, antequam conditio libertatis obtigerit, si quid comparasset, peculio legato non cessurum, in *libris Gaii Cassii* scriptum est; nisi id legatum in tempus libertatis collatum esset. videamus, ne, cum peculium & accessionem & decessionem habeat, augmentum quoque ejus peculii, si modo ab herede ei ablatum non sit, legato cessurum sit? Et magis hoc jure utimur.

29. POMPONIUS [lib. 18 ad Quintum Mucium].

STatuliberi à cæteris servis nostris nihilo pene differunt. Et ideo quod ad actiones, vel ex *delicto* venientes, vel ex negotio gesto, [vel] contractu pertinet: ejusdem conditionis sunt statuliberi, cujus cæteri. Et ideo in publicis quoque judiciis easdem pœnas patiuntur, quas cæteri servi. §. 1. Quintus Mucius scribit: Paterfamilias in testamento scripserat: *si Andronicus servus meus heredi meo dederit decem, liber esto.* deinde de his bonis cœperat controversia esse. qui se Lege heredem ajebat esse, is eam hereditatem ad se pertinere dicebat: alter, qui hereditatem possidebat, ajebat testamento se heredem esse. secundum eum sententia dicta erat, qui testamento ajebat se heredem esse. deinde Andronicus quærebat, si ipsi viginti dedisset; quoniam secundum eum sententia dicta est, futurusne esset liber; an nihil videatur sententia, qua vicit, ad eam rem valere. quapropter si viginti heredi scripto dedisset, & res contra possessorem judicata esset: illum in servitute fore. Labeo hoc, quod Quintus Mucius scribit, ita putat verum esse; si revera Lege ab intestato heres fuit is, qui vicit. nam si injuria judicis victus esset scriptus verus heres ex testamento: nihilominus eum paruisse conditioni, ei dando, & liberum fore. Sed verissimum est, quod [&] Aristo Celso rescripsit, * posse dari pecuniam heredi ab intestato, secundum quem sententia dicta est. quoniam Lex 12 Tabularum emptionis verbo omnem alienationem complexa videretur, non interesset, quo genere quisque dominus ejus fieret. & ideo hunc quoque ea Lege contineri, secundum quem sententia dicta est: & liberum futurum eum, qui ei dedisset pecuniam: hunc autem, id est, possessorem hereditatis, cui data esset summa, si victus esset hereditatis petitione, cum cæteris eam quoque pecuniam victori restituere debere.

30. IDEM [lib. 7 ex Variis Lectionibus].

SI ita liber esse jussus sit: *Stichus, si eum heres non alienaverit, liber esto*: etiam si statuliber est, alienari tamen poterit.

31. GAIUS [lib. 13 ad Legem Juliam & Papiam].

SI servo sub conditione *rationum editarum* legatum sit: per eam conditionem eum jussum esse legatum accipere, ut pecuniam reliquorum reddat, non dubitatur. §. 1. Et ideo [cum] quæsitum est, *Stichus, cum rationes dederit, cum contubernali sua liber esto*: an mortuo Sticho ante conditionem, contubernalis ejus libera esse possit? Julianus dixit, quæstionem esse in hac specie, quæ & in legatis agitatur, *Illi cum illo do*, an, altero deficiente alter ad legatum admittatur; quod magis sibi placere; perinde, ac si ita scriptum esset, *Illi & illi.* † Aliam etiam esse quæstionem, an contubernali quoque conditio juncta sit? quod magis esse. Itaque si nulla reliqua Stichus habuerit, statim eam liberam esse: si habuerit reliqua, debere eum numerare pecuniam: nec tamen liciturum ex suo peculio dare: quia id illis permissum sit, qui principaliter pro sua libertate pecuniam dare jubentur.

32. LICINNIUS RUFINUS [lib. 1 Regularum].

SI duobus heredibus institutis, servus liber esse jussus sit, si decem heredibus dederit: ab altero ex heredibus venierit, & traditus fuerit? pro parte, alteri ex heredibus, à quo non venierit, dando pecuniam liber erit.

33. PAPINIANUS [lib. 2 Quæstionum.]

STatuliberorum jura per heredem fieri non possunt duriora.

34. IDEM [lib. 21 Quæstionum].

SErvus, si heredi decem dederit, liber esse jussus est; statuliberum heres eum manumisit, ac postea defunctus est: heredis heredi pecunia danda non est. * quod enim placuit, heredis heredi dari oportere, tunc memineris locum habere, cum prior heres dominus accepturus pecuniam fuit: quæ causa facit ambulatoriam (ut ita dixerim) conditionem. * duæ sunt enim causæ, per quas in primi heredis persona conditio impletur: dominii ratio, item personæ demonstratio: prior causa transit in omnem successorem, ad quem pervenerit statuliber per dominii translati continuationem; sequens personæ duntaxat ejus, qui demonstratus est, adhæret. §. 1. Imperator Antoninus rescripsit, *jussum rationes reddere & liberum esse*, si heres causabitur accipere rationes, nihilominus liberum fore. Quod Rescriptum ita accipi debet, ut si reliqua non trahat, liber sit; quod si trahat, ita demum, si obtulit eam quantitatem, quæ refundi debuit ex fide veritatis: non enim libertati sufficit heredem in mora fuisse, si non id fiat per statuliberum, quod, remota mora, libertati aditum daret. Quid enim, si ita manumissum, *Dama, si in Hispaniam profectus anno proximo fructus coëgerit, liber esto*, Romæ retineat heres, neque proficisci patiatur? nunquid dicturi sumus, statim ante fructus coactos liberum fore? Nam & cum Romæ stipulatio concipitur ita, *Centum in Hispania dare spondes?* inesse tempus stipulationi, quo possit in Hispaniam pervenire, nec ante jure agi placuit. † Sed si heres, acceptis rationibus & reliquis computatis, donare se eas statulibero non habenti, quod inferat, proscribat, aut etiam literis ad eum missis palam faciat: conditio libertatis impleta videbitur. † Quid ergo, si neget, se reliqua traxisse, atque ideo, quia per heredem steterit, ut accipiat rationes, liberum factum; heres autem, neque se fecisse moram, & reliqua debere statuliberum, contendat? Apud eum, qui de libertate cognoscat, an conditio sit impleta, constabit: cujus officio continebitur, de mora considerare; nec minus computare rationes;

&, si

&, si reliqua trahi compererit, non esse liberum, pronunciare. † Sed si nunquam negavit reliqua debere, cum autem conveniret heredem, [&] rationes offerre professus [sit], refusurum quidquid in reliquis esse constiterit, & ejus pecuniæ reum numerare paratum idoneum obtulit, & heres in mora fuit: sententia pro libertate dicetur.

35. IDEM lib. 9 Responsorum.

NOn videtur per statuliberum [non] stare, quominus conditio libertatis existat, si de peculio, quod apud venditorem servus habuit, pecuniam conditionis offerre non possit: ad alienum enim peculium voluntas defuncti porrigi non potuit. † Idem erit, & si cum peculio servus venierit, & venditor fide rupta peculium retinuerit: quamquam enim ex empto sit actio, tamen apud emptorem peculium servus non habuit.

36. IDEM lib. 2 Definitionum.

IN * tabulis secundis filio servum data libertate substitutum, jure statuliberi prudentes munierunt: quod utilitas recipit; scilicet ut cum sua causa alienaretur, ne patris testamentum puer filius rescindat. † Quæ juris auctoritas, citra dilectum ordinis, ad secundum quoque vel tertium substitutum porrecta est.

37. GAIUS libro singulari de Casibus.

SI ita scriptum sit: *Stichum Titio do, ut eum manumittat; Si non manumiserit, liber esto*: statim Stichum liberum esse.

38. PAULUS [lib. 1 ad Neratium].

NOn omne ab heredis persona interveniens impedimentum statulibero pro expleta conditione cedit: sed id duntaxat, quod impediendæ libertatis factum est.

39. JAVOLENUS [lib. 4 ex Posterioribus Labeonis].

S*Tichum Attio do lego: & si is ei nummos centum dederit, liber esto*. si servus ex testamento nummos Attio dedisset, eos repetere heredem non posse, Labeo existimat: quia Attius eos à servo suo acceperit, non ab heredis servo. Eum autem statuliberum esse, Quintus Mucius Gallus, & ipse Labeo putant: Servius, Ofilius, non esse. Superiorem sententiam probo; ita tamen, ut is servus heredis, non legatarii sit; utpote cum legatum statulibertate tollatur. §. 1. *Stichus liber esto, quando æs alienum meum solutum, creditoribusve meis satisfactum erit*: quamvis heres locuples extitisset, tamen non prius Stichum liberum futurum, quam creditores pecuniam, aut satis accepissent, aliove quo modo sibi cavissent, Labeo, Ofilius, responderunt. §. 2. Si heres servo pecuniam ad negotiandum dedisset: statuliberum eam ipsam numerando liberari ex testamento non posse, Labeo, Trebatius, responderunt: quia reddere eam magis, quam dare videretur. ego puto, si peculiares nummi fuerunt, ex testamento eum liberum futurum.

§. 3. *Dama servus, cum heredi meo annorum [septem] operas solverit, liber esto*. & is servus intra septem annos in judicio publico esset, septimus annus præteriisset: Servius ait eum non liberari debere: Labeo, etsi postea solvisset annorum septem operas, liberum futurum. quod verum est. §. 4. *Si Stichus Attiæ mille nummos dederit, liber esto*. Attia vivo testatore decessit: non posse Stichum liberum esse Labeo, Ofilius, responderunt; Trebatius, si ante testamentum factum Attia decessisset, idem si postea, eum liberum futurum. Labeonis & Ofilii sententia rationem quidem habet: sed hoc jure utimur, ut is servus ex testamento liber sit. §. 5. Si servus operas extraneo dare jussus esset: nullus nomine servi suas operas dando, liberare servum potest. quod in pecunia aliter observatur. utpote cum extraneus, pro eo servo dando pecuniam, servum liberaret.

40. SCÆVOLA lib. 24 Digestorum.

STicho libertas data est, *Ab heredibus meis peto, fideique eorum committo, ut rationibus redditis Stichum manumittant*. Quæsitum est, cum ampla pecunia exacta post mortem testatoris sibi commissa reliquetur, & quasdam summas à colonis exactis rationibus non intulerit, hereditatemque spoliaverit, apertis clam horreis, sublatisque supellectili & veste, & apothecis exhaustis: an non prius ei fideicommissa libertas debeatur, quam ea, quæ mala ratione reliquatus est, quæ furatus est, reposuerit? Respondit, non prius ei fideicommissam libertatem præstandam, quam & reliqua, & omnia, quæ per eum abessent, restituisset. §. 1. *Pamphilus liber esto, peculio suo heredibus vere dato*. Quæsitum est, cum plus domino debeat, quam in peculio habeat: & omnes res, quas in peculio habebat, bona fide heredibus dederat: an libertas ex testamento competat? Respondit nihil proponi, cur non competeret. §. 2. Pamphilo liberto, quem heredem ex parte instituerat, Stichum servum prælegaverat, & ei libertatem his verbis dederat: *Ita ut si tibi ex die mortis meæ per annos continuos quinque, menstruos sexagenos dederit, tunc eum manumittas*: Pamphilus ante quinquennium moriens heredibus institutis filio & uxore, de eodem Sticho ita cavit: *Stichus servus, qui mihi testamento patroni mei certa conditione relictus est, jubeo det, præstet, filio & uxori meæ sine ulla controversia; & eum tempore peracto manumittant*. Quæsitum est, [si] Stichus sexagenos nummos menstruos non præstiterit, an impleto quinquennio fideicommissa libertas ei debeatur? Respondit, nisi præstitisset, fideicommissam libertatem non deberi.

§. 3. Servus testamento ita manumissus est: *Stichus servus meus actor, si rationem omnem actus sui heredi meo reddiderit, eoque nomine satisfecerit, liber esto: eique cum liber erit, dari volo viginti, & peculium suum*. Quæsitum est, an si rationes, quas egit per multos annos sine subscriptione, testatoris heredi reddere paratus sit, liber ex testamento fiat: cum propter gravem valetudinem testator non potuerit rationibus subscribere, testamento tamen subscripserit? Respondit: si ex fide ratio redderetur, reliquaque inferantur, liberum fore. §. 4. Item quæro: an ea, quæ exacta sunt, per adjutores ejus, neque calendario illata sunt, aut fraudulenter acta, huic adscribi possint: cum esset is præpositus? Respondit, si id esset, quod culpæ ejus deberet imputari, spectare ad rationis reddendæ necessitatem.

§. 5. Item quæro, an eorum quoque nomine ratio haberi debeat, quod neque à conductoribus prædiorum, neque à villicis pensiones exegerit, & insuper etiam promutuum eis dederit? Respondit, supra responsum est.

§. 6. Item quæro, an eo nomine teneatur, quod omnem rem suam, id est, peculium, exportaverit, antequam rationes redderet? Respondit, nihil eam rem impedire conditionem, si modo ratio redderetur. §. 7. Titius testamento servos actoris singulos diversis personis legavit, cum adjectione, *si rationes heredi reddiderint*: deinde proprio capite ita scripsit, *Omnes actores, quos legavi, vel manumisero; intra quartum mensem mortis meæ rationes reddere volo, & demi-*

dominis, quibus à me legati sint, reddi: [infra] deinde alios actores liberos esse jussit æque cum hac adjectione, *si rationes heredi reddiderint*. Quæro, cum per heredem fiat, quo minus reddantur: utrum statuliberi esse desinant: an nihilominus quandoque possint, reddita ratione & reliquis illatis, libertatem ex testamento consequi? Respondit: * legata quidem & libertates non alias competere, quam rationes redditæ essent, aut per heredem staret, quo minus redderentur: verum judicaturo æstimandum: utrum tempus conditioni legatorum libertatiumque additum videatur; [an libero tempore reddere volentibus reliqua heredibus, quatuor menses appositi sint, sollicito testatore cunctationi, & moram eorum proscribente]. melius autem est, præsumptionem pro statuliberis esse. §. 8. Argentarius coactor, cum pene totam fortunam in nominibus haberet, servis actoribus libertatem ita dedit: *Quisquis mihi heres erit, si Dama servus meus actus sui, qui agitur nomine ejus & Pamphili conservi sui, heredi meo rationes reddiderit, pariaque fecerit à die mortis meæ, intra mensem sextum: liber esto*. Quæsitum est, an hæc verba, *pariaque fecit*, ad omnia [nomina] pertineant, exceptis [perditis:] ut hoc significent, si omnem pecuniam ab omnibus exegerint, & heredi solverint, vel eo nomine satisfecerint: & si in exactione nominum cessaverint intra sex menses, libertas illis non competat? Respondit, manifestam esse conditionem verbis testamenti suprascriptis positam: igitur ita demum liberos fore, si aut ei pareant, aut per heredem stet, quo minus pareant.

41. LABEO lib. 1 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI quem servum tuum ad certum tempus statuliberum relinquere vis: nihil interest utro modo caveas, *si servierit*, an *si triennio operas dederit, liber esto*. §. 1. Paulus, si quis liber esse jussus fuerit, si decem heredi promisisset: quanquam ea promissio nullam rem habitura est, tamen promittendo liberabitur.

42. IDEM lib. 3 Pithanon.

SI quis eundem hominem uxori suæ legaverit, &, cum ea nupsisset, liberum esse jusserit: & ea [ex] lege nupserit: liber fiet is homo.

TIT. VIII.

QUI SINE MANUMISSIONE AD LIBERTATEM PERVENIUNT.

1. PAULUS lib. 5 ad Plautium.

SI servus venditus est, *ut intra certum tempus manumitteretur*: etiam si sine herede decessissent & venditor & emptor, servo libertas competit, & hoc Divus Marcus rescripsit. † Sed etsi mutaverit venditor voluntatem, nihilominus libertas competit.

2. MODESTINUS lib. 6 Regularum.

SErvo, quem pro derelicto dominus ob gravem infirmitatem habuit, ex Edicto Divi Claudii competit libertas.

3. CALLISTRATUS lib. 3 de Cognitionibus.

EUm, qui ita veniit, *ut intra tempus manumitteretur*: cum dies præstandæ libertatis venerit, vivente venditore, & perseverante in eadem voluntate: perinde haberi, ac si ab eo, à quo debuit manumitti, manumissus esset. mortuo autem venditore, non esse heredum ejus voluntatem explorandam, Divus Marcus cum filio suo rescripsit.

4. ULPIANUS lib. 3 ad Sabinum.

EI, qui hac lege emptus sit, *ut à vivo emptore manumittatur*, statim mortuo eo competit libertas.

5. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

QUi ob necem detectam domini, præmium libertatis consequitur: fit orcinus libertus.

6. IDEM libro singul. Ad formulam Hypothecariam.

SI quis obligatum servum hac lege emerit, *ut manumittat*: competit libertas ex Constitutione Divi Marci, licet bona omnia quis obligaverit, quæ habet habiturusve esset.

§. 1. Tantundem dicendum est, & si lege hac emerit, *ne prostituatur*, & prostituerit.

7. PAULUS libro singul. De libertatibus dandis.

IMperator noster cum Patre suo constituit in eo, qui, cum possit abducere prostitutam ancillam, pecunia accepta manus injectionem vendidit, ut libera esset: * nihil enim interesse, ipse abducas, & prostituas; an patiaris prostitutam esse pretio accepto, cum possis eximere.

8. PAPINIANUS lib. 9 Responsorum.

MAncipia mater filiæ donaverat, *ut filia curaret ea post mortem suam esse libera*: Cum donationis legi non esset obtemperatum, ex sententia Constitutionis Divi Marci, libertates obtingere matre consentiente, respondi: quod si ante filiam mater vita decessit, omnimodo.

9. PAULUS lib. 5 Quæstionum.

LAtinus Largus vendidit ancillam ita, *ut manumitteretur*, non addito tempore. Quæro, quando ex Constitutione incipit ei libertas competere, cessante emptore in manumittendo? Respondi: Inspiciendum est, quid actum sit: utrum, cum primum potuisset, ut manumitteret; an ut [in] potestate esset emptoris, quando vellet manumittere? Priore casu, facile tempus deprehendi poterit: posteriore, utique moriente emptore competit libertas. Si non appareat, quid convenerit: favor priorem inducet opinionem, id est, ut intra duos menses, si ambo præsto sunt, tam servus, quam emptor ejus: servo enim absente, nisi emptor intra quatuor menses imposuerit libertatem, ex Constitutionibus ad libertatem eripitur.

TIT. IX.

QUI ET A QUIBUS MANUMISSI LIBERI NON FIUNT [ET] AD LEGEM ÆLIAM SENTIAM.

1. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

CElsus libro 12 Digestorum, utilitatis gratia motus, surdum ita natum manumittere posse ait.

2. IDEM lib. 3 ad Sabinum.

SErvo competere libertas non potest, si relegatus moratus sit in urbe.

3. GAIUS lib. 2 de Legatis ad Edictum Urbicum.

SI optio hominis data sit, vel indistincte homo legatus sit: non potest heres quosdam servos, vel omnes manumittendo, aut evertere, aut minuere jus electionis. nam optione, sive electione servi data, quodammodo singuli sub conditione legati videntur.

4. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

SErvum pignori datum manumittere non possumus.

5. JULIANUS lib. 64 Digestorum.

CUm hereditas solvendo non est, quamvis heres locuples existat, libertas ex testamento [non] competit. §. 1. Si [autem] is, qui solvendo non est, hoc modo libertatem dederit, *Si creditoribus meis solidum solutum fuerit, Stichus liber esto:* non potest videri fraudandorum creditorum liberos esse jussisse. §. 2. Si Titius nihil amplius in bonis, quam Stichum & Pamphilum habeat, eosque stipulanti Mævio ita promiserit, *Stichum aut Pamphilum dare spondes?* deinde, cum alium creditorem non haberet, Stichum manumiserit: libertas per Legem Æliam Sentiam rescinditur. quamvis enim fuit in potestate Titii, ut Pamphilum daret, tamen quamdiu eum non dederit, quia interim mori possit, non sine fraude stipulatoris Stichum manumisit. Quod si solum Pamphilum dari promisisset, non dubitarem, quin Stichus ad libertatem perveniret, quamvis similiter Pamphilus mori possit: * multum enim interest, contineatur ipsa stipulatione is, qui manumittitur, an extra obligationem sit. Nam & qui ob aureos quinque Stichum & Pamphilum pignori dederit, cum uterque eorum quinum aureorum sit, neuter manumitti potest: at si Stichum solum pignori dederit, Pamphilum non videtur in fraudem creditoris manumittere.

6. SCÆVOLA lib. 16 Quæstionum.

JUlianus de eo loquitur, qui in substantia nihil aliud habeat. nam si habeat, quare non dicetur, unum posse manumitti: quia & uno mortuo, solvendo est; & uno manumisso, solvendo est: nec adventitii casus computandi sint; alioquin & qui unum, & certum ex servis suis promisit, neminem manumittet?

7. JULIANUS lib. 2 ad Urseium Ferocem.

SI quis integris facultatibus codicillos confirmavit, deinde, cum consilium creditorum fraudandorum cepisset, libertates codicillis dederit: obtineri non potest, quo minus Lege libertates interpellarentur. nam consilium testatoris fraudulentum non eo tempore observatur, quod codicilli confirmantur, sed quod libertas codicillis datur. §. 1. Minor annis viginti, cum servum manumittere vellet, nec justam causam ad consilium manumittendi haberet, tibi eum, ut manumitteres, dedit: negavit eum Proculus liberum esse, quoniam fraus Legi facta esset.

8. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

CUm is, qui sub conditione debet, manumittat fideicommissi causa, Lex Ælia Sentia locum habet. §. 1. Si miles jure militari testamento facto, libertates dederit in fraudem creditorum, & non solvendo moriatur: impediuntur libertates.

9. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

ILle servus liber non erit, qui coëgerit, ut eum dominus manumittat, & ille perterritus scripsit, liberum eum esse. §. 1. Item nec ille liber fieri potest, qui à domino non est defensus in capitali crimine, posteaque absolutus est.

§. 2. Qui hac lege venierint, *ne manumittantur*, vel qui testamento prohibiti sint manumitti, vel jussu Præsidis Provinciæ: licet manumittantur, tamen ad libertatem non perveniunt.

10. GAIUS lib. 1 Rerum Cottidianarum sive aureorum.

IN fraudem creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore, quo manumittit, solvendo non est, vel datis libertatibus desiturus est solvendo esse. sæpe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines: quod frequenter accidit his, qui transmarinas negotiationes, & aliis regionibus, quam in quibus ipsi morantur, per servos atque libertos exercent; quod sæpe adtriti istis negotiationibus, longo tempore, id ignorant, & manumittendo sine fraudis consilio indulgent servis suis libertatem.

11. MARCIANUS lib. 13 Institutionum.

IN fraudem civitatium manumissi, ad libertatem non veniunt, ut Senatus censuit.

§. 1. Sed nec in fraudem fisci datas libertates procedere, Principalibus Constitutionibus cavetur. Sed Divi fratres rescripserunt: non utique, si debitor fisci manumiserit, libertates impediuntur, sed ita, si, cum non erat solvendo, in fraudem manumisit.

12. ULPIANUS lib. 5 de Adulteriis.

PRospexit legislator, ne mancipia per manumissionem quæstioni subducantur: idcircoque prohibuit ea manumitti; certumque diem præstituit, intra quem manumittere non liceat. §. 1. Ipsa igitur, quæ divertit, omnes omnimodo servos suos manumittere vel alienare prohibetur: quia ita verba faciunt, *ut ne eum quidem servum, qui extra ministerium ejus mulieris fuit, vel in agro, vel in provincia, possit manumittere vel alienare.* quod quidem perquam durum est: sed ita Lex scripta est. §. 2. Sed etsi post divortium servum mulier paravit, aut alia ratione adquisiit: æque (quod ad verba attinet) manumittere non poterit: & ita Sextus quoque Cæcilius adnotat. §. 3. Pater vero, in cujus potestate filia fuerit, ea tantum mancipia prohibetur manumittere, alienareve, quæ in usu filiæ fuerunt tributa. §. 4. Matrem quoque prohibuit manumittere alienareve ea mancipia, quæ in ministerium filiæ concesserat. §. 5. Sed & avum & aviam prohibuit manumittere: cum horum quoque mancipia quæstione postulari posse Lex voluerit. §. 6. Sextus Cæcilius recte ait, angustissimum tempus Legem præstitisse alienandis manumittendisve servis. Finge (inquit) ream adulterii intra 60 diem postulatam, quæ cognitio tam facile expediri potuit adulterii, ut intra 60 diem finiatur? & tamen licere mulieri, quamvis postulatæ adulterii, servum suspectum in adulterio vel quæstione necessarium, quod ad verba Legis attinet, manumittere. Sane in hunc casum subveniendum est, ut destinati servi quasi conscii, vel quasi nocentes, non debeant manumitti ante finitam cognitionem. §. 7. Pater mulieris vel mater, si intra 60 diem decedant, ex his servis, quos in ministerium filiæ dederint, neque manumittere neque alienare poterunt.

13. PAULUS lib. 3 de Adulteriis.

QUod si intra diem sexagesimum manumiserint, erit servus statuliber.

14. ULPIANUS lib. 4 de Adulteriis.

SEd si maritus intra sexagesimum diem decesserit: an manumittere vel alienare jam possit suprascriptas personas, videamus? Et non puto posse: quamvis accusare mulier deficiatur marito: cum pater accusare possit. §. 1. Et simpliciter quidem Lex mulierem prohibuit intra sexagesimum diem divortii manumittere.

§. 2. Sive autem divertit, sive repudio dimissa sit: manumissio impedietur. §. 3. Sed si morte mariti solutum sit matrimonium, vel aliqua pœna: ejus manumissio non impedietur.

§. 4. Sed etsi *bona gratia* finierit matrimonium: dice-

dicetur, manumissionem vel alienationem non impediri. §. 5. Sed & si constante matrimonio mulier, dum divortium cogitat, manumittat vel alienet, & [hoc] dilucidis probationibus fuerit approbatum: quasi in fraudem Legis hoc factum sit, non debet alienatio valere vel manumissio. §. 6. Alienationem omnem omnino accipere debemus.

15. PAULUS lib. 1 ad Legem Juliam.

QUæsitum est, an is, qui Majestatis crimine reus factus sit, manumittere possit, quoniam ante damnationem dominus est? Et Imperator Antoninus Calpurnio Critoni rescripsit, ex eo tempore, quo quis propter facinorum suorum cogitationem jam de pœna sua certus esse poterat, multo prius conscientia delictorum quam damnatione jus datæ libertatis eum amisisse. §. 1. Julianus ait, si postea quam filio permisit pater manumittere, filius ignorans patrem decessisse, manumisit vindicta: non fieri eum liberum. sed etsi vivit pater & voluntas mutata erit: non videri volente patre filium manumisisse.

16. IDEM lib. 3 ad Legem Æliam Sentiam.

SI, cum fideicommissa libertas debeatur, minor viginti annis servum vendat, ut manumittatur, vel quia hac lege emerat: non impedietur alienatio. §. 1. Si partem, quam in communi servo habet minor viginti annis, manumittendi causa tradat. nihil aget. Sed, si, cum ipse causam probare posset, tradiderit: nulla fraus intelligetur. §. 2. Ne quis creditorum fraudandorum causa servum manumittat, hac Lege cavetur. * *Creditores* autem appellantur, quibus quacunque ex causa actio cum fraudatore competat. §. 3. Aristo respondit, à debitore fisci, qui solvendo non erat, manumissum, ita revocari in servitutem debere, si non diu in libertate fuisset: id est, non minus decennio. plane ea quæ in fraudem fisci in sinus ejus collata sunt, revocanda. §. 4. Si sub conditione alicui pecunia debeatur: [quasi] statuliber erit, à debitore manumissus; ut pendeat libertas ex conditione. §. 5. Si voluntate patris filius manumiserit: sive pater sive filius sciat solvendo patrem non esse: libertas impedietur.

17. IDEM lib. singul. de Libertatibus.

SI privatus coactus à populo manumiserit, quamvis voluntatem accommodaverit, tamen non erit liber: nam & Divus Marcus prohibuit, ex adclamatione populi manumittere.

§. 1. Item non fit liber, si mentitus dominus, ne a Magistratibus castigaretur, dixit esse liberum, si non fuit voluntatis manumittendi.

§. 2. In his, quos intra certa tempora non licet manumittere, si testamento acceperint libertatem, non testamenti facti, sed competentis libertatis tempus inspiciendum est.

18. IDEM lib. 16 ad Plautium.

SI mortis tempore solvendo sit hereditas: si tamen [cum] aditur, desierit esse solvendo: libertas à testatore in fraudem creditorum relicta, non competet. nam sicut aucta hereditas prodest libertatibus, ita nocet diminuta.

§. 1. Si is, cui libertas relicta est, jussus sit heredi dare tantum, quanti est, & liber esse: videamus an adhuc fraus sit creditorum, quia heres mortis causa accepturus est; an vero, si alius pro eo, vel ipse non de peculio det, nulla sit fraus? Sed si heres locuples non proficit ad libertatem: nec, qui dat pecuniam, prodesse potest.

19. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

NUlla competit libertas data ab eo, qui postea servus ipse pronunciatus est.

20. IDEM lib. singul. de Enucleatis casibus.

SI servo alieno libertas, non consentiente domino data est: valere ex auctoritate juris non potest: quamvis postea manumissor domino heres extitit. nam licet ejus jure cognationis, qui manumisit, heres extitit: non ideo aditione hereditatis libertatis datio confirmatur.

21. IDEM lib. 1 Pandectarum.

MAtrimonii causa manumitti ancilla à nullo alio potest, quam qui eam uxorem ducturus est. † Quod si alter manumiserit matrimonii causa, alter eam uxorem ducat: non erit libera. adeo ut nec si intra sex quidem menses eam repudiatam postea manumissor uxorem duxerit, liberam eam fieri Julianus respondit: quasi de his nuptiis Senatus senserit, quæ post manumissionem, nullis aliis interpositis, secutæ fuerunt.

22. POMPONIUS lib. 25 ad Quintum Mucium.

CUrator furiosi servum ejus manumittere non potest.

23. IDEM [lib. 4 ex Variis Lectionibus].

SEmper in fraudem creditorum libertas datur ab eo, qui sciret se solvendo non esse: quamvis bene dedisset merenti hoc.

24. TERENTIUS CLEMENS lib. 9 ad Legem Juliam & Papiam.

SI quis habens creditores, plures manumiserit: non omnium libertas impedietur. sed qui primi sunt, liberi erunt, donec creditoribus suum solvatur: quam rationem Julianus solet dicere. velut duobus manumissis, si unius libertate fraudentur, non utriusque, sed alterutrius impediri libertatem: & plerunque postea scripti. nisi si quando majoris pretii sit is, qui ante nominatus sit, nec sufficiat, posteriorem retrahi in servitutem, prior [autem] sufficiat; nam hoc casu sequenti loco [scriptum] solum ad libertatem perventurum.

25. PAPINIANUS lib. 5 Responsorum.

IN fraudem creditorum testamento datæ libertates, prioribus creditoribus dimissis, propter novos creditores irritæ sunt.

26. SCÆVOLA lib. 4 Responsorum.

PIgnori obligatum servum debitoris heres manumisit: quæsitum est, an liber esset? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, si pecunia etiam nunc deberetur, non esse manumissione liberum factum. Paulus: soluta ergo pecunia, ex illa voluntate liber fit.

27. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

IN fraudem creditorum manumittitur, liberque esse prohibetur: sive dies solvendæ pecuniæ jam cessit, sive in diem, vel sub conditione sit debitum. † Diversa causa est legati sub conditione relicti: nam antequam conditio extiterit, inter creditores legatarius iste non habetur. † Ex omni autem causa creditoribus in hac parte Lex Ælia Sentia prospexit: inter quos fideicommissarium etiam esse placuit. §. 1. Pignori datus servus, antequam debiti nomine fiat satis, sine consensu creditorum manumitti non potest: sed pupilli creditoris citra tutoris auctoritatem consensus nihil libertati prodest. sicuti non prodest, si fructuarius pupillus manumissioni similiter consentiat.

28. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

HEres servum proprium, quem testator legaverat, manumittendo nihil agit: quia scientiæ vel ignorantiæ ejus nullam placuit admitti rationem.

29. GAIUS lib. 1 de Manumissionibus.

GEneraliter pignori datus servus, sine dubio pleno jure debitoris est, & justam libertatem ab eo consequi potest, si Lex Ælia Sentia non impediat libertatem. id est, si solvendo sit, nec ob id creditores videantur fraudari.

§. 1. Sub conditione servus legatus, pendente conditione pleno jure heredis est: sed nullam libertatem ab eo consequi potest, ne legatario injuria fieret.

30. ULPIANUS lib. 4 ad Legem Æliam Sentiam.

SI quis hac lege servum emerit, ut manumittat, &, non manumittente eo, servus ad libertatem perveneri ex Constitutione Divi Marci: an possit ut ingratum accusare, videamus? Et dici potest, cum non sit manumissor, hoc jus eum non habere. §. 1. Si filius meus [ex] voluntate mea manumiserit, an ut ingratum eum accusandi jus habeam, dubitari poterit idcirco, quia non manumisi. Sed pro eo habendus sum, ac si manumisissem. §. 2. Sed si castrensem servum filius meus manumittat, dubio procul hoc jus non habebo, quia [non] ipse manumisi: ipse plane filius accusare poterit.

§. 3. Tamdiu [autem] accusare quis poterit, quamdiu perseverat patronus. §. 4. Quotiens autem patroni libertum volunt accusare, utrum omnium consensus necessarius sit, an vero & unus possit, videamus? Et est verius, si saltem in unum hoc commiserit, eum ut ingratum accusari, sed omnium consensum necessarium, si sint ejusdem gradus. §. 5. Si pater libertum uni ex filiis adsignaverit, solum eum accusare posse, Julianus scripsit: solum enim patronum esse.

31. TERENTIUS CLEMENS lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

QUæsitum est: si libertam patronus jurejurando adegisset, ne ea liberos impuberes habens nuberet: quid juris esset? Julianus dicit, non videri contra Legem Æliam Sentiam fecisse eum, qui non perpetuam viduitatem libertæ injunxisset.

32. IDEM lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam.

SI non voluntate patroni is, qui in ejus potestate sit, jusjurandum adegerit, vel stipulatus fuerit, *ne nubat*: nisi id patronus remittat, aut liberavit libertum, incidet in Legem: videbitur enim idipsum dolo malo facere.

§. 1. Non prohibentur Lege Ælia Sentia patroni à libertis mercedes capere: sed obligare eos. itaque si sponte sua libertus mercedem patrono præstiterit, nullum hujus Legis præmium consequetur. §. 2. Is, qui operas, aut in singulas eas certam summam promisit, ad hanc Legem non pertinet: quoniam operas præstando potest liberari. † Idem Octavenus probat: & adjicit, Obligare sibi libertum, ut mercedem operarum capiat, is intelligitur, qui hoc solum agit, ut utique mercedem capiat, etiam si sub titulo operarum eam stipulatus fuerit.

TIT. X.

DE JURE AUREORUM ANULORUM.

1. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

INter cæteros alimenta liberto relicta non idcirco non debentur, quia jus aureorum anulorum ab Imperatore libertus acceperit.

§. 1. Diversum in eo probatur, qui judicatus ingenuus, collusione per alium patronum detecta conditioni suæ redditus, alimenta sibi, quæ tertius patronus reliquerat, præberi desiderat: hunc enim etiam beneficium anulorum amittere placuit.

2. IDEM [lib. 15 Responsorum].

INtra quinque annos pro ingenuitate sententia dicta rescissa fuerat: victum, anulorum aureorum beneficium, quod ante sententiam pro ingenuitate dictam acceperit, ac deposuit, non retinuisse, respondi.

3. MARCIANUS [lib. 1 Institut.]

DIvus Commodus & jus anulorum datum ademit illis, qui invitis aut ignorantibus patronis acceperant.

4. ULPIANUS [lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam].

ETiam fœminæ jus anulorum aureorum impetrare [possunt: & jura ingenuitatis impetrare], & natalibus restitui poterunt.

5. PAULUS [lib. 9 ad Legem Juliam & Papiam].

IS, [qui] jus anulorum impetravit, ut ingenuus habetur: quamvis ab hereditate ejus patronus non excludatur.

6. ULPIANUS [lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam].

LIbertinus, si jus anulorum impetraverit, quamvis jura ingenuitatis salvo jure patroni nactus sit, tamen ingenuus intelligitur. & hoc D. Hadrianus rescripsit.

TIT. XI.

DE NATALIBUS RESTITUENDIS.

1. ULPIANUS [lib. 2 Responsorum].

A Principe natalibus suis restitutum eum, qui se ingenuum natum Principi adfirmavit, si ex ancilla natus est, nihil videri impetrasse.

2. MARCIANUS [lib. 1 Institut.]

INterdum & servi nati ex postfacto juris interventu ingenui fiunt: ut ecce si libertinus à Principe natalibus suis restitutus fuerit. Illis enim utique natalibus restituitur, in quibus initio omnes homines fuerunt, non in quibus ipse nascitur, cum servus natus esset. Hic enim, quantum ad totum jus pertinet, perinde habetur, atque si ingenuus natus esset: Nec patronus ejus potest ad successionem venire. Ideoque Imperatores non facile solent quemquam natalibus restituere, nisi consentiente patrono.

3. SCÆVOLA lib. 6 Respons. respondit.

QUæris, an ingenuitatis jure utatur is, quem sanctissimus, & nobilissimus Imperator natalibus suis restituit? Sed ea res nec dubitationem habet, nec unquam habuit, quin exploratum sit, ad omnem ingenuitatis statum restitui eum, qui isto beneficio Principis utatur.

4. PAULUS [lib. 4 Sententiarum].

NEc filio patroni invito libertus natalibus suis restitui potest: quid enim interest, ipsi patrono, an filiis ejus fiat injuria?

5. MODESTINUS [lib. 7 Regularum].

PAtrono consentiente debet libertus ab Imperatore natalibus restitui: jus enim patroni hoc impetrato amittitur. §. 1. Libertinus, qui natalibus restitutus est, perinde habetur, atque si ingenuus factus, medio tempore maculam servitutis non sustinuisset.

TIT. XII.

DE LIBERALI CAUSA.

1. ULPIANUS lib. 54 ad Edictum.

SI quando is, qui in possessione servitutis constitutus est, litigare de conditione sua non

non patitur, quod forte sibi suoque generi vellet aliquam injuriam inferri: in hoc casu æquum est, quibusdam personis dari licentiam pro eo litigare: Ut puta parenti, qui dicat filium in sua potestate esse. nam etiam si nolit filius, pro eo litigabit. sed & si in potestate non sit, parenti dabitur hoc jus: quia semper parentis interest, filium servitutem non subire. §. 1. Versa etiam vice dicemus, liberis parentium etiam invitorum eandem facultatem dari: neque enim modica filii ignominia est, si parentem servum habeat. §. 2. Idcirco visum est, cognatis etiam hoc dari debere.

2. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani, titulo De liberali causa.

QUoniam servitus eorum ad dolorem nostrum injuriamque nostram porrigitur.

3. ULPIANUS lib. 54 ad Edictum.

AMplius puto, naturalibus quoque hoc idem præstandum, ut parens filium in servitute quæsitum & manumissum possit in libertatem vindicare. §. 1. Militi etiam pro necessariis sibi personis de libertate litigare permittitur.

§. 2. Cum vero talis nemo alius est, qui pro eo litiget: tunc necessarium est, dari facultatem etiam matri, vel filiabus, vel sororibus ejus, cæterisque mulieribus, quæ de cognatione sunt, vel etiam uxori, adire Prætorem, & hoc indicare, ut causa cognita, & invito ei succurratur.

§. 3. Sed & si libertum meum, vel libertam dicam, idem erit dicendum.

4. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani titulo De liberali causa.

SEd tunc patrono conceditur pro libertate liberti litigare, si eo ignorante libertus venire se passus est.

5. ULPIANUS [lib.] 54 ad Edictum.

INterest enim nostra, libertos libertasque habere. §. 1. Quod si plures ex memoratis personis existant, qui velint pro his litigare: Prætoris partes interponendæ sunt, ut eligat, quem potissimum in hoc esse existimat. quod & in pluribus patronis observari debet.

6. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani.

BEnignius autem hoc persequendum est, ut, si furiosus & infans est, qui in servitutem trahitur, non solum necessariis personis, sed etiam extraneis hoc permittatur.

7. ULPIANUS lib. 54 ad Edictum.

LIberis etiam hominibus, maxime si majores 20 annis venum se dari passi sunt, vel in servitutem quaqua ratione deduci, nihil obest, quominus possint in libertatem proclamare: nisi forte se venundari passi sunt, ut *participaverint* pretium. §. 1. Si quis minor viginti annis ad partiendum pretium, venum se dari passus est: nihil ei hoc post viginti annos nocebit. Sed si ante quidem se venum dedit, post vicesimum autem annum pretium partitus est: poterit ei libertas denegari. §. 2. Si quis sciens liberum emerit, non denegatur vendito in libertatem proclamatio adversus eum, qui eum comparavit: cujusque sit ætatis, qui emptus est: idcirco, quia non est venia dignus, qui emit, etiam si scientem prudentemque se liberum emerit. † Sed enim si postea alius eum emerit ab hoc, qui scivit, ignorans: deneganda est ei libertas.

§. 3. Si duo simul emerint partes, alter sciens, alter ignorans: videndum erit, numquid is, qui scit, non debeat nocere ignoranti? quod quidem magis est. † Sed enim illa erit quæstio: partem solam habebit is, qui ignoravit, an totum? & quid dicemus de alia parte, an ad eum, qui scit, pertineat? Sed ille indignus est quid habere, quia sciens emerit: rursum, qui ignoravit, non potest majorem partem dominii habere, quam emit: evenit igitur, ut ei prosit, qui eum comparavit sciens, quod alius ignoravit.

§. 4. Sunt & aliæ causæ, ex quibus in libertatem proclamatio denegatur: veluti si quis ex eo testamento liber esse dicatur, quod testamentum aperiri Prætor vetat, quia testator a familia necatus esse dicatur. cum enim in eo sit iste, ut supplicio forte sit adficiendus: non debet liberale judicium ei concedi. † Sed & si data fuerit: quia dubitatur, utrum nocens sit, an innocens: differtur liberale judicium, donec constet de morte ejus, qui necatus est. apparebit enim, utrum supplicio adficiendus sit, an non.

§. 5. Si * quis ex servitute in libertatem proclamat, petitoris partes sustinet: si vero ex libertate in servitutem petatur; is partes actoris sustinet, qui servum suum dicit. † Igitur cum de hoc incertum est: ut possit judicium ordinem accipere, hoc ante apud eum, qui de libertate cogniturus est, disceptatur: utrum ex libertate in servitutem, aut contra, agatur? Et si forte apparuerit, eum, qui de libertate sua litigat, *in libertate sine dolo malo fuisse*: is, qui se dominum dicit, actoris partes sustinebit, & necesse habebit servum suum probare. Quod si pronunciatum fuerit, eo tempore, quo lis præparabatur, *in libertate eum non fuisse, aut dolo malo fuisse*: ipse, qui de sua libertate litigat, debet se liberum probare.

8. IDEM [lib. 55 ad Edictum].

COgnitio de liberali causa usufructuario datur, etiamsi dominus quoque velit (hoc est, qui se dominum dicit) movere status controversiam. §. 1. Si plures sibi dominium servi vindicant, dicentes esse communem: ad eundem judicem mittendi erunt. & ita Senatus censuit. cæterum si unusquisque *suum esse in solidum*, non in partem, dicat: cessat Senatusconsultum. neque enim timor est, ne varie judicetur: cum unusquisque solidum dominium sibi vindicet.

§. 2. Sed & si alter usumfructum totum, alter proprietatem servi vindicet; item si alter dominium, alter pignoratum sibi dicat: idem judex erit. & parvi refert, ab eodem, an ab alio ei pignori datus sit.

9. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani, titulo De liberali causa.

SI pariter adversus eum, qui de libertate litigat, consistant fructuarius & proprietarius: fieri potest, ut alteruter absit. quo casu, an præsenti soli permissurus sit Prætor adversus eum agere, dubitari potest: quia * non debet alterius collusione aut inertia alteri jus corrumpi. sed rectius dicitur, etiam alterutri eorum permittendum agere, ut alterius jus incorruptum maneat. † Quod si adhuc nondum finito judicio supervenerit, ad eundem judicem mittetur: nisi si justam causam adferat, quare ad eum mitti non debeat; forte si eum judicem inimicum sibi esse adfirmet. §. 1. Idem dicemus, & si duo pluresve domini esse dicantur, & quidam præsto sint, quidam aberint. §. 2. Unde in utroque casu dispiciamus, an si is, qui prior egerit, victus sit, prosit ei, quod posterior vicerit, vel contra: id est, ut cum omnino alteruter vicerit, prosit etiam alteri; sicut prodest heredi liberti, quod in fraudem patroni servi manumissi sint? Si cui placeat prodesse, consequens est, ut, cum idem petat, exceptioni rei judicatæ objiciatur replicatio. si cui vero placeat non prodesse, is habebit sequentem dubitationem: utrum

id, in

id, in quo quis victus est, nullius erit; an ejus esse debeat, cum quo actum sit; an potius ejus, qui vicerit: scilicet ut utilis actio detur ei, qui vicerit, minime autem Prætor pati debeat, ut pro parte quis servus sit.

10. ULPIANUS [lib. 55 ad Edictum.]

QUod autem diximus, *in libertate fuisse*, sic est accipiendum, non ut se liberum doceat is, qui liberale judicium patitur, sed in possessione libertatis sine dolo malo fuisse. † Quid sit autem *sine dolo malo fuisse*, videamus? nam Julianus ait, omnes, qui se liberos putant, sine dolo malo in libertate fuisse: si modo se pro liberis gerant, quamvis servi sint. Varus autem scribit, eum, qui se liberum sciat, dum in fuga sit, non videri sine dolo malo in libertate esse: sed simul atque desierit quasi fugitivus se celare, & pro libero agere, tunc incipere sine dolo malo in libertate esse. etenim ait, eum, qui scit se liberum, deinde pro fugitivo agit, hoc ipso quod in fuga sit, pro servo agere:

11. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani, titulo De liberali causa.

LIcet fugæ tempore pro libero se gesserit. dicemus enim eum in eadem causa esse.

12. ULPIANUS [lib. 55 ad Edictum].

IGitur sciendum est, & liberum posse dolo malo in libertate esse, & servum posse sine dolo malo in libertate esse. §. 1. Infans subreptus bona fide in servitute fuit, cum liber esset; deinde cum de statu ignarus esset, recessit, & clam in libertate morari cœpit: hic non sine dolo malo in libertate moratur. §. 2. Potest & servus sine dolo malo in libertate morari: utputa testamento accepit libertatem, quod nullius momenti esse ignorat: vel vindicta ei imposita est ab eo, quem dominum esse putavit, cum non esset: [vel educatus est quasi liber, cum servus esset]. §. 3. Et generaliter dicendum est, Quotiens quis justis rationibus ductus, vel non justis, sine calliditate tamen, putavit se liberum, & in libertate moratus est: [dicendum est] hunc in ea causa esse, ut sine dolo malo in libertate fuerit. atque ideo possessoris commodo fruatur. §. 4. Probatio autem ad id tempus refertur, cum sine dolo malo in libertate fuerit, quo primum in jus aditum est. §. 5. Si operæ alicui debeantur, is quoque liberali judicio experiri potest. §. 6. Si quod damnum mihi dederit, qui ad libertatem proclamat, illo tempore, quo bona fide mihi serviebat, (veluti si ego bona fide dominus noxali judicio conventus & condemnatus, litis æstimationem pro eo obtuli): in id mihi condemnabitur.

13. GAIUS ad Edictum Prætoris Urbani, titulo De liberali causa.

ILlud certum est, damnum hoc solum in hac in factum actione deduci, quod dolo, non etiam quod culpa factum sit. Ideoque licet absolutus hoc judicio fuerit, adhuc tamen postea cum eo poterit Lege Aquilia agi, cum ea Lege etiam culpa teneatur. §. 1. Item certum est, tam res nostras, quam res alienas, quæ tamen periculo nostro sunt, in hanc actionem deduci: veluti commodatas & locatas. † Certe depositæ apud nos res, quia nostro periculo non sunt, ad hanc actionem non pertinent.

14. ULPIANUS [lib. 55 ad Edictum].

REctissime Prætor calliditati eorum, qui, cum se liberos scirent, dolo malo passi sunt se pro servis venundari, occurrit: dedit enim in eos actionem. §. 1. Quæ actio totiens locum habet, quotiens non est in ea causa is, qui se venire passus est, ut ei ad libertatem proclamatio denegetur. §. 2. Dolo autem non eum fecisse accipimus, qui non ultro instruxit emptorem, sed qui decepit:

15. PAULUS [lib. 51 ad Edictum].

ID est, sive virilis sexus, sive fœminini sit: dummodo ejus ætatis sit, ut dolum capiat.

16. ULPIANUS [lib. 55 ad Edictum].

IMo eum, qui finxit se servum, & sic venit, decipiendi emptoris causa. §. 1. Si tamen vi metuque compulsus fuit hic, qui distractus est, dicemus eum dolo carere. §. 2. Tunc habet emptor hanc actionem, cum liberum esse nesciret: nam si scit liberum, & sic emit: ipse se circumvenit. §. 3. Quare si filiusfamilias emit, si quidem ipse scit, pater ignoravit: non adquisiit patri actionem: hoc si peculiari nomine egerit. † Cæterum si patre mandante: hic quæritur, an filii scientia noceat? Et puto adhuc nocere, quemadmodum procuratoris nocet. §. 4. Plane si filius ignoravit, pater scit: adhuc dico repellendum patrem, etiam si peculiari nomine filius emit: si modo pater præsens fuit, potuitque filium emere prohibere.

17. PAULUS [lib. 51 ad Edictum].

IN servo & in eo, qui mandato nostro emit, tale est, ut si certum hominem mandavero emi, sciens liberum esse, licet is, cui mandatum est, ignoret, idem sit: & non competet ei actio. † Contra autem, si ego ignoravi, procurator scit: non est mihi deneganda.

18. ULPIANUS [lib. 55 ad Edictum].

IN tantum ergo tenetur, quantum dedit, vel in quantum obligatus est: scilicet in duplum. §. 1. Sed utrum pretium tantum, an etiam id quod pretio accessit, duplicetur, videamus? Et putem omne omnino, quod propter emptionem vel dedit;

19. PAULUS [lib. 51 ad Edictum].

VEl permutavit, vel compensavit eo nomine, (nam & is dedisse intelligendus est),

20. ULPIANUS [lib. 55 ad Edictum].

VEl obligatus est, duplari debere. §. 1. Proinde si quid cuidam ob hanc actionem licito jure dedit, dicendum est, in hoc Edictum cadere, duplarive. §. 2. Obligatum vel ipsi venditori accipere debemus, vel alii obligatum. Nam quod dedit, sive ipsi venditori, sive alii [ex] jussu ejus: sive ipse, sive alius dederit, æque continebitur. §. 3. *Obligatum* accipere debemus, si exceptione se tueri non potest: cæterum si potest, dicendum non esse obligatum. §. 4. Interdum evenit, ut is, qui comparavit, habeat in quadruplum actionem. nam in ipsum quidem, qui sciens pro servo veniit, hinc habet in duplum actionem: & præterea in venditorem, vel eum, qui duplam promisit, in duplum actio est;

21. MODESTINUS [lib. 1 de pœnis].

UTique ejus duplum, quod propter emptionem vel dedit, vel obligatus est. Secundum quæ id, quod alter eorum solverit, nihil ad exonerandum alterum pertinebit; quia placuit hanc actionem pœnalem esse. † Et ideo post annum non datur. † Nec cum successoribus, cum sit pœnalis, agetur. [Cum] actionem quæ ex hoc Edicto oritur, manumissione non extingui rectissime dicetur: quia * verum est auctorem conveniri non posse, post quem ad eum, qui ad libertatem proclamavit, perveniebatur.

22. UL-

22. ULPIANUS [lib. 55 ad Edictum].

NOn solus autem emptor, sed & successores ejus hac in factum actione agere poterunt. §. 1. *Emere* sic accipiemus, etiam si per alium quis emerit, utputa procuratorem.

§. 2. Sed etsi plures emerint, omnes habebunt hanc actionem: sic tamen, ut si quidem pro partibus emerint, pro parte pretii habeant actionem; enimvero si unusquisque in solidum, quisque in solidum habeat actionem, nec alterius scientia alteri nocebit, vel ignorantia proderit.

§. 3. Si eum liberum esse emptor nesciit: postea autem scire cœpit, hoc ei non nocebit: quia tunc ignoravit. Sed si tunc scivit, postea dubitare cœpit, nihilum proderit. §. 4. Heredi & cæteris successoribus scientia sua nihil nocet, ignorantia nihil prodest. §. 5. Sed si per procuratorem scientem quis emerit, ei nocet: sicuti tutoris quoque nocere Labeo putat.

§. 6. Hæc actio post annum non datur, cum sit honoraria: est autem & pœnalis.

23. PAULUS [lib. 50 ad Edictum].

SI usumfructum tibi vendidero liberi hominis, & cessero: servum effici eum dicebat Quintus Mucius. sed dominium ita demum fieri meum, si bona fide vendidissem: alioquin sine domino fore. §. 1. In summa sciendum est, quæ de venditis servis, quibus denegatur ad libertatem proclamatio, dicta sunt, etiam ad donatos, & in dotem datos referri posse: item ad eos qui pignori se dari passi sunt. §. 2. Si mater & filius de libertate litigant: aut conjungenda sunt utrorumque judicia, aut differenda est causa filii, donec de matre constet. sicut Divus quoque Hadrianus decrevit. nam cum apud alium judicem mater litigabat, apud alium autem filius: Augustus dixit ante de matre constare oportere, sic dein[de] de filio cognosci.

24. IDEM [lib. 51 ad Edictum].

ORdinata liberali causa, liberi loco habetur is, qui de statu suo litigat: ita ut adversus eum quoque qui se dominum esse dicit, actiones ei non denegentur, quascunque intendere velit. quid enim si [quæ] tales sint, ut tempore aut morte intereant? quare non concedatur ei litem contestando in tutum eas redigere?

§. 1. Quinetiam Servius ait, in actionibus annuis ex eo tempore annum cedere, ex quo lis ordinata sit. §. 2. Sed si cum aliis experiri velit, non est quærendum, an lis ordinata sit: ne inveniatur ratio, quemadmodum subjecto aliquo qui libertati controversiam moveat, interim actiones excludantur. æque enim, ex eventu judicii liberalis, aut utilis aut inanis actio ejus efficietur. §. 3. Sed si quas actiones inferat dominus: quæritur, an compellendus sit suscipere judicium? Et plerique existimant, si in personam agat, suscipere ipsum ad litis contestationem; sed sustinendum judicium, donec de libertate judicetur. nec videri præjudicium libertati fieri, aut voluntate domini in libertate eum morari: nam ordinato liberali judicio, interim pro libero habetur; & sicut ipse agere, ita cum ipso quoque agi potest. cæterum ex eventu, aut utile judicium erit, aut nullum, si contra libertatem pronunciatum fuerit.

§. 4. Si is, qui in libertatem proclamat, furti aut damni injuria ab aliquo arguatur, Mela ait, interim eum cavere debere judicio se sisti: * ne melioris conditionis sit, qui dubiæ libertatis est, quam qui certæ? sed sustinendum judicium, ne præjudicium libertati fiat. † Æque si cum possessore hominis furti agi cœperit, deinde is, cujus nomine agebatur, in libertatem proclamaverit, sustinendum judicium: ut si liber judicatus sit, in ipsum transferatur judicium; & si damnatio facta sit, judicati actionem potius in eum dandam.

25. GAIUS [ad Edictum Prætoris urbani, titulo De liberali causa].

SI cui de libertate sua litiganti optio legata sit, quæcunque hereditate ei relicta dicuntur, eadem & de optione tractari possunt.

§. 1. Interdum ex integro datur ad libertatem proclamatio, veluti ejus, qui adfirmat ideo se primo judicio victum, quod statuta libertas nondum ei obtigerat, quam nunc dicit sibi obtigisse.

§. 2. Licet vulgo dicatur, *post ordinatum liberale judicium hominem, cujus de statu controversia est, liberi loco esse:* tamen si servus sit, certum est nihilominus eum, quod ei tradatur, vel stipuletur, perinde domino adquirere, atque si non de libertate ejus quærebatur. tantum de possessione videbimus, cum ipsum post litem ordinatam desinat dominus possidere. Sed magis est ut adquirat, licet ab eo non possideatur: & cum placuit per fugitivum quoque nos possessionem adquirere posse: quid mirum, etiam per hunc, de quo quæramus, adquiri?

26. IDEM [lib. 20 ad Edictum provinc.]

QUi ex libertate in servitutem petit, si judicii de evictione servandi causa, contra libertatem agit: injuriarum actione non convenitur.

27. ULPIANUS [lib. 2 de Offic. Consul.]

DIvi fratres Proculo & Munatio rescripserunt: *Cum Romulus, de cujus statu quæritur, pupillaris ætatis sit: an exigente Varia Hedone matre, & consentiente [Vario Hermete] tutore, ad tempus pubertatis causa differenda sit, vestræ gravitatis est ex fide personarum, quod utile est pupillo, constituere.* §. 1. Si ea persona desit cognitioni, quæ alicui status controversiam faciebat: in eadem causa est, qui de libertate sua litigat, qua fuit, priusquam de libertate controversiam patiatur. Sane hoc lucratur, quod is, qui eam status controversiam faciebat, amittit suam causam. Nec ea res ingenuum facit eum, qui non fuit: nec enim penuria adversarii ingenuitatem solet tribuere. † *Recte* atque *ordine* judices puto facturos, si hanc formam fuerint consecuti: ut ubi deest is, qui in servitutem petit, electionem adversario deferant: utrum malit cognitionem circumduci, an audita causa sententiam proferri. & si cognoverint, pronunciare debebunt, servum illius non videri. neque hæc res captionem ullam habet: cum non ingenuus pronuncietur, sed servus non videri. † Quod si ex servitute in ingenuitatem se allegat: melius fecerint, si cognitionem circumduxerint, ne sine adversario pronuncient, ingenuum videri. nisi magna causa suadeat, & evidentes probationes suggerant, secundum libertatem pronunciandum. ut etiam Rescripto Hadriani continetur.

§. 2. Quod si is, qui pro sua libertate litigat, desit, contradictor vero præsens sit: melius erit inaugeri causam ejus, sententiamque proferri. si enim liquebit, contra libertatem dabit. evenire autem potest, ut etiam absens vincat: nam potest sententia etiam secundum libertatem ferri.

28. POMPONIUS [l. 12 ad Quint. Muc.]

NOn videtur domini voluntate servus in libertate esse, quem dominus ignorasset suum esse: & est hoc verum. is enim demum voluntate domini in libertate est, qui possessionem libertatis ex voluntate domini consequitur.

29. AR-

29. ARRIUS MENANDER lib. 1 de Re militari.

QUi de libertate sua litigans needum sententia data militiæ se dedit, in pari causa cæteris servis habendus est: nec exonerat eum, quod pro libero habeatur in quibusdam. & licet liber apparuerit, exauctoratus, id est, militia remotus, castris rejicietur: utique qui ex servitute in libertatem petitus sit, vel qui non sine dolo malo in libertate moratus est. † Qui vero per calumniam petitus in servitutem est, in militia retinebitur. §. 1. Qui ingenuus pronunciatus est, si se militiæ dedit, intra quinquennium retractata sententia, novo domino reddendus est.

30. JULIANUS lib. 5 ex Minicio.

DUobus petentibus hominem in servitutem pro parte dimidia separatim, si uno judicio liber, altero servus judicatus est, commodissimum est eo usque cogi judices, donec consentiant: si id non contingет, Sabinum refertur existimasse, duci servum debere ab eo qui vicisset: cujus sententiæ Cassius quoque est, & ego sum. Et sane ridiculum est arbitrari eum pro parte dimidia duci, pro parte libertatem ejus tueri: commodius autem est, favore libertatis liberum quidem eum esse, compelli autem pretii sui partem viri boni arbitratu victori suo præstare.

31. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

FIlium ob hoc, quod patri heres extitit, prohiberi à patre suum servum manumissum in servitutem petere.

32. PAULUS lib. 6 Regularum.

DE bonis eorum qui ex servitute aut libertinitate in ingenuitatem vindicati sunt, Senatusconsultum factum est: quo cavetur, de his quidem qui ex servitute defensi essent, ut id duntaxat ferrent, quod in domo cujusque intulissent; in eorum autem bonis, qui post manumissionem repetere originem suam voluissent, hoc amplius, ut, quod post manumissionem quoque adquisissent non ex re manumissoris, secum ferant; cætera bona relinquerent illi, ex cujus familia exissent.

33. IDEM lib. singul. De liberali causa.

QUi sciens liberum emit, quamvis & ille se pateretur venire; tamen non potest contradicere ei qui ad libertatem proclamat: sed si alii eum ignoranti vendiderit, denegabitur ei proclamatio.

34. ULPIANUS lib. sing. Pandectarum.

IMperator Antoninus constituit, non alias ad libertatem proclamationem cuiquam permittendam, nisi prius administrationum rationes reddiderit, quas, cum in servitute esset, gessisset.

35. PAPINIANUS lib. 9 Respons.

SErvos ad templi custodiam, quod ædificari Titia voluit, destinatos, neque manumissos, heredis esse constitit.

36. IDEM [lib. 12 Responsorum].

DOminus, qui obtinuit, si velit servum suum abducere, litis æstimationem pro eo accipere non cogetur.

37. CALLISTRATUS [lib. 2 Quæst.]

COnventio privata neq; servum quemquam, neque libertum alicujus facere potest.

38. PAULUS [lib. 15 Responsorum].

PAulus respondit: si (ut proponitur) post perfectam sine ulla conditione emptionem, postea emptor ex voluntate sua literas emisit, quibus profiteretur, *se post certum tempus manumissurum eum, quem emerat*: non videri eas literas ad Constitutionem D. Marci pertinere. §. 1. Idem respondit, Constitutionem quidem D. Marci ad libertatem eorum mancipiorum pertinere, quæ hac lege venierint, *ut post tempus manumitterentur*: sed eundem favorem, libertatis consequendæ causa, etiam eam mereri, pro qua dominus pretium accepit, ut ancillam suam manumitteret; cum idem etiam libertam habiturus sit. §. 2. Quæsitum est, an emptor servo recte libertatem dederit nondum pretio soluto? † Paulus respondit, servum, quem venditor emptori tradidit, si ei pro pretio satisfactum est, & nondum pretio soluto, in bonis emptoris esse cœpisse. §. 3. Gaius Seius Stichum servum Lucio Titio vendidit ita, ut Titius Stichum post triennium manumitteret, si continuo triennio servisset: sed nondum exacto tempore triennii, Stichus fugit, & post aliquantulum temporis defuncto Titio revertit. Quæro, an obstet Sticho ad adsequendam ex venditione libertatem, quod ante triennium discesserit? † Paulus respondit, secundum ea, quæ proponuntur, expleto tempore, post quod Stichus manumitti debuit, libertatem ei competisse.

39. IDEM [lib. 5 Sententiarum].

CUi necessitas probandi de ingenuitate sua non incumbit, ultro si ipse probare desideret, audiendus est. §. 1. Qui de ingenuitate cognoscunt, de calumnia ejus, qui temere controversiam movit, ad modum exilii possunt ferre sententiam. §. 2. Tutores vel curatores pupillorum, quorum tutelam & res administraverunt, postea status quæstionem facere non possunt. §. 3. Maritus uxori eidemque libertæ status quæstionem inferre non prohibetur.

40. HERMOGENIANUS [lib. 5 Juris Epitomarum].

CUm pacto partitionis pretii major viginti annis venalem se præbuit: nec post manumissionem ad libertatem proclamare potest.

41. PAULUS [lib. singul. de Articulis liberalis causæ].

SI in obscuro sit, in quo fuerit statu is, qui pro libertate sua litigat: prior audiendus est probare volens se ipsum in libertatis esse possessionem. §. 1. Judex autem, qui de libertate cognoscit, etiam de rebus amotis, damnove magno facto cognoscere debet. fieri enim potest, ut fiducia libertatis & subripere quædam, & corrumpere, atque consumere ex bonis, quibus serviebat, ausus sit.

42. LABEO lib. 4 Posteriorum.

SI servus, quem emeras, ad libertatem proclamavit, & ab judice perperam pro eo judicatum est, & dominus ejus servi, post rem contra te judicatam, te heredem fecit, aut aliquo nomine is tuus esse cœpisset: petere eum tuum esse poteris: nec tibi obstabit rei judicatæ præscriptio. Javolenus: hæc vera sunt.

43. POMPONIUS [lib. 3 Senatuscons.]

DE his, qui bona eorum, quibus serviebant, intercepissent, deinde ad libertatem proclamabant, Hadrianus Imperator rescripsit: cujus Rescripti verba hæc sunt, *Sicut non est æquum fiducia libertatis, quæ ex fideicommissi causa præstanda est, intercipere hereditariam pecuniam: ita nec libertati præstandæ moram quæri oportet.* Quam primum ergo arbitrum dare debeat, apud quem constaret quid servari potest heredi, antequam ad servum manumittendum compelleretur.

44. VENULEIUS lib. 7 Actionum.

LIcet dubitatum antea fuit, utrum servus duntaxat, an libertus jurando patrono obligaretur

garetur in his, quæ libertatis causâ imponuntur: tamen verius est non aliter quam liberum obligari. † Ideo autem solet jusjurandum à servis exigere, ut hi religione adstricti, posteaquam suæ potestatis esse cœpissent, jurandi necessitatem haberent. dummodo in continenti, cum manumissus est, aut juret, aut promitteret.

§. 1. Licet autem circa donum, munus, operas, etiam uxorum personas inserere. §. 2. In eum, qui impubes juraverit, [scilicet] qui & jurare potuerit: danda est utilis actio operarum nomine, cum pubes tamen factus erit: potest tamen & impubes operas dare, veluti si nomenculator sit, vel histrio.

TIT. XIII.

QUIBUS AD LIBERTATEM PROCLAMARE NON LICET.

1. ULPIANUS [lib. 2 de Offic. Proconſ.]

MAjores viginti annis ita demum ad libertatem proclamare non possunt, si pretium ad ipsum qui veniit, pervenerit. † Ex cæteris autem causis, quamvis major viginti annis se venundari passus sit, ad libertatem ei proclamare licet. §. 1. Minori autem viginti annis ne quidem ex causa supra scripta debet denegari libertatis proclamatio: nisi major annis viginti factus, duravit in servitute: tunc enim si pretium partitus sit, dicendum erit denegari ei debere libertatis proclamationem.

2. MARCELLUS lib. 24 Digestorum.

SErvum quis per vim à Titio accepit, & testamento liberum esse jussit: quanquam solvendo decesserit, non erit ille liber. alioquin fraudabitur Titius: qui, non procedente quidem libertate, cum herede ejus agere potest; at si ad libertatem servus pervenerit, nullam actionem habiturus est, quia nihil videbitur heres ex defuncti dolo consecutus.

3. POMPONIUS lib. 11 Epistolarum & Variarum Lectionum.

EIs, qui se passi sint venire, ad libertatem proclamandi licentiam denegari. Quæro, an & ad eos, qui ex mulieribus, quæ se passæ sint venire, nascuntur, ista Senatusconsulta pertinent? † Dubitari non potest, quin ei quoque, quæ major annis viginti venire se passa est, ad libertatem proclamandi licentia fuerit deneganda. His quoque danda non est, qui ex ea nati tempore servitutis ejus erunt.

4. PAULUS lib. 12 Quæstionum.

LIcinnius Ruffinus Julio Paulo: Is, cui fideicommissa libertas debebatur, post 20 annum venire se passus est: Quæro, denegandum sit ei ad libertatem proclamare? Movet me exemplum cujusvis liberi hominis: nam etsi consecutus [esset] libertatem, se vendidisset, denegaretur ei ad libertatem proclamare: nec debet meliori loco intelligi, quod in servitute constitutus, passus est se venundari, quam si esset libertatem consecutus. sed è contrario movet me, quod in hoc, de quo quæritur, venditio constitit, & est qui veneat: in libero autem homine neque venditio constitit, & nihil est, quoniam veniat. Peto itaque plenissime instruas. Respondit, * venditio quidem tam servi, quam liberi contrahi potest, & stipulatio de evictione contrahitur. non enim de eo loquimur, qui sciens liberum emit: nam adversus hunc nec ad libertatem proclamatio denegatur. Sed is, qui adhuc servus est, etiam invitus venire potest: quamvis & ipse in eo malus sit, quod de conditione sua dissimulat; cum in sua potestate habeat, ut statim ad libertatem perveniat. Quod quidem non potest ei imputari, cui nondum libertas debetur. pone statuliberum passum se venundari: nemo dicturus est, superveniente conditione, quæ non fuit in ejus potestate, libertatis petitionem ei denegandam. idem puto etiam si in ipsius potestate fuit conditio. Sed in proposito magis probandum est, ut denegetur ei libertatis petitio, qui potuit petere libertatem, & maluit se venundari: quia indignus est auxilio Prætoris fideicommissarii.

5. IDEM lib. singul. ad Senatusconsultum Claudianum.

SI duo liberum hominem majorem annis viginti emerimus, unus sciens ejus conditionem, alter ignorans: an non propter eum, qui scit, ad libertatem ei proclamare permittitur; sed propter eum, qui ignorat, servus efficietur? Sed non etiam ejus, qui scit, sed tantum alterius.

TIT. XIV.

SI INGENUUS ESSE DICETUR.

1. MARCELLUS lib. 7 Digest.

SI libertus alterius alio agente ingenuus pronunciatus esse dicetur, sine ulla exceptione temporis, patronus ejus cognitionem solet exercere.

2. SATURNINUS [lib. 1 de Officio Proconsulis.]

QUi se venire passus esset majorem, scilicet ut pretium ad ipsum perveniret: prohibendum de libertate contendere, D. Hadrianus constituit. sed interdum ita contendendum permisit, *si pretium* [*suum*] *reddidisset*. §. 1. Qui se ex libertinitate ingenuitati adserant, non ultra quinquennium, quam manumissi fuissent, audientur. §. 2. Qui post quinquennium reperisse instrumenta ingenuitatis suæ adseverant, de ea re ipsos Principes adire oportere cognituros.

3. POMPONIUS [lib. 5 Senatusconsultorum].

HOc sermone, *agnitis natalibus*, de nullis aliis intelligendum est Senatum sensisse, quam ingenuis. §. 1. Verbo autem, *relinquerent*, etiam hoc intelligendum est, ut quæcunque ex re ejus, à quo manumissi erant, adquisita habeant, restituant. † Sed id quemadmodum accipiendum sit, videndum est: utrumne quæ ignorantibus dominis abstulissent, item quod ex his adquisitum, reddere debeant; an vero etiam concessa & donata à manumissoribus amplexi sint? quod magis est.

4. PAPINIANUS [lib. 22 Quæst.]

ORatio, quæ prohibet apud Consules, aut Præsides Provinciarum, post quinquennium à die manumissionis in ingenuitate proclamare, nullam causam aut personam excipit.

5. IDEM [lib. 10 Responsorum].

PAtronum post quinquennium sententiæ pro ingenuitate dictæ, quo ignorante res judicata est, non esse præscriptione temporis summovendum respondi.

6. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

QUotiens de hoc contenditur, an quis libertus sit: sive operæ petantur, sive obsequium desideretur, sive etiam famosa actio intendatur, sive in jus vocetur, qui se patronum dicit, sive nulla causa interveniat, redditur præjudicium. Sed & quotiens quis libertinum quidem se confitetur, libertum autem Gaii Seii se negat; idem præjudicium datur. Redditur autem alterutro desiderante. Sed actoris partibus semper, qui se patronum dicit, fungitur, probareque libertum suum necesse habet: aut, si non probet, vincitur.

TIT. XV.
NE DE STATU DEFUNCTORUM POST QUINQUENNIUM QUÆRATUR.

1. MARCIANUS [lib. singulari de Delatoribus].

DE statu defunctorum post quinquennium quærere non licet, neque privatim, neque fisci nomine. §. 1. Sed nec ejus status retractandus est, qui intra quinquennium decessit, si per hujus quæstionem præjudicium futurum est ante quinquennium mortuo. §. 2. Imo *nec de vivi statu quærendum est, si quæstio hujus præjudicium facit ei, qui ante quinquennium decessit*. & ita D. Hadrianus constituit. §. 3. Sed interdum & intra quinquennium non licet de statu defuncti dicere? Nam Oratione Divi Marci cavetur, ut *si quis ingenuus pronunciatus fuerit, liceat ingenuitatis sententiam retractare: sed vivo eo, qui ingenuus pronunciatus est, non etiam post mortem; in tantum, ut etiam si cœpta quæstio fuit retractationis, morte ejus extinguatur*, ut eadem Oratione cavetur. §. 4. Si quidem in deteriorem conditionem quis statum retractaret, secundum ea, quæ dixi, præscribendum est. † Quid ergo, si in meliorem: veluti pro servo libertus dicatur [quare non admittatur? quid enim, si servus quis dicatur], quasi ex ancilla natus, quæ ante quinquennium mortua est? quare non liceat probare liberam fuisse: hoc enim & pro mortua est? Et Marcellus lib. 5 de Officio Consulis scripsit, posse: ego quoque in auditorio publico idem secutus sum.

2. PAPINIANUS lib. 14 Responsorum.

NOn esse libertatis quæstionem filiis inferendam propter matris vel patris memoriam post quinquennium à morte non retractatam, convenit. §. 1. Nec in ea re, quæ publicam tutelam meruit, pupillis agentibus restitutionis auxilium tribuendum est, quod quinque annorum tempus, cum tutores non haberent, excesserit. §. 2. Præscriptio quinque annorum, quæ statum defunctorum tuetur, specie litis ante mortem illatæ non fit irrita, si veterem causam, desistente qui movit, longo silentio finitam probetur.

3. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris Epitomarum.

ANte quinquennium defuncto status honestior, quam mortis tempore fuisse existimabatur, vindicari non prohibetur. Idcirco etsi quis in servitute moriatur, post quinquennium liber decessisse probari potest.

4. CALLISTRATUS lib. 1 de Jure fisci.

PRimus omnium D. Nerva Edicto vetuit, post quinquennium mortis cujusque de statu quæri. §. 1. Sed & Divus Claudius Claudiano rescripsit, *si per quæstionem nummariam præjudicium statui videbitur fieri, cessare quæstionem*.

TIT. XVI.
DE COLLUSIONE DETEGENDA.

1. GAIUS lib. 2 ad Edictum Prætoris Urbani, titulo de liberali causa.

NE quorundam dominorum erga servos nimia indulgentia inquinaret amplissimum Ordinem, eo quod paterentur servos suos in ingenuitatem proclamare, liberosque judicari: Senatusconsultum factum est Domitiani temporibus, quo cautum est, *Ut si quis probasset per collusionem quicquam factum, si iste homo servus sit, fieret ejus servus, qui detexisset collusionem*.

2. ULPIANUS lib. 2 de Offic. Consulis.

COllusionem detegere ingenuitatis post sententiam intra quinquennium posse, Divus Marcus constituit. §. 1. Quinquennium autem continuum utique accipiemus. §. 2. Sicubi plane ætas ejus, cujus retractatur collusio, differendam retractationem in tempus pubertatis vel alterius rei suadet: quinquennium non currere dicendum est. §. 3. Quinquennium autem non ad perficiendam retractationem, sed ad inchoandam puto præfinitum: aliter atque circa eum, qui ex libertinitate se in ingenuitatem petit. §. 4. Oratione Divi Marci cavetur, *ut etiam extraneis, qui pro altero postulandi jus haberent, liceret detegere collusionem*.

3. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognit.

CUm non justo contradictore quis ingenuus pronunciatus est, perinde inefficax est decretum, atque si nulla judicata res intervenisset: idque Principalibus Constitutionibus cavetur.

4. ULPIANUS [lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.]

SI libertinus per collusionem fuerit pronunciatus ingenuus, collusione detecta, in quibusdam causis quasi libertinus incipit esse. Medio tamen tempore, antequam collusio detegatur, & post sententiam de ingenuitate latam, utique quasi ingenuus accipitur.

5. HERMOGENIANUS [l. 5 Juris epit.]

SEntentiam pro ingenuitate dictam, & collusionis prætextu semel retractare permittitur. §. 1. Si plures ad collusionem detegendam pariter accedant, causa cognita, quis debeat admitti, comparatis omnium moribus, & ætatibus, & cujus magis interest, statui oportet.

LIBER QUADRAGESIMUSPRIMUS.

TIT. I.
DE ADQUIRENDO RERUM DOMINIO.

1. GAIUS lib. 2 Rerum Cottidianarum sive aureorum.

QUarundam rerum dominium nanciscimur jure gentium, quod ratione naturali inter omnes homines peræque servatur: quarundam jure Civili, id est, jure proprio civitatis nostræ. Et quia antiquius jus gentium cum ipso genere humano proditum est: opus est, ut de hoc prius referendum sit.

§. 1. Omnia igitur animalia, quæ terra, mari, cœlo capiuntur, id est, feræ bestiæ, [&] volucres, pisces, capientium fiunt:

2. FLORENTINUS lib. 6 Institutionum.

VEl quæ ex his apud nos sunt edita.

3. GAIUS lib. 2 Rerum Cottidianarum sive aureorum.

QUod enim nullius est, id ratione naturali occupanti conceditur. §. 1. Nec interest, quod ad feras bestias & volucres, utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aucupandive gratia, potest à domino, si is providerit, jure prohiberi, ne ingrederetur.

§. 2. Quidquid autem eorum ceperimus, eo usque nostrum esse intelligitur, donec nostra custodia coërcetur. cum vero evaserit custodiam

nostram,

nostram, & in naturalem libertatem se receperit: nostrum esse desinit, & rursus occupantis fit.

4. FLORENTINUS lib. 6 Institutionum.

NIsi, si mansuefacta emitti ac reverti solita sunt.

5. GAIUS lib. 2 Rerum Cottidianarum sive aureorum.

NAturalem autem libertatem recipere intelligitur, cum vel oculos nostros effugerit, vel ita sit in conspectu nostro, ut difficilis sit ejus persecutio. §. 1. Illud quæsitum est, an fera bestia, quæ ita vulnerata sit, ut capi possit, statim nostra esse intelligatur. † Trebatio placuit, statim nostram esse: & eo usque nostram videri, donec eam persequamur. quod si desierimus eam persequi; desinere nostram esse, & rursus fieri occupantis. itaque si per hoc tempus, quo eam persequimur, alius eam ceperit eo animo, ut ipse lucrifaceret: furtum videri nobis eum commisisse. † Plerique non aliter putaverunt eam nostram esse, quam si eam ceperimus: quia multa accidere possunt, ut eam non capiamus: quod verius est.

§. 2. *Apium* quoque natura fera est. Itaque quæ in arbore nostra consederint, antequam à nobis alveo concludantur, non magis nostræ esse intelliguntur, quam volucres, quæ in nostra arbore nidum fecerint. Ideo si alius eas incluserit, earum dominus erit. §. 3. Favos quoque si quos hæ fecerint, sine furto quilibet possidere potest. Sed (ut supra quoque diximus) qui in alienum fundum ingreditur, potest à domino, si is providerit, jure prohiberi ne ingrederetur.

§. 4. Examen, quod ex alveo nostro evolaverit, eo usque nostrum esse intelligitur, donec in conspectu nostro est, nec difficilis ejus persecutio est: alioquin occupantis fit.

§. 5. *Pavonum* & *columbarum* fera natura est. Nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare & revolare solent. † Nam & apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. † *Cervos* quoque ita quidam mansuetos habent, ut in sylvas eant & redeant: quorum & ipsorum feram esse naturam nemo negat. † In his autem animalibus, quæ consuetudine abire & redire solent, talis regula comprobata est, *ut eousque nostra esse intelligantur, donec revertendi animum habeant: quod [si] desierint revertendi animum habere, desinant nostra esse, & fiant occupantium*. Intelliguntur autem desiisse revertendi animum habere tunc, cum revertendi consuetudinem deseruerint. §. 6. *Gallinarum* & *anserum* non est fera natura: palam est enim alias esse feras gallinas, & alios feros anseres. † Itaque si quolibet modo anseres mei, & gallinæ meæ, turbati turbatæve adeo longius evolaverint, ut ignoremus ubi sint: tamen nihilominus in nostro dominio tenentur. Qua de causa furti nobis tenebitur, qui quid eorum lucrandi animo adprehenderit. §. 7. Item quæ ex hostibus capiuntur, jure gentium statim capientium fiunt.

6. FLORENTINUS lib. 6 Institutionum.

ITem quæ ex animalibus dominio nostro eodem jure subjectis nata sunt.

7. GAIUS lib. 2 Rerum Cottidianarum sive aureorum.

ADeo quidem ut & liberi homines in servitutem deducantur: qui tamen, si evaserint hostium potestatem, recipiunt pristinam libertatem. §. 1. Præterea quod per alluvionem agro nostro flumen adjicit, jure gentium nobis adquiritur. † Per alluvionem autem id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligere non possimus quantum quoquo momento temporis adjiciatur.

§. 2. Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo prædio detraxerit, & meo prædio attulerit: palam est eam tuam permanere. Plane si longiore tempore fundo meo hæserit, arboresque, quas secum traxerit, in meum fundum radices egerint: ex eo tempore videtur meo fundo adquisita esse. §. 3. Insula, quæ in mari nascitur, (quod raro accidit) occupantis fit: nullius enim esse creditur. † In flumine nata (quod frequenter accidit), si quidem mediam partem fluminis tenet: communis est eorum qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident, pro modo latitudinis cujusque prædii, quæ latitudo prope ripam sit. quod si alteri parti proximior sit: eorum est tantum, qui ab ea parte prope ripam prædia possident.

§. 4. Quod si uno latere perruperit flumen, & alia [parte] novo rivo fluere cœperit; deinde infra novus iste rivus in veterem se converterit: ager qui à duobus rivis comprehensus, in formam insulæ redactus est, ejus est scilicet, cujus & fuit. §. 5. Quod si toto naturali alveo relicto flumen alias fluere cœperit: prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam prædia possident, pro modo scilicet latitudinis cujusque prædii, quæ [latitudo] prope ripam sit: novus autem alveus ejus juris esse incipit, cujus & ipsum flumen, id est, publicus juris gentium. Quod si post aliquod temporis ad priorem alveum reversum fuerit [&] flumen: rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam ejus prædia possident. † Cujus tamen totum agrum novus alveus occupaverit: licet ad priorem alveum reversum fuerit flumen; non tamen is, cujus is ager fuerat, stricta ratione quicquam in eo alveo habere potest: quia & ille ager, qui fuerat, desiit esse, amissa propria forma; & quia vicinum prædium nullum habet, non potest ratione vicinitatis ullam partem in eo alveo habere. sed vix est, ut id obtineat. §. 6. Aliud sane est, si cujus ager totus inundatus fuerit: namque inundatio speciem fundi non mutat: & ob id cum recesserit aqua, palam est ejusdem esse, cujus & fuit. §. 7. Cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit: Nerva & Proculus putant, hunc dominum esse qui fecerit: quia quod factum est, antea nullius fuerat. † Sabinus [&] Cassius magis *naturalem rationem* efficere putant: ut, qui materiæ dominus fuerit, idem ejus quoque, quod ex eadem materia factum sit, dominus esset: quia sine materia nulla species effici possit. veluti si ex auro, vel argento, vel ære vas aliquod fecero: vel ex tabulis tuis navem, aut armarium, aut subsellia [fecero]: vel ex lana tua vestimentum: vel ex vino & melle tuo mulsum: vel ex medicamentis tuis emplastrum, aut collyrium: vel ex uvis, aut olivis, aut spicis tuis vinum, vel oleum, vel frumentum. † Est tamen etiam media sententia recte existimantium, si species ad materiam reverti possit, verius esse, quod & Sabinus & Cassius senserunt: si non possit reverti, verius esse, quod Nervæ & Proculo placuit. ut ecce vas conflatum, ad rudem massam auri vel argenti vel æris reverti potest: vinum vero, vel oleum, vel frumentum, ad uvas, & olivas, & spicas reverti non potest: ac ne mulsum quidem ad mel & vinum; vel

vel emplastrum, aut collyria, ad medicamenta reverti possunt. † Videntur tamen mihi recte quidam dixisse, non debere dubitari, quin alienis spicis excussum frumentum ejus sit, cujus & spicæ fuerunt. cum enim grana, quæ spicis continentur, perfectam habeant suam speciem, qui excussit spicas, non novam speciem facit, sed eam quæ est, detegit. §. 8. Voluntas duorum dominorum miscentium materias, commune totum corpus efficit: sive ejusdem generis sint materiæ, veluti vina miscuerunt, vel argentum conflaverunt; sive diversæ, veluti si alius vinum contulerit, alius mel, vel alius aurum, alius argentum, quamvis & mulsi & electri, novi corporis sit species. §. 9. Sed & si sine voluntate dominorum casu confusæ sint duorum materiæ, vel ejusdem generis, vel diversæ: idem juris est. §. 10. Cum in suo loco aliquis aliena materia ædificaverit, ipse dominus intelligitur ædificii: quia *omne quod inædificatur, solo cedit*. Nec tamen ideo is, qui materiæ dominus fuit, desiit ejus dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea agere, propter Legem 12 Tabularum; qua cavetur, *ne quis tignum alienum ædibus suis junctum eximere cogatur, sed duplum pro eo præstet*. † Appellatione autem *tigni* omnes materiæ significantur, ex quibus ædificia fiunt. † Ergo si aliqua ex causa dirutum sit ædificium, poterit materiæ dominus nunc eam vindicare, & ad exhibendum agere. §. 11. Illud recte quæritur: an si id ædificium vendiderit is, qui ædificaverit, & ab emptore longo tempore captum postea dirutum sit, adhuc dominus materiæ vindicationem ejus habeat? causa dubitationis est, an eo ipso quo universitas ædificii longo tempore capta est, singulæ quoque res, ex quibus constabat, captæ essent. quod non placuit.

§. 12. Ex diverso si quis in alieno solo sua materia ædificaverit, illius fit ædificium, cujus & solum est: & si scit alienum solum esse, sua voluntate amisisse proprietatem materiæ intelligitur. itaque neque diruto quidem ædificio vindicatio ejus materiæ competit. † Certe si dominus soli petat ædificium, nec solvat pretium materiæ, & mercedes fabrorum, poterit per exceptionem doli mali repelli: utique si nescit, qui ædificavit, alienum esse solum, & tanquam in suo bona fide ædificavit: nam si scit, culpa ei objici potest, quod temere ædificavit in eo solo, quod intelligeret alienum.

§. 13. Si alienam plantam in meo solo posuero, mea erit: ex diverso, si meam plantam in alieno solo posuero, illius erit: si modo utroque casu radices egerit. antequam enim radices ageret, illius permanet, cujus & fuit. † His conveniens est: quod si vicini arborem ita terra presserim, ut in meum fundum radices egerit; meam effici arborem. rationem enim non permittere, ut alterius arbor intelligatur, quam cujus fundo radices egisset. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicinum fundum radices egerit, communis est,

8. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

PRo regione cujusque prædii. §. 1. Sed & si in confinio lapis nascatur, & sunt pro indiviso communia prædia: tunc erit lapis pro indiviso communis, si terra exemptus sit.

9. GAIUS lib. 2 Rerum Cottidianarum sive aureorum.

QUa ratione autem plantæ, quæ terra coalescunt, solo cedunt; eadem ratione frumenta quoque, quæ sata sunt, solo cedere intelliguntur. † Cæterum sicut is, qui in alieno solo ædificavit, si ab eo dominus soli petat ædificium, defendi potest per exceptionem doli mali: ita ejusdem exceptionis auxilio tutus esse poterit, qui [in] alienum fundum sua impensa consevit.

§. 1. *Literæ* quoque, licet aureæ sint, perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere solent ea, quæ ædificantur aut seruntur. † Ideoque si in chartis membranisve tuis carmen, vel historiam, vel orationem scripsero: hujus corporis, non ego, sed tu dominus esse intelligeris. Sed si à me petas tuos libros, tuasve membranas, nec impensas scripturæ solvere velis: potero me defendere per exceptionem doli mali. utique si bona fide eorum possessionem nanctus sim. §. 2. Sed non, uti literæ chartis membranisve cedunt, ita solent *picturæ* tabulis cedere: sed ex diverso placuit, tabulas picturæ cedere. † Utique tamen conveniens est, domino tabularum adversus eum, qui pinxerit, si is tabulas possidebat, utilem actionem dari. qua ita efficaciter experiri poterit, si picturæ impensam exsolvat: alioquin nocebit ei doli mali exceptio; utique si bona fide possessor fuerit, cui solverit. Adversus dominum vero tabularum ei qui pinxerit, rectam vindicationem competere dicimus: ut tamen pretium tabularum inferat; alioquin nocebit ei doli mali exceptio.

§. 3. Hæ quoque res, quæ traditione nostræ fiunt, jure gentium nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali æquitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. §. 4. Nihil autem interest, utrum ipse dominus per se tradat alicui rem, an voluntate ejus aliquis. † Qua ratione si cui libera negotiorum administratio ab eo qui peregre proficiscitur, permissa fuerit, & is ex negotiis rem vendiderit & tradiderit: facit eam accipientis. §. 5. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam. Veluti si rem, quam commodavi aut locavi tibi, aut apud te deposui, vendidero tibi: licet enim ex ea causa tibi eam non tradiderim; eo tamen, quod patior eam ex causa emptionis apud te esse, tuam efficio.

§. 6. Item si quis merces in horreo repositas vendiderit, simulatque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem. §. 7. Hoc amplius, interdum & in incertam personam collocata voluntas domini, transfert rei proprietatem. ut ecce, qui missilia jactat in vulgus; ignorat enim, quid eorum quisque excepturus sit: & tamen, quia vult, quod quisque exceperit, ejus esse, statim eum dominum efficit. §. 8. Alia causa est earum rerum, quæ in tempestate maris, levandæ navis causa, ejiciuntur. hæ enim dominorum permanent: quia non eo animo ejiciuntur, quod quis eas habere non vult, sed quod magis cum ipsa nave periculum maris effugiat. qua de causa si quis eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nanctus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit.

10. IDEM lib. 2 Institutionum.

ADquiruntur nobis non solum per nosmetipsos, sed etiam per eos, quos in potestate habemus: item per servos, in quibus usumfructum habemus: item per homines liberos & servos alienos, quos bona fide possidemus. de quibus singulis diligentius dispiciamus.

§. 1. Igitur quod servi nostri ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur, vel ex qualibet alia causa adquirunt, id nobis adqui-

quiritur: ipse enim qui in potestate alterius est, nihil suum habere potest. † Ideoque si heres institutus sit; nisi nostro jussu, hereditatem adire non potest: & si jubentibus nobis adierit; hereditas nobis adquiritur, perinde atque si nos ipsi heredes instituti essemus. † Et his convenienter scilicet legatum nobis per eundem adquiritur. §. 2. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio: cujusque enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur. † Unde etiam per eorum longam possessionem dominium nobis adquiritur.

§. 3. De his autem servis, in quibus tantum usumfructum habemus, ita placuit: ut quidquid ex re nostra, vel ex operis suis adquirant, id nobis adquiratur: si quid vero extra eas causas persecuti [sint], id ad dominum proprietatis pertinet. † Itaque si is servus heres institutus sit, legatumve quid, aut ei donatum fuerit; non mihi, sed domino proprietatis adquiritur.

§. 4. Idem placet de eo qui nobis bona fide possidetur, sive liber sit, sive alienus servus: quod enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonæ fidei possessore. † Itaque quod extra duas causas adquiritur, [id] vel ad ipsum pertinet, si liber est: vel ad dominum ejus, si servus est. §. 5. [Sed] bonæ fidei possessor, cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest. usufructuarius vero usucapere servum non potest: primum, quia non possidet, sed habet jus utendi fruendi: deinde, quoniam scit servum alienum esse.

11. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

PUpillus, quantum ad adquirendum, non indiget tutoris auctoritate: alienare vero nullam rem potest, nisi præsente tutore auctore; & ne quidem possessionem, quæ est *naturalis*, ut *Sabinianis visum* est. quæ sententia vera est.

12. CALLISTRATUS lib. 2 Institutionum.

LAcus & stagna, licet interdum crescant, interdum exarescant, suos tamen terminos retinent: ideoque in his jus alluvionis non adgnoscitur. §. 1. Si ære meo, & argento tuo conflato, aliqua species facta sit, non erit ea nostra communis: quia cum diversæ materiæ æs atque argentum sit, ab artificibus separari, & in pristinam materiam reduci solet.

13. NERATIUS lib. 6 Regularum.

SI procurator rem mihi emerit ex mandato meo, eique sit tradita meo nomine: dominium mihi, id est, proprietas adquiritur, etiam ignoranti. §. 1. Et tutor pupilli, pupillæ, similiter ut procurator, emendo nomine pupilli, pupillæ, proprietatem illis adquirit etiam ignorantibus.

14. IDEM lib. 5 Membranarum.

QUod in litore quis ædificaverit, ejus erit. nam litora publica non ita sunt, ut ea quæ in patrimonio sunt populi; sed ut ea quæ primum à natura prodita sunt, & in nullius adhuc dominium pervenerunt. nec dissimilis conditio eorum est, atque piscium & ferarum: quæ simul atque adprehensæ sunt, sine dubio ejus, in cujus potestatem pervenerunt, dominii fiunt. §. 1. Illud videndum est, sublato ædificio, quod in litore positum erat, cujus conditionis is locus sit: hoc est, utrum maneat ejus, cujus fuit ædificium, an rursus in pristinam causam recidit; perindeque publicus sit, ac si nunquam in eo ædificatum fuisset. quod propius est, ut existimari debeat: si modo recipit pristinam litoris speciem.

15. IDEM lib. 5 Regularum.

QUi autem in ripa fluminis ædificat, non suum facit.

16. FLORENTINUS lib. 6 Institutionum.

IN agris limitatis jus alluvionis locum non habere constat: idque & Divus Pius constituit. Et Trebatius ait, agrum, qui hostibus devictis ea conditione concessus sit, ut in civitatem veniret, habere alluvionem, neque esse limitatum; agrum autem manucaptum, limitatum fuisse: ut sciretur, quid cuique datum esset, quid venisset, quid in publico relictum esset.

17. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

SI duo domini servo communi rem tradiderint: adquirit alteri ab altero.

18. IDEM lib. 4 ad Sabinum.

PEr hereditarium servum, quod est ejusdem hereditatis, heredi adquiri non potest: & maxime ipsa hereditas.

19. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

LIber homo, qui bona fide mihi servit, id, quod ex operis suis aut ex re mea pararet, ad me pertinere sine dubio, Aristo ait: quod vero quis ei donaverit, aut ex negotio gesto adquisierit, ad ipsum pertinere. † Sed hereditatem legatumve non adquiri mihi per eum: quia neque ex re mea, neque ex operis suis id sit. nec ulla ejus opera esset in legato: in hereditate aliquatenus, quia per ipsum adiretur. quod & Varium Lucullum aliquando dubitasse: sed verius esse, non adquiri, etiamsi testator ad me voluisset pertinere. Sed licet ei minime adquirit; attamen, si voluntas evidens testatoris appareat, restituendam esse ei hereditatem. Sed Trebatius, si liber homo bona fide serviens, jussu ejus, cui serviat, hereditatem adiisset, heredem ipsum fieri: nec interesse, quid senserit, sed quid fecerit. Labeo contra, si ex necessitate id fecisset. quod si ita, ut & ipse vellet: ipsum fieri heredem.

20. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

TRaditio nihil amplius transferre debet vel potest ad eum, qui accipit, quam est apud eum, qui tradit. Si igitur quis dominium in fundo habuit, id tradendo transfert: si non habuit, ad eum qui accipit, nihil transfert.

§. 1. Quotiens autem dominium transfertur ad eum qui accipit, tale transfertur, quale fuit apud eum qui tradit. si servus fuit fundus, cum servitutibus transit; si liber, uti fuit: & si forte servitutes debebantur fundo, qui traditus est: cum jure servitutium debitarum transfertur. Si quis igitur fundum dixerit liberum, cum traderet eum qui servus sit, nihil juris servitutis fundi detrahit: veruntamen obligat [que] se, debebitque præstare, quod dixit. §. 2. Si ego & Titius rem emerimus, eaque Titio & quasi meo procuratori tradita sit, puto mihi quoque quæsitum dominium: quia placet, per liberam personam omnium rerum possessionem quæri posse, & per hanc dominium.

21. POMPONIUS lib. 11 ad Sabinum.

SI servus meus tibi bona fide serviret, & rem emisset, traditaque ei esset: Proculus, nec meam fieri, quia servum non possideam; nec tuam, si non ex re tua sit parata. Sed si liber bona fide tibi serviens emerit, ipsius fieri.

§. 1. Si rem meam possideas, & eam velim tu-

tuam esse : fiet tua, quamvis possessio apud me non fuerit.

22. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

NEmo servum vi possidens, aut clam, aut precario, per hunc stipulantem vel rem accipientem potest acquirere.

23. IDEM lib. 43 ad Sabinum.

QUi bona fide alicui serviat, sive servus alienus est, sive homo liber est: quicquid ex re ejus, cui servit, adquirit; ei adquirit, cui bona fide servit. † Sed & si quid ex operis suis adquisierit; simili modo ei adquirit. nam & operæ quodammodo ex re ejus, cui servit, habentur: quia jure operas ei exhibere debet, cui bona fide servit. §. 1. Tamdiu autem adquirit, quamdiu bona fide servit. cæterum si cœperit scire, esse eum alienum vel liberum : videamus, an ei adquirit? Quæstio in eo est, utrum initium spectamus, an singula momenta? & magis est, ut singula momenta spectemus.

§. 2. Generaliter dicendum est: quod ex re sua, hoc est ejus, cui bona fide quis servit, ei adquirere non potest, sibi eum adquisiturum: quod autem non ex re ejus sibi adquirere non potest, ei adquisiturum, cui bona fide servit.

§. 3. Si quis duobus bona fide serviat: utrique adquiret, sed singulis ex re sua. Quod autem ex re alterius est, utrum pro parte ei cui bona fide servit, pro parte domino, si servus sit; aut si liber sit, ei [cui bona fide servit] : an vero ei debeat adquirere totum ex cujus re est, videamus? quam speciem Scævola quoque tractat lib. 2 Quæstionum. ait enim: si alienus servus duobus bona fide serviat, & ex unius eorum re adquirat; rationem facere, ut ei duntaxat in solidum adquirat : sed si adjiciat ejus nomen, ex cujus re stipulatur: nec dubitandum esse ait, quin ei soli adquiratur. quia & si ex re ipsius stipularetur, alteri ex dominis nominatim stipulando, [solidum] ei adquiret. Et *in inferioribus* [probat]: ut, quamvis non nominatim, nec jussu meo, ex re tamen mea stipulatus sit, cum pluribus bona fide serviret: mihi soli adquirat. nam & illud receptum est, ut quotiens communis servus omnibus adquirere non potest; ei soli eum adquirere, cui potest. & hoc Julianum quoque scribere, sæpe retuli: eoque jure utimur.

24. PAULUS lib. 14 ad Sabinum.

IN omnibus, quæ ad eandem speciem reverti [non] possunt, dicendum est: si materia manente species duntaxat forte mutata sit, (veluti si [ex] meo ære statuam, aut argento scyphum fecisses), me eorum dominum manere:

25. CALLISTRATUS lib. 2 Institutionum.

NIsi voluntate domini alterius nomine id factum sit. propter consensum enim domini tota res ejus fit, cujus nomine facta est:

26. PAULUS lib. 14 ad Sabinum.

SEd si meis tabulis navem fecisses, tuam navem esse : quia cupressus non maneret, sicuti nec lana vestimento facto; sed cupresseum aut laneum corpus fieret.

§. 1. Proculus indicat, hoc jure nos uti, quod Servio & Labeoni placuisset : In quibus propria qualitas exspectaretur, si quid additum erit, toto cedit; ut statuæ pes, aut manus, scypho fundus, aut ansa, lecto fulcrum, navi tabula, ædificio cæmentum : tota enim ejus sunt, cujus ante fuerant. §. 2. Arbor radicitus eruta, & in alio posita, priusquam coaluerit, prioris domini est : ubi coaluit, agro cedit : & si rursus eruta sit, non ad priorem dominum revertitur. nam credibile est, alio terræ alimento aliam factam. §. 3. Si meam lanam feceris purpuram, nihilominus meam esse Labeo ait : quia nihil interest inter purpuram, & eam lanam, quæ in lutum aut cœnum cecidisset, atque ita pristinum colorem perdidisset.

27. POMPONIUS lib. 30 ad Sabinum.

QUidquid [in] facto argento alieni argenti addideris : non esse tuum totum argentum, fatendum est : at contra si tuum scyphum alieno plumbo plumbaveris, alienove argento ferruminaveris: non dubitatur, scyphum tuum esse, & à te recte vindicari.

§. 1. Ubi simul plura contribuuntur, ex quibus unum medicamentum fit; aut coctis odoribus unguenta facimus : nihil hic suum vere dicere potest prior dominus. quare potissimum existimari, cujus nomine factum sit, ejus esse.

§. 2. Cum partes duorum dominorum ferrumine cohæreant, hæ cum quæreretur utri cedant: Cassius ait, proportione rei æstimandum, vel pro pretio cujusque partis. Sed si neutra alteri accessioni est, videamus ne aut utriusque esse dicenda sit, sicuti massa confusa, aut ejus cujus nomine ferruminata est? Sed Proculus & Pegasus existimant, suam cujusque remanere.

28. IDEM lib. 33 ad Sabinum.

SI supra tuum parietem vicinus ædificaverit, proprium [ejus] id quod ædificaverit fieri, Labeo & Sabinus ajunt. Sed Proculus, tuum proprium; quemadmodum tuum fieret, quod in solo tuo alius ædificasset. quod verius est.

29. PAULUS lib. 16 ad Sabinum.

INter eos, qui secundum unam ripam prædia habent, insula in flumine nata, non pro indiviso communis fit, sed regionibus quoque divisis : quantum enim ante cujusque eorum ripam est, [tantum], veluti linea in directum per insulam transducta, quisque eorum in eo habebit certis regionibus.

30. POMPONIUS lib. 34 ad Sabinum.

ERgo si insula nata adcreverit fundo meo, & inferiorem partem fundi vendidero, ad cujus frontem insula non respicit; nihil ex ea insula pertinebit ad emptorem : eadem ex causa, qua nec ab initio quidem ejus fieret, si jam tunc, cum insula nasceretur, ejusdem partis dominus fuisset. §. 1. Celsus filius, si in ripa fluminis, quæ secundum agrum meum sit, arbor nata sit, meam esse ait : quia solum ipsum meum privatum est, usus autem ejus publicus intelligitur : & ideo, cum exsiccatus esset alveus, proximorum fit : quia jam populus eo non utitur. §. 2. Tribus modis insula in flumine fit : uno, cum agrum, qui alvei non fuit, amnis circumfluit ; altero, cum locum qui alvei esset, siccum relinquit & circumfluere cœpit; tertio, cum paulatim colluendo locum eminentem supra alveum fecit, & eum alluendo auxit. Duobus posterioribus modis privata insula fit ejus, cujus ager propior fuerit, cum primum extitit : nam & natura fluminis hæc est, ut cursu suo mutato, alvei causam mutet : nec quicquam intersit, utrum de alvei duntaxat solo mutato, an de eo quod superfusum solo & terræ sit, quæratur ? utrumque enim ejusdem generis est. Primo autem illo modo causa proprietatis non mutatur. §. 3. Alluvio agrum restituit eum, quem impetus fluminis totum abstulit. Itaque si ager, qui inter viam publicam & flu-

& flumen fuit, inundatione fluminis occupatus esset, (sive paulatim occupatus est, sive non paulatim), sed eodem impetu recessu fluminis restitutus, ad pristinum dominum pertinet: flumina enim *censitorum vice funguntur, ut ex privato in publicum addicant, & ex publico in privatum*. Itaque sicuti hic fundus, cum alveus fluminis factus esset, fuisset publicus: ita nunc privatus ejus esse debet, cujus antea fuit.

§. 4. Si pilas in mare jactaverim, & supra eas inædificaverim: continuo ædificium meum fit. Item si insulam in mari ædificaverim, continuo mea fit: quoniam id quod nullius sit, occupantis fit.

31. PAULUS lib. 31 ad Edictum.

NUnquam nuda traditio transfert dominium: sed ita, si venditio, aut aliqua justa causa præcesserit, propter quam traditio sequeretur. §. 1. *Thesaurus* est vetus quædam depositio pecuniæ cujus non extat memoria, ut jam dominum non habeat: sic enim fit ejus qui invenerit, quod non alterius sit. Alioquin si quis aliquid vel lucri causa, vel metus, vel custodiæ, condiderit sub terra, non est thesaurus: cujus etiam furtum fit.

32. GAIUS lib. 11 ad Edictum provinciale.

ETiam invitis nobis per servos adquiritur pene ex omnibus causis.

33. ULPIANUS lib. 4 Disputationum.

IN eo quod servo castrensi ante aditam hereditatem filiifamilias militis legatur: vel eo, quod stipulatur servus, tractatur apud Marcellum libro 20, ex cujus persona vel stipulatio vires habeat, vel legatum. & puto verius, quod & Scævolæ videtur, & ipse Marcellus tractat: si quidem adeatur hereditas, omnia ut in hereditario servo; si adita non sit, ut in proprio patris esse spectanda. Et si ususfructus fuerit huic servo relictus, modo patri videri delatum, modo heredi: nec à persona in personam creditur transisse. §. 1. Eadem distinctione quis utetur, etiam si res fuerit subtracta. aut cessare, aut non, furti actionem dicet, si ex testamento adierit: quoniam hereditati furtum non fit. aut si non adierit, patri dabitur furti actio: nam & condictio. §. 2. Quotiens servus hereditarius stipulatur, vel per traditionem accipit, ex persona defuncti vires consumit, ut Juliano placet: cujus & valuit sententia, testantis personam spectandam esse, opinantis.

34. IDEM lib. 4 de Censibus.

HEreditas enim non heredis personam, sed defuncti sustinet, ut multis argumentis Juris civilis comprobatum est.

35. IDEM lib. 7 Disputationum.

SI procurator meus vel tutor pupilli, rem suam, quasi meam, vel pupilli, alii tradiderint: non recessit ab eis dominium, & nulla est alienatio. quia nemo errans rem suam emittit.

36. JULIANUS lib. 13 Digestorum.

CUm in corpus quidem, quod traditur, consentiamus, in causis vero dissentiamus: non animadverto, cur inefficax sit traditio. Veluti si ego credam, me ex testamento tibi obligatum esse, ut fundum tradam, tu existimes, ex stipulatu tibi eum deberi. † Nam & si pecuniam numeratam tibi tradam donandi gratia, tu eam quasi creditam accipias: constat proprietatem ad te transire; nec impedimento esse, quod circa causam dandi atque accipiendi dissenserimus.

37. IDEM lib. 44 Digestorum.

PEr servum, qui pignori datus est, creditori nec possessio adquiritur: quia nec stipulatione, nec mandatione, nec ullo alio modo per eum servum quicquam ei adquiritur, quamvis possessio penes eum sit. §. 1. Si unus ex dominis servo communi pecuniam donavit, in potestate domini est, quemadmodum servo communi pecuniam donet. nam si hoc solum egerit, ut ea separetur à suis rationibus, & in peculio servi sit: manebit ejusdem domini proprietas: si vero eo modo pecuniam servo communi donaverit, quo modo alienis servis donare solemus: fiet sociorum communis pro portione, quam in servo habebunt. §. 2. Sed, ut sequens quæstio locum habeat, constituamus socium ita servo communi pecuniam donasse, ut proprietatem suam manere vellet: si ex hac pecunia servus fundum comparaverit, erit is fundus communis sociorum pro portione dominii. Nam & si furtivis nummis servus communis fundum comparaverit, sociorum erit pro portione dominii. † Neque enim ut fructuarius servus ex re fructuarii non adquirit proprietario, ita & communis servus ex re alterius domini non adquirit alteri domino. sed quemadmodum in his, quæ aliunde adquiruntur, diversa conditio est fructuarii, & servi communis (veluti cum alter fructuario non adquirat, alter dominis adquirat): ita quod ex re quidem fructuarii adquisitum fuerit, ad eum solum pertinebit; quod ex re alterius domini servus communis adquisierit, ad utrumque dominum pertinebit. §. 3. Sicut servus communis stipulando nominatim alteri ex dominis, ita per traditionem accipiendo, soli ei acquirit. §. 4. Quod unius servus, per traditionem accipiendo, se accipere dixerit domino & Titio, partem domino adquiret, in parte nihil agit. §. 5. Fructuarius servus, si dixerit, se domino proprietatis per traditionem accipere ex re fructuarii, totum domino adquiret: nam & si stipulando ex re fructuarii, domino proprietatis adquireret. §. 6. Si cum mihi donare velles, jusserim te servo communi meo & Titii rem tradere, isque hac mente acciperet, ut rem Titii faceret: nihil agetur. Nam & si procuratori meo rem tradideris, ut meam faceres, is hac mente acceperit, ut suam faceret: nihil agetur. † Quod si servus communis hac mente acceperit, ut duorum dominorum faceret, in parte alterius domini nihil agetur.

38. ALFENUS VARUS lib. 4 Digestorum à Paulo epitomatorum.

ATtius fundum habebat secundum viam publicam, ultra viam flumen erat, & ager Lucii Titii: [fluit] flumen paulatim: primum omnium agrum, qui inter viam & flumen esset, ambedit, & viam sustulit: postea rursus minutatim recessit, & alluvione in antiquum locum rediit. Respondit, Cum flumen agrum & viam publicam sustulisset, eum agrum ejus factum esse, qui trans flumen fundum habuisset: postea cum paulatim retro redisset, ademisse ei, cujus factus esset; & addidisse ei, cujus trans viam esset; quoniam ejus fundus proximus flumini esset. id autem quod publicum fuisset, nemini accessisse. nec tamen impedimento viam esse [ait], quo minus ager, qui trans viam alluvioni relictus est, Attii fieret: nam ipsa quoque via fundi esset.

39. JULIANUS lib. 3 ex Minicio.

ETiam furtivus servus bonæ fidei emptori adquirit, quod ex re ejus stipulatur, aut per traditionem accipit.

40. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

QUæsitum est: si is, cui liber homo bona fide serviret, decesserit; eique is heres extiterit, qui liberum eum esse sciat: an aliquid per eum adquirat? Non esse ait, ut hic bona fide possessor videatur, quando sciens liberum possidere cœperit. quia, & si fundum suum quis legaverit, heres, qui eum legatum esse sciat, procul dubio fructus ex eo suos non faciet; & multo magis si testator eum alienum bona fide emptum possedit. & circa servorum igitur operam ac ministerium eandem rationem sequendam: ut sive proprii, sive alieni, vel legati, vel manumissi testamento fuerint, nihil per eos heredibus, qui modo eorum id non ignorarent, adquiratur. etenim simul hæc fere cedere, ut quo casu fructus prædiorum consumptos suos faciat bona fide possessor, eodem per servum ex opera & ex re ipsius ei adquiratur.

41. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

STatuas in civitate positas, civium non esse: idque Trebatius & Pegasus. dare tamen operam Prætorem oportere, ut quod ea mente in publico positum est, ne liceret privato auferre, nec ei qui posuerit. tuendi ergo cives erunt & adversus [petentem exceptione, & actione adversus] possidentem juvandi.

42. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

SUbstitutio quæ nondum competit, extra bona nostra est.

43. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

SErvus qui bona fide possidetur, id quod ex re alterius est, possessori non adquirit.

§. 1. Incorporales res traditionem & usucapionem non recipere manifestum est. §. 2. Cum servus, in quo alterius ususfructus est, hominem emit, & ei traditus sit: antequam pretium solvat, in pendenti est, cui proprietatem adquisierit. & cum ex peculio, quod ad fructuarium pertinet, solverit; intelligitur fructuarii homo fuisse: cum vero ex [eo] peculio, quod proprietarium sequitur, solverit, proprietarii ex postfacto fuisse videtur.

44. ULPIANUS lib. 19 ad Edictum.

POmponius tractat, Cum pastori meo lupi porcos eriperent, hos vicinæ villæ colonus cum robustis canibus & fortibus, quos pecoris sui gratia pascebat, consecutus, lupis eripuit, aut canes extorserunt: & cum pastor meus peteret porcos, quærebatur, utrum ejus facti sint porci qui eripuit, an nostri maneant? nam genere quodam venandi id erant nancti. cogitabat tamen: quemadmodum terra marique capta, cum in suam naturalem laxitatem pervenerant, desinerent eorum esse qui ceperunt: ita ex bonis quoque nostris capta à bestiis marinis & terrestribus, desinant nostra esse, cum effugerunt bestiæ nostram persecutionem. quis denique manere nostrum dicit, quod avis transvolans ex area, aut ex agro nostro transtulit? aut quod nobis eripuit? si igitur desinit, si fuerit ore bestiæ liberatum, occupantis erit: quemadmodum piscis, vel aper, vel avis, cum potestatem nostram evasit, si ab alio capiatur, ipsius fit. Sed putat potius, nostrum manere tamdiu, quamdiu reciperari possit: licet in avibus, & piscibus & feris verum sit, quod scribit. † Idem ait, & si naufragio quid amissum sit, non statim nostrum esse desinere: denique quadruplo teneri eum, qui rapuit. † Et sane melius est dicere, & quod a lupo eripitur, nostrum manere, quamdiu recipi possit id, quod ereptum est. Si igitur manet: ego arbitror, etiam furti competere actionem. licet enim non animo furandi fuerit colonus persecutus, quamvis & hoc animo potuerit esse; sed etsi non hoc animo persecutus sit: tamen cum reposcenti non reddit, supprimere & intercipere videtur. quare & furti, & ad exhibendum teneri eum arbitror: & vindicari, exhibito, ab eo porcos posse.

45. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

COmmunis servus si ex re alterius dominorum adquisierit, nihilominus commune id erit: sed is ex cujus re adquisitum fuerit, communi dividundo judicio eam summam præcipere potest. nam fidei bonæ convenit, ut unusquisque præcipuum habeat, quod ex re ejus servus adquisierit. [sed si aliunde servus communis adquisierit:] omnibus sociis pro parte dominii hoc adquiritur.

46. ULPIANUS lib. 65 ad Edictum.

NOn est novum, ut qui dominium non habeat, alii dominium præbeat. Nam & creditor, pignus vendendo, causam dominii præstat, quam ipse non habuit.

47. PAULUS lib. 50 ad Edictum.

FRuctuario hereditas adquiri non potest, quod in operis servi hereditas non est.

48. IDEM lib. 7 ad Plautium.

B*Onæ fidei emptor* non dubie percipiendo fructus etiam ex aliena re, suos interim facit, non tantum eos, qui diligentia & opera ejus pervenerunt, sed omnes: quia quod ad fructus attinet, loco domini pene est. Denique etiam priusquam percipiat, statim ubi à solo separati sunt, bonæ fidei emptoris fiunt. † Nec interest ea res, quam bona fide emi, longo tempore capi possit, necne: veluti si pupilli sit, aut vi possessa, aut Præsidi contra Legem repetundarum donata, ab eoque abalienata sit bonæ fidei emptori.

§. 1. In contrarium quæritur, si eo tempore, quo mihi res traditur, putem vendentis esse, deinde cognovero alienam esse: quia perseverat per longum tempus capio, an fructus meos faciam? Pomponius, verendum, ne non sit bonæ fidei possessor, quamvis capiat: hoc enim ad jus, id est capionem; illud ad factum pertinere, ut [si] quis bona aut mala fide possideat. † Nec contrarium est, quod longum tempus currit: nam è contrario is qui non potest capere propter rei vitium, fructus suos facit. §. 2. Et ovium fœtus in fructu sunt, & ideo ad bonæ fidei emptorem pertinent, etiam si prægnantes venierint, vel subreptæ sint. † Et sane, quin lac suum faciat, quamvis plenis uberibus venierint, dubitari non potest. Idemque in lana juris est.

49. IDEM lib. 9 ad Plautium.

QUod fructuarius ex re sua donat, ex re ejus est: sed si eo animo id fecerit, ut ad ptoprietatis dominum pertineat; dicendum est, illi adquiri: si autem extraneus ei donet, indistincte soli proprietario adquiritur. Eadem dicemus in homine libero, qui bona fide mihi servit: ut si ei aliquid donaverim, meum sit. Et ideo Pomponius scribit, quamvis donaverim ei operas suas; tamen quidquid ex operis suis adquiret, mihi adquiri.

50. POMPONIUS lib. 6 ex Plautio.

QUamvis quod in litore publico vel in mari extruxerimus, nostrum fiat: tamen decretum Prætoris adhibendum est, ut id facere liceat. imo etiam manu prohibendus est, si cum incommodo cæterorum id faciet: nam, civilem eum actionem de faciendo nullam habere, non dubito.

51. CEL-

51. CELSUS lib. 2 Digestorum.

TRansfugam jure belli recipimus. §. 1. Et quæ res hostiles apud nos sunt, non publicæ, sed occupantium fiunt.

52. MODESTINUS lib. 7 Regularum.

REm in bonis nostris habere intelligimur: quotiens possidentes, exceptionem; aut amittentes, ad reciperandam eam, actionem habemus.

53. IDEM lib. 14 ad Quintum Mucium.

EA quæ *civiliter* adquiruntur, per eos qui in potestate nostra sunt, adquirimus; veluti stipulationem: quod *naturaliter* adquiritur, sicuti est possessio, per quemlibet volentibus nobis possidere adquirimus.

54. IDEM lib. 31 ad Quintum Mucium.

HOmo liber hereditatem nobis adquirere non potest. qui bona fide nobis servit, adquiret: si tamen sponte sua sciens conditionem suam adierit. nam si jussu nostro adierit: neque sibi neque nobis adquiret, si non habuerit animum sibi adquirendi: quod si eam mentem habuit, sibi adquirit. §. 1. Item promittendo nobis liber homo, qui bona fide nobis servit, ut emendo, vel vendendo, vel locando, vel conducendo, obligari ipso jure poterit. §. 2. Sed damnum dando, damni injuriæ tenebitur: ut tamen culpam in damno dando exigere debeamus graviorem, nec tamen levem, quam ab extraneo. §. 3. At si jussu nostro quid in re nostra gerant, vel absentibus nobis quasi procuratores aliquid agant: danda erit in eos actio, non solum si eos emerimus; sed etiam si donati fuerint nobis, aut ex dotis [nomine] aut ex legati pertinere ad nos cœperunt, aut ex hereditate, idem præstabunt: nec solum si nostros putaverimus, sed & si communes aut fructuarios; ut tamen, quod adquisituri non essent, si revera communes aut usuarii essent, id hodieque non adquirant. §. 4. Quidquid tamen liber homo vel alienus, quive bona fide nobis servit, non adquirit nobis, id vel sibi liber, vel alienus servus domino suo adquiret. excepto eo, quod vix est ut liber homo possidendo usucapere possit: quia nec possidere intelligitur, qui ipse possideretur. sed nec per servum alienum, quem nos bona fide possidemus, dominus peculiari nomine ignorans usucapere poterit; sicuti ne per fugitivum quidem, quem non possidet.

55. PROCULUS lib. 2 Epistolarum.

IN laqueum quem venandi causa posueras, aper incidit; cum eo hæreret, exemptum eum abstuli: num tibi videor tuum aprum abstulisse? & si tuum putas fuisse, si solutum eum in silvam dimisissem: eo casu tuus esse desisset, an maneret? & quam actionem mecum haberes, si desisset tuus esse: num in factum dari oporteret [quæro]? Respondit, Laqueum, videamus, ne intersit in publico an in privato posuerim: & si in privato posui, utrum in meo, an alieno: & si in alieno, utrum permissu ejus cujus fundus erat, an non permissu ejus posuerim? præterea, utrum in eo casu ita hæserit aper, ut expedire se non possit ipse, an diutius luctando expediturus se fuerit? Summam tamen hanc puto esse, ut si in meam potestatem pervenit, meus factus sit. sin autem aprum meum ferum in suam naturalem laxitatem dimisisses, eo facto meus esse desisset, & actionem mihi in factum dari oportere: veluti responsum est, cum quidam poculum alterius ex nave ejecisset.

56. IDEM lib. 8 Epistolarum.

INsula est enata in flumine contra frontem agri mei, ita ut nihil excederet longitudo regionem prædii mei: postea aucta est paulatim, & processit contra frontes & superioris vicini, & inferioris. Quæro, quod adcrevit, utrum meum sit, quoniam meo adjunctum est: an ejus juris sit, cujus esset, si initio ea nata ejus longitudinis fuisset? Proculus respondit: Flumen illud, in quo insulam contra frontem agri tui eam natam esse scripsisti, ita ut non excederet longitudinem agri tui, si alluvionis jus habet, & insula initio propior fundo tuo fuit, quam ejus, qui trans flumen habebat: tota tua facta est. & quod postea ei insulæ alluvione accessit, id tuum est; etiamsi ita accessit, ut procederet insula contra frontes vicinorum superioris atque inferioris: vel etiam ut propior esset fundo ejus, qui trans flumen habet. §. 1. Item quæro, si cum propior ripæ meæ enata est insula, & postea totum flumen fluere inter me, & insulam cœpit, relicto suo alveo, quo major amnis fluerat: numquid dubites, quin etiam insula mea maneat, & nihilominus ejus soli, quod flumen reliquit, pars fiat mea? rogo, quid sentias, scribas mihi. Proculus respondit: Si, cum propior fundo tuo initio fuisset insula, flumen, relicto alveo majore, qui inter eam insulam fuerat & eum fundum vicini, qui trans flumen erat, fluere cœpit inter eam insulam & fundum tuum: nihilominus insula tua manet. sed alveus qui fuit inter eam insulam & fundum vicini, medius dividi debet: ita ut pars propior insulæ tuæ, tua; pars autem propior agro vicini, ejus esse intelligatur. intelligo, ut & cum ex altera parte insulæ alveus fluminis exaruerit, desisse insulam esse: sed quo facilius res intelligeretur, agrum qui insula fuerat, *insulam* appellant.

57. PAULUS lib. 6 ad Plautium.

PEr servum donatum à marito, nec ex re quidem ejus cui donatus est, acquiri quicquam posse, Julianus scribit: hoc enim in eorum persona concessum est, qui bona fide serviunt.

58. JAVOLENUS lib. 11 ex Cassio.

QUæcunque res ex mare extracta est, non ante ejus incipit esse, qui extraxit, quam dominus eam pro derelicto habere cœpit.

59. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstion.

REs [ex] mandatu meo empta, non prius mea fiet, quam si mihi tradiderit, qui emit.

60. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

TItius horreum frumentarium novum, ex tabulis ligneis factum, mobile in Seii prædio posuit: quæritur, uter horrei dominus sit? Respondit, secundum quæ proponerentur, non esse factum Seii.

61. HERMOGENIANUS lib. 7 Juris epitomarum.

HEreditas in multis partibus juris pro domino habetur, adeoque hereditati quoque ut domino per servum hereditarium adquiritur. † In his sane in quibus factum personæ operæve substantia desideratur, nihil hereditati quæri per servum potest: ac propterea, quamvis servus hereditarius heres institui possit; tamen, quia adire jubentis domini persona desideratur, heres exspectandus est. §. 1. Ususfructus, qui sine persona constitui non potest, hereditati per servum non adquiritur.

62. PAULUS lib. 2 Manualium.

QUædam quæ non possunt sola alienari, per universitatem transeunt: ut fundus dotalis, ad

ad heredem; & res, cujus aliquis commercium non habet. nam etsi legari ei non possit, tamen heres institutus dominus ejus efficitur.

63. TRYPHONINUS lib. 7 Disputationum.

SI is, qui in aliena potestate est, *thesaurum* invenerit: in persona ejus cui adquirit, hoc erit dicendum: ut si in alieno agro invenerit, partem ei adquirat; si vero in parentis dominive loco invenerit, illius totus sit; [si autem in alieno, pars.] §. 1. Si communis servus in alieno invenerit, utrum pro dominii partibus, an semper æquis adquiret? & simile est, atque in hereditate, vel legato, vel quod ab aliis donatum servo traditur: quia & thesaurus donum fortunæ creditur: scilicet ut pars quæ inventori cedit, ad socios, pro qua parte servi quisque dominus est, pertineat. §. 2. Si communis servus in domini unius fundo proprio invenit: de parte, quæ soli domino semper cedit, non est dubium, quin solius domini prædii sit; verum, an aliquid ex parte ferat alter socius, videndum est. & numquid simile sit, atque cum stipulatur servus jussu unius domini, aut per traditionem aliquid accipit, vel nominatim alteri? quod magis dici poterit. §. 3. Quod si servus in quo ususfructus alienus est, invenerit in ejus locum, qui servum proprium habet: an totum illius sit? & si in alieno: an partem eidem adquirat, an vero fructuario? Inspectio in illo est, num ex operis servi adquiratur. Finge, terram fodientem invenisse: ut hoc dicatur fructuarii esse. quod vero subito in *abdito loco* positum, nihil agens, sed aliter ambulans invenit: proprietatis domini sit. † Ego nec illius ad fructuarium pertinere partem arbitror. nemo enim servorum opera thesaurum quærit: nec ea propter tunc terram fodiebat, sed alii rei operam insumebat, & fortuna aliud dedit.

† Itaque si in ipsius fructuarii agro invenerit: [puto,] partem solam, ut agri dominum, habiturum: alteram ad eum, cujus in servo proprietas est, pertinere. §. 4. Quod si creditor invenerit: in alieno videbitur invenisse. partem itaque sibi, partem debitori præstabit: nec recepta pecunia restituet, quod jure inventoris, non creditoris, ex thesauro apud eum permansit. Quæ cum ita sint, & cum ex Principis auctoritate creditor ut proprium agrum tenere cœpit jure dominii: intra constitutum luendi tempus, [*pignoris causa vertitur: post transactum autem tempus, thesaurum in eo inventum ante solutam pecuniam totum tenebit: oblato vero intra constitutum tempus debito,*] quoniam universa præstantur, atque in simplici petitore revocantur: restitui debebit, sed pro parte sola; quia dimidium inventori semper placet relinqui.

64. QUINTUS MUCIUS SCÆVOLA libro singulari Ὅρων.

QUæ quisque aliena in censum deducit, nihilo magis ejus fiunt.

65. LABEO lib. 6 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI *epistolam* tibi misero: non erit ea tua, antequam tibi reddita fuerit. Paulus: imo contra. nam si miseris ad me tabellarium tuum, & ego rescribendi causa literas tibi misero: simul atque tabellario tuo tradidero, tuæ fient.

† Idem accidet in his literis, quas tuæ duntaxat rei gratia misero; veluti, si petieris à me, *uti te alicui commendarem*, & eas commendatitias tibi misero literas. §. 1. Si qua *insula* in flumine propria tua est, nihil in ea publici est. Paulus: Imo in eo genere insularum ripæ flumini, & litora mari proxima publica sunt, non secus atque *in continenti agro* idem juris est. §. 2. Si qua insula in flumine publico proxima tuo fundo nata est: ea tua est. Paulus: videamus, ne hoc falsum sit de ea insula, quæ non ipsi alveo fluminis cohæret, sed virgultis, aut alia qualibet levi materia ita sustinetur in flumine, ut solum ejus non tangat, atque ipsa movetur: hæc enim propemodum publica, atque ipsius fluminis est insula. §. 3. Paulus: si insula in flumine nata tua fuerit, deinde inter eam insulam & contrariam ripam alia insula nata fuerit: mensura eo nomine erit instruenda à tua insula, non ab agro tuo, propter quem ea insula tua facta fuerit. nam quid interest, qualis ager sit, cujus propter propinquitatem posterior insula, cujus sit, quæratur? §. 4. Labeo libro eodem: Si id quod in publico innatum aut ædificatum est, publicum est, insula quoque, quæ in flumine publico nata est, publica esse debet.

66. VENULEIUS lib. 6 Interdictorum.

CUm prægnans mulier legata, aut usucapta, aliove quo modo alienata pariat: ejus fient partus, cujus est ea cui emeretur; non cujus tunc fuisset, cum conciperet.

TIT. II.

DE ADQUIRENDA, VEL AMITTENDA POSSESSIONE.

1. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

POssessio appellata est (ut & Labeo ait) à sedibus, quasi positio: quia naturaliter tenetur ab eo, qui ei insistit: quam Græci κατοχὴν dicunt. §. 1. Dominiumque rerum ex naturali possessione cœpisse Nerva filius ait: ejusque rei vestigium remanere de his, quæ terra, mari, cœloque capiuntur; nam hæc protinus eorum fiunt, qui primi possessionem eorum apprehenderint. † Item bello capta, & insula in mari enata & gemmæ, lapilli, margaritæ in litoribus inventæ, ejus fiunt, qui primus eorum possessionem nanctus est. §. 2. Apiscimur autem possessionem per nosmetipsos.

§. 3. *Furiosus* & *pupillus* sine tutoris auctoritate non potest incipere possidere: quia affectionem tenendi non habent, licet maxime corpore suo rem contingant: sicuti si quis dormienti aliquid in manu ponat. Sed pupillus tutore auctore incipiet possidere. Ofilius quidem & Nerva filius, etiam sine tutoris auctoritate possidere incipere posse pupillum, ajunt: eam enim rem facti, non juris esse: quæ sententia recipi potest, si ejus ætatis sint, ut intellectum capiant. §. 4. Si vir uxori cedat possessione, donationis causa, plerique putant possidere eam: quoniam res facti infirmari Jure civili non potest. & quid attinet dicere, non possidere mulierem, cum maritus, ubi noluit possidere, protinus amiserit possessionem? §. 5. Item adquirimus possessionem per servum, aut filium, qui in potestate est, & quidem earum rerum, quas peculiariter tenent, etiam ignorantes, sicut Sabino, & Cassio, & Juliano placuit, quia nostra voluntate intelligantur possidere, qui eis peculium habere permiserimus. † Igitur ex causa peculiari & infans & furiosus adquirunt possessionem, & usucapiunt: & heres, si hereditarius servus emat.

§. 6. Sed & per eum quem bona fide possidemus, quamvis alienus sit, vel liber, possessionem adquiremus. † [Quod] si mala fide eum possideamus, non puto adquiri nobis possessionem per eum. Sed nec vero domino, aut

sibi

sibi adquiret, qui ab alio possidetur. §. 7. Per communem, sicut per proprium, adquirimus etiam singuli in solidum, si hoc agat servus, ut uni adquirat: sicut in dominio adquirendo.

§. 8. Per eum in quo usumfructum habemus, possidere possumus, sicut ex operis suis adquirere nobis solet: nec ad rem pertinet, quod ipsum non possidemus; nam nec filium.

§. 9. Cæterum & ille, per quem volumus possidere, talis esse debet, ut habeat intellectum possidendi. §. 10. Et ideo si furiosum servum miseris, ut possideas: nequaquam videris adprehendisse possessionem. §. 11. Quod si impuberem miseris ad possidendum, incipies possidere: sicut pupillus, maxime tutore auctore, adquirit possessionem. §. 12. Nam per ancillam, quin possis nancisci possessionem, non dubitatur. §. 13. Pupillus per servum sive puberem, sive impuberem adquirit possessionem, si tutore auctore jusserit eum ire in possessionem.

§. 14. Per servum, qui in fuga sit, nihil posse nos possidere Nerva filius ait: licet respondeatur, quamdiu ab alio non possideatur, à nobis eum possideri; ideoque interim etiam usucapi. Sed utilitatis causa receptum est, ut impleatur usucapio, quamdiu nemo nactus sit ejus possessionem. † Possessionem autem per eum adquiri, sicut per eos quos in provincia habemus, Cassii & Juliani sententia est.

§. 15. Per servum corporaliter pignori datum, non adquirere nos possessionem, Julianus ait: ad unam enim tantum causam videri eum à debitore possideri; ad usucapionem. nec creditori: quia nec stipulatione, nec ullo alio modo per eum adquirat, quamvis eum possideat.

§. 16. Veteres putaverunt, *non posse nos per servum hereditarium adquirere, quod sit ejusdem hereditatis*. Itaque agitatur, num hæc regula longius producenda sit: ut si plures servi legati sint, per unum an possint cæteri possideri? Idem tractatus est, si pariter empti vel donati sunt? Sed verius est, ex his causis posse me per unum reliquorum adquirere possessionem. §. 17. Si ex parte heredi instituto servus legatus sit: propter partem, quam ex causa legati habet, adquiret fundi hereditarii possessionem. §. 18. Idem dicendum est, si servum communem jussero adire hereditatem: quia propter partem meam adquiro. §. 19. Hæc quæ de servis diximus, ita se habent, si & ipsi velint nobis adquirere possessionem. Nam si jubeas servum tuum possidere, & is eo animo intret in possessionem, ut nolit tibi, sed potius Titio adquirere: non est tibi adquisita possessio. §. 20. Per procuratorem, tutorem, curatoremve possessio nobis adquiritur. cum autem suo nomine nacti fuerint possessionem, non cum ea mente, ut operam duntaxat suam accommodarent: nobis non possunt adquirere. Alioquin, si dicamus, per eos non adquiri nobis possessionem, qui nostro nomine accipiunt; futurum, ut neque is possideat, cui res tradita sit, quia non habeat animum possidentis; neque is qui tradiderit, quoniam cesserit possessionem. §. 21. Si jusserim venditorem procuratori rem tradere, cum ea in præsentia sit: videri [mihi] traditam Priscus ait. idemque esse, si nummos debitorem jusserim alii dare: *Non est enim corpore & actu necesse apprehendere possessionem, sed etiam oculis & affectu*. & argumento esse eas res, quæ propter magnitudinem ponderis moveri non possunt, ut columnas: nam pro traditis [eas] haberi, si in re præsenti consenserint; & vina tradita videri, cum claves cellæ vinariæ emptori traditæ fuerint. §. 22. Municipes per se nihil possidere possunt, quia uni consentire non possunt. † Forum autem & basilicam, hisque similia non possident: sed promiscue his utuntur. Sed Nerva filius ait, per servum, quæ peculiariter adquisierint, & possidere & usucapere posse. sed quidam contra putant: quoniam ipsos servos non possideant.

2. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

Sed hoc jure utimur, ut & possidere, & usucapere municipes possint: idque eis & per servum, & per liberam personam adquiratur.

3. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

Possideri autem possunt, quæ sunt corporalia. §. 1. Et apiscimur possessionem corpore, & animo; neque per se animo, aut per se corpore. † Quod autem diximus, *& corpore, & animo adquirere nos debere possessionem*, non utique ita accipiendum est, ut qui fundum possidere velit, omnes glebas circumambulet: sed sufficit quamlibet partem ejus fundi introire; dum mente & cogitatione [hac] sit, uti totum fundum usque ad terminum velit possidere.

§. 2. Incertam partem rei possidere nemo potest: veluti si hac mente sis, ut quidquid Titius possidet, tu quoque velis possidere.

§. 3. Neratius & Proculus, [&] solo animo non posse nos adquirere possessionem, si non antecedat naturalis possessio. Ideoque si thesaurum in fundo meo positum sciam, continuo me possidere, simul atque possidendi affectum habuero: quia, quod desit naturali possessioni, id animus implet. † Cæterum quod Brutus & Manilius putant, eum, qui fundum longa possessione cepit, etiam thesaurum cepisse, quamvis nesciat in fundo esse: non est verum. is enim, qui nescit, non possidet thesaurum, quamvis fundum possideat: sed & si sciat, non capiet longa possessione; quia scit alienum esse. † Quidam putant, Sabini sententiam veriorem esse: nec alias eum qui scit, possidere, nisi si loco motus sit; quia non sit sub custodia nostra. quibus consentio. §. 4. Ex plurimis causis possidere eandem rem possumus, ut quidam putant: & eum qui usuceperit, & pro emptore, & pro suo possidere. sic enim & si ei qui pro emptore possidebat, heres sim, eandem rem, & pro emptore, & pro herede possideo: nec enim, sicut dominium non potest nisi ex una causa contingere, ita & possidere ex una duntaxat causa possumus. §. 5. Ex contrario plures eandem rem in solidum possidere non possunt. Contra naturam quippe est, ut cum ego aliquid teneam, tu quoque id tenere videaris. † Sabinus tamen scribit, eum qui precario dederit, & ipsum possidere, & eum qui precario acceperit. † Idem Trebatius probabat existimans, posse alium juste, alium injuste possidere: [duos] injuste, vel duos juste non posse. [quem] Labeo reprehendit: quoniam in summa possessionis non multum interest, juste quis, an injuste possideat. quod est verius: non magis enim eadem possessio apud duos esse potest, quam ut tu stare videaris in eo loco, in quo ego sto; vel in quo ego sedeo, tu sedere videaris. §. 6. In amittenda quoque possessione affectio ejus, qui possidet, intuenda est. Itaque si in fundo sis, & tamen nolis eum possidere: protinus amittes possessionem. † Igitur amitti & animo solo potest, quamvis adquiri non potest. §. 7. Sed & si animo solo possideas, licet alius in fundo sit, adhuc tamen possides. §. 8. Si quis nunciet, domum à latronibus occupatam, & dominus timor

timore conterritus, noluerit accedere: amisisse eum possessionem placet. † Quod si servus vel colonus, per quos corpore possidebam, decesserint [discesserintve]: animo retinebo possessionem. §. 9. Et si alii tradiderim, amitto possessionem. Nam constat possidere nos donec aut nostra voluntate discesserimus, aut vi dejecti fuerimus. §. 10. Si servus, quem possidebam, pro libero se gerat, ut fecit Spartacus; & judicium liberale pati paratus sit: non videbitur à domino possideri, cui se adversarium præparat. sed hoc ita verum est, si diu in libertate moratur: alioquin si ex possessione servitutis in libertatem reclamaverit, & liberale judicium imploraverit; nihilo minus in possessione mea est, & animo eum possideo, donec liber fuerit pronunciatus. §. 11. Saltus hybernos æstivosque animo possidemus, quamvis certis temporibus eos relinquamus. §. 12. Cæterum animo nostro, corpore etiam alieno possidemus: sicut diximus per colonum & servum. Nec movere nos debet, quod quasdam [res] etiam ignorantes possidemus, id est, quas servi peculiariter paraverunt: nam videmur eas eorundem & animo & corpore possidere. §. 13. Nerva filius, res mobiles, excepto homine, quatenus sub custodia nostra sint, hactenus possideri: id est, quatenus, [si] velimus, naturalem possessionem nancisci [possimus]. Nam pecus simul atque aberraverit, aut vas ita exciderit ut non inveniatur, protinus desinere à nobis possideri, licet à nullo possideatur. dissimiliter atque si sub custodia mea sit, nec inveniatur: quia præsentia ejus sit, & tantum cessat interim diligens inquisitio. §. 14. Item feras bestias, quas vivariis incluserimus, & pisces, quos in piscinas conjecerimus, à nobis possideri. † Sed eos pisces, qui in stagno sint, aut feras, quæ in silvis circumseptis vagantur, à nobis non possideri: quoniam relictæ sint in libertate naturali. alioquin, etiam si quis sylvam emerit, videri eum omnes feras possidere: quod falsum est.

§. 15. Aves autem possidemus, quas inclusas habemus: aut si quæ mansuetæ factæ, custodiæ nostræ subjectæ sunt. §. 16. Quidam recte putant, columbas quoque, quæ ab ædificiis nostris [volant], item apes, quæ ex alveis nostris evolant, & secundum consuetudinem redeunt, & à nobis possideri. §. 17. Labeo & Nerva filius responderunt, desinere me possidere eum locum, quem flumen aut mare occupaverit. §. 18. Si rem apud te depositam, furti faciendi causa contrectaveris, desino possidere. sed si eam loco non moveris, & inficiandi animum habeas; plerique Veterum, & Sabinus & Cassius recte responderunt, possessorem me manere: *quia furtum sine contrectatione fieri non potest. nec animo furtum admittatur.* §. 19. Illud quoque à Veteribus præceptum est, neminem sibi ipsum causam possessionis mutare posse.

§. 20. Sed si is, qui apud me deposuit, vel commodavit, eam rem vendiderit mihi vel donaverit: non videbor causam possessionis mihi mutare, qui ne possidebam quidem. §. 21. *Genera possessionum* tot sunt, quot & causæ adquirendi ejus, quod nostrum non sit: velut *pro emptore*, *pro donato*, *pro legato*, *pro dote*, *pro herede*, *pro noxæ dedito*, *pro suo*. sicut in his, quæ terra, marique, vel ex hostibus capimus, vel quæ ipsi, ut in rerum natura essent, fecimus. Et in summa magis unum genus est possidendi, species infinitæ.

§. 22. Vel etiam potest dividi possessionis genus in duas species, ut possideatur, aut bona fide, aut non bona fide. §. 23. Quod autem Quintus Mucius inter genera possessionum posuit, si quando jussu Magistratus rei servandæ causa, vel quia damni infecti non caveatur [mitti], possidemus, ineptissimum est: nam qui creditorem rei servandæ causa, vel quia damni infecti non caveatur, mittit in possessionem, vel ventris nomine: non possessionem, sed custodiam rerum & observationem concedit. & ideo cum damni infecti non cavente vicino, in possessionem missi sumus, si id longo tempore fiat, etiam possidere nobis, & per longam possessionem capere Prætor causa cognita permittit.

4. ULPIANUS lib. 67 ad Edictum.

QUidquid filius peculiari nomine apprehenderit, id statim pater ejus possidet, quamvis ignoret in sua potestate filium. Amplius, etiam si filius ab alio tanquam servus possideatur, idem erit probandum.

5. PAULUS lib. 63 ad Edictum.

SI ex stipulatione tibi Stichum debeam, & non tradam eum, tu autem nanctus fueris possessionem: prædo es. Æque si vendidero, nec tradidero rem, si non voluntate mea nanctus sis possessionem: non pro emptore possides, sed prædo es.

6. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

C*Lam possidere* eum dicimus, qui furtive ingressus est possessionem, ignorante eo, quem sibi controversiam facturum suspicabatur, & ne faceret timebat. Is autem, qui cum possideret non clam, se celavit, in ea causa est, ut non videatur clam possidere. non enim ratio obtinendæ possessionis, sed origo nanciscendæ exquirenda est: nec quemquam clam possidere incipere, qui sciente aut volente eo, ad quem ea res pertinet, aut aliqua ratione bonæ fidei possessionem nanciscitur. Itaque, inquit Pomponius, clam nanciscitur possessionem, qui futuram controversiam metuens, ignorante eo, quem metuit, furtive [in] possessionem ingreditur.

§. 1. Qui ad nundinas profectus, neminem reliquerit: &, dum ille à nundinis redit, aliquis occupaverit possessionem, videri eum clam possidere, Labeo scribit. Retinet ergo possessionem is qui ad nundinas abiit. Verum si revertentem dominum non admiserit, vi magis intelligi possidere, non clam.

7. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

ET si nolit in fundum reverti, quod vim majorem vereatur, amisisse possessionem videbitur: & ita Neratius quoque scribit.

8. IDEM lib. 65 ad Edictum.

QUemadmodum nulla possessio adquiri, nisi animo & corpore potest: ita nulla amittitur, nisi in qua utrumque in contrarium actum est.

9. GAIUS lib. 25 ad Edictum provinciale.

GEneraliter quisquis omnino nostro nomine sit in possessione, veluti procurator, hospes, amicus: nos possidere videmur.

10. ULPIANUS lib. 69 ad Edictum.

SI quis ante conduxit, postea precario rogavit: videbitur discessisse à conductione. Quod si ante rogavit, postea conduxit; conduxisse videbitur. potius enim hoc procedere videtur, quod novissime factum est. & hoc Pomponius ait. §. 1. Idem Pomponius bellissime tentat dicere, nunquid qui conduxerit quidem prædium, precario autem rogavit, non ut possideret, sed ut in possessione esset? est autem longe diversum. aliud est enim possidere; longe aliud in possessione esse: denique rei servandæ causa,

legato-

legatorum, damni infecti, non possident, sed sunt in possessione custodiæ causa. quod si factum est, utrumque procedit. §. 2. Si quis & conduxerit, & rogaverit precario, uti possideret: si quidem nummo uno conduxit, nulla dubitatio est, quin ei precarium solum teneat; quia conductio nulla est, quæ est in uno nummo: sin vero pretio, tunc distinguendum quid prius factum est.

11. PAULUS lib. 65 ad Edictum.

IUste possidet, qui auctore Prætore possidet.

12. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

NAturaliter videtur possidere is qui usumfructum habet. §. 1. Nihil commune habet proprietas cum possessione: & ideo non denegatur ei Interdictum Uti possidetis, qui cœpit rem vindicare. non enim videtur possessioni renunciasse, qui rem vindicavit.

13. IDEM [lib.] 72 ad Edictum.

POmponius refert, cum lapides in Tiberim demersi essent naufragio, & post tempus extracti: an dominium in integro fuit per id tempus, quo erant mersi? Ego dominium me retinere puto, possessionem non puto. Nec est simile fugitivo: namque fugitivus idcirco à nobis possideri videtur, ne ipse nos privet possessione: at in lapidibus diversum est. §. 1. Cum quis utitur adminiculo ex persona auctoris: uti debet cum sua causa, suisque vitiis. denique addimus in accessione de vi, & clam, & precario venditoris. §. 2. Præterea quæritur, si quis hominem venditori redhibuerit; an accessione uti possit ex persona ejus? & sunt, qui putent, non posse: quia venditionis est resolutio, redhibitio. alii, emptorem venditoris accessione usurum, & venditorem emptoris: quod magis probandum puto. §. 3. Si liber homo vel alienus servus, cum bona fide servirent, compararaverint, & alii adquisierint possessionem: neque liberum, neque servi dominum, debere uti accessione. §. 4. Quæsitum est, si heres prius non possederat, an testatoris possessio ei accedat? Et quidem in emptoribus possessio interrumpitur, sed non idem in heredibus plerique probant: quoniam plenius est jus successionis, quam emptionis. sed subtilius est, quod in emptorem, & in heredem id quoque probari.

§. 5. Non autem ea tantum possessio testatoris heredi procedit, quæ morti fuit injuncta: verum ea quoque, quæ unquam testatoris fuerit.

§. 6. In dote quoque, si data res fuerit, vel ex dote recepta: accessio dabitur, vel marito, vel uxori. §. 7. Si is, qui precario concessit, accessione velit uti ex persona ejus cui concessit: an possit, quæritur? Ego puto, eum qui precario concessit, quamdiu manet precarium, accessione uti non posse: si tamen receperit possessionem rupto precario, dicendum esse, accedere possessionem ejus temporis, quo precario possidebatur. §. 8. Ex facto quæritur, si quis manumissus, ex causa peculiari habeat rem, non concesso sibi peculio: deinde dominus velit, retracta possessione, accessione uti, an possit? & placuit, non esse dandam hanc accessionem, quæ clam habita est prædone possidente. §. 9. Si jussu judicis res mihi restituta sit, accessionem esse mihi dandam placuit. §. 10. Sed & legatario dandam accessionem ejus temporis, quo fuit apud testatorem, sciendum est. † An heredis possessio ei accedat, videamus? Et puto, sive pure, sive sub conditione, fuerit relictum, dicendum esse, id temporis, quo heres possedit ante existentem conditionem vel restitutionem rei, legatario proficere. Testatoris autem semper proderit legatario, si legatum vere fuit vel fideicommissum. §. 11. Sed & is, cui res donata est, accessione utetur ex persona ejus, qui donavit. §. 12. Accessiones in eorum persona locum habent, qui habent propriam possessionem: cæterum accessio nemini proficit, nisi ei qui ipse possedit. §. 13. Præterea ne vitiosæ quidem possessioni ulla potest accedere: sed nec vitiosa ei quæ vitiosa non est.

14. PAULUS lib. 68 ad Edictum.

SI servus vel filiusfamilias vendiderit, dabitur accessio ejus, quod penes me fuit: scilicet si volente me, aut de peculio, cujus liberam peculii administrationem habuerunt, vendiderunt. §. 1. Tutore quoque vel curatore vendente, dabitur accessio ejus temporis, quo pupillus vel furiosus possedit.

15. GAIUS lib. 26 ad Edictum provinc.

REm, quæ nobis subrepta est, perinde intelligimur desinere possidere, atque eam, quæ vi nobis erepta est. Sed si is, qui in potestate nostra est, subripuerit; quamdiu apud ipsum sit res, tamdiu non amittimus possessionem: quia per hujusmodi personas adquiritur nobis possessio. & hæc ratio est, quare videamur fugitivum possidere: quod is, quemadmodum aliarum rerum possessionem intervertere non potest, ita ne suam quidem potest.

16. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

QUod uxor viro aut vir uxori donavit, pro possessore possidetur.

17. IDEM lib. 76 ad Edictum.

SI quis vi de possessione dejectus sit, perinde haberi debet, ac si possideret: cum Interdicto de Vi reciperandæ possessionis facultatem habeat. §. 1. Differentia inter dominium & possessionem hæc est, quod dominium nihilo minus ejus manet, qui dominus esse non vult; possessio autem recedit, ut quisque constituit nolle possidere. Si quis igitur ea mente possessionem tradidit, ut postea ei restituatur: desinit possidere.

18. CELSUS lib. 23 Digestorum.

QUod meo nomine possideo, possum alieno nomine possidere: nec enim muto mihi causam possessionis, sed desino possidere, & alium possessorem ministerio meo facio. nec idem est, possidere, & alieno nomine possidere. Nam possidet, cujus nomine possidetur. Procurator alienæ possessioni præstat ministerium.

§. 1. Si furioso, quem suæ mentis esse existimas, eo quod forte in conspectu inumbratæ quietis fuit constitutus, rem tradideris: licet ille non erit adeptus possessionem, tu possidere desinis. sufficit quippe dimittere possessionem, etiam si non transferas. Illud enim ridiculum est, dicere, quod non aliter vult quis dimittere, quam si transferat: imo vult dimittere, quia existimat se transferre. §. 2. Si venditorem, quod emerim, deponere in mea domo jusserim: possidere me certum est, quanquam id nemo dum attigerit. aut si vicinum mihi fundum mercato venditor in mea turre demonstret, vacuamque se possessionem tradere dicat: non minus possidere cœpi, quam si pedem finibus intulissem.

§. 3. Si dum in alia parte fundi sum, alius quis clam animo possessoris intraverit: non desisse illico possidere existimandus sum, facile expulsurus finibus simul [atque] sciero.

§. 4. Rursus si cum magna vi ingressus est exercitus: eam tantummodo partem, quam intraverit, obtinet.

19. MAR-

19. MARCELLUS [lib. 17 Digest.]

QUi bona fide alienum fundum emit, eundem à domino conduxit: Quæro, utrum desinat possidere, an non? Respondi: In promptu est, ut possidere desierit. §. 1. Quod scriptum est apud Veteres, *neminem sibi causam possessionis posse mutare*, credibile est, de eo cogitatum, qui & corpore & animo possessioni incumbens, hoc solum statuit, ut alia ex causa id possideret: non si quis dimissa possessione prima, ejusdem rei denuo ex alia causa possessionem nancisci velit.

20. IDEM lib. 19 Digestorum.

SI quis rem, quam utendam dederat, vendiderit, emptorique tradi jusserit, nec ille tradiderit: alias videbitur possessione dominum intervertisse, alias contra. Nam nec tunc quidem semper dominus amittit possessionem, cum reposcenti ei commodatum non redditur: quid enim, si alia quæpiam fuit justa & rationabilis causa non reddendi, non utique ut possessionem ejus interverteret?

21. JAVOLENUS lib. 7 ex Cassio.

INterdum ejus possessionem, cujus ipsi non habemus, alii tradere possumus: veluti cum is qui pro herede rem possidebat, antequam dominus fieret, precario ab herede eam rogavit.

§. 1. Quod ex naufragio expulsum est, usucapi non potest: quoniam non est in derelicto, sed in deperdito. §. 2. Idem juris esse existimo in his rebus quæ jactæ sunt: quoniam non potest videri id pro derelicto habitum, quod salutis causa interim dimissum est. §. 3. Qui alienam rem precario rogavit, si eandem à domino conduxit: possessio ad dominum revertitur.

22. IDEM lib. 13 ex Cassio.

NOn videtur possessionem adeptus is, qui ita nactus est, ut eam retinere non possit.

23. IDEM lib. 1 Epistolarum.

CUm heredes instituti sumus, adita hereditate, omnia quidem jura ad nos transeunt: possessio tamen nisi naturaliter comprehensa ad nos non pertinet. §. 1. In his, qui in hostium potestatem pervenerunt, [in] retinendo jura rerum suarum singulare jus est. corporaliter tamen possessionem amittunt. neque enim possunt videri aliquid possidere, cum ipsi ab alio possideantur: sequitur ergo, ut reversis his nova possessione opus sit, etiam si nemo medio tempore res eorum possederit. §. 2. Item quæro, si vinxero liberum hominem, ita ut eum possideam: an omnia quæ is possidebat, ego possideam per illum? Respondit, Si vinxeris hominem liberum, eum te possidere non puto: quod cum ita se habeat, multo minus per illum res ejus à te possidebuntur: neque enim rerum natura recipit, ut per eum aliquid possidere possimus, quem civiliter in mea potestate non habeo.

24. IDEM lib. 14 Epistolarum.

QUod servus tuus, ignorante te, vi possidet, id tu non possides: quoniam is qui in tua potestate est, ignoranti tibi non corporalem possessionem, sed justam potest adquirere: sicut id quod ex peculio ad eum pervenerit, possidet. nam tum per servum dominus quoque possidere dicitur: summa scilicet cum ratione: quia quod ex justa causa corporaliter à servo tenetur, id in peculio servi est; & peculium, quod servus civiliter quidem possidere non posset, sed naturaliter tenet, dominus creditur possidere. † Quod vero ex maleficiis adprehenditur, id ad domini possessionem ideo non pertinet, quia nec peculii causam adprehendit.

25. POMPONIUS lib. 23 ad Quint. Muc.

SI id quod possidemus, ita perdiderimus, ut ignoremus, ubi sit: desinimus possidere.

§. 1. Et per colonos, & inquilinos, aut servos nostros, possidemus. Et si moriantur, aut furere incipiant, aut alii locent, intelligimur nos retinere possessionem. Nec inter colonum, & servum nostrum per quem possessionem retinemus, quicquam interest. §. 2. Quod autem solo animo possidemus, quæritur, utrumne usque eo possidemus, donec alius corpore ingressus sit, ut potior sit illius corporalis possessio? an vero (quod quasi magis probatur) usque eo possideamus, donec revertentes non aliquis repellat: aut nos ita animo desinamus possidere, quod suspicemur repelli nos posse ab eo, qui ingressus sit in possessionem? & videtur utilius esse.

26. IDEM lib. 26 ad Quintum Mucium.

LOcus certus ex fundo & possideri, & per longam possessionem capi potest: & certa pars pro indiviso, quæ introducitur vel ex emptione, vel ex donatione, vel qualibet alia ex causa. † Incerta autem pars nec tradi, nec capi potest; veluti si ita tibi tradam, *Quidquid mei juris in eo fundo est*: nam qui ignorat, nec tradere, nec accipere id quod incertum est, potest.

27. PROCULUS lib. 5 Epistolarum.

SI is qui animo possessionem saltus retineret, furere cœpisset, non potest, dum fureret, ejus saltus possessionem amittere: quia furiosus non potest desinere animo possidere.

28. TERTYLLIANUS lib. 1 Quæst.

SI aliquam rem possideam, & eandem postea conducam: an amittam possessionem? Multum refert, in his quid agatur. primum enim refert, utrum sciam me possidere, an ignorem: & utrum quasi non meam rem conducam, an quasi meam: & sciens meam esse, utrum quasi proprietatis respectu, an possessionis tantum. Nam & si rem meam tu possideas, & ego emam à te possessionem ejus rei, vel stipuler: utilis erit & emptio & stipulatio: & sequitur, ut & precarium, & conductio, [si] specialiter possessionis solius conducendæ vel precario rogandæ animus interveniat.

29. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

POssessionem pupillum sine tutoris auctoritate amittere posse constat: non ut animo, sed ut corpore desinat possidere. quod est enim facti, potest amittere. Alia causa est, si forte animo possessionem velit amittere: hoc enim non potest.

30. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

QUi universas ædes possidet, singulas res, quæ in ædificio sunt, non videtur possedisse. Idem dici debet & de nave, & de armario.

§. 1. Possessionem *amittimus* multis modis, veluti si mortuum in eum locum intulimus, quem possidebamus. namque locum religiosum aut sacrum non possumus possidere, etsi contemnamus religionem, & pro privato eum teneamus: sicut hominem liberum. §. 2. Item cum Prætor idcirco in possessionem rei [ire] jussit, quod damni infecti non promittebatur: possessionem invitum dominum amittere Labeo ait.

§. 3. Item, quod mari aut flumine occupatum sit, possidere nos desinimus: aut si is, qui possidet, in alterius potestatem pervenit. §. 4. Item quod mobile est, multis modis desinimus possidere: si aut nolimus, aut servum [puta] manumittamus: item si quod possidebam, in aliam speciem translatum est; veluti vestimentum ex lana factum. §. 5. Quod per colonum possideo, heres

heres meus, nisi ipse nactus possessionem, non poterit possidere: retinere enim animo possessionem possumus, apisci non possumus. † Sed quod pro emptore possideo, per colonum etiam usucapiet [etiam] heres meus. §. 6. Si ego tibi commodavero, tu Titio, qui putet tuum esse: nihilominus ego id possidebo. † Et idem erit, si colonus meus fundum locaverit: aut is apud quem deposueram, apud alium rursus deposuerit. Et id quamlibet per plurium personam factum observandum ita erit.

31. POMPONIUS lib. 32 ad Sabinum.

SI colonus non deserendæ possessionis causa exisset de fundo, & eo redisset: eundem locatorem possidere, placet.

32. PAULUS lib. 15 ad Sabinum.

QUamvis pupillus sine tutoris auctoritate non obligetur, possessionem tamen per eum retinemus. §. 1. Si conductor rem vendidit, & eam ab emptore conduxit, & utrique mercedes præstitit: prior locator possessionem per conductorem rectissime retinet. §. 2. Infans possidere recte potest, si tutore auctore cœpit: nam judicium infantis suppletur auctoritate tutoris. utilitatis enim causa hoc receptum est: nam alioquin nullus sensus sit infantis accipiendi possessionem. † Pupillus tamen etiam sine tutoris auctoritate possessionem nancisci potest. † Item infans peculiari nomine per servum possidere potest.

33. POMPONIUS lib. 32 ad Sabinum.

FUndi venditor etiam si mandaverit alicui, *ut emptorem in vacuam possessionem induceret*: priusquam id fieret, non recte emptor per se in possessionem veniet. † Item si amicus venditoris, mortuo eo, priusquam id sciret, aut non prohibentibus heredibus, id fecerit: recte possessio tradita erit. Sed si id fecerit, cum sciret dominum mortuum, aut cum sciret heredes id facere nolle: contra erit.

34. ULPIANUS lib. 7 Disputationum.

SI me in vacuam possessionem fundi Corneliani miseris, ego putarem me in fundum Sempronianum missum, & in Cornelianum iero: non adquiram possessionem, nisi forte in nomine tantum erraverimus, in corpore consenserimus. † Quoniam autem in corpore consenserimus, an à te tamen recedet possessio, quia animo deponere & mutare nos possessionem posse, & Celsus & Marcellus scribunt, dubitari potest? & si animo adquiri possessio potest, nunquid etiam adquisita est? Sed non puto errantem adquirere: ergo nec amittet possessionem, qui quodammodo sub conditione recessit de possessione. §. 1. Sed si non mihi, sed procuratori meo possessionem tradas: videndum est, si ego errem, procurator meus non erret, an mihi possessio adquiratur? Et cum placeat, ignoranti adquiri, poterit & erranti. Sed si procurator meus erret, ego non errem: magis est, ut adquiram possessionem. §. 2. Servus quoque meus ignoranti mihi adquiret possessionem. Nam & servus alienus (Vitellius scribit) sive à me, sive à nemine possideatur, potest mihi adquirere possessionem, si nomine meo eam adipiscatur: quod & ipsum admittendum est.

35. IDEM lib. 5 de omnibus Tribunalibus.

EXitus controversiæ possessionis hic est tantum, ut prius pronunciet judex, uter possideat: ita enim fiet ut is qui victus est de possessione, petitoris partibus fungatur, & tunc de domino quæratur.

36. JULIANUS lib. 13 Digestorum.

QUi pignoris causa fundum creditori tradit, intelligitur possidere. † Sed etsi eundem precario rogaverit, æque per diutinam possessionem capiet. nam cum possessio creditoris non impediat capionem, longe minus precarii rogatio impedimento esse [non] debet: cum plus juris in possessione habeat, qui precario rogaverit, quam qui omnino non possidet.

37. MARCIANUS libro singul. ad Formulam hypothecariam.

RES pignoris nomine data, & possessione tradita, deinde à creditore conducta: convenit, ut is qui hypothecam dedisset, pro colono in agro, [in] ædibus autem pro inquilino sit. per eos creditor possidere videtur.

38. JULIANUS lib. 44 Digestorum.

QUi absenti servo scribit, ut in libertate moretur, non eam mentem habet, ut statim velit servi possessionem dimittere: sed magis destinationem [suam] in id tempus conferre, quo servus certior factus fuerit. §. 1. Si quis possessionem fundi ita tradiderit, ut ita demum cedere ea dicat, si ipsius fundus esset: non videtur possessio tradita, si fundus alienus sit. Hoc amplius existimandum est, possessiones sub conditione tradi posse, sicut res sub conditione traduntur, neque aliter accipientis fiunt, quam conditio extiterit. §. 2. Si is, qui Titio servum vendiderat, heredi ejus eum tradiderit, poterit heres rerum hereditariarum possessionem per eum apprehendere: quia non servus jure hereditario, sed actio ex empto ad eum pervenit. nam & si ex stipulatu, vel ex testamento servus testatori debitus fuisset, & heres eum accepisset: non prohiberetur rerum hereditariarum possessionem per eundem adquirere.

39. IDEM lib. 2 ex Minicio.

INteresse puto, qua mente apud sequestrum deponitur res. nam si omittendæ possessionis causa, & hoc aperte fuerit approbatum: ad usucapionem possessio ejus partibus non procederet. at si custodiæ causa deponatur, ad usucapionem eam possessionem victori procedere constat.

40. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

SI de eo fundo, quem, cum possiderem, pignori tibi dedi, servus tuus te dejiciat: adhuc te possidere, ait: quoniam nihilominus per ipsum servum possessionem retineas. §. 1. Si forte colonus, per quem dominus possideret, decessisset: propter utilitatem receptum est, ut per colonum possessio [&] retineretur & contineretur. quo mortuo, non statim dicendum, eam interpellari: sed tunc demum, cum dominus possessionem apisci neglexerit. Aliud existimandum ait, si colonus sponte possessione discesserit. Sed hæc ita esse vera, si nemo extraneus eam rem interim possederit, sed semper in hereditate coloni manserit. §. 2. Servum tuum à Titio bona fide emi, & traditum possedi; deinde cum comperissem tuum esse, ne eum peteres, celare cœpi: non ideo magis hoc tempore clam possidere videri me, ait. † Nam retro quoque, si sciens tuum servum non à domino emerim, & tum clam eum possidere cœpissem, postea certiorem te fecerim, non ideo desinere me clam possidere. §. 3. Si servum meum bonæ fidei emptori clam abduxerim: respondit, non videri me clam possidere. quia neque precarii rogatione, neque conductione suæ rei dominum teneri: & non posse causam clandestinæ possessionis ab his duabus causis separari.

41. PAULUS lib. 1 Institutionum.

Qui *jure familiaritatis* amici fundum ingreditur, non videtur possidere: quia non eo animo ingressus est, ut possideat, licet corpore in fundo sit.

42. ULPIANUS lib. 4 Regularum.

Communis servus, etiam si ab uno ex dominis omnium nomine possideatur, ab omnibus possideri intelligitur. §. 1. Procurator, si quidem mandante domino rem emerit, protinus illi adquirit possessionem. quod si sua sponte emerit, non: nisi ratam habuerit dominus emptionem.

43. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

Si quis fundum emerit, cujus particulam sciebat esse alienam: Julianus ait, si pro diviso sciat alienam esse, posse eum reliquas partes longa possessione capere. sed si pro indiviso, licet ignoret, quis sit locus: æque eum capere posse: quod sine ullius damno pars, quæ putatur esse vendentis, per longam possessionem ad emptorem transit. §. 1. Sed & Pomponius scripsit libro 5 Variarum Lectionum: Si sciat, vel putet alienum esse usumfructum, bona fide diutina possessione capere posse. * §. 2. Idem, inquit, & si emero rem, quam sciam pignori obligatam.

44. PAPINIANUS lib. vicesimo [tertio] Quæstionum.

Peregre profecturus, pecuniam in *terra* custodiæ causa *condiderat:* cum reversus locum thesauri immemoria non repeteret, an desisset pecuniam possidere. vel si [postea] recognovisset locum: an confestim possidere inciperet, quæsitum est? Dixi, quoniam custodiæ causa pecunia condita proponeretur, jus possessionis ei, qui condidisset, non videri peremptum: nec infirmitatem memoriæ damnum adferre possessionis, quam alius non invasit: alioquin responsuros, per momenta servorum, quos non viderimus, interire possessionem. † Et nihil interest, pecuniam in meo, an in alieno condidissem: cum si alius in meo condidisset, non alias possiderem, quam si ipsius rei possessionem supra terram adeptus fuissem. Itaque nec alienus locus meam propriam aufert possessionem: cum supra terram, an infra terram possideam, nihil intersit. §. 1. Quæsitum est, cur ex peculii causa per servum ignorantibus possessio quæreretur? Dixi, utilitatis causa jure singulari receptum, ne cogerentur domini per momenta, species & causas peculiorum inquirere. nec tamen eo pertinere speciem istam, ut animo videatur adquiri possessio: nam si non ex causa peculiari quæratur aliquid, scientiam quidem domini esse necessariam, sed corpore servi quæri possessionem. §. 2. Quibus explicitis, cum *de amittenda possessione* quæratur, multum interesse dicam, per nosmetipsos, an per alios possideremus. Nam ejus quidem, quod corpore nostro teneremus, possessionem amitti vel animo, vel etiam corpore; si modo eo animo inde digressi fuissemus, ne possideremus: ejus vero, quod servi, vel etiam coloni corpore possidetur, non aliter amitti possessionem, quam eam alius ingressus fuisset; eamque amitti nobis quoque ignorantibus. † Illa quoque possessionis amittendæ separatio est. nam saltus hybernos & æstivos, quorum possessio retinetur animo,

45. IDEM lib. 2 Definitionum.

Licet neque servum, neque colonum ibi habeamus.

46. IDEM lib. 23 Quæstionum.

Quamvis saltus proposito possidendi fuerit alius ingressus, tamdiu priorem possidere dictum est, quamdiu possessionem ab alio occupatam ignoraret. Ut enim eodem modo vinculum obligationum solvitur, quo quæri adsolet: ita non debet ignoranti tolli possessio, quæ solo animo tenetur.

47. IDEM lib. 26 Quæstionum.

Si rem mobilem apud te depositam, aut ex commodato tibi possidere, neque reddere constitueris: confestim amisisse me possessionem vel ignorantem, responsum est. cujus rei forsitan illa ratio est, quod rerum mobilium neglecta atque omissa custodia, quamvis eas nemo alius invaserit, veteris possessionis damnum adferre consuevit: idque *Nerva filius libris de usucapionibus retulit.* † Idem scribit, aliam causam esse hominis commodati omissa custodia: nam possessionem tamdiu veterem fieri, quamdiu nemo alius eum possidere cœperit. videlicet ideo, quia potest homo, proposito redeundi, domino possessionem sui conservare, cujus corpore cæteras quoque res possumus possidere.

† Igitur earum quidem rerum, quæ ratione vel anima carent, confestim amittitur possessio: homines autem retinentur, si revertendi animum haberent.

48. IDEM lib. 10 Responsorum.

Prædia cum servis donavit, eorumque se tradidisse possessionem, literis declaravit. si vel unus ex servis, qui simul cum prædiis donatus est, ad eum, qui donum accepit, pervenit, mox in prædia remissus est: per servum prædiorum possessionem quæsitam cæterorumque servorum, constabit.

49. IDEM lib. 2 Definitionum.

Possessio quoque per servum, cujus ususfructus meus est, ex re mea, vel ex operis servi adquiritur mihi: cum & naturaliter à fructuario teneatur, & plurimum ex jure possessio mutuetur. §. 1. Qui in aliena potestate sunt, rem peculiarem tenere possunt: habere possidere non possunt. quia possessio non tantum corporis, sed & juris est. §. 2. Etsi possessio per procuratorem ignoranti quæritur, usucapio vero scienti competit, tamen evictionis actio domino contra venditorem invito procuratore non datur: sed per actionem mandati ea cedere cogitur.

50. HERMOGENIANUS lib. 5 Juris epitomarum.

Per eum, quem justo ductus errore, filium meum, & in mea potestate esse existimo, neque possessio, neque dominium, nec quicquam aliud ex re mea mihi quæritur.

§. 1. Per servum in fuga agentem, si neque ab alio possideatur, neque se liberum esse credat, possessio nobis adquiritur.

51. JAVOLENUS lib. 5 ex Posterioribus Labeonis.

Quarundam rerum animo possessionem apisci nos, ait Labeo: veluti si acervum lignorum emero, & eum venditor tollere me jusserit: simul atque custodiam posuissem, traditus mihi videtur. Idem juris esse vino vendito, cum universæ amphoræ vini simul essent. † Sed videamus (inquit) ne hæc ipsa corporis traditio sit: quia nihil interest, utrum mihi, an & cuilibet jusserim, custodia tradatur? In eo puto hanc quæstionem consistere, an etiam si corpore acervus, aut amphoræ adprehensæ non sunt, nihilominus traditæ videantur. nihil video interesse

esse utrum ipse acervum, an mandato meo aliquis custodiat: utrobique [enim] animi quodam genere possessio erit æstimanda.

52. VENULEIUS lib. 1 Interdictorum.

PErmisceri causas possessionis, & ususfructus non oportet: quemadmodum nec possessio, & proprietas misceri debent. namque impediri possessionem, si alius fruatur: neque alterius fructum computari, si alter possideat.

§. 1. Eum, qui ædificare prohibeatur, possidere quoque prohiberi manifestum est.

§. 2. Species inducendi in possessionem alicujus rei est, prohibere ingredienti vim fieri: statim enim cedere adversarium, & vacuam relinquere possessionem jubet: quod multo plus est, quam restituere.

53. IDEM lib. 5 Interdictorum.

ADversus extraneos vitiosa possessio prodesse solet.

TIT. III.

DE USURPATIONIBUS ET USUCAPIONIBUS.

1. GAIUS lib. 21 ad Edictum provinc.

BOno publico usucapio introducta est, ne scilicet quarundam rerum diu, & fere semper incerta dominia essent: cum sufficeret dominis ad inquirendas res suas statuti temporis spatium.

2. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

U*Surpatio* est usucapionis interruptio. Oratores autem usurpationem, frequentem usum vocant.

3. MODESTINUS lib. 5 Pandectarum.

U*Sucapio* est adjectio dominii per continuationem possessionis temporis Lege definiti.

4. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

SEquitur de usucapione dicere. Et hoc ordine eundem est, ut videamus, quis potest usucapere, & quas res, & quanto tempore.

§. 1. *Usucapere potest* scilicet paterfamilias. *Filiusfamilias*, & maxime miles, in castris adquisitum usucapiet. §. 2. *Pupillus*, si tutore auctore cœperit possidere, usucapit. si non tutore auctore possideat, & animum possidendi habeat: dicemus, posse eum usucapere. §. 3. *Furiosus*, quod ante furorem possidere cœpit, usucapit. Sed hæc persona ita demum usucapere potest, si ex ea causa possideat, ex qua usucapio sequitur.

§. 4. *Servus* pro herede possidere non potest.

§. 5. Fructus & partus ancillarum, & fœtus pecorum, si defuncti non fuerunt, usucapi possunt. §. 6. Quod autem dicit lex Atinia, ut res furtiva non usucapiatur, nisi in potestatem ejus, cui subrepta est, revertatur: sic acceptum est, ut in domini potestatem debeat reverti; non in ejus utique, cui subreptum est. Igitur creditori subrepta, & ei, cui commodata est, in potestatem domini redire debet. §. 7. Labeo quoque ait, si res peculiaris servi mei subrepta sit me ignorante, deinde eam nanctus sit: videri in potestatem meam redisse. Commodius dicitur, etiam si sciero, redisse [eam] in meam potestatem. Nec enim sufficit, si eam rem, quam perdidit, ignorante me servus apprehendat, si modo in peculio eam esse volui: nam si nolui, tunc exigendum est, ut ego facultatem ejus nactus sim. §. 8. Ideoque [&] si servus meus rem mihi subripuerit, deinde eandem loco suo reponat, poterit usucapi; quasi in potestatem meam redierit. utique si nescii; nam si scivi, exigimus, ut redisse sciam in meam potestatem. §. 9. Item si eam rem, quam servus subripuerit, peculiari nomine teneat, non videri in potestatem meam reversam, Pomponius ait: nisi ita habere cœperimus, quemadmodum habuimus, antequam subriperetur; aut, cum rescissemus, in peculio eum habere concessimus.

§. 10. Item Labeo, si rem, quam apud te deposueram, *lucrifaciendi* causa vendideris, deinde ex pœnitentia redemeris, & eodem statu habeas, sive ignorante me, sive sciente, ea gesta sint, videri in potestatem meam redisse, secundum Proculi sententiam. quæ & vera est.

§. 11. Si pupilli res subrepta sit, sufficere dicendum est, si tutor ejus sciat, redisse eam in domum pupilli: Et si furioso: sufficere curatores scire. §. 12. Tunc in potestatem domini redisse dicendum est, cum possessionem ejus nactus sit juste, ut avelli non possit: Sed & tanquam suæ rei: nam si ignorans rem mihi subreptam, emam: non videri in potestatem meam reversam. §. 13. Sed etsi vindicavero rem mihi subreptam, & litis æstimationem accepero: licet corporaliter ejus non sim nactus possessionem, usucapietur. §. 14. Idem dicendum est, etiamsi voluntate mea alii tradita sit.

§. 15. *Heres*, qui in jus defuncti succedit, licet apud eum, ignorantem ancillam furtivam esse, conceperit [ea], & pepererit, non tamen usucapiet. §. 16. De illo quæritur, Si servus meus ancillam, quam subripuit, pro libertate sua mihi dederit: an partum apud me conceptum usucapere possim? Sabinus & Cassius non putant: quia possessio quam servus vitiose nanctus sit, domino noceret. & hoc verum est.

§. 17. Sed & si, ut servum meum manumitterem, alius mihi furtivam ancillam dederit, eaque apud me conceperit, & pepererit: usu me non capturum. Idemque fore [etiam], si quis eam ancillam mecum permutasset, aut in solutum dedisset. item si donasset. §. 18. Si antequam pariat, alienam esse rescierit emptor: diximus non posse eum usucapere. quod si nescierit, posse. [quod] si, cum jam usucaperet, cognoverit alienam esse: initium usucapionis intueri debemus, sicut in emptis rebus placuit.

§. 19. Lana ovium furtivarum, si quidem apud furem detonsa est, usucapi non potest: si vero apud bonæ fidei emptorem, contra; quoniam in fructu est, nec usucapi debet, sed statim emptoris fit. Idem in agnis dicendum, si consumpti sint. quod verum est.

§. 20. Si ex lana furtiva vestimentum feceris: verius est, ut substantiam spectemus; & ideo vestis furtiva erit. §. 21. Si rem pignori datam debitor subripuerit & vendiderit, usucapi eam posse, Cassius scribit: quia in potestatem domini videtur pervenisse, qui pignori dederit; quamvis cum eo furti agi potest. quod puto rectius dici. §. 22. Si tu me vi expuleris de fundi possessione, nec adprehenderis possessionem, sed Titius in vacuam possessionem intraverit; potest longo tempore capi res. quamvis enim Interdictum *unde vi* locum habeat, quia verum est, vi me dejectum: non tamen verum est, & vi possessum. §. 23. Cæterum etiamsi mala fide fundum me possidentem dejeceris & vendideris, non poterit capi: quoniam verum est vi possessum esse, licet non à domino.

§. 24. Idem dicendum est in eo, qui eum expulit, qui pro herede possidebat, quamvis sciat esse hereditarium. §. 25. [Si fundum alienum bona fide possidentem, quis sciens esse alienum expulerit, usucapere non potest], quoniam vi possidet. §. 26. Si dominus fundi possessorem vi dejecerit; Cassius ait, non videri

in potestatem ejus redisse, quando Interdicto *unde vi* restituturus sit possessionem. §. 27. Si viam habeam per tuum fundum, & tu me ab ea vi expuleris: per longum tempus non utendo amittam viam. quia nec possideri intelligitur jus incorporale: nec de via quis, [id est], mero jure detruditur. §. 28. Item si occupaveris vacuam possessionem, deinde venientem dominum prohibueris: non videberis vi possedisse. §. 29. Libertatem servitutium usucapi posse, verius est: quia eam usucapionem sustulit Lex Scribonia, quæ servitutem constituebat; non etiam eam, quæ libertatem præstat sublata servitute. † Itaque, si, cum tibi servitutem deberem, *ne mihi* [puta] *liceret altius ædificare*, & per statutum tempus altius ædificatum habuero: sublata erit servitus.

5. GAIUS lib. 21 ad Edictum provinc.

NAturaliter interrumpitur possessio, cum quis de possessione vi dejicitur, vel alicui res eripitur. quo casu non adversus eum tantum qui eripit, interrumpitur possessio: sed adversus omnes. † Nec eo casu quicquam interest, is, qui usurpaverit, dominus sit, necne. † Ac ne illud quidem interest, pro suo quisque possideat, an ex lucrativa causa.

6. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

IN usucapionibus non à momento ad momentum, sed totum postremum diem computamus.

7. IDEM lib. 27 ad Sabinum.

IDeoque qui hora sexta diei Kal. Januariarum possidere cœpit, hora sexta noctis pridie Kal. Januarias implet usucapionem.

8. PAULUS lib. 12 ad Edictum.

LAbeo, Neratius, responderunt, ea quæ servi peculiariter nancti sunt, usucapi posse: quia hæc etiam ignorantes domini usucapiunt. Idem Julianus scribit. §. 1. Sed eum, qui suo nomine nihil usucapere potest, ne per servum quidem posse, Pædius scribit.

9. GAIUS lib. 4 ad Edictum provinc.

USucapionem recipiunt maxime res corporales, exceptis rebus sacris, sanctis, publicis populi Romani & civitatium, item liberis hominibus.

10. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

SI aliena res bona fide empta sit, quæritur, ut usucapio currat, utrum emptionis initium, ut bonam fidem habeat, exigimus, an traditionis? Et obtinuit Sabini & Cassii sententia, traditionis initium spectantium. §. 1. Hoc jure utimur, ut servitutes per se nusquam longo tempore capi possint, cum ædificiis possint.

§. 2. Scævola libro 11 Quæstionum scribit, Marcellum existimasse, si bos apud furem concepit, vel apud furis heredem, pariatque apud furis heredem: usucapi ab herede distractum juvencum non posse: sic (inquit) quemadmodum nec ancillæ partus. Scævola autem scribit, se putare, usucapere posse & partum: *nec enim esse partum rei furtivæ partem*. cæterum si esset pars, nec si apud bonæ fidei emptorem peperisset, usucapi poterat.

11. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

NEque servus, neque per servum dominus, qui apud hostes est, possidet.

12. IDEM lib. 21 ad Edictum.

SI ab eo emas, quem Prætor vetuit alienare, idque tu scias: usucapere non potes.

13. IDEM lib. 5 ad Plautium.

PIgnori rem acceptam usu non capimus: quia pro alieno possidemus. §. 1. Eum, qui à furioso bona fide emit, usucapere posse responsum est. §. 2. Si mandavero tibi, *ut fundum emas*: ex ea causa traditum tibi diutina possessione capis: quamvis possis videri non pro tuo possidere; cum nihil intersit, quod mandati judicio tenearis.

14. IDEM lib. 13 ad Plautium.

ID tempus venditoris prodest emptori, quo, antequam venderet, possedit: nam si postea nactus est possessionem venditor, hæc possessio emptori non proficiet. §. 1. In re legata, in accessione temporis, qua testator possedit, legatarius quodammodo quasi heres est.

15. IDEM lib. 15 ad Plautium.

SI is, qui pro emptore possidebat, ante usucapionem ab hostibus captus sit: videndum est, an heredi ejus procedat usucapio? nam interrumpitur usucapio: & si ipsi reverso non prodest, quemadmodum heredi ejus proderit? Sed verum est, eum in sua vita desiisse possidere: ideoque nec postliminium ei prodest, ut videatur usucepisse. Quod si servus ejus, qui in hostium potestate est, emerit: in pendenti esse usucapionem, Julianus ait. nam si dominus reversus fuerit, intelligi usucaptum: si ibi decesserit, dubitari an per Legem Corneliam ad successores ejus pertineat? Marcellus, posse plenius fictionem Legis accipi: quemadmodum enim postliminio reversus plus juris habere potest in his, quæ servi egerunt, quam his, quæ per se vel per servum possidebat, cum ad hostes pervenit? Nam hereditatem in quibusdam vice personæ fungi receptum est: ideoque in successoribus locum [non] habere usucapionem. §. 1. Si servus, quem possidebam, fugerit: si pro libero se gerat, videbitur à domino possideri. sed hoc tunc intelligendum est, cum, si adprehensus fuerit, non sit paratus pro sua libertate litigare: nam si paratus sit litigare, non videbitur à domino possideri, cui se adversarium præparavit.

§. 2. Si quis bona fide possidens, ante usucapionem amissa possessione, cognoverit esse rem alienam, & iterum nanciscatur possessionem; non capiet usu: quia initium secundæ possessionis vitiosum est. §. 3. Si ex testamento vel ex stipulatu res debita nobis tradatur: ejus temporis existimationem [nostram] intuendam, quo traditur: quia concessum est stipulari rem, etiam quæ promissoris non sit.

16. JAVOLENUS lib. 4 ex Plautio.

SErvi nomine, qui pignori datus est, ad exhibendum cum creditore, non cum debitore, agendum est: quia qui pignori dedit, ad usucapionem tantum possidet. quod ad reliquas omnes causas pertinet, qui accepit, possidet: adeo ut addici possit & possessio ejus, qui pignori dedit.

17. MARCELLUS lib. 17 Digestorum.

SI per errorem de alienis fundis, quasi de communibus, judicio communi dividundo accepto, ex adjudicatione possidere cœperim: longo tempore capere possum.

18. MODESTINUS lib. 5 Regularum.

QUamvis adversus fiscum usucapio non procedat, tamen ex bonis vacantibus, nondum tamen nunciatis, emptor prædii ex hisdem bonis extiterit: recte diutina possessione capiet. idque constitutum est.

19. JAVOLENUS lib. 1 Epistolarum.

SI hominem emisti, ut, *si aliqua conditio extitisset, inemptus fieret*, & is tibi traditus est: & postea conditio emptionem resolvit: tempus, quo apud emptorem fuit, accedere venditori debere

debere existimo: quoniam eo genere retroacta venditio esset redhibitioni similis, in qua non dubito tempus ejus, qui redhibuerit, venditori accessurum, quoniam ea venditio proprie dici non potest.

20. IDEM lib. 4 Epistolarum.

POssessio testatoris ita heredi procedit, si medio tempore à nullo possessa est.

21. IDEM lib. 6 Epistolarum.

EI, à quo fundum pro herede diutius possidendo capturus eram, locavi eum: an ullius momenti eam locationem existimes, quæro. quod si nullius momenti existimas, an durare nihilominus usucapionem ejus fundi putes? Item quæro, si eidem vendidero eum fundum: quid de his causis, de quibus supra quæsii, existimes? Respondit, si is, qui pro herede fundum possidebat, domino eum locavit, nullius momenti locatio est: quia dominus suam rem conduxisset. sequitur ergo, ut ne possessionem quidem locator retinuerit: ideoque longi temporis præscriptio non durabit. in venditione idem juris est, quod in locatione, ut emptio suæ rei consistere non possit.

22. IDEM lib. 7 Epistolarum.

HEres & hereditas, tametsi duas appellationes recipiunt, unius personæ tamen vice funguntur.

23. IDEM lib. 9 Epistolarum.

EUm, qui ædes mercatus est, non puto aliud, quam ipsas ædes, possidere. nam si singulas res possidere intelligetur, ipsas [ædes] non possidebit: separatis enim corporibus, ex quibus ædes constant, universitas ædium intelligi non poterit. accedit eo: quod si quis singulas res possideri dixerit, necesse erit, dicat, possessione superficiei temporibus de mobilibus statutis locum esse, solum se capturum esse ampliori: quod absurdum, & minime Juri civili conveniens est, ut una res diversis temporibus capiatur; utputa cum ædes ex duabus rebus constant, ex solo, & superficie, & universitas earum possessionem temporis immobilium rerum omnium mutet. §. 1. Si autem columna evicta fuerit: puto, te ex empto cum venditore recte acturum, & eo genere rem salvam habiturum. §. 2. Si autem demolita domus est, ex integro res mobiles possidendæ sunt: ut tempore, quod in usucapione rerum mobilium constitutum est, usucapiantur: & non potest recte uti eo tempore, quo in ædificio fuerunt. nam quemadmodum eas solas & separatas ab ædificio non possedisti, sic nec penes te singulæ, aut separatæ fuerunt & cohærentibus his in ædificio, depositis ædibus, quæ hoc quoque ipsum continent: neque enim recipi potest, ut eadem res & ut res soli & tanquam mobilis sit possessa.

24. POMPONIUS lib. 24 ad Quintum Mucium.

UBi lex inhibet usucapionem, bona fides possidenti nihil prodest. §. 1. Interdum, etiamsi non fuerit inchoata usucapio à defuncto, procedit heredi ejus. veluti si vitium, quod obstabat, non ex persona, sed ex re, purgatum fuerit. [*Ex re*], ut puta, si fisci res esse desierit, aut furtiva, aut vi possessa.

25. LICINNIUS. [RUFINIUS lib. 1 Regularum].

SIne possessione usucapio contingere non potest.

26. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

NUnquam superficies sine solo capi longo tempore potest.

27. IDEM lib. 31 ad Sabinum.

CElsus libro 34 errare eos ait, qui existimarent, cujus rei quisque bona fide adeptus sit possessionem, pro suo usucapere eum posse; nihil referre, emerit, necne, donatum sit, necne, si modo emptum, vel donatum sibi existimaverit: quia neque pro legato, neque pro donato, neque pro dote usucapio valeat, si nulla donatio, nulla dos, nullum legatum sit. † Idem & in litis æstimatione placet, ut nisi vere quis litis æstimationem subierit, usucapere non possit.

28. POMPONIUS lib. 17 ad Sabinum.

SI servo furiosi vel infantis res tradita sit, usu per eum eas personas capere posse constat.

29. IDEM lib. 22 ad Sabinum.

CUm solus heres essem, existimarem autem, te quoque pro parte heredem esse, res hereditarias pro parte tibi tradidi: propius est, ut usu eas capere non possis; quia nec pro herede usucapi potest, quod ab herede possessum est, neque aliam ullam habes causam possidendi. ita tamen hoc verum est, si non ex transactione id factum fuerit. Idem dicimus, si tu quoque existimes, te heredem esse: nam hic quoque possessio veri heredis obstabit tibi.

30. IDEM lib. 30 ad Sabinum.

RErum mixtura facta an usucapionem cujusque præcedentem interrumpit, quæritur? Tria autem genera sunt corporum: Unum, quod continetur *uno spiritu*, & Græce ἡνωμένον, id est, *unitum* vocatur; ut homo, tignum, lapis, & similia: Alterum, quod *ex contingentibus*, hoc est, pluribus inter se cohærentibus constat, quod συνημμένον, id est, *connexum* vocatur; ut ædificium, navis, armarium: Tertium, quod *ex distantibus* constat; ut corpora plura non soluta, sed uni nomini subjecta, veluti populus, legio, grex. Primum genus [in] usucapione quæstionem non habet: secundum & tertium habet. §. 1. Labeo libris epistolarum ait, Si is, cui ad tegulorum vel columnarum usucapionem decem dies superessent, in ædificium eas conjecisset: nihilominus eum usucapturum, si ædificium possedisset. † Quid ergo in his, quæ non quidem implicantur rebus soli, sed mobilia permanent, ut in anulo, gemma? In quo verum est, & aurum & gemmam possideri, & usucapi; cum utrumque maneat integrum.

§. 2. De tertio genere corporum videndum est. non autem grex universus sic capiatur usu, quomodo singulæ res: nec sic, quomodo cohærentes. quid ergo est? Etsi ea natura ejus est, ut adjectionibus corporum maneat; non item tamen universi gregis ulla est usucapio: sed singulorum animalium sicuti possessio, ita & usucapio. nec si quid emptum immixtum fuerit gregi, augendi ejus gratia, idcirco possessionis causa mutabitur; ut si reliquus grex dominii mei sit, hæc quoque ovis: sed singulæ suam causam habebunt, ita ut si quæ furtivæ erunt, sint quidem ex grege, non tamen usucapiantur.

31. PAULUS lib. 32 ad Sabinum.

NUnquam in usucapionibus juris error possessori prodest. & ideo Proculus ait, Si per errorem initio venditionis tutor pupillo auctor factus sit: vel post longum tempus venditionis peractum, usucapi non posse: quia juris error est. §. 1. In usucapionibus mobilium continuum tempus numeratur. §. 2. Servus, licet in libertate moretur, nihil possidet, nec

per eum alius. atquin si nomine alicujus, dum in libertate moratur, nactus fuerit possessionem; adquiret ei, cujus nomine nactus fuerit.

§. 3. Si servus meus vel filius peculiari vel etiam meo nomine quid tenet, ut ego per eum ignorans possideam, vel etiam usucapiam: si is furere cœperit; donec in eadem causa res fuerit, intelligendum est, & possessionem apud me remanere, & usucapionem procedere: sicuti per dormientes quoque eos idem nobis contingeret. † Idemque in colono & inquilino, per quos possidemus, dicendum est. §. 4. Si vi, aut clam, aut precario possessionem nactus quis, postea furere cœperit: & possessio & causa eadem durat de hoc, quod precario furiosus habet; quemadmodum Interdicto quoque Uti possidetis furiosi nomine recte experimur ejus possessionis nomine, quam ante furorem per se, vel post furorem per alium nanctus est.

§. 5. Vacuum tempus, quod ante aditam hereditatem, vel post aditam intercessit, ad usucapionem heredi procedit. §. 6. Si defunctus emit, heres autem putat eum ex donationis causa possedisse: usu eum capturum, Julianus ait.

32. POMPONIUS lib. 32 ad Sabinum.

SI fur rem furtivam à domino emerit, & pro tradita habuerit: desinet eam pro furtiva possidere, [&] incipiet pro suo possidere.

§. 1. Si quis id, quod possidet, non putat sibi per Leges licere usucapere: dicendum est, etiam si erret, non procedere tamen ejus usucapionem: vel quia non bona fide videatur possidere, vel quia in jure erranti non procedat usucapio.

§. 2. Incertam partem possidere nemo potest. Ideo si plures sint in fundo, qui ignorent, quotam quisque partem possideat: neminem eorum mera subtilitate possidere, Labeo scribit.

33. JULIANUS lib. 44 Digestorum.

NOn solum bonæ fidei emptores, sed & omnes, qui possident ex ea causa, quam usucapio sequi solet, partum ancillæ furtivæ usu suum faciunt: idque ratione juris introductum arbitror. nam ex qua causa quis ancillam usucaperet, nisi Lex 12 Tabularum, vel Atinia obstaret; ex ea causa necesse est partum usucapi, si apud eum conceptus, & editus eo tempore fuerit, quo furtivam esse matrem ejus ignorabat. §. 1. Quod vulgo respondetur, *ipsum sibi causam possessionis mutare non posse*: totiens verum est, quotiens quis sciret, se bona fide non possidere, & *lucrifaciendi* causa inciperet possidere. idque per hæc probari posse: Si quis emerit fundum sciens ab eo, cujus non erat, possidebit pro possessore: sed si eundem à domino emerit, incipiet pro emptore possidere: nec videbitur sibi ipse causam possessionis mutasse. † Idemque juris erit, etiam si à non domino emerit, cum existimaret eum dominum esse. Idem hic, si à domino heres institutus fuerit, vel bonorum ejus possessionem acceperit, incipiet fundum pro herede possidere. † Hoc amplius si justam causam habuerit existimandi, se heredem vel bonorum possessorem domino extitisse, fundum pro herede possidebit: nec causam possessionis sibi mutare videbitur. † Cum hæc igitur recipiantur in ejus persona, qui possessionem habet: quanto magis in colono recipienda sunt, qui nec vivo, nec mortuo domino ullam possessionem habet? & certe si colonus mortuo domino emerit fundum ab eo, qui existimabat se heredem ejus, vel bonorum possessorem esse: incipiet pro emptore possidere.

§. 2. Si dominus fundi homines armatos venientes existimaverit, atque ita profugerit: quamvis nemo eorum fundum ingressus fuerit; vi dejectus videtur. sed nihilominus id prædium, etiam antequam in potestatem domini redeat, à bonæ fidei possessore usucapitur: quia Lex Plautia & Julia ea demum vetuit longa possessione capi, quæ vi possessa fuissent: non etiam ex quibus vi quis dejectus fuisset.

§. 3. Si mihi Titius, à quo fundum petere volebam, possessione cesserit: usucapionis causam justam habebo. Sed & is, à quo ex stipulatu fundum petere volebam, cedendo mihi possessione, si solvendi causa id fecerit: eo ipso efficiet, ut fundum longo tempore capiam.

§. 4. Qui pignori rem dat, usucapit, quamdiu res apud creditorem est: si creditor ejus possessionem alii tradiderit, interpellabitur usucapio. & quantum ad usucapionem attinet, similis est ei, qui quid deposuit vel commodavit: quos palam est desinere usucapere, si commodata vel deposita res, alii tradita fuerit ab eo, qui commodatum vel depositum accepit. † Plane si creditor nuda conventione hypothecam contraxerit, usucapere debitor perseverabit.

§. 5. Si rem tuam, cum bona fide possiderem, pignori tibi dem ignoranti tuam esse; desino usucapere: quia *non intelligitur quis suæ rei pignus contrahere*. At si nuda conventione pignus contractum fuerit; nihilominus usucapiam: quia hoc quoque modo nullum pignus contractum videtur. §. 6. Si rem pignori datam creditoris servus subripuerit, cum eam creditor possideret: non interpellabitur usucapio debitoris: quia servus dominum suum possessione non subvertit. † Sed & si debitoris servus subripuerit, quamvis creditor possidere desinat, tamen debitori usucapio durat: non secus, ac si eam creditor debitori tradidisset. nam quantum ad usucapiones attinet, servi subtrahendo res, non faciunt deteriorem dominorum conditionem. † Facilius obtinebitur, si precario possidente debitore, servus ejus subripuerit: nam conductio idem præstat, quod si apud creditorem res esset: possidet enim hoc casu creditor. † Sed [&] si utrumque intercesserit, & precarii rogatio, & conductio: intelligitur creditor possidere. & precarii rogatio non in hoc interponitur, ut debitor possessionem habeat, sed ut ei tenere rem liceat.

34. ALFENUS VARUS lib. 1 Digestorum à Paulo epitomatorum.

SI servus insciente domino rem peculiarem vendidisset: emptorem usucapere posse.

35. JULIANUS lib. 3 ad Urseium Ferocem.

SI homo cujus ususfructus legatus erat, ab herede nunquam possessus, subreptus fuisset: quæsitum est, quia heres furti actionem non haberet, an usucapi possit? Sabinus respondit, nullam ejus rei usucapionem esse, cujus nomine furti agi posset: agere autem furti eum, qui frui deberet, posse. Quod sic accipiendum est, ut fructuarius poterit uti frui: aliter enim homo in causa non perduceretur: sed si utenti jam & fruenti abductus homo fuerit, non solum ipse, sed etiam heres furti agere poterit.

36. GAIUS lib. 2 Rerum Cottidianarum, sive aureorum.

POtest pluribus modis accidere, ut quis rem alienam aliquo errore deceptus tanquam suam vendat forte aut donet: & ob id à bonæ fidei

dei possessore res usucapi possit. Veluti si heres rem defuncto commodatam aut locatam, vel apud eum depositam, existimans hereditariam esse, alienaverit. §. 1. Item si quis aliqua existimatione deceptus, crediderit ad se hereditatem pertinere, quæ ad eum non pertineat: & rem hereditariam alienaverit: aut si is, ad quem ususfructus ancillæ pertinet, partum [ejus] existimans suum esse, quia & fœtus pecudum ad fructuarium pertinet, alienaverit:

37. IDEM lib. 2 Institutionum.

FUrtum non committitur. furtum enim sine affectu furandi non committitur.

§. 1. Fundi quoque alieni potest aliquis sine vi nancisci possessionem: quæ vel ex negligentia domini vacet, vel quia dominus sine successore decesserit, vel longo tempore abfuerit.

38. IDEM lib. 2 Rerum Cottidianarum sive aureorum.

QUam rem ipse quidem non potest usucapere; quia intelligit alienum se possidere, & ob id mala fide possidet: sed si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit is usucapere; quia neque vi possessum, neque furtivum possidet. abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium, etiam fundi locive furtum fieri.

39. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

SI solum usucapi non poterit, nec superficies usucapietur.

40. NERATIUS lib. 5 Regularum.

COEptam usucapionem à defuncto, posse & ante aditam hereditatem impleri, constitutum est.

41. IDEM lib. 7 Membranarum.

SI rem subreptam mihi procurator meus adprehendit: quamvis per procuratorem possessionem apisci nos, jam vere conveniat; nihilo magis eam in potestatem meam redisse usuque capi posse existimandum est. quia contra statui captiosum erit.

42. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

CUm vir prædium dotale vendidit scienti vel ignoranti rem dotis esse: venditio non valet. quam defuncta postea muliere in matrimonio, confirmari convenit, si tota dos lucro mariti cessit. † Idem juris est, cum is, qui rem furtivam vendidit, postea domino heres extitit.

43. IDEM lib. 22 Quæstionum.

HEres ejus, qui bona fide rem emit, usu non capiet sciens alienam, si modo ipsi possessio tradita sit: continuatione vero non impedietur heredis scientia. §. 1. Patrem usu non capturum, quod filius emit, propter suam vel filii scientiam, certum est.

44. IDEM lib. 23 Quæstionum.

IUsto errore ductus Titium filium meum & in mea potestate esse existimavi, cum adrogatio non jure intervenisset. cum ex re mea quærere mihi non existimo. non enim constitutum est in hoc, quod in homine libero, qui bona fide servit, placuit: ibi propter assiduam & cottidianam comparationem servorum ita constitui, publice interfuit. nam frequenter ignorantia liberos emimus: non autem tam facilis, frequens, adoptio vel adrogatio filiorum est.

§. 1. Constat, si rem alienam scienti mihi vendas, tradas autem eo tempore, quo dominus ratum habet, traditionis tempus inspiciendum, remque meam fieri. §. 2. Etsi possessionis, non contractus initium, quo ad usucapionem pertinet, inspici placet: nonnunquam tamen evenit, ut non initium præsentis possessionis, sed causam antiquiorem traditionis, quæ bonam fidem habuit, inspiciamus. Veluti circa partum ejus mulieris, quam bona fide cœpit possidere: non enim ideo minus capietur usu puer, quod alienam matrem, priusquam eniteretur, esse cognovit. † Idem in servo postliminio reverso dictum est. §. 3. Nondum aditæ hereditatis tempus usucapioni datum est, sive servus hereditarius aliquid comparat, sive defunctus usucapere cœperat: sed hæc jure singulari recepta sunt.

§. 4. Filius familias emptor alienæ rei, cum patremfamilias se factum ignoret, cœpit rem sibi traditam possidere: cur non capiat usu, cum bona fides initio possessionis adsit, quamvis eum se per errorem esse arbitretur, qui rem ex causa peculiari quæsitam nec possidere possit? Idem dicendum erit, & si ex patris hereditate ad se pervenisse rem emptam non levi præsumptione credat. §. 5. Non mutat usucapio superveniens pro emptore, vel pro herede, quo minus pignoris persecutio salva sit. ut enim ususfructus usucapi non potest: ita persecutio pignoris, quæ nulla societate dominii conjungitur, sed sola conventione constituitur, usucapione rei non perimitur. §. 6. Eum, qui posteaquam usucapere cœpit, in furorem incidit, utilitate suadente relictum est, ne languor animi damnum etiam in bonis adferat, ex omni causa implere usucapionem. §. 7. Si cum apud hostes dominus, aut pater agat, servus aut filius emat: an & tenere incipiat? Si quidem ex causa peculii possedit, usucapionem inchoari: nec impedimento domini captivitatem esse, cujus scientia non esset in civitate necessaria. si vero non ex causa peculii compararetur, usu non capi, nec jure postliminii quæsitum intelligi: cum prius esset, ut quod usucaptum diceretur, possessum foret. sin autem pater ibi decesserit: quia tempora captivitatis ex die, quo capitur, morti jungerentur: potest filium dici & possedisse sibi, & usucepisse intelligi.

45. IDEM lib. 10 Responsorum.

PRæscriptio longæ possessionis ad obtinenda loca juris gentium publica concedi non solet. quod ita procedit: si quis ædificio funditus diruto, quod in litore posuerat, aut dereliquerat ædificium, alterius postea eodem loco extructo occupantis datam exceptionem opponat: vel si quis, quod in fluminis publici deverticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem jure prohibeat. §. 1. Post mortem domini servus hereditarius peculii nomine rem cœpit tenere: usucapionis primordium erit tempus hereditatis aditæ. quemadmodum etenim usucapietur, quod ante defunctus non possederat?

46. HERMOGENIANUS lib. 5 Juris epitomarum.

PRo soluto usucapit, qui rem debiti causa recipit: & non tantum quod debetur, sed & quodlibet pro debito solutum, hoc titulo usucapi potest.

47. PAULUS lib. 3 ad Neratium.

SI emptam rem mihi procurator ignorante me, meo nomine adprehenderit: quamvis possideam, [eam] non usucapiam: quia ut ignorantes usuceperimus, in peculiaribus tantum rebus receptum est.

48. IDEM lib. 2 Manualium.

SI existimans debere tibi tradam, ita demum usucapio sequitur, si & tu putes debitum

tum esse. † Aliud si putem me ex causa venditi teneri, & ideo tradam: hic enim nisi actio præcedat, pro emptore usucapio locum non habet. † Diversitatis causa in illo est, quod in cæteris causis solutionis tempus inspicitur: neque interest, cum stipulor, sciam alienum esse, necne: sufficit enim me putare meum esse, cum solvis. in emptione autem & contractus tempus inspicitur, & quod solvitur: nec potest pro emptore usucapere, qui non emit: nec pro soluto, sicut in cæteris contractibus.

49. LABEO lib. 5 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI quid est subreptum, id usucapi non potest, antequam in domini potestatem pervenerit. Paulus: Imo forsitan, & contra. nam si id, quod mihi pignori dederis, subripueris: erit ea res furtiva facta. sed, simul atque in meam potestatem venerit, usucapi poterit.

TIT. IV.

PRO EMPTORE.

1. GAIUS lib. 6 ad Edictum provinciale.

POssessor, qui litis æstimationem obtulit, pro emptore incipit possidere.

2. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

PRo emptore possidet, qui revera emit. nec sufficit, tantum in opinione esse eum, ut putet se pro emptore possidere: sed debet etiam subesse causa emptionis. Si tamen existimans me debere, tibi ignoranti tradam, usucapies. † Quare ergo, & si putem me vendidisse, & tradam, non capies usu? scilicet quia in cæteris contractibus sufficit traditionis tempus. sic denique, si sciens stipuler rem alienam, usucapiam, si, cum traditur mihi, existimem illius esse: at in emptione & illud tempus inspicitur, quo contrahitur. Igitur & bona fide emisse debet, & possessionem bona fide adeptus esse. §. 1. Separata est causa possessionis & usucapionis; nam vere dicitur quis emisse, sed mala fide: quemadmodum qui sciens alienam rem emit, pro emptore possidet, licet usu non capiat. §. 2. Si sub conditione emptio facta sit, pendente conditione emptor usu non capit. † Idemque est, & si putet conditionem extitisse, quæ nondum extitit: similis est enim ei, qui putat se emisse. † Contra si extitit, & ignoret: potest dici secundum Sabinum, qui *potius substantiam intuetur, quam opinionem*, usucapere eum. † Est tamen nonnulla diversitas: quod ibi, cum rem putat alienam, quæ sit venditoris, affectionem emptoris habeat: at cum nondum putat conditionem extitisse, quasi nondum putat sibi emisse. quod apertius quæri potest, si cum defunctus emisset, heredi ejus tradatur, qui nesciat defunctum emisse, sed ex alia causa sibi tradi: an usucapio cesset? §. 3. Sabinus, si sic empta sit, ut nisi pecunia intra diem certum soluta esset, inempta res fieret, non usucapturum, nisi persoluta pecunia: sed videamus, utrum conditio sit hoc, an conventio? si conventio est, magis resolvetur, quam implebitur. §. 4. Si in diem addictio facta sit (id est, nisi si quis meliorem conditionem attulerit), perfectam esse emptionem, & fructus emptoris effici, & usucapionem procedere, Julianus putabat: alii, & hanc sub conditione esse contractam: ille non contrahi, sed resolvi dicebat. quæ sententia vera est.

§. 5. Sed & illa emptio pura est, ubi convenit, ut, si displicuerit intra diem certum, inempta sit. §. 6. Cum Stichum emissem, Dama per ignorantiam mihi pro eo traditus est. Priscus ait, usu me eum non capturum: quia id, quod emptum non sit, pro emptore usucapi non potest. Sed si fundus emptus sit, & ampliores fines possessi sint; totum longo tempore capi: quoniam universitas ejus possideatur, non singulæ partes. §. 7. Ejus bona emisti, apud quem mancipia deposita erant? Trebatius ait, usu [te] non capturum: quia empta non sint.

§. 8. Tutor ex pupilli auctione rem, quam ejus putabat esse, emit: Servius ait, posse eum usucapere: in cujus opinione decursum est, eo quod deterior causa pupilli non fit, si propius habeat emptorem. & si minoris emerit, tutelæ judicio tenebitur, ac si alii minoris addixisset: idque & à Divo Trajano constitutum dicitur.

§. 9. Procuratorem quoque, qui ex auctione, quam mandatu domini facit, emerit, plerique putant, utilitatis causa pro emptore usucapturum. † Idem potest dici, & si negotia domini gerens ignorantis emerit, propter eandem utilitatem. §. 10. Si servus tuus peculiari nomine emat rem, quam scit alienam: licet tu ignores alienam esse, tamen usu non capies. §. 11. Celsus scribit, si servus meus peculiari nomine apiscatur possessionem, id etiam ignorantem me usucapere. quod si non peculiari nomine; non nisi scientem me: & si vitiose cœperit possidere, meam vitiosam esse possessionem. §. 12. Pomponius quoque in his, quæ nomine domini possideantur, domini potius, quam servi voluntatem spectandam ait: quod si peculiari, tunc mentem servi quærendam. & si servus mala fide possideat, eamque dominus nanctus sit, ut suo nomine possideat, adempto puta peculio: dicendum est, ut eadem causa sit possessionis: & ideo usucapio ei non magis procedat. §. 13. Si servus bona fide emerit peculiari nomine, ego, ubi primum cognovi, sciam alienam: processuram usucapionem, Celsus ait: initium enim possessionis sine vitio fuisse. sed si eo [ipso] tempore, quo emit, quanquam id bona fide faciat, ego alienam rem esse sciam: usu me non capturum. §. 14. Etsi, quod non bona fide servus meus emerit, in pactionem libertatis mihi dederit; non ideo me magis usucapturum. durare enim primam causam possessionis, idem Celsus ait. §. 15. Si à pupillo emero sine tutoris auctoritate, quem puberem esse putem: dicimus usucapionem sequi: ut hic plus sit in re, quam in existimatione. quod si scias pupillum esse, putes tamen pupillis licere res suas sine tutoris auctoritate administrare: non capies usu. quia juris error nulli prodest. §. 16. Si à furioso, quem putem sanæ mentis, emero: constitit usucapere utilitatis causa me posse, quamvis nulla esset emptio. & ideo neque de evictione actio nascitur mihi, nec Publiciana competit, nec accessio possessionis.

§. 17. Si eam rem, quam pro emptore usucapiebas, scienti mihi alienam esse vendideris: non capiam usu. §. 18. Etiam heredi ulteriori defuncti possessio proderit, quamvis medius heres possessionem ejus nanctus non sit.

§. 19. Si defunctus bona fide emerit, usucapietur res, quamvis heres scit alienam esse. † Hoc [&] in bonorum possessione, & in fideicommissariis, quibus ex Trebelliano restituitur hereditas, cæterisque Prætoriis successoribus observatum est. §. 20. Emptori tempus venditoris ad usucapionem procedit. §. 21. Si rem alienam emero, & cum usucaperem, eandem rem dominus à me petierit: non interpellari usucapionem meam litis contestatione. Sed si litis æstimationem sufferre maluerim, ait Julianus, causam possessionis mutari ei, qui litis

asti-

æstimationem sustulerit. † Idemque esse, si minus ei, qui rem emisset à non domino, dosset. Eaque sententia vera est.

3. ULPIANUS [lib. 75 ad Edictum].

Litis æstimatio similis est emptioni.

4. JAVOLENUS [lib. 2 ex Plautio].

EMptor fundi partem ejus alienam non esse ignoraverat: responsum est, nihil eum ex fundo longa possessione capturum: quod ita rum esse existimo, si quæ pars aliena esset in eo ndo, emptor ignoraverat. Quod si certum lom esse sciret, reliquas partes longa possessione pi posse, non dubito. §. 1. Idem juris est, si, qui totum fundum emebat, pro indiviso parm aliquam alienam esse scit: eam enim duntatr non capiet; cæterarum partium non impeetur longa possessione capio.

5. MODESTINUS [lib. 10 Pandectarum].

SI rem, quam tibi pignoravi, subripuero, eamque distraxero: de usucapione dubitaum est: Et verius est, utiliter cedere tempora sucapionis.

6. POMPONIUS [lib. 32 ad Sabinum].

QUi, cum pro herede vel pro emptore usucaperet, precario rogavit; usucapere non otest. Quid porro inter eas res interest, cum trubique desinat ex prima causa possidere, qui recario vult habere? §. 1. Si ex decem servis, uos emerim, aliquos putem alienos; & qui sint, iam: reliquos usucapiam. quod si ignorem, ui sint alieni: neminem usucapere possum.

§. 2. Post mortem ejus, qui hominem emeit, expleto tempore, quod defuisset ad usucaionem: quamvis eum hominem heres possidere on cœpisset, fiet tamen ejus; sed ita hoc, si neno [eum] possedisset.

7. JULIANUS [lib. 44 Digestorum].

QUi fundum pro emptore possidebat, antequam diutinam possessionem impleret, deessit: servi, qui in possessionem relicti fuerant, discesserunt relinquendæ ejus gratia: quæsitum st, an nihilominus heredi tempus longæ possesionis procedere potest? Respondit, etiam dissedentibus servis hoc tempus heredi procedere.

§. 1. Si fundum Cornelianum pro emptore longa possessione capiam, & partem ex vicini fundo ei adjiciam: utrum eam quoque partem reliquo tempore pro emptore capiam, an integro statuto tempore? Respondi, partes, quæ emptioni fundi adjiciuntur, propriam ac separatam conditionem habent: & ideo possessionem quoque earum separatim nancisci oportere, & longam possessionem earum integro statuto tempore impleri. §. 2. Servus meus Titio mandavit, ut fundum ei emeret: eique manumisso Titius possessionem tradidit. Quæsitum est, an longa possessione caperet? Respondit, si servus meus mandaverit Titio, ut fundum emeret, & manumisso ei Titius fundum tradiderit, cum putaret [&] peculium ei concessum esse; vel etiam cum ignoraret peculium concessum non esse: nihilominus servum diutina possessione capere. quia aut scit servus peculium sibi concessum non esse, aut scire debet: & per hoc similis est ei, qui se creditorem esse simulat. quod si scierit Titius peculium manumisso concessum non esse: donare potius, quam indebitum fundum solvere intelligendus est. §. 3. Si tutor rem pupilli subripuerit, & vendiderit: usucapio non contingit, prius quam res in potestatem pupilli redeat. nam tutor in re pupilli tunc domini loco habetur, cum tutelam administrat, non cum pupillum spoliat. §. 4. Qui bona fide alienum fundum emit, & possessionem ejus amisit, deinde eo tempore adprehendisset, quo scit rem alienam esse: non capiet longo tempore. quia initium secundæ possessionis vitio non carebit. Nec similis est ei, qui emptionis quidem tempore putat fundum vendentis esse, sed, cum traditur, scit alienum esse. cum enim semel amissa fuerit possessio, initium rursus reciperatæ possessionis spectari oportet. quare si eo tempore redhibeatur homo, quo emptor scit alienum esse, usucapio non contingit: quamvis, antequam venderet, in ea causa fuerit, ut usucaperet. † Idem juris est in eo, qui de fundo dejectus, possessionem per Interdictum reciperavit, sciens jam alienum esse. §. 5. Qui sciens emit ab eo, quem Prætor ut suspectum heredem deminuere vetuit: usu non capiet. §. 6. Procurator tuus si fundum, quem centum aureis vendere poterat, addixerit triginta aureis in hoc solum, ut te damno adficeret, ignorante emptore: dubitari non oportet, quin emptor longo tempore capiat. Nam & cum sciens quis alienum fundum vendidit ignoranti, non interpellatur longa possessio.

† Quod si emptor cum procuratore collusit, & eum præmio corrupit, quo vilius mercaretur: non intelligetur bonæ fidei emptor, nec longo tempore capiet. & si adversus petentem dominum uti cœperit exceptione *rei voluntate ejus venditæ:* replicationem doli utilem futuram esse. §. 7. Furtiva res non intelligitur rediisse in domini potestatem, quamvis possideret [eam]: si modo ignoraverit subreptam sibi esse. Si igitur servum, qui tibi subreptus erat, ignoranti tibi tuum [esse,] pignori dedero; & soluta pecunia, cum Titio vendidero: Titius usucapere non poterit. §. 8. *Liber homo*, qui bona fide nobis servit, hisdem modis ex re nostra adquirit nobis, quibus per servum nostrum adquirere solemus: quare sicut traditione, ita usucapione rem nostram faciemus, interveniente libera persona: & si peculii nomine, quod nos sequi debet, emptio contracta fuerit: etiam ignorantes usucapiemus.

8. IDEM [lib. 2 ex Minicio].

SI quis cum sciret venditorem pecuniam statim consumpturum, servos ab eo emisset: plerique responderunt, eum nihilo minus bona fide emptorem esse. idque verius est. quomodo enim mala fide emisse videtur, qui à domino emit? nisi forte & is, qui à luxurioso, & protinus scorto daturo pecuniam, servos emit, non usucapiet.

9. IDEM [lib. 3 ad Urseium Ferocem].

QUi ob pactionem libertatis ancillam furtivam à servo accepit, potest partum ejus, quasi emptor usucapere.

10. IDEM lib. 2 ad Minicium.

SErvus domino ancillam, quam subripuerat, pro capite suo dedit: ea concepit. Quæsitum est, an dominus eum partum usucapere possit? Respondit: Hic dominus quasi emptor partum usucapere potest: namque res ei abest pro hac muliere, & genere quodammodo venditio inter servum & dominum contracta est.

11. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

QUod vulgo traditum est, *eum, qui existimat se quid emisse, nec emerit, non posse pro emptore usucapere:* hactenus verum esse ait, si nullam justam causam ejus erroris emptor habeat. nam si forte servus vel procurator, cui emendam rem mandasset, persuaserit ei se emisse, atque ita tradiderit: magis esse, ut usucapio sequatur.

12. PAPINIANUS lib. 10 Responsorum.

MIsso legatario in possessione, res pro emptore usucapiuntur, salva prætorii pignoris causa.

13. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

ALienam aream bona fide emit, & ante impletam diutinam possessionem ædificare cœpit: ei denunciante domino soli intra tempora diutinæ possessionis perseveravit. Quæro, utrum interpellata sit, an cœpta duraverit? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non esse interpellatum.

14. IDEM lib. 25 Digestorum.

INtestatæ sororis hereditas obvenit duobus fratribus, quorum alter absens erat, alter præsens: præsens etiam absentis causam agebat: ex qua hereditate suo & fratris sui nomine fundum in solidum vendidit Lucio Titio bona fide ementi: Quæsitum est, cum scierit partem fundi absentis esse, an totum fundum longa possessione ceperit? Respondit, si credidisset mandatu fratris venisse, per longum tempus cepisse.

TIT. V.

PRO HEREDE, VEL PRO POSSESSORE.

1. POMPONIUS lib. 32 ad Sabinum.

PRo herede ex vivi bonis nihil usucapi potest, etiamsi possessor mortui rem fuisse existimaverit.

2. JULIANUS lib. 44 Digestorum.

QUi legatorum servandorum causa in possessionem mittitur, non interpellat possessionem ejus, qui pro herede usucapit: custodiæ enim causa rem tenet. quid ergo est? etiam impleta usucapione jus pignoris retinebit: ut non prius discedat, quam si solutum ei legatum fuerit, aut eo nomine satisdatum. §. 1. Quod vulgo respondetur, *causam possessionis neminem sibi mutare posse*, sic accipiendum est: ut possessio non solum civilis, sed etiam naturalis intelligatur. Et propterea responsum est, neque colonum, neque eum, apud quem res deposita, aut cui commodata est, lucri faciendi causa pro herede usucapere posse. §. 2. Filium quoque donatam rem à patre, pro herede negavit usucapere Servius: scilicet qui existimabat, naturalem possessionem penes eum fuisse vivo patre. Cui consequens, ut filius à patre heres institutus, res hereditarias à patre sibi donatas, pro parte coheredum usucapere non possit.

3. POMPONIUS lib. 23 ad Quintum Mucium.

PLerique putaverunt, si heres sim, & putem rem aliquam ex hereditate esse, quæ non sit: posse me usucapere.

4. PAULUS lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

COnstat eum, qui testamenti factionem habet, pro herede usucapere posse.

TIT. VI.

PRO DONATO.

1. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

PRo donato is usucapit, cui donationis causa res tradita est. nec sufficit opinari: sed & donatum esse oportet. §. 1. Si pater filio, quem in potestate habet, donet, deinde decedat: filius pro donato non capiet usu: quoniam nulla donatio fuit. §. 2. Si inter virum & uxorem donatio facta sit, cessat usucapio. † Item si vir uxori rem donaverit, & divortium intercesserit: cessare usucapionem, Cassius respondit: quoniam non possit causam possessionis sibi ipsa mutare. alias ait, post divortium ita usucapturam, si eam maritus concesserit, quasi nunc donasse intelligatur. Possidere autem uxorem rem à viro donatam, Julianus putat.

2. MARCELLUS lib. 22 Digestorum.

SI is, qui alienam rem donaverit, revocare constituerit donationem, etiam si judicium ediderit, remque cœperit vindicare, curret usucapio.

3. POMPONIUS lib. 24 ad Quintum Mucium.

SI vir uxori, vel uxor viro donaverit: si aliena res donata fuerit: verum est, quod Trebatius putabat, si pauperior is, qui donasset, non fieret, usucapionem possidenti procedere.

4. IDEM lib. 32 ad Sabinum.

SI pater filiæ donaverit, quæ in potestate ejus erat, & eam exheredaverit: si id heres ejus ratum habeat, exinde ea usucapiet donationem, qua ex die ratam heres donationem habuerit.

5. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

QUi pro donato cœperat usucapere, manumittendo nihil egit; quia nec dominium nanctus fuerit: quæsitum est, an usucapere desierit? Respondi, eum, de quo quæritur, omisisse videri possessionem, & ideo usucapionem interruptam.

6. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

DOnationis causa facta venditione, non pro emptore, sed pro donato res tradita usucapitur.

TIT. VII.

PRO DERELICTO.

1. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

SI res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit, & occupantis [statim] fit: quia hisdem modis res desinunt esse nostræ, quibus adquiruntur.

2. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

PRo derelicto rem à domino habitam si sciamus, possumus adquirere. §. 1. Sed Proculus, non desinere eam rem domini esse, nisi ab alio possessa fuerit: Julianus, desinere quidem omittentis esse, non fieri autem alterius, nisi possessa fuerit: & recte.

3. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

AN pars pro derelicto haberi possit, quæri solet. † Et quidem si in re communi socius partem suam reliquerit, ejus esse desinit: ut hoc sit in parte, quod in toto. Atquin totius rei dominus efficere non potest, ut partem retineat, partem pro derelicto habeat.

4. PAULUS [lib. 15 ad Sabinum].

ID, quod pro derelicto habitum est, & haberi putamus, usucapere possumus, etiam si ignoramus, à quo derelictum sit.

5. POMPONIUS [lib. 32 ad Sabinum].

SI id, quod pro derelicto habitum possidebas, ego sciens in ea causa esse, abs te emerim, me usucapturum, constat: nec obstare, quod in bonis tuis non fuerit. Nam & si tibi rem ab uxore donatam sciens emero, quia quasi volente & concedente domino id faceres, idem juris est. §. 1. Id, quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit. sicuti cum quis æs sparserit, aut aves amiserit: quamvis incertæ personæ voluerit eas esse, tamen ejus fierent, cui casus tulerit: eaque cum quis pro derelicto habeat, simul intelligitur voluisse alicujus fieri.

6. JULIANUS lib. 3 ad Urseium Ferocem.

NEmo potest pro derelicto usucapere, qui falso existimaverit rem pro derelicto habitam esse.

7. IDEM [lib. 2 ex Minicio].

SI quis merces ex nave jactatas invenisset, num ideo usucapere non possit, quia non viderentur derelictæ, quæritur? Sed verius est, um pro derelicto usucapere non posse.

8. PAULUS [lib. 18 Responsorum].

SEmpronius Thetidi status quæstionem facere tentabat, *quasi de serva sua nata sit*: qui m testato conventus à Procula nutrice Thetiis in solvendis alimentis, respondit, non se habere, unde alimenta ejusdem exsolvat, sed debe: eam patri suo restituere Lucio Titio: idque a illa in testationem redegisset, ut postea nulm quæstionem pateretur ab eodem Sempronio: ucius Titius Seiæ Proculæ solutis alimentis, uellam vindictâ manumisit. Quæro, an posst rescindi libertas Thetidis? Paulus respondit, uoniam dominus ancillæ, ex qua Thetidis nata st, Thetidem pro derelicto habuisse videtur, otuisse eam à Lucio Titio ad libertatem peruci.

TIT. VIII.

PRO LEGATO.

1. ULPIANUS [lib. 6 Disputationum].

LEgatorum nomine is videtur possidere, cui legatum est: pro legato enim possessio & sucapio nulli alii, quam cui legatum est, cometit.

2. PAULUS [lib. 54 ad Edictum].

SI possideam aliquam rem, quam putabam mihi legatam, cum non esset: pro legato non sucapiam.

3. PAPINIANUS [lib. 23 Quæstionum].

NOn magis, quam si quis emptum existimet, quod non emerit.

4. PAULUS [lib. 54 ad Edictum].

PRo legato potest usucapi, si res aliena legata sit: aut testatoris quidem sit, sed ademta codicillis ignoratur. in horum enim persoa subest justa causa, quæ sufficit ad usucapioem. † Idem potest dici, & si *in nomine* erit ubitatio: veluti si Titio legatum sit, cum sint uo Titii, ut alter eorum de se cogitatum existiaverit.

5. JAVOLENUS [lib. 7 ex Cassio].

EA res, quæ legati nomine tradita est, quamvis dominus ejus vivat, legatorum tamen omine usucapietur.

6. POMPONIUS [lib. 32 ad Sabinum].

SI is, cui tradita est, mortui esse existimaverit.

7. JAVOLENUS [lib. 7 ex Cassio].

NEmo potest legatorum nomine usucapere, nisi is, cum quo testamenti factio est: uia ea possessio ex jure testamenti proficiscitur.

8. PAPINIANUS [lib. 23 Quæstionum].

SI non traditam possessionem ingrediatur sine vitio legatarius, legatæ rei usucapio cometit.

9. HERMOGENIANUS [lib. 5 Juris epitomarum].

PRo legato usucapit, cui recte legatum relictum est: sed & si *non jure* legatum relinjuatur, vel legatum ademptum est: pro legato sucapi post magnas varietates obtinuit.

TIT. IX.

PRO DOTE.

1. ULPIANUS [lib. 31 ad Sabinum].

TItulus est usucapionis, & quidem justissimus, qui appellatur pro dote: ut qui in dotem rem accipiat, usucapere possit spatio solemni, quo solent, qui pro emptore usucapiunt.

§. 1. Et nihil refert, singulæ res, an pariter universæ [in] dotem darentur. §. 2. Et primum de tempore videamus, quando pro dote quis usucapere possit: utrum post tempora nuptiarum? an vero & ante nuptias? † Est quæstio vulgata, an sponsus possit (hoc est, qui nondum maritus est) rem pro dote usucapere? Et Julianus inquit, Si sponsa sponso ea mente tradiderit res, *ut non ante ejus fieri vellet, quam nuptiæ secutæ sint*, usus quoque capio cessabit. si tamen non evidenter id actum fuerit, credendum esse id agi Julianus ait, ut statim res ejus fiant: & si alienæ sint, usucapi possint. quæ sententia mihi probabilis videtur. Ante nuptias autem non pro dote usucapit, sed pro suo. §. 3. Constante autem matrimonio, pro dote usucapio inter eos locum habet, inter quos est matrimonium. Cæterum si cesset matrimonium, Cassius ait cessare usucapionem: quia [ei] dos nulla sit. §. 4. Idem scribit, & si putavit maritus esse sibi matrimonium, cum non esset, usucapere eum non posse, quia nulla dos sit: quæ sententia habet rationem.

2. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

SI æstimata res ante nuptias tradita sit: nec pro emptore, nec pro suo ante nuptias usucapietur.

3. SCÆVOLA lib. 25 Digestorum.

DUæ filiæ intestato patri heredes exstiterunt, & mancipia communia singulæ in dotem dederunt, & post aliquot annos [à] morte patris familiæ erciscundæ judicium inter eas dictatum est. Quæsitum est, cum mariti bona fide mancipia in dotem accepta ut dotalia, multis annis possederunt: an usucepisse videantur, si qui accipiebant, dantis credidissent esse? Respondit, nihil proponi, cur non usucepissent.

TIT. X.

PRO SUO.

1. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

PRo suo possessio talis est, cum dominium nobis adquiri putamus, & ex ea causa possidemus, ex qua adquiritur, & præterea pro suo: utputa ex causa emptionis, & pro emptore & pro suo possideo: item donata, vel legata, vel pro donato, vel [pro] legato, etiam pro suo possideo.

§. 1. Sed si res mihi ex causa justa, puta emptionis, tradita sit, & usucapiam: incipio quidem & ante usucapionem pro meo possidere. † Sed an desinam ex causa emptionis post usucapionem, dubitatur? & Maurícianus dicitur existimasse non desinere.

2. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

EST species possessionis, quæ vocatur pro suo: hoc enim modo possidemus omnia, quæ mari, terra, cœlo capimus, aut quæ alluvione fluminum nostra fiunt. † Item quæ ex rebus alieno nomine possessis nata possidemus; veluti partum hereditariæ, aut emptæ ancillæ, pro nostro possidemus. Similiter fructus rei emptæ, aut donatæ, aut quæ in hereditate inventa est.

3. POMPONIUS [lib. 22 ad Sabinum].

HOminem, quem ex stipulatione te mihi debere falso existimabas, tradidisti mihi. si scissem mihi nihil debere, usu eum non capiam: quia si nescio, verius est, ut usucapiam: quia ipsa traditio ex causa, quam veram esse existimo,

stimo, sufficit ad efficiendum, ut id, quod mihi traditum est, pro meo possideam. & ita Neratius scripsit: idque verum puto.

4. IDEM [lib. 32 ad Sabinum].

SI ancillam furtivam emisti fide bona, [& quod] ex ea natum & apud te conceptum est, ita possedisti, ut intra constitutum usucapioni tempus cognosceres matrem ejus furtivam esse: Trebatius omni modo, quod ita possessum esset, usucaptum esse. Ego sic puto distinguendum, ut, si nescieris intra statutum tempus, cujus id mancipium esset; aut si scieris, neque potueris certiorem dominum facere; aut si potueris quoque, & feceris certiorem: usucaperes. sin vero, cum scires, & posses, non feceris certiorem, contra esse: tum enim clam possedisse videberis. neque idem & pro suo, & clam possidere potest. §. 1. Si pater cum filiis bona, quæ habebat, partitus sit, & ex ea causa post mortem patris ea teneant, quod inter eos conveniret, ut ea divisio rata esset: usucapio his procedat pro suo in his rebus, quæ alienæ in bonis patris inveniuntur. §. 2. Quod legatum non sit, ab herede tamen perperam traditum sit: placet, à legatario usucapi, quia pro suo possidet.

5. NERATIUS [lib. 5 Membranarum].

USucapio rerum etiam ex aliis causis concessa, interim propter ea, quæ nostra existimantes possideremus, constituta est, ut aliquis litium finis esset. §. 1. Sed id, quod quis cum suum esse existimaret, possederit, usucapiet, etiamsi falsa fuerit ejus existimatio: quod tamen ita interpretandum est, ut probabilis error possidentis usucapioni non obstet, veluti si ob id aliquid possideam, quod servum meum, aut ejus, cujus in locum hereditario jure successi, emisse id falso existimem: *quia in alieni facti ignorantia tolerabilis error est.*

LIBER QVADRAGESIMVSSECVNDVS.

TIT. I.

DE RE JUDICATA, ET DE EFFECTU SENTENTIARUM, ET DE INTERLOCUTIONIBUS.

1. MODESTINUS [lib. 7 Pandectarum].

RES *judicata* dicitur, quæ finem controversiarum pronunciatione judicis accipit. quod vel condemnatione vel absolutione contingit.

2. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

QUi pro Tribunali cognoscit, non semper tempus judicati servat; sed nonnunquam arctat, nonnunquam prorogat, pro causæ qualitate, & quantitate, vel personarum obsequio, vel contumacia: sed perraro intra statutum tempus sententiæ exsequentur: veluti si alimenta constituantur, vel minori vigintiquinque annis subvenitur.

3. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

QUi damnare potest, is absolvendi quoque potestatem habet.

4. ULPIANUS lib. 58 ad Edictum.

SI se non obtulit procurator, judicati actio in eum denegabitur, & in dominum dabitur: si se obtulit, in ipsum dabitur. † *Obtulisse* autem *se liti* videtur non is, qui in rem suam procurator datus sit: nam hic alia ratione recusare judicati actionem non potest, quia [hic] non in alienam, sed in suam rem procurator factus est.

§. 1. Tutor quoque vel curator in ea conditione sunt, ut non videantur videri se liti obtulisse: idcircoque debet denegari in eos judicati actio.

§. 2. Actor municipum potest rem judicatam recusare: in municipes enim judicati actio dabitur. §. 3. Ait Prætor, *condemnatus ut pecuniam solvat:* * à judicato ergo hoc exigitur, ut pecuniam solvat. * Quid ergo, si solvere quidem paratus non sit: satisfacere autem paratus sit, quid dicimus? Et ait Labeo, debuisse hoc quoque adjici, *Neque eo nomine satisfaciat:* fieri enim posse, ut idoneum expromissorem habeat. sed ratio pecuniæ exigendæ hæc fuit, quod noluerit Prætor obligationes ex obligationibus fieri: idcirco ait, *ut pecunia solvatur.* Ex magna tamen & idonea causa accedendum erit ad Labeonis sententiam. §. 4. Si ex conventione litigantium cautum sit post rem judicatam ei, cui quis condemnatus est: eveniet, ut hic & retendatur, si modo novatio intercessit. cæterum si non novandi causa id factum est, manebit ordo executionis. † Sed, & si pignora accepta sint, vel fidejussores in rem judicatam: consequens erit dicere, non cessare executionem: quippe cum accesserit aliquid rei judicatæ, non sit a re judicata recessum. † Idem observandum est in eo, cujus procurator condemnatus est. §. 5. Si quis condemnatus sit, *ut intra certos dies solvat:* unde ei tempus judicati actionis computamus? utrum ex quo sententia prolata est, an vero, [ex eo] ex quo dies statutus prætierit? Sed si quidem minorem diem statuerit judex tempore legitimo: repleatur ex Lege, quod sententiæ judicis deest. Sin autem ampliorem numerum dierum sua definitione judex amplexus est: computabitur reo & legitimum tempus, & quod supra [id] judex præstitit. §. 6. *Condemnatum* accipere debemus eum, qui rite condemnatus est, ut sententia valeat. cæterum si aliqua ratione sententia nullius momenti sit: dicendum est, condemnationis verbum non tenere.

§. 7. Solvisse accipere debemus, non tantum eum, qui solvit; verum omnem omnino, qui ex obligatione liberatus est, quæ ex causa judicati descendit. §. 8. Celsus scribit: si noxali condemnatus eum servum, in quo ususfructus alienus est, noxæ dedisti, posse tecum adhuc agi judicati: sed si ususfructus interierit, liberari ait.

5. ULPIANUS lib. 59 ad Edictum.

AIt Prætor, *Cujus de ea re jurisdictio est:* melius scripsisset, *Cujus de ea re notio est:* etenim *notionis* nomen etiam ad eos pertineret, qui jurisdictionem non habent, sed habent de quavis alia causa notionem. §. 1. Si judex aliquem sic condemnet, *ut quod habet ex testamento vel codicillis Mævii, restitueret Titio:* sic accipiendum est, quasi quantitatem nominavit, quæ testamento vel codicillis relicta est. Sed & si fideicommissum sine scriptura pronunciatum [est], idem erit probandum.

6. IDEM lib. 66 ad Edictum.

MIles, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus, catenus, qua facere potest, cogitur solvere. §. 1. *Decem, aut noxæ dedere* condemnatus, judicati in decem tenetur: facultatem enim noxæ dedendæ ex Lege accipit. At is, qui stipulatus est *decem, aut noxæ dedere*, non potest decem petere: quia in stipulatione singula per se veniunt, eaque singula separatim stipulari possumus. at judicium solius noxæ

noxæ deditionis nullum est, sed pecuniariam condemnationem sequitur, & ideo judicati deem agitur. his enim solis condemnatur. noxæ editio in solutione est, quæ è Lege tribuitur. §. 2. Qui judicati bona auctoritate sua distraxit: furti actione & vi bonorum raptorum [ei] enetur. §. 3. Judicati actio perpetua est, & ei persecutionem continet. Item heredi, & in eredem competit.

7. GAIUS [lib. ad Edictum Prætoris urbani, titulo de re judicata].

INtra dies constitutos, quamvis judicati agi non possit, multis tamen modis judicatum iberari posse, hodie non dubitatur: quia constitutorum dierum spatium pro judicato, on contra judicatum per Legem constitutum st.

8. PAULUS [lib. 5 ad Plautium].

SI homo ex stipulatu petitus, post litem contestatam decesserit: absolutionem non aciendam & fructuum rationem habendam lacet.

9. POMPONIUS [lib. 5 ex Plautio].

FUrioso sententia à judice, vel ab arbitro dici non potest.

10. MARCELLUS [lib. 2 Digest.]

QUi cum se pro patrefamilias fingeret, mutuam pecuniam accepit, & exheres à patre, vel emancipatus sit: quamvis facere non possit, debet condemnari.

11. CELSUS [lib. 5 Digestorum].

SI *calendis fieri aliquid* stipulatus sum, nempe quandocunque post calendas accepto judicio, tanti [tamen] æstimanda lis est, quanti nterfuit mea, calendis id fieri: ex eo enim empore quicquid æstimatur, quod novissime olvi poterit.

12. MARCELLUS [lib. 4 Digest.]

IN depositi vel commodati judicio, quamquam dolo adversarii res absit, condemnato ccurri solet, ut ei actionibus suis dominus edat.

13. CELSUS [lib. 6 Digestorum].

SI quis ab alio decem, ab alio satisdari stipulatus est: æstimandum erit, quantum stipulatoris intersit satisdari. idque aut tantundem rit, aut minus, aut interdum etiam nihil: neue enim vani timoris ulla æstimatio est. verum orte soluta, nullum jam pretium æstimationis st: aut quantum ex sorte fuerit solutum, tanundem ex æstimatione decedet. §. 1. Si quis romiserit *prohibere se, ut aliquod damnum stipuator patiatur*, & faciat; neque ex ea re damnum tipulator [patietur &] faciat: [ita habeatur] acit, quod promisit: si minus, quia non facit, uod promisit, in pecuniam numeratam condemnatur. sicut evenit in omnibus faciendi obliationibus.

14. IDEM [lib. 25 Digestorum].

QUod jussit vetuitve Prætor, contrario imperio tollere & repetere licet: de sentenis contra.

15. ULPIANUS [lib. 3 de Officio Consulis].

A Divo Pio rescriptum est, Magistratus populi Romani, ut *judicum à se datorum vel rbitrorum* sententiam exequantur hi, *qui eos dederunt*. §. 1. Sententiam *Romæ dictam*, etiam in *rovinciis* posse Præsides, si hoc jussi fuerint, ad nem persequi, Imperator noster cum patre rescripsit. §. 2. In venditione itaque pignorum aptorum facienda, primo quidem res mobiles animales pignori capi jubent, mox distrahi: quarum pretium si suffecerit, bene est: si non suffecerit, etiam soli pignora capi jubent & distrahi. quod si nulla moventia sint, a pignoribus soli initium faciunt. Sic denique interloqui solent, *si moventia non sint, ut soli quoque capiantur*: nam a pignoribus soli initium faciendum non est. quod si nec, quæ soli sunt, sufficiant, vel nulla sint soli pignora: tunc pervenietur etiam ad jura: exsequuntur itaque rem judicatam Præsides isto modo. §. 3. Si pignora, quæ capta sunt, emptorem non inveniant: rescriptum est ab Imperatore nostro, & Divo patre ejus, ut addicantur ipsi, cui quis condemnatus est. Addicantur autem utique ea quantitate, quæ debetur. nam si creditor maluerit pignora in creditum possidere, iisque esse contentus; rescriptum est, non posse eum, quod amplius sibi debetur, petere; quia velut pacto transegisse de credito videtur, qui contentus fuit pignora possidere: nec posse eum in quantitatem certam pignora tenere, & superfluum petere. §. 4. Si rerum, quæ pignoris jure captæ sunt, controversia fiat: constitutum est ab Imperatore nostro, ipsos, qui rem judicatam exsequuntur, cognoscere debere de proprietate; & si cognoverint ejus fuisse, qui condemnatus est, rem judicatam exsequantur. Sed sciendum est, summatim eos cognoscere debere. nec sententiam eorum posse debitori præjudicare, si forte hi dimittendam eam rem putaverint, quasi ejus sit, qui controversiam movit, non ejus, cujus nomine capta est. nec eum, cui restituta est, statim habere per sententiam debere: si forte jure ordinario cœperit ab eo res peti. sic evenit, ut omnibus integris tantum capioni res judicata proficiat. Sed illud debet dici, ubi controversia est de pignore, id dimitti debere, & capi aliud, si quod est sine controversia. §. 5. Quod si res sit pignerata, quæ pignori capta est, videndum est, an sic distrahi possit, ut dimisso creditore, superfluum in causam judicati convertatur? & quamquam non cogatur creditor rem, quam pignori accepit, distrahere; tamen in judicati exsecutionem servatur, ut si emptorem invenerit res quæ capta est, qui dimisso priore creditore superfluum solvere sit paratus, admittenda sit hujus quoque rei distractio: nec videtur deterior conditio creditoris fieri suum consecuturi, nec prius jus pignoris dimissuri, quam si ei fuerit satisdatum. §. 6. Si post addictum pignus aliqua controversia emptori moveatur: an sit cognitio ejusdem judicis, qui sententiam exsecutus fuerit, videndum est: & cum semel emptio perfecta sit, ejusque, qui comparavit, periculum vertatur, non puto locum esse cognitioni: certe, posteaquam inductus est emptor in possessionem, nonne cessabunt partes eorundem judicum? † Idemque & si ipsi, cui quis judicatus est, res fuerit addicta. §. 7. Sed si emptor, cui pignora sunt addicta, exsequente judice, pretium non solvat: utrum adversus emptorem porrigere manus debeant iidem judices, qui sententiam exsequuntur, videndum est? Et non puto eos ultra procedere. Cæterum longe res abibit: quid enim dicemus? condemnabunt emptorem, & sic exsequentur adversus eum sententiam? an statim pro judicato habebunt? & quid, si neget se emisse, aut exsolvisse contendat? Melius igitur erit, si non se interponant: maxime cum nec habeat actionem adversus eum is, qui judicatum fieri desideratur, nec injuria afficietur. Oportet enim res captas pignori, & distractas, præsenti pecunia distrahi, non

stimo, sufficit ad efficiendum, ut id, quod mihi traditum est, pro meo possideam. & ita Neratius scripsit: idque verum puto.

4. IDEM [lib. 32 ad Sabinum].

SI ancillam furtivam emisti fide bona, [& quod] ex ea natum & apud te conceptum est, ita possedisti, ut intra constitutum usucapioni tempus cognosceres matrem ejus furtivam esse: Trebatius omni modo, quod ita possessum esset, usucaptum esse. Ego sic puto distinguendum, ut, si nescieris intra statutum tempus, cujus id mancipium esset; aut si scieris, neque potueris certiorem dominum facere; aut si potueris quoque, & feceris certiorem: usucaperes. sin vero, cum scires, & posses, non feceris certiorem, contra esse: tum enim clam possedisse videberis. neque idem & pro suo, & clam possidere potest. §. 1. Si pater cum filiis bona, quæ habebat, partitus sit, & ex ea causa post mortem patris ea teneant, quod inter eos conveniret, ut ea divisio rata esset: usucapio his procedat pro suo in his rebus, quæ alienæ in bonis patris inveniuntur. §. 2. Quod legatum non sit, ab herede tamen perperam traditum sit: placet, à legatario usucapi, quia pro suo possidet.

5. NERATIUS [lib. 5 Membranarum].

USucapio rerum etiam ex aliis causis concessa, interim propter ea, quæ nostra existimantes possideremus, constituta est, ut aliquis litium finis esset. §. 1. Sed id, quod quis cum suum esse existimaret, possederit, usucapiet, etiamsi falsa fuerit ejus existimatio: quod tamen ita interpretandum est, ut probabilis error possidentis usucapioni non obstet, veluti si ob id aliquid possideam, quod servum meum, aut ejus, cujus in locum hereditario jure successi, emisse id falso existimem: *quia in alieni facti ignorantia tolerabilis error est.*

LIBER QVADRAGESIMVSSECVNDVS.

TIT. I.

DE RE JUDICATA, ET DE EFFECTU SENTENTIARUM, ET DE INTERLOCUTIONIBUS.

1. MODESTINUS [lib. 7 Pandectarum].

RES *judicata* dicitur, quæ finem controversiarum pronunciatione judicis accipit. quod vel condemnatione vel absolutione contingit.

2. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

QUi pro Tribunali cognoscit, non semper tempus judicati servat; sed nonnunquam arctat, nonnunquam prorogat, pro causæ qualitate, & quantitate, vel personarum obsequio, vel contumacia: sed perraro intra statutum tempus sententiæ exsequentur: veluti si alimenta constituantur, vel minori vigintiquinque annis subvenitur.

3. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

QUi damnare potest, is absolvendi quoque potestatem habet.

4. ULPIANUS lib. 58 ad Edictum.

SI se non obtulit procurator, judicati actio in eum denegabitur, & in dominum dabitur: si se obtulit, in ipsum dabitur. † *Obtulisse* autem *se liti* videtur non is, qui in rem suam procurator datus sit: nam hic alia ratione recusare judicati actionem non potest, quia [hic] non in alienam, sed in suam rem procurator factus est.

§. 1. Tutor quoque vel curator in ea conditione sunt, ut non videantur videri se liti obtulisse: idcircoque debet denegari in eos judicati actio.

§. 2. Actor municipum potest rem judicatam recusare: in municipes enim judicati actio dabitur. §. 3. Ait Prætor, *condemnatus ut pecuniam solvat:* * à judicato ergo hoc exigitur, ut pecuniam solvat. * Quid ergo, si solvere quidem paratus non sit: satisfacere autem paratus sit, quid dicimus? Et ait Labeo, debuisse hoc quoque adjici, *Neque eo nomine satisfaciat:* fieri enim posse, ut idoneum expromissorem habeat. sed ratio pecuniæ exigendæ hæc fuit, quod noluerit Prætor obligationes ex obligationibus fieri: idcirco ait, *ut pecunia solvatur.* Ex magna tamen & idonea causa accedendum erit ad Labeonis sententiam. §. 4. Si ex conventione litigantium cautum sit post rem judicatam ei, cui quis condemnatus est: eveniet, ut hic & retendatur, si modo novatio intercessit. cæterum si non novandi causa id factum est, manebit ordo executionis. † Sed, & si pignora accepta sint, vel fidejussores in rem judicatam: consequens erit dicere, non cessare executionem: quippe cum accesserit aliquid rei judicatæ, non sit a re judicata recessum. † Idem observandum est in eo, cujus procurator condemnatus est. §. 5. Si quis condemnatus sit, *ut intra certos dies solvat*: unde ei tempus judicati actionis computamus? utrum ex quo sententia prolata est, an vero, [ex eo] ex quo dies statutus præteriit? Sed si quidem minorem diem statuerit judex tempore legitimo: repleatur ex Lege, quod sententiæ judicis deest. Sin autem ampliorem numerum dierum sua definitione judex amplexus est: computabitur reo & legitimum tempus, & quod supra [id] judex præstitit. §. 6. *Condemnatum* accipere debemus eum, qui rite condemnatus est, ut sententia valeat. cæterum si aliqua ratione sententia nullius momenti sit: dicendum est, condemnationis verbum non tenere.

§. 7. Solvisse accipere debemus, non tantum eum, qui solvit; verum omnem omnino, qui ex obligatione liberatus est, quæ ex causa judicati descendit. §. 8. Celsus scribit: si noxali condemnatus eum servum, in quo ususfructus alienus est, noxæ dedisti, posse tecum adhuc agi judicati: sed si ususfructus interierit, liberari ait.

5. ULPIANUS lib. 59 ad Edictum.

AIt Prætor, *Cujus de ea re jurisdictio est*: melius scripsisset, *Cujus de ea re notio est*: etenim *notionis* nomen etiam ad eos pertineret, qui jurisdictionem non habent, sed habent de quavis alia causa notionem. §. 1. Si judex aliquem sic condemnet, *ut quod habet ex testamento vel codicillis Mævii, restitueret Titio*: sic accipiendum est, quasi quantitatem nominavit, quæ testamento vel codicillis relicta est. Sed & si fideicommissum sine scriptura pronunciatum [est], idem erit probandum.

6. IDEM lib. 66 ad Edictum.

MIles, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus, eatenus, qua facere potest, cogitur solvere. §. 1. *Decem, aut noxæ dedere* condemnatus, judicati in decem tenetur: facultatem enim noxæ dedendæ ex Lege accipit. At is, qui stipulatus est *decem, aut noxæ dedere*, non potest decem petere: quia in stipulatione singula per se veniunt, eaque singula separatim stipulari possumus. at judicium solius noxæ

noxæ deditionis nullum est, sed pecuniariam condemnationem sequitur, & ideo judicati decem agitur. his enim solis condemnatur. noxæ deditio in solutione est, quæ è Lege tribuitur.

§. 2. Qui judicati bona auctoritate sua distraxit: furti actione & vi bonorum raptorum [ei] tenetur. §. 3. Judicati actio perpetua est, & rei persecutionem continet. Item heredi, & in heredem competit.

7. GAIUS [lib. ad Edictum Prætoris urbani, titulo de re judicata].

INtra dies constitutos, quamvis judicati agi non possit, multis tamen modis judicatum liberari posse, hodie non dubitatur: quia constitutorum dierum spatium pro judicato, non contra judicatum per Legem constitutum est.

8. PAULUS [lib. 5 ad Plautium].

SI homo ex stipulatu petitus, post litem contestatam decesserit: absolutionem non faciendam & fructuum rationem habendam placet.

9. POMPONIUS [lib. 5 ex Plautio].

FUrioso sententia à judice, vel ab arbitro dici non potest.

10. MARCELLUS [lib. 2 Digest.]

QUi cum se pro patrefamilias fingeret, mutuam pecuniam accepit, & exheres à patre, vel emancipatus sit: quamvis facere non possit, debet condemnari.

11. CELSUS [lib. 5 Digestorum].

SI *calendis fieri aliquid* stipulatus sum, nempe quandocunque post calendas accepto judicio, tanti [tamen] æstimanda lis est, quanti interfuit mea, calendis id fieri: ex eo enim tempore quicquid æstimatur, quod novissime solvi poterit.

12. MARCELLUS [lib. 4 Digest.]

IN depositi vel commodati judicio, quamquam dolo adversarii res absit, condemnato succurri solet, ut ei actionibus suis dominus cedat.

13. CELSUS [lib. 6 Digestorum].

SI quis ab alio decem, ab alio satisdari stipulatus est: æstimandum erit, quantum stipulatoris intersit satisdari. idque aut tantundem erit, aut minus, aut interdum etiam nihil: neque enim vani timoris ulla æstimatio est. verum sorte soluta, nullum jam pretium æstimationis est: aut quantum ex sorte fuerit solutum, tantundem ex æstimatione decedet. §. 1. Si quis promiserit *prohibere se, ut aliquod damnum stipulator patiatur*, & faciat; neque ex ea re damnum stipulator [patietur &] faciat: [ita habeatur] facit, quod promisit: si minus, quia non facit, quod promisit, in pecuniam numeratam condemnatur. sicut evenit in omnibus faciendi obligationibus.

14. IDEM [lib. 25 Digestorum].

QUod jussit vetuitve Prætor, contrario imperio tollere & repetere licet: de sententiis contra.

15. ULPIANUS [lib. 3 de Officio Consulis].

A Divo Pio rescriptum est, Magistratus populi Romani, ut *judicum à se datorum vel arbitrorum* sententiam exequantur hi, *qui eos dederunt*. §. 1. Sententiam *Romæ dictam*, etiam in *Provinciis* posse Præsides, si hoc jussi fuerint, ad finem persequi, Imperator noster cum patre rescripsit. §. 2. In venditione itaque pignorum captorum facienda, primo quidem res mobiles animales pignori capi jubent, mox distrahi: quarum pretium si suffecerit, bene est: si non suffecerit, etiam soli pignora capi jubent & distrahi. quod si nulla moventia sint, à pignoribus soli initium faciunt. Sic denique interloqui solent, *si moventia non sint, ut soli quoque capiantur*: nam à pignoribus soli initium faciendum non est. quod si nec, quæ soli sunt, sufficiant, vel nulla sint soli pignora: tunc pervenietur etiam ad jura: exsequuntur itaque rem judicatam Præsides isto modo. §. 3. Si pignora, quæ capta sunt, emptorem non inveniant: rescriptum est ab Imperatore nostro, & Divo patre ejus, ut addicantur ipsi, cui quis condemnatus est. Addicantur autem utique ea quantitate, quæ debetur. nam si creditor maluerit pignora in creditum possidere, iisque esse contentus; rescriptum est, non posse eum, quod amplius sibi debetur, petere; quia velut pacto transegisse de credito videtur, qui contentus fuit pignora possidere: nec posse eum in quantitatem certam pignora tenere, & superfluum petere. §. 4. Si rerum, quæ pignoris jure captæ sunt, controversia fiat: constitutum est ab Imperatore nostro, ipsos, qui rem judicatam exsequuntur, cognoscere debere de proprietate; & si cognoverint ejus fuisse, qui condemnatus est, rem judicatam exsequentur. Sed sciendum est, summatim eos cognoscere debere. nec sententiam eorum posse debitori præjudicare, si forte hi dimittendam eam rem putaverint, quasi ejus sit, qui controversiam movit; non ejus, cujus nomine capta est. nec eum, cui restituta est, statim habere per sententiam debere: si forte jure ordinario cœperit ab eo res peti. sic evenit, ut omnibus integris tantum capioni res judicata proficiat. Sed illud debet dici, ubi controversia est de pignore, id dimitti debere, & capi aliud, si quod est sine controversia. §. 5. Quod si res sit pignerata, quæ pignori capta est, videndum est, an sic distrahi possit, ut dimisso creditore, superfluum in causam judicati convertatur? & quamquam non cogatur creditor rem, quam pignori accepit, distrahere; tamen in judicati exsecutionem servatur, ut si emptorem invenerit res quæ capta est, qui dimisso priore creditore superfluum solvere sit paratus, admittenda sit hujus quoque rei distractio: nec videtur deterior conditio creditoris fieri suum consecuturi, nec prius jus pignoris dimissuri, quam si ei fuerit satisdatum. §. 6. Si post addictum pignus aliqua controversia emptori moveatur: an sit cognitio ejusdem judicis, qui sententiam exsecutus fuerit, videndum est: & cum semel emptio perfecta sit, ejusque, qui comparavit, periculum vertatur, non puto locum esse cognitioni: certe, posteaquam inductus est emptor in possessionem, nonne cessabunt partes eorundem judicum? † Idemque & si ipsi, cui quis judicatus est, res fuerit addicta. §. 7. Sed si emptor, cui pignora sunt addicta, exsequente judice, pretium non solvat: utrum adversus emptorem porrigere manus debeant iidem judices, qui sententiam exsequuntur, videndum est? Et non puto eos ultra procedere. Cæterum longe res abibit: quid enim dicemus? condemnabunt emptorem, & sic exsequentur adversus eum sententiam? an statim pro judicato habebunt? & quid, si neget se emisse, aut exsolvisse contendat? Melius igitur erit, si non se interponant: maxime cum nec habeat actionem adversus eum is, qui judicatum fieri desideratur, nec injuria afficietur. Oportet enim res captas pignori, & distractas, præsenti pecunia distrahi, non

non sic, ut post tempus pecunia solvatur. † Certe si se interponant, hactenus debebunt intervenire, ut ipsam rem addictam capiant, & distrahant, quasi non vinculo pignoris liberatam.

§. 8. Sic quoque judices exsequentur judicatum, ut nomina jure pignoris capiant, si nihil aliud sit, quod capi possit: posse enim nomen jure pignoris capi, Imperator noster rescripsit.

§. 9. Sed utrum confessum nomen tantum capi possit, an etiam si neget quis se debere, videamus. Et magis est, ut id duntaxat capiatur, quod consitetur: cæterum si negetur, æquissimum erit, discedi à nomine. nisi forte quis exemplum secutus corporalium pignorum, ultra processerit, dixeritque ipsos debere judices de nomine cognoscere, ut cognoscunt de proprietate: sed contra rescriptum est. §. 10. Item quid dicemus? utrum ipsi judices convenient nomen, exigentque id quod debetur, & in causam judicati convertent: an vero vendent nomen, ut pignora corporalia solent? Et necesse est, ut quod eis facilius videatur ad rem exsequendam, hoc faciant. §. 11. Sed & si pecunia penes argentarios sit, æque capi solet. † Hoc amplius & si penes alium quem, destinata tamen ei, qui condemnatus est: solet pignoris jure capi, & converti in causam judicati. §. 12. Præterea pecuniam quoque depositam nomine condemnati, vel in arcam reclusam solent capere, ut judicato satisfiat. † Hoc amplius, & si pupillaris pecunia in arcam reposita sit ad prædiorum comparationem: & citra permissum Prætoris ab eo, qui exequitur judicatum, solet capi, & in causam judicati converti.

16. IDEM lib. 63 ad Edictum.

SUnt qui in id, quod facere possunt, conveniuntur, id est, non deducto ære alieno. † Et quidem sunt hi fere: † Qui pro socio conveniuntur. socium autem omnium bonorum accipiendum est. † Item parens,

17. IDEM lib. 10 ad Edictum.

PAtronus, patrona, liberique eorum, & parentes. † Item maritus de dote in id quod facere potest, convenitur.

18. IDEM lib. 66 ad Edictum.

ITem miles, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus, eatenus quatenus facere potest, cogitur solvere.

19. PAULUS lib. 6 ad Plautium.

INter eos, quibus ex eadem causa debetur, occupantis melior conditio est: nec deducitur, quod ejusdem conditionis hominibus debetur. sicuti fit in de peculio actione: nam & hic occupantis melior est causa. † Sed & si cum patre patronove agetur: non est deducendum æs alienum: maxime quod ejusdem conditionis personis debebitur, ut liberis, libertis.

§. 1. Is quoque, qui ex causa donationis convenitur, in quantum facere potest, condemnatur: & quidem is solus deducto ære alieno. Et inter eos, quibus ex simili causa pecunia debetur, occupantis potior erit causa. Imo nec totum, quod habet, extorquendum ei puto: sed & ipsi ratio habenda est, ne egeat.

20. MODESTINUS lib. 2 Differentiarum.

NOn tantum dotis nomine maritus, in quantum facere possit, condemnatur: sed ex aliis quoque contractibus ab uxore judicio conventus, in quantum facere potest, condemnandus est ex Divi Pii Constitutione. † Quod & in persona mulieris æqua lance servari æquitatis suggerit ratio.

21. PAULUS lib. 6 ad Plautium.

SIcut autem cum marito agitur, ita & cum socero, ut non ultra facultates damnetur. † An, si cum socero ex promissione dotis agatur, in id quod facere potest, damnandus sit? quod & id æquum esse videtur: sed alio jure utimur, ut & Neratius scribit.

22. POMPONIUS lib. 21 ad Quintum Mucium.

SEd hoc ita accipiendum est, si à socero dos ex promissione petatur soluto matrimonio: verum si manente matrimonio dos ab eo petatur, succurrendum utique est, ut ne majoris summæ condemnetur, quam quantum facere potest.

§. 1. Quod autem de sociis dictum est, ut & hi, in quantum facere possint, condemnentur: causa cognita se facturum Prætor edicit. † Causæ cognitio autem in hoc erit, ut neganti se socium esse, aut ex doli clausula obligato non succurratur.

23. PAULUS lib. 6 ad Plautium.

SI cum procuratore mariti de dote actum fuerit: si quidem vivo marito condemnatio fiet; in quantum facere potest, fiet damnatio. nam & defensor mariti in id quod ille facere potest, damnatur: mortuo vero marito, in solidum.

24. POMPONIUS lib. 4 ex Plautio.

ET si fidejussor acceptus sit rei, vel actionis: non proderit [ei], si persona, pro qua fidejussit, in quantum facere potest, condemnanda est. §. 1. Si maritus solvendo non fuerit, licet ipsi marito prosit, quod facere non possit (id enim personæ mariti præstatur), heredi ejus hoc non prodest.

25. PAULUS lib. 60 ad Edictum.

SCiendum est, heredes earum personarum non in id, quod facere possunt: sed in integrum teneri.

26. ULPIANUS lib. 77 ad Edictum.

SI convenerit inter litigatores, quid pronuncietur: non ab re erit, judicem hujusmodi sententiam proferre.

27. MODESTINUS lib. 1 Respons.

PRæses Provinciæ usuras usurarum condemnavit contra Leges, & sacras Constitutiones; ideoque Lucius Titius contra prolatam sententiam injustam Præsidis appellavit. Quæro, cum non secundum Legem [hic] Titius provocasset, an exigi possit pecunia secundum condemnationem? Modestinus respondit, si sententiæ certa quantitas continetur, nihil proponi, cur judicati agi non possit.

28. IDEM lib. 12 Responsorum.

DUo judices dati diversas sententias dederunt. Modestinus respondit, utramque sententiam in pendenti esse, donec competens judex unam earum confirmaverit.

29. IDEM lib. 7 Pandectarum.

TEmpus, quod datur judicati, etiam heredibus ejus, cæterisque, qui in locum ejus succedunt, tribuitur, videlicet, quod ex tempore deest: quia causæ magis quam personæ, beneficium præstituitur.

30. POMPONIUS lib. 7 Variarum lectionum.

CUm ex causa donationis promissa pecunia est: si dubium sit, an ea res eo usque donatoris facultates exhaurire possit, ut vix quicquam ei in bonis relictum sit; actio in id quod facere possit, danda est: ita ut & ipsi donatori aliquid sufficiens relinquatur. quod maxime inter liberos & parentes observandum est.

31. CAL-

31. CALLISTRATUS lib. 2 Cognit.

Debitoribus non tantum petentibus dies ad solvendum dandi sunt, sed & prorogandi, si res exigat. si qui tamen per contumaciam magis, quam quia non possint explicare pecuniam, differant solutionem: pignoribus captis compellendi sunt ad satisfaciendum ex forma quam Cassio Proconsuli D. Pius in hæc verba præscripsit: *His qui fatebuntur debere, aut ex re judicata necesse habebunt reddere, tempus ad solvendum detur, quod sufficere pro facultate cujusque videbitur: eorum qui intra diem vel ab initio datum, vel ex ea causa postea prorogatum sibi, non reddiderint, pignora capi: eaque, si intra duos menses non solverint, vendantur; si quid ex pretiis supersit, reddatur ei, cujus pignora vendita erant.*

32. IDEM lib. 3 Cognitionum.

Cum prolatis Constitutionibus contra eas pronunciat judex, eo quod non existimat causam, de qua judicat, per eas juvari: non videtur contra Constitutiones sententiam dedisse. ideoque ab ejusmodi sententia appellandum est: alioquin rei judicatæ stabitur.

33. IDEM lib. 5 Cognitionum.

Divus Hadrianus aditus per libellum à Julio Tarentino, & indicante eo falsis testimoniis, conspiratione adversariorum testibus pecunia corruptis, religionem judicis circumventam esse, in integrum causam restituendam in hæc verba rescripsit: *Exemplum libelli dati mihi à Julio Tarentino mitti tibi jussi. Tu, si tibi probaverit, conspiratione adversariorum, & testibus pecunia corruptis oppressum se: & rem severe vindica: &, si qua à judice tam malo exemplo circumscripto judicata sunt, in integrum restitue.*

34. LICINNIUS RUFINUS lib. 13 Regularum.

Si victum vel stratum inferri quis judicato non patiatur, utilis in eum pœnalis actio danda est: vel (ut quidam putant) injuriarum cum eo agi poterit.

35. PAPIRIUS JUSTUS Constitutionum lib. 2.

Imperatores Antoninus & Verus rescripserunt, *Quamquam sub obtentu novorum instrumentorum restitui negotia minime oporteat: tamen in negotio publico, ex causa permittere se hujusmodi instrumentis uti.*

36. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

Pomponius lib. 37 ad Edictum scribit, *Si uni ex pluribus judicibus de liberali causa cognoscenti, de re non liqueat, cæteri autem consentiant, si is juraverit, sibi non liquere, eo quiescente, cæteros, qui consentiant, sententiam proferre: quia & si dissentiret, plurium sententia obtineret.*

37. MARCELLUS lib. 3 Digestorum.

Tunc autem universi judices intelliguntur judicare, cum omnes adsunt.

38. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

Inter pares numero judices si dissonæ sententiæ proferantur, in [de] *liberalibus quidem causis* (secundum quod à D. Pio constitutum est) *pro libertate statutum obtinet: In aliis autem causis pro reo*: quod & in judiciis publicis obtinere oportet. §. 1. Si diversis summis condemnent judices: minimam spectandam esse, Julianus scribit.

39. CELSUS lib. 3 Digestorum.

Duo ex tribus judicibus uno absente judicare non possunt: quippe omnes judicare jussi sunt. † Sed si adsit, & contra sentiat: statur duorum sententiæ. quid enim minus verum est, omnes judicasse?

40. PAPINIANUS lib. 10 Responf.

Commodis præmiorum, quæ propter coronas sacras præstantur, condemnato placuit interdici, & eam pecuniam jure pignoris in causam judicati capi.

41. PAULUS lib. 14 Quæstionum.

Nesennius Apollinaris: Si te donaturum mihi delegavero creditori meo: an in solidum conveniendus sis? &, si in solidum conveniendus, an diversum putes, si non creditori meo, sed ei cui donare volebam, te delegavero? & quid de eo, qui pro muliere, cui donare volebat, marito ejus dotem promiserit? Respondit: nulla creditor exceptione summoveretur: licet is, qui delegatus est, poterit uti adversus eum, cujus nomine promisit. cui similis est maritus; maxime si constante matrimonio petat. & sicut heres donatoris in solidum condemnatur, & ipse fidejussor, quem in donando adhibuit: ita & ei, cui non donavit, in solidum condemnatur.

§. 1. Fundum quis donavit, si non restituat: ut quivis possessor, damnandus est. si autem fundum restituit, fructuum nomine, si non eos consumpsit, in solidum condemnandus est: potuit enim non periclitari, si statim restituisset. si dolo desiit possidere, in litem jurabitur, & tanti sequetur condemnatio. §. 2. In solidum condemnatus donator, actione judicati, nisi in quantum facere potest, non tenetur beneficio Constitutionis.

42. IDEM lib. 3 Responsorum.

Paulus respondit, rescindere quidem sententiam suam præcedentem Prætorem non posse: reliqua autem quæ ad consequentiam quidem jam statutorum pertinent, priori tamen sententiæ desunt, circa condemnandum reum vel absolvendum debere supplere, scilicet eodem die.

43. IDEM lib. 16 Responsorum.

Paulus respondit, eos, qui una sententia in unam quantitatem condemnati sunt, pro portione virili ex causa judicati conveniri. & si ex sententia adversus tres dicta Titius portionem sibi competentem exsolvit: ex persona cæterorum ex eadem sententia conveniri eum non posse.

44. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

Ex contractu paterno actum est cum pupilla tutore auctore, & condemnata est; postea tutores abstinuerunt eam bonis paternis; & ita bona defuncti ad substitutum, vel ad coheredes pervenerunt. Quæritur, an hi ex causa judicati teneantur? Rescripsit: dandam in eos actionem, nisi culpa tutorum pupilla condemnata est.

45. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

Acta apud se habita, si partes consentiant, & judex hoc permiserit, potest jubere ea die circumduci: nisi vel negotium, vel lis terminata est. §. 1. De amplianda vel minuenda pœna damnatorum post sententiam dictam, sine Principali auctoritate nihil est statuendum.

§. 2. Contra indefensos minores tutorem vel curatorem non habentes, nulla sententia proferenda est.

46. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

Actorum verba *emendare*, tenore sententiæ perseverante, non est prohibitum.

47. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

De unoquoque negotio præsentibus omnibus, quos causa contingit, judicari oportet: aliter enim judicatum tantum inter præsentes tenet. §. 1. Qui apud fiscum causam defen-

defendere sæpius conventi neglexerint, rebus judicatis subjiciendi sunt: quod eo apparet, si sæpe conventi præsentiam suam facere noluerint.

48. TRYPHONINUS lib. 2 Disputat.

DEcreta à Prætoribus Latine interponi debent.

49. PAULUS lib. 2 Manualium.

ET exheredatum vel eum, qui se paterna hereditate abstinuit, nec ex ipsius contractu, nisi [in] id, quod facere potest, condemnandum. † Quemadmodum autem facere posse credatur, videndum est: utrum deducto omni ære alieno, ut is, qui ex donatione convenitur? an ut maritus & patronus, nullo deducto ære alieno? Et indubitati juris est, ad similitudinem viri & patroni ei detrahendum: pinguius enim donatori succurrere debemus, quam ei, qui verum debitum persolvere compellitur;

50. TRYPHONINUS lib. 12 Disputationum.

NE liberalitate sua inops fieri periclitetur.

51. PAULUS lib. 2 Manualium.

SI quis dolo fecerit, ut bona ejus venirent, in solidum tenetur. §. 1. Si quis creditorem missum in possessionem, rei servandæ causa, non admiserit, si venditor præstiterit creditori, quanti ejus interfuerit: Quæsitum est, an debitor liberetur? Et puto improbum esse eum, qui velit iterum consequi, quod accepit.

52. TRYPHONINUS lib. 12 Disputat.

SI rerum amotarum cum viro agatur, quanquam videatur ea quoque actio præcedentis societatis vitæ causam habuisse, in solidum condemnari debet: quoniam ex male contractu & delicto oritur.

53. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

COntumacia eorum qui jus dicenti non obtemperant, litis damno coërcetur.

§. 1. Contumax est, qui tribus Edictis propositis, vel uno pro tribus, quod vulgo peremptorium appellatur, literis evocatus præsentiam sui facere contemnet. §. 2. Pœnam contumacis non patitur, quem adversa valetudo, vel majoris causæ occupatio defendit.

§. 3. Contumaces non videntur, nisi qui, cum obedire deberent, non obsequuntur: Id est, qui ad jurisdictionem ejus, cui negant obsequi, pertinent.

54. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

COntra pupillum indefensum, eumque, qui Reipubl. causa abest, vel minorem 25 annis propositum peremptorium nihil momenti habet. §. 1. Is qui ad majus auditorium vocatus est, si litem inchoatam deseruit, contumax non videtur.

55. ULPIANUS lib. 51 ad Sabinum.

JUdex, posteaquam semel sententiam dixit, postea judex esse desinit. & hoc jure utimur: ut judex, qui semel vel pluris vel minoris condemnavit, amplius corrigere sententiam suam non possit: semel enim male seu bene officio functus est.

56. IDEM lib. 27 ad Edictum.

POst rem judicatam, [vel] *jurejurando* decisam, vel confessionem in jure factam, nihil quæritur post Orationem Divi Marci: quia in jure confessi pro judicatis habentur.

57. IDEM lib. 2 Disputationum.

QUidam consulebat, an valeret sententia à minore 25 annis judice data? Et æquissimum est, tueri sententiam ab eo dictam, nisi minor decem & octo annis sit. † Certe si Magistratum minor gerit, dicendum est, jurisdictionem ejus non improbari. Et si forte ex consensu judex minor datus sit scientibus his, qui in eum consentiebant: rectissime dicitur, valere sententiam. proinde si minor Prætor, si Consul jus dixerit, sententiamve protulerit, valebit: Princeps enim, qui ei magistratum dedit, omnia gerere decrevit.

58. * IDEM lib. 7 Disputationum.

SI, cum nulla sententia præcessisset, capta sunt & distracta pignora, possunt revocari *.

59. IDEM lib. 4 de omnibus Tribunalibus.

IN sententiis sufficiet, si expresserit judex summam in sententia, solvique jusserit, vel præstari, vel quo alio verbo hoc significaverit.

§. 1. Amplius est rescriptum, & si in sententia non sit summa adjecta; si tamen is qui petit, summam expresserit, & judex ait, *Solve*, *quod petitum est*; vel, *quantum petitum est*: valere sententiam. §. 2. Qui sortis quidem condemnationem faciunt, de usuris autem ita pronunciant, *Usuræ si quæ competunt*, [vel] *quæ competunt*, ut *præstentur*: non recte pronunciant. debent enim de usuris quoque cognoscere, & certam facere condemnationem. §. 3. Si quis Edicto peremptorio post mortem sit condemnatus, non valet sententia: quia morte rei peremptorium solvitur. ideoque, ut [in] re integra, de causa notio præstabitur: &, quod optimum patuerit, statuetur.

60. JULIANUS lib. 5 Digestorum.

QUæsitum est: cum alter ex litigatoribus febricitans discessisset, & judex absente eo pronunciasset: an jure videretur pronunciasse? Respondit, Morbus sonticus, etiam invitis litigatoribus ac judice, diem differt. Sonticus autem existimandus est, qui cujusque rei agendæ impedimento est: litiganti porro quid magis impedimento est, quam motus corporis contra naturam, quem febrem appellant? igitur si rei judicandæ tempore alter ex litigatoribus febrem habuit, res non videtur judicata. † Potest tamen dici, esse aliquam & febrium differentiam. nam si quis sanus alias ac robustus, tempore judicandi levissima febre correptus fuerit; aut si quis tam veterem quartanam habeat, ut in ea in omnibus negotiis superesse soleat: poterit dici, morbum sonticum non habere.

61. IDEM lib. 45 Digestorum.

IN judicati actione non prius ratio haberi debet ejus cui prior reus condemnatus fuerit.

62. ALFENUS VARUS lib. 6 Digestorum à Paulo epitomatorum.

CUm quærebatur, judex, si perperam judicasset, an posset eodem die iterum judicare? Respondit, non posse.

63. MACER [lib. 2 de Appellationibus].

SÆpe constitutum est, *res inter alios judicatas aliis non præjudicare*. † Quod tamen quandam distinctionem habet. nam sententia inter alios dicta aliis quibusdam etiam scientibus obest: quibusdam vero, etiam si contra ipsos judicatum sit, nihil nocet. Nam scientibus nihil præjudicat, veluti si ex duobus heredibus debitoris alter condemnatur: nam alteri integra defensio est, etiamsi cum herede suo agi scierit. Item si ex duobus petitoribus alter victus adquieverit, alterius petitioni non præjudicatur: idque ita rescriptum est. † Scientibus sententia, quæ inter alios data est, obest, cum quis de ea re, cujus actio vel defensio primum

sibi

sibi competit, sequenti agere patiatur: Veluti si creditor experiri passus sit debitorem de proprietate pignoris; aut maritus socerum, vel uxorem de proprietate rei in dote acceptæ; aut possessor venditorem de proprietate rei emptæ. & hæc ita ex multis Constitutionibus intelligenda sunt. † Cur autem his quidem scientia nocet, superioribus vero non nocet? Illa ratio est: quod qui scit coheredem suum agere; prohibere eum, quo minus, uti velit, propria actione vel defensione utatur, non potest: is vero, qui priorem dominum defendere causam patitur, ideo propter scientiam præscriptione rei, quamvis inter alios, judicatæ summovetur, quia ex voluntate ejus de jure, quod ex persona agentis habuit, judicatum est. Nam & si libertus meus, me interveniente, servus vel libertus alterius judicetur, mihi præjudicatur. † Diversa causa est, si fundum à te Titius petierit, quem ego quoque, sed non ex persona Titii, ad me pertinere dico. nam quamvis contra Titium, me sciente, judicatum sit, nullum tamen præjudicium patior: quia neque ex eo jure, quo Titius victus est, vindico; neque potui Titio intercedere, quominus jure suo utatur: sicuti & de coherede supra diximus.

64. SCÆVOLA lib. 25 Digestorum.

NEgotiorum gestorum condemnatus appellavit, & diu negotium tractum est; quæsitum est, appellatione ejus injusta pronunciata, an, quo tardius judicatum sit, usuræ pecuniæ in condemnatum deductæ medii temporis debeantur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, dandam utilem actionem.

TIT. II.

DE CONFESSIS.

1. PAULUS lib. 56 ad Edictum.

COnfessus pro judicato est, qui quodammodo sua sententia damnatur.

2. ULPIANUS lib. 58 ad Edict.

NOn fatetur, qui errat, nisi jus ignoravit.

3. PAULUS lib. 9 ad Plautium.

JUlianus ait confessum, *certum se debere legatum*, omnimodo damnandum, etiam si in rerum natura non fuisset, & si jam à natura recessit: ita tamen, ut in æstimationem ejus damnetur: quia confessus pro judicato habetur.

4. IDEM lib. 15 ad Plautium.

SI is, cum quo Lege Aquilia agitur, confessus est, *servum occidisse*: licet non occiderit, si tamen occisus sit homo; ex confesso tenetur.

5. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

QUi *Stichum debere* se confessus est, sive mortuus jam Stichus erat, sive post litis contestationem decesserit, condemnandus est.

6. IDEM lib. 5 de omnibus Tribunalibus.

CErtum confessus pro judicato erit: incertum non erit. §. 1. Si quis incertum confiteatur, vel corpus sit confessus, *Stichum vel fundum dare se oportere:* urgeri debet, ut certum confiteatur. † Item eum, qui rem confessus est, ut certam quantitatem fateatur.

§. 2. Sed & si fundum vindicem meum esse, tuque confessus sis: perinde habearis, atque si dominii mei fundum esse pronunciatum esset. † Et si alia quacunque actione civili, vel honoraria, vel Interdicto exhibitorio, vel restitutorio, vel prohibitorio, dum quis convenitur, confiteatur: dici potest, in his omnibus subsequi Prætorem voluntatem Orationis Divi Marci debere: & omne omnino, quod quis confessus est, pro judicato haberi. † Dabitur igitur ex his actionibus, ex quibus dies datur ad restituendam rem, confesso tempus ad restitutionem: &, si non restituatur, lis æstimabitur. §. 3. Si quis absente adversario, confessus sit, videndum numquid non debeat pro judicato haberi: quia nec qui jurat de operis, obligatur; nec soleat quis absenti condemnari? † Certe procuratorem, tutorem, curatoremve præsentem esse sufficit.

§. 4. Sed an & ipsos procuratores, vel tutores, vel curatores fateri sufficiat, videamus? Et non puto sufficere. §. 5. In pupillo tutoris auctoritatem exigimus. † Minorem à confessione sua restituemus. §. 6. Confessi utique post confessionem tempora quasi ex causa judicati habebunt.

7. AFRICANUS lib. 5 Quæstionum.

CUm fideicommissum peteretur, heres confessus est debere: arbiter ad restituendum datus, comperit nihil deberi: Quæsitum est, an possit absolvere? Respondi, posse interesse, qua ex causa nihil debeatur. Nam si ob id, quod nullum fideicommissum fuerit: non debere eum absolvere. Si vero quia testator forte solvendo non erat; aut quod heres omne solutum esse apud Prætorem dixerat, & cum controversia & computatio difficilior esset, arbiter datus fuerit: salvo officio eum absoluturum. has enim partes ejus esse, ut, si in computatione nihil inveniatur, possit absolvere: sed & ex superiore casu ad Prætorem remittere debeat, ut absolvatur.

8. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

NOn omnimodo confessus condemnari debet rei nomine, quæ an in rerum natura esset, incertum sit.

TIT. III.

DE CESSIONE BONORUM.

1. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

CReditori, qui ob restitutionem ædificiorum crediderit, privilegium exigendi datur.

2. IDEM lib. 21 ad Sabinum.

IN personalibus actionibus, qui postea quidem contraxerunt, verum ut pecunia eorum ad priores creditores perveniat, in locum eorum succedunt.

3. IDEM lib. 58 ad Edictum.

IS qui bonis cessit, ante rerum venditionem utique bonis suis non caret. quare, si paratus fuerit se defendere, bona ejus non veneunt.

4. IDEM lib. 59 ad Edictum.

IS qui bonis cessit, si quid postea adquisierit, in quantum facere potest, convenitur.

§. 1. Sabinus & Cassius putabant, eum, qui bonis cessit, ne quidem ab aliis, quibus debet, posse inquietari.

5. PAULUS lib. 56 ad Edictum.

QUem pœnitet bonis cessisse, potest, defendendo se, consequi, ne bona ejus veneant.

6. ULPIANUS lib. 64 ad Edictum.

QUi bonis suis cessit, si modicum aliquid post bona sua vendita adquisivit: iterum bona ejus non veneunt. † Unde ergo modum hunc æstimabimus? utrum ex quantitate ejus quod adquisitum est, an vero ex qualitate? Et putem, ex quantitate id æstimandum esse ejus, quod quæsiit: dummodo illud sciamus, si quid misericordiæ causa ei fuerit relictum, puta menstruum, vel annuum, alimentorum nomine, non oportere propter hoc bona ejus iterato venundari: nec enim fraudandus est alimentis cottidianis. † Idem, & si ususfructus ei sit concessus vel legatus, ex quo tantum percipitur, quantum ei alimentorum nomine satis est.

7. MODESTINUS lib. 2 Pandectarum.

SI debitoris bona venierint: postulantibus creditoribus permittitur, rursum ejusdem debitoris bona distrahi, donec suum consequantur: si tales tamen facultates acquisitæ sunt debitori, quibus Prætor moveri possit.

8. ULPIANUS lib. 26.

QUi cedit bonis, antequam debitum agnoscat, condemnetur, vel in jus confiteatur: audiri [non] debet.

9. MARCIANUS lib. 15 Institutionum.

BOnis cedi non tantum in jure, sed etiam extra jus potest. Et sufficit, & per nuncium vel per epistolam id declarari.

TIT. IV.

QUIBUS EX CAUSIS IN POSSESSIONEM EATUR.

1. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

TRes fere causæ sunt, ex quibus in possessionem mitti solet: *rei servandæ causa, item legatorum servandorum gratia, & ventris nomine. damni enim infecti nomine*, si non caveatur, non [in] universorum nomine fit missio; sed rei tantum, de qua damnum tuetur.

2. IDEM lib. 5 ad Edictum.

PRætor ait: IN BONA EJUS, QUI JUDICIO SISTENDI CAUSA FIDEJUSSOREM DEDIT: SI NEQUE POTESTATEM SUI FACIET, NEQUE DEFENDERETUR, IRI JUBEO. §. 1. *Potestatem* autem *sui* non facit, qui id agit, ne adversarius ejus copiam sui habeat. Ergo latitantis bona jubet possideri.

§. 2. Quid, si non latitet, sed absens non defendatur? nonne videtur potestatem sui non facere? §. 3. Defendi autem videtur, qui per absentiam suam in nullo deteriorem causam adversarii faciat. §. 4. Hæc verba, *defenderetur*, ὁλικῶς, id est, *fusius & cum extensione*, scripta sunt: ut neque sufficiat unquam defendisse, si non duret defensio; neque obsit, si nunc offeratur.

3. IDEM lib. 59 ad Edictum.

APud Julianum quæritur: si communem rem cum Titio pater pupilli habuerit, & communi dividundo judicio pupillus non defendatur, nihilque erit, cujus nomine propter personam patris condemnatio fieri debeat: utrum venire bona patris oporteat, an vero rei servandæ causa possideantur? Et ait Julianus: Si quidem pater aliquos fructus percepit, aut fecerit rem deteriorem, bona ejus venire possunt: si vero nihil sit, propter quod patris bona veneant, pupilli possideri. Marcellus autem notat: Perquam iniquum esset, eum qui nihil cum pupillo contraxit, exspectare ejus pubertatem. quæ sententia habet rationem: ideoque cum contractus ex persona patris descendat, dicendum erit, non esse expectandam pupilli pubertatem.

§. 1. Contractum cum pupillo potest dici, & si cum servo ejus contractum sit: competit enim adversus eum de peculio actio. † Unde probandum est, ex omnibus causis, ex quibus adversus pupillum actio datur, hoc idem servandum. Et facilius erit hoc probandum in servo, qui in rem domini vertit, aut jussu ejus, aut si institoria cum eo agi possit. §. 2. Ego puto: & si cum tutore ejus contractum est, ex qua causa actio in pupillum datur: magis est, ut Edicto locus sit, quasi cum eo contractum sit.

§. 3. Si pupillus heres extiterit alicui, exque ea causa legata debeat: videndum est, an huic Edicto locus sit? magisque est, ut Marcellus scribit, etiam pupilli posse bona possideri; esseque in arbitrio hereditariorum creditorum, quid potius eligant: etenim videtur impubes contrahere, cum adiit hereditatem.

4. PAULUS lib. 58 ad Edictum.

SEd & is, qui miscuit se, contrahere videtur.

5. ULPIANUS lib. 59 ad Edictum.

HÆc autem locum habent, quotiens pupillus non defendatur à quocunque, sive à tutore, vel curatore: sive habeat tutorem pupillus, sive non habeat. cæterum si existat aliquis qui defendere sit paratus, cessabit rei servandæ causa possessio. §. 1. Non defendi pupillum constare debet, liquereque Prætori, ut sic permittat bonorum possessionem. † Hoc autem constare debet sic: Evocandi sunt ad Prætorem tutores pupilli ut defendant: si autem non habet tutores, requirendi cognati vel adfines, & si qui alii forte sunt, quos verisimile est defensionem pupilli, pupillæ, non omissuros, vel propter necessitudinem, vel propter caritatem, vel qua alia ratione: liberti etiam, si qui sunt idonei, evocandi, exquirendaque defensio. Si autem negent se defendere, aut non negent, sed taceant: tunc Prætor possessionem dabit: tamdiu scilicet, quoad non defendatur. si defendi cœperit pupillus vel pupilla, desinet possideri. idem est & in furioso.

§. 2. Ait Prætor: SI IS PUPILLUS IN SUAM TUTELAM VENERIT, EAVE PUPILLA VIRIPOTENS FUERIT, ET RECTE DEFENDETUR: EOS, QUI BONA POSSIDENT, DE POSSESSIONE DECEDERE JUBEBO.

§. 3. *Recte defendi* quid sit, videamus: utrum tantum copiam sui facere, & ad suscipiendum judicium paratum esse: an vero & satisdare omnimodo? Et quidem non solum ipsis se defendere volentibus hoc Edictum scriptum est, sed in rem. & *recte defendetur*: hoc est, vel à se, vel ab alio quocunque. sed si alius defendat, erit necessaria satisdatio: si ipse; non puto necessariam satisdationem: ergo oblata defensione dejici poterit Interdicto reddito.

6. PAULUS lib. 5[7] ad Edictum.

IN possessionem mitti solet creditor, etsi sub conditione ei pecunia promissa sit.

§. 1. Cum dicitur, *Et ejus cujus bona possessa sunt à creditoribus, veneant, præterquam pupilli & ejus, qui Reipublicæ causa sine dolo malo abfuit*: intelligimus, ejus qui dolo malo abfuerit, posse venire. §. 2. Si ab hostibus quis captus sit, creditores ejus in possessionem mittendi sunt: ut tamen non statim bonorum venditio permittatur, sed interim bonis curator detur.

7. ULPIANUS lib. 59 ad Edictum.

FUlcinius existimat, creditores rei servandæ causa missos in possessionem, ex his rebus ali non debere. §. 1. Prætor ait: QUI FRAUDATIONIS CAUSA LATITAVIT, SI BONI VIRI ARBITRATU NON DEFENDETUR, EJUS BONA POSSIDERI VENDIQUE JUBEBO. §. 2. Cum hoc Edictum locum habeat, non sufficit latitare: sed & necesse est fraudationis causa id fieri. neque quod fraudationis causa sine latitatione fit, satis est ad possessionem & venditionem: sed oportet fraudationis causa latitare. & est frequentissima hæc causa possessionis: nam in usu latitantium bona possidentur. §. 3. Si quis possederit bona alicujus quasi latitantis, qui non latitabat, & vendiderit: consequens erit dicere venditionem bonorum secutam nullius momenti esse. §. 4. Quid sit autem latitare, videamus?

deamus? *Latitare* est, non (ut Cicero definit) turpis occultatio sui; potest enim quis latitare non turpi de causa: veluti qui tyranni crudelitatem timet, aut vim hostium, aut domesticas seditiones. §. 5. Sed is, qui fraudationis causa latitet; non tamen propter creditores. & si hæc latitatio creditores fraudet, in ea tamen erit causa, ne hinc possidere bona ejus possint: quia non hoc animo latitet, ut fraudentur creditores. animus enim latitantis quæritur, quo animo latitet: ut fraudet creditores, an alia ex causa. §. 6. Quid ergo, si duas causas latitandi habuit, vel plures, inter quas etiam fraudandi creditores? an venditio recte procedat? & puto probandum, si plures causæ sint latitationis, inter quas est & fraudationis causa, nocere debere, posseque hinc bona vendi.

§. 7. Quid, si adversus quosdam occultare se consilium non est, adversus quosdam est? quid dicemus? & rectissime Pomponius scribit, non adversus omnes latitationem exigendam, sed adversus eum quem quis decipere & fraudare latitatione destinat. † Utrum ergo omnes bona ejus vendere possunt, quia latitat; hoc est, etiam hi adversus quos non latitat; quia verum est eum latitare: an vero is solus, adversus quem latitat? Et quidem verum est, eum latitare, & fraudationis causa latitare, & si non adversus me latitet. † Sed illud tractandum Pomponius putat, an adversus me, eumque solum posse hinc venditionem impetrare adversus quem latitetur? §. 8. Latitare autem est, cum tractu aliquo latere: quemadmodum factitare, frequenter facere. §. 9. Adeo autem latitatio animum & affectum latitantis se desiderat, ut recte dictum sit, furiosum hinc venditionem pati non posse: quia non se occultat, qui suus non est.

§. 10. Plane si non defendatur furiosus, curatorem ei dandum: aut bona ejus ut possideantur, nominatim permittendum est. Labeo autem scribit, Si non inveniatur curator vel defensor furiosi; sed & si curator datus, eum non defendat: tunc removendum eum, & oportere Prætorem dare curatorem aliquem ex creditoribus, ut non amplius, quam necesse est, ex bonis furiosi veneat. eaque servanda, Labeo ait, quæ solent servari, cum venter in possessionem mittitur. §. 11. Plane interdum bona ejus, causa cognita, vendenda erunt, si urgeat æs alienum, & dilatio damnum sit allatura creditoribus. Ita autem vendenda, ut quod supersit, furioso detur: quia hominis ejus status & habitus à pupilli conditione non multum abhorreret. quod quidem non est sine ratione.

§. 12. Idemque & in prodigo dicendum est, cæterisque qui curatorum ope juvantur: nec enim quisquam proprie latitare eos dixerit.

§. 13. Illud sciendum est, posse quem in eadem civitate esse, & latitare: & in alia civitate [esse], & non latitare. Etenim qui in alia civitate sit, copiamque sui faciat in publico, ibique pareat, an latitet videamus? & hodie hoc jure utimur, ut sive quis eodem loci agat, sive alio, sive peregre [agat], si tamen *occursum creditoris* evitet, latitare videatur. Denique eum quoque qui in foro eodem agat, si circa *columnas aut stationes* se occultet, videri latitare, Veteres responderunt: & posse quem adversus alterum latitare, adversus alterum non. constat autem ut ipse ejus possit bona vendere, adversus quem latitat.

§. 14. Si in diem vel sub conditione debitor latitet: antequam dies vel conditio veniat, non possunt bona ejus venire: quid enim interest, debitor quis non sit, an nondum conveniri possit? nam & si non sit debitor, idem dicemus. † Idem erit dicendum, & si quis habeat quidem actionem, sed talem, quæ per exceptionem repellitur. §. 15. Si quis actione de peculio, filii vel servi nomine, conveniri possit: si latitet, eo jure utimur, ut possint bona ejus possideri & venire, tametsi nihil fuerit in peculio; quia esse potest. & rei judicatæ tempus spectamus utrum sit, an non sit. & quod teneat actio, etiam si nihil in peculio fuerit. §. 16. Item videamus, si quis adversus in rem actionem latitet, an bona ejus possideri venumque dari possint? Extat Neratii sententia existimantis bona esse vendenda: [&] hoc Rescripto Hadriani continetur: quo jure utimur. §. 17. Celsus autem Sexto respondit, Si fundum, quem petere volo, Titius possideat, neque absens defendatur: commodius se existimare, in fundum possessione mittendum, quam bona ejus possideri. hoc adnotandum est, Celsum consultum non de latitante: sed de absente.

§. 18. Idem Celsus existimat, Si is, à quo hereditatem petere velim, latitat: commodissime fieri posse, ut in possessionem mittar rerum, quas pro herede; vel pro possessore possidet. sed si dolo fecit quominus possideret, bona ejus possidenda & vendenda sunt. §. 19. Divus quoque Pius in persona ejus, qui hereditatem possidens copiam sui non faciebat, rescripsit, in possessionem rerum hereditariarum adversarium inducendum: in quo Rescripto & fructum percipere jussit eum, qui per nimiam contumaciam possessoris hereditatis, ut lucro ejus cedat, in possessionem inductus est rerum hereditariarum.

8. IDEM lib. 60 ad Edictum.

SI diu incertum sit, heres extaturus, necne sit: causa cognita permitti oportebit, bona rei servandæ causa possideri. & si ita res urgeat vel conditio, bonum etiam hoc erit concedendum, ut curator constituatur:

9. PAULUS lib. 57 ad Edictum.

UNus ex creditoribus. §. 1. Si alter ex heredibus intra tempora sibi præstituta deliberet adire hereditatem, alter vero neget se aditurum: videndum est, quid creditoribus agendum sit? Et placet, interim eos in possessionem mittendos custodiæ causa, donec appareat, is, qui deliberat, utrum adgnoscat partem suam, an non adgnoscat.

10. ULPIANUS lib. 81 ad Edictum.

SI pupillus præsens sit, tutorem autem non habeat: pro absente habendus est.

11. PAULUS lib. 8 ad Plautium.

SI filiofamilias legatum vel fideicommissum sub conditione relictum sit, dicendum est, tam ipsum quam patrem in possessionem mittendos esse: quia ambo spem commodi habent.

12. POMPONIUS lib. 23 ad Quintum Mucium.

CUm legatorum vel fideicommissi servandi causa, vel quia damni infecti nobis non caveatur, bona possidere Prætor permittit, vel ventris nomine in possessionem nos mittit: non possidemus; sed magis custodiam rerum & observationem nobis concedit.

13. PAPINIANUS lib. 14 Respons.

AD cognitionem Imperatorum à Præside Provinciæ remissus, etsi in cæteris litibus Romæ defendere se non cogitur; tamen in Provincia defendendus est. Nam & exilio temporario puniti, si defensor non existat, bona veneunt.

14. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

SI quis creditorem prohibuerit bona debitoris ingredi: datur in eum actio, quanti ea res sit. §. 1. Sed & si quis legatorum servandorum causa missus in possessionem admissus non est, si legati conditio pendeat, licet possit deficere; æstimetur tamen id quod legatum est: quia interest ejus cautum habere. §. 2. Creditor autem conditionalis in possessionem non mittitur: quia is mittitur qui potest bona ex Edicto vendere.

15. ULPIANUS lib. 6 Fideicommiss.

IS qui rem permutatam accepit, emptori similis est. Item is qui rem in solutum accepit; vel qui lite æstimata retinuit; vel ex causa stipulationis, non ob liberalitatem, est consecutus.

TIT V.

DE REBUS AUCTORITATE JUDICIS POSSIDENDIS [SEU VENDUNDIS].

1. GAIUS lib. 23 ad Edictum provinc.

VEnire bona ibi oportet, ubi quisque defendi debet: [id est],

2. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

UBi domicilium habet;

3. GAIUS lib. 23 ad Edictum provinc.

AUt ubi quisque contraxerit. † Contractum autem non utique eo loco intelligitur, quo negotium gestum sit: sed quo solvenda est pecunia.

4. PAULUS lib. 57 ad Edictum.

SI servus sub conditione heres institutus sit, aut dubium sit, an is heres liberque futurus sit: non est iniquum postulantibus creditoribus ita decerni, ut, si ante certum tempus is heres non extiterit, proinde omnia observentur, ac si is heres ita institutus non esset. quod plerumque accidere, si sub conditione dandæ alicui pecuniæ heres institutus sit, nec dies adpositus sit. Sed hoc, quantum ad bona, ita observandum. Cæterum libertas ei quandoque competet, & à Prætore conservanda est, etiam si certum sit, neque heredem, neque bonorum possessorem futurum. §. 1. Si quis tamen heredem se spondendo, vel actiones patiendo, defunctum defendat: bona defuncti venire non poterunt.

5. ULPIANUS lib. 60 ad Edictum.

SI minor vigintiquinque annis, qui habet curatores, à curatoribus non defendatur, nec alium defensorem inveniat: bonorum venditionem patitur, etsi non latitet. [licet] non fraudationis causa latitare videtur, qui sui non est idoneus defensor.

6. PAULUS lib. 58 ad Edictum.

SI non expedierit pupillo hereditatem parentis retinere: Prætor bona defuncti venire permittit, ut quod superaverit, pupillo restituatur. §. 1. Si pupillus antequam abstineret, aliquid gesserit, servandum est: utique si bona fide gessit. §. 2. Quid ergo, si quibusdam creditoribus solvit, deinde bona venierint? Si quæratur, an repetitio sit, ex causa id statuendum Julianus ait: ne alterius aut negligentia, aut cupiditas, huic qui diligens fuit, noceat. Quod si utroque instante tibi gratificatus tutor solvit: æquum esse, aut prius eandem portionem mihi quæri, aut communicandum quod accepisti: & hoc Julianus ait. † Apparet autem loqui eum, si ex bonis paternis solutum sit. † Quid ergo, si aliunde pupillus solverit? reddi ei debebit, necne? & utrum à creditore, an ex hereditate? Scævola noster ait, si aliquid sit in bonis, deducendum ex hereditate solidum, exemplo ejus qui gessit negotia. Sed si nihil sit in bonis, non esse iniquum adversus creditorem dandam repetitionem, quasi indebiti soluti.

7. GAIUS lib. 23 ad Edictum provinc.

HEreditarium æs alienum intelligitur etiam id, de quo cum defuncto agi non potuit: veluti, quod is cum moreretur, daturum se promisisset. † Item quod is qui pro defuncto fidejussit, post mortem ejus solvit.

8. ULPIANUS lib. 61 ad Edictum.

IN venditionem bonorum etiam ususfructus veniat: quia appellatione domini fructuarius quoque continetur. §. 1. Si quis fructus ex prædio debitoris capi poterit, hunc creditor, qui in possessionem prædii missus est, vendere vel locare debet. Sed hoc ita demum, si ante neque venierit, neque locatus erit. nam si jam à debitore vel locatus erat, vel venierat, servabit Prætor venditionem & locationem à debitore factam, & si minoris distractum est, vel locatum: nisi si in fraudem creditorum hoc fiat: tunc enim Prætor arbitrium dat creditoribus, ut ex integro locationem vel venditionem faciant. §. 2. De cæterarum quoque rerum fructibus idem erit dicendum: ut si qui locari possint, locentur: puta mercedes servorum vel jumentorum, cæterorumque quæ possunt locari.

§. 3. De tempore locationis nihil Prætor locutus est: & ideo liberum arbitrium creditoribus datum videtur, quanto tempore locent: quemadmodum illud est in arbitrio eorum, vendant vel locent: scilicet sine dolo malo. ex culpa autem rei non fiunt. §. 4. Si unus sit qui possideat bona, expeditum erit de locatione. Quod si non unus, sed plures sint, quis eorum debeat locare vel vendere, quæritur? Et si quidem convenit inter eos, expeditissimum est: nam & omnes possunt locare, & uni hoc negotium dare. si vero non convenit: tunc dicendum est, Prætorem causa cognita eligere debere, qui locet vel vendat.

9. IDEM lib. 62 ad Edictum.

PRætor ait: SI QUIS CUM IN POSSESSIONE BONORUM ESSET, QUOD EO NOMINE FRUCTUS CEPERIT, EI AD QUEM EA RES PERTINET, NON RESTITUAT: SIVE QUOD IMPENSÆ SINE DOLO MALO FECERIT, EI NON PRÆSTABITUR: SIVE DOLO MALO EJUS DETERIOR CAUSA POSSESSIONIS FACTA ESSE DICETUR: DE EA RE JUDICIUM IN FACTUM DABO.

§. 1. Quod de fructibus ait, etiam de cæteris, quæcunque ex re debitoris pervenerunt, intelligendum est: & sane debuit hoc ita esse. quid enim, si ex compromisso, vel alio casu pœnam consecutus est? nam eam pœnam, quam consecutus est, præstare debet. §. 2. Quod ait Prætor: SIVE QUOD IMPENSÆ [NOMINE] SINE DOLO [MALO] FECIT, EI NON PRÆSTABITUR: hoc eo spectat, ut si quid ipse erogavit creditor, si modo sine dolo malo erogavit, hoc ei præstetur: sufficit igitur sine dolo erogasse, etiam si nihil profuit erogatio ejus rei debitori.

§. 3. His verbis, AD QUEM EA RES PERTINET, etiam curator bonis distrahendis datus continebitur, & ipse debitor, si contigerit ne bona ejus veneant. Et ipsi itaque creditori adversus hos dabitur actio, quos enume-

enumeravimus, sive quid in fructibus percipiendis erogavit, sive in familia alenda curandave, prædiis fulciendis vel reficiendis, vel damno infecto promittendo, vel servo noxali judicio defenso: si modo non magis eum expedit dedere, quam retinere. quod si dedere expedit, consequens erit repetere eum [non] debere.

§. 4. Generaliter etiam dicendum est, *quicquid impendit in rem, si modo sine dolo malo impendit, repetere eum posse*: nam negotiorum gestorum agere non magis potest, quam si socius commune ædificium fulsit: quia hic quoque creditor commune non alienum negotium gessisse videtur.

§. 5. Est præterea quæsitum: si deteriora prædia facta fuerint sine dolo malo creditoris, vel jura eorum amissa, vel ædificia diruta, vel exusta; item familiæ pecorumque acta cura non sit, aut possessio alii tradita, sine dolo tamen malo: an teneatur? Et apparet eum non teneri: quia dolo malo caret. eritque melior ejus conditio, quam in pignore creditoris, qui non tantum dolum malum, verum culpam quoque debet. † Eadem causa est curatoris bonorum: nam & is tenetur, ut creditores. §. 6. In eum quoque, qui neque locavit fructum prædii, neque vendidit, in factum actionem dat Prætor: & in hoc condemnabitur, quanto minus propter hoc perceptum est, quia neque vendidit, neque locavit. † Cæterum si tantum perceptum est, quantum perciperetur, si locatus vel distractus fructus esset: nihil ei imputabitur. † Præstat autem per id tantum temporis, quo in possessionem fuit, vel ipse, vel jussu ejus alius, quoad inde de possessione discessum est. nam neque hoc imputatur creditori, cur in possessionem non venerit: neque illud, cur de possessione decesserit: cum voluntarium & suum potius negotium creditor gerat. † Æstimatio autem fit, quantum interest ejus qui experitur. §. 7. Hæ actiones neque temporariæ sunt: & tam heredibus, quam in heredes dabuntur, cæterosque successores.

§. 8. Si possessionis causa deterior facta esse dicetur dolo ejus, qui in possessionem missus sit: actio in eum ex dolo datur. quæ neque post annum, neque in heredes cæterosque successores dabitur: cum ex delicto oriatur, pœnæque nomine concipiatur:

10. PAULUS lib. 59 ad Edictum.

Nisi quatenus ad eum pervenit.

11. ULPIANUS lib. 62 ad Edictum.

Heredi autem dabitur: quia & rei continet persecutionem.

12. PAULUS lib. 59 ad Edictum.

Cum unus ex creditoribus postulat in bona debitoris se mitti: quæritur, utrum solus is qui petit, possidere potest? an cum unus petit, & Prætor permisit, omnibus creditoribus aditus sit? & commodius dicitur, cum Prætor permiserit, non tam personæ solius petentis, quam creditoribus, & in rem permissum videri: quod & Labeo putat. Nec videtur libera persona adquirere alii: quia nec sibi quicquam adquirit, cui Prætor permittit: sed aliquid ex ordine facit: & ideo cæteris quoque prodest. † Plane si is postulaverit, qui creditor non est: minime dicendum est, vel eum qui creditor est, possidere posse: quia nihil egit talis postulatio. † Aliter atque si creditor, cui permissum est possidere, postea recepit debitum suum: cæteri enim poterunt peragere bonorum venditionem. §. 1. Is qui possidere jubetur, eo loco jussus videtur, cujus cura ad jubentem pertinet. §. 2. Si propter naturam rei, veluti si prædium inundatum sit, aut propter latronum potentiam, non potest possideri: recte dicitur non esse quod possideatur.

13. GAIUS lib. 23 ad Edictum Provinciale.

Quamvis possessa non sint bona, quia forte nihil fuerit quod possideatur, aut sine controversia non possideatur: creditor qui in possessionem missus est, perinde habetur, ac si etiam possessa bona fuissent.

14. PAULUS lib. 59 ad Edictum.

Creditore in possessionem rerum debitoris misso, curator constitui debet, si quædam actiones perituræ sunt. §. 1. Datur in creditorem actio, qui in possessionem missus est, de eo quod ex bonis debitoris ad eum pervenit: si nondum sit aliquid consecutus, actiones suas præstabit. datur autem in factum actio adversus eum: & omne quod in actionem negotiorum gestorum veniret, si posset agi, restituendum à creditore.

15. ULPIANUS [lib. 62 ad Edictum].

Cum plures creditores in possessionem rerum debitoris mittantur, nec corrumpantur rationes, uni hoc negotium à creditoribus esse dandum, quem major pars creditorum elegerit. [Ego] puto creditoribus instrumentorum etiam ἀναγραφὴν, id est, *descriptionem*, facere, non ut describant ipsa corpora instrumentorum, sed quot sint, de qua re sint, subnotent sibi, & quasi inventarium faciant: quod etiam universorum facere eis erit permittendum. † Præterea nonnunquam Prætor causa cognita, etiam describere aliquid ex instrumentis creditoribus debebit permittere, si qua idonea causa interveniat.

§. 1. Utrum semel, an etiam sæpius recognitio, dispunctio concedenda sit creditoribus, videamus? Et ait Labeo, amplius quam semel non esse [concedendam]: si quis tamen (inquit) juraverit non calumniæ causa se postulare, neque habere quæ dispunxerit: iterum ei faciendam potestatem ait, nec amplius quam bis.

16. GAIUS lib. 24 ad Edictum provinciale.

Cum bona veneunt debitoris, in comparationem extranei, & ejus qui creditor cognatusve sit, potior habetur creditor cognatusve: magis tamen creditor, quam cognatus: & inter creditores potior is, cui major pecunia celabitur.

17. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

Quæsitum est, utrum ita demum privilegium habet funeraria, si is, cujus bona veneunt, funeratus sit: an etiam si proponas alium esse funeratum? & hoc jure utimur, *ut quicunque sit funeratus*, (id est, sive is cujus de bonis agitur, sive quid is debuit, quod reddere eum, si viveret, funeraria actione cogi oporteret) *privilegio locus sit*. † Parvique referre dicamus, qua actione hic sumptus repetatur, funeraria, an familiæ herciscundæ, an qua alia? dummodo sumptus funeris causa factus sit. † Quacunque igitur actione ob funeris sumptum utatur: etiam funerariam ei competere. † Quare si in stipulatum funeris impensa deducta est: dicendum est, locum esse privilegio, si modo quis non abjiciendi privilegii causa stipulatus est.

§. 1. Si sponsa dedit dotem, & nuptiis renunciatum est: tametsi ipsa dotem condicit, tamen æquum est hanc ad privilegium admitti, licet nullum matrimonium contractum est. † Idem puto dicendum, etiamsi minor duodecim

cim annis in domum quasi uxor deducta sit, licet nondum uxor sit.

18. PAULUS lib. 60 ad Edictum.

INterest enim Reipublicæ & hanc solidum consequi, ut ætate permittente nubere possit.

19. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

DAbimusque ex his causis ipsi mulieri privilegium. §. 1. Si quis, cùm tutor non esset, pro tutore negotia gessit: privilegio locum esse manifestum est. nec interest, ipse debeat, qui gessit, sive heres ejus, cæterique successores. ipse autem pupillus habet privilegium, sed ejus successores non habent. † Sed æquissimum erit, cæteros quoque, quibus curatores quasi debilibus vel prodigis dantur,

20. PAULUS lib. 60 ad Edictum.

VEl surdo, muto,

21. GAIUS lib. 14 ad Edictum provinciale.

VEl fatuo,

22. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

IDem privilegium competere. §. 1. Sed si bonis curator datus sit, vel absentis, vel ab hostibus capti, vel dum deliberant scripti heredes de adeunda hereditate: non oportebit privilegium dari. non enim in eadem causa est.

23. PAULUS lib. 60 ad Edictum.

SI negotium impuberis aliquis ex officio amicitiæ gesserit, debet bonis ejus venditis privilegium pupillo conservari. & ita accepi.

24. ULPIANUS lib. 63 ad Edictum.

SI ventri curator datus sit, nec partus editus: privilegium cessabit. §. 1. Divus Marcus ita edixit: *Creditor qui ob restitutionem ædificiorum crediderit, in pecunia, quæ credita erit, privilegium exigendi habebit*: quod ad eum quoque pertinet, qui redemptori domino mandante, pecuniam subministravit. §. 2. In bonis mensularii vendendis, post privilegia potiorem eorum causam esse placuit, qui pecunias apud mensam, fidem publicam secuti, deposuerunt. Sed enim qui depositis nummis usuras à mensulariis acceperunt, à cæteris creditoribus non separantur: & merito; aliud est enim credere, aliud deponere. † Si tamen nummi extent, vindicari eos posse puto à depositariis: & futurum eum qui vindicat, ante privilegia. §. 3. Eorum ratio prior est creditorum, quorum pecunia ad creditores privilegiarios pervenit. *Pervenisse* autem quemadmodum accipimus? utrum si statim profecta est ab inferioribus ad privilegiarios? an vero & si per debitoris personam: hoc est, si ante ei numerata sit, & sic debitoris facta, creditori privilegiario numerata [est]? Quod quidem potest benigne dici, si modo non post aliquod intervallum id factum sit.

25. IDEM lib. 64 ad Edictum.

AIt Prætor: QUOD POSTEA CONTRACTUM ERIT, QUAM IS, CUJUS BONA VENIERINT, CONSILIUM RECEPERIT FRAUDARE, SCIENTE EO QUI CONTRAXERIT: NE ACTIO EO NOMINE DETUR.

26. PAULUS lib. 16 brevis Edicti.

QUi in navem extruendam, vel instruendam credidit, vel etiam emendam: privilegium habet.

27. ULPIANUS lib. 1 de Officio Consulis.

SI *magistratus fideicommissi* servandi causa in possessionem miserint, dare arbitrum possunt ad ea distrahenda, quæ mora deteriora futura sunt: ita ut pretium ex his redactum apud fideicommissarium in causa depositi sit, donec de fideicommisso, quod ei debetur, constet.

28. JAVOLENUS lib. 1 Epistolarum.

PAterfamilias impuberi filio, si ante pubertatem decessisset, substituit heredem: is filius paterna hereditate se abstinuit, ideoque bona patris venierunt: postea filio hereditas obvenit, qua adita decessit. Quæro, cum Prætor in ipsum pupillum, quamvis postea hereditas obvenisset, creditoribus tamen patris actionem non daret: an in substitutum creditoribus patris danda sit actio, cum ex bonis paternis, quæ scilicet ad creditores missos ad bona pertinent, nihil adquirat: & cum creditores nihil juris in bonis pupilli habuerint, eorumque nihil interfuerit, adiretur necne pupilli hereditas, cum ea bona admissa à substituto hereditate ad creditores non pertinebant? Me illud maxime movet, quod præceptoribus tuis placet, unum esse testamentum. Respondit: Quod Prætor filio, qui à paterna hereditate se abstinet, præstat, ne, bonis patris ejus venditis, in eum actio detur, tametsi postea ei hereditas obvenit, creditoribus non reddat: idem in substituto filio herede servandum non est: quoniam filii pudori parcitur, ut potius patris quam ejus bona veneant. Itaque in id quod postea ei obvenit, actio creditoribus denegatur: quia id ex adventitio adquisitum est, non per patrem ad eum pervenit. † At cum substitutus filio hereditatem adiit, [postquam pupillus se paternæ miscuerit hereditati,] tunc hereditas & patris & filii una est, & in omni ære alieno, quod aut patris aut filii fuerit, etiam invitus heres obligatur. & quemadmodum liberum ei non est post obligationem, ut non omnimodo, si non defenditur, ipsius bona veneant: ita ne separare quidem æs alienum patris & filii poterit: quo casu efficietur, ut creditoribus in eum actio dari debeat. † Quod si substitutus heres hereditatem non adierit, creditoribus patris in id quod pupillus reliquit, actio dari non debet: quoniam neque pupilli bona venire debent propter æs alienum patris, neque in bonis patris est quod pupillus adquisiit.

29. PAULUS lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

FUfidius refert, *statuas* in publico positas, bonis distractis ejus cujus in honorem positæ sunt, non esse emptoris bonorum ejus: sed aut publicas, si ornandi municipii causa positæ sint; aut ejus, cujus in honorem positæ sint; & nullo modo eas detrahi posse.

30. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1 de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus & Verus Augusti rescripserunt, eos, qui bona sua negant jure venisse, præjudicio experiri debere, & frustra Principem desiderare rescindi venditionem.

31. ULPIANUS lib. 2 de omnibus Tribunalibus.

SI creditores heredem suspectum putent, satisdationem exigere possunt pro suo debito reddendo. cujus rei gratia cognoscere Prætorem oportet: nec statim eum satisdationis necessitati subjicere debet: nisi causa cognita constiterit prospici debere his qui suspectum eum postulaverunt. §. 1. Sed suspectus heres non iisdem modis, quibus suspectus tutor æstimatur: siquidem tutorem non facultates, sed fraudulenta in rebus pupillaribus, sed callida conversatio suspectum commendet; heredem vero solæ facultates. §. 2. Plane in recenti aditæ hereditatis audiendi erunt, qui suspectum postulant.

stulant. cæterum si probentur passi eum in hereditate morari, nec quicquam possint objicere criminis, quasi dolose versato eo, non debebit post multum temporis ad hanc necessitatem compelli. §. 3. Quod si [quasi] suspectus satisdare jussus, decreto Prætoris non obtemperaverit, hunc bona hereditatis possidere, venumque dari ex Edicto suo permittere jubebit.

§. 4. Plane si doceatur nihil ex bonis alienasse, nec sit quod ei juste præter paupertatem objiciatur: contentus esse Prætor debet, ut jubeat eum nihil minuere. §. 5. Quod si nec inopia laborantem eum creditores ostendere poterint, injuriarum actione ei tenebuntur.

32. PAULUS libro sing. Regularum.

PRivilegia non ex tempore æstimantur, sed ex causa; & si ejusdem tituli fuerunt, concurrunt, licet diversitates temporis in his fuerint.

33. ULPIANUS lib. 3 Regularum.

SI pupillus ex contractu suo non defendatur, ideoque bona ejus creditores possidere cœperint: diminutio ex his bonis fieri debet, vescendi pupilli causa. §. 1. Defendere debitorem sicut antequam bona ejus possiderentur, licet; ita post bonorum quoque possessionem ejus, sive ipse sui, sive alius defensionem ejus suscipiat, debet satisdare: ut satisdatione interposita judicium accipiatur, & à possessione discedatur.

34. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

QUod quis navis fabricandæ, [vel emendæ, vel armandæ], vel instruendæ causa, vel quoquo modo crediderit, vel *ob navem venditam petat*: habet privilegium post fiscum.

35. IDEM libro singul. ad Formulam hypothecariam.

EUm, qui in possessionem missus sit ejus, qui Reipublicæ causa abfuit, si apparuerit eum dolo malo Reipublicæ causa abesse: jure in possessione esse placet, donec solidum solvatur. † Eum autem, qui rerum ejus qui sine dolo malo Reipublicæ causa abfuit, in possessionem missus sit, pignus non contrahere, & ideo discedere oportere de possessione.

36. ULPIANUS lib. 45 ad Sabinum.

EUm qui circa columnas se occultet, ut creditorem evitet, latitare placet. Nam & eum qui recedit, hoc est, [ut] subterfugit, ne secum aliqua actio moveatur, latitare placet. † Tam & qui urbe profugit, utique fraudandi causa: nec [enim] interest, quod attinet ad latitandum, utrum quis profugerit, an vero Romæ agens copiam sui non facit.

37. PAPINIANUS lib. 10 Responsorum.

ANtiochensium Cœle-Syriæ civitati, quod Lege sua privilegium in bonis defuncti debitoris accepit, jus persequendi pignoris durare constitit.

38. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

BOnis venditis excipiuntur concubina & liberi naturales. §. 1. Respublica creditrix omnibus chirographariis creditoribus præfertur.

39. IDEM lib. 5 Sententiarum.

PUpillus si non defendatur, in possessione creditoribus constitutis: minoribus ex his usque ad pubertatem alimenta præstanda sunt.

§. 1. Ejus qui ab hostibus captus est, bona venire non possunt, quamdiu revertatur.

TIT. VI.

DE SEPARATIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 64 ad Edictum.

SCiendum est, separationem solere impetrari decreto Prætoris. §. 1. Solet autem separatio permitti creditoribus ex his causis. utputa debitorem quis Seium habuit, hic decessit, heres ei extitit Titius; hic non est solvendo, patitur bonorum venditionem: creditores Seii dicunt bona Seii sufficere sibi, creditores Titii contentos esse debere bonis Titii, & sic quasi duorum fieri bonorum venditionem; fieri enim potest, ut Seius quidem solvendo fuerit, potueritque [satis] creditoribus suis, vel ita semel & si non in assem, in aliquid tamen satisfacere: admissis autem commixtisque creditoribus Titii, minus sint consecuturi, quia ille non est solvendo, aut minus consequantur, quia plures sunt: hic est igitur æquissimum, creditores Seii desiderantes separationem, audiri: impetrareque à Prætore, ut separatim quantum cujusque creditoribus præstetur. §. 2. Ex contrario autem creditores Titii non impetrabunt separationem. nam licet alicui adjiciendo sibi creditorem, creditoris sui facere deteriorem conditionem. † At qui [igitur] adiit hereditatem debitoris mei, non faciet meam deteriorem conditionem adeundo: qua licet mihi separationem impetrare. suos vero creditores oneravit, dum adiit hereditatem quæ solvendo non est: nec potuerunt creditores ejus separationem impetrare. §. 3. Sciendum est autem, *etiamsi obligata res esse proponatur ab herede jure pignoris vel hypothecæ, attamen si hereditaria fuit, jure separationis hypothecario creditori potiorem esse eum, qui separationem impetravit*: & ita Severus & Antoninus rescripserunt.

§. 4. Sed etiam adversus fiscum & municipes impetraretur separatio. §. 5. Quæsitum est, an interdum etiam heredis creditores possunt separationem impetrare, si forte ille in fraudem ipsorum adierit hereditatem? Sed nullum remedium est proditum: sibi enim imputent qui cum tali contraxerunt: nisi si extra ordinem putamus Prætorem adversus calliditatem ejus subvenire, qui talem fraudem commentus est; quod non facile admissum est.

§. 6. Sed si quis suspectam hereditatem dicens, compulsus fuerit adire & restituere hereditatem, deinde non sit cui restituat, ex quibus causis solet hoc evenire: & ipsi quidem desideranti succurri sibi adversus creditores hereditarios, subveniemus: hoc & D. Pius rescripsit, ut perinde testatoris bona venirent, atque si adita hereditas non fuisset. † Creditoribus quoque hujusmodi heredis desiderantibus, hoc idem præstandum puto, licet ipse non desideravit: ut quasi separatio quædam præstetur.

§. 7. Item videamus, si quis heres parenti extiterit, cum esset impubes: deinde intra pubertatem decesserit, & substituti bona veneant, qui impuberis hereditatem adiit: an patris creditores possint separationem impetrare? Et puto posse. hoc amplius puto, etiam impuberis creditores posse separationem adversus creditores [heredis] ejus impetrare. §. 8. Secundum hæc videamus, si Primus Secundum heredem scripserit, Secundus Tertium, & Tertii bona veneant: qui creditores possint separationem impetrare? Et putem, si quidem Primi creditores petant, utique audiendos, & adversus Secundi, & adversus Tertii creditores: si vero Secundi creditores petant, adversus Tertii utique eos impetrare posse; adversus Primi autem non posse. In summa, Primi quidem creditores adversus omnes impetrare possunt separationem, Secundi creditores adversus Primi non possunt, adversus Tertii possunt. §. 9. Si filii familias bona veneant, qui castrense peculium habet:

an separatio fiat inter castrenses creditores cæterosque videamus? Simul ergo admittentur, dummodo si qui cum eo contraxerunt, ante quam militaret, fortasse debeant separari; quod puto probandum: ergo qui ante contraxerunt, si bona castrensia distrahantur, non possunt venire cum castrensibus creditoribus. † Item si quid in rem patris versum est, forte poterit & creditori contradici, ne castrense peculium inquietet, cum possit potius cum patre experiri.

§. 10. Illud sciendum est, eos demum creditores posse impetrare separationem, qui non novandi animo ab herede stipulati sunt. cæterum si eum hoc animo secuti sunt, amiserunt separationis commodum: quippe cum secuti sunt nomen heredis, nec possunt jam se ab eo separare, qui quodammodo eum elegerunt. † Sed & si usuras ab eo ea mente, quasi eum eligendo exegerunt: idem erit probandum.

§. 11. Item quæritur, si satis acceperunt ab eo, an impetrent separationem? Et non puto: hi enim secuti sunt eum forte quem movebit. † Quid ergo, si satis non idoneum acceperunt? Et sibi imputent cur minus idoneos fidejussores accipiebant. §. 12. Præterea sciendum est, posteaquam bona hereditaria bonis heredis mixta sunt, non posse impetrari separationem: confusis enim bonis & unitis, separatio impetrari non poterit. † Quid ergo, si prædia extent, vel mancipia, vel pecora, vel aliud quod separari potest? Hic utique poterit impetrari separatio. nec ferendus est qui causatur bona contributa, cum prædia contribui non possint: nisi ita conjunctæ possessiones [sint] & permixtæ propriis, ut impossibilem separationem effecerint; quod quidem perraro contingere potest.

§. 13. Quod dicitur, post multum temporis separationem impetrari non posse: ita erit accipiendum, ut ultra quinquennium post aditionem numerandum separatio non postuletur.

§. 14. De his autem omnibus an admittenda separatio sit, necne: Prætoris erit vel Præsidis notio, nullius alterius. hoc est, ejus, qui separationem indulturus est. §. 15. Si quis pignus ab herede acceperit: non est ei concedenda separatio, quasi eum secutus sit. neque enim ferendus est qui qualiter qualiter, eligentis tamen mente, heredis personam secutus est.

§. 16. Quæsitum est: si forte sint plures creditores, quidam secuti heredem, quidam non secuti; & hi qui heredem secuti non sunt, impetraverint separationem: an eos secum admittant, qui secuti sunt? Et putem, nihil eis prodesse: hos enim cum creditoribus heredis numerandos. §. 17. Item sciendum est vulgo placere, *creditores quidem heredis, si quid superfuerit ex bonis testatoris, posse habere in suum debitum: creditores vero testatoris ex bonis heredis nihil.* Cujus rei ratio illa est: quod qui impetravit separationem, sibi debet imputare suam facilitatem, si cum essent bona idonea heredis, illi maluerint bona potius defuncti sibi separari: heredis autem creditoribus hoc imputari non possit. † At si creditores defuncti desiderent, ut etiam in bonis heredis substituantur; non sunt audiendi: separatio enim quam ipsi petierunt, eos ab istis bonis separavit. Si tamen temere separationem petierunt creditores defuncti, impetrare veniam possunt, justissima scilicet ignorantiæ causa allegata. §. 18. Ita sciendum est, necessarium heredem servum cum libertate institutum impetrare posse separationem: scilicet ut, si non attigerit bona patroni, in ea causa sit, ut ei, quiquid postea adquisierit, separetur: sed & si quid ei à testatore debetur.

2. PAPINIANUS lib. 25 Quæstionum.

AB herede vendita hereditate, separatio frustra desiderabitur: utique si nulla fraudis incurrat suspicio. Nam quæ bona fide medio tempore per heredem gesta sunt, rata conservari solent.

3. IDEM lib. 27 Quæstionum.

DEbitor fidejussori heres extitit, ejusque bona venierunt: quamvis obligatio fidejussionis extincta sit, nihilominus separatio impetrabitur, petente eo, cui fidejussor fuerat obligatus: sive solus sit hereditarius creditor, sive plures. neque enim ratio juris [quæ] causam fidejussionis propter principalem obligationem, quæ major fuit, exclusit, damno debet adficere creditorem, qui sibi diligenter prospexerat.

§. 1. Quid ergo, si bonis fidejussoris separatis solidum ex hereditate stipulator consequi non possit? utrum portio cum cæteris heredis creditoribus ei quærenda erit? an contentus esse debebit bonis, quæ separari maluit? sed cum stipulator iste, non adita fidejussoris à reo hereditate, bonis fidejussoris venditis, in residuum promisceri debitoris creditoribus potuerit: ratio non patitur eum in proposito summoveri.

§. 2. Sed in quolibet alio creditore, qui separationem impetravit, probari commodius est, ut si solidum ex hereditate servari non possit, ita demum aliquid ex bonis heredis ferat, si proprii creditores heredis fuerint dimissi: quod sine dubio admittendum est circa creditores heredis, dimissis hereditariis.

4. IDEM lib. 12 Responsorum.

CReditoribus, quibus ex die vel sub conditione debetur, & propter hoc nondum pecuniam petere possunt, æque separatio dabitur; quoniam & ipsis cautione communi consuletur.

§. 1. Legatarios autem in ea tantum parte, quæ de bonis servari potuit, habere pignoris causam convenit.

5. PAULUS lib. 13 Quæstionum.

SI creditores hereditarii separationem bonorum impetraverunt, & inveniatur non idonea hereditas, heres autem idoneus: non poterunt reverti ad heredem; sed eo quod semel postulaverunt, stare debent. Sed si post impetratam separationem aliquid heres adquisierit: si quidem ex hereditate; admitti debebunt ad id, quod adquisitum est illis, qui separationem impetraverunt. Sed si illis satisfactum fuerit: quod superest, tribuetur propriis heredis creditoribus. † At si ex alia causa heres adquisierit, non admittentur hereditarii creditores. Quod si proprii ad solidum pervenerunt: id quod supererit, tribuendum hereditariis quidam putant. mihi autem id non videtur: cum enim separationem petierunt, recesserunt à persona heredis, & bona secuti sunt, & quasi defuncti bona vendiderunt: quæ augmenta non possunt recipere. † Idemque existimo dicendum, etiamsi circa separationem bonorum decepti, minus consecuti sunt, quam proprii heredis creditores. Proprii autem heredis creditores habent propria ejus bona, & personam, quæ potest, donec vivit, adquirere.

6. JULIANUS lib. 46 Digestorum.

QUotiens heredis bona solvendo non sunt: non solum creditores testatoris, sed etiam eos quibus legatum fuerit, impetrare bonorum separationem æquum est: ita ut, cum creditoribus solidum adquisitum fuerit; legatariis, vel solidum vel portio quæratur.

§. 1. Si liberta heres instituta, bonorum possessionem secundum tabulas petiisset ejus, qui solvendo non erat: quæsitum est an bona ejus separari ab hereditariis debent? Respondit: non est iniquum succurri patrono, ne oneraretur ære alieno, quod liberta retinendo bonorum possessionem secundum tabulas contraxerit.

7. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

QUi judicium dictaverunt heredi, separationem quasi hereditarii possunt impetrare: quia ex necessitate hoc fecerunt.

TIT. VII.

DE CURATORE BONIS DANDO.

1. PAULUS lib. 57 ad Edictum.

SI quis sub conditione heres institutus est, cogendus est conditioni parere, si potest: aut si responderit se non aditurum, etiamsi conditio extiterit: vendenda erunt bona defuncti.

§. 1. Quod si nihil facere potest, curator bonis constituendus erit, aut bona vendenda.

§. 2. Sed si grave æs alienum sit quod ex pœna crescat, per curatorem solvendum æs alienum: sicuti cum venter in possessione sit, aut pupillus heres tutorem non habeat, decerni solet.

2. ULPIANUS lib. 65 ad Edictum.

DE curatore constituendo hoc jure utimur, ut Prætor adeatur, isque curatorem curatoresque constituat ex consensu majoris partis creditorum: vel Præses Provinciæ, si bona distrahenda in Provincia sunt. §. 1. Quæque per eum eosve qui ita creatus creative essent, acta, facta, gestaque sunt, rata habebuntur. Eisque actiones, & in eos, utiles competunt. Et si quem curatores mitterent ad agendum vel defendendum uti jus esset, nec ab eo satis, neque de rato, neque judicatum solvi, nomine ejus, cujus bona veneant, exigetur, sed nomine ipsius curatoris qui eum misit. §. 2. Si plures autem constituantur curatores: Celsus ait in solidum eos & agere & conveniri, non pro portionibus.

† Quod si per regiones fuerint constituti curatores, unus forte rei Italicæ, alius in Provincia: puto regiones eos suas conservare debere.

§. 3. Quæritur, an invitus curator fieri potest? Et Cassius scribit, *neminem invitum cogendum fieri bonorum curatorem*: quod verius est. voluntarius itaque quærendus est: nisi & magna necessitate & Imperatoris arbitrio hoc procedat, ut & invitus crearetur. §. 4. Nec omnimodo creditorem esse oportet eum qui curator constituitur: sed possunt & non creditores. §. 5. Si tres curatores fuerint, & unus ex his nihil attigerit: an in eum qui nihil tetigit, actio danda est? Et Cassius existimat modum actori non debere constitui, posseque eum, cum quo vult, experiri: puto Cassii sententiam veriorem. spectandum enim quid redactum est, non quid ad curatorem unum pervenerit. & ita utimur, nisi invitus factus est: nam si ita est, dicendum, non eum conveniendum.

3. CELSUS lib. 24 Digestorum.

SI plures ejusdem bonorum curatores facti sunt, in quem eorum vult actor, in solidum ei datur actio, tanquam quivis eorum in solidum aget.

4. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1 de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus & Verus Augusti rescripserunt: *bonis, per curatorem ex Senatusconsulto distractis, nullam actionem ex ante gesto fraudatori competere.*

5. JULIANUS lib. 47 Digestorum.

SI debitor foro cesserit: & creditores privato consilio coierint, & elegerint unum per quem bona distrahantur, & portio ipsius, quæ ex redacto fieret, solveretur; mox exstiterit alius qui se creditorem dicat: nullam quidem actionem adversus curatorem habebit, sed bona debitoris una cum curatore vendere poterit; ita ut quæ à curatore & à creditore ex bonis contrahantur, omnibus pro portione præstarentur.

TIT. VIII.

QUÆ IN FRAUDEM CREDITORUM FACTA SUNT, UT RESTITUANTUR.

1. ULPIANUS lib. 66 ad Edictum.

AIt Prætor: *Quæ fraudationis causa gesta erunt, cum eo qui fraudem non ignoraverit: de his curatori bonorum, vel ei cui de ea re actionem dare oportebit, intra annum, quo experiundi potestas fuerit, actionem dabo: idque etiam adversus ipsum, qui fraudem fecit, servabo.* §. 1. Necessario Prætor hoc Edictum proposuit: quo Edicto consuluit creditoribus, revocando ea quæcunque in fraudem eorum alienata sunt. §. 2. Ait ergo Prætor, *Quæ fraudationis causa gesta erunt.* hæc verba generalia sunt, & continent in se omnem omnino in fraudem factam vel alienationem, vel quemcunque contractum. † Quodcunque igitur fraudis causa factum est, videtur his verbis revocari, qualecunque fuerit: nam late ista verba patent. Sive ergo rem alienavit, sive acceptilatione vel pacto aliquem liberavit:

2. IDEM lib. 73 ad Edictum.

IDem erit probandum. † Et si pignora liberet, vel quem alium in fraudem creditorum præponat;

3. IDEM lib. 26 ad Edictum.

VEl ei præbuit exceptionem, sive se obligavit fraudandorum creditorum causa, sive numeravit pecuniam, vel quodcunque aliud fecit in fraudem creditorum: palam est Edictum locum habere. §. 1. Gesta fraudationis causa accipere debemus, non solum ea quæ contrahens gesserit aliquis; verum etiam si forte data opera ad judicium non adfuit, vel litem mori patiatur, vel à debitore non petit ut tempore liberetur, aut usumfructum, vel servitutem amittit. §. 2. Et qui aliquid fecit, ut desinat habere quod habet: ad hoc Edictum pertinet.

4. PAULUS lib. 68 ad Edictum.

IN fraudem facere videri etiam eum, qui non facit quod debet facere, intelligendum est: id est, si non utatur servitutibus.

5. GAIUS lib. 26 ad Edictum provinciale.

SEd etsi rem suam pro derelicto habuerit, ut quis eam suam faciat.

6. ULPIANUS lib. 66 ad Edictum.

QUod autem, cum possit aliquid quærere, non id agit, ut adquirat; ad [hoc] Edictum non pertinet: pertinet [enim] Edictum ad deminuentes patrimonium suum, non ad eos, qui id agunt, ne locupletentur. §. 1. Unde si quis ideo conditioni non paret, ne committatur stipulatio: in ea conditione est, ne faciat huic Edicto locum. §. 2. Proinde, & qui repudiavit hereditatem, vel legitimam, vel testamentariam: non est in ea causa, ut huic Edicto locum faciat: noluit enim adquirere, non suum [proprium] patrimonium deminuit.

§. 3. Simili modo dicendum est, & si filium suum emancipavit, ut suo arbitrio adeat hereditatem, cessare hoc Edictum.

§. 4. Sed & illud probandum, si legatum repudiavit, cessare Edictum: quod Julianus quoque scribit. §. 5. Si servum suum heredem institutum alienavit, ut jussu emptoris adeat: si quidem in venditione nulla fraus est, sed in hereditate sit, cessat Edictum: quia licuit ei etiam repudiare hereditatem. at si in ipsa servi alienatione fraus est, revocabitur: quemadmodum si eum in fraudem manumisisset. §. 6. Apud Labeonem scriptum est, eum, qui suum recipiat, nullam videri fraudem facere, hoc est, eum, qui quod sibi debetur, receperat. eum enim, quem Præses invitum solvere cogat, impune non solvere, iniquum esse: totum enim hoc Edictum ad contractus pertinere, in quibus se Prætor non interponit; utputa pignora, venditionesque.

§. 7. Sciendum, Julianum scribere, eoque jure nos uti, ut qui debitam pecuniam recepit, antequam bona debitoris possideantur, quamvis sciens prudensque solvendo non esse recipiat, non timere hoc Edictum: sibi enim vigilavit. Qui vero post bona possessa debitum suum recepit, hunc in portionem vocandum, exæquandumque cæteris creditoribus: neque enim debuit præripere cæteris post bona possessa, cum jam par conditio omnium creditorum facta esset. §. 8. Hoc Edictum eum coërcet, qui sciens eum in fraudem creditorum hoc facere, suscepit quod in fraudem creditorum fiebat: quare si quid in fraudem creditorum factum sit, si tamen is, qui cepit, ignoravit, cessare videntur verba Edicti. §. 9. Præterea illud sciendum est, eum, qui consentientibus creditoribus aliquid à fraudatore vel emit, vel stipulatus est, vel quid aliud contraxit: non videri in fraudem creditorum fecisse. nemo enim videtur fraudare eos, qui sciunt & consentiunt. §. 10. Si quid cum pupillo gestum sit in fraudem creditorum: Labeo ait, omnimodo revocandum, si fraudati sint creditores. quia pupilli ignorantia, quæ per ætatem contingit, non debet esse captiosa creditoribus, & ipsi lucrosa. eoque jure utimur.

§. 11. Simili modo dicimus, & si cui donatum est, non esse quærendum, an sciente eo, cui donatum, gestum sit: sed hoc *tantum, an fraudentur* creditores? nec videtur injuria affici is, qui ignoravit: cum lucrum extorqueatur, non damnum infligatur. † In hos tamen, qui ignorantes ab eo, qui solvendo non sit, liberalitatem acceperunt, hactenus actio erit danda, quatenus locupletiores facti sunt: ultra non. §. 12. Simili modo quæritur: si servus ab eo, qui solvendo non sit, ignorante domino, ipse sciens rem acceperit: an dominus teneretur? Et ait Labeo, hactenus eum teneri, ut restituat, quod ad se pervenit: aut duntaxat de peculio damnetur, vel si quid in rem ejus versum est. Eadem in filiofamilias probanda sunt. † Sed si dominus scit, suo nomine convenietur. §. 13. Item si necessarius heres legata præstiterit, deinde ejus bona venierint: Proculus ait, etiam si ignoraverint legatarii, tamen utilem actionem dandam: quod nequaquam dubium est. §. 14. Hujus actionis annum computamus utilem, quo experiundi potestas fuit, ex die factæ venditionis.

7. PAULUS lib. 62 ad Edictum.

SI debitor in fraudem creditorum minore pretio fundum scienti emptori vendiderit; deinde hi, quibus de revocando eo actio datur, eum petant: quæsitum est, an pretium restituere debent? Proculus existimat, omnimodo restituendum esse fundum, etiam si pretium non solvatur: & rescriptum est secundum Proculi sententiam.

8. VENULEIUS SATURNINUS lib. 6 Interdictorum.

EX his colligi potest, ne quidem portionem emptori reddendam ex pretio. posse tamen dici, eam rem apud arbitrum ex causa animadvertendam: ut si nummi soluti in bonis exstent, jubeat eos reddi: quia ea ratione nemo fraudetur.

9. PAULUS lib. 62 ad Edictum.

[IS], qui à debitore, cujus bona possessa sunt, sciens rem emit, iterum alii bona fide ementi vendidit: quæsitum est, an secundus emptor conveniri potest? Sed verior est Sabini sententia, bona fide emptorem non teneri: quia dolus ei duntaxat nocere debeat, qui eum admisit. quemadmodum diximus non teneri eum, si ab ipso debitore ignorans emerit. is autem, qui dolo malo emit, bona fide autem ementi vendidit, in solidum pretium rei, quod accepit, tenebitur.

10. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

AIt Prætor: QUÆ LUCIUS TITIUS FRAUDANDI CAUSA, SCIENTE TE IN BONIS, QUIBUS DE [EA RE] AGITUR, FECIT: EA ILLIS, SI EO NOMINE, QUO DE AGITUR, ACTIO EI EX EDICTO MEO COMPETERE, ESSEVE OPORTEAT, ET SI NON PLUSQUAM ANNUS EST, CUM DE EA RE, QUA DE AGITUR, EXPERIUNDI POTESTAS EST: RESTITUAS. INTERDUM CAUSA COGNITA, ETSI SCIENTIA NON SIT, IN FACTUM ACTIONEM PERMITTAM.

§. 1. Ita demum revocatur, quod fraudandorum creditorum causa factum est, si eventum fraus habuit; scilicet si hi creditores, quorum fraudandorum causa fecit, bona ipsius vendiderunt. † Cæterum si illos dimisit, quorum fraudandorum causa fecit, & alios sortitus est: si quidem simpliciter dimissis prioribus, quos fraudare voluit, alios postea sortitus est: cessat revocatio. si autem horum pecunia, quos fraudare noluit, priores dimisit, quos fraudare voluit: Marcellus dicit, revocationi locum fore. *secundum hanc distinctionem*, & ab Imperatore Severo & Antonino rescriptum est: eoque jure utimur. §. 2. Quod ait Prætor *Sciente*, sic accipimus, te conscio & fraudem participante: non enim, si simpliciter scio, illum creditores habere, hoc sufficit ad contendendum, teneri eum in factum actione; sed si particeps fraudis est.

§. 3. Si quis particeps quidem fraudis non fuit, verumtamen vendente debitore, testato conventus est à creditoribus, ne emeret: an in factum actione teneatur, si comparaverit? Et magis est, ut teneri debeat: non enim caret fraude, qui conventus testato perseverat.

§. 4. Alias autem qui scit aliquem creditores habere, si cum eo contrahat simpliciter sine fraudis conscientia: non videtur hac actione teneri.

§. 5. Ait Prætor *Sciente*, id est, eo, qui convenietur hac actione. Quid ergo, si forte tutor pupilli scit, ipse pupillus ignoravit? videamus, an actioni locus sit, ut scientia tutoris noceat: idem & in curatore furiosi & adolescentis? Et putem hactenus istis nocere conscientiam tutorum sive curatorum, quatenus quid ad eos pervenit.

§. 6. Præterea sciendum est, posse quæri, quod dicitur, in fraudem creditorum alienatum revocari posse: si iidem sint creditores. etsi unus creditor sit ex illis, qui fraudati sunt (sive solus tunc fuit, sive, cum cæteris satisfactum est, hic solus

ſolus remanſit), probandum eſſe, adhuc actioni fore locum. §. 7. Illud certe ſufficit, etſi unum ſcit creditorem fraudari, cæteros ignoravit: fore locum actioni. §. 8. Quid ergo, ſi ei, quem quis ſcit, ſatisfactum eſt: nunquid deficiat actio: quia, qui ſuperſunt, non ſunt fraudati? Et hoc puto probandum. Non tamen, ſi dicat aliquis, *Offero, quod debetur ei, quem ſcio creditorem*, audiendus erit, ut actionem eludat. §. 9. Si fraudator heredem habuit, & heredis bona venierint: non eſt in bonis, quibus de agitur, factum: & ideo ceſſat hæc actio. §. 10. Si quid in fraudem creditorum fecerit filius, qui ſe poterat abſtinere, & in integrum ſit reſtitutus, quod ſe miſcuerat; vel ſi quis fecit [heres] voluntarius etiam, vel per ætatem, vel quam [aliam] cauſam juſtam in integrum meruit reſtitutionem: dicendum erit utilem actionem competere. † Idem & in ſervo neceſſario. Sane cum illa diſtinctione hoc admittendum eſſe Labeo ſcribit, ut ſi quidem protinus bona vendiderunt creditores; [vel] abſentibus, [vel] paciſcentibus creditoribus ſe neceſſarius miſcuit: utriuſque fraus revocetur, id eſt, teſtatoris, & ipſius. ſi vero paſſi ſunt neceſſarium creditores, & quaſi in creditum habuerunt nomen ejus, vel dulcitudine uſurarum, vel qua alia ratione ſecuti [ſunt]: dicendum eſt, nihil revocari ex his, quæ teſtator alienavit. §. 11. Si impubes patri heres extiterit, ejuſque mortui bona veneant: ſeparatione impetrata, utriuſque fraus erit revocanda, pupilli, vel etiam tutoris, item curatoris.

§. 12. Si cum in diem [mihi] deberetur, fraudator præſens ſolverit: dicendum erit, [quod] in eo quod ſenſi commodum in repræſentatione, in factum actioni locum fore. nam Prætor fraudem intelligit etiam in tempore fieri. §. 13. Si cui ſolutum quidem non fuerit, ſed in vetus creditum pignus acceperit: hac actione tenebitur, ut eſt ſæpiſſime conſtitutum.

§. 14. Si cum mulier fraudandorum creditorum conſilium iniſſet, marito ſuo, eidemque debitori in fraudem creditorum acceptum debitum fecerit, dotis conſtituendæ cauſa: locum habet hæc actio. & per hanc omnis pecunia, quam maritus debuerat, exigitur: nec mulier de dote habet actionem; neque enim dos in fraudem creditorum conſtituenda eſt: & hoc certo certius eſt, & ſæpiſſime conſtitutum. Exitus autem actionis erit, ut ſtipulatio, quæ accepta facta fuerat, ex integro interponatur. §. 15. Per hanc actionem & uſusfructus, & hujuſmodi ſtipulatio, *In annos ſingulos dena dare ſpondes?* exigi poteſt. §. 16. Si debitorem meum, & complurium creditorum conſecutus eſſem fugientem, ſecum ferentem pecuniam, & abſtuliſſem ei id, quod mihi debeatur: placet Juliani ſententia dicentis, multum intereſſe, antequam in poſſeſſionem bonorum ejus creditores mittantur, hoc factum ſit, an poſtea: ſi ante, ceſſare in factum actionem; ſi poſtea, huic locum fore.

§. 17. Si ex Conſtitutione Divi Marci bona ſint addicta alicui, libertatium conſervandarum cauſa: dicendum erit, actionem ceſſare. ita enim ſuccedunt, ut rata ſint, quæ paterfamilias geſſerat. §. 18. Annus hujus in factum actionis computabitur ex die venditionis bonorum.

§. 19. Per hanc actionem [res] reſtitui debet cum ſua ſcilicet cauſa. §. 20. Et fructus, non tantum qui percepti ſunt, verumetiam hi, qui percipi potuerunt à fraudatore, veniunt: ſed cum aliquo modo; ſcilicet ut ſumptus facti deducantur. nam arbitrio judicis non prius cogendus eſt rem reſtituere, quam ſi impenſas neceſſarias conſequatur. idemque erit probandum, & ſi quis alius ſumptus ex voluntate fidejuſſorum creditorumque fecerit. §. 21. Partum quoque in hanc actionem venire, puto verius eſſe.

§. 22. Præterea generaliter ſciendum eſt, ex hac actione reſtitutionem fieri oportere in priſtinum ſtatum; ſive res fuerunt, ſive obligationes. ut perinde omnia revocentur, ac ſi liberatio facta non eſſet. propter quod etiam medii temporis commodum, quod quis conſequeretur liberatione non facta, præſtandum erit: dum uſuræ non præſtentur, ſi in ſtipulatum deductæ non fuerunt; aut ſi talis contractus fuit, in quo uſuræ deberi poterunt etiam non deductæ.

§. 23. Si conditionalis fuit obligatio, cum ſua conditione: ſi in diem, cum ſua die reſtauranda eſt. Si tamen ea erat, cujus dies finitur: poteſt dici reſtitutionem intra id tempus poſſe poſtulari, quod [tempus] ſupererat obligationi: non utique intra annum. §. 24. Hæc actio poſt annum de eo, quod ad eum pervenit, adverſus quem actio movetur, competit: iniquum enim Prætor putavit, in lucro morari eum, qui lucrum ſenſit ex fraude: idcirco lucrum ei extorquendum putavit. Sive igitur ipſe fraudator ſit, ad quem pervenit, ſive alius quivis: competit actio in id, quod ad eum pervenit, dolove malo ejus factum eſt, quominus perveniret.

§. 25. Hæc actio heredi cæteriſque ſucceſſoribus competit: ſed & in heredes ſimileſque perſonas datur.

11. VENULEIUS [SATURNINUS] lib. 6 Interdictorum.

CAſſius actionem introduxit in id quod ad heredem pervenit.

12. MARCELLUS lib. 18 Digeſtorum.

SI pater filiofamilias liberam peculii adminiſtrationem dederit, non videtur ei & hoc conceſſiſſe, ut in fraudem creditorum alienaret; talem enim alienationem non habet: at ſi hoc quoque conceſſit filio pater, ut vel in fraudem creditorum facere poſſit: videbitur ipſe feciſſe, & ſufficient competentes adverſus eum actiones. etenim filii creditores, etiam patris ſunt creditores; cum ejus generis videlicet habebunt actionem, ut his de peculio præſtari neceſſe ſit.

13. PAULUS lib. 68 ad Edictum.

ILlud conſtat, eum, qui pignus tenet, hac actione non teneri: ſuo enim jure, & ut pignus, non rei ſervandæ cauſa poſſidet.

14. ULPIANUS lib. 6 Diſputationum.

HAc in factum actione non ſolum dominia revocantur, verumetiam actiones reſtaurantur. † Ea propter competit hæc actio & adverſus eos, qui res non poſſident, ut reſtituant: & adverſus eos, quibus actio competit, ut actione cedant. † Proinde ſi interpoſuerit quis perſonam Titii, ut ei fraudator res tradat: actione mandati cedere debet.

† Ergo & ſi fraudator pro filia ſua dotem dediſſet ſcienti fraudari creditores: filia tenetur, ut cedat actione de dote adverſus maritum.

15. JULIANUS lib. 49 Digeſtorum.

SI quis, cum haberet Titium creditorem, & ſciret ſe ſolvendo non eſſe, libertates dederit teſtamento; deinde dimiſſo Titio, poſtea Sempronium creditorem habere cœperit, & eodem teſta-

testamento manente decesserit: libertates datæ ratæ esse debent, etsi hereditas solvendo non sit. quia, libertates ut rescindantur, utrumque in eorundem personam exigimus, & consilium, & eventum: & si quidem creditor, cujus fraudandi consilium initum erat, non fraudatur, adversus eum, qui fraudatur, consilium initum non est. libertates itaque ratæ sunt:

16. PAULUS lib. 5 Responsorum Papiniani.

NIsi priores pecunia posteriorum dimissi probentur.

17. JULIANUS lib. 49 Digestorum.

OMnes debitores qui in fraudem creditorum liberantur, per hanc actionem revocantur in pristinam obligationem.

§. 1. Lucius Titius, cum haberet creditores, libertis suis, hisdemque filiis naturalibus universas res suas tradidit. Respondit: Quamvis non proponatur consilium fraudandi habuisse; tamen qui creditores habere se scit, & universa bona sua alienavit, intelligendus est fraudandorum creditorum consilium habuisse. ideoque etsi filii ejus ignoraverunt hanc mentem patris sui fuisse, hac actione tenentur. §. 2. Si vir uxori, cum creditores suos fraudare vellet, soluto matrimonio præsentem dotem reddidisset, quam statuto tempore reddere debuit: hac actione mulier tantum præstabit, quanti creditorum interérat, dotem suo tempore reddi. nam Prætor fraudem etiam in tempore fieri intelligit.

18. PAPINIANUS lib. 26 Quæstionum.

[ET] si pignus vir uxori vel uxor viro remiserit: verior sententia est nullam fieri donationem existimantium. Quod sine dubio, si in fraudem creditorum fiat, actione utili revocabitur. † Idemque [est], & si quivis debitorum in fraudem creditorum pignus omiserit.

19. IDEM lib. 11 Responsorum.

PAtrem, qui non expectata morte sua, fideicommissum hereditatis maternæ filio soluto potestate restituit, omissa ratione Falcidiæ, plenam fidem ac debitam pietatem secutus exhibitionis, respondi, non creditores fraudasse.

20. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstionum.

DEbitorem, qui ex Senatusconsulto Trebelliano totam hereditatem restituit, placet non videri in fraudem creditorum alienasse portionem, quam retinere potuisset, sed magis fideliter facere.

21. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

DEbitor in fraudem creditoris cum vicino de finibus pignori dati fundi pactus est; Quæsitum, an is, qui à creditore emit, de finibus agere possit? Respondit, secundum ea, quæ proponerentur, non idcirco minus agere posse, quod debitor ignorante creditore pactus esset.

22. IDEM lib. 5 Responsorum.

CUm in vetus creditum unus creditor pignora accepisset: Quæro, an in fraudem cæterorum creditorum factum nullius momenti esset? Respondit, creditorem non idcirco prohibendum a persecutione pignorum, quod in vetus creditum ut obligaretur, pactus esset: nisi id in fraudem cæterorum creditorum factum sit, & ea via juris occurratur, qua creditorum fraudes rescindi solent.

23. IDEM lib. 32 Digestorum.

PRimo gradu scripti heredes, cum animadverterent, bona defuncti vix ad quartam partem æris alieni sufficere: famæ defuncti conservandæ gratia, ex consensu creditorum, auctoritate Præsidis Provinciæ, secundum Constitutionem ea conditione adierunt hereditatem, ut creditoribus duntaxat partem præstarent. Quæsitum est, an manumissi testamento & libertates & alimenta consequi possint? Respondit, libertates quidem, si in fraudem creditorum datæ non essent, competere: legata vero, si solvendo hereditas non esset, non deberi.

24. IDEM lib. sing. Quæstionum publice tractatarum.

PUpillus patri heres extitit, & uni creditorum solvit; mox abstinuit hereditate paterna; bona patris veneunt: an id, quod accepit creditor, revocandum sit, ne melioris conditionis sit, quam cæteri creditores? an distinguimus, per gratificationem acceperit, an non? ut si per gratificationem tutorum, revocetur ad eandem portionem, quam cæteri creditores fuerint laturi. sin vero juste exegerit, cæteri creditores neglexerint exactionem, interea res deterior facta sit, vel mortalitate, vel subductis rebus mobilibus, vel rebus soli ad irritum perductis: id, quod acceperit creditor, revocari nullo pacto potest: quoniam alii creditores suæ negligentiæ expensum ferre debeant. † Quid ergo, si cum in eo essent, ut bona debitoris mei venirent, solverit mihi pecuniam: an actione revocari ea possit à me? an distinguendum est, is obtulerit mihi, an ego illi extorserim invito? & si extorserim invito, revocetur? si non extorserim, non revocetur? Sed vigilavi, meliorem meam conditionem feci; *Jus civile vigilantibus scriptum est*: ideo [quoque] non revocatur id, quod percepi.

25. VENULEIUS lib. 6 Interdictorum.

SI fraudator fidejussori suo scienti acceptum tulerit, si [&] reus non ignoraverit, uterque tenebitur: si minus, is, qui scierit. Si tamen ille, cui acceptum factum est, solvendo non sit: videndum est, an in reum, etiam si ignoraverit, actio danda sit? quia ex donatione capit. Contra si reo sciente acceptum latum sit, fidejussor quoque, si & ipse scierit, tenebitur: si vero ignoraverit, nunquid non æque actio in eum dari debeat, quoniam magis detrimentum non patitur, quam lucrum faciat? In duobus autem reis par utriusque causa est. §. 1. Si à socero fraudatore sciens gener accepit dotem, tenebitur hac actione: & si restituerit eam, desinit dotem habere: nec quicquam emancipatæ, divortio facto, restituturum Labeo ait; quia hæc actio rei restituendæ gratia, non pœnæ nomine daretur; ideoque absolvi solet reus, si restituerit. Sed si prius quam creditores cum eo experirentur, reddiderit filiæ dotem, judicio dotis nomine conventus: nihilominus eum hac actione teneri, Labeo ait: nec ullum regressum habiturum ad mulierem. Sin vero sine judice: videndum, an ulla repetitio competat ei? † Quod si is ignoraverit, filia autem scierit: tenebitur filia. Si vero uterque scierit, uterque tenebitur. At si neuter scierit, quidam existimant, nihilominus in filiam dandam actionem; quia intelligitur quasi ex donatione aliquid ad eam pervenisse: aut certe cavere eam debere, quod consecuta fuerit, se restituturam. † In maritum autem, qui ignoraverit, non dandam actionem; non magis quam in creditorem, qui à fraudatore, quod ei deberetur, acceperit: cum is indotatam uxorem

uxorem ducturus non fuerit. §. 2. Item si extraneus filiæfamilias nomine fraudandi causa dotem dederit; tenebitur maritus, si scierit: æque mulier: nec minus & pater, si non ignoraverit; ita ut caveat, si ad se dos pervenerit, restitui eam. §. 3. Si procurator ignorante domino, cum sciret debitorem ejus fraudandi cepisse consilium, jussit servo ab eo accipere: hac actione ipse tenebitur, non dominus. §. 4. Non solum autem ipsam rem alienatam restitui oportet, sed & fructus, qui alienationis tempore terræ cohærent: quia in bonis fraudatoris fuerunt. Item eos, qui post inchoatum judicium recepti sint. † Medio autem tempore perceptos in restitutionem non venire. † Item partum ancillæ per fraudem alienatæ medio tempore editum, in restitutionem non venire: quia in bonis non fuerit. §. 5. Proculus ait, si mulier post alienationem conceperit, &, antequam ageretur, pepererit: nullam esse dubitationem, quin partus restitui non debeat. si vero cum alienaretur, prægnans fuerit, posse dici, partum quoque restitui oportere. §. 6. Fructus autem fundo cohæsisse non satis intelligere se, Labeo ait, utrum duntaxat, qui maturi, an etiam, qui immaturi fuerint, Prætor significet? cæterum etiam si de his senserit, qui maturi fuerint, nihilo magis possessionem restitui oportere. nam cum fundus alienaretur, quod ad eum fructusque ejus attineret, unam quandam rem fuisse, id est, fundum, cujus omnis generis alienationem fructus sequi. nec eum, qui hyberno [tempore] habuerit fundum centum, si sub tempus messis, vindemiæve, fructus ejus vendere possit decem: idcirco duas res, id est, fundum centum, & fructus decem, eum habere intelligendum: sed unam, id est, fundum centum: sicut is quoque unam rem haberet, qui separatim solum ædium vendere possit. §. 7. Hæc actio etiam in ipsum fraudatorem datur. licet Mela non putabat, in fraudatorem eam dandam: quia nulla actio in eum ex ante gesto post bonorum venditionem daretur; & iniquum esset, actionem dari in eum, cui bona ablata essent. Si vere quædam disperdidisset, si nulla restitutione recuperari possent, nihilominus actio in eum dabitur: & Prætor non tantum emolumentum actionis intueri videtur in eo, qui exutus est bonis, quam pœnam.

LIBER QUADRAGESIMUSTERTIUS.

TIT. I.
DE INTERDICTIS (SIVE EXTRAORDINARIIS ACTIONIBUS QUÆ PRO HIS COMPETUNT).

1. ULPIANUS lib. 67 ad Edictum.

VIdeamus, de quibus rebus Interdicta competunt. † Et sciendum est, Interdicta aut de divinis rebus aut de humanis competere. *Divinis*, ut de locis sacris, vel de locis religiosis. † De rebus *hominum* Interdicta redduntur: aut de his, quæ sunt alicujus: aut de his, quæ nullius sunt. † Quæ sunt *nullius*, hæc sunt: liberæ personæ, de quibus exhibendis, ducendis, Interdicta competunt. † Quæ sunt *alicujus*: hæc sunt aut publica, aut singulorum. † *Publica*, de locis publicis, de viis, deque fluminibus publicis. † Quæ autem *singulorum* sunt: aut ad universitatem pertinent, ut Interdictum Quorum bonorum: aut ad singulares res, ut est Interdictum Uti possidetis, De itinere actuque. §. 1. Interdictorum autem tres species sunt, exhibitoria, prohibitoria, restitutoria: sunt tamen quædam Interdicta & mixta, quæ & prohibitoria sunt & exhibitoria. §. 2. Interdictorum quædam in præsens, quædam in præteritum referuntur: *in præsens*, ut uti possidetis: *in præteritum*, ut de itinere, actuque, de aqua æstiva.

§. 3. Interdicta omnia, licet in rem videantur concepta, vi tamen ipsa personalia sunt.

§. 4. Interdictorum quædam annalia sunt, quædam perpetua.

2. PAULUS lib. 63 ad Edictum.

INterdictorum quædam duplicia sunt, quædam simplicia. *Duplicia* dicuntur, ut *Uti possidetis*. *Simplicia* sunt ea, veluti exhibitoria, & restitutoria, item prohibitoria *De arboribus cædendis*, & *De itinere actuque*. §. 1. Interdicta autem competunt, vel hominum causa, vel divini juris, aut de religione: sicut est, *Ne quid in loco sacro fiat*; vel *Quod factum est, restituatur*; & *De mortuo inferendo*, vel *sepulchro deposito*. † Hominum causa competunt, vel ad publicam utilitatem pertinentia, vel sui juris tuendi causa, vel officii tuendi causa, vel rei familiaris. † Publicæ utilitatis causa competit Interdictum, *Ut via publica uti liceat, & flumine publico*: & *Ne quid fiat in via publica*. † Juris sui tuendi causa, *De liberis exhibendis*, item *De liberto exhibendo*. Officii causa, *De homine libero exhibendo*. Reliqua Interdicta rei familiaris causa dantur. §. 2. Quædam interdicta rei persecutionem continent, veluti *De itinere actuque privato*: nam proprietatis causam continet hoc Interdictum. † Sed & illa Interdicta, quæ de locis sacris & de religiosis proponuntur, veluti proprietatis causam continent. Item illa [De liberis exhibendis], quæ juris tuendi causa diximus competere: ut non sit mirum, si, quæ Interdicta ad rem familiarem pertinent, proprietatis non possessionis causam habeant.

§. 3. Hæc autem Interdicta, quæ ad rem familiarem spectant, aut apiscendæ sunt possessionis, aut reciperandæ, aut retinendæ. † *Apiscendæ possessionis* sunt Interdicta, quæ competunt his, qui ante non sunt nancti possessionem: sunt autem Interdicta apiscendæ possessionis, *Quorum bonorum*. Salvianum quoque Interdictum, quod est de pignoribus, ex hoc genere est: & *Quo itinere venditor usus est, quominus emptor utatur, vim fieri veto*. † *Reciperandæ possessionis* causa proponuntur sub rubrica, *Unde vi*: aliqua enim sub hoc titulo interdicta sunt. † *Retinendæ possessionis* sunt Interdicta, *Uti possidetis*. Sunt Interdicta (ut diximus) duplicia, tam reciperandæ, quam apiscendæ possessionis.

3. ULPIANUS lib. 69 ad Edictum.

IN Interdictis exinde ratio habetur fructuum, ex quo edita sunt, non retro.

4. PAULUS lib. 67 ad Edictum.

EX quibus causis annua Interdicta sunt, ex his de eo, quod ad eum, cum quo agitur, pervenit, post annum judicium dandum, Sabinus respondit.

5. IDEM lib. 13 ad Sabinum.

INterdicta *noxalia* ea sunt, quæ ob delictum eorum, quos in potestate habemus, dantur: veluti cum vi dejecerunt, aut vi, aut clam opus fece-

fecerunt. Sed officio Judicis continetur, ut dominum sua impensa opus restituentem absolvat: patientiam tollendo operi præstantem, noxæ dedere jubeat & absolvat: si non dedat quantum impensæ in tollendo opere erogatum sit, tanti condemnet: si neque patientiam præstet, neque ipse tollat, cum possit, in tantum condemnet, in quantum Judex æstimaverit, atque si ipse fecisset.

TIT. II.

QUORUM BONORUM.

I. ULPIANUS lib. 67 ad Edictum.

AIt Prætor: QUORUM BONORUM EX EDICTO MEO ILLI POSSESSIO DATA EST: QUOD DE HIS BONIS PRO HEREDE AUT PRO POSSESSORE POSSIDES, POSSIDERESVE, SI NIHIL USUCAPTUM ESSET: QUOD QUIDEM DOLO MALO FECISTI, UTI DESINERES POSSIDERE: ID ILLI RESTITUAS.

§. 1. Hoc Interdictum restitutorium est, & ad universitatem bonorum, non ad singulas res pertinet: & appellatur, *Quorum bonorum*, & [est] apiscendæ possessionis universorum bonorum.

2. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

INterdicto *Quorum bonorum* debitores hereditarii non tenentur: sed tantum corporum possessores.

TIT. III.

QUOD LEGATORUM.

I. ULPIANUS lib. 67 ad Edictum.

HOc Interdictum volgo *Quod legatorum* appellatur. §. 1. Est autem & ipsum apiscendæ possessionis. §. 2. Et continet hanc causam, UT QUOD QUIS LEGATORUM NOMINE NON EX VOLUNTATE HEREDIS OCCUPAVIT, ID RESTITUAT HEREDI. † Etenim æquissimum Prætori visum est, unumquemque non sibi ipsum jus dicere occupatis legatis, sed ab herede petere. Redigit igitur ad heredes per hoc Interdictum ea, quæ legatorum nomine possidentur: ut perinde legatarii possint eum convenire. §. 3. Hoc Interdictum & heredem heredis bonorumque possessoris habere, propter utilitatem hujus dicendum est: necnon cæteros quoque successores.

§. 4. Quia autem nonnunquam incertum est, utrum quis pro legato, an pro herede, vel pro possessore possideat, bellissime Arrianus scribit, hereditatis petitionem instituendam, & hoc Interdictum reddendum, ut sive quis pro herede, vel pro possessore, sive pro legato possideat, hoc Interdicto teneatur. quemadmodum solemus facere, quotiens incertum est, quæ potius actio teneat. nam duas dictamus, protestati ex altera nos velle consequi, quod nos contingit.

§. 5. Si quis [ex] mortis causa donatione possideat, utique cessabit Interdictum: quia portio Legis Falcidiæ apud heredem ipso jure remanet, & si corporaliter res in solidum translatæ sint. §. 6. Qui vero ex causa præceptionis, utique tenetur hoc Interdicto: sed pro ea scilicet parte, quam jure legati habet; non etiam pro ea quam quasi heres habet. Idemque erit dicendum, & si alio genere legati uni ex heredibus legatum sit: nam & hic dicendum est, pro ea parte, qua heres est, cessare Interdictum.

§. 7. Quod ait Prætor, *Aut dolo desiit possidere*, sic accipere debemus, desiit facultatem habere restituendi.

§. 8. Unde est quæsitum, si ususfructus vel usus fuerit alicui relictus, eumque occupaverit: an hoc Interdicto restituere sit compellendus? movet, quod neque ususfructus neque usus possidetur: sed magis tenetur. potest tamen defendi competere Interdictum. † Idem dicendum est & in servitute relicta. §. 9. Quæsitum est, si quis legatorum servandorum causa missus sit in possessionem, an hoc Interdicto teneatur ad restitutionem? movet illud primum, quod non possidet is, qui missus est in possessionem legatorum causa, sed potius custodit: deinde, quod Prætorem habet hujus rei auctorem. Tutius tamen erit dicendum, hoc Interdictum competere: maxime si satisdatum sit jam legatorum nomine, nec recedat; tunc enim etiam possidere videtur. §. 10. Legatorum nomine non tantum ipsum possidere dicemus, cui legatum est: verum heredem quoque ejus, cæterosque successores. §. 11. Quod ait Prætor, *Voluntate ejus, ad quem ea res pertinet*, ita erit interpretandum: ut, si post aditam hereditatem, vel bonorum possessionem agnitam, voluntas accommodata est legatario, ut possideret, Interdictum cesset: quod si ante aditam hereditatem, bonorumve possessionem agnitam hoc factum est, rectius dicetur eam voluntatem non nocere debere. §. 12. Si duæ res legatæ sint, altera ex voluntate occupata, altera non ex voluntate: eveniet, ut altera revocari possit, altera non. † Idemque erit probandum & in una re, cujus pars ex voluntate, altera pars non ex voluntate occupata est: nam pars sola per Interdictum auferetur. §. 13. Illud tenendum, sive à te, sive ab eo, in cujus locum successisti, possideri aliquid cœptum est: Interdicto hoc locum fore. † *In locum successisse* accipimus, sive per universitatem, sive in rem his [sit] successum. §. 14. Prodest autem possedisse, quotiens voluntate ejus, ad quem ea res pertinet, possideri cœptum est. Sed & si postea voluntas accessit ejus, ad quem ea res pertinebat: tamen prodesse possessori debere. Unde si quis cœpit quidem ex voluntate ejus, ad quem ea res pertinet, possidere, postea vero voluntas non perseverat; nihil noceat: quia semel possideri cœpit ex voluntate. §. 15. Si alter ex heredibus, iisve, ad quos ea res pertinet, voluerit rem à legatario possideri, alter non: ei, qui noluit, Interdictum competet; ei, qui voluit, non competere palam est. §. 16. Quod ait Prætor, *Nisi satisdatum sit*, accipere debemus, si perseveret satisdatum: scilicet, ut si non perseveret cautum, mittatur in possessionem legatorum servandorum causa. §. 17. Satisdatum sic arbitror, si sic satisdatum sit, ut legatario vel ipso jure adquisita sit idonea cautio, vel per mandati actionem adquiri possit: & tunc Interdicto locum fore. §. 18. Si quarundam rerum nomine satisdatum sit, quarundam non sit satisdatum: earum rerum nomine sine impedimento agi poterit, de quibus satisdatum est; cæterarum non poterit.

2. PAULUS lib. 63 ad Edictum.

DIversum est, si postea pars legato adcreverit: nam hoc nomine tenentur fidejussores in totum. §. 1. Quod ait Prætor, *Si per bonorum possessorem non stat, ut satisdetur*, sic accipimus, si paratus sit satisdare: non ergo offerre debet satisdationem: sed petenti satis, moram non facere. §. 2. Ex hoc Interdicto, qui non restituit, in id, quod interest, debet condemnari.

§. 3. Si legatarius repromissione retentus fuit,

fuit, dandum est Interdictum. † Idem dicendum est, si legatarius pignoribus noluit sibi caveri. §. 4. [illegible] per legatarium factum sit, quo minus satisdetur: licet cautum non sit, tenetur Interdicto. † Sed si forte factum sit per legatarium, quominus satisdetur, eo autem tempore, quo editur Interdictum, satis accipere paratus sit: non competit Interdictum, nisi satisdatum sit. † Item si per bonorum possessorem stetit, quominus satisdaret, sed modo paratus est cavere: tenet Interdictum. Illud enim tempus inspicitur, quo Interdictum editur.

TIT. IV.

NE VIS FIAT EI QUI IN POSSESSIONEM MISSUS ERIT.

1. ULPIANUS lib. 72 ad Edictum.

AIt Prætor: SI QUIS DOLO MALO FECERIT, QUOMINUS QUIS PERMISSU MEO, EJUSVE, CUJUS EA JURISDICTIO FUIT, IN POSSESSIONEM BONORUM SIT, IN EUM IN FACTUM JUDICIUM QUANTI EA RES FUIT, OB QUAM IN POSSESSIONEM MISSUS ERIT, DABO. §. 1. Hoc Edictum summa providentia Prætor proposuit: frustra enim in possessionem mitteret rei servandæ causa, nisi missos tueretur, & prohibentes venire in possessionem coërceret. §. 2. Est autem generale hoc Edictum: pertinet enim ad omnes, qui in possessionem à Prætore missi sunt. convenit enim Prætori, omnes, quos ipse in possessionem misit, tueri. Sed sive rei servandæ causa, sive legatorum, aut ventris nomine in possessionem missi fuerint: habent ex hoc Edicto in factum actionem, sive doli, sive aliter prohibuerint.

§. 3. Hæc actio non tantum eum tenet, qui prohibuit quem venire in possessionem; sed etiam eum, qui possessione pulsus est, cum venisset in possessionem. Nec exigitur, ut vi fecerit, qui prohibuit. §. 4. Si quis ideo possessione arcuerit, quia rem suam putabat, vel sibi nexam, vel certe non esse debitoris: consequens est, ut hoc Edicto non teneatur. §. 5. Hæc verba, *Quanti ea res erit, ob quam in possessionem missus erit*, continent utilitatem creditoris, ut quantum ejus interest possessionem habere, tantum ei, qui prohibuit, condemnetur. Proinde si ob falsum creditum, vel ob falsam petitionem missus est in possessionem, vel si exceptione summoveri potuit: nihil ei debet prodesse hoc Edictum: quia propter nullam causam in possessionem missus est. §. 6. Hoc Edicto neque pupillum neque furiosum teneri constat: quia affectu carent. Sed pupillum eum debemus accipere, qui doli capax non est. cæterum si jam doli capax sit, contra erit dicendum. Ergo & si tutor dolo fecerit, in pupillum dabimus actionem: si modo solvendo sit tutor. Sed & ipsum tutorem posse conveniri, Julianus scribit.

§. 7. Si domini vel patris voluntate prohibitus quis sit à possessione, in ipsos dabitur actio, quasi per alios hoc fecerint. §. 8. Hanc actionem, excepta legatorum missione, intra annum competere, & non postea, sciendum est: cum sit pœnalis. Nec in heredes similesque personas dabitur, nisi in id, quod ad eos pervenit. Sed heredi similibusque personis dabitur. Nam cum prohibitus quis est legatorum, vel fideicommissorum causa possessionem adipisci; tunc actio & perpetua est, & in heredem dabitur: quia est in potestate successorum evitare Interdictum satisdatione oblata.

2. PAULUS lib. 59 ad Edictum.

SUo quis, an alieno nomine prohibitus sit, nihil interest: hæc enim verba, *quanti ea res est*, referenda sunt ad personam domini.

§. 1. Item tam is tenetur, qui suo nomine, quam qui alieno nomine prohibuit.

3. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

SI quis missus fuerit in possessionem fideicommissi servandi causa, & non admittatur: potestate ejus inducendus est in possessionem, qui eum misit. aut si quis volet uti Interdicto, consequens erit dicere Interdictum locum habere. Sed melius erit dicere, extra ordinem ipsos jure suæ potestatis exequi oportere decretum suum: nonnunquam etiam per manum militarem. §. 1. Constitutum est ab Antonino, ut etiam in bona heredis quis admittatur certis modis. Si quis igitur in his bonis non admittatur: dicendum est, actionem hanc utilem competere: cæterum poterit uti & extraordinaria executione. §. 2. Prætor ventrem in possessionem mittit: & hoc Interdictum prohibitorium & restitutorium est. Sed si mulier velit in factum actione uti, ad exemplum creditorum magis quam Interdicto, posse eam experiri sciendum est. §. 3. Si mulier dicatur calumniæ causa in possessionem venisse, quod non sit prægnans, vel non ex eo prægnans; vel si de statu mulieris aliquid dicatur: [ex] epistola D. Hadriani, ad exemplum præsumptionis Carboniani Edicti, ventri Prætor pollicetur possessionem.

4. IDEM lib. 69 ad Edictum.

PEr Interdictum etiam ei subvenit Prætor, qui damni infecti ab eo in possessionem missus est, ne ei vis fiat. §. 1. Pœna autem ejus, qui non promittit, vel satis non dat, hæc est, ut in possessionem mittatur adversarius. Sive ergo promittat, sive per eum non fiat, quominus promittat, non tenebit Interdictum, repulso per exceptionem eo, qui experitur. §. 2. Prætor in eum, qui neque cavit, neque possidere passus est eum, qui missus est, judicium pollicetur in tantum, quantum præstare eum oporteret, si de ea re cautum fuerat. §. 3. Sed & ex alia causa hoc judicium proposuit, si eo tempore, quo in possessionem mitti desiderabat, Prætoris adeundi potestas non fuerit: scilicet ut si, cum potestas Prætoris adeundi non esset, damnum interim datum est, haberet judicium, qui damnum passus est. §. 4. Item subjectum: si ex alia causa in possessionem missus prohibitus esse dicetur; habere in factum actionem.

TIT. V.

DE TABULIS EXHIBENDIS.

1. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

PRætor ait: QUAS TABULAS LUCIUS TITIUS AD CAUSAM TESTAMENTI SUI PERTINENTES RELIQUISSE DICETUR, SI HÆ PENES TE SUNT, AUT DOLO MALO TUO FACTUM EST, UT DESINERENT ESSE: ITA EAS ILLI EXHIBEAS. ITEM SI LIBELLUS ALIUDVE QUID RELICTUM ESSE DICETUR, DECRETO COMPREHENDAM.

§. 1. Si quis forte confiteatur penes se esse testamentum, jubendus est exhibere: & tempus ei dandum est, ut exhibeat, si non potest in præsentiarum exhibere. Sed si neget se exhibere posse, vel oportere: Interdictum hoc competit.

§. 2. Hoc Interdictum pertinet non tantum ad testamenti tabulas: verum ad omnia, quæ ad cau-

ad causam testamenti pertinent; utputa, & ad codicillos pertinet. §. 3. Sive autem valet testamentum, sive non (vel quod ab initio inutiliter factum est, sive ruptum sit, vel in quo alio vitio [sit]; sed etiam si falsum esse dicatur, vel ab eo factum, qui testamenti factionem non habuerit): dicendum est Interdictum valere.

§. 4. Sive supremæ tabulæ sint, sive non sint, sed priores: dicendum Interdictum hoc locum habere. §. 5. Itaque dicendum est, ad omnem omnino scripturam testamenti, sive perfectam, sive imperfectam, Interdictum hoc pertinere.

§. 6. Proinde & si plures tabulæ sint testamenti, quia sæpius fecerat: dicendum est Interdicto locum fore: est enim quod ad causam testamenti pertineat, quidquid quoquo tempore factum exhiberi debeat. §. 7. Sed & si de statu disceptetur, si testator filiusfamilias, vel servus hoc fecisse dicatur: & hoc exhibebitur.

§. 8. Item si filiusfamilias fecerit testamentum, qui de castrensi peculio testabatur: habet locum Interdictum. §. 9. Idem est, & si is, qui testamentum fecit, apud hostes decessit.

§. 10. Hoc Interdictum ad vivi tabulas non pertinet: quia verba Prætoris *reliquerit* fecerunt mentionem. §. 11. Sed & si deletum sine dolo sit testamentum,

2. PAULUS lib. 64 ad Edictum.

VEl totum, vel pars ejus,

3. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

LOcum habet hoc Interdictum. §. 1. Si tabulæ in pluribus codicibus scriptæ sint, omnes Interdicto isto continentur: quia unum testamentum est. §. 2. Si tabulæ testamenti apud aliquem depositæ sunt à Titio, hoc Interdicto agendum est, & cum eo, qui detinet, & cum eo, qui deposuit. §. 3. Proinde & si custodiam tabularum ædituus vel tabularius suscepit: dicendum est teneri eum Interdicto.

§. 4. Si penes servum tabulæ fuerint, dominus Interdicto tenebitur. §. 5. Si ipse testator, dum vivit, tabulas suas esse dicat, & exhiberi desideret: Interdictum hoc [locum] non habebit; sed ad exhibendum erit agendum, ut exhibitas vindicet. Quod in omnibus, qui corpora sua esse dicunt instrumentorum, probandum est. §. 6. Si quis dolo malo fecerit, quominus penes eum tabulæ essent: nihilominus hoc Interdicto tenebitur. Nec præjudicatur aliquid Legi Corneliæ testamentariæ, quasi dolo malo testamentum suppresserit. nemo enim ideo impune retinet tabulas, quod majus facinus admisit: cum exhibitis tabulis admissum ejus magis manifestetur. & posse aliquem dolo malo facere, ut in eam Legem non incidat: utputa si neque amoverit, neque celaverit tabulas, sed idcirco alii tradiderit, ne eas interdicenti exhiberet; hoc est, si non supprimendi animo vel consilio fecit, sed ne huic exhiberet. §. 7. Hoc Interdictum exhibitorium est. §. 8. Quid sit exhibere, videamus? *Exhibere*, hoc est, materiæ ipsius adprehendendæ copiam facere.

§. 9. Exhibere autem apud Prætorem oportet, ut ex auctoritate ejus signatores admoniti venirent ad recognoscenda signa: & si forte non obtemperent testes, Labeo scribit coërceri eos à Prætore debere. §. 10. Solent autem exhiberi tabulas desiderare omnes omnino, qui quid in testamento adscriptum habent. §. 11. Condemnatio autem hujus judicii, quanti interfuit, æstimari debet. §. 12. Quare si heres scriptus hoc Interdicto experiatur: ad hereditatem referenda est æstimatio. §. 13. Et si legatum sit, tantum venit in æstimationem quantum sit in legato. §. 14. Et si sub conditione legatum sit, quasi conditione existente, sic æstimandum est. nec compelli debebit [ad cavendum], *ut se restituturum caveat quidquid consecutus est, si conditio defecerit:* quia pœna contumaciæ præstatur ab eo, qui non exhibet. §. 15. Inde quæritur, si hinc consecutus æstimationem legatarius, postea legatum petat: an sit audiendus? Et putem, si heres idem præstitit, exceptione doli repellendum: si alius, repelli non oportere. † Et ideo & si heres sit, qui Interdicto usus [est] æstimationem consecutus: eadem est distinctio.

§. 16. Interdictum hoc & post annum competere constat. §. 17. Sed & heredi cæterisque successoribus competit.

4. PAULUS [lib. 69 ad Edictum].

SI sint tabulæ apud pupillum, & dolo tutoris desierint esse: in ipsum tutorem competit Interdictum. æquum enim est, ipsum ex delicto suo teneri, non pupillum.

5. JAVOLENUS [lib. 13 ex Cassio].

DE tabulis proferendis Interdictum competere non oportet, si hereditatis controversia ex his pendet, aut si ad publicam quæstionem pertinet: itaque in æde sacra interim deponendæ sunt, aut apud virum idoneum.

TIT. VI.

NE QUID IN LOCO SACRO FIAT.

1. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

AIt Prætor: IN LOCO SACRO FACERE INVE EUM IMMITTERE QUID VETO. §. 1. Hoc Interdictum de sacro loco, non de sacrario competit.

§. 2. Quod ait Prætor, ne quid in loco sacro fiat: non ad hoc pertinet, quod ornamenti causa fit, sed quod deformitatis, vel incommodi.

§. 3. Sed & cura ædium locorumque sacrorum mandata est his, qui ædes sacras curant.

2. HERMOGENIANUS lib. 3 Juris epitomarum.

IN muris, itemque portis, & aliis sanctis locis aliquid facere, ex quo damnum aut incommodum irrogetur, non permittitur.

3. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

NEque muri neque portæ habitari sine permissu Principis propter fortuita incendia possunt.

TIT. VII.

DE LOCIS ET ITINERIBUS PUBLICIS.

1. POMPONIUS lib. 30 ad Sabinum.

CUilibet in publicum petere permittendum est id, quod ad usum omnium pertineat: veluti vias publicas, itinera publica. & ideo quolibet postulante de his interdicitur.

2. ULPIANUS lib. 48 Digestorum.

NEmini licet in via publica monumentum exstruere.

3. ULPIANUS lib. 33 ad Sabinum.

VIæ vicinales, quæ ex agris privatorum collatis factæ sunt, quarum memoria non extat, publicarum viarum numero sunt.

§. 1. Sed inter eas & cæteras vias militares hoc interest: quod viæ militares exitum ad mare, aut in Urbes, aut in flumina publica, aut ad aliam viam militarem habent: harum autem vicinalium viarum dissimilis conditio est; nam pars earum in militares vias exitum habent, pars sine ullo exitu intermoriuntur.

TIT. VIII.

NE QUID IN LOCO PUBLICO, VEL ITINERE FIAT.

1. PAULUS lib. 64 ad Edictum.

IN loco publico Prætor prohibet ædificare, & Interdictum proponit.

2. ULPIANUS [lib. 68 ad Edictum].

PRætor ait: NE QUID IN LOCO PUBLICO FACIAS, INVE EUM LOCUM IMMITTAS, QUA EX RE QUID ILLI DAMNI DETUR: PRÆTERQUAM QUOD LEGE, SENATUSCONSULTO, EDICTO, DECRETOVE PRINCIPUM TIBI CONCESSUM EST: DE EO, QUOD FACTUM ERIT, INTERDICTUM [NON] DABO.

§. 1. Hoc Interdictum prohibitorium est.

§. 2. Et tam publicis utilitatibus quam privatorum per hoc prospicitur. Loca enim publica utique privatorum usibus deserviunt, jure scil. Civitatis, non quasi propria cujusque: & tantum juris habemus ad obtinendum, quantum quilibet ex populo ad prohibendum habet. propter quod si [quod] forte opus in publico fiet, quod ad privati damnum redundet: prohibitorio Interdicto potest conveniri, propter quam rem hoc Interdictum propositum est. §. 3. Publici loci appellatio quemadmodum accipiatur, Labeo definit: ut & ad areas, & ad insulas, & ad agros, & ad vias [publicas] itineraque publica pertineat. §. 4. Hoc Interdictum ad ea loca, quæ sunt in fisci patrimonio, non puto pertinere: in his enim neque facere quicquam, neque prohibere privatus potest. res enim fiscales quasi propriæ & privatæ Principis sunt: igitur si quis in his aliquid faciat, nequaquam hoc Interdictum locum habebit; sed si forte de his sit controversia, Præfecti eorum judices sunt.

§. 5. Ad ea igitur loca hoc Interdictum pertinet, quæ publico usui destinata sunt: ut si quid illic fiat, quod privato noceret, Prætor intercederet Interdicto suo. §. 6. Cum quidam velum in mœniano immissum haberet, qui vicini luminibus officiebat: utile Interdictum competit, *Ne quid in publico immittas, qua ex re luminibus Gaii Seii officias.* §. 7. Si quis quod in publico loco positum habuit, reficere voluit: hoc Interdicto locum esse Aristo ait, ad prohibendum eum reficere. §. 8. Adversus eum, qui molem in mare projecit, Interdictum utile competit ei, cui forte hæc res nocitura sit: si autem nemo damnum sentit, tuendus est is, qui in litore ædificat, vel molem in mare jacit. §. 9. Si quis in mari piscari aut navigare prohibeatur, non habebit Interdictum: quemadmodum nec is, qui in campo publico ludere, vel in publico balineo lavare, aut in theatro spectare arceatur. sed in omnibus his casibus injuriarum actione utendum est. §. 10. Merito ait Prætor, *Qua ex re quid illi damni datur.* * nam quotiensque aliquid in publico fieri permittitur, ita oportet permitti, ut sine injuria cujusquam fiat: & ita solet Princeps, quotiens aliud novi operis instituendum petitur, permittere. §. 11. *Damnum* autem *pati* videtur, qui commodum amittit, quod ex publico consequebatur, qualequale sit. §. 12. Proinde si cui prospectus, si cui aditus sit deterior, aut angustior: Interdicto opus est. §. 13. Si quid in loco publico ædificavero, ut ea, quæ ex meo ad te nullo jure defluebant, desinant fluere: Interdicto me non teneri, Labeo putat. §. 14. Plane si ædificium hoc effecerit, ut minus luminis insula tua habeat: Interdictum hoc competit. §. 15. Idem ait, Si in publico ædificem, deinde hoc ædificium ei obstet, quod tu in publico ædificaveras: cessare hoc Interdictum, cum tu quoque illicite ædificaveris. nisi forte tu jure tibi concesso ædificaveras. §. 16. Si quis à Principe simpliciter impetraverit, *ut in publico loco ædificet:* non est credendus sic ædificare, ut cum incommodo alicujus id fiat: neque sic conceditur, nisi forte quis hoc impetraverit. §. 17. Si quis nemine prohibente in publico ædificaverit: non esse eum cogendum tollere, ne ruinis Urbs deformetur: & quia prohibitorium est Interdictum, non restitutorium. si tamen obstet id ædificium publico usui: utique is, qui operibus publicis procurat, debebit id deponere: aut si non obstet, solarium ei imponere. vectigal enim hoc sic appellatur, *solarium*, ex eo quod pro solo pendatur.

§. 18. Si tamen adhuc nullum opus factum fuerit, officio judicis continetur, uti caveatur non fieri; & ea omnia etiam in persona heredum cæterorumque successorum erunt cavenda.

§. 19. Locorum sacrorum diversa causa est: in loco enim sacro non solum facere vetamur, sed & factum restituere jubemur: hoc propter religionem. §. 20. Ait Prætor: IN VIA PUBLICA ITINEREVE PUBLICO FACERE, IMMITTERE QUID, QUO EA VIA IDVE ITER DETERIUS SIT, FIAT, VETO. §. 21. *Viam publicam* eam dicimus, cujus etiam solum publicum est: non enim sicuti in privata via, ita & in publica accipimus. viæ privatæ solum alienum est, jus tantum eundi [&] agendi nobis competit: viæ autem publicæ solum publicum est, relictum ad directum certis finibus latitudinis ab eo, qui jus publicandi habuit, ut ea publice iretur, commearetur. §. 22. Viarum quædam publicæ sunt, quædam privatæ, quædam vicinales. † *Publicas vias* dicimus, quas Græci *βασιλικὰς*, id est, *regias*, nostri prætorias, alii consulares vias appellant. † Privatæ sunt, quas agrarias quidam dicunt. † Vicinales sunt viæ, quæ in vicis sunt, vel quæ in vicos ducunt. has quoque publicas esse quidam dicunt: quod ita verum est, si non ex collatione privatorum hoc iter constitutum est: aliter, atque si ex collatione privatorum reficiatur. nam si ex collatione privatorum reficiatur, non utique privata est: refectio enim idcirco de communi fit, quia usum utilitatemque communem habet.

§. 23. Privatæ viæ dupliciter accipi possunt: vel hæ, quæ sunt in agris, quibus imposita est servitus, ut ad agrum alterius ducant; vel hæ, quæ ad agros ducunt, per quas omnibus permeare liceat, in quas exitur de via consulari; & sic post illam excipit via, vel iter, vel actus ad villam ducens. has ergo, quæ post consularem excipiunt in villas, vel in alias colonias ducentes, putem etiam ipsas publicas esse.

§. 24. Hoc Interdictum tantum ad vias rusticas pertinet, ad urbicas vero non: harum enim cura pertinet ad magistratus. §. 25. Si viæ publicæ exemptus commeatus sit vel via coartata: interveniunt magistratus. §. 26. Si quis cloacam in viam publicam immitteret, exque ea re minus habilis via per cloacam fiat: teneri eum, Labeo scribit: immisisse enim eum videri.

§. 27. Proinde & si fossam quis in fundo suo fecerit, ut ibi aqua collecta in viam decurrat; hoc Interdicto tenebitur: immissum enim habere etiam hunc videri. §. 28. Idem Labeo scribit: si quis in suo ita ædificaverit, ut aqua in via

via collecta restagnet: non teneri eum Interdicto: quia non immittat aquam, sed non recipit. Nerva autem melius scribit utrumque teneri. † Plane si fundus viam publicam contingat, & ex eo aqua derivata deteriorem viam faciat, quæ tamen aqua ex vicini fundo in tuum veniat: si quidem necesse habeas eam aquam recipere, Interdictum locum habebit adversus vicinum tuum: si autem necesse non sit, non teneri vicinum tuum, te tamen teneri. eum enim videri factum habere, qui usum ejus aquæ habeat. † Idem Nerva scribit, si tecum Interdicto agatur, nihil ultra te facere cogendum, quam ut arbitratu ejus, qui tecum experitur, cum vicino experiaris: cæterum aliter observantibus futurum, ut tenearis, etiam si jam bona fide cum vicino egeris, neque per te stet, quo minus arbitratu actoris cum vicino experiaris.

§. 29. Idem ait, si odore solo locus pestilentiosus fiat, non esse ab re de ea Interdicto uti.

§. 30. Hoc Interdictum etiam ad ea, quæ pascuntur in via publica, itinereve publico, & deteriorem faciant viam, locum habet.

§. 31. Deinde ait Prætor, *Quo ea via, idque iter deterius sit, fiat:* hoc, sive statim deterior via sit, sive postea: ad hoc enim pertinent hæc verba, *sit*, *fiat*. etenim quædam sunt talia, ut statim facto suo noceant: quædam talia, ut in præsentiarum quidem nihil noceant, in futurum autem nocere debeant. §. 32. Deteriorem autem viam fieri sic accipiendum est: si usus ejus ad commeandum corrumpatur, hoc est, ad eundum vel agendum: ut cum plane fuerit, clivosa fiat, vel ex molli aspera, aut angustior ex latiore, aut palustris ex sicca. §. 33. Scio tractatum, an permittendum sit specus & pontem per viam publicam facere? & plerique probant Interdicto eum teneri. non enim oportere eum deteriorem viam facere. §. 34. Hoc Interdictum perpetuum & populare est: condemnatioque ex eo facienda est, quanti actoris intersit. §. 35. Prætor ait: QUOD IN VIA PUBLICA ITINEREVE PUBLICO FACTUM, IMMISSUM HABES, QUO EA VIA, IDVE ITER DETERIUS SIT, FIAT, RESTITUAS. §. 36. Hoc Interdictum ex eadem causa proficiscitur, ex qua & superius: & tantum interest, quod hoc restitutorium, illud prohibitorium est. §. 37. Hoc Interdicto non is tenetur, qui in via publica aliquid fecit; sed is, qui factum habet: proinde si alius fecit, alius factum habet: is tenetur, qui factum habet. & est hoc utilius: quia is potest restituere, qui factum immissum habet.

§. 38. Habere eum dicimus, qui utitur, & jure possessionis fruitur: sive ipse opus fecit, sive ex causa emptionis, vel conductionis, vel legato, vel hereditate, vel quo alio modo adquisiit.

§. 39. Unde Ofilius putat eum, qui pro derelicto reliquit id opus, quod fecit, si viam publicam corrupit, & reliquit, non teneri hoc Interdicto: non enim habet, quod fecit. † Sed an in eum actio debeat dari, videbimus? & puto utile Interdictum competere: ut quod in via publica ædificavit, restituat. §. 40. Si ex fundo tuo arbor in via publica sic ceciderit, ut itineri sit impedimento, eamque pro derelicto habeas: non teneri [te,] Labeo scribit: si tamen (inquit) actor sua impensa arborem tollere paratus fuerit; recte tecum acturum Interdicto de via publica reficienda. Sed si pro derelicto non habeas, recte tecum agi hoc Interdicto.

§. 41. Idem Labeo scribit, si vicinus meus viam opere corruperit, quamvis opus, quod fecit, tam mihi, quam ipsi utile sit; tamen si is vicinus fundi sui causa id fecerit, me [tamen] non posse hoc Interdicto conveniri: si autem communiter hoc opus fieri curaverimus, utrumque nostrum teneri. §. 42. * Hoc Interdictum locum habet etiam adversus eum, qui dolo malo fecit, quominus possideret, vel haberet: etenim parem esse conditionem oportet ejus qui quid possideat, vel habeat, atque ejus cujus dolo malo factum sit, quominus possideret, vel haberet: & mihi videtur vera Labeonis sententia. §. 43. *Restituas*, inquit. † *Restituere* videtur, qui in pristinum statum reducit. quod fit, sive quis tollit id, quod factum est; vel reponat, quod sublatum est: & interdum suo sumptu. nam si ipse, quo qui interdixit, fecerit, vel jussu ejus alius, aut ratum habitum sit quod fecit: ipse suis sumptibus debet restituere: si vero nihil horum intervenit, sed habet factum, tunc dicemus, patientiam solam eum præstare debere. §. 44. Interdictum hoc non esse temporarium, sciendum est: pertinet enim ad publicam utilitatem. condemnatioque ex eo facienda est, quanti actoris intersit, tolli quod factum est. §. 45. Prætor ait: QUOMINUS ILLI VIA PUBLICA ITINEREVE PUBLICO IRE AGERE LICEAT, VIM FIERI VETO.

3. CELSUS lib. 39 Digestorum.

Litora, in quæ populus Romanus imperium habet, populi *Romani* esse arbitror.

§. 1. Maris communem usum omnibus hominibus, ut *aëris*: jactasque in id pilas, ejus esse, qui jecerit; sed id concedendum non esse, si deterior litoris marisve usus eo modo futurus sit.

4. SCÆVOLA lib. 5 Respons. respondit,

IN litore jure gentium ædificare licere, nisi usus publicus impediret.

5. PAULUS lib. 16 ad Sabinum.

SI per publicum locum rivus aquæ ductus privato nocebit, erit actio privato ex Lege 12 Tabularum, uti noxa domino caveatur.

6. JULIANUS lib. 43 Digestorum.

EI, qui hoc Interdicto experitur, ne quid in loco publico fiat, quo damnum privato detur: quamvis de loco publico interdicat, nihilo minus procuratoris dandi facultas est.

7. IDEM lib. 48 Digestorum.

SIcut is, qui nullo prohibente in loco publico ædificaverat, cogendus non est demolire, ne ruinis Urbs deformetur: ita qui adversus Edictum Prætoris ædificaverit, tollere ædificium debet, alioquin inane & lusorium Prætoris imperium erit.

TIT. IX.

DE LOCO PUBLICO FRUENDO.

1. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

PRætor ait: QUOMINUS LOCO PUBLICO, QUEM IS, CUI LOCANDI JUS FUERIT, FRUENDUM ALICUI LOCAVIT: EI, QUI CONDUXIT, SOCIOVE EJUS E LEGE LOCATIONIS FRUI LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Interdictum hoc publicæ utilitatis causa proponi palam est: tuetur enim vectigalia publica, dum prohibetur quis vim facere ei, qui id fruendum conduxit.

§. 2. Sed si simul veniant ad Interdictum movendum ipse, qui conduxerit, & socius ejus: magis est, ut ipse conductor præferatur.

§. 3. Ait Prætor: *Quo minus è lege locationis frui liceat*. merito ait *è lege locationis*: ultra legem enim,

enim, vel contra legem, non debet audiri, qui frui desiderat.

2. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

Concedi solet, ut imagines & statuæ, quæ ornamenta Reipublicæ sunt futuræ, in publicum ponantur.

TIT. X.

DE VIA PUBLICA, ET SI QUID IN EA FACTUM ESSE DICATUR.

Ex lib. singul. PAPINIANI de officio Ædilium.

Ædiles studeant, ut quæ secundum civitates sunt viæ, adæquentur, & effluxiones non noceant domibus, & pontes fiant, ubicunque oportet. §. 1. Studeant etiam, ne eorum aut aliorum parietes, etiam domorum qui ad viam ducunt, sint caduci: sed ut oportet, emundent domini domorum, & construant. Si autem non emundaverint, neque construxerint: multent eos, quousque firmos effecerint.

§. 2. Curent autem, ut nullus effodiat vias, neque subruat, neque construat in viis aliquid. † Si autem servus quidem fuerit, ab obviante fustigetur: si liber, demonstretur Ædilibus: Ædiles autem multent secundum legem, & quod factum est, dissolvant. §. 3. Construat autem vias publicas unusquisque secundum propriam domum: & aquæductus purget, qui sub dio sunt, [id est, cœlo libero], & construat ita, ut non prohibeatur vehiculum transire. † Quicunque autem mercede habitant: si non construat dominus, ipsi construentes computent dispendium in mercedem. §. 4. Studeant autem, ut ante officinas nihil [projectum sit, vel] propositum; præterquam si fullo vestimenta siccet, aut faber currus exterius ponat. Ponant autem & hi, ut non prohibeant vehiculum ire. §. 5. Non permittant autem rixari in viis, neque stercora projicere, neque morticina, neque pelles jacere.

TIT. XI.

DE VIA PUBLICA ET ITINERE PUBLICO REFICIENDO.

1. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

Prætor ait: QUOMINUS ILLI VIAM PUBLICAM ITERVE PUBLICUM APERIRE REFICERE LICEAT, DUM NE EA VIA, IDVE ITER DETERIUS FIAT: VIM FIERI VETO. §. 1. *Viam aperire* est, ad veterem altitudinem latitudinemque restituere. Sed & purgare refectionis portio est. † *Purgari* autem proprie dicitur ad libramentum proprium redigere, sublato eo quod super eam esset. Reficit enim, & qui aperit & qui purgat, & omnes omnino, qui in pristinum statum reducunt.

§. 2. Si quis in specie refectionis deteriorem viam facit, impune vim patietur: propter quod neque latiorem, neque longiorem, neque altiorem, neque humiliorem viam sub nomine refectionis is, qui interdicit, potest facere: vel in viam terrenam glaream injicere, aut sternere viam lapide, quæ terrena sit, vel contra, lapide stratam terrenam facere. §. 3. Interdictum hoc perpetuo dabitur, & omnibus, & in omnes. & habet condemnationem in id, quod actoris intererit.

2. JAVOLENUS lib. 10 ex Cassio.

Viam publicam populus non utendo amittere [non] potest.

3. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

Si in agrum vicini viam publicam quis rejecerit: tantum in eum viæ receptæ actio dabitur, quanti ejus interest, cujus fundo injuria irrogata est. §. 1. Qui viam publicam exaraverit, ad munitionem ejus solus compellitur.

TIT. XII.

DE FLUMINIBUS, NE QUID IN FLUMINE [PUBLICO], RIPAVE EJUS FIAT, QUO PEJUS NAVIGETUR.

1. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

Ait Prætor: NE QUID IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EJUS FACIAS, NE QUID IN FLUMINE PUBLICO NEVE IN RIPA EJUS IMMITTAS, QUO STATIO ITERVE NAVIGIO DETERIOR SIT, FIAT.

§. 1. Flumen à rivo magnitudine discernendum est, aut existimatione circumcolentium.

§. 2. Item fluminum quædam sunt perennia, quædam torrentia. perenne est, quod semper fluat ἀείναος: torrens, ὁ χειμάῤῥους, id est, *byeme fluens*. † Si tamen aliqua æstate exaruerit, quod alioquin perenne fluebat: non ideo minus perenne est. §. 3. Fluminum quædam publica sunt, quædam non. Publicum flumen esse Cassius definit, quod perenne sit. Hæc sententia Cassii, quam [&] Celsus probat, videtur esse probabilis. §. 4. Hoc Interdictum ad flumina publica pertinet: si autem flumen privatum sit, cessabit Interdictum: nihil enim differt à cæteris locis privatis flumen privatum.

§. 5. Ripa autem ita recte definietur, id, quod flumen continet, naturalem rigorem cursus sui tenens. Cæterum si quando vel imbribus, vel mari, vel qua alia ratione ad tempus excrevit: ripas non mutat. Nemo denique dixit, Nilum, qui incremento suo Ægyptum operit, ripas suas mutare vel ampliare. Nam cum ad perpetuam sui mensuram redierit, ripæ alvei ejus muniendæ sunt. † Si tamen naturaliter creverit, ut perpetuum incrementum nanctus sit vel alio flumine admixto, vel qua alia ratione: dubio procul dicendum est, ripas quoque eum mutasse: quemadmodum si alveo mutato, alia cœpit currere. §. 6. Si insula in publico flumine fuerit nata, inque ea aliquid fiat, non videtur in publico fieri: illa enim insula aut occupantis est, si limitati agri fuerunt: aut ejus, cujus ripam contingit, aut si in medio alveo nata est, eorum [est,] qui prope utrasque ripas possident. §. 7. Simili modo & si flumen alveum suum reliquit, & alia fluere cœperit: quidquid in veteri alveo factum est, ad hoc Interdictum non pertinet: non enim in flumine publico factum erit, quod est utriusque vicini. aut, si limitatus est ager, occupantis alveus fiet: certe desinit esse publicus. Ille etiam alveus, quem sibi flumen fecit, etsi privatus ante fuit, incipit tamen esse publicus: quia impossibile est, ut alveus fluminis publici non sit publicus. §. 8. Si fossa manu facta sit, per quam fluit publicum flumen: nihilominus publica fit; & ideo, si quid ibi fiat, in flumine publico factum videtur. §. 9. Aliter, atque si flumen aliquam terram inundaverit, non alveum sibi fecerit: tunc enim non fit publicum, quod aqua opertum est. §. 10. Item si amnis aliquid circumeat, sciendum est, ejus manere, cujus fuit. si quid igitur illic factum est, non est factum in publico flumine. nec pertinet ad hoc Interdictum, si quid in privato factum sit; ne

ne quidem si in privato flumine fiat: nam quod fit in privato flumine, perinde est, atque si in alio privato loco fiat. §. 11. In flumine publico factum accipere debemus, quidquid in aqua fiat: nam si quid extra factum sit, non est in flumine factum: & quod in ripa fiat, non videtur in flumine factum. §. 12. Non autem omne, quod in flumine publico ripave fit, coërcet Prætor: sed si quid fiat, quo deterior statio & navigatio fiat. † Ergo hoc Interdictum ad ea tantum flumina [publica] pertinet, quæ sunt navigabilia: ad cætera non pertinet. Sed Labeo scribit, non esse iniquum, etiam, si quid in eo flumine, quod navigabile non sit, fiat, ut exarescat, vel aquæ cursus impediatur, utile Interdictum competere: ne vis ei fiat, quominus id opus, quod in alveo fluminis ripave ita factum sit ut iter, cursus fluminis, deterior sit, fiat, tollere, demoliri, purgare, restituere viri boni arbitratu possit. §. 13. *Stationem* dicimus à statuendo: is igitur locus demonstratur, ubicunque naves tuto stare possunt.

§. 14. Ait Prætor, *iterque navigii deterius fiat*. hoc pro navigatione positum est: imo navigium solemus dicere etiam ipsam navem. † Iter ergo navigio potest & sic accipi, iter navi deterius fiat. † *Navigii* appellatione etiam rates continentur: quia plerunque, & ratium usus necessarius est. Si pedestre iter impediatur, non ideo minus iter navigio deterius fit. §. 15. Deterior statio itemque iter navigio fieri videtur, si usus ejus corrumpatur, vel difficilior fiat, aut minor vel rarior, aut si in totum auferatur. Proinde, sive derivetur aqua, ut exiguior facta, minus sit navigabilis; vel si dilatetur, aut diffusa, brevem aquam faciat; vel contra sic coangustetur, & rapidius flumen faciat: vel si quid aliud fiat, quod navigationem incommodet, difficiliorem faciat, vel prorsus impediat: Interdicto locus erit. §. 16. Labeo scribit, non esse dandam exceptionem ei, qui Interdicto convenitur, *Aut nisi ripæ tuendæ causa factum sit:* sed ita excipiendum ait, *extra quam, si quid ita factum sit, uti de Lege fieri licuit*. §. 17. Si in mari aliquid fiat: Labeo ait, competere tale Interdictum: *Ne quid in mari, inve littore, quo portus, statio, iterve navigio deterius fiat*. §. 18. Sed & si in flumine publico non tamen navigabili fiat, idem putat. §. 19. Deinde ait Prætor: QUOD IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EJUS, FIAT, SIVE QUID IN ID FLUMEN RIPAMVE EJUS IMMISSUM HABES, QUO STATIO ITERVE NAVIGIO DETERIOR SIT, FIAT: RESTITUAS. §. 20. Superius Interdictum prohibitorium est: hoc restitutorium, ad eandem causam pertinens.

§. 21. Jubetur autem is, qui factum vel immissum habet, restituere, quod habet: si modo id, quod habet, stationem vel navigium deterius faciat. §. 22. Hæc verba, *Factum habes, vel immissum habes*, ostendunt, non eum teneri, qui fecit vel immisit: sed qui factum, immissum habet. Denique Labeo scribit, si auctor tuus aquam derivaverit, & hoc Interdicto: si ea tu utaris.

2. POMPONIUS [lib. 34 ad Sabinum].

QUo minus ex publico flumine ducatur aqua, nihil impedit, nisi Imperator aut Senatus vetet: si modo ea aqua in usu publico non erit. sed si aut navigabile est, aut ex eo aliud navigabile fit: non permittitur id facere.

3. PAULUS [lib. 16 ad Sabinum].

FLumina publica, quæ fluunt, ripæque eorum publicæ sunt. §. 1. Ripa ea putatur esse, quæ plenissimum flumen continet.

§. 2. Secundum ripas fluminum loca non omnia publica sunt, cum ripæ cedant, ex quo primum à plano vergere incipit usque ad aquam.

4. SCÆVOLA [lib. 5 Responsorum].

QUæsitum est, an is, qui in utraque ripa fluminis publici domus habeat, pontem privati juris facere potest? Respondit, non posse.

TIT. XIII.

NE QUID IN FLUMINE PUBLICO FIAT, QUO ALITER AQUA FLUAT, ATQUE UTI PRIORE ÆSTATE FLUXIT.

1. ULPIANUS [lib. 68 ad Edictum].

AIt Prætor: IN FLUMINE PUBLICO INVE RIPA EJUS FACERE, AUT IN ID FLUMEN RIPAMVE EJUS IMMITTERE, QUO ALITER AQUA FLUAT, QUAM PRIORE ÆSTATE FLUXIT, VETO. §. 1. Hoc Interdicto prospexit Prætor, ne derivationibus minus concessis, flumina excrescant, vel mutatus alveus vicinis injuriam aliquam adferat.

§. 2. Pertinet autem ad flumina publica, sive navigabilia sunt, sive non sunt. §. 3. Ait Prætor, *Quo aliter aqua fluat, quam priore æstate fluxit:* non omnis ergo, qui immisit vel qui fecit, tenetur; sed qui faciendo vel immittendo efficit aliter, quam priore æstate fluxit, aquam fluere. † Quod autem ait, *aliter fluat*, non ad quantitatem aquæ fluentis pertinet, sed ad modum, & ad rigorem cursus aquæ referendum est. Et generaliter dicendum est, ita demum Interdicto quem teneri, si mutetur aquæ cursus per hoc, quod factum est, dum vel depressior vel arctior fiat aqua, ac per hoc rapidior sit cum incommodo accolentium. Et si quod aliud vitii accolæ ex facto ejus, qui convenitur, sentient, Interdicto locus erit. §. 4. Si quis ex rivo tecto per apertum ducere velit, vel contra qui ante aperto duxit, nunc operto velit: Interdicto teneri placuit; si modo hoc factum ejus incommodum circa colentibus adferat.

§. 5. Simili modo, & si incile ducat, aut alio loco fiat, aut si alveum fluminis mutet: hoc Interdicto tenebitur. §. 6. Sunt qui putent, excipiendum hoc Interdicto: *Quod ejus ripæ muniendæ causa non fiet*. scilicet ut si quid fiat, quo aliter aqua fluat, si tamen muniendæ ripæ causa fiat, Interdicto locus non sit: sed nec hoc quibusdam placet: neque enim ripæ cum incommodo accolentium muniendæ sunt. hoc tamen jure utimur, ut Prætor ex causa æstimet, an hanc exceptionem dare debeat: plerunque enim utilitas suadet exceptionem istam dari. §. 7. Sed & si alia utilitas vertatur ejus, qui quid in flumine publico fecit. pone enim grande damnum flumen ei dare solitum, prædia ejus depopulari: si forte aggeres vel quam aliam munitionem adhibuit, ut agrum suum tueretur, eaque res cursum fluminis ad aliquid immutavit; cur ei non consulatur? Plerosque scio prorsus flumina avertisse, alveosque mutasse, dum prædiis suis consulunt: oportet enim in hujusmodi rebus utilitatem & tutelam facientis spectari, sine injuria utique accolarum. §. 8. Is autem hoc Interdicto tenetur, *qui aliter fecit fluere, quam priore æstate fluxit:* Et idcirco aiunt Prætorem priorem æstatem comprehendisse, quia

semper

semper certior est naturalis cursus fluminum æstate potius, quam hyeme. Nec ad instantem æstatem, sed ad priorem Interdictum hoc refertur: quia illius æstatis fluxus indubitatior est. † Æstas ad æquinoctium autumnale refertur. Et si forte æstate interdicetur, proxima superior æstas erit intuenda: si vero hyeme, tunc non proxima hyeme æstas, sed superior erit inspicienda. §. 9. Hoc Interdictum cuivis ex populo competit; sed non adversus omnes, verum adversus eum, qui deneget, ut aliter aqua flueret, cum jus non haberet. §. 10. Hoc Interdictum & in heredes competit. §. 11. Deinde ait Prætor: QUOD IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EJUS FACTUM, SIVE QUID IN FLUMEN RIPAMVE EJUS IMMISSUM HABES: SI OB ID ALITER AQUA FLUIT, ATQUE [UTI] PRIORE ÆSTATE FLUXIT: RESTITUAS.

§. 12. Hoc Interdictum restitutorium proponitur: superius enim prohibitorium est, & pertinet ad ea, quæ nondum facta sunt. Si quid igitur jam factum est, per hoc Interdictum restituetur: si quid ne fiat, prospicitur, superiore Interdicto erit utendum: & si quid, post Interdictum redditum fuerit factum, coërcebitur. §. 13. In hoc Interdicto restitutorio non est iniquum (ut Labeo ait) venire etiam, quod dolo factum est, quominus haberes.

TIT. XIV.

UT IN FLUMINE PUBLICO NAVIGARE LICEAT.

I. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

Prætor ait, QUOMINUS ILLI IN FLUMINE PUBLICO NAVEM, RATEM AGERE, QUOVE MINUS PER RIPAM ONERARE, EXONERARE LICEAT: VIM FIERI VETO. ITEM, UT PER LACUM, FOSSAM, STAGNUM PUBLICUM NAVIGARE LICEAT, INTERDICAM.

§. 1. Hoc Interdicto prospicitur, ne quis in flumine publico navigare prohibeatur. sicuti enim ei, qui via publica uti prohibeatur, Interdictum supra propositum est: ita hoc quoque proponendum Prætor putavit. §. 2. Si privata sunt suprascripta, Interdictum cessat.

§. 3. Lacus est, quod perpetuam habet aquam.

§. 4. Stagnum est, quod temporalem contineat aquam ibidem stagnantem, quæ quidem aqua plerunque hieme cogitur. §. 5. Fossa [est] receptaculum aquæ, manu facta. §. 6. Possunt autem etiam hæc esse publica. §. 7. Publicano plane, qui lacum vel stagnum conduxit, si piscari prohibeatur, utile Interdictum competere, Sabinus consentit: & ita Labeo. † Ergo & si à municipibus conductum habeat, æquissimum erit ob vectigalis favorem Interdicto eum tueri.

§. 8. Si quis velit Interdictum tale movere, ut locus deprimatur pecoris appellendi gratia, non debet audiri; & ita Mela scribit. † Idem ait tale Interdictum competere, ne cui vis fiat, quominus pecus ad flumen publicum ripamve fluminis publici appelletur.

TIT. XV.

DE RIPA MUNIENDA.

I. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

Prætor ait: QUOMINUS ILLI IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EJUS OPUS FACERE, RIPÆ AGRIVE, QUI CIRCA RIPAM EST, TUENDI CAUSA, LICEAT: DUM NE OB ID NAVIGATIO DETERIOR FIAT, SI TIBI DAMNI INFECTI IN ANNOS DECEM, VIRI BONI ARBITRATU, VEL CAUTUM VEL SATISDATUM EST, AUT PER ILLUM NON STAT, QUOMINUS VIRI BONI ARBITRATU CAVEATUR, VEL SATISDETUR: VIM FIERI VETO. §. 1. Ripas fluminum publicorum reficere, munire, utilissimum est. Sicuti igitur de via publica reficienda Interdictum propositum est, ita etiam de ripa fluminis munienda proponendum fuit. §. 2. Merito adjicit, *Dum ne ob id navigatio deterior fiat*: illa enim sola refectio toleranda est, quæ navigationi non est impedimento. §. 3. Is autem, qui ripam vult munire, de damno futuro debet vel cavere vel satisdare secundum qualitatem personæ. Et hoc Interdicto expressum est, ut damni infecti in annos decem viri boni arbitratu vel caveatur, vel satisdetur. §. 4. Dabitur autem satis vicinis: sed & his, qui trans flumen possidebunt.

§. 5. Etenim curandum fuit, ut eis ante opus factum caveretur. Nam post opus factum, persequendi hoc Interdicto nulla facultas superest, etiamsi quid damni postea datum fuerit: sed Lege Aquilia experiendum est.

§. 6. Illud notandum est, quod ripæ lacus, fossæ, stagni muniendi nihil Prætor hic cavit: sed idem erit observandum, quod in ripa fluminis munienda.

TIT. XVI.

DE VI, ET DE VI ARMATA.

I. ULPIANUS lib. 6[9] ad Edictum.

Prætor ait, UNDE TU ILLUM VI DEJECISTI, AUT FAMILIA TUA DEJECIT: DE EO, QUÆQUE ILLE TUNC IBI HABUIT, TANTUMMODO INTRA ANNUM, POST ANNUM DE EO, QUOD AD EUM, QUI VI DEJECIT, PERVENERIT, JUDICIUM DABO. §. 1. Hoc Interdictum proponitur ei, qui vi dejectus est: etenim fuit æquissimum, vi dejecto subvenire, propter quod ad reciperandam possessionem Interdictum hoc proponitur. §. 2. Ne quid autem per vim admittatur, etiam Legibus Juliis prospicitur publicorum & privatorum, necnon & Constitutionibus Principum. §. 3. Hoc Interdictum non ad omnem vim pertinet, verum ad eos, qui de possessione dejiciuntur. † Ad solam autem atrocem vim pertinet hoc Interdictum. Et ad eos tantum, qui de solo dejiciuntur: utputa de fundo, sive ædificio. ad alium autem non pertinet. Et si quis de area dejectus sit, sine dubio Interdicto locus est. §. 4. Et generaliter ad omnes hoc pertinet Interdictum, qui de re solo cohærenti dejiciuntur: qualisqualis enim fuerit locus, unde quis vi dejectus est, Interdicto locus erit. §. 5. Proinde & si superficiaria insula fuerit, qua quis dejectus est, apparet Interdicto fore locum. §. 6. Illud utique in dubium non venit, Interdictum hoc ad res mobiles non pertinere. Nam ex causa furti vel vi bonorum raptorum actio competit: potest & ad exhibendum agi. † Plane si quæ res sint in fundo, vel in ædibus, unde quis dejectus est; etiam earum nomine Interdictum competere, non est ambigendum.

§. 7. Si quis de nave vi dejectus est, hoc Interdicto locus non est: argumento ejus, qui de vehiculo detractus est, quem nemo dixit Interdicto hoc uti posse. §. 8. Plane si quis de ligneis ædibus dejectus fuerit, nemo

 ambigit,

ambigit, Interdicto locum fore: quia qualequale sit, quod solo cohæreat: inde, qui vi dejectus est, habet Interdictum. §. 9. Dejicitur is, qui possidet, sive civiliter sive naturaliter possideat: nam & naturalis possessio ad hoc Interdictum pertinet. §. 10. Denique & si maritus uxori donavit, eaque dejecta sit: poterit Interdicto uti. non tamen, si colonus.

§. 11. Ait Prætor, *Dejecisti, aut familia dejecit*: merito familiæ mentio habita: nam cum *dejecisti* verbum refertur ad personam ejus, qui dejecit, nec pertineat ad eum, cujus familia dejecit (nec enim ego videor dejecisse, si familia mea dejecerit), consequens fuit addere, *aut familia tua dejecit*. §. 12. Dejecisse autem etiam is videtur, qui mandavit vel jussit, ut aliquis dejiceretur: parvi enim referre visum est, suis manibus quis dejiciat, an vero per alium. Quare [&] si familia mea ex voluntate mea dejecerit, ego videor dejecisse. §. 13. Quoties verus procurator dejecerit, cum utrolibet eorum, id est, sive domino sive procuratore, agi posse Sabinus ait, & alterius nomine alteri eximi: sic tamen, si ab altero eorum litis æstimatio fuerit præstita. non enim excusatus est, qui jussu alicujus dejecit: non magis, quam si jussu alicujus occidit. Cum autem falsus est procurator, cum ipso tantum procuratore interdici debere. Sabini sententia vera est. §. 14. Sed & si, quod alius dejecit, ratum habuero: sunt, qui putent secundum Sabinum & Cassium, qui ratihabitionem mandato comparant, me videri dejecisse, Interdictoque isto teneri: & hoc verum est. rectius enim dicitur, in maleficio ratihabitionem mandato comparari. §. 15. Quod igitur additur, *aut familia tua dejecit*, merito scriptum est in eum casum, in quem familia mea vi dejecit. † Cæterum si jussit, ipse dejecit: nec gravari debet dominus, qui non jussit, si servorum suorum factum præstaret, [&] si non jussu ejus dejecerunt. nam non gravabitur hoc nomine: quippe cum aut pervenit ad eum aliquid, & restitueret; aut non pervenit, & ipsos servos maleficii causa noxæ dedendo, indemnis erit. quod enim noxæ dedere compellitur, in damno debet reputare, cum servus hoc possit domini deteriorem conditionem facere. §. 16. Familiæ autem appellatio servos continet. §. 17. Sed quæritur, quem numerum servorum contineat: utrum plurium, an vero [&] duum vel trium? Sed verius est, in hoc Interdicto, etiam si unus servus vi dejecerit, familiam videri dejecisse.

§. 18. *Familiæ* appellatione & eos, quos loco servorum habemus, contineri oportere dicendum est. §. 19. Si quis tamen neget, se servum vel familiam defendere: cogendus est pati hoc Interdictum; ad hoc scilicet ut quod ad eum pervenit, restituat. §. 20. Si filiusfamilias vel mercenarius vi dejecerit, utile Interdictum competit. §. 21. Si adversus eum, qui in libertatem ex servitute vel contra petitur, post inchoatum liberale judicium utar Interdicto, & liber judicatus fuerit, & apparuerit ignorante eo, à servis ejus vi me dejectum: in possessionem restituar.

§. 22. Quod servus, vel procurator, vel colonus tenent, dominus videtur possidere: & ideo his dejectis, ipse dejici de possessione videtur, etiam si ignoret eos dejectos, per quos possidebat. † Et si quis igitur alius, per quem possidebam, dejectus fuerit: mihi competere Interdictum, nemini dubium est.

§. 23. Interdictum autem hoc nulli competit, nisi ei, qui tunc, cum dejiceretur, possidebat: nec alius dejici visus est, quam qui possidet.

§. 24. Sive autem corpore sive animo possidens quis dejectus est: palam est, eum vi dejectum videri. Idcircoque si quis de agro suo vel de domo processisset nemine suorum relicto, mox revertens, prohibitus sit ingredi vel ipsum prædium; vel si quis eum in medio itinere detinuerit, & ipse possederit: vi dejectus videatur: ademisti enim ei possessionem, quam animo retinebat, etsi non corpore. §. 25. Quod vulgo dicitur, *æstivorum hibernorumque saltuum non possessiones animo retinere*: id exempli causa didici Proculum dicere. nam ex omnibus prædiis, ex quibus non hac mente recedimus, ut omisisse possessionem vellemus, idem est.

§. 26. Eum, qui neque animo neque corpore possidebat, ingredi autem & incipere possidere prohibeatur, non videri dejectum, verius est: dejicitur enim, qui amittit possessionem, non qui non accipitur. §. 27. Vim [vi] *repellere licere*, Cassius scribit: idque jus *natura* comparatur. Apparet autem (inquit) ex eo, arma armis repellere licere. §. 28. *Vi possidere* eum definiendum est, qui expulso vetere possessore, adquisitam per vim possessionem obtinet: aut qui in hoc ipsum aptatus & præparatus venit, ut contra bonos mores, auxilio, ne prohiberi possit ingrediens in possessionem, facit. Sed qui per vim possessionem suam retinuerit, Labeo ait, non vi possidere. §. 29. Idem Labeo ait, eum, qui metu turbæ perterritus fugerit, videri dejectum. Sed Pomponius ait, vim sine corporali vi locum non habere. † Ego, etiam eum, qui fugatus est supervenientibus quibusdam, si illi vi occupaverunt possessionem, videri vi dejectum.

§. 30. Qui à me vi *possidebat*, si *ab alio* dejiciatur, habet Interdictum. §. 31. Qui vi dejectus est, quidquid damni senserit ob hoc, quod dejectus est, reciperare debet: pristina enim causa restitui debet, quam habiturus erat, si non fuisset dejectus. §. 32. Si fundus, à quo vi expulsus sim, mihi restitutus esset, cæteræ vero res, quæ vi ablatæ sunt, non restituantur: hic dicendum est, Interdictum nihilominus tenere: quia verum est, vi esse dejectum. † Plane, si quis velit de possessione quidem rei soli per hoc Interdictum experiri, de rebus vero mobilibus ad exhibendum actione: potest hoc suo arbitrio habere: & ita Julianus scribit. † Idem scribit, & si quis vi bonorum raptorum de hujusmodi rebus velit experiri. §. 33. Quod autem ait Prætor, *Quæque ibi habuit*, sic accipimus, ut omnes res contineantur, non solum quæ propriæ ipsius fuerunt; verum etiam si quæ apud eum depositæ, vel ei commodatæ, vel pigneratæ, quarumque usum, vel usumfructum, vel custodiam habuit, vel si quæ ei collocatæ sunt: cum enim dicat Prætor, *habuit*; omnia hæc habendi verbo continentur. §. 34. Rectissime autem Prætor addidit, *Tunc ibi habuit*: *tunc*, sic accipimus, cum dejiceretur. Et ideo, & si quid postea desiit illic esse, dicendum erit, in Interdictum venire. Sic fit, ut etiam si homines, vel pecora demortua sint post dejectionem, Interdicto locus sit. † Denique scribit Julianus eum qui vi dejecit ex eo prædio, in quo homines fuerant, propius esse, ut etiam sine culpa ejus mortuis hominibus æstimationem eorum per Interdictum restituere debeat: sicuti fur hominis etiam mortuo eo tenetur. §. 35. Huic consequens esse ait, ut villæ quoque, & ædium incendio consumptarum pretium restituere cogatur: ubi enim quis (inquit) dejecit, per eum stetisse vide-

videtur, quo minus restitueret. §. 36. Idcirco constare ait, eum qui vi dejecit, quique vi sine dolo malo desierit possidere, Interdicto teneri.

§. 37. *Ibi* autem ait Prætor, ut ne quis, & quæ illic non habuit, complectatur.

§. 38. Sane quod ait Prætor, *Ibi*, quomodo accipimus? utrum in eo loco, unde quis vi dejectus est: an vero in omni possessione? Et melius dicetur, non ad angulum referendum vel locum, in quo fuerit, verumetiam ad omnem partem possessionis, qua quis caruit, cum dejicitur. §. 39. Annus in hoc Interdicto utilis est.

§. 40. Ex die, quo quis dejectus est, fructuum ratio habetur: quamvis in cæteris Interdictis, ex quo edita sunt, non retro computantur. † Idem est & in rebus mobilibus, quæ ibi erant: nam & earum fructus computandi sunt, ex quo quis vi dejectus est.

§. 41. Non solum autem fructuum ratio in hoc Interdicto habetur, verum cæterarum etiam utilitatium habenda est. nam & Vivianus refert, in hoc Interdicto omnia, quæcunque habiturus vel adsecuturus erat is qui dejectus est, si vi dejectus non esset, restitui, aut eorum litem à judice æstimari debere: eumque tantum consecuturum, quanti sua interesset, se vi dejectum non esse. §. 42. Ex Interdicto *unde vi*, etiam is qui non possidet, restituere cogetur.

§. 43. Interdictum hoc, quia atrocitatem facinoris in se habet, quæsitum est, an liberto in patronum, vel liberis adversus parentes competit? Et verius est, nec liberto in patronum, nec in parentes liberis dandum esse. meliusque erit, in factum actionem his competere: aliter, atque si vi armata usus sit adversus libertum patronus, vel adversus liberos parens: nam hic Interdictum competit. §. 44. Hoc Interdictum & hæredi & cæteris successoribus competit.

§. 45. Non alii autem quam ei qui possidet, Interdictum Unde vi competere, argumentum præbet, quod apud Vivianum relatum est, si quis me vi dejecerit, meos non dejecerit, non posse me hoc Interdicto experiri: quia per eos retineo possessionem, qui dejecti non sunt.

§. 46. Idem Vivianus refert: Servos quosdam vi depulit, alios retinuit & vinxit, aut etiam eis imperavit: vi te dejectum intelligi. desisse enim possidere, cum servi ab alio possideantur. † Et quod in parte servorum dictum est, idem in omnibus dici ait, si forte nemo depulsus esset, sed possideri ab eo cœpissent, qui ingressus in possessionem esset. §. 47. Quid dicturi essemus, tractat, si aliquo possidente ego quoque ingressus sum in possessionem, & non dejiciam possessorem, sed vinctum opus facere cogam: quatenus res (inquit) esset? Ego verius puto, eum quoque dejectum videri, qui illic vinctus est.

§. 48. Ex causa hujus Interdicti, in heredem, & bonorum possessorem, cæterosque successores, in factum actio competit in id quod ad eos pervenit;

2. PAULUS lib. 65 ad Edictum.

DOlove malo eorum factum est, quominus perveniret.

3. ULPIANUS lib. 69 ad Edictum.

QUod est, & si quis armis dejectus est: quia ex facinoribus defunctorum de eo quod ad heredem pervenit, actio datur. sufficit enim, non in lucro versari eum heredem, non etiam damnum subire. §. 1. Hæc actio quæ adversus heredem cæterosque successores pertinet, perpetuo competit: quia in ea rei persecutio continetur. §. 2. Armis dejectum quomodo accipimus? *Arma* sunt omnia tela; hoc est, & fustes, & lapides: non solum gladii, hastæ, frameæ, id est, romphææ. §. 3. Plane & si unus vel alter fustem vel gladium tenuit, armis dejectus possessor videtur. §. 4. Plus dicitur: etsi inermes venerant, si in ipsa concertatione, qui inermes venerant, eo processerunt, ut fustes aut lapides sumerent: vis erit armata.

§. 5. Qui armati venerunt, etsi armis non sunt usi ad dejiciendum, sed dejecerunt: armata vis facta esse videtur. sufficit enim terror armorum, ut videantur armis dejecisse. §. 6. Si quis autem visis armatis, qui alibi tendebant, metu hoc deterritus profugerit: non videtur dejectus: quia non hoc animo fuerunt, qui armati erant; sed alio tendebant. §. 7. Proinde & si cum armatos audisset venire, metu decesserit [de] possessione: sive verum sive falsum audisset: dicendum est, non esse cum armis dejectum; nisi possessio ab his fuerit occupata. §. 8. Si autem, cum dominus veniret in possessionem, armati eum prohibuerunt, qui invaserant possessionem: videri eum armis dejectum. §. 9. Eum igitur, qui cum armis venit, possumus armis repellere, sed hoc confestim, non ex intervallo: dummodo sciamus, non solum resistere permissum, ne dejiciatur: sed etsi dejectus quis fuerit, eundem dejicere non ex intervallo, sed ex continenti. §. 10. Cum procurator armatus venit, & ipse dominus armis dejecisse videtur, sive mandavit, sive (ut Julianus ait) ratum habuit.

§. 11. Hoc & in familia dicendum est. nam cum familia sine me armata venit, ego non videor venisse, sed familia: nisi jussi, vel ratum habui. §. 12. Hoc Interdictum etiam adversus eum proponitur, qui dolo malo fecit, quo quis armis dejiceretur: & post annum reddetur in id quod pervenit ad eum, qui prohibuit.

§. 13. *Unde vi* Interdictum necessarium fuisse fructuario apparet, si prohibeatur uti frui usufructu fundi. §. 14. Uti frui autem prohibuisse is videtur, qui vi dejecit utentem & fruentem: aut non admisit, cum ex fundo exisset non ususfructus deserendi causa. † Cæterum si quis ab initio volentem incipere uti frui, prohibuit: hoc Interdictum locum non habet: quid ergo est? debet fructuarius usumfructum vindicare.

§. 15. Pertinet autem hoc Interdictum ad eum qui fundo uti frui prohibitus est: pertinebit etiam ad eum, qui ædificiis uti frui prohibetur. † Consequenter autem dicemus ad res mobiles hoc Interdictum non pertinere, si quis uti frui prohibitus est re mobili; nisi si rei soli accedebant res mobiles. Si igitur ibi fuerunt: dicendum est, etiam ad eas referri hoc Interdictum debere. §. 16. Item si non ususfructus, sed usus sit relictus: competit hoc Interdictum. ex quacunque enim causa constitutus est ususfructus, vel usus, hoc Interdictum locum habebit. §. 17. Qui ususfructus nomine qualiterqualiter fuit quasi in possessione, utetur hoc Interdicto. † Sed si quis posteaquam prohibitus est, capite minutus sit vel mortuus: recte dicitur, heredibus & successoribus competere hoc Interdictum, non ut in futurum constituatur ususfructus; sed ut præterita causa, & damnum præteritum sarciatur. §. 18. Heres quoque simili modo debebit in factum actionem suscipere in id quod ad se pervenit.

4. IDEM lib. 10 ad Edictum.

SI vi me dejecerit quis nomine municipum, in municipes mihi Interdictum reddendum, Pomponius scribit, si quid ad eos pervenit.

5. IDEM lib. 11 ad Edictum.

SI rerum tibi possessionem tradidero, dicit Pomponius, Unde vi Interdictum cessare: quoniam non est [vi] dejectus, qui compulsus est in possessionem inducere.

6. PAULUS lib. 17 ad Edictum.

IN Interdicto Unde vi tanti condemnatio facienda est, quanti intersit possidere. & hoc jure nos uti, Pomponius scribit; id est, tanti rem videri, quanti actoris intersit: quod alias minus esse, alias plus: nam sæpe actoris pluris interesse, hominem retinere, quam quanti is est. veluti cum quæstionis habendæ, aut rei probandæ gratia, aut hereditatis adeundæ, intersit ejus eum possideri.

7. IDEM lib. 24 ad Edictum.

CUm à te vi dejectus sim, si Titius eandem rem possidere cœperit: non possum cum alio, quam tecum Interdicto experiri.

8. IDEM lib. 54 ad Edictum.

FUlcinius dicebat, vi possideri, quotiens vel non dominus, cum tamen possideret, vi dejectus est.

9. IDEM lib. 65 ad Edictum.

SI plures heredes sunt, unusquisque non [in] amplius quam ad eum pervenerit, tenetur. Qua de causa interdum in solidum tenebitur is, ad quem totum pervenerit, quamvis ex parte heres sit. §. 1. Dejectum ab usufructu in eandem causam Prætor restitui jubet: id est, in qua futurus esset, si dejectus non esset. itaque si tempore ususfructus finitus fuerit, postquam dejectus est à domino: nihilominus cogendus erit restituere, id est, usumfructum iterum constituere.

10. GAIUS lib. 2 ad Edictum Prætoris Urbani, titulo De liberali causa.

SI de fundo proprietarium & fructuarium prædo expulerit, atque ob id fructuarius constituto tempore non usus, perdiderit jus suum: nemo dubitat, quin dominus, sive experiatur cum fructuario adversus prædonem, sive non experiatur, retinere debeat reversum ad se usumfructum; & quod fructuarius perdidit, id ad damnum ejus pertineat, cujus facto periit.

11. POMPONIUS lib. 6 ex Plautio.

VIm facit, qui non sinit possidentem eo, quod possidebit, uti arbitrio suo: sive inserendo, sive fodiendo, sive arando, sive quid ædificando; sive quid omnino faciendo, per quod liberam possessionem adversarii non relinquit.

12. MARCELLUS lib. 19 Digestorum.

COlonus eum, cui locator fundum vendiderat, cum is in possessionem missus esset, non admisit; deinde colonus vi ab alio dejectus est: quærebatur, quis haberet Interdictum Unde vi? Dixi, nihil interesse, colonus dominum ingredi volentem prohibuisset; an emptorem, cui jussisset dominus tradi possessionem, non admisit. igitur Interdictum Unde vi colono competiturum, ipsumque simili Interdicto locatori obstrictum fore, quem dejecisse tunc videretur, cum emptori possessionem non tradidit: nisi forte propter justam & probabilem causam id fecisset.

13. ULPIANUS lib. 8 ad Sabinum.

NEque Unde vi, neque aliud Interdictum, famosum est.

14. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

SEd si vi armata dejectus es: sicut ipsum fundum recipis, etiam si vi, aut clam, aut precario eum possideres: ita res quoque mobiles omnimodo recipies.

15. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

SI vi me dejeceris, vel vi aut clam feceris; quamvis sine dolo & culpa amiseris possessionem, tamen damnandus es, quanti mea intersit. quia in eo ipso culpa tua præcessit, quod omnino vi dejecisti, aut vi, aut clam fecisti.

16. ULPIANUS lib. 29 ad Edictum.

IN Interdicto Unde vi dicendum est, ut ejus causa quod ad patrem pervenit, ipse teneatur.

17. JULIANUS lib. 48 Digestorum.

QUi possessionem vi ereptam, vi in *ipso congressu* reciperat, in pristinam causam reverti potius quam vi possidere intelligendus est. ideoque si te [vi] dejecero, illico tu me, deinde ego te: Unde vi Interdictum tibi utile erit.

18. PAPINIANUS lib. 26 Quæstionum.

CUm fundum, qui locaverat, vendidisset, jussit emptorem in vacuam possessionem ire; quem colonus intrare prohibuit; postea emptor vi colonum expulit: Interdictis Unde vi quæsitum est. placebat colonum Interdicto venditori teneri; quia nihil interesset, ipsum an alium ex voluntate ejus missum intrare prohibuerit: neque enim ante omissam possessionem videri, quam si tradita fuisset emptori; quia nemo eo animo esset, ut possessionem omitteret, propter emptorem, quam emptor adeptus non fuisset. emptorem quoque, qui postea vim adhibuit, & ipsum Interdicto colono teneri: non enim ab ipso, sed à venditore, per vim fundum esse possessum, cui possessio esset ablata. † Quæsitum est, an emptori succurri debeat, si [ex] voluntate venditoris colonum postea vi expulisset? Dixi, non esse juvandum, qui mandatum illicitum susceperit. §. 1. Eum, qui fundum vindicavit ab eo, cum quo Interdicto Unde vi potuit experiri, pendente judicio nihilominus Interdicto recte agere, placuit.

19. TRYPHONINUS lib. 15 Disputat.

MErito Julianus respondit, si me de fundo vi dejeceris, in quo res moventes fuerunt; cum mihi Interdicto Unde vi restituere debeas non solum possessionem soli, sed & ea, quæ ibi fuerunt: quamquam ego moram fecero, quo minus Interdicto te convenirem; subtractis tamen mortalitate servis aut pecoribus, aliisve rebus casu intercidentibus, tuum [tamen] onus nihilominus in eis restituendis esse: quia ex ipso tempore delicti plus quam frustrator debitor constitutus est.

20. LABEO lib. 3 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI colonus tuus vi dejectus est, ages Unde vi Interdicto. Idem, si inquilinus tuus vi dejectus fuerit. † Paulus: Idem dici potest de coloni colono, item inquilini inquilino.

TIT. XVII.

UTI POSSIDETIS.

1. ULPIANUS lib. 69 ad Edictum.

AIt Prætor: UTI EAS ÆDES, QUIBUS DE AGITUR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER AB ALTERO POSSIDETIS: QUO MINUS ITA POSSIDEATIS, VIM FIERI VETO. DE CLOACIS HOC INTERDICTUM NON DABO: NEQUE PLURIS, QUAM QUANTI RES ERIT: INTRA ANNUM, QUO PRIMUM EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT, AGERE PERMITTAM.

§. 1. Hoc Interdictum de soli possessore scriptum est, quem potiorem Prætor in soli possessione habebat: & est prohibitorium ad retinendam pos-

possessionem. §.2. Hujus autem Interdicti proponendi causa hæc fuit, quod separata esse debet possessio à proprietate. fieri etenim potest, ut alter possessor sit, dominus non sit; alter dominus quidem sit, possessor vero non sit: fieri potest, ut & possessor idem & dominus sit.

§.3. Inter litigatores ergo [quotiens] est proprietatis controversia, aut convenit [inter litigatores] uter possessor sit, uter petitor, aut non convenit. Si convenit, absolutum est: ille possessoris commodo, quem convenit possidere; ille petitoris onere fungetur. † Sed si inter ipsos contendatur, uter possideat, quia alteruter se magis possidere adfirmat: tunc, si res soli sit in cujus possessione contenditur, ad hoc Interdictum remittentur. §.4. Est igitur hoc Interdictum, quod vulgo *uti possidetis* appellatur, retinendæ possessionis: nam hujus rei causa redditur, ne vis fiat ei qui possidet. Et consequenter proponitur post Interdictum *unde vi*: illud enim restituit vi amissam possessionem; hoc [Interdictum] tuetur, ne amittatur possessio. denique Prætor possidenti vim fieri vetat: & illud quidem Interdictum oppugnat possessorem; hoc tuetur. † Et (ut Pedius ait) omnis de possessione controversia aut eo pertinet, ut quod non possidemus, nobis restituatur: aut ad hoc, ut retinere nobis liceat quod possidemus. † Restitutæ possessionis ordo aut Interdicto expeditur, aut per actionem. Retinendæ itaque possessionis duplex via est: aut exceptio, aut Interdictum: exceptio datur ex multis causis ei qui possidet. §.5. Perpetuo autem hoc Interdicto insunt hæc: *Quod nec vi, nec clam, nec precario, ab illo possides*. §.6. Interdictum autem possessorem prædii tuetur, quod est *uti possidetis*: actio enim nunquam ultro possessori datur; quippe sufficit ei quod possideat. §.7. Hoc Interdictum locum habet, sive quis totum fundum possidere se dicat, sive pro certa parte, sive pro indiviso [possideat.] §.8. Hoc Interdictum in omnibus etiam possessionibus quæ sunt soli, sine dubio locum habebit, dummodo possideri possit. §.9. Quod ait Prætor in Interdicto, *nec vi, nec clam, nec precario, alter ab altero possidetis*, hoc eo pertinet: ut si quis possidet vi, aut clam, aut precario; si quidem ab alio, prosit ei possessio; si vero ab adversario suo, non debeat eum propter hoc, quod ab eo possidet, vincere. has enim possessiones non debere proficere palam est.

2. PAULUS lib. 65 ad Edictum.

IUsta enim an injusta adversus cæteros possessio sit, in hoc Interdicto nihil refert: qualiscunque enim possessor, hoc ipso, quod possessor est, plus juris habet, quam ille qui non possidet.

3. ULPIANUS lib. 69 ad Edictum.

SI duo possideant in solidum, videamus, quid sit dicendum: quod qualiter procedat, tractemus. Si quis proponeret possessionem justam, & injustam: ego possideo ex justa causa, tu vi, aut clam; si à me possides, superior sim Interdicto; si vero non à me, neuter nostrum vincetur, nam & tu possides & ego. §.1. Hoc Interdictum duplex est: & hi, quibus competit, & actores & rei sunt. §.2. Hoc Interdictum sufficit ei, qui ædificare in suo prohibetur: etenim videris mihi possessionis controversiam facere, qui prohibes me uti mea possessione. §.3. Cum inquilinus dominum ædes reficere volentem prohiberet: æque competere Interdictum Uti possidetis, placuit: testarique dominum, non prohibere inquilinum ne habitaret, sed ne possideret.

§.4. Item videamus, si auctor vicini tui ex fundo tuo vites in suas arbores transduxit, quid juris sit? Et ait Pomponius, posse te ei denunciare, [&] vites præcidere: idque & Labeo scribit. aut uti eum debere Interdicto Uti possidetis de eo loco, quo radices continentur vitium: nam si tibi [vim] fecerit, quo minus eas vites vel præcidas, vel transducas; vim tibi facere videtur, quominus possideas: etenim qui colere fundum prohibetur, possidere prohibetur, inquit Pomponius. §.5. Item videamus, si projectio supra vicini solum, non jure haberi dicatur, an Interdictum Uti possidetis sit utile alteri adversus alterum? Et est apud Cassium relatum, utrique esse inutile, quia alter solum possidet, alter cum ædibus superficiem. §.6. Labeo quoque scribit: Ex ædibus meis in ædes tuas projectum habeo; interdicis mecum, Si eum locum possideamus, qui projecto tegetur: An, quo facilius possim retinere possessionem ejus projectionis, interdico tecum, Sicuti nunc possidetis eas ædes, ex quibus projectus est? §.7. Sed si supra ædes, quas possideo, cœnaculum sit, in quo alius quasi dominus moretur, Interdicto Uti possidetis me uti posse, Labeo ait, non eum, qui in cœnaculo moraretur. *semper enim superficiem solo cedere.* † Plane si cœnaculum ex publico aditum habeat: ait Labeo, videri non ab eo ædes possideri qui κρύπτας possideret; sed ab eo, cujus ædes supra κρύπτας essent. verum est hoc in eo, qui aditum ex publico habuit. † Cæterum superficiarii proprio Interdicto & actionibus à Prætore utentur: dominus autem soli, tam adversus alium, quam adversus superficiarium potior erit Interdicto Uti possidetis; sed Prætor superficiarium tuebitur secundum legem locationis. & ita Pomponius quoque probat. §.8. Creditores missos in possessionem rei servandæ causa, Interdicto Uti possidetis uti non posse: & merito; quia non possident. Idemque & in cæteris omnibus, qui custodiæ causa missi sunt in possessionem, dicendum est. §.9. Si vicinus meus in parte mea tectoria habeat, & in parte sua: Uti possidetis mihi efficax est, ut ea tollere compellatur. §.10. Non videor vi possidere, qui ab eo, quem scirem vi in possessionem esse, fundum accipiam. §.11. In hoc Interdicto, condemnationis summa refertur ad rei ipsius æstimationem. *Quanti res est*, sic accipimus, quanti uniuscujusque interest, possessionem retinere. Servii autem sententia est, existimantis, tanti possessionem æstimandam, quanti ipsa res est: sed hoc nequaquam opinandum est. longe enim aliud est rei pretium, aliud possessionis.

4. IDEM lib. 70 ad Edictum.

IN summa puto dicendum, & inter fructuarios hoc Interdictum reddendum: etsi alter usumfructum, alter possessionem sibi defendat. † Idem erit probandum, & si ususfructus quis sibi defendat possessionem. & ita Pomponius scribit. Proinde & si alter usum, alter fructum sibi tueatur: & his Interdictum erit dandum.

TIT. XVIII.
DE SUPERFICIEBUS.

1. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

AIt Prætor: UTI EX LEGE LOCATIONIS SIVE CONDUCTIONIS SUPERFICIE, QUA DE AGITUR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO ALTER

AB ALTERO FRUEMINI, QUOMINUS FRUAMINI, VIM FIERI VETO: SI QUA ALIA ACTIO DE SUPERFICIE POSTULABITUR, CAUSA COGNITA DABO. §. 1. Qui superficiem in alieno solo habet, civili actione subnixus est: nam si conduxit superficiem, ex conducto; si emit, ex empto agere cum domino soli potest. Etenim si ipse eum prohibeat, quod interest, agendo consequetur. Sin autem ab alio prohibeatur, præstare ei actiones suas debet dominus, & cedere. Sed longe utile visum est (quia [&] incertum erat, an locati existeret, & quia melius est possidere potius, quam in personam experiri), hoc Interdictum proponere, & quasi in rem actionem polliceri. §. 2. Proponitur autem Interdictum duplex, exemplo Interdicti *uti possidetis*. † Tuetur itaque Prætor eum, qui superficiem petit, veluti *uti possidetis* Interdicto; neque exigit ab eo, quam causam possidendi habeat: unum tantum requirit, num forte vi, clam, precario adversario possideat.

† Omnia quoque, quæ in *uti possidetis* Interdicto servantur, hic quoque servabuntur.

§. 3. Quod ait Prætor; *Si actio de superficie postulabitur, causa cognita dabo*; sic intelligendum est, ut si ad tempus quis superficiem conduxerit, negetur ei in rem actio. Et sane causa cognita ei, qui non ad modicum tempus conduxit superficiem, in rem actio competet. §. 4. Is autem in cujus solo superficies est, utiq; non indiget utili actione, sed habet in rem, qualem habet de solo. Plane si adversus superficiarium velit vindicare, dicendum est, exceptione utendum in factum data: nam cui damus actionem, eidem [&] exceptionem competere multo magis quis dixerit. §. 5. Si soli possessori superficies evincatur, æquissimum erit, subvenire ei vel ex stipulatu de evictione, vel certe ex empto actione. §. 6. Quia autem etiam in rem actio de superficie dabitur, petitori quoque in superficiem dari, & quasi usumfructum, sive usum quendam [ejus] esse, & constitui posse per utiles actiones, credendum est. §. 7. Sed & tradi posse intelligendum est, ut & legari, & donari possit. §. 8. Et si duobus sit communis, etiam utile communi dividundo judicium dabimus. §. 9. Servitutes quoque Prætorio jure constituentur: & ipsæ ad exemplum earum, quæ ipso jure constitutæ sunt, utilibus actionibus petentur. sed & Interdictum de his utile competet.

2. GAIUS lib. 25 ad Edictum provinciale.

SUperficiarias ædes appellamus, quæ in conducto solo positæ sint, quarum proprietas, & civili, & naturali jure ejus est, cujus & solum.

TIT. XIX.

DE ITINERE ACTUQUE PRIVATO.

1. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

PRætor ait: QUO ITINERE ACTUQUE PRIVATO, QUO DE AGITUR, VEL VIA, HOC ANNO NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO USUS ES: QUOMINUS ITA UTARIS, VIM FIERI VETO.

§. 1. Hoc Interdictum prohibitorium est, pertinens ad tuendas rusticas tantummodo servitutes. §. 2. Hoc Interdicto Prætor non inquirit, utrum habuit jure servitutem impositam, an non: sed hoc tantum, an itinere actuque hoc anno usus sit non vi, non clam, non precario: & tuetur eum, licet eo tempore, quo Interdictum redditur, usus non sit. Sive igitur habuit jus viæ, sive non habuit: in ea conditione est, ut ad tuitionem Prætoris pertineat: si modo anno usus est; vel modico tempore, id est, non minus quam triginta diebus. Neque ad præsens tempus refertur usus: quia plerumque itineribus vel via non semper utimur, nisi cum usus exegerit: ita annui temporis spatio conclusit usum.

§. 3. Annum ex die Interdicti retrorsum computare debemus. §. 4. Si quis hoc Interdicto utatur, sufficit alterutrum probare, vel iter, vel actum in usu habuisse. §. 5. Julianus ait, quoad usque ingressus est, eo usque ei Interdictum competere: quod verum est. §. 6. Vivianus recte ait, eum qui propter incommoditatem rivi, aut propterea quia via publica interrupta erat, per proximi vicini agrum iter fecerit; quamvis id frequenter fecit, non videri omnino usum. itaque inutile esse Interdictum, non quasi precario usum, sed quasi nec usum. ergo secundum [hoc] nec utro usus videtur: multo enim minus illo usus est, per quem non iit, propter incommoditatem rivi, aut propterea, quia via prærupta erat. † Idem erit dicendum, & si non erat via publica, sed iter privatum: nam & hic eadem quæstio est. §. 7. Is cujus colonus, aut hospes, aut quis alius iter ad fundum fecit: usus videtur itinere, vel actu, vel via; & idcirco Interdictum habebit: & hæc ita Pædius scribit, & adjicit: etiam si ignoravit, cujus fundus esset, per quem iret, retinere eum servitutem.

§. 8. Si quis autem, cum putaret fundum ad se pertinere, suo nomine iter fecerit amicus meus: utique sibi, non mihi Interdictum adquisisse intelligitur. §. 9. Si quis propter inundationem usus non sit itinere actuque hoc anno, cum superiore usus sit: potest repetita die hoc Interdicto uti per in integrum restitutionem ex illa parte, *Si qua mihi justa causa esse videbitur*. Sed etsi per vim hoc ei contigerit, in integrum eum restitui oportet, Marcellus probat.

† Præterea & aliis casibus Interdictum repetita die competit, ex quibus in integrum quis restitutionem impetrare solet. §. 10. Præterea sciendum est: si, dilatione data adversario, futurum est ut causa Interdicti mei deterior fiat, æquissimum esse, repetita die reddi Interdictum.

§. 11. Si tibi fundum precario concessero, cui via debebatur; deinde tu à domino fundi precario rogaveris, ut ea via ad eum fundum utaris: an noceat tibi exceptio, si adversus eum velis interdicere: à quo precario viam rogasti? Et magis est, ut noceat. Idque colligi potest ex eo, quod Julianus scribit in specie hujusmodi. Quærit enim: si ego tibi fundum precario dedero, cui via debebatur; & tu rogaveris precario, ut ea via utaris: nihilominus utile Interdictum mihi esse. quia sicuti me precarium rei meæ non tenet, ita nec per te precario possidere intelligor. quotiens enim colonus meus, aut is, cui precario fundum dedi, via utitur: ego ire intelligor: propter quod & recte dico, me itinere usum. quæ ratio (inquit) efficit, ut [&] si [ego] viam precario rogavero, & tibi fundum precario dedero: quamvis hac mente ieris, quasi fundo meo deberetur; inutile esse Interdictum: & precario eo itinere usus esse videar non immerito: non enim opinio tua, sed mea quærenda est. tu tamen (credo) poteris Interdicto uti, etsi de hoc nihil scribat Julianus.

§. 12. Si quis supradicto tempore anni non vi, non clam, non precario itinere usus sit, verum postea non sit usus, sed clam, precariove:

riove: videndum est, an ei noceat. & magis est, ut nihil ei noceat, quod attinet ad Interdictum.

2. PAULUS lib. 66 ad Edictum.

NEc enim corrumpi, aut mutari, quod recte transactum est, superveniente delicto potest.

3. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

INde etiam illud Labeo scribit: si, cum à me recte via utebaris, fundum vendidero, per quem utebaris, deinde emptor te prohibuit: licet clam videaris ab eo uti (nam qui prohibitus utitur, clam utitur); tamen Interdictum tibi competere intra annum: quia hoc anno non vi, non clam, non precario usus es. §. 1. Item sciendum est, non tantum eum clam via uti, qui ipse prohibitus utitur: verum eum quoque, per quem quis id jus retinebat, si eo prohibito, per quem retinebat, utatur. † Plane si ignoravi prohibitum, & persevero uti: nihil mihi nocere dicendum est. §. 2. Si quis ab auctore meo vi, aut clam, aut precario usus est: recte à me via uti prohibetur, & Interdictum ei inutile est. quia à me videtur vi, vel clam, vel precario possidere, qui ab auctore meo vitiose possidet.

† Nam & Pædius scribit: si vi, aut clam, aut precario ab eo sit usus, in cujus locum hereditate, vel emptione aliove quo jure successi, idem esse dicendum: cum enim successerit [quis] in locum eorum, æquum non est, nos noceri hoc, quod adversus eum non nocuit, in cujus locum successimus. §. 3. In hoc Interdicto examinatur, quanti ejus interesse, via non prohiberi, sive itinere. §. 4. Uti videmur servitutibus etiam per servos, vel colonos, vel amicos, vel etiam hospites: & fere per eos omnes, qui nobis retinent servitutes. sed enim per fructuarium quidem servitus retinetur: per fructuarium autem Interdictum hoc domino non competere, Julianus ait. §. 5. Idem Julianus scribit: si meus ususfructus in fundo tuo, proprietas vero tua fuerit; & uterque nostrum per vicini fundum ierit: utile Interdictum de itinere nos habere. & sive forte ab extraneo fructuarius prohibeatur, sive etiam à domino; sed & si dominus à fructuario: competet. nam & si quilibet prohibeat ire, Interdictum adversus eum competit. §. 6. Hoc Interdictum & ei competit, qui donationis causa fundi vacuam possessionem adeptus est.

§. 7. Si quis [ex] & mandatu meo fundum emerit: æquissimum est, mihi hoc Interdictum dari; ut ille usus est, qui mandatu meo emit.

§. 8. Sed & si quis usumfructum emit, vel usum; vel cui legatus est, & traditus: uti hoc Interdicto poterit. §. 9. Hoc amplius & is, cui dotis causa fundus traditus est, experiri hoc Interdicto poterit. §. 10. Et generaliter ex omnibus causis, quæ instar habent venditionis, vel ex alterius contractus, dicendum est, hoc Interdicto locum fore. §. 11. Ait Prætor: QUI ITINERE ACTUQUE HOC ANNO NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ALIO USUS ES, QUO MINUS [ID] ITER ACTUMQUE, UT TIBI JUS ESSET, REFICIAS, VIM FIERI VETO: QUI HOC INTERDICTO UTI VOLET, IS ADVERSARIO DAMNI INFECTI, QUOD PER EJUS VITIUM DATUM SIT, CAVEAT.

§. 12. Utilitas suasit, hoc quoque Interdictum proponere: namque consequens erat, eum, qui itinere utitur, Interdictum proponere, ut refici iter possit. quemadmodum enim alias uti potest itinere vel actu commode, quam si refecerit? corrupto enim itinere, minus commode frui aut agi potest. §. 13. Hoc autem à superiore distat, quod illo quidem Interdicto omnes uti possunt, qui hoc anno usi sunt: hoc autem Interdicto eum demum uti posse, qui hoc anno usus est, & jus sibi esse reficiendi, oporteat. Jus autem esse videtur ei, cui servitus debetur. † Itaque qui hoc Interdicto utitur, duas res debet docere: *& hoc anno se usum, & ei servitutem competere.* Cæterum, si desit alterutrum, deficit Interdictum: nec immerito. qui enim vult ire agere tantisper, quoad de servitute constet, non de jure suo docere: quid enim perdit, qui eum patitur hoc facere, qui hoc anno fecit? Enim vero qui vult reficere, aliquid novi facit: neque debet ei in alieno permitti id moliri, nisi vere habet servitutem. §. 14. Fieri autem potest, ut qui jus eundi habeat & agendi, reficiendi jus non habeat: quia in servitute constituenda cautum sit, ne ei reficiendi jus sit; aut sic, ut si velit reficere, usque ad certum modum reficiendi jus sit. merito ergo ad refectionem se Prætor retulit. *Ut tibi* (inquit) *jus est, reficias. uti jus est*, hoc est, sicuti per servitutem impositam licet.

§. 15. Reficere sic accipimus, ad pristinam formam iter & actum reducere: hoc est, ne quis dilatet, aut producat, aut deprimat, aut exaggeret. & aliud est enim reficere, longe aliud facere. §. 16. Apud Labeonem quæritur: si pontem quis novum velit facere viæ muniendæ causa, an ei permittatur? & ait permittendum, quasi par sit refectionis hujusmodi munitio. Et ego puto veram Labeonis sententiam, si modo sine hoc commeari non possit.

4. VENULEIUS lib. I Interdictorum.

VEteres nominatim adjiciebant, *ut ea quoque, quæ ad refectionem utilia essent, adportanti vis non fieret*: quod supervacuum est; quoniam qui adportari non patitur ea, sine quibus refici iter non possit, vim facere videtur, quo minus reficiatur. §. 1. Si quis autem, cum posset compendiaria adportare quæ refectioni necessaria sunt, longiori itinere velit adportare, ut deteriorem causam eundi faciat: impune ei vis fiet, quia ipse sibi impedimento sit, quo minus reficiat.

5. ULPIANUS lib. 20 ad Edictum.

APparet ergo eum qui non patitur hæc congeri, vim facere quo minus quis perficiat. §. 1. Plane si quis, cum posset alia parte agri sine incommodo domini fundi impensam adportare, id egit, ut alia parte adportet: impune ei vim fieri, recte placuit. §. 2. Hoc Interdictum non solum ipsi, verum successoribus quoque esse dandum, non est ambigendum. Emptori quoque dabitur, & in emptorem.

§. 3. Si quis servitutem jure impositam non habeat, habeat autem velut longæ possessionis prærogativam ex eo, quod diu usus est servitute: Interdicto hoc uti potest. §. 4. Qui hoc Interdicto usurus est, de vitio operis cavere adversario debet.

6. PAULUS lib. 66 ad Edictum.

SIcut non nocet ei qui sine vitio usus est, quod eodem anno vitiose usus est: ita emptori heredique non nocebit, quod ipsi vitiose usi sunt, si testator venditorve recte usi sunt.

7. CELSUS lib. 25 Digestorum.

SI per fundum tuum nec vi, nec clam, nec precario commeavit aliquis; non tamen tanquam id suo jure faceret, sed, si prohiberetur, non facturus: inutile est ei Interdictum de

de itinere actuque: nam ut hoc Interdictum competat, jus fundi possedisse oportet.

TIT. XX.

DE AQUA COTTIDIANA ET ÆSTIVA.

1. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

AIt Prætor: UTI HOC ANNO AQUAM, QUA DE AGITUR, NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO DUXISTI, QUO MINUS ITA DUCAS, VIM FIERI VETO.

§. 1. Hoc Interdictum prohibitorium, & interdum restitutorium est, & pertinet ad aquam cottidianam. §. 2. *Cottidiana* autem *aqua* non illa est, quæ cottidie ducitur: sed ea, qua quis cottidie possit uti, si vellet: quamquam cottidianam interdum hieme ducere non expediat, etsi possit duci. §. 3. Duo autem sunt genera aquarum: est cottidiana, est & æstiva. Cottidiana ab æstiva usu differt, non jure. † *Cottidiana* [ea] est, quæ duci assidue solet vel æstivo tempore, vel hyberno, etiam si aliquando ducta non est: ea quoque dicitur cottidiana, cujus servitus intermissione temporis divisa est. † *Æstiva* autem ea est, qua æstate sola uti expedit: sicuti dicimus vestimenta æstiva, saltus æstivos, castra æstiva, quibus interdum etiam hyeme, plerumque autem æstate utamur. † Ego puto probandum, ex proposito utentis, & ex natura locorum aquam æstivam à cottidiana discerni. Nam si sit ea aqua, quæ perpetuo duci possit, ego tamen æstate sola ea utar: dicendum est, hanc aquam esse æstivam. rursum si ea sit aqua, quæ non nisi æstate duci possit: æstiva dicetur. & si ea sint loca, quæ natura non admittant aquam nisi æstate: dicendum erit, recte æstivam dici.

§. 4. Quod autem scriptum est in Interdicto, *Uti hoc anno aquam duxisti*, hoc est: non cottidie, sed hoc anno, vel una die, vel nocte. Ergo cottidiana quidem aqua [alia] est, quæ cottidie duci possit, vel hyeme vel æstate, etsi aliquo momento temporis ducta sit. Æstiva ea, quæ cottidie quidem duci possit, vel sola æstate: ducatur autem æstate tantum, non & hyeme: non quia non possit & hyeme, sed quia non solet.

§. 5. Loquitur autem Prætor in hoc Interdicto de ea aqua sola, quæ perennis est: nulla enim alia aqua duci potest, nisi quæ perennis est.

§. 6. Quanquam [autem] ad perennes aquas dixerimus hoc Interdictum pertinere; ad eas tamen perennes pertinet, quæ duci possunt.

† Cæterum sunt quædam, quæ etsi perennes sunt, duci tamen non possunt, utputa puteales, & quæ ita sunt summersæ, ut defluere extra terram, & usui esse non possint. sed hujusmodi aquis, quæ duci non possunt, haustus servitus imponi potest. §. 7. Hæc Interdicta de aqua, item de fonte, ad eam aquam pertinere videntur, quæ à capite ducitur, non aliunde: harum enim aquarum etiam servitus Jure Civili constitui potest.

§. 8. *Caput aquæ* illud est unde aqua nascitur: si ex fonte nascatur, ipse fons; si ex flumine vel lacu, prima incilia, vel principia fossarum, quibus aquæ ex flumine, vel ex lacu in primum rivum [communem] pelli solent. † Plane si aqua, sudoribus manando, in aliquem primum locum effluere, atque ibi apparere incipit: ejus hoc caput dicemus, ubi primum emergit.

§. 9. Et qualiter sit constitutum jus aquæ: dicendum est, hoc Interdictum locum habere.

§. 10. Sed etsi jure aqua non debetur alicui, si tamen jure ducere se putavit: cum non in jure, sed in facto erravit: dicendum est, (eoque jure utimur,) ut Interdicto hoc uti possit. sufficit enim, si jure se ducere putavit, nec vi nec clam nec precario duxit.

§. 11. Illud quæritur, utrum ea tantum aqua his Interdictis contineatur, quæ ad agrum irrigandum pertinet; an vero omnis, etiam ea quæ ad usum quoque & commodum nostrum? Et hoc jure utimur, ut hæc quoque contineatur. Propter quod etiam si in urbana prædia quis aquam ducere velit: hoc Interdictum locum habere potest. §. 12. Præterea Labeo scribit, etsi quidam ductus aquarum non sint fundi, quia à quocunque duci possint; tamen ad hoc Interdictum pertinere. §. 13. Idem Labeo scribit, etiam si Prætor hoc Interdicto de aquis frigidis sentiat: tamen de calidis aquis Interdicta non esse deneganda. Namque harum quoque aquarum usum esse necessarium: nonnunquam enim refrigeratæ usum irrigandis agris præstant. his accedit, quod in quibusdam locis, & cum calidæ sunt, irrigandis tamen agris necessariæ sunt; ut Hierapoli: constat enim apud Hierapolitanos in Asia agrum aqua calida rigari. Et quamvis ea sit aqua, quæ ad rigandos non sit necessaria, tamen nemo ambiget his Interdictis locum fore.

§. 14. Sive autem intra Urbem sit aqua, sive extra Urbem: hoc Interdicto locus erit.

§. 15. Illud tamen hic intelligendum est, eodem modo Prætorem duci aquam jussisse, quo ducta est hoc anno. Proinde neque amplioris modi, neque alia permisisse potest videri.

† Quare si alia aqua sit, quam quis velit ducere, quam hoc anno duxit; vel eadem, per aliam tamen regionem velit ducere: impune ei vis fiet. §. 16. Illud Labeo dicit, omnes partes illius fundi, in quem loci aqua ducitur, ejusdem numero esse. † Ergo & si forte actor confinem agrum emerit, & ex agro, in quem hoc anno aquam duxerit, postea fundi empti nomine velit aquam ducere: ita demum eum recte hoc Interdicto, ut de itinere actuque, uti putant: ut semel in suum ingressus, inde egredi, qua velit, possit. nisi ei nocitum sit, ex quo aquam ducit. §. 17. Item quæritur: si quis aquæ, quam hoc anno ducebat, aliam aquam admiscuerit, an impune prohibeatur? Et extat Ofilii sententia existimantis, recte eum prohiberi; sed eo loci, in quo primum aquam aliam in rivum admittit: & [Ofilius] in tota aqua recte eum prohiberi ait: ego Ofilio adsentio, non posse dividi; quia non potest ita in parte vis fieri, ut non in tota aqua fiat.

§. 18. Trebatius: cum amplior numerus pecoris ad aquam appelletur, quam debet appelli: posse universum pecus impune prohiberi: quia junctum pecus ei pecori, cui adpulsus debeatur, totum corrumpat pecoris adpulsum. Marcellus autem ait, si quis jus habens pecoris [ad aquam] appellendi, plura pecora adpulerit: non in omnibus pecoribus eum prohibendum: quod est verum; quia pecora separari possunt.

§. 19. Aristo putat, eum demum Interdictum hoc habere, qui se putat suo jure uti: non eum, qui scit se nullum jus habere, & utitur.

§. 20. Idem ait, eum qui hoc anno aquam duxerit, nec vi, nec clam, nec precario, & eodem anno vitiose usus est: recte tamen hoc Interdicto usurum. quod referri ad id tempus, quod sine vitio fuerit: esse enim verum, hoc anno non vi, non clam, non precario usum.

§. 21. Quæsitum est: si quis ante annum aquam duxit, deinde sequenti tempore, hoc est, intra annum, aqua influxerit ipsa sibi,

sibi, me non ducente, an hoc Interdicto locus sit? Et refert Severus Valerius, competere hoc ei Interdictum, quasi duxisse videatur: licet penitus prospicientibus non videtur iste duxisse.

§. 22. Item quæsitum est: si quis, dum putat, tertio quoque die habere se jus aquæ ducendæ, duxerit una die: an recte, & sine captione possessoris recte duxisse videatur, ut hoc Interdictum habeat. ait enim Prætor, *Uti hoc anno aquam duxisti*, id est, alternis diebus. † Illud autem nihil interest, utrum quinto die aqua debeatur, an alternis diebus, an cottidie, ei, qui hoc Interdicto uti velit. nam cum sufficiat, vel uno die hoc anno aquam duxisse: nihil refert, qualem aquæductum habens duxerit; dum si quis, cum quinto quoque die uteretur, quasi alternis diebus ducens, interdixerit, nihil ei prodesse videtur. §. 23. Præterea illud sciendum est, si cum aquam duxisses, adversarius te prohibuerit; deinde tu interim jus aquæ ducendæ amiseris, in restitutionem hoc venire, ut tibi præstetur per hoc Interdictum, quod amisisti: & hoc verum puto. §. 24. Si fundum, ad quem aquam ducebas, vendideris & tradideris: nihilominus Interdictum tibi utile est.

§. 25. Competit hoc Interdictum adversus eum, qui prohibet me aquam ducere. Et nihil interest, utrum quis dominium fundi habeat, an non: idcircoque is tenetur Interdicto. nam etsi servitus cœpit, adversus quemvis posse vindicari.

§. 26. Si inter rivales (id est, qui per eundem rivum aquam ducunt) sit contentio de aquæ usu, utroque suum usum esse contendente: duplex Interdictum utrique competit. §. 27. Labeo putat, per hoc Interdictum prohiberi quem, *ne quid in illo fundo faciat, fodiat, serat, succidat, putet, ædificet, quare ex ea re aqua, quam ille hoc anno per fundum tuum sine vitio duxit, inquinetur, vitietur, corrumpatur, deteriorve fiat*: & similiter de æstiva aqua debere interdici ait. §. 28. Si quis hoc cesserit, ne liceat sibi aquam quærere: ea cessio valet. §. 29. Deinde ait Prætor: UTI PRIORE ÆSTATE AQUAM, QUA DE AGITUR, NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO DUXISTI, QUOMINUS ITA DUCAS, VIM FIERI VETO. INTER HEREDES, EMPTORES, ET BONORUM POSSESSORES INTERDICAM. §. 30. Hoc Interdictum de aqua æstiva proponitur.

§. 31. Quia autem diximus æstivam aquam aliquo distare ab aqua cottidiana: sciendum est, etiam Interdictis distare; quod qui de aqua quotidiana interdicit, ita interdicit, *Uti hoc anno aquam duxisti*. at qui de æstiva [sic], *Uti priore æstate*. nec immerito; nam, quia hyeme non utitur, referre se non ad præsentem æstatem, sed ad priorem debuit. §. 32. *Æstatem* incipere sic peritiores tradiderunt, ab æquinoctio verno, & finiri æquinoctio autumnali: & ita senis mensibus æstas atque hyems dividitur. §. 33. Priorem æstatem ex comparatione duarum æstatium accipi. §. 34. Propter hoc, si æstate interdicatur, nonnunquam annum & sex menses continere: quod ita contingit, si initio verni æquinoctii ducta sit aqua, & sequenti æstate pridie æquinoctium autumnale interdicatur. † Et proinde si hyeme interdicatur, etiam in biennium hæc res extendetur. §. 35. Si quis hyeme tantum aquam solitus fuit ducere, æstate non fuit solitus: utile Interdictum ei competit.

§. 36. Qui hac æstate duxit, non superiore: utile Interdictum habet. §. 37. Ait Prætor, *Inter heredes & emptores, & bonorum possessores interdicam*: hæc verba non solum ad æstivam aquam, verum etiam ad quotidianam quoque referenda esse sciendum est. nam sicuti de itinere actuque & successoribus dantur Interdicta & emptori, ita hæc quoque danda Prætor putavit.

§. 38. Ait Prætor: QUO EX CASTELLO ILLI AQUAM DUCERE AB EO, CUI EJUS REI JUS FUIT, PERMISSUM EST: QUO MINUS ITA, UTI PERMISSUM EST, DUCAT, VIM FIERI VETO. QUANDOQUE DE OPERE FACIENDO INTERDICTUM ERIT, DAMNI INFECTI CAVERI JUBEBO. §. 39. Hoc Interdictum necessario propositum est. namque superiora Interdicta ad eos pertinent, qui à capite ducunt, vel imposita servitute, vel quia putant impositam: æquissimum visum est, ei quoque qui ex castello ducit, Interdictum dari: id est, ex eo receptaculo, quod aquam publicam suscipit, castellum accipe.

§. 40. Si ex castello permissum est, dandum erit Interdictum. §. 41. Permittitur autem aquam ex castello, vel ex rivo, vel ex quo alio loco publico ducere. §. 42. Idque à Principe conceditur: alii nulli competit jus aquæ dandæ.

§. 43. Et datur interdum prædiis, interdum personis. Quod *prædiis* datur, extincta persona non extinguitur: quod datur *personis*, cum personis amittitur; ideoque neque ad alium dominum prædiorum, neque ad heredem, vel qualemcunque successorem transit. §. 44. Plane ei, ad quem dominium transit, impetrabile est. nam si docuerit prædiis suis aquam debitam, & si nomine ejus fluxisse, à quo dominium ad se transiit: indubitate impetrat jus aquæ ducendæ. nec est hoc beneficium, sed injuria, si quis forte non impetraverit. §. 45. Meminisse autem debemus, in hoc Interdicto totam quæstionem finiri adsignationis. non enim præparat hoc Interdictum causam, ut superiora Interdicta; nec ad possessionem temporariam pertinet: sed aut habet jus adsignatum sibi, aut non habet, & Interdictum totum finitur.

2. POMPONIUS lib. 32 ad Sabinum.

SI diurnarum aut nocturnarum horarum aquæductum habeam: non possum alia hora ducere, quam qua jus habeam ducendi.

3. IDEM lib. 34 ad Sabinum.

HOc jure utimur, ut etiam non ad irrigandum, sed pecoris causa, vel amœnitatis, aqua duci possit. §. 1. Ex flumine aquam ducere plures possunt: ita tamen, ut vicinis non noceant; vel si angustus amnis sit, etiam ei qui in alia ripa sit. §. 2. Si aquam ex flumine publico duxeris, & flumen recesserit: non potes subsequi flumen: quia ei [loco] servitus imposita non sit, quamvis is locus meus sit. † Sed si alluvione paulatim accesserit fundo tuo, subsequi potes: quia locus totus fluminis serviat ductioni. † Sed si circumfluere cœperit mutato alveo, non potes: quia medius locus non serviat, interruptaque sit servitus. §. 3. Aqua quæ in rivo nascitur, tacite lucrifit ab eo qui ducit.

§. 4. Ductus aquæ, cujus origo memoriam excessit, jure constituti loco habetur.

§. 5. Is, qui aquæ cottidianæ [jus] habet, vel fistulam in rivo ponere, vel aliud quodlibet facere potest; dummodo ne fundum domino, aut aquagium rivalibus deterius faciat. §. 6. Si aqua ducatur: supra eam alia aqua per pontem, qui supra rivum factus sit, jure ducitur; dum inferiori rivo non noceatur.

4. JULIANUS lib. 41 Digestorum.

LUcio Titio ex fonte meo *ut aquam duceret*, cessi: Quæsitum est, an & Mævio cedere possim, ut per eundem aquæductum aquam ducat? [&], si putaveris posse cedi per eundem aquæ ductum duobus: quemadmodum uti debeant? Respondit: Sicut iter, actus, via pluribus cedi vel simul vel separatim potest, ita aquæ ducendæ jus recte cedetur. sed si inter eos, quibus aqua cessa est, non convenit, quemadmodum utantur: non erit iniquum, utile judicium reddi: sicut inter eos, ad quos usufructus pertinet, utile communi dividundo judicium reddi, plerisque placuit.

5. IDEM lib. 4 ex Minicio.

CUm constet, non solum temporibus, sed etiam mensuris posse aquam dividi: potest eodem tempore alius cottidianam, alius æstivam aquam ducere: ita ut æstate dividatur inter eos aqua, hieme solus ducat is, qui quotidianæ jus habeat. §. 1. Inter duos qui eodem rivo aquam certis horis separatim ducebant, convenit, ut permutatis inter se temporibus aqua uterentur: quæro, cum amplius tempore servitutibus præfinito ita duxissent, ut neuter eorum suo tempore usus esset, num jus utendi amisissent? negavit, amisisse.

6. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

DE Interdicto de aqua æstiva, item quotidiana, quærentes, primum constituendum existimabamus, quæ esset aqua æstiva, de qua proprium Interdictum ad prioris æstatis tempus relatum reddi solet: hoc est, æstiva aqua utrumne ex jure æstivo duntaxat tempore utendi diceretur; an ex mente propositoque ducentis, quod æstate eam ducendi consilium haberet; an ex natura ipsius aquæ, quæ æstate tantum duci potest; an ex utilitate locorum in quæ duceretur? Placebat igitur aquam ob has duas res, naturam suam, utilitatemque locorum in quæ deducitur, proprie appellari: ita ut, sive ejus natura erit, ut nisi æstate duci non possit, etiam si hyeme quoque desideraretur: sive omni tempore anni duci eam ipsius natura permitteret, si utilitas locorum personis, in quam ducitur, æstate duntaxat usum ejus exigeret: æstiva recte diceretur.

7. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

SI de via, itinere, actu, aquæductu agatur: hujusmodi cautio præstanda est, quamdiu quis de jure suo doceat, non se impediturum agentem, & aquam ducentem, & iter facientem. Quod si neget *jus esse adversario agendi, aquæ ducendæ*: cavere sine præjudicio amittendæ servitutis debebit, donec quæstio finietur, non se usurum.

8. SCÆVOLA lib. singulari ὅρων.

CUi per fundum iter aquæ debetur: quacunque vult, in eo rivum licet faciat, dum ne aquæductum interverteret.

TIT. XXI.

DE RIVIS.

1. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

PRætor ait: RIVOS, SPECUS, SEPTA REFICERE, PURGARE, AQUÆ DUCENDÆ CAUSA, QUOMINUS LICEAT ILLI: DUM NE ALITER AQUAM DUCAT, QUAM UTI PRIORE ÆSTATE NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO A TE DUXIT: VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc Interdictum utilissimum est: nam si permittatur alicui reficere, alia ratione usu incommodabitur. §. 2. Ait ergo Prætor *Rivum, specus*. † Rivus est locus per longitudinem depressus, quo aqua decurrat, cui nomen est παρὰ τὸ ῥεῖν, id est, *à fluendo*. §. 3. *Specus* autem est locus ex quo dispicitur. Inde spectacula sunt dicta.

§. 4. *Septa* sunt, quæ ad incile opponuntur, aquæ derivandæ compellendæve ex flumine causa; sive ea lignea sunt, sive lapidea, sive qualibet alia materia sint ad continendam transmittendamque aquam excogitata. §. 5. *Incile* autem est locus depressus ad latus fluminis, ex eo dictus, quod incidatur: inciditur enim vel lapis, vel terra, unde primum aqua ex flumine agi possit. Sed & fossæ & putei hoc Interdicto continentur. §. 6. Deinde ait Prætor *reficere, purgare*. Reficere est, quod corruptum est, in pristinum statum restaurare. Verbo *reficiendi* tegere, substruere, sarcire, ædificare, item advehere, adportareque ea, quæ ad eandem rem opus essent, continentur. §. 7. *Purgandi* verbum plerique quidem putant ad eum rivum pertinere, qui integer est: & palam est, & ad eum pertinere, qui refictione indiget: plerunque enim [ut] refictione & purgatione indigent. §. 8. *Aquæ*, inquit, *ducendæ causa*. merito hoc additur, ut ei demum permittatur & reficere & purgare rivum, qui aquæ ducendæ causa id fecit.

§. 9. Hoc Interdictum competit etiam ei, qui jus aquæ ducendæ non habet, si modo aut priore æstate, aut eodem anno aquam duxerit: cum sufficiat, non vi, non clam, non precario duxisse. §. 10. Si quis terrenum rivum signinum [id est, lapideum] facere velit, videri eum non recte hoc Interdicto uti: non enim reficit, qui hoc facit: & ita Ofilio videtur. §. 11. Proinde etsi per alium locum velit ducere, impune prohibetur. Sed etsi eundem rivum deprimat vel attollat, aut dilatet, vel extendat, vel operiat apertum, vel contra. Ego cæteros quidem impune prohiberi puto. at enim eum qui operiat apertum, vel contra: eum non puto prohibendum, nisi si quam majorem utilitatem suam adversarius ostendat.

2. PAULUS lib. 66 ad Edictum.

LAbeo non posse ait ex aperto rivo terrenum fieri: quia commodum domino soli auferetur appellendi pecus, vel hauriendi aquam. quod sibi non placere, Pomponius ait: quia id domino magis ex occasione, quam ex jure contingere; nisi si ab initio in imponenda servitute id actum esset.

3. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

SErvius autem scribit, aliter duci aquam, quæ ante per specus ducta est, si nunc per apertum ducatur. nam si operis aliquid faciat quis, quo magis aquam conservet vel contineat: non impune prohiberi. ego & in specu contra, si non major utilitas versetur adversarii.

§. 1. Servius & Labeo scribunt, si rivum, qui ab initio terrenus fuit, qui aquam non continebat, cæmentitium velit facere: audiendum esse. Sed & si eum rivum, qui structilis fuit, postea terrenum faciat, aut partem rivi: æque non esse prohibendum. Mihi videtur urgens & necessaria refictio esse admittenda. §. 2. Si quis novum canalem vel fistulas in rivo velit collocare, cum id nunquam habuerit: utile ei hoc Interdictum futurum Labeo ait. nos & hic opinamur, utilitatem ejus, qui ducit sine incommoditate ejus, cujus ager est, spectandam.

§. 3. Si aqua in unum lacum conducatur, & inde per plures ductus ducatur: hoc Interdictum utile erit volenti reficere ipsum lacum.

§. 4. Hoc

§. 4. Hoc Interdictum ad omnes rivos pertinet, sive in publico sive in privato sint constituti. §. 5. Sed etsi calidæ aquæ rivus sit, de hoc reficiendo competit Interdictum. §. 6. Aristo & de cuniculo restituendo, per quem vapor trahitur in balneariis vaporibus, putat utilem actionem competere: & erit dicendum, utile Interdictum ex hac causa competere. §. 7. Iisdem autem personis & in easdem Interdictum hoc datur, quibus & in quas & de aqua Interdicta redduntur, quæ supra sunt enumerata.

§. 8. Si quis rivum reficienti opus novum nunciat, belle dictum est, posse contemni operis novi nunciationem: cum enim Prætor ei vim fieri vetet, absurdum est, per operis novi nunciationem eum impediri. Plane per in rem actionem dicendum est, posse adversus eum vindicari, jus ei non esse dubium non est. §. 9. De damno quoque infecto cavere eum debere, minime dubitari oportet. §. 10. Si quis eum exportare, vehere, quæ refectioni necessaria sunt, prohibeat: hoc Interdictum ei competere Ofilius putat. quod est verum.

4. VENULEIUS [lib. 1 Interdictorum.]

DE rivis reficiendis [ita] interdicetur, ut non quæratur, an aquam ducere actori liceret? non enim tam necessariam refectionem itinerum, quam rivorum esse: quando, non refectis rivis, omnis usus aquæ auferretur, & homines siti necarentur. & sane aqua pervenire, nisi refecto rivo, non potest: at non refecto itinere, difficultas tantum eundi agendique fieret, quæ temporibus æstivis levior esset.

TIT. XXII.

DE FONTE.

1. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

PRætor ait: UTI DE EO FONTE QUO DE AGITUR, HOC ANNO AQUA NEC VI, NEC CLAM, NEC PRECARIO AB ILLO USUS ES: QUOMINUS ITA UTARIS, VIM FIERI VETO. DE LACU, PUTEO, PISCINA ITEM INTERDICAM.

§. 1. Hoc Interdictum proponitur ei qui fontana aqua uti prohibetur: servitutes enim non tantum aquæ ducendæ esse solent, verum etiam hauriendæ: & sicut discretæ sunt servitutes ductus aquæ, & haustus aquæ; ita Interdicta separatim redduntur. §. 2. Hoc autem Interdictum locum habet, si quis uti prohibeatur aqua: hoc est, sive haurire prohibeatur, sive etiam pecus ad aquam appellere. §. 3. Et eadem sunt hic dicenda, quæ ad personam attinent, quæcunque in superioribus Interdictis diximus. §. 4. Hoc Interdictum de *cisterna* non competit: nam cisterna non habet perpetuam causam, nec vivam aquam. Ex quo apparet in his omnibus exigendum, ut viva aqua sit. Cisternæ autem imbribus concipiuntur. † Denique constat Interdictum cessare, si lacus, piscina, puteus vivam aquam non habeat. §. 5. Plane si quis ire ad haustum prohibeatur, æque Interdictum sufficiet.

§. 6. Deinde ait Prætor: QUOMINUS FONTEM QUO DE AGITUR, PURGES, REFICIAS, UT AQUAM COERCERE, UTIQUE EA POSSIS: DUM NE ALITER UTARIS, ATQUE UTI HOC ANNO NON VI, NON CLAM, NON PRECARIO AB ILLO USUS ES, VIM FIERI VETO. §. 7. Hoc interdictum eandem habet utilitatem quam habet Interdictum de rivis reficiendis: nisi enim purgare & reficere fontem licuerit, nullus usus ejus erit.

§. 8. Purgandus autem, & reficiendus est ad aquam coërcendam, ut uti quis aqua possit, dummodo non aliter utatur, quam si uti hoc anno usus est. §. 9. *Coërcere aquam, est* continere sic, ne diffluat, ne dilabatur: dummodo non permittatur, vias novas quærere, vel aperire; hic enim innovat aliquid præter id, quam præcedenti anno usus est. §. 10. Sed & de lacu, puteo, piscina, reficiendis purgandis Interdictum competit. §. 11. Et omnibus personis dabitur, quibus permittitur Interdictum de aqua æstiva.

TIT. XXIII.

DE CLOACIS.

1. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

PRætor ait: QUOMINUS ILLI CLOACAM, QUÆ EX ÆDIBUS EJUS IN TUAS PERTINET, QUA DE AGITUR, PURGARE, REFICERE LICEAT: VIM FIERI VETO. DAMNI INFECTI QUOD OPERIS VITIO FACTUM SIT, CAVERI JUBEBO.

§. 1. Sub hoc titulo duo Interdicta Prætor subjecit, unum prohibitorium, alterum restitutorium: & primum prohibitorium.

§. 2. Curavit autem Prætor per hæc Interdicta, ut cloacæ, & purgentur, & reficiantur: quorum utrumque & ad salubritatem civitatium, & ad tutelam pertinet: nam & cœlum pestilens, & ruinas minantur immunditiæ cloacarum: [item] si non reficiantur. §. 3. Hoc autem Interdictum propositum est de cloacis privatis: publicæ enim cloacæ publicam curam merentur.

§. 4. Cloaca autem est locus cavus, per quem colluvies quædam fluat. §. 5. Hoc Interdictum, quod primum proponitur, prohibitorium est: quo prohibetur vicinus vim facere, quo minus cloaca purgetur & reficiatur. §. 6. Cloacæ appellatione & tubus & fistula continetur.

§. 7. Quia autem cloacarum refectio & purgatio ad publicam utilitatem spectare videtur; idcirco placuit, non esse in Interdicto addendum, *Quod non vi, non clam, non precario ab illo usus*: ut etiam si quis talem usum habuerit, tamen non prohibeatur volens cloacam reficere vel purgare. §. 8. Deinde ait Prætor, *Quæ ex ædibus ejus in tuas pertinet*. *Ædes* hic accipere debes pro omni ædificio, hoc est, ex ædificio ejus in tuum ædificium. Hoc amplius Labeo putabat, hoc Interdicto locum esse, & si area ab utralibet parte ædium sit: & si forte (inquit) cloaca ducta sit ex urbano ædificio in proximum agrum. §. 9. Idem Labeo, etiam eum qui privatam cloacam in publicam immittere velit, tuendum, ne ei vis fiat. Sed & si quis velit talem cloacam facere, ut exitum habeat in publicam cloacam: non esse eum impediendum Pomponius scribit. §. 10. Quod ait Prætor, *pertinet*, hoc significat, quod ex ædibus ejus in tuas pertinet, hoc est, dirigitur, extenditur, pervenit.

§. 11. Et tam ad proximum vicinum hoc Interdictum pertinet, quam adversus ulteriores, per quorum ædes cloaca currit. §. 12. Unde Favius Mela scribit, competere hoc Interdictum, ut in vicini ædes veniat, & rescindat pavimenta purgandæ cloacæ gratia: verendum tamen esse, Pomponius scribit, ne eo casu damni infecti stipulatio committatur: sed hæc stipulatio non committitur, si paratus sit restaurare id quod ex necessitate reficiendæ cloacæ causa rescinderat.

§. 13. Si quis purganti mihi cloacam vel reficienti, opus novum nunciaverit: rectissime dicetur, contempta nunciatione me posse reficere id quod institueram. §. 14. Sed & damni

infecti

infecti cautionem pollicetur, si quid operis vitio factum est: nam sicuti reficere cloacas & purgare permittendum fuit; ita dicendum, ne damnum ædibus alienis detur. §. 15. Deinde ait Prætor: QUOD IN CLOACA PUBLICA FACTUM, SIVE [EA] IMMISSUM HABES, QUO USUS EJUS DETERIOR SIT, FIAT: RESTITUAS. ITEM NE QUID FIAT, IMMITTATURVE INTERDICAM.

§. 16. Hoc Interdictum ad publicas cloacas pertinet: ne quid ad cloacam immittas, neve facias, quo usus deterior sit, neve fiat.

2. VENULEIUS lib. 1 Interdictorum.

QUanquam de reficienda cloaca, non etiam de nova facienda hoc Interdicto comprehendatur; tamen æque interdicendum, Labeo ait, ne facienti cloacam vis fiat: quia eadem utilitas sit. Prætorem enim sic interdixisse, ne vis fieret, quominus cloacam in publico facere liceret: idque Ofilio & Trebatio placuisse. ipse dicendum ait, ut [ne] factam cloacam purgare & restituere permittendum sit per Interdictum: novam vero facere is demum concedere debeat, cui viarum publicarum cura sit.

TIT. XXIV.

QUOD VI AUT CLAM.

1. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

PRætor ait: QUOD VI AUT CLAM FACTUM EST, QUA DE RE AGITUR, ID CUM EXPERIENDI POTESTAS EST, RESTITUAS.

§. 1. Hoc Interdictum restitutorium est: & per hoc occursum est calliditati eorum, qui vi aut clam quædam moliuntur; jubentur enim ea restituere. §. 2. Et parvi refert, utrum jus habuerit faciendi, an non. sive enim jus habuit, sive non; tamen tenetur Interdicto, propter quod vi aut clam fecit: tueri enim jus suum debuit, non injuriam comminisci. §. 3. Denique est quæsitum, an hoc Interdicto utenti exceptionem possit objicere, *Quod non jure* MEO *recceperim?* Et magis est, ne possit: nam adversus vim, vel quod clam factum est, nulla justa exceptione se tueri potest. §. 4. Hoc Interdictum ad ea sola opera pertinet, quæcunque in solo vi aut clam fiunt. §. 5. Quid sit vi factum, vel clam factum videamus. *Vi factum* videri Quintus Mucius scripsit, si quis contra, quam prohiberetur, fecerit: & mihi videtur plena esse Quinti Mucii definitio. §. 6. Sed & si quis jactu vel minimi lapilli prohibitus facere, perseveravit facere: hunc quoque vi fecisse videri, Pædius & Pomponius scribunt. eoque jure utimur.

§. 7. Sed & si contra testationem, denunciationemque fecerit: idem esse Cascellius & Trebatius putant. quod verum est. §. 8. Sed & Aristo ait, eum quoque vi facere, qui, cum sciret se prohiberi, per vim molitus est, ne prohiberi possit. §. 9. Item Labeo dicit, si quem facientem prohibuero, isque destituerit in præsentiarum, rursusque postea facere cœperit, vi eum videri fecisse, nisi permissu meo facere cœperit, vel qua alia justa causa accedente.

§. 10. Si quis tamen imbecillitate impeditur: vel etiam ne offenderet vel te, vel eum qui te magnifaciebat, ideo non venerit ad prohibendum: non videbitur adversarius vi fecisse. & ita Labeo scribit. §. 11. Idem ait: & si te volentem ad prohibendum venire deterruerit aliquis, armis forte, sine ullo dolo malo meo, ac propter hoc non veneris: non videri me vim fecisse.

2. VENULEIUS lib. 2 Interdictorum.

NE in aliena potestate, conditionem meam nihil delinquentis deteriorem facere.

3. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

PRohibere autem non utique per semetipsum necesse est: sed & si quis per servum suum vel procuratorem prohibuerit, recte videtur prohibuisse. idem etiam si mercenarius meus prohibuerit. Nec quem moveat, quod per liberam personam actio adquiri non solet: nam prohibitio hæc demonstrat, vi te facere. Quid mirum: cum, etsi clam tu me feceris, habeam actionem? ergo facto magis tuo delinquentis, quam alieno, adquiritur mihi actio. §. 1. Illud sciendum est, non omnibus momentis vim esse faciendam: sed semel inter initia facta perseverat. §. 2. Sed si permiserit, adversus eum qui utatur Interdicto, exceptio erit necessaria.

§. 3. Non tantum autem si ego permisero: sed & si procurator meus, vel tutor, qui tutelam administrat, vel curator pupilli, furiosi sive adolescentis: dicendum erit, exceptioni locum fore.

§. 4. Plane si Præses vel Curator Reipublicæ permiserit in publico facere: Nerva scribit, exceptionem locum non habere. quia etsi ei locorum (inquit) publicorum procuratio data est: concessio tamen data non est. Hoc ita verum est, si non Lex municipalis Curatori Reipublicæ amplius concedat. † Sed & si à Principe, vel ab eo cui Princeps hoc jus concedendi dederit: idem erit probandum. §. 5. Si quis paratus sit se judicio defendere adversus eos, qui interdicendum putant, ne opus fiat: an videatur desinere vi facere? & magis est, ut desinat: si modo satis offerat, & defendere paratus est, si quis agat. & ita Sabinus scribit.

§. 6. Sed & si quis damni infecti paratus sit cavere, cum propter hoc tantum esset prohibitus, vel quia non defendebat, vel damni infecti non repromittebat: consequens est dicere, desinere eum vi facere. §. 7. *Clam facere* videri Cassius scribit eum qui celavit adversarium, neque ei denunciavit: si modo timuit ejus controversiam, aut debuit timere. §. 8. Idem Aristo putat, eum quoque clam facere, qui celandi animo habet eum, quem prohibiturum se intellegerit: & id existimat, aut existimare debet, se prohibitum iri.

4. VENULEIUS lib. 2 Interdictorum.

SErvius, etiam eum clam facere, qui existimare debeat sibi controversiam futuram: quia non opinionem cujus, & resupinam existimationem esse oporteat; ne melioris conditionis sint stulti, quam periti.

5. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

AUt qui aliter fecit, quam denunciavit; vel qui decepto facit eo, ad quem pertinuit non facere; vel consulto tum denunciat adversario, cum eum scit non posse prohibere; vel tam sero pronunciat, ut abire prohibiturus, prius quam fiat, non possit: & hæc ita Labeonem probare, Aristo ait. §. 1. Si quis se denunciaverit opus facturum, non semper non videtur clam fecisse, si post denunciationem fecerit. Debebit enim (& ita Labeo) & diem & horam denunciatione complecti, & ubi, & quod opus futurum sit: neque persusorie aut obscure dicere, aut denunciare: neque tam arctare adversarium, ut intra diem occurrere ad prohibendum non possit. §. 2. Et si forte non sit, cui denuncietur; neque dolo malo factum sit, ne sit: amicis denique, aut procuratori, aut ad domum

domum denunciandum est. §. 3. Sed & Servius recte ait, sufficere fœminæ viro notum facere, opus se facturum, vel denique sciente eo facere: quanquam etiam illud sufficiat, celandi animum non habere. §. 4. Item ait: si quis in publico municipii velit facere: sufficere ei, si curatori Reipublicæ denunciet. §. 5. Si quis dum putat locum tuum esse, qui est meus, celandi tui, non mei causa fecerit: mihi Interdictum competere. §. 6. Idem dicit & si servi mei vel procuratoris celandi causa factum sit: mihi Interdictum competere. §. 7. Si quis, cum non denunciasset opus se facturum, eique denunciatum esset, ne taceret, fecerit: utilius puto, probandum vi eum fecisse. §. 8. Hæc verba, *Quod vi aut clam factum est*, ait Mutius ita esse, Quod tu, aut tuorum quis, aut tuo jussu factum est. §. 9. Labeo autem ait, plures personas contineri his verbis: nam ecce primum heredes eorum, quos enumerat Mutius, contineri putat. §. 10. Idem ait & adversus procuratorem, tutorem, [curatorem] municipumve syndicum alieno nomine interdici posse.

§. 11. Si quid servus meus fecit; non ob id mecum actio est: sed [si] id meo nomine, aut suo fecit. nam si tuum servum mercenarium habuero: quicquid ab eo factum fuerit meo nomine, ob id non tecum, sed mecum, cujus jussu aut nomine id opus à servo tuo factum fuerit, agendum erit hoc Interdicto. §. 12. Similiter quod jussu cujus factum erit: ob id non cum eo, sed cujus nomine jusserit, hæc actio est. Nam si procurator, tutor, curator, duumvir municipii, quod ejus nomine ageret, cujus negotium procuraret, fieri jusserit: ob id agendum erit cum eo, cujus nomine factum quid erit; non cum eo, qui ita jusserit. † Et si tibi mandavero, ut opus fieri juberes, & in ea re mihi parueris: mecum, inquit, non tecum erit actio. §. 13. Et cum Interdictum sic sit scriptum, *Quod vi aut clam factum est*, non ita, *Quod vi aut clam fecisti*, latius porrigi, quam ad has personas, quas supra numeravimus, Labeo putat. §. 14. Et hoc jure utimur, ut sive ego fecissem, sive fieri jussi, Interdicto Quod vi aut clam tenear.

6. PAULUS lib. 6 [7] ad Edictum.

SI ego tibi mandavero opus novum facere, tu alii: non potest videri meo jussu factum. teneberis ergo tu & ille. an & ego tenear, videamus? Et magis est, & me, qui initium ei præstiterim, teneri: sed uno ex his satisfaciente, cæteri liberantur.

7. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

SI alius fecerit me invito: tenebor ad hoc, ut patientiam præstem. §. 1. Neratius quoque scribit, eum, cujus servus vi aut clam fecit, aut sua impensa ex Interdicto opus restituere debere, aut patientiam restituendi præstare, & servum noxæ dedere. plane si mortuo alienatove servo interdiceretur, patientiam duntaxat præstare debere ait. ita ut & emptor eo Interdicto possit conveniri, ut impensam præstet, aut noxam det: dominoque [operis] sua impensa restituente, aut damnato, quia non restitueret, emptorem liberari. † Eadem, & si contra dominus servi, vel opus restituisset, vel litis æstimatione damnatus esset. quod si tantum noxæ dedisset: adversus dominum operis utiliter interdici. §. 2. Ait Julianus: Qui ante remissionem nunciationis contra quam prohibitus fuerit, opus fecerit; duobus Interdictis tenebitur: uno, quod ex operis novi nunciatione competit; altero, Quod vi aut clam. Remissione autem facta intelligendus non erit vi aut clam facere, quamvis prohibeatur: licere enim debet ædificare ei, qui satisdederit, cum possessor hoc ipso constituatur. clamque facere, nec ante remissionem nec postea existimandus est: cum is qui opus novum nunciat, non possit videri celatus, & præoccupatus, antequam controversiam faceret. §. 3. Bellissime apud Julianum quæritur, an hæc exceptio noceat in hoc Interdicto, *Quod non tu vi aut clam feceris?* utputa utor adversus te Interdicto Quod vi aut clam: an possis objicere mihi eandem exceptionem, *Quod non tu vi aut clam fecisti?* Et ait Julianus, æquissimum esse, hanc exceptionem dari. nam si tu, inquit, ædificaveris vi aut clam; ego idem demolitus fuero vi aut clam, & utaris adversus me Interdicto: hanc exceptionem profuturam. quod non aliter procedere debet, nisi ex magna & satis necessaria causâ; alioquin hæc omnia officio judicis celebrari oportet.

§. 4. Est & alia exceptio, de qua Celsus dubitat, an sit objicienda: utputa si incendii arcendi causa vicini ædes intercidi, & Quod vi aut clam mecum agatur, aut damni injuria. Gallus enim dubitat, an excipi oporteret, *quod incendii defendendi causa factum non sit?* Servius autem ait, si id magistratus fecisset, dandam esse: privato non esse idem concedendum. si tamen quid vi aut clam factum sit, neque ignis usque eo pervenisset, simpli litem æstimandam: si pervenisset, absolvi eum oportere. † Idem ait esse, si damni injuria actum foret: quoniam nullam injuriam aut damnum dare videtur, æque perituris ædibus. Quod si nullo incendio id feceris, deinde postea incendium ortum fuerit: non idem erit dicendum. quia non ex postfacto, sed ex præsenti statu damnum factum sit, necne, æstimari oportere, Labeo ait. §. 5. Notavimus supra, quod quamvis verba Interdicti late pateant; tamen ad ea sola opera pertinere Interdictum placere, quæcumque fiant in solo. eum enim, qui fructum tangit, non teneri Interdicto Quod vi aut clam: nullum enim opus in solo facit. At qui arbores succidit, utique tenebitur; & qui arundinem, & qui salictum: terræ enim, & quodammodo solo ipsi corrumpendo manus infert. † Idem & in vineis succisis. Cæterum, qui fructum aufert, furti debet conveniri. Itaque si quid operis in solo fiat, Interdictum locum habet. † In solo fieri accipimus, & si quid circa arbores fiat; non si quid circa fructum arborum. §. 6. Si quis acervum stercoris circa agrum pinguem disjecerit, cum eo, Quod vi aut clam factum est, agi potest. & hoc verum est: quia solo vitium adhibitum sit. §. 7. Plane si quid agri colendi causa factum sit: Interdictum Quod vi aut clam locum non habet, si melior causa facta sit agri: quamvis prohibitus quis vi vel clam fecerit. §. 8. Præterea si fossam feceris in sylva publica, & bos meus in eam inciderit; agere possum hoc Interdicto: quia in publico factum est. §. 9. Si quis ædificium demolitus fuerit, quamvis non usque ad solum: quin Interdicto teneatur, dubitari desiit. §. 10. Proinde & si tegulas de ædificio sustulerit, magis est, ut Interdicto teneatur.

8. VENULEIUS lib. 2 Interdictorum.

NAm origo hujus rei à solo proficiscitur. Cæterum per se tegulæ non possidentur, sed cum universitate ædificii: nec ad rem pertinet, adfixæ sunt, an tantum positæ.

9. ULPIA-

9. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

NAm & si ramos quis de arboribus abstulerit, adhuc Interdictum hoc admittimus. Hæc ita si de ædificio tegulas sustulerit. cæterum si non de ædificio, sed seorsum positas: cessat hoc Interdictum. §. 1. Si tamen serra, vel clavis, vel cancellus, vel specularium sit ablatum; Quod vi aut clam agi non poterit.

§. 2. Sed si quis aliquid ædibus adfixum evellerit, statuam forte, vel quid aliud; Quod vi aut clam Interdicto tenebitur. §. 3. Si quis clam aut vi agrum inaraverit, vel fossam fecerit: hoc Interdicto tenebitur. & si acervum succenderit, vel disperserit sic, ut non ad usum agri convertat, Interdicto locus erit:

10. VENULEIUS lib. 2 Interdictorum.

QUia acervus solo non cohæret, sed terra sustinetur: ædificia autem solo cohærent.

11. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

IS, qui in puteum vicini aliquid effuderit, [ut] hoc facto aquam corrumperet, ait Labeo, Interdicto, Quod vi aut clam, eum teneri: portio enim agri videtur aqua viva. quemadmodum si quid operis in aqua fecisset. §. 1. Quæsitum est, si statuam in municipio ex loco publico quis sustulerit vel vi, vel clam: an hoc Interdicto teneatur? Et extat Cassii sententia, eum, cujus statua in loco publico in municipio posita sit, Quod vi aut clam agere posse; quia interfuerit ejus, eam non tolli. municipes [autem] etiam furti acturos; quia res eorum sit quasi publicata: si tamen deciderit, ipsi eam detrahunt. & hæc sententia vera est. §. 2. Si quis de monumento statuam sustulerit, an ei ad quem jus sepulchri pertineret, agere permittitur? Et placet, & in his Interdicto locum esse. Et sane dicendum est, si qua sepulchri ordinandi causa apposita sint, sepulchri esse videri.

† Idem est, & si ostium avellat vel effringat.

§. 3. Si quis in vineas meas venerit, & inde ridicas abstulerit: hoc Interdicto tenebitur.

§. 4. Quod ait Prætor, *Quod vi aut clam factum est*, ad quod tempus referatur, videamus: utrum ad præteritum; an ad præsens. quæ species apud Julianum exposita est: ait enim, in hoc Interdicto præsentis temporis significationem accipi debere. si tamen, inquit, ex opere damnum datum fuerit; aut dominus, aut is, cujus fundo nocitum erit, sua impensa id sustulerit: utilius probari, quod Julianus temptat, ut & damnum sarciatur, & impendia restituantur.

§. 5. Interdictum complectitur id quodcunque aut vi aut clam factum est. † Sed interdum evenit, ut quid & vi & clam fiat partim & partim in eodem opere. utputa, cum prohiberem, fundamenta posuisti: postea, cum convenissem, ne reliquum opus fieret, absente & ignorante me, reliquum opus perfecisti; vel contra, fundamenta clam jecisti, deinde cætera prohibente me ædificasti: hoc jure utimur, ut, etsi vi & clam factum sit, Interdictum hoc sufficiat.

§. 6. Si tutoris jussu aut curatoris factum sit, cum placeat, quod Cassius probat, ex dolo tutoris vel curatoris pupillum vel furiosum non teneri: eveniet, ut in ipsum tutorem curatoremque aut utilis actio competat, aut etiam utile Interdictum. Certe ad patientiam tollendi operis utique tenebuntur pupillus & furiosus, & ad noxam. §. 7. An ignoscitur servo, qui obtemperavit tutori, aut curatori? nam ad quædam, quæ non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, si vel dominis, vel his qui vice dominorum sunt, obtemperaverint. quod & in hoc casu admittendum est. §. 8. Si posteaquam vi aut clam factum est, venierit fundus: an venditor nihilominus hoc Interdicto experiri possit? videamus. Et extat sententia existimantium nihilominus competere ei Interdictum, nec finiri venditione. sed nec ex empto actione quicquam ei præstandum emptori ex eo opere, quod ante venditionem factum est: satis enim esse, quod utique propter hoc opus viliori prædium distraxerit. Certe etsi non viliori vendidit, idem erit probandum. §. 9. Plane si post venditionem fundi opus factum est, etsi ipse experiatur venditor, quia nondum traditio facta est; tamen ex empto actione emptori tenebitur: omne enim & commodum & incommodum ad emptorem pertinere debet. §. 10. Si fundus in diem addictus sit, cui competat Interdictum? & ait Julianus, Interdictum Quod vi aut clam ei competere, cujus interfuit, opus non fieri: fundo enim in diem addicto, & commodum & incommodum omne ad emptorem (inquit) pertinet, antequam venditio transferatur: & ideo si quid tunc vi aut clam factum est, quamvis melior conditio allata fuerit, ipse utile Interdictum habebit. sed eam actionem, sicut fructus medio tempore perceptos, venditi judicio præstare cogendum ait. §. 11. Aristo autem scribit, non possessori esse denunciandum. nam si quis (inquit) fundum mihi vendiderit, & necdum tradiderit; & vicinus, cum opus facere vellet, & sciret me emisse & in fundo morari, mihi denunciaverit: esse eum tutum futurum, quod ad suspicionem clam facti operis pertineret: quod sane verum est. §. 12. Ego, si post in diem addictionem factam fundus precario traditus sit, putem emptorem Interdictum Quod vi aut clam habere. † Si vero aut nondum traditio facta est, aut etiam facta est precarii rogatio: non puto dubitandum, quin venditor Interdictum habeat. ei enim competere debet, etsi res ipsius periculo non sit. nec multum facit, quod res emptoris periculo est: nam & statim post venditionem contractam periculum ad emptorem spectat; & tamen antequam ulla traditio fiat, nemo dixit Interdictum ei competere. † Si tamen precario sit in possessionem: videamus, ne, quia interest ipsius, qualiter qualiter possidet, jam Interdicto uti possit? † Ergo, & si conduxit, multo magis: nam & colonum posse Interdicto experiri, in dubium non venit. † Plane si postea quam melior conditio allata est, aliquid operis vi aut clam factum sit: nec Julianus dubitaret, Interdictum venditori competere. nam inter Cassium & Julianum de illo, quod medio tempore accidit, quæstio est: non de eo opere, quod postea contigit.

§. 13. Si ita prædium venierit, ut, *si displicuisset, inemptum esset*: facilius admittimus, Interdictum emptorem habere, si modo est in possessione. † Et si rescissio emptionis in alterius arbitrium conferatur, idem erit probandum. † Idemque & si ita venisset, ut si aliquid evenisset, inemptum esset prædium. † Et si forte commissoria venierit, idem dicendum est. §. 14. Idem Julianus scribit, Interdictum hoc non solum domino prædii, sed etiam his quorum interest opus factum non esse, competere.

12. VENULEIUS lib. 2 Interdictorum.

QUamquam autem colonus & fructuarius fructuum nomine, in hoc Interdictum admittantur: tamen & domino id competet, si quid præterea ejus intersit.

13. ULPIA-

13. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

Denique si arbores in fundo, cujus ususfructus ad Titium pertinet, ab extraneo, vel [a] proprietario succisæ fuerint, Titius ex Lege Aquilia, & Interdicto Quod vi aut clam cum utroque eorum recte experietur. §. 1. Labeo scribit, si filio prohibente opus factum sit: & te habere Interdictum, ac si te prohibente opus factum est, & filium tuum nihilominus.

§. 2. Idem ait, adversus filiumfamilias in re peculiari neminem clam videri fecisse: namque, si scit eum filiumfamilias esse, non videtur ejus celandi gratia fecisse, quem certus est nullam secum actionem habere. §. 3. Si ex sociis communis fundi unus arbores succiderit, socius cum eo hoc Interdicto experiri potest: cum ei competat, cujus interest. §. 4. Unde apud Servium amplius relatum est: [si] mihi concesseris, ut ex fundo tuo arbores cædam, deinde eas alius vi aut clam cæciderit; mihi hoc Interdictum competere: quia ego sim, cujus interest. quod facilius erit admittendum, si a te emi, vel ex aliquo contractu hoc consecutus sim, ut mihi cædere liceat. §. 5. Quæsitum est: si cum prædium interim nullius esset, aliquid vi aut clam factum sit; an postea, dominio ad aliquem devoluto, Interdicto locus sit: ut puta hereditas jacebat, postea adiit hereditatem Titius; an ei Interdictum competat? Et est apud Vivianum sæpissime relatum, heredi competere hoc Interdictum ejus quod ante aditam hereditatem factum sit. Nec referre Labeo ait, quod non scierit, qui heredes [futuri] essent: hoc enim posse quem causari etiam post aditam hereditatem. Ne illud quidem obstare Labeo ait, quod eo tempore nemo dominus fuerit. nam & sepulchri nemo dominus fuit; & tamen si quid in eo fiat, experiri possum Quod vi aut clam. Accedit his, quod hereditas dominæ locum obtinet. & recte dicetur, heredi quoque competere, & cæteris successoribus, sive antequam successerit, sive postea aliquid sit vi aut clam admissum.

§. 6. Si colonus meus opus fecerit, si quidem me volente, vel ratum habente: perinde est, atque si procurator meus fecisset: in quo placet, sive ex voluntate mea fecerit, teneri me: sive ratum habuero, quod procurator fecit. §. 7. Julianus ait: Si colonus arborem, de qua controversia erat, succiderit; vel quid aliud opus fecerit: si quidem jussu domini id factum sit, ambo tenebuntur, non ut patientiam præstent, sed ut impensam quoque ad restituendum præbeant. si autem dominus non jusserit; colonus quidem tenebitur, ut patientiam & impensam præstet: dominus vero nihil amplius quam patientiam præstare cogendus erit.

14. JULIANUS lib. 68 Digestorum.

Nam & si servus meus, ignorante me, opus fecerit, eumque vendidero vel manumisero: mecum in hoc solum agi poterit, ut patiar opus tolli; cum emptore autem servi, ut aut noxæ dedat; aut impensam, quæ in restitutione facta fuerit, præstet: sed & cum ipso manumisso recte agi poterit.

15. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

Semper adversus possessorem operis hoc Interdictum competit: idcircoque si quilibet inscio, vel etiam invito me, opus in meo fundo fecerit, Interdicto locus erit. §. 1. Is cui fundum pastinandum locaveras, lapides sustulit, & in vicini projecit prædium: ait Labeo, te vi aut clam non teneri, nisi jussu tuo id factum sit: ego puto conductorem teneri; locatorem autem non alias, nisi aut patientiam præstare possit, aut aliquam actionem habeat, quam præstet; cæterum teneri non oportere.

§. 2. Si in sepulchro alieno terra congesta fuerit jussu meo, agendum esse Quod vi aut clam mecum, Labeo scribit. & si communi consilio plurium id factum sit: licere, vel cum uno, vel cum singulis experiri: opus enim quod à pluribus pro indiviso factum est, singulos in solidum obligare. si tamen proprio quis eorum consilio hoc fecerit, cum omnibus esse agendum: scilicet in solidum. Itaque alter conventus alterum non liberabit: quinimo perceptio ab altero. superiore etenim casu alterius conventio alterum liberat. Præterea sepulchri quoque violati agi potest. §. 3. Hoc Interdictum in heredem cæterosque successores datur in id quod ad eos pervenit: & post annum non competit.

§. 4. Annus autem cedere incipit, ex quo id opus [factum] perfectum est, aut fieri desiit; licet perfectum non sit: alioquin, si à principio operis cœpti annum quis numeret, necesse est, cum his qui opus tardissime facerent, sæpius agi. §. 5. Sed si is sit locus, in quo opus factum est, qui facile non adiretur; utputa in sepulchro vi aut clam factum est, vel in abdito alio loco; sed etsi sub terra fieret opus, vel sub aqua, vel cloaca aliquid factum sit: etiam post annum causa cognita competit Interdictum de eo quod factum est. nam causa cognita annuam exceptionem remittendam, hoc est, magna & justa causa ignorantiæ interveniente.

§. 6. Si quis Reipubl. causa abfuisset, deinde reversus Interdicto Quod vi aut clam uti vellet: verius est, non excludi anno eum, sed reversum, annum habere. nam & si minor 25 annis Reipubl. causa abesse cœpisset, deinde major effectus sit, dum abest Reipubl. causa: futurum, ut ex quo rediit, annus ei computetur, non ex quo implevit 25 annum: & ita Divus Pius, & deinceps omnes Principes rescripserunt. §. 7. Hoc Interdicto tanti lis æstimatur, quanti actoris interest id opus factum esse. Officio autem judicis ita oportere fieri restitutionem, judicandum est; ut in omni causa eadem conditio sit actoris, quæ futura esset, si id opus, de quo actum est, neque vi neque clam factum esset. §. 8. Ergo nonnunquam etiam dominii ratio habenda est: utputa si propter hoc opus, quod factum est, servitutes amittantur, aut ususfructus intereat: quod non tantum tunc eveniet, cum quis opus ædificaverit, verum etiam si diruisse opus proponatur, & deteriorem conditionem fecisse, vel servitutium, vel ususfructus, vel ipsius proprietatis.

§. 9. Sed quod interfuit: aut per jusjurandum, quod in litem actor juraverit: aut, si jurare non possit, judicis officio æstimandum est.

§. 10. Eum autem qui dolo malo fecerit, quo minus possit restituere, perinde habendum, ac si posset. §. 11. Culpam quoque in hoc Interdicto venire, erit probandum: quæ tamen arbitrio judicis æstimanda erit. §. 12. Quia autem hoc Interdictum id quod interest, continet: si quis alia actione fuerit consecutus id quod interfuit, opus non esse factum: consequens erit dicere, ex Interdicto nihil eum consequi oportere.

16. PAULUS lib. 67 ad Edictum.

Competit hoc Interdictum etiam his, qui non possident: si modo eorum interest.

§. 1. Si quis vi aut clam arbores non frugiferas

feras ceciderit, veluti cupressos: domino duntaxat competit Interdictum. Sed si amœnitas quædam ex hujusmodi arboribus præstetur: potest dici, & fructuarii interesse propter voluptatem & gestationem, & esse huic Interdicto locum. §. 2. In summa, qui vi aut clam fecit, si possidet, patientiam & impensam tollendi operis: qui fecit, nec possidet, impensam: qui possidet, nec fecit, patientiam tantum debet.

17. IDEM lib. 69 ad Edictum.

INterdictum Quod vi aut clam, per quemvis domino adquiritur, licet per inquilinum.

18. CELSUS lib. 25 Digestorum.

SI immaturam sylvam cæduam cæcidit quis: Interdicto Quod vi aut clam tenetur. si maturam similiter cæduam, neque damno dominus adfectus est: nihil præstabit. §. 1. Non absurde responsum est: Si Magistratum rogasses, ut adversarium tuum adesse ad judicium juberet, ne opus novum tibi nunciaret: clam videris opus fecisse, quod interim feceris.

19. ULPIANUS lib. 57 ad Edictum.

INterdictum Quod vi aut clam, competere filiofamilias colono arboribus succensis, Sabinus ait.

20. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

VI facit tam is, qui prohibitus fecit, quam is, qui quominus prohibeatur, consecutus est; periculo [puta] adversario denunciante, aut janua [puta] præclusa. §. 1. Prohibitus autem intelligitur, quolibet prohibentis actu: id est, vel dicentis se prohibere, vel manum opponentis, lapillumve jactantis prohibendi gratia. §. 2. Tamdiu autem vi facit prohibitus, quamdiu res in eodem statu permanebit: nam si postea convenerit cum adversario, desinit vi facere. §. 3. Item si prohibiti heres, vel is, qui ab eo emerit, ignorans causam præcedentem, fecerit: dicendum esse Pomponius ait, non incidere eum in Interdictum. §. 4. Quod in navi fit, vel in alia qualibet re vel amplissima, mobili tamen: non continetur hoc Interdicto.

§. 5. Sive in privato, sive in publico opus fiat, sive [in loco sacro, sive] in religioso: Interdictum competit.

21. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

SI opus, quod quis jussus est à judice, qui ex hoc Interdicto sumptus esset, restituere; alius quis vi aut clam sustulisset: nihilo minus idem ille omnimodo jubetur opus restituere.

§. 1. Si jussero servum meum [opus] facere, cum quantum ad me pertinet, in clandestini suspicionem non veniret, servus autem meus putaverit, si rescisset adversarius, prohibiturum eum: an tenear? & non puto: cum mea persona sit intuenda. §. 2. In opere novo tam soli quam cœli mensura facienda est. §. 3. Si quis propter opus factum jus aliquod prædii amisit, id restitui ex hoc Interdicto debet.

22. VENULEIUS lib. 2 Interdictorum.

SI vitem meam ex fundo meo in fundum tuum deprehenderis, eaque in fundo tuo coaluerit; utile est Interdictum Quod vi aut clam intra annum: sed si annus præterierit; nullam remanere actionem. radices, quæ in fundo meo sint, tuas fieri: quia his accessiones sint.

§. 1. Si quis vi aut clam araverit: puto eum teneri hoc Interdicto, perinde atque si fossam fecisset; non enim ex qualitate operis huic Interdicto locus est, sed ex opere facto, quod cohæret solo. §. 2. Si ad januam meam tabulas fixeris, & ego eas prius, quam tibi denunciarem, refixero; deinde invicem Interdicto Quod vi aut clam exegerimus: nisi remittas mihi, ut absolvar, condemnandum te, quasi rem non restituas, quanti mea intersit; aut exceptionem mihi profuturam, *Si non vi, nec clam, nec precario feceris*. §. 3. Si stercus per fundum meum tuleris, cum id te facere vetuissem: quanquam nihil damni feceris mihi, nec fundi mei [faciem] mutaveris; tamen teneri te Quod vi aut clam, Trebatius ait; Labeo contra, ne etiam is, qui duntaxat iter per fundum meum fecerit, aut avem egerit, venatusve fuerit sine ullo opere, hoc Interdicto teneatur.

§. 4. Si quis projectum aut stillicidium in sepulchrum immiserit: etiam si ipsum monumentum non tangeret, recte cum eo agi, quod in sepulchro vi aut clam factum sit. quia sepulchri sit non solum is locus, qui recipiat humationem, sed omne etiam supra id cœlum: eoque nomine etiam sepulchri violati agi posse.

§. 5. Si is, qui denunciaverit se opus facturum, confestim opus fecerit: clam fecisse non intelligitur. nam si post tempus, videbitur clam fecisse.

TIT. XXV.

DE REMISSIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

AIt Prætor: QUOD JUS SIT ILLI PROHIBERE, NE SE INVITO FIAT: IN EO NUNCIATIO TENEAT. CÆTERUM NUNCIATIONEM MISSAM FACIO. §. 1. Sub hoc titulo Remissiones proponuntur. §. 2. Et verba Prætoris ostendunt, remissionem ibi demum factam, ubi nunciatio non tenet: & nunciationem ibi demum voluisse Prætorem tenere, ubi jus est nuncianti prohibere, ne se invito fiat. Cæterum sive satisdatio interveniat, sive non: remissio facta hoc tantum remittit, in quo non tenuit nunciatio. Plane si satisdatum est, exinde remissio facta est: non est necessaria remissio. §. 3. Jus habet opus novum nunciandi, qui aut dominium aut servitutem habet.

§. 4. Item Juliano placet, fructuario vindicandarum servitutium jus esse. secundum quod opus novum nunciare poterit vicino, & remissio utilis erit: ipsi autem domino prædii si nunciaverit, remissio inutilis erit. neque sicut adversus vicinum, ita adversus dominum agere potest, jus ei non esse invito se altius ædificare. sed, si hoc facto ususfructus deterior fiat, petere usumfructum debebit. Idem Julianus dicit de cæteris, quibus aliqua servitus à vicino debetur.

§. 5. Ei quoque, qui pignori fundum acceperit, scribit Julianus, non esse iniquum detentionem servitutis dari.

TIT. XXVI.

DE PRECARIO.

1. ULPIANUS lib. 1 Institutionum.

PRecarium est, quod precibus petenti utendum conceditur [tamdiu,] quamdiu is, qui concessit, patitur. §. 1. Quod genus liberalitatis ex Jure gentium descendit.

§. 2. Et distat à donatione: eo quod qui donat, sic dat, ne recipiat: at qui precario concedit, sic dat, quasi tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium solvere. §. 3. Et est simile commodato: nam & qui commodat rem, sic commodat, ut non faciat rem accipientis; sed ut ei uti re commodata permittat.

2. IDEM [lib. 71 ad Edictum].

AIt Prætor: QUOD PRECARIO AB ILLO HABES, AUT DOLO MALO FECISTI UT DESINERES HABERE,

RE, QUA DE RE AGITUR, ID ILLI RESTITUAS. §. 1. Hoc Interdictum restitutorium est. §. 2. Et naturalem habet in se æquitatem: namque precarium revocare volenti competit. *Est enim natura æquum, tamdiu te liberalitate mea uti, quamdiu ego velim: & ut possim revocare, cum mutavero voluntatem.* Itaque cum quid precario rogatum est, non solum hoc Interdicto uti possumus: sed etiam Præscriptis verbis actione, quæ ex bona fide oritur.

§. 3. *Habere precario* videtur, qui possessionem vel corporis vel juris adeptus est, ex hac solummodo causa, quod preces adhibuit, & impetravit, ut sibi possidere aut uti liceat.

3. GAIUS lib. 25 ad Edictum provinciale.

VEluti si me precario rogaveris, *ut per fundum meum ire, vel agere tibi liceat*: vel ut *in tectum vel in aream ædium mearum stillicidium vel tignum in parietem immissum habeas*.

4. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

IN rebus etiam mobilibus precarii rogatio constitit. §. 1. Meminisse autem nos oportet, eum, qui precario habet, etiam possidere.

§. 2. Tenetur hoc Interdicto non utique ille, qui precario rogavit, sed qui precario habet. Etenim fieri potest, ut quis non rogavit, sed habeat precario: Utputa servus meus rogavit, mihi adquisivit precarium, vel quis alius qui juri meo subjectus est. §. 3. Item si rem meam precario rogavero, rogavi quidem precario, sed non habeo precario: idcirco quia receptum est, rei suæ precarium non esse. §. 4. Item qui precario ad tempus rogavit, finito tempore, etiamsi ad hoc temporis non rogavit; tamen precario possidere videtur: intelligitur enim dominus, cum patitur eum, qui precario rogaverit, possidere, rursus precario concedere.

5. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

SEd si manente adhuc precario, tu in ulterius tempus rogasti, prorogatur precarium. nam nec mutatur causa possessionis, & non constituitur eo modo precarium: sed in longius tempus profertur. † Si vero præterita die rogas: propius est, ut soluta jam causa precarii non redintegretur, sed nova constituatur.

6. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

CErte si interim dominus furere cœperit, vel decesserit, fieri non posse Marcellus ait, ut precarium redintegretur: & hoc verum est. §. 1. Si procurator meus me mandante, vel ratum habente, precario rogaverit: ego precario habere proprie dicor. §. 2. Is, qui rogavit, ut precario in fundo moretur, non possidet: sed possessio apud eum, qui concessit, remanet. nam & fructuarius (inquit) & colonus & inquilinus sunt in prædio: & tamen non possident.

§. 3. Julianus ait, eum, qui vi alterum dejecit, & ab eodem precario rogavit, desinere vi possidere, & incipere precario. neque existimare, sibi ipsum causam possessionis mutare: cum voluntate ejus, quem dejecit, cœperit precario possidere: nam si ab eodem emisset, incipere etiam pro emptore posse dominium capere.

§. 4. Quæsitum est: si quis rem suam pignori mihi dederit, & precario rogaverit: an hoc Interdictum locum habeat? quæstio in eo est, ut precarium consistere rei suæ possit. Mihi videtur verius, precarium consistere in pignore: cum possessionis rogetur, non proprietatis. & est hæc sententia etiam utilissima: quotidie enim precario rogantur creditores ab his, qui pignori dederunt: & debet consistere precarium.

7. VENULEJUS lib. 3 Interdictorum.

SEd & si eam rem, cujus possessionem per Interdictum Uti possidetis retinere possim, quamvis futurum esset, ut tenear de proprietate, precario tibi concesserim: teneberis hoc Interdicto.

8. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

QUæsitum est: si Titius me rogaverit, *ut re Sempronii utatur*, deinde ego Sempronium rogavero *ut concederet*, & ille, dum mihi vult præstitum, concesserit. Titius à me habet precario, & ego cum eo agam Interdicto de precario. Sempronius autem non aget cum eo: quia hæc verba, *Ab illo precario habes*, ostendunt, ei demum competere Interdictum, à quo quis precario rogavit, non cujus res est. † An tamen Sempronius mecum quasi a me rogatus Interdictum habeat? Et magis est, ne habeat; quia non habeo precario, cum non mihi, sed alii impetravi. mandati tamen actionem potest adversus me habere; quia me mandante dedit tibi: aut si quis dixerit, non mandatu meo, sed magis mihi credentem hoc fecisse: dicendum est, in factum dandam actionem & adversus me. §. 1. Quod à Titio precario quis rogavit, id etiam ab herede ejus precario habere videtur: & ita & Sabinus & Celsus scribunt: eoque jure utimur. Ergo & à cæteris successoribus habere quis precario videtur. Idem & Labeo probat: & adjicit, etiam si ignoret quis heredem, tamen videri eum ab herede precario habere. §. 2. Illud tamen videamus, quale sit, si à me precario rogaveris, & ego eam rem alienavero: an precarium duret, re ad alium translata? Et magis est, ut si ille non revocet, posse interdicere, quasi ab illo precario habeas, non quasi à me: & si passus est aliquo tempore à se precario habere, recte interdicet, quasi à se precario habeas. §. 3. Eum quoque precario teneri voluit Prætor, qui dolo fecit, ut habere desineret. † Illud adnotatur, quod culpam non præstat [is,] qui precario rogavit, sed solum dolum præstat: quanquam is, qui commodatum suscepit, non tantum dolum, sed etiam culpam præstat. nec immerito dolum solum præstat is, qui precario rogavit: cum totum [hoc] ex liberalitate descendat ejus, qui precario concessit; & satis sit, si dolus tantum præstetur. Culpam tamen dolo proximam contineri quis merito dixerit. §. 4. Ex hoc Interdicto restitui debet in pristinam causam: quod si non fuerit factum, condemnatio in tantum fiet, quanti interfuit actoris, ei rem restitui ex eo tempore, ex quo Interdictum editum est. † Ergo & fructus ex die Interdicti editi præstabuntur. §. 5. Si servitute usus non fuit is, qui precario rogavit, ac per hoc amissa sit: videamus, an Interdicto teneatur? Ego arbitror, non alias, quam si dolo fecerit.

§. 6. Et generaliter erit dicendum, in restitutionem venire dolum, & culpam latam dumtaxat, cætera non venire. † Plane post Interdictum editum oportebit, & dolum, & culpam, & omnem causam venire: nam ubi moram quis fecit precario, omnem causam debebit constituere. §. 7. Interdictum hoc & post annum competere Labeo scribit: eoque Jure utimur. cum enim nonnunquam in longum tempus precarium concedatur, absurdum est dicere, Interdictum locum non habere post annum.

§. 8. Hoc Interdicto heres ejus, qui precario rogavit, tenetur, quemadmodum ipse: ut sive habet, sive dolo fecit, quominus haberet vel ad se perveniret, teneatur: ex dolo autem

tem defuncti hactenus, quatenus ad eum pervenit.

9. GAIUS lib. 26 ad Edictum provinciale.

PRecaria possessio constitui potest vel inter præsentes, vel inter absentes: veluti per epistolam, vel per nuncium.

10. POMPONIUS lib. 5 ex Plautio.

QUamvis ancillam quis precario rogaverit: id actum videtur, ut etiam quod ex ancilla natum esset, in eadem causa haberetur.

11. CELSUS lib. 7 Digestorum.

SI debitor rem pigneratam precario rogaverit: soluta pecunia, precarium solvitur; quippe id actum est, ut usque eo precarium teneret.

12. IDEM lib. 25 Digestorum.

CUm precario aliquid datur, si convenit, ut *in Calendas Julias precario possideat*: nunquid exceptione adjuvandus est, ne ante ei possessio auferatur? Sed nulla vis est hujus conventionis, ut rem alienam domino invito possidere liceat. §. 1. Precario rogatio & ad heredem ejus, qui concessit, transit. ad heredem autem ejus, qui precario rogavit, non transit: quippe ipsi dumtaxat, non etiam heredi concessa possessio est.

13. POMPONIUS lib. 33 ad Quintum Mucium.

SI servus tuus tuo mandato precario rogaverit, vel ratum habueris, quod ille rogavit tuo nomine: teneberis, quasi precario habeas. † Sed si te ignorante, suo nomine vel servus vel filius rogaverit: non videris tu precario habere: sed illi erit actio de peculio, vel de in rem verso.

14. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

INterdictum de precariis merito introductum est, quia nulla eo nomine juris civilis actio esset: magis enim ad donationes, & beneficii causam, quam ad negotii contracti spectat precarii conditio.

15. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

ET habet summam æquitatem, ut eatenus quisque nostro utatur, quatenus ei tribuere velimus. §. 1. Hospites, & qui gratuitam habitationem accipiunt, non intelliguntur precario habitare. §. 2. Precario habere etiam ea, quæ in jure consistunt, possumus: ut immissa vel protecta. §. 3. Cum quis de re sibi restituenda cautum habet, precarium Interdictum ei non competit. §. 4. Eum, qui precario rogaverit, ut sibi possidere liceat, nancisci possessionem non est dubium. † An is quoque possideat, qui rogatus sit, dubitatum est? Placet autem, penes utrumque esse eum hominem, qui precario datus esset: penes eum, qui rogasset, qua possederat corpore; penes dominum, quia non decesserit animo possessione.

§. 5. Quo quis loco precario aut possideat, aut cœperit possidere, nihil refert, quod ad hoc Interdictum pertinet.

16. IDEM lib. 32 ad Sabinum.

SI adoptavero eum, qui precario rogaverit, ego quoque precario possidebo.

17. IDEM lib. 23 ad Sabinum.

QUi precario fundum possidet, is Interdicto Uti possidetis adversus omnes, præter eum, quem rogavit, uti potest.

18. JULIANUS [lib. 13 Digestorum.]

UNusquisque potest rem suam, quamvis non possideat, precario dare ei, qui possideat.

19. IDEM lib. 49 Digestorum.

DUo in solidum precario habere non magis possunt, quam duo in solidum vi possidere, aut clam. nam neque justæ neque injustæ possessiones duæ concurrere possunt. §. 1. Qui servum meum precario rogat, videtur à me precario habere, si hoc ratum habuero: & ideo precario Interdicto mihi tenebitur. §. 2. Cum quid precario rogatum est, non solum Interdicto uti possumus, sed & Incerti condictione, [id est], Præscriptis verbis.

20. ULPIANUS lib. 2 Responsorum.

EA, quæ distracta sunt, ut precario penes emptorem essent, quoad pretium universum persolveretur, si per emptorem stetit, quo minus persolveretur, venditorem posse consequi.

21. VENULEJUS lib. 4 Actionum.

CUm precario quis rogat, ut *ipsi in eo fundo morari liceat*: supervacuum est adjici, *ipsi, suisque*: nam per ipsum suis quoque permissum uti videtur.

22. IDEM lib. 3 Interdictorum.

SI is, qui pro possessore possideret, precario dominum rogaverit, ut sibi retinere rem liceret; vel is, qui alienam rem emisset, dominum rogaverit: apparet eos precario possidere. nec existimandos mutare sibi causam possessionis, quibus à domino concedatur precario possidere: nam & si id, quod possideas, alium precario rogaveris, videri te desinere ex prima causa possidere, & incipere ex precario habere: & contra si possessorem precario rogaverit, qui rem avocare ei posset: teneri eum precario; quoniam aliquid ad eum per hanc precarii rogationem pervenit, id est, possessio, quæ aliena sit. §. 1. Si pupillus sine tutoris auctoritate precario rogaverit: Labeo ait, habere eum precariam possessionem, & hoc Interdicto teneri. nam quo magis naturaliter possideretur, nullum locum esse tutoris auctoritate. Recteque dici, *Quod precario habes*; quia quod possideat, ex ea causa possideat, ex qua rogaverit. nihilque novi [per] Prætorem constituendum: quoniam, sive habeat rem, officio Judicis teneretur; sive non habeat, non teneatur.

TIT. XXVII.

DE ARBORIBUS CÆDENDIS.

1. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

AIt Prætor: QUÆ ARBOR EX ÆDIBUS TUIS IN ÆDES ILLIUS IMPENDET, SI PER TE STAT, QUOMINUS EAM ADIMAS: TUNC, QUOMINUS ILLI EAM ARBOREM ADIMERE SIBIQUE HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO.

§. 1. Hoc Interdictum prohibitorium est.

§. 2. Si arbor ædibus alienis impendeat, utrum totam arborem jubeat Prætor adimi, an vero id solum, quod superexcurrit, quæritur? Et Rutilius ait, à stirpe excindendam, idque plerisque videtur verius: & nisi adimet dominus arborem: Labeo ait, permitti ei, cui arbor officeret, ut si vellet, succideret eam, lignaque tolleret. §. 3. *Arboris* appellatione etiam vites continentur. §. 4. Non solum autem domino ædium, sed etiam ei, qui usumfructum habet, competit hoc Interdictum: quia & ipsius interest, arborem istam non impendere.

§. 5. Præterea probandum est, si arbor communibus ædibus impendeat, singulos dominos habere hoc Interdictum, & quidem in solidum: quia & servitutium vindicationem singuli habeant. §. 6. Ait Prætor: SI PER TE STAT,

STAT, QUOMINUS EAM ADIMAS: QUOMINUS ILLI EAM ARBOREM ADIMERE LICEAT; VIM FIERI VETO. Prius itaque tibi datur adimendi facultas: si tu non facias, tunc vicino prohibet vim fieri adimere volenti.

§. 7. Deinde ait Prætor: QUÆ ARBOR EX AGRO TUO IN AGRUM ILLIUS IMPENDET, SI PER TE STAT, QUOMINUS PEDES QUINDECIM A TERRA EAM ALTIUS COERCEAS: TUNC, QUOMINUS ILLI ITA COERCERE, LIGNAQUE SIBI HABERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 8. Quod ait Prætor, & Lex 12 Tabularum efficere voluit, *ut quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur*: & hoc idcirco effectum est, ne umbra arboris vicino prædio noceret. §. 9. Differentia duorum capitum Interdicti hæc est: Si quidem arbor ædibus impendeat, succidi eam præcipitur: si vero agro impendeat, tantum usque ad quindecim pedes à terra coërceri.

2. POMPONIUS lib. 34 ad Sabinum.

SI arbor ex vicini fundo vento inclinata in tuum fundum sit: ex Lege 12 Tabularum de adimenda ea recte agere potes, *jus ei non esse ita arborem habere.*

TIT. XXVIII.

DE GLANDE LEGENDA.

1. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

AIt Prætor, GLANDEM, QUÆ EX ILLIUS AGRO IN TUUM CADAT, QUOMINUS ILLI TERTIO QUOQUE DIE LEGERE, AUFERRE LICEAT: VIM FIERI VETO.

§. 1. Glandis nomine omnes fructus continentur.

TIT. XXIX.

DE HOMINE LIBERO EXHIBENDO.

1. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

AIt Prætor: QUEM LIBERUM DOLO MALO RETINES, EXHIBEAS. §. 1. Hoc Interdictum proponitur tuendæ libertatis causa: videlicet, ne homines liberi retineantur à quoquam.

2. VENULEIUS lib. 4 Interdictorum.

NIhil enim multum à specie servientium differunt, quibus facultas non datur recedendi.

3. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

QUod & Lex Favia prospexit. Neque hoc Interdictum aufert Legis Faviæ exsecutionem: nam & hoc Interdicto agi poterit, & nihilominus accusatio Legis Faviæ institui: & versa vice, qui egit Favia, poterit nihilominus etiam hoc Interdictum habere, præsertim cum alius Interdictum, alius Faviæ actionem habere possit. §. 1. Hæc verba, *Quem liberum*, ad omnem liberum pertinent: sive pubes sit, sive impubes; sive masculus, sive fœmina; sive unus, sive plures; sive sui juris sit, sive alieni: hoc enim tantum spectamus, an liber sit.

§. 2. Is tamen, qui in potestate habet, hoc Interdicto non tenebitur: quia dolo malo non videtur habere, qui suo jure utitur. §. 3. Si quis eum, quem ab hostibus redemit, retineat: In ea causa est, ut Interdicto non teneatur: non enim dolo malo facit. † Plane si offertur pretium, Interdictum locum habet. Sed & si eum remisit pretio non accepto, dicendum est, Interdicto locum fore, si posteaquam semel remisit, velit retinere. §. 4. Si eum quis retineat filium, quem non habet in potestate: plerunque sine dolo malo facere videbitur. pietas enim genuina efficit sine dolo malo retineri: nisi si evidens dolus malus intercedat. Proinde & si libertum suum, vel alumnum, vel noxæ deditum adhuc impuberem: idem erit dicendum. † Et generaliter, qui justam causam habet hominis liberi apud se retinendi, non videtur dolo malo facere. §. 5. Si quis volentem retineat, non videtur dolo malo retinere. † Sed quid si [volentem] quidem retineat, non tamen sine calliditate circumventum, vel seductum, vel sollicitatum, neque bona vel probabili ratione hoc facit? Recte dicetur dolo malo retinere.

§. 6. Is qui nescit apud se esse hominem liberum, dolo malo caret: sed ubi certioratus retinet, dolo malo non caret.

§. 7. Plane, si dubitat, utrum liber, an servus sit, vel facit status controversiam: recedendum erit ab hoc Interdicto, & agenda causa libertatis. etenim recte placuit, tunc demum hoc Interdictum locum habere, quotiens quis pro certo liber est. † Cæterum si quæratur de statu, non oportet præjudicium fieri alienæ cognitioni. §. 8. Ait Prætor, *Exhibeas*. Exhibere est, in publicum producere, & videndi tangendique hominis facultatem præbere: proprie autem exhibere est, extra secretum habere.

§. 9. Hoc Interdictum omnibus competit: nemo enim prohibendus est libertati favere.

§. 10. Plane ex causa suspectæ personæ removendæ sunt, si forte talis persona sit, quam verisimile est colludere, vel calumniari.

§. 11. Sed [&] si mulier vel pupillus hoc Interdictum desideret, pro cognato, vel parente, vel affine suo solliciti: dandum esse eis Interdictum, dicendum est: nam & publico judicio reos facere possunt, dum suas suorumque injurias exsequuntur. §. 12. Si [tamen] plures sunt, qui experiri volent: eligendus est à Prætore, ad quem maxime res pertinet, vel is, qui idoneior est. & est optimum, ex conjunctione, ex fide, ex dignitate actorem hoc Interdicto eligendum. §. 13. Si tamen, posteaquam hoc Interdicto actum est, alius hoc Interdicto agere desideret: palam erit, postea alii non facile dandum, nisi si de perfidia prioris potuerit aliquid dici. Itaque causa cognita amplius quam semel Interdictum hoc erit movendum. Nam nec in publicis judiciis permittitur amplius agi, quam semel actum est, quam si prævaricationis fuerit damnatus prior accusator. † Si tamen reus condemnatus malit litis æstimationem sufferre, quam hominem exhibere: non est iniquum, sæpius in eum Interdicto experiri, vel eidem sine exceptione, vel alii. §. 14. Hoc Interdictum & in absentem esse rogandum Labeo scribit: sed si non defendatur, in bona ejus eundum ait.

§. 15. Hoc Interdictum perpetuum est.

4. VENULEJUS [lib. 4 Interdictorum].

SI quis liberum hominem ignorantem suum statum retineat: tamen, si dolo malo retinet, cogitur exhibere. §. 1. Trebatius quoque ait non teneri eum, qui liberum hominem pro servo bona fide emerit & retineat. §. 2. Nullo tempore dolo malo retineri homo liber debet: adeo ut quidam putaverint, nec modicum tempus ad eum exhibendum dandum; quoniam præteriti facti pœna præstanda est. §. 3. Creditori non competit Interdictum, ut debitor exhibeatur: nec enim debitorem latitantem exhibere quisquam cogitur, sed in bona ejus ex Edicto Prætoris itur.

TIT. XXX.

DE LIBERIS EXHIBENDIS, ITEM DUCENDIS.

1. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

AIt Prætor, QUI QUÆVE IN POTESTATE LUCII TITII EST, SI IS EAVE APUD TE EST, DOLOVE MALO TUO FACTUM EST, QUOMINUS APUD TE ESSET, ITA EUM EAMVE EXHIBEAS.

§. 1. Hoc Interdictum proponitur adversus eum, quem quis exhibere desiderat eum, quem in potestate sua esse dicit. Et ex verbis apparet, ei, cujus in potestate est, hoc Interdictum competere. §. 2. In hoc Interdicto Prætor non admittit causam, cur apud eum sit is, qui exhiberi debet, quemadmodum in superiore Interdicto: sed omnimodo restituendum putavit, si in potestate est. §. 3. Si vero mater sit, quæ retinet, apud quam interdum magis, quam apud patrem, morari filium debere, ex justissima scilicet causa, & Divus Pius decrevit, & à Marco & à Severo rescriptum est: æque subveniendum ei erit per exceptionem. §. 4. Pari modo si judicatum fuerit, non esse eum in potestate, etsi per injuriam judicatum sit: agenti hoc Interdicto objicienda erit exceptio rei judicatæ; ne de hoc quæratur, an sit in potestate, sed an sit judicatum. §. 5. Si quis filiam suam, quæ mihi nupta sit, velit abducere, vel exhiberi sibi desideret: an adversus Interdictum exceptio danda sit, si forte pater concordans matrimonium, forte & liberis subnixum, velit dissolvere? Et certo jure utimur, ne bene concordantia matrimonia jure patriæ potestatis turbentur: quod tamen sic erit adhibendum, ut patri persuadeatur, ne acerbe patriam potestatem exerceat.

2. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

IMo magis de uxore exhibenda ac ducenda pater etiam, qui filiam in potestate habet, à marito recte convenitur.

3. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

DEinde ait Prætor: SI LUCIUS TITIUS IN POTESTATE LUCII TITII EST: QUOMINUS EUM LUCIO TITIO DUCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Superiora Interdicta exhibitoria sunt: hoc est, pertinent ad exhibitionem liberorum, cæterorumque, de quibus supra diximus: hoc autem Interdictum pertinet ad ductionem, ut ducere quis possit eos, in quos habet jus ductionis. Itaque prius Interdictum, quod est de liberis exhibendis, præparatorium est hujus Interdicti: quo magis enim quis duci possit, exhibendus fuit. §. 2. Ex hisdem causis hoc Interdictum tribuendum est, ex quibus causis de exhibendis liberis competere diximus: itaque quæcunque ibi diximus, eadem hic quoque dicta accipienda sunt. §. 3. Hoc autem Interdictum competit non adversus ipsum filium, quem quis ducere vult: sed utique esse debet is, qui eum Interdicto defendat. Cæterum cessat Interdictum, & succedere poterit notio Prætoris: ut apud eum disceptetur, utrum quis in potestate sit, an non [sit]. §. 4. Julianus ait: quotiens id Interdictum movetur de filio ducendo; vel cognitio; & is, de quo agitur, impubes est: alias differri oportere rem in tempus pubertatis, alias repræsentari. † Idque ex persona eorum, inter quos controversia erit, & ex genere causæ constituendum est. Nam si is, qui se patrem dicit, auctoritatis, prudentiæ, fidei exploratæ esset; usque in diem litis impuberem apud se habebit: is vero, qui controversiam facit, humilis, calumniator, notæ nequitiæ; repræsentanda cognitio est. † Item si is, qui impuberem negat in aliena potestate esse, vir omnibus modis probatus, tutor vel testamento, vel à Prætore datus; pupillum, quem in diem litis apud se habuit, tuetur: is vero, qui patrem se dicit, suspectus [est] quasi calumniator; differri litem non oportebit. † Si vero utraque persona suspecta est, aut tanquam infirma, aut tanquam turpis: non erit alienum (inquit) disponi, apud quem interim puer educaretur, & controversiam in tempus pubertatis differri: ne, per collusionem vel imperitiam alterutrius contendentium, aut alienæ potestati paterfamilias addicatur, aut filius alienus patrisfamiliæ loco constituatur. §. 5. Etiam si maxime autem probet filium pater in sua potestate esse: tamen, causa cognita, mater in retinendo eo potior erit. idque decretis Divi Pii quibusdam continetur. obtinuit enim mater ob nequitiam patris, ut sine deminutione patriæ potestatis apud eam filius moretur. §. 6. In hoc Interdicto, donec res judicetur, fœminam, *prætextatum*, eumque, qui *proxime prætextati* ætatem accedet, interim apud matremfamilias deponi Prætor jubet. † Proxime ætatem prætextati accedere eum dicimus, qui puberem ætatem nunc ingressus est. † Cum audis matremfamilias, accipe notæ auctoritatis fœminam.

4. AFRICANUS lib. 4 Quæstionum.

SI eum, qui se patremfamilias dicat, ego in mea potestate esse, & jussu meo adisse hereditatem dicam: tam de hereditate agi oportere, quam ad Interdictum de filio ducendo iri debere ait.

5. VENULEJUS lib. 4 Interdictorum.

SI filius sua sponte apud aliquem est, inutile hoc Interdictum erit: quia filius magis apud se, quam apud eum est, in quem interdicetur, cum liberam facultatem abeundi vel remanendi haberet. nisi inter duos, qui se patres dicerent, controversia esset, & alter ab altero exhiberi eum desideraret.

TIT. XXXI.

DE UTRUBI.

1. ULPIANUS lib. 72 ad Edictum.

PRætor ait: UTRUBI HIC HOMO, QUO DE AGITUR, MAJORE PARTE HUJUSCE ANNI FUIT: QUOMINUS IS EUM DUCAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc Interdictum de possessione rerum mobilium locum habet, sed obtinuit vim ejus exæquatam fuisse Uti possidetis Interdicto, quod de rerum soli competit: ut is & in hoc Interdicto vincat, qui nec vi, nec clam, nec precario, dum super hoc ab adversario inquietatur, possessionem habet.

TIT. XXXII.

DE MIGRANDO.

1. ULPIANUS lib. 73 ad Edictum.

PRætor ait: SI IS HOMO, QUO DE AGITUR, NON EST EX HIS REBUS, DE QUIBUS INTER TE ET ACTOREM CONVENIT, UT QUÆ IN EAM HABITATIONEM, QUA DE AGITUR, INTRODUCTA, IMPORTATA, IBI NATA FACTAVE ESSENT, EA PIGNORI TIBI PRO MERCEDE EJUS HABITATIONIS ESSENT: SIVE EX HIS REBUS ESSET EA MERCES TIBI SOLUTA, EOVE NOMINE

MINE SATISFACTUM EST, AUT PER TE STAT, QUOMINUS SOLVATUR: ITA QUOMINUS EI, QUI EUM PIGNORIS NOMINE INDUXIT, INDE ABDUCERE LICEAT, VIM FIERI VETO. §. 1. Hoc Interdictum proponitur inquilino, qui soluta pensione vult migrare. Nam colono non competit.

§. 2. Cui rei etiam extra ordinem subveniri potest: ergo infrequens est hoc Interdictum.

§. 3. Si tamen gratuitam quis habitationem habeat, hoc Interdictum utile ei competet.

§. 4. Si pensio nondum debeatur: ait Labeo Interdictum hoc cessare: nisi paratus sit eam pensionem solvere. † Proinde si semenstrem solvit, sexmenstris debeatur: inutiliter interdicet, nisi solverit & sequentis sexmenstris. Ita tamen, si conventio specialis facta est in conductione domus, ut non liceat ante finitum annum, vel certum tempus migrare. † Idem est, & si quis in plures annos conduxerit, & nondum præterierit tempus. nam cum in universam conductionem pignora sunt obligata: consequens erit dicere, Interdicto locum [non] fore, nisi liberata fuerint. §. 5. Illud notandum est, Prætorem hic non exegisse, ut in bonis fuerit conductoris, nec ut esset pignori res illata, sed si pignoris nomine inducta sit. Proinde & si aliena sint, & sint talia, quæ pignoris nomine teneri non potuerint, pignoris tamen nomine inducta sint: Interdicto hoc locus erit. quod si nec pignoris nomine inducta sint: nec retineri poterunt à locatore. §. 6. Hoc Interdictum perpetuum est, & in successores [&] successoribus dabitur.

2. GAIUS lib. 26 ad Edictum provinciale.

HOc Interdictum inquilino etiam de his rebus quæ non ipsius sunt, sed forte commodatæ ei vel locatæ, vel apud eum depositæ sunt, utile esse non dubitatur.

TIT. XXXIII.

DE SALVIANO INTERDICTO.

1. JULIANUS lib. 49 Digestorum.

SI colonus ancillam in fundo pignoris nomine duxerit, & eam vendiderit: quod apud emptorem ex ea natum est, ejus adprehendendi gratia utile Interdictum reddi oportet. §. 1. Si colonus res in fundum duorum pignoris nomine intulerit, *ita ut utrique in solidum obligatæ essent*: singuli adversus extraneum Salviano Interdicto recte experientur. inter ipsos vero si reddatur hoc Interdictum, possidentis conditio melior erit. † At si id actum fuerit, *ut pro partibus res obligaretur*: utilis actio & adversus extraneos, & inter ipsos dari debebit, per quam dimidias partes possessionis singuli adprehendent. §. 2. Idem servari conveniet, & si colonus rem, quam cum alio communem habebat, pignoris nomine induxerit: scilicet ut pro parte dimidia, pignoris persecutio detur.

2. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

IN Salviano Interdicto si in fundum communem duorum pignora sint ab aliquo invecta: possessor vincet: & erit eis descendendum ad Servianum judicium.

LIBER QUADRAGESIMUSQUARTUS.

TIT. I.

DE EXCEPTIONIBUS, PRÆSCRIPTIONIBUS, ET PRÆJUDICIIS.

1. ULPIANUS lib. 4 ad Edictum.

AGere etiam is videtur, qui exceptione utitur: nam reus in exceptione actor est.

2. IDEM lib. 74 ad Edictum.

E*Xceptio* dicta est quasi quædam exclusio, quæ [inter] opponi actioni cujusque rei solet ad cludendum id, quod in intentionem condemnationemve deductum est. §. 1. *Replicationes* nihil aliud sunt, quam exceptiones, & à parte actoris veniunt: quæ quidem ideo necessariæ sunt, ut exceptiones excludant. semper enim replicatio idcirco objicitur, ut exceptionem oppugnet. §. 2. Illud tenendum est, omnem exceptionem, vel replicationem, exclusoriam esse: exceptio actorem excludit: replicatio reum.

§. 3. Sed & contra replicationem solet dari triplicatio, & contra triplicationem rursus, & deinceps multiplicantur nomina: dum aut reus aut actor objicit. §. 4. Sane solemus dicere, quasdam exceptiones esse dilatorias, quasdam peremptorias: utputa dilatoria est exceptio, quæ differt actionem. veluti procuratoria exceptio dilatoria est: nam qui dicit, non licere procuratorio nomine agi; non prorsus litem inficiatur, sed personam evitat.

3. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

EXceptiones, aut perpetuæ, & peremptoriæ sunt, aut temporales, & dilatoriæ. † *Perpetuæ*, atque *peremptoriæ* sunt, quæ semper locum habent, nec evitari possunt: qualis est doli mali, & rei judicatæ, & si quid contra Leges Senatusve consultum factum esse dicetur: item pacti conventi perpetui, id est, ne omnino pecunia petatur. † *Temporales* atque *dilatoriæ* sunt, quæ non semper locum habent, sed evitari possunt: qualis est pacti conventi temporalis, id est, ne forte intra quinquennium ageretur. † Procuratoriæ quoque exceptiones dilatoriæ sunt, quæ evitari possunt.

4. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

IN pupillo, cui soluta est debita pecunia sine tutoris auctoritate, si quæratur, an doli exceptione summoveri debeat: illud tempus inspicitur, an pecuniam, vel ex ea aliquid habeat, quo petit.

5. IDEM lib. 18 ad Edictum.

IS, qui dicit *se jurasse*, potest & aliis exceptionibus uti cum exceptione jurisjurandi, vel aliis solis: pluribus enim defensionibus uti permittitur.

6. IDEM [lib. 71 ad Edictum].

SI rem legatam petat legatarius, [ut] de dolo testatoris excipitur. nam sicut heres, qui in universum jus succedit, summovetur exceptione: ita & legatarius debet summoveri, quasi unius rei successor.

7. IDEM [lib. 3 ad Plautium].

EXceptiones, quæ *personæ* cujusque cohærent, non transeunt ad alios. veluti [ea] quam socius habet exceptionem, quod facere possit, vel parens patronusve, non competit fidejussori: sic mariti fidejussor post solutum matrimonium datus, in solidum dotis nomine condemnatur.

§. 1. *Rei* autem *cohærentes* exceptiones etiam fidejussoribus competunt: ut rei judicatæ, doli mali, jurisjurandi, quod metus causa factum est. Igitur & si reus pactus sit in

in rem, omnimodo competit exceptio fidejussori. † Intercessionis quoque exceptio: Item quod libertatis onerandæ causa petitur, etiam fidejussori competit. Idem dicitur, & si pro filiofamilias contra Senatusconsultum quis fidejusserit, aut pro minore vigintiquinque annis circumscripto. Quod si deceptus sit in re, tunc nec ipse ante habet auxilium, quam restitutus fuerit, nec fidejussori danda est exceptio.

8. IDEM [lib. 14 ad Plautium].

NEmo prohibetur pluribus exceptionibus uti, quamvis diversæ sunt.

9. MARCELLUS [lib. 3 Digestorum].

NOn utique existimatur confiteri de intentione adversarius, quocum agitur, quia exceptione utitur.

10. MODESTINUS [lib. 12 Responsorum].

MOdestinus respondit: *Res inter alios judicata aliis non obest*: nec si is, contra quem judicatum est, heres extiterit ei, contra quem nihil pronunciatum est, hereditariam ei litem inferenti præscribi ex ea sententia posse, quam proprio nomine disceptans, antequam heres extiterit, excepit.

11. IDEM [lib. 13 Responsorum].

QUi adgnitis instrumentis, quasi vera essent, solvit post sententiam Judicis: quæro, si postea cognita rei veritate, & repertis falsis instrumentis, accusare velit, & probare falsa esse instrumenta, ex quibus conveniebatur, cum instrumentis subscripserat ex præcepto, sive interlocutione judicis, an præscriptio ei opponi possit? cum [&] Principalibus Constitutionibus manifeste cavetur, *etsi res judicata esset ex falsis instrumentis, si postea falsa inveniantur, nec rei judicatæ præscriptionem opponi.* Modestinus respondit: ob hoc, quod per errorem solutio facta est, vel cautio de solvendo interposita proponitur ex his instrumentis, quæ nunc falsa dicuntur, præscriptioni locum non esse.

12. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

GEneraliter in præjudiciis is actoris partes sustinet, qui habet intentionem secundum id, quod intendit.

13. JULIANUS [lib. 50 Digestorum].

SI post litem de hereditate contestatam res singulæ petantur: placet non obstare exceptionem, *Quod præjudicium hereditati non fiat.* futuri enim judicii, non facti nomine, hujusmodi exceptiones comparatæ sunt.

14. ALFENUS VARUS [lib. 2 Digest].

FIliusfamilias peculiarem servum vendidit: pretium stipulatus est. is homo redhibitus, [&] postea mortuus est: & pater ejus pecuniam ab emptore petebat, quam filius stipulatus erat: Placuit æquum esse, in factum exceptionem eum objicere, *Quod pecunia ob hominem illum expromissa est, qui redhibitus est.*

15. JULIANUS [lib. 4 ad Urseium Ferocem].

ADversus exceptionem jurisjurandi replicatio doli mali non debet dari: cum Prætor id agere debet, ne de jurejurando cujusquam quæratur.

16. AFRICANUS [lib. 9 Quæstionum].

FUndum Titianum possides, de cujus proprietate inter me & te controversia est; & dico præterea viam ad eum per fundum Sempronianum, quem tuum esse constat, deberi: si viam petam; exceptionem, *Quod præjudicium prædio non fiat*, utilem tibi fore putavit: videlicet, quod non aliter viam mihi deberi probaturus sim, quam prius probaverim fundum Titianum meum esse.

17. PAULUS [lib. 70 ad Edictum].

SEd si ante viam, deinde fundum Titianum petat: quia & diversa corpora sunt, & causæ restitutionum dispares: non nocebit exceptio.

18. AFRICANUS [lib. 9 Quæstionum].

FUndi, quem tu proprium tuum esse dicis, partem à te peto: & volo simul judicio quoque communi dividundo agere sub eodem judice. † Item si ejus fundi, quem tu possideas, & ego proprium meum esse dicam, fructus condicere tibi velim: quæsitum est, an exceptio, *Quod præjudicium fundo partive ejus non fiat*, obstet: an deneganda sit? Et utrobique putat intervenire Prætorem debere, nec permittere petitori, priusquam de proprietate constet, hujusmodi judiciis experiri.

19. MARCIANUS lib. 13 Institutionum.

OMnes exceptiones, quæ reo competunt, fidejussori quoque, etiam invito reo competunt.

20. PAULUS lib. singul. de Conceptione formularum.

EXceptiones opponuntur, aut quia factum sit, quod fieri oportet; aut quia factum sit, quod fieri non oportuit; aut quia factum non sit, quod fieri debuerat. † Quia factum est, quod fieri oportuit: datur exceptio rei venditæ & traditæ, [& rei judicatæ]. † Quia factum est, quod fieri non oportuit: datur exceptio doli mali. † Quia non factum est, quod fieri debuit: ut bonorum possessionis non datæ.

21. NERATIUS lib. 4 Membranarum.

REi majoris pecuniæ præjudicium fieri videtur, cum ea quæstio in judicium deducitur, quæ vel tota, vel ex aliqua parte communis est quæstioni de re majori.

22. PAULUS lib. singul. de Variis Lectionibus.

EXceptio est conditio, quæ modo eximit reum damnatione, modo minuit damnationem. §. 1. Replicatio est contraria exceptio, quasi exceptionis exceptio.

23. LABEO lib. 6 Pithanon à Paulo epitomatorum.

PAulus: Si quis statuam in municipio ea mente posuit, ut ea municipii esset, & eam petere vult: excludi eum oportet præscriptione in factum data.

24. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

FIliusfamilias exceptionem jurisjurandi patri quærit, si eum dare non oportere juraverit.

TIT. II.

DE EXCEPTIONE REI JUDICATÆ.

1. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

CUm res inter alios judicatæ nullum aliis præjudicium faciant: ex eo testamento, ubi libertas data est, vel legato agi potest; licet ruptum, vel irritum, aut non justum dicatur testamentum. nec si superatus fuerit legatarius, præjudicium libertati fit.

2. IDEM lib. 13 ad Edictum.

QUi cum herede ejus egit, qui filium præterierat, & exceptione summotus est, *Ac si non in ea causa sint tabulæ testamenti, ut contra eas bonorum possessio dari possit*: omittente emancipato filio bonorum possessionem, non inique restituetur, ut agat cum herede. & ita Julianus lib. 4 Digestorum scripsit.

3. IDEM [lib. 15 ad Edictum].

JUlianus lib. 3 Digestorum respondit, exceptionem

ptionem rei judicatæ obstare, quotiens eadem quæstio inter easdem personas revocatur. Et ideo & si singulis rebus petitis hereditatem petat, vel contra: exceptione summovebitur.

4. IDEM [lib. 72 ad Edictum.]

REi judicatæ exceptio tacite continere videtur omnes personas, quæ rem in judicium deducere solent.

5. IDEM [lib. 74 ad Edictum].

DE eadem re agere videtur, & qui non eadem actione agat, qua ab initio agebat: sed etiam si alia experiatur, de eadem tamen re.

† Utputa si quis mandati acturus, cum ei adversarius judicio sistendi causa promisisset, propter eandem rem agat negotiorum gestorum, vel condicat: de eadem re agit. † Recteque ita definietur, eum demum de re non agere, qui prorsus rem ipsam non persequitur. cæterum cum quis actionem mutat [&] experitur; dummodo de eadem re experiatur, etsi diverso genere actionis, quam instituit: videtur de ea re agere.

6. PAULUS [lib. 70 ad Edictum].

SIngulis controversiis singulas actiones, unumque judicati finem sufficere, probabili ratione placuit; ne aliter modus litium multiplicatus summam atque inexplicabilem faciat difficultatem: maxime si diversa pronunciarentur. parere ergo exceptionem rei judicatæ, frequens est.

7. ULPIANUS [lib. 75 ad Edictum].

SI quis, cum totum petisset, partem petat: exceptio rei judicatæ nocet. nam pars in toto est: eadem enim res accipitur, & si pars petatur ejus, quod totum petitum est. Nec interest, utrum in corpore hoc quæratur, an in quantitate, vel in jure. † Proinde si quis fundum petierit, deinde partem petat vel pro diviso, vel pro indiviso: dicendum erit exceptionem obstare.

†. Proinde & si proponas mihi certum locum me petere ex eo fundo, quem petii: obstabit exceptio. † Idem erit probandum, & si duo corpora fuerint petita, mox alterutrum corpus petatur: nam nocebit exceptio. † Item si quis fundum petierit, mox arbores excisas ex eo fundo petat; aut insulam petierit, deinde aream vel tigna, vel lapides petat. † Item si navem petiero, postea singulas tabulas vindicem. §. 1. Si ancillam prægnantem petiero, & post litem contestatam conceperit & pepererit, mox partum ejus petam: utrum idem petere videor, an aliud, magnæ quæstionis est? Et quidem ita definiri potest, totiens eandem rem agi, quotiens apud judicem posteriorem id quæritur, quod apud priorem quæsitum est. † In his igitur fere omnibus exceptio nocet. §. 2. Sed in cæmentis & tignis diversum est. nam is, qui insulam petit, si cæmenta, vel tigna, vel quid aliud suum petat, in ea conditione est, ut videatur aliud petere: etenim cujus insula est, non utique & cæmenta sunt. denique ea, quæ juncta sunt ædibus alienis, separata dominus vindicare potest.

§. 3. De fructibus eadem quæstio est, & de partu: hæc enim nondum erant in rebus humanis, sed ex ea re sunt, quæ petita est: magisque est, ut ista exceptio non noceat. † Plane si in restitutionem vel fructus, vel etiam partus venerunt, æstimatique sunt: consequens erit dicere exceptionem objiciendam. §. 4. Et generaliter (ut Julianus definit) *exceptio rei judicatæ obstat, quotiens inter easdem personas eadem quæstio revocatur, vel alio genere judicii.* † Et ideo si hereditate petita singulas res petat, vel singulis rebus petitis hereditatem petat; exceptione summovebitur. §. 5. Idem erit probandum, & si quis debitum petierit à debitore hereditario, deinde hereditatem petat: vel contra, si ante hereditatem petierit, & postea debitum petat. nam & hic obstabit exceptio: nam cum hereditatem peto, & corpora, & actiones omnes, quæ in hereditate sunt, videntur in petitionem deduci.

8. JULIANUS lib. 51 Digestorum.

ITem parte fundi petita, familiæ erciscundæ, vel communi dividundo agit: æque exceptione summovebitur.

9. ULPIANUS lib. 75 ad Edictum.

SI à te hereditatem petam, cum nihil possideres: deinde, ubi cœperis aliquid possidere, hereditatem petam: an noceat exceptio ista? Et putem, sive fuit judicatum, hereditatem meam esse, sive adversarius, quia nihil possidebat, absolutus est, non nocere exceptionem.

§. 1. Si quis fundum, quem putabat se possidere, defenderit, mox emerit: re secundum petitorem judicata, an restituere cogatur? Et ait Neratius, si actori iterum petenti, objiciatur exceptio rei judicatæ: replicare eum oportere de re secundum se judicata. §. 2. Julianus scribit exceptionem rei judicatæ à persona auctoris ad emptorem transire solere: retro autem ab emptore ad auctorem reverti non debere. † Quare si hereditariam rem vendideris, ego eandem ab emptore petiero, & vicero: petenti tibi non opponam exceptionem, *At si ea res judicata non sit inter me & eum, cui vendidisti.*

10. JULIANUS lib. 51 Digestorum.

ITem si victus fuero, tu adversus me exceptionem non habebis.

11. ULPIANUS [lib. 75 ad Edictum].

SI mater filii impuberis defuncti ex Senatusconsulto bona vindicaverit idcirco, quia putabat rupto patris ejus testamento neminem esse substitutum, victaque fuerit, quia testamentum patris ruptum non erat: postea autem apertis pupillaribus tabulis apparuerit non esse ei substitutum: si peteret rursus hereditatem, obstaturum exceptionem rei judicatæ Neratius ait. Ego exceptionem obesse ei rei judicatæ non dubito: sed ex causa succurrendum erit ei, quæ unam [tantum] causam egit rupti testamenti. §. 1. Denique & Celsus scribit: si hominem petiero, quem ob eam rem meum esse existimavi, quod mihi traditus ab alio est, cum is ex hereditaria causa meus esset: rursus petenti mihi obstaturam exceptionem. §. 2. Si quis autem petat fundum suum esse, eo quod Titius eum sibi tradiderit: si postea alia ex causa petat; causa adjecta, non debet summoveri exceptione. §. 3. Item Julianus scribit: Cum ego & tu heredes Titio extitissemus, si tu partem fundi, quem totum hereditarium dicebas, à Sempronio petieris, & victus fueris; mox eandem partem à Sempronio emero: agenti tibi mecum familiæ erciscundæ, exceptio obstabit: quia res judicata sit inter te & venditorem meum. nam & si ante eandem partem petissem, & agerem familiæ herciscundæ: obstaret exceptio, *Quod res judicata sit inter me & te.* §. 4. Eandem causam facit etiam origo petitionis. Cæterum si forte petiero fundum vel hominem, mox alia causa nova post petitionem mihi accesserit, quæ mihi dominium tribuat: non me repellet ista exceptio; nisi forte intermissum dominium [in] medio tempore rediit quodam postliminio. Quid enim, si homo, quem petieram, ab hostibus fuerit captus, mox postliminio receptus? hic exceptione summovebor: quia eadem res esse intelligitur.

† At si ex alia causa dominium fuerim nactus, non nocebit exceptio. Et ideo si forte sub conditione res legata mihi fuerit, deinde medio tempore adquisito dominio petam, mox existente conditione legati rursus petam: putem exceptionem non obstare. alia enim causa fuit prioris dominii: hæc nova nunc accessit.

§. 5. Itaque adquisitum quidem postea dominium aliam causam facit, mutata autem opinio petitoris non facit. Utputa opinabatur ex causa hereditaria, se dominium habere; mutavit opinionem, & cœpit putare ex causa donationis: hæc res non parit petitionem novam. nam qualecunque & undecunque dominium adquisitum habuit, vindicatione prima in judicium deduxit. §. 6. Si quis iter petierit, deinde actum petat: puto fortius defendendum, aliud videri tunc petitum; aliud nunc: atque ideo exceptionem rei judicatæ cessare. §. 7. Hoc jure utimur, ut ex parte actoris in exceptione rei judicatæ hæ personæ continerentur, quæ rem in judicium deducunt; inter hos erunt procurator, cui mandatum est, tutor, curator furiosi, vel pupilli, actor municipum: ex persona autem rei, etiam defensor numerabitur; quia adversus defensorem, qui agit, litem in judicium deducit.

§. 8. Si quis hominem à filiofamilias petierit, deinde eundem à patre petat: locum habet hæc exceptio. §. 9. Si egero cum vicino aquæ pluviæ arcendæ, deinde alteruter nostrum prædium vendiderit, & emptor agat; vel cum eo agatur, hæc exceptio nocet: sed de eo opere, quod jam erat factum, cum judicium acciperetur.

§. 10. Item si rem, quam à te petierat, Titius pignori Seio dederit, deinde Seius pignoratitia adversus te utatur: distinguendum erit, quando pignori dedit Titius. & si quidem antequam peteret: non oportet ei nocere exceptionem. nam & ille petere debuit, & ego salvam habere debeo pignoratitiam actionem. sed si posteaquam petit, pignori dedit: magis est, ut noceat exceptio rei judicatæ.

12. PAULUS lib. 70 ad Edictum.

CUm quæritur, hæc exceptio noceat, necne? inspiciendum est, an idem corpus sit;

13. ULPIANUS lib. 75 ad Edictum.

QUantitas eadem, idem jus;

14. PAULUS lib. 70 ad Edictum.

ET an eadem causa petendi, & eadem conditio personarum: quæ nisi omnia concurrunt, alia res est. † Idem corpus in hac exceptione, non utique omni pristina qualitate vel quantitate servata, nulla adjectione diminutioneve facta: sed pinguius pro communi utilitate accipitur. §. 1. Qui, cum partem ususfructus haberet, totum petit: si postea partem adcrescentem petat, non summovetur exceptione: quia ususfructus non portioni, sed homini adcrescit.

§. 2. Actiones in personam ab actionibus in rem hoc differunt: quod cum eadem res ab eodem mihi debeatur, singulas obligationes singulæ causæ sequuntur, nec ulla earum alterius petitione vitiatur. at *cum in rem* ago non expressa causa, ex qua rem meam esse dico: omnes causæ una petitione adprehenduntur. neque enim amplius, quam semel res mea esse potest; sæpius autem deberi potest. §. 3. Si quis Interdicto egerit de possessione: postea in rem agens non repellitur per exceptionem. quoniam in Interdicto possessio, in actione proprietas vertitur.

15. GAIUS lib. 30 ad Edict. provinciale.

SI inter me & te controversia de hereditate sit; & quasdam res ex eadem tu possides, quasdam ego: nihil vetat, & me à te, & invicem te à me hereditatem petere. quod si post rem judicatam à me petere cœperis: interest, utrum meam esse hereditatem pronunciatum sit, an contra: si meam esse, nocebit tibi rei judicatæ exceptio; quia eo ipso, quo meam esse pronunciatum est, ex diverso pronunciatum videtur tuam non esse: si vero meam non esse, nihil de tuo jure judicatum intelligitur; quia potest nec mea hereditas esse, nec tua.

16. JULIANUS lib. 51 Digestorum.

EVidenter enim iniquissimum est, proficere rei judicatæ exceptionem ei, contra quem judicatum est.

17. GAIUS lib. 30 ad Edictum provinciale.

SI rem meam à te petiero, tu autem ideo fueris absolutus, quod probaveris sine dolo malo te desiisse possidere; deinde postea cœperis possidere, & ego à te petam: non nocebit mihi exceptio rei judicatæ.

18. ULPIANUS lib. 80 ad Edictum.

SI quis ad exhibendum egerit: deinde absolutus fuerit adversarius, quia non possidebat: & dominus iterum agat, nancto eo possessionem, rei judicatæ exceptio locum non habebit: quia alia res est.

19. MARCELLUS lib. 19 Digestorum.

DUobus diversis temporibus eandem rem pignori dedit: egit posterior cum priore pignoratitia, & obtinuit: mox ille agere simili actione instituit. Quæsitum est: an exceptio rei judicatæ obstaret? Si opposuerat exceptionem rei sibi ante pignoratæ, & nihil aliud novum & validum adjecerit: sine dubio obstabit. eandem enim quæstionem revocat in judicium.

20. POMPONIUS lib. 16 ad Edictum.

SI ex testamento actum sit cum herede ab eo, qui, cum totum argentum ei legatum erat, mensas duntaxat sibi legatas putaret, earumque duntaxat æstimationem in judicio fecisset: postea eundem petiturum de argento quoque legato Trebatius ait: nec obstaturam ei exceptionem, quod non sit petitum, quod nec actor petere putasset, nec judex in judicio sensisset.

21. IDEM lib. 31 ad Sabinum.

SI cum argentum mihi testamento legatum esset, egerim cum herede, & postea codicillis prolatis vestem quoque mihi legatum esse appareat: non est deducta in superius judicium vestis causa. quia neque litigatores, neque judex de alio, quam de argento actum intelligant.

§. 1. *Si petiero gregem*, & vel aucto, vel minuto numero gregis, iterum eundem gregem petam: obstabit mihi exceptio. Sed & si speciale corpus ex grege petam, si adfuit in eo grege, puto obstaturam exceptionem. §. 2. Si Stichum & Pamphilum tuos esse petieris, & absoluto adversario Stichum tuum esse petas ab eodem: exceptionem obstare tibi, constat. §. 3. Si fundum *meum esse* petiero, deinde postea *usumfructum ejusdem fundi* petam, qui ex illa causa, ex qua fundus meus erat, meus sit: exceptio mihi obstabit. quia, qui fundum habet, usumfructum suum vindicare non potest. † Sed *si usumfructum*, cum meus esset, vindicavi, deinde proprietatem nanctus, iterum de usufructu experiar: potest dici alia res esse. quoniam, postquam nanctus sum proprietatem fundi, desinit meus esse prior ususfructus, & jure proprietatis, quasi ex nova causa rursus meus esse cœpit. §. 4. Si pro servo meo fidejusseris, & mecum de peculio actum sit: si postea tecum eo nomine agatur, excipiendum est de re judicata.

22. PAULUS lib. 3 [1] ad Edictum.

SI cum uno herede depositi actum sit, tamen & cum cæteris heredibus recte agetur, nec exceptio rei judicatæ eis proderit: nam & si eadem quæstio in omnibus judiciis vertitur; tamen personarum mutatio, cum quibus singulis suo nomine agitur, aliam atque aliam rem facit. Et si actum sit cum herede de dolo defuncti, deinde de dolo heredis ageretur: exceptio rei judicatæ non nocebit. quia de alia re agitur.

23. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

SI in judicio actum sit, usuræque solæ petitæ sint: non est verendum, ne noceat rei judicatæ exceptio circa sortis petitionem: quia enim non competit, nec opposita nocet. † Eadem erunt, & si quis ex bonæ fidei judicio velit usuras tantum persequi: nam nihilominus futuri temporis cedunt usuræ. quamdiu enim manet contractus bonæ fidei, current usuræ.

24. JULIANUS lib. 9 Digestorum.

SI quis rem à non domino emerit, mox petente domino absolutus sit, deinde possessionem amiserit, & à domino petierit: adversus exceptionem, *si non ejus sit res*, replicatione hac adjuvabitur, *at si res judicata non sit.*

25. IDEM lib. 51 Digestorum.

SI is, qui heres non erat, hereditatem petierit, & postea heres factus eandem hereditatem petet: exceptione rei judicatæ non summovebitur. §. 1. Est in potestate emptoris, intra sex menses redhibitoria agere mallet, an ea, quæ datur, *Quanti minoris homo, cum veniret, fuerit.* Nam posterior actio etiam redhibitionem continet, si tale vitium in homine est, ut eum ob id actor empturus non fuerit: quare vere dicetur eum, qui alterutra earum egerit, si altera postea agat, rei judicatæ exceptione summoveri. §. 2. Si te negotiis meis obtuleris, & fundum nomine meo petieris: deinde ego hanc petitionem tuam ratam non habuero, sed mandavero tibi, ut ex integro eundem fundum peteres: exceptio rei judicatæ non obstabit. alia enim res facta est, interveniente mandatu. † Idem est, si non in rem, sed in personam actum fuerit.

26. AFRICANUS lib. 9 Quæstionum.

EGi tecum, *jus mihi esse ædes meas usque ad decem pedes altius tollere*: post ago, *jus mihi esse usque ad viginti pedes altius tollere.* exceptio rei judicatæ proculdubio obstabit. Sed & si rursus ita agam, *jus mihi esse altius ad alios decem pedes tollere:* obstabit exceptio; cum aliter superior pars jure haberi non possit, quam si inferior quoque jure habeatur. §. 1. Item si fundo petito, postea insula, quæ è regione ejus in flumine nata erit, petatur, exceptio obstatura est.

27. NERATIUS lib. 7 Membranarum.

CUm de hoc, an eadem res est, quæritur, hæc spectanda sunt: personæ; idipsum de quo agitur; causa proxima actionis. nec jam interest, qua ratione quis eam causam actionis competere sibi existimasset. perinde, ac si quis, posteaquam contra eum judicatum esset, nova instrumenta causæ suæ repperisset.

28. PAPINIANUS lib. 27 Quæstionum.

EXceptio rei judicatæ nocebit ei, qui in dominium successit ejus, qui judicio expertus est.

29. IDEM lib. 11 Responsorum.

IUdicatæ quidem rei præscriptio coheredi, qui non litigavit, obstare non potest: nec in servitutem videtur peti post rem pro libertate judicatam, nondum [ex] causa fideicommissi manumissus. sed Prætoris oportet in ea re sententiam servari, quam pro parte victi præstare non potest. † Nam & cum alterum ex coheredibus inofficiosi quæstio tenuit; aut etiam duobus separatim agentibus, alter obtinuit: libertates competere placuit. Ita tamen, ut officio judicis indemnitati victoris, futurique manumissoris consulatur. §. 1. Si debitor de dominio rei, quam pignori dedit, non admonito creditore causam egerit, & contrariam sententiam acceperit: creditor in locum victi successisse non videbitur: cum pignoris conventio sententiam præcesserit.

30. PAULUS lib. 14 Quæstionum.

EX sextante heres institutus, qui intestato legitimus heres esse potest, cum de jure testamenti faceret quæstionem, ab uno ex institutis dimidiam partem hereditatis petiit, nec obtinuit. Videtur in illa petitione etiam partem sextantis vindicasse: & ideo si cœperit ab eodem ex testamento eandem portionem petere, obstabit ei exceptio rei judicatæ. §. 1. Latinus Largus: Cum de hereditate inter Mævium, ad quem pertinebat, & Titium, qui controversiam moverat, transigeretur, traditio rerum hereditariarum Mævio heredi à Titio facta est; in qua traditione etiam fundum ei suum proprium, quem ante multos annos avo ejusdem Mævii heredis obligaverat, quemque alii postea in obligationem deduxerat, ex causa pacti tradidit; his gestis posterior Titii creditor jus suum persecutus est, & obtinuit; post hoc judicium Mævius heres reperit in rebus avitis chirographum ejusdem Titii ante multos annos conscriptum, per quod apparuit, cum fundum, qui in causam transactionis venerat, etiam avo suo ab eodem Titio fuisse obligatum: cum ergo constet, prius avo Mævii heredis in obligationem eundem fundum datum, de quo Mævius superatus est, Quæro, an jus avi sui, quod tunc, cum de eodem fundo ageretur, ignorabat, nulla exceptione opposita exequi possit? Respondi, si de proprietate fundi litigatur, & secundum actorem pronunciatum fuisset, diceremus, petenti ei, qui in priore judicio victus est, obstaturam rei judicatæ exceptionem: quoniam de ejus quoque jure quæsitum videtur, cum actor petitionem implet. quod si possessor absolutus, amissa possessione eundem ab eodem, qui prius non obtinuit, peteret: non obesset ei exceptio. nihil enim in suo judicio de jure ejus statutum videretur. Cum autem pignoratitia actum est adversus priorem creditorem, potest fieri, ut de jure possessoris non sit quæsitum: quia non, ut in proprietatis quæstione, quod meum est, alterius non est, ita in obligatione utique consequens est, ut non sit alii obligatum, quod hic probabit [sibi] teneri. & probabilius dicitur, non obstare exceptionem: quoniam de jure possessoris quæsitum non est, sed de sola obligatione. In proposita autem quæstione magis me illud movet, numquid pignoris jus extinctum sit dominio adquisito. neque enim potest pignus perseverare domino constituto creditore: actio tamen pignoratitia competit. verum est enim, & pignori datum, & satisfactum non esse: quare puto non obstare rei judicatæ exceptionem.

31. IDEM lib. 3 Responsorum.

PAulus respondit, ei, qui in rem egisset, nec tenuisset, postea condicenti non obstare exceptionem rei judicatæ.

TIT. III.
DE DIVERSIS TEMPORALIBUS PRÆSCRIPTIONIBUS, ET [DE] ACCESSIONIBUS POSSESSIONUM.

1. ULPIANUS lib. 74 ad Edictum.

QUia tractatus de utilibus diebus frequens est, videamus, quid sit, *experiundi potestatem habere.* † Et quidem in primis exigendum est, ut sit facultas agendi: neque sufficit reo experiundi secum facere potestatem, vel habere eum, qui se idonee defendat; nisi actor quoque nulla idonea causa impediatur experiri. † Proinde sive apud hostes sit, sive Reipublicæ causa absit, sive in vinculis sit, aut [ii] tempestate in loco aliquo, vel [in] regione detineatur, ut neque experiri, neque mandare possit: experiundi potestatem non habet. † Plane is, qui valetudine impeditur, ut mandare possit: in ea causa est, ut experiundi habeat potestatem. † Illud utique neminem fugit, *experiundi potestatem non habere* eum, qui Prætoris copiam non habuit; proinde hi dies cedunt, quibus jus Prætor reddit.

2. MARCELLUS lib. 6 Digestorum.

IN tempore constituto judicatis, an intercalaris dies proficere judicato, necne, debeat, quæritur: item de tempore, quo lis perit? Sic sine dubio existimandum est, ut auctum litis tempus intercalari die existimetur: veluti si de usucapione sit quæstio, quæ tempore constituto expleri solet; aut de actionibus, quæ certo tempore finiuntur, ut ædilitiæ pleræque actiones; & si quis fundum ea lege vendiderit, *ut nisi in diebus triginta pretium esset solutum, inemptus esset fundus*, dies intercalaris proficiet tempori. mihi contra videtur.

3. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

LOngæ possessionis præscriptionem tam in prædiis, quam in mancipiis locum habere manifestum est.

4. JAVOLENUS lib. 7 Epistolarum.

SI servus hereditarius, aut ejus, qui in hostium potestate sit, satis acceperit; continuo dies satisdationis cedere incipiet: intueri enim debemus, an experiundi potestas fuerit adversus eum, qui obligatus est: non an is agere poterit, qui rem in obligationem deduxerit; alioquin erit iniquissimum, ex conditione actorum obligationes reorum extendi, per quos nihil factum erit, quominus cum his agi possit.

5. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

AN vitium auctoris, vel donatoris, ejusve, qui mihi rem legavit, mihi noceat, si forte auctor meus justum initium possidendi non habuit, videndum est? Et puto neque nocere, neque prodesse: nam denique & usucapere possum quod auctor meus usucapere non potuit.

§. 1. Ex facto propositum est, quendam cum rem pignori dedisset, eandem distraxisse, heredemque ejus redemisse: quæritur, an heres adversus pignoris persecutionem exceptione longæ possessionis uti possit? Dicebam, hunc heredem, qui pignus ab extraneo redemit, posse exceptione uti: quia in extranei locum successit, non in ejus, qui pignori dederat: quemadmodum si ante redemisset, sic deinde heres extitisset.

6. AFRICANUS lib. 9 Quæstionum.

SI duobus eandem rem separatim vendiderim, ea possessio, quæ utramque venditionem præcesserit, soli priori emptori, cui & tradita sit, proficit. Denique & si quam rem tibi vendiderim, rursus à te emam, & Titio vendam: & meam omnem & tuam possessionem Titio accessurum; videlicet quod & tu mihi & ego ei possessionem præstare debemus.

§. 1. Vendidi tibi servum, & convenit, *ut nisi certa die pecunia soluta esset, inemptus esset*: quod cum evenerit, quæsitum est, quid de accessione tui temporis putares? Respondit, id quod servetur, cum redhibitio sit facta. hunc enim perinde haberi, ac si retrorsus homo mihi venisset: ut scilicet si venditor possessionem postea nactus sit: & hoc ipsum tempus, & quod venditionem præcesserit, & amplius accessio hæc ei detur cum eo, quod apud eum fuit, à quo homo redhibitus sit.

7. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

SI quisquam in fluminis publici diverticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem uti jure prohibere.

8. ULPIANUS lib. 1 Regularum.

IN accessione temporis, & id tempus, quo in fuga sit servus, domino ejus procedere verum est.

9. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

REscriptis quibusdam Divi Magni Antonini cavetur, *ut in rebus mobilibus locus sit præscriptioni diutinæ possessionis.*

10. PAPINIANUS lib. 13 Respons.

INtra quatuor annos *vacantium bonorum* delator facta denunciatione destitit: post quatuor annos secundo delatori venienti prior nunciatio, quominus præscriptione temporis summoveatur, non proderit: nisi prioris prævaricatio detegetur. quo declarato, præscriptio, sed & negotii quæstio perimetur. §. 1. Quadriennii tempus, quod bonis vacantibus nunciandis præscriptum est, non ex opinione hominum, sed de substantia vacantium bonorum dinumeratur. Quatuor autem anni post irritum testamentum factum, & intestati possessionem ab omnibus repudiatam, qui gradatim petere potuerunt, vel temporis finem, quod singulis præstitutum est, computabuntur.

11. IDEM [lib. 2 Definitionum].

CUm heres in jus omne defuncti succedit, ignoratione sua defuncti vitia non excludit: veluti cum sciens alienum illum, illo, vel precario possedit. quamvis enim precarium heredem ignorantem non teneat, nec Interdicto recte conveniatur: tamen usucapere non poterit, quod defunctus non potuit. † Idem juris est, cum de longa possessione quæritur: neque enim recte defendetur, cum exordium ei bonæ fidei ratio non tueatur.

12. PAULUS lib. 16 Responsorum.

CReditor, qui præscriptione longæ possessionis à possessore pignoris summoveri possit, pignus distraxit: Quæro, an possessori salva sit exceptio adversus emptorem? Paulus respondit etiam adversus emptorem eandem exceptionem competere.

13. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

IN omnibus fisci quæstionibus, exceptis causis, in quibus minora tempora servari specialiter constitutum est, viginti annorum præscriptio custoditur. §. 1. Reipublicæ rationes subscriptæ & expunctæ adversus eum quidem, qui administravit, ultra viginti; adversus heredem vero, ultra decem annos retractari [non] possunt.

14. SCÆVOLA lib. singul. Quæstionum publice tractatarum.

DE *accessionibus possessionum* nihil in perpetuum, neque generaliter definire possumus:

mus: consistunt enim in sola æquitate. §. 1. Plane tribuuntur his, qui in locum aliorum succedunt, sive ex contractu, sive voluntate: heredibus enim, & his, qui successorum loco habentur, datur accessio testatoris. §. 2. Itaque si mihi vendideris servum, utar accessione tua.

§. 3. Et si mihi pignori dederis, & ego eandem rem alii pigneravi: meus creditor utetur accessione tui temporis, tam adversus extraneum, quam adversus teipsum, quamdiu pecuniam mihi non exsolveris. nam qui me potior est, cum ego te superaturus sim; multo magis adversus te obtinere debet: sed si pecuniam mihi solveris, hoc casu accessione tua non utetur.

§. 4. Item si absente te, is, qui negotia tua videbatur administrare, servum mihi vendiderit, tuque reversus ratum habueris: omnimodo accessione utar. §. 5. Item si mihi pignori dederis, & convenerit, nisi pecuniam solvisses, licere ex pacto pignus vendere, idque vendiderim: emptori accessio tui temporis dari debebit, licet invito te pignora distracta sint; jam enim illo in tempore quo contrahebas, videri concessisse venditioni, si pecuniam non intulisses.

15. VENULEIUS [lib. 5 Interdict.]

IN usucapione ita servatur, ut etiam si minimo momento novissimi diei possessa sit res, nihilominus repleatur usucapio, nec totus dies exigitur ad explendum constitutum tempus.

§. 1. *Accessio* possessionis fit non solum temporis, quod apud eum fuit, unde is emit: sed & qui ei vendidit, unde tu emisti. Sed si melius aliquis ex auctoribus non possederit; præcedentium auctorum possessio non proderit, quia conjuncta non est: sicut nec ei qui non possidet, auctoris possessio accedere potest. §. 2. Item adjiciendum est, unde emisti, aut unde is emit, cui tu emendum mandaveras, & quod apud eum qui vendendum mandavit: quod si is quoque cui mandatum erat, alii vendendum mandaverit, non aliter hujus qui postea mandaverat, dandam accessionem, Labeo ait, quam si idipsum dominus ei permiserit. §. 3. Sed & si a filio vel servo rem emero: accessio temporis, & quo apud patrem aut dominum fuit, ita danda est mihi, si aut voluntate patris dominive, aut cum administrationem peculii haberet, vendidit.

§. 4. Item danda est accessio cum eo quod apud pupillum fuit, à cujus tutore, cum is tutelam ejus administraret, emisti. Idemque in eo qui à curatore pupilli furiosive emerit, servandum est: & si ventris nomine, aut ejus quæ rei servandæ causa in possessione esset, dotis suæ nomine diminutio facta sit: nam id quoque temporis accedit. §. 5. Hæ autem accessiones non tam late accipiendæ sunt, quam verba earum patent: ut etiamsi post venditionem traditionemque rei traditæ apud venditorem res fuerit, proficiat id tempus emptori; sed illud solum quod ante fuit, licet venditionis tempore eam rem venditor non habuerat. §. 6. Ei, cui heres rem hereditariam vendidit, & heredis tempus, & defuncti debet accedere.

16. PAULUS [lib. 3 ad Sabinum].

ACcessio sine nostro tempore nobis prodesse non potest.

TIT. IV.

DE DOLI MALI ET METUS EXCEPTIONE.

1. PAULUS [lib. 71 ad Edictum].

QUo lucidius intelligi possit hæc exceptio, prius de causa videamus, quare proposita sit: deinde quemadmodum dolo fiat; per quæ intelligemus, quando obstet exceptio; deinde adversus quas personas locum habeat: novissime inspiciemus intra quæ tempora competit exceptio. §. 1. Ideo autem hanc exceptionem Prætor proposuit, ne cui dolus suus per occasionem Juris civilis contra naturalem æquitatem prosit.

§. 2. Sed, an dolo quid factum sit, ex facto intelligitur. §. 3. Et quidem dolo fit, tam in contractibus, quam in testamentis, quam in Legibus.

2. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

PAlam est autem, hanc exceptionem ex eadem causa propositam, ex qua causa proposita est de dolo malo actio. §. 1. Sequitur, ut videamus, in quibus causis locum habeat exceptio, & quibus personis objiciatur. † Et quidem illud annotandum est, quod specialiter exprimendum est de cujus dolo quis queratur: non in rem, *Si in ea re dolo malo factum est*: sed sic, *Si in ea re nihil dolo malo actoris factum est*. docere igitur debet is, qui objicit exceptionem, dolo malo actoris factum; nec sufficiet ei, ostendere in re esse dolum. aut, si alterius dicat dolo factum: eorum personas specialiter debebit enumerare; dummodo hæ sint, quarum dolus noceat.

§. 2. Plane ex persona ejus qui exceptionem objicit, in rem opponitur exceptio: neque enim quæritur adversus quem commissus sit dolus, sed an in ea re dolo malo factum sit à parte actoris.

§. 3. Circa primam speciem, quibus ex causis exceptio hæc locum habeat, hæc sunt quæ tractari possunt. † Si quis sine causa ab aliquo fuerit stipulatus, deinde ex ea stipulatione experiatur: exceptio utique doli mali ei nocebit. licet enim eo tempore, quo stipulabatur, nihil dolo malo admiserit: tamen dicendum est, eum, cum litem contestatur, dolo facere, qui perseveret ex ea stipulatione petere. † Et si cum interponeretur, justam causam habuit; tamen nunc nullam idoneam causam habere videtur. † Proinde & si crediturus pecuniam stipulatus est, nec credidit: & si certa fuit causa stipulationis, quæ tamen aut non est secuta, aut finita est: dicendum erit nocere exceptionem. §. 4. Item quæritur, si quis pure stipulatus sit certam quantitatem, quia hoc actum sit, sed post stipulationem interpositam pactus sit ne interim pecunia usque ad certum diem petatur: an noceat exceptio doli? Et quidem [&] de pacto convento excipi posse nequaquam ambigendum est. sed & si hac quis exceptione uti velit, nihilominus poterit: dolo enim facere eum, qui contra pactum petat, negari non potest. §. 5. Et generaliter sciendum est, *ex omnibus in factum exceptionibus, doli oriri exceptionem*: quia * dolo facit quicunque id quod quaqua exceptione elidi potest, petit. nam & si inter initia nihil dolo malo facit, attamen nunc petendo facit dolose: nisi si talis sit ignorantia in eo, ut dolo careat.

§. 6. Non male dictum est, si creditor usuras in futurum acceperit, deinde pecuniam nihilominus petat, antequam id tempus prætereat cujus temporis usuras accepit, an doli exceptione repellatur? & potest dici dolo eum facere: * accipiendo enim usuras distulisse videtur petitionem in id tempus quod est post diem usurarum præstitarum, & tacite convenisse interim se non petiturum. §. 8. Item quæritur, si statuliberum mercatus quis fuerit jussum decem dare: cum hoc ignoraret, & duplam stipulatus fuerit, deinde decem acceperit? Evicto eo in libertatem, agere ex duplæ stipulatione potest: sed nisi decem, quæ implendæ conditionis causa accepe-

acceperit, deduxerit: exceptione summovendus erit. & hæc ita Julianus quoque scripsit. Si tamen ex re emptoris, vel ex peculio quod ad emptorem pertinebat, pecuniam dederit statuliber, potest dici exceptionem non nocere: quia dolo non faceret.

3. PAULUS [lib. 71 ad Edictum].

ITem si ob id, quod antequam dominium ad me transferatur, venditori dederit decem: & agam ex empto, ut decem recipiam: ita puto competere mihi actionem, si paratus sim ex duplæ stipulatione eum liberare.

4. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

APud Celsum quæritur, Si cum Titio mandassent creditores hereditarii, *ut adiret hereditatem*, unus non mandasset decipiendi ejus causa, mandaturus alioquin, si non foret hic aditurus, deinde agat: an exceptione repellatur? Et ait Celsus, doli eum exceptione repellendum.

§. 1. Julianus scripsit, Si quis cum æger esset, centum aureos uxoris suæ consobrino spopondisset, volens scilicet eam pecuniam ad mulierem pervenire, deinde convaluerit: an exceptione uti possit, si conveniatur? Et refert Labeoni placuisse, doli mali uti eum posse. §. 2. Si in arbitrum compromiserimus, deinde cum non stetissem ob adversam valetudinem, pœna commissa est: an uti possim doli exceptione? Et ait Pomponius prodesse mihi doli exceptionem.

§. 3. Item quæritur, si cum eo, à quo tibi sexaginta deberentur, compromiseris, deinde per imprudentiam pœnam centum stipulatus fueris? Labeo putat convenire officio arbitri jubere tantum tibi dari, quantum re vera debeatur: & si non fiat, non vetare ne quid amplius petatur. sed etiamsi id omissum fuerit, peti posse quod debetur, Labeo dicit: & si forte pœna petatur, doli mali exceptionem profuturam.

§. 4. Si quis pupillo solverit sine tutoris auctoritate id quod debuit, exque ea solutione locupletior factus sit pupillus: rectissime dicitur, exceptionem petentibus nocere. nam & si mutuam acceperit pecuniam, vel ex quo alio contractu locupletior factus sit: dandam esse exceptionem. † Idemque & in cæteris erit dicendum, quibus non recte solvitur: nam si facti sint locupletiores, exceptio locum habebit.

§. 5. Item Labeo scribit, Si quis fugitivum esse sciens, emerit servum, & si stipulatus fuerit *fugitivum non esse*, deinde agat ex stipulatu: non esse eum exceptione repellendum, quoniam hoc convenit: quamvis ex empto actionem non haberet. sed si non convenisset, exceptione repelletur. §. 6. Quod si is cui pecunia debeatur, cum debitore decidit, & nomen ejus vendidit Seio, cui debitor mandaverat ut nomen emeret, deque ea re emptor stipulatus est; deinde creditor eam pecuniam retinet, quam per judicem abstulit: an emptor ex stipulatu possit experiri? Et Ofilius putat, si venditor nominis paratus non sit reddere quantum ab emptore acceperit, non nocituram exceptionem doli mali: Et puto sententiam Ofilii veram.

§. 7. Labeo ait, si de homine petito secundum actorem fuerit judicatum, & jussu judicis satisdatum sit, *hominem intra certum diem tradi: & si traditus non fuisset, pœnamque stipulatus sit*: petitorem, qui & hominem vindicat & pœnam petit, exceptione esse repellendum. iniquum enim esse, [&] hominem possidere, & pœnam exigere. §. 8. Item quæritur: si uniones tibi pignori dedero, & convenerit, ut soluta pecunia redderentur, & hi uniones culpa tua perierint, & pecuniam petas? Extat Nervæ & Atilicini sententia, dicentium ita esse excipiendum, *Si inter me & te non convenit, ut soluta pecunia uniones mihi reddantur*: sed est verius exceptionem doli mali nocere debere. §. 9. Si minor mihi infantem donaverit, deinde eum vindicet: exceptione doli mali repellendus est, nisi alimenta reddat, & si quis alius sumptus probabilis in eum factus sit. §. 10. Præterea sciendum est, si quis quid ex testamento contra voluntatem petat, exceptione eum doli mali repelli solere: & ideo heres qui non habet voluntatem, per exceptionem doli repellitur. §. 11. Si quis ex uncia heres sit scriptus, ex qua ducenta consequi potuit, deinde propter hoc, legatum in quo centum erant prætulit, ne molestiis hereditariis implicaretur: an si legatum petat, exceptione doli mali summoveatur? Et ait Julianus non esse eum summovendum. quod si à substituto pretium accepit, vel quod pretii loco haberi posset, ne adeat hereditatem: petens legatum, dolo (inquit) facere intelligetur, ac per hoc doli exceptione repelletur.

§. 12. Quæsitum est, si cum fundi usumfructum haberem, eum fundum volente me vendideris: an vindicanti mihi usumfructum exceptio sit objicienda? Et hoc jure utimur, ut exceptio doli noceat. §. 13. Marcellus ait, *adversus doli exceptionem* non dari replicationem doli. Labeo quoque in eadem opinione est. ait enim iniquum esse, communem malitiam petitori quidem præmio esse, ei vero cum quo ageretur, pœnæ esse: cum longe æquum sit, ex eo quod perfide gestum est, actorem nihil consequi.

§. 14. Contra *Senatusconsulti quoque Macedoniani exceptionem* de dolo dandam replicationem, ambigendum non esse, eamque nocere debere, etiam Constitutionibus & Sententiis auctorum cavetur. §. 15. Labeo, & si ex stipulatu actio competat propter doli clausulam, tamen nocere doli exceptionem ait. *Si adversus ea*, inquit, *factum erit*. posse enim petitorem, antequam stipulatio committatur, nihil dolo malo fecisse, & tunc facere, cum petat. propter quod exceptionem esse necessariam. §. 16. *Adversus parentes patronosque*, neque doli exceptio, neque alia quidem quæ patroni parentisve opinionem apud bonos mores suggillet, competere potest. in factum tamen erit excipiendum: ut si forte pecunia non numerata dicatur, objiciatur exceptio pecuniæ non numeratæ. † Nihil autem interest, utrum patronus ex suo contractu, an vero [ex] alieno conveniatur: semper enim reverentia ei exhibenda est tam vivo, quam defuncto. Si autem cum herede liberti patronus agat, puto excipere debere de dolo patroni heredem liberti: libertum autem de dolo patroni, & si ab herede ejus conveniatur, minime exceptionem objecturum; namque convenit tam vivo, quam mortuo patrono à liberto honorem exhiberi. † In stipulatione plane doli clausula non erit detrahenda: quia ex doli clausula non de dolo actio intenditur, sed ex stipulatu. §. 17. In hac exceptione, & de dolo servi, vel alterius personæ juri nostro subjectæ excipere possumus: & de eorum dolo, quibus adquiritur. Sed de servorum & filiorum dolo, siquidem ex peculiari eorum negotio actio intendatur, in infinitum exceptio objicienda est. † Si autem non ex peculiari causa, tum de eo duntaxat excipi oportet, quia admissus sit in ipso negotio, quod geritur: non etiam si postea aliquis dolus intervenisset.

neque

neque enim esse æquum, servi dolum amplius domino nocere, quam in quo opera ejus esset usus. §. 18. Quæsitum est, an de procuratoris dolo, qui ad agendum tantum datus est, excipi possit? Et puto recte defendi, si quidem in rem suam procurator datus sit: etiam de præterito ejus dolo (hoc est, si ante acceptum judicium dolo quid fecerit) esse excipiendum. si vero non in rem suam: dolum præsentem in exceptione conferendum. Si autem is procurator sit, cui omnium rerum administratio concessa est; tunc de omni dolo ejus excipi posse Neratius scribit. §. 19. Mandavi Titio, *ut à te stipularetur*; deinde Titius Seio; & stipulatus à te Seius est, & judicium edidit: Ait Labeo, excipiendum esse tam de meo, quam & Seii dolo.

§. 20. Item quæritur: si debitor meus te circumveniebat, teque mihi reum dederit, egoque abs te stipulatus fuero, deinde petam: an doli mali exceptio obstet? Et magis est, ut non tibi permittatur de dolo debitoris mei adversus me excipere; cum non ego te circumvenerim. adversus ipsum autem debitorem meum poteris experiri. §. 21. Sed & si mulier post admissum dolum debitorem suum marito in dotem delegaverit, idem probandum erit, de dolo mulieris non esse permittendum excipere, ne indotata fiat. §. 22. Apud Julianum quæsitum est, si heres soceri à quo *dos* peteretur, exciperet de dolo mariti, & mulieris, cui pecunia quæreretur: an obstatura esset exceptio ex persona mulieris? Et ait Julianus, si maritus ex promissione dotis ab herede soceri petat, & heres excipiat de dolo filiæ, cui ea pecunia adquireretur, exceptionem obstare: dos enim, quam maritus ab herede soceri petit, intelligitur (inquit) filiæ adquiri, cum per hoc dotem sit habitura. † Illud non explicat Julianus, an [&] de dolo mariti excipi possit: puto autem eum hoc sentire, ut etiam de dolo mariti noceat exceptio, licet videatur nulla dos filiæ (ut ait) quæri. §. 23. Illa etiam quæstio ventilata est apud plerosque, an de dolo tutoris exceptio pupillo experienti nocere debeat? Et ego puto utilius, & si per eas personas pupillis favetur: tamen dicendum esse, sive quis emerit à tutore rem pupilli, sive contractum sit cum eo in rem pupilli, sive dolo quid tutor fecerit, & ex eo pupillus locupletior factus est, pupillo nocere debere. † Nec illud esse distinguendum, cautum sit ei, an non: solvendo sit an non tutor: dummodo rem administret. unde enim divinat is, qui cum tutore contrahit? plane si mihi proponas collusisse aliquem cum tutore, factum suum ei nocebit. §. 24. Si quis non tutor, sed pro tutore negotia gerat: an dolus ipsius noceat pupillo, videamus? Et putem non nocere: nam si is qui pro tutore negotia gerebat, rem vendiderit, & usucapta sit: exceptionem non nocere pupillo rem suam persequenti, etiam si ei cautum sit; quia huic rerum pupilli administratio concessa non fuit. † Secundum hæc magis opinor de dolo tutoris exceptionem pupillo esse objiciendam. §. 25. Quæ in tutore diximus, eadem in curatore quoque furiosi dicenda erunt: sed & in prodigi, vel minoris vigintiquinque annis.

§. 26. De dolo autem ipsius minoris vigintiquinque annis exceptio utique locum habebit. Nam & de pupilli dolo interdum esse excipiendum, nequaquam ambigendum est, ex ea ætate quæ dolo non careat. † Denique Julianus quoque sæpissime scripsit, doli pupillos, qui prope pubertatem sunt, capaces esse. Quid enim si debitor, ex delegato pupilli pecuniam creditori ejus solvit? fingendus est (inquit) pubes esse, ne propter malitiæ ignorantiam bis eandem pecuniam consequatur. † Idem servandum in furioso ait, si, cum existimaretur compos mentis esse, jusserit debitorem creditori solvere; vel si, quod exigit, domi habeat. §. 27. De auctoris dolo exceptio emptori non objicitur.

† Si autem accessione auctoris utitur: æquissimum visum est, eum qui ex persona auctoris utitur accessione, pati dolum auctoris. & peræque traditur, rei quidem coherentem exceptionem etiam emptori nocere: eam autem quæ ex delicto personæ oriatur, nocere non oportere.

§. 28. Si cum legitima hereditas Gaii Seii ad te perveniret, & ego essem heres institutus, persuaseris mihi per dolum malum ne adeam hereditatem; & posteaquam ego repudiavi hereditatem, tu eam Sempronio cesseris pretio accepto; isque à me petat hereditatem: exceptionem doli mali ejus qui ei cessit, non potest pati.

§. 29. Si quis autem ex causa legati vindicet, aut is, cui ex causa donationis res præstita est, vindicet, an de dolo exceptionem patiatur ex causa ejus in cujus locum successerit? & magis putat Pomponius summovendum. & ego puto exceptione eos esse repellendos: cum lucrativam causam sint nancti. Aliud [autem] est enim emere, aliud ex his causis succedere.

§. 30. Idem tractat Pomponius & in eum qui pignori accepit, si Serviana vel hypothecaria actione experiatur: nam & hunc putat Pomponius summovendum; quia res ad eum, qui dolo fecit, reversura est. §. 31. Auctoris autem dolus (sicut diximus) emptori non objicitur. Sed hoc in emptore solo servabimus: item in eo qui permutaverit, vel in solutum accepit: item in similibus qui vicem emptorum continent. † Cæterum si noxæ deditus quis sit, Pomponius putat passurum exceptionem, quam ille pateretur qui noxæ dedit. Proinde ex quacunque alia causa, quæ prope lucrativam habet adquisitionem, quæsisse quis videatur, patietur exceptionem doli ex persona ejus in cujus locum successit. Sufficit enim, si is qui pretium dedit, vel vice pretii, cum sit bona fide emptor, ut non patiatur doli exceptionem ex persona auctoris: utique si ipse dolo caret. Cæterum si ipse dolo non careat, pervenietur ad doli exceptionem, & patietur de dolo suo exceptionem. §. 32. Si à Titio fundum emeris, qui Sempronii erat, isque tibi traditus fuerit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit, & eundem fundum Mævio vendiderit & tradiderit: Julianus ait, æquius esse Prætorem te tueri. quia & si ipse Titius fundum à te peteret, exceptione in factum comparata, vel doli mali summoveretur: & si ipse eum possideret, & Publiciana peteres, adversus excipientem, *si non suus esset*, replicatione uteretis: ac per hoc intelligeret eum fundum rursum vendidisse, quem in bonis non haberet. §. 33. Metus causa exceptionem Cassius non proposuerat, contentus doli exceptione, quæ est generalis. Sed utilius visum est etiam de metu opponere exceptionem. etenim distat aliquid [à] doli exceptione: quod exceptio doli personam complectitur ejus qui dolo fecit: enimvero metus causa exceptio in rem scripta est, *Si in ea re nihil metus causa factum est*; ut non inspiciamus, an is qui agit, metus causa fecit aliquid, sed an omnino metus causa factum est in hac re à quocunque, non tantum ab eo qui agit. Et quamvis de dolo auctoris exceptio

ceptio non objiciatur, verumtamen hoc jure utimur, ut de metu non tantum ab auctore, verum à quocunque adhibito exceptio objici possit. §. 34. Illud sciendum est, hanc exceptionem de metu eum objicere debere, qui metum non à parente passus est, in cujus fuit potestate. cæterum parenti licere deteriorem conditionem liberorum in rebus peculiariis facere: sed si se abstinuerit hereditate paterna; succurrendum ei erit, ut alioquin succurritur.

5. PAULUS lib. 71 ad Edictum.

PUre mihi debes decem, ea tibi sub conditione legavi: interim heres si petat, doli exceptione non est summovendus; cum possit etiam deficere conditio. itaque legatorum stipulationem interponere debebit: sed si non caveat heres, doli exceptione summovebitur; expedit enim legatario retinere summam quam mitti in possessionem rerum hereditariarum.

§. 1. Si cui legata sit via, & ita Lege Falcidia locum habente totam eam vindicet non oblata æstimatione quartæ partis: summoveri eum doli exceptione, Marcellus ait, quoniam suo commodo heres consulit. §. 2. Si donavi alicui rem, nec tradidero, & ille cui donavi non tradita possessione in eo loco ædificaverit me sciente, &, cum ædificaverit, nanctus sim ego possessionem, & petat à me rem donatam, & ego excipiam, *quod supra legitimum modum facta est:* [an] de dolo replicandum est? dolo enim feci qui passus sum eum ædificare, & non reddo impensas. §. 3. Actoris, qui exigendis pecuniis præpositus est, etiam posterior dolus domino nocet. §. 4. Si servus veniit ab eo cui hoc dominus permisit, & redhibitus sit domino: agenti venditori de pretio exceptio opponitur redhibitionis; licet etiam is qui vendidit, domino pretium solverit. † Etiam mercis non traditæ exceptione summovetur, [&] qui pecuniam domino jam solvit: & ideo is qui vendidit, agit adversus dominum. † Eandem causam esse, Pedius ait, ejus qui negotium nostrum gerens vendidit. §. 5. Si eum, qui volebat mihi donare supra legitimum modum, delegavero creditori meo: non poterit adversus petentem uti exceptione: quoniam creditor suum petit. In eadem causa est maritus: nec hic enim debet exceptione summoveri, qui suo nomine agit. † Nunquid ergo, nec de dolo mulieris excipiendum sit adversus maritum qui dotem petit, non ducturus uxorem, nisi dotem accepisset, nisi jam divertit? Itaque condictione tenetur debitor qui delegavit, vel mulier, ut vel liberet debitorem, vel si solvit, ut pecunia ei reddatur. §. 6. Non sicut de dolo actio certo tempore finitur, ita etiam exceptio eodem tempore danda est. nam hæc perpetuo competit: cum actor quidem in sua potestate habeat, quando utatur suo jure; is autem cum quo agitur, non habeat potestatem, quando conveniatur.

6. GAIUS lib. 30 ad Edictum provinc.

SI opera creditoris acciderit, ut debitor pecuniam, quam soluturus erat, perderet: exceptione doli mali creditor removebitur.

† Idem est & si creditori ejus numeratam pecuniam ratam creditor non habeat.

7. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

IUlianus ait, si pecuniam quam me tibi debere existimabam, jussu tuo spoponderim, cui donare volebas: exceptione doli mali potero me tueri: & præterea condictio mihi adversus stipulatorem competit, ut me liberet.

§. 1. Idem Julianus ait: si ei, quem creditorem [tuum] putabas, jussu tuo pecuniam quam me tibi debere existimabam, promisero, petentem doli mali exceptione summoveri debere: & amplius agendo cum stipulatore consequar, ut mihi acceptam faciat stipulationem. & habet hæc sententia Juliani humanitatem, ut etiam adversus hunc utar exceptione & condictione, cui sum obligatus.

8. PAULUS lib. 6 ad Plautium.

DOlo facit, qui petit quod redditurus est. §. 1. Sic si heres damnatus sit *non petere à debitore*, potest uti exceptione doli mali debitor, & agere ex testamento.

9. IDEM lib. 32 ad Edictum.

SI procurator rei pecunia accepta damnari se passus sit, & cum domino judicati agatur: tuebitur se doli mali exceptione. nec hoc quod acceperit procurator, auferri ab eo potest: nam turpiter accepta pecunia justius penes eum est, qui deceptus sit, quam qui decepit.

10. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

CUm vir aut uxor in area sibi donata aliquid ædificasset: plerisque placet doli mali exceptione posita rem servari posse.

11. NERATIUS lib. 4 Membranarum.

PRocurator agit: de dolo ejus excipi non debet. quia aliena lis est, isque rei extraneus: neque alienus dolus nocere alteri debet. † Si post litem contestatam dolo quid fecerit, an exceptio eo nomine in judicium objicienda sit, dubitari potest? quia litis contestatione res procuratoris fit, eamque suo jam quodammodo nomine exequitur. & placet de procuratoris dolo excipiendum esse. † Idem de tutore qui pupilli nomine aget, dicendum est.

§. 1. In universum autem hæc in ea re regula sequenda est, ut dolus omnimodo puniatur, etsi non alicui, sed ipsi qui eum admisit, damnosus futurus erit.

12. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

QUi æquitate defensionis infringere actionem potest, doli exceptione tutus est.

13. PAULUS lib. 14 Quæstionum.

LIberis exheredatis qui nihil ex patris judicio meruerunt, rupto testamento jus suum conservandum est: nec opponetur doli mali exceptio: quod non solum in persona eorum, sed in heredibus, in persona liberorum quoque eorum obtinendum est.

14. IDEM lib. 3 Responsorum.

PAulus respondit, eum, qui in alieno solo ædificium extruxerit, non alias sumptus consequi posse, quam possideat, & ab eo dominus soli rem vindicet: scilicet opposita doli mali exceptione.

15. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

FIdejussor evictionis nomine condemnatus, id prædium quod evictus est, & omnia præstare paratus est, quæ jure empti continentur: quæro, an agentem emptorem exceptione ex causa judicati doli mali summovere potest? Respondit exceptionem quidem opponi posse, judicem autem æstimaturum, ut pro damnis emptori satisfiat.

16. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

SI debitor à furioso delegatus creditori ejus solvat, quem compotem mentis esse existimabat, & ita cum eo agatur: exceptione doli in id quod in rem furiosi processit, defenditur.

17. SCÆVOLA lib. 2 [7] Digestorum.

PAter pro filia dotem promiserat, & pactus erat, *ut ipse aleret filiam suam, ejusque omnes s*

idem

idem homo rusticanus genero scripsit quasi usuras præteritas ex dotis promissione: Quæsitum est, cum ipse filiam suam exhibuerit, & maritus nullam impensam fecerit; an ex chirographo ex stipulatu agenti genero exceptio obstare debeat? Respondit, si (ut proponatur) pater, cum exhiberet, per errorem promisisset: locum fore doli mali exceptioni. §. 1. Avus nepotibus ex filia legavit singulis centena, & adjecit hæc verba: *Ignoscite, nam potueram vobis amplius relinquere, nisi me Fronto pater vester male accepisset, cui dederam mutua quindecim, quæ ab eo recipere non potui; postremo hostes, qui mihi fere omnem substantiam abstulerunt:* quæsitum est, an, si avi heres ab his nepotibus patris sui heredibus petat quindecim, contra voluntatem defuncti facere videatur, & doli mali exceptione summoveatur? Respondit, exceptionem obstaturam. §. 2. Ex quadrante heres scriptus, à coherede ex dodrante instituto emit portionem certa quantitate, ex qua aliquam summam in nominibus ex calendario uti daret, stipulanti spopondit: defuncto venditore hereditatis, falsum testamentum Septicius accusare cœpit, & hereditatem ab emptore petit, & ne quid ex ea minueret impetravit. Quæsitum est, cognitione falsi pendente an heredes ex stipulatu petentes, doli exceptione summoventur? Respondit, heredes venditoris, si ante eventum cognitionis pergant petere, exceptione doli mali posse summoveri. §. 3. Marito & filio communi ex parte dimidia scriptis heredibus, filiam suam ex priore matrimonio ita heredem instituit: *Mevia filia [mea] ex sex unciis heres mihi esto, si cum coheredibus tuis parem rationem feceris, pro mea portione in diem mortis meæ ejus actus qui pendet ex tutela tua, quam Titius pater meus, avus tuus administravit:* quæsitum est, an, quia sub conditione instituta filia esset, si omitteret hereditatem, uti salvam tutelæ actionem haberet, legata sibi à matre data consequi possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, eam de qua quæreretur, contra voluntatem petere, & ideo exceptionem doli obstaturam.

TIT V.

QUARUM RERUM ACTIO NON DATUR.

1. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

Jusjurandum vicem rei judicatæ obtinet. non immerito: *cum ipse quis judicem adversarium suum* de causa sua fecerit, deferendo ei *jusjurandum.* §. 1. Si pupillus sine tutoris auctoritate detulerit jusjurandum, dicemus non obstare exceptionem istam, nisi tutore auctore in judicio delatio facta sit. §. 2. Si petitor fundi jusjurandum detulerit adversario, ut si auctor ejus jurasset suum fundum se tradidisse, ab ea controversia discessurum se: exceptio possessori fundi dabitur. §. 3. Si fidejussor juravit, si quidem de sua persona tantum juravit, quasi *se non esse obligatum*, nihil reo proderit: si vero *in rem* juravit, dabitur exceptio reo quoque.

§. 4. Si manumisero eum servum qui negotia mea gesserat in servitute; deinde stipulatus ab eo fuero, quod negotia mea gesserit, quidquid ob eam rem, si tunc liber fuisset, eum mihi dare oporteret, id dari; deinde ex stipulatu agam: non summoveri me exceptione. neque enim oneratum se hoc nomine potest queri libertus, si lucrum abruptum ex re patroni non faciat.

§. 5. Quæ onerandæ libertatis causa stipulatus sum, à liberto exigere non possum. † *Onerandæ* autem *libertatis causa facta*, bellissime ita definiuntur, quæ ita imponuntur, ut, si patronum libertus offenderit, petantur ab eo, semperque sit metu exactionis ei subjectus, propter quem metum quodvis sustineat patrono præcipiente.

§. 6. In summa si incontinenti impositum quid sit liberto, quod ἐπικρεμάμενον, id est, *imminens*, oneret ejus libertatem: dicendum est exceptioni locum facere. † Sed si post intervallum habet quidem dubitationem, quia nemo eum cogebat hoc promittere: sed idem erit probandum & hic, tamen causa cognita, si liquido appareat libertum metu solo, vel nimia patrono reverentia ita se subjecisse [ut vel pœnali quadam stipulatione se subjiceret].

§. 7. Si libertatis causa societatem libertus cum patrono coïerit, & patronus cum liberto pro socio agat: an hæc exceptio sit necessaria? Et puto ipso jure tutum esse libertum adversus exactionem patroni. §. 8. Exceptionem onerandæ libertatis causa, sicut & cæteras, fidejussori non esse denegandas, sciendum est: nec ei quidem qui rogatu liberti reus factus est: sed & ipsi liberto, sive procurator ad defendendum à *reo datus* fuerit, sive heres ei extiterit. cum enim propositum sit Prætori, in hujusmodi obligationibus reo succurrere, non servaturum propositum suum, nisi fidejussorem quoque, & eum qui rogatu liberti reus factus fuerit, adversus patronum defenderit: etenim parvi refert, protinus libertus patrono cogatur dare, an per interpositam fidejussoris vel rei personam.

§. 9. Sive autem ipsi patrono sit promissum, sive alii voluntate patroni: onerandæ libertatis causa videtur factum; & ideo hæc exceptio locum habebit. §. 10. Quod si patronus libertum suum delegaverit creditori, an adversus creditorem, cui delegatus promisit libertatis causa onerandæ, exceptione ista uti possit, videamus? Et Cassius existimasse Urseium refert, creditorem quidem minime esse summovendum exceptione, quia suum recepit: verumtamen libertum patrono posse condicere, si non transigendæ controversiæ gratia id fecit. §. 11. Item si libertus debitorem suum patrono delegaverit, nulla exceptione summovendus est patronus: sed libertus à patrono per condictionem hoc repetet.

§. 12. Hæc exceptio non tantum ipsi liberto, verum successoribus quoque liberti danda est: & versa vice heredem patroni summovendum, si hæc persequatur, sciendum est.

2. PAULUS lib. 71 ad Edictum.

Si filiofamilias delatum sit jusjurandum, & juraverit *patrem suum dare non oportere:* danda est patri exceptio. §. 1. Si in alea rem vendam, ut ludam, & evicta re conveniar: exceptione summovebitur emptor. §. 2. Si servus promittat domino pecuniam, *ut manumittatur*, cum alias non esset manumissurus dominus, eamque liber factus spondeat: dicitur non obstare exceptionem patrono, si eam petat. non enim onerandæ libertatis causa hæc pecunia promissa est: alioquin iniquum est, dominum & servo carere, & pretio ejus. † Totiens ergo onerandæ libertatis causa pecunia videtur promitti, quotiens sua sponte dominus manumisit: & propterea velit libertum pecuniam promittere, ut non exigat eam, sed ut libertus eum timeat, & obtemperet ei.

TIT. VI.

DE LITIGIOSIS.

1. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

Litigiosam rem non facit denunciatio quæ impediendæ venditionis causa fit.

§. 1. Si

§. 1. Si inter Primum & Secundum sit lis contestata, & ego à tertio emero, qui nullam controversiam patiebatur: videamus, an exceptioni locus sit? Et putem subveniendum mihi: quia is qui mihi vendidit, nullam litem habuit: & quod fieri potest, ut duo in necem ejus litem inter se jungant, qui cum ipso litigare non poterant. Si tamen cum procuratore, tutore, curatoreve alicujus judicium acceptum sit: consequens erit dicere, quasi cum ipso litigetur, ita eum ad exceptionem pertinere.

2. IDEM lib. 6 Fideicommissorum.

SI servus, cum emerit, scit, ignoravit autem dominus; vel contra: videndum est, cujus potius spectanda sit scientia. Et magis est, ut scientia inspicienda sit ejus qui comparavit, non ejus cui adquiretur: & ideo pœna litigiosi competit; sic tamen, si non mandatu domini emit: nam si mandatu, etiam si scit servus, dominus autem ignoravit, scientia non nocet: & ita Julianus in re litigiosa scribit.

3. GAIUS lib. 6 ad Legem 12 Tabularum.

REm de qua controversia est, prohibemur in sacrum dedicare: alioquin dupli pœnam patimur. nec immerito: ne liceat eo modo duriorem adversarii conditionem facere. † Sed duplum utrum fisco an adversario præstandum sit, nihil exprimitur. Fortassis autem magis adversario: ut id veluti solatium habeat, pro eo quod potentiori adversario traditus est.

TIT. VII.

DE OBLIGATIONIBUS ET ACTIONIBUS.

1. GAIUS lib. 2 Aureorum.

OBligationes aut ex contractu nascuntur, aut ex maleficio, aut proprio quodam jure ex variis causarum figuris.

§. 1. Obligationes ex contractu, aut re contrahuntur, aut verbis, aut consensu. §. 2. *Re* contrahitur obligatio mutui datione. † Mutui autem datio consistit in his rebus, quæ pondere, numero, mensurave constant: veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata: quas res in hoc damus, ut fiant accipientis, postea alias recepturi ejusdem generis & qualitatis.

§. 3. Is quoque, cui rem aliquam commodamus, re nobis obligatur: sed is de ea ipsa re, quam acceperit, restituenda tenetur.

§. 4. Et ille quidem qui mutuum accepit, si quolibet casu, quod accepit, amiserit: nihilominus obligatus permanet. † Is vero, qui utendum accepit, si majore casu, cui humana infirmitas resistere non potest (veluti incendio, ruina, naufragio) rem quam accepit, amiserit, securus est: alias tamen exactissimam diligentiam custodiendæ rei præstare compellitur: nec sufficit ei eandem diligentiam adhibere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior custodire poterit. Sed & in majoribus casibus si culpa ejus interveniat, tenetur: veluti si quasi amicos ad cœnam invitaturus, argentum quod in eam rem utendum acceperit, peregre proficiscens secum portare voluerit, & id aut naufragio, aut prædonum hostiumve incursu amiserit. §. 5. Is quoque apud quem rem aliquam deponimus, re nobis tenetur: qui & ipse de ea re quam acceperit restituenda tenetur. sed is etiam si negligenter rem custoditam amiserit, securus est: quia enim non sua gratia accipit, sed ejus à quo accipit: in eo solo tenetur, si quid dolo perierit. negligentiæ vero nomine ideo non tenetur, quia *qui negligenti amico rem custodiendam committit, de se queri debet.* magnam tamen negligentiam placuit in doli crimine cadere. §. 6. Creditor quoque qui pignus accepit, re tenetur: qui & ipse de ea ipsa re, quam accepit, restituenda tenetur.

§. 7. *Verbis* obligatio contrahitur ex interrogatione & responsu, cum quid dari fierive nobis stipulemur. §. 8. Sed aut proprio nomine quisque obligatur, aut alieno: qui autem alieno nomine obligatur, fidejussor vocatur. & plerumque ab eo quem proprio nomine obligamus, alios accipimus, qui eadem obligatione teneantur: dum curamus, ut quod in obligationem deduximus, tutius nobis debeatur.

§. 9. Si id quod dari stipulemur, tale sit, ut dari non possit: palam est, naturali ratione inutilem esse stipulationem. Veluti si de homine libero, vel jam mortuo, vel ædibus deustis facta sit stipulatio inter eos, qui ignoraverint eum hominem liberum esse, vel mortuum esse, vel ædes deustas esse. † Idem juris est, si quis locum sacrum aut religiosum dari sibi stipulatus fuerit. §. 10. Nec minus inutilis est stipulatio, si quis rem suam, ignorans suam esse, stipulatus fuerit. §. 11. Item [sub] impossibili conditione factam stipulationem constat inutilem esse. §. 12. Furiosum, sive stipulatur, sive promittat, nihil agere, natura manifestum est.

§. 13. Huic proximus est, qui ejus ætatis est, ut nondum intelligat quid agatur. sed quod ad hunc, benignius acceptum est: nam qui loqui potest, creditur & stipulari & promittere recte posse. §. 14. Mutum nihil pertinere ad obligationem verborum, natura manifestum est.

§. 15. Sed & de surdo idem dicitur. quia etiam si loqui possit, sive promittit, verba stipulantis exaudire debet; sive stipuletur, debet exaudire verba promittentis: unde apparet non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed qui omnino non exaudit.

2. IDEM lib. 3 Institutionum.

C*Onsensu* fiunt obligationes in emptionibus, venditionibus, locationibus, conductionibus, societatibus, mandatis. §. 1. Ideo autem istis modis consensu dicimus obligationem contrahi, quia neque verborum, neque scripturæ ulla proprietas desideratur: sed sufficit eos qui negotia gerunt, consentire. §. 2. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur: veluti per epistolam, vel per nuncium.

§. 3. Item in his contractibus alter alteri obligatur de eo quod alterum alteri ex bono & æquo præstare oportet.

3. PAULUS lib. 2 Institutionum.

OBligationum substantia non in eo consistit, ut aliquod corpus nostrum, aut servitutem nostram faciat; sed ut alium nobis obstringat ad dandum aliquid, vel faciendum, vel præstandum. §. 1. Non satis autem est dantis esse nummos, & fieri accipientis, ut obligatio nascatur: sed etiam hoc animo dari, & accipi, ut obligatio constituatur.

† Itaque si quis pecuniam suam donandi causa dederit mihi: quanquam & donantis fuerit, & mea fiat; tamen non obligabor ei, quia non hoc inter nos actum est. §. 2. Verborum quoque obligatio constat, si inter contrahentes id agatur: nec enim [si] per jocum puta, vel demonstrandi intellectus causa ego tibi dixero, *Spondes?* & tu responderis, *Spondeo*, nascetur obligatio.

4. GAIUS

4. GAIUS [lib. 3 * Rerum Cottidianarum, sive * aureorum].

EX maleficio nascuntur obligationes: veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex injuria. quæ omnia unius generis sunt: nam hæ re tantum consistunt, id est, ipso maleficio: cum alioquin ex contractu obligationes non tantum re consistant, sed etiam verbis & consensu.

5. IDEM lib. 3 Aureorum.

SI quis absentis negotia gesserit: si quidem ex mandatu; palam est, ex contractu nasci inter eos actiones mandati, quibus invicem experiri possunt de eo quod alterum alteri ex bona fide præstare oportet: si vero sine mandatu; placuit quidem sane eos invicem obligari: eoque nomine proditæ sunt actiones, quas appellamus *negotiorum gestorum*, quibus æque invicem experiri possunt de eo quod ex bona fide alterum alteri præstare oportet: sed neque ex contractu, neque ex maleficio actiones nascuntur: neque enim is qui gessit, cum absente creditur ante contraxisse; neque ullum maleficium est, sine mandatu suscipere negotiorum administrationem. longe magis is, cujus negotia gesta sunt, ignorans, aut contraxisse aut deliquisse intelligi potest: sed utilitatis causa receptum est, invicem eos obligari. † Ideo autem id ita receptum est, quia plerumque homines eo animo peregre proficiscuntur, quasi statim redituri, nec ob id ulli curam negotiorum suorum mandant, deinde, novis causis intervenientibus, ex necessitate diutius absunt, quorum negotia desperire iniquum erat: quæ sane desperirent, si vel is qui obtulisset se negotiis gerundis, nullam habiturus esset actionem de eo quod utiliter de suo impendisset; vel is, cujus gesta essent, adversus eum qui invasisset negotia ejus, nullo jure agere posset. §. 1. *Tutelæ* quoque *judicio* qui tenentur, non proprie ex contractu obligati intelliguntur: nullum enim negotium inter tutorem & pupillum contrahitur: sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. †Et hoc autem casu mutuæ sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore; sed & contra tutor cum pupillo habet actionem, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit obligatus, aut rem suam creditori ejus obligaverit. §. 2. *Heres* quoque *qui legatum debet*, neque ex contractu, neque ex maleficio obligatus esse intelligitur: nam neque cum defuncto neque cum herede contraxisse quicquam legatarius intelligitur; maleficium autem nullum in ea re esse, plus quam manifestum est.

§. 3. Is quoque, *qui non debitum accipit* per errorem solventis, obligatur quidem quasi ex mutui datione, & eadem actione tenetur, qua debitores creditoribus: sed non potest intelligi is, qui ex ea causa tenetur, ex contractu obligatus esse. qui enim solvit per errorem, magis distrahendæ obligationis animo, quam contrahendæ dare videtur. §. 4. Si judex *litem suam fecerit*, non proprie ex maleficio obligatus videtur: sed quia neque ex contractu obligatus est, & utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam; ideo videtur quasi ex maleficio teneri. §. 5. Is quoque, ex cujus cœnaculo, vel proprio ipsius, vel conducto, vel in quo gratis habitabat, *dejectum effusumve* aliquid est, ita ut alicui noceret, quasi ex maleficio teneri videtur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur, aut servi, aut liberi. † Cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id *positum* aut *suspensum* habet, quod potest *si ceciderit*, alicui nocere. † Ideo si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit, & quid ex cœnaculo ejus dejectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cujus casus periculosus est: Juliano placuit in patrem, neque de peculio, neque noxalem dandam esse actionem; sed cum ipso filio agendum.

§. 6. Item exercitor navis aut cauponæ aut stabuli, de damno aut furto, quod *in nave*, aut *caupona*, aut *stabulo factum* sit, quasi ex maleficio teneri videtur: si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicujus eorum quorum opera navem, aut cauponam, aut stabulum exerceret. cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta hæc actio, & aliquatenus culpæ reus est, quod opera malorum hominum uteretur: ideo quasi ex maleficio teneri videtur.

6. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

IN omnibus temporalibus actionibus, nisi novissimus totus dies compleatur, non finit obligationem.

7. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

ACtiones adversus patrem filio præstari non possunt, dum in potestate ejus est filius.

8. IDEM lib. 16 ad Sabinum.

SUb hac conditione, *si volam*, nulla fit obligatio: pro non dicto enim est, quod dare, nisi velis, cogi non possis. nam nec heres promissoris ejus qui nunquam dare voluerit, tenetur: quia hæc conditio in ipsum promissorem nunquam exstitit.

9. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

FIliusfamilias suo nomine nullam actionem habet nisi injuriarum, & Quod vi aut clam, [&] depositi, & commodati: ut Julianus putat.

10. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

NAturales obligationes non eo solo æstimantur, si actio aliqua earum nomine competit: verumetiam eo, si soluta pecunia repeti non possit.

11. IDEM lib. 12 ad Sabinum.

QUæcunque gerimus, cum ex nostro contractu originem trahunt, nisi ex nostra persona obligationis initium sumant, inanem actum nostrum efficiunt: & ideo neque stipulari, neque emere, vendere, contrahere, ut alter suo nomine recte agat, possumus.

12. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

EX depositi, & commodati, & mandati, & tutelæ, & negotiorum gestorum, ob dolum malum defuncti heres in solidum tenetur.

13. ULPIANUS lib. 1 Disputationum.

IN factum actiones etiam filii familiarum possunt exercere.

14. IDEM lib. 7 Disputationum.

SErvi ex delictis quidem obligantur; & si manumittantur, obligati remanent: ex contractibus autem civiliter quidem non obligantur; sed naturaliter & obligantur, & obligant. † Denique si servo, qui mihi mutuam pecuniam dederat, manumisso solvam, liberor.

15. JULIANUS lib. 4 Digestorum.

QUi cum herede egit, exceptione summotus est, *Ac si non in ea causa tabulæ testamenti sint, ut contra eas emancipato bonorum possessio dari possit*: emancipato omittente bonorum possessionem, non inique postulabit creditor restitui sibi actionem adversus scriptum heredem. nam quamdiu bonorum possessio contra tabulas filio

 filio

filio dari potest, heres quodammodo debitor non est.

16. IDEM lib. 13 Digestorum.

QUi à servo hereditario mutuam pecuniam accepit, & fundum vel hominem pignoris causâ ei tradiderat, & precario rogavit: precario possidet. nam servus hereditarius sicuti per traditionem accipiendo, proprietatem [hereditati] adquirit, ita precario dando efficit ne res usucapi possit. Nam & si commodaverit vel deposuerit rem peculiarem: commodati & depositi actionem hereditati adquiret. † Hæc ita, si peculiare negotium contractum est: nam ex hac causa etiam possessio adquisita intelligi debet.

17. IDEM lib. 33 Digestorum.

OMnes debitores, qui speciem ex causa lucrativa debent, liberantur, cum ea species ex causa lucrativa ad creditores pervenisset.

18. IDEM lib. 54 Digestorum.

SI is, qui Stichum dari stipulatus fuerat, heres exstiterit ei cui ex testamento idem Stichus debebatur: si ex testamento Stichum petierit, non consumet stipulationem. & contra, si ex stipulatu Stichum petierit, actionem ex testamento salvam habebit: quia initio ita constiterint hæ duæ obligationes, ut altera in judicium deducta, altera nihilominus integra remaneret.

19. IDEM lib. 73 Digestorum.

EX promissione dotis non videtur lucrativa causa esse: sed quodammodo creditor aut emptor intelligitur, qui dotem petit. porro cum creditor vel emptor ex lucrativa causa rem habere cœperit, nihilominus integras actiones retinent: sicut ex contrario, qui non ex causa lucrativa rem habere cœpit, eandem non prohibetur ex lucrativa causa petere.

20. ALFENUS lib. 2 Digestorum.

SErvus non in omnibus rebus sine pœna domino dicto audiens esse solet: sicuti si dominus hominem occidere aut furtum alicui facere servum jussisset. Quare quamvis domini jussu servus piraticam fecisset, judicium in eum post libertatem reddi oportet. Et quodcumque vi fecisset, quæ vis à maleficio non abesset: ita oportet pœnas eum pendere. † Sed si aliqua rixa ex litibus & contentione nata esset, aut aliqua vis juris retinendi causa facta esset, & ab his rebus facinus abesset: tum non convenit Prætorem, quod servus jussu domini fecisset, de ea re in liberum judicium dare.

21. JULIANUS lib. 3 ex Minicio.

COntraxisse unusquisque in eo loco intelligitur, in quo ut solveret, se obligavit.

22. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

CUm quis in diem mercem stipulatus fidejussorem accepit: ejus temporis æstimatio spectanda est quo satis acceperit.

23. IDEM lib. 7 Quæstionum.

TRajectitiæ pecuniæ nomine, si ad diem soluta non esset, pœna (uti adsolet) ob operas ejus qui eam pecuniam peteret, in stipulationem erat deducta: is qui eam pecuniam petebat, parte exacta petere desierat: deinde interposito tempore interpellare instituerat. Consultus respondit, ejus quoque temporis quo interpellatus non esset, pœnam peti posse; amplius etiam si omnino interpellatus non esset: nec aliter non committi stipulationem, quam si per debitorem non stetisset, quo minus solveret: alioquin dicendum est, si is, qui interpellare cœpisset, valetudine impeditus interpellare desisset, pœnam non commiti. † De illo sane potest dubitari, si interpellatus ipse moram fecerit: an quamvis pecuniam postea offerat, nihilominus pœna committatur? Et hoc rectius dicitur. Nam & si arbiter ex compromisso pecuniam certo die dare jusserit, neque per eum qui dare jussus sit, steterit; non committi pœnam respondit. adeo ut & illud Servius rectissime existimaverit, si quando dies qua pecunia daretur, sententia arbitri comprehensa non esset, modicum spatium datum videri. † Hoc idem dicendum, & cum quid ea lege venierit, ut nisi ad diem pretium solutum fuerit, inempta res fiat.

24. POMPONIUS lib. sing. Regularum.

SI à furioso, cum eum compotem mentis esse putarem, pecuniam quasi mutuam acceperim, eaque in rem meam versa fuerit: condictio furioso adquiritur. Nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones adquiruntur, ex hisdem etiam furiosi nomine incipit agi posse. veluti cum servus ejus stipulatur: cum furtum ei fit: aut damnum ei dando, in Legem Aquiliam committitur: aut si forte cum creditor fuerat, fraudandi ejus causa debitor alicui rem tradiderit. † Idemque erit si legetur ei, vel fideicommissum ei relinquatur.

§. 1. Item si is, qui servo alieno crediderat, furere cœperit; deinde servus in rem domini id, quod mutuum acceperat, verterit: furioso condictio adquiritur. §. 2. Item si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde compos mentis esse desierit: postea consumpta ea, furioso condictio adquiritur. §. 3. Et qui negotia furiosi gesserit, negotiorum gestorum ei obligatur.

25. ULPIANUS lib. singul Regularum.

ACTionum genera sunt duo: in rem, quæ dicitur *vindicatio*: & in personam, quæ *condictio* appellatur. † *In rem* actio est, per quam rem nostram quæ ab alio possidetur, petimus: & semper adversus eum est, qui rem possidet. † *In personam* actio est, qua cum eo agimus qui obligatus est nobis ad faciendum aliquid, vel dandum: & semper adversus eundem locum habet.

§. 1. Actionum autem quædam ex contractu, quædam ex facto, quædam in factum sunt. † *Ex contractu* actio est, quotiens quis sui lucri causa cum aliquo contrahit: veluti emendo, vendendo, locando, conducendo, & cæteris similibus. † *Ex facto* actio est, quotiens ex eo teneri quis incipit quod ipse admisit: veluti furtum vel injuriam commisit, vel damnum dedit. † *In factum* actio dicitur, qualis est (exempli gratia) actio quæ datur patrono adversus libertum, à quo contra Edictum Prætoris in jus vocatus est.

§. 2. Omnes autem actiones aut civiles dicuntur aut honorariæ.

26. IDEM lib. 5 de Censibus.

OMnes pœnales actiones post litem inchoatam, & ad heredes transeunt.

27. PAPINIANUS lib. 27 Quæstionum.

OBligationes, quæ non propriis viribus consistunt, neque officio Judicis, neque Prætoris imperio, neque Legis potestate confirmantur.

28. IDEM lib. 1 Definitionum.

ACtio in personam infertur: petitio, in rem: persecutio, in rem, vel in personam, rei persequendæ gratia.

29. PAULUS lib. 4 Responsorum.

LUcio Titio cum ex causa judicati pecunia deberetur, & eidem debitori aliam pecuniam crederet: in cautione pecuniæ creditæ non adjecit sibi *præter eam pecuniam debitam sibi ex causa*

si judicati: Quæro, an integræ sint utræque Lucio Titio petitiones? Paulus respondit, nihil proponi cur non sint integræ.

30. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

Servus effectus, non idcirco, quod postea indulgentia Principali libertatem consecutus est, rediisse dicitur in obligationem creditorum.

31. MÆCIANUS lib. 2 Fideicommiss.

Non solum stipulationes impossibili conditione adplicatæ, nullius momenti sunt: sed etiam cæteri quoque contractus, veluti emptiones, locationes impossibili conditione interposita, æque nullius momenti sunt. quia in ea re quæ ex duorum pluriumve consensu agitur, omnium voluntas spectetur: quorum proculdubio in hujusmodi actu talis cogitatio est, ut nihil agi existiment apposita ea condition quam sciant esse impossibilem.

32. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

Cum ex uno delicto plures nascuntur actiones, sicut evenit cum arbores furtim cæsæ dicuntur, omnibus experiri permitti, post magnas varietates obtinuit.

33. PAULUS lib. 3 Decretorum.

Constitutionibus quibus ostenditur *heredes pœna non teneri*, placuit, si vivus conventus fuerat, etiam pœnæ persecutionem transmissam videri: quasi lite contestata cum mortuo.

34. IDEM lib. sing. [de] concurrentibus actionibus.

Qui servum alienum injuriose verberat; ex uno facto incidit, & Aquiliam, & actionem injuriarum: injuria enim ex affectu fit, damnum ex culpa: & ideo possunt utræ competere. sed quidam, altera electa alteram consumi: alii, per Legis Aquiliæ actionem injuriarum consumi, quoniam desiit bonum & æquum esse, condemnari eum qui æstimationem præstitit: sed si ante injuriarum actum esset, teneri eum ex Lege Aquilia: sed & hæc sententia per Prætorem inhibenda est; nisi in id quod amplius ex Lege Aquilia competit, agatur. rationabilius itaque est eam admitti sententiam, ut liceat ei quam voluerit actionem prius exercere: quod autem amplius in altera est, etiam hoc exequi.

§. 1. Si is, cui rem commodavero, eam subripuerit, tenebitur quidem & commodati actione & condictione: sed altera actio alteram peremit aut ipso jure, aut per exceptionem: quod est tutius. §. 2. Hinc de colono responsum est, si aliquid ex fundo subtraxerit, teneri eum condictione, & furti; quin etiam ex locato: & pœna quidem furti non confunditur, illæ autem inter se miscentur. † Et hoc in Legis Aquiliæ actione dicitur, si tibi commodavero vestimenta, & tu ea ruperis: utræque enim actiones rei persecutionem continent. & quidem post Legis Aquiliæ actionem, utique commodati finietur; post commodati, an Aquiliæ remaneat in eo quod in repetitione triginta dierum amplius est, dubitatur: sed verius est, remanere; quia simplo accedit, & simplo subducto locum non habet.

35. IDEM lib. 1 ad Edictum Prætoris.

In *honorariis actionibus* sic esse definiendum, Cassius ait: ut quæ rei persecutionem habeant, hæ etiam post annum darentur: cæteræ intra annum. Honorariæ autem, quæ post annum non dantur, nec in heredem dandæ sunt: ut tamen lucrum ei extorqueatur. sicut fit in actione doli mali, & Interdicto Unde vi, & similibus. † Illæ autem rei persecutionem continent, quibus persequimur quod ex patrimonio nobis abest: ut cum agimus cum bonorum possessore debitoris nostri. † Item Publiciana, quæ ad exemplum vindicationis datur. † Sed cum rescissa usucapione redditur, anno finitur: quia contra Jus Civile datur. §. 1. In *Duumviros* & Rempublicam etiam post annum actio datur ex contractu magistratuum municipalium.

36. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

Cessat ignominia in condictionibus, quamvis ex famosis causis pendeant.

37. IDEM lib. 4 ad Edictum Prætoris.

Actionis verbo continetur in rem, in personam, directa, utilis, præjudicium, sicut ait Pomponius: stipulationes etiam quæ Prætoriæ sunt, quia actionum instar obtinent; ut damni infecti, legatorum, & si quæ similes sunt. † Interdicta quoque actionis verbo continentur.

§. 1. *Mixtæ* sunt *actiones*, in quibus uterque actor est: utputa finium regundorum, familiæ erciscundæ, communi dividundo, Interdictum Uti possidetis, Utrubi.

38. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

Non figura literarum, sed oratione quam exprimunt literæ, obligamur: quatenus placuit non minus valere quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.

39. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

Filiusfamilias ex omnibus causis tanquam paterfamilias obligatur, & ob id agi cum eo tanquam cum patrefamilias potest.

40. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

Hereditariarum actionum loco habentur & legata: quamvis ab herede cœperint.

41. IDEM lib. 22 ad Edictum.

Quotiens Lex obligationem introducit: nisi si nominatim caverit, ut sola ea actione utamur, etiam veteres eo nomine actiones competere. §. 1. Si [ex] eodem facto duæ competant actiones, postea judicis potius partes esse, ut quo plus sit in reliqua actione, id actor ferat: si tantundem aut minus, id consequatur.

42. ULPIANUS lib. 21 ad Edictum.

Is, cui sub conditione legatum est, pendente conditione non est creditor: sed tunc cum exstiterit conditio. quamvis eum, qui stipulatus est sub conditione, placet etiam pendente conditione creditorem esse. §. 1. *Creditores* eos accipere debemus, qui aliquam actionem vel civilem habent (sic tamen ne exceptione summoveantur), vel honorariam [actionem], vel in factum.

43. PAULUS lib. 72 ad Edictum.

Obligari potest paterfamilias, suæ potestatis, pubes, compos mentis. † Pupillus sine tutoris auctoritate non obligatur Jure civili. Servus autem ex contractibus non obligatur.

44. IDEM lib. 74 ad Edictum Prætoris.

Obligationum fere quatuor causæ sunt: aut enim dies in his est, aut conditio, aut modus, aut accessio. §. 1. Circa *diem* duplex inspectio est: nam vel ex die incipit obligatio, aut confertur in diem. † *Ex die*: veluti, *calendis Martiis dare spondes?* cujus natura hæc est, ut ante diem non exigatur. † *Ad diem* autem: *Usque ad calendas dare spondes?* † Placet etiam *ad tempus* obligationem constitui non posse: non magis quam legatum. Nam quod alicui deberi cœpit, certis modis desinit deberi: plane post tempus stipulator vel pacti conventi, vel doli mali exceptione summoveri poterit. Sic & in tra-

tradendo, si quis dixerit *se solum sine superficie tradere*: nihil proficit, quo minus & superficies transeat, quæ natura solo cohæret.

§. 2. *Conditio* vero efficax est, quæ in constituenda obligatione inseritur, non quæ post perfectam eam ponitur: veluti, *Centum dare spondes nisi navis ex Asia venerit?* sed hoc casu existente conditione locus erit exceptioni pacti conventi, vel doli mali. §. 3. *Modus* obligationis est, cum stipulamur decem aut hominem: nam alterius solutio totam obligationem interimit; nec alter peti potest, utique quamdiu utrumque est. §. 4. *Accessio* vero in obligatione, aut personæ, aut rei fit: *Personæ*, cum mihi aut Titio stipulor: *Rei*, cum mihi decem aut Titio hominem stipulor; ubi quæritur, an ipso jure fiat liberatio homine soluto Titio. §. 5. Si ita stipulatus sim, *Si fundum non dederis, centum dare spondes?* sola centum [in] stipulatione sunt, in exsolutione fundus. §. 6. Sed si navem fieri stipulatus sum, & si non feceris, centum: videndum utrum duæ stipulationes sint, pura, & conditionalis, & existens sequentis conditio non tollat priorem; an vero transferat in se, & quasi novatio prioris fiat? quod magis verum est.

45. IDEM lib. 5 ad Plautium.

IS, qui ex stipulatu Stichum debeat, si eum ante moram manumiserit, & is, priusquam super eo promissor conveniretur, decesserit, non tenetur: non enim per eum stetisse videtur, quo minus eum præstaret.

46. IDEM lib. 7 [ad Plautium].

FUriosus & pupillus, ubi ex re actio venit, obligantur, etiam sine curatore, vel tutoris auctoritate: veluti si communem fundum habeo cum his, & aliquid in eum impendero, vel damnum in eo pupillus dederit. nam judicio communi divundo obligabuntur.

47. IDEM ex lib. 14 [ad Plautium].

ARrianus ait multum interesse, quæras, utrum aliquis obligetur, an aliquis liberetur? Ubi de obligando quæritur, propensiores esse debere nos, si habeamus occasionem, ad negandum. Ubi de liberando, ex diverso, ut facilior sis ad liberationem.

48. IDEM lib. 16 [ad Plautium].

IN quibuscunque negotiis sermone opus non est, sufficiente consensu, iis etiam surdus intervenire potest: quia potest intelligere & consentire; veluti in locationibus, conductionibus, emptionibus, & cæteris.

49. IDEM lib. 18 [ad Plautium].

EX contractibus venientes actiones in heredes dantur, licet delictum quoque versetur: veluti cum tutor in tutela gerenda dolo fecerit, aut is apud quem depositum est. Quo casu etiam cum filiusfamilias aut servus quid tale commisit, de peculio actio datur, non noxalis.

50. POMPONIUS lib. 7 ex Plautio.

QUod quis aliquo anno dare promittit, aut dare damnatur: ei potestas est quolibet ejus anni die dandi.

51. CELSUS lib. 3 Digestorum.

NIhil aliud est actio, quam jus, quod sibi debeatur, judicio persequendi.

52. MODESTINUS lib. 2 Regularum.

OBligamur aut re, aut verbis, aut simul utroque; aut consensu, aut Lege, aut Jure honorario, aut necessitate, aut ex peccato. §. 1. *Re* obligamur, cum res ipsa intercedit. §. 2. *Verbis*, cum præcedit interrogatio, & sequitur congruens responsio. §. 3. *Re & Verbis* pariter obligamur, cum & res interrogationi intercedit. §. 4. *Consentientes* in aliquam rem, [ex] consensu obligari necessario ex voluntate nostra videmur. §. 5. *Lege* obligamur, cum obtemperantes Legibus aliquid secundum præceptum Legis aut contra facimus. §. 6. *Jure honorario* obligamur ex his, quæ Edicto perpetuo, vel Magistratu fieri præcipiuntur, vel fieri prohibentur. §. 7. *Necessitate* obligantur, quibus non licet aliud facere, quam quod præceptum est: quod evenit in necessario herede. §. 8. *Ex peccato* obligamur, cum in facto quæstionis summa constitit. §. 9. Etiam *nudus consensus* sufficit obligationi, quamvis verbis hoc exprimi possit. §. 10. Sed & *nutu solo* pleraque consistunt.

53. IDEM lib. 3 Regularum.

PLura delicta in una re plures admittunt actiones: sed non posse omnibus uti probatum est. nam si ex una obligatione plures actiones nascantur, una tantummodo, non omnibus, utendum est. §. 1. Cum generaliter adjicimus, *Eive ad quem ea res pertinebit*: & adrogati, & eorum qui jure nobis succedunt, personas comprehendimus.

54. IDEM lib. 5 Regularum.

COntractus imaginarii etiam in emptionibus juris vinculum non obtinent, cum fides facti simulatur, non intercedente veritate.

55. JAVOLENUS lib. 12 Epistolarum.

IN omnibus rebus, quæ dominium transferunt, concurrat, oportet, affectus ex utraque parte contrahentium: nam sive ea venditio, sive donatio, sive conductio, sive quælibet alia causa contrahendi fuit, nisi animus utriusque consentit, perduci ad effectum [id] quod inchoatur, non potest.

56. POMPONIUS lib. 20 ad Quintum Mucium.

QUæcunque actiones servi mei nomine mihi cœperunt competere, vel ex duodecim Tabulis, vel ex Lege Aquilia, vel injuriarum, vel furti: eædem durant, etiam si servus postea, vel manumissus, vel alienatus, vel mortuus fuerit. †Sed & condictio ex furtiva causa competit: nisi si nactus possessionem servi, aut alienavero, aut manumisero eum.

57. IDEM lib. 36 [ad Quintum Mucium.]

IN omnibus negotiis contrahendis, sive bona fide sint, sive non sint, si error aliquis intervenit, ut aliud sentiat (puta) qui emit, aut qui conducit, aliud qui cum his contrahit: nihil valet quod acti sit. † Et idem in societate quoque coëunda respondendum est, ut si dissentiant, aliud alio existimante, nihil valet ea societas, quæ in consensu consistit.

58. CALLISTRATUS lib. 1 Edicti monitorii.

SCiendum est ex omnibus causis lites contestatas & in heredem similesque personas transire.

59. [LICINNIUS RUFINUS lib. 8 Regularum.

PUpillus mutuam pecuniam accipiendo, ne quidem jure naturali obligatur.]

60. ULPIANUS lib. 17 ad Edictum.

NUnquam actiones pœnales de eadem pecunia concurrentes alia aliam consumit.

61. SCÆVOLA lib. 28 Digestorum.

PRocurator Seii admisit subscriptionem ad argentarium vascularium in verba infra scripta:

scripta : *Λούκιος Καλάνδιος ἐπέγνων, καθὼς προγέγραπται, ἐστὶν λοιπὰ παρ' ἡμῖν ὀφειλόμενα τῷ δεῖνι τόσα.* [id est] *Lucius Kalandius recognovi, quemadmodum supra scriptum est, reliqua à nobis debentur tot illi.* Quæro, an Gaium Seium obligare potuit? Respondit, Seium, si alioquin obligatus non esset, non propter quod ea scriptura, quæ proponeretur, interposita sit, obligatum esse. §. 1. Seia cum salarium constituere vellet, ita epistolam emisit: *Lucio Titio salutem. Si* [*in*] *eodem animo, & eadem affectione circa me es qui semper fuisti: ex continenti acceptis literis meis, distracta re tua, veni: hoc tibi quamdiu vivam præstabo, annuos decem. scio enim quia valde me bene ames.* Quæro, cum & rem suam distraxerit Lucius Titius, & ad eam profectus sit, & ex eo cum ea sit: an ei ex his epistolis salarium annuum debeatur? Respondit, ex personis causisque, eum, cujus notio sit, æstimaturum, an actio danda sit.

DIGESTORVM SEV PANDECTARVM

PARS SEPTIMA.

LIBER QVADRAGESIMVSQVINTVS.

TIT. I.

DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 48 ad Edictum.

STipulatio non potest confici, nisi utroque loquente. & ideo neque mutus, neque surdus, neque infans stipulationem contrahere possunt; nec absens quidem: quoniam exaudire invicem debent. Si quis igitur ex his vult stipulari, per servum præsentem stipuletur, & adquiret ei ex stipulatu actionem. Item si quis obligari velit, jubeat, & erit *quod jussu* obligatus.

§. 1. Qui præsens interrogavit, si antequam [sibi] responderetur, discessit, inutilem efficit stipulationem. Sin vero præsens interrogaverit, mox discessit, & reverso responsum est: obligat. intervallum enim medium non vitiavit obligationem. §. 2. Si quis ita interroget, *dabis?* responderit, *quidni?* [&] is utique in ea causa est ut obligetur. † Contra si sine verbis adnuisset. Non tantum autem civiliter, sed nec naturaliter obligatur qui ita adnuit: & ideo recte dictum est non obligari pro eo nec fidejussorem quidem. §. 3. Si quis simpliciter interrogatus responderit, *Si illud factum erit, dabo:* non obligari eum constat. Aut si ita interrogatus, *Intra Kalendas quintas*, responderit, *dabo Idibus:* æque non obligatur. Non enim sic respondit, ut interrogatus est. Et versa vice si interrogatus [fuerit] sub conditione, responderit pure: dicendum erit eum non obligari. Cum adjicit aliquid vel detrahit obligationi, semper probandum est vitiatam esse obligationem; nisi stipulatori diversitas responsionis illico placuerit: tunc enim alia stipulatio contracta esse videtur. §. 4. Si stipulanti mihi *decem*, tu *viginti* respondeas; non esse contractam obligationem, nisi in decem, constat. Ex contrario quoque si me *viginti* interrogante, tu *decem* respondeas; obligatio nisi in decem non erit contracta: licet enim oportet congruere summam, attamen manifestissimum est viginti & decem inesse. §. 5. Sed si mihi Pamphilum stipulanti, tu *Pamphilum & Stichum* spoponderis: Stichi adjectionem pro supervacuo habendam puto. nam si tot sunt stipulationes, quot corpora: duæ sunt quodammodo stipulationes, una utilis, alia inutilis: neque vitiatur utilis per hanc inutilem. §. 6. Eadem an alia lingua respondeatur, nihil interest. Proinde si quis Latine interrogaverit, respondeatur ei Græce; dummodo congruenter respondeatur: obligatio constituta est. Idem per contrarium.

† Sed utrum hoc usque ad Græcum sermonem tantum protrahimus: an vero & ad alium, Pœnum forte, vel Assyrium, vel cujus alterius linguæ, dubitari potest? Et [exstat] scriptura Sabini, sed & verum patitur, ut omnis sermo contineat verborum obligationem: ita tamen ut uterque alterius linguam intelligat, sive per se, sive per verum interpretem.

2. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

STipulationum quædam in dando, quædam in faciendo consistunt. §. 1. Et harum omnium quædam partium præstationem recipiunt; veluti cum *decem* dari stipulamur: quædam non recipiunt, ut in his quæ natura divisionem non admittunt; veluti cum *viam, iter, actum* stipulamur: quædam partis quidem dationem natura recipiunt, sed nisi tota dantur, stipulationi satis non fit; veluti cum *hominem* generaliter stipulor, aut *lancem*, aut *quodlibet vas*. Nam si Stichi pars soluta sit, nondum in ulla parte stipulationis liberatio nata est, sed aut statim repeti potest, aut in pendenti est, donec alius detur. † Ejusdem conditionis est hæc stipulatio, *Stichum aut Pamphilum dari?*

§. 2. Ex his igitur stipulationibus ne heredes quidem pro parte solvendo liberari possunt, quamdiu non eandem rem omnes dederint: non enim ex persona heredum conditio obligationis immutatur. † Et ideo si divisionem res promissa non recipit, veluti via: heredes promissoris singuli in solidum tenentur. Sed quo casu unus ex heredibus solidum præstiterit: repetitionem habebit à coherede, familiæ erciscundæ judicio. † Ex quo quidem accidere Pomponius ait, ut & stipulatoris viæ, vel itineris heredes singuli in solidum habeant actionem. sed quidam hoc casu extingui stipulationem putant; quia per singulos adquiri servitus non potest: sed non facit inutilem stipulationem difficultas præstationis.

§. 3. Si tamen *hominem* stipulatus cum uno ex heredibus promissoris egero: pars duntaxat cæterorum obligationi supererit, ut & solvi potest. † Idemque est si uni ex heredibus accepto latum sit. §. 4. Idemque est in ipso promissore, & fidejussoribus ejus, quod diximus in heredibus. §. 5. Item si in facto sit stipulatio: veluti si ita stipulatus fuero, *per te non fieri, neque per heredem tuum, quominus mihi ire agere liceat?* & unus ex pluribus heredibus prohibuerit: tenentur quidem [&] coheredes ejus, sed familiæ erciscundæ judicio ab eo repetent quod præstiterint: Hoc & Julianus & Pomponius probant. §. 6. Contra autem si stipulator decesserit, qui stipulatus erat, *sibi heredique*

redique suo agere liceri, & unus ex heredibus ejus prohibeatur: interesse dicemus, utrum in solidum committatur stipulatio, an pro parte ejus qui prohibitus est. nam si pœna stipulationi adjecta sit, in solidum committetur; sed qui non sunt prohibiti, doli [mali] exceptione summovebuntur: sive pœna nulla posita sit; tunc pro parte ejus tantum qui prohibitus est, committetur stipulatio.

3. ULPIANUS lib 49 ad Sabinum.

IDem juris est & in illa stipulatione, *mihi heredique meo habere licere?* §. 1. Sed hæc differentia illam habet rationem, quod ubi unus ex heredibus prohibetur, non potest coheres ex stipulatu agere, cujus nihil interest, nisi pœna subjecta sit: nam pœna subjecta efficit, ut omnibus committatur; quia hic non quærimus cujus intersit. enimvero ubi unus ex heredibus prohibet, omnes tenentur heredes: interest enim prohibiti, à nemine prohiberi.

4. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

EAdem dicemus &, si *dolum abesse à te heredeque tuo* stipulatus sim, & aut promissor, aut stipulator pluribus heredibus relictis decesserit.

§. 1. Cato libro 15 scribit, *pœna certæ pecuniæ promissa, si quid aliter factum sit*, mortuo promissore, si ex pluribus heredibus unus contra quam cautum sit, fecerit: aut ab omnibus heredibus pœnam committi pro portione hereditaria, aut ab uno pro portione sua. Ab omnibus, si id factum de quo cautum est, individuum sit: veluti, iter fieri: quia quod in partes dividi non potest, ab omnibus quodammodo factum videretur.

† At si de eo cautum sit, quod divisionem recipiat, veluti *amplius non agi*: tum eum heredem qui adversus ea fecit, pro portione sua solum pœnam committere. Differentiæ hanc esse rationem: quod in priore casu omnes commisisse videntur, quod nisi in solidum peccari non poterit, illam stipulationem *per te non fieri, quominus mihi ire agere liceat*. † Sed videamus, ne non idem hic sit: sed magis idem quod in illa stipulatione, *Titium heredemque ejus ratum habiturum?* nam hac stipulatione & solus tenebitur qui non habuerit ratum, & solus aget à quo fuerit petitum. idque & Marcello videtur: quamvis ipse dominus pro parte ratum habere non potest. §. 2. Si is, qui duplam stipulatus est, decesserit pluribus heredibus relictis: unusquisque ob evictionem suæ partis pro portione sua habebit actionem. † Idemque est in stipulatione quoque fructuaria, & damni infecti, & ex operis novi nunciatione: restitui tamen opus ex operis novi nunciatione pro parte non potest. Hæc utilitatis causa ex parte stipulatorum recepta sunt. † Ipsi autem promissori ex parte neque restitutio, neque defensio contingere potest.

5. POMPONIUS lib. 26 ad Sabinum.

STipulationum aliæ judiciales sunt, aliæ prætoriæ, aliæ conventionales, aliæ communes prætoriæ & judiciales. † Judiciales sunt duntaxat, quæ à mero judicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio. † Prætoriæ, quæ à mero Prætoris officio proficiscuntur, veluti *damni infecti*. † Prætorias autem stipulationes sic audiri oportet, ut in his contineantur etiam ædilitiæ: nam & hæ ab jurisdictione veniunt.

† Conventionales sunt, quæ ex conventione reorum fiunt, quarum totidem genera sunt, quot (pene dixerim) rerum contrahendarum: nam & ob ipsam verborum obligationem fiunt, & *pendent ex negotio contracto*. † *Communes* sunt stipulationes, veluti *rem salvam fore pupilli*. nam & Prætor jubet rem salvam fore pupillo caveri: & interdum judex, si aliter expediri hæc res non potest. † Item duplæ stipulatio venit ab judice, aut ab Ædilis Edicto. §. 1. Stipulatio autem est verborum conceptio, quibus is qui interrogatur, daturum facturumve se quod interrogatus est, responderit. §. 2. Satis acceptio est stipulatio, quæ ita obligat promissorem, ut adpromissores quoque ab eo accipiantur, id est, qui idem promittunt. §. 3. Satis autem accipere dictum est eodem modo, quo satisfacere. nam quia id quo quis contentus erat, ei præstabatur, satisfieri dictum est: & similiter quia tales, quibus contentus quis futurus esset, ita dabantur, ut verbis obligarentur, satis accipi dictum est. † *Si sortem* promiseris, *& si ea soluta non esset, pœnam*: etiam si unus ex heredibus tuis portionem suam ex sorte solverit, nihilominus pœnam committet, donec portio coheredis solvatur. §. 4. Idemque est de pœna ex compromisso, si unus paruerit, alter non paruerit sententiæ judicis. Sed à coherede ei satisfieri debet. nec enim aliud in his stipulationibus sine injuria stipulatoris constitui potest.

6. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

IS, cui bonis interdictum est, stipulando sibi adquirit. tradere vero non potest, vel promittendo obligari: & ideo nec fidejussor pro eo intervenire poterit, sicut nec pro furioso.

7. IDEM lib. 6 ad Sabinum.

IMpossibilis conditio, cum in faciendum concipitur, stipulationibus obstat: aliter atque si talis conditio inferatur stipulationi, *Si in cœlum non ascenderit*; nam utilis & præsens est, & pecuniam creditam continet.

8. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

IN illa stipulatione, *Si calendis Stichum non dederis, decem dare spondes?* Mortuo homine quæritur, an statim ante calendas agi possit? Sabinus & Proculus expectandum diem actori putant: quod est verius. tota enim obligatio sub conditione, & in diem collata est: & licet ad conditionem committi videatur, dies tamen superest. † Sed cum eo qui ita promisit, *Si intra calendas digito cœlum non tetigerit*, agi protinus potest: hæc & Marcellus probat.

9. POMPONIUS lib. 2 ad Sabinum.

SI Titius & Seius separatim ita stipulati essent, *Fundum illum si illi non dederis, mihi dare spondes?* finem dandi alteri fore, quoad judicium acciperetur: & ideo occupantis fore actionem.

10. IDEM lib. 3 ad Sabinum.

HOc jure utimur, ut ex hac stipulatione, *Si Lucius Titius ante calenda*[redacted]*liam non venerit, decem dare spondes?* non ante peti quicquam possit, quam exploratum sit ante eam diem in Italiam venire Titium non posse, neque venisse: sive vivo, sive mortuo id acciderit.

11. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

FIlius dum in civitate est, si stipuletur, patri reverso ab hostibus videtur adquisisse.

12. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

SI ita stipulatus fuero, *Decem aut quinque dari spondes?* quinque debentur. & si ita, *calendis Januariis, vel Februariis dari spondes?* perinde est quasi calendis Februariis stipulatus sim.

13. ULPIANUS lib. 19 ad Sabinum.

QUi *ante calendas proximas* stipuletur, similis est ei qui calendis stipulatur.

14. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

SI ita stipulatus essem abs te: *domum ædificari?* vel heredem meum damnavero *insulam ædificare:*

ficare: Celso placet non ante agi posse ex ea causa, quam tempus præteriisset, quo insula ædificari posset. nec fidejussores dati ante diem tenebuntur.

15. IDEM lib. 27 ad Sabinum.

ET ideo hæsitatur, si aliqua pars insulæ facta sit, deinde incendio consumpta sit, an integrum tempus computandum sit rursus ad ædificandum insulam, an vero reliquum duntaxat expectandum quod deerat? Et verius est ut integrum ei detur.

16. IDEM lib. 6 ad Sabinum.

SI *Stichum aut Pamphilum* mihi debeas, & alter ex eis meus factus sit ex aliqua causa: reliquum debetur mihi à te. §. 1. Stipulatio hujusmodi, *In annos singulos*, una est, & incerta, & perpetua: non quemadmodum simile legatum morte legatarii finiretur.

17. ULPIANUS lib. 28 ad Sabinum.

STipulatio non valet, in rei promittendi arbitrium collata conditione.

18. POMPONIUS lib. 10 ad Sabinum.

QUi bis idem promittit, is eo jure amplius quam semel non tenetur.

19. IDEM lib. 15 ad Sabinum.

SI stipulatio facta fuerit, *Si culpa tua divortium factum fuerit, dari?* nulla stipulatio est: quia contenti esse debemus pœnis Legum comprehensis. nisi [si] & stipulatio tantundem habeat pœnæ, quanta Lege sit comprehensa.

20. ULPIANUS lib. 34 ad Sabinum.

HUjusmodi stipulationes non sunt inutiles, *Quod tibi Titius debet, cum debitor esse desierit, dare spondes?* nam valet stipulatio, quasi sub quavis alia conditione concepta.

21. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

SI divortio facto ea, quæ nihil in dote habeat, *dotis nomine centum dari* stipuletur; vel quæ centum duntaxat habeat, *ducenta dotis nomine [dari]* stipuletur: Proculus ait, si ducenta stipuletur quæ centum habeat, sine dubio centum quidem in obligationem venire; alia autem centum actione de dote deberi. dicendum itaque est, etiamsi nihil sit in dote, centum tamen venire in stipulatione. sicuti cum filiæ, vel matri, vel sorori, vel alii cuilibet dotis nomine legaretur, utile legatum esset.

22. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SI id quod aurum putabam, cum æs esset, stipulatus de te fuero: teneberis mihi hujus æris nomine: quoniam in corpore consenserimus. sed ex doli mali clausula tecum agam, si sciens me fefelleris.

23. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SI ex legati causa, aut ex stipulatu hominem certum mihi debeas: non aliter post mortem ejus tenearis mihi, quam si per te steterit, quominus vivo eo eum mihi dares: quod ita fit, si aut interpellatus non dedisti, aut occidisti eum.

24. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SEd si ex stipulatu Stichum debeat pupillus, non videbitur per eum mora fieri, ut mortuo eo teneatur: nisi [si] tutore auctore, aut solus tutor interpelletur.

25. POMPONIUS lib. 20 ad Sabinum.

SI dari stipuler id, *quod mihi jam ex stipulatu debeatur*, cujus stipulationis nomine exceptione tutus sit promissor: obligabitur ex posteriore stipulatione: quia superior quasi nulla sit, exceptione obstante.

26. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

GEneraliter novimus turpes stipulationes nullius esse momenti.

27. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

VEluti si quis *homicidium*, vel *sacrilegium se facturum promittat*. Sed & officio quoque Prætoris continetur ex hujusmodi obligationibus actionem denegari. §. 1. Si stipulatus hoc modo fuero, *Si intra biennium Capitolium non ascenderis, dari?* Non nisi præterito biennio recte petam.

28. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

SI *rem tradi* stipulamur, non intelligimur proprietatem ejus dari stipulatori, sed tantum tradi.

29. ULPIANUS lib. 46 ad Sabinum.

SCire debemus in stipulationibus tot esse stipulationes, quot summæ sunt: totque esse stipulationes, quot species [sunt]. Secundum quod evenit, ut mixta una summa, vel specie, quæ non fuit in præcedenti stipulatione, non fiat novatio: sed efficit duas esse stipulationes. Quamvis autem placuerit tot esse stipulationes, quot summæ; totque esse stipulationes, quot res: tamen si pecuniam quis, quæ in conspectu est, stipulatus sit, vel acervum pecuniæ: non tot sint stipulationes, quot nummorum corpora, sed una stipulatio. nam per singulos denarios singulas esse stipulationes absurdum est. † Stipulationem quoque legatorum constat unam esse, quamvis plura corpora sint, vel plura legata. Sed & familiæ vel omnium servorum stipulatio una est. Itemque quadrigæ aut lecticariorum stipulatio una est. † At si quis *illud & illud* stipulatus sit, tot stipulationes sunt, quot corpora.

§. 1. Si à fure *hominem* sim stipulatus, Quæsitum est, an stipulatio valeat? Movet quæstionem, quod stipulatus hominem [plerumque] *meum* videor: non valet autem hujusmodi stipulatio, ubi quis rem suam stipulatus est. & constat, si quidem ita stipulatus sim, *Quod ex causa condictionis dare facere oportet?* stipulationem valere: si vero *hominem dari* stipulatus fuero, nullius momenti esse stipulationem. quod si postea sine mora decessisse proponatur servus, non teneri furem condictione, Marcellus ait: quamdiu enim vivit, condici poterit; at si decessisse proponatur: in ea conditione est, ut evanescat condictio propter stipulationem.

30. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

SCiendum est generaliter, [quod] si quis se scripserit fidejussisse: videri omnia solenniter acta.

31. POMPONIUS lib. 24 ad Sabinum.

SI *rem meam* sub conditione stipuler: utilis est stipulatio; si conditionis existentis tempore mea non sit.

32. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

SI in nomine servi, quem stipularemur dari, erratum fuisset, cum de corpore constitisset: placet stipulationem valere.

33. POMPONIUS lib. 25 ad Sabinum.

SI Stichus certo die dari promissus, ante diem moriatur: non tenetur promissor.

34. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

MUltum interest, utrum ego stipuler rem cujus commercium habere non possum, an quis promittat. Si stipuler *rem, cujus commercium non habeo*, inutilem esse stipulationem placet. si quis promittat, *cujus non commercium habet*: ipsi nocere, non mihi.

35. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

SI stipulor, *ut id fiat, quod natura fieri non concedit*: non magis obligatio consistit, quam cum stipulor, *ut detur, quod dari non potest*. nisi per quem stetit, quominus facere id possit.

§. 1. Item: quod Leges fieri prohibent, si perpetuam causam servaturum est, cessat obligatio: veluti *si sororem* [*suam*] *nupturam* sibi aliquis stipuletur. Quamquam, etiam si non sit perpetua causa, ut recidit in sorore adoptiva, idem dicendum sit: quia statim contra mores sit. §. 2. Si in locando, conducendo, vendendo, emendo, ad interrogationem quis non responderit; si tamen consentitur in id, quod responsum est: valet quod actum est. quia hi contractus non tam verbis, quam consensu confirmantur.

36. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

SI quis, cum aliter eum convenisset obligari, aliter per machinationem obligatus est: erit quidem subtilitati juris obstrictus, sed doli exceptione uti potest. quia enim per dolum obligatus est, competit ei exceptio. † Idem est & si nullus dolus intercessit stipulantis, sed ipsa res in se dolum habet: cum enim quis petat ex ea stipulatione, hoc ipse dolo facit, quod petit.

37. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

SI certos nummos, puta qui in arca sint, stipulatus sim, & hi sine culpa promissoris perierint: nihil nobis debetur.

38. ULPIANUS lib. 49 ad Sabinum.

STipulatio ista, HABERE LICERE SPONDES? hoc continet, ut liceat habere, nec per quemquam omnino fieri, quominus nobis habere liceat: quæ res facit, ut videatur reus promisisse, per omnes futurum, ut tibi habere liceat: videtur igitur alienum factum promisisse; nemo autem alienum factum promittendo obligatur; & ita utimur. sed se obligat, *ne ipse faciat, quominus habere liceat*. obligatur etiam, *ne heres suus* [*faciat*,] vel quis cæterorum successorum efficiat, ne habere liceat. §. 1. Sed si quis promittat *per alium non fieri*, præter heredem suum: dicendum est inutiliter eum promittere factum alienum. §. 2. At si quis velit factum alienum promittere: pœnam, vel quanti ea res sit, potest promittere. † Sed quatenus *habere licere* videbitur? Si nemo controversiam faciat: hoc est, neque ipse reus, neque heredes ejus, heredumve successores. §. 3. Si quis forte non de proprietate, sed de possessione nuda controversiam fecerit, vel de usufructu, vel de usu, vel de quo alio jure ejus, quod distractum est: palam est committi stipulationem. habere enim non licet ei, cui aliquid minuitur ex jure, quod habuit. §. 4. Quæsitum est, utrum *propriam* demum *rem*, an & *alienam promittere possit habere licere?* Et magis est, ut & alienam promitti possit: quæ res ita effectum habebit, si propria esse promissoris cœperit. quare si perseveraverit aliena: dicendum erit stipulationem non committi, nisi pœna adjecta sit: cum neque per eum, neque per successorem ejus quicquam factum sit. §. 5. Sicut autem ex parte rei successores ejus cum ipso tenentur; ita etiam ex parte actoris committitur stipulatio ipsi stipulatori, ceterisque, quicunque ei succedunt: scilicet si rem ipsi habere non licuerit. cæterum si alii habere non licuit, certo certius est non committi stipulationem. Et nihil intererit, utrum ita stipuler, HABERE LICERE, an, MIHI HABERE LICERE. §. 6. Hi, qui sunt in aliena potestate, his, in quorum sunt potestate, habere licere stipulari possunt ea ratione, qua cætera quoque his possunt stipulari. † Sed si servus fuerit stipulatus *sibi habere*, quæsitum est, an recte stipulatus videatur? Et ait Julianus libro quinquagesimo secundo Digestorum: Si servus stipuletur *sibi habere licere*; aut *per se non fieri*, quominus habere stipulatori liceat, promittat: stipulatio (inquit) non committitur. quamvis auferri res ei, & ipse auferre eandem possit. non enim factum, sed jus in hac stipulatione vertitur. † Cum vero stipulatur *per promissorem non fieri, quominus sibi ire agere liceat*: non jus stipulationis (inquit) sed factum versatur. Sed videtur mihi, licet juris verba contineat hæc stipulatio, *habere licere*, tamen sic esse accipiendam, ut in servo & in filiofamilias videatur actum esse de possessione retinenda, aut non auferenda, & vires habeat stipulatio. §. 7. Hæc quoq; stipulatio, POSSIDERE MIHI LICERE SPONDES? utilis est. Quam stipulationem servus an possit utiliter in suam personam concipere, videamus. Sed quamvis civili Jure servus non possideat, tamen ad possessionem naturalem hoc referendum est: & ideo dubitari non oportet, quin & servus recte ita stipuletur. §. 8. Plane si *tenere sibi licere* stipulatus sit servus, utilem esse stipulationem convenit: licet enim possidere civiliter non possint, tenere tamen eos nemo dubitat. §. 9. *Habere* dupliciter accipitur. nam & eum habere dicimus, qui rei dominus est: & eum, qui dominus quidem non est, sed tenet: denique habere rem apud nos depositam solemus dicere.

§. 10. Si quis ita stipulatus fuerit, *uti frui sibi licere*: ad heredem ista stipulatio non pertinet.

§. 11. Sed etsi non addiderit *sibi*, non puto stipulationem de usufructu ad heredem transire, eoque jure utimur. §. 12. Sed si quis *uti frui licere sibi, heredique suo*, stipulatus sit: videamus, an heres ex stipulatu agere possit? Et putem posse, licet diversi sint fructus. nam & si ire agere stipuletur, sibi heredique suo licere, idem probaverimus. §. 13. Si quis dolum malum promissoris heredisque ejus abesse velit, sufficere, ABESSE, ABFUTURUMQUE ESSE, stipulari: si vero de plurium dolo cavere velit, necessarium esse adjici, CUI REI DOLUS MALUS NON ABEST, NON ABFUERIT: QUANTI EA RES ERIT, TANTAM PECUNIAM DARI SPONDES?

§. 14. Suæ personæ adjungere quis heredis personam potest. §. 15. Sed & adoptivi patris persona conjungi poterit. §. 16. Inter incertam certamque diem discrimen esse, ex eo quoque apparet, quod certa die promissum vel statim dari potest: totum enim medium tempus ad solvendum liberum promissori relinquitur. & qui promisit, SI ALIQUID FACTUM SIT, vel CUM ALIQUID FACTUM SIT, nisi cum id factum fuerit, dederit: non videbitur fecisse, quod promisit. §. 17. Alteri stipulari nemo potest, præterquam si servus domino, filius patri stipuletur. inventæ sunt enim hujusmodi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi adquirat, quo sua interest: cæterum, ut alii detur, nihil interest mea. † Plane si velim hoc facere, pœnam stipulari conveniet: ut si ita factum non sit, ut comprehensum est, committetur stipulatio etiam ei, cujus nihil interest. pœnam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid intersit: sed quæ sit quantitas, quæque conditio stipulationis. §. 18. In stipulationibus cum quæritur, quid actum sit: verba contra stipulatorem interpretanda sunt.

§. 19 Eum, qui dicat, MIHI DECEM, ET TITIO DECEM, eadem decem, non alia decem, dicere credendum est.

§. 20. Si stipuler *alii*, cum mea interesset: videamus, an stipulatio committatur? Et ait Marcellus stipulationem valere in specie hujus-

hujusmodi. † Is qui pupilli tutelam administrare cœperat, cessit administratione contutori suo, & stipulatus est *rem pupilli salvam fore*: Ait Marcellus posse defendi, stipulationem valere: interest enim stipulatoris, fieri quod stipulatus est; cum obligatus futurus esset pupillo, si aliter res cesserit. §. 21. Si quis *insulam faciendam* promiserit, aut conduxerit, deinde ab aliquo *insulam stipulatori fieri* stipulatus sit; aut si quis, cum promisisset Titio fundum Mævium daturum, aut, si is non dedisset, pœnam se daturum, stipulatus à Mævio fuerit: fundum Titio datu iri. item si quis id locaverit faciendum, quod ipse conduxerit: constat habere eum utilem ex locato actionem. §. 22. Si quis ergo stipulatus fuerit, cum sua interesset ei dari: in ea erit causa, ut valeat stipulatio. §. 23. Unde & si *procuratori meo dari* stipulatus sum, stipulatio vires habebit; & si *creditori meo*: quia interest mea, ne vel pœna committatur, vel prædia distrahantur, quæ pignori data erant. §. 24. Si quis ita stipulatus fuerit, *Illum sistas*? nulla causa est, cur non obligatio constat. §. 25. Ædem sacram, vel locum religiosum ædificari, stipulari possumus: alioquin nec ex locato agere possumus.

39. PAULUS [lib. 12 ad Sabinum].

DOminus servo stipulando sibi adquirit: sed & pater filio, secundum quod Leges permittunt.

40. POMPONIUS [lib. 27 ad Sabinum].

SI filius meus servo meo stipuletur, adquiritur mihi.

41. ULPIANUS [lib. 50 ad Sabinum].

EUm, qui *calendis Januariis* stipulatur, si adjiciat primis, vel proximis: nullam habere dubitationem, palam est. † Sed & si dicat *secundis, vel tertiis*, vel *quibus aliis*: æque dirimit quæstionem. Si autem non addat quibus Januariis, facti quæstionem inducere, quid forte senserit: hoc est, quid inter eos acti sit. utique enim hoc sequimur, quod actum est, easque adsumemus: si autem non appareat, dicendum est, quod Sabinus, primas calendas Januarias spectandas. † Plane *si ipsa die calendarum* quis stipulationem interponat, quid sequemur? Et puto actum videri de sequentibus calendis. §. 1. Quotiens* autem in obligationibus dies non ponitur, præsenti die pecunia debetur: nisi si locus adjectus spatium temporis inducat, quo illo possit perveniri. † Verum dies adjectus efficit, ne præsenti die pecunia debeatur. Ex quo apparet diei adjectionem pro reo esse, non pro stipulatore. §. 2. Idem in *Idibus* etiam & *Nonis* probandum est, & generaliter in omnibus diebus.

42. POMPONIUS lib. 27 ad Sabinum.

QUi *hoc anno* aut *hoc mense dari* stipulatus sit: nisi omnibus partibus præteritis anni, vel mensis, [non] recte petet.

43. ULPIANUS [lib. 50 ad Sabinum].

SI quis *arbitratu* (puta) *Lucii Titii restitui sibi* stipulatus est, deinde ipse stipulator moram fecerit, quominus arbitretur Titius: promissor, quasi moram fecerit, non tenetur. Quid ergo, si ipse, qui arbitrari debuit, moram fecerit? magis probandum est, à persona non esse recedendum ejus, cujus arbitrium insertum est.

44. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

ET ideo si omnino non arbitretur, nihil valet stipulatio: adeo ut & si pœna adjecta sit, ne ipsa quidem committatur.

45. ULPIANUS lib. 50 ad Sabinum.

QUodcunque stipulatur is, qui in alterius potestate est: pro eo habetur, ac si ipse esset stipulatus. §. 1. Sicuti, *cum morietur* quis, stipulari potest: ita etiam hi, qui subjecti sunt alienæ potestati, *cum morientur*, stipulari possunt. §. 2. Si ita quis stipulatus sit, POST MORTEM MEAM FILIÆ MEÆ DARI: vel ita, POST MORTEM FILIÆ MEÆ MIHI DARI: utiliter erit stipulatus. sed primo casu filiæ utilis actio competit, licet heres ei non existat. §. 3. Non solum ita stipulari possumus, *Cum morieris*: sed etiam *Si morieris*. nam sicuti inter hæc nihil interest, *Cum veneris*, aut *Si veneris*: ita nec ibi interest, *Si morieris*, & *Cum morieris*. §. 4. Filius patri dari stipulari videtur, etsi hoc non adjiciat.

46. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

CEntesimis calendis dari utiliter stipulamur: quia præsens obligatio est, in diem autem dilata solutio. §. 1. Id autem, quod in facto est, in mortis tempus conferri non potest: veluti, CUM MORIERIS, ALEXANDRIAM VENIRE SPONDES?

§. 2. Si ita stipulatus fuero, CUM VOLUERIS, quidam inutilem esse stipulationem ajunt: alii ita inutilem, si antequam constituas, morieris: quod verum est. §. 3. Illam autem stipulationem, SI VOLUERIS DARI? inutilem esse constat.

47. ULPIANUS lib. 50 ad Sabinum.

QUi sic stipulatur, QUOD TE MIHI ILLIS CALENDIS DARE OPORTET, ID DARE SPONDES? videtur non hodie stipulari, sed sua die, hoc est, calendis.

[(ΤΟΥ ΒΤΟΥ) DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS].

48. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

SI *decem*, *cum petiero*, *dari* fuero stipulatus; admonitionem magis quandam, quo celerius reddantur, & quasi sine mora, quam conditionem habet stipulatio. & ideo licet decessero prius, quam petiero, non videtur defecisse conditio.

49. PAULUS lib. 37 ad Edictum.

CUm filiusfamilias Stichum dari spoponderit, & cum per eum staret, quominus daret, decessit Stichus: datur in patrem de peculio actio, quatenus maneret filius ex stipulatu obligatus. † At si pater in mora fuit: non tenebitur filius, sed utilis actio in patrem danda est. † Quæ omnia & in fidejussoris persona dicuntur. §. 1. Si stipulatus sim PER TE NON FIERI, quominus mihi ire agere liceat, & fidejussorem accepero: si per fidejussorem steterit, neuter tenetur: si per promissorem, uterque. §. 2. In hac stipulatione, NEQUE PER TE, NEQUE PER HEREDEM TUUM FIERI? per heredem videtur fieri, quamvis absit, & ignoret: & ideo non facit, quod fieri ex stipulatu oportet. Non videtur autem per pupillum stetisse ex hujusmodi stipulatione, si pupillus heres erit.

§. 3. Si promissor hominis ante diem, in quem promiserat, interpellatus sit, & servus decesserit: non videtur per eum stetisse.

50. ULPIANUS lib. 50 ad Edictum.

IN illa stipulatione, PER TE NON FIERI? non hoc significatur, nihil te facturum, quominus facere possis: sed curaturum, ut facere possis. §. 1. Item stipulatione emptæ hereditatis, QUANTA PECUNIA AD TE PERVENERIT, DOLOVE MALO TUO

TUO FACTUM EST, ERITVE, QUOMINUS PERVENIAT, nemo dubitabit, quin teneatur, qui id egit, ne quid ad se perveniret.

51. IDEM lib. 51 ad Edictum.

IS, qui alienum servum promisit, perducto eo ad libertatem ex stipulatu actione non tenetur: sufficit enim, si dolo culpave careat.

52. IDEM lib. 7 Disputationum.

IN conventionalibus stipulationibus contractui formam contrahentes dant: enimvero Prætoriæ stipulationes legem accipiunt de mente Prætoris, qui eas proposuit. Denique Prætoriis stipulationibus nihil immutare licet, neque addere, neque detrahere. §. 1. Si quis *vacuam possessionem tradi* promiserit, non nudum factum hæc stipulatio continebit, sed causam bonorum.

53. JULIANUS lib. 16 Digestorum.

STipulationes commodissimum est ita componere, ut quæcunque specialiter comprehendi possint, contineantur: doli autem clausula ad ea pertineat, quæ in præsentia occurrere non possint, & ad incertos casus pertinent.

54. IDEM lib. 22 Digestorum.

IN stipulationibus alias species, alias genera deducuntur. † Cum *species* stipulamur, necesse est inter dominos, & inter heredes ita dividi stipulationem, ut partes corporum cuique debebuntur. † Quotiens autem *genera* stipulamur, numero fit inter eos divisio. veluti cum Stichum & Pamphilum quis stipulatus, duos heredes æquis partibus reliquit: necesse est utrique partem dimidiam Stichi & Pamphili deberi. Si idem duos homines stipulatus fuisset: singuli homines heredibus ejus deberentur.

§. 1. *Operarum* stipulatio similis est his stipulationibus, in quibus genera comprehenduntur: & ideo divisio ejus stipulationis, non in partes operarum, sed in numerum cedit. † Quod si unam operam servus communis stipulatus fuerit: necesse est utrique dominorum partem operæ tantam, quantam in servo habuerit, petere. solutio autem ejus obligationis expeditissima est, si æstimationem operæ malit libertus offerre: aut si consentiant patroni, ut his communiter operæ edantur.

55. IDEM [lib. 36 Digestorum].

CUm quis *sibi aut Titio dari* stipulatus est, soli Titio, non etiam successoribus ejus recte solvitur.

56. IDEM [lib. 52 Digestorum].

EUm, qui ita stipulatur, MIHI ET TITIO DECEM DARE SPONDES? vero similius est, semper una decem communiter sibi & Titio stipulari: sicuti qui legat Titio & Sempronio, non aliud intelligitur, quam una decem communiter duobus legare.

§. 1. TE ET TITIUM HEREDEM TUUM DECEM DATURUM SPONDES? Titii persona supervacua comprehensa est. sive enim solus heres exstiterit, in solidum tenebitur: sive pro parte, eodem modo, quo cæteri coheredes ejus, obligabitur: & quamvis convenisse videatur, ne ab alio herede quam à Titio peteretur; tamen inutile pactum conventum coheredibus ejus erit. §. 2. Qui *sibi aut filio suo* dari stipulatur: manifeste personam filii in hoc complectitur, ut ei recte solvatur: neque interest, sibi aut extraneo cuilibet, an sibi aut filio suo quis stipuletur., quare vel manente in potestate, vel emancipato filio, recte solvitur. Neque ad rem pertinet, quod qui filio suo dari stipulatur, sibi adquirit: quia conjuncta sua persona stipulator efficit, ut non adquirendæ obligationis gratia, sed solutionis causa personam filii adprehendisse intelligatur.

§. 3. Quod si *soli filio suo*, qui in potestate sua sit, dari quis stipulatus sit, non recte filio solvetur: quia filii persona obligationi magis quam solutioni applicatur. §. 4. Qui ita stipulatur, *Decem, quoad vivam, dari spondes?* confestim decem recte dari petit. sed heres ejus exceptione pacti conventi summovendus est. nam stipulatorem id egisse, ne heres ejus peteret, palam est. Quemadmodum is qui *usque in calendas* dari stipulatur, potest quidem etiam post calendas petere: sed exceptione pacti summovetur. Nam & heres ejus, cui servitus prædii ita concessa est, ut quoad viveret, jus eundi haberet: pacti conventi exceptione summovebitur. §. 5. Qui ita stipulatur, *Ante calendas proximas dari spondes:* nihil differt ab eo, qui calendis dari stipulatur. §. 6. Qui proprietatem sine usufructu habet, recte usumfructum dari sibi stipulatur: id enim in obligationem deducit, quod non habet, sed habere potest. §. 7. Si à te stipulatus fuero, *fundum Sempronianum*, deinde *eundem fundum detracto usufructu* ab alio stipulor: prior stipulatio non novabitur: quia nec solvendo fundum detracto usufructu liberaveris, sed adhuc à te recte fundi usumfructum peterem. Quid ergo est? cum mihi fundum dederis, is quoque liberabitur, à quo detracto usufructu, fundum stipulatus fueram. §. 8. Si hominem, quem à Titio pure stipulatus fueram, Seius mihi sub conditione promiserit, & is pendente conditione post moram Titii decesserit: confestim cum Titio agere potero. nec Seius existente conditione obligetur: at si Titio acceptum fecissem, Seius existente conditione obligari potest. Idcirco hæc tam varie, quod homine mortuo desinit esse res, in quam Seius obligaretur: acceptilatione interposita, superest homo, quem Seius promiserat.

57. IDEM lib. 53 Digestorum.

SI quis, *si Titius Consul factus erit, decem dari* spoponderit: quamvis pendente conditione promissor moriatur, relinquet heredem obligatum.

58. IDEM lib. 54 Digestorum.

QUi *usumfructum fundi* stipulatur, *deinde fundum*: similis est ei, qui partem fundi stipulatur, deinde totum: quia fundus dari non intelligitur, si usus fructus detrahatur. † Et è contrario qui *fundum* stipulatus est, *deinde usumfructum:* similis est ei qui totum stipulatur, deinde partem. † Sed qui *actum* stipulatur, *deinde iter*, posteriore stipulatione nihil agit: sicuti *qui decem, deinde quinque* stipulatur, nihil agit. Item si quis *fructum*, *deinde usum* stipulatus fuerit, nihil agit. Nisi in omnibus novandi animo hoc facere specialiter expresserit: tunc enim priore obligatione expirante, ex secunda introducitur petitio: & tam iter, quam usus, necnon quinque exigi possunt.

59. IDEM lib. 88 Digestorum.

QUotiens *in diem*, vel *sub conditione oleum* quis stipulatur: ejus æstimationem eo tempore spectari oportet, quo dies obligationis venit: tunc enim ab eo peti potest. alioquin [alias] rei captio erit.

60. ULPIANUS lib. 20 ad Edictum.

IDem erit, & si *Capuæ certum olei pondo dari* quis stipulatus sit: nam ejus temporis fit æstimatio,

matio, cum peti potest: peti autem potest, quo primum in locum perveniri potuit.

61. JULIANUS lib. 2 ad Urseium Ferocem.

STipulatio hoc modo concepta, SI HEREDEM ME NON FECERIS, TANTUM DARE SPONDES? inutilis est: quia contra bonos mores est [hæc stipulatio].

62. IDEM lib. 2 ex Minicio.

SErvus vetante domino si *pecuniam ab alio* stipulatus sit, nihilominus obligat domino promissorem.

63. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.

SI quis ita stipuletur, SIVE NAVIS EX ASIA VENERIT, SIVE TITIUS CONSUL FACTUS FUERIT: utra prius conditio extitisset, stipulatio committetur, & amplius committi non potest. sed enim cum ex duabus disjunctivis conditionibus altera defecerit: necesse est, ut ea quæ extiterit, stipulationem committat.

64. IDEM lib. 7 Quæstionum.

HUjusmodi stipulatio interposita est, SI TITIUS CONSUL FACTUS FUERIT, TUM EX HAC DIE IN ANNOS SINGULOS DENA DARI SPONDES? post triennium conditio extitit: an hujus temporis nomine agi possit, non immerito dubitatur? Respondit, eam stipulationem utilem esse, ita ut in ea eorum quoque annorum, qui ante impletam conditionem intercesserint, præstatio in id tempus collata intelligatur. ut sententia ejus sit talis: Tunc, cum Titius Consul factus fuerit, in annos singulos, etiam præteriti temporis habita ratione, dena præstentur.

65. FLORENTINUS lib 8 Institut.

QUæ extrinsecus, & nihil ad præsentem actum pertinentia, adjeceris stipulationi, pro supervacuis habebuntur, nec vitiabunt obligationem: veluti si dicas *Arma virumque cano, spondeo:* nihilominus valet. §. 1. Sed & si in rei, quæ promittitur, aut personæ appellatione varietur, non obesse placet: nam stipulanti *denarios*, ejusdem quantitatis aureos spondendo, obligaberis: & servo stipulanti *Lucio domino suo*, si Titio, qui idem sit, daturum te spondeas, obligaberis.

66. PAULUS lib. 3 ad Legem Æliam Sentiam.

SI minor viginti annis à debitore suo stipuletur *servum manumissurum:* non est executio stipulationis danda. Sed si ipsorum viginti annorum erit, non impedietur manumissio, quia de minore Lex loquitur.

67. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

ILla stipulatio, DECEM MILLIA SALVA FORE PROMITTIS? valet.

§. 1. Eum, qui *decem dari sibi curari* stipulatus sit, non posse decem petere, quoniam possit promissor reum locupletem dando liberari, Labeo ait: idque & Celsus lib. 6 Digestorum refert.

68. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

SI pœnam stipulatus fuero, *si mihi pecuniam non credidisses:* certa est & utilis stipulatio. Quod si ita stipulatus fuero, *pecuniam te mihi crediturum spondes*: incerta est stipulatio: quia id venit in stipulationem, quod mea interest.

69. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

SI homo mortuus sisti non potest, nec pœna rei impossibilis committetur: quemadmodum si quis Stichum mortuum dare stipulatus, si datus non esset, pœnam stipuletur.

70. IDEM lib. 11 ad Edictum.

MUlier, quæ dotem dederat populari meo Glabrioni Isidoro, fecerat eum promittere dotem, si in matrimonio decessisset, infanti: & decesserat constante matrimonio. placebat ex stipulatu actionem non esse: quoniam qui fari non poterat, stipulari non poterat.

71. IDEM lib. 13 ad Edictum.

CUm quid *ut fiat*, stipulemur pœnam, sic recte concipiemus, *Si ita factum non erit*. Cum quid *ne fiat*, sic: *si adversus id factum sit*.

72. IDEM lib. 20 ad Edictum.

STipulationes non dividuntur earum rerum, quæ divisionem non recipiunt: veluti viæ, itineris, actus, aquæductus, cæterarumque servitutium. Idem puto, & si quis faciendum aliquid stipulatus sit: utputa *fundum tradi*, vel *fossam fodiri*, vel *insulam fabricari*, vel *operas*, vel quid his simile: horum enim divisio corrumpit stipulationem. Celsus tamen lib. 38 Digestorum refert, Tuberonem existimasse, ubi quid fieri stipulemur, si non fuerit factum, *pecuniam dari oportere*; ideoque etiam in hoc genere dividi stipulationem: secundum quem Celsus ait posse dici, justa æstimatione facti dandam esse petitionem. §. 1. Si quis ita stipulatus sit, *Si ante calendas Martias primas opus perfectum non erit, tum quanti id opus erit, tantam pecuniam dari?* diem promissionis cedere, non ex quo locatum est opus, sed post calendas Martias: quia nec conveniri ante calendas Martias reus promittendi poterat. §. 2. Plane si INSULAM FULCIRI quis stipulatus sit, non est exspectandum, ut insula ruat, sic deinde agi possit: nec INSULAM FIERI, ut tantum temporis prætereat, quanto insula fabricari possit. sed ubi jam cœpit mora faciendæ insulæ fieri, tunc agetur: diesque obligationi cedit.

73. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

INterdum pura stipulatio *ex re* ipsa dilationem capit: veluti si id, *quod in utero sit*, aut *fructus futuros*, *aut domum ædificari* stipulatus sit. tunc enim incipit actio, cum ea per rerum naturam præstari potest. Sic qui *Carthagini dari* stipulatur, cum Romæ sit: *tacite* tempus complecti videtur, quo perveniri Carthaginem potest. † Item si operas à liberto quis stipulatus sit, non ante dies earum cedit quam indictæ fuerint, nec sint præstitæ. §. 1. Si servus hereditarius stipulatus sit: nullam vim habitura sit stipulatio, nisi adita hereditas sit: quasi conditionem habeat. † Idem est & in servo ejus, qui apud hostes est. §. 2. Stichi promissor, post moram offerendo purgat moram: certe enim doli mali exceptio nocebit ei, qui pecuniam oblatam accipere noluit.

74. GAIUS lib. 8 ad Edictum Provinciale.

STipulationum quædam certæ sunt, quædam incertæ. † *Certum* est, quod ex ipsa pronunciatione apparet, quid, quale, quantumque sit: ut ecce aurei decem, fundus Tusculanus, homo Stichus, tritici Africi optimi modii centum, vini Campani optimi amphoræ centum.

75. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

UBi autem non apparet, quid, quale, quantumque est in stipulatione: incertam esse stipulationem dicendum est. §. 1. Ergo si qui *fundum* sine propria appellatione, vel *hominem* generaliter sine proprio nomine, aut *vinum*, *frumentumve* sine qualitate dari sibi stipulatur: incertum deducit in obligationem.

§. 2. Usque

§. 2. Usque adeo ut si quis ita stipulatus sit, *Tritici Africi boni modios centum: vini Campani boni amphoras centum?* incertum videatur stipulari: quia bono melius inveniri potest. quo fit, ut *boni* appellatio non sit certæ rei significativa: cum id, quod bono melius sit, ipsum quoque bonum sit. † At cum *optimum* quisque stipulatur, id stipulari intelligitur, cujus bonitas principalem gradum bonitatis habet: quæ res efficit, ut ea appellatio certi significativa sit. §. 3. Fundi incerti si quis usumfructum stipulatus fuerit, incertum intelligitur in obligationem deduxisse; hoc enim magis jure utimur. §. 4. Illud dubitationem recipit: si quis *id, quod ex Arethusa ancilla natum erit*, aut *fructus, qui in fundo Tusculano nati erunt*, dari sibi stipulatus sit, an certum stipulatus videatur? Sed ipsa natura manifestissimum est, incerti esse hanc stipulationem.

§. 5. Sed qui *vinum, aut oleum, vel triticum, quod in horreo est*, stipulatur: certum stipulari intelligitur. §. 6. Qui vero à Titio ita stipulatur, QUOD MIHI SEIUS DEBET, DARE SPONDES? & qui ita stipulatur, QUOD EX TESTAMENTO MIHI DEBES, DARE SPONDES? incertum in obligationem deducit, licet Seius certum debeat, vel ex testamento certum debeatur: quamvis istæ species vix separari possint ab ea, quam proposuimus de vino, vel oleo, vel tritico, quod in horreo repositum est. & adhuc occurrit, quod fidejussores certum videntur promittere, si modo & is, pro quo obligentur, certum debeat: cum alioquin ita interrogentur, *id fide tua esse jubes?* §. 7. Qui id, quod in faciendo aut non faciendo, stipulatur, incertum stipulari videtur. in faciendo, veluti *fossam fodiri, domum ædificari, vacuam possessionem tradi*: in non faciendo, veluti *per te non fieri, quominus mihi per fundum tuum ire agere liceat; per te non fieri, quominus mihi hominem Erotem habere liceat*. §. 8. Qui illud aut illud stipulatur, veluti, *decem vel hominem Stichum*: utrum certum an incertum deducat in obligationem, non immerito quæritur; nam & res certæ designantur: &, utra earum potius præstanda sit, in incerto est. Sed utcunque is, [qui] sibi electionem constituit adjectis his verbis, *utrum ego velim*, potest videri certum stipulatus: cum ei liceat vel hominem tantum vel decem tantum intendere sibi dari oportere. qui vero sibi electionem non constituit, incertum stipulatur. §. 9. Qui sortem stipulatur & usuras quascunque, certum, & incertum stipulatus videtur: & tot stipulationes sunt, quot res [sunt].

§. 10. Hæc stipulatio, *fundum Tusculanum dari*, ostendit se certi esse: continetque, ut dominium omnimodo efficiatur stipulatoris quoquo modo.

76. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

SI stipulatus fuerim illud, aut illud, quod ego voluero: hæc electio personalis est. & ideo servo vel filio talis electio cohæret. in heredes tamen transit obligatio, & ante electionem mortuo stipulatore. §. 1. Cum stipulamur, quidquid te dare facere oportet: id, quod præsenti die duntaxat debetur, in stipulationem deducitur: non, ut in judiciis, etiam futurum. & ideo in stipulatione adjicitur verbum OPORTEBIT; vel ita, PRÆSENS, IN DIEMVE: hoc ideo fit, quia qui stipulatur quidquid te dare oportet, demonstrat eam pecuniam, quæ jam debetur: quod si totam demonstrare vult, dicit, OPORTEBITVE; ita, PRÆSENS, IN DIEMVE.

77. IDEM lib. 58 ad Edictum.

AD diem sub pœna pecunia promissa, & ante diem mortuo promissore: committetur pœna, licet non sit hereditas ejus adita.

78. IDEM lib. 62 ad Edictum.

SI filiusfamilias sub conditione stipulatus emancipatus *fuerit*, deinde extiterit conditio: patri actio competit. quia in stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

§. 1. Cum fundum stipulatus sum, non veniunt fructus, qui stipulationis tempore fuerint.

79. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

SI procuratori præsentis fuerit cautum, ex stipulatu actionem utilem domino competere nemo ambigit.

80. IDEM lib. 74 ad Edictum.

QUotiens in stipulationibus ambigua oratio est: commodissimum est id accipi, quo res, qua de agitur, in tuto sit.

81. IDEM lib. 77 ad Edictum.

QUotiens quis alium *sisti* promittit, nec adjicit pœnam (puta, vel servum suum, vel hominem liberum,) quæritur, an committatur stipulatio? Et Celsus ait, etsi non est huic stipulationi additum, nisi steterit, pœnam dari: [in] id, quanti interest sisti, contineri: & verum est quod Celsus ait: nam qui alium sisti promittit, hoc promittit, id se acturum, ut stet.

§. 1. Si procurator *sisti aliquem* sine pœna stipulatus sit: potest defendi non suam, sed ejus, cujus negotium gessit, utilitatem in ea re deduxisse. idque fortius dicendum, SI QUANTI EA RES SIT, stipulatio proponatur procuratoris.

82. IDEM [lib. 78 ad Edictum].

NEmo *rem suam* utiliter stipulatur, sed pretium rei suæ non inutiliter: sane *rem* [*meam*] *mihi restitui* recte stipulari videor.

§. 1. Si post moram promissoris homo decesserit, tenetur nihilominus, proinde ac si homo viveret: & hic moram videtur fecisse, qui litigare maluit, quam restituere.

83. PAULUS [lib. 72 ad Edictum].

INter stipulantem & promittentem negotium contrahitur: itaque alius pro alio, promittens daturum facturumve eum, non obligatur. nam de se quemque promittere oportet: & qui spondet dolum malum abesse, absuturumque esse, non simplex abnutivum spondet; sed curaturum se, ut dolus malus absit. † Idemque in illis stipulationibus, HABERE LICERE: item, NEQUE PER TE, NEQUE PER HEREDEM TUUM FIERI, QUOMINUS FIAT. §. 1. Si Stichum stipulatus de alio sentiam, tu de alio: nihil actum erit. quod & in judiciis Aristo existimavit. sed hic magis est, ut is petitus videatur, de quo actor sensit; nam stipulatio ex utriusque consensu valet: judicium autem etiam in invitum redditur, & ideo actori potius credendum est; alioquin semper negabit reus se consensisse.

§. 2. Si stipulante me Stichum aut Pamphilum, tu unum daturum te spoponderis: constat non teneri te, nec ad interrogatum esse responsum. §. 3. Diversa causa est summarum: veluti, DECEM AUT VIGINTI DARI SPONDES? hic enim, etsi decem spoponderis, recte responsum est: quia semper in summis id, quod minus est, sponderi videtur.

§. 4. Item si ego plures res stipuler, Stichum puta & Pamphilum: licet unum spoponderis, teneris: videris enim ad unam ex duabus stipulationi-

tionibus respondisse. §. 5. Sacram, vel religiosam rem, vel usibus publicis in perpetuum relictam, ut *forum*, *aut basilicam*, *aut hominem liberum*, inutiliter stipulor: quamvis sacra profana fieri, & usibus publicis relicta in privatos usus reverti, & ex libero servus fieri potest. Nam & cum quis rem profanam, aut Stichum dari promisit, liberatur, si sine facto ejus res sacra esse cœperit, aut Stichus ad libertatem pervenerit. Nec revocantur in obligationem, si rursus Lege aliqua & res sacra profana esse cœperit, & Stichus ex libero servus effectus sit: quoniam una atque eadem causa & liberandi & obligandi esset, quod aut dari non possit, aut dari possit. Nam & si navem, quam spopondit, dominus dissolvit, & iisdem tabulis compegerit: quia eadem navis esset, inciperet obligari. Pro quo & illud dici posse Pedius scribit: Si stipulatus fuero *ex fundo centum amphoras* vini, expectare debeo, donec nascatur: & si natum, sine culpa promissoris consumptum sit, rursum expectare debeam, donec iterum nascatur, & dari possit: & per has vices aut cessaturam, aut valituram stipulationem. † Sed hæc dissimilia sunt: adeo enim cum liber homo promissus est, servitutis tempus spectandum non esse, ut ne hæc quidem stipulatio de homine libero probanda sit, ILLUM, CUM SERVUS ESSE COEPERIT, DARE SPONDES? item, EUM LOCUM, CUM EX SACRO RELIGIOSOVE PROFANUS ESSE COEPERIT, DARI? quia nec præsentis temporis obligationem recipere potest: & ea duntaxat, quæ natura sui possibilia sunt, deducuntur in obligationem. vini autem non species, sed genus stipulari videmur, & tacite in ea tempus continetur: homo liber certa specie continetur: & * *casum adversamque fortunam spectari hominis liberi*, *neque civile*, *neque naturale est*; nam de his rebus negotium recte geremus, quæ *subjici usibus*, *dominioque nostro statim possunt*. & navis si hac mente resoluta est, ut in alium usum tabulæ destinarentur: licet mutato consilio perficiatur; tamen & perempta prior navis, & hæc alia dicenda est: sed si reficiendæ navis causa omnes tabulæ refixæ sint, nondum intercidisse navis videtur: & compositis rursus eadem esse incipit. sicuti de ædibus deposita tigna ea mente, ut reponantur, ædium sunt: sed si usque ad aream deposita sit, licet eadem materia restituatur, alia erit. † Hic tractatus etiam ad Prætorias stipulationes pertinet: quibus de re restituenda cavetur, & [an] eadem res sit, quæritur. §. 6. Si rem, quam ex causa lucrativa stipulatus sum, nactus fuero ex causa lucrativa, evanescit stipulatio: sed si heres extitero domino, extinguitur stipulatio. Si vero à me herede defunctus eam legavit, potest agi ex stipulatu. † Idemque esse & si sub conditione legata sit, quia & si ipse debitor rem sub conditione legatam dedisset, non liberaretur: sed si conditione deficiente remanserit, petitio infirmabitur. §. 7. Stichum, qui decessit, si stipuler: si quidem condici etiam mortuus potuit, ut furi, utiliter me stipulatum Sabinus ait: si vero ex aliis causis, inutiliter; quia etsi deberetur, morte promissor liberetur. † Idem ergo diceret, & si mora facta defunctum stipularer. §. 8. Si quis *ancillam sistere se in aliquo loco* promiserit, quæ prægnans erat: etsi sine partu eam sistat, in eadem causa eam sistere intelligitur.

84. IDEM lib. 74 ad Edictum.

SI *insulam fieri* stipulatus sim, & transierit tempus, quo potueris facere: quamdiu litem contestatus non sim, posse te facientem liberari placet: quod si jam litem contestatus sim, nihil tibi prodesse, si ædifices.

85. IDEM lib. 75 ad Edictum.

IN executione obligationis sciendum est quatuor causas esse. nam interdum est aliquid, quod à singulis heredibus divisum consequi possumus: aliud, quod totum peti necesse est, nec divisum præstari potest: aliud, quod pro parte petitur, sed solvi nisi totum, non potest: aliud, quod solidum petendum est, licet in solutionem admittat [sectionem.] §. 1. Prima species pertinet ad promissorem *pecuniæ certæ*: nam & petitio & solutio ad portiones hereditarias spectat. §. 2. Secunda *ad opus*, *quod testator fieri jusserit*. nam singuli heredes in solidum tenentur: quia operis effectus in partes scindi non potest. §. 3. Quod si stipulatus fuero, PER TE HEREDEMVE TUUM NON FIERI, QUOMINUS EAM AGAM: SI ADVERSUS EA FACTUM SIT, TANTUM DARI? & unus ex pluribus heredibus promissoris me prohibeat: verior est sententia existimantium unius facto omnes teneri. quoniam licet ab uno prohibeor, non tamen in partem prohibeor, sed cæteri familiæ herciscundæ judicio sarcient damnum.

§. 4. Pro parte [autem] peti, solvi autem nisi totum non potest: veluti cum stipulatus sum *hominem incertum*. nam petitio ejus scinditur; solvi vero nisi solidus non potest: alioquin in diversis hominibus recte partes solventur; quod non potuit defunctus facere, ne, quod stipulatus sum, consequar. † Idem juris est, & si quis decem [millia] aut hominem promiserit. §. 5. In solidum vero agi oportet, & partis solutio adfert liberationem, cum ex causa evictionis intendimus. nam auctoris heredes in solidum denunciandi sunt, omnesque debent subsistere, & quolibet defugiente omnes tenebuntur: sed unicuique pro parte hereditaria præstatio injungitur. §. 6. Item si ita stipulatio facta sit, SI FUNDUS TITIANUS DATUS NON ERIT, CENTUM DARI? nisi totus detur, pœna committitur centum: nec prodest partes fundi tradere, cessante uno; quemadmodum non prodest ad pignus liberandum partem creditori solvere.

§. 7. Quicumque sub conditione obligatus curaverit, ne conditio existeret, nihilominus obligetur.

86. ULPIANUS [lib. 79 ad Edictum].

QUod dicitur tot stipulationes esse, quot res; ibi locum habet, ubi res exprimuntur stipulationi: cæterum si non fuerint expressæ, una est stipulatio.

87. PAULUS [lib. 75 ad Edictum].

NEmo rem suam futuram in eum casum, qua sua sit, utiliter stipulatur.

88. IDEM [lib. 6 ad Plautium].

MOra rei fidejussori quoque nocet. † Sed si fidejussor servum obtulit, & reus moram fecit: mortuo Sticho fidejussori succurrendum est. † Sed si fidejussor hominem occiderit, reus liberatur; fidejussor autem ex stipulatione conveniri potest.

89. IDEM [lib. 9 ad Plautium].

SI à colono, cui fundum in quinquennium locaveram, post tres annos ita stipulatus fuero, QUICQUID TE DARE FA-

CERE

CERE OPORTET? non amplius in stipulationem deducitur, quam quod jam dari oportet: [in stipulationem enim deducitur quod jam dari oportet:] si autem adjiciatur, OPORTEBITVE: etiam futura obligatio deducitur.

90. POMPONIUS [lib. 3 ex Plautio].

CUm stipulati sumus *pro usuris legitimis pœnam in singulos menses, si sors soluta non sit:* etiamsi sortis obligatio in judicium sit deducta, adhuc tamen pœna crescit. quia verum est solutam pecuniam non esse.

91. PAULUS [lib. 17 ad Plautium].

SI *servum* stipulatus fuero, & nulla mora intercedente servus decesserit: si quidem occidat eum promissor, expeditum est. sin autem negligat infirmum, an teneri debeat promissor? considerantibus, utrum, quemadmodum in vindicatione hominis, si neglectus à possessore fuerit, culpæ hujus nomine tenetur possessor, ita & cum dari promisit: an culpa, quod ad stipulationem attinet, in faciendo accipienda sit, non in non faciendo? quod magis probandum est: quia qui dari promisit, ad dandum, non faciendum, tenetur. §. 1. Sed si sit quidem res in rebus humanis, sed dari non possit: ut fundus religiosus (puta) vel sacer factus, vel servus manumissus, vel etiam ab hostibus si capiatur; culpa in hunc modum dijudicatur: ut si quidem ipsius promissoris res vel tempore stipulationis, vel postea fuerit, & quid eorum acciderit: nihilominus teneatur. † Idemque fiat, & si per alium, posteaquam ab hoc alienatus sit, id contigerit. † Sin autem alienus fuit, & ab alio tale quid accidit, non tenetur: quia nihil fecit. nisi [si] posteaquam moratus est solutionem, aliquid hujusmodi acciderit: quam distinctionem & Julianus sequitur. † Item si homo qui fuit promissoris, ex præcedenti causa ablatus ei fuerit, quod statuliber fuit: perinde habendus sit, ac si alienum promisisset: quia sine facto ipsius desiit ejus esse. §. 2. De illo quæritur, an & is, qui nesciens se debere occiderit, teneatur; quod Julianus putat in eo, qui, cum nesciret à se petitum codicillis, ut restitueret, manumisit. §. 3. Sequitur videre de eo, quod Veteres constituerunt, quotiens culpa intervenit debitoris, perpetuari obligationem, quemadmodum intelligendum sit. Et quidem si effecerit promissor, quominus solvere possit: expeditum intellectum habet constitutio: si vero moratus sit tantum: hæsitatur, an si postea in mora non fuerit, extinguatur superior mora? Et Celsus adulescens scribit, eum, qui moram fecit in solvendo Sticho, quem promiserat; posse emendare eam moram postea offerendo: esse enim hanc quæstionem de bono & æquo. in quo genere *plerumque sub auctoritate juris scientiæ perniciose* (inquit) *erratur*. Et sane probabilis hæc sententia est, quam quidem & Julianus sequitur: nam dum quæritur de damno, & par utriusque causa sit, quare non potentior sit, qui teneat, quam qui persequitur? §. 4. Nunc videamus, in quibus personis hæc constitutio locum habeat? quæ inspectio duplex est: ut primo quæramus, quæ personæ efficiant perpetuam obligationem; deinde quibus eam producant. Utique autem principalis debitor perpetuat obligationem. † Accessiones an perpetuent, dubium est. Pomponio perpetuari placet: quare enim facto suo fidejussor suam obligationem tollat? cujus sententia vera est. Itaque perpetuatur obligatio tam ipsorum, quam successorum eorum. accessionibus quoque suis, id est, fidejussoribus, perpetuant obligationem: quia in totam causam spoponderunt. §. 5. An filiusfamilias, qui jussu patris promisit, occidendo servum, producat patris obligationem, videndum est. Pomponius producere putat, scilicet, quasi accessionem intelligens eum, qui jubeat. §. 6. Effectus hujus Constitutionis ille est, ut adhuc homo peti possit. Sed & acceptum ei posse ferre creditur, & fidejussorem accipi ejus obligationis nomine. † Novari autem an possit hæc obligatio, dubitationis est: quia neque hominem, qui non est, neque pecuniam quæ non debetur, stipulari possumus. Ego puto novationem fieri posse, si hoc actum inter partes sit: quod [&] Juliano placet.

92. IDEM [lib. 18 ad Plautium].

SI ita stipuler, *Per te non fieri, quominus mihi heredique meo vindemiam tollere liceat?* etiam heredi datur actio.

93. IDEM [lib. 3 ad Vitellium].

SI sic stipulatus fuero, *Per te non fieri, quominus hominem ex his, quos habes, sumam?* electio mea erit.

94. MARCELLUS [lib. 3 Digestorum].

TRiticum dare oportere stipulatus est aliquis. Facti quæstio est, non juris. Igitur si de aliquo tritico cogitaverit, id est, certi generis, certæ quantitatis: id habebitur pro expresso. alioquin, si cum destinare genus & modum vellet, non fecit: nihil stipulatus videtur; igitur ne unum quidem modium.

95. IDEM [lib. 5 Digestorum].

QUi insulam fieri stipulatur, ita demum adquirit obligationem, si apparet quo in loco fieri insulam voluerit, si & ibi insulam fieri interest ejus.

96. IDEM [lib. 12 Digestorum].

QUi servum mihi ex stipulatu debebat, si in facinore eum deprehenderit: impune eum occidit; nec utilis actio erit in eum constituenda.

97. CELSUS [lib. 26 Digestorum].

SI ita stipulatus fuero, TE SISTI? NISI STETERIS, HIPPOCENTAURUM DARI? proinde erit atque te sisti solummodo stipulatus essem. §. 1. Possum utiliter à te ita stipulari, TITII NOMINE TE SOLUTURUM? neque enim hoc simile est illi, TITIUM DATURUM? sed ex ea stipulatione, dum interest mea, agere possum. & ideo si locuples sit Titius, nihil ex hac stipulatione consequi possim: quid enim mea interest id à te fieri, quod si non feceris, æque salvam pecuniam habiturus sum? §. 2. SI TIBI NUPSERO, DECEM DARI SPONDES? causa cognita denegandam actionem puto: nec raro probabilis causa ejusmodi stipulationis est. † Item si vir à muliere eo modo non in dotem stipulatus est.

98. MARCELLUS lib. 20 Digestorum.

EXistimo posse *id, quod meum est, sub conditione stipulari.* item *viam* [*stipulari*] *ad fundum* posse, quanquam interim fundus non sit meus. aut si hoc verum non est, & alienum fundum sub conditione stipulatus fuero, isque ex lucrativa causa meus esse cœperit; confestim perimeretur stipulatio: & si fundi dominus sub conditione viam stipulatus fuerit; statim fundo alienato evanescit stipulatio: & maxime secundum illorum opinionem, qui etiam ea, quæ recte constiterunt, resolvi putant, cum in eum casum reciderunt, à quo non potuissent consistere.

ſtere. §. 1. Ex hac ſtipulatione, *Inſulam fulciri ſpondes?* quando naſcatur actio, quæritur. Et utique non [eſt] expectandum, ut ruat: nec enim nihil ſtipulatoris intereſt, fultam potius eſſe, quam non eſſe. nec tamen recte agetur, ſi nondum præterierit temporis tantum, quo fulcire potuerit redemptor.

99. CELSUS lib. 38 Digeſtorum.

QUidquid adſtringendæ obligationis eſt, id niſi palam verbis exprimitur, omiſſum intelligendum eſt. ac fere ſecundum promiſſorem interpretamur: quia ſtipulatori liberum fuit verba late concipere. Nec rurſum promiſſor ferendus eſt, ſi ejus intererit, de certis potius vaſis forte, aut hominibus actum. §. 1. Si ſtipulatus hoc modo fuero, *Si intra biennium Capitolium non aſcenderis, dari?* non niſi præterito biennio recte petam: nam etſi ambigua verba ſunt; ſic tamen exaudiuntur, ſi immutabiliter verum fuit te Capitolium non aſcendiſſe.

100. MODESTINUS [lib. 8 Regul.]

COnditio in præteritum non tantum in præſens tempus relata, ſtatim aut *peremit obligationem*, aut omnino *non differt*.

101. IDEM lib. 4 de Præſcriptionibus.

PUberes ſine curatoribus ſuis poſſunt ex ſtipulatu obligari.

102. IDEM lib. 5 Reſponſorum.

VEnditores emptori caverant pro evictione, *quanti ejus intereſſet:* [ſed &] ſpecialiter *adgnituros, ſi in lite mota ſumptus feciſſet*, emptori ſtipulanti promiſerant: poſt mortem emptoris, unus ex venditoribus ad judicium vocavit, pretium ſibi deberi dicens: heredes ejus, qui ſumptus in defenſione cauſæ factos, cum probarent pretium ſolutum fuiſſe, ex ſtipulatione petebant. Modeſtinus reſpondit, ſi [in] eas impenſas venditores promiſerunt, quæ ob litem de proprietate inſtitutam factæ eſſent: minime ex ſtipulatu peti poſſe, quod erogatum eſt; dum alter ex venditoribus pretium, quod jam fuerat exſolutum, petit.

103. IDEM lib. 5 Pandectarum.

LIber homo in ſtipulatum deduci non poteſt: quia nec dari oportere intendi, nec æſtimatio ejus præſtari poteſt. non magis quam ſi quis dari ſtipulatus fuerit *mortuum hominem* aut *fundum hoſtium*.

104. JAVOLENUS lib. 11 ex Caſſio.

CUm ſervus pecuniam pro libertate pactus eſt, & ob eam rem reum dedit: quamvis ſervus ab alio manumiſſus eſt; reus tamen recte obligabitur. quia non quæritur, à quo manumittatur, ſed ut manumittatur.

105. IDEM lib. 2 Epiſtolarum.

STipulatus ſum, *Damam aut Erotem ſervum dari*; cum Damam dares, ego, quominus acciperem, in mora fui; mortuus eſt Dama: an putes me ex ſtipulatu actionem habere? Reſpondit: Secundum Maſſurii Sabini opinionem puto te ex ſtipulatu agere non poſſe: nam is recte exiſtimabat, ſi per debitorem mora non eſſet, quominus id, quod debebat, ſolveret, continuo eum debito liberari.

106. IDEM lib. 6 Epiſtolarum.

QUi ex pluribus fundis, quibus idem nomen impoſitum fuerat, unum fundum ſine ulla nota demonſtrationis ſtipuletur, incertum ſtipulatur: id eſt, eum fundum ſtipulatur, quem promiſſor dare voluerit. tamdiu autem voluntas promiſſoris in pendenti eſt, quamdiu id, quod promiſſum eſt, ſolvatur.

107. IDEM lib. 8 Epiſtolarum.

UTrum turpem talem ſtipulationem putes, an non, quæro: Pater naturalis filium, quem Titius habebat in adoptionem, heredem inſtituit, *ſi patria poteſtate liberatus eſſet:* pater eum adoptivum non alias emancipari voluit, quam ſi etiam dediſſet, à quo ſtipularetur, certam ſummam, *ſi eum manumiſiſſet:* poſt emancipationem adit heres filius: petit nunc pecuniam pater ex ſtipulatione ſupra relata. Reſpondit: Non [puto] turpem eſſe cauſam ſtipulationis, utpote cum aliter filium emancipaturus non fuerit. nec poteſt videri injuſta cauſa ſtipulationis, ſi aliquid adoptivus pater habere voluerit, propter quod à filio poſt emancipationem magis curaretur.

108. IDEM lib. 10 Epiſtolarum.

A Titio ita ſtipulatus ſum, *Si qua mihi nupſerit, decem dotis ejus nomine dare ſpondes?* quærebatur, an conſiſtat talis ſtipulatio? Reſpondit: Si ſtipulanti mihi dos ita promiſſa eſt, *Quamcunque uxorem duxero, dotis ejus nomine decem dare ſpondes?* nihil in cauſa eſt, quare ea pecunia conditione expleta non debeatur. nam cum conditio etiam ex incertæ perſonæ facto parere obligationem poſſit: veluti, SI QUIS IN CAPITOLIUM ASCENDERIT, DECEM DARE SPONDES? SI QUIS A ME DECEM PETIERIT, TOT DARE SPONDES? cur non idem, & in dote promiſſa reſpondeatur, ratio reddi non poteſt.

§. 1. Nulla promiſſio poteſt conſiſtere, quæ ex voluntate promittentis ſtatum capit.

109. POMPONIUS lib. 3 ad Quintum Mucium.

SI ita ſtipulatus fuero, *Decem aut quindecim dabis?* decem debentur. † Item ſi ita, *Poſt annum aut biennium dabis?* poſt biennium debentur. Quia in ſtipulationibus id ſervatur: ut quod minus [eſſet,] quodque longius, eſſe videretur in obligationem deductum.

110. IDEM lib. 4 ad Quintum Mucium.

SI *mihi, & Titio, in cujus poteſtate non ſim, ſtipuler decem:* non tota decem, ſed ſola quinque mihi debentur; pars enim aliena deducitur, ut quod extraneo inutiliter ſtipulatus ſum, non augeat meam partem. §. 1. Si ſtipulatus fuero de te, *Veſtem tuam, quæcunque muliebris eſt, dare ſpondes?* magis ad mentem ſtipulantis, quam ad mentem promittentis, id referri debeat: ut quid in re ſit, æſtimari debeat; non quid ſenſerit promiſſor. itaque ſi ſolitus fuerat promiſſor muliebri quadam veſte uti, nihilominus debetur.

111. IDEM [lib. 5 ad Quintum Mucium].

SI ſtipulatus fuero, *per te non fieri, quominus mihi illa domo uti liceat*, an etiam ſi me non prohibeas, uxorem autem meam prohiberes, vel contra uxore mea ſtipulata me prohibeas, an committatur ſtipulatio? Et ſatius eſt hæc verba ſic accipi. Nam & ſi ſtipulatus fuero, *per te non fieri, quominus mihi via, itinere, actu[que] uti liceat:* & [ſi] non me, ſed alium nomine meo ingredientem, prohibeas: ſciendum erit committi ſtipulationem.

112. IDEM [lib. 15 ad Quintum Mucium].

SI quis ſtipulatus ſit, *Stichum, aut Pamphilum, utrum ipſe vellet:* quem elegerit, petet, & is erit ſolus in obligatione. † An autem mutare voluntatem poſſit, & ad alterius petitionem tranſire, quærentibus reſpiciendus erit ſermo ſtipulationis, utrumne talis ſit, QUEM VOLUERO, an, QUEM VOLAM: nam ſi talis

si talis fuerit, *Quem voluero*, cum semel elegerit, mutare voluntatem non poterit: si vero tractum habeat sermo illius, & sit talis, *Quem volam*, donec judicium dictet, mutandi potestatem habebit. §. 1. Si quis ita stipulatus fuerit, PRO CENTUM AUREIS SATISDABIS? & reum dederit in istam summam: Proculus ait, semper in satisdationis stipulatione venire, quod interesset stipulantis: ut alias tota sors inesset, veluti si idoneus promissor non sit; alias minus, si in aliquid idoneus esset debitor; alias nihil, si tam locuples esset, ut nostra non intersit satis ab eo accipere, nisi quod plerumque idonei non tam patrimonio quam fide quoque æstimarentur.

113. PROCULUS [lib. 2 Epistularum].

CUm stipulatus sim mihi, Procule, *si opus arbitratu meo ante calendas Junias effectum non sit*, pœnam, & protuli diem: putasne vere me posse dicere arbitratu meo opus effectum non esse ante calendas Junias, cum ipse arbitrio meo aliam operi laxiorem dederim? Proculus respondit: Non sine causa distinguendum est, interesse, utrum per promissorem mora non fuisset, quominus opus ante calendas Junias ita, uti stipulatione comprehensum erat, perficeretur; an, cum jam opus effici non posset ante calendas Junias, stipulator diem in calendis Augustis protulisset? nam si tum diem stipulator protulit, cum jam opus ante calendas Junias effici non poterat, puto pœnam esse commissam; nec ad rem pertinere, quod aliquod tempus ante calendas Junias fuit, quo stipulator non desideravit id ante calendas Junias effici, id est, quod non est arbitratus ut fieret, quod fieri non poterat: aut si hoc falsum est, etiam si stipulatus pridie calendas Junias mortuus esset, pœna commissa non esset; quoniam mortuus arbitrari non potuisset, & aliquod tempus post mortem ejus operi perficiendo superfuisset: & propemodum, etiam si ante calendas Junias futurum esse cœpit, opus ante eam diem effici non posse, pœna commissa est. §. 1. Cum venderet aliquis, promisit emptori *fidejussores præstari, & rem venditam liberari*: quæ ut liberetur, nunc desiderat emptor: in mora est is, qui ea stipulatione id futurum promisit. Quæro quid juris sit? Proculus respondit: Tanti litem æstimari oportet, quanti actoris interest.

114. ULPIANUS [lib. 17 ad Sabinum].

SI fundum certo die præstari stipuler, & per promissorem steterit, quominus ea die præstetur: consecuturum me quanti mea intersit moram facti non esse.

115. PAPINIANUS [lib. 2 Quæst.]

ITa stipulatus sum, TE SISTI [IN] CERTO LOCO: SI NON STETERIS, QUINQUAGINTA AUREOS DARI SPONDES? si dies in stipulatione per errorem omissus fuerit, cum id ageretur, ut certo die sisteres: imperfecta erit stipulatio. non secus ac si, quod pondere, numero, mensura continetur, sine adjectione ponderis, numeri, mensuræ stipulatus essem: vel insulam ædificari, non demonstrato loco: vel fundum dari, non adjecto nomine. Quod si ab initio id agebatur, ut quocunque die sisteres, & si non stetisses, pecuniam dares: quasi quælibet stipulatio sub conditione concepta, vires habebit: nec ante committetur, quam fuerit declaratum, reum promittendi sisti non posse.

§. 1. Sed & si ita stipulatus fuero, SI IN CAPITOLIUM NON ASCENDERIS, vel ALEXANDRIAM NON IERIS, CENTUM DARI SPONDES? non statim committetur stipulatio, quamvis Capitolium ascendere, vel Alexandriam pervenire potueris: sed cum certum esse cœperit te Capitolium ascendere, vel Alexandriam ire non posse.

§. 2. Item si quis ita stipuletur: SI PAMPHILUM NON DEDERIS, CENTUM DARE SPONDES? Pegasus respondit non ante committi stipulationem, quam desisset posse Pamphilus dari. Sabinus autem existimabat, ex sententia contrahentium, postquam homo potuit dari, confestim agendum: & tamdiu ex stipulatione non posse agi, quamdiu per promissorem non stetit, quominus hominem daret: idque defendebat exemplo penus legatæ. [Mucius] etenim heredem, si dare potuisset penum, nec dedisset, confestim in pecuniam legatam teneri scripsit: idque utilitatis causa receptum est ob defuncti voluntatem, & ipsius rei natura. † Itaque potest Sabini sententia recipi, si stipulatio non à conditione cœpit: veluti, SI PAMPHILUM NON DEDERIS, TANTUM DARE SPONDES? sed ita concepta sit [stipulatio], PAMPHILUM DARE SPONDES? SI NON DEDERIS, TANTUM DARI SPONDES? quod sine dubio verum erit, cum id actum probatur, ut si homo datus non fuerit, & homo & pecunia debeatur. † Sed & si ita cautum sit, *ut sola pecunia non soluto homine debeatur*, idem defendendum erit: quoniam fuisse voluntas probatur, ut homo solvatur, aut pecunia petatur.

116. IDEM lib. 4 Quæstionum.

DEcem stipulatus à Titio, postea *quanto minus ab eo consequi posses*, si à Mævio stipularis: sine dubio Mævius universi periculum potest subire. sed & si decem petieris à Titio, Mævius non erit solutus, nisi judicatum Titius fecerit. Paulus notat. Non enim sunt duo rei Mævius & Titius ejusdem obligationis, sed Mævius sub conditione debet, si à Titio exigi non poterit. igitur nec Titio convento Mævius liberatur, qui an debiturus sit, incertum est: & solvente Titio non liberatur Mævius, qui nec tenebatur, cum conditio stipulationis deficit: nec Mævius pendente stipulationis conditione recte potest conveniri; à Mævio enim ante Titium excussum non recte petetur.

117. IDEM lib. 12 Quæstionum.

SI *centum homines, quos ego heresve meus elegisset*, stipulatus antequam eligerem, duos heredes reliquero: numero dividitur stipulatio. diversum erit, si jam electis hominibus successerint.

118. IDEM lib. 2[7] Quæstionum.

LIber homo, qui bona fide servit mihi, quod stipulanti mihi promittit, prope est, ut omnimodo sit utile, quamvis ex re mea promittat: nam quid aliud dici potest, quominus liber homo teneatur? nec tamen ideo, si stipulanti eidem ex eadem causa spondeam, tenebor: quemadmodum etenim habebit ejus actionem adversus me, quod ab alio stipulatus quæreret mihi? hoc itaque latere fructuario servo, vel alieno, qui bona fide servit, comparabitur. servus autem fructuario si promittat ex re ipsius; vel alienus, qui bona fide servit, emptori: nulla de peculio dabitur in dominum actio: nam in his causis domini esse intelliguntur. §. 1. DECEM HODIE DARI SPONDES? Dixi posse vel eo die pecuniam peti: nec videri *præmaturus* agi, non finito stipulationis die: quod in alius

aliis temporibus juris est. nam *peti non debet quod intra tempus comprehensum solvi potest*: in proposito enim *diem* non differendæ actionis insertum videri, sed quo præsens ostendatur esse responsum.

§. 2. DECEM MIHI, AUT TITIO, UTRUM EGO VELIM, DARE SPONDES? Ex eo, quod mihi dandum est, certi stipulatio est: ex eo, quod illi solvendum, incerti. finge mea interesse, Titio potius quam mihi solvi: quoniam pœnam promiseram, si Titio solutum non fuisset.

119. IDEM [lib. 36 Quæstionum].

DOli clausula, quæ stipulationibus subjicitur, non pertinet ad eas partes stipulationis, de quibus nominatim cavetur.

120. IDEM [lib. 37 Quæstionum].

SI ita stipulatus fuero, HANC SUMMAM CENTUM AUREORUM DARI SPONDES? etsi maxime ita exaudiatur ille sermo, SI MODO CENTUM AUREORUM EST, non facit conditionem hæc adjectio: quoniam si centum non sint, stipulatio nulla est. nec placuit instar habere conditionis sermonem, qui non ad futurum, sed ad præsens tempus refertur, etsi contrahentes rei veritatem ignorant.

121. IDEM lib. 11 Responsorum.

EX ea parte cautionis, DOLUMQUE MALUM HUIC REI PROMISSIONIQUE ABESSE, ABFUTURUMQUE ESSE STIPULATUS EST ILLE, SPOPONDIT ILLE, incerti agetur, stipulationis utiliter interponendæ gratia.

§. 1. Mulier ab eo, in cujus matrimonium conveniebat, stipulata fuerat ducenta, *si concubinæ tempore matrimonii consuetudinem repetisset*: nihil causæ esse [respondi], cur [ex stipulatu,] quæ ex bonis moribus concepta fuerat, mulier impleta conditione, pecuniam adsequi non possit.

§. 2. In insulam deportato reo promittenti stipulatio ita concepta, CUM MORIERIS, DARI? nonnisi moriente eo committitur.

§. 3. Ex facto rei promittendi doli stipulatio heredem ejus tenet, sicut ex cæteris aliis contractibus: veluti mandati, depositi.

122. SCÆVOLA lib. 28 Digestorum.

QUi Romæ mutuam pecuniam acceperat solvendam in longinqua provincia per menses tres, eamque ibi dari stipulanti spopondisset: post paucos dies Romæ testato creditori dixit, *paratum se esse Romæ eam numerare, detracta ea summa, quam creditori suo usurarum nomine dederat*: Quæsitum est, cum in integrum summam, qua stipulatione obligatus est, obtulerit, an eo loco, in quo solvenda promissa est, sua die integra peti posset? Respondit posse stipulatorem sua die ibi, ubi solvendam stipulatus est, petere. §. 1. Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit à Sticho servo Seii in provincia Suria, civitate Beruto usque Brentesium, idque creditum esse in omnes navigii dies ducentos sub pignoribus & hypothecis mercibus à Beruto comparatis, & Brentesium perferendis, & quas Brentesio empturus esset, & per navem Beruto invecturus: convenitque inter eos, uti, *cum Callimachus Brentesium pervenisset, inde intra idus Septembres, quæ tunc proximæ futuræ essent, aliis mercibus emptis, & in navem missis, ipse in Suriam per navigium proficiscatur: aut si intra diem suprascriptam non reparasset merces, nec navigasset de ea civitate, redderet universam continuo pecuniam quasi perfecto navigio, & præstaret sumptus omnes prosequentibus eam pecuniam; ut in urbem Romam eam deportarent: eaque sic recte dari fieri fide roganti Sticho servo Lucii Titii promisit Callimachus*: & cum ante idus suprascriptas secundum conventionem mercibus in navem impositis, cum Herote conservo Stichi, quasi in provinciam Suriam perventurus enavigavit: Quæsitum est nave submersa, cum secundum cautionem Callimachus merces [debito] perferendas in navem misisset eo tempore, quo jam pecuniam Brentesio reddere Romæ perferendam deberet: an nihil prosit Herotis consensus, qui cum eo missus erat, cuique nihil amplius de pecunia suprascripta post diem conventionis permissum vel mandatum erat, quam ut eam receptam Romam perferret: & nihilominus actione ex stipulatu Callimachus de pecunia domino Stichi teneatur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, teneri. † Item quæro, si Callimacho post diem suprascriptam navigante, Heros suprascriptus servus consenserit: an actionem domino suo semel adquisitam adimere potuerit? Respondit; non potuisse; sed fore exceptioni locum, si servo arbitrium datum esset eam pecuniam quocunque tempore in quemvis locum reddi.

§. 2. Flavius Hermes hominem Stichum manumissionis causa donavit, & ita de eo stipulatus est: SI HOMINEM STICHUM, DE QUO AGITUR, QUEM HAC DIE TIBI DONATIONIS CAUSA MANUMISSIONISQUE DEDI, A TE HEREDEQUE TUO MANUMISSUS VINDICTAQUE LIBERATUS NON ERIT: QUOD DOLO MALO MEO NON FIAT: POENÆ NOMINE QUINQUAGINTA DARI STIPULATUS EST FLAVIUS HERMES, SPOPONDIT CLAUDIUS. quæro, an Flavius Hermes Claudium de libertate Stichi convenire potest? Respondit nihil proponi, cur non potest. † Item quæro: an si Flavii Hermetis heres à Claudii herede pœnam suprascriptam petere voluerit, Claudii heres libertatem Sticho præstare possit, ut pœna liberetur? Respondit posse. † Item quæro: si Flavii Hermetis heres cum Claudii herede ex causa suprascripta nolit agere, an nihilominus Sticho libertas ex conventione, quæ fuit inter Hermetem & Claudium, ut stipulatione suprascripta ostenditur, ab herede Claudii præstari debeat? Respondit debere.

§. 3. Coheredes, cum prædia hereditaria diviserant, unum prædium commune reliquerunt sub hoc pacto: *ut si quis eorum partem suam alienare voluisset, eam vel coheredi suo vel ejus successori venderet centum viginti quinque*: quod si quis aliter fecisset, pœnam centum invicem stipulati sunt: Quæro, cum coheres mulier coheredis liberorum tutores sæpius testato convenerit, & desideravit, ut secundum conventionem aut emerent, aut venderent; hique nihil tale fecerint: an, si mulier extero vendiderit, pœna ab ea centum exigi possit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, obstaturam doli mali exceptionem. §. 4. Agerius filiusfamilias servo Publii Mævii stipulanti spopondit, *se daturum quidquid patrem suum Publio Mævio debere constitisset*: Quæsitum est, patre defuncto antequam constitisset, quid quantumque deberet, an, si adversus heredem ejus actum fuisset, aliumve successorem, & de debito constitisset, Agerius teneatur? Respondit, si conditio non extitisset, stipulationem non commissam. §. 5. Seia heres unius tutoris cum herede pupillæ transactione pacto solo facta majorem partem solvit, residuam cavit: sed

illico negavit heres se transactionem servare: & apud judicem tutelæ egit, & victus provocavit ad competentem judicem, & ab eo quoque ad Principem idem provocavit: & injusta hæc quoque provocatio ejus pronunciata est. quæsitum est, cum per heredem pupillæ mora intercesserit, quominus pecunia in stipulationem deducta ab herede tutoris solveretur, nec unquam petierit: an ei hodie debeantur usuræ ab herede tutoris? Respondit, si Seia non cessasset ex stipulatione pecuniam offerre, jure usuras non deberi. §. 6. Duo fratres hereditatem inter se diviserunt, & caverunt sibi, *nihil se contra eam divisionem facturos: &, si contra quis fecisset, pœnam alter alteri promisit*. post mortem alterius: qui supervixit, petit ab heredibus ejus hereditatem, quasi ex causa fideicommissi sibi à patre relicti debitam. & adversus eum pronunciatum est, quasi de hoc quoque transactum fuisset: Quæsitum est, an pœna commissa esset? Respondit, pœnam secundum ea, quæ proponuntur, commissam.

[(ΤΟ Γ ΤΟΥ) DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS.

123. PAPINIANUS lib. 1 Definitionum.

SI flagitii faciendi vel facti causa concepta sit stipulatio, ab initio non valet.

124. IDEM lib. 2 Definitionum.

I*Nsulam intra biennium illo loco ædificari spondes?* ante finem biennii stipulatio non committitur, quamvis reus promittendi non ædificaverit, & tantum residui temporis sit, quo ædificium extrui non possit. neque enim stipulationis status, cujus dies certus in exordio fuit, ex postfacto mutatur. † Idque & in stipulatione judicio sistendi causa facta placuit: scilicet ut ante diem stipulatio non committatur, si certum esse cœperit parere stipulationi residuo tempore non posse.

125. PAULUS lib. 2 Quæstionum.

CUm stipulamur, *Quidquid te dare facere oportet:* nihil aliud in stipulationem deducitur, quam quod præsenti die debetur: hoc enim solum hæc stipulatio demonstrat.

126. IDEM lib. 3 Quæstionum.

SI ita stipulatus fuero, SI TITIUS CONSUL FACTUS FUERIT, TUNC EX HAC DIE IN ANNOS SINGULOS DENA DARE SPONDES? post triennium conditione existente, triginta peti poterunt. §. 1. Titius à Mævio *fundum detracto usufructu* stipulatus est, & ab eodem ejusdem fundi usumfructum: duæ sunt stipulationes, & minus est in eo usufructu, quem per se quis promisit, quam in eo, qui proprietatem comitatur. denique si ille usumfructum dederit, eumque stipulator non utendo amiserit: tradendo postea fundum detracto usufructu liberabitur. Non idem contingit ei, qui *fundum pleno jure* promisit, & usumfructum dedit, deinde amisso eo proprietatem sine usufructu tradidit: ille liberatus est dando usumfructum: hic nulla parte obligationis exoneratur, nisi pleno jure fundum effecerit stipulatoris. §. 2. Chrysogonus Flavii Candidi servus actor scripsit coram subscribente & adsignante domino meo *accepisse eum à Julio Zosa rem agente Julii Quintiliani absentis mutua denaria mille: quæ dari Quintiliano, heredive ejus, ad quem ea res pertinebit, calendis Novembribus, quæ proximæ sunt futuræ, stipulatus est Zosas libertus & rem agens Quintiliani, spopondit Candidus dominus meus: sub die suprascripta si satis eo nomine factum non erit, tunc, quo post solvetur, usurarum nomine denarios octo præstari stipulatus est Julius Zosas, spopondit Flavius Candidus dominus meus. subscripsit & dominus.* Respondit: Per liberam personam, quæ neque juri nostro subjecta est, neque bona fide nobis servit, obligationem nullam adquirere possumus. Plane si liber homo nostro nomine pecuniam daret, vel suam, vel nostram, ut nobis solveretur, obligatio nobis pecuniæ creditæ adquireretur: sed quod libertus patrono dari stipulatus est, inutile est: ut nec ad solutionem proficiat adjectio absentis, cui principaliter obligatio quærebatur. † Superest quæramus, an ex numeratione ipse, qui contraxit, pecuniam creditam petere possit? nam quoties pecuniam mutuam dantes, eandem stipulamur, non duæ obligationes nascuntur, sed una verborum. Plane si præcedat numeratio, sequatur stipulatio: non est dicendum recessum à naturali obligatione. Sequens stipulatio, in qua sine adjectione nominis usuras stipulatus est, non eodem vitio laborat: neque enim maligne accipiendum est, eidem stipulatum usuras, cui & sortem, videri. ideoque in liberti persona valet stipulatio usurarum, & cogitur eam patrono cedere. plerunque enim in stipulationibus verba, ex quibus obligatio oritur, inspicienda sunt: raro inesse tempus, vel conditionem, ex eo, quod agi oportebit, intelligendum est; nunquam personam, nisi expressa sit.

§. 3. Si ita stipulatus fuero, *te sisti, & nisi steteris, aliquid dari*, quod promittenti impossibile est: detracta secunda stipulatione, prior manet utilis; & perinde erit, ac si te sisti stipulatus essem.

127. SCÆVOLA lib. 5 Quæstionum.

SI pupillus *sine tutoris auctoritate* Stichum promittat, & fidejussorem dedit, servus autem post moram à pupillo factam decedat: nec fidejussor erit propter pupilli moram obligatus. * *nulla* enim *intelligitur mora ibi fieri, ubi nulla petitio est:* esse autem fidejussorem obligatum ad hoc, ut vivo homine conveniatur, vel ex mora sua postea.

128. PAULUS lib. 10 Quæstionum.

SI duo rei stipulandi ita exstitissent, ut alter utiliter, alter inutiliter stipularetur; ei qui non habet promissorem obligatum, non recte solvitur: quia non alterius nomine ei solvitur, sed suæ obligationis, quæ nulla est. † Eadem ratione qui *Stichum aut Pamphilum* stipulatur, si in unum constiterit obligatio, quia alter stipulatoris erat, etiam si desierit ejus esse, non recte solvitur: quia utraque res ad obligationem ponitur, non ad solutionem.

129. SCÆVOLA lib. 12 Quæstionum.

SI quis ita stipulatus fuerit, DECEM AUREOS DAS, SI NAVIS VENIT, ET TITIUS CONSUL FACTUS EST? non alias dabitur, quam si utrumque factum sit. † Idem in contrarium, DARE SPONDES, SI NEC NAVIS VENIT, NEC TITIUS CONSUL FACTUS SIT? exigendum erit ut neutrum factum sit. † Huic similis scriptura est, SI NEQUE NAVIS VENIT, NEQUE TITIUS CONSUL FACTUS EST? At si sic, DABIS, SI NAVIS VENIT, AUT TITIUS CONSUL FACTUS SIT? sufficit unum factum. † Et contra, DABIS, SI NAVIS NON VENIT, AUT TITIUS CONSUL FACTUS NON EST? sufficit unum non factum.

130. PAU-

130. PAULUS lib. 15 Quæstionum.

Quod dicitur, *patrem filio utiliter stipulari, quasi sibi ille stipularetur*: hoc in his verum est, quæ juris sunt, quæque adquiri patri possunt: alioquin si factum conferatur in personam filii, inutilis erit stipulatio; veluti *ut tenere ei* vel *ire agere liceat*. † Contra autem filius [etiam], *ut ire patri liceat*, stipulando, adquiret ei: imo & quod in suam personam conferre non potest, hoc patri adquirat.

131. SCÆVOLA lib. 13 Quæstionum.

Julianus scripsit, si, *neque per te, neque per heredem tuum Titium fieret, quominus mihi ire liceat*, stipuler: non solum Titium teneri, si prohibeat, sed etiam coheredes ejus. §. 1. Qui fundum *sibi aut Titio dari* stipulatur, quamvis fundus Titio traditus sit, nihilominus petere fundum potest, ut sibi de evictione promittatur: nam interest ejus, quia mandati actione fundum recepturus sit à Titio. sed si donationis causa Titium interposuit: dicetur, traditione protinus reum liberari.

132. PAULUS lib. 15 Quæstionum.

Quidam cum filium alienum susciperet, tradenti promiserat *certam pecuniæ quantitatem, si eum aliter quam ut filium observasset*: quæro, si postmodum domo eum propulerit, vel moriens nihil ei testamento reliquerit, an stipulatio committetur; & quid intersit, utrum filius, an alumnus, vel cognatus agentis fuerit? Præterea quæro, si filium suum quis legitime in adoptionem dederit, & ita, ut supra scriptum est, stipulatio intercesserit, eumque pater adoptivus exheredaverit vel emancipaverit: an stipulatio committatur? Respondi: stipulatio utilis est in utroque casu. igitur si contra conventionem factum sit, committetur stipulatio. † Sed videamus primum in eo qui legitime adoptavit, an possit committi si eum exheredaverit vel emancipaverit? hæc enim pater circa filium solet facere: igitur non aliter eum, quam ut filium observavit. Ergo exheredatus de inofficioso agat. Quid ergo dicemus, si & meruit exheredari? Emancipatus plane & hoc remedio carebit. Quare sic debuit interponi stipulatio, ut si eum emancipasset vel exheredasset, certum quid promitteret. Quo tamen casu commissa stipulatione, potest quæri, an exheredato permittendum esset dicere de inofficioso; maxime si patri naturali heres extitisset: an victo deneganda est ex stipulatu actio? Sed si ei qui stipulatus est, non debuit denegari: victo filio nec ipsi deneganda erit debitæ pecuniæ exsecutio. † In eo autem qui non adoptavit, quem intellectum habeat hæc conceptio, *Si eum aliter quam ut filium observasset*, non prospicio: an & hic exigimus exheredationem vel emancipationem, res in extraneo ineptas? Sed si is qui legitime adoptavit, nihil facit contra verba stipulationis, cum utitur patrio jure: in eo qui hæc non fecit, dicit supervacuo. dici tamen poterit commissam esse stipulationem.

§. 1. Filiusfamilias ita stipulatus est, QUANTAM PECUNIAM TITIO CREDIDERO, FIDE TUA ESSE JUBES? & emancipatus credidit: patri non debebit fidejussor, quia nec reus ei tenetur.

133. SCÆVOLA lib. 13 Quæstionum.

Si sic stipulatus sum, *neque per te, neque per heredem tuum vim fieri spondes?* & egi quod mihi vim feceris: Recte remanere factum heredis in stipulatione. nam & ex ipsius posteriore vi potest committi stipulatio: non enim ad unam vim pertinet. Nam sicut & ipsius & heredis caput, ita ipsius vis vel sæpius facta complectitur, ut condemnetur, quanti interest. aut si sic volumus factam esse stipulationem, *Neque per te, neque per heredem tuum fieri?* ut ad unam vim primam teneat; si vim fecerit, amplius ex heredis committi non poterit: ergo si [actum] sit quasi ex ipsius vi, tota consumpta sit: quod non est verum.

134. PAULUS lib. 15 Responsorum.

Titia quæ ex alio filium habebat, in matrimonium coit Gaio Seio habenti filiam: & tempore matrimonii consenserunt, *ut filia Gaii Seii filio Titiæ desponderetur*; & interpositum est instrumentum; & adjecta pœna, *si quis eorum nuptiis impedimento fuisset*: postea Gaius Seius constante matrimonio diem suum obiit, & filia ejus noluit nubere: Quæro, an Gaii Seii heredes teneantur ex stipulatione? Respondit, ex stipulatione quæ proponeretur, cum non secundum bonos mores interposita sit, agenti exceptionem doli mali obstaturam: quia inhonestum visum est, vinculo pœnæ matrimonia obstringi, sive futura, sive jam contracta. §. 1. Idem respondit, *plerumque ea quæ præfationibus convenisse concipiuntur, etiam in stipulationibus repetita creduntur*: sic tamen, ut non ex ea repetitione inutilis efficiatur stipulatio. §. 2. Idem respondit, cum Septicius literis suis præstaturum se caverit pecuniam, & usuras ejus semisses, quæ apud Sempronium depositæ sint: si inter præsentes actum est, intelligendum etiam à parte Lucii Titii præcessisse verba stipulationis.

§. 3. Idem respondit: quotiens pluribus specialiter pactis stipulatio una omnibus subjicitur, quamvis una interrogatio, & responsum unum subjiciatur; tamen proinde haberi, ac si singulæ species in stipulationem deductæ fuissent.

135. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

[SI] ita quis promiserit, *Decem tibi dabo, qua die petieris, & eorum usuras in dies triginta*: quæro, usuræ, utrum ex die stipulationis, an ex die qua petita sors fuerit, debeantur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, ex die stipulationis deberi: nisi aliud actum manifesto probaretur. §. 1. Item quæsitum est, quando pecuniam reddere debebo, cum primum petierit? Respondit, verba quæ proponerentur, ex die quo stipulatio facta esset, initium capere.

§. 2. Seia cavit Lucio Titio, *quod mandante eo hortos emisset, cum pretium omne cum usuris ab eo recepisset, se in eum proprietatem hortorum translaturam*; deinde in continenti inter utrumque convenit; *ut intra calend. Apriles primas universam summam mandator numeraret, & hortos acciperet*. Quæritur, cum ante calend. Apriles non omne pretium cum usuris à Lucio Titio Seiæ solutum sit, interposito tamen modico tempore reliquum pretium cum usuris Seiæ Titius solvere paratus fuerit, neque Seia accipere voluit, & usque in hodiernum per Titium non stet quominus reliquum solveret: an [si] nihilominus Lucius Titius Seiæ universam pecuniam solvere paratus sit, ex stipulatu agere possit? Respondit posse, si non multo post obtulisset, nec mulieris quicquam propter eam moram interesset: quod omne ad judicis cognitionem remittendum est.

§. 3. Ea lege donatum sibi esse à Seia servum & traditum, *ut ne ad fratrem ejus, aut filium, aut uxorem, aut socrum perveniret*, scripsit: & hæc ita stipulante Seia, spopondit Titius, qui post biennium heredes relinquit Seiam & fra-

fratrem, cui ne serviret, expressum erat. Quæritur an Seia cum fratre & coherede ex stipulatu agere possit? Respondit posse in id quod ejus interest. §. 4. Filia, quæ de inofficioso agere instituit & transegit, postea cum heredibus stipulatione interposita, & subjecta doli clausula, apud Præfectum de falso testamento egit, nec probavit. Quæro, an ex doli clausula possit conveniri? Respondi nihil ad eam stipulationem id quod postea actum proponeretur, pertinere.

136. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

SI sub una significatione diversis nominibus ea res quæ in stipulatum deducitur, appellatur: non infirmat obligationem, si alter altero verbo utatur. §. 1. Si qui *viam ad fundum suum dari* stipulatus fuerit, postea fundum partemve ejus ante constitutam servitutem alienaverit: evanescit stipulatio.

137. VENULEJUS lib. 1 Stipulationum.

COntinuus actus stipulantis & promittentis esse debet: ut tamen aliquod momentum naturæ intervenire possit. & comminus responderi stipulanti oportet: cæterum si post interrogationem aliud acceperit, nihil proderit, quamvis eadem die spopondisset. §. 1. Si hominem stipulatus sim, & ego de alio sensero, tu de alio: nihil acti erit. nam stipulatio ex utriusque consensu perficitur. §. 2. Cum ita stipulatus sum, EPHESI DARI? inest tempus: quod autem accipi debeat, quæritur? & magis est ut totam eam rem ad judicem, id est, ad virum bonum remittamus, qui æstimet quanto tempore diligens paterfamilias conficere possit quod facturum se promiserit. ut, qui Ephesi daturum se spoponderit, neque duplomate, diebus, ac noctibus, & omni tempestate contempta iter continuari cogatur; neque tam delicate progredi debeat, ut reprehensione dignus appareat: sed habita ratione temporis, ætatis, sexus, valetudinis; cum id agat, ut mature perveniat, id est, eodem tempore quo plerique ejusdem conditionis homines solent pervenire. eoque transacto, quamvis Romæ remanserit, nec possit Ephesi pecuniam dare: nihilominus ei recte condicetur: vel quia per ipsum steterit, quo minus Ephesi daret; vel quoniam per alium Ephesi possit dari; vel quia ubique potest solvere. nam & quod in diem debetur, ante solvi potest, licet peti non potest. quod si duplomate usus, aut felici navigatione, maturius quam quisque pervenerit Ephesum: confestim obligatus est. quia in eo quod tempore atque facto finitum est, nullius est conjecturæ locus.

§. 3. Item, qui *insulam fieri* spopondit: non utique conquisitis undique fabris, & plurimis operis adhibitis, festinare debet; nec rursus utroque aut altero contentus esse: sed modus adhibendus est secundum rationem diligentis ædificatoris & temporum locorumque. item, si non inchoetur opus: id tantum æstimetur, quod in illo intervallo effici potuit. transactoque tempore quo insulam consummare oportuerit, si postea ædificetur, liberetur reus: sicut liberatur qui se daturum spopondit, si quandoque tradit. §. 4. Illud inspiciendum est: an qui centum dari promisit, confestim teneatur; an vero cesset obligatio, donec pecuniam conferre possit? quid ergo, si neque domi habet, neque inveniat creditorem? Sed hæc recedunt ab impedimento naturali, & respiciunt ad facultatem dandi. Est autem *facultas*, personæ commodum incommodumque, non rerum quæ promittuntur. & alioquin, si quis Stichum dari spoponderit, quæremus ubi sit Stichus: aut si non multum referre videatur, Ephesi daturum se, an quod Ephesi sit, cum ipse Romæ sit, dare spondeat. nam hoc quoque ad facultatem dandi pertinet: quia in pecunia & in Sticho illud commune est, quod promissor in præsentia dare non potest. Et generaliter causa difficultatis ad incommodum promissoris, non ad impedimentum stipulatoris pertinet: ne incipiat dici, eum quoque dare non posse, qui alienum servum, quem dominus non vendat, dare promiserit. §. 5. Si ab eo stipulatus sim, qui efficere non possit, cum alio possibile sit: jure factam obligationem, Sabinus scribit.

§. 6. Cum quis sub hac conditione stipulatus sit, *si rem sacram, aut religiosam Titius vendiderit, vel forum, aut basilicam*, & hujusmodi res quæ publicis usibus in perpetuum relictæ sint, ubi omnino conditio jure impleri non potest, vel id facere ei non liceat: nullius momenti fore stipulationem, proinde ac si ea conditio quæ natura impossibilis est, inserta esset. nec ad rem pertinet, quod jus mutari potest, & id quod nunc impossibile est, postea possibile fieri: non enim secundum futuri temporis jus, sed secundum præsentis, æstimari debet stipulatio.

§. 7. Si *ut aliquid fiat*, stipulemur: & usitatius & elegantius esse, Labeo ait, sic subjici pœnam, *Si ita factum non erit*. at cum quid ne fiat, stipulemur, tunc hoc modo, *Si adversus ea factum erit*. & cum alia fieri, alia non fieri, conjuncte stipulemur: sic comprehendendum, *Si non feceris. Si quid adversus ea feceris*.

§. 8. Præterea sciendum est, quod dari stipulemur, non posse nos uni ex heredibus adquiri: sed necesse esse omnibus adquiri. at cum quid fieri stipulemur: etiam unius personam recte comprehendi.

138. IDEM lib. 4 Stipulationum.

EUm, qui *certarum nundinarum diebus dari* stipuletur, primo die petere posse, Sabinus ait. Proculus autem & cæteri diversæ scholæ auctores, quamdiu vel exiguum tempus ex nundinarum spatio superesset, peti posse existimant: sed ego cum Proculo sentio.

§. 1. Cum pure stipulatus sum, *illud aut illud dari*, licebit tibi, quotiens voles, mutare voluntatem in eo quod præstaturus sis: quia diversa causa est voluntatis expressæ, & ejus quæ inest.

139. IDEM lib. 6 Sipulationum.

CUm ex causa duplæ stipulationis aliquid intendimus, venditoris heredes in solidum omnes conveniendi sunt, omnesque debent subsistere: & quolibet eorum defugiente, cæteris subsistere nihil prodest; quia in solidum defendenda est venditio, cujus indivisa natura est. sed cum uno defugiente omnes defugisse videantur, ideoque omnes teneantur: unicuique pro parte hereditaria præstatio incumbit.

140. PAULUS lib. 3 ad Neratium.

PLuribus rebus præpositis, ita stipulatio facta est, EA OMNIA QUÆ SUPRASCRIPTA SUNT DARI? propius est, ut tot stipulationes, quot res sint. §. 1. De hac stipulatione, ANNUA, BIMA, TRIMA DIE ID ARGENTUM QUAQUE DIE DARI? apud Veteres variatum fuit. Paulus: sed verius, & hic tres esse trium summarum stipulationes. §. 2. Etsi placeat extingui obligationem, si in eum casum inciderit, a

quo

quo incipere non potest: non tamen hoc in omnibus verum est. ecce stipulari *viam*, *iter*, *actum ad fundum communem* socius non potest: & tamen si is, qui stipulatus fuerat, duos heredes reliquerit, non extinguitur stipulatio. & per partem dominorum servitus adquiri non potest: adquisita tamen conservatur, & per partem domini: hoc evenit, si pars prædii servientis, vel cui servitur, alterius domini esse cœperit.

141. GAIUS lib. 2 de Verborum obligationibus.

SI servus aut filiusfamilias ita stipulatus sit, *Illam rem aut illam, utrum ego velim?* non pater, dominusve, sed filius servusve destinare de alterutra debet. §. 1. Extranei quoque persona si comprehensa fuerit, veluti hoc modo, *Utram earum Titius elegerit*: non aliter stipulator alterutrius petendæ facultatem habet, quam si Titius elegerit. §. 2. Pupillus, licet ex quo fari cœperit, recte stipulari potest; tamen si in parentis potestate est, ne auctore quidem patre obligatur: pubes vero qui in potestate est, proinde, ac si paterfamilias, obligari solet. † Quod autem in pupillo dicimus, idem & in filiafamilias impubere dicendum est. §. 3. Si ita fuero stipulatus, *Mihi aut Titio*: & tu mihi daturum te spondeas: secundum omnium opinionem ad interrogatum te respondere. quia constat mihi soli adquiri obligationem: Titio autem duntaxat recte solvitur. §. 4. Si inter eos qui Romæ sunt, talis fiat stipulatio, *Hodie Carthagine dare spondes?* Quidam putant non semper videri impossibilem causam stipulationi contineri: quia possit contingere ut tam stipulator, quam promissor, ante aliquod tempus suo quisque dispensatori notum fecerit, in eum diem futuram stipulationem, ac demandasset promissor quidem suo dispensatori, ut daret; stipulator autem suo, ut acciperet. quod si ita factum fuerit, poterit valere stipulatio. §. 5. Cum *mihi aut Titio* stipulor, dicitur aliam quidem rem in personam meam, aliam in Titii designari non posse: veluti mihi decem aut Titio hominem. si vero Titio ea res soluta sit, quæ in ejus persona designata fuerit: licet ipso jure non liberetur promissor, per exceptionem tamen defendi possit. §. 6. Tempora vero diversa designari posse, veluti, MIHI KALENDIS JANUARIIS, AUT TITIO KALENDIS FEBRUARIIS? Imo etiam citeriorem diem in Titii personam conferri posse: veluti, MIHI KALENDIS FEBRUARIIS, TITIO KALENDIS JANUARIIS? Quo casu talem esse stipulationem intelligemus, SI TITIO KALENDIS JANUARIIS NON DEDERIS, MIHI KALENDIS FEBRUARIIS DARE SPONDES? §. 7. Sed rursus mihi quidem pure, aut Titio sub conditione stipulari possum. Contra vero, si mihi sub conditione, aut Titio pure: inutilis erit tota stipulatio, nisi in meam personam conditio extiterit. scilicet [quia] nisi, quod ad me, vim acceperit obligatio, adjectio nihil potest valere. Hoc tamen ita demum tractari potest, si evidenter apparet pure Titii persona adjecta: alioquin cum ita stipulor, SI NAVIS EX AFRICA VENERIT, MIHI AUT TITIO DARI SPONDES? Titii quoque persona sub eadem conditione adjici videtur. §. 8. Ex hoc apparet, si diversa conditio in meam personam, diversa in Titii, posita sit, nec in meam personam extiterit conditio, totam stipulationem nullius momenti futuram: extante vero mea conditione, si quidem Titii quoque conditio extiterit, poterit vel Titio solvi; si vero in illius persona defecerit, quasi non adjectus habebitur.

§. 9. Ex his omnibus apparet, licet alterius persona non recte adjiciatur, non ideo minus in nostra persona utiliter procedere stipulationem.

TIT. II.

DE DUOBUS REIS CONSTITUENDIS.

1. MODESTINUS lib. 2 Regularum.

QUi stipulatur, reus stipulandi dicitur: qui promittit, reus promittendi habetur.

2. JAVOLENUS lib. 3 ex Plautio.

CUm duo eandem pecuniam aut promiserint, aut stipulati sunt: ipso jure & singuli in solidum debentur, & singuli debent. ideoque petitione, acceptilatione unius tota solvitur obligatio.

3. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

IN duobus reis promittendi frustra timetur novatio: nam licet ante prior responderit, posterior etsi ex intervallo accipiatur: consequens est dicere pristinam obligationem durare, & sequentem accedere. & parvi refert, simul spondeant, an separatim promittant: cum hoc actum inter eos sit, ut duo rei constituantur, neque ulla novatio fiet. §. 1. Ubi duo rei facti sunt, potest vel ab uno eorum solidum peti. hoc est enim duorum reorum, ut unusquisque eorum in solidum sit obligatus, possitque ab alterutro peti. & partes autem à singulis peti posse, nequaquam dubium est: quemadmodum & à reo & fidejussore petere possumus. utique enim, cum una sit obligatio, una & summa est: ut sive unus solvat, omnes liberantur; sive solvatur ab altero, liberatio contingat.

4. POMPONIUS lib. 24 ad Sabinum.

DUo rei promittendi, sive ita interrogati, SPONDETIS? respondeant SPONDEO, aut SPONDEMUS; sive ita interrogati, SPONDES? respondissent, SPONDEMUS: recte obligantur.

5. JULIANUS lib. 22 Digestorum.

NEmo est, qui nesciat alienas operas promitti posse, & fidejussorem adhiberi in ea obligatione. & ideo nihil prohibet duos reos stipulandi constitui, vel promittendi. sicuti si ab eodem fabro duo rei stipulandi easdem operas stipulentur; & ex contrario duo fabri ejusdem peritiæ easdem operas promittere intelliguntur, & duo rei promittendi fieri.

6. IDEM lib. 52 Digestorum.

DUos reos promittendi facturus, si utrumque interrogavero, sed alter duntaxat responderit: verius puto, eum qui responderit, obligari. neque enim sub conditione interrogatio in utriusque persona fit, ut ita demum obligetur, si alter quoque responderit. §. 1. Duobus autem reis constitutis, quin liberum sit stipulatori, vel ab utroque, vel ab altero duntaxat, fidejussorem accipere, non dubito.

§. 2. Sed si à duobus reis stipulandi interrogatus respondisset uni *se spondere*: ei soli tenetur.

§. 3 Duo rei sine dubio ita constitui possunt, ut [&] temporis ratio habeatur, intra quod uterque respondeat. † Modicum tamen intervallum temporis, item modicus actus, qui modo contrarius obligationi non sit, nihil impedit, quominus duo rei sunt. fidejussor quoque interrogatus inter duorum reorum responsa, si responderit: potest videri non impedire obli-

obligationem reorum: quia nec longum spatium interponitur, nec is actus qui contrarius sit obligationi.

7. FLORENTINUS lib. 8 Institutionum.

EX duobus reis promittendi alius in diem vel sub conditione obligari potest: nec enim impedimento erit dies, aut conditio, quominus ab eo qui pure obligatus est, petatur.

8. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

HIs verbis, *ea quæ præstari stipulanti tibi spopondimus*, interesse quid inter contrahentes actum sit. nam si duo rei facti sint, eum qui absens fuit, non teneri: præsentem autem in solidum esse obligatum; aut si minus, in partem fore obstrictum.

9. PAPINIANUS lib. 27 Quæstionum.

EAndem rem apud duos pariter deposui, utriusque fidem in solidum secutus; vel eandem rem duobus similiter commodavi: fiunt duo rei promittendi. quia non tantum verbis stipulationis, sed & cæteris contractibus, veluti emptione, venditione, locatione, conductione, deposito, commodato, testamento. utputa si pluribus heredibus institutis testator dixit, *Titius & Mevius Sempronio decem dato.* §. 1. Sed si quis in deponendo penes duos, paciscatur ut ab altero culpa quoque præstaretur: verius est non esse duos reos, à quibus impar suscepta est obligatio. † Non idem probandum est, cum duo quoque culpam promisissent, si alteri postea pacto culpa remissa sit: quia posterior conventio quæ in alterius persona intercessit, statum, & naturam obligationis, quæ duos initio reos fecit, mutare non potest. quare si socii sint, & communis culpa intercessit, etiam alteri pactum cum altero factum proderit. §. 2. Cum duos reos promittendi facerem, [&] ex diversis locis Capuæ pecuniam dari stipulatus sim: ex persona cujusque ratio proprii temporis habebitur. nam etsi maxime parem causam suscipiunt; nihilominus in cujusque persona, propria singulorum consistit obligatio.

10. IDEM lib. 37 Quæstionum.

SI duo rei promittendi socii non sint: non proderit alteri, quod stipulator alteri reo pecuniam debet.

11. IDEM lib. 11 Responsorum.

REos promittendi vice mutua fidejussores non inutiliter accipi convenit: reus itaque stipulandi actionem suam dividere si velit (neque enim dividere cogendus est), poterit eundem ut principalem reum, item qui fidejussor pro altero extitit, in partes convenire: non secus ac si duos promittendi reos divisis actionibus conveniret. §. 1. Cum tabulis esset comprehensum, *illum & illum centum aureos stipulatos*, neque adjectum, ita ut duo rei stipulandi essent: virilem partem singuli stipulati videbantur. §. 2. Et è contrario cum ita cautum inveniretur, TOT AUREOS RECTE DARI STIPULATUS EST JULIUS CARPUS: SPOPONDIMUS EGO ANTONINUS ACHILLEUS, ET CORNELIUS DIUS: partes viriles deberi: quia non fuerat adjectum singulos in solidum spopondisse, ita ut duo rei promittendi fierent.

12. VENULEIUS lib. 2 Stipulationum.

SI ex duobus qui promissuri sint, hodie alter, alter postera die responderit: [prolutus] non esse duos reos. ac ne obligatum quidem intelligi eum qui postera die responderat: cum actor ad alia negotia discesserit, vel promissor, licet peractis illis rebus responderit. §. 1. Si à Titio & pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuero eadem decem, vel [à] servo: & quasi duos reos promittendi constitui, obligatumque Titium solum, Julianus scribit. quanquam si servus spoponderit, in actione de peculio eadem observari debent, ac si liber fuisset.

13. IDEM lib. 3 Stipulationum.

SI reus promittendi altero reo heres extiterit, duas obligationes eum sustinere dicendum est. nam ubi quidem altera differentia obligationum esse possit, ut in fidejussore & reo principali, constitit alteram ab altera perimi. cum vero ejusdem duæ potestatis sint, non potest reperiri, qua altera potius quam alteram consummari: ideoque etsi reus stipulandi heres extiterit, duas species obligationis eum sustinere.

14. PAULUS lib. 2 Manualium.

ET stipulationum Prætoriarum duo rei fieri possunt.

15. GAIUS lib. 2 de Verborum obligationibus.

SI id, quod ego & Titius stipulamur, in singulis personis proprium intelligatur: non poterimus duo rei stipulandi constitui. veluti cum usumfructum aut dotis nomine dari stipulemur. idque & Julianus scribit. Idem ait & si Titius & Seius decem, aut Stichum qui Titii sit, stipulati fuerint: non videri eos duos reos stipulandi: cum Titio decem tantum, Seio Stichus aut decem debeantur. quæ sententia eo pertinet, ut quamvis vel huic, vel illi decem solverit, vel Seio Stichum; nihilominus alteri obligatus manet: sed dicendum est, ut si decem alteri solverit, ab altero liberetur.

16. IDEM lib. 3 de Verborum obligationibus.

EX duobus reis stipulandi si semel unus egerit: alteri promissor offerendo pecuniam, nihil agit.

17. PAULUS lib. 8 ad Plautium.

SIve à certis personis heredum nominatim legatum esset, sive ab omnibus excepto aliquo: Atilicinus, Sabinus, Cassius, pro hereditariis partibus totum eos legatum debituros ajunt, quia hereditas eos obligat. idem est cum omnes heredes nominantur.

18. POMPONIUS lib. 5 ex Plautio.

EX duobus reis ejusdem Stichi promittendi factis, alterius factum alteri quoque nocet.

19. IDEM lib. 3[7] ad Quintum Mucium.

CUm duo eandem pecuniam debent, si unus capitis diminutione exemptus est obligatione, alter non liberatur: multum enim interest, utrum res ipsa solvatur, an persona liberetur. cum persona liberatur, manente obligatione: alter durat obligatus. & ideo si aqua & igni interdictum est, alicujus fidejussor postea ab eo datus tenetur.

TIT. III.

DE STIPULATIONE SERVORUM.

1. JULIANUS lib. 52 Digestorum.

CUm servus stipuletur, nihil interest, sibi, an domino, an vero sine alterutra eorum adjectione dari stipuletur. §. 1. Si servus tuus qui mihi bona fide serviebat, peculium habuerit quod ad te pertineat, & ego ex eo pecuniam Titio credidero: nummi tui manebunt. stipulando autem mihi servus eandem pecuniam nihil aget; vindicando ergo eam pecuniam tu consequi poteris. §. 2. Si servus communis, meus & tuus, ex peculio quod ad te solum pertinebat, mutuam pecuniam dederit: obligationem tibi adquiret.

&si

& si eandem mihi nominatim stipulatus fuerit, debitorem à te non liberabit: sed uterque nostrum habebit actionem, ego ex stipulatu, tu, quod pecunia tua numerata sit: debitor tamen me doli mali exceptione summovere poterit.

§. 3. Quod servus meus *meo servo dari* stipulatur, id perinde haberi debet, ac si mihi stipuletur. Item quod tuo servo stipulatur, perinde ac si tibi stipulatus esset: ut altera stipulatio obligationem pariat, altera nullius momenti sit.

§. 4. Communis servus duorum servorum personam sustinet: idcirco si proprius meus servus communi meo & tuo servo stipulatus fuerit: idem juris erit in hac una conceptione verborum, quod futurum esset, si separatim duæ stipulationes conceptæ fuissent, altera in personam mei servi, altera in personam tui servi. neque existimare debemus, partem dimidiam tantum mihi adquiri, partem nullius esse momenti: quia persona servi communis ejus conditionis est, ut in eo quod alter ex dominis potest adquirere, alter non potest, perinde habeatur, ac si ejus solius esset, cui adquirendi facultatem habeat.

§. 5. Si fructuarius servus stipulatus esset fructuario, aut proprietario: si quidem ex re fructuarii stipulatus esset, inutilis est stipulatio: quia utrique ex re fructuarii actionem adquirere potuisset. sed si aliud stipulatus fuisset, proprietarium petere posse: & si promissor fructuario solvisset, liberatur. §. 6. Cum servus communis Titii & Mævii stipulatur in hunc modum, DECEM KALENDIS TITIO DARE SPONDES? SI DECEM KAL. TITIO NON DEDERIS, TUNC MÆVIO VIGINTI DARE SPONDES? duæ stipulationes esse videntur. sed si Kalendis decem data non fuerint, uterque dominus ex stipulatu agere poterit: sed in secunda obligatione Mævio promissa Titius exceptione doli summovebitur.

2. ULPIANUS lib. 4 ad Sabinum.

SErvus communis ipse sibi stipulari non potest: quamvis constaret eum se stipulari domino posse. non enim se domino adquirit, sed de se obligationem.

3. IDEM lib. 5 ad Sabinum.

SI servus Reipublicæ, vel Municipii, vel Coloniæ stipuletur: puto valere stipulationem.

4. IDEM lib. 21 ad Sabinum.

SI servus communis sibi & uni ex dominis stipuletur: perinde est, ac si omnibus dominis & uni ex his stipuletur; veluti Titio & Mævio, & Titio. & probabile est, ut Titio dodrans, Mævio quadrans debeatur.

5. IDEM lib. 48 ad Sabinum.

SErvus communis sic omnium est, non quasi singulorum totus: sed pro partibus utique indivisis, ut intellectu magis partes habeant, quam corpore. Et ideo si quid stipulatur, vel quaqua alia ratione adquirit: omnibus adquirit pro parte qua dominium in eo habent. Licet autem ei, & nominatim alicui ex dominis stipulari, vel traditam rem accipere, ut ei soli adquirat. Sed si non nominatim domino stipuletur, sed jussu unius dominorum: hoc jure utimur, ut soli ei adquirat, cujus jussu stipulatus est.

6. POMPONIUS lib. 26 ad Sabinum.

OFilius recte dicebat, & per traditionem accipiendo, vel deponendo, commodandoque, posse soli ei adquiri qui jussit. quæ sententia & Cassii & Sabini dicitur.

7. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

PRoinde & si quatuor forte dominos habuerit, & duorum jussu stipulatus sit: his solis adquiret, qui jusserunt. magisque est, ut non æqualiter, sed pro portione dominica totum eis adquiratur. † Idem puto, & si nominatim ei stipulatus esse proponatur. nam etsi omnium jussu stipulatus sit, vel omnibus nominatim: non dubitaremus omnibus pro dominicis eum portionibus non pro virilibus adquirere. §. 1. Si servus communis ab uno ex sociis stipulatus sit: si quidem nominatim alteri socio, ei soli debetur. sin autem sine ulla adjectione pure stipulatus sit: reliquas partes is servus cæteris sociis, præter eam partem ex qua promissor dominus esset, adquiret. sed si jussu unius socii stipulatus est; idem juris est, quod esset, si eidem illi socio nominatim dari stipulatus esset. † Interdum, etiamsi neque jussu neque nominatim alteri ex dominis stipularetur: ei tamen soli adquirere eum, Juliano placuit. utputa si quid forte stipuletur, quod utrique adquiri non potest: veluti servitutem ad fundum Cornelianum stipulatus est, qui fundus Sempronii erat, alterius ex dominis, ei soli adquirit.

8. GAIUS lib. sing. de Casibus.

ITem si alter ex dominis uxorem ducturus sit, & huic servo dos promittatur.

9. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

ITem si servus duorum, Titii & Mævii, hominem qui Titii erat, stipulatus fuerit: ei soli adquirit, cujus non fuit. Sed si stipulatus sit, Stichum sibi ET MÆVIO ET TITIO DARE SPONDES? totum eum Mævio adquirit: quod enim alteri ex dominis adquirere non potest, id ad eum qui ad obligationem admittitur, pertinet. §. 1. Si cum duos dominos servus haberet, stipulatus fuerit *illi aut illi* dominis suis: quæsitum est, an consistat stipulatio? Cassius inutilem esse stipulationem scripsit: & Julianus Cassii sententiam probat: eoque jure utimur.

10. JULIANUS lib. 52 Digestorum.

SEd si ita stipuletur, TITIO DECEM, AUT MÆVIO FUNDUM DARE SPONDES? quia incertum est utri eorum adquisierit actionem: idcirco inutilis stipulatio existimanda est.

11. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

SEd si *sibi aut Primo aut Secundo* dominis suis stipulatus sit: & hic tantundem erit probandum, quod Julianus [dixit] inutilem esse stipulationem. † Sed utrum adjectio inutilis est, aut tota stipulatio utilis non est? Puto adjectionem solam esse inutilem. eo enim quod ait *mihi*, omni adquisiit ex stipulatu actionem. † An ergo in cæterorum persona solutio locum habeat exemplo extraneæ personæ? Et puto, vel solvi eis posse: quemadmodum cum ego mihi aut Titio stipuler. Cum ergo cum Primo aut Secundo dominis stipulatio non constitit, nec [aut] solutio est, illa ratio est: quia non invenimus in cujus persona stipulatio constitit, in cujus solutio.

12. PAULUS lib. 10 Quæstionum.

NAm cum uterque obligationis capax sit, non invenimus quis adjectus sit: quia non est qui petere possit.

13. ULPIANUS lib. 48 ad Sabinum.

CUm enim stipulatur *domino aut extraneo* servus, utrumque consistat, & in domini persona stipulatio, & in extranei solutio: at hic *τὸ ἰσάζον*, id est, *æquivalens*, corrumpit stipulationem & solutionem.

14. JU-

14. JULIANUS lib. 3 ad Urseium Ferocem.

SErvus meus, cum apud furem esset, furi dari stipulatus est. negat furi deberi Sabinus: quia eo tempore, quo stipulatus est, ei non serviret. sed nec ego ex ea stipulatione agere potero. Sed si detracta furis persona stipulatus est, mihi quidem adquiritur actio: sed furi nec mandati nec alia actio adversus me dari debet.

15. FLORENTINUS lib. 8 Institut.

SIve mihi, sive sibi, sive conservo suo, sive impersonaliter dari servus meus stipuletur, mihi adquiret.

16. PAULUS lib. 4 Regularum.

SErvus hereditarius futuro heredi nominatim dari stipulatus, nihil agit: quia stipulationis tempore heres dominus ejus non fuit.

17. POMPONIUS lib. 9 ad Sabinum.

SI communis servus, meus & tuus, viam, vel iter, vel actum stipuletur sine adjectione nominis nostri, cum ego solus fundum vicinum habeam: soli mihi eam adquirit. quod & si tu fundum habeas, mihi quoque in solidum servitus adquiritur.

18. PAPINIANUS lib. 27 Quæstionum.

SI servus communis Mævii & castrensis peculii, defuncto filiofamilias milite, antequam adeat institutus hereditatem, stipuletur: socio, qui solus interim dominus invenitur, tota stipulatio quæretur: quoniam partem non facit hereditas ejus quæ nondum est. non enim si quis heredem existere filiofamilias dixerit, statim & hereditatem ejus jam esse consequens erit: cum beneficium Principalium Constitutionum in eo locum habet, ut filiusfamilias de peculio testari possit: quod privilegium cessat, prius quam testamentum aditione fuerit confirmatum.

§. 1. Si servus Titii & Mævii, partem quæ Mævii est, sibi dari stipuletur: nulla stipulatio est. cum si Titio dari stipulatus fuisset, Titio adquireretur. Quod si simpliciter concepta est stipulatio, veluti, PARTEM EAM QUÆ MÆVII EST, DARE SPONDES? non adjecto MIHI: prope est, ut, quia sine vitio concepta est stipulatio, sequatur ejus personam, cujus potest. §. 2. Servus, capto domino ab hostibus, domino dari stipulatus est. quamvis quæ simpliciter stipulatur, vel ab alio accepit, etiam ad heredem captivi pertinent; aliudque sit juris in persona filii. quia nec tunc fuit in potestate, cum stipuleretur, nec postea deprehenditur, ut servus in hereditatem: tamen in proposito potest quæri, num ex hac stipulatione nihil adquisitum heredi videtur. quo modo si servus hereditarius defuncto, aut etiam heredi futuro stipulatus fuisset? Sed in hac specie servus filio exæquabitur. nam & si filius captivi patri suo stipulatus fuerit dari, res in pendenti erit: & si pater apud hostes decesserit, nullius momenti videbitur fuisse stipulatio: quoniam alii, non sibi stipulatus est. §. 3. Cum servus fructuarius operas suas locasset, & eo nomine pecuniam in annos singulos dari stipulatus esset: finito fructu, domino residui temporis adquiri stipulationem Julianus scriptum relinquit. quæ sententia mihi videtur firmissima ratione subnixa. nam si in annos forte quinque locatio facta sit, quoniam incertum est, fructus in quem diem duraturus sit, singulorum annorum initio cujusque anni pecunia fructuario quæreretur. secundum quæ non transit ad alterum stipulatio; sed unicuique tantum adquiritur, quantum ratio juris permittit. nam & cum idem servus ita stipuletur, *Quantam pecuniam tibi intra illum diem dedero, tantam dari spondes?* in pendenti est, quis ex stipulatu sit habiturus actionem: si enim ex re fructuarii vel operis suis pecuniam dedero, fructuario; si vero aliunde, domino stipulatio quæretur.

19. SCÆVOLA lib. 13 Quæstionum.

SI alienus servus duobus bonæ fidei serviens, ex unius eorum re adquirat, ratio facit, ut ei, ex cujus re adquisiit, id totum [ei] adquirat: sive ei soli, sive quasi duobus serviat. nam & in veris dominis, quotiens utrique adquiritur, totiens partes adquiri. cæterum si alii non adquiratur, alium solidum habiturum. Igitur eadem ratio erit & in proposito, ut hic servus alienus qui mihi & tibi bona fide servit, mihi solidum ex re mea adquirat: quia tibi non potest adquiri, quia non sit ex re tua.

20. PAULUS lib. 15 Quæstionum.

LIber homo bona fide mihi servit: stipulatur ex re mea, vel [ex] operis suis Stichum, qui ipsius est. magis est, ut mihi adquirat: quia & si servus esset meus, adquireret mihi: nec enim illud dici debet, quasi ille quoque in peculio ejus esset. sed si ex re mea Stichum qui meus est, stipulatur: sibi adquiret. §. 1. Apud Labeonem ita scriptum est: Filium & filiam in sua potestate pater intestatus relinquit: filia eo animo fuit semper, ut existimaret nihil ad se ex hereditate patris pertinere: deinde frater ejus filiam procreavit, & eam infantem relinquit: tutores servo avito ejus imperaverunt, ut ab eo, cui res avi hereditatis vendiderunt, stipularetur, quanta pecunia ad eum pervenisset: Ex ea stipulatione quid pupillæ adquisitum sit, peto rescribas. Paulus: Est quidem verum, bona fide possessum servum ex re ejus, cui servit, stipulantem, possessori adquirere: sed si res quæ ex hereditate avi communes fuerunt, in venditionem hereditatis venerunt: non videtur ex re pupillæ totum pretium stipulari: ideoque utrisque adquiri.

21. VENULEIUS lib. 1 Stipulationum.

SI servus communis ita stipuletur, KAL. JANUARIIS DECEM TITIO AUT MÆVIO DOMINIS, UTER EORUM TUNC VIVET, DARE SPONDES? inutilem esse stipulationem Julianus scribit; quia non possit in pendenti esse stipulatio: nec apparere utri eorum sit adquisitum.

22. NERATIUS lib. 2 Responsorum.

SErvum fructuarium ex re domini inutiliter fructuario stipulari: domino ex re fructuarii utiliter stipulari.

23. PAULUS lib. 9 ad Plautium.

EAdem de eo dicenda sunt, cui usus legatus est.

24. NERATIUS lib. 2 Responsorum.

ET si duorum ususfructus sit, quod ex operis suis alteri eorum stipulatus sit, pro ea duntaxat parte, ex qua ususfructus ejus sit, adquiri.

25. VENULEIUS lib. 12 Stipulationum.

SI *servus hereditarius* stipulatus fuerit, & fidejussores acceperit, posteaque adita fuerit hereditas: dubitatur utrum ex die interpositæ stipulationis tempus cedat, an ex adita hereditate? item si servus ejus qui apud hostes sit, fidejussores acceperit? Et Cassius existimat, tempus ex eo computandum, ex quo agi cum eis potuerit: id est, ex quo adeatur hereditas, aut postliminio dominus revertatur.

26. PAULUS lib. 1 Manualium.

USusfructus sine persona esse non potest: & ideo servus hereditarius inutiliter usumfructum stipulatur. legari autem ei posse usumfructum dicitur, quia dies ejus non cedit statim: sti-

stipulatio autem pura suspendi non potest. † Quid ergo si sub conditione stipuletur? nec hoc casu valeat stipulatio: quia ex præsenti vires accipit stipulatio, quamvis petitio ex ea suspensa sit.

27. IDEM lib. 2 Manualium.

SErvus communis, sive emat, sive stipuletur: quamvis pecunia ex peculio detur, quod alterum ex dominis sequitur; utrique tamen adquirit. diversa causa est fructuarii servi.

28. GAIUS lib. 3 de Verborum obligat.

SI ex re domini domino aut fructuario servus stipulatus fuerit: domino quidem adquiri obligationem, Julianus scripsit: solvi autem fructuario posse quasi quolibet adjecto. §. 1. Si servus communis ex re unius stipulatus erit, magis placuit utrique adquiri: sed eum cujus ex re facta est stipulatio, cum socio communi dividundo, aut societatis judicio de parte recuperanda recte acturum. idemque esse dicendum, & si ex operis suis alteri ex dominis servus adquirit.

§. 2. Si ipsi domini singuli eadem decem servo communi dari fuerint stipulati, & semel responsum secutum fuerit: duo rei stipulandi erunt; cum placeat dominum servo dari stipulari posse. §. 3. Sicuti uni nominatim stipulando, ei soli adquirit: ita placet, & si rem emat nomine unius ex dominis, ei soli servum adquirere. † Item si credat pecuniam, ut uni ex dominis solveretur, vel quodlibet aliud negotium gerat: posse eum nominatim exprimere, ut uni ex dominis restituatur [aut solvatur].

§. 4. Illud quæsitum est, *an heredi futuro* servus hereditarius stipulari possit? Proculus negavit: quia is eo tempore extraneus est. Cassius respondit posse: quia, qui postea heres extiterit, videretur ex mortis tempore defuncto successisse. quæ ratio illo argumento commendatur, quod heredis familia ex mortis tempore funesta facta intelligitur, licet post aliquod tempus heres extiterit: manifestum igitur est servi stipulationem ei adquiri.

29. PAULUS lib. 72 ad Edictum.

SI communis servus sic stipulatus sit, *Decem illi domino, eadem decem alteri dare spondes?* dicemus duos reos esse stipulandi.

30. IDEM lib. 1 ad Plautium.

SErvus alienus, alii nominatim stipulando, non adquirit domino.

31. IDEM lib. 8 ad Plautium.

SI jussu fructuarii, aut bonæ fidei possessoris, servus stipuletur: ex quibus causis non solet iis adquiri, domino adquirit. Non idem dicetur, si nomen ipsorum in stipulatione positum sit.

32. IDEM lib. 9 ad Plautium.

SI cum duorum ususfructus esset in servo, [&] is servus uni nominatim stipulatus sit ex ea re quæ ad utrosque pertinet: Sabinus ait, quoniam soli obligatus esset, videndum esse, quemadmodum alter usuarius partem suam recipere possit, quoniam inter eos nulla communio juris esset: sed verius est, utile communi dividundo judicio inter eos agi posse.

33. IDEM lib. 14 ad Plautium.

SI liber homo vel alienus qui bona fide servit, ex re alterius jussu possessoris stipuletur: Julianus ait liberum quidem sibi adquirere, servum vero domino: quia jussum domino cohæreat. §. 1. Si duo rei stipulandi usumfructum in servo habeant, vel quibus bona fide serviebat, & jussu unius à debitore stipuletur: ei soli adquirit.

34. JAVOLENUS lib. 2 ad Plaut.

SI servus testamento manumissus, cum se liberum esse ignoraret, & in causa hereditaria maneret, pecuniam heredi stipulatus est: nihil debebitur heredibus, si modo scierint eum testamento manumissum: quia non potest videri justam servitutem servisse iis qui illum liberum esse non ignorabant. † Distat ista causa ejus qui liber emptus bona fide servit: quia in eo & ipsius & emptoris existimatio consentit. cæterum is qui scit hominem liberum esse, quamvis ille conditionem suam ignoret, ne possidere quidem eum potest videri.

35. MODESTINUS lib. 7 Regularum.

SErvus hereditarius & heredi futuro, & hereditati recte stipulatur.

36. JAVOLENUS lib. 14 Epistolarum.

QUod servus stipulatus est, quem dominus pro derelicto habebat, nullius est momenti: quia qui pro derelicto rem habet, omnimodo à se rejecit, nec potest ejus operibus uti, quem eo jure ad se pertinere noluit. quod si ab alio adprehensus est, stipulatione ei adquirere poterit: nam & hæc genere quodam donatio est. † Inter hereditarium enim servum, & eum qui pro derelicto habetur, plurimum interest: quoniam alter hereditatis jure retinetur; nec potest relictus videri, qui universo hereditatis jure continetur: alter voluntate domini derelictus, non potest videri ad usum ejus pertinere, à quo relictus est.

37. POMPONIUS lib. 3 ad Quintum Mucium.

SI communis servus ita stipuletur, LUCIO TITIO, ET GAIO SEIO DARI SPONDES? qui sunt domini illius: pro virilibus partibus eis ex stipulatione debetur. si vero ita, *Dominis meis dare spondes?* pro parte, qua domini essent. si vero ita, *Lucio Titio, & Gaio Seio, dominis meis dare spondes?* dubitaretur, utrumne viriles partes, an pro dominica portione eis deberetur? Et interesset quid cujus demonstrandi gratia esset adjectum, & quæ pars ejus stipulationis principalem causam habere. sed cum ad nomina prius decursum est: rationabilius esse videtur pro virili parte stipulationem eis adquiri; quod dominorum vocabula pro demonstratione habeantur.

38. IDEM lib. 5 ad Quintum Mucium.

SI servus meus à liberto meo *operas sibi dari* stipulatur, inutilem stipulationem esse, Celsus scribit: aliter atque si, non adjecto hoc verbo SIBI, stipulatus fuerit.

39. IDEM lib. 22 ad Quintum Mucium.

CUm servus, in quo usumfructum habemus, proprietatis domino ex re fructuarii vel ex operis ejus nominatim stipuletur: adquiritur domino proprietatis. sed qua actione fructuarius reciperare possit à domino proprietatis, requirendum est. Item si servus bona fide nobis serviat, & id quod nobis adquirere poterit, nominatim domino suo stipulatus fuerit: ei adquiret. sed qua actione id reciperare possumus, quæremus. Et non sine ratione est, quod Gaius noster dixit, condici id in utroque casu posse domino.

40. IDEM lib. 33 ad Quintum Mucium.

QUicquid contraxit servus dum nobis servit, etiam si stipulationem contulit in alienationem, vel manumissionem suam; tamen nobis [id] adquisitum erit: quia potestas ejus tunc, cum id contraheretur, nostra fuit. † Idque est, si filiusfamilias contrahat: namque etiam quod in emancipationis suæ tempus contulerit, nobis debebitur; si tamen dolo malo id fecerit.

LIBER QUADRAGESIMUS SEXTUS.

TIT. I.
DE FIDEJUSSORIBUS ET MANDATORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 39 ad Sabinum.

OMni obligationi fidejussor accedere potest.

2. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

ET commodati & depositi fidejussor accipi potest: & tenetur, etiam si apud servum vel pupillum depositum commodatumve fuerit: sed ita demum, si aut dolo malo aut culpa hi fecerunt, pro quibus fidejussum est.

3. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

QUi *satisdare* promisit, ita demum implesse stipulationem satisdationis videtur, si eum dederit *accessionis loco*, qui obligari potest & conveniri. Cæterum, si dederit servum aut filiumfamilias, ex quibus causis de peculio actio non datur; vel mulierem quæ auxilio Senatusconsulti utitur: dicendum est, non esse impletam satisdationis stipulationem. † Plane si non idoneum fidejussor dederit, magis est ut satisfactum sit: quia qui admisit eum fidejubentem, idoneum esse comprobavit.

4. IDEM lib. 45 ad Sabinum.

POtest accipi fidejussor ejus actionis, quam habiturus sum adversus eum pro quo fidejussi, vel mandati, vel negotiorum gestorum. §. 1. Fidejussor & ipse obligatur, & heredem obligatum relinquit, cum *Rei locum obtineat*.

5. IDEM lib. 46 ad Sabinum.

GEneraliter Julianus ait: eum, qui heres extitit ei, pro quo intervenerat, liberari ex causa *accessionis*, & solummodo quasi heredem rei teneri. † Denique scripsit, si fidejussor heres extiterit ei pro quo fidejussit: quasi reum esse obligatum, ex causa fidejussionis liberari. Reum vero reo succedentem ex duabus causis esse obligatum. Nec enim potest reperiri, quæ obligatio quam perimat. at in fidejussore & reo reperitur: quia rei obligatio plenior est. Nam ubi aliqua differentia est obligationum, potest constitui alteram per alteram perimi: cum vero duæ ejusdem sint potestatis, non potest reperiri, cur altera potius quam altera consumeretur. † Refert autem hæc ad speciem, in qua vult ostendere non esse novum, ut duæ obligationes in unius persona concurrant. est autem species talis: Si reus promittendi reo promittendi heres extiterit, duas obligationes sustinet. [Item] Si reus stipulandi exstiterit heres rei stipulandi, duas species obligationis sustinebit. plane si ex altera earum egerit, utramque consumet: videlicet quia natura obligationum duarum quas haberet, ea esset, ut, cum altera earum in judicium deduceretur, altera consumeretur.

6. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

STipulatus sum à reo, nec accepi fidejussorem; postea volo adjicere fidejussorem: si adjecero, fidejussor obligatur. §. 1. Et parvi refert, utrum pure fidejussorem obligem, an ex die, an sub conditione. §. 2. Adhiberi autem fidejussor tam futuræ, quam præcedenti obligationi potest: dummodo sit aliqua, vel naturalis futura obligatio.

7. JULIANUS lib. 53 Digestorum.

QUod enim solutum repeti non potest, conveniens est hujus naturalis obligationis fidejussorem accipi posse.

8. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

GRæce fidejussor [&] ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω, id est, *mea fide jubeo, dico, volo*, sive βούλομαι, id est, *cum destinatione quadam animi volo*: sed & si φημί, id est, *affirmo*, [dixerit,] pro eo erit, atque si dixerit λέγω, id est, *dico*. §. 1. Præterea sciendum [est], fidejussorem adhiberi omni obligationi posse, sive re, sive verbis, sive consensu.

§. 2. Pro eo etiam qui jure honorario obligatus est, posse fidejussorem accipi sciendum est. §. 3. Et post litem contestatam fidejussor accipi potest: quia & civilis & naturalis subest obligatio. & hoc & Julianus admittit: eoque jure utimur. † An ergo condemnato reo exceptione uti possit, quæritur? Nam ipso jure non liberatur. Et si quidem judicati actionis acceptus non est, sed tantum litis exercitationis: rectissime dicetur uti eum exceptione posse. si vero acceptus fuerit etiam totius causæ: cessabit exceptio. §. 4. A tutore, qui testamento datus est, si fuerit fidejussor datus: tenetur.

§. 5. Sed & si ex delicto oriatur actio, magis putamus teneri fidejussorem. §. 6. Et generaliter *omnium obligationum fidejussorem accipi posse*, nemini dubium est. §. 7. Illud commune est in universis, qui pro aliis obligantur: quod si fuerint in duriorem causam adhibiti, placuit eos omnino non obligari: in leviorem plane causam accipi possunt. Propter quod in minorem summam recte fidejussor accipietur. † Item accepto reo pure, ipse ex die vel sub conditione accipi potest. enimvero si reus sub conditione sit acceptus, fidejussor pure: non obligabitur. §. 8. Si quis Stichum stipulatus [fuerit,] fidejussorem ita acceperit, STICHUM AUT DECEM FIDE TUA JUBES? non obligari fidejussorem, Julianus ait, quia durior ejus fit conditio: utpote cum futurum sit, ut mortuo Sticho teneatur. Marcellus autem notat, non ideo tantum non obligari, quia in duriorem conditionem acceptus est; sed quia [&] in aliam potius obligationem acceptus est. denique pro eo qui decem promiserit, non poterit fidejussor ita accipi, ut *decem aut Stichum* promittat: quamvis eo casu non fit ejus durior conditio. §. 9. Idem Julianus ait: Si is, qui hominem aut decem dari stipulatus fuerat, fidejussorem ita acceperit, HOMINEM AUT DECEM, UTRUM EGO VELIM? non obligabit eum: quia durior ejus conditio facta est. §. 10. Contra autem, si is, qui *hominem aut decem, utrum ipse stipulator volet*, stipulatus est: recte fidejussorem ita accipiet, DECEM AUT HOMINEM, UTRUM TU VOLES? fit enim (inquit) hoc modo fidejussoris conditio melior. §. 11. Sed etsi reum sic interrogavero, STICHUM ET PAMPHILUM? fidejussorem, STICHUM AUT PAMPHILUM? recte interrogem: quia levior fidejussoris conditio est.

§. 12. Pro fidejussore fidejussorem accipi, nequaquam dubium est.

9. POM-

9. POMPONIUS lib. 26 ad Sabinum.

FIdejussores & in partem pecuniæ, & in partem rei recte accipi possunt.

10. ULPIANUS lib. 7 Disputationum.

SI dubitet creditor, an fidejussores solvendo sint, & unus ab eo electus, paratus sit offerre cautionem, ut suo periculo confidejussores conveniantur in parte; dico audiendum eum esse; ita tamen & si satisdationes offerat, & omnes confidejussores, qui idonei esse dicuntur, præsto sint. nec enim semper facilis est nominis emptio, cum numeratio totius debiti non sit in expedito. §. 1. Ita demum inter fidejussores dividitur actio, si non inficientur: nam inficiantibus auxilium divisionis non est indulgendum.

§. 2. Filiusfamilias pro patre poterit fidejubere: nec erit sine effectu hæc fidejussio. primo quidem quod sui juris effectus poterit teneri in id, quod facere potest: dein, quod & dum in potestate manet, condemnari potest. Sed an pater ex hac causa *quod jussu*, teneatur, videamus? & puto ad omnes contractus *quod jussu* etiam referri. sed si ignorante patre pro eo fidejusserit, cessat ista actio: tamen quasi in rem patris versum sit, potest agi cum patre. Plane si [is] emancipatus solverit, utilis ei actio debebit competere. in potestate etiam manenti eadem actio competit, nisi de peculio castrensi pro patre solverit.

11. JULIANUS lib. 12 Digestorum.

QUi contra Senatusconsultum filiofamilias crediderit: mortuo eo, fidejussorem à patre accipere non potest: quia neque civilem neque honorariam adversus patrem actionem habet; nec est ulla hereditas, cujus nomine fidejussores obligari possent.

12. IDEM lib. 43 Digestorum.

PLane ejus actionis nomine, quæ de peculio adversus eum competit, fidejussor recte accipitur.

13. IDEM lib. 14 Digestorum.

SI, mandatu meo, Titio decem credideris, & mecum mandati egeris: non liberabitur Titius. sed ego ibi non aliter condemnari debebo, quam si actiones, quas adversus Titium habes, mihi præstiteris. Item si cum Titio egeris, ego non liberabor: sed in id duntaxat tibi obligatus ero, quod à Titio servare non potueris.

14. IDEM lib. 47 Digestorum.

CUm reus promittendi fidejussori suo heres exstitit, obligatio fidejussoria perimitur. quid ergo est? tanquam à reo debitum petatur, & si exceptione fidejussori competente usus fuerit, in factum replicatio dari debebit, aut doli mali proderit.

15. IDEM lib. 51 Digestorum.

SI stipulatus esses à me sine causa, & fidejussorem dedissem, & nollem eum exceptione uti, sed potius solvere, ut mecum mandati judicio ageret: fidejussori, etiam invito me, exceptio dari debet. interest enim ejus, pecuniam retinere potius, quam solutam stipulatori à reo repetere. §. 1. Si ex duobus, qui apud te fidejusserant in viginti, alter, ne ab eo peteres, quinque tibi dederit vel promiserit: nec alter liberabitur. &, si ab altero quindecim petere institueris, nulla exceptione summoveris; reliqua autem quinque si à priore fidejussore petere institueris, doli mali exceptione summoveris.

16. IDEM lib. 53 Digestorum.

FIdejussor obligari non potest ei apud quem reus promittendi obligatus non est. Quare [si] servus communis Titii & Sempronii nominatim Titio dari stipulatus fuerit, & fidejussorem ita interrogaverit, TITIO AUT SEMPRONIO ID DARE SPONDES? Titius quidem petere à fidejussore poterit: Sempronii vero persona in hoc solum interposita videbitur, ut solvi ei ante litem contestatam, & ignorante vel invito Titio, possit. §. 1. Qui *certo loco dari* promisit, aliquatenus duriori conditioni obligatur, quam si pure interrogatus fuisset: nullo enim loco alio, quam in quem promisit, solvere invito stipulatore potest. Quare si reum pure interrogavero, & fidejussorem cum adjectione loci accepero, non obligabitur fidejussor. §. 2. Sed & si reus Romæ constitutus, *Capuæ dari* promiserit, fidejussor Ephesi: perinde non obligabitur fidejussor, ac si reus sub conditione promisisset, fidejussor autem in diem certam vel pure [promisisset]. §. 3. Fidejussor accipi potest, quotiens est aliqua obligavio civilis vel naturalis, cui applicetur. §. 4. *Naturales obligationes* non eo solo æstimantur, si actio aliqua eorum nomine competit: verumetiam cum soluta pecunia repeti non potest. Nam licet minus proprie debere dicantur naturales debitores; per abusionem intelligi possunt debitores: & qui ab his pecuniam recipiunt, debitum sibi recepisse.

§. 5. Stipulatione in diem concepta, fidejussor si sub conditione acceptus fuerit: jus ejus in pendenti erit. ut, si ante diem conditio impleta fuerit, non obligetur: si concurreret dies & conditio, vel etiam diem conditio secuta fuerit, obligetur. §. 6. Cum fidejussor hoc modo acceptus esset, SI REUS QUADRAGINTA, quæ ei credidit, NON SOLVERIT, FIDE TUA ESSE JUBES? verisimile est id actum, ut cum appellatus reus non solvisset, fidejussor teneretur. sed & si reus, antequam appellaretur, decessisset, fidejussor obligatus erit: quia hoc quoque casu verum esset reum non solvisse.

17. IDEM lib. 89 Digestorum.

FIdejussoribus succurri solet, ut *stipulator* compellatur ei qui solidum solvere paratus est, vendere cæterorum nomina.

18. IDEM lib. 90 Digestorum.

QUi debitorem suum delegat, pecuniam dare intelligitur, quanta ei debetur: & ideo si fidejussor debitorem suum delegaverit, quamvis eum qui solvendo non erat, confestim mandati agere p[illegible] est.

19. IDEM lib. 4 ex Minicio.

SErvus inscio domino pro quodam fidejusserat, & eo nomine pecuniam solverat. Quærebatur dominus possetne ab eo, cui soluta esset, repetere? Respondit: interest quo nomine fidejusserit. nam si ex causa peculiari fidejussit, tunc id quod ex peculio solverit, repetere dominus non poterit; quod ex dominica causa solverit, vindicabitur: si vero extra causam peculii fidejusserit, quod ex pecunia dominica solverit, æque vindicabitur; quod ex peculio, condici poterit.

20. JAVOLENUS lib. 13 Epistolarum.

SEd [&] si servi dominus pecuniam solverit, repetere eam non ab eo pro quo fidejussit, sed ab eo cui numeravit, poterit: cum servus fidejussionis nomine obligari non possit. Sequitur ergo ut ab eo, pro quo fidejusserat, repeti non posset: cum ipse ære alieno obligatus sit, nec solutione liberari ejus pecuniæ nomine potuerit, cujus obligatio ad servum non pertinuit.

21. AFRI-

21. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

HEres à debitore hereditario fidejussorem accepit, deinde hereditatem ex Trebelliano restituit: fidejussoris obligationem in suo statu manere ait. Idemque in hac causa servandum, quod servaretur, cum heres, contra quem emancipatus filius bonorum possessionem accepit, fidejussorem accepit. Ideoque in utraque specie transeunt actiones. §. 1. Non est novum ut fidejussor duabus obligationibus ejusdem pecuniæ nomine teneatur. nam si in diem acceptus, mox pure accipiatur, ex utraque obligatur: & si fidejussor confidejussori heres extiterit, idem erit. §. 2. Servo tuo pecuniam credidi, eum tu manumisisti: deinde eundem fidejussorem accepi; si quidem in eam obligationem fidejubeat, quæ adversus te intra annum sit, obligari eum ait: sin vero in naturalem suam, potius ut nihil agatur; non enim intelligi posse, ut quis pro se fidejubendo obligetur. † Quod si hic servus manumissus, fidejussori suo heres existat, durare causam fidejussionis putavit: & tamen nihilominus naturalem obligationem mansuram; ut si obligatio civilis pereat, solutum repetere non possit. nec his contrarium esse, quod cum reus fidejussori heres existat, fidejussoria obligatio tollatur: quia tunc duplex obligatio civilis cum eodem esse non potest. Retro quoque si fidejussor servo manumisso heres exstiterit, eadem adversus eum obligatio manet: quamvis & naturaliter teneatur, nec pro se quis fidejubere possit. §. 3. Quod si stipulator reum heredem instituerit, omnimodo fidejussoris obligationem peremit, sive civilis, sive tantum naturalis in reum fuisset: quoniam quidem nemo potest apud eundem pro ipso obligatus esse. Quod si idem stipulator fidejussorem heredem scripserit: proculdubio solam fidejussoris obligationem peremit. Argumentum rei: quod, si possessio rerum debitoris data sit creditori: æque dicendum est fidejussorem manere obligatum. §. 4. Cum [&] tu & Titius ejusdem pecuniæ rei essetis, eum qui pro te fidejussit, posse & pro Titio fidejubere respondit: quamvis eandem pecuniam eidem debiturus sit. nec tamen inanem eam creditori futuram: nonnullis enim casibus emolumentum habituram. veluti si ei pro quo ante fidejussisset, heres existat; tunc enim confusa prima obligatione, posteriorem duraturam. §. 5. Cum fidejussor reo stipulandi heres extiterit, quæritur an, quasi ipse à se exegerit, habeat adversus reum mandati actionem? Respondit, cum reus obligatus maneat, non posse intelligi ipsum à se fidejussorem pecuniam exegisse: itaque ex stipulatu potius quam mandati agere debebit.

22. FLORENTINUS lib. 8 Institut.

MOrtuo reo promittendi, & ante aditam hereditatem fidejussor accipi potest: quia hereditas personæ vice fungitur; sicuti municipium, & decuria, & societas.

23. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

SI *mihi aut Titio decem?* stipulatus fuerim, Titius fidejussorem accipere non potest; quia solutionis tantum causa adjectus est.

24. MARCELLUS libro sing. Responsorum.

LUcius Titius, cum pro Seio fratre suo apud Septicium intervenire vellet, epistolam ita emisit: *Si petierit à te frater meus, peto des ei nummos fide & periculo meo.* Post quam epistolam Septicius Seio pecuniam numeravit: deinde Titius inter reliquos & Seium fratrem pro tertia parte reliquit heredem. Quæro an, quia adversus Seium debitorem Septicii confusa sit actio pro tertia parte qua Titio fratri suo heres extitit, cum coheredibus ejus agere in solidum possit? Marcellus respondit, cum coherede Seii non pro majore, quam hereditaria parte, mandati agi posse.

25. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

MArcellus scribit: si quis pro pupillo sine tutoris auctoritate obligato, prodigove, vel furioso fidejusserit: magis esse, ut ei non subveniatur: quoniam his mandati actio non competit.

26. GAIUS lib. 8 ad Edictum provinciale.

INter fidejussores non ipso jure dividitur obligatio ex epistola D. Hadriani: & ideo si quis eorum ante exactam à se partem sine herede decesserit, vel ad inopiam pervenerit, pars ejus ad cæterorum onus respicit.

27. ULPIANUS lib. 22 ad Edictum.

SI plures sint fidejussores, unus pure, alius in diem, vel sub conditionem acceptus: succurri oportet ei, qui pure acceptus est, dum existere conditio potest: scilicet ut interim in virilem conveniatur. sed si, cum conditio extitit, non est solvendo, qui sub conditione acceptus est: restituendam actionem in pure acceptum, Pomponius scribit. §. 1. Præterea si fidejussor exriterit fidejussori, sive plures: æque hic quoque pertinebit ad eandem causam. in quorum persona æque locum habebunt ea quæ sunt à Divo Hadriano constituta.

§. 2. Præterea si quæratur, an solvendo sit principalis fidejussor: etiam vires sequentis fidejussoris ei adgregandæ sunt. §. 3. Sicut ipsi fidejussori, ita heredibus quoque eorum succurrendum, Pomponius scribit. §. 4. Si fidejussor fuerit principalis, & fidejussor fidejussoris: non poterit desiderare fidejussor, ut inter se & eum fidejussorem pro quo fidejussit, dividatur obligatio: ille enim loco rei est: nec potest reus desiderare, *ut inter se & fidejussorem dividatur obligatio.* Proinde si ex duobus fidejussoribus alter fidejussorem dederit, adversus eum quidem non dividitur obligatio, pro quo intervenit: adversus confidejussorem magis est ut dividatur.

28. PAULUS lib. 25 ad Edictum.

SI contendat fidejussor cæteros solvendo esse: etiam exceptionem ei dandam, *Si non & illi solvendo sint.*

29. IDEM lib. 18 ad Edictum.

SI sub impossibili conditione stipulatus sim, fidejussor adhiberi non potest.

30. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

FIdejubere pro alio potest quisque, etiam si promissor ignoret.

31. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

SI fidejussor, vel quis alius pro reo ante diem creditori solverit: exspectare debebit diem quo eum solvere oportuit.

32. IDEM lib. 76 ad Edictum.

EX persona rei, & quidem invito reo, exceptio & cætera rei commoda fidejussori, cæterisque accessionibus competere potest.

33. IDEM lib. 77 ad Edictum.

SI eum hominem quem à Titio petieram, pro quo satis de lite acceperam, Titius liberum heredemque reliquerit: si quidem re vera ipsius fuit: dicendum est judicium in eum transferri; & si non patiatur id fieri, committi stipulationem. si autem meus petitoris fuit, neque jussu meo hereditatem adierit, fidejusso-

res

res tenebuntur ob rem non defensam: si autem adierit me jubente, stipulatio evanescit. Plane si meus fuerit, & idcirco differam aditionem, ut cum vicero, tunc eum jubeam adire, & interim ob rem non defensam agere velim: non committitur stipulatio: quia vir bonus non arbitraretur.

34. PAULUS lib. 72 ad Edictum.

HI qui accessionis loco promittunt, in leviorem causam accipi possunt, in deteriorem non possunt. Ideo si à reo mihi stipulatus sim, a fidejussore mihi aut Titio, meliorem causam esse fidejussoris Julianus putat: quia potest vel Titio solvere. Quod si *à reo mihi aut Titio* stipulatus, à fidejussore mihi tantum interrogem: in deteriorem causam acceptum fidejussorem Julianus ait. † Quid ergo, si à reo Stichum aut Pamphilum, à fidejussore Stichum interrogem? utrum in deteriorem causam acceptus est sublata electione, an in meliorem? quod & verum est: quia mortuo eo liberari potest.

35. IDEM lib. 2 ad Plautium.

CUm fidejubeat aliquis pro servo, in solidum tenetur, etiam si nihil in peculio sit: plane si pro domino fidejubeat, cum quo de peculio est: duntaxat de peculio tenebitur. quod tunc erit, cum res judicatur.

36. IDEM lib. 14 ad Plautium.

CUm is, qui & reum & fidejussores habens, ab uno ex fidejussoribus accepta pecunia præstat actiones: poterit quidem dici nullas jam esse, cum suum perceperit, & perceptione omnes liberati sunt; sed non ita est. non enim in solutum accipit, sed quodammodo nomen debitoris vendidit. & ideo habet actiones, quia tenetur ad idipsum, ut præstet actiones.

37. IDEM lib. 17 ad Plautium.

SI quis, postquam tempore transacto liberatus est, fidejussorem dederit, fidejussor non tenetur: quoniam * erroris fidejussio nulla est.

38. MARCELLUS lib. 20 Digestorum.

SI *Stichum aut Pamphilum stipulatus essem*, utrum promissor voluisset: non possum fidejussorem ita accipere Stichum aut Pamphilum, utrum fidejussor vellet. quia futurum esset in ejus potestate, alium velle, quam reus voluisset. §. 1. A Titio, qui mihi ex testamento sub conditione decem debuit, fidejussorem accepi, & ei heres extiti: deinde conditio legati extitit. Quæro, an fidejussor mihi teneatur? Respondit, si ei à quo tibi erat sub conditione legatum, cum ab eo fidejussorem accepisses, heres extiteris, non poteris habere fidejussorem obligatum: quia nec reus est, pro quo debeat; sed nec res ulla quæ possit deberi.

39. MODESTINUS lib. 2 Regularum.

UT fidejussor adversus confidejussorem suum agat, danda actio non est: ideoque si ex duobus fidejussoribus ejusdem quantitatis, cum alter electus à creditore totum exsolvet, nec ei cessæ sint actiones: alter nec à creditore, nec à confidejussore, convenietur.

40. IDEM lib. 3 Regularum.

CUm duo rei constituti sunt, sive ab utroque, sive ab alterutro fidejussor datus fuerit: in solidum recte accipietur.

41. IDEM lib. 13 Responsorum respondit,

SI fidejussores *in id accepti sunt, quod à curatore servari non possit*; & post impletam legitimam ætatem, tam ab ipso curatore, quam ab heredibus ejus solidum servari potuit; & cessante eo, qui pupillus fuit, solvendo esse desierit: non temere utilem in fidejussores actionem competere. §. 1. Idem respondit, si in solidum condemnatus est unus ex mandatoribus, cum judicati conveniri cœperit, posse eum desiderare, ut adversus eos, qui idem mandaverunt, actiones sibi mandentur.

42. JAVOLENUS lib. 10 Epistolarum.

SI ita fidejussorem accepero, QUOD EGO DECEM CREDIDI, DE EA PECUNIA MILLE MODIOS TRITICI FIDE TUA ESSE JUBES? non obligatur fidejussor: quia in aliam rem, quam quæ credita est, fidejussor obligari non potest: quia non ut æstimatio rerum, quæ mercis numero habentur, in pecunia numerata fieri potest, ita pecunia quoque merce æstimanda est.

43. POMPONIUS lib. 7 ex Variis lectionibus.

SI à Titio stipulatus, fidejussorem te accepegerim: deinde eandem pecuniam ab alio stipulatus, alium fidejussorem accipiam: confidejussores non erunt. quia diversarum stipulationum fidejussores sunt.

44. JAVOLENUS lib. 11 Epistolarum.

STipulatus es, *opus arbitratu tuo ante certam diem fieri: quod si effectum non esset, quanti, ut efficiatur opus, locasses, tanti fidejussores cepisti*: & quia opus effectum non erat, alii locasti: & cum posterior conductor satis non daret, ipse opus fecisti. Quæro, an fidejussor teneatur? Respondit: secundum ea verba stipulationis, quæ à te proposita sunt, fidejussores non tenentur. non enim id fecisti, quod in stipulatione convenerat; id est, opus alii non locasti, tametsi postea locasti: ea enim locatio quam secutus es, perinde est, ac si interposita non esset, etsi statim tu opus facere cœpisses.

45. SCÆVOLA lib. 6 Digestorum.

FIdejussor pro venditore fundorum duorum, altero evicto conventus ab emptore, condemnatus est certam quantitatem: Quæsitum est, an cum herede venditoris ante diem quo judicatum facere compelleretur, agere possit? Respondit, agere quidem posse: sed ex justa causa ad officium Judicis pertinere, quo fidejussor aut defendatur, aut liberetur.

46. JAVOLENUS lib. 10 ex Posterioribus Labeonis.

CUm Lex venditionibus occurrere voluerit, fidejussor quoque liberatur: eo magis quod per ejusmodi actionem ad reum pervenitur.

47. PAPINIANUS lib. 9 Quæstionum.

SI debitori deportatio irrogata est, non posse pro eo fidejussorem accipi, scribit Julianus: quasi tota obligatio contra eum extincta sit.

§. 1. Si filius in causa peculiari ita fidejussorem acceperit, QUANTAM PECUNIAM CREDIDERO, FIDE TUA ESSE JUBES? & emancipatus credat: patri quidem, si non est reus obligatus, non tenebitur; filio vero, humanitatis intuitu, obnoxius esse debet.

48. IDEM lib. 10 Quæstionum.

SI Titius & Seia pro Mævio fidejusserint, subducta muliere dabimus in solidum adversus Titium actionem: cum scire potuerit, aut ignorare non debuerit, mulierem frustra intercedere. §. 1. Huic similis & illa quæstio videri potest: ob ætatem si restituatur in integrum unus fidejussor, an alter onus obligationis integrum excipere debeat? sed ita demum alteri totum irrogandum est, si postea minor intercessit, propter incertum ætatis ac restitutionis.

Quod

Quod si dolo creditoris inductus sit minor ut fidejubeat: non magis creditori succurrendum erit adversus confidejussorem, quam si facta novatione circumvento minore desideraret in veterem debitorem utilem actionem sibi dari.

49. IDEM lib. 27 Quæstionum.

SI testamento liberatum debitorem heres omittat, fidejussorem autem ejus conveniat: proderit exceptio doli fidejussori propter improbitatem heredis; quæ prodesse reo debuerat, si conveniretur. §. 1. Ex duobus fidejussoris heredibus si per errorem alter solidum exsolvat, quidam putant habere eum condictionem, & ideo manere obligatum coheredem: cessante quoque condictione, durare obligationem coheredis probant; propterea quod creditor, qui, dum se putat obligatum, partem ei, qui totum dedit, exsolverit, nullam habebit condictionem. † Quod si duo fidejussores accepti fuerint (verbi gratia) in viginti, & alter ex duobus heredibus alterius fidejussoris totum creditori exsolverit: habebit quidem decem quæ ipso jure non debuit, condictionem; an autem & alia quinque [millia] repetere possit, si fidejussor alter solvendo est, videndum est. ab initio enim heres fidejussoris sive heredes, ut ipse fidejussor, audiendi sunt: ut scilicet pro parte singuli, fidejussores qui sunt, conveniantur. † Severior & utilior est in utroque casu illa sententia, solutionem non indebitæ quantitatis non debere revocari: quod etiam epistola D. Pii significatur in persona fidejussoris qui totum exsolverat.

§. 2. Quæsitum est: an fidejussor, qui *Capuæ pecuniam se daturum* Romæ promisit, si reus promittendi Capuæ esset, statim conveniri possit? Dixi, non magis fidejussorem confestim teneri, quam si ipse Capuæ spopondisset, cum reus adhuc Capuam pervenire non potuisset. nec ad rem pertinere, quod hoc latere nemo dubitet nondum fidejussorem teneri; quia nec ipse reus promittendi teneretur: nam è contrario quoque, si quis responderit, quoniam debitor Capuæ sit, fidejussorem confestim teneri, non habita ratione *taciti proprii temporis:* eventurum ut eo casu fidejussor conveniatur, quo debitor ipse, si Romæ fuisset, non conveniretur. itaque nobis placet, fidejussoriam obligationem conditionem taciti temporis ex utriusque persona reciperare, tam rei promittendi, quam ipsius fidejussoris: quoniam aliud respondentibus, contra juris formam in duriorem conditionem acceptus intelligetur.

50. IDEM lib. 37 Quæstionum.

DEbitori creditor pro parte heres extitit, accepto coherede fidejussore: quod ad ipsius quidem portionem attinet, obligatio ratione confusionis intercidit, aut (quod est verius) solutionis potestate; sed pro parte coheredis obligatio salva est, non fidejussoria, sed hereditaria, quoniam major tollit minorem.

51. IDEM lib. 3 Responsorum.

INter eos fidejussores actio dividenda est, qui solidum & partes viriles fide sua esse jusserunt. Diversum erit verbis ita conceptis, *Solidum aut partem virilem fide tua esse jubes?* tunc enim ab initio non nisi viriles partes singulos debere conveniet. §. 1. Fidejussor, qui partem pecuniæ suo nomine vel rei promittendi solvit, quominus residui divisione facta portionis judicium accipiat, recusare non debet: eam enim quantitatem inter eos qui solvendo sunt, dividi convenit, quam litis tempore singuli debent: sed humanius est, si & alter solvendo sit litis contestationis tempore, per exceptionem ei qui solvit, succurri. §. 2. Duo rei promittendi separatim fidejussores dederunt: invitus creditor inter omnes fidejussores actiones dividere non cogitur; sed inter eos duntaxat, qui pro singulis intervenerunt. plane si velit actionem suam inter omnes dividere, non erit prohibendus: non magis quam si duos reos pro partibus conveniret. §. 3. Creditor pignus distrahere non cogitur, si fidejussorem simpliciter acceptum, omisso pignore velit convenire.

§. 4. Cum inter fidejussores actione divisa quidam post litem contestatam solvendo esse desierunt: ea res ad onus ejus, qui solvendo est, non pertinet: nec auxilio defendetur ætatis actor; non enim deceptus videtur, jure communi usus. §. 5. Bonis damnati fidejussoris fisco vindicatis, inter fidejussores actio postea si dividi cœperit: ut heredis, ita fisci rationem haberi oportet.

52. IDEM [lib. 11 Responsorum].

AMissi ruina pignoris damnum tam fidejussoris, quam rei promittendi periculum spectat: nec ad rem pertinebit, fidejussor ita sit acceptus, *Quanto minus ex pretio pignoris distracti servari potuerit:* istis enim verbis etiam totum contineri convenit. §. 1. Inter fidejussores actione divisa, condemnatus si desierit esse solvendo: fraus vel segnitia tutoribus, qui judicatum persequi potuerunt, damnum dabit. quod si divisam actionem inter eos qui non erant solvendo, constabit: pupilli nomine restitutionis auxilium implorabitur. §. 2. Fidejussores à colonis datos, etiam ob pecuniam dotis prædiorum teneri convenit: cum ea quoque species locationis vinculum ad se trahat. Nec mutat, confestim, an interjecto tempore fidem suam adstrinxerunt. §. 3. Plures ejusdem pecuniæ credendæ mandatores, si unus judicio eligatur, absolutione quoque secuta non liberantur: sed omnes liberantur pecunia soluta.

53. IDEM [lib. 15 Responsorum].

CApitis postulati fidejussores, ex contractu citra ullam præscriptionem à creditore, qui reum postulabit, recte conveniuntur.

54. PAULUS [lib. 3 Quæstionum].

SI in pignore contrahendo deceptus sit creditor qui fidejussorem pro mutuo accepit, agit contraria pignoratitia actione: in quam actionem veniet quod interest creditoris. sed ea actio fidejussorem onerare non poterit: non enim pro pignore, sed pro pecunia mutua fidem suam obliget.

55. IDEM [lib. 11 Quæstionum].

SI ita stipulatus à Seio fuero, QUANTAM PECUNIAM TITIO QUANDOQUE CREDIDERO, DARE SPONDES? & fidejussores accepero, deinde Titio sæpius credidero: nempe Seius in omnes summas obligatus est, & per hoc fidejussores quoque: & id quod ex bonis ejus servari potest, omnibus æquo jure proficere debet.

56. IDEM lib. 15 Quæstionum.

SI quis pro eo, qui libertus non esset, & *operas præstaturum se jurasset*, fidejussor erit: non tenebitur. §. 1. Item si filius à patre, vel servus à domino stipuletur, nec fidejussor acceptus tenetur: quia non potest pro eodem, & eidem esse obligatus. † Ex diverso ergo patre à filio, vel domino à servo stipulato, fidejussor acceptus tenetur. §. 2. Si nummos alienos, quasi tuos, mutuos dederis sine stipulatione: nec fidejussorem teneri Pomponius ait. † Quid ergo,

ergo, si consumptis nummis nascatur condictio? Puto fidejussorem obligatum fore: in omnem enim causam acceptus videtur, quæ ex ea numeratione nasci potest. §. 3. Pro furti actione fidejussor accipi potest. Item pro eo, qui in Legem Aquiliam commisit. † Diversa causa est popularium actionum.

57. SCÆVOLA lib. 18 Quæstionum.

FIdejussor, antequam reus debeat, conveniri non potest.

58. PAULUS lib. 22 Quæstionum.

SI à colono stipulatus, fidejussorem accepi: una stipulatio est plurium pensionum. & ideo in universis pensionibus fidejussor tenetur.

§. 1. Cum facto suo reus principalis obligationem perpetuat, etiam fidejussoris durat obligatio: veluti si moram fecit in Sticho solvendo, & is decessit.

59. IDEM lib. 4 Responsorum.

PAulus respondit, fidejussorem, in quem pignora [a] confidejussoribus data translata sunt, non emptoris loco substitutum videri: sed ejus qui pignora accepit. & ideo rationem fructuum & usurarum haberi oportere.

60. SCÆVOLA lib. 1 Responsorum.

UBicunque reus ita liberatur à creditore, ut natura debitum maneat: teneri fidejussorem respondit. cum vero genere novationis transeat obligatio: fidejussorem, aut jure, aut exceptione liberandum.

61. PAULUS lib. 15 Responsorum.

SI (ut proponitur) cum pecunia mutua daretur, ita convenit, ut in Italia solveretur: intelligendum, mandatorem quoque simili modo contraxisse.

62. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

SI fidejussor creditori denunciaverit, ut debitorem ad solvendam pecuniam compelleret, vel pignus distraheret, isque cessaverit: an possit eum fidejussor doli mali exceptione summovere? Respondit non posse.

63. IDEM lib. 6 Responsorum.

INter creditricem & debitorem pactum intercesserat: ut, si centum quæ mutua dederit, ubi primum petita fuissent, non solverentur, ornamenta pignori data, intra certum tempus liceret ei vendere: & si quo minoris venissent, quodque sortis vel usurarum nomine deberetur, id creditrici redderetur: & fidejussor acceptus est. quæsitum est, an fidejussor in universam summam obligari potuerit? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, teneri fidejussorem in id quod minus ex pignoribus venditis redactum esset.

64. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

FIdejussor qui minori 25 annis pecuniam obtulit, & in publico loco metu in integrum restitutionis consignatam deposuit, confestim experiri mandati poterit.

65. IDEM lib. 6 Juris epitomarum.

SIcut reus principalis non alias, quam si de sua persona promittat, obligatur: ita fidejussores non alias tenentur, quam si se quid daturos vel facturos promittant. nam reum principalem daturum vel facturum aliquid frustra promittunt: quia factum alienum inutiliter promittitur.

66. PAULUS lib. 1 ad Neratium.

SI servus alienus pro Titio fidejussit & solvit: liberatur Titius, si dominus mandati contra eum agere instituit. nam qui mandati agit, ratam habere solutionem videtur.

67. IDEM lib. 3 ad Neratium.

EXceptione, quæ tibi prodesse debebat, usus, injuria judicis damnatus es: nihil tibi præstabitur jure mandati. quia injuriam quæ tibi facta est, penes te manere, quam ad alium transferri, æquius est: [scilicet si culpa tua injustæ damnationis causam præbuisti].

68. IDEM lib. 3 Decretorum.

FIdejussores Magistratuum in pœnam vel multam, quam non spopondissent, non debere conveniri decrevit. §. 1. Pro Aurelio Romulo conductore vectigalis centum annua Petronius Thallus & alii fidejusserant; bona Romuli fiscus ut obligata sibi occupaverat, & conveniebat fidejussores tam in sortem quam in usuras; qui deprecabantur: lecta subscriptione fidejussionis, quoniam in sola centum annua se obligaverant, non in omnem conductionem: decrevit, fidejussores in usuras non teneri; sed, quidquid ex bonis fuisset redactum, prius in usuras cedere, reliquum in sortem; & ita in id, quod defuisset, fidejussores conveniendos, exemplo pignorum à creditore distractorum.

§. 2. Non possunt conveniri fidejussores, liberato reo transactione.

69. TRYPHONINUS lib. 9 Disputat.

TUtor datus ejus filio, cui ex fidejussoria causa obligatus erat, à semetipso exigere debet. & quamvis tempore liberatus erit, tamen tutelæ judicio eo nomine tenebitur; item heres ejus: quia cum eo ob tutelam, non ex fidejussione, agitur. Et quamvis non quasi fidejussor, sed quasi tutor solverit: etiamsi tempore liberatus est, mandati actionem eum habere adversus reum promittendi, dixi: hæret enim in utraque causa adhuc illius debiti persecutio. nam ejus solutione liberavit reum promittendi obligatione, in quam pro eo fidejusserat: & non titulus actionis, sed debiti causa respicienda est. licet enim is tutor, qui fidejussor apud pupillum pro eo est obligatus, solvit se auctore pupillo, quia reo promittendi liberato & ipse tutor idemque fidejussor liberabitur, quod sua auctoritate efficere non potest: tamen [&] si non pro se solvendi animo, sed pro Titio fecit, ut maxime eum liberet, habebit cum eo mandati actionem.

70. GAIUS lib. 1 de Verborum obligat.

SI à reo sub conditionem fuero stipulatus, potero fidejussorem & in hanc, & in *aliam conditionem* obligare, si modo eas conjungam: nisi enim utraque exstiterit, non tenebitur, cum reus una conditione teneatur. quod si eas *disjungam*, durior fit conditio fidejussoris, nec *ob id* obligatur: quippe sive communis utriusque conditio extiterit, sive alterutra, videatur adprehendi; cum reus non aliter teneatur, quam si communis extiterit. aut igitur nullo modo tenebitur fidejussor: aut, quod magis est, tenebitur, si prius extiterit communis. §. 1. Sub diversis quoque conditionibus si fuerint interrogati, interest utra eorum prior extiterit. Si reo injuncta, tenebitur etiam fidejussor, cum conditio ejus extiterit, tanquam si statim ab initio reus pure, fidejussor sub conditione acceptus esset. Ex diverso autem, si fidejussoris conditio prior extiterit, non tenetur: perinde ac si statim ab initio pure acceptus esset, reo sub conditione obligato.

§. 2. Si reo in fundum obligato, fidejussor *in usumfructum* accipiatur: Quæsitum est utrum obligetur fidejussor, quasi in minus: an non obligetur, quasi in aliud? nobis in eo videtur dubitatio esse, ususfructus pars rei sit, an proprium quiddam: sed cum ususfructus fundi jus

jus est, incivile est fidejussorem ex sua promissione non teneri. §. 3. Adeo à servo potest fidejussor accipi, ut ipse quoque dominus in id, quod sibi debetur, fidejussorem ab eo recte accipiat: quem fidejussorem etiam ab eo ipso servo interrogari nihil impedit. §. 4. Si à furioso stipulatus fueris, non posse te fidejussorem accipere certum est: quia non solum ipsa stipulatio nulla intercessisset, sed ne negotium quidem ullum gestum intelligitur. Quod si pro furioso jure obligato fidejussorem accepero, tenetur fidejussor. §. 5. Id quod vulgo dictum est, *maleficiorum fidejussorem accipi non posse*, non sic intelligi debet ut in pœnam furti is, cui furtum factum est, fidejussorem accipere non possit; nam *pœnas ob maleficia solvi*, *magna ratio suadet*: sed ita potius, ut qui cum alio, cum quo furtum admisit, in partem, quam ex furto sibi restitui desiderat, fidejussorem obligare non possit; & qui alieno hortatu ad furtum faciendum provectus est, ne in furti pœna ab eo qui hortatus est, fidejussorem accipere possit. in quibus casibus illa ratio impedit fidejussorem obligari: quia scilicet in nullam rationem adhibetur fidejussor; cum flagitiosæ rei societas coïta nullam vim habet.

71. PAULUS lib. 4 Quæstionum.

GRanius Antoninus pro Julio Pollione & Julio Rufo pecuniam mutuam accipientibus, ita ut duo rei ejusdem debiti fuerint, apud Aurelium Palmam mandator exstitit; Julii bona ad fiscum venerunt; similiter & creditori fiscus successerat: mandator allegabat se liberatum jure confusionis, quia fiscus tam creditori, quam debitori successerat. Et quidem, si unus debitor fuisset, non dubitabam, sicut fidejussorem, ita & mandatorem liberatum esse. quamvis enim, judicio convento principali debitore, mandator non liberetur; tamen ubi successit creditor debitori, veluti solutionis jure sublata obligatione, etiam mandator liberatur: vel quia *non potest pro eodem apud eundem quis mandator esse*. Sed cum duo rei promittendi sint, & alteri heres extitit creditor: justa dubitatio est, utrum alter quoque liberatus est, ac si soluta fuisset pecunia: an persona tantum exempta, confusâ obligatione? Et puto, *aditione hereditatis, confusione obligationis eximi personam: sed & accessiones ex ejus persona liberari propter illam rationem, quia non possunt pro eodem apud eundem obligati esse*; ut quemadmodum incipere alias non possunt, ita nec remaneant. Igitur alterum reum ejusdem pecuniæ non liberari; & per hoc nec fidejussorem vel mandatorem ejus: plane quia is mandati judicio eligere potest vel creditorem, competituram ei exceptionem doli mali, si cœperit conveniri. cum altero autem reo vel in solidum, si non fuerit societas, vel in partem, si socii fuerunt, posse creditorem agere. quod si creditor fidejussori heres fuerit, vel fidejussor creditori: puto convenire, confusione obligationis non liberari reum. §. 1. Si ponamus unum ex reis promittendi pactum esse, ne à se peteretur, deinde mandatorem solvisse: mandati judicio convenire potuit etiam eum, cum quo pactum est. non enim pactum creditoris tollit alienam actionem. §. 2. Placet mandatorem teneri, etiam si fœneraturo creditori mandet pecuniam credere.

72. GAIUS lib. 3 de verborum obligat.

SI fidejussori sub conditione obligato, *si navis ex Asia venerit*, quem sub hoc modo accepi, *ut usque ad tempus vitæ suæ duntaxat obligaretur*, pendente conditione acceptum latum fuerit: & is fidejussor adhuc pendente conditione mortuus fuerit: confestim à reo petere possum. quia existens conditio neque obligationem in personam jam mortui efficere, neque acceptilationem confirmare possit.

73. PAULUS lib. 76 ad Edictum.

CUm Procurator in rem agebat, cautionem dederat, *ratam rem dominum habiturum*; postea victo eo, dominus reversus, iterum de eadem re agitabat; & cum reus haberet possessionem, [&] noluit eam restituere, & ideo magno condemnatus est: in amplius fidejussores non tenentur. hoc enim non debet imputari fidejussoribus, quod ille propter suam pœnam præstitit.

TIT. II.

DE NOVATIONIBUS, ET DELEGATIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 46 ad Sabinum.

NOvatio est prioris debiti in aliam obligationem vel civilem vel naturalem transfusio atque translatio: hoc est, cum ex præcedenti causa ita nova constituatur, ut prior perimatur. *Novatio* enim à novo nomen accepit, & à nova obligatione. §. 1. Illud non interest, qualis processit obligatio: utrum naturalis, an civilis, an honoraria: & utrum verbis, an re, an consensu. qualiscunque igitur obligatio sit, quæ præcessit, novari verbis potest: dummodo sequens obligatio aut civiliter teneat, aut naturaliter: utputa si pupillus sine tutoris auctoritate promiserit.

2. IDEM lib. 48 ad Sabinum.

OMnes res transire in novationem possunt. quodcunque enim sive verbis contractum est, sive non verbis: novari potest, & transire in verborum obligationem ex quacunque obligatione; dummodo sciamus novationem ita demum fieri, si hoc agatur, ut novetur obligatio: cæterum, si non hoc agatur, duæ erunt obligationes.

3. POMPONIUS lib. 1 ad Sabinum.

CUi bonis interdictum est, novare obligationem suam non potest, nisi meliorem suam conditionem fecerit.

4. ULPIANUS lib. 5 ad Sabinum.

SI usufructus debitorem meum delegavero tibi, non novetur obligatio mea: quamvis exceptione doli, vel in factum tutus debeat esse adversus me is, qui delegatus fuerit. & non solum donec manet ejus ususfructus, cui delegavi; sed etiam post interitum ejus videbimus: quia etiam hoc incommodum sentit, si post mortem meam maneat ei ususfructus. & hæc eadem dicenda sunt in qualibet obligatione personæ cohærenti.

5. IDEM lib. 34 ad Sabinum.

IN diem obligatio novari potest, & prius quam dies advenerit. † Et generaliter constat, & stipulatione in diem facta novationem contingere: sed non statim ex ea stipulatione agi posse, antequam dies venerit.

6. IDEM [lib. 46 ad Sabinum].

SI ita fuero stipulatus, QUANTO MINUS A TITIO DEBITORE EXEGISSEM, TANTUM FIDEJUBES? non fit novatio: quia non hoc agitur, ut novetur. §. 1. Cum pecuniam mutuam dedit quis sine stipulatione, & ex continenti fecit stipulationem: unus contractus est. Idem erit dicendum, & si ante stipulatio facta est, mox pecunia numerata sit.

7. POMPONIUS [lib. 24 ad Sabinum].

CUm enim pecunia mutua data stipulamur, non puto obligationem numeratione nasci, & deinde eam stipulatione novari: quia id agitur, ut sola stipulatio teneat. [&] magis implendæ stipulationis gratia numeratio intelligenda est fieri.

8. ULPIANUS [lib. 46 ad Sabinum].

SI *Stichum dari* stipulatus fuerim, & cum in moram promissor esset, quominus daret, rursus eundem stipulatus fuero: definit periculum ad promissorem pertinere, quasi mora purgata. §. 1. Legata vel fideicommissa si in stipulationem fuerint deducta, & hoc actum, ut novetur: fiet novatio. si quidem pure vel in diem fuerint relicta, statim: si vero sub conditione, non statim, sed ubi conditio extiterit. Nam & alias qui in diem stipulatur, statim novat, si hoc actum est: cum certum sit diem quandoque venturum. at qui sub conditione stipulatur, non statim novat, nisi conditio extiterit.

§. 2. Si quis ita stipulatus à Seio sit, QUOD A TITIO STIPULATUS FUERO, DARE SPONDES? an, si postea à Titio stipulatus sim, fiat novatio, solusque teneatur Seius? Et ait Celsus novationem fieri: si modo id actum sit, ut novetur; id est, ut Seius debeat quod Titius promisit: nam eodem tempore, & impleri prioris stipulationis conditionem, & novari ait. eoque jure utimur.

§. 3. Idem Celsus ait, JUDICATUM SOLVI stipulatione actionem judicati non novari. merito: quia hoc solum agitur ea stipulatione, ut fidejussoribus cautum sit; non ut ab obligatione judicati discedatur.

§. 4. *Si decem, quæ mihi Titius* [*debet*], *aut decem, quæ Seius debet*, à Tertio stipulatus fuero: putat Marcellus neutrum liberari: sed Tertium eligere posse, pro quo decem solvere velit.

§. 5. Si ab alio promissam sibi dotem, maritus ab uxore, dotis nomine, stipulatus sit: non duplari dotem, sed fieri novationem placet, si hoc actum est. quid enim interest, ipsa, an alius quilibet promittat? quod enim ego debeo, si alius promittat: liberare me potest, si novationis causa hoc fiat. si autem non novandi animo hoc intervenit, uterque quidem tenetur, sed altero solvente alter liberatur. non tamen si quis stipuletur, quod mihi debetur, aufert mihi actionem, nisi ex voluntate mea stipuletur: liberat autem me is qui quod debeo promittit, etiam si nolim.

9. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

SI pupillus sine tutoris auctoritate rem salvam fore stipulatus, pubes factus, ratam stipulationem habuerit novandi causa: tollitur tutelæ actio. si non habuerit ratum, licet tutelæ egisset, habet tamen adhuc ex stipulatu actionem: sed judex tutelæ non aliter condemnare debet, quam si ex stipulatione liberatio fieret.

§. 1. Qui *sub conditione* stipulatur, *quæ omnimodo exstatura est*, pure videtur stipulari.

§. 2. Qui *actum* stipulatur, deinde *iter*, nihil agit. Item usumfructum stipulatus, si usum stipuletur, nihil agit. Sed qui iter stipulatus actum postea stipuletur: aliud magis stipulatur; aliud est enim iter, aliud actus.

10. PAULUS [lib. 11 ad Sabinum].

CUi recte solvitur, is etiam novare potest, excepto eo, si mihi aut Titio stipulatus sim: nam Titius novare non potest, licet recte ei solvitur.

11. ULPIANUS [lib. 27 ad Edictum].

D*Elegare* est vice sua alium reum dare creditori, vel cui jusserit. §. 1. Fit autem delegatio vel per stipulationem, vel per litis contestationem.

12. PAULUS lib. 31 ad Edictum.

SI quis delegaverit debitorem qui doli mali exceptione tueri se posse sciebat, similis videbitur ei qui donat: quoniam remittere exceptionem videtur. † Sed si per ignorantiam promiserit creditori, nulla quidem exceptione adversus creditorem uti poterit; quia ille suum recepit: sed is qui delegavit, tenetur condictione vel incerti, si non pecunia soluta esset; vel certi, si soluta esset: & ideo cum ipse præstiterit pecuniam, aget mandati judicio.

13. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

SI non debitorem quasi debitorem delegavero creditori meo, exceptio locum non habebit: sed condictio adversus eum qui delegavit, competit.

14. IDEM lib. 7 Disputationum.

QUotiens quod pure debetur, novandi causa sub conditione promittitur: non statim fit novatio; sed tunc demum, cum conditio extiterit. † Et ideo si forte Stichus fuerit in obligatione, & pendente conditione decesserit, nec novatio continget: quia non subest res eo tempore, quo conditio impletur. Unde Marcellus, etsi post moram Stichus in conditionalem obligationem deductus sit, purgari moram, nec in sequentem deduci obligationem, putat.

§. 1. Sed si, quod sub conditione debetur, pure quis novandi causa stipuletur: nec nunc quidem statim novat; licet pura stipulatio aliquid egisse videatur: sed tunc novabit, cum exstiterit conditio. etenim existens conditio primam stipulationem committit, commissamque in secunda transfert. † Et ideo si forte persona promissoris pendente conditione fuerit deportata, Marcellus scribit, ne quidem existente conditione ullam contingere novationem: quoniam nunc, cum extitit conditio, non est persona quæ obligetur.

15. JULIANUS [lib. 13 Digestorum].

SI creditor pœnam stipulatus fuerat, si ad diem pecunia soluta non esset: novatione facta non committitur stipulatio.

16. FLORENTINUS [lib. 8 Institutionum].

SErvus nec peculiarem quidem obligationem citra voluntatem domini novare potest: sed adjicit potius obligationem, quam pristinam novat.

17. ULPIANUS [lib. 8 ad Edictum].

DElegare scriptura, vel nutu, ubi fari non potest, debitorem suum quis potest.

18. PAULUS lib. 57 ad Edictum.

NOvatione legitime facta, liberantur hypothecæ & pignus, usuræ non currunt.

19. IDEM lib. 69 ad Edictum.

DOli exceptio quæ poterat deleganti opponi, cessat in persona creditoris cui quis delegatus est. † Idemque est, & in cæteris similibus exceptionibus: imo & in ea quæ ex Senatusconsulto filiofamilias datur. nam adversus creditorem, cui delegatus est ab eo qui mutuam pecuniam contra Senatusconsultum dederat, non utetur exceptione: quia nihil in ea promissione contra Senatusconsultum fit: tanto magis, quod hic nec solutum repetere potest. † Diversum est in muliere quæ contra Senatusconsultum promisit: nam & in secunda promissione intercessi-

cessio est. † Idemque est in minore qui circumscriptus delegatur: quia, si etiam nunc minor est, rursum circumvenitur. diversum, si jam excessit ætatem vigintiquinque annorum: quamvis adhuc possit restitui adversus priorem creditorem. † Ideo autem denegantur exceptiones adversus secundum creditorem; quia in privatis contractibus & pactionibus non facile scire petitor potest, quid inter eum, qui delegatus est, & debitorem actum est: aut etiam si sciat, dissimulare debet, ne curiosus videatur. & ideo merito denegandum est adversus eum exceptionem ex persona debitoris.

20. IDEM [lib. 72 ad Edictum].

NOvare possumus aut ipsi, si sui juris sumus; aut per alios, qui voluntate nostra stipulantur. §. 1. Pupillus sine tutoris auctoritate non potest novare: tutor potest, si hoc pupillo expediat: item procurator omnium bonorum.

21. POMPONIUS lib. 1 ex Plautio.

SI debitorem meum jussero tibi solvere: non statim tu etiam stipulando id novare possis; quamvis debitor solvendo tibi liberaretur.

22. PAULUS lib. 14 ad Plautium.

SI quis absente me à debitore meo stipulatus est novandi animo, ego postea ratum habuero: novo obligationem.

23. POMPONIUS lib. 3 ex Plautio.

FIlius patris actionem ignorante eo novare non potest.

24. IDEM lib. 5 ex Plautio.

NOvatio non potest contingere ea stipulatione quæ non committitur. † Nec huic contrarium est, quod, si stipulatus à Titio fuero novandi animo sub conditione, quod mihi Sempronius debet, & pendente conditione Titius decesserit, quamvis ante aditam hereditatem conditio exstiterit, novatio fieret: hic enim morte promissoris non extinguitur stipulatio, sed transit ad heredem cujus personam interim hereditas sustinet.

25. CELSUS lib. 1 Digestorum.

NOn ideo novare veterem obligationem quisquam recte potest, quod interdum recte ei solvitur. nam & his, qui in nostra potestate sunt, quod ab his creditum est, recte interdum solvitur: cum nemo eorum per se novare priorem obligationem jure possit.

26. IDEM lib. 3 Digestorum.

SI is, cui decem Titius, quindecim Seius debebat, ab Attio stipulatus est, *quod ille aut quod ille debeat, dari sibi*: novatum utrumque non est. sed in potestate Attii est, pro quo velit, solvere, & eum liberare. fingamus autem ita actum, *ut alterutrum daret*: nam alioquin utrumque stipulatus videtur, & utrumque novatum, si novandi animo hoc fiat.

27. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

EMptor cum delegante venditore pecuniam ita promittit, QUIDQUID EX VENDITO DARE FACERE OPORTET, novatione secuta, usuras neutri post insecuti temporis debet.

28. IDEM [lib. 2 Definitionum].

FUndum Cornelianum stipulatus, *quanti fundus est*, postea stipulor. si non novandi animo secunda stipulatio facta est, cessat novatio: secunda vero stipulatio tenet, ex qua non fundus, sed pecunia debetur. Itaque si reus promittendi fundum solvat, secunda stipulatio jure non tollitur: nec si litem actor ex prima contestetur. denique meliore vel deteriore facto sine culpa debitoris postea fundo, præsens æstimatio fundo petito recte consideretur: in altera vero ea æstimatio venit, quæ secundæ stipulationis tempore fuit.

29. PAULUS lib. 24 Quæstionum.

ALiam causam esse novationis voluntariæ, aliam judicii accepti, multa exempla ostendunt. † Perit privilegium dotis, & tutelæ, si post divortium dos in stipulationem deducatur, vel post pubertatem tutelæ actio novetur, si id specialiter actum est, quod nemo dixit lite contestata: neque enim deteriorem causam nostram facimus actionem exercentes, sed meliorem; ut solet dici in his actionibus, quæ tempore vel morte finiri possunt.

30. IDEM lib. 5 Responsorum.

PAulus respondit, si creditor à Sempronio novandi animo stipulatus esset, ita ut à prima obligatione in universum discederetur: rursum easdem res à posteriore debitore sine consensu prioris obligari non posse.

31. VENULEJUS lib. 3 Stipulationum.

SI rem aliquam dari stipulatus sum, deinde eandem sub conditione novandi animo ab eodem stipuler: manere oportet rem in rebus humanis, ut novationi locus sit. nisi si per promissorem steterit, quominus daret. ideoque si hominem mihi dare te oporteat, & in mora fueris, quominus dares: etiam defuncto eo teneris: & si prius quam decederet, cum jam mora facta sit, eundem à te sub conditione stipulatus fuero, & servus postea decesserit, deinde conditio exstiterit, cum jam ex stipulatu obligatus es mihi: novatio quoque fiet. §. 1. Si duo rei stipulandi sint, an alter jus novandi habeat, quæritur: & quid juris unusquisque sibi adquisierit? fere autem convenit, & uni recte solvi, & unum judicium petentem totam rem in litem deducere; item unius acceptilatione perimi utriusque obligationem: ex quibus colligitur, unumquemque perinde sibi adquisisse, ac si solus stipulatus esset; excepto eo, quod etiam facto ejus, cum quo commune jus stipulantis est, amittere debitorem potest. Secundum quæ si unus ab aliquo stipuletur: novatione quoque liberare eum ab altero poterit, cum id specialiter agit. eo magis cum eam stipulationem similem esse solutioni existimemus. alioquin quid dicemus, si unus delegaverit creditori suo communem debitorem, isque ab eo stipulatus fuerit? aut mulier fundum jusserit doti promittere viro, vel nuptura ipsi, doti eum promiserit? nam debitor ab utroque liberabitur.

32. PAULUS lib. 1 ad Neratium.

TE hominem, & Seium, decem mihi dare oportet; stipulor ab altero novandi causa ita, QUOD TE AUT SEIUM DARE OPORTET: utrumque novatur. Paulus, Merito: quia utrumque in posteriorem deducitur stipulationem.

33. TRYPHONINUS lib. 7 Disputationum.

SI Titius donare mihi volens, delegatus à me creditori meo stipulanti spopondit: non habebit adversus eum illam exceptionem, ut, quatenus facere potest, condemnetur: nam adversus me tali defensione merito utebatur, quia donatum ab eo petebam; creditor autem debitum persequitur.

34. GAIUS lib. 3 de verborum obligationibus.

DUbitari non debet, quin filius, servusve, cui administratio peculii permissa est, novandi

vandi quoque peculiaria debita jus habeat: utique si ipsi stipulentur, maxime si etiam meliorem suam conditionem eo modo faciunt. Nam si alium jubeant stipulari, interest, utrum donandi animo alium jubeant stipulari, an ut ipsi filio, servove negotium gerat: quo nomine etiam mandati actio peculio adquiritur. §. 1. Adgnatum furiosi, aut prodigi curatorem, novandi jus habere minime dubitandum est, si hoc furioso vel prodigo expediat. §. 2. In summa admonendi sumus nihil vetare, una stipulatione plures obligationes novari: veluti si ita stipulemur, QUOD TITIUM ET SEIUM MIHI DARE OPORTET, ID DARI SPONDES? licet enim ex diversis causis singuli fuerant obligati, utrique tamen novationis jure liberantur: cum utriusque obligatio in unius personam, à quo nunc stipulemur, confluat.

TIT. III.

DE SOLUTIONIBUS ET LIBERATIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

QUotiens quis debitor ex pluribus causis unum debitum solvit: est in arbitrio solventis dicere, quod potius debitum voluerit solutum; & quod dixerit, id erit solutum. Possumus enim certam legem dicere ei, quod solvimus: quotiens vero non dicimus id quod solutum sit: in arbitrio est accipientis, cui potius debito acceptum ferat; dummodo in id constituat solutum, in quod ipse, si deberet, esset soluturus [quoque debito se exoneraturus esset, si deberet], id est, in id debitum, quod non est in controversia, aut in illud, quod pro alio quis fidejusserat, aut cujus dies nondum venerat. æquissimum enim visum est, creditorem ita agere rem debitoris, ut suam ageret. Permittitur ergo creditor constituere, in quod velit solutum; dummodo sic constituamus, ut in re sua constitueret: sed constituere in re præsenti, hoc est statim, atque solutum est;

2. FLORENTINUS lib. 8 Institution.

DUm in re agenda hoc fiat: ut vel creditori liberum sit non accipere, vel debitori non dare, si alio nomine exsolutum quis eorum velit.

3. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

CÆterum postea non permittitur. Hæc res efficiet, ut in duriorem causam semper videatur sibi debere accepto ferre: ita enim & in suo constitueret nomine. §. 1. Quod si forte à neutro dictum sit: in his quidem nominibus, quæ diem, [vel conditionem] habuerunt, id videtur solutum, cujus dies venit:

4. POMPONIUS lib. 13 ad Quintum Mucium.

ET magis, quod meo nomine, quam quod pro alio fidejussorio nomine debeo: & potius quod cum pœna, quam quod sine pœna debetur: & potius quod satisdato, quam quod sine satisdatione debeo.

5. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

IN his vero, quæ præsenti die debentur, constat, quotiens indistincte quid solvitur, in graviorem causam videri solutum. si autem nulla prægravet (id est, si omnia nomina similia fuerint), in antiquiorem. gravior videtur, quæ [&] sub satisdatione videtur, quam ea, quæ pura est.

§. 1. Si duos quis dederit fidejussores, potest ita solvere, ut unum liberet.

§. 2. Imperator Antoninus cum Divo patre suo rescripsit: cum distractis pignoribus creditor pecuniam redigit, si sint usuræ debitæ, & aliæ indebitæ: quod solvitur in usuras, ad utramque causam usurarum, tam debitarum, quam indebitarum pertinere. puta quædam earum ex stipulatione, quædam ex pacto naturaliter debebantur. † Si vero summa usurarum debitarum, & non debitarum, non eadem sit: æqualiter ad utramque causam proficit, quod solutum est, non pro rata: ut verba Rescripti ostendunt. † Sed si forte usuræ non sint debitæ, & quis simpliciter solverit, quas omnino non eras stipulatus: Imperator Antoninus cum Divo patre suo rescripsit, ut in sortem cedant. Eidem autem Rescripto ita subjicitur: Quod generaliter constitutum est, *prius in usuras nummum solutum accepto ferendum*, ad eas usuras videtur pertinere, quas debitor exsolvere cogitur: & sicut ex pacti conventione datæ repeti non possunt, ita proprio titulo non numeratæ, pro solutis ex arbitrio percipientis non habebuntur. §. 3. Apud Marcellum lib. 20 Digestorum quæritur, si quis ita caverit debitori, *in sortem & usuras se accipere*: utrum pro rata & sorti, & usuris decedat; an vero prius in usuras, & si quid superest, in sorte? Sed ego non dubito, quin hæc cautio *in sorte, & in usuras*, prius usuras admittat; tunc deinde, si quid superfuerit, in sortem cedat.

6. PAULUS lib. 4 ad Plautium.

NEc enim ordo scripturæ spectatur: sed potius ex jure sumitur id, quod agi videtur.

7. ULPIANUS lib. 43 ad Sabinum.

SI quid ex famosa causa, & non famosa debeatur: id solutum videtur, quod ex famosa causa debetur. Proinde si quid ex causa judicati, [& non judicati,] debetur: id putem solutum, quod ex causa judicati debetur. & ita Pomponius probat. † Ergo si ex causa, quæ inficiatione crescit, vel pœnali debetur: dicendum est, id solutum videri, quod pœnæ habet liberationem.

8. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

ILlud non ineleganter scriptum esse Pomponius ait: si par & dierum, & contractuum causa sit, ex omnibus summis pro portione videri solutum.

9. ULPIANUS lib. 24 ad Sabinum.

STipulatus sum, *mihi aut Sticho servo Sempronii solvi*. Sempronio solvi non potest, quamvis dominus servi sit. §. 1. Qui *decem* debet, partem solvendo in parte obligationis liberatur, & reliqua quinque sola in obligatione remanent. † Item qui *Stichum* debet: parte Stichi data in reliquam partem tenetur. Qui autem *hominem* debet: partem Stichi dando, nihilominus hominem debere non desinit. denique homo adhuc ab eo peti potest. sed si debitor reliquam partem Stichi solverit, vel per actorem steterit quominus accipiat, liberatur.

10. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

QUod stipulatus ita sum, MIHI AUT TITIO? Titius nec petere, nec novare, nec acceptum facere potest: tantumque ei solvi potest.

11. POMPONIUS lib. 8 ad Sabinum.

SI stipulatus fuero, *Mihi, aut pupillo dare*: promissor sine tutoris auctoritate solvendo pupillo, liberabitur à me.

12. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

VEro procuratori recte solvitur. *Verum* autem accipere debemus eum, cui mandatum est vel specialiter, vel cui omnium negotiorum administratio mandata est. §. 1. Interdum tamen & non procuratori recte solvitur: utputa

utputa cujus stipulationi nomen insertum est, si quis stipuletur SIBI, AUT TITIO.

§. 2. Sed & si quis mandaverit, ut Titio solvam, deinde vetuerit eum accipere: si ignorans prohibitum eum accipere, solvam, liberabor: sed si sciero, non liberabor. §. 3. Alia causa est, si mihi proponas stipulatum aliquem sibi, aut Titio. hic enim etsi prohibeat me Titio solvere, solvendo tamen liberabor: quia certam conditionem habuit stipulatio, quam immutare non potuit stipulator. §. 4. Sed etsi non vero procuratori solvam, ratum autem habeat dominus, quod solutum est: liberatio contingit. rati enim habitio mandato comparatur.

13. JULIANUS lib. 54 Digestorum.

RAtum autem habere dominus debet, cum primum certior factus est; sed hoc ἐν πλάτει, [id est, *cum laxamento & amplitudine*,] & cum quodam spatio temporis accipi debet. sicut in legato cum de repellendo quæreretur, spatium quoddam temporis adsumitur, nec minimum, nec maximum: & quod magis intellectu percipi, quam ex locutione exprimi posset.

14. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

QUod si forte quis ita solvat, *ut nisi ratum habeatur, condicat*: si dominus solutionem ratam non habuerit: condictio ei, qui solvit, competit. §. 1. Sunt quidem *tutores*, qui *honorarii* appellantur; sunt qui rei *notitiæ gratia* dantur; sunt qui ad hoc dantur, ut gerant: & hoc, vel pater adjicit, ut unus (puta) gerat; vel voluntate tutorum uni committitur gestus, vel Prætor ita decernit. † Dico igitur, cuicunque ex tutoribus fuerat solutum, etsi *honorariis* (nam & ad hos periculum pertinet) recte solvi: nisi interdicta eis fuerit à Prætore administratio. nam si interdicta est, non recte solvitur. † Idem dico, & si quis sciens suspectis postulatis solvat: nam iis interim videtur interdicta administratio. §. 2. Quod si remoto solvit, ei [solvit] qui tutor esse desierat: [& ideo] non liberabitur.

§. 3. Quid ergo, si ei solvit, in cujus locum curator erat constituendus: utputa relegato in perpetuum, vel ad tempus? Dico, si ante solvit, quam substitueretur curator, oportere liberari.

§. 4. Sed etsi *absfuturo Reipublicæ causa* solvit, recte solvit. quinimo & *si absenti*: si modo non est alius in locum ejus substitutus.

§. 5. Sive autem legitimi sunt, sive testamentarii, sive ex inquisitione dati: recte vel uni solvitur. §. 6. Ei qui notitiæ gratia datus est, an recte solvatur, videndum est: quia ad instruendos contutores datur. Sed cum tutor sit, nisi prohibitum fuerit ei solvi, puto liberationem contingere. §. 7. Curatori quoque furiosi recte solvitur; item curatori sibi non sufficientis, vel per ætatem, vel per aliam justam causam: sed & pupilli curatori recte solvi constat. §. 8. Pupillum sine tutoris auctoritate nec solvere posse palam est: sed si dederit nummos, non fient accipientis, vindicarique poterunt. plane si fuerint consumpti, liberabitur.

15. PAULUS [lib. 6 ad Sabinum].

PUpillo solvi sine tutoris auctoritate non potest. Sed nec delegare potest: quia nec alienare ullam rem potest. si tamen solverit ei debitor, & nummi salvi sint, petentem pupillum doli mali exceptione debitor summovebit.

16. POMPONIUS [lib. 15 ad Sabinum].

SUb conditione debitori si acceptum feratur, postea conditione existente intelligitur jam olim liberatus. Et hoc etiamsi solutio re fiat, accidere Aristo dicebat. scripsit enim: si quis, [qui] sub conditione pecuniam promisit, dedit eam ea conditione, ut si conditio exstitisset, in solutum cederet: existente conditione liberari eum; nec obstare, quod ante ejus pecunia facta est.

17. IDEM [lib. 19 ad Sabinum].

CAssius ait: si cui pecuniam dedi, ut eam creditori meo solveret, si suo nomine dederit, neutrum liberari: me, quia non meo nomine data sit; illum, quia alienam dederit. cæterum mandati eum teneri. sed si creditor eos nummos sine dolo malo consumpsisset, is, qui suo nomine eos solvisset, liberatur: ne, si aliter observaretur, creditor in lucro versaretur.

18. ULPIANUS [lib. 41 ad Sabinum].

SI quis servo pecuniis exigendis præposito solvisset post manumissionem: si quidem ex contractu domini, sufficiet, quod ignoraverit manumissum. Quod si ex causa peculiari, quamvis scierit manumissum: si tamen ignoraverit ademptum ei peculium, liberatus erit. Utroque autem casu manumissus, si intervertendi causa id fecerit, furtum domino facit. Nam & si debitori meo mandavero, *ut Titio pecuniam solveret*, deinde Titium vetuero accipere, idque ignorans debitor Titio simulanti se procuratorem solverit: & debitor liberabitur, & Titius actione tenebitur.

19. POMPONIUS lib. 21 ad Sabinum.

FUgitivus meus, [cum pro libero se gereret], nummos mihi subreptos credidit tibi. obligari te mihi Labeo ait: &, si eum liberum existimans, solveris ei, liberari te à me; sed si alii solvisses jussu ejus, vel is ratum habuisset: non liberari: quia priore casu mei nummi facti essent, & quasi mihi solutum intelligeretur. Et ideo servus meus, quod peculiari nomine crediderit, exigendo liberabit debitorem: delegando autem, vel novando, non idem consequeretur.

20. IDEM lib. 22 ad Sabinum.

SI rem meam, quæ pignoris nomine alii esset obligata, debitam tibi solvero, non liberabor: quia avocari tibi res possit ab eo, qui pignori accepisset.

21. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

SI decem stipulatus à Titio, deinde stipuleris à Seio, *quanto minus ab illo consecutus sis*: etsi decem petieris à Titio, non tamen absolvitur Seius. quid enim, si condemnatus Titius nihil facere potest? sed etsi cum Seio prius egeris, Titius in nullam partem liberatur: incertum quippe est, an omnino Seius debiturus sit. denique si totum Titius solverit, nec debitor fuisse videbitur Seius: quia conditio ejus deficit.

22. ULPIANUS lib. 45 ad Sabinum.

FIliusfamilias patre invito debitorem ejus liberare non potest: adquirere enim obligationem potest, diminuere non potest.

23. POMPONIUS lib. 24 ad Sabinum.

SOlutione vel judicium pro nobis accipiendo, & inviti & ignorantes liberari possumus.

24. ULPIANUS lib. 47 ad Sabinum.

UBi fidejussor pro duobus dena fidejussit, obligatus est in viginti: & sive viginti sive dena solverit, utrumque reum liberabit. Sed si quinque solverit, videamus, quem ex reis relevet in quinque. erit ille relevatus, de quo actum est: aut si non appareat, antiquius debitum erit inspiciendum. † Idem, & si quindecim sint soluta,

soluta, si quidem appareat quid actum sit, in decem, & aliunde, quinque erunt relevata: si vero non apparet, ex antiquiore contractu decem, ex alio quinque erunt relevata.

25. POMPONIUS lib. 31 ad Sabinum.

EX parte heres institutus, si decem, quæ defunctus promiserat, tota solvit: pro parte quidem, qua heres est, liberabitur; pro parte autem reliqua ea condicet. sed si antequam condicat, ei adcreverit reliqua pars hereditatis, etiam pro ea parte erit obligatus: & ideo condicenti indebitum, doli mali exceptionem obstare existimo.

26. IDEM lib. 25 ad Sabinum.

SI creditor fundum pignoraticium vendiderit, & quantum ei debebatur, receperit: debitor liberabitur. † Sed etsi acceptum emptori pretium tulisset creditor, vel ab eo stipulatus esset: debitor nihilominus liberatur. sed si servus pignoratus à creditore venierit, quamdiu redhiberi possit, non liberabitur debitor, sicut in quolibet pignore vendito, quamdiu res inempta fieri possit.

27. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

ETiam circa stipulationem, & ex testamento actionem, si res tradita fuerit, quæ debebatur, quamdiu aliquid juri rei deest, adhuc tamen ipsa res petenda est: utputa possum fundum petere, licet mihi traditus sit, si jus quoddam cautionis supererit.

28. PAULUS lib. 38 ad Edictum.

DEbitores solvendo ei, qui pro tutore negotia gerit, liberantur, si pecunia in rem pupilli pervenit.

29. ULPIANUS lib. 38 ad Edictum.

CUm Stichus & Pamphilus communi servo promissi sunt, non alteri Stichus, alteri Pamphilus solvi [non] potest, sed dimidiæ singulorum partes debentur. † Idemque est, si quis aut duos Stichos, aut duos Pamphilos, dari promisit: aut communi duorum servo homines decem dare promisit. nam ambigua vox est *decem homines*, quemadmodum *decem denarii*, atque utriusque rei dimidium duobus modis intelligi potest. Sed in nummis & oleo, ac frumento & similibus, quæ communi specie continentur, apparet hoc actum, ut numero dividatur obligatio: quatenus & commodius promissori stipulatoribusque est.

30. IDEM lib. 51 ad Edictum.

SI debitor offerret pecuniam quæ peteretur, creditor nollet accipere: Prætor ei denegat actiones.

31. IDEM lib. 7 Disputationum.

INter artifices longa differentia est & ingenii, & naturæ, & doctrinæ, & institutionis. Ideo si *navem à se fabricandam* quis promiserit, vel *insulam ædificandam, fossamve faciendam*, & hoc specialiter actum est, *ut suis operis id perficiat*: fidejussor ipse ædificans vel fossam fodiens, non consentiente stipulatore, non liberabit reum.

† Quare etiam si illis stipulationibus fidejussor accesserit, *Per te non fieri, quominus mihi ire agere liceat?* prohibens ire fidejussor, stipulationem non committit: & si patientiam præstet, non efficiet, quominus committatur stipulatio.

32. JULIANUS lib. 13 Digestorum.

SI servus peculiari nomine crediderit, eique debitor, cum ignoraret, dominum mortuum esse, ante aditam hereditatem solverit: liberabitur. † Idem juris erit & si manumisso servo debitor pecuniam solverit, cum ignoraret ei peculium concessum non esse. † Neque intererit, vivo, an mortuo domino pecunia numerata sit: nam hoc quoque casu debitor liberatur. sicut is, qui jussus est à creditore pecuniam Titio solvere, quamvis creditor mortuus fuerit, nihilominus recte Titio solvit: si modo ignoraverit creditorem mortuum esse.

33. IDEM lib. 52 Digestorum.

QUi *sibi, aut Titio fundum dari* stipulatus est, quamvis fundus Titio datus fuerit, tamen si postea evictus est, habet actionem: quemadmodum si hominem stipulatus esset, & promissor statuliberum Titio dedisset, isque ad libertatem pervenisset. §. 1. Qui *Stichum aut Pamphilum dari* promisit, si Stichum vulneraverat, non magis eum dando liberatur, quam si solum Stichum promisisset, & à se vulneratum daret.

† Item qui *hominem dari* promisit, & vulneratum à se offert, non liberatur. Judicio quoque accepto, si hominem is cum quo agetur, vulneratum à se offert, condemnari debebit. Sed & ab alio vulneratum si det, condemnandus erit: cum possit alium dare.

34. IDEM lib. 54 Digestorum.

QUi *hominem aut decem tibi aut Titio dari* promisit, si Titio partem hominis tradiderit, mox tibi decem numeraverit: non Titio, sed tibi partem hominis condicet (quasi indebitum tua voluntate Titio solverat). † Idemque juris erit, etiam si mortuo Titio decem solverit: ut tibi potius, quam heredi Titii partem hominis condicat. §. 1. Si duo rei stipulandi *hominem dari* stipulati fuerint, & promissor utrique partes diversorum hominum dederit: dubium non est quin non liberetur. † Sed si ejusdem hominis partes utrique dederit, liberatio contingit: quia obligatio communis efficiet, ut quod duobus solutum est, uni solutum esse videatur. Nam ex contrario, cum duo fidejussores *hominem dari* spoponderint, diversorum quidem hominum partes dantes non liberantur: at si ejusdem hominis partes dederint, liberantur.

§. 2. Stipulatus sum *decem mihi aut hominem Titio dari*: si homo Titio datus fuisset, promissor à me liberatur: & antequam homo daretur, ego decem petere possum. §. 3. Si Titium omnibus negotiis meis præposuero, deinde vetuero eum ignorantibus debitoribus administrare negotia mea: debitores ei solvendo, liberabuntur. nam is qui omnibus negotiis suis aliquem proponit, intelligitur etiam debitoribus mandare, ut procuratori solvant. §. 4. Si nullo mandato intercedente debitor falso existimaverit voluntate mea pecuniam se numerare: non liberabitur. & ideo procuratori, qui se ultro alienis negotiis offert, solvendo nemo liberabitur.

§. 5. Et cum fugitivus qui pro libero se gerebat, rem vendidisset: responsum est, emptores fugitivo solventes à domino liberatos non esse. §. 6. Si gener socero ignorante filia dotem solvisset, non est liberatus: sed condicere socero potest, nisi ratum filia habuisset. & propemodum similis est gener ei, qui absentis procuratori solveret: quia in causam dotis particeps, & quasi socia obligationis patri filia esset. §. 7. Si debitorem meum jussero *pecuniam Titio dare*, donaturus ei, quamvis Titius ea mente acceperit, ut meos nummos faceret: nihilominus debitor liberabitur. Sed si postea Titius eandem pecuniam mihi dedisset, nummi mei fient. §. 8. Quidam filiumfamilias à quo fidejussorem acceperat, heredem instituerat.

Quæsitum est, si jussu patris adisset hereditatem, an pater cum fidejussore agere posset? Dixi, quotiens reus satisdandi reo satis accipiendi heres exsisteret, fidejussores ideo liberari: quia pro eodem apud eundem debere non possent.

§. 9. Si prædo id, quod à debitoribus hereditariis exegerat, petenti hereditatem restituerit: debitores liberabuntur. §. 10. *Si decem aut hominem dari* stipulatus fuero, & duos fidejussores accepero, Titium & Mævium, & Titius quinque solverit: non liberabitur prius quam Mævius quoque quinque solvat. quod si Mævius partem hominis solverit, uterque obligatus remanebit.

§. 11. Qui perpetua exceptione se tueri potest, solutum repetit: & ideo non liberatur. Quare si ex duobus reis promittendi alter pepigerit, *ne ab eo peteretur*: quamvis solverit, nihilominus alter obligatus manebit.

35. ALFENUS VARUS lib. 2 Digestorum à Paulo epitomatorum.

QUod servus ex peculio suo credidisset, aut deposuisset: id ei, sive venisset, sive manumissus esset, recte solvi potest: nisi aliqua causa interciderit, ex qua intelligi possit, invito eo cujus tum is servus fuisset, ei solvi. † Sed & si quis dominicam pecuniam ab eo fœneratus esset, si permissu domini servus negotium dominicum gessisset, idem juris est: videtur enim voluntate domini, qui cum servo negotium contraheret, & ab eo accipere, & ei solvere.

36. JULIANUS lib. 1 ad Urseium Ferocem.

SI pater meus prægnante uxore relicta decesserit, & ex causâ hereditaria totum hoc, quod patri meo debitum fuisset, petissem: nihil me consumpsisse quidam existimant. si nemo natus sit, recte me egisse: quia in rerum natura verum fuisset, me solum heredem fuisse. Julianus notat: Verius est me eam partem perdidisse pro qua heres fuissem, antequam certum fuisset neminem nasci: aut quartam partem, quia tres nasci potuerunt: aut sextam, quia quinque. nam & Aristoteles scripsit, quinque nasci posse; quia vulvæ mulierum totidem receptacula habere possunt: & esse mulierem Romæ Alexandrinam ab Ægypto, quæ quinque simul peperit, & tum habebat incolumes. & hoc & in Ægypto adfirmatum est mihi.

37. IDEM lib. 2 ad Urseium Ferocem.

QUotiens unus ex fidejussoribus suam partem solvisset, tanquam negotium reo gessisset: perinde habendum est, ac si reus ipse unius fidejussoris partem solvisset; sed tamen ut non ex sorte decedat: sed is fidejussor solus liberatur, cujus nomine solutio facta fuerit.

38. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

CUm quis sibi aut Titio dari stipulatus sit: magis esse ait, ut ita demum recte Titio solvi dicendum sit, si in eodem statu maneat, quo fuit, cum stipulatio interponeretur. cæterum sive in adoptionem, sive in exilium ierit, vel aqua & igni ei interdictum, vel servus factus sit: non recte ei solvi dicendum. tacite enim inesse hæc conventio stipulationi videtur, si in eadem causa maneat. §. 1. Si debitorem meum jusserim *Titio solvere*, deinde Titium vetuerim accipere, & debitor ignorans solverit: ita eum liberari existimavit, si non ea mente Titius nummos acceperit, ut eos lucretur. alioquin, quoniam furtum eorum sit facturus, mansuros eos debitoris: & ideo liberationem quidem ipso jure non posse contingere debitori; exceptione tamen ei succurri æquum esse, si paratus sit condictionem furtivam, quam adversus Titium habet, mihi præstare. sicuti servatur cum maritus uxori donaturus, debitorem suum jubeat solvere: nam ibi quoque, quia nummi mulieris non fiunt, debitorem non liberari; sed exceptione eum adversus maritum tuendum esse, si condictionem, quam adversus mulierem habet, præstet: furti tamen actionem in proposito mihi post divortium competituram, quando mea intersit interceptos nummos non esse.

§. 2. De peculio cum domino actum est. is damnatus solvit: & fidejussores pro servo acceptos liberari respondit. eandem enim pecuniam in plures causas solvi posse, argumentum esse, quod, cum judicatum solvi satisdatum est, & damnatus reo solvat: non solum actione judicati, sed etiam ex stipulatu & ipse & fidejussores liberentur. † Et magis simile esse: quod, cum possessor hereditatis existimans se heredem esse solverit, heres non liberetur: tunc enim propterea id evenire, quod ille suo nomine indebitam pecuniam dando, repetitionem ejus haberet.

§. 3. Qui hominem promisit, si statuliberum solvat: magis puto, non esse exspectandam conditionem. sed & creditorem agere posse, & illi condictionem competere. quod si interim conditio defecerit, liberatur, perinde atque si quis pendente conditione solvit per errorem, & antequam condiceret, conditio extiterit. Illud nullo modo dici conveniet, si mortuo Sticho conditio deficiat, liberari debitorem. quamvis, si vivente eo defecerit, liberaretur: quando isto casu nullo tempore perfecte hominem meum feceris. alioquin prope erit, ut etiamsi eum servum, in quo ususfructus alienus est, mihi solveris, isque [usufructu manente] decesserit: ea solutione liberatus videaris. quod nullo modo probandum est: sicuti si communem solvisses, isque decessisset.

§. 4. Si quis pro eo reverso fidejusserit, qui, cum Reipublicæ causa abesset, actione qua liberatus sit, deinde annus præterierit: an fidejussor liberetur? quod Juliano non placebat: & quidem si cum fidejussore experiundi potestas non fuit. sed hoc casu in ipsum fidejussorem ex Edicto actionem restitui debere: quemadmodum in eum fidejussorem, qui hominem promissum occidit. §. 5. Qui pro te apud Titium fidejusserat, pignus in suam obligationem dedit; post idem heredem te instituit. quamvis ex fidejussoria causa non tenearis, nihilominus tamen pignus obligatum manebit: at si idem alium fidejussorem dederit, atque ita heredem te instituerit: rectius existimari ait, sublata obligatione ejus, pro quo fidejussum sit, eum quoque, qui fidejusserit, liberari.

39. IDEM lib. 8 Quæstionum.

SI soluturus pecuniam tibi, jussu tuo signatam eam apud numularium, quoad probaretur, deposuerim: tui periculi eam fore Mela lib. 10 scribit. quod verum est; cum eo tamen, ut illud maxime spectetur, an per te steterit, quominus incontinenti probaretur: nam tunc perinde habendum erit, ac si parato me solvere, tu ex aliqua causa accipere nolles. in qua specie non utique semper tuum periculum erit: quid enim si inopportuno tempore vel loco obtulerim?

† His consequens esse puto, ut, etiamsi & emptor nummos, & venditor mercem, quod invicem parum fidei haberent, deposuerint, [&] nummi emptoris periculo sint; utique si ipse eum, apud quem deponerentur, elegerit: & nihilomi-

nihilominus merx quoque, quia emptio perfecta sit.

40. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

SI pro me quis solverit creditori meo, licet ignorante me: adquiritur mihi actio pignoratitia. † Item si quis solverit legata, debent discedere legatarii de possessione: alioquin nascitur heredi Interdictum, ut eos dejicere possit.

41. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteriis.

REo criminis postulato, interim nihil prohibet recte pecuniam à debitoribus solvi: alioquin plerique innocentium necessario sumptu egebunt.

42. PAULUS lib. 3 de Adulteriis.

SEd nec illud prohibitum videtur, ne à reo creditori solvatur.

43. ULPIANUS lib. 2 Regularum.

IN omnibus speciebus liberationum etiam accessiones liberantur; puta adpromissores, hypothecæ, pignora: præterquam quod inter creditorem & adpromissores confusione facta reus non liberatur.

44. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

IN numerationibus aliquando evenit, ut una numeratione duæ obligationes tollantur uno momento. Veluti si quis pignus pro debito vendiderit creditori. evenit enim, ut [&] ex vendito tollatur obligatio, & debiti. † Item si pupillo, qui sine tutoris auctoritate mutuam pecuniam accepit, legatum à creditore fuerit sub ea conditione, *si eam pecuniam numeraverit*, in duas causas videri eum numerasse: & in debitum suum, ut in Falcidiam heredi imputetur; & conditionis gratia, ut legatum consequatur. † Item si ususfructus pecuniæ numeratæ legatus fuerit: evenit, ut una numeratione [&] liberetur heres ex testamento, & obliget sibi legatarium.

† Tantundem est, & si damnatus fuerit alicui vendere, vel locare: nam vendendo, vel locando, & liberatur ex testamento heres, & obligat sibi legatarium.

45. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

CAllippo respondit. Quamvis stipulanti uxori vir spoponderit, *dirempto matrimonio prædia, quæ doti erant obligata, in solutum dare:* tamen satis esse, offerri dotis quantitatem.

§. 1. Idem Frontoni respondit, perseveranti tutori in tutelæ administratione, licet capitis reo, potuisse id quod pupillo bona fide debetur, exsolvi.

46. MARCIANUS lib. 3 Regularum.

SI quis aliam rem pro alia volenti solverit, & evicta fuerit [res]: manet pristina obligatio. & si pro parte fuerit evicta, tamen pro solido obligatio durat: nam non accepisset re integra creditor, nisi pro solido ejus fieret.

§. 1. Sed & si duos fundos, verbi gratia, pro debito dederit, evicto altero fundo remanet integra obligatio. tunc ergo res pro re soluta liberationem præstat, quum pro solido facta est suscipientis. §. 2. Sed & si quis per dolum pluris æstimatum fundum in solutum dederit, non liberatur: nisi id quod deest repleatur.

47. IDEM lib. 4 Regularum.

IN pupillo, cui sine tutoris auctoritate solutum est, si quæratur, quo tempore sit locupletior: tempus, quo agitur, inspicitur. & ut exceptio doli mali posita ei noceat, tempus, quo agitur, spectatur. §. 1. Plane (ut Scævola ajebat) etiamsi perierit res ante litem contestatam, interdum quasi locupletior factus intelligitur: id est, si necessariam sibi rem emit, quam necessario de suo erat empturus. nam hoc ipso quo non est pauperior factus, locupletior est. † Sic & in filiofamilias putabat Macedonianum cessare, si in necessarias causas filius mutuam pecuniam acceperit, & eam perdiderit.

48. MARCELLUS lib. sing. Responsorum.

TItia, cum propter dotem bona mariti possideret, omnia pro domina egit, reditus exegit, & moventia distraxit: quæro, an ea, quæ ex re mariti percepit, in dotem ei reputari debeant? Marcellus respondit, reputationem ejus, quod proponeretur, non iniquam videri: pro soluto enim magis habendum est, quod ex ea causa mulier percepit. sed si forte usurarum quoque rationem arbiter dotis recuperandæ habere debuerit, ita est computandum, [ut] prout quidque ad mulierem pervenit, non ex universa summa decedat: sed prius in eam quantitatem, quam usurarum nomine mulierem consequi oportebat. quod non est iniquum.

49. MARCIANUS lib. sing. ad Hypothecariam formulam.

SOlutam pecuniam intelligimus utique naturaliter, si numerata sit creditori. † Sed & si jussu ejus alii solvitur, vel creditori ejus, vel futuro debitori, vel etiam ei, cui donaturus erat: absolvi debet. † Ratam quoque solutionem si creditor habuerit, idem erit. † Tutori quoque si soluta sit pecunia vel curatori, vel procuratori, vel cuilibet successori, vel servo actori: proficiet ei solutio. † Quod si acceptum latum sit, quod stipulationis nomine hypotheca erat obligata, vel sine stipulatione accepta sit: solutionis quidem verbum non proficiet, sed satisdationis sufficit.

50. PAULUS [lib. 10 ad Sabinum].

SI, cum aurum tibi promisissem, ignoranti, quasi aurum, æs solverim: non liberabor. sed nec repetam hoc quasi indebitum solutum, quod sciens feci: petentem tamen [te] aurum, exceptione summovebo, si non reddas æs, quod accepisti.

51. IDEM [lib. 9 ad Edictum].

DIspensatori, qui ignorante debitore remotus est ab actu, recte solvitur: ex voluntate enim domini ei solvitur; quam si nescit mutatam, qui solvit, liberatur.

52. ULPIANUS [lib. 14 ad Edictum].

SAtisfactio pro solutione est.

53. GAIUS [lib. 5 ad Edictum provinciale].

SOlvere pro ignorante & invito cuique licet: cum sit jure civili constitutum, licere etiam ignorantis invitique meliorem conditionem facere.

54. PAULUS [lib. 56 ad Edictum].

SOlutionis verbum pertinet ad omnem liberationem quoquo modo factam: magisque ad substantiam obligationis refertur, quam ad nummorum solutionem.

55. ULPIANUS [lib. 61 ad Edictum].

QUi sic solvit, ut reciperet, non liberatur: quemadmodum non alienantur nummi, qui sic dantur, ut recipiantur.

56. PAULUS [lib. 62 ad Edictum].

QUi mandat solvi, ipse videtur solvere.

57. ULPIANUS [lib. 77 ad Edictum].

SI quis stipulatus fuerit *decem in melle*: Solvi quidem mel potest, antequam ex stipulatu agatur: sed si semel actum sit, & petita decem fuerint, amplius mel solvi non potest.

 §. Item

§. 1. Item si *mihi aut Titio* stipulatus fuero dari, deinde petam, amplius Titio solvi non potest: quamvis ante litem contestatam posset.

58. IDEM [lib. 80 ad Edictum].

SI quis offerenti se negotiis alienis bona fide solverit, quando liberetur? Et ait Julianus, cum dominus ratum habuerit, tunc liberari. Idem ait, antequam dominus haberet ratum, an condici ex ea causa possit? Et ait, interesse, qua mente solutio facta esset: utrum, ut statim debitor liberetur, an vero cum dominus ratum habuisset. Priore casu confestim posse condici procuratori, & tunc demum extingui condictionem, cum dominus ratum habuisset: Posteriore tunc demum nasci condictionem, cum dominus ratum non habuisset. §. 1. Si creditor, cujus ignorantis procuratori solutum est, adrogandum se dederit: sive ratum habuit pater, [rata] solutio est: sive non habuit, repetere debitor potest.

§. 2. Et si duo rei stipulandi sunt, quorum alterius absentis procuratori datum antequam is ratum haberet, interim alteri solutum est: in pendenti est posterior solutio, ac prior. quippe incertum est, debitum an indebitum exegerit.

59. PAULUS lib. 2 ad Plautium.

SI ita stipulatus sim, MIHI AUT TITIO DARE SPONDES? & debitor constituerit se mihi soluturum: quamvis mihi competat de constituta actio, potest adhuc adjecto solvere. † Etsi à filiofamilias mihi aut Titio stipulatus sim: patrem posse Titio solvere quod in peculio est: scilicet si suo non filii nomine solvere velit. Dum enim adjecto solvitur, mihi solvi videtur. Et ideo si indebitum adjecto solutum sit, stipulatori posse condici Julianus putat: ut nihil intersit, jubeam [te] Titio solvere, an ab initio stipulatio ita concepta sit.

60. IDEM [lib. 4 ad Plautium].

IS, qui alienum hominem in solutum dedit, usucapto homine liberatur.

61. IDEM lib. 5 ad Plautium.

[IN perpetuum] quotiens id, quod tibi debeam, ad te pervenit, & tibi nihil absit, nec quod solutum est, repeti possit: competit liberatio.

62. IDEM [lib. 8 ad Plautium].

DIspensatorem meum testamento liberum esse jussi, & peculium ei legavi: is post mortem meam à debitoribus pecunias exegit: an heres meus retinere ex peculio ejus, quod exegit, possit, quæritur? Et si quidem post aditam hereditatem exegerit pecuniam, dubitari non debet, quin de peculio eo nomine retineri nihil debeat, qua liber factus incipit debere, si liberantur solutione debitores. Cum vero ante aditam hereditatem pecuniam accepit dispensator, siquidem liberantur debitores ipsa solutione: non est dubium, quin de peculio id retinendum sit: quia incipit debere hic heredi quasi negotiorum gestorum, vel mandati actione. Si vero non liberantur, illa quæstio est: cum negotium meum gerens, à debitoribus meis acceperis, deinde ego ratum non habuero, & mox agere velim negotiorum gestorum actione: an utiliter agam, si caveam te indemnem futurum? Quod quidem ego non puto: nam sublata est negotiorum gestorum actio, eo quod ratum non habui, & per hoc debitor mihi constituitur.

63. IDEM [lib. 9 ad Plautium].

SI debitor sit servi fructuarius, potest is servus per acceptilationem liberare eum: videbitur enim ex re ejus adquirere. idem in pacto dicemus.

64. IDEM [lib. 14 ad Plautium].

CUm jussu meo id, quod mihi debes, solvis creditori meo: & tu à me, & ego à creditore meo liberor.

65. POMPONIUS [lib. 1 ex Plautio].

SI filia furiosi à viro divorterit: dictum est, vel adgnato curatore voluntate filiæ, vel filiæ consentiente adgnato solvi dotem.

66. IDEM [lib. 6 ex Plautio].

SI pupilli debitor, jubente eo sine tutoris auctoritate pecuniam creditori ejus numeravit: pupillum quidem à creditore liberat, sed ipse manet obligatus, sed exceptione se tueri potest. † Si autem debitor pupilli non fuerat, nec pupillo condicere potest, qui sine tutoris auctoritate non obligatur; nec creditori, cum quo alterius jussu contraxit: sed pupillus, in quantum locupletior factus est, utpote debito liberatus, utili actione tenebitur.

67. MARCELLUS [lib. 13 Digestorum].

SI quis *duos homines* promiserit, & Stichum solverit: poterit ejusdem Stichi dominium postea consecutus, dando liberari. † In nummis minor, vel prope nulla dubitatio est. nam & apud Alfenum Servius eum, qui minus à debitore suo accipere, & liberare eum vellet, respondit, posse sæpius aliquos nummos accipiendo ab eo, eique retrodando, ac rursus accipiendo, id efficere: veluti si centum debitorem decem acceptis liberare creditor velit, ut, cum decem acceperit, eadem ei retro reddat, mox ab eo accipiat, ac novissime retineat: etsi in dubitationem à quibusdam hoc male deducatur; quod non possit videri is, qui ita accepit, ut ei, à quo accepit, retro reddat, solvisse potius, quam decessisse.

68. IDEM lib. 16 Digestorum.

SErvus *decem dare* jussus pupillo, & liber esse, si heres sit pupillus, sive tantum conditio in eum collata sit; an absente quoque tutore, pupillo dando, libertatem consequatur? moveris comparatione conditionis, quæ constitit in facto: veluti SI PUPILLO SERVIERIT, quæ potest impleri citra interventum quoque tutoris: & quid (inquis) si curatorem habeat, & si furioso dare jussus sit? an curatori dando liberetur? & finge alicui fundum legatum, si dedisset pupillo, furiosove. Et sciendum est in omnibus istis casibus tutori quidem, vel curatori utiliter dependi; ipsis autem, id est, furioso vel pupillo, non recte persolvi, ne datio ex illorum imbecillitate pereat: nec enim hoc egit testator, ut, quoquo modo esset datum, expleta videretur conditio.

69. CELSUS lib. 24 Digestorum.

SI hominem, in quo ususfructus alienus est, vel qui erat pignori Titio obligatus, noxæ dedisti: poterit is, cui condemnatus es, tecum agere judicati. nec expectabimus, ut creditor evincat. sed si ususfructus interierit, vel dissoluta fuerit pignoris obligatio: existimo processuram liberationem.

70. IDEM lib. 26 Digestorum.

QUod certa die promissum est, vel statim dari potest: totum enim medium tempus ad solvendum promissori liberum relinqui intelligitur.

71. IDEM lib. 27 Digestorum.

CUm decem mihi aut Titio dari stipulatus, quinque accipiam: reliquum promissor recte Titio dabit. §. 1. Si fidejussor procuratori creditoris solvit, & creditor post tempus, quo

quo liberari fidejussor poterit, ratum habuit: tamen quia fidejussor, cum adhuc ex causa fidejussionis teneretur, solvit, nec repetere potest, nec minus agere adversus reum mandati potest, quam si tum praesenti dedisset. §. 2. Item si ignorans creditor procuratori suo solutum, servo debitoris, filiove acceptum fecerit; postea autem rescierit, & ratum habuerit: confirmetur solutio: & quod acceptum latum sit, nullius momenti est. & contra si ratum non habuerit: quod acceptum fecerit, confirmatur. §. 3. Sed si ignorans solutum, litem contestatus est: si pendente judicio ratum habuit, absolvi oportet illum, cum quo actum est: si ratum non habuit, condemnari.

72. MARCELLUS lib. 20 Digestorum.

QUi *decem* debet, si ea *obtulerit* creditori, & ille sine justa causa ea accipere recusavit, deinde debitor ea sine sua culpa perdiderit: doli mali exceptione potest se tueri, quanquam aliquando interpellatus non solverit. etenim non est aequum teneri pecunia amissa: quia non teneretur, si creditor accipere voluisset. Quare pro soluto id, in quo creditor accipiendo moram fecit, oportet esse. † Et sane si servus erat in dote, eumque obtulit maritus, & is servus decessit; aut nummos obtulit, eosque non accipiente muliere perdiderit: ipso jure desinet teneri. §. 1. Cum Stichum mihi deberes, & in solvendo moram fecisses, sub conditione eum promisisti; pendente ea Stichus decessit: videamus, an, quia novari prior obligatio non potest, petitio servi competat ea, quae competeret si non intercessisset stipulatio? Sed in promptum contradictio est, debitorem, cum stipulanti creditori sub conditione promisit, non videri in solutione hominis cessasse: nam verum est, eum, qui interpellatus dare noluit, offerentem postea periculo liberari. §. 2. Sed quid, si ignorante debitore ab alio creditor eum stipulatus est? Hic quoque existimandus est periculo debitor liberatus; quemadmodum si quolibet nomine ejus servum offerente, stipulator accipere noluisset. §. 3. Idem responsum est, si quis, cum subreptus sibi servus esset, sub conditione stipulatus fuerit, *quicquid* furem *dare facere oportet*: nam & fur condictione liberatur, si dominus oblatum sibi accipere noluit. si tamen, cum in provincia forte servus esset, intercesserit stipulatio; & finge, prius quam facultatem ejus nancisceretur fur, vel promissor, decessisse* servum: non poterit rationi, quam supra reddidimus, locus esse*: non enim obtulisse eum propter absentiam intelligi potest.

§. 4. Stichum aut Pamphilum stipulatus sum, cum esset meus Pamphilus: nec si meus esse desierit, liberabitur promissor Pamphilum dando: neutrum enim videtur in Phamphilo homine constitisse, nec obligatio, nec solutio. Sed ei, qui hominem dari stipulatus est, unum etiam ex his, qui tunc stipulatori servierant, dando promissor liberatur. vi quidem ipsa & hic ex his dari stipulatus est, qui ejus non erat. fingamus ita stipulatum, HOMINEM EX HIS, QUOS SEMPRONIUS RELIQUIT, DARE SPONDES? cum tres Sempronius reliquisset, eorumque aliquem stipulatoris fuisse: num mortuis duobus, qui alterius erant, supererit ulla obligatio, videamus? & magis est deficere stipulationem: nisi ante mortem duorum desierit esse reliquus servus stipulatoris. §. 5. Qui hominem debebat, Stichum, cui libertas ex causa fideicommissi praestanda est, solvit: non videtur liberatus. nam vel minus hic servum dedit, quam ille, qui servum nondum noxa solutum. † Num ergo & si vispellionem, aut alias turpem dederit hominem, idem sit? Et sane datum negare non possumus. Sed differt haec species à prioribus: habet enim servum, qui ei auferri non possit.

§. 6. Promissor servi eum debet hominem solvere, quem, si velit stipulator, possit ad libertatem perducere.

73. IDEM [lib. 3*1* Digestorum].

OB triginta nummos pecuniae creditae, fidejussorem *in viginti* dedi, & pignus* *in decem**; ex venditione autem pignoris creditor decem consecutus est: utrum ex universitate id decedit, (ut quidam putant) si in solvendis decem nihil debitor dixisset, an (sicut ego puto) in totis decem fidejussori contingit liberatio? quia hoc dicendo potuit hoc efficere debitor, ut ubi non dixit, id potius soluturum existimetur, quod satisdato debeatur? Magis tamen existimo licuisse creditori in id, quod solus debebat reus, accepto referre.

74. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

ID, quod poenae nomine à debitore exactum est, lucro debet cedere creditoris.

75. IDEM lib. 8 Regularum.

SIcut acceptilatio in eum diem praecedentes peremit actiones, ita & confusio: nam si debitor heres creditori extiterit, confusio hereditatis peremit petitionis actionem.

76. IDEM lib. 6 Responsorum.

MOdestinus respondit: si post solutum sine ullo pacto omne, quod ex causa tutelae debeatur, actiones post aliquod intervallum cessae sint: nihil ea cessione actum, cum nulla actio superfuerit. quod si ante solutionem hoc factum est; vel cum convenisset, *ut mandarentur actiones*, tunc solutio facta esset, mandatum subsecutum est: salvas esse mandatas actiones: cum novissimo quoque casu pretium magis mandatarum actionum solutum, quam actio, quae fuit, perempta videatur.

77. IDEM [lib. 7 Pandectarum].

IN liberto antiquior contractus operarum esse non potest, sine quo libertas ei data non esset.

78. JAVOLENUS [lib. 11 ex Cassio].

SI alieni nummi inscio vel invito domino soluti sunt, manent ejus, cujus fuerunt. si mixti essent, ita ut discerni non possent: ejus fieri, qui accepit, in libris Gaii scriptum est: ita ut actio domino cum eo, qui dedisset, furti competeret.

79. IDEM [lib. 10 Epistularum].

PEcuniam, quam mihi debes, aut aliam rem, si in conspectu meo ponere te jubeam: efficitur, ut & tu statim libereris, & mea esse incipiat. nam tum quod à nullo corporaliter ejus rei possessio detineretur, adquisita mihi, & quodammodo *manu longa* tradita existimanda est.

80. POMPONIUS [lib 4 ad Quintum Mucium].

PRout quidque contractum est, ita & solvi debet: Ut, cum re contraxerimus, re solvi debet: veluti cum mutuum dedimus, ut retro pecuniae tantundem solvi debeat. † Et cum verbis aliquid contraximus, vel re vel verbis obligatio solvi debeat: verbis, veluti cum acceptum promissori fit: re, veluti cum solvit, quod promisit. † Aeque cum emptio vel venditio, vel locatio contracta est: quoniam consensu nudo contrahi potest, etiam dissensu contrario dissolvi potest.

81. IDEM [lib. 6 ad Quintum Mucium].

SI stipulatus sim *mihi aut Titio dari*, si Titius decesserit, heredi ejus solvere non poteris.

§. 1. Si lancem deposuerit apud me Titius, & pluribus heredibus relictis decesserit: si pars heredum me interpellet, optimum quidem esse, si Prætor aditus jussisset me parti heredum eam lancem tradere; quo casu depositi me reliquis coheredibus non teneri. sed etsi sine Prætore sine dolo malo hoc fecero, liberabor; aut, quod verius est, non incidam in obligationem: optimum autem est id per Magistratum facere.

82. PROCULUS [lib. 5 Epistularum].

SI cum Cornelius fundum suum, nomine Seiæ, viro ejus doti dedisset, nec de eo reddendo quicquam cavisset, fecit, ut inter se vir & Seia paciscerentur, ut divortio facto is fundus Cornelio redderetur: non puto divortio facto virum vetante Seia eum fundum Cornelio [tuto] redditurum esse. sicuti si cum pactum conventum nullum intercessisset, divortio facto mulier jussit eum fundum Cornelio reddi, deinde, antequam redderetur, vetuisset, non tuto redderetur: sed si antequam Seia vetaret, Cornelio eum fundum reddidisset, nec causam habuisset existimandi id invita Seia facturum esse: nec melius, nec æquius esse existimarem eum fundum Seiæ reddi.

83. POMPONIUS lib. 14 ex Variis lectionibus.

SI tuo servo credidero, eumque redemero, & is manumissus mihi solverit: non repetet.

84. PROCULUS [lib 7 Epistularum].

EGisti de peculio servi nomine cum domino: non esse liberatos fidejussores ejus respondit. at si idem servus ex peculio suo permissa administratione peculii nummos solvisset: liberatos esse fidejussores ejus recte legisti.

85. CALLISTRATUS lib. 1 Edicti monitorii.

SOlidum non solvitur, non minus quantitate, quam die.

86. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

HOc jure utimur, ut litis procuratori non recte solvatur: nam & absurdum est, cui judicati actio non datur, ei ante rem judicatam solvi posse. si tamen ad hoc datus sit, ut & solvi possit: solvendo eo liberabitur.

87. CELSUS [lib. 20 Digestorum].

QUodlibet debitum solutum à procuratore meo, non repeto: quoniam cum quis procuratorem omnium rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, ut creditoribus suis pecuniam solvat: neque postea expectandum est, ut ratum habeat.

88. SCÆVOLA lib. 5 Digestorum.

FIliæ intestato patri heredis negotia mater gessit, & res vendendas per argentarios dedit: idque ipsum codice conscriptum est: argentarii universum redactum venditionis solverunt: & post solutionem novem fere annis, quicquid agendum erat, nomine pupillæ mater egit, eamque marito nuptum collocavit: & res ei tradidit: Quæsitum est, an puella cum argentariis aliquam actionem habet: quando non ipsa stipulata sit pretium rerum, quæ in venditione datæ sunt, sed mater? Respondit, si de eo quæreretur, an jure ea solutione argentarii liberati essent: responderi jure liberatos. Claudius: Subest enim illa ex jurisdictione pendens quæstio, an pretia rerum, quæ sciebant esse pupillæ, bona fide solvisse videantur matri, quæ jus administrationis non habebat? ideoque, si hoc sciebant, non liberantur: scilicet si mater solvendo non sit.

89. IDEM lib. 29 Digestorum.

EX pluribus causis & chirographis creditor ita cavit: *Titius Mævius dico me accepisse, & habere, & accepto tulisse* [à] *Gaio Titio reliquum omne, ratione posita ejus pecuniæ, quam mihi Stichus Gaii Titii servus caverat.* Quæsitum est, an ex cæteris chirographis, quæ non Stichus cavit, sed ipse debitor, integra manet actio ex reliquis chirographis per ipsum debitorem cautis? Respondit, eam solam obligationem dissolutam, ex qua solutum proponeretur.

§. 1. Lucius Titius ex duobus chirographis, quibus quadringenta ei à Seio debebantur, altero centum, * altero trecentum *, scripsit Seio, ut unius chirographi centum per Mævium & Septicium sibi mitterentur: Quæro, an Seius, si Mævio, & Septicio ex trecentum quoque solvisse se dicat, liberatus sit? Respondit: si nec mandavit, ut ex trecentum solveretur, nec solutum ratum habuit: non esse liberatum. §. 2. Lucius Titius duabus stipulationibus, una quindecim sub usuris majoribus, altera viginti sub usuris levioribus Seium eadem die obligavit, ita ut viginti prius solverentur: id est, idibus Septembribus: debitor post diem utriusque stipulationis cedentem, solvit viginti sex: neque dictum est ab altero, pro qua stipulatione solveretur. Quæro, an quod solutum est, eam stipulationem exoneraverit, cujus dies ante cessit, id est, ut viginti sortis soluta videantur, & in usuras eorum sex data? Respondit, magis id accipi, ex usu esse.

90. IDEM lib. 26 Digestorum.

FIlius, qui administrabat ut heres paterna bona, pecuniam ex his Sempronio mutuam dedit, & eandem particulatim recepit: deinde se abstinuit, quia minor annis erat, ab ea hereditate. Quæsitum est, curator bonorum patris constitutus an adversus Sempronium utilem actionem habet? Respondit, nihil proponi, cur non is qui solvisset id, quod mutuum ita acceperat, liberatus esset.

91. LABEO [lib. 6 Pithanon à Paulo epitomatorum].

SI debitor tuus non vult à te liberari, & præsens est: non potest invitus à te solvi. Paulus: Imo debitorem tuum etiam præsentem, etiam invitum, liberare ita poteris, supponendo, à quo debitum novandi causa stipuleris. quod etiam si acceptum non feceris; tamen statim, quod ad te attinet, res peribit: nam & petentem te doli mali præscriptio excludet.

92. POMPONIUS [lib. 9 Epistolarum].

SI mihi alienum servum dari promiseris, aut testamento dare jussus fueris, isque servus antequam per te staret, quominus dares, à domino manumissus sit: hæc manumissio morti similis sit; si autem decessisset, non tenearis.

§. 1. Sed & si quis servum, quem dari promisit, heres à domino scriptus statuliberum dederit, liberatur.

93. SCÆVOLA [lib. singul. Quæstionum publice tractatarum].

SI duo rei sint stipulandi, & alter alterum heredem scripsit: videndum, an confundatur obligatio? Placet non confundi. Quo bonum est [hoc] dicere? Quod si intendat *dari sibi oportere*: vel ideo dari oportet ipsi, quod heres extitit; vel ideo quod proprio nomine ei deberetur. atquin magna est hujus rei differentia. nam si alter ex reis pacti conventi temporali exceptione sum-

summoveri poterit, intererit, is qui heres extitit, utrumne suo nomine, an hereditario experiatur: ut ita possis animadvertere, exceptioni locus sit, necne. §. 1. Item si duo rei sint promittendi, & alter alterum heredem scripsit: confunditur obligatio. §. 2. Sed [&] si reus heredem fidejussorem scripserit, [non] confunditur obligatio: & quasi generale quid retinendum est, ut ubi ei obligationi, quæ sequelæ locum obtinet, principalis accedit, confusa sit obligatio; quotiens duæ sint principales, altera alteri potius adjicitur ad actionem, quam confusionem parere. §. 3. Quid ergo si fidejussor reum heredem scripserit? confundetur obligatio secundum Sabini sententiam, licet Proculus dissentiat.

94. PAPINIANUS [lib. 8 Quæstionum].

SI is, cui nummos debitor solvit alienos, nummis integris pergat petere quod sibi debeatur, nec offerat quod accepit: exceptione doli summovebitur. §. 1. Sin autem communes nummos credam, aut solvam: confestim pro parte mea nascetur & actio, & liberatio: sive in singulis nummis communionem pro indiviso quis esse intelligat, sive in pecunia non corpora cogitet sed quantitatem. §. 2. Sed & si fidejussor alienos nummos in causam fidejussionis dedit: consumptis his, mandati agere potest; & ideo si eam pecuniam solvat, quam subripuerat, mandati aget, postquam furti, vel ex causa condictionis præstiterit. §. 3. Favius Januarius Papiniano salutem. Cum Titius Gaio Seio deberet ex causa fideicommissi certam quantitatem, & tantundem eidem ex alia causa, quæ peti quidem non poterat, ex solutione autem petitionem non præstat: Titii servus actor absente domino solvit eam summam quæ efficeret ad quantitatem unius debiti: cautumque est ei solutum ex universo credito. Quæro, id, quod solutum est, in quam causam acceptum videtur? Respondi: Si quidem Titio Seius ita cavisset, ut sibi solutum ex universo credito significaret, crediti appellatio solam fideicommissi pecuniam demonstrare videtur; non eam quæ petitionem quidem non habet: solutione autem facta repeti pecunia non potest. cum vero servus Titii actor absente domino pecuniam solverit: ne dominium quidem nummorum in eam speciem obligationis, quæ habuit auxilium exceptionis, translatum foret, si ex ea causa solutio facta proponeretur: quia non est vero simile dominum ad eam speciem solvendis pecuniis servum præposuisse, quæ solvi non debuerunt: non magis quam ut nummos peculiares ex causa fidejussionis, quam servus non ex utilitate peculii suscepti solveret.

95. IDEM [lib. 28 Quæstionum].

S*Tichum aut Pamphilum, utrum ego velim, dare spondes?* altero mortuo, qui vivit solus petetur: nisi [si] mora facta sit in eo mortuo quem petitor elegit. tunc enim perinde solus ille qui decessit, præbetur, ac si solus in obligationem deductus fuisset.

§. 1. Quod si promissoris fuerit electio: defuncto altero qui superest, æque peti poterit. Enimvero si facto debitoris alter sit mortuus, cum debitoris esset electio: quamvis interim non alius peti possit, quam qui solvi etiam potest; neque defuncti offerri æstimatio potest, si forte longe fuit vilior; quoniam id pro petitore in pœnam promissoris constitutum est: tamen si & alter servus postea sine culpa debitoris moriatur, nullo modo ex stipulatu agi poterit: cum illo in tempore quo moriebatur, non commiserit stipulationem. † Sane quoniam impunita non debent esse admissa, doli actio non immerito desiderabitur. aliter quam in persona fidejussoris, qui promissum hominem interfecit: quia tenetur ex stipulatu actione fidejussor, quemadmodum tenebatur, si debitor sine herede decessisset. §. 2. *Aditio hereditatis nonnumquam jure confundit obligationem:* veluti si creditor debitoris, vel contra debitor creditoris adierit hereditatem. aliquando pro solutione cedit, si forte creditor, qui pupillo sine tutoris auctoritate nummos crediderat, heres ei extitit: non enim quanto locupletior pupillus factus est, consequeretur, sed in solidum creditum suum ex hereditate retinet. Aliquando evenit, ut inanis obligatio aditione hereditatis confirmetur: nam si heres qui restituerit ex Trebelliano hereditatem, fideicommissario heres extiterit; vel mulier, quæ pro Titio intercesserat, eidem heres extiterit: incipit obligatio civilis propter hereditatem ejus, qui jure tenebatur, auxilium exceptionis amittere. etenim inconditum est subvenire sexui mulieris quæ suo nomine periclitetur. §. 3. Quod volgo jactatur *fidejussorem qui debitori heres extitit, ex causa fidejussionis liberari:* totiens verum est, quotiens rei plenior promittendi obligatio invenitur. Nam si reus duntaxat fuit obligatus, fidejussor liberabitur: è contrario non potest dici non tolli fidejussoris obligationem, si debitor propriam & personalem habuit defensionem. nam si minori vigintiquinque annis bonæ fidei pecuniam credidit, isque nummos acceptos perdidit, & intra tempora in integrum restitutionis decessit herede fidejussore: difficile est dicere causam juris honorarii quæ potuit auxilio minori esse, retinere fidejussoris obligationem, quæ principalis fuit, & cui fidejussor is accessit sine contemplatione Juris Prætorii. Auxilium igitur restitutionis fidejussori qui adulescenti heres extitit, intra constitutum tempus salvum erit. §. 4. Naturalis obligatio, ut pecuniæ numeratione, ita justo pacto, vel jurejurando ipso jure tollitur: quod vinculum æquitatis, quo solo sustinebatur, conventionis æquitate dissolvitur. ideoque fidejussor, quem pupillus dedit, ex istis causis liberari dicitur. §. 5. Quæsitum est, an ita stipulari quis possit, MIHI AUT FILIO MEO DECEM DARI? vel ita; MIHI AUT PATRI? Sed non incommode potest adhiberi *distinctio:* ut filio quidem stipulante, patris tunc adjiciatur persona, cum stipulatio ei adquiri non possit: è contrario autem nihil prohibeat, patre stipulante, filii personam adjici, cum totiens quod pater filio stipulatur, sibi stipulatus intelligitur, cum ipse sibi stipulatus non est: & in proposito manifestum est, non obligationis, sed solutionis gratia filii personam adjectam.

§. 6. Usumfructum *mihi aut Titio dari* stipulatus sum: Titio capite deminuto, facultas solvendi Titio non intercidit: quia & sic stipulari possumus, MIHI AUT TITIO, CUM CAPITE MINUTUS ERIT, DARI? §. 7. Nam si furiosi vel pupilli persona adjecta sit, ita tutori vel curatori pecunia recte dabitur, si conditionis quoque implendæ causa recte pecunia tutori, vel curatori datur: quod quidem Labeo & Pegasus putaverunt utilitatis causa recipiendum. Idque ita recipi potest, si pecunia in rem vel pupilli vel furiosi versa est. † Quomodo si domino jussus dare, servo dedisset, ut domino daret. cæterum, qui servo dare jussus est, domino dando non aliter implesse conditio-

ditionem intelligendus est, quam si ex voluntate servi dedit. † Idem respondendum est in solutione, si stipulato Sempronio sibi aut Sticho Mævii servo decem dari, debitor Mævio domino pecuniam solverit.

§. 8. Si creditor debitoris hereditatem ad se non pertinentem possedit, & tantum ad eum pervenit, quantum si quilibet alius bonorum possessor ei solveret, liberaret heredem: non potest dici fidejussores liberari. neque enim ipsum sibi solvisse pecuniam credendum est, à quo hereditas evincitur. §. 9. Dolo fecisti, quominus possideres quod ex hereditate ad alienum pertinente adprehenderas? Si possessor corpus aut litis æstimationem præstitit, ea res tibi proderit: quia nihil petitoris interest. cæterum si tu ante conventus, ex præterito dolo præstiteris: nihil ea res possessori proderit.

§. 10. Si mandatu meo Titio pecuniam credidisses, ejusmodi contractus similis est tutori, & debitori pupilli: & ideo mandatore convento & damnato, quanquam pecunia soluta sit, non liberari debitorem ratio suadet: sed & præstare debet creditor actiones mandatori adversus debitorem, ut ei satisfiat. † Et huc pertinet tutoris & pupilli debitoris nos fecisse comparationem. nam cum tutor pupillo tenetur ob id quod debitorem ejus non convenit, neque judicio cum altero accepto, liberatur alter: nec si damnatus tutor solverit, ea res proderit debitori: quin etiam dici solet tutelæ contraria actione agendum, ut ei pupillus adversus debitores actionibus cedat. §. 11. Si creditor à debitore culpa sua causa ceciderit: prope est, ut actione mandati nihil à mandatore consequi debeat; cum ipsius vitio acciderit, ne mandatori possit actionibus cedere. §. 12. Si inter emptorem & venditorem convenerit, prius quam aliquid ex alterutra parte solveretur, *ut ab emptione discedatur*: fidejussor eo nomine acceptus soluto contractu liberabitur.

96. IDEM lib. 11 Responsorum.

Pupilli debitor tutore delegante pecuniam creditori tutoris solvit: liberatio contigit, si non malo consilio cum tutore habito factum esse probetur. sed & Interdicto fraudatorio tutoris creditor pupillo tenetur, si eum consilium fraudis participasse constabit. §. 1. Cum pupilla magistratui, qui per fraudem pupillo tutorem dedit, heres extitisset: tutores ejus cum adulescente transegerunt; eam transactionem pupilla ratam habere noluit: nihilo minus erit, tutorum pecunia, liberata. nec tutores contra adulescentem actionem, nec utilem habebunt, qui suum recuperavit. plane si adulescens pecuniam restituere tutori pupillæ maluerit, rescisso quod gestum est, actionem utilem in pupillam, heredem magistratus, accipiet.

§. 2. Soror cui legatum ab herede fratre debebatur, post motam legati quæstionem transegit, ut nomine debitoris contenta legatum non peteret: placuit, quamvis nulla delegatio facta, neque liberatio secuta esset, tamen nominis periculum ad eam pertinere. Itaque si legatum contra placitum peteret, exceptionem pacti non inutiliter opponi. §. 3. Cum eodem tempore pignora duobus contractibus obligantur, pretium eorum pro modo pecuniæ cujusque contractus creditor accepto facere debet: nec in arbitrio ejus electio erit, cum debitor pretium pignoris consortioni subjecerit. quod si temporibus discretis superfluum pignorum obligari placuit: prius debitum pretio pignorum jure solvetur, secundum superfluo compensabitur.

§. 4. Cum institutus deliberaret, substituto pecunia per errorem soluta est: ad eum hereditate postea devoluta, causa condictionis evanescit: quæ ratio facit ut obligatio debiti solvatur.

97. IDEM [lib. 2 Definitionum].

Cum ex pluribus causis debitor pecuniam solvit, utriusque demonstratione cessante, potior habebitur causa ejus pecuniæ quæ sub infamia debetur: mox ejus quæ pœnam continet: tertio, quæ sub hypotheca vel pignore contracta est: post hunc ordinem potior habebitur propria, quam aliena causa, veluti fidejussoris; quod veteres ideo definierunt, quod verisimile videretur diligentem debitorem admonitu ita negotium suum gesturum fuisse. si nihil eorum interveniat: vetustior contractus ante solvetur. Si major pecunia numerata sit, quam ratio singulorum exposcit: nihilominus primo contractu soluto, qui potior erit, superfluum ordini secundo, vel in totum, vel pro parte minuendo videbitur datum.

98. PAULUS [lib. 15 Quæstionum].

Qui res suas obligavit, postea aliquam possessionem ex his pro filia sua dotem promittendo obligavit, & solvit: si ea res à creditore evicta est, dicendum est maritum ex dotis promissione agere posse, ac si statuliberum, remve sub conditione legatam, dotis nomine pro filia pater solvisset. harum enim rerum solutio non potest nisi ex eventu liberare: scilicet, quo casu certum erit remanere eas. §. 1. Diversum respondetur in ea pecunia, sive re, quam patronus post mortem liberti per Favianam aufert: hæc enim actio, cum sit nova, partam liberationem non potest revocare. §. 2. Huic adplicatur minor vigintiquinque annis, qui à creditore circumscriptus, in rem ex causa debiti solutam restituitur. §. 3. Rem autem castrensis peculii solventem patrem, perinde accipere debemus, ac si alienam dedisset: quamvis possit residere apud eum cui soluta est, prius mortuo intestato filio. sed tunc adquisita creditur, cum filius decesserit. & utique cujus fuerit, eventus declaret: sitque & hoc ex his quæ post factis, in præteritum quid fuerit, declarent. §. 4. *Mihi dare decem pure*, aut *Titio calendis vel sub conditione*, aut *mihi calendis Ianuariis, Titio Februariis*, utiliter stipulor. Quod si *mihi calendis Februariis, Titio calendis Ianuariis*: potest dubitari? Sed rectius dicitur utiliter stipulatum: nam cum in diem sit ea quoque obligatio, etiam mihi solvi potest ante Februarias: igitur & illi solvi poterit. §. 5. Qui stipulatus *sibi aut Titio*, si hoc dicit, si Titio non solveris, dari sibi: videtur conditionaliter stipulari. Et ideo etiam sic facta stipulatione, MIHI DECEM, AUT QUINQUE TITIO DARI? quinque Titio solutis, liberabitur reus à stipulatore. Quod ita potest admitti, si hoc ipsum expressim agebatur, ut quasi pœna adjecta sit in persona stipulantis, si Titio solutum non esset. † At ubi simpliciter *sibi aut Titio* stipulatur, solutionis tantum causa adhibetur Titius: & ideo quinque ei solutis, remanebunt reliqua quinque in obligatione. † Contra si *mihi quinque*, *illi decem* stipulatus sim: quinque Titio solutis, non facit conceptio stipulationis, ut à me liberetur. porro si decem solverit, non quinque repetet, sed mihi per mandati actionem decem debebuntur. §. 6. *Mihi Romæ, aut Ephesi Titio, dari* stipulor, an solvendo Titio Ephesi à me liberetur, videamus? nam si diversa facta sunt, ut Julianus putat, diversa res est. sed cum prævalet causa

causa dandi, liberatur: liberaretur enim, & si *mihi Stichum, illi Pamphilum dari* stipulatus essem, & Titio Pamphilum solvisset. At ubi merum factum stipulor, puta *insulam in meo solo ædificari, aut in Titii loco*: numquid, si in Titii loco ædificet, non contingat liberatio: nemo enim dixit facto pro facto soluto liberationem contingere? sed verius est liberationem contingere: quia non factum pro facto solvere videtur, sed electio promissoris completur. §. 7. Si servus fructuarius ex re fructuarii domino proprietatis aut fructuario stipuletur, inutilis est stipulatio: at ex re proprietarii, si ipsi domino aut fructuario stipuletur, recte stipulatur: tantum enim solutionis capax est fructuarius hoc casu, non etiam obligationis [quoque]. §. 8. Aream promisi alienam: in ea dominus insulam ædificavit: an stipulatio extincta sit, quæsitum est? Respondi: si alienum hominem promisi, & is à domino manumissus est, liberor. † Nec admissum est quod Celsus ait, si idem rursus Lege aliqua servus effectus sit, peti eum posse: * *in perpetuum enim sublata obligatio restitui non potest*: & si servus effectus sit, alius videtur esse. † Nec simili argumento usus est, [ut] si navem quam tu promisisti, dominus dissolverit, deinde iisdem tabulis compegerit, teneri te: hic enim eadem navis est, quam te daturum spopondisti: ut videatur magis obligatio cessare, quam extincta esse. † Homini autem manumisso simile fiet, si ea mente dissolutam esse navem posueris, [ut] in alios usus converterentur tabulæ, deinde mutato consilio easdem compositas: alia enim videbitur esse posterior navis, sicut ille alius homo est. † Non est his similis area, in qua ædificium positum est: non enim desiit [in] rerum natura esse. imo & peti potest area, & æstimatio ejus solvi debebit: pars enim insulæ area est, & quidem maxima, cui etiam superficies cedit. † Diversum dicemus: si servus promissus, ab hostibus captus sit: hic interim peti non potest, quasi ante diem: sed si redierit postliminio, recte tunc petetur. cessavit enim hic obligatio: area autem extet, sicut cætera, ex quibus ædificium constitit. † Denique lex 12 Tabularum *tignum ædibus junctum vindicari posse scit*: sed interim id solvi prohibuit, pretiumque ejus dari voluit.

99. PAULUS lib. 4 Respons. respondit,

DEbitorem non esse cogendum in aliam formam nummos accipere, si ex ea re damnum aliquod passurus sit.

100. IDEM lib. 10 Responsorum.

QUæro, an curatoribus vel tutoribus in Provincia datis, Romæ pecunia solvi possit, quæ in Provincia ita ab his fœnerata esset, ut Romæ solveretur, cum iidem curatores vel tutores rerum Italicarum administrationem non sustinent: an si solverit, debitor liberetur? Paulus respondit, [his] tutoribus vel curatoribus recte pupillo pecuniam debitam solvi qui negotia ejus administrant: eos autem, qui Provincialium rerum curatores vel tutores sunt, Italica negotia administrare non solere; nisi specialiter tutores Provincialium rerum, ut sibi Romæ redderetur, promitti curaverunt.

101. IDEM lib. 15 Responsorum.

PAulus respondit, *non ideo eos, qui virilem portionem ex causa fideicommissi inferre debuerant, liberatos videri*, quoniam quidam ex collegis per errorem plus debitó intulerunt.

§. 1. Paulus respondit, *aliam causam esse debitoris solventis, aliam creditoris pignus distrahentis*. Nam cum debitor solvit pecuniam, in potestate ejus esse commemorare, in quam causam solveret: cum autem creditor pignus distraheret, licere ei pretium in acceptum referre, etiam in eam quantitatem, quæ natura tantum debebatur; & ideo deducto eo debitum peti posse.

102. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

CReditor oblatam à debitore pecuniam, [ut] alia die accepturus, distulit; mox pecunia, qua illa Respublica utebatur, quasi ærosa jussu Præsidis sublata est: item pupillaris pecunia, ut possit *idoneis nominibus* credi, servata, ita interempta est. Quæsitum est, cujus detrimentum esset? Respondi, secundum ea quæ proponerentur, nec creditoris nec tutoris detrimentum esse. §. 1. Cum de sorte debita constaret, de usura litigatum esset: novissime ex appellatione pronunciatum est, *solutas quidem usuras non repeti, in futurum vero non deberi*. Quæro, pecunia data utrum usuris cedere deberet quod petitor defenderet: an vero sorti proficeret? Respondi, si qui dabat, *in sortem se dare* dixisset, usuris non debere proficere.

§. 2. Valerius Lucii Titii servus scripsit, ACCEPI A MARIO MARINO EX SUMMA MAJORE TOT AUREOS: quæro, an hæc summa in proximum annum ei accepto ferri debeat, cum superioris anni sit reliquator? Respondi, videri in primam quamque summam liberationem proficere. §. 3. Titius mutuam pecuniam accepit, & *quincunces usuras* spopondit, easque paucis annis solvit, postea nullo pacto interveniente, per errorem & ignorantiam semisses usuras solvit: Quæro, an patefacto errore, id quod amplius usurarum nomine solutum esset, quam in stipulatum deductum, sortem mineuret? Respondit, si errore plus in usuris solvisset, quam deberet: habendam rationem in sortem ejus quod amplius solutum est.

103. MÆCIANUS lib. 2 Fideicommiss.

CUm ex pluribus causis debitor pecuniam solvit, Julianus elegantissime putat, ex ea causa eum solvisse videri debere, ex qua tunc cum solvebat, compelli poterit ad solutionem.

104. IDEM lib. 8 Fideicommissorum.

ANte restitutam hereditatem solutiones & liberationes factæ ab herede, ratæ habebuntur.

105. PAULUS lib. sing. ad Leg. Falcid.

QUod dicimus in eo herede, qui fidejussori testatoris id, quod ante aditam hereditatem ab eo solutum est, debere statim solvere, cum aliquo scilicet temperamento temporis intelligendum est: nec enim cum sacco adire debet.

106. GAIUS lib. 2 de verborum obligat.

ALiud est, jure stipulationis Titio solvi posse; aliud, postea permissu meo id contingere. Nam cui jure stipulationis recte solvitur, ei etiam prohibente me recte solvi potest: cui vero alias permisero solvi, ei non recte solvitur, si priusquam solveretur, denunciaverim promissori, ne ei solveretur.

107. POMPONIUS lib. 2 Enchiridii.

VErborum obligatio, aut naturaliter resolvitur, aut civiliter. † *Naturaliter*, veluti solutione, aut cum res in stipulationem deducta, sine culpa promissoris in rebus humanis esse desiit. † *Civiliter*, veluti acceptilatione, vel cum in eandem personam jus stipulantis promittentisque devenit.

108. PAULUS lib. 2 Manualium.

EI qui mandatu meo post mortem meam stipulatus est, recte solvitur: quia talis est lex

lex obligationis. ideoque etiam invito me recte ei solvitur. Ei autem cui jussi debitorem meum post mortem meam solvere, non recte solvitur: [quia mandatum morte dissolvitur].

TIT. IV.

DE ACCEPTILATIONE.

1. MODESTINUS lib. 2 Regularum.

ACceptilatio est liberatio per mutuam interrogationem, qua utriusque contingit ab eodem nexu absolutio.

2. ULPIANUS lib. 24 ad Sabinum.

PUpillum per acceptilationem etiam sine tutoris auctoritate liberari posse placet.

3. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

PEr procuratorem nec liberari, nec liberare quisquā acceptilatione sine mandato potest.

4. POMPONIUS l. 9 ad Sabinum.

ACceptilatio sub conditione fieri non potest.

5. ULPIANUS lib. 34 ad Sabinum.

IN diem acceptilatio facta nullius est momenti: nam solutionis exemplo acceptilatio solet liberare.

6. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

PLuribus stipulationibus factis, si promissor ita accepto rogasset, QUOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTUM? si quidem apparet quid actum est: id solum per acceptilationem sublatum est. [si non apparet, omnes stipulationes solutæ sunt.] dummodo illud sciamus, si ego aliud accepto tuli, aliud tu rogasti, nihil valere acceptilationem.

7. IDEM lib. 50 ad Sabinum.

SAne & sic acceptilatio fieri potest, ACCEPTA FACIS DECEM? ille respondit, FACIO.

8. IDEM lib. 48 ad Sabinum.

AN inutilis acceptilatio utile habeat pactum, quæritur? Et nisi in hoc quoque contra sensum est, habet pactum. Dicet aliquis, potest ergo non esse consensus. cur non possit? Fingamus eum qui accepto ferebat, scientem, prudentemque, nullius esse momenti acceptilationem, sic accepto tulisse: quis dubitat non esse pactum, cum consensum paciscendi non habuerit? §. 1. Servus communis sicut uni ex dominis stipulari potest, ita etiam acceptum rogare uni ex dominis potest, eumque in solidum liberat: & ita Octavenus putat. §. 2. Accepto liberare servus communis alterum ex dominis etiam ab altero domino potest: id enim & Labeoni placuit. denique libro Pithanon scripsit, si à Primo domino, Secundo socio domino suo stipulatus fuerit, posse Secundum accepto rogare, & per acceptilationem Primum liberare, quem ipse obligaverat: sic fieri, ut per unum atque eundem servum & constituatur, & tollatur obligatio. §. 3. Acceptum fieri non potest, nisi quod verbis colligatum est. Acceptilatio enim verborum obligationem tollit, quia & ipsa verbis fit: neque enim potest verbis tolli, quod non verbis contractum est. §. 4. Filiusfamilias promittendo, patrem civiliter non obligat, sed se obligat. propter quod accepto rogare filiusfamilias potest, ut se liberet, quia ipse obligatus est: pater autem acceptum rogando, nihil agit: cum non sit ipse obligatus, sed filius. † Idem erit & in servo dicendum. nam & servus accepto liberari potest; & tolluntur etiam honorariæ obligationes, si quæ sunt adversus dominum: quia hoc jure utimur, ut Juris gentium sit acceptilatio. Et ideo puto, & Græce posse acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet: ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών.

9. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

PArs stipulationis accepto fieri potest, non tantum si sic dicat, EX NUMMIS DECEM, QUOS TIBI PROMISI, QUINQUE HABESNE ACCEPTOS? sed & si sic, QUOD EGO TIBI PROMISI, ID PRO PARTE DIMIDIA HABESNE ACCEPTUM?

10. POMPONIUS lib. 26 ad Sabinum.

SEd & si non numerata pecunia, sed certum corpus, veluti homo, in stipulationem deductus est: potest ex parte acceptilatio fieri. † Quomodo & uni ex heredibus acceptum fieri potest.

11. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

SPecies adquirendi est, liberare dominum obligatione. & ideo fructuarius quoque servus liberare, acceptum rogando, fructuarium potest: quia ex re ejus videtur ei adquirere. † Sed etsi usum tantum habemus, idem fiet. Idemque dicemus & in eo, qui bona fide nobis servit: & in cæteris qui nostro jure subjecti sunt. §. 1. Sed & si servo, quod ipse mihi promisit, acceptum fecero: inutiles mihi erunt adversus dominum honorariæ actiones, quæ de peculio, vel in rem verso dantur. §. 2. Si servus hereditarius ante aditam hereditatem acceptum roget, quod defunctus promisit: verius puto contingere liberationem, ut per hoc hereditas ipsa liberetur. §. 3. Sed etsi dominus apud hostes sit: dicendum est jure postliminii confirmari acceptilationem. nam & stipulari ei qui apud hostes est, servus potest.

12. POMPONIUS lib. 26 ad Sabinum.

QUod in diem vel sub conditione debetur, acceptilatione tolli potest: sed ita id factum apparebit, si conditio stipulationis extiterit, vel dies venerit.

13. ULPIANUS lib. 50 ad Sabinum.

ET per jusjurandum liberti interpositam operarum obligationem, per acceptilationem tolli verius est. §. 1. Si id, quod in stipulationem deductum est, divisionem non recipiat: acceptilatio in partem nullius erit momenti. utputa si servitus fuit prædii rustici vel urbani. † Plane si *usufructus* sit in stipulatum deductus, puta fundi Titiani, poterit pro parte acceptilatio fieri: & erit residuæ partis fundi ususfructus. † Si tamen *viam* quis stipulatus, accepto iter vel actum fecerit, acceptilatio nullius erit momenti: hoc idem est probandum, si actus accepto fuerit latus: si autem iter & actus accepto fuerit latus, consequens erit dicere, liberatum eum qui viam promisit. §. 2. Illud certum est: eum, qui *fundum* stipulatus, *usumfructum*, vel *viam accepto facit*, in ea esse causa, ut acceptilatio non valeat. qui enim accepto facit, vel totum vel partem ejus quod stipulatus est, debet accepto facere: hæ autem partes non sunt: non magis quam si quis domum stipulatus, accepto ferat cæmenta, vel fenestras, vel parietem, vel diætam. §. 3. Si quis *usumfructum* stipulatus, usum accepto tulerit: si quidem sic tulerit acceptum, quasi usu debito: liberatio non continget. Si vero quasi ex usufructu, cum possit usus sine fructu constitui, dicendum est acceptilationem valere.

§. 4. Si is qui *hominem* stipulatus est, Stichum accepto tulerit, Julianus lib. 54 Digestorum scripsit, acceptilationem aliquid egisse, tollisseque totam obligationem: quod enim invito stipulatori promissor solvere potest, id & acceptum latum liberationem pariet.

§. 5. Eum,

§. 5. Eum, qui *fundum* stipulatus est, non posse de dolo malo clausulam acceptum ferre, constat: non enim in partem debiti id constitit: & aliud est quod debetur, aliud quod accepto fertur. §. 6. Si *Stichum aut decem* sub conditione stipulatus, Stichum aut decem acceptum fecerit, & pendente conditione Stichus decesserit: decem in obligationem manebunt, perinde ac si acceptilatio interposita non fuisset.

§. 7. Si fidejussori accepto fuerit latum, cum reus re, non verbis fuisset obligatus: an reus quoque liberetur? Et hoc jure utimur, ut licet reus non sit verbis obligatus, tamen acceptilatione per fidejussorem liberetur. §. 8. Si legatorum sub conditione relictorum fidejussori dato accepto latum sit: legata debebuntur, postea conditione eorum existente. §. 9. Qui ita stipulatur à fidejussore, QUOD TITIO CREDIDERO, FIDE TUA ESSE JUBES? deinde, antequam crederet, acceptum fecit fidejussori, reus non liberabitur: sed quandoque ei creditum fuerit, tenetur. nam etsi fidejussorem non ante liberatum esse credimus, quam cum fuerit creditum reo; non tamen reus antiquiore acceptilatione, quam obligatio ejus est, liberari potuit. §. 10. Tutor, curator furiosi acceptum ferre non potuit; nec procurator quidem potest facere acceptum: sed hi omnes debent novare. possunt enim & sic accepto facere. Ne his quidem accepto fieri potest: sed novatione facta poterunt liberari per acceptilationem. Nam & in absentium persona hoc remedio uti solemus: stipulamur ab aliquo id novandi causa, quod nobis absens debet: & ita accepto liberamus, à quo stipulati sumus. ita fiet ut absens novatione, præsens acceptilatione liberetur. §. 11. Heres quoque & liberare & liberari accepto potest, & honorarii successores.

§. 12. Ex pluribus reis stipulandi si unus acceptum fecerit, liberatio contingit in solidum.

14. PAULUS lib. 12 ad Sabinum.

NIsi consentiat acceptilatio cum obligatione, & nisi verum est quod in acceptilatione demonstratur: imperfecta est liberatio. quia verbis verba ea demum resolvi possunt, quæ inter se congruunt.

15. POMPONIUS lib. 27 ad Sabinum.

SI is qui Stichum promisit, ita interroget, *Quod Stichum promisi, Stichum & Pamphilum habesne acceptos?* puto recte accepto latum, & pro supervacuo Pamphili mentionem factam: quemadmodum si is, qui decem promisit, ita interroget, QUOD TIBI DECEM PROMISI VIGINTI HABESNE ACCEPTA? etiam decem nomine erit liberatus.

16. ULPIANUS lib. 7 Disputationum.

SI ex pluribus obligatis uni accepto feratur, non ipse solus liberatur, sed & hi qui secum obligantur. nam cum ex duobus pluribusque ejusdem obligationis participibus uni accepto fertur, cæteri quoque liberantur: non quoniam ipsis accepto latum est, sed quoniam velut solvisse videtur is, qui acceptilatione solutus est.

§. 1. Si judicati fidejussor sit datus, acceptus, eique accepto latum sit: liberabitur & judicatus.

17. JULIANUS lib. 54 Digestorum.

QUi *hominem aut decem* stipulatus est, si quinque accepto fecerit: partem stipulationis peremit, & petere quinque, aut partem hominis potest.

18. FLORENTINUS lib. 8 Institut.

ET, uno & pluribus contractibus, vel certis, vel incertis, vel quibusdam, exceptis cæteris, & omnibus ex causis una acceptilatio & liberatio fieri potest. §. 1. Ejus rei stipulatio quam acceptio sequatur, à Gallo Aquilio talis exposita est: *Quidquid te mihi ex quacunque causa dare facere oportet, oportebit, præsens, in diemve: quarumque rerum mihi tecum actio, quæque adversus te petitio, vel adversus te persecutio est, eritve: quodve tu meum habes, tenes, possides: quanti quæque earum rerum res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit Numerius Negidius. quod Numerius Negidius Aulo Agerio [promisit], spopondit: id haberetne à se acceptum, Numerius Negidius Aulum Agerium rogavit: Aulus Agerius Numerio Negidio acceptum fecit.*

19. ULPIANUS lib. 2 Regularum.

SI accepto latum fuerit ei qui non verbis, sed re obligatus est: non liberatur quidem, sed exceptione doli mali, vel pacti conventi se tueri potest. §. 1. Inter *acceptilationem* & *apocham* hoc interest, quod acceptilatione omnimodo liberatio contingit, licet pecunia soluta non sit: apocha non alias, quam si pecunia soluta sit.

20. IDEM lib. 77 ad Edictum.

SI accepto fuerit lata ob rem judicatam clausula, Marcellus ait cæteras partes stipulationis evanuisse: propter hoc enim tantum interponuntur, ut res judicari possit.

21. VENULEIUS lib. 11 Stipulationum.

SI sub conditione legatum mihi datum novandi causa stipulatus sum, & ante existentem conditionem acceptum fecero: Nerva filius ait, etiam si conditio extiterit, neque ex testamento competituram actionem, quia novatio facta sit; neque ex stipulatu quæ acceptilatione soluta sit.

22. GAIUS lib. 3 de Verb. obligat.

SErvus nec jussu domini acceptum facere potest.

23. LABEO lib. 5 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI ego tibi acceptum feci, nihilo magis ego à te liberatus sum. Paulus: Imo cum locatio, conductio, emptio, venditio conventione facta est, & nondum res intercessit: utrinque per acceptilationem, tametsi ab alterutra parte duntaxat intercessit, liberantur obligatione.

TIT V.

DE STIPULATIONIBUS PRÆTORIIS.

1. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

PRætoriarum stipulationum tres videntur esse species: judiciales, cautionales, communes. §. 1. *Judiciales* eas dicimus, quæ propter judicium interponuntur, ut ratum fiat: ut judicatum solvi, & ex operis novi nunciatione.

§. 2. *Cautionales* sunt autem quæ instar actionis habent, & ut sit nova actio, intercedunt: ut de legatis stipulationes, & de tutela, & ratam rem haberi, & damni infecti. §. 3. *Communes* sunt stipulationes, quæ fiunt judicio sistendi causa. §. 4. Et sciendum est, omnes stipulationes natura sui cautionales esse: hoc enim agitur in *stipulationibus, ut quis cautior sit, & securior interposita stipulatione.* §. 5. Stipulationum istarum Prætoriarum, quædam sunt quæ satisdationem exigunt, quædam nudam repromissionem: sed perpaucæ sunt quæ nudam repromissionem habent: quibus enumeratis, apparebit cæteras non esse repromissiones, sed satisdationes.

§. 6. Stipulatio itaque ex operis novi nunciatione,

tione, alias satisdationem, alias repromissionem habet. Ex qua [igitur] operis novi nunciatione satisdare oporteat? quemadmodum satisdetur? namque de eo opere quod in privato factum erit, satisdatio est: de eo quod in publico, repromitti oportet. sed hi quidem qui suo nomine cavent, repromittunt: qui alieno, satisdant. §. 7. Item ex causa damni infecti interdum repromittitur, interdum satisdatur. nam, si quid in flumine publico fiat, satisdatur: de ædibus autem repromittitur. §. 8. Stipulatio duplæ, repromissio est; nisi [si] convenerit, ut satisdetur. §. 9. Quod si sit aliqua controversia: utputa si dicatur per calumniam desiderari ut stipulatio interponatur: ipse Prætor debet super ea re summatim cognoscere, & cautum jubere aut denegare.

§. 10. Sed & si quid vel addi, vel detrahi, vel immutari in stipulatione oporteat, Prætoriæ erit jurisdictionis.

2. PAULUS lib. 73 ad Edictum.

PRætoriæ stipulationes, aut rei restitutionem continent, aut incertam quantitatem.

§. 1. Sicuti stipulatio ex operis novi nunciatione, qua cavetur, ut opus restituatur: ideoque sive actor, sive reus decesserit pluribus heredibus relictis, uno vincente, vel victo, totum opus restitui debebit: quamdiu enim aliquid superest, tamdiu non potest videri opus restitutum.

§. 2. Incertam quantitatem continet stipulatio *judicatum solvi*, & *rem ratam dominum habiturum*, & *damni infecti*, & his similis: in quibus respondetur, scindi eas in personas heredum. quamvis possit dici ex persona heredum promissoris non posse descendentem à defuncto stipulationem diversam conditionem cujusque facere: at in contrarium summa ratione fit, ut uno ex heredibus stipulatoris vincente, in partem ejus committatur stipulatio: hoc enim facere verba stipulationis, *Quanti ea res est.* Sed si unus ex heredibus promissoris totam rem possideat, in solidum eum damnandum Julianus scribit. In quantum autem ipse ea stipulatione, vel fidejussores an omnino teneantur, dubitari potest: & videndum ait, ne non committatur? Sed si lite contestata possessor decesserit: unum ex heredibus non majore ex parte damnandum, licet totum fundum possideat, quam ex qua heres est.

3. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

GEneraliter in omnibus Prætoriis stipulationibus & procuratoribus satisdatur.

4. PAULUS lib. 75 ad Edictum.

PRætoriæ stipulationes sæpius interponuntur, cum sine culpa stipulatoris cautum esse desiit.

5. IDEM lib. 48 ad Edictum.

IN omnibus Prætoriis stipulationibus hoc servandum est, ut si procurator meus stipuletur, mihi causa cognita ex ea stipulatione actio competat. † Idem est, & cum institor in ea causa esse cœpit, ut interposita persona ejus dominus mercis rem amissurus sit, veluti bonis ejus venditis: succurrere enim domino Prætor debet.

6. IDEM lib. 14 ad Plautium.

IN omnibus Prætoriis stipulationibus, in quibus primo fieri aliquid, deinde si factum non sit, pœnam inferimus: pœnæ nomine stipulatio committitur.

7. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

PRætoriæ satisdationes personas desiderant pro se intervenientium: & neque pignoribus quis, neque pecuniæ, vel auri, vel argenti depositione in vicem satisdationis fungitur.

8. PAPINIANUS lib. 5 Quæstionum.

PAulus notat: Qui sub conditionem institutus est, adgnita bonorum possessione cogitur substituto in diem cavere longiorem. Prætor enim *beneficium suum nemini vult esse captiosum*: & potest videri calumniose satis petere, quem alius antecedit. §. 1. Cum sub contrariis conditionibus Titio & Mævio legatum sit, utrique cavetur: quia uterque ex voluntate defuncti sperat legatum.

9. VENULEIUS lib. 1 Stipulationum.

IN Prætoriis stipulationibus si ambiguus sermo acciderit, Prætoris erit interpretatio: ejus enim mens æstimanda est.

10. ULPIANUS lib. 1 Responsorum Va- leriano respondit.

SI Præses, qui ante in triennium caveri jusserat, postea in longum tempus caveri præcepit: quia à prima stipulatione prorsus discedi voluerat, exceptionem primæ stipulationi obligatis peperisse videtur.

11. VENULEIUS lib. 8 Actionum.

IN ejusmodi stipulationibus, quæ quanti res est, promissionem habent, commodius est certam summam comprehendere: quoniam plerunque difficilis probatio est, quanti cujusque intersit, & ad exiguam summam deducitur.

TIT. VI.

REM PUPILLI VEL ADOLESCENTIS SALVAM FORE.

1. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

CUm pupillo *rem salvam fore* satisdatum sit, agi ex ea tunc potest cum & tutelæ potest.

2. ULPIANUS lib. 79 ad Edictum.

SI pupillus absens sit, vel fari non possit: servus ejus stipulabitur. si servum non habeat: emendus ei servus est. sed si non sit, unde ematur, aut non sit expedita emptio: profecto dicemus *servum publicum* apud Prætorem stipulari debere;

3. IDEM lib. 35 ad Edictum.

AUt dare aliquem Prætor debet, cui caveatur:

4. IDEM lib. 79 ad Edictum.

NOn quasi ipso jure pupillo adquirat (neque enim adquirit), sed utilis actio ex stipulatu pupillo detur. §. 1. Cavetur autem pupillo hac stipulatione per satisdationem.

§. 2. Illud sciendum est, hac stipulatione teneri tam eum qui tutor est, quam eum qui pro tutore negotia gessit, vel gerat, & fidejussores eorum. §. 3. Sed enim qui non gessit, omnino non tenebitur: nam nec actio tutelæ eum, qui non gessit, tenet. sed utili actione conveniendus est, quia suo periculo cessavit: & tamen ex stipulatu actione, neque ipse, neque fidejussores ejus tenebuntur. Compellendus igitur erit ad administrationem propterea, ut stipulatione quoque ista possit teneri. §. 4. Hanc stipulationem placet finita demum tutela committi: & fidejussoribus diem exinde incipere cedere. In curatore aliud est. † Sed & in eo, qui pro tutore negotia gessit, aliud dicendum est. † Itaque istæ stipulationes, si quidem quis tutor fuit, finita demum tutela committentur: si vero pro tutore negotia gessit: conveniens est dicere, statim atque quæque res salva non esse cœpisset, committi stipulationem. §. 5. Si tutor ab hostibus captus sit, an committatur stipulatio, videamus: movet, quia finita tutela est, licet reciperari speretur: & puto posse agi. §. 6. Generaliter sciendum est: *Ex quibus causis diximus tutela agi non posse, ex iisdem causis ne ex stipulatu rem salvam fore*

fore agi posse dicendum est. §. 7. Si quis curator datus non gesserit curam: consequens erit dicere, stipulationem non committi. sed eadem hic erunt dicenda, quæ in tutore diximus: illo secus, quo hæc stipulatio statim, atque quid salvum esse desinit, committitur, & fidejussoribus dies cedit; sed in se revolvitur.

§. 8. Pertinet autem hæc stipulatio ad omnes curatores, sive puberibus sive impuberibus [datos,] propter ætatis infirmitatem, sive prodigis, vel furiosis, vel quibusdam aliis (ut fieri adsolet) dati sint.

5. PAULUS lib. 76 ad Edictum.

SI filius, qui in potestate furiosi erit, rem salvam fore stipuletur, adquirit patri obligationes.

6. GAIUS lib. 27 ad Edictum provinciale.

SErvum pupilli stipulari ita necesse est, si pupillus abest, aut fari [non] potest. nam si præsens sit, & fari potest: etiam si ejus ætatis erit, ut non intelligat quid agat: tamen propter utilitatem receptum est recte eum stipulari, [agere].

7. MODESTINUS lib. 6 Regularum.

DAtivus vel testamentarius tutor sive curator non petet satis à collega suo: sed offerre ei poterit, utrum satis accipere velit, an dare.

8. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

ETsi ad species curator datus sit, rem salvam fore stipulatio interponetur.

9. POMPONIUS lib. 15 ad Sabinum.

CUm pupillus à tutore stipulatur *rem salvam fore*: non solum quæ in patrimonio habet, sed etiam quæ in nominibus sunt, ea stipulatione videntur contineri. quod enim in tutelæ judicium venit, hoc & ea stipulatione continetur.

10. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

SI posteaquam pupillus ad pubertatem pervenerit, tutor in restituenda tutela aliquandiu moram fecerit: certum est, & fructuum nomine, & usurarum medii temporis tam fidejussores ejus, quam ipsum teneri.

11. NERATIUS lib. 4 Membranarum.

CUm rem salvam fore pupillo cavetur, committitur stipulatio, si, quod ex tutela dari fieri oportet, non præstetur: nam etsi salva ei res sit; ob id non est, quia quod ex tutela dari fieri oportet, non solvitur.

12. PAPINIANUS lib. 12 Quæstionum.

SI plures fidejussores à tutore pupillo dati sunt, non esse eum distringendum, sed in unum dandam actionem: ita ut ei qui conveniretur, actiones præstarentur. nec quisquam putaverit ab jure discessum: postquam pro ea parte placuit tutores condemnari, quam administraverunt; & ita demum in solidum, si res à cæteris non servetur, & idonea culpa detegatur, quod suspectum facere supersederit. nam æquitas arbitri atque officium viri boni videtur eam formam juris desiderasse. Cæterum fidejussores civiliter in solidum obligati, cæteris quidem agentibus, ut dividatur actio, impetrare possunt: pupillo vero agente, qui non ipse contraxit, sed in tutorem incidit, & ignorat omnia, beneficium dividendæ actionis injuriam habere visum est; ne ex una tutelæ causa plures ac variæ quæstiones apud diversos judices constituerentur.

TIT. VII.

JUDICATUM SOLVI.

1. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

IN stipulatione Judicatum solvi, post rem judicatam statim dies cedit: sed exactio in tempus reo principali indultum differtur.

2. IDEM [lib. 71 ad Edictum].

CUm lite mortua nulla res sit: ideo constat fidejussores ex stipulatu Judicatum solvi non teneri.

3. ULPIANUS lib. 77 ad Edictum.

SI quis apud aliquem judicem iturus, stipulatus est Judicatum solvi, & agit apud alterum, non committitur stipulatio: quia non hujus judicis sententiæ fidejussores se subdiderunt.

§. 1. Stipulationem judicatum solvi, & procurator, & tutor, & curator stipulari possunt.

§. 2. *Procuratorem* eum accipere debemus, cui mandatum est, sive hujus rei tantum mandatum susceperit, sive [etiam] universorum bonorum. † Sed & si ratum fuerit habitum, procurator videtur. §. 3. Sed [&] si forte ex liberis vel parentibus aliquis interveniat, vel vir uxoris nomine, à quibus mandatum non exigitur, an committatur stipulatio, quæritur? Magisque erit, ne committi debeat: nisi fuerit ei mandatum, vel ratum habitum. quod enim eis agere permittitur Edicto Prætoris, non facit eos procuratores. Itaque si talis persona interveniat, ex integro erit cavendum. §. 4. Sed [&] quod de tutore diximus, ita accipiendum est, [ut] si is fuerit, qui tutelam administrabat, cum tutor non esset: tutoris appellatione cum non contineri. §. 5. Sed etsi quidem tutor sit, non tamen quasi tutor negotia administret, vel dum ignorat, vel ex alia causa: dicendum erit non committi stipulationem. nam Edicto Prætoris illi tutori agendi facultas datur, cui à parente, majoreve parte tutorum, eorumve, cujus ea jurisdictio fuit, tutela permissa erit. §. 6. Sed & curatorem accipiemus furiosi, furiosæ: item pupilli, pupillæ. cæterorum quoque [curatores], puta adolescentis: vel si alterius cujus curator sit, committi puto stipulationem. §. 7. Si tutor esse proponatur regionis alicujus, vel provinciæ, vel rerum Italicarum: consequens erit dicere, stipulationem ita demum committi, si ex ea causa egerint, quæ ad administrationem eorum pertinebat. §. 8. Si reus, postquam judicatum solvi promisit, demens factus sit: an stipulatio committatur ob rem non defensam, quæritur? magisque est ut committatur, si nemo eum defendat. §. 9. Ob rem non defensam stipulatio non committitur, quamdiu potest existere qui defendat. §. 10. Si plures fuerint fidejussores, posteaquam cum uno lis contestata est, ex clausula *ob rem non defensam*, ipse reus potest suscipere defensionem.

4. JULIANUS lib. 55 Digestorum.

IS autem cum quo actum fuit, absolvi debet.

5. ULPIANUS lib. 77 ad Edictum.

IAm tamen fidejussore, qui judicium acceperat, damnato, frustra defensionem reus suscipit: cæterum etsi solutum fuerit, posteaquam judicatum est, repetitionem constituerimus ejus quod solutum est. §. 1. Unus ex fidejussoribus vel heredibus pluribus, alio cessante, suscipere defensionem potest. §. 2. In hac stipulatione, quia plures causæ sunt una quantitate conclusæ, si committeretur statim stipulatio ex uno casu, amplius ex alio committi non potest.

§. 3. Nunc videamus qualis defensio exigatur,

tur, ne committatur stipulatio & quarum personarum. † Et si quidem ex personis enumeratis in defensionem quis succedat: palam est recte rem defendi, nec committi stipulationem. si vero extrinsecus persona defensoris interveniat, æque stipulatio non committetur; si modo ille paratus sit rem boni viri arbitratu defendere, hoc est, satisdare. sic enim videtur defendere, si satisdet. cæterum si simpliciter paratus sit intervenire, nec admittatur: committetur ista stipulatio ob rem non defensam. quod si quis eum, vel cum satisdatione, vel sine satisdatione admiserit: consequens erit dicere, stipulationis istius nullam partem committi; quia sibi imputari debet, quia talem defensorem admisit.

§. 4. Si ex fidejussoribus, qui *judicatum solvi* caverant, existat defensor: placuit, ob rem judicatam stipulationem non committi; cæteraque eadem esse, atque si extraneus defensor existat. §. 5. In hac stipulatione hoc tractatur, an hi qui fidejusserint, [si defensionem omiserint], mandati judicio teneantur? Et est verius non teneri: hi enim in quantitatem intervenerunt, & hoc illis fuit mandatum, non in defensione.

§. 6. Quid tamen, si & hoc sibi adsumpserint, ut defendant: an mandati possint agere? Et si quidem victi sunt, utique quod ob rem judicatam præstiterunt, consequentur: sumtus tamen litis minime petent. si autem obtinuerunt, poterunt sumptus litis consequi, quasi juxta mandatum, etsi non mandatum fecerint. §. 7. Si tamen plures fidejussores defendere fuerint parati: videamus, utrum unum defensorem debent dare? An vero sufficiat, ut unusquisque eorum pro parte sua defendat, vel defensorem substituat? Et magis est, ut nisi unum dent procuratorem, desiderante scilicet hoc actore, committatur stipulatio ob rem non defensam. Nam & plures heredes [rei] necesse habebunt unum dare procuratorem, ne defensio per plures scissa, incommodo aliquo adficiat actorem. † Aliud est in heredibus actoris, quibus necessitas non imponitur, ut per unum litigent. §. 8. Illud sciendum est, ibi rem esse defendendam, ut recte defendatur, ubi debet agi.

6. IDEM lib. 78 ad Edictum.

IUdicatum solvi stipulatio tres clausulas in unum collatas habet: de re judicata, de re defendenda, de dolo malo.

7. GAIUS lib. 27 ad Edictum provinciale.

SI ante acceptum judicium prohibitus fuerit procurator à domino, & actor ignorans prohibitum eum esse, egerit: an stipulatio committatur? & nihil aliud dici potest, quam committi. Quod si quis sciens prohibitum esse egerit: Julianus non putat stipulationem committi. nam ut committatur, non sufficere ait cum ea persona acceptum esse judicium, quæ stipulationi comprehensa est: sed oportere etiam causam personæ eandem esse, quæ stipulationis interponendæ tempore fuit. Et ideo si is qui procurator datus est, heres extiterit domino, atque ita acceperit judicium, sive etiam prohibitus acceperit: non committitur stipulatio. † Nam & alias responsum esse, si quis absentem defendens satisdederit, deinde vel procurator ab eo datus, vel postquam heres ei extitit, judicium acceperit: fidejussores non teneri.

8. PAULUS lib. 74 ad Edictum.

SI petitor post satisdationem ante judicium acceptum heres possessori exstiterit: extinguitur stipulatio.

9. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

IUdicatum solvi stipulatio expeditam habet quantitatem: in tantum enim committitur, in quantum judex pronunciaverit.

10. MODESTINUS lib. 4 Pandectarum.

SI ad defendendum procurator datus fuerit, satisdare jubetur judicatum solvi stipulatione, quæ non ab ipso procuratore, sed à domino litis interponitur. † Quod si procurator aliquem defendat, ipse cogitur satisdare judicatum solvi stipulatione.

11. PAULUS lib. 74 ad Edictum.

SI servus qui in rem actione petebatur, lite contestata decesserit, deinde possessor litem deseruerit: quidam fidejussores ejus pro lite datos non teneri putant. quia mortuo homine nulla jam res sit. quod falsum est: quoniam expedit, de evictione actionis conservandæ causa, item fructuum nomine, rem judicari.

12. POMPONIUS lib. 26 ad Sabinum.

SI reus post judicatum solvi ab eo datum in magistratu sit, nec invitus in jus vocari possit: tamen nisi res boni viri arbitratu defendatur, fidejussores tenentur.

13. ULPIANUS lib. 7 Disputationum.

CUm quærebatur, si interposita judicatum solvi stipulatione, cum quis rem non defenderet, postea ex heremodicio sententiam esset passus, an ob rem judicatam clausula committatur: dicebam unam clausulam in stipulatione *judicatum solvi*, & *ob rem non defensam*, & *ob rem judicatam*, in se habere. cum igitur judicatum solvi stipulatio una cludatur clausula, sive res judicetur, sive res non defendatur: merito quæritur, si altera causa committatur, an ex altera rursum committi possit? ecce enim si quis stipuletur, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, AUT SI TITIUS CONSUL FUERIT; constat, sive navis prior venerit, sive Titius Consul ante factus sit, committi stipulationem: sed ubi commissa est ex priore causa, ex altera, licet existat conditio, amplius non committitur: altera causa enim, non utraque inhæret stipulationi. Proinde videndum, stipulatio *ob rem non defensam*, utrum commissa est re non defensa: an non prius creditur commissa, nisi ex stipulatione lis fuerit contestata? quod magis est. & ideo nec fidejussoribus videtur statim dies cedere, ubi res cœperat non defendi. proinde, si forte lis finita fuerit, ad quam defensio erat necessaria, vel solutione, vel transactione, vel acceptilatione, vel quo alio modo: consequenter placuit evanescere ob rem non defensam clausulam. §. 1. Si fuero à fidejussore procuratoris stipulatus judicatum solvi, quasi in rem acturus, & postea in personam egero; vel alia actione acturus, aliam autem dictavero [actionem]: non committitur stipulatio. quia de alia actum videtur, de alia stipulatio interposita.

14. JULIANUS lib. 55 Digestorum.

SI ex duobus fidejussoribus qui judicatum solvi spoponderant, alter ob rem non defensam partem suam solverit: nihilominus res defendi poterit. nec tamen is qui solverit, repetet: stipulatio enim pro parte ejus perempta est, perinde ac si acceptum ei factum fuisset. §. 1. Quotiens ex stipulatione judicatum solvi ob rem non defensam agitur cum fidejussoribus, non est iniquum caveri dominum priore judicio absolvi: quia omissa cautione fidejussores mandati judicio non consequentur: aut certe cogantur dominum priore judicio defendere.

15. AFRICANUS lib. 6 Quæstionum.

HÆc stipulatio, QUAMDIU RES NON DEFENDATUR, simul atque defendi cœperit, aut defendi debere desierit, resolvitur.

16. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

EX judicatum solvi stipulatione ob rem non defensam, cum uno ex fidejussoribus agere volo: [is] quod pro parte ejus sit, solvere mihi paratus est: Non debet mihi in eum dari judicium. neque enim æquum est aut judicio distringi, aut ad inficiationem compelli eum qui sine judice dare paratus est, quo non amplius adversarius ejus per judicem ab eo consecuturus est.

17. VENULEJUS lib. 6 Stipulationum.

EX clausula re judicata, dolo malo, ob rem non defensam, in solidum committitur stipulatio. non enim videbitur defensa res boni viri arbitratu, quæ non in solidum defensa sit.

18. IDEM lib. 7 Disputationum.

VIr bonus non arbitratur indefensam esse rem, de qua Prætor judicium accipere non cogat.

19. IDEM lib. 9 Stipulationum.

NOvissima clausula judicatum solvi stipulationis, DOLUM MALUM ABESSE ABFUTURUMQUE ESSE, & in futurum tempus permanens factum demonstrat. itaque etsi forte decesserit is, qui dolo fecerit, tenebitur heres ejus: verbum enim *abfuturumque esse*, plenissimum est, & ad omne tempus refertur: ut, si aliquo tempore non abfuerit dolus, quoniam verum sit non abfuisse, committatur hæc clausula. §. 1. Si autem adjectum sit, SI HUJUS REI DOLUS MALUS NON ABERIT, QUANTI EA RES EST, DARI SPONDES? & ob extranei dolum promissor pœna tenebitur. §. 2. Doli autem mali clausula, sicut reliquæ stipulationes in quibus tempus nominatim adjectum non est, ad principium stipulationis refertur.

20. SCÆVOLA lib. 20 Digestorum.

CUm apud Sempronium judicem datus reus defenderetur, stipulatione cautum est, *ut quod Sempronius judex judicasset, præstaretur.* à cujus sententia petitor appellavit. & cum apud competentem appellationi judicem res ageretur, defensore condemnato, quæsitum est, an stipulatio commissa esset? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, non esse jure commissam. Claudius: Ideo stipulatione adjicitur, *Quive in ejus locum substitutus erit.*

21. IDEM lib. singulari Quæstionum publice tractatarum.

SI unus ex fidejussoribus ob rem non defensam conventus sit, deinde postea res defendatur: alter fidejussorum ob rem judicatam conveniri potest. Et si reus promittendi duobus heredibus relictis decesserit, alter rem non defendat, alter defendat: is qui non defendat, ob rem non defensam conveniri potest; ille qui defendat, ob rem judicatam. quoniam in unius ejusdemque persona non posse committi has duas clausulas creditur: & nos dicimus, semper prævalere rei judicatæ clausulam, eamque solam committi.

TIT. VIII.

RATAM REM HABERI, ET DE RATIHABITIONE.

1. PAPINIANUS lib. 28 Quæstionum.

CUm quis de rato stipularetur, quamvis non idem, sed alius, à domino conveniretur, qui conveniri non posset, si ratum habuisset: committi stipulationem placuit: veluti, si [cum] fidejussor, aut alter ex reis promittendi qui socius est, convenitur.

2. IDEM lib. 11 Responsorum.

IN stipulatione de rato habendo non est cogitandum rei promittendi vel stipulandi compendium, sed quid interfuerit ejus qui stipulatus est ratum haberi quod gestum est.

3. IDEM lib. 12 Responsorum.

CUm minor vigintiquinque annis creditor pecuniam reciperare vellet, interpositus procurator debitori de rato habendo cavit: restitutione in integrum data, neque indebiti conditionem, neque stipulationem committi constabat. idemque eveniret, si falsi procuratoris actum minor annis ratum habuerit. & ideo ita cavendum erit, præcedente mandato, *Si ille in integrum restitutus fuerit, heresve ejus, aut is ad quem ea res qua de agitur, pertinebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam dari.* mandato vero non interveniente: vulgaribus verbis de rato habendo. hæc quoque prudentius inter consentientes adstruentur: alioquin si non conveniat, nec creditor minor consentiat, actionem dari oportebit.

§. 1. Falsus procurator de rato habendo cavit, atque ita dominus à sententia judicis, procuratore victo, provocavit: stipulationis defecisse conditionem apparuit, cum ad auxilium commune superatus confugisset. quod si dominus qui ratum non habuit, pecuniam exegerit: stipulatio de rato committetur in eam pecuniam quam dominus accepit, quamvis nihil procurator acceperit.

4. SCÆVOLA lib. 13 Quæstionum.

PRocurator quinquaginta petit, si dominus centum petat, tenebuntur fidejussores, qui de ratihabitione caverunt, in quinquaginta, & quanti interfuit differri quinquaginta actionem.

5. IDEM lib. 5 Responsorum respondit,

NOn tantum verbis ratum haberi posse, sed etiam actu. denique si eam litem, quam procurator inchoasset, dominus comprobans persequeretur: non esse commissam stipulationem.

6. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

TUtore suspecto postulato, defensor, si velit respondere, cautionem, ratam rem dominum habiturum, cavere compellendus est.

7. PAULUS lib. 3 Sententiarum.

SI is cui ignoranti petita est bonorum possessio, decesserit: heres ejus intra tempora petitionis ratam eam habere non potest.

8. VENULEIUS lib. 15 Stipulationum.

PRocurator ad exhibendum egit, & adversarius absolutus est, quia non possidebat: [at] cum possessionem ejusdem rei nanctus esset, agit cum eo dominus ad exhibendum. Sabinus ait, fidejussores non teneri, quoniam hæc alia res sit. nam etsi dominus egisset; mox absoluto adversario, quia non possideret, ex integro ageret; non obstaturam rei judicatæ exceptionem.

§. 1. Si procurator à debitore pecuniam exegerit, & satisdederit, dominum ratam rem habere, mox dominus de eadem pecunia egit, & litem amiserit: committi stipulationem. & si procurator eandem pecuniam domino sine judice solverit, condicturum. sed cum debitor ex stipulatu agere cœperit: potest dici dominum, si defensionem procuratoris suscipiat, non inutiliter doli mali exceptione adversus debitorem uti: quia naturale debitum manet. §. 2. Si quis à procuratore status controversiam patiatur, satis acci-

accipere debet à procuratore, ne impune sæpius pro suo statu conveniretur. & si dominus, venientesque ab eo personæ, ratum non habuerunt, quod procurator eum in servitutem petierit, vel adversus procuratorem ex servitute in libertatem petitus fuerit: quanti ea res est, ei præstetur, scilicet cum de libertate ejus constiterit: id est, quanti interfuerit ejus, de statu suo rursus non periclitari, & propter impendia quæ in litem fecerit. Sed Labeo certam summam comprehendendam existimabat, quia æstimatio libertatis ad infinitum extenderetur: ex quo autem dominus ratam non habuerit, committi videtur stipulatio: sed non ante ex ea agi poterit, quam de libertate judicatum fuerit; quia si servus sit judicatus, inutilis fit stipulatio, cum & si qua sit actio, eam domino adquisisse, intelligitur.

9. ULPIANUS lib. 9 ad Edictum.

ACtor à tutore datus omnimodo cavet: actor civitatis nec ipse cavet, nec magister universitatis, nec curator bonis consensu creditorum datus.

10. IDEM lib. 80 ad Edictum.

INterdum ex conventione stipulatio ratam rem interponi solet: utputa, si quid procurator aut vendat, aut locet, aut si ei solvatur;

11. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

VEl paciscitur, vel quodlibet aliud nomine absentis gerit.

12. ULPIANUS lib. 80 ad Edictum.

QUo enim tutiore loco sit qui contrahit, de rato solet stipulari. §. 1. Rem haberi ratam, hoc est, comprobare adgnoscereque quod actum est à falso procuratore. §. 2. Julianus ait interesse, quando dominus ratam habere deberet solutionem in procuratorem factam: an tunc demum, cum primum certior factus esset? Hoc autem ἐν πλάτει, id est, *cum laxamento & amplitudine* accipiendum, & cum spatio quodam temporis nec minimo, nec maximo, [&] quod magis intellectu percipi quam elocutione exprimi possit. † Quid ergo, si quod primo ratum non habuit, postea habebit ratum? Nihilo magis proficere ad impediendam actionem suam: & ob id, quod primo non habuit ratum, actionem salvam habere ait: ideoque si quod procuratori fuerat solutum, exegerit: agi perinde ex ea stipulatione poterit, ac si ratum habere se postea non dixisset. Sed ego puto exceptionem doli mali locum habituram. §. 3. Sive quis petat, sive compensatione utatur, committitur statim ratam rem dominum habiturum stipulatio: nam qualiter quis eundem actum retractet, qui à procuratore actus est, committi stipulationem oportet.

13. PAULUS lib. 76 ad Edictum.

SI commissa est stipulatio, *ratam rem dominum habiturum:* in tantum competit, in quantum mea interfuit: id est, quantum mihi abest, quantumque lucrari potui. §. 1. Si sine judice procuratori legatum solvatur: cavere debere, Pomponius ait.

14. IDEM lib. 3 ad Plautium.

SI quis uni ex reis promiserit, *rem ratam dominum habiturum, aut amplius eam non peti:* dicendum est stipulationem committi, si ab eo petatur, qui ejusdem obligationis socius est.

15. IDEM lib. 14 ad Plautium.

A*Mplius non peti* verbum Labeo ita accipiebat, si judicio petitum esset. Si autem in jus eum vocaverit, & satis judicio sistendi causa acceperit, judicium tamen cœptum non fuerit: ego puto non committi stipulationem *amplius non peti.* hic enim non petit, sed petere vult. Si vero soluta esset pecunia, licet sine judicio: committitur stipulatio. nam & si quis adversus petentem compensatione deductioneve usus sit: recte dictum est, petisse eum videri, & stipulationem committi amplius non peti. nam & heres qui damnatus non peteret, si horum quicquam fecisset, ex testamento tenetur.

16. POMPONIUS lib. 3 ex Plautio.

SI indebitum procuratori solutum sit, agi statim ex hac stipulatione adversus procuratorem potest, ut ratum habeat dominus: ut possit dignosci, utrumne domino condici debeat id, quod indebitum solutum sit, si is ratum habeat: an vero procuratori condicendum sit, si dominus ratum non habeat. §. 1. Si procurator fundum petisset & cavisset (uti adsolet) *ratam rem dominum habiturum*, deinde dominus postea eundem fundum vendidisset, eumque emptor petere: stipulationem Ratam rem haberi committi, Julianus scribit.

17. MARCELLUS lib. 21 Digestorum.

CUm debitore decem creditoris nomine Titius egit; partem petitionis ratam habuit dominus: dicendum est obligationis partem consumptam: quemadmodum si decem stipulatus esset aut exegisset, creditorque non totum sed partem gestæ rei comprobasset. Idcirco si ex stipulatu DECEM AUT STICHUM, UTRUM EGO VOLUERO, absente me Titius domino quinque petisset, insecuta ratihabitione, recte actum videri.

18. POMPONIUS lib. 26 ad Sabinum.

SI procurator *ratam rem dominum heredemve ejus habiturum caverit*, & unus ex heredibus domini ratum habeat, alter non habeat: sine dubio committetur stipulatio pro ea parte, pro qua ratum non habebitur: quia in id committitur, quod stipulatoris intersit. Nam etsi ipse dominus pro parte ratum habuerit, pro parte non habuerit: non ultra quam in partem committetur stipulatio: quia in id committitur, quod intersit agentis. & ideo sæpius ex ea stipulatione agi potest, prout intersit agentis, *quod litigat, quod consumit, quod advocat, quod damnatus solvit.* sicut in stipulatione damni infecti accidere potest, ut is qui stipulatus sit, subinde agat: *cavet enim si quid ibi ruet, scindetur, fodietur, ædificabitur.* † Finge ergo subinde damnum dari? Non erit dubium quin agere possit: nam si toto damno computato, tunc agendum est, propemodum non ante aget, quam dies stipulationis præterierit, intra quem si damnum datum sit, stipulationi cautum erit. quod verum non est.

19. PAULUS lib. 13 ad Sabinum.

IN stipulatione qua procurator cavet, *ratam rem dominum habiturum*, id continetur quod intersit stipulatoris. † Idemque juris est in clausulis omnibus de dolo malo.

20. ULPIANUS lib. 1 Disputationum.

NOn solum in actionibus, quas procurator intendit: verum in stipulationibus quoque quas interponi desiderat, si vice repræsentat actionum, cavere eum de rato oportet. Quare si duplæ stipulationem procurator interponat, de rato cavere debet. Sed & si damni infecti stipulatio à procuratore interponatur: de rato debet procurator cavere.

21. IDEM lib. 1 Opinionum.

NE satisdatio *ratam rem dominum habiturum* exigatur in his, quæ nomine ejus ageret, qui

qui eum se fecisse procuratorem libello Principi dato professus est, prodest. Quod si *judicatum solvi satis* ab eo procuratore postuletur, necesse est, ut juri manifesto pareatur.

22. JULIANUS lib. 56 Digestorum.

SI sine judice non debitam pecuniam exegerit procurator, & dominus ratam solutionem non habuerit, sed eandem pecuniam petere instituerit: fidejussores tenentur: & condictio, qua procurator teneretur si stipulatio interposita non fuisset, perimitur. quotiens enim procuratori pecunia solvitur, & dominus eam solutionem ratam non habet: existimo id agi, ut condictio perimatur, & sola actio ei, qui indebitum solvit, adversus procuratorem ex stipulatu competat.

† Hoc amplius præstant fidejussores impensas, quæ in judicium factæ fuissent. † Quod si dominus ratam habuisset: fidejussores quidem liberantur, sed ab ipso domino eadem pecunia per condictionem peti potest. §. 1. Quod si procurator debitam domino pecuniam sine judice exegisset, idem juris est: hoc secus, quod si dominus ratam rem habuisset: nulla ejus pecuniæ repetitio futura est. §. 2. Quod si procurator per judicem non debitam pecuniam exegisset: dici potest, sive ratum dominus habuisset, sive non habuisset, fidejussores non teneri: vel quia nulla res esset, quam dominus ratam habere posset, vel quia nihil stipulatoris interest ratum haberi. adficietur ergo iniuria is, qui procuratori solvit: magis tamen est, ut si dominus ratum non habuerit, fidejussores teneantur. §. 3. Quod si debitam pecuniam procurator per judicem, cui nihil mandatum fuerit, petierit: magis est, ut in solidum fidejussores teneantur, si dominus ratum non habuerit. §. 4. Cum autem procurator recte petit, dominus perperam: non debet procurator præstare, ne injuria judicis dominus aliquid consequatur. nunquam enim propter injuriam judicis fidejussores obligantur. verius tamen est hoc casu fidejussores nonnisi in impensas litis teneri. §. 5. Marcellus: Si dominus ratam rem non habuerit, sed lite mota rem amiserit: nihil præter impendia in stipulatione Ratam rem deducitur. §. 6. [Julianus:] Si procuratori ejus qui mortuus erat, sine judice soluta fuerint legata, stipulatio committetur, nisi heres ratum habuerit; utique si debita fuerunt: tunc enim non dubie interest stipulatoris ratam solutionem ab herede haberi, ne bis eadem præstet.

§. 7. Si in stipulationem Ratam rem haberi hactenus comprehensum fuerit, *Lucium Titium ratum habiturum*, cum id aperte ageretur, ut heredis cæterorumque personæ ad quos ea res pertineret, omitterentur: difficile est existimari, doli clausulam committi. † Sane cum per imprudentiam hæ personæ omittantur, actio ex doli clausula competit. §. 8. Si procurator judicium de hereditate ediderit, deinde dominus fundum ex ea hereditate petierit: stipulatio Ratam rem haberi committetur. quia si verus procurator fuisset, exceptio rei judicatæ dominum summoveret. † Plerunque autem stipulatio Ratam rem haberi, his casibus committetur, quibus si verus procurator egisset, domino aut ipso jure, aut propter exceptionem actio inutilis esset. §. 9. Qui patris nomine, injuriarum agit ob eam rem quod filius ejus verberatus pulsatusve sit, in stipulatione cogendus est filii quoque personam comprehendere: præsertim cum fieri possit, ut pater ante decedat quam sciret procuratorem suum egisse, & ita injuriarum actio redeat ad filium. §. 10. Sed & si nepoti injuria facta fuerit, & procurator avi propter hanc causam injuriarum aget: non solum filii, sed etiam nepotis persona comprehendenda erit in stipulatione. quid enim prohibet, & patrem, & filium, antequam scirent procuratorem egisse, decedere; quo casu iniquum est fidejussores non teneri, nepote injuriarum agente.

23. IDEM lib. 5 ex Minicio.

PRocurator cum peteret pecuniam, satisdedit amplius non peti; post judicium acceptum extitit qui & ipse procuratorio nomine eandem pecuniam peteret: quæsitum est, cum is qui postea peteret, procurator non esset, & propter hoc exceptionibus procuratoris excludi posset, num fidejussores prioris procuratoris tenerentur. Julianus respondit, Verius est non obligari fidejussores. nam in stipulatione cavetur, *non petiturum eum cujus de ea re actio, petitio, persecutio sit, & ratum habituros omnes, ad quos ea res pertinebit*: hic autem qui procurator non est, nec actionem, nec petitionem habere intelligendus est.

24. AFRICANUS lib. 5 Quæstionum.

BOnorum possessionem ab alio adgnitam, ratam haberi oportere eo tempore, quo adhuc in ea causa sit, ut peti possit. Itaque post centesimum diem rata haberi non potest. §. 1. An autem & si mortuus fuisset qui petisset, vel furere cœperit, ratum haberi possit, videamus. nam si in universum perinde haberi debet, ac si tunc, cum ratum habeat, per eum bonorum possessionem petat; frustra his casibus ratum habetur. sed illud consequens futurum, etiam si pœniteat illum petisse, ratum haberi non posse: quod utique sit absurdum. Rectius itaque dicitur, neutram eorum causam impedire ratihabitionem.

25. IDEM lib. 6 Quæstionum.

PAter dotem à se datam absente filia petit, & ratam rem habituram eam cavit; ea prius quam ratum haberet, mortua est. Negavit committi stipulationem: quia & si verum sit ratum eam non habuisse, nihil tamen mariti intersit, dotem restitui, cum patri, etiam mortua filia salva esse dos debeat. §. 1. Procurator cum ab eo æs alienum exegerat, qui tempore liberaretur, ratam rem dominum habiturum cavit; deinde post tempus liberato jam debitore, dominus ratam rem habet. Posse debitorem agere cum procuratore existimavit, cum jam debitor liberatus sit: argumentum rei, quod si nulla stipulatio interposita sit, condictio locum adversus procuratorem habitura sit; in locum autem condictionis interponi stipulationem.

LIBER QVADRAGESIMVS SEPTIMVS.

TIT. I.

DE PRIVATIS DELICTIS.

1. ULPIANUS l. 41 ad Sabinum.

CIvilis constitutio est, *pœnalibus actionibus heredes non teneri, nec cæteros quidem successores*. Idcirco nec furti conveniri possunt. † Sed quamvis furti actione non teneantur; attamen *ad exhibendum* actione teneri eos oportet, si possideant, aut dolo fecerint quominus possideant. † Sed enim & vin-

& vindicatione tenebuntur, re exhibita. † Item condictio adversus eos competit. §. 1. Heredem autem furti agere posse æque constat: exsecutio enim quorundam delictorum heredibus data est. Ita & Legis Aquiliæ actionem heres habet. Sed injuriarum actio heredi non competit. §. 2. Non tantum in furti, verum in cæteris quoque actionibus, quæ ex delictis oriuntur, sive civiles sunt, sive honorariæ, id placet, ut noxa caput sequatur.

2. IDEM lib. 43 ad Sabinum.

NUnquam plura delicta concurrentia faciunt, ut ullius impunitas detur: neque enim delictum ob aliud delictum minuit pœnam. §. 1. Qui igitur hominem subripuit & occidit: quia subripuit, furti; quia occidit, Aquilia tenetur. neque altera harum actionum alteram consumit. §. 2. Idem dicendum, si rapuit & occidit: nam & vi bonorum raptorum, & Aquilia tenebitur. §. 3. Quæsitum est, si condictus fuerit ex causa furtiva, an nihilominus Lege Aquilia agi possit. Et scripsit Pomponius, agi posse: quia alterius æstimationis est Legis Aquiliæ actio, alterius condictio ex causa furtiva. namque Aquilia eam æstimationem complectitur, quanti eo anno plurimi fuit: condictio autem ex causa furtiva non egreditur retrorsum judicii accipiendi tempus. Sed si servus sit, qui hæc admisit: quacunque actione noxæ fuerit deditus, perempta est altera actio. §. 4. Item si quis subreptum flagello ceciderit, duabus actionibus tenetur: furti, & injuriarum. & si forte hunc eundem occiderit, tribus actionibus tenebitur. §. 5. Item si quis ancillam alienam subripuit & flagitaverit: utraque actione tenebitur: nam & servi corrupti agi poterit, & furti.

§. 6. Item si quis servum vulneravit, quem subripuerat, æque duæ actiones locum habebunt, Aquiliæ, & furti.

3. IDEM lib. 2 de officio Proconsulis.

SI quis actionem, quæ ex maleficiis oritur, velit exequi: si quidem pecuniariter agere velit, ad jus ordinarium remittendus erit; nec cogendus erit [in] crimen subscribere. enim vero si extra ordinem ejus rei pœnam exerceri velit, tunc subscribere eum [in] crimen oportebit.

TIT. II.

DE FURTIS.

1. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

FUrtum à furvo, id est, nigro, dictum Labeo ait, quod clam & obscuro fiat, & plerunque nocte: vel à fraude, ut Sabinus ait: vel à ferendo, & auferendo: vel à Græco sermone, qui φῶρας appellant fures: imo & Græci ἀπὸ τοῦ φέρειν, id est, *à ferendo*, φῶρας dixerunt.

§. 1. Inde sola cogitatio furti faciendi non facit furem. §. 2. Sic is, qui depositum abnegat, non statim etiam furti tenetur: sed ita si intercipiendi causa occultaverit. §. 3. Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus ejus, possessionisve: quod lege naturali prohibitum est admittere.

2. GAIUS lib. 13 ad Edictum.

FUrtorum genera duo sunt: manifestum, & nec manifestum.

3. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

FUr est manifestus, quem Græci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant, hoc est, eum qui deprehenditur cum furto. §. 1. Et parvi refert, à quo deprehendatur, utrum ab eo, cujus res fuit, an ab alio. §. 2. Sed utrum ita demum fur sit manifestus, si in faciendo deprehendatur: an vero & si alicubi fuerit deprehensus? Et magis est (ut & Julianus scripsit) & si non ibi deprehendatur, ubi furtum fecit, attamen esse furem manifestum, si cum re furtiva fuerit apprehensus, prius quam eo loci rem pertulerit, quo destinaverat.

4. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

QUo destinaverit quis auferre, sic accipiendum est: quo destinaverit eo die manere cum eo furto.

5. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

SIve igitur in publico, sive in privato deprehendatur, antequam ad locum destinatum rem perferret: in ea causa est, ut fur manifestus sit, si cum re furtiva deprehendatur. & ita Cassius scripsit. §. 3. Sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur.

6. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

QUamvis enim sæpe furtum contrectando fiat: tamen initio, id est, faciendi furti tempore, constituere visum est, manifestus, necne fur esset.

7. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

SI quis in servitute furtum fecerit, & manumissus deprehendatur, an fur manifestus sit, videamus. & ait Pomponius libro 19 ex Sabino, non posse eum manifesti conveniri: quia origo furti in servitute facti non fuit manifesti.

§. 1. Ibidem Pomponius eleganter scripsit, deprehensione fieri manifestum furem. cæterum si cum tibi furtum facerem de domo tua, abscondisti te, ne te occidam: etiam si vidisti furtum fieri, attamen non est manifestum. §. 2. Sed Celsus deprehensioni hoc etiam adjicit: si cum vidisses eum subripientem, & ad comprehendendum eum accurrisses, abjecto furto effugit: furem manifestum esse. §. 3. Parvique referre putat, dominus an vicinus, an quilibet transiens apprehendat.

8. GAIUS lib. 13 ad Edictum provinciale.

NEc *manifestum* furtum quid sit, apparet: nam quod manifestum non est, hoc scilicet nec manifestum est.

9. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

EI, qui furti actionem habet, assidua contrectatione furis non magis furti actio nasci potest: ne in id quidem in quod crevisset postea res subrepta. §. 1. Sed si eam à fure vindicassem, condictio mihi manebit. sed potest dici, officio Judicis, qui de proprietate cognoscit, contineri, ut non aliter jubeat restitui, quam si condictionem petitor remitteret. quod si ex condictione ante damnatus reus, litis æstimationem sustulerit, ut aut omnimodo absolvat reum, aut (quod magis placet) si paratus esset petitor æstimationem restituere, nec restituetur ei homo: quanti in litem jurasset, damnaretur ei possessor.

10. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

CUjus interfuit non subripi, is actionem furti habet.

11. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

[TUm] is cujus interest, furti habet actionem, si honesta causa interest.

12. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

ITaque fullo, qui curanda polienda vestimenta accepit, semper agit: præstare enim custodiam debet. si autem solvendo non est, ad dominum actio redit: nam qui non habet quod perdat, ejus periculo nihil est. §. 1. Sed furti actio malæ fidei possessori non datur: quamvis interest ejus, rem non subripi, quippe cum res periculo ejus sit. sed nemo de improbitate sua con-

consequitur actionem: & ideo soli bonæ fidei possessori, non etiam malæ fidei furti actio datur. §. 2. Sed [&] si res pignori data sit, creditori quoque damus furti actionem, quamvis in bonis ejus res non sit. Quinimo non solum adversus extraneum dabimus, verum [& contra] ipsum quoque dominum furti actionem: & ita Julianus scripsit. Necnon & ipsi domino dari placet; & sic fit, ut non teneatur furti, & agat.

† Ideo autem datur utrique, quia utriusque interest. † Sed utrum semper creditoris interest, an ita demum, si debitor solvendo non est? & putat Pomponius, semper ejus interesse pignus habere: quod & Papinianus libro 12 Quæstionum probat. & verius est ubique videri creditoris interesse: & ita [&] Julianus sæpissime scripsit.

13. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

IS cui ex stipulatu res debetur, furti actionem non habet, si ea subrepta sit, cum per debitorem stetisset, quominus eam daret.

14. ULPIANUS lib. 29 ad Sabinum.

EUm, qui emit, si non tradita est ei res, furti actionem non habere, sed adhuc venditoris esse hanc actionem, Celsus scripsit. Mandare eum plane oportebit emptori furti actionem, & condictionem, & vindicationem: & si quid ex his actionibus fuerit consecutus, id præstare eum emptori oportebit. quæ sententia vera est: & ita & Julianus. Et sane periculum rei ad emptorem pertinet; dummodo custodiam venditor ante traditionem præstet. §. 1. Adeo autem emptor ante traditionem furti non habet actionem, ut sit quæsitum, an ipse subripiendo rem emptor furti teneatur? Et Julianus libro 23 Digestorum scribit: Si emptor rem, cujus custodiam venditorem præstare oportebat, soluto pretio subripuerit: furti actione non tenetur. plane si, antequam pecuniam solveret, rem subtraxerit: furti actione teneri, perinde ac si pignus subtraxisset. §. 2. Præterea habent furti actionem coloni, quamvis domini non sint: quia interest eorum. §. 3. Is autem apud quem res deposita est, videamus an habet furti actionem? Et cum dolum duntaxat præstet, merito placet non habere eum furti actionem: quid enim ejus interest, si dolo careat? quod si dolo fecit, jam quidem periculum ipsius est: sed non debet ex dolo suo furti quærere actionem. §. 4. Julianus quoque libro 22 Digestorum scribit: Quia in omnium furum persona constitutum est, ne ejus rei nomine furti agere possint, cujus ipsi fures sunt, non habebit furti actionem is apud quem res deposita est: quamvis periculo ejus esse res cœperit, qui eam contrectavit. §. 5. Papinianus tractat: si duos servos ob decem aureos pignori acceperim, & alter subripiatur, cum alter quoque qui sit retentus, non minoris decem valeret: utrum usque ad quinque tantum habeam furti actionem, quia in alio habeo salvos quinque; an vero, quia mori potest, dici debeat in decem fore actionem, etiamsi magni pretii sit is qui retinetur? Et ita putat. non enim respicere debemus pignus quod surreptum non est: sed id, quod subtractum est. §. 6. Idem scribit, si, cum mihi decem deberentur, servus pignori datus subtractus sit: si actione furti consecutus fuero decem, non competere mihi furti actionem, si iterum subripiatur: quia desiit mea interesse, cum semel sim consecutus. hoc ita, si sine culpa mea subripiatur. nam si culpa mea: quia interest, eo quod teneor pignoratitia actione: agere potero. quod si culpa abest, sine dubio domino competere actio videtur, quæ creditori non competit. quam sententiam Pomponius quoque lib. 10 ad Sabinum probat. §. 7. Idem dicunt & si duo servi subrepti sint simul, competere utriusque nomine furti actionem creditori: sed non in totum, sed pro qua parte in singulos diviso eo, quod ei debetur, ejus interest. separatim autem duobus subreptis, si unius nomine solidum consecutus [sit], alterius nihil consequetur.

§. 8. Item Pomponius libro 10 ex Sabino scripsit: si is cui commodavi, dolo fecerit circa rem commodatam: agere eum furti non posse.

§. 9. Idem Pomponius probat & in eo qui rem mandato alicujus accepit perferendam.

§. 10. An pater, cujus filio commodata res est, furti actionem habeat, quæritur? Et Julianus ait, patrem hoc nomine agere non posse, quia custodiam præstare non debeat. Sicut (inquit) is qui pro eo, cui commodata res est, fidejussit, non habet furti actionem. † Neque enim (inquit) [is,] cujuscunque interierit rem non perire, habet furti actionem: sed qui ob eam rem tenetur, quod ea res culpa ejus perierit. quam sententiam Celsus quoque libro 12 Digestorum probat. §. 11. Is, qui precario servo rogaverat, subrepto eo potest quæri, an habeat furti actionem? Et cum non est contra eum civilis actio, quia simile donato precarium est, ideoque & Interdictum necessarium visum est, non habebit furti actionem. Plane post Interdictum redditum puto eum etiam culpam præstare: & ideo & furti agere posse. §. 12. Quod si conduxerit quis, habebit furti actionem, si modo culpa ejus subrepta sit res. §. 13. Si filiusfamilias subreptus sit, patrem habere furti actionem, palam est. §. 14. Si res commodata est, & is cui commodata est, decesserit: quamvis hereditati furtum fieri non possit, & ideo nec heres ejus, cui commodata est, possit agere; tamen commodator poterit furti agere. † Idemque & in re pignorata vel in re locata: licet enim hereditati furti actio non adquiratur, tamen alii, cujus interest, adquiritur. §. 15. Non solum autem in re commodata competit ei cui commodata est, furti actio: sed etiam in ea quæ ex ea adgnata est: quia & hujus custodia ad eum pertinet. Nam & si servum tibi commodavero, & vestis ejus nomine furti ages: quamvis vestem quam vestitus est, tibi non commodaverim.

† Item si jumenta tibi commodavero, quorum sequella erat eculeus, puto competere furti actionem etiam ejus nomine, quamvis ipse non sit commodatus. §. 16. Qualis ergo furti actio detur ei cui res commodata est, quæsitum est? Et puto omnibus quorum periculo res alienæ sunt, veluti commodati, item locati, pignorisve accepti, si hæ subreptæ sint, omnibus furti actiones competere: condictio autem ei demum competit, qui dominium habet. §. 17. Si *epistola* quam ego tibi misi, intercepta sit: quis furti actionem habeat? Et primum quærendum est cujus sit epistola: utrum ejus qui misit, an ejus ad quem missa est? Et si quidem dedi servo ejus, statim ipsi quæsita est cui misi. si vero procuratori: æque, quia per liberam personam possessio quæri potest, ipsius facta est: maxime si ejus interfuit eam habere. quod si ita misi epistolam, ut mihi remittatur: dominium meum manet; quia ejus nolui amittere, vel transferre dominium. † Quis ergo furti aget? is cujus interfuit eam non subripi: id est, ad cujus utilitatem pertinebant ea quæ scripta sunt. † Et ideo quæri potest, an etiam is, cui data est perferenda, furti agere possit? Et si custodia ejus ad eum perti-

pertineat, potest. Sed & si interfuit ejus epistolam reddere, furti habebit actionem: finge eam epistolam fuisse, quæ continebat, ut ei quid redderetur fieretve: potest habere furti actionem: vel si custodiam ejus rei recepit, vel mercedem perferendæ accepit. & erit in hunc casum similis causa ejus, & cauponis, aut magistri navis. nam his damus furti actionem, si sint solvendo: quoniam periculum rerum ad eos pertinet.

15. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

CReditoris cujus pignus subreptum est, non credito tenus interest: sed omnimodo in solidum furti agere potest. sed & pignoratitia actione id quod debitum excedit, debitori præstabit. §. 1. Dominus qui rem subripuit, in qua ususfructus alienus est, furti usufructuario tenetur. §. 2. Sed eum qui tibi commodaverit, si eam rem subripiat, non teneri furti, placuisse Pomponius scripsit: quoniam nihil tua interesset; utpote cum nec commodati tenearis. ergo si ob aliquas impensas quas in rem commodatam fecisti, retentionem ejus habueris: etiam cum ipso domino, si eam subripiat, habebis furti actionem: quia eo casu quasi pignoris loco ea res fuit.

16. IDEM lib. 7 ad Sabinum.

NE cum filiofamilias pater furti agere possit, non juris constitutio, sed natura rei impedimento est: quod non magis cum his quos in potestate habemus, quam nobiscum ipsi agere possumus.

17. ULPIANUS lib. 39 ad Sabinum.

SErvi & filii nostri furtum quidem nobis faciunt, ipsi autem furti non tenentur: neque enim qui potest in furem statuere, necesse habet adversus furem litigare: idcirco nec actio ei à Veteribus prodita est. §. 1. Unde est quæsitum, si fuerit alienatus vel manumissus: an furti actione teneatur? Et placet non teneri: neque enim actio quæ non fuit ab initio nata, oriri potest adversus hunc furem. † Plane si manumissus contrectavit, dicendum erit teneri eum furti judicio: quia hodie furtum fecit.

§. 2. Cum autem servus, quem emi, traditusque mihi est, à me redhibeatur, non est in ea causa, ut perinde habeatur, atque si meus nunquam fuisset: sed [&] fuit, & desiit. idcirco dicit Sabinus eum, si furtum fecit, in ea esse causa, ut furti ejus nomine is, qui redhibuit, agere non possit: sed & si non possit: attamen ratio haberi debet ejus quod fecit, cum redhiberi cœperit. idque actione redhibitoria continetur. §. 3. Illud quæsitum est, si cum in fuga esset servus, furtum domino fecisset: an æque posset habere actionem adversus eum, qui in potestatem domini non regressum bona fide possidere cœperit? Movet quæstionem, quod quamvis possidere servum eo tempore, quo in fuga est, videor; attamen furti actione non teneor: quasi non sit in mea potestate. quod enim videor possidere, ad usucapionem tantum mihi proficere Julianus scribit. Dicit igitur Pomponius libro 17 ex Sabino, competere furti actionem huic domino, cujus servus in fuga fuit.

18. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

QUod dicitur *noxam caput sequi*, tunc verum est, ut quæ initio adversus aliquem nata est, caput nocentis sequatur. ideoque si servus tuus furtum mihi fecerit, & dominus ejus effectus eum vendidero: non posse me agere cum debitore, Cassiani putant.

19. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

IN actione furti sufficit rem demonstrari, ut possit intelligi. §. 1. De pondere autem vasorum non est necesse loqui. Sufficiet igitur ita dici, lancem, vel discum, vel pateram. Sed adscribenda etiam materia est, utrum argentea, an aurea, an alia quæ sit. §. 2. Quod si quis argentum infectum petat: & massam argenteam dicere, & pondus debebit ponere. §. 3. Signati argenti numerum debebit complecti, veluti, aureos tot, pluresve furto ei abesse.

§. 4. De veste quæritur, an color ejus dicendus sit? Et verum est colorem ejus dici oportere: ut quemadmodum in vasis dicitur patera aurea, ita & in veste color dicatur. Plane si quis juret, *pro certo se colorem dicere non posse*: remitti ei hujus rei necessitas debet. §. 5. Qui rem pignori dat, eamque subripit: furti actione tenetur.

§. 6. Furtum autem rei pignoratæ dominus non tantum tunc facere videtur, cum possidenti, sive tenenti creditori aufert: verum & si eo tempore abstulerit, quo non possidebat: utputa si rem pignoratam vendidit. nam & hic furtum eum facere constat: & ita & Julianus scripsit.

20. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

CUm æs pignori datur, etiam si aurum esse dicitur: turpiter fit, furtum non fit. sed si datum est aurum, deinde cum dixisset se ponderare, aut obsignare velle, æs subjecit: furtum fecit; rem enim pignori datam intervertit.

§. 1. Si bona fide rem meam emeris, eamque ego subripuero; vel etiam tuus ususfructus sit, & eam contrectavero: tenebor tibi furti actione, & si dominus rei sum. sed his casibus usucapio quasi furtivæ rei non impedietur: quoniam & si alius subripiat, & in mea potestate reversa res fuerit, usucapiebatur.

21. ULPIANUS lib. 40 ad Sabinum.

VOlgaris est quæstio, an is, qui ex acervo frumenti modium sustulit, totius rei furtum faciat, an vero ejus tantum, quod abstulit? Ofilius totius acervi furem esse putat: nam & qui aurem alicujus tetigit, inquit Trebatius, totum eum videri tetigisse: proinde & qui dolium aperuit, & inde parvum vini abstulit: non tantum ejus, quod abstulit, verum totius videtur fur esse. Sed verum est in tantum eos furti actione teneri, quantum abstulerunt. † Nam & si quis armarium, quod tollere non poterat, aperuerit, & omnes res quæ in eo erant, contrectaverit, atque ita discesserit, deinde reversus unam ex his abstulerit, & antequam se reciperet quo destinaverat, deprehensus fuerit: ejusdem rei & manifestus, & nec manifestus fur erit. Sed & qui segetem luce secat, & contrectat: ejus, quod secat, manifestus, & nec manifestus fur est.

§. 1. Si is, qui viginti nummorum saccum deposuisset, alium saccum, in quo scit triginta esse, errante eo, qui dabat, acceperit; putavit autem illic sua viginti esse: teneri furti decem nomine placet. §. 2. Si quis æs subripuit, dum aurum se subripere putat, vel contra: ex libro 8 Pomponii ad Sabinum, [aut] minus esse, cum plus esset: ejus, quod subripuit, furtum committit. idem Ulpianus.

§. 3. Sed & si quis subripuit furto duos sacculos, unum decem, alterum viginti, quorum alterum suum putavit, alterum scit alienum: profecto dicemus tantum unius, quem putavit alienum, furtum eum facere. quemadmodum si duo pocula abstulerit, quorum alterum suum putavit, alterum scit alienum: nam & hic

hic unius fit furtum. §. 4. Sed si ansam in poculo suam putavit, vel vere fuit: totius poculi eum furtum facere, Pomponius scripsit.

§. 5. Sed si de navi onerata furto quis sextarium frumenti tulerit: utrum totius oneris, an vero sextarii tantum furtum fecerit? facilius hoc quæritur in horreo pleno. & durum est dicere totius furtum fieri. Et quid, si cisterna vini sit? quid dicet? aut aquæ cisterna? quid deinde, si nave vinaria, ut sunt multæ, in quas vinum effunditur? quid dicemus de eo, qui vinum hausit? an totius oneris fur sit? Et magis est, ut & hic non totius dicamus. §. 6. Certe si proponas, in apotheca amphoras esse vini, easque subtractas: singularum furtum fit, non totius apothecæ: quemadmodum si ex pluribus rebus moventibus in horreo reclusis unam tulerit. §. 7. Qui furti faciendi causa conclave intravit, nondum fur est, quamvis furandi causa intravit. Quid ergo? qua actione tenebitur? utique injuriarum, aut de vi accusabitur, si per *vim introivit*. §. 8. Item si majoris ponderis quid aperuit, aut refregit quod tollere non possit, non est omnium rerum cum eo furti actio; sed earum tantum, quas tulit: quia totum tollere non potuit. proinde si involucrum, quod tollere non potuit, solvit, ut contrectet, deinde contrectavit quasdam res: quamvis singulas res quæ in eo fuerunt, tollere potuerit, si tamen totum involucrum tollere non potuerit: singularum rerum quas tulerit, fur est; cæterarum non est. quod si totum vas tollere potuit: dicimus eum totius esse furem, licet solverit, ut singulas, vel quasdam tolleret: & ita [&] Sabinus ait. §. 9. Si duo pluresve unum tignum furati sunt, quod singuli tollere non potuerint: dicendum est, omnes eos furti in solidum teneri; quamvis id contrectare nec tollere solus posset. & ita utimur. neque enim potest dicere pro parte furtum fecisse singulos, sed totius rei universos: sic fiet, singulos furti teneri. §. 10. Quamvis autem earum quoque rerum, quas quis non abstulit, furti teneatur; attamen condici ei non potest: idcirco quia condici ea res, quæ ablata est, potest. & ita [&] Pomponius scribit.

22. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SI quid fur fregerit, aut ruperit, quod non etiam furandi causa contrectaverit: ejus nomine cum eo furti agere non potest. §. 1. Si eo consilio arca refracta sit, ut uniones [puta] tollerentur, hique furti faciendi causa contrectati sint: eorum tantummodo furtum factum videri: [quod] est verum. nam cæteræ res quæ seponuntur, ut ad uniones perveniatur, non furti faciendi causa contrectantur. §. 2. Qui lancem rasit, totius fur est: & furti tenetur ad id quod domini interest.

23. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

IMpuberem furtum facere posse, si jam doli capax sit, Julianus libro 22 Digestorum scripsit. Item posse cum impubere damni injuria agi, quia id furtum ab impubere fit: sed modum esse adhibendum ait; nam in infantes id non cadere. nos putamus, cum impubere culpæ capace, Aquilia agi posse. † Item verum est, quod Labeo ait, nec ope impuberis furto facto teneri eum.

24. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

NEc minus etiam condici ei posse Julianus scripsit.

25. ULPIANUS lib. 4°1° ad Sabinum.

VErum est quod plerique probant, fundi furti agi non posse. §. 1. Unde quæritur, si quis de fundo vi dejectus sit, an condici ei possit, qui dejecit? Labeo negat, sed Celsus putat posse condici possessionem: quemadmodum potest, re mobili subrepta. §. 2. [Eorum quæ de fundo tolluntur, utputa] arborum, vel lapidum, vel arenæ, vel fructuum, quos quis fraudandi animo decerpsit, furti agi posse nulla dubitatio est.

26. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SI apes feræ in arbore fundi tui apes fecerint, si quis eas vel favum abstulerit, eum non teneri tibi furti: quia non fuerint tuæ; easque constat captarum terra, mari, cœlo numero esse. §. 1. Item constat colonum qui nummis colat, cum eo qui fructus stantes subripuerit, acturum furti: quia ut primum decerptus esset, jus esse cœpisset.

27. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

QUi tabulas vel cautiones amovet, furti tenetur non tantum pretii ipsarum tabularum, verum ejus [quod interfuit: quod ad æstimationem refertur ejus] summæ quæ in his tabulis continetur: scilicet si tanti interfuit; utputa si chirographa aureorum decem tabulæ fuerint, dicimus hoc duplicari. Quod si jam erant inanes, quia solutum proponebatur: nunquid ipsarum tantum tabularum pretii videatur esse æstimatio facienda? quid enim interfuit hujus? Sed potest dici, quia nonnunquam debitores tabulas sibi restitui petant, quia nonnunquam calumniantur debitores, quasi indebito soluto ab his: interesse creditoris tabulas habere, ne forte controversiam super ea re patiatur. † Et generaliter dicendum est, [in] id quod interest duplari. §. 1. Inde potest quæri, si quis cum alias probationes, mensæque scripturam haberet, chirographi furtum passus sit, an æstimari duplo chirographi quantitas debeat: & nunquid non, quasi nihil intersit. quantum enim interest, cum possit debitum aliunde probare? quemadmodum si in binis tabulis instrumentum scriptum sit: nam nihil videtur deperdere, si futurum est, ut alio chirographo salvo securior sit creditor.

§. 2. Apocha quoque si fuerit subrepta, æque dicendum est furti actionem in id quod interest locum habere: sed nihil [mihi] videtur interesse, si sint & aliæ probationes solutæ pecuniæ.

§. 3. Sed si quis non amovit hujusmodi instrumenta, sed interlevit, non tantum furti actio locum habet, verum etiam Legis Aquiliæ: nam *rupisse* videtur, qui corrupit.

28. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SEd si subripuit prius quam deleat: tanto tenetur, quanti domini interfuit non subripi. delendo enim nihil ad pœnam adjicit.

29. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

HOc amplius & ad exhibendum agi potest, & Interdicto Quorum bonorum agi poterit.

30. IDEM lib. 9 ad Sabinum.

SI hereditariæ tabulæ deletæ sint.

31. IDEM lib 41 ad Sabinum.

SEd & si imaginem quis [vel librum deleverit, & hic tenetur damno injuriæ, quasi corruperit. §. 1. Si quis tabulas instrumentorum Reipublicæ municipii alicujus, aut subripuerit, aut interleverit, Labeo ait furti eum teneri. † Idemque scribit & de cæteris rebus publicis, deque societatibus.

32. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

QUidam tabularum duntaxat æstimationem faciendam in furti actione existimant: quia si judici, apud quem furti agatur, possit probari quantum debitum

 fuerit,

fuerit, possit etiam apud eum judicem eadem probare, apud quem pecuniam petat: si vero in furti judicio probare non potest, ne illud quidem posse ostendi, quanti ejus intersit: sed potest post furtum factum tabulas nanctus esse actor, ut ex eo probet, quanti sua interfuerit, si tabulas nanctus non esset. §. 1. De Lege Aquilia major quæstio est, quemadmodum possit probari quanti ejus intersit? nam si potest alias probare, non patitur damnum. Quid ergo, si forte pecuniam sub conditione credidit, & interim testimonia, quorum probationem habeat, qui possunt mori pendente conditione? aut puta me petiisse creditum: & quia testes & signatores qui rem communissent, præsentes non haberem, victum rem amisisse: nunc vero, cum furti agam, eorum memoria, & præsentia ad fidem creditæ pecuniæ uti possum.

33. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

TUtor administrationem quidem rerum pupillarium habet: intercipiendi autem potestas ei non datur. & ideo, si quid furandi animo amoverit, furtum facit, nec usucapi res potest. sed & furti actione tenetur, quamvis & tutelæ agi cum eo possit. † Quod in tutore scriptum est, idem erit & in curatore adulescentis, cæterisque curatoribus.

34. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

IS qui opem furtum facienti fert, nunquam manifestus est: itaque accidit, ut is quidem qui opem tulit, furti nec manifesti; is autem qui deprehensus est, ob eandem rem manifesti teneatur.

35. POMPONIUS lib. 19 ad Sabinum.

SI quis perferendum acceperit & scierit furtivum esse; constat, si deprehendatur, ipsum duntaxat furem manifestum esse; si nescierit, neutrum: hunc quia fur non sit; furem, quia deprehensus non sit. §. 1. Si unus servus tuus hausisset & abstulisset, alter hauriendo deprehensus esset: prioris nomine nec manifesti, [alterius manifesti] teneberis.

36. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

QUi servo persuasit ut fugeret, fur non est. nec enim qui alicui malum consilium dedit, furtum facit. non magis quam si ei persuasit ut se præcipitet, aut manus sibi inferret: hæc enim furti non admittunt actionem. Sed si alius ei fugam persuaserit, ut ab alio subripiatur, furti tenebitur is, qui persuasit: quasi *ope, consilio* ejus furtum factum sit. † Plus Pomponius scripsit, eum, qui *persuasit*, quamvis interim furti non teneretur, tunc tamen incipere teneri, cum quis fugitivi fur esse cœperit: quasi videatur ope, consilio ejus furtum factum. §. 1. Item placuit, eum, qui filio vel servo, vel uxori opem fert, furtum facientibus, furti teneri: quamvis ipsi furti actione non conveniantur. §. 2. Idem Pomponius ait, si cum rebus aufugerit fugitivus, posse furti actione sollicitatorem conveniri rerum nomine: quia opem, consilium contrectatori tulit: quod & Sabinus significat. † Si duo servi invicem sibi persuaserunt, & ambo simul aufugerunt: alter alterius fur non est. † Quid ergo, si invicem se celaverunt? fieri enim potest, ut invicem fures sint. & potest dici alterum alterius furem esse. quemadmodum si alii singulos subripuissent, tenerentur, quasi alter alterius nomine opem tulissent. quemadmodum rerum quoque nomine teneri eos furti, Sabinus scripsit.

37. POMPONIUS lib. 19 ad Sabinum.

SI pavonem meum mansuetum cum de domo mea effugisset, persecutus sis, quoad is perit: agere tecum furti ita potero, si aliquis eum habere cœperit.

[PAULUS.

SI filiusfamilias subreptus sit, patrem habere furti actionem palam est].

38. IDEM lib. 9 ad Sabinum.

MAter filii subrepti furti actionem non habet §. 1. Liberarum personarum nomine licet furti actio sit, condictio tamen nusquam est.

39. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

VErum est, si meretricem alienam ancillam rapuit quis vel celavit, furtum non esse: nec enim factum quæritur, sed causa faciendi: causa autem faciendi libido fuit, non furtum. † Et ideo etiam eum, qui fores meretricis effregit libidinis causa, & fures non ab eo inducti, sed alias ingressi, meretricis res egesserunt: furti non teneri. † An tamen vel Fabia teneatur qui suppressit scortum libidinis causa? Et non puto teneri. & ita etiam ex facto cum incidisset, dixi. hic enim turpius facit, quam qui subripit: sed secum facti ignominiam compensat. certe fur non est.

40. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

QUi jumenta sibi commodata longius duxerit, alienavo-re invito domino usus sit, furtum facit.

41. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

SI cum quis in hostium potestate esset, furtum ei factum sit, & postliminio redierit: poterit quis dicere eum furti habere actionem.

§. 1. Adrogatorem posse furti agere, scilicet ejus furti nomine, quod factum est ei, quem adrogavit, antequam [eum] adrogaret, certum est: cæterum [si] postea, nulla erit dubitatio.

§. 2. Quamdiu vivit is, qui furtum fecit, non perit furti actio: aut enim sui juris est is, qui furtum fecit, & cum ipso actio est: aut alieni juris esse cœpit, & actio furti cum eo est, cujus potestati subjectus est: [& hoc est], quod dicitur, *Noxa caput sequitur*. §. 3. Si quis post noxam admissam hostium servus fuerit factus: videndum est, an extinguatur actio? Et Pomponius scripsit, extingui actionem: & si fuerit reversus postliminio, vel quo alio jure, renasci eam actionem debere: & ita utimur.

42. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SI servus navem exerceat non voluntate domini: de eo, quod ibi perit, vulgaris formula in dominum danda est: ut quod alter admisit, duntaxat de peculio; quod ipse exercitor, adjiciatur, ut noxæ dederet. † Igitur si manumissus sit, persecutio quidem in peculio manebit adversus dominum intra annum: noxalis ipsum sequetur. §. 1. Interdum & manumissus, & qui eum manumisit, ob furtum tenetur, si ideo manumisit, ne furti cum eo agi possit: sed si cum domino actum fuerit: ipso jure manumissum liberari, Sabinus respondit, quasi decisum sit.

43 ULPIANUS lib 41 ad Sabinum.

FAlsus *creditor* (hoc est is, qui se simulat creditorem) si quid acceperit, furtum facit, nec nummi ejus fient. §. 1. Falsus *procurator* furtum quidem facere videtur. Sed Neratius videndum esse ait, an hæc sententia cum distinctione vera sit. ut si hac mente ei dederit nummos debitor, ut eos creditori perferret, procurator autem eos intercipiat, vera sit: nam & manent nummi debitoris, cum procurator eos non ejus nomine accepit, cujus eos debitor fieri vult: & invito domino eos contrectando, sine dubio furtum facit. quod si ita det debitor, ut nummi procuratoris fiant: nullo modo eum furtum facere ait, voluntate domini eos accipiendo.

§. 2. Si

§. 2. Si is, qui indebitum accipiebat, delegaverit solvendum: non erit furti actio, [si] cum eo absente solutum sit. cæterum si præsente, alia causa est, & furtum fecit. §. 3. Si quis nihil in persona sua mentitus est, sed verbis fraudem adhibuit: fallax est magis, quam furtum facit. utputa, si dixit se locupletem, si in mercem se collocaturum quod accepit, si fidejussores idoneos daturum, vel pecuniam confestim se soluturum. nam [ex] his omnibus magis decepit, quam furtum fecit; & ideo furti non tenetur. sed quia dolo fecit: nisi sit alia adversus eum actio, de dolo dabitur. §. 4. Qui alienum quid jacens, lucri faciendi causa sustulit, furti obstringitur, sive scit cujus sit, sive ignoravit; nihil enim ad furtum minuendum facit, quod cujus sit ignoret. §. 5. Quod si dominus id dereliquit: furtum non fit ejus, etiam si ego furandi animum habuero. nec enim furtum fit, nisi sit, cui fiat. in proposito autem nulli fit: quippe cum placeat Sabini & Cassii sententia existimantium statim nostram esse desinere rem, quam derelinquimus. §. 6. Sed si non fuit derelictum, putavit tamen derelictum: furti non tenetur.

§. 7. Sed si neque fuit, neque putavit, jacens tamen tulit, non ut lucretur, sed redditurus ei, cujus fuit: non tenetur furti. §. 8. Proinde videamus, si nescit cujus esset; sic tamen tulit, quasi redditurus ei, qui desiderasset, vel qui ostendisset rem suam, an furti obligetur? Et non puto obligari eum. Solent plerique etiam hoc facere, ut libellum proponant continentem invenisse, & redditurum ei, qui desideraverit: hi ergo ostendunt non furandi animo se fecisse.

§. 9. Quid ergo, si εὕρετρα (id est, *inventionis præmia*) quæ dicunt, petat? Nec hic videtur furtum facere, etsi non probe petat aliquid.

§. 10. Si quis sponte rem jecit vel jactavit, [non] quasi pro derelicto habiturus, tuque hanc rem tuleris: an furti tenearis, Celsus lib. 12 Digestorum quærit. & ait, si quidem putasti pro derelicto habitam, non teneris: quod si non putasti, hic dubitari posse ait; & tamen magis defendit, non teneri: quia (inquit) res non intervertitur ei, qui eam sponte rejecit. §. 11. Si jactum ex nave factum alius tulerit, an furti teneatur? Quæstio in eo est, an pro derelicto habitum sit. Et si quidem derelinquentis animo jactavit (quod plerumque credendum est, cum sciat periturum), qui invenit, suum fecit, nec furti tenetur. Si vero non hoc animo, sed hoc, ut si salvum fuerit, haberet: ei, qui invenit, auferendum est. & si scit hoc, qui invenit, & animo furandi tenet, furti tenetur. Enimvero si hoc animo, ut salvum faceret domino, furti non tenetur. quod si putans simpliciter jactatum: furti similiter non tenetur. §. 12. Etiamsi partis dimidiæ nanciscar dominium in servo, qui mihi antea furtum fecerat: magis est, ut extinguatur actio etiam parte redempta. quia etsi ab initio quis partem in servo habebat, furti agere non poterat. † Plane si ususfructus meus in eo servo esse cœperit: dicendum est furti actionem non extingui, qua fructuarius dominus non est.

44. POMPONIUS lib. 19 ad Sabinum.

SI jussu debitoris ab alio falsus procurator creditoris accepit: debitori iste tenetur furti, & nummi debitoris erunt. §. 1. Si rem meam quasi tuam tibi tradidero scienti meam esse: magis est furtum te facere, si lucrandi animo id feceris. §. 2. Si servus hereditarius nondum adita hereditate, furtum heredi fecerit, qui testamento domini manumissus est: furti actio adversus eum competit. quia nullo tempore heres dominus ejus factus est.

45. ULPIANUS lib. 41 ad Sabinum.

SI socius communis rei furtum fecerit (potest enim communis rei furtum facere), indubitate dicendum est furti actionem competere.

46. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

INter omnes constat, etiamsi extincta sit res furtiva: attamen furti remanere actionem adversus furem. Proinde mortuo quoque homine, quem quis furto abstulit, viget furti actio. † Sed nec manumissio furti actionem extinguit: nec enim dissimilis est morti manumissio, quod ad subtrahendum domino servum. † Apparet itaque, qualiter qualiter domino sit servus subtractus; attamen superesse adversus furem furti actionem: eoque jure utimur. competit enim actio, non ideo, quia nunc abest; sed quia unquam beneficio furis abfuerit. † Hoc idem in condictione quoque placet: nam condici furi potest, etiam si res sit aliqua ratione extincta. † Hoc idem dicendum, si res in potestate hostium pervenerit: nam constat posse de ea furti agi. † Sed & si pro derelicto sit postea à domino habita, furti nihilominus agi poterit.

§. 1. Si servus fructuarius subreptus est: uterque, & qui fruebatur, & dominus, actionem furti habet. Dividetur igitur actio inter dominum & fructuarium: fructuarius aget de fructibus, vel quanti interfuit ejus, furtum factum non esse, [ejus] dupli: proprietarius vero aget, quod interfuit ejus, proprietatem non esse subtractam.

§. 2. Quod dicimus *Dupli*, sic accipere debemus, etiam quadrupli [competere actionem], si manifestum furtum sit. §. 3. Hæc actio, etsi sit qui in eo servo habeat usum tantum, poterit ei competere. §. 4. Et si quis proposuerit hunc servum etiam pignoratum esse: eveniet, ut etiam is, qui pignori accepit, habeat furti actionem. Hoc amplius, etiam debitor, si modo plus valeat, quam pro pignore debetur: habet furti actionem. §. 5. Usque adeo autem diversæ sunt actiones, quæ eis competunt; ut si quis eorum pro fure damnum deciderit, dici oporteat, solummodo actionem sibi competentem amisisse eum, cæteris vero superesse. † Nam & si proponas communem servum subreptum, & alium ex dominis pro fure damnum decidisse: is, qui non decidit, habebit furti actionem.

§. 6. Proprietarius quoque agere adversus fructuarium potest judicio furti, si quid celandæ proprietatis, vel subprimendæ causa fecit.

§. 7. Recte dictum est, qui putavit se domini voluntate rem attingere, non esse furem. Quid enim dolo facit, qui putat dominum consensurum fuisse, sive falso id, sive vere putet? is ergo solus fur est, qui adtrectavit, quod invito domino se facere scivit. §. 8. Per contrarium quæritur: si ego me invito domino facere putarem, cum dominus vellet, an furti actio sit? & ait Pomponius, furtum me facere: verumtamen est, ut cum ego velim eum uti, licet ignoret, ne furti sit obligatus. §. 9. Si furtiva res ad dominum rediit, & iterum contrectata est: competit alia furti actio.

47. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SI dominium rei subreptæ quacunque ratione mutatum sit, domino furti actio competit: veluti heredi, & bonorum possessori, [& patri] adoptivo & legatario.

48. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

QUi vas argenteum perdiderat, eo [que] nomine furti egerit, de pondere vasis controversia cum esset; & actor majus fuisse diceret, fur

fur vas protulit: id is, cujus erat, abstulit ei, qui subripuerat: dupli nihilominus condemnatus est. rectissime judicatum est: nam in actionem pœnalem non venit ipsa res, quæ subrepta est: sive manifesti furti, sive nec manifesti agatur. §. 1. Qui furem novit, sive indicet eum, sive non indicet, fur non est: cum multum intersit, furem quis celet, an non indicet: qui novit, furti non tenetur; qui celat, hoc ipso tenetur. §. 2. Qui ex voluntate domini servum recepit, quin neque fur, neque plagiarius sit, plus quam manifestum est: quis enim voluntatem domini habens fur dici potest? §. 3. Quod si dominus vetuit, & ille suscepit: si quidem non celandi animo, non est fur: si celavit, tunc fur esse incipit. Qui igitur suscepit, nec celavit, etsi invito domino, fur non est. † *Vetare* autem dominum accipimus etiam eum, qui ignorat, hoc est, eum, qui non consensit. §. 4. Si ego tibi poliendum vestimentum locavero, tu vero inscio aut invito me commodaveris Titio, & Titio furtum factum sit: & tibi competit furti actio, quia custodia rei ad te pertinet. & mihi adversus te, quia non debueras rem commodare, & id faciendo furtum admiseris. ita erit casus, quo fur furti agere possit. §. 5. Ancilla si subripiatur prægnans, vel apud furem concepit: partus furtivus est, sive apud furem edatur, sive apud bonæ fidei possessorem. sed in hoc posteriore casu furti actio cessat. sed si concepit apud bonæ fidei possessorem, ibique pepererit: eveniet, ut partus furtivus non sit, verum etiam usucapi possit. † Idem & in pecudibus servandum est, & in fœtu eorum, quod in partu.

§. 6. Ex furtivis equis nati statim ad bonæ fidei emptorem pertinebunt: merito, quia in fructu numerantur: at partus ancillæ non numerantur in fructu. §. 7. Cum fur rem furtivam vendidisset, eique nummos pretii dominus rei per vim extorsit: furtum [eum] nummorum fecisse, recte responsum est. idem etiam vi bonorum raptorum actione tenebitur: quod enim ex re furtiva redigitur, furtivum non esse nemini dubium est: nummus ergo hic, qui redactus est ex pretio rei furtivæ, non est furtivus.

49. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

INterdum accidit, ut non habeat furti actionem is, cujus interest rem salvam esse. Ut ecce, creditor ob rem debitoris subreptam furti agere non potest: etsi aliunde creditum servare non possit. loquimur autem scilicet de ea re, quæ pignoris jure obligata non sit. §. 1. Item rei dotalis nomine, quæ periculo mulieris est, non mulier furti actionem habet, sed maritus.

50. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

IN furti actione non quod interest, quadruplabitur, vel duplabitur: sed rei verum pretium. Sed & si res rebus humanis esse desierit, cum judicatur: nihilominus condemnatio facienda est. Idemque etsi nunc deterior sit, æstimatione relata in id tempus, quo furtum factum est. Quod si pretiosior facta sit: ejus duplum quanti tunc, cum pretiosior facta sit, fuerit, æstimabitur, quia & tunc furtum ejus factum esse, verius est. §. 1. *Ope consilio* furtum factum Celsus ait, non solum si idcirco fuerit factum, ut socii furarentur: sed etsi non ut socii furarentur, inimicitiarum tamen causa fecerit.

§. 2. Recte Pedius ait, sicut nemo furtum facit sine dolo malo, ita nec consilium, vel opem ferre sine dolo malo posse. §. 3. *Consilium* autem dare videtur, qui persuadet & impellit atque instruit consilio ad furtum faciendum. *Opem* fert, qui ministerium, atque adjutorium ad subripiendas res præbet. §. 4. Cum eo, qui pannum rubrum ostendit, fugavitque pecus, ut in fures incideret: si quidem dolo malo fecit, furti actio est. sed etsi non furti faciendi causa hoc fecit, non debet impunitus esse lusus tam perniciosus: idcirco Labeo scribit, in factum dandam actionem.

51. GAIUS lib. 13 ad Edictum provinciale.

NAm & præcipitata sint pecora: utilis actio damni injuriæ, quasi ex Lege Aquilia dabitur.

52. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

SI quis uxori res mariti subtrahenti opem consiliumve accommodaverit: furti tenebitur. §. 1. Sed etsi furtum cum ea fecit, tenebitur furti, cum ipsa non teneatur. §. 2. Ipsa quoque si opem furi tulit, furti non tenebitur: sed rerum amotarum. §. 3. Servi vero sui nomine furti eam teneri, nequaquam ambigendum est.

§. 4. Idem dicendum est, & in filiofamilias milite: nam ipse patri furti non tenebitur; servi autem sui nomine castrensis tenebitur, si patri servus furtum fecerit. §. 5. Sed si filius meus qui habet castrense peculium, furtum mihi fecerit: an possim actione utili adversus eum agere videndum est, cum habeat, unde satisfaciat? & potest defendi agendum. §. 6. An autem pater filio teneatur, si rem ejus castrensis peculii subtraxerit, videamus? Et putem teneri. non tantum igitur furtum faciet filio, sed etiam furti tenebitur. §. 7. Eum creditorem, qui post solutam pecuniam pignus non reddat, teneri furti Mela ait, si celandi animo retineat: quod verum esse arbitror. §. 8. Si sulpuariæ sunt in agro, & inde aliquis terram egessisset, abstulissetque: dominus furti aget: deinde colonus conducti [actione] consequetur, ut id ipsum sibi præstaretur. §. 9. Si servus tuus vel filius polienda vestimenta susceperit, an furti actionem habeas, quæritur. & si quidem peculium servi solvendo sit, potes habere furti actionem: si non fuerit solvendo, dicendum est non competere furti actionem. §. 10. Sed & si rem furtivam imprudens quis emerit, & ei subrepta sit: habebit furti actionem. §. 11. Apud Labeonem relatum est, si siliginario quis dixerit, *ut quisquis nomine ejus siliginem [petisset], ei daret*; & quidam ex transeuntibus, cum audisset, petiit ejus nomine, & accepit: furti actionem adversus eum, qui suppetet, silignario competere, non mihi: non enim mihi negotium, sed sibi silignarius gessit. §. 12. Si fugitivum meum quis quasi suum à Duumviro, vel ab aliis qui potestatem habent, de carcere vel custodia dimitteret, an is furti teneatur? Et placet si fidejussores dedit, in eos domino actionem dandam, ut hi actiones suas mihi mandent. † Quod si non acceperint fidejussorem, sed tanquam suum accipienti ei tradiderint: dominum furti actionem adversus plagiarium habiturum. §. 13. Si quis de manu alicujus nummos aureos, vel argenteos, vel aliam rem excusserit: ita furti tenetur, si ideo fecit, ut alius tolleret, isque sustulerit. §. 14. Si quis massam meam argenteam subripuerit, & pocula fecerit: possum vel poculorum vel massæ furti agere; vel condictione. † Idem est & in uvis, & in musto, & in vinaceis: nam & uvarum, & musti, & vinaceorum nomine furti agere potest; sed & condici. §. 15. Servus qui se liberum adfirmavit, ut sibi pecunia crederetur, furtum non facit: namque hic nihil amplius quam idoneum se debito-

debitorem adfirmat. † Idem est & in eo qui se patremfamilias finxit, cum esset filiusfamilias, ut sibi promptius pecunia crederetur. §. 16. Julianus libro 22 Digestorum scripsit: si pecuniam quis à me acceperit, ut creditori meo solvat, deinde, cum tantam pecuniam eidem creditori deberet, suo nomine solverit: furtum eum facere.

§. 17. Si Titius alienam rem vendidit, & ab emptore accepit nummos, non videtur nummorum furtum fecisse. §. 18. Si ex duobus sociis omnium bonorum unus rem pignori acceperit, eaque subrepta sit: Mela scripsit, eum solum furti habere actionem, qui pignori accepit; socium non habere. §. 19. Neque verbo, neque scriptura quis furtum facit: hoc enim jure utimur, ut furtum sine contrectatione non fiat. quare & *opem ferre*, vel consilium dare tunc nocet, cum secuta contrectatio est. §. 20. Si quis asinum meum coëgisset, & in equas suas της γονης duntaxat χαριν (id est, *genituræ suscipiendique fœtus gratia*) admisisset: furti non tenetur, nisi furandi quoque animum habuit: quod & Herennio Modestino studioso meo de Dalmatia consulenti rescripsi, circa equos, quibus ejusdem rei gratia subjecisse quis equas suas proponebatur: furti ita demum teneri, si furandi animo id fecisset; si minus, in factum agendum. §. 21. Cum Titio honesto viro pecuniam credere vellem, subjecisti mihi alium Titium egenum, quasi ille esset locuples, & nummos acceptos cum eo divisisti: furti teneris, quasi ope tua consilioque furtum factum sit; sed & Titius furti tenebitur. §. 22. Majora quis pondera tibi commodavit, cum emeres ad pondus: furti eum venditori teneri Mela scribit; te quoque, si scisti. non ex voluntate venditoris accipis, cum erret in pondere. §. 23. Si quis servo meo persuaserit, *ut nomen suum ex instrumento (puta) emptionis tolleret*: & Mela scripsit, & ego puto, furti agendum. §. 24. Sed si servo persuasum sit, *ut tabulas meas describeret*: puto, si quidem servo persuasum sit, servi corrupti agendum: si ipse fecit, de dolo actionem dandam. §. 25. Si linea margaritarum subrepta sit, dicendus est numerus. † Sed & si de vino furti agatur, necesse est dici quot amphoræ subreptæ sint. † Si vasa subrepta sint, numerus erit dicendus. §. 26. Si servus meus, qui habebat peculii administrationem liberam, pactus sit cum eo non donationis causa, qui rem ejus peculiarem subripuerat: recte transactum videtur. quamvis enim domino quæratur furti actio, attamen in peculio servi est. † Sed [&] si tota pœna furti dupli servo soluta sit, non dubie fur liberabitur. † Cui consequens est, ut si forte à fure acceperit servus, quod ei rei satis esse videatur, similiter recte transactum videatur. §. 27. Si quis juraverit se furtum non fecisse, deinde rem furtivam contrectet, furti quidem actio perimitur, rei tamen persecutio domino servatur. §. 28. Si servus subreptus heres institutus fuerit, furti judicio actor consequetur etiam pretium hereditatis: si modo servus antequam jussu domini adeat, mortuus fuerit. condicendo quoque mortuum, idem consequetur. §. 29. Si statuliber subreptus sit, vel res sub conditione legata; deinde antequam adeatur, extiterit conditio: furti jam agi non potest, quia desiit interesse heredis. Pendente autem conditione, tanti æstimandus est, quanti emptorem potest invenire. §. 30. idem libro 38. Si quis ex domo in qua nemo erat, rapuerit: actione de bonis raptis in quadruplum convenietur, furti non manifesti, videlicet si nemo eum deprehenderit tollentem.

53. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

QUi injuriæ causa januam effregit, quamvis inde per alios res amotæ sint, non tenetur furti: nam * maleficia voluntas & propositum delinquentis distinguit. §. 1. Si servus commodatoris rem subripuerit, & solvendo sit is, cui subreptum est: Sabinus ait, posse & commodati agi cum eo, & contra dominum furti servi nomine. Sed si pecuniam, quam dominus exegit, reddat: evanescere furti actionem. Idem, & si remittat commodati actionem. §. 2. Quod si servus tuus rem tibi commodatam subripuerit: furti tecum actio non est, quia tuo periculo res sit; sed tantum commodati. §. 3. Qui alienis negotiis gerendis se obtulit, actionem furti non habet, licet culpa ejus res perierit: sed actione negotiorum gestorum ita damnandus est, si dominus actione ei cedat. † Eadem sunt in eo, qui pro tutore negotia gerit: vel in eo tutore, qui diligentiam præstare debeat; veluti qui ex pluribus tutoribus testamento datis, oblata satisdatione solus administrationem suscepit.

§. 4. Si ex donatione alterius rem meam teneas, & eam subripiam: ita demum furti te agere mecum posse Julianus ait, si intersit tua retinere possessionem. veluti si hominem donatum noxali judicio defendisti, vel ægrum curaveris, ut adversus vindicantem justam retentionem habiturus sis.

54. GAIUS lib. 13 ad Edictum provinc.

SI pignore creditor utatur, furti tenetur. §. 1. Eum, qui quid utendum accepit, ipse alii commodaverit, furti obligari responsum est. † Ex quo satis apparet, furtum fieri, etsi quis usum alienæ rei in suum lucrum convertat: nec movere quem debet, quasi nihil lucri sui gratia facit. * *Species enim lucri est, ex alieno largiri*, & beneficii debitorem sibi adquirere. Unde & is furti tenetur, qui ideo rem amovet, ut eam alii donet. §. 2. Furem interdiu deprehensum non aliter occidere Lex 12 Tabularum permisit, quam si telo se defendat. † *Teli* autem appellatione & ferrum, & fustis, & lapis, & denique omne, quod nocendi causa habetur, significatur. §. 3. Cum furti actio ad pœnæ persecutionem pertineat, condictio vero, & vindicatio ad rei reciperationem: apparet, recepta re, nihilo minus salvam esse furti actionem: vindicationem vero, & condictionem tolli: sicut ex diverso post solutam dupli aut quadrupli pœnam, salva est vindicatio & condictio.

§. 4. Qui ferramenta sciens commodaverit ad effringendum ostium, vel armarium, vel scalam sciens commodaverit ad ascendendum: licet nullum ejus consilium principaliter ad furtum faciendum intervenerit, tamen furti actione tenetur. §. 5. Si tutor qui negotia gerit, aut curator, transegit cum fure: evanescit furti actio.

55. ULPIANUS lib. 3 Disputationum.

CUm creditor rem sibi pigneratam aufert, non videtur contrectare: sed pignori suo incumbere.

56. JULIANUS lib. 22 Digestorum.

INterdum fur etiam manente pœnæ obligatione, in quibusdam casibus rursus obligatur, ut cum eo sæpius ejusdem rei nomine furti agi possit. Primus casus occurrit, si possessionis causa mutata esset: veluti si res in domini potestatem rediisset, eandemque idem subriperet, vel eidem domino, vel ei, cui is commodasset,

aut vendidisset. Sed, & si persona domini mutata esset, altera pœna obligatur. §. 1. Qui furem deducit ad Præfectum vigilibus, [vel] ad Præsidem, existimandus est elegisse viam, qua rem persequeretur: & si negotium ibi terminatum, & damnato fure recepta est pecunia sublata, in simplum videtur furti quæstio sublata; maxime si non solum rem furtivam fur restituere jussus fuerit, sed amplius aliquid in eum judex constituerit. † Sed etsi nihil amplius, quam furtivam rem, restituere jussus fuerit, [nec amplius aliquid in eum judex constituerit:] ipso quod in periculum majoris pœnæ deductus est fur, [intelligendum est] quæstionem furti sublatam esse. §. 2. Si res peculiaris subrepta in potestatem servi redierit: solvitur furti vitium, & incipit hoc casu in peculio esse, & à domino possideri. §. 3. Cum autem servus rem suam peculiarem furandi consilio amovet: quamdiu eam retinet, conditio ejus non mutatur; nihil enim domino abest: sed si alii tradiderit, furtum faciet. §. 4. Qui tutelam gerit, transigere cum fure potest: & si in potestatem suam redegerit rem furtivam, desinit furtiva esse: quia tutor domini loco habetur. † Sed & circa curatorem furiosi eadem dicenda sunt: quia adeo personam domini sustinet, ut etiam tradendo rem furiosi alienare existimetur.

† Condicere autem rem furtivam tutor & curator furiosi eorum nomine possunt.

§. 5. Si duo servi tui vestem & argentum subripuerint, & alterius nomine tecum de veste actum fuerit, alterius de argento agetur: nulla exceptio dari debebit ob eam rem, quod jam de veste actum fuerit.

57. ALFENUS [lib. 4 Digestorum à Paulo epitomatorum].

SI cretæ fodiundæ causa specum quis fecisset, & cretam abstulisset, fur est: non quia fodisset, sed quia abstulisset.

58. JULIANUS [lib. 4 ad Urseium Ferocem].

SI filiofamilias furtum factum esset: recte is paterfamilias factus eo nomine aget.

† Sed & si res ei locata subrepta fuit, paterfamilias factus, itidem agere poterit.

59. IDEM lib. 3 ex Minicio.

SI is, qui rem commodasset, eam [rem] clam abstulisset, furti cum eo agi non potest: quia suum recepisset, & ille commodati liberatus esset. hoc tamen ita accipiendum est, si nullas retinendo causas, is, cui commodata erat, habuit: nam si impensas necessarias in rem commodatam fecerat: interfuit ejus potius per retentionem eas servare, quam ultro commodati agere: ideoque furti actionem habebit.

60. AFRICANUS lib. 7 Quæstionum.

ANcilla fugitiva quemadmodum sui furtum facere intelligitur, ita partum quoque contrectando, furtivum facit.

61. IDEM lib. 8 Quæstionum.

SI servus communis uni ex dominis furtum fecerit, communi dividundo agi debere placet: & arbitrio judicis contineri, ut aut damnum præstet, aut parte cedat. † Cui consequens videtur esse, ut etiam si alienaverit suam partem, similiter & cum emptore agi possit: ut quodammodo noxalis actio caput sequatur.

† Quod tamen non eo usque producendum ait, ut etiamsi liber sit factus, cum ipso agi posse dicamus: sicuti non ageretur, etiam si proprius fuisset. † Ex his igitur apparere, [&] mortuo servo nihil esse, quod actor eo nomine consequi possit: nisi forte quid ex re furtiva ad socium pervenerit. §. 1. His etiam illud consequens esse ait: ut & si is servus, quem mihi pignori dederis, furtum mihi fecerit: agendo, contraria pignoratitia consequar, uti similiter aut damnum decidas, aut pro noxæ deditione hominem relinquas. §. 2. Idem dicendum de eo, quem convenisset in causa redhibitionis esse: uti quemadmodum accessiones & fructus emptor restituere cogitur, ita & è contrario venditor quoque vel damnum decidere, vel pro noxæ deditione hominem relinquere cogatur: nisi quod in his amplius sit. §. 3. Quod si sciens quis ignoranti furem pignori dederit, omnimodo damnum præstare cogendus est: id enim bonæ fidei convenire. §. 4. Sed in actione empti præcipue spectandum esse, qualem servum venditor repromiserit. §. 5. Quod vero ad mandati actionem attinet, dubitare se ait, num æque dicendum sit omnimodo damnum præstari debere? Et quidem hoc amplius, quam in superioribus causis servandum: ut etiam si ignoraverit is, qui certum [hominem] emi mandaverit, furem esse; nihilominus tamen damnum decidere cogetur: justissime enim procuratorem allegare, non fuisse se id damnum passurum, si id mandatum non suscepisset. Idque evidentius in causa depositi apparere. nam licet alioquin æquum videatur, non oportere cuiquam plus damni per servum evenire, quam quanti ipse servus sit: multo tamen æquius esse, *nemini officium suum*, quod ejus, cum quo contraxerit, non etiam sui commodi causa susceperat, *damnosum esse*. Et sicut in superioribus contractibus, venditione, locatione, pignore, dolum ejus, qui sciens reticuerit, puniendum esse dictum sit: ita in his culpam eorum, quorum causa contrahatur, ipsis potius damnosam esse debere. Nam certe mandantis culpam esse, qui talem servum emi sibi mandaverit: & similiter ejus, qui deponat, quod non fuerit diligentior circa monendum, qualem servum deponeret.

§. 6. Circa commodatum autem merito aliud existimandum: videlicet quod tunc ejus solius commodum, qui utendum rogaverit, versetur. itaque eum, qui commodaverit, [sicut in locatione, si dolo quid fecerit], non ultra pretium servi quid amissurum. quin etiam paulo remissius circa interpretationem doli mali debere nos versari: quoniam (ut dictum sit) nulla utilitas commodantis interveniat. §. 7. Hæc ita puto vera esse, si nulla culpa ipsius, qui mandatum vel depositum susceperit, intercedat. cæterum si ipse ultro ei custodiam, argenti forte vel nummorum, commiserit, cum alioquin nihil unquam dominus tale quid fecisset: aliter existimandum est. §. 8. Locavi tibi fundum, & (ut adsolet) convenit, *uti fructus ob mercedem pignori mihi essent*: si eos clam deportaveris, furti tecum agere posse ajebat. sed & si tu alii fructus pendentes vendideris, & emptor eos deportaverit, consequens erit, ut in furtivam causam eos incidere dicamus. etenim *fructus, quamdiu solo cohæreant, fundi esse*: & ideo colonum, quia voluntate domini eos percipere videatur, suos fructus facere: quod certe in proposito non æque dicitur; qua enim ratione coloni fieri possint, cum emptor eos suo nomine cogat? §. 9. Statuliberum, qui, *si decem dederit*, liber esse jussus erat, heres noxali judicio defenderat: pendente judicio servus datis decem heredi, ad libertatem pervenit: Quæritur, an non aliter absolutio fieri debeat, quam si decem, quæ accepisset

pisset heres, actori dedisset? Referre existimavit, unde ea pecunia data esset. ut si quidem aliunde, quam ex peculio, hæc saltem præstet; quoniam quidem si nondum ad libertatem servus pervenisset, noxæ deditus, ei, cui deditus esset, daturus fuerit: si vero ex peculio, quia nummos heredis dederit, quos utique is passurus eum non fuerit ei dare, contra statuendum.

62. MARCIANUS lib. 4 Regularum.

FUrtum non committit, qui fugitivo iter monstravit.

63. MACER lib. 2 Publicorum Judiciorum.

NOn poterit Præses provinciæ efficere, ut furti damnatum non sequatur infamia.

64. NERATIUS lib. 1 Membranarum.

A Titio herede homo Seio legatus, ante aditam hereditatem Titio furtum fecit: si adita hereditate Seius legatum ad se pertinere voluerit, furti ejus servi nomine aget cum eo Titius; quia neque tunc, cum faceret, furtum, ejus fuit. & ut maxime quis existimet, si servus esse cœperit ejus, cui furtum fecerat, tolli furti actionem, ut nec si alienatus sit, agi possit eo nomine: ne post aditam quidem hereditatem Titii factus est: quia ea, quæ legantur, recta via ab eo, qui legavit, ad eum, cui legata sunt, transeunt.

65. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Ædilium Curulium.

QUi ea mente alienum quid contrectavit, ut lucri faceret: tametsi mutato consilio id domino postea reddidit, fur est. nemo enim tali peccato pœnitentia sua nocens esse desiit.

66. PAULUS [lib. 7 ad Plautium].

SI is, qui rem pignori dedit, vendiderit eam: quamvis dominus sit, furtum facit, sive eam tradiderat creditori, sive speciali pactione tantum obligaverat. idque & Julianus putat.

§. 1. Si is, cui res subrepta [sit], dum apud furem sit, legaverat eam mihi: an si postea fur eam contrectet, furti actionem habeam? Et secundum Octaveni sententiam mihi soli competit furti actio, cum heres suo nomine non habeat: quia quacunque ratione dominium mutatum sit, domino competere furti actionem constat. §. 2. Eum, qui mulionem dolo malo in jus vocasset, si interea mulæ periissent, furti teneri Veteres responderunt. §. 3. Julianus respondit, eum, qui pecuniis exigendis præpositus est, si manumissus exigat, furti teneri. Quod ei consequens est dicere & in tutore, cui post pubertatem solutum est. §. 4. Si tu Titium mihi commendaveris, *quasi idoneum, cui crederem*, & ego in Titium inquisii, deinde tu alium adducas quasi Titium: furtum facies: quia Titium esse hunc credo. scilicet si & ille, qui adducitur, scit. quod si nesciat, non facies furtum: nec hic, qui adduxit, opem tulisse potest videri, cum furtum factum non sit; sed dabitur actio in factum in eum, qui adduxit. §. 5. Si stipulatus de te sim, *per te non fieri, quominus homo Eros intra calendas illas mihi detur*: quamvis mea interesset eum non subripi, cum subrepto eo ex stipulatu non teneris; si tamen per te factum non sit, quominus mihi daretur, non tamen furti actionem me habere.

67. CELSUS lib. 12 Digestorum.

INficiando *depositum*, nemo facit furtum: nec enim furtum est ipsa inficiatio, licet prope furtum est. Sed si possessionem ejus apiscatur intervertendi causa, facit furtum. Nec refert in digito habeat anulum, an dactyliotheca, quem cum [in] deposito teneret, habere pro suo destinaverit. §. 1. Si tibi subreptum est, quod nisi die certa dedisses, pœnam promisisti, ideoque sufferre eam necesse fuit: furti actione hoc quoque coæstimabitur. §. 2. Infans apud furem adolevit: tam adulescentis furtum fecit ille, quam infantis; & unum tamen furtum est. ideoque dupli tenetur, *quanti unquam apud eum plurimi fuit*. Nam quod semel duntaxat furti agi cum eo potest, quid refert propositæ quæstioni? Quippe si subreptus furi foret, ac rursus à fure altero eum recuperasset: etiam si duo furta fecisset, non amplius quam semel cum eo furti agi posse. Nec dubitaverim, quin adulescentis potius, quam infantis æstimationem fieri oporteret. Et quid tam ridiculum est, quam meliorem furis conditionem esse propter continuationem furti existimare? §. 3. Cum servus inemptus factus sit, non posse emptorem furti agere cum venditore ob id, quod is servus post emptionem, antequam redderetur, subripuisset.

§. 4. Quod furi ipsi furtum fecerit furtivus servus: eo nomine actionem cum domino furem habiturum placet; ne facinora talium servorum non solum ipsis impunitatem [præstent], sed dominis quoque eorum quæstui erunt. plerunque enim ejus generis servorum furtis peculia eorundem augentur. §. 5. Si colonus post lustrum conductionis anno amplius fructus invito domino perceperit, videndum ne messis & vindemiæ furti cum eo agi possit? Et mihi dubium non videtur, quin fur [sit], etsi consumpserit rem subreptam, repeti ea ab eo possit.

68. MARCELLUS [lib. 8 Digestorum].

HEreditariæ rei furtum fieri Julianus negabat, nisi forte pignori dederat defunctus, aut commodaverat.

69. SCÆVOLA lib. 4 Quæstionum.

AUt in qua ususfructus alienus est.

70. MARCELLUS lib. 8 Digestorum.

HIs enim casibus putabat hereditariarum rerum fieri furtum, & usucapionem impediri: idcircoque heredi quoque actionem furti competere posse.

71. JAVOLENUS lib. 15 ex Cassio.

SI is, cui commodata res erat, furtum ipsius admisit: agi cum eo & furti & commodati potest. & si furti actum est, commodati actio extinguitur: si commodati, actioni furti exceptio objicitur. §. 1. Ejus rei, quæ pro herede possidetur, furti actio ad possessorem non pertinet, quamvis usucapere quis possit: quia furti agere potest is, cujus interest rem non subripi. interesse autem ejus videtur, qui damnum passurus est: non ejus, qui lucrum facturus esset.

72. MODESTINUS lib. 7 Respons.

SEmpronia libellos composuit, quasi datura Centurioni, ut ad officium transmitterentur, sed non dedit; Lucius pro tribunali eos recitavit, quasi officio traditos. Quæro: non sunt inventi in officio, neque centurioni traditi: quo crimine subjiciatur, qui ausus est libellos domo subtractos pro tribunali legere, qui non sint dati? Modestinus respondit, si clam subtraxit, furtum commissum.

73. JAVOLENUS [lib. 15 ex Cassio].

SI is, qui pignori rem accepit, cum de vendendo pignore nihil convenisset, vendidit; aut antequam dies venditionis veniret, pecunia non soluta, id fecit: furti se obligat.

74. IDEM [lib. 4 Epistularum].

FUrtivam ancillam bona fide duorum aureorum emptam cum possiderem, subripuit mihi

mihi Attius, cum quo & ego, & dominus, furti agimus. Quæro, quanta æstimatio pro utroque fieri debet? Respondit: Emptori duplo, quanti ejus interest, æstimari debet; domino autem duplo, quanti ea mulier fuerit. nec nos movere debet, quod duobus pœna furti præstabitur: quippe, cum ejusdem rei nomine præstetur, emptori, ejus possessionis; domino, ipsius proprietatis causa præstanda est.

75. POMPONIUS lib. 21 ad Quintum Mucium.

SI is, qui simulabat se procuratorem esse, effecisset, ut vel sibi, vel cui me delegavit, promitterem: furti cum eo agere non possum. quoniam nullum corpus intervenisset, quod furandi animo contrectaretur.

76. IDEM lib. 38 ad Quintum Mucium.

QUi re sibi commodata, vel apud se deposita, usus est aliter, atque accepit: si existimavit se non invito domino id facere, furti non tenetur; sed nec depositi ullo modo tenebitur. Commodati an teneatur, in culpa æstimatio erit, id est, an non debuerit existimare id dominum permissurum? §. 1. Si quis alteri furtum fecerit; & id, quod subripuit, alius ab eo subripuit: cum posteriore fure dominus ejus rei furti agere potest; fur prior non potest: ideo quod domini interfuit, non prioris furis, ut id, quod subreptum est, salvum esset. Hæc Quintus Mucius refert, & vera sunt. nam licet intersit furis rem salvam esse, quia condictione tenetur: tamen cum eo is, cujus interest, furti habet actionem, si honesta ex causa interest. nec utimur Servii sententia, qui putabat, si rei subreptæ dominus nemo exstaret, nec exstaturus esset: furem habere furti actionem. non magis enim tunc ejus esse intelligitur, qui lucrum facturus sit. dominus igitur habebit cum utroque furti actionem, ita ut si cum altero furti actionem inchoat, adversus alterum nihilominus duret: sed & condictionem, quia ex diversis factis tenentur.

77. IDEM lib. 13 ex Variis lectionibus.

QUi saccum habentem pecuniam subripit, furti etiam sacci nomine tenetur, quamvis non sit ei animus sacci subripiendi.

78. PAPINIANUS lib. 8 Quæst.

REm inspiciendam quis dedit: si periculum spectet eum qui accepit, ipse furti agere potest.

79. IDEM lib. 9 Quæstionum.

SI debitor pignus subripuit, quod actione furti solvit, nullo modo recipit.

80. IDEM lib. 12 Quæstionum.

SI vendidero, neque tradidero servum, & is sine culpa mea subripiatur: magis est, ut mihi furti competat actio. & mea videtur interesse, quia dominium apud me fuit, vel quoniam ad præstandas actiones teneor. §. 1. Cum autem jure dominii defertur furti actio, quamvis non alias, nisi nostra intersit, competat: tamen ad æstimationem corporis, si nihil amplius intersit, utilitas mea referenda est. † Idque & in statuliberis, & in legato sub conditione relicto probatur. † Alioquin diversum probantibus statui facile quantitas non potest. Quia itaque tunc sola utilitas æstimationem facit, cum cessante dominio furti actio nascitur: in istis causis ad æstimationem corporis furti actio referri non potest. §. 2. Si ad exhibendum egissem, optaturus servum mihi legatum, & unus ex familia servus subreptus: heres furti habebit actionem. ejus interest: nihil enim refert, cur præstari custodia debeat. §. 3. Cum raptor omnimodo furtum facit, manifestus fur existimandus est. §. 4. Is autem, cujus dolo fuerit raptum, furti quidem non tenebitur, sed vi bonorum raptorum. §. 5. Si Titius, cujus nomine pecuniam perperam falsus procurator accepit, ratum habeat: ipse quidem Titius negotiorum gestorum aget, [&] ei vero qui pecuniam indebitam dedit, adversus Titium erit indebiti condictio, adversus falsum procuratorem furtiva durabit. electo Titio, non inique per doli exceptionem, uti præstetur ei furtiva condictio, desiderabitur. Quod si pecunia fuit debita, ratum habente Titio, furti actio evanescit: quia debitor liberatur. §. 6. Falsus autem procurator ita demum furtum pecuniæ faciet, si nomine quoque veri procuratoris, quem creditor habuit, adsumpto, debitorem alienum circumvenerit. † Quod æque probatur & in eo, qui sibi deberi pecuniam, ut heredi Sempronii creditoris, adseveravit, cum esset alius. §. 7. Qui rem Titii agebat, ejus nomine falso procuratori creditoris solvit, & Titius ratum habuit: non nascitur ei furti actio, quæ statim, cum pecunia soluta est, ei, qui dedit, nata est; cum Titii nummorum dominium non fuerit, neque possessio. sed condictionem indebiti quidem Titius habebit; furtivam autem, qui pecuniam dedit: quæ, si negotiorum gestorum actione Titius conveniri cœperit, arbitrio judicis ei præstabitur.

81. IDEM lib. 1 Responsorum.

OB pecuniam civitati subtractam, actione furti, non crimine peculatus tenetur.

82. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

FUllo & sarcinator, qui polienda vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur: quia non in eam causam ab eo videntur accepta. §. 1. Frugibus ex fundo subreptis: tam colonus, quam dominus, furti agere possit; quia utriusque interest, rem persequi. §. 2. Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur: & si suppressit, pœna Legis Faviæ coërcetur. §. 3. Qui tabulas cautionesve subripuit: in adscriptam summam furti actione tenebitur. nec refert cancellatæ necne sint: quia ex his debitum magis solutum esse comprobari potest.

83. NERATIUS lib. 1 Responsorum.

SI quis ex bonis ejus quem putabat mortuum, qui vivus erat, pro herede res adprehenderit, eum furtum non facere. §. 1. Ei cum quo suo nomine furti actum est, si servi nomine de alia re adversus eum agatur: non dandam exceptionem furti una facti.

84. PAULUS lib. 2 ad Neratium.

QUamvis res furtiva, nisi ad dominum redierit, usucapi non possit: tamen si eo nomine lis æstimata fuerit, vel furi dominus eam vendiderit: non interpellari jam usucapionis jus, dicendum est.

85. IDEM lib. 2 Manualium.

IS cujus interest non subripi, furti actionem habet, si & rem tenuit domini voluntate, id est, veluti is cui res locata est. † Is autem qui sua voluntate, vel etiam pro tutore negotia gerit, item tutor vel curator, ob rem sua culpa subreptam non habet furti actionem. † Item is, cui ex stipulato, vel ex testamento servus debetur, quamvis intersit ejus, non habet furti actionem: Sed nec is, qui fidejussit pro colono.

86. TRYPHONINUS lib. 9 Disputat.

SI ad dominum ignorantem pervenerit res furtiva, vel vi possessa: non videtur in potestatem

testatem domini reversa. ideo nec si post talem domini possessionem bona fide ementi venierit, usucapio sequitur.

87. PAULUS lib. 1 Decretorum.

CReditori actio furti in summam pignoris, non debiti competit. sed ubi debitor ipse subtraxisset pignus, contra probatur: ut in summam pecuniæ debitæ, & usurarum ejus, furti conveniretur.

88. IDEM lib. sing. de Concurrentibus actionibus.

SI quis egerit Vi bonorum raptorum, etiam furti agere non potest. Quod si furti elegerit in duplum agere, potest & Vi bonorum raptorum agere sic, ut non excederet quadruplum.

89. IDEM lib. singul. de Pœnis paganorum.

SI libertus patrono, vel cliens, vel mercenarius ei qui conduxit, furtum fecerit: furti actio non nascitur.

90. JAVOLENUS lib. 9 ex Posterioribus Labeonis.

FUllo actione locati de domino liberatus est: negat eum furti recte acturum Labeo. Item si furti egisset, prius quam ex locato cum eo ageretur, & antequam de furto judicaretur, locati actione liberatus esset: & fur ab eo absolvi debet. quod si nihil eorum ante accidisset, furem ei condemnari oportere. Hæc idcirco, quoniam furti eatenus habet actionem, quatenus ejus interest. §. 1. Nemo opem, aut consilium alii præstare potest, qui ipse furti faciendi consilium capere non potest.

91. LABEO lib. 2 Pithan. à Paulo epitomat.

SI quis, cum sciret quid sibi subripi, non prohibuit: non potest furti agere. Paulus: Imo contra. nam si qui scit sibi rapi, & quia non potest prohibere, quievit: furti agere potest. At si potuit prohibere, nec prohibuit: nihilominus furti aget. † Et hoc modo patronus quoque liberto, & is cujus magna verecundia, ei quem in præsentia pudor ad resistendum impedit, furtum facere solet.

92. ULPIANUS lib. 38 ad Edictum.

MEminisse oportebit, *nunc furti plerunque criminaliter agi, & eum, qui agit, in crimen subscribere*: non quasi publicum sit judicium, sed quia visum est temeritatem agentium etiam extraordinaria animadversione coërcendam. Non ideo tamen minus, si qui velit, poterit civiliter agere.

TIT. III.

DE TIGNO JUNCTO.

1. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

LEx 12 Tabularum *neque solvere permittit tignum furtivum ædibus vel vineis junctum, neque vindicare*: quod providenter Lex effecit: ne vel ædificia sub hoc prætextu diruantur, vel vinearum cultura turbetur. sed in eum, qui convictus est junxisse, in duplum dat actionem.

§. 1. *Tigni* autem appellatione continetur omnis materia, ex qua ædificium constet, vineæque necessaria. Unde quidam ajunt tegulam quoque & lapidem, & testam, cæteraque, si quæ ædificiis sunt utilia: tigna enim à tegendo dicta sunt. hoc amplius, & calcem, & arenam tignorum appellatione contineri. † Sed & in vineis tigni appellatione omnia vineis necessaria continentur, utputa perticæ, pedamenta. §. 2. Sed & ad exhibendum danda est actio. nec enim parci oportet ei, qui sciens alienam rem ædificio inclusit, vinxitve: non enim sic eum convenimus, quasi possidentem, sed ita, quasi dolo malo fecerit, quo minus possideat.

2. IDEM [lib. 42 ad Sabinum].

SEd si proponas tigni furtivi nomine ædibus juncti actum: deliberari poterit, an extrinsecus sit rei vindicatio? Et esse non dubito.

TIT. IV.

SI IS, QUI TESTAMENTO LIBER ESSE JUSSUS ERIT, POST MORTEM DOMINI ANTE ADITAM HEREDITATEM SUBRIPUISSE, AUT CORRUPISSE QUID DICETUR.

1. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

SI dolo malo ejus, qui liber esse jussus erit, post mortem domini, ante aditam hereditatem, in bonis, quæ ejus fuerunt, qui eum liberum esse jusserit, factum esse dicetur, quominus ex his bonis ad heredem aliquid perveniret: in eum intra annum utilem dupli judicium datur.

§. 1. Hæc autem actio (ut Labeo scripsit) naturalem potius in se, quam civilem habet æquitatem: siquidem civilis deficit actio. sed natura æquum est non esse impunitum eum, qui hac spe audacior factus est: quia neque ut servum se coërceri posse intelligit spe imminentis libertatis: neque ut liberum damnari, quia hereditati furtum fecit, hoc est, dominæ. dominus autem dominave non possunt habere furti actionem cum servo suo, quamvis postea ad libertatem pervenerit, vel alienatus sit: nisi [si] postea quoque contrectaverit. E re itaque esse Prætor putavit, calliditatem & protervitatem horum, qui hereditates depopulantur, dupli actione coërcere. §. 2. Non aliàs tenebitur iste libertus, quam si dolo quid dissipasse proponatur. Culpa autem negligentiaque servi post libertatem excusata est: sed culpa dolo proxima dolum repræsentat. Proinde si quid damni dedit sine dolo, cessabit ista actio. quamvis alias Aquilia tenetur ob hoc, quod damnum qualiter qualiter dederit. † Habet itaque certum finem ista actio, ut [&] dolo fecerit iste, & post mortem domini, & ante aditam hereditatem. Cæterum si sine dolo, aut dolo quidem, verum vivo domino: non tenebitur hac actione. † Quinimo etsi post mortem, post aditam [tamen] hereditatem, cessabit actio: nam ubi adita hereditas est, jam quasi liber conveniri potest. §. 3. Quid tamen si sub conditione accepit libertatem? ecce nondum liber erit, sed ut servus potest coërceri: idcirco dicendum est, cessare hanc actionem. §. 4. Sed ubi libertas competit, continuo dicendum est, posse & debere hanc actionem dari adversus eum, qui pervenit ad libertatem. §. 5. Si servus pure legatus ante aditam hereditatem quid admiserit in hereditate: dicendum est, quia dominium in eo mutatur, huic actioni locum esse. §. 6. Et generaliter dicimus, quo casu in servo dominium vel mutatur, vel amittitur, vel libertas competit post intervallum modicum aditæ hereditatis: eo casu hanc actionem indulgendam.

§. 7. Sed si fideicommissaria libertas servo data sit, quidquid in hereditate maleficii admisit, nunquid non prius cogatur heres manumittere, quam si satisfecerit? Est autem sæpissime, & à Divo Marco, & ab Imperatore nostro cum patre rescriptum, non impediri fideicommissariam libertatem, quæ pure data est. D. sane Marcus rescripsit arbitrum ex continenti dandum, apud quem ratio ponatur: sed hoc rescriptum ad rationem ponendam pertinet actus quem servus administravit: arbitror igitur, & hic posse hanc actionem competere. §. 8. *Ante aditam hereditatem*, sic accipere debemus, antequam vel ab uno adeatur hereditas: nam ubi vel unus

adit, competit libertas. §. 9. Si pupillus heres institutus sit, & à substituto ejus libertas data, medioque tempore quædam admittantur: si quidem vivo pupillo quid fuerit factum, locum non esse huic actioni: sin vero post mortem, antequam quis pupillo succederet, actionem istam locum habere.

§. 10. Hæc actio locum habet non tantum in rebus, quæ in bonis fuerunt testatoris: sed & si heredis interfuit dolum malum admissum non esse, quominus ad se perveniret. † Et ideo Scævola plenius tractat, etsi eam rem subripuisset servus, quam defunctus pignori acceperat: hanc actionem honorariam locum habere. plenius enim causam bonorum hic accipimus pro utilitate. Nam si in locum deficientis furti actionis propter servitutem, hanc actionem substituit Prætor: verisimile est in omnibus causis eum, in quibus furti agi potuit, substituisse. † [Et] in summa probatur, hanc actionem [&] in rebus pigneratis, & in rebus alienis bona fide possessis locum habere. † Idem & de re commodata testatori. §. 11. Item si fructus post mortem testatoris perceptos hic servus, qui libertatem prospicit, contrectaverit: locus erit huic actioni. † Sed & si partus, vel fœtus post mortem adgnatos: tantundem erit dicendum.

§. 12 Præterea si impubes post mortem patris quæsierit rei dominium, eaque antequam impuberis hereditas adeatur, subripiatur: locum habere istam actionem, dicendum est. §. 13. Sed & in omnibus, quæ interfuit heredis non esse aversa, locum habet hæc actio. §. 14. Non tantum autem ad sola furta ista actio pertinet, sed etiam ad omnia damna, quæcunque hereditati servus dedit. §. 15. Scævola ait, possessionis furtum fieri: denique si nullus sit possessor, furtum negat fieri. Idcirco autem hereditati furtum non fieri, quia possessionem hereditas nón habet, quæ facti est & animi. sed nec heredis est possessio, antequam possideat: quia hereditas in eum id tantum transfundit, quod est hereditatis; non autem fuit possessio hereditatis.

§. 16. Illud verum est, si potest alias heres ad suum pervenire, non esse honorariam [hanc] actionem tribuendam: cum in id, quod intersit, condemnatio fiat.

§. 17. Præter hanc actionem, esse & vindicationem rei, constat, cum hæc actio ad similitudinem furti competat.

§. 18. Item heredi cæterisque successoribus competere istam actionem dicendum est.

§. 19. Si plures servi libertatem acceperunt, & dolo malo quid admiserint: singuli convenientur in solidum, hoc est, in duplum. † Et cum ex delicto conveniantur, exemplo furti, nullus eorum liberetur, etsi unus conventus præstiterit.

2. GAIUS lib. 13 ad Edictum provinciale.

SI paulo ante quam statuta libertas obtigerit, amoverit aliquid servus aut corruperit: ignorantia domini non introducit hanc actionem. ideoque licet maxime ignoraverit heres à statulibero, aut quilibet alius dominus à servo suo amotum aliquid corruptumve esse: non impetrat post libertatem ejus ullam actionem; quamvis in pluribus aliis causis justa ignorantia excusationem mereatur.

3. ULPIANUS lib. 13 ad Edictum.

LAbeo putavit, sub conditione manumissum res amoventem, si cito conditio extitit, hac actione conveniendum.

TIT. V.

FURTI ADVERSUS NAUTAS, CAUPONES, STABULARIOS.

1. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

IN eos, qui naves, cauponas, stabula exercebunt, si quid à quoquo eorum, quosve ibi habebunt, furtum factum esse dicetur, judicium datur: sive furtum ope, consilio exercitoris factum sit: sive eorum cujus, qui in ea navi navigandi causa esset. §. 1. *Navigandi* autem *causa* accipere debemus eos, qui adhibentur, ut navis naviget, hoc est, nautas. §. 2. Et est in duplum actio. §. 3. Cum enim in caupona, vel in navi, res perit, ex Edicto Prætoris obligatur exercitor navis, vel caupo: ita ut in potestate sit ejus, cui res subrepta sit, utrum mallet cum exercitore honorario jure, an cum fure Jure civili experiri. §. 4. Quod si *receperit salvum fore* caupo vel nauta: furti actionem non dominus rei subreptæ, sed ipse habet, qui recipiendo periculum custodiæ subiit. §. 5. Servi vero sui nomine exercitor noxæ dedendo se liberat. cur ergo non exercitor condemnetur, qui servum tam malum in nave admisit? & cur liberi quidem hominis nomine tenetur in solidum, servi vero non tenetur? nisi forte idcirco, quod liberum quidem hominem adhibens statuere debuit de eo, qualis esset: in servo vero suo ignoscendum sit ei, quasi in domestico malo, si noxæ dedere paratus sit. si autem alienum adhibuit servum, quasi in libero tenebitur. §. 6. Caupo præstat factum eorum, qui in ea caupona ejus cauponæ exercendæ causa ibi sunt: item eorum, qui habitandi causâ ibi sunt. viatorum autem factum non præstat; namque viatorem sibi eligere caupo vel stabularius non videtur, nec repellere potest iter agentes: inhabitatores vero perpetuos ipse quodammodo elegit, qui non rejecit, quorum factum oportet eum præstare. In navi quoque vectorum factum non præstatur.

TIT. VI.

SI FAMILIA FURTUM FECISSE DICETUR.

1. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

UTilissimum id Edictum Prætor proposuit, quo dominis prospiceret adversus maleficia servorum: videlicet ne cum plures furtum admittunt, evertant domini patrimonium, si omnes dedere, aut pro singulis æstimationem litis offerre cogatur. † Datur igitur arbitrium hoc Edicto, *ut si quidem velit dicere noxios servos, possit omnes dedere, qui participaverunt furtum. enimvero si maluerit æstimationem offerre: tantum offerat, quantum si unus liber furtum fecisset, & retineat familiam suam.*

§. 1. Hæc autem facultas domino tribuitur totiens, quotiens ignorante eo furtum factum est. † Cæterum si sciente, facultas ei non erit data: nam & suo nomine, & singulorum nomine conveniri potest noxali judicio. nec una æstimatione, quam homo liber sufferret, defungi poterit. † Is autem accipitur *scire*, qui scit & potuit prohibere: scientiam enim spectare debemus, quæ habet & voluntatem: cæterum si scit, prohibuit tamen: dicendum est usurum Edicti beneficio. §. 2. Si plures servi damnum culpa dederint, æquissimum est eandem facultatem domino dari. §. 3. Cum plures servi ejusdem rei furtum faciunt, & unius nomine cum domino lis contestata sit: tamdiu aliorum nomine actio sustineri debebit, quamdiu priore judicio potest actor consequi, quantum consequeretur, si liber id furtum fecisset;

2. Ju-

2. JULIANUS [lib. 23 Digestorum].

ID est, [&] pœnæ nomine duplum, & conditionis simplum.

3. ULPIANUS [lib. 38 ad Edictum].

QUotiens tantum præstat dominus, quantum præstaretur, si unus liber fecisset: cessat cæterorum nomine actio, non [tantum] adversus ipsum, verum etiam adversus emptorem duntaxat, si forte quis eorum, qui simul fecerant, venierint. † Idemque & si fuerit manumissus. † Quod si prius fuerit ablatum à manumisso, tunc dabitur adversus dominum familiæ nomine: nec enim potest dici, quod à manumisso præstitum est, quasi à familia esse præstitum. † Plane si emptor præstiterit, puto denegandam in venditorem actionem: quodammodo enim hoc à venditore præstitum est, ad quem nonnunquam regressus est ex [hac] causa, maxime si furti noxaque solutum esse promisit.

§. 1. Sed an, si legati servi nomine, vel ejus, qui donatus est, actum sit cum legatario, vel eo, cui donatus est: agi possit etiam cum domino cæterorum, quæritur? quod admittendum puto. §. 2. Hujus Edicti levamentum non tantum ei, qui servos possidens condemnatus præstitit tantum, quantum, si unus liber fecisset, datur: verum ei quoque qui idcirco condemnatus est, quia dolo fecerat, quominus possideret.

4. JULIANUS [lib. 22 Digestorum].

ETiam heredibus ejus, cui plures ejusdem familiæ furtum fecerint, eadem actio competere debet, quæ testatori competebat: id est, ut omnes non amplius consequantur, quam consequerentur, si id furtum liber fecisset.

5. MARCELLUS [lib. 8 Digestorum].

FAmilia communis sciente altero furtum fecit. omnium nomine cum eo, qui scit, furti agi poterit: cum altero ad eum modum, qui Edicto comprehensus est: quod ille præstiterit non totius familiæ nomine, ab hoc socio partem consequetur. † Et si servus communis alterius jussu damnum dederit: etiam quod præstiterit alter, si modo cum eo quoque ex Lege Aquilia, vel ex 12 Tabulis agi potest, repetat a socio: sicuti cum communi rei nocitum est. Si ergo duntaxat duos habuerim servos communes, cum eo, quo non ignorante factum est: agetur utriusque servi nomine; sed non amplius consequetur à socio, quam si unius nomine præstitisset. quod si cum eo, quo ignorante factum est, agere volet, duplum tantum consequetur. † Et videamus, an jam in socium, alterius servi nomine, non sit dandum judicium? quemadmodum si omnium nomine socius decidisset, nisi forte hoc casu severius à Prætore constituendum est, nec servorum conscio parendum est.

6. SCÆVOLA [lib. 4 Quæstionum].

LAbeo putat, si coheres meus, quod furtum familia cujus fecisset, duplum abstulisset, me non impediri, quominus dupli agam: eoque modo fraudem Edicto fieri; esseque iniquum, plus heredes nostros ferre, quam ferremus ipsi. item si defunctus minus duplo abstulit, adhuc singulos heredes recte experiri [Scævola respondit]. verius puto partes ejus heredes persecuturos: sed & cum eo, quod defunctus abstulit, uterque heres non plus duplo ferat.

TIT. VII.
ARBORUM FURTIM CÆSARUM.

1. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

SI *furtim arbores cæsa sint*, & ex Lege Aquilia & ex 12 Tabularum, dandam actionem, Labeo ait. Sed Trebatius ita utramque dandam, ut judex in posteriore deducat id, quod ex prima consecutus sit, & reliquo condemnet.

2. GAIUS lib. 1 ad Leg. 12 Tabularum.

SCiendum est autem, eos, qui arbores, & maxime vites, ceciderint, etiam [tanquam latrones puniri].

3. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

VItem arboris appellatione contineri, plerique veterum existimaverunt. §. 1. Hederæ quoque, & arundines, arbores non male dicentur. §. 2. Idem de salicteto dicendum est.

§. 3. Sed si quis saligneas virgas instituendi salicti causa defixerit, hæque, antequam radices coëgerint, succidantur, aut evellantur: recte Pomponius scripsit non posse agi de arboribus succisis, cum nulla arbor proprie dicatur, quæ radicem non conceperit. §. 4. Quod si quis ex seminario, [id est,] stirpitus arborem transtulerit: eam, quamvis nondum comprehenderit terram, arborem tamen videri, Pomponius libr. 19 ad Sabinum probat. §. 5. Ideo ea quoque arbor esse videtur, cujus radices desinent vivere, quamvis adhuc terra contineatur: quam sententiam Labeo quoque probat. §. 6. Labeo etiam eam arborem recte dici putat, quæ subversa à radicibus, etiam nunc reponi potest: aut [quæ] ita translata est, ut poni possit. §. 7. Stirpes oleæ, arbores esse magis est: sive jam egerunt radices, sive nondum. §. 8. Omnium igitur harum arborum, quas enumeravimus, nomine agi poterit.

4. GAIUS lib. [1] ad Leg. 12 Tabularum.

CErte non dubitatur, si adhuc adeo tenerum sit, ut herbæ loco sit, non debere arboris numero haberi.

5. PAULUS lib. 9 ad Sabinum.

CÆdere est, non solum succidere, sed etiam ferire cædendi causa. † Cingere est deglabrare. subsecare est subsecuisse: non enim poterat cæcidisse intelligi, qui serra secuisset.

§. 1. Ejus actionis eadem causa est, quæ est Legis Aquiliæ. §. 2. Is, cujus ususfructus est in fundo, hanc actionem non habet. §. 3. Qui autem fundum vectigalem habet, hanc actionem habet: sicut aquæ pluviæ arcendæ actionem, & finium regundorum.

6. POMPONIUS lib. 20 ad Sabinum.

SI plures eandem arborem furtim cæciderint, cum singulis in solidum agetur.

§. 1. At si eadem arbor plurium fuerit, universis duntaxat una & semel pœna præstabitur.

§. 2. Si arbor in vicini fundum radices porrexit, recidere eas vicino non licebit: agere autem licebit, non esse ejus, sicuti tignum, aut protectum, immissum habere. † Si radicibus vicini arbor aletur, tamen ejus est, in cujus fundo origo ejus fuerit.

7. ULPIANUS lib. 38 ad Edictum.

FUrtim cæsæ arbores videntur, quæ ignorante domino, celandique ejus causa cæduntur. §. 1. Nec esse hanc furti actionem, scribit Pedius: cum & sine furto fieri possit, ut quis arbores furtim cædat. §. 2. Si quis radicitus arborem evellerit, vel extirpaverit, hac actione non tenetur: neque enim vel cædit, vel succidit, vel subsecuit. Aquilia tamen tenetur, quasi ruperit. §. 3. Etiam si non tota arbor cæsa sit, recte tamen agetur, quasi cæsa. §. 4. Sive autem quis suis manibus, sive dum imperat servo arbores cingi, subsecari, cædi: hac actione tenetur. Idem & si libero imperet. §. 5. Quod si servo suo non præceperit dominus, sed ipse sua voluntate id admiserit, Sabinus ait competere

noxale, ut in cæteris maleficiis. quæ sententia vera est. §. 6. Hæc actio, etiam si pœnalis sit, perpetua est: sed adversus heredem non datur: heredi cæterisque successoribus dabitur.

§. 7. Condemnatio autem ejus duplum continet,

8. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

FAcienda æstimatione, quanti domini intersit non lædi, ipsarumque arborum pretium deduci oportet: & ejus, quod superest, fieri æstimationem. §. 1. Furtim arborem cædit, qui clam cædit. §. 2. Igitur si ceciderit, & lucri faciendi causa contrectaverit, etiam furti tenebitur lignorum causa, & condictione, & ad exhibendum. §. 3. Qui per vim sciente domino cædit, non incidit in hanc actionem.

9. GAIUS lib. 13 ad Edictum Provinciale.

SI colonus sit, qui cæciderit arbores, etiam ex locato cum eo agi potest: plane una actione contentus esse debet actor.

10. JULIANUS lib. 3 ex Minicio.

SI gemina arbor esset, & supra terram junctura ejus emineret, una arbor videtur esse: sed si id, qua jungeretur, non exstaret, totidem arbores sunt, quot species earum supra terram essent.

11. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

SEd si de arboribus cæsis [ex] Lege Aquilia actum sit: Interdicto, *Quod vi aut clam*, reddito absolvetur, si satis prima condemnatione gravaverit reum; manente nihilominus actione ex Lege 12 Tabularum.

12. JAVOLENUS lib. 15 ex Cassio.

QUi agrum vendidit, nihilominus furtim arborum cæsarum agere potest.

TIT. VIII.

VI BONORUM RAPTORUM, ET DE TURBA.

1. PAULUS lib. 2[2] ad Edictum.

QUi rem rapuit, & furti nec manifesti tenetur in duplum, & vi bonorum raptorum in quadruplum. sed si ante actum sit vi bonorum raptorum, deneganda est furti: si ante furti actum est, non est illa deneganda; ut tamen id, quod amplius in ea est, consequatur.

2. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

PRætor ait: SI CUI DOLO MALO, HOMINIBUS COACTIS DAMNI QUID FACTUM ESSE DICETUR, SIVE CUJUS BONA RAPTA ESSE DICENTUR: IN EUM, QUI ID FECISSE DICETUR, JUDICIUM DABO. ITEM SI SERVUS FECISSE DICETUR, IN DOMINUM JUDICIUM NOXALE DABO. §. 1. Hoc Edicto contra ea, quæ vi committuntur, consuluit Prætor. nam si quis se vim passum docere possit, publico judicio de vi potest experiri, neque debet publico judicio privata actione præjudicari, quidam putant. Sed utilius visum est, quamvis præjudicium Legi Juliæ de [vi] privata fiat; nihilominus tamen non esse denegandam actionem eligentibus privatam persecutionem.

§. 2. Dolo autem malo facere potest, quod Edictum ait, non tantum is, qui rapit, sed & qui præcedente consilio, ad hoc ipsum homines colligit armatos, ut damnum det, bonave rapiat.

§. 3. Sive igitur ipse quis cogat homines, sive ab alio coactis utitur ad rapiendum, dolo malo facere videtur. §. 4. Homines coactos accipere debemus, ad hoc coactos, ut damnum daretur. §. 5. Neque additur, quales homines; qualescunque [igitur], sive liberos, sive servos. §. 6. Sed & si unus homo coactus sit, adhuc dicemus homines coactos.

§. 7. Item si proponas solum damnum dedisse, non puto deficere verba: hæc enim quod ait, *hominibus coactis*, ut sive solus vim fecerit, sive etiam hominibus coactis, [sic accipere debemus, etiam hominibus coactis,] vel armatis, vel inermibus, hoc Edicto teneatur.

§. 8. Doli mali mentio hic, & vim in se habet. nam qui vim facit, dolo malo facit: non tamen qui dolo malo facit, utique & vi facit. ita dolus habet in se, & vim: & sine vi, si quid callide admissum est, æque continebitur.

§. 9. *Damni*, Prætor inquit. Omnia ergo damna continet & clandestina. Sed non puto clandestina, sed ea quæ violentia permixta sunt: etiam quis recte definiet, si quid solus admiserit quis, non vi, non contineri hoc Edicto: & si quid hominibus coactis, etiam si sine vi, dummodo dolo sit admissum, ad hoc Edictum spectare. §. 10. Cæterum neque furti actio, neque Legis Aquiliæ, contributæ sunt in hoc Edicto: licet interdum communes sint cum hoc Edicto. nam Julianus scribit eum qui vi rapit, furem esse improbiorem: & si quid damni coactis hominibus dederit, utique etiam Aquilia poterit teneri. §. 11. *Vel cujus bona rapta esse dicuntur.* quod ait Prætor *bona rapta*, sic accipiemus, etiamsi una res ex bonis rapta sit.

§. 12. Si quis non homines ipse coëgerit, sed inter coactos ipse fuerit, & quid aut rapuerit, aut damni dederit: hac actione tenetur. † Sed utrum hoc solum contineat Edictum, quod dolo malo hominibus à reo coactis damnum datum sit, vel raptum: an vero quod dolo malo rei raptum, vel damnum datum sit, licet ab alio homines sint coacti, quæritur? Et melius esse dicitur, etiam hoc contineri, ut omnia hæc contineantur, & quod ex coactis ab alio damnum datum sit: ut & is qui coëgit, & si qui coactus est, contineri videatur. §. 13. In hac actione intra annum utilem verum pretium rei quadruplatur, non etiam quod interest.

§. 14. Hæc actio etiam familiæ nomine competit: non imposita necessitate ostendendi qui sunt ex familia homines qui rapuerunt, vel etiam damnum dederunt. *Familia* autem appellatio servos continet, hoc est, eos qui in ministerio sunt, etiam si liberi esse proponantur, vel alieni bona fide nobis servientes. §. 15. Hac actione non puto posse actorem singulorum servorum nomine agere adversus dominum eorum: quia sufficit dominum semel quadruplum offerre.

§. 16. Ex hac actione noxæ deditio non totius familiæ, sed eorum tantum, vel ejus qui dolo fecisse comperietur, fieri debet.

§. 17. Hæc actio vulgo tibi *bonorum raptorum* dicitur. §. 18. Hac actione is demum tenetur, qui dolum malum adhibuit. Si quis igitur suam rem rapuit, vi quidem bonorum raptorum non tenebitur, sed aliter multabitur. † Sed & si quis fugitivum suum quem bona fide aliquis possidebat rapuit, æque hac actione non tenebitur: quia rem suam aufert. † Quid ergo si sibi obligatam? Debebit teneri. §. 19. Vi bonorum raptorum actio in impuberem qui doli mali capax non est, non dabitur; nisi servus ipsius, vel familia ejus admisisse proponantur. & servi & familiæ nomine, noxali vi bonorum raptorum actione tenetur. §. 20. Si publicanus pecus meum abduxerit, dum putat contra Legem vectigalis aliquid à me factum: quamvis erraverit, agi tamen cum eo vi bonorum raptorum

rum non posse, Labeo ait: sane dolo caret. si tamen ideo inclusit, ne pascatur, & ut fame periret: etiam utili Lege Aquilia. §. 21. Si per vim abductum pecus incluserit quis, utique vi bonorum raptorum conveniri poterit.

§. 22. In hac actione non utique spectamus rem in bonis actoris esse, sive in bonis sit, sive non sit: [si] tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare sive commodata res sit, sive locata, sive etiam pignorata proponatur, sive deposita apud me, [sic] ut intersit mea eam non auferri, sive bona fide à me possideatur, sive usumfructum in ea habeam, vel quod aliud jus, *ut intersit mea non rapi*: dicendum est competere mihi hanc actionem, ut non dominium accipiamus, sed illud solum ex bonis meis, hoc est, ex substantia mea res ablata esse proponatur. §. 23. Et generaliter dicendum est, *ex quibus causis furti mihi actio competit in re clam facta, ex hisdem causis habere me hanc actionem*. † Dicet aliquis: atquin ob rem depositam furti actionem non habemus. Sed ideo addidi, *si intersit nostra non esse raptam*: nam & furti actionem habeo. §. 24. Si in re deposita culpam quoque repromisi, vel pretium depositionis non quasi mercedem accepi, utilius dicendum est, etsi cesset actio furti ob rem depositam, esse tamen vi bonorum raptorum actionem. quia non minima differentia est inter eum qui clam facit, & eum qui rapit: cum ille celet suum delictum, hic publicet, & crimen etiam publicum admittat. † Si quis igitur interesse sua vel modice docebit, debet habere vi bonorum raptorum actionem. §. 25. Si fugitivus meus quasdam res, instruendi sui causa, emerit, eæque raptæ sint: quia in bonis [meis] hæ sunt [res,] possum de his vi bonorum raptorum actione agere. §. 26. Rerum raptarum nomine, etiam furti, vel damni injuriæ, vel condictione agi potest, vel certe singulæ res vindicari possunt. §. 27. Hæc actio heredi cæterisque successoribus dabitur. † Adversus heredes autem, vel cæteros successores, non dabitur: quia pœnalis actio in eos non datur. † An tamen in id quod locupletiores facti sunt, dari debeat, videamus? Et ego puto ideo Prætorem non esse pollicitum in heredes in id quod ad eos pervenit, quia putavit sufficere condictionem.

3. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

SI servus rapuerit, & cum libero agatur, etiam si cum domino experiundi potestas fuit, non recte cum manumisso post annum agetur: quia cum quocunque experiundi potestas fuerit, excluditur actor: [&] si cum domino intra annum actum sit, deinde cum manumisso agatur, rei judicatæ exceptionem nocere Labeo ait.

4. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

PRætor ait: CUJUS DOLO MALO IN TURBA DAMNUM QUID FACTUM ESSE DICETUR: IN EUM IN ANNO, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT, IN DUPLUM: POST ANNUM, IN SIMPLUM JUDICIUM DABO.

§. 1. Hoc Edictum de eo damno proponitur, quod quis in turba dedit. §. 2. *Turbam* autem appellatam Labeo ait ex genere tumultus: idque verbum ex Græco tractum, ἀπὸ τοῦ θορυβεῖν, id est, *à tumultuando*. §. 3. Turbam autem ex quo numero admittimus? Si duo rixam commiserint, utique non accipiemus in turba id factum: quia duo turba non proprie dicentur. Enimvero si plures fuerunt, decem, aut quindecim homines, turba dicetur. † Quid ergo si tres, aut quatuor? turba utique non erit. Et rectissime Labeo inter turbam & rixam multum interesse ait: namque turbam, multitudinis hominum esse turbationem & cœtum; rixam, etiam duorum. §. 4. Hoc autem Edicto tenetur non solus qui damnum [in] turba dedit, sed & is qui dolo malo fecerit, ut in turba damni quid daretur: sive illo venerit, sive non fuerit præsens. dolus enim malus etiam absentis esse potest. §. 5. Hoc Edicto dicendum est etiam eum teneri, qui venit, & in turba fuit auctor damni dandi: si tamen & ipse inter turbam fuit, cum damnum daretur, & dolo malo fuit: nam & hujus dolo malo in turba damni quid factum esse negari non potest. §. 6. Si quis adventu suo turbam concitavit, vel contraxit, vel clamore, vel facto aliquo, vel dum criminatur aliquem, vel [dum] *misericordiam provocat*: si dolo malo ejus damnum datum sit, etiam si non habuit consilium turbæ cogendæ, tenetur. Verum est enim dolo malo ejus in turba damni quid datum: neque enim exigit Prætor, ut ab ipso sit turba convocata: sed hoc, ut dolo alicujus in turba damnum datum sit. † Eritque hæc differentia inter hoc Edictum & superius: quod ibi de eo damno Prætor loquitur, quod dolo malo hominibus coactis datum est, vel raptum etiam non coactis hominibus. At hic de eo damno quod dolo malo in turba datum est, etiam si non ipse turbam coëgit, sed ad clamorem ejus, vel dicta [vel] misericordiam turba contracta est: vel si alius contraxit, vel ipse ex turba fuit.

§. 7. Idcirco illud quidem Edictum, propter atrocitatem facti, quadrupli pœnam comminatur: at hoc, dupli. §. 8. Sed & hoc, & illud, intra annum tribuit experiundi facultatem: post annum in simplum competit. §. 9. Loquitur autem hoc Edictum de damno dato, & de amisso: de rapto non. sed superiori Edicto, vi bonorum raptorum agi poterit. §. 10. Amissa autem dicuntur ea, quæ corrupta alicui relinquuntur, scissa forte vel fracta. §. 11. Hæc autem actio in factum est, & datur in duplum quanti ea res erit: quod ad pretium verum rei refertur, & præsentis temporis fit æstimatio, & semper in duplum intra annum est. §. 12. Docereque actor in turba damnum esse datum debet: cæterum si alibi datum sit quam in turba, cessabit hæc actio. §. 13. Si cum servum meum Titius pulsaret, turba fuerit collecta, isque servus in ea turba aliquid perdiderit: cum eo qui pulsabat, agere possum, quippe cum in turba dolo malo damnum datum sit. sic tamen, si ut damnum daret, ideo cœperat cædere: cæterum si alia causa verberandi fuit, cessat actio. §. 14. Sed & si quis ipse turbam convocasset, ut turba coram servum verberaret, injuriæ faciendæ causa, non damni dandi consilio: locum habet Edictum. verum est enim, eum qui per injuriam verberat, dolo facere; eum qui causam præbuit damni dandi, damnum dedisse. §. 15. In servum autem, & in familiam, Prætor dat actionem. §. 16. Quæ de heredibus cæterisque successoribus in vi bonorum raptorum actione diximus, & hic erunt repetita.

5. GAIUS lib. 21 ad Edictum provinciale.

NOn prodest ei qui vi rapuit, ad evitandam pœnam, si ante judicium restituat rem quam rapuit.

6. VENULEIUS lib. 17 Stipulationum.

QUod vi possessum raptumve sit, antequam in potestate domini heredisve ejus pervenit, usucapi lex vetat.

TIT. IX.

DE INCENDIO, RUINA, NAUFRAGIO, RATE, NAVE EXPUGNATA.

1. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

PRætor ait, IN EUM QUI EX INCENDIO, RUINA, NAUFRAGIO, RATE, NAVE EXPUGNATA QUID RAPUISSE, RECEPISSE DOLO MALO, DAMNIVE QUID IN HIS REBUS DEDISSE DICETUR: IN QUADRUPLUM IN ANNO, QUO PRIMUM DE EA RE EXPERIUNDI POTESTAS FUERIT: POST ANNUM, IN SIMPLUM, JUDICIUM DABO: ITEM IN SERVUM, ET IN FAMILIAM JUDICIUM DABO. §. 1. Hujus Edicti utilitas evidens, & justissima severitas est: si quidem publice interest, nihil rapi ex hujusmodi casibus. & quanquam sint de his facinoribus etiam criminum executiones, attamen recte Prætor fecit, qui forenses quoque actiones criminibus istis præposuit. §. 2. *Ex incendio* quemadmodum accipimus? utrum ex ipso igne, an vero ex eo loco, ubi incendium fit? & melius sic accipietur, *propter incendium*, hoc est, propter tumultum incendii, vel trepidationem incendii, rapit: quemadmodum solemus dicere *in bello amissum*, quod propter causam belli amittitur. † Proinde si ex adjacentibus prædiis, ubi incendium fiebat, raptum quid sit, dicendum sit Edicto locum esse: quia verum est ex incendio rapi.

§. 3. Item *ruinæ* appellatio refertur ad id tempus quo ruina fit: non tantum si ex his quæ ruerunt, tulerit quis: sed etiam si ex adjacentibus.

§. 4. Si suspicio fuit incendii vel ruinæ, incendium vel ruina non fuit: videamus an hoc Edictum locum habeat? & magis est ne habeat: quia neque ex incendio, neque ex ruina quid raptum est. §. 5. Item ait Prætor, *Si quid ex naufragio*. hic illud quæritur: utrum si quis eo tempore tulerit, quo naufragium fit? an vero & si alio tempore, hoc est, post naufragiumque? nam res ex naufragio etiam hæ dicuntur, quæ in littore post naufragium jacent? Et magis est, ut [de] eo tempore,

2. GAIUS lib. 21 ad Edict. prov.

ET loco,

3. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

QUo naufragium fit vel factum est, si quis rapuerit: incidisse in hoc Edictum videatur. Qui autem rem in littore jacentem, postea quam naufragium factum est, abstulit: in ea conditione est, ut magis fur sit, quam hoc Edicto teneatur. quemadmodum is, qui, quod de vehiculo excidit, tulit. nec rapere videtur, qui in littore jacentem tollit. §. 1. Deinde ait Prætor, *Rate, navi expugnata*. Expugnare videtur, qui in ipso quasi prælio & pugna adversus navem & ratem; aliquid rapit: sive expugnet, sive prædonibus expugnantibus rapiat. §. 2. Labeo scribit: æquum fuisse, ut, sive de domo, sive in villa expugnatis aliquid rapiatur, huic Edicto locus sit. nec enim minus in mari, quam in villa, per latrunculos inquietamur, vel infestari possumus. §. 3. Non tantum autem qui rapuit, verum is quoque qui recepit, ex causis supra scriptis tenetur: quia receptores non minus delinquunt, quam adgressores. Sed enim additum est, *Dolo malo:* quia non omnis qui recipit, statim etiam delinquit; sed qui dolo malo recipit. quid enim si ignarus recipit? aut, quid, si ad hoc recipit, ut custodiret, salvaque faceret ei qui amiserat? utique non debet teneri. §. 4. Non solum autem qui rapuit, sed & qui abstulit, vel amovit, vel damnum dedit, vel recepit: hac actione tenetur. §. 5. Aliud autem esse rapi, aliud amoveri, palam est: si quidem amoveri aliquid etiam sine vi possit; rapi autem sine vi non potest. §. 6. Qui ejecta nave quid rapuit, hoc Edicto tenetur. Ejecta, hoc est, quod Græci ajunt ἐξε[illegible]. §. 7. Quod ait Prætor de damno dato, ita demum locum habet, si *dolo* [*malo*] damnum datum sit: nam si dolus malus absit, cessat Edictum. † Quemadmodum ergo procedit quod Labeo scribit, si defendendi mei causa vicini ædificium orto incendio dissipaverim: & meo nomine, & familiæ, judicium in me dandum? cum enim defendendarum mearum ædium causa fecerim, utique dolo careo: puto igitur non esse verum quod Labeo scribit. † An tamen Lege Aquilia agi cum hoc possit? & non puto agendum: nec enim injuria hoc fecit, qui se tueri voluit, cum alias non posset. & ita Celsus scribit. §. 8. Senatusconsultum Claudianis temporibus factum est: *Ut si quis ex naufragio clavos, vel unum ex his abstulerit: omnium rerum nomine teneatur*. Item alio Senatusconsulto cavetur, *eos quorum fraude aut consilio naufragi suppressi per vim fuissent, ne navi vel iis periclitantibus opitulentur, Legis Corneliæ, quæ de sicariis lata est, pœnis adficiendos. Eos autem, qui quid ex miserrima naufragiorum fortuna rapuissent, lucrativе fuissent dolo malo: in quantum Edicto Prætoris actio daretur, tantum & fisco dare debere.*

4. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

PEdius, posse etiam dici ex naufragio rapere, qui, dum naufragium fiat, in illa trepidatione rapiat. §. 1. Divus Antoninus de his, qui prædam ex naufragio diripuissent, ita rescripsit: *Quod de naufragiis navis & ratis scripsisti mihi, eo pertinet, ut explores qua pœna afficiendos eos putem, qui diripuisse aliqua ex illo probantur: & facile ut opinor) constitui potest. Nam plurimum interest, peritura collegerint, an, quæ servari possint, flagitiose invaserint. ideoque si gravior præda vi adpetita videbitur: liberos quidem fustibus cæsos in triennium relegabis; aut, si sordidiores erunt, in opus publicum ejusdem temporis dabis: servos flagellis cæsos in metallum damnabis. si non magnæ pecuniæ res fuerint: liberos fustibus, servos flagellis cæsos dimittere poteris. Et omnino, ut in cæteris, ita hujusmodi causis, ex personarum conditione, & rerum qualitate, & diligenter sunt æstimanda, ne quid aut durius aut remissius constituatur, quam causa postulabit.* §. 2. Hæ actiones heredibus dantur: in heredes eatenus dandæ sunt, quatenus ad eos pervenit.

5. GAIUS lib. 21 ad Edictum provinciale.

SI quis ex naufragio, vel ex incendio, ruinave servatam rem, & alio loco positam subtraxerit aut rapuerit: furti scilicet, aut alias Vi bonorum raptorum judicio tenetur. maxime si non intelligebat, ex naufragio vel incendio ruinave eam esse. † Jacentem quoque rem ex naufragio, quæ fluctibus expulsa sit, si quis abstulerit: plerique idem putant. quod ita verum est, si aliquod tempus post naufragium intercesserit. alioquin si in ipso naufragii tempore id acciderit, nihil interest, utrum ex ipso mari quisque rapiat, an ex naufragiis, an ex littore. De eo quoque quod ex rate, nave expugnata raptum sit, eandem interpretationem adhibere debemus.

6. CAL.

6. CALLISTRATUS lib. 1 Edicti monitorii.

EXpugnatur navis, cum spoliatur, aut mergitur, aut dissolvitur, aut pertunditur, aut funes ejus præciduntur, aut vela conscinduntur, aut ancoræ involantur de mare.

7. IDEM lib. 2 Quæstionum.

NE quid ex naufragiis deripiatur, vel quis extraneus interveniat colligendis eis, multifariam prospectum est. Nam & Divus Hadrianus Edicto præcepit: ut hi qui juxta littora magis possident, scirent, si quando navis vel inficta, vel fracta inter fines agri cujusque [fuerit, ne] naufragia deripiant, in ipsos judicia Præsides his, qui res suas direptas queruntur, reddituros: ut quicquid probaverint ademptum sibi naufragio, id à possessoribus recipiant. De his autem quos deripuisse probatum sit, Præsidem, ut de latronibus, gravem sententiam dicere. † Ut facilior sit probatio hujusmodi admissi, permisit his, & quidquid passos se hujusmodi queruntur, adire Præfectos, & ad eum testari, reosque petere, ut pro modo culpæ vel vincti, vel sub fidejussoribus ad Præsidem remittantur. A domino quoque possessionis, in qua id admissum dicatur, satis accipi, ne cognitioni desit, præcipitur. † Sed nec intervenire naufragiis colligendis aut militem, aut privatum, aut libertum servumve Principis, placere sibi ait Senatus.

8. NERATIUS lib. 2 Responsorum.

RAtis vi fluminis in agrum meum delatæ, non aliter potestatem tibi faciendam, quam si de præterito quoque damno mihi cavisses.

9. GAIUS lib. 4 ad Legem 12 Tabularum.

QUi *ædes acervumve* frumenti *juxta domum* positum combusserit, vinctus verberatus, igni necari jubetur: si modo sciens prudensque id commiserit. si vero casu, id est, negligentia, aut noxiam sarcire jubetur, aut si minus idoneus sit, levius castigatur. † Appellatione autem ædium omnes species ædificii continentur.

10. ULPIANUS lib. 1 Opinionum.

NE piscatores nocte, lumine ostenso, fallant navigantes, quasi in portum aliquem delaturi, eoque modo in periculum naves, & qui in eis sunt, deducant, sibique execrandam prædam parent: Præsidis provinciæ religiosa constantia efficiat.

11. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

SI fortuito incendium factum sit, venia indiget: nisi tam lata culpa fuit, ut luxuria aut dolo sit proxima.

12. ULPIANUS lib. 8 de Officio Proconsulis.

LIcere unicuique naufragium suum impune colligere constat: idque Imperator Antoninus cum Divo patre suo rescripsit. §. 1. Qui *data opera* in civitate incendium fecerint, si humiliore loco sint, bestiis objici solent: si in aliquo gradu id fecerint, capite puniuntur, aut certe in insulam deportantur.

TIT. X.

DE INJURIIS ET FAMOSIS LIBELLIS.

1. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

INjuria ex eo dicta est, quod non jure fiat: omne enim quod non jure fit, injuria fieri dicitur. hoc generaliter. Specialiter autem injuria dicitur contumelia. interdum injuriæ appellatione damnum culpa datum significatur: ut in Lege Aquilia dicere solemus. Interdum iniquitatem, injuriam dicemus. nam cum [quis] inique vel injuste sententiam dixit, injuriam ex eo dictam, quod jure & justitia caret, quasi non juriam: contumeliam autem, à contemnendo.

§. 1. *Injuriam* autem fieri Labeo ait aut re, aut verbis: *re*, quotiens manus inferuntur: *verbis* autem, quotiens non manus inferuntur, convicium fit. §. 2. Omnemque injuriam aut in corpus inferri; aut ad dignitatem, aut ad infamiam pertinere. *In corpus fit*, cum quis pulsatur. *Ad dignitatem*, cum comes matronæ abducitur. *ad infamiam*, cum pudicitia adtemptatur.

§. 3. Item aut per semetipsum alicui fit injuria, aut per alias personas. *per semet*, cum directo ipsi cui patrifamilias, vel matrifamilias fit injuria. *per alias*, cum per consequentias fit; cum fit liberis meis, vel servis meis, vel uxori, nuruive: spectat enim ad nos injuria, quæ [in] his fit, qui vel potestati nostræ, vel affectui subjecti sint. §. 4. Et si forte cadaveri defuncti fit injuria, cui heredes bonorumve possessores exstitimus: injuriarum nostro nomine habemus actionem. spectat enim ad existimationem nostram, si qua ei fiat injuria. † Idemque & si fama ejus cui heredes exstitimus lacessatur. §. 5. Usque adeo autem injuria quæ fit liberis nostris nostrum pudorem pertingit, ut etiam si volentem filium quis vendiderit, patri suo quidem nomine competit injuriarum actio; filii vero nomine non competit, quia nulla injuria est quæ in volentem fiat. §. 6. Quotiens autem funeri testatoris, vel cadaveri fit injuria: si quidem post aditam hereditatem fiat, dicendum est heredi quodammodo factam: • semper enim heredis interest defuncti existimationem purgare. quotiens autem ante aditam hereditatem, magis hereditati; & sic heredi per hereditatem adquiri. • † Denique Julianus scribit, si corpus testatoris ante aditam hereditatem detentum est: adquiri hereditati actiones dubium non esse. † Idemque putat, & si ante aditam hereditatem servo hereditario injuria facta fuerit: nam per hereditatem actio heredi adquiretur. §. 7. Labeo scribit, si quis servum hereditarium testamento manumissum, ante aditam hereditatem verberaverit: injuriarum heredem agere posse. at si post aditam hereditatem verberatus sit: sive scit se liberum, sive ignorat: ipsum agere posse. §. 8. Sive autem sciat quis filium meum esse, vel uxorem meam, sive ignoraverit: habere me meo nomine actionem, Neratius scripsit. §. 9. Idem ait [Neratius] ex una injuria interdum tribus oriri injuriarum actionem, neque ullius actionem per aliam consumi: utputa uxori meæ filiæfamilias injuria facta est: & mihi, & patri ejus, & ipsi injuriarum actio incipiet competere.

2. PAULUS lib. 50 ad Edictum.

QUod si viro injuria facta sit, uxor non agit; quia defendi uxores à viris, non viros ab uxore æquum est.

3. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

ILlud relatum peræque est, eos qui injuriam pati possunt, & facere posse. §. 1. Sane sunt quidam qui facere non possunt; ut puta furiosus, & impubes qui doli capax non est: namque hi pati injuriam solent, non facere. cum enim injuria ex affectu facientis consistat, consequens erit dicere, hos, sive pulsent, sive convicium dicent, injuriam fecisse non videri. §. 2. Itaque pati quis injuriam, etiam si non sentiat, potest: facere nemo, nisi qui scit se injuriam facere, etiam si nesciat cui faciat. §. 3. Quare si

quis per *jocum* percutiat, aut dum certat: injuriarum non tenetur. §. 4. Si quis hominem liberum ceciderit, dum putat servum suum: in ea causa est, ne injuriarum teneatur.

4. PAULUS lib. 50 ad Edictum.

SI cum servo meo pugnum ducere vellem, in proximo te stantem invitus percusserim: injuriarum non teneor.

5. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

LEx Cornelia de injuriis competit ei qui injuriarum agere volet ob eam rem, *quod se pulsatum, verberatumve, domumve suam vi introitam esse dicat.* Qua lege cavetur, *ut non judicet* [*qui*] *ei, qui agit, gener, socer, vitricus, privignus, sobrinusve est, propiusve eorum quenquam ea cognatione affinitateve attinget: quive* [*eorum*] *ejus, parentisve cujus eorum patronus erit.* Lex itaque Cornelia ex tribus causis dedit actionem: quod quis pulsatus, verberatusve, domusve ejus vi introita sit.

† Apparet igitur omnem injuriam quæ manu fiat; Lege Cornelia contineri. §. 1. Inter pulsationem & verberationem hoc interest, ut Ofilius scribit: verberare est, cum dolore cædere: pulsare, sine dolore. §. 2. *Domum* accipere debemus, non proprietatem domus, sed domicilium. Quare sive in propria domu quis habitaverit, sive in conducto, vel gratis, sive hospitio receptus: hæc lex locum habebit. §. 3. Quid si quis in villa habitet, vel in hortis? Idem erit probandum. §. 4. Et si dominus fundum locaverit, inque eum impetus factus sit: colonus aget, non dominus. §. 5. Si tamen in fundum alienum qui domino colebatur, introitum sit: Labeo negat esse actionem domino fundi ex Lege Cornelia: quia non possit ubique domicilium habere, hoc est, per omnes villas suas. Ego puto ad omnem habitationem, in qua paterfamilias habitat, pertinere hanc Legem: licet ibi quis domicilium non habeat. ponamus enim studiorum causa Romæ agere: Romæ utique domicilium non habet; & tamen dicendum est, si vi domus ejus introita fuerit, Corneliam locum habere. Tantum igitur ad meritoria vel stabula non pertinebit. † Cæterum ad hos pertinebit, qui inhabitant non momenti causa: licet ibi domicilium non habeant. §. 6. Illud quæritur, an pater filiofamilias injuriam passo, ex Lege Cornelia injuriarum agere possit? Et placuit non posse: deque ea re inter omnes constat. sed patri quidem Prætoria injuriarum actio competit, filio vero Legis Corneliæ. §. 7. In Lege Cornelia filiusfamilias agere potest ex omni causa, nec cavere debet ratam rem patrem habiturum: nam nec alias agentem filium injuriarum ad cautionem de rato compellendum, Julianus scribit.

§. 8. Hac lege permittitur actori jusjurandum deferre, ut reus juret *injuriam se non fecisse:* sed Sabinus in adsessorio, etiam Prætores exemplum Legis secuturos ait: & ita res se habet.

§. 9. Si quis librum ad infamiam alicujus pertinentem scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit, quo quid eorum fieret: etiam si alterius nomine ediderit, vel sine nomine, uti de ea re agere liceret; & si condemnatus sit, qui id fecit, intestabilis ex Lege esse jubetur. §. 10. Eadem pœna ex Senatusconsulto tenetur [etiam] is qui ἐπιγράμματα, id est, *inscriptiones*, aliudve quid sine scriptura in notam aliquorum produxerit: item qui emendum vendendumve curaverit. §. 11. Et ei qui indicasset, sive liber, sive servus sit: pro modo substantiæ accusatæ personæ, æstimatione judicis, pretium constituitur: servo forsitan & libertate præstanda: quid enim, si publica utilitas ex hoc emergit?

6. PAULUS lib. 55 ad Edictum.

QUod Senatusconsultum necessarium est, cum nomen adjectum non est ejus, in quem factum est, tunc ei, quia difficilis probatio est, voluit Senatus publica quæstione rem vindicari. † Cæterum si nomen adjectum sit, & jure communi injuriarum agi poterit. Nec enim prohibendus est privato agere judicio, quod publico judicio præjudicatur: quia ad privatam causam pertinet. Plane si actum sit publico judicio, denegandum esse privatum: similiter ex diverso.

7. ULPIANUS lib. 57 ad Edictum.

PRÆTOR EDICIT: QUI AGIT INJURIARUM, CERTUM DICAT QUID INJURIÆ FACTUM SIT: quia qui famosam actionem intendit, non debet vagari cum discrimine alienæ existimationis, sed designare, & certum specialiter dicere, quam se injuriam passum contendit. §. 1. Si dicatur homo injuria occisus, nunquid non debeat permittere Prætor privato judicio Legi Corneliæ præjudicari? idemque, & si ita quis agere velit, *quod tu venenum dedisti hominis occidendi causa?* Rectius igitur fecerit, si hujusmodi actionem non dederit. Atquin solemus dicere, ex quibus causis publica sunt judicia, ex his causis non esse nos prohibendos, quominus & privato agamus. Est hoc verum: sed ubi non principaliter de ea re agitur, quæ habet publicam executionem. † Quid ergo de Lege Aquilia dicimus? nam & ea actio principaliter hoc continet: hominem occisum non principaliter. nam ibi principaliter de damno agitur, quod domino datum est; at in actione injuriarum de ipsa cæde, vel veneno, ut vindicetur, non ut damnum sarciatur. † Quid ergo, si quis idcirco velit injuriarum agere, *quod gladio caput ejus percussum est?* Labeo ait non esse prohibendum: neque enim utique hoc (inquit) intenditur, quod publicam habet animadversionem. quod verum non est. cui enim dubium est, etiam hunc dici posse Cornelia conveniri? §. 2. Præterea illo spectat, dici certum de injuria, quam passus quis sit: ut ex qualitate injuriæ sciamus, an in patronum liberto reddendum sit injuriarum judicium. Etenim meminisse oportebit, liberto adversus patronum non quidem semper, verum interdum injuriarum dari judicium, si atrox sit injuria, quam passus sit, [si sua], (puta) si servilis. cæterum levem coërcitionem utique patrono adversus libertum dabimus: nec patietur eum Prætor querentem, quasi injuriam passus sit, nisi atrocitas eum moverit: nec enim ferre Prætor debet *heri servum hodie liberum* conquerentem, quod dominus ei convicium dixerit, vel quod leviter pulsaverit, [vel emendaverit]. Sed si flagris, si verberibus, [si] vulneravit non mediocria: æquissimum erit Prætorem ei subvenire. §. 3. Sed & si quis ex liberis, qui non sunt in potestate, cum parente velit experiri: non temere injuriarum actio danda est, nisi atrocitas suaserit. certe his, qui sunt in potestate, [prorsus] nec competit, etiam si atrox fuerit. §. 4. Quod autem Prætor ait, *Quid injuriæ factum sit, certum dicat*, quemadmodum accipiendum sit? certum eum dicere Labeo ait, qui dicat nomen injuriæ, neque sub alternatione, puta illud, aut illud, sed illam injuriam se passum.

§. 5. Si mihi plures injurias feceris, puta turba & cœtu facto domum alicujus introeas, & hoc facto efficiatur ut simul & convicium patiar, & verberer: an possim separatim tecum experiri de singulis injuriis, quæritur? & Marcellus secundum Neratii sententiam hoc probat, cogendum

dum injurias, quas simul passus est, conjungere.

§. 6. Posse hodie de omni injuria, sed & de atroci civiliter agi, Imperator noster rescripsit.

§. 7. *Atrocem injuriam* quasi contumeliosiorem & majorem accipimus. §. 8. Atrocem autem injuriam, aut persona, aut tempore, aut re ipsa fieri, Labeo ait. Persona atrocior injuria fit, ut cum magistratui, cum parenti, patrono fiat. *Tempore*, si ludis, & in conspectu. nam *Prætoris in conspectu*, an in solitudine injuria facta sit, multum interesse ait: quia atrocior est, quæ in conspectu fiat. † *Re* atrocem injuriam haberi Labeo ait, [ut] puta si vulnus illatum, vel os alicui percussum.

8. PAULUS lib. 55 ad Edictum.

VUlneris magnitudo atrocitatem facit, & nonnunquam *locus vulneris*, veluti oculo percusso.

9. ULPIANUS lib. 57 ad Edictum.

SEd est quæstionis, quod dicimus re injuriam atrocem fieri, utrum si corpori inferatur, atrox sit? an & si non corpori, ut puta vestimentis scissis, comite abducto, vel convicio dicto? Et ait Pomponius, etiam sine pulsatione posse dici atrocem injuriam, persona atrocitatem faciente. §. 1. Sed & si in theatro, vel in foro cædit, & vulnerat, quanquam non atrociter: atrocem injuriam facit. §. 2. Parvi autem refert, utrum patrifamilias, an filiofamilias injuria facta sit: nam & hæc atrox æstimabitur.

§. 3. Si atrocem injuriam servus fecerit, si quidem dominus præsens sit, potest agi de eo: quod si afuerit, Præsidi offerendus est, qui eum flagris rumpat. §. 4. Si quis tam fœminam, quam masculum, sive ingenuos, sive libertinos, impudicos facere adtentavit: injuriarum tenebitur. † Sed & si servi pudicitia adtentata sit, injuriarum locum habet.

10. PAULUS lib. 55 ad Edictum.

A*Dtentari pudicitia* dicitur, cum id agitur, ut ex pudico impudicus fiat.

11. ULPIANUS lib. 57 ad Edictum.

NOn solum is injuriarum tenetur, qui fecit injuriam, hoc est, qui percussit: verum ille quoque continetur, qui dolo fecit; vel qui curavit, ut cui mala pugno percuteretur.

§. 1. Injuriarum actio ex bono & æquo est. † Et dissimulatione aboletur. si quis enim injuriam dereliquerit, hoc est, statim passus ad animum suum non revocaverit: postea ex pœnitentia remissam injuriam non poterit recolere. Secundum hæc ergo æquitas actionis omnem metum eis abolere videtur, ubicunque contra æquum quis venit. † Proinde & si pactum de injuria intercessit, & si transactum, & si jusjurandum exactum erit: actio injuriarum non tenebit. §. 2. Agere quis injuriarum, & per se & per alium potest: utputa procuratorem, tutorem, cæterosque qui pro aliis solent intervenire.

§. 3. Si mandatu meo facta sit alicui injuria: plerique ajunt, tam me, qui mandavi, quam eum qui suscepit, injuriarum teneri. §. 4. Proculus recte ait, si in hoc te conduxerim, ut injuriam facias: cum utroque nostrum injuriarum agi posse, quia mea opera facta sit injuria.

§. 5. Idemque ait, & si filio meo mandavero, ut tibi injuriam faciat. §. 6. Atilicinus autem ait, & si persuaserim alicui alias nolenti, ut mihi ad injuriam faciendam obediret: posse injuriarum mecum agi. §. 7. Quanquam adversus patronum liberto injuriarum actio non detur, verum marito libertæ nomine cum patrono actio competit: maritus enim uxore sua injuriam passa, suo nomine injuriarum agere videtur. quod & Marcellus admittit. Ego autem apud eum notavi, non de omni injuria hoc esse dicendum, me putare: levis enim coërcitio etiam in nuptam, vel convicii non impudici dictio cur patrono denegetur? Si autem conliberto nupta esset, diceremus omnino injuriarum marito adversus patronum cessare actionem: [&] ita multi sentiunt. † Ex quibus apparet, libertos nostros non tantum eas injurias adversus nos injuriarum actione exequi non posse, quæcunque fiunt ipsis; sed ne eas quidem quæ eis fiunt quos eorum interest injuriam non pati.

§. 8. Plane si forte filius liberti vel uxor velint injuriarum experiri, quia patri maritove non datur: denegandum non erit; quia suo nomine experiuntur. §. 9. Ei qui servus dicitur, seque adserit in libertatem, injuriarum actionem adversus dicentem se dominum competere, nulla dubitatio est. & hoc verum est, sive ex libertate in servitutem petatur, sive ex servitute in libertatem proclamet. nam hoc jure indistincte utimur.

12. GAIUS lib. 22 ad Edictum provinciale.

SI quis de libertate aliquem in servitutem petat, quem sciat liberum esse, neque id propter evictionem, ut eam sibi conservet, faciat: injuriarum actione tenetur.

13. ULPIANUS lib. 57 ad Edictum.

INjuriarum actio neque heredi neque in heredem datur. † Idem est, & si in servum meum injuria facta sit: nam nec hic heredi meo injuriarum actio datur. Semel autem lite contestata, hanc actionem etiam ad successores pertinere. §. 1. Is qui jure publico utitur, non videtur injuriæ faciendæ causa hoc facere: juris enim executio non habet injuriam. §. 2. Si quis quod decreto Prætoris non obtemperavit, ductus sit: non est in ea causa, ut agat injuriarum, propter Prætoris præceptum. §. 3. Si quis per injuriam ad tribunal alicujus me interpellaverit vexandi mei causa: potero injuriarum experiri. §. 4. Si quis de honoribus decernendis alicujus passus non sit decerni, utputa imaginem alicui, vel quid aliud tale: an injuriarum teneatur? & ait Labeo, non teneri: quamvis hoc contumeliæ causa faciet. etenim multum interest [inquit] contumeliæ causa quid fiat: an vero fieri quid in honorem alicujus quis non patiatur. §. 5. Idem Labeo scribit, si cum alium contingeret legatio, alii hoc onus Duumvir indixerit, non posse agi injuriarum ob laborem injunctum: aliud enim esse, laborem injungere, aliud injuriam facere. idem ergo erit probandum & in cæteris muneribus atque honoribus, quæ per injuriam injunguntur. Ergo si quis per injuriam sententiam dixerit, idem erit probandum. §. 6. Quæ jure potestatis à magistratu fiunt, ad injuriarum actionem non pertinent.

§. 7. Si quis me prohibeat in mari piscari, vel everriculum, quod Græce σαγήνη dicitur, ducere: an injuriarum judicio possim eum convenire? Sunt qui putent injuriarum me posse agere: & ita Pomponius. & plerique, esse huic similem eum, qui in publicum lavare, vel in cavea publica sedere, vel in quo alio loco agere, sedere, conversari non patiatur: aut si quis re mea uti me non permittat. nam & hic injuriarum conveniri potest. Conductori autem veteres Interdictum dederunt, si forte publice hoc conduxit: nam vis ei prohibenda est, quominus conductione sua fruatur. Si quem tamen ante-

ante ædes meas, vel ante Prætorium meum piscari prohibeam: quid dicendum est? me injuriarum judicio teneri, an non? Et quidem mare commune omnium est, & litora, sicuti aër: & est sæpissime rescriptum, non posse quem piscari prohiberi; sed nec aucupari, nisi quod ingredi quis agrum alienum prohiberi potest. Usurpatum tamen & hoc est, tametsi nullo jure, ut quis prohiberi possit ante ædes meas, vel Prætorium meum piscari: quare si quis prohibeatur, adhuc injuriarum agi potest. † In lacu tamen qui mei dominii est, utique piscari aliquem prohibere possum.

14. PAULUS lib. 13 ad Plautium.

SAne si maris proprium jus ad aliquem pertineat, uti possidetis Interdictum ei competit, si prohibeatur jus suum exercere: quoniam ad privatam jam causam pertinet, non ad publicam hæc res: utpote cum de jure fruendo agatur, quo ex privata causa contingat, non ex publica. ad privatas enim causas accommodata Interdicta sunt, non ad publicas.

15. ULPIANUS lib. 77 ad Edictum.

ITem apud Labeonem quæritur, si quis mentem alicujus medicamento, aliove quo alienaverit, an injuriarum actio locum haberet? & ait, injuriarum adversus eum agi posse. §. 1. Si quis pulsatus quidem non est, verum manus adversus eum levatæ, & sæpe territus quasi vapulaturus, non tamen percussit: utili injuriarum actione tenetur. §. 2. Ait Prætor: QUI ADVERSUS BONOS MORES CONVICIUM CUI FECISSE, CUJUSVE OPERA FACTUM ESSE DICETUR, QUO ADVERSUS BONOS MORES CONVICIUM FIERET: IN EUM JUDICIUM DABO. §. 3. Convicium injuriam esse, Labeo ait. §. 4. *Convicium* autem dicitur, vel a concitatione, vel à conventu, hoc est à collatione vocum: cum enim in unum complures voces conferuntur, convicium appellatur, quasi convocium. §. 5. Sed quod adjicitur à Prætore, *Adversus bonos mores*, ostendit, non omnem in unum collatam vociferationem Prætorem notare: sed eam quæ bonis moribus improbatur, quæque ad infamiam vel invidiam alicujus spectaret. §. 6. Idem ait; *Adversus bonos mores* sic accipiendum, non ejus qui fecit, sed generaliter accipiendum adversus bonos mores hujus civitatis. §. 7. Convicium non tantum præsenti, verum absenti quoque fieri posse, Labeo scribit. Proinde si quis ad domum tuam venerit te absente, convicium factum esse dicitur.

† Idem, etsi ad stationem vel tabernam ventum sit, probari oportere. §. 8. Fecisse convicium non tantum is videtur qui vociferatus est: verum is quoque qui concitavit ad vociferationem alios, vel qui summisit ut vociferentur. §. 9. *Cui* non sine causa adjectum est: nam si incertæ personæ convicium fiat, nulla executio est. §. 10. Si curaverit quis convicium alicui fieri, non tamen factum sit: non tenebitur. §. 11. Ex his apparet non omne maledictum convicium esse: sed id solum quod cum vociferatione dictum est.

§. 12. Sive unus, sive plures dixerint, quod in cœtu dictum est, convicium est: quod autem non in cœtu nec vociferatione dicitur, convicium non proprie dicitur, sed infamandi causa dictum. §. 13. Si quis Astrologus, vel qui aliquam illicitam divinationem pollicetur, consultus aliquem furem dixisset qui non erat: injuriarum cum eo agi non potest, sed Constitutiones eos tenent.

§. 14. Injuriarum actio, quæ ex convicio nascitur, in heredes non est reddenda: sed nec heredi. §. 15. Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus si meretricia veste fœminæ, non matrumfamiliarum vestitæ fuissent. Si igitur non matronali habitu fœmina fuerit, & quis eam appellavit, vel ei comitem abduxit: injuriarum tenetur. §. 16. *Comitem* accipere debemus eum qui comitetur & sequatur: & (ut ait Labeo) sive liberum, sive servum, sive masculum, sive fœminam. Et ita comitem Labeo definit, qui frequentandi cujusque causa, ut sequeretur destinatus in publico privatove abductus fuerit. Inter comites utique & pædagogi erunt. §. 17. *Abduxisse* videtur, (ut Labeo ait) non qui abducere comitem cœpit, sed qui perfecit ut comes cum eo non esset.

§. 18. Abduxisse autem non tantum is videtur, qui per vim abduxit: verum is quoque qui persuasit comiti ut eam desereret.

§. 19. Tenetur hoc Edicto non tantum qui comitem abduxit, verum etiam si quis eorum quem appellavisset, adsectatusve est.

§. 20. *Appellare* est blanda oratione alterius pudicitiam adtentare: hoc enim non est convicium [facere], sed adversus bonos mores adtentare. §. 21. Qui turpibus [verbis] utitur, non tentat pudicitiam: sed injuriarum tenetur.

§. 22. Aliud est appellare, aliud adsectari. *appellat* enim qui sermone pudicitiam adtentat: *adsectatur* qui tacitus frequenter sequitur; assiduo enim frequentia quasi præbet nonnullam infamiam. §. 23. Meminisse autem oportebit, non omnem qui adsectatus est, nec omnem qui appellavit, hoc Edicto conveniri posse: neque enim si quis colludendi, si quis officii honeste faciendi gratia id facit, statim in Edictum incidit: sed qui contra bonos mores hoc facit.

§. 24. Sponsum quoque ad injuriarum actionem admittendum puto: etenim spectat ad contumeliam ejus injuria quæcunque sponsæ ejus fiat. §. 25. Ait Prætor: NE QUID INFAMANDI CAUSA FIAT: SI QUIS ADVERSUS EA FECERIT, PROUT QUÆQUE RES ERIT, ANIMADVERTAM. §. 26. Hoc Edictum supervacuum esse, Labeo ait; quippe cum ex generali injuriarum agere possumus: sed videtur & ipsi Labeoni. & ita se habet, Prætorem eandem causam secutum, voluisse etiam specialiter de ea re loqui: * ea enim quæ notabiliter fiunt, nisi specialiter notentur, videntur quasi neglecta.

§. 27. Generaliter vetuit Prætor quid ad infamiam alicujus fieri. Proinde quodcunque quis fecerit vel dixerit, ut alium infamet, erit actio injuriarum. † Hæc autem fere sunt quæ ad infamiam alicujus fiunt. ut puta ad invidiam alicujus veste lugubri utitur, aut squallida: aut si barbam demittat, vel capillos submittat, aut si carmen conscribat, vel proponat, vel cantet aliquod quod pudorem alicujus lædat.

§. 28. Quod ait Prætor: *Si quis adversus ea fecerit, prout quaqua re erit, animadvertam:* sic intelligendum est, ut plenior esset Prætoris animadversio: id est, & quodcunque eum moverit, vel in persona ejus qui agit injuriarum actione, vel ejus adversus quem agitur, vel etiam in re ipsa, in qualitate injuriæ; audiat eum qui agit. §. 29. Si quis libello dato vel Principi vel alicui famam alienam insectatus fuerit, injuriarum erit agendum, Papinianus ait.

§. 30. Idem ait, eum qui eventum sententiæ

(veluti

(velut daturus pecuniam) vendidit, fustibus à Præside ob hoc castigatum, injuriarum damnatum videri: utique autem apparet hunc injuriam ei fecisse, cujus sententiam venditavit.

§. 31. Si quis bona alicujus, vel rem unam per injuriam occupaverit: injuriarum actione tenetur. §. 32. Item si quis pignus proscripserit, venditurus, tanquam à me acceperit, infamandi mei causa, Servius ait injuriarum agi posse. §. 33. Si quis non debitorem quasi debitorem appellaverit injuriæ faciendæ causa, injuriarum tenetur. §. 34. Prætor ait: *Qui servum alienum adversus bonos mores verberavisse, deve eo, injussu domini, quæstionem habuisse dicetur, in eum judicium dabo: item si quid aliud factum esse dicetur, causa cognita, judicium dabo.*

§. 35. Si quis sic fecit injuriam servo, ut domino faceret, video dominum injuriarum agere posse suo nomine: si vero non ad suggillationem domini id fecit, ipsi servo facta injuria, inulta à Prætore relinqui non debuit: maxime si verberibus, vel quæstione fieret: hanc enim & servum sentire palam est.

§. 36. Si communem quis servum verberaverit, utique hac actione non tenebitur, cum jure domini id fecerit. §. 37. Nec si fructuarius id fecerit, dominus cum eo agit: vel si proprietarius fecerit, fructuarius eum conveniet.

§. 38. Adjicitur, *Adversus bonos mores:* ut non omnis omnino qui verberavit, sed qui adversus bonos mores verberavit, teneatur: cæterum si quis corrigendi animo, aut si [quis] emendandi, non tenetur. §. 39. Unde quærit Labeo, si magistratus municipalis servum meum loris ruperit: an possim cum eo experiri, quasi adversus bonos mores verberaverit? Et ait, judicem debere inquirere, quid facientem servum meum verberaverit: nam si honorem, ornamentaque petulanter adtentantem ceciderit, absolvendum eum. §. 40. *Verberasse* dicitur abusive: & qui pugnis ceciderit. §. 41. Quæstionem intelligere debemus tormenta, & corporis dolorem ad eruendam veritatem. Nuda ergo interrogatio, vel levis territio non pertinet ad hoc Edictum. † Quæstionis verbo etiam ea, quam malam mansionem dicunt, continebitur. Cum igitur per vim, & tormenta habita quæstio est, tunc quæstio intelligitur.

§. 42. Sed & si jussu domini quis quæstionem habeat, modum tamen excesserit: teneri eum debere, Labeo ait. §. 43. Prætor ait: *Si quid aliud factum esse dicetur, causa cognita judicium dabo.* proinde si quidem verberatus sit servus, vel tormentis de eo quæstio habita [est:] sine causæ cognitione judicium in eum competit: si vero aliam injuriam passus sit, non aliter competit quam [si] causa cognita.

§. 44. Itaque Prætor non ex omni causa injuriarum judicium servi nomine promittet. nam si leviter percussus sit, vel maledictum ei leviter: non dabit actionem. at si infamatus sit vel facto aliquo, vel carmine scripto, puto causæ cognitionem Prætoris porrigendam & ad servi qualitatem: etenim multum interest, qualis servus sit, bonæ frugi, ordinarius, dispensator; an vero vulgaris vel mediastinus, an qualisqualis: & quid, si compeditus, vel male notus, vel notæ extremæ? habebit igitur Prætor rationem tam injuriæ quæ admissa dicitur, quam personæ servi, in quem admissa dicitur: & sic aut permittet, aut denegabit actionem.

§. 45. Interdum injuria servo facta ad dominum redundat, interdum non: nam si pro libero se gerentem, aut cum [eum] alterius potius quam meum existimat quis, non cæsurus eum, si meum scisset: non posse eum, quasi [mihi] injuriam fecerit, sic conveniri, Mela scribit. §. 46. Si quis servo verberato injuriarum egerit, deinde postea damni injuriæ agat: Labeo scribit, eandem rem non esse: quia altera actio ad damnum pertineret culpa datum, altera ad contumeliam.

§. 47. Si usumfructum in servo habeam, tu proprietatem, isque verberatus sit, vel quæstio de eo habita: injuriarum actio magis proprietario quam mihi competit. † Idemque probatur, & si servum meum, quem bona fide possidebam, ceciderit: domino enim magis competit injuriarum actio. §. 48. Item si liberum hominem, qui mihi bona fide serviebat, quis ceciderit, distinguendum est: ut, si in contumeliam [meam] pulsatus sit; competat mihi injuriarum actio. † Idem ergo & si in servo alieno bona fide mihi servienti: ut totiens admittamus injuriarum actionem, quotiens in meam contumeliam injuria ei facta sit: nam ipsius quidem servi nomine, domino dabimus injuriarum actionem. † Si autem me tangat & pulset: injuriarum mihi quoque est. † Ergo & in fructuario idem distingui potest.

§. 49. Si servum complurium ceicidero, competere injuriarum actionem omnibus, plus quam manifestum est.

16. PAULUS lib 45 ad Edictum.

SEd non esse æquum, pro majore parte, quam pro qua dominus est, damnationem fieri, Pedius ait: & ideo officio judicis portiones æstimandæ erunt.

17. ULPIANUS lib. 57 ad Edictum.

SEd si unius permissu id fecero, si quidem solius ejus esse putavi, nulli competit injuriarum actio: plane si scivi plurium, ei quidem qui permiserit, non competit injuriarum actio, cæteris competit. §. 1. Si jussu tutoris aut procuratoris vel curatoris, quæstio habita sit, consequens erit dicere, cessare injuriarum actionem. §. 2. Servus meus opera vel querela tua, flagellis cæsus est à Magistratu nostro: Mela putat dandam mihi injuriarum adversus te, in quantum ob eam rem æquum judici videbitur; & si servus decesserit, dominum ejus agere posse, Labeo ait: quia de damno quod per injuriam factum est, agatur; & ita Trebatio placuit. §. 3. Quædam injuriæ à liberis hominibus factæ levis nonnullius momenti videntur: enimvero à servis, graves sunt: crescit enim contumelia ex persona ejus, qui contumeliam fecit. §. 4. Cum servus injuriam facit, maleficium eum admittere palam est. Merito igitur, sicuti ex cæteris delictis, ita & ex hoc injuriarum noxalis actio datur. Sed in arbitrio domini est, an velit eum verberandum exhibere, ut ita satisfiat ei, qui injuriam passus est. neque erit necesse domino utique eum verberandum præstare: sed dabitur ei facultas præstare ei servum verberandum; aut si de eo verberibus satis non fiat, noxæ dedendum, vel litis æstimationem sufferendam. §. 5. Ait Prætor, *arbitratu judicis:* utique quasi viri boni, ut ille modum verberum imponat. §. 6. Si ante judicem dominus verberandum servum exhibuerit, ut satis verberibus ei fieret, & erit factum arbitratu alicujus, postea actor agere injuriarum perseverat: non est audiendus, qui enim accepit satisfactionem, injuriam suam remisit. Nam & si nuda voluntate injuriam remisit, indubitate dicen-

dicendum est, extingui injuriarum actionem, non minus, quam si tempore abolita fuerit injuria. §. 7. Si jussu domini servus injuriam fecerit, utique dominus conveniri poterit etiam suo nomine. Sed si proponatur servus manumissus, placet Labeoni dandam in eum actionem: quia & noxa caput sequitur, nec in omnia servus domino parere debet. cæterum, & si occiderit jussu domini, Cornelia eum eximemus.

§. 8. Plane si defendendi domini gratia aliquid fecerit, rationem ei constare apparet: inque eam rem adversus agentem exceptio objicienda erit.

§. 9. Si servus in quo ususfructus meus est, injuriam mihi fecerit: adversus dominum noxali judicio experiri potero. neque debeo deterioris conditionis ob hoc esse, quod usumfructum in eo habeo, quam si non haberem. Aliter atque si servus communis esset: tunc enim non daremus socio actionem, ea propter, quia & ipse injuriarum actione tenetur. §. 10. Ait Prætor: SI EI QUI IN ALTERIUS POTESTATE ERIT, INJURIA FACTA ESSE DICETUR: ET NEQUE IS, CUJUS IN POTESTATE EST, PRÆSENS ERIT, NEQUE PROCURATOR QUISQUAM EXISTAT, QUI EO NOMINE AGAT: CAUSA COGNITA, IPSI QUI INJURIAM ACCEPISSE DICETUR, JUDICIUM DABO. §. 11. Filiofamilias injuriam passo, si præsens sit pater, agere tamen non possit propter furorem, vel quem alium casum dementiæ, puto competere injuriarum actionem: nam & hic pater ejus absentis loco est. §. 12. Plane si præsens agere nolit, vel quia differt, vel quia remittit atque donat injuriam: magis est, ut filio actio non detur. nam & cum abest, idcirco datur filio actio, quia verisimile est patrem, si præsens fuisset, acturum fuisse. §. 13. Interdum tamen putamus, etsi pater remittat, injuriarum actionem filio dandam: utputa si patris persona vilis abjectaque sit, filii honesta: neque enim debet pater vilissimus filii sui contumeliam ad suam utilitatem metiri. ponamus esse eum patrem, cui jure meritoque curator à Prætore constitueretur. §. 14. Sed si pater, lite contestata, cœperit abesse; vel etiam negligere executionem pater vilis; dicendum est causa cognita translationem filio competere. † Idem & si emancipatus filius esse proponatur. §. 15. Procuratorem patris prætulit Prætor ipsis personis, quæ injuriam passæ sunt. Si tamen procurator, aut negligat, aut colludat, aut non sufficiat adversus personas, quæ injuriam fecerunt: ipsi potius qui passus est injuriam, actio injuriarum competit. §. 16. Procuratorem autem accipere debemus, non utique eum, cui specialiter mandata est procuratio actionis injuriarum: verum sufficit eum esse, cui omnium rerum administratio mandata est.

§. 17. Quod autem ait Prætor, *causa cognita* [*ipsi qui injuriam accepisse dicetur, judicium permitti*]: ita accipiendum est, ut in cognitione causæ hoc versetur, quam longe pater absit, & quando superventurus; & nunquid is, qui injuriarum vult actionem movere, [segnitior] vel inutilis admodum, qui non sufficiat ad rei cujus administrationem, per hoc nec ad actionem. §. 18. Quod deinde ait, *qui injuriam accepit:* interdum ita accipiendum est, ut patri ejus competat actio. utputa nepoti facta injuria est, pater præsens est, avus abest: scribit Julianus, patri potius dandam injuriarum actionem, quam ipsi nepoti; ad cujus, inquit, officium pertinet etiam vivente avo, filium suum in omnibus tueri. §. 19. Idem Julianus scribit, filium non tantum ipsum agere debere, verum procuratorem dare posse: alioquin, inquit, nisi ei permiserimus procuratorem dare: futurum est, ut si valetudine impediatur, neque sit, qui injuriarum actionem exequatur, impediatur actio.

§. 20. Idem ait, & si nepoti facta sit injuria, & nemo sit qui avi nomine agat, permittendum esse patri experiri, & is procuratorem dabit: omnibus enim qui suo nomine actionem habent, procuratoris dandi esse potestatem; intelligi autem filium, inquit, familias suo nomine agere, cum patre cessante Prætor ei agere permittat. §. 21. Si filiusfamilias injuriarum egerit: patri actio non competit. §. 22. Idem ait, filiofamilias injuriarum nomine actionem dari, quotiens nemo est qui patris nomine experiatur, & hoc casu quasi patremfamiliæ constitui. quare sive emancipatus sit, sive ex parte heres scriptus fuerit, vel etiam exheredatus, sive paterna hereditate abstinuerit, executionem litis ei dandam. esse enim perabsurdum, quem Prætor manente patria potestate ad actionem admittendum probaverit, ei patrifamilias ultionem injuriarum suarum eripi, & transferri ad patrem, qui eum quantum in ipso est, omiserit; aut (quod est indignius) ad heredes patris, ad quos non pertinere injuriam filiofamilias factam proculdubio est.

18. PAULUS lib. 55 ad Edictum.

EUm qui nocentem infamavit, non esse bonum æquum ob eam rem condemnari; peccata enim nocentium nota esse, & oportere & expedire. §. 1. Si servus servo fecerit injuriam, perinde agendum quasi si domino fecisset.

§. 2. Si nupta filia familiæ injuriam acceperit, & vir & pater injuriarum agant: Pomponius recte putat tanti patri condemnandum esse reum, quanti condemnetur, si ea vidua esset; viro tanti, quanti condemnaretur, si ea in nullius potestate esset: quod sua cujusque injuria propriam æstimationem haberet. & ideo si nupta in nullius potestate sit, non ideo minus eam injuriarum agere posse, quod & vir [in] suo nomine agat.

§. 3. Si injuria mihi fiat ab eo cui sim ignotus; aut si quis putet me Lucium Titium esse, quum sim Cajus Seius: prævalet quod principale est, injuriam eum mihi facere velle. nam certus ego sum, licet ille putet me alium esse, quam sum. & ideo injuriarum habeo. §. 4. [At] cum aliquis filiumfamilias, patremfamilias putat: non potest videri injuriam patri facere, non magis quam viro, si mulierem viduam esse credat. quia neque in personam eorum confertur injuria, nec transferri per personæ putationem ex persona filiorum ad eos potest: cum affectus injuriam facientis in hunc, tanquam in patremfamilias consistat. §. 5. Quod si scisset filiumfamilias esse, tamen si nescisset cujus filius esset: dicerem, inquit, patrem suo nomine injuriarum agere posse: nec minus virum, si ille nuptam esse sciret. nam qui hæc non ignorat, cuicunque patri, cuicunque marito, per filium, per uxorem vult facere injuriam.

19. GAIUS lib. 22 ad Edictum provinciale.

SI creditor meus cui paratus sum solvere, in injuriam meam fidejussores meos interpellaverit: injuriarum tenetur.

20. MODESTINUS lib. 12 Responsorum.

SI injuriæ faciendæ gratia Seia domum absentis debitoris signasset sine auctoritate ejus, qui concedendi jus, potestatemve habuit: injuriarum actionem intendi posse respondit.

21. JA-

21. JAVOLENUS lib. 9 Epistolarum.

INjuriarum æstimatio non ad id tempus quo judicatur, sed ad id quo facta est, referri debet.

22. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Præt.

SI liber pro fugitivo apprehensus erit, injuriarum cum eo agit.

23. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

QUi in domum alienam invito domino introiret quamvis in jus vocati, actionem injuriarum in eum competere, Ofilius ait.

24. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum Præt.

SI quis proprium servum distrahere prohibetur à quolibet, injuriarum experiri potest.

25. IDEM lib. 18 ad Edictum.

SI stuprum serva passa sit: injuriarum actio dabitur. aut si celavit mancipium, vel quid aliud furandi animo fecit: etiam furti. vel si virginem immaturam stupraverit, etiam Legis Aquiliæ actionem competere [quidam] putant.

26. PAULUS lib. 19 ad Edictum.

SI quis servum meum vel filium ludibrio habeat, licet consentientem: tamen ego injuriam videor accipere. veluti si in popinam duxerit illum, si aleam luserit. Sed hoc utcunque tunc locum habere potest, quotiens ille qui suadet, animum injuriæ faciendæ habet. Atquin potest malum consilium dare, & qui dominum ignoret: & ideo incipit servi corrupti actio necessaria esse.

27. IDEM lib. 27 ad Edictum.

SI statua patris tui in monumento posita, saxis cæsa est: sepulchri violati agi non posse, injuriarum posse, Labeo scribit.

28. ULPIANUS lib. 34 ad Sabinum.

INjuriarum actio in bonis nostris non computatur, antequam litem contestemur.

29. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

SI servum, cujus nomine injuriarum actio tibi competit, manumiseris aut alienaveris: superest tibi injuriarum actio.

30. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

SErvo autem manumisso non competere actionem ob injuriam, quam in servitute passus est, quis dubitet? §. 1. Si filio injuria facta sit: cum utrique, tam filio, quam patri, adquisita actio sit: non eadem utique facienda æstimatio est;

31. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

CUm possit propter filii dignitatem major ipsi, quam patri, injuria facta esse.

32. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

NEc Magistratibus licet aliquid *injuriose facere*. Si quid igitur per injuriam fecerit Magistratus, vel quasi privatus, vel fiducia Magistratus: injuriarum potest conveniri. sed utrum posito Magistratu, an vero & quamdiu est in Magistratu? sed verius est, si is Magistratus est, qui sine fraude in jus vocari non potest, expectandum esse quoad Magistratu abeat. quod & si ex minoribus Magistratibus erit, id est, qui sine imperio aut potestate sunt Magistratus: & in ipso Magistratu posse eos conveniri.

33. PAULUS lib. 10 ad Sabinum.

QUod Reipublicæ venerandæ causa secundum bonos mores fit, etiamsi ad contumeliam alicujus pertinet; quia tamen non ea mente Magistratus facit, ut injuriam faciat, sed ad vindictam Majestatis publicæ respiciat: actione injuriarum non tenetur.

34. GAIUS lib. 13 ad Edictum provinc.

SI plures servi simul aliquem ceciderint, aut convicium alicui fecerint: singulorum proprium est maleficium, & tanto major injuria, quanto a pluribus admissa est; imo etiam tot injuriæ sunt, quot & personæ injuriam facientium.

35. ULPIANUS lib. 3 de Omnibus tribunalibus.

SI quis injuriam atrocem fecerit, qui contemnere injuriarum judicium possit ob infamiam suam & egestatem: Prætor acriter exequi hanc rem debet, & eos, qui injuriam fecerunt, coërcere.

36. JULIANUS lib. 45 Digestorum.

SI filii nomine cum patre injuriarum agere velim, & is procuratorem det: non intelligitur filius defendi, nisi judicatum solvi satisdetur. & ideo actio adversus filium, tanquam à patre non defendatur, danda erit.

37. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

COnstitutionibus Principalibus cavetur, ea quæ infamandi alterius causa in monumenta publica posita sunt, tolli de medio.

§. 1. Etiam ex Lege Cornelia injuriarum actio civiliter moveri potest, condemnatione æstimatione judicis facienda.

38. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

SEnatusconsulto cavetur, ne quis imaginem Imperatoris in invidiam alterius portaret: & qui contra fecerit, in vincula publica mittetur.

39. VENULEIUS lib. 2 Publicorum judiciorum.

VEstem sordidam rei nomine in publico habere, capillumve summittere, nulli licet; nisi ita conjunctus est adfinitate, ut invitus in reum testimonium dicere cogi non possit.

40. MACER lib. 2 Publicorum judic.

DIvus Severus Dionysio Diogeni ita scripsit: *Atrocis injuriæ damnatus, in Ordine Decurionum esse non potest; nec prodesse tibi debet error Præsidum, aut ejus qui de te aliquid pronunciavit, aut eorum qui contra formam juris mansisse te in ordine decurionum putaverunt.*

41. NERATIUS lib. 5 Membranarum.

PAter cujus filio facta est injuria, non est impediendus quominus duobus judiciis, & suam injuriam persequatur, & filii.

42. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

IUdici ab appellatoribus convicium fieri non oportet, alioquin infamia notantur.

43. GAIUS lib. 3 Regularum.

QUi injuriarum actionem per calumniam instituit, extra ordinem damnatur: id est, exilium, aut relegationem, aut Ordinis amotionem patiatur.

44. JAVOLENUS lib. 9 ex Posterioribus Labeonis.

SI inferiorum dominus ædium, superioris vicini fumigandi causa fumum faceret; aut si superior vicinus in inferiores ædes quid aut projecerit aut infuderit: negat Labeo injuriarum agi posse: quod falsum puto, si tamen injuriæ faciendæ causa immittitur.

45. HERMOGENIANUS lib. 5 Epit.

DE injuria nunc extra ordinem ex causa & persona statui solet. Et servi quidem flagellis cæsi dominis restituuntur: liberi vero, humilioris quidem loci fustibus subjiciuntur; cæteri autem vel exilio temporali, vel interdictione certæ rei coërcentur.

TIT. XI.

DE EXTRAORDINARIIS CRIMINIBUS.

1. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

SOllicitatores alienarum nuptiarum, itemque matrimoniorum interpellatores, etsi effectu sceleris

sceleris potiri non possunt, propter voluntatem perniciosæ libidinis extra ordinem puniuntur.

§. 1. Fit injuria contra bonos mores, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit, cœno, luto oblinuerit, aquas spurcaverit, fistulas, lacus, quodve aliud ad injuriam publicam contaminaverit: in quos graviter animadverti solet.

§. 2. Qui puero stuprum, abducto ab eo vel corrupto comite, persuaserit, aut mulierem puellamve interpellaverit, quidve impudicitiæ gratia fecerit, donum præbuerit, pretiumve, quo is persuadeat, dederit: perfecto flagitio, puniuntur capite; imperfecto, in insulam deportantur. corrupti comites summo supplicio adficiuntur.

2. ULPIANUS lib. 4 Opinionum.

SUb prætextu religionis, vel sub specie solvendi voti, cœtus illicitos nec à veteranis tentare oportet.

3. IDEM lib. 3 de Adulteriis.

STellionatus vel expilatæ hereditatis judicia accusationem quidem habent: sed non sunt publica.

4. MARCIANUS lib. 1 Regularum.

DIvus Severus & Antoninus rescripserunt, eam quæ data opera abegit, à Præside in temporale exilium dandam: indignum enim videri potest, impune eam maritum liberis fraudasse.

5. ULPIANUS lib. 5 de Officio Procons.

IN eum cujus instinctu ad infamandum dominum servus ad statuam confugisse compertus erit, præter corrupti servi actionem, quæ ex Edicto perpetuo competit, severe animadvertitur.

6. IDEM lib. 8 de Officio Proconsulis.

ANnonam adtemptare & vexare vel maxime dardanarii solent: quorum avaritiæ obviam itum est tam Mandatis, quam Constitutionibus. Mandatis denique ita cavetur: Præterea debebis custodire, ne dardanarii ullius mercis sint: ne aut ab his qui coëmptas merces supprimunt, aut à locupletioribus, qui fructus suos æquis pretiis vendere nollent, dum minus uberes proventus expectant, [ne] annona oneretur. Pœna autem in hos varie statuitur: nam plerunque, si negotiantes sunt, negotiatione eis tantum interdicitur, interdum & relegari solent, humiliores ad opus publicum dari. §. 1. Onerant annonam etiam stateræ adulterinæ, de quibus D. Trajanus Edictum proposuit, quo Edicto pœnam Legis Corneliæ in eos statuit, perinde ac si Lege testamentaria, quod testamentum falsum scripsisset, signasset, recitasset, damnatus esset.

§. 2. Sed & Divus Hadrianus eum qui falsas mensuras habuit, in insulam relegavit.

7. IDEM lib. 9 de Officio Proconsulis.

SAccularii qui vetitas in sacculo artes exercentes, partem subducunt, partem subtrahunt; item qui directarii appellantur, hoc est, hi qui in aliena cœnacula se dirigunt furandi animo: plusquam fures puniendi sunt. idcircoque aut ad tempus in opus dantur publicum, aut fustibus castigantur, & dimittuntur, aut ad tempus relegantur.

8. IDEM eodem libro.

SUnt præterea crimina, quæ ad executionem Præsidis pertinent. utputa si quis instrumenta sua prodita esse dicat. nam hujus rei executio Præfecto Urbis à Divis Fratribus data est.

9. IDEM eodem libro.

SUnt quædam quæ more Provinciarum coërcitionem solent admittere: utputa in Provincia Arabia σκοπελισμὸν, id est, *lapidum positionem*, crimen appellant, cujus rei admissum tale est: Plerique inimicorum solent prædium inimici σκοπελίζειν, id est, *lapides ponere indicio futuros, quod si quis eum agrum coluisset, malo letho periturus esset insidiis eorum, qui scopulos posuissent*: quæ res tantum timorem habet, ut nemo ad eum agrum accedere audeat, crudelitatem timens eorum, qui scopelismon fecerunt: hanc rem Præsides exequi solent graviter usque ad pœnam capitis, quia & ipsa res mortem comminatur.

10. IDEM eodem libro.

IN Ægypto qui Chomata rumpit, vel dissolvit, (hi sunt aggeres, qui quidem solent aquam Niloticam continere,) æque plectitur extra ordinem: & pro conditione sua, & pro admissi mensura. Quidam opere publico aut metallo plectuntur. & metallo quidem secundum suam dignitatem, si quis arborem sycaminonem exciderit: nam & hæc res vindicatur extra ordinem, non levi pœna, idcirco, quod hæ arbores colligunt aggeres Niloticos, per quos incrementa Nili dispensantur, & coërcentur, & diminutiones æque coërcentur. Chomata etiam, & diacopi qui in aggeribus fiunt, plecti efficiunt eos qui admiserint.

11. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

IN circulatores, qui serpentes circumferunt & proponunt, si cui ob eorum metum damnum datum est, pro modo admissi actio dabitur.

TIT. XII.

DE SEPULCHRO VIOLATO.

1. ULPIANUS lib. 2 ad Edict. Præt.

SEpulchri violati actio infamiam irrogat.

2. IDEM lib. 18 ad Edictum Prætoris.

SI sepulchrum quis diruit, cessat Aquilia: quod vi tamen, aut clam, agendum erit. Et ita de statua de monumento evulsa Celsus scribit. † Idem quærit, si neque adplumbata fuit, neque adfixa, an pars monumenti effecta sit, an vero maneat in bonis nostris? Et Celsus scribit, sic esse monumenti, ut ossuariam: & ideo quod Vi aut clam Interdicto locum fore.

3. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum Præt.

PRætor ait: CUJUS DOLO MALO SEPULCHRUM VIOLATUM ESSE DICETUR, IN EUM IN FACTUM JUDICIUM DABO: UT EI AD QUEM PERTINEAT, QUANTI OB EAM REM ÆQUUM VIDEBITUR, CONDEMNETUR. SI NEMO ERIT AD QUEM PERTINEAT, SIVE AGERE NOLET: QUICUNQUE AGERE VOLET, EI CENTUM AUREORUM ACTIONEM DABO. SI PLURES AGERE VOLENT, CUJUS JUSTISSIMA CAUSA ESSE VIDEBITUR, EI AGENDI POTESTATEM FACIAM. † SI QUIS IN SEPULCHRO DOLO MALO HABITAVERIT, ÆDIFICIUMVE ALIUD QUAMQUE SEPULCHRI CAUSA FACTUM SIT, HABUERIT: IN EUM, SI QUIS EO NOMINE AGERE VOLET, DUCENTORUM AUREORUM JUDICIUM DABO. §. 1. Prima verba ostendunt, eum demum ex hoc plecti qui dolo malo violavit: si igitur dolus absit, cessabit ejusdem personæ. Igitur doli non capaces (ut [admodum] impuberes, item omnes qui non animo violandi accedunt) excusati sunt.

§. 2. *Sepulchri* autem appellatione omnem sepulturæ locum contineri existimandum est.

§. 3. Si quis in hereditarium sepulchrum inferat, quamvis heres, tamen potest sepulchri violati

lati teneri, si forte contra voluntatem testatoris intulit: licet enim cavere testatori, *Ne quis eo inferatur:* ut Rescripto Imperatoris Antonini cavetur. Servari enim voluntatem ejus oportere. Ergo & si cavit, *ut unus tantum heredum inferret*, servabitur, ut solus inferat. §. 4. Non perpetuæ sepulturæ tradita corpora posse *transferri*, Edicto D. Severi continetur: quo mandatur, *Ne corpora detinerentur, aut vexarentur, aut prohiberentur per territoria oppidorum transferri*. D. autem Marcus rescripsit, *Nullam pœnam meruisse eos qui corpus in itinere defuncti per vicos aut oppidum transvexerunt: quamvis talia fieri sine permissu eorum, quibus permittendi jus est, non debeant*. §. 5. D. Hadrianus Rescripto pœnam statuit, quadraginta aureorum in eos qui in *civitate sepeliunt:* quam fisco inferri jussit, & in Magistratus, eadem qui passi sunt: & locum publicari jussit, & corpus transferri. Quid tamen, si *Lex municipalis* permittat in *civitate* sepeliri? post Rescripta Principalia an ab hoc discessum sit, videbimus: quia generalia sunt Rescripta, & oportet Imperialia statuta suam vim obtinere, & in omni loco valere. §. 6. Si quis in sepulchro habitasset, ædificiumque habuisset, ei qui velit, agendi potestas sit. §. 7. Adversus eos qui cadavera spoliant, Præsides severius intervenire solent; maxime si manu armata adgrediantur: ut si armati more latronum id egerint, etiam capite plectantur, ut D. Severus rescripsit; si sine armis, usque ad pœnam metalli procedunt. §. 8. Qui de sepulchri violati actione judicant, æstimabunt, quatenus intersit, scilicet ex injuria quæ facta est: item ex lucro ejus qui violavit: [vel] ex damno quod contigit: vel ex temeritate ejus qui fecit. nunquam tamen minoris debent condemnare, quam solent extraneo agente. §. 9. Si ad plures jus sepulchri pertineat, utrum omnibus damus actionem: an ei qui occupavit? Labeo omnibus dandam dicit. recte, quia in id quod uniuscujusque interest, agitur. §. 10. Si is cujus interest, sepulchri violati agere nollet: potest pœnitentia [acta] antequam lis ab alio contestetur, dicere, velle se agere: & audietur. §. 11. Si servus in sepulchro habitat, vel ædificavit: noxalis actio cessat, & in eum Prætor hanc actionem pollicetur. Si tamen non habitet, sed domunculam ibi habeat servus: noxale judicium erit dandum, si modo habere posse videtur. §. 12. Hæc actio popularis est.

4. PAULUS lib. 27 ad Edictum Prætoris.

SEpulchra hostium religiosa nobis non sunt. ideoque lapides inde sublatos, in quemlibet usum convertere possumus: non sepulchri violati actio competit.

5. POMPONIUS lib. 6 ex Plautio.

UTimur eo jure, ut dominis fundorum, in quibus sepulchra fecerint, etiam post venditos fundos adeundorum sepulchrorum sit jus. Legibus namque prædiorum vendundorum cavetur, *Ut ad sepulchra quæ in fundis sunt, iter ejus aditus, ambitus funeris faciendi sit*.

6. JULIANUS lib. 10 Digestorum.

SEpulchri violati actio in primis datur ei ad quem res pertinet. Quo cessante, si alius egerit, quamvis Reipublicæ causa abfuerit dominus, non debebit ex integro adversus eum, qui litis æstimationem sustulerit, dari. Nec potest videri deterior fieri conditio ejus qui Reipublicæ causa abfuit: cum hæc actio non ad rem familiarem ejusdem, [sed] magis ad ultionem pertineat.

7. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

SEpulchri deteriorem conditionem fieri prohibitum est: sed corruptum & lapsum monumentum corporibus non contactis licet reficere.

8. MACER lib. 1 Publicorum.

SEpulchri violati crimen potest dici ad Legem Juliam de vi publica pertinere ex illa parte, qua de eo cavetur, *qui fecerit quid, quo minus aliquis funeretur, sepeliaturve:* quia & qui sepulchrum violat, facit quo quis minus sepultus sit.

9. IDEM lib. 2 Publicorum judiciorum.

DE sepulchro violato actio quoque pecuniaria datur.

10. PAPINIANUS lib. 8 Quæstionum.

QUæsitum est, an ad heredem necessarium, cum se bonis non miscuisset, actio sepulchri violati pertineret? Dixi, recte eum ea actione experiri, quæ *in bonum & æquum* concepta est. Nec tamen, si egerit, hereditarios creditores timebit: cum etsi per hereditatem obtigit hæc actio, nihil tamen ex defuncti capiatur voluntate, neque id capiatur quod in rei persecutione, sed *in sola vindicta* sit constitutum.

11. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

REi sepulchrorum violatorum, si corpora ipsa extraxerint, vel ossa eruerint, humiliores quidem fortunæ summo supplicio adficiuntur; honestiores in insulam deportantur: alias autem relegantur, aut in metallum damnantur.

TIT. XIII.

DE CONCUSSIONE.

1. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

SI simulato Præsidis jussu concussio intervenit: ablatum ejusmodi terrore restitui Præses Provinciæ jubet, & delictum coërcet.

2. MACER lib. 1 Publicorum judiciorum.

COncussionis judicium publicum non est. sed si ideo pecuniam quis accepit, quod crimen minatus sit: potest judicium publicum esse ex Senatusconsultis, quibus pœna Legis Corneliæ teneri jubentur, qui in accusationem innocentium coïerint, quive ob accusandum, vel non accusandum, denunciandum, vel non denunciandum testimonium, pecuniam acceperint.

TIT. XIV.

DE ABIGEIS.

1. ULPIANUS lib. 8 de officio Proconsf.

DE abigeis puniendis ita Divus Hadrianus *Consilio Beticæ* rescripsit: *Abigei cum durissime puniuntur, ad gladium damnari solent:* puniuntur autem durissime non ubique, sed ubi frequentius est id genus maleficii: alioquin [&] in opus, & nonnunquam temporarium dantur.

§. 1. *Abigei* autem proprie [hi] habentur, qui pecora ex pascuis, vel ex armentis subtrahunt, & quodammodo deprædantur, & abigendi studium quasi artem exercent, equos de gregibus, vel boves de armentis abducentes. Cæterum si quis bovem aberrantem, vel equos in solitudine relictos abduxerit, non est abigeus, sed fur potius.

§. 2. Sed & qui porcam, vel capram, vel vervecem abduxit, non tam graviter, quam qui majora animalia abigunt, plecti debent.

§. 3. Quanquam autem Hadrianus metalli pœnam, item operis, vel etiam gladii præstituerit: attamen qui honestiore loco nati sunt, non debent ad hanc pœnam pertinere, sed aut relegandi erunt, aut movendi ordini. Sane qui cum gladio abigunt, non inique bestiis objiciuntur.

§. 4. Qui pecora, de quorum proprietate faciebat controversiam, abegit, ut Saturninus quidem

dem scribit, ad examinationem civilem remittendus est: sed hoc ita demum probandum est, si non color abigeatus quæsitus est, sed vere putavit sua justis rationibus [ductus].

2. MACER lib. 1 Publicorum judiciorum.

ABigeatus crimen publici judicii non est: quia furtum magis est. sed quia plerumque abigei & ferro utuntur, si deprehendentur, ideo graviter & puniri eorum admissum solet.

3. CALLISTRATUS lib. 6 de Cognit.

OVes pro numero abactorum aut furem aut abigeum faciunt. quidam decem oves gregem esse putaverunt; porcos etiam quinque, vel quatuor abactos: equum, bovem vel unum abigeatus crimen facere. §. 1. Eum quoque plenius coërcendum, qui à stabulo abegit domitum pecus, non à sylva nec grege. §. 2. Qui sæpius abegerunt, licet semper unum vel alterum pecus subripuerint, tamen abigei sunt. §. 3. Receptores abigeorum qua pœna plecti debeant, epistola D. Trajani ita cavetur, ut extra *terram Italiam* decem annis relegarentur.

TIT. XV.

DE PRÆVARICATIONE.

1. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum Præt.

PRævaricator est quasi varicator, qui diversam partem adjuvat prodita causa sua. Quod nomen Labeo à varia certatione tractum ait. Nam qui prævaricatur, ex utraque parte constitit, quinimo ex altera. §. 1. Is autem prævaricator proprie dicitur, qui publico judicio accusaverit: Cæterum Advocatus non proprie prævaricator dicitur. Quid ergo de eo fiet, sive privato judicio sive publico prævaricatus sit, hoc est, [prodiderit causam?] hic extra ordinem solet puniri.

2. ULPIANUS lib. 9 de Officio Proconsf.

SCiendum est, quod hodie iis [qui] prævaricati sunt, pœna injungitur extraordinaria.

3. MACER lib. 1 Publicorum judiciorum.

PRævaricationis judicium aliud publicum, aliud moribus inductum est. §. 1. Nam si reus accusatori publico judicio ideo præscribat, quod dicat *se eodem crimine ab alio accusatum, & absolutum*: cavetur Lege Julia publicorum, ut non prius accusetur, quam de prioris accusatoris prævaricatione constiterit, & pronunciatum fuerit. hujus ergo prævaricationis pronunciatio publici judicii intelligitur. §. 2. Quod si *Advocato* prævaricationis crimen intendatur, publicum judicium non est: nec interest, publico an privato judicio prævaricatus dicatur. §. 3. Si ideo quis accusetur, quod dicatur crimen judicii publici destituisse: judicium publicum non est. quia neque Lege aliqua de hac re cautum est: neque per Senatusconsultum, quo pœna quinque auri librarum in desistentem statuitur, publica accusatio inducta est.

4. IDEM lib. 2 Publicorum judiciorum.

SI is, de cujus calumnia agi prohibetur, prævaricator in causa judicii publici pronunciatus sit, infamis erit.

5. VENULEIUS SATURNINUS lib. 2 Publicorum judiciorum.

ACcusator in prævaricatione convictus, postea ex Lege non accusat.

6. PAULUS lib. sing. de Judiciis publicis.

AB Imperatore nostro & patre ejus rescriptum est, ut in criminibus, quæ extra ordinem objiciuntur, prævaricatores eadem pœna adficiantur, qua tenerentur, si ipsi in Legem commisissent qua reus per prævaricationem absolutus est.

7. ULPIANUS lib. 4 de Censibus.

IN omnibus causis, præterquam in sanguine, qui delatorem corrupit, ex Senatusconsulto pro victo habetur.

TIT. XVI.

DE RECEPTATORIBUS.

1. MARCIANUS lib. 2 Publicorum judiciorum.

PEssimum genus est receptatorum, sine quibus nemo latere diu potest. Et præcipitur, ut perinde puniantur atque latrones. In pari causa habendi sunt: quia cum apprehendere latrones possent, pecunia accepta, vel subreptorum parte, demiserunt.

2. PAULUS lib. sing. de pœnis Paganorum.

EOs, apud quos *adfinis*, vel *cognatus* latro conservatus est, neque absolvendos, neque severe admodum puniendos: non enim par *est eorum delictum*, & eorum qui nihil ad *se pertinentes* latrones recipiunt.

TIT. XVII.

DE FURIBUS BALNEARIIS.

1. ULPIANUS lib. 8 de Officio Proconsf.

FUres nocturni extra ordinem audiendi sunt, & causa cognita puniendi; dummodo sciamus, in pœna eorum operis publici temporarii modum non egrediendum. Idem & in balneariis furibus. Sed si telo se fures defendunt, vel effractores, vel cæteri his similes, nec quemquam percusserunt, metalli pœna, vel honestiores relegationis adficiendi erunt.

2. MARCIANUS lib. 2 Judic. Public.

SEd si interdiu furtum fecerunt, ad jus ordinarium remittendi sunt.

3. PAULUS lib. sing. de pœnis Militum.

MIles, qui in furto balneario adprehensus est, ignominia mitti debet.

TIT. XVIII.

DE EFFRACTORIBUS ET EXPILATORIBUS.

1. ULPIANUS lib. 8 de Officio Proconsf.

DE his, qui carcere effracto evaserunt, sumendum supplicium, Divi fratres Æmilio Tironi rescripserunt. Saturninus etiam probat [in] eos, qui de carcere eruperunt, sive effractis foribus, sive conspiratione cum cæteris qui in eadem custodia erant, capite puniendos: quod si per negligentiam custodum evaserunt, levius puniendos. §. 1. *Expilatores*, qui sunt atrociores fures (hoc enim est expilatores), in opus publicum vel perpetuum vel temporarium dari solent: honestiores autem Ordine ad tempus moveri, vel fines patriæ juberi excedere. quibus nulla specialis pœna Rescriptis Principalibus imposita est: idcirco causa cognita liberum erit arbitrium statuendi ei, qui cognoscit. §. 2. Simili modo & *saccularii* & *derectarii* erunt puniendi, item effractores. † Sed enim D. Marcus effractorem equitem Romanum, qui effracto perforatoque pariete pecuniam abstulerat, quinquennio abstinere jussit Provincia Africa (unde erat), & Urbe, & Italia. † Oportebit autem æque, & in effractores, & in cæteros suprascriptos causa cognita statui, prout admissum suggerit: dummodo ne quis in plebejo operis publici pœnam, vel in honestiore relegationis excedat.

2. PAULUS lib. singulari de Officio Præfecti Vigilum.

INter effractores varie animadvertitur. atrociores enim sunt nocturni effractores: & ideo hi fustibus cæsi in metallum dari solent: diurni vero effractores, post fustium castigationem, in opus perpetuum vel temporarium dandi sunt.

TIT.

TIT. XIX.

EXPILATÆ HEREDITATIS.

1. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

SI quis alienam hereditatem expilaverit, extra ordinem solet coërceri per accusationem expilatæ hereditatis, sicut [&] Oratione Divi Marci cavetur.

2. ULPIANUS lib. 9 de Officio Proconsulis.

SI expilatæ hereditatis crimen intendatur, Præses Provinciæ cognitionem suam accommodare debet: cum enim furti agi non potest, solum superest auxilium Præsidis.

§. 1. Apparet autem expilatæ hereditatis crimen eo casu intendi posse, quo casu furti agi non potest: scilicet ante aditam hereditatem; vel post aditam, antequam res ab herede possessæ sunt. nam in hunc casum furti actionem non competere palam est: quamvis ad exhibendum agi posse, si qui vindicaturus exhiberi desideret, palam sit.

3. MARCIANUS lib. 2 Publicorum Judiciorum.

DIvus Severus & Antoninus rescripserunt, electionem esse, utrum quis velit crimen expilatæ hereditatis extra ordinem apud Præfectum Urbi, vel apud Præsides agere: an hereditatem à possessoribus jure ordinario vindicare.

4. PAULUS lib. 3 Responsorum.

REs hereditarias omnium heredum fuisse communes: & ideo eum, qui expilatæ hereditatis crimen objicit, & obtinuit, etiam coheredi profuisse videri.

5. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

UXor expilatæ hereditatis crimine idcirco non accusatur, quia nec furti cum ea agitur.

6. PAULUS lib. 1 ad Neratium.

SI rem hereditariam, ignorans in ea causa esse, subripuisti: furtum te facere respondit. Paulus: Rei hereditariæ furtum [non] fit, sicut nec ejus, quæ sine domina est: & nihil mutat existimatio subripientis.

TIT. XX.

STELLIONATUS.

1. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

ACtio stellionatus neque publicis judiciis, neque privatis actionibus continetur.

2. ULPIANUS lib. 8 ad Sabinum.

STellionatus judicium famosum quidem non est, sed coërcitionem extraordinariam habet.

3. IDEM lib. 8 de Officio Proconsulis.

STellionatus accusatio ad Præsidis cognitionem spectat. §. 1. Stellionatum autem objici posse his qui dolo quid fecerunt, sciendum est: scilicet si aliud crimen non sit, quod objiciatur. quod enim in privatis judiciis est de dolo actio, hoc in criminibus stellionatus persecutio. † Ubicunque igitur titulus criminis deficit, illic stellionatus objiciemus. Maxime autem in his locum habet, si quis forte rem alii obligatam, dissimulata obligatione, per calliditatem alii distraxerit vel permutaverit, vel in solutum dederit: nam hæ omnes species stellionatum continent. † Sed & si quis merces suppošuerit, vel obligatas averterit, vel [si] corruperit, æque stellionatus reus erit. † Item si quis imposturam fecerit, vel collusionem in necem alterius, stellionatus poterit postulari. † Et (ut generaliter dixerim) deficiente titulo criminis, hoc crimen locum habet: nec est opus species enumerare.

§. 2. Pœna autem stellionatus nulla legitima est, cum nec legitimum crimen sit. solent autem ex hoc extra ordinem plecti; dummodo non debeat opus metalli hæc pœna in plebeis egredi: in his autem qui sunt in aliquo honore positi, ad tempus relegatio, vel ab ordine motio remittenda est. §. 3. Qui merces suppressit, specialiter hoc crimine postulari potest.

4. MODESTINUS lib. 3 de Pœnis.

DE *perjurio*, si sua pignora esse quis in *instrumento* juravit, crimen stellionatus fit: & ideo ad tempus exulat.

TIT. XXI.

DE TERMINO MOTO.

1. MODESTINUS lib. 8 Regularum.

TErminorum avulsorum non multa pecuniaria est, sed pro conditione admittentium coërcitione transigendum.

2. CALLISTRATUS lib. 3 de Cognitionibus.

DIvus Hadrianus in hæc verba rescripsit: *Quin pessimum factum sit eorum qui terminos finium causa positos propulerunt, dubitari non potest. de pœna tamen modus ex conditione personæ, & mente facientis magis statui potest: nam si splendidiores personæ sunt, quæ convincuntur, non dubie occupandorum alienorum finium causa [id] admiserunt: & possunt in tempus, ut cujusque patiatur ætas, relegari: id est, si juvenior, in longius; si senior, recisius. si vero alii negotium gesserunt, & ministerio functi sunt: castigari, & ad opus biennio dari. quod si per ignorantiam aut fortuito lapides furati sunt: sufficiet eos verberibus decidere.*

3. IDEM lib. 5 de Cognitionibus.

LEge Agraria, quam Gaius Cæsar tulit adversus eos, qui terminos statutos extra suum gradum finesve moverint dolo malo: pecuniaria pœna constituta est. nam in terminos singulos, quos ejecerint, locove moverint, quinquaginta aureos in publico dari jubet: & ejus actionem, petitionem, ei qui volet, esse jubet.

§. 1. Alia quoque Lege Agraria, quam D. Nerva tulit, cavetur, ut si servus servave, insciente domino, dolo malo fecerit, ei capital esse: nisi dominus dominave multam sufferre maluerit. §. 2. Hi quoque qui finalium quæstionum obscurandarum causa faciem locorum convertunt, ut ex arbore arbustum, aut ex sylva novale, aut aliquid ejusmodi faciunt: pœna plectendi sunt [pro] persona, & conditione, & factorum violentia.

TIT. XXII.

DE COLLEGIIS ET CORPORIBUS.

1. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

MAndatis Principalibus præcipitur Præsidibus Provinciarum, ne patiantur esse [collegia] sodalitia, neve milites collegia in castris habeant. sed permittitur tenuioribus stipem menstruam conferre: dum tamen semel in mense coëant, ne sub prætextu hujusmodi illicitum collegium coëat. quod non tantum *in Urbe, sed & in Italia*, & *in provinciis, locum habere*, Divus quoque Severus rescripsit.

§. 1. Sed religionis causa coïre non prohibentur: dum tamen per hoc non fiat contra Senatusconsultum, quo illicita collegia arcentur.

§. 2. Non licet autem amplius quam unum collegium licitum habere, ut est constitutum & à Divis Fratribus. & si quis in duobus fuerit: rescriptum est, eligere eum oportere, in quo magis esse velit: accepturum ex eo collegio, à quo recedit, id quod ei competit ex ratione quæ communis fuit.

2. ULPIANUS lib. 6 de Officio Proconf.

QUisquis illicitum collegium usurpaverit, ea pœna tenetur, qua tenentur qui hominibus armatis loca publica vel templa occupasse judicati sunt.

3. MARCIANUS lib. 2 Judiciorum publicorum.

COllegia si qua fuerint illicita, Mandatis, & Constitutionibus, & Senatusconsultis, dissolvuntur. Sed permittitur eis, cum dissolvuntur, pecunias communes, si quas habent, dividere, pecuniamque inter se partiri. §. 1. In summa autem, nisi ex Senatusconsulti auctoritate, vel Cæsaris, collegium, vel quodcunque tale corpus coïerit: contra Senatusconsultum, & Mandata, & Constitutiones collegium celebrat.

§. 2. Servos quoque licet in collegio tenuiorum recipi volentibus dominis: ut curatores horum corporum sciant, ne invito aut ignorante domino in collegium tenuiorum reciperent: & in futurum pœna teneantur, in singulos homines aureorum centum.

4. GAIUS lib. 4 ad Leg. 12 Tabularum.

SOdales sunt, qui ejusdem collegii sunt: quam Græci ἑταιρείαν vocant. His autem potestatem facit Lex, pactionem, quam velint, sibi ferre: dum ne quid ex publica Lege corrumpant. † Sed hæc Lex videtur ex Lege Solonis translata esse: nam illuc ita est: Ἐὰν ἢ δῆμος, ἢ φράτορες, ἢ ἱερῶν ὀργίων, ἢ ναῦται, ἢ σύνσιτοι, ἢ ὁμόταφοι, ἢ θιασῶται, ἢ ἐπὶ λίαν οἰχόμενοι, ἢ εἰς ἐμπορίαν. ὅτι ἂν τούτων διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους, κύριον εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύσῃ δημόσια γράμματα. Id est, *Si autem plebs, vel fratres, vel sacrorum sacramentales, vel nautæ, vel confrumentales, vel qui in eodem sepulchro sepeliuntur, vel sodales, qui & multum simul habitantes sunt: enimvero ad negotiationem, aut quid aliud: quidquid hi disponent ad invicem, firmum sit, nisi hoc publicæ Leges prohibuerint.*

TIT. XXIII.

DE POPULARIBUS ACTIONIBUS.

1. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

EAm popularem actionem dicimus, quæ suum jus populi tuetur.

2. IDEM [lib. 1 ad Edictum].

SI plures simul agant populari actione, Prætor eligat idoniorem.

3. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

SEd si ex eadem causa sæpius agatur, cum idem factum sit, exceptio vulgaris rei judicatæ opponitur. §. 1. In popularibus actionibus is, cujus interest, præfertur.

4. PAULUS lib. 3 ad Edictum.

POpularis actio integræ personæ permittitur: hoc est, cui per Edictum postulare licet.

5. IDEM lib. 8 ad Edictum.

QUi populari actione convenietur, ad defendendum procuratorem dare potest: is autem, qui eam movet, procuratorem dare non potest.

6. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

MUlieri & pupillo populares actiones non dantur, nisi cum ad eos [res] pertineat.

7. PAULUS lib. 41 ad Edictum.

POpulares actiones non transeunt ad eum, cui restituta est hereditas ex Trebelliano Senatusconsulto. §. 1. Item qui habet has actiones, non intelligitur esse locupletior.

8. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

OMnes populares actiones neque in heredes dantur, neque supra annum extenduntur.

LIBER QUADRAGESIMUS OCTAVUS.

TIT. I.

DE PUBLICIS JUDICIIS.

1. MACER lib. 1 de Publicis Judiciis.

NOn omnia judicia, in quibus crimen vertitur, [&] publica sunt: sed ea tantum, quæ ex Legibus judiciorum publicorum veniunt: ut Julia majestatis, Julia de adulteriis, Cornelia de sicariis & veneficiis, Pompeia parricidii, Julia peculatus, Cornelia de testamentis, Julia de vi privata, Julia de vi publica, Julia ambitus, Julia repetundarum, Julia de annona.

2. PAULUS lib. 15 ad Edictum Prætoris.

PUblicorum judiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia † *Capitalia* sunt, ex quibus pœna mors, aut exilium est, hoc est aquæ & ignis interdictio; per has enim pœnas eximitur caput de civitate: nam cætera, non exilia, sed relegationes proprie dicuntur; tunc enim civitas retinetur. † *Non capitalia* sunt, ex quibus pecuniaria, aut in corpus aliqua coërcitio, pœna est.

3. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

PUblica accusatio reo vel rea ante defunctis permittitur.

4. PAULUS lib. 37 ad Edictum.

INterdum evenit, ut præjudicium judicio publico fiat: sicut in actione Legis Aquiliæ, & furti, & vi bonorum raptorum, & Interdicto Unde vi, & de tabulis testamenti exhibendis: nam in his de re familiari agitur.

5. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

SI qui reus factus est, purgare se debet: nec ante potest accusare, quam fuerit excusatus. Constitutionibus enim observatur, *Ut non relatione criminum, sed innocentia reus purgetur.*

§. 1. Illud incertum est, utrum ita demum accusare potest, si fuerit liberatus, an & si pœnam subierit: est enim constitutum ab Imperatore nostro, & Divo Patre ejus, *Post damnationem, accusationem quem inchoare non posse.* Sed hoc puto ad eos demum pertinere, qui vel civitatem vel libertatem amiserunt. §. 2. Inchoatas plane delationes ante damnationem implere eis, & post damnationem permissum est.

6. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

DEfuncto eo qui reus fuit criminis, & pœna extincta, in quacunque causa criminis extincti debet is cognoscere, cujus de pecuniaria re cognitio est.

7. MACER lib. 2 Judiciorum publicorum.

INfamem non ex omni crimine sententia facit, sed ex eo quod judicii publici causam habuit. itaque ex eo crimine, quod judicii publici non fuit, damnatum infamia non sequetur: nisi id crimen ex ea actione fuit, quæ etiam in privato judicio infamiam condemnato importat; veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum.

8. PAULUS lib. sing. de Judiciis publicis.

ORdo exercendorum publicorum capitalium in usu esse desiit: durante tamen pœna Legum, cum extra ordinem crimina probantur.

9. MAR-

9. MARCIANUS lib. 1 de Jud. publicis.

SCiendum est, si in capitali causa suum servum reum crimine factum quis non defenderit, non eum pro derelicto haberi: & ideo, si absolutus fuerit, non liberum fieri, sed manere domini.

10. PAPINIANUS lib. 2 Definitionum.

INter accusatorem & reum cognitione suscepta, excusatio pro absente justis rationibus admittitur: nec per triduum per singulos dies ter citatus reus damnetur: vel de accusatoris absentis, præsente reo, calumnia pronuncietur.

11. MÆCIANUS lib. 10 de Judiciis publ.

SErvus [etiam] per procuratorem domini æque, ac per dominum, defendi potest.

12. MODESTINUS lib. 3 de pœnis.

CUstodias auditurum tam Clarissimos Viros, quam patronos causarum, si omnes in civitate provinciæ, quam regit, agunt, adhiberi debere, & feriatis diebus custodias audiri posse rescriptum est: ita ut innoxios dimittat, & nocentes, qui duriorem animadversionem indigent, differat.

13. PAPINIANUS lib. 15 Responsorum.

ACcusatore defuncto, res ab alio, judicante Præside provinciæ, peragi potest.

§. 1. Ad crimen judicii publici persequendum frustra procurator intervenit: multoque magis ad defendendum. sed excusationes absentium ex SC. judicibus allegantur: & si justam rationem habeant, sententia differtur.

14. IDEM lib. 16 Responsorum.

GEneri servis à socero *veneficii* accusatis, Præses Provinciæ *patrem calumniam intulisse* pronunciaverat, inter infames patrem defunctæ non habendum respondi: quoniam, etsi publicum judicium inter liberos de morte filiæ constitisset, citra periculum pater vindicaretur.

TIT. II.

DE ACCUSATIONIBUS ET INSCRIPTIONIBUS.

1. POMPONIUS lib. 1 ad Sabinum.

NOn est permissum mulieri publico judicio quemquam reum facere: nisi scilicet parentium, liberorumque, & patroni, & patronæ, & eorum filii, filiæ, nepotis, neptis mortem exequatur.

2. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteriis.

CErtis ex causis concessa est mulieribus publica accusatio: veluti si mortem exequantur eorum, earumque, in quos ex Lege testimonium publicorum invitæ non dicunt. idem & in Lege Cornelia testamentaria Senatus statuit. Sed & de testamento paterni liberti vel materni mulieribus publico judicio dicere permissum est.

§. 1. Pupillis ex consilio tutorum patris mortem, item pupillæ avi sui mortem exequi concessum est: Lege [autem] testamentaria. nam de patris quidem testamento pupillis agere D. Vespasianus permisit: sed quasi non exhibeantur tabulæ, per Interdictum possunt experiri.

3. PAULUS lib. 3 de Adulteriis.

LIbellorum inscriptionis conceptio talis est: Consul & dies: *apud illum Prætorem, vel Proconsulem, Lucius Titius professus est se Mæviam Lege Julia de adulteriis ream deferre; quod dicat eam cum Gaio Seio in civitate illa, domo illius, mense illo, Consulibus illis, adulterium commisisse.* Utique enim & locus designandus est, in quo adulterium commissum est: & persona, cum qua admissum dicitur: & mensis. hoc enim Lege Julia publicorum cavetur: & generaliter præcipitur omnibus, qui reum aliquem deferunt. † Neque autem diem, neque horam invitus comprehendet. §. 1. Quod si libelli inscriptionum legitime ordinati non fuerint, rei nomen aboletur: & ex integro repetendi reum potestas fiet.

§. 2. Item subscribere debebit is, qui dat libellos, se professum esse: vel alius pro eo, si literas nesciat. §. 3. Sed, & si aliud crimen objiciat: veluti, quod domum suam præbuit, ut stuprum materfamilias pateretur; quod alterum deprehensum dimiserit; quod pretium pro comperto stupro acceperit, & si quid simile: idipsum libellis comprehendendum erit.

§. 4. Si accusator decesserit, aliave quæ causa ei impedierit, quo minus accusare possit, & si quid simile: nomen rei aboletur, postulante reo. idque & lege Julia de vi, & Senatusconsulto cautum est, ita ut liceat alii ex integro repetere reum; sed intra quod tempus, videbimus, & utique triginta dies utiles observandi sunt.

4. ULPIANUS lib. 2 de Adulteriis.

IS, qui judicio publico damnatus est, jus accusandi non habet, nisi liberorum vel patronorum suorum mortem eo judicio, vel rem suam exequatur. † Sed & calumnia notatis jus accusandi ademptum est. † Item his, qui cum bestiis depugnandi causa in arenam intromissi sunt: quive artem ludicram, vel lenocinium fecerint: quive prævaricationis calumniæve causa quid fecisse judicio publico pronunciatus erit: quive ob accusandum, negotiumve cui facessendum, pecuniam accepisse judicatus erit.

5. IDEM lib. 3 de Adulteriis.

SErvos quoque adulterii posse accusari, nulla dubitatio est. † Sed qui prohibentur adulterii liberos homines accusare, iidem servos quoque prohibebuntur. † Sed ex Rescripto D. Marci etiam adversus proprium servum accusationem instituere dominus potest. Post hoc igitur Rescriptum accusandi necessitas incumbet domino servum suum. cæterum juste mulier nupta præscriptione utetur.

6. IDEM lib. 2 de officio Proconsulis.

LEvia crimina audire & discutere de plano Proconsulem oportet: & vel liberare eos quibus objiciuntur, vel fustibus castigare, vel flagellis servos verberare.

7. IDEM lib. 7 de officio Proconsulis.

SI cui crimen objiciatur, præcedere debet [in] crimen subscriptio. quæ res ad id inventa est, ne facile quis prosiliat ad accusationem, cum sciat inultam sibi accusationem non futuram. §. 1. Cavent itaque singuli, *quod crimen objiciant, & præterea perseveraturos se in crimine usque ad sententiam.*

§. 2. Hisdem criminibus, quibus quis liberatus est, non debet Præses pati eundem accusari. & ita Divus Pius Salvio Valenti rescripsit. Sed hoc utrum ab eodem, an nec ab alio accusari possit, videndum est? Et putem, quoniam res inter alios judicatæ alii non præjudicant, si is, qui nunc accusator exstitit, suum dolorem persequatur, doceatque ignorasse se accusationem ab alio institutam: magna ex causa admitti eum ad accusationem debere. §. 3. Si tamen ab alio crimine postuletur ab eodem, qui in alio crimine eum calumniatus est: puto non facile admittendum eum, *qui semel calumniatus* sit: quamvis filium accusatoris admitti oportere, aliam accusationem instituentem adversus eum, quem pater accusaverat, D. Pius Julio Candido rescripsit. §. 4. Idem Imperator rescripsit, servos ibi puniendos, ubi deliquisse arguantur: domi-

dominumque eorum, si velit eos defendere, non posse revocare in provinciam suam; sed ibi oportere defendere, ubi deliquerint.

§. 5. Cum *sacrilegium* admissum esset in aliqua provincia, deinde in alia minus crimen: Divus Pius Pontio Proculo rescripsit, postquam cognoverit de crimine in sua Provincia admisso, ut reum in eam Provinciam remitteret ubi sacrilegium admisit.

8. MACER lib. 2 de Publicis judiciis.

QUi accusare possunt intelligemus, si scierimus, qui non possunt. † Itaque *prohibentur accusare* alii *propter sexum, vel ætatem*, ut mulier, ut pupillus. † Alii *propter sacramentum*, ut qui stipendium merent. † Alii *propter Magistratum*, potestatemve, in qua agentes sine fraude in jus evocari non possunt. † Alii *propter delictum* proprium, ut infames. † Alii *propter turpem quæstum*, ut qui duo judicia adversus duos reos subscripta habent, nummosve ob accusandum, vel non accusandum acceperint. † Alii *propter conditionem* suam, ut libertini contra patronos.

9. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

ALii propter *suspicionem calumniæ*, ut illi qui falsum testimonium subornati dixerunt.

10. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

NOnnulli propter *paupertatem*: ut sunt qui minus quam quinquaginta aureos habent.

11. MACER lib. 2 de Publicis judiciis.

HI tamen omnes, si suam injuriam exequantur, mortemve propinquorum defendant, ab accusatione non excluduntur.

§. 1. Liberi libertique non sunt prohibendi, suarum rerum defendendarum gratia, de facto parentium patronorumve queri: veluti si dicant, *vi se à possessione ab his expulsos*, scilicet *non ut crimen vis eis intendant, sed ut possessionem recipiant*. Nam & filius non quidem prohibitus est de facto matris queri, si dicat, *suppositum ab ea partum, quo magis coheredem haberet*: sed ream eam Lege Cornelia facere permissum ei non est.

§. 2. Ab alio delatum alius deferre non potest: sed eum, qui abolitione publica, vel privata interveniente, aut desistente accusatore, de reis exemptus est, alius deferre non prohibetur.

12. VENULEJUS [SATURNINUS lib. 2 de Judiciis publicis].

HOs accusare non licet: legatum Imperatoris, id est, Præsidem provinciæ, ex sententia Lentuli dicta Sulla & Trione Consulibus. † Item legatum Provincialem ejus duntaxat criminis, quod ante commiserit, quam in legationem venerit. † Item Magistratum populi Romani: eumve, qui reipublicæ causa abfuerit, dum non retractandæ Legis causa abest.

§. 1. Hoc beneficio etiam in reos recepti uti possunt, si abolitione interveniente repeti se non debere contendant, secundum epistulam D. Hadriani ad Glabrionem Consulem scriptam.

§. 2. Lege Julia judiciorum publicorum cavetur, ne eodem tempore de duobus reis quis quereretur, nisi suarum injuriarum causa.

§. 3. Si servus reus postulabitur: eadem observanda sunt, quæ si liber esset, ex Senatusconsulto Cotta & Messala Consulibus. §. 4. Omnibus autem Legibus servi rei fiunt, excepta Lege Julia de vi privata: quia ea Lege damnati partis tertiæ bonorum publicatione puniuntur: quæ pœna in servum non cadit. † Idemque dicendum est in cæteris Legibus, quibus pecuniaria pœna irrogatur; vel etiam capitis, quæ servorum pœnis non convenit: sicuti relegatio. † Item nec Lex Pompeia parricidii: quoniam caput primum eos adprehendit, qui parentes, cognatosve aut patronos occiderint; quæ in servos, quantum ad verba pertinet, non cadunt. sed cum *natura est communis*, similiter & in eos animadvertetur. † Item Cornelia injuriarum servum non debere recipi reum, Cornelius Sulla auctor fuit: sed durior ei pœna extra ordinem imminebit.

13. MARCIANUS lib. 1 de Publ. judiciis.

MUlierem propter publicam utilitatem ad annonam pertinentem audiri à Præfecto annonæ deferentem, D. Severus & Antoninus rescripserunt. † Famosi quoque accusantes sine ulla dubitatione admittuntur. † Milites quoque qui causas alienas deferre non possunt, qui pro pace excubant, vel magis ad hanc accusationem admittendi sunt. † Servi quoque deferentes audiuntur.

14. PAULUS lib. 2 de Officio Proconsulis.

SEnatus censuit, ne quis ob idem crimen pluribus legibus reus fieret.

15. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

IN eum, cujus dolo malo hominibus coactis damni quid datum esse dicatur, non debet cogi actor, omissa actione civili, crimen intendere.

16. IDEM lib. 2 de Officio Consulis.

SI plures existant, qui eum in publicis judiciis accusare volunt: *judex* eligere debet eum, qui accuset; causa scilicet cognita, æstimatis accusatorum personis, vel de dignitate, vel ex eo quod interest, vel ætate, vel moribus, vel alia justa de causa.

17. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

SI servum dominus in crimine capitali defendat, sistendum satisdato promittere jubetur.

18. IDEM lib. 17 Responsorum.

CUm Titia testamentum Gaii fratris sui falsum arguere minaretur, & solemnia accusationis non implevit intra tempus à Præside præfinitum: Præses [Provinciæ] iterum pronunciavit *non posse illam amplius de falso testamento dicere*. adversus quas sententias Titia non provocavit, sed dixit se post finitum tempus de irrito testamento dicere. Quæro, an Titia, quæ non appellavit adversus sententiam Præsidis, possit ad falsi accusationem postea reverti? Respondit, nihil aperte proponi, propter quod adversus sententiæ auctoritatem de falso agens audienda sit.

19. CALLISTRATUS lib. 5 de Cognit.

DIvi Fratres rescripserunt, *non debere cogi heredes accusatorum exequi crimina*.

§. 1. Item *non oportere compelli accusatorem plures reos facere*, D. Hadrianus rescripsit.

20. MODESTINUS lib. 2 de Pœnis.

EX judiciorum publicorum admissis non alias transeunt adversus heredes pœnæ bonorum ademptionis, quam si lis contestata, & condemnatio fuerit secuta: excepto repetundarum, & majestatis judicio, quæ etiam mortuis reis, cum quibus nihil actum est, adhuc exerceri placuit, ut bona eorum fisco vindicentur: adeo ut D. Severus & Antoninus rescripserint, *ex quo quis aliquod ex his causis crimen contraxit, nihil ex bonis suis alienare, aut manumittere eum posse*. † Ex cæteris vero delictis pœna incipere ab herede ita demum potest, si vivo reo accusatio mota est, licet non fuit condemnatio secuta.

21. PAPINIANUS lib. 15 Responsorum.

CApitis reus, suspenso crimine, causam fisco deferre non prohibetur.

22. IDEM

22. IDEM lib. 16 Responsorum.

ALterius provinciæ reus apud eos accusatur & damnatur, apud quos crimen contractum ostenditur: quod etiam in militibus esse observandum optimi Principes nostri generaliter rescripserunt.

TIT. III.
DE CUSTODIA ET EXHIBITIONE REORUM.

1. ULPIANUS lib. 2 de Officio Proconsulis.

DE *custodia reorum* Proconsul æstimare solet, utrum *in carcerem* recipienda sit persona, an *militi tradenda*, vel fidejussoribus committenda, vel etiam sibi. Hoc autem vel pro criminis, quod objicitur, qualitate, vel propter honorem, aut propter amplissimas facultates, vel pro *innocentia* personæ, vel pro dignitate ejus, qui accusatur, facere solet.

2. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteriis.

SI servus capitali crimine postuletur: Lege publicorum cavetur, Ut sistendum vel ab extero satisdato promittatur. quod si non defendatur, in vincula publica conjici jubetur, ut ex vinculis causam dicat. §. 1. Solet itaque tractari, an postea domino permittendum sit, oblata satisdatione servum suum vinculis liberare? dubitationem auget Edictum Domitiani, quo cautum est, *abolitiones ex Senatusconsulto factas ad hujusmodi servos non pertinere.* Nam & lex ipsa prohibet eum absolvi, prius quam de eo judicetur. Sed hæc interpretatio perdura, pernimium severa est in eo, cujus dominus absens fuit, vel quod per inopiam illo momento temporis satisdationem implere non potuit. neque enim pro indefenso derelictus recte dici potest, qui dominum præsentem non habuit: vel habuit paratum defendere, pauperem tamen: quod utique facilius admitti poterit, si non post longum temporis spatium hoc desideretur. §. 2. Qui exhibendi postulati sunt, propter aliam causam alterius criminis, quod ante admissum est, rei non recipiuntur ex Senatusconsulto. † Quod in privatis quoque [causis], & hominibus sub fidejussore factis observatur; nisi ex hoc temporalis actio in periculum cadat.

3 ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

DIvus Pius ad epistolam Antiochensium Græce rescripsit, non esse in vincula conjiciendum eum, qui fidejussores dare paratus est: nisi si tam grave scelus admisisse eum constet, ut neque fidejussoribus, neque militibus committi debeat: verum hanc ipsam carceris pœnam ante supplicium sustinere.

4. IDEM lib. 9 de Officio Proconsulis.

SI quis reum criminis pro quo satisdedit, non exhibuerit: pœna pecuniaria plectitur. puto tamen, si dolo non exhibeat, etiam extra ordinem esse damnandum. sed si neque in cautione, neque in decreto Præsidis certa quantitas comprehensa est, ac ne consuetudo ostenditur, quæ certam formam habet: Præses de modo pecuniæ, quæ inferri oporteat, statuet.

5. VENULEIUS [SATURNINUS lib. 2 de Judiciis publicis].

SI confessus fuerit reus, donec de eo pronunciaretur, in vincula publica conjiciendus est.

6. MARCIANUS lib. 2 de Judiciis publ.

DIvus Hadrianus Julio Secundo ita rescripsit: *Et alias rescriptum est, non esse utique epistolis eorum credendum, qui quasi damnatos ad Præsidem remiserint.* Idem de Irenarchis præceptum est: quia non omnes ex fide bona elogia scribere compertum est. §. 1. Sed & caput mandatorum exstat, quo Divus Pius cum Provinciæ Asiæ præerat, sub Edicto proposuit, ut Irenarchæ cum apprehenderint latrones, interrogent eos de sociis & receptatoribus; & interrogationes literis inclusas atque obsignatas ad cognitionem Magistratus mittant. Igitur qui cum elogio mittuntur, ex integro audiendi sunt, etsi per literas missi fuerint, vel etiam per Irenarchas perducti. Sic & D. Pius, & alii Principes rescripserunt, ut etiam de his qui requirendi adnotati sunt, non quasi pro damnatis, sed quasi re integra quæratur, si quis erit qui eum arguat. Et ideo cum quis ἀνάκρισιν, id est, *quæstionem seu inquisitionem* faceret, juberi oportet venire Irenarchen, & quod scripserit, exequi: & si diligenter ac fideliter hoc fecerit, conlaudandum eum; si parum prudenter, non exquisitis argumentis simpliciter denotare, *Irenarchen minus retulisse*; sed si quid maligne interrogasse, aut non dicta retulisse pro dictis eum compererit: ut vindicet in exemplum, ne quid & aliud postea tale facere moliatur.

7. MACER lib. 2 de Officio Præsidis.

SOlent Præsides provinciarum, in quibus delictum est, scribere ad collegas suos ubi factores [facinorosi] agere dicuntur, & desiderare, ut cum prosecutoribus ad se remittantur: & id quoque quibusdam Rescriptis declaratur.

8. PAULUS lib. sing. de pœnis Militum.

CArceri præpositus si pretio corruptus, sine vinculis agere custodiam, vel ferrum, venenumve in carcerem inferri passus est, officio judicis puniendus est: si nescit, ob negligentiam removendus est officio.

9. VENULEIUS SATURNINUS lib. 1 de Officio Proconsulis.

DE militibus ita servatur, ut ad eum remittantur, si quid deliquerint, sub quo militabunt: is autem, qui exercitum accipit, etiam jus animadvertendi in milites caligatos habet.

10. IDEM lib. 2 de Officio Proconsulis.

NE quis receptam custodiam sine causa demittat, mandatis ita cavetur, *Si quos ex his, qui in civitatibus sunt, celeriter, & sine causa solutos à magistratibus cognoveris, vinciri jubebis: & his, qui solverint, multam dices. nam cum scierint sibi quoque molestiæ futurum magistratus, si facile solverint vinctos: non indifferenter de cætero facient.*

11. CELSUS lib. 37 Digestorum.

NOn est dubium, quin, cujuscunque est provinciæ homo qui ex custodia producitur, cognoscere debeat is, qui ei provinciæ præest, in qua [provincia] agitur. §. 1. Illud à quibusdam observari solet, ut cum cognovit & constituit, remittat illum cum elogio ad eum qui provinciæ præest, unde is homo est. quod ex causa faciendum est.

12. CALLISTRATUS lib. 5 de Cognitionibus.

MIlites si amiserint custodias, ipsi in periculum deducuntur. nam Divus Hadrianus Statilio Secundo Legato rescripsit, quotiens custodia militibus evaserit, exquiri oportere, utrum nimia negligentia militum evaserit, an casu; & utrum unus ex pluribus, an una plures: & ita demum afficiendos supplicio milites quibus custodiæ evaserint, si culpa eorum nimia deprehendatur: alioquin pro modo culpæ in eos statuendum. † Salvio quoque Le-

Legato Aquitaniæ idem Princeps rescripsit: in eum qui custodiam dimisit, aut ita sciens habuit, ut possit custodia evadere, animadvertendum: si tamen per vinum aut desidiam custodis id evenerit: castigandum eum, & in deteriorem militiam dare. si vero fortuito amiserit, nihil in eum statuendum. §. 1. Si paganos evaserit custodia, idem puto exquirendum, quod circa militum personas explorandum retuli.

13. IDEM lib. 6 de Cognitionibus.

IN eos, qui, cum recepti essent in carcerem, conspiraverint, ut ruptis vinculis & effracto carcere evadant, amplius quam causa, ex qua recepti sunt, reposcit, constituendum est: quamvis innocentes inveniantur ex eo crimine, propter quod impacti sunt in carcere, tamen puniendi sunt. Eos vero, qui conspirationem eorum detexerint, relevandos.

14. HERENNIUS MODESTINUS lib. 4 de Pœnis.

NOn est facile tyroni custodia credenda: nam *ea prodita, is culpæ reus est, qui eam ei commisit*. §. 1. Nec uni, sed duobus custodia committenda est. §. 2. Qui si negligentia amiserint, pro modo culpæ vel castigantur, vel militiam mutant. Quod si levis persona custodiæ fuit, castigati restituuntur. Nam si *miseratione* custodiam quis miserit, militiam mutat: fraudulenter autem si fuerit versatus in dimittenda custodia, vel capite punitur, vel in extremum gradum militiæ datur. Interdum venia datur: nam cum custodia cum altero custode simul fugisset, alteri venia data est. §. 3. Sed si se custodia interfecerit vel præcipitaverit: militi culpæ adscribitur, id est, castigabitur. §. 4. Quod si ipse custos custodiam interfecerit, homicidii reus est. §. 5. Ergo si casu custodia defuncta dicatur, testationibus id probandum est: & sic venia dabitur. §. 6. Solet præterea amissa culpa custodia, si tamen intersit eam adprehendi, tempus causa cognita militi dari ad eam requirendam, applicito ei alio milite. §. 7. Quod si fugitivum domino reddendum prodiderit: si facultates habeat, domino pretium reddere juberi, Saturninus probat.

TIT. IV.

AD LEGEM JULIAM MAJESTATIS.

1. ULPIANUS lib. 7 de officio Proconsulis.

PRoximum *sacrilegio* crimen est, quod *majestatis* dicitur. §. 1. *Majestatis* autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum, vel adversus securitatem ejus committitur. quo tenetur is cujus opera dolo malo consilium initum erit, quo obsides injussu Principis interciderent; quo armati homines cum telis lapidibusve in Urbe sint, conveniantve adversus Rempublicam; locave occupentur, vel *templa*; quore cœtus conventusve fiat, hominesve ad seditionem convocentur: cujusve opera, consilio, [dolo] malo consilium initum erit, quo quis Magistratus populi Romani, quive imperium potestatemve habet, occidatur; quove quis contra Rempublicam arma ferat: quique hostibus populi Romani nuncium literasve miserit, signumve dederit, feceritve dolo malo quo hostes populi Romani consilio juventur adversus Rempublicam: quive milites sollicitaverit, concitaveritve, quo seditio tumultusve adversus Rempublicam fiat:

2. IDEM lib. 8 Disputationum.

QUive de provincia, cum ei successum esset, non discessit: aut qui exercitum deseruit, vel privatus ad hostes perfugit: quive sciens falsum conscripsit, vel recitaverit in tabulis publicis; nam & hoc *capite primo* Lege Majestatis enumeratur.

3. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

LEx 12 Tabularum jubet, *eum qui hostem concitaverit, quive civem hosti tradiderit, capite puniri*. † Lex autem Julia majestatis præcipit eum, *qui majestatem publicam læserit, teneri*: qualis est ille, qui in bellis cesserit, aut arcem tenuerit, aut castra concesserit. † Eadem Lege tenetur, & qui injussu Principis bellum gesserit, delectumve habuerit, exercitum comparaverit: quive, cum ei in Provincia successum esset, exercitum successori non tradidit: quive Imperium, exercitumve populi Romani deseruerit: quive privatus pro potestate Magistratuve quid sciens dolo malo gesserit: quive quid eorum, quæ suprascripta sunt, facere curaverit:

4. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

CUjusque dolo malo jurejurando quis adactus est, quo adversus Rempublicam faciat: cujusve dolo malo Exercitus populi Romani in insidias deductus, hostibusve proditus erit: factumve dolo malo cujus dicitur, quo minus hostes in potestate populi Romani veniant: cujusve opera dolo malo hostes populi Romani commeatu, armis, telis, equis, pecunia, aliave qua re adjuti erunt; utve ex amicis hostes populi Romani fiant: cujusve dolo malo factum erit, quo Rex exteræ nationis Populo Romano minus obtemperet: cujusve opera dolo malo factum erit, quo magis obsides, pecunia, jumenta hostibus populi Romani dentur adversus Rempublicam. † Item, qui confessum in judicio reum, & propter hoc in vincula conjectum emiserit. §. 1. Hoc crimine liberatus est à Senatu, qui statuas Imperatoris reprobatas conflaverit.

5. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

NOn contrahit crimen majestatis, qui statuas Cæsaris vetustate corruptas reficit. §. 1. Nec qui lapide jactato incerto, fortuito statuam attigerit, crimen majestatis commisit: & ita Severus & Antoninus Juliano Cassiano rescripserunt. §. 2. Iidem Pontio rescripserunt, non videri contra majestatem fieri ob imagines Cæsaris, nondum consecratas, venditas.

6. VENULEIUS [SATURNINUS lib. 2 de Judiciis publicis].

QUi statuas aut imagines Imperatoris jam consecratas conflaverint, aliudve quid simile admiserint, Lege Julia majestatis tenentur.

7. MODESTINUS lib. 12 Pandectarum.

F*Amosi*, qui jus accusandi non habent, sine ulla dubitatione admittuntur ad hanc accusationem. §. 1. Sed & milites, qui causas alias defendere non possunt: nam qui pro pace excubant, magis magisque ad hanc accusationem admittendi sunt. §. 2. Servi quoque deferentes audiuntur, & quidem dominos suos, & liberti patronos. §. 3. Hoc tamen crimen à judicibus non in occasionem ob Principalis majestatis venerationem habendum est, sed in veritate: nam & personam spectandam esse, an potuerit facere, & an ante quid fecerit, & an cogitaverit, & an sanæ mentis fuerit. *nec lubricum linguæ ad pœnam facile trahendum est*: quamquam enim temerarii digni pœna sint, tamen ut insanis illis parcendum est,

est, si non tale sit delictum, quod vel ex scriptura Legis descendit, vel ad exemplum Legis vindicandum est. §. 4. Crimen majestatis facto, vel violatis statuis, vel imaginibus, maxime exacerbatur in milites.

8. PAPINIANUS lib. 13 Responsorum.

IN quæstionibus læsæ majestatis etiam mulieres audiuntur: conjurationem denique Sergii Catilinæ [Julia] mulier detexit, & Marcum Tullium Consulem judicium ejus instruxit.

9. HERMOGENIANUS lib. 5 Juris epitomarum.

EOrum, qui majestatis crimine damnati sunt, libertorum bona liberis damnatorum conservari Divus Severus decrevit: & tunc demum fisco vindicari, si nemo damnati liberorum existat.

10. IDEM lib. 6 Juris epitomarum.

MAjestatis crimine accusari potest, cujus ope, consilio, dolo malo provincia, vel civitas hostibus prodita est.

11. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

IS, qui in reatu decedit, integri status decedit. extinguitur enim crimen mortalitate: nisi forte quis majestatis reus fuit. nam hoc crimine, nisi à successoribus purgetur, hereditas fisco vindicatur. Plane non quisquis Legis Juliæ majestatis reus est, in eadem conditione est: sed qui perduellionis reus est, hostili animo adversus Rempublicam vel Principem animatus: cæterum si quis ex alia causa Legis Juliæ majestatis reus sit, morte crimine liberatur.

TIT. V.

AD LEGEM JULIAM DE ADULTERIIS COERCENDIS.

1. ULPIANUS lib. 1 de Adulteriis.

HÆc Lex lata est à Divo Augusto.

2. IDEM lib. 8 Disputationum.

EX Lege Julia servatur, ut cui necesse est ab adultero incipere, quia mulier ante denunciationem nupsit, non alias ad mulierem possit pervenire, nisi reum peregerit: peregisse autem non alias quis videtur, nisi & condemnaverit.

§. 1. Marito jure mariti accusanti illa præscriptio objicitur, *SI Legem prodidisse dicatur ob hoc, quod adgressus accusationem adulterii destitit.*

§. 2. Lenocinii quidem crimen Lege Julia de adulteris præscriptum est: cum sit in eum maritum pœna statuta, qui de adulterio uxoris suæ quid ceperit; item in eum, qui in adulterio deprehensam retinuerit. §. 3. Cæterum qui patitur uxorem suam delinquere, matrimoniumque suum contemnit, quique contaminationi non indignatur, pœna adulterum non infligitur.

§. 4. Qui hoc dicit, lenocinio mariti se fecisse, relevare quidem vult crimen suum, sed non est hujusmodi compensatio admissa: ideo si maritum velit reus adulterii lenocinii reum facere, semel delatus non audietur. §. 5. Si publico judicio maritus uxorem ream faciat, an lenocinii allegatio repellat maritum ab accusatione? & putem non repellere: lenocinium igitur mariti ipsum onerat, non mulierem excusat.

§. 6. Unde quæri potest, an is, qui de adulterio cognoscit, statuere in maritum ob lenocinium possit? Et puto posse. Nam Claudius Gorgus vir clarissimus uxorem accusans, cum detectus est, uxorem in adulterio deprehensam retinuisse, & sine accusatore lenocinio damnatus est à Divo Severo. §. 7. Extraneus autem nequaquam lenocinium objiciens, posteaquam reus factus est, se relevabit, nec maritum pœnæ subjiciet. §. 8. Si simul ad accusationem veniant maritus & pater mulieris, quem præferri oporteat, quæritur? Et magis est, ut maritus præferatur: nam & propensiore ira, & majore dolore executurum eum accusationem credendum est: in tantum, ut etsi pater prævenerit, & libellos inscriptionum deposuerit, marito non negligente, nec retardante, sed accusationem parante, & probationibus instituente, atque muniente, ut facilius judicantibus de adulterio probetur, idem erit dicendum. §. 9. Sed & quotiens alii, qui post maritum & patrem accusare possunt, ad accusandum prosiliunt, Lege expressum est, ut is, cujus de ea re notio est, de justo accusatore constituat.

3. IDEM lib. 2 de Adulteris.

NIsi igitur pater maritum infamem aut arguat, aut doceat, colludere magis cum uxore, quam ex animo accusare: postponetur marito.

4. IDEM lib. 8 Disputationum.

SI maritus prævenerit, accusareque instituerit: tempora non cedunt patri, quo accusationem instituere non potest. sic tamen, ut quodad unus occupet, utrique tempora cedant: ubi vero maritus occupavit, residua tempora ei, qui occupare non potest, non cedant. † Quod & in eo dici potest, qui ab adultero, vel adultera cœpit: nam adversus eum, adversus quem non cœpit, desinunt ei tempora cedere. Hæc in maritis & patribus dicta sunt. §. 1. Extraneis autem, qui accusare possunt, accusandi facultas post maritum & patrem conceditur. nam post sexaginta dies quatuor menses extraneis dantur, & ipsi utiles. §. 2. Si ante extraneus instituerit accusationem, an superveniente marito permittatur accusatio, quæritur? & magis arbitror, hoc quoque casu maritum audiendum, si non negligentia præventus est. Et ideo, & si accusatione instituta, absoluta sit mulier extraneo accusante; tamen marito debet permitti restaurare accusationem, si idoneas causas allegare possit, quibus impeditus non instituit accusationem.

5. JULIANUS lib. 86 Digestorum.

NUptam mihi adulterii ream postulari posse in priore matrimonio commissi, dubium non est: cum aperte Lege Julia de adulteriis coërcendis caveatur; si quidem vidua sit, de cujus adulterio agetur, ut accusator liberum arbitrium habeat, adulterum an adulteram prius accusare malit; si vero nupta sit, ut prius adulterum peragat, tunc mulierem.

6. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteris.

INter liberas tantum personas adulterium stuprumve passas Lex Julia locum habet. quod autem ad servas pertinet, & Legis Aquiliæ actio facile tenebit, & injuriarum quoque competit; nec erit deneganda Prætoria quoque actio de servo corrupto: nec propter plures actiones parcendum erit in hujusmodi crimine reo.

§. 1. Lex stuprum & adulterium promiscue & καταχρηστικώτερον, *id est*, *abusive*, appellat. sed proprie *adulterium* in nupta committitur, propter *partum ex altero conceptum* composito nomine: stuprum vero in virginem viduamve committitur; quod Græci φθορὰν, *id est*, *corruptionem* appellant. §. 2. Filiusfamilias maritus ab eo, qui sui juris est, in ea Lege non separatur. Divus quoque Hadrianus Rosiano Gemino rescripsit, & invito patre filium hac Lege reum facere [posse]. §. 3. Maritus, etsi duo reos ex alio crimine habeat, poterit jure viri tertium accusare:

cusare: quoniam ea causa non cedit in numerum cæterarum.

7. MARCIANUS lib. 10 Institutionum.

QUi pupillam suam duxit uxorem contra Senatusconsultum: nec matrimonium est [hoc]: & potest adulterii accusari, qui tutor & curator fuit, & infra vicesimum sextum annum duxit uxorem non à patre desponsam vel destinatam, vel testamento denominatam. §. 1. In lib. 2 de adulteriis Papiniani Marcianus notat: Incesti commune crimen adversus duos simul intentari potest.

8. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteriis.

QUi domum suam, ut stuprum, adulteriumve cum aliena matrefamilias, vel cum masculo fieret, sciens præbuerit, vel quæstum ex adulterio uxoris suæ fecerit: cujuscunque sit conditionis, quasi adulter punitur. §. 1. Appellatione domus habitationem quoque significari, palam est.

9. ULPIANUS lib. 4 de Adulteriis.

ETsi amici quis domum præbuisset, tenetur. §. 1. Sed & si quis in agro balneove stuprum fieri præbuisset: comprehendi debet.

§. 2. Sed & si in domum aliquam soliti fuerint convenire ad tractandum de adulterio: etsi eo loci nihil fuerit admissum; verumtamen videtur is domum suam, ut stuprum adulteriumve committeretur, præbuisse: quia sine colloquio illo adulterium non committeretur.

10. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteriis.

MAter autem familias significatur non tantum nupta, sed etiam vidua. §. 1. Mulieres quoque hoc capite Legis, quod domum præbuerunt, vel pro comperto stupro aliquid acceperunt, tenentur. §. 2. Mulier, quæ evitandæ pœnæ adulterii gratia lenocinium fecerit, aut operas suas in scenam locavit, adulterii accusari damnarique ex Senatusconsulto potest.

11. IDEM lib. sing. de Adulteriis.

M*Iles*, qui cum adultero uxoris suæ pactus est, solvi sacramento deportarique debet. §. 1. Militem, qui sororis filiam in contubernio habuit, licet non in matrimonium, adulterii pœna teneri rectius dicetur. §. 2. Ea quæ inter reas adulterii recepta esset, absens defendi non potest. §. 3. Socer, cum *nurum adulterii accusaturum se* libellis Præsidi datis testatus fuisset, maluit accusatione desistere, & *lucrum ex dote* magis petere: quæritur, an hujusmodi commentum ejus admitti existimes? Respondit: Turpissimo exemplo is, qui nurum suam accusare instituisset, postea desistere maluit, contentus lucrum ex dote retinere, tanquam culpa mulieris dirempto matrimonio: quare non inique repelletur, qui commodum dotis vindictæ domus suæ præponere non erubuit. §. 4. Adulterii reum intra quinque annos continuos à die criminis admissi, defuncta quoque muliere, postulari posse palam est. §. 5. Quidam accusare volebat adulterii mulierem, & postulabat, *ne sibi computarentur dies, quos in custodiam* fecisset; me hoc admittente extitit, qui mihi contradiceret: cujus opinionem an tu probes, rogo maturius mihi scribas? Respondit: Opinionem tuam, & verba Legis & sententia adjuvant: cui placuit, utiles dies accusatori computandos esse, id est, quibus potuit accusationis solemnia implere: quare sine dubio dies, quibus quis in custodia fuit, extra computationem utilium dierum existimanti tibi constitutos, contradici non debuit. §. 6. Sexaginta dies qui marito accusante utiles computantur, feriatis quoque diebus, si modo facultatem præsidis adeundi accusator habuit, numerari certum est: quoniam de plano quoque libellus dari potest. quod privilegium si amisit, non prohibetur intra alios quatuor menses querelam suam apud judicem deferre. §. 7. Quærebatur, an jure mariti possit accusare vir eam fœminam, quæ, cum ei desponsa fuisset, alii in matrimonium à patre fuisset tradita? Respondit: Novam rem instituere hujusmodi accusatorem existimo, qui adulterii crimen objicere desiderat propter hoc tantum, quod priori sibi desponsa puella, à patre in matrimonium alii fuerit tradita. §. 8. Defuncto marito, adulterii rea mulier postulatur. §. 9. Quæ propter impuberem filium vult dilationem ab accusatore impetrare, an debeat audiri? Respondi: Non videtur mihi confugere ea mulier ad justam defensionem, quæ ætatem filii prætendit ad eludendam legitimam accusationem: nam non utique crimen adulterii quod mulieri objicitur, infanti præjudicat; cum possit & illa adultera esse, & impubes defunctum patrem habuisse. §. 10. Volenti mihi ream adulterii postulare eam quæ post commissum adulterium in eodem matrimonio perseveravit, contradictum est: Quæro, an juste responsum sit? Respondit, Ignorare non debuisti, durante eo matrimonio, in quo adulterium dicitur esse commissum, non posse mulierem ream adulterii fieri. sed nec adulterum interim accusari posse.

§. 11. Licet ei mulier, qui in suspicione adulterii incidit, nupsisse dicatur: non ante accusari poterit, quam adulter fuerit convictus; alioquin ad hoc vel maxime viri confugient, volentes bene concordatum sequens matrimonium dirimere, ut dicant cum adultero mulierem nuptias contraxisse. §. 12. Mulier cum absentem virum audisset vita functum esse, alii se junxit: mox maritus reversus est: Quæro quid adversus eam mulierem statuendum sit? Respondit, tam juris quam facti quæstionem moveri. Nam, si longo tempore transacto, sine ullius stupri probatione, falsis rumoribus inducta, quasi soluta priore vinculo, legitimis nuptiis secundis juncta est: quod verisimile est deceptam eam fuisse, nihil vindicta dignum videri potest. quod si ficta mariti mors argumentum faciendis nuptiis probabitur præstitisse, cum hoc facto pudicitia laboretur, vindicare debet pro admissi criminis qualitate. §. 13. Ream adulterii uxorem duxi: eam damnatam mox repudiavi: Quæro, an causam dissidii præstitisse videor? Respondit: Cum per Legem Juliam hujusmodi uxorem retinere prohibearis, non videri causam te dissidii præstitisse, palam est: quare ita jus tractabitur, quasi culpa mulieris facto divortio.

12. ULPIANUS lib. 1 de Adulteriis.

HÆc verba Legis, *Ne quis posthac stuprum, adulterium facito sciens dolo malo*, & ad eum, qui suasit, & ad eum, qui stuprum vel adulterium intulit, pertinent.

13. IDEM lib. 2 de Adulteriis.

SI uxor non fuerit in adulterio, concubina tamen fuit: jure quidem mariti accusare eam non poterit, quæ uxor non fuit; jure tamen extranei accusationem instituere non prohibebitur: si modo ea sit, quæ in concubinatu se dando, matronæ nomen non amisit: ut puta quæ patroni concubina fuit. §. 1. Plano sive justa uxor fuit, sive injusta: accusationem instituere [vir] poterit. nam & Sextus Cæcilius ait, Hæc lex ad omnia matrimonia pertinet: & illud Homericum adfert, nec enim soli (inquit) Atridæ uxores suas amant.

Οὐ μῦνοι φιλέυς ἀλόχυς μερόπων ἀνθρώπων
Ἀτρεΐδαι. Id est,
Non soli amant uxores diversivocorum hominum
Atridæ.

§. 2. Sed & in ea uxore potest maritus adulterium vindicare, quæ volgaris fuerit: quamvis, si vidua esset, impune in ea stuprum committeretur. § 3. Divi Severus & Antoninus rescripserunt, etiam in sponsa hoc idem vindicandum: quia neque matrimonium qualecunque, nec spem matrimonii violare permittitur.

§. 4. Sed etsi ea sit mulier, cum qua incestum commissum est; vel ea quæ, quamvis uxoris animo haberetur, uxor tamen esse non potest: dicendum est jure mariti accusare eam non posse, jure extranei posse. §. 5. Judex adulterii ante oculos habere debet, & inquirere, an maritus pudice vivens, mulieri quoque bonos mores colendi auctor fuerit? periniquum enim videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat: quæ res potest & virum damnare, non rem ob compensationem mutui criminis inter utrosque communicare. §. 6. Si quis uxorem suam velit accusare, dicatque eam adulterium commisisse, antequam sibi nuberet: jure viri accusationem instituere non poterit: quia non, cum ei nupta est, adulterium commisit. † Quod & in concubina dici potest, quam uxorem quis postea habuit: vel in filiafamilias, cujus conjunctioni pater postea concessit.

§. 7. Si quis plane uxorem suam, cum apud hostes esset, adulterium commisisse arguat: benignius dicetur, posse eum accusare jure viri. sed ita demum adulterium maritus vindicabit, si vim hostium passa non esset. cæterum quæ vim patitur, non est in ea causa, ut adulterii vel stupri damnetur. §. 8. Si minor duodecim annis in domum deducta adulterium commiserit, mox apud eum ætatem excesserit, cœperitque esse uxor: non poterit jure viri accusari ex eo adulterio, quod ante ætatem nupta commisit. sed vel quasi sponsa poterit accusari ex Rescripto Divi Severi, quod supra relatum est.

§. 9. Sed & si qua repudiata, mox reducta sit, non quasi eodem matrimonio durante, sed quasi alio interposito: videndum est, an ex delicto quod in priore matrimonio admisit, accusari possit? & puto non posse: abolevit enim prioris matrimonii delicta, reducendo eam.

§. 10. Idem dicendum est, si stupri velit accusare eam, quam postea duxit uxorem: fero enim accusat mores, quos uxorem ducendo probavit.

14. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

IS, cujus ope, consilio, dolo malo factum est, ut vir, fœminave in adulterio deprehensa, pecunia, aliave qua pactione se redimerent, eadem pœna damnatur, quæ constituta est in eos qui lenocinii crimine damnantur. §. 1. Si vir infamandæ uxoris suæ causa adulterum subjecerit, ut ipse deprehenderit: & vir & mulier adulterii crimine tenentur ex Senatusconsulto de ea re facto. §. 2. Marito primum, vel patri eam filiam, quam in potestate habet, intra dies sexaginta divortii accusare permittitur, nec ulli alii in id tempus agendi potestas datur: ultra eos dies neutrius voluntas expectatur. §. 3. Jure mariti qui accusant, calumniæ periculum non evitant.

15. ULPIANUS lib. 2 de Adulteriis.

SI maritus sit in Magistratu, potest præveniri à patre; atqui non oportet: & putat Pomponius debere dici, quoad maritus Magistratum gerit, patris quoque accusationem impediendum, ne præripiatur marito jus, quod cum eo æquale habet. igitur non cedent sexaginta dies patri, cum accusare non potest. §. 1. Legis Juliæ de adulteriis capite septimo ita cavetur, NE QUIS INTER REOS REFERAT EUM QUI TUM SINE DETRECTATIONE REIPUBLICÆ CAUSA ABERIT. neque enim æquum visum est, absentem Reipublicæ causa inter reos referri, dum Reipublicæ operatur. §. 2. Necessario adjicitur *sine detrectatione.* cæterum si quis evitandi criminis id egit, ut Reipublicæ causa abesset, nihil illi commentum hoc proficiat. §. 3. Quod si quis præsens sit, vice tamen absentis habetur: utputa qui in vigilibus vel urbanis castris militat: dicendum est, deferri hunc posse. neque enim laborare habet, ut se repræsentet. §. 4. Et generaliter dicendum est eorum demum absentiam excusatam esse, qui in alia Provincia Reipublicæ causa absunt, quam in ea in qua deferuntur. Proinde si quis in Provincia, in qua agit, adulterium commiserit, accusari poterit: nisi sit ea persona, quæ ad Præsidis cognitionem non pertinet. §. 5. Si negaverint se pater & maritus accusaturos intra diem sexagesimum: an statim incipiant tempora extraneo cedere? Et primus Pomponius putat admitti ad accusationem extraneum posse statim atque isti negaverint: cui adsentiendum puto. fortius enim dicitur, eum, qui se negaverit acturum, postea non audiendum. §. 6. Lex Julia de adulteriis specialiter quosdam adulterii accusare prohibet: ut minorem annis 25. nec enim visus est idoneus accusator, qui nondum robustæ ætatis est. quod ita verum est, si non matrimonii sui injuriam exequatur. cæterum si suum matrimonium vindicare velit, quamvis jure extranei ad accusationem veniat, tamen audietur: nec enim ulla præscriptio objicitur suam injuriam vindicanti. Sane si juvenili facilitate ductus, vel etiam fervore ætatis accensus, ad accusationem prosiliit: accusanti ei non facile calumniæ pœna irrogabitur. † *Minorem 25 annis* etiam eum accipimus, [ut] qui vicesimum quintum annum ætatis agit. §. 7. Præscriptiones, quæ objici solent accusantibus adulterii, ante solent tractari, quam quis inter eos recipiatur. cæterum posteaquam semel receptus est, non potest præscriptionem objicere. §. 8. Si in viduitate mulier perseverat: in accusatoris est arbitrio, à quo velit incipere, utrum ab adultero, an ab adultera. §. 9. Si quis & adulterum & adulteram simul detulit, nihil agit: poteritque, quasi neutrum detulerit, rursus à quo velit, initium facere; quia nihil agit prima delatione.

16. IDEM lib. 1 de Adulteriis.

QUi uxori repudium miserit, potest ei denunciare, ne Seio nuberet: & si denunciaverit, & ab ea incipere potest.

17. IDEM lib. 2 ad Legem Juliam de Adult.

DEnunciasse qualiter accipiamus? utrum ad judicem, an vero simpliciter? Ego, etsi non denunciavit ad judicem, sufficere credo, si adulterii se acturum denunciaverit. §. 1. Quid ergo, si non quidem denunciavit, verum libellos accusatorios dedit, antequam nuberet? eaque cum id cognovisset, nupsit vel ignorans? Puto non videri ei denunciatum: idcirco non posse accusatorem ab ea incipere. §. 2. Quid ergo, si tantum denunciavit, ne nuberet, sed non addidit quare? num recte nupsisse videatur? Sed melius est illud sequi, ut ejus denunciatio videatur electionem accusatori reservare, qui crimen denunciavit: omnino igitur si se-

piendum est, [ex] quo quid admissum est, & ad eum diem quo quis postulatus, postulatave est: & non ad eum diem, quo judicium de adulteriis exercetur. §. 8. Hoc amplius Senatusconsulto adjectum est: ut si plures eundem postulaverint, ejus, qui perseveraverit reum reamve facere, postulationis dies prima exigatur: scilicet ut qui accusat, suos libellos accusatorios expectet, non alienos. §. 9. Eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari, vel fœminæ, sine præfinitione hujus temporis accusari posse, dubium non est: cùm eum publicam vim committere nulla dubitatio est.

30. PAULUS lib. 1 de Adulteriis.

PAter sine periculo calumniæ non potest agere. §. 1. Sexaginta dies à divortio numerantur: in diebus autem sexaginta [&] ipse sexagesimus est.

31. IDEM lib. 2 de Adulteriis.

QUinquennium non utile, sed continuo numerandum est. † Quid ergo fiet, si prior mulier rea facta sit, & ideo adulter eodem tempore reus fieri non potuit, & diu tracta lite quinquennium transierit? quid, si is qui intra quinquennium quem postulaverat, non peregerit? aut prævaricatus est, & alius eundem repetere velit, & quinquennium transactum sit? æquum est computationi quinquennii eximi id tempus, quod per postulationem præcedentem consumptum sit.

32. MACER lib. 1 de Publicis judiciis.

NIhil interest, adulteram filiam prius pater occiderit, an non, dum utrumque occidat: nam si alterum occidit, Lege Cornelia reus erit. quod si altero occiso, alter vulneratus fuerit: verbis quidem Legis non liberatur. sed Divus Marcus & Commodus rescripserunt, impunitatem ei concedi: quia licet interempto adultero mulier supervixerit post tam gravia vulnera, quæ ei pater inflixerat: magis fato, quam voluntate ejus servata est; quia Lex parem in eos qui deprehensi sunt, indignationem exigit, & severitatem requirit. §. 1. Cum alterum ex adulteris elegerit maritus: alterum non ante accusare potest, quam prius judicium finietur: quia duos simul ab eodem accusari non licet. non tamen prohibetur accusator simul cum adultero vel adultera eum quoque accusare, qui domum suam præbuit, vel consilio fuit ut crimen redimeretur.

33. MARCIANUS lib. 1 de Publ. judiciis.

SI quis adulterium à servo suo commissum dicat in eam, quam uxorem habuit: D. Pius rescripsit accusare potius mulierem eum debere, quam in præjudicium ejus servum [suum] torquere. §. 1. Si quis adulterum non dimiserit, sed retinuerit, forsan filium in noverca, vel etiam libertum vel servum in uxorem: ex sententia Legis tenetur, quamvis verbis non continetur. Quæ autem retinetur, punitur. Sed si dimissam reduxerit, verbis non tenetur: sed tamen dicendum est, ut teneatur, ne fraus fiat. §. 2. Si uxor ex adulterio viri pretium acceperit, Lege Julia quasi adultera tenetur.

34. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

STuprum committit, qui liberam mulierem consuetudinis causa, non matrimonii continet: excepta videlicet concubina. §. 1. Adulterium in nupta admittitur: stuprum in vidua, vel virgine, vel puero committitur.

35. IDEM lib. 8. Regularum.

ACcusaturus adulterii, si quid circa inscriptionem erraverit, si tempora largiantur, emendare non prohibetur, ne causa aboleatur.

36. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

SI minor annis adulterium commiserit, Lege Julia tenetur: quoniam tale crimen post pubertatem incipit.

37. IDEM lib. v Quæstionum.

FIliumfamilias publico judicio adulterium in uxorem sine voluntate patris arguere [posse] constitutum est: vindictam enim proprii doloris consequitur.

38. IDEM lib. 36 Quæstionum.

SI adulterium cum incesto committatur, utputa cum privigna, nuru, noverca: mulier similiter quoque punietur. id enim remoto etiam adulterio eveniret. §. 1. Stuprum in sororis filiam si committatur, an adulterii pœna sufficiat mari, considerandum est? occurrit quod hic duplex admissum est: quia multum interest, errore matrimonium illicite contrahatur, an contumacia juris, & sanguinis contumelia concurrunt.

§. 2. Quare mulier tunc demum eam pœnam, quam mares, sustinebit, cum incestum jure gentium prohibitum admiserit: nam si sola juris nostri observatio interveniet, mulier ab incesti crimine erit excusata. §. 3. Nonnunquam tamen, & in maribus incesti crimina, quanquam natura graviora sunt, humanius quam adulterii tractari solent: si modo incestum per matrimonium illicitum contractum sit. §. 4. Fratres denique Imperatores Claudiæ crimen incesti propter ætatem remiserunt: sed distrahi conjunctionem illicitam jusserunt. cum alias adulterii crimen, quod pubertate delinquitur, non excusetur ætate. nam & mulieres in jure errantes, incesti crimine non teneri, supra dictum est: cum in adulterio commisso nullam habere possint excusationem. §. 5. Iidem Imperatores rescripserunt, post divortium, quod cum noverca bona fide privignus fecerit, non esse crimen admittendum [incesti]. §. 6. Iidem Pollioni in hæc verba rescripserunt: *Incestæ nuptiæ confirmari non solent: & ideo abstinenti tali matrimonio pœnam præteriti delicti, si nondum reus postulatus est, remittimus.* §. 7. Incestum autem, quod per illicitam matrimonii conjunctionem admittitur, excusari solet sexu, vel ætate, vel etiam puniendi correctione, quæ bona fide intervenit: utique si error allegetur: & facilius, si nemo reum postulavit. §. 8. Imperator Marcus Antoninus & Commodus filius rescripserunt: si maritus uxorem in adulterio deprehensam, impetu tractus doloris interfecerit: non utique Legis Corneliæ de sicariis pœnam excipiet. Nam & D. Pius in hæc verba rescripsit Apollonio: [*Ei*] *qui uxorem suam in adulterio deprehensam occidisse se non negat, ultimum supplicium remitti potest, cum sit difficillimum justum dolorem temperare: & quia plus fecerit, quam quia vindicare se non debuerit, puniendus sit: sufficiet igitur, si humilis loci sit, in opus perpetuum eum tradi: si qui honestior, in insulam relegari.*

§. 9. Liberto patroni famam lacessere non facile conceditur. † Sed si jure mariti velit adulterii accusare, permittendum est; quomodo, si atrocem injuriam passus esset. Certe si patronum, qui sit ex eo numero, qui deprehensus ab alio interfici potest, in adulterio uxoris deprehenderit: deliberandum est, an impune possit occidere? quod durum nobis esse videtur: nam cujus famæ, multo magis vitæ parcendum est.

§. 10. Si quis in honore ministeriove publico sit: reus quidem postulatur, sed differtur ejus accusatio, & cautione judicio sistendi causa promittitur in finem honoris: & hoc ita Tiberius Cæsar rescripsit.

39. IDEM lib. 15 Responsorum.

VIm passam mulierem, sententia Præsidis Provinciæ continebatur. in Legem Juliam de adulteriis non commisisse respondi; licet injuriam suam, protegendæ pudicitiæ causa, confestim marito renunciari prohibuit. §. 1. Nupta quoque muliere, tametsi lenocinii vir prior non postuletur: adulterii crimen contra adulterum ab extrario poterit inferri. §. 2. In matrimonio quoque defuncta uxore, vir jure adulterum inter reos recipi postulat. §. 3. Nupta prius, quam adulter damnetur, adulterii non postulatur: si nuptias denunciatio, vel ad domum mulieris missa non præcessit. §. 4. Mulierem ob latronum societatem exulare jussam, citra pœnæ metum in matrimonio retineri posse respondi: quia non fuerat adulterii damnata.

§. 5. Præscriptione quinque annorum crimen incesti conjunctum adulterio non excluditur.

§. 6. Duos quidem adulterii, marem & fœminam, propter commune crimen, simul non jure, nec à viro postulari convenit. Cum tamen duobus denunciatum fuisset ab eo, qui postea desistere volebat: abolitionem esse necessariam in utriusque personam respondi.

§. 7. Incesti commune crimen adversus duos simul intentari potest. §. 8. De servis quæstionem in dominos incesti postulatos ita demum habendam respondi, si per adulterium incestum esse contractum dicatur.

40. PAULUS lib. 19 Responsorum.

QUæsitum est, an ea quam maritus adulterii crimine se accusaturum minatus est, nec quicquam egit vel jure mariti, vel jure publico, nubere possit ei, quem in ea reum adulterii destinavit? Paulus respondit, nihil impedire, quominus ei, quem suspectum maritus habuit, ea de qua quæritur, nubere possit. §. 1. Item quæritur, an idem maritus destitisse videatur, vel lenocinium commisisse, qui eandem reduxit uxorem? Paulus respondit, eum, qui post crimen adulterii intentatum eandem uxorem reduxit, destitisse videri: & ideo ex eadem Lege postea accusandi ei jus non superesse.

41. IDEM lib. 1 Sententiarum.

IN crimine adulterii nulla danda dilatio est: nisi ut personæ exhibeantur, aut judex ex qualitate negotii motus, hoc causa cognita permiserit.

42. TRYPHONINUS lib. 2 Disputat.

SI is, qui jus annulorum impetravit, adulterium commisit in patroni uxorem, aut in patronam suam, aut in ejus, eive, cujus libertus patris, aut matris, filii filiæve fuit: an ut libertus puniri debeat? & si deprehensus sit in adulterio, an impune occidatur? Et magis probo, subjiciendum pœna libertinorum: quoniam Lege Julia de adulteriis coërcendis ad tuenda matrimonia pro libertinis eos haberi placuit, & deteriorem causam per istud beneficium patronorum haberi non oportet.

43. GAIUS lib. 3 ad Leg. 12 Tabularum.

SI ex Lege repudium missum non sit, & idcirco mulier adhuc nupta esse videatur: tamen si quis eam uxorem duxerit, adulter non erit. idque Salvius Julianus respondit: quia adulterium [inquit] sine dolo malo non committitur: quanquam dicendum, ne is, qui sciret eam ex Lege repudiatam non esse, dolo malo committat.

44. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

DEfuncta quoque socru, gener incesti postulabitur, ut adulter post mortem mulieris.

TIT. VI.
AD LEGEM JULIAM DE VI PUBLICA.

1. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

LEge Julia de vi publica tenetur, qui arma, tela domi suæ, agrove, in villa præter usum venationis, vel itineris, vel navigationis coëgerit.

2. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

EXcipiuntur autem arma, quæ quis promercii causa habuerit, hereditateve ei obvenerint.

3. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

IN eadem causa sunt, qui turbæ seditionisve faciendæ consilium inierint, servosve aut liberos homines in armis habuerint. §. 1. Eadem Lege tenetur, qui pubes cum telo in publico fuerit. §. 2. In eadem causa sunt, qui pessimo exemplo, convocata seditione villas expugnaverint, & cum telis & armis bona rapuerint.

§. 3. Item tenetur, qui ex incendio rapuerit aliquid præter materiam. §. 4. Præterea punitur hujus Legis pœna, qui puerum, vel fœminam, vel quemquam per vim stupraverit.

§. 5. Sed & qui [in] incendio cum gladio, aut telo rapiendi causa fuit, vel prohibendi dominum res suas servare, eadem pœna tenetur.

§. 6. Eadem Lege tenetur, qui hominibus armatis possessorem domo agrove suo, aut navi sua dejecerit, expugnaverit [concursu],

4. ULPIANUS lib. 59 ad Edict.

UTive id staret, homines commodaverit.

5. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

QUi cœtu, conversu, turba, seditione, incendium fecerit: quique hominem dolo malo incluserit, obsederit: quive fecerit, quominus sepeliatur, quo magis funus diripiatur, distrahatur: quive per vim sibi aliquem obligaverit; nam eam obligationem Lex rescindit. §. 1. Si de vi, & possessione, vel dominio quæratur: ante, cognoscendum de vi, quam de proprietate rei, D. Pius, τῷ κοινῷ τῶν θετταλῶν, id est, *Universitati Thessalorum* [Græce] rescripsit. sed & decrevit, ut prius de vi quæratur, quam de jure dominii, sive possessionis. §. 2. Qui vacantem mulierem rapuit, vel nuptam: ultimo supplicio punitur. & si pater injuriam suam precibus exoratus remiserit, tamen extraneus sine quinquennii præscriptione reum postulare poterit: cum raptus crimen Legis Juliæ de adulteris potestatem excedat.

6. ULPIANUS lib. 7 de Officio Procons.

ET eum, qui puerum ingenuum rapuit, puniendum D. Pius rescripsit in hæc verba: *Exemplum libelli dati mihi à Domitio Silvano, nomine Domitii Silvani patrui, subjici jussi, motus querela ejus, qua significavit filium suum ingenuum juvenem admodum raptum, atque conclusum,* [mox] *verberibus ac tormentis usque ad summum periculum adflictum: Gemine carissime, velim audias eum, & si compereris hæc ita admissa, rem severe exequaris.*

7. IDEM lib. 8 de Officio Proconsulis.

LEge Julia de vi publica tenetur, qui cum imperium potestatemve haberet, civem Romanum adversus provocationem necaverit, verberaverit, jusseritve quid fieri, aut quid in collum injecerit, ut torqueatur. † Item quod ad legatos, oratores, comitesve attinebit, si quis eorum [quem] pulsasse, & sive injuriam fecisse arguetur.

8. MÆCIANUS lib. 5 Publicorum.

LEge Julia de vi publica cavetur, ne quis reum vinciat, impediatve, quominus Romæ intra certum tempus adsit.

9. PAU-

dominumque eorum, si velit eos defendere, non posse revocare in provinciam suam; sed ibi oportere defendere, ubi deliquerint.

§. 5. Cum *sacrilegium* admissum esset in aliqua provincia, deinde in alia minus crimen: Divus Pius Pontio Proculo rescripsit, postquam cognoverit de crimine in sua Provincia admisso, ut reum in eam Provinciam remitteret ubi sacrilegium admisit.

8. MACER lib. 2 de Publicis judiciis.

QUi accusare possunt intelligemus, si scierimus, qui non possunt. † Itaque *prohibentur accusare* alii *propter sexum, vel ætatem*, ut mulier, ut pupillus. † Alii *propter sacramentum*, ut qui stipendium merent. † Alii *propter Magistratum*, potestatemve, in qua agentes sine fraude in jus evocari non possunt. † Alii *propter delictum* proprium, ut infames. † Alii *propter turpem quæstum*, ut qui duo judicia adversus duos reos subscripta habent, nummosve ob accusandum, vel non accusandum acceperint. † Alii *propter conditionem* suam, ut libertini contra patronos.

9. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

ALii propter *suspicionem calumniæ*, ut illi qui falsum testimonium subornati dixerunt.

10. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

NOnnulli propter *paupertatem*: ut sunt qui minus quam quinquaginta aureos habent.

11. MACER lib. 2 de Publicis judiciis.

HI tamen omnes, si suam injuriam exequantur, mortemve propinquorum defendant, ab accusatione non excluduntur.

§. 1. Liberi libertique non sunt prohibendi, suarum rerum defendendarum gratia, de facto parentium patronorumve queri: veluti si dicant, *vi se à possessione ab his expulsos*, scilicet *non ut crimen vis eis intendant*, *sed ut possessionem recipiant*. Nam & filius non quidem prohibitus est de facto matris queri, si dicat, *suppositum ab ea partum, quo magis coheredem haberet*: sed ream eam Lege Cornelia facere permissum ei non est.

§. 2. Ab alio delatum alius deferre non potest: sed eum, qui abolitione publica, vel privata interveniente, aut desistente accusatore, de reis exemptus est, alius deferre non prohibetur.

12. VENULEJUS [SATURNINUS lib. 2 de Judiciis publicis].

HOs accusare non licet: legatum Imperatoris, id est, Præsidem provinciæ, ex sententia Lentuli dicta Sulla & Trione Consulibus. † Item legatum Provincialem ejus duntaxat criminis, quod ante commiserit, quam in legationem venerit. † Item Magistratum populi Romani: eumve, qui reipublicæ causa abfuerit, dum non retractandæ Legis causa abest.

§. 1. Hoc beneficio etiam in reos recepti uti possunt, si abolitione interveniente repeti se non debere contendant, secundum epistulam D. Hadriani ad Glabrionem Consulem scriptam.

§. 2. Lege Julia judiciorum publicorum cavetur, ne eodem tempore de duobus reis quis quereretur, nisi suarum injuriarum causa.

§. 3. Si servus reus postulabitur: eadem observanda sunt, quæ si liber esset, ex Senatusconsulto Cotta & Messala Consulibus. §. 4. Omnibus autem Legibus servi rei fiunt, excepta Lege Julia de vi privata: quia ea Lege damnati partis tertiæ bonorum publicatione puniuntur: quæ pœna in servum non cadit. † Idemque dicendum est in cæteris Legibus, quibus pecuniaria pœna irrogatur; vel etiam capitis, quæ servorum pœnis non convenit: sicuti relegatio. † Item nec Lex Pompeia parricidii: quoniam caput primum eos adprehendit, qui parentes, cognatosve aut patronos occiderint; quæ in servos, quantum ad verba pertinet, non cadunt. sed cum *natura est communis*, similiter & in eos animadvertetur. † Item Cornelia injuriarum servum non debere recipi reum, Cornelius Sulla auctor fuit: sed durior ei pœna extra ordinem imminebit.

13. MARCIANUS lib. 1 de Publ. judiciis.

MUlierem propter publicam utilitatem ad annonam pertinentem audiri à Præfecto annonæ deferentem, D. Severus & Antoninus rescripserunt. † Famosi quoque accusantes sine ulla dubitatione admittuntur. † Milites quoque qui causas alienas deferre non possunt, qui pro pace excubant, vel magis ad hanc accusationem admittendi sunt. † Servi quoque deferentes audiuntur.

14. PAULUS lib. 2 de Officio Proconsulis.

SEnatus censuit, ne quis ob idem crimen pluribus legibus reus fieret.

15. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

IN eum, cujus dolo malo hominibus coactis damni quid datum esse dicatur, non debet cogi actor, omissa actione civili, crimen intendere.

16. IDEM lib. 2 de Officio Consulis.

SI plures existant, qui eum in publicis judiciis accusare volunt: *judex* eligere debet eum, qui accuset; causa scilicet cognita, æstimatis accusatorum personis, vel de dignitate, vel ex eo quod interest, vel ætate, vel moribus, vel alia justa de causa.

17. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

SI servum dominus in crimine capitali defendat, sistendum satisdato promittere jubetur.

18. IDEM lib. 17 Responsorum.

CUm Titia testamentum Gaii fratris sui falsum arguere minaretur, & solemnia accusationis non implevit intra tempus à Præside præfinitum: Præses [Provinciæ] iterum pronunciavit *non posse illam amplius de falso testamento dicere*. adversus quas sententias Titia non provocavit, sed dixit se post finitum tempus de irrito testamento dicere. Quæro, an Titia, quæ non appellavit adversus sententiam Præsidis, possit ad falsi accusationem postea reverti? Respondit, nihil aperte proponi, propter quod adversus sententiæ auctoritatem de falso agens audienda sit.

19. CALLISTRATUS lib. 5 de Cognit.

DIvi Fratres rescripserunt, *non debere cogi heredes accusatorum exequi crimina*.

§. 1. Item *non oportere compelli accusatorem plures reos facere*, D. Hadrianus rescripsit.

20. MODESTINUS lib. 2 de Pœnis.

EX judiciorum publicorum admissis non alias transeunt adversus heredes pœnæ bonorum ademptionis, quam si lis contestata, & condemnatio fuerit secuta: excepto repetundarum, & majestatis judicio, quæ etiam mortuis reis, cum quibus nihil actum est, adhuc exerceri placuit, ut bona eorum fisco vindicentur: adeo ut D. Severus & Antoninus rescripserint, *ex quo quis aliquod ex his causis crimen contraxit, nihil ex bonis suis alienare, aut manumittere eum posse*. † Ex cæteris vero delictis pœna incipere ab herede ita demum potest, si vivo reo accusatio mota est, licet non fuit condemnatio secuta.

21. PAPINIANUS lib. 15 Responsorum.

CApitis reus, suspenso crimine, causam fisco deferre non prohibetur.

22. IDEM lib. 16 Responsorum.

ALterius provinciæ reus apud eos accusatur & damnatur, apud quos crimen contractum ostenditur: quod etiam in militibus esse observandum optimi Principes nostri generaliter rescripserunt.

TIT. III.

DE CUSTODIA ET EXHIBITIONE REORUM.

1. ULPIANUS lib. 2 de Officio Proconsulis.

DE *custodia reorum* Proconsul æstimare solet, utrum *in carcerem* recipienda sit persona, an *militi tradenda*, vel fidejussoribus committenda, vel etiam sibi. Hoc autem vel pro criminis, quod objicitur, qualitate, vel propter honorem, aut propter amplissimas facultates, vel pro *innocentia* personæ, vel pro dignitate ejus, qui accusatur, facere solet.

2. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteriis.

SI servus capitali crimine postuletur: Lege publicorum cavetur, Ut sistendum vel ab extero satisdato promittatur. quod si non defendatur, in vincula publica conjici jubetur, ut ex vinculis causam dicat. §. 1. Solet itaque tractari, an postea domino permittendum sit, oblata satisdatione servum suum vinculis liberare? dubitationem auget Edictum Domitiani, quo cautum est, *abolitiones ex Senatusconsulto factas ad hujusmodi servos non pertinere*. Nam & lex ipsa prohibet eum absolvi, prius quam de eo judicetur. Sed hæc interpretatio perdura, pernimium severa est in eo, cujus dominus absens fuit, vel quod per inopiam illo momento temporis satisdationem implere non potuit. neque enim pro indefenso derelictus recte dici potest, qui dominum præsentem non habuit: vel habuit paratum defendere, pauperem tamen: quod utique facilius admitti poterit, si non post longum temporis spatium hoc desideretur. §. 2. Qui exhibendi postulati sunt, propter aliam causam alterius criminis, quod ante admissum est, rei non recipiuntur ex Senatusconsulto. † Quod in privatis quoque [causis], & hominibus sub fidejussore factis observatur; nisi ex hoc temporalis actio in periculum cadat.

3 ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

DIvus Pius ad epistolam Antiochensium Græce rescripsit, non esse in vincula conjiciendum eum, qui fidejussores dare paratus est: nisi si tam grave scelus admisisse eum constet, ut neque fidejussoribus, neque militibus committi debeat: verum hanc ipsam carceris pœnam ante supplicium sustinere.

4. IDEM lib. 9 de Officio Proconsulis.

SI quis reum criminis pro quo satisdedit, non exhibuerit: pœna pecuniaria plectitur. puto tamen, si dolo non exhibeat, etiam extra ordinem esse damnandum. sed si neque in cautione, neque in decreto Præsidis certa quantitas comprehensa est, ac ne consuetudo ostenditur, quæ certam formam habet: Præses de modo pecuniæ, quæ inferri oporteat, statuet.

5. VENULEIUS [SATURNINUS lib. 2 de Judiciis publicis].

SI confessus fuerit reus, donec de eo pronunciaretur, in vincula publica conjiciendus est.

6. MARCIANUS lib. 2 de Judiciis publ.

DIvus Hadrianus Julio Secundo ita rescripsit: *Et alias rescriptum est, non esse utique epistolis eorum credendum, qui quasi damnatos ad Præsidem remiserint*. Idem de Irenarchis præceptum est: quia non omnes ex fide bona elogia scribere compertum est. §. 1. Sed & caput mandatorum exstat, quo Divus Pius cum Provinciæ Asiæ præerat, sub Edicto proposuit, ut Irenarchæ cum apprehenderint latrones, interrogent eos de sociis & receptatoribus; & interrogationes literis inclusas atque obsignatas ad cognitionem Magistratus mittant. Igitur qui cum elogio mittuntur, ex integro audiendi sunt, etsi per literas missi fuerint, vel etiam per Irenarchas perducti. Sic & D. Pius, & alii Principes rescripserunt, ut etiam de his qui requirendi adnotati sunt, non quasi pro damnatis, sed quasi re integra quæratur, si quis erit qui eum arguat. Et ideo cum quis ἀνάκρισιν, id est, *quæstionem seu inquisitionem* faceret, juberi oportet venire Irenarchen, & quod scripserit, exequi: & si diligenter ac fideliter hoc fecerit, conlaudandum eum; si parum prudenter, non exquisitis argumentis simpliciter denotare, *Irenarchen minus retulisse*; sed si quid maligne interrogasse, aut non dicta retulisse pro dictis eum compererit: ut vindicet in exemplum, ne quid & aliud postea tale facere moliatur.

7. MACER lib. 2 de Officio Præsidis.

SOlent Præsides provinciarum, in quibus delictum est, scribere ad collegas suos ubi factores [facinorosi] agere dicuntur, & desiderare, ut cum prosecutoribus ad se remittantur: & id quoque quibusdam Rescriptis declaratur.

8. PAULUS lib. sing. de pœnis Militum.

CArceri præpositus si pretio corruptus, sine vinculis agere custodiam, vel ferrum, venenumve in carcerem inferri passus est, officio judicis puniendus est: si nescit, ob negligentiam removendus est officio.

9. VENULEIUS SATURNINUS lib. 1 de Officio Proconsulis.

DE militibus ita servatur, ut ad eum remittantur, si quid deliquerint, sub quo militabunt: is autem, qui exercitum accipit, etiam jus animadvertendi in milites caligatos habet.

10. IDEM lib. 2 de Officio Proconsulis.

NE quis receptam custodiam sine causa demittat, mandatis ita cavetur, *Si quos ex his, qui in civitatibus sunt, celeriter, & sine causa solutos à magistratibus cognoveris, vinciri jubebis: & his, qui solverint, multam dices. nam cum scierint sibi quoque molestiæ futurum magistratus, si facile solverint vinctos: non indifferenter de cætero facient.*

11. CELSUS lib. 37 Digestorum.

NOn est dubium, quin, cujuscunque est provinciæ homo qui ex custodia producitur, cognoscere debeat is, qui ei provinciæ præest, in qua [provincia] agitur. §. 1. Illud à quibusdam observari solet, ut cum cognovit & constituit, remittat illum cum elogio ad eum qui provinciæ præest, unde is homo est. quod ex causa faciendum est.

12. CALLISTRATUS lib. 5 de Cognitionibus.

MIlites si amiserint custodias, ipsi in periculum deducuntur. nam Divus Hadrianus Statilio Secundo Legato rescripsit, quotiens custodia militibus evaserit, exquiri oportere, utrum nimia negligentia militum evaserit, an casu; & utrum unus ex pluribus, an una plures: & ita demum afficiendos supplicio milites quibus custodiæ evaserint, si culpa eorum nimia deprehendatur: alioquin pro modo culpæ in eos statuendum. † Salvio quoque

Legato Aquitaniæ idem Princeps rescripsit: in eum qui custodiam dimisit, aut ita sciens habuit, ut possit custodia evadere, animadvertendum: si tamen per vinum aut desidiam custodis id evenerit: castigandum eum, & in deteriorem militiam dare. si vero fortuito amiserit, nihil in eum statuendum. §. 1. Si paganos evaserit custodia, idem puto exquirendum, quod circa militum personas explorandum retuli.

13. IDEM lib. 6 de Cognitionibus.

IN eos, qui, cum recepti essent in carcerem, conspiraverint, ut ruptis vinculis & effracto carcere evadant, amplius quam causa, ex qua recepti sunt, reposcit, constituendum est: quamvis innocentes inveniantur ex eo crimine, propter quod impacti sunt in carcere, tamen puniendi sunt. Eos vero, qui conspirationem eorum detexerint, relevandos.

14. HERENNIUS MODESTINUS lib. 4 de Pœnis.

NOn est facile tyroni custodia credenda: nam *ea prodita, is culpæ reus est, qui eam ei commisit.* §. 1. Nec uni, sed duobus custodia committenda est. §. 2. Qui si negligentia amiserint, pro modo culpæ vel castigantur, vel militiam mutant. Quod si levis persona custodiæ fuit, castigati restituuntur. Nam si *miseratione* custodiam quis miserit, militiam mutat: fraudulenter autem si fuerit versatus in dimittenda custodia, vel capite punitur, vel in extremum gradum militiæ datur. Interdum venia datur: nam cum custodia cum altero custode simul fugisset, alteri venia data est. §. 3. Sed si se custodia interfecerit vel præcipitaverit: militi culpæ adscribitur, id est, castigabitur. §. 4. Quod si ipse custos custodiam interfecerit, homicidii reus est. §. 5. Ergo si casu custodia defuncta dicatur, testationibus id probandum est: & sic venia dabitur. §. 6. Solet præterea amissa culpa custodia, si tamen intersit eam adprehendi, tempus causa cognita militi dari ad eam requirendam, applicito ei alio milite. §. 7. Quod si fugitivum domino reddendum prodiderit: si facultates habeat, domino pretium reddere juberi, Saturninus probat.

TIT. IV.

AD LEGEM JULIAM MAJESTATIS.

1. ULPIANUS lib. 7 de officio Proconsulis.

PRoximum *sacrilegio* crimen est, quod *majestatis* dicitur. §. 1. *Majestatis* autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum, vel adversus securitatem ejus committitur. quo tenetur is cujus opera dolo malo consilium initum erit, quo obsides injussu Principis interciderent; quo armati homines cum telis lapidibusve in Urbe sint, conveniantve adversus Rempublicam; locave occupentur, vel *templa*; quove cœtus conventusve fiat, hominesve ad seditionem convocentur: cujusve opera, consilio, [dolo] malo consilium initum erit, quo quis Magistratus populi Romani, quive imperium potestatemve habet, occidatur; quove quis contra Rempublicam arma ferat: quique hostibus populi Romani nuncium literasve miserit, signumve dederit, feceritve dolo malo quo hostes populi Romani consilio juventur adversus Rempublicam: quive milites sollicitaverit, concitaveritve, quo seditio tumultusve adversus Rempublicam fiat:

2. IDEM lib. 8 Disputationum.

QUive de provincia, cum ei successum esset, non discessit: aut qui exercitum deseruit, vel privatus ad hostes perfugit: quive sciens falsum conscripsit, vel recitaverit in tabulis publicis; nam & hoc *capite primo* Lege Majestatis enumeratur.

3. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

LEx 12 Tabularum jubet, *eum qui hostem concitaverit, quive civem hosti tradiderit, capite puniri.* † Lex autem Julia majestatis præcipit eum, *qui majestatem publicam læserit, teneri*: qualis est ille, qui in bellis cesserit, aut arcem tenuerit, aut castra concesserit. † Eadem Lege tenetur, & qui injussu Principis bellum gesserit, delectumve habuerit, exercitum comparaverit: quive, cum ei in Provincia successum esset, exercitum successori non tradidit: quive Imperium, exercitumve populi Romani deseruerit: quive privatus pro potestate Magistratuve quid sciens dolo malo gesserit: quive quid eorum, quæ suprascripta sunt, facere curaverit:

4. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

CUjusque dolo malo jurejurando quis adactus est, quo adversus Rempublicam faciat: cujusve dolo malo Exercitus populi Romani in insidias deductus, hostibusve proditus erit: factumve dolo malo cujus dicitur, quo minus hostes in potestate populi Romani veniant: cujusve opera dolo malo hostes populi Romani commeatu, armis, telis, equis, pecunia, aliave qua re adjuti erunt; utve ex amicis hostes populi Romani fiant: cujusve dolo malo factum erit, quo Rex exteræ nationis Populo Romano minus obtemperet: cujusve opera dolo malo factum erit, quo magis obsides, pecunia, jumenta hostibus populi Romani dentur adversus Rempublicam. † Item, qui confessum in judicio reum, & propter hoc in vincula conjectum emiserit. §. 1. Hoc crimine liberatus est à Senatu, qui statuas Imperatoris reprobatas conflaverit.

5. MARCIANUS lib. 5 Regularum.

NOn contrahit crimen majestatis, qui statuas Cæsaris vetustate corruptas reficit. §. 1. Nec qui lapide jactato incerto, fortuito statuam attigerit, crimen majestatis commisit: & ita Severus & Antoninus Juliano Cassiano rescripserunt. §. 2. Iidem Pontio rescripserunt, non videri contra majestatem fieri ob imagines Cæsaris, nondum consecratas, venditas.

6. VENULEIUS [SATURNINUS lib. 2 de Judiciis publicis].

QUi statuas aut imagines Imperatoris jam consecratas conflaverint, aliudve quid simile admiserint, Lege Julia majestatis tenentur.

7. MODESTINUS lib. 12 Pandectarum.

FAmosi, qui jus accusandi non habent, sine ulla dubitatione admittuntur ad hanc accusationem. §. 1. Sed & milites, qui causas alias defendere non possunt: nam qui pro pace excubant, magis magisque ad hanc accusationem admittendi sunt. §. 2. Servi quoque deferentes audiuntur, & quidem dominos suos, & liberti patronos. §. 3. Hoc tamen crimen à judicibus non in occasionem ob Principalis majestatis venerationem habendum est, sed in veritate: nam & personam spectandam esse, an potuerit facere, & an ante quid fecerit, & an cogitaverit, & an sanæ mentis fuerit. *nec lubricum linguæ ad pœnam facile trahendum est*: quamquam enim temerarii digni pœna sint, tamen ut insanis illis parcendum est,

est, si non tale sit delictum, quod vel ex scriptura Legis descendit, vel ad exemplum Legis vindicandum est. §. 4. Crimen majestatis facto, vel violatis statuis, vel imaginibus, maxime exacerbatur in milites.

8. PAPINIANUS lib. 13 Responsorum.

IN quæstionibus læsæ majestatis etiam mulieres audiuntur: conjurationem denique Sergii Catilinæ [Julia] mulier detexit, & Marcum Tullium Consulem judicium ejus instruxit.

9. HERMOGENIANUS lib. 5 Juris epitomarum.

EOrum, qui majestatis crimine damnati sunt, libertorum bona liberis damnatorum conservari Divus Severus decrevit: & tunc demum fisco vindicari, si nemo damnati liberorum existat.

10. IDEM lib. 6 Juris epitomarum.

MAjestatis crimine accusari potest, cujus ope, consilio, dolo malo provincia, vel civitas hostibus prodita est.

11. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

IS, qui in reatu decedit, integri status decedit. extinguitur enim crimen mortalitate: nisi forte quis majestatis reus fuit. nam hoc crimine, nisi à successoribus purgetur, hereditas fisco vindicatur. Plane non quisquis Legis Juliæ majestatis reus est, in eadem conditione est: sed qui perduellionis reus est, hostili animo adversus Rempublicam vel Principem animatus: cæterum si quis ex alia causa Legis Juliæ majestatis reus sit, morte crimine liberatur.

TIT. V.

AD LEGEM JULIAM DE ADULTERIIS COERCENDIS.

1. ULPIANUS lib. 2 de Adulteriis.

HÆc Lex lata est à Divo Augusto.

2. IDEM lib. 8 Disputationum.

EX Lege Julia servatur, ut cui necesse est ab adultero incipere, quia mulier ante denunciationem nupsit, non alias ad mulierem possit pervenire, nisi reum peregerit: peregisse autem non alias quis videtur, nisi & condemnaverit.

§. 1. Marito jure mariti accusanti illa præscriptio objicitur, *Si Legem prodidisse dicatur ob hoc, quod adgressus accusationem adulterii destitit.*

§. 2. Lenocinii quidem crimen Lege Julia de adulteris præscriptum est: cum sit in eum maritum pœna statuta, qui de adulterio uxoris suæ quid ceperit; item in eum, qui in adulterio deprehensam retinuerit. §. 3. Cæterum qui patitur uxorem suam delinquere, matrimoniumque suum contemnit, quique contaminationi non indignatur, pœna adulterum non infligitur.

§. 4. Qui hoc dicit, lenocinio mariti se fecisse, relevare quidem vult crimen suum, sed non est hujusmodi compensatio admissa: ideo si maritum velit reus adulterii lenocinii reum facere, semel delatus non audietur. §. 5. Si publico judicio maritus uxorem ream faciat, an lenocinii allegatio repellat maritum ab accusatione? & putem non repellere: lenocinium igitur mariti ipsum onerat, non mulierem excusat.

§. 6. Unde quæri potest, an is, qui de adulterio cognoscit, statuere in maritum ob lenocinium possit? Et puto posse. Nam Claudius Gorgus vir clarissimus uxorem accusans, cum detectus est, uxorem in adulterio deprehensam retinuisse, & sine accusatore lenocinio damnatus est à Divo Severo. §. 7. Extraneus autem nequaquam lenocinium objiciens, posteaquam reus factus est, se relevabit, nec maritum pœnæ subjiciet. §. 8. Si simul ad accusationem veniant maritus & pater mulieris, quem præferri oporteat, quæritur? Et magis est, ut maritus præferatur: nam & propensiore ira, & majore dolore executurum eum accusationem credendum est: in tantum, ut etsi pater prævenerit, & libellos inscriptionum deposuerit, marito non negligente, nec retardante, sed accusationem parante, & probationibus instituente, atque muniente, ut facilius judicantibus de adulterio probetur, idem erit dicendum. §. 9. Sed & quotiens alii, qui post maritum & patrem accusare possunt, ad accusandum prosiliunt, Lege expressum est, ut is, cujus de ea re notio est, de justo accusatore constituat.

3. IDEM lib. 2 de Adulteris.

NIsi igitur pater maritum infamem aut arguat, aut doceat, colludere magis cum uxore, quam ex animo accusare: postponetur marito.

4. IDEM lib. 8 Disputationum.

SI maritus prævenerit, accusareque instituerit: tempora non cedunt patri, quo accusationem instituere non potest. sic tamen, ut quodad unus occupet, utrique tempora cedant: ubi vero maritus occupavit, residua tempora ei, qui occupare non potest, non cedant. † Quod & in eo dici potest, qui ab adultero, vel adultera cœpit: nam adversus eum, adversus quem non cœpit, desinunt ei tempora cedere. Hæc in maritis & patribus dicta sunt. §. 1. Extraneis autem, qui accusare possunt, accusandi facultas post maritum & patrem conceditur. nam post sexaginta dies quatuor menses extraneis dantur, & ipsi utiles. §. 2. Si ante extraneus instituerit accusationem, an superveniente marito permittatur accusatio, quæritur? & magis arbitror, hoc quoque casu maritum audiendum, si non negligentia præventus est. Et ideo, & si accusatione instituta, absoluta sit mulier extraneo accusante; tamen marito debet permitti restaurare accusationem, si idoneas causas allegare possit, quibus impeditus non instituit accusationem.

5. JULIANUS lib. 86 Digestorum.

NUptam mihi adulterii ream postulari posse in priore matrimonio commissi, dubium non est: cum aperte Lege Julia de adulteriis coërcendis caveatur; si quidem vidua sit, de cujus adulterio agetur, ut accusator liberum arbitrium habeat, adulterum an adulteram prius accusare malit; si vero nupta sit, ut prius adulterum peragat, tunc mulierem.

6. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteris.

INter liberas tantum personas adulterium stuprumve passas Lex Julia locum habet. quod autem ad servas pertinet, & Legis Aquiliæ actio facile tenebit, & injuriarum quoque competit; nec erit deneganda Prætoria quoque actio de servo corrupto: nec propter plures actiones parcendum erit in hujusmodi crimine reo.

§. 1. Lex stuprum & adulterium promiscue & καταχρηστικώτερον, *id est*, *abusive*, appellat: sed proprie *adulterium* in nupta committitur, propter *partum ex altero conceptum* composito nomine: stuprum vero in virginem viduamve committitur; quod Græci φθορὰν, *id est, corruptionem* appellant. §. 2. Filiusfamilias maritus ab eo, qui sui juris est, in ea Lege non separatur. Divus quoque Hadrianus Rosiano Gemino rescripsit, & invito patre filium hac Lege reum facere [posse]. §. 3. Maritus, etsi duo reos ex alio crimine habeat, poterit jure viri tertium accusare:

cusare: quoniam ea causa non cedit in numerum cæterarum.

7. MARCIANUS lib. 10 Institutionum.

QUi pupillam suam duxit uxorem contra Senatusconsultum: nec matrimonium est [hoc]: & potest adulterii accusari, qui tutor & curator fuit, & infra vicesimum sextum annum duxit uxorem non à patre desponsam vel destinatam, vel testamento denominatam. §. 1. In lib. 2 de adulteriis Papiniani Marcianus notat: Incesti commune crimen adversus duos simul intentari potest.

8. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteriis.

QUi domum suam, ut stuprum, adulteriumve cum aliena matrefamilias, vel cum masculo fieret, sciens præbuerit, vel quæstum ex adulterio uxoris suæ fecerit: cujuscunque sit conditionis, quasi adulter punitur. §. 1. Appellatione domus habitationem quoque significari, palam est.

9. ULPIANUS lib. 4 de Adulteriis.

ETsi amici quis domum præbuisset, tenetur. §. 1. Sed & si quis in agro balneove stuprum fieri præbuisset: comprehendi debet.

§. 2. Sed & si in domum aliquam soliti fuerint convenire ad tractandum de adulterio: etsi eo loci nihil fuerit admissum; verumtamen videtur is domum suam, ut stuprum adulteriumve committeretur, præbuisse: quia sine colloquio illo adulterium non committeretur.

10. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteriis.

MAter autem familias significatur non tantum nupta, sed etiam vidua. §. 1. Mulieres quoque hoc capite Legis, quod domum præbuerunt, vel pro comperto stupro aliquid acceperunt, tenentur. §. 2. Mulier, quæ evitandæ pœnæ adulterii gratia lenocinium fecerit, aut operas suas in scenam locavit, adulterii accusari damnarique ex Senatusconsulto potest.

11. IDEM lib. sing. de Adulteriis.

MIles, qui cum adultero uxoris suæ pactus est, solvi sacramento deportarique debet. §. 1. Militem, qui sororis filiam in contubernio habuit, licet non in matrimonium, adulterii pœna teneri rectius dicetur. §. 2. Ea quæ inter reas adulterii recepta esset, absens defendi non potest. §. 3. Socer, cum *nurum adulterii accusaturum se* libellis Præsidi datis testatus fuisset, maluit accusatione desistere, & *lucrum ex dote* magis petere: quæritur, an hujusmodi commentum ejus admitti existimes? Respondit: Turpissimo exemplo is, qui nurum suam accusare instituisset, postea desistere maluit, contentus lucrum ex dote retinere, tanquam culpa mulieris dirempto matrimonio: quare non inique repelletur, qui commodum dotis vindictæ domus suæ præponere non erubuit. §. 4. Adulterii reum intra quinque annos continuos à die criminis admissi, defuncta quoque muliere, postulari posse palam est. §. 5. Quidam accusare volebat adulterii mulierem, & postulabat, *ne sibi computarentur dies, quos in custodiam* fecisset; me hoc admittente extitit, qui mihi contradiceret: cujus opinionem an tu probes, rogo maturius mihi scribas? Respondit: Opinionem tuam, & verba Legis & sententia adjuvant: cui placuit, utiles dies accusatori computandos esse, id est, quibus potuit accusationis solemnia implere: quare sine dubio dies, quibus quis in custodia fuit, extra computationem utilium dierum existimanti tibi constitutos, contradici non debuit. §. 6. Sexaginta dies qui marito accusante utiles computantur, feriatis quoque diebus, si modo facultatem præsidis adeundi accusator habuit, numerari certum est: quoniam de plano quoque libellus dari potest. quod privilegium si amisit, non prohibetur intra alios quatuor menses querelam suam apud judicem deferre. §. 7. Quærebatur, an jure mariti possit accusare vir eam fœminam, quæ, cum ei desponsa fuisset, alii in matrimonium à patre fuisset tradita? Respondit: Novam rem instituere hujusmodi accusatorem existimo, qui adulterii crimen objicere desiderat propter hoc tantum, quod priori sibi desponsa puella, à patre in matrimonium alii fuerit tradita. §. 8. Defuncto marito, adulterii rea mulier postulatur. §. 9. Quæ propter impuberem filium vult dilationem ab accusatore impetrare, an debeat audiri? Respondi: Non videtur mihi confugere ea mulier ad justam defensionem, quæ ætatem filii prætendit ad eludendam legitimam accusationem: nam non utique crimen adulterii quod mulieri objicitur, infanti præjudicat; cum possit & illa adultera esse, & impubes defunctum patrem habuisse. §. 10. Volenti mihi ream adulterii postulare eam quæ post commissum adulterium in eodem matrimonio perseveravit, contradictum est: Quæro, an juste responsum sit? Respondit, Ignorare non debuisti, durante eo matrimonio, in quo adulterium dicitur esse commissum, non posse mulierem ream adulterii fieri. sed nec adulterum interim accusari posse.

§. 11. Licet ei mulier, qui in suspicione adulterii incidit, nupsisse dicatur: non ante accusari poterit, quam adulter fuerit convictus; alioquin ad hoc vel maxime viri confugient, volentes bene concordatum sequens matrimonium dirimere, ut dicant cum adultero mulierem nuptias contraxisse. §. 12. Mulier cum absentem virum audisset vita functum esse, alii se junxit: mox maritus reversus est: Quæro quid adversus eam mulierem statuendum sit? Respondit, tam juris quam facti quæstionem moveri. Nam, si longo tempore transacto, sine ullius stupri probatione, falsis rumoribus inducta, quasi soluta priore vinculo, legitimis nuptiis secundis juncta est: quod verisimile est deceptam eam fuisse, nihil vindicta dignum videri potest. quod si ficta mariti mors argumentum faciendis nuptiis probabitur præstitisse, cum hoc facto pudicitia laboretur, vindicare debet pro admissi criminis qualitate. §. 13. Ream adulterii uxorem duxi: eam damnatam mox repudiavi: Quæro, an causam dissidii præstitisse videor? Respondit: Cum per Legem Juliam hujusmodi uxorem retinere prohibearis, non videri causam te dissidii præstitisse, palam est: quare ita jus tractabitur, quasi culpa mulieris facto divortio.

12. ULPIANUS lib. 1 de Adulteriis.

HÆc verba Legis, *Ne quis posthac stuprum, adulterium facito sciens dolo malo*, & ad eum, qui suasit, & ad eum, qui stuprum vel adulterium intulit, pertinent.

13. IDEM lib. 2 de Adulteriis.

SI uxor non fuerit in adulterio, concubina tamen fuit: jure quidem mariti accusare eam non poterit, quæ uxor non fuit; jure tamen extranei accusationem instituere non prohibebitur: si modo ea sit, quæ in concubinatu se dando, matronæ nomen non amisit: ut puta quæ patroni concubina fuit. §. 1. Plane sive justa uxor fuit, sive injusta: accusationem instituere [vir] poterit. nam & Sextus Cæcilius ait, Hæc lex ad omnia matrimonia pertinet: & illud Homericum adfert, nec enim soli (inquit) Atridæ uxores suas amant.

Οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων
Ἀτρεΐδαι. Id est,
Non soli amant uxores diversivocorum hominum
Atridæ.

§. 2. Sed & in ea uxore potest maritus adulterium vindicare, quæ volgaris fuerit: quamvis, si vidua esset, impune in ea stuprum committeretur. § 3. Divi Severus & Antoninus rescripserunt, etiam in sponsa hoc idem vindicandum: quia neque matrimonium qualecunque, nec spem matrimonii violare permittitur.

§. 4. Sed etsi ea sit mulier, cum qua incestum commissum est; vel ea quæ, quamvis uxoris animo haberetur, uxor tamen esse non potest: dicendum est jure mariti accusare eam non posse, jure extranei posse. §. 5. Judex adulterii ante oculos habere debet, & inquirere, an maritus pudice vivens, mulieri quoque bonos mores colendi auctor fuerit? periniquum enim videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat: quæ res potest & virum damnare, non rem ob compensationem mutui criminis inter utrosque communicare. §. 6. Si quis uxorem suam velit accusare, dicatque eam adulterium commisisse, antequam sibi nuberet: jure viri accusationem instituere non poterit: quia non, cum ei nupta est, adulterium commisit. † Quod & in concubina dici potest, quam uxorem quis postea habuit: vel in filiafamilias, cujus conjunctioni pater postea concessit.

§. 7. Si quis plane uxorem suam, cum apud hostes esset, adulterium commisisse arguat: benignius dicetur, posse eum accusare jure viri. sed ita demum adulterium maritus vindicabit, si vim hostium passa non esset. cæterum quæ vim patitur, non est in ea causa, ut adulterii vel stupri damnetur. §. 8. Si minor duodecim annis in domum deducta adulterium commiserit, mox apud eum ætatem excesserit, cœperitque esse uxor: non poterit jure viri accusari ex eo adulterio, quod ante ætatem nupta commisit. sed vel quasi sponsa poterit accusari ex Rescripto Divi Severi, quod supra relatum est.

§. 9. Sed & si qua repudiata, mox reducta sit, non quasi eodem matrimonio durante, sed quasi alio interposito: videndum est, an ex delicto quod in priore matrimonio admisit, accusari possit? & puto non posse: abolevit enim prioris matrimonii delicta, reducendo eam.

§. 10. Idem dicendum est, si stupri velit accusare eam, quam postea duxit uxorem: sero enim accusat mores, quos uxorem ducendo probavit.

14. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

IS, cujus ope, consilio, dolo malo factum est, ut vir, fœminave in adulterio deprehensa, pecunia, aliave qua pactione se redimerent, eadem pœna damnatur, quæ constituta est in eos qui lenocinii crimine damnantur. §. 1. Si vir infamandæ uxoris suæ causa adulterum subjecerit, ut ipse deprehenderit: & vir & mulier adulterii crimine tenentur ex Senatusconsulto de ea re facto. §. 2. Marito primum, vel patri eam filiam, quam in potestate habet, intra dies sexaginta divortii accusare permittitur, nec ulli alii in id tempus agendi potestas datur: ultra eos dies neutrius voluntas expectatur. §. 3. Jure mariti qui accusant, calumniæ periculum non evitant.

15. ULPIANUS lib. 2 de Adulteriis.

SI maritus sit in Magistratu, potest præveniri à patre; atqui non oportet: & putat Pomponius debere dici, quoad maritus Magistratum gerit, patris quoque accusationem impediendum, ne præripiatur marito jus, quod cum eo æquale habet. igitur non cedent sexaginta dies patri, cum accusare non potest. §. 1. Legis Juliæ de adulteriis capite septimo ita cavetur, NE QUIS INTER REOS REFERAT EUM QUI TUM SINE DETRECTATIONE REIPUBLICÆ CAUSA ABERIT. neque enim æquum visum est, absentem Reipublicæ causa inter reos referri, dum Reipublicæ operatur. §. 2. Necessario adjicitur *sine detrectatione.* cæterum si quis evitandi criminis id egit, ut Reipublicæ causa abesset, nihil illi commentum hoc proficiat. §. 3. Quod si quis præsens sit, vice tamen absentis habetur: utputa qui in vigilibus vel urbanis castris militat: dicendum est, deferri hunc posse. neque enim laborare habet, ut se repræsentet. §. 4. Et generaliter dicendum est eorum demum absentiam excusatam esse, qui in alia Provincia Reipublicæ causa absunt, quam in ea in qua deferuntur. Proinde si quis in Provincia, in qua agit, adulterium commiserit, accusari poterit: nisi sit ea persona, quæ ad Præsidis cognitionem non pertinet. §. 5. Si negaverint se pater & maritus accusaturos intra diem sexagesimum: an statim incipiant tempora extraneo cedere? Et primus Pomponius putat admitti ad accusationem extraneum posse statim atque illi negaverint: cui adsentiendum puto. fortius enim dicitur, eum, qui se negaverit acturum, postea non audiendum. §. 6. Lex Julia de adulteriis specialiter quosdam adulterii accusare prohibet: ut minorem annis 25. nec enim visus est idoneus accusator, qui nondum robustæ ætatis est. quod ita verum est, si non matrimonii sui injuriam exequatur. cæterum si suum matrimonium vindicare velit, quamvis jure extranei ad accusationem veniat, tamen audietur: nec enim ulla præscriptio objicitur suam injuriam vindicanti. Sane si juvenili facilitate ductus, vel etiam fervore ætatis accensus, ad accusationem prosiliit: accusanti ei non facile calumniæ pœna irrogabitur. † *Minorem 25 annis* etiam eum accipimus, [ut] qui vicesimum quintum annum ætatis agit. §. 7. Præscriptiones, quæ objici solent accusantibus adulterii, ante solent tractari, quam quis inter eos recipiatur. cæterum posteaquam semel receptus est, non potest præscriptionem objicere. §. 8. Si in viduitate mulier perseverat: in accusatoris est arbitrio, à quo velit incipere, utrum ab adultero, an ab adultera. §. 9. Si quis & adulterum & adulteram simul detulit, nihil agit: poteritque, quasi neutrum detulerit, rursus à quo velit, initium facere; quia nihil agit prima delatione.

16. IDEM lib. 1 de Adulteriis.

QUi uxori repudium miserit, potest ei denunciare, ne Seio nuberet: & si denunciaverit, & ab ea incipere potest.

17. IDEM lib. 2 ad Legem Juliam de Adult.

D*Enunciasse* qualiter accipiamus? utrum ad judicem, an vero simpliciter? Ego, etsi non denunciavit ad judicem, sufficere credo, si adulterii se acturum denunciaverit. §. 1. Quid ergo, si non quidem denunciavit, verum libellos accusatorios dedit, antequam nuberet? eaque cum id cognovisset, nupsit vel ignorans? Puto non videri ei denunciatum: idcirco non posse accusatorem ab ea incipere. §. 2. Quid ergo, si tantum denunciavit, ne nuberet, sed non addidit quare? num recte nupsisse videatur? Sed melius est illud sequi, ut ejus denunciatio videatur electionem accusatori reservare, qui crimen denunciavit: omnino igitur si se-

si fecit adulterii criminis commemorationem in denunciatione, etsi judicem non monstravit, magis putamus mulierem, quasi denunciationem præcesserit, posse accusari.

§. 3. Quid tamen, si specialiter, cum quo adulterium fecerit, denunciatione complexus est, mox velit eam ex alterius persona accusare? magis est, ut non debeat audiri; neque enim crimen, quod denunciavit, objicit. §. 4. Sed etsi per procuratorem denunciaverit, puto posse eum accusationem, si velit, instituere: sufficereque procuratoris denunciationem. §. 5. Ergo etsi per actores denunciaverit, id est, per servum dominus denunciaverit: rata erit denunciatio. §. 6. Quæritur, an alius adulteram, alius adulterum postulare possit: ut quamvis ab eodem ambo simul postulari non possint, à diversis tamen singuli possint? Sed non ab re est hoc probare, diversos accusatores admitti posse: dum si ante denunciationem nupserit, prior mulier accusari non possit. Expectabit igitur mulier sententiam de adultero latam. Si absolutus fuerit, mulier per eum vincet, nec ultra accusari potest. Si condemnatus fuerit, mulier non est condemnata, sed aget causam suam: fortassis & obtinere, vel gratia, vel justitia, vel Legis auxilio possit. Quid enim, si adulter inimicitiis oppressus est, vel falsis argumentis, testibusque subornatis apud Præsidem gravatus: qui aut noluit, aut non potuit provocare? mulier vero judicem religiosum sortita, pudicitiam suam defendet? §. 7. Sed si antequam condemnetur,

18. MACER l. 1 de Publ. judic.

VEl antequam cum eo agi cœperit,

19. ULPIANUS lib. 11 ad Legem Juliam de Adulteris.

ADulter diem suum obierit: constitutum est, etiam mortuo adultero, sine præscriptione mulierem posse accusari. §. 1. Sed etsi non mors, sed pœna alia reum subtraxerit: adhuc dicimus, posse ad mulierem veniri.

§. 2. Si eo tempore, quo eligebatur reus, adultera nupta non fuit; quo autem absolvatur, nupta invenitur: dicendum est, hanc absoluto quoque adultero posse accusari: quia eo tempore quo adulter eligebatur, nupta non fuit.

§. 3. Nupta non potest accusari, non tantum ab eo qui adulterum accusavit, nec obtinuit: sed nec ab alio quidem, si adulter absolutus est. † Proinde si per collusionem cum adultero constituerit, fueritque absolutus: dedit mulieri nuptæ adversus omnes securitatem. † Plane si nupta esse desierit, accusari poterit: neque enim aliam Lex tuetur, quam eam quæ nupta est, quamdiu nupta erit.

20. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteriis.

PAtri datur jus occidendi adulterum cum filia, quam in potestate habet. Itaque nemo alius ex patribus idem jure faciet. Sed nec *filiusfamilias* pater.

21. ULPIANUS lib. 1 de Adulteris.

SIc eveniet ut nec pater, nec avus possint occidere. nec immerito: in sua enim potestate non videtur habere, qui non est suæ potestatis.

22. PAPINIANUS lib. 1 de Adulteriis.

NEc in ea Lege naturalis ab adoptivo pater separatur. §. 1. In accusationem viduæ filiæ non habet pater jus præcipuum. §. 2. Jus occidendi patri conceditur domi suæ, licet ibi filia non habitat, vel in domo generi. Sed domus, & pro domicilio accipienda est, ut in Lege Cornelia de injuriis. §. 3. Sed qui occidere potest adulterum, multo magis contumelia poterit jure adficere. §. 4. Ideo autem patri, non marito mulierem, & omnem adulterum permissum est occidere, quod *plerunque pietas paterni nominis consilium pro liberis capit*: cæterum mariti calor & impetus facile decernentis fuit refrænandus.

23. ULPIANUS lib. 1 de Adulteriis.

QUod ait Lex, IN FILIA ADULTERUM DEPREHENDERIT, non otiosum videtur: voluit enim ita demum hanc potestatem patri competere, si in ipsa turpitudine filiam de adulterio deprehendat. Labeo quoque ita probat. & Pomponius scripsit, in ipsis rebus Veneris deprehensum occidi: & hoc est quod Solo & Draco dicunt ἐν ἔργῳ. §. 1. Sufficit patri, si eo tempore habeat in potestate quo occidit, non quo in matrimonio collocavit: finge enim postea redactam in potestate.

§. 2. Quare non ubicunque deprehenderit pater, permittitur ei occidere, sed domi suæ generive sui tantum: illa ratio redditur, quod majorem injuriam putavit legislator, quod in domum patris aut mariti ausa fuerit filia adulterum inducere. §. 3. Sed si pater alibi habitet, habeat autem & aliam domum, in qua non habitet: deprehensam illo filiam, ubi non habitat, occidere non poterit. §. 4. Quod ait Lex, IN CONTINENTI FILIAM OCCIDAT, sic erit accipiendum, ne occiso hodie adultero reservet, & post dies filiam occidat; vel contra: debet enim prope uno ictu, & uno impetu utrumque occidere, æquali ira adversus utrumque sumpta. quod si non affectavit, sed dum adulterum occidit, profugit filia, & interpositis horis adprehensa est à patre qui persequebatur: in continenti videbitur occidisse.

24. MACER lib. 1 Publicorum.

MArito quoque adulterum uxoris suæ occidere permittitur: sed non quemlibet, ut patri. nam hac Lege cavetur, ut liceat viro deprehensum domi suæ, non etiam soceri, in adulterio uxoris occidere eum qui leno fuerit; quive artem ludicram ante fecerit, in scenam saltandi cantandive causa prodierit; judiciove publico damnatus, neque in integrum restitutus erit; quive libertus, ejus mariti, uxorisve patris, matris, filii, filiæ, utrius eorum fuerit. (Nec interest, proprius cujus eorum, an cum alio communis fuerit). quive servus erit.

§. 1. Et præcipitur, ut is maritus qui horum quem occiderit, uxorem sine mora dimittat.

§. 2. Cæterum sui juris, an *filiusfamilias* sit maritus, nihil interesse à plerisque dictum est.

§. 3. Illud in utroque ex sententia Legis quæritur, an patri Magistratum occidere liceat? item si filia ignominiosa sit, aut uxor contra Leges nupta, an id jus nihilominus pater maritusve habeat? Et quid si pater, maritus, leno, vel aliqua ignominia notatus est? Et rectius dicetur eos jus occidendi habere, qui jure patris maritive accusare possunt.

25. ULPIANUS lib. 11 ad Legem Juliam de Adulteriis.

CApite quinto Legis Juliæ ita cavetur, *ut viro adulterum in uxore sua deprehensum, quem aut nolit, aut non liceat occidere, retinere horas diurnas, nocturnasque continuas non plus quam viginti testandæ ejus rei causa, sine fraude sua jure liceat.* §. 1. Ego arbitror, etiam in patre id servandum, quod in marito expressum est.

§. 2. Sed etsi non in domo sua deprehenderit maritus, poterit retinere. §. 3. Sed semel remissus adulter, reduci non potest. §. 4. Quid ergo

ergo si evaserit? an reductus custodiri viginti horis possit? Et putem hic magis dicendum, reductum retineri posse [testandæ rei gratia.

§. 5. Quod adjicitur], *testandæ [ejus rei gratia]*, ad hoc pertinet, ut testes inducat testimonio futuros accusatori, deprehensum reum in adulterio.

26. IDEM lib. 3 Disputationum.

CONstante matrimonio ab eo qui extra maritum ad accusationem admittitur, accusari mulier adulterii non potest: probatam enim à marito uxorem, & quiescens matrimonium non debet alius turbare, atque inquietare, nisi *prius lenocinii* maritum accusaverit. §. 1. Derelictam vero à marito accusationem etiam ab alio excitari utile est.

27. IDEM lib. 3 de Adulteriis.

SI postulaverit accusator, ut quæstio habeatur de servo adulterii accusato: sive voluit ipse interesse, sive noluit, jubent judices eum servum æstimari: & ubi æstimaverint, tantam pecuniam, & alterum tantum eum, qui nomen ejus servi detulerit, ei, ad quem ea res pertinet, dare jubebunt. §. 1. Sed despiciamus, cui ista pœna præstanda sit: quia Lex eum nominavit ad quem ea res pertinebit? Igitur bonæ fidei emptorem, quamvis ab eo emerit, qui dominus non est, recte dicemus eum esse, ad quem ea res pertinet. §. 2. Eum quoque qui pignori acceperit, magis admittimus in eadem causa esse: scilicet, quia intererat ejus, quæstionem non haberi. §. 3. Sed & si ususfructus in servo alienus sit, inter dominum & fructuarium dividi debet æstimatio. §. 4. Et si communis plurium servus erit, utique inter eos quoque erit æstimatio dividenda. §. 5. Si liber homo, dum servus existimatur, tortus sit, quia & ipse conditionem suam ignorat: magis admittit Cæcilius, actionem utilem ipsi dandam adversus eum qui per calumniam appetit: ne impunita sit calumnia ejus ob hoc, quod liberum hominem quasi servum deduxit in quæstionem. §. 6. Haberi quæstionem Lex jubet de servis, ancillisve ejus, de quo, vel de qua quæreretur, parentisve utriusque eorum, si ea mancipia ad usum ei à parentibus data sint. Divus autem Hadrianus Cornelio Latiniano rescripsit, & de exteris servis quæstionem haberi. §. 7. Quæstioni interesse jubentur reus, reave & patroni eorum, & qui crimen detulerit, interrogandique facultas datur patronis. §. 8. De eoque servo, in quo usumfructum reus habuit, magis est, ut quæstio haberi possit. licet enim servus ejus non fuerit, in servitute tamen fuisse videtur: nec tam proprietatis causa ad quæstionem, quam ministerii pertinet. §. 9. Ergo & si bona fide serviat reo servus alienus, admittit quis, interrogari eum per quæstionem posse. §. 10. Sed & si servus [sit], cui fideicommissa libertas debetur, vel statuta speratur: torqueri eum posse magis est. §. 11. Jubet Lex *eos homines, de quibus quæstio ita habita est, publicos esse*. proinde in communi partem publicamus: in proprio, cui ususfructus alienus est, nudam proprietatem: in quo tantum usumfructum habuit reus, magis est, ut perceptio usus fructus ad publicum incipiat pertinere: alienum servum utique non publicabimus. † Ratio autem publicandorum servorum ea est, ut sine ullo metu verum dicant: & ne, dum timeant se in reorum potestatem regressuros, obdurent in quæstione. §. 12. Non tamen prius publicantur, quam quæstio de illis habita fuerit. §. 13 Sed etsi negaverint, nihilominus publicantur. ratio enim adhuc eadem est, ne, dum hi sperant se in potestatem dominorum reversuros, si negaverint, spe meriti collocandi in mendacio perseverent. §. 14. Sed & servi accusatoris, si de his quæstio habita sit, publicentur: ejus enim servi ne mentiantur, merito à dominio ejus recedunt. Extranei vero non habent, cui gratificentur. §. 15. Si reus vel rea absoluti fuerint: æstimari per judices Lex damnum voluit; sive mortui fuerint, quantæ pecuniæ [ante quæstionem] fuerint; sive vivent, quantæ pecuniæ in his damnum datum fuerit, factumve esset. §. 16. Notandum est, quod capite quidem nono cavetur, *si servus adulterii accusetur, & accusator quæstionem in eo haberi velit, duplum pretium domino præstari* [lex jubet]: at hic simplum.

28. MARCIANUS lib. 1 de Judiciis Publ.

QUod ex his causis debetur, per condictionem, quæ ex Lege descendit, petitur.

29. ULPIANUS lib. 4 de Adulteriis.

MAriti lenocinium lex coërcuit, qui deprehensam uxorem in adulterio retinuit, adulterumque dimisit. debuit enim uxori quoque irasci, quæ matrimonium ejus violavit: tunc autem puniendus est maritus, cum excusare ignorantiam suam potest, vel adumbrare patientiam prætextu incredibilitatis: idcirco enim lex ita locuta est, ADULTERUM IN DOMO DEPREHENSUM DIMISERIT, quod voluerit in ipsa turpitudine deprehendentem maritum coërcere. §. 1. Quod ait lex, *adulterii damnatam si quis duxerit uxorem, ea lege teneri*, an & ad stuprum referatur, videamus: quod magis est. Certe si ob aliam causam ea lege sit condemnata, impune uxor ducetur. §. 2. Plectitur, & qui pretium pro comperto stupro acceperit. Nec interest, utrum maritus sit qui acceperit, an alius quilibet. quicunque enim ob conscientiam stupri accepit aliquid, pœna erit plectendus. † Cæterum si gratis quis remisit, ad Legem non pertinet. §. 3. Qui quæstum ex adulterio uxoris suæ fecerit, plectitur. nec enim mediocriter delinquit, qui lenocinium in uxore exercuit. §. 4. Quæstum autem ex adulterio uxoris facere videtur, qui quid accepit, ut adulteretur uxor: sive enim sæpius, sive semel accepit, non est eximendus. quæstum enim de adulterio uxoris facere proprie ille existimandus est, qui aliquid accepit, ut uxorem pateretur adulterari meretricio quodam genere. Quod si patiatur uxorem delinquere non ob quæstum, sed negligentiam, vel culpam, vel quandam patientiam, vel nimiam credulitatem: extra legem positus videtur. §. 5. Sex mensium hæc fit separatio, ut in nupta quidem ex die divortii sex menses computentur; in vidua vero ex die commissi criminis. quod significari videtur Rescripto ad Tertyllum & Maximum Consules. Præterea si ex die divortii sexaginta dies sint; ex die vero commissi criminis quinquennium præteriit, debuit dici, nec mulierem posse accusari. ut quod dantur sex menses utiles, sic sit accipiendum: ne crimen quinquennio continuo sopitum excitetur. §. 6. Hoc quinquennium observari legislator voluit, si reo, vel reæ stuprum, adulterium, vel lenocinium objiciatur. quid ergo, si aliud crimen sit, quod objiciatur, quod ex Lege Julia descendit? ut sunt qui domum suam stupri causa præbuerunt, & alii similes? & melius est dicere, omnibus admissis ex Lege Julia venientibus quinquennium esse præstitutum.

§. 7. Quinquennium autem ex eo die acci-pien-

piendum est, [ex] quo quid admissum est, & ad eum diem quo quis postulatus, postulatave est: & non ad eum diem, quo judicium de adulteriis exercetur. §. 8. Hoc amplius Senatusconsulto adjectum est: ut si plures eundem postulaverint, ejus, qui perseveraverit reum reamve facere, postulationis dies prima exigatur: scilicet ut qui accusat, suos libellos accusatorios expectet, non alienos. §. 9. Eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari, vel fœminæ, sine præfinitione hujus temporis accusari posse, dubium non est: cùm eum publicam vim committere nulla dubitatio est.

30. PAULUS lib. 1 de Adulteriis.

PAter sine periculo calumniæ non potest agere. §. 1. Sexaginta dies à divortio numerantur: in diebus autem sexaginta [&] ipse sexagesimus est.

31. IDEM lib. 2 de Adulteriis.

QUinquennium non utile, sed continuo numerandum est. † Quid ergo fiet, si prior mulier rea facta sit, & ideo adulter eodem tempore reus fieri non potuit, & diu tracta lite quinquennium transierit? quid, si is qui intra quinquennium quem postulaverat, non peregerit? aut prævaricatus est, & alius eundem repetere velit, & quinquennium transactum sit? æquum est computationi quinquennii eximi id tempus, quod per postulationem præcedentem consumptum sit.

32. MACER lib. 1 de Publicis judiciis.

NIhil interest, adulteram filiam prius pater occiderit, an non, dum utrumque occidat: nam si alterum occidit, Lege Cornelia reus erit. quod si altero occiso, alter vulneratus fuerit: verbis quidem Legis non liberatur. sed Divus Marcus & Commodus rescripserunt, impunitatem ei concedi: quia licet interempto adultero mulier supervixerit post tam gravia vulnera, quæ ei pater inflixerat: magis fato, quam voluntate ejus servata est; quia Lex parem in eos qui deprehensi sunt, indignationem exigit, & severitatem requirit. §. 1. Cum alterum ex adulteris elegerit maritus: alterum non ante accusare potest, quam prius judicium finietur: quia duos simul ab eodem accusari non licet. non tamen prohibetur accusator simul cum adultero vel adultera eum quoque accusare, qui domum suam præbuit, vel consilio fuit ut crimen redimeretur.

33. MARCIANUS lib. 1 de Publ. judiciis.

SI quis adulterium à servo suo commissum dicat in eam, quam uxorem habuit: D. Pius rescripsit accusare potius mulierem eum debere, quam in præjudicium ejus servum [suum] torquere. §. 1. Si quis adulterum non dimiserit, sed retinuerit, forsan filium in noverca, vel etiam libertum vel servum in uxorem: ex sententia Legis tenetur, quamvis verbis non continetur. Quæ autem retinetur, punitur. Sed si dimissam reduxerit, verbis non tenetur: sed tamen dicendum est, ut teneatur, ne fraus fiat. §. 2. Si uxor ex adulterio viri pretium acceperit, Lege Julia quasi adultera tenetur.

34. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

STuprum committit, qui liberam mulierem consuetudinis causa, non matrimonii continet: excepta videlicet concubina. §. 1. Adulterium in nupta admittitur: stuprum in vidua, vel virgine, vel puero committitur.

35. IDEM lib. 8. Regularum.

ACcusaturus adulterii, si quid circa inscriptionem erraverit, si tempora largiantur, emendare non prohibetur, ne causa aboleatur.

36. PAPINIANUS lib. 3 Quæstionum.

SI minor annis adulterium commiserit, Lege Julia tenetur: quoniam tale crimen post pubertatem incipit.

37. IDEM lib. v Quæstionum.

FIliumfamilias publico judicio adulterium in uxorem sine voluntate patris arguere [posse] constitutum est: vindictam enim proprii doloris consequitur.

38. IDEM lib. 36 Quæstionum.

SI adulterium cum incesto committatur, utputa cum privigna, nuru, noverca: mulier similiter quoque punietur. id enim remoto etiam adulterio eveniret. §. 1. Stuprum in sororis filiam si committatur, an adulterii pœna sufficiat mari, considerandum est? occurrit quod hic duplex admissum est: quia multum interest, errore matrimonium illicite contrahatur, an contumacia juris, & sanguinis contumelia concurrunt.

§. 2. Quare mulier tunc demum eam pœnam, quam mares, sustinebit, cum incestum jure gentium prohibitum admiserit: nam si sola juris nostri observatio interveniet, mulier ab incesti crimine erit excusata. §. 3. Nonnunquam tamen, & in maribus incesti crimina, quanquam natura graviora sunt, humanius quam adulterii tractari solent: si modo incestum per matrimonium illicitum contractum sit. §. 4. Fratres denique Imperatores Claudiæ crimen incesti propter ætatem remiserunt: sed distrahi conjunctionem illicitam jusserunt. cum alias adulterii crimen, quod pubertate delinquitur, non excusetur ætate. nam & mulieres in jure errantes, incesti crimine non teneri, supra dictum est: cum in adulterio commisso nullam habere possint excusationem. §. 5. Iidem Imperatores rescripserunt, post divortium, quod cum noverca bona fide privignus fecerit, non esse crimen admittendum [incesti]. §. 6. Iidem Pollioni in hæc verba rescripserunt: *Incestæ nuptiæ confirmari non solent: & ideo abstinenti tali matrimonio pœnam præteriti delicti, si nondum reus postulatus est, remittimus.* §. 7. Incestum autem, quod per illicitam matrimonii conjunctionem admittitur, excusari solet sexu, vel ætate, vel etiam puniendi correctione, quæ bona fide intervenit: utique si error allegetur: & facilius, si nemo reum postulavit. §. 8. Imperator Marcus Antoninus & Commodus filius rescripserunt: si maritus uxorem in adulterio deprehensam, impetu tractus doloris interfecerit: non utique Legis Corneliæ de sicariis pœnam excipiet. Nam & D. Pius in hæc verba rescripsit Apollonio: [*Ei*] *qui uxorem suam in adulterio deprehensam occidisse se non negat, ultimum supplicium remitti potest, cum sit difficillimum justum dolorem temperare: & quia plus fecerit, quam quia vindicare se non debuerit, puniendus sit: sufficiet igitur, si humilis loci sit, in opus perpetuum eum tradi: si qui honestior, in insulam relegari.*

§. 9. Liberto patroni famam lacessere non facile conceditur. † Sed si jure mariti velit adulterii accusare, permittendum est; quomodo, si atrocem injuriam passus esset. Certe si patronum, qui sit ex eo numero, qui deprehensus ab alio interfici potest, in adulterio uxoris deprehenderit: deliberandum est, an impune possit occidere? quod durum nobis esse videtur: nam cujus famæ, multo magis vitæ parcendum est.

§. 10. Si quis in honore ministeriove publico sit: reus quidem postulatur, sed differtur ejus accusatio, & cautione judicio sistendi causa promittitur in finem honoris: & hoc ita Tiberius Cæsar rescripsit.

39. IDEM

39. IDEM lib. 15 Responsorum.

VIm passam mulierem, sententia Præsidis Provinciæ continebatur. in Legem Juliam de adulteriis non commisisse respondi; licet injuriam suam, protegendæ pudicitiæ causa, confestim marito renunciari prohibuit. §. 1. Nupta quoque muliere, tametsi lenocinii vir prior non postuletur: adulterii crimen contra adulterum ab extrario poterit inferri. §. 2. In matrimonio quoque defuncta uxore, vir jure adulterum inter reos recipi postulat. §. 3. Nupta prius, quam adulter damnetur, adulterii non postulatur: si nuptias denunciatio, vel ad domum mulieris missa non præcessit. §. 4. Mulierem ob latronum societatem exulare jussam, citra pœnæ metum in matrimonio retineri posse respondi: quia non fuerat adulterii damnata.

§. 5. Præscriptione quinque annorum crimen incesti conjunctum adulterio non excluditur.

§. 6. Duos quidem adulterii, marem & fœminam, propter commune crimen, simul non jure, nec à viro postulari convenit. Cum tamen duobus denunciatum fuisset ab eo, qui postea desistere volebat: abolitionem esse necessariam in utriusque personam respondi.

§. 7. Incesti commune crimen adversus duos simul intentari potest. §. 8. De servis quæstionem in dominos incesti postulatos ita demum habendam respondi, si per adulterium incestum esse contractum dicatur.

40. PAULUS lib. 19 Responsorum.

QUæsitum est, an ea quam maritus adulterii crimine se accusaturum minatus est, nec quicquam egit vel jure mariti, vel jure publico, nubere possit ei, quem in ea reum adulterii destinavit? Paulus respondit, nihil impedire, quominus ei, quem suspectum maritus habuit, ea de qua quæritur, nubere possit. §. 1. Item quæritur, an idem maritus destitisse videatur, vel lenocinium commisisse, qui eandem reduxit uxorem? Paulus respondit, eum, qui post crimen adulterii intentatum eandem uxorem reduxit, destitisse videri: & ideo ex eadem Lege postea accusandi ei jus non superesse.

41. IDEM lib. 1 Sententiarum.

IN crimine adulterii nulla danda dilatio est: nisi ut personæ exhibeantur, aut judex ex qualitate negotii motus, hoc causa cognita permiserit.

42. TRYPHONINUS lib. 2 Disputat.

SI is, qui jus annulorum impetravit, adulterium commisit in patroni uxorem, aut in patronam suam, aut in ejus, eive, cujus libertus patris, aut matris, filii filiæve fuit: an ut libertus puniri debeat? & si deprehensus sit in adulterio, an impune occidatur? Et magis probo, subjiciendum pœna libertinorum: quoniam Lege Julia de adulteriis coërcendis ad tuenda matrimonia pro libertinis eos haberi placuit, & deteriorem causam per istud beneficium patronorum haberi non oportet.

43. GAIUS lib. 3 ad Leg. 12 Tabularum.

SI ex Lege repudium missum non sit, & idcirco mulier adhuc nupta esse videatur: tamen si quis eam uxorem duxerit, adulter non erit. idque Salvius Julianus respondit: quia adulterium [inquit] sine dolo malo non committitur: quanquam dicendum, ne is, qui sciret eam ex Lege repudiatam non esse, dolo malo committat.

44. PAPINIANUS lib. 4 Responsorum.

DEfuncta quoque socru, gener incesti postulabitur, ut adulter post mortem mulieris.

TIT. VI.

AD LEGEM JULIAM DE VI PUBLICA.

1. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

LEge Julia de vi publica tenetur, qui arma, tela domi suæ, agrove, in villa præter usum venationis, vel itineris, vel navigationis coëgerit.

2. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

EXcipiuntur autem arma, quæ quis promercii causa habuerit, hereditateve ei obvenerint.

3. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

IN eadem causa sunt, qui turbæ seditionisve faciendæ consilium inierint, servosve aut liberos homines in armis habuerint. §. 1. Eadem Lege tenetur, qui pubes cum telo in publico fuerit. §. 2. In eadem causa sunt, qui pessimo exemplo, convocata seditione villas expugnaverint, & cum telis & armis bona rapuerint.

§. 3. Item tenetur, qui ex incendio rapuerit aliquid præter materiam. §. 4. Præterea punitur hujus Legis pœna, qui puerum, vel fœminam, vel quemquam per vim stupraverit.

§. 5. Sed & qui [in] incendio cum gladio, aut telo rapiendi causa fuit, vel prohibendi dominum res suas servare, eadem pœna tenetur.

§. 6. Eadem Lege tenetur, qui hominibus armatis possessorem domo agrove suo, aut navi sua dejecerit, expugnaverit [concursu],

4. ULPIANUS lib. 59 ad Edict.

UTive id staret, homines commodaverit.

5. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

QUi cœtu, conversu, turba, seditione, incendium fecerit: quique hominem dolo malo incluserit, obsederit: quive fecerit, quominus sepeliatur, quo magis funus diripiatur, distrahatur: quive per vim sibi aliquem obligaverit; nam eam obligationem Lex rescindit. §. 1. Si de vi, & possessione, vel dominio quæratur: ante, cognoscendum de vi, quam de proprietate rei, D. Pius, τῷ κοινῷ τῶν Θεσσαλῶν, id est, *Universitati Thessalorum* [Græce] rescripsit. sed & decrevit, ut prius de vi quæratur, quam de jure dominii, sive possessionis. §. 2. Qui vacantem mulierem rapuit, vel nuptam: ultimo supplicio punitur. & si pater injuriam suam precibus exoratus remiserit, tamen extraneus sine quinquennii præscriptione reum postulare poterit: cum raptus crimen Legis Juliæ de adulteriis potestatem excedat.

6. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsul.

ET eum, qui puerum ingenuum rapuit, puniendum D. Pius rescripsit in hæc verba: *Exemplum libelli dati mihi à Domitio Silvano, nomine Domitii Silvani patrui, subjici jussi, motus querela ejus, qua significavit filium suum ingenuum juvenem admodum raptum, atque conclusum, [mox] verberibus ac tormentis usque ad summum periculum adflictum: Gemine carissime, velim audias eum, & si compereris hæc ita admissa, rem severe exequaris.*

7. IDEM lib. 8 de Officio Proconsulis.

LEge Julia de vi publica tenetur, qui cum imperium potestatemve haberet, civem Romanum adversus provocationem necaverit, verberaverit, jusseritve quid fieri, aut quid in collum injecerit, ut torqueatur. † Item quod ad legatos, oratores, comitesve attinebit, si quis eorum [quem] pulsasse, & sive injuriam fecisse arguetur.

8. MÆCIANUS lib. 5 Publicorum.

LEge Julia de vi publica cavetur, ne quis reum vinciat, impediatve, quominus Romæ intra certum tempus adsit.

9. PAU-

9. PAULUS lib. 7 ad Edictum.

ARmatos non utique eos intelligere debemus, qui tela habuerunt: sed etiam quid aliud, quod nocere potest.

10. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

QUi dolo malo fecerit, quominus judicia tuto exerceantur; aut judices ut oportet judicent; vel is, qui potestatem imperiumve habebit, quam ei jus erit, decernat, imperet, faciat. qui ludos, pecuniamve ab aliquo invito polliceri publice, privatimve per injuriam exegerit. item qui cum telo dolo malo in concione fuerit, [aut] ubi judicium publice exercebitur: exceptus est, qui propter venationem habeat homines, qui cum bestiis pugnent, ministrosque ad ea habere conceditur. §. 1. Hac lege tenetur, & qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur & pulsetur, neque homo occisus sit.

§. 2. Damnato de vi publica, aqua & igni interdicitur.

11. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

HI qui ædes alienas, aut villas expilaverint, effregerint, expugnaverint: si quidem in turba cum telo fecerint, capite puniuntur.

§. 1. *Telorum* autem appellatione omnia, ex quibus singuli homines nocere possunt, accipiuntur. §. 2. Qui telum tutandæ salutis suæ causa gerunt, non videntur hominis occidendi causa portare.

12. IDEM lib. singul. ad Senatusconsultum Turpillianum.

QUi nova vectigalia exercent, Lege Julia de vi publica tenentur.

TIT. VII.

AD LEGEM JULIAM DE VI PRIVATA.

1. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

DE vi privata damnati pars tertia bonorum ex Lege Julia publicatur: & cautum est, ne Senator sit, ne Decurio, aut ullum honorem capiat, neve in eum ordinem sedeat, neve judex sit. & videlicet omni honore, quasi infamis, ex Senatusconsulto carebit.

§. 1. Eadem pœna adficiuntur, qui ad pœnam Legis Juliæ de vi privata rediguntur; & si quis ex naufragio dolo malo quid rapuerit.

§. 2. Sed & ex Constitutionibus Principum extra ordinem, qui de naufragiis aliquid diripuerint, puniuntur. nam & Divus Pius rescripsit, nullam vim nautis fieri debere; & si quis fecerit, ut severissime puniatur.

2. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

HAc lege tenetur, qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur, pulsaretur: neque homo occisus erit.

3. MACER lib. 1 Publicorum.

NEc interest liberos an servos: & suos, an alienos quis ad vim faciendam convocaverit. §. 1. Nec minus hi, qui convocati sunt, eadem Lege tenentur. §. 2. Sed si nulli convocati, nullique pulsati sint; per injuriam tamen ex bonis alienis quid ablatum sit: hac Lege teneri eum, qui id fecerit.

4. PAULUS lib. 55 ad Edictum.

LEgis Juliæ de vi privata crimen committitur, cum cœtum aliquis, & concursum fecisse dicitur, quo minus quis in jus produceretur. §. 1. Et si quis quæstionem de alterius servo habuisset, & ideo moderatius Edicto Prætoris de injuriis utendum esse, Labeo ait.

5. ULPIANUS lib. 69 ad Edictum.

SI quis aliquem dejecit ex agro suo hominibus congregatis sine armis, vis privatæ postulari possit.

6. MODESTINUS lib. 8 Regularum.

EX Senatusconsulto Volusiano, qui improbe coëunt in alienam litem, ut quidquid ex condemnatione in rem ipsius redactum fuerit, inter eos communicaretur: Lege Julia de vi privata tenentur.

7. CALLISTRATUS lib. 5 de Cognitionibus.

CReditores, si adversus debitores suos agant, per judicem id quod deberi sibi putant, reposcere debent. Alioquin si in rem debitoris sui intraverint, id nullo concedente: Divus Marcus decrevit, jus crediti eos non habere. Verba decreti hæc sunt: *Optimum est, ut si quas putes te habere petitiones, actionibus experiaris. interim ille in possessione debet morari. tu petitor es.* & cum Marcianus diceret, *vim nullam feci:* Cæsar dixit, *Tu vim putas esse solum, si homines vulnerentur? vis est & tunc, quotiens quis id, quod deberi sibi putat, non per judicem reposcit. non puto autem nec verecundiæ, nec dignitati tuæ convenire, quicquam non jure facere. Quisquis igitur probatus mihi fuerit rem ullam debitoris non ab ipso sibi traditam sine ullo judice temere possidere, eumque sibi jus in eam rem dixisse, jus crediti non habebit.*

8. MODESTINUS lib. 2 de Pœnis.

SI creditor sine auctoritate judicis res debitoris occupet, hac Lege tenetur, & tertia parte bonorum multatur, & infamis fit.

TIT. VIII.

AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET VENEFICIIS.

1. MARCIANUS lib. 14 Institut.

LEge Cornelia de sicariis & veneficiis tenetur, qui hominem occiderit; cujusve dolo malo incendium factum erit; quive hominis occidendi, furtive faciendi causa cum telo ambulaverit; quive cum Magistratus esset, publicove judicio præesset, operam dedisset, quo quis falsum judicium profiteretur, ut quis innocens conveniretur, condemnaretur.

§. 1. Præterea tenetur, qui hominis necandi causa venenum confecerit, dederit; quive falsum testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico judicio rei capitalis damnaretur; quive cum Magistratus judexve quæstionis sub capitalem causam pecuniam acceperit, ut publica lege reus fieret. §. 2. Et qui hominem occiderit, punitur, non habita differentia, cujus conditionis hominem interemit. §. 3. Divus Hadrianus rescripsit, eum, qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse: & qui hominem non occidit, sed vulneravit, ut occidat, pro homicida damnandum: & ex re constituendum hoc. nam si gladium strixerit, & in eo percusserit: indubitate occidendi animo id eum admisisse. sed si clavi percussit, aut cuccuma in rixa: quamvis ferro percusserit, tamen non occidendi animo, leniendam pœnam ejus, qui in rixa causa magis quam voluntate homicidium admisit.

§. 4. Item Divus Hadrianus rescripsit, eum, qui stuprum sibi vel suis per vim inferentem occidit, dimittendum. §. 5. Sed & in eum, qui uxorem deprehensam in adulterio occidit, Divus Pius leviorem pœnam irrogandam esse scripsit: & humiliore loco positum in exilium perpetuum dari jussit; in aliqua dignitate positum, ad tempus relegari.

2. ULPIANUS lib. 1 de Adulteris.

INauditum filium pater occidere non potest: sed accusare eum apud Præfectum Præsidemve provinciæ debet.

3. MAR-

3. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

EJusdem Legis Corneliæ de sicariis & veneficiis capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fecerit, vel vendiderit, vel habuerit, plectitur. §. 1. Ejusdem Legis pœna adficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit, vel hominis necandi causa habuerit.

§. 2. Adjectio autem ista, *veneni mali*, ostendit esse quædam & non mala venena. † Ergo nomen medium est, & tam id, quod ad sanandum, quam id quod ad occidendum paratum est, continet. sed & id quod *amatorium* appellatur. Sed hoc solum notatur in ea lege, quod hominis necandi causa habet. † Sed ex Senatusconsulto relegari jussa est ea, quæ non quidem malo animo, sed malo exemplo medicamentum ad conceptionem dedit, ex quo ea quæ acceperat decesserit. §. 3. Alio Senatusconsulto effectum est, ut pigmentarii, si cui temere cicutam, salamandram, aconitum, pituocampas, aut bubrostim, mandragoram, & id, quod lustramenti causa dederint cantharidas, pœna teneantur hujus Legis. §. 4. Item is, cujus familia sciente eo adipiscendæ, reciperandæ possessionis causa arma sumpserit: item, qui auctor seditionis fuerit, & qui naufragium suppresserit: & qui falsa indicia confessus fuerit, confitendave curaverit, quo quis innocens circumveniretur: [&] qui hominem libidinis, vel promercii causa castraverit, Senatusconsulto pœna Legis Corneliæ punitur. §. 5. Legis Corneliæ de sicariis & veneficis pœna, insulæ deportatio est, & omnium bonorum ademptio. sed solent hodie capite puniri, nisi honestiore loco positi fuerint, ut pœnam Legis sustineant: humiliores enim solent, vel bestiis subjici; altiores vero deportantur in insulam. §. 6. Transfugas licet, ubicunque inventi fuerint, quasi hostes interficere.

4. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsf.

LEge Cornelia *de sicariis* tenetur, qui cum in Magistratu esset, eorum quid fecerit contra hominis necem, quod Legibus permissum non sit. §. 1. Cum quidam per lasciviam causam mortis præbuisset, comprobatum est factum Ignatii Taurini Proconsulis Veticæ à D. Hadriano, quod eum in quinquennium relegasset. §. 2. Idem D. Hadrianus rescripsit: *Constitutum quidem est, ne spadones fierent: eos autem qui hoc crimine arguerentur, Corneliæ Legis pœna teneri, eorumque bona merito fisco meo vindicari debere: sed & in servos, qui spadones fecerint, ultimo supplicio animadvertendum esse: & qui hoc crimine tenentur, si non adfuerint, de absentibus quoque, tanquam Lege Cornelia teneantur, pronuntiandum esse.* † *Plane si ipsi, qui hanc injuriam passi sunt, proclamaverint: audire eos Præses Provinciæ debet; qui virilitatem amiserunt. Nemo enim liberum servumve invitum sinentemve castrare debet: neve quis se sponte castrandum præbere* [*debet*]. *Ac si quis adversus Edictum meum fecerit, medico quidem, qui exciderit, capitale erit: item ipsi, qui se sponte excidendum præbuit.*

5. PAULUS lib. 2 de Officio Proconsulis.

HI quoque, qui thlibias faciunt, ex Constitutione D. Hadriani ad Ninium Hastam, in eadem causa sunt, qua hi qui castrant.

6. VENULEIUS SATURNINUS lib. 1 de Officio Proconsulis.

IS, qui servum castrandum tradiderit, pro parte dimidia bonorum multatur ex Senatusconsulto, quod Neratio Prisco & Annio Vero Consulibus factum est.

7. PAULUS lib. sing. de Publicis judiciis.

IN Lege Cornelia dolus pro facto accipitur: nec in hac Lege culpa lata pro dolo accipitur. Quare si quis alto se præcipitaverit, & super alium venerit, eumque occiderit; aut putator ex arbore, cum ramum dejiceret, non præclamaverit, & prætereuntem occiderit: ad hujus Legis coërcitionem non pertinet.

8. ULPIANUS lib. 33 ad Edictum.

SI mulierem visceribus suis vim intulisse, quo partum abigeret, constiterit: eam in exilium Præses provinciæ exiget.

9. IDEM lib. 37 ad Edictum.

FUrem nocturnum si quis occiderit, ita demum impune feret, si parcere ei sine periculo suo non potuit.

10. IDEM lib. 18 ad Edictum.

SI quis dolo insulam meam exusserit, capitis pœna plectetur, quasi incendiarius.

11. MODESTINUS lib. 6 Regularum.

CIrcumcidere Judæis filios suos tantum Rescripto Divi Pii permittitur: in non ejusdem religionis qui hoc fecerit, castrantis pœna irrogatur. §. 1. Servo sine judice ad bestias dato, non solum qui vendidit, pœna, verum & qui comparavit, tenebitur. §. 2. Post Legem Petroniam & Senatusconsulta ad eam Legem pertinentia, dominis potestas ablata est ad bestias depugnandas suo arbitrio servos tradere: oblato tamen judici servo, si justa sit domini querela, sic pœnæ tradetur.

12. IDEM lib. 8 Regularum.

INfans vel furiosus, si hominem occiderint, Lege Cornelia non tenentur: cum alterum innocentia consilii tuetur; alterum fati infelicitas excusat.

13. IDEM lib. 12 Pandectarum.

EX Senatusconsulto ejus Legis pœna damnari jubetur, qui mala sacrificia fecerit, habuerit.

14. CALLISTRATUS lib. 6 de Cognitionibus.

DIvus Hadrianus in hæc verba rescripsit: *In maleficiis voluntas spectatur, non exitus.*

15. ULPIANUS lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam.

NIhil interest, occidat quis, an causam mortis præbeat. [§. 1. Ὁ ἐντειλάμενος τινὶ φονεῦσαι, ὡς φονεὺς κρίνεται.] Id est, *Mandator cædis pro homicida habetur.*]

16. MODESTINUS lib. 3 de Pœnis.

QUi cædem admiserunt sponte dolove malo, in honore aliquo positi, deportari solent; qui secundo gradu sunt, capite puniuntur. facilius hoc in decuriones fieri potest; sic tamen, ut consulto prius Principe, & jubente id fiat: nisi forte tumultus aliter sedari non possit.

17. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

SI in rixa percussus homo perierit, ictus uniuscujusque in hoc collectorum contemplari oportet.

TIT. IX.

DE LEGE POMPEIA DE PARRICIDIIS.

1. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

LEge Pompeia de parricidiis cavetur, [*Ut*] *si quis patrem, matrem, avum, aviam, fratrem, sororem, patruelem, matruelem, patruum, avunculum, amitam, consobrinum, consobrinam, uxorem, virum, generum, socrum, vitricum, privignum, privignam, patronum, patronam occiderit, cujusve dolo malo id factum erit: ut pœna ea teneatur, quæ est Legis Corneliæ de sicariis.* † Sed & mater, quæ filium

filium filiamve occiderit, ejus Legis pœna adficitur. † Et avus qui nepotem occiderit. † Et præterea qui emit venenum, ut patri daret, quamvis non potuerit dare.

2. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

FRater autem ejus, qui cognoverat tantum, nec patri indicaverat, relegatus est: & medicus supplicio affectus.

3. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

SEd sciendum est, Lege Pompeia de consobrino comprehendi: [sed] non etiam eos pariter complecti, qui pari proprio ve gradu sunt. Sed & novercæ & sponsæ personæ omissæ sunt: sententia tamen Legis continentur.

4. IDEM lib. 1 de Publicis judiciis.

CUm pater & mater sponsi, sponsæ, socerorum ut liberorum sponsi, generorum appellatione continentur.

5. IDEM lib. 14 Institutionum.

DIvus Hadrianus fertur, cum in venatione filium suum quidam necaverat, qui novercam adulterabat, in insulam eum deportasse: quod latronis magis quam patris jure eum interfecit: nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate, consistere.

6. ULPIANUS lib. 8 de Officio Proconsulis.

UTrum qui occiderunt parentes, an etiam conscii, pœna parricidii adficiantur, quæri potest? Et ait Mæcianus, etiam conscios eadem pœna adficiendos, non solum parricidas: proinde conscii etiam extranei eadem pœna adficiendi sunt.

7. IDEM lib. 2 [9] ad Edictum.

SI sciente creditore, ad scelus committendum pecunia sit subministrata (utputa si ad veneni mali comparationem, vel etiam ut latronibus adgressoribusque daretur, qui patrem interficerent): parricidii pœna tenebitur qui quæsierit pecuniam, quique eorum ita crediderint, aut à quo ita caverunt.

8. IDEM lib. 8 Disputationum.

PArricidii postulatus, si interim decesserit, si quidem sibi mortem conscivit, successorem fiscum habere debebit: si minus, eum, quem voluit, si modo testamentum fecit: si intestatus decessit, eos heredes habebit, qui Lege vocantur.

9. MODESTINUS lib. 12 Pandectarum.

POEna *parricidii* more majorum hæc instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus, deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo, [&] vipera, & simia; deinde in mare profundum culleus jactatur. hoc ita, si mare proximum sit: alioquin bestiis objicitur, secundum D. Hadriani Constitutionem.

§. 1. Qui alias personas occiderint, præter matrem & patrem, & avum & aviam, quos more majorum puniri supra diximus, capitis pœna plectentur, aut ultimo supplicio mactantur.

§. 2. Sane si per furorem aliquis parentem occiderit, impunitus erit, ut Divi fratres rescripserunt super eo, qui per furorem matrem necaverat: nam sufficere, furore ipso eum puniri; diligentiusque custodiendum esse, aut etiam vinculis coërcendum.

10. PAULUS lib. singulari de pœnis omnium Legum.

EOrum, qui parricidii pœna teneri possunt, semper accusatio permittitur.

TIT. X.

DE LEGE CORNELIA DE FALSIS [ET DE SENATUSCONSULTO LIBONIANO].

1. MARCIANUS lib. 14 Institut.

POEna Legis Corneliæ irrogatur ei, qui falsas testationes faciendas, testimoniave falsa inspicienda, dolo malo cojecerit. §. 1. Item ob instruendam advocationem testimoniave pecuniam acceperit, pactusve fuerit, societatem coïerit ad obligationem innocentium, ex Senatusconsulto coërcetur. §. 2. Sed & si quis ob renunciandum, remittendumve testimonium, dicendum vel non dicendum, pecuniam acceperit, pœna Legis Corneliæ adficitur: & qui judicem corruperit, corrumpendumve curaverit.

§. 3. Sed & si judex Constitutiones Principum neglexerit, punitur. §. 4. Qui in rationibus, tabulis, cereisve, vel alia qua re, sine consignatione falsum fecerint, vel rem amoverint: perinde ex his causis, atque si erant falsarii, puniuntur. sic & Divus Severus Lege Cornelia de falsis damnavit Præfectum Ægypti, quod instrumentis suis, cum præerat Provinciæ, falsum fecit. §. 5. Is, qui aperuerit vivi testamentum, Legis Corneliæ pœna tenetur.

§. 6. Is, qui deposita instrumenta apud alium, ab eo prodita esse adversariis suis dicit, accusare eum falsi potest. §. 7. Ad testamenta militum Senatusconsultum pertinet, quo Lege Cornelia tenentur, qui sibi legatum fideicommissumve adscripserint. §. 8. Inter filium & servum, & extraneum, testamentum scribentes, hoc interest: quod in extraneo, si specialiter subscriptio facta est, *Quod illi dictavi & recognovi*, pœna cessat, & capi potest; in filio, vel servo, vel generalis subscriptio sufficit, & ad pœnam evitandam, & ad capiendum. §. 9. Ex illa quoque causa falsi pœnæ quis subjicitur, ut Divi quoque Severus & Antoninus constituerunt, ut tutores & curatores, & qui officio deposito non restituerunt tutelam vel curationem: cum fisco contrahere non possint. at si quis adversus hanc Legem profectus, ærario obrepserit: ut perinde puniatur, ac si falsum commisisset.

§. 10. Sed ad illos hoc non pertinet (ut iidem Principes scripserunt) qui, antequam tutelam susciperent, hæc gesserunt: nec enim excusationes admisisse, sed fraudes exclusisse [videntur]. §. 11. Iidem Principes rescripserunt, ita demum eum qui rationem tutelæ vel curæ nondum reddidit, cum fisco contrahere non debere, si vivat is, cujus tutela administrata est: nam si decesserit, licet nondum heredi ejus rationem reddiderit, jure eum contrahere.

§. 12. Sed si jure hereditario successerunt in fiscalem contractum tutor vel curator, licet ante rationem redditam: non puto pœnam locum habere, licet adhuc vivat is, cujus tutela vel cura administrata est. §. 13. Pœna falsi vel quasi falsi deportatio est, & *omnium bonorum publicatio:* & si servus eorum quid admiserit, ultimo supplicio affici jubetur.

2. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

QUi testamentum amoverit, celaverit, eripuerit, deleverit, interleverit, subjecerit, resignaverit; quive testamentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit dolo malo; cujusve dolo malo id factum erit: Legis Corneliæ pœna damnatur.

3. ULPIANUS lib. 4 Disputationum.

QUi ignorans falsum esse testamentum, vel hereditatem adiit, vel legatum accepit, vel

vel quoquo modo agnovit: falsum testamentum dicere non prohibetur.

4. IDEM lib. 8 Disputationum.

SI quis cum falso sibi legatum adscribi curasset, decesserit: id heredi quoque extorquendum est. §. 1. Inde Divus quoque Marcus, cum quidam à patre heres institutus codicillos intercidisset, & decessisset: fisco tantum esse putavit vindicandum, quantum per codicillos erogari posset: id est, usque ad dodrantem.

5. JULIANUS lib. 86 Digestorum.

SEnatus pœnam remisit ei qui legata à se testamento data, codicillis sua manu scriptis ademerat. sed quia & jussu patris id fecerat, & annorum vigintiquinque erat, hereditatem quoque ei capere permissum est.

6. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

SI quis legatum sibi adscripserit, tenetur pœna Legis Corneliæ, quamvis in utile legatum sit. nam & eum teneri constat, qui eo testamento, quod postea ruptum, vel etiam quod initio non jure fieret, legatum sibi adscripserit. Hoc tamen tunc verum est, cum perfectum testamentum erit. cæterum si non signatum fuerit, magis est, ut Senatusconsulto locus non sit: sicuti nec interdictum de tabulis testamenti exhibendis locum habet. prius enim oportet esse aliquod testamentum vel non jure factum, ut Senatusconsulto locus sit. nam & *falsum testamentum* id demum recte dicitur, quod si adulterinum non esset, veruntamen testamentum recte dicetur: similiter igitur & *non jure factum* testamentum id appellatur, in quo si omnia rite facta essent, jure factum diceretur. §. 1. Si institutus heres exheredationem nominatim filii vel aliarum personarum adscribit: Senatusconsulto tenetur.

§. 2. Similiter & is, qui libertatem sua manu ademit servi testatoris, & maxime cui à se legata vel fideicommissa data erant: Senatusconsulto tenetur. §. 3. Si patronus testamento liberti legatum sibi scripserit, & venia impetrata abstinere legato jussus est: an emolumentum bonorum possessionis contra tabulas habere possit? Et magis placet, non posse. nec tamen huic consequens est, ut & si uxor dotem, vel creditor id, quod in diem sibi deberetur, sibi adscripserit, & similiter venia impetrata abstinere se legato jubeantur: aut mulieri dotis, aut creditori actio sua denegari debet: ne eorum uterque merito debito careat.

7. MARCIANUS lib. 2 Institutionum.

NUllo modo servi cum dominis suis consistere possunt, cum ne quidem omnino Jure civili, neque Jure prætorio, neque extra ordinem computantur: præterquam quod favorabiliter Divi Marcus & Commodus rescripserunt, cum servus quereretur, quod tabulæ testamenti, quibus ei data erat libertas, supprimerentur: admittendum ad suppressi testamenti accusationem.

8. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

QUicunque nummos aureos partim raserit, partim tinxerit vel finxerit: si quidem liberi sunt, ad bestias dari; si servi, summo supplicio affici debent.

9. IDEM lib. 8 de Officio Proconsulis.

LEge Cornelia cavetur, ut qui in aurum vitii quid addiderit, qui argenteos nummos adulterinos flaverit, falsi crimine teneri.

§. 1. Eadem pœna afficitur etiam is qui, cum prohibere tale quid posset, non prohibuit.

§. 2. Eadem Lege exprimitur, ne quis nummos stagneos, plumbeos, emere, vendere dolo malo vellet. §. 3. Pœna Legis Corneliæ irrogatur ei, qui quid aliud, quam in testamento, sciens dolo malo falsum signaverit, signarive curaverit: item qui falsas testationes faciendas, testimoniave falsa invicem dicenda dolo malo coïerint. §. 4. Qui delatorem summisit in caussa pecuniaria, eadem pœna tenetur, qua tenentur hi, qui ob instruendas lites pecuniam acceperunt.

10. MACER lib. 1 publicorum.

DE eo qui ei, in cujus potestate est, eique qui in eadem potestate est, adscripserit, nihil Senatusconsultis cavetur: sed hoc quoque casu committitur in Legem, quia hujus rei emolumentum ad patrem dominumve pertinet, ad quem pertineret, si filius servusve sibi adscripsissent. §. 1. [Illud] constat, si extraneo quis adscripserit legatum: licet postea vivo testatore in potestate eum habere cœperit, Senatusconsultis locum non esse.

11. MARCIANUS lib. 1 de Judiciis publicis.

SI pater filio suo militi, quem habet in potestate, testamento commilitonis filii aliquid adscripserit, quem commilitonem in militia novit: quia patri non adquiritur, extra pœnam est.

§. 1. Et cum matri filius adscripserat: Divi Fratres rescripserunt, cum jussu testatoris hoc scripsit, impunitum eum esse, matremque capere posse.

12. PAPINIANUS lib. 13 Responsorum.

CUm falsi reus ante crimen illatum, aut sententiam dictam, vita decedit, cessante Cornelia, quod scelere quæsitum est, heredi non relinquitur.

13. IDEM lib. 15 Responsorum.

FAlsi nominis vel cognominis adseveratio pœna falsi coërcetur. §. 1. Ordine decurionum decem annis Advocatum motum, qui falsum instrumentum cognoscente Præside recitavit, post finem temporis dignitatem respondi reciperare: quoniam in Corneliam, falso recitato, non facto, non incidit. eadem ratione plebeium ob eandem causam exilio temporario punitum, decurionem post reditum recte creari.

14. PAULUS lib. 22 Quæstionum.

FIlius emancipatus, cum scriberet patris testamentum, jussu patris servo communi Titii & sui legatum adscripsit: Quæro, quis exitus quæstionis sit? Respondit: Plures quæstiones conjunxisti. & quidem quantum ad Senatusconsultum, quo prohibemur, *nobis, vel his quos in potestate habemus, adscribere legatum*, emancipatus quoque filius eadem pœna tenebitur, licet jussu patris scripserit. Excusatus enim is videtur, qui in potestate est, sicut servus; si tamen jussum ex subscriptione testatoris appareat. sic enim inveni Senatum censuisse. §. 1. Sequens quæstio est: an quoniam placet id, quod illicite scriptum est, pro non scripto esse, quod servo communi scribentis, & alterius adscriptum est, utrum in totum pro non scripto sit, an quantum ad eum tantum qui adscripsit, cæterum socio totum debeatur? Et inveni Marcellum apud Julianum adnotasse. nam cum Julianus scripsisset, si sibi & Titio scripsisset, aut servo communi; cum pro non scripto sit, facillime quæri posse, quantum Titio & socio adquiratur. ita adjicit iste Marcellus: Quemadmodum socio debebitur, si quasi falsum nomen servi subducitur? quod & in præsenti quæstione observandum est. §. 2. Maritus servum dotalem manumisit, & in testamento

ejus legatum sibi adscripsit. Quæsitum est, quid mulier ex Lege Julia consequi possit? Respondi: Et patronum incidere in pœnam Edicti Divi Claudii dicendum est, & filium emancipatum, licet præteriti possint petere bonorum [possessionem]. ergo si nihil habet patronus ex bonis liberti, non tenebitur mulieri. An ideo teneri potest, quod adjectum est in Lege, *Aut dolo fecit quominus ad eum perveniat?* sed nihil perfecit in fraudem mulieris: non enim adversus illam hoc excogitavit. An ideo non denegamus huic actiones, quoniam alii restituturus est? atquin cum is qui sibi jussu testatoris legatum adscripsit, etiamsi fidei suæ similiter jubente testatore commisisset, uti id alii restitueret: Senatus jussit eum nihilominus legato abstinere, idque apud heredem remanere cum onere fideicommissi.

15. CALLISTRATUS lib. 1 Quæstion.

DIvus Claudius Edicto præcepit, adjiciendum Legi Corneliæ, *ut si quis, cum alterius testamentum vel codicillos scriberet, legatum sibi sua manu scripserit, proinde teneatur, ac si commisisset in Legem Corneliam: & ne vel iis venia detur, qui se ignorasse Edicti severitatem prætendant.* † Scribere autem sibi legatum videri non solum eum qui manu sua id fecit: sed etiam qui per servum suum, vel filium, quem in potestate habet, dictante testatore, legato honoratur.

§. 1. Plane Constitutionibus Principalibus cavetur, ut si testator specialiter subscriptione sua declaraverit, *dictasse servo alicujus, ut domino ejus legatum ab heredibus suis daretur*: id valere, nec generalem subscriptionem testatoris valere adversus Senatusconsulti auctoritatem: & ideo legatum pro non scripto habendum; & servo, qui etiam sibi legatum adscripsit, veniam dari. ego tutius esse puto, veniam petendam ab Imperatore: scilicet eo, quod relictum est, abstinentibus. §. 2. Item Senatus censuit: Ut si servus, domini sui jussu, testamento codicillisve libertatem sibi adscripserit, ob eam rem, quod ipsius manu adscriptum est, minus liber sit: sed libertas ei ex fideicommissi causa præstatur, si modo post eam scripturam manu sua testator testamento codicillisve subscripserit.

§. 3. Et quatenus de sola specie fideicommissæ libertatis hoc Senatusconsulto continebatur, Divus Pius rescripsit, sententiam magis sequendam esse hujus Senatusconsulti, quam scripturam: nam servos, cum dominis suis parent, necessitate potestatis excusari: si tamen accedat domini auctoritas subscribentis *se ea dictasse & recognovisse*. videri enim ait ipsius domini manu scripta, cujus voluntate ea scripta sunt. Quod tamen (inquit) ad liberas personas, in quas nullum jus testator habuerit, extendi non debet: quæri tamen debet, [an] æque subsequendi necessitas, & honesta excusatio est non facientibus quod non sit concessum. §. 4. Matri quoque, cui per servum suum, dictante filio, legatum scriptum esset, veniam tribuendam Legis Corneliæ, placuit. §. 5. Idem in filiam, quæ dictante matre sua per ignorantiam juris legatum sibi scripserat, Senatus censuit. §. 6. Si quis, duobus heredibus institutis, adjecerit, *ut si alteruter heres sine liberis decessisset, ei qui superesset, & liberos haberet, hereditas redderetur*; *vel si uterque sine liberis decessisset, hereditas deinde alia manu scriptori testamenti restitueretur*: placet testamentario pœnam Legis Corneliæ remitti: sed benignius est, ut [etiam] ea, quæ supra scripta sunt, simili modo consequatur.

16. PAULUS lib. 3 Responsorum respondit,

INstrumentorum subreptorum crimen non esse publici judicii, nisi testamentum alicujus subreptum arguatur. §. 1. Paulus respondit, Legis Corneliæ pœna omnes teneri, qui etiam extra testamenta, cætera falsa signassent.

§. 2. Sed & cæteros, qui in rationibus, tabulis, literis publicis, aliave qua re sine consignatione falsum fecerunt; vel, ut verum non appareat, quid celaverunt, subripuerunt, subjecerunt, resignaverunt: eadem pœna affici solere, dubium non esse.

17. IDEM lib. 3 Fideicommissorum.

CUm quidam sua manu servum sibi legatum scripsisset, & eum manumittere rogatus esset: Senatus censuit, ab omnibus heredibus eum manumittendum.

18. IDEM lib. 3 Sententiarum.

UXori legatum in alieno testamento scribere non prohibemus. §. 1. Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit, & si suspectus esse præsumitur, quod ultro tutelam videbitur affectasse: tamen si idoneus esse adprobetur, non ex testamento, sed ex decreto tutor dandus est. nec excusatio ejus admittetur, quia consensisse videtur voluntati testatoris.

19. IDEM lib. 5 Sententiarum.

QUi falsam monetam percusserint, si id totum formare noluerunt, suffragio justæ pœnitentiæ absolvuntur. §. 1. Accusatio suppositi partus nulla temporis præscriptione depellitur: nec interest, decesserit necne ea quæ partum subdidisse contenditur.

20. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris Epitomarum.

FAlsi pœna coërcentur, & qui ad litem instruendam advocatione, testibus, pecuniam acceperunt; obligationem, pactionem fecerunt; societatem inierunt; ut aliquid eorum fieret, curaverunt.

21. PAULUS lib. singul. ad Senatusconsultum Turpillianum.

QUi duobus in solidum eandem rem diversis contractibus vendidit, pœna falsi coërcetur: & hoc & Divus Hadrianus constituit. † Iis adjungitur & is, qui judicem corrumpit. sed & remissius puniri solent, ut ad tempus relegentur, nec bona illis auferantur.

22. IDEM lib. singul. ad Senatusconsultum Libonianum.

IMpuberem in hoc Edictum incidere, dicendum non est: quoniam falsi crimine vix possit teneri, cum dolus malus in eam ætatem non cadit. §. 1. Si ei filio, qui apud hostes est, adscripserit pater legatum: dicendum est, reverso eo incidere in pœnam Senatusconsulti: quod si ibi decesserit, innocens pater existimatur.

§. 2. Sed & si emancipato filio adscribit, recte id faciet: item in adoptionem dato. §. 3. Item si servo, cui moram fecit in fideicommissaria libertate præstanda, adscripserit: dicendum est extra sententiam Senatusconsulti eum esse: quoniam placet, omne, quod per hujusmodi servum adquisitum est, restitui oportere manumisso.

§. 4. Et si ei servo, qui bona fide servit, aliquid adscripsit: quod ad cogitationem animi, nocens est: quia ei adscribit, quem suum putat: sed quoniam neque legatum, neque hereditas bonæ fidei possessori adquiritur, dicamus eum pœnæ eximendum esse. §. 5. Si dominus adscripserit servo legatum, *Cum liber erit*: dicimus Senatusconsulto dominum excusatum esse, qui compendio suo nullo modo prospexerit. † Eadem

dem & de filio postea emancipato. §. 6. Qui codicillos ante testamentum factos, in quibus legatum ei adscriptum erat, confirmat, in Senatusconsultum incidit: quod & Julianus scribit.

§. 7. Adimendo quoque aliquid incidere in pœnam debet, quasi sibi aliquid dederit: veluti si servo legato sibi eodemque manumisso, libertatem sua manu ademerit. hoc ita, si voluntate testatoris ademerit: nam si ignorante eo, libertas valet. Item si rogatus restituere legatum sibi adscriptum, fideicommissum ademerit.

§. 8. Qui liberti adsignationem sua manu adscripsit, non verbis, sed sententia Senatusconsulti tenetur. §. 9. Item non continetur verbis servus, qui alieno testamento fideicommissam libertatem sibi adscripsit. sed de hoc potest hæsitari: quoniam (ut supra diximus) Senatus ita demum ei, qui [sibi] libertatem fideicommissam in testamento domini adscripsit, pœnam remisit, si dominus subscripsit. † Imo magis dicendum [est] hunc contra Senatusconsultum facere, quam eum qui legatum sibi adscribit: cum libertas omnimodo ipsi competitura sit, legatum autem domino adquiri possit. §. 10. Si testamentarius servo suo fideicommissam libertatem dederit, videamus, ne extra pœnam sit, quoniam nullum ipsius commodum est: nisi ideo adscripserit, ut servus magno pretio redimatur ab eo, & manumittatur. §. 11. Sed & ille, qui, cum Titio fundus legaretur, adjecit sua manu conditionem pecuniæ sibi dandæ, in voluntatem Senatusconsulti incidit. §. 12. Qui autem voluntate patris se exheredat, vel legatum sibi adimit, neque verbis Senatusconsulti, neque sententia continetur.

23. IDEM lib. sing. de pœnis Paganorum.

Quid sit *falsum* quæritur? & videtur id esse, si quis alienum chirographum imitetur, aut libellum, vel rationes intercidat, vel describat: non qui alias in computatione vel in ratione mentiuntur.

24 SCÆVOLA lib. 22 Digestorum.

Aithales servus, cui testamento Vetiti Callinici [domini] per fideicommissum libertas, & portio hereditatis relicta erat, ab his, qui ex undecim portionibus heredes erant instituti, professus est indicium apud Maximillam filiam testatoris ex parte duodecima heredem scriptam, se posse probare falsum testamentum Vetiti Callinici: & apud Magistratus interrogatus à Maximilla, professus est probaturum quemadmodum falsum sit factum testamentum: & cum in crimen falsi subscripsisset Maximilla in scriptorem testamenti & Proculum coheredem: acta causa, *Præfectus urbi* falsum testamentum non esse pronunciavit: & Maximillæ partem duodecimam à fisco cogi jussit. Quæsitum est, an Aithaleti libertas & fideicommissum post hæc facta debeantur? Respondit, secundum ea quæ proponerentur, deberi.

25. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

Qui nomine Prætoris literas falsas reddidisse, Edictumve falsum proposuisse dicetur: ex causa, actione in factum pœnali tenetur: quanquam Lege Cornelia reus sit.

26. MARCELLUS lib. 30 Digestorum.

Si quis patris sui testamentum aboleverit, & quasi intestatus decessisset, pro herede gesserit, atque ita diem suum obierit: justissime tota hereditas paterna heredi ejus eripietur.

27. MODESTINUS lib. 8 Regularum.

Eos, qui diversa inter se testimonia præbuerunt, quasi falsum fecerint, & præscripto legis teneri pronunciat. §. 1. Et eum, qui contra signum suum falsum præbuit testimonium, pœna falsi teneri pronunciatum est. De impudentia ejus, qui diversa duobus testimonia præbuit, cujus ita anceps fides vacillat: quod crimine falsi teneatur, nec dubitandum est.

§. 2. Qui se pro milite gessit, vel illicitis insignibus usus est, vel falso duplomate vias commeavit: pro admissi qualitate gravissime puniendus est.

28. IDEM lib. 4 Responsorum.

Si à debitore, prælato die, pignoris obligatio mentiatur: falsi crimine locus est.

29. IDEM lib. sing. de enucleatis casibus.

Si quis obrepserit Præsidi Provinciæ, tam per acta, quam per libelli interpellationem, nihil agit: imo si accusatus fuerit, pœnam temeratoris luit: proinde enim punitur, atque si falsum fecerit. sunt enim rescripta de ea re: sufficit autem unum argumenti causa referre, cujus verba hæc sunt: Alexander Augustus Julio Maryllo. *Si libello dato adversarius tuus veritatem in precibus ab eo datis non adjecit, subscriptione uti non potest: imo si accusatus fuerit, & pœnam inferre debet.*

30. IDEM lib. 12 Pandectarum.

Lege Cornelia testamentaria obligatur, qui signum adulterinum fecerit, sculpserit.

§. 1. De partu supposito soli accusant parentes, aut hi ad quos ea res pertineat: non quilibet ex populo, ut publicam accusationem intendat.

31. CALLISTRATUS lib. 3 de Cognitionibus.

Divus Pius Claudio rescripsit, *pro mensura cujusque delicti constituendum in eos qui apud judices instrumenta protulerunt, quæ probari non possint: aut si plus meruisse videatur, quam ex forma jurisdictionis pati possint: ut Imperatori describatur, æstimaturo, quatenus coërceri debeant.* Sed Divus Marcus cum fratre suo pro sua humanitate hanc rem temperavit: *ut si (quod plerunque evenit) per errorem hujusmodi instrumenta proferantur: ignoscatur eis qui tale quicquam protulerunt.*

32. MODESTINUS lib. 1 de Pœnis.

Hodie qui Edicta proposita dolo malo corrumpunt, falsi pœna plectuntur.

§. 1. Si venditor mensuras *publice* probatas vini, frumenti, vel cujuslibet rei, aut emptor corruperit, dolove malo fraudem fecerit: quanti ea res est, ejus dupli condemnatur: Decretoque Divi Hadriani præceptum est, in insulam eos relegari, qui pondera aut mensuras falsassent.

33. IDEM lib. 3 de Pœnis.

Si quis *falsis Constitutionibus* nullo auctore habito utitur, Lege Cornelia, aqua & igni ei interdicitur.

TIT. XI.

DE LEGE JULIA REPETUNDARUM.

1. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

Lex Julia repetundarum pertinet ad eas pecunias, quas quis in Magistratu, Potestate, Curatione, [Legatione], vel quo alio Officio, munere, ministeriove publico cepit, vel cum ex *coborte* cujus eorum est. §. 1. Excipit Lex, à quibus licet accipere, *à sobrinis, propiorеve gradu cognatis suis*, uxore.

2. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

Datur ex hac lege, & *in heredes* actio intra *annum*, duntaxat à morte ejus, qui arguebatur.

3. MACER lib. 1 Publicorum.

Lege Julia repetundarum tenetur, qui cum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob *judicandum, decernendumve* acceperit.

4. VENULEJUS SATURNINUS lib. 3 Publicorum judiciorum.

VEl quo magis aut minus quid ex officio suo faceret.

5. MACER lib. 1 Publicorum.

IN *Comites* quoque Judicum ex hac lege judicium datur.

[6. VENULEJUS SATURNINUS lib. 1 Publicorum judiciorum].

EAdem lege tenentur, qui ob denunciandum, vel non denunciandum testimonium, pecuniam acceperint. §. 1. Hac lege damnatus, testimonium publice dicere, aut judex esse, postulareve prohibetur. §. 2. Lege Julia repetundarum cavetur, *Ne quis ob militem legendum mittendumve æs accipiat: neve quis ob sententiam in Senatu Consiliove publico dicendam, pecuniam accipiat: vel ob accusandum, vel non accusandum: utque Urbani Magistratus ab omni sorde se abstineant, neve plus domini muneris in anno accipiant, quam quod sit aureorum centum.*

7. MACER lib. 1 Publicorum judiciorum.

LEx Julia de repetundis præcipit, *Ne quis ob judicem, arbitrumve dandum, mutandum, jubendumve, ut judicet, neve ob non dandum, non mutandum, non jubendum, ut judicet: neve ob hominem in vincula publica conjiciendum, vinciendum, vincirive jubendum, exve vinculis dimittendum: neve quis ob hominem condemnandum, absolvendumve: neve ob litem æstimandam, judiciumve capitis pecuniæve faciendum vel non faciendum, aliquid* acceperit. §. 1. Apparet autem, quod Lex ab exceptis quidem in infinitum capere permittit, ab his autem, qui *hoc capite* enumerantur, à nullo, neque ullam quantitatem capere permittit.

§. 2. Illud quoque cavetur: *Ne in acceptum feratur opus publicum faciendum, frumentum publice dandum, præbendum, adprehendendum, sarta tecta tuenda, antequam perfecta probata, præstita legerunt.*

§. 3. Hodie ex Lege repetundarum extra ordinem puniuntur, & plerumque vel exilio puniuntur, vel etiam durius, prout admiserint. Quid enim, si ob hominem necandum pecuniam acceperint? vel licet non acceperint, [calore tamen inducti interfecerint] vel innocentem, vel quem punire non debuerant? capite plecti debent, vel certe in insulam deportari, ut plerique puniti sunt.

8. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

QUod contra Legem repetundarum Proconsuli vel Prætori donatum est, non poterit usucapi. §. 1. Eadem Lex *Venditiones, locationes ejus rei causa pluris minorisve factas, irritas facit: impeditque usucapionem, prius quam in potestatem ejus, à quo profecta res sit, heredisve ejus veniat.*

9. PAPINIANUS lib. 15 Responsorum.

QUi munus publice mandatum accepta pecunia ruperunt, crimine repetundarum postulantur.

TIT. XII.

DE LEGE JULIA DE ANNONA.

1. MARCIANUS lib. 2 Institutionum.

COnstitit inter servum & dominum judicium, si annonam publicam fraudasse dicat dominum.

2. ULPIANUS lib. 9 de Officio Proconsulis.

LEge Julia de annona pœna statuitur adversus eum, qui contra annonam fecerit, societatemve coïerit, quo annona carior fiat.

§. 1. Eadem Lege continetur, ne quis navem, nautamve retineat, aut dolo malo faciat, quo magis detineatur. §. 2. Et pœna viginti aureorum statuitur.

3. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1 de Constit.

IMperatores Antoninus & Verus, Augusti, in hæc verba rescripserunt, *Minime æquum est, decuriones civibus suis frumentum vilius, quam annona exigit, vendere.* §. 1. Item scripserunt, *jus non esse ordini cujusque civitatis pretium grani, quod invehitur, statuere.* §. 2. Item in hæc verba rescripserunt: *Etsi non solent hoc genus nunciationis mulieres exercere, tamen quia demonstraturam te, quæ ad utilitatem annonæ pertinent, polliceris, Præfectum annonæ docere potes.*

TIT. XIII.

AD LEGEM JULIAM PECULATUS, ET DE SACRILEGIS, ET [DE] RESIDUIS.

1. ULPIANUS lib. 44 ad Sabinum.

LEge Julia peculatus cavetur, *Ne quis ex pecunia sacra, religiosa, publicave auferat, neve intercipiat: neve in rem suam vertat: neve faciat, quo quis auferat, intercipiat, [vel] in rem suam vertat, nisi cui utique Lege licebit: neve quis in aurum, argentum, æs publicum quid indat: neve immisceat, neve, quod quid indatur, immisceatur, faciat sciens dolo malo, quo id pejus fiat.*

2. PAULUS lib. 11 ad Sabinum.

LEge Julia de residuis tenetur, qui publicam pecuniam delegatam in usum aliquem retinuit, neque in eum consumpsit.

3. ULPIANUS lib. 1 de Adulteriis.

PEculatus pœna aquæ & ignis Interdictionem, in quam hodie successit deportatio, continet. Porro qui in eum statum deducitur, sicut omnia pristina jura, ita & bona amittit.

4. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

LEge Julia peculatus tenetur, qui pecuniam sacram, religiosam abstulerit, interceperit.

§. 1. Sed etsi donatum Deo immortali abstulerit, peculatus pœna tenetur. §. 2. Mandatis autem cavetur de sacrilegis, ut Præsides sacrilegos, latrones, plagiarios conquirant, & ut [prout] *quisque deliquerit*, in eum animadvertant. Et sic Constitutionibus cavetur, ut sacrilegi *extra ordinem* digna pœna puniantur.

§. 3. Lege Julia de residuis tenetur is, apud quem ex locatione, emptione, *alimentaria ratione*, ex pecunia, quam accepit, aliave qua causa, pecunia publica resedit. §. 4. Sed & qui *publicam pecuniam* in usus aliquos acceptam retinuerit, nec erogaverit, hac Lege tenetur. §. 5. Qua Lege damnatus, *amplius tertia parte*, quam debet, punitur. §. 6. Non fit locus religiosus, ubi thesaurus invenitur: nam etsi in monumento inventus fuerit, non quasi religiosus tollitur: quod enim sepelire quis prohibetur, id religiosum facere non potest: at pecunia sepeliri non potest, ut & mandatis Principalibus cavetur.

§. 7. Sed, & si de re *Civitatis* aliquid subripiatur, Constitutionibus Principum Divorum Trajani & Hadriani cavetur, peculatus crimen committi. & hoc jure utimur.

5. IDEM lib. 5 Regularum.

DIvi Severus & Antoninus Cassio Festo rescripserunt, *res privatorum*, si in ædem sacram *depositæ*, subreptæ fuerint: furti actionem, non sacrilegii esse.

6. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

SAcrilegii pœnam debebit Proconsul pro qualitate personæ, proque rei conditione, & temporis, & ætatis, & sexus, vel severius, vel clementius

mentius statuere: & scio multos & ad bestias damnasse *sacrileges*: nonnullos etiam vivos exussisse, alios vero in furca suspendisse. Sed moderanda pœna est usque *ad bestiarum damnationem* eorum, qui manu facta templum effregerunt, & dona Dei noctu tulerunt: cæterum, si qui interdiu modicum aliquid de templo tulit, pœna metalli coërcendus est; aut si honestiore loco natus sit, deportandus in insulam est. §. 1. Qui cum in *moneta* publica operarentur, extrinsecus sibi signant pecuniam forma publica, vel signatam furantur: hi non videntur adulterinam monetam exercuisse: sed furtum publicæ monetæ fecisse, quod ad peculatus crimen accedit. §. 2. Si quis ex metallis Cæsarianis *aurum*, *argentumve furatus* fuerit, ex Edicto Divi Pii, exilio vel metallo, prout dignitas personæ, punitur. Is autem, *qui furanti signum præbuit*, perinde habetur, atque si manifesti furti condemnatus esset, & famosus efficitur. Qui autem aurum ex metallo habuerit illicite, & conflaverit, in quadruplum condemnatur.

7. VENULEIUS SATURNINUS lib. 2 Judiciorum Publicorum.

PEculatus crimen ante *quinquennium* admissum objici non oportet.

8. IDEM lib. 3 Judiciorum publicorum.

QUi tabulam æream Legis, formamve agrorum, aut quid aliud continentem refixerit, vel quid inde immutaverit, Lege Julia peculatus tenetur. §. 1. Eadem Lege tenetur, qui quid in *tabulis publicis* deleverit vel induxerit.

9. PAULUS lib. sing. de Judiciis publicis.

SAcrilegi [capite] puniuntur. §. 1. Sunt autem sacrilegi, qui publica sacra compilaverunt: at qui privata sacra, vel ædiculas incustoditas tentaverunt, amplius quam fures, minus quam sacrilegi, merentur. Quare quod sacrum, quodve admissum, in sacrilegii crimen cadat, diligenter considerandum est.

§. 2. Labeo libro 38 posteriorum, peculatum definit, pecuniæ publicæ aut sacræ furtum non ab eo factum, cujus periculo fuit: & ideo æditimum in his, quæ ei tradita sunt, peculatum non admittere. §. 3. *Eodem capite* inferius scribit, non solum pecuniam publicam, sed etiam privatam crimen peculatus facere, si quis, quod fisco debetur, simulans se fisci creditorem, accepit, quamvis privatam pecuniam abstulerit.

§. 4. Is autem, qui pecuniam trajiciendam suscepit, vel quilibet alius, ad cujus periculum pecunia pertinet, peculatum non committit.

§. 5. Senatus jussit, Lege peculatus teneri eos, qui injussu ejus, qui *ei rei præerit*, tabularum publicarum inspiciendarum describendarumque potestatem fecerint. §. 6. Eum [quoque] qui pecuniam publicam in usus aliquos retinuerit, nec erogaverit, hac Lege teneri Labeo libro 38 posteriorum scripsit. Cum eo autem, qui cum provincia abiret, pecuniam, quæ penes se esset, ad ærarium professus retinuerit, non esse residuæ pecuniæ actionem: quia eam privatus fisco debeat: & ideo inter *debitores* eum ferri: eamque ab eo is, qui hoc imperio utitur, exigeret, id est, pignus capiendo, corpus retinendo, multam dicendo: sed eam quoque Lex Julia residuorum post *annum* residuam esse jussit.

10. MARCIANUS lib. 1 Judiciorum Publicorum.

HAc lege tenetur, qui in tabulis publicis minorem pecuniam, quam quid venierit aut locaverit, scripserit: aliudve quid simile commiserit. §. 1. Divus Severus & Antoninus quendam Clarissimum Juvenem, cum inventus esset arculam in templum ponere, ibique hominem includere, qui post clusum templum, de arca exiret, & de templo multa subtraheret, & se in arculam iterum referret; convictum in insulam deportaverunt.

11. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

QUi perforaverit muros, vel inde aliquid abstulerit, peculatus actione tenetur.

§. 1. Ὁ ἐν θυσιαστηρίῳ εἰσιὼν ἐν ἡμέρᾳ ἢ νυκτὶ, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἱερῶν τι ἀφαιρούμενος, τυφλούσθω. ὁ δὲ ἔξω τοῦ θυσιαστηρίου ἐκ τοῦ ἄλλου ναοῦ ἀφελόμενος, τυπτόμενος, καὶ κειρόμενος, ἐξοριζέσθω. Hoc est, *Qui sacrarium ingressus interdiu vel noctu, sacrorum aliquid inde aufert, excæcator: qui vero extra sacrarium è templo reliquo aufert, verberatus & tonsus exilio multator.*

12. MARCELLUS lib. 25 Digestorum.

PEculatus nequaquam committitur, si exigam ab eo pecuniam, qui & mihi & fisco debet: non enim pecunia fisci intercipitur, quæ debitori ejus aufertur, scilic. qui manet debitor fisci nihilo minus.

13. MODESTINUS lib. 2 de Pœnis.

IS, qui prædam ab hostibus captam subripuit, Lege peculatus tenetur, & in quadruplum damnatur.

14. PAPINIANUS lib. 36 Quæstionum.

PUblica judicia peculatus, & de residuis, & repetundarum, similiter adversus heredem exercentur: nec immerito: cum in his quæstio principalis ablatæ pecuniæ moveatur.

TIT XIV.

DE LEGE JULIA AMBITUS.

1. MODESTINUS lib. 2 de Pœnis.

HÆc Lex in *Urbe hodie cessat*: quia ad curam Principis magistratuum creatio pertinet, non ad populi favorem. §. 1. Quod si in municipio contra hanc Legem magistratum, aut sacerdotium quis petierit: per Senatusconsultum centum aureis cum infamia punitur.

§. 2. Qua Lege damnatus, si alium convicerit, in integrum restituitur: non tamen pecuniam recipit. §. 3. Item is, qui novum vectigal instituerit, ex Senatusconsulto hac pœna plectitur. §. 4. Et si quis reus, vel accusator, domum judicis ingrediatur, per Legem Juliam judiciariam in Legem ambitus committit, id est, aureorum centum fisco inferre jubetur.

TIT XV.

DE LEGE FABIA DE PLAGIARIIS.

1. ULPIANUS. [lib. 1 Regularum].

SI liberum hominem emptor sciens emerit: *Capitale crimen* adversus eum ex Lege Fabia de plagio nascitur: quo venditor quoque fit obnoxius, si sciens liberum esse vendiderit.

2. IDEM lib. 9. de Officio Proconsulis.

SCiendum est, Legem Faviam ad eos non pertinere, qui cum absentes servos haberent, eos vendiderunt: aliud est enim abesse, aliud in fuga esse. §. 1. Item non pertinere ad eum, qui mandavit servum fugitivum persequendum & distrahendum: nec enim fugam vendidit. §. 2. Amplius dicendum est, [&] si quis Titio mandaverit servum fugitivum adprehendendum, ut si adprehendisset, eum emptum haberet: cessare Senatusconsultum.

§. 3. Hoc autem Senatusconsulto domini [quoque] continentur, qui fugam servorum suorum vendiderunt.

3. MARCIANUS lib. 1 Judiciorum Publicorum.

LEgis Faviæ crimine suppressi mancipii bona fide possessor non tenetur: id est, qui ignorabat servum alienum, & qui voluntate domini putabat id eum agere, & ita de *bonæ fidei possessore* ipsa Lex scripta est: nam adjicitur, Si sciens dolo malo hoc fecerit: & *sæpissime* à Principibus Severo & Antonino constitutum est, ne bonæ fidei possessores hac Lege teneantur.

§. 1. Illud non est omittendum, quod exemplo Legis Aquiliæ, si is, propter quem quis in Faviam commisit, decesserit: adhuc accusatio & pœna Legis Faviæ superest, ut & Divus Severus & Antoninus rescripserunt.

4. GAIUS lib. 22 ad Edictum provinciale.

LEge Favia tenetur, qui sciens liberum hominem donaverit, vel in dotem dederit. Item qui ex earum qua causa, sciens liberum esse, acceperit, in eadem causa haberi debeat, qua venditor & emptor habetur. Idem & si pro eo res permutata fuerit.

5. MODESTINUS lib. 17 Responsorum respondit.

EUm, qui fugitivum alienum suscepisse & celasse doceatur, ex eo, quod proprietatis quæstionem referret, crimen, si probetur, evitare minime posse.

6. CALLISTRATUS lib. 6 de Cognitionibus.

NOn statim plagiarium esse, qui furti crimine ob servos alienos interceptos tenetur, Divus Hadrianus in hæc verba rescripsit: *Servos alienos qui sollicitaverit aut interceperit, crimine plagii, quod illi intenditur, teneatur, necne, facit quæstionem. & ideo non me consuli de ea re oportet: sed quod verissimum in re præsenti cognoscitur, sequi Judicem oportet. Plane autem scire debet, posse aliquem furti crimine ob servos alienos interceptos teneri, nec idcirco tamen statim plagiarium esse existimari.*

§. 1. Idem Princeps de eadem re in hæc verba rescripsit: *Apud quem unus aut alter fuerit fugitivus inventus, qui operas suas locaverint, ut pascerentur, & utique si iidem antea apud alios opus fecerint, hunc suppressorem non jure quis dixerit.*

§. 2. Lege Favia cavetur, *Ut liber, qui hominem ingenuum, vel libertinum invitum celaverit, invinctum habuerit, emerit sciens dolo malo, quive in earum qua re socius erit, quique servo alieno, servæve persuaserit, ut à domino dominave fugiat, vel eum eamve invito, vel insciente domino, dominave celaverit, invinctum habuerit,* [emerit] *sciens dolo malo, quive in ea re socius erit: ejus pœna* teneatur.

7. HERMOGENIANUS lib. 6 Juris epitomarum.

POEna *pecuniaria* statuta Lege Favia, in usu esse desiit: nam in hoc crimine detecti, pro delicti modo coërcentur: & plerumque in metallum damnantur.

TIT. XVI.

AD SENATUSCONSULTUM TURPILLIANUM, ET DE ABOLITIONIBUS CRIMINUM.

1. MARCIANUS libro sing. ad Senatusconsultum Turpillianum.

ACcusatorum temeritas tribus modis detegitur, & tribus pœnis subjicitur: aut enim *calumniantur*, aut *prævaricantur*, aut *tergiversantur*. §. 1. *Calumniari*, est falsa crimina intendere. *Prævaricari*, vera crimina abscondere: *Tergiversari*, in universum ab *accusatione desistere*.

§. 2. Calumniatoribus pœna Lege Remnia irrogatur. §. 3. Sed non utique, qui non probat, quod intendit, protinus calumniari videtur: nam ejus rei inquisitio arbitrio cognoscentis committitur, qui, reo absoluto, de accusatoris incipit consilio quærere, qua mente ductus ad accusationem processit: & si quidem justum ejus errorem reperit, absolvit eum; si vero in evidenti calumnia eum deprehenderit, legitimam pœnam ei irrogat. §. 4. Quorum alterutrum ipsis verbis pronunciationis manifestatur. Nam si quidem ita pronunciaverit, *non probasti*, pepercit ei. Sin autem pronunciaverit, *calumniatus* es, condemnavit eum. Et quamvis nihil de pœna subjecerit, tamen Legis potestas adversus eum exercebitur. Nam (ut Papinianus respondit) facti quidem quæstio in arbitrio est judicantis; pœnæ vero persecutio non ejus voluntati mandatur, sed Legis auctoritati reservatur.

§. 5. Quæri possit, si ita fuerit interlocutus, *Lucius Titius temere accusasse videtur*, an calumniatorem pronunciasse videatur? & Papinianus, temeritatem facilitatis veniam continere, & inconsultum *calorem* calumniæ vitio carere: & ob id hunc nullam pœnam subire oportere.

§. 6. *Prævaricatorem* eum esse ostendimus, qui colludit cum reo: & translatitie munere accusandi defungitur: eo quod proprias quidem probationes dissimularet, falsas vero [rei] excusationes admitteret. §. 7. Si quis autem ab accusatione citra *abolitionem* destiterit, punitur.

§. 8. Abolitio privatim à Præsidibus postulari ac impetrari solet. Item pro tribunali, non de plano. Nec præsens hanc cognitionem alteri demandare potest. §. 9. Si plura crimina idem eidem intulit, singulorum debet abolitionem petere: alioquin prout quid amiserit, ejus nomine Senatusconsulti pœnam patietur.

§. 10. Accusationem is intulit, qui præscriptione summoveri poterat, ut quilibet adulterii masculo post quinque annos continuos ex die commissi adulterii, vel fœminæ post sex menses utiles ex die divortii: an, si destiterit, hoc Senatusconsulto plecti debet, belle dubitatur? Movit, quod pene nulla erit accusatio, quam temporis spatium, aut personæ vitium omnimodo removeret, reoque securitatem timoris ac periculi promitteret. Contra movet, quod qualiscunque accusatio illata, cognoscentis auctoritate, non accusantis voluntate aboleri debet: majoreque odio dignus existimaretur, qui temere ad tam improbam accusationem processisset. Ergo verius est, eum quoque, de quo loquimur, in Senatusconsultum incidere oportere. Atquin Papinianus respondit, mulierem, quæ idcirco ad falsi accusationem non admitteretur, quod suam, suorumve injuriam non persequeretur, desistentem, Senatusconsulto Turpilliano non plecti. Num ergo, & in cæteris idem responsurus sit? quid enim interest, propter sexus infirmitatem, an propter status turpitudinem, temporisve finem ad accusationem aliquam non admittatur? multoque magis excludendi sunt, quod mulieris quidem accusatio vel propter proprium ejus dolorem effectum habere potuit: illorum vero accusatio voce duntaxat tenus intervenit. Atquin idem alias scribit, non posse aliquem duos eodem tempore adulterii accusare, marem & fœminam: & tamen, si utrique simul denunciaverit, in utriusque persona abolitionem eum petere debere, ne in hoc Senatusconsulto incidat. Quid porro refert, propter causas suprascriptas accusatio non valuerit, an propter numerum personarum non tenuerit? an hæc intersint, plenam habuerit

aliquis

aliquis accusandi facultatem, sed propter personarum conjunctionem ab accusatione summoveatur: an vero stricta ratione quibusdam accusandi facultas non competat? † Merito itaque dicendum est, omnes, excepta muliere & minore, nisi abolitionem petierint, in hoc Senatusconsulto incidere. §. 11. Suspecti tutoris accusatio pro tribunali tantum examinari potest: & nullus alius de hujusmodi quæstione, quam Præses, pronunciare potest: & tamen, qui ab ea destitit, Senatusconsulto non tenetur.

§. 12. Item, si dicatur aliquis in Senatusconsultum incidisse Turpillianum, Præsidis est super ea re notio: & tamen contra desertorem Senatusconsulti non intervenit coërcitio: qui autem dicit, quem in hoc Senatusconsulto incidisse, accusator non est. §. 13. Incidit in hoc Senatusconsulto, & qui *accusatorem summittit*, aut *instigat*, aut qui mandat alicui, & instruit eum ad accusationem capitalem, dando probationes, allegando accusationes. & merito: *nam deficiendo crimini, quod movet*: & eximendo se periculo calumniæ vel desertionis, *merito* calumniantis & desistentis pœnæ subduci *debuit*, nisi *subornatus* accusator probaverit crimen, quod intendere suscepit. † Nec interest, per se mandavit accusationem, an per alium. † Verum hunc, qui hoc *ministerio usus* est ad mandandam accusationem, non ex verbis, sed ex sententia Senatusconsulti puniri, Papinianus respondit. † *Summissus* enim accusator similiter eodem Senatusconsulto plectitur: id est, propter hoc solum punitur, quod *ministerium alieni timeris* recepit. §. 14. Reus condemnatus provocavit: deinde accusator destitit, an in hoc Senatusconsulto incidit? prope est, ut incidisse videatur: quia provocationis remedio condemnationis extinguitur pronunciatio.

2. PAULUS libr. sing. de pœnis omnium Legum.

QUi destiterit agere, amplius & accusare prohibetur.

3. IDEM lib. 1 Sententiarum.

ET in privatis, & in extraordinariis criminibus omnes calumniosi extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

4. PAPINIANUS lib. 15 Responsorum.

MUlier, quæ falsi crimen injuriæ propriæ post interpositam denunciationem desistens omisit, ex Senatusconsulto Turpilliano teneri non videtur. §. 1. Post abolitionem idem crimen ab eodem in eundem instaurari non potest.

5. PAULUS lib. 2 Responsorum.

QUæsitum est, an is, qui, libello Principi dato, falsum se objecturum *minatus* est, si non objecisset, Turpilliano Senatusconsulto teneatur? Paulus respondit, verbis Senatusconsulti Turpilliani eum, de quo quæritur, non contineri.

6. IDEM lib. 1 Sententiarum.

AB accusatione destitit, qui cum adversario suo de compositione ejus criminis, quod intendebat, fuerit locutus. §. 1. Animo ab accusatione destitit, qui affectum & animum accusandi deposuit. §. 2. *Destitisse* videtur, qui intra præfinitum accusationis à Præside tempus reum suum non peregit. §. 3. Nunciatores, qui per notoria indicia produnt, notoriis suis adsistere jubentur. §. 4. Calumniæ causa puniuntur, qui in fraudem alicujus librum vel testimonium, aliudve quid conquisisse, vel scripsisse, vel in judicium protulisse dicuntur.

7. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

SI quis repetere velit crimen publica abolitione interveniente, eo jure repetit, quo accusabat: non æque enim possunt præscriptiones ei objici, quæ ante reorum abolitionem non sunt objectæ. & ita Divus Hadrianus rescripsit.

§. 1. Si stellionatum quis objecerit, vel expilatæ hereditatis crimen, & destitit: pœnam Senatusconsulti Turpilliani non subibit. nec si furti, vel injuriarum, sed officio judicis culpa ejus coërcebitur.

8. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteris.

A*Bolitio*, aut publice fit ob diem insignem, aut publicam gratulationem:

9. MACER lib. 2 Publicorum.

VEl ob rem prospere gestam:

10. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteris.

AUt privatim actore postulante. † Tertio genere fit ex Lege abolitio, accusatore mortuo, vel ex justa causa impedito, quominus accusare possit. §. 1. Abolitione autem publice facta, non retractabitur in judicio repetendo de mariti jure. §. 2. Triginta dies repetendi rei Divus Trajanus utiles esse intepretatus est, ex die scilicet, quo feriæ finitæ sunt: & Senatus censuit eas dies cedere, quibus quisque reum suum repetere possit. Hoc autem repetendi rei tempus non aliter cedit, quam si accusator quoque potuit adire.

11. IDEM lib. sing. de Adulteris.

QUærebatur, an hi, qui ab accusatione tempore exclusi essent, in Senatusconsultum Turpillianum inciderunt? Respondit, non oportere dubitari, calumnia non puniri eos, qui præscriptione temporis exclusi, causam adulterii perferre non potuerunt.

12. ULPIANUS lib. 2 de Adulteris.

SI interveniente publica abolitione ex Senatusconsulto (ut fieri adsolet), vel ob lætitiam aliquam, vel honorem domus divinæ, vel ex aliqua causa, ex qua Senatus censuit abolitionem reorum fieri, nec intra dies præstitutos reum repetierit: dicendum est, cessare Turpillianum Senatusconsultum. nec enim videtur desistere, qui exemptum reum non defert: eximitur *autem* reorum abolitione interveniente.

13. PAULUS lib. 3 de Adulteris.

D*Estitisse* eum accipiemus, qui in totum animum agendi deposuit, non qui distulit accusationem. §. 1. Sed, qui permissu Imperatoris ab accusatione destitit, impunitus est.

14. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

DIvus Hadrianus Salvio Caro. Proconsuli Cretæ, rescripsit, tutorem, qui pupilli causa instituerat accusationem, defuncto pupillo, cujus causa accusare cœperat, non esse cogendum accusationem implere.

15. MACER lib. 2 Publicorum.

IN Senatusconsultum Turpillianum incidunt, qui subjecissent accusatores, aut subjecti postulassent, nec peregissent reos, aut aliter, quam abolitione facta, destitissent: quique chirographum ob accusandum dedissent, pactionemve aliquam interposuissent. Hoc autem verbum [*nec*] *peregissent*, ad universos suprascriptos pertinere dicendum est. §. 1. An ad eos, qui hodie de judiciis publicis extra ordinem cognoscunt, Senatusconsultum pertineat, quæritur? Sed jam hoc Jure ex Sacris Constitutionibus utimur, ut pertineat. ita ex singulis causis singulæ pœnæ irrogentur. §. 2. Eos, de quorum calumnia agi non permittitur, si destiterint, non inci-

incidere in pœnam hujus SC. Constitutionibus cavetur. §. 3. Si propter mortem rei accusator destiterit, non potest hoc Senatusconsulto teneri: quia morte rei judicium solvitur, nisi tale crimen fuit, cujus actio & adversus heredes durat, veluti Majestatis. Idem in accusatione repetundarum est, quia hæc quoque morte non solvitur. §. 4. Cæterum si postea, quam accusator destitit, reus decesserit: non ideo magis delictum accusatoris relevatur. Nam eum, qui semel destitit, si postea accusare paratus sit: non esse audiendum, Severus & Antoninus statuerunt. §. 5. Qui post inscriptionem ante litem contestatam anno, vel biennio agere non potuerint, variis Præsidum occupationibus, vel etiam civilium officiorum necessitatibus districti, in Senatusconsultum non incident.

§. 6. Quamquam prius reum quis detulerat, etsi post abolitionem, antequam reus repeteretur, alia abolitio supervenerit: non ex superiore, sed ex secunda abolitione dies triginta computantur.

16. PAULUS lib. sing. de Adulteris.

Domitianus rescripsit, quod de feriis, & de abolendis reis dicitur, non pertinere ad servos, qui accusati in vinculis esse jubentur, ne judicium finiatur.

17. MODESTINUS lib. 17 Responsorum.

Lucius Titius Seium reum falsi fecit: & prius quam persequeretur, indulgentia reorum crimina abolita sunt. Quæro, si postea eum iterato reum non fecerit: an in Turpillianum Senatusconsultum inciderit? [Herennius] Modestinus respondit, abolitionem reorum, quæ publice indulgetur, ad hoc genus criminis non pertinere.

18. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1 de Constitutionibus.

Imperatores Antoninus & Verus Augusti Julio Vero rescripserunt, cum satis diu litem traxisse dicetur, invito adversario non posse eum abolitionem accipere. §. 1. Item rescripserunt, nisi evidenter probetur consentire adversarium, abolitionem non dari. §. 2. Item rescripserunt, cum in crimine capitali abolitionem, ut in re pecuniaria petitam esse diceret, restaurandam esse nihilominus cognitionem: ita ut si non probasset hoc, quod proponeret, non impune eum laturum.

TIT. XVII.

DE REQUIRENDIS VEL ABSENTIBUS DAMNANDIS.

1. MARCIANUS lib. 2 Publicorum.

Divi Severi & Antonini Magni Rescriptum est, ne quis absens puniatur: & hoc jure utimur, ne absentes damnentur: neque enim inaudita causa quemquam damnari æquitatis ratio patitur. §. 1. Si autem gravius quis puniatur: puta in opus metalli vel similem pœnam, sive capitalem: hoc casu non est irroganda in absentem pœna, sed absens requirendus adnotatus est, ut copiam sui præstet.

§. 2. Præsides autem provinciarum circa requirendos adnotatos hoc debent facere, ut eos, quos adnotaverint, Edictis adesse jubeant: ut possit innotescere eis qui adnotati sunt. Sed & literas ad Magistratus, ubi consistunt, mittere: ut per eos possit innotescere, requirendos eos esse adnotatos. §. 3. Et ex hoc [annus] computatur ad se purgandos. §. 4. Sed & Papinianus libr. 16 Responsorum scripsit, requirendum adnotatum, si provinciæ Præsidem intra annum adierit & satis obtulerit: non esse locum mandatis, ut bona fisco vindicentur. nam & si intra annum mortuus sit, criminis causa expirat, & perit, & bona ejus ad successores transmittuntur.

2. MACER lib. 2 Publicorum.

Anni spatium ad occupanda bona ejus, qui requirendus adnotatus est, pertinet.

§. 1. Sed si per viginti annos fiscus bona non occupaverit, postea præscriptione vel ab ipso reo, vel ab heredibus ejus submovebitur.

3. MARCIANUS lib. 2 de Publicis judiciis.

Quamcunque enim quæstionem apud fiscum, si non alia sit præscriptio, viginti annorum silentio præscribi, Divi Principes voluerunt.

4. MACER lib. 2 de Publicis judiciis.

Annus exinde computandus est, ex quo ea adnotatio [facta est] quæ vel Edicto, vel literis ad Magistratus factis publice innotuit.

§. 1. Ergo & viginti annorum tempus exinde fisco numeretur, ex quo adnotatio publice innotuit. §. 2. In summa sciendum est, nulla temporis præscriptione, à causæ defensione summoveri eum, qui requirendus adnotatus est.

5. MODESTINUS lib. 12 Pandectarum.

Mandatis cavetur, intra annum requirendorum bona obsignari: ut si redierint, [& se purgaverint], integram rem suam habeant. si neque responderint, neque qui se defendant, habuerint: tunc post annum bona in fiscum coguntur. §. 1. Et intra annum medio tempore moventia, si qua sunt, ne aut mora deteriora fiant, aut aliquo modo intereant, venire debere, pretiumque eorum in deposito esse, D. Severus & Antoninus sanxerunt. §. 2. Sed & D. Trajanus inter moventia fructus quoque haberi rescripsit. §. 3. Curandum est autem, ne quid ei, qui profugit, medio tempore à debitoribus ejus solvatur, ne per hoc fuga ejus instruatur.

TIT. XVIII.

DE QUÆSTIONIBUS.

1. ULPIANUS [lib. 8 de Officio Proconsulis].

In criminibus eruendis quæstio adhiberi solet. Sed quando, vel quatenus id faciendum sit, videamus. Et non esse à tormentis incipiendum, & D. Augustus constituit, neque adeo fidem quæstioni adhibendam. §. 1. Sed & epistola Divi Hadriani ad Sennium Sabinum continetur. verba Rescripti ita se habent: *Ad tormenta servorum ita demum veniri oportet, cum suspectus est reus: & aliis argumentis ita probationi admovetur, ut sola confessio servorum deesse videatur.*

§. 2. Idem Divus Hadrianus Claudio Quartino Rescripsit, quo Rescripto illud expressit, à suspectissimo incipiendum, & à quo facillime posse verum scire judex crediderit. §. 3. Ad quæstionem non esse provocandos eos, quos accusator de domo sua produxit: nec facile credendum subjectam eam, quam ambo parentes dicuntur caram filiam habuisse, Rescripto Divorum Fratrum ad Lucium Tiberianum emisso declaratur. §. 4. Iidem Cornelio Proculo rescripserunt, non utique in servi unius quæstione fidem rei constituendam; sed argumentis causam examinandam. §. 5. Divus Antoninus & Divus Hadrianus Sennio Sabino rescripserunt, cum servi pariter cum domino aurum & argentum exportasse dicerentur, non esse de domino interrogandos: ne quidem, si ultro aliquid dixerint, obesse hoc domino.

§. 6. Divi

§. 6. Divi Fratres Leliano Longino rescripserunt, de servo heredum non esse habendam quæstionem in res hereditarias, quamvis suspectum fuisset, quod imaginaria venditione dominium in eo quæsisse heres videretur.

§. 7. Servum municipum posse in caput civium torqueri, sæpissime rescriptum est: quia non sit illorum servus, sed Reipublicæ.

† Idemque in cæteris servis corporum dicendum est: nec enim plurium servus videtur, sed corporis. §. 8. Si servus bona fide mihi serviat, etiam si dominium in eo non habui: potest dici, torqueri eum in caput meum non debere. † Idem est & in libero homine, qui bona fide servit. §. 9. Sed nec libertum torqueri in patroni caput, constitutum est.

§. 10. Nec fratrem quidem in fratris, Imperator noster cum [Divo] patre suo rescripsit: addita ratione, quod in eum, in quem quis invitus testimonium dicere non cogitur, in eum nec torqueri debet. §. 11. Servum mariti in caput uxoris posse torqueri, Divus Trajanus Servio Quarto rescripsit. §. 12. Item Mummio Lolliano rescripsit, *damnati servos*, quia *desierunt esse ipsius, posse in eum torqueri*. §. 13. Si servus ad hoc erit manumissus, ne torqueatur: dummodo in caput domini non torqueatur, posse eum torqueri Divus Pius rescripsit. §. 14. Sed & eum, qui cognitionis susceptæ tempore alienus fuit: licet postea rei sit effectus, torqueri in caput posse Divi Fratres rescripserunt. §. 15. Si quis dicatur nullo jure emptus, non prius torqueri poterit, quam si constiterit venditionem non valuisse: & ita Imperator noster cum Divo patre suo rescripsit. §. 16. [Item] Severus Septitio Antigono ita rescripsit: *Cum quæstio [de servis] contra dominos neque haberi debeat, neque si facta sit, dicturi sententiam consilium instruat: multo minus indicia servorum contra dominos admittenda sunt.* §. 17. Divus Severus rescripsit, confessiones reorum pro exploratis facinoribus haberi non oportere, si nulla probatio religionem cognoscentis instruat. §. 18. Cum quidam deponere pretium servi paratus esset, ut servus torqueretur contra dominum: Imperator noster cum Divo patre suo id non admiserunt.

§. 19. Si servi quasi sceleris participes in se torqueantur, deque domino aliquid fuerint confessi apud judicem: prout causa exegerit, ita pronunciare eum debere, Divus Trajanus rescripsit. quo Rescripto ostenditur, gravari dominos confessione servorum: sed ab hoc Rescripto recessum Constitutiones posteriores ostendunt. §. 20. In causa tributorum (in quibus esse reipublicæ nervos nemini dubium est) periculi quoque ratio, quod servo fraudis conscio capitalem pœnam denunciat, ejusdem professionem exstruat. §. 21. Qui quæstionem habiturus est, non debet specialiter interrogare, *an Lucius Titius homicidium fecerit*: sed generaliter, quis id fecerit. alterum enim magis suggerentis, quam requirentis videtur: & ita D. Trajanus rescripsit. §. 22. D. Hadrianus Calpurnio Celeriano in hæc verba rescripsit: *Agricola Pompeii Valentis servus, de se potest interrogari: si dum quæstio habetur, amplius dixerit; rei fuerit indicium, non interrogationis culpa.*

§. 23. Quæstioni fidem non semper, nec tamen nunquam habendam, Constitutionibus declaratur: etenim res est fragilis, & periculosa, & quæ veritatem fallat. Nam plerique patientia sive duritia tormentorum ita tormenta contemnunt, ut exprimi eis veritas nullo modo possit: alii tanta sunt impatientia, ut [in] quovis mentiri, quam pati tormenta velint. ita fit, ut etiam vario modo fateantur, ut non tantum se, verumetiam alios comminentur. §. 24. Præterea inimicorum quæstioni fides haberi non debet, quia facile mentiuntur: nec tamen sub prætextu inimicitiarum detrahenda erit fides quæstionis. §. 25. Causaque cognita, habenda fides, aut non habenda. §. 26. Cum quis latrones tradidit, quibusdam Rescriptis continetur non debere fidem haberi eis in eos qui eos tradiderunt: quibusdam vero, quæ sunt pleniora, hoc cavetur, ut neque destricte [non] habeatur, ut in cæterorum persona solet: sed causa cognita æstimetur, habenda fides sit, necne. plerique enim, dum metuunt, ne forte apprehensi eos nominent, prodere eos solent, scilicet impunitatem sibi captantes: quia non facile eis indicantibus proditores suos creditur. Sed neque passim impunitas eis per hujusmodi proditiones concedenda est: neque transmittenda allegatio dicentium idcirco se oneratos, quod eos ipsi tradidissent: neque enim invalidum argumentum haberi debet mendacii, sive calumniæ in se instructæ.

§. 27. Si quis ultro de maleficio fateatur, non semper ei fides habenda est: nonnunquam enim aut metu, aut qua alia de causa in se confitentur. Et extat epistula Divorum Fratrum ad Voconium Saxam, qua continetur liberandum eum, qui in se fuerat confessus, cujus post damnationem de innocentia constitisset. cujus verba hæc sunt: *Prudenter, & egregia ratione humanitatis, Saxa carissime, Primitivum servum, qui homicidium in se confingere metu ad dominum revertendi suspectus esset, perseverantem falsa demonstratione, damnasti, quæsiturus de consciis. quos æque habere se mentitus fuerat, ut ad certiorem ipsius de se confessionem pervenires. nec frustra fuit tam prudens consilium tuum: cum in tormentis constiterit, neque illos ei conscios fuisse, & ipsum de se temere commentum. potes itaque decreti gratiam facere, & eum per officium distrahi jubere: conditione addita, ne unquam in potestatem domini revertatur, quem pretio recepto certum habemus libenter tali servo cariturum.* Hac epistula significatur, quasi servus damnatus, [si] fuisset restitutus, ad eum pertinebit, cujus fuisset, antequam damnetur: sed Præses Provinciæ eum, quem damnavit, restituere non potest; cum nec pecuniariam sententiam suam revocare possit. Quid igitur? Principi eum scribere oportet, si quando ei [ejus] qui nocens videbatur, postea ratio innocentiæ constitit.

2. ULPIANUS lib. 39 ad Edictum.

HEreditarii servi, quamdiu incertum est, ad quem bona pertineant, non possunt videri in caput domini torqueri.

3. IDEM lib. 50 ad Edictum.

COnstitutione Imperatoris nostri & Divi Severi placuit, plurium servum in nullius caput torqueri posse.

4. IDEM lib. 3 Disputationum.

IN incesto (ut Papinianus respondit, & est rescriptum) servorum tormenta cessant: quia & Lex Julia cessat de adulteris.

5. MARCIANUS lib. 2 Institutionum.

SI quis viduam vel alii nuptam cognatam, cum qua nuptias contrahere non potest, corruperit, in insulam deportandus est. quia duplex crimen est: [&] incestum, quia cognatam violavit contra fas; & adulterium vel stuprum adjungit. denique hoc casu servi in persona domini torquentur.

6. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteris.

PAtre vel marito de adulterio agente, & postulantibus de servis rei ut quæstio habeatur, si [vere] causa perorata, testibus prolatis, absolutio secuta fuerit: mancipiorum, quæ mortua sunt, æstimatio habetur. secuta vero damnatione: quæ supersunt, publicantur.

§. 1. Cum de falso testamento quæritur, hereditarii servi possunt torqueri.

7. ULPIANUS lib. 3 de Adulteris.

QUæstionis modum magis est judices arbitrari oportere. itaque quæstionem habere oportet: ut servus salvus sit vel innocentiæ, vel supplicio.

8. PAULUS lib. 2 de Adulteris.

EDictum D. Augusti, quod proposuit Vivio Avito & Lucio Aproniano Consulibus, in hunc modum extat: *Quæstiones neque semper in omni causa & persona desiderari debere arbitror: & cum capitalia & atrociora maleficia non aliter explorari & investigari possunt, quam per servorum quæstiones, efficacissimas [eas] esse ad requirendam veritatem existimo, & habendas censeo.*

§. 1. Statuliber in adulterio postulari poterit, ut quæstio ex eo habeatur, quod servus heredis est: sed spem suam retinebit.

9. MARCIANUS lib. 11 de Judiciis publicis.

DIvus Pius rescripsit, posse de servis haberi quæstionem in pecuniaria causa, si aliter veritas inveniri non possit: quod & aliis Rescriptis cavetur. sed hoc ita est, ut non facile in re pecuniaria quæstio habeatur: sed si aliter veritas inveniri non possit, nisi per tormenta, licet habere quæstionem, ut & Divus Severus rescripsit. Licet itaque & de servis alienis haberi quæstionem, si ita res suadeat. §. 1. Ex quibus causis quæstio de servis adversus dominos haberi non debet, ex his causis ne quidem interrogationem valere: & multo minus indicia servorum contra dominos admittenda sunt.

§. 2. De eo, qui in insulam deportatus est, quæstio habenda non est, ut Divus Pius rescripsit. §. 3. Sed nec de statulibero in pecuniariis causis quæstio habenda est, nisi deficiente conditione.

10. ARCADIUS [qui &] CHARISIUS lib. singul. de testibus.

DE minore quatuordecim annis quæstio habenda non est, ut & Divus Pius Cæcilio Jubentiano rescripsit. §. 1. Sed omnes omnino in majestatis crimine, quod ad personas Principum attinet, si ad testimonium provocentur, cum res exigit, torquentur. §. 2. Potest quæri, an de servis filii castrensis peculii in caput patris quæstio haberi [non] possit? nam patris non debere torqueri in filium, constitutum est. & puto recte dici, nec filii servos in caput patris esse interrogandos.

§. 3. Tormenta autem adhibenda sunt, non quanta accusator postulat: sed ut moderatæ rationis temperamenta desiderant. §. 4. Nec debet initium probationum de domo rei accusator sumere, dum aut libertos ejus, quem accusat, aut servos in testimonium vocat. §. 5. Plurimum quoque in excutienda veritate etiam vox ipsa, & cognitionis subtilis diligentia adfert: nam & ex sermone, & ex eo, qua quis constantia, qua trepidatione quid diceret, vel cujus existimationis quisque in civitate sua est, quædam ad illuminandam veritatem in lucem emergunt. §. 6. In causis quoque liberalibus non oportet per eorum tormenta, de quorum statu quæritur, veritatem requiri.

11. PAULUS lib 2 de Officio Proconsulis.

ETiamsi redhibitus fuerit servus, in caput emptoris non torquebitur.

12. ULPIANUS lib. 54 ad Edictum.

SI quis, ne quæstio de eo agatur, liberum se dicat: Divus Hadrianus rescripsit, non esse eum ante torquendum, quam liberale judicium experiatur.

13. MODESTINUS lib. 5 Regularum.

CErto pretio servum æstimatum in quæstionem dari interposita stipulatione, receptum est.

14. IDEM lib. 8 Regularum.

STatuliber in delicto repertus, sperandæ libertatis prærogativa, non ut servus ob ambiguum conditionis, sed ut liber puniendus est.

15. CALLISTRATUS lib. 5. de Cognitionib.

EX libero homine pro testimonio non vacillante quæstionem haberi non oportet.

§. 1. De minore quoque quatuordecim annis in caput alterius quæstionem habendam non esse, Divus Pius Mæcilio rescripsit: maxime cum nullis extrinsecus argumentis accusatio impleatur. nec tamen consequens esse, ut etiam sine tormentis eisdem credatur: nam ætas (inquit) quæ adversus asperitatem quæstionis eos interim tueri videtur, suspectiores quoque eosdem facit ad mentiendi facultatem.

§. 2. Eum, qui vindicanti servum cavit, domini loco habendum, & ideo in caput ejus servos torqueri non posse, Divus Pius in hæc verba rescripsit: *Causam tuam aliis probationibus instituere debes: nam de servis quæstio haberi non debet, cum possessor hereditatis, qui petitori satisdedit interim domini loco habeatur.*

16. MODESTINUS lib. 3. de Pœnis.

REpeti posse quæstionem, Divi Fratres rescripserunt. §. 1. Is, qui de se confessus est, in caput aliorum non torquebitur: ut Divus Pius rescripsit.

17. PAPINIANUS lib 16 Responsorum.

EXtrario quoque accusante, servos in adulterii quæstione contra dominum interrogari placuit: quod D. Marcus, ac postea Maximus Princeps judicantes secuti sunt. §. 1. Sed & in quæstione stupri servi adversus dominum non torquentur. §. 2. De quæstione suppositi partus, vel si petat hereditatem, quem cæteri filii non esse fratrem suum contendunt, quæstio de servis hereditariis habebitur: quia non contra dominos cæteros filios, sed pro successione domini defuncti quæritur. † Quod congruit ei, quod Divus Hadrianus rescripsit: cum enim in socium cædis socius postularetur, de communi servo habendam quæstionem rescripsit: quod pro domino fore videretur. §. 3. De servo in metallum damnato quæstionem contra eum, qui dominus fuit, non esse habendam respondi: nec ad rem pertinere, si ministrum se facinoris fuisse confiteatur.

18. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

UNius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut ab eo primum incipiatur, qui timidior est, vel teneræ ætatis videtur. §. 1. Reus evidentibus argumentis oppressus, repeti in quæstionem potest: maxime si in tormenta animum corpusque duraverit. §. 2. In ea causa, in qua nullis reus argumentis urgebatur, tormenta non facile adhibenda sunt: sed instandum accusatori, ut id, quod intendat, comprobet atque convincat. §. 3. Testes torquendi non sunt, convincendi mendacii aut veritatis gratia: nisi

nisi cum facto intervenisse dicuntur. §. 4. Judex, cum de fide generis instrui non potest, poterit de servis hereditariis habere quæstionem.

§. 5. Servo, qui ultro aliquid de domino confitetur, fides non accommodatur: neque enim oportet salutem dominorum, servorum arbitrio committi. §. 6. Servus in caput [ejus] domini, à quo distractus est, cuique aliquando servivit, in memoriam prioris dominii interrogari non potest. §. 7. Servus nec si à domino ad tormenta offeratur, interrogandus est.

§. 8. Sane quotiens quæritur, an servi in caput domini interrogandi sint, prius de eorum dominio oportet inquiri. §. 9. Cogniturum de criminibus Præsidem oportet ante diem palam facere, custodias se auditurum: ne hi, qui defendendi sunt, subitis accusatorum criminibus opprimantur: quamvis defensionem quocunque tempore postulante reo, negari non oportet; adeo ut propterea, & differantur & proferantur custodiæ. §. 10. Custodiæ non solum pro tribunali, sed & de plano audiri possunt, atque damnari.

19. TRYPHONINUS lib. 4 Disputationum.

IS, cui fideicommissa libertas debetur, non aliter ut servus quæstioni applicetur, nisi aliorum quæstionibus oneretur.

20. PAULUS lib. 3. Decretorum.

MAritus quidam heres uxoris suæ petebat à Suro pecuniam, quam apud eum deposuisse defunctam se absente dicebat, & in eam rem unum testem, liberti sui filium produxerat: apud procuratorem desideraverat & quæstionem habere de ancilla. Surus negabat se accepisse, & testimonium non oportere unius hominis admitti: nec solere à quæstionibus incipi, etsi aliena esset ancilla: procurator quæstionem de ancilla habuerat: cum ex appellatione cognovisset Imperator, pronunciavit, quæstione illicite habita, unius testimonio non esse credendum, ideoque recte provocatum.

21. IDEM lib. sing. de Pœnis Paganorum.

QUæstionis habendæ causa neminem esse damnandum D. Hadrianus rescripsit.

22. IDEM lib. 1 Sententiarum.

QUi sine accusatoribus in custodiam recepti sunt, quæstio de his habenda non [est], nisi aliquibus suspicionibus urgeantur.

TIT. XIX.

DE POENIS.

1. ULPIANUS [lib. 8 Disputationum].

QUotiens de delicto quæritur, placuit non eam pœnam subire quem debere, quam conditio ejus admittit eo tempore, quo sententia de eo fertur: sed eam, quam sustineret, si eo tempore esset sententiam passus, cum deliquisset. §. 1. Proinde si servus crimen commiserit, deinde libertatem consecutus dicetur: eam pœnam sustinere debet, quam sustineret, si tunc sententiam passus fuisset, cum deliquisset. §. 2. Per contrarium quoque, si in deteriorem conditionem fuerit redactus, eam pœnam subire eum oportebit, quam sustineret, si in conditione priore durasset. §. 3. Generaliter placet, in Legibus publicorum judiciorum vel privatorum criminum, qui extra ordinem cognoscunt Præfecti vel Præsides, ut eis, qui pœnam pecuniariam egentes eludunt, coërcitionem extraordinariam inducant.

2. IDEM lib. 48 ad Edictum.

REi capitalis damnatum sic accipere debemus, ex qua causa damnato vel mors, [vel] etiam civitatis amissio, vel servitus contingit. §. 1. Constat, postquam deportatio in locum aquæ & ignis interdictionis successit, non prius amittere quem civitatem, quam Princeps deportatum in insulam statuerit. Præsidem enim deportare non posse, nulla dubitatio est. Sed Præfectus Urbi jus habet deportandi, statimque post sententiam Præfecti amisisse civitatem videtur. §. 2. Eum accipiemus damnatum, qui non provocabit: cæterum, si provocet, nondum damnatus videtur. † Sed & si ab eo, qui jus damnandi non habuit, rei capitalis quis damnatus sit: eadem causa erit. Damnatus enim ille est, ubi damnatio tenuit.

3. IDEM lib. 14 ad Sabinum.

PRægnantis mulieris consumendæ damnatæ pœna differtur, quoad pariat. Ego quidem, & ne quæstio de ea habeatur, scio observari, quamdiu prægnans est.

4. MARCIANUS lib 13 Institutionum.

REleganti sive in insulam deportati, debent locis interdictis abstinere: & hoc jure utimur, ut relegatus interdictis locis non excedat. alioquin in tempus quidem relegato perpetuum exilium, in perpetuum relegato insulæ relegationis, in insulam relegato deportationis, in insulam deportato pœna capitis adrogatur: & hæc ita, sive quis non excesserit in exilium intra tempus, intra quod debuit; sive etiam alias exilio non obtemperaverit: nam contumacia ejus cumulat pœnam: & nemo potest commeatum, remeatumve dare exuli, nisi Imperator, ex aliqua causa.

5. ULPIANUS lib. 7 de Officio Proconsulis.

ABsentem in criminibus damnari non debere Divus Trajanus Julio Frontoni rescripsit. Sed nec de suspicionibus debere aliquem damnari, D. Trajanus Assiduo Severo rescripsit: *satius enim esse, impunitum relinqui facinus nocentis, quam innocentem damnare.* † Adversus contumaces vero, qui neque denunciationibus, neque Edictis Præsidum obtemperassent, etiam absentes pronunciari oportet secundum morem privatorum judiciorum. Potest quis defendere, hæc non esse contraria. Quid igitur est? melius statuetur, in absentes pecuniarias quidem pœnas, vel eas, quæ existimationem contingunt, si sæpius admoniti per contumaciam desint, statui posse, & usque ad relegationem procedi: verum si quid gravius irrogandum fuisset, puta in metallo, vel capitis pœnam non esse absentibus irrogandam.

§. 1. In accusatorem autem absentem nonnunquam gravius statuendum, quam Turpilliani Senatusconsulti pœna irrogatur, dicendum est. §. 2. Refert, & in majoribus delictis, consulto aliquid admittitur, an casu: & sane in omnibus criminibus distinctio hæc pœnam aut justam eligere debet, aut temperamentum admittere.

6. IDEM lib. 9 de Officio Proconsulis.

SI quis forte, ne supplicio adficiatur, dicat *se habere quod Principi referat salutis ipsius causa*: an remittendum sit ad eum, videndum est? Et sunt plerique Præsidum tam timidi, ut etiam post sententiam de eo dictam, pœnam sustineant, nec quicquam audeant: alii omnino non patiuntur quicquam tale allegantes: nonnulli neque semper, neque nonnunquam remittunt, sed inquirunt quid sit, quod allegare Principi velit, quidque [quod] pro salute ipsius habeat dicere; post quæ aut sustinent pœnam, aut non sustinent. Quod videtur habere mediam rationem: cæterum, ut mea fert opinio, prorsus eos

non

non debuisse, posteaquam semel damnati sunt, audiri, quidquid allegent. Quis enim dubitat, eludendæ pœnæ causa ad hæc eos decurrere? magisque esse puniendos, qui tamdiu conticuerunt quod pro salute Principis habere se dicere jactant? *nec enim debebant tam magnam rem tamdiu reticere*. §. 1. Si quos Comitum, vel Legati sui reos Proconsul invenerit: utrum punire eos debeat, an successori servare, quæri potest? Sed multa exstant exempla, quæ non tantum Officialium suorum, nec sub se agentium, verum suos quoque servos pœnæ adfecerunt. Quod quidem faciendum est, ut exemplo deterriti minus delinquant. §. 2. Nunc GENERA pœnarum nobis enumeranda sunt, quibus Præsides adficere quemque possint. † Et sunt pœnæ, quæ aut vitam adimant, aut servitutem injungant, aut civitatem auferant, aut exilium, aut coërcitionem corporis contineant.

7. CALLISTRATUS lib. 6 de Cognitionibus.

Veluti fustium admonitio, flagellorum castigatio, vinculorum verberatio.

8. ULPIANUS lib. 9 de officio Proconsulis.

Aut damnum cum infamia, aut dignitatis aliquam depositionem, aut alicujus actus prohibitionem. §. 1. Vita adimitur, ut puta si damnatur aliquis, *Ut gladio in eum animadvertatur*. Sed animadverti gladio oportet, non securi, vel telo, vel fusti, vel laqueo, vel quo alio modo. Proinde nec liberam mortis facultatem concedendi jus Præsides habent: multo magis vel veneno necandi. Divi tamen Fratres rescripserunt, permittentes liberam mortis facultatem. §. 2. Hostes autem, item transfugæ, ea pœna adficiuntur, ut vivi exurantur.

§. 3. Nec ea quidem pœna damnari quem oportet, ut verberibus necetur, vel virgis interimatur, nec tormentis: quamvis plerique, dum torquentur, deficere solent. §. 4. Est pœna, quæ adimat libertatem, hujusmodi, utputa si quis in *metallum*, vel in *opus metalli* damnetur: metalla autem multa numero sunt: & quædam quidem Provinciæ habent, quædam non habent: sed quæ non habent, in eas Provincias mittunt, quæ metalla habent.

§. 5. Præfecto plane Urbi specialiter competere jus in *metallum* damnandi, ex epistola Divi Severi ad Fabium Cilonem exprimitur. §. 6. Inter eos autem, qui in metallum, & eos, qui in opus metalli damnantur, differentia in vinculis tantum est, quod, qui in metallum damnantur, gravioribus vinculis premuntur; qui in opus metalli, levioribus: quodque *refugæ* ex opere *metalli* in metallum dantur: ex metallo gravius *coërcentur*. §. 7. Quisquis autem in opus publicum damnatus refugit, duplicato tempore damnari solet: sed duplicare eum id temporis oportet, quod ei, [cum] superesset, fugit: scilicet ne illud duplicetur, quod adprehensus in carcere fuit. Et si in decem annos damnatus sit, aut perpetuari ei debet pœna, aut in opus metalli transmitti. † Plane si decennio damnatus fuit, & initio statim fugit: videndum est, utrum duplicari ei tempora debeant, an vero perpetuari, vel transferri in opus metalli. Et magis est, ut transferatur, aut perpetuetur: Generaliter enim dicitur, quotiens decennium excessura est duplicatio, non esse tempore pœnam arctandam. §. 8. In ministerium metallicorum fœminæ in perpetuum, vel ad tempus damnari solent: simili modo & in salinas. Et [si] quidem in perpetuum fuerint damnatæ, quasi servæ pœnæ constituuntur: si vero ad tempus damnantur, retinent civitatem.

§. 9. Solent Præsides in carcere continendos damnare, aut ut in vinculis contineantur: sed id eos facere non oportet: nam hujusmodi pœnæ interdictæ sunt: *carcer enim ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet*. §. 10. In calcariam quoque, vel sulphurariam damnari solent, sed hæ pœnæ metalli magis sunt.

§. 11. Quicunque in *Ludum venatorium* fuerint damnati, videndum est, an servi pœnæ efficiantur. Solent enim *Iuniores* [hac pœna adfici: utrum ergo servi pœnæ isti] efficiantur, an retineant libertatem, videndum est? & magis est, ut hi [quoque servi efficiantur: hoc enim] distat à cæteris, [quod *instituuntur*] *venatores*, aut pyrricharii, aut [in] aliam quam voluptatem, gesticulandi, vel aliter se movendi gratia.

§. 12. Servos in metallum, vel in opus metalli, item in *ludum venatorium* dari solere, nulla dubitatio est: & si fuerint dati, servi pœnæ efficiuntur: nec ad eum pertinebunt, cujus fuerint, antequam damnarentur. Denique cum quidam servus in metallum damnatus, beneficio Principis esset jam pœna liberatus: Imperator Antoninus rectissime rescripsit, quia semel domini esse desierat servus pœnæ factus, non esse eum in potestatem domini postea reddendum.

§. 13. Sed sive in perpetua vincula fuerit damnatus servus, sive in temporalia, ejus remanet, cujus fuit, antequam damnaretur.

9. IDEM lib. 10 de Officio Proconsulis.

Moris est Advocationibus quoque Præsides interdicere, & nonnunquam in perpetuum interdicunt, nonnunquam ad tempus, vel annis metiuntur, vel etiam tempore, quo Provinciam regunt. §. 1. Necnon ita quoque interdici potest alicui, *ne certis personis adsit*.

§. 2. Potest & ita interdici cui, *ne apud tribunal Præsidis postulet*: & tamen apud Legatum vel Procuratorem non prohibetur agere. §. 3. Si tamen *apud Legatum prohibitus fuerit postulare*, credo per consequentias, ne quidem apud Præsidem relictam illi postulandi faculatem.

§. 4. Nonnunquam non Advocationibus cui interdicitur, sed foro. Plus est autem *foro*, quam *Advocationibus* interdicere: si quidem huic omnino forensibus negotiis accommodare se non permittatur. Solet autem ita vel juris studiosis interdici, vel Advocatis, vel tabellionibus sive pragmaticis. §. 5. Solet & ita interdici, *Ne instrumenta omnino forment, neve libellos concipiant*, vel *testationes consignent*. §. 6. Solent & sic, *Ne eo loci sedeant, quo in publico instrumenta deponuntur*, archio forte, vel grammatophylacio.

§. 7. Solet & sic, *Ut testamenta ne ordinent, vel scribant, vel signent*. §. 8. Erit & illa *pœna*, *Ne quis negotiis publicis interveniat*: hic enim privatis quidem interesse poterit, publicis prohibebitur: ut solent, quibus sententia præcipitur δημοσίων ἀπέχεσθαι, id est, *publicis abstinere*.

§. 9. Sunt autem & aliæ *pœnæ*, si *Negotiatione quis abstinere* jubeatur, vel *Ad conductionem eorum, quæ publice locantur, accedere*, ut *ad vectigalia publica*.

§. 10. Interdici autem negotiatione plerunque vel negotiationibus solet. † Sed damnare, *ut quis negotietur*, an possit, videamus? Et sunt quidem hæ pœnæ, si quis generaliter tractare velit, inciviles, invitum hominem jubere facere, quod facere non potest. Sed si quis specialiter tractaverit, potest esse justa causa compellendi cujus ad nego-

negotiationem. Quod si fuerit, sequenda erit sententia. §. 11. Istæ fere sunt pœnæ, quæ injungi solent. Sed enim sciendum est, Discrimina esse pœnarum, neque omnes eadem pœna adfici posse. Nam in primis Decuriones in metallum damnari non possunt, nec in opus metalli, nec furcæ subjici, vel vivi exuri: & si forte hujuscemodi sententia fuerint affecti, liberandi erunt: sed hoc non potest efficere, qui sententiam dixit: verum referre ad Principem debet, ut ex auctoritate ejus pœna aut permutetur, aut liberetur.

§. 12. Parentes quoque, & liberi decurionum in eadem causa sunt. §. 13. Liberos non tantum filios accipere debemus, verum omnes liberos. §. 14. Sed utrum hi [soli], qui post decurionatum suscepti sunt, his pœnis non adficiantur: an vero omnes omnino liberi etiam in plebeia familia suscepti, videndum est: & magis puto, omnibus prodesse debere.

§. 15. Plane si parens decurio esse desierit: si quidem jam decurione fuerit editus, proderit ei, ne adficiatur: enimvero si posteaquam plebeius factus est, tunc suscipiat filium, quasi plebeio editus, ita erit plectendus. §. 16. Statuliberum quasi liberum cum jam puniendum, D. Pius Salvio Marciano rescripsit.

10. MACER lib. 2 de Publicis judiciis.

IN servorum persona ita observatur, ut exemplo humiliorum puniantur, & ex quibus causis liber fustibus cæditur, ex his servus flagellis cædi, & domino reddi jubetur: & ex quibus liber fustibus cæsus, in [opus] publicum damnatur, ex his servus sub pœna vinculorum ad ejus temporis spatium, flagellis cæsus domino reddi jubetur. Si sub pœna vinculorum domino reddi jussus, non recipiatur, venumdari: & si emptorem non invenerit, in opus publicum, & quidem perpetuum, tradi jubetur.

§. 1. Qui ex causa in metallum dati sunt, & post hoc deliquerunt, in eos tanquam metallicos constitui debet: quamvis nondum in eum locum perducti fuerint, in quo operari habent: nam statim, ut de his sententia dicta est, conditionem suam permutant. §. 2. In personis tam plebeiorum, quam decurionum illud constitutum est, ut qui majori pœna adficitur, quam Legibus statuta est, infamis non fiat: ergo & si opere temporario quis multatus sit, vel tantum fustibus cæsus, licet in actione famosa, veluti furti: dicendum erit, infamem non esse: quia [&] solus fustium ictus gravior est, quam pecuniaria damnatio.

11. MARCIANUS lib. 2 de publ. Judic.

PErspiciendum est judicanti, ne quid aut durius aut remissius constituatur, quam causa deposcit: nec enim aut severitatis aut clementiæ gloria affectanda est: sed perpenso judicio, prout quæque res expostulat, statuendum est. Plane in levioribus causis proniores ad lenitatem judices esse debent: in gravioribus pœnis severitatem Legum cum aliquo temperamento benignitatis subsequi. §. 1. Furta domestica, si viliora sunt, publice vindicanda non sunt: nec admittenda est hujusmodi accusatio, cum servus à domino, vel libertus à patrono, in cujus domo moratur, vel mercenarius ab eo, cui operas suas locaverat, offeratur quæstioni: nam domestica furta vocantur, quæ servi dominis, vel liberti patronis, vel mercenarii, apud quos degunt, subripiunt. §. 2. Delinquitur autem aut proposito, aut impetu, aut casu. Proposito delinquunt latrones, qui factionem habent. † Impetu autem, cum per ebrietatem ad manus, aut ad ferrum venitur. † Casu vero, cum in venando telum in feram missum, hominem interfecit. §. 3. Capitis pœna est, bestiis objici, vel alias similes pœnas pati [vel] animadverti.

12. MACER lib. 2 de Officio Præsidis.

QUod ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, judicium publicum fuerit, necne: nam sola sententia, non genus criminis spectatur: itaque hi, in quos animadverti jubetur, quive ad bestias dantur, confestim pœnæ servi fiunt.

13. ULPIANUS lib. 1 de Appellation.

HOdie licet ei, qui extra ordinem de crimine cognoscit, quam vult sententiam ferre, vel graviorem, vel leviorem: ita tamen, ut in utroque modo rationem non excedat.

14. MACER lib. 2 de Re militari.

QUædam delicta pagano aut nullam aut leviorem pœnam irrogant: militi vero, graviorem: nam si miles artem ludicram fecerit, vel in servitutem se venire passus est, capite puniendum Menander scribit.

15. VENULEIUS SATURNINUS lib. 1 de Officio Proconsulis.

DIvus Hadrianus eos, qui in numero decurionum essent, capite puniri prohibuit: nisi si qui parentem occidissent: verum pœna Legis Corneliæ puniendos, Mandatis plenissime cautum est.

16. CLAUDIUS SATURNINUS lib. sing. de pœnis Paganorum.

AUt facta puniuntur, ut furta, cædesque: aut dicta, ut convicia, & *infidæ* advocationes: aut scripta, ut falsa, & famosi libelli: aut *consilia*, ut conjurationes & latronum conscientia: *quosque alios suadendo juvisse, sceleris est instar.* §. 1. Sed hæc quatuor genera consideranda sunt septem modis: causa, persona, loco, tempore, qualitate, quantitate & eventu.

§. 2. *Causa*, ut in verberibus: quæ impunita sunt à magistro allata, vel parente: quoniam emendationis, non injuriæ gratia videntur adhiberi. puniuntur, cum quis per iram ab extraneo pulsatus est. §. 3. *Persona* dupliciter spectatur: ejus qui fecit, & ejus qui passus est. Aliter enim puniuntur ex iisdem facinoribus servi, quam liberi: aliter qui quid in dominum parentemve ausus est, quam qui in extraneum, in magistrum vel in privatum. † In ejus rei consideratione ætatis quoque ratio habeatur.

§. 4. *Locus* facit, ut idem vel furtum vel sacrilegium sit, & capite luendum, vel minore supplicio. §. 5. *Tempus* discernit emansorem à fugitivo: & effractorem, vel furem diurnum à nocturno. §. 6. *Qualitate*, cum factum, vel atrocius, vel levius est: ut furta manifesta à nec manifestis discerni solent, rixæ à grassaturis, expilationes à furtis, petulantia à violentia. Qua de re maximus apud Græcos Orator Demosthenes sic ait: Οὐ γὰρ ἡ πληγὴ παρέστησε τὴν ὕβριν, ἀλλ' ἡ ἀτιμία· οὐδὲ τὸ τύπτεσθαι τοῖς ἐλευθέροις ἐστὶν δεινὸν, καίπερ ὂν δεινόν. ἀλλὰ τὸ ἐφ' ὕβρει. πολλὰ γὰρ ἂν ποιήσειεν ὁ τύπτων, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὧν ὁ παθὼν ἔνια οὐδ' ἂν ἀπαγγεῖλαι δύναιτο ἑτέρῳ, σχήματι, τῷ βλέμματι, τῇ φωνῇ, ὅταν ὡς ὑβρίζων, ὅταν ὡς ἐχθρὸς ὑπάρχων, ὅταν κονδύλοις, ὅταν ἐπὶ κόρρης. ταῦτα κινεῖ. ταῦτα ἐξίστησιν ἀνθρώπους αὑτῶν ἀήθεις ὄντας τοῦ προπηλακίζεσθαι. Id est, *Non enim plaga repræsentat contumeliam, sed dedecoratio: neque verberari liberis est malum, quamvis est malum, si in contumeliam: multa enim*

enim utique facit, qui verberat, ô viri Athenienses, quorum qui patitur, quædam neque annunciare poterit alii, schemate, aspectu, voce, cum verberat, ut contumeliam inferens, cum ut inimicus existens, cum verberat fustibus, cum in pupilla: hæc movent, hæc extra se constituunt homines eorum non assuetos existentes, ut conviciarentur. §. 7. *Quantitas* discernit furem ab abigeo: nam qui unum suem subripuerit, ut fur coërcebitur, qui gregem, ut abigeus. §. 8. *Eventus* spectetur, ut à clementissimo quoquo facta. (quanquam Lex non minus eum qui occidendi hominis causa cum telo fuerit, quam eum qui occiderit, puniat:) & ideo apud Græcos exilio voluntario fortuiti casus luebantur, ut apud præcipuum Poëtarum scriptum est:

Εὖτε μὲ τυτθὸν ἐόντα Μενοίτιος ἐξ Ὀπόεντος
Ἤγαγεν ὑμέτερον δ' ἀνδροκτασίης ὑπὸ λυγρῆς,
Ἤματι τῷ ὅτε παῖδα κατέκτανον Ἀμφιδάμαντος
Νήπιος ὐκ ἐθέλων, ἀμφ' ἀστραγάλοισι χολωθείς.

Id est,

Quando me parvulum existentem Menœtius ex Opunto
Duxit ad vestram [domum] parricidium ob triste
Die illo, cum filium occidi Amphidamantis,
Imprudens, invitus, circa talos iratus.

§. 9. Evenit, ut eadem scelera in quibusdam Provinciis gravius plectantur, ut in Africa messium incensores, in Mysia, vitium: ubi metalla sunt, adulteratores monetæ. §. 10. Nonnunquam evenit, ut aliquorum maleficiorum supplicia exacerbentur, quotiens nimirum multis personis grassantibus exemplo opus sit.

17. MARCIANUS lib. 1 Institutionum.

SUnt quidam servi pœnæ, ut sunt in metallum dati, & in opus metalli: & si quid eis testamento datum fuerit, pro non scriptis est: quasi non Cæsaris servo datum, sed pœnæ.

§. 1. Item quidam ἀπόλιδες sunt, [hoc est, sine civitate]: ut sunt in opus publicum perpetuo dati, & in insulam deportati: ut ea quidem quæ Juris civilis sunt, non habeant: quæ vero juris gentium sunt, habeant.

18. ULPIANUS lib. 3 ad Edictum.

COgitationis pœnam nemo patitur.

19. IDEM lib. 57 ad Edictum.

SI non defendantur servi à dominis, non utique statim ad supplicium deducuntur, sed permittetur eis defendi, vel ab alio: & qui cognoscit, debebit de innocentia eorum quærere.

20. PAULUS lib. 18 ad Plautium.

SI pœna alicui irrogatur, receptum est commentitio jure, ne ad heredes transeat: cujus rei illa ratio videtur, quod pœna constituitur in emendationem hominum: quæ mortuo eo, in quem constitui videtur, desinit.

21. CELSUS lib. 37 Digestorum.

ULtimum supplicium [esse] mortem solam interpretamur.

22. MODESTINUS lib. 1 Different.

IN metallum damnati, si valetudine, aut ætatis infirmitate inutiles operi faciendo deprehendantur, ex Rescripto Divi Pii à Præside dimitti poterunt, qui æstimabit de his dimittendis: si modo vel cognatos, vel adfines habeant, & non minus decem annis pœnæ suæ functi fuerint.

23. IDEM lib. 8 Regularum.

SIne præfinito tempore in metallum dato, imperitia dantis, decennii tempora præfinita videntur.

24. IDEM lib. 11 Pandectarum.

EOrum, qui relegati vel deportati sunt ex Causa Majestatis, statuas detrahendas scire debemus.

25. IDEM lib. 12 Pandectarum.

SI diutino tempore aliquis in reatu fuerit, aliquatenus pœna ejus sublevanda erit: sic enim constitutum est: Non eo modo puniendos eos, qui longo tempore in reatu agunt, quam eos, qui in recenti sententiam excipiunt.

§. 1. Non potest quis sic damnari, *Ut de saxo præcipitetur.*

26. CALLISTRATUS lib. 1 de Cognit.

CRimen vel pœna paterna nullam maculam filio infligere potest. Namque unusquisque ex suo admisso sorti subjicitur: nec alieni criminis successor constituitur: idque Divi Fratres Hierapolitanis rescripserunt.

27. IDEM lib. 5 de Cognitionibus.

DIvi Fratres Harruntio Siloni rescripserunt, non solere Præsides Provinciarum ea, quæ pronunciaverunt, ipsos rescindere. Vetinæ quoque Italicensi rescripserunt, suam mutare sententiam neminem posse: idque insolitum esse fieri. † Si tamen de se quis mentitus fuerit, vel, cum non haberet probationum instrumenta, quæ postea repererit, pœna afflictus sit: nonnulla exstant Principalia Rescripta, quibus vel pœna eorum minuta est, vel in integrum restitutio concessa: sed id duntaxat à Principibus fieri potest. §. 1. De Decurionibus & Principalibus civitatium, qui capitale admiserunt, Mandatis cavetur, *Ut si quis [id] admisisse videatur, propter quod relegandus extra provinciam in insulam sit: Imperatori scribatur adjecta sententia à Præside.* §. 2. Alio quoque capite mandatorum in hæc verba cavetur: *Si qui ex principalibus alicujus civitatis latrocinium fecerint, aliudve quod facinus, ut capitalem pœnam meruisse videantur, commiserint: Vinctos eos custodies, & mihi scribes, & adjicies, quid quisque commiserit.*

28. IDEM lib. 6 de Cognitionibus.

CApitalium pœnarum fere isti gradus sunt. † Summum supplicium esse videtur ad furcam damnatio: item vivi crematio (quod quanquam summi supplicii appellatione merito contineretur, tamen, eo quod postea id genus pœnæ adinventum est, posterius primo visum est): item capitis amputatio. † Deinde proxima morti pœna metalli coërcitio. [† Post] deinde in insulam deportatio.

§. 1. Cæteræ pœnæ ad existimationem, non ad capitis periculum pertinent, veluti relegatio ad tempus, vel in perpetuum, vel in insulam: vel cum in opus quis publicum datur, vel cum fustium ictu subjicitur. §. 2. Non omnes fustibus cædi solent, sed hi duntaxat, qui liberi sunt, & quidem tenuiores homines; honestiores vero fustibus non subjiciuntur: idque Principalibus Rescriptis specialiter exprimitur.

§. 3. Solent quidam, qui vulgo se Juvenes appellant, in quibusdam civitatibus turbulentis se acclamationibus popularium accommodare: qui si amplius nihil admiserint, nec ante sint à Præside admoniti: fustibus cæsi dimittuntur, aut etiam spectaculis eis interdicitur: quod si ita correcti, in eisdem deprehendantur, exilio puniendi sint: nonnunquam capite plectendi: scilicet cum sæpius seditiose, & turbulente se gesserint, & aliquotiens adprehensi, tractati clementius, in eadem temeritate propositi perseveraverint. §. 4. Servi cæsi, solent dominis reddi.

§. 5. Et (ut generaliter dixerim) omnes, qui fustibus cædi prohibentur, eandem habere honoris reverentiam debent, quam decuriones habent. Est enim inconstans dicere, eum, quem Principales Constitutiones fustibus subjici prohibue-

hibuerunt, in metallum dari posse. §. 6. D. Hadrianus in hæc verba rescripsit: *In opus metalli ad tempus nemo damnari debet: sed qui ad tempus damnatus est, etiam si faciet metallicum opus, non in metallum damnatus esse intelligi debet: hujus enim libertas manet: quandiu etiam hi, qui [non] in perpetuum opus damnantur.* Proinde & mulieres hoc modo damnatæ, liberos pariunt. §. 7. Ad statuas confugere vel imagines Principum, in injuriam alterius, prohibitum est: cum enim Leges omnibus hominibus æqualiter securitatem tribuant, merito visum est, in injuriam potius alterius, quam sui defensionis gratia, ad statuas vel imagines Principum confugere: nisi si quis ex vinculis, vel custodia, detentus à potentioribus, ad hujusmodi Præsidium confugerit: his enim venia tribuenda est. Ne autem ad statuas, vel imagines quis confugiat, Senatus censuit. Eumque qui imaginem Cæsaris in invidiam alterius prætulisset, in vincula publica coërceri, D. Pius rescripsit. §. 8. Omnia admissa in patronum, patronive filium, patrem, propinquum, maritum, uxorem, cæterasque necessitudines, gravius vindicanda sunt, quam in extraneos. §. 9. *Venenarii* capite puniendi sunt: aut, si dignitatis respectum agi oportuerit, deportandi. §. 10. *Grassatores*, qui prædæ causa id faciunt, proximi latronibus habentur, & si cum ferro adgredi, & spoliare instituerunt; capite puniuntur; utique si sæpius, atque in itineribus hoc admiserunt: cæteri in metallum dantur, vel in insulas relegantur. §. 11. Igni cremantur plerunque servi, qui saluti dominorum suorum insidiaverint: nonnunquam etiam liberi plebei, & humiles personæ. §. 12. *Incendiarii* capite puniuntur, qui ob inimicitias, vel prædæ causa incenderint intra oppidum: & plerumque vivi exuruntur. Qui vero casam aut villam, aliquo lenius. † Nam fortuita incendia, si, cum vitari possint, per negligentiam eorum, apud quos orta sunt, damno vicinis fuerunt, civiliter exercentur, ut qui jactura affectus est, damni disceptet, vel modice vindicaretur.

§. 13. In exulibus gradus pœnarum constituti Edicto Divi Hadriani, ut qui ad tempus relegatus est, si redeat, in insulam relegetur: qui relegatus in insulam, excesserit, in insulam deportetur: qui deportatus evaserit, capite puniatur. §. 14. Ita & in custodiis gradum servandum esse, idem Princeps rescripsit: id est, ut qui ad tempus damnati erant, in perpetuum damnarentur: qui in perpetuum damnati erant, in metallum damnarentur: qui in metallum damnati id admiserint, summo supplicio afficerentur. §. 15. Famosos latrones in his locis, ubi grassati sunt, furca figendos, compluribus placuit: ut & conspectu deterreantur alii ab iisdem facinoribus, & solatio sit cognatis & adfinibus interemptorum eodem loco pœna reddita, in quo latrones homicidia fecissent: nonnulli etiam ad bestias hos damnaverunt.

§. 16. Majores nostri in omni supplicio severius servos, quam liberos: famosos, quam integræ famæ homines, punierunt.

29. GAIUS lib. 1 ad Leg. Juliam & Papiam.

QUi ultimo supplicio damnantur, statim & civitatem & libertatem perdunt: itaque præoccupat hic casus mortem, & nonnunquam longum tempus occupat: quod accidit in personis eorum qui ad bestias damnantur. sæpe etiam ideo servari solent post damnationem, ut ex his in alios quæstio habeatur.

30. MODESTINUS lib. 1 de Pœnis.

SI quis aliquid fecerit, quo leves hominum animi superstitione numinis terrerentur, Divus Marcus hujusmodi homines in insulam relegari rescripsit.

31. IDEM lib. 3 de Pœnis.

AD bestias damnatos, favore populi Præses dimittere non debet: sed si ejus roboris vel artificii sint, ut digne populo Romano exhiberi possint, Principem consulere debet.

§. 1. Ex provincia autem in provinciam transduci damnatos sine permissu Principis non licere, Divus Severus & Antoninus rescripserunt.

32. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

SI Præses vel Judex ita interlocutus sit, *vim fecisti*: si quidem ex interdicto, non erit notatus: nec pœna Legis Juliæ sequetur: si vero ex crimine, aliud est. Quid, si non distinxerit Præses, utrum Julia publicorum, an Julia privatorum? tunc ex crimine erit æstimandum. Sed si utriusque Legis crimina objecta sunt, mitior Lex, id est privatorum, erit sequenda.

33. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

FRatres Imperatores rescripserunt, Servos in temporaria vincula damnatos, libertatem & hereditatem, sive legatum, postquam tempus expleverint, consequi: quia temporaria coërcitio, quæ descendit ex sententia, pœnæ est abolitio. Si autem beneficium libertatis in vinculis veniat, ratio juris, & verba Constitutionis, libertati refragantur. † Plane si testamento libertas data sit, & eo tempore, quo aditur hereditas, tempus vinculorum solutum sit: recte manumissus intelligetur: non secus ac si pignori datum servum debitor manumisisset, ejusque post liberatum pignus adita fuisset hereditas.

34. IDEM lib. 16 Responsorum.

SErvus in opus publicum perpetuum, ac multo magis temporarium non datur. Cum igitur per errorem in opus temporarium fuisset datus, expleto tempore, domino servum esse reddendum, respondi. §. 1. Eos quoque pœna Delatoris ex Sententia Senatusconsulti teneri respondi, qui per suppositam personam delatori causam dederunt.

35. CALLISTRATUS lib. 1 Quæst.

MAndatis Principalibus, quæ Præsidibus dantur, cavetur: Ne quis perpetuis vinculis damnetur: idque etiam Divus Hadrianus rescripsit.

36. HERMOGEN. lib. 1 Epitomarum.

IN metallum, [sed] & in ministerium metallicorum damnati, servi efficiuntur, sed pœnæ.

37. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

IN dardanarios, propter falsum mensurarum modum, ob utilitatem popularis annonæ, pro modo admissi extra ordinem vindicari placuit.

38. IDEM lib. 5 Sententiarum.

SI quis aliquid ex metallo Principis, vel ex moneta sacra furatus sit: pœna metalli & exilii punitur. §. 1. Transfugæ ad hostes, vel consiliorum nostrorum renunciatores, aut vivi exuruntur, aut furcæ suspenduntur.

§. 2. Actores seditionis & tumultus, populo concitato, pro qualitate dignitatis, aut in furcam tolluntur, aut bestiis objiciuntur, aut in insulam deportantur. §. 3. Qui nondum viripotentes virgines corrumpunt, humiliores in metallum damnantur, honestiores in insulam relegantur, aut in exilium mittuntur.

§. 4. Qui se suis nummis redemptum non probaverit, libertatem petere non potest: amplius eidem

eidem domino sub pœna vinculorum redditur: vel, si ipse dominus malit, in metallum damnatur. §. 5. Qui abortionis, aut amatorium poculum dant, etsi dolo non faciant: tamen, quia mali exempli res est, humiliores in metallum, honestiores in insulam, amissa parte bonorum relegantur: quod si eo mulier aut homo perierit, summo supplicio adficiuntur.

§. 6. Testamentum, quod nullo jure valet, impune supprimitur: nihil est enim, quod ex eo aut petatur, aut consistere possit.

§. 7. Qui vivi testamentum aperuerit, recitaverit, resignaverit, pœna Corneliæ tenetur: & plerumque humiliores aut in metallum damnantur, aut honestiores in insulam deportantur.

§. 8. Si quis instrumentum litis suæ à procuratore adversario proditum esse convicerit: procurator, si humilior sit, in metallum damnatur: si honestior, adempta parte bonorum dimidia, in perpetuum relegatur. §. 9. Instrumenta penes se deposita quicunque alteri altero absente reddiderit, vel adversario prodiderit: prout personæ conditio est, aut in metallum damnatur, aut in insulam deportatur.

§. 10. Judices pedanei, si pecunia corrupti dicantur, plerumque à Præside, aut curia summoventur, aut in exilium mittuntur, aut ad tempus relegantur. §. 11. Miles, qui ex carcere, dato gladio, erupit, pœna capitis punitur. Eadem pœna tenetur, & qui eum, quem custodiebat, deseruit. §. 12. Miles, qui sibi manus intulit, nec factum peregit, nisi impatientia doloris, aut morbi, luctusve alicujus, vel alia causa fecerit, capite puniendus est: alias cum ignominia mittendus est.

39. TRYPHONINUS lib. 10 Disputationum.

CIcero in Oratione pro Cluentio Avito scripsit, Milesiam quandam mulierem, cum esset in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia partum sibi medicamentis ipsa abegisset, rei capitalis esse damnatam. Sed & si qua visceribus suis post divortium, quod prægnans fuit, vim intulerit, ne jam inimico marito filium procrearet: ut temporali exilio coërceatur, ab Optimis Imperatoribus nostris rescriptum est.

40. PAULUS lib. 3 Decretorum.

MEtrodorum, cum hostem fugientem sciens susceperit, in insulam deportari: Philoctetem, quod occultari eum non ignorans diu dissimulaverit, in insulam relegari *placet*.

41. PAPINIANUS lib. 2 Definitionum.

SAnctio legum, quæ novissime certam pœnam irrogat iis, qui præceptis Legis non obtemperaverint, ad eas species pertinere non videtur: quibus ipsa lege pœna specialiter addita est: nec ambigitur, in cætero omni jure speciem generi derogare: nec sane verisimile est, delictum unum eadem lege variis æstimationibus coërceri.

42. HERMOGENIANUS lib. 1 Epitomarum.

INterpretatione legum pœnæ molliendæ sunt potius, quam asperandæ.

43. PAULUS lib. 1 Responsorum.

IMperator Antoninus *Aurelio Atiliano* rescripsit: *Præses ultra administrationis suæ tempus interdicere alicui arte sua uti non potest.*

§. 1. Idem respondit, *eum qui solo suo admisso decurionum honorem amisit, non posse in pœnis evitandis decurionis filii honorem vindicare.*

TIT. XX.

DE BONIS DAMNATORUM.

1. CALLISTRATUS lib. 1 de Jure fisci & populi.

DAmnatione bona publicantur, cum aut vita adimitur, aut civitas: aut servilis conditio irrogatur. §. 1. Etiam hi, qui ante concepti, & post damnationem nati sunt, portiones ex bonis patrum damnatorum accipiunt.

§. 2. Liberis autem ita demum portio tribuitur, si justis nuptiis nati sint. §. 3. Liberis ejus, cui pars dimidia duntaxat bonorum ablata est, partes non dantur. Idque & Divi Fratres rescripserunt.

2. IDEM lib. 6 de Cognitionibus.

NOn ut quis in carcerem ductus est, spoliari eum oportet: sed post condemnationem. Idque Divus *Hadrianus* rescripsit.

3. ULPIANUS lib. 33 ad Edictum.

QUinque legibus damnatæ mulieris dos publicatur: majestatis, vis publicæ, parricidii, [veneficii,] de sicariis.

4. PAPINIANUS lib. 2 de Adulteris.

ET omnis omnino maritus salvas actiones contra fiscum habet.

5. ULPIANUS lib. 33 ad Edictum.

SEd si alia lege capitis punita sit, quæ [lex] dotem non publicat, quia prius serva pœnæ efficitur, verum est, dotem mariti lucro cedere, quasi mortua sit. §. 1. Quod si deportata sit filiafamilias, *Marcellus* ait, (quæ sententia [&] vera est) non utique deportatione dissolvi matrimonium: nam cum libera mulier remaneat, nihil prohibet, & virum mariti affectionem, & mulierem uxoris animum retinere. Si igitur eo animo mulier fuerit, ut discedere à marito velit: ait Marcellus, tunc patrem de dote acturum: sed si materfamilias sit, & interim constante matrimonio fuerit deportata, dotem penes maritum remanere: postea vero dissoluto matrimonio, posse eam agere, quasi humanitatis intuitu hodie nata actione.

6. IDEM lib. 10 de Officio Proconsulis.

DIvus *Hadrianus* Aquilio Braduæ ita rescripsit: *Pannicularia causa quemadmodum intelligi debeat ex ipso nomine apparet: non enim bona damnatorum pannicularia significari quis probe dixerit: [Nec] si zonam circa se habuerit, protinus aliquis sibi vindicare debebit: sed vestem, qua is fuerit indutus, aut nummulos in vetralem quos victus sui causa in promptu habuerit, aut leves annulos, id est, quæ rem non excedunt aureorum quinque: Alioquin si quis damnatus digito habuerit, aut Sardonycha, aut aliam gemmam magni pretii; vel si quod chirographum magnæ pecuniæ in sinu habuerit: nullo jure illud in pannicularia ratione tenebitur.* † *Pannicularia* sunt ea, quæ in custodiam receptus secum attulit spolia: quibus indutus est, cum quis ad supplicium ducitur, ut & ipsa appellatio ostendit: ita neque Speculatores ultro sibi vindicent, neque Optiones *ea desiderent*, quibus spoliatur, quo momento quis punitus est. Hanc rationem non compendio suo debent Præsides vertere: sed nec pati Optiones, sive Commentarienses ea pecunia abuti: sed debent ad ea servari, quæ jure Præsidum solent erogari: ut puta Chartiaticum quibusdam Officialibus inde subscribere: vel si qui fortiter fecerint milites, inde eis donare; Barbaros etiam inde munerari venientes ad se vel Legationis, vel alterius rei causa. Plerumque etiam inde conrasas pecunias Præsides ad fiscum trans-

transmiserunt : *Quod perquam nimia diligentia* est : cum sufficiat, si quis non in usus proprios verterit, sed ad utilitatem Officii patiatur deservire.

7. PAULUS lib. singul. de portionibus, quæ liberis damnatorum conceduntur.

CUm ratio naturalis, quasi lex quædam tacita, liberis parentium hereditatem addiceret, velut ad debitam successionem eos vocando, propter quod & in jure civili suorum heredum nomen eis inductum est, ac ne judicio quidem parentis, nisi meritis de causis, summoveri ab ea successione possunt: æquissimum existimatum est, eo quoque casu, quo propter pœnam parentis aufert bona damnatio, rationem haberi liberorum: ne alieno admisso graviorem pœnam luerent, quos nulla contingeret culpa, interdum in summam egestatem devoluti. quod cum aliqua moderatione definiri placuit : ut, qui ad universitatem venturi erant jure successionis, ex ea portiones concessas haberent.

§. 1. Si in libertinum animadversum erit: patrono ejus id, quod in bonis illius habiturus esset, si is in quem animadversum est, sua morte decessisset, eripiendum non erit : reliqua pars bonorum, quæ ad manumissorem non pertinebit, fisco erit vindicanda. §. 2. Ex bonis damnatorum portiones adoptivis liberis, si non fraudis causa facta est adoptio, non minus quam naturalibus concedi æquum est. † Fraudis autem causa adoptio facta videtur, etiam si non in reatu, sed desperatione rerum per conscientiam metu imminentis accusationis quis adoptet, in hoc, ut ex bonis quæ se amissurum cogitat, portio detrahatur. §. 3. Si plures filios damnatus habeat, feruntur exempla, per quæ pluribus liberis omnia bona damnati concessa sunt : sed & *D. Hadrianus* in hac sententia rescripsit : *Favorabilem apud me causam liberorum Albini filiorum numerus facit : cum ampliari imperium hominum adjectione potius quam pecuniarum copia, malim : ideoque illis paterna sua concedi volo, quæ manifestabunt tot possessores, etiamsi acceperint universa.*

§. 4. Præterea ex his quæ per flagitium damnatus adquisiit, portiones liberorum non augentur : veluti si cognatum suum interimi curaverit, & ejus hereditatem adiit, vel bonorum possessionem accepit : nam ita *Divus Pius* rescripsit. Cui consequenter illud idem Princeps constituit, cum filiafamilias veneno necasse convinceretur eum, à quo heres instituta erat: quamvis jussu patris, cujus in potestate *esset, adierit hereditatem, vindicari eam fisco.* §. 5. *Post condemnationem adquisita, si is cujus bona publicata sunt, relegatus sit, ad heredes ejus pertinent testamento scriptos, vel ad heredes ab intestato : nam relegatus in insulam, testamenti factionem habet, sicut reliqua jura. Quod si deportatus sit, quia civitatem amisit, heredem habere non potest, & adquisita fiscus accipit.*

8. MARCIANUS lib. *

L*iberis etiam patronorum integrum jus patronatus servatur in bonis paterni liberti, cujus bona publicata sunt. Si filius patroni existat liberto, fisco locus non est in partem filii patroni.*

§. 1. *Sed si patroni filius, existente filio liberti excludatur : facilius dicemus, fisco locum non esse : quoniam patroni quidem filium excludunt liberti filii, ipse autem excludit fiscum.*

§. 2. *Sed etsi nolit filius patroni petere bonorum possessionem, constat, fiscum excludi in partem ei debitam ex bonis paterni liberti.*

§. 3. *Bona relegati non publicantur, nisi ex sententia specialiter; sed jura libertorum, nec speciali sententia adimi possunt, quia solus Princeps relegato ea adimere potest.* §. 4. *Si pater, qui pro filia dotem dedit, damnetur : nihil competit fisco, etiamsi in matrimonio postea filia decesserit. quo casu alias dos profectitia rediret ad patrem, manebit ergo penes virum.*

9. CALLISTRAT. lib. *

N*Isi probetur, patrem metu condemnationis in fraudem fisci filiis prospexisse.*

10. MARCIAN. lib. *

S*Ed & si pater dotem pro filia promiserit, & damnatus sit: viro dotis exactio adversus fiscum ex bonis patris datur.* §. 1. *Si soluto filiæ matrimonio pater damnatus sit, si quidem posteaquam filia ei consensit, ut dotem repeteret, fiscus eam repetet à marito; sin vero antequam consentiret, ipsa filia dotis repetitionem habet.*

11. IDEM lib. *

C*Ondemnatus si appellaverit, & decesserit pendente appellatione, bona ejus non publicantur : nam & hujus secundum testamentum valet.* † *Idem dicendum est, & si appellatio ejus non recipiatur.*

§. 1. *Reus, præterquam majestatis, bona sua administrare potest, & debita solvere, & accipere, si bona fide ei solvantur; post condemnationem vero revocantur, quæ in fraudem fisci alienavit.*

TIT. XXI.

DE BONIS EORUM, QUI ANTE SENTENTIAM [VEL] MORTEM SIBI CONSCIVERUNT, [VEL ACCUSATOREM CORRUPERUNT.]

1. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

IN capitalibus criminibus à Principibus decretum est, non nocere ei qui adversarium corrupit : sed in his demum, quæ pœnam mortis continent. nam * ignoscendum censuerunt ei, qui sanguinem suum qualiter qualiter redemptum voluit.

2. MACER lib. 2 Publicorum.

IMperatores *Severus* & *Antoninus* Julio Juliano : Eos qui à latronibus nominati corruptis accusatoribus diem suum obierint, ut confessos de crimine, non relinquere defensionem heredibus, rationis est. §. 1. Si is de cujus pœna Imperatori scriptum est, veluti quod decurio fuerit, vel quod in insulam deportari debuerit, antequam rescriberetur, decesserit : potest quæri num ante sententiam decessisse videatur? Argumento est SC. quod factum est de his qui Romam transmissi ante sententiam decessissent : cujus verba hæc sunt : *Cum damnatus nemo videri possit in hunc annum, antequam de eo forte judicium Romæ redditum, & pronuntiatum esset : neque cujusquam mortui bona, antequam de eo Romæ pronuntiatum sit, publicata sunt, eaque bona heredes possidere debent.*

3. MARCIANUS libro singulari de Delatoribus.

QUi rei postulati, vel qui in scelere deprehensi, metu criminis imminentis mortem sibi consciverunt, heredem non habent. *Papinianus tamen lib. 16. Responsorum* ita scripsit, [ut], qui rei criminis non postulati manus sibi intulerint, bona eorum fisco non vindicentur : non enim facti sceleritatem esse obnoxiam, sed conscientiæ metum in reo velut confesso teneri placuit : ergo aut postulati esse debent, aut in scelere deprehensi, ut si se interfecerint, bona eorum confiscentur. §. 1. Ut autem *D. Pius* rescripsit, ita demum bona ejus qui in reatu mortem sibi conscivit, fisco vindicanda sunt, si ejus criminis reus fuit, ut si damnaretur, mor-

te aut deportatione adficiendus esset.

§. 2. Idem rescripsit, eum qui modici furti reus fuisset, licet vitam suspendio finierit: non videri in eadem causa esse, ut bona heredibus adimenda essent: sicut neque ipsi adimerentur, si compertum in eo furtum fuisset.

§. 3. Ergo ita demum dicendum est, bona ejus qui manus sibi intulit, fisco vindicari, si eo crimine nexus fuit, ut si convinceretur, bonis careat. §. 4. Si quis autem tædio vitæ, vel impatientia doloris alicujus, vel alio modo vitam finierit, successorem habere *Divus Antoninus* rescripsit. §. 5. Videri autem & patrem, qui sibi manus intulisset, quod diceretur filium suum occidisse, magis dolore filii amissi mortem sibi irrogasse: & ideo bona ejus non esse publicanda, *D. Hadr.* rescripsit. §. 6. Sic autem hoc distinguitur, interesse, qua ex causa quis sibi mortem consciverit: sicuti cum quæritur, an is qui sibi manus intulit, & non perpetravit, debeat puniri, quasi de se sententiam detulit? nam omnimodo puniendus est, nisi tædio vitæ, vel impatientia alicujus doloris coactus est hoc facere. Et merito, si sine causa sibi manus intulit, puniendus est: qui enim sibi non pepercit, multo minus alii parcet. §. 7. Si qui autem sub incerto causæ eventu, in vinculis, vel sub fidejussoribus decesserint: horum bona non esse confiscanda, mandatis cavetur.

§. 8. De illo *videamus*, si quis conscita morte, nulla justa causa præcedente, in reatu decesserit: an si parati fuerint heredes causam suscipere, & innocentem defunctum ostendere, audiendi sint: nec prius bona in fiscum cogenda sint, quam si de crimine fuerit probatum: an vero omnimodo publicanda sunt? Sed Divus Pius *Modesto Taurino* rescripsit, si parati sint heredes defensiones suscipere: non esse bona publicanda, nisi de crimine fuerit probatum.

TIT. XXII.

DE INTERDICTIS, ET RELEGATIS, ET DEPORTATIS.

1. POMPONIUS lib. 4 ad Sabinum.

CAput ex Rescripto *D. Trajani* ad Didium Secundum, *Scio relegatorum bona avaritia superiorum temporum fisco vindicata: sed aliud Clementiæ meæ convenit, qui inter cætera, quibus innocentiam rationum meorum temporum, hoc quoque remisi exemplum.*

2. MARCIANUS lib. 13 Institutionum.

MAnumittere deportatum non posse, Divus *Pius* rescripsit.

3. ALPHENUS lib. 1 Epitomarum.

EUm, qui Civitatem admitteret, nihil aliud juris adimere liberis, nisi quod ab ipso perventurum esset ad eos, si intestatus in civitate moreretur: hoc est, hereditatem ejus, & liberos, & si quid aliud in hoc genere reperiri potest: quæ vero non à patre, sed à genere, à civitate, à rerum natura tribuerentur, ea manere eis incolumia. Itaque & fratres fratribus fore legitimos heredes, & adgnatorum tutelas, & hereditates habituros: non enim hæc patrem, sed majores ejus [eis] dedisse.

4. MARCIANUS lib. 2 Institutionum.

REligati in insulam in potestate sua liberos retinent, quia & alia omnia jura sua retinent: tantum enim insula eis egredi non licet, & bona quoque sua omnia retinent, præterea, si qua eis adempta sunt. Nam eorum qui in perpetuum exilium dati sunt, vel relegati, potest quis sententia partem bonorum adimere.

5. IDEM lib. 1 Regularum.

EXilium triplex est, aut certorum locorum interdictio, aut lata fuga, ut omnium locorum [interdicatur] præter certum [locum] aut (in) insulæ vinculum, id est, relegatio in insulam.

6. ULPIANUS lib. 9 de Officio Proconsulis.

INter pœnas est etiam insulæ deportatio, quæ pœna adimit civitatem Romanam.

§. 1. Deportandi autem *in insulam* jus Præsidibus Provinciæ non est datum, licet Præfecto Urbi detur: hoc enim epistola D. Severi ad *Fabium Cilonem Præfectum* Urbi expressum est. Præsides itaque Provinciæ quotiens aliquem in insulam deportandum putent, hoc ipsum adnotare debeant: nomen vero ejus scribendum Principi, ut in insulam deportetur: sic deinde Principi scribere, missa plena opinione, ut Princeps æstimet, an sequenda sit ejus sententia, deportarique in insulam debeat: medio autem tempore, dum scribitur, jubere eum debet in carcere esse. §. 2. Decuriones Civitatium propter capitalia crimina deportandos, vel relegandos, Divi fratres rescripserunt. Denique Priscum in homicidio, & in incendio nominatim ante quæstionem confessum in insulam deportari jusserunt.

7. IDEM lib. 10 de Officio Proconsulis.

R*Elegatorum* duo genera sunt: quidam, qui in insulam relegantur: sunt qui simpliciter, ut provinciis eis interdicatur, non etiam insula adsignetur. §. 1. In insulam relegare Præsides Provinciæ possunt: sic tamen, ut si quidem insulam sub se habeant, id est, ad ejus *Provinciæ* formam pertinentem, quam administrant, & eam specialiter insulam adsignare possint, inque eam relegare: sin vero non habeant, pronuntient quidem in insulam se relegare: scribant autem Imperatori, ut ipse Insulam adsignet: cæterum non possunt damnare in eam insulam, quam in ea Provincia, cui præsunt, non habeant. Interim, quoad Imperator insulam adsignet, militi tradendus est relegatus. §. 2. Hæc est differentia inter deportatos & relegatos, quod in insulam relegari, & ad tempus, & in perpetuum quis potest. §. 3. Sive ad tempus, sive in perpetuum quis fuerit relegatus: & civitatem Romanam retinet, & testamenti factionem non amittit. §. 4. Ad tempus relegatis, neque tota bona, neque partem adimi debere Rescriptis quibusdam manifestatur, reprehensæque sunt sententiæ eorum, qui ad tempus relegatis ademerunt partem bonorum, vel bona: sic tamen, ut non firmarentur sententiæ, quæ ita sunt prolatæ. §. 5. Est quoddam genus quasi in insulam relegationis in Provincia Ægypto, in Ovasin relegare. §. 6. Sicut autem relegare in insulam quisquam, quæ non est sub se, non potest: ita ne in *Provinciam* quidem relegandi jus habet, quæ non est sub se: forte Præses Syriæ in Macedoniam non relegabit. §. 7. Sed extra *Provinciam* suam potest relegare. §. 8. Item in *parte certa* Provinciæ moraturum relegare potest: ut forte non excedat civitatem aliquam, vel regionem aliquam non egrediatur.

§. 9. Sed & in eas partes Provinciæ, quæ sunt desertiores, scio Præsides solitos relegare.

§. 10. Interdicere autem quis *ea provincia potest, quam regit: alia non potest*, & ita D. Fratres rescripserunt. † Unde eveniebat, ut qui relegatus esset ab ea provincia, in qua domicilium ha-

habuit: morari apud originem suam posset, sed Imperator noster cum divo patre suo huic rei providerunt. Mæcio enim Probo Præsidi Provinciæ Hispaniæ rescripserunt, *Etiam ea provincia interdici, unde quis oriundus est, ab eo, qui regit eam provinciam, ubi quis domicilium habet.* † Sed & eos, qui cum incolæ [non] essent, in ea provincia quid admiserint, æquum est ad Rescripti auctoritatem pertinere. §. 11. Dubitatum est, an interdicere quis alicui possit provincia, in qua oriundus est, cum ipse ei provinciæ præsit, quam incolit, *dum sua non interdicit*: ut solent [*Italia*] *interdicere, qui patria non interdicunt*: vel an per consequentias videatur etiam provinciæ interdixisse cui præest: quod magis erit probandum.

§. 12. Per contrarium autem is, qui originis provinciæ præest, non est nanctus jus interdicendi ea provincia, quam incolit is qui relegatur.

§. 13. Si quis eam sententiam admiserit, ut is qui in alia provincia commisit, possit relegari ab eo, qui ei provinciæ præest: eveniet, ut relegatus iste tribus provinciis (præter Italiam) debeat abstinere: & in qua deliquit, & quam incolit, & originis, & si ex diversis provinciis oriri videatur propter conditionem, vel suam, vel parentis, patronorum: vel pluribus provinciis consequenter interdictum ei dicemus. §. 14. Quibusdam tamen Præsidibus, ut multis provinciis interdicere possint, indultum est: ut Præsidibus Syriarum, [sed] & Daciarum. §. 15. Constitutum eum, *cui patria* interdictum est, etiam *urbe abstinere debere*: contra autem si cui urbe fuerit interdictum, patria sua interdictum non videtur, & ita multis Constitutionibus cavetur.

§. 16. Si cui plane non patria sua, sed aliqua civitate interdictum sit: videndum est, an etiam patria sua itemque urbe interdictum dicamus, quod magis est. §. 17. His qui relegantur, dies excedendi à Præsidibus dari & potest, & solet: etenim moris est ita pronunciari, *Illum provincia illa insulisque eis relego: excedereque debebit intra illum diem.* §. 18. Relegatum plane libellum dare Principi posse, D. Fratres rescripserunt.

§. 19. Solet præterea interdici sententia quibusdam, ne *intra patriæ territorium*, vel muros morentur: ne excedant patriam, vel in vicis quibusdam morentur. §. 20. Solet decurionibus ordine interdici, vel ad tempus, vel in perpetuum. §. 21. Item potest alicui pœna injungi, *ne honores adipiscatur*, nec ea res facit, ut decurio esse desinat: cum fieri possit, ut quis decurio quidem sit, ad honores autem non admittatur: nam & Senator quis esse potest, & tamen honores non [re]petere. §. 22. Potest alicui *& unus honor interdici*: sic tamen, ut si cui honore uno interdictum sit, non tantum eum honorem petere non possit, verum ne eos quoque, qui eo honore majores sunt: est enim perquam ridiculum, eum qui minoribus pœnæ causa prohibitus sit, ad majores adspirare: majoribus tamen prohibitus, minores petere non prohibetur. Sed muneribus si quis pœnæ causa fuerit prohibitus, nihil valebit sententia: neque enim immunitatem pœna tribuere debet. Ergo *& si honoribus* quis in pœnam fuerit prohibitus, poterit dici, si honores isti habuerunt mixtam muneris gravem impensam, infamiam illi ad hoc non profuturam.

8. MARCIANUS lib. 2 Publicorum Judiciorum.

SEd honore quidem illum arceri puto: cæterum impendia debere præstare.

9. ULPIANUS lib. 10 de Officio Proconsulis.

POtest Præses quendam damnare, ne domo sua procedat.

10. MARC. lib. *.

N*On etiam, ne utatur necessariis impensis.*

11. ULPIANUS lib. *.

I*Nterdum pecuniariter damnantur, qui relegatos suscipiunt.*

12. MARC. lib. *.

A*Sua civitate relegatus, si non excedat, ad tempus à provincia relegatur.*

13. PAUL. lib. *

M*Anumissus à relegato non potest Romam accedere, quod nec patrono ejus licet.*

14. ULP. lib. *

R*Elegatus est is, cui provincia vel Roma, vel continentibus ejus perpetuo, vel ad tempus interdicitur.* §. 1. *Magna differentia est inter deportationem & relegationem; nam deportatio civitatem & bona adimit, relegatio neutrum tollit, nisi specialiter bona publicentur.* §. 2. *Relegatur quis a Principe, Senatu, Præfectis, & Præsidibus provinciarum, non à Consulibus.* §. 3. *Qui civitatem amisit, & bona detinet, utilibus actionibus tenetur.*

15. MARC. lib. *.

D*Eportatus civitatem amittit, non libertatem, & speciali quidem jure civitatis non fruitur, jure tamen gentium utitur. emit enim & vendit, locat, conducit, permutat, fœnus exercet, & cætera similia, & postea quæsita pignori dare potest, nisi in fraudem fisci, qui ei mortuo successurus est, ea obliget. Priora enim bona, quæ publicata sunt, alienare potest.* §. 1. *Deportatus à Præside sine Principe, & heres existere, & legata ex testamento capere potest.*

16. IDEM lib. *

C*Um Ulpianus Damascenus rogasset Imperatorem, ut sibi permitteret matri relinquere ad victum necessaria, & mater per libertum, ut quædam sibi liceret filio deportato relinquere, Imperator Antoninus eis rescripsit in hunc modum: Neque hereditas, neque legatum, neque fideicommissum contra mores, & jus publicum hujusmodi personis relinqui potest, nec conditio harum personarum mutari debet. Quod vero pie rogastis, liceat vobis ultima voluntate eis ad victum, & alios usus necessarios sufficientia relinquere, eisque ex hac causa relicta capere.*

17. POMPON. *

R*Elegatus statuis & imaginibus honorari non prohibetur.*

18. IDEM *

R*Elegatus integrum suum statum retinet, & dominium rerum suarum & patriam potestatem, sive ad tempus, sive in perpetuum relegatus sit.*

§. 1. *Deportatio autem ad tempus non est.*

19. CALLISTRATUS.

R*Elegatus non potest Romæ morari, licet hoc sententia comprehensum non sit, quia omnium est patria.* † *Sed neque in civitate in qua versatur Princeps, vel per quam transit; eis enim duntaxat Principem intueri licet, qui Romam ingredi possunt. Est enim Princeps pater patriæ.* §. 1. *Cum in liberos homines ea sententia fertur, quæ publicat eorum bona, qualis est in insulam deportatio, statim à sententia priorem conditionem mutant, & suæ pœnæ traduntur, nisi quid majestatis insit, quod pœnam exasperari flagitet.*

TIT. XXIII.

DE SENTENTIAM PASSIS ET RESTITUTIS.

1. ULPIANUS lib. 38 ad Edictum.

AD successionem liberti patronus deportatus, & restitutus admittitur.

§. 1. Sed si in metallum damnatus restituatur, nunquid servitus pœnæ extinguat jus patronatus etiam post restitutionem? & magis est, ut non extinguat servitus jus patronatus.

2. IDEM lib. 5 Opinionum.

SI deportatus restitutus dignitatem quidem indulgentia Principis recuperavit, in sua autem omnia bona non est restitutus: nec à creditoribus, nec publico nomine conveniri potest. Sed cum ei facultas oblata esset à Principe, bona quoque sua reciperandi, maluerit ea derelinquere: actionibus exuere se, quibus ante sententiam subjectus fuerat, non poterit.

3. PAPINIANUS lib. 16 Responsorum.

IN insulam deportati bona fiscus pœna remissa retinuit: creditores ex antegesto non habere cum eo, qui debitor quondam fuit, actiones constitit. Quod si bona cum dignitatis restitutione concessa recuperaverit: utiles actiones necessariæ non erunt, cum & directæ competunt.

4. PAULUS lib. 17 Quæstionum.

IN metallum damnata mulier, eum quem prius conceperat, edidit; deinde à Principe restituta est: humanius dicetur, etiam cognationis jura huic restituta videri.

TIT. XXIV.

DE CADAVERIBUS PUNITORUM.

1. ULPIANUS lib. 9 de Officio Proconsulis.

COrpora eorum qui capite damnantur, cognatis ipsorum neganda non sunt: & id se observasse etiam *D. August. lib. 10. de vita sua* scribit. Hodie autem eorum, in quos animadvertitur, corpora non aliter sepeliuntur, quam fuerit petitum & permissum: & nonnunquam non permittitur, maxime majestatis causa damnatorum. † [Eorum] quoque corpora qui exurendi damnantur, peti possunt: scilicet ut ossa & cineres collecta sepulturæ tradi possint.

2. MARCIANUS lib. 2 Publicorum.

SI quis in insulam deportatus vel relegatus fuerit, pœna etiam post mortem manet: nec licet eum inde transferre aliubi, & sepelire inconsulto Principe: ut sæpissime Severus & Antoninus rescripserunt, & multis petentibus hoc ipsum indulserunt.

3. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

COrpora animadversorum quibuslibet petentibus ad sepulturam danda sunt.

LIBER QUADRAGESIMUSNONUS.

TIT. I.

DE APPELLATIONIBUS ET RELATIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 1 de Appellationibus.

APpellandi usus quam sit frequens, quamque necessarius, nemo est, qui nesciat: quippe cum iniquitatem judicantium, vel imperitiam [re] corrigat: licet nonnunquam bene latas sententias in pejus reformet. neque enim utique melius pronuntiat, qui novissimus sententiam laturus est. §. 1. *Quæsitum est*, an adversus Rescriptum Principis provocari possit: forte, si Præses provinciæ, vel quis alius consuluerit, & ad consultationem ejus fuerit rescriptum. Est enim quæsitum an appellandi jus supersit? Quid enim si in consulendo mentitus est? de qua re extat Rescriptum Divi Pii πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Θρᾳκῶν, *ad communitatem Thracum*, quo ostenditur provocari oportere: verba Rescripti ita se habent: Ἐὰν ἐπιστείλῃ τις ἡμῖν ᾧ διὰ καὶ ἀντιγράψωμεν ἡμεῖς ὁτιοῦν, ὑπάρξει τοῖς βουλομένοις ἐπικαλεῖσθαι πρὸς τὴν ἀπόφασιν, εἰ γὰρ διδάξειεν ἢ ψευδῶς, ἢ οὐχ οὕτως ἔχειν τὰ ἐπεσταλμένα, οὐδὲν ὑφ' ἡμῶν εἶναι δόξῃ προδιεγνωσμένον τῶν ὡς ἑτέρως ἔχουσιν τοῖς γραφεῖσιν, ἀντεπεσταλκότισιν. id est, *si scripserit quisquam ad nos, & illi aliquid rescripserimus volenti ad sententiam nostram provocare, permissum erit: si enim docuerit vel falso, vel non ita se habere quæ scripta sunt: nihil à nobis videbitur judicatum, priusquam contra scriptum fuerit, quemadmodum aliter res se habeat, quam nobis insinuatum sit.*

§. 2. Huic consequenter videtur rescriptum, consultatione judicis non esse appellandum, si is forte interlocutus fuit, Principem se consultaturum: cum possit post Rescriptum provocare. §. 3. Si quis in appellatione erraverit, ut puta cum alium appellare deberet, alium appellaverit: videndum, an error ei nihilo officit? & si quidem, cum *majorem judicem* appellare deberet, ita erravit ut minorem appellet: error ei nocebit: si vero majorem judicem provocavit, error ei nihil oberit: & ita multis Constitutionibus continetur. † Denique, cum quidam Judicem ex Rescripto Principis à Consulibus accepisset, & *Præfectum Urbi* appellasset: errori ejus subventum est Rescripto Divorum Fratrum, cujus verba hæc sunt, *Cum per errorem factum dicas, uti à judice, quem ex Rescripto nostro ab amplissimis Consulibus acceperas, ad Iunium Rusticum [amicum] nostrum Præfectum Urbi provocares, Consules amplissimi perinde cognoscant, atque si ad ipsos facta esset provocatio.* Si quis ergo vel parem, vel majorem judicem appellaverit, alium tamen pro alio: in ea causa est, ut error ei non noceat: sed si minorem, nocebit.

§. 4. Libelli, qui dantur appellatorii, ita sunt concipiendi, ut habeant scriptum, & à quo dati sint, hoc est, qui appellet, & adversus quem, & à qua sententia.

2. MACER lib. 1 de Appellationibus.

SEd si apud acta quis appellaverit, satis erit, si dicat, *Appello*.

3. ULPIANUS lib. 1 de Appellationibus.

SCio quæsitum, si quis non addiderit in libellis, contra quem adversarium appellet: an præscriptioni subjiciatur? & puto, nihil oportere præscribi. §. 1. Sed illud cecidit in quæstionem, si plures habuerit adversarios, & quorundam nomina libellis sint plexa, quorundam non: an æque præscribi ei possit ab his, quorum nomina comprehensa non sunt, quasi adversus ipsos adquieverit sententiæ? Et cum una causa sit, arbitror non esse præscribendum.

§. 2. Certe si plures hi [sunt] adversus quos pronuntiatur, & quorundam nomina in libellos sint comprehensa, quorundam non: hi soli appellasse videbuntur, quorum nomina libellis sunt comprehensa. §. 3. Quid ergo si causam appellandi certam dixerit? an liceat ei discedere ab hac, & aliam causam allegare? an vero quasi forma quadam obstrictus sit? Puto tamen cum semel provocaverit, esse ei facilitatem, in agendo etiam aliam causam provocationis reddere,

per-

persequique provocationem suam quibuscumque modis potuerit.

4. MACER lib. I de Appellationibus.

AB executore sententiæ appellare non licet. §. 1. Sed ab eo, qui sententiam male interpretari dicitur, appellare licet: si tamen is interpretandi potestatem habuit, velut Præses Provinciæ, aut Procurator Cæsaris, ita tamen ut in causis appellationis reddendis hoc solum quæratur, an jure interpretatum sit? idque etiam Divus Antoninus rescripsit. §. 2. Alio condemnato, is, cujus interest, appellare potest, qualis est, qui per procuratorem expertus, victus est: nec procurator suo nomine appellet.

§. 3. Item si emptor de proprietate victus est, eo cessante, auctor ejus appellare poterit. Aut si auctor egit, & victus sit, non est deneganda emptori appellandi facultas: quid enim si venditor, qui appellare noluit, idoneus non est? Quinetiam si auctor appellaverit, deinde in causæ defensione suspectus visus sit, perinde defensio causæ emptori committenda est, atque si ipse appellasset. §. 4. Idque ita constitutum est in persona creditoris, cum debitor victus appellasset, nec ex fide causam defenderet. Quæ constitutio ita accipienda est, si interveniente creditore debitor de pignore victus provocaverit: nam absenti creditori nullum præjudicium debitor facit, idque statutum est. §. 5. Si procurator, qui judicio interfuit, victus sit: an ipse quoque per procuratorem appellare possit, videamus: quia constat, procuratorem alium procuratorem facere non posse? Sed meminisse oportet, quod procurator lite contestata dominus litis efficitur, & ideo & per procuratorem appellare potest.

5. MARCIANUS lib. I de Appellationibus.

A Sententia inter alios dicta appellari non potest, nisi ex justa causa: Veluti si quis in coheredum præjudicium se condemnari patitur, vel similem huic causam: quamvis & sine appellatione tutus est coheres. Item fidejussores pro eo, pro quo intervenerunt: Igitur & venditoris fidejussor emptore victo appellabit, licet emptor & venditor adquiescant. §. 1. Si heres institutus victus fuerit ab eo, qui de inofficioso testamento agebat: legatariis, & qui libertatem acceperunt, permittendum est appellare, si querantur per collusionem pronuntiatum: sicut Divus Pius rescripsit. §. 2. Idem rescripsit, legatarios causam appellationis agere posse. §. 3. Sed & si in fraudem suam transactionem factam ab eo, qui appellasset, dicerent: idem dicendum est.

§. 4. Sed & sine appellatione si fuerit transactum, similiter rescriptum est. † Si quis ipso die, inter acta, voce appellavit, hoc ei sufficit: sin autem hoc non fecerit, ad libellos appellatorios dandos biduum, vel triduum computandum est.

6. ULPIANUS lib. 2 de Appellationibus.

NOn tantum ei qui ad supplicium ducitur, provocare permittitur: verum alii quoque nomine ejus, non tantum si ille mandaverit, verum quisquis alius provocare voluerit: neque distinguitur, utrum necessarius ejus sit, necne: *credo enim humanitatis ratione omnem provocantem audiri debere*: ergo & si ipse adquiescit sententiæ, nec quærimus, cujus intersit. † Quid ergo, si resistat, qui damnatus est, adversus provocationem? Nec velit admitti *ejus appellationem, perire festinans?* Adhuc putem differendum supplicium.

7. MARCIANUS lib. I de Appellat.

CUm quidam propter violentiam judicis non ipsi à quo appellavit, dedit libellos, sed publice proposuisset: D. Severus veniam ei dedit, & permisit [ei] causas appellationis agere.

8. ULPIANUS lib. 4 de Appellationibus.

ILlud sciendum est, cum qui provocavit, non debere conviciari ei à quo appellat: cæterum oportebit eum plecti. & ita Divi Fratres rescripserunt.

9. MACER lib. 2 de Appellationibus.

ILlud sciendum est, neque pupillum, neque Rempublicam, cum pro libertate judicatur, in integrum restitui posse: sed appellationem esse necessariam. idque ita rescriptum est.

10. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

SI qui separatim fuerint condemnati, quamvis ex eadem causa: pluribus eis appellationibus opus est. §. 1. Si quis cum una actione ageretur, quæ plures species in se habeat, pluribus summis sit condemnatus, quarum singulæ notionem Principis non faciunt, omnes autem conjunctæ faciunt: poterit ad Principem appellare. §. 2. Sed cum adversus plures probatæ essent rationes, quæ eis nocerent, sufficit eis una appellatio: quia non titulo comprobatarum rationum omnes conveniebantur. §. 3. Quoties autem plures in unam summam condemnantur, utrum una sententia est: & quasi plures in unam summam rei sint promittendi, ut unusquisque eorum in solidum teneatur: an vero scinditur in personas sententia, quæritur? & *Papinianus* respondit, scindi sententiam in personas, atque ideo eos qui condemnati sint, viriles partes debere.

§. 4. Quod est rescriptum, in communi causa quotiens alter appellat, alter non: alterius victoriam ei proficere, qui non provocavit: [hoc] ita demum probandum est, si una eademque causa fuit defensionis. Cæterum si diversæ, alia causa est: ut in duobus tutoribus procedit, si alter tutelam gesserat, alter non attigerat: & is qui non gesserat, provocavit. Iniquum est enim, qui idcirco agnoverat sententiam, quoniam gessisse se scit: propter appellationem ejus qui non gesserat, obtinere.

11. IDEM lib. 3 de omnibus tribunalibus.

CUm ex causa judicati soluta esset pecunia ex necessitate judicis ab eo, qui appellatione interposita meruerit meliorem sententiam: recipere eum pecuniam, quam solvit, oportebit.

12. IDEM lib. 2 Opinionum.

SI constet, nullo actu ex lege habito duumvirum creatum, sed tantum vocibus popularium postulatum, eisque tunc Proconsulem, quod facere non debuit, consensisse: appellatio in re aperta supervacua fuit.

13. IDEM lib. 2 Responsorum.

APpellanti nihil obesse, quod in libellis, à qua parte sententiæ appellaret non significavit. §. 1. Non solere improbari appellationem eorum, qui vel unam causam appellandi probabilem habuerunt.

14. IDEM lib. 14 ad Edictum.

SI perlusorio judicio actum sit adversus testamentum, an jus faciat judex, videndum? Et D. Pius, cum inter conjunctas personas diceretur per collusionem in necem legatariorum & libertatium actum, appellare eis permisit. & hodie hoc jure utimur, ut possint appellare: sed & agere causam apud ipsum judicem, qui de testamento cognoscit, si suspicantur non ex fide heredem causam agere. §. 1. Quotiens, herede non respondente secundum adversarium sententia datur, rescriptum est, nihil nocere neque legatis, neque libertatibus: & hoc D. Fratrum epistola continetur ad Domitium in hæc ver-

Quod absente possessore, nec quoquam nomine ejus respondente pronuntiatum est: non habet rei judicatæ auctoritatem, nisi adversus eum solum, qui adesse neglexerit: quare his, qui testamento libertates, vel legata vel fideicommissa acceperunt: salvæ sunt actiones, si quas habuerunt, perinde ac si nihil esset judicatum: & ideo adversus eum qui vicit, permittimus eis agere.

15. MARCELLUS lib. 1 Digestorum.

SErvi appellare non possunt: sed domini eorum ad opem servo ferendam possunt uti auxilio appellationis: & alius domini nomine id facere potest. Sin vero neque dominus, neque alius pro domino appellaverit: ipsi servo, qui sententiam [tristem] passus est, auxilium sibi implorare non denegamus.

16. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

COnstitutiones, quæ de recipiendis, necnon, appellationibus loquuntur, ut nihil novi fiat, locum non habent in eorum persona, quos damnatos statim puniri publice interest, ut sunt insignes latrones, vel seditionum concitatores, vel duces factionum.

17. IDEM lib. 8 Regularum.

CUm in una causa separatim duplex sententia divisa datur, veluti una sortis, alia usurarum: duplex appellatio necessaria est, ne alteram adgnovisse, de altera provocasse intelligatur. §. 1. Tutor pupillo datus, si provocet, interim pupillo curator dabitur. Sed si tutoris auctoritas fuerit necessaria, veluti ad adeundam hereditatem, tutor ei necessario dabitur, quoniam curatoris auctoritas ad hoc inutilis est.

18. IDEM lib. 17 Responsorum.

LUcius Titius pro servo suo, qui ad bestias datus est, provocationem interposuit. *Quæro* an hujusmodi appellationis causas per procuratorem reddere possit? *Modestinus* respondit, posse.

19. IDEM lib. singulari de enucleatis casibus.

SI expressim sententia contra juris rigorem data fuerit, valere non debet: & ideo, & sine appellatione causa denuo induci potest. Non jure profertur sententia, si specialiter contra leges, vel SC. vel Constitutionem fuerit prolata. Unde si quis ex hac sententia appellaverit, & præscriptione summotus sit: minime confirmatur ex hac præscriptione sententia: unde potest causa ab initio agitari.

20. IDEM lib. singulari de Præscriptionibus.

QUi suspectum tutorem facit, & qui de non recipienda tutela excusationem agitat, alieno nomine agere intelligendus est. §. 1. Is vero qui in rem suam procurator datus est, intra biduum appellare debet, quia suam causam agit.

§. 2. Militibus appellandi tempora non remittuntur: & victi si non provocaverint, & solemnia fecerint postea, non audiuntur.

21. PAPIRIUS JUSTUS lib. 1 de Constitutionibus.

IMperatores *Antoninus* & *Verus* rescripserunt, appellationes, quæ recto ad Principem factæ sunt, omissis his ad quos debuerunt fieri ex imo ordine, ad Præsides remitti. §. 1. Iidem rescripserunt ab judice, quem à Præside Provinciæ quis acceperat, non recte Imperatorem appellatum esse: ideoque reverti eum ad Præsidem debere. §. 2. Si Magistratus creatus appellaverit, collegam ejus interim utriusque officium sustinere: si uterque appellaverit, alium interim in locum eorum creandum: & eum, qui non juste appellaverit, damnum adgniturum, si quod Respublica passa sit: si vero justa sit appellatio, & hoc pronuntietur, eos æstimaturos, cui hoc adscribendum sit. In locum autem curatoris, qui annonam administraturus est, alium interim adsumendum, quoad usque appellatio pendeat.

§. 3. Iidem rescripserunt: Quamvis usitatum non sit post appellationem fructus agri de quo disceptatio sit, deponi: tamen, cum populitarentur ab adversario, æquum sibi videri fructus apud sequestres deponi.

22. PAPINIANUS lib. 2 Responsorum.

AD Principem remissa cognitio, ab eo circumduci potest, qui remisit.

23. IDEM lib. 19 Responsorum.

EX consensu litigantium circa compromissum à Præside Provinciæ judice dato, victus potest provocare. §. 1. Cum Procurator Cæsaris, qui partibus Præsidis non fungebatur, in lite privatorum jus dandi Judicis non habuisset, frustra provocatum ab ea sententia constitit, quæ non tenebat. §. 2. Filiumfamilias, cum adversus patrem ejus de bonis, quæ per ipsum poterant adquiri, pronuntiatum esset, respondi, non nisi patris nomine potuisse provocare. §. 3. Eum, qui cognovit Edictum peremptorium secundum ordinis causam dari, placuit non recte provocasse: cum in ejus potestate fuerit ante diem præstitutum pro tribunali respondentem, aut defensum edicti denuntiationem rumpere.

24. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

NEgotiorum gestor, vel tutor, vel curator bona fide condemnati appellaverunt: & diu negotium tractum est. *Quæsitum est*, appellatione eorum injusta pronuntiata, an quia tardius judicatum sit, usuræ principalis pecuniæ medii temporis debeantur? *Respondit*, secundum ea, quæ proponerentur, dandam utilem actionem. §. 1. Curator juvenis adversus tutoris heredes judicio expertus appellationem interposuit, cum implesset autem vicesimumquintum ann. ætatis juvenis, & in militia ageret, exequi appellationem desiit. *Quæro*, regressus à militia utrum ipse appellationem explicare deberet: an vero curatorem in eam rem conveniri oporteret? *Respondit*, ipsum militem litem ad se pertinentem exsequi debere, secundum ea quæ proponerentur.

25. PAULUS lib. 20 Responsorum.

IMperator Alexander communi eorum, qui in Bithynia sunt, Græcorum. Appellare quidem qualiter quis prohibeatur à judicantibus, non video: quando licet aliam viam tenentem, idem facere & celerius ad me pervenire, injuria autem & vi uti adversus eos, qui appellant, & (ut simpliciter dicam) obstruere illis eam ad nos viam interdicimus curatoribus, & ducibus gentium. & obediant huic meæ pronuntiationi, scientes, quod tantum mihi curæ est eorum qui reguntur libertas, quantum & illorum benevolentia & obedientia.

26. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

AD Imperatorem causam remissam partibus consentientibus, Præses, si ad ejus notionem pertinet, audire potest.

27. IDEM lib. 5 Juris epitomarum.

TUtor si in negotio pupilli provocaverit, vel curator in adulti: heres ejus antequam reddat rationes, appellationis causam persequi debet: nam post redditas rationes, nec ipse tutor, nec curator appellationis merita probare cogitur.

28. SCÆVOLA lib. 25 Digestorum.

CReditor cum fidejussoribus egerat, sed post judicium acceptum ad agendam causam ipse non adfuit: & cum absoluti essent fidejussores, servus ejus appellavit. *Quæsitum est*, an appellatio, quam servus interposuit nomine domini, nullius momenti esset? *Respondit*, ejusmodi appellationem non esse observandam.

§. 1. Jussus à judice exhibere secundum præceptum Præsidis Provinciæ rationes, quas apud se esse caverat, instrumentorum gratia data dilatione, nec postea exhibuit: ideoque secundum Constitutionem recitatam, quia per contumaciam instrumenta non exhibuerat, cum petitor, quanti sua interesset exhiberi, jurasset, facta erat condemnatio. *Quæsitum est*, an post jusjurandum appellationem interponere possit? *Respondit*, nihil proponi, cur denegandum esset appellationis auxilium. §. 2. Substituti tutores in locum legitimi tutoris experti cum eo tutelæ judicio, cum arbiter inique condemnavit, quam rei æquitas exigebat, à sententia ejus provocaverunt: pendente causa appellationis juvenes adoleverunt. *Quæsitum est*, cum omnis executio hujus ad adultos pertineat, & causam ad se pertinentem idonee tueri possunt, an postulatio eorum contra quos appellatum erat, dicentium illos debuisse causas appellationis reddere, qui primi sunt experti, admittenda non sit? *Respondit*, eos quorum tutela gesta esset, si vellent causam exsequi, non prohibendos. † Idem & in curatoribus observandum [est], si interim adultus ad legitimam ætatem pervenit.

TIT. II.

A QUIBUS APPELLARI NON LICET.

1. ULPIANUS lib. 1 de Appellationibus.

TRactandum est, à quibus appellare non liceat. §. 1. Et quidem stultum est illud admonere à Principe appellare fas non esse, cum ipse sit, qui provocatur.

§. 2. Sciendum est appellari à Senatu non posse Principem: idque oratione *D. Hadriani effectum*. §. 3. Si quis ante sententiam professus fuerit, *se à judice non provocaturum*, indubitate provocandi auxilium perdidit.

§. 4. Interdum Imperator ita solet judicem dare, *ne liceret ab eo provocare*, ut scio sæpissime à D. Marco judices datos. † An & alius possit ita judicem dare: videbimus? Et puto [non] posse.

2. PAULUS libro singulari de Appellationibus.

QUæsitum est, in arbitros, qui ad fidejussores probandos dantur, an appellare liceat? quamvis hoc casu & sine appellatione quidam putent ab eo qui eum dedit, sententiam ejus corrigi posse.

TIT. III.

QUIS A QUO APPELLETUR.

1. ULPIANUS lib. 1 de Appellationibus.

QUod dicitur, *eum appellari, qui dedit judicem*, sic accipiendum est, ut & successor ejus possit appellari. Proinde & si *Præfectus Urbi* judicem dederit, vel Prætorio, ipse erit provocandus, qui eum dederit judicem. §. 1. Ab eo, cui quis mandavit jurisdictionem, non ipse provocabitur: nam generaliter is erit provocandus ab eo cui mandata est jurisdictio, qui provocaretur ab eo qui mandavit jurisdictionem.

2. VENULEIUS SATURNINUS lib. 2 de Officio Proconsulis.

APpellari à Legatis Proconsul potest, & si multam dixerit, potest de iniquitate ejus Proconsul cognoscere, & quod optimum putaverit, statuere.

3. MODESTINUS lib. 8 Regularum.

DAto judice à Magistratibus Populi Romani cujuscunque ordinis, etiamsi ex auctoritate Principis, licet nominatim judicem declarantis, dederint, ipsi tamen Magistratus appellabuntur.

TIT. IV.

QUANDO APPELLANDUM SIT, ET INTRA QUÆ TEMPORA.

1. ULPIANUS lib. 1 de Appellationibus.

SI quidem in insulam deportandum adnotaverit Præses Provinciæ, & Imperatori scripserit, ut deportetur: videamus quando sit provocandum, utrum cum Imperator scripserit, an cum ei scribitur? Et putem, tunc esse appellandum, cum recipi eum Præses jubet, sententia prolata Imperatori scribendum, ut deportetur. Cæterum verendum est, ne sero sit ut tunc provocetur, cum Imperator insulam ei adsignaverit: comprobata enim sententia Præsidis tunc solet insulam adsignare. Rursus illud verendum est, si mendaciis apud Principem oneravit eum, quem deportandum laborabat, intercludi illi viam provocandi. † Quid ergo est? recte dicetur humanitate suggerente, ut & hoc & illo tempore non frustra provocaretur, quia non adversus Principem, sed adversus judicis calliditatem provocavit. † Simili modo, & in decurione erit probandum: quem punire sibi Præses permittere non debet, sed recipere eum in carcerem, & Principi scribere de pœna ejus.

§. 1. Si quis tutor datus fuerit, vel testamento, vel à quo alio, qui jus dandi habet, non oportet eum provocare: hoc enim D. Marcus effecit: sed intra tempora præstituta excusationem allegandam habet, & si fuerit pulsa, tunc demum appellare debebit: cæterum ante frustra appellatur. §. 2. Alia causa est eorum qui ad aliquod munus, vel honorem vocantur, cum dicant se habere excusationem: nam non aliter allegare possunt causas immunitatis suæ, quam si appellationem interposuerint.

§. 3. Solent plerumque Præsides remittere ad ordinem nominatum, *ut Gaium Seium creent magistratum, vel alius quis honor, vel munus in eum conferatur*: utrum igitur tunc appellandum est, cum ordo decretum interposuerit, an vero à remissione, quam Præses fecerit, appellatio sit interponenda? Et magis est, ut tunc sit appellandum, cum ordo decreverit: magis enim consilium dedisse Præses videtur, quis sit creandus, quam ipse constituisse: denique ipse erit appellandus, non ab eo provocandum.

§. 4. Sed & si præses in ordine fuerit, (ut fieri adsolet) cum ab ordine crearetur quis: ipse erit provocandus, quasi ab ordine, non ab ipso fiat appellatio. §. 5. Biduum vel triduum appellationis ex die sententiæ latæ computandum erit. Quid ergo, si sententia fuerit sub conditione dicta? utrum ex die sententiæ tempus computamus ad appellandum, an vero ex die, quo conditio sententiæ extitit? Sane quidem non est sub conditione sententia dicenda, sed si fuerit dicta, quid fiet? & est utile, statim tempora ad appellandum

landum computari debere. §. 6. Quod in sententiis præceptum est, ut vel altera die vel tertia provocetur, hoc etiam in cæteris observandum, ex quibus sententia quidem non profertur, appellari tamen oportere, & posse, supra relatum est. §. 7. Dies autem istos, quibus appellandum est, ad aliquid utiles esse Oratio D. Marci voluit, si forte ejus à quo provocatur, copia non fuerit, ut ei libelli dentur: ait enim, *Is dies servabitur, quo primo adeundi facultas erit*. Quare si forte post sententiam statim dictam copiam sui non fecerit is qui pronuntiavit, ut fieri adsolet, dicendum est, nihil nocere appellatori; nam ubi primum copiam ejus habuerit, poterit provocare. Ergo si statim se subduxit, similiter subveniendum est. §. 8. Quid igitur, si conditio horæ effecit, ut se reciperet? si forte dicta sit sententia jam suprema hora? utique non videbitur se subtraxisse. §. 9. *Adeundi* autem *facultatem* semper accipimus, si in publico sui copiam fecit: cæterum si non fecit, an imputetur alicui, quod ad domum ejus non venerit, quodque in hortos non accesserit, & ulterius, quod ad villam suburbanam? magisque est, ut non debeat imputari: quare si in publico ejus adeundi facultas non fuit, melius dicetur, facultatem non fuisse adeundi.

§. 10. Si quis ipsius quidem, à quo appellavit, adeundi facultatem non habuit, ejus autem quem appellavit, habeat copiam, videndum est, an ei præscribi possit: quod eum non adierit? & hoc jure utimur, ut si alterutrius adeundi fuit copia, præscriptio locum habeat.

§. 11. In propria causa biduum accipitur. Propriam causam ab aliena quemadmodum discernimus? & palam est, eam esse propriam causam, cujus emolumentum vel damnum ad aliquem suo nomine pertinet.

§. 12. Quare procurator, nisi in suam rem datus est, tertium diem habebit; in suam autem rem datus, magis est, ut alteram diem observet: at si in partem proprio nomine, in partem [pro] alieno litigat: ambigi potest, utrum biduum, an triduum observetur: & magis est, ut suo nomine biduum, alieno triduum observetur.

§. 13. Tutores, item defensores rerum publicarum, & curatores adulescentium vel furiosi tertium diem habere debent, idcirco quia alieno nomine appellant. Ex hoc apparet, tertio die provocandum defensori, si modo quasi defensor causam egit, non suo nomine: cum obtentu alieni nominis suam causam agens tertio die appellare possit.

§. 14. Si quis suspectum tutorem faciens, non obtinuerit, appellare eum intra triduum debere *Julianus libro quadragesimo Digestorum* scripsit: profecto quasi pupilli defensorem.

§. 15. Si adversus absentem fuerit pronuntiatum: biduum, [vel] triduum, ex quo quis scit, computandum est, non ex quo pronuntiatum est. Quod autem dicitur, *absentem posse provocare, ex quo scit:* sic accipit, si non in causa per procuratorem defensus est: nam si ille non provocavit, difficile est, ut hic audiatur.

2. MACER lib. 1 de Appellationibus.

SI procuratorio nomine egeris, & victus appellaveris, deinde injusta appellatio tua fuerit pronuntiata: potest dubitari num secundo die appellare debeas; quia cum de tua appellatione injusta pronuntiatum sit, tua interfuisse videtur? sed rectius dicetur, tertia die appellare te posse: quia nihilominus alienam causam defenderis. §. 1. Sed si alius, quam qui judicio expertus est, appellet, qualis est, *cujus interest*, an etiam tertia die appellare possit, videamus? sed dicendum est, secunda die appellare eum debere: quia verum est, eum suam causam defendere. contrarium ei est, si dicat idcirco sibi licere intra triduum appellare, quia videtur quasi alieno nomine appellare: quando, si velit causam alienam videri, semetipsum excludit: quia in aliena causa ei qui judicio expertus non est, appellare non liceat.

§. 2. Si is, qui ex libertinitate in ingenuitatem se defendebat, victus appellare omiserit, an pater ejus appellare possit, maxime si dicat eum in potestate sua esse, quæritur? sed si potest, quod magis probatur, secunda die, ut propria causa appellare debet.

§. 3. Si pro eo qui capite puniri jussus est, *necessaria persona* appellet, an tertia die audiri possit, Paulus dubitat? Sed dicendum est, hanc quoque personam, ut in propria causa, secunda die appellare debere: quia qui sua interesse dicit, propriam causam defendit.

3. IDEM lib. 2 de Appellationibus.

ILlud videamus, si cum Imperatori scriberetur, exemplum literarum litigatori editum sit, neque is appellaverit, & postea contra eum rescriptum sit: an appellare à literis pridem sibi editis possit? qua [qui] tunc non appellavit, vera esse quæ scripta sunt, consensisse videtur: nec audiendus est, si dicat eventum Rescripti sacri sustinuisse.

TIT. V.

DE APPELLATIONIBUS RECIPIENDIS, VEL NON.

1. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

NOn solent audiri appellantes, nisi hi, quorum interest, vel quibus mandatum est, vel qui negotium alienum gerunt, quod mox ratum habetur. §. 1. Sed & cum mater filii rem sententia eversam animadverteret, provocaverit, pietati dans, dicendum est, & hanc audiri debere: & si litem præparandam curare maluerit, intercidere non videtur, licet ab initio defendere non potest.

2. SCÆVOLA lib. 4 Regularum.

ANte sententiam appellari potest, si quæstionem in civili negotio habendam judex interlocutus sit: vel in criminali, si contra leges hoc faciat.

3. PAULUS lib. singulari Regularum.

INtra triduum appellare licet ei, qui de suspecto tutore egit, victusque appellat.

4. MACER lib. 1 de Appellationibus.

EJus, qui ideo causam agere frustratur, quod dicit se libellum Principi dedisse, & sacrum Rescriptum expectare, audiri desiderium prohibetur: & si ob eam causam provocaverit, appellatio ejus recipi Sacris Constitutionibus vetatur.

5. ULPIANUS lib. 4 de Appellat.

EI, cuius appellatio non recipitur, sufficit, si possit dicere, appellationem suam non esse receptam: quod quaqua ratione doceat, admittetur ejus appellatio. §. 1. Non recepta autem appellatione, si quidem Principem appellari oportuit: Principi erit supplicandum. Sin vero alius appellabatur, quam Princeps: ille erit adeundus. §. 2. Sed & si quid aliud post receptam appellationem impedimento factum fuerit, eum adiri oportet, quem appellare quis debet.

§. 3. Pla-

§. 3. Plane si appellatione non recepta non ipsum adierit, quem debuit, sed *Principem*: pro eo habebitur atque si is aditus est, qui adiri debuit; idque Rescriptis Imperatoris nostri Antonini declaratur. §. 4. Plane si alium pro alio adiit, non Principem: nihil ei hic error proderit, licet non videatur cessasse. §. 5. Intra constituta autem appellatoria tempora debet is cujus appellatio non est recepta, vel competentem judicem, vel Principem adire.

6. MACER lib. 2 de Appellationibus.

SCiendum est, cum appellatio non recipitur, præcipi sacris Constitutionibus, omnia in eodem statu esse, nec quicquam novari, etiam si contra fiscum appellatum sit: eumque qui appellationem non recepit, opinionem suam confestim per relationem manifestare, & caussam, pro qua non recipit appellationem, ejusque exemplum litigatori edere debere, Mandatis cavetur.

7. PAULUS libro singulari de Appellationibus.

SI res dilationem non recipiat, non permittitur appellare, ne vel testamentum aperiatur: ut Divus Hadrianus constituit: ne frumentum in usum militum in annonæ subsidia contrahatur: neve scriptus heres in possessionem inducatur. §. 1. Item si ex Perpetuo Edicto aliquid decernatur: id quo minus fiat, non permittitur appellare. §. 2. Item quo minus pignus vendere liceat, appellari non potest.

TIT. VI.

DE LIBELLIS DIMISSORIIS, [QUI APOSTOLI DICUNTUR.]

1. MARCIANUS lib. 2 de Appellationibus.

POst appellationem interpositam literæ dandæ sunt ab eo, à quo appellatum est, ad eum qui de appellatione cogniturus est, sive Principem, sive quem alium: quas literas dimissorias, sive Apostolos appellant. §. 1. Sensus autem literarum talis est: appellasse (puta) Lucium Titium à sententia illius, quæ inter illos dicta est. §. 2. Sufficit autem petiisse intra tempus dimissorias instanter & sæpius, ut [&] si non accipiat, id ipsum contestetur: nam instantiam repetentisdimissorias, constitutiones desiderant. Æquum est igitur, si per eum steterit, qui debebat dare literas, quominus det: ne hoc accipienti noceat.

TIT VII.

NIHIL INNOVARI APPELLATIONE INTERPOSITA.

1. ULPIANUS lib. 4 de Appellationibus.

APpellatione interposita, sive ea recepta sit, sive non, medio tempore nihil novari oportet: si quidem fuerit recepta appellatio, quia recepta est: si vero non est recepta, ne præjudicium fiat, quoad deliberetur, utrum recipienda sit appellatio, an non sit. §. 1. Recepta autem appellatione, tamdiu nihil erit innovandum, quamdiu de appellatione fuerit pronunciatum. §. 2. Si quis ergo forte relegatus fuit, & appellaverit: non arcebitur, neque in Italia, neque in Provincia, qua relegatus est. §. 3. Propter eandem rationem, & si quis deportatus fuit ab eo, cui deportandi jus est, vel adnotatus: neque vincula patietur, neque ullam aliam injuriam, quam patitur, qui sententiæ non adquieverat: integer enim status esse videtur provocatione interposita. §. 4. Ergo & si abstinere ordine jussus sit, & provocaverit: eadem ratione potest cœtum participare, cum hoc sit constitutum, & sit juris, neque pendente appellatione novetur. §. 5. Si quis ex pluribus facinoribus condemnatus, propter quædam appellavit, propter quædam non: utrum differenda pœna ejus sit, an non, quæritur? & si quidem graviora sint crimina, ob quæ appellatio interposita est, levius autem id, propter quod non appellavit: recipienda est omnimodo appellatio, & differenda pœna; si vero graviorem sententiam meruit ex ea specie, ex qua non est appellatum: omnimodo pœna imponenda est.

TIT. VIII.

QUÆ SENTENTIÆ SINE APPELLATIONE RESCINDANTUR.

1. MACER lib. 2 de Appellationibus.

ILlud meminerimus: Si quæratur, judicatum sit, necne, & hujus quæstionis judex *non esse judicatum* pronuntiaverit, licet fuerit judicatum: rescinditur, si provocatum non fuerit. §. 1. Item si calculi error in sententia esse dicatur, appellare necesse non est: veluti si judex ita pronuntiaverit: *Cum constet, Titium Sejo ex illa specie quinquaginta, item ex illa specie viginti quinque debere: idcirco Lucium Titium Sejo centum condemno*: nam quoniam error computationis est, nec appellare necesse est, & citra provocationem corrigitur. Sed & si hujus quæstionis judex sententiam centum confirmaverit, si quidem ideo, quod quinquaginta & vigintiquinque fieri centum putaverit: adhuc idem error computationis est, nec appellare necesse est: si vero ideo, quoniam & alias species vigintiquinque fuisse dixerit: appellationi locus est.

§. 2. Item cum contra sacras Constitutiones judicatur, appellationis necessitas remittitur. Contra Constitutiones autem judicatur, cum de jure constitutionis, non de jure litigatoris pronuntiatur. Nam si judex volenti se ex cura muneris, vel tutelæ, beneficio liberorum, vel ætatis, aut privilegii excusare, dixerit *neque filios, neque ætatem, aut ullum privilegium ad muneris, vel tutelæ excusationem prodesse*: de jure constituto pronuntiasse intelligitur. Quod si de jure suo probantem admiserit, sed idcirco contra eum sententiam dixerit, quod negaverit *eum de ætate sua, aut de numero liberorum probasse*: de jure litigatoris pronuntiasse intelligitur. quo casu appellatio necessaria est. §. 3. Item cum ex Edicto peremptorio, quod neque propositum est, neque in notitiam pervenit, absentis condemnatio fit: nullius momenti esse sententiam Constitutiones demonstrent. §. 4. Si apud eundem judicem invicem petamus, si & mea & tua petitio sine usuris fuit, & judex me priorem tibi condemnavit, quo magis tu prior me condemnatum habeas: non est mihi necesse pro hac caussa appellare, quando secundum sacras Constitutiones judicatum à me petere non possis, prius quam de mea quoque petitione judicetur: sed magis est, ut appellatio interponatur.

2. PAULUS lib. 3 Responsorum.

PAulus respondit, eum, qui in rebus humanis non fuit sententiæ dictæ tempore, inefficaciter condemnatum videri. §. 1. Idem respondit adversus eum, qui in rebus humanis non esset, cum judex datus est: neque judicis dationem valuisse, neque sententiam adversus eum dictam vires habere.

3. IDEM lib. 16. Responsorum.

PAulus respondit, impossibile præceptum judicis nullius esse momenti.

§. 1. Idem respondit ab ea sententia, cui pareri rerum natura non potuit sine causa appellari.

TIT IX.

AN PER ALIUM CAUSÆ APPELLATIONUM REDDI POSSUNT.

1. ULPIANUS. lib. 4 Appellationum.

QUæri solet, an per alium causæ appellationis reddi possunt. quæ res in rebus pecuniariis, & in criminibus agitari consuevit? Et in rebus pecuniariis sunt Rescripta, posse agi: verba Rescripti ita se habent: Divi Fratres Longino, *Si tibi qui appellavit, mandavit, ut eum de appellatione, quam Pollia ad eum fecit, defenderes, & res pecuniaria est: nihil prohibet, nomine ejus te respondere: sin autem non sit pecuniaria causa, sed capitalis: per procuratorem agi non licet. Sed & si ea causa sit, ex qua sequi solet pœna usque ad relegationem, non oportet per alium causas agi: sed ipsum adesse auditorio debere sciendum est.* Plane si pecuniaria causa est, ex qua ignominia sequitur: potest & per procuratorem hoc agi. † Idque erit probandum & in ipso accusatore, si appellaverit, vel si adversus eum sit appellatum. Et generaliter, quæ causa per alium agi non potest, ejus nec appellationem per alium agi oportet.

2. MACER lib. 2 de Appellationibus.

SI procurator absentis appellaverit, deinde rationes reddiderit: nihilominus ipse respondere debet. † Sed an eo cessante dominus litis respondere possit exemplo adulescentis, videamus? Magis tamen observatur, ut audiri debeat in causis appellationis reddendis is, cujus absentis procurator appellavit.

TIT X.

SI TUTOR, VEL CURATOR, MAGISTRATUS CREATUS APPELLAVERIT.

1. ULPIANUS lib. 3 de Officio Consulis.

SI, qui ad munera publica nominati appellaverint, nec causas probaverint: scient ad periculum suum pertinere, si quid damni per moram appellationis reipublicæ acciderit: quod si apparuerit, eos necessario provocasse, cui adscribendum sit id damnum, Præses, vel Princeps æstimabit.

2. HERMOGENIANUS lib. 5 juris epitomarum.

TUtor vel curator retentus si provocaverit, & ante causam actam moriatur: propter periculum medii temporis, successores ejus causas appellationis necesse habent reddere.

TIT. XI.

EUM, QUI APPELLAVERIT, IN PROVINCIA DEFENDI.

1. ULPIANUS lib. 4 de Appellationibus.

EUm, qui appellavit, oportere in provincia defendi in aliis suis causis, etiamsi appellationis causa peregrinetur, D. Fratres *Decimio Philoni* rescripserunt.

2. MARCIANUS lib. 2 de Appellationibus.

HOc enim illis præstatur, ne necesse habeant se defendere, qui reipublicæ causa absunt.

TIT. XII.

APUD EUM, A QUO APPELLATUR, ALIAM CAUSAM AGERE COMPELLENDUM.

1. ULPIANUS lib. 4 de Appellationibus.

SI quis ex alia causa appellaverit à judice: an in alia causa eundem judicem habere necesse habeat, videamus? & hodie hoc jure utimur: & tametsi appellatio interposita sit, tamen apud eundem judicem, à quo quis provocavit, compelletur alias causas, si quas habet, agere: nec utetur hoc prætextu, quasi ad offensum judicem non debeat experiri, cum possit denuo provocare.

TIT. XIII.

SI PENDENTE APPELLATIONE MORS INTERVENERIT.

1. MACER lib. 2 de Appellationibus.

APpellatore defuncto, siquidem sine herede, cujuscunque generis appellatio fuit, evanescit: quod si appellatori heres extiterit: si quidem nullius alterius interest causas appellationis reddi, cogendus non est peragere appellationem: si vero fisci vel alterius, contra quem appellatum est, interest: heres causas appellationis reddere necesse habet. Nullius autem interest, veluti cum sine ademptione bonorum relegatus est. Nam si ademptis bonis relegatus, vel in insulam deportatus: vel in metallum datus, provocatione interposita decesserit: Imperator noster *Alexander* Pletorio militi ita rescripsit: *Quamvis pendente appellatione morte rei crimen extinctum sit: data tamen etiam de parte bonorum ejus sententia proponitur, adversus quam non aliter is, qui emolumentum successionis habet, obtinere potest, quam si in reddendis causis appellationis iniquitatem sententiæ detexerit.* §. 1. Tutor quoque in negotio pupilli appellatione interposita si decesserit, heredem ejus causas appellationis reddere necesse est, etiamsi rationes tutelæ heres reddiderit: quia sufficit mortis tempore ad causas appellationis reddendas obligatum fuisse: sed divi *Severus* & *Antoninus* rescripserunt, non cogendum tutorem, post rationes redditas, causas appellationum reddere.

TIT XIV.

DE JURE FISCI.

1. CALLISTRATUS lib. 1 de jure Fisci.

VAriæ causæ sunt, ex quibus nuntiatio ad fiscum fieri solet. Aut enim se quis quod tacite relictum est, profitetur capere non posse: vel ab alio præventus defertur: vel quod mors ab heredibus non vindicatur: vel quod indignus quis heres nuntiatur: vel quod Princeps heres institutus, & testamentum sive codicilli subrepti esse nuntiantur: vel quod dicatur quis thesaurum invenisse, vel magni pretii rem minoris ex fisco comparasse: vel prævaricatione fiscum victum esse, vel eum decessisse, qui in capitali crimine esset, vel etiam post mortem aliquem reum esse: vel domum restructam esse, vel ab accusatione recessum, vel rem litigiosam venundari: vel pœnam fisco ex contractu privato deberi: vel adversus leges commissum factum esse.

§. 1. An bona, quæ solvendo non sint, ipso jure ad fiscum pertineant, quæsitum est? *Labeo* scribit etiam ea quæ solvendo non sint, ipso jure ad fiscum pertinere. Sed contra sententiam ejus Edictum perpetuum scriptum est, quod ita bona veneunt, si ex his fisco adquiri nihil possit.

§. 2. Divus Pius *Cælio Amarante* ita rescripsit, vacantium bonorum nuntiationem quadriennio finiri: idque tempus ex die, quo certum esse cœpit, neque heredem, neque bonorum possessorem exstare, computari oportere. §. 3. Præscriptio autem viginti annorum, quæ etiam circa requirendorum adnotatorum bona observatur, ex Constitutione Divi Titi solet ex eo numerari, ex quo quid ad fiscum pertinere potuit.

§. 4. Causæ autem quæ statim motæ sunt, & tractæ ultra vicesimum annum, differri possunt etiam post vicesimum annum. §. 5. Illæque causæ,

causæ, quæ à priore nuntiatore proditæ dicuntur, etiam post annos, quibus præscribi diximus, fisco nuntiari possunt.

2. *Idem* lib. 2 de jure fisci.

EX quibusdam causis delationes suscipientium fama non læditur: veluti eorum, qui non præmii consequendi, item eorum, qui ulciscendi gratia adversarium suum deferunt, vel quod [nomine] Reipublicæ suæ quis exsequitur causas: & hæc ita observari, plurifariam Principalibus Constitutionibus præcipitur.

§. 1. Divus Hadrianus *Flavio Ariano* in hæc verba rescripsit: *Quin ei, qui instrumenta ad causam fisci pertinentia, cum possit exhibere, non exhibet, nocere debeat: si verum aliter non invenitur, ea subtracta esse credantur, quæ nocitura causæ ejus fuerint, dubitatum non est: sed nec alias dubitari oportet, quin non in aliam rem nocere debeant, quam in eam, quæ desiderata sunt.* §. 2. Item Divi Fratres ad libellum Cornelii Rufi rescripserunt, totiens edenda esse instrumenta, quotiens de jure capiendi, vel de jure dominii, vel de aliqua causa simili, re nummaria quæratur: non si de capitali causa agatur. §. 3. Senatus censuit, [ut si neque delator, neque possessor tribus Edictis evocati adfuerunt: delatoris quidem fidejussores teneantur, & ei postea publicam causam deferendi jus adimatur: possessoris autem jus idem esset, quod si delatus omnino non esset.

§. 4. Quotiens tamen delator adesse jussus cessat, nec hoc fraude possessoris factum esse probabitur. † Divus *Hadrianus* rescripsit, secundum possessorem pronuntiari oportere: ita ut sententia comprehendatur, etiam delatores Edicto id comprehendisse. §. 5. Divus Pius *Cæcilio Maximo* rescripsit, Constitutionem patris sui, qua compelletur delator edere *mandatorem*, ac nisi edidisset, ut in vincula deduceretur: eo pertinere, non ut *delator* pœnæ subduceretur, si mandatorem haberet: sed ut mandator quoque perinde, atque si ipse solus detulisset, puniretur. §. 6. Imperator noster *Severus* Augustus constituit, ne servi delatores dominorum audiantur: sed ut pœna coërceantur. Libertos quoque causæ mandatores contra patronos à Præsidibus Provinciarum pœna plectendos.

§. 7. Complura sunt Rescripta Principalia, quibus cavetur non obesse errorem cuiquam, quod ignarus juris sui ipse se detulerit. Sed extat eorundem Principum Rescriptum, ex quo videtur posse defendi, ita demum non nocere cuiquam se detulisse, si ea persona sit, quæ ignorare propter rusticitatem, vel propter sexum fœmininum jus suum possit.

3. IDEM lib. 3. de jure fisci.

NOn intelligitur fraudem legi fecisse, qui rogatus est palam restituere. Sed cum quidam testamento suo ita scripsisset, *Vos rogo, ut in eo, quod à vobis petii, fidem præstetis: perque Deum, ut faciatis, rogo:* & quæreretur, an id palam datum intelligeretur? *Iulianus* respondit, non quidem apparere, quid ab heredibus ex hujusmodi verbis petitum est: quæri autem solere, quando intelligatur quis in fraudem legis fidem suam accommodare? Et fere eo jam decursum, ut fraus legi fieri videatur, quotiens quis neque testamento, neque codicillis rogaretur: sed domestica cautione & chirographo obligaret se ad præstandum ei, qui capere non potest: ideoque dici posse, ex suprascriptis verbis non esse legi fraudem factam. §. 1. Si quis palam rogatus & tacite esset, agitabatur, quid magis prævaleret: utrum id ipsum noceret, quod tacite rogatus esset: an prodesset, quod palam petitum esset: [&] Divus *Hadrianus* rescripsit in eo, quod cujusque fidei palam commissum est, non esse existimandum fidem suam in fraudem legis accommodasse. §. 2. Quando autem fraus interposita videatur, agendum est, id est, utrum exitus spectari deberet, an consilium? forte si tunc, cum tacite fideicommittebatur, non capiebat is, cui restitui jubebatur: mortis vero tempore capere poterat, vel contra? Et placuit exitum esse spectandum. §. 3. Tacita autem fideicommissa frequenter sic deteguntur, si proferatur chirographum, quo se cavisset, cujus fides eligitur, quod ad eum ex bonis defuncti pervenerit, restituturum. Sed & ex aliis probationibus manifestissimis idem fit.

§. 4. Cum ex causa taciti fideicommissi bona ad fiscum pertinent: omnia, quæ in testamento utiliter data sunt, valent: & ita Divus Pius rescripsit. §. 5. Divi Fratres rescripserunt, in venditionibus fiscalibus fidem & diligentiam à procuratore exigendam: & justa pretia, non ex præterita emptione, sed ex præsenti æstimatione constitui: *sicut enim diligenti cultura pretia prædiorum ampliantur: ita si negligentius habita sint, minui ea necesse est.* §. 6. Cum quinquennium, [in] quo quis pro publico conductore se obligavit, excessit: sequentis temporis nomine non tenetur. idque Principalibus Rescriptis exprimitur. Divus etiam *Hadrianus* in hæc verba rescripsit, *Valde inhumanus mos est iste, quo retinentur conductores vectigalium publicorum, & agrorum, si tantidem locari non possint: nam & facilius invenientur conductores, si scierint fore, ut, si peracto lustro discedere voluerint, non teneantur.* §. 7. Si posteriori creditori fiscus successerit: eo jure utitur, quo is usurus erat, cui successit. §. 8. Multa Principalia sunt Rescripta, quibus cavetur non aliter fiscum debitorum suorum debitores convenire, nisi principales debitores defecerint, vel ex ratione fisci nomina facta liquido probentur, vel ex contractu fiscali debitores conveniantur. §. 9. D. Hadrianus *Flavio Proculo* rescripsit, cum in libertatem proclamat, qui ex bonis ad fiscum pertinentibus esse dicitur, judicium dari præsentibus, & agentibus etiam his, qui negotiis fisci solent intervenire: & hujusmodi liberales causæ, si non interveniente fisci advocato decisæ sint, in integrum restituuntur. §. 10. Si in locis fiscalibus, vel publicis religiosisve, aut in monumentis thesauri reperti fuerint: Divi Fratres constituerunt, ut dimidia pars ex his fisco vindicaretur: item si in Cæsaris possessione repertus fuerit, dimidiam æque partem fisco vindicari.

§. 11. Deferre autem se nemo cogitur, quod thesaurum invenerit, nisi ex eo thesauro pars fisco debeatur. [Qui autem] cum in loco fisci thesaurum invenerit, & partem ad fiscum pertinentem suppresserit, totum cum altero tanto cogitur solvere.

4. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

IN fisci causis pacti cum delatoribus pro confessis habentur, si modo pretium, vel modicum dederunt.

5. IDEM lib. 16 ad Edictum.

SI Procurator Cæsaris rem aliquam vendiderit, quamvis duplum, vel triplum pro evictione promiserit: tamen fiscus simplum præstabit. §. 1. Si ab eo, cui jus distrahendi res fisci datum est, fuerit distractum quid fisci: statim fit emptoris, pretio tamen soluto.

6. IDEM

6. IDEM lib. 63 ad Edictum.

FIscus, cum in privati jus succedit, privati jure pro anterioribus suæ successionis temporis utitur: cæterum posteaquam successit, habebit privilegium suum. Sed utrum statim atque cœpit ad eum pertinere nomen: an vero postea quam convenit debitorem, an postea quam relatum est inter nomina debitorum, quæritur. & quidem usuras exinde petit fiscales, etsi breviores debeantur, ex quo convenit certum debitorem & confitentem. At in privilegio varie rescriptum est: puto tamen exinde privilegio esse locum, ex quo inter nomina debitorum relatum nomen est. §. 1. Quodcumque privilegii fisco competit, hoc idem & Cæsaris ratio, & Augustæ habere solet.

7. IDEM lib. 54 ad Edictum.

SI fiscus alicui status controversiam faciat, fisci advocatus adesse debet. quare si sine fisci advocato pronunciatum sit: Divus Marcus rescripsit, nihil esse actum; & ideo ex integro cognosci oportere.

8. MODESTINUS lib. 5 Regularum.

BOnorum fisco vindicatorum actores venundari à procuratoribus non possunt: & si distrahantur, irritam fieri venditionem rescriptum est.

9. IDEM lib. 17 Responsorum..

LUcius Titius fecit heredes sororem suam ex dodrante, uxorem Mæviam & socerum ex reliquis portionibus: ejus testamentum postumo nato ruptum est: qui postumus brevi & ipse decessit: atque ita omnis hereditas ad matrem postumi devoluta est: soror testatoris Mæviam veneficii in Lucium Titium accusavit: cum non obtinuisset, provocavit. interea decessit rea. nihilominus tamen apostoli redditi sunt. *Quæro*, an putes extincta rea cognitionem appellationis inducendam, propter hereditatem quæsitam? *Modestinus* respondit, morte reæ crimine extincto, persecutionem eorum, quæ scelere adquisita probari possunt, fisco competere posse.

10. IDEM lib. singulari de Præscriptionibus.

NOn puto delinquere eum, qui in dubiis quæstionibus contra fiscum facile responderit.

11. JAVOLENUS lib. 9 Epistolarum.

NOn possunt ulla bona ad fiscum pertinere, nisi quæ creditoribus superfutura sunt: id enim bonorum cujusque intelligitur, quod æri alieno superest.

12. CALLISTRATUS lib. 6 de Cognitionibus.

IN metallum damnatis libertas adimitur, cum etiam verberibus servilibus coërceantur. Sane per hujusmodi personas fisco nihil adquiri, Divus Pius rescripsit: & ideo quod legatum erat ei, qui postea in metallum damnatus erat, ad fiscum non pertinere rescripsit: magisque ait pœnæ eos, quam fisci servos esse.

13. PAULUS lib. 7 ad legem Juliam & Pap.

EDicto Divi *Trajani*, quod proposui, significatur, ut si quis, antequam causa ejus ad ærarium deferatur, professus esset eam rem, quam possideret, capere sibi non licere, ex ea partem fisco inferret, partem ipse retineret.

§. 1. Idem postea Edicto significavit, ut quæcunque professa esset vel palam, vel tacite relictum sibi, quod capere non posset, & probasset jam id ad fiscum pertinere: etiam si id non possideret: ex eo quod redactum esset à Præfectis ærario, partem dimidiam ferat. §. 2. Nihil autem interest, quæ causa impediat jus capiendi. §. 3. Id autem deferri debet, quod latet, non id quod fisci est. §. 4. Ad heredes ejus, qui se detulerat, non videbatur præmium transire. sed Divus *Hadrianus* rescripsit, ut licet ante decessisset is qui se detulerat, antequam id quod detulerat fisco addiceretur: heredi ejus præmium daretur. §. 5. Exstat ejusdem *Hadriani* epistola, ut si is, qui se deferre poterat, morte præventus fuerit, heres ejus, si detulerit, præmium consequatur: si tamen, inquit, liquebit defunctum ejus animi fuisse, ut se vellet deferre: si vero idcirco dissimulaverit, dum rem occultari sperat: heredem ejus ultra vulgare præmium nihil consecuturum. §. 6. Item Divi fratres rescripserunt, heredes eorum quibus tacitum fideicommissum relictum est, ita demum [ex] beneficio Trajani deferre [se] posse: si is, cui datum fuerat, morte præventus esset, & ideo per angustias temporis deferre se non potuerit. §. 7. Cum ante apertum testamentum, tacitum fideicommissum nuntiatum esset ab his, qui fidem tacitam susceperunt, deinde post apertas à fideicommissario delatum esset: Divus *Antoninus* recipi professionem ejus jussit: neque enim dignam esse præmio tam præcipitem festinationem prioris: & cum quis se nuntiet non capere, potius confiteri de suo jure, quam aliud deferre videtur. §. 8. Ad eos beneficium *Trajani* pertinet, qui ex defuncti voluntate relictum sibi capere non possunt: ergo nec illud quod servo meo relictum est, deferre potero. §. 9. Eos qui quasi indigni repelluntur, summovendos esse ab ejusmodi præmio: id est eos, qui de inofficioso egerunt, vel falsum dixerunt testamentum, qui usque ad finem litis oppugnaverunt testamentum. §. 10 Ei qui per errorem se detulit, cum capere solidum posset, non nocere hoc Divus Hadrianus, & D. Pius, & fratres rescripserunt.

14. GAIUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

DIcitur, ex asse hereditates ex Silaniano cum fiscus vindicasset, ut nec libertates, nec legata tueatur, quod aperte nullam habet rationem: cum ex quibuslibet aliis causis fisco vindicatis hereditatibus, & libertates, & legata maneant.

15. JUNIUS MAURITIANUS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

SEnatus censuit: si delator abolitionem petat, quod errasse se dicat: ut idem judex cognoscat, an justa causa abolitionis sit? & si errasse videbitur, det imprudentiæ veniam, si autem calumniæ: hoc ipsum judicet, eaque causa accusatori perinde cedat, ac si causam egisset, & [prodidisset]. §. 1. Si quis delatorem subjecerit: tantum in ærarium deferat, quantum præmii nomine delator consequuturus fuisset, si vicisset. §. 2. Divus *Hadrianus* rescripsit eandem pœnam delatorem ferre debere, si citatus ad Edictum non responderit, qua teneretur, si causam non probasset. §. 3. Senatus *Hadriani* temporibus censuit, cum quis se ad ærarium detulerit, quod capere non potuerit, ut totum in ærarium colligatur: & ex eo pars dimidia sibi secundum beneficium D. Trajani restituatur.

§. 4. Quod si tribus Edictis à Præfecto ærario adesse delator jussus, venire noluerit: secundum possessorem sit pronuntiandum: sed ab eo qui ita adesse jussus, respondente possessore non adfuerit, tantum exigendum, quantum apud ærarium ex ea causa quam detulerit, remaneret, si professionem eam implesset. §. 5. Senatus censuit, ut perinde rationes ad ærarium deferat is, à quo tota hereditas fisco evicta est,

vel universa legata: atque is deferre deberet à quo pars hereditatis vel legati evicta sit.

§. 6. Si quis arguetur falsas rationes detulisse, de eo Præfectus ærarii cognoscat quantam fraudem invenerit, ut tantam pecuniam in ærarium jubeat inferri.

16. ULPIANUS lib. 18 ad Legem Juliam & Papiam.

AIt D. Trajanus, *Quicumque professus fuerit*. † *Quicumque* accipere debemus, tam masculum, quam fœminam: nam fœminis quoque quamvis delationibus prohibentur, tamen ex beneficio Trajani deferre se permissum est. Necnon illud æque non intererit, cujus ætatis sit is, qui se defert, utrum justæ an pupillaris: nam pupillis etiam permittitur deferre se, ex quibus non capiunt.

17. MODESTINUS lib. 2 de Pœnis.

IN summa sciendum est, omnium fiscalium pœnarum petitionem creditoribus postponi.

18. MARCIANUS lib. singulari de Delatoribus.

DEferre non possunt *mulieres* propter sexus infirmitatem, & ita Sacris Constitutionibus cautum est. §. 1. Item Clarissimi viri deferre non possunt. §. 2. Item damnati deferre non possunt: ut Divi Fratres de eo rescripserunt, qui fustibus cæsus in opus publicum erat datus.

§. 3. Item Constitutionibus Principum prohibentur deferre illi, qui in metallum dati sunt, hoc ideo, ne desperati ad delationem facile possint sine causa confugere. §. 4. Sed eas causas, quas ante damnationem cœperunt deferre, posse eos etiam post damnationem exequi, rescriptum est. §. 5. *Veterani* quoque sacris Constitutionibus delatores esse prohibentur, propter honorem utique, & merita militiæ.

§. 6. Item *Milites* propter honorem stipendiorum quæ merent, deferre prohibentur.

§. 7. Sed communem causam sibi cum fisco quivis deferre potest: [hoc est, vindicare: nec per hoc famosus est, licet in causa sua] non obtinuerit. §. 8. Item eos, qui *tutores* vel *curatores* fuerunt, non oportere deferre causa pupillorum vel adulescentum suorum, Divi Severus & *Antoninus* rescripserunt. Quod consequens est observari & in eo, qui *quasi procurator* negotia gessit, & ita iidem Principes rescripserunt. † Iidem decreverunt, nulla Constitutione prohibitum esse procuratorem interrogari: sed accusare eum, cujus negotia gessit. Et tutorem, qui aut detulit, aut mandavit, severissime puniendum rescripserunt. §. 9. Sed ne quidem is, qui aliquam vendidit rem, eandem deferre debet vel per se, vel per subjectam personam: ne alioquin pœnam patiatur dignam suæ personæ, ut & constitutum esse refertur.

§. 10. *Papinianus* tam *libro sexto*, quam *undecimo Responsorum* scribit, ita demum publicam auferri pecuniam ei, qui cum erat creditor, in solutum pecuniam accepit, si aut sciebat, cum accipiebat, publicum quoque esse debitorem; aut postea cognovit, antequam consumeret pecuniam: sed placet omnimodo ei pecuniam auferendam esse, etiam si ignoravit, cum consumeret: & postea quidem Principes directam actionem competere ablata pecunia rescripserunt, ut & *Marcellus libro septimo Digestorum* scribit.

19. PAPINIANUS lib. 10 Responsorum.

DEnique non esse præstandas usuras, cum pecunia revocatur, convenit: quoniam res, non persona convenitur.

20. IDEM lib. 11 Responsorum.

SEd revocata pecunia, in fidejussorem liberatum utilis actio dabitur.

21. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

TItius, qui [mihi] sub pignoribus pecuniam debebat, cum esset fisci debitor, solvit mihi quæ debebat: postea fiscus jure suo usus, abstulit mihi pecuniam. *Quærebatur*, an liberata essent pignora? *Marcellus* recte existimabat, si id quod mihi solutum est, fiscus abstulit: non competere pignorum liberationem: neque differentiam admittendam esse existimo interesse putantium, idipsum quod solutum est, an tantundem repetatur.

22. MARCIANUS lib. singulari de Delatoribus.

REs, quæ in controversia sunt, non debent à procuratore Cæsaris distrahi: sed differenda est eorum venditio, ut Divus quoque *Severus*, & *Antoninus* rescripserunt. Et defuncto Majestatis reo, parato herede purgare innocentiam mortui, distractionem bonorum suspendi jusserunt. Et generaliter prohibuerunt rem distrahi à procuratore, quæ esset in controversia.

§. 1. Res autem nexas pignori distrahere procuratores possunt. Sed si ante alii res obligatæ sunt jure pignoris, non debet procurator jus creditorum lædere. Sed si quidem superfluum est in re, permittitur procuratori vendere ea lege, ut in primis creditoribus præcedentibus satisfiat: & si quid superfluum est, fisco inferatur; aut si acceperit totum fiscus, solvat ipse: vel simpliciter si vendidit procurator, jubebit pecuniam, quam deberi creditori privato fuerit probatum, exsolvi ei: & ita Divus Severus & Antoninus rescripserunt. §. 2. Lites donatas se non suscipere D. Pius rescripsit, *licet bona relictorum se quis profiteatur*, vel partem bonorum donatam non suscipere: & adjecit, & illum dignum fuisse puniri pro tam turpi, tamque invidioso commento: &, nisi durum esse videbatur, in ultro venientem pœnam statuere. §. 3. Sicut renuntiare causam nemo cogitur, ita liberum arbitrium ei desistendi non datur qui detulit, & ita Divus *Severus* & *Antoninus* rescripserunt, & idem esse, licet alieno mandato detulisset. Plane rescripserunt, delatorem audiendum, volentem à lite desistere, si sibi mandatorem subtractum queratur.

23. CALLISTRATUS l. 2 de jure Fisci.

DE eo delatore, qui causam solus agere instituerat non habita mentione mandatoris, si postea desistat prætendens mandatorem causæ decessisse: puniendum Divi fratres rescripserunt.

24. MARCIANUS lib. sing. de Delator.

NOn tantum delator punitur, si non probaverit: sed & mandator quem exhibere debet delator.

25. ULPIANUS lib. 19 ad Sabinum.

ESt & decretum ab Imperatore *Severo*, & constitutum, nullo modo exigendum quem probare, unde habeat, circa delationes fiscales: sed delatorem probare debere, quod intendit.

26. IDEM lib. 31 ad Sabinum.

CUm quidam capitis reus emancipasset filium, ut hereditatem adiret, rescriptum est: non videri in fraudem fisci factum, quod adquisitum non est.

27. IDEM lib. 34 ad Edictum.

CUm mortem maritus uxoris necatæ non defendit, Divus Severus rescripsit, dotem fisco vindicandam: prout ad maritum pertineat.

28. IDEM

28. IDEM lib. 3 Disputationum.

SI, qui mihi obligaverat *quæ habet, habiturusque esset*, cum fisco contraxerit: sciendum est in re postea adquisita fiscum potiorem esse debere, *Papinianum* respondisse: quod & constitutum est: prævenit enim causam pignoris fiscus.

29. IDEM lib. 8 Disputationum.

EJus, qui delatorem corrupit, ea conditio est, ut pro victo habeatur: nam in fiscalibus causis id constitutum est. Sed enim hæc pœna magis est, ut adversus ipsum locum habeat, qui delatorem redemit: cæteroquin adversus heredem ejus transire non debet: nec enim exinde perit causa, ex quo redempta est, vel actio perimitur, vel condemnatio facta videtur: verum oportet constare prius, & de crimine pronunciare. † Plane si forte de retractanda causa agatur, quæ semel judicata est per delatoris corruptelam: mortuus corruptor non efficiet, quominus agi possit, atque retractari causa: hic enim non pœnæ, sed causæ restitutio est. §. 1. Eum, qui falsum testamentum dixit, posse adire hereditatem constat: sed denegatis ei actionibus, fisco locus erit: & obligationes, quas adeundo confudit, non restituuntur. §. 2. Nam & in eo, qui post aditam hereditatem defuncti mortem non defendit, Imperator noster cum Patre rescripsit, obligationes confusas non resuscitari.

30. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

NE procuratores Cæsaris bonorum actores quæ ad fiscum devoluta sunt, alienent, Imperatores *Severus* & *Antoninus* rescripserunt: & si manumissi fuerint, revocantur ad servitutem.

31. IDEM lib. 4 Institutionum.

DIvus Commodus rescripsit, obsidum bona, sicuti captivorum, omnimodo in fiscum esse cogenda.

32. IDEM lib. 4 Institutionum.

SEd si accepto usu *togæ Romanæ*, ut cives Romani semper egerint, Divi fratres procuratoribus hereditatum rescripserunt, *sine dubitatione jus eorum ab obsidis conditione separatum esse beneficio principali:* ideoque idem jus eis servandum quod habent, si à legitimis civibus Romanis heredes instituti fuissent.

33. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

EUm, qui debitoris fisci adiit hereditatem, privilegiis fisci cœpisse esse subjectum.

34. MACER lib. 2 Publicorum.

IMperatores *Severus* & *Antoninus* [Asclepiadi] ita rescripserunt: *Tu, qui defensione omissa redimere sententiam maluisti, cum tibi crimen objiceretur, non immerito quingentos solidos inferre fisco jussus es: omissa enim ipsius causæ inquisitione, ipse te huic pœnæ subdidisti: obtinendum est enim, ut hi, quibus negotia fiscalia moventur, ad defensiones causæ bona fide veniant: non adversarios, aut judices redimere tentent.*

35. POMPONIUS lib. 11 Epistolarum.

APud *Julianum* scriptum est: si privatus ad se pertinere hereditatem Lucii Titii dicat, altero eandem hereditatem fisco vindicante: *quæritur*, utrum jus fisci ante excutiendum sit, & sustinendæ actiones cæterorum, an nihilominus inhibendæ petitiones creditorum singulorum, ne publicæ causæ præjudicetur? idque Senatusconsultis expressum est.

36. PAPINIANUS lib. 3 Responsorum.

PRædiis à fisco distractis, præteriti temporis tributum eorundem prædiorum [onus] emptorem spectare placuit.

37. IDEM lib. 10 Responsorum.

QUod placuit, *fisco non esse pœnam petendam, nisi creditores suum recuperaverint:* eo pertinet, ut privilegium in pœna contra creditores non exerceatur, non ut jus commune privatorum fiscus amittat.

38. IDEM lib. 13 Responsorum.

FIscus in quæstione falsi testamenti non obtinuit: priusquam autem ea quæstio decideretur, alio nuntiante bona postea vacare constitit; fructus post primam litem absumi non oportuisse respondi: neque enim ad Senatusconsulti beneficium scriptum heredem pertinere controversia mota. §. 1. Delatoris opera non esse functum respondi, qui fisci pecuniam, quam alius tenebat, ad sui temporis administrationem pertinere, quamvis probare non potuisset, contendit: quoniam propriam causam egerat.

39. IDEM lib. 16 Responsorum.

BOna fisco citra pœnam exilii perpetuam adjudicari sententia non oportet. §. 1. Eum, qui periculum communis condemnationis dividi postulavit, quod participes judicati solvendo essent, revocatis alienationibus, quas fraudulenter fecerant, non videri causam pecuniæ fisco nuntiasse respondi.

40. PAULUS lib. 21 Quæstionum.

ITa fidei heredis commisit: *Rogo fundum Titio des, de quo te rogavi:* si Titius capere non possit, non evitabit heres pœnam taciti fideicommissi: non enim est palam relinquere, quod ex testamento sciri non potest, cum recitatum est: quemadmodum nec ille palam dat, qui ita scribit: *Rogo vos heredes, in eo quod à vobis petii, fidem præstetis:* imo in priore specie, majorem fraudem excogitasse videtur, qui non tantum legem circumvenire voluit, sed etiam interpretationem legis, quæ circa tacitum fideicommissum habetur: quamvis enim fundum nominaverit, non tamen cognosci potest, de quo sit rogatus heres: cum diversitas rerum obscurum faciat legatum.

§. 1. Patronus si tacite in fidem suam recipiat, ut ex portione sua præstet, cessare fraudem dicitur: quia de suo largitur.

41. IDEM lib. 21 Responsorum.

EUm, qui bona vacantia à fisco comparavit, debere actionem, quæ contra defunctum competebat, excipere.

42. VALENS lib. 5 Fideicommissorum.

ARianus Severus Præfectus ærarii, cum ejus, qui tacite rogatus fuerat non capienti fideicommissum reddere, bona publicata erant: pronuntiavit nihilominus jus deferendi ex Constitutione Divi Trajani habere eum, cui fideicommissum erat relictum. §. 1. Quia autem nonnulli ingrati adversus beneficium D. Trajani, post professionem quoque de tacito fideicommisso factam, cum possessoribus transigunt, atque tribus Edictis evocari non respondent: placuit Senatui, tantum ab eo qui id fecisset exigi, quantum apud ærarium ex ea causa, quam detulerat, remanere oportet, si professionem suam implesset, &, si possessoris quoque fraus apud Præfectum convicta fuisset, ab eo quoque, quod convictus inferre debuisset, exigi.

43. ULPIANUS lib. 6 Fideicommissorum.

IMperator noster rescripsit, fiscum in rem habere actiones ex tacito fideicommisso.

44. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

DElator non est, qui, protegendæ causæ suæ gratia, aliquid ad fiscum nuntiat.

45. IDEM

45. IDEM lib. 5 Sententiarum.

IN fraudem fisci non solum per donationem, sed quocunque modo res alienatæ revocantur: idemque juris est, & si non quæratur: æque enim in omnibus fraus punitur. §. 1. Bona eorum qui in custodia, vel in vinculis, vel compedibus decesserunt, heredibus eorum non auferuntur, sive testato, sive intestato decesserunt.

§. 2. Ejus bona, qui sibi mortem conscivit, non ante ad fiscum coguntur, quam prius constiterit, cujus criminis gratia manus sibi intulerit. † Ejus bona, qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem conscivit, & manus intulit, fisco vindicantur: quod si id tædio vitæ aut pudore æris alieni, vel valetudinis alicujus impatientia admisit: non inquietabuntur, sed suæ successioni relinquuntur. §. 3. A debitore fisci in fraudem datas libertates retrahi placuit. Sane ipsum ita ab alio emere mancipium, ut manumittat, non est prohibitum: ergo tunc & libertatem præstare possit. §. 4. Ex his bonis, quæ ad fiscum delata sunt, instrumenta vel chirographa, acta etiam ad jus privatorum pertinentia restitui postulantibus convenit. §. 5. Neque instrumenta, neque acta à quoquam adversus fiscum edi oportet. §. 6. Ipse autem fiscus actorum suorum exempla hac conditione edit, ut (ne) is cui describendi sit potestas adversus se, vel Rempublicam, his actis utatur: de quo cavere compellitur, ut si usus is contra interdictum fuerit, causa cadat. §. 7. Quotiens apud fiscum agitur, actorum potestas postulanda est, ut merito iis uti liceat, eaque manu commentariensis adnotanda sunt. Quod si ea aliter proferantur: is qui ita protulerit, causa cadit.

§. 8. Quotiens iterum apud fiscum eadem causa tractatur, priorum actorum, quorum usus non fuerat postulatus, ex officio recitatio jure poscetur. §. 9. Qui pro alio à fisco conventus debitum exsolvit, non inique postulat persecutionem bonorum ejus pro quo solvit: in quo etiam adjuvari per officium solet.

§. 10. Fiscalibus debitoribus petentibus ad comparandam pecuniam dilationem negari non placuit: cujus rei æstimatio ita arbitrio judicantis conceditur: ut in majoribus summis non plus, quam tres menses: in minoribus vero non plus, quam duo prorogentur: prolixioris autem temporis spatium ab Imperatore postulandum est.

§. 11. Si principalis rei bona ad fiscum devoluta sint, fidejussores liberantur: nisi forte minus idonei sint, & in reliquum non exsolutæ quantitatis accesserint. §. 12. Si plus servatum est ex bonis debitoris à fisco distractis, jure ac merito restitui postulatur. §. 13. Conductor ex fundo fiscali nihil transferre potest: nec cupressi materiam vendere, vel olivæ, non substitutis aliis, cæterasque arbores pomiferas cædere: & facta ejus rei æstimatione, in quadruplum convenitur. §. 14. Minoribus viginti quinque annis neque fundus, neque vectigalia locanda sunt: ne adversus ea beneficio ætatis utantur.

46. HERMOGENIANUS lib. 6 juris epitomatorum.

AUfertur ei quasi indigno successio, qui, cum heres institutus esset ut filius post mortem ejus qui pater dicebatur, suppositus declaratus est. §. 1. Qui aliquid sciens in fraudem fisci suscepit, non solum rem, in qua fraudis ministerium suscepit, sed alterum tantum restituere cogitur. §. 2. Quod à Præside, seu procuratore, vel quolibet alio in ea Provincia, in qua administrat, licet per suppositam personam, comparatum est: infirmato contractu vindicatur, & æstimatio ejus fisco infertur: nam & navem in eadem Provincia, in qua quis administrat, ædificare prohibetur. §. 3. Fiscus semper habet jus pignoris. §. 4. Qui compensationem opponit fisco, intra duos menses debitum sibi docere debet. §. 5. Ut debitoribus fisci, quod fiscus debet, compensetur, sæpe constitutum est: excepta causa tributoria, & stipendiorum, item pretio rei à fisco emptæ, & quod ex causa annonaria debetur. §. 6. In reatu constitutus bona sua administrare potest: eique debitor recte bona fide solvit. §. 7. Actores, qui aliquod officium gerunt in bonis, quæ distrahunt, procuratores venundare inconsultis Principibus prohibentur: & si veneant, venditio nullas vires habebit. §. 8. Servus Cæsaris, si jussu procuratoris adiit hereditatem, Cæsari volenti adquirit. §. 9. Si multi fisco fraudem fecerint, non ut in actione furti, singuli solidum, sed omnes semel quadrupli pœnam pro virili portione debent: sane pro non idoneis, qui sunt idonei, conveniuntur.

47. PAULUS lib. 1 Decretorum.

MOschis quædam fisci debitrix ex conductione vectigalis, heredes habuerat: à quibus post aditam hereditatem Faria Senilla, & alii prædia emerant: cum convenirentur propter Moschidis reliqua, & dicebant heredes Moschidis idoneos esse, & multos alios ex iisdem bonis emisse: æquum putavit Imperator, *prius heredes conveniri debere:* in reliquum, possessorem omnem: & ita pronuntiavit.

§. 1. Æmilius Ptolemæus conduxerat à fisco possessionem, eamque paulatim pluribus locaverat majore quantitate, quam ipse susceperat: conveniebatur à procuratoribus Cæsaris in eam quantitatem, quam ipse perceperit: hoc iniquum, & inutile fisco videbatur ut tamen suo periculo, ipse eos, quibus locaverat, conveniret: ideoque pronuntiavit, in eam solam quantitatem eum conveniri debere, qua ipse conductor extiterat.

48. IDEM lib. 2 Decretorum.

STatius Florus testamento scripto heredis sui Pompeii tacitæ fidei commiserat, ut non capienti fundum & certam pecuniæ quantitatem daret: & eo nomine cautionem à Pompeio exigi curaverat, se restituturum ea quæ ei per præceptionem dederat: postea idem Florus facto secundo testamento, & eodem Pompeio & Faustino heredibus institutis, nullas præceptiones Pompeio dederat: hæc persona, quæ capere non poterat, se detulerat, consulti Imperatores à procuratoribus rescripserant, si non probaretur mutatam voluntatem esse, præstandum fideicommissum: atque ita Pompeius condemnatus desiderabat, onus esse id hereditatis oportere: quia præceptiones non acceperat, nec posse videri pro parte in prima voluntate testatorem perseverasse: sed in universo pronuntiavit, nec testamentum prius exstare, nec si dedisset in primo testamento, ex posteriore peti potuisse, nisi petitum esset: placuit, quia non probabat sibi datas præceptiones, ex sola sua cautione solum fideicommissum præstare debere. §. 1. Cornelio Felici mater scripta heres rogata erat restituere hereditatem post mortem suam: cum heres scripta condemnata esset à fisco, & omnia bona mulieris occuparentur: dicebat Felix, se ante pœnam esse: hoc enim constitutum est: sed si nondum dies fideicommissi venisset, quia

posse-

possset prius ipse mori, vel etiam mater alias res adquirere: repulsus est interim à petitione.

49. IDEM lib. singul. de tacitis fideicommissis.

CUm tacitum fideicommissum is, cui datum erat, capere se nihil posse detulisset, in quæstionem venit, dodrantis, an totius assis partem dimidiam ex beneficio D. Trajani recipere debeat? de qua re extat Rescriptum Imperatoris Antonini in hæc verba: Imperator Antoninus Julio Rufo, *Qui tacitam fidem accommodavit, ut non capienti restitueret hereditatem: si deducta parte quarta restituit, nihil retinere debet: quadrans autem, qui heredi imponitur ipsius, eripiatur, & ad fiscum transferatur: unde dodrantis semissem solum capit, qui se detulit.*

50. IDEM lib. 3 Decretorum.

VAlerius Patroinus Procurator Imperatoris Flavio Stalticio prædia certo pretio addixerat: deinde facta licitatione idem Stalticius recepta ea licitatione obtinuerat, & in vacuam possessionem inductus erat: de fructibus medio tempore perceptis quærebatur? Patroinus fisci esse volebat: plane si medio tempore inter primam licitationem, & sequentem adjectionem percepti fuissent, ad venditorem pertinere: sicut solet dici, cum in diem addictio facta est, deinde melior conditio allata est. Nec moveri deberemus, quod idem fuisset, cui & primo addicta fuerant prædia. Sed cum utraque addictio intra tempus vindemiarum facta fuisset, recessum est ab hoc tractatu: itaque placebat fructus emptoris esse. *Papinianus* & *Messius* novam sententiam induxerunt, quia sub colono erant prædia, iniquum esse fructus ei auferri universos: sed colonum quidem percipere eos debere: emptorem vero pensionem ejus anni accepturum, ne fiscus colono teneretur, quod ei frui non licuisset, atque si hoc ipsum in emendo convenisset: pronuntiavit tamen secundum illorum opinionem, quod quidem domino colerentur, universos fructus habere: si vero sub colono, pensionem accipere, Tryphonino suggerente, quid putaret de aridis fructibus, qui ante percepti in prædiis fuissent: respondit, si nondum dies pensionis venisset, cum addicta sunt: eos quoque emptorem accepturum.

TIT. XV.

DE CAPTIVIS ET [DE] POSTLIMINIO, ET REDEMPTIS AB HOSTIBUS.

1. MARCELLUS lib. 22 Digestorum.

QUod servus ejus, qui ab hostibus captus est, postea stipulatus est, aut si legatum sit servo ejus, posteaquam ille ad hostes pervenit: hoc habebunt heredes ejus: quia & si captivitatis tempore decessisset, adquisitum foret heredi.

2. IDEM lib. 39 Digestorum.

NAvibus longis atque onerariis propter belli usum postliminium est: non piscatoriis, aut si quas actuarias voluptatis causa paraverunt. §. 1. Equus item, aut equa freni patiens, recipitur postliminio: nam sine culpa equitis proripere se potuerunt. §. 2. Non idem in armis juris est: quippe nec sine flagitio amittuntur: arma enim postliminio reverti negatur, quod turpiter amittantur.

3. POMPONIUS lib. 37 ad Quintum Mucium.

ITem vestis.

4. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

EOs qui ab hostibus capiuntur, vel hostibus deduntur, jure postliminii reverti, antiquitus placuit. † An qui hostibus deditus reversus, nec à nobis receptus, civis Romanus sit, inter Brutum & Scævolam varie tractatum est? Et consequens est, ut civitatem non adipiscatur.

5. POMPONIUS lib. 37 ad Quintum Mucium.

P*Ostliminii jus* competit aut in bello, aut in pace. §. 1. *In bello*, cum hi qui nobis hostes sunt, aliquem ex nostris ceperunt, & intra præsidia sua perduxerunt: nam si eodem bello is reversus fuerit, postliminium habet, id est, perinde omnia restituuntur ei jura, ac si captus ab hostibus non esset: antequam in præsidia perducatur hostium, manet civis: tunc autem reversus intelligitur, si aut ad amicos nostros perveniat, aut intra præsidia nostra esse cœpit.

§. 2. *In pace* quoque postliminium datum est: nam si cum gente aliqua neque amicitiam, neque hospitium, neque fœdus amicitiæ causa factum habemus: hi hostes quidem non sunt: quod autem ex nostro ad eos pervenit, illorum fit: & liber homo noster ab eis captus servus fit & eorum. † Idemque est, si ab illis ad nos aliquid perveniat. Hoc quoque igitur casu postliminium datum est. §. 3. Captivus autem, si à nobis manumissus fuerit, & pervenerit ad suos, ita demum postliminio reversus intelligitur, si malit eos sequi, quam in nostra civitate manere: & ideo in Attilio Regulo, quem Carthaginenses Romam miserunt, responsum est, non esse [eum] postliminio reversum: quia juraverat Carthaginem reversurum, & non habuerat animum Romæ remanendi. Et ideo in quodam interprete Menandro, qui, posteaquam apud nos manumissus erat, missus est ad suos, non est visa necessaria lex, quæ lata est de illo, ut maneret civis Romanus. Nam sive animus ei fuisset remanendi apud suos, desineret esse civis: sive animus fuisset revertendi, maneret civis: & ideo lex esset supervacua.

6. IDEM lib. 1 ex Variis lectionibus.

MUlier in opus salinarum ob maleficium data, & deinde à latrunculis exteræ gentis capta, & jure commercii vendita ac redempta, in causam suam recidit. Coccio autem Firmio centurioni pretium ex fisco reddendum est.

7. PROCULUS lib. 8 Epistularum.

NOn dubito, quin fœderati & liberi nobis externi sint: non inter nos atque eos postliminium esse: etenim quid inter nos atque eos postliminii opus est, cum & illi apud nos & libertatem suam, & dominium rerum suarum æque, atque apud se retineant: & eadem nobis apud eos contingant? §. 1. Liber autem populus est is, qui nullius alterius populi potestati est subjectus, sive is fœderatus est: item sive æquo fœdere in amicitiam venit, sive fœdere comprehensum est, ut is populus alterius populi majestatem comiter conservaret: hoc enim adjicitur, ut intelligatur alterum populum superiorem esse: non ut intelligatur alterum non esse liberum: quemadmodum clientes nostros intelligimus liberos esse, etiam si neque auctoritate, neque dignitate, neque (viri boni) nobis (præsunt:) sic eos, qui majestatem nostram comiter conservare debent, liberos esse intelligendum est. §. 2. At fiunt apud nos rei ex civitatibus fœderatis, & in eos damnatos animadvertimus.

8. PAULUS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

NOn ut à patre filius, ita uxor à marito jure postliminii recuperari potest : sed tunc cum & voluerit mulier, & adhuc alii post constitutum tempus nupta non est : quod si voluerit nulla causa probabili interveniente, pœnis dissidii tenebitur.

9. ULPIANUS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

APud hostes susceptus filius si postliminio redierit, filii jura habet : habere enim eum postliminium, nulla dubitatio est post Rescriptum Imperatoris Antonini & Divi Patris ejus ad Ovinium Tertullum Præsidem Provinciæ Mysiæ inferioris.

10. PAPINIANUS lib. 29 Quæstionum.

PAter instituto impuberi filio substituerat, & ab hostibus captus ibi decessit : postea defuncto impubere legitimum admitti quibusdam videbatur : neque tabulas secundas in ejus persona locum habere, qui vivo patre sui juris effectus fuisset : verum huic sententiæ refragatur juris ratio : quoniam si pater, qui (non) rediit, jam tunc decessisse intelligitur, ex quo captus est, substitutio suas vires necessario tenet.

§. 1. Si mortuo patre capiatur impubes institutus, vel exheredatus : in promptu est dicere Legem Corneliam de tabulis secundis nihil locutam ejus dumtaxat personam demonstrasse, qui testamenti factionem habuisset. Plane captivi etiam impuberis legitimam hereditatem per Legem Corneliam deferri : quoniam verum est, ne impuberem [quidem] factionem testamenti habuisse : & ideo non esse alienum, Prætorem subsequi non minus patris, quam Legis voluntatem, & utiles actiones in hereditatem substituto dare.

11. IDEM lib. 31 Quæstionum.

QUod si filius ante moriatur in civitate, nihil est, quod de secundis tabulis tractari possit, sive quoniam vivo patre filiusfamilias mori intelligitur: sive quoniam non reverso eo, exinde sui juris videtur fuisse ex quo pater hostium potitus est. §. 1. Sed si ambo apud hostes, & prior pater decedat: sufficiat Lex Cornelia substituto non alias, quam si apud hostes patre defuncto postea filius in civitate decessisset.

12. TRYPHONINUS lib. 4 Disputat.

IN bello postliminium est, in pace autem his, qui bello capti erant, de quibus nihil in pactis erat comprehensum, quod ideo placuisse Servius scribit, quia spem revertendi civibus in virtute bellica magis quam in pace, Romani esse voluerunt : verum in pace qui pervenerunt ad alteros, si bellum subito exarsisset, eorum servi efficiuntur, apud quos jam hostes suo facto deprehenduntur : quibus jus postliminii est tam in bello, quam in pace : nisi fœdere cautum fuerat, ne esset his jus postliminii. §. 1. Si quis capiatur ab hostibus, hi, quos in potestate habuit, in incerto sunt, utrum sui juris facti, an adhuc pro filiis familiarum computentur : nam defuncto illo apud hostes, ex quo captus est, patres familiarum : reverso, nunquam non in potestate ejus fuisse credentur. ideo & de his, quæ medio tempore adquirunt stipulatione, traditione, legato, (nam hereditate non possunt,) tractatum est, ubi non est reversus, [si forte] alii vel in totum, his exheredatis testamento, vel in partem instituti sunt heredes : utrum id hereditate captivi, quæ Lege Cornelia inducitur, an propria ipsorum sint? quod verius est : diversumque in his, quæ per servos adquiruntur: merito : quia hi bonorum fuerunt, & esse perseverant : hi sui juris exinde, sibique ideo adquisisse intelliguntur. §. 2. Facti autem causæ infectæ nulla constitutione fieri possunt : ideo eorum, quæ usucapiebat per semetipsum possidens, qui postea nanctus est, interrumpitur usucapio : quia certum est, eum possidere desisse ; eorum vero, quæ per subjectas juri suo personas possidebat, usuque capiebat, vel si qua postea peculiari nomine comprehenduntur, Julianus scribit, credi suo tempore impleri usucapionem, remanentibus iisdem personis in possessionem. Marcellus nihil interesse, ipse possedisset, an subjecta ei persona : sed Juliani sententia sequenda est. §. 3. Medio tempore filius, quem habuit in potestate captivus, uxorem ducere potest : quamvis consentire nuptiis pater ejus non posset: nam utique nec dissentire : susceptus ergo nepos in reversi captivi potestate, ut redierit, erit, suusque heres ei quodammodo invito, cum nuptiis consenserit : non mirum : quia illius temporis conditio necessitasque faciebat, & publica nuptiarum utilitas exigebat. §. 4. Sed captivi uxor, tametsi maxime velit, & in domo ejus sit : non tamen in matrimonio est.

§. 5. Codicilli, si quos in tempore captivitatis scripserit, non creduntur jure subtili confirmari testamento, quod in civitate fecerat : sed nec fideicommissum ex his peti potest : quia non sunt ab eo facti, qui testamenti factionem habuit, sed quia merum principium eorum in civitate constituto captivo factum est, id est, in testamento confirmatio codicillorum : & is postea reversus est, & postliminio jus suum recepit, humanitatis rationi congruum est, eos codicillos ita suum effectum habere, quasi in medio nulla captivitas intercessisset. §. 6. Cætera, quæ in jure sunt, posteaquam postliminio redit, pro eo habentur, ac si nunquam iste hostium potitus fuisset. §. 7. Si quis servum captum ab hostibus redemit: protinus est redimentis: quamvis scientis alienum fuisse : sed oblato ei pretio quod dedit, postliminio redisse, aut receptus esse servus credetur. §. 8. Et si ignorans captivum, existimans vendentis esse redemit, an quasi usucepisse videatur, scilicet ne post legitimum tempus offerendi pretii priori domino facultas sit, videamus? Nam occurrit, quod constitutio, quæ de redemptis lata est, eum redimentis servum facit, & quod meum jam, usucapere me intelligi non potest. Rursum cum constitutio non deteriorem causam redimentium, sed si quo meliorem effecerit : perimi jus bonæ fidei emptoris vetustissimum, & iniquum, & contra mentem constitutionis est : ideoque transacto tempore, quanto nisi constitutio eum proprium fecisset, usucapi potuisset, nihil ex constitutione domini superesse, recte dicetur. §. 9. Manumittendo autem utrum desinit tantum dominus esse, & relictus ab eo servus in jus prioris domini redit : an & liberum eum fecit, ne præstatio libertatis dominii fiat translatio? certe apud hostes manumissus liberatur : & tamen si eum nanctus dominus ipsius verus intra præsidia nostra fuisset, quamvis non secutum res nostras, sed dum eo consilio venisset, ut ad illos reverteretur : servum retineret jure postliminii, quod in liberis aliter erat : non enim postliminio revertebatur, nisi qui hoc animo ad suos venisset, ut eorum res sequeretur : illosque relinqueret, à quibus abiisset : quia (ut Sabinus scribit) de sua qua civitate cuique con-

constituendi facultas libera est : non de dominii jure. Verum hoc non multum onerat præsentem inspectationem : quia [in] hostium jure manumissio obesse civi nostro domino servi non potuit : at is, de quo quæritur, lege nostra quam constitutio fecit, civem Romanum dominum habuit, & an ab eo possit libertatem adsequi, tractamus : quid enim si nunquam ille pretium ejus offerat? si nec conveniendi ejus sit facultas? liber erit servus, qui nullo merito suo poterit à domino libertatem consequi? quod est iniquum & contra institutum à Majoribus libertatis favorem. Certe & veteri jure, si ad hoc, qui sciens alienum esse redemisset, alius bona fide emisset: usucapere, ad libertatemque perducere potuit : & isto quoque modo prior dominus, qui ante captivitatem fuerat, jus suum amittebat: [quare] igitur iste non habet jus manumittendi?

§. 10. Si statuliber fuerit, antequam ab hostibus caperetur, redemptus pendente conditione suam causam retinebit. §. 11. Quid ergo, si ita libertatem acceperat, si *decem* [*millia*] *dederit?* Quæsitum est, unde dare debebit? quoniam, & si concessum est statulibero de peculio dare : hoc tamen quod apud hunc, qui redemit, habet, numquid vice illius sit, quod apud hostes quæsisset? Utique, si ex re illius, aut ex operis suis quæsitum est, ex alia autem causa parto peculio potest dare, ita ut conditioni benigne eum paruisse credamus. §. 12. Si pignori servus datus fuerat ante captivitatem, post demissum redemptorem, in veterem obligationem revertitur : & si creditor obtulerit ei, qui redemit, quanto redemptus est, habet obligationem, & in propriorem debiti causam, & in eam summam, qua eum liberavit : quasi ea obligatione quadam constitutione inducta, ut cum posterior creditor priori satisfacit confirmandi sui pignoris causa : nisi quod in hoc controversa res est, & posterior, qui apud nos esset prior, quia eum servum, ut apud nos esset, efficit, ab eo qui tempore prior fuit, ut infirmiore dimittendus est.

§. 13. Si plurium servus fuerat, & omnium nomine ei qui redemit, restitutum pretium erit : in communionem redibit : si unius tantum, vel quorundam, nec omnium : ad eum eosve, qui solverunt pertinebit, ita in portione sua pristinum jus obtineant, & in parte cæterorum ei, qui redimit, succedant.

§. 14. Si fideicommissa libertas debita captivo fuerit, redemptus nondum eam petere poterit, nisi redemptori satisfecerit. §. 15. Si deportatum ab insula hostes ceperunt, redemptus, quibus casibus redit, in eam causam veniet in qua futurus esset, si captus non fuisset : deportabitur igitur. §. 16. Sed si in captivo servo talis præcesserat causa, quæ ejus vel ad tempus vel ad perpetuum libertatem impediret : nec redemptione ab hostibus mutabitur : veluti si in legem Faviam commisisse eum constiterat : vel ita venierat, ne manumitteretur : habebit autem interim sine pœna sua, qui redemit.

§. 17. Ergo de metallo captus redemptus in pœnam suam revertetur : nec tamen, ut transfuga metalli, puniendus erit, sed redemptor à fisco pretium recipiet : quod etiam constitutum est ab Imperatore nostro, & Divo Severo.

§. 18. Si natum ex Pamphila legatum tibi fuerit, tuque matrem redemeris, & [ea] apud te pepererit : non videri te partum ex causa lucrativa habere : sed officio [arbitrioque] judicis æstimandum, constituto pretio partus, perinde atque sit, quanto mater est empta, simul & partus venisset. Quod si jam natum apud hostes (quod eo tempore, quo capiebatur, utero gerebat), cum matre redimatur ab eodem uno pretio : oblato [tanto,] quantum ex pretio, quod pro utroque unum datum est, æstimationem contingere partus, & videtur is postliminio reversus. Multo magis, si diversi emptores utriusque extiterint, vel unius. Sed si suo quemque pretio redemerit, id offerri pro singulis oportebit redemptori, quod hosti pro quoquo datum est, ut separatim quoque postliminio reverti possint.

13. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

SI me tibi adrogandum dedissem, emancipato me, reversum ab hostibus filium meum loco nepotis tibi futurum constat.

14. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

CUm duæ species postliminii sint, ut aut nos revertamur, aut aliquid recipiamus : cum filius revertatur, duplicem in eo causam esse oportet postliminii: & quod pater eum reciperet, & ipse jus suum. §. 1. Non, ut pater filium, ita uxorem maritus jure postliminii recipit, sed consensu redintegratur matrimonium.

15. ULPIANUS lib. 12 ad Sabinum.

SI patre redempto, & ante luitionem defuncto, filius post mortem ejus, redemptionis quantitatem offerat: dicendum est, suum ei posse existere : etsi forte quis subtilius dicat, hunc, dum moritur, quasi jure pignoris finito, nanctum postliminium, & sine obligatione debiti obisse, ut poterit suum habere : quod non sine ratione dicetur.

16. IDEM lib. 13 ad Sabinum.

REtro creditur in civitate fuisse, qui ab hostibus advenit.

17. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

POstliminio carent, qui armis victi hostibus se dederunt.

18. ULPIANUS lib. 35 ad Sabinum.

IN omnibus partibus juris is, qui reversus non est ab hostibus, quasi tunc decessisse videtur, cum captus est.

19. PAULUS lib. 16 ad Sabinum.

POstliminium est jus amissæ rei recipiendæ ab extraneo, & in statum pristinum restituendæ, inter nos ac liberos populos regesque, moribus, legibus, constitutum. Nam quod bello amisimus, aut etiam citra bellum : hoc si rursus recipiamus, dicimur postliminio recipere. Idque naturali æquitate introductum est, ut, qui per injuriam ab extraneis detinebatur, is, ubi in fines suos rediisset, pristinum jus suum reciperet.

§. 1. *Induciæ* sunt, cum in breve, & in præsens tempus convenit, ne invicem se lacessant : quo tempore non est postliminium. §. 2. A piratis aut latronibus capti, liberi permanent.

§. 3. *Postliminio redisse* videtur, cum in fines nostros intraverit, sicuti amittitur, ubi fines nostros excessit. Sed & si in civitatem sociam amicamve, aut ad regem socium vel amicum venerit, statim postliminio rediisse videtur : quia ibi primum nomine publico tutus esse incipiat.

§. 4. Transfugæ nullum postliminium est: nam qui malo consilio, & proditoris animo patriam reliquit, hostium numero habendus est. Sed hoc in libero transfuga juris est, sive fœmina, sive masculus sit. §. 5. Si vero servus transfugerit ad hostes: quoniam &, cum casu captus est, dominus in eo postliminium habet: rectissime dicitur, etiam ei postliminium esse : scilicet ut dominus in eo pristinum jus recipiat : ne contrarium jus non tam ipsi injuriosum sit, qui servus semper perma-

permanet, quam domino damnosum constituatur. §. 6. Si statuliber transfuga reversus sit, existente conditione, postquam rediit, liber efficitur. † Diversum est, si conditio extitisset, dum apud hostes est: in eo enim casu neque sibi reverti potest, ut liber sit: neque heredi in eo jus postliminii est: quia non potest queri, cum nullum damnum patiatur, libertate jam obtingente, si non impediat, quod transfuga factus est.

§. 7. Filius quoque familias transfuga non potest postliminio reverti, neque vivo patre: quia pater sic illum amisit, quemadmodum patria, & quia *disciplina castrorum antiquior fuit parentibus Romanis, quam charitas liberorum.* §. 8. Transfuga autem non is solus accipiendus est, qui aut ad hostes, aut in bello transfugit: sed & qui per induciarum tempus, aut ad eos, cum quibus nulla amicitia est, fide suscepta transfugit. §. 9. Si is, qui emat ab hostibus, pluris alii jus pignoris, quod in redempto habet, cesserit: non eam quantitatem, sed priorem redemptus reddere debet: & emptor habet actionem adversus eum, qui vendidit ex empto. §. 10. Postliminium hominibus est, cujuscunque sexus, conditionisve sint. Nec interest, liberi, an servi sint: nec enim soli postliminio recipiuntur, qui pugnare possunt: sed omnes homines: quia ejus naturæ sunt, ut sui esse vel consilio, vel aliis modis possint.

20. POMPONIUS lib. 36 ad Sabinum.

SI captivus, de quo in pace cautum fuerat, ut rediret, sua voluntate apud hostes mansit: non est ei postea postliminium. §. 1. Verum est, expulsis hostibus ex agris, quos ceperint: dominia eorum ad priores dominos redire, *nec aut publicari, aut prædæ loco cedere*: publicatur enim ille ager qui ex hostibus captus sit.

§. 2. Redemptio facultatem redeundi præbet, non jus postliminii mutat.

21. ULPIANUS lib. 5 Opinionum.

SI quis ingenuam ab hostibus redemptam eo animo secum habuerit, ut ex ea susciperet liberos: & postea ex se natum sub titulo naturalis filii cum matre manumiserit: ignorantia mariti ejusdemque patris, neque statui eorum, quos manumisisse visus est, officere debet: & exinde intelligi oportet remissum matri pignoris vinculum, ex quo de ea suscipere liberos optaverat, ideoque eam, quæ postliminio reversa erat libera & ingenua, ingenuum peperisse constat. Quod si publice præda virtute militum reciperata, nulli pretium matris pater numeraverit: protinus postliminio reversa, non cum domino, sed cum marito fuisse declaratur. §. 1. In civilibus dissensionibus, quamvis sæpe per eas Respublica lædatur, non tamen in exitium Reipublicæ contenditur; qui in alterutras partes discedent, vice hostium non sunt eorum, inter quos jura captivitatium, aut postliminiorum fuerunt: & ideo captos, & venundatos, posteaque manumissos, placuit supervacuo repetere à Principe ingenuitatem, quam nulla captivitate amiserant.

22. JULIANUS lib. 62 Digestorum.

BOna eorum, qui in hostium potestatem pervenerint, atque ibi decesserint, sive testamenti factionem habuerint, sive non habuerint, ad eos pertinent, ad quos pertinerent, si in potestatem hostium non pervenissent: idemque jus in eadem causa omnium rerum jubetur esse Lege Cornelia, quæ futura esset, si hi, de quorum hereditatibus & tutelis constituebatur, in hostium potestatem non pervenissent. §. 1. Apparet ergo, eadem omnia pertinere ad heredem ejus, quæ ipse, qui hostium potitus est, habiturus esset, si postliminio revertisset: porro, quæcunque servi captivorum stipulantur, vel accipient, adquiri dominis intelliguntur, cum postliminio redierint: quare necesse est, etiam ad eos pertineant, qui ex Lege Cornelia hereditatem adierint. Quod si nemo ex Lege Cornelia heres extiterit, bona publica fient. Legata quoque servis eorum præsenti die, vel sub conditione ad heredes pertinebunt. Item si servus ab extero heres institutus fuerit, jussu heredis captivi adire poterit. §. 2. Quod [si] filius ejus, qui in hostium potestate est, accipit, aut stipulatur: id, patre prius, quam postliminio rediret, mortuo, ipsi adquisitum intelligitur: & si vivo patre decesserit, ad heredem patris pertinebit: nam status hominum, quorum patres in hostium potestate sunt, in pendenti esset: reverso quidem patre, existimatur nunquam suæ potestatis fuisse: mortuo, tunc paterfamilias fuisse, cum pater ejus in hostium potestatem perveniret. §. 3. Quæ peculiari nomine servi captivorum possident, in suspenso sunt: nam si domini postliminio redierint, eorum facta intelliguntur: si ibi decesserint, per Legem Corneliam ad heredes eorum pertinebunt. §. 4. Si quis, cum prægnantem uxorem haberet, in hostium potestatem pervenerit, nato deinde filio & mortuo, ibi decesserit: ejus testamentum nullum est, quia & eorum, qui in civitate manserunt, hoc casu testamenta rumpuntur.

23. IDEM lib. 69 Digestorum.

SI quis, prægnante uxore relicta, in hostium potestatem pervenerit: mox natus filius ejus, uxore ducta, filium vel filiam procreaverit, ac tunc postliminio avus reversus fuerit: omnia jura, nepotis nomine, perinde capiet, ac si filius natus in civitate fuisset.

24. ULPIANUS lib. 1 Institutionum.

HOstes sunt, quibus bellum publice Populus Romanus decrevit, vel ipsi Populo Romano: cæteri latrunculi vel prædones appellantur. Et ideo, qui à latronibus captus est, servus latronum non est: nec postliminium illi necessarium est. † Ab hostibus [autem] captus (ut puta à Germanis & Parthis) & servus est hostium, & postliminio statum pristinum recuperat.

25. MARCIANUS lib. 14 Institutionum.

DIvi Severus & Antoninus rescripserunt: si uxor cum marito ab hostibus capta fuerit, & ibidem ex marito enixa sit: si reversi fuerint, justos esse & parentes & liberos, & filium in potestate patris, quemadmodum jure postliminii reversus sit. quod si cum matre sola revertatur: quasi sine marito natus, spurius habebitur.

26. FLORENTINUS lib. 6 Institutionum.

NIhil interest, quomodo captivus reversus est: utrum dimissus, an vi, vel fallacia potestatem hostium evaserit: ita tamen, si ea mente venerit, ut non illo reverteretur: nec enim satis est corpore domum quem rediisse, si mente alienus est. † Sed & qui victis hostibus recuperentur, postliminio rediisse existimantur.

27. JAVOLENUS lib. 9 ex Posterioribus Labeonis.

LAtrones tibi servum eripuerant. postea is servus ad Germanos pervenerat. inde in bello victis Germanis, servus venierat: negant posse usucapi eum ab emptore, Labeo, Ofilius, Trebatius: quia verum esset, eum subreptum esse, nec quod hostium fuisset, aut postliminio redisset, ei rei impedimento esse.

28. LABEO lib. 4 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI quid bello captum est, in præda est, non postliminio redit. Paulus: Imo si in bello captus, pace facta, domum refugit, deinde renovato bello capitur: postliminio redit ad eum, à quo priore bello captus erat, si modo non convenerit in pace, ut captivi redderentur.

29. IDEM lib. 6 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI postliminio rediisti, nihil, dum in hostium potestate fuisti, usucapere potuisti. Paulus: Imo si quid servus tuus peculii nomine, dum in eo statu esses, possederit: id eo quoque tempore usucapere poteris: quoniam eas res etiam inscientes usucapere solemus: & eo modo etiam hereditas, nondum nato posthumo, aut nondum adita, augeri per servum hereditarium solet.

30. IDEM lib. 8 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI id, quod nostrum hostes ceperunt, ejus generis est, ut postliminio redire possit: simul atque ad nos redeundi causâ profugit ab hostibus, & intra fines imperii nostri esse cœpit, postliminio rediisse existimandum est. Paulus: Imo cum servus civis nostri ab hostibus captus, inde aufugit, & vel in Urbe Roma ita est, ut neque in domini sui potestate sit, neque ulli serviat: nondum postliminio rediisse existimandum est.

TIT. XVI.

DE RE MILITARI.

1. ULPIANUS lib. 6 ad Edictum.

MIles, qui in commeatu agit, non videtur Reipublicæ causâ abesse.

2. ARRIUS MENANDER lib. 1 de Re militari.

MIlitum delicta sive admissa, aut propria sunt, aut cum cæteris communia: unde & persecutio aut propria, aut communis est. † Proprium militare est delictum, quod quis uti miles admittit. §. 1. Dare se militem, cui non licet, grave crimen habetur; & augetur, ut in cæteris delictis, dignitate, gradu, specie militiæ.

3. MODESTINUS lib. 4 de Pœnis.

DEsertorem auditum ad suum ducem cum elogio Præses mittet: præter quam si quid gravius ille desertor in ea Provincia, in qua repertus est, admiserit: ibi enim eum plecti pœna debere, ubi facinus admissum est, Divi Severus & Antoninus rescripserunt. §. 1. *Pœnæ militum* hujuscemodi sunt, castigatio, pecuniaria multa, munerum indictio, militiæ mutatio, gradus dejectio, ignominiosa missio: nam in metallum, aut in opus metalli non dabuntur, nec torquentur. §. 2. *Emansor* est, qui diu vagatus, ad castra regreditur. §. 3. *Desertor* est, qui per prolixum tempus vagatus, [reducitur].

§. 4. Is qui exploratione emanet, hostibus insistentibus, aut qui à fossato recedit, capite puniendus est. §. 5. Qui stationis munus relinquit, plus quam emansor est: itaque pro modo delicti aut castigatur, aut gradu militiæ dejicitur. §. 6. Si Præsidis vel cujusvis præpositi ab excubatione quis desistat, peccatum desertionis subibit. §. 7. Si ad diem commeatus quis non veniat, perinde in eum statuendum est, ac si emansisset vel deseruisset, pro numero temporis: facta prius copia docendi, num forte casibus quibusdam detentus sit, propter quos venia dignus videatur. §. 8. Qui militiæ tempus in desertione implevit, emerito privatur.

§. 9. Si plures simul primo deseruerint, deinde intra certum tempus reversi sint: gradu pulsi in diversa loca distribuendi sunt: sed tironibus parcendum est, qui si iterato hoc admiserint, pœna competenti adficiuntur.

§. 10. Is, qui ad hostem confugit & rediit, torquebitur, ad bestiasque vel in furcam damnabitur: quamvis milites nihil eorum patiantur.

§. 11. Et is, qui volens transfugere adprehensus est, capite punitur. §. 12. Sed si ex improviso, dum iter quis facit, capitur ab hostibus: inspecto vitæ ejus præcedentis actu, venia ei dabitur: & si expleto tempore militiæ redeat, ut veteranus restituetur, & emerita accipiet.

§. 13. Miles, qui in bello arma amisit, vel alienavit, capite punitur: humane militiam mutat. §. 14. Qui aliena arma subripuit, gradu militiæ pellendus est. §. 15. In bello qui rem à Duce prohibitam fecit, aut mandata non servavit, capite punitur: etiam si res bene gesserit.

§. 16. Sed qui agmen excessit: ex causa vel fustibus cæditur, vel mutare militiam solet.

§. 17. Necnon & si vallum quis transcendat, aut per murum castra ingrediatur: capite punitur. §. 18. Si vero quis fossam transiluit, militia rejicitur. §. 19. Qui seditionem atrocem militum concitavit, capite punitur. §. 20. Si intra vociferationem, aut levem querelam seditio mota est: tunc gradu militiæ dejicitur.

§. 21. Et cum multi milites in aliquod flagitium conspirent, vel si legio deficiat: avocari militia solet. §. 22. Qui præpositum suum protegere noluerunt, vel deseruerunt: occiso eo, capite puniuntur.

4. ARRIUS MENANDER lib. 1 de Re militari.

QUi cum uno testiculo natus est, quive amisit: jure militabit secundum Divi Trajani Rescriptum. Nam & Duces Sylla & Cotta memorantur eo habitu fuisse naturæ. §. 1. Ad bestias datus si profugit, & militiæ se dedit: quandoque inventus, capite puniendus est. Idemque observandum est in eo, qui legi se passus est.

§. 2. In insulam deportatus, si effugiens militiæ se dedit, lectus vel dissimulavit, capite puniendus est. §. 3. Temporarium exilium voluntario militi insulæ relegationem adsignat: dissimulatio perpetuum exilium. §. 4. Ad tempus relegatus, si expleto spatio fugæ militem se dedit, causa damnationis quærenda est: ut, si contineat infamiam perpetuam, idem observetur. Si transactum de futuro sit: & in ordinem redire potest, & honores petere militiæ non prohibetur. §. 5. Reus capitalis criminis, voluntarius miles secundum Divi Trajani rescriptum capite puniendus est: nec remittendus est eo, ubi reus postulatus [est]: sed [ut] accedente causa militiæ audiendus, si dicta causa sit, vel requirendus adnotatus. §. 6. Ignominia missus, ad judicem suum remittendus est: nec recipiendus postea volens militare, licet fuerit absolutus.

§. 7. Adulterii, vel aliquo judicio publico damnati, inter milites non sunt recipiendi.

§. 8. Non omnis, qui litem habuit, & ideo militaverit, exauctorari jubetur: sed qui eo animo militiæ se dedit, ut sub obtentu militiæ pretiosiorem se adversario faceret. Nec tamen facile indulgendum [est] extra ordinem judicationis, qui negotium ante habuerunt: sed si in transactione recidit, indulgendum est. Exauctoratus eo nomine, non utique infamis erit: nec prohibendus, lite finita, militiæ ejusdem ordinis se dare: alioquin & si relinquat litem vel transigat, retinendus est. §. 9. Qui post desertionem in aliam militiam nomen dederunt, legive

legive passi sunt, Imperator noster rescripsit, & hos militariter puniendos. §. 10. Gravius autem delictum est, detrectare munus militiæ, quam adpetere: nam & qui ad delectum olim non respondebant, ut proditores libertatis, in servitutem redigebantur: sed mutato statu militiæ recessum à capitis pœna est: quia plerunque voluntario militi [numeri] supplentur.

§. 11. Qui filium suum subtrahit militiæ belli tempore, exilio & bonorum parte mulctandus est: si in pace, fustibus cædi jubetur, & requisitus juvenis, vel à patre postea exhibitus, in deteriorem militiam dandus est: qui enim se sollicitavit ab alio, veniam non meretur. §. 12. Eum, qui filium debilitavit, delectu per bellum indicto, ut inhabilis militiæ sit, præceptum Divi Trajani deportavit. §. 13. Edicta Germanici Cæsaris militem desertorem faciebant, qui diu afuisset, ut is inter remansores haberetur: sed sive redeat quis, & offerat se, sive deprehensus offeratur, pœnam desertionis evitat: nec interest, cui se offerat, vel à quo deprehendatur.

§. 14. Levius itaque delictum emansionis habetur, ut erronis in servis: desertionis gravius, ut in fugitivis. §. 15. Examinantur autem causæ semper emansionis, & cur, & ubi fuerit, & quid egerit: & datur venia valetudini, affectioni parentium, & adfinium: & si servum fugientem persecutus est, vel si qua hujusmodi causa sit: sed & ignoranti adhuc disciplinam tironi ignoscitur.

5. IDEM lib. 2 de Re militari.

NOn omnes desertores similiter puniendi sunt, sed habetur & ordinis stipendiorum ratio, gradus militiæ, vel loci, muneris deserti, & anteactæ vitæ: sed & numerus, si solus, vel cum altero, vel cum pluribus deseruit, aliudve quid crimen desertioni adjunxerit. Item temporis, quo in desertione fuerit, & eorum, quæ postea gesta fuerint: sed & si fuerit ultro reversus, non cum necessitudine, non erit ejusdem sortis.

§. 1. Qui in pace deseruit, eques gradu pellendus est: pedes militiam mutat. In bello idem admissum capite puniendum est. §. 2. Qui desertioni aliud crimen adjungit, gravius puniendus est: & si furtum factum sit, veluti alia desertio habebitur: ut si plagium factum, vel adgressura, abigeatus, vel quid simile accesserit.

§. 3. Desertor, si in urbe inveniatur, capite puniri solet: alibi adprehensus, ex prima desertione restitui potest: iterum deserendo, capite puniendus est. §. 4. Qui in desertione fuit, si se obtulerit, ex indulgentia Imperatoris nostri in insulam deportatus est. §. 5. Qui captus, cum poterat redire, non rediit, pro transfuga habetur. Item eum, qui in præsidio captus est, in eadem conditione esse certum est. Si tamen ex improviso, dum iter facit, aut epistolam fert, capiatur quis: veniam meretur. §. 6. A Barbaris remissos milites ita restitui oportere Hadrianus rescripsit, si probabunt, se captos evasisse, non transfugisse: sed hoc, licet liquido constare non possit, argumentis tamen cognoscendum est, & si bonus miles antea æstimatus fuit, prope est, ut adfirmationi ejus credatur: si remansor, aut negligens suorum, aut segnis, aut extra contubernium agens: non credetur ei. §. 7. Si post multum temporis redit, qui ab hostibus captus est, & captum eum, non transfugisse, constiterit: ut veteranus, erit restituendus, & præmia, & emeritum capit. §. 8. Qui transfugit, & postea multos latrones adprehendit, & transfugas demonstravit, posse ei parci D. Hadrianus rescripsit: ei tamen pollicenti ea, nihil promitti oportere.

6. IDEM lib. 5 de re militari.

OMne delictum est militis, quod aliter, quam disciplina communis exigit, committitur: veluti segnitiæ crimen, vel contumaciæ, vel desidiæ. §. 1. Qui manus intulit præposito, capite puniendus est: augetur autem petulantiæ crimen dignitate Præpositi. §. 2. Contumacia omnis adversus ducem vel Præsidem militis capite punienda est. §. 3. Qui in acie prior fugam fecit spectantibus militibus, propter exemplum capite puniendus est.

§. 4. Exploratores, qui secreta nunciaverunt hostibus, proditores sunt, & capitis pœnas luunt. §. 5. Sed & caligatus, qui metu hostium languorem simulavit: in pari causa eis est.

§. 6. Si quis commilitonem vulneravit, si quidem lapide, militia rejicitur: si gladio, capital admittit. §. 7. Qui se vulneravit, vel alias mortem sibi consciverit: Imperator Hadrianus rescripsit, ut modus ejus rei statutus sit, ut si impatientia doloris, aut tædio vitæ, aut morbo, aut furore, aut pudore mori maluit: non animadvertatur in eum: sed ignominia mittatur: si nihil tale prætendat, capite puniatur. Per vinum, aut lasciviam lapsis, capitalis pœna remittenda est, & militiæ mutatio irroganda. §. 8. Qui præpositum suum non protexit, cum posset: in pari causa factori habendus est. si resistere non potuit, parcendum ei. §. 9. Sed & in eos, qui Præfectum Centuriæ à latronibus circumventum deseruerunt, animadverti placuit.

7. TARRUNTENUS PATERNUS lib. 2 de re militari.

PRoditores, transfugæ, plerunque capite puniuntur, & exauctorati torquentur: nam pro hoste, non pro milite habentur.

8. ULPIANUS lib. 8 Disputationum.

QUi status controversiam patiuntur, licet revera liberi sunt, non debent per id tempus nomen militiæ dare, maxime lite ordinata, sive ex libertate in servitutem, sive contra petantur. Nec hi quidem, qui ingenui bona fide serviunt. Sed nec, qui ab hostibus redempti sunt, prius quam se luant.

9. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

MIlites prohibentur prædia comparare in his Provinciis, in quibus militant: præterquam si paterna eorum fiscus distrahat. nam hanc speciem Severus & Antoninus remiserunt. † Sed & stipendiis impletis emere permittuntur. † Fisco autem vindicatur prædium illicite comparatum, si delatus fuerit: sed & si nondum delata causa, stipendia impleta sint, vel missio contigerit, delationi locus non est.

§. 1. Milites, si heredes extiterint, possidere ibi prædia non prohibentur.

10. PAULUS lib. sing. Regularum.

QUi excubias palatii deseruerit, capite punitur. §. 1. Sed ex causa desertionis restitutus in militiam, non aliter medii temporis stipendium & donativa accipit, nisi hoc liberalitas Principalis ei specialiter indulserit.

11. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

AB omni militia servi prohibentur: alioquin capite puniuntur.

12. MACER lib. 1 de re militari.

OFficium regentis exercitum non tantum in danda, sed etiam in observanda disciplina constitit. §. 1. Paternus quoque scripsit, debere eum, qui se meminerit armato præesse, parcissime commeatum dare: equum militarem extra Provinciam duci non permittere: ad opus privatum, piscatum, venatum, militem non mittere: nam

nam in disciplina Augusti ita cavetur: Etsi scio, fabrilibus operibus exerceri milites, non esse alienum: vereor tamen, si quicquam permisero quod in usum meum aut tuum fiat, ne modus in ea re non adhibeatur, qui mihi sit tolerandus.

§. 2. *Officium Tribunorum* est, vel eorum, qui exercitui præsunt, milites in castris continere, ad exercitationem producere, claves portarum suscipere, vigilias interdum circumire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum probare, mensorum fraudem coërcere, delicta secundum suæ auctoritatis modum castigare, principiis frequenter interesse, querelas commilitonum audire, valetudinarios inspicere.

13. IDEM lib. 2 de re militari.

MIlites agrum comparare prohibentur in ea Provincia, in qua bellica opera peragunt: scilicet, ne studio culturæ militia sua avocentur: & ideo domum comparare non prohibentur.

† Sed & agros in alia Provincia comparare possunt. † Cæterum in ea Provincia, in qua propter prælii causam venerunt, ne sub alieno quidem nomine eis agrum comparare licet: alioquin fisco vindicabitur. §. 1. Is autem, qui contra disciplinam agrum comparaverit: si, nulla de ea re quæstione mota, missionem acceperit, inquietari prohibetur. §. 2. Illud constat, hujus præscriptionis commodum ad eos, qui ignominiæ causa missi sunt, non pertinere: quod præmii loco veteranis concessum intelligitur: & ideo & ad eum, qui causaria missus est, potest dici pertinere: cum huic quoque præmium præstatur. §. 3. *Missionum* generales *causæ* sunt tres, honesta, causaria, ignominiosa. *Honesta* est, quæ, tempore militiæ impleto, datur. *Causaria*, cum quis vitio animi, vel corporis minus idoneus militiæ renunciatur. *Ignominiosa* causa est, cum quis propter delictum sacramento solvitur. Et is, qui ignominia missus est, neque Romæ, neque in Sacro Comitatu agere potest. Et si sine ignominiæ mentione missi sunt, nihilominus ignominia missi intelliguntur. §. 4. Irreverens miles non tantum à Tribuno, vel Centurione, sed etiam à Principali coërcendus est. nam eum, qui centurioni, castigare se volenti, restiterit; veteres notaverunt: si vitem tenuit, militiam mutat: si ex industria fregit, vel manum Centurioni intulit, capite punitur. §. 5. Ejus fugam, qui, cum sub custodia, vel in carcere esset, discesserit, in numero desertorum non computandum, Menander scripsit: quia custodiæ refuga, non militiæ desertor est. Eum tamen, qui carcere effracto fugerit, etiam si ante non deseruerit: capite puniendum Paulus scripsit. §. 6. Desertorem, qui à patre suo fuerat oblatus, in deteriorem militiam Divus Pius dari jussit, ne videatur, inquit, pater ad supplicium obtulisse. Item Divus Severus & Antoninus eum, qui post quinquennium desertionis se obtulit, deportari jusserunt, quod exemplum & in cæteris sequi nos debere, Menander scripsit.

14. PAULUS lib. sing. de Pœnis militum.

QUi commeatus spatium excessit, emansoris vel desertoris loco habendus est: habetur tamen ratio dierum, quibus tardius reversus est; item temporis navigationis vel itineris: & si se probet valetudine impeditum, vel à latronibus detentum, similive casu moram passum, dum non tardius à loco profectum se probet, quam ut occurrere posset intra commeatum, restituendus est. §. 1. *Arma alienasse*, grave crimen est, & ea culpa desertioni exæquatur: utique si tota alienavit: sed & si partem eorum, nisi quod interest. nam si tibiale vel umerale alienavit: castigari verberibus debet. si vero loricam, scutum, galeam, gladium: desertori similis est. Tironi in hoc crimine facilius parcetur: armorumque custodi plerunque ea culpa imputatur, si arma militi commisit non suo tempore.

15. PAPINIANUS lib. 19 Responsorum.

EX causa desertionis notatus ac restitutus, temporis, quod in desertione fuerit, impendiis expungitur. quod si ratio constiterit, neque desertorem fuisse apparuerit, omnia stipendia citra temporis finem redduntur.

16. PAULUS lib. 5 Sententiarum.

QUi metu criminis, in quo jam reus fuerat postulatus, nomen militiæ dedit, statim sacramento solvendus est. §. 1. Miles turbator pacis capite punitur.

TIT. XVII.

DE CASTRENSI PECULIO.

1. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

FIliifamilias militis si peculium apud patrem remansit, sine testamento filio defuncto, pater ipsi heres non fit: sed tamen heres iis fiet, quibus filius fuit.

2. IDEM lib. 67 ad Edictum.

SI filiusfamilias miles decesserit, si quidem intestatus, bona ejus non quasi hereditas, sed quasi peculium patri deferuntur: si autem testamento facto, hic pro hereditate habetur castrense peculium.

3. IDEM lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam.

SI mulier filio viri militi ad castrenses vel militares forte res comparandas, reliquerit pecuniam, utique castrensi peculio ea, quæ comparantur, adnumerari incipiunt.

4. TERTYLLIANUS lib. sing. de Castrensi peculio.

MIles præcipua habere debet, quæ tulit secum in castra, concedente patre.

§. 1. Actionem persecutionemque castrensium rerum semper filius, etiam invito patre, habet. §. 2. Si paterfamilias militiæ tempore, vel post missionem, adrogandum se præbuerit: videndum erit, ne huic quoque permissa intelligatur earum rerum administratio, quas ante adrogationem in castris adquisierit: Quamvis Constitutiones Principales de his loquantur, qui ab initio cum essent filiifamilias, militaverint: quod admittendum est.

5. ULPIANUS lib. 6 ad Sabinum.

MIles filiusfamilias à commilitone, vel ab eo, quem per militiam cognovit, heres institutus, & citra jussum patris, suo arbitrio recte pro herede geret.

6. IDEM lib. 32 ad Sabinum.

SI militi filiofamilias uxor servum manumittendi causa donaverit, an suum libertum fecerit, videamus: quia peculiares & servos & libertos potuit habere? Et magis est, ut hoc castrensi peculio non adnumeretur: quia uxor ei [non] propter militiam nota esset. Plane si mihi proponas, ad castra eunti marito uxorem servos donasse, ut manumittat, & habiles ad militiam libertos habeat: potest dici, sua voluntate, sine patris permissu, manumittentem ad libertatem perducere.

7. IDEM lib. 33 ad Edictum.

SI castrense peculium maritus habeat, in quantum facere potest, condemnabitur: quia etiam

non

non castrensibus creditoribus ex eo peculio, magis est, eum cogi respondere.

8. IDEM lib. 45 ad Edictum.

SI forte uxor, vel cognatus, vel quis alius, non ex castris notus, filiofamilias donaverit quid, vel legaverit, & expresserit nominatim, *ut in castrensi peculio habeat*: an possit castrensi peculio adgregari? Et non puto. Veritatem enim spectamus, an vero castrensis notitia vel affectio fuit, non quod quis finxit.

9. IDEM lib. 4 Disputationum.

PRoponebatur filiusfamilias miles, testamento facto, extraneum heredem scripsisse, [patre] deinde superstite decessisse: pater, deliberante herede instituto, & ipse diem functus: deinde heres institutus repudiasse hereditatem. Quærebatur, ad quem castrense peculium pertineret? Dicebam, castrense peculium filiifamilias, si quidem testatus decessit, quasi hereditatem deferri heredi scripto, sive extraneum scripsit heredem sive patrem. Sed cum nihil de peculio decrevit filius: non nunc obvenisse patri, sed non esse ab eo profectum creditur. Denique si servo filii castrensi libertatem pater adscripserit, moxque filius, vivo patre, defunctus sit: non impeditur libertas: cum, si filius patri supervixerit, impediatur libertas. Unde Marcellus putat, necessarium quoque heredem servum filii peculiarem patri existere posse, si filio pater supervixerit. † Idem referebam, & si rem peculiarem filii pater legaverit: nam eodem casu, quo libertatem competere diximus, legatum quoque vel debebitur, vel impedietur. † Quibus ita præmissis, & in proposito dicebam, cum heres non adiit hereditatem, retro peculium patris bonis accessisse: unde posse dici, etiam aucta patris bona per hanc repudiationem: nec est novum, ut ex postfacto aliquis successorem habuisse videatur. Nam & si filius ejus, qui ab hostibus captus est, decesserit, patre captivo vivo: si quidem pater regrederetur, quasi filiusfamilias peculium haberet. enimvero si ibidem pater decesserit: quasi paterfamilias legitimum habebit successorem: & retro habuisse creditur ejus successor ea quoque, quæ medio tempore filius iste quæsiit: nec heredi patris, sed ipsi filio quæsita videbuntur.

10. POMPONIUS lib. sing. Regularum.

EX nota Marcelli constat, nec patribus aliquid ex castrensibus bonis filiorum deberi.

11. MACER lib. 2 de re militari.

C*Astrense peculium* est, quod à parentibus vel cognatis in militia agenti donatum est: vel quod ipse filiusfamilias in militia adquisiit, quod, nisi militaret, adquisiturus non fuisset: nam quod erat & sine militia adquisiturus, id peculium ejus castrense non est.

12. PAPINIANUS lib. 14 Quæstionum.

PAter qui dat in adoptionem filium militem, peculium ei auferre non potest, quod semel jure militiæ filius tenuit: qua ratione nec emancipando filium, peculium ei aufert, quod nec in familia retento potest auferre.

13. IDEM lib. 16 Quæstionum.

DIvus Hadrianus rescripsit in eo, quem militantem uxor heredem instituerat, filium extitisse heredem: & ab eo servos hereditarios manumissos, proprios ejus libertos fieri.

14. IDEM lib. 27 Quæstionum.

FIliusfamilias miles si captus apud hostes vita fungatur, Lex Cornelia subveniet scriptis heredibus: quibus cessantibus, jure pristino peculium pater habebit. §. 1. Proxima species videtur: ut scriptis heredibus deliberantibus, quod servus interim stipulatus est, vel ab alio sibi traditum accepit, quod quidem ad patris personam attinet, si forte peculium apud eum resederit: nullius momenti videatur, cum [in] illo tempore non fuerit servus patris. quod autem ad scriptos heredes, in suspenso fuisse traditio itemque stipulatio intelligatur. ut enim hereditarius fuisse credatur, post aditam sit hereditatem. sed paterna verecundia nos movet, quatenus & in illa specie, ubi jure pristino apud patrem peculium remanet, etiam adquisitio stipulationis, vel rei traditæ per servum fiat.

§. 2. Legatum, quod ei servo relictum est, quamvis tunc propter incertum nulli sit adquisitum, omisso testamento, patri tunc primum per servum adquiretur: cum, si fuisset exemplo hereditatis peculio adquisitum, jus patris hodie non consideraretur.

15. IDEM lib. 35 Quæstionum.

PAter, milite filio reverso, quod donat, castrensis peculii non facit: sed alterius peculii, perinde ac si filius nunquam militasset.

§. 1. Si stipulanti filio spondeat, si quidem ex causa peculii castrensis, tenebit stipulatio. cæterum ex qualibet alia causa non tenebit.

§. 2. Si pater à filio stipulatur, eadem distinctio servabitur. §. 3. Servus peculii, quod ad filium spectat, ab extero [si] stipuletur, aut per traditionem accipiat: sine distinctione causarum res ad filium pertinebit. non enim ut filius duplex jus sustinet, patris & filiifamilias: ita servus, qui peculii castrensis est, quique nullo jure, quamdiu filius vivit, patri subjectus est, aliquid adquirere simpliciter stipulando, vel accipiendo patri potest. Quæ ratio suadet, ut, si ab ipso patre servus, qui ad filium pertinet, stipuletur ex quacunque causa, vel traditum accipiat; sic adquiratur filio res & stipulatio, quemadmodum si exter promisisset: quoniam persona stipulantis & accipientis ea est, ut sine differentia causarum, quod rerum agitur, emolumentum filii spectet.

§. 4. Si servi pater usumfructum amiserit, cujus proprietatem in castrensi peculio filius habebat: plenam proprietatem habebit filius.

16. IDEM lib. 19 Responsorum.

DOtem filiofamilias datam vel promissam, in peculio castrensi non esse respondi. Nec ea res contraria videbitur ei, quod Divi Hadriani temporibus filiumfamilias militem uxori heredem extitisse placuit, & hereditatem in castrense peculium habuisse: nam hereditas adventitio jure quæritur: dos autem, matrimonio cohærens, oneribus ejus, ac liberis communibus, qui sunt in avi familia, confertur. §. 1. Hereditatem castrensi peculio non videri quæsitam respondi, quam frater patruelis in alia provincia stipendia merens, fratri patrueli, cum quo nunquam militavit, reliquit: sanguinis etenim ratio, non militiæ causa meritum hereditatis accipiendæ præbuerat.

17. IDEM lib. 2 Definitionum.

PAter, qui castrense peculium intestati filii retinebit, æs alienum intra modum ejus, & annum utilem, jure Prætorio solvere cogitur. Idem, si testamento scriptus heres extiterit, perpetuo civiliter, ut heres, convenietur.

§. 1. Pater à filio milite, vel qui militavit, heres institutus, testamenti causam omisit, & castrense peculium possidet: legitimi heredis exemplo cogetur ad finem peculii perpetuo legata præstare. quod si filius post annum, quam militare desierat, jure communi testamento facto, vita

vita decessit: ratione Falcidiæ retinebitur quarta: cæterum si testamenti causam pater omisit, cum peculium creditoribus solvendo non esset: nihil dolo videbitur fecisse, quamvis temporis incurrat compendium.

18. MÆCIANUS lib. 1 Fideicommissorum.

EX castrensi peculio servus à patre heres institui potest, & filium necessarium heredem patri facit. §. 1. Et in summa ea res, hi actus patris, qui ad præsens alienationem alicujus juris de castrensi peculio præstant, impediuntur: hi vero, qui non statim quidem, sed postea efficere solent: eo tempore animadvertentur, quo habere effectum consuerunt: ut si sit filius, cui auferatur, nihil agatur, si ante decesserit, actus patris non impediatur. §. 2. Itaque negabimus patrem, filio salvo, communi dividundo agentem, proprietatem alienaturum, exemplo dotalis prædii. Sed nec si socius ultro cum eo agat, quicquam agetur: veluti si cum eo ageret, cui bonis interdictum est. §. 3. Servos ex eo peculio [usufructu], item prædia, tam usufructu, quam cæteris servitutibus pater liberare poterit: sed & servitutes his adquirere: id enim & eum, cui bonis interdictum est, verum est consequi posse. Neque autem servis ex eo peculio, neque prædiis usumfructum vel servitutem imponere pater potest. §. 4. Si quando ex eo peculio filius rem alienam bona fide tenebit, an pater ejus in rem, vel ad exhibendum actionem pati debeat, ut cæterorum [filiorum] nomine, quæritur: sed verius est, cum hoc peculium à patris bonis separetur, defensionis necessitatem patri non imponendam. §. 5. Sed nec cogendus est pater, æs alienum, quod filius peculii nomine quod in castris adquisiit, fecisse dicetur, de peculio actionem pati. Et si sponte patiatur, ut quilibet defensor satisdato filium in solidum, non peculio tenus defendere debeat. Sed & ejus filii nomine non aliter movere actiones potest, quam si satisdederit, eum ratam rem habiturum.

19. TRYPHONINUS lib. 18 Disputat.

[DE] hereditate ab adgnato commilitone data Scævola noster dubitabat: quia potuit, & ante notus, & amicus dare, potuit & non dare, nisi commilitium caritatem auxisset: nobis ita videtur, si ante commilitium factum sit testamentum, non esse peculii castrensis eam hereditatem: si postea, contra. §. 1. Sed si servus peculii castrensis à quocunque sit heres scriptus, jussu militis adire debebit hereditatem: eaque fiet bonorum castrensis peculii. §. 2. Filiusfamilias paganus de peculio castrensi fecit testastamentum, & dum ignorat, patri se suum heredem extitisse, decessit: non potest videri pro castrensibus bonis testatus, pro paternis intestatus decessisse, quamvis id in milite etiam nunc rescriptum sit: quia miles ab initio pro parte testatus, pro parte intestatus potuerat mori: quod jus iste non habuerit, non magis, quam sine observatione Legum facere testamentum: necessario ergo castrensis peculii heres scriptus universa bona habebit, perinde ac si pauperrimus facto testamento decessisset, ignorans se locupletatum per servos alio loco agentes. §. 3. Pater peculii castrensis filii servum testamento liberum esse j ssit: intestato defuncto filiofamilias, mox patre: Quæritur, an libertas servo competat? occurrebat enim, non posse dominium apud duos pro solido fuisse: denique filium posse manumittere talis peculii servum, Hadrianus constituit. Et si testamento tam filii quam patris idem servus accepisset libertatem, & utrique pariter decessissent: non dubitaretur, ex testamento filii liberum eum esse. Sed in superiore casu pro libertate à patre data illa dici possunt: numquid, quoad utatur jure concesso filius in castrensi peculio, eousque jus patris cessaverit: quod si intestatus decesserit filius, postliminii cujusdam similitudine pater antiquo jure habeat peculium, retroque videatur habuisse rerum dominia. §. 4. Non tamen, [si] ut heres vivo filio vindictam servo imposuit, dicatur eum post mortem intestati filii ex illa manumissione liberum factum esse. §. 5. Quid autem, si testamentum fecerit filius, & non sit ejus adita hereditas? non tam facile est dicere, continuatum patri post mortem filii rerum peculii dominium: cum medium tempus, quo deliberant instituti heredes, imaginem successioni præstiterit: alioquin, etsi adita sit ab intestato hereditas filii, dicetur, à patre ad eum transiisse proprietatem: quod absurdum est, si in pendenti, ut in aliis, & in hac specie habeamus dominia, ut ex facto retro fuisse, aut non fuisse patris credamus. Secundum quod difficile erit expedire, si, dum deliberant heredes, dies cesserit legati servo dati istius peculii, testamento ejus, ex quo pater nihil capere potuisset: an id ad ipsum pertineat, cum utique ad heredem filii pertineret: Facilior tamen de libertate servi deliberatio est in specie, in qua intestatus filius decessisse proponitur: non est ergo ratio respondendi, competere libertatem eo tempore datam, quo non fuit in dominio patris. Favorabilem tamen sententiam contrariam [in] utroque casu non negamus.

20. PAULUS lib. sing. ad Regulam Catonianam.

SEd si ponas, filium testamentum fecisse, & patrem heredem instituisse, cum utique pater testamento suo servo filii libertatem dedisset, qui ad eum ex testamento filii pertinere cœperit: videndum est, numquid ei comparari debeat, qui cum manumitteretur, alienus erat, deinde postea adquisitus est. Sed favorabile est, libertatem à patre relictam admittere: & ab initio patris eum esse videri, ex hoc, quod postea contigit, ostenditur.

TIT. XVIII.

DE VETERANIS.

1. ARRIUS MENANDER lib. 3 de Re militari.

VEteranorum privilegium inter cætera etiam in delictis habet prærogativam, ut separentur à cæteris in pœnis: nec ad bestias itaque veteranus datur, nec fustibus cæditur.

2. ULPIANUS lib. 3 Opinionum.

HOneste sacramento solutis data immunitas, etiam in eis Civitatibus, apud quas incolæ sunt, valet. Nec labefactatur, si quis eorum voluntate sua honorem aut munus susceperit. §. 1. Vectigalia, & patrimoniorum onera solemnia, omnes sustinere oportet.

3. MARCIANUS lib. 2 Regularum.

VEteranis & liberis veteranorum idem honor habetur, qui & Decurionibus. † Igitur nec in metallum damnabuntur, nec in opus publicum, vel ad bestias, nec fustibus cæduntur.

4. ULPIANUS lib. 4 de Officio Proconf.

VIæ sternendæ immunitatem veteranos non habere, Julio Sossiano Veterano rescriptum est. Nam nec ab intributionibus, quæ possessionibus fiunt, veteranos esse excusatos, palam est.

§. 1. Sed & naves eorum angariari posse, Ælio Firmo & Antonino Claro veteranis rescriptum.

5. PAULUS lib. sing. de Cognitionibus.

VEteranos, D. Magnus Antoninus cum patre suo rescripsit, à navium fabrica excusari. §. 1. Sed & ab exactione tributorum habent immunitatem, hoc est, ne exactores tributorum constituantur. §. 2. Sed veterani, qui passi sunt in ordinem legi, muneribus fungi coguntur.

LIBER QUINQUAGESIMUS.

TIT. I.
AD MUNICIPALEM, ET DE INCOLIS.

1. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

MUnicipem aut nativitas facit, aut manumissio, aut adoptio. §. 1. Et proprie quidem *municipes* appellantur muneris participes, recepti in civitate, ut munera nobiscum facerent: sed nunc abusive municipes dicemus, suæ cujusque civitatis cives: utputa Campanos, Puteolanos. §. 2. Qui ex duobus igitur Campanis parentibus natus est, Campanus est. Sed si ex patre Campano, matre Puteolana, æque municeps Campanus est: nisi forte privilegio aliquo materna origo censeatur: tunc enim maternæ originis erit municeps. Utputa Iliensibus concessum est, *ut qui matre Iliensi est, sit eorum municeps*. Etiam Delphis hoc idem tributum & conservatum est. Celsus etiam refert, Ponticis ex beneficio Pompeii Magni competere, *ut qui Pontica matre natus esset, Ponticus esset*: quod beneficium ad vulgo quæsitos solos pertinere quidam putant: quorum sententiam Celsus non probat: neque enim debuisse caveri, ut vulgo quæsitus matris conditionem sequeretur: quam enim aliam originem hic habet? sed ad eos, qui ex diversarum civitatium parentibus orirentur.

2. IDEM lib. 1 Disputationum.

QUotiens filiusfamilias voluntate patris decurio creatur, universis muneribus, quæ decurioni filio injunguntur, obstrictus est pater, quasi fidejussor pro filio. Consensisse autem pater decurionatui filii videtur, si præsens nominationi non contradixit. Proinde, quidquid in Republica filius gessit, pater, ut fidejussor, præstabit. §. 1. Gestum autem in Republica accipere debemus, pecuniam publicam tractare, sive erogandam decernere. §. 2. Sed & si curatores operum, vel cujus alterius Reipublicæ creavit: tenebitur. §. 3. Sed & si successorem sibi nominavit, patrem obstringit. §. 4. Sed & si vectigalia [publica] locavit, pater erit obstrictus. §. 5. Sed si filius tutores dare non curaverit, vel minus idoneos elegerit, nec satis exegerit, vel non idoneum acceperit: ipse quidem quin sit obstrictus, nulla dubitatio est: pater vero ita demum obligatur, si & fidejussores solent hoc nomine obligari. sed non solent. hoc enim & relatum & rescriptum est: quia fidejussores Rempublicam salvam fore promittunt: Reipublicæ autem nihil, quod ad rem pecuniariam attinet, interest, pupillis tutores dari. §. 6. Is, qui ultra commeatum abest, vel ultra formam commeatui datam, ad munera vocari potest.

3. IDEM lib. 25 ad Sabinum.

PLacet etiam, filiosfamilias domicilium habere posse:

4. IDEM lib. 39 ad Edictum.

NOn utique ibi, ubi pater habuit, sed ubicunque ipse domicilium constituit.

5. PAULUS lib. 45 ad Edictum.

LAbeo judicat, eum, qui plurībus locis ex æquo negotietur, nusquam domicilium habere: quosdam autem dicere refert, pluribus locis eum incolam esse aut domicilium habere: quod verius est.

6. ULPIANUS lib. 2 Opinionum.

ADsumptio originis, quæ non est, veritatem naturæ non peremit: *errore enim veritas originis non amittitur*: nec mendacio dicentis, se esse, unde non sit, deponitur: neque recusando quis patriam, ex qua oriundus est, neque mentiendo de ea quam non habet, veritatem mutare potest. §. 1. Filius civitatem, ex qua pater ejus naturalem originem ducit, non domicilium sequitur. §. 2. Viris prudentibus placuit, duobus locis posse aliquem habere domicilium, si utrobique ita se instruxit, ut non ideo minus apud alteros se collocasse videatur. §. 3. Libertini originem patronorum vel domicilium sequuntur: item qui ex his nascuntur.

7. IDEM lib. 5 de Officio Proconsulis.

SI quis à pluribus manumissus sit, omnium patronorum originem sequitur.

8. MARCIANUS lib. 1 de Judiciis publicis.

NOn debere cogi decuriones vilius præstare frumentum civibus suis, quam annona exigit, D. Fratres rescripserunt, & aliis quoque Constitutionibus Principalibus id cautum est.

9. NERATIUS lib. 3 Membranarum.

EJus, qui justum patrem non habet, prima origo à matre eoque die, quo ex ea editus est, numerari debet.

10. MARCIANUS lib. sing. de Delatoribus.

SImile privilegium fisco nulla Civitas habet in bonis debitoris, nisi nominatim id à Principe datum sit.

11. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

IMperator Titus Antoninus Lentulo Vero rescripsit, *Magistratuum officium individuum, ac periculum esse commune*: quod sic intelligi oportet, ut ita demum Collegæ periculum adscribatur, si neque ab ipso, qui gessit, neque ab his, qui pro eo intervenerunt, res servari possit: & solvendo non fuit, honore deposito; alioquin si persona, vel cautio sit idonea, vel solvendo fuit, quo tempore conveniri potuit: unusquisque in id, quod administravit, tenebitur. §. 1. Quod si forte is, qui periculo suo nominavit Magistratum, solvendo sit: utrum in eum prius actio reddi, quasi fidejussorem debeat: an vero non alias, quam si res à collega servari non potuerit? sed placuit fidejussoris exemplo priorem conveniendum, qui nominavit: quoniam Collega quidem negligentiæ ac pœnæ causa, qui vero nominavit, fidei ratione convenitur.

12. IDEM lib. 1 Responsorum.

ET ei contra nominati Collegam actionem utilem dari non oportet.

13. IDEM lib. 2 Quæstionum.

QUid ergo, si alter ex Magistratibus toto anno afuerit, aut forte præsens per contumaciam, sive ignaviam, vel ægram valetudinem, Reipublicæ negotia non gesserit, & omnia Collega solus administraverit: nec tamen tota res ab eo

eo servari possit? talis ordo dabitur, ut in primis, qui Reipublicæ negotia gessit, & qui pro eo caverunt, in solidum conveniantur: mox, peractis omnibus, periculum adgnoscat, qui non idoneum nominavit: postremo alter ex Magistratibus, qui Reipublicæ negotiis se non immiscuit. Nec juste, qui nominavit, universi periculum recusavit: cum scire deberet, eum, qui nominaretur, individuum officium, & commune periculum suscepturum. nam & cum duo gesserunt, & ab altero servari, quod debetur, non potest: qui Collegam nominavit, in universo convenitur.

14. IDEM lib. 15 Quæstionum.

MUnicipes intelliguntur scire, quod sciant hi, quibus summa Reipublicæ commissa est.

15. IDEM lib. 1 Responsorum.

ORdine decurionum ad tempus motus, & in ordinem regressus, ad honorem exemplo relegati tanto tempore non admittitur, quanto dignitate caruit. sed in utroque placuit examinari, quo crimine damnati sententiam ejusmodi meruerunt: durioribus etenim pœnis affectos, ignominia, velut transacto negotio, postea liberari: minoribus vero, quam Leges permittunt, subjectos nihilominus inter infames haberi. cum facti quidem quæstio sit in potestate judicantium, juris autem auctoritas non sit. §. 1. In eum, qui successorem suo periculo nominavit, si finito Magistratu successor idoneus fuit: actionem dari non oportet. §. 2. In fraudem civilium munerum per tacitam fidem prædia translata, fisco vindicantur: tantumque alterum interdictæ rei minister de suis bonis cogitur solvere. §. 3. Jus originis in honoribus obeundis ac muneribus suscipiendis, adoptione non mutatur: sed novis quoque muneribus filius per adoptivum patrem adstringitur.

16. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

SEd si emancipatur ab adoptivo patre: non tantum filius, sed etiam civis [ejus] civitatis, cujus per adoptionem fuerat factus, esse desinit.

17. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

LIbertus propter patronum à civilibus muneribus non excusatur: nec ad rem pertinet, an operas patrono, vel ministerium capto luminibus exhibeat. §. 1. Liberti vero Senatorum, qui negotia patronorum gerunt, à tutela decreto patrum excusantur. §. 2. Filium pater decurionem esse voluit: ante filium ex persona sua Respublica debet convenire, quam patrem ex persona filii. nec ad rem pertinebit, an filius castrense peculium tantum possideat, cum ante militasset vel postea. §. 3. Præscriptio temporum, quæ in honoribus repetundis, vel aliis suscipiendis data est, apud eosdem servatur, non apud alios. §. 4. Sed eodem tempore non sunt honores in duabus civitatibus ab eodem gerendi. cum simul igitur utrobique deferuntur, potior est originis causa. §. 5. Sola ratio possessionis civilibus possessori muneribus injungendis, citra privilegium specialiter civitati datum, idonea non est. §. 6. Postliminio regressi patriæ muneribus obtemperare coguntur, quamvis in alienæ civitatis finibus consistant.

§. 7. Exigendi tributi munus inter sordida munera non habetur: & ideo decurionibus quoque mandatur. §. 8. Ex causa fideicommissi manumissus, in muneribus civilibus manumissoris originem sequitur, non ejus, qui libertatem relinquit. §. 9. In adoptiva familia susceptum, exemplo dati, muneribus civilibus apud originem avi quoque naturalis respondere, D. Pio placuit: quamvis in isto fraudis nec suspicio quidem interveniret. §. 10. Error ejus, qui, se municipem aut colonum existimans, munera civilia suscepturum promisit, defensionem juris non excludit. §. 11. Patris domicilium filium aliorum incolam civilibus muneribus alienæ civitatis non adstringit: cum in patris quoque persona domicilii ratio temporaria sit. §. 12. In quæstionibus nominatos capitalium criminum, ad novos honores ante causam finitam admitti non oportet. cæterum pristinam interim dignitatem retinent. §. 13. Sola domus possessio, quæ in aliena civitate comparatur, domicilium non facit. §. 14. Nominati successoris periculum fidejussorem nominantis non tenet.

§. 15. Fidejussores, qui salvam Rempublicam fore responderunt, & qui Magistratus suo periculo nominant, pœnalibus actionibus non adstringuntur, in quas inciderunt hi, pro quibus intervenerunt: eos enim damnum Reipubl. præstare satis est, quod promitti videtur.

18. PAULUS lib. 1 Quæstionum.

DIvus Severus rescripsit, intervalla temporum in continuandis oneribus, invitis, non etiam volentibus concessa, dum ne quis continuet honorem.

19. SCÆVOLA lib. 1 Quæstionum.

QUod major pars Curiæ effecit, pro eo habetur, ac si omnes egerint.

20. PAULUS lib. 20 Quæst.

DOmicilium re, & facto transfertur, non nuda contestatione: sicut in his exigitur, qui negant se posse ad munera, ut incolas, vocari.

21. IDEM lib. 1 Responsorum.

LUcius Titius, cum esset in patris potestate, à Magistratibus inter cæteros frumento comparando, invito patre, curator constitutus est: cui rei Lucius Titius neque consensit, neque pecuniam accepit, neque in eam cavit, aut se comparationibus cum cæteris miscuit: & post mortem patris in reliqua collegarum interpellari cœpit: Quæritur, an ex ea causa teneri possit? Paulus respondit, eum, qui injunctum munus à Magistratibus suscipere supersedit, posse conveniri eo nomine propter damnum Reipublicæ; quamvis eo tempore, quo creatus est, in aliena fuerit potestate.

§. 1. Paulus respondit, eos qui pro aliis non ex contractu, sed ex officio, quod administraverint, conveniuntur, in damnum sortis substitui solere, non etiam in usuras.

§. 2. Idem respondit, heredes patris propter munera filii, quæ post mortem patris suscepit, jure conveniri non posse. † Hoc responsum & ad eum pertinet, qui à patre decurio factus, post mortem patris munera suscepit. §. 3. Idem respondit, eum, qui decurionem adoptavit, onera decurionatus ejus suscepisse videri, exemplo patris, cujus voluntate filius decurio factus est. §. 4. Idem respondit, constante matrimonio dotem in bonis mariti esse: sed si ad munera municipalia à certo modo substantiæ vocentur: dotem non debere computari.

§. 5. Idem respondit: si per accusatorem criminum capitalium non stetisset, quominus crimen intra statutum tempus persequeretur: reum non debuisse medio tempore honorem appetere.

§. 6. Imperatores Severus & Antoninus Augusti

gusti Septimio Zenoni: *Pro infante filio, quem decurionem esse voluisti, quanquam fidem tuam in posterum adstrinxeris, tamen interim onera sustinere non cogeris: cum ad ea, quæ mandari non possunt, voluntatem dedisse videaris.* §. 7. Idem respondit: si civitas nullam propriam Legem habet de adjectionibus admittendis, non posse recedi à locatione, vel venditione prædiorum publicorum jam perfecta. tempora enim adjectionibus præstita ad causas fisci pertinent.

22. IDEM lib. 1 Sententiarum.

FIlii libertorum libertarumque, liberti paterni & patroni manumissoris domicilium aut originem sequuntur. §. 1. Vidua mulier amissi mariti domicilium retinet, exemplo clarissimæ personæ per maritum factæ: sed utrumque aliis intervenientibus nuptiis permutatur.

§. 2. Municipes sunt liberti & in eo loco, ubi ipsi domicilium sua voluntate tulerunt: nec aliquod ex hoc origini patroni faciunt præjudicium: & utrobique muneribus adstringuntur.

§. 3. Relegatus in eo loco, in quem relegatus est, interim necessarium domicilium habet.

§. 4. Senator ordine motus, ad originalem patriam, nisi hoc specialiter impetraverit, non restituitur. §. 5. Senatores & eorum filii, filiæque, quoque tempore nati, natæve, itemque nepotes, pronepotes [& proneptes] ex filio, origini eximuntur, licet municipalem retineant dignitatem. §. 6. Senatores, qui liberum commeatum, id est, ubi velint, morandi arbitrium impetraverunt, domicilium in urbe retinent.

§. 7. Qui fœnus exercent, omnibus patrimonii intributionibus fungi debent, etsi possessionem non habeant.

23. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

MUniceps esse desinit Senatoriam adeptus dignitatem, quantum ad munera; quantum vero ad honorem, retinere creditur originem. denique manumissi ab eo, ejus municipii efficiuntur municipes, unde originem trahit.

§. 1. Miles ibi domicilium habere videtur, ubi meret, si nihil in patria possideat.

24. SCÆVOLA lib. 2 Digestorum.

COnstitutionibus Principum continetur, ut pecuniæ, quæ ex detrimento solvitur, usuræ non præstentur: & ita Imperatores Antoninus & Verus [Augusti] rescripserunt his verbis: *Humanum est, reliquorum usuras neque ab ipso, qui ex administratione honoris reliquatus est, neque à fidejussore ejus, & multo minus à Magistratibus, qui cautionem acceperint, exigi:* cui consequens est, ut ne in futurum à forma observata discedatur.

25. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Prætoris.

MAgistratus municipales, cum unum Magistratum administrent, etiam unius hominis vicem sustinent: & hoc plerumque quidem Lege municipali eis datur: verum etsi non sit datum, dummodo non denegatum, moribus competit.

26. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

EA quæ magis imperii sunt, quam jurisdictionis, Magistratus municipalis facere non potest. §. 1. Magistratibus municipalibus non permittitur in integrum restituere, aut bona rei servandæ causa jubere possidere, aut dotis servandæ causa, vel legatorum servandorum [causa].

27. ULPIANUS [lib. 2 ad Edictum].

EJus, qui manumisit, *municeps* est manumissus, non domicilium [ejus,] sed patriam secutus. Et si patronum habeat duarum civitatium municipem, per manumissionem earundem civitatium erit municeps. §. 1. Si quis negotia sua non in *colonia*, sed in municipio semper agit, in illo vendit, emit, contrahit, eo in foro, balineo, spectaculis utitur: ibi *festos dies* celebrat: omnibus denique municipii commodis, nullis coloniarum, fruitur, ibi magis habere *domicilium*, quam ubi colendi causa diversatur. §. 2. Celsus lib. 1 Digestorum tractat: si quis instructus sit duobus locis æqualiter, neque hic, quam illic, minus frequenter commoretur: ubi domicilium habeat, existimatione animi esse accipiendum. ego dubito, si utrobique destinato sit animo, an possit quis duobus locis domicilium habere: & verum est, habere, licet difficile est: quemadmodum difficile est, sine domicilio esse quemquam. puto autem & hoc procedere posse, si quis domicilio relicto naviget, vel iter faciat, quærens, quo se conferat, atque ubi constituat: nam hunc puto sine domicilio esse. §. 3. *Domicilium* autem habere potest & relegatus eo loci, *unde arcetur*, ut Marcellus scribit.

28. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

INter convenientes, & de re majori, apud Magistratus municipales agetur.

29. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

INcola & his Magistratibus parere debet, apud quos incola est, & illis, apud quos civis est: nec tantum municipali jurisdictioni in utroque municipio subjectus est, verum etiam omnibus publicis muneribus fungi debet.

30. ULPIANUS lib. 61 ad Edictum.

QUi ex vico ortus est, eam patriam intelligitur habere, cui Reipubl. vicus ille respondet.

31. MARCELLUS lib. 1 Digestorum.

NIhil est impedimento, quominus quis, ubi velit, habeat domicilium, quod ei interdictum non sit.

32. MODESTINUS lib. 4 Differentiarum.

EA quæ desponsa est, ante contractas nuptias suum non mutat domicilium.

33. IDEM lib. sing. de Manumissionib.

ROma communis nostra *patria* est.

34. IDEM lib. 3 Regularum.

INcola jam muneribus publicis destinatus, nisi perfecto munere, incolatui renunciare non potest.

35. IDEM lib. 1 Excusationum.

SCire oportet, quoniam qui in agro permanet, incola esse non existimatur: qui enim illius civitatis præcipuis non utitur, non existimatur esse incola.

36. IDEM lib. 1 Responsorum.

TItio, cum esset Romæ studiorum gratia, epistola missa est à Magistratibus patriæ suæ, ut porrigeret Imperatori decretum ejusdem civitatis, quod erat cum ipsa epistola missum: is autem, qui suscepisset literas restituendas, collusione facta dedit Lucio [Titio,] qui & ipse Romæ morabatur suæ rei gratia: sublato Titii nomine, cui erat decretum missum, uti per ipsum daretur, suum nomen scripsit, & sic Imperatori decretum, secundum mandata Reipubl. dedit. Quæro, qui viaticum petere ab ea potuisset: & quid commisisse videtur is, qui non restituit literas ei, cui restituere mandatum

susceperat: & is, qui sublato alieno nomine, inscriptoque suo, quasi ipse jussus à patria decretum Imperatori porrexit? Herennius Modestinus respondit, Titium quidem viaticum petere non posse: sed eum qui nomen incidisset.

§. 1. Titius pro pecunia publica, quam ipse credidit, pignus accepit, pacto facto cum debitore, *ut non soluto debito, sine ulla repromissione distrahatur pignus*: succedentes gradus in locum Titii nomen & pignus probaverunt usque ad Mævium: ex venditione pignoris propter repromissionem à Magistratu vendentibus factam, de modo fundi demonstrato, satis debito factum non est. Quærebatur, quis Reipubl. teneatur? Herennius Modestinus: Titium, cum successores ejus periculum nominis agnoverint, eo nomine obstrictum non esse [respondi:] sed nec post Magistratus, qui vendidisse proponuntur: cum videlicet pluris vendiderunt propter mensuræ agri demonstrationem: & hoc, qua pluris vendiderunt, restituere [minore] modo deprehenso jussi sunt: eum igitur, qui novissimus nomen probavit, indemnitati Reipublicæ satisfacere debere, si nomen ad successorem idoneum transmisisse non doceatur.

37. CALLISTRATUS lib. 1 de Cognitionibus.

DE jure omnium incolarum, quos quæque civitates sibi vindicant, Præsidum provinciarum cognitio est. Cum tamen se quis negat incolam esse, apud eum Præsidem provinciæ agere debet, sub cujus cura est ea civitas, à qua vocatur ad munera, non apud eam, ex qua ipse se dicit oriundum esse, idque D. Hadrianus rescripsit mulieri, quæ aliunde orta, alibi nupta est.

§. 1. Libertos eo loco munus facere debere, unde patrona erit, & ubi ipsi domicilium habebunt, placet. §. 2. Mulieres, quæ in matrimonium se dederint non legitimum, non ibi muneribus fungendas, unde mariti earum sunt, sciendum est: sed unde ipsæ ortæ sunt: idque Divi Fratres rescripserunt.

38. PAPIRIUS JUSTUS lib. 2 de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus & Verus rescripserunt, gratiam se facere jurisjurandi ei qui juraverat, *se ordini non interfuturum*, & postea Duumvir creatus esset. §. 1. Item rescripserunt, colonos prædiorum fisci, muneribus fungi sine damno fisci oportere: idque excutere præsidem adhibito Procuratore debere. §. 2. Imperatores Antoninus & Verus rescripserunt, ad Magistratus officium pertinere exactionem pecuniæ legatorum: & si cessaverint, ipsos, vel heredes conveniri: aut si solvendo non sint, fidejussores eorum, qui pro his caverunt. §. 3. Item rescripserunt, mulierem, quamdiu nupta est, incolam ejusdem civitatis videri, cujus maritus ejus est: & ibi, unde originem trahit, non cogi muneribus fungi. §. 4. Item rescripserunt, patris, qui consulto filium emancipaverat, ne pro Magistratu ejus caveret, perinde bona teneri atque si fidejussor pro eo extitisset.

§. 5. Item rescripserunt, cum quæritur, an municeps quis sit? ex ipsis etiam rebus probationes sumi oportere; nam solam nominis similitudinem ad confirmandam cujusque originem satis non esse. §. 6. Imperatores Antoninus & Verus rescripserunt, non minus eos, qui compulsi Magistratu funguntur, cavere debere, quam qui sponte officium adgnoverunt.

TIT. II.

DE DECURIONIBUS ET FILIIS EORUM.

1. ULPIANUS lib. 2 Opinionum.

DEcuriones, quos sedibus civitatis, ad quam pertinent, relictis, in alia loca transmigrasse probabitur, Præses provinciæ in patrium solum revocare, & muneribus congruentibus fungi curet.

2. IDEM lib. 1 Disputationum.

QUi ad tempus relegatus est, si decurio sit, desinet esse decurio: reversus plane locum suum quidem non obtinebit: sed non semper prohibetur decurio fieri: denique in locum suum non restituetur: nam & sublegi in locum ejus potest, & si numerus ordinis plenus sit, expectare eum oportet, donec alius vacet. † Alia causa est ejus, qui ad tempus ordine removetur: hic enim impleto tempore decurio est: sed & in hujus locum sublegi poterit: sed & si plenum locum invenerit, exspectet [&] donec locus vacet. §. 1. Restitutus tamen in ordinem, utrum eum ordinem teneat, quem primum habuit; an vero, quem nunc nanctus est, quæri potest, si forte de ordine sententiarum dicendarum agatur? Arbitror tamen, eundem ordinem tenere, quem pridem habuit. † Non idem erit in eo, qui relegatus ad tempus est: nam hic velut novus in ordinem venit. §. 2. In filiis decurionum quæstio est, utrum is solus decurionis filius esse videatur, qui conceptus & natus est ex decurione: an vero & is, qui ante natus est, quam pater decurio fieret? & quidem quantum pertinet, ne fustibus castigetur, & ne in metallum detur, non nocet plebeio patre esse natum, si postea honor decurionis patri eorum accesserit. In avo quoque Papinianus idem respondit, ne patris nota filius macularetur. §. 3. Sed si pater ipsius ordine motus sit: si quidem ante conceptionem ejus moveatur, arbitror eum, quasi plebeii filium, in honoribus spectari. Quod si post conceptionem pater ipsius dignitatem amiserit, dicendum erit, benigne, ut decurionis filium, intuendum.

§. 4. Proinde hic quoque, qui post patris relegationem natus sit: si quidem ante conceptus est, similis Senatoris filio habebitur: si postea, nocebit illi relegatio. §. 5. Si ad tempus ordine moto patre fuerit natus, medioque tempore conceptus & editus: an quasi decurionis filius nascatur, licet pater ejus ante obierit, quam in ordinem venerit? Quod benigne erit admittendum. §. 6. Præterea, si conceptus sit à plebeio, mox ante editionem pater ejus Decurionatum adeptus, ante editionem amiserit: non infavorabiliter quis medium tempus illi prodesse, veluti jam nato, respondebit. §. 7. Nullum patris delictum innocenti filio pœnæ est: ideoque nec ordine decurionum, aut cæteris honoribus, propter ejusmodi causam, prohibetur. §. 8. Majores annis quinquagintaquinque ad decurionatus honorem inviti vocari Constitutionibus prohibentur. Sed si ei rei consenserint, etsi majores annis septuaginta sint: munera quidem civilia obire non coguntur, honores autem gerere debent.

3. IDEM lib. 3 de Officio Proconsulis.

GEneraliter id erit defendendum: ut, qui clementiorem sententiam passus est ob hoc, quod ad tempus relegatur, boni consulere debeat humanitatis sententiæ, nec decurionatum recipiat. §. 1. Sed si quis ob falsam causam, vel aliam de gravioribus, non ad tempus sit relegatus, sed ad tempus ordine motus: in ea est causa, ut possit in ordinem redire. Imperator enim

enim Antoninus Edicto proposito statuit, ut, cuicumque aut quacumque causa, ad tempus ordine, vel advocationibus, vel quo alio officio fuisset interdictum: completo tempore nihilominus fungi honore, vel officio possit: & hoc recte; neque enim exaggeranda fuit sententia, quæ modum Interdictioni fecerat. §. 2. Spurios posse in ordinem allegi, nulla dubitatio est: sed si habeant competitorem legitime quæsitum, præferri eum oportere, Divi Fratres Lolliano Avito Bithyniæ Præsidi rescripserunt. Cessantibus vero his, etiam spurii ad decurionatum, & re & vita honesta, recipientur: quod utique non sordi erit ordini: cum ex *utilitate ejus sit*, semper ordinem plenum habere. §. 3. Eis qui Judaïcam superstitionem sequantur, D. Severus & Antoninus honores adipisci permiserunt: sed & necessitates eis imposuerunt, quæ superstitionem eorum non læderent.

4. MARCIANUS lib. 1 de Judiciis publicis.

DEcurio, qui prohibetur conducere quædam: si jure successerit in conductione, remanet in ea: quod & in omnibus similibus servandum est.

5. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

AD tempus ordine motos ex crimine, quod ignominiam importat, in perpetuum moveri placuit: ad tempus autem exulare jussos ex crimine leviore, velut transacto negotio, non esse inter infames habendos.

6. IDEM lib. 1 Responsorum.

SPurii decuriones fiunt: & ideo fieri poterit ex incesto quoque natus, non enim impedienda est dignitas ejus, qui nihil admisit.

§. 1. Minores vigintiquinque annorum decuriones facti, sportulas decurionum accipiunt: sed interim suffragium inter cæteros ferre non possunt. §. 2. Decurio etiam suæ civitatis vectigalia exercere prohibetur. §. 3. Qui judicii publici quæstionem citra veniam abolitionis deseruerunt, decurionum honore decorari non possunt: cum ex Turpilliano Senatusconsulto notentur ignominia, veluti calumniæ causa Judicio publico damnati. §. 4. Pater, qui, filio decurione creato, provocavit: etsi præscriptione temporis exclusus fuerit, si, quod gestum est, non habuit ratum: muneribus civilibus pro filio non tenebitur. §. 5. Privilegiis cessantibus cæteris, eorum causa potior habetur in sententiis ferendis, qui pluribus eodem tempore suffragiis jure decurionis decorati sunt. † Sed & qui plures liberos habet, in suo collegio primus sententiam rogatur, cæterosque honoris ordine præcellit.

7. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

HOnores & munera non ordinationi, sed potioribus quibusque injungenda sunt.

§. 1. Surdus, & mutus, si in totum non audiant aut non loquantur, ab honoribus civilibus, non etiam à muneribus excusantur. §. 2. Is qui non sit decurio, Duumvirato, vel aliis honoribus fungi non potest: quia decurionum honoribus plebeii fungi prohibentur. §. 3. Ad decurionatum filii ita demum pater non consentit, si contrariam voluntatem, vel apud acta Præsidis, vel apud ipsum ordinem, vel quo alio modo contestatus sit.

8. HERMOGENIANUS lib. 1 epitom.

DEcurionibus facultatibus lapsis alimenta decerni permissum est: maxime si ob munificentiam in patriam patrimonium exhauserint.

9. PAULUS lib. 1 Decretorum.

SEverus Augustus dixit: Etsi probaretur Titius in servitute patris sui natus: tamen cum ex libera muliere sit procreatus, non prohibetur decurio fieri in sua civitate. §. 1. Non esse dubitandum, quin navicularii non debent decuriones creari.

10. MODESTINUS lib. 1 Responsorum.

HErennius Modestinus respondit, sola albi proscriptione minime decurionem factum, qui secundum Legem decurio creatus non sit.

11. CALLISTRATUS lib. 1 Cognit.

NOn tantum, qui teneræ ætatis, sed etiam qui grandes natu sunt, decuriones fieri prohibentur: illi quasi inhabiles Rempublicam tueri, ad tempus excusantur: hi vero in perpetuum amoventur. non alias seniores: ne seniorum excusatione juniores onerentur, ad omnia munera publica suscipienda soli relicti: neque enim *minores* vigintiquinque annis decuriones allegi, nisi ex causa possunt: neque hi, qui annum quinquagesimum quintum excesserunt: nonnunquam etiam longa *consuetudo*, in ea re observata, respicienda erit: quod etiam custodiendum Principes nostri, consulti de allegendis in ordine Nicomediensium hujus ætatis hominibus, rescripserunt.

12. IDEM lib. 6 Cognitionum.

EOs qui utensilia negotiantur, & vendunt, licet ab ædilibus cæduntur, non oportet quasi viles personas negligi. Denique non sunt prohibiti hujusmodi homines, decurionatum, vel aliquem honorem in sua patria petere: nec enim infames sunt, sed ne quidem arcentur honoribus, qui ab ædilibus flagellis cæsi sunt, quanquam jure suo ita ædiles officio isto fungantur. inhonestum tamen puto esse, hujusmodi personas, flagellorum ictibus subjectas, in ordinem recipi: & maxime in eis civitatibus, quæ copiam virorum honestorum habent: nam paucitas eorum qui muneribus publicis fungi debeant, necessario etiam hos ad dignitatem municipalem, si facultates habeant, invitet.

13. PAPIRIUS JUSTUS lib. 2 de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus & Verus, Augusti, rescripserunt, in tempus relegatos, & reversos, in ordinem allegi sine permissu Principis non posse. §. 1. Item rescripserunt, relegatos non posse tempore finito in ordinem decurionum allegi, nisi ejus ætatis fuerint, ut nondum decuriones creari possent: & dignitas certa, spem ejus honoris, id faceret, ut Princeps indulgere possit. §. 2. Item rescripserunt, eum, qui in relegatione natus est, non prohiberi honore decurionatus fungi. §. 3. Item rescripserunt, non admitti contradicere volentem, quod non recte quis sit creatus decurio: cum initio contradicere debuerit.

14. PAULUS lib. 1 Quæstionum.

DE decurione damnato non debere quæstionem haberi Divus Pius rescripsit: unde etiam si desierit decurio esse, deinde damnetur: non esse torquendum, in memoriam prioris dignitatis placet.

TIT. III.

DE ALBO SCRIBENDO.

1. ULPIANUS lib. 3 de Officio Proconsulis.

DEcuriones in albo ita scriptos esse oportet, ut lege municipali præcipitur: sed si lex cessat, tunc dignitates erunt spectandæ, ut scri-

ut scribantur eo ordine, quo quisque eorum maximo honore in municipio functus est: puta: qui *Duumviratum gesserunt*, si *hic honor præcellat*: & inter duumvirales antiquissimus quisque prior is: deinde hi, qui secundo post duumviratum honore in Republica functi sunt: post eos, qui tertio, & deinceps: mox hi, qui nullo honore functi sunt, prout quisque eorum in ordinem venit.

§. 1. In sententiis quoque dicendis idem ordo spectandus est, quem in albo scribendo diximus.

2. IDEM lib. 2 Opinionum.

IN albo decurionum in municipio nomina ante scribi oportet eorum, qui dignitates *Principis judicio* consecuti sunt: postea eorum, qui tantum municipalibus honoribus functi sunt.

TIT. IV.
DE MUNERIBUS ET HONORIBUS.

1. HERMOGENIANUS lib. 1 epit.

MUnerum civilium quædam sunt patrimonii, alia personarum. §. 1. Patrimonii sunt munera rei vehicularis, item navicularis, decemprimatus: ab istis enim periculo ipsorum exactiones solennium celebrantur.

§. 2. *Personalia* civilia sunt munera, defensio civitatis, id est, ut syndicus fiat, legatio, ad *census accipiendum*, vel patrimonium [scribitus] *καμηλασία*, id est, *camelorum agitatio exhibitioque*, annonæ ac similium cura, prædiorumque publicorum, frumenti comparandi, aquæductus: equorum circensium spectacula, publicæ viæ munitiones, arcæ frumentariæ, calefactiones thermarum, annonæ divisio, & quæcunque aliæ curæ istis sunt similes: ex his enim, quæ retulimus, cætera [etiam] per leges cujusque civitatis ex consuetudine longa intelligi potuerunt. §. 3. Illud tenendum est generaliter, personale quidem munus esse, quod corporibus, labore, cum sollicitudine animi ac vigilantia solenniter extitit: patrimonii vero, in quo sumptus maxime postulatur. §. 4. Æque personale munus est tutela, cura adulti, furiosive, item prodigi, muti, etiam ventri, etiam ad exhibendum cibum, potum, tectum, & similia: sed & in bonis, cujus officio usucapiones interpellantur, ac, ne debitores liberentur, providetur. item ex Carboniano Edicto bonorum possessione petita, si satis non detur, custodiendis bonis curator datus personali fungitur munere. His similes sunt bonis dati curatores, quæ fuerunt ejus, qui ab hostibus captus est, & reverti speratur. Item custodiendis ab eo relictis, cui necdum quisquam civili vel honorario jure successit, curatores constituti.

2. ULPIANUS lib. 21 ad Sabinum.

QUod ad honores pertinet: creditur in potestate filium habere etiam is, qui in patris potestate est.

3. IDEM lib. 2 Opinionum.

ET qui originem ab Urbe Roma habent, si alio loco domicilium constituerunt: munera ejus sustinere debent. §. 1. His, qui castris operam per militiam dant, nullum municipale munus injungi potest: cæteri autem privati, quamvis militum cognati sunt, legibus patriæ suæ, & provinciæ obedire debent.

§. 2. Si in metallum datus in integrum restitutus sit: perinde ac si nec damnatus fuisset, ad munera vel honores vocatur: nec opponet fortunam, & casus tristiores suos ad hoc solum, ne patriæ idoneus civis esse videatur.

§. 3. Corporalia munera fœminis ipse sexus denegat: quominus honores, aut munera injunguntur. §. 4. Filio, si nullam habet excusationem, intercedere pater, in cujus potestate est, jus non habet. §. 5. Quod pater non consensit honoribus sive muneribus filii, ne illius patrimonium oneri subjiciatur, præstat defensionem: non civem patriæ utilitatibus, quatenus potest, aufert. §. 6. Quamvis major annis septuaginta, & quinque liberorum incolumium pater sit, ideoque à muneribus civilibus excusetur: filii tamen ejus suo nomine competentia munera agnoscere debent. ideo enim proprium præmium immunitatis propter filios patribus datum est, quod illi subibunt.

§. 7. Vitricus onera munerum civilium nomine privigni sui suscipere nulla juris ratione cogitur. §. 8. Liberti muneribus fungi debent apud originem patronorum: sed si sua patrimonia habent suffectura oneribus. res enim patronorum muneribus libertinorum subjecta non est. §. 9. Quod pater in reatu criminis alicujus est, filiis impedimento ad honores esse non debet. §. 10. Decaprotos etiam minores annis 25 fieri, non militantes tamen, pridem placuit: quia patrimonii magis onus esse videtur.

§. 11. Exactionem tributorum, onus patrimonii esse constat. §. 12. Cura frumenti comparandi munus est: & ab eo ætas septuaginta annorum, vel numerus quinque incolumium liberorum excusat. §. 13. Eos milites, quibus supervenientibus hospitia præberi in civitate oportet, per vices ab omnibus, quos id munus contingit, suscipi oportet. §. 14. Munus hospitis in domo recipiendi, non personæ, sed patrimonii onus est. §. 15. Præses provinciæ provideat, munera & honores in civitatibus æqualiter per vices secundum ætates & dignitates, ut gradus munerum, honorumque, qui antiquitus statuti sunt, injungi: ne sine discrimine & frequenter iisdem oppressis, simul viris & viribus Respublicæ destituantur. §. 16. Si duo filii in patris potestate sint, eodem tempore munera eorum pater sustinere non compellitur.

§. 17. Si is, qui duos filios relinquebat, nihil de expediendis muneribus alterius filii ex communi patrimonio supremis suis cavit: propriis sumptibus is & munera, & honores, qui ei injungentur, suscipere debet, quamvis pro altero vivus pater ejusmodi onera expedierit.

4. IDEM lib. 3 Opinionum.

CUra extruendi vel reficiendi operis in civitate munus publicum est, à quo quinque liberorum incolumium pater excusetur. nec, si per vim extortum munus fuerit, excusationem, quam habet ab aliis muneribus, auferet.

§. 1. Deficientium facultatibus, ad munera, vel honores, qui indicuntur, excusatio non perpetua, sed temporalis est: nam si ex voto honestis rationibus patrimonium incrementum acceperit: suo tempore, an idoneus sit aliquis ad ea, quæ creatus fuerit, æstimabitur. §. 2. Inopes opera patrimonii ipsa non habendi necessitate non sustinent, corpori autem indicta obsequia solvunt. §. 3. Qui obnoxius muneribus suæ civitatis fuit, nomen militiæ, defugiendi oneris municipalis gratia, dedit: deteriorem causam Reip. facere non potuit.

5. SCÆVOLA lib. 1 Regularum.

NAvicularii & mercatores olearii, qui magnam partem patrimonii ei rei contulerunt, intra quinquennium muneris publici vacationem habent.

6. ULPIANUS lib. 4 de Officio Proconf.

REscripto Divorum Fratrum ad Rutilium Luppum ita declaratur: *Constitutio, quâ cautum*

stantium est, prout quisque decurio creatus est, ut ita & Magistratum apiscatur, totiens servari debet, quotiens idoneos & sufficientes omnes contingit. ceterum si ita quidem tenues & exhausti sunt, ut non modo publicis honoribus pares non sint, sed & vix de suo victum sustinere possint: & minus utile, & nequaquam honestum est, talibus mandari Magistratum: præsertim cum sint, qui convenienter ei, & suæ fortunæ, & splendori publico possint creari. Sciant igitur locupletiores, non debere se hoc prætextu legis uti: & de tempore, quo quisque in curiam allectus sit, inter eos demum esse quærendum, qui pro substantia sua capiant honoris dignitatem. §. 1. Debitores rerum publicarum ad honores invitari non posse, certum est, nisi prius in id, quod debetur Reipublicæ, satisfecerint. Sed eos demum debitores rerum publicarum accipere debemus, qui ex administratione Reipubl. relinquantur. Cæterum si non ex administratione sint debitores, sed mutuam pecuniam à Republica acceperint: non sunt in ea causa, ut honoribus arceantur. Plane vice solutionis sufficit, ut quis aut pignoribus, aut fidejussoribus idoneis caveat. & ita D. Fratres Aufideio Herenniano rescripserunt. Sed & si ex pollicitatione debeant, quæ tamen pollicitatio recusari non potest: in ea sunt conditione, ut honoribus arceantur. §. 2. Si quis accusatorem non habeat, non debet honoribus prohiberi: quemadmodum non debet is, cujus accusator destiterit: ita enim Imperator noster cum D. Patre suo rescripsit. §. 3. Sciendum est, quædam esse munera aut personæ aut patrimoniorum, itidem quosdam esse honores. §. 4. Munera, quæ patrimoniis injunguntur, vel intributiones, talia sunt, ut neque ætas ea excuset, neque numerus liberorum, nec alia prærogativa, quæ solet à personalibus muneribus exuere. §. 5. Sed enim hæc munera, quæ patrimoniis indicuntur, duplicia sunt: nam quædam possessoribus injunguntur, sive municipes sunt, sive non sunt: quædam nonnisi municipibus, vel incolis. Intributiones, quæ agris fiunt, vel ædificiis, possessoribus indicuntur: munera vero, quæ patrimoniorum habentur, non aliis, quam municipibus vel incolis.

7. MARCIANUS lib. 2 Publicorum.

REus delatus etiam ante sententiam honores petere Principalibus Constitutionibus prohibetur. Nec interest, plebeius, an decurio fuerit. Sed post annum, quam reus delatus est, petere non prohibetur: nisi per ipsum stetit, quominus causa intra annum expedietur.

§. 1. Eum, contra quem propter honores appellatum est, si pendente appellatione honorem usurpaverit, coërcendum D. Severus rescripsit. Ergo etsi is, qui honoribus per sententiam uti prohibitus est, appellaverit, abstinere interim petitione honoris debebit.

8. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

AD Rempublicam administrandam ante vicesimum quintum annum, vel ad munera, quæ non patrimonii sunt, vel honores, admitti minores non oportet: denique nec decuriones creantur, vel creati suffragium in curia ferunt. † Annus autem vicesimus quintus cœptus pro pleno habetur: hoc enim in honoribus favoris causa constitutum est, ut pro plenis inchoatos accipiamus: sed in his honoribus, in quibus Reipublicæ quid eis non committitur. cæterum, cum damno publico honorem ei committi, non est dicendum, etiam cum ipsius pernicie minoris.

9. IDEM lib. 3 de Officio Consulis.

SI quis, Magistratus in municipio creatus, munere injuncto fungi detrectet: per Præsides munus adgnoscere cogendus est remediis, quibus tutores quoque solent cogi ad munus, quod injunctum est, agnoscendum.

10. MODESTINUS lib. 5 Different.

HOnorem sustinenti munus imponi non potest: munus sustinenti honor deferri potest.

11. IDEM lib. 11 Pandectarum.

UT gradatim honores deferantur, Edicto, & ut à minoribus ad majores perveniatur, epistola Divi Pii ad Titianum exprimitur.

§. 1. Etsi lege municipali caveatur, ut præferrentur in honoribus certæ conditionis homines: attamen sciendum est, hoc esse observandum, si idonei sint: & ita Rescripto Divi Marci continetur. §. 2. Quotiens penuria est eorum, qui Magistratum suscipiunt, immunitas ad aliquid infringitur: sicuti D. Fratres rescripserunt.

§. 3. Reprobari posse medicum à republica, quamvis semel probatus sit, D. Magnus Antoninus cum patre rescripsit. §. 4. Eos qui primis literis pueros inducunt, non habere vacationem D. [Magnus] Antoninus rescripsit.

12. JAVOLENUS lib. 6 ex Cassio.

CUi muneris publici vacatio datur, non remittitur ei, ne Magistratus fiat: quia id ad honorem magis, quam ad munera pertinet. cætera omnia, quæ ad tempus extra ordinem exiguntur, veluti munitio viarum, ab hujusmodi persona exigenda non sunt.

13. IDEM lib. 15 ex Cassio.

VAcatio, itemque immunitas, quæ liberis & posteris alicujus data est, ad eos duntaxat pertinet, qui ejus familiæ sunt.

14. CALLISTRATUS lib. 1 de Cognit.

H*Onor municipalis* est administratio Reipublicæ cum dignitatis gradu, sive cum sumptu, sive sine erogatione contingens. §. 1. Munus aut publicum, aut privatum est. Publicum munus dicitur, quod in administranda Republica [cum] sumptu sine titulo dignitatis subimus.

§. 2. Viarum munitiones, prædiorum collationes, non personæ, sed locorum munera sunt.

§. 3. De honoribus, sive muneribus gerendis cum quæritur, in primis consideranda persona est ejus, cui defertur honor, sive muneris administratio: item origo natalium: facultates quoque an sufficere injuncto muneri possint: item lex, secundum quam muneribus quisque fungi debeat. §. 4. Plebeii filiifamilias periculo ejus, qui nominaverit, tenebuntur: idque Imperator noster Severus Augustus in hæc verba rescripsit: *Si in numero plebeiorum filius tuus est: quanquam invitus honores ex persona filii suscipere cogi non debeas: tamen resistere, quominus patriæ obsequatur periculo ejus, qui nominavit, jure patriæ potestatis non potes.* §. 5. Gerendorum honorum non promiscua facultas est, sed ordo certus huic rei adhibitus est: nam neque prius majorem Magistratum quisquam, nisi minorem susceperit, gerere potest: neque ab omni ætate, neque continuare quisque honores potest. §. 6. Si alii non sint, qui honores gerant, eosdem compellendos, qui gesserint, complurimis Constitutionibus cavetur. D. etiam Hadrianus de iterandis muneribus rescripsit in hæc verba: Illud consentio, ut si alii non erunt idonei, qui [hoc] munere fungantur, ex his qui [jam] functi sunt, creentur.

15. PAPINIANUS lib. 5 Responsorum.

ET si filium pater decurionem esse voluit: tamen defuncto, honores, qui filio decurioni congruentes post mortem patris obtigerunt, ad onus coheredis filii non pertinent, cum ei decu-

ei decurioni sufficientes facultates pater reliquerit.

16. PAULUS lib. I Sententiarum.

ÆStimationem honoris, aut muneris, in pecunia, pro administratione offerentes audiendi non sunt. §. 1. Qui pro honore pecuniam promisit, si solvere eam cœpit: totam præstare, operis inchoati exemplo, cogendus est.

§. 2. Invitus filius pro patre, Rempublicam salvam fore, cavere non cogitur. §. 3. Defensionem Reipublicæ amplius, quam semel, suscipere nemo cogitur, nisi id fieri necessitas postulet.

17. HERMOGENIANUS lib. I epitom.

SPonte Provinciæ Sacerdotium iterare nemo prohibetur. §. 1. Immunis ab honoribus & muneribus civilibus, si decurioni creato filio, quem habet in potestate, consentiat, in muneribus & honoribus sumptus subministrare filio compellitur.

18. ARCADIUS CHARISIUS lib. singulari de muneribus civilibus.

M*Unerum civilium* triplex divisio est: nam quædam munera personalia sunt, quædam patrimoniorum dicuntur, alia mixta.

§. 1. Personalia sunt, quæ animi provisione, & corporalis laboris intentione sine aliquo gerentis detrimento perpetrantur: veluti tutela, vel cura. §. 2. Calendarii quoque curatio, & quæstura in aliqua civitate, inter honores non habetur: sed personale munus est. §. 3. Tironum, sive equorum productio, & si qua alia animalia necessario producenda vel res pervehendæ, sive persequendæ sunt, vel pecuniæ fiscales, sive annona, vel vestis, personæ munus est.

§. 4. Cursus vehicularis sollicitudo, item angariarum præbitio, personale munus est.

§. 5. Cura quoque emendi frumenti, olei (nam harum specierum curatores, quos σιτώνας, id est, *frumentarios*, & ἐλαιώνας, id est, *olearios* appellant, creari moris est) inter personalia munera in quibusdam civitatibus numerantur: & calefactio publici balnei, si ex reditibus alicujus civitatis curatori pecunia subministratur. §. 6. Sed & cura custodiendi aquæductus personalibus muneribus adgregatur. §. 7. Hirenarchæ quoque, qui disciplinæ publicæ & corrigendis moribus præficiuntur. Sed & qui ad faciendas vias eligi solent, cum nihil de proprio patrimonio in hoc munus conferant. Item Episcopi, qui præsunt pani, & cæteris venalibus rebus, quæ civitatum populis [ad] quotidianum victum usui sunt, personalibus muneribus funguntur. §. 8. Qui annonam suscipit vel exigit, vel erogat, & exactores pecuniæ pro capitibus, personalis muneris sollicitudinem sustinent. §. 9. Sed & curatores, qui ad colligendos civitatium publicos reditus eligi solent, personali munere subjungantur.

§. 10. Hi quoque, qui custodes ædium, vel archeotæ vel logographi, vel tabularii, vel xenoparochi: ut in quibusdam civitatibus, vel limenarchæ, vel curatores ad extruenda vel reficienda ædificia publica, sive palatia, sive navalia, vel mansiones destinantur: si tamen pecuniam publicam in operis fabricam erogent, & qui faciendis vel reficiendis navibus, ubi usus exigit, præponuntur, muneribus personalibus adstringuntur. §. 11. Camelasia quoque similiter personale munus est: nam, ratione habita & alimentorum, & camelorum, certa pecunia camelariis dari debet, ut solo corporis ministerio obligentur. Hos ex albi ordine vocari, nec ulla excusatione liberari, nisi sola læsi & inutilis corporis, & infirmitate, specialiter sit expressum. §. 12. Legati quoque, qui ad sacrarium Principis mittuntur, quia viaticum, quod legativum dicitur, interdum solent accipere: sed & nyctostrategi, & pistrinorum curatores personale munus ineunt. §. 13. Defensores quoque, quos Græci syndicos appellant, & qui ad certam causam agendam vel defendendam eliguntur, laborem personalis muneris adgrediuntur.

§. 14. Judicandi quoque necessitas inter munera personalia habetur. §. 15. Si aliquis fuerit electus, ut compellat eos, qui prope viam publicam possident, sternere viam: personale munus est. §. 16. Pari modo, qui acceptandis, *sive suscipiendis censualibus professionibus destinantur*, ad personalis muneris sollicitudinem animum intendunt. §. 17. Mastigophori quoque qui agonothetas in certaminibus comitantur, & scribæ magistratus, personali muneri serviunt.

§. 18. Patrimoniorum sunt munera, quæ sumptibus patrimonii, & damnis administrantis expediuntur. §. 19. Elemporia, & ospratura apud Alexandrinos patrimonii munus existimatur.

§. 20. Susceptores quoque vini per provinciam Africam patrimonii munus gerunt. §. 21. Patrimoniorum autem munera duplicia sunt: nam quædam ex his muneribus possessionibus sive patrimoniis indicuntur, veluti agminales equi, vel mulæ, & angariæ, atque veredi. §. 22. Hujusmodi igitur obsequia & hi, qui neque municipes, neque incolæ sunt, adgnoscere coguntur.

§. 23. Sed & eos, qui fœnus exercent, etsi veterani sint, tributiones ejusmodi agnoscere debere, rescriptum est. §. 24. Ab hujusmodi muneribus neque primipilaris, neque veteranus, aut miles, aliusve, qui privilegio aliquo subnixus, nec pontifex excusatur. §. 25. Præterea habent quædam civitates prærogativam, ut hi, qui in territorio earum possident, certum quid frumenti pro mensura agri per singulos annos præbeant: quod genus collationis munus possessionis est.

§. 26. Mixta munera decaprotiæ, & icosaprotiæ, ut Herennius Modestinus & notando, & disputando bene & optima ratione decrevit: nam decaproti, & icosaproti tributa exigentes, & corporale ministerium gerunt, & pro omnibus defunctorum fiscalia detrimenta resarciunt: ut & merito inter mixta hoc munus numerari debeat.

§. 27. Sed ea, quæ supra personalia esse diximus, si hi, qui funguntur, ex lege civitatis suæ, vel more, etiam de propriis facultatibus impensas faciant, vel annonam exigentes desertorum prædiorum damna sustineant: mixtorum definitione continebuntur. §. 28. Hæc omnia munera, quæ trifariam divisimus, una significatione comprehenduntur: nam personalia, & patrimoniorum, & mixta munera, civilia seu publica appellantur. §. 29. Sive autem personalium duntaxat, sive etiam civilium munerum immunitas alicui concedatur: neque ab annona, neque ab angariis, neque à veredo, neque ab hospite recipiendo, neque à nave, neque capitatione, exceptis militibus & veteranis, excusari possunt.

§. 30. Magistris, qui civilium munerum vacationem habent, item grammaticis, & oratoribus, & medicis, & philosophis, ne hospitem reciperent, à Principibus fuisse immunitatem indultam, & D. Vespasianus & D. Hadrianus rescripserunt.

TIT. V.

DE VACATIONE, ET EXCUSATIONE MUNERUM.

1. ULPIANUS lib. 2 Opinionum.

OMnis excusatio sua æquitate nititur: sed si prætendentibus aliquid sine judice credatur,

credatur, aut passim sine temporis præfinitione, prout cuique libuerit, permissum fuerit se excusare, non erunt, qui munera necessaria in rebus publicis obeant: quare &, qui liberorum incolumium jure à muneribus civilibus sibi vindicant excusationem, appellationem interponere debent: & qui tempora præfinita in ordinem ejusmodi appellationum peragendo non servaverint, merito præscriptione repelluntur.

§. 1. Qui excusatione aliqua utuntur, quotiescunque creati fuerint, etsi jam ante absoluti sunt, necesse habent appellare. sed si per calumniam & sæpius idem adversarius vexandi gratia ejus, quem scit perpetua vacatione subnixum, id facere probatus erit, sumptus litis exemplo Decretorum Principalium præstare jubeatur ei, quem sine causa sæpius inquietabit.

§. 2. Qui in fraudem ordinis in honoribus gerendis, cum inter eos ad primos honores creari possint, qui in civitate munerabantur, evitandorum majorum onerum gratia ad colonos prædiorum se transtulerunt, ut minoribus subjiciantur: hanc excusationem sibi non paraverunt.

§. 3. Quamvis sexagintaquinque annorum aliquis sit, & tres liberos incolumes habeat: à muneribus tamen civilibus propter has causas non liberatur.

2. IDEM lib. 3 Opinionum.

SExtum decimum ætatis annum agentem, ad munus sitoniæ vocari non oportet: sed si nihil proprie in patria servatur, de minoribus quoque annis vigintiquinque ad munera sive honores creandi justa ætas servanda est. §. 1. Numerus liberorum, aut septuaginta annorum, ab honoribus aut muneribus his cohærentibus excusationem non præstat, sed à muneribus tantum civilibus. §. 2. Adoptivi filii in numerum non proficiunt eorum liberorum, qui excusare parentes solent. §. 3. Qui ad munera vocantur, vivorum se liberorum numerum habere tempore, quo propter eos excusari desiderant, probari debent: numerus enim liberorum postea impletus, susceptis antea muneribus non liberat.

§. 4. Quæ patrimoniorum onera sunt, numero liberorum non excusantur. §. 5. Incolumes liberi, etiam si in potestate patri suo desierint esse, excusationem à muneribus civilibus præstant. §. 6. Minus audiens immunitatem civilium munerum non habet. §. 7. Quem ita senio, & corporis imbecillitate vexari Præses animadverterit, ut muneri perferendæ pecuniæ non sufficiat: dimittat & alium constituat. † Corporis debilitas eorum munerum excusationem præstat, quæ tantum corpore implenda sunt: cæterum quæ consilio prudentis viri, vel patrimonio sufficientis in homines obiri possunt: nisi certis & receptis probabilibus causis non remittuntur. §. 8. Qui pueros primas literas docent, immunitatem à civilibus muneribus non habent: sed ne cui eorum id, quod supra vires sit, indicatur, ad Præsidis religionem pertinet, sive in civitatibus, sive in vicis primas literas magistri doceant.

3. SCÆVOLA lib. 3 Regularum.

HIs qui naves marinas fabricaverunt, & ad annonam Populi Romani præfuerint, non minores quinquaginta millium modiorum, aut plures singulas non minores decem millium modiorum, donec hæ naves navigant, aut aliæ in earum locum, muneris publici vacatio præstatur ob navem. Senatores autem hanc vacationem habere non possunt; quod nec habere illis navem ex Lege Julia repetundarum licet.

4. NERATIUS lib. 1 Membranarum.

TEmpus vacationis, quod datur eis, qui Reipublicæ causa afuerunt, non ex eo die numerandum est, quo quis abesse desiit, sed cum quodam laxamento itineris: neque enim minus abesse Reipublicæ causa intelligendus est, qui adit negotium, vel ab eo revertitur. Si quis tamen plus justo temporis, aut itinere, aut in alio loco commoratus, consumpserit: ita ea interpretanda erit: ut ex eo tempore vacationis dies incipiat ei cedere, quo iter ex commodo peragere potuisset.

5. MACER lib. 2 de Officio Præsidis.

A Decurionatu, quamvis hic quoque honor est, ad alium honorem nullam vacationem tribuendam, Ulpianus respondit.

6. PAPINIANUS lib. 2 Quæstionum.

HI qui muneris publici vacationem habent, ad ea, quæ extra ordinem imperantur, compelli non solent.

7. IDEM lib. 36 Quæstionum.

A Muneribus, quæ non patrimoniis indicuntur, veterani post Optimi nostri Severi Augusti literas, perpetuo excusantur.

8. IDEM lib. 1 Responsorum.

IN honoribus delatis neque major annum septuaginta, neque pater numero quinque liberorum excusatur. Sed in Asia sacerdotium Provinciæ suscipere non coguntur numero liberorum quinque subnixi, quod Optimus Maximusque Princeps noster Severus Augustus decrevit, ac postea in cæteris provinciis servandum esse constituit. §. 1. Non alios fisci vectigalium redemptores a muneribus civilibus, ac tutelis excusari placuit, quam eos qui præsentes negotium exercerent. §. 2. Vacationum privilegia non [vetant] liberos veteranorum.

§. 3. Qui muneris publici vacationem habet per magistratus, ex improviso collationes indictas recte recusat: eas vero, quæ è lege fiunt, recusare non debet. §. 4. Philosophis, qui se frequentes atque utiles per eandem studiorum sectam contendentibus præbent, tutelas, item munera sordida corporalia remitti placuit: non ea quæ sumptibus expediuntur: etenim vere philosophantes pecuniam contemnunt, cujus retinendæ cupidine fictam adseverationem detegunt. §. 5. Qui maximos Principes appellavit, & causam propriam acturus Romam profectus est: quoad cognitio finem accipiat, ab honoribus, & civilibus muneribus apud suos excusatur.

9. PAULUS lib. 1 Responsorum.

EOs qui Romæ profitentur, proinde in patria sua excusari muneribus oportere, ac si in patria sua profiterentur. §. 1. Paulus respondit: privilegium, frumentariis negotiatoribus concessum, etiam ad honores excusandos pertinere.

10. IDEM lib. 1 Sententiarum.

AB his oneribus, quæ possessionibus vel patrimonio indicuntur, nulla privilegia præstant vacationem. §. 1. Corpus mensurarum frumenti juxta annonam Urbis habent vacationem: in provinciis non idem. §. 2. Angariorum præstatio, & recipiendi hospitis necessitas, & militi & liberalium artium professoribus inter cætera remissa sunt. §. 3. Auctis post appellationem medio tempore facultatibus, paupertatis obtentu non excusantur. §. 4. Defensores Reipublicæ ab honoribus & muneribus eodem tempore vacant.

11. HERMOGENIANUS lib. 1 Juris epitomarum.

SUnt munera, quæ rei proprie cohærent: de quibus neque liberi, neque ætas, nec merita militiæ, nec ullum aliud privilegium jure tribuit excusationem: ut sit prædiorum collatio, viæ sternendæ angariarumve exhibitio, hospitis suscipiendi munus (nam nec hujus quisquam excusationem, præter eos, quibus Principali beneficio concessum est, habet), & si qua sunt præterea alia hujusmodi.

12. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

LEgato, qui publicum negotium tuitus sit, intra tempora vacationis præstituta rursum ejusdem negotii defensio mandari non potest.

§. 1. Comites Præsidum, & Proconsulum, Procuratorumve Cæsaris, à muneribus, & honoribus & tutelis vacant.

13. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

PRætor eos, quoscunque intelligit operam dare non posse ad judicandum, pollicetur se excusaturum: forte quod in perpetuum quis operam dare non potest, quod in eam valetudinem incidit, ut certum sit, eum civilia officia subire non posse, aut si alio morbo laboret, ut suis rebus superesse non possit, vel si qui sacerdotium nancti sint, ut discedere ab eo sine religione non possint: nam & hi in perpetuum excusantur.

§. 1. Duo genera tribuendæ muneris publici vacationis sunt: unum plenius, cum & militiæ datur; aliud exiguius, cum nudam muneris vacationem acceperint. §. 2. Qui autem non habet excusationem, etiam invitus judicare cogitur. §. 3. Si post causam actam cœperit se excusare judex: si quidem privilegio, quod habuit ante, quam susciperet judicium, velit se excusare, nec audiendus est: semel enim adgnoscendo judicium, renunciat excusationi: quod si postea justa causa incidit, ut judex vel ad tempus excusetur: non debet in alium judicium transferri, si cum captione id futurum est alterutrius: tolerabilius denique est, interdum judicem, qui semel cognoverat, tantisper expectare, quam judici novo rem rursum judicandam committere.

14. MODESTINUS lib. 1 Regularum.

AD excusationem munerum defunctus filius non prosit, præterquam in bello amissus. §. 1. Eodem tempore idem duas curas operis [non] administrabit.

TIT. VI.

DE JURE IMMUNITATIS.

1. ULPIANUS lib. 3 Opinionum.

QUi ob hoc tantum in navibus sunt, ut in his agendi causa operarentur, nulla constitutione immunitatem à muneribus civilibus habent. §. 1. Personis datæ immunitates heredibus non relinquuntur. §. 2. Sed & generi posterisque datæ custoditæque, ad eos, qui ex fœminis nati sunt, non pertinent.

2. IDEM lib. 4 de Officio Proconsulis.

SI qui certa conditione muneribus vel honoribus se adstrinxerunt, cum alias compelli non possent inviti suscipere istum honorem: fides eis servanda est conditioque, qua se ad munera sive honores applicare passi sunt. §. 1. Impuberes, quamvis necessitas penuriæ hominum cogat, ad honores non esse admittendos, rescripto ad Benidium Rufum, Legatum Ciliciæ declaratur.

3. IDEM libro quinto.

MAjores septuaginta annis à tutelis, & muneribus [personalibus] vacant, sed qui ingressus est septuagesimum annum, nondum egressus, hac vacatione non utetur: quia non videtur major esse septuaginta annis, qui annum agit septuagesimum.

4. MODESTINUS lib. 6 Regularum.

IMmunitates generaliter tributæ eo jure, ut ad posteros transmitterentur, in perpetuum succedentibus durant.

5. CALLISTRATUS lib. 1 de Cognitionibus.

SEmper in civitate nostra senectus venerabilis fuit: namque Majores nostri penes eundem honorem senibus quem magistratibus tribuebant. Circa munera quoque municipalia subeunda idem honor senectuti tributus est. Sed eum qui in senectute locuples factus est, & ante nullo publico munere functus est, dici potest non eximi ab hoc onere privilegio ætatis: maxime si non tam corporis habeat vexationem, quam pecuniæ erogationem indicti muneris administratio: & ex ea civitate, in qua non facile sufficientes viri publicis muneribus inveniantur.

§. 1. Legem quoque respici cujusque loci oportet, an cum aliquas immunitates nominatim complecteretur, etiam de numero annorum in ea commemoretur: idque etiam colligi potest ex literis Divi Pii, quas emisit ad *Ennium Proculum* Proconsulem Provinciæ Africæ.

§. 2. Demonstratur varie, nec abscisse, numerum liberorum ad excusationem municipalium munerum prodesse, ex Rescriptis Divi Elvii Pertinacis: namque Silvio Candido in hæc verba rescripsit: Εἰ καὶ μὴ πασῶν λειτουργιῶν ἀφίησιν τοὺς πατέρας ὁ τῶν τέκνων ἀριθμός. ἀλλ' οὖν ἐπειδὴ ἑκκαίδεκα παῖδας ἔχειν διὰ τοῦ βιβλίου ἐδήλωσας, οὐκ ἔστιν ἄλογον ὥστε συγχωρῆσαι σχολάζειν τῇ παιδοτροφίᾳ καὶ ἀνίεσθαί σε τῶν λειτουργιῶν· id est, *Etsi non ab omnibus muneribus dimittit patrem natorum numerus: tamen quia sedecim pueros habere te per libellum notificasti: non est irrationabile, ut concedamus filiorum educatione remitti tibi munera.*

§. 3. Negotiatores qui annonam urbis adjuvant, item navicularii, qui annonæ urbis serviunt, immunitatem à muneribus publicis consequuntur, quamdiu in ejusmodi actu sunt: *nam remuneranda pericula eorum, quin etiam & hortanda præmiis, merito placuit*, ut qui peregre muneribus, & quidem publicis, cum periculo & labore fungentur, à domesticis vexationibus, & sumptibus liberentur: cum non sit alienum dicere, etiam hos Reipublicæ causa, dum annonæ Urbis serviunt, abesse.

§. 4. Immunitati quæ naviculariis præstatur, certa forma data est: quam immunitatem ipsi duntaxat habent, non etiam liberis, aut libertis eorum præstatur, idque Principalibus Constitutionibus declaratur. §. 5. D. Hadrianus rescripsit, immunitatem navium maritimarum dumtaxat habere, qui Annonæ Urbis serviunt.

§. 6. Licet in corpore naviculariorum quis sit, navem tamen vel naves non habeat, nec omnia ei congruant, quæ Principalibus Constitutionibus cauta sint, non poterit privilegio naviculariis indulto uti: idque, & Divi Fratres rescripserunt in hæc verba, Ἦσαν καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπὶ προφάσει τῶν ναυκλήρων καὶ τὸν σῖτον καὶ ἔλαιον ἐμπορευομένων εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ὄντων ἀτελῶν ἀξιοῦντες τῆς λειτουργίας διαδιδράσκειν, μήτε ἐπιπλέοντες, μήτε τὸ πλεῖον μέρος τῆς οὐσίας ἐν τοῖς ναυκληρίοις καὶ ταῖς ἐμπορίαις ἔχοντες, ἀφαιρεθήτω τῶν τοιούτων ἡ ἀτέλεια. id est, *Erant & alii quidam, qui sub occasione naviculariorum frumentum, & oleum inferentium in Romani Populi forum, & ideo immunium postulabant se subtrahere: qui neque navigabant,*

bant, neque maximam patrimonii partem in re nautica, & mercibus habebant: auferatur hujusmodi hominum immunitas. §. 7. Hoc circa vacationes dicendum est, ut si ante quis ad munera municipalia vocatus sit, quam negotiari inciperet, vel ante quam in collegium adsumeretur, quod immunitatem pariat, vel antequam septuagenarius fieret, vel antequam publice profiteretur, vel antequam liberos susciperet, compellatur ad honorem gerendum. §. 8. Negotiatio pro incremento facultatium exercenda est: alioquin si quis majore pecuniæ suæ parte negotiationem exercebit, rursus locuples factus in eadem quantitate negotiationis perseveraverit, tenebitur muneribus, sicuti locupletes, qui modica pecunia comparatis navibus, muneribus se publicis subtrahere tentant: idque ita observandum epistola Divi *Hadriani* scripta est.

§. 9. Divus quoque Pius rescripsit, ut quotiens de aliquo naviculario quæratur, illud excutiatur, an effugiendorum munerum causa imaginem navicularii induat. §. 10. Conductores etiam vectigalium fisci, necessitate subeundorum municipalium munerum non obstringuntur: idque ita observandum Divi Fratres rescripserunt. Ex quo Principali Rescripto intelligi potest, non honori conductorum datum, ne compellantur ad munera municipalia, sed ne extenuentur facultates eorum, quæ subsignatæ sint fisco. Unde subsisti potest, an prohibendi sint à Præside, vel Procuratore Cæsaris, etiam si ultro se offerant municipalibus muneribus, quod propius est defendere, nisi si paria fisco fecisse dicantur. §. 11. Coloni quoque Cæsaris à muneribus [municipalibus] liberantur, ut idoneiores prædiis fiscalibus habeantur. §. 12. Quibusdam collegiis vel corporibus, quibus jus coëundi lege permissum est, immunitas tribuitur: scilicet eis collegiis vel corporibus, in quibus artificii sui causa unusquisque adsumitur: ut fabrorum corpus est, & si qua eandem rationem originis habent, id est, idcirco instituta sunt, ut necessariam operam publicis utilitatibus exhiberent. Nec omnibus promiscue, qui adsumpti sunt in his collegiis immunitas datur: sed artificibus duntaxat. Nec ab omni ætate allegi possunt, ut Divo Pio placuit: qui reprobavit prolixæ vel imbecillæ admodum ætatis homines. Sed ne quidem eos qui augeant facultates, & munera civitatium sustinere possunt, privilegiis, quæ tenuioribus per collegia distributis concessa sunt, uti posse, plurifariam constitutum est. §. 13. Eos, qui in corporibus allecti sunt, quæ immunitatem præbent navicularium, si honorem decurionatus adgnoverint, compellendos subire publica munera, accepi: idque etiam confirmatum videtur Rescripto Divi Pertinacis.

6. TARRUNTENUS PATERNUS lib. 1 Militarium.

QUibusdam aliquam vacationem munerum graviorum conditio tribuit: ut sunt mensores, optio, valetudinarii, medici, capsarii, [&] artifices, & qui fossam faciunt, veterinarii, architectus, gubernatores, naupegi, ballistrarii, specularii, fabri sagittarii, ærarii, bucularum structores, carpentarii, scandularii, gladiatores, aquilices, tubarii, cornuarii, arcuarii, plumbarii, ferrarii, lapidarii, & hi qui calcem cocunt, & qui sylvam infindunt, qui carbonem cædunt, ac torrent: in eodem numero haberi solent lanii venatores, victimarii, & optio, fabricæ, & qui ægris præsto sunt, librarii quoque qui docere possint, & horreorum librarii, [& librarii] depositorum, & librarii caducorum, & adjutores corniculariorum, & stratores, & polliones, & custodes armorum & præco, & bocinator: hi igitur omnes inter immunes habentur.

TIT. VII.

DE LEGATIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. 8 ad Massurium Sabinum.

LEgatus municipalis, si deseruerit legationem pœna adficiatur extraordinaria, motus ordine, ut plerumque solet.

2. IDEM lib. 1 Opinionum.

LEgatus contra Rempublicam cujus legatus est, per alium à Principe quid postulare potest. §. 1. Utrum quis deseruerit legationem, an ex necessaria causa moram passus sit, ordini patriæ suæ probare debet. §. 2. Cessatio unius legati ei qui munus, ut oportet, obiit, non nocet. §. 3. His qui gratuitam legationem susceperunt, legativum ex forma restituatur.

3. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

CUm quæritur, an in eum qui in legatione sit, actio dari debeat: non tam interest, ubi quis aut crediderit, aut dari stipulatus sit, quam illud, an id actum sit, ut legationis tempore solvetur.

4. MARCIANUS lib. 12 Institutionum.

SCiendum est, debitorem Reipublicæ legatione fungi non posse: & ita Divus Pius *Claudio Saturnino* & *Faustino* rescripsit. §. 1. Sed & eos, quibus jus postulandi non est, legatione fungi non posse, & ideo arena missum, non jure legatum esse [missum] Divi *Severus* & *Antoninus* rescripserunt. §. 2. Debitores autem fisci non prohibentur legatione fungi. §. 3. Si accusatio alicujus publice instituta sit: non est compellendus accusator ad eum legationem suscipere, qui se amicum vel domesticum dicit ejus, qui accusatur, & ita Divi fratres *Æmilio Rufo* rescripserunt. §. 4. Legati vicarios dare non alios possunt, nisi filios suos. §. 5. Ordine unusquisque munere legationis fungi cogitur: & non alias compellendus est munere legationis fungi, quam si priores qui in curiam lecti sunt, functi sunt. † Sed si legatio de primoribus viris desideret personas, & qui ordine vocantur, inferiores sint, non esse observandum ordinem D. Hadrianus ad *Clazomenios* rescripsit.

§. 6. Præcipitur autem Edicto Divi Vespasiani omnibus civitatibus, ne plures, quam ternos legatos mittant.

5. SCÆVOLA lib. 1 Regularum.

LEgato tempus prodest, ex quo legatus creatus est, non ex quo Romam venit. §. 1. Sed si non constat legatus sit, an non? Romæ Prætor de hoc cognoscit.

6. ULPIANUS lib. 5 de Officio Proconsulis.

FIlio propter patrem legationis vacatio ne concedatur, Imperator noster cum patre *Claudio Callisto* rescripsit in hæc verba: *Quod desideras, ut propter legationem patris tui à legatione tu vaces, in intervallis bonorum, qui sumptum habent, recte observatur: in impendiis legationum, quæ solo ministerio obeuntur, diversa causa est.*

7. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

FIlius decurio pro patre legationis officium suscepit: ea res filium, quo minus ordine suo legatus proficiscatur, non excusat: pater tamen biennii vacationem vindicare poterit: quia per filium legatione functus videtur.

8. PAULUS lib. 1 Regularum.

PAulus respondit, eum qui legatione functus est, intra tempora vacationis præfinita non oportere compelli rursum ad defendendum publicum negotium, etiam si de eadem causa litigetur. §. 1. Imperatores Antoninus & Severus Augusti *Germano Silvano*: legatione functis biennii vacatio conceditur. Nec interest, utrum legatio in Urbe, an in Provincia agentibus nobis mandata sit. §. 2. Paulus respondit, eum qui legatione fungitur, neque alienis, neque propriis negotiis se interponere debere: in qua causa non videri eum quoque contineri, qui cum amico suo Prætore gratis consilium participat.

9. IDEM lib. 3 Responsorum.

PAulus respondit, de eo damno, quod legationis tempore legatus passus est, posse eum etiam legationis tempore experiri.

10. IDEM lib. 1 Sententiarum.

LEgatus, antequam officio legationis functus sit, in rem suam nihil agere potest, exceptis his quæ ad injuriam ejus, vel damnum parata sunt. §. 1 Si quis in munere legationis, antequam ad patriam revertatur, decessit, sumptus qui proficiscenti sunt dati non restituuntur.

11. IDEM lib. singul. de jure Libellorum.

SI absenti injuncta est legatio, eamque gratuitam susceperit: potest quis & per alium legationem mittere. §. 1. Qui legationis officio fungitur, licet suum negotium curare non potest: Magnus tamen *Antoninus* permisit ei pupillæ nomine & instruere & defendere causam, licet legationi, quam suscepit, nondum renuntiaverit: præcipue cum Principem officii ipsius absentem esse dicebat.

12. SCÆVOLA lib. 1 Digestorum.

LEgatus creatus à patria sua, suscepta legatione, in Urbem Romam venit, & nondum perfecta legatione, domum, quæ erat in ipsius civitate Nicopoli emit, *Quæsitum* est, an in Senatusconsultum inciderit, quo prohibentur legati ante perfectam legationem negotiis vel privatis rebus obstringi? *Respondit*, non videri teneri.

13. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

VIcarius alieni muneris voluntate sua datus, ordine suo legationem suscipere non admissa biennii præscriptione cogetur.

14. ULPIANUS lib. 74 ad Edictum Prætoris.

QUi libera legatione abest, non videtur Reip. causa abesse: hic enim non publici commodi causa, sed sui abest.

15. MODESTINUS lib. 7 Regularum.

IS, qui legatione fungitur, libellum sine permissu Principis de aliis suis negotiis dare non potest.

16. IDEM lib. 8 Regularum.

EUndem plures legationes suscipere prohibitum non est: præterea si & sumptus & itineris compendium suadeat. §. 1. Ante legationem susceptam si cui negotium moveatur, etiam absens defendi debet: suscepta legatione, non nisi injuncto munere fungatur.

17. POMPONIUS lib. 37 ad Quintum Mucium.

SI quis legatum hostium pulsasset, contra jus gentium id commissum esse existimatur: quia *sancti habentur legati*: & ideo, si, cum legati apud nos essent gentis alicujus, bellum cum eis indictum sit? responsum est, liberos eos manere: id enim juri gentium conveniens esse: itaque eum, qui legatum *pulsasset*, Quintus Mucius dedi hostibus, quorum erant legati, solitus est respondere: quem hostes si non recepissent, *quæsitum* est, an civis Romanus maneret? quibusdam existimantibus manere, aliis contra: quia quem semel Populus jussisset dedi, ex civitate expulisse videretur: sicut faceret, cum aqua, & igni interdiceret. in qua sententia videtur Publius *Mucius* fuisse. Id autem maxime quæsitum est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi deditum non acceperunt: de quo tamen lex postea lata est, ut esset civis Romanus, & Præturam quoque gessisse dicitur.

TIT. VIII.

DE ADMINISTRATIONE RERUM AD CIVITATES PERTINENTIUM.

1. ULPIANUS lib. 10 Disputationum.

QUod ad certam speciem Civitatis relinquitur, in alios usus convertere non licet.

2. IDEM lib. 3 Opinionum.

NOn utique de exemplo posterioris locationis præteritarum conductionum, quæ suam legem habuerunt, rationem iniri oportet.

§. 1. Quod quis suo nomine exercere prohibetur, id nec per subjectam personam agere debet. Et ideo si decurio, subjectis aliorum nominibus, prædia publica locat, quæ decurionibus conducere non licet: secundum Legem usurpata revocentur. §. 2. Quod de frumentaria ratione in alium usum conversum est, sua causa cum incremento debito restituatur: idque etsi contra absentem pronunciatum est, inanis est querela: ratio tamen administrationis secundum fidem acceptorum, & datorum ponatur.

§. 3. Frumentariæ pecuniæ suo nomine debitor quamprimum solvat: necessaria enim omnibus rebus publicis frumentaria pecunia moram solutionis accipere non debet: sed debitores, quos ex eadem causa habet, ad solutionem per Præsidem Provinciæ compellantur.

§. 4. Ad frumenti comparationem pecunia data restitui civitati, non compensari in erogata debet. Sin autem frumentaria pecunia in alios usus, quam quibus destinata est, conversa fuerit, veluti in opus balneorum publicorum: licet ex bona fide datum probatur, compensari quidem frumentariæ pecuniæ non oportet: solvi autem à Curatore Reipub. jubetur. §. 5. Si indemnitas debiti frumentariæ pecuniæ cum suis usuris sit, immodicæ, & illicitæ computationis modus non adhibetur, id est, ne commodorum commoda & usuræ usurarum incrementum faciant.

§. 6. Grani æstimationem per injuriam post emptionem ablati, quæ rationibus publicis refertur, Curator Reip. domino restitui jubeat.

§. 7. Si eo tempore quo nominatus est idoneus, postea lapsus facultatibus, damnum debitis Reip. dederit: quia fortuitos casus nullum humanum consilium providere potest, Creator hoc nomine nihil præstare debet.

§. 8. Jus Reipublicæ pacto mutari non potest, quominus magistratus collegæ quoque nomine conveniantur in his speciebus, in quibus id fieri jure permissum est. §. 9. Actio autem, quæ propterea in collegam decerni solet, ei, qui pro altero dependit, ex æquitate competet.

§. 10. Quod depensum pro collega in magistratu probabitur, solvi & ab heredibus ejus Præses Provinciæ jubet. §. 11. [Idem ex eodem libro] conductore perficiendi operis punito, fidejussor, qui pro eo intervenerat, idem opus extruendum alii locaverat: nec à secundo redemptore opere perfecto usurarum præstationem

nem heres fidejussoris recusare non debet: cum & prior causa in bonæ fidei contractu in universum fidejussorem obligaverit: & posterior locatio, quia suum periculum agnovit, solidæ præstationi Reipublicæ eum substituerit. §. 12. Qui fidejusserint pro conductore vectigalis *in universam conductionem*, in usuras quoque [in] jure conveniuntur, nisi proprie quid in persona eorum verbis obligationis expressum est.

§. 13. Sed si in locatione fundorum, pro sterilitate temporis, boni viri arbitratu in solvenda pensione cujusque anni pacto comprehensum est: explorata lege conductionis, fides bona sequenda est.

3. PAPINIANUS lib. 1 Responsorum.

CUratores communis officii, divisa pecunia, quam omnibus in solidum publice dari placuit, periculo vice mutua non liberantur.

ULPIANUS.

PRior tamen exemplo tutorum conveniendus est is, qui gessit. §. 1. [Ex eodem libro] Prædium publicum in quinque annos idonea cautione non exacta Curator Reipublicæ locavit. Cæteris annis colonus si reliqua traxerit, & de fructibus prædii mercedes [que] servari non potuerint: successor, qui locavit, tenebitur. Idem in vectigalibus non ita pridem constitutum est: [scilicet] ut sui temporis singuli periculum præstarent. §. 2. In eum qui administrationis tempore creditoribus Reipublicæ novatione facta pecuniam cavit, post depositum officium actionem denegari non oportet. Diversa causa est ejus, qui solvi constituit: similis etenim videtur ei, qui publice vendidit, aut locavit.

§. 3. Filium pro patre curatore Reipublicæ creato cavere cogi non oportet. nec mutat, quod in eum pater emancipatum, prius quam curator constitueretur, partem bonorum suorum donationis causa contulit. §. 4. Pro magistratu fidejussor interrogatus pignora quoque specialiter dedit, in eum casum pignora videntur data, quo recte convenitur, videlicet postquam res ab eo servari non potuerit, pro quo intercessit.

4. VALENS lib. 2 Fideicommissorum.

LEgatam municipio pecuniam in aliam rem, quam defunctus voluit, convertere citra Principis auctoritatem non licet; & ideo si unum opus fieri jusserit, quod Falcidiæ Legis interventu fieri non potest, permittitur summam, quæ eo nomine debetur, in id quod maxime necessarium Reipublicæ videatur, convertere. sive plures summæ in plura opera legantur, & Legis Falcidiæ interventu id quod relinquitur, omnium operum extructioni non sufficit: permittitur, in unum opus, quod civitas velit, erogari. Sed municipio pecuniam legatam, *ut ex reditu ejus venatus, aut spectacula edantur*, Senatus in eas causas erogari vetuit, & pecuniam eo legatam, in id quod maxime necessarium municipibus videatur, conferre permittitur: ut in eo munificentia ejus, qui legavit, inscriptione notetur.

5. PAULUS lib. 1 Sententiarum.

DEcuriones pretio viliori frumentum, quod annona temporalis est, patriæ suæ præstare non sunt cogendi. §. 1. Nisi ad opus novum pecunia specialiter legata sit, vetera ex hac reficienda sunt.

6. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum Prætoris.

MAgistratus Reipublicæ non dolum solummodo, sed & latam negligentiam, & hoc amplius etiam diligentiam debent.

7. PAULUS lib. 1 ad Edictum Prætoris.

SI filiusfamilias, volente patre magistratum gesserit, Julianus existimavit, in solidum patrem teneri in id, quod ejus nomine Reipublicæ abesset.

8. MODESTINUS lib. 8 Regularum.

CAlculi erroris retractatio etiam post decennii, aut vicennii tempora admittetur.

§. 1. Sed si gratiose expunctæ dicentur, non retractabuntur.

9. PAPIRIUS JUSTUS lib. 2 de Constitutionibus.

IMperatores Antoninus & Verus rescripserunt, *pecuniæ, quæ apud curatores remansit, usuras exigendas: ejus* vero, *quæ à redemptoribus operum exigi non potest, sortis duntaxat periculum ad curatores pertinere.* §. 1. Item rescripserunt, *operum periculum etiam ad heredes curatorum pertinere.* §. 2. Item rescripserunt, *agros Reipublicæ retrahere Curatorem Civitatis debere, licet à bona fide emptoribus possideantur, cum possint ad auctores suos recurrere.* §. 3. Item eodem libro Imperatores *Antoninus* & *Verus* rescripserunt, *operum exactionem sine cautione non oportere committi.* §. 4. Item rescripserunt, *Curatores, si negligenter in distrahendis bonis se gesserint, in simplum teneri: si per fraudem, in duplum: nec ad heredes eorum pœnam descendere.*

§. 5. Item rescripserunt, pecuniam ad annonam destinatam distractis rebus curatorem exigere debere. §. 6. Item rescripserunt, sitonas indemnes esse oportere qui non segniter officio suo functi sunt, secundum literas Hadriani.

§. 7. Item rescripserunt, à curatore calendarii cautionem exigi non debere, cum à Præside ex inquisitione eligatur. §. 8. Item rescripserunt, curatorem etiam nomine collegæ teneri, si intervenire & prohibere eum potuit. §. 9. Item rescripserunt, nominum, quæ deteriora facta sunt tempore curatoris, periculum ad ipsum pertinere: quia vero antequam curator fieret, idonea non erant, æquum videri, periculum ad eum non pertinere. §. 10. [Idem libro eodem] Imperatores *Antoninus* & *Verus* rescripserunt, eum qui pecuniam publicam magistratus sui tempore, & post non pauco tempore detinuerat, usuras etiam præstare debere, nisi si quid allegare possit, qua ex causa tardius intulisset.

TIT. IX.

DE DECRETIS AB ORDINE FACIENDIS.

1. ULPIANUS lib. 3 Opinionum.

MEdicorum intra numerum præfinitum constituendorum arbitrium non Præsidi Provinciæ commissum est, sed Ordini, & possessoribus cujusque civitatis: ut certi de probitate morum, & peritia artis eligant ipsi, quibus se liberosque suos in ægritudine corporum committant.

2. MARCIANUS lib. 1 Publicorum.

ILla decreta, quæ non legitimo numero decurionum coacto facta sunt, non valent.

3. ULPIANUS lib. 3 de Appellat.

LEge autem municipali cavetur, ut Ordo non aliter habeatur, quam duabus partibus adhibitis.

4. IDEM libro singulari de Officio Curatoris Reipublicæ.

AMbitiosa decreta decurionum rescindi debent, sive aliquem debitorem dimiserunt, sive largiti sunt. §. 1. Proinde (ut solent) sive decreverint de publico alicujus vel prædia, vel ædes, vel certam quantitatem præstari, nihil valebit hujusmodi decretum.

§. 2. Sed etsi salarium alicui decuriones decreverint, decretum id nonnunquam ullius erit momenti: ut puta si ob liberalem artem fuerit constitutum, vel ob medicinam: ob has enim causas licet constitui salaria.

5. CALLISTRATUS lib. 2 de Cognitionibus.

QUod semel ordo decrevit, non oportere [id] rescindi, D. Hadrianus *Nicomedensibus* rescripsit, nisi ex causa, id est, si ad publicam utilitatem respiciat rescissio prioris decreti.

6. SCÆVOLA [lib 1 Digestorum].

MUnicipii ita lege cautum erit: Ἐάν τις ἔξω τοῦ συνεδρίου δικάσηται, τοῦτο συνέδριον ἐξοριζέσθω καὶ προσαποτινύτω δράχμας χιλίας. *Si quis extra synedrium judicaverit, ordine seu synedrio moveatur, & luat ad hæc drachmas mille.* Quæsitum est, an pœnam sustinere debeat, qui ignorans adversus decretum fecit? Respondit, & hujusmodi pœnas adversus scientes paratas esse.

TIT. X.

DE OPERIBUS PUBLICIS.

1. ULPIANUS lib. 2 Opinionum.

CUrator Operum creatus, præscriptione motus ab excusatione perferenda, sicut cessationis nomine, in qua quoad vivit moratus est, heredes suos obligatos reliquit: ita temporis, quod post mortem ejus cessit, nullo onere eos obstrinxit. §. 1. Curam operis aquæductus in alio jam munere constitutus postea susceperat: præpostere visus est petere exonerari priore [munere] utrisque jam implicitus: quando, si alterum tantum sustinere eum oportuisset, ante probabilius impetrasset propter prius munus à sequenti excusationem.

2. IDEM lib. 3 Opinionum.

QUi liberalitate, non necessitate debiti reditus suos interim ad opera finienda concessit, munificentiæ suæ fructum de inscriptione nominis suis operibus, si qua fecerit, capere per invidiam non prohibetur. §. 1. Curatores operum cum redemptoribus negotium habent, Respublica autem cum his, quos efficiendo operi præstituit: quatenus ergo & quis, & cui obstrictus est, æstimatio Præsidis Provinciæ est.

§. 2. Ne ejus nomine, cujus liberalitate opus extructum est, eraso, aliorum nomina inscribantur, & propterea revocentur similes civium in patrias liberalitates, Præses Provinciæ auctoritatem suam interponat.

3. MACER lib. 2 de Officio Præsidis.

OPus novum privato etiam sine Principis auctoritate facere licet, præterquam si ad æmulationem alterius Civitatis pertineat, vel materiam seditionis præbeat, vel circum, theatrum, vel amphitheatrum sit. §. 1. Publico vero sumptu opus novum sine Principis auctoritate fieri non licere, Constitutionibus declaratur.

§. 2. Inscribi autem nomen operi publico alterius, quam Principis, aut ejus cujus pecunia id opus factum sit, non licet.

4. MODESTINUS lib. 11 Pandectarum.

NEc Præsidis quidem nomen licebit superscribere.

5. ULPIANUS libro singulari de Officio Curatoris Reipublicæ.

SI legatum, vel fideicommissum fuerit ad opus relictum, usuræ quæ & quando incipiant deberi Rescripto *Divi Pii* ita continetur: *Si quidem dies non sit ab his, qui statuas, vel imagines ponendas legaverunt, præfinitus, à Præside Provinciæ tempus statuendum est: & nisi potuerint heredes, usuras leviores intra sex menses; si minus, semisses usuras Reipublicæ pendant. Si vero dies datus est, pecuniam deponant intra diem: si aut non invenire se statuas dixerint, aut loco controversiam fecerint, semisses protinus pendant.* §. 1. Fines publicos à privatis detineri non oportet. Curabit igitur Præses Provinciæ, si qui publici sunt, à privatis separare: & publicos potius reditus augere, si qua loca publica, vel ædificia in usus privatorum invenerit: æstimare, utrumne vindicanda in publicum sint, an vectigal ejus satius sit imponi? & id, quod utilius [esse] Reipublicæ intellexerit, sequi.

6. MODESTINUS lib. 11 Pandectarum.

DE operibus, quæ in muris, vel portis vel rebus publicis fiunt, aut si muri extruantur, Divus *Marcus* rescripsit Præsidem aditum consulere Principem debere.

7. CALLISTRATUS lib. 2 de Cognitionibus.

PEcuniam, quæ in opera nova legata est, potius in tutelam eorum operum, quæ sunt, convertendam, quam ad inchoandum opus erogandam, Divus *Pius* rescripsit, scil. si satis operum Civitas habeat, & non facile ad reficienda ea pecunia inveniatur. §. 1. Si quis opus ab alio factum adornare marmoribus, vel alio modo ex voluntate Populi facturum se pollicitus sit nominis proprii titulo scribendo, manentibus priorum titulis, qui ea opera fecissent, id fieri debere Senatus censuit: quod si privati in opera, quæ publica pecunia fiant, aliquam de suo adjecerint summam, ita, titulo inscriptionis uti eos debere iisdem mandatis cavetur, ut, quantam summam contulerint in id opus, scribant.

TIT. XI.

DE NUNDINIS.

1. MODESTINUS lib. 3 Regularum.

NUndinis impetratis à Principe, non utendo qui metuit, decennii tempore usum amittit.

2. CALLISTRATUS lib. 3 de Cognitionibus.

SI quis ipsos cultores agrorum, vel piscatores deferre utensilia in civitate jusserit, ut ipsi ea distrahant, destituetur annonæ præbitio, cum avocentur ab opere rustici qui confestim ubi detulerunt mercem, tradere eam, & ad opera sua reverti debeant: denique summæ prudentiæ & auctoritatis apud Græcos *Plato*, cum institueret, quemadmodum civitas bene beate habitari possit, in primis istos negotiatores necessarios duxit: sic enim libro secundo Πολιτείας, *id est, civilis conversationis*, ait, Δεῖ γὰρ πλειόνων ἀγρογεωργῶν τε, καὶ τῶν ἄλλων δημιουργῶν καὶ τῶν ἄλλων διακόνων τῶν τε εἰσαξόντων καὶ ἐξαξόντων ἕκαστα, οὗτοι δ' εἰσὶν ἔμποροι. Κομίσας καὶ ὁ γεωργὸς εἰς τὴν ἀγορὰν τι ὧν ποιεῖ ἤ τις ἄλλος τῶν δημιουργῶν, ἐὰν μὴ εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἥκῃ τοῖς δεομένοις τὰ παρ' αὐτοῦ ἀνταλλάξασθαι, ἀργήσει τῆς αὐτοῦ δημιουργίας καθήμενος ἐν ἀγορᾷ, οὐδαμῶς ἦ καὶ ὅς, ἀλλ' εἰσὶν οἱ τοῦτο ὁρῶντες ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν διακονίαν τάττουσι ταύτην. *Id est, Indiget enim [civitas] pluribus utique rusticis, & aliis opificibus, & aliis ministratoribus, itemque his, qui invehant & evehant singula: hi autem sunt negotiatores. Adferens autem agricola in forum aliquid eorum, quæ facit, vel aliquis alius opificum, nisi sub idem tempus contingat eum cum his, quibus indiget, sua permutare, vacabitne suo opificio deses sedens in foro? nequaquam: sed sunt qui hoc videntes seipsos in hoc statuant ministerium.*

TIT.

TIT. XII.

DE POLLICITATIONIBUS.

1. ULPIANUS lib. singulari de Officio Curatoris Reipublicæ.

SI pollicitus quis fuerit reipublicæ opus se facturum, vel pecuniam daturum, in usuras non conveniatur, sed si moram cœperit facere, usuræ accedunt, ut Imperator noster cum Divo patre suo rescripsit. §. 1. Non semper autem obligari eum qui pollicitus est, sciendum est: si quidem ob honorem promiserit, decretum sibi, vel decernendum, vel ob aliam justam causam, tenebitur ex pollicitatione: sin vero sine causa promiserit, non erit obligatus, & ita multis Constitutionibus [& veteribus] & novis continetur. §. 2. Item si sine causa promiserit, cœperit tamen facere, obligatus est qui cœpit.

§. 3. *Cœpisse* sic accipimus, si fundamenta jecit; vel locum purgavit. Sed & si locus illi petenti destinatus est, magis est, ut cœpisse videatur. Item si apparatum, sive impensam in publico posuit. §. 4. Sed si non ipse cœpit, sed,cum certam pecuniam promisisset ad opus Reipublicæ, contemplatione pecuniæ cœpit opus facere, tenebitur quasi cœpto opere. §. 5. Denique cum columnas quidam promisisset, Imperator noster cum Divo patre suo ita rescripsit: *Qui non ex causa pecuniam Reipublicæ pollicentur, liberalitatem perficere non coguntur, sed si columnas Citiensibus promisisti, & opus ea ratione sumptibus civitatis, vel privatorum inchoatum est, deseri quod gestum est non oportet.* §. 6. Si quis opus, quod perfecit, adsignavit, deinde id fortuito casu aliquid passum sit, periculum ad eum, qui fecit, non pertinere, Imperator noster rescripsit.

2. IDEM lib. 4 Disputationum.

SI quis rem aliquam voverit, voto obligatur: quæ res personam voventis, non rem, quæ vovetur, obligat: res enim quæ vovetur soluta quidem liberat vota, ipsa vero sacra non efficitur. §. 1. Voto autem patresfamiliarum obligantur, puberes, sui juris: filius enim familias, vel servus sine patris dominive auctoritate voto non obligantur.

§. 2. Si decimam quis bonorum vovit,decima non prius esse in bonis desinit, quam fuerit separata: & si forte, qui decimam vovit, decesserit ante sepositionem: heres ipsius hereditario nomine decimæ obstrictus est: voti enim obligationem ad heredem transire constat.

3. IDEM lib. 4 Disputationum.

PActum est duorum consensus,atque conventio: *pollicitatio* vero offerentis solius promissum: & ideo illud est constitutum, ut si ob honorem pollicitatio fuerit facta, quasi debitum exigatur: sed & cœptum opus, licet non ob honorem promissum, perficere promissor [eo] cogetur, & est constitutum. §. 1. Si quis, quam ex pollicitatione tradiderat rem municipibus, vindicare velit, repellendus est à petitione: æquissimum est enim, hujusmodi voluntates in civitates collatas pœnitentia non revocari. Sed & si desierint municipes possidere, dicendum erit, actionem eis concedendam.

4. MARCIANUS lib. 3 Institutionum.

PRopter incendium, [vel terræmotum,] vel aliquam ruinam,quæ Reipublicæ contingit, si quis promiserit, tenetur.

5. ULPIANUS lib. 1 Responsorum.

CHaridemo respondit.

EX epistola, quam muneris edendi gratia absens quis emisit, compelli eum ad editionem non posse.

6. IDEM lib. 5 de Officio Proconsulis.

TOtiens locum habet diminutio pollicitationis in persona heredis, quoties non est pollicitatio ob honorem facta: cæterum si ob honorem facta sit, æris alieni loco habetur, & in heredum persona non minuitur. §. 1. Si quis pecuniam ob honorem promiserit, cœperitque solvere, eum debere quasi cœpto opere Imperator noster [Antoninus] rescripsit. §. 2. Non tantum masculos, sed etiam fœminas, si quid ob honores pollicitatæ sunt, debere implere sciendum est: & ita Rescripto Imperatoris nostri & Divi patris ejus continetur. §. 3. Si cui Respublica necessitatem imposuerit statuarum Principi ponendarum, qui non promisit: non esse ei necesse obtemperare, Rescriptis Imperatoris nostri & Divi patris ejus continetur.

7. PAULUS lib. 1 de Officio Proconsulis.

OB casum, quem Civitas passa est, si quis promiserit se quid facturum etsi non inchoaverit, omnimodo tenetur, ut Divus Severus *Dioni* rescripsit.

8. IDEM lib. 3 de Officio Consulis.

DE pollicitationibus in Civitatem factis Judicum cognitionem esse, D. Fratres *Flavio Celso* in hæc verba rescripserunt, *Probe faciet Statius Rufinus, si opus proscænii, quod se Gabinis extructurum promisit, quod tandem adgressus fuerat, perficiat: nam etsi adversa fortuna usus, in triennio à præfecto Urbis relegatus esset, tamen gratiam muneris, quod sponte obtulit, minuere non debet, cum & absens per amicum perficere istud opus possit: quod si detrectat, actores constituti, qui legitime pro civitate agere possint nomine publico, adire adversus eum Judices poterunt: qui cum primum potuerint, prius quam in exilium proficiscatur, cognoscent, & si opus perfici ab eo debere constituerint, obedire eum Reip. ob hanc causam jubebunt, aut prohibebunt distrahi fundum, quem in territorio Gabiniorum habet.*

9. MODESTINUS lib. 4 Differentiarum.

EX pollicitatione, quam quis ob honorem apud Rempublicam fecit, ipsum quidem omnimodo in solidum teneri: heredem vero ejus, ob honorem quidem facta promissione in solidum, ob id vero, quod opus promissum cœptum est, si bona liberalitati solvendo non fuerint, extraneum heredem in quintam partem patrimonii defuncti, liberos in decimam teneri. DD. *Severus* & *Antoninus* rescripserunt: sed & ipsum donatorem pauperem factum, ex promissione operis cœpti quintam partem patrimonii sui debere Divus *Pius* constituit.

10. IDEM lib. 1 Responsorum.

SEpticia certamen patriæ suæ pollicendo, sub hac conditione pollicita est, uti sors apud eam remaneat, & ipsa usuras semissales ad præmia certantium resolvat in hæc verba, Φιλοτιμοῦμαι [καὶ] νῦν θεῶ ἀγῶνα τετραετηρικὸν ἀπὸ μυριάδων τριῶν, τὸ τῶν κεφαλαίων αὐτὴ κατέχουσα ἀργύριον. καὶ ἀσφαλιζομένη παρὰ τοῖς δεκαπρώτοις ἀξιοχρέως ἐπὶ τῷ τελεῖν [με] τὸ ἐξ ἔθους τριῶν μυριάδων τόκον ἀγωνοθετοῦντος καὶ προκαθεζομένου τοῦ ἀνδρός μου, ἔπειτα δὲ τῶν ἐξ ἐμοῦ γενησομένων τέκνων. χωρήσει δὲ ὁ τόκος εἰς τὰ ἆθλα τῶν θυμελικῶν, καθὼς ἂν ἐφ' ἑκάστου ἀθλήματος ἡ βουλὴ ὁρίσῃ, id est, *Largior & dedico agonem quadriennalem ex triginta millibus, sortis ipsa penes me retinens pecuniam, & cavens apud Decemprimos idonee super pendendis à me solitis triginta millium usuris, agonotheta & præside futuro viro meo, & deinceps liberis ex me nascituris. Cedent autem hæ usuræ in præmia thymelico-*

rum, prout in unoquoque certamine curia determinabit. Quæro, an possunt injuriam pati filii Septiciæ, quominus ipsi præsiderent certamini secundum verba conditionemque pollicitationis? Herennius *Modestinus* respondit, quo casu certaminis editio licita est, formam pollicitationi datam servandam esse.

11. IDEM lib. 9 Pandectarum.

SI quis ob honorem, vel sacerdotium pecuniam promiserit, & antequam honorem, vel magistratum ineat, decedet, non oportere heredes ejus conveniri in pecuniam, quam is ob honorem vel magistratum promiserat, Principalibus Constitutionibus cavetur, nisi forte ab eo vel ab ipsa Republica, eo vivo opus fuerit inchoatum.

12. IDEM lib. 11 Pandectarum.

IN privatis operibus, invitis his qui fecerunt, statuas aliis ponere non possumus, ut Rescripto D. Severi continetur. §. 1. Cum quidam, ne honoribus fungeretur, opus promisisset honores subire cogendum, quam operis instructionem, D. *Antoninus* rescripsit.

13. PAPIRIUS JUSTUS lib. 2 de Constitutionibus.

IMperatores *Antoninus* & *Verus* Augusti rescripserunt, opera extruere debere eos qui pro honore polliciti sunt, non pecunias pro his inferre cogi. §. 1. Item rescripserunt, conditiones donationibus adpositas, quæ in Rempublicam fiunt, ita demum ratas esse, si utilitatis publicæ interest: quod si damnosæ sint, observari non debere: & ideo non observandum, quod defunctus, certa summa legata, vetuit vectigal exerceri: esse enim tolerabilia, quæ vetus consuetudo comprobat.

14. POMPONIUS lib. 6 Epistularum & variarum lectionum.

SI quis, sui alienive honoris causa, opus facturum se in aliqua Civitate promiserit, ad perficiendum tam ipse, quam heres ex Constitutione D. *Trajani* obligatus est. Sed si quis ob honorem opus facturum se in civitate aliqua promiserit, atque inchoaverit, & prius quam perficeret, decesserit, heres ejus extraneus quidem necesse habet aut perficere id, aut partem quintam patrimonii relicti sibi ab eo, qui id opus facere instituerat, si ita mallet, civitati, in qua id opus fieri cœptum est, dare: is autem, qui ex numero liberorum est, si heres extitit, non quintæ partis, sed decimæ concedendæ necessitate adficitur: & hæc D. *Antoninus* constituit.

15. ULPIANUS lib. singulari de Officio curatoris Reipublicæ.

INter liberos nepotem quoque ex filia contineri, D. *Pius* rescripsit.

TIT. XIII.

DE EXTRAORDINARIIS COGNITIONIBUS, ET SI JUDEX LITEM SUAM FECISSE DICERETUR.

1. ULPIANUS lib. 8 de Omnibus Tribunalibus.

PRæses Provinciæ de mercedibus jus dicere solet, seu præceptoribus tantum studiorum liberalium. *Liberalia* autem *studia* accipimus, quæ Græci ἐλευθέρια appellant: rhetores continebuntur, grammatici, geometræ. §. 1. Medicorum quoque eadem causa est, quæ Professorum, nisi quod justior: cum hi salutis hominum, illi studiorum curam agant: & ideo his quoque extra ordinem jus dici debet. §. 2. Sed & obstetricem audiant, quæ utique medicinam exhibere videtur. §. 3. Medicos fortassis quis accipiet etiam eos, qui alicujus partis corporis, vel certi doloris sanitatem pollicentur: ut puta si auricularius, si fistulæ, vel dentium: non tamen si incantavit, si imprecatus est, si (ut vulgari verbo impostorum utar) exorcizavit; non sunt ista medicinæ genera, tametsi sint qui hos sibi profuisse cum prædicatione adfirment.

§. 4. An & Philosophi Professorum numero sint? & non putem: non quia non religiosa res est: sed quia hoc primum profiteri eos oportet, mercenariam operam spernere. §. 5. Proinde ne Juris quidem Civilis Professoribus jus dicent: est quidem res sanctissima Civilis Sapientia: sed quæ pretio nummario non sit æstimanda, nec dehonestanda, dum in judicio honor petitur, qui in ingressu sacramenti efferri debuit: quædam enim tametsi honeste accipiantur, inhoneste tamen petuntur. §. 6. Ludi quoque literarii magistris, licet non sint Professores, tamen usurpatum est, ut his quoque jus dicatur. Jam & Librariis, & Notariis, & Calculatoribus, sive Tabulariis. §. 7. Sed cæterarum artium opificibus, sive artificibus, quæ sunt extra literas, vel notas positæ, nequaquam extra ordinem jus dicere Præses debebit. §. 8. Sed & si Comites salarium petant, idem juris est, quod in Professoribus placet.

§. 9. Sed adversus ipsos omnes cognoscere Præses debet: quia ut adversus Advocatos adeantur, Divi Fratres rescripserunt. §. 10. In honorariis Advocatorum ita versari Judex debet: ut pro modo litis, proque Advocati facundia, & fori consuetudine, & judicii, in quo erat acturus, æstimationem adhibeat: dummodo licitum honorarium quantitas non egrediatur: ita enim Rescripto Imperatoris nostri, & Patris ejus continetur: Verba Rescripti ita se habent: *Si Julius Maternus, quem patronum causæ tuæ esse voluisti, fidem susceptam exhibere paratus est: eam duntaxat pecuniam, quæ modum legitimum egressa est, repetere debet.* §. 11. *Advocatos* accipere debemus omnes omnino, qui causis agendis quoquo studio operantur: non tamen qui pro tractatu non adfuturi causis accipere quid solent, Advocatorum numero erunt. §. 12. Si cui cautum est honorarium, vel si quis de lite pactus est: videamus an petere possit? Et quidem de pactis ita est rescriptum ab Imperatore nostro, & Divo patre ejus: *Litis causa malo more pecuniam tibi promissam ipse quoque profiteris, sed hoc ita [jus] est, si suspensa lite societatem futuri emolumenti cautio pollicetur: si vero post causam actam cauta est honoraria summa, peti poterit usque ad probabilem quantitatem, etsi nomine palmarii cautum sit: sic tamen, ut computetur id, quod datum est, cum eo, quod debetur: neutrumque compositum licitam quantitatem excedat.* † Licita autem quantitas intelligitur pro singulis causis usque ad centum aureos. §. 13. Divus Severus ab heredibus Advocati mortuo eo prohibuit mercedem repeti: quia per ipsum non steterat, quominus causam ageret. §. 14. Ad nutricia quoque officium Præsidis, vel Prætoris devenit: namque nutrices ob alimoniam infantium apud Præsides quod sibi debetur, petunt. † Sed nutricia eousque producemus, quoad infantes uberibus aluntur: cæterum post hæc cessant partes Prætoris, vel Præsidis. §. 15. Hæc omnia si apud Præsides petantur, videamus, an de mutuis petitionibus possint præsides cognoscere? & putem debere admitti.

2. IDEM lib. 1 Opinionum.

De usu aquæ, de rivis novis inciviliter institutis, item de equis alienis à sciente possessis, fœtuque earum, & de damno dato per immissos in prædium suum universos homines eos, qui in plurium prædia distribui debuerunt, si modo id non ex auctoritate ejus, qui jubere potuit, factum est, Præsidem Provinciæ doceri oportere responsum est: ut his secundum rei æquitatem & jurisdictionis ordinem convenientem formam rei det.

3. IDEM lib. 5. Opinionum.

Si medicus, cui curandos suos oculos, qui eis laborabat, commiserat, periculum amittendorum eorum per adversa medicamenta inferendo, compulit, ut ei possessiones suas contra fidem bonam æger venderet: incivile factum Præses Provinciæ coerceat, remque restitui jubeat.

4. PAULUS lib. 4 ad Plautium.

Divus *Antoninus* Pius rescripsit, juris studiosos, qui salaria petebant, hæc exigere posse.

5. CALLISTRATUS lib. 1 de Cognitionibus.

Cognitionum numerus cum ex variis causis descendat, in genera dividi facile non potest, nisi summatim dividatur. Numerus ergo cognitionum in quatuor fere genera dividi potest: aut enim de *honoribus* sive muneribus gerendis agitatur: aut de *re pecuniaria* disceptatur: aut de *existimatione* alicujus cognoscitur: aut de *capitali crimine* quæritur. §. 1. *Existimatio* est dignitatis inlæsæ status, legibus ac moribus comprobatus, qui ex delicto nostro auctoritate legum aut minuitur, aut consumitur.

§. 2. *Minuitur* existimatio, quotiens, manente libertate, circa statum dignitatis pœna plectimur, sicuti cum relegatur quis, vel cum ordine movetur, vel cum prohibetur honoribus publicis fungi, vel cum plebejus fustibus cæditur, vel in opus publicum datur, vel cum in eam causam quis incidit, quæ Edicto perpetuo infamiæ causa enumeratur. §. 3. *Consumitur* vero, quotiens magna capitis minutio intervenit, id est, cum libertas adimitur: veluti cum aqua & igni interdicitur, quæ in persona deportatorum venit, vel cum plebejus in opus metalli, vel in metallum datur; nihil enim refert, nec diversa pœna est operis & metalli, nisi quod refugæ operis non morte, sed pœnæ metalli subjiciuntur.

6. GAIUS lib. 3 Rerum Cottidianarum [seu aureorum].

Si judex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur: sed quia neque ex contractu obligatus est, [&] utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri in factum actione, & in quantum de ea [re] æquum religioni judicantis visum fuerit, pœnam sustinebit.

TIT. XIV.

DE PROXENETICIS.

1. ULPIANUS lib. 42 ad Sabinum.

Proxenetica jure licito petuntur.

2. IDEM lib. 31 ad Edictum.

Si proxeneta intervenit faciendi nominis, ut multi solent: videamus, an possit quasi mandator teneri? & non puto teneri: quia hic monstrat magis nomen, quam mandat, tametsi laudet nomen. † Idem dico, & si aliquid philanthropiæ nomine acceperit, nec ex locato conducto erit actio. Plane si dolo & calliditate creditorem circumvenerit, de dolo actione tenebitur.

3. IDEM lib. 8. De omnibus Tribunalibus.

De proxenetico, quod & sordidum, solent Præsides cognoscere: sic tamen, ut in his modus esse debeat, & quantitatis & negotii in quo operula ista defuncti sunt, & ministerium quale quale accommodaverunt. Facilius (quod Græci *ἑρμηνευτικόν*, *id est, interpretativum*, *seu interpretis honorarium* appellant) peti apud eos poterit, si quis forte conditionis, vel amicitiæ, vel adsessuræ, vel cujus alterius hujusmodi proxeneta fuit. Sunt enim hujusmodi hominum, ut tam in magna civitate, officinæ. Est enim proxenetarum modus, qui emptionibus, venditionibus, commerciis, contractibus licitis utiles non adeo improbabili more se exhibent.

TIT XV.

DE CENSIBUS.

1. ULPIANUS lib. 1 de *Censibus*.

Sciendum est, esse quasdam colonias *juris Italici*, ut est in Syria Phœnice splendidissima Tyriorum colonia, unde mihi origo est, nobilis *regionibus*: serie sæculorum antiquissima: armipotens: fœderis, quod cum Romanis percussit, tenacissima: huic enim D. *Severus* [&] Imperator noster ob egregiam [in] Rempublicam, Imperiumque Romanum insignem fidem, jus *Italicum* dedit. §. 1. Sed & Berytensis colonia in eadem provincia Augusti beneficiis gratiosa: & (ut Divus *Hadrianus in quadam Oratione* ait) *Augustana colonia* quæ jus Italicum habet.

§. 2. Est & Heliopolitana, quæ à Divo *Severo* per belli civilis occasionem *Italica coloniæ* Rempublicam accepit. §. 3. Est & Laodicena colonia in Syria Cœle, cui D. Severus jus Italicum ob *belli civilis* merita concessit. Ptolemensium enim colonia, quæ inter Phœnicen & Palæstinam sita est, nihil præter nomen Coloniæ habet.

§. 4. Sed & Emisenæ civitati Phœnices Imperator noster jus coloniæ dedit, *jurisque* Italici eam fecit. §. 5. Est & Palmyrena civitas in Provincia Phœnice prope Barbaras gentes & nationes collocata. §. 6. In Palæstina duæ fuerunt coloniæ, & *Cæsariensis*, & *Ælia Capitolina*, sed neutra jus Italicum habet. §. 7. Divus quoque Severus in Sebastenam civitatem coloniam deduxit. §. 8. Indicia quoque Zernensium colonia à Divo Trajano deducta, juris Italici est.

§. 9. Zarmizegethusa quoque ejusdem juris est: item Napocensis colonia, & Apulensis, & Patavicensium vicus, qui à D. Severo jus coloniæ impetravit. §. 10. Est & in Bithynia [colonia] Apamena, & in Ponto Sinopensis. §. 11. Est in Cilicia Selinus, & Trajanopolis.

2. IDEM lib. 28 ad Sabinum.

Vitia priorum censuum, editis novis professionibus, evanescunt.

3. IDEM lib. 2 de Censibus.

Ætatem in censendo significare necesse est: quia quibusdam ætas tribuit, ne tributo onerentur: veluti in Syriis à quatuordecim annis masculi, à duodecim fœminæ usque ad sexagesimum [quintum] annum tributo capitis obligantur: ætas autem spectatur censendi tempore. §. 1. *Rebus concessam immunitatem non habere intercidere*, Rescripto Imperatoris nostri ad Pelignianum recte expressum est: quippe personis quidem data immunitas cum persona extinguitur: rebus nunquam extinguitur.

4. IDEM lib. 3 de Censibus.

FOrma censuali cavetur, ut agri sic in censum referantur, *Nomen* fundi cujusque, & in qua *civitate*, & quo *pago* sit, & quos duos vicinos proximos habeat: & [id] *arvum* quod in decem annos proximos satum erit, quot jugerum sit: *vinea*, quot vites habeat: *oliva* quot jugerum, & quot arbores habeat: *pratum*, quod intra decem annos proximos sectum erit, quot jugerum: *pascua*, quot jugerum esse videantur: item *sylvæ cæduæ*: omnia ipse, qui defert, æstimet. §. 1. Illam æquitatem debet admittere censitor ut officio ejus congruat, relevari eum, qui in publicis tabulis delato modo frui certis ex causis non possit. Quare, & si agri portio chasmate perierit, debebit per censitorem relevari. Si vites mortuæ sint, vel arbores aruerint: iniquum, eum *numerum inseri* censui. Quod si exciderit arbores, vel vites, nihilominus eum numerum profiteri jubetur, qui fuit census tempore: *nisi causam excidendi censitori probabit*. §. 2. Is vero, qui agrum in alia civitate habet, in ea civitate profiteri debet, in qua ager est: agri enim tributum in eam civitatem debet levare, in cujus territorio possidetur.

§. 3. Quanquam in quibusdam beneficia personis data immunitatis cum persona extinguantur: tamen cum generaliter locis, aut cum civitatibus, immunitas sic data videtur, ut ad posteros transmittatur. §. 4. Si, cum ego fundum possiderem, professus sim, petitor autem non fuerit professus, actionem illi manere placet.

§. 5. In servis deferendis observandum est, ut & nationes eorum, & ætates, & officia, & artificia specialiter deferantur. §. 6. Lacus quoque piscatorios, & portus in censum dominus debet deferre. §. 7. Salinæ si quæ sunt in prædiis, & ipsæ in censum deferendæ sunt.

§. 8. Si quis inquilinum, vel colonum non fuerit professus, vinculis censualibus tenetur.

§. 9. Quæ post censum edictum nata, aut postea quæsita sint, intra finem operis consummati professionibus edi possunt. §. 10. Si quis veniam petierit, ut censum sibi emendare permittatur, deinde post hoc impetratum cognoverit se non debuisse hoc petere, quia res emendationem non desiderabat: nullum ejus præjudicium ex eo, quod petiit, ut censum emendaret, fore sæpissime rescriptum est.

5. PAPINIANUS libro 19 Responsorum.

CUm possessor unus expediendi negotii causa tributorum jure conveniretur, adversus cæteros, quorum æque prædia tenentur ei, qui conventus est, actiones à fisco præstantur: scilicet ut omnes pro modo prædiorum pecuniam tributi conferant: nec inutiliter actiones præstantur, tametsi fiscus pecuniam suam receperaverit, quia nominum venditorum pretium acceptum videtur. §. 2. Qui non habita ratione tributorum, ex causa fideicommissi prædia restituunt, actionem ex Divi *Pii Antonini* literis habent, quam legato quoque soluto locum habere voluit. §. 3. Pro pecunia tributi, quod sua die non est redditum, quo minus prædium jure pignoris distrahatur, oblata moratoria cautio non admittitur, nec audietur legatarius contradicens ob tributa præteriti temporis, quod heres solvendo sit, & is, qui tributis recipiendis præpositus fuerat.

6. CELSUS lib. 25 Digestorum.

COlonia *Philippensis* juris Italici est.

7. GAIUS lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

JUris Italici sunt, *Τρωὰς, Βήρυτος, Δυῤῥάχιον*, id est, *Troas*, *Berytus*, *Dyrrachium*.

8. PAULUS lib. 2 de Censibus.

IN Lysitania Pacenses, sed & Emeretenses *juris Italici* sunt. † Idem jus Valentini & Licitani habent. † Barcenonenses quoque ibidem immunes sunt. §. 1. Lugdunenses Galli, item Viennenses in Narbonensi juris Italici sunt.

§. 2. In Germania inferiore Agrippinenses juris Italici sunt. §. 3. Laodicia in Syria, & Berytos in Phœnice juris Italici sunt: & solum earum. §. 4. Ejusdem juris & Tyriorum civitas à Divis Severo & Antonino facta est.

§. 5. Divus *Antoninus* Antiochenses colonos fecit *salvis tributis*. §. 6. Imperator noster Antoninus civitatem Emisenorum coloniam & juris Italici fecit. §. 7. D. *Vespasianus* Cæsarienses colonos fecit non adjecto, ut & juris Italici essent: sed tributum his remisit capitis: sed Divus Titus etiam solum immune factum interpretatus est. Similes eis *Capitulenses* esse videntur. §. 8. In Provincia Macedonia Dyrracheni, Cassasdrenses, Philippenses, Dienses, Stovenses juris Italici sunt.

§. 9. In Provincia Asia duæ sunt juris Italici, Troas, & Parium. §. 10. In Pisidia ejusdem juris est colonia Antiochensium.

§. 11. In Africa Carthago, Uticea, Leptis magna à Divis Severo & Antonino juris Italici factæ sunt.

TIT. XVI.

DE VERBORUM SIGNIFICATIONE.

1. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

VErbum hoc, *si quis*, tam masculos quam fœminas complectitur.

2. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

URbis appellatio muris: Romæ autem continentibus ædificiis finitur, quod latius patet. §. 1. Cujusque diei major pars est horarum septem primarum diei, non supremarum.

3. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

ITinere faciendo *viginti millia* passuum in dies singulos peragenda, sic sunt accipienda: ut si post hanc dinumerationem minus quam viginti millia supersint, integrum diem occupent: veluti si viginti unum millia sunt passus, biduum eis attribuetur: quæ dinumeratio ita demum facienda erit, si de die non conveniat.

§. 1. Ejus qui apud hostes decessit, dici hereditas non potest, qui servus decessit.

4. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

NOminis appellatione rem significari Proculus ait.

5. IDEM lib. 2 ad Edictum.

REi appellatio latior est, quam pecuniæ, quæ etiam ea, quæ extra computationem patrimonii nostri sunt, continet: cum pecuniæ significatio ad ea referatur, quæ in patrimonio sunt. §. 1. Opere locato, conducto: his verbis *Labeo* significari ait id opus, quod Græci ἀποτέλεσμα vocant, [non ἔργον,] id est, ex opere facto corpus aliquod perfectum.

6. ULPIANUS lib. 3 ad Edictum.

NOminis, & rei appellatio ad omnem contractum & obligationem pertinet.

§. 1. Verbum *Ex legibus*, sic accipiendum est: tam ex legum sententia, quam ex verbis.

7. PAULUS lib. 2 ad Edictum.

SPonsio appellatur, non solum quæ per sponsus

sus interrogationem fit, sed omnis stipulatio promissioque.

8. IDEM lib. 3 ad Edictum.

VErbum, *Oportebit*, tam præsens, quam futurum tempus significat. §. 1. Actionis verbo non continetur exceptio.

9. ULPIANUS lib. 5 ad Edictum.

MArcellus apud *Julianum* notat, verbo *Perisse*, & scissum & fractum contineri, & vi raptum.

10. IDEM lib. 6 ad Edictum.

CReditores accipiendos esse constat eos, quibus debetur ex quacunque actione, vel persecutione, vel jure civili sine ulla exceptionis perpetuæ remotione, vel honorario, vel extraordinario, sive pure, sive in diem, vel sub conditione. Quod si natura debeatur, non sunt loco creditorum. Sed si non sit mutua pecunia, sed contractus, creditores accipiuntur.

11. GAIUS lib. 1 ad Edictum.

CReditorum appellatione non hi tantum accipiuntur, qui pecuniam crediderunt. sed omnes, quibus ex qualibet causa debetur.

12. ULPIANUS lib. 7 ad Edictum.

UT si cui ex empto vel ex locato, vel ex alio ullo debetur. † Sed etsi ex delicto debeatur, mihi videtur posse creditoris loco accipi. † Quod si ex populari causa, ante litis contestationem, recte dicetur creditoris loco non esse, postea esse. §. 1. Minus solvit, qui tardius solvit: nam & tempore minus solvitur.

13. IDEM lib. 7 ad Edictum.

MUlieris appellatione etiam virgo viripotens continetur. §. 1. *Res abesse* videntur (ut *Sabinus* ait, & *Pedius* probat) etiam hæ, quarum corpus manet, forma mutata est: & ideo si corruptæ redditæ sint, vel transfiguratæ, videri abesse: quoniam plerumque plus est in manus pretio, quam in re. §. 2. Desinere autem abesse res tunc videtur, cum sic redit in potestatem, ne amittere [ejus] possessionem possimus. §. 3. Ob hoc, quod furto pridem subtracta est. Abest & ea res, quæ in rebus humanis non est.

14. PAULUS lib. 7 ad Edictum.

LAbeo & *Sabinus* existimant, si vestimentum scissum reddatur, vel res corrupta reddita sit, veluti scyphi collisi aut tabula rasa pictura, videri rem *abesse*: quoniam earum rerum pretium non in substantia, sed in arte sit positum. † Item si dominus rem, quæ furto sibi aberat, ignorans emerit: recte dicitur res *abesse*, etiam si postea id ita esse scierit: quia videtur res ei abesse, cui pretium abest. §. 1. Rem *amisisse* videtur, qui adversus nullum ejus persequendæ actionem habet.

15. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

BOna civitatis abusive publica dicta sunt, sola enim ea publica sunt, quæ populi Romani sunt.

16. GAIUS lib. 3 ad Edictum Provinciale.

EUm, qui vectigal populi Romani conductum habet, publicanum appellamus: [nam] publica appellatio in compluribus causis ad Populum Romanum respicit: Civitates enim privatorum loco habentur.

17. ULPIANUS lib. 10 ad Edictum.

INter publica habemus non sacra, nec religiosa, nec quæ publicis usibus destinata sunt: sed si qua sunt civitatium velut bona, sed peculia servorum civitatium, proculdubio publica habentur. §. 1. *Publica vectigalia* intelligere debemus, ex quibus vectigal fiscus capit: quale est vectigal portus, vel venalium rerum: item salinarum, & metallorum, & picariarum.

18. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

MUnus tribus modis dicitur: uno *donum*, & inde munera dici, dari, mittive: Altero *onus*, quod cum remittatur, vacationem militiæ munerisque præstat: inde immunitatem appellari. Tertio *officium*: unde munera militaria, & quosdam milites munificos vocari. Igitur Municipes dici, quod munera civilia capiant.

19. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

LAbeo libro primo Prætoris Urbani definit, quod quædam agantur, quædam gerantur, quædam contrahantur. † Et *Actum* quidem generale verbum esse, sive verbis, sive re quid agatur: ut in stipulatione, vel numeratione. † *Contractum* autem ultro citroque obligationem, quod Græci συνάλλαγμα vocant: veluti emptionem, venditionem, locationem, conductionem, societatem. † *Gestum* rem significare sine verbis factam.

20. IDEM lib. 12 ad Edictum.

VErba, *Contraxerunt*, *gesserunt*, non pertinent ad testandi jus.

21. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

PRinceps bona concedendo videtur etiam obligationes cedere.

22. GAIUS lib. 4 ad Edictum Provinciale.

PLus est in restitutione, quam in exhibitione: nam *exhibere* est, præsentiam corporis præbere; *restituere* est, etiam possessorem facere, fructusque reddere: pleraque præterea restitutionis verbo continentur.

23. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

REi appellatione & causæ & jura continentur.

24. GAIUS lib. 6 ad Edictum Provinciale.

NIhil est aliud hereditas, quam successio in universum jus, quod defunctus habuit.

25. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

REcte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cum ususfructus alienus est: quia ususfructus non dominii pars, sed servitutis sit: ut via, & iter: nec falso dici, totum meum esse cujus non potest ulla pars dici alterius esse: hoc & *Julianus*: & est verius.

§. 1. *Quintus Mucius* ait, partis appellatione rem pro indiviso significari: nam quod pro diviso nostrum sit, id non partem, sed totum esse, *Servius* non ineleganter partis appellatione utrumque significari.

26. ULPIANUS lib. 16 ad Edictum.

PArtum non esse partem rei furtivæ *Scævola* libro undecimo Quæstionum scribit.

27. IDEM lib. 17 ad Edictum.

AGer est locus, qui sine villa est. §. 1. *Stipendium* à stipe appellatum est, quod per stipes, id est, modica æra colligatur. Idem hoc etiam *tributum* appellari Pomponius ait. Et sane appellatur ab intributione tributum: vel ex eo, quod militibus tribuatur.

28. PAULUS lib. 21 ad Edictum.

ALienationis verbum etiam usucapionem continet: vix est enim, ut non videatur alienare, qui patitur usucapi. † Eum quoque alienare dicitur, qui non utendo amisit servitutes. † Qui occasione adquirendi non utitur, non intelligitur alienare: veluti qui hereditatem omittit, aut optionem intra certum tempus datam non amplectitur. §. 1. Oratio, quæ ne-

que conjunctionem, neque disjunctionem habet, ex mente pronuntiantis, vel disjuncta, vel conjuncta accipitur.

29. IDEM lib. 66 ad Edictum.

Conjunctionem enim nonnunquam pro disjunctione accipi, Labeo ait: ut in illa stipulatione, *Mihi heredique meo te, heredemque tuum*.

30. GAIUS lib. 7 ad Edictum Provinciale.

Sylva cædua est, (ut quidam putant) quæ in hoc habetur, ut cæderetur. Servius eam esse, quæ succisa, rursus ex stirpibus, aut radicibus renascitur. §. 1. *Stipula illecta* est spicæ in messe dejectæ, [necdum lectæ,] quas rustici, cum vacaverint, colligunt. §. 2. *Novalis* est terra præcisa, quæ anno cessavit, quam Græci νεᾶλιν vocant. §. 3. *Integra* autem est, in quam nondum dominus pascendi gratia pecus immisit. §. 4. *Glans caduca* est, quæ ex arbore cecidit. § 5. *Pascua sylva* est, quæ pastui pecudum destinata est.

31. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

Pratum, in quo ad fructum percipiendum falce dumtaxat opus est: ex eo dictum, quod paratum sit ad fructum capiendum.

32. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

Minus solutum intelligitur, etiam si nihil esset solutum.

33. ULPIANUS lib. 21 ad Edictum.

Palam est, coram pluribus.

34. PAULUS lib. 24 ad Edictum.

Actionis verbo etiam persecutio continetur.

35. IDEM lib. 7 ad Edictum.

Restituere autem is intelligitur, qui simul & causam actori reddit, quam is habiturus esset, si statim judicii accepti tempore res ei reddita fuisset, id est, & usucapionis causam, & fructum.

36. ULPIANUS lib. 23 ad Edictum.

Litis nomen [omnem] actionem significat, sive in rem, sive in personam sit.

37. PAULUS lib. 26 ad Edictum.

Verbum *Oportere* non ad facultatem Judicis pertinet, qui potest, vel pluris, vel minoris condemnare: sed ad veritatem refertur.

38. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

Ostentum *Labeo* definit, omne contra naturam cujusque rei genitum, factumque. Duo genera [autem] sunt ostentorum, unum quotiens quid contra naturam nascitur, tribus manibus forte aut pedibus, aut qua alia parte corporis, quæ naturæ contraria est: alterum cum quid prodigiosum videtur, quæ Græci φαντάσματα, id est, *visiones* vocant.

39. PAULUS lib. 53 ad Edictum.

Subsignatum dicitur, quod ab aliquo subscriptum est: nam Veteres subsignationis verbo pro adscriptione uti solebant. §. 1. *Bona* intelliguntur cujusque, quæ deducto ære alieno supersunt. §. 2. *Detestari* est, absenti denuntiare. §. 3. *Incertus possessor* est, quem ignoramus.

40. ULPIANUS lib. 56.

Detestatio est denunciatio facta cum testatione. §. 1. Servi appellatio etiam ad ancillam refertur. §. 2. *Familiæ* appellatione liberi quoque continentur. §. 3. Unicus servus familiæ appellatione non continetur. Ne duo quidem familiam faciunt.

41. GAIUS lib. 21 ad Edictum Provinc.

Armorum appellatio non utique scuta, & gladios, & galeas significat: sed & fustes, & lapides.

42. ULPIANUS lib. 57 ad Edictum.

Probrum & opprobrium, id est, probra quædam natura turpia sunt, quædam civiliter, & quasi more Civitatis: ut puta furtum, adulterium natura turpe est: enimvero tutelæ damnati, hoc non natura probrum est, sed more civitatis: nec enim natura probrum est, quod potest etiam in hominem idoneum incidere.

43. IDEM lib. 58 ad Edictum.

Verbo *Victus* continentur, quæ esui, potuique cultuique corporis, quæque ad vivendum homini necessaria sunt. Vestem quoque victus habere vicem, Labeo ait.

44. GAIUS lib. 12 ad Edictum Provinc.

Et cætera quibus tuendi, curandive corporis nostri gratia utimur, ea appellatione significantur.

45. ULPIANUS lib. 58 ad Edictum.

In stratum omne vestimentum contineri, quod injiciatur, Labeo ait: neque enim dubium est, quin stragula vestis sit omne pallium περίστρωμα. In victum ergo vestem accipiemus, non stragula, in stratum omnem stragulam vestem.

46. IDEM lib. 59 ad Edictum.

Pronuntiatum & statutum idem potest. promiscue enim & pronuntiasse & statuisse solemus dicere eos, qui jus habent cognoscendi.

§. 1. *Matremfamilias* accipere debemus eam, quæ non inhoneste vixit: matrem enim familias à cæteris fœminis mores discernunt, atque separant: proinde nihil intererit, nupta sit, an vidua, ingenua sit, an libertina: nam neque nuptiæ, neque natales faciant matremfamilias: sed boni mores.

47. PAULUS lib. 56 ad Edictum.

Liberationis verbum eandem vim habet, quam solutionis.

48. GAIUS lib. ad Edictum Prætoris Urbani titulo.

Qui neque sequantur, neque ducantur.

Solutum non intelligimus eum, qui licet vinculis levatus sit, manibus tamen tenetur: ac ne eum quidem intelligimus solutum, qui in publico sine vinculis servatur.

49. ULPIANUS lib. 59 ad Edictum.

Bonorum appellatio aut naturalis aut civilis est: Naturaliter bona ex eo dicuntur, quod beant, hoc est beatos faciunt: beare est prodesse. † In bonis autem nostris computari sciendum est, non solum quæ dominii nostri sunt, sed & si bona fide à nobis possideantur, vel superficiaria sint. Æque bonis adnumerabitur, etiam si quid est in actionibus, petitionibus, persecutionibus: nam hæc omnia in bonis esse videntur.

50. IDEM lib. 61 ad Edictum.

Nurus appellatio etiam ad pronurum, & ultra porrigenda est.

51. GAIUS lib. 23 ad Edictum Provinc.

Appellatione *parentis*, non tantum pater, sed etiam avus, & proavus, & deinceps omnes superiores continentur: sed & mater, & avia, & proavia.

52. ULPIANUS lib. 61 ad Edictum.

Patroni appellatione & patrona continetur.

53. PAULUS lib. 59 ad Edictum.

Sæpe ita comparatum est, ut conjuncta pro disjunctis accipiantur, & disjuncta pro conjunctis, interdum soluta pro separatis. Nam cum dicitur apud Veteres, *Adgnatorum genti-*

gentilimque, pro separatione accipitur. At cum dicitur, *Super pecunia tutelæve suæ*, tutor separatim sine pecunia dari non potest. † Et cum dicimus, *Quod dedi aut donavi*, utraque continemus. † Cum vero dicimus, *Quod eum dare facere oportet*, quodvis eorum sufficit probare. † Cum vero dicit Prætor, *Si donum munus, operas redemerit*: si omnia imposita sunt, certum est omnia redimenda esse. §. 1. Ex re ergo pro conjunctis habentur: si quædam imposita sunt, cætera non desiderabuntur. §. 2. Item dubitatum, illa [verba,] *Ope consilio*, quemadmodum accipienda sunt, sententiæ conjungentium, aut separantium? Sed verius est, quod & *Labeo* ait, separatim accipienda: quia aliud factum est ejus, qui ope, aliud ejus, qui consilio furtum facit: sic enim alii condici potest: alii non potest: [&] sane post Veterum auctoritatem eo perventum est, ut nemo ope videatur fecisse, nisi & consilium malignum habuerit: nec consilium habuisse noceat, nisi & factum secutum fuerit.

54. ULPIANUS lib. 62 ad Edictum.

C*Onditionales creditores* dicuntur & hi, quibus nondum competit actio, est autem competitura: vel qui spem habent, ut competat.

55. PAULUS lib. 16 brevis Edicti.

CReditor autem is est, qui exceptione perpetua summoveri non potest: qui autem temporalem exceptionem timet, similis est conditionali creditori.

56. ULPIANUS lib. 62 ad Edictum.

C*Ognoscere instrumenta*, est relegere, & recognoscere: *dispungere* est conferre accepta & data. §. 1. *Liberorum* appellatione continentur, non tantum qui sunt in potestate: sed omnes, qui sui juris sunt, sive virilis, sive fœminini sexus sunt, exve fœminini sexus descendentes.

57. PAULUS lib. 59 ad Edictum.

CUi præcipua cura rerum incumbit, & qui magis quam cæteri, diligentiam & solicitudinem rebus quibus præsunt, debent, hi Magistri appellantur. † Quinetiam ipsi magistratus per derivationem à magistris cognominantur. † Unde etiam cujuslibet disciplinæ Præceptores, magistros appellari à monendo, vel monstrando. §. 1. *Persequi* videtur, & qui satis accepit.

58. GAIUS lib. 24 ad Edictum Provinc.

LIcet inter gesta & facta videtur quædam esse subtilis differentia: attamen καταχρηστικῶς, id est, *abusive*, nihil inter factum & gestum interest. §. 1. Paternos libertos recte videmur dicere nostros libertos: liberorum libertos non recte nostros libertos dicimus.

59. ULPIANUS lib. 68 ad Edictum.

P*Ortus* appellatus est conclusus locus, quo importantur merces, & inde exportantur: eaque nihilominus statio est conclusa, atque munita: inde angiportum dictum est.

60. IDEM lib. 69 ad Edictum.

L*Ocus* est non fundus, sed portio aliqua fundi; *fundus* autem integrum aliquid est: & plerumque sine villa locum accipimus. Cæterum adeo opinio nostra & constitutio locum à fundo separat, ut & modicus locus possit fundus dici, si fundi animo eam habuimus. Non enim magnitudo locum à fundo separat, sed nostra affectio: & quælibet portio fundi poterit fundus dici, si jam hoc constituerimus: nec non & fundus, locus constitui potest: nam si cum alii adjunxerimus fundo, locus fundi efficietur. §. 1. Loci appellationem non solum ad rustica, verum ad urbana quoque prædia pertinere, *Labeo* scribit. §. 2. Sed fundus quidem suos habet fines, locus vero latere potest, quatenus determinetur, & definietur.

61. PAULUS lib. 65 ad Edictum.

S*Atisdationis* appellatione interdum etiam repromissio continebitur; qua contentus fuit is, cui satisdatio debebatur.

62. GAIUS lib. 26 ad Edictum Provinc.

TIgni appellatione in lege duodecim Tabularum omne genus materiæ, ex qua ædificia constant, significatur.

63. ULPIANUS lib. 71 ad Edictum.

PEnes te amplius est, quam apud te: nam apud te est, quod qualiter qualiter à te teneatur: penes te est, quod quodammodo possidetur.

64. PAULUS lib. 67 ad Edictum.

INtestatus est, non tantum qui testamentum non fecit, sed etiam cujus ex testamento hereditas adita non est.

65. ULPIANUS lib. 61 ad Edictum.

HEredis appellatio non solum ad proximum heredem, sed & ad ulteriores refertur: nam & heredis heres, & deinceps, heredis appellatione continetur.

66. IDEM lib. 74 ad Edictum.

MErcis appellatio ad res mobiles tantum pertinet.

67. IDEM lib. 76 ad Edictum.

ALienatum non proprie dicitur, quod adhuc in dominio venditoris manet: venditum tamen recte dicetur. §. 1. *Donationis* verbum simpliciter loquendo, omnem donationem comprehendisse videtur, sive mortis causa, sive non mortis causa fuerit.

68. IDEM lib. 77 ad Edictum.

ILla verba, *arbitratu Lucii Titii fieri*, jus significant, & in servum non cadunt.

69. IDEM lib. 78 ad Edictum.

HÆc verba, *Cui rei dolus malus aberit, afuerit*, generaliter comprehendant omnem dolum, quicunque in hanc rem admissus est, de qua stipulatio est interposita.

70. PAULUS lib. 73 ad Edictum.

SCiendum est, heredem etiam per multas successiones accipi: nam paucis speciebus heredis appellatio proximum continet: Veluti in substitutione impuberis, *Quisquis mihi heres erit, idem filio heres esto*: ubi heredis heres non continetur, quia incertus est. † Item in lege Ælia Sentia filius heres proximus potest libertum paternum ut ingratum accusare, non etiam si heredi heres extiterit. † Idem dicitur in operarum exactione, ut filius heres exigere possit, non ex successione effectus.

§. 1. Verba hæc, *Is ad quem ea res pertinet*, sic intelliguntur, ut qui in universum dominium vel jure civili, vel jure Prætorio succedit, contineatur.

71. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

ALiud est capere, aliud accipere. *Capere* cum effectu accipitur. *Accipere*, etsi quis non accepit, ut habeat: ideoque non videtur quis capere, quod erit restituturus: sicut *pervenisse* proprie illud dicitur, quod est remansurum.

§. 1. Hæc verba, *His rebus recte præstari*, hoc significant, ne quod periculum, vel damnum ex ea re stipulator sentiret.

72. PAULUS lib. 76 ad Edictum.

APpellatione rei pars etiam continetur.

73. ULPIANUS lib. 80 ad Edictum.

HÆc verba in stipulatione posita, *Eam rem recte restitui*, fructus continent. *Recte* enim verbum pro viri boni arbitrio est.

74. PAULUS lib. 2 ad Edictum Ædilium Curulium.

SIgnatorius anulus ornamenti appellatione non continetur.

75. IDEM lib. 50 ad Edictum.

R*Estituere* is videtur, qui id restituit, quod habiturus esset actor, si controversia ei facta non esset.

76. IDEM lib. 51 ad Edictum.

D*Edisse* intelligendus est etiam is, qui permutavit, vel compensavit.

77. IDEM lib. 49 ad Edictum.

F*Rugem* pro reditu appellari, non solum [quod] frumentis, aut leguminibus: verum & [quod] ex vino, silvis cæduis, cretifodinis, lapidicinis capitur. † Julianus scribit *fruges* omnes esse quibus homo vescatur, falsum esse: non enim carnem, aut aves ferasve, aut poma fruges dici. *Frumentum* autem id esse, quod arista se teneat, recte Gallum definisse: lupinum vero & fabam fruges potius dici: quia non arista, sed siliqua continentur: quæ Servius apud Alfenum in frumento contineri putat.

78. IDEM lib. 3 ad Plautium.

INterdum proprietatem quoque verbum *possessionis* significat: sicut in eo, qui possessiones suas legasset, responsum est.

79. IDEM lib. 6 ad Plautium.

I*Mpensæ necessariæ* sunt, quæ si factæ non sint, res aut peritura, aut deterior futura sit.

§. 1. *Utiles* impensas esse Fulcinius ait, quæ meliorem dotem faciant, [non] deteriorem esse non sinant. ex quibus reditus mulieri adquiratur: sicuti arbusti pastinationes ultra quam necesse fuerat. Item doctrinam puerorum, quorum nomine onerari mulierem ignorantem vel invitam non oportet: ne cogatur fundo, aut mancipiis carere. In his impensis & pistrinum, & horreum insulæ dotali adjectum, plerumque dicemus. §. 2. *Voluptuariæ* sunt, quæ speciem duntaxat ornant, non etiam fructum augent, ut sunt viridia, & aquæ salientes, incrustationes, loricationes, picturæ.

80. IDEM lib. 9 ad Plautium.

IN generali repetitione legatorum etiam datæ libertates continentur ex mente *Legis* duodecim tabularum.

81. IDEM lib. 10 ad Plautium.

CUm Prætor dicat, *ut opus factum restituatur*, etiam damnum datum actor consequi debet: nam verbo *restitutionis* omnis utilitas actoris continetur.

82. IDEM lib. 14 ad Plautium.

VErbum *Amplius* ad eum quoque pertinet, cui nihil debetur: sicuti ex contrario minus solutum videtur, etiamsi nihil esset exactum.

83. JAVOLENUS lib. 5 ex Plautio.

PRoprie bona dici non possunt, quæ plus incommodi, quam commodi habent.

84. JAVOLENUS lib. 2 ad Vitellium.

F*Ilii* appellatione omnes liberos intelligimus.

85. MARCELLUS lib. 1 Digestorum.

NEratius Priscus tres facere existimat collegium: & hoc magis sequendum est.

86. CELSUS lib. 5 Digestorum.

QUid aliud sunt jura prædiorum, quam prædia qualiter se habentia, ut bonitas, salubritas, amplitudo.

87. MARCELLUS lib. 12 Digestorum.

UT Alfenus ait, Urbs est Roma, quæ muro cingeretur. Roma est etiam, qua continenti ædificia essent: nam Romam non muro tenus existimari, ex consuetudine cottidiana posse intelligi, cum diceremus Romam nos ire, etiamsi extra urbem habitaremus.

88. CELSUS lib. 18 Digestorum.

TAntum quisque pecuniæ relinquit, quantum ex bonis ejus refici potest: sic dicimus, centies aureorum habere, qui tantum in prædiis, cæterisque similibus rebus habeat. Non idem est in fundo alieno legato, quanquam is hereditaria pecunia parari potest: neque quisquam eum, qui pecuniam numeratam habet, habere dicit, quidquid ex ea parari potest.

89. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

BOves magis armentorum, quam jumentorum generis appellantur. §. 1. Hoc sermone, *Dum nupta erit*, primæ nuptiæ significantur. §. 2. Inter edere & reddi rationes multum interest: nec is, qui edere jussus sit, reliquum reddere debet: nam & argentarius edere rationem videtur, etiamsi quod reliquum sit apud eum non solvat.

90. ULPIANUS lib. 27 ad Sabinum.

Q*Ui uti optimæ maximæque sunt*, ædes tradit: non hoc dicit servitutem illis deberi: sed illud solum, ipsas ædes liberas esse, hoc est, nulli servire.

91. PAULUS lib. 2 Fideicommissorum.

MEorum & tuorum appellatione actiones quoque contineri dicendum est.

92. IDEM lib. 7 Quæstionum.

P*Roximus* est, cui nemo antecedit: *supremus* est, quem nemo sequitur.

93. CELSUS lib. 19 Digestorum.

MOventium, item mobilium appellatione, idem significamus: si tamen apparet defunctum animalia duntaxat, quia se ipsa moverent, moventia vocasse: quod verum est.

94. IDEM lib. 20 Digestorum.

VErbum reddendi quamquam significatum habet retro dandi, recipit tamen & per se dandi significationem.

95. MARCELLUS lib. 14 Digestorum.

POtest *aliquorum* appellatio & universos significare.

96. CELSUS lib. 23 Digestorum.

L*Itus* est, quousque maximus fluctus à mari pervenit: idque Marcum Tullium ajunt, cum arbiter esset, primum constituisse.

§. 1. Prædia, dicimus aliquorum esse, non utique communiter habentium ea, sed [vel] alio aliud habente.

97. IDEM lib. 32 Digestorum.

CUm stipulamur, *Quanta pecunia ex hereditate Titii ad te pervenerit*, res ipsas, quæ pervenerunt, non pretia earum spectare videmur.

98. IDEM lib. 39 Digestorum.

CUm *bisextum* calendis est: nihil refert, [utrum] priore, an posteriore die quis natus sit, & deinceps sextum calendas ejus natalis dies est: nam id biduum pro uno die habetur: sed posterior dies intercalatur, non prior: ideo quo anno intercalatum non est, sexto calendas natus: cum bisextum calendis est, priorem diem natalem habet. §. 1. *Cato* putat, mensem *intercalarem* addititium esse, omnesque ejus dies

dies pro momento temporis observat, extremoque diei mensis Februarii adtribuit Quintus *Mucius*. §. 2. Mensis autem *intercalaris* constat ex diebus viginti octo.

99. ULPIANUS lib. 1 de Officio Consulis.

NOtionem accipere possumus, & cognitionem & jurisdictionem. §. 1. *Continentes provincias* accipere debemus eas, quæ Italiæ junctæ sunt: ut puta Galliam: sed & Provinciam Siciliam magis inter continentes accipere nos oportet, quæ modico freto Italia dividitur.

§. 2. *Instrumentorum* appellatione quæ comprehendantur, perquam difficile erit separare: quæ enim proprie sint instrumenta, propter quæ dilatio danda sit, inde dignoscemus, si in præsentiam personæ, quæ instruere possit, dilatio petatur: puta qui actum gessit, licet in servitute, vel qui actor fuit constitutus, putem videri instrumentorum causa peti dilationem.

100. IDEM lib. 2 de Officio Consulis.

SPeciosas personas accipere debemus *clarissimas* personas utriusque sexus: item eorum, qui ornamentis *Senatoriis* utuntur.

101. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

INter stuprum, & adulterium, hoc interesse quidam putant, quod adulterium in nuptam, stuprum in viduam committitur: sed lex Julia de *adulteriis* hoc verbo *indifferenter utitur*.

§. 1. *Divortium* inter virum & uxorem fieri dicitur: *repudium* vero sponsæ remitti videtur: quod & in uxoris personam non absurde cadit.

§. 2. Verum est, *morbum* esse temporalem corporis imbecillitatem, *vitium* vero perpetuum corporis impedimentum: veluti si talum excussit: nam & luscus utique vitiosus est.

§. 3. Servis legatis etiam ancillas deberi, quidam putant: quasi commune nomen utrumque sexum contineat.

102. IDEM lib. 7 Regularum.

DErogatur legi, aut abrogatur. *Derogatur* legi, cum pars detrahitur, *abrogatur* legi, cum prorsus tollitur.

103. IDEM lib. 8 Regularum.

LIcet capitalis Latine loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio *capitalis*, mortis, vel amissionis civitatis intelligenda est.

104. IDEM lib. 2 Excusationum.

NAtorum appellatio & ad nepotes extenditur.

105. IDEM lib. 2 Responsorum.

MOdestinus respondit, his verbis, *Libertis, libertabusque meis*, libertum libertæ testatoris non contineri.

106. IDEM lib. sing. de Præscriptionibus.

DImissoriæ litteræ dicuntur, quæ vulgo Apostoli dicuntur: dimissoriæ autem dictæ, quod causa ad eum, qui appellatus est, dimittitur.

107. IDEM lib. 3 Pandectarum.

ADsignare libertum, hoc est, testificari, cujus ex liberis libertum eum esse voluit.

108. IDEM lib. 4 Pandectarum.

DEbitor intelligitur is, à quo invito exigi pecunia potest.

109. IDEM lib. 5 Pandectarum.

BOnæ fidei emptor esse videtur, qui ignoravit eam rem alienam esse: aut putavit eum, qui vendidit, jus vendendi habere, puta procuratorem, aut tutorem esse.

110. IDEM lib. 6 Pandectarum.

SEquester dicitur, apud quem plures eandem rem, de qua controversia est, deposuerunt: dictus ab eo, quod occurrenti, aut quasi sequenti eos, qui contendunt, committitur.

111. JAVOLENUS lib. 6 ex Cassio.

CEnsere est constituere, & præcipere: unde etiam dicere solemus, *Censeo hoc facias*, & semet aliquid censuisse. † Inde Censoris nomen videtur esse tractum.

112. IDEM lib. 11 ex Cassio.

LItus publicum est eatenus, qua maxime fluctus exæstuat. Idemque juris est in lacu, nisi is totus privatus est.

113. IDEM lib. 14 ex Cassio.

MOrbus sonticus est, qui cuique rei nocet.

114. IDEM lib. 15 ex Cassio.

SOlvendo esse nemo intelligitur, nisi qui solidum potest solvere.

115. IDEM lib. 4 Epistolarum.

QUæstio est, fundus à possessione, vel agro, vel prædio quid distet? † *Fundus* est omne, quidquid solo tenetur. † *Ager* est, [si] species fundi ad usum hominis comparatur. † *Possessio* ab agro juris proprietate distat: quidquid enim adprehendimus, cujus proprietas ad nos non pertinet, aut nec potest pertinere, hoc possessionem appellamus. Possessio ergo usus, ager proprietas loci est. † *Prædium* utriusque suprascriptæ generale nomen est: nam & ager & possessio hujus appellationis species sunt.

116. IDEM lib. 7 Epistolarum.

QUisquis mihi alius filii filiusve heres sit, Labeo, non videri filiam contineri: Proculus contra: mihi Labeo videtur verborum figuram sequi, Proculus mentem testantis. respondit: Non dubito, quin Labeonis sententia vera non sit.

117. IDEM lib. 9 Epistolarum.

NOn potest videri minus solvisse is, in quem amplioris summæ actio non competit.

118. POMPONIUS lib. 2 ad Quintum Mucium.

HOstes hi sunt, qui nobis, aut quibus nos publice bellum decrevimus: cæteri, latrones aut prædones sunt.

119. IDEM lib. 3 ad Quintum Mucium.

HEreditatis appellatio sine dubio continet etiam damnosam hereditatem: juris enim nomen est, sicuti bonorum possessio.

120. IDEM lib. 5 ad Quintum Mucium.

VErbis legis 12 Tabularum his, *Uti legassit suæ rei, ita jus esto*, latissima potestas tributa videtur, & heredis instituendi, & legata, & libertates dandi, tutelas quoque constituendi: sed id interpretatione coangustatum est, vel legum, vel auctoritate jura constituentium.

121. IDEM lib. 6 ad Quintum Mucium.

USura pecuniæ, quam percipimus, in fructu non est: quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est, nova obligatione.

122. IDEM lib. 8 ad Quintum Mucium.

SErvius ait: si ita scriptum sit, *Filio, filiisque meis hosce tutores do*: masculis duntaxat tutores datos: quoniam singulari casu hoc, *filio*, ad pluralem videtur transisse, continentem eundem sexum, quem singularis prior positus habuisset: sed hoc facti, non juris habet quæstionem: potest enim fieri, ut singulari casu de filio senserit, deinde plenius omnibus liberis prospexisse in tutore dando voluerit, quod magis rationabile esse videtur.

123. IDEM lib. 26 ad Quintum Mucium.

VErbum *erit* interdum etiam præteritum, nec solum futurum tempus demonstrat: quod est nobis necessarium scire, & cum codicilli ita confirmati testamento fuerint, *Quod in codicillis scriptum erit:* utrumne futuri temporis demonstratio fiat, an etiam præteriti, si ante scriptos codicillos quis relinquat: quod quidem ex voluntate scribentis interpretandum est.

† Quemadmodum autem hoc verbum *est*, non solum præsens, sed & præteritum tempus significat: ita & hoc verbum *erit*, non solum futurum, sed interdum etiam præteritum tempus demonstrat: nam cum dicimus, *Lucius Titius solutus est [ab] obligatione:* & præteritum & præsens significamus: sicut hoc, *Lucius Titius alligatus est:* & idem fit, cum ita loquimur, *Troja capta est.* non enim ad præsentis facti demonstrationem refertur is sermo, sed ad præteritum.

124. PROCULUS lib. 2 Epistolarum.

HÆc verba; *ille aut ille*, non solum disjunctivæ, sed etiam subdisjunctivæ orationis sunt. † Disjunctivum est, veluti cum dicimus, *aut dies aut nox est*, quorum posito altero, necesse est, tolli alterum: item sublato altero, poni alterum: ita simili figuratione verbum potest esse subdisjunctivum. † Subdisjunctivi autem genera sunt duo. Unum, cum ex propositis finibus ita non potest uterque esse, ut possit neuter esse: veluti cum dicimus, *aut sedet aut ambulat:* nam ut nemo potest utrumque simul facere: ita aliquis potest neutrum, veluti is, qui accumbit. † Alterius generis est, cum ex propositis finibus ita non potest neuter esse, ut possit utrumque esse, veluti cum dicimus, *omne animal aut facit, aut patitur:* nullum est enim, quod nec faciat, nec patiatur: at potest simul & facere, & pati.

125. IDEM lib. 5 Epistolarum.

NEpos Proculo suo salutem: Ab eo, qui ita dotem promisit: *Cum commodum erit, dotis filiæ meæ tibi erunt aurei centum*, putasne, protinus nuptiis factis dotem peti posse? quid, si ita promisisset, *Cum potuero, doti erunt?* quod si aliquam vim habeat posterior obligatio, *possit* verbum quomodo interpretaris? utrum ære alieno deducto, an extante? Proculus: cum dotem quis [ita] promisit, *Cum potuero, doti tibi erunt centum:* existimo, ad id, quod actum est, interpretationem redigendam esse; nam qui ambigue loquitur, id loquitur, quod ex his, quæ significantur, sensit: propius est tamen, ut hoc eum sensisse existimem, deducto ære alieno potero, potest etiam illa accipi significatio, cum salva dignitate mea potero: quæ interpretatio eo magis accipienda est, si ita promissum est, *cum commodum erit*, hoc est, cum sine incommodo meo potero.

126. IDEM lib. 6 Epistolarum.

SI, cum fundum tibi darem, legem ita dixi, *Uti optimus maximusque esset:* & adjeci, *jus fundi deterius factum non esse per dominum, præstabitur:* amplius eo præstabitur nihil: etiam si prior pars, qua scriptum est, *Uti optimus maximusque sit*, liberum esse significat: eoque, si posterior pars adjecta non esset, liberum præstare deberem: tamen inferiore parte satis me liberatum puto, quod ad jura attinet, ne quid aliud præstare debeam, quam jus fundi per dominum deterius factum non esse.

127. CALLISTRATUS lib. 4 de Cognitionibus.

VEstis appellatione, tam virilis, quam muliebris, & scenica, etiam si tragica aut citharœdica sit, continetur.

128. ULPIANUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

SPadonum generalis appellatio est: quo nomine tam hi, qui natura spadones sunt, item thlibiæ, thlasiæ, sed & si quod aliud genus spadonum est, continentur.

129. PAULUS lib. 1 ad Legem Juliam & Papiam.

QUi mortui nascuntur, neque nati, neque procreati, videntur: quia nunquam liberi appellari potuerunt.

130. ULPIANUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

LEge obvenire hereditatem, non proprie quis dixerit & eam, quæ ex testamento defertur: quia Lege 12 Tabular. testamentariæ hereditates confirmantur.

131. IDEM lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

ALiud fraus est, aliud pœna. Fraus enim sine pœna esse potest: pœna sine fraude esse non potest. Pœna est noxæ vindicta: fraus & ipsa noxa dicitur, & quasi pœnæ quædam præparatio. §. 1. Inter multam autem, & pœnam, multum interest: cum pœna generale sit nomen, omnium delictorum coërcitio; multa specialis peccati, cujus animadversio hodie pecuniaria est: pœna autem non tantum pecuniaria, verum capitis & existimationis irrogari solet: & multa quidem ex arbitrio ejus venit, qui multam dicit; pœna non irrogatur, nisi quæ quaque lege, vel quo alio jure specialiter huic delicto imposita est: quinimo multa ibi dicitur, ubi specialis pœna non est imposita. Item multam is dicere potest, cui judicatio data est. Magistratus solos & Præsides provinciarum posse multam dicere, mandatis permissum est: pœnam autem unusquisque irrogare potest, cui hujus criminis sive delicti executio competit.

132. PAULUS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

ANniculus amittitur, qui extremo anni die moritur: & consuetudo loquendi, id ita esse, declarat, *ante diem decimum calendarum, post diem decimum calendarum:* neque utro enim sermone undecim dies significantur.

§. 1. Falsum est, eam peperisse, cui mortuus filius exsectus est.

133. ULPIANUS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

SI quis sic dixerit, ut intra diem mortis ejus aliquid fiat: ipse quoque dies, quo quis mortuus est, numeratur.

134. PAULUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

ANniculus non statim ut natus est, sed trecentesimo sexagesimoquinto die dicitur, incipiente plane, non exacto die, quia annum civiliter, non ad momenta temporum, sed ad dies numeramus.

135. ULPIANUS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

QUæret aliquis, si portentosum, vel monstrosum, vel debilem mulier ediderit, vel qualem visu vel vagitu novum, non humanæ figuræ, sed alterius magis animalis, quam hominis partum, an quia enixa est, prodesse ei debeat? Et magis est, ut hæc quoque parentibus prosint:

sint: nec enim est, quod eis imputetur, quæ, qualiter potuerunt, statutis obtemperaverunt: neque id, quod fataliter accessit, matri damnum injungere debet.

136. IDEM lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

G*Eneri* appellatione & neptis, & proneptis, tam ex filio, quam ex filia editarum, cæterarumque maritos contineri, manifestum est.

137. PAULUS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

T*Er* enixa videtur, etiam quæ trigeminos pepererit.

138. IDEM lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

H*Ereditatis* appellatione bonorum quoque possessio continetur.

139. ULPIANUS lib. 7 ad Legem Juliam & Papiam.

ÆDificia Romæ fieri etiam ea videntur, quæ in continentibus Romæ ædificiis fiant. §. 1. *Perfecisse ædificium* is videtur, qui ita consummavit, ut jam in usu esse possit.

140. ULPIANUS lib. 7 ad Legem Juliam & Papiam.

CEpisse quis intelligitur, quamvis alii adquisiit.

141. ULPIANUS lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam.

ETiam ea mulier, cum moreretur, creditur filium habere, quæ exciso utero edere possit: necnon etiam alio casu mulier potest habere filium, quem mortis tempore non habuit: utputa eum, qui ab hostibus remeavit.

142. PAULUS lib. 6 ad Legem Juliam & Papiam.

TRiplici modo conjunctio intelligitur: aut enim re per se conjunctio contingit, aut re & verbis, aut verbis tantum. † Nec dubium est, quin conjuncti sint, quos & nominum, & rei complexus jungit: veluti *Titius & Mævius ex parte dimidia heredes sunto*: vel [ita], *Titius Mæviusque heredes sunto*: vel, *Titius cum Mævio ex parte dimidia heredes sunto*. † Videamus autem, ne etiam, si hos articulos detrahas, *&*, *que*, *cum*; interdum tamen conjunctos accipi oporteat: veluti *Lucius Titius, Publius Mævius ex parte dimidia heredes sunto*: vel ita, *Publius Mævius, Lucius Titius heredes sunto: Sempronius ex parte dimidia heres esto*: ut Titius & Mævius veniant in partem dimidiam, & re & verbis conjuncti videantur. *Lucius Titius ex parte dimidia heres esto. Seius ex parte, qua Lucium Titium heredem institui, heres esto. Sempronius ex parte dimidia heres esto.* Julianus, dubitari posse, tres semisses facti sint, an Titius in eundem semissem cum Gaio Seio institutus sit: sed eo quod Sempronius quoque ex parte dimidia scriptus est, verisimilius esse, in eundem semissem duos coactos, & conjunctim heredes scriptos esse.

143. ULPIANUS lib. 9 ad Legem Juliam & Papiam.

ID apud se quis *habere* videtur, de quo habet actionem: habetur enim, quod peti potest.

144. PAULUS lib. 10 ad Legem Juliam & Papiam.

LIbro memorialium Massurius scribit, *pellicem* apud antiquos eam habitam, quæ, cum uxor non esset, cum aliquo tamen vivebat, quam nunc vero nomine *amicam*, paulo honestiore concubinam appellari. Granius Flaccus in libro de jure Papiriano scribit, pellicem nunc vulgo vocari, quæ cum eo, cui uxor sit, corpus misceat: quosdam eam, quæ uxoris loco sine nuptiis in domo sit, quam παλλακὴν Græci vocant.

145. ULPIANUS lib. 10 ad Legem Juliam & Papiam.

V*Irilis* appellatione interdum etiam totam hereditatem contineri, dicendum est.

146. TERENTIUS CLEMENS lib. 2 ad Legem Juliam & Papiam.

S*Oceri*, *socrus* appellatione avum quoque & aviam uxoris vel mariti contineri, respondetur.

147. IDEM lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

QUi in continentibus Urbis nati sunt, Romæ nati intelliguntur.

148. GAIUS lib. 8 ad Legem Juliam & Papiam.

NOn est sine liberis, cui vel unus filius, unave filia est: hæc enim enunciatio, *habet liberos*, [*non habet liberos*], semper plurativo numero profertur: sicut & pugillares & codicilli.

149. IDEM lib. 10 ad Legem Juliam & Papiam.

NAm quem *sine liberis esse*, dicere non possumus: hunc necesse est dicamus liberos habere.

150. IDEM lib. 9 ad Legem Juliam & Papiam.

SI ita à te stipulatus fuero, *Quanto minus à Titio consecutus fuero, tantum dare spondes?* non solet dubitari, quin, si nihil à Titio fuero consecutus, totum debeas, quod Titius debuerit.

151. TERENTIUS CLEMENS lib. 5 ad Legem Juliam & Papiam.

D*Elata hereditas* intelligitur, quam quis possit adeundo consequi.

152. GAIUS lib. 10 ad leg. Juliam & Papiam.

H*Ominis* appellatione tam fœminam, quam masculum contineri non dubitatur.

153. TERENTIUS CLEMENS lib. 11 ad leg. Juliam & Papiam.

INtelligendus est mortis tempore fuisse, qui in utero relictus est.

154. MACER lib. 1 ad legem vicesimam.

M*Ille passus* non à milliario urbis, sed à continentibus ædificiis numerandi sunt.

155. LICINNIUS RUFINUS lib. 7 Regularum.

P*Roximi* appellatione etiam ille continetur, qui solus est.

156. IDEM lib. 10 Regularum.

M*Ajore parte anni* possedisse quis intelligitur, etiam si duobus mensibus possederit: si modo adversarius ejus aut paucioribus [diebus] aut nullis possederit.

157. ÆLIUS GALLUS lib. 1 de Verborum, quæ ad Jus pertinent, significatione.

P*Aries* est, sive murus, sive maceria est. §. 1. Item via est, sive semita, sive iter est.

158. CELSUS lib. 25 Digestorum.

IN usu Juris frequenter uti nos, Cascellius ait, singulari appellatione, cum plura generis ejusdem significare vellemus: nam & multum hominem venisse Romam, & piscem vilem esse, dicimus. Item in stipulando satis habemus de herede cavere, *Si ea res secundum me heredemve meum judicata erit*: & rursus, *Quod ob eam rem*

te heredemve tuum : nempe æque, si plures heredes sint, continentur stipulatione.

159. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

ETiam aureos nummos æs dicimus.

160. IDEM lib. 2 ad Sabinum.

C*Æterorum & reliquorum* appellatione etiam omnes continentur, ut Marcellus dixit circa eum, cui optio servi legata est, cæteri Sempronio : nam tentat, si non optet, omnes ad Sempronium pertinere.

161. IDEM lib. 7 ad Sabinum.

NOn est pupillus, qui in utero est.

162. POMPONIUS lib. 2 ad Sabinum.

IN vulgari substitutione, qua ei, *qui supremus morietur*, heres substituitur, recte substitutus etiam unico intelligitur, exemplo duodecim Tabularum, ex quibus proximus agnatus & solus habetur. §. 1. Si quis ita in testamento scripserit, *Si quid filio meo acciderit, Damas servus meus liber esto* : mortuo filio, Damas liber erit : licet enim accidant & vivis, sed vulgi sermone etiam mors significatur.

163. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

ILla verba, *optimus maximusque*, vel in eum cadere possunt, qui solus est, sic & circa Edictum Prætoris supremæ tabulæ habentur, & solæ. §. 1. Pueri appellatione etiam puella significatur : nam & fœminas puerperas appellant recentes ex partu, & Græce παιδίον communiter appellatur.

164. ULPIANUS lib. 15 ad Sabinum.

NOmen filiarum & in posthumam cadere, quæstionis non est : quamvis posthumæ non cadere in eam, quæ jam in rebus humanis sit, certum sit. §. 1. *Partitionis* nomen non semper dimidium significat : sed prout est adjectum : potest enim juberi aliquis, & maximam partiri posse, & vicesimam, & tertiam, & prout libuerit : sed si non fuerit portio adjecta, dimidia pars debetur. §. 2. *Habere*, sicut pervenire, cum effectu accipiendum.

165. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

V*Enisse ad heredem* nihil intelligitur, nisi deducto ære alieno.

166. IDEM lib. 6 ad Sabinum.

U*Rbana* familia, & *rustica*, non loco, sed genere distinguitur : potest enim aliquis dispensator non esse servorum urbanorum numero, veluti is, qui rusticarum rerum rationes dispenset, ibique habitet, non multum abest à villico : insularius autem urbanorum numero est: videndum tamen est, ipse dominus quorum loco quemque habuerit : quod ex numero familiæ, & vicariis apparebit. §. 1. *Pernoctare* extra Urbem intelligendus est, qui nulla parte noctis in Urbe est. Per enim totam noctem significat.

167. ULPIANUS lib. 25 ad Sabinum.

C*Arbonum* appellatione materiam non contineri : sed an lignorum? & fortassis quis dicet, nec lignorum, non enim lignorum gratia habuit. † Sed & titiones, & alia ligna cocta, ne fumum faciant, utrum ligno, an carboni, an suo generi adnumerabimus? Et magis est, ut proprium genus habeatur. † *Sulpurata* quoque de ligno æque eandem habebunt definitionem. † Ad faces quoque parata non erunt lignorum appellatione comprehensa, nisi hæc fuit voluntas. † Idem & de nucleis olivarum, sed & de balanis est, vel si qui alii nuclei. † De pinu autem integri strobili ligni apppellatione continebuntur.

168. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

PAli & perticæ in numerum materiæ redigendi sunt, & ideo lignorum appellatione non continentur.

169. IDEM lib. 5 ad Sabinum.

NOn tantum in traditionibus, sed & in emptionibus & stipulationibus, & testamentis adjectio hæc, *Uti optimus maximusque est*, hoc significat, ut liberum præstetur prædium, non ut etiam servitutes ei debeantur.

170. ULPIANUS lib. 3 ad Sabinum.

H*Eredis* appellatione omnes significari successores credendum est, etsi verbis non sint expressi.

171. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

PErvenisse ad te recte dicitur, quod per te ad alium pervenerit, ut in hereditate, à liberto per patronum filiumfamilias patri ejus adoptivo adquisita, responsum est.

172. ULPIANUS lib. 38 ad Sabinum.

LIberti appellatione etiam libertam contineri placuit.

173. IDEM lib. 39 ad Sabinum.

COllegarum appellatione hi continentur, qui sunt ejusdem potestatis.

§. 1. Qui extra continentia urbis est, abest : cæterum usque ad continentia non abesse videbitur.

174. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

ALiud est, promittere, furem non esse, aliud furto noxaque solutum : qui enim dicit, furem non esse, de hominis proposito loquitur : qui furtis noxaque solutum, nemini esse furti obligatum, promittit.

175. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

F*Aciendi* verbo, reddendi etiam causa continetur.

176. ULPIANUS lib. 45 ad Sabinum.

S*Olutionis* verbo satisfactionem quoque omnem accipiendam placet : solvere dicimus eum, qui fecit, quod facere promisit.

177. IDEM lib. 47 ad Sabinum.

NAtura cavillationis, quam Græci σωρίτην (id est, *acervalem syllogismum*) appellaverunt, hæc est, ut ab evidenter veris, per brevissimas mutationes, disputatio ad ea, quæ evidenter falsa sunt, perducatur.

178. IDEM lib. 49 ad Sabinum.

P*Ecuniæ* verbum non solum numeratam pecuniam complectitur: verum omnem omnino pecuniam, hoc est, omnia corpora : nam corpora quoque pecuniæ appellatione contineri, nemo est, qui ambiget. §. 1. *Hæreditas* juris nomen est, quod & accessionem & decessionem in se recipit : hereditas autem vel maxime fructibus augetur. §. 2. *Actionis* verbum & speciale est & generale : nam omnis actio dicitur, sive in personam, sive in rem sit petitio : sed plerumque actiones personales solemus dicere : petitionis autem verbo in rem actiones significari videntur ; persecutionis verbo extraordinarias persecutiones puto contineri, utputa fideicommissorum, & si quæ aliæ sunt, quæ non habent juris ordinarii executionem. §. 3. Hoc verbum, *debuit*, omnem omnino actionem comprehendere intelligitur, sive civilis, sive honoraria, sive fideicommissi fuit persecutio.

179. IDEM lib. 51 ad Sabinum.

INter hæc verba, *Quanti ea res erit*, vel *Quanti eam rem esse paret*, nihil interest : in utraque enim clausula placet veram rei æstimationem fieri.

180. POM-

180. POMPONIUS lib. 30 ad Sabinum.

TUgurii appellatione omne ædificium, quod rusticæ magis custodiæ convenit, quam urbanis ædibus significatur. §. 1. Ofilius ait, tugurium à tecto, tanquam tegularium esse dictum, ut toga, quod ea tegamur.

181. IDEM lib. 35 ad Sabinum.

VErbum illud *pertinere* latissime patet: nam & eis rebus petendis aptum est, quæ dominii nostri sint, & eis, quas jure aliquo possideamus, quamvis non sint nostri dominii: pertinere ad nos etiam ea dicimus, quæ in nulla eorum causa sint, sed esse possint.

182. ULPIANUS lib. 27 ad Edictum.

[PAterfamilias] liber peculium non potest habere, quemadmodum nec servus bona.

183. IDEM lib. 28 ad Edictum.

TAbernæ appellatio declarat omne utile ad habitandum ædificium, nempe ex eo, quod tabulis cluditur.

184. PAULUS lib. 30 ad Edictum.

INde tabernacula, & contubernales dicti sunt.

185. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

INstructam autem tabernam sic accipiemus, quæ & rebus & hominibus ad negotiationem paratis constat.

186. IDEM lib. 30 ad Edictum.

COmmendare nihil aliud est, quam deponere.

187. IDEM lib. 32 ad Edictum.

VErbum *exactæ pecuniæ*, non solum ad solutionem referendum est: verum etiam ad delegationem.

188. PAULUS lib. 33 ad Edictum.

HAbere duobus modis dicitur, altero jure dominii, altero, obtinere sine interpellatione id, quod quis emerit.

§. 1. *Cautum* intelligitur, sive personis, sive rebus cautum sit.

189. IDEM lib. 34 ad Edictum.

FAcere oportere, & hanc significationem habet, ut abstineat quis ab eo facto, quod contra conventionem fieret, & curaret, ne fiat.

190. ULPIANUS lib. 34 ad Edictum.

PRovinciales eos accipere debemus, qui in provincia domicilium [habent], non eos, qui ex provincia oriundi sunt.

191. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

INter divortium & repudium hoc interest, quod repudiari etiam futurum matrimonium potest: non recte autem sponsa divortisse dicitur: quod divortium ex eo dictum est, quod in diversas partes eunt, qui discedunt.

192. ULPIANUS lib. 37 ad Edictum.

HÆc adjectio, *plurisve*, non infinitam pecuniam continet, sed modicam, ut taxatio hæc, *Solidos decem plurisve*, ad minutulam summam referatur.

193. IDEM lib. 38 ad Edictum.

HÆc verba, *Quanti eam rem paret esse*, non ad quod interest, sed ad rei æstimationem referuntur.

194. ULPIANUS lib. 43 ad Edictum.

INter donum & munus hoc interest, quod inter genus & speciem: nam genus esse donum Labeo à donando dictum, munus speciem, nam munus esse donum cum causa, utputa natalicium, nuptalicium.

195. IDEM lib. 46 ad Edictum.

PRonunciatio sermonis in sexu masculino ad utrumque sexum plerumque porrigitur.

§. 1. Familiæ appellatio qualiter accipiatur, videamus. Et quidem varie accepta est: nam & in res & in personas deducitur. † In res, utputa in Lege 12 Tabularum his verbis, *adgnatus proximus familiam habeto*. † Ad personas autem refertur familiæ significatio ita, cum de patrono & liberto loquitur lex: *ex ea familia*, inquit *in eam familiam*. & hic de singularibus personis legem loqui constat.

§. 2. Familiæ appellatio refertur & ad corporis cujusdam significationem, quod aut jure proprio ipsorum, aut communi universæ cognationis continetur. † Jure proprio familiam dicimus plures personas, quæ sunt sub unius potestate, aut natura, aut jure subjectæ, utputa patremfamilias, matremfamilias, filiumfamilias, filiamfamilias, quique deinceps vicem eorum sequuntur, utputa nepotes & neptes, & deinceps. Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet: recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat: non enim solam personam ejus, sed & jus demonstramus. Denique & pupillum patremfamilias appellamus, & cum paterfamilias moritur, quotquot capita ei subjecta fuerunt, singulas familias incipiunt habere: singuli enim patrumfamiliarum nomen subeunt: idemque eveniet & in eo, qui emancipatus est: nam & hic sui juris effectus propriam familiam habet. † Communi jure familiam dicimus omnium adgnatorum: nam etsi, patrefamilias mortuo, singuli singulas familias habent; tamen omnes, qui sub unius potestate fuerunt, recte ejusdem familiæ appellabuntur, qui ex eadem domo & gente proditi sunt. §. 3. Servitutium quoque solemus appellare familias, ut in Edicto Prætoris ostendimus sub titulo de furtis, ubi Prætor loquitur de familia Publicanorum; sed ibi non omnes servi, sed corpus quoddam servorum demonstratur, hujus rei causa paratum, hoc est, vectigalis causa: alia autem parte Edicti omnes servi continentur; ut de hominibus coactis, & vi bonorum raptorum: item redhibitoria, si deterior res reddatur emptoris opera, aut familiæ ejus, & Interdicto, unde vi, familiæ appellatio omnes servos comprehendit: sed & filii continentur.

§. 4. Item appellatur familia plurium personarum, quæ ab ejusdem ultimi genitoris sanguine proficiscuntur: sicuti dicimus familiam Juliam, quasi à fonte quodam memoriæ.

§. 5. Mulier autem familiæ suæ, & caput, & finis est.

196. GAIUS lib. 16 ad Edictum provinciale.

FAmiliæ appellatione & ipse Princeps familiæ continetur. §. 1. Fœminarum liberos in familia earum non esse, palam est: quia qui nascuntur, patris non matris familiam sequuntur.

197. ULPIANUS lib. 1. ad Edictum.

INdicasse est detulisse, arguisse, accusasse, & convicisse.

198. IDEM lib. 2 de omnibus Tribunalibus.

URbana prædia, omnia ædificia accipimus, non solum ea, quæ sunt in oppidis, sed & si forte stabula sunt, vel alia meritoria in villis, & in vicis: vel si prætoria voluptati tantum deservientia: quia urbanum prædium non locus facit, sed materia. Proinde hortos quoque, si qui sunt in ædificiis constituti, dicendum sit urbanorum appellatione contineri. † Plane si plurimum horti in reditu sunt, vinearii forte, vel etiam olitorii, magis hæc non sunt urbana.

199. IDEM lib. 8 de omnibus Tribunalibus.

ABsentem accipere debemus eum, qui non est eo loci, in quo loco petitur: non enim trans mare absentem desideramus: & si forte extra continentia Urbis sit, abest: cæterum usque ad continentia non abesse videbitur, si non latitet. §. 1. Abesse non videtur, qui ab hostibus captus est, sed qui à latronibus detinetur.

200. JULIANUS lib. 2 Digestorum.

HÆc stipulatio, *Noxis solutum præstari*, non existimatur, ad eas noxas pertinere, quæ publicam exercitionem & coërcitionem capitalem habent.

201. IDEM lib. 81 Digestorum.

IUsta interpretatione recipiendum est, ut appellatione filii, sicuti filiamfamilias contineri sæpe respondebimus, ita & nepos videatur comprehendi. † Et *patris* nomine avus quoque demonstrari intelligatur.

202. ALFENUS VARUS lib. 2 Digestorum.

CUm in testamento scriptum esset, ut heres in funere, aut in monumento duntaxat aureos centum consumeret: non licet minus consumere: si amplius vellet, licet: neque ob eam rem contra testamentum facere videtur.

203. IDEM lib. 7 Digestorum.

IN lege censoria portus Siciliæ ita scriptum erat: *Servos, quos domo quis duceet, suo usu, pro his portorium ne dato.* Quærebatur, si quis à Sicilia servos Romam mittteret fundi instruendi causa, utrum pro his omnibus portorium dare deberet, necne? Respondit, duas esse in hac scriptura quæstiones? primam, quid esset, *domum* ducere: alteram, quid esset, *suo usu* ducere. † Igitur quæri soleret, utrum ubi quisque habitaret, sive in Provincia, sive in Italia, an duntaxat in sua cujusque patria *domus* esse recte dicetur? Sed de ea re constitutum esse, eam domum unicuique nostrum debere existimari, ubi quisque sedes & tabulas haberet, suarumque rerum constitutionem fecisset. † Quid autem esset, *usu suo*, magnam habuisse dubitationem: & magis placet, quod victus cui causa paratum est, tantum contineri. Itemque, de servis eadem ratione quæri, qui eorum usus sui causa parati essent: utrum dispensatores, insularii, villici, atrienses, textores, operarii quoque rustici, qui agrorum colendorum causa haberentur, ex quibus [agris] paterfamilias fructus caperet, quibus se toleraret, omnes denique servos, quos quisque emisset, ut ipse haberet, [atque eis ad aliquam rem uteretur], neque ideo emisset, ut venderet? Et sibi videri, eos demum *usus sui causa* patremfamilias habere, qui ad ejus corpus tuendum, atque ipsius cultum præpositi destinatique essent: quo in genere junctores, cubicularii, coci, ministratores, atque alii, qui ad ejusmodi usum parati essent, numerarentur.

204. PAULUS lib. 2 Epitomarum [Alfeni].

PUeri appellatio tres significationes habet: Unam, cum omnes servos pueros appellaremus: Alteram, cum puerum contrario nomine puellæ diceremus: Tertiam, cum ætatem puerilem demonstraremus.

205. IDEM lib. 4 Epitomarum Alfeni.

QUi fundum vendidit, pomum recepit: nuces & ficos, & uvas duntaxat duracinas, & purpureas, & quæ ejus generis essent, quas non vini causa haberemus, quas Græci τρωξίμους, id est, *comestibiles* appellarent, recepta videri.

206. JULIANUS lib. 6 ex Minicio.

VInaria vasa proprie vasa torcularia esse placet: dolia autem & serias tamdiu in ea causa esse, quamdiu vinum haberent: cum sine vino esse desinerent, in eo numero non esse: quoniam ad alium usum transferri possent: velut si frumentum in his addatur: eandem causam amphorarum esse, ut cum vinum habeant, tum in vasis vinariis; cum inanes sint, tum extra numerum vinariorum sint: quia aliud in his addi possit.

207. AFRICANUS lib. 3 Quæstionum.

MErcis appellatione homines non contineri, Mela ait: & ob eam rem mangones non mercatores, sed venaliciarios appellari ait: & recte.

208. IDEM lib. 4 Quæstionum.

BOnorum appellatio, sicut hereditatis, universitatem quandam ac jus successionis, & non singulas res demonstrat.

209. FLORENTINUS lib. 10 Institut.

COram Titio aliquid facere jussus, non videtur præsente eo fecisse, nisi is intelligat: itaque si furiosus, aut infans sit, aut dormiat, non videtur coram eo fecisse. † Scire autem, non etiam velle is debet: nam & invito eo recte fit, quod jussum est.

210. MARCIANUS lib. 7 Institutionum.

IS, qui natus est ex mancipiis urbanis, & missus est in villam nutriendus, in urbanis servis constituetur.

211. FLORENTINUS lib. 8 Institut.

FUndi appellatione omne ædificium & omnis ager continetur: sed in usu urbana ædificia, ædes rustica, villæ dicuntur. † *Locus* vero sine ædificio, in urbe, area; rure autem ager appellatur. Idemque ager cum ædificio fundus dicitur.

212. ULPIANUS lib. 1 de Adulteriis.

PRævaricatores eos appellamus, qui causam adversariis suis donant, & ex parte actoris in partem rei concedunt: à varicando enim prævaricatores dicti sunt.

213. IDEM lib. 1 Regularum.

CEdere diem significat, incipere deberi pecuniam: *Venire* diem significat, eum diem venisse, quo pecunia peti possit. Ubi pure quis stipulatus fuerit, & cessit & venit dies: ubi in diem, cessit dies, sed nondum venit: ubi sub conditione, neque cessit, neque venit dies, pendente adhuc conditione. §. 1. *Æs alienum* est, quod nos aliis debemus: æs *suum* est, quod alii nobis debent. §. 2. *Lata culpa* est nimia negligentia, id est, non intelligere, quod omnes intelligunt.

214. MARCIANUS lib. 1 Publicorum judiciorum.

MUnus proprie est, quod necessarie obimus, lege, more, imperiove ejus, qui jubendi habet potestatem. † *Dona* autem proprie sunt, quæ nulla necessitate juris, officii, sed sponte præstantur: quæ si non præstentur, nulla reprehensio est: & si præstentur, plerunque laus inest: sed in summa in hoc ventum est, ut non quodcunque munus, id & donum accipiatur: at quod donum fuerit, id munus recte dicatur.

215. PAULUS lib. sing. ad Leg. Fusiam Caniniam.

POtestatis verbo plura significantur, in persona Magistratuum *imperium*, in persona liberorum *patria potestas*: in persona servi *dominium*. † At cum agimus de noxæ deditione cum eo, qui servum non defendit: præsentis corporis copiam facultatemque significamus. † In Lege

Atinia in potestatem domini rem furtivam venisse videri, & si ejus vindicandæ potestatem habuerit, Sabinus & Cassius ajunt.

216. ULPIANUS lib. 1 ad Legem Æliam Sentiam.

VErum est, eum, qui in carcere clusus est, non videri neque vinctum, neque in vinculis esse, nisi corpori ejus vincula sint adhibita.

217. JAVOLENUS lib. 1 ex Posterioribus Labeonis.

INter illam conditionem, *Cum fari potuerit, & postquam fari potuerit*, multum interest: [nam] posteriorem scripturam, uberiorem esse constat: at *cum fari potuerit*, arctiorem: & id tantummodo tempus significari, quo primum fari possit.

§. 1. Item ita data conditione, *Illud facito in diebus*, si nihil præterea fuisset adjectum, in biduo conditionem impleri oportet.

218. PAPINIANUS lib. 27 Quæstionum.

VErbum *facere* omnem omnino faciendi causam complectitur, dandi, solvendi, numerandi, judicandi, ambulandi.

219. IDEM lib. 2 Responsorum.

IN conventionibus contrahentium voluntatem potius, quam verba spectari placuit. Cum igitur ea lege fundum vectigalem municipes locaverint, *ut ad heredem ejus, qui suscepit, pertineret*: jus heredum ad legatarium quoque transferri potuit.

220. CALLISTRATUS lib. 2 Quæstionum.

LIberorum appellatione nepotes & pronepotes, cæterique, qui ex his descendunt, continentur: hos enim omnes suorum appellatione Lex 12 Tabularum comprehendit: totiens enim leges necessarium ducunt cognationum singularum nominibus uti, veluti *filii, nepotes, pronepotes*, cæterorumve, qui ex his descendunt, quotiens non omnibus, qui post eos sunt, præstitum voluerint: sed solis his succurrent, quos nominatim enumerent. At ubi non personis certis, non quibusdam gradibus præstatur, sed omnibus, qui ex eodem genere orti sunt, liberorum appellatione comprehenduntur. §. 1. Sed & Papirius Fronto libro 3 Responsorum ait, prædio cum villico & contubernali ejus & filiis legato, nepotes quoque ex filiis contineri, nisi voluntas testatoris aliter habeat: filii enim appellatione sæpe & nepotes accipi, multifariam placere.

§. 2. Divus quoque Marcus rescripsit, non videri sine liberis defunctum, qui nepotem suum heredem reliquit. §. 3. Præter hæc omnia natura nos quoque docet, parentes pios, *qui liberorum procreandorum animo & voto uxores ducunt, filiorum* appellatione omnes, qui ex nobis descendunt, continere: nec enim dulciore nomine possumus nepotes nostros, quam *filii* appellare: etenim idcirco filios, filiasve concipimus atque edimus, ut ex prole eorum, earumve diuturnitatis nobis memoriam in ævum relinquamus.

221. PAULUS lib. 10 Responsorum.

PAulus respondit, *falsum tutorem* eum vere dici, qui tutor non est, sive habenti tutor datus est, sive non: sicut *falsum testamentum*, quod testamentum non est: & *modius iniquus*, qui modius non est.

222. HERMOGENIANUS lib. 2 Juris epitomarum.

PEcuniæ nomine non solum numerata pecunia; sed omnes res, tam soli, quam mobiles, & tam corpora, quam jura continentur.

223. PAULUS lib. 2 Sententiarum.

LAtæ culpæ finis est, non intelligere id, quod omnes intelligunt. §. 1. *Amicos* appellare debemus, non levi notitia conjunctos: sed quibus fuerint jura cum patrefamilias, honestis familiaritatis quæsita rationibus.

224. VENULEIUS lib. 7 Stipulationum.

VIncelorum appellatione, vel privata, vel publica vincula significant: *custodiæ* vero, tantum publicam custodiam.

225. TRYPHONINUS lib. 1 Disputat.

FUgitivus est, non is, qui solum consilium fugiendi à domino susceperit, licet id se facturum jactaverit: sed qui ipso facto fugæ initium mente deduxerit: nam & furem, adulterum, aleatorem, quanquam aliqua significatione ex animi propositione cujusque sola quis dicere posset: ut etiam is, qui nunquam alienam rem invito domino subtraxerit, nunquam alienam matremfamilias corruperit, si modo ejus mentis sit, ut occasione data id commissurus sit: tamen oportere eadem hæc crimina assumpto actu intelligi: & ideo fugitivum quoque, & erronem non secundum propositionem solam, sed cum aliquo actu intelligi constat.

226. PAULUS lib. 1 Manualium.

MAgna negligentia, culpa est: magna culpa, dolus est.

227. IDEM lib. 2 Manualium.

EX illa parte Edicti, *Eum, quem ei heredem esse oportet*, heredis heredibus bonorum possessio non defertur. §. 1. Item in substitutione his verbis, *Quisquis mihi heres erit*, proximus heres tantum significatur, imo non tantum proximus heres, sed etiam scriptus.

228. IDEM lib. sing. de Cognitionibus.

MUnicipes intelligendi sunt, & qui in eodem municipio nati sunt.

229. IDEM lib. sing. de tacitis fideicommissis.

TRansacta finitave intelligere debemus, non solum quibus controversia fuit, sed etiam, quæ sine controversia sint possessa.

230. IDEM lib. sing. ad Senatusconsultum Orfitianum.

UT sunt judicio terminata, transactione composita, longioris temporis silentio finita.

231. IDEM lib. sing. ad Senatusconsultum Tertyllianum.

QUod dicimus, eum, qui nasci speratur, pro superstite esse: tunc verum est, cum de ipsius jure quæritur: aliis autem non prodest, nisi natus.

232. GAIUS lib. 1 de Verborum Obligationibus.

HÆc enunciatio, *Quæ sunt pluris aureorum triginta*, simul & quantitatis & æstimationis significativa est.

233. IDEM lib. 1 ad Legem 12 Tabularum.

SI calvitur & moretur, & frustretur. Inde & calumniatores appellati sunt, quia per fraudem, & frustrationem alios vexarent litibus. Inde & cavillatio dicta est. §. 1. Post cal. Jan. die tertio pro salute Principis vota suscipiuntur. §. 2. *Telum* vulgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed tunc omne significatur, quod mittitur manu. Ita sequitur, ut & lapis, & lignum, & ferrum hoc nomine contineatur. Dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, Græca voce figura-

ratum ἀπὸ τοῦ τηλοῦ, id est, *ab eo, quod est longe*. Et hanc significationem invenire possumus & in Græco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi Βέλος appellant, eoque nomine vulgo quidem id significatur, quod ab arcu mittitur: sed non minus omne significatur quod [cum] mittitur manu, ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι, *à jaciendo*. Admonet nos Ξενοφῶν, id est, *Xenophon*: nam ita scribit, Καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. Id est, *Et tela simul ferebantur, hastæ, sagittæ, fundæ: plurimi item lapides*. [Et id, quod ab arcu mittitur, apud Græcos quidem proprio nomine τόξευμα (id est, *sagitta*) vocatur, apud nos autem communi nomine telum appellatur.]

234. IDEM lib. 2 ad Legem 12 Tabularum.

QUos nos hostes appellamus, eos Veteres perduelles appellabant, per eam adjectionem indicantes, cum quibus bellum esset.

§. 1. *Locuples* est, qui satis idonee habet pro magnitudine rei, quam actor restituendam esse petit. §. 2. Verbum *vivere* quidam putant ad cibum pertinere: sed Ofilius ad Atticum ait, his verbis & vestimenta & stramenta contineri: sine his enim vivere neminem posse.

235. IDEM lib. 3 ad Legem 12 Tabularum.

FErri proprie dicimus, quæ quis suo corpore bajulat: *portari* ea, quæ quis jumento secum ducit: *agi* ea, quæ animalia sunt. §. 1. *Fabros tignarios* dicimus non eos duntaxat, qui tigna dolarent: sed omnes qui ædificarent.

236. IDEM lib. 4 ad Legem 12 Tabularum.

QUi *venenum* dicit, adjicere debet, utrum malum, an bonum: nam & medicamenta venena sunt: quia eo nomine omne continetur, quod adhibitum naturam ejus, cui adhibitum esset, mutat: cum id, quod nos venenum appellamus, Græci φάρμακον dicunt; apud illos quoque tam medicamenta, quam quæ nocent, hoc nomine continentur: unde adjectione alterius nominis distinctio fit: admonet nos summus apud eos poëtarum Homerus; nam sic ait,

Φάρμακα πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά.

Id est,

Venena multa quidem bona mixta, multa autem mala.

§. 1. *Glandis* appellatione omnis fructus continetur, ut Javolenus ait, exemplo Græci sermonis, apud quos omnes arborum species ἀκρόδρυα (id est, *extremitates arborum*) appellantur.

237. IDEM lib. 5 ad Legem 12 Tabularum.

DUobus negativis verbis quasi permittit lex magis, quam prohibuit: idque etiam Servius animadvertit.

238. IDEM lib. 6 ad Legem 12 Tabularum.

P*Lebs* est cæteri cives sine Senatoribus.

§. 1. *Detestatum* est testatione denunciatum. §. 2. *Pignus* appellatum à pugno: quia res, quæ pignori dantur, manu traduntur: unde etiam videri potest, verum esse, quod quidam putant, pignus proprie rei mobilis constitui.

§. 3. *Noxiæ* appellatione omne delictum continetur.

239. POMPONIUS lib. sing. Enchiridii.

P*Upillus* est, qui cum impubes est, desiit in patris potestate esse aut morte, aut emancipatione. §. 1. *Servorum* appellatio ex eo fluxit, quod Imperatores [nostri] captivos vendere, ac per hoc servare, nec occidere solent.

§. 2. *Incola* est, qui aliqua regione domicilium suum contulit: quem Græci πάροικον, (id est, *juxta habitantem*) appellant. Nec tantum hi, qui in oppido morantur, incolæ sunt: sed etiam, qui alicujus oppidi finibus ita agrum habent, ut in eum se, quasi in aliquam sedem, recipiant.

§. 3. *Munus publicum* est officium privati hominis, ex quo commodum ad singulos, universosque cives, remque eorum Imperio Magistratus extraordinarium pervenit. §. 4. *Advena* est, quem Græci ἄποικον, id est, *domo profugum, colonum advenientem* appellant. §. 5. *Decuriones* quidam dictos ajunt ex eo, quod initio, cum coloniæ deducerentur, decima pars eorum, qui ducerentur, consilii publici gratia conscribi solita sit. §. 6. *Urbs* ab urbo appellata est: urbare est aratro definire: & Varus ait, urbum appellari curvaturam aratri, quod in Urbe condenda adhiberi solet. §. 7. *Oppidum* ab ope dicitur, quod ejus rei causa mœnia sint constituta. §. 8. *Territorium* est universitas agrorum intra fines cujusque civitatis: quod ab eo dictum quidam ajunt, quod Magistratus ejus loci intra eos fines terrendi, id est, summovendi jus habet. §. 9. Verbum *suum*, ambiguum est, utrum de toto, an de parte significet: & ideo, qui jurat, suum non esse, adjicere debet, neque sibi communem esse.

240. PAULUS ex libris sex, libro primo Imperialium sententiarum in Cognitionibus prolatarum.

CUm quærebatur, an verbum: *Soluto matrimonio dotem reddi*, non tantum divortium, sed & mortem contineret, hoc est, an de hoc quoque casu contrahentes sentiant? & multi putabant hoc sensisse; & quibusdam aliis contra videbatur: secundum hoc motus *Imperator* pronunciavit, id actum eo pacto, ut nullo casu remaneret dos apud maritum.

241. QUINTUS MUCIUS SCÆVOLA libro singulari ὅρων.

IN *rutis cæsis* ea sunt, quæ terra non tenentur, quæque opere structili, tectoriove non continentur.

242. JAVOLENUS lib. 2 ex posterioribus Labeonis.

M*Alum* navis esse partem, *artemonem* autem non esse, Labeo ait: quia pleræque naves sine malo inutiles essent, ideoque pars navis habetur: artemo autem magis adjectamento, quam pars navis est.

§. 1. Inter *projectum* & *immissum* hoc interesse, ait Labeo: quod projectum esset id, quod ita proveheretur, ut nusquam requiesceret, qualia mæniana, & suggrunda essent: immissum autem, quod ita fieret, ut aliquo loco requiesceret, veluti tigna, trabes, quæ immitterentur.

§. 2. *Plumbum*, quod tegulis poneretur, ædificii esse, ait Labeo: sed id, quod hypæthri tegendi causa poneretur, contra esse. §. 3. *Viduam* non solum eam, quæ aliquando nupta fuisset, sed eam quoque mulierem, quæ virum non habuisset, appellari ait Labeo: quia vidua sic dicta est, quasi vecors, vesanus, qui sine corde, aut sanitate esset: similiter viduam dictam esse, sine duitate. §. 4. Straturam loci alicujus ex tabulis factis, quæ æstate tollerentur, & hyeme ponerentur, ædium esse, ait Labeo: quoniam perpetui usus paratæ essent: neque ad rem pertinere, quod interim tollerentur.

243. SCÆVOLA lib. 18 Digestorum.

SCævola respondit: Semper acceptum est, ut libertorum appellatione etiam hi contineri intelligantur, qui eodem testamento vel posteriore loco manumitterentur, nisi manifeste is, à quo peterentur, contra defuncti voluntatem doceret peti.

244. LABEO lib. 4 Pithanon à Paulo epitomatorum.

SI qua pœna est, multa est: si qua multa est, pœna est. Paulus: Utrumque eorum falsum est: namque harum rerum dissimilitudo ex hoc quoque apparet, quod de pœna provocatio non est: simul atque enim victus quis est ejus maleficii, cujus pœna est statuta, statim ea debetur: at multæ provocatio est, nec ante debetur, quam aut non est provocatum, aut provocator victus est; nec aliter, quam is dixit, cui dicere licet. Ex hoc quoque earum rerum dissimilitudo apparere poterit: quia pœnæ certæ singulorum peccatorum sunt: multæ contra: quia ejus judicis potestas est, quantam dicat, [nisi cum lege est constitutum, quantam dicat].

245. POMPONIUS lib. 10 Epistolarum.

STatuæ affixæ basibus structilibus, aut tabulæ relegatæ catenis, aut erga parietem adfixæ, aut si similiter cohærent lychni, non sunt ædium: ornatus enim ædium causa parantur, non quo ædes perficiantur. §. 1. Idem Labeo ait: Prothyrum, quod in ædibus [interim qui] fieri solet, ædium est.

246. IDEM lib. 16 Epistolarum.

APud Labeonem Pithanon ita scriptum est: *Exhibet*, qui præstat ejus, de quo agitur præsentiam: nam etiam qui sistit, præstat ejus, de quo agitur, præsentiam: nec tamen [eum] exhibet: & qui mutum aut furiosum, aut infantem exhibet, non potest videri ejus præstare præsentiam: nemo enim ex eo genere præsens satis apte appellari potest.

§. 1. *Restituit* non tantum qui solum corpus, sed etiam qui omnem rem conditionemque reddita causa præstet, & tota restitutio juris est interpretatio.

TIT. XVII.

DE [DIVERSIS] REGULIS JURIS ANTIQUI.

1. PAULUS [lib. 16 ad Plautium].

REgula est, quæ rem, quæ est, breviter enarrat. † Non ut ex regula jus sumatur, sed ex jure, quod est, regula fiat. † Per regulam igitur brevis rerum narratio traditur, & (ut ait Sabinus) quasi causæ conjectio est: quæ, simul cum in aliquo vitiata est, perdit officium suum.

2. ULPIANUS lib. 1 ad Sabinum.

FOEminæ ab omnibus officiis civilibus, vel publicis remotæ sunt: & ideo nec judices esse possunt, nec Magistratum gerere, nec postulare, nec pro alio intervenire, nec procuratores existere. §. 1. Item impubes omnibus officiis civilibus debet abstinere.

3. IDEM lib. 3 ad Sabinum.

EJus est non nolle, qui potest velle.

4. IDEM lib. 6 ad Sabinum.

VElle non creditur, qui obsequitur imperio patris, vel domini.

5. PAULUS lib. 2 ad Sabinum.

IN negotiis contrahendis alia causa habita est furiosorum, alia eorum, qui fari possunt, quamvis actum rei non intelligerent: nam furiosus nullum negotium contrahere potest: pupillus omnia, tutore auctore, agere potest.

6. ULPIANUS lib. 7 ad Sabinum.

NOn vult heres esse, qui ad alium transferre voluit hereditatem.

7. POMPONIUS lib. 3 ad Sabinum.

IUs nostrum non patitur eundem in paganis, & testato, & intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est [testatus & intestatus].

8. IDEM lib. 4 ad Sabinum.

IUra sanguinis nullo jure civili dirimi possunt.

9. ULPIANUS lib. 15 ad Sabinum.

SEmper in obscuris, quod minimum est, sequimur.

10. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

SEcundum naturam est, commoda cujusque rei eum sequi, quem sequuntur incommoda.

11. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

ID, quod nostrum est, sine facto nostro ad alium transferri non potest.

12. PAULUS lib. 3 ad Sabinum.

IN testamentis plenius voluntates testantium interpretantur.

13. ULPIANUS lib. 19 ad Sabinum.

NOn videtur cepisse, qui per exceptionem [à petitione] removetur.

14. POMPONIUS lib. 5 ad Sabinum.

IN omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, præsenti die debetur.

15. PAULUS lib. 4 ad Sabinum.

[IS], qui actionem habet ad rem recuperandam, ipsam rem habere videtur.

16. ULPIANUS lib. 21. ad Sabinum.

IMaginaria venditio non est pretio accedente.

17. IDEM lib. 23 ad Sabinum.

CUm tempus in testamento adjicitur: credendum est pro herede adjectum, nisi alia mens fuerit testatoris: sicuti in stipulationibus promissoris gratia tempus adjicitur.

18. POMPONIUS lib. 6 ad Sabinum.

QUæ legata, mortuis nobis, ad heredem nostrum transeunt, eorum commodum per nos his, quorum in potestate sumus, eodem casu adquirimus: aliter atque quod stipulati sumus: nam & sub conditione stipulantes, omnimodo eis adquirimus, etiamsi liberatis nobis potestate domini, conditio existat.

PAULUS.

SI filiusfamilias sub conditione stipulatus, emancipatus fuerit, deinde exstiterit conditio, patri actio competit: quia in stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

19. ULPIANUS lib. 24 ad Sabinum.

QUi cum alio contrahit, vel est, vel debet esse non ignarus conditionis ejus: heredi autem hoc imputari non potest, cum non sponte cum legatariis contrahit. §. 1. Non solet exceptio doli nocere his, quibus voluntas testatoris non refragatur.

20. POMPONIUS lib. 7 ad Sabinum.

QUotiens dubia interpretatio libertatis est, secundum libertatem respondendum erit.

21. ULPIANUS lib. 27 ad Sabinum.

NOn debet, cui plus licet, quod minus est, non licere.

22. IDEM lib. 28 ad Sabinum.

IN personam servilem nulla cadit obligatio.

§. 1. Generaliter probandum est, ubicunque in bonæ fidei judiciis confertur in arbitrium domini vel procuratoris ejus conditio, pro boni viri arbitrio hoc habendum esse.

23. IDEM lib. 29 ad Sabinum.

CОntractus quidam dolum malum duntaxat recipiunt: quidam & dolum, & culpam: dolum tantum, depositum & precarium: dolum & culpam, mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelæ, negotia gesta (in his quidem, & diligentiam) societas, & rerum communio, & dolum, & culpam recipit: sed hæc ita, nisi si quid nominatim convenit, vel plus, vel minus, in singulis contractibus: nam hoc servabitur, quod initio convenit: legem enim contractus dedit: excepto eo, quod Celsus putat, non valere, si convenerit, ne dolus præstetur; hoc enim bonæ fidei judicio contrarium est: & ita utimur. Animalium vero casus, mortes, quæque sine culpa accidunt, fugæ servorum, qui custodiri non solent, rapinæ, tumultus, incendia, aquarum magnitudines, impetus prædonum à nullo præstantur.

24. PAULUS lib. 5 ad Sabinum.

QUatenus cujus intersit, in facto, non in jure consistit.

25. POMPONIUS lib. 11 ad Sabinum.

PLus cautionis in re est, quam in persona.

26. ULPIANUS lib. 30 ad Sabinum.

QUi potest invitis alienare, multo magis, & ignorantibus & absentibus potest.

27. POMPONIUS lib. 16 ad Sabinum.

NEc ex Prætorio, nec ex solemni jure, privatorum conventione quicquam immutandum est: quamvis obligationum causæ pactione possint immutari, & ipso jure, & per pacti conventi exceptionem: quia actionum modus, vel lege, vel per Prætorem introductus, privatorum pactionibus non informatur: nisi tunc, cum inchoatur actio, inter eos convenit.

28. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

DIvus Pius rescripsit, eos, qui ex liberalitate conveniuntur, in id, quod facere possunt, condemnandos.

29. PAULUS lib. 8 ad Sabinum.

QUod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere.

30. ULPIANUS lib. 36 ad Sabinum.

NUptias non concubitus, sed consensus facit.

31. IDEM lib. 42 ad Sabinum.

VErum est, neque pacta, neque stipulationes, factum posse tollere: quod enim impossibile est, neque pacto, neque stipulatione, potest comprehendi, ut utilem actionem aut factum efficere possit.

32. IDEM lib. 43 ad Sabinum.

QUod attinet ad jus civile, servi pro nullis habentur: non tamen & jure naturali: quia, quod ad jus naturale attinet, omnes homines æquales sunt.

33. POMPONIUS lib. 22 ad Sabinum.

IN eo, quod vel is, qui petit, vel is, à quo petitur, lucri facturus est, durior causa est petitoris.

34. ULPIANUS lib. 45 ad Sabinum.

SEmper in stipulationibus, & in cæteris contractibus id sequimur, quod actum est, aut si non pareat, quid actum est, erit consequens, ut id sequamur, quod in regione, in qua actum est, frequentatur. Quid ergo, si neque regionis mos appareat, quia varius fuit? ad id, quod minimum est, redigenda summa est.

35. IDEM lib. 48 ad Sabinum.

NIhil tam naturale est, quam eo genere quidque dissolvere, quo colligatum est: ideo verborum obligatio verbis tollitur: nudi consensus obligatio contrario consensu dissolvitur.

36. POMPONIUS lib. 27 ad Sabinum.

CUlpa est, immiscere se rei ad se non pertinenti.

37. ULPIANUS lib. 51 ad Sabinum.

NEmo, qui condemnare potest, absolvere non potest.

38. POMPONIUS lib. 29 ad Sabinum.

SIcuti pœna ex delicto defuncti heres teneri non debeat: ita nec lucrum facere, si quid ex ea re ad eum pervenisset.

39. IDEM lib. 32 ad Sabinum.

IN omnibus causis pro facto accipitur id, in quo per alium moræ fit, quominus fiat.

40. IDEM lib. 34 ad Sabinum.

FUriosi vel ejus, cui bonis interdictum sit, nulla voluntas est.

41. ULPIANUS lib. 26 ad Edictum.

NOn debet actori licere, quod reo non permittitur. §. 1. In re obscura melius est favere repetitioni, quam adventitio lucro.

42. GAIUS lib. 9 ad Edictum provinciale.

QUi in alterius locum succedunt, justam habent causam ignorantiæ, an id quod peteretur, deberetur. Fidejussores quoque non minus, quam heredes, justam ignorantiam possunt allegare. † Hæc ita de herede dicta sunt, si cum eo agetur: non etiam, si agat: nam plane, qui agit, certus esse debet: cum sit in potestate ejus, quando velit, experiri: & ante debet rem diligenter explorare, & tunc ad agendum procedere.

43. ULPIANUS lib. 28 ad Edictum.

NEmo ex his, qui negant, se debere, prohibetur etiam alia defensione uti, nisi Lex impedit. §. 1. Quotiens concurrunt plures actiones ejusdem rei nomine, una quis experiri debet.

44. IDEM lib. 29 ad Edictum.

TOtiens in heredem damus de eo, quod ad eum pervenit, quotiens ex dolo defuncti convenitur; non quotiens ex suo.

45. IDEM lib. 30 ad Edictum.

NEque pignus, neque depositum, neque precarium, neque emptio, neque locatio rei suæ consistere potest. §. 1. Privatorum conventio juri publico non derogat.

46. GAIUS lib. 10 ad Edictum provinciale.

QUod à quoquo pœnæ nomine exactum est, id eidem restituere nemo cogitur.

47. ULPIANUS lib. 30 ad Edictum.

COnsilii non fraudulenti nulla obligatio est: cæterum si dolus, & calliditas intercessit, de dolo actio competit. §. 1. Socii mei socius, meus socius non est.

48. PAULUS lib. 35 ad Edictum.

QUidquid [in] calore iracundiæ, vel fit, vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit, judicium animi fuisse: ideoque brevi reversa uxor, nec divertisse videtur.

49. ULPIANUS lib. 35 ad Edictum.

ALterius circumventio alii non præbet actionem.

50. PAULUS lib. 39 ad Edictum.

CUlpa caret, qui scit, sed prohibere non potest.

51. GAIUS lib. 15 ad Edictum provinciale.

NOn videtur quiſquam id capere, quod ei neceſſe eſt alii reſtituere.

52. ULPIANUS lib. 44 ad Edictum.

NOn defendere videtur, non tantum, qui latitat, ſed & is, qui præſens negat ſe defendere, aut non vult ſuſcipere actionem.

53. PAULUS lib. 42 ad Edictum.

CUjus per errorem dati repetitio eſt, ejus conſulto dati donatio eſt.

54. ULPIANUS lib. 46 ad Edictum.

NEmo plus juris ad alium transferre poteſt, quam ipſe haberet.

55. GAIUS lib. 2 de Teſtamentis ad Edictum Urbicum.

NUllus videtur dolo facere, qui ſuo jure utitur.

56. IDEM lib. 3 de Legatis ad Edictum Urbicum.

SEmper in dubiis benigniora præferenda ſunt.

57. IDEM lib. 18 ad Edictum Urbicum.

BOna fides non patitur, ut bis idem exigatur.

58. ULPIANUS lib. 2 Diſputationum.

EX pœnalibus cauſis non ſolet in patrem de peculio actio dari.

59. IDEM lib. 3 Diſputationum.

HEredem ejuſdem poteſtatis, juriſque eſſe, cujus fuit defunctus, conſtat.

60. IDEM lib. 10 Diſputationum.

SEmper qui non prohibet pro ſe intervenire, mandare creditur. † Sed & ſi quis ratum habuerit, quod geſtum eſt: obſtringitur mandati actione.

61. IDEM lib. 3 Opinionum.

DOmum ſuam reficere unicuique licet, dum non officiat invito alteri, in quo jus non habet.

62. JULIANUS lib. 6 Digeſtorum.

HEreditas nihil aliud eſt, quam ſucceſſio in univerſum jus, quod defunctus habuerit.

63. IDEM lib. 17 Digeſtorum.

QUi ſine dolo malo ad judicium provocat, non videtur moram facere.

64. IDEM lib. 29 Digeſtorum.

EA quæ raro accidunt, non temere [in] agendis negotiis computantur.

65. IDEM lib. 54 Digeſtorum.

EA eſt natura cavillationis, quam Græci σωρείτην (id eſt, *acervalem ſyllogiſmum*) appellant, ut ab evidenter veris per breviſſimas mutationes diſputatio ad ea, quæ evidenter falſa ſunt, perducatur.

66. IDEM lib. 60 Digeſtorum.

MArcellus: definit debitor eſſe is, qui nanctus eſt exceptionem juſtam, nec ab æquitate naturali abhorrentem.

67. IDEM lib. 87 Digeſtorum.

QUotiens * idem ſermo duas ſententias exprimit: ea potiſſimum excipiatur, quæ rei gerendæ aptior eſt.

68. PAULUS libro ſingul. de dotis repetitione.

IN omnibus cauſis id obſervatur: ut, ubi perſonæ conditio locum facit beneficio, ibi deficiente ea, beneficium quoque deficiat: ubi vero genus actionis id deſiderat, ibi, ad quemvis perſecutio ejus devenerit, non deficiat ratio auxilii.

69. IDEM lib. ſing. de adſignatione libertorum.

INvito beneficium non datur *.

70. ULPIANUS lib. 2 de Officio Proconſulis.

NEmo poteſt gladii poteſtatem ſibi datam, vel cujus alterius coërcitionis ad alium transferre.

71. IDEM lib. 2 de Officio Proconſulis.

OMnia, quæcunque cauſæ cognitionem deſiderant, per libellum expediri non poſſunt.

72. JAVOLENUS lib. 3 ex poſterioribus Labeonis.

FRuctus rei eſt vel pignori dare licere.

73. QUINTUS MUCIUS SCÆVOLA libro ſingul. ὅρων.

QUo tutela redit, eo hereditas pervenit, niſi cum fœminæ heredes intercedunt.

§. 1. Nemo poteſt tutorem dare cuiquam, niſi ei, quem in ſuis heredibus, cum moritur, habuit, habiturusve eſſet, ſi vixiſſet.

§. 2. Vi factum id videtur eſſe, qua de re quis, cum prohibetur, fecit. clam, quod quiſque, cum controverſiam haberet, habiturumve ſe putaret, fecit. §. 3. Quæ in teſtamento ita ſunt ſcripta, ut intelligi non poſſint: perinde ſunt, ac ſi ſcripta non eſſent. §. 4. Nec paciſcendo, nec legem dicendo, nec ſtipulando quiſquam alteri cavere poteſt.

74. PAPINIANUS lib. 1 Quæſtionum.

NOn debet alteri per alterum iniqua conditio inferri.

75. IDEM lib. 3 Quæſtionum.

NEmo poteſt mutare conſilium ſuum in alterius injuriam.

76. IDEM lib. 24 Quæſtionum.

IN totum omnia, quæ animi deſtinatione agenda ſunt, nonniſi vera & certa ſcientia perfici poſſunt.

77. IDEM lib. 28 Quæſtionum.

ACtus legitimi, qui recipiunt diem, vel conditionem, veluti mancipatio, acceptilatio, hereditatis aditio, ſervi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis, vel conditionis adjectionem: nonnunquam tamen actus ſupraſcripti tacite recipiunt, quæ aperte comprehenſa vitium adferunt: nam ſi acceptum feratur ei, qui ſub conditione promiſit, ita demum egiſſe aliquid acceptilatio intelligitur, ſi obligationis conditio exſtiterit: quæ ſi verbis nominatim acceptilationis comprehendatur, nullius momenti faciet actum.

78. IDEM lib. 31 Quæſtionum.

GEneraliter, cum de fraude diſputatur, non quid habeat actor, ſed quid per adverſarium habere non potuerit, conſiderandum eſt.

79. IDEM lib. 32 Quæſtionum.

FRaudis interpretatio ſemper in Jure civili non ex eventu duntaxat, ſed ex conſilio quoque deſideratur.

80. IDEM lib. 33 Quæſtionum.

IN toto jure generi per ſpeciem derogatur, & illud potiſſimum habetur, quod ad ſpeciem directum eſt.

81. IDEM lib. 3 Reſponſorum.

QUæ dubitationis tollendæ cauſa contractibus inſeruntur, jus commune non lædunt.

82. IDEM lib. 9 Reſponſorum.

DOnari videtur, quod nullo jure cogente conceditur.

83. IDEM lib. 2 Definitionum.

NOn videntur rem amittere, quibus propria non fuit.

84. PAULUS lib. 3 Quæstionum.

CUm amplius solutum est, quam debebatur, cujus pars non invenitur, quæ repeti possit, totum esse indebitum intelligitur, manente pristina obligatione. §. 1. Is natura debet, quem jure gentium dare oportet, cujus fidem secuti sumus.

85. IDEM lib. 6 Quæstionum.

IN ambiguis pro dotibus respondere melius est. §. 1. Non est novum, ut, quæ semel utiliter constituta sunt, durent, licet ille casus extiterit, à quo initium capere non potuerunt.

§. 2. Quotiens æquitate desiderii naturalis ratio, aut dubitatio juris moratur, justis decretis res temperanda est.

86. IDEM lib. 7 Quæstionum.

NOn solet deterior conditio fieri eorum, qui litem contestati sunt, quam si non: sed plerumque melior:

87. IDEM lib. 13 Quæstionum.

NEmo enim in persequendo, deteriorem causam, sed meliorem facit. Denique post litem contestatam heredi quoque prospiceretur, & heres tenetur ex omnibus causis.

88. SCÆVOLA lib. 5 Quæstionum.

NUlla intelligitur mora ibi fieri, ubi nulla petitio est.

89. PAULUS lib. 10 Quæstionum.

QUamdiu possit valere testamentum, tamdiu legitimus non admittitur.

90. IDEM lib. 15 Quæstionum.

IN omnibus quidem, maxime tamen in jure æquitas spectanda sit.

91. IDEM lib. 17 Quæstionum.

QUotiens duplici jure defertur alicui successio: repudiato novo jure, quod ante defertur, supererit vetus.

92. SCÆVOLA lib. 5 Responsorum.

SI librarius in transcribendis stipulationis verbis errasset: nihil nocere, quominus & reus, & fidejussor teneatur.

93. MÆCIANUS lib. 1 Fideicommissorum.

FIliusfamilias neque retinere [neque recuperare], neque apisci possessionem rei peculiaris videtur.

94. ULPIANUS lib. 2 Fideicommissorum.

NOn solent, quæ abundant, vitiare scripturas.

95. IDEM lib. 6 Fideicommissorum.

NEmo dubitat, solvendo videri eum, qui defenditur.

96. MÆCIANUS lib. 12 Fideicommiss.

IN ambiguis orationibus maxime sententia spectanda [est] ejus, qui eas protulisset.

97. HERMOGENIANUS lib. 3 Juris Epitomarum.

EA sola deportationis sententia aufert, quæ ad fiscum perveniunt.

98. IDEM lib. 4 Juris Epitomarum.

QUotiens utriusque causa lucri ratio vertitur, is præferendus est, cujus in lucrum causa tempore præcedit.

99. VENULEIUS lib. 12 Stipulationum.

NOn potest improbus videri, qui ignorat, quantum solvere debeat.

100. GAIUS lib. 1 Regularum.

OMnia, quæ jure contrahuntur, contrario jure pereunt.

101. PAULUS lib. sing. de Cognitionibus.

UBi lex duorum mensium fecit mentionem, & qui sexagesimo, & primo die venerit, audiendus est: ita enim & Imperator Antoninus cum Divo patre suo rescripsit.

102. ULPIANUS lib. 1 ad Edictum.

QUi vetante Prætore fecit, hic adversus Edictum fecisse proprie dicitur. §. 1. Ejus est actionem denegare, qui possit & dare.

103. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

NEmo de domo sua extrahi debet.

104. ULPIANUS lib. 2 ad Edictum.

SI in duabus actionibus alibi summa major, alibi infamia est, præponenda est causa existimationis. Ubi autem æquiparant famosa judicia, & si summam imparem habent, pro paribus accipienda sunt.

105. PAULUS lib. 1 ad Edictum.

UBicunque causæ cognitio est, ibi Prætor desideratur.

106. IDEM lib. 2 ad Edictum.

LIbertas inæstimabilis res est.

107. GAIUS lib. 1 ad Edictum provinciale.

CUm servo nulla actio est.

108. PAULUS lib. 4 ad Edictum.

FEre in omnibus pœnalibus judiciis & ætati, & imprudentiæ succurritur.

109. IDEM lib. 5 ad Edictum.

NUllum crimen patitur is, qui non prohibet, cum prohibere [non] potest.

110. IDEM lib. 6 ad Edictum.

IN eo, quod plus sit, semper inest & minus. §. 1. Nemo alienæ rei expromissor idoneus videtur, nisi si cum satisdatione.

§. 2. Pupillus pati posse non intelligitur.

§. 3. Ubi verba conjuncta non sunt, sufficit alterutrum esse factum. §. 4. Mulieribus tunc succurrendum est, cum defendantur, non ut facilius calumnientur.

111. GAIUS lib. 2 ad Edictum provinciale.

PUpillum, qui proximus pubertati sit, capacem esse & furandi & injuriæ faciendæ.

§. 1. In heredem non solent actiones transire, quæ pœnales sunt ex maleficio; veluti furti, damni injuriæ, vi bonorum raptorum, injuriarum.

112. PAULUS lib. 8 ad Edictum.

NIhil interest, ipso jure quis actionem non habeat, an per exceptionem infirmetur.

113. GAIUS lib. 3 ad Edictum provinciale.

IN toto & pars continetur.

114. PAULUS lib. 9 ad Edictum.

IN obscuris inspici solet, quod verisimilius est, aut quod plerunque fieri solet.

115. IDEM lib. 10 ad Edictum.

SI quis obligatione liberatus sit, potest videri cepisse. §. 1. Non potest videri accepisse, qui stipulatus potest exceptione summoveri.

116. ULPIANUS lib. 11 ad Edictum.

NIhil consensui tam contrarium est, qui ac bonæ fidei judicia sustinet, quam vis, atque metus: quem comprobare, contra bonos mores est. §. 1. Non capitur, qui jus publicum sequitur. §. 2. Non videntur, qui errant, consentire.

117. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

PRætor bonorum possessorem heredis loco in omni causa habet.

118. ULPIANUS lib. 12 ad Edictum.

QUi in servitute est, usucapere non potest: nam

nam cum possideatur, possidere non videtur.

119. IDEM lib. 13 ad Edictum.

NOn alienat, qui duntaxat omittit possessionem.

120. PAULUS lib. 11 ad Edictum.

NEmo plus commodi heredi suo relinquit, quam ipse habuit.

121. PAULUS lib. 13 ad Edictum.

QUi non facit, quod facere debet, videtur facere adversus ea, quia non facit. Et qui facit, quod facere non debet, non videtur facere id, quod facere jussus est.

122. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinciale.

LIbertas omnibus rebus favorabilior est.

123. ULPIANUS lib. 14 ad Edictum.

NEmo alieno nomine lege agere potest. §. 1. Temporaria permutatio jus Provinciæ non innovat.

124. PAULUS lib. 16 ad Edictum.

UBi non voce, sed præsentia opus est, mutus, si intellectum habet, potest videri respondere. Idem in surdo: hic quidem [&] respondere potest. §. 1. Furiosus absentis loco est: & ita Pomponius lib. 1 Epistolarum scribit.

125. GAIUS lib. 5 ad Edictum provinc.

FAvorabiliores rei potius, quam actores habentur.

126. ULPIANUS lib. 15 ad Edictum.

NEmo prædo est, qui pretium numeravit. §. 1. Locupletior non est factus, qui libertum adquisierit. §. 2. Cum de lucro duorum quæratur: melior est causa possidentis.

127. PAULUS lib. 20 ad Edictum.

CUm Prætor in heredem dat actionem, quatenus ad eum pervenit: sufficit, si vel momento ad eum pervenit ex dolo defuncti.

128. IDEM lib. 19 ad Edictum.

IN pari causa possessor potior haberi debet. §. 1. Hi, qui in universum jus succedunt, heredis loco habentur.

129. IDEM lib. 21 ad Edictum.

NIhil dolo creditor facit, qui suum recipit. §. 1. Cum principalis causa non consistit, ne ea quidem, quæ sequuntur, locum habent.

130. ULPIANUS lib. 18 ad Edictum.

NUnquam actiones, præsertim pœnales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit.

131. PAULUS lib. 22 ad Edictum.

QUi dolo desierit possidere, pro possidente damnatur: quia pro possessione dolus est.

132. GAIUS lib. 7 ad Edictum provinciale.

IMperitia culpæ adnumeratur.

133. IDEM lib. 8 ad Edictum provinciale.

MElior conditio nostra per servos fieri potest, deterior fieri non potest.

134. ULPIANUS lib. 21 ad Edictum.

NOn fraudantur creditores, cum quid non adquiritur à debitore: sed cum quid de bonis diminuitur. §. 1. Nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem facere potest.

135. IDEM lib. 23 ad Edictum.

EA, quæ dari impossibilia sunt, vel quæ in rerum natura non sunt, pro non adjectis habentur.

136. PAULUS lib. 18 ad Edictum.

BOna fides tantundem possidenti præstat, quantum veritas, quotiens lex impedimento non est.

137. ULPIANUS lib. 25 ad Edictum.

QUi auctore judice comparavit, bonæ fidei possessor est.

138. PAULUS lib. 27 ad Edictum.

OMnis hereditas, quamvis postea adeatur, tamen cum tempore mortis continuatur. §. 1. Nunquam crescit ex postfacto præteriti delicti æstimatio.

139. GAIUS lib. ad Edictum Prætoris Urbani.

OMnes actiones, quæ morte aut tempore pereunt, semel inclusæ judicio salvæ permanent. §. 1. Non videtur perfecte cujusque id esse, quod ex causa auferri potest.

140. ULPIANUS lib. 56 ad Edictum.

ABsentia ejus, qui Reipublicæ causa abest, neque ei, neque alii, damnosa esse debet.

141. PAULUS lib. 54 ad Edictum.

QUod contra rationem juris receptum est, non est producendum ad consequentia. §. 1. Uni duo pro solido heredes esse non possunt.

142. IDEM lib. 56 ad Edictum.

QUi tacet, non utique fatetur: sed tamen verum est, eum non negare.

143. ULPIANUS lib. 62 ad Edictum.

QUod ipsis, qui contraxerunt, obstat: & successoribus eorum obstabit.

144. PAULUS lib. 62 ad Edictum.

NOn omne, quod licet, honestum est. §. 1. In stipulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

145. ULPIANUS lib. 66 ad Edictum.

NEmo videtur fraudare eos, qui sciunt & consentiunt.

146. PAULUS lib. 62 ad Edictum.

QUod quis, dum servus est, egit: proficere libero facto non potest.

147. GAIUS lib. 24 ad Edictum provinciale.

SEmper specialia generalibus insunt.

148. PAULUS lib. 16 Brevis Edicti.

CUjus effectus omnibus prodest, ejus & partes ad omnes pertinent.

149. ULPIANUS lib. 67 ad Edictum.

EX qua persona quis lucrum capit, ejus factum præstare debet.

150. IDEM lib. 68 ad Edictum.

PArem esse conditionem oportet ejus, qui quid possideat, vel habeat, atque ejus, cujus dolo malo factum sit, quo minus possideret, vel haberet.

151. PAULUS lib. 64 ad Edictum.

NEmo damnum facit, nisi qui id fecit, quod facere jus non habet.

152. ULPIANUS lib. 69 ad Edictum.

HOc jure utimur: ut, quidquid omnino per vim fiat, aut in vis publicæ, aut [in vis] privatæ crimen incidat. §. 1. Dejicit, & qui mandat. §. 2. In maleficio ratihabitio mandato comparatur. §. 3. In contractibus, quibus doli præstatio vel bona fides inest, heres in solidum tenetur.

153. PAULUS lib. 65 ad Edictum.

FEre, quibuscunque modis obligamur, iisdem in contrarium actis liberamur: cum quibus modis adquirimus, iisdem in contrarium actis amittimus. Ut igitur nulla possessio adquiri nisi animo, & corpore potest: ita nulla amittitur, nisi in qua utrumque in contrarium actum.

154. UL-

154. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

Cum par delictum est duorum, semper oneratur petitor, & melior habetur possessoris causa, sicut fit, cum de dolo excipitur petitoris: neque enim datur talis replicatio petitori, *Aut si rei quoque in ea re dolo actum sit*. † Illi debet permitti pœnam petere, qui in ipsam non incidit.

155. PAULUS lib. 65 ad Edictum.

Factum cuique suum, non adversario nocere debet. §. 1. Non videtur vim facere, qui jure suo utitur, & ordinaria actione experitur. §. 2. In pœnalibus causis benignius interpretandum est.

156. ULPIANUS lib. 70 ad Edictum.

Invitus nemo [rem] cogitur defendere.

§. 1. Cui damus actiones, eidem & exceptionem competere multo magis quis dixerit.

§. 2. Cum quis in alicujus locum successerit: non est æquum, ei nocere hoc, quod adversus eum nocuit in cujus locum successit.

§. 3. Plerunque emptoris eadem causa esse debet circa petendum ac defendendum, quæ fuit auctoris. §. 4. Quod cuique [pro eo] præstatur, invito non tribuitur.

157. IDEM lib. 70 ad Edictum.

Ad ea, quæ non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, si vel dominis, vel his, qui vice dominorum sunt (veluti tutoribus & curatoribus) obtemperaverint.

§. 1. Semper, qui dolo fecit, quominus haberet, pro eo habendus est, ac si haberet.

§. 2. In contractibus successores ex dolo eorum, (quibus) successerunt, non tantum in id, quod pervenit, verumetiam in solidum tenentur, hoc est, unusquisque pro ea parte, qua heres est.

158. GAIUS lib. 26 ad Edictum provinc.

Creditor, qui permittit rem venire, pignus dimittit.

159. PAULUS lib. 70 ad Edictum.

Non ut ex pluribus causis deberi nobis idem potest, ita ex pluribus causis idem possit nostrum esse.

160. ULPIANUS lib. 76 ad Edictum.

Aliud est vendere, aliud vendenti consentire. §. 1. Refertur ad universos, quod publice fit per majorem partem. §. 2. Absurdum est, plus juris habere [eum], cui legatus sit fundus, quam heredem, aut ipsum testatorem, si viveret.

161. IDEM lib. 77 ad Edictum.

In jure civili receptum est, quotiens per eum, cujus interest, conditionem non impleri, fiat, quominus impleatur, perinde haberi, ac si impleta conditio fuisset, quod ad libertatem, & legata, & ad heredum institutiones perducitur: quibus exemplis stipulationes quoque committuntur, cum per promissorem factum esset, quominus stipulator conditioni pareret.

162. PAULUS lib. 70 ad Edictum.

Quæ propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi.

163. ULPIANUS lib. 55 ad Edictum.

Cujus est donandi, eidem & vendendi, & concedendi jus est.

164. PAULUS lib. 51 ad Edictum.

Pœnalia judicia semel accepta in heredes transmitti possunt.

165. ULPIANUS lib. 53 ad Edictum.

Cum quis possit alienare, poterit & consentire alienationi. † Cui autem donare non conceditur, probandum erit, nec si donationis causa consenserit, ratam ejus voluntatem habendam.

166. PAULUS lib. 48 ad Edictum.

Qui rem alienam defendit, nunquam locuples habetur.

167. IDEM lib. 49 ad Edictum.

Non videntur data, quæ eo tempore, quo dantur, accipientis non fiunt. §. 1. Qui jussu judicis aliquid facit, non videtur dolo malo facere, qui parere necesse habet.

168. IDEM lib. 1 ad Plautium.

Rapienda occasio est, quæ præbet benignius responsum. §. 1. Quod factum est, cum in obscuro sit, ex affectione cujusque capit interpretationem.

169. IDEM lib. 2 ad Plautium.

Is damnum dat, qui jubet dare: ejus vero nulla culpa est, cui parere necesse sit.

§. 1. Quod pendet, non est pro eo, quasi sit.

170. IDEM lib. 4 ad Plautium.

Factum à judice, quod ad officium ejus non pertinet, ratum non est.

171. IDEM lib. 4 ad Plautium.

Nemo ideo obligatur, quia recepturus est ab alio, quod præstiterit.

172. IDEM lib. 5 ad Plautium.

In contrahenda venditione ambiguum pactum contra venditorem interpretandum est.

§. 1. Ambigua autem intentio ita accipienda est, ut res salva actori sit.

173. IDEM lib. 6 ad Plautium.

In condemnatione personarum, quæ in id, quod facere possunt, damnantur, non totum, quod habent, extorquendum est, sed & ipsarum ratio habenda est, ne egeant. §. 1. Cum verbum *restituas* lege invenitur, etsi non specialiter de fructibus additum est, tamen etiam fructus sunt restituendi. §. 2. Unicuique sua mora nocet: quod & in duobus reis promittendi observatur. §. 3. Dolo facit, qui petit, quod redditurus est.

174. IDEM lib. 8 ad Plautium.

Qui potest facere, ut possit conditioni parere, jam posse videtur. §. 1. Quod quis, si velit, habere non potest, id repudiare non potest.

175. IDEM lib. 11 ad Plautium.

In his, quæ officium per liberas fieri personas leges desiderant, servus intervenire non potest. §. 1. Non debeo melioris conditionis esse, quam auctor meus, à quo jus in me transit.

176. IDEM lib. 13 ad Plautium.

Non est singulis concedendum, quod per Magistratum publice possit fieri, ne occasio sit majoris tumultus faciendi. §. 1. Infinita æstimatio est libertatis & necessitudinis.

177. IDEM lib. 14 ad Plautium.

Qui in jus, dominiumve alterius succedit, jure ejus uti debet. §. 1. Nemo videtur dolo exsequi, qui ignorat causam, cur non debeat petere.

178. IDEM lib. 15 ad Plautium.

Cum principalis causa non consistat, plerunque ne ea quidem, quæ sequuntur, locum habent.

179. IDEM lib. 16 ad Plautium.

In obscura voluntate manumittentis favendum est libertati.

180. IDEM lib. 17 ad Plautium.

Quod jussu alterius solvitur, pro eo est, quasi ipsi solutum esset.

181. IDEM

181. IDEM lib. 1 ad Vitellium.

SI nemo subiit hereditatem, omnis vis testamenti solvitur.

182. IDEM lib. 3 ad Vitellium.

QUod nullius esse potest, id ut alicujus fieret, nulla obligatio valet efficere.

183. MARCELLUS lib. 3 Digestorum.

ET si nihil facile mutandum est ex solennibus: tamen, ubi æquitas evidens poscit, subveniendum est.

184. CELSUS lib. 7 Digestorum.

VAni timoris justa excusatio non est.

185. IDEM lib. 8 Digestorum.

IMpossibilium nulla obligatio est.

186. IDEM lib. 12 Digestorum.

NIhil peti potest ante id tempus, quo per rerum naturam persolvi possit. Et cum solvendi tempus obligationi additur, nisi eo præterito, peti non potest.

187. IDEM lib. 16 Digestorum.

SI quis prægnantem uxorem reliquit, non videtur sine liberis decessisse.

188. IDEM lib. 17 Digestorum.

UBi pugnantia inter se in testamento juberentur, neutrum ratum est. §. 1. Quæ rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt.

189. IDEM lib. 13 Digestorum.

P*Upillus* nec velle, nec nolle in ea ætate, nisi adposita tutoris auctoritate, creditur: nam quod animi judicio fit, in eo tutoris auctoritas necessaria est.

190. IDEM lib. 24 Digestorum.

QUod evincitur, in bonis non est.

191. IDEM lib. 33 Digestorum.

N*Eratius* consultus, an, quod beneficium dare se, quasi viventi, Cæsar rescripserat, jam defuncto dedisse existimaretur? Respondit, non videri sibi, Principem, quod ei, quem vivere existimabat, concessisset, defuncto concessisse; quem tamen modum esse beneficii sui vellet, ipsius æstimationem esse.

192. MARCELLUS lib. 29 Digestorum.

EA, quæ in partes dividi non possunt, solida à singulis heredibus debentur. §. 1. In re dubia benigniorem interpretationem sequi, non minus justius est, quam tutius.

193. CELSUS lib. 38 Digestorum.

OMnia fere jura heredum perinde habentur, ac si continuo sub tempus mortis heredes extitissent.

194. MODESTINUS lib. 6 Differentiarum.

QUi per successionem, quamvis longissimam, defuncto heredes constiterunt, non minus heredes intelliguntur, quam qui principaliter heredes existunt.

195. IDEM lib. 7 Differentiarum.

EXpressa nocent, non expressa non nocent.

196. IDEM lib. 8 Regularum.

P*Rivilegia* quædam causæ sunt, quædam personæ: & ideo quædam ad heredem transmittuntur, quæ causæ sunt: quæ personæ sunt, ad heredem non transeunt.

197. IDEM lib. sing. de ritu nuptiarum.

SEmper in conjunctionibus non solum, quid liceat, considerandum est, sed & quid honestum sit.

198. JAVOLENUS lib. 13 ex Cassio.

NEque in interdicto, neque in cæteris causis pupillo nocere oportet dolum tutoris, sive solvendo est, sive non est.

199. IDEM lib. 6 Epistularum.

NOn potest dolo carere, qui imperio Magistratus non paruit.

200. IDEM lib. 7 Epistularum.

QUoties nihil sine captione investigari potest, eligendum est, quod minimum habeat iniquitatis.

201. IDEM lib. 10 Epistularum.

OMnia, quæ ex testamento proficiscuntur, ita statum eventus capiunt, si initium quoque sine vitio ceperint.

202. IDEM lib. 11 Epistularum.

OMnis definitio in jure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti possit.

203. POMPONIUS lib. 8 ad Quintum Mucium.

QUod quis ex culpa sua damnum sentit, non intelligitur damnum sentire.

204. IDEM lib. 28 ad Quint. Muc.

MInus est actionem habere, quam rem.

205. IDEM lib. 39 ad Quintum Mucium.

PLerunque fit, ut etiam ea, quæ nobis abire possint, proinde in eodem statu sint, atque si non essent ejus conditionis, ut abire possent: & ideo, quod fisco obligamus, & vindicare interdum, & alienare, & servitutem [in] prædio imponere possumus.

206. IDEM lib. 9 ex Variis lectionibus.

IUre naturæ æquum est, neminem cum alterius detrimento & injuria fieri locupletiorem.

207. ULPIANUS lib. 1 ad Leg. Juliam & Papiam.

REs judicata pro veritate accipitur.

208. PAULUS lib. 3 ad Legem Juliam & Papiam.

NOn potest videri desisse habere, qui nunquam habuit.

209. ULPIANUS lib. 4 ad Legem Juliam & Papiam.

SErvitutem mortalitati fere comparamus.

210. LICINNIUS RUFINUS lib. 2 Regularum.

QUæ ab initio inutilis fuit institutio, ex postfacto convalescere non potest.

211. PAULUS lib. 69 ad Edictum.

SErvus Reipublicæ causa abesse non potest.

DIGESTORUM FINIS.

AMSTELÆDAMI,
Typis JOANNIS BLAEV.
M DC LXIII.